GERARDI JOAN. VOSSII

OPERUM

TOMUS QUINTUS

DE IDOLOLATRIA GENTILI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
THEOLOGIA
GENTILI,
ET
PHYSIOLOGIA
CHRISTIANA;
SIVE
DE ORIGINE AC PROGRESSU
IDOLOLATRIÆ;
DEQUE NATURÆ MIRANDIS,
QUIBUS
HOMO ADDUCITUR AD DEUM,
LIBRI IX.

AMSTELODAMI,
Ex Typographia P. & J. BLAEU,
Prostant apud JANSSONIO-WAESBERGIOS, BOON, à SOMEREN, & GOETHALS.
M DCC.

ILLUSTRISSIMO ET EXCELLENTISSIMO DOMINO, D. JO. BAPT. COLBERTO, REGI CHRISTIANISSIMO A SANCTIORIBUS CONSILIIS, SUMMOQUE ÆRARII GALLIARUM MODERATORI PRUDENTISSIMO INTEGERRIMOQUE.

INter complura monumenta, quæ parens meus posteritati reliquit, & argumenti præstantia, & rerum copia, nullum fere est quod impensius placuerit eo opere, quod de ortu & progressu idololatriæ apud paganos conscripsit. Huic tamen labori suprema non accessit manus, quæ sane non defuisset si diuturnioris vitæ beneficio ad pleniorem potuisset perduci perfectionem. Jacuit itaque per multos annos scriptum hoc inchoatum potius quam absolutum, ac nunc demum, quoad fieri potuit, integrum sub illustrissimi nominis tui tutela in lucem prodire audet, à Te sperans splendorem, quem ut à scriptore acciperet non permisit lex avara fatorum. Quod si reprehendi non debeat antiquus & receptus passim literatorum mos consecrandi labores suos viris principibus & in magna auctoritate constitutis, utique tunc maxime probanda fuerit hæc consuetudo, si sublatis è vita scriptoribus, patronis nempe legitimis, orba illorum scripta alieno videantur egere patrocinio. Licet vero nulla privata me ob-

ſtringerent beneficia ut hunc librum Tibi potiſſimum inſcriberem, Illuſtriſſime Domine, ipſa tamen ratio & æquitas non permitterent paternas iſtas lucubrationes alteri quam Tibi conſecrari. Tua Te virtus tuaque merita eo extulere culminis, ut quidquid uſquam in literis præclarum habeatur, ad Te velut ſupremum muſarum præſidem certatim confluat, deſpectumque ſit omne id quod favoris & gratiæ tuæ aura fuerit deſtitutum. Illa eſt quæ etiam in extremis terrarum conſtitutos angulis ad bene de literis merendum excitat & accendit, vixque eſt aliquis eorum qui humaniores excolunt diſciplinas, qui ſummis laudibus & in cælum non extollat admirabilem illam magni Monarchæ prudentiam, quod Te præcipue ſuæ erga eruditos munificentiæ diſpenſatorem elegerit, ne nempe temere collata liberalitas fraudi ſit bene merentibus, amplitudinemque beneficii minuat aut infuſcet perſonarum indignitas. Tuo itaque ductu tuiſque auſpiciis adeo ubique reviviſcunt literarum ſtudia, ut ſi diuturnam modo rector univerſi vitam tibi conceſſerit, nulla propemodum ſit futura ſcientia quæ ad ſupremam non poſſit perduci abſolutionem, habiturumque ſit hoc ſeculum, quo omnium anteactorum memoriam provocare & obruere valeat. Nec literatæ tantum, ſed & quælibet aliæ artes Tuis imprimis conſiliis vigiliiſque ita revireſcunt, ut ſi quid uſquam terrarum laude dignum occurrat, id ipſum quoque, ne Galliæ deſit, efficias. Ædificia qua Regia, qua publica, eo adſurgunt magnificentiæ, ut ſplendore ſuo non hodiernis tantum, ſed & antiquis quibuſvis Græcorum Romanorumque ſtructuris poſſint creare invidiam. Artes quæſtuariæ & quotquot manuum labore peraguntur opera, adeo feliciter Te accurante promoventur, ut non Gallorum tantum, ſed & univerſi pene orbis uſibus ſufficiant, ſitque jam paſſim ſolenne, ut opificia quævis, niſi è Gallicis prodeant officinis, diſpliceant. Quid referam aſſiduam & indefeſſam tuam diligentiam in propagandis & ſtabiliendis commerciis, deſtinandiſque claſſibus ad remotiſſimas etiam terrarum oras, aut denique fidem & prudentiam in adminiſtrandis fiſci & ærarii publici rationibus, cum in ſingulis talem te præſtes, ut præter laudem & univerſalem approbationem, nullum ex omnibus ad Te redeat emolumentum, ac ſi non Tibi, ſed Regi & Regno viveres, & beneficia promerentibus largiri, id demum eſſet beneficia accipere. Hæ Tuæ virtutes cum tanta animi moderatione conjunctæ, illud jam pridem effecere, ut non

modo

modo Regum maximus incredibili amore & benevolentia Te prosequatur & velut singulare observantiæ & fidelitatis exemplum suspiciat; sed ut etiam omnium, cujuscunque demum ordinis & dignitatis fuerint, studia & voluntates adeo vehementer in Te converteris, ut nemo sit eorum, ad quos aliquis Tuorum meritorum sensus pervenerit, qui non etiam cultus & obsequii significatione Tibi probari gestiat. Ego inprimis quanto me magis obstrictum sentio, tanto ardentius allaborabo, ut cum Tua beneficia factis à me exæquari nequeant, grati saltem animi recognitione & sempiterna ea recolam memoria.

Illustrissimo & Excellentissimo
nomini Tuo

Hagæ cIↃ IↃCLXVIII.
Kal. Jun.

dicatissimus

ISAACUS VOSSIUS.

OIKONOMIA

SIVE CONSPECTUS,

UNIVERSI OPERIS

DE

THEOLOGIA GENTILI,

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA.

- Cultus vel
  - Proprius
    - Substantiæ
      - Spiritalis: ut dæmonis aut genii: de quibus — Lib. I.
      - Corporeæ
        - Particularis
          - I. Cælestis, aut elementaris: de quo — Lib. II.
          - II. Meteororum, hominum, quadrupedum, avium: de quibus — Lib. III.
          - III. Piscium, serpentium, insectorum: de quibus — Lib. IV.
          - IV. Plantarum, de quibus — Lib. V.
          - V. Fossilium, de quibus — Lib. VI.
        - Universalis, sive totius mundi: } de quibus — Lib. VII.
      - Partim Spiritalis, partim corporeæ: } de quibus — Lib. VII.
    - Accidentis, sive affectionis corporeæ: de qua — Lib. VIII.
  - Symbolicus: de quo — Lib. IX.

E re visum locum hunc tribuere binis Præfationibus ipsius Authoris. Quarum prior quæ in prima editione immediatè præfixa erat I. & II. Libro de Theologia Gentili & Physiologia Christiana, sic habet:

BENEVOLO LECTORI

GER. JOAN. VOSSIUS.

HOc in opere, partim nobis studium fuit, reserare sacraria paganicæ religionis; quod eâdem est illam refellere; partim pandere rerum naturam, suosque ad fines referre; imprimis veri ad Numinis cultum. Nec in dubium vocârit aliquis, quin utrumque eorum, præcipuè posteriùs quod dicebam, institutum tale, in piorum juxta ac eruditorum animis, facilè ab omni vindicet contemtu. Sed ambigi video, an ad Dei cultum deducant literæ nostræ; cùm sæpe in nullis magis frigeat pietas, quàm qui omnem prope ætatem trivisse in studiis existimantur. Sanè vetus hæc, ac gravis est querimonia, raram satis esse eruditionis cum solida pietate, & bonis moribus misturam. In quod animorum malum longè tristissimum non minori cura, quàm in morbis corporis fieri amat, inquirenti, duæ se potissimùm caussæ obtulerunt. Siquidem videbam, quemadmodum in agro plurimùm refert, quale sit solum, & cujusmodi semina committas: sic in cultura ingeniorum ad duas præcipuè res attendi oportere: nimirum qualis sit animus doctrinæ destinatus, & quibus is postmodò studiis exerceatur. Ut de animi indole priùs loquar, constat illud, non paucos jam à teneris unguiculis mente esse malâ pravâque: qualibus, ut vel optima credamus semina, vix amplius proficiamus industriâ nostrâ, quàm si frugibus solum obseramus aridum, & exsuccum. Præsertim si ad illaudatam corporis temperiem, quam fere consequuntur animi mores, etiam ab educatione, & domesticis exemplis, improba accesserit consuetudo; quæ & ipsa paulatim in naturam vertit. Ergo si sic natus, & educatus, in summa etiam doctrina nequiter vixerit: accusandus est animus naturâ, & educatione, à virtute aversus, ad malevolentiam & injurias, vel inhonestas & perniciosas lubidines, proclivis. Studia verò doctrinarum non majori propterea jure culpanda, quàm seminibus bonis vertendum est vitio, quòd sicco duroque in solo fruges proferant nullas. Atque hæc eorum ergo potissimùm dicta sunto, quibus, assidui licet videantur in volvendis sanctioris vitæ magistris (qui verè sunt, quod bibliothecæ suæ inscripserat *a* Ægyptius rex Osymanthuas, ψυχῆς ἰατρεῖον *b*) cor tamen pravis cupidinibus pressum in tantam occalluit duritiem, ut monita salutaria nequeant agere radices: præsertim quando nec ejusmodi illa animo legant, ut ipsi fiant meliores; sed rei potiùs, vel gloriæ parandæ caussâ.

a Diodorus Siculus lib. 1.
b Animæ medica Officina.

Accedit his alterum male-eruditorum genus: cui animus obtigit valde eorum docilis, sine quibus non bene vivitur: verum his nihilominus neglectis, ut sua quemque voluptas trahit, ad alia potiùs se applicat, quæ nihil, aut parùm conferant ad bene vivendum. Ut hîc se res habeat, velut in solo culturæ idoneo; sed cui viliora solùm semina committas. Nec enim quosvis fructus ex quolibet seminio exspectes. Quis, herbarum seminibus in terram conjectis, accuset eam, quòd non legumina produxerit? Vel quis agrum incessat probris, si ubi severis fabas, aut milium, non proferat frumentum? Quo jure igitur ob crebra adeò divortia pietatis, & eruditionis, ream faciunt doctrinam universam, si animus eorum, quos accusant, aliis potiùs studiis fuerit excultus, quàm istis, quæ rectâ nos ad mores ducunt honestos, & pietatem ipsam? Hæc verissimè à me dici, nemo inficias iverit, qui cogitare volet,

let, quàm multi, tanquam ad Sirenios ſcopulos, conſeneſcant in linguarum notitia, omnique literatura, vel etiam erudito illo Matheſios pulvere, aut diſſerendi diſciplina; quæ inſcitiam quidem aliquam animis detergent, ſed ſola neminem reddunt meliorem. Idem de ſoluta, ligataque eloquentia cenſendum. Aliæ certè ſunt bene dicendi, aliæ bene vivendi artes. Cùm igitur non eadem ſint doctrinarum omnium bona, non fructus idem, quiſquis ſalutaria eſſe volet ſtudia ſua, ad duo hæc præcipuè collimare debet, ut & melior, & prudentior reddatur. Ac de priori potiſſimùm laborandum: quia ſine prudentia quidem infelicem viveremus vitam in terris: ſed ſine pietate æternum miſeri foremus. Quæ cùm ita ſe habeant, nihil æquè ſcito eſt opus, quàm quibus potiſſimùm ſtudiis deducamur ad arcem illam doctrinarum, quæ jure ſuo Pietatis, ac Prudentiæ templum, nuncupatur. Eſt verò ea omnino tripartita: Naturæ ſcientia, temporum Hiſtoria, & Literæ Sacræ. Ac de Scriptura quidem in confeſſo eſt apud omnes Chriſtianos. Nec dubitandum, quin Hiſtoria ſit ſpeculum tum providentiæ divinæ omnia diſpenſantis in terris; tum humanæ prudentiæ, ſeu hominum ſingulos, ſeu tota imperia ſpectemus. Hac enim fine ex innumeris exemplis colliguntur præcepta generalia, quæ conſtituunt diſciplinam morum, & domus, vel reipub. ordinandæ. Ut planè ſit apertum, τὴν ἱστορίαν εἶναι φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων *a*, ut dicebat Dionyſius Halicarnaſſenſis: *b* vel ſi propriè philoſophiæ nomine uti malumus; hiſtoriam moralis eſſe, ac civilis philoſophiæ parentem. De ſola igitur naturæ ſcientia nunc loqui eſt opus. Quam multi quidem ſpeculationem meram pro fine ultimo habere arbitrantur. Sed enim non magis id de hac ſcientia exiſtimandum; quàm diſciplinarum illis, quas proximè dicebamus. Satis verò eos refellit, quòd Deus univerſum hoc præcipuè propter nos fecit, & quos Deus fines in nobis attendit, eos hominem conſiderare par eſt. At duplex in homine propoſitus Deo finis fuit. Prior ratione hujus vitæ: puta, ut ſuppeditaret nobis, quæ idonea ſunt alendo cuique pro ætate, ac ſorte: tum autem, quæ huic vel illi morbo medeantur; quæ inſuper pro cujuſque conditione rei conducant veſtiariæ; item ædibus, vel navibus ſtruendis. Quid cætera memorem, quando & aliis in uſibus par eſt ratio? Alter finis ad alteram dirigitur vitam: nimirum, ut quatenus humana ſinit infirmitas, rationes omnium indagando perringamus ad cauſſam principem, Deum immortalem. Hoc conſequimur conſiderando, tum potentiam tam multa, tam magna, tam varia, ex nihilo condentis: tum ſapientiam, diſponentis omnia ordine adeò concinno: tum bonitatem, ſic undique conſulentis non neceſſitati modò, ſed honeſtæ etiam voluptati. Cujuſmodi notitiâ magis magiſque accendimur ad amorem Numinis, & cultum: quò ita non illud modò adipiſcamur, ne infelices vivamus in terris; ſed etiam, ut æternùm felices ſimus. Eoque dubitare ſit nefas, quin naturam rerum ſcrutemur, non tam curioſâ multijugæ ſcientiæ cupidine; qua Malignus ille ſpiritus nos ſemper longo poſt ſe relinquet intervallo: quàm ob varios caducæ hujus vitæ uſus, & imprimis ob eam, quam dixi, pietatem in Deum; quando omnia ſic Deus fecit, ut in omnibus timeatur: quemadmodum à ſapientiſſimo Salomone *c* accepimus.

a Philoſophiam exemplarem.
b Κἂν πλ... [illegible]
c Eccleſiaſte 3. 14.

Tot tantaque naturæ bona magnam etiam partem videre jam olim gentiles: ſed nimiâ eorum admiratione, non univerſam modò naturam, ſed partes quoque, licet ſenſus experres, pro numinibus habuerunt. Ac ſimiliter homines bene meritos, vel in ſummo dignitatis faſtigio conſtitutos, fœdâ, ab eorum exceſſu, adulatione, in Deos retulerunt; quandoque etiam præſentes honoribus colnere divinis. Ut gemino huic malo occurrerem, operam ſuſcepi arduam agendi hoc opere de utroque genere idololatriæ, & illo, quo animales, ut vocabant, & quo naturales Deos venerabantur. Cumque gentiles virtutem illam divinam, quæ eſt ab Deo, minimè diſtinxerint ab altera, quæ eſt in Deo; eoque ex naturæ mirandis collegerint, Naturam

turam esse Deum: nobis contrà propositum fuit, ostendere Deum non esse Naturam, vel partem illius; sed Naturæ auctorem. Naturæ igitur arcana explicari opus fuit, ut ita cognosceretur, tum quæ nationes compulerint, ut Deo relicto in Naturæ veneratione consisterent: tum quænam alios commoverint, ut non adorarent Naturam, vel partem illius; sed eum, qui universam condidit Naturam.

Hæc explicandi cùm provinciam primò susciperem, pauculorum fore mensium laborem mihi persuadebam. Sed longè aliter cecidit, quàm putabam. Quod experiebar jam, dum in primo adhuc libro versarer; eaque consignarem, quæ ad spiritualis naturæ, hoc est, angeli, vel animæ à corpore separatæ, cultum pertinerent. Facilè enim videbam, vix me operæ facturum, nisi immanem eorum turbam, qui cùm homines fuissent, inque deorum postea numerum relati forent, tum locis suis, tum plurimùm etiam temporibus distinguerem, quibus vixissent. Quid enim homini eleganti, & historiæ veteris studioso, minus satisfecisset, quàm si tot Joves, ac Junones, tot Hercules, aliosque cognomines Deos, haut aliter confunderem, quàm à coquis jura solent? Atqui sic factum à poëtis, & aliis exemplum secutis, uni sæpius adscribentibus, quæ varii admodum gessissent, & magnis quidem terrarum spatiis, pluribus etiam seculis, sæpius discreti. Nimirum poetæ miranda magis, quàm vera, dicere amant: unde & ea, quæ figurato sunt sermone prolata, proprio accipiunt; atque ut fabulam semel susceptam magis expoliant, alia proposito inservientia de suo accudunt liberaliter, nihil pensi habentes, si magnis follibus immensa spirent mendacia, dummodo sub fabularum involucris exempla adducant vitæ utilia humanæ. Ita contigit, ut pòst secutis non minoris esset laboris, quàm ingenii, & doctrinæ, illam quasi Penelopes telam retexere, ac tot fabulis involuta ad initia sua revocare: quippe in rebus adeò ab hominum memoria remotis, ut multi etiam id fieri posse desperent. Suscepi nihilominus hanc operam, si non ob aliud, saltem ut alios excitarem, quos felicius hoc posse confiderem. Initium autem feci ab Romanis, terrarum olim dominis. Nec tamen hîc memorare Deos visum fuit, quos à Græcis, vel aliis, accepissent: satiùs existimavi tractare de iis ea in gente, unde cultus is dimanâsset. Illos igitur duntaxat exposui, quos cœlo primi locassent Romani. Hinc animo, non corpore, magnum iter exorsus, Tiberi enavigavi in Siciliam, Græciam, & insulas vicinas. Unde iter nobis in magnam Asiæ peninsulam: inde in Syriam, Babyloniam, Persiam, & reliquam Asiam magnam. Postea etiam Ægyptum sum emensus. Terris verò proximè memoratis pedem aliquantum fixi, ut melius iis facem allucerem, quæ Sacris proderentur literis de cultu numinum in nationibus populo Israelitico vicinis. Eâdem originem aperui plurimorum, quæ Romani, ac Græci, de Diis suis fabulantur. Siquidem omnis prope superstitio ex Syria, & Ægypto, in terras profluxit cæteras. Unde etiam est, quòd in Græcorum commentis non obscuræ supersint reliquiæ veteris historiæ de Adamo, Noacho, Josepho, Mose, Josua, Samsone, aliis: quod primo hujus operis libro clarissimis evicimus argumentis. Ac quia adversus ea objici poterat Deorum Ægyptiorum antiquitas; ut qui vixerint ante mundi natalem, si Manethonis annales sequimur: eo pretium credidi, si clarè exponerem, unde tam vanum delirium, quod malè habuit multos, originem duxisset. Ex Ægypto inde per varias siticulosæ Africæ regiones iter factum, & singulis ejus terris assignati sui Dii, qui aliquando quidem homines fuissent. Nam de naturalibus Diis nondum loquimur. Gaditano exinde freto similiter, non velorum alis, sed mentis remigio, in Hispanias transmisi: ubi pro Phœnicum, Græcorum, aliorumque coloniis in eas ductis, Deos itidem dispertior. Postea Gallias, & Britannicas petii insulas: tum Germaniam Magnam, & Sarmatiam: hinc Daciam, Thraciam, Illyridem. Denique lustratis etiam variis

Italiæ terris, ac ſuis cuique adſcriptis Diis, Romam ſoſpites redimus: votivæque tabellæ loco pauca appendimus de hominibus ſanctis honore adfectis divino.

Hac parte defunctus, altero tranſii libro ad Deos naturales; eos videlicet, per quos vel univerſa intelligitur rerum natura; vel aliqua mundanæ fabricæ pars. Sed quo ulteriùs in hoc etiam corporeæ naturæ cultu provehebar, eo clariùs videbam, quibus argumentis Naturæ venerationem deſtruerem, iiſdem adſtrui venerationem Conditoris. Quare magis magiſque animus crevit non perfunctoriè totam aperiendi rerum naturam; ut ita pleniùs oſtenderem hæc duo; quare gentiles tantopere admirati ſint rerum naturam, ut eam pro vero Numine haberent; & cur ex natura nobis ſit adſurgendum ad Dei veri notitiam, amorem, ac cultum. Nempe quæ duo Apoſtolus conjunxit in epiſtola ad Urbium principem, *a* ubi nationes ait ex operibus naturæ ad notitiam Numinis perveniſſe; ſed, ingrato eos animo veritatem in injuſtitia detinentes, æterni Dei gloriam tranſcripſiſſe rebus interitui obnoxiis: ea ambo argumentum mihi facta ſunt hujuſce operis: ut quo, ſicut retuli, propoſuerim docere, tum quo pacto ex naturæ mirandis, eorumque cauſſis, ad rerum omnium Patrem & Dominum deducamur: tum quomodo etiam paganicæ religionis antiſtites, relicto omnium procreatore, idolis tribuerint cultum ac majeſtatem ſummi Regis. Poſterius ſolùm tractare primo conſilium erat: unde opus hoc inſcribebam, *De idololatriæ origine, & progreſſu.* Poſtea utrumque exequendi lubido animum ſubiit: unde hoc, vel ſimile, addendum putavi, *deque hominis ex naturæ mirandis adſcenſu ad Deum:* ut ſic non ſolum traderem Theologiam gentilem; ſed eadem, & majori quidem operis parte, complecterer Phyſicen Chriſtianam. Judicavi etiam, ſic meliùs à me occurri illis, quibus priori parte viderer hoc ſolum conſecutus, ut meliùs intelligerentur gentium ſcriptores. A quibus nihilominus ſic quoque longiùs diſſentirem. Nam quod antea de Diis ajebam animalibus, idem de naturalibus aſſertum velim: nempe commentatione hac alterâ illuſtrari itidem, quæ de numinibus falſis, legimus in Scripturis. Atque addo, & ea lucem hinc capere, quæ à ſanctis Patribus eruditè adeò diſſeruntur adverſus cæcas nationes. Non inficior, Deos gentiles eſſe σκύβαλα *b*, imo ſtercora. Sed ſtercorare agrum utile eſt: & vineam Domini ſic etiam à nobis ſtercorari, liquere arbitror ex illis, quæ jam diximus. Cui præterea hoc leve videatur, ſi diſtinctiùs, quàm priores fecere, evincerem, nihil aliud eſſe gentium Deos, quàm vel homines defunctos, prope omnes veri numinis ignaros, imò hoſtes: vel mundi hujus partes, aut affectiones, quæ clarè non Deos ſe, ſed Dei eſſe opus clament? Hæc igitur fecere, ut viâ prioribus parum tritâ, ordine pro naturæ partibus, & terrarum plagis, de Diis tractarem ſingulis: ac primùm, Naturâ ipsâ præeunte, de iis qui cæleſtia ad corpora revocantur: ubi potiſſimùm perſequor, quæ vel præterita aliis forent, vel jejuniùs dicta, vel ſic, ut aliter ea à nobis, aut firmari poſſent, aut refelli. Itaque, cùm ſcirem, etiam ad vim cœleſtem reduci, Parcas, Adraſtiam, Neceſſitatem, aliaſque Fatalium Numinum appellationes: ne quidem refugi laborem declarandi naturam Fati Chaldaici, Platonici, Peripatetici, Stoici, Chriſtiani; quæ vulgò à multis etiam doctiſſimis viris non diſtinguerentur ſatis. Tantundem prope laboris exhauſi in Deorum illis, per quos Elementa intelliguntur. Ubi illud inter alia oſtendimus, cur per idem nomen & numen, quod antea ad hoc, vel illud corpus cæleſte, retuleramus, etiam vel hoc, vel aliud elementum, deſignetur. Quantopere verò diverſi adeò conſiderandi modi ſoleant confundi, etiam à ſcriptoribus nobiliſſimis; non obſcurè videbunt, quibus haut grave erit conferre hæc noſtra cum iis, quæ ante nos alii de iſtis prodiderunt.

Qualecumque autem de paganica hac Theologia aliorum erit judicium; ſaltem nemo, ut arbitror, Chriſtianus à Chriſtiana abhorrebit Phyſiologia: quæ, ut monui,

a Cap. 1

b Quiſquilias, aliaque rejecula.

monui, altera nobis, & potior cura fuit. Nam quis tam barbarus est, ut, in cœlum suspiciens, non rapiatur in admirationem cœlestis machinæ structurâ, quâ omnes continemur? vel vertigine illâ siderum, nec tardius reptante quàm olim, nec præcipiti magis motu rotatâ; sed conservante adhuc modum cursus primogenium? Quis etiam non obstupescat conspectu Solis omnia ambientis, & luce suâ circumvestientis? à quo etiam dierum, & noctium vicissitudo, & quadripartita anni ratio, neque brumali illa tempore admittens solstitii augmentum; neque solstitiali sentiens decrementum brumæ. Quis etiam non percellatur intuitu, vel Lunæ, de forma novella se redintegrantis in veterem, deque vetere novam repetentis: vel Hesperi, & cæterorum errorum, sine errore semper discurrentium? Quid nunc de elementis dicam? è quibus sub Luna omnia sunt concreta: cumque nihil iis magis sit mutabile, nunquam tamen ullo inertiore stupore torpescunt. In natura verò omnium istorum explicanda, non eam semper Aristoteli sententiam tribui, quam Latini solent: sed quam Aphrodiseus, & Græcorum alii, atque Arabum etiam; qui sæpe longè sagaciùs mentem Philosophi perspexerunt. Nec Peripateticis me continui: sed, ubi res ferret, per sectas me diffudi universas. Hujus etiam seculi, ac superioris, Philosophos accessi. Imò ad partes quoque advocavi antiquos Grammaticos, Poëtas, Oratores, Historicos: neque id profectò venti, & ostentationis gratia; eorum instar, qui, varia congerere contenti, multâ, sed aridâ lectione, & sibi placent, & aliis quandoque, quibus materiam suppeditant meliori judicio excoquendam. Quid ego hoc studerem, experientiâ jamdudum edoctus, quocunque id judicio facerem, nihil mihi inde laudis sperandum fore, propter ambitiosulos istos in strenua inertia & ingenii, & facundiæ laudem solis sibi vindicantes; aliis relinquentes duntaxat laboris gloriam, cum Arcadico, ut loqui amant, pecore communis? Quare longè alia sunt, quæ me ad illud impulerunt. Nempè & argumentum, quod sub manibus haberem, sic magis illustrari videbam: & quia scriptores illi sæpe etiam caussas sententiæ suæ promerent, eo judicabam, opinionem nostram hoc pacto, & rationibus, & auctoritate veterum, meliùs stabiliri. Atque hoc non solùm de volumine, quod nunc damus, dictum velim: sed proximo etiam; de cujus argumento seorsum videbimus: uti & de aliis nonnullis, quæ universè pertineant ad institutum nostrum. Vale interterea, mi Lector, & si grata erunt, quæ adfero, Deo mecum gratias age. Quod si feceris, mihi etiam abunde gratiarum, non actum modò, sed etiam relatum arbitrabor. Amstelodami. Anno æræ Dionysianæ CIↃ IↃC XLI. IV Id. Octobris.

Altera Præfatio Auctoris, III. & IV. de Theologia Gentili & Physiologia Christiana libris, in editione prima præposita:

GER. JOAN. VOSSIUS

æquo ac benigno

LECTORI

S. P. D.

CUm bifariam consideretur Natura; tum prout gentiles illam attenderunt; qui eam coluere pro Numine, imò varia in Numina discerpserunt: tum quatenus ex Mirandis ejus, & horum caussis, adscendimus ad conditorem Deum: ambo ea hoc in opere, etsi vel alterutrum satis arduum foret, non incuriosè, ut arbitror, complexi sumus: utrobique etiam sedulò dedimus operam, ut & placita veterum adferremus, &, iis expensis, non pauca de juniorum, nostroque etiam, adferremus penu. Ac duobus quidem, quos jam dedimus libris, secundo imprimis, quos disquirimus de cœlo, & elementis, planum facere cœpimus, quantopere illos fugiat ratio, qui, cùm omnis Philosophia, quæ ex rationis lumine proficiscitur, ad naturæ contemplationem, vel actionem hominis, soleat referri; priorem illam præ altera nullo penè loco habuerunt. Quamquam haut nova hæc controversia est: sed multum diuque, utra harum partium anteponi debeat, jam antiquis fuerit seculis dubitatio. Ac Socrates quidem, cùm priores cognitionem, quæ per se expeti crederetur, excellentius quid, & divinius, judicarent, primus a *Philosophiam dicitur ad vitam deduxisse communem, deque virtutibus, ac vitiis, bono, ac malo, quæsivisse. Unde in ore illi crebrò erat, quæ supra nos essent, nihil ad nos attinere. Corporum enim cœlestium naturam, cometarum item, tonitrus, grandinis, & similium, stultè, & inutiliter, inquiri putabat* b. *Sed viri tanti opinio non deterruit Aristotelem* c, *quo minùs sapientiam, ut pulchriorem, ac diviniorem, prudentiæ præferret. Et, quod mirum, maluit Seneca* d *hac parte Aristotelem sequi. Multumque adeò pro sapientia facit, quòd non, uti Epicureis natura divina, ita scientia naturalium in se solam sit intenta: sed partim cultui inserviat religioso; partim usibus variis ad fluidum hoc, ægrumque corpus sustinendum: quemadmodum superiori dicebam volumine, & altero hoc plenius demonstrabitur. Imò pars illa, quæ homines agenda docet, manca foret, ac mutila, si præteritis, quæ ad cultum pertinent divinum, solùm explicaret, quomodo affectus vinceremus; vel religionis expertes, capesseremus Rempublicam. Nec enim ambiguis nostræ, vel alienæ vitæ, regendis sufficimus, nisi (quod longe quidem meliùs, uberiusque, sacræ nos docent literæ, sed ex parte etiam naturæ notitia præstare valet) ex caligine hac, in qua cæci volutamur, sublimiùs omnibus intra conspectum positis attollamur ad excellentius quiddam, & augustius, quod nos, & Universum hoc, gubernet, & cuique, prout se gesserit, præmium, aut pœnam, rependat. Sine cujus notitia, neque vita ipsa magni sit æstimanda. Nec diffiteor, traditione etiam divinitus in populis conservatâ dispelli mentis tenebras, & quadamtenus ad Numinis notitiam pertingi. Sed enim altiùs multò animus penetrat humanus; quando, non contentus auditis, per naturæ etiam cognitionem ad divina præparatur, & quodammodo in Numinis ipsius consortium venit. Tum verè*

a Varro apud Ciceronem.

b Xenophon lib. 1 Commentar.

c Lib. 10 Eth Nicomach. & lib. 7 Polit.

d Præfat. lib. 1 Natur. Quæst.

verè juvat speculari in universa natura relucentem Dei potentiam, sapientiam, bonitatem. Animus etiam, tantopere elevatus, aspernari, ac calcare incipit aurum, & gemmas, & quidquid avaris tanti est, ut propterea æternùm miseri esse velint. Cernit etiam mens, non tanti esse cætera, ut propterea plumbeas, æternasque iras gerat, vel in fœdas despumet libidines, vel aliis serviat vitiorum portentis. Ut mihi quidem videantur lolio victitare, qui sic moralem extollunt prudentiam, aut etiam civilem, ut neutiquam justum statuant pretium scientiæ naturali. Atque hujusce animi nostri nunc testes qualescunque do commentationes nostras; quibus me diffundo, & supra, & intra hunc terrarum, ac marium globum, curioseque, quantum licuit, specto naturæ adeò ingentis, ac nihilominus formosæ, ordinem dispositissimum, vires innumeras, nec capacissimo hominis ingenio, nedum nostro, comprehensibiles, inque cunctis constantiam planè singularem. Quæ omnia hominem quasi manu ducunt ad horum architectum: ita ut gentilis etiam religionis cultores, etsi Deus foret incontiguus, & inconspicuus; ex hac tamen rerum machina, ac se ipsis quoque, velut minori mundo, eò ratiocinando adsurrexerint, ut viderent, esse unum quid, quod foret à nullo, nec ab ulla anteeatur antiquitate; quòd solùm verè sit; cæteris inde, quòd sint, participantibus; ab hoc possideri sapientiam, bonitatem, justitiam, omnemque perfectionem: cunctaque hæc convenire summo regi, ac principi; cujus beneficio etiam, multiplici adeò agitatione motarentur, suoque aëra hunc reciprocarent spiritu, & præcipuè divinum illud obtinerent, quod Mentem, vel Rationem dicimus: proinde huncse cunctorum opificem, hunc hominis atque universi moderatorem, amare, suspicere, intimoque animo amplexari, ac colere perpetuò, oportere. Sed cùm illi tantopere se, velut alis quibusdam, sustulissent: non tamen pro notitia hac glorificarunt Deum: quo meruere, ut ne ad ulteriorem cognitionem perducerentur. Sic relicti, Deum nescierunt, quem scirent: ut inexcusabiles ob animum fierent ingratum. Imò plurimi etiam nec eò usque ascendêre, quò dicebamus; non culpa Numinis, vel Naturæ, quæ Dei virtutem, ac divinitatem, clarè, & oculis ingerebat, & auribus insonabat: sed suopte vitio, quia animi oculos, auresque, obturantes, reluctarentur magisterio Naturæ: vel si subinde inclinassent eò mentes, mox vanis indulgendo commentis, falsa veris miscerent: atque ita hinc circumfusi luce naturæ, inde spissis opinionis tenebris circumventi, velut insanientibus in mari ventis, nunc huc, nunc illuc deferrentur, ac perpetuò fluctuarent incerti. Ita factum fuit, ut, novitatis suæ superstitione abrepti, non tribuerent Numini cultum divinum. Atque hoc prius est, quo nomine impietatis rei jure peragantur. Sed, contumeliâ eâ non contenti, præterea cœlo donarunt mortali corpore exutos, plurimumque a vera religione alienos. Naturæ etiam partes, vel affectiones, in Deorum censum retulerunt. Et his, & illis, statuerunt simulacra, dies festos, ludos, pulvinaria, aras, ædes sacras: acerris etiam thuris, & mactatis è grege victimis, eosdem honorarunt: ad illos, ut suprema nomina, ac numina, vel saltem divinitatis eorum consortes, manus, mentesque, supplices protenderunt. Quomodo creaturæ transscripsere cultum creatoris a: ut impietati, de qua priùs dicebam, etiam accuderint iniquitatem. Unde veritatem eos, non in ignorantia dico, sed in injustitia etiam, detinuisse, conqueritur Apostolus. Atque hæc cum animo nostro obversarentur sæpius, facilè in eam deveni sententiam, nec Ecclesiæ, nec literariæ Reipub. ingratam fore operam, si quasi geminum ferruminans argumentum, & Deorum, & rerum explicarem naturam, atque ita, & eos refellerem, qui idolis cultum, ac majestatem summi tribuunt Regis; & contemplando miranda Naturæ, nostris ubique usibus inservientis, ex hac solubili, & interitioni obnoxia compage, mentes attollerem humanas ad eum, qui fecit Naturam, ac rebus præsidet universis.

a Rom. 1. 18.

 Non-

Nondum tamen pertexere licuit has commentationes nostras: nunc valetudine me præpediente, nunc occupationibus spissis, nec semper minutis. Quatuor interim libros, ut potui, exegi: quorum priores duos priori; alteros altero hoc volumine, exhibeo. Illis egi partim de spiritualis naturæ cultu; partim cœlestis corporis, ac elementorum natura, & veneratione. Cujus doctrinæ præstantiam, atque usum, nihil attinet hoc loco, velut cramben, reponere. At alteris hisce libris tum de meteoris, tum animantibus tracto. Quod & ipsum est prænobile argumentum, dignissimumque homine Christiano. Quid enim subtilius ventis? quos semper animas dixeris exspirare, emori nunquam. Quid utilius pluviis? quæ post uliginem terræ ab ardore Solis decoctam, iterum rura irrigant, & temperant. Quid admirabilius cometis, fulminibus, iride, & similibus? quæ sic omnium animos percellunt, ut, quem eorum doctrina non capiat, ne in hominum quidem numero reponi mereatur. Gentes quidem sic affecere ista, ut propterea in Deos referrent: & nobis non tanti erunt, ut non in his potiùs miremur Deum omnium auctorem? Quid nunc de animalibus loquar? ubi primò se offert hominum genus. Sed de divino eorum, dum vivunt, cultu (ad quem Paulo, & Barnabæ, præstandum, Lystrenses a *etiam tauros adduxerant cum coronis) pauca omnino, nec subtilioris ea disquisitionis indigentia, legere est, non apud Romanos duntaxat, vel Græcos; sed etiam barbaros. Quare omnem prope operam insumsi in explicanda hominis natura. Ubi attendi, primò vitam, ætates, mortem; hinc nutritionem, magnitudinem, robur, generationem; inde visum, phantasiam, sensus cæteros; somnum etiam, somnia, & divinationes ex insomniis; denique intellectum, voluntatem, loquelam, risum, fletum. Inque tam variis penè in caussas cunctorum inquisivi, ut ita magis perspiceremus naturæ nostræ dignitatem. Nihil enim commendatius homini esse debet, quàm cognitio sui. Cumque ea sit bipartita: prius est scire præstantiam quam habemus ex origine nostri: posterius nôsse miseriam, quam peccato contraximus. Illud præstat, ut magis magisque cogitemus, quantopere obstringamur conditori: hoc, ut confugiamus ad Sospitatorem Christum. Postea non minori curâ excussi, quæ ad muta pertinent animantia. Ac primùm expono eorum naturam. Hinc enarro multiplicem, quam ex illis capere est, utilitatem in alimento, medicina, vestitu, habitatione, & vita reliqua. Denique ostendo amentiam hominis; qui, cùm illis seriò invitaretur ad veri numinis cultum, nihilominus hæc longè infra dignitatem suam posita, vel pro numine coleret, vel saltem, velut Dei symbola, religioso cultu prosequeretur. Atque hæc sunt ea, quæ ordine præstiti in quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis. Ut ad absolvendam rerum naturam nihil magnopere nunc supersit nobis præter plantas, & fossilia. Sed eorum consideratio, ut hominis vitæ plurimùm conducit; ita parum facit ad notitiam Theologiæ gentilis, si symbolicam exceperis. Ex ipsis verò numinibus ea nobis residua sunt, quæ cùm veriùs sint affectiones, sive accidentia, à nationibus nihilominus divino colebantur honore: ut sunt Pietas, Justitia, Misericordia, Salus, Febris, Amor, & alia id genus. Præterea nobis indicta est pars illa de symbolis Deorum, sæpius hisce libris promissa. Nec abhorret animus, ut istam quoque, & cætera, quæ dicebam, perficiam; quò integrum sit σύστημα* b *tam Theologiæ hujus gentilis, quàm scientiæ Naturalis. Sed enim tam multa à multis exposcor, adeoque diversa habeo affecta, ut cui primo, cui deinde, admovere manum debeam, ipse hæream incertus. Quare utrùm hujus argumenti cætera proximè daturus sim, an meditationes eas alius diffissurus; magistra omnium dies docebit. Atque eo minùs promittere aliquid habeo, quia cogito, non modò vitæ hujus incertum, sed etiam valetudinis. Nam etsi a puero hæc mihi firma satis fuit; nec unquam incontinentiâ eam frangendam putârim: nihil tamen mirum fuerit, si aliquid*

a Actor. 14. 13.

b Corpus sive compages.

aliquid in illam potuerint tot injuriæ ab illis acceptæ, quibus placere non poteram, si animo satisfacere, nec Deo vellem displicere. Accedunt tot adversa a Numine immissa: in his, pauculos intra annos, mortes quinque liberorum jam vernantis ac florentis ætatis, ac trium quidem dum opere in hoc occupor: ex quibus recentissimus dolor Gerardi mei, cum vita excederet, vix annum claudentis primum, & vigesimum: qui suas in Vellejum castigationes ipse in lucem dedit, atque inscripsit Nobili, & summo viro Georgio Ratallero Dubletio, supremæ nunc Hollandicæ, ac Zelandicæ Curiæ Senatori: cujus ego merita in me, & familiam meam, tacere malo, quàm pauca de iis dicere. Complurium, quæ præterea filius reliquit, editionem moribundus fratris sui Isaaci curæ commisit: præcipuè animadversiones in Valerium Flaccum, & Censorinum: ac confido, eo ex Britannia, & Galliis reduce, confestim lucem visuras. Quid jam dicam, frangi me potuisse immodicis adolescentiæ meæ studiis: ac annis duobus, & quadraginta, quos muneribus publicis, iisque difficillimis, summâ impendi fide? Ut taceam de senectute, quæ ipsa morbus esse dicitur. Proximè jam transactus tertius & sexagesimus; quem κλιμακτῆρα nuncupant. Is non a febri modò inchoavit; sed etiam morbo colico, & nephritide; à quibus malis duobus omni hactenus vitâ fueram immunis. Ac, eo penè exeunte, invasit morbus articularis. Scio, credi, ista mihi ab immoderatis provenisse laboribus; quo uno me intemperantiæ genere laborare, dictitabat etiam, qui paucos ante menses, cum magno bonorum dolore, beatam cœlo animam reddidit, Robertus Vander-Houve, vir, ut antiqua generis nobilitate, & omni penè doctrinarum genere, cultissimus: ita domus meæ, & tot aliarum in celeberrima hac Amstelodamensium urbe, Æsculapius. Sed enim ab eo, atque aliis, quærere vicissim soleo; quid in tam occupato vitæ genere relictum mihi foret præter noctes? Quibus prope solis hos commentarios exaravi. Unde eos subinde vocare soleo Noctes Amstelodamenses: *non minori sanè jure, quam opus suum Agellius* Noctes Atticas *inscripsit. Nam ille ad capiendum ingenii sui cultum sponte concesserat Athenas; cumque aliter tempora partiri liceret, maluit tamen, quæ de die ex vivis, aut mortuis hauriebat magistris, conscribillare noctu. Ex Leidensi ego Academia in illustre hoc Athenæum, ad sacram, Ecclesiasticam, externamque historiam cum civili scientia profitendam, liberalitate Procerum hujus urbis arcessitus, partim munere publico, partim aliis occupationibus, ita distentus fui, ut præter nocturnum, vix ad proficiendum magis, quam aliquid posteris tradendum, otium invenirem. Jamque annus est undecimus, ex quo in Urbe hac pedem posui, nonum nunc gerente consulatum Andrea Bickero Jurisconsulto, octavum Joanne Cornelio Geelvinkio, quartum Petro Hasselario, secundum Gerardo Schapio J. C. eodemque tum Academiæ Leidensis, tum etiam (cum Alberto Conrado Burgio, in Collegio Illustrium Hollandiæ & Westfrisiæ Ordinum, delegato, Guilhelmo item Backero, viris consularibus) Lycei hujus Amstelodamensis Curatore. Quos ego amplissimos, genereque, doctrinâ, & omni virtutum genere ornatissimos viros, honoris hîc caussa nomino; partim præclara ob merita erga Urbem hanc florentissimam, imò omnem fœderatam Belgicam; partim etiam ob egregium erga me amorem, & studia nostra. Atque his accensus, majorem ad testationem mei erga civitatem hanc affectus penè operi præfixeram titulum, quem dixi,* Noctium Amstelodamensium. *Sed enim videbam continuò, inscriptione istac, nisi aliud adjungerem, tam incertum argumenti totius relinqui lectorem, quam si apposita esset nulla. Quemadmodum propterea nec, qui placitus quondam Clementi Alexandrino* Στρωματέων *titulus fuit, satis nunc arrisit nobis: etsi alioqui tam vario operis argumento, fortasse vix alter meliùs convenisset. Accommodatior, credo, videretur, si simplicissimè* de Natura

Deo-

Deorum, & Rerum, *inscripsissem; exemplo duorum, qui tantopere ingenii, & doctrinæ laudibus claruerunt; Marci, inquam, Tullii, & Titi Lucretii; quorum ille* de Deorum, *hic* de rerum *egit* natura*: nos verò utrumque sociavimus argumentum. Sed enim satius visum, si qui sic discreparemus instituto, etiam inscriptione differremus. Tullio enim studio illud fuit, ut cæteros, non ad verum numen, quod ignorabat; sed fictitii Numinis honorem perduceret. Alteri autem propositum erat, ut rejectâ Dei providentiâ, & animorum immortalitate, casu omnia ferri crederemus. Nos, meliori numine adflati, in eo omnem posuimus operam, ut cognitâ Deorum naturâ à veneratione eorum foremus alieni: perspectâ rerum naturâ, ex caussis earum adscenderemus ad rerum auctorem Deum, eumque debito prosequeremur amore ac cultu. Quamobrem, ut jam in præfatione prioris voluminis dictum fuit, placuit magis inscriptio, de Idololatriæ origine, ac progressu; deque naturæ mirandis, & eorum caussis: sive altera, quam addidimus, de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana. Variè enim tam varium expresseris argumentum. Sed de titulo nudo quid attinet tricari? dummodo utile & gratum sit opus ipsum: uti fore confido, si non ob aliud, saltem propter indefessum hunc studiorum, & bene de literis merendi amorem; quando non valetudini curandæ, vel rei struendæ, studiosè operam unquam dederim, sed cum prioris haut levi periculo, & certo alterius dispendio, impensiùs publicis semper studuerim commodis. Nihil ultra te, Lector candide, morabor. Vale, reique literariæ fave, & si, uti cupio, placeam; me ama, nostris utere, ac fruere. Anno* CIↃ IↃC XLI. V *Kal. Novembris. Quem diem quando nunc adscribo, video, mi Lector, nihil tale antea cogitanti ita rem cecidisse, ut qui præclaro Angliæ Clero mitterem, dicaremque, quaternos hosce libros, quos in Hollandia scripsissem; priori quidem volumine te compellarem, quo die inclytæ Angliæ suæ, & Ecclesiæ Catholicæ bono natus fuit nunquam sine grata recordatione nominandus Serenissimus Angliæ Rex Eduardus* VI: *altero autem hoc volumine, duabus quasi hebdomadis pòst, denuo te alloquerer; idque quo die lucem primò adspexit Hollandiæ suæ, & totius Reipub. literariæ immortale decus, Desiderius Erasmus.*

R. MOSIS MAIMONIDÆ

DE

IDOLOLATRIA

LIBER,

cum interpretatione Latina, & Notis,

DIONYSII VOSSII.

AMSTELODAMI,
Ex Typographia P. & J. BLAEV,
Proſtant apud JANSSONIO-WAESBERGIOS, BOOM,
à SOMEREN, & GOETHALS,
M DCC.

LECTORI
TYPOGRAPHUS.

Quem tibi denuo exhibemus R. Moysen Maimoniden de Idololatria agentem, à Dionysio olim Vossio ultra ætatem verè & communem sortem ad miraculum usque docto Juvene Latinitate donatus est, & Notis illustratus; primitusque ego anno 1642 typis meis evulgavi. Quæ fuit occasio, voluptas atque incitamentum genitori Magno Gerardo Joanni Vossio, exiguo, ut tunc illustris vir loquebatur, libello præproperè erepti filii spiritum obsignandi, & eadem de materia scribendi; qui libellus, ut sunt divina ingenia tenuibus orsa principiis immensa tantum non præstantia & τὸν ἀρχέτυπον Deum imitantia, initio IV, tandem IX istos libros peperit: ita ut non inconcinnè opusculum hoc translatum & interpretatum Maimonidæ, matrem quis dixerit justi operis præcedentis de Idololatria. Æquum itaque censebam, ut quem sibi jure suo Commentariolus locum poscebat, hunc ei non inviderem, nec quidquam eorum quæ ad jucundam notitiam consanguinei operis facerent tibi subjicerem. Quo juxtim fruere, & vale. E Typographeia meo Idibus Julii anno 1668.

R. MOSIS MAIMONIDÆ DE IDOLOLATRIA LIBER,

cum interpretatione Latina & Notis

DIONYSII VOSSII.

הלכות
עבודת כוכבים ומזלות
וחקות הגוים
פרק ראשון

בימי אנוש טעו בני האדם טעות
גדול ונבערה עצת חכמי אותו
הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה וזו היתה
טעותם: אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו
וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק
להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויים
הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו
רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו
וכבדו כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו
וזהו כבודו של מלך:

DISSERTATIONES de cultu stellarum ac planetarum, & statutis gentium.

CAPUT I.

Temporibus Enos gravissime homines errarunt, & stupore obruti sunt animi sapientum illius ævi. Etiam ipse Enos inter errantes erat. Hic autem fuit error eorum. Quandoquidem, inquiebant, Deus creavit stellas ac sphæras istas ad regendum mundum, easque in sublimi posuit, & honoris participes fecit; & illis ministris utitur; merito profecto laudemus eas, atque extollamus, & honorem iis impertiamur. Atque hæc voluntas ipsius Dei benedicti est, ut magnificemus, ac veneremur, quemcumque ille evexit, & honore affecit: perinde ac Rex ministros suos honoratos vult; qui honor est ipsius Regis.

NOTÆ.

De Idololatria.] Hæc vis verborum, עבודת כוכבים ומזלות. quæ si [illegible] transferas, sonent *cultus stellarum ac planetarum*. Sed quia corporum cœlestium cultus principium idololatriæ fuisse creditur, solent eum Hebræi עכום appellare. Nec aliunde profectum, quod in Ægyptiorum Hieroglyphicis stellâ Deus exprimebatur. Ἀστὴρ, inquit Orus, παρ' Αἰγυπτίοις γραφόμενος, Θεὸν σημαίνει. Caussam non addidit, alioqui in cæteris talium curiosus. Est autem ea, quam dixi. Fortassis eodem referendum, quod apud Romanos lamella ærea, stellæ in modum facta, loci inaugurati signum fuit; ut ex P. Servilio augure tradit Festus. Sed Hebræi idololatriam alias עבודה זרה *cultum extraneum*, nuncupare solent. Quo nomine Titulus Thalmudicus est, ex quo pleraque in hunc libellum Maimonides transtulit. Istud autem עכום non modo pro ipsa idololatria; sed & pro idolo, delubro, cunctisque eo pertinentibus usurpatur. Unde infra Autor noster cap. III. §. 9. המחבק עכום ומנשקו. *Qui idolum amplectitur, & osculatur.* ibid. §. 11. העושה עכום לעצמו *Faciens sibi ipsi simulachrum.* Nimirum quia finis idoli est cultus. cap. VII. 23. עכום שיש לה מרחץ, *Delubrum, cui balneum est*, & passim aliis locis.

Temporibus Enos.] Nititur hæc opinio Genes. IV, 26. אז הוחל לקרא בשם יהוה, quæ Hebræorum plerique interpretantur, *tunc profanatum est in invocando nomine Domini.* Nec multum diversâ mente Arabs metaphrastes,

حينئذ بداوا الناس ليميلوا من طاعة الله,

Tunc inceperunt homines recedere ab obedientia Dei. Sed melius Scripturæ mentem adsecutus est Aquila, qui transtulit, τότε ἠρχήθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι Κυρίου. Similiter paraphrastes Chaldæus, (qui an Aquila, an alius sit, jam non disputo) habet, בכן ביומוהי הוו בני אנשא שריו לצלאה בשמא דיי. *Illis diebus inceperunt homines orare* (proprie reddas, *ab orando*) *in nomine Domini.* Mens ejus esse videtur, tunc publice preces dici cœpisse; aut homines statis temporibus eas frequentasse. Ut locum non habeat id, quod objicit R. Levi ben Gerson, S. Scripturam hic non loqui de cultu veri Dei; quippe quem jam antea Adam, Hebel, & Cain, invocaverint. Nimirum non distinxit inter publicas, & privatas preces. Quicquid est, non dubito mentem S. Scripturæ esse, Enosi tempore, quo jam auctum humanum genus erat, publice cœtus convenire cœpisse, ad invocandum nomen

Dei; vel tum demum statis horis, nimirum diei initio, cumque cibus sumendus, vel nox inciperet, preces Deo suscipi solitas. Quin nec S. Scripturæ verba satis conveniunt opinioni eorum, qui ad idololatriam hæc trahunt. Quid enim hoc est, *Tunc profanatum est ad invocandum nomen Domini.* Ergone profanum orare Deum? Scio, dicere eos, tunc profanatum esse in invocando nomine Dei, illud tribuendo diis falsis. Verùm nihil hic Scriptura de diis falsis; quod tamen maxime addendum erat; ut recte contra R. Selomonem observat R. Elihezer Germanus in Maase a-sem, [a] כי לשון חולל לקרא דברים חולים אם יקר יחר. *Nam si dicas, profanatum esse in invocandis aliis rebus nomine Domini, ipsum fundamentum abest*: id est, abest in Mosementio rerum, quas illi, ut deos, invocatas volunt. Quippe Iarchi dixerat, tunc herbis, & hominibus, divinitatem adscribi cœptam. Adde quod ipsa phrasis repugnare videtur. Potius enim קרא, quam לקרא scribendum erat, si חולל exponere liberet *profanatum est*. Idem locum habet, siquis provocet ad expositionem Davidis Kimchi, qui קרא hic pro nomine accipiens interpretatur: *Tunc profanata est invocatio nominis Domini.* Video tamen, viros quosdam eruditissimos, qui his annis scripsere, in illam opinionem transiisse. Quibus non accedo, cùm Chaldæi verba מלצלאה exponunt, *ut non orarent*: nam prorsus contrarium notant, & לצלאה, an מלצלאה scribas, eodem redit. Accedit, quod non videtur Spiritus Sanctus tam sollicite traditurus fuisse, quo tempore abominandæ superstitiones cœperint; sed potius, quando homines publice Deum invocare orsi sint. Sane arbitror, utcumque se res habeat, non temere adeo Maimonidæ & Hebræorum cæteris, ex verbis, quæ ambigua esse ne ipsi quidem diffiteri possint, statuendum fuisse idololatriæ exordium. Sic quoque merito damnes, quod tam audacter Enosum, velut idololatriæ reum agit. Pie magis LXX senes, qui transtulerunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, innuentes, sperasse Enochum, & videre cupiisse diem illum, quo divinum nomen publice celebraretur. Videntur autem LXX pro אז הוחל legisse הוא הוחל. A senibus non multum abit Nicolaus Lyra, quando ait, *Enos instructus à patre suo justo tantum profecit in cultu divino, ut adinvenerit quadam verba devota ad deprecandum Deum. Litera Hebraica sic habet: Tunc cœpit invocari nomen Domini. quod exponunt Hebræi de idololatria: quia, ut dicunt, tunc inceperunt homines attribuere nomen Dei creaturis; ut Soli, & Lunæ, & idolis. Non tamen ab isto Enos, qui justus fuit, & devotus; sed à filiis Cain sibi contemporaneis, sicut supra dictum est de Iabel, & Tubal.* Quin & merito parum verisimile dixeris, Sethi, tam pii viri, filium, fuisse idololatram; cùm posteri ejus in ipsa Scriptura בני אלהים *filii Dei*, vocentur. At Cain filios, ut ad prava plerumque hominum ingenium magis inclinat, credibile est parentum suorum fuisse exemplum secutos. Postremo, tametsi omnia istæc vera esse concederemus, nihilominus merito incuriæ Maimoniden argueris, quod idololatriam à temporibus diluvium prægressis repetens, eam post diluvium secundo cœpisse non cogitaverit, vel neglexerit scribere: cum illud vel maxime fuerit tradendum, quo tempore post κατακλυσμὸν cœperit. Quod Seruchi, vel Therachi ætate factum putatur.

Quandoquidem, inquiebant, stellas, & quas videmus sphæras.] Melius sane Maimonides idololatriam à cœlestium corporum cultu cœpisse statuit, quam Iarchi, qui homines primo & herbas cultas arbitratur. Etenim ad verba Genes. IV. 27. אז הוחל לקרא בשם יהוה, *Tunc incepit invocari nomen Domini*: ait, אז הוחל לשון חולין לקרות את שמות האדם ואת שמות העשבים בשמו של הקדוש ברוך הוא לעשותן ע״ו ולקרותן אלהות, *in nominibus hominum, & plantarum, nomine Dei benedicti, ut ea haberentur idola, ac dii vocarentur.* Obiter nota, eruditissimum virum, quem ubi invitus dissentio, nihil attinet dicere, pro עשבים *herba* legisse עצבים, id est, *idola*; quod tamen in nulla editione reperio. Porro autorem nostrum pravæ religionis exortum superstitioni adscribere, mirum non est. Quippe si, ut ille volunt, temporibus Enosi idololatria cœpit, valde verisimile est, homines non potuisse tunc penitus ignaros esse veri Dei: de quo proculdubio multa a parentibus acceperant. Itaque potius peccaverint ἐθελοθρησκείᾳ, quam inscitia. Sed malim statuere, ignorantia eos peccavisse. Nimirum duo in errorem eos impulere; quod summum & ἀόρατον illum Deum nequaquam comprehenderent; quodque illi, qui ejus miracula a parentibus acceperant, eadem posteris tradere neglexerant. Unde statim deflexerunt ad cultum eorum, quæ eis videri poterant, & quorum beneficiis maxime juvarentur, Solis, Lunæ, cæterorumque id genus. Innuunt id satis verba Deuter. IV. 19. *Ne tollas oculos tuos versus cælum, & adspicias Solem ac Lunam,* &c. quem ad locum recte R. Levi ben Gerson ait, הזכיר השמש תחלה כי פעולותיו יותר גלויות. *Primo Solis meminit, quia virtutes ejus maxime manifesta sunt.* Quibus gemina sunt illa Cæsaris de Germanis: *Deorum numero eos solos ducunt, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam.* Idololatriam à Chami posteris ortam, dubitandum non est; unde omnes uno ore Scriptores tradunt, primos Deorum cultum Ægyptios esse adeptos. Vere Lucianus libello de Syria Dea. Πρῶτοι μὲν ἀνθρώπων, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, Αἰγύπτιοι λέγονται θεῶν τε ἐννοίην λαβεῖν, καὶ ἱρὰ εἵσασθαι, καὶ τεμένεα, καὶ πανηγύριας ἀποδεῖξαι. *Primi hominum, quos scimus, Ægyptii dicuntur & Deorum percepisse notitiam, & templa statuisse, & lucos, ac solemnes edidisse conventus.* Rationem & caussam primæ idololatriæ optime aperuit Diodorus Siculus, vir summa diligentia antiquitates gentium perscrutatus. Ait is libro I Bibliothecæ: Τοὺς ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν, καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι θεοὺς ἀιδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, ὧν τὸν μὲν Ὄσιριν, τὴν δὲ Ἶσιν ὀνομάσαι. *Homines antiquissimos, mundum supra se contemplatos, nec absque stupore admiratos universi naturam, existimasse esse Deos æternos, ac primos, Solem, & Lunam; quorum illum Osirim, hanc Isim appellari.* Manifeste hæc docent, ignorantiam veri Dei, & divinitatem illis sideribus non aliam ob caussam attributam, quam quia plurimum ab iis boni hominibus proveniret. Vidit id quoque Prodicus Chius, qui ut apud Sextum Empiricum lib. VIII, cap. II, adversus Mathematicos est, affirmabat Solem, Lunam, cæteraque ὠφελοῦντα τὸν βίον, pro diis homines habuisse, διὰ τὴν ἀπ᾽ αὐτῶν ὠφέλειαν, *ob utilitatem & adjumenta eorum*: & subdit, καθάπερ οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Νεῖλον: *quemadmodum Ægyptii Nilum.* Cujus fluminis ipsum nomen satis cultus caussam ostendit. Nam si Horo Niliaco fides est, *Noun* נון ab Ægyptiis vocabatur, id est *Novus*: nimirum quia inundatione sua agros eorum innovaret, ac fœcundos redderet. Idem quoque gentium maxime barbararum religio arguit; quas inter Americani ea imprimis colunt, quorum maximas esse vires in res naturales experiuntur. Vide, quæ fuse tradidit eruditus scriptor Josephus Acosta.

[a] Maase Bereshith cap. 22.

ב כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחן ולפארן בדברים ולהשתחוות למולן כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה וזה היה עיקר עבודת

§. II. Postquam adscendit hoc verbum in animos eorum, cœperunt ædificare sideribus templa, & sacrificare, ac laudare, & ornare ea verbis, seque coram iis incurvare, ut acquirerent benevolentiam Creatoris perversa sua opinione: idque

עבודת כ"ום וכך היו אומרים שעבודת היודעים עיקרה לא שהן אומרים שאין שם אלוה אלא כוכב : זה הוא שירמיהו אומר מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא :

que fundamentum fuit idololatriæ. Ita loquebantur cultores idolorum, qui intelligerent fundamentum ejus. Neque enim dictitabant, nullum esse Deum, præter stellas. Hoc illud est, quod ait Jeremias a, *Quis non metuat te Rex gentium, cùm in te conquiescat* (potentia) *cùm in omnibus sapientibus gentium, & omni regno ipsarum, nullus sit par tibi? Sed una obbrutescunt, & stolidi fiunt: eruditio vanitatum, lignum est.* Ac si diceret, omnes sciunt te solum esse; sed error & stultitia eorum est, quod existiment, hanc vanitatem, tuam esse voluntatem.

a cap. 10. 6.

Cœperunt ædificare sideribus templa.] Exposita origine idololatriæ, ad modum Autor transit. Primum cultum facit templa, sacrificia, hymnos, & adorationem. Vellem ordinis majorem paullo rationem habuisset. Nam simul cum religionis exordio templa esse ab hominibus exstructa, parum sane verisimile videtur. Simplicissimi mortalium simplicissimo quoque cultu usi sunt. Is fuit adoratio, quam Hebræi voce השתחויה designant. Modum exprimit Jobus cap. XXXI, comm. 26. *Si adspexi*, inquit, *Solem*, &c. *& applicata est manus mea ori meo.* Tradit, ni fallor, Herodotus, Orientis morem fuisse, ut æquales in occursu invicem osculum darent; qui inferiores essent, manum ejus, qui dignitate præstabat, oscularentur; qui humillimi, sese incurvarent. Hinc duplex ille cultus; maximus השתחויה id est, προσκύνησις, & minor, osculatio manus. Cultus proximus, aræ, non illæ arte exstructæ, sed naturales: nimirum loca edita. Unde Persæ, quos Herodotus lib. I. cap. CXXXI, tradit, statuis: templis, aris caruisse, & eos irridere solitos, quicumque talia exstruerent: Ipsi inquit, νομίζουσι Διὶ μὲν θυσίας ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες, *Jovi hostias immolare, editissimis montium conscensis*. *Solem*, ... immolare. Itaque maluissem, præmisisset Maimonides de montibus, collibusque, ac lucis. Veterum altaria fuere במות excelsa, seu montium vertices, unde & βωμοὺς Græci appellavere. Quia loca illa ab ipsis Diis quodammodo destinata cultui credebant. Ejus opinionis reliquias arguunt Americanorum mores, quos Acosta ait ipsos montes, & quidquid communem naturæ ordinem egreditur, venerari solitos. Hinc liquet, prima loca ad cultum fuisse montes; quibus nomen ipsum מקדש arguit, quo sanctimoniam eorum innuebant. Sane apud populos maxime barbaros, ubi religio vetus diutissime viguit, potissimus in iis cultus. *Apud Naharvalos*, ait Tacitus, *antiquæ religionis lucus ostenditur.* Idem Annalium I. *Lucis propinquis barbaræ aræ.* Apud Gallos quoque in lucis Druidæ docere solebant; quos templa habuisse non constat, aut si habuere, rara fuerunt. Cæsar certe tacet. Sed Plinii verba lib. XII, cap. I. adscribere libet: *Arbores, ait, fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc Deo præcellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia, atque ebore, simulacra, quam lucos & in iis silentia ipsa adoramus.*

3 ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו כך ובנו לו היכל ועשו צורתו כדי להשתחוו' לה כל העם הנשים והקטנים ושאר עם הארץ ומודיע להם צורה שבדא מלבו ואומר זו היא צורת הכוכב פלוני שהודיעוהו בנבואתו : והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות ומתקבצין ומשתחוים להם ואומרים לכל העם שזו הצורה מטיבה ומריעה וראוי לעבדה ולירא' ממנה וכהניה אומרים להם שבעבודה זו תרבו ותצליחו ועשו כך וכך ואל תעשו כך וכך׃

§. III. Progressu autem temporis exstiterunt inter homines pseudoprophetæ, dictitantes, præceptum sibi atque imperatum à Deo, ut stellam hanc vel istam, quin & omnia sidera colerent, iis sacrificarent ac certo modo libarent, templumque iis exstruerent; tum etiam ut facerent simulachrum ejus, quod ab omnibus, mulieribus quoque ac parvulis, & reliquis terræ hominibus, adoraretur. Itaque & indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant, dicentes, eam esse imaginem stellæ illius per prophetiam sibi revelatam. Tum aggressi sunt homines facere simulachra in templis, & sub arboribus, in montium cacuminibus, & collibus. Dein congregati adorabant ea, universis indicantes, ab illis simulachris bona ac mala omnia provenire, & proinde summo jure coli, ac metui. Sacerdotes autem eorum ex illo cultu incrementa rerum, & prospera cuncta promittebant; præcipientes, quæ facerent, quibusque abstinerent.

Indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant.] Hoc vere idolum est, juxta Origenem. Etenim ad decalogum distinguit inter imaginem, & idolum. Illud ait esse effigiem rei veræ, hoc fictæ. Sed magis placet distinctio Hebræorum, qui idolum ab imagine solo fine distinguunt: ut cultus idolum faciat. Itaque merito idola nuncupant tam ea, quibus res veræ, quam quibus falsæ repræsentantur. Alioqui quis non videat simulachra avium, serpentium, quadrupedum, quæ gentiles colebant, nequire idola vocari? quod absurdissimum est. Sapientes pro Deorum symbolis habuerunt: at animæ plebeæ & pro ipsis numinibus coluere.

Facere simulachra in templis, sub arboribus.] Recte Maimonides, simulachra in templis non statim reposita, observavit. Nam ut de Syria Dea Lucianus, Τὰ μὲν παλαιὰ καὶ παρ' Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν. *Antiquitus quidem etiam apud Ægyptios templa sine simulacris erant.* Apud Romanos quoque, teste Varrone apud Augustinum

Augustinum lib. IV de Civit. Dei, cap. XXXI, per annos amplius CLXX templa sine statuis fuere. De Germanis quoque sui temporis Tacitus, *Cohibere*, inquit, *parietibus Deos, atque in ullam humani oris speciem assimilare, nefas existimant.* Sed utrum statuæ prius, an templa, exstiterint, id vero disquiri possit. Herodotus in Euterpe cap. IV. quo loco de Ægyptiis agit, aras primo, exin statuas, postremo templa nominat: βωμούς τε, καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους. Et in ipsa S. Scriptura prius de תרפים Teraphim Labanis, quam de ullo fano, aut delubro legas. Accedit, quod post cultum siderum, quorum apud primos homines nulla simulachra fuisse crediderim, ex antiquis autoribus probare sit, superstitioni prima incrementa dedisse cippos & statuas in mortuorum honorem erectas. Unde libro, quem Sapientiam Salomonis vocant, XIV, 15, *Acerbo enim luctu vexatus pater, cum filii cito sublati imaginem fecisset; hominem tunc quidem mortuum, nunc vero ut Deum affecit honoribus, & subditis mysteria ac sacrificia tradidit. Deinde procedente tempore, invalescens hæc impia consuetudo tanquam lex custodita est, & tyrannorum præceptis cultus sculptilibus attributus est.* Hinc etiam illud, quod plurimis exemplis Clemens Alexandrinus: & Eusebius in præparatione Euangelica, demonstrant, prima templa ab hominibus circum sepulchra exstructa esse. Itaque verisimile videtur, statuas, quo nomine censendæ etiam sunt columnæ, & lapides in memoriam alicujus rei vel hominis erecti, multo ante templa exstitisse. Illud quoque probabile videtur, prius in lucis, quam in templis, simulachra posita. Quod ostendunt vel soli veterum Germanorum mores, quibus luci plurimi, & in iis statuæ fuere, cum templa iisdem vacarent.

Ab simulachris illis bona ac mala omnia.] Merito his verbis utitur, quia nihil ad religionem novam facilius, quam spes ac metus impellit. Unde Petronius: *Primus in orbe Deos fecit timor.* Hinc religio ipsa δεισιδαιμονία, & Deum aut, δαίμονα Rabbini יראה vocarunt. Sanhedrin cap. VII, §. 10. inducitur seductor istac formula alium ad idololatriam incitans יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה, *Est Deus isto loco, cui talis cibus, talis potus offertur, à quo hæc vel ista bona exspectantur.*

ד והתחילו כוזבים אחרים לעמוד ולומר שהכוכב עצמו או הגלגל או המלאך דבר עמהם ואמר להם עבדוני כך וכך והודיע להם דרך עבודתו ועשו כך ואל תעשו כך ופשט דבר זה בכל העולם לעבוד את הצורות בעבודות משונות זו מזו ולהקריב להם ולהשתחוות ׃

§. IV. Exorti deinde sunt alii impostores, qui ipsam sibi stellam, vel sphæram, aut angelum, locutum dicerent, ac præcepisse, ut hoc modo sese colerent, commonstrasse sibi rationem cultus sui, & quæ facienda, quæ fugienda essent. Tum diffusum est verbum illud per omnem mundum, ut colerent imagines, proprio quamque cultu, sacrificando, ac adorando.

Ipsam sibi stellam, aut sphæram.] Hæc fortassis ad seræ magis tempora rejicienda sint. Nam figmenta illa de sermonibus cum diis non ante cœpisse crediderim, quam postquam jam homines coire cœperunt in communem societatem. Quibus in obsequio continendis, repertæ à rectoribus illæ superstitiones. Exemplum in Minoe habemus, qui in antro sese à Jove leges accipere fingebat. Itidem apud Romanos in Numa, cum Egeria nympha. Unde existimem, ritus ac varias cæremonias non tam religiosorum, quam politicorum hominum commenta fuisse. Quod probat satis Romana historia.

ה וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו׃ ונמצאו כל עם הארץ והנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ולהשבע בשמה׃ והחכמים שהיו בהם כגון כהניה וכיוצא בהן מדמים שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים שנעשו הצורות האלו בגללן ובדמותן אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר ועל דרך זו היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו׃

§. V. Interjectu temporis periit Nomen venerabile ac terribile ex ore omnium hominum, & ex animis eorum, ita ut illud non agnoscerent. Jamque totum humanum genus, & mulieres, puerique, nihil sciebant, præter imagines è ligno aut lapide, ac templa lapidea, in queis didicerant à teneris, adorare, ac colere, & jurare per nomen illarum. Sapientes autem, qui inter eos erant, ut sacerdotes, aliique id genus, ne ipsi quidem rebantur, alium esse Deum, præter stellas ac sphæras, quarum caussa, ac similitudine simulachra illa facta erant. Sed potentem mundorum nullus mortalium norat, præter paucos aliquos in mundo, Henoch, Methusalec, Noach, Sem, & Heber. Atque hoc modo mundus incedebat volvebaturque, donec natus est columna mundi, Abraham parens noster.

Columna mundi.] Ita nuncupat Abrahamum, quia justis, velut columnis, mundus innititur: quippe quorum caussa mundus duret. Dein quia veram religionem docuit, & notitiam Dei, quam עמוד החכמות *columnam sapientiæ* vocat Auctor noster Halachot Jesode Tora cap. 1.

ו כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו כי אי

§. VI. Postquam ablactatus est fortis ille, cœpit vacillare animus ejus, dum etiamnum parvus erat, & orsus est cogitare die ac noctu, cum admiratione, quomodo fieri posset, ut orbis hic assidue regeretur, sine rectore, aut quis eum circumageret,

אי אפשר שיסבב את עצמו ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא משוקע באור כשדים בין עובדי ע"ז הטפשים ואביו ואמו וכל העם עובדי ע"ז והוא עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו וידע שכל העולם טועים ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם ובן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו :

ageret, quando ſponte ſua moveri nequiret. Neque erat ei doctor, aut ullus omnino, qui ei quidpiam indicaret: ſed in Ur Chaldæorum ſubmerſus erat inter fatuos idololatras. Pater autem, ac mater ejus, omniſque populus, idola colebant, & ille una cum iis. Vacillabatque animus ejus, & magis magiſque intelligere cœpit, donec deprehendit veritatem, perſpectamque habuit juſtitiæ regulam, rectitudine intellectus ſui. Itaque cognovit, eſſe Deum unum, gubernatorem orbis, qui cuncta creaſſet; neque in omnibus, quæ ſunt, alium eſſe Deum præter illum. Advertit quoque, univerſum mundum errare, & cauſſam erroris eſſe, quod idolis ſerviiſſent, donec ex animis eorum veritas exceſſiſſet. Erat autem Abraham annorum octo & quadraginta, quando agnovit Creatorem ſuum.

Poſtquam ablactatus eſt fortis ille.] איתן Hebræi de Patriarchis Abrahamo, Iſaaco, & Jacobo uſurpant. Vox *fortem* proprie notat: ſed & pro magno, & illuſtri homine ponitur. Unde David de Pomis איתנים, & איתן, *Principes*, ac *illuſtres*, viri exponit. Hinc R. Elihezer menſem Tiſri, ſive Septembrem, 1 Reg. VIII, 2, ירח האיתנים, *menſem fortium* vocari exiſtimabat, quia eo nati eſſent tres Patriarchæ. Sed gaudeat ille conjectura ſua. Diſputant porro Hebræi in Gemara Nedarim ſub finem, quo ætatis anno Abraham Deum agnoverit. R. Laquis, anno ætatis tertio, alii octavo & XLVIII id factum aſſerunt. At Maimonides noſter has ſententias conciliat. Nam initio hujus ſectionis ſtatuit, Abrahamum cum parvulus eſſet, cœpiſſe in majorum fide vacillare, & magis magiſque ſuſpectam habuiſſe idololatriam. Sed in fine ſectionis docet, Abrahamum, annos natum XLVIII, in fide recta prorſus fuiſſe firmatum, ita ut deinceps ſoli vero Deo ſemper adhæſerit. Sed alter etiam ſcrupulus eximendus. Quæſtio enim eſt, cum Scriptura nuſquam dicat, Abrahamum anno ætatis duodequinquageſimo rejecta penitus idololatria, ſolum verum Deum coluiſſe: unde id exſculpſerint Rabbini? Non aliunde hoc melius diſcitur, quam ex R. Iſaac Abravanel in Commentario Legis, ſectione LEH LECHA: ubi tradit, ſiquis accurate tempora putaverit, eum comperturum, in annum Abrahami XLVIII incidere id tempus, quo in ſtructura turris Babylonicæ facta eſt linguarum confuſio. Quod grande miraculum ubi Abraham conſpexerat, firma fide crediſſe vero Deo, qui facit miracula ſolus. Utrum autem anno Abrahæ XLVIII linguarum contigerit confuſio, non eſt hujus loci diſputare. Sane multum ab eo abeunt Chronologorum alii. Verum ut non ἁπλῶς, ita ex Chronologica illâ Abravanelis hypotheſi non infeliciter proceſſerit argumentum.

Pater autem ac mater ejus.] Vetus opinio eſt, Tharam primum fuiſſe ſtatuarum repertorem. Unde B. Epiphanius lib. 1 adverſus hæreſes, cap. 1, §. 6. ἐντεῦθεν, inquit, γέγονεν ἀνδριαντοπλαστία ἀπὸ πηλουργίας καὶ κεραμευτικῆς ἐπιστήμης, διὰ τῆς τοῦ Θάῤῥα τούτου τέχνης. *Ex eo tempore ſimulachra ex argilla, figlineque opere reperta ſunt, artifice Thara.* Subdit mox idem Pater, à condito mundo ad illud uſque tempus, nullum filium vivo parente naturali morte extinctum: ſed primum Aranem mortuum ſuperſtiti Tharæ luctus cauſſam dediſſe. Indeque verba Scripturæ: *Et mortuus eſt Aran coram Thara patre ſuo, in terra nativitatis ſuæ.* Sed hoc ex traditionibus Hebræorum eſſe videtur: quæ plerumque futiles ſunt: conſtat enim Lamechum ante Methuſale aliquot annis obiiſſe.

Et ille una cum iis.] De hoc ambigunt veteres. Pro Maimonide videtur eſſe locus Joſuæ XXIV. 2. *Trans flumen habitaverunt majores veſtri, olim, Thara pater Abrahami, & pater Nahoris, coluerunt que deos alienos.* Ubi *coluerunt* ad omnes referri videtur. Quod tamen nonnulli ad ſolum Tharam referunt: & in his Auguſtinus lib. XVI de Civitate Dei, cap. XII, quem, exſcripſit ad verbum Eucherius Lugdunenſ. lib. II. in Geneſ. cap. IX. *Apud Chaldæos, autem,* inquit, *jam tunc ſuperſtitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Thare domus erat, de quo natus eſt Abraham, in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile eſt, in qua jam ſola etiam Hebræa lingua remanſerat: quamvis & ipſe ſicut jam manifeſtior Dei populus in Ægypto, ita in Meſopotamia ſerviſſe diis alienis, Jeſu Nave narrante refertur; ceteris ex progenie illius Heber in linguas paullatim alias & in nationes alias diffluentibus. Proinde ſicut per aquarum diluvium una domus Noe remanſerat ad reparandum genus humanum: ſic in diluvio multarum ſuperſtitionum per univerſum mundum, una remanſerat domus Thara, in qua cuſtodita eſt plantatio civitatis Dei.*

Sed crediderim ego, Auguſtinum, ut id ſentiret, multùm adductum verbis Achioris Ammonitæ Judith. V. 7, 8, 9. qui ait, Iſraëlitarum majores è Meſopotamia terra ejectos eſſe, quia nollent adorare Deos gentis. Verum potuit Achior falli; nec mihi ejus autoritas tanti ſit, cum certum ſit, Tharam idola coluiſſe; & minime è Meſopotamia ejectum. Auguſtini tamen verba ita interpretari liceat, conſervatam civitatem Dei in domo Tharæ, id eſt, cum ceteri omnes patres, Semus, Arphaxadus, Heberus, mortui eſſent, in ſola domo Tharæ manſiſſe cultum Dei. At non inde ſequitur, dum illi viverent, nunquam Abrahamum idola coluiſſe. Veriſimile eſt, ſaltem primis annis eum parentis mores ſecutum eſſe, & idola coluiſſe: poſtea auctu ætatis à majoribus, Semo, aliiſque inſtructum, aliterve Dei providentia ad notitiam ejus adductum, nefarias ſuperſtitiones deſeruiſſe.

ז כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד

§. VII. Poſtquam accuratam ejus notitiam adeptus eſt, cœpit reddere reſponſa adverſus habitatores Ur Chaldæorum, & diſputare cum iis: *Nequaquam*, inquiebat, *in via veritatis vos ambulatis* Confregit autem ſimulachra, & aggreſſus eſt oſtendere populo, neminem colendum eſſe præter Deum

לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הבאים. וראוי לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו:

Deum mundi. Illum dignum esse, quem adorarent, ac sacrificiis & libationibus colerent, quo ab hominibus secuturis agnosceretur. Perdendas vero, & confringendas esse imagines omnes, ne per eas universus populus erraret, exemplo illorum, qui existimarent, nullum alium, præter eas, Deum esse.

Et disputare cum iis.] ערך דין Hebræis est *disputare, jure contendere, litem movere.* בעלי דין *partes quæ contendunt.* at מורשי הדיינים *advocati.*

Confregit autem simulachra.] Fusius narratur in Beresith Rabba cap. XXXVIII. hunc fere in modum: Thare pater Abrahami idololatra vendebat imagines. Accidit, ut domo proficiscens curam rerum suarum relinqueret Abrahamo. Qui eorum, quotquot ad emendas imagines accesserant, de ætate sua quemque interrogavit: postquam hic XI, ille L se annorum esse affirmasset: *Quid ergo*, inquit, *ejus ætatis homines unius diei statuam veneramini?* Cæteros inter & mulier accessit, patinam farinæ adferens, quam idolis se oblatum venisse dictitabat. Abraham, recepta patina, securim arripiens, omnes imagines confregit, excepta maxima, cujus manui ferrum inseruit. Reversus parens, & spectaculi novitate commotus, de re tota Abrahamum percunctatur. Et ille, delata, inquit, huc patina cum farina erat, ortaque inter statuas contentione, quænam ex omnibus apposito cibo vesceretur, maxima securim arripiens cæteras confregit. Indignabundus Thare, quærere, an ludibrio se Abraham haberet. quippe nullum statuis sensum esse. Subjecit Abrahamus, attende, quid ipse dicas. Quibus verbis auditis, protinus eum parens ad Regem Nimrod detulit; à quo post varias disputationes in ignem conjectus, & ab angelo Gabriele exemtus est. Atque huc referunt illud Scripturæ: *Ego sum Dominus, qui te exemi ex* אור *Ur*, seu *igne Chaldæorum.*

ח כיון שגבר עליהם בראיותיו בקש המלך להרגו ונעשה לו נס ויצא לחרן והתחיל לעמוד ולקרא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר וממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר ויקרא שם אברם בשם ה' אל עולם:

§ VIII. Valescentibus apud eos argumentis illius, studuit eum Rex occidere. Sed ipse, miraculo sibi divinitus facto, abiit in Haran, ibique consistens, cœpit palam loqui apud omnes homines, & ostendere, quomodo esset unus totius mundi Deus colendus. Ibatque prædicans, & populum congregans, de urbe ad urbem, & de regno in regnum, donec attigit terram Kenahan. Prædicabat autem id, quod dictum est, [a] *Et vocavit ibi Abraham in nomine Domini Dei mundi.*

[a] Gen. 21, 33.

Signo sibi divinitus facto.] Intelligit miraculosam liberationem ex igne, in quem à Chaldæis dicitur conjectus. Qua de re sic Hieronymus Quæstionibus Hebraicis in Genesin: *Pro eo quod legimus, in regione Chaldeorum, in Hebræo habetur* אור כשדים*, ur Chasdim, id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, istiusmodi fabulam. Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit.* Nempe אור vox ambigua est, ac nunc commune, sive, ut Grammaticorum filii loquuntur, appellativum est, & *ignem* notat; nunc proprium est, & Chaldaicæ civitatis nomen: cui ipsi hoc nomen inditum Hebræi putant, quia illic, ex Beli sive Nimrodi instituto, ignis pro Deo coleretur: ad quam ambiguitatem evitandam, interpretes Græci non solum in Genesi, sed etiam Nehemiæ IX. 7. pro *Ur*, *χώραν* dicere maluerunt. Porro Abrahamum in ignem esse conjectum, quia eum nollet adorare, communis Hebræorum opinio est. Complures adducerem testes, nisi abunde id liqueret ex Manassis Ben-Israel, viri in omni Hebræorum eruditione versatissimi, Conciliatore, ex Hispanico sermone ante menses paucos Latinè à nobis reddito. Vide eum in Genesin quæstione XL.

Ibatque prædicans.] קרא *clamare, vociferari, publice profiteri ac prædicare.*

Vocavit ibi Abraham.] Mens Maimonidæ est, Abrahami conciones nihil aliud annuntiasse, quam Deum creatorem mundi. Cui consentanea hæc Josephi lib. I Antiquit. cap. VIII: Πρῶτος οὖν τολμᾷ Θεὸν ἀποφήνασθαι δημιουργὸν τῶν ὅλων ἕνα. *Primus igitur ausus est ostendere unum Deum omnium opificem.* In eandem fere mentem Gerundensis ad hunc locum Genes. הודיע לבריות סוד הנהגת העולם כללו, *indicavit hominibus secretum gubernationis mundi totius.* Clarius Bahie ad eundem locum: מפני שאנשי דורו היו מיחסים הנהגת העולם אל הכוכבים והמזלות והוא היה מדריכם בדרך האמת ומודיע אמונת היחוד שהוא אל העולם. *Quia homines ævi illius adscribebant stellis ac planetis gubernationem mundi, ille reducebat eos in viam veritatis, indicans eis unicum rectorem, nimirum Deum mundi.*

ט וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו וישב יצחק מלמד ומזהיר ויצחק הודיעו ליעקב ומינהו ללמד וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו ויעקב אבינו למד בניו כלם

§. IX. Postquam autem collectus ad eum populus interrogavit eum de verbis ipsius: indicavit unicuique opinionem suam, donec reduceret eos in viam veritatis; atque ita congregata ad eum sunt millia innumera. Illi erant viri domus Abrahami. Infixitque animis eorum magnum hoc fundamentum; composuitque libros de eo, & filio suo Isaac indicium ejus fecit. Isaac porro significavit illud Jacobo, & eum his docendis præfecit. Seditque Jacob illud docens, & confirmans, quotquot sese ei adjungerent. At pater noster Jacob erudiit quidem

כלם והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצות אברהם׃ וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא ישתכח הלמוד׃

dem in eo omnes filios suos: Levi tamen disparatum à cæteris caput posuit, ac collocavit eum in gymnasio ad docendam viam Dei, & custodienda præcepta Abrahami. Præcepit autem filiis, ne à Levi doctore suo deficerent, ac sic in oblivionem doctrina veniret.

Illi erant viri domus Abrahami.] Respicit ad Genes. XVII. 27. וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. id est: *Et omnes viri domus Abrahami, natus domi, & emtus pecunia ex alienigena, circumcisi sunt cum eo.* Quo loco per אנשי ביתו intelligit conversos ab Abrahamo, quos *Abrahamitas*, ut ab Isaco *Isacidas*, vetustas nuncupavit. Unde Epiphan. lib. 1. advers. hæres. cap. 1. καὶ ἐκαλοῦντο τότε οἱ ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν Ἀβραμιαῖοί τε καὶ Ἰσαακῖται. *Appellabantur tunc pii omnes Abramitæ, & Isacidæ.* Atqui si per אנשי ביתו conversi intelligerentur, oportuerat non יליד, sed ויליד cum ו disjunctivo in S. Scriptura legi: nunc ו illo absente, quibus videtur, primo loqui eum universe de omnibus, qui in familia Abrahami essent; dein descendere ad partes: ut sensum commodissime exprimere liceat, omnes domestici ejus, tam vernæ, quam emtitii servi. Etiam Genes. XIV. 14. per חניכיו Abrahami intelligi volunt Hebræi eos, quos ille in pietate erudiverat. Quomodo vox illa usurpatur Proverb. XXII. 6. חנוך לנער *Erudi puerum*, &c.

Magnum hoc fundamentum.] Similiter Autor noster Tractatu Jesode Tora cap. 1. יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא. *Fundamentum fundamentorum & columna sapientiæ est, scire quod est ens aliquod primum, existere faciens omnia existentia.* Et cap. eod. inquit, is qui plures esse Deos credit, quam unum, כופר בעיקר שזה העיקר הגדול שהכל תלוי בו, *negat fundamentum maximum, a quo cuncta pendent.*

Composuitque libros de eo.] Nimirum ספר יצירה, *librum creationis*: qui hodieque, si inscriptioni credere fas, exstat. Mirum, non inter Canonicos S. Scripturæ libros eum thesaurum à Cabalistis reponi: quippe per quem sese miracula quoque facere posse asserant. Vide Gemaram Sanhedrin cap. VII. Alii auctorem ejus esse R. Aquibam volunt.

Collocavit eum in Gymnasio.] ישיבה Hebræis est מקום שיש שם מורי תורה ותלמידים רבים, *locus in quo sunt doctores legis & discipuli multi.* id est, Academia, aut gymnasium. Appellatio haud dubie orta ex more Orientis, ubi humi considentes hodieque docere, & audire solent; unde Arabibus fuit مقامات *consessus*: à quibus Haririus nomen fecit celeberrimo operi, quod inscripsit مقامات الحريري *consessus Hariri.* Hinc בעל ישיבה & ראש ישיבה, doctor, quos etiam מושיבי תורה Hebræa vocant, phrasi ab eodem more deducta, quia *discumbere faciunt* (s. homines) *ad audiendam legem.* Quæ autem hic Maimonides tradit de doctrina Isaci & Jacobi, collegisse videtur ex Genes. XVIII. 9. ubi Deus ait, *Nam agnovi eum Abrahamum, ut quum præceperit filiis suis, & familiæ suæ post se, etiam observent viam Domini, exercendo justitiam & jus.*

י והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה׳ עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד ע״ז כמותן חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות ומעולם לא עבד שבט לוי ע״ז וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרים בני יעקב לטעות העולם ותעיותן׃

§. X. Et incedebat crescebatque verbum hoc inter filios Jacobi, & eos qui se illis adjungebant, adeo ut in mundo jam aliqua natio esset, quæ Deum nosceret; donec processere Israëli in Ægypto dies. Illic enim redierunt ad discendos illorum mores, & idola exemplo eorum colenda, excepta tribu Levi, quæ perseveravit in mandatis Patrum. Nec ullo tempore tribus Levi idolis serviit. Ita paullatim fundamentum, quod Abrahamus jecerat, sublatum, & Jacobi filii ad errores mundi relapsi sunt.

יא ומאהבת ה׳ אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה׳ ישראל לנחלה הכתירם במצות והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודת כוכבים ומלוכה וכל הטועים אחריהם׃

§. XI. Cæterum Dominus, amore erga nos, dein ut servaret juramentum Abrahamo parenti nostro datum, Mosem magistrum nostrum principem fecit omnium Prophetarum, atque eum misit. Postquam autem prophetavit Moses, magister noster, elegit Deus Israëlem hæreditatem sibi, eumque præceptis coronavit; edocuitque viam cultus sui, quodque futurum esset judicium idololatriæ, & omnium qui eos sequerentur.

Præceptis coronavit.] Frequens loquendi formula Hebræis. In libro Aboth cap. IV. שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, *Tres coronæ sunt, corona legis, corona sacerdotii, & corona regni.* Hinc ipsam quoque legem coronam vocant, Tractatu eodem cap. 1. ודאשתמש בתגא חלף, *Qui corona servitio utitur, peribit.* Ita enim hæc transferenda, quæ perperam doctissimus Fagius verterat, *Quisquis proprii commodi gratia servit, sub corona peribit.* אשתמש non est *servire*, sed alterius servitio uti, quod recte Galli exprimunt, *se servir.* Mens dicti est, eum, qui ad proprium quæstum Lege ceu ministra utitur, periturum. Cur Lex תגא id est, corona vocetur, exponit Joseph Chaion in commentariis ad eum locum, כמו מלך בשר ודם ישים בראשו כתרו זהב גדול מלא מעשים וקרתיו פוכם וישפה ושאר אבני חן לכבוד ולתפארת כבה הקב״ה יש עטרת כתר התורה כי יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, *Quemadmodum Rex mortalis imponit capiti suo coronam ex auro magnam, plenam sapphiris, beryllo, onyche, & jaspide, aliisque lapidibus pretiosis, ad ornatum & magnificentiam, ita Deo benedicto corona Lex est. Nam pretiosior est margaritis, nec ulla desideria æqualia sunt ei.* Mallem, exemplo Maimonidæ, Legem appellasset coronam non Dei, sed Israëlis.

פרק שני

עיקר המצוה בעבודה זרה שלא לעבוד אחד
מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל
ולא כוכב ולא אחד מד׳ היסודות ולא אחד מכל
הנבראים מהן ואף עלפי שהעובד יודע שהשם
הוא האלהים והוא עובד הנברא הזה על
דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה
עובד ע״ז׃

CAPUT II.

FUndamentum mandati de idololatria est, nequis serviat ulli rerum creatarum; non angelo, non sphæræ, non stellæ, non uni ex quatuor elementis, aut cuiquam quod ex iis compositum est. Quamquam autem is, qui ea colit, sciat illa non esse Deum, ac colat creaturam hanc quomodo coluit Enos, & illius coætanei; nihilominus est Idololatra.

Nequis serviat ulli rerum creatarum.] Definit autor idololatram, QUI CULTUM ULLI CREATURÆ EXHIBET: nimirum cultum non civilem, sed divinum. Nam verbi עבד natura apud Hebræos tam late extenditur, quam apud Græcos δουλεύειν & λατρεύειν: utrumque enim & generatim pro honore, etiam civili, & adstricta magis notione pro divino sumitur. Similis definitio Cypriani in exhor. ad Mart. *Tunc*, inquit, *idololatria committitur, cum divinus honor alteri datur*, & Gregor. Nazianz. orat. in nativitatem Christi: Τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν καὶ πρῶτον, εἰδωλολατρείαις, καὶ τῇ μεταθέσει τῆς προσκυνήσεως, ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *quod omnium malorum extremum ac primum est, idolorum cultu, ac translatione adorationis a Creatore ad creaturas.* Sed Maimonides sua definitione non tantum sese complecti ait eos, qui creaturis cultum exhibent ut Deo; verum & qui iis supplicant ut ministris Dei. Unde Tractatus Teshuba, seu de Pœnitentia cap. III. §. 12, & 13. recensens eos, quibus sors futuri seculi non est, inter cæteros ponit [illegible], *deficentes à Lege*, seu apostatas; quorum quinque species facit. I *Qui negant Deum, aut ullum rectorem mundi esse.* II *Qui multos deos statuunt.* III *Qui Deum quidem esse credunt, sed eum sidus aliquod aut planetam esse arbitrantur.* IV *Qui negant solum esse primum & creatorem omnium.* V *Qui stellam colunt, ut sit* מליץ בינו ובין אדון העולמים, *interpres inter se & Dominum mundi.* Quo loco stellam posuit pro omni creatura, ut satis indicant verba, quæ hic profert. Hinc & Josephus Albus libro III in Icarim cap. XVIII. idololatriam primam eorum fuisse existimans, qui angelos & similes creaturas, ut sequestres inter se ac Deum coluissent; ait Deum, quando in Decalogo ait, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני *Non erunt tibi dii alieni ante faciem meam*; id voluisse, ne homines ullos ponerent sequestros, aut deprecatores inter se & ipsos. Quasi illud לפני *ante faciem meam* denotaret, qui faciem meam à vestra dirimant, & velut mediatores sint.

Non angelo.] Distinguunt Hebræi hic, uti quoque videre est apud Josephum Album lib. II, cap. XXVIII, dictitantes, angelum proprie, hoc est, ratione sui ipsius, nequaquam colendum esse. at eundem coli impropriè posse, ubi personam Dei sustinet, aut potius in misso, personam mittentis: atque id Abrahami, Jehosuæ, aliorumque exemplis probant. Unde & ineffabile nomen Dei, nulli creaturæ communicandum, tribui angelo volunt, cum Dei personam gerit. Scilicet illud necessario statuendum erat Servatoris nostri divinitatem negantibus, quem angeli, & Jehovæ nomine in S. Scriptura passim appellari, tam fide Patrum antiquissimi ostenderunt, & præ cæteris Justinus Martyr. Ita Genes. XVIII, 13, 14. Jehova non alius est, quam Christus: quippe quem ibi Abrahamus vocet judicem cœli & terræ. Nec quenquam sanioris mentis moverit κρησφύγετον illud Rabbinorum, qui tres quidem angelos à Deo missos ajunt, sed præter illos ipsum Abrahamo adstitisse Deum. Nam manifeste aliud evincunt verba Scripturæ. *Apparuit*, inquit, *porro ei Jehova in planitie Mamre, cum sederet ipse ad ostium tentorii sui, æstuante die. Cum enim sublatis oculis suis adspexisset, ecce tres viros sistentes se coram eo.* Priori commate indicatur visum ei Jehovam; altero modus quo visus sit, nimirum cum duobus viris. Commate autem 22 ejusdem cap. legas, viros illos Sodomam versus abiisse; Jehovam autem permansisse cum Abrahamo. Nimirum, ut cap. IX, X, I. declaratur, duo viri, seu angeli abierunt; Jehova, qui tertius, remansit. Quod si quartus Jehova erat, quærere velim, quonam abscesserit tertius ille angelus. Egregia sunt de hoc loco verba Joannis Cantacuzeni, quæ adscribere libet. Ait is Apolog. I contra Saracenos: Ποίας ἔχει ἀναλογίας, ἵνα Μωσῆς, ἢ ἕτερός τις τῶν ἁγίων μνησθεὶς ἀγγέλου, ὀνόμασεν αὐτὸν Κύριον ἢ κριτήν; τίς γάρ ἐστιν ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν ἢ Θεός; ἐπεὶ οὖν ἀναφαίνεται, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν ὁ φανεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἄγγελος οὐκ ἦν διὰ ἃς εἴπομεν αἰτίας, φαίνεται πάντως ἐξ ἀνάγκης, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. *Quid sibi verba volunt, quando Moses, vel Sanctorum alius quis, mentionem faciens angeli, eum Dominum nuncupat, vel Judicem? Nam quis alius omnem judicat terram quam Deus? Quandoquidem igitur conspicuum est, eum qui hominis instar apparuit, Deum vel patrem esse non posse: atque angelus non erat ob caussas quas diximus: necessario hoc consequitur atque elucet, fuisse eum Filium ac Sermonem, qui Deus est & homo.* Quod si omnino concederemus, posse angelum coli tanquam sustinentem personam Dei, quemadmodum in legato Regem veneramur; nullus tamen dixerit, legatum recte loqui, si dicat, sese ipsum Regem esse. Cum tamen Genes. XXXI. 13. ille, qui paullo ante angelus appellatus erat, dicat, *Ego sum Deus Bethelis, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi votum.* Clare id ostendit, angeli nomine sæpe nuncupari, magnum illum novi fœderis angelum, & verum Deum, JESUM CHRISTUM. Nequis autem & illum, qui ei Bethele apparuit, putet angelum fuisse, clare habemus Gen. XXVIII. 12, 13: *Viditque in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cælum: angelos quoque Dei adscendentes & descendentes per eam. Et Dominum innixum scalæ dicentem sibi, Ego sum Dominus Deus*, &c. Aperte Dominus ab angelis distinguitur: & tamen idem postea angelus appellatur; nimirum magni concilii Angelus. Hebræis vero refellendis quoque suffecerit locus Gen. XXXII. 30. Nam si angelus erat, non autem Deus, quicum luctatus est Jacobus: cur ait, *Facie ad faciem vidi Deum, & erepta est anima mea.* Non solebant ita loqui sancti illi Patres, nisi conspecto ipso Deo: unde exclamatio Jesaiæ VI. 5. *Heu mihi quod exscindor*, &c. Sed, quamvis omnium prope Patrum Ecclesiæ consensum secuti, in his aliisque id genus locis statuamus, Servatorem nomine angeli designari; non tamen negandum, aliis quoque angelis cultum exhibitum: cujus exemplum in Lotho habemus Gen. XIX. I. Verùm distinguere oportet inter cultum divinum & honorem civilem. Incurvatio illa seu προσκύνησις, quæ angelis exhibebatur, civilis honor erat, & orienti solitus: quippe quem Regibus quoque exhiberent: at adoratio soli Deo concessa. Ut proinde non opus sit recurrere ad eorum distinctionem, qui volunt, sub Lege licitam fuisse adorationem angelorum. Quod probandum erat. Et Hebræos fortassis, qui προσκύνησιν quoque ponunt inter qua-

tuor

tuor cultus soli Deo debitos, illud quoque impulit, ut dicerent, angelum adorari posse, quando personam Dei sustineret, quod discrimen non ponerent inter incurvationem religiosam, & quæ more humano exhibetur. In novo Fœdere unius hujus ἀγνωμοσύνης meminit Joannes Apocalyps. XIX. 10. & XXII. 8. qui angelum adorare parabat, & prohibitus ab eo est. Sed illi facile occurritur, cum dici possit, dubitasse eum, utrum creatus ille angelus, an increatus esset. Vel dicendum, tantummodo civilem voluisse honorem exhibere; uti in veteri Testamento sæpius factum: sed eam angeli erga Apostolum fuisse dignationem, ut hunc quoque recusaret. Neque ignoro, viros quosdam eruditos existimare, impie quidem angelis honorem exhiberi religiosum, quandoquidem is uni conveniat Deo: stulte autem iis præstitum iri honorem civilem, quia nullum iis nobiscum sit commercium civile. Verum sane ut locum hæc habeant, quando non communicant nobiscum, uti profecto habent: aliter tamen statuendum, ubi ministros illos spiritus Deus ad hominem mittit, quo mandata ejus deferant. Quippe si homo homini loco illustri constituto civilem debeat honorem; quo pacto stultum sit, si cælestibus illis civibus, sive, ut vulgo loquuntur, concivibus suis, ad aliqua communicanda cælitus missis, honorem deferat civilem?

ב ועניין זה היא שהזהירה תורה עליו ואמרה ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים כלומר שמא תשוט בעין לבך ותראה שאלו הן המנהיגים את העולם והם שחלק ה' אותם לכל העולם להיות חיים והווים ואינם נפסדים כמנהגו של עולם ותאמר שראוי להשתחוות להם ולעבדן· וכענין הזה צוה ואמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם כלומר שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא:

II. Atque hac de re admonens Lex dixit, *a Ne tollas oculos tuos versus cælum, & adspicias*, &c. *quem impertitus est Dominus Deus tuus omnibus gentibus:* ac si diceret, forte extenso oculo intellectus tui videbis, illos esse gubernatores mundi; cum illi sint, quos Deus impertitus est toti mundo: & quia viva ac generata, nec tamen corruptibilia sint, juxta naturam rerum mundanarum, dices adorandos eos ac colendos esse. Itaque super eo præcipiens Scriptura ait, *b Cavete ne seducatur cor vestrum.* quasi diceret, ne ita cogitationibus vestris seducamini ad cultum eorum, ut sint conciliatores inter vos & Creatorem.

a Deut. 4. 19.
b Ibid. 11. 17.

Ut sint conciliatores.] סרסור Rabbinis est proxeneta, aut conciliator: unde D. de Pomis exponit, וכן סרסור של יד סרסור הוא האמצעי בין הקונה והמוכר לעשות המקח, *ita qui emit per proxenetam, is est medius inter emtorem & venditorem ad faciendum contractum.* Ambigo, deducamne vocem à סרס *exscindere, tollere*, quia tollit controversias; an ab הסר, *removere*. Ratio etymologiæ eadem sit.

ג ספרים רבים חברו עובדי כו"ם בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה· צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנ' אל תפנו אל האלילים· ובענין הזה נאמר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו שלא תשאל על דרך עבודתה היאך היא אע"פ שאין אתה עובדה שדבר זה גורם להפנות אחריה ולעשות כמו שהן עושין שנ' ואעשה כן גם אני: וכל הלאוין האלו בענין אחד הן והוא שלא יפנה אחר ע"ז וכל הנפנה אחריה בדרך שהוא עושה בו מעשה הרי זה לוקה:

III. Multos libros composuerunt idololatræ de cultu suo, quod sit fundamentum illius, quæ opera, & qui ritus. Cæterum præcepit nobis Deus benedictus, ne quidquam legeremus in libris istis; neque meditaremur in ea (idololatria) aut ulla re, quæ huc pertineat. Quin etiam considerare formam imaginis vetitum est. q. d. *Ne c defigas oculos tuos in idola.* Atque ideo dictum *d* est, *Ne forte inquiras in deos eorum, dicendo, quomodo coluerunt?* Ne roges de ratione colendi eos, etiamsi iis non servias; quia hoc te impellit, ut convertatis ad eos, ac facias, quemadmodum illa faciunt: quo respiciunt verba: *Et faciam sic quoque ego.* Omnia autem præcepta negativa sub hoc uno *comprehenduntur*; nimirum, ne quis se convertat ad stellas ac planetas. Quos qui attentius respicit, ita ut opus aliquod faciat, omnino vapulat.

c Levit. 19. 4.
d Deut. 12. 30.

Ne legeremus quidquam in iis libris.] Vide Sabat cap. XXIII. Et Sanhedrin cap. II. §. I. excluduntur à vita futura, qui legunt libros החיצונים *extraneos*; quod exponitur in Gemara מינים, id est, *atheos*, aut *hæreticos*. Sed restringenda sunt verba Maimonidæ. Infra enim solos se privatos arcere satis ostendit, cum Senatum cuncta huc pertinentia scrutari jubet. Verba sunt cap. III. 2. ומפני זה סנהדרין צריכין לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כו"ם עד שידעו שזו היא עבודתו. *Et hanc ob caussam necessarium est, Senatum scire cærimonias cultus cujusque ne lapidibus obruat idololatram, priusquam noverit, hunc esse cultum ipsius.*

Considerare formam imaginis vetitum est.] Nam, ut habet dictum Thalmudicum, אם פונה אתה להן אלוהים אתה עושה אותן אלוהות. *Si respicis eos, facies illos Deos.* Nimirum, quia turpis adeo curiositas in malos plerumque fructus erumpit: & indignum est, hominem, creatum ad imaginem Dei, hujusmodi se vanitatibus occupare.

Ita ut opus aliquod faciat.] per מעשה intellige qualemcumque cultum; inclinationem, aut osculum: ut Jobi XXXI. 26. Et Sanhedrin VII. 6. המגפף והמנשק והמכבד והמרבץ והרוחץ הסך המלביש והמנעיל. *Qui amplectitur, osculatur, convertit, aquam effundit, lavat, ungit, vestit, calceat.* Adversatur autem hic autor opinioni isti in Sanhedrin, qua statuuntur rei, qui solis verbis idolo cultum exhibent. Vide infra cap. III. 56. Eximit tamen ipse casum unum eodem cap. §. II.

ד ולא כ"ום כלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה אלא כל מחשב' שהוא גורם לו לאר' לעקור עיקר מעיקרי התור' מוזהרין אנו שלא להעלות' על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשב ונמשך אחר הרהורי הלב מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הבריות יכולין להשיג האמת על בוריו ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו:

IV. Neque ad idola folum prohibemur convertere cogitationes noſtras: ſed inſuper ab animo noſtro qualemcunque cogitationem, impellere aptam ad aliquod caput è fundamentis legis convellendum, arcere ab animo monemur. Sed neque mentem eo transferemus, unde hujuſcemodi cogitatio proveniret, ne ulterius trahamur à cogitationibus noſtris. Siquidem judicium humanum parvum ac imbecille eſt: neque mortales univerſi adſequi poſſunt ſimplicem ac ſinceram veritatem. Quod ſi unusquiſque obſequatur cogitationibus ſuis, comperiemus deſtructum iri mundum ob intellectus ejus imbecillitatem.

ה כיצד פעמים יתור אחר עכ"ום ופעמים יחשוב בייחוד הבורא שמא הוא שמא אינו מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור ופעמים בנבואה שמא היא אמת שמא היא אינה: ופעמים בתורה שמא היא מן השמים שמא אינה: ואינו יודע המדות שידין בהן עד שידע האמת על בוריו ונמצא יוצא לידי אפיקורסות:

V. Nempe aliquando ſcrutabitur idololatriam: aliquando de unitate Dei cogitabit, ſitne creator, necne: quid ſit ſupra, quid infra; quid ante, quid poſt. Aliquando etiam perpendet, verane ſit prophetia, an minus. Nonnunquam item, utrum Lex de cœlo ſit, an ſecus. Neque novit regulas, quibus dijudicanda ea ſint, donec veritatem certo cognoſcat; atque ita delabitur in dogma Epicureorum.

Qualemcunque cogitationem.] Antea de ſola idololatria locutus Autor: nunc ad generale præceptum quarumvis impiarum cogitationum tranſgreditur: & oſtendit, quam inutilibus meditamentis curioſi homines diſtineantur. Nimirum quid ſupra angelos, quid infra terram ſit; quid ante mundum fuerit, quid poſt eum futurum ſit. Quæ cum homines comprehendere nequeant, ſæpe in ἀθεότητα, aut omnium rerum dubitationem incidunt.

Ita delabitur in dogma Epicureorum.] Epicureum triplicem facit Maimonides tractatu Teſuba cap. III. §. 14. האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע מגיע מהבורא ללב בני אדם והמכחיש נבואתו של משה רבינו והאומר שאין הבורא יודע מעשי בני האדם. *Qui ait nullam prorſus prophetiam eſſe, nec ſcientiam, quæ pertingat à Creatore ad cor hominis; & qui abnegat prophetiam Moſis magiſtri noſtri; quique ait Creatorem neſcire actiones hominum.* Primo Epicureos facit eos, qui oracula ac vaticinia divina eſſe negant: itaque ab Epicureiſmo excludit gentilium illos, qui oraculis fidem habent. Quos ipſos tamen ejus culpæ damnat, cum Epicureum eſſe vult, quiſquis negat prophetiam Moſis à Deo eſſe. Sed fallitur. Nam alioqui inter gentilem unum & alterum diſcrimen non ſit. Nullus ſane Senecam, qui ſolùm aureolum ejus de Providentia librum legerit, dixerit Epicureum. Tertium genus Maimonidæ vere id eſt, quod dicitur. Satis enim conſtat Epicurum, otii magiſtrum, ut eum Plinius appellat, quemadmodum animorum immortalitatem, ita Dei providentiam ſuſtuliſſe.

ו ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים כלומ' לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת כך אמרו חכמים אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות ולאו זה אף על פי שהוא גורם לאדם לטרדו מן העולם הבא אין בו מלקות:

VI. Super hac re monuit Lex, quando ait, [a] *Ne exploretis poſt cor veſtrum, & poſt oculos veſtros, poſt quæ ſcortamini.* Ac ſi diceret, ne ſequatur unuſquiſque veſtri intellectum ſuum, qui exiguus eſt; nec ſibi perſuadeat, cogitationibus ſuis aſſequi ſe veritatem poſſe. Sic dixerunt ſapientes, *poſt cor veſtrum*, eſt hæreſis: *poſt oculos veſtros*, eſt ſcortatio. Atque ob hoc negativum præceptum, tametſi cauſſa eſt, quod homo careat ſorte futuri ſeculi, tamen nemo vapulat.

[a] Num. 15. 39.

Poſt cor veſtrum, & poſt oculos veſtros.] In proprie dicta ſcortatione locum habet illud, לבא ועינא תרי סרסורי דעבירה, *cor & oculi duo ſunt proxenetæ tranſgreſſionis.* Primi capiuntur oculi: inde in corde exoritur appetitus ſive concupiſcentia: juxta illud poetæ:

— *Oculi ſunt in amore duces.*

Ἐκ δὲ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν, ut eſt in veteri verbo. Sed Maimonides illud de corde reſtringit ad ſcortationem ſpiritualem, quam idololatriam dicimus.

Ob hoc negativum præceptum tametſi &c.] Sanhedrin cap. XI. 1. legis, omni Iſraelitæ eſſe ſortem לעולם הבא *futuri ſeculi*; ſed ſicut hi excipiantur, האומר אין תחיית המתים ואין תורה מן השמים ואפיקורוס, *Qui negant in vitam revocandos eſſe mortuos, legem eſſe à cœlo, & Epicureus.*

Tamen nemo vapulat.] Negativum aliquod præceptum tranſgreſſis, ſex pœnæ erant; lapidatio, combuſtio, decollatio, ſtrangulatio, verbera, & pecuniaria mulcta de quibus fuſe in Sanhedrin. Sed peccatorum, quæ ſola mente committebantur, pœna Deo relinquebatur: quia nullus talium teſtis eſſe poterat.

ז מצות ע"ז כנגד כל המצות כולן היא שנ' וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות וכו' ומפי השמועה למדו שבע"ז הכתוב מדבר הא למדת שכל

VII. Præceptum de idololatria, quaſi tanti ponderis eſt, ac reliqua omnia mandata. Unde, quando dicitur, [b] *Et quando errabitis, nec facietis omnia præcepta*, &c. ex traditione didicerunt, loqui Scripturam

[b] Num. 15. 22.

שכל המודה בע"ז כופר בכל התורה כולה ובכל
הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם
הראשון ועד סוף העולם שנ' מן היום אשר צוה
ה' והלאה לדורותיכם· וכל הכופר בע"ז מודה
בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה
שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם והיא
עיקר כל המצות כולן·

pturam de idololatria. Ecce hic discis, eum qui idololâtriam suscipit, negare totam Legem omnesque Prophetas, & quicquid mandatum Prophetis est à primo homine usque ad finem mundi. Nam dictum est a, *Ex quo die praecepit illa Jehova, & deinceps per generationes vestras.* Quisquis vero abnegat idololatriam, is confitetur totam Legem, omnesque Prophetas, & quicquid praeceptum est Prophetis ab Adamo usque ad finem mundi. Atque hoc fundamentum est omnium praeceptorum.

a Ibid. 15. 23.

Praeceptum de idololatria.] Quia idolorum cultus tollit veri Dei notitiam. Hinc noster in More Nebuchim lib. I. cap. XXVI. שונא seu *osorem Dei* proprie existimat idololatram vocari. Et Gerundensis ad verba Decalogi, *Visitans delicta patrum in filios*, &c. adversum solos idololatras prolata putat.

Quisquis vero abnegat idololatriam.] Mira consequentia; quo pacto omnes gentium philosophi, qui statuarum cultum irrideant, & invisibilem intelligant Deum, dicendi sint legem Mosis, & prophetarum oracula suscepisse. Non unus tamen sic sensisse videtur Maimonides: sed ex nostris etiam Justinus Martyr in Apologia utraque, ac Clemens Alexandrinus lib. V, VI, VII. Vide de ea dissertantem parentem meum Historiae Pelagianae lib. III. part. III, ad Thesin. XI.

ח ישראל שעבד כו"ם הרי הוא כגוי לכל
דבריו ואינו כישראל שעובר עבירה שיש בה
סקילה· והמומר לעכ"ום הרי הוא כמומר לכל
התורה כולה· וכן האפיקורום מישראל אינו
כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלין אותם
בתשובה לעולם שנ' כל באיה לא ישובון ולא
ישיגו ארחות חיים והמינים הם התועים אחר
מחשבו' לבם בסכלות דברים שאמרנו עד שנמצאו
עוברי' על גופי תור' להכעים בשאט בנפש ביד רמה
ואומרי' שאין בזה עון· ואסור לספר עמהן ולהשיב
עליהן תשובה כלל שנ' אל תקרב אל פתח ביתה
ומחשבת של מין לעכ"ום·

VIII. Israelita idololatra est gentilis instar in omnibus quae agit; neque eo habetur loco, quo Israelita quispiam, qui delictum committit lapidatione puniendum. Nam qui convertitur ad idololatriam, deficit quasi à tota Lege. Sic etiam Israelitae, qui Epicurei sunt, nequaquam pro Israelitis habentur in ulla actione sua. Neque illi, quamvis poenitentes, unquam recipiuntur: q. d. b *Omnes qui venient ab ea, non revertentur, neque obtinebunt vias vitae.* Epicurei autem sunt, qui consulunt cogitationes animi sui, ignari earum, quas diximus, rerum, donec, transgressi potissima legis capita, offendant per contumaciam, ac superbiam; & dicant, nullum hac in re peccatum esse. Prohibitum autem est cum iis loqui, aut respondere, q. d. *ne* c *propinques ostio adium illius:* & cogitationes eorum idololatriam spectant.

b Prov. 2. 18.

c Ibid. 5. 8.

Gentilis instar est.] Multa sunt praecepta, quae observari nequeunt à gentili, surdo, servo, stulto, aut infante. Israelitae autem משומד seu *apostata* acta perinde habentur ac gentilis. Excipiunt tamen casum unum, si Israelita idololatra dederit קדושין seu *sponsalia*. Ea enim valida sunt, nec ab illo mulier discedere potest, nisi dato ei sive *repudii libello*.

Qui convertitur ad idololatriam, deficit.] מומרין *apostata* vocantur ab Autore Halacoth Teshuba cap. III. 17. המומרין לכל התורה כולה כיצד זה החוזר לדתי כו' זה, *Transgressor totius legis est, qui deficit ad statuta idololatria.*

Neque illos, quamvis poenitentes, unquam recipient.] Durum hoc & contra regulam charitatis, quae etiam tales ad poenitentiam invitandos docet. Tamen ne autoritate res careat, torquet huc verba Salomonis, quae non aliud volunt, quam nunquam eos redituros, aut alteram habituros vitam, qui in peccatis moriuntur. Sed cum Tractatu Teshuba cap. III. dicat Maimonides, alterius seculi felicitate fruituros Epicureos, si peccatorum poenitentia ducantur; distinguere in istis oportet. Illic enim Epicureos intelligit, qui ignorantia aut stolidicate labuntur. Hic vero tales, qui intelligentes verae religionis, deliberato, & odio veritatis à Deo recedunt: unde subdit בשאט בנפש ביד רמה id est, per contemtum & praefracto evertendae veritatis studio. Quale juxta complures est, quod peccatum in Spiritum sanctum appellatur. Tales igitur non admittendos ait. Credo, quia plerumque eos Deus deserit, ut quamvis simulent, nunquam tamen vera poenitentia ducantur. Facit huc, quod in Gemara Hagiga cap. III. traditur, Elisam Aher hominem praeclaris à natura dotibus ornatum, audivisse vocem hanc, *Revertimini filii perfidi, praeter Elisam Aher, quia novit Creatorem suum, & nihilominus praefracto studio rebellare nititur.*

ט כל המודה בעכ"ום שהיא אמת אף
על פי שלא עבד' הרי זה מחרף ומגדף את
השם הנכבד והנורא· ואחד העובד כו"ם ואחד
המגדף את השם שנ' והנפש אשר תעשה ביד
רמה מן האזרח ומן הגר את ה' היא מגדף
לפיכך תולין עובד ע"ז כמו שתולין את המגדף
ושניהם

IX. Quicumque confitetur idolorum cultum verum esse, etiamsi ipse idolis non serviat, certe ille abnegat & blasphemat nomen honorabile, ac formidabile. Tantundem autem est servire idolis, & abnegare Deum. Nam dictum est, d *Anima quae commiserit elata manu, sive ex indigenis, sive ex peregrinis; Jehovam blasphemat.* Ideoque suspendunt idololatram, quemadmodum suspendunt blasphemum, & uterque lapidibus obruitur. Hanc ob

d Num. 15. 30.

caussam

ושניהם נסקלין ומפני זה כללתי דין המגדף בהלכות ע"ז שזה וזה כופרים בעיקר הם ואלו הן דיני המגדף׃

caussam etiam inclusi judicium blasphemi tractatui de idololatria, quia ambo illi negant fundamentum *Legis*. Hæc autem (quæ sequuntur) sunt judicia blasphemi.

Et uterque lapidibus obruitur.] Primo lapidibus obruebantur, tum suspendebantur. Hebræorum nonnulli omnes lapidatos suspendi ajunt; alii solum idololatram, & blasphemum. כל הנסקלין נתלין וחכמים אומרים אינו נתלה אלא המגדף והעובד ע"ז. *Omnes lapidati suspenduntur. Sapientes dicunt blasphemum tantum & idololatram suspendi.*

י אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלף דלת נון יוד ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקין שנ' ונוקב שם ה'· על השם המיוחד חייב סקילה ועל שאר הכנויין באזהרה· ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יוד הא ואו הא ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל· אזהרה של מגדף מניין שנ' אלהים לא תקלל׃

X. Blasphemus non est reus lapidationis, donec protulerit proprium illud nomen quatuor literarum, Aleph, Daleth, Nun, Jod, idque exsecratus sit nomine aliquo ex nominibus illis, quæ non delentur. q. d. a *Qui declarat nomen Domini.* Propter nomen illud proprium reus fit lapidationis, & reliqua attributa, in admonitione continentur. Est qui asserat, non teneri nisi propter nomen Jod, He, Vau, He: ego vero ajo propter utrumque lapidandum. Admonitio autem de blasphemo ubi exstat? in verbis, b *Deo non maledices.*

a *Levit.* 24. 16.

b *Exod.* 23. 26.

Blasphemus non est reus.] Ex Sanhedrin cap. VII. 7. Nomen המיוחד Maimonides vult esse אדני, quia eadem puncta habet, quæ tetragrammaton.

Ex nominibus, quæ non delentur.] Septem Hebræi ponunt, שדי, צבאות, יהוה, אדני, אלה, אלהים, אהיה: quorum si forte unum loco alieno scripserint, non eradunt, sed cultello exscindunt, & recondunt in capsulis, quas eo fine in synagogis habent. Id præceptum ajunt Deut. XII. 3. 4. quia נקב & *maledicere*, & *perforare* est: quomodo usurpatur II Reg. XII. 10.

Idque exsecratus sit.] ברך, quod proprie *benedicere*, ob εὐφημισμὸν, & veneratione Dei, usurpari volunt pro *maledicere*: uti I sive III. Reg. XXI. 10. & Jobi I. 5. idque recepto quoque gentilibus more, quibus religio erat in rebus sacris vocibus scævis uti: unde *alter* pro infausto. Festus, *Alter*, inquit, *& pro non bono ponitur, ut in auguriis: altera enim appellatur avis, quæ utique prospera non est: sic alter nonnunquam pro adverso dicitur & malo.* Sed fortassis verbi ברך ejusdem est natura, cujus Græcorum εὔχεσθαι, & *precari* Latinorum; quæ in utramque partem usurpantur. Sic רצה, quod *æquè velle*, pro *bene velle* ponitur, ut θέλειν, & *cupere*.

Est qui asserat.] Selomonem Jarchi designat, qui ad Levit. XXIV, 16, ait אינו חייב עד שיפרש את השם ולא המקלל בכנוי, *Non est reus, priusquam expresserit nomen; non autem qui maledixerit per attributum.* שם est tetragrammaton, quod שם המפורש vocant. כנוי *attributum*, seu ἐπίθετον est, cujusmodi קדוש apud Hebræos, apud Arabes رحيم aliaque id genus innumera. כנוי a כנה *denominare*, originis Arabicæ esse videtur, quamvis paululum deflexa significatione. Nam كنية illis est *prænomen*, ut ابو جعفر محمد بن جرير الطبري ubi quatuor more Arabum nomina habes: كنية seu prænomen à filio sumptum ابو جعفر *Abu Giafar*: id est, *pater Giafar.* اسم seu שם המפורש nomen ipsum محمد *Muhammed*: لقب *cognomen*, quod illi à patre sumunt, بن جرير *filius Gieriri.* uti prænomen à filio, denique & نسبة quod à patria, aut gente الطبري *Tabarita.* Sed hæc obiter. Vide ad hunc locum eruditissimas Cochi notas ad Sanhed. IV, 5.

יא בכל יום ויום בודקין את העדים בכנוי יכה יוסי את יוסי נגמר הדין מוציאין את כל אדם לחוץ ושואלין את הגדול שבעדים ואומרים לו אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינים עומדים על רגליהם וקורעין ולא מאחין· והעד השני אומר אף אני כמוהו שמעתי ואם היו עדים רבים צריך כל אחד ואחד מהן לומר כזה שמעתי׃

XI. Singulis diebus examinabant testes mutato nomine. nempe, *Percutiat Jose Josen.* Perfecto judicio exire cæteros omnes jubent, & testium maximum interrogant, his verbis, *Dic aperte, quid audiveris.* Illo dicente, in pedes se judices erigebant, & vestem dilacerabant, nunquam resarciendam. Testium alter ajebat, *Idem, quod ille, & ego audivi.* Quod si complures forent testes, necessarium erat unumquemque ex illis dicere, *Eadem, quæ ille, audivi.*

Singulis diebus examinabant testes.] Sanhedr. IV. 5. Quo loco eruditiss. Cochus vertit, *Toto die.* Malim ex mente Maimonidæ, *singulis diebus.* בדק *explorare, pervestigare*, quid differat a דרש & חקר, vide nunquam satis laudatas Cochi notas ad eundem locum. Ratio judicii hujus in Sanhedrin fusius exponitur. Ante examen מאיימין את העדים terrorem testibus incutiebant, ne temere ex rumore, aut auditione aliqua, capitis quemquam accusarent. Quippe ajebant, serio se in omnia inquisituros. Sanhed. IV. 5. Quæstio ipsa sextuplex erat; de heptaëteride, anno, mense, die mensis, nomine diei, hora. ibid. V. 1.

Mutato nomine, Percutiat Iose Iosen.] Nomen Jose adhibitum videtur, quia tetragrammaton instar quadriliterum erat. Unde videre est, religionem gentis, non nisi timidè adeo, & necessario in ipsis judiciis Dei nomen efferentis. Unam indolis hujus partem haustissent ii, qui hodie temere, & in rebus putidissimis, Dei nomen toties usurpant.

In pedes se judices erigebant.] Ad testandum horrorem, & indignationem. Nisi forte venerationis caussa id fiebat, ad auditum nomen divinum. Quomodo legas Genes. XLIX. 33. Jacobum finitis mandatis & prolata benedictione pedes intra lectulum collegisse. Volunt enim He-

Hebræi, eum cum benediceret consedisse, demissis in terram pedibus; ut saltem sic honorem Deo exhiberet. Quod nescio, cur magnus Mercerus improbet. Similiter Gen. XLVII, 31. Josepho jurante, Jacob se incurvavisse dicitur: nimirum ad auditum nominis divini; ut placuit avo meo Fr. Junio. Numer. XXIII. 22. Bileam vaticinaturus ait, *Surge Balak*, eodem fine. Et Jud. III. 20. Eglon adsurrexit Ehudi de Deo locuturo.

Nunquam resarciendam.] nimirum ita, ut evanescerent vestigia rupturæ. Nam negligentius filo in unum contrahere labra rupturæ licebat, eaque vocabatur איחוי אלכסנדרי *resarcitio Alexandrina*: uti ad Sanhedr. annotat eruditiss. Cochus. Vide eum.

יב מגדף שחזר בו בתוך כדי דבור אינו כלום אלא כיון שגידף בעדים נסקל· מי שגידף את השם בשם ע"ז קנאים פוגעי' בו והורגים אותו ואם לא הרגוהו קנאים ובא לבית דין אינו נסקל עד שיברך בשם מן השמות המיוחדין׃

XII. Si blasphemus revocat verba, simulatque locutus est, nihil hoc eum juvat. Sed ubi blasphemiam dixerit, præsentibus testibus, lapidibus obruitur. Eum vero, qui Dominum execratus sit per nomen alicujus idoli, zelotæ, qui occurrerint, interficiunt: si non interfecerint eum zelotæ, & res ad Senatum venerit, non lapidabatur, priusquam Deum execratus esset uno ex propriis nominibus.

יג כל השומע ברכת השם חייב לקרוע ואפילו על ברכת הכנוי חייב לקרוע והוא ששמע מישראל אחד השומע מפיו ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע והוא ששמעו מפי ישראל אבל השומע מפי גוי אינו חייב לקרוע ולא קרעו אליקים ושבנא אלא מפני שרבשקה ישראל משומד היה׃

XIII. Quicumque blasphemiam divini nominis audit, lacerare vestem tenetur: ut & propter blasphemiam divini attributi: nimirum is, qui eam audit ex ore Israelitæ. Perinde autem est, sive quis audiat ex ore blasphemi: an ex ore alterius, qui audivit. Nam lacerare tenetur, scilicet qui audit ex ore Israëlitæ: sed qui ex ore gentilis audit, non adigitur vestem dilacerare. Neque Eliakim & Sebna aliam ob caussam vestes discerpserunt, quam quia Rabsake Israëlita apostata erat.

Rabsake Israelita apostata erat.] Quare ergo Eliakim & Sebna vestes ruperunt? cum, ut supra §. 8. hujus capitis dictum est, Israelita מהפך, aut משומד, sit instar gentilis in omnibus suis actionibus. An quia Israelita apostata aliquando cognovit Deum? sic videtur. Itaque cum autor hoc loco ait, ei lacerandas esse vestes, qui blasphemias alterius ex ore Israelitæ audit; intellige, tum Israelitam Deo vero adhærentem, tum qui ab eo defecit.

יד כל העדים והדיינים סומכין את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומרים לו דמך בראשך שאתה גרמת לך ואין בכל הנהרגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד שנאמר וסמכו כל השומעים את ידיהם׃

XIV. Testium ac judicum unusquisque manus suas imponit capiti blasphemi, his verbis, *Sanguis tuus supra caput tuum: nam tu tibi ipsi hujus rei caussa es.* Neque inter omnes, qui à Senatu necabantur, ullus fuit, cui manus imponerentur, præter blasphemum. q. d. *Et* [a] *imponent omnes audientes manus suas.*

[a] Levit. 24. 14.

פרק שלישי

CAPUT III.

כל העובד ס"ם ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל ואם עבר בשגגה מביא קרבן חטאת קבועה׃

QUisquis idola sciens volensque colit, exscindendus est. Si testes adfuere, & admonitus est, lapidatur: si errore coluit, sacrificium expiationis determinatum offert.

Sacrificium expiationis determinatum.] Notum, in lege, pro diversa hominum sorte, quamvis ob idem peccatum, diversa fuisse sacrificia. Tale Hebræi vocant קרבן עולה ויורד *sacrificium adscendens, aut descendens*, id est, majus aut minus, pro fortuna cujusque. Eorum qui hæc offerre tenerentur, in Keretot cap. II. sex genera memorantur; leprosus, puerpera, qui inscius pejerat, qui falsum testimonium imprudens dicit, immundus qui inscitià aut sanctificatum comedit, aut sanctuarium intrat. At ejus, qui idololatria ignarus se polluisset, sacrificium appellabatur חטאת קבועה *expiatio stabilis aut determinata.* Omnia enim præcepta negativa in actu consistentia, uti exterminii aliquem reum faciunt, si sciens volens transgressus sit; ita, ubi per ignorantiam violantur, ad expiandum habent sacrificium determinatum; quod non remittitur aut augetur ob sortem alicujus: unde קרבן קבועה *sacrificium fixum* appellatur. Hujusmodi est, quod Levit. v. 18. præscribitur. Præcepta autem, quæ ad talia obligant, sunt numero XLIII.

ב עבודות הרבה קבעו עובדי כו"ם לכל צלם וצלם ולכל צורה וצורה ועבודת זה אינה כעבודת זה כגון פעור שעבודתו שיפער אדם עצמו לו ומרקולים

II. Complures colendi modos idololatræ præfiniverunt unicuique imagini ac simulachro; neque hujus cultus illius cultui similis est: uti Peor, quem colebant detegendo semet coram eo: & Mercurius, cujus

ומרקולים שעבודתו שיזרק לו אבנים או יסקל
מלפניו אבנים והרבה עבודות כגון אלו תקנו לשאר
צלמים: לפיכך הפוער עצמו למרקולים או זורק
אבן לפעור פטור עד שיעבוד אותו דרך עבודתו
שנאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם
ואעשה כן גם אני: ומפני זה הענין צריכין ב"ד
לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כו"ם עד
שידעו שזו היא עבודתו ואזהרה של עבודות אלו
וכיוצא בהן היא מה שכתוב ולא תעבדם:

cujus in eo cultus erat, quod lapides in eum conjectarent, vel coram eo spargerent. Varios id genus cultus cæteris etiam imaginibus assignarunt. Ideoque qui se coram Mercurio detegeret, lapidemve in Peor spargeret, liber erat, donec proprio ei cultu serviret. Ita dictum, a *Quomodo servierunt gentes istæ diis suis, ut ego sic faciam* Ac propter ejusmodi, necessarium est Senatui scire modos colendi, ne lapidibus obruant idololatram, antequam iis constiterit, hunc esse ejus cultum. Atque de hoc cultus modo, & aliis id genus, admonitio exstat in his verbis, b *Non servies eis.*

a Deut. 12. 30.

b Exod. 20. 5.

Uti Peor, quem colebant detegendo se coram eo.] Iarchi ad Num. xxv. 3. ait, פורעין לפניו פי הטבעת ומוציאין רעי, *aperiebant coram eo anum, & stercus egerebant.* Hæc vulgaris est Rabbinorum omnium opinio. Quam probare neutiquam possum. Nam cui verisimile fiat, cuiquam Deorum talem exhibitum esse cultum: eoque nec etymon illud approbâro. Quanto sane aliter Romani! quos sordes ejusmodi à templis etiam removisse, vel fidem fecerit illud Persii:

Pingue duos angues: pueri sacer est locus. extra Mejite.

Item apud Plutarchum, Χρύσιππος ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ φύσεως λέγει. καλῶς μὲν ἀπαγορεύειν τὸν Ἡσίοδον εἰς ποταμοὺς ἢ κρήνας οὐρεῖν· ἔτι δὲ μᾶλλον ἀνεκτέον εἶναι τοῦ πρὸς βωμὸν οὐρεῖν, ἢ ἀφίδρυμα θεοῦ. μὴ γὰρ εἶναι πρὸς λόγον, εἰ κύνες καὶ ὄνοι τοῦτο ποιοῦσι καὶ παιδάρια νήπια, μηδεμίαν ἐπιστροφὴν, μηδ᾽ ἐπιλογισμὸν ἔχοντα περὶ τῶν τοιούτων. *Pulchre prohibet Hesiodus, nequis mejat in fluvium, aut fontem: ac magis etiam abstinendum ad aram, aut statuam numinis. Nec enim referre, si canes, aut asini hoc faciant, vel infantes, qui talia neutiquam attendunt, vel ad animum revocant.* Et nequis Orientales putet talium incuriosos fuisse, ex Herodoti lib. 1. & Strabonis xv, cognoscimus, Persas, quibus Aqua inter numina foret, sedulo cavisse, ne vel cibi retrimentis, vel fæcato illo corporis humore, aquas pollucrent. Nempe cogitabant, numen non minori honore dignum esse, quam regem: apud quem Persis ne despuere quidem licuit; ut idem Herodotus testis lib. 1. & Xenophon in primo Cyropæd. Quare difficillime adducar, ut credam, Orientales coram Baal Phegor solere alvum excernere. Sed facilius est falsam refellere opinionem, quam veram invenire. Tentemus tamen. Quid si dicamus, פעור esse à פער, quod notat proprie *distendit os*: ut credamus, statuam ejus similem fuisse Phidiacæ Minervæ, quæ ore erat aperto: unde Tzetzes Chil. VIII, com. CXCIII:

Ἐποίησε τὸ ἄγαλμα ἀνεωγὸς τὰ χείλη
Τοὺς μυξωτῆρας τε αὐτοῦ ἔχων ἀνεσταλμένους.
Fecit simulachrum labris apertis,
Ac naribus ejus diductis.

An potius statuendum, nomen inde traxisse, quod sacerdotes ejus carnem suam aperirent & secarent: ut Baalitæ faciunt 1 Reg. XVIII, 28. An, quod Scaligero placuit, verum numinis ejus nomen fuisse בעל רעם; hoc est, *dominus tonitruum*; quasi Jovem Tonantem dicas: sed Hebræos, cum præclarum Tonantis nomen indigne idolo tribui viderent, per contemtum nuncupasse, בעל פעור. hoc est, Deum crepitus ventris. Quod Græcis, *ὁ βροντῶν, ἀλλὰ περδῶν.* Sed potius, paterno more, premam in isto etiam veterum vestigia: qui existimant, *Baal Peor* dici a monte ejus nominis, ubi colebatur. Sane Baal Peor, sive Phegor, numen erat Moabitarum: & mons פעור erat in Moabinde: ut liquet ex Num. XXIII. 28. Ubi rex Moabitarum Balac assumsisse dicitur Bileamum in jugum montis Phogor, sive Phegor, ut ibi sacrificaret. *Phegor* autem esse loci nomen, inter alios etiam Theodoreti sententia est in Psal. CV. sive Heb. CVI, 28. Gentilium vero numinum appellationes a loco desumi solere, apertius est, quam ut probato sit opus. Idem Theodoretus inibi ait, Baal Phegor credi Saturnum. Quomodo idem fuerit ac Moloch Ammonitarum, sive, ut aliis scribitur, Milcom, aut Melcom. B. Hieronymus non uno loco tradit, esse Priapum: quod si, Stoicorum more, de æthere aut Sole interpreteris, unde vis generatrix; probe cum iis conveniat, quæ diximus: sin populari more accipere placet; nomen ex eo erit, quia (ut putidum illud numen de se in Ithyphallicis ait epigrammatis) natura ei semper sit aperta, sive partibus illis, quæ haut honestè nominantur, apertis, pulso semper ster pudore. Video & eruditissimum virum per eum intelligere Jovem Stygium. Quod magis probarem, si Peor scriberetur non per ע, sed per ג. Nam פגר *cadaver.* At Pluto mortuis creditus præesse. Sed adfert pro se illud Psal. CV: *Et initiati sunt Baal Phegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Ubi per mortuorum sacrificia idem intelligit victimas, quæ mortuorum gratia Jovi Stygio offerrentur. Verum magis mihi placet sententia Nicolai Lyrani, sic interpretantis, *Comederunt de carnibus animalium idolis immolatorum.* ut זבחי מתים non sint carnes, quæ pro mortuis offeruntur, sed carnes immolatæ, sive *εἰδωλόθυτα*: quod certe mihi valde placet, cum & Arabs eodem modo transtulerit [Arabic] *sacrificia mortua*: Syrus [Syriac] *sacrificia mortuorum*, ut Hebræus. Etiam Græci *θυσίας νεκρῶν*, & Chaldæus habet [Hebrew] *oblationem mortuorum.*

§. ead. Et *Mercurius, quem colunt spargendo in eum lapides.*] Unde Ἑρμαῖοι λόφοι, quorum volunt meminisse etiam Salomonem Proverb. XXV. 8. *Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii*: ubi in Hebræo erat מרגמה, quod *σφενδόνην* Græci, interpretum recentiores *fundam*, aut *balistam* transtulere. Nicolaus Lyra videtur ignarus fuisse moris antiquitus usurpati, conjiciendi lapides in acervum. Nam verba Salomonis explicans; *id est*, inquit, *ad ædificandum templum in honorem hujus idoli.* Nisi forte novo prorsus exemplo, quod non puto, acervum lapidum nuncupat templum Mercurii. Sed nota res est, & jam multis tradita. De causis lapidum ad Mercuriales statuas conjectorum disserit Cornutus de natura deorum, & inter rationum cæteras hanc adfert, *ὡς ἐπιτεχνωμένου τινὸς τὴν εἰς αὐτὸν τιμὴν, ἢ μηδὲν ἄλλο ἔχων προσενεγκεῖν αὐτῷ*, *velut significans ei, quo honore eum prosequatur, quasi nihil nunc occurrat, quod offerat.* Adi illum, si plura vis. Nomen מרקולים R. Tam 7. cap. Sanhedrin compositum vult ex מר & קלים hoc est, *loco infamia*: nam קלוס *laudem* significat: idque verum nomen erat idoli. Sed Sapientes ex קלוס fecerunt קלס *infamia*, contemtu idoli; ut בעל זבוב *Beelzebub*, aliaque id genus, per ludibrium dicta sunt. מר autem significat *pro loco*; ut nomen hoc denotet, *pro laude est infamia.* Sed de his nimis multa.

Ibid. *Liber erat, donec proprio ei cultu serviret.*] Hinc Sanhedrin cap. v. §. 1, ubi quæstio in idololatram habetur,

tur, inquirendum dicitur את מי עבד ובמה עבד *quem, & quo cultu, coluerit.* Apud Romanos lex ea fuit: *Sacerdotes, quæ cuique divo decora grataque sint hostiæ, providento.* Itaque alienâ hostiâ (id est, quæ non dicata sit illi Deo, cui offertur) nequaquam placari Deos, ait Plinius lib. VIII. cap. 45. *Notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare; sicut nec claudicante, nec aliena hostia Deos placari, nec trahente se ab aris.* Contra morem erat, vitulos adferri; qui ducendi erant.

Ibid. *Ac propter ejusmodi necessarium est Senatus, scire modos colendi.*] In Gemara I. cap. Sanhedrin. אמר ר׳ יוחנן אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון &c. *Ait R. Jochanan, non adsciscis in Synedrium, nisi præstantes statura, sapientia, forma, senectute, magia, & septuaginta linguarum peritos.* Nec obscura est ratio, cur voluerint Hebræi, Senatorem harum artium peritum esse: nempe ne magiæ nefariæ reos perageret, qui in occulta naturæ altius penetrassent: uti sæpius nostro, ac superioribus seculis, usu venisse constat. Thalmudicorum dictum est: *Noli addiscere, ut facias abominanda gentium illarum. Ut facias, discere non licet; ut scias, licet.*

ג בר״א בשאר עבודות חוץ ממשתחוה וזובח ומקטר ומנסך אבל העובד באחת מעבודות אלו לאחר מכל מיני ט״ם חייב ואע״פ שאין דרך עבודתו בכך:

III. Hæc quidem in cæteris cultus generibus locum habent; excepto illo, qui se incurvat, aut sacrificat, aut suffitum vel libamen offert. Nam qui uno ex his cultus modis alicui idolorum servit, reus est, etiamsi ejus imaginis cultus alius sit.

ד כיצד הרי שניסך לפעור או שזבח למרקוליס חייב שנאמר זובח לאלהים יחרם בלתי ליי׳ לבדו זביחה בכלל עבוד׳ היתה ולמה יצאת לומר לך מה זביחה מיוחדת שעובדין בה לשם וחייב הזובח לאל אחר סקילה עליה בין היתה דרך עבודתה בזביחה או אינה בזביחה אף כל עבודה שהיא מיוחדת לשם אם עבד בה לאל אחר בין שהיתה דרך עבודתו בכך בין שאינה בכך חייב עליה לכך נאמר לא תשתחוה לאל אחר לחייב על ההשתחויה אפילו אין דרך עבודתו בכך והיא הדין למקטר ומנסך וזורק ומזבח אחד הוא:

IV. Ecce hic & ille, qui Peori libat, & qui Mercurio sacrificat, condemnatur: quia ait Scriptura: *Qui* [a] *sacrificat Diis, exscindetur: præterquam Deo soli.* Sacrificium, sub generali cultus voce comprehensum, quorsum hic eximitur? Ut palam fiat, quemadmodum sacrificium est cultus Deo proprius: atque is lapidandus est, qui numini alteri sacrificarit, sive in sacris ejus adhiberi sacrificium soleat, sive non soleat: sic etiam, si qualemcunque cultum, Dei proprium, alteri Deo exhibeas, sive is Deus ita soleat coli, seu minus; reum aliquem propterea fieri. Iccirco dictum est: *Ne* [b] *te incurves alteri Deo:* quia condemnatio fit ob incurvationem, tametsi cultus ejus hac in re non consistat. Quæque pœna est suffitum, aut libamen offerentis, eadem spargentis, vel libantis.

[a] Exod. 22. 19.

[b] Exod. 34. 14.

Sacrificium sub universali cultus voce comprehendebatur.] Subnixa est hæc expositio octavâ regulâ R. Ismaelis: quæ ait, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד· לא ללמד על עצמו יצא· אלא ללמד על הכלל כלו יצא *Quidquid est in universali, & egreditur ab universali ad docendum; non exivit, ut de seipso doceat; sed, ut doceret de universali toto, exivit.* Exempli caussa, Levit. xx. 2. dicitur: *Quisquis e filiis Israelis, aut e peregrina gente, qui peregrinatur in Israelo, dederit de semine suo Molecho; omnino morte afficitor: populus ipse terra obruunto eum lapidibus.* Quæritur, cum variæ sint species idololatriæ, cur S. Scriptura hic potissimum in Molechi cultu, non item in aliis, pœnam talium sanciverit? Occurrunt Rabbini, juxta superiorem regulam; non ideo speciatim memorari pœnam in Molechi cultu, ut ostenderetur solum, quo supplicio ejus cultores afficiendi essent; sed ut universe sciremus pœnam omnium idololatrarum. Idem in exemplo, à Maimonide allato, locum habet. Nam si rogemus, cur S. Scriptura, quæ dixerat, *Ne servias diis gentium*; quibus verbis omnem cultum complectitur; postea inquiat, *sacrificans idolis exscindetur*: respondendum est; speciem hanc ex generali eximi, ut de genere doceat, non speciatim de se. Rhetores appellant synecdochen speciei. Quare sententia fuerit Maimonidæ: quemadmodum ille, qui sacrificat Diis, tametsi in illorum Deorum cultu sacrificia usurpari non solerent, nihilominus vita privatur, quia sacrificium est inter honores vero Deo præstari solitos: ita & quisquis cultum supremo Numini exhiberi suetum idolo exhibet, tametsi gentes talem cultum inter cærimonias illius idoli non usurpent, nihilominus morte afficiendum esse. Nempe eodem loco, quo sacrificium est, sunt etiam suffitus & λοιβὴ, seu σπονδὴ, *libatio*; quorum utrumque in templo Dei usurpabatur. Quia autem iis non includitur adoratio, voluit subjecisse S. Scripturas, *Ne te incurves Deo alteri.* Incurvare est προσκυνεῖν, atque illud השתחוה quod regibus suis Oriens exhibebat. Ita in Euang. Matth. II. 2. Magi venerunt, ut Christum adorarent, id est, ἦλθον προσκυνῆσαι αὐτῷ. Unde quatuor generales in idololatria cultus sunt, quos ostendimus. Hac de caussa vult quoque R. Moses, sanguinis dispersionem locum libaminis è vino obtinere: proque sententia hac quoque adfert, quod Psalmographus eam eodem vocabulo nominat: בל אסיך נסכיהם מדם, *Non libabo oblationes eorum e sanguine.*

ה ספת לה צואה או שניסך לה עביט של מימי רגלים חייב· שחט לה חגב פטור אלא אם כן היתה עבודתה בכך· וכן אם שחט לה בהמה מחוסרת אבר פטור אלא אם כן היתה

V. Qui adsperserit excrementis, aut libarit vase urinæ, reus est. Qui mactarit ei locustam, liber est; nisi in eo consistat cultus ejus. Sic quoque, si mactarit ei jumentum membro quopiam mutilatum, liber est; nisi talis eum colendi ritus obtineat. Idolorum cultus, in quo baculus adhibetur,

היתה דרך עבודתה בכך · כו"ם שעובדין אותה במקל שבר מקל בפניה חייב ונאסרת · זרק מקל בפניה חייב ואינה נאסרת · שאין זריקת המקל כעין זריקת הדם שהרי המקל במות שהיא והדם מתפזר :

betur, si is confractus est in conspectu idoli, (homo) reus, (baculus interdictus est. Si coram eo projecerit, (vir) reus; sed non interdictus (baculus) Quia projicere virgam non perinde est ac sanguinem spargere. Etenim virga permanet, qualis antea: sanguis autem dispergitur.

Qui adsperserit eum incrementis, aut libarit vase urnæ.] Ratio est, quia id simile est libationi, & aspersioni sanguinis, quæ in divino cultu adhiberi solebant. Contra locustam, aut mutilum animal offerens, pœnæ non subjicitur, quia nihil tale in cultu Dei erat. Hac in re R. Moses veteres Rabinos sequitur, contra opinionem R. Jehudæ, quarto cap. Aboda Zarà.

Idolorum cultus, in quo adhiberi solet baculus.] Ex ante dictis constat, duo fuisse, quæ hominem facerent reum: similitudinem cultus veri Dei, & consuetudinem colendi quodque idolum. Prius nititur his verbis S. Scripturæ, *Sacrifican. idolis exscindetur.* alterum illis: *Ne quæras Deos eorum, dicendo, Quomodo serviunt gentes illæ Diis suis? & faciam sic quoque ego. Ne facias sic, &c.* Unde autor noster ait, si cujus idoli cultus consistat in agitatione & motitatione virgæ; eum, qui virgam frangit, reum esse; quatenus hoc simile illi est, quod in vero Dei cultu, animalium ossa confringere solebant. Itaque talis condemnabatur, tametsi proprie cultus idoli non in fractione, sed sola agitatione virgæ consisteret. Virga autem ipsa prohibita erat, id est, nullus eam in usum suum convertere poterat: quia idolo munus ostentebatur his verbis disertim prohibitum: *Qui victimarum adipe vescebantur, & qui bibebam vinum libaminis.* Sed si virgam projecisset, inque ea projectione consisteret cultus idoli; id qui fecisset, reum peragi oportuit; virga autem non erat prohibita. Nec obscura est ratio, quando multum hæc discrepant; sanguine quidem diffluente, salva autem integraque virga.

ו המקבל עליו אחד מכל מיני עכ"ום באלוה חייב סקילה ואפילו הגביה לבינה ואמר לה אלי אתה וכן כל כיוצא בדיבור זה חייב · ואפילו חזר בו בתוך כדי דיבור ואמר אין זה אלי אין חזרתו כלום אלא נסקל :

VI. Quodcunque tandem idolum quis pro Deo assumat; lapidationis est reus. Imo si vel laterem attollens, ei dicat, *Deus meus tu es*: cum quicquid in hanc sententiam dicatur, crimen sit. Quantumvis autem inter loquendum pœnitudine ductus dicat, *Nequaquam hic Deus meus*: nihil juvat, verùm lapidibus obruitur.

Quodcunque tandem idolum quis.] In Aboda Zara cap. III dicitur, simulatque aliquis diversi quid a vero Numine dixerit Deum suum esse; capitis reum fieri: cujus rei caussam adduximus antea, cum de blasphemo ageremus. Etiam in Sanhedrin cap. VII. §. 6. legimus: אחד העובד ואחד הזובח ואחד המקטר ואחד המנסך ואחד המשתחוה ואחד המקבלו עליו באלוה והאומר לו אלי אתה id est: *Eodem redit, idolo quis cultum suum exhibuerit, sacrificaverit, suffitum, aut libamen obtulerit, adoraverit; an Deum illud sibi fecerit, dicendo, Deus meus tues.* Videmus clare, ut absit reliquus cultus, sola hæc verba damnare. R. Mosis tamen diversa est opinio, quia disertim ait, *Si vel sublato latere dicat ei, Deus meus tu.* Quod arguit, præter verba minimum sublationem lateris requirere. Unde & superius cap. II. §. 3. ait: *Et quicumque respicit ea* (idola) כדרך שכוח עושה בו מפסק *ita ut aliquod opus faciat, certe ille percutietur.*

Si vel laterem attollens.] Haud dubie autor respicit ad morem gentilium, qui etiam informes lapides colebant. Testis Pausanias in Achaicis. Τὰ ἢ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι, τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι. *Et antiquioribus temporibus, apud omnes Græcos, rudes lapides divinos honores, pro simulachris habebant.* Fortasse origo a veneratione, quæ præstita lapidi inuncto à Jacobo in Bethel: unde & lapis Saturno pro Jove objectus dictus Βαιτυλος: qui, ut Priscianus testis, aliter vocatus *abaddir*. Vide de hoc lapide Damascium in vita Isidori apud Photium, Priscianum non uno loco, & Josephum Scaligerum animadversionibus Eusebianis, num. clɔ clɔ ct.

ו העובד כו"ם כדרכה ואפילו עשה דרך בזיון חייב כיצד הפוער עצמו לפעור כדי לבזותו או זרק אבן למרקולים כדי לבזותו הואיל ועבודתו בכך חייב ומביא קרבן על שגגתו :

VII. Qui colit idola ritu suo, etsi per ludibrium faciat, reus est. exempli gratia, qui reregit se ipsum coram Peor ad illudendum ei, aut lapide Mercurium petit in contemptum ejus, quia cultus ejus in hoc consistit, reus est, & sacrificium adducet expiando errori suo.

Etsi per ludibrium faciat.] Nimirum, quia animum non omnes homines norunt; & possit aliquis suspicari, illud a religione profectum. Unde Gemara Sanhedrin cap. VII, legere est, R. Menasseh iter facientem, ostenso a comitibus idolo, per contemtum lapidibus illud impetisse. Postquam vero animadverterunt, Mercurii simulachrum esse; eum dixisse, non videri sibi nefas hoc esse, quando per ludibrium fieret. Re ad judices delata, pronunciasse eos, id illicitum esse, quia ille proprius Mercurii cultus foret. Hinc infra §. 10. auctor noster ait, nefas esse, ante idolum sese incurvare, ut spinam pedi infixam eximas, aut argentum humi dispersum tollas. Eodem refero, quod in Aboda Zara cap. I. §. 4. dicitur, Si urbem quampiam idololatræ habitent, non licere incedere via, quæ ad solam illam ducit: contra permitti, si idem quoque iter ad alia ducat loca. Scilicet, ne religionem alii interpretentur. Etenim scandala vitanda sunt propter חלול השם *profanationem nominis divini.* Unde in Pirke Abot cap. IV. R. Jechanan, ait, אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם *Eodem redit per errorem quis, an consulto profanet nomen Dei.* Quod non ita capiendum, quasi nihil referat, utrum errore pecces, an malitia: sed quia apud homines, animi tui ignaros, scandalum nihilo fit minus.

Sacrificium adducet.] quia mortis supplicium effugit, qui cultui voluntatem & religionem non adjicit: unde illud in SS. ביד רמה, *per superbiam, & manu elata.*

ח העובד כו"ם מאהבה כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה נאה ביותר או שעבדה מיראתו לה שמא תריע לו כמו שהן מדמין עובדיה שהיא מטיבה ומריעה אם קבלה עליו באלוה חייב סקילה ואם עבדה דרך עבודתה וכאחת מארבע עבודות מאהבה או מיראה פטור:

VIII. Qui idolis servit amore, uti is, qui imaginem quampiam amat propter artificium, & formæ decus: item qui metu hæc colit, ne sibi malefaciat; quo pacto ejus cultores arbitrantur, male vel bene sibi facere: Si illud pro Numine suo recepit, lapidibus est obruendus. Quod si ritibus, quis solitum, unove ex quatuor cultus modis, servierit amore aut metu; liber fuerit.

Quod si ritibus, quis solitum, &c.] Statuunt Thalmudici, tria esse, quorum nihil facturus sit Judæus, Dei vere metuens, utcunque vel mors intentetur: ea esse idololatriam, adulterium, homicidium. Attamen R. Moses à pœna immunem pronunciat, qui eorum quid fecerit vi adactus. Cum vero additur, *amore aut metu*, non hoc capiendum de amore vel metu idoli. Siquidem, ut Maimoniden cap. 1. §. 3. audiimus dicentem, idololatræ ideo falsos colebant Deos, quod persuasum haberent, potestatem iis esse bene faciendi, aut male. Unde & qui Deum quam religiosissime coli volunt, ajunt, עבוד מאהבה עבוד מיראה *Cole ex amore, & cole ex timore*. Hic vero & metum intelligit ab eo, qui vel præmium offerat, vel pœnam intermineur. In Gemara VII, cap. Sanhedrin, §. 6. Abbai, & Rabba, super eo contentionis serram ducunt, utrum reus pœnæ, an ab ea immunis sit, qui coluerit idolum amore, vel metu alicujus. Abbai reum agit, quia invitus quidem coluerit, interea tamen cultum præstiterit. Rabba autem talem absolvit, quia non coluerit ex animo: quippe qui idolum non habeat pro Deo, ut non tam verus sit cultus, quam simulatio cultus. Posteriori sententiæ subscribit etiam Maimonides. Absolvere ego non ausim; cum, ut Jurisconsulti ajunt, coacta etiam voluntas sit voluntas. Potuit sane abstinere, utut quis pœnam minitaretur. Levius tamen puniendum, non diffitear.

ט המגפף עכ"ום והמנשק לה והמכבד והמרבץ לפניה והמרחיץ לה והמלביש והמנעיל וכל כיוצא בהן מן הכבוד האלו עובר בלא תעשה שנאמר ולא תעבדם ודברים אלו בכלל עבודה הן ואע"פכ אינו לוקה על אחת מהן לפי שאינן בפירוש ואם היתה דרך עבודתה באחת מכל הדברים האלו ועשה לעבדה חייב:

IX. Qui amplectitur idolum, aut osculatur; qui verrit, vel aquam effundit coram eo; qui illud lavat, vestit, calceat, aut simili afficit honore; transgreditur interdictum: quia dictum est, *Nec [a] servies eis*. Illa autem sub universali cultus (nomine) comprehenduntur. Nec tamen vapulabit ob horum quodquam, quandoquidem non clare (sunt expressa.) At si in ullo horum cultus consistat, atque ille fecerit honori ejus, reus erit.

[a] Exod. 20. 5.

Qui amplectitur idola, &c.] Sanhedrin cap. VII. §. 6. eadem cultus genera recensentur; המגפף והמנשק והמכבד והמרבץ והמרחיץ הסך והמלביש והמנעיל עובר בלא תעשה: *Qui complectitur, osculatur, verrit, effundit aquam, lavat, ungit, vestit, calceat, transgreditur interdictum*. Quo loco מרבץ doctissimus Cochus, cui multum linguæ hujus studiosi debent, transtulit, *collocat*: id est, ponit in loco iis destinato: respiciens credo ad Hebræum רבץ, quod *cubare* est, aut usum Rabbinicum ejus vocabuli; quo doctores legem prælegentes, vocantur מרבצי תורה. Sed illa interpretatio huic loco minus videtur apta. Itaque malui transferre, *aquam effundit*; præeunte Davide de Pomis, qui רבץ interpretatur, זרק מים בבית, *effudit aquam per domum*. Et evincunt hoc Maimonidæ verba. Nam cum in cæteris dicat, *Qui osculatur, amplectitur, lavat, idolum*: hic ait, מרבץ לפניה, *effundens aquam coram eo*. Nimirum voluit his verbis etiam illum, qui in templo, aut delubro, in quo idolum est, aquam ad purgandum locum profundit, reum esse. De iis autem cultus generibus, quæ hic auctor recenset, ita censendum est. Amplexus supplicum erat: qui solebant, genibus advoluti, clementiam Regum exposcere: quem & cultum statuis eorum præstabant. Osculari antiquissima veneratio: unde Job. XXXI. 26. *Si adspexi Solem, &c. & applicata est manus mea ori meo*. Et Servius ad I Æneid. *Osculum*, inquit, *religionis est; suavium voluptatis*. Verrens, & aquam effundens, videtur cultum tribuere idolis, quatenus munditiem præstant deorum imaginibus, locisque sacris. Ac par ratio ejus, quod de lavandis idolis additur. Unxere etiam simulachra, quia conveniens Diis, ut bonum spirent odorem. Sane apud Maronem Venus in primo magni operis,

—— *Avertens rosea cervice refulsit,*
Ambrosiaque coma divinum vertice odorem
Spiravere.

Nihil attamen de simulachrorum inunctione apud gentium scriptores animo obversatur. Sed potuit in Oriente is mos vigere. Et, credo, originem traxerit ab lapide, quem Jacob inunxit in בית אל, *Bethel*; unde, ut dictum, βαίτυλοι gentilium. De calceatione nihil item nunc occurrit.

Non tamen percutitur ob horum unum, quia non clare expressa sunt] Nolunt Hebræi, vapulare hominem, priusquam transgressus sit præceptum Dei, quo disertim talis cultus vetitus esset. Unde Thalmudici ajunt, לאו שבכללות אין לוקין עליו, *Interdictum si quod sub universali contineatur, non vapulat quis ideo*. Dixerat Deus, *Ne iis servias*. Iis verbis generatim quoque, at non speciatim, vetabatur amplexus, & osculatio idoli. Tamen si quis amplexatus, aut osculatus fuisset; nequaquam pœnæ erat obnoxius, quia neutrum horum disertim expressum esset.

י ישב לו קוץ ברגלו לפני עכ"ום לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לה׳ נתפזרו לו מעות בפניה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לה אלא ישב ואחר כך יטול:

X. Infixa est spina pedi ullius ante idolum! Ne se incurvet ad eam evellendam: quia videretur alioqui se idolo incurvare. Dispersi sunt nummi ante idolum? Ne se incurvet ad eos tollendos: quippe idolo videretur se incurvare; eoque considedeat, & sic tollat. Effigies est aquam effundens

ימול· פרצופות המקלחות מים בפני עכ"ום לא יניח פיו על פיהם וישתה מפני שנראה כנושק לעבודה זרה·

coram idolo ? ne suum os imponat ori ejus, ac bibat : quia hoc pacto quasi osculum ei figere videbitur.

יא העושה עכו"ם לעצמו אע"פ שלא עשאה בידו ולא עבדה לוקה שנאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה· וכן העושה עכו"ם בידו לאחרים אפילו עשאה לגוי לוקה שנאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם· לפיכך העושה עכ"ום בידו לעצמו לוקה שתים:

XI. Qui sibi ipsi imaginem facit, etiamsi eam manu sua non effecerit, neque eam coluerit, vapulat, quoniam dictum est, *Non a facies tibi sculptile, neque ullam imaginem*. Ideoque is, qui sua manu simulachrum alii, quamvis gentili, fabricaret, nihilo secius vapulabat. Quippe dicitur, *Et b Deos fusiles non facietis vobis*. Itaque, qui idolum ipse sua elaborasset manu, bis vapulabat.

a Exod. 20. 4.
b Levit. 19. 4.

Qui imaginem sibi facit.] עושה hic fortasse melius transferatur, *fieri curat*: quia ipse autor distinguit, addito, *etiamsi ipse sua manu non fabricaverit*. Sententia R. Mosis est: Eum, qui imaginem ab alio fabricari jusserit, caussam esse illius imaginis; cum tamen cuique nitendum sit, ut statuæ & idola tollantur. Quamvis autem interdictum transgrediatur, in quo nullum opus sit, eoque plectendus non videatur: Maimonides tamen eximit hunc casum, & talem habet eodem loco, ac si idolum ipse formavisset. Ita & infra cap. v. §. 1. inquit, מסית *seductorem*, & מוסת *seductum*, puniri, si solam voluntatem colendi idola habuerint; quamvis non servierint idolis re ipsa. Et eodem cap. § 12. ait, puniendum illum, qui votum facit, aut juramentum in nomine idoli. Nisi fortassis ideo illud ait, quia sæpe vota Domino concipientes, opus aliquod facere solent; uti qui salem adhibebant, aut sanguinem, & alia id genus, notiora, quam ut hic monere operæ sit.

Bis vapulabat.] Duplici pœna afficiebatur, quia tum faciendo imaginem, tum eam sibi faciendo, bifariam transgrederetur interdictum. Nempe & illud, *Non facies tibi sculptile*: itemque alterum hoc, *Et Deos fusiles non facietis* vobis. Ubi non unum, sed plures, ac proinde alios etiam, signari, satis est apertum. Solidene hoc dicatur, an minus, non disputo. Mentem quidem eam esse Maimonidæ, minime dubitandum.

יב אסור לעשות צורות לנוי ואע"פ שאינן עכ"ום שנ' לא תעשון אתי כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי כדי שלא יטעו בהן הטועים ויראו שהם לעבודת כו"ם ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד לפיכך אין מציירין לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם· והוא שתהיה הצורה בולטת כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצ' בהן ואם צר לוקה· אבל אם היתה הצורה משוקעת או צורה של סממנים כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין בארג הרי אלו מותרות:

XII. Vetitum etiam facere imagines, ornatus gratia; tametsi non fiant ad cultum. Quippe dictum est, *Non c facietis mecum*: ac si diceres, (non facietis) imagines argenteas vel aureas, vel tantum ornatus caussa: ne per eas seducantur errantes, atque existiment, idololatriæ caussa factas. Non est prohibitum formare propter ornatum, præterquam hominis figuram. Atque eam ob caussam non est formanda è ligno, in pariete, aut è lapide, figura hominis. Sed hoc capiendum de imagine quæ protuberat: quales sunt figuræ ac sculpturæ in palatiis, & his similes. Talem igitur siquis fecerit, vapulat. Sin figura sit depressa, vel coloribus expressa; uti illæ, quæ in tabulis mensisve fiunt, aut quæ intextæ operi textorio, pro licitis habentur.

c Exod. 20. 23.

Non facietis mecum.] Duplicem difficultatem statuunt Hebræi in verbis illis: *Non facietis mecum Deos ex auro aut argento, non facietis vobis*. Primum in eo, quod si dicas, *Deos ex auro & argento non facietis vobis*, superflua videantur verba, *Non facietis mecum*. Dein quod posteriora hæc verba non præstent sententiam perfectam: nec etiam superioribus possint connecti, quia pronomen אתי sub se habeat accentum Atnah, qui signum sit finitæ periodi. Verba autem sunt Aben Esræ, כל פירוש שלא על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו *Omnem expositionem, quæ non congrua est accentibus, ne admittas, vel audias*. Igitur cum pausa sit post verba, *Ne facias mecum*; & tamen sententia nequaquam absolvatur: malunt Thalmudici hæc verba, *Ne facias mecum*; exponere hoc pacto; Ne facias similitudinem ejus, quod mecum est in cœlo: uti Solis, Lunæ, stellarum, angelorum. Et quia mutatis punctis etiam legere licet, אֹתִי eo, *Ne facias me*, interpretantur, Ne facias formam, in qua me propheticus ostendi: nimirum formam hominis, uti legitur apud Jechezquel cap. 1. 26. *Et super similitudinem solii illius, quasi species hominis*. quasi dicas, illam formam, quam indicavi in Lege, ad similitudinem meam factam. Nam ait Deus: *Faciamus hominem ad similitudinem nostram*. Atque ejusmodi est Hebræorum mens. At mirum profecto, eos tam anxie rationem accentus habere, cum certum sit, & accentus, & vocalia puncta, sero adeo inventa fuisse, ut necdum ipsius Hieronymi ætate exstiterint. Mirum etiam, non advertere eos, ipsos doctores Thalmudicos arguere, olim ea non fuisse, quod eidem voci nunc hæc, nunc illa puncta adscribant, & pro iisdem diversimode interpretentur. Nam si complures ut Judæi volunt, puncta cum ipsa Lege simul extiterunt, unde doctoribus eorum tanta fiducia, ut mutare ea audeant, & ad investigandos S. Scripturæ sensus alia atque alia adscribere? Quare non dubito verba sacrosancta exponere, *Non facietis mecum* (id est, præter me) *Deos ex auro, vel argento, non facietis vobis*. Quod si quæras, cur illud, *facietis*, repetatur; dicam, voluisse Deum inculcare maxime, ut sibi ab eo delicto caverent, ad quod maxime proni erant. Quippe ignorat nemo, repetitione addi sæpe efficaciam sermoni: ut, apud Ciceronem: *Vide enim, vidi, penitusque perspexi*. Et apud Senec. Med.

Adeste, adeste, sceleris ultrices Deæ.

Illa

Illa vero ridicula explicatio est, cum ייּ scribentes, per divinam formam intelligi humanam volunt.

Sed hoc capiendum de imagine, quæ prominerat.] Ideo solam gibbosam Hebræi vetitam dicunt, quia hac forma & Deus in visionibus, & angeli se repræsentabant. Ratio erat כדי שלא יטעו בהן הטפשים, *ne per eas errarent rudiores.* Unde apparet; non illos statuas tales simpliciter pro idolis habuisse; sed tum demum, quando colerentur. Eam ob caussam infra cap. VII. §4, ait, statuam, quam Israelita facit, ad usum licitam esse (id est, posse alios in usus converti; fundendo ac transformando) quamdiu cultus ei exhibitus non est. Nimirum, quia non fit idolum, nisi cultus accesserit. In quam sententiam etiam legimus apud Carolum Magnum contra Synod. in part. Græc. pro adorandis imaginibus gest. lib. IV. cap. XVIII. *Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus; sed ne idola nuncupentur, adorare & colere eas recusamus.*

יג טבעת שיש עליה חותם שהו' צורת אדם אם היתה הצורה בולטת אסור להניחה ומותר לחתום בה. ואם היתה הצורה שוקעת מותר להניחה ואסור לחתום בה מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת· וכן אסור לצור דמו' חמה ולבנה כוכבים ומזלות ומלאכי' שנאמר לא תעשון אתי לא תעשון כדמו' שמשי המשמשים לפני במרום ואפילו על הלוח:

XIII. Annulum, cujus signum est hominis figura, si ea fuerit gibbosa, induere interdicitur: obsignare tamen eo licet. Sin figura sit depressa, licebit induere, obsignare eo non item: quippe, sigillo impresso, figura fiet gibbosa. Itidem prohibitum est formare imaginem solis, lunæ, stellarum fixarum, vel errantium, adhæc angelorum: quandoquidem dictum est, a *Non facietis mecum*: hoc est, non facietis similitudinem ministrorum coram me famulantium in cælis, ne in tabula quidem.

a Exod. 20. 23.

Non facietis mecum, &c.] Quæ ad intelligendum hujus paragraphi pertinent, abunde cognoscere est ex iis, quæ ad superiorem diximus.

יד צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם וצורות האילנות והדשאים וכיוצא בהן מותר לצור אותם ואפילו היתה הצורה בולטת:

XIV. Imagines quadrupedum ac reliquorum animantium, excepto homine, ad hæc figuras arborum, herbarum, rerumque similium, formare licet, etiam figurâ gibbâ.

Etiam figura gibba.] Nempe quia non includuntur voce MECUM: ut quæ non sint inter illa, quæ Deo in cælis ministrant. Adde quod nec magnopere ab iis periculum est; quandoquidem vix invenias usque adeo stolidos, ut plantam, vel mutum animal, habeant pro Deo suo. Græci quidem & Romani talia Diis sacrarunt; sed non habuere pro Diis. Qua de re vide sis parentem Oratoriarum Institutionum lib. I, cap. V. sect. XXXIII, & XXXVII. Ægyptiorum tamen tanta erat superstitio, ut divinis afficerent honoribus certas quadrupedes, aves, pisces, plantas. Qua de re Strabo lib. ult. & veterum alii: aliqua etiam parens Orat. Inst. lib. IV. cap. IX. sect. III. Nec tamen existimo, sacerdotes, vel intelligentiores, honorem iis tantum præstitisse, ut Diis; sed potius, ut symbolis divinis.

פרק רביעי

CAPUT IV.

מדיחי עיר מישראל הרי אלו נסקלין אע"פ שלא עבדו כו"ם אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה· ואנשי העיר המודחין נהרגין בסייף והו' שעבדו כו"ם או שקבלוה עליהם באלוה· ואזהרה למדיח מנין שנאמר ולא ישמע על פיך:

SEductores alicujus civitatis Israeliticæ plane lapidibus obruuntur, utcunque non servierint idolis, dummodo impulerint incolas civitatis suæ ad colenda ea. Quotquot vero in urbe ea seducti fuerint, gladio necantur: atque id, si idola coluerint, vel pro Deo receperint. Ubi autem monitum exstat de seductore? Quando dicitur b, *Neque audiatur* (idololatria) *in ore tuo.*

b Exod. 23. 13.

Quotquot in ea urbe seducti fuerint.] Sed quid si universa civitas defecisset? Universi incolæ occidebantur: solum illud de rigore Legis remittebatur, quod eam non facerent תל עולם, *tumulum perpetuum*: ut præcipitur Deuter. XIII, 16: sed incolis veteribus novi succederent cives.

ב אין העיר נעשית עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה מתוכה ומאותו השבט שנאמר מקרבך הדיחו את יושבי עירם ועד שיהיו מדיחיה שנים או יתר על שנים שנא' יצאו אנשי' בני בליעל הדיחו את יושבי עיר' ועד שידיחו רובה ויהיו המודחין ממאה ועד רובו של שבט אבל אם לא הודח רובו של שבט דנין אותם כיחידים שנ' יושבי העיר לא כפר קטן ולא כרך גדול וכל פחות ממאה

II. Non habetur autem urbs pro seducta, nisi seductores inde, & ex tribu eadem orti fuerint. Quandoquidem dictum est c: [*Egressi homines, filii iniquitatis,*] *è medio tui, & impulerunt habitatores civitatis suæ.* Idque cum seductores duo, pluresve, fuerint. Quippe dicitur, *Egressi sunt homines nequam, & impulerunt inhabitantes civitatem suam.* Nempe donec seduxerint majorem ejus partem; seductique, centenos egressi, cæteros illius tribus numero exsuperent. Quod si non defecerit major pars tribus, judicantur ii, tanquam privati.

c Deut. 13. 13.

Siqui-

ממאה כפר ורובו של שבט כרך גדול וכן אם הדיחוה נשים או קטנים או שהודחה מיעוטה או שהודחו מאליהן או שהיו מדיחיה מחוצה לה אין דנין בה דין עיר הנדחת אלא הרי הן כיחידים שעברו עכו"ם וסוקלין כל מי שעבר וממונן ליורשיהן כשאר הרוגי ב"ד׃

Siquidem Scriptura ait, *Habitatores civitatis.* Neque (dicitur) pagus exiguus, neque urbs magna. Ubicunque enim pauciores sunt centenis, pagus: ubi potior tribus pars, civitas magna dicitur. Eoque si seduxerint eam mulieres, parvuli, aut privatus quispiam, aut minor pars sua sponte defecerit, aut extranei sint seductores: non judicantur instar civitatis seductæ, sed velut privati idololatræ. Idololatra autem omnis lapidibus obruitur: bona ejus (cedunt) hæredibus, ut aliorum, qui à Senatu necantur.

Non habetur autem urbs pro seducta.] Cuncta hæc desumsit autor ex XI cap. Sanhedrin § 4. Quinque requiri ait, ut civitas quæpiam excidio à Senatu destinetur. Primùm, ut, qui seduxerint, ex eadem sint urbe, & tribu. Deinde, ut duo minimum, vel plures: unde & infra dicitur cap. V. § 1. non si unus civitatem seduxerit, eam propterea a Senatu excidio destinari, sed singulos judicari. Hinc, ut seducti centenarium excedant. Tum, ut seducta sit minor pars tribus. Denique, ut viri sint, qui seduxerint. Quartam harum conditionum eo fulciunt, quia Scriptura dicat, *Habitatores civitatis.* Civitas vero plus est, quam כפר קטן, id est, *vicus parvus*, aut *villa*: quam ait Maimonides homines habere pauciores centenis. At minus est civitas, quam כרך גדול, *civitas magna*; quæ majorem partem tribus complectitur. De voce כרך audiendus quoque David de Pomis. Ait enim, לפי ר' אליה לא נמצא במקום אחד פירושו של מלת כרך. אמרו רז"ל כרך גדול של רומי בכרכי הים: כרכין המוקפין חומה: ומורה גם כן על מצודה: id est, *juxta R. Eliam, in nullo loco invenitur, quid significet*, כרך, עיר. *Secundum verba Rab. piæ memoriæ, magna* כרך *est Roma, inter urbes maris.* כרכין *sunt qui circumducunt murum: & notat quoque, munitionem ac propugnaculum.* Ratio autem, cur seducta majori tribus parte civitas non habeatur pro depulsa, est ea, quod illa instar totius tribus censeatur, & noluerint Hebræi, tribum aliquam deleri, uti Benjamini prope evenerat. Quare tunc privatorum instar judicabantur.

ג אין דנין עיר הנדחת אלא בב"ד של ע"א שנא' והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שעריך יחידים נהרגים בב"ד של כל שער ושער ואין המרובי' נהרגין אלא בב"ד הגדול׃

III. Nec de urbe seducti, nisi in Senatu LXXI (virorum) judicium feriut: quia dictum est, [a] *Et educes virum illum, aut feminam illam, quæ fecerit malum hoc, ad portas tuas.* Privati, in Senatu cujusque civitatis; multi, non nisi in Senatu magno, vita privantur.

[a] Deut. 17. 5.

Nec de urbe seducta, &c.] Notum est, triplicia fuisse judicia Hierosolymis: in templo quidem Συνέδριον virorum LXXI: ad fores vero templi duplex judicium, unumquodque XXIII virorum. In singulis porro Israelitarum civitatibus, in quibus CXX familiæ erant, constitutum erat judicium, itidem trium & viginti virorum: sin tot familiæ non forent, res erat penes tresviros. Hi civiles causas cognoscebant, ut fuse traditur cap. I. Sanhedrin. Præterea דיני נפשות *judicia capitalia*, à tribus & XX peragebantur, ut ibidem §. 4. legere est: sed ea, quæ singulos tantum spectarent. At majora, quæ totas urbes & tribus tangebant, non nisi a Synedrio LXXI virorum tractabantur: unde ibidem §. 5. אין עושין עיר הנדחת אלא בבית דין של שבעים ואחד *Non condemnant civitatem apostasia, nisi in Senatu septuaginta & unius virorum.* cætera illic vide.

ד אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת שנא' באחת שעריך ולא ירושלם נעשי' עיר הנדחת לפי שלא נתחלקה לשבטים ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו גוים ויחריבו את ארץ ישראל ואין ב"ד אחד עושה שלש עיירות הנדחות זו בצד זו אבל אם היו מרוחקי' עושין׃

IV. Nulla refugii civitas, tanquam seducta, damnabilis est, eo quod dicatur, [b] *In aliqua ex portis tuis.* Neque Jerusalem pro seducta, (eoque excidio digna) poterat haberi; quoniam, in divisione terræ, tribuum nulli fuit attributa. Neque in civitatem limitaneam, ut seductam, judicium exercebatur: ne confluerent eo gentiles, ac vastarent terram Israel. Neque Senatus uno tempore ejus criminis condemnaverit oppida tria situ vicina: at fecerit hoc, si multum distent.

[b] Deut. 17. 2.

Nulla refugii civitas tanquam seducta damnabilis est.] Rationem subdit è verbis illis Mosaicis legis Repetitæ, *In aliqua e portis* TUIS. Ubi vis est in provocabulo TUIS: quia hoc excluduntur civitates refugii. Quippe hæ separatæ erant à ditione Israelitarum; eoque nulla tribus in eas juris quidquam habebat. Itidem nec Hierosolyma condemnari idololatriæ universalis quibat, quia nulli tribuum attributa erat in partitione sanctæ terræ, ut quæ cunctum Israelem spectaret.

Neque in civitatem limitaneam.] Hæc iisdem fere verbis in Sanhedrin cap. I. Sed autor hic rationem reddit: nimirum, ne gentiles locum vacuum & vastum invadant. ספר David de Pomis exponit, גבול מעמד או מחנה *Terminus, statio, aut castra.* Credo, originem à ספר esse, ac si *circumscriptionem* dicas.

Oppida tria situ vicina.] Nempe ne conspirando, atque alias etiam civitates in partes suas trahendo, tribus universæ in maxima conjiciantur pericula.

ה אין עושין עיר עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה בלשון רבים ויאמרו לכו נלך ונעבוד או נלך׃

V. Neque civitas defectionis rea peragitur, nisi cum seductores plures sunt numero: dixerintque ipsi: *Eamus, & colamus*, vel, *Eamus, & sacrificemus*:

נלך ונזבח נלך ונקטיר נלך ונסך או נלך ונשתחוה או נלך ונקבל באלוה והם שומעים ועבדו אותה דרך עבודתה או באחת מארבע עבודות או שקבלוה באלוה:

ficemus : vel, *Eamus, & suffitum offeramus* : vel, *Eamus, & libemus* : vel, *Eamus, & incurvemur* : vel, *Eamus, & in Deum assumamus* : atque illi, qui hæc audiunt, cultum numinis illius proprium, vel aliquem ex quatuor illis cultus modis exhibuerint, vel pro vero numine receperint.

Nisi cum seductores sint numero plures.] Impulere, credo, in eam sententiam verba illa, *Eamus & colamus.* Deuter. XIII. 13. Nam qui dicit, *Ibo & colam*, non tam alium adhortari videtur, quam, quid ipse statuerit, aperire. Nihil tamen impedit, quo minus, & unus, & multi, vel unum, vel multos, plurativo numero compellent.

ו עיר הנדחת שלא נתקיימו בה ובמדיחיה: כל התנאים האלו היאך עושים להם מתרין ומודיעין ככל אחד ואחד מהן שעבד עכ"ום וסוקלין אותם כיחידים שעבדו וממונם ליורשיהם : והיאך דין עיר הנדחת בזמן שהיתה ראויה להעשות עיר הנדחת ב"ד הגדול שולחין ודורשין וחוקרין עד שידעו בראיה ברורה שהודחה כל העיר או רובה וחזרו לעכ"ום אח"כ שולחין להם שני תלמידי חכמים להזהירם ולהחזירם אם חזרו ועשו תשובה מוטב ואם עמדו באולתם ב"ד מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא והן צרין עליהן ועורכין עמהם מלחמה עד שתבקע העיר כשתבקע מיד מותבין להן בתי דינין ודני' אותם כל מי שבאו עליו שני עדים שעבד עכ"ום אחר שהתרו אותו מפרישים אותו נמצאו כל העובדים מיעוטה סוקלין איתן ושאר העיר ניצול נמצאו רובה מעלין איתן לב"ד הגדול וגומרין שם דינם והורגין כל אלו שעבדו בסייף ומכין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב טף ונשים אם הודחה כולה ואם נמצאו העובדים רובה מכים את כל הטף והנשים של עובדים לפי חרב ובין שהודחה כולה ובין שהודחה רובה סוקלין את מדיחיה ומקבצין כל שללה אל תוך רחובה: אין לה רחוב עושין לה רחוב·

VI. Quid de civitate, ac seductoribus fiebat, ubi non omnes conditiones istæ concurrerent? Commonebant, obtestabantur quoque adversus quemque eorum, qui servierant idolis, eosque lapidibus obruebant, velut privatos idolorum cultores: bona eorum hæredibus (relicta.) Quomodo autem civitas seducta, tempore sic exigente, condemnabatur desertæ religionis? Senatus per delegatos suos inquirebat, scrutabatur, expendebat, usque dum certis comperisset indiciis, civitatem universam, vel majorem ejus partem seductam ad idolorum cultum deflexisse. Deinde missi duo sapientum discipuli, ut seductos commonerent, ac converterent. Si ad saniorem mentem reversi, pœnitentiam agerent; bene erat: sin perseverarent in dementia; præcipiebat Senatus toti Israeli, ut arma adversus eos caperet, eos obsideret & impugnaret, donec perruptum civitatis vallum foret. Occupata urbe, crebra mox tribunalia constituebant, deque reis judicium ferebant. Omnes autem duorum testimonio convictos idololatriæ, ubi eos prius admonuissent, separabant. Si minor civitatis pars idola coluisset; iis lapidibus obrutis, cæteri periculo eximebantur. Sin autem major pars defecisset; sistebantur Senatui magno, usque dum, re judicata, idololatras omnes gladio occidissent. Omnes ejus civitatis, si tota fuerit seducta, gladio necant; non pueris, non mulieribus exemtis. Quin etiam si major pars idololatriæ adhæserit; gladio itidem tam pueri, quàm mulieres necabantur. Sive autem civitas tota, sive pars ejus fuerit aversa à Deo; seductores lapidibus obruuntur, inque medio fori præda sive bona omnia coacervantur. Quod si eo destituitur civitas, forum paratur.

Commonebant, obtestabantur quoque.] Nimirum, si numero pauci essent, singulos admonebant: sin ingens esset multitudo, publico edicto monebantur universi. Verbum התרה est *admonere, certiorem facere.* Venit ab התראה *admonitio*, quæ præsentibus testibus fit: *protestationem* vulgo vocant. Doctissimus Cochus in notis ad v. cap. Sanhedrin à תורה vocem hanc deducit. Ego non dubito, venire à ראה *vidit*, in Hiphil הראה *ostendit, demonstravit*: fiebat autem hæc admonitio, ut siquis errore idololatriam exerceret, desisteret: si monitus perseverabat, non errore, sed sciens volens peccasse judicabatur; & lapidationis reus erat.

Usque dum certis comperisset indiciis.] Deuter. XVII. 2. *Quum inquisiveris bene, si ecce vera certaque illa res erit.* Unde in Sanhedrin cap. v. §. 2. כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. *Qui quis multus est in inquisitionibus, sane laudem meretur.* Nimirum nequid temere statuatur.

Deinde missi duo sapientum discipuli.] Exemplo Prophetarum, qui semper Israelem idolis servientem dehortati sunt. Et simile exemplum est Josue XXII, cum exstructo à Rubenitis trans Jordanem altari, reliquæ tribus, priusquam bellum adversus eos susciperent, miserunt Pinchasum, & seniores ad eos.

Percutiunt omnem animam hominis.] In Siphre de civitate seducta dicitur: *Non morientur patres propter filios, neque filii propter patres*: juxta quam sententiam verba Scripturæ, *Percutiendo percuties omnes habitatores illius civitatis acie gladii*; de reis intelligenda sint; non item, quorum nulla hic culpa est, infantibus. Super eadem re disputarunt R. Elihezer, & R. Aquiba: quorum ille occidi omnes, hic parvulis parcendum contendebat. Autor noster Elihezerum sequitur: quia peccatum desertæ religionis usque adeo grave est, ut omnem ejus memoriam aboleri Deus velit, quò ad reliquos terror & exemplum perveniret. Unde addunt, qui hanc sententiam tuentur, quod Dominus omnes facultates talium absu-

absumi jusserit: liberi autem, usque ad annum XIII, juxta Thalmudistas, inter parentum facultates numerentur. Et simile est, quod Deus etiam animalia, quibuscum peccatum commissum est, jusserit supplicio affici.

Bona omnia coacervantur.] Ut comburantur. Deuter. XIII. 16.

ז היה רחובה חוצה לה בונין חומה חוץ ממנו עד שיכנס לחומה שנאמר אל תוך רחובה והורגין כל נפש חיה אשר בה ושורפין את כל שללה עם המדינה באש ושריפתם מצות עשה שנאמר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה:

VII. Si forum fuerit extra civitatem, producuntur pomœria in tantum, ut forum muro contineatur: quia dictum est, *In a medio fori ejus.* Occidunt autem, quicquid in urbe ea animatum, bonaque universa, una cum urbe, absumunt igni. Ac concrematio ea est mandati: quia dicitur, *Et b combures igne urbem, & omnem prædam ejus.*

a Deut. 13. 16. b ibid.

Si fuerit forum ejus extra eam.] Sumtum ex Sanhedrin cap. XI. §. 6. היתה רחובה חוצה לה כונסין אותה לתוכה. *Si forum ejus sit extra eam, cogunt illud intra eam.* Nimirum muro circumdant, ut hic exponit Maimonides.

ח נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם חברה נשרפין בכלל שללה: הואיל וישבו שם ממונן אבד וכל הנהנה ממנה בכל שהוא לוקה אחת שנאמר ולא ידבק בידך מאומה מן החרם: ועיר הנדחת שהוזמו עדיה כל המחזיק בנכסיה זכה ומותר ליהנות בו שהרי הוזמו ולמה זכה בה שכל אחד ואחד כבר הפקיר ממונו משעה שנגמר דינם ואינה נבנית לעולם וכל הבונה אותה לוקה שנאמר לא תבנה עוד: ומותר לעשות גנות ופרדסים שנאמר לא תבנה עוד מדינה כמו שהיתה:

VIII. Facultates justorum (in urbe seducta) habitantium, etsi ipsi non defecerint, cum aliorum bonis cremabantur. Nam quia istic sedem fixerint, facultates perdunt. Et quisquis vel minimam utilitatem ex iis percipit, propterea vapulat, quia dictum est: *Neque c adhærebit manus tuæ quicquam ex anathemate.* Quod si comperiatur, civitatem quampiam falso à testibus esse (desertæ religionis) accusatam: nihilominus, qui quicquam habet ex ejus facultatibus, retinebit illud, quæstumque eo facere possit, quia testes falsitatis convicti. Cur vero hoc fas erit? Quia omnium bona ab ea hora fiunt, qua adversus eos prolata est sententia. Neque urbs ea unquam instaurabatur: imo quisquis denuo extrueret, vapulabat: quia dictum est: *Non d ædificabitur amplius.* At licuit ex ea facere hortos ac pomaria viridantia: quia scriptum est, *Non ædificabitur amplius,* civitas, uti fuerat.

c Deut. 13. 17. d Deut. 13. 16.

Quæstumque eo facere poterat.] Peccatum quidem ab homine, qui non palam tradiderit, ut cremaretur. Sed postquam certis indiciis est compertum, falso aliquem damnatum; nihil opus id cremari, quod aliquis se occulte è bonis ejus retinuisse agnoscit. Nam cur cremaretur, si damnatus fuit innocens? Reddi verò damnato nequit, si lapidibus jam obrutus. Nec opus reddi superstiti; quia mox à pronunciata sententia excidit jure bonorum suorum, quæ comburi debuerunt. Is igitur, qui sibi clam retinuerat, deinceps quoque reservet, eoque utatur, fruatur.

Facultates justorum.] Sanhedrin cap. XI. §. 5. החרם אותה ואת כל אשר בה תנו רבנן להוציא נכסי צדיקים שבתוכה שבחוצה לה פליטין: *Devove illam, & quicquid in illa. Hoc loco subnixi Sapientes dicunt, opes justorum, quæ in illa sunt, perire: quæ extra eam sunt, evadere.* Sane si ratio quæratur, cur justus in urbe illa manserit; vix alia adferri possit, quam quòd bona huc impulerint. ergo & bona pereant.

Qui rapuerit quicquam ex ejus facultatibus, retinebit.] Quia, ex qua hora sententia in urbem lata est; jam publicum esse cœpit, quidquid in ea erat. זכה est *mereri, dignum esse,* ἄξιον εἶναι. Utuntur autem hac voce, quia laudabile videtur studium ejus, qui mox à lata sententia irruit in facultates eorum, qui apostatæ esse credebantur.

Licuit vero ex ea hortos & pomaria facere.] Sanhedrin cap. XI. §. ult. Idem statuit R. Aquiba. At R. Jose Galilæus putavit perpetuum, & sterilem acervum relinquendum.

ט שיירה העוברת ממקום למקום אם עברה בעיר הנדחת והודחה עמה אם שהתה שם ל יום נהרגין בסייף וממונם אבד ואם לאו הן בסקילה וממונן ליורשיהן:

IX. Peregrinantes, si dum per urbem seductam transeunt, pariter seducantur: post moram in ea XXX dierum gladio necantur, & facultates amittunt. Sin tantam in ea moram non traxerint: ipsi quidem lapidibus obruuntur; bona vero hæredibus cedunt.

Peregrinantes.] Ad verbum, *Turba iter facientium.* Sane שיירה David de Pomis exponit, *turmam, exercitum, castra.* Vox Chaldæa est סיירה, quæ *catervam* notat: Arabes hodie *Caravanam* nuncupant: iisdem quoque سير est *ivit, profectus est.* unde سيرة *iter, profectio.* Explicat autor verba, quæ Sanhedrin cap. XI. §. 5. חמרים וגמלים העוברים ממקום למקום הרי אלו מצילין אותה. *Asini, & cameli, de loco in locum transeuntes, eam eripiunt.* Asini & cameli pro his, qui cum iis proficiscuntur. Hi si in urbe aliqua per XXX dies substiterint (nam hoc spatium requiritur, ut possint inter habitatores censeri) in tantum prodesse civitati possunt, ut eam excidio liberent. Nempe si ipsi sint innocentes, ac tot numero, ut quando justis ejus urbis accensentur, numerus fiat major justorum, quam eorum est, qui à Dei cultu defecerint. Ve-

rum

tum alia est quæstio, de qua Maimonides hic agit. Loquitur enim de peregrinantibus seductis: qui, si diebus xxx in urbe hæserint, una cum cæteris occidi jubentur, bona vero publicantur. Sin breviori temporis spacio in urbe fuerint; ipsos censet lapidibus obruendos, bona autem hæredibus relinqui.

Bona eorum hæredibus.] In Gemara Sanhedr. ad cap. vi. Nam הרוגי-מלכות נכסיהן למלך הרוגי ב"ד נכסיהן ליורשין. *Eorum, qui Regis jussu occisi sunt, bona Regi cedunt: eorum, qui a Senatu, hæredibus.* Quamquam alibi id neget Autor noster. Vide notas eruditiss. Cochi, in cod. Sanhedr. cap. dicto, §. 7. a

a Pag. 263.

י נכסי אנשי מדינה אחרת שהיו מופקדין בתוכה אף על פי שקבלו עליהן אחריות אין נשרפין אלא יחזרו לבעליהן שנאמר שללה ולא שלל חברתה: נכסי הרשעים שהודחו שהיו מופקדין במדינה אחרת אם נקבצו עמה נשרפין בכללה ואם לאו אין מאבדין אותם אלא ינתנו ליורשיהן:

X. Facultates hominum alterius urbis, depositæ apud incolam seductæ civitatis, utcunque fuerint oppigneratæ, non eo cremabantur, sed restituebantur dominis: quia dicitur, b *Spolia ejus*, & non, *spolia sociæ ejus.* Bona seductorum deposita in alia civitate, si cremandis adjungi poterant, simul comburebantur: sin minus, non perdebant eas, sed hæredibus dabantur.

b Deut. 13. 16.

יא בהמה חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת שהיתה בתוכה הרי זו אסורה ועיסה שהיא כן מותרת לפי שאיפשר לחלקה:

XI. Quadrupes, cujus dimidia pars seductæ erat civitatis, dimidia altera civitatis alterius, quando apud desertores religionis egerit, prohibita est. Quod si massa farinacea fuerit apud seductos, quia dividi potest, interdicta non est.

יב בהמה של עיר הנדחת שנשחטה אסורה בהנאה כשור הנסקל שנשחט. שער הראש בין של אנשים בין של נשים שבה מותר בהנאה. אבל של פיאה נכרית הרי הוא מכלל שללה ואסור.

XII. Quadrupede civitatis seductæ, jam jugulato, quæstum quis facere prohibetur: quemadmodum bove lapidato, posteaque jugulato. Capillos virorum, aut mulierum, ejus civitatis in usum convertere licet. Coma autem extranea, quia generali prædæ appellatione continetur, prohibita est.

Sed coma extranea.] פיאה vel פאה David de Pomis recte explicat hisce verbis: שער נכרי שאינו שער שמשים האשה בראשה משל נשים אחרות. *Capillus externus, id est, capillus quem applicat mulier capiti, ex capillis aliarum mulierum.* Ut non recte hoc vocabulum cepisse Munsterus videatur, cum significare ait *uxorem alienam.* פאה proprie *angulus*, Levit. xix. 27. לא תקיפו פאת ראשכם. *ne circumtondete angulos capitum vestrorum.* idem per metonymiam, adjuncti pro *antiis*, vel *comis*, quæ eidem applicantur.

יג פירות המחוברין שבתוכה מותרין שנאמר תקבוץ ושרפת מי שאינו מחוסר אלא קבוץ יצאו פירות המחוברין שהן מחוסרין תלישה וקבוץ ושריפה והוא הדין לשער הראש ואין צריך לומר האילנות עצמן שהן מותרות והרי הן של יורשיהן.

XIII. Fructus necdum avulsi, quamvis in civitate sint seducta, (usibus humanis) concessi sunt: quia scriptum est, *Colliges* c *& combures*: puta, illa tantum, quæ colliguntur. Eoque fructus necdum avulsi, quos primo decerpere necesse sit, ac deinde colligere & cremare, quod etiam in capillis locum habet, inde excipiuntur. Neque hic necesse addere, arbores fuisse usui concessas; quandoquidem illæ hæredibus cedebant.

c Deut. 13. 16.

Fructus necdum avulsi.] פירות מחוברין fructus vocantur, conjuncti, hoc est, nondum avulsi à planta sua. Nam חבר, unde מחובר, David de Pomis exponit דבק & נצמד, *adhæsit, copulatus, conjunctus est.* Aboda Zara cap. 1. §8. אין מוכרין להם במחובר לקרקע אבל מוכר הוא משיקצץ. *Non vendent eis fructus terræ inhærentes; sed de eo, quod demessum est.* Ait hoc loco autor, fructus, qui nondum è stirpe seu planta avulsi sunt, inter anathemata non esse. Fundamentum opinionis suæ citat verba, *congregabis & combures.* at fructus non simpliciter congregari possunt, sed primo decerpendi sunt, eoque non includuntur præcepto. Similis ratio in capillis hominis, qui antequam colligi queant, evellendi sunt.

יד ההקדשות שבתוכה תמימים הרי הם קדשי מזבח וימותו וזבח רשעים תועבה. קדשי בדק הבית יפדו ואחר כך שורפין אותן שנאמר שללה ולא שלל שמים הבכור והמעשר שבתוכה תמימים הרי הן קדשי מזבח וימותו ובעלי מומים הרי הן בכלל בהמתה ונהרגין:

XIV. Animalia civitatis consecrata, si perfecta fuerint, altari debentur, ac morientur. *Sacrificium* d *malorum abominatio.* Oblata ad reparandam domum Dei, redimentur, ac deinde, cremabuntur: quia scriptum est, *Spolium* e *ejus*, & non, *spolium creatoris.* Primogenitum & decimum quodque animalium in civitate, quod perfectum est, altari est debitum, ac mactandum. Mutila autem continentur generali nomine bestiarum, eoque occidentur.

d Deut. 17. 1. Jes. 1. 13.

e Deut. 13. 17.

Animalia civitatis.] Sancta aræ, sive bestiæ Deo consecratæ, etsi perfectæ sint, aræque destinatæ, non tamen offerentur Deo; sed communi urbis excidio involutæ, ipsæ etiam vita privabuntur. Sancta vero templi, id est, pecuniæ, aut quæ alia ad reparandum ædem sacram offeruntur, redimenda sunt, & deinde comburenda. Nam illa non urbis amplius sunt, sed Dei. At qui tantum legitur, *spolium ejus*, pota civitatis. Præterea quia dictum est, *Omnem civitatem & quicquid in ea est*, perdendum, noluit quidquam inde detrahi; sed partem summam priori ad sacra deponunt, deinde priora absumunt. Sanhedrin xi. § 6. הקדשות שבה יפדו, *res sanctas, quæ in ea, redimunt.*

יה התרומות שבתוכה אם הגיעו ליד כהן ירקבו מפני שהן נכסיו ואם עדיין הן ביד ישראל יתנו לכהן של מדינה אחרת מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף : מעשר שני וכסף מעשר שני וכתבי הקדש שבתוכה הרי אלו יגנזו :

XV. Oblata civitatis, si jam manu sacerdotis sint recepta, putrescunt, eo quod illius sint. Quod si adhuc in manu sint Israelitarum, tradentur sacerdoti alterius civitatis, quia sunt Dei: quæque Dei sint ex consecratione facti, eadem sint corporis, (sive ordinis Deo inservientis.) Decimæ secundæ, earumque decimarum argentum & Scripturæ sacræ apud eos inventæ, recondentur

Putrescunt.] Nec Dei censentur, nec humano usui relinquuntur; sed habentur pro derelictis, ac putredine pereunt.

Decimæ secundæ, earumque, &c.] מעשר ראשון *Decima prima* sunt, quæ partim ex frugibus, aliisque fructibus, partim ex animantibus, puta ovibus, capris & bubus, dabantur Levitis: ut legere est Levit. xxvii, 30. Nec hæ ferebantur Hierosolymam; sed à Levitis in quibusque colligebantur civitatibus. Earumque decimarum decimæ pendebantur Pontifici, & Sacerdotibus: ut est Num. xviii, 26. מעשר שני decimæ secundæ erant decimæ novem illarum partium, quæ post decimationem priorem residuæ erant. Atque ex his ter quotannis Hierosolymam proficiscentes, in itinere vivebant, & Deo Hierosolymis hostias offerebant pacificas, quas coram Domino comedebant cum Levitis. Porro decimæ secundæ fructuum & animantium vendebantur: & earum argentum sive pretium deferebant secum Hierosolymam euntes. Vide Deut. xiv. Item Sanhedrin xi. § 6.

יו כל העושה דין בעיר הנדחת הרי זה כמקריב עולה כליל שנאמר כליל לה' אלהיך ולא עוד אלא שמסלק חרון אף מישראל שנאמר למען ישוב ה' מחרון אפו ומביא עליהם ברכה ורחמים שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך :

XVI. Quando quis reos peragit in civitate seducta; perinde est, ac si quis offerret holocaustum consummatum. Nam dicitur, a *Consummatum Domino Deo tuo.* Neque id solum præstat; sed præterea avertit iram Dei ab Israele: juxta illud, b *Ut convertat se Deus, ne accendatur ira ejus.* Quin & benedictionem adfert, & misericordiam: quia scriptum, c *Ut conferat tibi misericordiam, & diligat, atque augeat te.*

a Deut. 13.17. b Ibid. c Ibid.

פרק חמישי

CAPUT V.

המסית אחד מישראל בין איש בין אשה הרי זה נסקל אע"פ שלא עבד המסית ולא המוסת עכו"ם אלא מפני שהדיחו לעבוד בין שהיה המסית הדיוט בין שהיה נביא בין שהיה המוסת יחיד איש או אשה או יחידים מיתתו בסקילה :

QUisquis Israelitam vel Israelitidem seduxerit, saxis obruitur: tametsi seductor, aut seductus, necdum coluerint idola: tantum nempe, quia impellere voluit ad cultum idolorum. Sive autem seductor laicus fuerit, sive prophetes; sive item unus, vel virilis, vel muliebris sexus; sive privati numero plures fuerint; pœna ejus est lapidatio.

Seducens aliquem ex Israele.] Seductor seu מסית definitur Sanhedrin cap. vii, § 10. מסית זה הדיוט המסית את ההדיוט אומר לו יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה. *Seductor est laicus seducens laicum, dicens ei; Est Deus in illo loco, cui tales cibus, talis potus offertur; a quo talia bona, vel mala, exspectantur.* Inter מסית *seductorem*, & מדיח, *impulsorem* hoc discriminis esse videtur, quod מסית tantum unus esse possit; מדיחים non pauciores quam duo. Quod planius ex sequentibus fiet.

ב המסית את רוב אנשי העיר הרי זה מדיח ואינו נקרא מסית. היה זה שהדיח רוב העיר נביא מיתתו בסקילה והנדחים הרי הן כיחידים ואינם כאנשי עיר הנדחת עד שיהיו המדיחים שנים. ואחד האומר אמורה לי עכו"ם עבדוה או שאמר

II. Qui seducit majorem civitatis partem, ille est Madiach, sive impulsor; neque vocatur Messit, sive seductor. Si ille, qui (ad falsum cultum) impulit, fuerit urbis prophetes, lapidibus obruitur: qui vero ab eo impulsi, simpliciter, ut seducti, censentur, non ut viri civitatis impulsæ, donec duo sint impulsores. Et tam ille, qui dixit, *Idolum retulit, Servite mihi*, quam qui dixit,

שאמר אמר לי הקב"ה עבדו עכו"ם הרי זה נביא מדיח ואם הודחו אחריו רוב העיר נסקל :

Deus benedictus aperuit mihi, colite idola; censetur prophetes impulsor. Ac si ab eo ad defectionem impulsa esset, major pars civitatis, lapidabatur.

Ut seducta censeatur.] Qui simpliciter habentur pro seductis, pereunt quidem, at bona eorum non item. Sed bona etiam peribant, si seductus censeretur, ut pars civitatis ejusmodi, quæ majorem partem seducta sit: sive tanquam eorum unus, qui decepti essent cum majori parte civitatis, quæ propter defectionem istam devota esset, & excidio destinata.

ג המסית שהסית בין בלשון רבי' בין בלשון יחיד הרי זה נסקל כיצד האומ' לחברו אלך ואעבוד נלך ונעבוד בעבודה פלו' שדרך אותה עכו"ם להעבד בה אלך ואזבח נלך ונזבח אלך ואקטר נלך ונקטר אלך ואנסך נלך וננסך אלך ואשתחוה נלך ונשתחוה הרי זה מסית :

III. Seductor, sive plurativo numero, sive singulo, in suadendo usus sit; lapidibus obruitur. Ut si dixerit sodali, *Ibo, & colam*; vel, *Eamus, & præstemus cultum idolo illi convenientem*: *Ibo, & sacrificabo*; vel, *Eamus, & sacrificemus*: *Ibo, suffitumque offeram*; vel, *Eamus, suffitumque offeramus*: *Ibo, & libabo*; vel, *Eamus, & libemus*: *Ibo, & incurvabo me*; vel, *Eamus, & incurvemus nos*: talis pro seductore habetur.

ד הסית לשנים הרי הן שהן מביאין אותו לב"ד ומעידים עליו שכך אמר להן וסוקלין אותו · ואין המסית צריך התראה · אמר לאחד הוא אומר יש לי חברים רוצים בכך ומערים עליו עד שיסית בפני שנים כדי להרגו · אם לא רצה המסית להסית לשנים מצוה להכמין לו :

IV. Duo fuerint, quibus suaserit quis: hi testes Senatui sistent, & cum testabuntur sic locutum, & deinde lapidabunt. Nec opus præmonere seductorem. Si uni sic locutus, is dicet, posse idem aliis testibus adstrui. Ac callide cum eo aget, donec inducatur ad idem coram duobus dicendum, ut occidatur. Sin dicere ea coram duobus nolit; præceptum est, ut insidiæ illi struantur.

ה כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין עליהן חוץ מזה · כיצד מכמינין לו המוסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו ולא יראה אותם והוא אומר למסית אמור מה שאמרת לי בייחוד והוא אומר לו והמוסת משיבו היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבד את העצים ואת האבנים אם חזר בו או שתק פטור · ואם אמר לו כך היא חובותינו וכך יפה לנו העומדים שם ברחוק מביאין אותו לב"ד וסוקלין אותו :

V. Nulli autem eorum, qui ex Lege fiunt rei mortis, insidiæ struuntur, præterquam isti. Sed quomodo insidiandum ei? Is quem seducere conatus, duos constituet in loco tenebricoso, ita ut videant seductorem, & verba ejus audiant, ipse eos non videat. Deinde seductori, inquiet: *Dic age hic seorsim mihi, quod ante retulisti.* Si tum dixerit illud; sic ei respondebit ille, quem seducere est conatus: *Quomodo autem deseremus Deum nostrum, qui in cœlis agit; & eamus ad colenda ligna, ac lapides?* Quod si alter dicat, *Hoc nostri est officii, sic decet*: qui abditi erant, prosiliunt, eum ad Senatum adducunt, & lapidibus obruunt.

Duos constituet in loco tenebricoso.] pro במקום אפל in Sanhedrin (unde hæc, & priora omnia, ad verbum prope transcripsit autor) cap. VII, §. 10. est, אחורי הגדר *post parietem*. Nempe uterque modus satis conveniens insidiis struendis. De pariete, sed in alio negotio, sic quoque Cicero in Topicis: *Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt: ut Staleno nuper accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus, pariete interposito, quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus est.* At de loco tenebricoso, qualis specus, exemplum habemus de Lacedæmonio Pausania, quod ibidem Tullius tangit: pleniusque exponunt Thucydides, Diodorus, alii. Unius adferam Nepotis verba: *Non est prætereunda gravitas Lacedæmoniorum. Nam ne hujus quidem* (Argilii) *indicio compulsi sunt, ut Pausaniam comprehenderent: neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse indicasset. Itaque huic indici, quid fieri vellent, præceperunt. Fanum Neptuni est Tænari, quod violare nefas putant Græci. Eo ille index confugit, in ara consedit, hanc juxta locum fecerunt sub terra, ex quo posset audiri, siquis quid loqueretur cum Argilio. huc ex Ephoris quidam descenderunt. Pausanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, perturbatus eò venit: quem cum supplicem Dei videret in ara sedentem, quærit, caussa quid sit tam repentini consilii. Huic ille, quid ex literis comperisset, aperit. Tanto magis Pausanias perturbatus orare cœpit, ne enuntiaret, nec se meritum de illo optime proderet. quod si eam veniam sibi dedisset, tantisque implicitum rebus sublevâsset, magno esse ei præmio futurum. His rebus Ephori cognitis, satius putaverunt, in urbe eum comprehendi.*

ו מצוה ביד המוסת להרגו שנ' ידך תהיה בו בראשונה להמיתו וגו' ואסור למוסת לאהוב את המסית שנ' לא תאבה לו ולפי שנא' בשונא עזב תעזב עמו יכול אתה עוזב לזה ת"ל

VI. Jubetur is, quem seductor tentat, occidere eum: quia dictum sit, *Manus* [a] *tua erit adversus eum in principio ad perimendum illum*, &c. Prohibetur autem tentatus amare seductorem: quoniam dicitur, *Non* [b] *bene cupies ei*. At quia dictum est de inimico, [c] *Juvando juvabis*; credere possis, juvan-

[a] Deut. 13. 9.
[b] Ibid. 13. 8.
[c] Exod. 23. 5.

ת"ל ולא תשמע אליו ולפי שנא' ולא תעמוד על דם רעך יכול אי אתה עומד על דמו של זה ת"ל ולא תחוס עינך · ואסור למוסת ללמד עליו זכות שנ' ולא תחמול ואם ידע לו חובה אינו רשאי לשתוק ממנה שנא' ולא תכסה עליו · ואזהרה להדיוט המסית מנין שנא' וכל ישראל ישמעו וייראו ·

juvandum hunc tibi. Sed (de isto quoque Lex) instruit, cum ait: *Nec* a *audies illum.* Quandoquidem etiam dicitur, *Ne* b *instato contra sanguinem proximi tui*: crediderit quispiam, non expetendum proximi sanguinem. Verum & de eo docemur his verbis: *Et* c *ne parcat oculus tuus.* Nec tentato, cum licet defendere. Quippe dicitur, *Et* d *ne clementia utaris.* Contra si quicquam norit, quod crimen habeat, reticere illud non licet: quoniam scriptum est, *Neque* e *celato illum.* Unde autem mandatum colligitur de idiota seductore? Ex eo, quod dictum est: *Et* f *totus Israel audiet, ac timebit.*

a Ibid. b Levit. 19. 16. c Deut. 13. 8. d Ibid. e Ibid. f Deut. 13. 11.

ז המסית את אחרים לעבדו ואמר להם עבדוני אם עבדוהו נסקל ואם לא עבדוהו אע"פ שקבלו ממנו ואמרו הן אינו נסקל · אבל אם הסית לעבוד' איש אחר או לשאר מיני עכ"ום אם קבל ממנו ואמר הן נלך ונעבוד אע"פ שעדין לא עבר שניהם נסקלי' המסית והמוסת שנא' לא תאבה לו ולא תשמע אליו הא אם שמע ואבה חייב ·

VII. Qui auctor est aliis, ut se colant, ac dixerit iis, *Mihi cultum praestate*: si fecerint, lapidatur. Si non fecerint, etsi acquiescentes annuerint, non obruitur saxis. Caeterum quando quis auctor fuerit alterius colendi, aut alius generis cultum idoli suaserit: si persuaserit, ita ut tentati dicant, *Plane eamus, ac colamus*; etiamsi needum coluere, uterque & qui persuasit, & cui persuasum, lapidatur. Quippe dictum est, *Non* g *acquiesceste illi, neque audite illum.* Unde constat, si acquieverit, & audierit, reum esse.

g Ibid. 13 8.

Non obruitur saxis.] Nempe quia jocose ista videri possint probata.

ח נביא המתנבא בשם עבודת כ"ום כיצד זה האומר אמרה לי ע"ז פלונית או כוכב פלוני שמצוה לעשות כך וכך ואפי' כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור אם התרו בו בפני שנים הרי זה נחנק שנא' ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא ואזהר' שלו מכלל שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו ·

VIII. Qui prophetam egerit in nomine idolorum: ut siquis dicat, *Idolum hoc, vel stella ista, in mandatis dedit, ut hoc, vel illud, ageretis*: tametsi juxta Legis statuta de mundo, & immundo judicet, si coram duobus commonitus sit, strangulatur: quia dictum est, h *Et qui loquetur in nomine aliorum Deorum, & morietur propheta iste.* Monitum autem hoc colligitur ex dicto (generali) illo: *Et* i *nomen aliorum Deorum non commemorabitis.*

h Deut. 18. 20. i Exod. 23. 13.

Qui Prophetam egerit in nomine idolorum.] Vide Sanhedrin cap. x. Triplex est Propheta, qui ab hominibus plectitur; ac totidem genera eorum, quos Deus punit. Ab hominibus primùm punitur, qui vaticinatur ea, quae non audivit: ac talis Tzidkija fuit, filius Cenahunae, tempore Achabi, II Chron. XVIII, 10. juxta verba: *Etiam Prophetam, qui superbe arroget sibi loqui verbum in nomine meo, quod non praecepi ei.* Alter est, qui prophetat ea, quae alteri Prophetae revelata sunt: ob verba, *Quod non praecepi ei*: id est, qui vaticinatus fuerit ea, quae ipsi non praecepi, tametsi alteri praeceperim. Tertius est, qui prophetat in nomine idolorum. Eorum, qui Dei vindictae relinquebantur, primus est is, qui supprimit prophetiam; ut Jonas. Alter, qui contemnit verba alterius Prophetae; cujus exemplum est 1 Reg. XX, 36. Tertius, qui suam ipse prophetiam transgreditur: de qualibus volunt dixisse Deum, *Ego requiram ab illo.* Deuter. XVIII, 19.

ט ואסור לערוך דין ותשובה עם המתנבא בשם עכו"ם ואין שואלין ממנו אות ומופת ואם עשה מעצמו אין משגיחין עליו ואין מהרהרין בו וכל המחשב באותו' שלו שמא אמת הן עובר בלא תעשה שנ' אל תשמע אל דברי הנביא ההוא ׃

IX. Prohibitum autem est disputare cum eo, qui Prophetam egerit in nomine idolorum, vel respondere ei: neque postulanda ab eo signa, vel miracula. Quod si sua sponte ea ediderit; non attendendum ad ea, nec cogitatione iis immorandum. Quisquis enim animi dubius ea consideraverit, transgreditur illud interdictum: *Ne* k *audias verba Prophetae illius.*

k Deut. 13. 3.

י וכן נביא השקר מיתתו בחנק אף על פי שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע שנ' אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה

X. Falso Prophetae moriendum est strangulatione, etiamsi prophetaverit in nomine Domini, nec ejus honori additum quicquam aut detractum iverit. Sicuti dictum: *Etiam* l *Prophetam, qui superbe arroget sibi loqui verbum in nomine meo, quod non praecepi.* Tantundem enim est, utrum quis praedi-

l Deut. 18. 20.

הנבואה או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר
שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו הרי זה נביא
שקר ומיתתו בחנק:

cet ea, quæ non audierit in viſione prophetica; an tanquam ſibi dicta proſerat, quæ ſocius Propheta audivit. Sane & talis eſt Pſeudopropheta, eoque ſtrangulandus.

Falſo Prophetæ moriendum ſtrangulatione.] Quia ait Scriptura, *Et morietur Propheta iſte.* Dicunt enim Hebræi: כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק: *Omnis mors dicta in lege ſimpliciter, non eſt niſi ſtrangulatio.*

יא כל המונע עצמו מהריגת נביא השקר מפני
מעלתו שהרי הלך בדרכי נבואה הרי זה עובר
בלא תעשה שנאמר לא תגור ממנו· וכן המונע
עצמו מללמד עליו חובה או הפוחד וירא מדבריו
הרי הוא בכלל לא תגור ממנו ואין דנין נביא
השקר אלא בב"ד של ע"א:

XI. Quicunque à cæde Pſeudoprophetæ abhorret, quia excellens, riteque obſervare prophetandi modum videtur: is tranſgreditur interdictum hoc, *Ne* a *metuas ab eo.* Itidem, qui ſe ſubtrahit, ne accuſare cogatur, vel metuit ac veneratur ejus verba, ſanctione hac generali continetur, *Ne metuas ab eo.* Falſum autem Propheten non judicabant, niſi in Senatu LXXI virorum.

a Ibid. 18. 22.

Falſum autem Propheten, &c.] Sanhedr. 1, §. 5. Ac ratio eſt ea, quia Prophetes, dum verus ſit, ſupra univerſum eſt Iſraelem.

יב הנודר בשם עכו"ם והנשבע בה לוקה
שנא' ושם אלהים אחרים לא תזכירו אחד
הנשבע בה לעצמו ואחד הנשבע בה לגוי·
ואסור להשביע גוי ביראתו ואפילו להזכיר שם
עכו"ם שלא דרך שבועה אסור שנ' לא
תזכירו:

XII. Qui in nomine Idolorum facit votum, aut jurat, vapulat, quia dictum: *Nomen* b *Deorum aliorum ne commemores.* Perinde autem habetur, ecquis ſibi ipſi, an gentili juret. Similiter prohibitum, eò adigere gentilem, ut per Deos ſuos juret. Etiam interdictum, eò impellere, ut vel narrantis more faciat mentionem idoli, ejuſve cultus. Siquidem ſcriptum, c *Ne commemores.*

b Exod. 23. 13.

c Ibid.

Prohibitum eo adigere gentilem, ut per Deos ſuos juret.] At quid fiet, ſi rex vel princeps fidelis, cum infideli fœdus inierit? Num ab eo juramentum exiget, quem ſciet, non juraturum niſi per Deos ſuos, vel aliter ſi juret, non aſſis id facturum? Neget aliquis. Verùm ſine juramentis ejuſmodi non conſiſtit generis humani ſocietas, & pax terrarum. Difficilem itaque hanc eſſe quæſtionem pronunciat B. Auguſtinus, epiſt. CLIV, quæ ad Publicolam. Sed videmus, Geneſ. XXXI, non urgere Jacobum, ut eodem modo, ac ipſe, juret etiam Laban, idolorum cultor. Nempe ita cenſeo ab idololatra, ac gentili, ἁπλῶς exigi, ut juret, Juramentum autem ſuo genere eſt bonum. Jurat vero ille, ſed per deos ſuos gentiles. Id malum non laudatur: ſed ob magnum bonum (id bonum eſt pax terrarum) jure toleratur.

יג לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד
עכו"ם פלוני' וכיוצא בה: וכל עבודה זרה
הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון
פעור ובל ונבו ובעל וגד וכיוצא בהן ואסו' לגרום
לאחרים שידרו ושיקימו בשם עבודת כ"ום ואינו
לוקה אלא הנודר בשמה והמקיים בשמה והוא
הנשבע בשמה:

XIII. Nequis dicat ſocio ſuo, *Prope hoc, vel illud idolum exſpecta me*; vel aliud hujuſmodi. Omnium tamen idolorum nomina exprimere licet, quorum in Scripturis fit mentio: uti Peor, Bel, Nebo, Baal, Gad, & ſimilium. Interdictum autem aliis cauſſam præbere votum faciendi, vel illud exſequendi in nomine horum idolorum. Non tamen vapulat, niſi qui in nomine idoli vovet aliquid, ac affirmat. Atque idem cenſendum de juramentis per idolum.

Nebu.] Cujus mentio Eſai. XLVI, 1. Δαγὼν vocatur τῷ [illegible]. Lyranus ait, poſt Belum fuiſſe auguſtiſſimum Aſſyriorum numen. Vide quæ de eo, & Gad, memorantur Seldeno, libro de Diis Syris. Nec enim doctiſſimi viri ſcrinia compilare eſt animus.

Ac affirmat.] Unde & Onkelos, ubi in Hebræo eſt [illegible], tranſtulit קיים, id eſt, *affirmavit.* Nempe nec falſi numinis appellatione utendum ad aliquid certius aſſerendum. Ut ſi cum viris Romanis dicas *Me Hercules*, vel *Epol*, aut cum mulieribus *Mecaſtor.* Tertullianus libro de idololatria cap. XX: *Conſuetudinis vitium, etiam in Chriſtianis, dicere, Me Hercules: dicere & Me Deus Fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant, jusjurandum eſſe per Herculem.*

Idem cenſendum de juramentis per idolum.] Uti, inquit, non punitur, qui in nomine idoli aliquid vovet, niſi & præſtet: ita nec qui jurat per idolum plectendus, niſi idem exſequatur. Ratio eſt, quia fortaſſe & votum vovit, & jusjurandum juravit, non ſponte, ſed coactus. Quare niſi poſtea reapſe præſtet, quod vovit, aut juravit; non habetur pro plena voluntate. Quid mirum? quando poſteriorum temporum Judæi putarunt, non omnes juramenti formulas habere vim obligandi, aut perjurii pœnam: ſed certas demum, quæ in Thalmude leguntur. Et profecto, ſi adjungerentur ad jurandum per Jovem, aut alios gentium Deos, id flocci feciſſe, eoque gentiles urſiſſe, ut jurarent juramentum, quo obligari ſe putarent; docet illud Martialis lib. XI, epig. XCV:

Ecce negas, juraſque mihi per templa Tonantis.
Non credo: jura, verpe, per Anchialum.

Sententia eſt, Non ſatis eſt, quod juras per templum Jovis Capitolini; quandoquidem eum non aſſis facis, nec

te putas juramento istiusmodi obstringi : illud peto, ut jures juramento, quod Judæis sanctissimum : quale *per Anchialum*, quomodo corrupte dicebant gentes pro חי אלה, *chiala*, ut veteres pronunciarunt : pro quo Masorethæ חי אלה, hoc est, *vivit Deus.* Adi fis, quæ de eo parens meus historiæ Pelagianæ lib. v, part. 11.

פרק ששי

CAPUT VI.

העושה אוב או ידעוני ברצונו בזדון חייב
כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל היה
שוגג מביא חטאת קבועה:

QUi Pythonis, aut arioli opera, sciens volensque facit, exscindi meretur. Quod si testes adfuerint, monitusque sit, lapidibus obruitur. Sin errore (id factum,) fixum, sive determinatum adducet sacrificium.

Fixum sive determinatum.] Ubi par ratio divitis ac pauperis. Vide, quæ notavi ad capitis 111, sect. 1.

ב כיצד הוא מעשה האוב זה שהוא עומד
ומקטיר קטורת ידועה ואוחז שרביט של הדס בידו
ומניפו והוא מדבר בלאט בדברים ידועים אצלם
עד ששומע השואל כאילו אחד מדבר עמו ומשיבו
על מה שהוא שואל בדברים מתחת הארץ בקול
נמוך עד מאד וכאילו אינו ניכר לאוזן אלא
במחשבה מרגיש בו: וכן הלוקח גולגלת המת
ומקטיר לה ומנחש לה עד ששומע כאילו קול
יוצא מתחת שחיו שפל עד מאד ומשיבו כל אלו
מעשה אוב הן והעושה אחד מהן נסקל:

II. Cujusmodi est illud opus Pythonis ? Est qui consistit, ut offerat certum suffitus genus : is manu sua virgam vibrat myrteam : ac recepta quædam incantationis verba profert : mox consulit alium, quasi loquentem secum, & interrogatis respondentem è terra voce submissa admodum; quam auribus percipere non valeat, sed cogitatione tantum assequatur. Similiter est, qui cranio mortui arrepto illud suffitu imbuat & incantet, donec præeuntem audiat vocem, quæ exeat axillis; & respondeatur ei. Hujusmodi omnia sunt Pythonica ; quique aliquid eorum facit, lapidatur.

Consulit alium quasi loquentem secum.] Non de nihilo est, quod Maimonides noster *quasi loquentem* dicat. Siquidem credidit, quæ de νεκρομαντείᾳ dicuntur, vana esse figmenta : unde commentario in Misnam, disertim ait, eos, qui arte illa, si ars dicenda est, celebrantur, nihil habere potestatis in animas defunctorum. Imo & ille, & R. Levi Ben-Gerson, existimant, Pythonissam, de qua in S. S. agitur, non revera Semuelem eduxisse; sed tantum fascinasse Saulis oculos. Alii Hebræorum censent, dæmonem, forma Semuelis indutum, apparuisse. Sed Rabbinorum vetustiores vere, ut traditur, rem omnem evenisse volunt; quia intra duodecimum mensem à morte Semuelis fiebat. Arbitrantur enim, animas illo spatio non eodem esse in statu, quo postea sunt. Ajunt iidem, si defunctorum animæ per Pythonem excitæ sint; pythomantin videre eas, non audire, ut mulier à Saule consulta; consulentem audire, non videre, uti Saul; eos vero, qui defuncti operâ non indigent, nec videre, nec audire; uti Abner, aliique, qui cum Saule mulierem accesserant. Ac videtur inde quoque esse, quod Maimonides hic dicat, alium quasi loqui è terra, & respondere interrogatis. Nempe quodammodo audit, non videt: uti nec Saul vidit.

E terra, voce submissa admodum.] Jesai. xxix, 4: *Ut dejecta è terra loquaris, & è pulvere mussitet sermo tuus, sitque quasi Pythonis è terra vox tua, & è pulvere sermo tuus pipiat.* Vide & Esa. viii, 19.

Similiter est, qui cranio mortui, &c.] Notum talia à Magis adhiberi solita. Unde inter cætera Appulejus, magiæ accusatus, quod σκελετὸν sibi fieri curasset, ait: *Tertium mendacium vestrum fuit, macilentam, vel omnino evisceratam formam diri cadaveris fabricatam, prorsus horribilem & larvalem. Quod si compertum habebatis adeo evidens signum magiæ, cur mihi, ut exhiberem, non denuntiastis?* En *evidens signum magiæ* nuncupat. Et aliquanto ante : *Quod me ajunt ad magica maleficia occulta fabrica, ligno exquisitissimo comparasse; & cum sit sceleti forma turpe & horribile, tamen impendio colere, & Græco vocabulo nuncupare* βασιλέα.

Et incantat illud.] מנחש David de Pomis ait, eum esse, qui cogit spiritum, ut sibi futura prænuntiet. נחש in S. Scriptura est *augurari*, *ominari*, & tam in bonam, quam malam partem sumitur. Ita ut etiam de eo usurpetur, qui futura prudentiâ suâ prævidet. A נחש *serpens* deductam vocem, non ambigo. nam ejus in auguriis, & incantationibus, aliisque sacris, magnus erat usus. Unde Hesychius: Οἰωνὸς, ὄφις· Φοίνικες γὰρ λέγονται τὰς μαντείας τοῖς ὄφεσιν ἔχειν, ὡς καὶ οἰωνοὺς ἔλεγον. Homerum adi Il. β, & ibi Eustathium. Atque hinc etiam mos ille apud Ethnicos serpentem appingendi diis. Justin. Apol. ii. pro Christianis : παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν θεῶν ὄφις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. *Omnibus, qui apud vos dii habentur, appingitur serpens, ut magnum symbolum & mysterium.* Orus Apollo quoque ait apud Ægyptios, Οὐραῖον, ὅ ἐστιν Ἑλληνιστὶ βασιλίσκον, χρυσοῦν περιτιθέασι τοῖς θεοῖς. *Uræum, id est, Græce Basiliscum, aureum circumponi Diis.* Locis etiam sacris serpentem appositum, indicio est illud Persii:

Pinge duos angues ; pueri, sacer est locus.

Porro serpentis eam venerationem acceperunt Græci à Cadmo. Phœnices enim serpentem religiosissime, ut Deum, coluisse; ostendit Eusebius in Præparat. Evang. Nec Pytho, & Apollo Pythius, aliunde quam à serpentis cultu. Nam פתן *aspis.* Ita & Pythonissa 1 Sam. xxviii, 7. vocatur *domina* אוב *ob*, sive *oph*, quod idem. Sane ab *oph*, ὄφις, uti & ab אוב, οὐβαῖον, de quo ex Oro jam vidimus. Fortasse etiam, quod Cadmum in draconem commutatum esse confinxit Græcia; non aliud sibi vult, quam quod relatus sit in semideos. Atque eo etiam fine sepulchro ejus fuerit inscripta imago serpentis. Nisi magis placet, isto significasse, quod primus ex Oriente in Græciam attulisset religionem Phœniciam, qua in serpentis imagine Deus coleretur. Sane solent in sepulcris poni ea, quæ defuncti beneficia, vel aliud ad memoriam eorum pertinens indicarent. Inde ad Ulyssem umbra Elpenoris Odyss. xi.

—— Πῆξαί τ' ἐπὶ τύμβῳ ἐρετμὸν
τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον.

Fige

Fige super sepulchrum remum,
Quo vivus remigabam. Virgil. in VI:
Ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque.
Et in summo Archimedis *sepulchro*, *sphæram fuisse positam cum cylindro*; auctor est Tullius in V Tuscul. quæst. Etiam Rabbini tradunt, Josuæ sepulcro impressam fuisse Solis imaginem; & inde volunt appellatam esse urbem תמנת חרס, *Similitudinem Solis*. Unde Jos. XV, 10. ubi Hieronymus *Thamna*: LXX autem πόλιν ἡλίου. Sed longius recessimus. Redeo ad חמנים, quod & pro hariolis poni reperias apud Hebræos. Vide, quæ de variis eorum generibus annotavit doctissimus Cocius.

ג כיצד מעשה הידעוני מניח עצם עוף ששמו ידוע בפיו ומקטיר ועושה מעשים אחרים עד שיפול כנכפה וידבר בפיו דברים שעתידים להיות וכל אלו מיני ע"ז הן ואזהרה שלהן מנין שנ' אל תפנו אל האובות:

III. Quod est opus arioli? Os avis, cui nomen *Jaduah*, inserit ori suo, & suffitum, aliaque facit, donec fiat mente commotus, & loquatur, quæ videntur eventura. Universa hæc sunt idololatrici generis: atque eorum interdictum habemus, cum dicitur, *Ne a vos convertatis ad Pythones.* [a Levit. 19. 30.]

Jaduah.] ידוע, *jaduah*, non hic est vocabulum, ut Grammaticorum filii loquuntur, adjectivum, quomodo signat *notum*: sed rei per se subsistentis proprium nomen; idque animantis, ut ait R. David Kimchi in libro Radicum. Maimonides noster magis determinat, cui est עוף, *avis*. Specialius etiam alii; quibus placet esse, quam Theocritus in Pharmaceutria vocat ἴυγγα, Latini *motacillam* nuncupant.

Donec fiat mentis commota.] כנכפה interpretantur *morbum caducum*. David de Pomis: נכפה חולי שיפול אדם כלקה בשגעון · וסבתו נודעת בספרי רפואות וכן אנחנו קורין לחולי זה חולי הנכפל. id est; *Nechepha morbus est, quo cadit homo in terram cum furore: caussa autem ejus constat ex libris medicis: ideoque nos vocamus morbum illum morbum caducum.* Hic tamen pro μανίᾳ seu *furore vatum* accipio; unde & μάντεις Græcis nuncupati sunt.

ד הנותן מזרעו למולך ברצונו בזדון חייב כרת בשגג מביא חטאת קבועה ואם עשה בעדים והתראה נסקל שנא' ואשר יתן מזרעו למולך מות יומת וגומר ואזהרה שלו מנין שנאמר ומזרעך לא תתן להעביר למולך ולהלן היא אומ' לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש:

IV. Qui de semine suo offert sciens volensque, exscinditur: sin errore, sacrificium præfinitum (ad expiationem sui) adducit. Quod si testibus fecerit præsentibus, & post admonitionem sui; lapidatur, juxta illud: *Et b qui de semine suo offert Molocho, moriendo morietur.* Interdictum autem hac de re invenitur his in verbis: *Et c de semine tuo ne des ad transducendum Molocho.* Alio etiam loco dicitur, *Ne d reperiatur inter vos, qui filium, aut filiam suam, per ignem traducat.* [b Ibid. 20. 1.] [c Ibid. 18. 21.] [d Deut. 18. 10.]

Qui de semine suo offert Molocho.] מולך Molocho haud dubie nomen impositum, tanquam Regi, & maximo Deorum. Nam id honoris Soli mortalium profanorum antiquissimi dabant. Unde non immerito Maro XI. Æn.
Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo.
Servius ad eum locum, *Summe Deûm*, inquit, *ex affectu colentis dicitur. Nam Jupiter summus est.* Sed non attendit Servius, Solem ab antiquissimis, ut Deorum maximum, cultum esse: nominaque Jovis, Saturni, Martis, Liberi, Ori, Osiridis, aliaque multa, Solem significasse. Qua de re Macrobius fuse lib. I Saturnal. cap. XVII, & sex sequentibus.

ה כיצד היו עושין מדליק אש גדולה ולוקח מקצת זרעו ומוסרו לכומרים עובדי האש ואותן הכומרים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומרים ומעבירו ברגליו מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת לא שהוא שורפו למולך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעכו"ם אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ששמו מולך לפיכך העושה עבודה זו לעכו"ם אחרת חוץ ממולך פטור:

V. Quomodo (id fiebat?) Accenso igne magno, partem sui accipiebant seminis, quam dein Sacerdotibus igni servientibus tradebant. At Sacerdotes, ubi filium accepissent, eum patri restituebant; quo ipse ex sententia sua cum per ignem traduceret. Igitur pater filium, permissu sacerdotum, per ignem agebat. Pedibus autem jubebat transire, donec, flammæ quicquid erat, emensus foret. Non enim Molocho eum comburebant, quomodo liberos suos aliis exurebant Diis: sed cultus ille Molochi tantum in transitu consistebat. Ideoque, qui hunc cultum alteri, quam Molocho, exhiberet, absolvebatur.

Quomodo id fiebat?] Dissentiunt homines doctissimi, utrum infantes per ignem tantummodo fuerint traducti; quæ Aben-Ezræ sententia est: an vero cremati; ut volunt Moses Gerundensis, & Isaacus Abravanel. Qui posteriorem sententiam sequuntur, addunt, propterea in sacris usurpata tympana, ne ploratus infantium audiretur. Atque hoc colligunt ex Jerem. VII, 31: *Ædificarum excelsa Tophet, quod est in valle filii Hinnom, ad exurendos filios & filias suas igni.* Estque in hac etiam sententia Cyrillus Magnus commenta in Esaiam. Qui vero existimant, tantummodo per ignem traductos, in partes advocare possunt Patres Sexti Constantinopolitani in Trullo habiti. Nam Canone LXV, dicunt, Τὰς ἐν ταῖς νουμηνίαις ὑπό τινων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἴκων ἀναπτομένας πυρκαϊάς, ἃς καὶ ὑπερπηδᾶν τινὲς κατά τι ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσι, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. *Qui in noviluniis a quibusdam ante officinas & domos accenduntur, rogos, (supra quos etiam antiqua quadam consuetudine transilire audent) cessare jubemus.*

mus. Per morem antiquum ibi designari ignem à Manasse incensum, docuit Zonaras. Quod si Moloch Apollo est, faverit eidem opinioni Maro XI Æneid.

——— *Cui pineus ardor acervo*
Pascitur, & medium freti pietate per ignem,
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Scio, Molochum potius credi Saturnum. Sed enim, quid de eo videatur, ex Macrobio jam diximus. Atque ut apud Isidorum quoque legas in VIII Originum, cap. XI: *Apud Assyrios Bel vocatur quadam sacrorum suorum ratione & Saturnus, & Sol.* Quæ etsi verissima sint, non propterea tamen placent, qui infantes crematos negant. Quid enim impedit, quo minus uterque mos obtinuerit, & ille cremandi, & alter per ignem traducendi? Crudele multis videtur sacrificare liberos. Et sane est. Nihil tamen certius, quam gentiles immolasse suos liberos. Id Ægyptios fecisse, testis Athenæus, lib. IV. Carthaginenses quoque [a] Phœnicum colonos, hunc morem recepisse, docent Diodorus, lib. XX, & Trogus, sive malis Justinus, lib. XVIII. Etiam Ennius de iis:

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

Quid gentium alias persequar? Vide quæ pio & erudito opere de Christi Satisfactione, cap. X. scripsit divinarum humanarumque literarum scientissimus Hugo Grotius.

Permissu Sacerdotum.] רשות, *permissio*, *licentia*: unde & ponitur pro loco proprio: ut ædes alicujus sint רשותו. Et רשות הרבים Abod Zara, cap. II, §. 3. *licentia multorum*; id est, locus publicus.

ו אינו חייב כרת או סקילה עד שימסור בנו למולך ויעבירו ברגליו באש דרך העברה: מסר ולא העביר העביר ולא מסר או שמסר והעביר שלא כדרך העברה פטור ואינו חייב עד שימסור מקצ' זרעו ויניח מקצת שנאמר כי מזרעו נתן למולך מקצתו ולא כולו·

VI. Neque vel exscindebatur, vel lapidabatur quisquam, nisi prius tradidisset filium suum Molocho, & adegisset ad eo modo transeundum pedibus per ignem. Si tradidit, nec fecit ut transiret; vel ut transiret fecit, non autem obtulit; denique si caussa est transitus, sed non recepto transierit modo; liber pronunciabatur. Neque reus peragitur, nisi partem seminis tradiderit, partem retinuerit. Quippe dicitur, *Quia de semine suo dederit Molocho*. [a] Quasi dicas, qui partem dederit, non totum.

[a] Levit. 20. 3.

Qui partem dederit, non totum.] Mira conclusio: reus est, qui filiorum aliquem obtulerit Molocho; qui verò omnes, liber est. Ajunt Hebræi, ideo hoc institutum, quia siquis unum tantùm filium obtulerit, morte sua expiaret peccatum illud. At si omnes obtulerit, gravius esse delictum, quam ut morte expiari possit. Ideoque hominem illum hic quidem effugere pœnam; sed à Deo vita æterna orbari. Alii obtinuisse morem volunt, ut unus tantummodo filius offerretur; cujus oblatione, pro omnibus offerendis liberis, satisfieret: eoque, si non unus, sed universi offerrentur, recedi à cultu, qui Molocho præstari solet: eaque de caussa talem esse immunem à pœna, qua afficitur, qui Molocho filium suum obtulisset. Sed magis mihi probatur sententia Isaci Abravanelis: qui existimat, eo dicere Scripturam, *Qui dederit de semine suo*; quia parum verisimile foret, repertum iri quemquam, qui universam sobolem suam offerret Molocho. Tantum igitur abest, ut trium liberorum pater, si tres obtulerit, liber sit a pœna, ut tanto magis pœnæ sit obnoxius. Sed si, ut Maimonides ait, *de semine* significat partem, non totum: quid statuendum, si filius offeratur unigenitus, ubi idem unica, & universa soboles? Hic unigenitum dixeris seminis partem ratione totius, ut vocant, potentialis. Nam ut actu filium habuerit unum, potestate tamen habuit plures.

ז אחד זרע כשר ואחד זרע פסול אחד בניו ובנותיו אחד בניהם ובני בניהם עד כל יוצאי ירכו הוא חייב מפני שהן זרעו אבל אם העביר אחיו או אחיותיו או אבותיו או שהעביר עצמו פטור העביר אחד מזרעו והוא ישן או שהיה סומא פטור:

VII. Tantidem autem censentur proles legitima, & illegitima: tantidem quoque liberi, & nepotes, vel pronepotes, aut quicumque ex femore ejus. Ut reus sit propterea, quia ex semine ejus sint. Sed siquis traduxisset fratrem, sororem, patrem, ipseve transiisset, liber erat: ut etiam si traduxisset aliquem è semine suo, sed dormientem, aut cæcum.

Proles legitima & illegitima.] Sive, *Semen legitimum & illegitimum*. זרע כשר וזרע פסול. Vox כשר à Rabbinis, ubi de prohibito & licito sermo est, sæpe usurpatur. Ita mulier כשרה opponitur menstruatæ: ac semen כשר, id est, *rectum*, seu *legitimum*, semini פסול falso, id est, illegitimo. פסל, quod Rabbinis est, *adulterare*, seu *falsificare*, & *inquinare*, est à פסל *sculptile*, deductum: quia talia in falsorum Deorum honorem fiebant.

Sed dormientem, aut cæcum.] Hunc, vel illum, qui traduxerit, eo liber pronunciatur, quia incedere neuter potest. Volunt enim Hebræi, pueros, qui offerentur, ignem transiisse saltabundos. דרך העברה הכי דמי אמר אביי פרגא דלבני במיצעי נורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא רבא אמר כמשוורתא דפוריא. Transtulit doctiss. Cochus: *per modum transductionis. Cujusmodi illa est? Ait Abai: Ordo ferentium in medio erat: ignis hinc inde ardebat. Rabba ait: Ut qui saltant in festo sortium.*

ח מצבה שאסרה תורה היא בנין שהכל מתקבצין אליה ואפילו לעבוד את השם שכן היה דרך עבודת כו"ם שנאמר ולא תקים לך מצבה וכל המקים מצבה לוקה· וכן אבן משכית האמורה בתורה אע"פ שהיא לש"ש ואבן משכית לא

VIII. Statuæ nomine in lege prohibitæ censetur structura, ad quam se omnes congregant; quamvis id fiat ad serviendum Deo vero. Talis enim est cultus idolorum. Dictum autem est, *Neque* [b] *eriges tibi statuam*. Quisquis igitur eam erigit, vapulat. Similiter, quisquis se incurvat super lapide figurato, de quo Lex loquitur, etsi vero id Deo præ-

[b] Deut. 16. 22.

לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה מפני שהיה
דרך עכו"ם להניח אבן לפניה להשתחוות עליה
לפיכך אין עושין כן לה' ואינו לוקה עד שיפשוט
ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו
היא ההשתחויה האמורה בתורה:

præstet, vapulat. Quia dictum : *Neque a figuratum lapidem ponite in terra vestra, ut vos incurvetis super eo.* id enim in idolorum cultu obtinebat, ut lapis poneretur, super quo sese prosternerent. Ac propterea nefas id agere in veri Dei cultu. Nec tamen vapulabit, nisi manibus pedibusque super lapide prostratus jacuerit. Hujusmodi enim incurvationem Lex designat.

a Levit. 26.1.

Statua nomine in lege prohibita.] Scriptoris nostri hæc sententia est, non statuas quasvis, sed superstitiosas duntaxat, esse interdictas: non illas itidem, quæ in rei alicujus testimonium ponerentur. Qualis illa Jacobi Genes. XXVIII, 22. verbis istis designata: *Hac strues lapidum, quam disposui in statuam.* Item XXXI, 52: *Testis cumulus iste, & testis statua illa est.* Ideoque verba hæc, *Ne erigas tibi statuam, quam aversatur Dominus Deus tuus*: exponunt Hebræi de statua ad superstitionem constituenda; non illa, quæ ad memoriam ponitur. Sic infrà cap. VIII, § 5. ait, non alios prohiberi lucos, quam qui idololatriæ ergo plantati sunt.

Super lapide figurato.] Apud Mosen Levit. XXVI, 1. est אבן משכית. quod secundum R. Bahye, & alios, notat lapidem effigiei, sive figuræ: hoc est, lapidem pictum, vel cælatum. Sententia igitur, (ut est apud R. Bahye) ejusmodi est, מנהג עובדי עבודה זרה היה לצייר אבן נאותה עליה לצורה לפני הצלם ומשתחוים עליה לפניו. *Mos idololatricus erat, figurare lapidem pulcra effigies, eumque ponere coram idolo, & super illo se coram hoc prosternere.* Sed aliter R. Salomo: qui interpretatur משכית, à סכה, hoc est, *cooperuit*: ut sic lapis pavimenti dicatur, quia is terram contegit. Onkelos vero intelligit אבן סגידא, *lapidem humiliationis*; fortè mutato כ in ר. Nam סגד, *humiliatio*. Ita significabitur lapis, super quo se incurvarent, & prosternerent: non ante quem, sive cui se incurvarent; ut alii interpretantur.

Id enim in idolorum cultu.] Significat, eum esse morem gentilium, ut ante idolum, pavimentum sternatur lapide, in quo aliquæ sculptæ sint figuræ: ac videntur istæ quippiam expressisse, quod ad idoli illius honorem pertineret: finis verò lapidis adeo affabre facti erat, ut super illo se prosternerent, adoraturi idolum ibidem erectum.

ט בד"א בשאר הארצות אבל במקדש מותר
להשתחוות לה' על האבנים שנאמר בארצכם
בארצכ' אי אתם משתחוים על האבנים
אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות
במקדש:

IX. Hæc de reliquis locis capienda : In sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide. Quia dicitur, *In b vestris terris.* (hoc est,) Nequaquam vos in terris vestris prosterneris super lapide, ut (prosterneris) super sanctuarii lapide glabro & nullam effigiem habenti.

b Levit. 26 1.

In sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide.] Quia lapis illic nullam habeat effigiem, ac nullus ignorat, hic soli Deo vero cultum exhiberi: at aliis in locis suspicari quis potest, idolis, aut ipsis lapidibus, cultum præstari.

י ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות
בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן
להבדיל ביניהן ובין האבני' ואם לא מצא דבר מבדיל
בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או
שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן:

X. Hanc ob caussam solebat omnis Israel in synagogis, quæ lapide essent substratæ, storeas sternere, aut straminis genus, quo inter ipsos, & lapides, aliquid intermedium foret. Quod si deesset, quo lapides contegerent; alium in locum ibant, atque ibi se prosternebant, vel in latus inclinabant, ne facie lapides contingerent.

יא כל המשתחוה לשם על האבנים המפוצלות
בלא פישוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכין אותו
מכת מרדות אבל לעכו"ם אחר השתחויה בפישוט
ידים ורגלים או בלא פישוט ידים ורגלים משעה
שיכבוש פניו בקרקע נסקל:

XI. Quicumque Deum adorat super lapidibus glabris, effigiem nullam habentibus, nec id faciat manibus pedibusque extensis; non vapulat, sed rebellionis ictibus percutitur. At idololatriam exercens, ubi se prostraverit, sive manibus pedibusque extensis, sive iis non extensis, ab ea hora, qua faciem solo admoverit, lapidandus erit.

Non vapulat, sed percutitur ictibus rebellionis.] מכת מרדות *ictibus rebellionis* infliguntur ob transgressionem præcepti, ut loquuntur, affirmantis; id est, cum Deus jubet aliquid facere, & negligit homo. Tales percutiebantur, non XL ictibus, ut cæteri, qui לא תעשה, id est, *ne facias*, seu interdictum transgressi erant; verum usque dum expirarent. Eadem pœna quoque statuta erat in eos, qui Rabbinorum statutis non parebant. Vide Aruch.

יב הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה
בין אילן סרק בין אילן מאכל אע"פ שעשאו לנוי
למקדש וליופי הרי זה לוקה שנאמר לא תטע לך
אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך מפני שזרה

XII. Qui arborem juxta aram plantat, vel in atrio; sive arbor ea sterilis, seu frugifera fuerit; quamvis id fecerit, quo templum ornatius pulchriusque redderet; nihilominus plectendus est. Quia dicitur, *Ne c plantes lucum qualiscumque arboris juxta aram Domini Dei tui.* In caussa est, quod mos

c Deut. 16. 21.

זה דרך עכ"ום נוטעין אילנות לצד מזבח שלהן כדי שיקבצו שם העם ׃

ille idololatris esset; plantare arbores secundum altare suum, ut ubi populus congregaretur.

יג אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות אע"פ שהיא כבנין ואינו עץ נטוע הרחקה יתרה היא שנאמר כל עץ אלא כל האכסדראות והסככות היוצאות מן הכותלים שהיו במקדש של אבן היו לא של עץ ׃

XIII. Vetitum etiam in templis facere è ligno porticum intercolumniis distinctam, quomodo extrui atria solent: utcumque ædificii forma sit, nullaque plantata sit arbor: qua ratione plurimum receditur. Quippe dicitur, *Omne lignum.* Ideoque omnia atria cum intercolumniis, & perplexum opus ad ramorum formam ex parietibus procedens, è lapide, non è ligno erat.

Vetitum etiam in templo facere è ligno porticum intercolumniis distinctam.] אכסדרה Davidi de Pomis exponitur, אולם מסבב כב עמודים *porticus cincta columnis.* Vox haud dubie facta ex ἐξέδρα, de qua pluribus non agam. Vide quæ ad Middoth cap. 1, comm. v, & vii, notavit vir ut genere, animi integritate, doctrinaque egregius, ita præclare de Hebræis literis meritus Constantinus l'Empereur.

Qua ratione plurimum receditur.] Verba hæc, הרחקה significare puto, *Quæ recessus valde est longinquus.* Si mentem requiras, ea idem notant, quod Latinis *superabundans cautela est.* Lex dixerat: *Ne plantes lucum qualiscumque ligni apud aram Domini Dei tui.* Hebræi non modo arborem plantatam reslignunt; sed & columnas è ligno factas, ac statutas. Scilicet ne ad illicita veniretur, etiam iis abstineri jubent, quæ per se licita erant. Hinc in Pirke Aboth cap. 1, § 1. ועשו סייג לתורה, *sepem facite pro lege.* Ubi *Sepem* de traditionibus accipiunt, quæ legis transgressione hominem arcent.

פרק שביעי

CAPUT VII.

מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנא' אבד תאבדון את כל המקומות כי אם כה תעשו להם וגו' ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו אבל בחוצה לארץ אין אנו מצווים לרדוף אחריה אלא כל מקום שנכבוש אותו נאבד כל עבודת כו"ם שבו שנא' ואבדתם את שמם מן המקום ההוא בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהן ואי אתה מצוה לרדוף אחריהן בחוצה לארץ ׃

IN mandatis est, ut tollatur idololatria, & huic inservientia, & quicquid ejus caussa sit. Quia dicitur, *Perdendo a perdes omnia loca. Sic enim facietis illis*, &c. In terra autem Israelis persequi eos jubemur, donec ditione omni exegerimus. Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi, præterquam iis in locis, quæ armis nostris subjecimus. Quia dicitur, *Et d perdetis nomen eorum ex loco isto.* Itaque tantum juberis idololatriam exscindere In terra Israel; non item extra eam.

a Deut. 12. 2.

b Ibid. 12. 13.

Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi.] Mens autoris est, teneri Israelitas ex terra sancta exstirpare idola, & ministros ejus, atque adeo omnem illorum memoriam. At in cæteris, quæ subigerent, locis, tantum obligat eos ad amovenda idola.

ב עבודת כו"ם ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנ' ולא תביא תועבה אל ביתך וכל הנהנה באחד מכל אלו לוקה שתים אחת משום ולא הביא ואחת משום ולא ידבק בידך מאומה מן החרם ׃

II Idolis, & eo quod illorum usibus servit, quodque oblatum illis est, omnique eo, quod illorum caussa factum est, quæstum facere prohibemur: quia dicitur, *Neque c adduces abominationem in ædes tuas.* Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat: primum propter verba illa, *Non adduces*: iterum ob versiculum, *Neque d adhærebit manibus tuis quicquam ex anathemate.*

c Deut. 7. 26.

d Ibid. 13. 19.

Quæstum facere prohibemur.] אסור בהנאה formula Hebræis usitata, qua denotant, nec vendere rem aliquam, neque uti nos ea posse, quomodocumque id fiat. Ita lapidibus delubrorum idolis dicatorum, alias ad ædes extruendas, uti vetitum erat. Cibos quoque diis falsis sacratos religiose cavebant veteres Christiani. Unde B. Martyr Justinus, dialogo cum Triphone Judæo: Ὅπερ οὐχ ὑπομένουσι πρᾶξαι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεὸν, ἀλλὰ πᾶσαν αἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις ἐσχάτου θανάτου ὑπομένουσι περὶ τοῦ μήτε εἰδωλολατρῆσαι, μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν. *Quod in se admittere non audent, qui ex gentibus per Jesum Christum crucifixum cognoverunt conditorem rerum universarum Deum; sed cruciatum & supplicium omne potius ad extremam usque mortem tolleraverint, quam vel simulachra colant, vel simulachris immolata comedant.* Subdit porro, pro Christianis veris haut duci oportere, qui εἰδωλοθύτοις vescantur. Quæ verba eo spectant, quia dixerat Trypho, esse Christianos, qui dicerent, eis se citra culpam, vel noxam, vesci posse. Sed vel beatus Martyr rigidius aliquanto locutus; vel verba ejus sic capere oportet, plane iis abstinendum esse, si res ea scandalum sit præbitura. Quod fiat, si idolis oblata in εἰδωλείῳ comedantur: ubi Sacerdotes in idoli honorem solent epulari. Ac propterea etiam videtur addidisse disertim, *qui ex gentibus Jesum cognoverunt*: nempe ut ostenderet, Judæis ad Christum conversis licere quidvis edere extra εἰδωλεῖον. Sane rescriptum Apostolorum de abstinendo ab εἰδωλοθύτων, quod est Actorum xv, 29. solum

lum loquitur de iis, qui ex pago deditis sese Christo aggregaissent. Optime hæc intelligi possunt ex beati Pauli epist. 1. ad Corinth. cap. VIII, & X. Quæ inter se collata ostendunt, sanctum Apostolum voluisse, ut Christiani in εἰδωλείῳ, seu fano, aut delubro idolorum minime comedant oblata idolis. Unde ait cap. X. Ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ. οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. *Quæ immolant gentiles, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos participes dæmoniorum esse.* Rursum paullo post: Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. *Omnia mihi licent, at non omnia conferunt.* Videantur tota duo capita, quæ allegavi. Porro ut Judæi, & Christiani, εἰδωλοθύτοις, ita & gentiles ex hostia piaculari aliquid edere nefas habuere: uti & illa in cujus sanguine jusjurandum conceptum erat, quia execrationes in illius caput redundare credebant, qui violasset religionem jurisjurandi. Unde tales hostias ab indigenis defossas, ab peregrinis in mare projectas, docet Eustathius: τὰ ἐπὶ ὅρκοις σφαγιαζόμενα, inquit, οἱ μὲν ἐγχώριοι κατώρυττον, κρύπτοντες ὑπὸ γῆν· οἱ δὲ ἐπήλυδες κατὰ σχῆμα σύνηθες, ἢ ἀπὸ τὸ ὅμοιον ὁποῖον, ὡς ἐκ τοῦ καὶ πῶς δῆλον ἐστι, ὃ ἐπὶ ὅρκῳ σφάξαι φησὶ ὁ βασιλεύς, γίνεσθαι δὲ ὅλως ἀπόβλητον. Idem rursum: ἐπεὶ τοὺς γε ἀρχαιοτέρους ἐς τὰ ἱερεῖα τῶν καθισταμένων, ἐφ' ᾧ τις ὅρκον ἐποιήσατο μηδὲ ἐδώδιμον εἶναι τοῦτο ἔτι ἀνθρώπῳ.

Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat.] In Maccot, cap. III. § 2. vapulare is dicitur, qui פגול, id est, *abominabile*, comedetit.

ג בהמה שהקריבוה לעבודת כו"ם כולה אסורה בהנאה אפילו פרשה ועצמותיה וקרניה וטלפיה ועורה הכל אסור בהנאה לפיכך אם היה בעור סימן שידוע בו שזה העור תקרובת כו"ם הוא כגון שהיו עושין שקורעין קרע עגול כנגד הלב ומוציאין הלב הרי כל אותן העורות שכן כך אסורין בהנאה וכן כל כיוצא בזה:

III. De juramento, quod obtulerunt ad quæstum, quicquam lucrifacere, prohibitum est: etiam de stercore, ossibus, cornibus, ungulis, pelleque ejus; de omnibus, inquam, istis quæstum facere vetamur. Quod si in pelle nota foret, & indicatum, pellem eam idolis esse oblatam; ut fiebat, cum rotundo foramine, ex adverso cordis facto, cor per illud extraherent: ex pelle hujusmodi inconcessum erat lucrum, ut & cæteris talibus.

Cum rotundo foramine ex adverso cordis.] Tradit Maimonides in notis ad Mischajot, ע"ז פ"ב מ"ג, hunc fuisse cultum gentilium. הוא חק מחקות הצלמים *est species idololatriæ.* Videntur gentiles (si Hebræos audimus, qui tamen, unde illud hauserint, nescio) ad extrahendum cor animantis, foramen circuli, aut potius cordis forma fecisse; & si foramen illud per errorem in longum diruptum fuisset, illam pecudem pro inutili ad sacrificia habuisse. Habes idem in Aboda Zara, cap. II, § 4. רבן שמעון בן גמליאל אומר בזמן שהקרע שלו עגול אסור משוך מותר *Raban Simeon Ben Gamliel ait, quando incisura est orbicularis, prohibitas esse (pelles) ubi oblonga, licitas.* Pelles eæ, quibus incisura rotunda est, vocantur ibidem עורות לבובין, *pelles cordium.*

ד מה בין עבודת כו"ם של גוי לעכו"ם של ישראל עבודת כו"ם של גוי אסורה בהנאה מיד שנא' פסילי אלהיהם תשרפון באש משפסלו נעשה לו אלוה ושל ישראל אינה אסורה בהנאה עד שתעבד שנאמר ושם בסתר עד שיעשה לה דברים שבסתר שהם עבודתה ומשמשי עבודת כו"ם בין של גוי בין של ישראל אינן אסורין עד שישתמשו בהן לעבודה זרה:

IV. Quod discrimen est inter idololatriam gentilis, atque Israelitæ? Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum. Quia dictum, *Sculptilia* a *Deorum eorum igne exurentur.* (Nimirum) simulac sculpta, pro Diis habebantur. At sculptili Israelis non ante quæstum facere prohibemur, quàm cultus ei exhibitus sit. Quia dicitur, *b Exposuerit in occulto.* Hoc est, donec in occulto servierit recepto colendi modo. Sed ea, quæ inserviunt cultui idolorum, seu gentilium, seu Israelitarum, non sunt interdicta, priusquam in cultu ea more gentium fuere adhibita.

a Deut. 7. 25.

b Ibid. 27. 15.

Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum.] Sumtum ex Aboda Zara cap. IV. § 4. ע"ז של נכרי אסורה מיד ושל ישראל אינה אסורה עד שתעבד Non interpretor, quia verba eadem sunt. Cur מיד i.e. *è manu* simulatque perfectum est, illicitum habeatur gentilis idolum; Israelitæ non antequam cultus ei exhibitus sit; ratio est, quia ille, ut ait Autor, id pro Deo mox habet; Israelita non item. Potest enim pœnitentiâ duci, antequam colat. Unde requiritur, ut priùs idolum in occulto loco ponat; quia, publicè colere id metu judicum non ausus, videtur clam habere, ut colat. Constat autem, gentiles solitos quoque domi suæ habere simulacra deorum. Unde Plinius tertio epistolarum libro: *Emi autem, non ut haberem domi, verum ut in patria nostra celebri loco ponerem.* Non mirum autem, Deum vetuisse, ne quis domi suæ haberet talia: quando & legibus apud Romanos cautum id fuit: *Separatim nemo habessit Deos: neve novos, sed ne advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.*

ה העושה עבודת כו"ם לאחרים אע"פ שהוא לוקה שכרו מותר ואפילו עשאה לגוי שהיא אסורה מיד מפני שאינה נאסרת עד שתגמר ומכוש אחרון שגומרה אין בו שוה פרוטה:

V. Ejus, qui idolum aliis fabricat, tametsi ipse vapulet, merces tamen concessa est: imò etiamsi gentili illud idolum fecerit, ipsumque continuò prohibitum sit. Nec enim prohibitum est, nisi fuerit perfectum: ictus autem ultimus, quo perficitur, non censetur unius oboli.

Ejus, qui idolum aliis, &c.] Traditur idem in Gemara Aboda Zara cap. I. § 8. ע"ז מאן קא גרים לה גמר מלאכה ומחוי הגמר מלאכה בסכים אחרון מכוש אחרון לית בה שוה פרוטה. i. est. *Quid est, quod efficit idolum? consummatio*

matio operis. Quando autem consummatur opus ? ictu extremo. Ictus autem extremus non valet obolum. Mens est, idoli pretium licitum esse, quia quamdiu idolum perfectum non est, nequeat opifex mercedem exigere. Et quia consummatur extremo ictu, pro illo autem ictu ne obolus quidem solvatur; esse licitam mercedem.

Ictus autem ultimus, quo perficitur.] מכה & מכוש David de Pomis exponit מקבת של פעמון *malleum campana* à radice נכה i.e. *percutere.* Unde מכוש, vel מכה, *ictus, percussio.*

ו הלוקח גרוטאות מן הגוים ומצא בהן עבודת כו"ם אם נתן מעות ולא משך יחזירם לגוי וכן אם משך ולא נתן מעו' אע"פ שמשיכה בגוי קונה כמקח טעות הוא נתן מעות ומשך יוליכם לים המלח :

VI. Qui comparat sibi ferramenta à gentili, atque inter ea invenerit aliqua cultus idololatrici; si jam dederit pecuniam, ac necdum (ille ferramenta) acceperit, reddet ea gentili. Uti & si acceperit, ac necdum satisfecerit. Licet enim, simulatque acceperat, (verè) possideat; (nihilominus tamen) hoc pro erronea emtione censetur. Si jam dederit pecuniam, & (ferramenta) acceperit; projiciunt ea in mare mortuum.

Qui comparat sibi ferramenta.] גרוטאות sunt *fragmenta ferri.* Unde David de Pomis גירוטא exponit שברין של מתכת *fragmenta metalli.* Vox haud dubie sumta a Græca voce γρυτη, quod *scruta* Latinis, onde *scrutarii*, qui omnis generis scruta & frivola vendunt. Confirmat sententiam meam Natan autor Aruch, qui ait, גרט חתיכות סכורין ושברי נחשת [illegible] כל מיני מתכות בין כסף בין זהב *Clavi fracti, & fragmenta ferri, quæ collecta & coacervata sunt. Vox Græca. Sunt qui dicant, esse omnem speciem metalli, sive argentum, seu aurum sit.*

Si jam dedit pecuniam, & nondum accepit.] In Sulchan Aruch Halachoth מקח וממכר sect. 142. legas, contractum verbis non consummari, quamvis testes adsint; sed varias requiri conditiones. In rebus immobilibus quidem, ut emtor vendenti det nummum, licet tantum obolus sit, in testimonium emtionis. II. chirographum. III. ut possessionem capiat: i. e. præsente venditore in re emta destruat, vel mutet aliquid: quemadmodum si, emtâ domo, partem aliquam ejus destruat, vel dejiciat, aut instauret, vel simile quidpiam agat. IV. ut vas aliquod (non aliam rem) det, quæ signum sit peracti contractus. In jumentis, aut bestiis requiri, ut vel ea attollat, vel ex loco, in quo erant, abducat. In rebus autem mobilibus; ut eas vel tollat, vel ex loco suo auferat, vel denique vas aliquod det, quod signum sit consummati contractus. Hoc loco ait Maimonides, si quis ferramenta emens, pecuniam dederit, & ea nondum acceperit, aut ea acceperit, & pecuniam non dederit; nondum contractum pro rato haberi. Quamvis, ut ipse ait, במשיכה גוי קונה, i. e. emtor accepta re, quam emit, eo ipso tempore possessor fiat. Sed ratio irrit hujusmodi contractus est, quia fraus fuit: nam idololatrica ferramenta ignarus emit: à contractu autem abesse debet omnis dolus: ut testatur Maimonides in Jad Chazaqua Halachut Mechira cap. xv. At si & merces acceperit, & simul pecuniam dederit, rescindi contractus nequit, eoque ipse possessor manet. Et quia vendere ea, aut in usum suum convertere nequit, abjicienda sunt in mare.

ז וכן גוי וגר שירשו את אביהן גוי יכול הגר לומר לגוי טול אתה עבודת כו"ם ואני מעות טול אתה יין נסך ואני פירות ואם משבאו לרשות הגר אסור :

VII. Sic etiam, ubi gentilis, & Israelita peregrinus adeunt hæreditatem patris sui gentilis, dicet gentili peregrinus: Accipe tu idolis dicata; ego pecuniam sumam. Tibi vinum cedat libationis; mihi fructus. Quod si eorum hæreditas obtigit peregrino, vetita sunt.

Sic etiam ubi gentilis, & peregrinus.] Hæc iisdem verbis legas in Codice דמאי *Demai*, seu de rebus dubiis, cap. vi, § 10. Ratio autem, ob quam permutatio ista concedatur, est, ne de more hæreditatis paternæ ad paganismum iterum delabatur. Sed hoc tantùm licet, quamdiu nondum in possessionem ejus venerit: ubi semel possedit, nefas est: nam sic ex rebus idololatricis quæstum caperet.

ח צורות שעשאום גוים לנוי מותרין בהנאה וצורות שעשאום לעבודת כו"ם אסורין כיצד כל הצורות הנמצאים בכפרים אסורים בהנאה מפני שחזקתם של עבודת כו"ם הן עשויין והנמצאות במדינה אם היו עומדין על פתח המדינה והיה ביד הצורה צורת מקל או צפור או כדור או סייף או עטרה וטבעת חזקתו שהוא לעבודת כו"ם ואסור בהנאה ואם לאו הרי הוא בחזקת לנוי ומותר :

VIII. Imagines à gentilibus ornatus caussa factæ, licitæ sunt ad quæstum; prohibitæ, quæ cultus ergo fabricatæ. Quemadmodum & omnes imagines in pagis repertæ sunt ad quæstum illicitæ, quia solent eæ ad cultum fieri. Quæ vero inveniuntur urbium portis impositæ; si in manu fuerit forma virgæ, vel avis, vel pilæ, vel gladii, vel coronæ, aut annuli; arguuntur eo ad cultum factæ, eoque illicitæ sunt ad quæstum. Sin minus, colligitur ornatus caussa factas, eoque sunt licitæ.

Quia solent ea ad cultum fieri.] שחזקתן של עבודת כוכבים הן עשוין. De voce חזקה consule Davidem de Pomis. Jurisdictionem & possessionem denotat. Item consuetudinem & receptum morem. onde מחזיקין את האדם על חזקתו *statuunt hominem super consuetudinem suam.* i. e. judicant eum על מעשיו הטובים או הרעים שהורגל בם ימים רבים *secundum opera bona aut mala, quibus assuevit, multo tempore.*

Urbium portis imposita.] Mos is Orientis videtur, ut Deum tutelarem portis urbium imponerent. Sinenses hodieque simulachrum Dei imponere iis, testis Gonzalus Mendoza de Sinensium moribus lib. 11. cap. 11. Existimat

stimat autem Maimonides, simulachra publico loco collocari ad cultum.

Si in manu fuerit forma virgæ.] Colligit hic Maimonides iudicia, unde quis conjicere possit, utrùm simulachra ad cultum, an solùm ad ornatum facta sint. Primo loco virgæ meminit: de qua in Gemara Aboda zara cap. 1. § 1. מקל מרודה לה עצמו חוזק כל העולם כולו כמקל *virga, qua dominatur toti mundo, ut sceptrum.* ita enim hæc transferenda sunt. Nam, ut ait Raschi in notis לשון גנאי נקט כלומר מרודה על כל *verbis ignominiosis,* (seu ad contemtum) *utitur, & vult, qua dominatur supra omnem.* i.e. cum Gemara vellet dicere, מקל מרודה על כל העולם dixit contemtu idoli, מרודה לה עצמו חוזק כל העולם. Nam alioqui hæc constructio non satis sit congrua.

Vel avis.] Nam, ut in v. Æn. ait Servius, *nulla avis caret consecratione, quia singula aves numinibus sunt consecratæ.* Solitum quoque Homero, Deos avibus comparare; unde Eustath. ad Il. 11. Συνήθες τῷ ποιητῇ ὀρνέοιν ἐξομοιοῦν τοὺς παρ' αὐτῷ Θεοὺς, καὶ ἔστι τοῦτο σημειωτέον. οἰκεῖα γὰρ τοῖς οὐρανίοις τὰ ὑψιπέτα. *Consuetudo est poetæ, avibus assimilare, quos pro Diis habet. Estque hoc iis dignius: quia altivolantia sunt cælestibus propria.* Hinc & Porphyrius stellis aves immolandas existimavit. Et Ægyptii, teste Oro Apolline. Θεὸν βουλόμενοι σημῆναι, ἱέρακα ζωγραφοῦσι. *Volentes significare Deum, accipitrem pingunt.* Et apud Eusebium lib. 1 de Præparatione Euangelica, cap. ult. legas: Ζωροάστρης δὲ ὁ Μάγος ἐν τῇ ἱερᾷ συναγωγῇ τῶν Περσικῶν φησι κατὰ λέξιν: Ὁ δὲ Θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *At magus Zoroastres ad verbum sic ait in sacris collectaneis de rebus Persicis: Deus verò caput habet accipitris.* Complexus igitur hoc avis vocabulo Maimonides videtur Deos istos, quibus avis appingeretur. Uti Jovem, cui aquila; Minervam, cui noctua; Junonem, cui pavo; Apollinem, cui corvus, appingi solebat. At in Gemara Aboda zara cap. 111. § 1. caussa redditur, quid avis imago apud idolum notet צפור לה עצמו חוזק כל העולם כולו כצפור. *qua occupat totum mundum, ut avis:* ad verbum, *qua occupat seipsam sub toto mundo, ut avis.* Sed mens est, quæ, ut avis, alas suas extendit super mundum, eumque velut protegit. Nam, ut suprà notavi, לשון גנאי, ad contemtum est prolatum. Sed non intellexit Autor Gemaræ, quid sibi avis vellet, quæ statuis solebat adjungi.

Vel gladii.] Qui non Marti modò sacer, sed etiam Themidi erat: ut Clemens Alexandrinus testis Admonitione ad gentes. Ubi quatuor ejus Deæ arcana refert symbola; origanum, lucernam, ensem, & pectinem, sive τὸ αἰδοῖον γυναικεῖον.

Vel pila.] Fortassis Fortunam designat, aut Jovem; qui, ut orbis Dominus, cum globo pingi soleat. Unde Gemara loco supra citato חוזק כל העולם כולו ככדור כדור שמרכס לה עצמו *Quæ complectitur totum mundum, ut globus.*

Vel corona.] Bacchum constat coronatum fingi, ut eum forsitan signet. Nisi potius capiendus Jupiter, rex hominumque Deumque. Sanè corona hic, ut signum imperii, ponitur; uti est in Gemara Aboda Zara cap. 111. § 1. Nam inquit est כמכתר כלב *ut corona canis.* Vox *canis* usurpatur pro מלך *Rex*, per contemtum; ut notat ibidem Raschi. Nec corona solùm Deorum erat: sed coronati quoque, qui Deos colerent. Unde Lucian. de Dea Syria: Βωμὸς ἔστηκεν αἰεὶ, καὶ θυμιήματα ἔχει. πολλοὶ δὲ καὶ ἑκάστης ἡμέρης καὶ εὐχὴν ἐς αὐτὸν ἐρχόμενοι, στεφανηφορέουσι. *Ara semper coronata est, & suffitus habet: multique singulis diebus eo natantes ad precandum coronas ferunt.* Hunc coronarum usum gentilibus objectant Justinus Martyr in Apologia, ut alios taceam. Sed & victimæ coronari solitæ. Maro 11 Æn.

> *Et salsa fruges, & circum tempora vitta.*

Et ibidem de Minervæ simulachro:

> *Virgineas ausi diva contingere vittas.*

ט צלמי כו"ם הנמצאים מושלכים בשוקים או בתוך הרפואות הרי אלו מותרין ואין צריך לומר שברי צלמיהן אבל המוצא עבודת כו"ם או תלה או אבר מאבריה מושלך הרי זה אסור בהנאה הואיל וידע בודאי שזה האבר מן הצורה הנעבדת הרי היא באיסורה עד שיודע לו שרגוים בטלוה:

IX. Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam, vel inter feruta reperiuntur, licitæ sunt: nec dicere opus, ea esse idolorum fragmenta. Sed cum invenitur manus idoli, aut pes, aut aliud quodlibet è membris, quæstum inde facere est nefas: quandoquidem certo constat, esse membrum imaginis, cui quondam cultus præstitus sit. Eoque vetitum, usque dum constet, (idolum) à gentilibus esse abolitum.

Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam.] Imagines in plateam conjectæ, aut inter scruta repertæ, licitæ sunt; quia duplex in iis dubitatio est: prior, utrum unquam cultæ fuerint, (nam potuere ornatus tantùm caussa fieri) altera utrùm per contemtum à gentilibus sint abjectæ. At imago stellæ, aut planetæ, vel membri ejus, quamvis projecta sit, vetita est: quia tales tantum cultus causâ fiunt. Eoque una modo dubitatio est, an à gentilibus per contemtum, & quasi indigenæ religione, rejectæ sint.

* *Nec dicere opus.*] ואין צ״ל לומר phrasis Rabbinica, quam Latine expresseris: *Manifestius est, quam ut admoneri oporteat:* vel, *Hinc, utut non dicatur, sequi quisque videt,* &c.

י המוצא כלים ועליהן צורת חמה ולבנה ודרקון אם היו כלי כסף וזהב או בגדי שני או שהיו חקוקי׳ על הנזמים ועל הטבעות הרי אלו אסורין ועל שאר הכלים מותרין מפני שחקקתן לנוי וכן שאר הצורות הנמצאות על כל הכלים חוקתן לנוי ומותרין:

X. Si inveniantur vasa imagine Solis, Lunæ, vel draconis signata, eaque sint argentea, vel aurea: vel (si reperiantur sic signata) vestimenta coccinea, aut monilia, aut ita cælati annuli: ea prohibita sunt. Cætera vasa licet habere, quia ad ornatum fieri solent. Uti & reliquæ imagines, quæ vasis imprimuntur, quia id ornatus caussa fit, pro licitis habentur.

Si inveniantur vasa, &c.] Eo prohibita vasa imagine ejusmodi insignita, quia illis libari Deo illi, vel heroi, cujus imaginem haberent, soleat. Hujusmodi crateres vel scyphos dixere *sigillatos.* In quibus religionem posuisse gentiles, satis indicat hoc Ciceronis vi in Verrem: *Apposuit patellam, in qua sigilla erant egregia: iste continuò, ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque Deorum, ex hospitali mensa tollere.* Porrò non Deorum modò, sed heroum quoque imaginem aut gesta in scyphis, quibus libare mos Diis,

cælari

cælari solere, indicat Statius Papinius lib. 1 Theb. vers. 540.

—— Pateram famulos ex more poposcit,
Qua Jasides libare Deis seniorque Phoroneus,
Assueti.

Cui pateræ Persei gesta insculpta erant. Verùm non arbitror, Hebræos putâsse tales scyphos esse illicitos: nisi heroes illi in Deorum essent numerum relati.

Imagine Solis, vel Lunæ.] Nec tamen vas illicitum, cuicumque Solaris circulus vel Lunaris insculptus: sed, ut Maimonides ipse explicat in Misnaiot, si ex gentilium ritu id fiat: ut, si Sol, vel Apollo, exprimatur currui insistens, aut cum capite radiis cincto: cujusmodi annulos plurimos cernere est in Dactyliotheca Abrahami Gorlæi.

Vel draconis.] Draco in Aboda Zara cap. 111, dicitur esse figura serpentis, collo tenus, squamosi, instar piscis. Draconem autem divinitatis fuisse symbolum, vix ulli puto ignotum.

Vestimenta coccinea.] Ab Hebræis in Rabot traditum est, Mardochæum eò se Hamani prosternere noluisse, quia vestis ejus intextam haberet falsi Dei imaginem. Sed hoc similibus eorum commentis accensendum. Solere tamen gentiles, etiam Deorum gesta vestibus eorum intexere, vel argumento erit Palladis ille peplus, quem Maro, vel alius, in Ciri describit.

Monilia.] Monilia à fronte usque ad nares dependentia. Hieronymus in Ezech. xvi. 12. *Verbum Ebraicum NEZEM, excepto Symmacho, qui interpretatus est, ἐπιῤῥίνιον, omnes inaurem transtulerunt: non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo, quod de auribus pendeant, inaures vocantur: sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nuncupetur. Et usque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere, & imminere naribus.*

Cætera vasa.] Omnia, inquit, vasa, præter aurea, & argentea. Sed quid si eadem imago in fictilibus? Nam & istorum usus in sacris; præsertim apud priscos Romanos. Imò & in Codice Aboda Zara cap. 11. 9. 4. inter ea, unde fructum capere nefas sit, reponuntur חרס הדריני *fictilia Hadriani*: quæ puto vasa fuisse, quibus Hadrianus, vel Cæsares Romani, uterentur ad libandum Diis vinum.

יא עכו"ם ומשמשיה וכל התקרובת שלה אסורין בכל שהן כיצד עבודת כו"ם שנתערבה בצורות של נוי אפילו אחת בכמה אלפים יוליך הכל לים המלח וכן אם נתערב כוס של עבודת כו"ם בכמה כוסות או חתיכה מן הבשר שנתערבה בכמה חתיכות יוליך הכל לים המלח:

XI. Idolum, omniaque eò pertinentia & quicquid ei oblatum, omnino prohibetur: uti si idolum Imaginibus ornatus causâ factis immistum fuerit; quamvis unum inter multa millia sit; omnia in mare mortuum præcipitantur. Sic quoque si calix idololatricus magno calicum numero, vel frustum carnis multis frustis additum fuerit; cuncta in mare mortuum projici oportet.

Quamvis unum inter multa millia sit, omnia illa.] Cur ita statuatur, caussa est ista, quòd frustum idolorum cultui destinatum, si aliis permisceatur, illa etiam contaminet: præsertim cum discerni non possit à cæteris, eóque grave sit periculum, ne pro licito comedatur, quod edere est nefas.

יב וכן עור לבוב שנתערב בכמה עורות הכל אסור בהנאה עבר ומכר עבודת כו"ם או אחד ממשמשיה או תקרובת שלה הרי הדמים אסורין בהנאה ואוסרין בכל שהן כעבודת כו"ם שנאמר והיית חרם כמוהו כל מה שאתה מביא מעבודת כו"ם ומכל משמשית ותקרובתה הרי היא כמוהו:

XII. Itidem si pellis perforata pellibus sit aliis admixta, usus omnium earum est interdictus. Si quis adversus legem idolum, aut aliquid ejus cultui inserviens, vel quod ei offeratur, vendiderit: contracti inde usus quantacunque summa fuerit, haut minùs quàm idolum ipsum, prohibetur. Quia dicitur: * *Et erit anathema, sicut ipse.* Quicquid ex idolis, vel ejus cultui inservientibus sumitur, item oblationes ejus, instar idoli habentur.

Pellis perforata.] De qua dictum §. 3.
Si quis adversus legem vendiderit, &c.] Haustum ex 11. cap. Kidusin.

יג עבודת כו"ם או אשרה שנשרפה אפרה אסורה בהנאה וגחלת של עבודת כו"ם אסורה והשלהבת מותרת מפני שאין בה ממש:

XIII. Usus cineris ex idolo, aut luco combusto, prohibitus est. Pruna quoque idololatrici cultus vetita est. Flamma autem concessa: ut cui nihil insit solidi.

Pruna quoque idololatrici cultus vetita est.] Vide Tractatum Thalmudicum יום טוב Jom tob cap. v. § 5.

יד ספק עבודת כו"ם אסור ספק ספקה מותר כיצד כוס של עבודת כו"ם שנפל באוצר מלא כוסות כולן אסורות מפני שעבודת כו"ם וכל משמשיה אסורין בכל שהן פירש כוס אחד מן התערובת ונפל לכוסות שניים הרי אלו מותרין:

XIV. Ea, quæ suspicio est ad idololatricum cultum pertinere, prohibita sunt. Sed licita, de quibus suspicio est, ea ad illud pertinere, de quo suspicio est. Exempli gratiâ. Si calix idololatrici cultus inciderit in capsam aliis calicibus plenam, cuncti sunt prohibiti; quia idola, & quæcunque cultui eorum inserviunt, interdicuntur, quantacunque fuerint. Si quis vero unum ex mixtis illis calicibus desumserit, atque is (infortunio) in calices secundarios inciderit, hi erunt concessi.

Sed

Sed licita, de quibus ſuſpicio.] Diſputant VIII. cap. Zebachim Rab, & R. Simeon, ille licitum contendit, hic illicitum, uſque ad finem mundi.

טו טבעת של עבודת כו"ם שנתערבה בכמה טבעות ונפלו שתים מהן לים הגדול הותרו כולן שאני אומר אותה הטבעת היתה בכלל השתים נתערבה במאה ונחלקו ארבעים למקום אחד וששים למקום אחר ונפלו הארבעים כולן לטבעות אחרות כלן מותרות שאני אומר אותה הטבעת האסור' ברוב היא נפלו הששים לטבעות אחרות כולן אסורות:

XV. Si annulus idololatricus aliis multis annulis fuerit permiſtus, ac duo eorum in mare magnum inciderint; omnes liciti ſunt: quia dicere liceat, annulum illum idololatricum fuiſſe alterum illorum, qui mari inciderint. Si mixtus fuerit annulis centum; atque iſti dividantur in partes duas, ita ut hinc ſint annuli XL, inde LX; XL. autem annuli miſceantur aliis ab illis ſexaginta: univerſi iſti erunt conceſſi; quia dicere poſſis, annulum vetitum eſſe in parte majori. Sed ſi LX illi in alios, atque alios; & hi, & iſti, ſunt illiciti.

Si annulus idololatricus.] Quæritur, cur ſi ex ſenis annulis, in quibus unus ſit idololatricus, duo in mare ceciderint, quatuor ſalvis; præſumatur, ex duobus deperditis, non item ex quatuor ſalvis, eſſe idololatricum illum; utcumque exiſtimari poſſit, potius eſſe in numero majori, quam minori: & tamen, ſi ſeni ſint annuli, quorum unus idolorum cultui dicatus; atque hi in duas dividantur partes inæquales, ita ut hinc duo ſint, inde quatuor; præſumatur annulum idololatricum potiùs eſſe in parte majori; eóque pars minor, hoc eſt ea, in qua duo annuli, pro licita habeatur. Nempe eo ſpectâſſe videntur, quòd in ſuſpicione prima debeat ſiſti, ne ſuſpicio ſuſpicionem gignat, & illa aliam, atque aliam, & ita in infinitum. At cùm è ſenis annulis duo, non dico, in fluentum, aut puteum, unde aliqua eos recuperandi ſpes; ſed in mare Mediterraneum vel Oceanum procĭderint, unde ſpes recipiendi nulla; ſuſpicio eſt, in duobus illis deperditis annulis etiam fuiſſe idololatricum. Quid ergo, poſtquam ſuſpicio eſt, annulum illum fortaſſe non amplius eſſe in rebus humanis, ita ut inde nemo poſſit inquinari, etiam aliam concipiamus ſuſpicionem, quaſi ſit in annulis ſalvis, eóque uſus eorum ſit interdictus? Diſpar verò ratio, ſi omnes annuli ſint ſalvi. Nulla enim ratione tum evitaveris, quin ſi annulos in duas dividas portiones, & hic unam, & alter alteram obtineat partem; alteruter inde fructum capiendo, delinquat. Quare hic ita judicatum, in alterutra ſolùm pane eſſe poſſe: ac veriſimilius videri, ineſſe majori parti, quàm minori; eóque portionem, ubi quatuor, non eſſe licitam; at licitam eſſe partem, ubi duo ſolum; in qua idololatricum illum eſſe, minus ſiat veriſimile.

יו האשרה בין שהיתה נעבדת בין שהיתה עבודת כו"ם מונחת תחתיה אסור לישב בצל קומתה ומותר לישב בצל השריגים והעלים שלה ואם יש לו דרך אחרת אסור לו לעבור תחתיה ואם אין לו דרך אחרת עובר תחתיה כשהוא רץ:

XVI. Si vel arbor ipſa culta fuerit, vel poſitum ſub ea idolum; in umbra trunci ejus conſidêre prohibemur: at (ſub umbra) foliorum & ramorum licet. Si via ſit alia, tranſire ſub ea nefas: ſin alia deſit, curſim ſub ea tranſeundum.

Si vel arbor ipſa culta fuerit.] אשרה hic pro arbore ponit, quod alioqui ἄλσος ſeu lucum notat. Notum, & arborem unicam ſacrari ſolere: unde de platano ſic Theocritus in Helenæ epithalamio:

> Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται, (ὡς παριών τις
> Ἀν γνοίη) Δωριστί, Σέβου μ'. Ἑλένας φυτὸν εἰμι.
> *Litera verò in cortice ſcribentur, (ut quis prætereins*
> *Legat) Doricè Venerare me: nam Helenæ arbor ſum.*

In umbra trunci ejus conſidêre prohibemur.] Hæc, & quæ deinceps ſequuntur, iiſdem prope verbis leguntur in Aboda Zara cap. III. Sed quod dicitur, nefas eſſe, ut ſub umbra ejuſmodi arboris ſedeamus, id non videtur ratione ullius ponderis niti. Siquidem Maimonides ſuprà dixit, flammam ignis, idolorum honore accenſi, licitam eſſe, מפני שאין בה ממש *quia ſubſtantia caret.* Quanto igitur magis umbræ uſus conceſſus! Nam flamma eſt fumus accenſus. At fumus eſt corpus, etſi imperfectè mixtum. Umbra autem non eſt corpus: unde poeta, a *Prenſantem nequicquam umbras.* Sanè umbra non eſt aër lumine carens, ut quidam definiunt (ſi enim aer genus ſit, corpus erit) ſed eſt privatio, vel imminutio luminis in aere ex opaci corporis objectu.

a Georg. 4.

יז אפרוחים שקננו בה ואין צריכים לאמן מותרין והאפרוחים והביצים שצריכין לאמן אסורין שהרי האשרה כמו בסיס להן והקן שעשה בראשה מותר מפני שהעוף מביא עציו ממקום אחר נטל ממנה עצים אסורין כתחלה:

XVII. Pulli in ea nidificantes, ſi matris non amplius indigi, liciti ſunt: ſin pulli matris egeant, hi, uti & ova, prohibentur: quia arbor iis eſt quaſi baſis, ſive fulcimentum. Nidus, qui in ejus eſt cacumine, licitus habetur; quia materies ejus aliunde apportata. Nam ſi ex arbore ea fuerit, prohibetur.

Pulli in ea nidificantes liciti ſunt.] Sumtum ex III. cap. Meila. Extendebat gentilium ſuperſtitio ſeſe ad ipſas aves uſque. Itaque in templis nidificantes violare, aut inde tollere, nefas erat. Unde apud Herodot. cum Ariſtodicus in templum, quod in Chio erat, veniens, nidos, & aves illic nidulantes abriperet; audivit vocem ex adyto: Ἀνοσιώτατε ἀνθρώπων, τί τάδε τολμᾷς ποιέειν; τοὺς ἱκέτας μευ ἐκ τοῦ νηοῦ κεραΐζεις. *Impuriſſime mortalium, quomodo audes ſupplices meos ex templo diripere?* Ergo cenſebantur aves tunc, ut ſupplices, & templum iis, ut aſylum erat. At par ratio in arboribus ſacris.

יח הסיק

XVIII. Si

יח הסיק כתן את התנור יוצן ואח"כ יסיק בעצים אחרים של התר ויאפה בו את הפת אפה בו את הפת ולא צנן הפת אסורה בהנאה נתערבה באחרות יוליך דמי אותה הפת לים המלח כדי שלא יהנה בה ושאר הככרות מותרין :

XVIII. Si quis arboris talis materiem furno imposuerit, frigefieri eum patietur : nec priusquam lignis licitis denuo calefecerit, panem coquet. At si panis coctus, priusquam furnus frigefactus, panis usus interdicitur. Quod si panis ejusmodi aliis permixtus fuerit : contractum inde æs projicietur in mare mortuum, nequa inde capiatur utilitas : cæteri tamen panes sunt concessi.

Si panis coctus, &c.] Ex Veneta majori, verba hæc, quæ typographi culpa in minori desiderantur, supplevimus: אפה בו את הפת

In mare mortuum.] Jam diximus de eo §. v.

יט נטל ממנה כרכר וארג בו את הבגד אסור בה:ארה נתערב בבגדים אחרים יוליך דמי איתו הבגד לים המלח ושאר כל הבגדים מותרין ומותר ליטע תחתיה ירקות בין בימות החמה שהן צריכין לצל בין בימות הגשמים מפני שצל האשרה שהוא אסור עם הקרקע שאינה נאסרת גורמים ליתקות אלו לצמוח וכל שדבר אסור ודבר מותר גורמין לו הרי זה מותר בכל מקום לפיכך שדה שזבלה בזבל עבודת כו"ם מותר לזרוע אותה ופרה שפטמה בכרשיני עבודת כו"ם האכל וכן כל כיוצא בזה :

XIX. Si radio quis ex ea arbore sumto texuerit, usus vestis ex (tela) ista prohibitus est. Si vestibus sit aliis permixta, pecunia inde acquisita) projiciatur in mare mortuum: cæteræ tamen vestes sunt concessæ. Permissum autem est olera sub ea arbore serere, tam tempore æstivo, cùm illa indigent umbrâ; quàm hyberno. Quippe umbra arboris prohibita, & solum non vetitum, in caussa sunt, cur sata proveniant. Quicquid autem ex una re illicita, alteraque licita, producitur, id quovis loco licitum habetur. Ea de caussa agrum fimo idololatrico stercoratum fas est conserere. Vacca itidem leguminibus idololatricis saginata comedi potest. Ac par in similibus ratio est.

Permissum autem est olera sub hac arbore serere.] Vide Aboda Zara cap. III.

כ בשר או יין או פרות שהכינום להקריבם לעבודת כו"ם לא נאסרו בהנאה אע"פ שהכניסום לעבודת כוכבים עד שיקריבו לפניה הקריבום לפניה נעשו תקרובת אע"פ שחזרו והוציאום הרי אלו אסורין לעולם וכל הנמצא בבית עבודת כו"ם אפילו מים ומלח אסור בהנאה מן התורה והאוכל ממנו כל שהוא לוקה :

XX. Caro, vinum, aut fructus, non sunt ad quæstum interdicta, licet idoli sint cultui destinata, & jam illata ante illud, usque dum ei necdum sint oblata. Sin jam illi sint data, dicata : utcunque dein auferantur, nihilominus perpetuò prohibita sunt. Itidem quodcunque in delubro idoli reperitur, sive aqua, sive sal fuerit, lege, nequid ex eo lucri petamus, interdicitur. Ac qui aliquid inde comederit, vapulat.

Caro vinum, &c.] Vide Aboda Zara cap. II.

Nequid ex eo lucri petamus.] Nempe ab idolis & vasis idololatricis, usque adeo abhorrere oportet, ut abominationes hasce nolumus recipere, inque usum familiæ convertere: sed ad detestationem nostram significandam, ea absumamus flammis; vel aliter perdamus; ne vel memoria eorum supersit.

כא המוצא כסות וכלים ומעות בראש כו"ם אם מצאן דרך בזיון הרי אלו מותרין ואם מצאן דרך כבוד הרי אלו אסורין כיצד מצא כיס תלוי בצוארו כסות מקופלת ומונחת על ראשו כלי כפוי על ראשו הרי זה מותר מפני שהוא דרך בזיון וכן כל כיוצא בזה מצא בראשו דבר שכיוצא בו קרב לגבי המזבח הרי זה אסור :

XXI. Si quis operimentum, aut vas, aut pecunias idoli capiti impositas per contemtum, repererit; his uti licebit. Sin venerationis ergo id factum, prohibentur. Quemadmodum si invenerit collo dependentem crumenam, operimentum duplex, aut vas inversum capiti impositum; licita sunt illa, quia est species contemtus : atque ita in cæteris. At si ostenderit aliquid capiti impositum, simile ei quod in ara offertur: id interdictum est.

כב בד"א בזמן שמצאן חוצה למקום עבודתו אבל מצאן בפנים בין דרך כבוד בין דרך בזיון בין דבר הראוי למזבח בין דבר שאינו ראוי כל הנמצא בפנים אסור אפי' מים ומלח ופעור ומרקולים

XXII. Cæterum hæc intelligenda sunt, si extra locum idolorum cultui sacratum reperiantur. Nam si intra ejusmodi locum inveniantur, sive cum veneratione (reposita) sive per contemtum; sive item aræ idonea, sive secus; prohibita sunt, etiam aqua, & sal. Quicquid verò apud Peorem, vel

ומרקוליס כל הנמצא עמהן בין בפנים בין בחוצה אסור בהנאה וכן אבני מרקוליס וכל אבן הנראית שהיא עמו אסורה בהנאה:

vel Mercurium, fuerit inventum, seu id intra sit, seu extra locum sacratum: usus eius est interdictus. Proinde lapis Mercurio sacer, vel ei appositus, prohibetur.

Apud Peorem.] Nam cum credantur ei sordidis rebus cultum præstari, ut superius dictum; dijudicari nequit, ea quid honoris ergo, an per ludibrium fecerint.

Vel Mercurium.] Quia nec hic discernere possis, utrùm lapis appositus sit ex religione, an contemtu.

כג עכו"ם שהיה לה מרחץ או גינה נהנים בהם שלא בטובת כהנים ואין נהנין בהן בטובתם היה לה ולאחרים נהנים בהן אפילו בטובת כהנים ובלבד שלא יתן שכר:

XXIII. Si delubro fuerit balneum, vel hortus: uti eo licet, dummodo ne pro eo gratiæ agantur sacerdoti. Cum gratiarum vero actione uti non licet. Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis, etiam gratias agere licebit, modò merces nulla detur.

Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis.] Eo tum gratias agere conceditur, quia sacerdos consideratur non ut sacerdos, sed ut unus e multis.

כד מרחץ שיש בה עכו"ם מותר לרחוץ בה מפני שהיא נעשית שם לנוי ולא לעבודה שנ' אלהיהם בזמן שנוהגים בהן מנהג אלהות ולא בזמן שמבזין אותו כגון זו שהיא עומדת על הביב והכל משתינין בפניה ואם היתה דרך עבודתה בכך אסור ליכנס בו:

XXIV. In balneo, ubi idolum est, lavare se permittitur, quia id factum videtur ornamenti, non cultus gratiâ. Nam dicitur, a *Deos eorum*: puta quando peragunt coram iis ritus divini cultus, non ubi illos contemnunt. Uti cum idolum insistit canali, & coram eo omnes urinam reddunt. At si cultus ejus hac in re consistit, eò intrare sit nefas.

a Deut. 7. 25.

In balneo, ubi idolum, lavare se permittitur.] Aboda Zara cap. 3. narratur, R. Gamlielem reprehensum, quòd se lavaret in balneo, in quo Veneris statua esset: eumque ad purgationem sui tria attulisse. Primum, quod balneum ad lavandum exstructum esset, & postea demum statua ibidem collocata. Deinde, quòd statua ornatus, non cultus caussâ istic loci posita esset. Postremo, quod statuæ collocari solerent locis iis, queis cum munditia adorari possent; illic autem sibi sordes, & unumquemque lotium coram ea reddere. Ex his rationibus R. Moses primam, ut minus prægnantem, omisit.

כה סכין של עכו"ם ששחט בה הרי זה מותר מפני שהוא מקלקל ואם היתה בהמה מסוכנת הרי זה אסורה מפני שהוא מתקן והרי זה התיקן מהנאת משמשי עכו"ם וכן אסור לחתוך בה בשר מפני שהוא מתקן ואם חתך דרך הפסד והשחתה מותר:

XXV. Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia, licitus est, quia perdit. Sin bestia in vitæ periculo sit, prohibetur, quia meliorem ejus conditionem reddit: eaque melioratio est ex usu eorum, quæ ad idola pertinent. Itidem interdictum est, eo carnem præscindere, quia & illud meliorat. Quod si præsciderit perdendi & corrumpendi animo, pro licito habetur.

Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia.] Hujusmodi erat, qui Romanis *secespita* dicebatur. Vide, quæ de eo ex Antistio Labeone refert Festus Pompejus.

פרק שביעי

CAPUT VII.

כל שאין בו תפיסת ידי אדם ולא עשאו אדם אע"פ שנעבד הרי זה מותר בהנאה לפיכך הגוים העובדים את ההרים ואת הגבעות ואת האילנות הנטועין מתחלתן לפרות ואת המעינות הנובעין לרבי' ואת הבהמה הרי אלו מותרים בהנאה ומותר לאכול אותן הפרות שנעבדו במקום גידולן ואותה הבהמה ואין צריך לומר הבהמה שהוקצת לעכו"ם שהיא מותרת באכילה בין שהקצוה לעבודה בין שהקצוה להקריבה הרי זו מותרת:

QUicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum, utcunque illud colatur, ad usum nihilominus conceditur. Ac proinde, quos gentiles venerantur montes, colles, arbores primo fructuum caussâ plantatas, fontes in publicum fluentes, atque adeo jumenta, etiam ad usum permittuntur. Atque edere licet fructus in loco, ubi nati, cultos; ut & bestias. Unde consequitur, comedi etiam posse animal, idololatricè sive ad cultum, sive ad oblationem, segregatum.

Quicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum.] Ratio est, quia ea, quæ humano generi utilia sunt, iniquum fuerit ob quorundam malitiam omnibus eripi. Sic Solis lumine privari non debent pii, quia illo gentiles abutantur. Huc respiciunt, quæ cap. IV. Aboda Zara § 7. leguntur his verbis: [illegible]

[illegible Hebrew: 5 lines]
i.e. *Interrogârunt sapientes Romæ, quandoquidem [illegible] Deo displiceret idololatria, cur non aboleret eam: quibus responderunt: si rem mundo non necessariam colerent, utique eam destrueret: nunc cum colant solem, lunam, stellas, ac planetas, cur perderet mundum suum propter insipientes. Rursum dixerunt, si hoc ita esset, perderet saltem rem mundo non necessariam, relicta ea, quæ necessaria. Ad hoc responsum est: imo vero [illegible] idololatriam ita confirmaretur: quia [illegible] dicerent, jam intelligitis illos esse Deos, qui non abolitæ sunt.* Ad monumentum allatam referre possis, quod Italia, & imprimis flumina, fontes, ac similia, publica sint: unde illud,

—— *[illegible] communis aquarum est.*

Ea autem constitutio olim Judæis valde fuit necessaria, peregrinantium causa. Fieri enim poterant per loca arida profectis, ubi nulla flumina, sed tantum fontes essent: Durum sane iis fuisset, ut siti extrema non posse uti aqua fontis, quia ille consecratus esset, uti omnes pene fontes sacri gentilibus erant: quin & amnium capita, ut vel liquet ex illo IV. Georg.

—— *Ad extremi sacrum caput adstitit amnis.*

Et Horatii illo od. I. lib. I.

—— *Nunc ad aquæ lene caput sacræ.*

In caussa est, quod ab aquis alimonia sit, & incrementum. Quæ res magnum Dei est beneficium. Unde & nationes cultum iis divinum tribuerunt: Ægyptii sub nomine Osiridos: Romani Græcique sub nomine Neptuni, Amphitrites, Naiadum, & aliis: Peruani sub vocabulo Mammacocha.

Edere licet fructus illos in loco, ubi nati, cultos.] Hoc est, fructus natos in arbore culta. Nam quamdiu fructus sunt in arbore, quasi pars ejus sunt; ut dum arbor tota colitur, fructus etiam coli videantur. Non injuria fortè adversus his aliquis dicat, quod cap. VII. § 17. dictum sit, homini nefas esse vel considére in umbra sacræ arboris. Nam cons[illegible] qui inde videtur, multò minus licere comedere [illegible] arboris [illegible] tatæ. [illegible] pars arboris [illegible] potest [illegible] fructus in arbore sunt haud [illegible] pars [illegible], quam embryon pars [illegible]. Saltem [illegible] habere, etiam est [illegible] meus: de quibus sic Plutarchus lib. V. de Placit. Philosoph. cap. XV. Οἱ Στωϊκοὶ [illegible] *Stoici ajunt, fœtum in utero partem esse ipsius uteri, non animal: & sicut fructus arborum partes dicimus, videmusque maturos decidere, sic & fœtum.* Censeo, istis non [illegible] occurri [illegible] quam si dicamus, eo spectasse Judæos, quod qui consideat sub arbore consecrata, videri possit ibi hærere cultus ergo. Omnis verò idololatriæ [illegible] quoque est fugienda. At non facile hæc oritur suspicio, siquis fructus edat, quos dixi. Neque enim discere [illegible] est fructus arboris communis: atque ut constaret pluribus, ex sacra arbore discerptos, satis liquet, [illegible] comedi, ut fructus; non ut sacræ arboris fructus.

Comedi etiam posse animal, idololatriæ sive ad cultum [illegible].] Quod apud Ægyptiorum antiquissimos fieri solitum, tradit in Euterpe Herodotus cap. LXV. Νόμος δέ ἐστι [illegible] *Consuetudo est, quæ de bestiis ita habet. Eas seorsum singulas educandi curam Ægyptii, atque Ægyptiæ, suscipiunt: in quo honore filius patri succedit. His bestiis unusquisque, qui in urbibus est, vota persolvit, supplicans illi Deo, cujus ea bestia est.* Addit Maimonides de segregatis ad oblationem: quas Romani *hostias eximias* dixere. Nam, teste Macrobio Saturn. lib. III. cap. V. *Veratius in pontificalibus quæstionibus docet, eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur è grege; vel quod eximia specie, quasi offerendæ numinibus, eligantur. Hinc ait: Quatuor eximios præstanti corpore tauros.*

ב. כו"ם שאין הבהמה נאסרת בפלא עשה בה מעשה לשם כו"ם אבל עשה בה מעשה כל שהוא אסורה כיצד כגון ששחט בה סימן לכו"ם עשאה חליפין לכו"ם אסורה וכן חליפי חליפין שני שנעשית דמי כו"ם כו"א בבהמת שמו אבל אם שחט בהמת חברו לכו"ם או תחליפה לא נאסרה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו:

II. Quòd verò jumentum non esse prohibitum diximus, id ita capiendum, si quis eo nullum fecerit opus, quod ad idoli cultum pertineat. Aliter si est, qualecunque id opus, prohibitum eo nomine censetur. Ut si præsciderit ei gulam, vel illud permutârit re quapiam inserviente cultui idolorum; eàdem fecit, ut sit interdictum: ac similis ratio, si permutatum illud altero commutetur, quia lucrum est ex idoli cultu. Atque hoc accipiendum de proprio jumento. At si quis jumentum socii sui idolo obtulerit, vel re idololatricâ permutârit, non propterea inconcessum erit: quandoquidem nemini id potestatis, ut ex licita illicitam rem addat alienam.

Si præsciderit ei gulam.] Ita vocabulum סימן transtuli, quod propriè *signum* notat. Quippe factum ex Græco σημεῖον. Nisi malis deducere a סמן *signari*, quod in S. Scriptur. occurrit. Sed Rabbini quoque ימן alia significatione usurpant. Nam סימנים illis sunt *gula*, & *guttur*. Alioqui proprio vocabulo *gulam*, seu *œsophagum*, nuncupant ושט *guttur* autem, vel *asperam arteriam*, per quam vox egreditur, קנה. Unde in libro כל בו *Kol bo* Halahoth Sechitah, seu de jugulatione cap. CVII. [illegible Hebrew] i.e. *Quæ est autem mensura jugulationis? duo סימנין Simain; videlicet œsophagus, & arteria aspera. Jugulatio perfecta est, ut præscindant penitus utrumque.* Proinde perfecta est, cum œsophagus, & arteria aspera abscinduntur: imperfecta, cùm סימן *alterutrum*, i.e. gula, vel guttur præscinditur.

ג. המשתחוה לקרקע עולם לא אסרה חפר בה בורות שיחין ומערות לשם כו"ם אסרה מים שטפו הגל והשתחוה להן לא אסרן נטלן בידו

III. Qui se prosternit humi, non eo illicitum ejus usum facit: qui in ea puteos, foveas, vel antra idolorum gratia fodit, illicitam efficit. Qui aquas, quas fluctus expulit, se incurvando honorat, non

כיון שהשתחוה להן אסורין אבני הר שנתגלגלו ונתקן במקומן מותרות שהרי אין כאן תפיסת ידי אדם׃

non eo illicitas reddit: quas tamen manu sustulerit, atque ita fuerit veneratus, illicitæ erunt. Saxum ingens monte erutum, si colatur, ubi situm fuit, non eo sit illicitum, quandoquidem manu nequit attolli.

Qui se prosternit humi.] קרקע עולם proprie verteris, *humum mundi*, & denotatur humus, qualis natura est; non tellus aridis structa ac pavita, non lateribus, aut silicibus, aut ligno strata, multoque minus pavimentum tessellatum, musivum, vel asarotum.

Qui aquas, quas fluctus expulit.] Puta si allisu maris vel amnis quicquam in littore vel ripa sit relictum, ac ab reliquis aquis secretum.

Saxum ingens monte erutum.] גלגל est *infirmari, suspendi*; unde אבן נגלגל lapis emotus, aut qui sua sponte a monte recedens hiatum facit, vel ruinam minatur, nec satis firmus consistat. Habes hoc tertio cap. Aboda Zara.

ד ישראל שזקף לבינה להשתחוות לה ולא השתחוה לה ובא גוי והשתחוה לה אסורה בהנאה שזקיפתה מעשה וכן אם זקף ביצה ובא גוי והשתחוה לה אסורה חתך דלעת וכיוצא בה והשתחוה לה אסורה השתחוה לחצי הדלעת וחצי האחר מעורה בו הרי זה אסור מספק שמא זה החצי כמו יד לחצי הנעבד׃

IV. Si ab Israelita lapis fuerit erectus a imo eum colendi, necdum tamen adoraverit; attamen gentilis accesserit, qui se illi incurvârit lapidis illius usus est interdictus; quoniam erectio ipsa opus est malum. Itidem si ovum constituerit, atque id coluerit gentilis; usus ejus est interdictus. Si disseciderit cucurbitam, vel simile quippiam, seque ei incurvârit; usus est illicitus. Si dimidiam adorârit cucurbitam, necdum ab altera parte abscissam; etiam alterius partis usus est prohibitus; quia ea cultæ partis basis ac fulcimentum videtur.

Si ab Israelita erectus fuerit lapis.] Supra cap. VII. § 4. vidimus, idola gentilium, simulatque consummata sint, illicita dici. at Israelitarum non antequam culta sint. Unde quæri possit, cùm autor §. 2. hujus capitis dixerit, in nullius esse potestate, ut res aliena ex licita fiat illicita; cur hoc loco lapis ab Israelita erectus, si solus gentilis tum adoret, nihilominus prohibitus dicatur. Ratio autem est, quia eo ipso actu erigendi Israelita videtur ostendisse gentili, hanc suam esse voluntatem, ut colatur.

Si ovum constituerit, &c. si disseciderit cucurbitam.] Posterius hoc petitum ex Holin cap. IV. Non videntur autem hæc exempla de ovo, & cucurbita, a Maimonide eò allata, quia gentiles ea colerent: saltem nihil tale reperio; eoque censeo esse, quam dicunt Synecdochen speciei, certo posito pro incerto, ut dijudicari de cæteris posset. Quemadmodum jurisperiti subinde casus proponunt, de quibus dubites, an eveniant.

ה אילן שנטעו מתחלה כדי לעבדו אסור בהנאה וזו היא אשרה האמורה בתורה היה אילן נטוע ונקצץ ועלו בו ענפים לשם כו"ם אפי׳ הבריך והרכיב בגופו של אילן והצי׳ שריגי׳ סורח את השריגים והם אסור׳ בהנאה ושאר האילן מותר׃

V. Arbore plantatâ cultus causâ uti est nefas. Ac hujusmodi est lucus, de quo Lex loquitur. Si arborem quispiam ad cultum idoli putaverit, vel inciderit, quamvis propago sit, & trunco inserta, unde rami pullulent, non tamen surculis illis præcisis uti licebit reliqua vero arbor non est interdicta.

Arbore plantata, &c.] Sententia est, Arbor non redditur illicita, nisi cultus causa fuerit plantata. Sed quid si arbor quidem non fuerit plantata ad cultum idoli: verùm fuerit recisa pars, ac ramus alius ejus loco sit trunco insertus ad idoli cultum: hoc est, ut fructus inde provenientes huic vel idolo offerantur? Ac hoc respondet Maimonides, surculos quidem illos, ut Tertulliani voce utar, ita propaginatos, atque item fructus in iis crescentes, esse interdictos: at verò concessum esse truncum arboris, quia illa primitus non fuit idololatriæ ergo plantata.

Quamvis propago sit, & trunco inserta.] הבריך unde מבריך David de Pomis interpretatur כופף הבד של גפן בקרקע Absconderi sub terra surculum וגו׳ *Abscondere sub terra surculum vitis, ita ut alio loco ex terra sese referat.* הרכיב est *inserere, componere*. unde מרכיב inquit idem David de Pomis, מרכיבין מין באילנות זה cùm diversi generis arbores inserendo conjunguntur. Hinc illud, אין מרכיבין אילן מאכל על גבי אילן מאכל *Non inserunt arborem fructiferam arbori fructiferæ.*

ו וכן המשתחוה לאילן אע"פ שלא נאסר גופו של אילן כל השריגים והעלים והלולבין והפירות שיוציא כל זמן שהוא נעבד הרי אלו אסורין בהנאה׃

VI. Ita & cum quis adorat arborem quamvis ejus truncus non sit prohibitus; omnes tamen surculi ejus, folia, flores, & fructus, quamdiu ea colitur, ratione usus interdicuntur.

Adorat arborem.] Quod a Peruanis fieri, testis Josephus Acosta lib. v. cap. 11. Nisi forte id de vulgo verius, quam prudentioribus: uti Ægyptiorum, accæpe, dicuntur invocâsse; qui tantum ea, ut Deorum symbola, venerati.

ז אילן שהיו גוים משמרין את פירותיו ואומרים שהם מוכנים לעשות שכר לבית כו"ם פלוני׳ ועושין

VII. Arbor sit, cujus fructus custodiant gentiles, dictitantes eos servari ad faciendum inde potionem

ועושין מהן שכר ושותים אותו ביום אידם הרי זה האילן אסור בהנאה מפני שסתמו שהיא אשרה ולפיכך עושין בפרי ותיו כך שזו היא חוקה של אשרה :

nem pro hujus, vel illius idoli delubro: si de potione ex iis confecta biberint die festo; usus illius arboris interdicitur. Hoc enim quodammodo indicio est, arborem illam idolo esse sacratam, eoque fructus ejus usui esse juxta ritum, qui est in lucis.

Quia hoc quodammodo indicio est.) מפני שסתמו שהיא אשרה *quia hoc subindicat lucum esse.* Mens Maimonidæ est. Si qua arbor sit, ex cujus fructu se gentiles dicant potionem facere, ut bibant eam die festo: his verbis (tametsi non nominent disertim arborem sacratam idolo) satis innui, eam arborem idololatriæ caussâ plantatam esse, & talem, quæ inter eas sit, quas vocabulum אשרה complectitur. Eo autem significatur, tum arbor unica falso numini dicata: tum sylva sacra, quam lucum dicimus. סתם, quod hic Auctor usurpat, David de Pomis exponit, כשאדם מזכיר איזה ענין או שם ואינו מגלה על איזה ענין הוא מדבר אומרו עליו. האם כי׳ סתמו ולא גלה כלל, i.e. *cum aliquis meminit alicujus rei, aut nominis, nec tamen diserte explicat, quâ de re loquatur*: (interpretes) *dicere solent*, סתמו, *Sensus est, rem illam innui, non autem disertim expressam esse.* Nimirum dupliciter aliquid indicatur, vel disertim & apertè, vel obscuriùs, & sic, ut potius inde colligatur. Uti hic, cum ex effecto de caussa conjicitur. Nam ait, si ex fructu arboris gentiles parent potionem, collige eam arborem illicitam esse, & plantatam eo fine, ut idolis sacra esset. Addit David de Pomis, hujus tropi speciem esse, cùm נהר seu *flumen*, ponitur pro Euphrate: i.e. genus pro individuo aliquo, *κατ' ἐξοχὴν*.

Juxta ritum, qui est in lucis.) עושין בפירותיו כך שזו היא חקה של אשרה *Faciunt cum fructibus ejus juxta statutum lucorum.* Censet Maimonides, gentiles fructibus arborum, quæ sacræ essent, usos ad exprimendum liquorem, quem die festo biberent. Quod non temere alibi legas. At constat, plerumque lucos fuisse ex glandiferis & infructuosis arboribus: nimirum quercu, ilice, abiete, fago, & aliis id genus. Nec obscura ejus ratio est, quandoquidem arbores hæ sint longissimæ, & umbras faciunt densissimas; unde arbores fructiferas, καλὰς, sed infructiferas μακρὰς Homerus vocavit. Nihil autem ad majestatem arborum perinde facit, quàm earum proceritas; unde arbitror, vix aliis lucos constituisse. Maxime verò, cùm lucum violare crimen tantum fuerit apud gentiles; quis credat, frugiferas arbores fuisse? quando eæ multos illecturæ erant ad decerpendos fructus; atque id ubi fiat, rami facile frangantur. Præterea extremæ foret dementiæ, cædere arbores frugiferas. In steriles facile aliquis injurius sit: quia vix ullum videantur homini usum præstare, nullum saltem ad alimoniam. Proinde de his cavendum severioribus legibus fuit. Nec tamen anxiè adeo ubique id terrarum observatum, ut ne illæ arbores felices aliis miscerentur. Sanè in Ægypto & proceratum, ut dixi, arborum usus fuit: & tamen quædam iis frugiferæ circa templa. Fidem de utroque fecerit Herodotus in Euterpe. De priori sic loquitur: ἔσω δ' ἄλσος δενδρέων μεγίστων πεφυτευμένων περὶ νηὸν μέγαν· ἐν τῷ δὴ τὤγαλμα ἔνι. *Interius autem lucus est ingens maximarum arborum, plantatarum circa templum.* Ac paulo pòst οὐρανομήκεα δένδρεα, *arbores aerias, cæloque caput inferentes*, vocat plantatas ad viam, quâ Mercurii templum aditur. At de altero colligimus ex eo, quod eodem libro dicat δένδρεα καὶ καρποφόρα καὶ ἄφορα πολλὰ, *arbores tum frugiferas, tum infrugiferas multas.*

ח אילן שמעמידין תחתיו עכו"ם כל זמן שהיא תחתיו אסור בהנאה נטלה מתחתיו הרי זה מותר מפני שאין האילן עצמו הוא הנעבד :

VIII. Arbor, sub qua idolum est collocatum, quamdiu illud sub ea est, ad usum interdicitur. Ubi vero id remotum, usus ejus concessus, quandoquidem ipsa arbor non est culta.

Arbor, sub quâ collocatum est idolum.) Hoc intelligendum est de arbore, quæ eo fine plantata est, ut sub eâ collocaretur idolum. Alioqui enim sibi adversaretur Auctor. Nam supra dixit, arborem fructuum caussa satam, tametsi colatur, licitam nihilominus esse. Cæterum quod ait, amoto idolo cessare arboris consecrationem, id contra Romanorum, Græcorumque opinionem est, quibus lucus & citra idolum sacer erat.

ט בית שבנאו מתחלה שיהיה הבית עצמו נעבד וכן המשתחוה לבית בנוי הרי זה אסור בהנאה היה בנוי וסידו וכיירו לשם עכו"ם עד שתחדש טפל מה שחידש והחידוש אסור בהנאה מפני שעשאוהו לעבדו ושאר הבית מותר הכניס עכו"ם לתוך הבית כל זמן שהיא שם הבית אסור בהנאה הוציאה הותר הבית .

IX. Interdictus est usus domus exstructæ ad cultum idololatricum, vel cui quis se incurvârit. Quod si quis (alio fine structæ, tectorium induxerit, inque eo pinxerit idololatrici cultus ergo: (interdicitur) donec fuerit renovata. Cum amovetur, quod renovavit: illud quidem, quia factum est ob cultum idololatricum, prohibetur; domus verò conceditur. (Iidem) si idolum illatum est in domum; quamdiu hoc permanet, interdicitur. ubi elatum est, permittitur.

Dum fuerit renovata.] Sive dum permanet in ea tectorium cum pictura idololatrica, quæ domum alio fine exstructam innovarant, aliamque faciem, alium quoque usum induxerant. Sed reductâ veteri facie, hoc est, tectorio cum picturis abraso, domus ad civilem usum conceditur.

י וכן אבן שחצבה מתחלה לעבודה אסורה בהנאה היתה חצובה וציירה וכיירה שתעבד אפילו צייר וכייר כגוף האבן ולא צריך לומר אם כייר עליה

X. Item & lapide, cultus causâ inciso, uti nefas. Si jam dolatum quispiam calce incrustet, & pingat, ut colatur: sive hæc materiæ lapidis inhæreant; sive extrinsecus admoveantur; ubi abla-

tum

עליה נוטל מה שחדש והוא אסור בהנאה הואיל ונעבדה שיעבר ושאר האבן מותר : אבן שהעמיד עליה כו"ם הרי זו אסורה כל זמן שהיא עליה סלקה האבן מותרת :

tum erit, quod innovat, illud quidem sit vetitum, quia factum est, ut coleretur; at lapide ipso uti licet. Lapis item, cui impositum est idolum, prohibetur, quamdiu ei impositum: sed amoto illo, concessus est.

Si jam delatum quispiam calce incrustet.] Si quis lapidem vulgarem, nec cultus caussâ factum, tectorio incrustet, & pictura exornet cultus idololatrici caussa: interdictus est lapidis usus, usque dum amoto tectorio, & pictura, lapidi vetus redierit facies.

יא מי שהיה ביתו סמוך לעכו"ם ונפל אסור לבנותו כיצד יעשה כונס לתוך שלו ובונה ואותו הריוח ממלאהו קוצים או צואה כדי שלא ירחיב בבית כו"ם היה הכותל שלו ושל כו"ם נידון מחצה על מחצה מחצה שלו מותר ושל כו"ם אסור בהנאה אבניו עציו ואפרו הכל אסור בהנאה :

XI. Cui domus contigua est delubro, si ea corruit, instaurare eam nequit. Quid ergo aget? Contrahet eam intra proprios fines; quodque spatium est intermedium, spinis ac excrementis replebit, ne fines delubri proferantur. Si & illius, & delubri, paries fuerit communis; judicio statuetur de pariete in duas partes dividendo: ac dimidia pars, quæ domus esse censetur, licita erit: illicita ad usum altera, quæ est delubri: cujus lapides, ligna, atque adeò cinis, usibus sunt interdicta.

Si ea corruit, instaurare eam nequit.] Vide Aboda Zara cap. III. Mens est, si delubrum, & domus privata, unum eumdemque parietem habent, & ille corruit, instaurare nefas est; quia hoc cedit in utilitatem delubri: ideoque aliquanto interiori spatio eriget murum, ita ut fundi sui partem vacuam relinquat: & ne otiosus is locus à delubri antistite occupetur, spinis lolioque conserendus est. Ubi quæri possit, an ille, qui locum sic conserit, nihilominus maneat dominus ejus loci. Videtur aliquod ei dominii indicium statuendum: ut si sepem, aut simile quid, obducat: alioqui deserta loca occupantis sunt: eoque possint idololatræ ad illius domum usque proferre templum suum. Sed in pariete communi si dignosci possit, qui lapides ab una, qui ab altera muri parte fuerint, volunt Hebræi dividi lapides, ut quisque suum habeat: & suis postea uti licet possessori. Sin internosci nequeunt; potest Israelita alteri, cui libuerit, suum jus divendere.

יב כיצד מאבד כו"ם ושאר דברים האסורין בגללת כגון משמשיה ותקרובת שלה שוחק וזורה לרוח או שורף ומטיל לים המלח· דבר שאין בו תפיסת ידי אדם שנעבד כגון הרים ובהמה ואילן אע"פ שהנעבד עצמו מותר בהנאה צפויו אסור בהנאה והנהנה בכל מהוא מהן לוקה שנאמר לא תחמוד כסף וזהב עליהם וכל צפוי כו"ם הרי הן בכלל משמשיה :

XII. Quo pacto perdenda sunt idola, & quæcumque eorum caussa interdicuntur: puta, quæ cultui eorum inserviunt, ut & oblatiônes? Comminuenda hæc, & dispergenda in ventos: aut comburenda, ac projicienda in mare mortuum. Quod autem homo nequit manibus prehendere; uti montes, jumentum, arborem: tametsi ea homines coluerint, concessa tamen sunt usibus humanis. At tegumentum ejus interdictum; ita ut qui vel minimâ ejus particulâ utatur, vapulet. Quia dicitur, *Non a desiderabis argentum, & aurum, quod supra eos.* Omneque operimentum idoli est inter ea, quæ ejus usibus inserviunt.

a Deut. 7. 25.

Comminuenda hæc, & dispergenda in ventos.] Cap. III. Aboda Zara. Non solum iis adimet figuram, ut ne sint, quod erant: sed combustorum etiam cineres in auras disperget, ne usibus cujusquam inserviant.

Uti montes.] Nam & montibus quibusdam divinus tribuebatur cultus. Talis mons Κωγαίωνον, quem Getæ vocant ἱερόν: ut est apud Strabonem in VII. Imò Cappadocibus quoque mons καὶ θεὸς, καὶ ὅρκος, καὶ ἄγαλμα: ut est apud Maximum Tyrium dissertat. XXXVIII.

Jumentum.] Ut Apis & Mneuis, duo vivi boves, imagines gemini numinis, Apis quidem Lunæ, Mnevis Solis. Vide Herodoti Euterpen, & Thaliam, Strabonis lib. XVII, & alios.

Arborem.] Non luci modò Diis sacri; sed & certa arbor numini consecrabatur; ut antè dictum. In Oriente autem inprimis hanc superstitionem viguisse certum. Nec absurdè aliquis suspicetur, ab eodem fonte promanasse, quod Muhammedes sub arbore sit inauguratus; ut tradit Elmacinus lib. I. hist. Sarac. كانت للبيعة تحت الشجرة *inauguratio sub arbore facta est.*

יג כו"ם של כום שבטלוה גוים קודם שתבא לידי ישראל הרי זו מותרת בהנאה שנ' פסילי אלהיהן תשרפון באש כשבאו לידינו והן נותנין בהם אלהות אבל אם בטלום הרי אלו מותרין :

XIII. Idolum, quod gentiles ipsi, priusquam in Israelitæ manum veniret, profanum judicarunt, in usum suum convertere licet. Dictum enim est, *Sculptilia b Deorum illorum igne exuretis.* Quibus verbis significatur, (exurenda,) si venerint in manus nostras, quo tempore iis cultus tribuebatur divinus. Nam, eo desinente, licita habentur.

b Deut. 7. 25.

Idolum quod gentiles ipsi profanum judicarunt, in usum suum convertere licet.] Thalmudistæ id colligunt ex loco, quem hic R. Moses allegat: פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך *Sculptilia deorum illorum igne combureris, non cupies argentum & aurum, quod supra illa, & accipies tibi.* Cum, inquiunt, interdicat Deus, ne auri illius idololatrici cupiditas nos incessat: quanto minus fas erit accipere illud! Quia igitur sic resecanda viderentur hæc verba, *Et accipies tibi*: duplicem inde sensum eruunt: prior est, ut פסילי sint *sculptilia*: alter, ut signentur inepta profanaque. Priori modo sententia sit, *Sculptilia Deorum illorum igne combureris.* Posteriori mens erit, *Profanatos illorum Deos accipies tibi.* Nempe ut illud, *accipies tibi*, referatur ad vocem פסילי, quatenus *profana* notat. Nam פסל Rabbinis est *ineptum ac profanum reddere.* Et hinc in Gemara Aboda Zara cap. IV. § אמר לפני legas: מנין לנכרי שמבטל אלוה שנ׳ פסילי אלהיהם תשרפון באש *Unde constat, posse gentilem profanare idolum suum? Ex verbis, Sculptilia Deorum illorum igne exureris.* Quo loco ista פסילי אלהיהם interpretanda sunt, *profanata idola eorum.*

יד עכו״ם של ישראל אינה בטלה לעולם אפילו היה גוי בה שותפות אין בטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם ומעונה גניזה· וכן עבודת כו״ם של גוי שבאת ליד ישראל ואח״כ בטלה הגוי אין ביטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם ואין ישראל מבטל כו״ם ואפי׳ ברשות הגוי :

XIV. Idolum Israelitæ nunquam profanari potest; tametsi in ejus proprietate partem quoque habeat gentilis, atque ille hoc profanet. Nam profanationis illius non habetur ratio: sed in perpetuum usus idoli ejus est interdictus; eoque necesse est abscondi. Itidem, si idolum gentilis, postquam in manus pervenerit Israelitæ, ab gentili fuerit profanatum, profanatio talis nihil ad rem facit: quia (nihilominus) est interdictum. Israelita vero idolum nullum valet reddere profanum, ne quidem consentiente gentili.

Nunquam profanari potest.] Ex sacro reddi profanum, ex illicito licitum, & humanis usibus concessum.

Eoque necesse est abscondi.] Sub terram defodi, ita ut nullus illud in usum suum possit convertere.

Israelita verò nullum idolum reddere valet profanum.] Siquidem non habuit ei honorem divinum: quod gentilis proprium est; ut solus etiam, præcipuè si cultui renunciet gentili, reddere illud profanum possit. Quamquam neque gentilis profanare valeat, si non ipse possideat. Quippe si idolum jam in alius sit potestate, qui unum colat Israelis Deum; ut maximè aliqua agat, quibus pro rejectitio habere idolum videatur: suspicio nihilominus oboritur, eo fecisse, quia spes recuperandi foret nulla. Ut præteream, quòd gentilis, præsertim nec suorum numinum cultor admodum religiosus, videri etiam possit mercede ad hoc conductus. Nec magnopere his adversari censeo, quod inferiùs dicat Maimonides, idolum etiam haberi profanum, licet gentilis ab Israelita adactus illud profanarit. Nam loquitur istic loci de idolo, quod etiamnum in potestate sit hominis gentilis.

טו גוי קטן או שוטה אינו מבטל ע״ם גוי מבטל ע״ם בין שלו בין של גוים אחרים בעל כרחו אע״פ שאנסו ישראל על כך הרי זו בטילה ובלבד שיהא גוי המבטל עובד כו״ם אבל מי שאינו עובד אין בטולו בטול :

XV. Gentilis minorennis, aut stultus, profanum facere idolum nequit. At si gentilis profanârit idolum vel suum, vel alterius gentilis, quamvis invitus, & ad hoc compulsus; certè idolum hoc fuerit profanum. sic tamen, si gentilis ille, profanet, ipse sit idololatra. At ejus, qui idola non colit, profanatio non attenditur.

Gentilis minorennis, aut stultus.] Quippe qui non sit suus, sed alienæ obnoxius potestati. Atque idem censendum de gentili, qui in Israele commoretur.

Vel suum, vel alterius gentilis.] Tamen supra dixit, אין אדם אוסר דבר שאינו שלו *nullus rem alienam prohibitam facit.* Nisi fortasse potest licitam facere rem alienam; quia hoc pium, illud impium est.

Et ab Israelita ad hoc compulsus.] Talia tamen, si Juris intelligentes audimus, perinde habentur, ac si acta non fuissent.

יו המבטל עבודת ע״ם ביטל משמשיה ביטל משמשיה משמשיה מותרי׳ והיא אסורה בהנאה כמו שהיתה עד ש לנה והקרובות עכום אינה בטלה לעולם כיצד מבטלה קטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פחסה בפניה אע״פ שלא חסרה או שמכרה לצורף ישראל הרי זו בטלה אבל אם משכנה או מכרה לגוי או ישראל שאינו צורף או שנפלה עליה מפולת ולא פינה גנבוה ליסטים ולא תבעה רקק בפניה השתין בפניה גררה וזרק בה את הצואה הרי זו אינה בטלה :

XVI. Qui profanat idolum, eadem omnia, quæ usibus illius serviunt, profana reddit. Sin ea profana, quæ serviunt ejus usibus, illa quidem licita sunt, idoli verò usus est interdictus, uti ante erat: atque id usque dum ipsum profanetur. Etiam oblata idolis profanari nequeunt. At quomodo fit idoli profanatio? Præcisâ parte imâ vel auris, vel nasi, vel digiti. Tum & contundendo faciem ejus, licet non mutiletur: aut vendendo illud fusori Israelitæ. Et hæc qui agunt, profanant idola. Cæterum si oppigneraverit, vel vendiderit illud gentili, vel Israelitæ, qui faber non sit; aut si quid ruinâ inciderit, nec tamen id amoverit; si item latrones abstulerint, atque ab iis repetitum non sit; si in faciem ejus exspuerint, vel coram minxerint, humive raptarint, vel fœdarint injectis excrementis; non eo fuerit profanum.

Qui

Qui profanat idolum, &c.] Quia instrumenta, idoli; non hoc illorum caussa, paratur. Sublata caussa tollitur causatum: at non contrà.

Oblata idolis profanari nequeunt.] Probatur id in Gemara Aboda Zara ex verbis S. Scripturæ: *congregati sunt ad Baal Peor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Quo loco ajunt Thalmudici, sacrificia idololatrica mortuis æquari: quia quemadmodum semper mortui immundi manent, ita & idolis oblata expiari nequeant, sed æternùm sint immunda.

Cæterum si oppigneraverit.] Quia redemturus videtur. Ita & quamvis à latronibus non repetierit. Fortassis enim putat, eos illud colere velle; vel religiosis hominibus magno pretio vendere.

In faciem ejus exspuerint, vel coram minxerint.] Rationem in hoc non video, nisi quòd credi potest imprudens conspuisse. Quod ad mictionem attinet, potuit in balneo fieri, & sine contemtu idoli: alioqui conspuere, & lotio idolum perfundere, sunt contemnentis indicia; uti & humi raptare.

ז עכו"ם שהניחוה עובדיה בשעת שלום מותר בהנאה בטלוה בשעת מלחמ' אסורה מפני שלא הניחוה אלא מפני המלחמה:

XVII. Idolum tempore pacis à cultoribus suis derelictum, conceditur usui humano. Sin belli tempore sit profanatum, vetatur: quia nonnisi propter bellum videtur relictum.

Propter bellum videtur relictum.] Quippe eo, ut poeta ait,

1. Georg.

—— *squallent abductis arva colonis:*

Patriamque fugientes non aras minus relinquere coguntur, quàm focos.

יח עכום שנשברה מאליה שבריה אסורין בהנאה עד שיבטלות לפיכך המוצא שברי עו"ם הרי אלו אסורין בהנאה שמא לא בטלות גוים ואם היתה על פרקי' והדיוט יכול להחזירם צריך לבטל כל פרק ופרק מפרקיה ואם אינו יכול להחזירם כיון שבטל אבר ממנה בטלו כל השברים:

XVIII. Fragmenta idoli suâ sponte confracti inconcessa sunt usui, donec ipsum idolum profanetur. Iccirco fragmenta idoli à quopiam inventa habentur illicita: fortasse enim necdum profana habita à gentilibus. Utcunque enim in varias fractum sit partes: tamen aliquis ex imperitis possit fragmenta colligere. Itaque necessum est profanare partem quamque ejus. Quod siquis nequeat reperire, inque unum cogere universas: uno profanato fragmento, cætera etiam habentur pro profanis.

יט מזבח עכ"ם שנפגם עדין הוא אסור בהנאה עד שינתץ רובו ביד גוים ובימוס שנפגם מותר איזהו בימוס ואיזהו מזבח בימוס אבן אחת מזבח אבנים הרבה: וכיצד מבטלין אבני מרקולים כיון שבנה מהן בנין או חפה בהן את הדרכים וכיוצא באלו הרי הן מותרין בהנאה:

XIX. Misbeah sive altare idololatricum, quamvis mutilatum, usui interdicitur, donec major ejus pars ipsis gentilium manibus fuerit eversa. At bimos, sive ara disrupta conceditur usui. Qualis verò *bimos*? quale item *misbeah*? *Bimos* est unius lapidis: *misbeah* est lapidum multorum. Quomodo profani redduntur lapides Mercurii? quando iis exstruitur domus, aut viæ sternuntur, aut aliquid fit simile, habentur profani, & usibus concessi.

Qualis vero ara? quale item altare?] Distinguit inter מזבח & בימוס & illud quidem ex multis lapidibus, hoc uno tantùm constitisse putat. Vox posterior haud dubiè Græcæ originis ex βωμός. Mirum tamen, quòd eo ait notari aram ex uno saxo factam. Quanquam non negem, tales etiam gentilibus fuisse aras. David de Pomis בימוס exponit, אבן מגו' לעשות אליל או מזבח לאלילים *Lapidem incisum ad faciendum idolum, aut aram idolorum.* Eo autem ara unius lapidis est licita, modò disrupta, quia sic esse desinit: sed altare lapidum multorum permanet altare, nisi major lapidum pars fuerit avulsa.

כ כיצד מבטלין את האשרה קיסם ממנה עלה או זרד ממנה יונק נטל ממנה מקל או שרבים או שפאה שלא לצרכה הרי זו בטלה שפאה לצרכה היא אסורה ושפאיה מותרין ואם היתה של ישראל בין לצרכה בין שלא לצרכה בין היא בין שפאיה אסורה לעולם שעכו"ם של ישראל אין לו ביטול לעולם:

XX. Quomodo profanum reddunt lucum? Decerpendo ex eo folium, aut præscindendo ramum, conficiendoque inde scipionem, aut virgam, vel putando superflua. Atque hæc verè est profanatio. Sin eo quis animo amputarit, quia indigeret: lucus permanet interdictus; sed quæ amputata, conceduntur. Quod si Israelis sit lucus, sive necessariò, sive superfluè id fiat: tum lucus, tum quæ amputata, in perpetuum sunt interdicta: quia ab Israelitis divino honore culta, nunquam possunt profanari.

Quomodo profanum reddant lucum?] Quæ hic dicit autor, consistere nequeunt, nisi intelligas lucum, cujus privatus aliquis dominus sit. Nam nullus dixerit, lucum publicà autoritate consecratum, fieri profanum, quia ab uno aliquo violetur. Quod tantundem esset, ac si dicas, legem aliquam, aut statutum magistratus irritum fieri, quia hic vel ille id transgreditur. Porrò statuit, decerpendo folium, aut præscindendo ramum, profanari

nati lucum. Certè violari constat. Unde apud veteres Romanos lucum in suo agro nullus succidebat, nisi ante oblatâ ad placandos Deos porcâ. Qui autem lucum rite excindebant, *conlucare* eum dicti. Unde Cato de re rustica cap. CXXXIX. *Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito: Si Deus, si Dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi jus siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harumce rerum ergo, sive ego, sive quis jussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, domo, familiaeque meae, liberisque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto.*

Decerpendo ex eo folium, aut praescindendo ramum.] קטם, & זרד, significant, *putare*, *incidere*, זרד Sed illud, notantibus Hebraeis, מפל כמנים ותבלין usurpatur de herbis ac foliis, ut *decerpere*, aut *stringere*, vertendum sit: זרד autem מיחוקי הנטיעים *de ramis* & *surculis*, unde & a Davide de Pomis exponitur per זרד *putare arborem*, quod a זמורה *surculus*, *ramus*.

פרק תשיעי

CAPUT IX.

שלשה ימים לפני אידיהם של גוים אסור ליקח מהם ולמכור להם דבר המתקיים וללוות מהן ולהלוותן ליפרע מהן וליפרע להם מלוה בשטר או על המשכון אבל מלוה על פה נפרעין מהן מפני שהוא כמציל מידם ומותר למכור להן דבר שאינו מתקיים כגון ירקות ותבשיל עד יום אידם׃

TRiduo ante festa gentilium idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere rem ullam duraturam; mutuo quid accipere, vel dare; capere solutionem, aut solvere mutuum, scripto, vel pignore: sed, quod verbis solum mutuo datum est, exigere licet; quia manibus eorum hoc eripi videtur. Licitum & est vendere illis, quod nequit durare: ut olera, vel aliquid coctum; atque id usque ad festum eorum diem.

Triduo ante festa gentilium, idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere, rem ullam duraturam.] Haustum ex Aboda Zara cap. 1. §. Non modò Hebraeus idolum venerari nequit; sed nec caussa esse debet, cur à gentili colatur. Ideoque vetantur Israelitae negotiari cum gentilibus triduo ante festa eorum: ne, vel si emerint ab iis quicquam, pecuniâ illa festi tempore se oblectent; vel si vendiderint, laetentur gentiles ob rem bono pretio comparatam, ac hilariores ad festum contendant, & diis suis, (ut Mercurio, praesidi mercaturae, aut aliis) gratias ac laudes pro rerum prospero agant successu. Tantùm vendere licebat illo spatio res parum durabiles: ut olera, carnes coctas, similiaque; quae die illo absumenda erant, quo, veniente festo, gentilis nec pecuniam haberet, nec merces pro eâ comparatas. Ne debita quidem illis tribus diebus solvere licebat, eandem ob caussam; uti nec debitorum solutionem accipere. Quod tamen R. Jehuda licere putabat: ut cap. 1. Aboda Zara est: מפני שמיצר הוא לו, *quia hoc dolori illi est*. Sed responderunt sapientes: אף על פי שמיצר הוא עכשיו שמח הוא לאחר זמן *quamvis hoc dolori sit ei, postea laetatur alio tempore*: quia, solutus debitis, defecatiore est animo. Mutuum dare, & accipere, non licebat: quia sive gentilis acciperet, poterat eo uti ad colendum Deum suum: sive daret, laetior ad festum iret, quasi Deo suo gratias acturus, quod tanto felicior esset Israelitâ, ut ille sui indigeret. Excipitur casus unus, si debeat gentilis, nec Israelita debiti ullum habeat testimonium; ut chirographum, aut simile quidpiam. Tale enim volunt recipi posse; quia periculum in mora est, & illa res pro perdita habetur. Ratio verò, cur triduum ante festa Hebraei nefastum ponant, profluxisse inde videtur, quia Deus ipse Exod. XIX, 10. populum à Mose in diem tertium sanctificari jusserat: ideoque putabant, nefas esse habere quidquam commune cum gentilibus triduo illo, quod festum praecedebat.

Triduo ante festa gentilium.] Quae alio vocabulo Hebraei אידיהן vocant. איד *calamitas*, *perditio*, *sive exitium* est: quod nomen fortassis festis imposuerunt, quia putabant, ea exitu caussam esse gentilibus. Sic quoque פגר, quod eodem significatu de festo usurpant, denotat etiam פגר confractionem, & contritionem. Solent enim Hebraei, talibus nomina per contemtum imponere.

Festa gentilium.] Ea commemorantur Aboda Zara cap. 1. § 3. קלנדא וסטורנליא וקרטסים ויום גנוסיא של מלכים ויום הלידה ויום המיתה *Kalenda, Saturnalia, inauguralis Kartisim dies, natalis regum, magistratuum natalis, & emortualis*. Quo loco miror, quid sibi illud קרטסים velit. Gemara habet esse יום דיום שתפסה בו רומי מלכות, *qua Roma regnum apprehendit*. Ibidem autem ait Rab Joseph: bis hoc accidisse בימי קלפטרא מלכתא *temporibus Cleopatra regina*: & primùm praelio Actiaco, ex quo Caesar Augustus imperium Romanum obtinuit solus: deinde בימי יונים *temporibus Graecorum*: Quod Rab Jehuda dixit eum diem esse, quo Roma regnum acciperet: congruit cum comitiis curiatis, quibus creatos olim Reges Romanorum, ex Halicarnasseo, & Livio, discimus: nec procul distant קרטסים *Kirtisim*, & *Curiatis*. nec novum est Judaeis, depravare voces externas: quomodo ex *Saturnalia*, quoque fecerunt סטרנורא *Saturnora*. Nam ita hoc loco in Thalmud legitur. Sane curiatis comitiis postea item magistratuum multi, qui in provincias mittebantur, delecti sunt. Ea verò, quae ab R. Joseph de Graecorum temporibus addidit, nescio quorsum referenda. Sed de isto potius ita censeo קרטסים factum ex κρατος, vel κρατησις, & denotari hac voce diem inauguralem. Diem גנוסיא ait R. Jehuda esse יום שמעמידין בו מלך *quo Regem constituunt*. Quod non admitto, nisi גנוסיא & כנוסיא idem sint, & congregationem notent. Unde infra § 4. Maimonidae dies inauguralis est יום שמתקבצין בו להעמיד מלך *dies, quo congregantur ad creandum Regem*. Mihi tamen haec vox mere Graeca videtur. nam γενέσια diem notant natalitium: qui & γενέθλια: unde apud Matth. XIV, 6. γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου. Quare rectè in Aruch exponitur, יום הולדת *dies natalis*. Quod si quis quaerat, cur mox subjungatur, יום הלידה, *dies natalis*: dixero, prius accipiendum videri de genethliis principis; alterum de privatorum, quae privatim celebrantur.

ב בד"א בארץ ישראל אבל בשאר ארצות אינו אסור אלא יום אידם בלבד עבר ונשא ונתן עמהן באותן הג' ימים הרי זה מותר בהנאה והנושא ונותן ביום אידם עמהן הרי זה אסור בהנאה

II. Hoc in Israelitarum regione locum habet: at in reliquis terris vetitum non est, nisi festo eorum die. Si quis transgressus sit negotiando cum iis illo triduo, mercibus uti licet: sin aliquis cum iis negotietur eorum die festo, res usui sunt interdictae. Nefas quoque est, munus gentili mittere

festo

בתענוג ואסור לשלוח דורון לגוי ביום אידו אלא אם כן נודע לו שאינו מודה לעכ"ום ואינו עובדה וכן גוי ששלח דורון לישראל ביום אידו לא יקבלנו ממנו ואם חשש לאיבה נוטל מפניו ואינו נהנה בו עד שיודע לו שזה הגוי אינו עובד כו"ם ואינו מודה בה:

festo ejus die. nisi constet, cum non profiteri cultum idolorum, nec iis servire. Quod si gentilis quispiam die suo festo miserit munus Israelitæ: ne illud ab eo accipiat; nisi suspicio sit, offensum iri. Nec tamen utetur, donec constiterit, gentilem non colere idola, nec pro diis illa habere.

ג היה אידם של אותן הגוים ימים הרבה שלש או ארבעה או עשרה כל אותן הימים כיום אחד הן וכולן אסורין עם שלשה ימים לפניהן:

III. Si festum hoc idoli multorum sit dierum, ut trium, quatuor, aut decem: perinde habetur, ac unius si dici foret: eoque omnes sunt interdicti, unà cum triduo, quod præcessit.

ד יום שמתכנסין בו הגוים להעמיד להן מלך ומקריבין ומקלסין לאלהיהם יום אידם הוא והרי הוא כשאר אידם אבל גוי שעושה הוא איד לעצמו ומודה לכו"ם שלו ומקלסה כיום שנולד בו ויום תגלחת זקנו או בלוריתו ויום שעלה בו מן הים או שיצא מבית האסורים ויום שעשה בו משתה לבנו וכיוצא באלו אינו אסור אלא אותו היום ואותו האיש בלבד: וכן יום שימות להן בו מת ויעשוהו איד אותם העושים אסורין אותו היום וכל מיתה ששורפין בה כלים ומקטרין קטורת בידוע שיש בה עבודת כו"ם:

IV. Illa quoque dies, qua idololatræ ad regem constituendum conveniunt, sacrificant, ac Deos suos laudant; cæteris festorum accensetur. Quod si idololatra sibi ipsi festum diem indixerit, ut veneretur idolum suum, ac laudet illud natali suo, aut quo die barbam tondet, vel comam, aut quo advenit è mari, vel carcere egressus, quo item convivium instituit filii caussâ, & siqui id genus alii sunt; non interdictum est (negotium) nisi illo tantummodo die, & cum viro istoc. Uti & vetitum id cum iis, qui defuncti ergo domi suæ festum celebrant. Quocunque autem in funere vasa comburunt, & suffitum offerunt, apertum est idolo cultum præstari.

Quo die barbam tondet.] Apollini plerumque barbam detonsam sacrabant. Is dies inter lætos. In luctu verò promittebant eam Romani: ut notum ex reis squallidis ac sordidatis. Atque eo fortasse referendum, quod mox subjungit de egressis è carcere.

Aut comam.] בלורית *coma* Rabbinis est. qualis sit, indicat Autor noster infra, cap. xi. לא יגלח מן הצדדין ויניח השער באמצע *non tondebitur à lateribus relicta in medio coma, qua dicitur* בלורית. Vide infra: item Cochum in Maccoth cap. iii *a.* Sacrâsse comam, indicat Pollux lib. iii. tmem. 5. ἔτρεφον δέ τινες ἐκ παίδων κόμην, ἢ καθιέντες, ἢ ὥσπερ τὸ βόστρυχον, ποταμοῖς, ἢ θεοῖς· ἢ ἐκαλεῖτο πλοχμός, ἢ σκόλλυς, ἢ σειρὰ τριχῶν. *Alebant autem nonnulli comam in obliquum vergentem, aut super tergum, aut frontem; fluminibus scilicet, aut diis consecratam:* πλοχμός *aut* σκόλλυς *nominabatur, aut pilorum catena.*

ap. 114.

Quo advenit è mari.] Post peregrinationem Deorum templa adibant gratias acturi pro incolumitate: comam quoque tum præscindebant, ac Diis dicabant. Notiora hæc, quam ut testimoniis sit opus.

Quo convivium instituit.] Rectè. nam festi dies, teste Macrobio lib. i Saturnalium cap. xvi, dividuntur in *sacrificia, epulas, ludos, ferias.* Atque inter ferias quoque privatas erant natales, & funebres. Ergo & hi festi dies.

Quocunque in funere comburunt vasa.] Plem talium exemplorum autores: nec quicquam vulgatius Romanis, quam pyram, cui cadavera superimposita erant, liquoribus pretiosis perfundere, & aurum, vestes, arma, quæque alia defunctus, dum viveret, chara habuerat, simul comburere. Contrà quem morem legibus xii Tabularum cautum legimus: *Ne sumptuosa respersio fieret:* uti &, *ne aurum adderetur,* aliaque id genus.

ה אין יום האיד אסור אלא לעובדיה בו בלבד אבל הגוים ששמחים בו ואוכלין ושותין ומשמרין אותו מפני מנהג או מפני כבוד המלך אבל הם אין מודין בו הרי אלו מותרים לשאת ולתת עמהן:

V. Dies festi non sunt nefasti, nisi ratione ejus, qui illos colunt. Cum illis verò idololatris, qui hilares eum transigunt diem, ac edunt, bibunt, cumque diem observant, sive ob consuetudinem, sive in regis honorem, nec tamen pro sacro habent, negotiationem licet exercere.

Ob consuetudinem.] Non religione aliquâ: eoque, ubi de animo constiterit, non laborandum de eo, quod cum cæteris ferietur.

In regis honorem.] Soli enim dies illi censentur sacri, quibus sacrificia, epulationes, ludi, aut feriæ, in Deorum honorem fiunt.

ו דברים שהן מיוחדין למין ממיני כו"ם שבאותו מקום אסור למכור אותן לעובדי כו"ם שבאותו המקום לעולם. ודברים שאינן מיוחדין לה מוכרן אותם סתם ואם פירש הגוי שהו' קונה אותם לעכו"ם אסור למכור לו אלא אם כן פסלום להקריבו

VI. Quæ peculiariter addicta sunt certo generi idololatriæ loci cujuspiam, ea idololatris istic loci agentibus divendere, perpetuò est interdictum. Res vero non addictas, simpliciter vendere licitum est. Quod si idololatra disertè dixerit, se idolis ista comparare; divendere erit nefas, nisi prius inepta reddantur ad offerendum idolis; quandoquidem non offerunt iis, quæ mutila sunt. Si ea, quæ

להקריב לעבודת כו"ם לפי שאין מקריבין חסר לע"א היו מעורבין דברים המיוחדין עם דברים שאינן מיוחדין כגון לבונה זכה בכלל לבונה שחורה מוכר הכל סתם ואין חוששין שמא ילקט הזכה לבדה לע"ז וכן כל כיוצא בזה:

quæ certò addicta sunt idolo, permisceantur rebus ei non sacratis; ut thus purum cumulo thuris nigri: junctim ea vendere fas est, quamvis suspicio oboriatur, ne fortasse alter thus purum seligat ad idoli cultum. Eadem in cæteris ratio est.

Quæ peculiariter addicta sunt certo generi idololatriæ.] Declarantur hæc Aboda Zara cap. I. § 5. nimirum. אצטרובלין ובנ' שוח ופטוטרותיה' ולבונה ותרנגול לבן *Fructus cedri, ficus cum pedunculis, thus & gallus albus.* Ubi אצטרובלין Rabbini exponunt פרי דארזי *fructum cedri*. Sed vox haud dubie est facta ex στρόβιλος, quomodo Græci *nucem pineam* vocant. Itaque malim vertere hoc modo. Pinum Cybelæ apud antiquos sacram fuisse, notissimum est: unde Dea illa apud Virgil. lib. IX. Æneid.

Pinea silva mihi est multos dilecta per annos.

Ubi Servius: *Pinus in tutela matris Deum est.* Eandem apud Græcos & Romanos Pani, Fauno, imò & Neptuno, sacratam fuisse, constat. Etiam thyrsi a ... *pinus*: sed hoc nihil ad hunc locum. Pinus erat arbor luctus. An Rabbini respexerint ad funera, quis *resina*, addi solebat, non facile dixerim. Nam est quoque resina, quam *strobilinam* medici vocant. בנות שוח David de Pomis interpretatur תאנים לבנות *ficus albas*. שוח haud dubie ex Græco σῦκα. Ficus autem prohibere videntur Hebræi, eò quòd summo in honore esse gentilibus conspicerent. Repetisse apud Bacchum: unde Διόνυσος Συκίτης sive *Ficulnus* Lacedæmoniis colebatur. Naxii verò eundem Μειλίχιον nuncuparunt, quia hominibus monstrasset μείλιχα: quod eorum linguâ *ficus* notabat. Eapropter etiam cum Bacchi statua apud eos caput haberet e vitis ligno: Baccho tamen Μειλιχίῳ id erat è ligno ficulno. Apud Athenienses quoque sacram fuisse ficum, proditum est à Plutarcho Sympos. lib. VII problem. IV. Potuere etiam Hebræi respicere ad ficum Ruminalem, quam Romani pro certissimo divini numinis signo coluere: unde prodigii loco, quod ea exaruisset, habitum est, cum annis steti sset DCCC XL: ut est apud Tacitum, & alios. Ficus albas esse inter arbores felices, & diis inferis sacratas, ex pontificum libris docet Macrobius lib. III Saturn. cap. XX. פטוטרות interpretantur עוקצים, id est, *pediculos*, vel *pedunculos*. פטור ex Græco ποδίσκιον, quod idem notat, & reperitur apud Pollucem, aliosque. תרנגול Gallum Marti sacratum fuisse constat: unde Lacedæmonii eum parta victoria sacrificare soliti. Apud Syros pro Deo colebatur. Apud Romanos magno in honore habitus: unde Plin. lib. X, cap. XXI: *Hi* (Galli) *magistratus nostros quotidie regunt, domosque ipsis suas claudunt, aut reserant: hi fasces Rom. impellunt, aut retinent; jubent acies, aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partarum auspices: hi maximè terrarum imperio imperant, extis etiam fibrisque haud aliter, quam opima victoria, diis grati.* Quin Marti, Nocti, & Laribus, aliisque diis, eadem avis sacra habebatur. Pyrrhum galli albi immolatione lienosos curare solitum, tradit Plutarchus in vita ejus. Fortasse, quia Æsculapius medicinæ Deus; cui peculiariter, & præ reliquis, gallus sacer erat.

Simpliciter vendere.] Citra interpretationem, vel conditionis additionem. Quod sequens antithesis ostendit.

Non offerunt rem mutilam iis.] Verissimum hoc, unde Suidas: κόλουρα, ait, τὰ μὴ ἔχοντα κέρκον, ἢ τὰ κολοβὴν ἔχοντα οὐράν, ἅπερ ἐν ταῖς ἱερουργίαις οὐ θύεται. καὶ ὅλως γὰρ εἰ μὴ ἦν τέλειον καὶ ὑγιὲς οὐκ ἐθύετο τοῖς θεοῖς. *Colura, non habentia caudam, vel habentia mutilam caudam, quæ in sacrificiis non mactantur. Universè enim, nisi esset perfectum ac sanum, non sacrificabatur diis.* Unde apud Athenæum lib. XV, cap. V, ex Aristotelis Symposio: οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεούς, ἀλλὰ πάντα τέλεια καὶ ὅλα. *Nihil mutilum offerimus diis, sed omnia perfecta atque integra.* Plinius lib. VIII. Hist. Natural. cap. XLV: *Vitulos ad aram humeris hominis allatos non fere litare; sicut nec claudicante, nec alienâ hostiâ, Deos placari.*

Thus purum copia thuris nigri.] Thus purum est candidum: contrà minus purum, quod rufum, & nigrum. Plinius lib. XII, cap. XIV: *Autumno legitur ex æstivo partu. Hoc purissimum, candidum. Secunda vindemia est vere, ad eam hyeme corticibus incisis. Rufum hoc erit, nec comparandum priori.* Thus autem purissimum, & quod candidum, solum diis offerebatur; unde ibidem Plinius: *Quod ex eo rotunditate gutta pependit, masculum vocamus; cum alias non fere mas vocetur, ubi non sit fœmina. Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur.* Idem ostendunt verba sequentia Maimonidæ: *Vendere potest conjunctim: neque suspicio erit, ne forsitan eligat purum solum ad idololatriam.*

ז כשם שאין מוכרין לגוים דברים שמחזקין בהן ידיהן לעבודת כו"ם כך אין מוכרין להן דבר שיש נזק לרבים כגון דובים ואריות וכלי זין וכבלים ושלשלאות ואין משחיזין להם את הזין וכל שאסור למכרו לגוי אסור למכרו לישראל החשוד למכור לגוי וכן אסור למכור כלי נזק לישראל ליסטים:

VII. Quemadmodum non licet idololatris vendere, quæ eos in idolorum cultu confirment: ita nec vendendum iis, quo nocere publico valeant. Ut sunt ursi, leones, arma, compedes, aut catenæ. Ne quidem acuenda iis arma. Quicquid autem idololatræ vendere prohibemur: idem nec vendendum Israelitæ ejuscemodi, quem ea gentili venditurum suspicio est. Itidem nefas ducitur arma divendere Israelitæ latroni.

ח היו ישראל שוכנים בין הגוים וכרתו להן ברית מותר להן למכור כלי זיין לעבדי המלך וגייסותיו מפני שעושין בהן מלחמה עם צרי המדינה להצילה ונמצאו מגינין עלינו שהרי אנו שרויין בתוכם. עיר שיש בה עכו"ם מותר להלך חוצה לה ואסור להכנס בתוכה היה חוצה לה כו"ם מותר להלך בתוכה:

VIII. Si Israelitæ inter gentiles habitent, quibuscum fœdus percusserint: licebit arma vendere servis Regis, ejusque copiis militaribus; ut iis pugnent adversus illos, qui urbem obsideant; quò ita periculo liberetur, nosque protegamur, quandoquidem ibi sedem fiximus. Urbem, in quâ idololatria exercetur, ingredi nefas: fas egredi. At si idolum fuerit extra urbem, intrare etiam licet.

Licebit arma vendere [illegible] *Reg*[illegible] Nititur hoc Jerem. xxxix. 7: *Quærite prosperitatem* [illegible]*jus civitatis, quo vos deportavi, & orate pro ea Dominum: nam in* [illegible]*te ejus futura est vobis prosperitas.*

ט ההולך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עכו״ם בזמן שדרך מיוחדת לאותו מקום אבל אם יש דרך אחרת ונקרית והלך בה מותר׃ אסור לבנות עם גוים כיפה שמעמידים בה עכו״ם ואם עבר ובנה שכרו מותר אבל בונה הוא לכתחלה הטרקלין או החצר שיש בה אותה הכיפה׃

IX. Iter facienti inconcessum est transire urbem, ubi idolum colitur. Quod sic capere oportet, si ea illi loco via fuerit peculiaris. Sin & alia sit via, ac fortè fortuna per alteram ierit; nullum hic crimen est. Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem, ubi idolum collocetur. Siquis vero jam exstruxerit; licitum percipere mercedem. Consulto tamen ædificare possit tric[illegible], vel a[illegible]ium, in quo fornix ille.

Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem.] כפה fornix est à curvatura. Nam כפה *curvare.* David de Pomis exponit, בית סוהר *domus carceris, cippus,* factus in modum fornicis lapides. Unde & כפר pro convexo cœli, ut עשרה מלכים מלכו בכיפה *decem reges regnarunt in omnia, quæ sub cœlo sunt.* Balnea veterum quinque partibus constabant, Ἀποδυτηρίῳ seu spoliario; cella, quæ, testudinis instar ædificata, πυριατήριον & hypocaustum vocabatur, aut sudatorium; cellà caldaria; frigidario; & detersorio, quod & unctuarium, & ἀλειπτήριον. Hic fornicem non referendum esse ad cellam primam, seu ἀποδυτήριον, ex sequentibus patet. Sed potius ad fornices, qui in parietibus, uti sistatuam ad egerendas aquas collocarent, quod magis solitum in caldaria cella, aut frigidario. Vetantur autem hic Israëlitæ extruere fornicem ejusmodi, quia servit idolo: at cellam non item, quia servit servienti idololatriæ.

י עיר שיש בה עכו״ם והיו בה חנויות משטרות ושאינן מעוטרות המעוטרות אסור ליהנות בהן ובכל מה שבתוכן מפני שחוקקן שבגלל עכו״ם נתעטרו ושאינן מעוטרות מותרות בהנאה׃ חנויות של עכו״ם אסור לשוכרן מפני שמהנה עכו״ם׃ המוכר ביתו לעכו״ם דמיו אסורים בהנאה ויוליכם לים המלח אבל גוי שאנס ישראל ונגזל ביתו והעמידו בו עכו״ם דמיו מותרין וכותב ומעלה בערכאות שלהן וחלילין של עכו״ם אסור לספור בהן׃

X. Si in urbe idololatrica tabernæ aliæ sint coronatæ, aliæ non coronatæ; prioribus illis non licet uti, neque illis, quæ eis insunt; quia idololatriæ caussa solent coronari: at non coron[illegible]is uti concessum. Tabernas idololatricas conducere prohibitum est, quia id fit cum idololatrarum quæstu. Siquis vendiderit domum suam idolorum cultori; pecuniâ inde proveniente uti interdicitur: sed in mare mortuum præceps danda. Quod si gentilis per vim eripuerit Israelitæ domum suam, collocaritque in ea idolum; pecuniâ uti poterit. Denique & poterit scribere contractum, atque ire cum eo ad judices illorum. Tibiis vero idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.

Taberna coronata.] Nescio, quò respexerit Maimonides, nisi fortè ad morem veterum, qui coronis sanctimoniam rei indicabant: adeò ut statuas, victimas, sacerdotes, imò magistratus, & Imperatores coronarent. Unde & Palilibus ovilium fores Ovidius coronari jussit Fast. IV.

Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret:
Unda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.

Tertull. quoque de corona militis; *Ipsa denique fores, ipsa hostia & ara, ipsi ministri & sacerdotes eorum coronantur.* Vide accuratissimum opus Paschalii de Corona.

Ire cum eo ad judices.] ערכאות *tribunalia, judicem.* ערכאות של גוים פי׳ מושב הערך, inquit David de Pomis. וקבוע לבתים ולשופטי העיר לדון בם *In constitutionibus gentium: expositio; sedes est ordinata, & constituta principibus, & judicibus civitatis, ut judicent ibi.* Dispiciendum, unde vox originem trahat.

Tibiis vero idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.] חלילין, quod *tibias* verti, exponunt, כלי שיר ספוי והגים בספדו קנין עליהם כ׳ לעורר הבכי *instrumenta ad canendum, quibus in luctu cantabant ad movendum fletum.* Hujusmodi instrumentum tibia fuit: quæ propterea *luctus signum* vocatur Papinio in VI Thebaidos. Inde Artemidorus quoque lib. I, cap. LVIII ait Αὐλεῖν πυθικοῖς αὐλοῖς πένθος σημαίνει. *Pythicis canere tibiis luctum signat.* Ovid. VI Fast.

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Plutarchum Gellium, Festum, alios, ad partes advocare, in re nota, ut puto, nihil attinet. Ambrosius lib. V in Lucæ cap. IX, ait id factum, *ad incendendos excitandosque luctus.* Hunc morem, quamvis lege Dei prohibitum, ipsos Judæos a gentibus hausisse usurpasseque, discimus ex Evang. Matth. IX. 23; ubi ait de præfecti Synagogæ ædibus: Ἐλθὼν δ' Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς, καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον, λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε. *Cum autem venisset Jesus, in domum principis, & vidisset tibicines, & turbam tumultuantem; dicit eis, Recedite.*

יא הולכים ליריד של גוים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות כגיותן בתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם׃ נר״א כלוקח מבעל הבי׳

XI. Ad nundinas gentilium ire licet, atque emere ab iis bestias, servos, ancillas, quamvis adhuc sint gentiles: etiam domos, campos, vineas. Scribendis quoque [illegible] con[illegible]ctibus permissum est adire eorum judicia, quia res veluti eripiuntur eorum manibus. Quod ita capiendum, si ematur à cive

ædium

הרי שאינו נותן מכס אבל הלוקח עם בן
התגר אסור מפני שהוא נותן מכס והמכס
לעכו"ם ונמצא זה מחזיק עכו"ם עבר ולקח
מן התגר אם בהמה לקח נוקר פרסותיה
מן הארכובה ולמטה ואם כסות וכלים
לקח ירקבו לקח מעות וכלי מתכות
יוליכם לים המלח לקח עבד לא מעלין ולא
מורידין:

ædium domino, nec dent vectigal. Eoque ab eo, qui negotiandi causâ varia circuit loca, emere non licet, quandoquidem is vectigal solvit; vectigal autem idololatriæ gratiâ solvitur, ac proinde hinc quæstus est idololatriæ. Siquis tamen hæc transgrediens, ab extraneo aut vago ejusmodi mercatore emerit jumentum; ungulas amputabit à juncturâ ad imum usque. Si vestes, aut vasa emerit, putrescere ea sinet. Si pecuniam acquisivit, aut vasa è metallo; projiciet ea in mare mortuum. Si servum; non educent eum, neque (in puteum) detrudent.

Ad nundinas gentilium ire licet.] יריד David de Pomis interpretatur כנס ויוצא ועוזבון נקבע במקום ידוע ובזמן ידוע in *Negotiatio, quæ fit loco, ac tempore certo, semel aut bis in anno.* Vocem deductam a ירד *descendere* arbitror: quia confluunt illuc omnis generis homines. Aiunt utor posse bestias, servos, agros, alia, emi in nundinis gentilium. Rationes afferunt, tum quia is, qui ea vendit, ex indigentia id faciat, ita ut jacturam sæpe patiatur: tum quia in nundinis minori pretio pleraque veneunt. Sed hoc ita accipiunt, ut emtor ad proprios usus, non ad vendendum ea comparet. Vide Gemaram cap. 1 Aboda Zara.

Quia res veluti eripiuntur ex manibus eorum.] Hoc est, rem pro perdita habitam recipit: nimirum chirographo: quia alioqui, quamvis pretio persoluto, si chirographum non esset; posset gentilis inficiari emtam esse rem. Per בעל הבית, *dominum ædium*, intelliguntur civis, aut alius, qui propriam domum, vel fixam sedem habet, ad distinctionem negotiatorum, qui tantum parvum ad tempus in aliquo loco morantur.

Ungulas amputabit.] Non licet uti hujusmodi rebus à mercatore comparatis. Itaque jumento ungulæ aut poplites succidi jubentur, ut sponte moriatur: vestes, vasa lignea, similiaque, abjicienda; ut exedantur a tineis, ac putrescant. Pecunia abjicienda in mare; ut & vasa ex metallo. Servum verò, si in puteum inciderit, non educent: at si non inciderit, neutiquam eo præcipitabunt. Nempe nec bene, nec male de eo merebuntur; sed negligent, nec eo utentur.

יב גוי שעשה לבנו ולבתו משתה אסור
ליהנות בסעודתו ואפילו לאכול ולשתות
הישראל משלו שם אסור היאל ובמסיבת גוים
אכלו וכאימתי אסור לאכול אצלו משיתחיל
לעסוק ולהכין צרכי סעודה וכל ימי המשתה
ולאחר ימי המשתה ל' יום ואם עשה סעודה אחרת
מחמת הנשואין אפילו לאחר ל' יום ואסור עד י"ב
חדש וכל הרחקה הזאת מפני עכו"ם היא שנ'
וקרא לך ואכלת מזבחו ולקחת מבנתיו לבניך
וזנו וגו':

XII. Si gentilis, filii filiæve causâ, convivium instituerit, nefas est ejus cibis uti. Quin & interdictum Israelitæ, sua illic comedere, quia comederet ea assidens gentili. Quando autem comedere ea non licet? ex quo occupari cœperit necessaria convivio præparando; omnique convivii tempore; ac a convivio diebus proximis triginta. Quod si alterum quoque convivium instituerit propter nuptias: alteris etiam xxx diebus, hoc est, usque dum exacti sint menses duodecim, id vetitum est. Hoc autem intervalli statuitur idololatriæ ergo: quia dicitur, *Et a vocet te, & comedas de sacrificio ejus, & accipias filias ejus filiis tuis,* [a Exod. 34. 15] *atque errent*, &c.

XII. *Si gentilis, filii aut filiæ causa, convivium instituerit, nefas est uti cibis ejus.*] Exemplum habes in Danicle cap. 1. 9. Apostolus 1 Corinth. x. 27. minus hic rigidus est: Εἰ δέ τις, inquit, καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν. Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν [illegible]. *Quod si quis infidelium vos vocat, & vultis ire; quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam. At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicavit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo ejus. Conscientiam autem dico non tuam, sed illius alterius.* Verùm Judæis non videtur tantum licuisse; quos vetuerat Deus communionem habere cum gentibus.

יג בת ישראל לא תניק את בנה של
נכרית מפני שמגדלת בן לע"ז ולא תילד
את הנכרית אבל מילדת היא בשכר משום איבה
והנכרית מילדת את בת ישראל ומניקה את בנה
ברשותה כדי שלא תהרגנו:

XIII. Mulier Israelitica non lactabit filium idolis servientis; quia is filium ad idololatriam educat. Itidem nec obstetricabitur paganæ idolis colenti. Sed licet pro mercede odii causâ obstetricari. Paganæ vero obstetricis operâ uti mulieri Israelitiæ licet. Etiam ad lactandum filium suum uti ea licet; sed domi matris, ne occidat eum.

Odii causa obstetricari.] Cur ex odio permittit nobilem [illegible]. Num quia occasionem sic habitura interimendi fœtus, vel etiam puerperæ aut parturientis? Vix persuadere mihi possum, rem adeo detestabilem à Maimonide [illegible]. Vera proinde interpretatio est, odii causâ posse obstetricari, hoc est, ad odium effugiendum.

Sive

Sive ne [illegible] [illegible]fcat, fed potius occurratur iis, qui, fi negetur hoc officium, pejus odiffent, magifque malefacerent. Neque hic gratificari me Maimonidæ, fed revera hanc ejus fuiffe fententiam; liquet ex capitis fequentis fectione fecunda, ubi clarè ait, fiquis fibi metuat ab iis, qui [illegible]g onis funt difpari[illegible], poffe ad odium evitandum medicam admovere manum; non gratis tamen, fed pro mercede.

יד ההולכין ליריד אסור לשאת ולתת עמהן
והבאין מותרין והוא שלא יהו קשורין וזה ביזה שאם
היו קשורין שמא דעתן לחזור וישראל ההולך ביריד
בהליכה מותר לשאת ולתת עמו שמא יחזור בו
ובחזירה אסור :

XIV Cum eu[n]tibus ad nundinas idololatrarum non licet negotia[r]i. at cum redeuntibus inde, conceditur, dummodo ne fit tota focietas. Nam id fi fuerit, fortaffe ea cupiet reverti. Cum Ifraelita ad nundinas tendenti licet negot[ia]ri. Fieri quippe poffit, ut def[e]rat hoc propo[f]itum. At cum revertenti inde eft interdictum.

Cum euntibus.] Puta idololatris; ut intelligitur ex antithefi Ifraelitarum, quæ fubjicitur.

Non licet negotiari.] Ne idololatras pecunia augeas, qua in nundinis promoveant idololatriam.

Cum redeuntibus conceditur.] Quia, nundinis exactis, nihil periculi eft, ne in idololatricis nundinis idola emant, vel quomodocunque idolorum cultum roborent.

Dummodo ne fint pars focietatis.] קשורין זה בזה *ligati alter ad alterum*: i. e. ut vulgo dicimus, *en compagnie*. Porrò eo, fi alligati aliis fint, interdicitur, quia pars fortaffe focietatis in nundinis remanfit: atque ad eam poffit reverti, pecuniàque, qua eos auxeris, ad idololatriam abuti.

Ut deferat hoc propofitum.] Nempe ubi vidit humanitatem tuam, qua cum eo, licet ad nundinas idololatrarum tendente, feque conjiciente in periculum cultus idololatrici, nihilominus negotieris.

Cum referente eft interdictum.] Quia jam ab inftituto revocare ferum eft, poftquam ad nundinas idololatrarum ivit, & ea egit, quibus idolorum cultus gliscat. Atque hæc plus lucis accipient ex § feq.

טו ישראל משומד בין בהליכה בין בחזירה
אסור · ישראל שהלך ליריד של ע״ם בחזירה
אסור לשאת ולתת עמו שמא עבודת כו״ם
מכר לשם ודמי עבודת כו״ם ביד ישראל
אסורים בהנאה וביד גוי מותרין בהנאה :
ומפני זה נושאים ונותנין עם הגוי הבא מן
היריד של עכו״ם ואין נושאין ונותנין עם ישראל
הבא מן היריד היא ולא עם המשומד לא בהליכתו
ולא בחזירתו :

XV. Cum Ifraelita, qui ad idolorum cultum defecit, tam in abitu, quàm reditu, negotiari interdictum eft · cum Ifraelita alio, ad nundinas gentilium eunti, tantummodo in reditu negotiari prohibemur. Fortaffe enim idolorum, vel aliquid ejus culti dicatum, vendiderit · unde æs conflatum ab Ifraelita eft ufui inconceffum: fin æs fuerit penes gentilem, uti eo licebit. Iccirco negotiandum cum idololatris, quando à nundinis idololatricis veniunt: non item cum Ifraelita religionem fuam deferente, five ad nundinas tendat, five inde redeat.

פרק עשירי

CAPUT X.

אין כורתין ברית לעובדי כו״ם כדי שנעשה
עמהן שלום ונניח אותם לעובדם שנאמר לא
תכרות להם אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו ואסור
לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם לפיכך אם ראה
גוי עובד כו״ם אובד או טובע בנהר לא יעלנו :
ראהו נוטה למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או
לדחפו וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו
מלחמה :

NE pacifcantur cum idololatris, ita ut iis concedant idola colendi licentiam quia dicitur, *Non* [a] *percuties cum eis*, &c. Sed vel à cultu avertant, vel occidant. Nec eorum mifereri licet: quia dicitur, *Nec a miferceberis eorum.* Icirco, fiquis viderit ge[nt]ilem pereuntem, vel aquis demerfum, ne opem ferat. Si cum morti proximum viderit, ne eripiat morti. Attamen manu fuâ eum perdere, præcipitem in puteum dare, vel fiquid huic fimile, nefas eft, quia nobifcum bellum non gerit.

[a] Deut. 7. 2.

Non pacifcentur cum idololatris.] Interdictum, quod eft Exodi XXIII. 2. folùm refertur, ad feptem nationes terræ Canaan. Ad omnes verò gentiles, aut idololatras, extendere illud velle, planè fuerit crudele. Quia igitur, ibi mandatum id non habet locum, habebis alterum, quod non Scriptura folùm, fed ratio etiam nos docet. Eft illud, *Ne occidas.* Nam occidit etiam, qui cum opitulari perituro alioqui poffet, id negligit. Maimoniden hic qui purgem, non fatis video. Non enim de folis Cananææ gentibus, fed uni[v]ersè de gentilibus idola colentibus, locutum effe; vel illud fidem fecerit, quod initio fequentis paragraphi generatim dicat, *Hæc dicta funt de idololatris.*

ב בד״א בעכו״ם אבל המוסרים
והאפיקורסין מישראל מצוה לאבדן בידו ולהורידן
עד באר שחת מפני שהן מצירין לישראל
ומסירין

II. Hæc dicta funt de id[olo]latris. Sed Ifraelitarum ill[o]s qui à reli[g]ione defciverint, vel Epicurei eva[fer]int, trucidare, atque ad inferos ufque perfequi jubemur. Quippe affligunt Ifraelem,

ובסורין ארץ העם מאחרי ה׳ פסק אתה לבד שאסור לרפאות עובדי כ״ם אפילו בשכר ואם היה מתיירא מהן או שהיה חושש משום איבה מרפא בשכר אבל בחנם אסור וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאים אותו בחנם:

populumque e Deo avertunt. [illegible] prohibitum quoque esse, ne medicinam idololatris faciamus, utcunque mercedem recuperemus. Cæterum si [illegible] sibi ab iis metuat, ac se propterea fore creat exosum; mercede sanat, gratis vero non licet. Proselytum autem inter Israelitas degentem, quia incolumem cum servare jubentur, gratis etiam curant.

Proselytum autem inter Israelitas degentem.] Duplices Hebræis sunt peregrini. Eorum alii, religione prorsus deserta, prorsus se legi Mosaicæ subjiciunt, ac ceremonias quoque Judaicas servant. Tales nuncupantur גרי צדק *peregrini justitiæ*. Alii autem solùm observant septem præcepta Noacho data: nam abstinent idolorum cultu, cæde, furto, & adulterio; nec vivo animali membrum amputant ad comedendum; nomini divino non maledicunt; & judices instituunt, quorum curâ hæc præcepta conserventur. Atque appellantur גרי תושבים *peregrini habitantes* sive *habitationis*: quia habitare inter Israelitas iis licebat. Auctor vi 1 § hujus capitis: &c. לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו ז׳ מצות שנצטוו בני נח [illegible] *Non transibit per terram nostram, donec susceperit VII præcepta Noachidis data, &c. Si susceperit septem præcepta, est peregrinus habitationis.* Atque hæc non parum capient lucis ex iis, quæ disserit vir nobilis, atque eximium seculi decus, Hugo Grotius, de Jure belli & pacis cap. 1. sect. xv.

ג אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשם שכונה ואין שכונה פחות משלשה ואין משכירין להם שדות ובסוריא משכירים להם שדות ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתים מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצינו:

III. Idololatræ non venduntur domus, vel agri in terra sancta. In Syria autem domos quidem vendent, at non agros. Locabunt autem iis domos in terra Israel: exterum ita, ut ne fiat vicinia: vicinia autem minimum è tribus constat. Nec agros hic iis elocabunt: in Syria tamen id conceditur. Cur vero gravati id sint in agris permittere, gemina ratio concurrit. Siquidem immunem eum à decimis reddit, sedemque ei in suo concedit. In iis tamen locis, quæ sunt extra terram sanctam, licet iis domos divendere atque agros, quia illa non sunt soli nostri.

Idololatris non venduntur domus, aut agri.] Haustum ex primo cap. Aboda Zara. Ratio nititur Deut. vii. 2: לא תכרת להם ברית ולא תחנם *Non percuties cum eis fœdus, neque gratiam iis facies.* Quoniam autem תחנם varia recipit puncta; quadruplicem hujus loci sensum Hebræi faciunt. Primus est, ut תחנם juxta vulgatam scripturam notet, *gratiam iis facias*, aut *misericordia ducaris*. Alter est, significatione deducta a חנה, *castra metari*. Quare exponunt, *ne des illis locum morandi*: unde inferunt, nefas esse campum, aut domum, in terra sancta gentili vendere. At in Syria, seu Aram, quam David subegit, permittunt venum dare; quia non ejus sit sanctimoniæ, cujus sancta terra: sed agros non item; quoniam in damnum Levitarum, & pauperum, id redundet: quippe gentiles decimas non pendunt. Tertia interpretatio est, *ne des illis gratiose*, i.e. ne dones illis. Quarta, *ne tribuas illis gratiam*, à חן deducta significatione, i.e. ne ea laudes, ne ullam in oculis tuis gratiam inveniant, neque tibi placeant. Has omnes expositiones locum habere Thalmudici volunt, quia תחנם sine י scriptum est: si י adesset, tantum primæ interpretationi locus esset.

ד אף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכניס לתוכו עכו״ם ונאמר לא תביא תועבה אל ביתך: אבל משכיר להן בתים לעשות אוצר ואין מוכרין לתן פירות ותבואה ומותר כהן במחובר לקרקע אבל מוכר הוא משיקוץ או מוכר לו על מנת לקוץ וקוצץ ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר ולא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן עראי היא:

IV. Cum vero locum iis statuunt locari posse, non intelligitur ad inhabitandum. Siquidem posset gentilis inferre in eam idola. Atqui dictum est: *Ne a inferas abominationem in domum tuam.* Sed elocabunt iis domos eâ lege, ut pro horreis utantur. Nec fructus, similesve proventus, aut ulla e terra nascentia, divendere iis licet, quamdiu adhærent solo: sed demum vendere concessum, ubi præsciderls, vel conditione eâ, ut continuò præscindant. At cur aliter vendere prohibentur? Quia dicitur תחנם לא, hoc est, *Ne b des iis locum morandi in solo.* Nam si terra eorum non sit propria, ex accidenti solum sit, ut in ea moram trahant.

a Deut. 7. 26.

b Deut. 7. 2.

Ex accidenti.] Ex occasione sit, non primò vel præcipue proponitur.

ה וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה גוי זה בצורתו קל וחומר שיספר בשבח

V. Iisdem nec concessum, aliqua profari in laudem idolorum, atque adeo dicere, Quam bella

כשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן היא לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה׃

hæc figura! Quanto minus laudare (licet) opera ipsa, vel aliquid eorum cultui inserviens! Siquidem dicitur, לא תחנם, *Ne gratia ulla iis sit in oculis tuis.* Quippe id occasio fit adhærendi iis, & mala addiscendi opera eorum. Prohibitum quoque munera illis gratuita donare. Sed licet ea donare proselyto, qui inter Israelitas habitet. Quia dicitur, *a Peregrino, qui in civitatibus tuis est, ea dabis:* ut comedat ea, aut vendat gentili: vendat autem, non donet.

a Deut. 14. 19.

Quanto minus laudare.] קל וחומר *leve, & grave,* i. e. argumentum à minori ad majus, aut contrà. Respondet autem Latinorum huic phrasi, *quanto minus.* Uti in Pirke Aboth. cap. 1. באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו *in propria dixerunt: quanto minus cum uxore proximi!*

ו מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ואין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום ושואלין בשלומם ואפילו ביום אידם מפני דרכי שלום׃ ואין כופלין להן שלום לעולם ולא יכנס לביתו של נכרי ביום אידו לתת לו שלום מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכובד ראש׃

VI. Sustentabuntur egeni gentilium una cum egenis Israelis, pacis caussa: nec obstandum, quo minus gentium egeni in angulis relicta colligant, atque id quietis ergo. Cujus gratiâ etiam salutabunt eos festo illorum die. Nec tamen bis eos salutabunt: aut die festo salutandi ergò eorum ingredientur domos. Si quis in plateis offenderit, submissâ voce, & capite submisso, salutem dicet.

Quo minus gentium egeni in angulis relicta.] שכחה *quod per oblivionem in agro relictum est*, & viduis, orphanis, ac egentibus cedit. פאות *anguli* agrorum, quos domino demetere non licebat; sed pauperibus relinquendi erant.

Nec tamen bis eos salutabunt.] Pacis caussa semel salutem dicendam ajunt, sed non geminandam, quia שלום *pax*, vocabulum quo Hebræi salutant, est inter attributa Dei, quæ temere apud gentiles usurpanda non sunt. Jud. VI. 24. *Et vocavit illud, Dominus pacis.*

ז אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין האומות או שיד הגוים תקיפה על ישראל אבל בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם אסור לנו להניח גוי עובד כו"ם בינינו אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה ואם קבל עליו ז׳ מצות הרי זה גר תושב ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד׃

VII. Hæc locum non habent, nisi Israelita à gentilibus detineatur captivus, vel ii Israelitis fuerint potentiores. At ubi Israelitæ viribus prævalent, nefas ullum inter nos relinquere indololatram; etsi tantummodo sorte fortunâ inter nos commoretur, aut uno ex loco in alterum commeet mercaturæ gratiâ. Imò nec pertransire terras sinemus, nisi antè receperit septem præcepta Noachidis data. Quia dicitur, *b Ne commorentur in terra tua:* ne horæ quidem spatio. Si septem illa præcepta receperint; pro peregrinis ejusmodi habentur, quibus habitare in Israelitarum terra liceat. Nec habitare permittitur ejusmodi peregrino, nisi tempore jubilæi: extra id tempus nullus recipitur, nisi peregrinus justitiæ.

b Exod. 23. 33.

Nisi tempore Jubilæi.] Arachin cap. VIII, & Auctor noster in Halachoth Hisure Biha cap. XIV. In caussa est, quod Israelita adstringatur ad victum iis suppeditandum. Id autem facilius fieri potest tempore Jubilæi; quo agros colere, & fructus colligere Israelitis non licebat.

Nisi peregrinus justitiæ. Quomodo differat peregrinus justitiæ à peregrino habitationis, dixi ad § 2.

פרק אחד עשר

CAPUT XI.

אין הולכין בחקות גוים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחקות הגוים ונאמר ובחוקותיהם לא תלכו ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם הכל בענין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להן אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו

NOn sequentur (Israelitæ) gentium statuta, nec similes erunt vel vestium habitu, vel capillis, & aliis id genus. Quia dicitur, *a Neque ambulabitis in statutis gentium.* Dictum quoque: *Cave ne post eas illaquearis.* Utrumque hoc eodem spectat: nimirum nequis in re quapiam iis assimiletur, sed dissimilis sit: atque id ex habitu, & actibus eluceat; uti doctrina ac sententia longe

a Levit. 20. 23.

כדי שיהא מובדל מהן במדעו ובדעותיו וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים:

ge alia est. Unde dictum est, a *Et separabo vos à gentibus.*

a Lev. 20. 26.

ב לא ילבש במלבוש המיוחד להן ולא יגדל ציצת ראשו כמו ציצת ראשם ולא יגלח מן הצדדים ויניח השער באמצע כמו שהן עושין וזהו הנקרא בלורית ולא יגלח השער מכנגד פניו מאוזן לאוזן ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן ולא יבנה בית כבנין היכלות של עמ"ם כדי שיכנסו בה רבים כמו שהן עושין וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה:

II. Non vestem induet gentilibus peculiarem, non eorum instar capil is erit promissis, non utrimque tondebitur, relictis in medio capillis, nec à fronte præcidet capillos ab una aurium ad alteram, relicta occipitis coma, quandoquidem is mos gentilibus. Non ad modum, quo delubra idololatrica extruuntur, ædificaturus est, quò multitudo istic conveniat juxta ritus gentium. Quisquis aliquid istorum, vel his simile committit, vapulat.

Non utrimque tondebitur relictis in medio capillis.] Rasuræ similis meminit Herodotus lib. IV. Macæ, inquit, λόφους κείρονται. τὸ μὲν μέσον τῶν τριχῶν ἀνιέντες αὔξεσθαι, τὰ δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν κείροντες ἐν χροΐ. *Cristas tondendo efficiunt. Nam in medio capillos sinentes crescere, hinc & inde ad cutem usque raduntur.* Rectissime doctissimus Cochus observat λόφους hic cristam esse; quod male Valla verterat *verticem capitis.* בלורית unde originem traxit, ignoro.

Nec præcidet capillos ab una aurium ad alteram.] Tonsuram designat, quam veteres nuncupavere. Ἑκτόρειον κουράν. De qua Julius Pollux: Ἐκαλεῖτο δέ τις κουρὰ καὶ Ἑκτόρειος κόμη, περὶ ἧς φησιν Ἀναξίλας.

Τὴν Ἑκτόρειον τὴν ἐφίμερον κόμην.

Τίμαιος δὲ τὴν κουρὰν ταύτην περιτετμῆσθαι μὲν δεῖν περὶ τὸ μέτωπον λέγει, περικεχύσθαι δὲ τῷ τραχήλῳ. *Hectorea verò tonsura quadam, ac coma item vocabatur: de qua Anaxilaus ait: Hectoream & amabilem comam. Timæus autem ait, in tonsura hac circa frontem quidem præcidi comam, ac posteriorem per cervicem diffluere.* Tonsura hujusmodi etiam dicta est Theseia. Cujus rei caussam adfert Plutarchus in vita Thesei, his verbis: Ἔθους δ' ὄντος ἔτι τότε τοὺς μεταβαίνοντας ἐκ παίδων ἐλθόντας εἰς Δελφοὺς ἀπάρχεσθαι τῷ θεῷ τῆς κόμης, ἦλθε μὲν εἰς Δελφοὺς ὁ Θησεύς, καὶ τόπον ἀπ' αὐτοῦ τὴν Θησηΐδα ἔτι νῦν ὀνομάζεσθαι λέγουσιν. ἐκείρατο δὲ τῆς κεφαλῆς τὰ πρόσθεν μόνον, ὥσπερ Ὅμηρος ἔφη τοὺς Ἄβαντας, καὶ τοῦτο τῆς κουρᾶς τὸ γένος Θησηῒς ὠνομάσθη δι' ἐκεῖνον. *Cum vero consuetudo foret, ut qui ex pueris excederent, Delphos profecti comæ primitias Deo consecrarent; adiit & Theseus Delphos, & locum hac quoque memoria ab eo Theseam vocari arbitrantur. Tonsum autem sinciput solum; ut de Abantibus refert Homerus: atque hoc est tonsuræ genus, quod ab eo dicitur Theseis.* Negat Maimonides Judæis hunc morem sequi licere. Fecere tamen, si Nonno credimus, paraphrasi Joan. cap. II: ubi Galilæos ὀπισθοκόμους appellat:

Χριστὸς ὀπισθοκόμων μερόπων ἐπιδήμιος λαῷ
κλητὸς ἔην συνδαιτυμών.
Christus retrocrinitorum hominum epulanti populo
Vocatus erat conviva.

Non tamen assentio viro eruditissimo, qui existimat, idem esse ὀπισθοκομᾶν, & περικαρῆναι τὰς κεφαλάς. Siquidem potest quis promittere retro pendulos crines, etsi κυκλόθεν, sive περιτρόχαλον, hoc est, in orbem non fuerit detonsus.

ג מי שהיה מסתפר מישראל כיון שהגיע לבלוריתו קרוב לשלש אצבעות לכל רוח שומט את ידיו. ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין:

III. Israelita gentilem tondens, ubi quasi ad tertium ab omni parte comæ digitum pervenerit; reliquo supersedebit. Israelita regi (gentili) familiaris, quem coram rege considêre est necesse, si turpe fuerit non sequi morem istic receptum, licebit indui habitu, qui ibi obtinet, ac eorum instar caput tondebit.

ד אין מנחשין כגוים שנאמר לא תנחשו כיצד היא הנחש כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפצי נעשים הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי היום שאם יצאתי יפגעני אדם רמאי וכן אלו ששומעים צפצוף העוף ואומרי' יהיה כך ולא יהיה כך טוב לעשות דבר פלוני ורע לעשות דבר פלוני וכן אלו שאומרים שחוט תרנגול זה שקרא ערבי שחוט תרנגולת שקראה כמו תרנגול וכן המשים סימנין לעצמו אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה כאליעזר עבד אברהם וכן כל כיוצא בדברים האלו הכל אסור וכל העושה מעשה אפילו דבר מדברים אלו לוקה:

IV. Non captabunt auguria more gentilium: quia dicitur, *Non b utemini auguriis.* Augurium autem est, quando quis dicit: Si offa ori exciderit, aut baculus manui, non accedam hodie locum istum: quia si id agerem, negotia non succederent. Aut, si vulpes dexteram meam prætergressa, non egrediar foribus domus meæ, ne forsan egresso obviam fiat impostor. Itidem cum attendunt avium cantus, atque inde colligentes, ajunt. Hoc ita eveniet; istoc facere expedit, illud non item. Similiter cum gallum jubent necari, quia cacillet, aut gallinam ob cantum. Etiam quando aliquod sibi signum statuunt, hoc animo: Si istoc evenerit, faciam hoc; sin minus contingar, non faciam uti fecit Eliezer, Abrahami servus. Ac quisquis fecerit horum aliquid, vel tale aliud, vapulat.

b Levit. 19. 26.

Augurium autem est.] Augurium hic Maimonides describit. נחש verbum natura μέσον. Aliquando est, *explorare, indagare, prudentiâ aliquid assequi, ex rerum circumstantiis conjectare.* Aliquando, *omina captare, auguria sectari.* Unde semper נחש LXX senes transtulerunt οἰωνίζεσθαι. Quam latè se vox extendat, non facilè dixeris. Numer. XXIV. 1. habemus vocem נחש seu augurem. Nam ait S. S. לא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים *non ivit hac vice, ut antea, ad auguria captanda.* Vult, ni fallor, divinus Moses, Bilhamum, postquam iteratò advertisset, ex ore DEI prospera omnia Israelitis portendi, noluisse tertiò captare omina; sed, quasi confidentem, jam ivisse, ut prosequeretur, quod Spiritus Dei dictaret. Respiciunt autem hæc verba ad caput superius, quo traditum erat, eum cæsis bestiis, & altari impositis, digressum; credo, ad observanda prætervolantium avium omina, aut simile quippiam, quod casu offeratur. Ita נחש Bilhami fuerit propriè augurium. Et cum idem ait: לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל mentem hanc puto, *Non est augurium*, vel *omen*, *contra Jacobum, nec divinatio contra Israelem.* Atque inde verba, *Fortasse obviam fiet Deus mihi, &c., quamcunque rem ostenderit mihi, indicabo tibi.* i. e. videbo, quale mihi signum Deus offerat, & tibi renunciabo. Gerundensis ad Deuter. XVIII. 19. vult, מעונן, & מנחש esse species generis קסם. Hoc μάντις est senibus LXX; ut מעונן κληδονιζόμενος, מנחש οἰωνιζόμενος. מעונן Rabbini ab עונה deducunt, ut notet temporum observatorem: alii, sed minùs verisimiliter, derivant ab ענן *nubibus*: ut *mathematicum* notet: alii ab עין *præstigiis uti*: illud ab עין, quia præstigiator אוחז העינים, *oculos eludit.* Sed si, ut arbitror, ab עין deducenda vox est: liceat & dicere, מעונן venire à speculando, proprieque notare *auspicem*, ἱεροσκόπον. מנחש autem sit, qui qualiacunque omina vel signa attendit, etiam terrestria: uti hic est in Maimonidæ descriptione.

Si offa ori exciderit.] Ut in tripudio solistimo; de quo Cicero lib. II de Divinat. Livius lib. X. & Festus.

Si vulpes dextram meam, &c.] De divinatione ex vulpe, lupo, cane, quadrupedum aliis, vide eos, qui de Divinatione scripserunt. Hujusmodi auspicia pedestria dicebantur.

Avium cantus.] Oscines aves, cantu, ut præpetes volatu, auspicium faciebant. Vide præter alios, Agellium lib. VI, cap. VI.

Quia cacillet.] Quod gallinæ proprium, ut est apud auctorem Philomelæ: *Cucurrire solet gallus, gallina cacillat.* Ut *cantillo* à *canto*: sic *cacillo* a *caculo*: quod Belgis itidem *Kakelen.* In Aldina, uti & veteri Veneta anni CIↃ CCCC LXXXVI, pro *cacillat* est *gracillat.* Sed sequor Mssos meliores: quos & Schottus expressit observationum Humanarum lib. II. cap. III. Existimet aliquis, verti potuisse *propter pipatum*: quia id gallinarum proprium. Varro in Aboriginibus: *Mugit bos, ovis balat, equi hinniunt, gallina pipat, grunnit sus.* Sed puto Varronem pullum gallinaceum signare, cujus *pipare*, vel *pipire*: ut apud Columellam lib. VIII. cap. V. Imò & accipitri tribuit auctor Philomelæ. Quare nihil proprium magis cacillatione. Et tamen vocabulum id majoris esset auctoritatis, si scriptor Philomelæ esset Ovidius ipse, non Grammaticus quispiam, quod res clamat; atque is Christianus; ut extremi versus ostendunt.

Gallinam ob cantum.] De hoc, & aliis, Terent. Phorm. act. IV. sc. IV.

> *Quot res? postilla, monstra evenerunt mihi:*
> *Introiit in ædes ater alienus canis:*
> *Anguis per impluvium decidit de tegulis:*
> *Gallina cecinit: interdixit hariolus:*
> *Aruspex vetuit ante brumam autem novi*
> *Negoti incipere.*

Uti fecit Eliezer, Abrahami servus.] Signorum, quæ homines petunt, alia certo judicio, alia temere petuntur: ut observat avus meus, Franciscus Junius, ad XXIV. cap. Gen. in Analysi. Quæ judicio certo petuntur, illa aut aperto Dei mandato, aut occulto ejus instinctu postulantur. Utrumque autem à Spiritu Dei est: quemadmodum à Gedeone, & Jonathane, factum legimus. Elihezeri postulatum ex instinctu Dei fuit; nempe recumbente eo in promissiones illius, quas ipse tum fide perceperat, tum Abraham, auctor itineris, pronuntiaverat. Unde miror, Maimoniden petitionem Elihezeri inter illicitas reponere. Fortè putabat, tentationem Dei esse; quod tamen sentiendum non est. Meliùs Moses Gerundensis verba hæc ait prolata דרך תפלה *per modum rogantis.* Gemara Holin cap. VII. ait, כל נחש שאינו כנחש אליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול אינו נחש *Quæcumque conjectio non est instar conjectionis Elihezeris servi Abrahami, & Jonathanis, filii Sauli, non est conjectio.* Mens ejus dicti, juxta Hebræos tantùm licitum esse divinandi illud genus, quo, ante eventum rei, homo signum aliquod concipiat; ex cujus eventu conjectet, quid sibi faciendum sit. Quia si signum illud, quod animo concepit, eveniat, ipse Deus videatur consilium ejus approbare. Itaque posse aliquem exemplum Elihezeris, & Jonathanis, sequi: at si res quæpiam fortuitò evenerit, priusquam homo secum signum aliquod conciperet, uti si inopinanti lupus offeratur; non licere id pro omine habere.

ה מי שאמר דירה זו שבניתי סימן טוב היתה עלי אשה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי מבורכת היתה ומעתה שקניתיה העשרתי וכן השואל לתינוק אי זה פסוק אתה לומד אם אמר לו פסוק מן הברכו׳ ישמח ויאמר זה סימן טוב הואיל ולא כיון מעשיו ולא נמנע מלעשות אלא עשה סימן זה לעצמו לדבר שכבר היה הרי זה מותר:

V. Dixerit aliquis, Ex quo domum hanc exstruxi, aut mulierem hanc duxi, aut animal hoc emi, prosperè mihi res cessere; quippe opibus sum auctus. Item, interroget quis puerum; quem versum didicerit; atque ille referat versum quempiam ex benedictionibus: tum (alter) subjiciat, bono se id omini ducere: tantùm ne propterea progrediatur in opere, vel ab eo cesset: sed duntaxat pro signo habeat rei jam præteritæ. Sanè pacto isto pro licitis habentur.

Ex quo domum hanc exstruxi.] Holin cap. VII. legas בית תינוק ואשה אע״פ שאין נחש יש סימן *Domus, puerulus, & mulier, tametsi non sint auguria, sunt signa.* Id est, si post ædificationem aut emptionem domus, alicui fortuitum aliquid evenerit, lætum aut improsperum, potest hoc habere pro lætitiæ aut tristitiæ signo, & conjectare inde, rectè, an malè fecerit. Ideoque licet dicere puero, פסוק לי פסוקך *Recita mihi versum tuum*; ut si versus fuerit tristis, tristitiam; si lætus, gaudium inde capiat. Hoc, inquit Maimonides, post rem jam peractam facere conceditur: at non ita conjectare licet de re futura; quia omen tale possit hominem impellere, ut idcirco hoc, vel illud faciat, ab altero autem abstineat: idque ille fieri debere negat. Sed aliter Hebræorum aliis visum. Nam eodem cap. Holin legas, R. Johanan, cùm Babylonem petiturus esset ad videndum Semuelem, jussisse, puerum quempiam sibi recitare versum, quem didicisset: cumque protulisse verba

Semuel XXVIII. 3: *Et Semuel mortuus est*: indeque conjectasse, mortuum jam esse Semuelem, quem invisere volebat, eoque itinere abstinuisse. Idem ab aliis magistris factum. Voluit etenim Thalmudici, postquam Prophetæ esse desierunt, sæpe pueros futura solitos prædicere, & esse vaticinium aliquod in versu hoc, vel illo, quem è S. Scriptura protulissent. Cæterum talia pro omine habere, nefas omnino videtur: & ex Hellenismo hoc tractum, non obscure observasse mihi videor. Ait enim Plutarchus lib. de Iside & Osiride, Ægyptios putare, παιδάρια μαντικὴν δύναμιν ἔχειν, καὶ μάλιστα ταῖς τούτων ἐπιλέγεσθαι κληδόσι παιζόντων ἐν ἱεροῖς καὶ φθεγγομένων ὅ, τι ἂν τύχωσι, *pueros facultate divinandi esse præditos, & maxime ominis loco accipi, siquid ii in templis ludentes forte pronuntient.* Addit, superstitionem inde natam, quòd Isis, quærens arcam, cui Osirin Typhon incluserat, cùm ex cæteris nihil rescisceret, tandem quod vellet, ex pueris cognoverit, qui arcam natantem in flumine viderant. Simile & huic alterum sortium genus, ex nobilis poëtæ versibus: quod ῥαψῳδομαντείαν dixere. Eoque pertinent *sortes Virgilianæ*; de quibus Spartianus in vita Hadriani. Quid, quod Christiani nonnulli itidem ex Sacræ Scripturæ loco, qui aperiemi eas se forte fortuna primò obtulisset, quid faciendum, futurumve esset, statuebant, oraculi id loco habentes? ut ex Gregorii Turonensis lib. IV. & V, constat. Etiam mos gentibus fuit, ut si in negotio quopiam minus viderent, quid facto opus foret: in publicum prodeuntes, vocem, quam audirent, pro omine haberent. Nec multum abludit, quod Cicero II. lib. de Divinat. refert: *Cum*, inquit, *M. Crassus exercitum Brundusii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens, Cauneas, clamitabat. Dicamus si placet, monitum ab eo Crassum, caveret, ne iret.* Veteres quippe Romani V consonum pronunciabant ut Germani W: nempe *cave*, quasi esset *cawe*: ita ut *Cauneas* sonaret, quasi *cave ne eas.* Hebræi, qui licita hæc censent, eò ajunt pertinere illud Jesaiæ XXX. 21: *Et aures tuæ audient a tergo tuo dicentium, Hæc illa est via, incedite per eam, cum dexteram aut sinistram petetis.* Eodem referunt, quod Jud. VII. 11, Deus jubet, Gideonem ire ad castra Midianitarum, & audire, quos inter se sermones habeant. Sed profectò quantum hæc distant, ut quis istoc agat ex mandato Dei, & absque illo! quorum posterius quin superstitiosum sit, minimè dubitandum.

ו איזהו קוסם זה העושה מעשה משאר המעשיות כדי שישוב ותפנה מחשבתו מכל הדברים עד שיאמר דברים שעתידים להיות ויאמר דבר פלוני עתיד להיות או אינו הווה או שיאמר שראוי לעשות כך הזהרו מכך:

VI. Cujusmodi est divinator? Qui hoc, vel illud agit, cogitationibus nulli intentis rei, donec futura prædixerit, statuendo, hoc vel illud futurum, aut istoc vel aliud facere oportere. A cujusmodi cavendum nobis.

Cujusmodi est divinator?] קסם, quod Maimonides usurpat, nunc in bonam, nunc malam partem sumitur. In malam passim accipi videas: ut cum signat divinationem eam, quæ præstigiis fit, aut malorum spirituum commercio. Ut Sam. XXVIII. 1. קסמי לי באוב, *divina quæso mihi per Pythonem.* Unde D. de Pomis inquit: מלה כוללת לכל מיני חכמיות לדעת את הנולד. כמו גיאומנציאה פירומנציאה אידרומנציאה קירומנציאה ואחרים זולתם: *generale vocabulum diversis divinandi generibus: ut sunt ψηφοθλιαμαντεία, γεωμαντεία, οἰκεομαντεία, ὀνομαντεία, χειρομαντεία, aliaque præterea.* Geomantiam designat Maimonides, cum seq. § ait, divinantium nonnullos uti arenâ. Morem eorum circulum aut lineas terræ inscribendi, & spatia ad certam normam distinguendi, memorare hic supervacuum est: quippe vana hæc, & aliis plusquam satis memorata sunt. Et fortassis קוסמים peculiariter iidem erant, qui γεωμάντεις, quos Orienti notissimos fuisse, dubitandum non videtur. Tradit Leo Africanus lib. III, hanc divinationis speciem maxime apud Africanos in usu esse. Et qui ea utuntur, vocari Muhazzimin.

Cogitationibus nulli intentis rei.] Designat alienationem mentis attonitæ cum impotentia sui: sive vehementem imaginationem, qua sic abripitur animus, ut quasi extra hominem sit, corporeasque functiones negligere prorsus videatur. Ἔκστασιν dixere, quæ vox & sanctis convenit prophetis. Est enim vox media: unde Tertullianus lib. de anima: *Ecstasis hoc operatur de suo proprio, ut sic nobis sapientiæ imaginem inferat, ut & errorum.* In divinis vatibus SS. Patres etiam κατοχὴν vocant: quando ita animus Spiritu S. afflatur, ut terrena negligens, à sensibus corporeis vacuus, solùm divinis se occupet.

ז יש מן הקוסמים שמשמשים בחול או באבנים ויש מי שגוהר לארץ וצועק ויש מי שיסתכל במראה של ברזל או בעששית ומדמין ואומרים ויש מי שאוחז מקל בידו ונשען עליו ומכה בו עד שתפנה מחשבתו ומדבר היא שהנביא אומר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו:

VII. Sunt inter divinatores, qui utantur arenâ, vel lapidibus: sunt item, qui humi procumbentes divinent: alii etiam, qui speculum ferreum, vel vitreum vas inspiciant, ac ubi secum cogitarunt, proloquantur. Sunt itidem, qui arrepto in manum baculo eidem innitantur, mox terram percutiant, donec cogitata proferant. De hoc Propheta ait: *Populus a meus lignum suum consulit, ut baculus ejus indicet ipsi.* Hos. 4. 12.

Vel lapidibus.] λιθομαντείαν designari dixeris: de qua pauca apud veteres leguntur. Volunt signari ab Orpheo, ubi de Sideritide lapide agit: meminisse item Jamblichum. Etiam existimant, ad hanc divinationis speciem respici Levit. XXVI, I, ubi prohibentur אבן משכית, quod transferunt *lapidem imaginationis.* Sed melius ii, qui *lapidem figuratum* vertêre. Chaldæus, אבן סגדא habet. *lapidem adorationis.* Arabs حجرًا مصوّرة *lapidem pictum.* Græci λίθον σκοπόν.

Qui humi procumbentes divinent.] Exstasin patientes intelligere videtur.

Qui inspiciant speculum ferreum.] Exemplum apud Spartianum habes de Juliano; qui sic Severi adventum & Juliani decessionem, vidisse dicitur, κατοπτρομαντείαν vocant.

Vel vitreum vas.] γαστρομαντεία hæc nuncupatur: nempe ἀπὸ τῆς γαστρὸς, vase vitreo, ac ventricoso. Genus hoc divinationis est & Turcis in usu. Leo Africanus lib. III. cap. de fatiloquis: *Alii*, inquit, *aquam*

calmo

catino vitreo infusam, olei guttulâ admixtâ, lucidam & transparentem reddunt, in qua tanquam in speculo dæmones confertim se videre affirmant, qui exercitum numerosum repræsentant: quorum nonnulli in itinere sunt, alii rivum transmittunt, alii terrestre prælium gerunt: quos ubi quietos vident, de rebus quas scire cupiunt interrogant: dæmones porrò nutibus respondent, vel aliquo manuum vel oculorum indicio: adeo temeraria atque damnanda est horum hâc in re credulitas. Vitreum illud vas pueris interdum, vix octavum egressis annum, in manum dant, a quibus num hunc vel illum viderint dæmonum, interrogant. Non absimilis huic est λεκανομαντεία: cujus & Tzetzes meminit Chil. 11. 44. de Proteo:

Ἐγὼ δὲ λεκανόμαντιν τοῦτον τὸν ἄνδρα λέγω,
Ἅπαντα προδεικνύοντα ταῖς λεκανομαντείαις.
Ego vero per pelves vaticinatum hunc virum dico,
Omnia præmonstrantem divinationibus per pelves.

Qui arrepto in manum, &c.] Refert locum Hoseæ ad ῥαβδομαντείαν: quod & B. Hieronymus facit. Jarchi, & Aben Ezra, accipiunt de simulachro ligneo: & ita quoque Jonathan transtulit; quem libentiùs sequar, quia simplicius videtur. Quamquam non ideo improbem opinionem alteram. Nam ex Herodoto lib. IV constat, Scythas virgis in divinando usos: sed alio modo, quàm hic Maimonides tradit. Nam illi virgas singulas humi sternebant, ac vaticinantes interea prehendebant eas, componebantque. Vide etiam Strabonem de Persarum Magis lib. XV.

ח אסור לקסום ולשאול לקוסם אלא שהשואל לקוסם מכין אותו מכת מרדות אבל הקוסם עצמו אם עשה מעשה מכל אלו וכיוצא בהן לוקה שנאמר לא ימצא בך קוסם קסמים׃

VIII. Divinare prohibemur, ut & divinatorem consulere: eoque hoc qui egerit, pœna rebellium afficitur. Ac divinator ipse, siquid horum, vel illis simile egerit, vapulat. Quoniam dicitur: *Nec a reperiatur in te divinatione divinans.*

a Deut. 18. 10.

ט איזהו מעונן אלו נותני עתים שאומרים באצטגנינות יום פלוני טוב ויום פלוני רע ראוי לעשות בו מלאכה פלונית שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני׃

IX. Cujusmodi est Mathematicus? Sunt ii, qui distinguunt tempora, & ex astris prædicunt, hunc illumve diem faustum esse vel infaustum; vel annum hunc, aut mensem, certo negotio vel convenire, vel infelicem fore.

Cujusmodi est Mathematicus?] Censeo, מעונן eosdem esse, ac מכשפים. Qui eo differunt à ברים, quod hi ex siderum constitutione futura divinent: illi ex siderum dispositione statuant, ecquid, quod animo agitant, feliciter sit successurum, necne. Ita distinguit Aben-Esra. Priores illi, quos מעונן, & מכשפים, vocari dicebamus, Græcis ὡροσκόποι nuncupantur, & ars ipsa ὡροσκοπία, quando ex hora natali, & constitutione astrorum, fatum alicujus dijudicabatur; unde ὡροσκοπῶν ἀστήρ, *stella natalitia*, quæ observatâ nativitatis horâ futurorum eventus ostendit. Veteribus ad hanc rem usurpati Genethliaci, Mathematici, ac Chaldæi; quibus ars ista propria: unde *artem Chaldæam* Tacitus vocat. Sed מעונן esse dicebamus, qui siderum adspectu operantur. Estque ab עונה, id est, *decretum ac statutum tempus*. Ergo non incommodè verteris, *temporarii*. Jubent enim in agendo aliquid observare tempus. Nec tamen id faciunt more Romano, quibus ater dies, quo cladem ab hoste accepissent: sed Ægyptio ritu; unde & diebus Ægyptiis nomen, sine dubio ab superstitione Ægyptia, quæ siderum conjunctionem & oppositionem attendebat: atque inde de influxu in inferiora hæc colligens, judicabat, ecquid eo die agere oporteret. Putant huc respexisse B. Apostolum Paulum ad Galatas IV: *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Ubi, nisi fallit inscriptio, sic B. Ambrosius: *Dies observant*, inquit, *qui dicunt, ut puta, Crastino proficiscendum non est: post crastinum enim non debet aliquid inchoari: & sic solent magis decipi. Hi autem colunt menses, qui cursus Lunæ perscrutantur, dicentes utpote, Septimâ lunâ instrumenta confici non debent: nonâ luna servum, emptum ut puta, domum ducere non oportet: & per hæc facilius solent adversa provenire*, &c. Tandem ait: *Hac superstitione utuntur, quæ longe debet esse à servis Dei. Si enim Deus ex toto corde diligatur; nulla debet esse formido, neque suspicio harum rerum. Prospere enim potest cedere, quicquid simpliciter sub Dei devotione fit.* B. August. Comment. in cap. XV. Epist. ad Galatas, id vocavit, *tempora rerum agendarum a Mathematicis accipere.*

י אסור לעונן אע"פ שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכזבים שהסכלים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמה׃ וכל העושה מעשה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה שנאמר לא תעוננו וכן האוחז את העינים ומדמה בפני הרואים שעשה מעשה תמהון והוא לא עשה הרי זה בכלל מעונן ולוקה׃

X. Tempus certis rebus assignare, etsi (secundùm hoc) non opereris, nefas est: sed vanitas ejus detegenda, quando quid pro re vera, ac sapientum sententiâ, habent stolidi. Quicunque autem juxta tempus ab Astrologis statutum operatur, iterve suscipit, vapulat: quia dicitur, *Ne b tempora observes.* Itidem, qui oculos præstinguit, ita ut aspicientibus videatur miranda agere, cum nihil agat ejusmodi; sub mathematici nomine comprehenditur, eoque vapulat.

b Levit. 19. 26.

Juxta tempus ab Astrologis statutum.] De hoc discrimine temporum, juxta Chaldæos sive Babylonios, etiam veterum plerique accipiunt locum Pauli ad Gal. IV. 10. *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Vide August. epist. CXIX, & Enchirid. cap. LXXIX. Sed rectius Chrysostomus, Hieronymus, alii, de Judaicorum festorum observatione interpretantur: uti de noviluniis, festo tabernaculorum, anno septimo, & aliis id genus: cujusmodi legales dierum observationes pseudoapostoli urgebant.

יא אי זהו חובר זהו שמדבר בדברים שאינן לשון עם ואין להם ענין ומעלה על דעתו בסכלותו שאותן הדברים מועילים עד שהן אומרים שהאומר כך וכך על הנחש או על העקרב אינו מזיק והאומר כך וכך על האיש אינו ניזוק ובהן אוחז בידו בעת שמדבר מפתח או סלע וכיוצא בדברים האלו הכל אסור :

XI. Qualis est incantator? Qui verbis utitur nulli genti usitatis, & nihil significantibus, stultitiaque hac alius it persuasum, verba ista prodesse. Ita dicunt, Siquis hæc, vel ista prosatus sit coram serpente, aut scorpione, nihil damni dabit: vel si protulerit in virum, nocere is non poterit. Sunt in his etiam, qui, inter loquendum, clavem arripiant, aut nummum, vel hujus generis aliud. Omnia vero hæc nefaria habentur.

Qualis est incantator.] חובר *incantator* à חבר. Hoc notat *associare*, *conjungere*. Sed cur inde incantatori sit nomen, non satis est apertum. Communior est opinio, ex eo esse, quia incantatores sic serpentes, aliaque noxia socient animantia, ut nullam afferant noxam. Hebræi enim interpretes exponunt, *sociare animalia per incantationes*. Unde חבר גדול, & חבר קטן, pro magnis & parvis animalibus, quæ incantantur. Alii censent, attendi societatem & consortium incantatoris cum dæmone. Quid si & tertiam in incantatione addamus societatem? puta verborum, & venenorum. Seneca Medeâ:

Addit venenis verba non istis minus
Metuenda.

Interea metuo, nequid horum vera sit nominis caussa: ac potius alia, eaque minus obvia fuerit verbi חבר significatio, unde חובר derivetur.

Clavem arripiant.] κλειδομαντείας nomen inde ortum: cujus superstitionis hodieque reliquiæ manent.

יב והחובר עצמו שאחז בידו כלום או שעשה מעשה עם דבורו אפילו הראה באצבעו הרי זה לוקה שנא' לא ימצא בך וגו' וחובר חבר אבל אם אמר דברים בלבד ולא הניד לא אצבע ולא ראש ולא היה בידו כלום וכן אדם שאמר עליו החובר אותן הקולות והוא יושב לפניו ומדמה שיש לו בזה הנאה מכין אותו מכת מרדות מפני שנשתתף בסכלות החובר וכל אותן הקולות והשמות המשונים המבהילי' לא ירעו וגם היטב אין אותם :

XII. Incantator quippiam manu prehendens, aut verbis (apud incantatores) receptis opus peragens, vel etiam digito quid demoustrans, plectendus est, quia dicitur: *Ne a inveniatur inter vos... incantans incantationem.* At quid si verba protulerit absque digiti vel capitis motu, nec quicquam manu tenuerit? Sic quoque is, coram quo verba sint prolata, modo ille iis fidat, ac prosore sibi habeat persuasum, plectendus est verberibus rebellionis, quia particeps fit stultitiæ incantatoris. Omnia autem verba nominaque illa mutata ac turpia, nihil boni vel mali adferent.

a Deut. 18. 10.

יג מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו אע"פ שאין הדבר מועיל כלום הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו :

XIII. Si quem scorpio, aut serpens momorderit, possit parti corporis læsæ adhibere incantationem; idque vel sabbatho ipso: nempe ut animus sic conquiescat, & cor firmetur. Utcumque enim nihil incantamentum juvet: permittitur tamen, quia periculosum est animo persistere sic perturbato.

Possit parti corporis læsi adhibere incantationem.] Sanhedrin cap. XI. § I. inter eos, quibus non est חלק לעולם הבא *sors futuri seculi*, reponitur הלוחש על המכה, *qui plagæ adsusurrat* verba certa. Erant ea Exod. XXV. 26. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך *Omnem languorem, quem imposui Ægypto, non imponam tibi. Nam ego Dominus medens tibi.* Solebant autem despuere in terram incantatores illi, quod conjunctum cum irreverentia nominis divini. Unde R. Johanan Misnam tantùm accipiendum putabat ברוקק לפי שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה: *de eo, qui despuit. Quia nomen Dei proferendum non est ad sputi ejectionem.* Alii verò id illicitum quoque censebantur, quamvis nec Dei nomen efferretur, nec spueretur. Id concedebant, ut qui is valetudine prosperâ fruens legeret certa Psalmorum verba, quo iis ceu φυλακτηρίῳ adversus dæmones & improspera muniretur. Vide eruditissimi Cochi notas ad citatum locum. Itaque verba Deut. cap. V: quæ incipiunt שמע ישראל *Audi Israel* (unde & קריאת שמע appellantur) usque ad בשעריך *in portis tuis*, quotidie mane & vesperi legunt, & schedulæ inscripta gerunt, ut noxia quæque averruncent. Perinde atque Turcæ tutos se adversus omnia pericula arbitrantur, si precatiunculas suas circumgestent. Totam rem nihil præter superstitiones illicitas continere, manifestius est, quam ut admoneri debeat. Ad eas autem Judæorum maximè proni sunt Cabalistæ; quorum regulis præstigiatores in Africa uti, tradit quoque Jo. Leo Africanus lib. III.

יד הלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה וכן הקורא על תינוק שלא יבעת והמניח ספר תורה או תפלין על הקטן בשביל שיישן לא די להם שהם בכלל מנחשים וחוברים אלא שהן בכלל

XIV. Qui vulneribus incantârit, è Lege versum legendo; quive super puero legerit, ne conturbetur; aut qui librum Legis, vel phylacteria puerulo imposuerit, ut somnum capiat: hi, ut generali conjectorum ac incantantium appellatione continentur; ita etiam comprehenduntur amplo

בכלל הכופרים בתורה שהן עושין דברי תורה רפואת גוף ואינן אלא רפואת נפשות שנאמ' ויהיו חיים לנפשך: אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור מתלים כדי שתגן עליו זכות קריאתן וינצל מצרות ומנזקים הרי זה מותר:

plo eorum vocabulo, qui Legem negant. Siquidem verba Legis (juxta eum) medicinam faciunt corporalem, cum solùm animis medeantur: quia dicitur, a *Et erunt vita animæ tuæ.* At siquis sanus versiculum legat, vel psalmum, ut protectionem legendo promereatur, angustiasque & damna evitet; ejusmodi sanè nihil illiciti facit.

a Deut. 14. 19.

Phylacteria.] תפלין Chaldæis, & Rabbinis, dicitur frontale, & armilla, quædam continens minuto charactere exscripta e lege Dei. Frontale apponebatur fronti super intercilium, hoc est, locum inter oculorum cilia interjectum. Armilla alligabatur manui sinistræ. φυλακτήρια dicuntur Matth. cap. XXIII. S. quasi dicas *conservativa*: nimirum quia prodessent ad memoriam Legis melius conservandam. Ait ibi Christus, dilatâsse ea Scribas, ac Pharisæos: puta ut longius illa conspicerentur, eoque ipsi legis crederentur observantiores. Græcam autem vocem retinuimus cum vulgato interprete. Ex Maimonide verò hic videmus, corpilè ea quoque adhiberi ad res procurandas, quæ corpus spectarent. Quomodo nempe initium Euangelii Joannis a nonnullis adhibetur morbo averruncando. Hoc sensu φυλακτήρια dicantur, non a memoria, sed valetudine conservanda. Latini ab amoliendo vocant *amoleta*. Glossæ Philoxeni: *Amoletum*, φυλακτήριον.

טו אי זהו דורש אל המתים זה המרעיב את עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה ששאל אליו. ויש אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים ואומרים דברים ומקטירין קטורת ידועה וישנים לבדן כדי שיבא מת פלוני ויספר עמו בחלום. כללו של דבר כל העושה מעשה כדי שיבוא המת ויודיעו לוקה שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו' ודורש אל המתים:

XV. Quis est, qui mortuos consulit? Qui, ubi fame se afflixit, in cœmeterium abit, atque ibi decumbit, donec in somnio ei mortuus appareat, ac indicet, quod quærebat. Tales quoque, qui, certo vestis genere induti, verba consueta proferunt, & ex more suffitum faciunt, hinc soli dormiunt, quo mortuus, quem expetunt, accedat, ac in somnis sermonem secum habeat. Sententia de his ejusmodi est, quisquis de re ulla à mortuis responsum poscit, plecti verberibus oportere. Quippe dictum: *b Ne inveniatur inter te qui traducat, ... & necromantis.*

b Deut. 7. 2.

Quis est, qui mortuos consulit.] Sive *necromantis*. Latius verò patet *necromantæ* appellatio, quàm Maimonides hic describit. Nam & sic vocantur, qui carmine, virgâ, circulo magico, (ut mittam herbam Osiritim, viscus lyncis, oculos draconis, & alia id genus sacramenta dæmoniaca, quæ & ipsa per se nihil possunt) animas se excire ab inferis arbitrantur, ut ab iis non in somnio, sed vigilantes accipiant responsum, sive per os cadaveris recentis ac calidi, sive etiam eo absente. De istis vide, qui de Divinatione scripserunt: in his Georgium Ragusium, Theologum ac Medicum Patavinum, lib. II, de Divin. epist. VII.

יו אסור לשאול בעל אוב או בעל ידעוני שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו' ושואל אוב וידעוני. נמצאת למד שבעל אוב וידעוני עצמן בסקילה והנשאל בהן באזהרה ומכין אותו מכת מרדות ואם כיון מעשיו ועשה כפי מאמרן לוקה: והמכשף חייב בסקילה והוא שעשה מעשה כשפים אבל האוחז את העינים והוא שיראה שעשה והוא לא עשה לוקה מרדות מפני שלאו זה שנא' במכשף בכלל לא ימצא בך הוא ולאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד הוא ואין לוקין עליו שנא' מכשפה לא תחיה:

XVI. Pythonem, vel ariolum consulere prohibemur. Nam dicitur, *c Ne inveniatur inter vos traducens..... & consulens pythonem, vel hariolum.* Comperimus autem pythones, & hariolos, lapidibus obrui: qui verò eos consulunt, increpari, & rebellium ictibus plecti. Quod siqui ad eorum præscriptum actiones suas composuerint; vapulant. Præstigiator lapidatur: nempe qui reapse præstigiosa facit. At qui oculos eludit, nec ea præstat, quæ facere videtur, pœnâ rebellium afficitur: quia interdictum hoc de præstigiatoribus continetur sub generali illo: *d Ne inveniatur apud te.* Ac interdictum hoc pœnam habet mortis à senatu irrogandæ. Non enim tantummodo vapulat, quia dicitur: *e Præstigiatricem ne sinito vivere.*

c Deut. 18. 10. 11.

d Ibid.

e Deut. 7. 26.

Nempe qui reapse, &c.] Maimonides duo hic statuit genera præstigiarum: unum dæmoniacum, alterum delusorium. Prioris generis præstigias exercebant Jannes & Mambres, qui se Mosi opposuerunt coram Pharaone. Tales ait Maimonides lapidandos. Alterius generis præstigiis utuntur agyrtæ, & circulatores: quarum effectus non sunt qui videntur, nec ab dæmonum commercio proveniunt, sed manuum agilitate. Hujusmodi impostores verberibus afficiendi, juxta Maimonidem.

Interdictum hoc de præstigiatoribus.] Nempe de præstigiatoribus priori loco memoratis, hoc est, commercium cum maligno spiritu habentibus: quos lapidibus obruen-

obtinendos, Maimonides ait. Ratio adfertur, quia interdictum hoc speciale continetur sub generali, cujus pœna mors. Ut minimè satis sit, si verberibus multis durisque excipiantur. Uti fit in præstigiatoribus, qui hominibus agilitate quadam illudunt.

יז והדברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כו"ם הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ונאמר כי הגוים האלה אשר יורש איתם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו׳ :

XVII. Omnia verò ista sunt fraudulenta, ac falsa · perque ea idololatræ primi seduxerunt gentes. Nec decet Israelitas, sapientiæ eximios, vana ejusmodi sectari; imo ne quidem cogitandum iis, utilitatis inde quippiam redundare. Quippe dicitur: *a Non est conjector in Jacob, nec incantator in Israel.* Item, *b Nam gentes istæ, in quarum hæreditatem tu venis, mathematicos, & omnia considerantes audiebant · at tu non ita*, &c.

a Num. 23. 27.
b Deut. 18. 19.

Omnia vero ista sunt fraudulenta.] Mens Maimonidæ est, nihil esse nisi præstigias, & imposturas, quia nulli sint dæmones. Eadem in opinione fuit R. Aben Esra: & uterque putat, Scripturam hæc non prohibere, quia revera talia fieri possint; sed quia per imposturas fieri credebantur. Quam tamen opinionem rejiciunt Gerundensis, Abravanel, & Rabbinorum alii; qui persuasum habent dæmones à Deo creatos, ut instrumenta iræ forent; unde eos vocant מלאכי חבלה *angelos pœnæ*, aut *tormenti*. Et huc allegant verba Davidis Psalm. LXXVIII. 49. *mittens angelos malos.* & Proverb. XVII. 11. *Rebellionem quærit malus, & angelus crudelis mittetur contra eum.*

יח כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטני׳ שאין דעתן שלמה׃ אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברי׳ שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם השם אלהיך :

XVIII. Si quis his rebus, vel similibus, habuerit fidem, cogitans veras esse, ac sapientiam continere, quamvis legibus Mosaicis prohibeantur: pro insano, simulque imperito haberi debet, puerisque & mulieribus accensendus, quorum ratio est imperfecta. Sapientes verò & eruditi certis indiciis sciunt, quæcunque in Lege vetita sunt, non sapientiæ opera esse; sed inania ac stolida; eoque imperitos illa amplecti, relictâ, quæ ad veritatem ducit, viâ. Ideoque in Lege, ubi à vanis istis dehortatur, scriptum est: *c Perfectus eris cum Domino Deo tuo.*

c Deut. 18 13.

פרק שנים עשר

CAPUT XII.

אין מגלחין פאתי הראש כמו שהיו עושין עובדי כו"ם וכומריה שנא׳ לא תקיפו פאת ראשכם וחייב על כל פאה ופאה לפיכך המגלח שני צדדיו אפילו בבת אחת והתראה אחת לוקה שתים׃ אחד המגלח הפיאות בלבד ומניח שער כל הראש או המגלח כל הראש כאחד לוקה הואיל תילח הפיאות :

NEquis more illo, quo idololatræ, eorumque sacerdotes solent, extremam cæsariem tondeat: quia dicitur, *d Ne circumtondete latus capitis vestri.* Reus autem aliquis fit ob quodque ejus latus. Propterea qui utrumque latus detondet, utcunque semel duntaxat admonitus fuerit, bis vapulat. Perinde etiam est, utrùm quis latera tantùm, alios relinquens capillos; detondeat, an cæsariem rescindat universam. Uterque enim, quia totonderit latera, vapulat.

d Levit. 19. 27.

Extremam cæsariem tondeat.] Vide Levit. XIX. 27. Theodotio vertit, Οὐ κυκλώσετε τὸ φαὰθ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν. Ubi videmus, retinuisse vocem פאת, Aquila pro eo habet κλίμα. Nam vertit, Οὐ περικυκλώσετε τὸ κλίμα τῆς κεφαλῆς ὑμῶν. Est id capitis inclinatio, sive declivitas, vel devexitas. Pro quo alii dixere, *angulus*, vel *extremitas*. Sententia igitur est, non esse in circuitu, sive, in orbem attondendam comam. Quod facere solent Arabes, gentesque vicinæ. Herodotus Thalia cap. VIII: Καὶ τῆς τριχὸς τὴν κουρὴν κείρεσθαί φασι, καθάπερ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ περιτρόχαλα, ὑποξυροῦντες τοὺς κροτάφους. *Eodem modo se tondere ajunt, quo Dionysus tonsus est: tondentur autem in rotundum, tempora subradentes.* Idem confirmare videntur hæc verba Jeremiæ IX. 26. כל קצוצי פאה הישבים במדבר *Omnes detonsos extremam cæsariem, habitantes in deserto.* Scio, non Lyram solum, & Pagninum, ac Vatablum; sed etiam David Kimchi, & Salomonem Jarchi, interpretari de iis, qui in extremo habitant plagæ, sive regionis: sed aliter Chaldæus paraphrastes, item LXX seniores, qui vertêre: Ἐπὶ πάντα περικειρόμενον τὰ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ ἐρήμῳ. *Super omnem attonsum circa faciem suam, habitantem in deserto.* Vulgatus hoc pacto: *Super omnes, qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto.* Beatus quoque Hieronymus in Jerem. XXV, ubi eandem vocem קצוצי פאה habes, scribit: *Hæ gentes* (Dedan, Theman, Buz) *in solitudine sunt, vicinæ & mixtæ regionibus Ismaelitarum, quos nunc Sarracenos vocant: & de quibus dicitur, qui attonsi sunt in comam.* Per comam autem intelligi

vide-

videtur capillus éxtimus caput ambiens, ut cæsaries ea dicatur resecta ad modum coronæ. Ac ratio, cur hoc Deus vetuerit, illa videtur, quòd pronos ad idololatriam Israelitas sciret; quantòque plura cum gentilibus communia haberent, tanto faciliùs in eorum instituta transituros.

Reus autem fit ob quodque ejus latus.] Sumta hæc ex cap. III Maccoth. § 5.

ב כר״א כאיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח והמגלת את הקטן לוקה האשה מגלחה פאת ראש האיש או שנתגלחה פטורה שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך כל שישנו בבל תשחית ישנו בבל תקיף ואשה איננה בבל תשחית לשפי אין לה זקן לפיכך העברים הואיל ויש להם זקן אסורין בהקפם ׃

II. Hæc de tonsore accipienda. Nam, qui tondetur, nequam vapulat, nisi adjuverit tonsorem. Qui puero (ratione ea) præciderit capillos, vapulat. Mulier, quæ extremam viri cæsariem præciderit, vel ipsa fuerit detonsa, libera est. Quia dicitur: a *Ne circumcidite latus capitis vestri, neque radito extremitatem barbæ tuæ.* Quicunque reus fit verbis his, *Ne radito:* idem & istis, *Ne circumcidito.* Mulier autem non est subjecta verbis; *Ne radito:* quia barbâ caret. Eoque & servi, quippe barbati, extrema capitis detondere prohibentur.

a Levit. 19. 27.

Nisi adjuverit tonsorem.] Adjumentum illud de assensu accipio: nimirum si is, qui tondetur, jusserit hoc pacto tonsorem facere; aut si, illo sua sponte caput circumtondente, speculum inspexerit, nec ei obstiterit.

Quicunque reus fit.] Mira consequentia. Quia mulier barbam non habeat, eò nihil ad illam præceptum non corrumpendi barbam. Ergo nec ad eam præceptum de non abradendis temporibus. Quærere libet, si feminæ gentiles morem habuissent tempora detondendi, an Israelitidi fas foret similiter tempora radere? Nisi fortè id Rabbini velint, quia gentiles feminæ id facere non solebant, ideo Israelitides id facere potuisse. Atqui constat eas id fecisse. Lucianus de Dea Syria: Τὰς κεφαλὰς ξυρέονται, ὅκως Αἰγύπτιοι, ἀποθανόντος Ἄπιος. γυναικῶν δὲ, ὁκόσαι οὐκ ἐθέλουσι ξυρέεσθαι, ποινὴν ζημίην ἐκτελέουσι. ἐν μιῇ ἡμέρῃ ἐπὶ πρήσει τῆς ὥρης ἵστανται. ἡ δὲ ἀγορὴ μούνοισι ξείνοισι παρακέαται, καὶ ὁ μισθὸς ἐς τὴν Ἀφροδίτην θυσίη γίνεται. *Capita detondent, ut Ægyptii, cum mortuus est apis. Quæcumque autem mulieres tonderi nolunt, talem pœnam exsolvunt. Diem unum ad quæstum corpore faciendum prostant. Forum autem illud solis peregrinis exhibetur: & quod inde mercedis auferunt, Veneri in sacrificium datur.*

ג כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ מבל תשחית ובל תקיף ובל יטמא כהן למתי׳ וכל המצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות חוץ מקדוש היום ואכילת מצה בלילי הפסח ואכילת הפסח ושחיטתו והקהל ושמחה שהנשים חייבות׃ טומטום ואנדרוגינס הרי הן ספק נותנין עליהן חומרי האיש וחומרי האשה בכל מקום וחייבין בכל ואם עברו אינם לוקין ׃

III. Omnia Legis Interdicta tam mulieres, quàm viros, tangunt, his solùm exceptis: *Ne corrumpito;* &, *Ne circumcidito;* &, *Ne se polluat sacerdos propter mortuum.* Mandatis verò, quia certis tantum temporibus observantur, eoque perpetua non sunt, mulieres non tenentur. Excipiuntur tamen dies Kidus, & azymorum, quæ paschali nocte comeduntur; & comestio agni paschalis, ejusque jugulatio; item congregatio ac lætitia. Ad ista enim & mulieres adstringuntur. De obstructis, & androgynis, dubitatur. Ubique tamen iis imponuntur onera virorum ac mulierum: cæterùm si negligant, non vapulant.

Omnia legis interdicta.] Non satis apertum est de omnibus, cum quædam ad mulieres pertinere non possint: ut interdictum illud de barba. Nisi κερεφυγεῖν illud placet, quod & aliquæ inveniantur barbatulæ. Et quid attinebat excipere de sacerdote se cadaveris contactu polluente? Nam sacerdotes Hebræis soli viri, non, ut gentibus, feminæ etiam. Quamquam & hinc se expedire conantur Thalmudici. Ajunt enim Levit. XXI. 1. vocabulum כהנים *sacerdotes* non referri ad solos eos, qui ministerio fungebantur; sed ad totam stirpem Aaronis: & nequis putaret fœminas quoque huic præcepto inclusas, ideo subdi, כהנים בני אהרן *sacerdotes filios Aharon:* ולא בנות *& non filias*, inquit Rasi.

Mandatis verò, &c.] Vide Kidusin cap. 1.

De obstructis, & androgynis.] טמטם *claudere, obstruere, obturare:* unde טומטום est, ולא סתום פרצופו ולא נקבה כזכר זכרות כלום *cujus membrum genitale obturatum est, ita ut non appareat, utrùm masculus, an fœmina sit:* inquit David de Pomis. Nempe in androgyno sive hermaphrodito utriusque sexus membrum concurrit: in obturato neutrum, sed solùm est rima, qua effluat saccatus corporis humor. Exstitit olim codex inscriptus ספר טומטום *liber Tomtom*, sive *de obstructis.* Cujus meminit Maimonides noster in More Nebuchim Part. III. cap. XXXVII, item XLI, & alibi.

Androgynis.] אנדרוגינוס quin à Græcis accepta sit, dubium non est. Planè enim est ipsum ἀνδρόγυνος, sive ἀνδρόγυνος: quod ad verbum expresseris, *marsfœmina.* Aliter γύνανδρος, vel ἑρμαφρόδιτος, item ἀρσενόθηλυς. Androgyni vocem retinet Tullius 1 de Divin. *Semimarem* dicit Livius lib. IX. At lib. XXVII, *ambiguo inter marem ac fœminam sexu.* Plinius lib. VII. cap. II. vocat *utriusque naturæ;* & cap. III. *utriusque sexus. Gignuntur*, inquit, *& utriusque sexus, quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos, & in prodigiis habitos, nunc in deliciis.* Quæ verba ex eo etiam Agellius adducit lib. IX. cap. IV. Quod vero hic de antiquis Romanorum temporibus dicitur; abunde patet

ex

ex Livii lib. IX, Julio Obsequente, & aliis: qui tales ajunt in mare solitos deportari, carmen etiam à ter novenis virginibus cantatum per urbem, donumque Junoni oblatum. Porrò etsi nunc utriusque, nunc ambigui sexus, dicantor: ejus tamen sexus censentur, qui prævalet: ut est L. Quæritur. § De statu hominum. In hæreditate verò adeunda apud Hebræos filiabus accensentur. Nam androgyni par hic ratio ac tomtomi, sive obstructi. Tali autem, in luculenta atque opima hæreditate, filii, hæreditatis domini, haut aliter ac filiabus, alimenta debebant. Sed si hæreditas tam exigua foret, ut tantummodo esset, unde filiæ alerentur, hæ genitalibus obstructum remittebant ad mares: ac eorum esse conditione jubebant. Ita ut semper obstructi iis accenserentur, quorum inter liberos conditio deterior foret. Atque hoc pluribus exponitur in Misna, tit. Baba bathra cap. IX. item è junioribus à summo viro, Joanne Seldeno libro ad Leges Hebræorum de successionibus cap. XI.

ד אע"פ שהאשה מותרת לגלח פאת ראשה הרי היא אסורה לגלח פאת ראש האיש ואפילו קטן אסור לה לגלח לו פאה· ופאה זו שמניחים בצדע לא נתנו בו חכמים שיעור ושמענו מזקנינו שאינו מניח פחות ממ' שערות ומותר ללקט הפאות במספריים· לא נאסר אלא השחתה בתער:

IV. Quamquam autem mulieri permittatur circumtondere extremam cæsariem suam: extremam tamen viri detondere ei est nefas. Quàm latè illud extremitatis vocabulum se extendat, non est à sapientibus definitum. Accepimus autem à senioribus, non relinquendos esse pilos pauciores quadragenis. Licet verò extremitatem auferre forfice; at scalpro non licet.

Forfice, at scalpro non licet.] מספרים & תער differunt, quod illius bina crura, hujus unum sit: unde si pro מספרים dicas in singulari מספר idem habebis, quod תער *novacula*. David de Pomis in ספר.

ה דרך כומרי עובדי כו"ם היה להשחית זקנם לפיכ' אסרה תורה להשחית הזקן· וחמש פאות יש בו לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן משמאל ושבלת הזקן ולוקה על כל פיאה ופיאה· ואם נטלן כולן כאחד לוקה חמש ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנ' ולא תשחית את פאת זקנך גילוח שיש בו השחתה לפיכך אם גילח זקנו במספריים פטור ואין המתגלח לוקה עד שיסייע· ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש לה שער בזקן ואם השחיתה זקן האיש פטורה:

V. Sacerdotes idololatrici solebant barbam radere; eaque de caussa lege interdictum, ne barbam radamus. Quinque autem sunt extremitates barbæ; maxillæ superioris & inferioris à dextro latere, totidem à sinistro, ac præterea cuspis barbæ. Ac ob horum aliquam recisam verbera infliguntur. Quod siquis omnes simul raserit, quinquies vapulat. Nec tamen reus fit, priusquam scalpro raserit. Quia dicitur, *Ne excidito extremitatem barbæ tuæ.* Pura, per rasuram. Ideoque si forfice detonderit, liber habetur. Qui raditur, reus non est, nisi radentem adjuverit. Mulieri, si pilos in mento habuerit, radere barbam licet. Eadem si barbam viri raserit, libera est.

Sacerdotes idololatrici solebant radere barbam.] Herodot. Euterp. cap. 36. Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος ἅμα κήδει κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι. *Apud alios homines mos obtinet, ut in luctu statim capita tondeantur ab iis, quos potissimum is attingit: at Ægyptii in morte suorum sinunt capitis barbaque pilos crescere, cum alioqui antea fuerint rasi.*

Et cuspis barbæ.] שבלת *spica, arista*, & à similitudine spicæ, *cuspis barbæ*: eodem modo, quo ἀκίδα seu cuspidem barbæ Homerus γλωχῖνα appellavit: quæ vox à γλῶχες *spica, arista*, unde περιγλῶχες apud Hesiodum in Clypeo Herculis:

Τῆμος δὲ κεγχροῖσι περιγλῶχες τελέθουσι.
Quando item & milia circum aristæ nascuntur.

Quem ad locum Tzetzes. περιγλῶχες αἱ γωνίαι τοῦ πήχυος, περιφερικῶς δὲ τοῦ πήχυος.

ו השפה מותר לגלחו בתער והוא השער שעל גב השפה העליונה וכן השער הגדל מן השפה התחתונה ואע"פ שהוא מותר לא נהגו ישראל להשחיתה אלא יגלח קצתו עד שלא יעכב אכילה ושתייה:

VI. Labri superioris pilos forfice auferre licet: ut & illos labri inferioris, qui non sunt barbæ contigui. Etsi verò id liceat, non tamen moris est Israelitis eos auferre: sed partem tantummodo recidunt, ne comedenti, vel bibenti, sint impedimento.

Labii superioris.] Non opus fuisset addere *superioris, & inferioris*, si veteres observarent discrimen, quod Donatus vel Asper statuit in Eun. II. III: *Labra*, inquit, *sunt superiora, labia inferiora.* Nunc quia id discrimen negligitur, maluimus cum Cæsare loqui: cujus illud in V. de bello Gall. *Capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius.*

ז העברת השער משאר הגוף כגון בית השחי ובית הערוה אינו אסור מן התורה אלא מדברי סופרי

VII. Alias corporis partes, ut axillas, & pubem, depilare, non Lege, sed verbis sapientum prohibetur. Et eum, qui depilat, ictibus rebellionis

סופרי' והמעבירו מכין אותו מכת מרדות כר"א במקום שאין מעבירין אותו אלא נשים כדי שלא יתקן עצמו תיקון נשים אבל במקו' שמעבירין השער הנשים ואנשו' אם העביר אין מכין אותו ומותר להעביר שער שאר איברי' במספריים בכל מקום:

lionis puniunt. Atque hæc accipienda de locis, ubi solæ se mulieres depilant, ne se ornare mulierum ornamentis videatur. Sed si depilârit se, ubi id tam viri, quàm mulieres facere solent, non vapulat. Reliquorum membrorum pilos novaculâ recidere licet.

ח לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשי' בראשה מצנפת או כובע או שתלבש שריון או כיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש ולא יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונים וחלי זהב במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים הכל כמנהג המדינה:

VIII. Mulier ne se ornet virili ornatu; ut imponendo capiti cidarim, aut galeam, vel induendo loricam. Nec capillos, virorum more, præcidat. Similiter vir ne muliebri se decoret ornatu; ut indutu vestis versicoloris, vel monili aureo; iis imprimis locis, ubi solæ mulieres sic ornantur. Omnia enim (æstimanda) pro regionis more.

Versicoloris.] a. v. vestis colorum, h. e. diversicolor. Græcè πολύμιτ☉.

ט איש שעדה עדי אשה ואשה שעדה עדי איש לוקין המלקט מערות לבנות מתוך השחורות מראשו ומזקנו משילקט שערה אחת לוקה מפני שעדה עדי אשה וכן אם צבע שערו שחור משיצבע שערה לבנה אחת לוקה טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה ולא מגלח ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה:

IX. Vir qui muliebri, vel mulier, quæ virili se habitu ornârit, vapulat. Qui canos capitis aut barbæ pilos è nigris evulserit, ut vel unicus fuerit pilus, plectitur; quia mulierum ornatum imitatur. Itidem si tincturâ nigrum iis colorem induxerit, ac vel unum e canis nigrum reddiderit, confestim vapulat. Obturatus, & hermaphroditus, nec se tegat mulierum instar, nec tondeatur, ut viri: si tamen fecerit, non vapulat.

Obturatus.] De eo dictum §. 3.

י כתובת קעקע האמור בתורה הוא שישרט כל בשרו וימלא מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים וזה הי' מנהג גוים שרושמין עצמן לעבודת כו"ם כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה ומעת שירשום באחת מדברים הרושמין אחר שישרוט באיזה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה:

X. Scriptum stigmatis, cujus in lege mentio fit; appellatur, quando quis incisâ carne suâ incisuram implet fuco, atramento, vel aliis, queis pingitur, coloribus. Hunc enim in modum solent gentiles in idoli honorem notare servum, eo indicantes, illum venditum, culturæque ergo signatum. Simulatque verò nota ejusmodi insignis erit Israelita; quacunque id corporis parte fuerit, seu vir, seu mulier, vapulat.

Scriptura stigmatis.] Mos Orientis; ut Assyriorum. Lucianus de Dea Syria: Στίζονται δὲ πάντες, οἱ μὲν ἐς καρπούς· οἱ δὲ ἐς αὐχένας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ἅπαντες Ἀσσύριοι στιγματοφορέουσι. *Omnes autem notis sunt compuncti; alii in vola, alii in cervice: atque inde est, quod omnes Assyrii stigmata gerunt.*

Incisuram implet fuco, &c.] Stigmata, qualia Maimonides memorat, apud Britannos, sed extra luctum, erant: de quibus Solinus cap. xxv: *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde à pueris varia animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus hominis incremento pigmenti notæ crescunt. Neque quidquam magis patientia loco nationes feræ ducunt, quam ut per memores cicatrices plurimum fuci artus bibant.* Sed nihil reperio de coloribus extra luctum illinendis. Verùm Ægyptiæ mulieres in luctu faciem luto illinebant. Herod. Euterp. Τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκίων ἄνθρωπος, τοῦ τις καὶ λόγος ᾖ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν ἐκ τῶν οἰκίων τούτων καὶ ὦν ἐπλάσατο τὴν κεφαλὴν πηλῷ καὶ τὸ πρόσωπον. *Quibuscunque aliquis ex domesticis decessit, homo alicujus momenti, omnes fœminæ illius familiæ caput & vultum luto oblinunt.*

יא כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע בר"א בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן טייע כרי

XI. Si quis se inciderit, nec colore infecerit; vel infecerit quidem, nec tamen inciderit; liber est, usque dum & inciderit, & infecerit. Quia dicitur, a *Scriptura stigmatis*: quod accipiendum de eo, qui inscribit. Sed is, cujus carnem

a Levit. 19. 28.

כרי שיעשה מעשה אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה :

nem alii inscripserunt, & inciderunt; nisi ipse in eo adjuverit, reus non est. Si nihil ipse egerit, non vapular.

Siquis se inciderit, &c.] Hæc, & sequentia, hausta sunt ex Maccoth cap. III. § VI.

יב השורט שריטה אחת על המת לוקה שנאמר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם אחד כהן ואחד ישראל שרט שריטה אחת על ה' מתים או ה' שריטות על מת אחד לוקה המשרה והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת :

XII. Qui se laniat laniatu uno propter mortuum, vapulat: quia dicitur, a *Non propter defunctum lacerabitis carnem vestram* Et perinde est, utrùm sacerdos, an Israelita sit. Si lacerârit se uno laniatu ob plures mortuos, aut quinque laniatibus ob unum defunctum, quinquies vapulat. Quod locum habet, si de unoquoque præmonitus fuerit.

a Levit. 19. 28.

Qui se laniat laniatu uno.] שרט, quod vulgo transferunt *incidere*, vertendum est secundum Rabbinos, *laniare*. Nam præceptum, quod Levit. XIX. 28. & XXI. 5. est לא ישרטו שרטת, diversum esse volunt ab altero, quod est Deut. XIV. I. לא תתגדדו. Prius illud Levit. vetat lacerare unguibus sese: unde & Græci transtulerunt: ἐπὶ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ὁ καταπληγμὸς ἐντομίδας. quod non de incisura accipiendum, sed laniatu. nam ἐντομὶς quoque notat lacerationem corporis, quæ in luctu fiebat: unde ἐντομίδες apud Suidam, qui laniatu vultum suum in luctu fœdabant, uti apud Maronem Anna; de qua illud,

Unguibus ora soror fœdans.

Servius III. Æneid. *Varro dicit, mulieres in exequiis, & luctu, ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant.* Sane Scripturæ verba de laniatu oris acceperunt Thalmudici. Maccoth cap. III. § 5. השורט שריטה אחת על חמש מתים או חמש שריטות על מת א' חייב על כל א' וא' : i. e. *Qui laniat sese laniatu uno ob mortuum, reus est. Si laniaverit laniatu uno super quinque mortuis, aut quinctuplici propter unum mortuum, ob unumquemque reus est.* Quinctuplicem ponunt laniatum pro numero totidem digitorum. Nam quæstio erat, utrùm, qui pariter se quinque digitis laniasset, culpæ unius, an quinctuplicis, reus esset. Ut proinde minus videatur assecutus Hebræorum mentem doctissimus Cochus, quando vertit: *qui se secat unâ cæsurâ ob defunctum, tenetur. Unâ si secuerit cæsurâ ob quinos demortuos, aut quinis cæsuris ob unum, ob quamlibet tenetur.* Illustrantur hæc verbis Rasi ad citatum Levitici locum, quando ait. לפי שנאמר בישראל ושרט [illegible] [illegible] ישרטו גרסו לחייב על כל שריטה ושריטה [illegible] ישראל שהיה לו לכתוב לא ישרטו [illegible] שריטה *Quandoquidem toti Israeli præceptum erat*, (cap. XIX. 28.) *Et laniationem propter mortuum non facietis: dicere possimus, si quinque laniatibus se laniaverit, tantùm unius culpæ reum fore. Sed ideo dictum est, non laniabunt laniatu, ut reus fieret propter quemlibet laniatum. Nam vox illa supervacua est ad explicandum. Scribendum fuerat tantum, non laniabunt. Nonne satis constaret esse laniatum?* At altero præcepto Deut. XIV. I. vetuit Deus incidere corpus cultro, aut alio quovis ferro: quod ostendunt loca Jerem. XLI. 5. & I Reg. XVIII. 28.

יג גדידה ושריטה אחד היא שהיו הגוים שורטי' בבשר' על מתיהם מפני הצער כך היו חובלין לעצמם לעכו"ם שנאמר ויתגודדו כמשפטן גם זה אסרה תורה שנאמר לא התגודדו אלא שעל הכרת בין שרט בידו בין שרט בכלי לוקה לעכו"ם בכלי חייב מלקות בידו פטור ובכלל אזהרה זו שלא יהו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג במנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר שדבר זה גורם למחלוקת גדול שנאמ' לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות :

XIII. Incisio, & laceratio, pro eodem habentur. Et quemadmodum, præ dolore ob defunctum, carnem suam incidebant gentiles: sic quoque in idolorum honorem se unguibus carpebant. Quippe dicitur: *Et* b *incidebant se more suo.* At similiter lege est interdictum: quia dicitur: *Ne* c *vos ipsos incidatis.* Eo qui, seu manu, seu instrumento, se mortui caussâ lædit, vapulat: qui idoli ergo egerit, solum plectitur, si instrumento. nam si manu, liber est. Generali etiam continetur, ne una in urbe Senatus sit duplex, quorum ille hunc in modum, alter alio judicium ferat. Quippe hoc magni sit dissidii caussa: quia dicitur; לא תתגודדו. id est, *non facietis diversos cœtus.*

b I Reg. 18. 28.
c Deut. 14. I.

Ob defunctum carnem suam incidebant.] Ita Scythæ, Rege mortuo βραχίονας περιταμνονται, *bracchiis circumciduntur*; ut est apud Herodotum Melpom. cap. LXXI.

In idolorum honorem se unguibus carpebant.] Vel etiam incidebant: uti sacerdotes in supplicando Baal; quemadmodum est I Reg. XVIII, 28. Nempe, ut faciliùs hoc tristi spectaculo misericordiam moverent. A Bellonæ etiam sacerdotibus, ut est apud Tertullianum Apolog. cap. IX, *sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus, & suis datus signatis.* Lactantius similiter lib. I. cap. XXI. ubi de Bellonæ sacris: *In quibus*, inquit, *ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namque humeris, & utrâque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt.* Horatium vide, & quæ ad eum Acro notavit sat. III. lib. I: ut Tibullum, Lucanum, alios, mittam.

Gene-

Generalis hoc monito.] Generale dictum vocat, *Ne incidatis.* Proprie id signat, *Ne incidatis corporis vestri membra.* Sed non ineptè applicatur corpori Reip. cujus Senatus in contraria scindi studia non debet. De quo mox subdit Maimonides noster,

Ne faciatis diversos cœtus.] Quæstio hic movetur à Rabbinis, cur, qui carnem incidit, vapulet, cùm præceptum לא תתגודדו sit ambiguum; quia non solum designat, *Ne incidatis*; sed etiam, *Ne faciatis cœtus diversos*: Rabbinorum autem pronunciatum sit, vapulare neminem ob præceptum negativum, quod ancipitem habeat sententiam. Respondent ipsi, tum duntaxat hoc velle Rabbinos, si ignoretur, quis nativus ac primarius sit sensus: id hic locum non habere, quia abunde constet, תתגודדו propriè denotare *incidatis*: eòque genuinum hunc esse hujus loci sensum: ac solùm secundario adaptari illi interpretationem alteram, *Non faciatis cœtus.*

יד הקורח קרחה על המת לוקה שנאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת אחד ישראל ואחד כהן שקרח על המת אינו לוקה אלא אחת· הקורח ד' או ה' קרחות על מת אחד לוקה כמנין הקרחות והוא שהתרו בו על כל קרחה וקרחה:

XIV. Qui ob defunctum, capillos evellendo, uno se loco calvum reddit, vapulat. Quia dicitur: [a] *Ne faciatis calvitium inter oculos propter mortuum.* Ac pari ratione, seu sacerdos fuerit, seu Israelita, si mortui ergo calvum se reddat, uno verbere plectitur. Si quis quatuor vel quinque locis capillos evulserit ob defunctum: pro numero locorum, quibus calvitium induxit, etiam se numerus habet ictuum, quibus plectitur. Cæterùm id locum habet, si de unoquoque calvitii loco præmonitus fuerit.

[a] Deut. 14. 1.

Uno se loco calvum reddit.] Volunt Hebræi, Scripturam, quando ait, קרחה קרחו, innuere, ob unumquemque locum, qui calvus sit, hominem vapulare.

טו אחד הקורח בידו או בסם או המטביל ה' אצב עותיו בסם והניחם בחמש מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח ה' קרחות אע"פ שהיא התראה אחת לוקה חמש שהרי כולן באין כאחת· וחייב על כל הראש כבין העינים שנאמר לא יקרחו קרחה בראשם· וכמה שיעור הקרחה כדי שיראה מראשו כגריס פנוי בלי שער:

XV. Sive autem manu se calvum reddiderit, sive medicamento; ut si quinque digitos eo inunxerit, eos quinque locis capitis imposuerit, atque iis se ita glabrum ac depilem reddiderit: utcunque semel duntaxat præmonitus erit, nihilominus, cum eo pacto quinque sit locis depilatus, quinquies plectitur: quippe uno tempore hæc commisit. Et reus est ob caput totum, sicut cum inter oculos. Quia dicitur, *Ne inducant calvitium capiti suo.* Quæ verò quantitas requiritur, ut quis calvitium dicatur induxisse? ut locum fecerit glabrum ac depilem magnitudine fabæ.

Reus est ob caput totum.] Hoc ex Levit. XXI. 5. adstruunt per גזרה שוה secundâ regulâ ex XIII illis Rabbi Ismaelis.

Inter oculos.] Respicit locum Deuteron. XIV. *Neque inducite calvitium inter oculos vestros propter mortuum.* Hoc est, ne radatis eam sincipitis partem, ubi capilli imminent intercilio, sive spatio oculis interjecto. Quam mentem esse, etiam ex Rasi, sive Salomone Jarchi liquet.

יו הקורח ראשו או השורט בבשרו על ביתו שנפל ועל ספינתו שנטבעה בים פטור· ואינו לוקה אלא על המת בלבד או השורט לעכ"ום· הקורח קרחה בראש של חברו והשורט שר יטה בבשר חברו והכותב כתובת קעקע בבשרו של חברו והיה חברו מסייע בזמן ששניהן מזידין שניהן לוקין אחד שוגג ואחד מזיד המזיד משניהם לוקה· והשוגג פטור:

XVI. Qui calvitiem capiti inducit, aut carnem suam lacerat propter ruinam domus, aut navim mari submersam, liber est. Neque enim vapulat quis, nisi se defuncti, vel idoli ergo, carpserit. Est qui caput alterius reddiderit calvum, vel carnem ejus carpserit, quique alterius carni inscripserit notas; sit alter, qui adjuverit: uterque verò id per contumaciam egerit: uterque vapulat. Sin unus errore, alter sciens volens deliquerit, ac studio legis violandæ: hic quidem verberibus afficitur, alter ab iis est immunis.

ברוך רחמנא דסייען:

Benedictus sit Misericors, qui nos juvit.

Propter ruinam domus.] Dixerit quis, non plecti aliquem, quia præ mœrore genas laniarit, ob damnum aliquod in re familiari: plecti, si idem fecerit defuncto patre, uxore, unigenito, aut primogenito. Atqui facilius aliquid mœrori concedendum in carissimorum morte, quàm in fortunis; præsertim siquis opulentus, aut magna damni resarciendi spes affulgeat. Sed eò Rabbini respexerunt, quòd Deus disertim interdicat,

nequis genas, vel aliam corporis partem, carpat ob eorum mortem: at si idem ob ruinam domus, vel aliud rei familiaris damnum fiat, nullum habeamus præceptum. Non dubium quidem, quin si Deo hæc impatientia displicuerit in graviori malo; minus eam in minori probârit. Sed noluere plecti, ubi nihil tale Deus expressisset. Aliud etiam caussæ accedere potuit. Nam consuetudo illa gentilium in luctu ob mortem suorum quasi abierat in religionem. Credebant enim id Dis manibus gratissimum esse, qui sanguine placarentur. Quid mirum igitur, si de eo præceptum esset; de rei domesticæ damno non item?

Per contumaciam egerint.] κατὰ λέξιν, *egerint superbientes*, hoc est, ex contemtu Legis.

F I N I S.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE AC PROGRESSU,
LIBRI PRIMI
PARS PRIMA;

Qua de Religionis primævæ reliquiis, & neglectu earum, agitur generatim.

CAP. I.

Ut spiritus adversarius sollicitare nunquam destiterit homines ad pravum de Deo sensum; è contrario autem misericors Deus non siverit interire traditionem sui primævam, certissimis è natura opificio, ac gubernatione ejus, argumentis firmatam. Ex ampla testium sylva producti, Tertullianus, Clemens, Basilius. Cur Diagoras, & similes, ἄθεοι vocati: cur Anaxagoras, & Socrates ἀσεβείας damnati. Mundi opificem Deum agnitum à Thalete, Platone, Tullio: quorum Platonem perperam cum Aristotele conciliare conati sint sectatores sui. Occurritur eorum argumentis, qui mundum hunc vel fortuito casui originem suam debere, vel necessitate aliquâ exortum, aut semper fuisse indicarunt.

Immensum hoc beneficium est, quòd Deus, non contentus hominem condidisse, eum, præmio vitæ æternæ proposito, rationem docuerit colendi sui. Sed diabolus, quâ invidiâ erat, perferre non potuit, si terræ filius, se, qui origine tanto nobilior foret, de cælesti arce dejecto, ad tam sublimem eveheretur gloriam ac dignitatem. Quocirca quem ambitio everterat, nullam intermisit industriam, quominùs & homo majora iis affectando, quæ accepisset, similiter se illis exueret, quæ haberet. Mulierem igitur, falli pariter ac fallere magis idoneam, illecebris suis adortus fuit: parvoque negotio rem tantam persuasit, utcunque & illa, & maritus, divinum transgrederentur mandatum, nihilominus mortem nequaquam obituros: quin contrà eventurum, ut multò, quàm antea, acutiùs omnia perspicerent, quippe malum juxta scientes ac bonum. Sed de morte fœdo iis mendacio illusit: de scientia verum quidem retulit; at quàm noxium fuerit experientiâ malum addiscere, exitus comprobavit. Postquam enim mulier à serpente decepta, in peccati consortium pertraxit virum: oculi quidem iis aperti fuere, sed ita, ut viderent se tegumento destitui, non tunicæ modò, verùm etiam virtutis. Foliis igitur ficus, umbratili prioris voluptatis symbolo, verenda contecti, serò deplorarunt, non suam modò, sed omnis posteritatis miseriam: ut quam suo delicto paradiso & immortalitate privassent. Adamo enim peccante, omnes in massa peccavimus, constituto eo sub peccato, omnes nascimur peccatores, atque ut peccati, sic mortis hæredes. Meliùs fuerat nunquam educi è sinu matris, quam sic in lucem prodire. Sed ita, quos debitæ pœnæ sententia colligârat, mox gratia affulsit indebita; Deo pro immensâ erga nos misericordiâ primis parentibus, & inde nascituris, pollicente in paradiso, quem tempori misit, semen mulieris, filium suum servi formâ assumtâ; ut per eam naturam, quam se vicisse diabolus gaudebat, ipse vinceretur, nec gloriando de se homo iterum superbiret. Post promissa hæc homini facta, non sibi otioso esse licere, malignus ille spiritus existimavit. Fore alioqui vidit, ut, quem abdicatum gaudebat, adoptetur, ejectus recipiatur, mortuus tandem resuscitetur: & quod omnium indignissimum judicabat, in cœlos, unde ipse irreparabili ceciderat casu; gloriosè evehatur, de potestate contrariâ æternùm triumphaturus. Ejusdem igitur, si non majoris, invidiæ stimulis percitus, prælentissimum hoc consilium statuit, si quamdiu homines lucis fruerentur usurâ, non cessaret ipse sollicitare omnes, pro sua quemque indole, ad omne peccati genus; ac imprimis, ut creaturam colerent pro Deo, non sine horrenda divini numinis injuria. Hoc igitur tam præsens venenum inspirare omnium animis gestivit. Sed Deus, ne pereat quisquam, nisi qui suo in præceps ruere velit arbitrio, nunquam hominem sine antidoto reliquit contra hoc insanæ sapientiæ virus. De Enosi temporibus, quando idololatriam cœpisse Maimonides arbitratur, nihil nunc dicam *a*: eò quòd vetus ille orbis diluvio interciderit totus, Noacho & familia ejus exceptis. Solùm loquar de illis, qui ex Noacho originem ducunt. Hos in duas partes dispesco, pro duplici gratiæ mensura. Etsi enim Deus Abrahamum, & posteritatem ejus, singulari beneficio in populum suum elegit: non propterea tamen gratiâ suâ penitus destituit cæteros. Siquidem conservavit in iis quorundam notitiam: ut quòd Deus esset, & mundum administraret, & colendus esset, & cultores præmium, non colentes sua maneret pœna. Quæ fundamentum sunt religionis universè consideratæ. Unde Hebr. XI. 6. *Accedentem ad Deum credere oportet, esse, & quærentibus se esse remuneratorem.* Hæc cùm priùs constarent revelatione divinâ, quis ex Deo ista homines cognoverant; in posteris, quos Deus alloquio suo non dignabatur, naturam induerunt traditionis humanæ, quæ hodieque in barbaris etiam gentibus viget & veget. Atque hoc est, quod Lactantius lib. 1 de falsa Relig. cap. 11 vocat, *testimonium populorum atque gentium, in una hac re non dissidentium.* Et quid apertius his

a Initium idololatriæ tempore Enos, teste R. Simon. Manasses ben Israel in Genesin. p. 26.

Sene-

Senecæ verbis epist. [illegible] *argumentum est, aliquid omnibus v*[illegible] *tanquam Deo*[illegible] *Deum* dixisse [illegible] *quem omnibus de* [illegible] *est: nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque posita, ut non aliquos Deos credat.* N[illegible] xi[illegible] hunc contenfum [illegible] esse trad[illegible]. Sequi[illegible] cum gentes [illegible] efferæ, [illegible] rerum natura, [illegible] se sola, vel pene sola, hæc cogi[illegible]: aliud accessit nationibus [illegible], quæ humanitatem [illegible] exuer[illegible]. Mundi enim considerationi ita sunt firmatæ, ut liquido viderent, certissima esse ratione subni[illegible], quæ traditione acceperant. Nimirum cernebant singula & sensu prædita, & ejus expertia, animata pariter & inanima, certum ob finem agere, aliaque aliis inservire. Nec enim terram propter se, vel Sol calefacit, vel nubes irrigat: nec terra vel tepefacta a Sole, vel madefacta a pluvia, sui gratiâ herbas ac fructus producit; sed propter muta animantia, ac hominem imprimis, qui mentis altæ capax in extera dominatur: quod gentilis etiam poeta agnovit initio operis, ut ipse appellat, de formis in nova corpora mutatis. Hæc sine consilio esse non possunt. Aliter si esset, singula rarò, non semper, nisi impedimentum afferatur suum apiscerentur finem. At non suo id consilio faciunt. Alius igitur est, qui dirigat universum. Ut huic quoque adscribi debeat, quod muta animantia, etiam sine exemplo agant tam multa instinctu naturali: quod præterea certi generis semine certæ proveniant plantæ: atque illæ ejusdem sui generis plantas producant: quod item Sol & sidera certos habeant motus, quibus volvantur. Nempe uti, qui præter se hominem conspicit neminem, si telum videat emissum, rectè colligat, hunc inanimæ rei motum esse ab aliquo, qui occulte hoc telum librarit: ita qui cernat res sensus expertes, sæpe etiam nec vitâ præditas, tendere ad finem certum, ac universo utilem, a quo nec aberret, nisi impediatur; is quoque statuat necesse est, res eas ab aliquo gubernari. Neque hæc solum ostendunt, esse quempiam, qui mundum hunc nutu suo temperet: sed liquidò etiam testantur, eundem esse architectum universi. Siquidem omnia singulaque non solum propter finem agunt, sed etiam sunt propter finem: ut quæ naturam habeant, tum singularis boni appetentem, tum universali sic naturæ innexam, ut particulare bonum referant ad bonum universi. Hæc tam clare è natura relucebant, ut quin vera esset illa omnium gentium traditio de Deo, minime potuerit dubitari. Nimirum, ut scitè ait Tertullianus libro de Resurrect. carnis: *Præmisit Deus Naturam magistram, submissurus & Prophetiam, quo facilius credas Prophetiæ, discipulus Naturæ.* Quo sensu admi[illegible]mus illud Clementis Alexandrini in VI Στρωμ. ubi philosophiam appellat ὑποβάθραν τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας; nempe non ut fundamentum, prout vertit interpres; sed ut imas potius scalas Christianæ dicat philosophiæ. Atque eâ mente etiam à B. Basilio in Hexaem. mundus nuncupatur τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον, καὶ τῆς θεογνωσίας [illegible] *animarum rationalium schola, ubi in Dei notitia erudiamur.* Ut non immeritò hoc de libro sic gentili philosopho B. Antonius dicat apud Socratem lib. I Hist. Eccl. cap. XVIII: Ὦ φιλόσοφε, ἡ φύσις τῶν γεγονότων [illegible], καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοῦ Θεοῦ [illegible]. *Meus liber, ô philosophe, est natura rerum à Deo conditarum: in qua, quotiescunque sic animo meo visum, legere possum, quæ Deus dicit.*

Objectant [illegible] a Protagora Deos in dubium vocatos, exclusos à Diagora & Theodoro Cyrenaico. Ac de Protagora scio [illegible] Tullium in primo de Natura Deorum, & Theodoretum in secundo & sexto Therapeutices. Et fatis res [illegible] quidem ex eo, quod, ut est apud Laërtium in ejus vita, his [illegible] librum aliquem [illegible] exorsus fuit: Π[illegible] μὲν θεῶν οὐκ [illegible] εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσίν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν. *De Diis quidem, nec utrum sint, neque an non sint habeo dicere.* [illegible] Di[illegible]ra testes, Tullius ibidem, Plutarchus de ph[illegible] [illegible] & Su[illegible]. De Theodoro mihi Tullius, & Laërtius in Aristippo. Sed an hosce paucullos tan[illegible] putemus, ut aliquo eos loco habeamus præ infinita [illegible] [illegible] qui [illegible] tatum [illegible] [illegible] q[illegible] vir melior fuit, [illegible] omnin[illegible] [illegible]. At de vita eorum [illegible] De Ti[illegible] qui [illegible] [illegible] omnem de Diis [illegible], [illegible] sapientem suum (sed [illegible]! o [illegible] utque opportuno [illegible] [illegible] eorum, ac cum [illegible] [illegible] suum scor[illegible] [illegible] omnes isti numen esse n[illegible]. Nam [illegible] consent[illegible] est, athe[illegible] vocat[illegible], à [illegible], quia sic apud gentes leg[illegible] a gen[illegible] Deos gen[illegible] D[illegible] hoc à moribus At[illegible] [illegible] cujus rei [illegible] re licet ex Anaxagora Clazomenio: ut qui, Cicero[illegible] *onas a* [illegible] qua Solem q[illegible] Deo[illegible] Athenienses, dicta μύδρον [illegible] quod Lac[illegible] interpretes Ambrosius, & Aldobrandinus, ut de Brogn[illegible] lo taceam, *ferrum candens, atque ignitum* verti[illegible], cùm potius *massam candentem*, vel *globum igneum*, [illegible] sunt dicere. Quomodo & discipulus Anaxagoræ Euripides in Phaetonte fabula Solem dixit χρυσέαν βῶλον, *auream glebam.* Porro, ab [illegible] Pericle [illegible], q[illegible] præceptorem & defendit, & in præsenti periculo urbe [illegible], cap[illegible] esset damnatus. Imo sic quoque quinque talentis & [illegible] multatus [illegible]. Qua de re vide Plutarchum in Pericle, quæque ex Sotione, Satyro, Hermippo, & Hieronymo, attulit Diogenes. Quid ergo [illegible] Anaxa[illegible] [illegible] ἄθεον [b] putabimus? Quin ipsos potius judices tam horrendi criminis credimus reos. Quippe hic ille Anaxagoras est, qui, ut ibidem refert Plutarchus, πρῶτος τοῖς ὅλοις [illegible] τύχην, οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχήν, ἀλλὰ νοῦν [illegible] καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐμμεμιγμένον πᾶσι τοῖς ἄλλοις, [illegible] τοῖς ὅλοις· *primus universitatis, non fortunam, neque fatum, ordinata descriptionis principium, sed Mentem puram ac sinceram præfecerit, ab aliis omnibus admixtis similes particulas secernentem.* Atque hoc quoque Aristoteles tradit lib. VIII Φυσικῆς ἀκροάσ. cap. I. ubi ait, ex ejus opinione in materia infinita κίνησιν ποιῆσαι τὸν νοῦν, καὶ διακρῖναι, *Mentem motum produxisse, ac partes secrevisse.* Quem ad locum Simplicio dicitur iccirco ex mente Anaxagoræ κοσμοποιὸς νοῦς, *mundi effectrix Mens.* Idem tradit Galenus, & Laërtius loco memorato, & apud eum Timo in Sillis. E Latinis M. Tullius in Lucullo sive IV Tusc. Quæst. *Materia*, inquit, *in [illegible] particulas similes inter se, & minutas, primum confusas, postea in ordinem adductas à Mente divina.* Ac primo de Natura Deorum; ubi de eo ait: *Primus omnium rerum descriptionem & modum Mentis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit.* Similiter Lactantius, Augustinus, al[illegible]; quibus quid insistam? quando Laërtii industria nobis ipsa Anaxagoræ verba conservavit. Sunt autem hujusmodi: Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia simul erant: deinde accessit Mens, eaque composuit.* Quam apertè hic opificem ab opificio distinguit! Hoc ferre non potuere Athenienses, ac ἀθεότητα [c] vel ἀσέβειαν [d] vocarunt. Quorum judicium sequens Lucianus in Timone ait, Iovem in Anaxagoræ caput fulmina vibrâsse, eò quòd familiares suos docuisset, non esse Deos, qui vulgo crederentur. Sed Lucianum quid dico? Ecce Justinus Martyr oratione ad Græcos eum ἄθεον [e] appellat. Nempe sanctissimus vir secutus hac parte adversariorum sententiam. quod factum nollem. Nam quis innocens erit, si ex inimicis ferendum judicium. Et cogitare debuit Justinus, Christianos quoque à gentilibus atheos vocari, quia non agnoscerent gentium Deos. Sic enim ipse scribit apolog. I. [illegible] ἐκεκλήμεθα, καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν [illegible] [illegible] ἀλλ' [illegible] ἀλ[illegible], καὶ πατρὸς δικαιο[illegible] καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν [illegible] [illegible] [illegible] Θε[illegible] *ocamur autem Athei: & sane confitemur talium, qui habentur Deorum nos esse expertes, & hac ratione atheos: sed non verissimi illius*

[b] Sine [illegible] piam.

[c] [illegible] [d] [illegible] [e] [illegible] rem.

illius Dei, patris justitiæ, & temperantiæ, & cæterarum virtutum, [illegible] *omni vitio* [illegible] et au[illegible] Socrates, q[illegible]n, ac A[illegible] ab Any[illegible] M[illegible], [illegible] Ly[illegible] oratore, [illegible] farus, ab At[illegible] us [illegible] ducen[illegible] & octog[illegible] sententi[illegible], [illegible] a[illegible]eretur, fuit condem[illegible]natus: ut est a[illegible] de Oratore & Laertium. Et pu[illegible] f[illegible]uendum de [illegible] llaicis, gente Hispanica: de [illegible] S[illegible] [illegible] καλλαικοὺς [illegible] *Quidam* [illegible] *tamen sunt.* Eidem [illegible] proditum Æ[illegible] theos esse credit[illegible]. Sus[illegible] liceat hoc in[illegible], quia nulla haberent simulachra in templis. Saltem non [illegible] omni caruisse cultu, liquet ex S[illegible]bonis lib. XVII [illegible] quo dicam cap. XXXII.

Quod vero [illegible] propter e[illegible], quæ de Anaxagora dixi, putaturum existimet statuisse Mentem mundi opificem, [illegible] longe aliter est. Primus quidem Mentem infinitam agnovit, quæ ex infinita congerie partes similes ab aliis secerneret, iisque componendis res novas produceret, iis segregandis res veteres destrueret. Sed non αὐτὸς[a] primus e philosophis Græcis mundi agnovit opificem. Nam & Ionicæ philosophiæ conditor, Thales Milesius, a quo disciplinam suam hausit Anaximander, ut ab illo Anaximenes, Anaxagoræ præceptor, eâdem in sententia fuit: ut auctor nobis M. Tullius in primo de Natura Deorum: *Aquam*, inquit, *dixit esse initium rerum: Deum autem eam Mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Quorum utrumque etiam de Thalete refert M[illegible]us in Octavio, & Lactantius lib. I, cap. II. Maximè autem hæc de mundi opifice ac rectore sententia viguit post Socratem. Alter scio & tum philosophi nonnulli, si præclarum hoc Sapientum nomen mererentur, qui infamiæ eo devenerant, ut fortunam omnium & caussam, & dominam contenderent. Verum hos (Lactantii verbis utar [b]) *cæteri philosophi, ac maxime Stoici, acerrime retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur.* Stoicos imprimis celebrat: sed non minus laudis promeritus est Plato: qui Deum passim vocat δημιουργὸν τοῦ παντός, *opificem universi.* Cæterum, quibus ægre erat, si uspiam Plato errasset, hi cum Aristotelis de mundi æternitate argumenta solvere non satis possent, doctorem suum cum eo conciliare sunt conati. Sed nolim hac parte fidem detrahere Aristoteli, qui annis viginti præceptorem [c] audivit: ac eam, quam dixi, opi[illegible]nem magistro tribuit lib. I de cælo cont. CIX, eamque in Timæo legi ficat, ubi hodieque reperimus. [illegible]ec dici potest, quam studeant Platonici, ut al[illegible] torqueant, quæ ab eo in Timæo scripta sunt. Atq[illegible] interim, neque cum Crantore, qui in Timæum est commentatus, con[illegible]entit Taurus: neque cum alterutro Jamblichus, Proclus, aut Simplicius: neque cum illis Appulejus, aut Alcinous. Adde jam quod non in Timæo solum [illegible] dicat Plato; sed aliis etiam locis: uti epist. ad Dionysium. Mentemque hanc ejus fuisse, ac in contrarium recessisse Aristotelem, tradit Alexander; quo Græcorum nemo, nedum Latinorum vel Arabum, Aristotelis mentem, vel hac in re, vel in aliis etiam, melius perspexit. Atque idem de Platone testantur Cicero, Plutarchus, Laertius: item è nostris Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus, Stobæus, ut alios mittam.

Platonem quoque secutus hac parte M. T[illegible]us. Nam [illegible] sæpe Academicam tueatur ἀκαταληψίαν[d]: quando tamen ex sua loquitur sententia, Platonis opinionem fo[illegible] defendit. Unde in secundo de Natura Deorum legas: *Quid p[illegible] tam apertum tamque perspicuum, cum cælum [illegible], cælestiaque contemplati sumus, quàm aliqu[illegible] numen præstantissimæ mentis, quo hæc regan[illegible]* [illegible] de Divinatione: *Esse præstantem aliquam, æternamque [illegible]uram, & eam suspiciendam adorandamque [illegible], pulchritudo mundi, ordoque rerum cæl[illegible].* Sic colli[illegible] hic Cicero, ex sola co[illegible]uræ. Longeque efficacius idem comprobatur, [illegible] addamus, quam dixi, providentiam divinam: qua [illegible] administrari, [illegible] T[illegible] agnosci.

Se[illegible] an[illegible] n[illegible] pat[illegible] apud patronos [illegible]næ, [illegible] pe[illegible]us cum ratione decer[illegible]. [illegible]eg[illegible] opu[illegible], ut [illegible]mus hujus mundi opificem quand[illegible] liceat v[illegible] casu eum vel necessario exstitisse. [illegible], quod de fortui[illegible] ex[illegible] casu co[illegible] tendunt, cæci res nih[illegible] fortuna ipsa videntur, quam cæcam effingunt. Quod enim palatium, quod aliud opus mirandum casu unquam viderunt pro[illegible] ille, ut de amplo mundi amphitheatro [illegible] sustineant dicere. Quo argumento rectè eos oppugnat Plutarchus libro de Placitis philosophorum: οὐδὲν τῶν καλῶν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε γίνεται, ἀλλὰ μετά τινος τέχνης δημιουργοῦν· *nihil pulcri temere & fortuito nascitur, sed ab arte aliqua efficitur.* Adhæc no[illegible] [illegible]llunt ignorasse, omnem caussam per accidens, quales sunt fortuna & casus, subnixam esse caussa quapiam per se. Quomodo si sacrorum caussa in templum iturus, in creditorem diu quæsitum inspiratò inciderim; fortuna id factum dixero: ubi voluntas mea per se erit caussa itionis in templum; per accidens, incidendi in nummarium meum tricorem. Et, si tegula de tecto decidens, calvam prætereuntis pertundat, casum id vocamus: ubi lapsus quidem per accidens est caussa vulneris, at gravitas lapidis per se est caussa, cur decidat; durities ejus item & acumen, cur vulneret. Quamobrem, si casui, sive fortuito atomorum concursui, hæc naturæ compages debetur, ut Democritus putavit: quam, quæso, ex eo genere, quæ per se caussæ dicuntur, poterunt adferre? Atque idem statuendum de conservatione mundi. Ubi quod, nisi aliquid obsistentur, eodem modo agat natura; rubore eos suffundere debet, qui non erubescunt dicere, casu aut fortuna hæc regi. Ac cogitanti, cur eo impudentiæ devenerint, facile occurrit, vel hoc esse ab aliqua ingenii imbecillitate; quia ex nonnullis, quæ objicerentur, non satis se possent expedire; vel ab insigni esse ambitione; quia supra receptissimas sapere sententias vellent. Nec absurdè de nonnullis, barbâ magis, & pallio, quàm sententiâ & vitâ philosophis, propterea hæc placita eos amplexos putemus; quia sic minore animi scrupulo peccatis indulgerent. Quales nihil pensi habuere apertissima ire inficias, dummodo thesi inservirent semel susceptæ.

Dixeris cum aliis, mundum hunc, ut non cæco casu, cæcâ tamen necessitate exstitisse. Sed sic quoque temporis initium agnoscunt: eoque etiam originis principium fateantur, necesse est. Nam si mundus cœpit, ab aliquo originem cepit: quod saltem negare eos non oportuit, quibus placet,

De nihilo nihilum, in nihilum nil posse reverti.[a]

Nos scimus, ex nihilo factum aliquid: sed aliquid factum esse ab nihilo, id verò absurdissimum putamus. Et hac parte consentit nobiscum Aristoteles: cujus certissimum illud effatum habemus Metaphys. IX, cap. VIII: ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος, γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὂν, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. sive, ut Cardinalis Bessario legit, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. Si Latinè, & Scholasticorum verbis malis, *Semper ex eo, quod potentia est, fit actu ens ab eo, quod actu est.* Sive *ab actu e[illegible]stente.* Etiam pugnantissima esse, ut aliquid necessario sit, & aliquando cœperit, idem eos docere possit in secundo de Generat. & Corrupt. cap. XI, cont. LXVI[illegible]: τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀεὶ, ἅμα. *Necessario & semper, simul sunt.* Quod pluribus ibidem declarat.

Videntur ho[illegible] alii, qui tertio statuerunt, mundum non cæco casu, sed necessariò, ac [illegible] de semper fuisse. Eamque sententiam secutus est Pythagor[illegible] Samius: si Varronem audimus lib. II de R. R. cap. I. Eandem Aristoteles duodecim, Proclus viginti, Averroes to[illegible]dem, quot Aristoteles, argumentis defensitavi[illegible]. Sed [illegible]roc[illegible] luculente respondit Philoponus: ac quia Philopono se opposuit Simplicius, huic occurrit e junio[illegible]us Steuchus Lugubinus, item aliis al[illegible], ut nihil magnopere hoc attineat loco eadem reponere: quod esset actum agere. Solum dixero, si mundus semper fuit, infinitos nos habituros majores;

[a] Simplicius.

[b] Lib. I de falsa relig. cap. 2.

[c] Apollodorus apud Laert.

[d] Incomprehensibilitatem.

[a] Persius 3 Sat.

jores: [illegible] sa [illegible]
[illegible]
fi [illegible] cogimur [illegible] ova, tot-
cumque [illegible] est [illegible]
comm[illegible] artes quasque invenerunt unde tem,
quod [illegible] cla, nec vestigium superiit, qui infi-
nitis [illegible] quod argumentum tanti
etiam [illegible] Lucret[illegible] a fuit, ut propterea cœpisse hunc
mundum, & suis esse recentem lateretur.

a Lib. 5

CAP. II.

Emanifestiorem narit gentiles vidisse, unum esse Deum, saltem principem: item undecunque perfectum. Perfectiones basce triplici, juxta Dionysium, via cognovi[illegible]. ad tria etiam generatas ab Aquinate referri. Iisdem Deum e incorporeum: ac super hoc Tertullianum cum Platone conciliatus. Infinitum etiam statuisse: ac ob naturæ excellentiam, & beneficia, coli a nobis velle & debere: atque hoc quoque colligi ex mentis [illegible] male consciæ angoribus. Deum verum ex parte a gentilium aliquibus cognitum videri. De ara ignoti Dei apud Athenienses; & sacris incerti Dei apud Romanos: item istac in gentilium sacris precatione Domine miserere; *deque Deo Cneph apud Thebaidos incolas.*

HActenus vidimus, ut Mosaicæ etiam, & Christianæ doctrinæ expertes, partim traditione perpetuâ, partim e rerum naturâ, cognorint universitatis parentem & opificem. Ex eâdem verò doctrinâ per manus traditâ, rationeque firmatâ, non multos, sed unum animo conceperunt, qui omnia condiderit, & arbitrio suo moderaretur. Itaque illi etiam, qui mundi gubernationem à pluribus dicerent sustineri; cùm tamen aliquid maximè serium promere vellent, veterem servare consuetudinem, quàm novæ insistere, maluerunt. Ut qui *Deum* potius, quàm *Deos*, dicerent. Unde Lactantius lib. II, cap. I: *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iovem aut Deos multos, sed Deum nominant. adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Plurique [illegible] hanc mentem. Idem lib. [illegible], cap. II: *Convicti de uno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur.* Nec temere hoc à Lactantio dici, ipsâ gentilium confessione comprobatur. Senecam audi lib. IV de beneficiis cap. VII, ubi inter alia ait: *Quoties voles, tibi licet aliter, hunc auctorem rerum n[illegible]um compellare. Tot appellationes eius possunt [illegible]e, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant. Sic hunc naturam voca, fatum, fortunam: omnia* EJUSDEM *Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate.* Alium dabo, itidem gentilem. Is erit Maximus: qui sic suo, aliorumque gentilium nomine loquitur epistolâ ad B. Augustinum: *Equidem unum [illegible] summum atque magnificum, quis tam demens [illegible] tam mente captus, neget esse certissimum? Huius nos V[illegible]ES [illegible] MUNDANUM OPUS [illegible] VIRTUSAS multis vocabulis [illegible] invocamus, quoniam nomen eius cunctis proprium [illegible]. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum eius* QUASI QUÆDAM MEMBRA *carptim variis applicationibus prosequimur, totum [illegible] deamur.* N[illegible] eorum hoc duntaxat judicium [illegible] C[illegible] vixerunt. Sim[illegible] ve[illegible] ni[illegible] tum [illegible]fere. Uti [illegible] aliæ sectæ princeps, Py[illegible] de [illegible] Dei [illegible] XI. *Pythagoras unum Deum [illegible] dicens in corpor[illegible] mentem.* I[illegible] & Deum vocabat M[illegible] [illegible]us in Somn[illegible] Scipio[illegible] lib. [illegible] cap. V [illegible] *omnium, neque [illegible] a principiis aut [illegible] ad [illegible] Deum.* I[illegible] fere ex N[illegible] ho[illegible] & Anonymo in Theologumenis Arithmeticis. Quibus verbis si fontes

q[illegible]us, [illegible]
[illegible]
co pro[illegible]
cat. Nec me [illegible]
men tantum [illegible]
cæteros [illegible]onibus habuit
[illegible]s. Hoc docet Onatus Pyth[illegible]
[illegible]
[illegible] *Reliqui Dii erga primum summumque mente [illegible] se habent, ut c[illegible] ad coryphæum, & milites ad ducem.* Ita & Onati nomen, & eius verba, [illegible] Stobæi Eclo[illegible] oportere, non erit [illegible], si [illegible] primum tertiumque caput, quæ nunc perturbatè leguntur [illegible] conferre volet. Ac [illegible] sim[illegible] er, epistola ad Hermeam, & Coriscum a: [illegible] *Opificem dixit principem omnium Deorum, & qui sunt, & qui futuri.* Ubi de futuris addit, propter animas deinceps meritorum ergo referendas in numerum Deorum. Similia in Timæo dixisse, soli ignorant, qui prorsus in Platone sunt hospites. Atque eadem me[illegible] philosophorum [illegible]as non pauci [illegible] quibus constat *Antisthenem in eo libro, qui Physicus inscribebatur, populares Deos multos, naturalem unum esse dixisse*: quemadmodum est apud Ciceronem in primo de Natura Deorum. Ac ab eo fonte idem haus[illegible] Lactantius libro de falsa religione, cap. V, & de Ira Dei, cap. [illegible], ubi addit, idem fere sen[illegible] tum Aristotelem, tum Zenonem. Atque hæc iis etiam nituntur, quæ legere est apud Bessarionem in secundo adversus Platonis calumniatorem cap. IV, & V. Sed fusè imprimis hoc argumentum tractavit Augustinus Steuchus in secundo de Perenni philosophia. ubi multa non infelicius [illegible]gessit, excepto quòd genuinis scriptoribus adulterinos securè permiscet: quales inter alios, quos passim ad partes advocat, Hermes Trismegistus, & oracula Sibyllina: ut [illegible] ostendimus. Quo pacto autem naturæ lumine unum esse Deum cognoscatur, Lactantius ostendit lib. I, cap. III, idemque varii Sanctorum Patrum, quando adversus *πολυθεότητα* b disseruerunt, comprobarunt. Sed accuratiùs Scholastici. in his Thomas Aquinas, quem vide contra gentes disserentem libro primo capite secundo supra quadragesimum, & quæ ibidem annotavit Ferrariensis Franciscus de Sylvestris. Sed non convenit, utrùm argumenta ejusmodi sint solida, an probabilia duntaxat. Prius censet Thomas: ut ostendunt hæc verba ejusdem libri cap. III: *Sunt ad quæ etiam ratio naturalis pertingere potest: sicut est, Deum esse, Deum esse unum, & alia huiusmodi: quæ etiam philosophi demonstrativè de Deo probaverunt, ducti naturalis luminis ratione.* Sed dissentit Gabriel Biel: qui ante annos hosce CXL Tubingensi gymnasio præfuit. Is censet, probabiles magis rationes esse, quam evidentes & certas. Ad[illegible] eum [illegible] primum Magistri Sentent. distinct. II, quæst. X, præcipuè artic. [illegible]. Verùm esto sane, ut solæ non sint *ἀποδεικτικαί* c: at magnum iis pondus addit traditio vetus. [illegible] autem, quod argumenta istæc, si non prorsus *ἀποδεικτικά*, saltem usque adeò probabilia sint: ut *πολυθεΐας* d patroni nihil ullius momenti adferre valeant, cur plures, quàm unum statuere Deum, potius convenit.

Longeque clarius animo comprehenderunt gentiles, Deum omnibus esse numeris absolutum, sic ut nihil in eo ad perfectionem desideretur. Nec enim operosum erat videre, cùm virtus, non in instrumentali quidem, quod fecus fere usu venit, [illegible] autem in principali caussa esse excellentius soleat [illegible] fecit in mundo, ac homine imprimis, bonitatem, ac præclari, id longè illustrius inesse Deo atque è contrario [illegible] eorum pot[illegible] Deo adiecit, quæ a quam a[illegible] ectionem. Hanc tem Scholastici, [illegible] Dionysi[illegible] a sic [illegible], non incommodè explicuerunt. Triplicem enim viam statuunt cognoscendi Dei. [illegible] olastheorem [illegible], nescio an [illegible] g proponam. [illegible] attributa [illegible] ut [illegible] & gubernatoris [illegible] mas.

a Apud Stob. Ecl. Phys.

b Multitudinem Deorum.

c Demonstrativæ.

d Multitudinis Deorum.

e Lib. de divinis nominibus, cap. 7

f Ruderum.

g Clarissimas.

[illegible] attributa [illegible] [illegible] divino [illegible] per [illegible] ga- [illegible] mutabilem.

A[illegible] [illegible] ucantur Dei [illegible] perfectio [illegible] od [illegible] gentes. V[illegible] [illegible] ter ut temp[illegible]s, vel potentiæ [illegible] pos[illegible] Primum [illegible] in [illegible] De[illegible] æternus. Neque enim du[illegible] ejus me[illegible] ut [illegible] ut sit, post [illegible] non fuit vel ut [illegible], ex quo fuit. Nec enim in Deo sequitur pars post partem; sed totus est simul juxta æternitatis defi[illegible], [illegible] adductam in quinto de Philosophiæ consolatione. ubi Æternitas dicitur, *Interm[illegible] vitæ tota simul & perfe[c]ta possessio.* Altera imperfectionis immunitas est à potentia passiva; quia Deus est immutabilis. Nam in Deo non est potentia separabilis; sed necesse est Deum esse, quicquid est.

Tertia in eo est sita, quod nulla in Deo sit compositio. Quippe ubi compositio, ibi potentia est & actus: in Deo autem nulla est potentia actui opposita. Item, ubi compositio, ibi est componens. At in Deo non est efficiens compositionis caussa; quæ si esset, prior foret compositio. Deus autem est prima omnium rerum caussa.

Quod si nulla in eo compositio sit; consequitur, nec illum esse ex esse & essentia, sed ipsum suam esse essentiam: multo minus compositum esse ex substantia & accidente: minime omnium ex corpore & spiritu. Quod nisi intellexisset Anaxagoras, vir sanè summus, idemque & Periclis, Euripidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Νοῦν, sive Mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solum refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap. VI: sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον.* Aristoteles quoque, ut idem paulo pòst ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & libera segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minus, quam Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apologetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. X; ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus; & mundum Deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum institutio accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos, loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos.

Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse, sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse à *mente infinita* [illegible]. ut ex Tullio jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex [M]undi Deus est, ut ex Plutarcho antea monuimus, [illegible] *mens pura ac sincera omnibus permixta.* Omnia igitur ejus judicio, divina mens pervadit. Quæ & Platonis sententia fuit. Eamque secutus quoque est Aratus, initio φαινομένων: ubi cùm [illegible],

[illegible]

A [illegible] principium:

mox tradit, [illegible], & hominum [illegible], & maria, & portus [illegible]

—— [illegible]. [illegible] Aratum [illegible] ro [illegible] quo [illegible].

[illegible] g[illegible], fin[illegible] versi, at prope [illegible] [illegible] at [illegible] perspex[illegible] natur[illegible] [illegible]rum, si [illegible] tione prævia, facilè ant[illegible] verterunt tum ob d[illegible] naturæ [illegible]cellentiam, tum ob ejus beneficia, nefas fore, si non animo [illegible] ac co[illegible] universas ad De[illegible] referrent. Nec leve huic tradi[ti]oni ponderis addit [illegible] quod etiam, qui nullo [illegible] peccant, [illegible] propria redarguuntur conscientia: de qua [n]emo potest ignorare, quam ampla sit testimoniorum seges apud poetas, oratores, histor[icos], philosophos, & cæteros gentium [scrip]tores. Nec [d]iffiteor [sem]per esse inventos, quorum animus consuetudine peccandi quasi callo esset obductus, sic ut [illegible] [vi]derentur habere Dei sensum. Sed tales, cum res fluunt adversæ, eorum instar, qui a profundo somno expergiscuntur, [vel] ab ebrietate ad se redeunt, cogitare de Deo, ejusque judicium extimescere, incipiunt.

Sed quæstio hic exsurgit, an qui in tenebris illis eo usque oculos sustulerunt, dici etiam possint, aliquem veri Dei sensum habuisse. Multis secus videtur. Nam aliud, inquiunt, est colere Iovem gentium, aliud Iehovam aut Iehove Israëlis. Sed quid si faciemus B. Paulo in Actis cap. XVIII, 28, 29? Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Iove incipiendum, qui omnia permeat. Eone Apostolus, qui Deum vocat Iovem, intelligit illum pollutum Iovem, tot adulteriis infamem? num illum historicorum, Asterium dico, Cretensium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? [a]n illum Astrologorum, planetam videlicet interpositum inter Saturnum, & Martem? Nihil sane horum: sed cum [phi]losophis intellexit mentem infinitam, cuncta permeantem. Alioqui non probaturus erat, quod Aratus superioribus subdit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ——

Nam genus illius sumus. ——

Mens igitur Apostoli est, nos ejus esse numinis progeniem, quod per Iovem intelligerent è gentibus sapientiores. Quod non diceret, nisi in sapientioribus etiam aliqua notitia veri numinis habuissent. Et quomodo hoc sustinent negare, cùm idem Apostolus dicat ad Rom. I, 19, Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. *Quod de Deo cognosci potest, manifestum est in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: Γνόντες τὸν Θεὸν, *cum Deum cognoverint*: nempe verum Deum; cùm absurdum dictu sit, Deum, qui unicus est, alium iis monstrâsse Deum, quàm se ipsum. Ex Apostoli igitur verbis liquet, aliquos cognovisse Deum, non quidem, quantum par erat; ex parte tamen, plerosque agnitam, nisi olim eam veritatem, hoc est, Deum in operibus loquentem, ex parte recepissent, ex parte rejecissent, ut postea dicemus. Et sanè ex parte recepisse, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretensis. Hic, pestilentia Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quò ire vellent, auctor fuit [illegible], ubi illæ recubuissent, ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio*: ut auctor est Laërtius in Epimenide. Atque inde hinc provenire etiam, quod suo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι *aræ sine nomine.* At venit Epimenides Athenas Olympiadis XL. anno I. Laërtius claruit temporibus Antonini Philosoph[i], ac Commodi, vel [illegible] hoc est, post [E]pimenidem Olympiadibus quasi ducentis. Eò autem statutæ [ar]æ sine nomine, quia Epimenides nesciret, cui Deorum sacrificandum esset ad avertendam pestilentiam. unde præcipere erat contentus, ut sacrificarent Deo convenien[ti]: hoc est, verè potestatem habenti pestilentiæ avertu[n]dæ, qu[is]quis is tandem foret. De his [illegible]orum Deu[illegible] ans inemi[illegible] & P[illegible] [li]b. I, Philostratus [illegible] VI Hieronymus [illegible] I. Nempe [illegible] apud Græcos se res [illegible] on[illegible] [illegible] ratione, ut apud Romanos in [illegible] de quibus Agellius lib. [illegible],

a Apud Stob. Ecl. Phys.

b ἀσώματον.

cap. XXVIII. *Veteres Romani, cum in omnibus aliis vitæ officiis, tum in constituendis religionibus, atque in Diis immortalibus animadvertendis, castissimi cautissimique; ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei causa edicto imperabant. Sed Dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oporteret, statuere & edicere quiescebant; ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent. Eas ferias si quis polluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam,* SI DEO, SI DEÆ, *immolabant. Idque ita ex decreto Pontificum observatum esse, M. Varro dicit, quoniam & qua vi, & per quem Deorum Dearumve, terra tremeret, incertum esset.* Quibus ex verbis non obscurum est, qui à veteribus *Dii* dicantur *ignoti*, & cujusmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum, nullam fuisse, quæ singulo numero *Ara ignoti Dei* vocaretur. Nam longe aliud nos docuerit Lucianus, sive alius potiùs, dialogo eo, qui Philopatris inscribitur: ubi legas, Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per Ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine, Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum ignotum invenientes, & adorantes manibus in cælum expansis, huic gratias agemus.* Atque hæc est ara, de qua sic B. Paulus Actor. XVII, 23, Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns simulacra vestra, vidi & aram in qua scriptum erat,* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quam apertè hic ait Paulus, Athenienses illud coluisse numen, quod ipse esset annunciaturus, ut deinceps agnoscerent! Nec cùm apud Lucanum in secundo Pharsaliæ,

> —— *Dedita sacris*
> *Incerti Judæa Dei* ——

legimus: incertus ille alius est, quàm verus Israëlis Deus: sed poëtæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret Saturnus, an Jupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quod à geminâ caussâ provenit. Judæi etiam τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec poterant gentes ex cultu Judaico, qui ab deorum gentilium cultu plurimùm distabat, certi quid colligere. Nam quod Plutarchus in Problematis a ex Tabernaculorum festo Bacchum fuisse conjectabat, id putidius est, quàm ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Atheniensibus ignotus, idem Lucano Deus sit incertus; interim aliquo modo cognitus: cognitus confusè & potentiâ, ignotus distinctè & actu: quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, occurrere docet Aristoteles lib. I. Post. Anal. cap. I. Cùm verò non vereatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet ignorantes, coluisse illud numen, quod ipse annuntiaret: facile mihi persuadeam, postquam Christiana doctrina gentibus innotuit, etiam qui necdum reciperent Christum, majori tamen curâ aciem animi in naturam Dei intendisse, ac quadam confusâ notitiâ invocasse non tam rerum naturam, quam naturæ opificem, & rectorem Deum. Ut qui sic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere:* quæ Ecclesiæ est Christianæ precatio. At si non ante, saltem jam Hadriani Cæsaris temporibus, qui à nato Christo CXX annis claruit, similiter Deo supplicarunt gentilium sapientiores. [illegible] tangit nobilis ejus temporis scriptor Arrianus d[illegible]tionum Epicteti lib. II, cap. VII. Τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι [illegible], Κύριε ἐλέησον· *Deum invocantes, precamur eum, Domine miserere nostri.*

Sed [illegible] jam exorta religione Christianâ [illegible] hoc [illegible] persuaserit. Quid verò, quod [illegible] qua nulla tellus fuisse superstitiosior creditur, etiam [illegible] Deus unicus mundi opifex [illegible] videtur? Quod [illegible] cognoscere est de Iside & Osiride: sed apud eum in A[illegible], Stephanica, postrema Parisina b, perperam [illegible] legas. Sic enim rescribendum: Μόνους [illegible] τὴν Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν θεὸν οὐδένα νομίζοντας, ἀλλ' ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνήφ, [illegible] ὄντα καὶ ἀθάνατον. *Solos [illegible] immunes [illegible] quippe qui nullum censeant Deum mortalem. [illegible] quem ipsi Deum Cneph appellant, qui nec habeat initium nec sit mortalem.* Testis quoque [illegible] Eusebius in Præparat. [illegible] cap. XII [illegible] ut Ægyptios unum [illegible] δημιουργὸν, sive *opificem mundi*: atque [illegible] tale Κνὴφ, ejusque simulachrum ex [illegible] ovum [illegible], ut mundi esse opificem significaret. Nam ovum mundi symbolum Ægyptiis fuit. Videtur [illegible] Cneph idem ac Cnuphis, de quo Strabo in septimo [illegible]. Nam ait templum ejus esse in Syene: ea autem Thebaidos pars: Thebanos autem unum coluisse Deum, quem Cneph dicerent, testis est Plutarchus, ut jam vidimus. Unde verò Κνὴφ vel Κνοῦφις sit dictus, & quæ forma ejus fuerit hieroglyphica, infra commodiùs exponetur.

CAP. III.

Ex iis, quæ diximus, religio definitur: ac bifariam ab ea recedi, impietate si Deus ignoretur, & superstitione, si cultus Dei proprius alio transferatur. Ad priorem perperam jam olim relatos βαρβαρολέξιμονς[illegible] *ortumque eum errorem ex loco Paulino male intellecto.* Ἀθεότητος *vocabulo eo laxius sumto, quatuor genera videri.* Δεισιδαιμονίαν *sive superstitionem duplicem esse: ac prius genus propriè magis idololatriam vocari: quod non una ejus descriptione ex veteribus comprobatur. Interim & idololatriam rectè dici, cum adversus Dei mandatum in simulachro colitur Deus: Id factum esse ab Israëlitis, cum Aaronicos colerent vitulos. Nec ullius esse ponderis, quæ huic sententiæ obducuntur: inter alia, cum duplex Dei oblatio confunditur: item quando res non divino æstimatur judicio, sed humano duntaxat. Hujus etiam generis esse Teraphim Michæ, & vitulos Jeroboami. Idololatriam ratione hujus generis, & ejus, quo alius colitur, genus esse* ὁμώνυμον πρὸς ἕν. *Præterea* κατὰ μεταφοράν *dici idololatriam, quando in opibus, honore, potentia, vel voluptate, summum bonum collocatur. Deinceps tantum actum iri de idololatria, quâ alius colitur Deus.*

ADumbravimus ea, ad quæ lumine naturæ potuit perveniri, tum in cognitione Dei, tum in cultu ejus: in quibus duobus religio consistit: ut quæ sit rectus veri Dei cultus. Vel si pleniùs eam definire sit animus, præeunte Apostolo initio epistolæ ad Titum, ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου: *agnitio veritatis ejus, quæ est secundum pietatem, ad spem vitæ æternæ.* Quo loco Apostolus religionem vocat cognitionem sive fidem: nempe non θεωρητικὴν, quæ solum instruit intellectum; sed πρακτικὴν, quæ præterea perficit voluntatem: quippe quæ, ut finem proximum, sibi propositam habeat pietatem, hoc est, dilectionem Dei, & proximi; ut ultimum verò finem, spem vitæ æternæ.

Ab religione hac verâ rectâque bifariam receditur: vel defectu, qui est divini numinis contemtus: vel excessu ejus, qui est Dei cultus superfluo quopiam vitiatus. Prior dicitur ἀθεότης, & aliquibus *irreligiositas:* posterior vocatur δεισιδαιμονία, Latinis *superstitio*, a superstando: non quasi Deus verus vero cultu nimium coli possit: sed quia ad materiem cultus accedat, quod eum corrumpat. Utrumque modum exponit Clemens Alexandrinus. Admonitione ad gentes: Ἀκρότητες ἀμαθίας, ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία· ὧν ἐκτὸς μένειν ἀσκητέον· *Extrema ignorantiæ sunt, Impietas, & Superstitio: extra quæ studendum est manere.* Imò similiter ante eum Plutarchus in erudito libello de Iside & Osiride: Ἔνιοι ἀποσφαλέντες παντάπασιν εἰς δεισιδαιμονίαν ὤλισθον· οἱ δὲ φεύγοντες ὥσπερ ἕλος τὴν δεισιδαιμονίαν, ἔλαθον αὖθις, ὥσπερ εἰς κρημνὸν ἐμπεσόντες τὴν ἀθεότητα· *Nonnulli, a recto itinere aberrantes, plane in superstitionem inciderunt: alii, velut paludem eam fugiendo*

a Sympos. lib. 4 quæst. 5

b Anno 1624.

a Xylandri interpretatio hoc habet, ut par erat. Perperam, cum hic ut solent Scylla, & Charybdis; sic palus, & præcipitium, opponantur. Nam τὸ ἕλος palus.

giendo superstitionem, imprudentes in præcipitium quasi [illegible] *in impietatem inciderunt.*

[illegible] prius ge[illegible] pe[illegible] q[illegible] tacitcum [illegible] di[illegible] *Non est Deus* [illegible] prophetes gen[illegible] sed ejusdem argumenti pl[illegible], [illegible]quentur, terriodecimo, & quinq[illegible]etimo secu[illegible], sive secu[illegible]um Latinos XIV, & LIII. [illegible]am serius error vocatur a multis [illegible]ερμος, & Σκυθισμός. quorum ille p[illegible] juxta Epiphanium ante [illegible]; hic postea obtinu[illegible] usque ad Serugum: cujus tempore [illegible] Hellen[illegible]. Sed nec Epiphan[illegible] dicit, barbaro[illegible] illos, v[illegible] Scythas, nul[illegible]m numen ag[illegible] visse: nec [illegible] convenienter Scythæ memorantur ante Serugum; cùm citra dubium Babylonica tum longe fuit posteriores. Præterea, & βαρβαρισμοῦ, & Σκυθισμοῦ nomina, parum hinc rei sunt idonea; nec aliunde hausta, quam ex male intellecto Apostoli loco ad Colossens. III, vers. 11: *Ubi non est Græcus, & Judæus; barbarus, & Scythes.* Neque enim Apostolus variam de Deo sententiam signat: sed solùm ait, in renovatione Christiana, non meliorem, aut deteriorem esse conditionem Judæi, quam Græci; nec Græci, quàm barbari; nec vulgaris barbari, quam Scythæ; etsi hic cæteros superare barbarie existimetur.

Ἀθεότης autem, sive *irreligiositatis* nomen latiùs nobis in hoc negotio patet, quam Plutarcho in verbis allatis. Uti & δεισιδαιμονίας sive *superstitionis* vocabulum laxiùs usurpamus, quàm ab eo factum. Atque id, quia omnis à recta religione recessus nominibus istis, quibus meliora non suppetunt, generatim comprehendatur. Ἀθεότης *a* igitur dicitur nobis, quandocunque non agnoscitur Deus, & providentia ejus erga singulos, & in hac vita, & futura. Itaque quadruplex est ἀθεότητος genus, aliud alio nequius. Primò committitur ista, siquis eò furoris deveniat, ut, ad tempus saltem, quia non videt Deum, eò in animum suum inducere possit, nec esse Deum. Deinde si non colitur, vel saltem nonnisi ob naturam præstantem; non verò, quia quis opem ab eo, vel gratiam exspectet; quippe qui neminem amet, neminem curet. Unde ἀσεβεῖς *b* dicti; qualis Epicureus omnis,

Parcus Deorum cultor & infrequens;

ut Horatio *c* describitur. Exinde si existimetur, uti summates viri summorum curam gerunt; imis, & minutis, alios præficiunt: ita Deos cælestes de procerum rebus laborare, non spectare illas homullorum: quod Cæsar tumultuanti ait militi apud Lucanum in quincto belli civilis *d*. Semiepicureos, puto, non incommode dixeris. Denique si Deus solùm colatur, ut remunerator in hac vita: quæ Sadducæorum mens erat; ut ostendimus dissertatione de Rabbinorum temporibus.

Similiter δεισιδαιμονίαν sive superstitionem, laxiùs eâ voce acceptâ, nuncupo, quando Deus agnoscitur, ac providentia ejus erga omnes, & hic, & in altera vita: sed vel veri Dei cultus præstatur falso numini, vel falso cultu Deus verus coli existimatur. Prius vocari solet *superstitio falsi cultus*; quia falsum colitur numen: posterius dicitur *superstitio cultus indebiti*; quia non colitur Deus eo cultu, quo debetur. Prior modus etiam vocatur εἰδωλολατρεία. Neque obstat, quòd non semper pro Deo colatur imago, aut simulacrum: quale si divino honore afficiatur, *idolum* nuncupatur. Quippe, istac propriâ magis idoli significatione latius extensâ, idolum etiam dicitur, quicquid mens humana in veri numinis locum substituit. Et ad hoc genus loquendi præeunt nobis septuaginta senes, 1 Paralip. XVI, 26, ubi vertunt: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα. Ac *idola* etiam retinuit Latinus interpres. Hebraice est אלילים, *elilim*, hoc est, *vanitates*, vel, ut sic dicam, *nullitates*. Unde & Apostolus ait 1 Cor. VIII, 4: Οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ: quasi diceret; idolum nec numen est, nec vim numinis habet: sed res est vana, & inane hominum commentum; eoque nulla virtute præditum, ad hominem vel sanctificandum, vel polluendum. Unde deinceps colligit, in edendis iis, quæ idolis sunt immolata, per se nullum esse discrimen; sed tum demum peccari, siquis hac edendi libertate abutatur neglectâ charitate: ut si de iis comedat cum offendiculo infirmi fratris. Hæc evincunt, non de solis imaginibus, vel simulachris, divino honore affectis, idolum usurpari, sed aliquanto laxiori significatione: quomodo & idoli, & idololatriæ nominibus passim veteres utuntur Theologi, quemadmodum vel fidem fecerint eorum descriptiones. Ita Tertullianus lib. de idololatria cap. 11: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* Et Cyprianus ad Fort. in exhortatione ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur.* Gregorio Nazianzeno quoque orat. panegyrica in natalem Christi εἰδωλολατρεία dicitur μετάθεσις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ κτίσαντος ἐπὶ τὰ [illegible]. *Cultus atque adorationis translatio a creatore ad creaturam.* Item Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in cap. quinctum epistolæ Paulinæ ad Ephesios: *Idololatria Dei honorem usurpat, & vindicat creaturæ.* Ac similiter B. Augustinus lib. V. Locutionis de Deuteron. & lib. 1. de Trinit. cap. VI, ut tot alios SS. Patrum prætercam.

Ego nec arbitror solùm esse δεισιδαιμονίαν, vel εἰδωλολατρείαν, si homo in tantum a veri ratione recesserit, ut alium colere Deum in animum inducat: sed etiam si cultum religiosum, mandato Dei adversantem, quadam mentis inductione complectatur: non omnem dico, cùm multi hic erroris gradus esse possint; sed si is, Deo invito, in creatura præstetur, ut symbolo divinum numen repræsentante. Claro & illustri, sed deformi exemplo fuere Israëlitæ, Deum veneratores in vitulis Aaronicis. Ubi bifariam peccatum, efformando idolum, & honorando. Efformando quidem, quia transmutarunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem bovis comedentis herbam: ut verbis utar Scripturæ Psal. CVI, 20, & Rom. I, 23. Honorando autem, quia adorarunt vitulum, eique sacrificarunt: ut eadem loquitur Scriptura Exod. XXXII, 8, & Actor. VII, 41. Existimet aliquis, non graviter adeò peccâsse Israëlitas. Nam cùm dicerent, *Fac nobis Deos, qui antecedant nobis*, ut est Exod. XXXII, 1: non aliud eos egisse, quam, ut symbolum veri haberent numinis, quemadmodum falso gentiles gauderent: atque hoc eo fine exoptasse, ut isto symbolo præsente & præeunte, signum haberent præsentis & præeuntis numinis divini. Equidem non diffiteor, Israelitas universos, vel saltem non extremâ stultitiâ obcæcatos, propositum habuisse colendi in vitulis verum Deum: quod inter alios etiam agnoscit Joannes Ferus in Act. VII, 41; ac probat ex ipsis Israëlitarum verbis Exodi XXXII, 4. *Hi sunt Dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Indéque colligit, non in alieni Dei cultu peccâsse; sed eo, quòd, contra Dei præceptum, eum in idolo colere vellent. Nec huic obstat sententiæ, quod Hebraice ibi est, *Elohim tui*. Nam Neh. IX, 18, ubi idem refertur, singulo numero est, *Deus tuus*. Et satis constat, *Elohim* tribui uni Deo Israëlis: ut ex numero plurativo de naturarum multitudine statui non possit. Nihilo validius, quod vitulum colentes obliti dicantur Dei: ut legere est Deuteron. XXXII, Psal. CVI, sive Latinis CV, & Jer. II. Nam rectè id Bonaventuræ, Richardo *a*, & aliis, in re alia observatum, duplicem esse oblivionem: unam, qua species μνημονευτικῶς abolentur ex animo: alteram, qua illæ non recoluntur, ut oportet, nempe animo circa alia magis intento: unde fit, ut quis contrarium agat ejus, quod acturus esset, si convenienter recordaretur. Posteriori ratione mulier obliviscitur conjugis sui, sive fœderis conjugalis, quando illecebris pellecta sese alieni prostituit. Ac homo item dicitur oblitus Dei, & fœderis divini, cùm stultis cogitationibus indulgens, alium colere Deum, vel in symbolo interdicto venerari præsumit. Hæc propriè non oblivio est, sed quasi oblivio; quia homo se componit, quasi oblitus: nihilominus in Scripturis, κατὰ μεταφοράν ipsa etiam *numinis oblivio* nuncupatur. Et sanè Israëlitas non propriè oblivione voluntaria memoriam contrivisse benefactorum Dei, liquidò ostendit: quod vitulus dicitur ille Deus, qui Israë-

a *Numinis infitiatio.*

b *Impii, ac infitiatores cultus divini.*

c *Od. 34. lib. 1.*

d *Vers. 342, & seq.*

a *Dist. 7, art. 3, qu. 1, l. 1.*

Israëlitas duxerat ex Ægypto; ubi per vitulum nonnisi veri Dei imago intelligi potest. Et ibidem commate proximo, cùm Aaron coram vitulo altare exstruxisset, dicit in Festum indici Jehovæ, quod nomen grande nunquam ille, aut Moses Diis gentium tribuisset. Dixeris, Israëlitas non vehementer adeo pœnam promeritos videri, si non desciverint a vero Deo. Quasi non sufficiat, quòd desciverant a cultu vero. Colere enim Deum non gentili: qui præter quam quod divinæ esset voluntati repugnans ritus, in ista humanarum mentium caligine plenissimus periculi fuit, quia experientia ostendit, quam facile cultus symbolicus in proprium convertatur. Accedit, quod consideranda hæc debent non solùm ex proposito hominis; sed etiam ex natura rei, & judicio divino. Atqui utcunque Israëlitæ putarent observantiam suam non in vitulo, sed in Deo sisti: Deo tamen prorsus aversante hunc cultum, ac quasi à se repellente, non potuit honos ille per vitulos ad Deum transferri, sed necesse eum fuit in vitulis terminari. Unde & hujusmodi vitulum εἴδωλον vocare non dubitat protomartyr Stephanus Act. VII, 41. Ut licet in vitulo voluerint λατρείαν præstare vero Deo; meritò nihilominus sic quoque idololatria nuncupetur.

Valde eò etiam inclinat animus, ut existimem, idem esse judicium ferendum de simulachro Michæ: de quo Judic. XVII. Siquidem mater ejus argentum, unde factum simulachrum, sacrificâsse dicitur Jehovæ: & Micham velle in eo colere Deum Israëlis, satis arguitur, verbis istis: *Nunc novi Jehovam benefacturum esse mihi, eo quod est mihi Levita in sacerdotem.* Et tamen vetus interpres, quod Hebraice *Teraphim*, interpretatur *idolum*.

Longeque apertior res de vitulis, quos Jeroboam in Dan & Bethel constituit: ut legere est I sive III Reg. XII, 28. Hosce vitulos pro idolis habuit Deus: ut ostendunt illa de Jeroboamo verba cap. XIV, 9. *Fecisti tibi deos alienos & conflatiles, ut me ad iracundiam provocares: me autem projecisti post corpus* (sive tergum) *tuum.* Quid istis apertius? Et tamen verum Deum in vitulis coli Jeroboam jussit: quod non obscurè ait Flavius Josephus Antiquitatum Judaicarum lib. VIII, cap. III, sive in tralatione Rufini, VIII. Comparat enim se cum Salomone, &, ut convenientiam cultus ostendat, ait, Πεποίηκα κἀγὼ δύο χρυσᾶς δαμάλεις ἐπωνύμους τοῦ θεοῦ· *Et ego feci duas vitulas, quæ idem, ac Deus, nomen obtinebunt.* Nec fine, alium inducendo Deum, populo Israëlitico persuasisset. Apertéque hoc minoris idololatriæ genus ab manifesta illa, crassaque distinguit Scriptura I Reg. XVI, 30, 31, 32: *Et fecit Achab, filius Amri, malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerunt ante eum: Nec suffecit ei, ut ambularet in peccatis Jeroboam, filii Nabat: insuper duxit uxorem Iezabel filiam Ethbaal, regis Sidoniorum: & abiit, & servivit Baal, & adoravit eum: Et posuit aram Baal in templo Baal, quod ædificaverat in Samaria. Et plantavit lucum: & addidit Achab in opere suo, irritans Dominum Deum Israel, super omnes reges Israel, qui fuerunt ante eum.* Quam aperte docet, diversam esse rationem in vitulis adorantium verum Deum, & illorum in simulachris colentium Solem, vel aliud Dei opificium. Et discrimen hoc respexit etiam Elias propheta, cùm I Reg. XVIII, 21, ait: *Quousque claudicabitis inter duas cogitationes? si Jehova est Deus, sequimini eum. Sin autem Baal, sequimini eum.* Et rex Jehu II sive IV Reg. X, 16, cùm Baalis servos necaret, ac statuas tolleret, *Vide*, inquit, *zelum meum pro Domino.* At idem, qui verum Deum in vitulis adorarent, non sustulit; sed appellat *servos Jehovæ*. Comparate nimirum, præ Baaliticis cultoribus, & æstimando eos ex proposito humano; quod etsi non penitus tollebat idololatriæ crimen, multis tamen partibus [illegible], etiam æstimatione divina. Nempe [illegible] est ex iis, quæ Aristoteli vocantur ὁμώνυμα [illegible], ut lib. III Metaph. cap. II, vel [illegible], ut [illegible] I Eth. cap. IV, vel κατὰ πρότερον ἢ ὕστερον λεγόμενα, ut lib. de Ortu & Interitu. Quale genus est [illegible] ratione substantiæ & accidentis; demonstratio ratione illius [illegible]. Scholastici *æquivoca analoga* appellant: sed perperam, ut videre est ex [illegible] quæ [illegible] ex *sac.* contextu [illegible] & quæ [illegible] annotavit Simplicius.

Est verò præter hæc duo idololatriæ genera, quæ magis propriè sic dicuntur, tertium etiam; sed a natura veri ὁμωνύμως longius recedens: quippe plane μεταφορικόν. Deus enim in Verbo suo [b] etiam appellat idololatras, qui hujusmodi non tam in summo collocent numine, quam in divitiis. Ac par eorum est ratio, qui summum bonum, non in Deo, & conjunctione sui cum Deo reponerent; sed in corporea voluptate: unde in Scripturis [c] Deus eorum dicitur venter. Ac similiter pronuncies, ambitiosis honorem esse Deum. Universe enim est verum, quod B. Hieronymus in prophetæ Amos cap. IV, scribit: *Unusquisque adorans vitia sua atque peccata, Deum habere capit, à quo victus est; dicente Petro Apostolo [d]: A quo enim quis superatur, hujus & servus est. Avarus aurum, gulosus ventrem, libidinosus penem & Beelphegor colit. Lasciva mulier, quæ cum in deliciis mortua est, adorat venereas voluptates.*

Hujusmodi tamen idololatria, ubi non objecto, sed solo actu peccatur; non propriè, sed, ut dixi, tralatitiè, idololatria vocatur. Nec enim id homines ejusmodi sibi propositum habent, ut honori, ventri, opibus, cultum præstent religiosum, vel per eorum venerationem colant superiorem aliquam naturam. Sed Scripturis præeuntibus, consideramus rem, qualis est in se, & natura suâ. Nam pro summo aliquid bono habere, vel fidere alicui supra omnia, revera est actus soli Deo conveniens. Eoque, cui sic fiditur, utcunque non credatur Deus, tamen colitur ut Deus: cumque actus, qui illis præstatur, ex intentione agentis, solùm sit moralis; tamen naturâ suâ, ac propterea etiam interpretatione divinâ, est religiosus ac divinus.

Nobis verò hoc loco decretum est agere, non de quavis idololatria; sed eâ duntaxat, quâ homo Deum sibi colere proponit: nec ea omni, (nec enim illa, quâ actu tantummodo aberratur) verùm, quâ objecto etiam peccatur: hoc est, qua falso numini cultus præstatur divinus.

CAP. IV.

Non pervenisse vulgò gentiles ad omnem de Deo notitiam, quam naturæ lumine assequi potuissent: & variæ caussæ, unde hæc ignorantia sit profecta. Spectari eam in duplici hominum genere: quorum alii cum Deum esse scirent, qui tamen ille esset, nescirent: alii ex parte hoc scirent, sed interea non minus aliis cultum divinum abjudicarent Deo: vel siquid fortasse vero numini tribuerent, id tam maligne agerent, ut non mereretur in rationem venire: & ut amplius foret, sic quoque omnes eos esse læsæ majestatis divinæ reos, quia cultum soli Deo debitum inter verum falsumque numen partirentur. Ac tales etiam videri Peruanos. Hinc expositum, quam varii sint alii religiosi: & differre ab iis adorationem civilem.

DE hoc genere idololatriæ, quod κυριωτάτως [a] id nomen meretur, primum pauca dicam generatim; hinc fusè persequar varias ejus formas. In priori aperiam tum caussas, unde promanârit: tum in quibus actibus constat.

Caussæ idololatriæ sunt variæ. Non jam reponam, quæ de instinctu Satanæ superius diximus: continebo me intra illas, quæ hominibus insunt. Quarum prima est inscitia humana. Licet enim ad ea, quæ primo exposuimus, traditione ac naturæ lumine posset perveniri: non propterea tamen existimandum, gentiles universos ad omnium eorum notitiam pertigisse. Contrà enim evenit, ut longè maxima illorum pars pleraque ex istis ignoraret: non quasi non veritas iis ob oculos versaretur, sed quia eam sese ostendentem non comprehenderent: dumque propterea in varias scinduntur sententias, & cæci fiunt cæcorum duces,

gravi

x Æquivoca ad nomen, & ad unam naturam. b Ab uno. c Secundum prius, & posterius dicta. d Eus.

a Quæ sit. & quod sit.

b Ephes. 5. & Coloss 3.

c Philipp. 3. 19.

d 2. Pet. 2. 19.

a Maximè propriè.

gra[illegible] pariter & sese, & alios [illegible]lverent. Hæc senten[illegible] [illegible] magnam partem ex ani[illegible]um [illegible] [illegible] haud aliter ac in [illegible] studio etiam [illegible] videmus, [illegible] sententiarum similitudine præcipitis co[illegible]gavit, [illegible] capitibus vehementer dis[illegible]pare. Ita enim [illegible], ut multis grave esset inquirere in divina, sive propter [illegible] laboris [illegible], qui voluptatibus [illegible]fluerent [illegible]pationes, ut ambitiosis, & variis, & egestate pres[illegible] ne aliis se mancipare coacti. Quales, qu[illegible] me[illegible] solent; at eno, licet sæpe [illegible]bere judicio amant. Sunt alii, quibus non desit [illegible], vel animus, vel otium; sed tam diver[illegible] bo[illegible] se[illegible]tiis impleti, ingenii quadam tarditate, quos potissimum, & quibus in rebus sequantur, [illegible] non satis possunt. Estque hoc commiserandum mi[illegible]ùs, quia [illegible] a feliciter agitur cum rebus humanis, ut in tot sectis per[illegible]nia cujusquam opiniones vel probare liceat, [illegible] impro[illegible]e. Vana enim animo φαντάσματα a obversantur; quorum alia [illegible] ἀποδεικτικὰ b, quæ certò aliquid adstruant: alia [illegible] sive διαλεκτικὰ, quæ verisimiliter aliquid probent: alia ἀποδείξεως c, vel ἐπιχειρήματος d faciem ementiantur, fallacia interim, seu ψευδογραφήματα, seu [illegible] f. Quis tam variis inter se permistis, existimet, cujusvis esse, dijudicare, quale quidque sit. Præsertim si, ut fieri solet, quam minimo labore perfungi velit; eoque, ubi complura viderit solide adstrui, ea, quæ probabiliter [illegible] dicuntur, vel etiam falsò, ἀβασανίστως g, ut Thucydides h loquitur, pro solidis admittat. Vel ubi quædam falsa, aut vero mista solùm, compererit; eò, de cæteris desperans, hæc quoque respuat, velut adulterinos, & malæ notæ nummos. Ejus igitur, qui serio veritatem amet, est prudenter dispicere, an non, ut sæpe commiscentur, prout Aristophanes vocat, νομίσματα κιβδηλα [illegible] i; ita & hic in veris sententiis intercurrant quædam falsæ, ac quasi πονηρὰ κόμματα k: vel è contrario, falsis etiam permisceantur, quæ verissimæ sint, ac optimæ notæ. Quod Christianis ipsis usu venire diximus, idem faciliùs evenit gentilibus; qui in variis de Deo sententiis, illâque & rerum difficultate, & imbecillitate intellectus, sæpe non suo, sed alieno singula pretio æstimarunt. Quantoque hac parte ab iis faciliùs & fædiùs erratum, tanto majores nos Deo gratias agere debemus; quòd illa etiam, quæ poteramus naturæ lumine cognoscere, tradere nihilominus voluerit Verbo suo: cæterum verò nationum eò majori nos tangi misericordia æquum est, quòd illis non eadem affulserit felicitas.

a Visa, sive imagines ac species.
b Demonstrativa.
c Demonstrationis, sive syllogismi formam veri.
d Syllogismi probabiliter veri.
e Syllogismi speciem habentes demonstrationis.
f Syllogismi speciem habentes probabilitatis.
g Absque justa examine.
h Lib. 1.
i Numismata adulterina, & bonæ notæ.
k Improba nota.

Quàm v[illegible]re dicantur à nobis, arguit, quòd gentiles, præter eximios quosdam, etiam cùm Deum cognoscerent, eum tamen non cognoscerent Deum: hoc est, cùm viderent esse Deum, qui universum hoc regeret, & coli à nobis vellet; non tamen viderent, eum esse, cujus revera esset divinitas; in qui eam tribuerint Dei opificio, quam rerum naturam vocamus. Quare illis contigit, ut cæco illi apud B. Joannem cap. IX. Hic enim, cùm videret filium Dei, [illegible] quo visum acceperat; rogavit nihilominus, quis esset [illegible]us Dei. Nempe quia, quem videret, nesciret eum esse, quem videret: ut is Regem cernas, & regem esse nescias. Similiter gentiles prope omnes eum, qui videri nequit, in opere elucentem viderunt; & clamoso silentio audiere dicentem, esse se opificem & rectorem universi, colique a nobis v[illegible]le ac debere: sed ad conspectum oculos clausere, ad vocem obturarunt aures, ac quasi alto pressi sopore, talem imaginati sunt, qualia forent, quæ oculis se quotidie subjicerent, somnioque [illegible] nimium creduli, opificium amplexati sunt pro opifice, [illegible]initatem non tribuendo Deo, sed non Deo. Quod vere erat [illegible]eritatem in mendacio detinere. Unde Apostolus ad Ro[illegible] [illegible] μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν [illegible] [illegible], καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας: *commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & servierunt creaturæ potiùs, quam creatori, qui est benedictus in secula:* prout vulgatus vertit [illegible]terpres; nec, si sententiam spectes, incommodè. Sed ad verbum παρὰ τὸν κτίσαντα, significet *præter* aut *supra creatorem*. Priori modo reddunt Stapulensis, & Mon[illegible]anus: posteriori Erasmus. quod magis placet. Hilarius [illegible] lib. [illegible] de Trinitate vertit, *prætérito creatore*: quod sequi maluit [illegible] h. Beza. Sed hoc solum dicit Apostolus, magis eos [illegible]uisse creaturam, quam creatorem: utrùm verò omnem o[illegible] cultum ad creaturam transtulerint, nec ait, nec negat: credo propter gen[illegible] illos, qui non omnem viderentur exclusisse veri numinis cultum. Eos autem, qui cultum alio transtulere, Apostolus ait, veritatem detinere in mendacio: quia veritas erat esse Deum: mendacium erat, naturam esse Deum. Veritas quoque foret, colendum esse Deum: mendacium autem [illegible], naturam honore prosequendam divino. Ut non male hoc dicat Alexander ab Halesiu [illegible] parte Summæ, quæst. XXX, quæ est de Adoratione, art. 1: *Veritatem Dei tenere est unum Deum colere: veritatem in mendacium convertere est creaturæ servire pro creatore. Vera enim religio in unius constat veri Dei servitio. Una enim est vera divinitas. Si ergo idololatria creaturæ servit pro creatore, commutat veritatem in mendacium.* Atque ea mentes invasit dementia non solùm insipientis vulgi, sed eorum etiam, qui haberentur sapientiæ antistites: quandoque interim sapiente plus vulgo, quia aliqui plus crederent traditioni non penitus obliteratæ, nec stultis adeò cogitationibus de Deo animum suum occuparent. Prope excussâ paullatim traditione primæva, facilè tamen animadversum, qualicunque opinione de Deo homines esse in officio retinendos. Quia igitur non viderent Deum, quippe visu clariorem; coli placuit, quod viderent. Ac horum consuetudini sese etiam accommodarunt, qui cognoscerent, Deum esse mentem infinitam, ab opificio suo secretam. Quales licet veritatem non similiter in mendacio detinerent: tamen æque propemodum detinuere illam (ut idem Apostolus loquitur) in injustitia. Cùm enim justitiæ sit suum cuique tribuere; illi cultum opifici debitum opificio detulerunt. Atque ita geminum flagitium commiserunt, dum honore suo defraudant Deum, & quasi in ejus contumeliam, eum non-Deo transcribunt. Veritas igitur, sic pravæ voluptatis compedibus constricta, in pietatis actus minimè adsurrexit. Unde hoc eos quasi fulmine prosternit Apostolus: *Cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum.* Illucebat Deus iis radiis quibusdam; unde cognovisse Deum dicuntur: sed non admisere eos in adyta cordis; quod idcirco obscuratum dicitur. Scientia igitur eorum, ut non incommode a Scholasticis dicitur, speculativa solum fuit, non practica: quam iis etiam adimit Apostolus 1 Cor. 1, 21. *In Deo*, inquit, *sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum.* Quasi diceret, Fabrica mundi testabatur Dei potentiam, sapientiam, bonitatem: ac propterea exigebat ab homine, ut fideliter serviret Deo, tum propter summam ejus majestatem, tum tot benefacta; pariter etiam, quòd cultores ejus præmium maneret vitæ beatæ. Sed maluit mundus otiose opera Dei contemplari, nullum interea conditori honorem exhibendo: quin contumeliosè eum potius transferendo ad illa, quæ Deus fecisset. Liquidò hæc indicant, Apostolum Romanis scribere de nuda notitia, eaque imperfecta. Corinthiis autem de cognitione fructuosa ac salutari. Denique Romanis refert Apostolus, ut qui priores Deum deseruerant, iidem deserti sint a Deo, &, dum justo judicio, cupiditatibus suis relinquuntur, eò ruerint, ut nullum non [illegible] detestandæ libidinis genus. Nam ut huic ad locum B. Chrysostomus annotavit a, Καὶ τοῦτο σοφώτατος [illegible] [illegible] δῆμος, καὶ ὁ μέγας παρ' αὐτοῖς Σόλων [illegible] [illegible] φιλοσόφων [illegible], ταύτης [illegible] [illegible] νόσου. *Et ipsos* (admisere) *tum sapientissimum Atheniensium populus, tum qui magnus apud eos erat, Solon* [illegible] *ac alios multos philosophorum libros plenos reperias ejus morbi.* Qui[illegible] Socraticu dicam, Platonem, Xenophontem, Cebetem, & [illegible] Plutarchus ad[illegible] libro de [illegible]ducatione [illegible] [illegible] [illegible] χορὸν [illegible] [illegible] *totum illorum cœtum, qui masculos approbarunt amores.* Quanquam de Platone contrarium pertendat

a Ad Rom. cap. 1, homil. 4.

B Car-

Cardinalis Bessario cap. II libri quarti eorum, quos exaravit adversus Georgium Trapezuntium, Platonis, ut videri quidem Bessario volebat, calumniatorem. Nempe, ex ejus sententia, amor ille fuit, non nisi, ut Euripides ait,

Ψυχῆς δικαίας, σώφρονός τε κἀγαθῆς·

Animæque justæ, & temperantis, ac bonæ.

Sed secus de eo sensit Philo libro de vita contemplativa; ubi disserit de duplici Græciæ convivio, quorum utrique Socrates interfuerit; uni in Calliæ, alteri in Agathonis ædibus. Hæc Plato etiam, ac Xenophon, digna putarunt, quæ memoriæ proderent. Sed, ut omittam, quid in Xenophonte culpet Philo; de solo nunc dicam Platone; cujus convivium, ut ait ille, *ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος ἀνδρῶν ... μικρὸν ... πενε totum est de amore masculorum, qui ætate sunt inferiores.* Nec dissiteor, multa ibidem legi de Venere, & Cupidine Cælesti: sed ista, inquit, solum *χάριν ἀστειϊσμοῦ παρειλῆφθαι:* quasi dicas, urbanitatis loco, & velut condimenti caussâ, addita esse. Aliorum defamatissimam turpitudinem ex Anacreonte videmus, & tot aliis, indignis, quibus insistamus, maximè ineditis *Ἀνθολογίας* epigrammatis. Ut Romanos taceam: non Catullum modò, vel Q. Catulum, cujus versiculos refert Agellius in undevigesimo Atticarum noctium cap. IX: sed ipsum M. Tullium, de quo Plinius Novocomensis lib. VII, epistolâ ad Pontium.

Sed omissâ propudiosâ gentium vitâ, intra cultum numinis nos potius contineamus. Quem proximè dixi Socratem, is gallum offerri jussit Æsculapio; ut memorato antea loco Chrysostomus ait: & idoneos ille auctores habuit, quos sequeretur; Platonem dico, ac Xenophontem. Imò Plato etiam, discipulus Socratis; etsi multa præclare adeò de Diis tradidisset, magistri nihilominus exitu territus, deos coluit populares; ut inferius liquidò ostendam. Ac mens eadem illorum, qui Platonici vocantur: quos meritò propterea taxat B. Augustinus lib. X de Civit. Dei cap. I. Etiam consuetudinem magis, quàm rationem sectabatur L. Seneca: ut qui dicat; *Ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere.* Adducit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. X. Atque eo nomine Ciceronem quoque reprehendit Lactantius lib. II de origine erroris cap. III; *Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos tu stultissimos confiteris.* Quare non jam disputamus, an gentiles omnes omni ex parte verum negarint Deum: sed sufficit nunc nobis, quod etiam gentilium eximii illi, quam haberent, notitia, vita cultuque eum abnegarint. Siquidem illi quoque, qui acutiùs cæteris viderent, non ad verum ivere Deum, quò ituri oportebat; sed ad creaturam, quâ ibat vulgus. Dixeris, etiam cultum vero numini præstitisse, uti certo vel ignoto Athenienses: quemadmodum antea vidimus. Sed cogitare oportet, in cultu eo varios concurrisse actus: nec de vero cùm dicitur, omnia ad verum referri: sed quod boni erat, secretis cæteris, in optimam capi partem. Et profectò quantillum rectè illud cultus fuit, præ omni illo, quem falsis tot numinibus præstaret superstitiosa præ cæteris Atheniensium civitas! Denique ut multo amplius fecissent, illa sublimitas (ut Cypriani utar verbis a) *non potest habere consortium, cum sola omnium teneat potestatem.* Una est divinitas, eoque nec cultus ejus discerpi potest. Deus noster est Deus zelotypus, nec admittit quemquam in honoris sui partem: longe etiam minus, quam rex principem externum, vel maritus alterum virum. At notum illud Senecæ Agamemnone:

a De vanit. idol.

Nec regna socium ferre, nec tædæ sciunt.

Propterea etiam Achabi tempore Israelitis objecit Deus, quod in utramque latus claudicarent, Dominum Deum pariter ac Baalem colendo: ut est I sive III Reg. XVIII. Atque idem culpatum in Cuthæis, sive Samaritis novis; quos Salmanassar, Assyriæ rex, in Samariæ urbes deduxerat: ut est II seu IV Reg. XVII, 33. Huc pertinet quoque illud I ad Corinth. X, 21, *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sententia est, Nefas vobis in Cœna Dominica bibere calicem *εὐχαριστίας*, quo sanguis Dominicus vobis præbetur; indeque ire in ædem idoli, atque illic de idolothytis sacrificiis edere & bibere. Solent enim gentiles de sacrificiis in honorem Deorum epulari. Unde Jud. IX, 27, *Ingressi ædem Dei sui edebant, & bibebant.* Item Amos II, 8, *Super vestes in pignus acceptas inclinant se juxta omnia altaria, & vinum damnatorum bibunt in domo Deorum suorum.* Plura afferre poteram de istis, qui Deum non ut cognoscerent, celebrarent, eumque & Belial sociare vellent, nisi fastidium vererer. Solum igitur addam aliquid de Peruanis, summum Deum agnoscentibus, quem vocant *Viracocha*: item *Pachacamac*: adhæc *Pachaiachacic*: id est, *creator cæli & terræ.* Aliis etiam elogiis ornant: in quibus est *Usapu*, hoc est, *admirabilis.* Et tamen nullum in lingua sua vocabulum habent, quo Deum *κυρίως* a exprimere possint cæterarum gentium instar, quale Latinum *Deus*, Hebræum *El.* Ac propterea Hispani, eò ad prædicandum Euangelium profecti, in literis ad Indos perscriptis non alia appellatione, quàm Hispanica *Dios*, usi sunt: quo pacto illud sunt consecuti, ut eadem nunc Americani utantur. Iidem in templo Pachamac, hoc est creatoris, quod in Peru exstructum, sic colunt creatorem, ut nihilominus sacrificent Diis suis. Nempe proclive satis est iis persuadere de summo Deo: at non item, haut aliud præter eum numen esse, vel coli debere. Tantum in animis eorum inveteratus error valet. Quorum auctor est nobis Josephus Acosta lib. V, cap. III.

a Propr.

Atque hæc universe dicta sunt de origine & caussis translati à Deo cultus ad opificium ejus. Particulatim verò inferius referam, cur divinus sit honos attributus, vel dæmoniis, vel hominibus defunctis, vel Soli & sideribus, vel elementis, vel aliis. Nunc breviter exponam, in quibus actibus idololatria consistat. Sunt verò totidem, quot sunt actus religiosi. Nam cum religio sit actus sive officium hominis erga Deum; idololatria autem sit, quoties actus uni Deo debitus homini defertur: quot actibus verus colitur Deus, totidem etiam committitur idololatria. Est verò actus religiosus vel solùm internus, vel ex interno & externo compositus, vel externus duntaxat. Internus est supra omnia amor, timor, fiducia. Mixti generis est invocatio, quia & animo & ore fit. Consistit verò partim in gratiis agendis pro beneficio collato: partim in orando pro continuatione ejus, vel novi collatione. Externus solùm est adoratio, tum major illa, qua festa instituuntur, templa eriguntur, sacrificia fiunt: tum minor etiam, qua corpus totum prosternimus; vel partem ejus, puta caput, vel genua, inclinamus, vel manus ad os admovemus: dum modo hæc fiant divini cultus ergo, velut boni etiam spiritualis datori, mali spiritualis depulsori. Quale quoque erat, cùm in hujusmodi honoris signum idola oscularentur. Unde I Reg. XIX, 18: *Reservavi mihi septies mille, quorum os Baalem non est osculatum.* Ac de vitulorum osculo habes Oseæ XIII, 2. Longe alia ratio est adorationis civilis, quæ creaturæ, etiamsi nobiliores, honoris ac reverentiæ caussâ fieri potest. Quomodo Jacob septies adoravit fratrem Esau: at tantum abest, ut ei quid poposcerit, ut contrà fratri ipse dona obtulerit ac contulerit: quemadmodum legere est Genes. XXXIII, 3. Abrahamus quoque adoravit filios Geth, ut terræ dominos: prout est Genes. XXIII. Ac multo plurima ejus generis exempla in Scripturis aperiuntur. Sed posse adorationem civilem commutari in religiosam sive divinam: argumento fuerit illa, quam sibi in statuæ symbolo præstari voluit Nabuchodonosor; ut suo loco explicabitur.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI PRIMI

PARS ALTERA;

Quæ est de cultu creaturæ spiritualis.

Cap. V.

Distinguitur cultus idololatricus in proprium, & symbolicum. Proprius in varia diducitur genera: ex quibus primus datur locus spirituali: in hoc autem cultus duplicis principii, juxta doctrinam Zoroastris. Cujus de ætate variæ sententiæ. Et quis illis Oromasdes, quis Arimanius, & quibus comparârit. Hinc acceditur ad Ægyptiorum opinionem de duplici principio activo, boni, & mali; boni Osiride, mali Typhone: & exponitur, quomodo se ad utrumque habeat Isis; quæ est principium passivum. Quantoque aliter, quam vulgo ab Ægyptiis fieret, hæc seu nomina, seu numina intellexerit Plutarchus: cui Isis est natura mundana: Osiris & Typho, duo spiritus magni eam gubernantes. Vetusta hujus opinionis de duobus principiis reliquias quasdam conspici in sententiis veterum aliquot philosophorum, etiam Platonis; etsi aliter postea sapuerit Porphyrius. Romanis etiam, & Græcis, esse quædam numina læva. Manetis, Manichæorum patriarchæ, sententia de duplici spiritu; uno boni, altero mali auctore. Denique refellitur superior omnis de duobus principiis opinio: præcipueque contra Plutarchum, & Manichæos, ostenditur, nihil esse in rerum natura, quod non prosit.

HÆc generatim de falso cultu sufficiant. Nunc particulatim aggrediar dicere, quantopere hic cultus variârit, tum pro temporum, vel terrarum spatiis; tum pro legislatorum decretis, vel philosophorum sectis. Quæ nisi accuratè dilucidavero, videar mihi haut aliud daturus, quàm non jam dico Atheniensium πεντάπλοον, in quo Athenæus a fuisse ait, vinum, mel, caseum, farinam, & olei pauxillum: sed Bacchi κέρνος, in quo, eodem teste b, papaver, album triticum, hordeum, pisum, ervum, cicer, lens, faba, zea, avena, caricæ, mel, oleum, vinum, lac, quin etiam illota ovis lana. Cujusmodi mixtura etsi Bacchicis sacris non inconveniens videretur: in hoc tamen argumento certum sit ἀκρισίας c argumentum. Separabimus igitur singula profani cultus genera, tum eorum hominum, locorum, temporum, quibus primæva traditio per pectora humana minùs turbide profluxit: tum quibus per eadem pluribus mæandris erravit impurius, & decoloratione fœdiori ex admisso majoris erroris veneno.

a Lib. 11.

b Eodem libro. loco gemino. Sed posteriori præterit interpres Dalecampius.

c Judicii defectionis.

Primum verò, quod sæpe nec veteribus satis fuit observatum, distinguere opus est inter cultum proprium, & symbolicum.

Proprium voco, quando, quod colitur, propriè & in se Deus esse existimatur. Qualis fuit cultus Solis ipsius, vel Herculis, sive Thebani, sive alterius gentis.

Symbolicum appello, cùm quid colitur, non quia creditur Deus; sed quia Deum significet. Quomodo Sol cultus in igne Vestali, Hercules in statua.

Proprium divido in simplicem, & mixtum. Simplicem dico, ubi animus in unius cultum fertur. Ut unius Solis, vel unius Herculis Thebani. Mixtus est, quando animus colentis in plura diffunditur. Ut quando Hercules colitur cum Sole, & illi in hoc, huic in illo honos habetur: quod accuratiùs infrà explicabitur.

Cultus proprius ac simplex vel est substantiæ, vel accidentis.

Substantia vel est spiritualis, vel corporea.

Spiritus vel est summus, vel medius, vel imus. Summus, ut mundi opifex; cujus veneratio in falso cultu consideratur, quatenus corrumpitur, si inter eum & alterum honos divinus dividatur, vel si Deus colatur in idolo. Medius spiritus est angelus bonus, malusve: quorum utrumque dæmoniorum nomine Platonici intelligunt. Imus spiritus est genius, sive anima defuncti.

De hoc spirituum cultu sic censeo: ante animas humanas angelos divino affectos honore: ante angelos bonos, principem malorum, quem κατ᾽ ἐξοχὴν a Satanam dicimus: non solum tamen, sed unà cum Deo, boni omnis fonte. Originem hujus cultus derivo à corrupta tum traditione, tum ratione. De traditione quidem depravata in dubium vocabit nemo, modò non peregrinus adeò sit in sacris nostris, ut ignoret, quidquid Deus fecisset, bonum fuisse; sed postquam Satanas præ invidia primos parentes de statu innocentiæ dejecit, terram propter eos fuisse maledictam: nec Deum propterea amorem omnem generis deposuisse humani: quippe qui variis modis omnes omni ab ævo ad pœnitentiam provocet & invitet. Sed Satanas, mille fraudum artifex, circumit universos, in nihil æquè intentus, quàm ut illos tum a recto avertat cultu, tum hic gravissimis malis, Deo ita permittente, adfligat; & post judicium ultimum, socios habeat pœnarum, quas ipse est subiturus. Salutarem adeò doctrinam nunquam destitit Noachus prædicare liberis & nepotibus suis, eâ spe, ut ipsi per manus ista traderent ex se nascituris. Sed quæ patriarcha tantus præbuerat dextrâ, hæc paullatim posteri sinistrâ acceperunt. Justiùs enim hoc de se dicere potuerit Noachus, quàm de auditoribus suis querebatur Theodorus b Cyrenaicus. Noachidæ igitur exinde duo sunt commenti principia, pari vel suppari potestate; boni unum, alterum mali. Atque eò deventum fuit, ut, quemadmodum colerent principium boni, quò bona conferret: ita venerarentur principium mali, ne inferret mala.

a Per excellentiam.

b Plutarch. de Isid. & Osir.

Ad traditionem corruptam corrupta etiam ratio accessit. Sic enim collegerunt, eum, qui in se esset optimus, & omnis boni fons unicus, non esse miseris mortalibus mali ullius principium ac caussam. At verò in mundo hoc multa esse hominum mala & noxia; tum in mutis animantibus, ac plantis; ut in basiliscum, araneum, aconitum, & similia: tum etiam in cæteris; ut famem, pestilentiam,

tem-

tempestates, cæteraque id genus. Quare cùm non debeamus Deum comminisci, qui dextrâ panem ac potum salubrem, sinistrâ venenatum eidem præbeat cibum, potumque; omnino præter principium omnis boni, etiam statui oportere omnis mali principium: ac proinde illi facienda esse sacra, ut bonum consequamur: huic verò ad malum averruncandum.

Quàm vetusta hæc sit sententia, arguit, quòd ea fuerit antiquissimorum inter gentiles legislatorum, ac sacerdotum, atque ab iis in Philosophos veteres sit derivata. Quod apertè docet Plutarchus de Iside & Osiride. Prolixior est locus: adscribam tamen, quia rei alioquin obscuræ multum lucis affundit. Sic igitur ille: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδ' ἐν φήμαις, ἀλλ' ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ' ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτοματισμῷ τὸ πᾶν, οὔθ' εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς, μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης, οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας, ὥσπερ νάματα καπηλικῶς διαιτῶν ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν, καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ' εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ' ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅ, τε βίος μικτὸς, ὅ, τε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλ' ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος. εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοι, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις. νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους. τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, θεὸν, τὸν δ' ἕτερον, δαίμονα καλοῦσιν. In gratiam eorum, qui Græcè minùs intelligunt, apponam & tralationem Xylandri, etsi ex ipso peti maluissem: *Vetustissima proinde à sacrarum professoribus rerum, legumlatoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacrificiis tam barbaris, quam Græcanicis exstans: neque casu ferri, & a fortuna pendere Universum, mente, ratione, gubernatore destitutum: neque unicam esse rationem, quæ contineat id & dirigat, tanquam clavum aut frena moderans: sed cum permulta è bonis juxta malisque sint confusa: imo nihil natura hac sincerum (ut verbo dicam) proferat: non esse unum aliquem promum, qui è duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, caupones in morem, distribuat atque misceat. Ergo a duobus principiis contrariis, adversisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram & recta ducat; altera retrorsum avertatur atque reflectat; cum vitam esse mixtam, tum ipsum mundum (si non universum, cum saltem qui ad terram est, & Lunæ subjacet) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil absque caussa fit, & mali caussam bonum non præbet: necesse est in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, suumque principium exstare. Atque hæc quidem sententia plerisque & iisdem sapientissimis probatur. Existimant enim alii, duos esse deus, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat. alii eum, qui est melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt.*

Atque hæc Plutarchus generatim de opinione duorum principiorum, uno omnis boni, altero omnis mali. Postea verò refert, quomodo opinio eadem fuerit Persarum, qui illam accepere à Zoroastre. Seculis priscis, ante imperium à Cyro conditum vixisse, indicat Ammianus Marcellinus lib. XXIII. Clemens Romanus, vel alius potiùs, in IV Recognitionum, censet esse filium Cham, qui Mesraim dictus, unde Ægyptus terra Mesraim nominata. Post obitum autem vocatum esse Zoroastrum; id significare *vivum sidus*. Sed ἀστροθύτην, sive *siderum cultorem*, interpretantur Dion, & Hermodorus, teste Laertio in præfat. Aristoteles, & Eudoxus, tradidere, ante mortem Platonis fuisse sex annorum millibus. Auctor Plinius lib. XXX, cap. I. Ac ibidem legas, ut Hermippus scripserit, fuisse eum ante bellum Trojanum quoque annorum millibus. Atque hanc sententiam secutus quoque est Plutarchus libro antè memorato. Eandem Hermodoro Platonico tribuit Laertius in proœmio operis. Interim non dissimulat, quod longè verisimilius est, Xanthum Lydum, a Zoroastre usque ad Xerxis transitum, computare annos solum sexcentos. Imò non paullò etiam junior fuerit, si vixerit sub patre Xerxis Dario Hystaspide, vel temporibus Hystaspis ejus, qui Xerxis avus, Darii parens fuit. Sub aliquo quidem Hystaspe floruisse, Persarum traditio est; ut apud Agathiam legimus in secundo. Qui & duplex ei dat nomen: unum Ζωροάστρης, alterum Ζαράδης, ἤτοι Ζοράδης. De ætate autem, in tanto dissensu priorum, negat certi quicquam statui posse. Nec valde repugno. Hoc autem opinionum incertum provenisse ex eo arbitror, quòd complures ejus nominis fuerint. Notissimus quidem ille Bactrianus, quem Nini æqualem faciunt Augustinus lib. XXI de Civit. Dei cap. XIV, & Suidas. Ut qui cum Rege eo non ferri solum viribus, sed magicis etiam artibus decertârit: ut ait Trogus, sive Justinus Philippicarum initio. Quod ex primo historiarum Ctesiæ hausisse esse, indicat Arnobius in primo. Sed præter Bactrianum alter fuit: ut ille, quem nunc Persam, nunc Medum vocat Clemens primo Στρωματέων, ac Περσομήδην nuncupat Suidas. Quamquam dubitet Plinius lib. XXX, cap. I *Unus hic fuerit, an postea & alius, non satis constat.* Ubi & illum magicarum artium doctorem Azonacis discipulum facit: ac etiam meminit Zoroastris Proconesii. Plures quidem ejus nominis fuisse, testis etiam Plato Alcibiade, & X de Rep. & Clemens V Στρωματ. Id verò vitium fuit mentis humanæ, ut quo pretium adderet opinionibus, eas antiquiori potiùs, quàm juniori tribuerit. Sed de ætate judicet quisque, ut volet, dum bene antiquum fateatur: quod ex dictis satis constat. Ad Zoroastris dogma redeo. Is eodem Plutarcho testante, cùm duo statuisset principia, boni principium vocavit Oromasdem; mali Arimanium. Quod ipsum ex Agathiæ secundo cognoscimus, sed vocabulis paullum variatis. Sic enim vulgo scribitur: Τὸν μὲν ἀγαθὸν εἴτε θεὸν, εἴτε δημιουργὸν, Ὀρμισδάτην ἀποκαλοῦσι· ἀρειμάνης δ' ὄνομα τῷ κακίστῳ καὶ ὀλεθρίῳ. *Bonum enim sive Deum, sive Creatorem, Hormisdasten appellant: Arimanes autem pessimo illi ac pernicioso est nomen.* Sed puto, pro Ὀρμισδάτην scribendum Ὠρομάσδην, sive Ὡρομάσδην, quando eos Ὡρομάσδην, & Ἀρειμάνιον, Laertius quoque vocat ex Hermippo in primo de Magis, Eudoxo in Periodo, & Theopompo in octavo Philippicæ Historiæ. Arimanii etiam meminit Artaxerxes apud Plutarchum in Themistocle. Τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν vocat cubicularius, ad Darium sermone, apud Plutarchum in Alexandro. Photius in bibliotheca cod. LXXXI, tradit, ex Theodori presbyteri, Mopsuestias postea episcopi, de Persica magia libro, Ζαρουάμ, sive Ζαρουάμ, omnium principem, quem & Fortunam vocat, genuisse Ὀρμισδὰν, καὶ τὸν Σατανᾶν. Ubi Ὀρμισδὰς est, qui aliis Ὠρομάσδης: at Σατανᾶς sine dubio est Arimanius. Ζαρουὰμ est ex Arabico *Zarabon*: quod *omnium satorem* notat; ut doctissimo Gaulmino observatum ad Psellum de operatione dæmonum. Pergit deinde Plutarchus, atque, ex Zoroastris opinione, tradit, nulli ex rebus, quæ sensu vel mente percipiantur, posse Oromasdem melius comparari, quam luci: nulli rebus Arimanium, quàm tenebris & ignorantiæ: ac illi quidem cædendas victimas, ut accipiatur beneficium, vel pro accepto gratiæ agantur: huic verò, ut malum ab homine propulset. Addit quoque, Persas propterea herbam Omomi dictam in mortario pinsere: simul Arimanium sive Ditem, & Tenebras invocare: tum sanguinem lupi recens jugulati herbæ Omomi miscere: postmodo eam efferre, atque abjectare in locum, quò Solis radii non pertingant. Stirpes bonas esse opus Dei boni; malas, ut venenosas, mali genii: item bona animalia esse boni numinis, ut canes, aves, echinos terrestres; mala esse mali genij, ut echi-

echinos aquaticos: eoque beatum esse, qui plurimos talium interfecerit. Subdit deinde, Oromasdem è luce purissimâ natum esse, Arimanium è caligine; perpetuoque hos inter se bellum gerere: tanto autem Oromasdem esse sublimiorem Mithrâ, hoc est Sole; quanto eodem Sole inferior est Pluto sive Arimanius: ac Oromasdem quidem fecisse stellas, & bonos Deos, inque ovo posuisse. Per ovum hoc mysticè mundus intelligitur: cui ovalem figuram antiquissimi tribuerunt: in his Sanchuniathon; de quo vetustissimo rerum Phœniciarum scriptore dictum nobis in opere de historicis Græcis. Hinc Thebaidos incolæ, Deum mundi opificem repræsentare volentes, efformabant eum ovum ore effundentem: *ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ᾠὸν τὸν κόσμον, ovum autem interpretantur mundum*: ut superius ex Porphyrio diximus. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo instituta, ovum mundi erat symbolum: ut docent Plutarchus Symposiacon lib. II, quæst. III, & Macrobius Saturnalium lib. VII, cap. XVI. Unde Proclus in Timæum eadem esse ait, τὸ Ὀρφικὸν ᾠὸν, καὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὅ ἐστι. *Orphei ovum, & Platonis Quod est.* Cum ovo mundum etiam Varro comparat in Logistorico, qui Tubero sive de Origine humana inscribitur [a]: *Cælum ut testa; item vitellum, terra; inter illa duo humor, quasi* λέκιθος [b] (in *sinum*) *clusus aeri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc est mundum, fecerat Oromasdes. Sed Arimanius, cùm malos genios condidisse dicitur, tum ovum illud perforâsse: atque ita bona permiscuisse malis, mala bonis: hinc coortas esse inimicitias inter Oromasden, & Arimanium: atque alterum alterius opus demoliri: sed fatum affore, cùm Oromasdes Arimanium vincat, imò prorsus aboleat: hominesque tum demum pacificè beatéque victuros. Quæ fabulosa esse, nemo non videt: interim non obscuræ hic apparent reliquiæ doctrinæ Noachicæ, tum de Deo, habitante lucem inaccessam, mundique opifice; tum de Satana, aeris ac caliginis principe, mali omnis fonte & auctore; quo æternis tenebris addicto, beatam homines cum Deo vitam degent.

[a] Apud Probum in Eclog. 6.
[b] Al. in limum.

De Zoroastris ac Persarum doctrina satis. Ab his me confero ad Ægyptios; ex quibus, ut antea vidimus, soli Thebaidos incolæ unicum Deum, mundi architectum, Cneph à se nuncupatum, coluerunt. Cæteris Ægyptiis plures erant Dii: præcipuus interim honos duobus erat principiis ac caussis Universi; uni omnis boni, unde rerum generatio; alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Ac ex eorum sententia, in hac rerum ab utroque principio mistura, prævalet facultas melioris numinis: attamen non ita tamen, ut deterioris opus aboleat prorsus: quippe & vis ista deterioris principii penitissimis inhæret corporibus saltem illis sub Luna constitutis: atque inde est, quod semper meliori repugnet facultati. In principio illo præstantiori diviniotéque, & ejusdem opere, tria considerantur: quorum unum patris, alterum matris, tertium prolis se instar habeat. A primo est forma; ab altero materies; tertium est ipse mundus. Primum dicitur Osiris, alterum Isis; tertium Orus. Principium deterius vocatur Typho. Ac Isis quidem, quæ naturæ est femineæ, eoque receptaculum boni & mali, sponte suâ fertur ad id, quod melius est. Sed Typho altè inhæret & corpori, & animæ Universi; semperque melius principium impugnat. Melioris principii, quod Osiridem dixere, in anima imago est Ratio, sive Mens: Typhonis verò simulachrum est pars animæ ἄλογος [c], & affectibus æstuans. In corpore humano, Osiridis imago est facultas bonum præstans temperamentum: Typhonis autem, facultas morbos & mutationes arcessens. In cælo, & elementis, Osiridem repræsentat, quicquid ordinatum, & æquabile: Typhonem, quicquid inordinatum & inæquabile; ut solaris vel lunaris luminis defectus, procellæ ac tempestates, inundationes marinæ; atque ita in cæteris, quicquid modum & ordinem non tenet.

[c] Rationis experti.

Horum omnium nossem locupletem magis testem laudare possim, quam Plutarchum, libro sæpius memorato de Iside & Osiride. Ex cujus sententia duo hæc principia sunt duo spiritus mundi præsides: ut valde hæc conveniant cum Zoroastris doctrina, de qua diximus. Sed longe aliter hæc de principiis illis capiebant multi ex Ægyptiis sacerdotibus. Qui per Osiridem intelligebant tum Solem, tum Lunam, tum Nilum: per Typhonem, tum Solem, tum Mare: per Isidem tum Lunam, tum Terram. Quod accuratius exponam in Naturæ corporeæ cultu. Ea interpretatio non satisfecit Plutarcho: ut qui contenderet, nihil corporeum, & sensus expers, pro numine coli posse. Quare ut vulgatiorem Ægyptiorum de Diis suis opinionem explanatione commoda reddat meliorem: per Isidem quidem intelligere jubet mundum; per Osiridem autem, ac Typhonem, Deos vel dæmones magnos; quorum virtute rerum natura gubernetur. Nec eum ab hac dimovit sententia, quòd videret, Ægyptios fere ea per corpoream declarare naturam. Nam censet, eorum verba capienda esse μετωνυμικῶς: ut nominibus rerum corporearum, & ratione ac sensu carentium, designentur duo spiritus principes, quibus corporea universa suam debeant originem. Atque hoc illustrat eo, quòd Romani, ac Græci, similiter Ἥραν τὸν ἀέρα, Ἥφαιστον δὲ τὴν εἰς πῦρ αὐτοῦ μεταβολὴν αἰνίττονται· *Græci per Junonem intelligunt aera; per ortum Vulcani, mutationem aeris in ignem.* Subjungit deinde, οὕτως Αἰγυπτίους Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνιόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptios Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est terra.* Statuit igitur, ut Bacchum dicimus pro vino, quia primus creditur docuisse rationem vini ex uvæ latice exprimendi; quo pacto item Homerum dicimus pro poematis ejus: sic cum divino honore coluntur Osiris, & Isis, & iis adversarium numen Typho inducitur; in corporea illa natura neutiquam esse animo sistendum, sed assurgendum altiùs ad caussas naturæ, quæ sunt magni spiritus jam memorati: posse interea & cultum præstari rerum naturæ, sed ut imagini ac speciei ipsius numinis: quomodo cultus talis non proprius, sed symbolicus sit habendus. Ipsum audiamus loquentem; Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἥλιον, οὔτε γῆν, οὔτε οὐρανὸν, Ὄσιριν, ἢ Ἶσιν ὀρθῶς ἔχει νομίζειν· οὔτε πῦρ Τυφῶνα πάλιν, οὔτ' αὐχμὸν, οὐδὲ θάλατταν, ἀλλ' ἁπλῶς ὅσον ἐστὶν ἐν τούτοις ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις, Τυφῶνι προσνέμοντες· τὸ δὲ κεκοσμημένον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὠφέλιμον, ὡς Ἴσιδος μὲν ἔργον, εἰκόνα δὲ καὶ μίμημα καὶ λόγον Ὀσίριδος σεβόμενοι καὶ τιμῶντες, οὐκ ἁμαρτήσομεν. *Ut rem paucis comprehendam, nec aquam, nec solem, nec terram, nec cælum, Osirim vel Isin rectum est putare: neque item ignem putandum Typhona, neque æstum, neque mare: sed simpliciter, quicquid in his non tenet modum vel ordinem seu excessu seu defectu, id Typhoni tribuentes: quod verò recto ordine ac modo fit, bonumque ac utile, velut Isidis opus, imaginem autem ac imitationem, ac speciem Osiridis colentes ac honorantes, non peccabimus.*

Etiam Plutarcho hoc magistro cognoscimus, quomodo illa de principiis duobus opinio ad Græcos sit philosophos derivata. Exemplo sit Pythagoras, quem duo ait statuisse principia, bonum malumque: ab illo esse unitatem, finitum, quiescens, impar, quadratum, æquale, dextrum, splendidum: ab hoc esse binarium, infinitum, in motu versans, curvum, par altera dimensione longius, inæquale, sinistrum, tenebricosum. Ac fortasse nec aliud voluit Philolaus Pythagoricus, quando (ut apud Stobæum in Eclogis Physicis legimus) principia rerum statuit τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον, *finitum & infinitum.* De Empedocle Agrigentino magis liquet: quem Plutarchus ibidem ait unum inducere boni principium, quod amor, vel amicitia, vel etiam harmonia dicitur; nempe quia est συναγωγόν, sive rerum conjungens alterum principium mali, quod lis vel rixa nuncupetur; putà quia sit διαστατικόν, sive res disjungens. Atque idem tradidit Diogenes in VIII; è nostris Justinus Martyr παραινέσει τῇ πρὸς Ἕλληνας & Clemens Alexand. προτρεπτικῷ πρὸς Ἕλληνας. Platonem quoque his comitem addit Plutarchus: quia licet multis quidem in locis sententiam suam occultant, principiaque omnium vocant idem, & diversum: in libris tamen de Legibus, quos ætate

te grandior perscripsit, aperte doceat, mundum hunc non ab unica regi anima, sed pluribus, ac minimùm duabus; quarum una bonum efficiat, altera contrarium. Quibus non obstat, quòd apud Augustinum in VIII de Civit. Dei cap. XIII legimus, juxta Platonem *Deos non esse, nisi bonos*: ut dicitur in x decimo de Legg. Nam Plato per Deos bonos intellexit honestos, & virtutum amantes: quales etiam fuerint, etsi noceant hominibus; dummodo mala, quæ immittunt, justæ habeant pœnæ rationem. Qua parte Platonem deseruisse videtur Porphyrius, quando in Sacrificiorum libris duo constituit dæmonum genera; bonos & beneficos, malos & maleficos. Vide Jamblichum libro de Ægyptiorum mysteriis; quæque ex Porphyrio ad Anebonem (sic enim, non *Abeuntem*, vel *Abeonem* legi debet) B. Augustinus refert lib. x. de Civit. Dei cap. x. Ac Romani quoque, & Græci, licet non agnoscerent duo solum rerum principia; hactenus tamen priorum institere vestigiis, quod pro bono maloque effectu Deos discriminarent. Siquidem eorum ut alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut Maro vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud Augustinum legas lib. VIII. de Civit. Dei cap. XIII, *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujusmodi supplicationibus placari existimat: bona vero ludis & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebas.*

At propius sententiæ de gemino rerum principio, bonorum uno, malorum altero, adhæsit Manes, cum discipulis XXI, in quibus præcipuè memorati Thomas, Buddas, Hermas, sive Tyrbo, & Acua; a quo Manichæi aliter dicti Acuanitæ *a*. Nec tamen Manichæi sic temerè loquebantur, ut dicerent, duplex esse numen; vel si duos dicerent Deos, non aliter hoc solent interpretari, quàm unum propriè, alterum impropriè *b* Deum dici: quomodo etiam Apostolus Paulus *c* ait, Deum hujus seculi, qui diabolus est, excæcasse fidelium mentes. Sed in eo tamen conveniebant, quòd ex duobus principiis, quorum unum esset Deus, alterum sive Hyle, sive Dæmon, à proprio bona, ab altero esse mala crederentur: ab illo Solem non factum quidem, prolatum tamen, vel missum: ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta esse in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc Maneus insaniam legere est apud Epiphanium hæres. LXVI: nec uno loco apud B. Augustinum. Paucis verò apud eum libro de hæresibus, *Iste*, inquit, *duo principia inter se diversa atque adversa, eademque æterna & coæterna, composuit: duasque naturas atque substantias, boni scilicet & mali, sequens alios antiquos hæreticos, opinatus est: quarum inter se pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos Manes secutus dicitur, intelligit Marcum, Cerdonem, Apellem, alios; qui itidem duo statuerant principia. Sed cùm Manem hunc constet natione fuisse Persam, ac Persicis etiam disciplinis, sumtibus viduæ cujusdam, fuerit imbutus, ut Epiphanius tradit: magis mihi verisimile fit, patriam in eo religionem secutum fuisse. Zoroastris enim, & Magorum hæc doctrina erat; ut è Plutarcho ante vidimus. Atque idem à Laertio adstruitur è Dionis Histor. Aristotelis libro I de Histor. Hermippo libro I de Magis, Eudoxo ἐν περιόδῳ, Theopompi libro VIII Philipp. & Eudemo Rhodio.

Satis ex his liquet, quam antiqua sit, & unde profluxerit doctrina de duobus naturæ principiis, bono Deo, maloque genio: quorum ille sit causa omnis boni in natura; & coli debeat, ut faciat bene: hic auctor sit omnis mali, & colendus sit ne malus malè faxit.

Quod si adversus hoc venenum quæratur antidotum, ex usu sit adire Epiphanium hæresi LXVI, ac præcipuè B. Augustinum lib. XXI contra Faustum: item libro de natura boni contra Manichæos, & aliis in locis: adhæc Damascenum contra eosdem. Mirum verò Fausto, homini non planè obtuso, placere potuisse sententiam tam absonam. Nam quo graviori quis piaculo se adstringat, quàm si honore & observantiâ Dei propria cum colat & prosequatur, qui quicquid habet virium, hoc ad Dei conferat ignominiam, & hominum exitium: ac propterea, ubi dies advenerit extrema, cum cultoribus suis præceps in tartarum datus pœnas persolvet æternas. Nec optimo tam aliena ab omni ratione, quicquid dicat Plutarchus, multum habuit auctoritatis apud prudentiores. Itaque cùm Faustus Manichæus Catholicis objectaret, quod dogma de uno Deo à gentibus hausissent: respondet ille lib. XX contra eum scriptorem cap. XIX, *Discas Faustum, vel p[...] illi, qui ejus litteris delectantur, monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere: sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscunque natura.* Firmat hæc Justinus Martyr de Monarchia. Ubi præter poetas etiam Platonem advocat in Timæo. Qui sive à Thebaidos incolis monitus, solum Deum Kneph agnoscentibus, sive aliter edoctus, licet plures induceret Deos, hos bonos, illos noxios; neutros tamen alio habuit loco, quam pro Numinis supremi ministris. In quo Hebræis, de quibus nulli est obscurum, Chaldæi etiam consenserunt: si oraculo stare possimus, quod narrat nobis Justinus Martyr oratione parænetica ad gentes, & Eusebius in nono Præparationis Evangelicæ:

> Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
> Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Latine sic utcunque verbum verbo reddideris:

> *Soli Chaldæi sophiam sortiti, & Hebræi*
> *Sanctè a se genitum a regemque Deumque colentes.*

Sed operam lusimus, nisi argumento etiam occurramus eorum, qui sententiæ nostræ dissentiunt. E Plutarcho autem vidimus, eò opinionem esse dissensionem, quòd in orbe terrarum, tot res sint noxiæ generi humano: nec in animum inducere possent, Deum Optimum, (quod prius, quàm Maximum, dicere solemus) tot esse malorum fontem & originem. Eò igitur fuere delapsi, ut duplex constituerent principium; a quorum altero acerbitates, omniaque fluere infortunia, multarum etiam rerum exitium, prædicabant: alteri autem, quicquid boni esset, acceptum referebant. Sed longe aliter potuerant hæc ducis defungi, si mente animoque studiosius hæc considerassent. Si enim poeta dixerit Salmonei sis in secundo Tristium:

> *Nil prodest, quod non lædere possit idem:*

non minori jure dixero,

> *Nil lædit, quod non commoda certa ferat.*

Quocirca, non continuò fiquid noceat, eo pro tali habendum, quod rerum naturæ incommodet. Nam quod uno est loco noxium, id juvat alio. Quis ignorat, quantum in periculum homines conjiciat cicuta? Cujus rei in propinquis illustre etiam habeo exemplum à Nobili & affinitate dum viveret conjunctissimo Henrico Smetio memoratum Miscellaneorum Medicorum lib. x, in observationibus anni clɔlɔxci. Attamen in Liguribus Taurinis pro cibo haberi non delicato solùm, sed etiam salubri, & inter cætera urinam ciere idoneo. Et quàm multa homini sunt venena in cibis, quæ prosunt et in medicamentis! Atque ut neutrâ ratione commodo atque usui forent: tamen sic quoque emolumentum homini afferrent, dum pro cibo sunt multis animantibus, quæ nobis postea in alimentum, vel medicamentum cedunt. Scitè hoc versibus istis expressit Lucretius in quarto:

> *Tantaque in his rebus distantia differitasque est,*
> *Ut quod aliis cibus est, aliis fuat acre venenum.*
> *Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis,*
> *Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.*
> *Præterea nobis veratrum est acre venenum.*
> *At capris adipes, & coturnicibus, auget.*

Dixeris, ut hoc ita sit in quibusdam; tamen esse ex venenis innumera, ex quibus nullam homines, vel muta animantia capiant utilitatem: atque hoc facilè apparituram circumferenti animum per ea, quæ de his legere est, vel apud Græcos, ut Nicandrum, Dioscoridem, Aetium, Æginetam; vel Arabas, ut Avicennam, Serapionem, Hali abbatem, Rhasin; vel recentiores Latinos, ut Petrum Aponensem, Sanctem de Arduinis, cardinalem Ponzettum; ut Cardanum, Grevinum, Mercurialem, aliosque præ-

Marginal notes:

a Epiphan. hæres. 66. & Nicetas Choniates sive Colossensis lib. 4. Thesauri Orthod. cap. 33.
b Faustus Manichæus apud Augustinum.
c 2 Cor. 4. 4.
a Vel, Sanctè nullo ortum.

prætereamus. Sed enim scimus & multorum ex illis [illegible] tatem [illegible] us, qui in arcana naturæ [illegible] studia & [illegible] collocarunt. [illegible] de omnibus [illegible] ostendere non p[illegible] us, non eo malignitatis culpanda est natura, vel ejus auctor; [illegible] inertiæ di[illegible] tribuendum, qui non [illegible] potuissemus, curæ & diligentiæ in in[illegible] gando eorum usu [illegible] us. Quid quod hic quoque ex venenis illis [illegible] tas [illegible] nos redit. Ex[illegible] nostram in d[illegible] ernendis [illegible] lubribus a venenatis. Patien[illegible] quoque mater[illegible] inc habemus. Cumque videmus, quot periculis ob[illegible] hæc vita, magis cognoscimus iram Dei erga pe[illegible], ob quod in hanc miseriam sumus conjecti. Ardentius quoque Deum oramus, ut prudentia nos instruere, & per angelos suos custodire dignetur.

CAP. VI.

Acceditur ad spiritus ministros, bonos malosque: quorum utrosque negarunt Saducæi; item Democritus; ex parte etiam Aristoteles: at contra eos agnoverunt Pythagorici, & Platonici: atque ut doctrina hæc ad gentiles etiam à majoribus, multorum seculorum traditione, sit derivata: quadruplici item ratione comprobata, spectris, oraculis, magicis artibus, & prodigiis. Angelus sui generis corpus tribui, non modo a philosophis, sed etiam multis Sanctorum Patrum. In quo gentiles, & alii, de natura eorum aberrarint.

DIctum de duplici spiritu, uno boni, altero mali principio; quorum utrumque pari, vel suppari honore coluerint. Eaque occasione etiam vidimus de variis opinionibus, quæ inde promanarint; sed dissimili ratione; dum alii non duo statuunt principia, sed multa; sic tamen divisa, ut quædam essent benefica, quædam malefica; ac utrisque cultus præstaretur divinus: alii autem, ut Manichæi, duo duntaxat principia, boni unum, alterum mali, constituerent; soli tamen principio boni cultum, ut Deo, exhiberent. Deinceps accedo ad spiritus, non principes, sed ministros: qui a philosophis communi nomine fere dæmones vel dæmonia, a Peripateticis intelligentiæ, à Christianis boni malive angeli appellantur.

In his considerabimus, naturam, officium, & cultum. In natura spectabimus hæc tria: primum, qui spiritus hosce negarint, qui agnorint: deinde unde eos gentes cognoverint & quatenus in eorum natura convenerint Christiani, ac gentiles: denique de naturæ hujus præstantia; quæ ex cultus caussis una fuit.

Spiritus non agnovere Saducæi: ut est Actor. XXIII, 8. Objectant nobis Judæi, quòd libros Mosaicos agnoscerent pro divinis; ubi sæpius commemoratur, ut angeli apparuerint. Verum verisimile mihi fit, Sadducæos eludere hæc solitos: cujus ratio nunc gemina occurrit. Una est, ut per eas non aliud intellexerint, quàm qualitates à Deo productas in imaginatione ejus, quem de re aliqua velit edocere. Altera est, ut putarint, Deum producere spiritus, quando eorum opera uti velit, postea eos destruere: ac producere quidem separando quiddam ab anima mundana, quod postea redeat in naturam generalem.

Ex gentium philosophis Democritus non agnovit spiritus ullos: nec Aristoteles alios, quam orbium cœlestium motores. Licet non ignorem, aliud de Aristotele visum fuisse Augustino Steucho lib. VIII de Perenni Philosophia cap. XXVI. Sed enim si alios statuisset, saltem, ubi [illegible] erat occasio, non hoc scivisset nos ignorare. Nunc nec levem ejus rei mentionem videmus; præterqu[illegible] ex aliena loquitur sententia. Ac valde hanc de eo op[illegible] firmat, quòd similiter senserint præcipui ejus int[illegible]es, ante alios Alexander: præterea Simplicius, & A[illegible]. Aliqui tamen aliter; sed hi a præceptore, ut aliis quibusdam, ita hac etiam parte, recesserunt [illegible] pri[illegible]um Theophrastus; multis post seculis Ammoni[illegible], & [illegible]onius; item ex Arabibus Avicenna, & Algazel.

Nec caussa erat, cur hac parte hi præferrent in Democriti, vel Aristoteleas opinionem, qui prius d[illegible] sententiam veterum. Pythagoras enim d[illegible] ò [illegible] nus id philosophorum fecerit si S[illegible] pl[illegible] in [illegible] de Anima. Nec dubium, quin inde Pythagoras esti[illegible] g[illegible] eorum instituerit: quibus nisi s magistris fuit Thracibus, Ægyptiis, Persis, Chaldæis, a quibus [illegible]: quemadmodum libro de P[illegible]phion in secti[illegible] ilten[illegible] mus. Plato, qui [illegible] ust Socratis excessum Pythagoricos audivit, eorum hanc opinionem secutus fuit: uti Platonem sectatores ejus Apuleius, Plotinus, Porphyrius, Proc[illegible], Psellus.

Mirum verò non injuriâ videatur, unde gentiles agnoverint [illegible] p[illegible]ntus sive dæmonia. quæ Sadducæi, Peripatetici, & alii magni nominis negarunt: uti hodieque multi eos [illegible] llunt; sed qui nihil credant, nisi quod manibus palpent, vel oculis saltem videant. Operæ igitur [illegible], si [illegible] hoc paullò fusiùs exponamus. Nam absque eo [illegible] intelligi nequit, unde originem ceperit dæmoniorum cultus.

Non dubium, quin à primis Noachidis per manus traditum sit, esse spiritus, quorum ministerio utatur Deus in orbe administrando. Præterea intelligere proprius potuerunt quisque ab gentis suæ conditoribus. Siquidem Moabitæ, & Ammonitæ, habuere traditionem à Lotho, quem Angeli e Sodomis eduxerant. ut est Genes. XIX. Ismaëlitæ hauserint ex Agar, cui Angelus aquam ostendit: ut est Genes. XXI, 1[illegible] Postea item in Moabitis [illegible] hæc opinio, cùm angelus se opposuisset Bileamo, [illegible] Israelitis maledicere: quemadmodum legere est Numer. XXII, 22. Nec dubium, quin non pauca ejusmodi [illegible] contigerint; utut Spiritus S. ea in Scripturis præterierit, quia sufficerent nobis, quæ habemus. Neque enim repente omnes facti sunt pessimi; sed paulatim a recto desciverunt: ut admodum sit credibile, diu etiam postea aliquos [illegible] item fuisse, quos misericors Deus per angelos suos alloqui dignaretur, sed, magis & magis religione pura retro eunte, pauciores pauciores que.

Nec tamen, si deesset afflatus angeli boni, eò desiere se mali offerre angeli; idque domi, in agris, sylvis, mari. Quin tanto id frequentiùs factum; quanto major esset Dei ignorantia: quomodo hodiéque in gentibus idololatricis contingit, atque etiam in Lapponibus & Finnis, extremi Septentrionis populis; ubi tenuis est valdéque diluta veri numinis cognitio.

Hujusmodi oblationes *spectra* dixere: sed voce aliquantò angustiori: quando *spectrorum* vo[illegible] est a veteri verbo *specio*, hoc est, video. unde *species*, ut à *facio*, *facies*; item *speculum*, ut ab *amicio*, *amiculum*: composita item *inspicio*, *conspicio*, alia. Atqui spectrorum nomine non ea solùm intelliguntur, quæ videmus; sed etiam, quæ auditu cognoscimus. Ut fragores, & strepitus insolitos: vel si, ubi videas neminem, vox aliquid significet humanâ major. Nempe ut trecentis aliis, ita huic etiam vocabulo contigit, ut a potiori usu imponeretur. Græcè similiter φάντασμα dicitur Matth. XIV, & Marci VI: ubi historia refertur Christi inambulantis aquis, ac discipulorum putantium se spectrum conspicere. Græcanicam vocem vulgatam retinuit interpres: sed *spectrum* præt[illegible] [illegible] asinus. Πνεῦμα dicitur Luc. XXIV: quando discipuli Jesum post resurrectionem conspicantes, spiritum se videre censent. Et sane, opinionem spectrorum in populo obtinuisse Judaico, præter ista ostendit historia Heliodori ab formidabili equite flagellati: ut est II Maccab. cap. III. item quinque equitum Judæ Maccabæo opem ferentium. de quo ejusdem libri cap. X. Sed enim hæc spectant Judæos: nunc de gentilibus propriè agimus, è quibus non modò vulgus, sed flos etiam populi, in hac sententia fuit. Neque ignorabant, subinde spectra fingere homines: sive otio pene marcentes; qui aliquam cap[illegible] voluptatem, si aliis sint terrori: sive invidos, avaros, ambitiosos, lib[illegible]osus; qui hisce artibus rebus suis student: cujus [illegible] vix aliquo in ordine plus exemplorum habemus, quàm [illegible] sacerdotali. Tale illud de Tyranno, Saturnum ementiente, [illegible] potiri honestis mulierum amplexibus. de quo Rufinus lib. XI,

cap.

cap. xxv. Item de Mundo adolescente, sic à sacerdote instructo, ut se Anubidem simulando Paulinâ frueretur: de quo Josephus Antiquitatum lib. xviii, cap. vi. Addere etiam liceat melancholicos, & furiosos, quibus atra bilis imaginationem corruperat. Spectra putant, quot ex latenti [illegible] sunt [illegible] exhalationum fumi. Sic Pentheus apud Euripidem in Bacchis putat se geminas videre Thebas. Aristoteles lib. Mirandorum narrat, ut quidam se in theatrum conferret, ibi deludens plausu testaretur, quantopere sibi placerent, quot agerentur, cum ageretur nihil. Horatius in secundo epistolarum scribit de quodam si [illegible] affecto, ac postquam sanatus esset, jurgante cum amicis, quia, ut ajebat, nunquam suavius vixisset, quam mentis inops. Idem & metu nimio multis contingit. Unde mulieres, & pueri, & horum similes, eadem patiuntur. ac par ratio est in myopibus, surdastris, ebriis: quales quia sensu minus valent, quandoque etiam sanctè affirmant, visa sibi, vel audita, de quibus fidem nulli fecerint cordato. Unde Plutarchus de spectro Dionis in vita ejus differens scribere non dubitat: Καὶ τοι λόγος τις ἐστὶ τῶν ἀναιρούντων τὰ τοιαῦτα, μηδένα ἂν νοῦν ἔχοντα προσπεσεῖν φάσματι δαίμονος, μηδὲ εἴδωλον, ἀλλὰ παιδάρια, καὶ γύναια, καὶ παραφόρους δι' ἀσθένειαν ἀνθρώπους ἐν τινι πλάνῃ ψυχῆς ἢ δυσκρασίᾳ σώματος γινομένους, δόξας ἐφέλκεσθαι κενὰς καὶ ἀλλοκότους, δαίμονα πονηρὸν ἐν αὐτοῖς οἰομένους δεισιδαιμονίαν ἔχοντας. *Tametsi perhibent illi, qui negant talia, neminem cordato visum dæmonum vel simulachrum obvenire; verum pueros, mulierculas, & deliras ex corporis imbecillitate homines, quum aliquo teneantur mentis errore, vel intemperie corporis, opiniones alienas atque abjectas admittere, dum malum dæmonium superstitione credunt se invasisse.* Sed enim ibidem refert Plutarchus, ut genius & Dioni, & Bruto, significârit vitæ suæ exitum, Non hæ viles erant animæ: sed viri magni, & graves, philosophiâ uterque exculti: qui tamen usque adeò spectris fuere commoti, ut amicis suis eorum, quæ vidissent, sollicite indicium facerent. Nec ignotum, quid de Curtio Rufo narret Plinius lib. vii epistolâ ad Suram. Quod si semper apparitiones ejusmodi non animarum fuissent, sed spirituum: pertineat huc quoque, quod de Athenodoro, magni nominis philosopho, ibidem refertur: cujus narrationi, fidem adstruit, quod exitus, & sapientissimæ Atheniensium civitatis judicium, eam comprobant. Sed longum esset commemorare omnia, quæ gravibus viris è gentilibus ipsis subnixa sunt. Varii adeantur, qui hoc argumentum tractarunt. Tam multa hi referunt, quæ testes habeant viros cordatos, ut fidem singulis demere non videatur alterius, quàm qui conscius sibi vanitatis suæ, cæteros etiam suo pede metiatur, neque ullos invenit probos & fide dignos sibi [illegible] tetur.

Nec ex spectris solùm collegere gentiles, esse dæmonia ac spiritus: sed etiam ex oraculis, quæ aliter dicuntur Deorum responsa, ac vel è terræ cavernis, vel simulachris [illegible] Cæsar Bulengerus lib. [illegible] de pictura & statuaria cap. xxi: *Nihil est, unde efficacius probetur, Angelos, & dæmones esse, quam ex eo quod statuæ brutæ, & exanimes loquuntur*, edebantur; idque solennâ quidem humanâ, sed sæpe etiam diabolicâ. Nam confuteri quidem fraudibus vatum, sed non solis, cùm multa prædixerint, ad quæ nulla ratione humanæ mentis acumen pertigisset. Atque hæc [illegible] etiam præterire, qui oracula veterant [illegible], hominibus vafris nec admodum credulis. Quæ res fecit, ut cùm vulgus cæca [illegible] omnia amplecteretur: prudentissimi quique, non [illegible], sed multa tamen crederent. quod ex illa in narrando constantia eorum satis liquet. Aristoteles, (qui dæmonia non [illegible], vel saltem non memorat, nisi [illegible] ex [illegible] sententia) divinationes istas [illegible] in melancholicos [illegible] quia qui [illegible] abundant [illegible], eo quòd acrimonia [illegible] ut [illegible] melius perspiciant. [illegible] locum habere [illegible] par ratio in illis, [illegible] aliunde originem trahit. [illegible] chus, & alii, maluere caussam constituere in vapore terrestri, Sole educto [illegible] bene [illegible] tum [illegible] cepto, mentemque [illegible] incitante. [illegible], quod oracula defecerint, [illegible] illarum evanescere [illegible] tandem qualicunque [illegible] exhalationes emittere debet [illegible] [illegible] ut [illegible] hoc [illegible] ostendamus, [illegible] pofibus ejusmodi concitari. unde, [illegible] vim aliam habere, quam ut, quæ prius [illegible] promant [illegible] se consperserint [illegible], ut ipsi loquuntur [illegible] Liberi pa[illegible], melius solent [illegible]. Quare cum Ar[illegible] & Plutarchus, quorum meritò magnum [illegible] nomen [illegible], nihil melius potuerit adferre: sic [illegible] quam in natura esse inferiori subsistendum, sed a[illegible] esse ad caussas superioris naturæ, quales sunt dæmones: quos recurso oraculorum esse caussas, Porphyrius tradit libro de dæmonibus, & Jamblichus libro de mysteriis cap. xxx, & xxvi: ut Appulejum mittam, de quo postea dicemus.

Quibus aliud videtur, oracula ajunt constitisse fraudibus humanis: quod etiam perspexit Demosthenes, quando (ut Minutius in Octavio ait) *responsa simulata* [illegible] *Pythiam querebatur*. Plerumque fucum detexit, tum Cornelius Nepos in Lysandro, tum Lucianus in Alexandro Pseudomante: ut tot alios fraudis paritæ pariter, ac sacerdotalis testes præteream. Quas nec inventum adumbrabit Cælius Calcagninus suo de Oraculis libello. Dixeris quoque, vel illud suspecta reddere oracula, quod fere ita essent ambigua, ut ad eorum intelligentiam altero esse oraculo opus videretur. Sed non si oracula latentibus fuerint hominum imposturæ, eo non fraude etiam constiterint illudentium dæmonum. Et his, & illis, suas partes tribuimus. Nec si ambigua forent, eo dæmonica non erant; quia dæmones ipsi, futurorum contingentium nescii, subtili quidem, sed fallaci sæpius conjecturâ nitentur. Quare & dæmonibus verbis opus fuit obscuris ac perplexis, quò oracula male crederentur intellecta, si eventus non responderet. Nec satis est, si in sacerdotum subsistatur sollertia, quia multa prædicerentur, ad quæ, ut dixi, non pertingeret mens humana. Quod patebit complura cogitanti oracula ex illis, quæ à veteribus referuntur, & plurium industria bonam partem uno comprehensa corpore prodierunt.

Egimus de spectris & oraculis. Præterea verò esse spiritus sive incorporeas substantias, collegere gentiles ex mirandis illis, quæ fiunt per magiam, tum illam, quam albam vulgo dicunt, veteres autem θεουργίαν vocabant; tum quam nigram nuncupant, antiqui autem γοητείαν nuncuparunt. Priori deditos, laudabiles ajebant; alteri addictos, detestabiles: sed ut Augustinus ait lib. x de civ. Dei cap. ix: *sunt utrique ritibus fallacibus dæmonum abstricti sub nominibus angelorum*. Nec omnem propterea magiam damnamus. Est quædam naturalis qualis est, si ovum in mensa sponte moveatur, quia inclusum argentum vivum: aut si clavus in aere pendeat [illegible], quia supernus & inferius desineat magnes: & alia id genus, [illegible] ullis cognita, nisi qui naturæ rimantur arcana. Est alia magia artificiosa: unde est, quod Archimedes speculis naves combureret Romanas: quod Archytæ lignea volitaret columba, similesque Mathesios miracula. De Anaxilao & Nigidio, qui magi dicti quia naturæ cognitione singulari quædam facerent imperi[illegible]bus miranda, vide illustrem locum Jos. Scaligeri ad Eusebii annum 1989, pag. 153. Nobis verò nunc sermo est de dæmoniaca sola: ut si corpus humanum horæ spacio transferatur ad centies mille passus: si caput æneum ad interrogata quævis dederit responsa: si corpus aliquod his oculis præsentium subtrahatur, quasi evanesceret: si de furto cujusquam [illegible] occultis indicium fiat. Quam qui magiam exercent, fere cum ea conjungunt naturalem illam, & artificiosam: nempe ut cætera etiam ab natura, vel arte, esse videantur. Unde Irenæus juxta veterem interpretem lib. i, cap. [illegible] [illegible]

ludicra cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, & a mente sua exciderunt. Græcè si malis, habes apud Epiphanium hæresi xxxiv: Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντασίας τε καὶ μαγγανείας εἰς ἔκπληξιν τοὺς [illegible] καὶ ἐκπεπληγμένους αὐτῷ περιέβαλλεν. De ludicris verò Anaxilai sic inter alia Plinius lib. xxxv, cap. xv: *Lusit & Anaxilaus eo* (sulphure) *ardens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, effundente conviviis.* Ad ludicra autem ejusmodi accessisse commercium cum maligno spiritu, scribit etiam Irenæus lib. i, cap. ix, quando de Marco hæretico ait: Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον ἔχειν. *Verisimile est habere eum dæmonem quendam adsessorem.* Ubi παρέδρου vocem, quæ *adsessorem* signat, vetus retinet interpres.

Quibus hæc displicet sententia, omnem magiam esse naturalem contendunt. Ac alii quidem, ut Petrus Aponensis, qui Conciliator vulgò dicitur, provenire ajunt ab vehementi imaginatione, quæ vapores ac spiritus conturbet. Nos magnam quidem imaginationis vim agnoscimus; sed in corpus conjunctum, qualis ab imaginatione gravidæ se exerit in fœtum, at non item in corpus dissitum, nisi fortè per contactum; ut si ab oculis veneficis vapor exiens noceat propinquo. At negamus imaginationem per se vim imprimere corpori longe dissito. Nihilo rectius Petrus Pomponatius, qui libro de Incantationibus cap. iv, illa stupenda fieri ait, non vi incantationis; sed incantatoris, idque occulta hominis proprietate. Quemadmodum enim lapides, & herbæ, cælesti virtute mirandas sortiuntur vires: ita cæli influxu unum præ alio accipere virtutem mirifica patrandi. Sed dispar planè ratio lapidum plantarumque, ubi virtus eadem toti convenit speciei; in hominibus verò pauci duntaxat res faciunt mirandas. Quare istæc, cum hominum excedant potestatem, non aliunde, quam à dæmonio, esse possunt.

Objectant, quòd multis nihil æquè fuerit in votis, quàm dæmoniorum commercio res agere admirabiles; sed nullo illos studio eò potuisse pervenire; unde colligunt, ab iis, qui magi dicuntur, circulatorum ludi præstigiis: indeque Curtium lib. vii, cum artis magicæ meminisset, mox subjungere, *si modò ars est, non vanissimi cujusque ludibrium.* Verùm non quæritur, an multa nihil sint nisi sensuum ludibria: sed sufficit, quòd multa sine fœdere cum spiritu maligno fieri non possint. Nec movet, quòd multi, qui magno studio hoc consortium ambierunt, eò pervenire non potuerint. Est ubi Deus non permittat: ut præcipuè in potentibus, ne nimium orbi incommodent. Est ubi dæmon tale refugiat consortium. Nec enim omnes æquè ei conducibiles; sed vix alii, quàm simplices & creduli, cujusmodi fere mulieres; vel affectibus planè mancipati, ut qui libidine, aut vindictæ studio æstuant: qualibus facilius illudit, atque abutitur.

Præter magicas artes, & cætera, quæ prius dicebamus, etiam dæmonia esse collegerunt ex ostentis & prodigiis; quæ vel hominum mortes, vel ingentia prœlia, vel imperiorum mutationes sæpissimè antecedunt. Ea ostenta, nunc in cælo vel aere contingunt, nunc terris marive. Neque ignoro, subinde referri à multis, non facta, sed ficta: verùm satis est, quod multa adeò sint non ficta, sed facta. Quod negare non potuit acutus ille Hetruscus, sed nescio an gentilibus multo religiosior. Machiavellum me dicere, puto, omnes intelligunt. Is lib. i Disputationum cap. xxxvi, *Magnos*, inquit, *motus prædici solere, tum in urbibus, tum in provinciis, idque signis quibusdam, aut hominum præsagiis denunciari.* Idem post sic scribit: *Ut caussam facile confitebor me ignorare, ita rem ipsam, cum ex antiquis, tum novis exemplis agnoscere oportet, & confiteri, omnes magnos motus, qui cumque aut urbi alicui, aut regioni evenerunt, vel a conjectoribus, vel à revelatione aliqua, prodigiis, aut cælestibus signis prædici ac prænunciari solere.* Unde autem prodigia, & cælestia illa signa proficiscantur, non aliter potuit expedire, quàm si ea ad spiritus referret. Nam cum caussæ ignarum se professus esset, hæc postea subjungit: *Nisi forte cum philosophis quibusdam pronunciandum censeamus, aerem plenum spiritibus & intelligentiis esse: quæ futuras res prævidentes, & casibus humanis condolentes, eas hominibus per hujusmodi signa prænuntient, ut se adversus eas tempestive præparare, & communire queant.* Quæ satis docent, cum supremam ad caussam recurrere nollet; nullam reperisse magis idoneam, quam spiritus aërios.

Vidimus, ut esse spiritus, non traditione solâ, sed quadruplici præterea ratione, cognitum sit. Sed hoc *spiritus* vocabulum non eodem ab omnibus modo intelligitur. Interea conveniunt, non habere spiritus carnem & ossa, ac ne quidem corpora ejusmodi, ut in propria videri queant naturâ. Sed diu disquisitum, an omni omnino corpore careant: quæ putatur Philonis fuisse sententia, qui libro de confusione linguarum a angelos vocet ψυχῶν ἀσωμάτων ἱερώτατον χορόν, *animarum incorporearum sacratum chorum.* Ac ἀσωμάτους b etiam statuunt Justinus Martyr, sive alius potiùs quæstionum Græcanicarum confutatione ad quæst. ii. Item Nazianzenus orat. ii de Theologia, & xxxviii de natali Christi; Gregorius Nyssenus de vita Mosis; Chrysostomus orat. i de Providentia; Theodoretus in Genesin quæst. xxxvi; & orat. iii contra Græcos; Cyrillus in Joannem lib. ii, cap. x. Ut prætercam eos Scholasticorum quasi patres, Dionysium, & Damascenum, & tot alios.

> a Pag. 234, edit. Turneb.
> b Incorporeos.

Sed alii contrà censent, nihil esse incorporeum, præter Deum: quod asserit Gennadius Massiliensis libro de dogmatibus Christianis cap. xi, xii, xiii; & ex eo inter Augustino tributa, scriptor libri de Spiritu & anima cap. xviii. Ac apud Bedam lib. i de elementis philosophiæ legas: *Quidam dicunt, quod corpora sint ita subtilia, quæ sensu percipi non possint: unde respectu corporum nostrorum, quæ spissa sunt, & crassa, spiritus dicuntur. Quemadmodum aer, quamvis corpus sit, tamen propter subtilitatem sui spiritus vocatur. Quod confirmat beatum Gregorium, qui in Moralibus lib. ii. cap. ii, de angelis loquens, ait: Comparatione corporum nostrorum spiritus sunt. sed comparatione illius summi, & incircumscripti spiritus, corpora sunt dicenda. Hoc iterum probant auctoritate B. Augustini, qui Enchiridio quoddam ponit capitulum, qualia corpora angeli habeant.* Sane hæc sententia, quam Beda proponit, nec sequitur tamen, multis & ante eum, ac Gennadium placuit, ac multis post eos. Ex vetustioribus meminit quoque eò Tertullianus lib. de carne Christi cap. vi: *Constat angelos carnem propriam non gestâsse: utpote natura spiritalis, & si corporis alicujus, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri & congredi cum hominibus possint.* Imò Origenes in prologo librorum περὶ ἀρχῶν clarè iis tribuit corpora, non palpabilia quidem, subtilia tamen, & tenuia instar auræ: cujusmodi quæ sunt, ea a simplicioribus ait incorporea vocari, quia non videantur, nec urgenti resistant quomodo nec aër vulgo dicitur corpus. Etiam lib. ii, cap. ii, solum Deum dicit ἀσώματον c. Eadem Lactantius lib. ii div. inst. cap. xv, angelos ait *spiritus tenues.* Macarius homil. iv d, Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχή, ὁ δαίμων· ὅτι κἂν λεπτά εἰσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτά, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τὸ σῶμα τοῦτο παχύ ἐστι. *Unumquodque pro natura sua corpus est; sive sit angelus, aut anima, aut dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia sint, nihilominus in substantia, charactere & repræsentatione pro subtilitate naturæ suæ corpora sunt subtilia: quemadmodum & corpus istud secundum substantiam suam corpus est crassum.* Similiter Augustinus de divinatione dæmonum cap. iii,

> c Incorporeum.
> d Pag. 48, edit. Morell.

& v, & Genesi ad literam lib. III, cap. x, in enchiridio ad Laurentium cap. LIX, epist. XCI, ad Fortun. & CXV ad Nebridium, Octoginta trium quæstionum quadragesimâ quinctâ, lib. II Retract. cap. XXVI, de Civitate Dei lib. XXI, cap. x, ubi de quæstione hac sic judicat: *Si quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosâ inquisitione, aut contentiosâ certandum.* Cassianus quoque Collat. VII, cap. XIII, ait angelos *habere corpus quo subsistunt, licet tenuius, quam nos.* Ac æqualis ei Claudianus Mamertus similiter sensit lib. III de statu animæ. Imò Joannes, Episcopus Thessalonicensis, in Nicena secunda act. v, ait, *ita Ecclesiam Catholicam docere.* In quo etsi ratio eum fugerit, hoc tamen vidit, eam communiorem fuisse apud antiquos opinionem. Nec postea prorsus obsolevit: cùm & idem censeat Elias Cretensis in apolog. Nazianzeni, atque etiam Bernardus in Cantic. serm. v; ubi itidem solum Deum ait incorporeum. E junioribus meus eadem Augustini Niphi tractatu III de dæmonibus cap. XXXIV, & Cajetani in cap. IV Genes. & in cap. I ad Ephes.

Etsi verò cum nemine contentionis funem duxero, qui angelis corpora tribuat, latius hac voce acceptâ: non tamen assentiendum Thalmudistis, qui eos nugantur productos ex sinistro massæ latere: vel Platonicis, qui definire non verentur, corpora iis esse rotunda, ac his æthérea, illis aërea, vel alius elementi. At extra controversiam ponimus, etsi humana sæpius corpora assumant; minimùm tamen incorporeos esse dicendos, quatenus perfectæ sunt substantiæ per se, nec ordinem habent naturalem ad corpus: contra quàm in animis fit humanis, quæ extra quidem corporis organa, sed modo subsistunt imperfecto: puta ut pars perfectæ substantiæ constitutiva; unde nonnisi indirectè & reductivè ad substantiarum seorsim pertinent.

Cap. VII.

Præstantia merè spiritualis naturæ, quæ prior est ratio, cur ab hominibus pro Deo culta sit, ex eo comprobatur, quod interitui non sit obnoxia. Originem interim habere, contrà quam visum Aristoteli. Sed quando ea sit producta, ne quidem constitisse inter veteres Theologos: neque ob hanc quæstionem Ecclesiæ pacem scindi oportere. Ejusdem naturæ excellentia ostenditur ex intellectus angelici sagacitate: nec tantam tamen esse, ut futura præsciat, quæ sunt contingentia. Præterea præstantiam ejus elucere ex potentia; quo & velocitas pertinet: unde alæ ei tributæ, ut ventis etiam à gentilibus. Hinc acceditur ad alteram caussam præstiti iis cultus divini: quæ est officium ac cura erga homines. Consistere eam in triplici ministerio, ac de eo gentilium & Christianorum sententiæ conferuntur.

MAgna verò est naturæ hujus spiritualis excellentia: quæ & princeps ratio est, cur eò devenerint homines, ut honorem illi exhiberent divinum. Hoc ut meliùs intelligatur, non defugiam referre, in quibus potissimùm præstantia spirituum consistat.

Ac primùm superant eo mortale genus, quòd natura eorum ἀναλλοίωτα [a] quidem, non interitui tamen obnoxia sit: contra quàm nonnullis gentium philosophis persuasum fuit; illis imprimis, qui, post seculorum aliquot decursum, suum quoque eos manere fatum crediderunt. Atque ut hi, cùm bellè se mereri putarent de spirituum natura, si longævam adeò illis vitam tribuerent, multum tamen de gloria imminuerunt: ita longe excellentiæ hujus modum excedunt Peripatetici, cum eos semper fuisse, Deoque coæternos, arbitrantur. Multo veriùs illi, qui originis pariter ac temporis principium illis dederunt. In quo ipso tamen varie peccatum, cùm Manes iis ortum tribuat à summo mali principio: ac Cabalistæ pleríque, & cum iis Arabs Avicenna, dæmonum unum ab altero originem suam ducere existiment. In quo propiùs a primæva traditione abiit Plato; ut qui hactenus ei institerit, quod à τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ [a] eos productos putarit. Sed de tempore nec inter nostros convenit. Unde Origenes in proœmio librorum περὶ ἀρχῶν: *Est illud in Ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, & virtutes bonas; quæ ei ministrent ad salutem hominum consummandam. Sed quando isti creati sint, & quomodo sint; non satis in manifesto distinguitur.* Itaque alii putarunt, illos cum hoc mundo productos: alii demum, post eorum ruinam, mundum hunc fabricatum tradiderunt. Utriusque sententiæ auctores prodidit Stephanus Gobarus: de quo Photius in μυριοβίβλῳ, codice CCXXXII. Sed scriptor is intercidit. Quare defectum ejus historiâ veterum temporum ex parte supplebimus; imò ulterius etiam, quam Gobarus potuit, rem diducemus.

Græci Patres ferè eò propendent, ut spiritus ante mundum hunc conditos arbitrentur. Ut Origenes in Genes. homil. I, in Jesaiam, cap. IV, in Matth. cap. XX, tract. x. Basilius in Hexaëm. homil. I, & II. Nazianzenus serm. XXXVIII de Natali Domini [b], & de Pascha orat. II, quam & citat Damascenus. Eademque in sententia Chrysostomus in Gen. hom. XXII, & de Provident. orat. I. Æneas Gazæus in Theophrasto, qui paullò ante annum vixit quingentesimum, & quinquaginta circiter annis eo junior Anastasius Sinaita lib. I Hexaëmeri, & circa annum septingentesimum Joannes Damascenus Fidei Orthod. lib. II, cap. II, & lib. IV, cap. XIV. Cur verò ita senserint, ex Hexaëmero Joannis, cognomento Grammatici, vel Philoponi, qui claruit circa annum quingentesimum vigesimum, varias adfert rationes Photius in bibliotheca cod. CCXL. Nec tamen desunt è Græcis, quibus aliud fuerit visum. Uti Epiphanius hæresi LXV, quæ est contra Paulum Samosatensem. Eamque Epiphanii fuisse opinionem, fatetur quoque scriptor quæstionum ad Antiochum, quæst. III: unde videre est, perperam hoc opus Athanasio tribui, cùm is Epiphanio sit antiquior. Ac similiter alibi Nyssenum, Chrysostomum, Nicephorum, imò ipsum laudat Athanasium. Videtur in Epiphanii sententiam etiam propendere Theodoretus in Genes. quæst. III. Saltem ait, qui contrarium pro certo habeat, parum solidè sententiam suam probare. Interim reponit hanc quæstionem inter περιττὰς ζητήσεις, *quæstiones supervacaneas.* Ac tandem, modò quis fateatur, angelos esse à Deo creatos, de cætero sic statuit: τῷ δὲ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τὰς ἀγγέλων τὰς δυνάμεις· τὸ δὲ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ἀπαγορεύει διαρρήδην ὁ θεῖος ἀπόστολος. *Si quis angelorum cœtus ante cælum & terram conditos dixeris; non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, quæ nihil ad aliud prosunt, quàm ad subversionem audientium, expresse prohibet divinus Apostolus.*

In Latinis quoque variatum. Qui ante Augustinum vixere, statuere maluerunt, creatos esse ante mundum. Ut Novatus de Trinit. cap. I, Hilarius lib. XII de Trinitate, non longè à fine, & libro contra Auxentium, Ambrosius lib. I Hexaëm. cap. V, & præfat. Psalm. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I, ad verba illa, *Quem promisit Deus ante tempora secularia.* Unde colligit, saltem angelos fuisse ante mundum, ne deesset quibus hoc Deus promitteret.

Sed Augustinus non audet certo de hoc præfinire; ut videre est, cum alibi, tum lib. XI de Civit. Dei, cap. IX, XIX, & XXXII. Unde Paræus ad Gen. I, I, *Augustinus ubique dubitat, & sententiam in medio relinquit. Quare & nos relinquamus in medio.* Nec tamen sic dubitat, ut non eò magis inclinet animus, angelorum creationem etiam à Mose describi: ut qui putet, nomine lucis, primo die à Deo productæ, angelos signari. Quæ expo-

[a] Alterationi seu mutationi.

[a] Deo principe ac summo.

[b] P. 617. edit. Morell.

expositio nec Gregorio M. displicuit in Moralium XXXII, & venerabili Bedæ in Gen. cap. I. Imò nec Cyrillo lib. II, contra Julianum desertorem; qui malignè admodum Mosem traducebat, quia de angelorum productione sileret. Et fortasse poterat hæc Augustini interpretatio placere, nisi tam apertè apud Mosem legeremus, primæ diei lucem a Deo diem vocatam. Ut nullum effugium sit, nisi dicendo, præter sensum istum, ut vocant, literalem, esse & alterum ἀλληγορούμενον: quod cujus pretii sit, ubi non præit Scriptura, alibi malo dicere. Quamquam verò Ludovicus Vives ad Augustinum, lib. XI de Civit. Dei cap. IX, annotet, Latinos prope omnes hac in opinione sequi B. Augustinum: video tamen, ejus temporibus propiores statuere, potiùs angelos ante mundum creatos. Ita Cassianus Collat. VIII, cap. VII, Gennadius de Eccles. dogm. cap. X, Isidorus Hispalensis de summo bono lib. I, cap. XII. In hoc veterum dissensu Petrus Lombardus lib. II, dist. II, qu. II. cùm Augustini, mox Hieronymi exposuisset sententiam, subjungit deinde: *Nos quod prius dictum est, pro captu intelligentiæ magis approbamus; salvâ tamen reverentiâ secretorum, in quibus nihil temere asserendum est.* Sed nihil prohibet, quo minùs verba ipsa Hieronymi, ab eo producta ex commentario in epistolam ad Titum, adscribamus: *Sex millia necdum nostri temporis implentur annorum. Et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est; in quibus angeli, throni, dominationes, cæterique ordines servierint Deo absque temporum vicibus atque mensuris, & Deo jubente substiterint.* Ad quæ hoc respondet, arbitrari se ea ab Hieronymo ex aliena dici sententia. Quod majoris foret ponderis, nisi is sensus illius temporis in Romana pariter ac Græca Ecclesia fuisset. Magistrum verò sententiarum eâ parte sequi amant Thomas Aquinas, omnisque Scholasticorum populus. Unde eò deventum, ut plurimi arbitrentur, non hæreticum quidem, temerarium tamen fore, siquis priorum tueri sententiam præsumat. Et sanè est hæc sententia ex eo genere, ut propterea non debeant turbari animi imbecilliorum.

Quare sepositâ hac controversiâ, ad alia me confero, unde spiritualis naturæ præstantia non minùs eluceat. Sunt hæc duo imprimis; perspicacia intellectus Angelici, & in rebus exsequendis potentia. Quippe, ut de priori priùs dicam, non sensuum egent ministerio; sed se quidem per suam intelligunt οὐσίαν: res verò materiales percipiunt per superadditas species, quibus non res modò intelligibiles, sed sensibiles etiam repræsentantur, non universè duntaxat, ut Averroi visum fuit in XII Metaphys. sed propriè distinctèque, quatenus sunt singulares. Hæc intelligentia non solùm præterita complectitur, sed etiam præsentia; non omnia tamen, quia cogitationes nôsse humanas, nisi quopiam se indicio exserant, potestatem exsuperat finitam; ut non obscurè nos docet B. Paulus I Cor. II, II. Ad futura etiam hæc scientia se extendit; nec quævis tamen. Nam certò quidem prævident, quorum caussæ sunt necessariæ; illa autem, quæ ut plurimum fiunt, probabili conjecturâ ex caussis intelligunt, tantoque verisimilius nobis, quanto & naturæ præstantis acumine, &, quia sunt immortales, plurimorum seculorum memoriâ & experientiâ præcellunt. Sed, ecquid futurum sit, quod planè est contingens, eorum etiam captum excedit; quia res ejuscemodi nec in caussis cognosci ab iis queant, quandoquidem sunt indeterminatæ; nec in se ipsis, quia cùm existentiam necdum habeant, non possunt iis esse præsentes: ut quemadmodum soli sunt Deo præsentes, ita solus ea cognoscat. Unde Jesaiæ XLI, & XLIII: *Annuntiate nobis futura, & dicemus, quod Dii estis.* Itaque ex eo, quod de Christo tam multa, quæ nullus prævidere intellectus nequiquam posset, tot ante seculis constantissimè à Prophetis sint prædicta; veritas Evangelii solidè adstruitur ad Rom. I, & I Petr. II. Atque hæc de ingenii perspicacia.

In rebus etiam exequendis magna eorum potentia est. Ut inter multa, quod corpora gravia sustollunt, perque aëra in spatia longissimè dissita transferunt. Quomodo Habacuc ex Judæa, capillis ab Angelo apprehensus, Babylona est translatus, ut est Dan. XIV: ac Christus se passus transferri in pinnaculum templi, & montem excelsum. Ob hanc & intelligentiam, & potentiam, etiam iis si instrumentis agant, quibus homines, longè tamen majora hominibus efficiunt. Cùm enim angeli, seu boni illi, seu mali, caussas rebus applicant, effectus non respondet virtuti instrumentali, sed angelicæ: quomodo nempe securis ex se quidem habet, ut secare possit, sed plus secabit vir, quam puer; pulchriùs artifex, quàm alius. Simile etiam videmus ex calore animalis; qui ex se habet, quod calefacit, rarefacit, segregat. Sed ab anima habet, quod generet sanguinem, carnem, ossa. Itidem igitur in angelorum operationibus non cogitandum modò de instrumentis, quæ moventur; sed etiam virtute ejus, à quo moventur.

Ad angelicam hanc potentiam, quæ intellectus ac voluntatis est instrumentum, incredibilis etiam velocitas refertur. Atque ob hanc attributæ iis alæ. Ita Cherubim in Exodo cum alis factæ. Jesaias ait Seraphim ad se volasse. Daniel etiam, & Ezechiel, advolantes conspexere. Hoc Chrysostomus homilià περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου [a] fieri ait per συγκατάβασιν, q. d. condescensionem; quia describuntur, non quales sunt naturà; sed prout faciliùs à simplicibus concipiuntur, & intelliguntur. Ac Chrysostomus quidem ait ibidem, adsignari alas ad significandum, unde veniant. *Αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως. Alæ significant altitudinem naturæ.* Et mox addit, Gabrielem volantem describi, ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων, καὶ τῆς ἄνω διατριβῶν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφῖκται φύσιν· *ut discas, eum ex superis ac altissimis sedibus ad homines descendisse.* Sed ut de isto non adverser Chrysostomo, ita & alteram esse rationem existimo: quam B. Hieronymus addit in Jes. cap. VI: *Alas*, inquit, *habere dicuntur, propter velocitatem, & celerem in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur.* Nempe quomodo & ventis, ad eorum velocitatem denotandam, pennæ tribuuntur. Unde & Deus dicitur Psalm. XVII, & CIV, *Volare, & ambulare super pennas ventorum.* Ac poetæ similiter alati finguntur, ut liquet ex Ovidio, Silio, Juvenale. Etiam Boreæ filii Calais, & Zethus, πτερωτοὶ [b] Apollodoro. Imò non alia de caussa, quam in celeritatis symbolum, quâ ventos referrent, Ælius Verus Cæsar cursoribus suis tum Noti, Boreæ, aliorumque ventorum nomina imponebat; tum alas etiam apponebat, ut auctor Spartianus. Quamobrem non dubito, quin, quòd angeli referuntur alati, id maximè pertineat ad velocitatem indicandam: quam quia nec mali angeli amisere, eo & hi alati dicuntur. Unde in Avoth cap. XXXVI: *Tria sunt dæmonibus communia cum angelis; quod alati sint, quod præsciant futura, & quod ab uno mundi extremo ad alterum celerrime se transferant.*

De excellentia naturæ spiritualis, quod satis est, egimus. Nunc de officio ejus videamus. Nam hæc altera fuit ratio; ob quam homines cultu eam divino dignarentur.

Officium hoc triplex est pro triplici ministerio, quod τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, *Deo summo*, in cura præstant generis humani. De eo quoque tum gentilium opinionem exponam; tum quatenus ea cum SS. Scripturis, & interpretibus earum SS. Patribus consentiat.

Primum ea spectat, quæ a Deo summo postularunt: cujusmodi duo sunt, unum in precibus Deo offerendis, alterum, si exaudiantur, in bonis bonum procurandis. De utroque illorum sic Appulejus libro de Deo Socratis: *Cæterum sunt quædam divinæ mediæ potestates, inter summum æthera, & infimas terras, in isto intersitæ aëris spatio; per quas & desideria nostra, & merita ad Deos commeant. Hos Græco nomine δαίμονας nuncupant;*

[a] De incomprehensibili.

[b] Alati.

pant; inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.

Porrò hoc ministerium, quod spiritibus assignant a Platonicis [illegible], idem et ani tribuunt veteres Christiani. Ut Origenes lib. quinto adversus Celsum: Ὁμολογοῦμεν [illegible] τὰς πνεύματα, καὶ [illegible] [illegible] κληρονομεῖν [illegible]. [illegible] τὰς τῶν ἀνθρώπων [illegible] κόσμου χωρίοις [illegible] [illegible] [illegible] τούτων [illegible] [illegible] ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν [illegible] [illegible] ἀγγελῶν [illegible]. *Fatemur quidem, & Angelos esse ministratorios quosdam spiritus, crebrò mittente Deo commeantes ad eos homines, quos manet salutis hereditas: hoc modo adscendere ad purissima loca cælestia, & puriora etiam supercælestia, oblaturos preces hominum: & modo rursum descendere ad homines, reportando illinc aliud unicuique singulorum, ut quisque est dignus beneficiis.* Similiter Augustinus lib. II Medit. cap. [illegible] *Dicuntur Angeli orationes & vota nostra offerre Deo, non quia Deum doceant, qui omnia, antequam fiant sicut & posteaquam facta sunt, novit, sed quia ejus voluntatem super his consulunt, & quod Deo jubente completum esse cognoverint, hoc nobis evidenter, vel latenter reportant. Unde hominibus ait*[a] *Cum orasti, oratio tuam obtuli Deo. Similiter & nos cum oramus, non Deum docemus, quasi nesciat quid velimus, & quo indigeamus: sed necesse habet rationalis creatura temporales caussas ad æternam veritatem referre, sive petendo, quid erga se fiat; sive consulendo, quod fiat.* Planeque his germanum habet epist. CXX ad Honoratum. Hæc de primo spirituum ministerio. Alterum posuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentosis, tum in futuris prædicendis. De quibus sic ibidem Appulejus: *Per hos eosdem, ut Plato in Symposio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula, omnesque præsagiorum species reguntur.* Quòd igitur templorum valvæ suâ sponte aperirentur, quòd statuæ loquerentur, quòd exta invenirentur sine corde, & similia, quæ apud Livium, Obsequentem, & alios, leguntur, a dæmoniis procurari credebant. Atque ad eosdem retulere χρησμοὺς sive oracula. Quale illud Iovis Ammonis, quod constitutum honori Chami Noachidæ. Item istud Apollinis Pythii, quod a Cal[illegible] fuit. Adhæc Dodonæum, ubi præsedere columbæ Dodonides, ut est apud Pausaniam in Arcadicis: hoc est, feminæ vaticinatrices, quæ Thessalorum linguâ dicebantur [illegible] voce ambiguâ; ut quæ & columbas, & [illegible]dicas, iis denotaret, unde fabulæ origo. Credo fuisse id oraculum à Dodanim, qui posteri fuere Javanis, ut est Genes. X, 4. Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum, de quo eleganter Nicolaus Leonicenus, dialogo, qui sic inscribitur. Alia etiam apud Maximum Tyrium legas dissertatione XXVI, & alios. Sed omnia persequi non est hujus instituti.

Quod verò Platonici sciscunt, Deum ministris uti spiritibus in mandatis deferendis, in mirabilibus patrandis, in prædicendis futuris; id omne etiam doctrinæ convenit Christianæ. Sic enim angelos scimus pastoribus Bethlehemiticis nuntium attulisse de nato Servatore, item [illegible] ejus annuntiasse [illegible]uberibus. Quid etiam [illegible] quam quod a Misacho, Sadracho, & Abednego, in ardentissimam conjectis fornacem, angelus Domini sic quasi [illegible] quidam omnem flammam atque æstum arcuit, ut non modò non læderentur, sed etiam [illegible] suo Deum celebrarent. Inque [illegible] Domini [illegible], quam mirandum, quod in e[illegible] ita quisque [illegible] gladium [illegible] ex Be[illegible]. Sane & in [illegible] b[illegible] Domini gladio exserto con[illegible] a D[illegible] septuaginta virorum [illegible]. Prædictionum etiam angelicarum passim habemus exempla. Sic Manoe, ejusque uxori, prædicta Samsonis vitas & indoles, futuraque per eum liberatio populi Israelitici a Palæstinis. Danieli indicatus et angelum redemtio generis humani post LXX annorum hebdomadas secutura, item quæ futura esset populi Judaici conditio sub regibus Persicis, Ægyptiis, Syriacis. Per Gabrielem prædicta B. Mariæ nativitas Christi. Per angelum quoque Zacharias edoctus de nascituro filio Joanne.

Tertium ministerium posuere gentiles in tutela hominis. Censorinus: *Genius est Deus, cujus in tutela, ut quisque natus est, vivit.* Nempe singulos singulis custodes apponi voluere. Addebant Platonici, eosdem esse testes eorum, quæ dicerentur a nobis, vel etiam cogitarentur, etiam rectè hortatores, & monitores in dubiis. Quà de re sic idem Appulejus: *Ex hac sublimiore Dæmonum copia, Plato autumat, singulis hominibus in vita agenda testes & custodes singulos additos: qui, nemini conspicui, semper adsint, omnium non modo actorum [illegible]es, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vita [illegible] ad ven[illegible]dum est; eum [illegible] illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico, & trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; si qua commentiatur, redarguere, si qua vera dicat, asseverare, prorsus illius testimonio ferri sententiam.* Huic salubre illud monitum adjungit: *Proinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quæcunque vel agenda vel meditanda formate, ut [illegible], nihil omnino præstitis custodibus, nec intra animum, nec foris, esse secreti: quin omnia curiose ille participet, omnia visitat, omnia intelligat, & in illis penitissimis mentibus vice conscientia diversetur.* Socraticum postea exemplum in hoc angelo colendo subdit verbis illis: *Hic prorsus custos, singularis præfectus, domesticus speculator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorum probator, si rite animadvertatur, sedulo cognoscatur, religiosè colatur, ita ut à Socrate justitia & innocentia cultus est, in rebus incertis prospectator, dubiis præmonitor, periculosis tutator, egenis opitulator, qui tibi queat tum somniis, tum signis, tum etiam fortasse coram, cum usus postulat, mala averruncare, bona prosperare.* Et mox: *Socrates, vir apprimè perfectus, hunc Deum suum cognovit, & coluit.* Sed hoc de Socratis genio vide etiam geminam dissertationem Maximi Tyrii.

Hæc quoque magnam habent convenientiam cum eo, quod Christiani docent, Deum nobis dare angelos custodes. Qua de re sunt antea Davidia verba Psal. XCI: *Non occurret tibi malum, & plaga non appropinquabit tabernaculo tuo: Quoniam Angelis suis mandavit ut custodiant te in omnibus viis tuis. Super manus portabunt te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Ita Angelus vitæ comes fuit, qui Eliam sub junipero quiescentem, & fame sitique prope enectum, commonuit, ut pane prunis imposito, & scypho aquæ, quæ capiti dormienti apposuerat angelus, corpus re[illegible], quia iter grande, dierum nempe XL, restaret, quod iter omne Elias virtute ejus cibi emensus fuit. Jubet etiam Apostolus I ad Cor. XI, 10, ut mulier potestatem, hoc est, velamen, potestatis sub viro, sive subjectionis signum, in capite habeat propter Angelos; hoc est, ob angelorum reverentiam, qui nobis apponuntur, & sacris cœtibus [illegible] intersunt, indecoro [illegible] habitu offenduntur. Ex eo etiam id evincit [illegible] legimus Act. XII, 15, cùm ancilla Rhode [illegible] agnosceret vocem Petri præ foribus stantis, hi, quibus illud nunciabat, dicerent, Ὁ ἄγγελός αὐτοῦ [illegible].[a] Ut inde liqueat, communem esse [illegible]ionem inter Judæos, singulis hominibus angelum à Deo custodem attributum. Nec a morte nostra [illegible] eorum curam cessare, indicat parabola de Lazaro, qui ab angelis dicitur in sedes beatas relatus. Multa de hac angelorum curâ singulari legere est apud SS. Patres. Inter eos est S. Basilius in Ps. XLVIII[b]: [illegible] ἄγγελος παρεζεύγμενος, ἄξιος τῆς βλέπειν τὸ πρόσωπον τοῦ [illegible]

[a] Tob. cap. 12.

[b] 2 Sam. 24.

[a] Est angelus ejus.

[b] P. 117.

nis degeret. Cuilibet fidelium est angelus assistens, patrem qui est in cælo videre dignus. Item S. Hieronym. lib. III in Matth. XVIII, 10. *Magna est dignitas animarum, ut unaquaque habeat ab ortu nativitatis in custodiam sui Angelum delegatum.* Vide & Hilarium in Psalm. CXXXIV, Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. I. Nempe ut sunt angeli boni, qui pro nobis se opponunt malis, nocendi cupientibus ut fallant. Unde I Petr. V, 8: *Sobrii estote, & vigilate: quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens, quem devoret.*

Nec singulorum tantummodo angelis cura est; sed etiam ἔθνει προ[illegible] ὅλων, toti præsunt populo. Unde Persarum angeli, & alii, apud prophetam Danielem. Nec dubium, quin Hierosolymitani templi, ut sic dicam, angeli tutelares fuerint, qui cùm instaret excidium, & templi, & ingratæ urbis; hanc ex adyto ipso Dei summi jussu, sublimem edidere vocem: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν, *Migremus hinc.* Ut narrat Josephus de bello Judaico lib. VII, cap. XII, juxta Rufinum; sive juxta codicem Græcum, βιβλ. ς. κεφ. λα. Item Nicephorus lib. III cap. IV. Nec est, quòd dicat aliquis, si sic & locis, & hominibus curatores sint angeli, numero propè fore innumero opus. Nam hoc ipsum indicare voluit Daniel. VII, 10, verbis illis: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia adsistebant ei.*

CAP. VIII.

De cultu dæmonum apud Calecutenses, ac Mosaicis temporibus in Palæstina, locisque vicinis. Platonem, cum bonos vellent genios venerari, cultos esse malos, ac universe idem statuendum de Magis, ac eorum sacrificiis abominandis. Diabolico etiam modo agere, qui, ignari licet, verbis & characteribus, efficere ea student, quæ non possunt præstari actu humano. Ac hujusmodi esse fascinationem per Abracadabra, *vocem mysticam, ac ejusdem originis, cujus est Basilidis* Abraxas. *Occurritur iis, qui magica omnia citra operam dæmonum, vi imaginationis, ac carminis, fieri existimant: eoque occasione excussus locus Davidicus de aspide occludente aures, ne carmen exaudiat. Voces non habere vim naturâ, sed ex instituto, eoque pro linguis variis idem signare: ut* Amen *Latinis, Græcis, Syris. Præstigias quasdam esse dæmoniacas: ac quævis cum dæmonibus societas e Scripturis damnata.*

VIdimus, unde gentiles cognoverint, esse spiritus, & quanta iis naturæ sit præstantia, & quam eorum curam erga homines putarint. In quo ostendimus, sic satis convenire Platonicos cum Christianis; ut admodum mihi verisimile fiat, vel ipsos, vel eos, unde doctrinam hanc didicerat Plato, partim accepisse illam ex traditione antiqua, à primis Noachidis haustâ; partim, ubi majorem partem obliteratam erat, recepisse ab Hebræis, vel Ægyptiis, aut aliis, qui eam à gente Judaica hausissent. Nunc ad cultum venio spiritualem, cujus fundamentum in naturæ præstantia, & erga homines cura, posuisse eos dicebamus.

Cultus iste vel malorum est spirituum, vel etiam bonorum. Mali hodiéque variis coluntur terris: inter alias in Oriente à Calecutensibus; qui Deum quidem mundi conditorem agnoscunt, ac *Temerani* appellant; sed eum ajunt, quò, curæ expers mundanæ, suaviùs vitam ageret, vicarium orbi regundo præfecisse dæmonem, nomine *Deumum*. cujus simulachrum quàm horribile habeant, & quomodo sacerdotes, qui iis *Bramini* vocantur, sacra faciant, cognoscere licet ex Ludovico Vartomanno, patricio Romano, lib. V Navigationum cap. II.

Japonii quoque dæmoni fana exstruunt luculenta: eorum [illegible] in [illegible]um ituri magnam illi vovent pecuniæ vim: à [illegible] q[illegible] periculo constitutus, quò liberentur eo, suppliciter [illegible] invocant.

Simul[illegible] ritus in India Occidentali: ubi Mexicanis nulla quidem sollicitudo alterius est vitæ: pro bonis tamen temporalibus dæmoni supplicant: tum etiam ne noceat saltem. Auctor est Acosta lib. V rerum Amer. cap. XXVII.

Possum idem de aliis quibusdam quidem hujus ætæ gentibus dicere: sed omnium instar fuerint, quæ de [illegible] Tapuiarum perscripsit nobis Christophorus Arcissewski, Polonus, genere quidem præ[illegible] nobili apud suos, sed nobilior tamen rebus iis, quas, pro Fœderatæ Belgicæ terris, in Brasilia fortiter adeò, ac feliciter, gessit: ut æternum debituræ sint terræ nostræ, nec ejus memoriam [illegible] ingrati crimine apud nos possit intercidere. Paucis eloquar; non paullo tamen fusius, quàm in finibus [illegible] hoc faciendi est animus. Nimirum historia omnis delectat, præterium novitate.

Est verò Tapuiarum, seu Tapuiorum gens, inter Siaram, & Maranhon sita; vagabunda loci incultis, & desertis, fera, ἀνθρωποφάγ[illegible][a], nullâ parte corporis velata, vel non aliâ saltem, quam verendis. Imò cum Hollandi aliquammultis vestes donassent, priùs quidem rei novitas eos delectavit: sed intra biduum illas, vel restituerunt, vel aliis largiebantur, vel abjecerunt. Eadem gens præputium obligabat ligula bombycinâ, vimineâ, vel alius materiæ, ne caput penis fœde aspergeret; quod unum sedulo cavent. Labiis, genis, naribus, & auribus, sunt perforata, ac è foraminibus ornamenta gestabant e ligno, osse, lapide, pluma, vel aliunde. Pro armis habuit clavam è durissimo ligno, arcum ejusdem materiei, sagittas ex arundine, ex eadem jacula longitudine hastæ. Nullum iis est auri, vel argenti pretium, sicut cum scrinia aureis & argenteis referta armis, quæ humo condiderant Lusitani, effodissent, facilè ab Hollandis pecuniâ emungerentur, nunc secures cimitarres, nunc canes venatui idoneos, cui admodum student, nunc vulgares etiam ac vilissimos; quorum pro unico vel viginti annumerabant daleros imperiales. Longum esset omnes ejus gentis mores referre, quos ab nobilissimo Arcissewskio accepimus. Alias fortasse commodior erit iis memorandis locus. Illud præterire non possumus, humanis vesci carnibus: sed eo se meliores putare aliis ἀνθρωποφάγοις[b], quod hi carnes edant hostiles: ipsi manducent cadavera amicorum, prœlio, vel morte exstinctorum; idque ad testandum suam erga eos pietatem ac amorem: ut quos non patiantur vermium escam fieri, vel fœtidâ putredine absumi; sed in propria recondant viscera, inque succum sanguinemque suum, & ipsam quodammodo animam, quibus nihil carius, convertant. Memorabile hujus rei exemplum ab eodem generoso viro accepimus. Evênit, ut Tapuis in Hollandorum territorio ad arcem, ut vocant, *Rio Grande* consistentibus, quidam ejus gentis vitâ excederet. Hujus cadaver consanguinei laverunt, exenterarunt, viscera à ciborum terrimentis repurgarunt, cæteras etiam sordes undique abluere: crines & ungues resecuere, resectas servarunt. Tum corpus dissecuere in partes varias, quarum nullas, ne genitales quidem, fuere aspernati: universas enim assarunt, sed & etiam adipem, humoremque in assando destillantem, exceperunt: hæc universa pro epulis fuere inter sanguine conjunctos: nam cæteri à convivio hoc arcentur. Quæ comedi nequeunt, ut crines, ungues, dentes, ossa, in cinerem rediguntur: ejus cineris portio aliqua poculis inditur, & bibitur, donec longiori compotatione absumtus sit universus. Hæc de moribus barbaræ gentis præmisimus: licet ad religionem non pertineant; de qua nunc dicam.

Duplex agnoscunt numen, bonum, malumque: sed bonum, quia sponte faciat bene, atti[illegible] gat neminem, nullo prosequuntur honore: malum contrà venerantur, & invocant, quia iracundum sit, & cultum sui negligentes malè perdat. Nec v[illegible] iter instituunt, vel adversus hostem [illegible] ducunt, nisi malo hoc numine, quem dæmonem [illegible]mus, certis priùs ritibus consulto. Hinc divinandi sibi scientiam arrogant. Et fatendum, varia sæpe prædicere, quæ prospicere mens nequeat humana. Quale illud, quod cum Sapo Amaral Frisius, turmæ equitum præfectus, ad Conianhu hostiles observaret excursiones, ac fortè illi tum assoret voluntariorum ex Tapuis militum manus: prædictum

a *Homini-vora.*

b *Humana carne vescentibus.*

ab iis fuit, postridie præfecti optionem, ac præterea ex equitibus unum in velitando peremtum globis e bombarda missis. Id risum eo tempore, quo dicebatur; sed eventu postea est comprobatum. Ac hujusmodi alia etiam ferebantur. Quomodo dæmonem evocarent, eumque ad prodenda arcano acta, vel futura prædicenda, orare, quandoque etiam objurgare, consueverint, non aliàs luculentiùs apparuit, quam cùm nobilissimus Christoph. Arcissewskius (cui Hollandi, quæ in Brasilia possident, imprimis debent) istic locorum præesset Fœderatorum Belgarum copiis. Fortissimus is vir adduxerat ex Arce *Rio Grande* præsidiariorum partem, cui se sponte addiderunt Tapuiarum circiter quinquaginta. Quia exigua hæc manus erat ad Barra-Canium, munimentum Hispanicum, occupandum: cardo rei in eo potissimùm versabatur, ut oppugnationem ejus subitò, occultèque, aggrederentur. Metus interim erat, ne consilium hoc à Tapuis proderetur indigenis infidelibus: eoque non aliâ conditione in societatem admissi sunt, quam ut nec unguem transversum ab agmine discederent: utrquo ipso fidem exsolverunt. Quia verò non esset potestas recedendi; triduano itinere, quo per avia sunt circumducti, diebus singulis in omnium conspectu sacros suos ritus peregerunt. Poposcerat à Tapuis Arcissewskius, ut se commonerent, quando dæmonem essent evocaturi: conditionéque eâ promissum, ut ne ille sacra eorum violari, vel turbari sineret. Tertiâ igitur die, cùm corporibus jam curatis inciperet agmen moveri, arcessitus ab iis fuit: ac comperit eos prope viam in formam semicirculi, seu lunæ corniculatæ, considentes cruribus divaricatis. Ex adverso iisdem humi sedebat sacrificulus. Hic cæteros variâ interrogabat, de variis vicissim rogabatur: utrimque dabantur responsa. Sed qualia ista forent, quæ dicerentur, non satis cognosci qui iuit, vitio interpretum. Nam quibus Hollandi utebantur, solùm duas callebant linguas; unam maritimis Brasiliæ gentibus commonem, qua interpretes illi affari suni Tapuias, alteram Lusitanicam, qua ex illis audita exponerent Hollandis. Illa verò Tapuiarum ab communi illac multum abit. Incolunt enim mediterranea Brasiliæ; quæ ut in varias dissecta sunt gentes, ita linguis multùm distant; uti animis etiam sunt inter se hostilibus. Interpretes itaque multa à Tapuis responsa assequi non satis valuerunt: nec rarò è nutu potiùs, & gestibus, quam auditu, judicium ferre cogebantur. Quâ de caussâ etiam pauca adeò de Tapuiarum religione cognita habemus. Ad historiam cœptam redeo. Ubi sermocinandi paulam concio fecerat, consurrexit sacrificulus, & extra conspectum omnium abiit in sylvam, vocéque sat sonorâ dæmonem ternò etiam inclamavit. Eo non reddente responsum, redit ad suos: noviqùe inde inter eos sermones: sed quos nec interpretes caperent. Hinc sacrificulus (jussus a consessu, ut videtur) iterum petiit sylvam. Verùm neque tum ad iteratum, ternatumque sermonem, à dæmone dabatur responsum. Reversus igitur, ut antè, ad suos. Post ternò ingressus sylvam: ac tum demum eo inclamante, audita est è remotiori sylva vox sonora, sed gracilis, & velut fistulâ emissa. Hinc Tapuiæ collegêre, rem bellè habere, ac dæmonem mox affuturum. Sacrificulo ad cœtum suum reverso, verba iterum utrimque sunt commutata. Hinc denuo recessit sacrificulus. Tum varia erat acclamatio, ac sermocinatio frequens. Interim è sylva magis, & magis, appropinquabat gracilis vox dæmonis, donec hic tandem consisteret proximè sacrificulum; qui eum ad Tapuiarum cœtum deduxit. Ac ipse quidem priorem locum occupavit; dæmonem item ex adverso cœtus juxta se considere jussit. Huic jam sermones vani, nunc cœtu aliqua dicente, nunc sacrificulo, vel dæmone: quorum illi vox erat, qualis solet semper: huic gracilis illa, de qua dictum. Ac nunc sacrificulus; nunc complures ex cœto, jactare verba animosi ac masculi pectoris; aliquando etiam intentare minas, imò videri jam arma velle arripere adversus dæmonem. Quid mirum? quando si immorigerus esse pergat, quandoque verberibus etiam male mulcare dicantur. Ultima interrogantis verba excipiebat inconditus quidam multitudinis sonus, longo tractu ab imo productus pectore; qui miré adstantes afficiebat Belgas. Nisi homines coram vidissent, dixissent, conclusos in cavea leones rugire, vel caurire pantheras. Dimidiam sic horam spectarat ista Arcissewskius, cùm sacrificulus dæmonem reducit in sylvam, eoque redit relicto. Cæterum dum sic histrioniam suam agunt Tapuiæ, animadversum à Belgis fuit, militem Germanum prorupisse se ab agmine, atque inter frondes reptasse eo loci, ubi optimè occuleretur. Hinc igitur ab iis, quibus illoc incumberet, ut observarent, ne quis se subduceret, retractus mox fuit. Iterum tamen se subduxit, & quia propterea transfugii suspectus foret, ad Arcissewskium est deductus. Caussam istorum rogatus, priùs quidem frivola quædam prætexuit; verùm ubi sensit non haberi iis fidem, atque adeò vinctus traheretur ad arborem torturæ destinatam, conceptis promisit verbis, dicturum se, quod res erat: hoc verò esse hujusmodi: non intra decennium se preces Deo fudisse: ac propterea, cùm dæmonem inter Tapuias versantem conspiceret, male sibi metuisse, ne ipse homo tam nefarius ab eo facilè agnitus auferretur eo loci, quò sic similes mererentur. Et hæc quidem tum sic fuere. Quærat autem aliquis, utrùm verè hunc dæmonem fuisse credamus, quem diximus. Mihi videtur, in toto hoc negotio intercurisse fraudem, non dæmoniacam modò, sed etiam humanam. Siquidem commodiori post tempore rogavit Arcissewskius Tapuias, cur eum finxissent dæmonem, qui homo foret, sibi ipsi sæpius visus. Negare id continuò Tapuiæ, qui verè fuisse dæmonem pertenderunt. Sed sæpius jam ante viderat hominem Arcissewskius: illa verò vocis gracilitas erat a gramine, vel alio, quod ori indiderat. Nec quia fraus aderat humana, eò nullæ erant dæmonis partes. Nam aliud longe ostendit, quòd tam audacter responderunt de futuris nonnullis, quæ præsciri ab homine nequirent. Ut quòd dicerent, munimentum venturum in Fœderatorum potestatem, tribus tantùm militum amissis. Sic enim contigit. Quia verò nec dæmoniacæ est potestatis prævidere omnia, fuere in quibus eos fefellerit divinatio. Ajebant, nostros pro ponte usuros assere, atque ita fossam transituros, hoste ignaro. Sanè sic decretum nostris: quod nihil mirum fuisse spiritum malignum. Sed hostis excitatus præsensit: ac diutius se defendit globis bombardarum emissis. Quo insolito fragore, tonitrui non absimili, usque adeò exterriti fuere Tapuiæ, ut non redirent, nisi diluculo, capto munimento, atque ubi jam rebus omnibus compositis silentium intus esset. Post ista etiam, cùm Arcissewskius petiisset flumen Monguoape, atque ibi ex navibus hostium subductis vacuas quasdam incendisset, saccaro verò onustas abducere vellet, & ad hoc Tapuiarum operâ egeret, quos breviore anfractu in tutiora vellet loca remittere: planè navem ingredi recusarunt, caussam hanc adferentes, quòd mali aliquid portenderetur. Exitus respondit; quia navis ea, prædæ plena, cui imposita erant decem majora tormenta bellica, nec exigua copia vini Hispanici, saccari ac mercium aliarum, in exitu portûs angusti illisa saxo dissiliit, cunctaque naufragio sunt absumta. Atque ex his de cæteris etiam non difficilis erat conjectura. Nihil enim ullius momenti aggrediuntur, nisi dæmone priùs consulto: ubi licet, ut dixi, fraus etiam sit humana, concurrat tamen vis dæmoniaca: nec sanè aliud multitudo propositum habet, quàm cultum unius dæmonis. Cui quantum tribuat, argumento erit, quòd alia contigit expeditione. Arcissewskius à sacrificulo petierat, ut ejus rogatu dæmon, se inspectante, indusium, quod manu teneret, in sublimem aëra raperet: ac promittebat, indusium id mercedis loco cessurum sacrifico. Solùm id stipulatus fuit, ut liceret sibi dæmonem accedentem ferire baculo, quem manu teneret alterâ. Placuit conditio credulæ multitudini, quæ nullo id negotio dæmona facturum ajebat. Sed non potuit adduci sacrificulus, ut acciperet conditionem. Unde risus est ortus ingens: quo desinente, Arcissewskius sic jocabundus affatus est sacrificulum. At ego me majorem te artificem præstabo. Die enim crastina faxo, ut capite cor-

nua

nus gestes cervina, ejus magnitudinis, quæ non sinat te exire ex hoc conclavi. Hoc sermone ita hominem exterruit, ut postea, dilapsis aliò cæteris, cum interprete rediret, atque Arcissewskium rogaret, ut ne tantâ se afficeret contumeliâ. Hæc de Tapuiis ab nobilissimo, & constantissimæ fidei Arcissewskio, accepta, eò fusius sum hoc loco persecutus, quia necdum essent consignata publicis literarum monumentis; nec obscure docerent, quam arctis limitibus Deus eorum quoque potestatem constrinxerit, qui nostris etiam temporibus totos se cultui dæmonius mancipârunt.

Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem, dæmones ab antiquis esse Saxonibus cultus, quibus ante tempora Karoli Magni præter Finnum Deum, & Deaio Sibain, malus Deus, quem atturnsjebant, colebatur, ne noceret: ut est apud Georgium Fabricium lib. I Originum Saxonicarum *a*. Similiter cultū fuere Ungaris: quorum etiam rex Vata, in Belo oppido natus, se iis devovit, honori illorum caput, more Scythico, rasit, tres cincinnos pagano ritu pendulos dimisit: ut hodieque Turcis est consuetudo. Auctor eorum Antonius Bonfinius Ungar. lib. XI *b*. Quàm verò hic malorum spirituum cultus sit vetustus; nec antiquiorem, nec certiorem testem producere est, quàm divinum Mosem: qui Repetitæ Legis cap. XXXII, 17, ut grande peccatum refert, sacrificatum esse לשדים, *laschedim*. Id LXX vertunt δαιμονίοις. Vulgata similiter, item Vatablus, Junius, alii *dæmonibus*, vel *dæmoniis*. Origo est à שוד, *abolevit*, *perdidit*, *vastavit*. Inde שד, *dæmon*, quasi dicas *abolentem*, sive *vastatorem*. Planè igitur convenit cum nomine *Abaddon*, & *Apollyon*: de quo inferiùs dicetur.

Est & alter locus Levit. XVII, 7. *Ne sacrificent* לשעירם, *lasehirim*. Ubi LXX vertêre, ματαίοις; hoc est, *vanis*, *futilibus*, sive *non Diis*. Sed Aquila magis insistit vocis proprietati. Reddidit enim, τριχιώταις: uti Arias Montanus, *pilosos*. Origo quippe est שער, *horrere*, *horrescere*. Unde שעיר, *pilosus*, *hirtus*: quia hirsuti sunt horridique. Speciatim verò *Sahir* est *hircus*, ut Levit. IV. Ubi agitur de manu imponenda hirco inter sacrificandum. Et sane in illo etiam Levitici loco XVII, 7. per *sahirim*, hirci; per hircos, dæmones intelligunt R. David Kimchi in libro Radicum, & R. Moses Maimonides lib. III. More Nebuchim cap. XLVII. Ac caussam adferunt, quia Satanas præcipuè in hirci figura se soleat hominibus offerre. Unde gentiles inter numina retulere Faunos sive Ægipanas: pro quo *Capripedes Panes* ait Propert. lib. III, eleg. XVII. Uti *capripedes Satyros* Lucretius in IV:

> *Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere*
> *Finitimi fingunt, & Faunos esse loquuntur.*

Nec sane alii ab his Sileni, nisi quòd *Satyri* nomen generale sit, præcipuè autem junioribus tribuatur: at *Sileni* sint seniores, qui junioribus Satyris præfecti. Nec à vero abludit, *Satyrus* unius literæ immutatione fieri à voce ea, qua Mosen usum vidimus; nempe à *sahir*, quo dicebamus propriè notari *pilosum*, vel *hircum*, ac μετωνυμικῶς *dæmonem*. Jesaiæ tamen XIII, 21, ubi sermo de urbis excidio, sic ut in ædium ruinis habitaturi sint furunculi, & ululæ, & *sehirim*: Aben Esra, quia de ululis antecessit, aves intelligit horrendas locorum desertorum. Ac Junius similiter, qui *scopes* interpretatur. Verum LXX, qui Levitici XVII, 7, ματαίοις verterant, non dubitant hic δαιμόνια transferre. Ac satis verisimilis est opinio Serarii, qui, suo in Tobiam commentario, censet μουζεὶν, (quomodo, P[illegible] teste, Chaldæis & Hebræis vocabatur lapis sacrificari solitus adversus dæmonem terrestrem) sic dici, quasi *menos sehirim*, hoc est, fugans pilosos, sive dæmonia. Sanè & dæmonia locis gaudere desertis, notissimum est. Unde fortasse Psal. XC, sive XCI, 6, *dæmonium meridianum*, quod à meridie, hoc est, deserto veniret. Nam Judæis desertum est ad meridiem. Sequor autem LXX, qui habent δαιμονίου μεσημβρινοῦ: uti & vulgatam: in qua, ut dixi, est *dæmonium meridianum*. Nempe olim legebatur ושד, *vasched*, hoc est, *& dæmonio*. Quam vocem & vidimus jam antè Deut. XXXII, 17. Sed nunc legitur ישוד, *jaschud*, id est *vastante*. Futurum enim accipitur pro præsente. Ita pestilentia intelligatur: ea meridiana dicatur, quia imprimis grassatur in calore Solis intenso. Nam & aer eo attenuatur, ut magis se venenum diffundat; & corpora humana magis laxantur, ut faciliùs venenum hauriant. Valde hæc firmantur eo, quòd proximè subjicitur: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Ad te autem non appropinquabit.* Optime enim hæc conveniunt pestilentiæ latè grassanti.

Atque hæc quidem ex veteris instrumenti libris. Ex gentilium scriptoribus apud nullos de spirituum cultu tam multa reperias, quam apud Platonicos. Quorum opinio erat, spiritus *procurari certis precationibus*: ut ait Appulejus de Deo Socratis. Ac satis hoc ex iis elucet, quæ superiùs diximus. Sed in quæstione est, utrum bonos coluerint spiritus, an malos. Quin propositum iis fuerit, bonos venerari, non est, cur dubitemus. Atque hæc etiam caussa, cur jejuniis se bona fide præpararent. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Boni enim cultum ejuscemodi, ut Dei proprium, aversabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carnium delectari, imò fumigatione nidoréque vivere, ac pinguescere: quæ ridicula quidem sunt; interea tamen, cujusmodi coluerint spiritus, ostendunt. Præsertim cùm idem fateatur, omne id genus spirituum pro malo habendum, quod sanguine capiatur victimæ, ac cogi debeat, ut faciat, quæ homines velint. Firmantur hæc quoque iis, quæ Lucanus de magia cecinit in sexto, & illis quæ B. Augustinus adversus Platonicos disserit in decimo de Civitate Dei cap. XI, quæque ibidem Vives annotavit. Et ne Porphyrio insistam, Platonici etiam cæteri eos invocarunt spiritus, qui Delphico, & cæteris oraculis, præsiderent. At mali fuere spiritus, quia non rectum, sed gentilem exegere cultum; uti ludos, lectisternia, & alia, nunc Jovis, nunc Apollinis, nunc alius numinis honori. Quamobrem ita statuendum, non illos invocasse angelos, qui continuò vident Dei faciem in cælis; sed illos, ut Empedocles vocat *a*, οὐρανοπετεῖς δαίμονας *b*: qui sub imagine serpentis fœde adeò illuserunt primis parentibus, ac nunc quoque, sed inconspicui, innumeris spiris, vibrante lingua, circa nos serpunt, ut animas veneno suo inficiant & interficiant. Hoc etiam ostendit eorum μυστικὴ θυσία *c*. Sic enim in Christianorum opprobrium, quibus ita dicitur Eucharistiæ sacramentum, nominarunt abominandum sacrificium suum; quantum colligere est ex sermone illius Thracis apud Michaelem Psellum *d* de operationibus dæmonum. Quo in sacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exsectus utero: quod ut legas apud Baptistam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multò ante proditum à Lucano, hisce versibus in texto:

> *Vulnere si ventris, non qua Natura vocabat,*
> *Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.*

Atque hic apertus est dæmonum cultus. Præter quem alter est, usque adeò occultus, ut ipsi, qui eum colant, nesciant: ac propterea vel mortem potius oppetere sint parati, quam hujusmodi quid profiteri. Tales sunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipsi citra pactum, saltem expressum, imitentur; sic quoque respondente eventu: imò & illi, qui ista ab aliis pacti nesciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca, sed naturæ; quippe longè potentioris, quàm vulgo credatur. Huc refero eos, qui res vim humanæ potestatis exsuperantes agunt verbis aut characteribus quibusdam ignotis, quibus fortasse diabolorum nomina & eorum invocationem signavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone usi sunt. Hujusmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quòd majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quam iis, quæ intelligantur: ut etiam leges apud Joannem Picum, principem Mirandulanum, in Positionibus suis. Atque ut nihil ejusmodi foret, quale metuimus; saltem verba etiam cognita, nec in se mala, sacramentum sunt dæmonis ex tacito pacto

a Pag. 62, edit. Jenensis an. 1597.

b Pag. 223. edit. Operini an. 1568.

a Apud Plutarchum de non fœnerando.

b Dæmones, qui de cælo deciderunt.

c Mysticum, sive arcanum sacrificium.

d Pag. 18.

pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præstanda, quæ nequit potestas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis sunt, quæ his verbis Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. 2: *Dixit Homerus, profluvium sanguinis vulnerato femine Ulyssem inhibuisse carmine; Theophrastus ischiadicos sanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, M. Varro podagris.*

Huc etiam pertinent versus Vindiciani a, Comitis Archiatrorum, ad Valentinianum Imp.

> *Gramine seu malis ægro præstare salutem,*
> *Carmine seu potius. Namque est repperta salutis*
> *Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.*

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap. I, Myrepsum sect. II, antidot. CCXCVIII, CCCCV, CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Jubet ille ad sanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inscriptum sit *abracadabra*: inde eam de collo suspendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim secuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Basilides hauserat suum *Abraxas*: quem pro numine summo coluit, nomine prorsus fictitio; sed quod literis conuneret numerum dierum b, quos annus habet absolutus; unde & B. Hieronymi suspicio erat, Ἀβραξας esse non alium, quàm Persarum Mithram, hoc est, Solem, qui annuo cursu hoc spatium conficit. De Basilidis hoc numine, sive eo dæmoniorum principem, sive solem, sive utrumque, significant, vide Irenæum lib. I, cap. XXIII, Tertullianum de Præscript. cap. XLVI, Epiphanium hæresi XXIV, Hieronymum adversus Luciferum, & lib. I in Amos; item Augustinum, Theodoretum, & Damascenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

Qui ista dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel sequentes, magica omnia naturali ratione, arteque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant, sapientis esse ad illa recurrere, quæ utrum sint, nondum conveniat; præsertim cum abunde ratio eorum reddi possit ex iis, quæ humanæ sint potestatis: idque partim per imaginationem, partim per verba, ac characteres. Quippe imaginationis vim satis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum signorumque vim esse persuadeant ægris, imaginatione tali sæpe ægros valetudini suæ restituisse. Atque hoc movisse Philippum Aureolum, sive Bombastum Paracelsum c malis dicere, ut in morbis, quos quis à magis immissos imaginetur, ad sagas & zigineros jubeat accedere; nec promittere dubitet, si remedia quæ docuerint, cum vehementi imaginatione adhibeantur, fore ut morbis feliciter medeantur. Jam ad vim imaginationis hic alterum accedere, quia spiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animantia; quandoquidem aspis, conspecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures suas obturet, atque ita carmen reddat inefficax. Huc ipsum regium vatem testari Psalmo LVII, sive, juxta Hebræos, LVIII, 5. Singulis istorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam esse imaginativæ vim, sed in ἀμέσως d conjuncta. Cujus generis etiam est, si æger, melancholicus, aut simplex à medico, nullam verborum vim credente, gnarus interea, quantum possit imaginatio, de mirifica verborum virtute persuasus, valetudinem suam recuperet. Quanquam non existimem, pii ac prudentis medici esse, sic ægri credulitati illudere, cum ea res superstitionis periculo non careat. At interea quid ista ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem sint, quo pacto quæso adstruent ad ea se vim diffundere imaginativæ? Planè inquiunt: quia imaginatio turbat spiritus & humores, posteaque inde vis prodit in verba, & characteres, haud aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod fascinum vocamus; quo pacto item mulieres pleræque, menstruis laborantes, speculum novo inficiunt vapore. Sed halitu aut vapore posse multa infici non dubito. At quod propterea omnem fascini vim in imaginatione, & spiritu oculis exeunte ponant, difficulter persuadent. Magis placet sententia eorum, qui ut non negant posse spiritum noxium ex maleficorum oculis prodire, ita hic neutiquam subsistunt; sed utcunque hoc sit, in vero fascino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & sententia est Ludovici Vairi in secundo de Fascino cap. ult. ubi Fascinum definit, perniciosam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expressum pactum cum eisdem dæmonibus firmatum. Sed disputationem hanc nunc non ingrediar. Tantum quæro, quid simile sit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum sive ἐμμέσως a, sive ἀμέσως b, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi posse, non negamus. Sed quænam alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio est ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum sensus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipsa verò per se vim obtineant nullam; quippe quæ non φύσει c significent, sed θέσει d, sive κατὰ συνθήκην e: ut est apud Arist. initio περὶ ἑρμηνείας f. Aliter si esset, verba eadem idem apud omnes valerent, cum contra videamus, vocem eandem huic gentium illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc sit vox *amen*. E Latinis hac utitur Arnobius in septimo, cui idem est, ac *amentum*; ut dicitur *momen*, *momentum*; *fulmen*, *fulmentum*; *limen*, *limentum*, *monumen*, *monumentum*, aliaque. Est verò *amen* sive *amentum* id, quo hasta, aut jaculum vincitur, ut mitti possit; unde in vett. glossis etiam exponitur ἅμμα g τῶν ἀκοντίων, &, ἅμμα h λόγχης. Sed Græcis ἀμὴν est εἶδος i πλακοῦντος, ut interpretatur Hesychius. At quanto aliud est Hebræum *Amen*; quo liber quisque psalmorum terminatur, ut Psal. XLI, & alibi; quo item crebrò in Euangelio utitur Christus; quodque in Ecclesia primitiva populus respondebat post recitatas preces; ut videre est I Cor. XIV. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut LXX reddunt: vel, ut alii, *firmetur*, *stabiliatur*: ab radice אמן *aman*, id est, *verax ac fidelis fuit*. Possem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diversa, pro linguarum ratione, significatio sit. Sed his dejectis, tandem, velut Gorgonis caput, obtenduot nobis locum divini Psaltæ k, qui illud dicere videtur, tantam esse carminis vim, ut illam etiam aspides extimescant. Et videtur hæc etiam sententia esse Augustini, Cassiodori, atque aliorum. Quorum major eâ parte apud me foret auctoritas, siquis eorum ad hanc iis interpretationem præivisset, qui ex professo id egissent, ut naturæ arcana scrutarentur. Nunc apud eos universos altum de re usque adeo miranda silentium est. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis sic scriberet: *Huic difficulter fides haberi potest, neque tamen prorsus abroganda, cum fieri possit, ut poetico more locutus fuerit.* Sanè poeticum opus est, unde is locus promitur: eoque verisimilius est psalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, sed κατὰ μεταφορὰν significare; quòd sic agat aspis, quasi contemnat carmen, planéque ad illud obsurduerit. Sententia igitur psaltæ ea fuerit: Tantum esse suorum hostium furorem, ut non magis possit mitigari, quàm moveatur aspis incantantis carmine. Nam æquè surdos esse hostes suos, ac surda est aspis ad tale hominis carmen. Quomodo & Jerem. VIII legas: *Ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos.* Summùm igitur hinc consequitur; solere à magis carmen occentari serpentibus: sed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam esse ejus carminis vim, & hoc pro versutia sua scire serpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem sic colligo, nullam ex se esse carminum efficaciam; nec qui iis se morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis parendri vi efficere.

Ad eandem cum dæmone societatem refero præstigiatores, non eos quidem, qui sola manuum agilitate, vel ingenio-

---

Marginal notes (left): a Apud Marcell. Empir. — b A = 1, β = 2, ρ = 100, α = 1, ξ = 60, α = 1, ς = 200; [total] 365 — c Libro de morbo caduco. — d Immediate.

Marginal notes (right): a Mediatum. — b Immediatum. — c Natura. — d Positione. — e Ex instituto. — f De interpretatione. — g Vinculum telorum. — h Vinculum hastæ. — i Genus placentæ. — k Psalm. 58, 5.

genioso quopiam dolo, offucias faciunt; sed qui res agant, quæ arte vel opera solâ humanâ præstari minime possint. Ut cùm Tricalanus ille Cenomannus, præsente Karolo IX. Galliarum rege, ex torque aureo alienus à se longius remoti annulos pelliceret singulos, & advolantes sua reciperet manu, prout saltem videbatur; ac torquis nihilominus salvus & integer reperiretur. Ad cujus rei conspectum sic Rex exhorruit, ut hominem abire jusserit, nec passus eum sit in conspectum suum amplius prodire; imò pro grandi præmio, quod exspectabat, judicio sit traditus, spe tamen veniæ, si conscios Magiæ proderet. Narrant eam rem Bodinus Dæmonolatriæ lib. III cap. III, Delrius lib. I Disquis. Mag. cap. IV, Raguseius de Divinatione lib. II, epist. VI. Ac multa id genus alia possum ex variis referre. Sed non est animus ea exscribere, cùm ex iis peti possint, qui argumentum hoc cum cura tractarunt. Neque jam laboro, verene fiant, quæ fieri putantur; an sensui & phantasiæ illudatur. Utrumque quidem concurrere existimo: ac sic, ut censeam, persuadent antiquorum temporum exempla, omnium gentium consensus, ac nostræ etiam ætatis experientia. Alia igitur fiunt, alia fieri videntur, & ob ea, quæ fieri constat, etiam similia à multis creduntur, quæ non fiunt, sed videntur. Interea sufficit nunc nobis, quod ut multa eorum, seu ea facta, seu ficta, sic videantur, non aliter fieri potuerit, quam ope dæmoniacâ. Atque hæc de malorum spirituum cultu, & imprimis magia diabolica: quæ eò hominem perducit, ut fiduciam reponat, non in eo qui creavit, sed rebus creatis, imò jurato Dei hoste, & nostro etiam planè ἀσπόνδῳ: juxta illud Genes. III, 15: *Inimicitias ponam inter te, & mulierem; & semen tuum, & semen illius.* Unde &, ex veteris Ecclesiæ consuetudine, in baptismo renunciatur Satanæ & pompis ejus. Utrique verò, & Deo, & diabolo, tam diversis dominis, ut docet nos Christus *a*, servire non possumus. Eoque Apostolus quoque I Cor. X, 21: *Nolo socios vos fieri dæmoniorum.* Ut satis mirari non possim, tantam fuisse superioribus seculis cæcitatem, atque inscitiam, ut Salmanticæ & illa magia, quam dicunt θεουργίαν, & altera, quam γοητείαν nominant, scholis publicis doceretur: quemadmodum in tertio de natura dæmonum tradit Io. Laurentius Ananias, Theologus Tabernas, & ejus fide Georgius Raguseius Theologus, Medicus, & Philosophus Patavinus, lib. II de Divinat. epist. VI.

a Matth. 6. 24. Luc. 16. 13.

Cap. IX.

De religioso bonorum spirituum cultu, qui è Scripturis refellitur, ubi & ad inanem philosophiam refertur. Obtinuisse eum apud Phrygas, eoque à Paulo ad Colossenses scribente, & à Laodicena synodo rejectum. Quod cultus genus angelis conveniat, & ut nec alium Ecclesia Smyrnensis à S. Polycarpo didicerit. Cur religioso abstinuerit. Eandemque mentem fuisse Irenæi, Origenis, Arnobii, Lactantii, Ambrosii; sive Hilarii Romani, cujus ætat exponuntur: præterea Augustini, Chrysostomi, Theodoreti. Et unde Angelicorum hæresis nomen acceperit.

A λατρείᾳ malorum spirituum ad venerationem venio bonorum. Quos ab hominibus prius fuisse cultos, per est verisimile. Sane Josephus Albus lib. III in Icarium cap. XVIII arbitratur, hanc omnium antiquissimam fuisse idololatriam, quod homines angelis cultum statuerint tanquam mediatoribus, & sequestris, inter se, & Deum. Sed enim hic etiam honor universè damnatur Deuteron. VI, 13. item X, 20. & Matth. IV, 10: *Dominum Deum timebis, & illi soli servies.* Item ab Apostolo ad Gal. IV, 8: *Iis, qua naturâ non sunt Dii, serviebatis.* Et ut particularim magis de Angelis dicam, Apocal. XIV, 10, angelus B. Joanni adorare volenti ait: *Vide, ne feceris; conservus tuus sum.* Etiam ad Coloss. II, 8, legas: *Videte, nequis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.* At commate XVIII: *Nemo vos seducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ.* Satis inde conspicimus, ut prius cavere jubeat à philosophia: nempe eâ, quæ, ut se Apostolus interpretatur, inanis est fallacia; qualem dicit, quæ non insistit traditis à Christo; sed ab hominibus, qui judicant secundùm elementa mundi, hoc est principia mundanæ sapientiæ. Postea istius inanis philosophiæ exemplum subdit, quando quis, humilitatis prætextu, non rectà ad Deum ac Christum preces suas fundit, sed mediatores angelos, more Platonicorum, invocat: quibus spiritus ejusmodi sunt *divinæ medii potestates*, ut ait Appuleius, *inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.* Colossi, quibus ea scribit Paulus, Phrygiæ erat civitas, uti metropolis ejus Laodicea. In Phrygia autem, & Pisidia, obtinuit hic cultus, non Apostolicis modò temporibus, sed etiam tribus post seculis. Unde Synodus Laodicena, anno Christi CCCLXIV, (non, ut aliqui volunt, ante Nicenam generalem) sic cavit can. XXXV, sive CXXXVIII, juxta collectionem & interpretationem Dionysii Exigui: *Quod non oporteat Christianos Ecclesiam Dei relinquere, & ire atque angelos nominare, & congregationes facere, quæ interdicta noscuntur. Siquis igitur inventus fuerit huic occultæ idololatriæ serviens, sit anathema, quia dereliquit dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei, & se idololatriæ tradidit.* In quibusdam vete. conciliorum edit. pro *angelos*, legas *angulos.* Atque ita & Bartholomæus Caranza expressit. Sed Græce est ἀγγέλους, ut habet codex canonum Ecclesiæ universæ à Justiniano Imperat. confirmatus, & Græce Latineque cum notis eruditis editus a Christophor. Justello J. C. Etiam in commentario ad hunc canonem sic legisse liquet Joannem Zonaram, & Theodorum Balsamonem: imò annis sexcentis ante eos sic etiam legit Theodoretus; cujus verba ad memoratum Paulinæ epistolæ locum sic Latinè sonant: *Qui legem defendebant, etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem per eos datam. mansit autem diu hoc vitium in Phrygia, & Pisidia. Quocirca synodus quoque, quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos, & ne relinquerent dominum nostrum Jesum Christum.* Atque eadem repetit in cap. III. Qui verò angelos putant utiliter invocari, ajunt Theodoretum loqui de invocatione istiusmodi, quâ, prætermisso Christo, invocarentur angeli, velut Dii; hoc est honore, qui uni Deo deberetur. Videlicet volunt, bifariam ab hominibus coli angelum; aliis, ut naturâ Deum, sive ut principium primum, bonum summum; aliis, ut Dei ministrum, cujus ope atque auxilio faciliùs aliquid impetretur à Deo. Sed aliter primis credidere seculis; quibus constanter placuit illud Apostoli *a*: *Unus Deus, unus mediator Dei & hominum, homo Jesus Christus.* Quod B. Augustinus sic exponit contra epistolam Parmen. lib. II, cap. VIII: *Illum solum esse mediatorem, pro quo nullus interpellat; sed ipse pro omnibus.* Nec propterea omnem Angelorum cultum damnarunt. Triplicem enim fatentur. Unus est mentis, qua naturæ angelicæ excellentiam agnoscimus. Alter est voluntatis, quo officia tam excellenti naturæ convenientia præstare parati sumus. Tertius est corporis, quo, si sic usu veniat, demissionem extrinsecus testamur. Interno non est cultus ille religiosus; quia non agnoscimus angelos, ut principium aut originis, aut salutis nostræ. Quin neque est cultus subjectionis civilis; quomodo veneramur regem, ac magistratus; imò & parentes, ac præceptores. Sed est cultus reverentiæ moralis: quo qui nobis dignitate ac virtute præcellunt, etsi nullum in nos imperium habeant, sedulò honoramus. Nempe ut viros sanctos, imò &

a 1 Tim. 2. 5.

doctos, colimus, sic nec angelos; sed angelos augustius. interim eâdem cultus specie, etsi gradu aliquantum dispari. Religiosum vero cultum penitus nesciere antiqui, nec angelorum, nec martyrum. Quemadmodum videre est ex epistola Ecclesiæ Smyrnensis, de martyrio Polycarpi ad Ecclesias Ponti scripta; ut est apud Eusebium Hist. Eccles. lib. IV, cap. XIV: τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι. *Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, ut discipulos, & imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem & magistrum declaraverunt, merito amplexamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.* Videmus, ut non doctor aliquis; sed Ecclesia Smyrnensis, eaque à Polycarpo, discipulo B. Joannis, edocta, clarè dicat, non se Martyres σέβειν a, sive προσκυνεῖν b, sed ἀγαπᾷν c. Nimirum Christiani veteres, & seorsim, & junctim, & pro se singuli, & alii pro aliis, Deum precabantur; mutuò etiam, ut id fieret, rogabant; verùm quem præsentem nescirent, sive angelus, sive anima foret defuncti, minimè invocabant: quia, de cujus præsentia non constaret, eum cum fiducia auditionis, ut de exauditione nihil dicam, minimè invocare auderent: præsertim cùm ejus rei in Scripturis nec præceptum haberent, nec exemplum. Sciebant quidem, Deum aperuisse Elisæo d, quid Giezi egisset; Petro e item, quid animi foret Ananiæ; nec eos fugiebat, majora etiam beatis animis præstare posse, si velit. Sed hoc velle eum, non satis liquebat. Ac præterea videbant, si hic morbo correptus, ille naufragii, iste incendii, alius alio periculo constitutus, non unâ, sed aliâ atque aliâ mundi plagâ, angelum, vel quamcunque creaturam, invocaret; honorem, quem Deus alteri tribuere noluit, transscribi creaturæ: nec enim cadere in finitam potestatem, ut uno eodemque momento, una omnes omnium preces tam dissitis toto orbe locis audiret, nedum exaudiret. Quamobrem veteres non alium angelis honorem exhibebant, quàm quòd præclaram eorum naturam, & erga se affectum agnoscerent; eoque nomine amarent, prædicarent, & pro exemplo sanctimoniæ sibi proponerent. Sed adorationis & invocationis cultum minimè præstabant: quod ex synodo Laodicena, & vetustis Smyrnensis Ecclesiæ actis vidimus. Nec ab horum judicio alii Theologi veteres recessere. Audiamus Irenæum lib. II, cap. LVII: ubi cùm dixisset, Ecclesiam per universum mundum charismata sua uti gratis accepit, ita gratis, non pecuniam accipiendo, vel decipiendo aliquem, conferre: subjungit continuò ista; quæ Græce etiam adduxit Eusebius lib. V Hist. Eccl. cap. VII f: *Nec invocationibus angelicis facit aliquid, nec incantationibus, nec aliquâ pravâ curiositate; sed munde & pure & manifestè orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, & nomen Domini nostri Jesu Christi in virtute secundum utilitates hominum, sed non ad seductionem perfecit.* Ubi pro *dirigentes* (ut est in editione Erasmi, Gallasii, & Feuardentii) *dirigens* rescripsi: pro *perfecit* etiam *perficit* malim. Satis autem ex his verbis liquet, B Irenæo sive potiùs Ecclesiam, de qua sermo est Irenæo, ignorâsse tum temporis preces, quæ ad Angelos fierent; sed eas direxisse tantummodo ad Deum Patrem, & Dominum nostrum Jesum Christum. Atque hoc etiam nos Origenes docet in octavo contra Celsum: Τοὺς [illegible] ἀ[illegible], ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐ[illegible] θεῖοι εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν τῇ ἱερᾷ [illegible] γραφῇ· ἀλλ᾽ [illegible] ὥστε προσκυνεῖν [illegible], καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, [illegible] προσκυνεῖν αὐτοὺς [illegible]. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι [illegible] διὰ τοῦ [illegible] πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου, καὶ θεοῦ. *Angelos ex officio suo nominare docti, invenimus, propter divinitatem quandam, interdum deos vocari a sacra scriptura: sed non sic, ut jubeamur eos adorare, aut divinis honoribus colere, quamvis dona Dei nobis afferant. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes, & gratiarum actiones, destinanda sunt ad Deum, rerum omnium dominum, per majorem omnibus angelis, summum pontificem, vivum verbum, & Deum.* Plura etiam ibidem in hanc mentem subjungit. In quibus & illud: Ἀγγέλους καλεῖν μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον. Vetus interpres: *Angelos invocare absque ipsorum* (de iis) *cognitione, cujus homo capax non est, non videtur rationi consentaneum.* Mens eadem Arnobio, pene initio libri tertii adversus nationes: *Subjiciunt etiam hæc: si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis, neque adoratis, nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis, & religionum conjungitis ritus?* His sic potius occurrit, non esse nisi unum Deum, eoque non nisi uni divinum posse honorem præstari. Sed quia & angeli in Scripturis Dii dicuntur, ut in isto g: *Minuisti eum paullum ab angelis:* eo non ingreditur Arnobius disputationem, an plures sint Dii; dicereque est contentus, quicquid colendum, coli in Deo principe. Sic enim superioribus subjungit: *Possumus interim* (hoc est, omissâ disputatione, Dii ne sint plures) *dicere ad cultum divinitatis obeundum, satis est nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus constitutor moderatorque cunctarum. In hoc omne, quod colendum est, colimus; quod adorari convenit, adoramus; quod obsequium venerationis exposcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipsius teneamus caput, à quo ipsa divinitas divinorum omnium, quæcunque sunt, ducitur, supervacuum putamus personas ire per singulas,* &c. Pluraque ibidem in hanc sententiam universe scribit Arnobius: ut ad angelos etiam hæc pertineant. Imò & nominat hos, discipulus ejus, Lactantius lib. II, cap. XVII: *Neque Angeli cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei. Itaque nullum sibi tribui honorem volunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici & prævaricatores, Dei nomen sibi, & cultum Deorum, vindicare conantur.* Quo pacto autem, qui spiritus invocarent, se defensitarint, planum fit ex effugio eorum, quoties culpæ iis daretur, quod adorarent solem, vel lunam, ac sidera. Hoc quale sit, dicet Ambrosius, sive quisquis ille scriptor commentarii in epistolas Paulinas. Hic in cap. primum ad Romanos sic scribit: *Solent, passi pudorem neglecti Dei, misera uti excusatione, dicentes, per istos posse iri ad Deum, sicut per comites pervenitur ad regem.* Sed quomodo his occurri oporteat, malo verbis dicere ejusdem scriptoris, qui continuò subjungit: *Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, si qui etiam tractare fuerint inventi, jure, ut rei damnentur majestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, & nescit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet, omnium enim merita novit, promerendum, suffragatore non opus est, sed mente devota.* Hæc ille bene antiquus scriptor, ut qui Damasi Papæ temporibus vixerit, quemadmodum ipse testatur in cap. III, epist. I ad Timoth. Ac beatus etiam Augustinus lib. IV contra duas epistolas Pelagianorum cap. IV, citat bene quædam ex explicat. cap. V ad Rom. verùm sub Hilarii nomine, non Pictaviensis illius; sed, ut Lovaniensibus observatum, Hilarii potius Diaconi, qui Lucifero Calaritano illi, ut Hieronymus appellat, orbis Deucalioni, adhæsit. Cassiodori tamen ætate tribuebantur Gelasio, ut patet ex libro de divinis lectionibus cap. VIII. Ubi

Cor-

a Venerari.
b Adorare.
c Diligere.
d 4 Reg. 5. 26.
e Act. 5. 3.
f Edit. quibusdam cap. 58.
g Ps. 8. 6. Hebr. 2, 7.

a Proleg. in epist. Paul.

Cornelius à Lapide a intelligit Gelasium Cæsariensem: eumque vixisse ait ante concilium Chalcedonense, & scripsisse librum de duabus naturis. Verùm auctor libri de duabus naturis non Cæsariensis, sed Cyzicenus fuit episcopus; nec ante Chalcedonense concilium, sed circa annum cccc xc vixit. At magis etiam ratio eos fugit, qui commentarium illum in epistolas Paulinas ad Remigium Antisiodorensem retulere. Nam claruit ille demum annis post Damasum quingentis. Venio ad B. Augustinum, qui & ipse plurimis in locis cultum rejicit Angelorum, atque ad unum nos Mediatorem Christum manu ducit. Ut Confess. lib. x, cap. xlii: *Quem invenirem, qui me reconciliaret tibi? Ambiendum mihi fuit ad angelos? qua prece? quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes: sicut audio, tentaverunt hæc & inciderunt in desiderium curiosarum visionum: & digni habiti sunt illusionibus. Diabolus enim erat transfigurans se in angelum lucis.* Capite verò sequenti clarè nos ad unicum intercessorem Jesum Christum remittit. Idem lib. de vera Religione, cap. lv: ubi cùm de sanctis defunctis dixisset, *honorandos esse propter imitationem, non adorandos propter religionem:* subjicit idem de angelis esse statuendum. *Quare*, inquit, *honoramus eos charitate, non servitute: nec eis templa construimus. Nolunt enim sic se honorari à nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. Rectè itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum, ne se adoraret.* Item lib. xx contra Faustum Manichæum, cap. xxi: *Ipsi sancti, vel homines, vel Angeli exhiberi sibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit hoc in Paulo, & in Barnaba, cùm commoti miraculis, quæ per eos facta sunt, Lycaonii illis tanquam Diis immolare voluerunt. Conscissis enim vestibus suis, confitentes & persuadentes eis, se Deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, sicut etiam in Apocalypsi legimus Angelum se adorari prohibentem ac dicentem adoratori suo: Conservus tuus sum, & fratrum tuorum. Ista sibi planè superbi spiritus exigunt, diabolus & angeli ejus; sicut per omnia templa, & sacra gentilium.* Idem libro primo contra Maximum, Arrianorum episcopum: *Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Christi, & ab Ecclesia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantùm debetur Deo.* Similia habet lib. x de Civit. Dei, cap. vii, & xvi. Item in Psal. xcvi. Adi & Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. i, homil. iii. Cujus verba apponerem, nisi multa huc pertinentia sparsim haberet. Sufficerit igitur digitum ad fontem intendisse. Vide & Theodoretum lib. iii Græc. Affect. ubi inter alia inquit de angelis: Οὐ μὲν θεοὺς τούτους ὀνομάζομεν, οὐδὲ θεῖον αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, οὐδὲ μερίζομεν τὸν (ὄντως) ὄντα θεὸν, καὶ τούτοις, τὴν θείαν προσκύνησιν· ἀλλὰ τούτους τιμιωτέρους μὲν ἀνθρώπων, ὁμοδούλους δ' εἶναι φαμέν· *Neque verò hos Deos putamus, neque divinum illis honorem tribuimus, neque adorationem inter eum, qui verè Deus est, & angelos, partimur; sed eos honoratiores quidem hominibus, attamen conservos esse dicimus.*

Eos, qui angelos colerent, Angelicos dixere. Quorum meminit Epiphanius hæresi lx, & ex eo Zonaras, ac Balsamo ad xxxv canonem concilii Laodiceni. Mirum verò, ambigere Epiphanium, an non & ita vocari potuerint ab regione ultra Mesopotamiam, quæ Ἀγγελίτη dicta sit. Nam ut sanè *Angelina* rescribas, (quomodo uterque vertit interpres) non tamen ἀναλόγως inde ἀγγελικὸς deducas. Nunc verò Ἀγγελίνη habet tum Basileensis editio, tum Parisina. Ac in codice etiam Justinianeo lib. i, tit. xxix, qui est de officio magistri militum, in tribus MSS. *Ingilena* reperit L. Russardus J.C. Clariùs igitur τὸ ἔτυμον perspexit Augustinus hæresi xxxix: *Angelici in Angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.*

Cap. X.

Acceditur ad animam humanam: quam nisi superesse corporibus putassent, nunquam honore coluissent divino. Cur rationalem creaturam condiderit Deus. De immortalitate ejus consensus gentium. Μετεμψυχώσεως *figmentum videri ortum ex certissima traditione de Resurrectione futura. Dogma de migratione animæ à variis fuisse gentibus receptum. Idem sensisse Pharisæos: non tamen eò spectasse Herodem, cum Christum putaret eundem ac Joannem Baptistam. Saducæorum error ex Mose non uno refellitur argumento. Origo ejus sectæ. Insanus Epicuri & Dicæarchi error: eique opposita sententia priorum: ut Thaletis, Pherecydis, Pythagoræ, Platonis. Aristotelis de eo sententia, item Stoicorum: ac argumenta aliquot pro animæ immortalitate.*

AB angelis venio ad animam humanam. Duplex enim est creatura spiritualis; utraque æterna & immortalis; sed una secundùm se totam, ut angelus; altera secundum partem sui nobiliorem, ut homo. Quas ambas Deus creavit, non tam ne deessent, qui eum laudarent & admirarentur; cùm Deus non sit indigus laudationis alienæ; quàm quia naturæ ejus, qui Optimus, ipsaque bonitas foret, conveniret, ut natura etiam foret, quæ divinâ ad beatitatem gratiâ perduceretur; eoque cognosceret Universi auctorem, eundem amaret, coleret, imitaretur; atque ita, pro modo creaturæ, similis redderetur Deo. Quem finem cùm sibi proposuerit Deus, facilè etiam videmus, cur & angelum, & animam, naturæ creârit incorruptibilis & immortalis. Verissimaque hæc de animarum immortalitate sententia pro fundamento erat erronei cultus, qui iis à gentibus præstitus fuit. Nec enim persuaderi ille cuiquam potuisset, nisi qui putaret, animas à morte superesse. Mirum verò, cæcas nationes plus hac parte vidisse Saducæis, qui Mosem haberent. Eò videndum, quæ potissimum in hanc opinionem gentiles impulerint. In iis familiam ducit traditio, quæ a Noacho, & ejus liberis, ac nepotibus, quasi per manus, ad posteros devenit. Unde L. Seneca epist. cxvii: *Cùm de animarum immortalitate loquimur, non leve momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Utor hac persuasione publica.* Nec Senecæ solum ætate sic erat. Hodieque ea traditio est apud remotissimas gentes. Ut de Guineensibus varii tradidere, item de Sinensibus; ut his I. Hugo Linschotanus: de Peruanis, & Mexicanis, Josephus Acosta; de Virgineæ incolis Thomas Harioth Anglus.

Imò non animas modò superesse post mortem, consensus gentium fuit: sed apud multas etiam reliquiæ fuere de nova cum corporibus conjunctione, quam resurrectionem dicimus. Sed fœdè eam corruperunt in illam, quam dixere μετεμψύχωσιν, quasi dicas *transanimationem:* item μετενσωμάτωσιν, hoc est, *migrationem de corpore in corpus:* etiam παλιγγενεσίαν, sive *regenerationem.* Quæ non Pythagoreorum duntaxat, sed multarum etiam gentium opinio fuit, & admodum dissitarum. De Ægyptiis, testis Herodotus; à quibus etiam id hausisse Pythagoram, idem tradit. Zamolxis quoque juxta Julianum in Cæsaribus, idem docuit Getas, à quibus post mortem divino honore cultus fuit. In Galliis similiter Druidas sensisse, refert Cæsar in sexto. Deque Germanis idem prodit Appianus in Celticis. Etiam Simon Magus amplexus est hoc dogma, teste Irenæo lib. i, cap. xx, & Tertulliano lib. de Anima cap. xvi. Adhæc Manichæi, ut est apud Augustinum hæres. xlvi. De Judæis Thalmudistis idem liquet ex Thalmud ordine iv, tractatu ic. Sed magis mirandum, quod Pharisæis quoque hoc placuit: ut intelligentissimus ejus sectæ tradit Flavius Josephus lib. xviii Antiquit. cap. ii, & de bello Judaico lib. ii, cap. viii. Imò, ex multorum opinione, inde est, quòd Herodes

Galilææ tetrarcha putârit, animam Joannis Baptistæ, à se decollati, insinuasse se in corpus Jesu Christi; ut colligunt ex Matth. XIV, 2. Sed non potuit hoc Herodes putare de eo, quem non infantem, sed jam maturæ ætatis virum sciret. Ut Herodis potius opinio fuerit, sanctissimum virum, quem paullo ante ipse occiderat, divinitus esse resuscitatum à mortuis; quique antea non fecisset miracula, nunc pro præmio hoc accepisse, quod eâ instructus esset potestate. Vel dicendum, putasse Herodem, animam Joannis se insinuasse in corpus Jesu, ejusque animâ expulsâ, imperium occupasse, & tanta fecisse miracula.

Verum ut fœdus ille Pharisæorum erat error in populo Dei: ita longè fœdior, quòd Saducæi immortalitatem animarum tollerent, qui tamen libros reciperent Mosaicos: in quorum initio legas Gen. I, 16: *Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ: & factus est homo in animam viventem.* Ubi non vita intelligi mortalis debet, qualis mutorum est animantium; sed ejusmodi, quâ secernantur ab iis, ac proinde, quæ, Dei instar, finem ignoret. Quippe apertè satis indicat Moses, animum hominis, non, uti hi in rationis expertibus, eductam esse è potentia materiæ: sed extrinsecus advenisse; eoque immaterialem esse, & per se subsistere idoneam; à Deo autem unitam esse ac colligatam rei materiali & corporeæ; atque ita formam ejus factam esse, non quatenus corpus foret, cùm nihil separabile possit esse forma corporis, quatenus est corpus; sed quatenus vitales edit actiones: unde & Aristoteles in definitione animæ non simpliciter dicit, esse actum corporis, sed potentiâ vitam habentis. Eam autem vitam, ratione animæ, finem nescire, arguit etiam quòd Gen. I, 16. dicitur Deus condidisse hominem ad imaginem suam. Quippe imago illa immortalis Dei potissimum in eo consistit, quòd anima sit immortalis ac sempiterna. Et sanè nonne Enoch & Elias translati in alteram vitam? Nec mortui dicerentur dormire, nisi aliquando essent resuscitandi. At Jacobi est Gen. XLVII, 30, *Dormiam cum patribus meis.* Nec (quo argumento pugnat Christus a) nisi animæ superessent, Deus, qui viventium non mortuorum est Deus, se Abrahami, Isaaci, Jacobi, Deum diceret Exod. III, 6. Est & Bileami Num. XXIII, 10. *Moriatur anima mea morte piorum.* Ubi non tam tranquillam piorum mortem respexit, quàm felicitatem alterius vitæ. Nam pii sæpe miserè pereunt. Uti Abel ipse: qualem mortem non optasset Bileam. Mitto cæteros Scripturæ codices: quando Saducæi Mosaicos solùm libros habuere pro canonicis, & θεοπνεύστους b; alios autem, etsi non rejecerint, auctoritatis tamen longè inferioris putarint.

a *Matth.* 22, 32. *Mar.* 12, 26. *Luc.* 20, 37.

b *Divinitus inspiratis.*

Opinio hæc Saducæorum demum cœpit post tempora Alexandri Magni; idque occasione eâ, quòd Antigonus Sochæus, Simeonis Justi discipulus, dixisset, non esse serviendum Deo, spe præmii, aut mercedis. Hinc enim discipuli ejus, Saduk, & Baithos, occasionem cepere docendi, non esse post hanc vitam præmium, aut pœnam; quasi aliud voluisset Antigonus: quàm tantùm in nobis esse debere divinæ majestatis, ac ipsius honesti amorem, ut nullo etiam præmii vel mercedis intuitu, Deo bona serviremus fide, ac nihil non essemus paratissimi sustinere.

Ex philosophis gentium hanc Saducæorum opinionem amplexi sunt Epicurei; imò longè deteriorem. Nam Saducæi agnoscebant Deum curare res humanas: quippe cum bonis benefacere in hac vita. Epicurei autem in totum tollebant providentiam divinam. Interea in eo illis conveniit, quod putarint, animam cum corpore extingui. Eademque in sententia fuit Dicæarchus Messenius, qui Epicuri hujus temporibus, imò paullo etiam ante claruit, Aristotelis auditor, philosophus, historicus, & orator egregius, sed qui summam fœdarit eruditionem opinione ea, quod putârit, animum, vel temperamentum esse elementorum, vel nihil nisi nomen inane. Qua de re Cicero in primo Tuscul. Quæst. Plutarchus de plac. philos. Atticus Platonicus apud Eusebium a, & è nostris Tertullianus de anima cap. XV. Ubi ea medicis idem ait sensisse Andream, & Asclepiadem. Atque argumento hoc nobis fuerit, ne in humanis quidem sapientiæ studiis proficere semper mortale genus; sed subinde etiam deficere. Quanto enim melius illi, qui primi philosophiæ semina in Græcis sparserunt! Thales dico, & Pherecydes; qui, eâdem ætate b, quinquaginta amplius Olympiadibus ante Epicurum, claruere. Quorum Thaletem quidem primum fuisse, qui animas doceret immortales, inter alios prodidit Chœrilus poeta c. At Cicero in primo Tuscul. quæst. ait Pherecydem primum hoc docuisse: posteaque hanc opinionem maximè confirmatam à Pythagora, ejus discipulo. Plutarchus quoque in primo de plac. phil. docet, heroes Thaleti, & Pythagoræ, esse κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθῶν, κακοὺς δὲ τὰς φαύλων· *animas à corporibus separatas, bonorum quidem bonas, at malorum malas.* Ita videmus, quid senserint duo principum sectarum conditores; Ionicæ quidem auctor Thales, Italicæ autem Pythagoras.

a *Lib.* 15. *præparat. Evang. cap* 19.

b *Laert in Pherecyd.*

c *Laert. in Thalet.*

Subjungit deinde Plutarchus, idem de heroibus Platonem sensisse, & Stoicos. Quorum Plato apertè immortalitatem animæ docet in Phædone, Phædro, Philebo, Timæo, Menone, libris de Rep. item ad Syracusanos, & alios epistolis. Ac in Phædone quidem prius ostendit Socrates, animas superesse corporibus; postea verò, quia suspicionem moverat Cebes, quasi longævæ, nec tamen sempiternæ forent, docere aggreditur, eas nunquam interire. Quæstiones eas, uti dixi, distinxit his verbis Plato d: Κέβης δέ μοι ἔδοξε τοῦτο μὲν ἐμοὶ συγχωρεῖν, πολυχρονιώτερόν γε εἶναι ψυχὴν σώματος· ἀλλὰ τόδε ἄδηλον παντί, μὴ πολλὰ δὴ σώματα καὶ πολλάκις κατατρίψασα ἡ ψυχή, τὸ τελευταῖον σῶμα καταλιποῦσα νῦν αὐτὴ ἀπολλύηται· καὶ ᾖ αὐτὸ τοῦτο θάνατος, ψυχῆς ὄλεθρος· ἐπεὶ σῶμά γε ἀεὶ ἀπολλύμενον οὐδὲν παύεσθαι. *Cebes autem hoc mihi equidem concedere videtur, animum corpore diuturniorem esse: verùm hoc cuivis incertum remanere, num animus, multis corporibus consumtis, certo quodam tempore & ipse, corpus ultimum deponens, intereat, atque aboleatur; idque nimirum esse mortem, animi perniciem, atque exitium: quandoquidem corpus ipsum non desinit quidem unquam interire.* Satis liquet, scrupulum istum Cebetis provenire ex dogmate de μετεμψυχώσει e. Metuit enim, ne animæ aliquando nullum obtingat corpus, in quod migret: atque ita tandem & ipsa pereat. Itaque necesse habuit Socrates novam ordiri disputationem ad comprobandum, animam non solùm esse longævam, sed etiam sempiternam. Sed sanè nihil opus erat hoc scrupulo Cebetis, sive Platonis. Nam etiam, ex doctrina ejus, non gemina, sed simplex ea quæstio erat. Quippe ab eadem caussa est, quòd anima corpori superest, & quod non interit. Puta quia sit spiritualis, &, ut Plato loquitur, αὐτοκίνητος f. Qua voce quid voluerit, optimè exponit Alcinous de doctrina Platonis cap. XXV: Αὐτοκίνητος δέ φησι τὴν ψυχήν, ὅτι σύμφυτον ἔχει τὴν ζωήν, ἀεὶ ἐνεργοῦσαν καθ' αὑτήν· *Per se mobilem ait animam, quoniam innatam habet vitam, suâ vi operantem.* Ac Theodoretus itidem in v. Græcarum affectionum Platoni animam esse ait οὐσίαν νοητὴν ἐξ ἑαυτῆς κινητήν, *substantiam intelligentem ex se mobilem.* Nempe movere seipsum nihil aliud est Platoni, quàm à se ipso habere principium motus, ita ut moveat nullius interventu, ac sine instrumento. Quomodo Platonis sententiam etiam accipit, imò & probat, Cæsar Scaliger in Arist. lib. V Hist. Animal. cap. XIX; sive ea ipsius Scaligeri distinctione cap. XVIII, sect. CCIX.

d *Pag* 91. *edit. H. Steph.*

e *Transanimatione.*

f *Se se movens.*

In Platonis etiam sententiam proclivior est Aristoteles. Utcunque enim in primo de Anima reprehendat illud αὐτοκίνητον g: tamen non aliud ipse docet, moreque suo in magistro magis impugnat, quod dixit, quàm

g *Per se mobile.*

quod

quod sensit. Atque hoc jam olim vidit Albertus Magnus libro de Origine animæ: liquidiùs verò demonstrarunt ii, qui in Platone & Aristotele conciliando operam posuerunt. Ac vel sola id evincit Alcinoi interpretatio, quam proximè adduximus. Esse autem animam spiritualem, & separabilem à corpore, non uno loco traditur ab Aristotele. Ut tertio de Anima, ubi eam ait *a* ἀπαθῆ καὶ ἀμιγῆ εἶναι· *passionis esse ac mixturæ expertem.* Pulcherrimè etiam ibidem ait *b*: Τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός· *sensitiva facultas non est extra corpus: sed mens ab eo est separabilis.* Item *c*, Χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον τοῦθ' ὅπερ ἐστί, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον· *Animus solus est separatus, quicquid est: & hoc solum est immortale & sempiternum.* Quibus similia habet eodem libro *d*: item in primo *e*, & secundo *f* ejus operis. Præterea his consentaneum est illud lib. II de animalium generatione, cap. III: τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια· *solam mentem extrinsecùs advenire, divinam esse solam, neque enim ejus actioni actionem corporis ullam habere communionem.* Etiam in XII *g* Metaphys. legas, quæ idem confirment. Ut mirum sit, Alexandrum Aphrodisæum, quo nemo alioqui Aristotelis mentem melius assequi solet, contrariam opinionem magistro tribuisse. Uti & ab Ænea Gazæo *h* factum; è junioribus autem à Petro Pomponatio libro de Immortalitate animæ, & Simone Portio lib. de mente humana. Sed illis a multis est occursum: Pomponatio quidem, à Contareno, libro de animæ immortalitate, sic tamen ut nomini Pomponatii parcat: Portio autem à M. Antonio Natta libro ejusdem argumenti, & Jacobo Ant. Marta Neapolit. apologia contra Portium: utrique verò, sed priùs Portio, postea præceptori suo Pomponatio, ab Antonio Mirandulano, episcopo Casertino, libro XXXV singularis certaminis, & quinque sequentibus. Post quos alii etiam argumentum hoc tractarunt; in his Jacobus Naclantus, Clodiensis Episcopus, & Julius Castellanus Faventinus; ut præteream eos, qui in Aristotelis libros de Anima scripsere. Sunt qui, mediam insistentes viam, putarint, dubiam fuisse Aristotelis sententiam: ut Scotus, Hervæus, Niphus. Nec valde repugno. Propter ea tamen, quæ adduxi, in meliorem censeo sententiam magis inclinâsse.

a Textu 4.
b Textu 7.
c Textu 19. & 20.
d Textu 6, 15, 18, 51.
e Textu 65. & 66, item 82, & 92.
f Textu 21, & 22.
g Textu 37, & 51.
h In Theophrasto.

A Peripateticis ad Stoicos venio; qui pro fabulis quidem habuere, quæ poetæ referrent de Cocyto, Pyriphlegetonte, & cæteris inferorum locis; ut videre est ex Seneca ad Marciam cap. XIX, & Epicteto apud Arrianum lib. III Dissertat. cap. XIII: interea tamen putabant, bonis bene esse post hanc vitam, malis malè. Animas enim sapientum, hoc est, eorum, qui rationi convenienter vixissent, evolare ad loca Lunæ proxima, atque istic se contemplatione cælestium oblectare: animas autem insipientum, hoc est, eorum, qui affectibus morem gessissent, si ex vita anteacta spes appareat bonæ eas frugis evadere posse, circa terras errare, usque dum meliùs edoctæ, atque à vitiis purgatæ, altiùs & ipsæ subvolent: at procul sic scelestas demitti in loca, ubi suorum scelerum condignas luant pœnas. Quæ cognoscere est, cùm ex aliis, tum Tertulliano de anima cap. LIV, & Lactantio lib. VII, cap. VII. Interea non possum diffiteri, Stoicos non tam putâsse animas immortales, quàm longævas. Hoc liquet ex illis Laertii verbis in Zenone: Τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δ' εἶναι· *animam à morte permanere, attamen tandem corrumpi.* Et hinc M. Tullii in primo Tuscul. Quæst. *Stoici usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros animos ajunt; semper negant.* Nimirum voluere, ipsas sapientum animas non durare, nisi usque ad ἐκπύρωσιν *i* universi: tunc enim resolvi omnia in initia sua, & antiqua elementa: hoc est Jovem, sive divinam mentem, sive etiam animam universi, vel mundanam; humanarum, imò omnium animatarum originem. Ab illo enim spiritu omnes spiritus flamine vel evaporatione quadam esse exspiratos: ab illo fonte vitali, quicquid vitam haberet, promanâsse. Proinde non solum esse à Deo, sed etiam ex Deo: non κατ' ἀπότμησιν *k*, & imminutione aliqua divinæ substantiæ, sed κατ' ἔκτασιν *a*, sive ejus emissione; quo pacto lux à Sole diffunditur absque ejus noxa. Hoc pacto Stoicorum sententiam optimè Philo Judæus expressit, libro, Quod deterius potiori insidietur: item suppositicius ille semiplatonicus, idemque semichristianus, eruditus interim scriptor, qui vulgo dicitur Hermes Trismegistus, Pœmandri cap. X, & XII. In hunc igitur vitæ fontem redire, in hunc spiritum resolvi putarunt, quicquid vitalem spiritum haberet. Atque hæc de longæva animatum vita Numenii etiam opinio erat; ut ex Eusebio de Præpar. Evangel. cognoscere est. Quidam verò Stoici stultè adeò sapiebant, ut magnas etiam animas mox ab excessu perire posse arbitrarentur: idque vel submersione, quia animæ essent igneæ, ignis verò aquis exstinguatur; unde heroes, si Servium *b* audimus, sic submergi formidant: vel obtritione, si ruinâ montis, vel alio magno pondere contererentur; quomodo putant animam dissipari, quia non reperit viam, quâ ad cognata meet sidera. Sed hæc sententia displicuit L. Senecæ epist. LVII: ubi animam, sic quoque pondere pressam, subtilitate suâ censet erumpere.

i Conflagrationem.
k Per abscissionem.
a Per protensionem, sive dilatationem.
b In I Æn.

Diximus hactenus de traditione primæva, & sententiis veterum philosophorum. Pauca subjungam de rationibus, quibus, naturæ etiam luce, gentiles cognovere, animas corporibus superesse, atque adeò esse immortales. Ac quæ Platonem quidem impulerint, docet Marsilius Ficinus in Theologia Platonica de immortalitate animæ, quam libris duodeviginti ad Laurentium Medicem perscripsit. Præcipua tanto antè complexus fuit Alcinous de doctrina Platonica cap. XXV. Sunt alia aliis magis verisimilia: invictum illud immortalitatis argumentum, quod anima sit αὐτοκίνητος *c*: putidum autem falsumque, quod scire nostrum nihil aliud sit, quàm reminisci, eoque necesse sit, fuisse animas, priusquam in corpora immittantur. De ἀναμνήσει, quia longioris ea res considerationis, postremo loco dicam. Primum autem providentiæ dabo divinæ, cui repugnat, ut in hac vita bonis malè, malis benè sit; nec post hanc vitam vita sit altera, ubi proborum animæ consequantur mercedem, improborum illæ justas luant pœnas. Robur hujus argumenti attendit Dionysius Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum libro octavo: ubi, de C. Coriolano agens, sic scribit: Εἰ μὲν γὰρ ἅμα τοῖς σώμασιν διαλύεται καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ὅ τι δή ποτ' ἐστιν, οὐκ οἶδ' ὅπως μακαρίους ὑπολάβω τοὺς μηδὲν ἀπολαύσαντας τῆς ἀρετῆς ἀγαθόν, ἀλλ' αὐτῆς διὰ ταύτην ἀπολομένους. *Si igitur soluta compage corporis, simul etiam illa anima, quæcunque tandem ea est, interit, & in nihilum redigitur: haud video, quomodo beatos credere debeam, qui nullo ex virtute fructu percepto, etiam propter eam pereunt.* Sed rationem hanc non ulteriùs urgere ausus est Dionysius, quàm ut probet, sapientum animas post mortem superesse; non item ut sint æternæ: quia existimaret, præmii abunde rependi, si longo durent ævo, & in terris semper celebrentur. Quæ satis docent, Dionysium in Stoicorum hæresi fuisse.

c Per se mobilis.

Ad alterum venio argumentum, quòd anima naturæ sit spiritualis; in qua nulla est pugna primarum qualitatum; cujusmodi pugna corruptionis est caussa. Nec obstat, quòd Stoici per spiritum intellexere corpus igneæ naturæ. Nam iis Deus quoque est corpus spirituale ac igneum; idque κυρίως *d*: non κατὰ μεταφορὰν *e*, quomodo Prudentius Cathemer. X ait; —— *Deus igneus fons animarum:* quod propriè aliquis è porticu acciperet. Nec magis movet, quòd multi, etiam è veteribus Theologis nostris, disertim animas dicunt corporeas: ut Faustus de creat. lib. II, Paschasius Diaconus lib. II de Spiritu S. imò omnes illi, qui angelos corporeos statuerunt. Quippe hi, ut vidimus, solùm corporeas credunt, comparatione Dei: ut & Sixto Senensi monitum lib. VI, Annot. XXXVI. Et sanè non esse animas ex elementis, quod Alexander Aphrodisæus existimabat, ex mirandis ejus effectis elucet. Longe enim illa excedunt omnem elementorum vim. Ut quòd ea intelligit præsentia, præscit futura, liberè eligit, aut respicit, ingenito appetitu semper scire desiderat, scientiaque illâ perfici se sentit, sese etiam momento per omnia circumfert,

d Propriè.
e Per translationem.

imò nullo terrarum spacio, nec cælis ipsis circumscribitur, sed ea ipsa excedens ad Universi, suique auctorem adscendit.

Sed imprimis magnum habet pondus ratio, quam è Platone, & Aristotele, antea attigimus: tanti verò est, ut nunc aliquantum ei, ut recepimus, immoremur. Si anima ejusmodi est corporis humani forma, ut per se, sine corpore, possit operari, habebit in sese principium agendi. At omnis agendi vis fluit ex vi, quâ res est. Habebit igitur & in se principium, quo sit: ac proinde principium illud habebit, licet à corpore separetur. Unde consequitur, duplicis animam esse naturæ, ut actus est corporis, & ut substantia est separabilis. Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus: posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia; estque separabilis, & sempiterna. Quod separata non operetur actus corporales, defectu non animæ fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serrâ, & aliis instrumentis. Interim eos exserit actus, ad quos non opus est corporis instrumento. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superesse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturæ, ut agere possit sine corpore. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu; inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu. Sed neque nos negamus, animam sensibilia omnia materialiter, ac cum phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter: quippe quæ sæpe statuat contra judicium ejus, quod sensui apparet. Ut cum ratio sive intellectus decernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum. Item cùm discernit immaterialia à materialibus: inque iis ipsis, quæ materiem habent, secernit colorem, figuram, ac similes rei corporalis & sensibilis affectiones. Nec in solo hæc intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cùm ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contraque eligit iis ingrata adversaque. Quale est, cùm exquisitissimis deliciis cilicium præfert ac jejunium.

Idem aliter quoque evincitur. Nam si intellectus solum considerat sensibilia & caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, & spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium? Si enim omnes nati essent cæci, vel surdi, quis cogitaret de coloribus, aut sonis? Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tanquam rem optimam & pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos. De immortalitate etiam sui disquirit, hanc sperat optatque, imò in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet. Quid igitur apertius, quam esse in nobis principium spirituale ac æternum, unde actus isti promanent?

Atque hæc etiam assecuti sunt gentiles. Longè verò ea certius prospiciunt, qui Deum colunt Israelis, Christoque nomen dederunt. Nobis quippe in hac etiam vita esse actus intellectus, qui à sensibus non dependeant; liquet ex revelationibus illis, quæ intellectuales dicuntur. Explicat hanc rem Tostatus, Abulensis Episcopus, cùm alibi, tum lib. I, sive III Regum cap. IX, quæst. II: ubi quadruplicem Dei apparitionem declarat. Primus est, cùm Deus, sive angelus ejus, videtur in figura adsumta: quomodo apparuit Gedeoni, Jud. VI: item Manue, & uxori ejus, Jud. XIII. Alter est, cùm non videtur, sed solum auditur; quo pacto Deus solum auditus Israelitis, cum Legem daret; ut est Exod. XX, Deut. V: item cum Mosi loqueretur de Propitiatorio; ut est Num. VII: cumque ter vocaret Samuelem, is verò ab Heli se vocari arbitraretur; de quo I sive II Reg. cap. III. Tertius modus est, quando visus quidem & auditus excluduntur, at non interior imaginationis sensus; velut cum vigilantium phantasiæ se insinuat per simulachra, vel etiam idem facit somno oppressis: unde Num. XII, 6; *Si quis est Propheta Domini inter vos, aut visione apparebo ei, aut per somnium loquar ad eum.* Atque huc referuntur apparitiones, quæ noctu factæ dicuntur: ut Abimelecho regi Geraræ, Genes. XX, Jacob in Ægyptum eunti, Gen. XLVI; Danieli, Dan. VII. Quartus verò solus est hujus loci, cum non exterior modò, sed interior etiam sensus excluditur, Deo elevante intellectum ad ea cognoscenda, quæ aliter nequeat intelligere: quod cum fit, partim species, quas Deus invenit in intellectu, nova luce afficit, inque sublimiorem statum effert: partim, quas non invenit, creat, & infundit. Atque is quartus modus Tostato est duplex: unus citra ecstasin sive raptum, alter cum ecstasi. In priori homines vivere apertum est, imò & exterius videre, & audire: interim ad ea, quæ interiùs revelantur a Deo, non indigent corporis subsidio, quia Deus solum occupet intellectum: contra quàm fit in communi ratione intelligendi, ubi primum res incurrit in sensus, hinc species transmittitur ad phantasiam, inde dirigitur ad intellectum agentem, qui abstrahit a conditionibus materiæ, atque intelligibiles efformat species, quas ubi sic præparavit, intellectui possibili offert, ut qui intellectus erat potentiâ, fiat intellectus actu. At in revelatione Dei intellectuali non sunt hi gradus; sed Deus primò se insinuat in intellectum: qui citra sensuum auxilium loquentem audit sive intelligit Deum.

Et talis est revelatio intellectualis citra ecstasin. In ea verò, quæ est cum ecstasi, nullum etiam sensuum ullum est ministerium. Siquidem intellectus sibi relinquitur, nec sensibus vel externis, vel internis, magis juvatur, quam si extra corpus foret. Solum animus hoc præstat, ut tum vitam conservet, tum divinâ revelatione se occupet, à ceteris verò occupationibus vacet: unde est, quod B. Apostolus a, ad tertium raptus cælum, nesciret, utrum in corpore, an extra corpus, raptus foret in paradisum. Interea, ne miracula frustra multiplicentur, aliquanto, ut arbitror, verisimilius est, animam non excessisse corpore; sed solùm virtute divina ad contemplanda cælestia fuisse elevatam. Sed ut ea in corpore remanserit; non tamen per sensus corporeos & phantasmata vidit, quæ divinitus inferebantur. Alioqui, se esse in corpore, Apostolus scivisset. Atque hæc sufficiant ad probandum, posse animam sine corporis instrumento intelligere & velle. Aliquanto ulterius provectus sum ad ecstasin sanctorum. Sed ut eam nescierint gentiles, scivere actus alios antea memoratos, qui cum corpore non communicent. Atque id præter consensum gentium abunde erat, ut viderent, verissimam esse traditionem de animæ immortalitate.

a 2 Cor. cap. 12. v. 2, 3, 4.

Cap. XI.

Venitur ad cultum animarum. Qui ab antiquis Persis, & Afris, non est agnitus. Contra autem solitus ab Anglis receptus, si Melam & Plinium audimus. Sed perperam ab iis Anglis, sive Augilis tributum, quod de Nasamonibus dixerat Herodotus. Politiani & aliorum error de Nymphodori Tisinomis. In plerarumque omnium gentium cultu concurrere illum, qui natura, quique præstitit defunctis; atque ut sacerdotes callide occultarint, homines fuisse, qui colerentur. Euhemerum id luculente comprobâsse, agnovisse etiam Varronem. Animarum cultum partim introductum auctoritate privatâ, partim publicâ. Quo pacto discernantur Lemures, Lares, Larvæ, Manes: & unde iis nomen, Arcadum χρηστοί, unde χρηστὲς ποιεῖν. Quæ Lara vel Larunda, vel Mania. Denicales ab Novemdialibus & Exverriis diversæ. Ut aliter iis in foco, aliter in compitis sacrificaretur. Atque iis non solum domui præsidere creditis fuit; sed & compitis ac viis, imo & mœnibus, ac custodiæ Urbis.

AB immortalitate animæ venio ad ejus cultum: qui septimum obtinet locum in decem idololatrici honoris generibus, ab Isaac Abravanel recensitis. Triplicem verò de hoc cultu opinionem reperio. Nam, si excipeos τοὺς τὴν μοναρχίαν σέβοντας, puta, qui solùm Israelis Deum colerent; cæteri vel adorabant naturales Deos, non animales: vel animales, non naturales: vel in unum conflabant cul-

cultum utrumque. Naturales autem appello, quando vel tota rerum natura, vel ejus pars, aut affectio invocatur. Cujusmodi Dii sunt, Mundus, Æther, Sol, Aër, Aqua, Tellus, Tempestas, Amor, & similes. Animales nuncupo animas à corpore solutas; uti illas Herculis Thebani, Castoris, Romuli, Julii Cæsaris, atque alias.

Primi generis cultus erat Persis, saltem antiquissimis; quos naturam quidem, ejusque partes, non tamen defunctos, adorâsse; cognoscimus ex illis Herodoti verbis in primo: Οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, κατάπερ οἱ Ἕλληνες, *Non enim, ut Græci, Deos censent ex hominibus esse ortos.* De Afris in IV: Θύουσι ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι. *Sacrificant soli Soli & Lunæ.*

Contra solas defunctorum animas Augilæ agnoscebant, gens Africæ inter Garamantas, & Troglodytas; de qua sic Pomponius Mela lib. I, cap. VIII: *Augilæ Manes tantum Deos putant; per eos dejerant; eos, ut oracula, consulunt; precatique quæ volunt, ubi tumulis incubuere, pro responsis ferunt somnia.* Eumque secutus Plinius lib. V Histor. Natur. cap. VIII: *Augilæ inferos tantùm colunt.* Ubi per *inferos* intellige, quos *Manes* dixerat Mela. Eum enim expressit. *Inferi* autem dicti, ut Græcis θεοὶ καταχθόνιοι. Itaque *superis* opposuit Maro in XII:

—— —— —— *Vos ô mihi manes*

Este boni, quoniam superis aversa voluntas.

Atque uti Plinium Mela, ita is secutus Herodotum; sed non citra errorem. Nam quod Mela de Augilis, id Herodotus dixerat de Nasamonibus, Africæ item populo; diverso tamen, cùm Herodotus dicat, Nasamones ad Augilas, sive ut apud Herodotum est, ἐς Αὔγιλα, solitos adscendere ad palmulas decerpendas. Præterea utrumque de Nasamonibus quidem prodiderat Herodotus: sed distinxerat ille inter eos, qui virtutis exemplum, & illos, qui generis origo forent. Quippe per eos ait jurare solitos, qui fortitudine ac justitiâ excelluissent, atque id tumulos eorum contingendo: at majorum eos sepulchris incubuisse, somnia habentes pro numinis responso. Audiamus ipsum in Melpomene loquentem: Ὀμνύουσι μὲν τοὺς παρὰ σφίσι ἄνδρας δικαιοτάτους, καὶ ἀρίστους λεγομένους γενέσθαι, τῶν τύμβων ἁπτόμενοι. μαντεύονται δὲ ἐπὶ τῶν προγόνων φοιτέοντες τὰ σήματα, καὶ κατευξάμενοι ἐπικατακοιμέονται. *Per eos viros, qui justissimi, atque optimi apud illos fuisse dicuntur, jurant, illorum sepulcra tangentes. Divinant ad suorum accedentes monumenta, & illis, ubi preces peregerunt, indormiunt; ubi, quodcunque per quietem insomnium viderunt, eo utuntur.* Tertullianus de Anima cap. LVII: *Nam & Nasamonas propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare; ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus.* Ubi videmus, Herodoto testes addi Heraclidem, Ponticum credo; & Nymphodorum Amphipolitem, qui de legibus & ritibus barbaricis scripsit: uti refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes, & primo Στρωματέων: item Apollonii scholiastes, cui semel iterumque laudatur ἐν νομίμοις: unde citatur multis, in *Tisinomis*: &, quod doleo, præeunte summo viro, Angelo Politiano lib. I, epist. ad Pomponium Lætum, sive veteri nomine Petrum Calabrum malis dicere. Hæc fusiùs deduxi, ne de Augilis nos fallerent Mela, ac Plinius. Porrò Nasamones coluisse solos manes, non item superos, arguit & locus ille Dionysii in periegesi:

Κεῖθεν δ' ἂν περὶ χῶρον ἐρημωθέντα μέλαθρα
Ἀνδρῶν αἰθρήσειας ἀποφθιμένων Νασαμώνων,
Οὓς Διὸς οὐκ ἀλέγοντας ἀπώλεσεν Αὐσονὶς αἰχμή.

Quæ sic binis versibus expressit Priscianus:

Hos licet ad fines desertas cernere terras,
Extinctis populis Nasamonum Marte Latino.

Sed deest interpretatio eorum, quòd poëta eos vocat Διὸς οὐκ ἀλέγοντας. Id ita simplicissimè expresseris:

Quod Jovis, aut divûm, nulla illos cura teneret.

Mirum etiam Festum Avienum ad verba hæc non attendisse; cùm vel maximè intersit, caussam scire interitus. Eam hanc adfert Dionysius, quòd, Manium cultu contenti, nullo Jovem, ac superos, honore dignarentur. Quæ optimè conveniunt menti Melæ, ac Plinii: hoc solo excepto, quod hunc Jovis contemptum finitimæ tribuant nationi Augilarum, sive, ut Stephanus [a] vocare mavult, Augilitarum. Quomodo & videri poterant Mela, ac Plinius, scripsisse; nisi omnium obstaret codicum auctoritas. Et hæc de iis, qui solos colerent Manes.

[a] In Αὔγιλα.

Sed, si paucas excipers gentes, quæcunque animas colerent, hæ fere & naturæ cultum conjunxère. Unde eorum Theologia erat bipartita: quippe omnia eorum sacra partim naturæ mysteriis, partim historiæ veteri, innitebantur. *Neque enim credendum est*, ut rectè Arnobius ait in quinto, *sine suis originibus hæc esse frustra, atque inania fieri; nec habere consultas primis institutionibus caussas.* Eas caussas exponit Origenes lib. VIII contra Celsum [b], ἑορτὴ, inquit, ἐλέγχονται ὄντα ἀναπλάσματα τῶν ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα τεταγμένων, ἢ ἐκ φυσιολογίας περὶ ὕδατος, ἢ γῆς, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δεικνύντων προσέχειν. *Festa deprehenduntur esse figmenta ad humanæ historiæ memoriam ab legislatoribus inducta, vel ut naturam aquæ, terræ, vel ejus fructuum, tegumento quodam involutam continerent.* Quod inferiùs in mixto cultu uberiùs exponam. Nunc duntaxat dispiciendum de veneratione animarum, quatenus seorsim colebantur. Qui cultus unde originem traxerit, ostendit liber Sapientiæ, Salomoni à multis etiam veterum attributus, cum sine dubio alterius sit, &, ut credibile, Philonis; non illius, qui Claudii vixit ætate, & Moses Atticissans dictus fuit; sed longe vetustioris, qui sub Onia sacerdote, annis ante Christum CLX, tot pulcras sententias vel scripserit, vel congesserit. Locus est cap. XIV: ubi clarè videas, initia ab iis arcessi, qui cultum hunc induxerint solatii, & memoriæ caussa. Eamque originem adfert quoque Minucius Felix in Octavio: *Dum reges suos colunt religiosè, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt, quæ fuerant assumpta solatia.* Etiam judicarunt facere hoc ad virtutem in viventibus magis excitandam. Quam rationem adfert Tull. lib. III de Natura Deorum. Ex solatiis verò, & memoriis, tum facta sunt sacra, quando additus est dies festus, populoque persuasum, animam defuncti sacris interesse. Sed hoc arcanum erat sacerdotum, & sapientum: quod detegere vulgò nefarium fuisset. Unde Cyprianus tractatu, Quod idola Dei non sunt: *Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis, proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum, & regum memoria servata sit: inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit.* Nempe hujusmodi sacrorum originem callidè dissimulabant sacerdotes apud vulgus. Unde Varro in rerum Romanarum libris, ut testis nobis B. Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. V: *Quoniam vero in omnibus templis, ubi colebatur Isis, & Serapis, erat etiam simulacrum, quod digito labiis impresso admonere videbatur, ut silentia fierent; hoc significant, ut homines eos fuisse taceretur.*

[b] Pag. 401. edit. August. Vindel.

Et profectò priùs homines fuisse, clarè in commentario suo de Diis evicit Euhemerus Messenius; uti ostendi in primo de historicis Græcis. Eum quidem, ut impostorem, sugillat Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Sed longè benigniùs hac parte de eo sentit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. VII: *Omnes*, inquit, *Deos non fabulosâ garrulitate; sed historicâ diligentiâ, homines fuisse, mortalesque, conscripsit.* Ac prorsus subscribit in hoc Varro: ut docent ista ejusdem B. Augustini libro VIII ejusce operis cap. XXVI, his verbis: *Non attendunt, in omnibus literis paganorum, aut non inveniri, aut vix inveniri, Deos, qui non homines fuerint: omnibus tamen honores student exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Omitto, quod Varro dicit, omnes ab his mortuos existimari manes Deos: & probat per ea sacra, quæ omnibus fere exhibentur mortuis, ubi & ludos commemorat funebres, tanquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quod non soleant ludi, nisi numinibus, celebrari.*

Sub-

Subjungit deinde similia ex Hermete Trismegisto. Sed cur ea non sint antiquissimi Hermetis Ægyptii, quem putant, abundè alibi ostendimus. Hyginus fabula ccxxxiv de immortalibus factis ex mortalibus. Plinius lib. xi, cap. xvii: *Quærat nunc aliquis, unusne Hercules fuerit, & quod Liberi patris sepulchrum.*

Atque hæc universe de cultu defunctorum. Est verò is duûm generum: quia animarum aliæ privatâ colebantur auctoritate; aliæ publica; ut quæ regiâ, vel optimatum, aut populi auctoritate in Deos relatæ forent. Priori modo venerabantur Lares: de quibus sic Appulejus, lib. de Deo Socratis: *Secundo signatu species dæmonum animus humanus, exutus a & liber stipendiis vitæ, corpore suo abjuratis. Hunc vetere Latinâ lingua reperio Lemurem dictitatum. Ex hisce ergo Lemuribus, qui, posterorum suorum curam sortitus, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui vero, propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus incerta vagatione, ceu quodam exilio, punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterum noxium malis, id genus plerique Larvas perhibent. Cum vero incertum est, quæ cuique eorum sortitio evenerit, utrum Lar sit, an Larva; nomine Manem Deum nuncupant: & honoris gratia Dei vocabulum additum est.* Ubi quadruplicem videmus appellationem, *Lemurum, Larium, Larvarum, & Manium. Lemures* sine dubio vox Thusca: non à Remo, quod Ovidius *b* putabat. Hinc *Lemuria*, sive Festo *Lemuralia* in *Faba*. Iidem *Lares* vox à Thuscis; quibus sic dicitur προστάτης, sive præses: unde iisdem *Lars*, populi princeps, apud Livium & Ausonium. Ut dicti sint *Lares*, quia domus sive familiæ sint præsides; unde & Priscianus *Larem* exponit κατοικίδιον θεόν. Mater eorum *Lara*, vel etiam *Larunda*; ut testis Lactantius lib. i, cap. xx Gloss. Philox. *Larunda*, μήτηρ δαιμόνων. *Larva* ejusdem originis. Ac licet *lemurem* laxiùs patere dicat Appulejus: tamen magis placet sententia eorum, quos secutus Augustinus lib. ix de Civit. Dei, cap. xi; ubi *larvas*, & *lemures*, eosdem dicit. *Manes*, boni ominis caussâ, juxta linguam veterem, vocati quasi boni. Nam *manis*, & *manus*, idem ac *bonus*; teste Servio in iii Æn. Unde *mane*, quia optima sit diei pars, & contrarium *immanis*. *Mana* similiter Manium mater aviave; ut discere est ex Festo, & Macrobio lib. i Sat. cap. vii. Nempe à *manibus Mania* dicebatur, ut a *Laribus, Lara, & Larunda*. Quod verò *manes* dixere, factum a Latinis exemplo Arcadum; unde magnam partem genus ducebant. Hi enim vocarunt χρηστοὺς, quod idem valet ac *manes* sive *bonos*. Fundus nobis hujus rei Plutarchus in Quæstionibus Græcanicis; ubi, cùm quæsitum esset, qui Arcadibus, & Lacedæmoniis, fuerint χρηστοὶ, docet, in columna ab iis posita ad Alpheum, scriptum fuisse, Μεσσηνίοις ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς χώρας, καὶ μὴ ἐξεῖναι χρηστοὺς ποιεῖν· *Messenios ne liceat regione pellere, vel bonos facere.* Addit deinde, Aristotelem, χρηστοὺς ποιεῖν, exponere, *non interficere*: ut satis liqueat, ad verbum sonare, *manes facere*.

Sacris quibusdam opus fuisse, ut animæ fierent Dii, indicant Servii ista ad iii Æn. *Labeo in libris, qui appellantur de diis, quibus origo animalis est, ait, esse quædam sacra, quibus anima humana vertantur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem sunt Dii penates, & viales.* Ubi *Dii penates*, & *viales*, non alii, quam *Lares*. Itaque in Philoxeni quidem glossis utrumque legas, *Lares* θεοὶ κατοικίδιοι: *Lares familiares*, ἥρωες κατοικίδιοι: ac postea, *Penates*, Πατρῷοι θεοὶ κατοικίδιοι. *Viales* autem Plautus appellat Mercat. Act. v, Sc. ii. Colebantur Lares feriis Denicalibus; quæ privatæ erant; ut rectè docet Festus. *Privata*, inquit, *feriæ vocantur sacrorum propriorum; velut dies natales, operationis, denecales.* Meminit & earum Columella lib. ii, cap. xxi. Plane autem confundi solent, præeunte etiam Festo, sive Paullo potius *c*, cum novendiali sacrificio, & exverriis quorum illud sic dicebatur, quia fieret nono die à morte, quo parentatio sive funerationis sollemnia concludebantur *a*: his verò nomen inde, quòd certo scoparum genere, domus, unde mortuus erat elatus, ab everriatore *b* purgaretur. Hæc nonnisi semel fiebant, quia semel duntaxat homo mortem obiret. At denicales fiebant quotannis; unde & *feriæ* dictæ. De his ita Cicero in secundo de Legibus: *Nec vero tam Denicales, quæ a nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quam cæterorum cælestium quieti, dies feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint.* Unde discimus, *denicales*, sive *denecales*, dici a *denecando*. Item iis mortuos *resideri*, hoc est, sedendo & quiescendo coli: quomodo &, *residere ferias esuriales*, dixit Plautus Captivis Act. iii, sc. i, hoc est, ferias agitare esuritionis. Præterea hinc videmus, animas creditum à morte in Deos referri; quod deinceps abunde demonstrabimus. Denique hinc liquet, sacrum esse iis factum quotannis: cui qui obstringeretur (nec enim sumtibus iis hæres omnis obligatus; ut docet proverbium, *sine sacris hæreditas*, de quo alibi *c* diximus) haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat, aliquem eligere, quo nullæ essent familiæ ejus feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Cæterùm non denicalibus solùm, sed quotidie suus Laribus honos præstabatur domi. Quod quomodo fecerint, quis meliùs dixerit, quàm Lar ipse familiaris apud Plautum Aulularia?

> *Huic filia una est: ea mihi quotidie,*
> *Aut ture, aut vino, aut aliqui semper supplicat:*
> *Dat mihi coronam.*

De corona Laribus dicata, liquet etiam ex Aulular. Act. ii, sc. v, & Trinummo. Uti quoque ex Catone de R. R. cap. cxliii, Plinio lib. xxi, cap. iii, & Festo in *Donatica*. Nec aliò referendum Propertii hoc lib. iv, el. vi:

> *Terque focum circa laneus orbis eat.*

Sive potiùs, ut Dempstero placuit, *focum circùm*. Sententia est, corolla, quam Ovidius *laneam vittam* similiter nuncupat, ter cingat focum. Cùm verò Plautus addit, *aut aliqui*, eò respicit, quòd & supplicarent pauxillum cibi deferendo de mensa in focum. Unde Tibullus *d* Lares sic compellat:

> *Adsitis divi, nec vos è paupere mensâ*
> *Dona, nec è puris spernite fictilibus.*

Et Persius *sat.* iii:

> —— *Cultrixque foci secura patella.*

Ubi vetus interpres: *Cultrix foci, quia delibanda dapes in ea posita ad focum feruntur.* Nempe, ut ibi adolerentur. Nam igni id solitum absumi; ut indicat Plutarchus de Fortuna Rom. At gustare ea homini nefas. Ac talis erat cultus, qui Laribus privatim quotidie fiebat. Sed quia in salute familiarum salus consistit publica; eo & quotannis iv Non. Febr. in compitis (unde Compitalibus nomen) Laribus publicum fiebat sacrum porcâ, velut hostiâ lustrali: unde Propertius lib. iv, el. i:

> *Parva saginati lustrabant compita porci.*

Utrumque Larium cultum, & illum domesticum in foco, & hunc compitalitium, junxit M. Cato de R. R. cap. v, quod est de villici officio: *Rem divinam, nisi compitalibus in compito, aut in foco, ne faciat.* Ab hoc cultu haberi cœperunt compitorum, & viarum Dii. Quod & Arnobius docet lib. iii. Indeque *viales* vocati: ut ex Plauto, & Servio, antea docuimus. Denique latius etiam extensa eorum potestas. Nam si singulis sui familiis custodes; jure existimatum, junctim urbi præsidere. Quod clarè iis tribuit Ovid. v Fastor. Hinc Propertius quoque lib. iii, el. ii, ait, eos Hannibalem fugasse ab Urbe. Imò Festus, sive Paullus, scribit, *Hostilius Laribus immolatum, quod ab his hostes arceri putarent.*

a Alii, emeritus stipendiis vitæ, corpore suo objurans.

b Fastor. lib. 5.

c In Denecales.

a Appul. 9 Met. Donat. in Phor. Porphyr. in Hor. Epod. 17.

b Festus in Everriator.

c Orat. Instit. lib. 4, cap. 11, §. 6.

d Lib. 1, el. 1.

Cap.

Cap. XII.

De cultu animarum publica auctoritate relatarum in Deos. Quibus iis honos tributus. Unde indigites dicti. Alios videri Deos genitales. Æneas Indiges. Item Liber, Hercules sive Recaranus, Dioscuri: eos esse Penates Dionysio visos, quos perperam, ut videtur, Denates dictos putavit. Item Quirinus, & qua caussa, cur a Curibus id nomen acceperit. Semo Sancus, sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. At Sabum ab eo diversum. Sabini Laconum coloni. Error eorum refellitur, qui Ianum, & Saturnum, censent reges fuisse Aborigenum, eoque Deos indigetes. Picum etiam, & Faunum, falso inter Reges referri. Quis Faunus, & unde ei, uxorique Fatua, nomen. Cultum eius ab Euandro inductum. Εὔανδρος potius cognomen videri. Palatium in Palantis Arcadici memoriam conditum. Cur Carmenta, & Acca Laremia, honores cælestes decreti. Floræ sacra ludis esse vetustiora, nec statim eos annuos fuisse. Deam Floram non fuisse meretricem, quæ sua legarit populo Rom. Quale numen Anna Perenna: & origo ritus in eius sacris. Alios esse honores divinos ab heroicis. De ἀποθεώσει Cæsarum & Augustarum, item aliorum apud Romanos.

AB animis, quos publica non consecravit auctoritas, ad eas venio, quas princeps potestas cælo locavit, sive quia nobili reperto profuissent generi humano, sive quoniam gentis, vel urbis, forent conditores, sive quia bello rem præclarè gessissent. De his ita Lactantius lib. I de falsa religione, cap. V: *Quos imperiti, & insipientes, tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta, consideret: quæ universa tum poetæ, tum historici veteres, prodiderunt.* Item Augustinus de Civit. Dei lib. VIII, cap. V: *Ipsi etiam majorum gentium Dii, quos Cicero in Tusculanis, tacitis nominibus videtur attingere, Jupiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes, sive elementa transferre, homines fuisse produntur.* Pleraque inibi in hanc mentem. Imò nec gentiles diffitentur. Cicero lib. I de Nat. Deor. *Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse; eosque ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus?* Subjungit deinde de Euhemero, antea nobis memorato. *Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter cæteros, Ennius. Ab Euhemero autem, & mortes, & sepulturæ demonstrantur Deorum.* Hujusmodi ἀνθρωποδαίμονες Latinis dicebantur *Dii Indigites*, ab honore eo, quòd publice invocarentur; unde & Festus sive Paulus, *indigitanto* exponit *imprecanto*. Nempe est ab antiquo prævebio *indu*, pro *in*, & *citare*, pro *vocare*. Priorem partem similiter habes & in aliis compositis. Uti voce *indigena*, quasi *ingenus*, quia geniti in solo ubi viverent: *indu̇perator* pro *imperator*: *industrius*, quia instrueret: *inducia*, quasi *in ocio*. *Indigites* autem pro *indicites* dixere; ut *magistratus*, quod prius *macistratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus similia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, ἱερατικαὶ βίβλια, quæ continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur. Vel cum Salmasio dicamus esse ab *indico*, cujus simplex *dico*, unde similiter *dedico* a. Dico idem ac *consecro*, ἱερῶ. Atque hoc quoque convenit probe, cum ea *indigitamentorum* interpretatione.

a Exercit. in Solin. pag. 71.

Fortasse autem *indigetes* iidem sunt, quos *genitales* vocat Ennius a lib. I, vel II Annalium:

Romulus in cælo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Ausonius aliter accepisse, cùm in periocha quarti Æn. libri ait:

Jupiter interea cum Dis genitalibus unà
Concilium cogit superum de rebus Achivis.

Neque enim Jupiter tam Indigites in concilium vocat, quàm Consentes, & Selectos: ut hos vel solos, vel potissimùm, intellexerit Ausonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quasi genitos ex hominibus, quam quod homines ab iis sint geniti: ut quibus deberentur omnis generationis primordia. Res forte apertior, nisi vox esset nova: quippe ab Ennio conficta; ut videre est ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX Advers. cap. XXIV, & Paullus Merula ad Ennii annal. lib. I.

a Apud Cic. I Tusc. Qu. & Servium 6 Æn.

Primus, quem *Indigitis* nomen sortitum inveniamus, est Æneas. Cui sacellum exstructum cum ejusmodi inscriptione: PATRI DEO INDIGITI, QUI NUMICI AMNIS UNDAS TEMPERAT. Auctor Dionysius in primo. Et Livius lib. I: *Situs est, quacunque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem indigetem appellant.* Item Festus: *Indigetis nomine Æneas ab Ascanio appellatus, cùm pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam templum construxit.* Meminere & Ovid. XIV Met. & Tibull. lib. II, eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Æneâ antiquiores: quales, si unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in secundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cælum merita vocarint: Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex sex istis antiquissimus est Liber; cujus sacrum Liberalia XVI Kalend. April. dies prima sui parte nefastus; ut constat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum sedebant, hoc est sertabantur, Liberi sacerdotes: ut ait Varro in V de L. L. Eoque die & pueritiam egressi virilem togam induebant. Cujus caussam exponit Ovid. in Fastis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defensoris*, utrumque in regione XIV: alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium; teste Dionysio lib. I Antiq. Eò, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se solitis. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic verò Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus, ut Servius tradit ad VIII Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent: quorum gesta poëtæ in unum commiscuere, in jura conquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola; qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit; ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius b. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus Romam, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit. De hoc plura in Græcorum numinibus dicam cap. seq.

b Lib. I, cap. 10.

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis σύγχρονοι c: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Urbis CCLVII ædem vovit, & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum d. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium,

c Æmuli.

d In Jul. cap. 10.

ope-

operis admodum antiqui, cum hac inscriptione, DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates*, hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum; tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint; ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgarem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Livium que esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis, quàm Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eone, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Alba Romam fuerint delatæ? Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive a potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Urbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navasse Latino dicebantur.

a Ad Augu. de Civ. Dei, lib. 1 c. 3.

Postremum Quirino locum dedit Tullius, temporis in eo rationem secutus. De quo non possum, quin sententiam meam adscribam. Tatius, rex Sabinus, si victoria de Romanis poteretur, votum suis voverat Diis; in quibus & Quirinus, sic dictus à Curibus, Sabino oppido; unde cives ejus oppidi Curites sive Quirites. Victa urbe, vel saltem pejus constituta, quàm, quod dicitur, inter sacrum & saxum, sic interventu raptarum est transactum, ex Sabinis & Romanis unus fieret populus, ac deinde paribus auspiciis Romulus, & Tatius, imperarent. Quanto deterior tum fuerit conditio Romuli, quàm Tatii, quis non videt? Romulus enim coactus recipere hostes in Urbem, & Tatium agnoscere imperii sui consortem. At Tatius, credo, imperium, quod Curibus habuerat, retinuit solus. Permistis ita Romanis, & Sabinis, Romani etiam *Quirites* dici cœpere; quæ appellatio ante Sabinorum duntaxat erat. Mortuo Romulo, inque Deos relato, prævalentibus Sabinis, id nomen ei datum, quod Curibus habuerat Deus tutelaris: indeque & ipse *Curinus* vocatus. Fortè vetus iste Cures oppidum condiderat. Utcunque est, postquam Sabini è Curibus Romam migrarunt; placuit, ut Deus Romæ πολιοῦχος b non alio vocaretur nomine, quàm ille oppidi, unde venerant. Imò & Romulo successor datus è Curibus Sabinorum Numa Pompilius. Atque hæc de sex istis a Tullio memoratis.

b Tutelaris.

Etiam inter indigites Deos Romanis fuit Semo Sanctus; qui & Fidius, quia per eum jurando fieret fides. Inscriptio Romana c: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Et alia: *Sanctio Sanco Semoni Deo Fidio sacrum.* Et Reatina: *Sanco Fidio Semo patri.* Ovidius Fast. vi:

> *Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,*
> *An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.*
> *Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo.*
> *Nomina terna fero: sic voluere Cures.*
> *Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,*
> *Inque Quirinali constituere jugo.*

c In Gruter. inscr. p 96. num. 5, 6, 7.

Videmus, ut idem sit Semo, Sanctus, ac Fidius d. Unde error ille obortus B. Justino Martyri, ut quia Samaritani sui Simonem magum, in Actis e memoratum, pro sancto Deo haberent: eo statuam, Romæ constitutam SEMONI DEO SANCTO, positam putaret Simoni mago: ut videre est in secunda pro Christianis apologia. Quam opinionem alii refellimus. *Sanem* vocatum etiam Capellæ lib. ii, & Lactantio lib. i, cap xv. *Sangus* Plinio lib. viii, cap. xlviii: ubi ex Varrone refert, ut durarit in Sangi templo Tanaquil, sive Caja Cæcilia, cum colo & fuso. Ac meminit ejus statuæ & Festus in *Prædia*: ubi Sanctus nuncupatur; quemadmodum & Silio lib. viii, ubi de Sabinis sermo:

d De Fidio etiam agimus lib. de affectionibus in Deorum numero relatis, ubi de Fide.

e Cap. 8.

> *Ibant, & lati pars Sanctum voce canebant*
> *Auctorem gentis.*

Augustinus lib. viii de Civitate Dei, cap. 12: *Sabini etiam regem suum primum Sangum, sive etiam, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in Deos.* Quare seu *Sanci*, seu *Sangi*, seu *Sancti* legatur, nihil interest. Quod non attendunt, qui lectionem scriptam mutant. Apud Plutarchum tamen in Quæstionibus Romanis pro Σαῖκον malim Σάγκον, prout apud Dionysium quoque legitur lib. i, quam Σάγκτον, ut apud eum est lib. iv. Nempe quia prius ad Σαβῖνοι propius accedat. Sancum autem fuisse Deum Indigitem, arguit, quod eum Silius gentis Sabinæ auctorem, B. Augustinus eorum regem primum, appellet. Sed censeo, non esse alium, quàm Herculem, quem Romani ab Arcadibus & Pelasgis accepere: uti a Sabinis, in urbem receptis, Sangum. Nam Cures hoc nomen intulisse, jam antè ex Ovidio vidimus. Firmat Varro lib. iv de l. l. *Putabant hunc* (Deum Fidium) *esse Sanctum a Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Et Festus: *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus.* Clareque eundem agnoscit Propertius lib. iv, eleg. x; qui fabulam de Hercule & Caco sic claudit:

> *Sancte pater salve, cui jam favet aspera Juno.*
> *Sancte, velis libro dexter inesse meo.*
> *Nunc quoniam manibus purgatum sanxerat orbem,*
> *Sic Sanctum Tatii composuere Cures.*

Cæterum censeo, B. Augustinum, cùm Sangum ait primum Sabinorum regem, deceptum ab aliis, qui gentis auctorem, ut Silius vocat, ac primum regem, eundem putarent. Primum enim regem Sabum judico; unde & genti nomen: quod ibidem docet Silius; ubi *Sanctum* & *Sabum*, apertè distinguit. Cùm enim dixisset, parti cantatum esse Sanctum, gentis auctorem; continuò subjungit;

> —— *Pars laudes ore ferebant,*
> *Sabe, tuas; qui de patrio cognomine primus*
> *Dixisti populos magna ditione Sabinos.*

Sanctus vero ille non alia ratione Sabinæ gentis auctor fuit: quàm quod Sabini forent à Lacedæmoniis; Lacedæmonii a Sancto, hoc est Hercule, genus ducerent. Sabini enim Λακεδαιμονίων ἄποικοι, *Lacedæmoniorum coloni*: ut ait Plutarchus in Romulo. Et plenius de eo Dionysius lib. ii; ubi narrat, quo tempore Lycurgus, tutor e fratre suo nati Eunomi, leges Spartanis ferret, quosdam severitatem earum exosos in Italiam navigasse; qui postea dicti Sabini: puta a Sabo, qui credo coloniæ fuerit dux ac princeps. Lacedæmonii verò τῶν Ἡρακλειδῶν ἀποικία, *Heraclidarum colonia*: ut ait Plato iii v de Legg. Quippe Hercules cum Hippocoontem Sparta expulisset, Tyndareo, patri Castoris & Pollucis, regnum velut fiduciarium tradidit: octoginta autem annis à capto Ilio, Tisameno, Orestis filio, Agamemnonis nepote, regnante, id Heraclidæ repetierunt: atque exinde iis reges Heraclidæ: quorum primi Procles & Eurysthenes, filii Aristodemi, qui Herculis abnepos fuit.

Etiam inter indigites datus est locus Fauno: quem *indigetem* vocat Silius in nono:

> *Indigetesque Dei, Faunusque, satorque Quirinus,*
> *Alternusque animam mutato Castore Pollux.*

Ubi ex sex illis Tullio relatis tres reficiuntur: & præterea intactus illi Faunus. Nec negare possumus locum ei inter Indigites fore, si Aboriginum reges hoc ordine successerint, quo memorat Eusebius, Janus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Sed etsi in eo, quos sequeretur, habuit duces: nulla tamen requiro. Primum fallitur eo, quod Janum, & Saturnum, credat fuisse reges Aboriginum. Sic quidem forent Dii Indigites. At pertinent ad Deos Selectos: quales viii præter xii Consentes. Quare non animales, sed naturales sunt Dii, hoc est, non huma-

humanæ, sed mundanæ sunt naturæ appellationes. Nec diffiteor homines cum natura cultos, atque hoc etiam locum habere in Iano, & Saturno: sed alii isti, quam Italiæ reges, ut in cultum [illegible] inferius exponam. Præterea commentum de Pico rege, & augure, non aliunde promanavit, quam quod in Matiena oppido in Sabinis, vetustissimum fuerit oraculum Martis; ubi picus avis, qui Martius dicitur, in columna lignea gentis oracula dabat: haud aliter ac apud Dodonæos columba sacræ insidens quercui vaticinari solet. Auctor istorum [illegible] Dionysius. Nec ullus, ut ego quidem arbitror, inter Aborigenum reges Faunus fuit. Sed est Faunus non animalis, verùm naturalis Deus: quippe idem ac Silvanus, sive Pan: quod testatur Sext. Aurel. Victor de Origine gentis Romanæ, & Servius in IV Æn. Idem eo confirmatur, quòd Dionysius tradit, Panicos terrores a Romanis ad Faunos, ut auctores, referri. Ipsa etiam *Fauni* appellatio fecerit fidem. Sic enim propter vaticinia dicebatur, a Græco φαύω pro φάω: unde φωνέω, & cum reduplicatione πιφαύσκω, hoc est, λέγω: unde itidem *faustum*, quasi φαυστόν, quia bona φαύσκει α. Idem colligere est ex nomine, quod uxori datum. Nam *Fatuam* vocarunt, non quasi stolidam putarent: sed ut vaticinatricem a fatu sive prædictione futurorum, ut & *vatibus* inde nomen. Nam *vates* ea φάτης, velut à προφάω, sive προφήτης, *prophetes*. Imò & ab eadem origine, ut a *rego*, *regnum*, & postea *regnum* dixere; ita & a φάω, *fanum*, ob fatum oraculorum: etsi postea distinxerunt, ut *fana*, *templaque*, eò quidem convenirent, quòd utraque tum consecrarentur, tum dedicarentur, precum gratia: differrent autem, quod templa fierent etiam auspicii ergo; unde semper erant Deorum majorum, & ipsa etiam fanis majora. Fauni hunc cultum in Latium intulit Evander: quippe Evander Arcas: Faunus autem numen Arcadiæ: nam, ut diximus, idem Faunus, ac Pan: Pan verò Deus Arcadiæ, ut Maroni quoque dicitur in Eclogis. Neque Pan defuncti regis nomen erat; sed ipsa eo Natura, sive rerum Universitas significabatur. Atque hoc tum nomen Pan indicat; tum figura ejus; quemadmodum ostendit Junius Philargyrius in Ecl. II; pluribusque a nobis declarabitur, quando infrà de Universæ naturæ cultu agemus.

Justiùs inter Indigetes refertur Evander: quo duce Arcades in Italiam venere. Atque hic est ille, qui Italos literas docuit, & agriculturam. Postea hæc adtributa Saturno; credo, quia Evandrum in Saturno honorari placuit cultu mixto, de quo inferiùs agam. Hinc existimo originem traxisse fabulam de Saturni in Italiam adventu. Imò facit mihi persuasito, nullum fuisse regem, cui proprium fuerit Evandri nomen. Censeo enim, ut Paris cognomen habuit ἀλέξανδρος, quod proprium postea variorum nomen fuit: ita Arcadum in Latium duci cognomen datum εὔανδρος, idque ob propriam virtutem, maximeque ob robur multitudinis [illegible] quam deduxit in Italiam: nempe ut εὔανδρος πόλις, quæ multos habet viros strenuos, & acres. Hic oppidum [illegible] conditum dixit *Palantium*, pro quo, N extrito, postea *palatium* maluere. Sic autem vocavit in memoriam oppidi Arcadici, unde venerat. Nam Παλάντιον, πόλις Ἀρκαδίας, teste Stephano, sive Hermolao. Atque hac de caussa [illegible] nus Cæsar Arcadium Palanteum ex vico oppidum fecit [illegible] que immunitatem concessit. Evandrum verò in D[illegible] relatum, argumento est, quòd & quotannis f[illegible] Romani apud montem Aventinum, juxta po[illegible] inam.

[illegible] nam Deæ indigites: quales Carmenta, & A[illegible] sed illa à majoribus accepta; hæc Diis m[illegible] ita. Prior, quæ Carmenta, vel Carmentis, [illegible] tur, non proprio sic nomine vocabatur, quod N[illegible] erat: sed cognomento a carmine, quo fu[illegible] præcineret: ut est apud Ovidium in Fastis. I[illegible] ut transfert Dionysius: qui & auctor est aram ei dedicatam apud portam Carmentalem sub Capitolio. Templum etiam habuit in octava Urbis regione: quod qua occasione positum sit a mulieribus Romanis, optimè Plutarchus docet in quæstionibus, sive malis, caussalibus Romanis.

De Acca Larentia sic scribit Cicero ad Brutum epist. XV: *Ego enim D. Bruto liberato, cum lætissimus ille civitati dies illuxisset, idemque casu Bruti natalis esset: decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur. In eoque sum majorum exemplum secutus, qui hunc honorem Larentiæ tribuerunt, cui vos, Pontifices, ad aram in Velabro facere soletis.* Qui locus lucem capit ex illis Agellii verbis lib. VI, cap. VII: *Acca Larentia corpus in vulgus dabat: pecuniamque emeruerat ex eo quæstu uberem. Ea testamento, ut in Antiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut alii, populum Romanum, bonis suis heredem fecit. ob id meritum a flamine Quirinali sacrificium ei publice fit: & dies e nomine ejus in fastos additus.* Subjungit deinde ex Masurio Sabino, ut ea habuerit XII filios; quorum uno mortuo, Romulus se illi filium dederit; atque hi XII primi fuerint fratres Arvales. Quod ipsum ex Pontificalibus Romani Gemini libris refert Fabius Planciades de sermone antiquo. Tangit idem Plinius lib. XVIII, cap. II. Atque addit, Accam hanc fuisse nutricem Romuli. Et convenit hoc cum eo, quòd Agellius ex eodem Valerio Antiate ait eam corpore quæstum fecisse. Nec enim fabula de Romulo & Remo, educatis a lupa, aliunde orta, quam quia ubera suxerint meretricis. Quippe meretrix, ab animalis ejus moribus, *lupa* dicitur etiam Tullio pro Mil. indeque vetus verbum *lupare*, pro [illegible] *ortari* apud Nonium, & vulgatum *lupanar*. Plutarchus in Quæst. Romanis ait, & alteram fuisse Accam Larentiam: eam scortum fuisse nobile; cumque Tarrutio, homini opulento, sed seni, ejus forma capto, nupsisset, ab hoc hæredem constitutam; ipsam verò tantarum opum populum Romanum reliquisse hæredem; qui icirco sollemnes ei ludos decrêrit. Hæc quando evenerint, non expressit Plutarchus. Sed Macrobius Sat. lib. I, cap. X, ostendit, quosdam velle, contigisse sub Anco Marcio rege. Mihi credibilius videtur, eandem esse Accam, idque inter alia ob autoritatem C. Licinii Macri, qui Ciceronis temporibus claruit. Ex ejus primo historiarum libro hæc refert Macrobius a: *Accam Larentiam, Romuli & Remi nutricem, regnante Romulo, Tarutio b cuidam Tusco diviti denuptum, auctamque hereditate viri, quam post Romulo, quem educaverat, reliquit: & ab eo parentalia, diemque festum [illegible] causa pietatis statutum.* Fortasse, si extaret Catonis Origines, certius aliquid haberemus. Nunc illud solùm ex iis Macrobius c adducit, *Larentiam meretricem, quæstu locupletatam, post excessum suum, populo Romano agros, Turacem, Semurium, Lutirium, & Solonium d reliquisse; & ideo sepulchri magnificentiâ, & annua parentationis honore dignatam.* Lactantius lib. I, cap. XX, unam quidem Larentiam agnoscit, cui dicata sunt Larentinalia: sed præter eam alterum ait scortum in Deas relatum, cui Faulæ fuerit nomen prout vocatur editione Aldi, Betulei, Thomasii. Sed suspicor, prisco more *Flauram* scripsisse. Idest, *Floram*, quod ex altero factum, ut dixere *caudex*, *codex*, *[illegible] laudium*, *Clodium*; *caurus*, *corus*; *plaustrum*, *plo[illegible]um*; *auricula*, *oricilla*. Subjungit deinde, *Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsisset, populum Romanum scripsit heredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore suum natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur; ab ipso [illegible] argumentum sumi placuit, ut pudenda rei quædam dignitas adderetur: deam [illegible] xerunt [illegible], quæ floribus præsit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus & vitibus bene prosperèque florescerent.* Vellem Lactantius addidisset, sumine de [illegible] uram addixisset: an alio secutus sit auctores. Sa[illegible] fui[illegible] quis non [illegible] cem, quæ fu[illegible] ga[illegible] populo Romano. Siquidem [illegible] æ facta jam Romuli tempo-

Margin notes: a Deæ. — a Lib. I Sat. c. 10. — b Harpo. fus, ubi vulgo, Carutio. — c Ibid. — d Vulgati codd. Solinium. Sed Solonium repofui, secutus fidem Tullii lib. [illegible] de Divinat. & lib. 2 ad Att. ep. 3 ac Livium Plutarchum, Festum, [illegible] mittam.

poribus à Tatio rege sunt inducta. Audiamus Varronem in iv de L. L. *Fortunam Fortem, Fidem, Lares* (ita rectè Scaliger pro *oare*) *Sabinorum linguam olent: quæ Tatii regis voto sunt Romæ dedicata. Nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Floræque, Diovi* (Pighius corrigit *Floræ, Vedio, Iovi*) *Saturnoque; Soli Lunæque* [illegible] *Volcano, Summanoque: itemque Larundæ, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianæ, Cloacinæque. E quis nonnulla nomina in utraque lingua habent radices, ut arbores quæ in confinio natæ in utroque agro serpunt.* Locum pleniùs adscripsi, ut pareat, quam multos Deos in Urbis suæ primordiis a Sabinis acceperint Romani, atque ut in his, præter Sancum ante memoratum, tum fuerit Quirinus, de quo & ipso ante diximus; tum etiam Flora, quam iccirco necesse est, jam ante cultam à Sabinis: alioqui non eâ se voto obstrinxisset Tatius rex cum Romanis pugnaturus. Idem evincere est altero Varronis loco, qui est in vi de L. L. his verbis: *Eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *fecisse flamines: qui cum omnes sint à singulis Diis cognominati; in quibusdam apparent etyma. ut cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui sunt in versibus plerique, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ sacra ac flamines erant; eo etiam Florales fuerint ludi. Hi demum celebrati anno Urbis Iↄ XIII, C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano coss. idque non ex Floræ, vel meretricis cujusquam hæreditate: sed ex pecunia multaticia eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum populi Romani agrum occupassent, quemadmodum in Floralium descriptione narrat Ovidius v Fast. Ac firmant nummi argentei, quos cudêre ejus anni ædiles plebis, L. & M. Publicii Malleoli. In iis cernere est caput genii populi Romani tanquam indicis; & figuram [illegible], vel ovis, ut signum mulctæ, vel peculatus, quod crimen à *pecude*, ut & *pecunia*, nomen accepit. Inscriptio est, M. POBLICIUS MALLEOLUS. Ac illa quidem exordia fuere Floralium. Exinde non celebrata, nisi anni ratio posceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc essent, decretum demum anno Urbis Iↄ LXXX, L. Postumio Albino, & M. Popilio Lænate coss. Occasio erat ejuscemodi. Magna fuerat sæpius verni temporis intemperies, indeque nata annorum plurium sterilitas. Placuum igitur Senatui, ut Floræ instituerentur ludi annui; quò favore Deæ, tanto jam honore auctioris deinceps arbores plantæque omnes melius florescerent. Hinc idem Ovidius v Fastor.

> *Convenere Patres, & si bene floreat annus,*
> *[illegible]uminibus nostris annua festa vovent.*
> *A[illegible] [illegible]. Consul cum consule Lænas*
> *[illegible]ostumio ludos persoluere m[illegible].*

Nihil enim mutandum. Etsi, Pighio teste, pro *persoluere mihi* etiam reperiatur, *rite vovere mihi*. Quod plane est ab manu imperita. Non animadvertebat indoctus librarius, *persoluere* [illegible] fieri [illegible]. Itaque reposuit alterum; nec satis attendit, refragari principem syllabam in *vovere*; cùm hæc temporis sit exacti, non modi infiniti. Hæc aliquanto fusiùs sum persecutus, [illegible] quam parum verisimile sit, quod de Flora tradit La[illegible]us: cumque veritas falsi minime sit indiga, non o[illegible] signari lineâ oportere, quæ veteres adversus p[illegible] confixerunt.

Anna Perenna etiam inter Deas indigites sibi locum depo[illegible], [illegible] Didus soror: quam exulasse ajunt apud [illegible] sed, [illegible] irritente Lavinâ, Æneæ [illegible] in N[illegible] submersam hinc pro nymphâ Nu[illegible] tamque, & qu[illegible] amne perenne lateret [illegible] Perennam. Sed si [illegible] Anna priùs di[illegible] fuerit id nomen ab amne. Nec Anna nam[illegible] quam [illegible] videre potuit Æneam: cùm inter eos trecentorum [illegible] ter annorum sit intervallum. Qua de re satis diximus in Oratoriis Institutionibus libro I, cap. [illegible] §. 8. Quare potius fuerit Anna, vetu[illegible] Bovillana, quæ plebem pavit, cum in Aventinum fugisset. Unde Ovidius III Fastorum:

> *Pace domi facta si[illegible] num posuere Quirites,*
> *Quod sibi def[illegible] illa [illegible]bat opem.*

Non tamen Senatui, vel [illegible] ibus Romani, ita placuit ea secessio, ut divin[illegible] hu[illegible] etulæ honores habitum iri vellent. Nec negare interim qui quam ten pota sinebant. Os igitur plebi oblinunt, decretumque, quasi in Annæ honorem, ut Martio Mense, qui veteris anni erat primus, sacra cælesti fierent numini, quibus rogaretur, ut amare & perennare, hoc est, annum i[illegible] ne, & alios illi superaddere daretur. Itaque ejus festo in conviviis cum voto hoc alii aliis propinabant sic ut pro cyathorum numero, & votis multiplicibus, etiam Nestoris annos biberent; quod ex Ovidii Fa[illegible] [illegible]. Aliò igitur plebs in appellatione hujus numinis spectabat; aliò prudentiores.

Bona etiam Dea, ἡ γυναικεία θεά, ut vocant Græci, culta à Romanis Kalendis Maji. Et hæc inter Deas in indigites, si vel mater fuerit Midæ regis, ut Phryges volunt: vel Nympha Dryas, Fauni regis Aborigenum, conjux; quorum utrumque apud Plutarchum in Cæsare legimus: vel, quod ex Varrone a Macrobio refertur, *Fauni regis filia, adeo pudica, ut extra γυναικωνῖτιν numquam sit ingressa, nec nomen ejus in publico fuerit auditum, nec virum unquam viderit, nec a viro visa sit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur.* Sed quam malè tanta pudicitia, à Varrone memorata, convenit cum ejus ebrietate; de qua sic ex Sexto Clodio scribit Arnobius in sexto: *Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, transeamus: quam myrteis cæsam virgis, quod, marito nesciente, seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de Diis Græcorum, signumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta; nec myrteam fas sit inferre verbenas; sicut suis scribit in Caussalibus Butas.* Ubi pro *Putas* haut absurde Heraldus mavult *Plutarchus*. Nam ex Caussalibus hæc adducere se ait Arnobius. At hodieque ea leguntur in Plutarchi quæstionibus Romanis: quas ipse inscripserat αἴτια Ῥωμαϊκά[a]: hoc enim nomine eas appellat in Romulo, & Camillo. Sed minus abiero à lectione vulgata, si pro *Putas* rescribam *Butas*: qui & res ipse Romanas elegiaco scripserat carmine, inque iis sacrorum caussas adduxerat: ut argumento est, quod Plutarchus in Romulo adferat ex eo caussas Lupercalium fabulosas. Quæras, utrum in hoc dissensu, Varroni potiùs, an Sexto Clodio adsenserim. Equidem neutri: quippe qui censeam, nullam fuisse Fauni regis vel uxorem, vel filiam. Faunus enim non rex fuit Aborigenum, sed Deus universitatis, sive rerum Natura, qui aliter Pan: ut paullo ante diximus. Fuerit igitur idem numen Faunus, & Bona Dea: sed Faunus dicitur ratione virtutis activæ, eoque idem fuerit ac Tellumo; Bona Dea ratione virtutis passivæ, ut propterea eadem sit ac Tellus. Hoc colligo ex ipsis nominibus. Nam Bona Dea aliter dicta *Fauna*, & *Fatua*: nempe ab oraculis, quæ ab numine peterentur. Ut igitur à φαύω *Faunus*, & *Fauna*; ita à φάω, sive fatu oraculorum, *Fatua*. Eandem autem esse *Faunam*, *Fatuam*, & *Bonam Deam*, ex allatis etiam Arnobii verbis sunt cognoscere. Atque idem apud Macrobium[b] sentit Cornelius Labeo: qui & eandem ait Opem, & Magnam matrem, & Majam, cui [illegible] nomen a magnitudine: atque hoc eo etiam asseri[illegible] quo[illegible] prægnans ei mactetur, hostia terræ propria. [illegible]are Bona Dea non fuerit Dea indiges; sed numen naturale. At, dixeris, non convenit numini naturali, virgis id cædi, quia se inebriasset. Et veteri historiæ fi[illegible] rationibus us conciliari, qui in sacris obtinerent. Ut[illegible] quo[illegible] Macrobii verba sunt[illegible] *vi[illegible]am myrteam in templo habere ne[illegible] sit: quod [illegible] in templum eius non suo nomine soleat inferri.* [illegible]d vas, in quo vinum

[a] Caussalia Romana.

[b] Lib. I Saturn. cap. 12

vinum inditum est, mellarium nominetur, & vinum lac nuncupetur. At contendero ego sacra Bonæ Deæ multò esse antiquiora illis [illegible] ntibus. Et sane ipsi scriptores Romani obtinuisse ajunt jam ante tempora Æneæ, imò & Herculis, quippe qui Potitio & Pinario, [illegible] tum custodibus interdixerit, ne mul[illegible] acris sui interesse linerent, quia mulier siutenti aquam negasset, eo solo se excusans, quod celebraretur festum Bonæ Deæ, nec ex eo apparatu fas esset viros gustare quicquam. Quam vera hæc sint, non disputo. Sufficit, [illegible] inde appareat, judicasse Romanos, sacra hæc multis seculis ante Romulum fuisse. Quæ, ergo, inquies, illa [illegible] necem virgis cæsa? Uxor ea vel Pontificis Maximi fuit, vel alterius ex sacrorum præfectis. Hoc tam triste supplicium adversantibus feminis, quæ sacra Deæ frequentarent, placuit deinde, ut virgæ excellerent è sacris; nec vinum, quod occasionem dederat ebrietati, in iis nominaretur. Ita non minus hilares erant feminæ liquore eo, qui lac diceretur, cùm vinum foret: nec lætitia festæ diei offuscabatur conspectu virgarum, quibus visis recrudisset memoria supplicii de molli sexu duriter adeò sumti. Quanto hæc credibilia magis! Et valde nobis favet Plutarchus, qui illam, sic virgis enectam, fuisse ait γυναῖκα Φαύλου τῶ μάντεως, *uxorem Fauli divinatoris*: sive, si malis, Φλαβίου μάντεως, *Flavii vatis*.

Hæc de temporibus, quæ Cæsares præcessere: ex quibus ita colligo, sub Regibus hominem neminem cælesti donatum honore, præter unum imperii conditorem Romulum, atque, uti videtur, longe tamen inferiore gradu, nutricem ejus Accam Laurentiam. Postea verò, siquis hoc honoris adeptus sit, unicam esse Annam Bovillanam: nec tamen e sententia Senatus: nec si sacra spectes, ea vere illius anus fuisse, sed excellentioris potestatis, cujus beneficium putarent annare & perennare. Interea agnoscimus, heroes suos magnis dignatos honoribus, at non divinis. Quæ distinxere etiam Græci. Quippe aliud iis ἐναγίζειν, aliud θύειν. Prius conveniebat heroibus: alterum notat in Deos referre. Sed apud hos fere usu veniebat, ut qui prius heroicis essent honoribus affecti, iisdem postea præstarentur divini. Quod & Lampsacæ contigit, unde Plutarchus in præclaris mulierum factis: Τῇ Λαμψάκῃ πρότερον ἡρωϊκὰς τιμὰς [illegible] ἔδοσαν, ὕστερον ὡς θεῷ θύειν ἐψηφίσαντο· *Cum Lampsacæ prius heroicos tribuissent honores, postea ut ei, velut numini, sacrificaretur, decretum.* Ex quibus cognoscimus, sacrificium non fuisse in honoribus heroicis, sed divinis. In heroicis autem, Græcis Romanisque erat, si statuis donarentur. particulatim verò apud Romanos, si effigies ferretur in pompa Circensi, item nomen referretur in hymnos Saliares: qui honos etiam contigit Mamurio Veturio, & Luciæ Voluminiæ, teste Varrone; de illo in v, de hac in vi lingua Latinæ. Similéque erat apud Athenienses, nomina si Minervæ intexerentur peplo: unde viros præstantes dixere ἀξίους τῶ πέπλου[a], ut videre est ex Aristophanis Equitibus.

a *Peplo dignos.*

Atque hæc de temporibus iis, quæ fuere stante Republica. Primus Cæsarum consecratus Julius, idque ab Augusto: de quo Suetonius in Julio cap. LXXXVIII. Hinc in Julium Cæsaribus Augustum Silenus vocat κοροπλάθον, *puparum effictorem*; rationemque eo hujus ridiculi nominis poscente, respondet; uti homuli illi faciunt pupas, sic ipsum fecisse Deos; quorum unus primusque esset Julius Cæsar. Similiter de eo Manilius[b]:

b *Extremo lib. 4.*

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numen
Majus, & Augusto crescit sub principe cælum.

Ne[illegible]ci de eo aliter. Strabo lib. IV: Οὕτω [illegible] θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν. *Sic Divus Cæsar in suis tradit commentariis* Diodorus Siculus libro I: [illegible] ὁ διὰ τὰς πράξεις προσαγορευθεὶς θεὸς. C[illegible] *Cæsar ob res gestas vocatus Divus.* Joannes Tzetzes li[illegible]. Histor. LXVIII:

[illegible] Ἰούλιος [illegible] τοῖς Ῥωμαίοις,
[illegible] καλεῖ[illegible] πρά[illegible] [illegible].
Unde [illegible] ius vocatus est Divus Romanis,
Hoc p[illegible] o rebus gestis parto nomine.

De ipso Augusto sic Tacitus Annal. I: *Sepulturâ more perfectâ, templum & cælestes honores decernuntur.* Quemadmodum verò de Romulo Julius Proculus testatus fuit: ita de Augusto Numerius Atticus, se vidisse in cælum euntem: eoque nomine à Livia decies sestertium accepit; ut est apud Dionem lib. LVI.

Post eum consecrati alii. De iis, & pariter Augusto, sic Plinius in Panegyrico: *Dicavit cælo Tiberium Augustum; sed ut majestatis numen induceret; Claudium Nero, sed ut irrideret; Vespasianum Titus, Titum Domitianus; sed ille, ut Dei filius, hic frater ut videretur: tu sideribus patrem* (Nervam) *intulisti.* Etiam Trajano, ut Spartianus narrat, Hadrianus divinos honores postulavit a Senatu, atque obtinuit. Postea que idem ait: *Cum opera ubique infinita fecisset, nusquam nisi in Trajani patris templo, nomen suum scripsit.* Adrianus & ipse in Deos translatus. De quo sic idem: *Nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset. Templum, denique ei pro sepulcro constituit & quinquennale certamen, & flamines, & sodales, & multa alia, quæ ad honorem quasi numinis pertinerent.* Similiter de Antonino-Pio Jul. Capitolinus: *Cum jucunditate a Senatu Divus appellatus est, cunctis certatim admittentibus.* Item de M. Antonino Philosopho: *Deinde cum gratias ageret Senatus, quod fratrem consecrasset.* Item de Ælio Helvio Pertinace: *Per Senatum, & populum, Pertinax in Deos relatus est.* Longum esset de singulis dicere. Quibus verò ritibus Deorum ordinibus inserere Cæsares soleant, ex parte docet Dio in consecratione Augusti lib. LVI. Sed accuratè inprimis, atque eleganter, totum omnem describit Herodianus lib. IV. Verba ejus exscripsere tam multi, ut nihil attineat hoc loco reponere. Quod verò intercessit, in nummo vetere habemus & consecrationem Constantini Magni licet Christiani. In eo anima ejus linteo velata, cætero nuda, in cælum vehitur quadrigis, brachioque exserto excipitur a brachio altero cælitus porrecto. Subscriptum verò, CONS. hoc est, CONSECRATIO. Sed hanc, Christiano sensu, accipere malo, non de immortalitate in terris a mortalibus collata; sed de cælorum gloria donata divinitus. Et hanc firmat opinionem quod nulla hic aquila, ut in gentilibus, sed quadrigæ exemplo Eliæ, & brachium cælitus se exserens ad Constantinum attollendum.

Nec soli Cæsares divinos obtinuere honores; sed etiam Augustæ. Ita Livia, conjux Augusti Cæsaris, (cui filius Tiberius non decréverat religionem cælestem) eam a Claudio est consecuta. In cujus vita sic Tranquillus cap. XI: *Aviæ Liviæ divinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum Augusto similem decernendum curavit.* Plenius que de eo Dio lib. LX, qui Claudium ait effigiem ejus intulisse templo Divi Augusti, ac tum sacra ei fieri jussisse per Vestales, tum ut mulieres per ejus nomen jurarent. Hinc in nummo veteri, uno quidem latere, DIVUS AUGUSTUS PATER, cum capite radiato, & ante pedes ara: adversa autem parte, S. P. Q. R. DIVÆ JULIÆ AUGUSTI FIL. & carpentum, cum duobus mulis. Consecrata autem habitu Junonis, ut in ea Juno coleretur. Unde Prudentius[a]:

a *Lib. 2. adversus Symmachum.*

Adjecere sacrum, fieret quo Livia Juno.

Sive, ut aliis libet, *Julia*; quia adoptione mariti in eam transisset familiam. Nam conjux, C. Julius Cæsar Octavianus, adoptatam filiæ habuit loco. unde in Claudii nummo, quem diximus, Augusti filia vocatur. De Faustina, Antonini Philosophi uxore, sic Capitolinus: *Divam etiam Faustinam à Senatu appellatam [illegible] gratulatus est.* Ita & comperimus, honorem aliis habitum [illegible] è domo tamen Augusta. Nam Cajus Caligula sororem suam Drusillam, quæ prius L. Cassio, postea M. Æmilio Lepido, nupta fuerat, urbes per omnes divinis coli honoribus jussit: nec defuit Senatorii ordinis vir Livius Geminius, qui juraret se eam vidisse in cælum adscendentem cumque Diis conver[illegible]tem: ac exitium sibi & familiæ imprecaretur, si falleret, testes Deos, & in his Drusillam invocans: at hoc juramento, uti prior ille, quem similiter de Augusto jurasse [illegible] el

potius

potius pejerasse, antea diximus, decies sestertium meruit; ut auctor Dio in LIX: ex quo etiam cognoscimus, eam habitu Veneris, cognomine Pantheæ consecratam: facileque J. Lipsio assensero, eodem referenti veterem hanc inscriptionem:

VENERI CÆLESTI
AUGUSTÆ SACR.
MUMMIA C. F. DORCAS
S. P. F. C.

Hoc est, *sua pecunia faciendum curavit.* Mæsa quoque, ut Herodianus lib. VI ait, in Deos est relata. Ea soror quidem fuit Juliæ [illegible], Severo Cæsari nuptæ; avia autem duorum Imperatorum, Varii Heliogabali, & Severi Alexandri.

Etiam mares, qui non Augusti, ex Augustea tamen domo forent, relati in divos. Notum de Geta, Severi Cæsaris filio, illud fratris Bassiani Caracallæ, *Sit divus, dummodo non sit vivus.* Imò Hadrianus Imperator, sordidis & insipidis deliciis suis Antinoo Bithyno, submerso in Nilo, non dubitavit, velut certissimo numini, cælestes tribuere honores, oraculo etiam constituto. Qua de re Dion, & Spartianus; ex nostris etiam Tertullianus in primo adversus Marcionem: item Origenes, Eusebius, Athanasius, & tot alii.

Cap. XIII.

Defunctorum anima à Græcis culta. Dioscuri *alii etiam præter Tyndaridas: nec isti soli* Anaces. *De etymo* ἀνάκων *falsi Eustathius, & ipse Plutarchus: sic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Mosis, & Josua libri. Cypriis paullo aliud sonare id nomen, quam Græcis. Laconum heroes alii. Aristaus Arcadum: Amius Eleusinium, sed videtur nomen verum esse* Alius. *Clemens Alexandrinus emendatus. Argivorum heroes: & Sicyoniorum, ac porro præcipui eorum, (ut paucis defungar) qui extra Peloponnesum, sive in continente Græcia, sive vicinis, colebantur.*

A Tque hæc etiam lucem fœnerabunt cultui defunctorum apud Græcos: de quo tam multa adversus gentiles disserunt nostri: quibus clarè ostendunt, ut Romana, sic Græca numina homines fuisse in cælum ob merita relatos. Ita Tertullianus adversus gent. cap. X, & XI. Minucius in Octavio, Lactant. lib. I, cap. VIII, Athanasius adversus gentes, Theodoretus serm. VI; ut Cyprianum, Arnobium, Prudentium, Augustinum, & tot alios, prætereum. Verba eorum adferam neminis: quia satius est, dum universè hæc specto, gentiles e gentilibus convincere. Nec jam adducam vel Apollodorum in bibliotheca, vel Diodorum, ad quem etiam provocat Tertullianus. Mitto & Euhemerum, Nepotem, ac Thallum. Intra unum alterumque me continebo. Quid apertius istis Maximi Tyrii dissertatione XXXVIII: Καὶ [illegible] αὐτῶν αἱ χόρται, [illegible] *Et Græci quidem bonis etiam viris sacra faciunt, quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates vero omittunt.* Et multò antè ita Persæus Citticus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit. Cicero lib. I de Nat. Deorum. *Persæus*, (scribe, *Persæus*, ut Græce [illegible]) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, [illegible] utiles Deorum vocabulis nuncupatas.* Idem [illegible] ita particulatim in III de Natura Deorum: [illegible] *in Græcia multos habent ex hominibus Deos: Alab[illegible] Alabandas, Tenedii, Tenem; Leucotheam, quæ [illegible] Ino [illegible] ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia H[illegible], [illegible], Tyndaridas.*

Ron[illegible] Tiberinum in Siciliam navigemus, [illegible] Butacidem cultum A[illegible] in Legatione ad [illegible] Marcellea etiam in [illegible] M. Marcelli instituerunt Syracusani: quæ in Ver[illegible] continuavit, ut ait Tullius lib. [illegible] in Verr.

Hinc festino in Peloponnesum. Ac quia in allato proximè Ciceronis loco postremò Tyndaridarum fit mentio, ab iis potissimum ordiamur.

Sunt ii Castor & Pollux; qui & Διόσκουροι dicti, non soli tamen; quod ostendit hic locus M. Ciceronis in III de Nat. Deorum: *Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, & Proserpina, nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysus. Secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Alco, & Melampus Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.* Si igitur Ciceronem audimus, qui ἄνακες ita cum Victorio, quam ἄνακτες, legere malim, [illegible] lent; non hi sunt Castor, & Pollux; sed tres illi, illis antiquiores. Verum hac parte alii receptam sequi sententiam maluere: in his Plutarchus in Theseo; ubi de Tyndaridis ait: Τιμὰς ἰσοθέους [illegible] ἄνακες [illegible]. *Divinos honores consecutis, qui Anaces appellati.* Item Theodoretus lib. VIII Græcanicarum affectionum: [illegible] *Et quidem Tyndaridas Deos vocarunt Græci, & Dioscuros nominarunt, & Familiares, & Anaces. Et templis non Sparta modo, sed Athenis, quoque, sunt dignati.* Ac similiter Tzetzes in Lycophronem. Putabat Eustathius [a], eos ἄνακας vocitatos, quia Græci ἀνακῶς dicant pro φροντιστικῶς, ἐπιμελῶς, πεφυλαγμένως· *curiose, studiose, caute.* Imò hoc ipsum apud Plutarchum legas in Theseo. Sed hic arbitratur, posse etiam ex eo nomen videri, quia procurarent ἀνοχάς, sive inducias; vel ab ἄνω, hoc est, *supra*, quia in cælis conspiciantur; unde Horat. lib. I, od. III:

Sic fratres Helenæ, lucida sidera.

Sed ἄνακες non soli Tyndaridæ; verùm & Tritopatreus, Eubuleus, & Dionysus; ut antea vidimus. Nempe ita dixere viros principes, qui genus ducerent ab Anac sive Ænac: qui & Hebræis, [illegible]; LXX senibus, Ἐνακείμ, aliis *Anacim.* Meminit Moses Num. XIII, commate ult. *Vidimus gigantes e filiis Ænac.* Et Josuæ XI, 21: *Excidit Ænacinos.* Item XIV, 15: *Nomen autem Hebronis olim fuerat Cariath-Arbe. Is fuerat homo super Ænacinos maximus.* Ubi dubium, num maximum statura, an dignitate, an utroque, dicat. Salieni de dignitate arguit, quod ab eo urbs nomen accepit. Unde & Jos. XV, vers. 13, *Deditque ei Josue urbem Arbe patris Enac: ea est Hebron.* Et fortasse, qui ἄνακες Spartæ, & Athenis, hi descendêre ab Anacim Palæstinæ, unde, a Josua profligati, in Græciam concessêrint. Non dubium autem, quin qui ἄνακες prius, hi ἄνακτες postea dicti sint: ut hinc etiam, unde ἀνάκτες dicantur, liqueat. Neiope [illegible] insertos ut a [illegible], [illegible] pro [illegible]. Sed Cypriis non tam reges ita vocabantur, quam eorum liberi ac fratres: teste Athenæo in se[illegible]to, & Harpocratione; qui idem proditum ait ab Aristotele libro de Cypriorum Rep. Facile autem hi vicinis Phœnicibus hanc vocem acceperint Cyprii: Græci verò habeant à Cadmo Phœnice: vel Cananæis, qui Josua Cananæam capiente, fuga sibi consulentes, in Græciam profugerint. Et fortasse ex his Spartani: qui ab Abrahamo patriarcha descendisse videri volebant; si Josepho credimus lib. XII Antiq. Jud. cap. [illegible]. Credo, partim fuere ex posteris Agaris, aut Cethuræ; partim ex Cananæis a Josua fugatis. Atque ex his [illegible] ratio redditur, cur Tyndaridas [illegible] ἄνακας dixerint. Cur [illegible] in stellas dicantur conversi, in æthereo cultu dicemus.

Venio ad alios Laconum heroas. Talis Hyacinthus, cujus sacra in Apo[illegible] celebrabantur. Unde illud Apollini & Hyacintho peragi [illegible] in Laconicis. At [illegible] Apollinem, quippe Deum, non heroem nominat Macrobius lib. I Sat. cap. VIII: *Apud Lacedæmonios etiam in sacris, quæ Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu.* Fortasse igitur Spartani ejus memoriam festo Apollinari colebant: soli interim Apollini sacrificabant. Quod si est, non ad heroi-

cos

[a] In Odyss. A pag. 1425. edit. Rom.

eos hoc, sed divinos pertineat honores. Quomodo & iis in honorem Timomachi: (quo duce Ægidæ Lacedæmoniis opem tulerant adversus Amyclæos) eodem in Apollinari festo solet χάλκεος θώραξ προτίθεσθαι· *area proponi lorica*: ut est apud scholiasten Pindari Isthm. od. VII.

Præterea Agamemnonem coluere: ut ex Staphylo tradit Clemens Admonitione ad gentes. Quin & ibidem nobis proditum reliquit de cultu ab iis Astrabaco. Menelaum quoque esse veneratos, ait Pausanias Laconicis, & Athenagoras initio Apologiæ pro Christianis. Æneas Gazæus in Theophrasto auctor de Menelao, Pande, ac Deiphobo, cultis Therapnis Laconicis. Ac Isocrates in Helenæ encomio refert, ei, & marito Menelao, honorem habitum, οὐχ ὡς ἥρωσιν, ἀλλ᾽ ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις νομ᾽· *non ut heroibus, sed utrique ut Diis*. Ubi videmus, distinguere honorem divinum, & heroicum; & heroibus etiam honorem præstitum Dei. Uti quod iis sacrificarum, ut ibidem refertur. Templum item Spartani dicarunt Lycurgo; ut inquit Plutarchus in ejus vita: ac similiter Leonidæ; quemadmodum tradit Strabo lib. VIII: adhæc Brasidæ; de quo auctores Thucydides lib. V, Aristoteles in Nicomachiis lib. V, cap. VII, & Pausanias in Laconicis. Sed de Laconibus satis: de aliis in eadem Peloponneso videamus. Messenii rem divinam fecere Polycaoni, Lelegis filio, & uxori ejus Messenæ, Triopæ filiæ, Phorbantis nepti: qui primi apud Messenios regnarunt. Apud eosdem Glaucus, Æpiti filius, primus in Gerenia rem divinam fecit Machaoni, Æsculapii filio. Isthmius autem, Glauci filius, Pheris, seu Pharis Messeniacis exstruxit templum Gorgaso, & Nicomacho. Sybotas, Dotade prognatus, statuit, ut Euryto, Melanei filio, in Oechalia Messeniaca fierent parentalia. Auctor istorum Pausanias in Messeniacis. Etiam Tricca Messeniorum oppidum est; ubi Æsculapium eximio fuisse honore cultum Lucianus tradit in Pseudomante. Ac hic quoque prima artis suæ experimenta fecisse, legas apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII.

Arcades, ut de Arcade & Callisto in sidera relatis taceam, divinos exhibuere honores Aristæo: de quo Maro I Georg.

> —— *Et cultor nemorum, cui pinguia Cea*
> *Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.*

Ubi sic Servius: *Pindarus ait, Aristæum de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Jove colitur, quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poeta de hoc ipso Aristæo:*

> *Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri*
> *Pandere.*

Mantinea etiam Arcadiæ civitas clara Epaminondæ ad eam victoria, ac morte. Hujus cives annuis sacris, & quinquennali certamine coluerunt Antinoum, delicias Hadriani imperatoris. Auctor Pausanias in Arcadicis. Sed apud eum perperam Ἀντινόῳ legas, pro Ἀντινόῳ.

Elienses Anium pro Deo habuere: teste Clemente Admonitione ad Gentes. Sed cùm conditores urbium soleant in Deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio sive Alio: unde & ipsi Doricè Plauto Captivis *Alis*, non *Elis* dicuntur: & *Alis* ibidem pro *Elis*, constanter legas.

Argivos Persea pro numine veneratos, præter Athenagoram in Legatione, Sidonius indicat Carm. IX: ubi varios Deos topicos recensens, inter alia, inquit:

> *Argis Persea, Lampsaco Priapum.*

In stellas receptum, inter alios etiam Hyginus dicit fabula CCXXIV. Iidem Lynceo, & Hypermnestræ, festum celebrarunt: quod πυρσῶν ἑορτὴ a vocatum; ut est apud Pausaniam Corinthiacis. Fanti iis constituti meminit & Hyginus fab. CCXVIII.

In Argia quoque Epidaurus: quæ prima Æsculapio Messenio, ob medicæ artis principatum, statuit fanum: sed extra urbem, ut est apud Pausaniam in Corinthiacis, quinquies M. P. ab Epidauro, ut Livius ait lib. XLV. Ac cultus hujus ab Epidauriis meminit quoque lib. V: uti è nostris Minucius in Octavio, Arnobius lib. VII, atque alii. Etiam sepulchrum ejus Epidauri ostensum, refert Clem. Alexandrinus lib. X Recognit. a. Festum Ἀσκληπιεῖα: quod Epidauriis fuisse, Plato ait in Ione, & Pausanias loco memorato. Exemplum Epidauriorum secuta mox reliqua Græcia, ut ex Tullio antè vidimus. Imò & Romani; sed itidem extra urbem, in insula Tiberina: nempe, quia sanitatis esset numen: agri autem urbibus salubriores. Ambraciæ tamen, Epiri oppido, Æsculapii fanum videtur fuisse intra urbem. Vide oppugnationem Ambraciæ à M. Fulvio consule factam apud Livium lib. XXXVIII. In inscriptionibus antiquis crebro junctum reperias, ΑΣΚΛΗΠΙΩ, ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ: item ASCULAPIO, ET SALUTI. Ac interdum subjicitur, σωτῆρσιν πολιούχοις b, vel θεοῖς ἐπηκόοις c. Particulatim autem legas, nunc κυρίῳ Ἀσκληπιῷ, nunc *Æsculapio Deo*, vel *Numini Æsculapio*, vel *Æsculapio Sancto*. Æsculapius iste Herculis Thebani συγχρονος d fuit; ut argumento est, quod à Chirone in Pelio monte didicerit medicinam; ut Tarquinius prodidit libro de viris illustribus, & ex eo Lactantius lib. I de falsa religione, cap. X. At Chiron ille, ut Æsculapium medicina, ita Achillem cithara, Herculem imbuit astrologia: quemadmodum est apud veterem Arateorum Germanici Cæsaris interpretem. Etiam ætatem indicat, quod Hippolytum, Thesei filium, desperato in morbo curârit; unde & ab eo vitæ dicitur restitutus. Atque ista de ætate, & magistro ejus, & alia, legas quoque apud Theodoretum θεραπευτικῆς serm. VIII. Variè parentes recensent, quia varii Æsculapii fuere. Sed hujus, qui Chironis fuit discipulus, incerti erant parentes, ut Tarquitius auctor. Fulmine ictus, ut ajunt, decessit, ac Epidauri sepultus, ut vult Clemens Romanus. Cynosuris tamen oppido sepultum, tradidere Marcus Tullius, & Clemens Alexandr. in Protreptico.

Ut Apis Argivus à poëtis Jovis nomine sit celebratus; item Io, Argivæ Junonis sacerdos, in Iside colatur: melius exponetur, in Deorum Consentium cultu. Nunc eos, qui nihil nisi heroes crediti, persequamur. Ac quia, nisi fallor, de Peloponnesiis satis diximus, nunc extra Peloponnesum eamus.

Acarnanes colunt Amphilochum vatem: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Oraculum ejus in Ætolia celebrat quoque Aristides oratione in Asclepiadas e. Idem orat. Siculâ priori f jungit Bacydis, & Amphilyti oracula. Sed puto, pro Ἀμφιλύτου legendum Ἀμφιλόχου.

In Oropo item Atticæ cultum, indicant hæc Livii lib. XLV: *Inde Oropum Atticæ ventum est: ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est fontibus rivisque circa amœnum.* Sed Oropum arbitror non tam Atticæ fuisse, quàm Bœotiæ. Itaque de Divis ejus inscribis dicam.

Item Athenis cultus. ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed inclytum hujus civitatis nomen meretur, ne persunctoriè de ea dicamus. Paullum igitur ejus numinibus, quæ homines fuerunt, insistam. Sequar autem temporum rationem.

Primus Athenis regnum tenuit Cecrops cognomento Διφυὴς g: qui post mortem in Aquarium conversus dicitur: ut est apud Hyginum Poët. Astron. lib. II. Hic præter Erysichthonem filium, filias habuit tres, Agraulum, Hersen, & Pandroson; ut est apud Apollodorum lib. III, Ovidium II Metam. Hyginum fab. CLXVI. De Agraulo testis Demosthenes orat. de falsa legatione, & ibidem sic Ulpianus: Ἔστι μία τῶν Κέκροπος θυγατέρων Ἄγραυλος. ἐν δὲ τῷ τεμένει αὐτῆς οἱ ἔφηβοι εἰς τὴν ἐφηβείαν παῖδες, μετὰ πανοπλίας ὤμνυον, ὑπερμαχεῖν ἄχρι θανάτου τῆς θρεψαμένης. *Una è Cecropis filiabus Agraulus: in ejus autem templo, qui pueritiam excessissent, in omni armatura jurabant, pugnaturos se ad mortem usque pro patriâ.* Quem ritum Atticum pluribus illustrat, ut alio non uno nomine laudatissimus, ita egregius Græcanicæ Antiquitatis vindex Joannes Meursius de Athenis Atticis lib. I, cap. VII.

a Fol. 110. edit. Parif. an. 1568.

b Servatoribus urbis præsidibus

c Diis auscultantibus.

d Coætaneus.

e Pag. 82.

f Pag. 22.

g Biformis.

a Festum facum.

Ab

Ab altera filia, quæ Ἕρση, Cephali mater, dicta Ἑρσηφόρια: cujus festi meminere Suidas, & Etymologici auctor.

Tertiæ filiarum Pandroso, Ceryci matri, sacra fecisse Athenienses, docet Athenagoras in Legatione.

Cecropi in regno successit Cranaus. Cujus filius Rharus, juxta Hesych. Is vel pater Triptolemi fuit, ut censet Pausanias in Atticis, qui & Chœrilum laudat auctorem, vel pater Celei, avus Triptolemi, ut mavult Suidas. Qui verò sive Rharus, sive Celeus, Cererem exceperat hospitio (quæ illa fuerit, inferius exquirimus) Triptolemum docuit agriculturam. A Rharo Ceres dicta *Rharias*, ut est apud Stephanum. Celeum cum conjuge Metanira divinis affectos honoribus, Athenagoras indicat in Legatione. Ac meminere utriusque etiam Apollodorus lib. III bibliothecæ, Nicander in Thenacis, Pausanias in Atticis; ut taceam cæteros. Triptolemus à plerisque intelligitur I Georg. ubi poëta inter Deos rusticos memorat puerum unci monstratorem aratri; aliis tamen existimantibus, non tam Græcum Triptolemum, quàm Ægyptium Osiridis numen signari. Aliqui verò eum ad Pandionis tempora referunt.

Cranao Amphictyon successit, uti illi Erichthonius: qui, ob quadrigarum inventum, inter sidera relatus, *Heniochus* vel *Auriga* dicitur: ut tradunt Cæsar Germanicus, & interpres; item Hyginus in Poetico Astronomico. Hujus etiam tempore vixit Icarius; qui a Libero vini faciendi modum edoctus creditur. Item filia Erigone; quæ, ut patrem occisum agnovit, laqueo vitam finivit. Ob pietatem autem erga patrem in cæleste Virginis signum dicitur conversa; ut inter alios refert Hyginus fab. CCXXVI. Ac plerique censent, in hujus honorem Athenienses instituisse festum, quod Αἰώρα dicitur. Sed alii putant, factum id honori alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytæmnestræ filiæ. Utramque opinionem adducit Hesychius in Αἰώρα.

Post Erichthonium habuit imperium Pandion: ad cujus tempora non pauci veterum referre malunt, quæ de Cerere, Rharo, Celeo, ac Triptolemo, antea diximus.

Pandionem in regno excepit Erechtheus; cujus filiæ cum parente in Deorum numerum relatæ; pater quidem, quia paruisset oraculo dicenti, superiorem fore bello contra Eumolpum, Thracum regem, si filiarum unam immolasset: filiæ autem, quia & illa, quam parens sacrificio destinarat, lubenti animo se ad hoc obtulit; & soror, imò universæ, ut alii ajunt, sorores, sese pro salute patriæ interemissent. *Hyacinthidas* vocat Demosthenes oratione funebri, quia in Hyacinthio pago immolatæ; ut ait Suidas. Item κατ' ἐξοχὴν Παρθένους [a] vocarunt, eodem auctore. Græcorumque exemplo similiter Tullius pro S. Roscio: *Mortes etiam Virgines Athen. regis, opinor, Erechthei filia, pro patria contempsisse dicuntur.* De ἀποθεώσει patris, & filiarum, sic idem lib. III de Nat. Deorum: *Ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero Deorum sunt.* Habuit & fratrem Buten; ut Apollodorus testis; item Tzetzes Chil. V, hist. XIX. Et huic sacra esse facta, indicat Pausanias in Atticis: Ἐσελθοῦσι δὲ (τὸ Ἐρέχθειον) τρεῖς εἰσι βωμοί· Ποσειδῶνος, ἐφ' οὗ & Ἐρεχθεῖ θύουσιν, ἐκ τοῦ μαντεύματος· καὶ ἥρωος Βούτου· τὸ δὲ τρίτον, Ἡφαίστου. *Ingredientibus verò* (Erechthëum) *tres se offerunt aræ: Neptunnonia, in qua & sacra faciunt Erechtheo, ex oraculo: altera heroi Butæ: tertia autem Vulcani.* Erechtheum hunc potiùs, quam superiorem Erichthonium, intellige, cum Servius in VIII Æn. scribit: *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Atthis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.*

Erechtheo Cecrops II, huic Pandion II, illi Ægeus successit: de cujus fano ex Dinarcho testes Harpocration, & Suidas. Vixit & tum Dædalus, qui Perdicem, Eupalemo, & sorore sua natum, interemit. De cultu hujus Perdicis auctor Suidas in Πέρδικος ἱερόν, & exinde Apostolius in Proverbiis. Claruit eodem tempore Æacus: cujus delubrum celebrat Herodotus lib. V, Plutarchus in Theseo, Hesychius in Αἰάκειον. Item Alcmena, de cujus fano apud Athenienses Pausanias in Atticis. Adhæc Androgeos, qui ab Atheniensibus & Megarensibus necatus fuit, dum Panathenæa celebrantur. Propterea coacti Athenienses liberos septenos è suis quotannis in Cretam mittere Tauro, cujus ductu Minos bellum gesserat adversus Athenienses; unde Minotaurus vocabatur. De Androgeone in Ceramico ab Atheniensibus culto, testis Hesychius.

Ægeo successit Theseus; cui Athenis fana complura; unum imprimis memorabile in Urbe media, in quo ossa Thesei. De quo Plutarchus in vita Thesei, & Diodorus Siculus lib. IV. Cultus & Connidas, Thesei pædagogus, de quo Plutarchus ibidem. De æquali Thesei Hercule, notum. Uti & Hebe; quæ uxor ei data. Sed ea ad rerum potius naturam, quam defunctos, pertinet. Præter aras verò his duobus statutas, etiam quædam Athenis sunt Iolai, ut Herculeorum laborum socii. Auctor ibidem Pausanias. De templo etiam Dioscurorum, quod Ἀνάκειον vocabatur, præter eundem testes Harpocration, & Hesychius.

Post Theseum regnavit Menestheus: cujus temporibus fuit bellum Trojanum. Ut satis constet, tum fuisse Amphilochum. De cujus apud Athenienses ara Pausanias, qui eam describit, & Ammonius in vita Aristotelis. Etsi in oraculum ejus memorat Clemens admonitione ad Gentes.

Post bellum Trojanum claruit Erigone, Ægisthi & Clytæmnestræ filia; cujus honori festum Αἰώρα, ut plerosque putare antea diximus. Eaque etiam in sententia est Etymologici magni auctor. De hoc plura clarissimus Meursius in primo Græciæ feriatæ.

Post Menestheum imperarunt Demophoon, Oxyntes, Aphidas, Thymoetes, Melanthus, & ultimus regum Codrus. Quem quia pro patria se devovisset, eò nactum τιμὰς τῶν ἡρώων [a], ait Polyænus lib. I. De eodem Augustinus lib. XVIII de Civitat. Dei, cap. XIX: *Et hunc* (Codrum) *Athenienses, tanquam Deum, sacrificiorum honore coluerunt.* Divinumque etiam honorem appellat Otho Frisingensis lib. I, cap. XXVIII.

Sed de regiis temporibus hæc sufficiant. Etiam sub Archontibus aliqui honorem nacti heroicum, aut divinum: uti inter alios Toxaris Scytha; quem cùm sacra ei facerent, *medicum peregrinum* vocarunt; ut est apud Lucianum in Scytha. Ex quo etiam dilucet, æqualem fuisse Solonis legislatoris, & popularis sui Anacharsidis. At non æquè nota ætas Panopis herois: de cujus cultu sic Hesychius: Πανοψ, ἥρως Ἀττικός· ἔστι δὲ αὐτοῦ & ναός, καὶ ἄγαλμα, καὶ κρήνη. *Panops, heros Atticus: est verò ejus & fanum, & statua, & fons.* Sed metuo fastidium, si ulterius insistam. Uti & si post Athenienses aliis Atticæ locis immorer. Velut Rhamnunti Atticæ: de qua sic Mela lib. II, cap. III *Rhamnus parva, illustris tamen; quod in ea fanum est Amphiarai.* Vel Megarensibus, qui venerati sunt Alcathoum; ut est apud Pausaniam in Atticis, & Scholiasten Pindari Nemeon. od. V. Satius censeo, ut extra Atticam ponamus pedem.

Delphenses coluere Neoptolemum; de cujus festo Pausanias in Phocicis, ac fusè Heliodorus III Æthiop.

Oropii in Bœotia Amphiaraum primi in Deos retulerunt, ac templum ei fecere, & statuam è lapide candido. Ita Pausanias in Atticis. * Meminit & delubri à Bœotiis ei constituti Appulejus de Deo Socratis. Item Theodoretus lib. X de Curat. Græcarum affect. Etiam Oropii Amphilochum coluere; de quo Atticis ut Diis vidimus. Cur verò Oropus ab his, Atticis; ab illis, ac justiùs, Bœotiis adscribatur: liquet ex Pausaniæ Atticis, & Achaicis. Sanè & Strabo, etsi in primo dicat, Bœotiis, & Atheniensibus, fuisse controversiam de Oropo; in nono tamen eam Bœotiæ adjudicat.

Hinc nos ad se vocant Thebæ Bœoticæ. De Dionysio tamen, sive Libero, rege Thebano, potius in Diis dicam Selectis. Hujus amita fuit Ino, quippe quæ fuerit soror Semeles, unde natus Liber. Utraque autem Cadmi & Har-

a Per excellentiam Virgines.

a Heroum honores.

Harmoniæ filia erat. Nec illam solùm cælo donavit; sed etiam filium Melicerten. Qua de re sic Hyginus lib. I: *At Ino cum Melicerta filio suo in mare se præcipitavit. Quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutam dicimus: Melicerten autem Deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Huic quinto quoque anno ludi Gymnici fiunt, qui appellantur Ἴσθμια.* Idem legas fab. I. Hinc Palæmonem Maro inter nautica recensens numina, *Inoum Melicertam* vocat I Georg. Nepos autem ille Cadmi Phœnicis, (Liberum dico) nomen suo consobrino Phœnicium imposuit. Nam *Melech* rex, *carta* civitas. Ut sic dixerit, quasi θεὸν πολιοῦχον, sive Deum tutelarem. De cultu Inûs, & Melicertæ, vide & Eustathium in Odyss. E a.

Thebanus etiam Hercules erat: quem, ut hominem descripsit quoque Homerus. Quo corporis habitu fuerit, ex Hieronymo philosopho, & Dicæarcho, tradit Clemens Alex. in Admonit. ad Gentes. Ubi & refert, ut annorum fuerit LII, cùm excessit, amicis mox pyram in Oeta struentibus defuncto; vel, ut alii malunt, cùm pestilentia correptus, se in Oeteam ipse pyram conjecit. Hercules Thebanus, quia Bœotus, crassusque aëre natus, ac βουφάγος, sive vorax, eo & firmi corporis, sed stupidus, nec amans studia: unde dicitur præceptorem Linum occidisse. Etsi verò Thebani à Phœnice Cadmo originem ducant; longè tamen alius Thebanus hic Hercules a Phœnicio, cui Desanao nomen. Hic, ut suo loco dicam, temporibus vixit Mosaicis. Thebanus trecentis, vel amplius annis eo junior fuit. Quippe extremis Mosis temporibus, vel etiam Josuæ & Othonielis, fuit Agenor, pater Cadmi Thebani, & Beli, à quo Hercules decimus est. Hujusmodi enim series est: Belus, Ægyptus, Lynceus, Abas, Acrisius, Danaë, Perseus, Alcæus, Amphitryo, Hercules. Tres verò generationes seculum conficiunt. Etiam ætatem hujus Herculis inde cognoscimus, quòd agona Olympiacum instituerit CCCC XXX annis, antequam eum instauravit Iphitus; sicut Eusebius ait ad num. D CCCXI. Item ex eo, quod interfuerit expeditioni Argonauticæ; in qua & Helenæ fratres, item Zethus & Calais,

Phrenetici Septentrionis filii,

hoc est, e Thracia, quæ Græcis est Septentrionalis, originem ducentes. Quos & Hercules suis telis occidit: ut est apud Hyginum fab. XIV. Item quod amicus fuerit Thesei, Atheniensium regis; cujus filius eo regnare anno cœpit, quo capta est Troja. Denique ex eo, quod Philoctetes, cui moriturus arcum & sagittam donârat, ad Trojam militârit. Ut viginti circiter annis vixerit ante Trojam captam: imò Eusebius arbitratur, unico tantum anno decessisse, antequam Helenam raperet Paris.

Thebani ante Herculis sacra præmisere illa Galinthiadis, Prœti filiæ; ut ait Antoninus Liberalis cap. XXIX. Iidem Herculis socium Iolaum venerati. Ejus festo certamen, de quo Pindari scholiastes Isthm. od. IV.

Etiam coltus iis Amphiaraus; uti testis Origenes in tertio contra Celsum.

Lebadii quoque in Bœotia. His venerationi erat Trophonius: de quo complura Pausanias in Bœoticis: & Scholiastes Aristophanis in Nubes: ac è junioribus Nicolaus Leonicenus lib. de Antro Trophonii.

In eadem regione Platæenses. Quales Androcrates, Democrates, Cyclæus, & Leuco: quos tempore belli Medici coli a Græcis jussit Pythia; ut quin vel maximè Platæensibus culti sint, minimè sit dubium.

Pelethronii in Thessalia sacrificant Peleo & Chironi, & hominem quidem, cujus meliorem non possum adducere testem Clemente in Admonitione ad gentes. In Macedonia Æneatæ coluere Æneam. Livius lib. XL de Poride, & uxore Theoxena *Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis faciunt.*

Stagiritæ agitabant ἑορτὴν Ἀριστοτέλειαν in memoriam civis sui Aristotelis; cujus hortatu ac suasu urbem eam instauravit Alexander Magnus. Reperio hoc festum apud Ammonium in Aristotelis vita, nisi is Philoponus potius. Sed si in honorem Aristotelis solùm diem conviviis, & similibus, transegerint, non possit is honos divinus vocari.

Hæc singularia tangunt oppida. Universi autem Macedonica venerabantur Philippum Amyntæ, & Alexandrum Magnum. Justinus lib. XXIV: *Nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant, nunc excidia urbium metuebant, nunc Alexandri, Philippique, regum suorum nomina, sicut numina, in auxilium vocabant.* Sermo est de Macedoniæ statu, Gallis eam irrumpentibus post cladem Ptolomæi Cerauni. Interdum videri ea possint τῶν σεβαστικωτέρων dici.

Chersonitæ festum instituerunt Miltiadi: ut est apud Herodotum in VI. Hinc in insulas navigemus.

In Leuce quam Achilli sacram esse Strabo in VII ait, aliterque Achillis Δρόμον a nominant[a] templum est Achillis cum multis anathematis. Meminit ejus Antigonus Carystius cap. CXXXIV. Et Ammianus Marcellinus lib. XXII. Fuse autem describitur ab Arriano in Periplo. Deque eadem sic anonymus in periplo Ponti Euxini, quem filius meus Isaacus publici juris primus fecit: Ὡς δὴ συγγράφει Δημήτριος, ταύτην τὴν νῆσον λέγεται Θέτις ἀνεῖναι τῷ παιδί, καὶ ταύτην οἰκεῖν τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ναὸν εἶναι τὸ πάλαι ἱερατικόν. *Ut Demetrius inquit, insulam hanc fertur a Thetide concessam filio suo Achilli, atque ab eo inhabitari, & esse in ea templum illius, ac simulachrum jam olim efficitum.* Satis etiam apertum arbitror, non alium signari locum a Clemente Romano in X Recognitionum[b]: ubi ait, apud Leuconesium Achillem pro Deo coli.

Tenedii venerantur Tenem: ut Athenagoras in Legat. tradit, ac antè vidimus ex Tullii lib. III de Natura Deorum. Pleniusque idem libro I in Verrem *Tenedo Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus Deus habetur, qui urbem illam dicitur condidisse, cujus ex nomine Tenedus nominatur, hunc ipsum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem quondam in comitio vidistis, abstulit magno cum gemitu civitatis.* Plura de Tene hoc Diodorus Siculus extremo libro V; cui Τέννης vocatur, Cycni filius, ac ab Achille dicitur interemtus, cùm Græci Tenedum vastarent.

Thasii coluere Theagenem athletam; ut est apud Pausaniam in Eliacis, & Athenagoram in Legatione.

Lesbo, si Myrsilum Lesbium audimus, novem Musas debemus. Ita quidem ex eo refert Clemens Alexandrinus in Protreptico. Macarem ait, regem Lesbium, perpetuò cum conjuge solitum jurgari: hoc ægre admodum amantissimam matris filiam tulisse, nomine Megaclo. Emisse igitur ancillas novem e Mysia, accuravisse, ut discerent tum alia voce, tum cithara canere veterum gesta. Sic edoctas, multum cantu suo levasse dolorem matris. Megaclo igitur referendæ gratiæ posuisse illis statuas æreas, ac præterea jussisse, ut omnibus in templis divinus iis honos præstaretur: ac pro Mysis inde, dialecto Æolica, Μῶσαι esse nuncupatas. Sed non leviter narratio hæc eo redditur suspecta: quod multis partibus verisimilius sit, ab Hebræo מוסר, *Mosar*, quod artem, seu disciplinam notat, venire Μῶσα, ut Dores efferunt. Nec animo meo placet, quod is, qui istud primus retulit, Lesbius fuit. Valde enim metuo, ne Myrsilus illud commentus sit in patriæ honorem. Potius censeo, Megaclo jussisse, ut Mysæ illæ ad Musarum exemplum, instituerentur, postea etiam colerentur cum Musis.

Chios Athenagora teste, nisi *Ceos* apud eum legi debet, venerata est (quod & de Arcadia jam dictum) Aristæum; de quo in cultu mixto dicam. Etiam erexit sacellum Drimaco, fugitivorum duci: de quo ex Nymphodoro Athenæus libro VI.

Samii honori Lysandri festum agitabant: ut prodit Plutarchus in ejus vita, & Hesychius: item Athenagoras in Legatione.

Tenos Callistagoram coluit: de quorum utroque fi-

a P. 1543. edit. Rom.

a Curs.

b Fol. 110. edit. Sommana.

dem [illegible] Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes. Uti & de Edemo, quem Cythnos venerata.

Naxus duabus sacra instituit Ariadnis, illi Liberi uxori cum hilaritate: at alteri, à Theseo raptæ, cum mæstitia: quas alii confundunt. Vide Plutarchi [illegible].

Sa[lami]nii coluere civem suum, Telamonium Ajacem. Cujus festum Αἰάντεια, ut auctor Hesychius.

Æginenses, qui sic dicti ab Ægina Asopide, matre Æaci, qui Telamonis, & Pelei, parens fuit, imprimis venerati sunt Æacum: cujus fanum apud eos commune Græcorum nomine fuisse exstructum, auctor est Isocrates in Evagora. Meminere quoque ejus fani Plutarchus in Demosthene, & Pausanias in Corinthiacis; adhæc Pindari scholiastes Olympion. od. VII, & XIII, item Nem. od. V. Ios Cycladum una est prope Theram; ut ex Ptolemæo, & Antonino, liquet: nisi quòd apud Antoninum quidem sit *Los*, quia *Ios*, & *Ios*, facile in scriptura confunduntur: pro *Ios* autem, spiritu perperam addito, sit *Hios*: at apud Ptolemæum in Latina sit *Chios*, præterquam editione illâ Gerardi Noviomagi, ubi est *Ios*, quemadmodum in codi. Græca. In hac insula coluere Homerum: ut Varroni relatum libro de Imaginibus primo; ubi, Agellio teste, lib. III, cap. XI, Homeri imagini hoc epigramma appositum:

Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,
Quod arâ Ietæ mortuo faciunt sacra.

I[etæ] gentile ab Ἴος, ut Stephanus in Ἴος indicat: ubi & matrem Homeri ex hac insula fuisse indicat. Sententia igitur [illegible] Varronis, non aliunde melius intelligi, quæ patria sit Homeri, quàm quòd Ietæ sive Ienses sacra faciunt Homero. Atque addit, id candidâ eos fecisse capellâ. Nempe ut Apollinari viro. Nam Apollini solebe capros albos sacrificari, etiam Livius indicat lib. XXV. Ien autem patriam esse Homeri, etiam proditum Aristoteli, ibique sepultum fuisse, traditum Dionysio Halicarnassensi, Straboni, Plutarcho, Suidæ. Vide & Hier. Magium Miscell. lib. III, cap. I.

Astypalæis summa in veneratione fuit Cleomedes athleta: ut auctor nobis Pausanias in Eliacis. Et ex eo Cyrillus in VI contra Julianum.

Ab Astypalæa dein os vela in Cretam; ubi culta fuit Europa, Agenoris Phœnicis filia: ut Hesychius testis; qui & auctor, ejus festum ibi dictum Ἑλλώτια. Sed de hac plura dicam in Diis Phœniciis. De fratre ejus Cadmo, Gortynæ, medit[erraneæ] Cretensium urbi, culto, sic Solinus cap. XVII. *Idem Gortynii & Cadmum colunt, Europæ fratrem: ut enim memorant.* Nisi hic non *Cadmum* [i]npserat, sed *Atymnum*, ex Iove & Cassiopea natum, ut est legere apud Apollodorum in bibliotheca. E[t] [illegible] immortalibus honoribus, ut Diodorus narrat, profecto [illegible] Idomeneum, & Molonem, Minois nepotes; quorum ille ex Deucalione, hic ex Molo progenitus. Hi [illegible] XX [illegible]ibus opem tulere Agamemnoni adversus Ilium. Nec hero eos solùm, sed divinos iis attributos esse honores, arguunt hæc Diodori verba: [illegible] *His tanquam heroibus eximii summi honores à Cretensibus præstantur; sacri ta[...] [illegible] in bell[i] pericu[lis] in[v]ocando, ut aux[ili]ares.* Epimeni[den] [illegible] [Cr]etem suum, divino col[uere] honore, dilectum a Laertiensis Diogenes in ejus vita. Præterea Di[ony]s[i]um [illegible] testis [illegible] lib. V. Atque adeo [illegible] hoc [illegible] quia non aliâ de causâ [illegible] præmio, quàm [illegible] adversarius, q[uem] vic[it] [illegible] nomen ha[bet] Her[c]ulis. [illegible] enim illis Hercules erat, ut etiam adigi [illegible] perrinere arbitrentur, [illegible] quis vinceretur Herculi cognomini.

CAP. XIV

Accedatur ad deos Consentes, ac Selectos. Minimum fuisse duos Ioves Argivos. quorum prior sum Niobe habuerit rem: eumque Apim vider, Phoronei fratrem: forem. Geminus Apis, gemina Niobe, geminaitem Io. Po[s]te eundem videri qui Niobæ, quique I[...] Apollodorus bis emendatus. Alter, si non tertius, Jupiter Argivus Acrisio æqualis fuit, ut [...] mi videtur, frater ejus Prœtus: quantumque sit temporis interstitium inter priorem, posterioremque hunc Iovem: quantum item intercapedine ab utroque distet Jupiter ille, qui cum Almena consuevit. Tantalum, regem Phrygium, fignari per Iovem, Ganymedis raptorem: & cur in aquilam dicatur conversus: & quando vixerit. Duo I[...] Cretenses: atque prioris: a posteriori raptam esse Europam, & origo fabula de Iove in taurum mutato, & quod verum ei nomen. Minotauri, Dædali, Icari fabula historice relata. Quando vixerit Jupiter ille, qui Ledam violavit. Unde origo fabula de Helena, Polluceque, ex ovo prognatis.

Existimet aliquis, postquam ad Cretam devenimus [...] longè alios Deos eum memorari nobis debuisse: quandoquidem, ut Sallustius apud Servium in III Æn. ait, *Primos Cretenses consilatus sui se religionem.* Ac proinde vel imprimis de Iove Cretensi hic fuisse dicendum. Sed enim hactenus de iis tantummodo agere propositum fuit, qui à Romanis, vel Græcis, pro terrâ natis sunt habiti. Nunc verò, ut alteri etiam satisfaciam, antequam in Asiam navigemus; dicam de majorum gentium Diis. Duplices enim Dii erant; alii *Semides*, *Semones*, *Indigites*, *Minores*, & *Minorum gentium* dicebantur. & habebantur: alii verò *Majorum gentium*, aut *Calestes*. Quales Dii Selecti: nempe XII Consentes, ab Ennio his versiculis memorati:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Ac præterea octo alii, qui, XII Consentibus additi, constituebant *Selectos*. Ex octonis illis sunt, Janus, Saturnus, Orcus, Liber. De Consentibus priùs agam.

Ab Iove principium. Hoc nomine fabulosa vetustas dignata est reges ac principes, qui sui ordinis cæteros potentia anteirent. Itaque videas, nullo prope se culo defuisse suum Iovem, usque ad tempora belli Trojani. Tot heroum; qui Ioves dici meruere, ex nationum sibi tem opinione, bona, mala; vera, ficta; uni Iovi Cretensi tribuerunt poetæ; etiam furta Venerea, & raptus. Ut concubitum cum Danae, & Ione; item raptum Ganymedis, & Europæ: atque ita in cæteris. Homerum audiamus, qui Iovem sic loquentem inducit Iliados Ξ a:

Οὐ γάρ πώ ποτέ μ' ὧδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
Οὐδ' ὁπότ' ἠρασάμην [...],
Ἣ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ' ἀτάλαντον·
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώνης,
Ἣ τέκε Περσῆα πάντων ἀριδείκετον ἀνδρῶν·
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
Ἣ τέκε μοι Μίνων τε καὶ ἀντίθεον Ῥαδάμανθυν·
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
Ἥ ῥ' Ἡρακλῆα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
Ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε, χάρμα βροτοῖσιν·
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης,
Οὐδ' ὁπότε Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς,
Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καί με γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ.

Neque enim unquam mihi [...] deæ amor, neque mulieris
Animum pe[ctoribus] circumfusus domuit
Neque quando [...] tus fui amore [Ixio]niæ uxoris
Quæ [pe]perit P[irithoum] dis pru[dentia] [...] tem similem:
Neque quando Danaes formosæ Acrisio[n]idos,

Quæ

a Vers. 315 & seqq.

Quæ peperit Perseum, omnium clarissimum virum:
Neque quando captus fui amore Phœnicis filiæ ...
Quæ pepe ... Minoaque, & divinum Rhadamanthum:
Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
... eudem fortem peperit filium:
At ... Semele peperit, gaudium mortalibus:
Neque quando captus sum amore Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quando Latonæ valde illustris, neque tui ipsius;
Ut tui nunc amore teneor, & me dulce desiderium capit.

Iisdem Ovidius in vi Met. a pariimeofdem, partim alios etiam amores tribuit Jovi. Sic enim Arachnes telam describit:

a Fab. 20.

Mæonis illusam designat imagine tauri
Europam. verum taurum, freta vera putares.
Ipsa videbatur terras spectare relictas,
Et comites clamare suas, tactumque vereri
Assilientis aquæ, timidasque reducere plantas.
Fecit & Asteriem aquila luctante teneri.
Fecit olorinis Ledam recubare sub alis.
Addidit ut Satyri celatus imagine pulchram
Jupiter implerit gemino Nycteida fœtu:
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit:
Aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, varius Deoida serpens.

In hisce Iovis amoribus distinguere oportet antiquitatis amantes, quæ historica sint, quæ item poetica dicantur. Præter ad hoc dicemus nobis Lactantius lib. I de Falf. relig. cap. xi. Verba adscribi merentur: *Danaen violaturus Jupiter aureos nummos largiter in ejus sinum infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est: aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos, tranasse dicitur mare, in Ægyptumque venisse: atque ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo itaque argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certum dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranasse illam, sed navigasse. Subjungit deinde illa: Non res ipsas gestas finxerunt poetæ: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. cum officium poetæ in meo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat.*

a Vol. 315 & sepp.

Multum lucis his Lactantii verbis, imò & aliis veterum Theologorum locis, atque adeo universæ accessit historiæ fabulari, si quadruplicem illam historiam, è Lactantio adductam, ad sua referamus tempora: & eadem operâ, addamus tempora illa, quibus alii aliquot Ioves vixerunt. ... hæc ... molestius negis haberi à doctrinæ temporum ... Sed nuseri istius, si bonorum judicio standum aut cadendum sit nobis; qui non eorum approbatione, quam ab ... moribus desperatius; sed bono publico, & candidorum pectorum judicio, studia hactenus nostra dunensis fumus.

... ut ab Iove Argivo. Sed non unus is fuit. Antiquissimus vi... q... proprio nomine A... vocabatur: non ... sed Sicyonius, a quo Peloponnesus *Apia* ... dicta *Æ... salea*: ut Pausanias, ac Eu... tradidere; ac Æschylus firmat in Supplicibus.

Perperam verò Apes hosce duos multi etiam veterum confundunt. Is, de quo nunc sermo nobis, ... undus, aut tertius fuit Argivorum Rex. Primus enim quædam futuri regni fundamenta jecit Inachus, avus Apis. Mox sceptris potestatem habuit Phoroneus, ex Inacho & Melia Oceanitide natus: quem Hyginus primum omnium Junoni sacra fecisse, primum item mortalium (vellem ad Argivos restrinxisset) regnasse, tradit fab. cxl... Post Phoroneum Apis tenuit ... imperium habemus. Atque hic, credo, fuerit Jupiter ille, qui cum Niobe, Phoronei filia, rem habuit. Quippe non alienum fuerit à moribus Apis violare sororem. Nam, ut Apollodorus in ii ait, *... potestatem regni in dominandi libidinem convertit, planeque violentus erat tyrannus.* Iovis ei nomen conveniebat; qui rex esset. Præterquam qui cum sorore sua rem haberet. Quomodo & P. Clodius, quia nec sorores ab eo castæ essent, *Romanus Jupiter* vocabatur: ut videre est apud Cicer. pro domo sua. Sed fuerit sane alius: saltem Sicyonii hujus regis συγγενής a erat. Nam Nioben istam Apis fuisse sororem, inter convenit. Intelligo autem non Nioben Phrygiam, Tantali filiam, quæ Amphioni nupsit; sed Nioben Argivam, Phoroneo, ut Hyginus etiam testatur, prognatam. Ex Niobes hujus, & traditum illius Iovis concubitu, natus est Argus, qui Api, si non patri, saltem avunculo, successit. Atque ab hoc Argo est Peloponnesi *Argos* dicta. Uxorem habuit Euadnen; unde ei liberi Iasus, Pirasthus, Epidaurus, & Criasus. Ex Iaso natus Agenor, ex Agenore Argus alter, ex Argo hoc Iasus, ex Iaso Io. Nisi potiùs audiendus Castor, Dejotari regis nepos. qui in opere ... quod ... b inscripserat, Inachi fuisse filiam tradidit: ut ex Apollodoro constat. Sed hoc si est, quomodo verum erit, quod aliquanto ante dixerat Apollodorus, primam mortalium, quam Jupiter attigerit, Nioben fuisse? Quod & Diodorus Siculus refert lib. iv, & Hyginus fab. cxlv. Quippe Niobe hæc Phoronei filia, Inachi neptis fuit: ut si Io fuerit Inachi filia, dicendum sit Phoronei sororem, Niobes amitam fuisse. Invitus recessero à Castore, quo nemo videtur exactiùs tempora distinxisse: unde à Tatiano, & aliis, toties ad partes advocatur. Vide sis, quæ fusè de eo diximus in opere nostro de Historicis Græcis. Quamobrem sic potiùs statuero, geminam fuisse Io, priorem Inachi, alteram Iasi filiam. Prior illa alter Callithoe vocata, primaque Junonis Argivæ sacerdos fuit; ut Theo in Aratum scribit, item Hesychius. Sed bene Scaligero observatum, pro Καλλιθύεσσα apud eum Καλλιθόη, uti & apud Eusebium pro *Callirrhoe*, legi oportere. Quod si Io non Iasi, sed Inachi intelligenda; idem credo, qui Nioben, etiam Io violârit. Nec enim indignum Apide tyranno, ut post sororis, mox & amitæ suæ pudicitiæ illuderet. Eo autem minus filia Inachi cum illa Iasi confundi debet, quia ... inter easdem temporum circiter annorum est intervallum. Quippe Niobe fuerit tritavia Ius, Iasi filiæ. Io autem sit amita Niobes. Ut posterior Io à priori sex generationibus distet: verè à Niobe, unde descendit, quinis; improprie verò ab amita Niobes, senis; quia eadem Phoronei & Niobes, ut fratris ac sororis, ætas censetur.

a *Cadmus.*

b *Χρονικὰ ἀγνοήματα ... temporum err.*

Cæterùm Io hæc, primum postillisque Junonis, hoc est, reginæ (si Io hæc, quam Inachi ... cebamus, uxor fuit Apidis) tradita est Argo, vigilantissimo homini, custodienda. Interempto hoc à Mercurio, hoc est, oratore aut nuncio, aut satellite regio, in varias illa terras mari profugit. Navis ... c erat bos: unde Io in bovem dicitur conversa. Quemadmodum commodè exposuit Lactatius, Statii interpres. Tandem ea appulit in Ægyptum, atque ibi peperit Epaphum. Qui cùm Memphim duxisset, Ægypti regis filiam; urbem condidit, cui nomen dedit uxoris. Ex Epapho nata est Libya: ex qua, & Neptuno, hoc est, principe sive regulo insulari, cujus verum nomen vetustas delevit, nati sunt duo mellyti heroes, Agenor, & Belus: quorum ille profectus in

c *Insigne, unde navi nomen.*

in terram Canaan sedes ibi fixit, ac successorem habuit filium Phoenicem, unde Phoen[illegible] nomen accepit: alterum autem Cadmum in Boeotiam misit, qui Thebas condidit. Belus verò, quomodo Agenoris fratrem vocatum dicebamus, in Ægypto remansit. Cujus filii, Ægyptus, & Danaus, ille quinquaginta filiis, hic quinquaginta filiabus nobilis fuit. Quod minime mirandum in his, qui tot conjuges, vel concubinas haberent: ut etiam Eusebius annotavit. Ab Ægypto hoc ἡ Μελαμπόδων χώρα (sic apud Apollodorum sescribe, ubi vulgo Μελαμποδῶν) dicta esse Ægyptus creditur. Danaus profectus est Argos, ibique in imperio successit Gelanori. Sed apud Apollodorum pro Γελάνωρ perperam Ἐ‑λάνωρ legitur. Danao Argis successit gener Lynceus. Nam Hypermnestram, Danai filiam, duxerat uxorem. Ex his natus Abas; qui post Lynceum regnavit. Abanti ex Ocalea, Mantinei filia nati Acrisius, & Proetus, duo reges Argivi. Acrisio filia Danae; quam pater aeneo sub terra thalamo incluserat, multis additis custodibus. Subterraneum hoc ædificium extitit usque ad tempora Periliai; tyranni Argivi, qui illud disjecit: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Ceterum Proetus, auro corruptis custodibus, Danaen vitiavit. Hic enim est ille Danaes Jupiter: ut recte tradidere, qui rem historice, quam poetice; proponere malebant. Testis nobis de eo Apollodorus lib. 11. Atque addit, ortam hinc gravem inter fratres contentionem. Dicere verò poterat; in apertum etiam bellum erupisse. Sed cum æquo esset Marte pugnatum, & uterque videret, non se posse fraterno sine auxilio regnum suum tueri; ad pacis conditiones deventum est: uti idem Pausanias narrat. Ex hoc concubitu Danaes cum Iove illo Argivo, patruo suo, Argolici sinus domino, natus est Perseus; qui tandem avum suum Acrisium non sponte sua disco interemit: cumque propterea vivere nollet Argis, imperium Mycenas transtulit. Videmus ex istis, longe alium esse Iovem, qui Niobem vel Io, quam qui Danaen violavit. Sane Danaë ab Ione lasi generatione distat octava: quod spatium sit annorum circiter CC LXVI. A Niobe autem sunt generationes quatuordecim: nempe anni praeterea docenti. Ac proinde à Niobes anno, quae parenti Niobes Phoroneo σύγχρονος erat, sunt generationes XV; anni quasi quingenti. Atque ut iis assentiremus, qui Io antiquam (ad cujus discrimen Eusebius illam Isin vocat, alteram Io) ajunt, non amitam Niobes, ut nos dicebamus Castorem secuti, sed filiam fuisse: sic generationes inter Io & Danaen, undecim fuerint; nempe duabus minus, quas sic Inachi filiæ, Iasi, quam ex eorum sententia Niobe habuit, amita foret magis.

Nunc [illegible]s, quanta sit temporis intercapedo inter Argolicum hunc Iovem, qui vero nomine Proetus dicebatur, & illum Iovem, qui Amphitryonis malis [illegible] Danae, de qua paulo ante diximus, ex Proeto Persea genuit. Perseus ex Andromeda, praeter Persen, quem apud socerum Cepheum reliquit, genuit Alcæum, & Electryonem. Hic Alcmenae ille Amphitryonis fuit parens. Nuptaque patrueli suo Amphitryoni. Sed cum una cum rege Creonte maritus Amphitryo adversus Teleboas bellum gerit; Jupiter aliquis, [illegible], nequiter apud Alcmenam rem egit magis. Unde Hercules natus, qui anno uno altero [illegible] ante [illegible] Trojam: ut postea planius fiet. Hic A[illegible] J[illegible] Iove Danaes [illegible] tem [illegible] generatione tertia abest Danae, [illegible] generationes seculo quibus Io [illegible]

De Iove [illegible], Danaes, & Alcmenae, [illegible] Niobe, ita Alcmene [illegible] tertia [illegible], quam [illegible] agnoverit hoc [illegible], cujus [illegible] non [illegible] potuit. Nunc [illegible] & [illegible] bene est antiquus. Est [illegible] qui [illegible] Ganymedem, Raptor is Tantalus, Phrygiæ & [illegible] rex erat. De quo sic Eusebius ad annum [illegible] judicis Israelitici Aod sive Ehudi: Ob raptum Ganymedis Troo patri [illegible] Ganymedis [illegible] Tantalo bellum exortum est, ut scribit Phanocles poeta. Quem non assecuto doctissimo Pontio [illegible] ut per ἁρπαγὴν ἐκ Κρήτης [illegible] raptum [illegible] non e Creta, sed Troade, nec a Minoe, [illegible] contigerit. Subjicit deinde Eusebius: Finxerunt autem Iovis fabula, & raptricem Aquilam confinguntur. Tantalus [illegible], ut paulo ante dixerat, Phrygiis rexit. Sed quod [illegible] Phrygas prius Maeonas vocatos, id falsum videtur, quia Maeonia non Phrygiae, sed Lydiae pars fuit. De eodem Iove sic Orosius lib. 1, cap. [illegible]: Tantalus [illegible] quendam Ganymedem Trois, Dardaniorum regis filium, cum [illegible] rapuisset, majore conserto certamine [illegible] sustinuit, sicut Phanocles poeta confirmat; qui maximum bellum excitatum ob hoc fuisse commemorat. Jupiter [illegible] generali regum omnium nomine accipitur. Quod vero aquila abstulisse Ganymedem dicitur, id vel celeritatem raptus indicat; vel, quod Epiphanio visum, aquila fuerit ἐπίσημον[b] navis; ut taurus ejus, qua avecta est Europa. Quanto hic Jupiter Phrygius tempore vixerit ante bellum Trojanum; non operosum est ex rapti & raptoris stirpe cognoscere. Quippe raptus fuit frater Ili, qui Ilium condidit, filius Trois, unde Troas, & Troia dicta, nepos Erichthonii, pronepos Dardani, qui interfecto fratre, in Samothraciam fugerat; unde Cabirorum sacris expiatus in Teucriam se contulit, ac filiâ Teucri Batea ducta, in partem regni est receptus. Is auctor Dardanidarum, Iovis eo filius vocatus, quia exterum hominis parentes vulgò nescirentur. Ilus autem pater fuit Laomedontis, avus Priami, proavus Hectoris, & Alexandri sive Paridis. Ut hi ab Ilo, Ganymedis fratre, tertia distent generatione. Fuit & frater Ganymedis Assaracus, pater Capyos, avus Anchisæ, proavus Æneæ. Ubi itidem Æneam tertia generatione abesse videmus ab Assaraco. Nunc Tantalum spectemus. Ejus filius Pelops: hujus Atreus, & Thyestes: Atrei Plisthenes, qui perperam praeteritur à multis: Plisthenis Agamemnon, & Menelaus. Ut hi quarta distent generatione a Tantalo. Uno igitur hic generatione amplius. Nempe Ganymedes cum raperetur, adolescens admodum erat: raptor Tantalus generatione tota, hoc est, XXX annis vel circiter provectior. Ut bene tempora conspirent: Phrygiusque ille Jupiter centum quasi annis ante bellum Trojanum rapuerit Ganymedem. Atque haec ostendunt, memoria deceptum esse Ciceronem, cum sic scribit lib. 1 Tusc. Qu. Nec Homerum audio, qui Ganymedem a Diis raptum ait propter formam, ut Iovi pocula ministraret; non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat haec Homerus, & humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos. Neque enim filius fuit Laomedontis, Priami frater, ut Tullius [illegible]; sed filius Trois, patruus Laomedontis, Priami patruus magnus: ut ex iis liquet, quae memoravimus. Sub fabula autem de Ganymede a Iove rapto latere historiam de Tantalo, Phrygiae rege, praeter Phanoclem, de quo diximus, etiam Herodianus prodidit in [illegible] Commodi Caesaris.

a P. 133. 134.

b Insigne.

Dicam nunc de Iove Cretensi. Ubi distinguendum inter antiquissimum illum, quem Curetes infantem educaverant, & longe posteriorem, qui rapuit Europam. Vetustissimi illius aetas ex [illegible]ius, quod inter Curetas, à quibus recens natus [illegible]batus, Cres erat: ut ex Aretino refert Eusebius [illegible] Dionysii. Cres ille fuit [illegible] rex Cretae antiquissimus, a quo & Creta nomen accepit: ut ex Ephoro [illegible] Marcianus Heracleota. Estque idem, a quo Cnosum in Creta conditam, & templum Cybelles, apud [illegible] cantorie Cheon collegas. Quare Jupiter ille [illegible] patriarchae aetate claruerit [illegible] Cres [illegible], de [illegible]um, recte ab Eusebio refertur ad tempora [illegible] Isaaci. Videeum num. LV [illegible] & [illegible]

[illegible] Iove Cretensi, [illegible] qui [illegible], ac [illegible] Creta [illegible] pulch[illegible] pulcherrimam habuerit, ut Cicerone, [illegible]

de

de falsa reli[illegible]ne cap. xi. Fuit hic rex Cretensis nomine vero Asterius, ut Eusebius vocat; vel Xanthus ut Augustino dicitur. [illegible]lium habuit, cui nomen Mamas, teste Epiphanio; qui & hunc Asterii famulum à Gazæis cultum tradit. V[illegible]uit autem ea generalis appellatio: cum virgines sic a Cretensibus [illegible]catas, Stephanus a tradat. Quando Cretensis [illegible] Jupiter vixerit, hoc in modum cognoscitur. Europa, quam [illegible]it, soror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, sive, ut postea dixere, Phœnicum. Hujus maj[illegible] retulimus, cùm exponeremus stirpem Inachi: a quo Agenor undecimâ distat generatione. hoc e[illegible] annis pene quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydorus; hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, isto Eteocles, & Polynices. Ut hi quinctâ generatione abeant à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theseo σύγχρονοι b. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Jocastæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuisset, ne sepelirentur Oedipodarum cadavera: Theseus propterea Bœotis bellum intulit; ut est apud Pausaniam in Atticis. Theseus verò una saltem generatione antecessit bellum Trojanum. Quare ducentis quasi annis Europæ raptus præcesserit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem sequitur. Nam ex Jovis Cretensis, hoc est, Asterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Asterio successit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycastum. Lycastus ex Ida Minoen juniorem. Minos hic Deucalionem, Deucalio Phædram, Theseo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quinctâ descendit ab Europa. Ut omnia optimè conveniant. Turbant solum, qui duos Minoes nesciunt distinguere. Unde coguntur, raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Thesei proavus fuit: hoc est, cxxxiii annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi sunt lxvi, propter generationes Lycasti, & Minois senioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo ille est, qui novennio se referre solitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic se conversari cum Jove, indeque leges suas accipere; haud aliter ac postea Numa Pompilius simulabat, se sacra illa, quæ Romanis tradebat, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverser, siquis juniorem credat. Utcumque illud, saltem junior est ille, qui maris habuit imperium, cujus item filius Androgeos, præclarus adolescens, invidiâ Athenis occisus post Panathenæa: unde bellum adversus tum Megarenses, de quorum obsidione Virgilius vel alius in Ciri; tum Athenienses, qui sub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro, Minois [illegible] c, qui Minotaurus vocari solet, pueros mitterent tributarios: eaque consuetudo demum sub Theseo, cum is Taurum devicisset, cessavit. Denique junior hic Minos est ille, qui Dædalum, cùm in domum ejus Taurus Pasiphaen, filiam regis, violasset, atque eo Dædalus iram Minois metueret, cum Icaro filio, navigio, velorum pandens alas, ut cum poeta loquar, avolasset, eum in Siciliam usque est insecutus: ubi, non satiatus eo, quod Icarus in via supplicium sui submersus fuisset, a Cocalo, rege Siculo, sibi ipsum Dædalum reddi postulavit. Cocalus verò, sub specie amicitiæ Minoa, [illegible]ctum thermarum æstu suffocavit. Hæc abunde ostendunt tempora utriusque Minois, & præter Asterii, Jovis Cretensis, à quo rapta est Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt seculo ante primusque [illegible] ætatem. Quod satis docent, quæ tam variè, variis [illegible] auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Ch[illegible] canone prodidit Eusebius.

Q[illegible] persequar Joves? Ut illum, qui ex Leda genuit [illegible], & Helenam: imò & Castorem, si audimus [illegible], vel alium, hymno in Διοσκούρους. Verum al[illegible] Homerus Odyss. [illegible] & Pindarus Nem. Idyll. x; q[illegible] Cast[illegible] ei filium tradunt, eoque natum mor[illegible] u[illegible] merfectus, sive ab Ida, ut est apud Theoc[illegible] iorato, & Pausaniam Messeniacis: [illegible], a Meleagro, aut Polyuce. Pollucis igitur ille, & Helenæ parens, qui Jupiter dictus, vel ipse erat Ledæ maritus, Tyndareus, vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Castoris non possumus ignorare, cùm eos constet, Helenæ fuisse fratres; cujus gratiâ bellum ad Trojam gestum fuit. Itaque ut Helena *Tyndaris* à patre, *Oebalis* ab avo; ita & illi *Tyndaridæ*, & *Oebalidæ* appellantur. Dixeris, si fratres fuissent, fore inter eos, quos Homerus ait pugnasse ad Trojam. Sed ex Homero ipso facile occurritur. Ubi Helena ait, se auxilium eorum desiturum, quia paullo ante decessèrant. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in superiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Eustathio a teste, vocabatur ὠόν: unde in usu ὑπερῷον. Temporis autem repugnare videtur, quod a veteribus proditum, Alcmenam fuisse postremam mulierum, cui vim intulerit aliquis, Jovis nomine à poetis nuncupatus. Nam potius ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo. Hercules autem, natu jam grandis, decessit ante bellum Trojanum. Helenam verò minorem natu fuisse, arguit, quod eam postea formâ captus rapuerit Paris.

Ad eorum exemplum, quo Joves hosce distinximus, non operosum erit cæteros Joves, Nasoni in Metamorphoseos opere, atque aliis memoratos, ad tempora sua referre. Ut illum, qui ex uxore Ixionis genuit Pirithoum, amicum Thesei: cujus tempus antea vidimus: item eum, qui ex Callisto genuit Arcada; unde dicta Arcadia, cùm Pelasgos in suam redegisset potestatem. ut ait Eusebius num. lxxxii. Atque ita in aliis.

a Odyss. a, pag 1410, edit. Rom. & Od. λ, pag 1686.

b Cognatos.

c Διὸς [illegible] fere cognomen præ[illegible] fessi.

Cap. XV.

Neptunum antiquissimum nomine Japetum, Noe filium, signari. Cur Neptuno non maris solum imperium dederint, sed etiam arti præfecerint equestri. De Conso, & Consualibus, & ea a Neptunalibus differre. Primos Græcorum equis vectos Lapithas, & Centauros; unde origo fabulæ de biformi monstro, quod homine, & equo constaret. Varii Græcorum Neptuni, sua ad tempora reducuntur. Neptuni filios dici, cum alios, tum moribus asperos & inhumanos. item qui mari perissent. Quis ille Neptunus, qui cum Pallade in Athenarum primordiis certaverit. Quis item alter ille, qui extruxisse dicitur muros Trojanos.

Quomodo verò multi erant Joves; ita & Neptuni multi. Quorum antiquissimus mihi unus e Noachi filiis videtur. Nam velut in Saturno Noe, ita in tribus Saturni liberis, qui mundi imperium divisisse dicuntur, adumbrati sunt tres filii Noe, eorumve posteri; ut plenius exponam, ubi ad Saturni cultum fuerit deventum. Porrò uti Semi progenies septentrionalem & orientalem Asiam obtinuit; Chami autem stirps Asia meridionalis cum Africa cessit: ita Japheto obtigere maris mediterranei insulæ, & continens Europæa: ut in quam ex ins[illegible]lterius veniretur. Hujus igitur posteris duplici scientia opus fuit: nauticâ, ad transmittendum vastum mare; & equestri, ut in loca veni[illegible]entes longe latéque patentia, sed inculta, & sæpe sylvestribus, efferis, ac venenatis animalibus obsessa, celeriùs utriusque quam maxima itinera conficerent; donec de locis maxime sibi idoneis satis despicere possent, eaque inter sese partirentur. Hanc esse caussam existimo, cur Neptunum, quem Japetum interpretor, non nauticæ solum rei, sed equestri etiam præfecerint. Audiamus, quam belle cum his consentiat Diodorus Siculus lib. v. Τῶν δ' ἄλλων [illegible] Κρόνου [illegible] Φασὶν οἱ Κρῆτες Ποσειδῶνα μὲν [illegible] θαλάττιαν ἐργασίαν, καὶ στόλους [illegible] αὐτῷ [illegible] ταύτης ὑπὸ Κρόνου. διὸ [illegible] τοῖς ἐπιγινομένοις [illegible] ἄρχειν [illegible] θαλάττης [illegible], καὶ θυσίας [illegible] τοὺς [illegible] [illegible] δαιμονα [illegible] [illegible] ἱππικῆς [illegible]. *Inter alios autem Deos e Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenses, Neptunum primum maris nego-*

ne etiam tractare cœpisse, classemque instituisse, hanc pra[illegible] se [illegible]uram a Saturno adeptum. Ideoque fama apud posteros increbuit, quæ in mari geruntur, in hujus arbitrio esse: & propterea eum sacrificio nautæ honorant. Adnectunt & hoc, equos a Neptuno primum domitos, & equestrem [illegible] scientiam ab eo traditam. Unde Hippius, id est, equestris, nominatur. Hunc Neptunum equestrem Romani *Consum* dixere: unde *Consualibus* nomen: de quibus Varro lib. v de L. L. Item Livius lib. I: *Romulus*, inquit, *ludos ex industria parat Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat.* Vide & Dionysium lib. I, Plutarchum in Romulo, Tertullianum de spectaculis cap. v, Servium in VIII Æn. Interim quia latius Neptuni, quam equestris Neptuni, nomen patet: eo aliud *Consualia*, aliud *Neptunalia*: illa erant Ποσειδώνος ἱππίου[a], ac non quidem mense Martio, ut Servius ad VIII Æn. scripsit, sed in Augusto celebrabantur; ut ex Plutarchi Romulo constat: hæc autem fuere Ποσειδῶνος Σεισίχθονος[b], hoc est, ejus qui maris haberet potestatem: ut perperam hæc nonnulli confundant. Atque hæc de Neptuno illo vetustissimo. Postea tot prope Neptuni, quot principes insulares: quod ex poëtarum fabulis, si ad historiam eas referamus, non obscure cognoscitur. Ac præter istos & continenti fuere Neptoni [illegible]: in his principes, qui arte equestri excellerent. Talis fuit Ixion, aliusve rex Thessalus, qui artem eam docuit gentem suam; unde & Græcorum alios se diffudit. Primi autem e Thessalis Pelethronii Lapithæ, ac Centauri, parte hac artéque valuere. Unde Maro lib. III Georg.

> *Frena Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedere*
> *Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis*
> *Insultare solo, & gressus glomerare superbos.*

Quo loco sic Servius: *Pelethronium oppidum est Thessaliæ, ubi primus domandorum equorum repertus est usus. Nam cum quidam* THESSALUS REX, *bobus æstro exagitatis, satellites [illegible]os ad eos revocandos ire jussisset, illique cursu non su[illegible]cerent, adscenderunt equos, & horum velocitate boves secuti, eos stimulis ad tecta revocarunt. Sed hi visi, aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneum potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederentur: qui dicti sunt, Centauri* [illegible]. Etiam Valerius Probus in primum Georgicon annotavit primum in Thessalia equum esse conspectum, quem istic exhibuerit Neptunus. Qui Neptunus, si extra fabulas eatur, non alius sit, quàm rex Thessalus; ut à Servio eum vocari vidimus. Plinius, etsi Bellerophontem dicat primum docuisse equis vehi: tamen [illegible] quoque magna hu[illegible] artis incrementa dederint [illegible] cum [illegible] scribit lib. VII, cap. LVII *Equo vehi* ([illegible]) *Bellerophontem* [illegible] *& strata, Pelethronium: pugnare ex equo,* [illegible]*os, qui Centauri appellati sunt, habitantes [illegible] Pelium montem.* Ubi paullum a Marone abire v[illegible]etur. Ille enim loquitur de Lapithis Pelethronium Thessaliæ montem incolentibus, a quo & Chiron *Pelethronius* est appellatus: at Plinio, ut & Solino, Pelethronius proprium est hominis nomen. Nisi, ut suspicor, apud Plinium *Pelethronios* scribendum. Etiam apud Palæphatum initio operis legimus, ut quo tempore Ixion, rex Lapithæ in Thessalia imperium haberet, bellum gestum sit Centaurorum & Lapitharum: & quæ res [illegible]ionem præbuerit, ut Centauris formam tribuerent [illegible] monstrosam. Eamque rem ex eo politicis versibus exp[illegible]t Isacius T[illegible] Chil. VII, Histor. XCIX. Sed, juxta Palæphatum, [illegible] non hac arte [illegible] bestias prehenderit, quam [illegible] nihil impedit, quo minus [illegible] eam rex didicerit, & de[illegible] , vel [illegible] Quam [illegible] ille [illegible] ex [illegible] cognosc[illegible] qui bellum [illegible] refert ad [illegible] Ægei At[illegible] & Atrei ac Thyestæ, My[illegible] regum [illegible] pedua[illegible] gener[illegible]ubus ante captam [illegible]

[illegible] equestris artis in [illegible] inter [illegible] Veri [illegible] non [illegible] a G[illegible] vocari solent. Quos tempore [illegible] suos [illegible] non adeò est operosum, quam prima facie videatur. Ut si quæstio sit de Neptuno illo qui ex Libya, vel, secundum [illegible], ex Eriphyle, genuisse dicitur Agenorem, Belum, Phœnicem: quorum Belus parens fuerit Danai & Ægypti. Horum enim tempora jam antea excussimus. Unde etiam [illegible] facere est, de ætate Neptuni ejus, qui ex Amymone, Danai filia, genuerit Nauplium, parentem P[illegible], qui Trojam militans, militiæ, fraudibus Ulyssis circumventus, periit. Neptuni etiam ex Alope filius erat Cercyon latro; qui cùm Atticam infestaret, a Theseo est sub[illegible] At nota [illegible] temporа. [illegible] Neptuno ex Tyro, Salmonei filia, natus est Pelias, rex Thessalus, quem Pelopia, Euadne, cæteræque filiæ, dissecuisse dicuntur, deceptæ a Medea, ut Jason Thessaliæ regno potiretur. Neptuni quoque, ex eadem Tyro, filius fuit Neleus, duodecim filiorum ex Chloride parens: quos omnes Hercules, capta Pylo, interemit, præter facundum illum Nestorem: qui aliò tum forte missus erat. Messapus etiam Neptunia proles[a] vocatur: qui cum Turno bellum adversus Æneam gessit in Italia. Horum omnium tempora sunt aperta: cùm ex liberis ac nepotibus non difficile sit statuere de parente, vel avo Neptuno. Sed enim, quod Neptuni aliquis filius nuncupatur, a variis caussis proficiscitur. Est enim Neptuni nomine occultatur nomen principis alicujus insularis, vel qui per mare venisset[b], vel præesset populo θαλασσοκρατοῦντι[c]. Est cùm intelligitur Neptunus sacerdos. Vel attenditur, quod aliquis perierit in mari. Est etiam cùm spectantur mores Neptunii; sive, ut cum Plauto potius dicam, maritimi[d]. De postremo illorum sic Agellius lib. XV Noct. Att. cap. XXI: *Præstantissimos virtute, prudentiâ, viribus, Jovis filios poetæ appellaverunt; ut Æacum, & Minoa, & Sarpedona: ferocissimos, & immanes, & alienos ab omni humanitate, tanquam e mari genitos, Neptuni filios dixerunt; Cyclopa, & Cercyona, & Scyrona, & Læstrygonas.* Ac similiter fere Tzetzes Chil. II, hist. LII.

> Θησεὺς υἱὸς ἦν Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας. [illegible]
> [illegible] τῶν ἀνδρείων, [illegible] Ποσειδῶνος.
> [illegible] τοὺς ἀνδρείους,
> [illegible] Ποσειδῶνος.
> *Thesaeus filius erat Atticæ Ægei, & Æthræ.*
> *Tanquam autem strenuum, dixerunt filium Neptuni.*
> *Animo [illegible] cunctos, & omnes strenuos,*
> *Filios & amicos, [illegible] dicunt Neptuni.*

Sed hoc inter eos discrimen est, quod latiùs aliquanto Tzetzæ, quàm Agellio, filiorum Neptuni, pateat appellatio. Quippe licet Theseus animosus, ac strenuus; non immanis tamen, & ab omni humanitate alienus. Atque idem dixero de Ægeo: qui, etsi Pandionis filius foret, Neptuno tamen prognatus dicitur. Nempe quia cùm Theseus, jussi immemor paterni, Cretà nigris reverteretur velis; sese Ægeus in mare dederit præcipitem. Quomodo & Arion, fidicen, ac poeta lyricus, (cujus parentes veri nesciuntur, ut sæpe insignes artifices genere sunt obscuro) Neptuni ex Oncæa nympha filius [illegible] quoniam in mare desilierit; unde, portante delphino, [illegible] in promontorium creditur delatus: ut est apud Herodotum, Diodorum, Plutarchum è Latinis Ovidium II Fastor. & Agellium lib. XVI, cap. XIX.

Sed duo præterea [illegible] Neptuni val[illegible] memorabiles: unus in re Attica, alter in Trojana. Vetustior ille prior, de quo propterea prius dicam. Satis constat, cum urbs conderetur, quam Athenas dicimus, controversiam fuisse obortam, utrum a Pallade an Neptuno, ei esset dandum nomen. Hanc litem [illegible] censeo inter Senatum, & plebem, quæ nautis & remigibus [illegible] constabat. Et ut Senatus suum principem, ita & plebs suum habuerit ducem. Posterior ille cum factione sua Neptuni nomine [illegible]. At Senatus qui [illegible] plus pollebat, M[illegible] nomine [illegible] Quare cum Minerva præ[illegible] dicitur, hoc [illegible] apere oportet, quod priores [illegible] Senatus & [illegible] popul[illegible] posteriores [illegible] les, turba nautica. Atque ea imperii forma [illegible]

Urbis

[a] Virg. Æn.

[b] Servius in Æn. 7. [illegible]

[c] Imperium maris habenti.

[d] Cistell. 2, 1.

Urbis incolæ, quam qui Piræeum incolerent; deinceps etiam permansit, usque dum Themistocles, non tam Piræeum Urbi, quam Urbem Piræeo adjunxit. Sic enim major esse nautarum & remigum potentia, quam urbanorum cœpit. Multum hæc firmantur egregiis Plutarchi verbis in Themistocle, ubi de viro hoc ita scribit: Ἐκ δὲ τούτου τόν τε Πειραιᾶ κατεσκεύαζε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυΐαν κατανοήσας, καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἁρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ (ὡς λέγεται) πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάσσης, καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας, ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίζοντα περὶ τῆς χώρας τὸν Ποσειδῶνα, δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς, ἐνίκησε. Θεμιστοκλῆς δ' οὐχ, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Κωμικὸς λέγει, τῇ πόλει τὸν Πειραιᾶ προσέμαξεν[a], ἀλλὰ τὴν πόλιν ἐξῆψε τοῦ Πειραιῶς, καὶ τὴν γῆν τῆς θαλάττης· ὅθεν καὶ τὸν δῆμον ηὔξησε κατὰ τῶν ἀρίστων, καὶ θράσους ἐνέπλησεν, εἰς ναύτας καὶ κελευστὰς καὶ κυβερνήτας τῆς δυνάμεως ἀφικομένης. διὸ καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ πεποιημένον, ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν, οἰόμενοι τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν, γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχίᾳ δ' ἧττον δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας. *Hinc Piræeum, commoditate animadversa portus, extruxit, totamque urbem ad mare accommodavit, contrariam quodammodo scilicet in civitate, ac veteres Atheniensium reges, instituens. Illi enim, ut fertur, intendentes revocare a mari cives, atque ad relinquendas naves, colendumque assuefacere agrum, dissipaverant illam de Pallade fabulam: ambigente de sua regione Neptuno, cum ostendisset judicibus olivam, causam eam obtinuisse. At Themistocles, non (ut comicus ait Aristophanes) urbi commisit Piræeum; imo urbem annexuit Piræeo, & terram mari. Quæ res vires populi auxit contra optimates, eumque audaciâ inflavit, omni ad nautas, hortatores, & gubernatores redundante potestate. Unde suggestum, qui erectus in Pnyce erat, ut spectaret mare, converterunt post terram versus triginta tyranni, imperium maritimum rati gignere populi potentiam, & paucorum principatum minus offendi agricolas.*

[a] Malim προσέμαξεν, adjunxit.

Videamus nunc, quis ille fuerit Neptunus, qui cum Apolline muros condidit Trojanos. De eo placet sententia eorum, qui (ut Eustathius tradit ad Il. Φ[b].) οὐκ αὐτοὺς θητεῦσαί φασιν, ἀλλὰ ἱερὰ χρήματα δαπανηθῆναι εἰς ἀνέγερσιν τοῦ τείχους: *non eos mercede servisse ajunt; sed sacram pecuniam, ac quæ pretiosa numinum forent, impendisse muris extruendis.* Nempe ut consuetudo nobis est dicere, aliquid donari, vel adimi S. Petro, vel S. Laurentio, vel alteri Sancto, quod confertur vel aufertur templo ab Sancto illo nomen sortito: ita etiam Laomedon dicitur fraudasse Neptunum, quod ex sacro templi thesauro a sacerdote, ad muros extruendos, illâ acceperat conditione, ut in urbe perfectis restitueret. Quare, si per Neptunum sacerdotem Neptuni, ut ejus ministrum, intelligamus; minimè aberrabimus. Atque idem dixero de Apolline, si una eum struxisse muros placet. Homeri quidem sententia est Iliados Φ, Laomedonte ædificante, Apollinem pecus pavisse regium. Sed, ut Eustathius ibidem observat, juniores utrumque extruxisse mœnia arbitrantur. Ita Pindarus Olymp. idyll. H. Eamque hac parte secutus Horatius lib. III, od. III: cùm de hoc Laomedonte ait in plurativo:

[b] Pag. 1245. edit. Rom.

Mercede pactâ destituit DEOS.

CAP. XVI.

Licet Vulcanum rex fuisse Ægyptium, suæque genti primum monstr[illegible] [illegible] dicatur: antiquissimum tamen Vulcanum potius videri Tubalcainum, eidemque Vulcani nomen κατ' ἐξοχὴν esse factum: nec eum tamen tam ignem hominibus ostendisse, quam ignis usum in arte fabrili. Conditorem Babylonici imperii Nimrodum, sive Belum, [illegible] justi [illegible] Martem: nisi in societatem accipere placeat, tum Ninum, tum Thurram, qui & ipse Assyrius rex fuit. Ἐνυάλιος Mars. Chronicum Alexandrinum emendatur. Belum non esse alium a Baal. [illegible]a Maria Gracanici, & qui Mari [illegible], quo [illegible] sua ambiore Romanis g[illegible] tantur. Antiquissimus Apollo est Jubal M[illegible]s. A[illegible] tamen Mercurium credi. Mercurius Ægyptius ætate Osiridoco[illegible]ensis. Græcorum Mercurium Atlantiadem vix[illegible] e tempore belli Trojani, & Panos · multi tamen vetustiorem esse, juxta alios. M[illegible]curius eisdem ætas monstrata ex ætate Herculis, & Penelopes; unde Pan cum cruribus hircinis.

A Neptuno venio ad quatuor istos, Vulcanum, Martem, Apollinem, & Mercurium: quos eo ipse ordine recenset, ac Jovis ait filios, Diodorus Siculus [illegible]. Loquitur autem de Jove Cretensi. Idem tamen lib. I dixerat, secundum sacerdotes Ægyptios primum in Ægypto regnasse Vulcanum, eique divinos post mortem [illegible] attributos propter ignem inventum. Repertsse autem hoc pacto: Arbore de cælo tactâ incensam fuisse sylvam vicinam: tum accessisse Vulcanum, & cum ob frigus hibernum magnam caperet ex calore voluptatem, ubi, materiâ deficiente, ardor remittebat, novam subj[illegible]e, ita conservasse ignem, & accitis aliis, fecisse ejus participes. Sed ut fortasse hujusmodi quid Ægyptio regi acciderit: longè tamen antiquius est ignis inventum. Neque Vulcanus [illegible] in Deos relatus ob repertum ignis, quam ignis in arte fabrili usum. Quod clarè dicit Diodorus lib. 5[a]. [illegible] cum: Ἥφαιστον δὲ λέγουσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς περὶ τὸν σίδηρον ἐργασίας ἁπάσης, καὶ τῆς περὶ τὸν χαλκὸν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐργασίαν [illegible]· καὶ τὰς ἄλλας δὲ χρείας τὰς τοῦ πυρὸς ἁπάσας ἐξευρεῖν, καὶ παραδοῦναι τοῖς τε τὰς τέχνας ἐξεργαζομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις. διόπερ οἱ τῶν τεχνῶν τούτων δημιουργοὶ τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας τούτῳ τῷ θεῷ μάλιστα ποιοῦνται, καὶ τὸ πῦρ οὗτοί τε καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι προσαγορεύουσιν Ἥφαιστον, εἰς μνήμην καὶ τιμὴν ἀθάνατον ἄγοντες τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ κοινῷ βίῳ δεδομένην εὐεργεσίαν. *A Vulcano fabricationem ferri, æris, auri, argenti, & cæterorum omnium, quæ ignis operationem recipiunt, inventam, & universum ignis usum excogitatum, & tum artificibus, tum cæteris quoque hominibus expromtum esse dicunt. Propterea harum artium magistri, vota & sacra huic Deo potissimum o[illegible]erunt. [illegible] ab his, ut ab universis quoque mortalibus, ignis Vulcanus appellatur: ut hoc pacto beneficium, commum hominum [illegible] tributum, immortali memoria & honore consecretur.* Revidit Diodorus, Vulcanum esse hominem istum, qui [illegible] tem reperit ærariam, ac ferrariam. Sed quis heros ille fuerit, vel quando vixerit, penitus ignoravit. Est verò is Thobel, ut LXX, & Josephus vocant, sive potiùs, ut Hebræis dicitur, Tubalcain, Lamechi ex Sella filius Mehujalis nati ex nepote Caini, pronepos: quem eas invenisse artes, Moses tradit Genes. IV, 22. ubi etiam refert ut fratrum unus Jabal, tentoria; alter autem, nomine Jubal, artem invenerit Musicam. Hunc igitur hominem, ac imprimis æraria, & ferraria, ut illius artis parentem, retulere in Deorum numerum, atque ut [illegible] cum Deo ignis præside coluerunt; poetæ autem Jovis fulmina fabricare sunt commenti. Hæc valde etiam firmantur nomine ipso Vulcani. Nam unde Vulcanus, nisi ex Tu[illegible]nus, præter mutationem vocalis, B, ut fieri solet, in V conversio, & principe syllaba recisa; quomodo ex *Atergatis* est *Derketis*. item ab ἀμέλγω, *mulgeo*. à γάλακτος *lacte*, ab ἄγρος *rura*. atque ita in [illegible] aliis: ut in Originum libris pleniùs explicamus. Quare non diffiteor, quod Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. XI, Vulcanum fuisse hominem: sed quod ait, vixisse in Lemno, id de antiquissimo illo nequit intelligi.

[a] Lib. 5.

Venio ad Martem: de quo sic in quinto Diodorus, ex sententia Cretensium: Τὸν Ἄρην δὲ μυθολογοῦσι πρῶτον κατασκευάσαι πανοπλίαν, καὶ στρατιώτας καθοπλίσαι, καὶ τὴν ἐν ταῖς μάχαις ἐνέργειαν εἰσηγήσασθαι, φονεύοντα τοὺς ἀπειθοῦντας τοῖς θεοῖς. *Quæ fabulas ad historiam refe-*

referunt, hi Martem ajunt primum fuisse qui universam fabricarit armaturam, ac mi ites armis instruxerit, & morem induxerit collatis signis decertandi, omnesque, quos Dii nollent credere, e medio sustulerit. Iste armorum ac rei bellicæ inventor Nimrodus fuit; qui, Scriptura testante *a*, *cœpit potens esse in terra*: ac venaton confertur, quia ut homines feras, ita ille venatus homines. Unde & (quemadmodum in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino legas) in sidera à Persis relatus, ac *Orion* dictus fuit. Nimrodi nomen ignorant gentes: sed iis *Belus* dicitur: à quo Babylonicum cœpisse imperium, Eupolemon tradidit in historia Judaica, ut retulit Alexander Polyhistor, atque ex eo Eusebius lib. IX de præparatione Evangelica cap. IV. Etiam Servius primum Assyrius regnasse Belum, prodit ad illud Maronis I Æneid.

—— *Qua Belus, & omnes*
A Belo, soliti. ——

Similiter Eusebius initio Chronici: eumque secuti Isidorus, Beda, Ado, ac Chronologorum alii. Belum autem eundem esse ac Martem, clare etiam cognoscimus ex Hestiæo Milesio, antiquissimo rerum Phœniciarum scriptore; qui de campo Senaar, ubi Babylon condita, sic scribit: Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ ἐνυαλίου Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν. *Qui verò ex sacerdotibus conservati essent, acceptis Jovis Enyalii sacris, venere in Senaar Babyloniæ.* Pro Ἐνυαλίου apud Josephum legitur Ἐνυαλίω. Sed Ἐνυαλίου rectè est apud Syncellum ex Eusebii priori Chronicorum libro: prout editus is in Thesauro Temporum *b*. Videtur Rufinus, cùm quid Enyalius esset, ignoraret vocem eam præteriisse. Saltem nec in MSo meo comparet, nec in editis ullis. Sed Enyalium esse inter Martis cognomina, auctor est Macrobius in Saturnalibus *c*: atque idem docet Eustathius ad Homerum, qui non semel usurpat. Uti & alii poetarum, & in his Bassus lib. Ἀγγελεγ. *d* à quo Spartam trecenti, qui fortiter pugnantes ceciderant, vocantur

—— ἀντάξιοι ἐ ὄβριμ⊙ Ἐνυαλίου.

Quamquam & vox ea sæpe adjectivè pro Martio aut bellicoso legatur: unde Hesychius πολεμικὸν & πολεμιστὴν interpretatur. Nec moveat, quòd in Trogi epitome dicat Justinus: *Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, initia bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos terminos usque Lybiæ perdomuit.* Nam Ninus ille filius fuit Beli, ut legas apud Tertullianum de Pallio cap. II, Eusebium initio Chronici, Hieronymum in Osee cap. II. Patri nuper Babylonici initia debentur, quæ tenuia fuere: longè majus iis fastigium dedit Ninus. Qui & paterno addidit imperio Assyrium. Et, credo, sene Nimrodo, auspiciis patris, ductu Nini, bella sunt gesta. Porrò quia belli initium sit a Belo, quem Martem esse diximus; eò & multi olim putarunt, *bellum à Belo* nomen accepisse. Cumque genus ignorarent, dixerunt esse filium Neptuni. Nam, ut monuimus antea, feroces & inhumanos Neptuni filios vocabant. Atqui, ut cum Tibullo *f* dicam,

—— *horrendos primus qui protulit enses*
Et ferus, & verè ferreus ille fuit.

De Belo quod dixi, acceptum fero Hygino fab. CCLXXIV: *Afri*, inquit, *& Ægyptii, primum fustibus dimicaverunt: postea Belus, Neptuni filius, gladio belligeratus est: unde bellum dictum.* Quam sententiam secutus etiam Cassiodorus lib. I, epist. XXX. Sed de origine vocis decepti uterque. Nam *bellum* est ex πόλεμ⊙, rec là terminatione, & vocabulus trajectis: P præterea abeunte in B: ut ab ... *ab*; ... *sub*, ... *burrus*. Nisi simplicius sit cum Varr ne *g* dicere, ut a *dis*, *bis*, à *duonus bonus*, ita *bellum* esse ex *duellum*. unde *perduellis* Plauto, & *Duellona*, quæ aliter *Bellona*. *Duellum* autem, quia inter duos *h* fit, sive partes duas.

Hactenus ...mus, ut Mars sit Nimrodus sive Belus, ...sive filius Ninus: quem cum patre veteres quoque sæpe confundunt. Ac tertia etiam sententia est, ut Thurram Martem credamus. Thurras iste Nino, ut Ninus Belo, successit, At ipse itidem egregius bellator fuit, & propterea pro Deo habitus, & Mars dictus est. Ad hanc opinionem præit Suidas in .... Ac penè eadem legas in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino. Cujus verba ex te fuerit apponere: Μετὰ ... Νίνον ... *Post Ninum Assyrius imperavit rex nomine Thurras, cui pater Zames, idemque ex Rhea frater, Martis nomen indidit à planeta ejus nominis.* Sed quis ille Zames? Sane dixerat antea, Jovem, patre suo Saturno in Occidentem profecto, duxisse uxorem ejus conjugem, matrem suam, cui nomen fuerit Semiramis, vel Rhea. Jovem igitur signari certum est. Quare pro Ζάμης conjicio reScribendum esse Ζάνης sive Ζηνὸς, quæ est inter veteres Jovis appellationes. Primitus verò idem Jupiter, ac Mars, imò & Sol: ut libro proximo declarabitur. Unum tamen obstare illud videtur, quòd Ζάμης etiam constanter legatur apud Joannem Antiochenum, & Georgium Syncellum. Sed fortasse primus, vitioso codice deceptus, in errorem eos induxit, qui sequerentur. Subjicit deinde idem Chronicon, Thurram hunc fuisse ... πολεμιστὴν, *acrem bellatorem*: cumque Aictoas paterno imperio plagas addidisse. Nempe vel eò colonos miserit, vel qui eò migrassent, adegerit, ut se dominum, vel principem agnoscerent. Nisi hoc solùm veteres spectarunt. Aictoas gentes, ut bellicolas, in tutela esse numinis, quod præsidet bello. Postea addidit, hunc Thurram non solum Martem creditum; sed etiam vocatum Baal sive Belum. Sic enim subjungit: ᾧ καὶ Ἄρῃ ... *Cui Marti primam Assyrii columnam constituere, eumque velut Deum venerati sunt, & hactenus eum voce Persicâ nuncupant Baalem Deum. quod si transferatur, fuerit Mars, bellorum Deus.* Suspicor, & hic mendum inrepsisse. Dicitur, eum Persicè vocatum Βαάλ θεὸν. Sed pro θεὸν arbitror positam fuisse aliquam Orientis vocem, quæ bellum notaret: ut si Hebraice dixisset, בַּעַל קְרָב, *dominus bellorum*: quod optime convenit cum eo, quod transfert, πολέμων θεὸν. Sane etiam Deus Hebræis vocatur יהוה צבאות, *dominus exercituum*. Quamquam autem Chronicon hoc inter Βῆλον, & Βααλ, distinguat: revera tamen dialecto solùm differunt. Nam qui Hebræis בַּעַל, *dominus*, is Syris בְּעֵל, ut Esræ IV, 8; Chaldæis, extritâ literâ postremâ, בֵּל, Jes. XLVI, 1. Unde Græcis Βῆλ⊙.

Præter Martem hunc, ab Asia & Oriente acceptum, alium etiam memorant Græci. Is patriâ Spartanus erat, juxta Epicharmum; Thrax autem, ex sententia Sophoclis; (& convenit, quòd ejus in Thracia sepulcrum ostendi solere, dicat Clemens Romanus libro X Recognitionum *a*) aliis Arcas: uti de omnibus istis testis Clemens in Protreptico. Ubi & addit, Cares ei mactasse canem: Scythas autem asinum: & ejusce rei auctores laudat Apollodorum, & Callimachum. Quamquam ille Carum & Scytharum alius credo Mars fuit, & fortasse non alium, quam æthereum intellexerint, hoc est Solem, vel unum è quinque planetis. Ille verò Græcis memoratus, vixit tempore Cecropis, primi Atheniensium regis: uti est argumento, quod, occiso Halirrhothio, accusatus, in Areopago sententia XII Deorum, hoc est judicum (qui & in scripturis Elohim sive Dii dicuntur) fuerit absolutus. Vixit Mars iste tempore Mosis. Quippe *in Areopago primum accusatus est Mars*; ut ait Juvenalis scholiastes in sat. IX. At institutus Areopagus, vel XLI Cecropis; ut est apud Eusebium in Canone Chronico: vel XIV annis post, puta quinctò anno Cranai; quod legas apud Marianum Scotum.

Per se satis liquet ætas Martis illius Latini, ex quo Rhea Sylvia Romulum concepit. Is vel homo fuit Martialis, sive ...tans, vel Martis sacerdos. Quicunquam, ut

a Genes. 10, 8.
b Pag. 13
c Lib. I, cap. 19.
d Cap. ... ...
e Invecti populus Enyalii.
f Lib. I, el. 10.
g Lib. 6, de L. L.
h Vetus Horatii interpres in epist. 2, lib. I.
a Fol. 110. edit. Paris. 1568.

ut neutrum esset, potuerint & Romuli genus ab eo deducere, partim ad velandam natalium regis ignominiam: partim quia bellicoso populo maximè tutelaris conveniret Deus, qui numen esset bellicum.

Jam de Apolline videamus, cui Musica debetur. Inventum hoc Thraces tribuunt Orpheo, uni ex Argonautis: ut ætate una vixerit ante bellum Trojanum. Plato autem in tertio de Rep. organicam illam, ut quæ canitur lyrâ, assignat Amphioni Thebano; illam, quæ aliâ fit voce, Marsyæ Lydo, vel Olympo. Amphion quando vixerit, aliquis inter chronologos est dissensus. Eusebius, dum varios sequitur auctores, duplicem in canone chronico sententiam proponit. Interim convenit, regnasse Thebis post Cadmum: hunc autem post Mosis & Josuæ tempora claruisse. At multò antiquior est Musice. Fabium Quinctilianum audiamus lib. I, cap. XVII a: *Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam Musicen extitisse.* Et sanè multò ante diluvium hanc artem fuisse, ex Mose est addiscere: secundum quem Genes. IV, 21, Jubal vocatur *pater canentium cithara & organo.* Et possis hinc originem deducere *jubili*, vocis rusticæ, quo læta acclamatio signatur. Nisi potius à *jebel*, quo Hebræis signatur *tuba*, & μετειλήφασιν b πεντηκονταετηρίδες c, quando tuba promulgaretur libertas. Jubal iste germanus, sive, ut Jurisconsulti amant loqui, consanguineus frater fuit Tubalcaini, de quo antè diximus: ut dubium non sit, quin Jubal sit antiquissimus ille Apollo.

a Sive, ut alii distinguunt, 10.

b Hesych.

c Spatium 49 annorum.

Nisi forte Mercurii (ut ad eum nunc accedamus) gloria hæc magis videatur. Quando multi Musicen referunt inter Mercurii reperta. Sed possis hæc ita conciliare, idque Pausania, & Græcorum aliis præeuntibus, quod Apollo citharam, Mercurius lyram invenerit; quæ quomodo differant, etsi à veteribus ipsis sæpius confundantur, ad barbaricam Manilii sphæram ostendit Josephus Scaliger. Et rectè ad veterum mentem. Nihil tamen impedit, quo minùs credamus, pro diversis gentibus Jubalem aliis Apollinis, aliis Mercurii nomine signatum. Sed si diversos placet, Apollo potiùs fuerit Jubal, quàm Mercurius. Præsertim si non penitus veteres respuimus fabulas. Nam apud Diodorum legas in quincto, Mercurium tum demum ex testudine lyram esse commentum, postquam Apollo, pœnâ sumtâ de Marsya à se devicto, ruptis citharæ nervis aliquanto tempore à Musicis abstinuisset.

Quanquam verò hæc non absurdè dicantur; magis tamen eò inclinat animus, ut putem, veteres, ac potissimùm poetas, veritatis historicæ sæpius corruptores, confudisse nobis Mercurios: quos plures fuisse, etiam Tullius in tertio docet de Natura Deorum. Sane ab Jubale, qui ante diluvium vixit, diversus est Ægyptius ille Noachides, qui Osiridis, hoc est, Mizraim tempore claruit. De ætate quidem Osiridis, videbimus in Diis Ægyptiorum. Ejus autem temporibus floruisse Mercurium, ex Ægyptiorum sententia docet Diodorus libro primo. Tradit enim fuisse Osiridis ἱερογραμματέα, sive *sacrorum scribam*: imò solere regem Osiridem ἅπαντ' αὐτῷ ἀνακοινοῦσθαι, καὶ μάλιστα χρῆσθαι αὐτοῦ συμβουλίᾳ· *omnia cum eo communicare, ac maxime eius uti consilio.* Hic est ille, qui Ægyptiis leges & literas tradidit: ut ait Cicero in III de Nat. Deorum. Pluraque de eo & apud Diodorum loco memorato legas, & à nobis inferius dicentur.

Ex Græcorum Mercuriis non alius celebratior illo, qui erat, *Atlantis magni, Pleionesque nepos*, ut Ovidius eum describit epist. Parid. Huic tribuunt tum legationes, & fœdera; tum mercaturam, & furta; tum palæstram, & lyram, ut ait Diodorus in quincto. Non fuerit admodum antiquus, si avus ejus Atlas fuit Herculi Thebano æqualis: quod traditum ab Apollodoro lib. II bibliothecæ. Ac convenit cum eo, quod Mercurius ex Penelope Ulyssis generarit Pana: ut etiam est apud Plutarchum de defectu Oraculorum, & Nonnum d, collect. Histor. apud Nazianz. Invect. I in Julian. Fuerit igitur Mercurius ille tempore belli Trojani. Alii tamen Pana τραγοσκελῆ e genitum putant ex omnium procorum cum Penelope concubitu: ut ait Pausanias in Arcadicis. Atque idem tradidit Duris Samius libro de Agathocle: & ex eo Isacius Tzetzes in Lycophronis Cassandram. Sed is scholiastes aliam hanc fuisse Penelopen arbitratur. Nempe quia videret hoc repugnare Homero, qui Penelopen Ulyssis tantopere à pudicitia celebrat. Quasi non sæpius ab historiæ veritate abierit Homerus, ac propterea jure ab illo recesserint juniores. Rectiùs dixisset, Pana istum τραγοσκελῆ a potiùs ad rerum naturam, quàm ad heroas, pertinere. Et tamen fateor de Atlantis ætate minimè olim convenisse. Ab Eusebio quidem nunc XX, nunc L, ante Cecropem annis refertur. Nam recenset Atlantem numero CCCLXXIX, ac secundùm alios CCCXXXI; Cecropem autem numero CCCCLX. Agonis verò Olympiaci institutionem ab Hercule DCCCXII. Ut quatuor atoplius seculis diffideant. Quæ diversitas provenit ex eo, quod multi & Atlantes, & Mercurii, & Hercules, forent, vel saltem à poëtis vani hoc nomine vocarentur.

d P. 141. edit. Steph.

e Hircinis cruribus.

a Cruribus hirsutus.

Cap. XVII.

Acceditur ad sex Deas Consentes: quarum Minerva videtur eadem ac Naama, Thubalcaini soror: alii tamen putant Venerem. Fabula Judaica de Naama ab angelis, imò & Adamo adamata, atque exinde genitis dæmonibus. Minerva Attica ætas, ac solum natale. Juno Cretica, Argiva, Imbrasia, sive Samia. An Vesta architecturæ repertrix. Σαυὴ, Caini soror & conjux. Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde Θεσμοφόρος. Esse eandem, quæ Ægyptiis Isis, soror & uxor Osiridis regis. Refellitur jactatio Atheniensium, gloriantium sese frugibus usos ante Ægyptios. Diana Cretica sive Dictynna repertrix venatoriorum cassium: item ejus ætas. Venus Cypria quæ fuerit; & quædam de sacris ejus.

EGimus de sex Diis, qui, inter Consentes, mares fuere. Venio ad totidem feminas. Ex quibus principatus est attributus Minervæ, ac Junoni. Itaque in Capitolio medium inter eas locum Jovi dederunt: ac Minervam quidem statuêre à dextris, à sinistris Junonem.

Romanos imitati, Minervæ primas dabimus. Priùs quidem hominem fuisse, etiam apud Isidorum, priorum exscriptorem, legas lib. VIII Orig. cap. XI. Ea fuerit Noema, sive Naama, filia Lamechi, Mosi memorata Genes. cap. IV: si verum est, quod apud Genebrardum in Chronicis, imò & in Lipomani catena legas, eam lanificium ac texturam repperisse, ac propter singulare hoc inventum memorari præter morem Scripturæ, quæ non solet in genealogiis referre feminas, nisi ob virtutem eximiam, aut mysterii caussa. Alii tamen, quia *Noema* venustam notat, eo arbitrantur esse Venerem gentium. Nam quid Venere venustius? Itaque & *venustum* ab ea dictum, ut à *vetus vetustum.* Idem colligunt ex eo, quod jungatur fratri Thubalcaino, hoc est Vulcano: cujus uxor Venus. Tantam etiam venustatem fuisse unius Naamæ prædicant, ut duo angeli Dei, Aza, & Azael, ejus forma capti, concubuerint, & ex ea dæmones genuerint, qui *Sedim* appellantur. Legere hoc est in libro Haozar. Eoque referunt, quod Genes. VI, 2, dicitur, *Viderunt filii Dei filias hominum esse pulcras, & acceperunt ex iis uxores, quas elegissent.* Sed si hæc ad Naamam pertineant, fuerit ea diluvii caussa: eoque non meruerit virtutis ergo memorari in Scripturis. Præterea putidum est, quod de commistione angelorum cum feminis narrant. Eò alii Adamum, amore ejus captum prædicant. Imò si fidem his habemus, illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt isti, ab Eva fuit separatus, concubuit cum Naama, uti & Oherech, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has esse dæmonum ex Adamo matres. Sed sunt ista tam insulsa, ut ea posuisse, sit eadem refutasse. Alii igitur, ut in Beresith Rab-

ba legas, eò censent commemorari à Mose, quia fuerit uxor Noe: ex qua is genuerit Sem, Cham, Japhet. Sed cùm Noema fuerit septima a Caino; sic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipse Jesus Christus, ex Caino descenderit. Id cùm animus abhorreat putare, credere malo, omnem Caini progeniem diluvio interiisse. Quare etsi incertum sit, qua de caussa Moses Noemæ nomen expresserit: maximè tamen verisimilis est eorum sententia, qui quia jungitur tribus præclararum rerum inventoribus, Jabel, Jubal, & Tubalcain; eò & ipsam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum femina dignius est texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuisse, sed feminas: nec repertum hoc a gentibus viro tributum, sed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit; ubi varia ejus inventa refert; atque in his reponit, *τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευήν*, *rationem conficiendarum vestium*. Solùm in eo peccat Diodorus, quòd tot reperta uni adsignet. Nam variæ hoc nomine donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenset Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere suæ malunt. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleusinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia; indeque Ἀλαλκομενηῒς est vocata: uti quia est genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eò dicta est Τριτογένεια & *Tritonia*. Hæc ii sunt, fuerit ea Isaaci, & Jacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam sententia est Eusebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, secundum Apollonii scholiasten, Bœotiæ, Thessaliæ, & Libyæ. Postremo horum tribuit quoque Statius Papinius lib. II Thebaid.

—— Seu tu Libyco Tritone repexas
Læta comas.

Sed parum credibile est, inter Libyas, & Græcos, tam vasto mari discretos, tantam antiquissimis temporibus conjunctionem animorum fuisse, ut Græci inter Deos Libyssam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere est opus, si geminus sit Trito in Græcia, & utrobique tantopere culta sit Minerva? At de genitrium hac diva satis.

Nunc de Junone dicamus: quam apud se natam prædicant Cretenses: ut, præter alios, testis est Diodorus in V. Qui & refert nuptias ejus cum Jove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem: ubi postea conditum fuit Junonis fanum, festúmque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείην [a] vocat. Pluraque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat. Ubi sic vetus interpres: *Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη Παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τετράφθαι τὴν Ἥραν· Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Juno, cum virgo esset, fuerit educata.* Itaque & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI ait, Junonem fuisse mulierem Samiam, sed in Deos postea relatam. Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Joves, ut superiùs ostensum; sic Junones item multæ. Quarum ætates magna ea parte sui Joves ostendunt. Argiva quidem Juno Io fuit; quæ cùm Junone cælesti, & in ea, colebatur: quod ex parte expositum antea, & pleniùs postea explicabitur.

[a] *Argivam.*

Proximus esto Vestæ locus; vel ob cultus vetustatem, & summam quam in eo sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent; ut refert Diodorus in V. Atque addit: *Λέγεται τὴν Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθῆναι, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν. Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam: & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificiorum cultum esse adeptam.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabulis? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam; sic filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio: qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam a filii nomine Henochiam appellavit: ut est Genes. IV, 17. Magis verisimilia adferant, qui possunt. Mihi propriam etiam inventum eo minus placet, quia Vesta potius loci, imprimis publici, præses erat: architecturæ autem præerat Pallas: de quo Maro Ecl. II:

—— Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat.

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo: *φησὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, εὐτεχνίας πέρι· καὶ τὸν μὲν Ποσειδῶ ταῦρον ποιῆσαι ἀναπλάσαι, τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οἰκίαν ἐπινοῆσαι. Fabula enim ait, Minervam & Neptunum ac Vulcanum contendisse de artificio: ac Neptunum quidem efformasse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eo inclino, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quam naturale: de quo pleniùs libro dicam proximo.

Ceres unde hoc nomen acceperit, in naturæ cultu dicam. Neque enim hoc habuit nomen, dum in hominibus ageret, sed aliud, quod intercidit: uti & filia ejus; cujus vetus vocabulum quia effari non licerat, eò ἀῤῥητοκόρη [a] dicta est a Carcino, poeta tragico. Nempe in Deos relatis nomina mutabantur: quomodo, quæ antea Ino, vocata est Leucothea, vel Matuta; Romulus item Quirinus. Cur ea Deorum numero adscripta sit, docet his verbis Plinius lib. VII Nat. histor. cap. LVI: *Ceres* (docuit) *frumenta, cum antea glande vescerentur. eadem molere, & conficere* (panem) *in Attica, Italia, & Sicilia: ob id Dea judicata.* Ubi videmus principem Atticæ locum dari. Et favet huic sententiæ Lucretius lib. VI

Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dididerunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt.

[a] *Nonnominanda virgo.*

Nec obscura est ratio, cur eidem & frugum inventio, & legislatio, tribuatur. Nam postquam glandibus vesci homines desiere: necesse fuit agros discerni ad conferendum: unde jura nata sunt. Hanc rationem adducit etiam Servius in illud Maronis IV Æn.

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri.

Ubi *Legiferam* vocat, ut Græci Θεσμοφόρον, unde festum Θεσμοφόρια, memoratum Aristophani, Demostheni, Isæo, & cui non veterum?

Utrumque repertum etiam junxit M. Tullius Act. VII in Verrem. Item Ovidius V Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,
Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Docuit verò Eleusinios frugum sationem ac leges, cùm in Atticam venisset ad filiam quærendam. Tum eam a Celeo, Eleusinis rege, hospitio exceptam, ait Apollodorus lib. I Biblioth. Ac similiter Menander rhetor, & scholiastes Hephæstionis, ubi de Iambico versu, ac Iambe, Celei famula, agit. Hujus filius, ex plurium sententia, Triptolemus fuit; quem Ceres, ut beneficium patri rependeret, frugum docuit sationem. Is postea longa navi, ut Philochorus ait, frumentum urbibus distribuit. Quo occasionem dedit fabulæ quod serpente sit vectus alato. Nam navis longitudo, serpentem, vela autem visa sunt alas referre. Quasi quam & draco potuerit esse παράσημον [b] navis. Cereris ætatem ea Celei & Triptolemi temporibus cognoscimus. Sed de eo jam diximus, cùm superiùs de Atticis heroibus videremus. At falso glo-

[b] *Insigne.*

gloriabantur Athenienses, à se fruges repertas. Quos rectè refellit Diodorus in quinto. Nam quomodo primi eas invenerunt, cùm aliunde illatæ sint, quas sererent? Nam Eleusis creditur dicta ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως, quia primo ea frumenti donum accepisset, uti & Ceres Eleusinia, quasi quæ aliunde advenisset: ut præter Diodorum, quem dixi, cognoscere est ex Aristidis Eleusinio λόγῳ. Quamquam alii nomen arcessunt ab Eleusine heroe: de quo apud Pausaniam. Verisimile autem, deportatas Eleusinem è Sicilia. Nam, ut Cicero ait actione VI in Verrem, *constat ex antiquissimis Græcorum literis atque monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri, & Liberæ, consecratam.* Communis etiam opinio est, in Sicilia raptam esse Proserpinam: idque cùm se oblectaret colligendis floribus in prato Ennæo: qua de re sic M. Tullius Verr. VI: *Nam & natas esse has in his locis Deas, & fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, & raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam putant, ex Ennensium nemore: qui locus, quod in media est Sicilia situs, umbilicus Siciliæ nominatur.* Pluribusque locum, ubi rapta est, postea describit. Consentit Diodorus libro V. Plutarchus in Timoleonte, ac è nostris Clemens in Protreptico, & Arnobius libro V. Cùm verò Tullius, ut vidimus, dicat Cererem, & Proserpinam, in Sicilia fuisse natas: verisimile est homines Atticos a Cerere, heroina Sicula, modo illum sacris edoctos, quam Sicilia multò antè obtineret. Quare non audio Cretenses, qui, ut Diodorus in V ait, Cererem tradunt apud se natam, inde in Atticam, hinc in Siciliam, denique in Ægyptum profectam: & quia omnes isti sationem frugum a Cretensi hac heroina didicissent, eò à morte divinis illam honoribus coluisse. In quo bis minimùm peccant: primùm quòd Siculos putant post Athenienses accepisse fruges: deinde, ac imprimis, quòd etiam Ægyptios post eos frugibus usos arbitrantur. Nec enim Athenienses ipsi diffitentur, seminum sub Granao rege Cererem in Atticam venisse. At eo prior Cecrops rex Mosi fuit æqualis. Quanto autem priùs frumento Ægyptus usa sit, constare potest ex Josephi historia apud Mosem. Imò & antea in frugum penuria è Cananæa eò profugit patriarcha Abrahamus; ut est Genes. XII, 10. Et sane quis Europæos credat sationem frumenti scisse ante Ægyptum, terram tam frugiferam, tam vicinam Asiæ, nec multo post diluvium a Noachi posteris cultam: unde & à Chamo ejus filio, terra Cham; à Chami filio, terra Misraim, vocatur in Scripturis: ut inferiùs dicemus. Quanto igitur credibilius, & Cretenses, & Siculos, & Athenienses, beneficium hoc debere Ægyptiis! Apud quos rex Osiris, & Isis regina, tum sationem docuere frumenti; tum leges de agrorum discretione, ob Nili inundationem annuam, tulisse dicuntur. Ad horum exemplum sacra sua instituerunt Græci in honorem seu Siculæ Cereris, seu Ægyptiæ Isidos. Imò satis est verisimile, eandem esse Cererem ac Isidem, ut ab Ægyptiis traditum fuit. Diodorus in V: Αἰγύπτιοι μὲν γὰρ λέγουσι τήν τε Δήμητραν καὶ τὴν Ἶσιν τὴν αὐτὴν εἶναι, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐνεγκεῖν πρώτην τὸ σπέρμα. *Ægyptii docent, eandem esse Cererem ac Isidem, primamque hanc semina intulisse Ægypto.* Valdeque hanc sententiam firmat, quod Cereris sacra apud Athenienses tantopere conveniunt cum sacris Isiacis; ut inferiùs ostendam. Quid mirum? quando Danai filiæ hæc sacra edocuere mulieres Pelasgas: de quo credere debemus Herodoto in Euterpe. Danaus autem ex Ægypto Argos venit, quo tempore regnaret apud Athenienses quartus rex Erichthonius. Græcorum igitur Ceres eadem ac regina Isis: vel si id Siculis concedi postulamus, ut Græcorum Ceres heroina fuerit Sicula, multo saltem posterior fuerit Iside: cujus sacra adaptarint Græci Cereri suæ; præeuntibus sive Danai filiabus, ut dicebamus; sive, ut alii malunt, Diocle, & Eumolpo Thrace: ubi, ut tempora conveniant, (nam à Cerere hos sacra edoctos ajunt) intelligendus junior Eumolpus; de quo vetus scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum.

Supersunt ex Deabus Consentibus duæ diversæ moribus admodum contrariis, Diana virginitate gaudens, & Venus, vulgivagos amans amores.

Diana, sive, ut Græci dicunt, Ἄρτεμις, virgo fuit Cressa, Eubuli filia, venationi addictissima. eoque post mortem culta cum Diana, hoc est, Luna, & communi propterea nomine appellata. Hæc aliter Βριτόμαρτις dicitur a Cretensibus; teste Hesychio. Id nomen legas apud Callimachum hymno Dianæ, Strabonem lib. X, & alios. Significat *dulcem virginem*, teste Solino cap. XVII. Prior pars βριτύ: de qua Hesychius: βριτύ, τὸ γλυκύ, ὑπὸ Κρητῶν. Altera μάρτις, *virgo*: ex ὁμαρτεῖν, ut videtur, quia ὁμαρτεῖ τῇ μητρί, *matrem comitetur ac sequatur*: ut παρθένος, ὅτι περιθεῖ τῇ μητρί, *quia matrem circumcursat*. Belgis etiam famula, *maerte*; nec tamen, ut puto, ex μάρτις, quomodo eandem *maget*, vel *maegt*, hoc est παρθένον vocamus: sed à sollicitudine Marthæ; de qua Euangelistæ. Nec Βριτόμαρτις modò, sed & Δίκτυννα, Cretensibus vocabatur. Quod & Palæphatus refert. Ejus nominis ratio gemina adducitur. Una est, quia invenerit casses venatorios. At δίκτυα, *retia*; quomodo Dictynna sit *retiaria*. Altera autem, quia cùm fugeret violentiam Minois regis, sese præcipitans de monte inciderit in retia, quæ jecerant piscatores. Priorem nominis rationem leges apud Diodorum in quinto: imò & alteram, sed ut refellat. Probat autem eam Pausanias in Corinthiacis. Atque addit ille, uti Cretensibus sit *Britomartis*, & *Dictynna*; ita ab Æginetis Ἀφαία nuncupari. Eandem esse, testis etiam Hesychius: imò & Antoninus Liberalis cap. XL; ubi itidem legas, ut cum Minos amore ejus captus insequeretur; illa fugiens, à piscatoribus sub retibus sit occultata, atque ex eo *Dictynnæ* sit nomen. Sed neque prætereundus illustris Maronis, seu alterius, in Ciri locus: qui corruptissime legitur vulgo; sed apponam, prout eum feliciter restituit Josephus Scaliger:

> *Nunquam tam obnixe fugiens Minoa amores*
> *Præceps aerei speculâ de montis abisses:*
> *Unde alii fugisse ferunt, & nomen Aphææ*
> *Virginis assignant: alii, quo notior esses,*
> *Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.*

Ubi videmus, ut poeta eam sit opinionem secutus, quam Pausanias adfert de Britomarti sive Dictynna sese præcipitante de monte. Eum montem vocatum Dictam, Callimachus retulit hymno in Dianam. Sed nonnullis improbari hoc Strabo ait in X: idque quia illa Dictynnæ appellatio sit à Cydoniatis: mons autem Dictæ longissimè à Cydoniatis absit. Atqui illis facile potest occurri, non esse Cydoniorum tantùm appellationem, sed omnium Cretensium, & quando Cydones sive Cydoniatæ soli nominantur, id fieri κατὰ συνεκδοχήν, qua species sive pars ponitur pro toto. Aliter autem diluere conatur Diodorus Siculus. Ait is, adversari hoc moribus regis Minois, ut vim inferre voluerit honestæ præclaræque adeo natæ virgini: quippe qui ab omnibus justitiæ nomine commendetur. Notum; ut propterea poetæ sint commenti, eum cum Æaco, & Rhadamantho, judicia apud inferos exercere. Sed hæc quoque infirma sunt. Nam confundit Diodorus Minoas duos: quorum uterque in Creta regnavit: uti ostensum nobis, cùm de Iove Cretico tractaremus. Sic igitur statuimus, adamatam Britomartim à seniori Minoe: ac quia tantæ fuisset pudicitiæ, ut omnes omnium, etiam regis Minois, impudicos sperneret amores, eò post excessum in Deas relatam: quoniam autem Dianam venatricem coluisset, imò casses venatorum repperisset, eodem Cretenses illam & nomine, & fano, & cultu, quo Dianam, coluisse. Diana enim venationi præest, quia venationes nocturnæ lumine egent Lunari.

Sub Veneris nomine Cyprii coluere amicam vel concubinam Cinyræ, regis Cyprii; quem Cecropis ætate, vel paullo pòst vixisse, colligo ex Apollodori libro III. At Cecropem Mosi fuisse æqualem, satis convenit. Primus autem Cinyras fuit, qui hanc Cypriam Venerem referret in Deos: ut prodidit Clemens Alexandrinus Admonitione

ad Gentes, & Theodoretus lib. III de Curatione Græc. Affect. Non uxorem tamen, sed concubinam ejus fuisse, arguit etiam cognomentum φιλεμμήδης, quasi dicas *genitalium amantem*. Nam Græcis ea μήδεα, teste Hesychio. Idem firmat ritus ille, quo nummus offerretur ab initiatis, ut amatori meretrici solet. Ejusdem est generis, quòd in larens ejus ostenderentur salis pugillus, & phallus sive veretrum. Prius inde erat, quod sal sexus faciat salaces. Phallus autem συνουσίας *a* erat symbolum. Paphi vixisse, dum inter homines ageret, ait Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Et favet, quod apud Clementem lib. X Recognitionum *b* legere sit, Cypriæ Veneris sepulchrum in Cypro fuisse.

a Concubitus.

b Pag. 110 edit. Sommane an. 1568.

Cap. XVIII.

A Diis Consentibus ad alios itur Selectos. Quàm variè Romani interpretentur vocabulum Genii. *Varia allata, quibus comprobari videatur, Ianum esse Noe: qui & Xysithus vocatus à gentibus. Verisimilius tamen esse, Ianum esse Iavan, patrem Ionum, sive Iaonum. Horum dialectum cum Dorica obtinere principatum. Romanos sacra sua accepisse ab Albanis, Sabinis, Thuscis. Saturnum videri Adamum, tum ob ea, quæ de aureo seculo sub Saturno fabulamur: tum quia gentiles ipsi confiteantur, ante Saturnum hominem fuisse neminem: tum ob multa adeo, in quibus historia Saturni, & Adami conveniant. De Saturnalibus servorum libertate. In Saturno, & filiis, umbram conspici doctrinæ de Noacho cum liberis. Pluto cur Agesilaus dictus. Noachum etiam adumbratum in Promethco, sub quo diluvium dicitur contigisse: sed præter eum alios celebrari à poetis. An & Saturnus intelligatur in Abrahamo patriarcha, sacrificare parato filium unigenitum. Eusebius emendatus.*

HAbemus de XII Diis Consentibus: sequitur de iis, qui licet in Consentibus non sint, in Selectis tamen numerantur. Quales sunt octo, tres corporales, Sol, Luna, Tellus; de quibus libro proximo: quinque item spirituales, Genius, Janus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Genii vox variè à Romanis accipitur. Est cùm intelligunt animam corpori conjunctam humano. Unde dixere, genium una gigni nobiscum: ut videre est apud Censorinum de die natali cap. III. Sic sumitur, cum dicimus, *genio indulgere*, vel *eum defraudare*. Ea significatio non est hujus loci, quia agimus nunc de spiritu à corpore libero. Est item cùm genius ponitur pro anima defuncti. Hinc Servius in VI Æn. *Genios* interpretatur *manes*. Imò, ut Censorinus inquit, *Eundem esse genium ac Larem, multi veteres memoriæ prodiderunt: in queis etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigitamentis scriptum reliquit.* Verùm de Manibus ac Laribus universè diximus antea: particulatim autem nunc tractamus de manibus eorum, quos inter Deos publica adscivit auctoritas. Præterea genios dixere spiritus custodes; quos Deus, vel observatores hominum apposuit, vel tutelæ præfecit loci, præcipuè urbis, vel regionis. Hinc Servius in I Georg. *Genium dicebant antiqui naturalem Deum uniuscujusque loci, vel rei, aut hominis.* Qui hominis est, is Ammiano Marcellino lib. XXI dicitur, *Genius tutelæ salutis appositus.* Hic est,

— *genius, natale comes qui temperat astrum:* ut Horatius *a* describit. Qualis generali quidem nomine, seu viro, seu feminæ additus, *genius* vocatur: sed particulatim appositus feminæ, dictus *b Juno*. Loci verò Deos genios appellari, indicat Festus. Unde veteres quædam inscriptiones, LOCI HUJUS GENIO. Et apud Arnobium lib. I, *Civitatum genios*. Etiam Claudianus epist. ad Severam, *regni genium* dixit. Symmachus quoque Relatione ad Valentin. Theodos. & Arcad. *Ut anima nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur.* De quibus dictum antea, cùm de angelorum natura, officio, & cultu ageremus. Quamobrem non est, quod hic de Genio plura quis exspectet. Ad ceteros igitur pergam Deos Selectos.

a l. 2. ep. 2.

b Sen. ep. 110 Plin. Hist. l. 2. c. 7. Jun. Philarg. in Ecl. IV, & ex eo Pabricius.

De Iano multorum ea opinio est, hunc Noë esse. Et favet vocabulum, quòd vicinum est voci יין, *iain*, id est, *vinum*. Imò & ab יין Græci dixere οἶνον, Æoles ϝοῖνον, unde Latini, extrito o, *vinum*. Noë vinum reperisse, jam antea diximus. Pro eâdem opinione est, quòd Janus fingitur bifrons; quia & priorem viderit mundum, & illum post diluvium. Item quòd Latium, (ubi Janum esse cultum constat, unde & pars veteris Romæ nomen erat *Ianiculi*) Oenotria tellus vocabatur: Οἰνωτρία etiam ab οἶνος *a*. Etiam quia Noë initium erat alterum generis humani, eò illi sub Jani nomine rerum initia dicarunt. Itaque initio ædium nomen datum *janua*: initio mensium, *Ianuario*. Forte & eò referendum, quòd Alexandro Polyhistori, & Abydeno, diluvii universalis historiam narrantibus, Noë dictus Xysuthrus: ut est apud B. Cyrillum initio libri primi contra Julianum desertorem: atque addit, Assyriam vocem videri. Nec adverser, quandoquidem vicina vox זז, *zuz*, unde מזוזה *mezuza*, *postis*, *limen*. Habes Deuter. VI, 9. A *zuz*, vel *zuz*, quatenus *postis*, vel *liminis*, habet significationem, per αἰνιγμάτων fuerit *Xysuthrus*: atque ita dictus sit Noë, tanquam postis, sive limen, vel janua, hoc est, primordium omnium, qui ab diluvio fuere, sunt, vel erunt.

a Vinum.

Etsi verò opinionem hanc nolim improbare: potius tamen Janus videtur esse ille Javan, filius Japeti, Europæorum parentis: unde Horatio *b* dicitur, *Iapeti genus*. Atque ut Japetus Europæorum, ita Javan Græcorum origo erat. Inde & nomen ab eo Ionibus: Græci autem veteres in Iones, & Dores, dividebantur: Attici ad Iones pertinent: unde mari inter Italiam, & Græciam, Ionio nomen. Æoles verò ad Dores referuntur: unde Pindarus, quem constat Dorice scripsisse, ait se canere Αἰολίδι μολπᾷ *c*. Hi duo sint principes dialecti. Communis enim lingua non est propria dialectus; sed accidit ei dialecti. Qui autem Ἴωνες vulgo, hi primitus Ἰάονες vocabantur. Unde Homerus Iliad. N *d*:

b Lib. 1, od. 3.

c Æolico cantu.

d Vers. 685.

> Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
> *Ibi autem Bœoti, & Iaones longis vestibus.*

Quo ipso Strabo in IX adstruit, quemadmodum Ἰωνία primò dicta Ἰαονία, sic Ἴωνας priùs nuncupatos Ἰάονας. Ex Ἰάων igitur, sive obliquo Ἰάονος fit *Iaonus*. Solent enim Latini rectos formare ex obliquis; ut à κυνός, *canis*. Ex Iaonus autem *Ianus*; simili syncope, ac ex Ἰάων, Ἴων. Pro Ἰάων autem Æoles dixere Ἰαϝων, cum digammis: ut ϝὶς, pro ἴς, unde *ovis*. Ac Ἰαϝων propius accedit ad Hebræum *Iavan*. Nihil verò refert, utrùm *Ianus* factum dicas ex *Iaonus*, vel *Iavonus*, aut *Iavanus*. Sufficit, quòd, ut Noë fons & caput omnium fuit; ejus autem filius Iapetus origo erat Europæorum: ita in Europæis nepos Iavan, tum Græcorum, tum Latinorum, fuerit parens. Quanquam nec fortasse opus sit recurrere ad Græcos; modò Latini à Thuscis, Thusci ab Asiaticis, hoc numen acceperint. Quæcunque enim sacra habuere Romani, ea vel habuere ab Albanis, qui à Phrygibus oriundi: vel ab Osca Sabinorum gente; quos aliqui, quasi *Sebinos*, ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι *e* dici putarunt; teste Plinio lib. III Hist. Nat. cap. XII, & Festo Pompejo: vel à Thuscis; quos quasi θυοσκόους *f* ἀπὸ τοῦ θύειν *g*, ob sacrificiorum frequentiam, dictos esse, censet Servius in X Æn. & Isidorus inde libro XIV Orig. cap. IV. Thuscos autem ex Asia venisse, ibidem indicat Servius: ut qui dicat, eos ex Mæonia in Italiam profectos.

e Colendo Deos.

f Sacrificos.

g A sacrificando.

Atque ex his cognoscere est, unde Romani acceperint Iani numen. Cùm verò scirent, reges antiquis solere temporibus inferri ordinibus Deorum: facile sibi persuaserunt, Ianum esse veterem Latii regem: quam sententiam etiam secutus est Junianus Justinus Philippicæ ex Trogo historiæ lib. XLIII. Sed si Ianus est Iavan, parum est verisimile posuisse in Latio sedem. Potiùs seu Asiatici, seu Græci, hoc Iavani sive Iani numen in Thusciam, vel Latium intulerint.

Qui Ianum Italiæ regem fuisse volunt, pro se adferunt, quòd Ianiculum condiderit: ut ait Varro lib. VIII & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Sed potius Ianeu-

lum

lum ex eo nomen acceperit, quia olim in Jani fuerit tutela. Quamquam, ut Janiculum extruxerit, sic quoque homo fuerit; eoque rectè à nobis inter illos ex hominibus in Deorum numerum relatos, tribuetur locus.

De Jano satis dictum: deinceps ad Saturnum transeamus. Quem Adamum esse statuimus. Atque hoc ut melius perspiciatur; considerabimus, quantopere ea, quæ de aurea Saturni ætate fabulantur poetæ, conveniant primæ primi hominis ætati: quam graphice admodum depinxit nobis poetarum ingeniosissimus a:

Aurea prima sata est ætas: quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem, rectumque colebat.
Nondum præcipites cingebant oppida fossæ:
Non galea, non ensis erat.

Addit deinde:

Ipsa quoque immunis, rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se dabat omnia tellus:
Contentique cibis nullo cogente creatis
Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant.
Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat.

Quàm bellè ea conveniunt hominis statui in paradiso! Ut mihi quidem dubium sit nullum, quin ex traditione aliqua hæc hauserint poëtæ. Nempe prima hominum ætas in poëtis est eadem, ac prima in Scripturis: eoque Saturnus est idem, ac Adamus. Saturnum enim non aliud, quàm hominem, fuisse; ne gentium quidem historici negare ausi unquam fuerunt. Advocare eos omnes longum foret: contentus nunc ero locupletissimo teste, Tertulliano; cui etiam hac parte subscribunt Minucius Felix in Octavio, & Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XIII. Verba gravissimi illius scriptoris, (Tertullianum dico) hujusmodi sunt Apologetici cap. X: *Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud, quàm hominem, promulgaverunt.* Si omnes gentium Dii fuere homines; nec ante Saturnum ullus gentium Deus fuit: quis Saturnus sit, nisi Adamus, ante quem homo non fuit? Quid mirum igitur, si tam multa, quæ conveniebant Adamo, gentiles tribuerint Saturno? Quod nomen tum meruit Adamus, cùm pudore nuditatis b se absconderet à facie Domini. Nam *satar* Hebræis *latère*: ut *Saturnus* idem sit ac *Latius*: unde terra, quæ veteri linguâ dicta est *Saturnia*, *Latium* etiam vocabatur: ut ex Marone, & aliis, discimus. Imperium igitur, quod primus obtinuit Saturnus, imperium est illud, quod primus obtinuit Adamus: cùm ei, & uxori Dominus dixisset c, *Replete terram, & subjicite terram, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & universis animantibus, quæ moveantur super terram.* Sed excidit hoc dominio Adamus; imò paradiso est exactus: atque ita finem habet primæva felicitas. Etiam imperio excidit Saturnus; quippe regno expulsus: atque ita finem seculum habet aureum. Postea Adamus factus est agricola, & agriculturam docuit suos. Primus etiam Saturnus invenisse ac docuisse dicitur agriculturam: unde & cum falce messoria fingebatur: & à Latinè tantùm gnaris à satione ita dici putabatur. Quid quòd ne natales quidem discordant? Adamus Dei filius vocatur d: quia non alium agnosceret patrem, quam cælestem. Etiam Cæli filius fuisse dicitur Saturnus. Adamus formatus ex argilla, & pulvere terræ. Saturno quoque mater tribuitur Tellus, non ab Hesiodo modò; sed in hymnis etiam, sive potius Initiis, quæ Orpheo tribuuntur, cùm e Onomacriti sint.

Idem ostendit cultus ratio apud Græcos, & Romanos. Ut quod mense Decembri XVI Kal. qui dies Saturnalium erat Romanis, servi libertate fruebantur. Imò per id tempus servis accumbentibus Domini ministrabant. Quod ostendunt hi Attii versus apud Macrobium Saturnalium lib. I, cap. VII:

Maxima pars Grajûm Saturno, & maximè a Athenæ,
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Eumque b diem celebrant: per agros urbesque fere c omnes
Exercent epulas d læti: famulosque procurant
Quisque suos: nostrique itidem. Et mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli e epulentur ibidem.

Atque hoc *libertatem Decembrem* vocat Horatius Satyr. VII, lib. II. Clare etiam hanc consuetudinem referunt Athenæus in XIV, & Dio lib. LVIII. Nempe ratio proclivis ex mixto hoc cultu Naturæ, & Adami. Nam natura omnes liberi nascimur: eoque antiquissimis temporibus, quibus naturæ sequebantur ductum, homines servitio aut libertate minime distinguebantur. Rationem hanc ut Trogi epitome adfert Justinus lib. XLIII: *Rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privatæ rei habuerit: sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cujus exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant.* Ac similiter Saturnus ipse loquitur apud Lucianum ἐν τοῖς πρὸς Κρόνον, dialogo I: Καὶ δὴ τὸν ἐπ' ἐμαυτοῦ κρότον, καὶ ᾠδὴ, καὶ παιδιὰ, καὶ ἰσοτιμία πᾶσι καὶ δούλοις καὶ ἐλευθέροις· οὐδεὶς γὰρ ἐπ' ἐμοῦ δοῦλος ἦν. *Ac propterea ubique plausus, & cantus, & ludus, & æqualitas honoris, omnibus tum servis, tum liberis. Nullus enim me regnante erat servus.*

Præterea in Saturno conservatæ nobis reliquiæ quædam de patriarcha Noe. Nimirum videbant, ut Adamus omnium, excepto nemine, origo est; ita Noe primum esse omnium, qui post cataclysmum vixere. Adam habuit imperium totius orbis. Habuit & Noe cum sua familia. Saturni tres filii dicuntur. Totidem sunt Noachi. Distribuêre illi inter se orbis imperium. Hi item, vel eorum posteri, divisere orbem universum. Nec ejus divisionis memoriam penitus inter gentes esse exstinctam, ostendunt verba Euhemeri in sacra historia ab Ennio translata: *Jupiter imperium Neptuno dat maris ac insulis omnibus, & quæ loca secundum mare essent, omnibus regnaret.* Citat Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XI. Atque idem Lactantius paulo ante sic scripserat: *Ita partiti sortitique sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui nomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret; eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior esse videatur.* Ubi quòd Orcum ait vocatum *Agesilaum*, id quoque ex Athenæi tertio constat. Sed sic dictus à poetis, quia πάντας ἄγει λαούς, *omnes agat populos.* Ut hæc appellatio non videatur Plutonis, quatenus hominem; sed quatenus naturam notat hominum, quibus omnibus moriendum. Verum autem Plutonis nomen, si consistimus in tripartita orbis divisione, unius fuerit è liberis Noachi: non Semi quidem, cui Oriens obtigit; sed vel Chami, unde Ægyptii & Libyes; vel Japeti, a quo Europæi. Nam cuncti hi ad Occidentem, ratione Asiaticorum. Commodiùs tamen Chamum credas Plutonem, tum ob caussas quas antea dixi; tum ut improbus ille sortitus sit nomen inferi numinis. Japetum verò dixeris Neptunum, quia ejus posteri prius occuparunt mare & insulas Asiæ vicinas, quam Europæ continentem. Alia etiam firmandæ huic sententiæ adducit Goropius Becanus. Ipsum adi. Nam, ut Ovidius ait, non omnia fingere Cretenses, ita Becanum dixero, non semper nugari; virum judicii quidem mediocris duntaxat, sed magni ingenii, nec minoris doctrinæ.

Nec propterea existimandum, per Jovis, Neptuni, Plutonis nomina, quando per ea heroes potiùs, quam naturæ partes, intelliguntur, semper Noachi tres filios significari. Longè enim aliter se rem habere, fidem ea fecerint,

a I Met.
b Genes. 3, 10.
c Genes. 1, 18.
d Luc. 3, 38.
e Tatianus, & Suidas.

a Alii, maximæ.
b Vel ἀγχιμαῶς imque: quod Isaacius Pontanus malebat.
c Vel urbesque per omnes ut in Anglicano codice reperit Pontanus. Sed malim fere, quia non ubique ea consuetudo.
d Alii, epulis.
e Qui hactenus poetis veteribus usitatum reiiciunt, malunt, famulitum.

quæ

quæ superiùs diximus, cùm multos recenseremus Joves, eosque ad tempora sua reduceremus.

Obiter hoc addam, patriarcham Noë non in solo nobis adumbrari Saturno, sed etiam Prometheo: cujus festum Athenis Προμήθεια dictum; in quo certamen lampadum; ara item in Academia, ad quam accendi in certamine hoc lampades solent; uti auctores Harpocration, & Aristophanis scholiastes in Ranas. In Prometheo autem Noë quandoque intelligi, arguit, quod diluvium sub eo contigisse prædicant. Sic enim Diodorus in primo his verbis: Τὸν Νεῖλόν φασι ῥαγέντα κατακλύσαι πολλὴν τῆς Αἰγύπτου. καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθεῖν, οὗ Προμηθεὺς εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν, διαφθαρέντων σχεδὸν ἁπάντων τῶν κατὰ ταύτην τὴν χώραν. *Nilum ajunt, ruptis aggeribus, magnam Ægypti partem inundasse, maximeque eam partem, cui Prometheus cum imperio præerat; cum omnes pene ejus ditionis homines diluvio perirent.* Neque est, quod dicat aliquis, non de universali cataclysmo loqui, sed particulari; ut quem in Ægypto terram Promethei dicat obruisse. Nam, ut Græci suis omnia heroibus tribuunt, ita & suis Ægyptii. Itaque ex diluvio universali fecerunt particulare Ægypti: quale nullum fuit. Scio, ab Eusebio in Chronico canone dici, sub Ogyge fuisse diluvium Ægypti. Sed Ogygium diluvium in Attica, non Ægypto fuit. Uti Deucalioneum postea in Thessalia, Cecrope, vel aliquanto post eum, Cranao in Attica imperium obtinente. Qua de re vide, quæ ex Africano, vel alio, apud Cedrenum legere est. Quamobrem sic censeo, quæ de Ægypti diluvio sub Prometheo dicuntur, reliquias quasdam veteris esse traditionis de diluvio sub Noacho. Nulli quidem melius illa de Prometheo, quam Noë conveniunt. Primum nomen ipsum spectemus. Προμηθεὺς eum sonat, qui ante malum sapit; uti Ἐπιμηθεὺς, qui serò sapit. Noe autem, divinitus edoctus, diluvium prævidit, ac, credens Deo, se, & suos servavit; incredulis, Epimethei instar, serò nimis, diluvio jam omnia occupante, stultitiam suam deplorantibus. Præterea Prometheus condidisse dicitur humanum genus. At pater omnium mortalium Noachus. Quæque paullo antè de certamine lampadum dicebamus, nihil aliud significare videntur, quàm quòd priores semper (quomodo loquitur Lucretius in secundo) *Quasi cursores vitai lampada tradunt.* Uxor ejus Asia dicitur, etiam Herodoto in IV. At non alia Noacho uxor, quàm Asia, sive Asiatica; omnesque ex terra Asia originem ducimus. In uno discordant, quod Prometheus Japeti dicitur filius. Sed nihil mirum, si in seculis, tam longè remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit. Nam Japetus, qui est Jephet, filius Noachi fuit, Europæorum pater: unde *Japeti genus* dicitur à poeta *a*: quamquam ille hoc de omni genere humano accipi voluerit. Interea sic tudentibus in istis quoque reliquiæ apparent quædam priscæ traditionis. Quod nomen habuerit uxor Japeti, ne Moses quidem prodidit. Quare cùm ignoraretur, finxere Græci nomen non ineptum. Nam Hesiodo in Theogonia vocatur Κλυμένη, quasi κλυτὴν, sive inclytam mulierem dicas: quippe tot inclytarum Europæ gentium matrem. Itaque facile mihi persuadeo, ut plures Joves, & Hercules, sic plures fuisse Prometheos: quorum Græcis celebratissimus Atlantis Astrologi pater, a quo & monti nomen attributum. Ad Abrahæ annum CCCCXXXI refert Eusebius; ad ann. CXI ante diluvium Deucalionis. Atqui dicitur pater fuisse Antæi illius, quicum Hercule decertavit: ubi si Hercules Thebanus intelligatur, Prometheus duabus solùm generationibus antecesserit bellum Trojanum. Uti is quidem non possit esse σύγχρονος *b* patriarchæ Abrahami, & longè alius sit a Noë patriarcha. Sed, ut dixi, plures poëtæ in unum confuderunt: quemadmodum, quæ tot Hercules gessere, ea perperam uni tribuunt Thebano.

a Horat. lib 1, od 3.

b Coaetaneum.

Fortasse & patriarcha Abraham in Saturno colebatur. Pro quo non aliud occurrit, quàm locus ille Porphyrii ab Eusebio adductus in primo Præparationis Euangelicæ: Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας (Φοινίκων) καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθεὶς, ἐξ ἐπιχωρίας Νύμφης Ἀνωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ· ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι· κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος, κατέθυσεν. *Saturnus igitur, quem Phœnices Israelem nominant, quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecrarunt; cum in iis locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, nomine Anobret, haberet, quem propterea Ieoud dixere vocabulo hodieque unigenam notante lingua Phœnicia, cumque in gravissimum belli periculum regio incidisset, illum ipsum regio ornatum habitu in ara ad hoc exstructa immolavit.* Ubi ista hæc dici videmus; Israel esse Phœniciæ regem vetustissimum, eundem ac Saturnum: fuisse Israeli filium μονογενῆ *a*, unde *Ieoud* dictus sit Phœnicibus: illum esse à parente immolatum. Unde potius hæc originem duxisse arbitremur; quam quod Israelem nepotem confuderint cum avo Abrahamo? cui mandatum, ut sacrificaret Deo filium μονογενῆ. Sic enim est Genes. XXII, 2: *Accipe filium tuum, unicum tuum.* Ubi *unicum* Hebraicè dicit יחיד, *jehid*: quod valde convenit cum Phœnicio *jehoud*. Nempe hæ linguæ sola differebant dialecto. Et inde ut Orphaicis etiam, sive Onomacriticis, Abraham vocatur μονογενὴς; ubi confunduntur Abraham & Isaac; uti superiùs Abraham & Jacob. Hæc arbitror sic satis verisimilia videri. Nolim tamen super illis cum aliquo contendere. Video ipse, quæ jure scrupulum injicere possint. Præcipuè illud, quod parum credibile est, Phœnices pro Deo summo, hoc est Molocho, sive Saturno, habituros Israelem, parentem gentis vicinæ, maximéque exosæ: quod satis sacra testatur historia. Itaque corruptus videtur Eusebii locus, proque Ἰσραὴλ legendum Ἴλ. Occasionem præbuerit error, quod qui compendio literarum studerent, sæpius ἴλ pro Ἰσραὴλ lineola superinducta exararent. Atqui hic nihil tale erat: quia Phœnicibus *il*, qui Hebræis *el*: quod unum ex decem *b* Dei nominibus. Eus verò Saturnum, non Israelem, sed Ilum dixisse; ipse nobis auctor Sanchoniathon, idque apud Eusebium hunc, eodem libro. Verba sunt ista: Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν Γῆν, καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δ', Ἶλον, τὸν καὶ Κρόνον, καὶ Βαίτυλον, καὶ Δαγῶνα, ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ἄτλαντα. *Cœlum autem, ubi paternum accepit imperium, Tellurem duxit uxorem, ac filios ex ea genuit quatuor; Ilum, qui Saturnus dictus est, & Betylon, Dagonem, qui aliter Sito, & Atlantem.* Apertior etiam locus iste ejusdem Sanchoniathonis ibidem: Οἱ δὲ σύμμαχοι Ἴλου, τοῦ Κρόνου, Ἐλωεὶμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι· οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπὶ Κρόνου. *Socii autem Ili, qui idem Saturnus erat, Eloim, quasi Saturnios appellarunt a Saturno.* Ubi Ἐλωεὶμ non aliud est, quam Hebræorum אלהים, *Elohim*: quomodo subinde angelos, judices, falsos etiam Deos; imò & summum atque unicum Deum, Mosaici operis initio, & passim in Scripturis vocari, vel pueris constat. Atque ad hanc conjecturam, quam certissimam arbitror, in similem fermone mihi præire memini divinum virum, Hugonem Grotium, illustrissimum regni Sueciæ, apud Christianissimum regem, legatum.

a Unigenum.

b Hieronymus epist 136 ad Marcellam.

CAP. XIX.

Noë esse in Libero cultum: perperam tamen ex Noachi vocabulo nomen Bacchi deduci. Triplex ratio, cur Liber Jovis filius dicatur: una quia omnes simus filii Dei: altera, quia natus, illegitime quidem, sed patre præcellenti: tertia quia ipse excellens virtute, & Jove dignus filius. Liber e Jovis femore natus dicitur: quo allusum forte à Gulielmo Conquæstore: & quæ caussa, cur inde editus Liber dicatur. Ætas Liberi Thebani. Διόνυσος unde nomen acceperit, variè disseritur. Plutonem videri Chamum: atque hoc etiam verisimilius reddi, si Janus sit Noe. Nam quod Janus bifrons dicitur, optimè Noe convenire: & Saturnum, cujus filius

lius Pluto, Phœnicibus creditum bifrontem. Plutonem, si is quidem Chamus, non tam a parente Noe, quam a posteris, in Deos relatum esse. Cur Pluto mortuis præfectus. Plutonis Græcanici ætas ostensa.

COgnovimus de Saturno. Nunc venio ad Liberum sive Bacchum. Cùm autem multi fuerint Bacchi, primùm videamus de antiquissimo: qui & ipse non alius est, quam Noe. Quippe hic primus vites plantavit, vinique conficiendi docuit rationem: ut cognoscere est ex Genes. IX, 26. At hoc inventum Liberi est. Qui ideirco Nasoni in IV Metam. dicitur,

—— Lenæus genialis consitor uvæ.

De eodem sic Diodorus lib. V ex Cretensium fide loquitur: Διόνυσον δὲ μυθολογοῦσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς περὶ ταύτην ἐργασίας, ἔτι δὲ οἰνοποιΐας· καὶ τοῦ πολλοὺς τῶν ὀπωρινῶν καρπῶν ἀποθησαυρίζειν, καὶ τὰς χρείας καὶ τὰς τροφὰς παρέχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ πολὺν χρόνον. *Qui fabulas ad historiam revocant, tradunt, Liberum invenisse vitem, & ejus culturam, & vini faciendi modum: præterea rationem multos fructus autumnales condendi, ut usum & alimentum hominibus præbeant in longum tempus.* Singula horum, præsertim illa de vite, & vino, nulli æquè conveniunt, ac Noacho: ut quin ille sit vetustissimus Liber minimè dubium videatur. Nec desunt homines eruditi, qui huic sententiæ ipsum Bacchi nomen facere arbitrentur. Voluit enim ex נח, *Noach*, esse *Noachus*, hinc *Nachus*, inde *Bachus*, tum *Bacchus*. Sed licet in Baccho Noë cultum putem: tamen hæc dura adeo originatio placere nequit. Præsertim cum non videantur Græci dixisse *Noach*, sed *Noe*. Alterum illud demum in usu esse cœpit post introducta Massoretarum puncta. Scio, apud Berosum Annii *Noah*, legi: & Augustinum Steuchum Eugubinum in Recognitione, ut vocat, Vet. Test. ad Gen. cap. VI, mirari, integrè Beroso *Noach* dici; corruptè verò *Noe* vocari & LXX interpretibus, & Latino veteri. Sed ὑποβολιμαῖος a ille Annii Berosus est ejus notæ, ac reliquæ ejus quisquiliæ. Nec corruptum est *Noe*, sed ex *Noach* factum, ut *Tharo* ex *Tharach*, ut *Sue*, ex *Suah*, & similia. Atque ut dixissent Νῶχ, puto, qui hac parte imitarentur Hebræos, in eo etiam sequerentur, quod siquid addatur post A furtivum, quale illud in *Noach*, A soleant omittere. Quomodo à רוח, *ruach*, id est, *ventus*, *spiritus*, in plurativo est רוחות, *ruchot*, *ventos*: ut Jer. XLIX, 36, non *ruachot*. Similiter igitur, si ad נח, *Noach*, aliquid accedat, perit litera rapta. Eoque inde non Νώαχος fit, sed Νῶχος. Quàm parum autem, si excipias terminationem, quæ nihil minus in considerationem venire debet, conveniunt Νῶχος, & Βάκχος! Longe autem verisimilius Bacchi etymon libro adducam proximo.

a Suppositicius.

Quod Liber filius habeatur Jovis, id partim communi nititur ratione, partim singulari. Communis est ea, quòd omnes simus filii Jovis, hoc est Dei. Nam juxta Aratum, Διὸς πάντες γένος ἐσμέν· *Jovis omnes progenies sumus.* Singularis verò ratio est duplex: quarum una excellentiam respicit parentis, altera filii. De priori inde cognoscimus, quia multis liquet exemplis, moris fuisse gentilibus, ut, qui nati essent hominibus regiæ sortis, vel saltem præpotentibus, hi Jovis filii vocarentur: præsertim si probro lecto essent. Tum enim hoc faciebant ad tegendum generis dedecus. A filii verò virtute ratio petitur, si Jove patre digni videantur filii. Qualis Alexander Magnus, priusquam dulcis eum fortuna, & Asiaticus inebriavit luxus. Is cùm in Ammonitide Jovis esse filius diceretur, modestè hoc interpretatus, Nempe, inquit, Jupiter naturâ, omnium est pater; sed adoptare optimum quemque solet. Quemadmodum apud Plutarchum legimus in Apophthegmatis Alexandri.

Sed porrò considerandum, quod Liber non Jovis solùm filius dicatur, sed Jovis femore prognatus, atque ita bis natus, semel è Semele, semel e Jove. Fabulantur enim b Semelen, cùm octavum jam mensem gestaret uterum, à Junone zelotypa ita persuasam, petiisse à Jove, ut polliceretur, obtenturam, quod postularet: tum illum, ex ejus sententia, per Stygiam jurasse paludem,

Di a cujus jurare timent, & fallere numen.

Illam verò rogasse Jovem, ne accedere ad se more vellet humano, sed eo, quo veniret ad Junonem suam. Tum illum curru suo cum fulmine venisse. Miseram autem Semelen, vel metu inde exanimatam, vel fulmine exustam. Jovem igitur, misericordiâ pueri tactum, ne unà periret, eripuisse illum flammis, suoque inseruisse femori. Atque hoc inter cæteros apud Euripidem legas in Bacchis. Ad quam fabellam scite allusit Gulielmus Normannus, sive Conquæstor. Cùm enim Rothomagi diutius commoraretur (id anno fuit CIↃLXXXVII) Philippus, Francorum rex, apud suos exprobrasset, sive prominulum ventrem, sive longum belli apparatum; eoque rogasset, quando tandem esset parturus: dixisse dicitur, Parum, sed, ut Semele, cum fulmine. Nec multò post longe latéque Francorum terras ferro & incendio vastavit. Quod tamen paullo aliter referunt Matthæi duo, Parisius, & Westmonasteriensis. Quod verò Liber e femore natus dicitur, id more fit poëtarum: qui, ut magis admirationi sint, τὰ κοινὰ καινῶς b dicere, & quæ κατὰ μεταφορὰν c prolata, propriè amant intelligere. Omnes enim e femore patris nascimur. Unde etiam in Scripturis legas, liberos e parentis femore egressos. Ut Genes. XLVI, 26, atque alibi crebro. Nempe ירך, quod est *femur*, decore pro partibus sumitur, quibus viri sumus. Unde Procopius Gazæus in Genes. XXXII, *Femur ejus emarcuit: Femur*, inquit, *significat semen, secundum quod adjuravit servum suum in Mesopotamiam profecturum Abrahamus. Huic concinit illud oraculum* d*: Non deerit dux ex Juda, nec princeps ex femoribus ejus.* Etsi verò illud Libero cum cæteris commune erat, ut e femore nasceretur: singulari tamen ratione hoc ei competebat, quatenus in eo spectamus Noachum, qui semel natus, more omnium hominum: postea quasi renatus, cùm in arca à Deo fuit conservatus, diluvio aliis pereuntibus. Nihil quidem hæc nativitas altera ad Liberum Thebanum, si intra unius illius historiam consistatur: sed cùm uni Thebano tribuantur, quæ plurium erant; negare non possumus, & hoc convenire Thebano, quatenus juxta fabulas, & gentium errorem, in uno plures comprehendimus. Cæteroquin inter vini inventorem Noachum, & Thebanum Liberum, intervallum fit annorum quasi mille. Hoc ita esse, ex ætate Semeles cognoscitur: quæ Bacchi erat mater, Cadmi filia, Agenoris neptis; soror autem tum Agaves, Penthei matris, proavi Jocastæ, quæ mater & uxor Oedipi fuit: tum Polydori, qui unicus Cadmi filius, pater Labdaci fuit; uti hic pater Laji, avus Oedipi, proavus Eteoclis, & Polynicis; qui Thelei & Herculis temporibus claruerunt, una generatione ante excidium Trojanum. Sunt igitur a Labdaco, Liberi avunculo, ad Herculem & Theseum generationes tres: puta Laji, Oedipi, Eteoclis. Ac proinde Liber ante excidium Trojanum, quod ab diluvio plus undecim seculis abest, generationibus fuerit quatuor, annis circiter CXX. Atque ex his non operosum sit veriorem discernere opinionem in isto veterum dissensu. Quippe Eusebius sic ad annum Josuæ XVII: (tribuit autem ei annos XXVII) *Phœnix, & Cadmus, Thebis Ægyptiorum in Syriam profecti, apud Tyrum, & Sidonem, regnaverunt.* Ad annum verò XXXVIII Othonielis: *Harmonia rapta à Cadmo.* Et XXXIX: *Cadmea condita est.* Et ad I annum Debboræ cum Baracho: *Secundum quosdam Thebis regnavit Cadmus.* Sepulchrum Liberi fuisse Thebis ostensum, ubi esset discerptus, tradit Clemens Romanus, sive sub hoc nomine alius, in decimo Recognitionum e.

Verisimile autem est, ut Castori, & Polluci, nomen datum Διοσκούρων, hoc est filiorum Jovis; ita & Bacchum esse Διόνυσον vocatum, quasi dicas *Jovis filium*. Nempe Διόνυσος fit ex Διὸς υἱός, o priùs post υ trajecto: ι item trajecto ante υ, sed deinde in ν converso. Ut hæc sententia placeat, eo potissimum compellor, quod *Liber* similiter

a Æn. 6.

b Ovid. III Met.

b Res vulgares nova modo.

c Per translationem.

d Genes. 49. 10.

e Fel & edit ... supra.

ter quasi Jovis liber sive filius vocetur: ut Proserpina dicitur Κόρη sive *Libera*, hoc est, filia. Antiqui enim non minus singulo numero *liberum*, & *liberam* dixere, quam nunc *liberos* in plurativo usurpamus. Nec tamen defugiam alteram etiam nominis caussam adferre, quæ jamdudum in mentem venit. Ut Hercules, quia verus pater nesciatur, Jovis dicitur filius: atque idem tamen à vitrico, qui educavit, *Amphitryoniades* nominatur: similiter & Liber, cujus pater itidem ignoratur, Jovis prædicatur filius: pro parente autem sortitus Nisum sive potius Nysum: qui ejus fuit nutritius, imò & postmodo, expeditionem eo in Asiam suscipiente, sive, ut Phœnicibus, quorum coloni erant Thebani, opem ii ferret, sive, ut alii consanguineæ genti auxiliaretur, solus imperium administravit, idque triennio toto, si credimus Hygino fab. cxxxi. Sunt verò nutritii quasi alteri patres: sicut & nutrices, matres alteræ. Unde Plautus prologo Menæchm.

— — — *Ut mater sua*
Non internosse posset, quæ mammam dabat;
Neque adeo mater ipsa, quæ illos pepererat.

Quare quid si nomen conflatum dicamus ex utroque horum, ut Διόνυσος dicatur quasi *Jovi-Nysius*: quia quodammodo & Jovis & Nysi filius foret?

Impensiùs interim hæc arriderent, si satis esset exploratum, an Thebanus ille unquam in Oriente bellum gesserit. Longè enim verisimiliùs est, illa ad Osiridem sive Liberum Ægyptium pertinere: Thebanos autem ea suo Libero, qui multo erat junior, adscripsisse. Hic enim veterum mos erat, quo magis admirandæ essent virtutes eorum, quos in Deos retulissent, varios eximiæ virtutis in unum conflare, unique omnium gesta attribuere; quod difficile non erat in rebus ab ætate sua remotis, & gestis in terris longè dissitis. Qua verò occasione ad Thebanos notitia hujus Ægyptii Liberi pervenerit; exponit Diodorus Siculus in primo. Tradit enim, Ægyptios valde in eo adversatos esse Græcis, quod Liberum Indica expeditione illustrem, & cujus sacra tanti in honore essent apud Ægyptios, apud se natum dicerent; cùm Ægyptius Liber, qui idem ac Osiris, longe illum Thebanum Liberum, Cadmi nepotem, ætate antecesserit. Idem ait, Orphea Thracem in Ægypto res gestas Ægyptii hujus, item sacra ejus didicisse: posteaque ad suos reducem, cùm familiaris esset factus Cadmeis, ut iis gratificaretur, hæc accommodâsse Libero, Cadmi ex Semele nepoti. Græcos verò partim antiquorum temporum inscitiâ, partim quia ad gloriam gentis suæ pertineret, si numen tanto Ægyptiis honore celebratum apud se natum crederetur, lubentes ea sacra recepisse: magnaque apud eos opinionem istam cepisse incrementa, postquam hac poetarum natio theatra omnia implevit. Quis verò sit ille Osiris, sive Ægyptius Liber, commodiùs explicabitur inferiùs, cùm de Diis Ægyptiis dicam, planumque faciam, prope omnia, quæ de Mose legimus in Scripturis, attributa esse Libero: sed ad modum, quo historiæ à fabulatoribus solent corrumpi.

Habemus de Libero. Superest, ut de Plutone agamus: qui cùm Saturni filius dicatur; Saturnus autem ille tribus filiis inclytus, qui orbem inter se diviserint, non alius sit ac Noe: Pluto etiam unus ex Noe filiis videtur: puta Chamus, quem in Plutone cultum fuisse, jam antea ostendimus. Et sanè eundem esse, Noë, & Saturnum, facile largientur, qui credunt, Noe esse Janum. Nam Saturnus itidem bifrons Phœnicibus: à quibus, & Ægyptiis, antiquior omnis Græcorum religio profluxit. Si verò Janus est Noe, vel is bifrons pingitur, quia utrumque mundum conspexerit, vel ob prudentiam, quia diluvii mala, ut divino monitu præviderit, sic fide effugerit. De Saturno autem & à fronte & à tergo oculato, fidem fecerit Sanchoniathon [a] his verbis: Τάαυτος ἐπινόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν. *Taautus excogitavit Saturno ejusmodi insigne regni, oculos quaternos, binos in vultu, ac totidem in occipite.* Aliam tamen, quam de Jano sive Noe allatam nobis rationem adfert: nempe quod & vigilando dormierit Saturnus, & dormiendo vigilârit: unde binos ex oculis placide connivisse: ac similiter ex alis quaternis, quæ humeris appositæ, duas fuisse erectas, duas contractas, ad denotandum, & volando quievisse, & quiescendo volasse. Nec repugno, si cui Phœnicium hoc acumen magis placeat. Solum non video, cur non & ista æquè Noacho, quàm mortalium alteri, conveniant. Plutonem verò Saturni filium esse, idem tradit Sanchoniathon: sed addit, ante parentem fatis concessisse, fuisseque ab eo consecratum: quod postremum Noachi integritate foret indignum. Audiamus Sanchoniathonem: Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ. Θάνατον δὲ τοῦτον, καὶ Πλούτωνα, Φοίνικες ὀνομάζουσι. *Nec multo post* (Saturnus) *alterum ex Rhea filium, nomine Mouth, vita functum consecrat: quem Phœnices modo Mortem, modo Plutonem nominant.* Nempe Saturno attributum, quod factum à posteris Plutonis. Quamquam esto sanè, ut Saturnus, non Noachus, rex orbis totius; sed solius Phœniciæ, vel ut Cretenses malunt, rex Cretæ fuerit: nihil id præcipuo repugnat instituto nostro: quasi & quoque Pluto fuerit homo, è rege seu Phœniciæ, seu Cretæ natus. Miretur fortasse aliquis, cur ei sit nomen datum Mortis: ut Sanchoniathon ait. Nihil nunc verisimilius occurrit, quàm quod Diodorus Siculus de Plutone scribit lib. v: Τὸν δ᾽ ἄδην λέγεται τὰ περὶ τὰς ταφὰς καὶ τὰς ἐκφορὰς καὶ τιμὰς τῶν τετελευτηκότων καταδεῖξαι, τὸ πρὸ τοῦ χρόνου μηδεμιᾶς οὔσης ἐπιμελείας περὶ αὐτούς· διὸ καὶ τῶν τετελευτηκότων ὁ θεὸς οὗτος παρείληφε κυριεύειν, ἀπονεμηθείσης τὸ παλαιὸν αὐτῷ τῆς τούτων ἀρχῆς καὶ φροντίδος. *Plutonem verò funerum, & sepulturæ, ac parentationum ritus ostendisse ferunt: cum prius nulla eorum curâ tangerentur. Quapropter dictum, potestatem eum esse mortuorum: ac antiquitus ei principatum & cura attributa mortuorum.* Hæc sanè Orientis potiùs Plutoni conveniunt, quàm Græco; cùm sine dubio Græci ab Orientalibus funerandi ritus acceperint. Græcanicum verò appello, illum Proserpinæ raptu celebrem. Cujus ætatem nunc indagabimus. Proserpina, quam is rapuit, filia erat heroinæ, quæ populum Atticum docuit sationem frumenti: ac Eusebio ad Josuæ tempora refertur. Sed vel duos Græciæ Plutones statuere est necesse; geminum item raptum Proserpinæ (& solent poetæ, ut antea etiam dixi, historias temporum diversorum in unum commiscere:) vel statuendum, Aidoneum illum una solum ætate vixisse ante bellum Trojanum. Fuit enim Aidoneus Molossorum rex, ac Thesea tenuit captivum, usque dum Hercules eum liberavit: quod refert Plutarchus in Thesei vita. Atque hanc etiam sententiam posuit Eusebius in Canone Chronico. Quod ostendunt hæc ejus verba, ut Hieronymus quidem transtulit ad num. DCCXXI *Fabula Proserpinæ, quam rapuit Aidoneus, id est, Orcus, rex Molossorum: cujus canis ingenti magnitudinis, Cerberus nomine, Pirithoum devoravit, qui ad raptum ejus cum Theseo venerat. Quem & ipsum, jam in mortis periculo constitutum, adveniens Hercules liberavit, & ob id, quasi ab inferis receptus scribitur. Scribit Philochorus in Atthida libro secundo.* Similiter Cyrillus penè initio lib. I contra Julianum desertorem: *Centesimo*, inquit, *& nonagesimo quinto anno post Mosen fertur fuisse Proserpinam virginem raptam ab Aedoneo, id est, Orco, rege Molossorum.* Subjungit deinde de Cerbero, Pirithoo, Theseo, & Hercule, quæ antea adduximus.

[a] Apud Euseb. lib. I. de Præpar. Evangel.

CAP. XX.

De Dea Phrygia, quæ cum Atti colebatur. Variæ hujus Deæ appellationes. Diodori de ea narratio. Cur à leonibus alita dicatur. Attis alter Papa nominatus. Servius ut hæc referat: ut item Arnobius. Agdistis sive Agdestis nunc idem ac lapis Agdus, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipsa Cybele. Fabulosa mali Punici origo. Mala symbolum τῶν διδύμων. Attis unde dictus: fuisse bubulcum Phrygium. Flagitiosum fuisse amo-

amorem Cybeles, quo prosecuta pastorem. Attidos nuptiæ cum Mida filia à Cybele disturbatæ. Ejus exsectio, dubium an ab ipso. Sponsa, cui Ia nomen, αὐτοφονία. Cultus Attidis decretus ab Agdesti & Cybele. Solis abscissis fas, fieri sacerdotes Cybeles. Castrare solitos ad tibiæ cantum: & quæ caussa ejus ritus. Cur sacerdotes hi dicantur Galli: deque eo B. Hieronymi opinio rejecta. Cur pinus in sacris Cybeles gestaretur ab iis, quos δενδροφόρους dixere. Simulacrum Attidos, cui pectus illidebant Galli. Cur lana pinum velarint Galli, ac ramos ejus ornarint corollis violaceis. Cur in sacris hisce omnia personuerint planctibus ac lamentis. Cur panem vel ullum Cereale munus non gustarint. Cur Galli caput jactarint.

EX insulis ambulabimus in continentem. Ac primùm in magnam peninsulam; ut eam vocat Appianus in tertio belli civilis: sive, ut Ptolemæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Ionicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primùm vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebantur. Unde Servius in VII Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quinto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M. D. M. I. ET ATTINIS. Ubi singulares literæ valent, *Magna Deûm matris Idææ.*

Cybeles varia nomina. Strabo in X: Οἱ δὲ Βερεκύντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι ταύτῃ, μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Ἄγδιστιν (Ἄγδεστιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τῶν τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην. *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idæam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Ut verò Cybelen non minùs, quàm Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatem adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modo narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poetis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Ubi leones & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ob hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minime humanis. Notum illud Didus de Ænea: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus, Cybelen annis viribusque auctam formâ præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ solertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vitâ Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, amorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adolescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedem poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hic in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et afsâ quidem fistulâ vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cùm solâ fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedêre: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus cum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immisit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentiâ Phryges vellent, corpus Attidis esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumtum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, commissam à Meone cædem expiarunt. Atque ita Diodorus.

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX Æn. *Attin, puer speciosum, cum Matris magnæ præesset sacris, à rege civitatis suæ adamatum est: sed cum intelligeret, vim sibi à rege instare quasdam in sylvas profugit. Cùm ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cum invenissent antistites Matris magnæ, perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab hisce itidem abit Firmicus Maternus ad Constantium & Constantem Augustos: *Ut & ipsi* (Phryges) *annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris divitis, ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannice voluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt. Et ut satis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti solatium quærerent, quem paullo ante sepelierunt, revixisse jactarunt, & cùm mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro injuria spretæ fecerat formæ, hoc ordinantes à se pati voluere sacerdotes.* Sed multò fusiùs, plurimisque admistis fabulis, hæc edisserit Arnobius in quinto: *Apud Timotheum*, inquit, *non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios æque doctos, super magna Deorum matre, superque sacris ejus, origo hæc sita est, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta (quemadmodum ipse scribit, insinuatque) mysteriis.* Hinc longam texit fabulam, vel mythhistoriam potius. Nam historia videtur: sed, ut Arnobius vocat, *mendaciis interpolatam fallacibus.* Primùm refert, ut in finibus Phrygiæ petra inauditæ sit vastitatis, nomine Acdus sive Agdus.

Ab historia hæc it ad fabulam receptam: nam inde ait homines factos, cùm Deucalio & Pyrrha lapidum jactu crearent genus humanum: imò ipsam inde originem trahere Deûm matrem: etiam addit, hac frustra à Jove appetitâ, cupiditatem ejus in lapidem fusam, unde decimo mense natus sit puer, qui, quia mater Deûm esset nata ex petra Agdo, eo dictus sit Agdestis. Alii tamen idem *Agdum*, & *Agdistin*. Pausaniæ enim in Atticis memoratur Phrygiæ mons Ἄγδιστις, prope Pessinuntem oppidum, ubi Attis sepultus. Quin & mater Deûm sic nuncupata. Hesychius: Ἄγδιστις, ἡ αὐτὴ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν. *Agdistis, eadem ac mater Deorum*. Imò, ut antea vidimus, docuit idem Strabo in x, ubi vulgo quidem legitur, matrem Deûm etiam Αἰσαν dici: unde Lilius Gyraldus Ε'σίαν cudebat: sed rectum est Ἀγδιστιν, vel Ἀγδίστιν: quomodo legi oportere, eodem tempore visum duobus eruditissimis viris, Isaaco Casaubono, & Theodoro Cantero. A qua Scriptura quàm proximè abeunt excerpta sive epitome Strabonis, ubi, unâ præteritâ literâ Ἄγισις scriptum. Quemadmodum unâ amplius syllabâ est in xii Strabonis, quo loco legas, vocari Ἀγγίδιστιν. Sed redeo ad juvenem illum è petra natum nomine Agdistin. Hunc ait Arnobius invicti evasisse roboris, & animi ferocis. Fabulosum hoc mox subjicit, ut cùm Liber ei in somno amputasset virilia, ex fluore isto in terram natum sit malum Punicum; quo in sinum admisso, gravida sit facta Nana, Saugarii regis fluminis filia. Intellige regulum ad flumen illud imperantem. Cujus filia quid admiserit, cùm malum admisit; facile videt, qui legerit Servium in illud Ecl. II:

Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala.

Qui item cogitet, quantum in amoribus valere veteres putarint mala Dionysi: de quibus Theocritus εἰδυλ. β. item Attii hoc in Annalibus:

Mala manu retinens gravidâ concepit in alvo.

Addit deinde ex Timotheo Arnobius, ut puer hic expositus sit, repertumque lacte aluerint hircino: & (verba Arnobii sunt a) *quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges sua Attagos elocutionibus nuncupant, inde Attin nomen effluxerit*. Evasit verò puer hic pastor; ejusque amore regina Cybele jam vetula exarsit. Unde Arnobio alibi b dicitur, *Contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexu flagitiosa appetitione gestivo*. Fuisse enim amorem importunum, indicat Lucianus his verbis libro de Sacrificiis: Ἡ δὲ Ῥέα πῶς οὐκ αἰσχύνεται, καὶ δεινὰ ποιεῖ, γραῦς ἤδη οὖσα, καὶ τοσούτων μήτηρ θεῶν, παιδεραστοῦσα δ' ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα, καὶ τὸν Ἄττιν ἐπὶ τῶν λεόντων φέρουσα, καὶ ταῦτα μηκέτι χρήσιμον εἶναι δυνάμενον; *Rhea verò quomodo non indecorè indigneque facit, vetula jam, & tot Deorum mater, puerorum amoribus indulgens, & zelotypiâ prosequens, & Attin ipsum leonibus secum circumvehens, & quidem postquam utilis esse nequit?* Etiam ἀσελγεῖαν c vocat Theophilus lib. III ad Autolycum. Deque eodem sic Arnobius in v: *Mater eum dilexit magna. Si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut perstrepant, infamis & flagitiosa dilectio est*. Verùm bubulcus Attis amorem vetulæ, licet reginæ, contemsit. Unde Tertullianus in Apolog. cap. XV: *Cybele pastorem suspirat fastidiosum*. Nec Cybele solùm, sed Agdestis etiam, formâ Attidos captus fuit: quod Attis ipse in vino confessus; ut Arnobius ait. Atque idem narrat, ut Midas, rex Pessinuntius, quo tam infami puerum amore liberaret, suam ei filiam destinârit uxorem. Hoc non tulit Cybele, rivalis impatiens. Non ignorabat Midas, quid femina posset, præcipuè zelotypa. Itaque nuptiarum tempore portas urbis jussit occludi. At Cybele, ut fabulantur, capite muros sublevans in urbem venit. Quod, si fabulam ad historiam referas, nihil aliud videtur, quàm corrupisse eam Urbis custodes, atque ita ingressam. Hinc maximæ sunt turbæ consecutæ. In furore omnium furere etiam Attin, qui sub pinum profugit. Hic ei jussu zelotypæ Cybeles resectum veretrum. Unde Minutius Felix in Octavio: *Cybele Dyndimene (pudet dicere) adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum*. Similiter Augustinus lib. VI de Civ. Dei, cap. VII. In eo tamen dissident, a quo Attis sit eviratus, ut Catulli exemplo loquitur Hieronymus ad Gerontiam; sive, ut Græci dicunt, ἀνδρογυναμφίβιος. Juxta Catullum,

Devolvit ipse acuto sibi pondera silice.

Similiter ex Timotheo Arnobius: atque addit, id cùm faceret, dixisse: *Tibi, Acdesti, hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti*. Sponsa, cui idem ex Valerio pontifice ait Iam fuisse nomen, se ipsam interemit. Tot malis obortis, & reginam Cybelen, & Agdestin, sera facti sui subiit pœnitentia. Statutum igitur, ut sacra Attidos, sive Attinis malis (utrumque inclinandi morem invenio apud antiquos) ceremoniis annuis à sacerdotibus celebrarentur. Id ab Agdesti factum ait Arnobius in v. Cybelen verò id statuisse, ait Tatianus Assyrius; cujus verba mox adducam. Nempe & Cybele pariter sanxerit, & Agdestis. Imò ex plerorumque sententia eadem Cybele, & Agdestis; ut ex Strabone, & Hesychio, antea vidimus.

Quæ hactenus de Cybele, & Attine diximus, etsi discrepent in multis, ut fieri solet in rebus longe ab hominum memoria remotis; non obscure tamen docent, & Cybelen, & Attin, homines fuisse. Atque hoc magis elucebit, si consideremus ritus, quibus historiam veterem in sacris Cybeles expresserunt. Hoc enim alterum eorum fuit, de quibus me acturum receperam.

Ac primùm constat, ut in honorem evirati Attinis fit constitutum, nulli in magnæ matris sacerdotibus locum fore, nisi qui, ejus instar, fuerit eviratus. In tanta testium copia suffecerit nunc Tatianus Assyrius oratione contra gentes, his verbis: Ῥέα, ἣν οἱ ἐν τοῖς τῶν Φρυγῶν ὄρεσι Κυβέλην φασίν, ἀποτεμνέσθαι αἰδοῖα νενομοθέτηκε διὰ τὸν ἐρώμενον αὐτῆς Ἄττιν· *Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelen vocant, exsectionem virilium lege instituit propter adamatum sibi Attin*. Suspicetur aliquis, Gallos non verè castratos; sed vulgo sic ferri solere; quia, quasi castrati, Venereo abstinerent contubernio, postquam sacerdotio inaugurati. Sed nihil certius est, quàm verè castratos. In quo tum gentiles, tum nostri consentiunt. Unde & Prudentius hymno in Romanum:

At hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciso mitigans ab inguine:
Offert pudendum semivir donum Deæ:
Illam revulsa masculini germinis
Venâ, effluenti pascit almam sanguine.

Vide & Augustinum lib. VII de Civit. Dei, cap. XXVI. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furenti rabie stimulabat ad exsectionem, & castratis mox dolorem minuebat. Quas caussas adfert Elias Cretensis in orat. Nazianz. adversus Julianum. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quasi furore animet. Unde Lucretius lib. III

Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.

Et Ovidius in Ibin:

Attonitusque seces, ut quos Cybeleïa mater
Incitat ad Phrygios, vilia membra, modos.

Posteriorem versum fere similiter apud Tibullum legas lib. I, el. IV:

Et secet ad Phrygios vilia membra modos.

Quemadmodum & alias subinde conveniunt hi poëtæ ὁμήλικες a: ut hoc versu, quo utriusque natalis signatur:

Cùm b cecidit fato consul uterque pari.

Sic eviratos constat, *Gallos* vocatos. Caussa nominis obscurior est. Nullam tamen minus probare possum, quàm ut sic dicti sint, quia ad hoc sacerdotium assumerentur natione Galli, iique castrarentur in contumeliam Gallorum, qui Romam incendissent. Quam ridiculam rationem legas apud B. Hieronymum in Osee cap. IV: ac propugnat eandem Forcatulus lib. V de Gallorum Imperio, & phi-

a Lib. 5

b Lib. 4.

c Lasciviam, ac libidinem.

a Coætanei

b Tibullus lib. 3. el. 5. Ovid. l. 4 Trist. el. 10.

& philosophia. At meritò rejecerat Valla lib. v Elegantiarum, cap. vi. Longe verisimilius, qui nomen iis impositum putant a Gallo, flumine Phrygiæ: quod apud Festum legas; & favet Ovidius in iv Fast. Vel potius a viro nomine Gallo, qui primus forte Cybeles sacerdos fuit. Sanè apud Stephanum legas: Τὸν Γάλλον, περὶ τὸν Ἄττιν, ἀποτεμεῖν τὰ αἰδοῖα. καὶ τὸν μὲν Γάλλον ἐλθόντα ἐπὶ τὸν Τήριον ποταμὸν, οἰκῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν Γάλλον καλέσαι. ἀπ' ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσι· *Et Gallum, & Attin, abscidisse genitalia. Ac Gallum venisse ad Tyriam fluvium, atque istic habitasse, & vocasse eum Gallum. Ab illo enim eos, quibus præcisum verêtrum, Gallos appellant.*

Galli isti in sacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelen ob Attin. Itaque & ejulabant, pectus cædebant palmis. Pinus etiam statuebatur in memoriam pinûs, sub qua sese castrarat Attis. Rami pinus coronis ornabantur; quia Cybele sic honorasset pinum. Stipes ejus velabatur lanâ; quia Cybele exanimati Attidis pectus velasset lana, ad teporem conciliandum. Pane abstinebatur, quia Cybele eo abstinuisset ob mœrorem. Quas rationes in gentilium commentariis adferri, ait Arnobius in v; ubi hæc fusius exponit. Ipsum audiamus, & cum aliis componamus scriptoribus. Primùm de pinu sic ait: *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intromittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infelix adolescentulus intulit, & genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit?* Hanc pinus gestationem vocabant δενδροφορεῖν: quod apud Strabonem in x. Quique eam gestarent, dixere *dendrophoros*: ut L. xx de paganis sacrif. & templ. item L. i de centonariis, & dendrophor. in Cod. Theodos. Etiam in Inscriptionibus antiquis sæpius invenias Cybelen turritam, & Attin cum pinu. Ad hunc ritum pertinent quoque illa Julii Firmici: *In sacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos singulos arbor pinea cæditur, & in media arbore simulacrum juvenis subligatur.* De simulacro quod addit, etiam adstruere è Diodoro Siculo, qui lib. iii, Phrygas ad Attidis imaginem planctibus, & lamentis, aliisque honoris indiciis, cultum suum testatos refert. Etiam in actis Symphoriani Martyris, cùm de Berecynthiæ sacris antea sermo fuisset, postea dicitur: *In cujus sacris excisas corporis vires castrati adolescentes infausta imagini exultantes illidunt.* Alii pino dicunt illisisse, nempe quia simulacrum in pino, ut ante vidimus.

Hinc de lanis subjicit Arnobius: *Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, & circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem contexit, & tepores aliquid ratæ est se posse membris conciliare frigentibus?* Paullo etiam pòst hæc appellat *volucra mollium velamenta lanarum*.

Postea subjungit idem de pinis violis, ac coronis: *Quid comti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, ut mater primigeniis floribus adornaverit pinum miserabilis indicem testimoniumque fortunæ?*

Exinde de planctu Gallorum hæc addit Arnobius: *Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrimabili puerum prosecuta est ejulatu?* Idem antea dixerat: *Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & fatigat pectus.* De ejulatu hoc Gallorum sic quoque Augustinus lib. vi de Civit. Dei, cap. vii: *Sacra sunt matris Deûm; ubi Attis, pulcher adolescens, ab ea dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.*

Denique de abstinentia à pane sic concludit Arnobius: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia mœroris abstinuit?* Hinc & Catullus in Galliambo:

> *Rapida ducem sequuntur Gallæ pede propero.*
> *Itaque ut domum Cybellæ tetigere lassulæ,*
> *Nimio è labore somnum capiunt sine Cerere.*

Ubi *Gallæ* potiùs, quàm *Galli* ait, quia essent viri non viri: quippe evirati, sive sine viro. Quomodo & Attin ipse Catullo est *nova mulier*. Potiùs ex hoc ritu abstinentiæ a Cerere etiam lucem capit Tertullianus de Jejuniis: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, castè Isidis & Cybeles eas adæquas.* Idem ostendit B. Hieronymus epist. ad Lætam: *Faciant hoc cultores Isidis & Cybeles: qui gulosa abstinentia Phasidis aves, & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent.* Quo de ritu plura dicerem, nisi abundè eum illustrasset Desiderius Heraldus in iis, quæ eruditè ad superiorem Arnobii locum annotavit. Nec enim visum mihi actum agere.

Cæterùm poterat Arnobius etiam superioribus subdere, quòd Galli furibundi capita jactarent, id itidem factum esse ad imitationem Cybeles: quam Diodorus [a] ait, Διὰ τὴν πρὸς τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν, καὶ τὴν ἐπὶ τῇ τροφῷ λύπην, ἐμμανῆ γενομένην, εἰς τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι· καὶ ταύτην τὴν ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν ἐπελθεῖν πᾶσαν χώραν, καταλελυμένην τὰς τρίχας· *Cybelen per amoris erga juvenem impatientiam, & mœrorem ob nutrices, furore correptam in agros excurrisse: atque ibi solam, diffusis capillis, ululatu & tympani strepitu, universam implevisse regionem.* Ad hunc ritum pertinet illud Catulli:

> —— *Simul ite, sequimini*
> *Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Dea.*
> *Ubi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,*
> *Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo,*
> *Ubi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.*
> *Ubi sacra sancta acutis ululatibus agitant.*

Similiter Terentius Varro:

> *Tibi tympana haud inani sonitu, Dea, tonimus,*
> *Sonitum æris intonamus tibi nos semiviri,*
> *Teretem comam volantem Galli tibi jacimus.*

Item Cilnius Mæcenas:

> *Ades huc, ades Cybelle, Dea, montigena Dea,*
> *Age tympano sonantis quate flexibile caput.*
> *Latus horreat flagello, comitum chorus ululet.*

Etiam ad historiam refert Varro, cur cùm leonis simulacro in sacris Cybelles spectaretur. Sic enim scribit in Ὀνολύρᾳ: *Non vidisti simulacrum leonis ad Idam eo loco, ubi quondam eum cum vidissent quadrupedem Galli, tympanis adeò fecerunt mansuetum, ut tractarent manibus?*

a Lib 3.

Cap. XXI.

Silenus Phryx in Deos relatus. Sapientia ejus excellens. Cujusmodi dolo eum Midas rex ceperit. Quando vixerit. Non alium videri à Marsya, cui vivo pellis detracta; ac super eo viri summi opinio rejecta. Cultus Hectoris, Sarpedonis, Protesilai, Homeri, Alexandri Magni, Hermotimi, Pyxodori, Caystrii, Asii, Alabandi, Tlepolemi, Pandari, triumvirorum Solymensium, quorum nomina variè adducta. Non videri eos Σκληροὺς *sive* Duros *nuncupatos. Cultus Amphilochi, & Mopsi, apud Cilices. Atticam non dici Mopsopiam à Mopso, sed Mopsopo vel Mopsope. A Mopso Ampycide, Thessalo Argonauta, Thessaliæ Mopsium nomen habere. Mopsum Thebanus, Tiresiæ nepos, Calchantis victor, ut vixerit temporibus belli Trojani, ac deinceps. Iterum de Venere Cyprin; cujus sacerdotes* Κινυράδαι. *Agraulo Cyprii hominem sacrificabant. Cultus ejusdem Onesilaus.*

SEd de matre Phrygia fortasse nimium multa. Præsertim quando iterum de ea erit dicendum, cùm de Cybelle agemus libro proximo, quatenus naturale est numen,

perque eam Tellus intelligitur. Quare venio ad Silenum, tantopere a poëtis celebratum: qui, Grammaticis variè nominis originem deducentibus; variè etiam scribi solet. Nec enim Σιληνὸς solùm, vel Σειληνὸς: sed etiam Σιλλη-νὸς, & Σιληνὸς, legas. Phrygem disertim vocat Tertullianus de Anima cap. II: ubi inter alios, Deorum ordinibus insertos, etiam recenset *Silenum Phrygem, cui à pastoribus perducto ingentes aures suas tradidit.* De ingentibus Midæ auribus satis notum. Quò respiciens Persius scripserat, *Auriculas asini Mida rex habet.* Sed ne Nero id in se dictum putaret, præceptor ejus Cornutus rescripsit, uti nunc legitur: *Auriculas asini quis non habet?* Quemadmodum in vita ejus refertur: quæ, ut arbitror, Suetonium Tranquillum habet auctorem. Nec mirum, si, quod ait Tertullianus, aures suas Sileno commodârit Midas. Fuit enim Silenus, pro illis temporibus, naturæ & antiquitatis omnis intelligentissimus. Unde nec alium de istis, quàm Silenum, loquentem inducere voluit Maro ecloga illa, quæ *Silenus* inscribitur. Ubi Servius poëtam ea maximè secutum dicit, quæ de Sileno prodiderat Theopompus Chius. Cujus fide etiam Ælianus Variæ historiæ lib. III, cap. XVIII, complura refert, quæ apud eum legi malo. Etiam apud Tullium in primo Tusculanarum quoddam ex Sileni hujus dictis repertum. Quid impedit, quo minus illud apponamus? utcunque ille pro fabella referat: de quo aliter alii; nisi generalius voce fabulæ usum placet; quod non planè insolens veteribus. *Fertur de Sileno fabella quadam: qui cum à Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur, docuisse regem, Non nasci homini longe optimum esse: proximum autem quamprimum mori.* Quomodo ceperit Silenum Midas, docet inter alios Xenophon lib. I de Expeditione Cyri. Ubi ait, fontem, qui Midæ dicebatur, vino miscuisse. Nempe sic inebriâtit Silenum. Sed de fonte fabulam sapit. Credo, tam sapienti viro, sapientiam Midas more regio magnis expectorâtis culullis. Nec sanè Silenus ille unus fuit è multis; sed unus è regulis Cariæ, qui Nisæ imperaret. De quo fidem fecerit Diodorus in tertio: Πρῶτον γὰρ τῶν ἁπάντων βασιλεῦσαί φασι τῆς Νύσης Σιληνόν, οὗ τὸ γένος ἠγνοῆσθαι παρὰ πᾶσι διὰ τὴν ἀρχαιότητα. *Primum enim omnium Nisa ajunt imperasse Silenum; cujus genus ab omnibus ignoratur, ob temporis longinquitatem.* Non tanta tamen ejus vetustas, si, ut Diodorus ibidem refert, Liberi Thebani temporibus vixerit. Cadmi enim Thebanis nepos fuit: de cujus temporibus nihil attinet repetere, quæ fusè antea diximus. Videtur autem Silenus esse idem ac Marsyas. Quippe apud Herodotum lib. VII invenio, ut ab Apolline suspensa sit ὁ τοῦ Σιληνοῦ Μαρσύεω ἀσκός· *Sileni Marsya pellis.* Nec movet me, quod Marsyam hunc aliqui non Silenum, sed Satyrum, appellent: ut Maximus Tyrius initio serm. XXX: ubi legas; Ἀνὴρ Φρὺξ, ἀργὸς τὸν βίον, ἐραστὴς χρημάτων, λαμβάνει τὸν Σάτυρον, ὡς φησὶν ὁ μῦθος, *Homo quidam Phryx, vita desidis, pecuniaque appetens, capit Satyrum; ut in fabula est.* Unde vir eruditissimus colligebat, alium esse hunc Marsyam à Sileno. Quippe junior cùm esset, Satyrus; grandior autem, Silenus dici meruit. Sola enim ætate Satyri & Sileni differebant. Marsyam autem Midæ regis temporibus vixisse, etiam ostendit, quod antea dicebamus, de Mida filiam despondente Atti di Cybeles amasio, item de Marsya, post Attidem a Meone interemtum, Cybelen in fuga sua comitante, ac tum provocante in certamen quendam seu regulum, seu sacerdotem, qui vivo cutim exuerit crudeliter.

Phrygiæ etiam pars Troas, in qua Ilium. Ubi Ganymedem mitto, Assaraci, regis Trojani filium; qui, ut apud Hyginum est, in Aquarii sidus relatus, & Jovis esse pocillator dictus. Egimus de eo, cùm Jovem Phrygium, qui Tantalus est, spectaremus. Potiùs nunc heroas consideremus. Alexandrum Magnum in Ilio parentâsse heroibus, qui bello Trojano cecidissent, testatur Diodorus in XVII, Plutarchus in Alex. & Justinus lib. XI. Ipsis verò Iliensibus cultum Hectorem, imò & Helenam, Athenagoras ait Legatione pro Christianis: Οἱ μὲν Ἰλιεῖς θεὸν Ἕκτορα λέγουσι, καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν ἐπιστάμενοι προσκυνοῦσι· *Ilienses Deum Hectorem prædicant, & Helenam, veluti Adrasteam, scientes adorant.* Atque idem de Hectore tradit Clemens Romanus lib. X Recognit. a Etiam Ajaci sacra fecisse, testis Strabo in XIII: un & vicini Sigeenses Achilli, Patroclo, & Antilocho; quod ibidem est.

a Fol. & edit. ut supra.

Sarpedon etiam cultus in Troade. Plinius lib. XIII, cap. XIII: *Præterea Mutianus ter consul prodidit, se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis a Troja scriptam in quodam templo chartam.* De oraculo ejus habes apud Tertullianum de anima cap. XLVI, item Philostratum in Heroicis.

Ab Ilio, si Septentrionem versus tendamus, offeret se Abydena regio: ubi, ut Mela ait lib. II, cap. II, *sunt Protesilai ossa consecrata delubro.* Ulteriùs apud Pontum cultus est Patroclus, ut testis est Clemens loco paullò ante memorato. Etiam Sinopenses ad Pontum Euxinum in Paphlagonia Autolycum divinis affecere honoribus. De hoc ita Strabo in XII: Καὶ τὸν μὲν ἄλλον κόσμον τῆς πόλεως ἐφύλαξεν ὁ Λεύκολλος· τὴν δὲ τοῦ Βιλλάρου σφαῖραν ἦρε, καὶ τὸν Αὐτόλυκον, Σθένιδος ἔργον, ὃν ἐκεῖνοι οἰκιστὴν ἐνόμιζον, καὶ ἐτίμων ὡς θεόν· ἦν δὲ καὶ μαντεῖον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ τῶν Ἰάσονι συμπλευσάντων εἶναι, καὶ κατασχεῖν τοῦτον τὸν τόπον. *Lucullus, conservatis reliquis Sinopes ornamentis, Billari tamen sphæram abstulit, & Sthenidos opus, Autolyci statuam, quem illi, urbis conditorem existimantes, divinis colebant honoribus. Fuit etiam oraculum ejus. Videtur is unus eorum fuisse, qui cum Iasone navigaverunt, & locum istum occupâsse.* Quod verò ambigit Strabo, num is unus Argonautarum fuerit, id inde esse arbitror, quòd in itinere demum iis accesserit. De quo vide Apollonium Rhodium lib. II, & Val. Flaccum in V Argonauticôn.

Nec dubium, quin & Cappadociæ, & variæ Asiaticæ hujus magnæ peninsulæ regiones, similiter homines coluerint pro Diis. Sed festinantibus in Asiam magnam prolixior iter erit, si rectà eamus in Ioniam, inde in Cariam, tum oram extra Taurum maritimam, quam tenent Lycii, Pamphylii, ac Cilices.

Ab Ilio igitur, sic decantatâ versibus Homericis, prima nos recipiet Smyrna: quæ præ cæteris Homeri natales sibi deposcit. Itaque & templum Homero exstruxit: in quo ejus simulacrum; ut memorat Strabo in XIV. Etiam Smyrnæis Æsculapii fanum; ut ait Pausanias in Achaicis.

Supra Clazomenios latere eo, quod Chalcidenses occuparant, fuit lucus Alexandro M. sacer: ac certamen etiam erat commune Ionum nomine peragi solitum. Id Ἀλεξάνδρεια dixere. Auctor de utroque Strabo in XIV.

Clazomeniis cultus fuit Hermotimus: de quo sic Tertullianus lib. de anima, *Ut Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt.* Nam *Hermippum* hic perperam legi solere, monitum jamdiu Paullo Leopardo lib. VIII Emendationum, cap. III. Sana lectio retenta a Tertulliano ejusdem libri, cap. XLIV: *Cæterum de Hermotimo, animâ, ut aiunt, in somno carebat; quasi per occasionem vagantis hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto crematverunt. Cives Hermotimum templo consolantur.*

In Ionia etiam est Ephesus, inclyta templo Dianæ. Sed hæc nobis in Diis naturalibus dicetur. At inter animales est Pyxodorus: cui ab Ephesiis divini honores decreti fuerunt ob marmoris inventum; teste Vitruvio lib. X, cap. VII.

Mæandri campum incoluerunt Iones, & Cares: imò & Lydi, atque alii. In hoc est, quem ἄσιον λειμῶνα b Homerus vocat, *prata Asia* Virgilius c. Ubi Caystrii, & Asii cujusdam, heroum sacella propter Caystri flumen monstrabantur; ut Strabo refert in XIV.

b Iliad β. 461
c I Georg.

In Caria Alabandenses Alabandum colunt: de quo aliquid antea dictum nobis ex Tullio III de Natura Deorum. Sed fusiùs ibidem his verbis: *Alabandenses quidem sanctum Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum. Apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam, ei molestus, Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.*

Caria opponitur Rhodo insulæ. Ubi Tlepolemus rex, qui ad Trojam militans a Sarpedone occisus, divino cultus est honore: ut est apud Pindari scholiastem Olymp. od. VII. Etiam à Rhodiis cultum esse Alexandrum Magnum, refert Clemens Romanus lib. X Recognitionum a.

a Pag. 110, edit. Paris. an. 1568.

In continentem revertamur. In Lycia infra Cragum jacent Pinara; ubi Pandarum venerati; quemadmodum testatur Strabo in quartodecimo. Παλαιὸς ἥρως b vocatur Eustathio: quem vide in Homeri Iliad. Δ c.

b Antiquus heros.
c Pag. edit. Rom. 448.

Solymi, qui in summis Tauri montis jugis constituti inter Lycios, & Pisidas, ac propterea à Strabone nunc his, nunc illis, adscribuntur, Deos coluere post mortem tres istos è viris principibus, Ἄρσαλον, καὶ Δρύον, καὶ Τροσοβίον: ut eos appellat Plutarchus libro de defectu oraculorum: ubi eos ait vocatos Deos σκληρούς: unde & Turnebus *sævos* vertit: sed Σκίρους rescribendum esse, constat ex Eusebii lib. V Præparationis Evangelicæ, cap. V, ubi hunc locum adducit: sed tres principes appellat, Ἄρσαλον, Ἄρυον, καὶ Τόσιβον. Ac Τόσιβις quoque est apud Suidam. Sed apud Theodoretum lib. III Græcarum affect. curat. ubi idem Plutarchi locus adducitur, pro Τόσιβον est Τρίοπβον: item pro Δρύον, vel Ἄρυον, ibi legas Ἄρυον. Σκίροι hi dicti videntur, quia statuæ eorum essent è σκίρου, hoc est marmore, vel, ut alii malunt, gypso. Ac nihil minùs verisimile, quàm σκληροὺς dixisse, quos interemtos tantopere dolerent, & pro benefactis divinis afficere honoribus vellent. *Duros* tamen redditum legas quoque in ea Theodoreti interpretatione, quam doctissimus Sylburgius recensuit.

Cilices colunt Nioben; de qua Athenagoras in Legatione. Verùm si de eo non Alcmanem modò, sed Hesiodum etiam auctorem putavit, planè eum memoria fefellerit. Saltem nihil nunc de eo in Hesiodi Θεογονίᾳ reperias. Iidem divinos honores exhibebant Mopso: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Et ante eum ita Tertullianus lib. de Anima, cap. XLVII: *Nam & oraculis hoc genus stipatus est orbis: ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Bœotia, Mopsi in Cilicia, Hermionæ in Macedonia, Pasiphaæ in Laconica.* Quo ex loco etiam discimus de oraculo Amphilochi apud Mallum: quod & ipsum Ciliciæ oppidum fuit. Sed quis Mopsus iste fuerit, quæro, video. Tres vulgo Mopsos imprimis celebrant: imò totidem a Strabone in IX referri, annotavit Andreas Schottus ad Melæ lib. I, cap. XVII. Nempe istic legas, Mopsium, Pelasgiotidis in Thessalia urbem, sic dici, non à Mopso vate, Tiresiæ Thebani filio; sed a Mopso Lapitha Thessalo, Argonautarum uno: ac deinde in codd. vulgatis edi solet: Ἄλλος δ' ἐστὶ Μόψος, ἀφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ Μοψοπία. *Alius vero est Mopsus, à quo Attica dicta Mopsopia.* Et faciè à Mopso *Mopsopiam* dici, sententia est Stephani in Μοψοπία, qui similiter apud Strabonem legisse videtur. Quin idem etymon exstat apud Eustathium in Dionys. Verùm obstat, quòd à Μόψος esset Μοψία. Rectè igitur Casaubonianæ Strabonis editio pro Μόψος habet Μόψοπος, unde ἀναλόγως est Μοψοπία: ut & à Μόψοψ, quomodo idem vocatur Callimacho, apud Stephanum in Μοψοπία. Quare non dubium, quin Mopsus ille, cujus oraculum in Cilicia erat, vel Thebani Tiresiæ filius fuerit, vel Argonautarum unus. Posterius censet Pamelius ad illum Tertulliani locum. Fuit is Mopsus Ampyci filius, unde Ampycides dicitur Apollonio in IV, & Ovid. XII Met. Vatem autem hunc fuisse, clarè & Apollonius, & Valerius Flaccus, testantur. Mihi verò longè verisimilius fit, oraculum illud Mopsi in Cilicia non fuisse Argonautæ Thessali, sed Tiresiæ filii, aut nepotis. Hoc è temporum ratione colligo. Siquidem Mopsus vates, cujus in Cilicia oraculum, non Argonauticis vixit temporibus, sed belli Trojani, uti constat ex Strabone in XIV; ubi sic scribit: λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ' Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι· περιτυχὼν δ' ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς διὰ λύπην ἀποθανεῖν. *Dicitur Calchas cum Amphilocho, Amphiarai filio, à Troja pedestri itinere, eo venisse: cumque apud Clarum, in se meliorem vatem incidisset, Mopsum, Mantûs filium, quæ Tiresiæ fuit filia, præ mœrore vita excessisse.* Hinc quæ aliter alteri proposuit, ex Hesiodo refert, & Pherecyde, item aliis: ac de Sophocle subjungit, Οὗτος δ' εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος· *idem hanc concertationem, & mortem Calchantis, in Ciliciam transfert.* Ex quibus satis apertum est, ut Amphilochum, ita Mopsum, (quorum utrique oraculum in Cilicia, ut ex Tertulliano vidimus) temporibus belli vixisse Trojani, Trojâque in Ciliciam venisse. Etiam hanc rem narrat Isacius Tzetzes in Cassandram Lycophronis a: inter cætera habes: Μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν αὐτὸς ὁ Κάλχας, καὶ ἕτεροι, Ἀμφίλοχος, Λεοντεὺς, Ποδαλείριος, Πολυποίτης, ἐν Ἰλίῳ λιπόντες τὰς ναῦς αὐτῶν, εἰς Κολοφῶνα πεζῇ ἐπορεύθησαν, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα. *Post verò excidium Ilii, Calchas ipse, & alii, Amphilochus, Leonteus, Podalirius, Polypœtes, Ilii navibus suis relictis, pedestri itinere Colophonem venerunt, atque hic sepelierunt Calchantem.* Hinc de Mopsi, & Calchantis certamine enarrat. Ex quibus abundè cognoscitur, Mopsum illum, in Cilicia cultum, non fuisse unum Argonautarum; quorum expeditio generatione integrâ bellum Trojanum antecessit: sed illum Mantûs filium, Tiresiæ nepotem; qui Amphilochi, & Calchantis Homerici temporibus vixit. Nec alius, à quo in Cilicia Μόψου ἑστία, *Mopsi focus, larus, sive domus.* B. Hieronymus *Mopsi viculum* appellat. Locus celebris mortuo istic Constantio imperatore, & Episcopatu Theodori Mopsuesteni; viri à Basilio, Chrysostomo, Cyrillo laudati; sed post exortum dogma Nestorianum, ab eodem Cyrillo, & Ecclesia, damnati. Etiam hunc Mopsum intelligo apud Pomponium Melam lib. I, cap. XIV, cùm scribit: *Trans eosdem mons Sardemisos, & Phaselis, à Mopso condita, finis Pamphyliæ.* Interea & Mopsus Argonauta suum habuisse oraculum videtur: de quo in Africæ numinibus inferius dicam. De Æsculapio ab Ægeatis in Cilicia culto vide Historiam Tripartitam lib. II, cap. XX.

a Pag. 75. edit. Pauli Steph.

Deinceps ex Cilicia in Cyprum contendo. Ubi Cinyræ regis scortillum sub nomine Veneris colebatur: ut cap. XVII dicebamus. Ubi & de ritu colendi salis pugillo & phallo. Auctores, Clemens in Protreptico, Arnobius lib. XV, & Firmicus Maternus de err. prof. rel. Sacerdotes ejus Κινυράδαι vocabantur; quia non alius præficeretur sacris, quàm ex Cinyræ progenie. Testes Hesych. in Κινυράδαι, & Pindari scholiast. Pythion. od. II. Ita & Peliam, Cinyræ propinquam, Veneri dicatam fuisse, legimus apud Servium in Ecl. VIII.

Etiam Cyprii Agraulo, Cecropis filiæ, de qua in Atheniensium cultu diximus, sacra fecere; & humanâ quidem victimâ, usque ad tempora Diomedis: uti locuples testis Porphyrius de abstinentia animalium, & exinde B. Cyrillus libro IV contra desertorem Julianum. Iidem in insula Amathusii coluere Onesilaum; ut in Legatione ait Athenagoras.

Cap. XXII.

Ad animales Phœnicum Deos acceditur. Syrorum, & Medorum imperium Græcis quasi ignotum videri ante bellum Persicum. Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. Græcos, & alios, à Phœnicibus, & Ægyptiis, accepisse cultum Deorum. Chrysor, qui Vulcanus videtur, non solum artis fabrilis, sed etiam facundiæ, divinationis, piscationis, & navigationis doctor habebatur. Idem Diamichius. Taautus literarum repertor.

Dagon idem, qui Σιτών. Beth Dagon. *Atlas Phœnix. Gades cur sic vocentur. Quomodo Cælus, & Terra, Sanchoniathoni sint Dii animales.* Hercules Tyrius, *qui &* Melicartus. *Idem Sidone cultus, & unde* Melicarti *vocabulum.* Malica, *Amathusiis Hercules.* Ἄρης, Mars, *& unde ea appellatio. Unde item* Ἀρεϊκὸς, *&* Ἀρηξίξενος. Desanaus *quam varie scribatur.* Dorsanes. Sandes. *Unde hæ videantur appellationes. Herculis Tyrii ætas: quod aliam à Samsone arguit.* Adad, *sive* Adod. Ada. *Pro* Astarte *pluralitive* Astaroth *dici, quia pluribus locis coleretur. Esse eam Europam, Agenoris regis filiam. Cur, cùm raperetur à Jove, tauro vecta dicatur.*

E Cypro itutos, hinc Asia trahit, inde Africa: in illa quidem Phœnicia, in hac verò Ægyptus: ab utraque earum superstitione impleta est Græcia. Quod verò ad Babyloniam, Mediam, Persiam, & terras Asiæ alias, eæ solùm famâ notæ erant ante bellum Persicum. Quemadmodum clare ait Strabo in quintodecimo. Et gravi auctore Homero id adstruit: Ὅμηρος γοῦν οὔτε τὴν τῶν Σύρων, οὔτε τὴν Μήδων ἀρχὴν οἶδεν· οὐδὲ γὰρ ἂν Θήβας Αἰγυπτίας ὀνομάζων, καὶ τὸν ἐκεῖ, καὶ τὸν ἐν Φοινίκῃ πλοῦτον, τὸν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Νίνῳ, καὶ Ἐκβατάνοις παρεσιώπησε. *Nec enim Homerus Syrorum, vel Medorum nôrat imperium. Alioqui cum Thebas Ægyptias, & earum, ac Phœnicum nominaret divitias: minime præteriisset divitias Babylonis, ac Nini, & quæ Ecbatanis.* Sed ante Ægyptum culta est Phœnicia, & Cypro propior est multò. Bonis igitur avibus velum ventus impleat secundus, ut eo passu ad Phœniciam terram provehamur.

Phœnices coluere Saturnum, Rheam, Jovem, Junonem, alios: quos fuisse homines, ipsi fatebantur. Unde Theodoretus lib. III de cur. Græc. affect. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸν Κρόνον ἄνθρωπον εἶναι συγχωροῦσι φῦναι, καὶ γυναῖκα τὴν Ῥέαν τῷ ἐκείνου ὁμόζυγα· καὶ τὸν Δία, καὶ τὴν Ἥραν, ἐκείνων γε παῖδας· οὕτω δ' εὐεργεσιῶν τινῶν ἄρξαντας, καὶ δεξαμένους τοῦ βίου τὸ πλῆθος, θείας ὑπὸ Φοινίκων ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ θεοὺς ὀνομασθῆναι, καὶ βωμούς, καὶ θυσίας, καὶ ἱκεσίας τιμηθῆναι δημοθοινίας. *Hinc & ipse Sanchoniathon, Saturnum fuisse hominem, Rheam mulierem, Saturni conjugem, tradit; homines etiam Jovem, & Junonem, eorum liberos: postea vero cum beneficia quædam priores ipsi hominibus contulissent, vitâ demum perfunctos, dignos à Phœnicibus esse habitos, qui divinis honoribus culti, etiam vocarentur Dii, quique & aris, & sacrificiis, & annuo epulo colerentur.* Sanchuniathon ille fuit Berytius, vir Trojano bello antiquior, ac historiam Phœnicum Phœniciâ perscripsit linguâ, partim ex urbium singularum actis, partim ex templorum monumentis, multum in eo adjutus operâ Hierombali, qui sacerdos fuit Dei Ἰευώ. Ἰευὼ autem idem ac Ἰαω: quæ voces factæ ex nomine Dei tetragrammato. Hoc Sanchuniathonis opus Philo Byblius linguâ è Phœnicia transtulit Græcè; indéque ea, quæ de Phœnicum ille theologia retulerat; in primum suum de Præparatione Evangelica transtulit Eusebius. In hujus operis proœmio retulit Philo, antiquissimos gentium esse Phœnices & Ægyptios. Phœnices præter Solem, Lunam, sidera, elementa, & ex his composita, quæ vocat θεοὺς φυσικούς τε καὶ ἀθανάτους a, habuisse θεοὺς θνητοὺς b, nempe animas eorum, qui bene meriti essent de hominibus. Sic enim inter alia loquitur: Οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ κατά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη. εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν. *Barbarorum antiquissimi, Phœnices imprimis & Ægyptii, à quibus homines cæteri morem hunc accepere, maximorum Deorum loco habuerunt, qui res ad vitam necessarias invenissent, ac beneficium quodpiam in genus contulissent humanum. Hos igitur, qui bene fecerant, & multorum habebantur bonorum auctores, adorarunt ut Deos.* Videmus, ut πολυθεΐαν c, & ejus cultum, à Phœnicibus, & Ægyptiis derivet Philo: quod facilè persuadet. Nam quis non potiùs de Chami posteris id in animum inducat suum, quam Semi, aut Japeti liberis; quorum pietas memoratur à Mose; quibus etiam benedixit Noe, cum Canaani, filio Chami malediceret; ut est Genes. IX, 25, 26, 27. Atqui, quæ Phœnicia postmodo vocabatur, ea priùs à Canaan dicta est *Canaanæa*: & à Chamo ipso Ægyptus *terra Cham*, uti ab altero ejus filio *terra Mizraim* vocatur in Scripturis: ut alibi hoc opere ostendimus.

Inter eos, quos Deos fecere Phœnices, Chrysor fuit, qui Græcis videtur Ἥφαιστος, Latinis autem *Vulcanus*. Testis ex Sanchoniathone Philo apud Eusebium in primo Præp. Evang. ubi cum de Ὑψουρανίου sobole gemina, quam Ἀγρέα & Ἁλιέα, *Venatorem, & Piscatorem* vocat, locutus foret, ista subjungit, Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετάς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὸρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδάς, καὶ μαντείας· εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἥφαιστον. εὑρεῖν δὲ καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιάν, καὶ σχεδίαν· πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι· διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν μετὰ θάνατον ἐσεβάσθησαν· καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν Διαμίχιον. *Ab iisdem fratres procreati duo; qui ferrum, ac multiplicem ejus usum, reperere. Quorum alter, Chrysor nomine, quem Vulcanum esse volunt, plurimum operæ ac studii, partim in eloquentia, partim in cantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque escam, piscatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primusque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque post obitum instar Dei coluerunt, ipsumque præterea Diamichii nomine appellarunt.*

Porrò vocabula illa Ὑψουράνιος, Ἀγρεύς, Ἁλιεύς, & similia, non à Sanchoniathone sunt, sed interprete; qui Phœnicia nomina Græcis expresserat vocibus. Alios ibidem ex Sanchoniathone recenset Deos de hominibus factos: uti Ἀγρουηρον ἢ Ἀγρότην, *Agricolam sive Rusticum*: quem templo in Phœnicia, & curru ac simulachro cultum, vocatumque esse Deorum maximum. Censeo hunc, vel Chamum fuisse, vel Cainum; quem Abelis à maledicta gente Canaanæa prælatum, nihil mirandum. Addit, cum cum fratre, qui Ἀγρὸς a dicebatur, atria addidisse ædibus, & septa, & σπήλαια, sive speluncas vel cellas subterraneas. Primus quidem Cain fuit, qui urbem exstruxerit: ut Moses indicat Genes. IV, 17. Non adversor tamen, quo minùs intelligatur aliquis è Chami posteris, qui incoluerit Canaanæam. Ab his fratribus Sanchoniathon esse ortos ait agricolas, quique canibus venantur: atque etiam vocatos Ἀλῆτας, καὶ Τιτᾶνας· *Errones, & Titanas.* Ex his natos Ἄμυνον, καὶ Μάγον: unde Μισὼρ, καὶ Συδὺκ, hoc est, Εὔλυτον, *Solutu facilem*, καὶ Δίκαιον, *Justum.* Ex Misor esse Taautum: qui autem scribendi reperit, primusque rerum gestarum commentarios reliquit: ac Ægyptiis quidem Θωὼρ, vel potiùs Θωὺθ, Alexandrinis autem Θὼθ, Græcis Ἑρμῆν nominatum. Quod & antea ex Philonis Berytii præfatione, retulerat Eusebius. Ac plura de eo in Diis Ægyptiis dicemus. Postea subjungit, ut ex Syduc procreati sint, qui vel Διόσκουροι, vel Καβειροί, vel Κορύβαντες, vel Σαμοθρᾶκες vocantur. Variè credo hoc numen extulit Philo, quia non satis videret, quod nomen Græcanicum Phœnicio illi impiavis conveniret. Memorat & Deum, cui nomen Ἐλιοῦν, sive Ὕψιστος, hoc est, *Altissimus*: qui vixerit prope Byblum, ac genuerit Οὐρανὸν, unde æthera plaga Οὐρανοῦ sive Cæli nomen acceperit. Altissimum autem cum feris congredientem periisse: sed a liberis adscriptum esse Diis: ᾧ καὶ χοάς, καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν· *quem & libationibus, & sacrificiis, liberi sui venerati.* Ex Cælo quoque natos ait Ilum sive Saturnum, Betulum, Dagonem, & Atlantem. De Ilo dictum antea. De Betulo agam in Deorum symbolis. Dagon à Philone redditur Σίτων, hoc est, frumenti præses: nempe quia frumentum & aratrum repererit. Quod convenit cum Hebræo דגן, dagan, *frumentum.* Alii tamen censent esse à דג, dag, *piscis*. Quasi piscinum dicas. Puta quia mari præesset, eoque simulachrum ejus supe-

a Deos naturales & immortales.
b Deos mortales.
c Multitudinem Deorum.
a Agr.

superiori parte hominem, inferiori piscem referret. Multum sanè hæc distant. Nec enim agricolis, sed piscatoribus, & nautis, convenerit numen, quod semihominis ac semipiscis figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בֵּית דָּגוֹן, *beth Dagon*, hoc est, *templum Dagon*. Ut I Sam. v, 1, ubi dicitur, cùm arca Domini à Philisthæis illata esset in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata; postridie repertum esse caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto solùm Dagonis corpore sive trunco. Commate idem quincto reperi videas nomen Dagonis, sed particulatim in Asdod. Adde quod I Maccab. x, 83, 84, dicatur Jonathas accendisse Beth Dagon, cùm Azoti se hostes in illud, velut asylum, recepissent.

Quartus filiorum Urani Atlas refertur: qui fortasse non alius est ab celebratissimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minùs credamus, Phœnicem hunc coloniam duxisse in Mauritaniam? Præsertim cùm videamus, Carthaginenses esse Phœnicum colonos: imò & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alius esse, quàm Tyrii, etiam judicium est gravissimi scriptoris, Strabonis. Atque idem ipsa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè est Γάδειρα, à גָּדֵר, *gadir*, cujus femininum גְּדֵרָה, *gedera*, hoc est, *sepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæsariensis, initio lib. I Vandalicorum, ait, SEPTUM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit illud, quia sic *Septem* vocaretur. Melius caussam perspexit Avienus:

Pœnus namque locum Gadir vocat undique septum.

Hesychius: Γάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες. *Gadir, sepimentum, secundùm Phœnices.*

Postea subdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti sui Urani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo recesserit. Tum illum cepisse consilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuisse, & animi, & consilii, ut vim omnem propulsaret. Hic qui Urani sive Cœli & Telluris nomina audiat; quid aliud existimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, sed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: sive cum Sanchoniathone existimemus, vocabula Cœli, & Telluris, priùs hominum fuisse, postea autem esse in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuscum colerentur: sive, quod non paullo mihi verisimilius videtur, priùs Cœli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: postea autem, cum simili homines cultu dignarì vellent, obliterato veteri defunctorum nomine, nomen iis impositum sit partium naturæ, quo & nomine, & cultu, convenirent.

Persequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, consilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depulisse. Saturni filias esse Proserpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fratrem terrâ defossum: Sadidum filium jugulatum: sororem ductam Astarten; unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas sive Dianas, quarum una, nomine Sydyco, mater fuerit Æsculapii. Ductam ei & alteram sororem Rheam, unde totidem genuerit filios; quorum postremus, simulac esset natus, fuerit consecratus. Ductam & sororem tertiam, Dionen. Fuisse præterea tres Saturno filios; unum patri cognominem, alterum Jovem Belum, tertium Apollinem. Post pauca subjungit, τῷ Δημαρῶντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς. Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicaribus, & Hercules procreantur.* Cùm debuerit, *Melicaribus, qui & Hercules, procreatur.* Herculem à Phœnicibus cultum, etiam discimus ex II Maccab. IV, 18, 19, 20, ubi legas, ut impius ille sacerdos Hierosolymitanus Jason miserit Tyrum *drachmas argenti trecentas in sacrificium Herculis.* Etiam ex iis, qui Alexandri gesta prodiderunt, notum, hoc permotum stomachum Tyriis, quòd, cùm Alexander dixisset, se velle Tyrum venire Herculi sacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II. Ἔστι γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται. *Est enim in urbe ea templum, cujus vetustatem humana memoria conservat.* Mox distinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivum, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium esse Argivo aliquot seculis vetustiorem. Nec Tyriis solùm Hercules colebatur, sed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI ait, καθ' ὑπερβολήν, *supra modum.* Melicartho fuisse nomen, jam ex Sanchoniathone seu Philone Bybliensi vidimus. Vox ea ex duabus est conflata. Prior pars est מֶלֶךְ, melech, *rex*; unde & Hercules *Malica* ab Amathusiis. Hesychius: Μάλικα τὸν Ἡρακλέα, Ἀμαθούσιοι, *Malica, Herculem, Amathusii.* Est verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes istæ sacris videntur convenisse: nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint: ut Amathusii in Cypro à Phœnicibus cultum Herculis acceperint. Imò aliqui etiam Amathuntis nomen ab Herculis filio esse existimant: quod Stephanus indicat in Ἀμαθοῦς. Altera in Melicartho pars est קַרְתָּא, carta, *civitas.* Quomodo *Melicarthus*, sive *Melicerta*, sit *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed dicere etiam liceat, posteriorem vocis partem esse Ἄρτης. Nam Mars, & Hercules, promiscue usurpari solent Orienti. At Ἄρτης Ægyptiis Mars: uti ex Vettio Valente Antiocheno ostensum clarissimo Seldeno. Est verò Ἄρτης ejusdem originis ac Ἄρης, nempe ab עָרִיץ, *ariis.* Ac ἄρτης quidem sive *artes* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, nesciunt tsade. Ἄρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade. Notat verò עָרִיץ, aritz, *terribilem*, & μεταληπτικῶς, *fortem.* Ejusdem originis ac Ἄρτης est Ἀρταῖος, appellatio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Stephanus in Ἀρταία: Ἀρταίους δὲ Πέρσαι τοὺς παλαιοὺς ἀνθρώπους καλοῦσι. *Artaos vocant Persæ homines priscos.* Hesychius: Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρὰ Πέρσαις· *Artai, heroes apud Persas.* Iisdem ἄρτης *magnus*, quia heroes magnæ virtutis. Unde Ἀρταξέρξης. Herodotus lib. VI: Δύναται δὲ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ταῦτα τὰ ὀνόματα, Δαρεῖος, ἐρξίης· Ξέρξης, ἀρήϊος· Ἀρταξέρξης, μέγας ἀρήϊος. *Valent autem hæc nomina secundum Græcanicam linguam; Darius quidem coercitor; Xerxes bellator, vel Martialis; Artaxerxes autem magnus bellator.* Si propius proprietatem vocis עָרִיץ, attendas, valebit *terribilem*, vel *fortem bellatorem.* Ab eadem origine est Artabazus. Stephanus loco antè memorato: ἐντεῦθεν μοι δοκοῦ Ἀρταξέρξαι, καὶ Ἀρτάβαζοι. *Hinc mihi dicti videntur Artaxerxa, & Artabazi.* Etiam Phœnicius Hercules *Desanaus* vocabatur. Eusebius in Chronicis ad numer. CCCCXCVII: *Hercules cognomento Desanaus in Phœnice clarus habetur. Unde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quæ verbis iisdem legas apud Marianum, & Florentium Wigorniensem. Sed apud Georgium Syncellum, qui Eusebium exscribere solet, sic legitur: Ἡρακλέα τινὲς φασὶν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Διωδᾶν ἐπιλεγόμενον, ὡς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδοκῶν καὶ Ἰλιέων καλεῖσθαι. Ubi duplex discrimen videmus. Unum est, quod pro *Eliensibus* dicat *Iliensibus.* Et sanè verisimilius, à Phœnicibus cultum Herculis, uti ad Cappadocas, sic ad Ilienses potiùs, quàm ad Elienses, promanasse. Alterum est, quòd pro *Desanaus* dicatur Διωδᾶς. Quod ab altero nimium quantum abit. Etiam *Desanai* vocem suspectam reddit mira Latinorum Eusebii codicum, & ejus exscriptorum, inconstantia. Quidam enim MSSi, atque editi, præferunt, *Desinaas, Desinas:* quod postremum etiam invenias in editione Henrici Stephani senioris. Apud Marianum autem, *Desinaus*, & *Dosinaus.* Pontacus in tribus Eusebii codicibus invenit *Desonaas.* Qui priorem partem in *Desinaus*, & posteriorem in *Desinas*, attenderit, suspicari jure possit, hæc corrupta esse ex Δορσάνης. Hesychius a: Δορσάνης, ὁ Ἡρακλῆς παρ' Ἰνδοῖς· *Dorsanes, Hercules Indis.* Difficile est Indicæ appellationis caussam adducere. Cæteroquin vicinum est Chaldaicum דְּרַס, *daras calcare*, pre-

a Conjicium post Δοσσ.

premere, incidere. In præcipuâ Herculis laude ponebatur, quòd tyrannos calcâsset, & oppressisset. Etiam Agathia, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, testante *a*, Persis Σάνδης dicebatur. Ad quod posterioribus syllabis multum accedit Δισάνδης. Vel fuerit Σάνδης ab Syriaco סנד, sanad, *favere*. Habes Act. XXVI, 11: ubi Paulus in Sanctos sævisse se dicit ante conversionem. Sed Δισάνδης Indicum, Σάνδης Persicum: & quam utrumque abit à Δισάνδα.. Quamobrem non aniim propter horum ullum damnare *Desanaus*, vel *Desanes*: præsertim cum vicinum sit דשן, dashen, *pinguis*, & κατὰ μεταφορὰν, *pollens*: ut Psal. XXII, 30, *Et incurvaverunt se* כל דשני ארץ, *omnes pingues terræ.* Hoc est, potentes omnes, quique divitiis vel honore cæteros anteeunt. Hujusmodi appellatio optimè conveniat fortissimo Herculi: qui iccirco in antiquis etiam inscriptionibus *Pollens* vocatur. Ut istac literatura Nahartium in Umbria *b*:

LOCVS
SEPVLTVRÆ
CVLTORVM
HERCVLIS
DEFENSORIS
POLLENTIS
INVICTI.

Dicere etiam possimus, *Desanaus* conflari ex vocabulis duobus; quorum prius sit דשן, quod *pinguem*, vel *opulentum* significare diximus, & עז, *as*, quod *fortem* notat: ut Genes. XLIX, 3, ubi id nomen a Jacobo tribuitur Rubeni primogenito. Herculi igitur ab opibus, & fortitudine, nomen sit impositum; quia fortitudine parentur opes, ac tum opes, tum fortitudo ab Hercule poscerentur.

Si Eusebium audimus, vixerit Phœnicius Hercules, quo tempore Moses in monte adspectu frueretur divino. Ut non possit esse Samson: cujus tempora magis conveniunt Herculi Thebano. Fuisse Tyri sepultum, ait Clemens Romanus. Humanis hostiis solere placari, ait Plinius lib. XXXVI, cap. V. Videntur interim illa de Samsone, pro more gentilium, qui ex pluribus unum conflare solent, adaptata esse Herculi. Ut quod Jud. XIV, 5, 6, Samson dicitur leonem occidisse. Notissimum enim de leone Nemeæo, quem ab Hercule suo necatum tradiderunt. Et censet B. Ambrosius, eò Samsonem divertisse de via ad cadaver leonis a se necati, quò exuviis ejus indutus Herculem referret. Fortasse igitur duo fuere Hercules Palæstini, antiquior, & Samson: quorum gesta in plerisque convenerint, unde & unus crederentur. Vetus Hercules fuerit Melicarthus, sive is Esavus, sive Tyriæ urbis conditor: qua de re diximus lib. XXXIV. Sed de Hercule satis: præsertim quia de eo & postea agendum.

Redeamus ad Sanchoniathonem: à quo, postquam de Hercule dixisset, refertur Ἄδωδος, βασιλεὺς θεῶν *c*: qui cum Astarte & Jove Demaroonte, regnâsse dicitur in Phœnice. Quare & de Adodo, & Astarte, quædam dicemus. Prior etiam Assyriis cultus; teste Macrobio, qui & vocabulum interpretatur. Verba ejus sunt lib. I Saturn. cap. XXIII: *Deo, quem summum maximumque venerantur,* ADAD *nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio sonat* UNUS. Sed sunt, quæ scrupulum injiciant. Nam UNUS Assyriis sive Chaldæis, & Syris, est חד, *chad*, Hebræis אחד, *Achad.* Quare existimet aliquis, apud Macrobium, pro ADOD rescribi ACHOD oportere. Verùm obstat, quòd & Ἀδωδὸς sit apud Sanchoniathonem, sive Philonem Byblensem. Quare potius censeo Macrobium, vel alium, qui Macrobio imposuerit, vicinitate vocabulorum *adod*, & *achod*, fuisse deceptum. Imò non absurdè dixeris, & hoc numen à Phœnicibus Phryges accepisse, ut Desanai Herculis; quemadmodum ex Eusebio antea vidimus. Conjecturæ hujus fundus est Hesychius: ubi vulgò legas, Ἀδαγοὺς, θεός τις παρὰ Φρυξὶ *d*. Eoque existimet aliquis, pro Ἀδαγοὺς rescribendum Ἀδωδὸς. Facilius subscriberem, nisi exponeret, θεὸς ἑρμαφρόδιτος *e*. Uti & Glossæ Græco-barbaræ nostræ ineditæ. Fortè igitur, semivir Attis, Phrygius Deus, *Adagous* dictus fuit, origine incertà. Etiam *Adods* appellationem firmat, quod Juno, cujus nomine Luna, & aer, notatur, Babyloniis dicebatur *Hada*, vel *Ada*. Hesychius, Ἀδὰ· ἡδονὴ, παρὰ δὲ τῶν Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα *a*. Valde enim est verisimile, si Luna, & aër, *Ada* dicerentur; Solis etiam atque ætheri, potius *Adods*, quam *Achods*, nomen fuisse. Sed ista, etsi hujus sint loci, quatenus homo Phœnix cum Sole cultus sum: non minùs tamen ad Solis Lunæque cultum pertinent; de quo libro agam sequenti.

Nunc de Astarte dicam: quam fuisse Phœnissam, jam ex Sanchoniathone vidimus. A Phœnicibus pro Dea cultam, docet illud Scripturæ 1 Reg. XI, 5: *Et ivit Salomon post Astoreth, deam Sidoniorum.* Ubi singulare est עשתרת, *Hastoreth*, sive *Astoreth*. Chaldaicè est עשתרתא, *Astarata*: unde contractè Ἀστάρτη, sive *Astarta*. Plurale עשתרות, *Astaroth*: quasi *Astartas* dicas: nempe ut dicimus *Baalim*, *Joves*, *Junones*: quia unum idemque numen pro variis locis, quibus coleretur, variè vocaretur. Quoniam verò עשתרות gregem significat, vel, ut aliqui censent è Rabbinis, oves feminas: eò R. David Kimchi existimat, simulachrum ejus fuisse ovis figurâ. Aliis tamen verisimilius fit, ita vocari, quia illi ovis immolaretur. Sed ista minime pugnant.

Astarte hæc, quatenus numen est animale, filia fuit Agenoris, Phœnicum regis: quam, postquam adscripta est Diis, Astarten nuncupatam, ex ipsis Phœnicum sacerdotibus se accepisse, refert Lucianus lib. de Dea Syria. Quomodo autem cum eo conveniat, quod Astarte aliis sit Luna, id ex iis planius erit, quæ in cultu mixto dicentur. Ex eodem Luciano cognoscimus, cultum hunc institutum esse in solatium Agenoris post raptam Europam ab Jove Cretensi: ut generali nomine appellant, quem Lycophron Ἀστέρα, Diodorus in quinto, Ἀστέριον, Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. XII, vocat Xanthum: quam rem & superius *b* attigimus. Dicitur verò Europa tauro vecta, quia in litore choreas agens navi rapta, cujus ἐπίσημον *c* taurus: unde & navi nomen. Nisi cum Palæphato malis, raptam à viro Cnossio, cui nomen Taurus. Eusebius historiam priùs refert ad extrema Josuæ tempora: mox, alios secutus auctores, ad quintumdecimum Othonielis annum. Sed minutum hoc: quippe Eusebius Othonielis annos mox ab excessu Josuæ auspicatur, præterito intervallo, tum quo seniores regnarunt; tum quo, his mortuis, lapsus est populus in idololatriam, ac propterea à Deo punitus est octennii servitute sub Chusano, Mesopotamiæ rege. In quo errore prope omnes hodie Eusebium sequuntur. Paullo post idem Lucianus ait, non omnes fateri Astarten esse Europam. Ne illud quidem pugnat cum cæteris, si sic interpretere, alios ut Astarte aliam, quàm Europam, coluisse. Plures enim gentes, aliæ hanc, aliæ aliam heroinam, uno cultu cum Astarte sive Luna coluerunt. Fuere & alia Phœnicibus numina: sed de quibus difficile sit dicere, hominesne fuerint, an naturæ partes. Neutrum enim liquere arbitror de Zauane. Hesychius: Ζαυάνης, θεός τις ἐν Σιδῶνι. *Zauanes, Deus quispiam Sidonius.*

Cap. XXIII.

Dii Syri animales, in quibus Dea Atargatis, sive Atergatis, pro quo & Atarga, & Athara legitur. Eadem Derceto. Antipatri Stoici de Atergatis etymo sententia refellitur. Atergati dedicatos pisces aureos; & argenteos. Sacerdotibus ejus pisces comestos. Non convenisse, utrum ab aliis submersa sit, ob asperum imperium: an sese demerserit, pœnitudine pudoris amissi. Cur in piscem conversa dicatur. Syros abstinuisse esu piscium. An Derceto etiam dicta Ceto, & an eadem sit Andromeda, ceto objectanda. Forma Atergatis, & vocis ejus origo. Etiam cultam in Parthia.

a Lib 2.

b Inscr. Gruter. ccccxv, 7. At similiter, Herculi Pollenti, Potenti. 1. 2.

c Ἀδωδος, rex Deorum.

d Adagous, Deus quispiam, secundum Phryges.

e Deus semivir

a Ada, voluptas, sed & Babylonia Juno.

b Cap 14.

c Signum.

thea. Filia ejus Semiramis, educata a Simma, quod nomen idem Semi nomini videtur. Semiramis in columbam versa, uti mater in piscem: & quæ caussa figmenti. Syros, ut piscibus, sic columbis abstinuisse. Semiramidis etymon. Columbam symbolum cœdo regni Assyrii. An & columba Samaritanis culta. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia, quæ Medici imperii tempore fuit. Atergatim, & Deam Syriam, diversas videri. Semiramis ovo exclusa dicitur, quod foveris columba. Seleuci Nicatoris januam, & festum Nicatoria.

E Phœnicia imus in proximam, quæ Cava dicitur, & Syriam cæteram. Ubi culta Atergatis, sive Atargatis: pro quo corruptè *Adagatis* est apud Cuniculum lib. xiv de honesta discipl. cap. viii. Sed pro *Atargatis*, posteriori vocis parte recisa, etiam *Atarga*, vel *Artaga*, dixere. Saltem apud Phurnutum, ubi de Rhea disserit, Ἀτεργὰ legitur. Verba ejus inferiùs adducam. Imò & *Athara* vocabatur. Etsi Junianus Justinus in compendio, præferat *Arathis*: sive ut in Veneta veteri a est, *Ariathis*: vel uti est in Badiana b, *Marathis*. Quæ corrupta videntur ex *Atergatis*. Vel potius cum Hermolao Barbaro c dicamus, pro *Arata* trajectis literis esse rescribendum *Athara*. Clarè enim Strabo ait lib. xvi: Ἀταργάτιν ἣ τὴν Ἀθάραν. Scio summum virum, Isaacum Casaubonum d, suspicari legendum Ἀτάραν, atque hoc esse ex *Astaroth*, pro quo Græci Ἀστάρτην: ut antea vidimus. Sed alia est *Astarte* ab *Atergati*: hæc mater, illa filia, ut inferiùs ostendam. Sic igitur legendus is Justini locus: *Nomen urbi a Damasco rege inditum: in cujus honorem Syri sepulchrum Athares uxoris pro templo coluere; Deamque exinde sanctissimæ religionis habent.* Eadem diva, principe ex *Atergate* litera recisà, & levicula immutatione, vocata est *Derceto*; quomodo Ctesias appellat, ut ibidem Strabo autor est, his verbis: Δερκετὼ e ἣ αὐτὴν Κτησίας καλεῖ. Hæc Atergatis sive Athara, sive Derceto, regina fuit Syriæ, juxta Antipatrum Tarsensem Stoicum libro περὶ δεισιδαιμονίας quarto: unde Athenæus in octavo refert, verum reginæ nomen fuisse *Gatis*: quæ cum obsoniorum esset avidissima, edictum promulgasse, ne quis pisces ederet ἄτερ Γάτιδος, *præter Gatidem*: tum imperitum vulgus ex ἄτερ, & Γάτις, unam conflasse vocem, Ἀτεργάτις. Sed Stoici in etymis eruendis mirificè nugari solent: nec in eo illorum, vel aliorum, probari potest confidentia, quòd Syriacorum originem e Græcia arcessant. Nostra verò sententiâ, nulla fuit regina Gatis. Verisimilius verò Atergatis etymon inferiùs adducam. Ibidem refert Athenæus ex secundo Mnaseæ libro de Asia, Atergatin reginam dure rexisse, & quo sola piscibus vesceretur, quicunque caperentur, ad se jussisse deferri: indeque obtinere, ut qui supplices Deam adorant, aureos & argenteos pisces offerant: sacerdotes quoque, ante simulacrum Deæ, constituere pisces elixos, & assos, sed quos ipsi postea absumant. Ibidem ex Xantho Lydo commemorat Athenæus, ut regina hæc à Mopso Lydo capta, & propter insolentiam, injuriasque multas illatas, tandem cum filio Ichthye (quo sub nomine verum occultarunt) in lacu Ascalonis sit submersa, & a piscibus devorata. Alii verò hæc paullo aliter narrant. Quippe ajunt, Derceto rem habuisse cum adolescente Syro: atque inde peperisse Semiramidem: ubi verò ejus puduit concubitus, in lacum se abjecisse piscosum prope Ascalonem, à piscibus verò servatam: quibus idcirco velut Syris religio sit. Atque ita Græcus Arati interpres; ubi de Piscium signo tractat. Pro quo apud Diodorum Siculum legas, in piscem esse conversam. Sic fabulari de iis veteres solent, qui in aquis perissent; nec fabulosè prorsus, quia sic piscibus cibus facti, quodammodo in piscem vertantur. Quanquam de Atergate peculiaris etiam ratio accessit: quia non inconvenienter in piscem dicitur mutata, quæ a morte colitur piscis figurâ. Quod verò propterea dicebamus, Syros piscibus abstinere: id præter Diodorum, & Aratearum scholiastem (ubi Δερκετοῦ a pro Δ...ν legendum) asserunt Herodotus in Euterpe, Xenophon libro primo de Expeditione Cyri, (cujus verba mox adducam) Cicero in iii de Natura Deorum, Ovidius, Juvenalis, alii. De Diva hac intelligendus etiam Plinius libro v Histor. Natur. cap. xiii: *Joppe Phœnicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt. Insidet collem, præjacente saxo: in quo vinculorum Andromedæ vestigia ostendunt. Colitur illic fabulosa Ceto.* Ita habet vetus editio Parmensis anni clↄ cccc lxxvi. Nec longè abit *Cato*, quod in aliquibus invenitur MSSis. Deque Andromeda habes item cap. xxxi: *In Phœnicio deinde mari est ante Joppen Paria, tota oppidum: in qua objectam belluæ Andromedam ferunt.* Quare aliquis suspicetur, genuinum esse nomen Κητώ: ac sic dictam Andromedam: sive quia navis ἐπίσημον b, qua avecta est fuerit cetus: sive quoniam, cui à patre primitus fuit promissa, princeps foret satellitis, qui piraticam exerceret: quales meritò cetis, cæterisque marinis monstris, comparantur. Sed magis placet *Ceto* esse ex *Derceto*: quia ut hic legas *fabulosa Ceto*; ita cap. xxiii ait, *prodigiosa Derceto*. Verba apponam: *Bambycen, quæ alio nomine Hierapolis vocatur; Syris verò Magog. Ibi prodigiosa Atergatis; Græcis autem Derceto dicta colitur.* Eo autem nunc fabulosa; nunc prodigiosa dicitur, quia superiori corporis parte mulierem, inferiori piscem referret. Quâ forma se vidisse ait Lucianus de dea Syria: ubi sic scribit: Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεησάμην, θέημα ξένον· ἡμισέη μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν ἐς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται. *Dercetûs autem imaginem in Phœnicia vidi, spectaculum insolitum. Erat dimidiâ parte mulier: quantum vero a femoribus ad imos protenditur pedes, in piscis caudam desinebat.* Ac satis est verisimile, Atergatim sive Atargatim (utroque enim modo scripsere) ex figura hac habere nomen: ut vox sit conflata ex אדיר, addir, *magnus, potens, excellens*, & דג, dag, *piscis*. Culta verò non in Syria modò, sed ipsa etiam Parthia: ut indicat Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Ἔνθεν Βεσηχάνα πόλις, ἐν ᾗ ἱερὸν Ἀταργάτιν. *Inde Besechana urbs, ubi templum Atargatis.*

Connexa his sunt, quæ de Semiramide memorant: ut quæ filia fuerit Dercetûs; quemadmodum ex Diodoro diximus. Atque idem testatur, ex nostris quidem Athenagoras in Legatione; è gentilibus verò Hyginus fab. cc xxxiii, & Lucianus de Dea Syria; ubi ait, Dercetûs honori templum Hierapoli conditum a filia Semiramide. De infantia Semiramidis hæc legere est apud eundem Diodorum. Ait, eam à matre, priusquam in aquas se daret præcipitem, delatam esse desertum in locum: ubi columbarum vis nidularetur, atque ibi occultè educatam, usque dum eam domum suam recepit Simma, qui liberis carebat. Regiorum is jumentorum magister erat: &, credo, Simmæ vox eadem, ac Semi. Credibile enim, posteros tanti patriarchæ nomen suum subinde liberis imposuisse. Unde & Semus, Delaeon scriptor e. Ait porrò Lucianus, Semiramidem à columbis nutritam in deserto. Quod sic interpretor, columbarum carne pastam. Nisi fabulæ occasionem præbuerit vocabulum *Semiramis*: quod Syrâ dicitur linguâ *columbam* signare. Nam cur minus feminæ nomen ejusmodi datum credamus, quàm viro impositum est nomen *Iona*: quod Hebræis itidem *columbam* notat?

Ex his verò non obscurè ratio elucet, cur ut mater Derceto in piscem, ita filia Semiramis in columbam dicatur commutata. Sic enim Ovidius iv Metam.

> —— *Et dubia est, de te Babylonia narret*
> *Derceti, quam versa squamis velantibus artus*
> *Stagna Palæstini credunt coluisse figura.*
> *An magis, ut, sumtis illius filia pennis,*
> *Extremos altis in turribus egerit annos.*

Hinc etiam originem arcessunt, cur Syri & piscibus abstineant, & columbis. Nam honorem hoc datum ajunt

a Ann. 1494.
b Ann. 1514.
c Pier. Calab. lib. 5. cap. 13
d Animadv. in Athen. l. 8. cap 8.
e Dercetò verò illam Ctesias nominat.

a Nisi & hoc rectum. Nam & apud Ovidium 4. Met. pro Dercetì, in omnibus est exemplaribus Derce: ut ait Lilius Gyraldus in Hist. Deor Syntag. 1 p. 60. In Manuscripto nostro quoque est Derce. Sed vetus editio habet Derceti. Possit etiam Derce esse ex Derceto, ut Ceto ex eodem, de quo mox.
b Insigne
c Athenagoras Apollonii scholiastes, Suidas, Etymologus.

Derceti, & Semiramidis; quia illa piscis, hæc columbæ figura colebatur. De piscibus particulatim varios antea testes adduximus. Ab utroque vero animanti abstinuisse, auctor quoque e nostris Clemens Alexandrinus in Protreptico: [illegible] gentibus veteribus Diodorus Siculus; & multò ante eum Xenophon lib. I Expeditionis Cyri; ubi de Chalo flumine loquitur: Πλήρη ἰχθύων μεγάλων, καὶ πρᾳέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς: *plenum magnis & mansuetis piscibus, quos Syri pro Diis habebant, neque lædi patiebantur; sicuti nec columbas.* Similiter Phurnutus [illegible]: Ἔοικε δ' ἡ αὐτὴ εἶναι ἡ παρὰ Σύροις Ἀταργάτις, ἣν [illegible] καὶ ἰχθύος ἀπεχόμενοι τιμῶσι: *Videtur hæc (Rhea) esse eadem, quæ apud Syros est Atarga: quam abstinendo a columba, & pisce, colunt.* Item ex Latinis Hyginus fabula CXCVII: *Ob id Syri pisces, & columbas ex deorum numero habent, non edunt.* De columbis autem refert Tibullus lib. I, eleg. VII:

> *Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes*
> *Alba Palæstino sancta columba Syro?*

Ubi *Syro* retineo, propter auctoritatem codicum MSSorum, quos & sequitur vetus editio Regii Lepidani an. CCCC LXXXI. Scio, etiam *suo* reperiri. Sed nihil opus mutare, cùm tot Syriæ gentes, jure Διακριτικῶς a *Palæstino* addatur: ut in similibus fieri solet.

a *Discretivus ergo*

Quod verò Diodorus ait, *Semiramis* esse nomen ex Syriaca columbæ appellatione, id nec Scaliger videbat, ut e Syra lingua adstrui possit. Sed apud Hesychium, nescio unde, legas: Σεμίραμις, περιστερὰ ὀρεία, ἐκ λιγυρίας. b. R. Azarias credebat, id nomen esse ab avium pipitu & cantillatione minuta. Nempe ut Semiramis sit ex [illegible], ז in ש ob vicinum sonum converso, ut sæpe fit: [illegible], neque ut ex Chaldæo [illegible], quod avium illud μινυρισμὸν c significat. Atque eam opinionem etiam Joannes Morinus comprobabat. Idem Azarias lib. [illegible] cap. XXV censet, Babylonios & Assyrios ob ea, quæ de Semiramide, figurâ columbæ culta, adduximus, pro symbolo in vexillis militaribus columbam habuisse: atque inde Jeremiam dicere cap. XXV, 38: *Facta est terra eorum in desolationem a facie iræ columbæ.* Ut vulgatus vertit interpres. Nempe, secundum hunc Rabbinum, per columbam signatur Babylonius Nabuchodonosor. Hebraice est היונה, *Haiionah*: ubi Christophorus quoque a Castro censet, allusum esse ἐμφατικῶς, quasi dicat propheta, *columba illa*: nempe [illegible] agmen Nabuchodonosori, sive ingens ille ac victor tanti Regis exercitus, cujus symbolum in vexillis est columba. Similiter vocem [illegible] interpretantur apud eundem prophetam cap. XLVI, 16, *Surge & revertamur ad populum nostrum, & ad terram nativitatis nostræ a facie gladii columbæ.* Item cap. L, 16, & Sophoniam cap. III, 1. Etiam Rabbini Thalmudici in tractatu Cholin sect. 1, narrant, tempore R. Meir in jugo montis Garizim inventum esse simulacrum columbæ. Atque inde colligunt Samaritanos non solùm Israelis Deum, sed etiam geminum Deos coluisse. Perperam profectò, si [illegible]antur de publico Samaritanorum cultu, ex quo Manassen, Jud[illegible] fratrem, habuere [illegible] sacerdotem Maximum. Sed fieri possit, ut fuerit ex cultu aliquorum privato ac domestico. Vel etiam publico Cuthæorum, priusquam, [illegible] leonibus vexati, circumcisionem, & legem didicissent [illegible]. Saltem id credibilius, quam, quæ, ut ex [illegible] catena cabalistica constat, quidam Judæi crediderunt, fuisse [illegible] simulachrum, quod Jacob ex Assyria veniens post urbem Sichem sub terebintho defodit. ut Genes. XXXV legere est. Neque enim satis constat, cùm duæ [illegible] Semiramides, prior illa, Nini conjux, columbæ figura culta sit; an altera, Belochi Assyriorum reg[illegible] longe post [illegible] patriarchæ tempora fuit. [illegible] non [illegible] narratio[illegible] Semiramidem [illegible], quæ [illegible] Atossæ, non illi [illegible] Dar[illegible] Xer[illegible] matri; sed alteri, longè antiquiori, [illegible], ut dixi, filiæ, adscribuntur:

b *Semiramis, columbam montanam significat.*

c *Exilem & querulum cantum.*

ut est apud Photium cod. CLXXXVI. Vixit autem Atossa illa annis post Nini uxorem quingentis. Firmantur hæc quoque eo, quod Semiramidis prioris mors ab Eusebio refertur ad num. [illegible] posterior verò ad num. DLXXXII, qui decimus a morte Josue. ubi hæc annotantur: *Assyriorum octavum decimum Belochus annis XXV: cujus filia Atossa, quæ & Semiramis, regnavit cum patre annis XII.* Imò, si ex eo, quo [illegible] Semiramidis tot vixit seculis, rectè diversas fuisse colligimus: videor mihi & tertiam ejus [illegible] reperisse, utraque recentiorem: ut quæ ducentis [illegible] annis, vel circiter, antiquior fuerit Cyro. Nam Herodotus [illegible] ait, Nitocrin fuisse matrem Laboroti, regis Babyloniorum postremi, quem Cyrus devicit: at Semiramidem fuisse [illegible] hac Nitocri vetustiorem. Idem auctor est, Assyriorum imperium, priusquam Medi d[illegible] annis durasse quingentos & viginti. A defectione [illegible] sunt circiter trecenti. Quamobrem quasi ter tum a [illegible] defectione annis, ducentis verò ante Cyrum, ea Semiramis fuerit. Non igitur erit Nini uxor, quæ Cyrum [illegible] præcessit annis amplius mille & sexcentis: neque uxor Belochi, quæ mille, & amplius annis ante Cyrum fuit. Uti istæ quidem fuerint, stante Assyriorum imperio. At tertia erat tempore Medorum; qui, dejectis Assyriis, per annos trecentos ante Persas imperium tenuerunt.

a *Quinque generationibus.*

Sed quæstio est, num eadem diva sit Atergatis, ac Dea Syria. Sic videtur, propter illa Strabonis verba in XVI; ubi, cùm de Euphrate esset locutus, subjungit: Τετταράκοντα δ' ἀπὸ ποταμοῦ σχοίνους πέραν ἐστὶ Βαμβύκη, ἣν καὶ Ἔδεσσαν καὶ Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Συρίαν θεὸν τὴν Ἀταργάτιν. *Sita est trans flumen, quatuor schœnorum spatio, Bambyca, quam etiam Edessam, & Hierapolim, sive Sacram Urbem, nuncupant. In qua colunt Deam Syriam, quæ dicitur Atergatis.* Sed Atergatim quidem constat unam esse ex Syrorum deabus: attamen aliam arbitror ab illa, quæ κατ' ἐξοχὴν b *Dea Syria* dicebatur. Nam Atergatis sive Derceto erat semimulier, & semipiscis: ut ex Luciano antè vidimus: qui post ista superius adducta, continuò subjungit: Ἡ δὲ ἐν τῇ ἱρῇ πόλει, πάμπαν γυνὴ ἐστι. *Sed quæ est in Sacra civitate, tota est mulier.* Hæc Syria Dea non tam animale numen videtur, quam naturale. Nempe vis naturæ generatrix: quæ tum Veneris; tum matris Deûm nomine intelligitur. Vel si cum naturali hoc numine pariter coluerint animale: non hoc Derceto erit, Semiramidis mater, sed Semiramis ipsa; quod ex eo liceat suspicari, quia nulla Syris celebrior heroina sua Semiramide: uti nulla Diva iis divinior Deâ Syriâ. Accedit, quòd Semiramis dicatur educata a columbis, & columbæ etiam symbolo significabatur: ut cætera ejus generis omittam, superiùs memorata. Dea autem Syria ex ovo, cui columbæ insederint, dicitur prognata; idque ad Euphratem, ubi Babylon, urbs regia Semiramidis. Qua de re sic Cæsaris Germanici interpres: *Nigidius hos pisces dicit in flumine Euphrate fuisse, & ibi ovum invenisse miræ magnitudinis: quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriam, quæ dicitur Venus.* In Syris numinibus etiam locum habet filia Jephthæ. Epiphanius Hæresi LV, quæ est Melchisedecianorum: Ἐν δὲ τῇ Σεβαστῇ τῇ ποτὲ Σαμαρείᾳ καλουμένῃ, τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε θεοποιήσαντες ἔτι ταύτῃ πανήγυριν κατ' ἔτος ἄγουσι. *Sebastia vero, quæ olim Samaria dicebatur, Jephthæ filiam divinis honoribus consecrarunt; in cujus memoriam solenne quotannis festum celebrant.* Festi hujus originem cognoscimus ex Judicum XI, 39, 40. Puto autem, ex [illegible], quo nomine ista filia fuit à patre dicta, corruptum esse Ἶφις, quod viri de esse nomen, liquet ex Ovidio Metam. XIV, fab. XVII. At ex Ἶφις, & ἄνασσα, conflatum *Iphianassa*: uti quia genita ex Iphi, hoc est, Jephthe, dicta est *Iphigenia*. Ut Διογένης, [illegible], sic Ἰφιγένης & Ἰφιγένεια. Nempe ex hac historia de Jephthe Deo filiam offerente, occasionem cepit Homerus fabulæ

b *Per excellentiam.*

de

de Agamemnone, sacrificare parato filiam Iphigeniam. Etiam Memnon ille, qui cùm opem ferret Priamo, ab Achille est interemtus a, in Assyria cultus fuit. Unde Oppianus lib. II Κυνηγετ.

a Homerus Od. δ. Oppian. lib. 13. Met. Seneca Troad.

> Μεμνόνιον περὶ νηὸν, ὅθ' Ἀσσύριοι γενετῆρες
> Μέμνονα δακρυόεντι κλυτὸν γόνον Ἠριγενείης·
> *Memnonium circa fanum, qua Assyria tellus*
> *Memnonem deflent, illustre germen Auroræ.*

Eundemque Thebis in Ægypto habuisse templum, cognoscere est ex Dionysii περιηγήσει.

Ac hæc quidem numina a Syris culta etiam, dum res florerent Assyriæ. Postquam verò Persæ rerum sunt potiti, nullum cœlestis ille ordo incrementum cepit. Persæ enim naturæ solùm partes, non item animas defunctorum, pro diis coluerunt: ut ex primo Herodoti antea ostendimus. Nempe in hoc, ut idem ait, differebant a Græcis. Qui ex suæ gentis consuetudine, postquam in Syria sunt rerum potiti, unde *Syromacedones* vocati, alium videntur introduxisse morem. Ante omnes honore cœlesti ab iis celebratus Seleucus Nicanor, ut Macedones vocarunt; sive Nicator, ut Græci nominabant. In hujus memoriam cùm variæ sint conditæ Seleuciæ; fanum honori ejus, credo & alibi, sed saltem in ea Seleuciæ urbe fuit, quæ erat in litore maris mediterranei prope Phœniciam. Testem adduco Appianum in Syriacis: Καὶ Σέλευκον μὲν ἔκαυσε Φιλέταιρος ὁ Περγάμου δυναστεύων, πολλῶν χρημάτων τὸ σῶμα τοῦ Κεραυνοῦ αἰτήσας, καὶ τὰ λείψανα ἔπεμψεν Ἀντιόχῳ τῷ παιδὶ αὐτοῦ. ὁ δὲ ἐν Σελευκείᾳ τῇ πρὸς θαλάσσῃ κατέθηκε, καὶ νεὼν αὐτῷ ἐπέστησε, καὶ τέμενος περιέθηκε, καὶ τὸ τέμενος Νικατόρειον ἐπικαλοῦσιν. *Ac Philetærus quidem, Pergami præfectus, combussit Seleuci corpus, magna vi auri redemtum a Cerauno: cinerum verò reliquias ad filium ejus Antiochum misit. Qui in maritima Seleucia condidit, ac delubrum ei constituit, & circa illud agrum sacrum addidit: qui Nicatorium appellatur.*

CAP. XXIV.

Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumque Syrorum distinctio. Colchis diu Græcis credita terminus orbis nostri. Disquisitum, an templum, quod Phrixi dicebatur, sit exstructum in honorem ipsius Phrixi, an Leucotheæ: ac si Phrixi ipsius opus sit, magis esse verisimile, honori Helles, quàm Inûs exstructum, contra quàm Strabo putavit. Vellere arietis aureo thesauros significari, & qua caussa figurata istius locutionis. Medea in Deas relata. Achilles Sarmatis Deus. De Aretia ab Armeniis culta, Annii figmentum. Assyriorum Imperium quomodo omnium dicatur vetustissimum. Nimrodus Babylonis conditor. Cur aliquibus idem existimatus ac Orion. Pluribus verò & vetustioribus Belum vocari. Beli cultus. Quomodo conciliari inter se possint, qui Nimrodum sive Belum, quique Babylona regem, quique Semiramidem censent Babylona urbem condidisse. Thuras, rex Assyrius, idem ac Mars.

DE Syris hactenus, qui Strabonis quidem temporibus ad sinum Issicum, sed antiquioribus se extendêre, usque ad pontum Euxinum; ut idem scriptor initio libri XVI eo comprobat, quod Cappadoces utrique, & qui Taurum & qui Pontum accolunt, Leucosyri vocentur, ut distinguantur a Syris nigris, qui sunt extra Taurum, ad Amanum usque montem. Armenia igitur minor, & Cappadociæ pars, olim Syriæ tributa: ita ut vicina ei esset Colchis, quæ ad Pontum sita. Hanc Colchidem Græci non Homericis solùm temporibus, sed pluribus etiam seculis post, orbis nostri ad Orientem terminum esse credebant. Quod non Æschylus modò scripsit in Prometheo Vincto b: sed Plato quoque in Phædone c.

b Pag. 29. edit. H. Steph.
c P. 109. edit. H. Steph.

Colchi etiam Deos coluere animales; inter Phrixum. Mela lib. I, cap. XXI: *Hic sunt Colchi. Hinc Phasis erumpit. Hic eodem nomine, quo amnis est, à Themistagora Milesio deductum oppidum. Hic Phrixi templum, & lucus, fabula veteris pellis aureæ nobilis.* Ubi Phrixi templum dici videtur, quod Phrixo dedicatum: quomodo dicimus *templum Jovis*, vel *Apollinis*. Strabo tamen in undecimo vocat τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν, Φρίξου ἵδρυμα, *Leucotheæ templum, à Phrixo conditum.* Quare dixerit aliquis, & Phrixi dici, ut conditoris, & Leucotheæ, quia illi consecratum. Verùm non possum in animum inducere, Phrixum exstruxisse illud in honorem Leucotheæ. Nam Leucothea est, quæ priùs Ino dicebatur. Propertius lib. II, eleg. XXVIII:

> *Ino etiam prima terris ætate vagata est.*
> *Hanc miser implorat navita Leucotheam.*

Ino autem noverca erat Phrixi, & Helles, & erga eos novercali prorsus affectu. Nec enim cessavit, usque dum, corruptis sacerdotibus Delphicis (rem plenius narrat Apollodorus in primo) tale referrium oraculum, si Thebani vellent penuriâ frugum liberari, Phrixum esse mactandum Jovi. Sed cùm jam aræ esset immolandus, profugit unà cum sorore Helle. Navis, quâ vecti, Arietis habuit insigne: unde Arieti animali insedisse dicuntur, schemate poetico. Sed Helle, cum deventum esset ad angustias maris inter Chersonesum, & Troada, in mare decidens submergitur: unde locus Hellesponti nomen accepit. Phrixus in Colchidem ad Æetam regem salvus pervenit: atque ibi Arietis sui vellus aureum templo vel luco intulit: Chalciopen etiam, Æetæ regis filiam, duxit uxorem. Quis, ista qui legat, facilè in animum inducat, Phrixum condidisse templum in honorem Inûs novercæ? quæ sceleratâ fraude ejus vitæ erat insidiata: propter quam etiam unicam ex Nephele sororem amiserat: longeque à patria apud barbaros Colchos exulabat. Quare ita censeo, templum illud in Phrixi honorem fuisse conditum: vel si ipse ædificarit Phrixus, non tam Inûs, sive Leucotheæ illud honori exstruxerit, quàm sororis Helles; quæ fugienti comitem se addiderat itinere longinquo, & periculoso adeo, ut etiam vitâ illi steterit. Quæ si ita sunt, ut putamus, memoria fefellerit Strabonem, quia Hellen privignam cum noverca Leucothea confudent. Hæc nos sic proposuimus, si non ob aliud, saltem ut adolescentiæ, cui studia ejusmodi maximè conveniunt, ulterius inquirendi occasionem præbeamus.

Quod verò ad fabulam velleris aurei, ut eam à Mela vocari, ante vidimus: originem ejus bellè nobis enarrat doctissimus Varro lib. II de R. R. cap. I: *De antiquis, inquit, illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua; & veteres poetæ, qui alios vocant πολύαρνας a, alios πολυμήλους b, alios πολυβούτας c: qui ipsas pecudes, propter caritatem, auream habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxisse queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundùm antiquam consuetudinem, capras & oves quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit. Ea enim suâ voce Græci appellarunt μῆλα.* Non tamen solas ob pecudes, ut arbitror, Argonautæ profecti: sed per eas [illegible] intelligere oportet opes regis universas, in primis verò thesaurum illum, quem Phrixus, Athamantem ac novercam fugiens, in Colchidem deportârat. Hos enim consanguinei Phrixi, ante omnes autem Iason, prognatus Æsone, fratre Phrixi hujus patruele d, non absurde reposcebant. Nam verisimile est, eos fuisse partim ex bonis Nepheles matris: partim, quia ejus domos & agros auferre non poterat, ex pecuniis Athamantis patris, & novercæ Inûs. Eos quoque velleris aurei nomine vocarunt, quia ex pecudibus pecunia compararetur; eoque & *pecunia* dicuntur, quasi res *pecuina*: imò postquam signari cœperunt nummi, sæpe iis pecudis, vel bovis nota imprimebatur. Unde proverbium, Ne bos in lingua. Porrò templum hoc Phrixi, etiam post ablatos è Colchide thesauros ab Argonautis, magno semper loco habitum est, usque propter Argonauticam

a Possessores agnorum multorum.
b Ovium multarum domini.
c Boves multos possidentes.
d Apollonii schol. ad init. lib. 3 vers. 359.

expe-

expeditionem. Diversorium fuit: sed Augusti ætate omne ejus aurum direptum, prius à Pharnace, postea item à Mithridate Pergameno: ut auctor est Strabo in undecimo.

Colchica quoque Medea pro Dea est habita: ut ex Alcmane & Hesiodo probat Athenagoras in Legat. Hodieque id in Hesiodi *Θεογονίᾳ* legere est. Ea à Marsis quoque culta nomine Angitiæ: de qua in Italiæ populis dicemus.

Ulterius si ire lubeat, offerre se nobis Sarmatia Asiatica: ubi est fanum Achilleum, ad angustias Mæotidos; ut est apud Strabonem lib. XI. Sed magis operæ videtur, ut retro cursum legamus: ubi primò nobis occurrit Armenia magna.

Si Beroso *a* Annii Viterbiensis credimus, Armenii primi coluere Noe sub nomine Iani, ob vinum inventum: & uxorem Aretiam, quam Ἑστίαν sive Vestam dixerunt. Sed de commenticio hoc Beroso alibi diximus. Aretiæ autem nomen finxit Annius ex Hebræo *Erets*, sive *Arets*, id est Terra. Tellus omnium mater. Mater omnium uxor Noe. Eandem Vestam dixerit: ut Romanis Vesta & Terræ, & Ignis erat numen: quemadmodum constat ex Ovid. VI Fast.

a Lib. 3. sive Antiquitatum comment. lib. 15.

Pergo igitur ad Assyrios, qui *principes omnium gentium imperio potiti sunt*: ut scripsit Æmilius Sura, verbis, dubium an ab Velleio Paterculo historiæ suæ insertis; an jam olim, cùm Sura exstaret, ad oram ab aliquo adscriptis, posteaque in sermonis contextum admissis. Assyriorum autem nomine etiam Babylonii intelliguntur, quia tandem su unum amborum coaluerit imperium. Ab Assyriis, quia urbium, atque imperii conditoribus divinus haberi honos solet, primus venerationem hanc consecutus fuit Babylonis, & imperii Babylonii conditor. Qui quis fuerit, indicat his verbis Chronicon Alexandrinum *b*: Ἐγεννήθη δὲ καὶ ἄλλος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Σὴμ (τοῦ Χὰμ legendum, ut jam aliis monitum) Χοὺς ὀνόματι ὁ Αἰθίοψ, ὅστις ἐγέννησε τὸν Νεμβρὼδ γίγαντα τὸν τὴν Βαβυλῶνα κτίσαντα, ὃν λέγουσιν οἱ Πέρσαι ἀποθεωθέντα, καὶ γενόμενον ἐν τοῖς ἄστροις τοῦ οὐρανοῦ, ὅντινα καλοῦσιν Ὠρίωνα. *Genitus & alius est è Chami semine, nomine Chus Æthiops: qui genuit Nembrod gigantem, Babylonis conditorem: quem Persæ aiunt in Deos relatum, inque astris constitutum appellant Oriona.* Atque Orionem hunc à Zoroastre mortuo invocatum, postea *c* scribit. Sed Orionem esse conditorem imperii Babylonici, non facile apud antiquiores reperias. Et credo, quod Nimrodum dicunt Oriona, Christianorum est conjectura, quia Nimrodus à Mose *d* vocetur venator: & Oriona fuisse venatorem constat ex Germanici Arateorum interprete, ubi de Scorpio, & Orione: & aliis scriptoribus. Qui Belum potiùs appellant. Hunc quippe ajunt Babylonem struxisse, primumque fuisse Assyriorum regem. A quo idcirco gentium historiæ ordiri solent: priorumque exemplo etiam cœpit Cephalio Gergithius, scriptor antiquus, ut argumento est, quòd Straboni memoretur in XIII. A Cephalione hoc Ninus Beli filius vocatur. Quare vetustos gentium scriptores sequitur B. Hieronymus, cùm sic scribit in Ezech. cap. XXIII: *Idolum Baal sive Bel, &, ut apertiùs dicam, Beli, Assyriorum religio est, consecrata à Nino, Beli filio, in honorem patris.* Ubi Assyriorum nomen laxè usurpat. Sæpe enim Assyriorum & Babyloniorum nomina, ut dixi antea, promiscuè sumuntur. Idem Hieronymus in Oseæ cap. II: *Ninus in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur, בל, Bel, & in multis Prophetis, maximeque in Daniele, & juxta Theodotionem sub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hunc Sidonii, & Phœnices appellant בעל, baal.* De statua hac, quam Belo posuerit Ninus, etiam legas apud Ambrosium, sive potiùs Hilarium Romanum in epist. ad Rom. cap. I, & Cyrillum extremo propè libro III contra Julianum. Eo autem Belum arbitror Nimrodum, quia hujus regni principium in terra Sennaar Babylon fuit:

b Pag. 84.

c Pag. 88.

d Gen. 10, 8.

ut est Genes. X, 10. At conditorem Babylonis Belum vocant gentiles: inque his Dorotheus Sidonius, poeta vetustus:

> Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα·
> *Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.*

Et Abydenus apud Eusebium lib. IX Præparationis Evangelicæ, cap. XLI, ubi retulisset, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit, Belum siccasse loca, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· *ac Babylonem mœnibus cinxisse.* Servio propterea dicitur *Belus primus rex Assyriorum.* Ejus sepultura fuit Babylone: sed eam destruxit Xerxes: ut refert Strabo initio sextidecimi. Templum ei à Semiramide conditum fuisse, ait Dionysius Periegetes:

> —— Μέγαν δόμον εἵσατο Βήλῳ.
> —— *Magnam domum exstruxit Belo.*

Ubi δόμος pro *templo*; ut in Scripturis *Beth-Peor*, *Beth-Dagon*, *Beth-Baal*; pro templo Phegoris Dei, Dagonis, Baalis. De Beli hujus cultu insignis est locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: sed corruptus, cùm, juxta certissimam Scaligeri emendationem in VI de Emendatione temporum, pro *belli* debeat legi *Bele*. Locus est iste:

> *Thuris odorati cumulis, & messe Sabæa,*
> *Pacem conciliant aræ. Penetralibus ignem*
> *Sacratum rapuere adytis, rituque juvencos*
> *Chaldæo stravere Magi. Rex ipse micantem*
> *Inclinat dextra pateram, secretaque Bele,*
> *Et vaga testatur volventem sidera Mithram.*

Ubi de Mithra sive Sole conjungit, quia Belus cum Sole cultus; ut postea dicetur.

Alii tamen arbitrantur, non à Belo exstructam Babylona, sed à filio ejus Babylone. Verùm facilè hæc conciliantur. Nimrodus enim sive Belus condere eam exorsus: filius fortasse incrementum dedit. Non tamen urbi à filio nomen: quod Scripturis repugnat. Potius si filio nomen Βαβυλὼν fuit; id pater imposuerit ab urbe Babel, quam condere erat aggressus. Fortasse igitur Βαβυλὼν non alius, quàm Ninus: quæ vox *filium* notat. Id enim Hebræis נין, *nin*: uti Ægyptiis *Non*: unde *Nonni*, & *Nonna*, vocabula; quibus qui præerat, *Abbas*, hoc est, pater, dicebatur. Alii Babylona Semiramidis opus putant. Nec isti errant: si sic intelligas, quomodo Constantinus M. Constantinopolin dicitur condidisse, quæ tot antea seculis Byzantii nomine claruit. Sed cave Semiramim intelligas Nini uxorem. Nec enim Ninus uxorem ejus nominis habuit: vel si sic dicta, alia fuerit est, quæ sic a Græcis celebratur: eaque annis junior amplius mille. Melius Græcis ista norant Phœnices. Audiamus igitur Herennium Philonem Byblensem: ex quo sic Stephanus sive Hermolaus in Ethnicis de Babylone: Βαβυλῶνος, ἀνδρὸς σοφοῦ, παιδὸς Βήλου σοφωτάτου, οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ὑπὸ Σεμιράμιδος. Ταύτης γὰρ ἐπὶ τῆς χιλιάδος ἔτεσι χιλίοις δύο, ὡς Ἑρέννιος *a*. Prout eum locum in MSS. is legi, clarissimo Salmasio observatum.

a Babylonos, viri sapientis, filii sapientissimi Beli, non, ut Herodotus scripsit de Semiramide. Ea quippe antiquior erat annis bis mille: ut Herennius prodidit.

Etiam Deus Thuras, sive Thurras, ab Assyriis adscriptus, & Mars appellatus. Chronicon Alexandrinum: Μετὰ δὲ Νίνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θοῦρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασαν τοῦ πατρὸς Ζάμης *b*, ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρην, ὀνόματι τοῦ πλανήτου ἀστέρος. Οὗτος ἐγένετο ἀνδρεῖος πολεμιστής. *Post Ninum regnavit apud Assyrios Thurras, cui Zames pater, ex Rhea frater, Martis nomen à planeta ejus nominis imposuit.* Et mox: Ὅντινα Ἄρη ἀνέστησαν πρῶτον στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Πέρσαι τὸν ... θεὸν, ὃ ἑρμηνεύεται Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primùm Assyrii excitarunt columnam, & pro Deo coluerunt, quem hodieque Persicâ linguâ Deum Baal vocant; quod, si transferas, sonat bellorum Deus.* Similia legas apud Suidam in Θοῦρας.

b Vel potius Zames ut legi oportere, comperimus cap. 16.

C A P.

CAP. XXV.

Hephæstio in Deos relatus ab Alexandro. Ammon Indis cultus: item Liber; sed à Thebano diversus, ut Indi quoque indicant. Videri hunc Noe; cui etiam bimatris nomen accommodatum. Refellitur commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu, subactis. Rejicitur de isto autoritas Megasthenis, Daimachi, aliorumque, qui Alexandro, & ducibus ejus adulati. Miserabilis Japoniorum opinio de suo Bonzio Combadaxi: quem anniversaria die colunt & invocant. Et quàm ridicule sapiant de Manibus suorum: opinioque eorum collata cum Stoicorum quorundam sententia.

DE Assyria ac Babylonia in Mediam tendo. Cujus principe urbe Ecbatanis princeps amicorum Alexandri Hephæstio vitâ excessit. Unde Babylona corpus deferri jussit Alexander. Ut dubium non sit, quin in Media Babyloniaque primò Hephæstio divinos sit honores consecutus. De illo sic Justinus lib. XII: *Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus Hephæstio decedit, dotibus primo forma pueritiaque, mox obsequiis regi percharus: quem contra decus regium Alexander diu luxit; tumulumque ei XII millium talentorum fecit; eumque post mortem coli, ut Deum, jussit.* Ac Plutarchus etiam a autor est, Alexandrum misisse Ammonem consultum, an in Deos eum referre fas esset: jussisse autem oraculum, τιμᾶν Ἡφαιστίωνα, καὶ θύειν ὡς ἥρωι. *Hephæstionem venerari, ac sacrificare, ut heroi.* Illustris etiam de eo locus est apud Lucianum, libro De non temerè credendo calumniæ. Ubi refertur, Alexandrum θεὸν χειροτονῆσαι τὸν τετελευτηκότα· *decrevisse, ut mortuus pro Deo haberetur.* Gravissimæ etiam calumniæ fuisse obnoxios, quos cognosceret, μὴ σέβειν, μηδὲ προσκυνεῖν τὸν Ἡφαιστίωνα· *non colere, nec adorare Hephæstionem.* Itaque, inquit, εὐθὺς νεὼς τε αἱ πόλεις ἀνίστασαν, καὶ τεμένη καθιδρύοντο, καὶ βωμοὶ, καὶ θυσίαι, καὶ ἑορταὶ τῷ καινῷ τούτῳ θεῷ ἐπετελοῦντο· καὶ ὁ μέγιστος ὅρκος ἦν ἅπασιν, Ἡφαιστίων. *Continuo ei templa civitates pleraque dicarunt, delubra condiderunt, aras, sacra, ferias, novo Deo sanxerunt. Jusjurandum omnium sanctissimum per Hephæstionem fuit.* Ac plura ibidem in hanc mentem narrat. Solum è nostris addam Cyrillum, in VI contra Julianum: *Alexander unum ex familiaribus, & obscenarum mulierum adductorem, cui nomen erat Hephæstioni, appellavit Deum.* De ipso verò Alexandro, Babylone mortuo, ibidem legas, ter & decies ab ejus successoribus decretum esse, ut pro Deo haberetur. Sed hic etiam vivus divino coli voluit honore; ut inferiùs dicetur.

Non dubito, quin & Persæ, etsi temporibus antiquis nullos haberent Deos animales: tamen, ut Alexandro placerent, Hephæstionem & ipsi coluerint, ut Deum: postea que eundem honorem exhibuerint Alexandro Magno: uti & exinde Seleuco Nicatori; de quo dictum antea.

De Atergate, Semiramidis matre, in Parthis etiam habita pro Dea, superiùs vidimus.

Ad Indiam igitur contendo: ubi Ammon, quem interpretamur Chamum, Noë filium, cultus fuit: unde Lucanus in IX;

Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus sit Jupiter Ammon.

Iidem Bacchum venerati: eumque plures sint Bacchi, Diodorus in III, antiquissimum eorum Indicum facit, atque universum ab eo mundum esse edoctum uti botros torcularibus exprimere. Eum in Indiam ex Græcia venisse, ac Semeles esse filium, vana jactabat Græcia. Sed in Orientis rebus potius audiendi sunt Orientis populi. Indi autem longe aliter tradunt: nempe qui ad eos ex Assyria venerit; ut auctor est Philostratus in secundo de vita Apollonii Tyanei cap. IV. Atqui magis ista conveniunt Noacho, qui primus docuit plantare vites, & vinum exprimere. Hic igitur est nobis Liber Indicus. Cui optimè etiam competit, quod bis natus perhibetur: ex quo Glossæ Philoxeni: *Bimater*, Διμήτωρ. Si enim veteribus idonea est visa ratio, cur Liberum bis natum dicerent, quia vixit & ante Deucalioneum fuerit diluvium; & postea, cum diluvio periisse existimaretur, iterum effloruerit; quam rationem Diodorus in tertio adfert: quanto justiùs nos Liberum nostrum dicamus bis natum, quia fuerit, tum ante diluvium universi orbis; tum, pereunte orbe reliquo, cum sua fuerit familia servatus! Præter hunc Liberum, nullum alium cum Indici cognomento agnoscimus. Indicus verò dicitur, quia à vitifera Indorum regione, hoc est Orientis, quomodo latè hoc vocabulo veteres usi sunt, plurimum coleretur. Maximè igitur in eo culpandi sunt Græci, quod honorem ab Indis suo præstari Libero, hoc est Thebano, persuasum aliis vellent. Præterea nihil eo infulsius,

Cùm memorant Gange, totoque Oriente subacto,
Primitias magno seposuisse Jovi:

ut est tertio Fastorum. Et illa quidem mulieribus Græcis peregale. Scilicet his tam mares animi fuerunt: contraque tam effeminati Indi, ut à muliebri vincerentur exercitu, eoque perpetuò bacchante. Arguit aliud generosa Pori mens: cujus virtutem miratus Alexander, ac magis pertensisset, nisi eum frater Taxilus prodidisset. Non possunt illa Græcorum commenta excusari, nisi recurramus ad vini naturam: quod non Asiaticos modò subegit, sed Græcos etiam; unde *pergræcandi* vox apud veteres Comicos.

Sed objectet nobis aliquis Megasthenem; qui res Indicas scripsit, nosseque eas optimè potuit; cùm Seleuci fuerit Nicanoris legatus ad Sandrocottum, sive Androcottum, aut Androcotum (variè enim id nomen scribitur) Indiæ regem post excessum Alexandri. Nec diffiteri possumus, agnosci ab eo expeditionem illam Liberi Patris ad Indos: uti & illam Herculis. Sed enim levis est nobis hac parte Megasthenis auctoritas: quia adulando Alexandro, & Διαδόχοις a sive patriariis, historiam corruperit. Potior igitur Eratosthenis fides: cujus animus à spe, metu, partibus liber. Is pro fabulis ista habuit. Quod & fecit longè maxima scriptorum pars: ut Strabo docet lib. XV: Καὶ τὰ περὶ Ἡρακλέους δὲ, καὶ Διονύσου, Μεγασθένης μὲν μετ᾽ ὀλίγων πιστὰ ἡγεῖται· τῶν δ᾽ ἄλλων οἱ πλείους, ὧν ἐστι καὶ Ἐρατοσθένης, ἄπιστα καὶ μυθώδη. *Herculis, & Bacchi res illas Megasthenes cum paucis quibusdam credit. Aliorum magna pars, è quibus est Eratosthenes, fabulosa, & minimè credenda arbitrantur.* Imò non in illis modò fidei erat sublestæ, quæ ad Liberum, & Herculem, pertinent; sed aliis etiam multis. Quo nomine & malè audiebat Daimachus sive Deimachus Platæensis: qui legatus fuit Seleuci ad Allitrochadem, Sandrocotti filium: atque itidem Indica scripsit, Athenæo, & Harpocrationi, memorata. Item Onesicritus, & Nearchus, qui cum Alexandro ipso in India fuere. De quibus omnibus vide sis Strabonem in secundo, & siquid operæ id videatur, ea quoque, quæ in opere scripsimus de Historicis Græcis. Quæcunque igitur de Liberi expeditione à poëtis veteribus adserta, a Megasthene, & aliis adulatoribus firmata; à Nonno in Dionysiacis novis accumulata inventis: sunt ea, ut cum Lucilio dicam,

Pergula pictorum. Veri nihil, omnia falsa.

Ulteriùs si iter instituamus, veniemus ad gentes Græcis vel solo nomine cognitas, vel penitus ignotas. Sed horum superstitionem peti malo ex seculi nostri scriptoribus: & plurimùm ea pertinet ad cultum Deorum naturalium, de quibus sequenti libro agimus. Nec tamen prorsus diis animales carent animalibus: ne illi quidem, qui insulas colunt longissimè remotas; quales Japonii. Ajunt hi Bonzium, hoc est, sacrorum præfectum, nomine Combadaxi, mirandum virum, & à quo Japonii literas sint edocti, jam ante annos octingentos extrema ætate jussisse magnificum sibi exstrui delubrum, inque specum ituum dixisse, se vitæ hujus satietate teneri: velle igitur quiescere, non ad diem tertium, uti Sospitator noster: sed (o circumspectum impostorem) ad decies millies millena annorum millia: quo spatio exacto magnum Japoniæ obventurum doctorem, ac se quoque tum redditum iri luci. His dictis obturari

a In Alexandro.

a Successoribus.

jussisse ostium specus: eundem autem vivere adhuc, eoque die anniversario coli, ac votis supplicibus invocari. Vide de eo epistolam Caspari Vilelæ Societatis Jesu: quæ exstat libro III epistolarum Japonicarum, quas edidit Petrus Maffeus.

At non uti adorant manes Combadaxi (modò rectè manes ejus dicimus, qui ante plurima jam secula decesserit; sed vivere adhuc stulte creditur) ita & manes cæteros. Interea mos iis est, sollemni die animas advocare defunctorum, iisque epulum exhibere biduo toto. Eo tempore & sepulcra purgant, & ad manes expiandos munus efferunt Bonziis, sive sacrorum præfectis. Sed quanto minori animas illas in pretio habeant, quàm Lares suos Romani: argumento sit, quòd, ubi biduum illud exspirârit, lapidibus eos incessant, ne ulterius in ædibus commorentur; sed rectà potius ad paradisum capessant gradum. Hæc satis docent, non haberi eas pro Deis. Sed ubi, dixeris, statuunt paradisum. Abesse a se ajunt decies millies millenis millibus. O miserandam gentem! Præsertim quando in istoc tam longinquo itinere arbitrantur misellas quandoque animas exstingui, si forte eas imber oppresserit. Eò faciliùs his ignoscendum, quia plerique etiam ex Stoicis crediderunt, animas non superesse post mortem, siquis submergatur, vel gravi obruatur ruinâ. Tum enim illam vel exstingui, quia ignea sit: vel dissipari, quia spiritualis sit: quemadmodum cap. X docebamus. Sed ab imbri tamen, quem sic formidare animæ dicuntur Japonicæ, nihil sibi metuere Stoici. Juxta quos (ut verbis utar Tullii in primo Tusc. quæst.) *necesse est animum, quo nihil velocius, ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur.* Unde & Lucanus in nono manes dicit,

—— patientes ætheris imi.

CAP. XXVI.

Arabiam non tam ex eo dictam videri, quia ad Occidentem sita sit, quod vir summus putabat: quam à parte ejus deserta, vel hominum colluvie. Arabibus Ammon Libya consulebatur; non tamen fanum ei statuerunt. Cælus iis cultus, & Liber. Falso credi, Herculem ad Indos profectum: fabulamque esse de Aorno petra frustra ab eo tentata. Josua res gestas à Phœnicibus Herculi suo tributas: & qua illud occasione evenerit. Ut Josua cum gigantibus belligeratum: sic Herculi prælium cum gigantibus commissum memorari. Gigantum, quibuscum Josua decertatum, principem fuisse Og, regem Basan. Nullo eorum, quibuscum Hercules manus & arma contulit, inferiorem fuisse Typhonem. Nomen etiam convenire, cum & istud Hebræum, & Græcum hoc, significent Ululum, *sive* Ululatum. *Ab viro erudito eodem referri, quod servetur Ogi lectus celebretur à Mose, & durum Typhoei cubile à Marone. Sed argumentum hoc infirmum videri. Gentes in monstrosa adeo magnitudine, quam Typhoëo tribuerunt, secutos videri Phœnicum vel Palæstinorum fabulas: præsertim cum æque portentosa de Ogo referant Rabbini. Etiam ut, Josua pugnante cum gigantibus, Deus pluit lapidibus in hostes: sic dici, Hercule armis decernente cum gigantibus, Jovem pluisse lapidibus. Campus Lapideus prope Rhodani ostia. Cujus naturæ lapides fuerint, quibus Deus Josuæ est opitulatus. Locum, quo Hercules, & gigantes, armis contenderint [illegible], variè statui: ab his in Gallia Narbonensi prope Rhodanum; ab illis in Campania [illegible] in Pallene; ab aliis in Arcadia: & unde opiniones [illegible] ceperint. Vetus istis omnibus Apo[illegible] datum Typhonem narrat in Arabi[illegible] & Serbonidem: ac imprimis Homerus, qui [illegible] cubile [illegible] in Arimis, hoc est, terra [illegible] Syria. Maronis error ex Homerico [illegible] Inarimen: cujus errorem secuti sunt non poetæ solum, sed etiam Livius, Pliniusque. Quomodo Josua, & Ægyptius, & Arabicus, & Tyrius Hercules dici possit, non tamen Thebanus. Tyrii Herculis ætatem ad Mosis tempora ab Eusebio quoque referri. Obodes, rex & Deus Nabathæus. Aglibolus, & Malachbelus, Arabum, vel saltem Palmyrenorum Dii: & unde nomen acceperint, conjectura nostra.*

AB Oriente iterum petamus Occasum: ubi indicta nobis Arabia; quam ab occasu etiam nomen accepisse, existimat Scaliger ad Festum. Nempe ab ערב, *Ereb*, quod ἑσπέραν[a] notat. ut Gen. I, 5, & Num. XXI, 11 ubi LXX δυσμὰς sive *occasum* vertunt. Quomodo *Arabes* idem fuerint ac Ἑσπέριοι, *ad vesperam sive occidentem siti.* Ac ab eadem caussa censet Scaliger, Ἐρεμβοὺς vocari. Sane Homeri iidem Ἄραβες, & Ἐρεμβοί: ut est apud Strabonem in primo: qui & Posidonium in hac fuisse sententia, tradit extremo lib. XVI. Dionysio quoque ἐν ἑσπερίῳ pars sunt Arabiæ. Sed si sic Arabes dicti, tanquam *occidentales*, à quibus nomen hoc acceperint? Num a Persis? Sed lingua horum alia. Nec Græci nomen ejus gentis a remotioribus petiissent. An à Syris, vel Babyloniis. At his sunt ad meridiem. Num ab Ægyptiis? Atqui sunt istis ab ortu. Quare hac parte non assentio viro summo: ac potius censeo, primò Arabas dictos, qui Arabiæ desertum incolunt: hinc nomen aliis etiam tributum. Nam ערבה, *planicies, desertum, solitudo.* Quanquam nec absurde dixeris, sic vocari Arabiam, quasi colluviem hominum. Quippe etiam [illegible], *mistio, mixtura.*

[a] Vesperam.

Arabibus in pretio summo erat Chamus: qui illis Jupiter Ammonius. De hoc jam ante adduximus Lucani versus in IX. Et quid mirum, eos coluisse Chamum, cùm is pater fuerit Chusi, a quo Arabia dicitur terra Chus? Nec tamen tam aliquod Ammonis habuisse fanum videntur, quàm, rebus difficilibus, legatos misisse in terram Ammoniorum, qui oraculum ejus consulerent. Itaque aliorum opinio est, duos tantum Deos coluisse, Uranum sive Cœlum, & Dionysum sive Liberum. Qua de re sic Arrianus lib. VII: Λόγος δὲ κατέχει, ὅτι ἤκουεν, Ἄραβας δύο μόνον τιμᾶν θεοὺς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον· τὸν μὲν Οὐρανὸν τόν τε αὐτὸν ὁρώμενον, καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἷ ἔχοντα τά τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' ὅτου μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἥκει τὰ ἀνθρώπινα. Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατιᾶς· οὔκουν ἀπαξιοῦν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀράβων θεὸν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον· εἴπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. *Fama autem tenuit, id causæ* (Alexandro) *fuisse, quod audisset, Arabas duos tantum deos colere, Cælum scilicet, & Dionysum: Cælum quidem, quod cum reliqua astra, tum solem in se continere videretur, a quo quam plurima manifestissimaque ad omnes humanos usus commoda manarent: Dionysum verò ob famam ducti in Indos exercitus. Quapropter non indignum censebat se, qui pro tertio deo apud Arabas haberetur: quippe qui rebus gestis Dionysio nequaquam inferior esset, & certe, devictis Arabibus, suis legibus vivendi potestatem, ut Indis, fecisset.* Cœli numen est naturale, ut de eo non sit agendi hic locus. Sed si Liber propterea Deus est factus animalis, quia præclare rem gesserit in Oriente: cur non & Hercules? Nimirum quia, præ illis Bacchi, gesta ejus sint exigua: quod videri vult Nonnos in quinto & vigesimo Dionysiacon. An potiùs, quia Hercules nunquam ad Indos profectus: quod verò narrant de Aorno petra, frustra ab Hercule tentata, id commentum sit Macedonum, Alexandri adulantium: ut rectè docet Arrianus in Indicis: etsi [illegible] ipse scripserat lib. IV; uti & antea Curtius lib. V[illegible], imò & Diodorus Siculus, atque adeò Strabo [illegible] quem res frustra eam aggressus Hercules dicitur. Nempe non minùs commentitia est Herculis ad Indos expeditio, quam [illegible] Liberi: cujus fabulam abunde detegimus, cùm de Libero Indico egerimus. Nec propterea, nulli in eorum narrationi subesse veritatem, existimandum. Multa enim ex vero trahit. Sed, quod tum dice-

dicebamus distinguendum inter Indiam propriè dictam quam intersecat Ganges: & illam [illegible] sic nuncupata [illegible], quomodo [illegible] omnes ultra mare mediterraneum sitæ, antiquis temporibus, quibus in Asiam magnam necdum penetraverant Græci, Indiæ nomine appellabantur: [illegible] hodieque [illegible] vulgo, quæ ex Syria aut Persia, aut aliis Orientis petuntur terris, *Indica* nuncupantur. Posterior ille vocabuli usus locum habet. Nam expeditio, & Liberi & Herculis, suscepta est in Arabiam, & Aramæam sive Syriam. Quod inficias ire non possumus, si Liber est divinus Moses, Hercules autem, inclytus dux Josua. Aliquis ab literatura destitutus mirabitur, fortasse etiam indignabitur, sic Mosen in Liberum, Liberumque in Mosen, Josuam item in Herculem, Herculemque in Josuam, à nobis quasi transformari. Tanto accuratius explicandum est, cur nobis in Libero, Mosis vitam; in Hercule, Josuæ gesta conspicere videamur. Sanè Mosen pro Deo cultum esse in Arabia, ubi majorem ætatis partem egit, testis est Epiphanius in Melchisedecianorum Hæresi LV: Οἱ [illegible] τ Ἀραβίᾳ τῇ Πετραίᾳ Ῥοκόμ τε καὶ Ἐδὼμ καλουμένῃ, τὸν Μω[illegible] [illegible] Θεὸν [illegible] [illegible] αὐτοῦ [illegible], [illegible]. *Siquidem Arabia Petrææ incola, qua regio Rochom, & Edom, appellatur, Moysem, propter edita ab illo prodigia, pro Deo venerantur, & ejus imaginem adorant; quâ [illegible] in errorem delapsi sunt.* Sed de Mose, quia pleraque ejus ad Ægyptum pertinent, in Diis potiùs Ægyptiis dicam. Nunc solùm considerabimus Josuam; cujus præclarum nomen ab iis est, quæ in Arabia & Syria gessit. Hæc Phœnices, & Ægyptii, tam vicinæ gentes, ignorare non potuerunt. Præsertim cùm ad Phœniciarum usque urbium portas suos sæpius hostes persequens cæderet: continuatis idem victoriis longè lateque omnia prosterneret, viginti & novem regna Hebræis subjiceret, reges magno numero summo afficeret supplicio. Ut mittam tot miracula, signa divini favoris manifestissima. Ut quod Hierechontis muri, ac turres, ad tubarum cantum conciderunt: quod item, cùm dies cædentes deficeret Israëlitas, nocte aversâ dies perseveravit, ne Cananæis pateret effugium. Quid certius, quàm ista undique ad Phœnicum & Ægyptiorum aures pervenisse? præcipuè ab iis, qui victi effugissent, vel etiam salutis viam reperissent fuga, antequam oppidis eorum hostilis admoveretur exercitus? Quid tum animi Phœnicibus, vel aliis gentibus finitimis, fuisse existimemus? Facile enim videbant, non sine divino numine bellum hoc geri. Ac ne mortuo quidem Josua memoriam deponere unquam potuere tristissimi illius ac stupendi planè temporis; sed ad seram ea posteritatem propagarunt: non sincerè tamen, sed, ut fieri m[illegible]s amat, quæ traditione constant, fabulis pluribus admixtis. Ac facile quidem creditum a Phœnicibus, cùm Herculeâ vi nihil majus nossent, etiam Josuam esse Herculem quendam. Paulatim etiam Herc[illegible] [illegible]des Phœnicius, & Israëliticus, (ut vicinæ erant gentes) confundi cœperunt: quod eo proclivius fuit, quia Israëlitæ toties sub Judicibus deficerent a Deo, connubiis etiam multi cum vicinis jungerentur: quos omnes redüsse ad Deum, parum est verisimile: miscellæ hinc in religione opiniones liberorum, quæ & aliis afficiebantur inter Phœnices, & alios, ipsis etiam sacerdotibus gentium hoc agentibus ut Josuæ gesta longè adeò latéque dedita, quia animis hominum [illegible] eximi non possent, saltem suo numini transscribe[illegible]. Quæ omnia manifestiora fient, si singulatim [illegible] [illegible] quæ gentiles de pugna Deorum cum gigantibus, & Scripturæ [illegible] pugna Israëlitarum cum Cananæis prodiderunt. Ubi particulatim considerabimus quatuor, a quibus, q[illegible] [illegible]bi, & quando pugnatum sit.

De pe[illegible] sic refert Apollodorus in primo bibliothecæ [illegible] pa[illegible] fuisse [illegible]phorum, & gigantum alios: ex parte altera, Jo[illegible]em cum D[illegible]ætern, & pariter Herc[illegible]lem q[illegible]em Jupiter [illegible] [illegible] [illegible], *quem ad se con[illegible]io P[illegible] advocaverat.* Ubi intelligendus Hercules [illegible], [illegible] seculis vetustior Thebano, qui ob eximiam fortitudinem Hercules vocatus, vero autem nomine Josua dicebatur. Huic bellum cum gigantibus fuit, Talis Cananæi. Nec aliud [illegible]que, ac vasta illa statura, primò perculit Israëlitas. Quippe exploratores à Mose mi[illegible] Cananæam eo terrore reduces inc[illegible]sserant, quòd vidissent ibi homines proceræ staturæ; inque his filios Anac de genere gigantum: ipsos sibi præ [illegible] tam exiguos se visos, ac locustæ fuissent. Vide Num. XI[illegible], [illegible] 34. Sed imprimis terram B[illegible]an spectemus. Hæc *gigantum terra* [illegible]cabatur: ut est Deuter. III, 13. [illegible] bat [illegible] civitates munitas: ut ibidem est co[illegible]. [illegible] Præerat verò rex Og. de cujus statura, & lecto ferreo sic ibi [illegible] III: *Solus quippe Og, rex Basan, remanserat ex reliquiis gigantibus. Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath filiorum Ammon: novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.* Og ille est, qui a Græcis dicitur, Τυφῶν, Τυφὼς, Τυφωεὺς, vel Τυφωεύς. Quæ voces a τύφω, *accendo, uro.* Nempe *Og*, & *Typho*, significatione conveniunt. Nam est *Og* ab עג, Og, hoc est, *ussit, adustus*: & particulatim etiam *panem*, vel *placentam sub cineribus coxit*: ut Ezech. IV, 12. Videlicet ut mare ab accolis maluerunt dicere Ἐρυθραῖαν θάλασσαν, quam Ἰδουμαίαν, quod idem notat (nam Edom, qui Esau, ἐρυθρὸς sive rufum signat) sic item gigantem hunc Τυφῶνα potius dixere, quàm Ὤγην: tantùm quia Græcum prælegerent nomen. Cæterùm [illegible] vir pereruditus putabat, etiam ferrei illius lecti, de quo apud Mosen legimus, memoriam apud gentiles durasse. Eoque referebat illud Maronis [illegible]:

—— —— *Durumque cubile*
Inarime, Jovis imperiis imposta Typhoeo.

Speciosa oratio, & quam ipse veram [illegible]. Vehementer enim hanc sententiam firmaret. Sed omnino aliud voluit Maro. Nam dicit ait cubare Typhoea, quia Jupiter, cùm eum, ut ajunt, fulmine prostravisset, insulam corpori superimposuit. Quam fabulam fabulosissimè expressit Naso v Metamorph.

Vasta giganteis ingesta est insula membris
Trinacris, & magnis subjectum molibus urget
Æthereas ausum sperare Typhoea sedes.
Nititur ille quidem, pugnatque resurgere sæpe:
Dextra sed Ausonio manus e[illegible] subjecta Peloro:
Læva, Pachyne, tibi: Lilybæo crura premuntur:
Degravat Ætna caput: [illegible]b qua re[illegible] [illegible] arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhoeus.

Dixeris, hæc longè abire a Mo[illegible]: qui non tribuit Ogo magnitudinem ampliorem, quàm hominum duorum: quippe qui dicat, ferreum ejus lectum cubitorum fuisse duntaxat novem: proinde longè alium esse Typhœa, qui, ubi artus extendisset, tria vastæ illius Siciliæ promontoria complecteretur. Sed facilè his occurrimus. Nec enim poëtæ solùm immensis sic fabulis spirant mendacii de suo Typhœo: sed [illegible] item fabulatores Judæi de suo Og ausi sunt. Quippe apud Rabbinos, lectum illum Mosi memoratum, qui in Ramoth (Philadelphiam postea dixere [a]) ostendi solet, nihil aliud fuisse, quàm cunas Og: postea eum tanta cepisse incrementa, ut pes solus cubitorum esset CXX, non communium, sed giganteorum. Itaque, ubi adventare Israëlitas cognosceret, vastissimum montem impos[illegible]isse capiti, eo animo, ut hoc in Hebræos conjecto, exercitum obtereret universum. Sed Deum, ut consilium ejus disturbaret, in monte illo produxisse ingentem formicarum vim; quæ sic medium exederent montem, ut is, Ogo caput per partem perforatam exerente, utrisque humeris incumberet. Sed quia sic quoque eum infestare in Israëlitas valuisset, fecisse Deum ut dentes ejus ad cubitos dec[illegible] extra os excrescerent. Ita montem, ob dentium [illegible]bst[illegible] [illegible] [illegible] nequisse. Tum Mosen, decem cubitis longum [illegible]puisse securim totidem cubitorum; hoc ad[illegible] [illegible] item decem sub[illegible]sse, ac sic quoque non pertigisse ult[illegible] tibiæ cum pede juncturam. Ut [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] pr[illegible] [illegible] tam vastæ molis gigantem [illegible] [illegible] [illegible] quem ge[illegible]rat. Compertum deinde, tibiam ejus [illegible] [illegible]ngam fuisse, ut cum cervus fortè fugâ se in eam præcipitasset, venato-

[a] Hieronymus de locis sanctis.

natori dimidiata die fuerit insequendus, antequam capere posset. Hæc, qui [illegible], reperies apud [illegible] laum Liranum, è Judæo Christianum & Tostatum, Abulensem episcopum, quæst. XXVII. Nunc verò minus hæc potuerunt [illegible] ces de Typhone delinis. Quamobrem facile [illegible] inducor, poetas in Typhone [illegible] pri nere voluisse Ogum, non qualis descibitur à Mose, quem non legerant, sed qualem à fabulatoribus Judæis, & Cananæis ferebatur. Nec enim a paucis retro seculis fabulari cœpere Judæi, sed multo ante Christum: ut vel liquet ex Apocryphis [illegible] dictæ tribubus. Cujusmodi si obtrudi potuere illis, qui Mosen haberent, & Prophetas: quò non mendaciorum prolapsos putemus cæcas Palæstinorum, & Phœnicum gentes, quarum notitia sola constabat traditione: unde ubi semel ista mendacium admiserat, sic levitate hominum glißebat, ut tandem in portenta exiret incredibilia.

Hactenus de iis, qui pugnarunt: nunc videamus, quomodo sit pugnatum à Diis. Josua litem agente, Deus lapidibus pluit, quibus magnam gigantum partem obruit. Hinc Josuæ cap. X, 11, de pugna Josuæ pro Gibeonitis contra quinque reges: *Cumque fugerent filios Israel, & essent in descensu Beth horon, Dominus misit super eos lapides magnos de cælo, usque ad Azeca: & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filii Israel.* Hujus quoque rei historia duravit apud gentiles. Sed cum de loco sit ignorarent incerti, conjectabant, istic hoc contigisse, ubi conspiceretur magna vis lapidum, quam humana non videretur industria eò deportasse. Ut in Gallia Narbonensi inter Rhodanum & Massiliam. Pomponius Mela lib. II, cap. V: *Inter eam* (Massiliam) *& Rhodanum Maritima a Avaticorum stagno assidet: fossa Mariana partem ejus amnis navigabili alveo effundit. alioqui litus ignobile est, Lapideum, ut vocant; in quo Herculem contra Albionem, & Bergiona, Neptuni liberos, dimicantem, cum tela defecissent, ab invocato Jove adjutum imbre lapidum ferunt: credas pluisse: adeo multi passim, & late jacent.* Cæterùm etsi caussa hæc de lapideo litore optimo doceat, ita vulgo fuisse persuasum, Jovem Herculi, id est Deum Josuæ, imbre lapideo in prœlio succurrisse: in eo tamen decepti videntur, quòd lapides illos, cælitus missos, ejus esse naturæ existimarent, cujus erant isti, qui in litore prope Rhodanum conspicerentur. Quippe quos Deus cælitus jaculatus, erant e grandine condensata atque indurata: sic tamen, ut non minus, quàm qui naturâ lapides essent, calvas hominum pertunderent, membra cætera gravissimè sauciarent, homines etiam prosternerent, ac neci darent. Utrumque inde colligo, quia Scriptura, ut vidimus, nunc ἁπλῶς appellet *lapides*, nunc cum additione, *lapides grandinis*, λίθους χαλάζης, ut etiam reddidere LXX.

a *Sic locum hunc distinguere oportere, observavit Casaubonus ad quartum Strabonis.*

Nunc videamus, quàm belle conveniat locus, quo Josua Cananæis, Hercules gigantibus bellum intulit. Sed gentiles de loco discrepant. Ideo dissensus iste dirimendus nobis. Sunt qui manus conseruisse velint in Galliis, inter Massiliam & Rhodani ostia: sed futili argumento, quia multi illic lapides, quibus Jovem pluisse existimant, ut Herculem adjuvaret. De hisce campis lapideis paullo ante diximus. Alii in Italia statuunt prope Vesevum montem. In iis Diodorus lib. IV. Ait is, homines istic vixisse, qui gigantes dicerentur, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατὰ τὸ σῶμα μεγέθους, *ob admirandam corporum magnitudinem.* Cæterùm τὸν Ἡρακλέα, συμμαχούντων αὐτῷ τῶν θεῶν, κρατῆσαι τῇ μάχῃ, καὶ [illegible], τὴν χώραν [illegible]. *Herculem, Diis in societatem ejus venientibus, prælio fuisse superiorem, [illegible] illam pacâsse.* Strabo in V [illegible] spectat [illegible] esse exortam ex agri Campani bonitate [illegible] operæ [illegible], Deos de [illegible] cum gigantibus [illegible]. Sed cum illius loci aquæ, igne ac sulfure mixtæ, sæpius se evomant ad [illegible] tum [illegible] credamus, [illegible] gò creditum fuisse, id signum esse fulminis, quo gigantes afflârit Jupiter, debellante Hercule? Rem hanc venustè expressit Silius in [illegible].

—— —— Tum sulfure & igni
Semper anhelantes, coctoque bitumine campos
Ostentant. Tellus atro exundante vapore
[illegible] grans, ustisque diu calefacta medullis
[illegible] flumen, & Stygios exhalat in aera flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,
Interdumque cavas luctatus rumpere sedes,
Aut exire foras, sonitu [illegible]
Molesi er immugit, laceratque viscera terra
Mandit, & exesos labefactat murmure montes.
Tradunt, Herculeâ prostratos mole gigantes
Tellurem injectam quatere, & spiramine anhelo
Torrere late campos, quoties que minantur,
Rumpere compagem impositam, expalle cere cælum.

Nonnulli verò Phlegræos campos, quibus pugnatum, statuunt in Pallene peninsula, quam alii Macedoniæ, Thraciæ alii, tribuunt. Traditum hoc inter alios Strabone: ut [illegible] quet ex libri septimi excerptis. Ex horum opinione Eustathius in Homeri Iliad. B a: b [illegible] Παλλήνη πόλις ἐστὶ Θρᾴκης, καὶ χ[illegible] τρίγωνος, ἡ [illegible] Φλέγρα [illegible] Ἡρακλῆς σὺν γίγαντας καταπολεμήσας. *Pal[illegible] est urbs Thraciæ, & peninsula triangularis, etiam Phlegra dicta, ubi Hercules pugnavit adversus gigantes.* Similiter scholiastes Aristophanis in Aves, & Suidas in Φλεγραίας. Stephanus præterea in Παλλήνη: qui hanc de Deorum auxilio opinionem inde ortam censet, quia, pugnante Hercule, multum tonuerit, & igniti turbines deciderint. Quod etiam legas apud Eustathium in Dionysium. Atque addit, ex eo Φλέγραν dici, quia fulmine illic usti sint gigantes. Nam φλέγειν, *urere.* Pausanias contrà in Arcadicis refert, vulgatam esse inter Arcadas opinionem, cum gigantibus esse pugnatum, non in Thraciæ Pallene, sed juxta Olympiadem, Arcadiæ fontem, unde alternis temporibus, nunc aquæ, nunc ignes, erumpunt. Atque hoc videri voluerunt signum esse manifestum debellatorum illic gigantum. Quasi non & similia sint, quæ pro [illegible] alii terris adferant. Sed tædet ulterius tam varias persequi opiniones. Potiùs rei veritatem aperiamus. Quæ sponte se offeret, si constiterit, ubi perierit inclytus gigas Typhon, qui & Typhaon, & Typhœus. Ad hunc locum reperiendum, præit nobis Apollonius in Ἀργοναυτικῶν β b:

—— —— —— Ἵκετο δ' αὔτως
οὔρεα, καὶ πεδίον Νυσήϊον, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Κεῖται ὑποβρύχιος Σερβωνίδος ὕδασι λίμνης.
—— —— —— Pervenit vero sic
Ad montes, & campum Nysæum, ubi etiamnunc
Jacet, mersus sub Serbonidis aquâ paludis.

Hic Nyssam Arabiæ intelligi, agnoscit scholiastes: atque hoc fine adducit versus τοῦ [illegible], cui Nysa,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Longè à Phœnice, Ægypti vicina fluentis.

De Serbonide autem, sive, ut alii veterum appellant, Sirbonide, sic ibidem scholiastes: [illegible] Σερβωνὶς λίμνη διάκειται κατὰ τὸ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου. *Serbonis palus jacet prope Pelusium Ægypti.* Ptolemæus quoque statuit inter Ægyptum, & P[illegible]. Et quod non parum ad rem facit, Plutarcho teste in vita M. Antonii, τὰ [illegible] Σερβωνίδος [illegible] Τυφῶνος ἐκπνοὰς Αἰγύπτιοι καλοῦσι. *Serbonides paludes Typhonis exspirationes vocant Ægyptii.* Liquet igitur, illic statui Typhonis exitium, ubi egere Israelitæ Ægypto egressi, qui eum per[illegible]. Et quis potius audiendus nobis Homero: qui [illegible] Iliad. β c.

Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ
Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς.
Terra autem reponabat, [illegible] veluti fit [illegible] ulmine gaudenti
Irato, quando circa Typh[illegible] am[illegible] am verberat
In Arimis ubi dicunt Typho[illegible] cubilia.

Ex quibus coll[illegible] constat [illegible] quæ & *Aramæa*, uti Syris *terra Aram*, unde Syri Ἄραμοι & Ἀραμαῖοι.

b *Vers. 1217, & seqq.*

c *Vers. 781. & seqq.*

b *Pag. 291, edit. Rom.*

μαῖοι. Nonnulli quidem Arimos in Phrygia statuunt; ut testis Strabo, extremo libro duodecimo. Aliqui etiam Ciliciæ tribuêre: nonnulli partem Syriæ putarunt. Sed examussim optime Posidonius, cumque secutus Strabo: cujus hæc verba prope finem libri decimisexti: Δοκεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής, ὥς φησι Ποσειδώνιος, δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Ἀραμαῖοι γὰρ οἱ ἐν αὐτῇ. τάχα δ' οἱ Ἕλληνες Ἀριμαίους ἐκάλουν, ἢ Ἀρίμους. *Nominat etiam Arimos Homerus, quos Posidonius docet esse accipiendos, non locum aliquem Syriæ, vel Ciliciæ, vel alius terræ: sed Syriam ipsam. Arimæi enim sunt, qui in ea habitant, & fortasse Græci eos Aramæos, vel Arimos vocabant.* Josephus lib. I Antiquit. cap. VI a: Ἀραμαίους δὲ Ἄραμος ἔσχεν, οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσιν. *Aramæos vero Aramus habuit, quos Græci Syros vocant.* Ubi Rufinus male ἔσχεν, quod valet *tenuit*, *obtinuit*, vertit *instituit* prout etiam MSus noster habet. In editis verò perperam *Aramenos*, sed editorum culpâ. Alii tamen alibi oppressum putant. Scholiastes Æschyli b ait, eum ἐν Κιλικίᾳ μὲν γεγενῆσθαι, κολασθῆναι δὲ ἐν Σικελίᾳ· *natum quidem esse in Cilicia, pœnas autem dedisse in Sicilia.* Alii oppressum putant in Tyrrheni maris insula Inarime: idque propter illud Maronis Æn. IX:

> *Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile*
> *Inarimes, Jovis imperiis imposta Typhœo.*

Sed jam variis ante nos monitum, graviter errâsse Virgilium, cùm pro eo, quod apud Homerum est, Εἰν Ἀρίμοις, præverbio, & nomine in unum conflatis, fecit *Inarime*. Exsit error hic, (vide quid magnorum possit virorum auctoritas) alios etiam in eundem protraxerit. Ut Ovid. lib. XIV:

> *Inarimen, Prochytenque legit, sterilique locatas*
> *Colle Pithecusas.*

Similiter Lucanus lib. V, Silius lib. VIII, & XII, Statius lib. II Sylv. Carm. II. Claudianus lib. III de Rapt. Pros. & prol. in VI Honor. cons. Ac ne poëtas solùm dicam, etiam sic Plinius vocat lib. III Hist. cap. VI. Ac præiverat quoque Livius lib. XCIV, teste Servio ad superiorem Virgilii locum. Sed ab Livio statui ait in Mæonia. Sic enim legendum pro *Macomia*, satis liquere arbitror. Nam alii in Phrygia, alii alia Minoris Asiæ regione, oppressum judicabant.

Atque hæc satis ostendunt, ab Hercule contra gigantes, & Typhoea, commissum esse prœlium in Arabia, & Syria: quibus locis contra Cananæos, & Og, regem Basan, arma esse suscepta, etiam Moses docet. Nec ætas Herculis, & Josuæ discrepat. Tantum ne intelligatur Thebanus ille, sed alter Orientis; quem tum Ægyptium vocare possumus, quia in Ægypto natus; tum Indicum: hoc est Arabicum, quia hic res tantas gessit; tum Tyrium, sive Phœnicium, quia res ab eo gestas Tyrii Herculi suo transscripsere. Eum Thebano esse vetustiorem, & antea dictum nobis, & clarè tradit Lucianus, de Dea Syria: Τὸ γὰρ ἱρὸν τοῦ Ἡρακλέος τὸ ἐν Τύρῳ, οὐ τούτου τοῦ Ἡρακλέος, τὸν Ἕλληνες ἀείδουσιν, ἀλλὰ τὸν ἐγὼ λέγω, πολλὸν ἀρχαιότερος, καὶ Τύριος ἥρως ἐστί. *Herculis quidem (templum) illud, quod est Tyri, non hujus Herculis, quem Græci decantant: sed quem ego dico, multo vetustior est, & Tyrius Heros.* Imò eodem hunc, quo Josua, tempore vixisse, veterum opinio erat: ut ostendit Eusebius in Chronicis. Nam num. CXLII legas, *Moses in Sina monte divino fruitur adspectu.* At quinquennio antè, nempe num. CXXXVII, reperias: *Hercules, cognomento Desanaus, in Phœnice clarus habetur. Unde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quo de loco superiùs plura diximus.

Jam ab Arabia in Ægyptum abirem, nisi paullùm retineret Obodes, rex Deusque Nabathæus: de quo sic Stephanus Byzantius, Ὄβοδα, χωρίον Ναβαταίων. Οὐράνιος Ἀραβικῶν τετάρτῳ· ὅπου Ὀβόδης ὁ βασιλεύς, ὃν θεοποιοῦσι, τέθαπται. *Oboda regio Nabatæorum. Uranius Arabicorum quarto. Ubi Obodes rex, quem pro deo habent, sepultus est.* Detinet item vetus inscriptio a: ΑΓΛΙΒΩΛΩ ΚΑΙ ΜΑΛΑΧΒΗΛΩ ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ b. Quæ Palmyrene, Arabiæ civitate, est inventa. Sed cùm de his duobus apud veteres scriptores silentium sit: quis spondeat nobis, animales potius, quam naturales fuisse Deos? Etymon eorum unde interdum, verisimiliter saltem, colligere aliquid licet, quod sciam, hactenus attulit nemo. Nihil impedit tamen, quo minus tentemus. Quid si *Aglibolus* sit ex Arabicis אגל בל, ag, al, bal? ad verbum est, *pone super corde*. Sententia est, *Pone cogitationem*, sive, *animum adhibe*. Quam Arabicorum istorum mentem esse, docent Abenezra, & David Kimchi. Sic Dei illius nomen fuerit, sive ex eo, quod Deus cogitet de nobis; ut ita providentiam signet divinam: sive etiam quia cogitationes nostras exploret; unde *renes scrutari* dicitur in Scripturis c: sive quia assiduè cogitandum omnibus de Deo; ut nomen hoc homini commendet Dei cultum. Vel quid si dicamus, esse ex עגל, agul, id est, *rotundus*, & בעל, baal, *potens*, *dominus*? ut sit, potens rotundi, sive orbis terrarum, vel dominus orbium ætheriorum, sive cœlestium. Sanè Hebræis similiter Deus בעל שמים, baal schamaim, hoc est, *dominus cœli*: pro quo Phœnices Βεελσάμην, quod itidem est κύριος οὐρανοῦ, ut ex Philone Byblensi cognoscimus. At *Malachbelus* fortasse ex מלך, melech, *rex*, & בעל, baal, *dominus*: ut valeat dominum ac rectorem universi. Sed de istis sentiat quisque ut volet. Nostras proposuimus conjecturas, ut eliciamus alienas.

Cap. XXVII.

Ad Ægyptios Deos acceditur: quorum aliqui fuere reges. An Vulcanus rex primus Ægyptius. Unde Ægyptius vocatus Ἥφαιστος. Antiquissimus Ægypti rex Menes, sive Mennis, vel Men. Videri ejus symbolum Μνεῦιν bovem. Æolum fieri exemplo, quod Romani pro E V in multis usurpent E longum. Quis Saturnus, & Jupiter Ægyptius. Ægyptus nunc terra Cham, (ut Græcis Χημία) nunc terra Mitsraim dicta. Rejicitur Græculi opinio de Ammonis etymo: proque ea tres magis verisimiles, prima imprimis, adferuntur. Apollinem Veneremque Ægyptiorum non esse numina ejus nominis antiquissima. In Stephano Byzantio conjectura. Unde Osiridis nomen sit, trifariam differitur. Quod Dionysus Nysa in Arabia dicitur educatus, id videri etiam Osiridi sive Mitsraimo, Chami filio, competere. Sacrorum fuisse similitudinem inter Liberum Ægyptium, & Thebanum. Unde cultum ejus acceperint Græci. Ex quorundam sententia, Thebas Ægyptias esse Osiridis opus: ex omnium vero opinione, ejus esse opus templum Iovis Ammonis. Osiridi, & Isidi, agricultura tribuitur inventum; quod Græci Triptolemo, & Cereri, assignant. In Isidis pompa, ad celebrandam beneficii ab ea accepti memoriam, tritici & hordei vascula circumferebant. De contentionibus, & bello, inter Chami posteros. Consuetudo vetus, caput muniendi pelle leonis, lupi, canis, vel alterius animantis: postquam vero galeæ è ferro fieri cœperunt, affingendi eis alicujus quadrupedis, vel alitis figuram, vel caput illius. Fabulosum videri de corvo, auxilium ferente Valerio adversus Gallum: & unde error ille in Romanorum irrepserit historiam. Duplici rationi Diodori, cur Ammoni, & Osiridi, sive Libero, cornua addantur, tertia adjungitur: imò & quarta, sed quæ Liberum Thebanum & Græcos magis spectet. Osiris à Typhone, Typho ab Iside, & Oro, interemtus. Cur sanctissimum apud Ægyptios juramentum per Osiridis phallum. Quamobrem Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo Ἑρμοχύμιος dicatur. Correctus Stephanus Byzantius.

a Ruf. cap. 14.

b In Prometheo Vincto. pag. 16. edit. H. Steph.

a In Gruter. Inscript. pag. LXXXVI. num. 8

b Aglibolo, & Malachbelo, Patriis, Diis.

c Jer. 17, 9. & Apoc. 2, 23.

tius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dicitus Gignon, *vel* Gigon. *Ut Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Josuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσηγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Αἰετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Inde dicta* Ἀετίᾳ. *Nam videri id solum partis nomen, a flumine* Αἰετῷ *sic dicta. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nude rem narrarent: quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dii duplices: alii cælestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Prius de cælestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. His expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων, τοιαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δὲ ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασὶν, ὑπάρξαντας μὲν θνητοὺς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετευχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cælestibus, & sempiternum genus sortitis, ista dicunt Ægyptii. At præter eos, aiunt, alios esse terrestres, natura quidem mortales sed propter animi solertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primùm apud Ægyptios regnasse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam.* De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & Ægyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus Ægyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potiùs accesserim Manetho Ægyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex Ægyptius dicitur Menes Thinites: eumque ait, ab hippopotamo raptum, interiisse. Diodoro est Μηνάς. Herodoto autem Μὴν. Ut in Euterpe: Τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγυπτίων. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: Τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ βασιλεύσαντι. *Meni, regum primo.* Josepho *Minæus* videtur. Ut qui dicat lib. VIII Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοῦ μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. X, bos iste Μνῆις vocatur. Præterea Μῆνις & Μνεῦις valde vicina sunt. Puto enim paucos ignorare, ut ὦ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Ut Ὀρφεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀδυσσεὺς, Περσεὺς, Æolibus Ὀρφης, Ἀχίλλης, Ὀδυσσης, Περσης. Unde Latinorum *Ulysses*, *Achilles*, *Perses*; ad Æolum morem, quos in illo, ut pene in universa lingua, æmulantur. Quare superest solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις [a] in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnasse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verum Noë; universi, eoque etiam Ægypti rex. Huic successit Jupiter Ammon: hoc est, Cham, sive Ham; unde Ægyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμων fecere. Sino, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arena, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero sitientibus Indiæ locis erranti fontem monstrarit. Sed non minus putidum est, in vocibus Ægyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strenue agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noe filio. Pro quo facit, quòd Ægyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV, *Et Jacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Ægyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissenserò, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omanis* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malis, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Ægyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

Hinc refert Diodorus, ut ex Jove & Junone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Ubi temporum ratio ostendit, de Apolline & Venere decipi, vel alium esse hunc Apollinem ab Jubale, Musices repertore: aliam item Venerem ab Noëma, istorum sorore, quam aliqui Venerem antiquissimam credidere. Nobis hæc Minerva potius, lanifìcii repertrix, videtur; ut antea dictum.

Nomen numenque Osiridis plurium gesta & cultus complectebatur. Antiquissimus Osiris videtur Mitsraim, Chami filius; qui, sociato cum patre honore, ab Ægyptiis cultus fuit. Quod eò verisimilius est, quia, ut antea, dixi, Scriptura Ægyptum vocat, *terram Mitsraim*: pro quo & *Misarim*, vel *Misorim* dixere. Unde in mentem venit, apud Stephanum in Αἴγυπτος, ubi legas, Ægyptum à Phœnicibus dici Μυαρα, legendum esse Μισαρα. Et quid si ex *Misori* solâ literarum trajectione factum dicamus, *Osirim*, sive ex *Misorim*, solâ principe literâ rejectâ? Solent enim gentiles, ut majorem Diis suis auctoritatem conciliarent, nomina, quæ habuerant, dum in rebus agerent humanis, immutare, sive μεταθέσει [a], sive aliter. Quamquam nihil huc recurrere opus, si & dictus Osiris, dum viveret. Sed sic alius fuerit ab Mitsraim. Vel dicendum, fuisse eum binominem. Quippe & Osiridis vocabulum imponi potuit ab incunabulis regio filio, & in spem regni educando. Nam Diodorus in primo refert, *Osirin* id Ægyptiis sonare, quod Græcis πολυόφθαλμον, hoc est, *multioculum*. Imò & tertia occurrit sententia. Quid si enim Mitsraim quidem verum fuerit regis nomen: sed ab excessu sit dictus *Osir* per μετάθεσιν ex *Sior*, vel *Siehor*, quomodo dictus Nilus. Osiridis enim honos, præter venerationem regis Mitsraim, etiam Solis & Nili cultum complectebatur; ut plenius exponam libro proximo, tertioque: de Sole quidem, cum de æthereorum corporum honore dicam: de Nilo autem, cùm ostendam, aquas etiam honore affectas divino. Interim pro primâ videtur sententiâ facere, quòd in sacris Osiridis phallus sive pudendum viri monstraretur. Nam id potuit esse ad historiæ adumbrationem, qua Chamus patris Noachi verenda vidit, & risit. Sed hoc, ut Chamo, sive Ammoni, sic Mitsraim, sive Osiridi, contumeliosum foret. Fortasse igitur cùm phallus sit generationis symbolum, eò significatum fuit, Osiridem esse patrem omnium Ægyptiorum. Vel pertinuerit ad historiam veterem, qua Osiris dici-

[a] *Transpositiones.*

[a] *Transpositione literarum.*

dicitur dissectus plurima in frusta: quorum singula, veretro excepto, fuerunt ab Iside reperta; ut mox plenius exponam. Quanquam & per phallum significari potuit naturalis Deus, Nilus: quia Nilus pater est eorum, quæ crescunt è tellure Ægyptiâ: ut libro sequenti demonstrabitur.

Diodorus ait, Osirin esse, qui Græcis Διόνυσος vocatus: ac sic vocatum, quia Διὸς sive Iovis esset filius: inque Nysa, Arabiæ urbe, esset enutritus: in cujus honorem & urbem cognominem in India condiderit. Quomodo Iovis nomine significabitur Cham; quem Græci Iovem Ammonem vocant. Nec à vero abludit, Misraim esse in Arabia educatum. Nam in partitione ea, quæ inter Noachi liberos fuit, Arabia cessit Chamo. Ac videtur ibi primò fixisse sedes, in medio nempe terrarum; quæ fortitò ei obtigisset. Sanè maximus natu filius, nomine Chus, in ea patri successit; unde & *terra Chus* in Scripturis vocatur. Minimus natu Chanaan habuit terram à Septentrione positam, quæ ab eo *Chananæa* vocatur. Occidentalis, quæ propior, contigit filiorum secundo, nomine Misraim: uti remotior, nempe Libya, filio tertio, nomine Phut. Nec propterea putandum, Osirim esse eundem, ac Διόνυσον Thebanum. Nam hic multis Osiride seculis recentior est. Ut autem idem à multis numen crederetur, fecit sacrorum similitudo: quæ fuit ab Orpheo Thrace. Hic enim, sacris initiatus Ægyptiis, ea docuit primùm Thraces suos; unde & Θρησκεία nomen: postea verò & Thebanos iis imbuit; inque eorum gratiam, quæ honori fierent Osiridos, accommodavit Διονύσῳ, Cadmi ex Semele nepoti: quod ex Diodoro ipso superiùs retulimus. Verùm etsi, juxta gestorum historiam, alius sit Liber Thebanus ab Libero Ægyptio sive Osiride: φυσικῶς tamen idem sunt; quia, ut in Ægypto Osiris, ita in Græcia Liber, coleretur cum Aqua, sive Humore, omnis generationis principio: quemadmodum in Diis Naturalibus explicabitur.

Utrùm Osiris, an rex alius, longè recentior, condiderit Thebas Ægyptias, centum portis inclytas; nec inter Ægyptios satis convenit. At in eo consentiunt, ædificâsse eum templum patri suo Iovi Ammoni. De utroque auctor idem Diodorus. Qui & narrat, ut Osiris uxorem duxerit sororem suam Isidem: eam, cùm antea frumentum, & hordeum, negligerentur, usum ejus docuisse subditos: mox Osiridem monstrâsse iis agrorum culturam. Unde Tibullus quoque primum agricolam facit lib. I, eleg. VII:

Primus aratra manu sollerti fecit Osiris,
Et teneram ferro sollicitavit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ,
Pomaque non notis legit ab arboribus.
Hic docuit teneram palis adjungere vitem,
Et viridem dura cædere falce comam.

Sed Osiridos beneficium Triptolemo suo tribuunt Græci: inventum item Isidos assignant Siculæ Cereri. Unde & eadem credita Isis, ac Ceres. B. Augustinus lib. VIII de Civit. Dei, cap XXVII: *De Iside, uxore Osiris, Ægyptia Dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito regi, & ejus consiliario Mercurio, demonstravit: unde eandem & Cererem volunt.* Verùm non magis eadem Isidi Ceres Attica, vel Sicula, quàm Thebanus Liber idem censendus Osiridi. Grandi enim distant temporum intervallo. Sed cùm Græci fruges sibi a Cerere, vinum à Libero ostensum prædicarent: sacra induxere non multum iis dissimilia, quibus Ægyptii Osiridem, & Isidem celebrarent. Atque hoc etiam ex Ægyptiaco Iseorum festo dilucet. De quo sic Diodorus Siculus in primo bibliothecæ: Παρ' ἐνίαις δὲ τῶν πόλεων, κατὰ τὰ Ἴσια ἐν τῇ πομπῇ μετὰ τῶν ἄλλων φέρεσθαι καὶ τῶν πυρῶν καὶ κριθῶν, ἀπομνημονεύματα τῆς ἐξ ἀρχῆς τῇ θεῷ φιλοτεχνίας ἐξευρεθέντων. *Apud nonnullas quoque urbes, cum Isea celebrantur, in pompa, tritici & hordei vascula circumferri in memoriam eorum, quæ primitus Dea reperit industria.* Quod satis ostendit, eo loco Isidem habuisse Ægyptios, quo Ceres Græcis. Isidem verò hominem priùs fuisse, agnoscit & Servius in VIII Æn. *Hanc Isim, & alios Deos, ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse docentur.*

Tandem verò Osiris interemtus est a fratre suo Typhone: crudeliterque, sive in XIV partes, ut est apud Plutarchum *a*; sive XXVI, ut Diodorus ait, dissectus fuit.

a Lib. de Isid. & Osir.

Neque indignum Misraimo fuit, si sororem sibi connubio jungeret; præsertim cùm non potuerit aliam ducere, quam vel sororem, vel saltem eodem avo prognatam. Neque item indignum Typhone, si fratrem interimeret; quando tyrannum fuisse, veteres consentiunt. Et, si in Adami liberis frater à fratre interemtus, quid mirum, si idem in maledicti illius Chami liberis contigerit?

Quod siquis arbitretur, non satis convenire proximis illis à diluvio temporibus, ut tam citò bello inter se fratres certarint: equidem non repugno, quo minus fratrum nominibus liberi vel etiam nepotes designentur. Quomodo in Scripturis patriarcharum vocabulis passim eorum posteritas intelligitur. Ne illud quidem satis est apertum, num, qui cum bellum gessit gens Misraim, ea fuerit gens Canaan, an Chus, an Phut. Nam Ægyptus ad Orientem habet terram Canaan: ad Occidentem terram Phut, quæ Libya exterior fuit, vel pars ejus, ac fortasse insuper Marmarica. At terram Chus partim ad Orientem habuit, puta Arabiam: partim ad Meridiem, nempe Æthiopiam sub Ægypto. Utraque enim terra Chus vocatur. Sed censeo, nullum æque indignari potuisse, quàm Phut, & ejus progeniem. Nam Libyæ solum sterile, & infœcundum erat præ illo Cananææ, melle & lacte fluentis; item Arabiæ, cognomento Felicis; tum autem Ægypti, quæ postea horreum fuit populi Romani. Hujus verò dissidii inter Chami liberos, vel posteros, etiam indicia cernere est in reliquiis illis vetustatis apud Diodorum: qui in fine libri tertii, idque ex sententia Libyum, narrat, Dionysium sive Liberum fuisse filium Ammonis, Libyæ regis. Eum hîc quoque Chamum interpretor. Addit deinde, ut ab hoc Dionysio Saturnus, qui Ammonem priùs expulerat, vicissim sit ejectus, uti eventurum Ammon prædixerat. Tum Osiridem, sive Liberum, templum, & oraculum, Ammoni condidisse in regione ea, quæ exinde dicitur Ammonitis. Difficilius est hîc quoque singula aptare nomina personis Scripturæ; quia non omnia, ut illis gentium reliquiis, fide referuntur historica, parentumque & liberorum, ac nepotum appellationes confundi sæpius solent. Interea, ut dixi, hæc non obscure docent, quibus dissidiis laborârit Chami posteritas.

Sed cur Ammon fingebatur cornutus? cur item filius ejus Osiris, qui antiquissimus est Liber? Diodorus de utroque hanc caussam refert, quia in bello gestarint galeam hac figura. Quod interpretor hoc pacto, pellem capitis bubuli cum cornibus pro galea habuisse. Vetustissimis enim temporibus galeæ fiebant e pellibus mutorum animantium. Quod & appellationes indicant. Nam κυνέην dixere, si foret è pelle canina, λυκέην, si è lupina. Imò apud Homerum Iliad. Κ κτιδέην κυνέην legas pro galea ex pelle mustelæ. Nam ἴκτις mustela sylvestris: ut cognoscere licet ex Plinii Hist. lib. XXIX, cap. IV. Imò *galeam*, uti & *galerum*, unde potius dici credamus, quàm quia esset ex pelle τῆς γαλῆς: quod animal vel idem est ac ἴκτις, vel simile. Postquam verò pro pelliceis galeis introductæ sunt æneæ ac ferreæ: figuram tamen muti animantis, aut capitis saltem, in ea expresserunt. Itaque galea nunc capite leonis erat insignis, nunc integri vulturis figurâ, & ita in aliis. Cujus rei ignoratio ipissos in historia peperit errores. Luculentum dabo exemplum in historia Romana. An. u. c. CCCCV, L. Furio Camillo, & Appio Claudio, qui in consulatu mortuus est, consulibus, cùm Galli ex Albanis se montibus profudissent: missus est adversus eos L. Furius Camillus, vel sanè omnis gratiâ. Nam M. Camilli, qui ab ea Romam

liberarat, filius erat. Castra is posuit in agro Pomptino. Ibi M. Valerius cum Gallo pugnavit, &, si Romanæ credimus historiæ, corvi auxilio eum vicit. Unde & Corvi cognomen jam olim creditur accepisse; non Corvini, ut vulgò putant. Posteros verò Corvinos dictos, verisimile sit; cùm constanter Corvini ubique, non Corvi, appellentur. Pugnam, quam dixi, ita describit Livius lib. VII, cap. XXVI: *Cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius, tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus: quod primo ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde; si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile: tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus e conspectu elatus Orientem petit. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus, aureaque corona donat.* Vide & Valerium Max. lib. III, cap. II, Gellium lib. IX, cap. XI, Sext. Aurel. de viris illustribus cap. XXIX, atque alios. Quid Romana historia proditum sit, vidimus. Cæterùm mihi, non quidem pugna singularis Valerii cum Gallo, sed quod de auxilio lacrææ adducunt alii, & quidem inspectante hinc Romano, inde Gallico exercitu, fabulosum semper visum fuit. Et cogitanti, unde ea fabula potissimùm originem ceperit, nihil æquè verisimile in mentem venit, quàm in caussa esse, quod Valerius galeam gestarit, cui corvi esset superadditum signum. Is enim, ut antea dixi, mos veterum fuit, ut animalis cujuspiam pugnacis, nunc leonis, nunc alterius imagine, galeam insignirent. Cùm istiusmodi galea depingi, & effingi solet Valerius pugnans cum Gallo; unde progressu temporis imperitum vulgus judicavit, corvum galeæ insidentem esse imaginem veri corvi, cùm esset imago imaginis, hoc est, signum ferrei corvi, quo galea Valerii fuerat insignis. Mihi quidem in hac conjecturà non displiceo: præsertim cùm sciam, moris fuisse antiqui, ut res illustres picturis proderentur: velut illa pugna Manlii cum Gallo, quæ in scuto Cimbrico erat; teste M. Tullio *a*, Quinctiliano *b*, ac C. Plinio *c*. Redeo ad Ammonem: quem ex Diodoro dicebamus, cum Osiride cornutum effingi, non quasi cornua fuerint capiti adnata: sed quia pro galeis in bello usi cornuta capitis bubuli pelle. Attamen & alteram apud Diodorum rationem legas. Quippe cornua ait capiti Osiridis addi, quia arare bubus docuerit Ægyptios. Nam bos est agriculturæ symbolum: ut plenius exponam, cùm dicam de numinum signis ac symbolis. Imò & præter rationes, a Diodoro allatas, tertia occurrit: ut cornua sint symbolum potentiæ regiæ. Quod & ipsum, ubi eò, quò dixi, devenero, pluribus à me demonstrabitur. At de Libero patre particularis etiam ratio erat Græcis. Antiquissimi enim vina, quæ *Liberi bellaria*, & *florem Liberi patris* dixere, è cornibus bibebant: quod ex sculpturis veterum lapidum constat: & variis antiquorum poetarum testimoniis comprobatur ab Athenæo in XI.

Porrò, Osiride a Typhone fratre interempto, non sivit Isis tantum scelus abire inultum: sed cum Oro filio supplicium de eo, & conjuratis, sumsit. Sedulò præterea dissecti corporis partes inquisivit, ac reperit universas, excepto phallo, sive veretro: quod cùm in mare esset conjectum, ab phagro, & oxyrrhyncho piscibus *d* comestum credebatur. Corpus Osiridos sepultum in insula Nili apud Philas. unde, ut Diodorus ait, sanctissimum Ægyptiis juramentum fuit per repositum apud Philas Osirin. Sacra etiam Osiridi instituta: quæ cujusmodi fuerint, à Julio Firmico, etsi in nonnullis alios, quam nos antea, sequatur autores, commode satis exprimitur libro de errore prof. relig. Verba ejus sunt: *In sacris suis (Ægyptii) addunt tragica funera & funesta, calamitatis ueriminda certamina. Incestum cum sorore, adulteriumque ejus commissum; & hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhon maritus. Is cum comperisset, Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque laceravit, & per omnes fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis, repudiato Typhone, ut & fratrem sepeliret, & conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideo caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirin Isis tradit sepulturæ. Fuerant sane hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit: Typhon furiosus, impotens, ac superbus. Ideo ille colitur, iste evitatur. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funesta ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cùm hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cum invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent.* Post multa, eodem pertinentia, legas ista: *Vere sunt funera, quæ facta sunt, quorum exstant hodie quoque reliquiæ. Nam & sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est, & cremati corporis reliquiæ cernuntur.*

Atque hæc etiam confirmat Plutarchus libro de Iside & Osiride: ubi, utrumque horum fuisse hominem, eo adstruit, tum quòd sepulcra illorum monstrentur in Ægypto; tum iis, quæ de forma illorum, uti & Ori, ac Mercurii, ferrentur in historiis vulgatis.

Nunc videamus de Deorum aliis, qui iisdem temporibus vixerint in Ægypto. Quales Mercurius, Hercules, Pan, & alii. Nam idem Diodorus testatur, maximo apud Osiridem in pretio fuisse Ἑρμῆν sive Mercurium: ob hoc edoctam esse gentem multo articulatius loqui: variarum etiam rerum nova didicisse nomina: eundem reperisse scribendi legendique artificium: sacrificia insuper, & sacros ritus docuisse, item observâsse siderum cursus. Ab hoc eadem Hermæ Ægyptus dicta Ἑρμοχύμιος, ut vulgo quidem legitur apud Stephanum Byzantium in Αἴγυπτος. Sed censeo rescribendum, Ἑρμοχήμιος, quasi dicas, Chemia sive Ægyptus Hermæ. Nam Ægyptus, Chemia sive Chamia; ut superiùs ostendimus. Quare & corrigendus Hesychius, ubi vulgò sic legitur, Ἑρμοχύμιος γῆ ἡ Αἴγυπτος τὸ πρότερον οὕτως ἐκαλεῖτο. *Hermochumia terra* (scr. Hermochemia) *Ægyptus primo sic vocabatur.* Mercurii sepulchrum Hermupoli ostensum, refert Clemens Romanus, vel alius in X Recognitionum *a*.

Præterea ait Diodorus, Osiridi fuisse militiæ comitem Apollinem fratrem; à quo laurum repertam: uti ab Osiride inventa hedera, quæ idcirco illis *Osiridis planta* dicebatur.

Idem Diodorus tradit in primo, exercitui ei ducem fuisse Herculem Ægyptium, genere propinquum, virum longè fortissimum. Etiam libro quinto commemorat, Cretenses ipsos testari, Ægyptium hunc longè fuisse antiquiorem Hercule Thebano: Thebanumque illum propterea honores meruisse divinos, quia totum sese composuisset ad exemplum Ægyptii. Atque hujus τοῦ παλαιοτέρου θεοῦ καὶ τὴν Αἰγυπτίου πρ... ταῖς ἐπιφανεστάτοις Αἰγυπτίοις, καὶ πόλιν ὑπ' ἐκείνου κτισθεῖσαν· *vetustioris hujus Dei res gestas, & honores splendidissimos, in Ægypto perdurare; ac civitatem ab eo conditam.* Hercules hic Ægyptius, secundùm aliquos, etiam *Gignon*, vel *Gigan*, dictus. Hesychius: Γίγων, οἱ δὲ Γιγῶν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τεχνίτζιος, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι Ἡρακλέα.

Gi-

a Lib. 2 de Orat.
b Lib. 6. cap. 4.
c Lib. 35. cap. 4. Vide & Pighium in Annalibus Romanis, ad an. 392.
d Plutar. ibid.
a P. 110. edit. Sommeri an. 1568.

Gignon aliquibus Gigon, Patacus, Epipatacus, Trapezius: aliqui Herculem Ægyptium intelligunt.

Cùm verò varii fuerint Hercules, quos in unum confuderint Græci, gesta omnium suo tribuentes Thebano; jure quærat aliquis, quæ Ægyptii hujus propria videantur. Conatus hoc expedire Diodorus in fine tertii: ubi tres statuit Hercules; Ægyptium, Creticum, ac Thebanum; quorum recentissimus sit Thebanus, Jovis ex Alcmena filius: ætate hoc vetustior sit Creticus, unus ex Idæis Dactylis, præstigiator, idemque imperator clarus: antiquissimus autem sit Ægyptius; de quo nunc loquimur. Thebanum ait paullò ante bellum Trojanum esse exsecutum Eurysthei imperium: eundem columnarum, quæ Herculis dicuntur, unam statuisse; illam nempe in Hispania. A Cretico dicit esse institutum certamen Olympiacum. Ab Ægyptio esse vult columnarum Herculis alteram, quæ est in Africa. Atque hæc ille referre se ait ex Libyum sententia. Miror verò Tyrium præteriri, nisi eundem Tyrium, & Ægyptium, putavit. Sanè pleraque sacra Phœnicibus, & Ægyptiis, communia. Sin diversi, Tyrio malim tribuere illam in Hispania columnam. Gades enim Tyriorum colonia: qua de re satis diximus, cùm de Tyriis numinibus ex Sanchoniathone tractaremus. Etiam vidimus de Indico, qui nullus est nisi Josua: qui quomodo & Ægyptius, & Indicus, & Tyrius vocari possit, exposuimus antea. Interea diversus ab Hercule Ægyptio, qui Osiridem antiquissimum comitabatur in bello. Ut minimùm duo sint Hercules Ægyptii. Juniorem hunc, quem Josuam esse diximus, non aptiori nomine dixeris, quàm Cananæum, à devicta terra Canaan: quomodo Romanis Imperatoribus à populis terrisque subactis nomen datum: velut Scipionibus Africani, Numantini, Asiatici; Metellis, Macedonici, Baleanci, Dalmatici, Numidici, Cretici; atque ita in aliis.

Præter hosce jam memoratos, ait Diodorus, fuisse in Osiridis exercitu Anubim, canino tegmine contectum: qui & venator fuisse dicitur. Ejus etiam operâ, canis instar indagantis membra Osiridis, usa in hoc negotio Isis dicitur. Itaque idem capite pingebatur canino: ut Servius monet in illud VIII Æn.

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.

Semicanem Deum cum Lucano *a*, vel *Semihominem canem* dixeris cum Sedulio *b*. Aliis tamen placet, eo fingi κυνοκέφαλον *c*, quia fuerit κυνηγέτης *d*: vel propterea quòd foret Osiridis & Isidis σωματοφύλαξ *e*. Quomodo ob communem custodiam, & *canem* pro *custode*, & *custodem* pro *cane*, dixerunt: ut ostendi Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. III. Malim tamen κυνηγέτην credere, quàm Osiridis σωματοφύλακα. Nihil enim Osiridi infestius fratre Typhone, cujus Anubis filius fuit.

a Lib. 8. vers. 832.
b In opere paschali.
c Canino capite.
d Venator
e Corporis custos.

Aliqui etiam eundem ac Mercurium arbitrantur, qui Osiridi a consiliis fuit. Sed Plutarchus lib. de Iside & Osiride distinguit inter Ἄνουβιν, & Ἑρμάνουβιν.

Præter hos, sub Osiride militasse dicitur Pan: cui sacra Thebaidos urbs, Panopolis nomine, Nonni poetæ patria: incolis verò dicta, non Χέμμις, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride; sed Χέμμις, prout legitur apud Herodotum, & Stephanum. Fortè in honorem Chami sic vocata. Itidem castra ejus secutus dicitur Maro, qui vitem plantavit, &, ut ajunt, Maroneæ in Thracia nomen indidit novum, cùm antea appellaretur Ismarus; si Hesychium, Suidam, & Isacium Tzetzem audimus. Sed hæc verisimilius creduntur de Libero Thebano. Quemadmodum & quòd comitem dant Triptolemum; qui in Africa frugum serendarum & messis rationem edocuit. Ajunt, & novem illi virgines fuisse, Musices intelligentissimas; iis præfuisse Apollinem, & ex eo nomen obtinuisse Μουσηγέτου. Præterea ab Osiride parti Ægypti præfectum fuisse Promethea: eam partem aquis esse obrutam fluminis Ægyptiaci, cui nomen Ὠκεανός, indéque *Oceano* nomen datum: tantam verò fuisse aquæ violentiam, ut propterea Ἀετὸς sive *Aquila* vocaretur. Herculem autem, obturatis, quibus irruperat, locis, eum intra ripas coercuisse: inde originem esse fabulæ de aquila Promethei cor exedente, telis verò Herculeis confixâ. Suspicio autem est nostra, non Ægyptum totam, sed partem ab Aquila flumine obrutam, dictam fuisse Ἀετίαν, quasi *Aquiliam* dicas, non ab Aquila quodam, qui ex India eò venerit; sed ab flumine Aquilæ memorato. Etsi aliter de hoc Stephanus Byzantius in Αἴγυπτος, eumque secutus Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Sed de hisce, & aliis ejus generis, liquidiùs sententiam ferremus, si exstaret ipse Mercurius, sive Taautus, scriptor vetus; sive fuerit antiquissimus ille, qui Osiridis ætate literas docuit; sive alius aliquanto recentior. Olim quidem sub Taauti hujus nomine exstabant commentarii rerum à regibus Ægyptiis gestarum, qui ob benefacta divino honore colerentur. Iis apertè omnia narrabantur. Sed sacerdotibus satius visum, si rebus gestis allegoricus tribueretur sensus. Hoc igitur in iis reprehendit Philo Byblius, quia sic tenebras offuderint historicæ veritati. Commendat propterea Sanchuniathonem Berytium, qui ad vetustissimos Ammuneæ templi libros admissus, relectis fabulis, omnia, uti gesta, prodiderit. Conqueritur autem Philo, quòd postea etiam tam conducibili Sanchoniathonis operâ à sacerdotibus insuper habitâ, ad fabulas itum sit. Et illud in caussa esse ait, cur Græci, cùm antea sensum nescirent mysticum, ipsi etiam se occuparint circa fabularum interpretationem; in qua ipsa in tam varias abierint partes. Atque hæc plenius aperiet Philo apud Eusebium in primo præparationis Evangelicæ.

CAP. XXVIII.

Quanta regni Ægyptii vetustas olim credita sit, & ut ea non diluvium modo, sed etiam mundi natalem excesserit. Duplex ratio adfertur, unde opinio hæc inoleverit: cujus caussis observatis, non sit operosum antiquitates Ægyptias conciliare cum Mose & Scripturis. Prior ratio est, si distinguatur annus Ægyptiacus. Qui vel Lunaris, vel Canicularis, sive Solaris. Lunaris item vel menstruus, qui intelligitur, cum uni regi anni tribuuntur mille ducenti: vel quatuor mensium, quomodo regi uni assignantur anni trecenti. Canicularis item distinguitur in vulgarem, & non popularem. Vulgaris vel est dierum solùm CCCLX: & cur hoc durante dicatur Sol quater cursum mutâsse: vel præterea est dierum quinque ἐπαγομένων, quarum quæque numini sit dicata: uti secunda Arneri: eum alium esse ab Anubide, contrà quàm Scaliger putabat. Falli, qui Ægyptios censent intercalatione ea caruisse. Canicularis à vulgari diversus distinguitur in magnum, majorem, maximum. Magnum fuisse quatuor Julianorum: de quo Scaliger defensus. Hoc exacto redire creditum eandem rerum faciem: quod Græcos primus docuit Eudoxus. Maximum autem canicularem annorum fuisse CIↃIↃCCLX. Altera ratio conciliandi cum Scripturis annos, quos dynastiis Ægyptiis Manetho tribuit. Quando is vixerit, unde sua desumserit, quousque historiam perduxerit. Annos dynastiarum, quas Manetho tradit, non esse explicitos, sive Chronologicos; sed implicitos, & cum aliis concurrentes. Scaligeri opera in digerendis Manetho Sebennytæ annis defenditur.

SED adversus ea, quæ diximus de antiquissimorum Ægypti regum Deorumque temporibus, atque aliorum, qui vixerunt ætate eorum, exsurgit hæc controversia: quo pacto verum esse possit, quod hactenus asseruimus, Cham esse Jovem Ammonem; Chami filium Misraim, primum Ægypti regem, esse Osiridem; æquales his esse Isin, Hermen, Herculem, alios; cùm Cham, & Misraim, vixerint post diluvium: unde, usque ad finem imperii Persici, si Hebræos Scripturæ codices sequimur, vix sint anni bis mille: Ægyptium verò regnum, juxta Manetho Sebennitam, flaminem Heliopolitanum, ante Alexandrum habuerit Dynastias unam & triginta: quæ

impe-

imperarint annis quinquies millenis trecentis & quinquagintaquinque. imò Ægyptiorum alii ne quidem se continuerunt intra hoc spatium. Quod ostendit his verbis Diodorus in I: Εἶναι δ᾽ ἔτη, φασὶν, ἀπὸ Ὀσίριδος καὶ Ἴσιδος, ἕως τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τοῦ κτίσαντος ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, πλείω τῶν μυρίων, ὡς δ᾽ ἔνιοι γράφουσι, βραχὺ λείποντα τῶν δισμυρίων καὶ τρισχιλίων. *Ab Osiride & Iside ad regnum Alexandri, qui nominis sui urbem in Ægypto condidit, annos numerant plus decies mille, vel, ut nonnulli scribunt, paullo minus ter & vicies mille.* Profunda hæc quæstio est, & ad quam penetrandam aliquis dixerit urinatore esse Delio opus. Nam non solum uterque ille Diodori, sed etiam Manethonis calculus, excedit spatium non à diluvio modò, sed illud etiam ab orbe condito. Ac multò magis illud dixeris, si Apis, qui Osiridi sacer erat, ante Epaphum multis annorum myriadibus fuit: ut Ægyptios tradere Ælianus ait lib. XI Var. Histor. cap. XI. Tanto magis operæ fecero, si hunc scrupulum eximam: atque ita utrumque consequar, tum ut veritas eorum defendatur, quæ de primis Ægypti regibus in Deos relatis dicebamus: tum ut occurratur illis, qui cùm historiam sacram pugnare crederent externæ, rectiùs sanè gentili historiæ detraherent fidem, quàm sacræ: nunc contrà antiquitate regni Ægyptii labefactare conantur Mosaicæ historiæ ac cæteræ Scripturæ veritatem. Videor autem mihi, ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Sacris literis, duplicem adserere posse rationem. Una est, quòd antiquitus variarit apud Ægyptios anni modus; juniores verò veterum annorum formam cum recentiori confuderint. Hoc ut intelligatur, dicam quàm brevissimè de multiplici ratione anni apud Ægyptios.

Erat Ægyptiis annus alius Lunaris; alius Solaris, vel Canicularis: Lunaris item vel vulgaris, vel magnus. Vulgaris erat menstruus. Et hunc intellexere, cùm dicerent, reges suos vetustissimos vixisse annis amplius cIↄcc. Nam sic vixerint annis amplius centenis: quod temporibus patriarcharum, ac multò etiam pòst, frequentissimum erat. Magnus lunaris fuit ὧρος, sive mensium quatuor. Nam dividebant annum Solarem, non in quatuor ὥρας, ver, æstatem, auctumnum, hiemem: sed in tres duntaxat; ita ut quisque ὧρος, esset mensium quatuor. Ac hujusmodi creduntur annos intellexisse, cùm reges suos vixisse olim dicerent non infra annos trecentos. Quod & ipsum spatium Julianos annos efficit c. Ea, quæ de utroque hoc anno Lunari diximus, item interpretatione illa de vita annorum cIↄcc, vel cccc; clarè legas apud Diodorum Siculum libro primo. Annus Solaris itidem vel vulgaris Ægyptiis fuit, vel magnus. Vulgaris primò censebatur dierum ccclx, postea ccclxv; tandem præterea quadrantis: propter quem quarto quoque anno diem opus fuit intercalari. Quamdiu anno usi dierum duntaxat ccclx, citra intercalationem ullam; necesse erat, ut festum, quod primò celebrabatur in vere, post annorum plurium intervallum ageretur in æstate, hinc auctumno, tum hieme, iterum inde in vere, & ita porro. Et satis verisimile est, huc spectasse, quòd, Herodoto a teste, dicerent, dum Ægyptus sub regibus suis fuisset, Solem quater cursum suum mutasse: bis enim ortum in Occasu, & occidisse in Oriente. Quo nihil putidiùs, si propriè intelligas. Porrò Ægyptii universi postea anno addidere dies quinque, quæ dicuntur ἐπαγόμεναι b. Harum unaquæque dicata numini erat, tanquam ejus natalis: prima nempe Osiridi, altera Arueri, tertia Typhoni, quarta Isidi, quincta Nephthæ: ut Plutarchus testatur, libro de Iside & Osiride. Ordinis ejus caussa, meo judicio, ista erat. Primò Deorum, hinc Dearum habita est ratio. Deorum princeps Osiris, boni omnis principium effectivum: cui itaque primus datus dies. Alter Arueri, tanquam boni patris bono filio. Nam Ἀρούηρις alius quidem Apollo, alius senior Orus: ut Plutarchus ibidem ait. Quare non assentio Josepho Scaligero, qui in secundo de emendatione temporum, cap. de anno Ægyptiaco, Aruerin putat esse Anubin. Nam ex eodem Plutarcho constat, Anubin fuisse filium Typhonis, & Nephthæ. Non dubium verò, quin potius in diebus ἐπαγομένοις a habita sit ratio ejus, qui ex bonis parentibus, quàm ex malis, esset editus. Tertius locus tributus Typhoni, omnis corruptionis ac mali principio effectivo; ut libro proximo explicabitur. Ex Deabus prior locus datus Isidi, ut Osiridis sorori & conjugi. Eis igitur quartus dies sacratus. Quinctus, qui superest, Nephthæ, uxori Typhonis. Porrò præter quinque istos dies Alexandrini, & quadrantis habuere rationem: unde quarto quoque anno intercalabant diem. Imò quicquid sit de vulgo Ægyptiorum, hierophantæ saltem & ipsi intercalabant: ut ex Horo Apolline cognoscimus lib. I, cap. V: ubi cùm dixisset, annum diebus ccclxv absolvi, ac præterea quadrante diei, (nam de quadrante perperam in vulgatis codd. omitti, præcedentia cum sequentibus conferenti satis est apertum) subjungit continuò, ὅθεν καὶ διὰ τῆς τετραετηρίδος περισσὴν ἡμέραν ἀριθμοῦσιν Αἰγύπτιοι· τὰ δὲ τέσσαρα τεταρτημόρια ἡμέραν ἀπαρτίζει. *Unde & quarto quoque anno supervacuum diem computant, atque intercalant Ægyptii. Quatuor siquidem dies quadrantes diem perficiunt.* Ubi intellige quartum quemque annum exactum. Vel πενταετηρίδος b rescribendum.

a *Intercalaribus.*

b *Quinquennio.*

Sequitur annus canicularis magnus: qui triplex; unus ἁπλῶς ita dictus, alter major, tertius maximus. Magnus Ægyptiis constabat lustro Juliano, ut sic se haberet ad annum Solis Julianum, uti annus Lunaris, quem magnum dicebamus, ad annum vulgarem sive menstruum. Meminit Horus Apollo lib. II, cap. LXXXIX. De quo, & veritatis, & nostri etiam caussa, utendus nobis Josephus Scaliger, qui probando isti, quem & nos adduximus, Horum laudarat testem. At doctissimus Dionysius Petavius lib. III de Doctrina Temp. cap. II, *Falsò*, inquit, *Horum Apollinem citat, quem ait lib. II, cap. LXXXIX scripsisse*, Τὸ δὲ ἔτος κατ᾽ Αἰγυπτίους τεσσάρων ἐστὶν ἐτῶν. *Annus Ægyptius est annorum quatuor.* Subjicit deinde: *Hæc apud Horum capite illo non reperi. Utrum alibi exstent, quærant, quibus vacat.* Sanè, ut istic non exstarent, facilis, nec injucundus labos percurrendi opusculum tam eruditum, tam etiam minutum, ut hora una altera absolveris. Sed nihil opus alibi quæsito, quod eo, unde Scaliger citat, capite reperitur c. Estque caput illud quatuor solum versuum; cujus extremo totidem verbis habentur, quæ diximus. Num aliâ Petavium editione usum dicam? At quæ illa? Equidem non existimo, exstare ullam, ubi aliter capita distinguantur. Quare facilè mihi persuadeo, virum multæ & lectionis, & meditationis, dum locum inquirit, aliud præ oculis caput habuisse, quàm putabat, sive tempus creperum offuderit tenebras, sive occupationibus aliò mentem diviserit. Atque ista jam scripseram, cùm ecce commoneor ab Nobilissimo, & Amplissimo Georgio Rattallerio Dubletio, in supremo Hollandiæ Consilio Senatore integerrimo, ac undecunque doctissimo, videri deceptum Petavium editionibus primis, uti Parisina Petri Vidovæi, qui Aldinam ab se expressam profitetur. In hac desideratur caput XI, τί ἀστὴρ σημαίνει & V, πῶς πόλεμον γράφουσι; & XXIII, πῶς μαίνομένον ἄνθρωπον; Quemadmodum nec ea habet tralatio Gallica, vel Latina princeps Bernardini Trebatii Vicentini, Conrado Peutingero jam anno inscripta cIↄ Iↄ xv. Nempe sic factum, ut quod nunc est caput LXXXIX, in editionibus istis sit LXXXVI. Interim, quæ ex Oro adduximus, in his etiam, solùm variante paullum capitum numero, liquidò leguntur. Quare extra controversiam esto, Ægyptiis fuisse annum, qui annos quatuor Julianos contineret. Et hic est annus canicularis magnus. Unde Censorinus cap. XVI: *Tempus autem non diem tantummodo, vel mensem, vel annum vertentem appello: sed & quod quidam lustrum, aut annum magnum vocant.* Atque hic annus ex eo canicularis dictus, quia observaretur ex caniculæ ortu, esse quadriennium justo minus toto die. Præterea judicabant, post quadriennia quæque eandem redire temporis faciem: uti ventorum, ac tempestatum, & cæterorum id genus. Quam observationem primus ex Ægypto in Græciam intulit Eudoxus,

c *Augustana sive Hoeschelianæ editionis pag. 115. vers. 4. 5. sive Parisina Mercerii Wechelianæ pag. 42. Morelliana ejusdem pag. 186.*

a *In Euterpe.*

b *Insititii, sive intercalares.*

indè-

indéque geminato spatio suam constituit octoeteтida. Plinius lib. II, cap. XLVII: *Omnium quidem si libeat observare minimos ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verùm & reliquarum tempestatum magna ex parte. Et est principium lustri ejus semper intercalari anno, Caniculæ ortu.* Et talis est annus canicularis magnus. Alter est canicularis major, qui, quot dies habet annus Julianus, totidem annos complectitur. Huic non insistam, quia ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Scripturis, nihil juvat. Uti neque, qui solus superest, annus canicularis maximus; qui sic se habet ad annum canicularem majorem, uti magnus ad vulgarem. Nam majores quatuor comprehendit. Eoque annorum est Julianorum cIↃ cccc LXI. Censorinus cap. XVIII: *Eorum* (de Ægyptiis sermo) *annus civilis solos habet dies* CCCLXV, *sine ullo intercalari. Itaque quadriennium apud eos uno circiter die minus est, quàm naturale quadriennium. Eoque fit, ut anno bis millesimo* (τὸ *bis* censeo delendum, vel potiùs pro *bis* rescribendum *ac*, ut *annus* κατὰ κοινοῦ intelligatur) *quadringentesimo sexagesimo primo ad idem revolvatur principium. Hic annus etiam Heliacus à quibusdam dicitur, & ab aliis ὁ θεοῦ ἐνιαυτός.* Ubi videmus, ut dicat, hunc etiam annum dici *Dei annum*, sed *à quibusdam*. Nempe quia alius & simplex annus Julianus *annus Dei* diceretur; ut hic indicat locus Censorini.

Atque hæc de priori ratione conciliandi chronologiam Ægyptiam cum illa S. Scripturæ. Quæ solùm habet locum propter eos, uni qui regi seculum totum, imò tria etiam secula assignâsse videantur. Nunc venio ad illos, qui sic seriem texunt, ut nulli regum annos tribuant plures, quàm communis tulerit vitæ ratio. Uti factum à Manetho Sebennita, Heliopolitano flamine sacrorum Ægypti adytorum; qui temporibus vixit Ptolemæi Philadelphi, & tribus voluminibus complexus fuit veterem omnem Ægyptiorum historiam. Hanc verò exscripsit ex columnis Seriadica in terra positis, in quibus res veteres notis erant hieroglyphicis consignatæ. Ex Manetho hoc sua desumsit Julius Africanus, in πεντηβίβλῳ χρονολογικῇ: ex Africano autem Eusebius, ex Eusebio Georgius Syncellus, ex Syncello Josephus Scaliger lib. II Canonum Isagogicorum.

Tomo primo compleхus Manethos dynastias XI: annos autem *a* cIↃ cIↃ CCLXXVII.

Tomo secundo dynastias VIII, annos *b* cIↃ cIↃ CCIX.

Tomo tertio dynastias XII, annos *c* IↃ CCC LXXIX.

Quomodo in universum sint anni cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ CCC LXV.

a 2277
b 1209
c 879
5365

Produxit verò historiam suam usque ad Ægyptum ab Alexandro Magno subactam, ac Darium Codomannum ad Arbela devictum: ubi desinendum sibi putavit, quia satis homini foret Ægyptio res consignare Ægyptias, quas nescirent Græci; quales præsertim antiquissimæ: quæ autem, Dario victo, gestæ essent à Macedonibus; eæ, uti à Græcis jam variis prodi cœpissent, ita deinceps etiam eorum melius industriæ relinquerentur.

Nunc discutiamus, quod Manethos ab initio imperii Ægyptiaci usque ad Alexandrum annos numeret amplius quinquies millenis: cùm ne ab orbe quidem condito tot effluxissent, nedum ab diluvio, ac longè minus ab initio regni Ægyptiaci; quod esse non potuit, nisi Phalegi tempore, mundo jam diviso. Facile quidam hunc sibi nodum exsolvere videntur: quippe Manetho ajunt fucum fecisse Ptolemæo. Sed enim scribebat regi, se ista hausisse ex columnis Seriadicis, atque aliis monumentis hieroglyphicis. Ubi si falleret, redarguissent eum sacerdotum alii: si non ob aliud, saltem ut sic gratiam sibi regis conciliarent. Nunquam enim defuere, qui sibi bene esse mallent, quàm alteri. Quamobrem existimo, Manetho quidem optimâ fide exscripsisse ista, unde profitebatur: sed in eo cum sacerdotum aliis, ob antiqui temporis tenebras, aberrâsse, quòd, quas primo tomo dynastias refert, eas putârit alias aliis semper successisse; cùm multæ, ut loquuntur, non successivæ fuerint, sed collaterales; hoc est, eodem tempore diversis fuerint locis. Nec enim primitus per Ægyptum universam rex unus tenuit imperium; sed varii fuere reguli, alii aliis majores. Ita initio imperarint simul, tum Thinitæ, quorum prima & secunda statuitur dynastia: tum Memphitæ, quorum dynastia est tertia, & quarta: tum Elephantini, quorum est dynastia quinta. Hinc secutæ sexta, septima, octava Memphitarum. Sed iisdem, ut arbitror, temporibus tum nona decimaque Heracleopolitarum fuit, tum etiam decima Diospolitarum. Quod de primo tomo dixi, idem secundo in volumine locum censeo habere; non universo, inquam; priori attamen ejus parte. Nam extrema, ac similiter totum volumen tertium, annos habent, ut Chronologi vocant, non implicitos, sed explicitos: qui solùm in considerationem veniunt apud Chronologos, ne bis, vel sæpius, eadem numerent tempora. Quod si cui hic aqua hæret, is velim cogitet secum, ut omnia magna imperia ex plurium minorum ditionibus coaluerint in unum. Mitto Assyrium vetus. Ante Persicum quis nescit, primò diversa fuisse Medicum, Babylonium, Assyrium, alia? Quot imperia absorpsit Macedonicum! quot Romanum! Quot in regna primitus divisa fuit Hispania! Quid Britanniam magnam, quid Galliam dicam! Belgica hæc quot prius ducatus ac comitatus habuit! qui tandem Burgundis, postea Austriacis paruere. Hic si annos Hollandorum, Hannoniorum, Bavarorum, Burgundionum, Austriacorum, seorsim numeres, quia unum tandem principem agnovere; Deum immortalem, quanto major justo annorum summa ex annis hisce implicitis conficiet! In hoc igitur Manetho peccavit, quòd annos implicitos, & explicitos, non distinxerit. Atque hoc inde etiam elicet, quòd præter triginta & unam dynastias, quas Manethos tradidit, est & alia Thebanorum Diospolitanorum: apud quos primus rexit Menes, non Thinites ille, qui primus erat in prima dynastia, sed Thebanus. Mirum verò, uti primus Thinites dynasta Menis dictus, ac successorem habuit filium nomine Athothis, ita & primo regi Thebano Diospolitano nomen fuisse Menis, & filium ei successisse, qui itidem Athothes diceretur. Cœpit hæc Diospolitana dynastia anno Saitis decimo, qui primus est in dynastia quinctadecima. Ultimus in ea est Amuthantæos. In universum habet hæc dynastas XXXVIII; ac annorum est cIↃ LV. Quod manifesto est argumento, eam fuisse σύγχρονον *a* dynastiis à Manetho memoratis. Ac vidit hoc Scaliger quoque, qui sic scribit in notis ad eam dynastiam *b*: *Ex hac dynastia patet, diversos reges eodem tempore in Ægypto diversis partibus imperium obtinuisse. Nam quando Saites primus dynastiæ XV ex latrunculis pastoribus circa Bucolia Ægypti jam decimum annum regnabat, in partibus Thebaidos regnum iniit Menes Thebanus.* Quæ verba summi viri eò lubentius addidi, quia dolet, eum tantùm non ἀσεβείας *c* accusari, ob catalogum illum regum Ægyptiorum contextum. Quippe, ajunt, si Scaligerum sequamur: corruere Sacrarum literarum auctoritatem; quia sic ante diluvium in Ægypto fuerit regnatum; imò multo ante illud tempus, quo Moses docet mundum hunc creatum. Atqui non hoc censet Scaliger: tantum voluit, quæ & nostra opinio est, dynastias istas Ægyptias non esse commenticias. Neque obstat, quod tandem colligat, annos dynastiarum Ægyptiarum conficere summam annorum quinquies mille trecentorum quinquaginta trium. Hoc enim dicit ex sententia Manetho, & Ægyptiorum: qui annos istos habebant pro explicitis. At non ita Scaliger, qui credebat, eodem tempore à variis esse diversis in locis imperatum: imò quandoque etiam in eâdem provinciâ, ut alius in Urbe imperaret, alius in agris. Quo pertinent, quæ vir ille præclarè admodum, si quisquam, de literarum studiis meritus, subjungit: *Desivit autem hæc Dynastia in anno vigesimo secundo Amenophthis, quarti in dynastia decimaoctava: quo tempore* ETIAM IN IISDEM PARTIBUS *diversi reges imperabant. Nam* XVIII *Dynastia urbe ipsa Diospoli, id est Thebis, potiebatur; ista verò agro Thebano. Et profectò illa vetustissima regna fuerunt instar latrociniorum; ubi vis, non lex, aut successio, aut suffragia populi, reges in solio regni collocabant.* Hæc ille,

a Coætaneam.

b Canonum Isagogicorum lib. III, p. 312.

c Impietatis.

ille, quæ, quin verissima sint, nullus dubito. Accedat & alius Scaligeri locus, ad Eusebii annum MXXV: *Si Susakim, rex Ægypti, sub Semende rege Ægypti spoliavit templum: consequens est, ut aut Susakim & Semendis sit unus, idemque rex διώνυμος a, aut duos reges eodem tempore in diversis Ægypti partibus regnâsse, quod olim sæpe contigisse, patet ex priore libro Eusebii.* Quare factum nollem, quòd homines eruditissimi sic Scaligerum exagitant, ob operam positam in regibus Ægyptiorum digerendis. Utcumque enim Scaliger annos illos numeret, quasi expliciti forent, non verò concurrerent; tempus etiam illud προληπτικὸν nuncupet: vidisse tamen, in quo Manethonem fugerit ratio, salvis, quas bona fide exscripserat, dynastiis, non obscurè evincunt verba ejus, quæ & viri, & veritatis caussâ, adduximus.

a Binomi-nis.

CAP. XXIX.

Herodotus, & Græcorum alii, qui Epaphum eundem, ac Apim, putarunt, refelluntur auctoritate Ægyptiorum, ac imprimis ratione temporum: Græcorum etiam argumentis occurritur. Apim esse symbolum patriarchæ Josephi, adstruitur auctoritate veterum: quorum tamen plerique falluntur, cum putant, Apim succurrisse fami, deficientibus Alexandriam frumentis: quæ urbs multo post condita. Josephum etiam a Mose bos vocatur. Josephum esse Apim, monstratur e somnio Pharaonis de septem bubus opimis, ac totidem macris, ejusque enarratione: item consilio regi dato, & procuratione rei frumentariæ commissâ Josepho. Ostenditur, non aliud esse aptius symbolum frumenti, vel annonæ, quam bovem. Quanto honore Pharao dignatus sit Josephum. Osculum non solum semper amoris, sed quandoque etiam venerationis signum fuisse. Saphenath Paaneah *quam variè à veteribus reddatur. Nomine etiam differre Ægyptium, qui emerat Josephum, & illum, cujus filiam Asnath Josephus duxit uxorem. Diluuntur ea, quæ videntur obstare, quo minus Ægyptii sacro aliquo symbolo Josephi memoriam celebrarent. Heliopoli Mneuis Soli, Memphi Apis Lunæ sacer. Feliciter Memphitis negotium processisse; quorum bos honoratior Heliopolitano, etsi cultus Mneuis vetustior, unde & pater Apidis habebatur.* Apis *unde nomen acceperit: unde item Latinum* avus. Abrech, *quod Josepho acclamatum, quam diversè exponatur à veteribus. Sarapis sive Serapis Deus dictus* Septilitteris. *Eundem esse Josephum patriarcham. Cur Serapidis effigiei modius imponeretur. Ut Græci, & decepti ab iis Theologi nostri, Apim Argivum, atque Ægyptium, confuderint. Refellitur geminum Serapis etymon: proque iis tergeminum adfertur, quorum quodque non paullo sit verisimilius. Serapidem Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contra Tacitum, cui & Scaliger in eo assensum præbuit, comprobatur. Giraldi opinio rejecta. Athenodori Tarsensis sententia de Serapidis effigie jussu Sesostris regis facta. Unde nigricans Serapidis color. Ut Sesostris in Palæstina statuam posuerit cum pudendo muliebri ad mollitiem gentis exprobrandam. Utrum Sesak sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanum, Sesostris sit, an Susennes, vel potius Sesonchis. De Serapeo Alexandrino, ac Romano.*

Diximus hactenus de antiquissimis Ægyptiorum Diis, eorumque ætate: & huic rei atque aliis illustrandis, digressi sumus in variam anni Ægyptiaci rationem: mox etiam exposuimus judicium nostrum de temporibus à Manethone Sebennita regno Ægyptio attributis. Nunc ab initio hoc sermone, quo diffindere juvit historiam de hominibus, quos Ægyptii in Deos retulissent, venio ad homines Deosque, qui post memoratos proximè fuerunt.

Men plus, si Græcis credimus, cultus est Ius filius, Epaphus. Herodotus lib. II: Ὁ δὲ Ἆπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσάν ἐστι Ἔπαφος. *Apis autem Græcorum linguâ est Epaphus.* Item lib. III: Ὁ δὲ Ἆπις οὗτος ὁ Ἔπαφος. *Est verò Apis idem ac Epaphus.* Etiam hoc legas apud Ælianum lib. XI de Animalibus cap. X. Sed addit, Ægyptios hunc sermonem, ut mendacem, aversari; quia Epaphus multis post Apim seculis extiterit. De quo adsentio Æliano: non item de altero, quòd vetustiorem prædicarent: quam opinionem eorum satis refutavimus capite superiori. Multò interim Apide juniorem esse Epaphum, satis arguit, quòd Epaphus ex filia Libya nepotem habuerit Agenorem, pronepotem Cadmum: cujus ætas superiùs exposita nobis. Nimirum ambitiosa Græculorum natio nihil æque studebat, quam ut Ægypto etiam, & Orienti, dedisse Deos suos videretur. Hoc de Apide se consequi videbat, si idem is foret, ac Epaphus, qui is filius esset Ius, neptis Inachi; qui Argivi fundamenta imperii jecerat primus. Idem quoque efficiebant, si Io esset Iasi filia, neptis Argi, qui Apidi, unde Peloponnesus dicta est Apia, in regnum successit Argivo. Fuse de eo diximus cap. XIV. Duo autem fuere, quibus Græci colorem adderent figmento suo. Primum similitudo inter *Apis*, & *Epaphus*. Deinde quòd vulgo sic esset persuasum, Io matrem Epaphi in vaccam fuisse conversam. Sed facilè illis occurrimus. Nam si *Epaphus* ab *Apis* venit, sic dictus sit non ab Apide Ægyptio, sed Argivo. Quod verò ad conversionem Ius in vaccam, poëticum est schema; quia navi fugerit, cujus insigne esset vacca. Nostra igitur ea est opinio, Apim Ægyptium fuisse symbolum Josephi patriarchæ: ut Mnevin regis Menis sive Menæ, de quo capite dictum superiori. Ac primùm moveor veterum quorundam autoritate, qui ad hanc sententiam præiverunt, sive particulatim nominando, sive universè sic describendo, ut non aliter melius intelligatur. Quippe Julius Maternus, qui temporibus Constantini Magni & liberorum ejus vixit, clare ait, Apim fuisse symbolum Josephi. Favet quoque Rufinus lib. II Historiæ Ecclesiasticæ cap. XXIII, ubi de Serapidis templo agens, *Quidam*, inquit, *in honorem nostri Joseph, formatum perhibent simulacrum, ob divisionem frumenti, qua famis tempore subvenit Ægyptiis.* Suidas igitur deinde quædam praemittit ex gentili historia, quæ etsi in aliquibus exorbitent, multum tamen ex vero trahant: *Alii*, inquit, *repertum in historiis Græcorum veterum ferunt, Apim quendam patremfamilias seu regem in Ægypto Memphis positum, cum famis tempore frumenta apud Alexandriam defecissent, ex proprio affatim civibus alimenta præbuisse. Quo defuncto, in honorem ejus instituerunt apud Memphim templum, in quo bos quasi indicium optimi agricolæ nutritur, habens quædam honoris insignia, qui ex nomine ejus Apis appelletur.* Ubi speciosus ille est error, quòd Alexandriæ ait fuisse frumenti penuriam: cùm ea urbs sit opus Alexandri Magni: Apis autem ab Ægyptiis millenis, & multò amplius annis, ante Alexandrum cultus fuerit. Quod verò dubitat, num paterfamilias, an rex, populum paverit, hoc fortasse inde est, quia ex granariis regiis populus aleretur; sed omne hoc post Deum Josephi deberetur providentiæ: cujus nomen, ut solent, immutarint in sacris, quo augustius videretur numen. B. quoque Augustinus, sive, quisquis ille auctor libri de mirabilibus Scripturæ, prodit, Ægyptios, juxta sepulchrum Josephi, ob caussam quam diximus, bovem statuisse. Denique apud Suidam etiam, voce Σάραπις, legas, traditum nonnullis, Apim fuisse symbolum Josephi, vel alterius hominis opulenti, aut Memphitici regis, qui in fame maxima de frumento prospexerit Ægyptiis: mortuo verò templum exstructum, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ· *in quo bos nutriretur, symbolum agricolæ præferens.* Quod verò idem famem illam fuisse ait Alexandriæ, facile iis diluitur, quæ dixi de Rufino. Et sane vel Rufinum Suidas, vel eundem uterque exscripsit.

Vidimus, ut senserint veteres nonnulli, Apim symbolum esse, vel Pharaonis ejus, à quo proximos regi honores Jose-

Josephus occupârat; vel ipsius potius Iosephi. Quo ut magis inclinem facit, quòd Iosephus Deuteronomii cap. penult. commate 17, bos vocetur, secundùm codices Hebræos; vel saltem, juxta vulgatum interpretem, bovi comparetur. Item quòd neque è Rabbinis desint, qui vitulos in Dan, & Bethel, signa fuisse Iosephi credant. Et favet, quòd Ieroboam, qui eas collocârat, fuerit è tribu Ephraim, filii Ioseph. Deinceps ostendam, veteres ex tribus potissimum hanc capere potuisse conjecturam. Primum ex beneficio Iosephi, & symboli bovis ad illud significandum opportunitate. Deinde ex promtissima Regis & Ægyptiorum voluntate ad remunerandum Iosephum. Denique ex ipsis Apidis & Serapidis vocabulis.

Beneficium Iosephi est tripartitum. Partim enim consistit in enarratione somnii regii: partim in consilio, quod regi dedit: partim in prudenti ac fideli procuratione annonæ ex auctoritate regis. Dicam de iis ordine.

Somniârat Pharao, videre se adsurgentes è Nilo septem vaccas præpingues, iisque gramine pascentes: hinc alias septem vaccas, eodem ex flumine adscendentes; sed macie nimiâ confectas, & adspectu fœdas; quæ non gramine pascerentur, sed vaccas priores devorarent. Expergefactus in simile incidit somnium, videre se septem spicas opimas, uno ex culmo crescentes: mox spicas se tondem offerre Euro arefactas, quæ absumerent illas pingues. Cùm iis in somniis exponendis vana esset omnis Ægyptiorum sapientia: rex, a pincerna monitus, arcessivit Iosephum; qui ostendit, per septem vaccas pingues, ac totidem spicas opimas, septennium fertile denotari: per macras totidem boves, & septenas spicas squalidas, indicari consecuturos deinde totidem annos steriles & infertiles. Nec ratione sua caret, quòd in somnio boves, tum opimæ, tum macilentæ, adscenderint è Nilo. Nam pro Nili incremento fertilitas se habuit Ægypti: unde Plinius lib. v Hist. cap. ix: *In xiii cubitis famem sentit, in tredecim etiamnum esurit, quatuordecim cubita hilaritatem adferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Hæc de somnii interpretatione.

Non satis autem fuisset, si rex præscisset futura; nisi etiam novisset ista ad usum transferre. Ne igitur priori septennio helluarentur; egentes altero miserè perirent: consilium Iosephus Regi dedit, ut aliquem rei frumentariæ præficeret in annos proximos xiv: tum item, quia si is per se omnia exequi vellet, tantæ moli succumberet, sub eo constituerentur præfecti, per quos necessaria procuraret. Adhæc regem commonet, quomodo occasione hac uti queat ad augendum fiscum. Nempe si, quod in tanta fertilitate grave esse non poterat, quinctam frumenti partem exigeret à subditis: granaria item constitui juberet ad asservandum hoc frumentum, ut sterili inde septennio prospiceretur subditis. Ac tale Iosephi consilium erat.

Rex, obstupefactus divinâ hac viri prudentiâ, annonæ eum rei præfecit. Qui priori septennio, quo omnis ager luxuriavit, congestis magnâ copiâ frumentis, horreisque multiplicatis, prudentissimè in futuram omnia famem composuit. Altero autem septennio, quo gravis Cerealium fructuum penuria terras quassabat, & vitam omnium servavit, & regias magnificè opes auxit. Primo biennio absumtum à subditis frumentum privatum. Tertio anno emère fruges pecuniis a Iosepho, qui eas in fiscum redegit. Quarto autem anno, pecuniis jam exhaustis, pecudes & jumenta (nec enim omnes his caruisse Ægyptios putandum) frumentis permutarunt. Tandem cùm præter agros & corpora nihil superesset, etiam agros vendiderep[ro] frugibus, & sese regis mancipârunt servitio. Ita ager omnis Ægyptius regi cessit; eo excepto, qui jam olim publicè assignatus erat sacerdotibus. Hoc jam sterili, necesse habuit Iosephus, iis alimentum è regis dare granariis. E publico enim ab Ægyptiis alitos sacerdotes, testes Herodotus in Euterpe, & Diodorus lib. ii.

Non ignorâsse hæc gentiles, ostendit Trogus, sive Iustinus lib. xxxvi: ubi inter alia sic de Iosepho: *Nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam condidit; nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur: adeo ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos providerit: perissetque omnis Ægyptus fame, nisi monitu ejus rex edicto servari per multos annos fruges jussisset: tantaque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, sed a Deo, responsa dari viderentur.*

Consideravimus beneficium Iosephi triplex. Nunc ostendam, ad illud exprimendum, non fuisse convenientius symbolum, quàm bovis, præcipuè apud Ægyptios. Alter si fuisset, non Deus ipse in somnio, quod immiserat, boum symbolum prætulisset ad fertilitatem & sterilitatem significandam. Videmus etiam, apud Romanos propterea, anno cccxiv, L. Minucium, Annonæ præfectum, bove donatum aurato. Livius lib. iv: *L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum assibus in modios æstimatum plebi divisit.* Nempe variat annonæ ratio pro anni fertilitate, ac sterilitate: hæc verò magnam partem ab agricultura dependet: at certum est boves (verba sunt Diodori lib. i.) τοὺς ἀρῶντας τὴν γῆν εἰς τὸν καρπὸν συνεργοῦντας μάλιστα πρὸς τὸν σπόρον, καὶ τὰς κοινὰς ἀπάντων ὠφελείας· *inventoribus frumenti maximè omnium commodâsse ad sementim faciendam, & utilitates agriculturæ omnibus communes.* Hinc *bos socius hominum in rustico opere, & Cereris minister*, Varroni dicitur lib. ii R. R. cap. v: item *socium laboris, agrique culturæ animal*, Plinio Hist. Nat. lib. viii, cap. xlv. Atque addit Varro: *Ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, siquis occidisset. Quâ in re testis Attice; testis Peloponnesus.* Addit Plinius. *A populo Romano, die dicta, qui, concubino procaci rure omasum edisse se negante, occiderit bovem, actusque in exilium, tanquam colono suo interemto.* De Attica quod ait Varro, firmat Ælianus lib. v Variæ Hist. cap. xiv: ubi scribit, Athemensium etiam legibus vetitum, ne quis mactaret bovem aratorem. Ac rationem apponit, ὅτι καὶ οὗτος εἴη ἂν γεωργός, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις καμάτων κοινωνός, *quoniam & ille agricola est, & humani generis laborum socius.*

Ostendimus, beneficium Josephi non potuisse convenientiori exprimi symbolo, quam bovis. Proximum est, ut doceam, non defuisse Regi, ac Ægyptiis, voluntatem & hoc, & alio quovis genere honoris, Josephum prosequendi. De præfectura annonæ non repetam, quæ jam attuli. Præterea verò Rex toti eum præfecit Ægypto, sic solo ut solio esset superior; totaque eum osculabatur Ægyptus, non illo duntaxat benevolentiæ osculo; quali Darius Zorobabelem prosecutus dicitur iii Esr. iv, 47: sed in signum subjectionis; unde & μεταληπτικῶς interpretari liceat, *obedire*: ut cepere lxx, cùm transferunt: ἐπὶ τῷ στόματί σου ὑπακούσεται πᾶς ὁ λαός μου. Et vulgatus Latinus, qui lxx secutus vertit: *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Ac similiter Psalm. ii, 12: *Osculamini filium*: interpretari possumus, *osculo testamini subjectionem vestri*: vel simpliciter, *obedite filio.* Annulum etiam Josepho dedit, tum ut symbolum dignitatis, tum ad literas ac diplomata publico nomine signanda. Etiam veste eum induit è bysso candida. Collo injecit torquem aureum, ac statuit, ut currus ejus esset à regio secundus. Nomine item mutato vocari jussit *Saphenath Paneah*: quod Onkelus reddit, *vir, cui secreta revelantur*; Jonathan, *vir occultorum interpres*; Iosephus, κρυπτῶν εὑρετής, *occultorum inventor.* Sed ab omnibus istis diversus abit Latinus vulgatus, qui vertit, *salvator mundi*: ac Ægyptiacè id sonuisse, ait quoque B. Hieronymus Quæstionibus Hebraicis: *Dictusque*, inquit, *Salvator mundi, eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio liberârit.* Sed hunc dissensum difficile sit hodie dirimere post intermortuam penè veteris Ægypti linguam. Adhæc acclamari Iosepho per præconem *Abrech* jussit: quam vocem Ægyptiacam omittunt lxx;

retinet immutatam Symmachus; vertunt alii, sed diversimode; ut paullo post dicam. Denique & uxor ei data Asnath, filia, non quidem, ut multi putant, carceris præfecti, nomine פּוֹטִיפַר, *Putiphar*; qui Josephum ab Ismaelitis emerat (nam, ob impudicitiam uxoris perspectissimam, talis hominis filiam merito fuisset aversatus) sed Cohen, hoc est, sacerdotis, vel potius principis viri sive præfecti in On, hoc est, Heliopoli, cui nomen פּוֹטִי פֶרַע, *Putipherah*.

Quid apertius ex istis, quàm nullum fuisse honoris genus, quo non rex Josephum vellet ornatum? At Ægyptii moris erat, ut bene meritorum memoriam sacris ad posteros symbolis propagarent. Jam verò, ut vidimus, nullum beneficiis Josephi exprimendis signum magis erat idoneum bove. Cur igitur inficias eamus, hunc honorem quoque præstitum Josepho? Dixeris, non passurum id Josephum, Dei unius cultorem. Cur verò? cùm is honos initio tantum fuerit civilis. Quis enim divinum dixerit honorem, quòd in memoriam Josephi, qui famis tempore Ægyptum conservasset, bos aleretur à sacerdotibus, ac populo etiam cum gratâ ejus beneficii commemoratione monstraretur? Nec diffiteor, tandem degenerâsse in divinum. Nempe ad modum, quo vidimus antea, Græcorum multos primò duntaxat honore affectos heroico; ut statuâ, & cippis: postea eum commutatum in divinum; ut adorationem, & sacrificia. Sed si idem evenerit Josepho, quæ hic ejus culpa? Præsertim si conservatori Ægypti post mortem demum hoc honoris datum: quod perhibent Rufinus, & Suidas. At mortuum, dixeris, non dignati essent hoc honore vel Rex, vel sacerdotes. Equidem contrà existimo, regem potiùs modum fuisse excessurum in honoribus illi accumulandis, cui Ægyptus ob merita & divinas animi dotes, nihil habuisset par, aut secundum. Quodque ad sacerdotes ac populum, censeo, tam lene atque amabile fuisse imperium Josephi, ut, eo mortuo, luctus fuerit maximus totâ Ægypto; eoque cuncti certatim quosvis in eum honores congesserint. Credo, etiam juverit, quòd uxor illius filia erat sacerdotis Heliopolitani; cui maxima erat per Ægyptum auctoritas. Ut socer fuerit defunctus, vixerint liberi, qui uxorem Josephi amitam agnoscerent; amitam Manassis, & Ephraim. Atque eadem locum habent, si Asnath non sacerdotis, sed principis Heliopolitani filia erat. Potuit Heliopolitanus quoque filiarum unam dedisse Memphitico vel sacerdoti, vel principi. Et fortasse familia, cui innexus Joseph is, ampla admodum fuit; ut magna ejus variis in locis fuerit auctoritas. Et quid si ipse Iosephus multos ex ea ad honores evexerit. Nam, ex quo dignitate tanta auctus, annis vixit octoginta a. Quare ad illud, quod præclarè adeo meritus esset de tota Ægypto, accesserit fortè affectus erga domum Iosephi; quæ sanguine multis & proceribus, & sacerdotibus esset conjuncta. Denique ut nihil horum foret, vel sola æmulatione Memphitæ adduci quiverint ad honorem hunc in memoriam Iosephi inducendum, nequa ex parte Heliopolitano inferiores viderentur. Duo igitur exinde boves sacri: quorum Heliopolitanus diceretur Μνεῦις, Memphiticus autem Ἆπις: ut nominibus eos quoque distinguit Strabo lib. XVII. Unde Apim διακριτικῶς b *Memphitem bovem* appellat Tibullus lib. I, eleg. VII. Cumque Heliopolitani suum dicassent Soli; Memphitæ suum sacrarunt Lunæ: quod traditum Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. XI. Utrumque tamen Osiridi dicatum, ait Diodorus in primo. Et favet de Apide etiam Plutarchus lib. de I. & Osir. ubi ex Ægyptiis se sacerdotibus ait accepisse, Apim eundem esse ac Osirim; ipseque Apin esse Osiridis animam arbitratur. Facileque hæc conciliantur. Nam Μνεῦις est Osiris antiquior, qui cum Iside agriculturam docuit Ægyptios; sive is Mitsraim, sive Menis: Apis verò est Osiris junior, qui proprio nomine Iosephus. Honoratior eorum Apis: nempe quia recentius & excellentius esset beneficium Iosephi, quàm Menis. Interim vetustate priores ferebat Μνεῦις, unde Heliopolitani, cùm viderent, majorem esse gloriam bovis Memphitici, oggerebant, Μνεῦιν suum esse patrem Apidis: puta quia ad Μνεύιος exemplum Apis esset inductus. Hæc nos docet Plutarchus, memorato sæpius libro de Iside & Osiride. Sed pro Μνεῦιν, (ut est in Aldina, Stephanica, & nupera Parisina c) literæ unius trajectione Μνεῦιν reposuimus; prout alii eum vocant scriptores. Verba ejus sunt: Ὁ δὲ ἐν Ἡλιουπόλει τρεφόμενος βοῦς, ὃν Μνεῦιν καλοῦσιν, (Ὀσίριδος δὲ ἱερόν, ἔνιοι δὲ καὶ τοῦ Ἄπιδος πατέρα νομίζουσι) μέλας ἐστὶ καὶ δευτέρας ἔχει τιμὰς μετὰ τὸν Ἆπιν. *Bos verò, qui Heliopoli nutritur, dictus Mneuis (Osiridi autem est sacer, ac plerique Apis patrem arbitrantur) niger est, ac proximos obtinet honores post Apim.*

b Distinguendi causa.

a Ann. 1614.

Superest, ut eadem pauca confirmem ex Apidis, & Sarapidis nominibus. Cùm Ægyptiacam linguam, & Hebræam, discrepasse quidem in non paucis; attamen in plurimis etiam convenisse constet: facile adducor, ut credam, *Apis* nomen fuisse illud, quo Iosephus in sacris nuncupatus. Nempe ut exprimat Hebræum אָב, ab, *pater*. Unde Syriacum *abba*, syllabâ κατ' ἐπανάληψιν reduplicatâ: atque ab hujus posteriori syllaba est πάππας: ubi της vocis solùm productio est; ut in μήτηρ, θυγάτηρ, & similibus. Imò quia pater quis non solùm ἀμέσως b dicitur; sed etiam avus, proavus, abavus, atavus, tritavus; quin horum quoque genitores: eò Latini ex Hebræo אָב, ab, formarunt *avus*. Nam B, & V commutantur: unde βικίον, *vicia*; βέλομαι, *volo*; ὄροβος, *ervum*, & similia. Iam verò quæ appellatio Iosepho accommodatior, quàm *ab*, sive patris? Quippe qui nutricius totius fuerit Ægypti, quales κατὰ μεταφορὰν *patres* dicti: ut *nutrix* Plauto *altera mater*; quemadmodum superiùs c vidimus. Ipse etiam Iosephus Genes. XLV, 8, ait fratribus suis, ad patrem Iacob, quò eum adducerent, reditum parantibus, se constitutum esse לְאָב לְפַרְעֹה, *in patrem Pharaonis*. Imò fortasse eodem pertinet, quòd Pharaonis jussu acclamatum ante eum אַבְרֵךְ, *abrech*: quod Onkelus componit ex אַב, ab, *pater*, & רֵךְ, rech, *rex*. Hoc enim [illegible], rech significare, auctor quoque est R. Salomon Iarchi. Etiam *patris* ei vocabulum convenit, si placet interpretatio R. Iuda, qui (ut idem Rasi tradit) conflatum arbitratur ex אַב ab, *pater*, & רַךְ, rach, *tener*: quod fuerit ab רכך, *mollescere, tenerum reddi*. Ut *pater* dicatur, ratione senilis prudentiæ: *tener*, propter juvenilem, ac teneram ætatem. Nam XXX duntaxat annorum erat, cùm ad præfecturam Ægypti evectus fuit. Nec ignoro, quia ברך, *barach*, interdum significat *geniculare*, sive *genuflectere*: eò Aquilam, & vulgatum interpretem, transferre, *genuflecte*: idque favente etiam Aben-Ezra. Sed B. Hieronymus, Quæstionibus Hebraicis in Genesin, hanc de *parente tenero* expositionem diserim præfert isti de *adgeniculatione*. Etiam priores interpretationes sequuntur Ionathan, & Hierosolymitanus, & paraphrasis Hierosolymitana: sed cùm de priori quidem vocabuli parte inter eos consensus foret; de altera autem fluctuarent: utramque expositionem conjunxerunt. Explicant enim, *pater regis tener annis*. Quare hæc quoque verisimile reddunt, quod dicebamus, Ἆπις, (ubi ις solùm [illegible] vocis est productio) esse vocabulum Iosepho inditum ob paternam [illegible] tam vel etiam senilem prudentiam: quomodo iidem [illegible] omæ *Patres*, & *Senatores*.

c Cap. 19.

b Immediate.

Accedo nunc ad Sarapin, ut Græci fere vocant; sive Serapin, ut Latini sæpius dicunt; [illegible] τετρα[illegible]γραμμάτου d, ut eum nuncupatum ex veteri constat epigrammate, item Hesychio in [illegible] γράμματον. Eum esse Iosephum, colligere etiam est ex eo, quòd modium capiti superimponerent, ut est apud Rufinum Hist. Eccl. libr. II, cap. XXIII. Cum autem variæ ejus rei caussæ [illegible] ferantur, maximè placet [illegible] quòd subjungit, frugum largitatem eo indicari. Suidas similiter in Σάραπις ait, μέδιμνον [illegible] ἐπὶ τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν· *modium habere in capite, & cubitum.* Ibidem legas, à quibusdam Iosephum putari. Eamque sententiam confirmat, quòd idem sit Serapis, ac Apis, quemadmodum ex Ari-

d Deum cum nomine septem literarum.

stea

sta Argivo tradit Clemens Alex. in primo Στρωματέων: ex T[illegible] Varrone B. Augustinus lib. XVIII de C[ivitate] D[ei] cap. v. In eo interim pariter decepti, quòd intellexerint A[pim] regem Argivum, cum debuerint Æ[gyptium]; qui A[illegible] ut diximus, compluribus erat [illegible] utique Græci, ut aliis persuadere nationibus conati, Apim fuisse regem suæ gentis; ita etiam commenti sunt nomen Serapidis esse Græcanicum. Nam dici ex [illegible] [illegible], quòd bos ille, qui Apis dicitur, fuerit ibi con[di]tus, & [illegible] sive sarcophago impositus; unde Sarapis dicatur quasi Sorapis. Traditum hoc Nymphodoro [illegible] de moribus Asiæ tertio, atque hinc Clementi [illegible] Stromateon; ex Clemente autem Eusebio lib. x de Præpar. Evang. cap. x[illegible]. Eandem quoque sententiam ex Var[rone] [illegible] Augustinum legas loco antè dicto. Ac sequi[tur] [illegible] quæ eam Suidas in Σάραπις: ut alios omittam. Sed de [hu]jusmodi compositione hybrida quid statui debeat, [illegible] [illegible]. Æque invitus subscripserim Julio Materno a, quando [illegible] dictum ait a Sara, & Apis, idque [illegible] pro[avi]pos fuerit Abrahæ, & Saræ. Nec enim credi[bile] est, Ægyptios de Saræ honore fuisse sollicitos. Veri[si]milia [illegible], quæ deinceps adferam. Uti quod, quia A[pis] idem, ac Osiris, ut ante vidimus, eò arbitrantur, es Osir & Apis, prius fuisse Osirapis, postea, præcisâ principe literâ, vel ejectâ tertiâ, [illegible]que trajectis, Serapis. Hoc apud Clementem Alex. exstat in Protreptico. Nec minus tamen placet, esse ex שור sor, quod bovem notat, & Apis, ut significet bovem patrem: hoc est, patrem regni Ægyptiaci Josephum, symbolo bovis [signat]um. Vel [illegible] sit ex Apis & שר, sar, hoc est princeps, quasi dicas, princeps Apis. Nam שרר, sur, Hebræis notat dominari: unde שר, princeps. Ut Sar sive princeps pincernarum, Gen. XL, 2, & Hos. III, 4: Non (est) rex, non est שר, princeps. Unde liquet, Sar Josepho meliu[s], quam Pharaoni convenire. Eoque Apim potius esse J[o]sephum: uti superiùs etiam ex Deuteron. X[XX]III, [illegible], c[o]ligebamus.

Sed quæcunque de Serapide hactenus diximus, planè corruunt, si, quod Scaliger etiam putavit animadversionibus Euseb[i]anis b, Serapis fuit Deus Ægyptiorum non patrius, sed, ut Attici dicebant, ἐπίθετος, sive inquilinus. Nempe eo est compulsus, quòd Tacitus in quarto Historiarum dicat, Ptolemæo Lagidæ in somnio præceptum à D[eo], ut suam a[ccersere]t effigiem Ponti urbe, Sinope: cui tum Scydrothemis [im]perabat. Ea ubi Alexandriam [illegible], fugens à rege conditum d[elu]brum, in quo effigies hæc re[illegible]eretur. Hin[c] [illegible] vir summus, Sarapin esse numen Sinopense, no[n] [ori]gine Ægyptium. Sed faci[le] est hunc ictum exire. Pr[imum] [illegible] famæ certo. Nam ipse agnoscit Tacitus, alios putare, numen hoc Seleucia Syriæ arcessitu[m], idque à Ptolemæo Euergete. Eam Isidori [illegible] fuisse sen[tentiam] [illegible], testis Clemens A[lex.] Admonitione a[d] [Ge]ntes. Sed majus illud, quod sententiam illam ex ore[illegible] hominis [posse] refutare. Nam ait Tacitus, apportato Alexan[dria]m S[inope]nsi numine (verba ejus sunt) templum pro magnitudine urbis exstructum, loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic [sacellu]m Serapidi, atque Isidi, antea sacratum. Simititer [Clemens] Alex. nisi q[uo]d Ptolemæo Ph[iladel]pho donum [illegible] ait, idque quia famis tempore rex Sinopensis ab eo [illegible] frumento. Sic enim ille in Admonitione ad [Gent]es: Οἱ μὲν αὐτὸ ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων [Πτολ]εμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων βασιλεῖ [illegible] [illegible] δὲ λιμῷ [illegible] αὐτοὺς [illegible] κατ' Αἰγύπτου μετα[illegible] [illegible] Πτολεμαῖος, [illegible] [illegible] ἄγαλμα [illegible] [illegible] δεξάμενος τὸ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Σεραπίδος. Aliqui verò scribunt, grati animi ergo fuisse missam a Sinopensibus ad Ægyptium regem [P]tolemæum Philadelphum statuam Plutonis. qui [P]tolemæus eos fame laborantes, frumentum summitte[n]do, sibi [illegible]erat. Acceptam autem statuam con[stituis]se in promont[or]io, quod nunc appellant Racotim: ubi in honore antea fuit templum Serapidis. Si priusquam Deus ille Sinope adveheretur, jam fuerat Alexandriæ sacellum Serapidi & Isidi dicatum; non debent Alexandrini Sinopensibus Serapidem suum. Veriora igitur sunt, quæ postea subjungit Tacitus: Alii auctorem eundem Ptolemæum; sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclytam olim, & veteris Ægypti columen. Hæc optimè conveniunt cum iis, quæ antea diximus. Memphis enim, regiâ quondam urbe, tot pyramidibus inclytâ, Apis colebatur. Hinc Ptolemæus effigiem Apis sive Serapis arcessivit, inque nova Alexandriæ urbe constituit. Unde etiam Lilii Giraldi, viri licet non minoris judicii, quàm doctrinæ, error diluitur: ut qui, sexto deorum syntagmate, à Tacito proditum dicat, effigiem Serapis Sinope, vel Seleuciâ, juxta nonnullos, [illegible] Alexandriam esse delatam, [illegible] Memphim. Contrà enim Tacitus eos ait d[i]cere, à Ptolemæo Alexandriam esse deportatam Memphi. Nec multùm hæc abeunt ab eo, quòd Suidas tradit, Alexandrinos arcam, in qua corpus Apidis erat, à Memphitis accepisse. Et sanè Sarapin, non esse Deum Ægyptiorum adventitium, ut Scaliger sensit, imò & Tacitus magis verisimile putabat: etiam fidem fecerit Athenodorus, Sandonis filius, Tarsensis, atque, ut ex Luciani Macrobiis, & aliis, scimus, Augusti Cæsaris præceptor. Hic, teste Clemente in Protreptico, eo Sarapidis vetustatem adstruebat, quòd Sesostris, subactis Græcorum nationibus multis, reversus in Ægyptum, Osiridem, à quo genus ducebat, ab artificibus, quos secum adduxerat, effingi jusserit ex ramentis auri, argenti, aliis metallis, etiam gemmis ac lapidibus variis: quæ omnia levigata, contritaque, cæruleo imbuerit colore; unde nigricet color imaginis. Posteaque etiam subdit etymon illud antea allatum: videlicet ut, quia Apis esset Osiridis imago, ab Osiride, & Apide, pri[u]s dixerunt Osirapis, unde consuetudo fecerit Serapis, vel Sarapis.

Sesostris iste maximum, post Osiridem, è regibus Ægyptiis habuit nomen. Manetho Sebennytæ tertius est duodecimæ dynastiæ; quæ Diospolitarum fuit. Atque hoc antiquitatem ejus ostendit. Nam priorum XI dynastiarum tempora concurrunt, ac implicantur mutuò; ut antea diximus. De expeditionibus ejus, vide Herodotum in Euterpe. Ubi inter alia commemorat, ut in gentibus devictis columnas erexerit, ac si strenuè se gessissent, virorum jusserit insculpi naturam, verò muliebrem, si molles fuissent & [illegible] [illegible] add[i]t, se in Syria Palæstinæ conspexisse monumentum Se[so]stris cum muliebri genitali. [Q]uod indicium est, Palæst[in]os facilem de se victoriam præbuisse. Si Josephum audimus lib. VIII Antiqu[it]. cap. IV, est hic ille, qui Scripturis Sesak dicitur, LXX Susakim, I sive III Reg. XIV, 25, & II Paralipom. XII, [illegible], ubi legere est, ut templum spoliârit Hierosolymitanum, penè omnibus ablatis, quæ fecerat Salomo. Quod credibile est fecisse in Jeroboam[i] [gr]atiam, cui junctus erat affinitate. Nisi am[illegible] patriis ductus: quod verisimilius, si Sesak ille est Sesostris. Eusebius in Canone Chronico tradit, Roboam tempore regnasse in Ægypto Semendin, ac eo rege Susakim spoliâsse templum Salomonis. Quod si est, vel Susakim [al]ter dictus Semendis, vel [illegible] ut antea sæpe, plures eo quoque tempore regnarunt. Mihi tempora conferenti, [ma]xime placet sententia Josephi Scaligeri: qui censet, Sesak esse Susennem, ultimum in vigesimaprima, quæ Tanitarum est, dynastia, vel potiùs successorem ejus Sesonchin, qui primus est in vigesimasecunda Bubastitarum dynastia. Et nomen quoque sententiæ illi favet. Magna enim convenientia est inter Susak, vel Sesak, & Sesonchis, liquidâ, & terminatione, quæ à Græcis est, ablatâ. Sic Sesostris non paullo fuerit antiquior Sesako, vixeritque Judicum temporibus. Sive verò Sesak est Sesostris, ut Josephus putabat; sive, ut Scaligero visum, Susennes, vel Sesonchis: annis mul[t]o amplius sexcentis ante reges Ptole[m]æos vixerit Sesostris. Imò si tempore eo [re]gnabat, quo apud Hebræos potestas penes Judices fuit: annis amplius octin-

a De errore prof. relig.

b Num. [illegible] xxx.

octingentis fuerit ante Euergeten: quem Isidorus, ut diximus, effigiem Serapis primum Alexandriæ repofuisse arbitrabatur. Ut minime dubium sit, quin Serapis non ἐπήλυδα a, sed αὐτόχθονα b fuerit Ægyptiorum numen.

a Adsci tum.
b Patrium.

De structura Serapei Alexandrini, qui volet, Ammianum Marcellinum adeat lib. XXII, Prosperum Aquitanicum lib. II de Prædictionibus, cap. XXXVIII: imprimis vero Rufinum lib. II Histor. cap. XXII. Roma verò ægre cultum Serapidis admisit, nec nisi extra Romam. Quippe Serapeum intra urbem exstruere non licuit; ut testis Dio lib. XL. Unde scortillum illud Varri apud Catullum deferri ad Serapim cupit epigr. X.

CAP. XXX.

In cultu Osirida gemini, antea descripti, tertium accessit Osiris, sive Arabicus Liber, in quo Moses expressus. India nomine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, vel Arabia, aliaque terra ad Orientem ultra mare internum sita. Andromeda fabula iterum enarrata. An Busiris ullus fuerit, cum Herculis Thebani aut Isidis tempore regnaret, unus is sit qui edictum tulit de submergendis Israeliticis infantibus. Cum iis, quæ de Mose nato, exposito, aquis extracto, & matri reddito, Scripturis traduntur, collata, quæ de natalibus, & educatione Liberi produntur a gentilibus. Unde Moses vocatus. Idem, ut aiunt, appellatus Monius, Mises, Moso, Palæstinus, Joakim, & Melchi. De Antiquitatibus Pholensi suppositiciis judicium. Convenire Liberum, & Mosen, quod uterque bimater, & formâ præcellens. Liberum creditum in Arabia natum, quia inde Moses in Ægyptum concesserit, populum educturus Israeliticum. Nyssam sive Nisam Libero inclytam, quia Sina, quæ trajectis liceris Nisa, celebris sit lege illic datâ Mosi, & Israelitis. Existimo & Libero tribus, & Mosi. De utroque proditum, fabulose eos mare Rubrum, ac pugnasse cum rege Arabum: sed perperam hunc Lycurgum, regem Thraciæ, putari, qui Arabiæ rex fuerit. Unde fit, quod Liber mulieres habuisse in exercitu dicatur. Legifer & Liber, & Moses. Origo moris Mosen cum cornibus effingendi. In Liberi Orgiis repræsentata percussio petræ, quâ Moses aquam eduxit. Unde videatur originem cepisse, quod in sacris Liberi redimirent capita serpentibus. Caleb pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci caninum, vel venatorem, reddiderunt. Cur Libero attributus socius canis. Cur Canis astro datum aomen Mæræ, & postea attributa maturandi uvæ. Cur racemus ab exploratoribus terræ Chanaan vectis fuerit deportatus. Incredibilis magnitudo eius racemi descripta à Philone Alexandrino. Fabulosa racemi magnitudo currum suo pondere rumpentis.

Abundè de Apide, &, quod satis etiam, de Mnevi actum: quorum uterque sacratus Osiridi; ut ex Diodoro vidimus: nempe Mnevis quidem Osiridi seniori sive is idem ac Menes, sive is Mesotrim, pater Ægyptiorum, qui & in honorem ejus primum anni mensem *Mesori* nuncuparunt. Apis autem Osiridi juniori; quem esse patriarcham Josephum liquidò comprobavimus. Geminos hunc Osiridi tertium nunc operaddimus, à poetis & [illegible] descriptum in expeditione Liberi Indica. Nam idem Osiris, & Dionysius, sive Liber: ut inter alios testis nobis Nonnus in quarto Dionysiacon:

> —— Καὶ Αἰγύπτιον Διόνυσον
> Εἶδα φιλ[illegible] Ὀσιρίδ[illegible] [illegible] φαίνει.
> —— —— *Et Ægyptium Dionysii*
> *Bacchica quoque adeamus Osiridis Orgia monstrans.*

Hoc loco autem intelligimus, non recentissimum Liberum, Cadmi ex Semele nepotem. Sed neque antiquissimum illum, vini inventorem, quem Noe esse diximus. Imò nec ex intermediis antiquum illum Osiridem, qui proprio nomine Mitraim sive Methraim vocabatur, ac cum Libero confundi solet. Ubi neque æquè lem [illegible], de quo ex Diodoro vidimus. Sed illum expeditionem in [illegible] poetæ, & alii, describunt [illegible] Liberi [illegible] pedi[illegible] Indi[illegible]. Cui narrationi nihil veri subest, [illegible] propriè dictum [illegible] clarè ostensum [illegible] cap. XXV. S[illegible] fabula tamen illa quædam [illegible] veri [illegible] lineamen[illegible] Libero hoc intueamur divinum Mosen; per [illegible] capiamus Arabiam. Prisci quippe [illegible] ut [illegible] dictum XXVI, terras omnes ultra [illegible] mediterran[illegible] sitas Indiæ nomine nuncupabant [illegible] vel [illegible] Ovidius illud in primo de Arte Amandi [illegible] ab [illegible] oc[illegible] allatum:

Andromedam Perseus nigris portarat ab Indis.

Andromedam enim abduxit [illegible], Phœniciæ [illegible] tate; ut superius a monitum ex [illegible] cap. XIII, & XXXI. Atque apud eundem legas lib. [illegible], cap. V: *Bellua, cui dicebatur exposita fuisse Andromeda, ossa Roma apportata ex oppido Judææ Joppe, ostendit inter reliqua miracula in ædilitate sua M. Scaurus.* N[illegible] ad[illegible] stantur illi, quod ibidem b dicebamus, [illegible] ob[illegible] jicienda erat Andromeda (*Neptunium* [illegible] *ut* [illegible] Tullius in Arateis) intelligi vel navium [illegible] nomen hoc fortitam, quæ avectura erat A[illegible] vel principem piratica nobilem, quales [illegible] parantur maritimis: unde &, quod Andromeda [illegible] fuerit [illegible], ut a ceto devoraretur, interpretati [illegible] bere: ut sententia sit, coactum Cepheum huic piratarum principi filiam despondere, [illegible] bus suis liberum vellet. [illegible] pro veri[illegible] quidem amplectimur: & diu fuere hæ etiam cog[illegible] [illegible]sens. Sed enim postquam dies memoriam [illegible] magna ex parte deleverat, [illegible] occasio est præbita ex [illegible] prædone fabricandi [illegible], & [illegible] iter reliqua commu[illegible] fabulam. Quæ [illegible] multi jam seculis ex [illegible] populus [illegible] S[illegible] enim, [illegible] vulgi abutens, [illegible] Romanis, off[illegible], ne[illegible] jus ten, esse monstri illius marini, cui exposita [illegible] meda. Fuisse verò penè omnium opini[illegible] illa in [illegible] Phœnicæ, vel Judææ [illegible] auctor est lib. I, & XVI. At ptionem tamen loco refert alios Cephea, parentem Andromedæ, Æth[illegible] regem dicere. Nempe In[illegible], & Æthiopes, temp[illegible] antiquissimis [illegible] bantur [illegible], quicunque [illegible], viverent [illegible] re internum. Tales verò non Indi solùm, sed [illegible] Æthiopes, sive incolæ terræ Chus: quorum alii orientales, ut Arabes, [illegible] occidentales ut illi sub Æ[illegible]. Utrosque ei [illegible] esse Æthiopes, [illegible] ex [illegible] Homero, & aliis, constat. [illegible] Osindem hunc tertium, sive L[illegible] est, Arabicum, esse M[illegible] sem nostr[illegible] Ægypto natus fu[illegible] Arab[illegible] cum tamen [illegible], & [illegible] vocare possimus, discrimini[illegible] distinguatur ab antiquis Osiride [illegible], item [illegible] ratissimo Libero [illegible] issimus, sive unus ex duobus [illegible]. Alteram etiam causa [illegible] Moses [illegible] in Ægypto, [illegible] quidem quadraginta [illegible] annis cum imperio. Ut hæc, & alia, [illegible] præcipuum M[illegible] florum cum gent[illegible] Osir[illegible], & [illegible] fabulis conferemus.

Ordiar ab edicto Pharaonis ed[illegible], de masculis Israelitarum prole rec[illegible] aquis [illegible] mergenda. Sunt qui regem eum Busirim [illegible] fuisse ex[illegible] & [illegible] fabula [illegible] cepisse apud [illegible], de ma[illegible] Sed Strabo c illum fuisse Busirid[illegible] Diodorus [illegible] negat d, [illegible] ap[illegible] ferit. Isocrates, in laudatione Busiridis, agnoscit regem

c Lib. XVII.
d Lib. I.
e Lib. 4.

gem Ægypti Busiridem: sed poëtarum commentum arbitratur de occisis [illegible] p[illegible]ribus: atque hoc eo credibilius videri, quia iidem ab Hercule dicant [illegible]terfectum; quæ tempora plurimum differunt. Nam, inquit, ὁμολογοῦσι [illegible] τῶν λογοποιῶν, [illegible] δὲ Δανάης, Ἡρακλέα μὲν [illegible] γενεαῖς [illegible], [illegible] δὲ πλείοσιν [illegible] [illegible]. *Conveniunt inter historicos, Persea, Jovis & Danaes [illegible], quatuor ætatibus Herculem e[illegible] juniorem; Busiridem ver[illegible] plus quàm ducentis annis, [illegible] seniorem.* Verùm argumento Isocratis facile occurritur, quia multi fuere Hercules: ut nihil [illegible] necesse, Thebanum illum intelligere hoc lo[illegible]. Æ[illegible]tem ejus ex Busiridis ætate c[illegible]gere oportet. Bus[illegible] statuit Eusebius ad annum secundum post mortem Josuæ. At Herculem Tyrium id[illegible] retulerat circa tempus [illegible], quo M[illegible]ses in monte alloquio fruitus est di[illegible]no. Quare hac parte nulla est temporis pugna. Sed pugnant hæc cum iis, qui cruentum illud edictum de Hebræorum pueris à Busiride promulgatum arbitrantur. Nam [illegible] ejus auctor ante Mosem natum claruerit, necesse est. Sed succurrit I[illegible]crates, qui ait, Bu[illegible]dem ante Herculem fuisse generationibus [illegible], (quæ conficiunt annos cxxx) ac annis amplius ducentis. Quia amplius dicit esse annis cc, addamus annos xxx. In uni[illegible] ante Herculem anni sunt ccclx. At Hercules fuit Thesei æqualis. Is regnare incipit Eusebiano numero Dcclxxxii. Auferamus hinc annos [illegible]lx. Incidimus in numerum Eusebianum cccxxii. Hoc est, annum quartum ante Mosis natalem, qui refertur ad numerum [illegible]cxxvi.

Hujus ei[illegible] tempore Jochabed, filia, hoc est, neptis Levi, ux[illegible] A[illegible]ram peperit filium: quem veri[illegible] est octavo [illegible] c[illegible]mcisum: sed quod nomen tum acceperit, non [illegible] Scriptura. Clemens Alexandrinus ait, à parentibus Joachim vocatum. Porrò Jochabed, ne in periculum un[illegible] veniret familia, non ausa fuit detinere infantem ultra [illegible] tres mensium. Imponi igitur jussit in תבה, Thebath, ubi [illegible] [illegible]ίβιν, sed corrupte. forte rectius θῖβιν, ut est in Complutensi, vel potius θίβην, quod Hesychius expo[illegible] κιβωτόν. Notat Hebræam, *arcam*, sive *cellam* [illegible] & bitumine erat illita. Divinâ eadem provi[illegible] [illegible] & ora[illegible]) subnixa, fiscellam cum puero jussit [illegible]poni in Nilo: sed, ne undis auferretur, in care[illegible], sive p[illegible], ut vocat vulgatus interpres, qu[illegible] pap[illegible] in [illegible] fu[illegible] esceret. Etiam fibulam Ma[illegible] [illegible] eventum. Commode cum pedi[illegible], [illegible] Deo di[illegible]te, lotum se[illegible] processerat regis fi[illegible]a, [illegible] Therm[illegible]this, ut [illegible] A[illegible]panus, Josephus, Suidas. Locum & [illegible] & arun[illegible] num elegerat opaca, ubi [illegible] H[illegible]det fiscellam [illegible] [illegible] Jube[illegible] ergo ad se adferri. Scitulus erat puer: eò facilius misereretur: etsi matr[illegible] esse Israelitice facilè [illegible]ger[illegible] ex duro patris edicto, fortasse etiam ex cir[illegible]ione: Æg[illegible] enim eo tempore necdum circumci[illegible]bar[illegible]r. I[illegible]terim soror Maria accurrit: rogat Thermuthim, [illegible] sine dubio à matre edocta) vellet-ne [illegible] em Hebræam, quæ lactaret. Annuit illa. I[illegible] adiitus matri. Quæ quantum hauserat doloris, [illegible] ut verebatur, ami[illegible]: tanto delibuta est gaudio, eo [illegible]

[illegible] cum [illegible] conferamus, quæ de Liberi natalibus [illegible] Liberum apud se natum esse referunt [illegible] Orpheus in hymnis:

[illegible] μητρὶ [illegible] μελαίνῃ [illegible] [illegible]
[illegible] μα [illegible] ἀμφιπόλοισι τ[illegible].

[illegible] *[illegible], nigrum ferente Iside veneranda,*
[illegible] unà cum ancillis nutricibus.

[illegible] us [illegible] tuisse. Arcæ item memoria celebr[illegible] Brasiatas [illegible] Laconica. Verus apud hos tradi[illegible] erat, [illegible]um, simulac natus esset, arcæ inclus[illegible], & ita [illegible] situm. Hæc nosse poterant, quia Lacones, u[illegible] imus, vel Abramidæ, vel saltem essent [illegible] [illegible] ue maxi[illegible] Sed sacerdotes postea [illegible] pert[illegible] existimarunt, si fingerent, q[illegible] contigerant apud se evenisse. Ajebant enim, arcam illam, cui Liber fuerat inclusus, æstu suos ad fines delatam, puerumque apud se educatum: imò & inde esse, quòd cùm urbs sua prius diceretur *Oreata*, postea *Brasia* vocaretur, ἀπὸ τοῦ ἐκβεβράσθαι, quod valet *mari æstu ejecti*: quia nempe in eorum terram arca esset ejecta. Testis Pausanias in Laconicis.

Doloris matris ex amissio, gaudii ex recepto filio, imago erat in Osiridis sacris: ut superius vidimus. Quæ non solùm simulachrum sunt gestorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Osiris est Mesorum sive Misraim: sed etiam quatenus iis adumbratus est Moses, quem Liberum esse dicebamus.

Ex eo, quòd Moses aquis extractus, nomen ei factum משה, *Mosche*. De quo Exod. ii, [illegible] *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Mosen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe a משה, *extraxit, eduxit.* Ut non sit audiendus Flav. Josephus: qui eò quòd Græci Μωυσῆς scribunt, credidit esse ex Syriaco μῶ, *aqua*, & ὑσῆς, *servatus*, quod ab ישע. A μῶ etiam fuerit *Monim*: quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Esra. Imò in quibusdam Orphei versibus vocatur ὑδογενής, hoc est, ὑδατογενής, quasi dicas, *aquigena*. Ratio satis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & vestigia nominis *Moses* in Liberi sacris supersunt. Nam Orpheus in hymnis, sive potiùs Innis, Liberum vocat Μίσην. quod a vero nomine una aberrat vocali. Nec obstat, quòd Μίσην ibidem dicat ἄῤῥητον ἄνασσαν *indictam reginam*. Nam Διφυῆ, juxta Orpheum, sexum habuit utrumque. Imò Alexander Polyhistor tradidit, mulierem fuisse, nomine *Moso*, quæ leges tulerit Judæis. Dubium, utrum hæc ita perverterit gentilium malitia; an veriùs inscitia, quòd cum Μωσῶ vocarent aliqui, id crederent esse, ut Λητῶ, Σαπφῶ, Καλυψῶ, & similia. Plutarchus, libro de Iside & Osiride, refert, Osiridem, dum ab Iside per ancillas enutritur, vocatum Palæstinum. Fabula esto: attamen unde fabulæ origo, nisi quia puer esset Hebræus: Hebræi verò ex Palæstina, sive Cananæa profecti essent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Mose nostro habemus argumentum? Etsi verò hoc, quod diximus, uti simplicissimum, ita verissimum fuerit: non tamen absque eo nominis deforet ratio, longiùs licet arcessita. Ut si sic nuncupatum dicamus, postmodo Israelitis dux fuerit in Palæstinam tendentibus? Et quid si inter ancillas etiam censeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret? Potuit illa, Deo suggerente, nomen Palæstini imponere, etsi omen nesciret futurorum. Vel quid si nomen hoc habuerit à matre, priusquam exponeretur? Nam cùm hæc eum tribus adservârit mensibus, ut est Exodi ii, [illegible], qui[illegible] si interea sic vocarit, & mox quidem à circumcisione, hoc est, octava die: posteaque filio reddito callidè nomen reddiderit prius? Sed de postremo hoc dissentientem habemus Clementem Alexandrinum, qui lib. [illegible] Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuisse ait, non Palæstino, sed Joakim. Atque addit, postquam in cœlum receptus, & aliud accepisse nomen. Ἔχει δὲ [illegible] τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσται, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, postquam in cœlum adsumtus, ut dicunt Mystæ, Melchi.* Id significat, *Rex meus*. At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas: atque id nomen ei a matre lactante ait impositum. Puto, *Melchi* rescribendum. Sic quoque plenum fuerit omnis nomen. Sed Philo iste est scriptor supposititius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Judæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia. sed Latinorum, [illegible]corumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam Scripturæ securus adeò, ut crebrò ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. xi Locorum Communium, cap. vi

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur Βιμήτωρ, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. ii, 10. Unde & Stephanus protomartyr Act. vii: ἀνεθρέψατο αὐ-

[illegible] Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν. *Expo[situm] eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus curâ etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη [illegible] σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Ubi Clemens Alex. in I Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in V ait, Liberum [illegible] *[f]orma venustate aliis præstitisse.* At Exodi II, 2, dicitur mater Mosis, quia e[l]egantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imò Josephus Antiquitatum lib. IV, cap. V *a* narrat, ut eum adoptârit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι [illegible], *formâ divinus, & indole generosus.* Itaque puerum quoquo gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse. Et quid apertius illis Trogi, sive Justini in XXXVI historiæ Philippicæ? *Filius ejus Moses fuit, quem præter paternæ scientiæ hæreditatem etiam formæ pulchritudo commendabat.*

a Græc. et Lat. cap. 9.

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysa. Unde Diodorus in III, ait deportatum εἰς Νύσαν τῆς Ἀραβίας *b*. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

b Nysam Arabiæ.

> [illegible] Νύση, ὕπατον [illegible] ὄρος, ἀνθέον ὕλη,
> [illegible] Φοινίκης, σχεδὸν [illegible] ῥοάων.
> *Nysa jacet quædam, mons silvis floridus altis*
> *Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.*

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai, ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Unde Chronicum Alexandrinum *c*, ubi de XII claris montibus agit: Νύσσα, Σινᾶ ἐν Ἀραβίᾳ. *Nyssa, Sina in Arabia.* Atqui, vocali mutatâ, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa*. Ut verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quòd dicat aliquis, Liberum in Arabia, non in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est, quia Moses ex Arabia, ubi XL annis exulavit, in Ægyptum rediit, indéque se Israelitis in Arabiam præstitit ducem.

c Pag. 80.

Utramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Priùs illam exilii, cum, post interemtum Ægyptium, profugit in terram Madian. At φυγ[ὰς] Διονύσου, *exsilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus Θεραπευτικ[ῶν] serm. II *d*.

d Pag. 46. edit. Commelin.

Post XL exilii annos rediit in Ægyptum, inde eductu[ru]s Israelitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX Dionysiac[ῶν].

> Τρέμαλέοισι [illegible] πόδεσσι φυγὼν ἀκι[illegible] ὁδίτης
> Γλαυκ[illegible] Ἐρυθρ[αί]ου ὑπεδύσατο κύματα θαλάσσης.
> *Trepidantibus vero pedibus fugiens incomprehensibilis viator*
> *Flavum rubri subiit fluctum maris.*

Imuno, ut serviret argumento, a veritate abiit Nonnus. Cùm ille, Græcos [se]cutus, Bacchum intelligeret Thebanum, prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ & vicinis principibus bella gessit, ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poëta, teste Diodoro in tertio, tradi[di]t, in Arabia, dum regionem [illegible] peteret amicam, cum exercitu suo [illegible] se[d] Arab[um rex] Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænades, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenienter Nonnus libro eodem.

> Ἀραβίην ἐπέβαινε, καὶ [illegible]
> Νυσιάδος [illegible], [illegible],
> Καὶ πόλιν [illegible] [illegible] ἀνδρῶν,
> Ἔνθα τις Ἄρεος αἷμα [illegible]
> [illegible] Λυκόοργος [illegible]
> *Arabiam adscendit, & bene odoratam ob arbores*
> *Nysiaca [f]rondosum admiratus est jugum [illegible]a,*
> *Et urbem excelsam te[illegible] virorum [illegible],*
> *Ubi quis Martis anguinæ [illegible] habitabat vir,*
> *Valde [illegible] Lycurgus.*

Et post [illegible] nonnulla:

> Ἀραβίης [illegible] Δρύαντιάδ[illegible] [illegible].
> *Arabiæ rex [illegible], Dryantiades, Lycurgus.*

Quomodo vero victus a Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita, ut poëtarum more, duos immutat Liberos in unum confundens, seniorem, Jovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Jovis, & Semeles filium. Ob quam duorum mixturam [illegible] sententia est Liberum vocari διμόρφου, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV, Liberum [illegible] [illegible] [illegible] *circumduxisse exercitum non virorum modo, sed & feminarum.* At Moses totum circumduxit populum Israeliticum, in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Judæorum erat legislator: cui & [illegible] θεσμοφόρον tribui videas ab Orpheo [ob] duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in [hy]mnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*: [&] ταυρόκερως, *tauricornis*; & κερασφόρος, *cornige[r]*. Sic δικέρως [ἄναξ], *bicornis Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quindecimi. Etiam Euripidi in Bacchis a choro, Orphei exemplo, [ταῦ]ρος κερασφόρος [illegible] vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quòd radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraice est קרן, quod [seq]uendum R. Salomonem valet *lucem emittere instar cornu*. Nempe a קרן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu*. Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgata, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis. Fortasse autem exinde, quòd radii de capite Mosis prodeuntes referrent cornuum figuram, consuetudo manavit bibendi e cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVIII.

e Taurinorum Dom[ini].

De Mose legimus *b*, ut in solitudine Sin virgâ feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognoscimus ex Euripide in Bacchis. Ubi refertur, ut Agave, & Bacchæ cæteræ, Orgia celebrantibus, unaque earum petram percutiente, aqua emanarit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt

b Numer. cap. 20, vers. 11.

> Θύρσον δέ τις λαβοῦσ', ἔπαισεν ἐς πέτραν,
> Ὅθεν δροσώδης ὕδατος [ἐκπηδᾷ] νοτίς.
> *Thyr[su]m autem quædam arripiens percussit petram,*
> *Aqua pro[silu]it humor unde [ro]scidus.*

Numer. XXI legimus, ut cùm Deus [illegible] [illegible] serpentes [illegible] ignitos, qui [illegible] multitudine [illegible] Moses Dei jussu [illegible] [illegible] æneum, quem qui [illegible] cerent, sani [illegible] reddere[ntur] [illegible] in memor[iam] [illegible] rei in Liberi [illegible] serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Li[beri] [illegible] serpentes non nocere. Hunc [illegible] Euripides [in] Ba[cchis]: [illegible] [illegible]. *Et co[ron]averunt draconum coronis.* Catull[us] [d]e nuptiis Thetidis & Pelei:

> *Pars sese tortis serpentibus incingebant.*

Clemens [illegible] [illegible] ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην [illegible] [illegible] ἐστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν. *Bacchum Manolen celebrant [b]acchæ coronatæ anguibus.* Arnobius etiam in V, Bac[chanalia] agitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus*.

c Numer. cap. 13. ver. 31. Item cap. 14. v. 7. & 10.

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Juda, vel eo [illegible] [illegible], quòd ille, & Josua, [illegible] cæteris terræ exploratoribus, po[pulum] turbantibus, sese opposuerunt: unde & [illegible] [illegible] à [illegible] obruerentur lapidibus. Soli [illegible] terram ingressi sunt Cananæam.

d Numer. cap. 14, vers. 24, & 30.

Quia

Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eò & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox 1 Samuel. xxx, 14. Porrò כלב, keleb, *canis*. Unde ambiguitas 1 Sam. xxv, 3. Ubi Nabal dicitur כלבי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικός, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis *hondsch* dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Bylingeri editum κυνηγός, *venator*. Omnino autem כלבי, vertendum *Calebita*. Ita Targum, מדבית כלב, *ex familia Caleb*. B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb*. Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμίᾳ. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακώ, Medi autem *σπακα canem* appellent, ut est apud Herodotum in primo, & Justinum lib. 1. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem*. Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quòd donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret prædirus: ut est apud Nonnum in xvi Dionysiacôn *a*. Præmium etiam ejus cælum. Audiamus sermonem Liberi ad canem:

a Vers. 287. & seq.

> —— Χάριν δέ σοι πόνων μόχθων
> Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαῖραν,
> Αἰθέρος ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστράσιν ἀγλαὸν τεύξω
> Ἀγχὶ κυνὸς προτέρου, ὀπωρινὸν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
> Βότρυος ἐς λίπος οἶνον ἀκοντίζων σέθεν αἴγλην.
> —— *Gratiam tibi, laborum ego,*
> *Referam mutuam, post Sirium, stellam Mæra,*
> *Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam*
> *Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas*
> *Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.*

Ubi stellam Μαῖραν appellat Caniculam. Hesychius: Μαῖρα, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα· οἱ δὲ τὴν Σελήνην *b*. Et ingeniose satis pereruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mæram esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam, Nam Μαῖρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Josepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrem Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater, vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis ut ea ad primum Osiridem, non hunc debeant referri. Quam appositè verò Calebo promittitur, fore, ut inter astra relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex xii illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israelitas; quemadmodum diximus.

b Maira, sive Mara, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is ut Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus *c*) non tamen causa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israëlitas usque ad terram, non solùm lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Ut inde videri expressum queat, quod apud Euripidem in Bacchis chorus canit:

c Cap. 25.

> Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
> Ῥεῖ δ' οἴνῳ, ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
> Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς λιβάνου καπνός.
> *Fluit vero lacte terra,*
> *Fluit etiam vino, fluit & apum*
> *Nectare: Syriaci vero ut Libani fumus.*

Ac beatam adeò terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israelitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum giganteâ incolarum statura. Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus ut est Num. xiii, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæta monstraretur Israelitis. Erat enim ingens, & pulchra. quo accendi poterant Israëlitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus afferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratiâ necesse fuerit a duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς κατέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός. οἱ γὰρ βότρυες ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀπιστούμενοι τοῖς ὁρῶσι τοῖς κλήμασιν ἐμφερόμενοι, ἄπιστόν τι θέαμα. ἕνα γὰρ ἀποτεμόντες, καὶ δοκοῦ ἐκ μέσου ἀρτήσαντες, ἐκ τῶν ἀρχῶν ἑκατέρων, τοῦ μὲν ἔνθεν, τοῦ δὲ ἔνθεν ἐπιθέντες, οἱ νεανίαι διεκόμιζον ἀπ' ἀλλήλων διαδεχόμενοι, βαρυτάτου γὰρ ἦν ἄχθους, ἐκόμιζον. *Maxime autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cum resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cum duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Memini, ne καθ' ὑπερβολὴν *a* ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob vectis molestiam, & longitudinem viæ. Quousque verò nonnullis uvæ terris excrescant, docet nos egregius naturæ mystes Plinius lib. xiv, cap. 1: *Uva*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africa parte exsuperant.* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία? Ait, sic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde subjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ τοσοῦτον γενέσθαι τὸ μέγεθος, ὥστε ἅμαξαν ἐπ' αὐτοῦ ἀχθεῖσαν κατεαγῆναι μέσην. *Narrat Metrophanes, racemum istic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit disruptus.* O fidem levissimæ Græcorum gentis! Pueremulitae, si Divæ Fidei (sic loqui nunc liceat cum Gentilibus) periculum immineret, propter quod se occultare in terris cogeretur, uspiam se tutiùs absconsuram, quam apud Græculos? Nemo enim sapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in historia quidem, de qua sic Quinctilianus lib. ii, cap. ii: *Græcis historicis plerumque poeticæ similem esse licentiam.* Profectò vel de papyro currum istum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, sed mendacii hujus, crepuit medius.

a Per excessum.

Cap. XXXI.

Canobus sive Canopus Ægyptiis num à Menelao Atrida Diis additus sit, an longe eo antiquior fuerit, in utramque partem dissertatum. Successio regum Ægyptiorum à Cambyse, primo e Persis rege Ægypto, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bove a regibus Persicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adversus Persas rebellione. Ptolemæus Magnus sive Soter fatuâ sacerdotis Ammonis adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arsinoæ exstruendo, in quo simulacrum ejus nullo subnixum in aëre penderet. Ausonius in eo lapsus, ac fortè etiam B. Augustinus. Solis simulacrum Serapidis artificio adsurgens magnetico. Merum esse commentum de Muhammedis urna in aëre pendente. Antinous ab Hadriano Cæs. Diis Ægyptiis collega datus.

Diximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abrahamum patriarcham: tum aliis, qui postea, ante tamen Othonielis, ac Judicum tempora, floruerint.

Paullò verò post bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore usus fuerat, fanum accepit juxta ostium Canobicum. Strabonem vide lo xvii, & Eustathium ad Dionysii versum:

> Καὶ τέμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.
> *Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi.*

Quia verò gubernârat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν *a* legas apud Stephanum *b*. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem superârit, narrat Rufinus in secundo histor.

a Neptuni Canobi fanum.
b In Κάνωβος.

histor. Eccl. & Suidas in Κάνωπος. Ex quibus super re vulgatissima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in xi de honesta disciplina. Sed quod multis veterum proditum est, Menelaum hoc usum gubernatore: id negat Aristides oratione Ægyptiaca de caussis Nili crescentis. Ubi cùm dixisset, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuò subjungit: Ἔγωγε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τῶν φαυλοτάτων, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἀπηκριβωμένως μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ' αὐτὸ εἰς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς. ἀλλ' ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον ἐκ παρατείχου. Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσχάρακτον μᾶλλον. τὸ δ' ἐν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipsa Canobi urbe ex sacerdote non infimæ conditionis, multis antè seculis, quam eo veniret Menelaus, locum hoc nomen habuisse. Nec tamen ajebat, diserte ac totidem literis sic nomen id perscripsisse Ægyptios: sed sic ut vicinum esset, & quasi alluderet: Ægyptium vero illud difficilius exarari: nostrâ autem linguâ significare Aureum solum.* Meliorne hac parte Aristidis caussa sit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex similitudine nominum vel minima se occasio offerret celebrandi suos; nunquam religio fuit quidvis comminisci. Ut nihil fuerit mirandum, si, cùm numini Ægyptiaco audirent esse nomen, quale fere Canobi erat: avidissimè hanc amplexi sint occasionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo sic aliis persuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuisse Græcum. Verùm ex altera parte Aristidis illud caussam reddit suspectiorem, quòd ista scripserit persuasus ab sacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Christiana cùm alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto; summa caperet incrementa. Natus enim Aristides sub Hadriano imp. ac sub M. Antonino Cæs. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Assiduæ tum dissertationes erant inter Christianorum, & gentilium sacrorum antistites. Nostris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuissent, ac sæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc solo nomine in Deos relatus, quia gratus fuisset Menelao: illi nihil istorum agnoscere, sed quævis effugia meditari, ne inferiores Christianis viderentur: ut nihil novi fecerint, si Canobum esse vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

Vide quædam de ipso, notis in epistolam Hadriani Imp. de Christianis.

Ac hujusmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum suis paruere regibus: hoc est, usque ad Amasis filium Psammenitum à Cambyse devictum. Ad quæ usque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Mosaicis solùm temporibus, & aliquanto antè jam ab ætate Abrahami, locum habuisse; de quo ex Pentateucho liquet: sed etiam extremis; saltem ante tempora Cambysis, ut dixi. Unde apud Jerem. xliv, & xlvi, *Pharao Necho*, & *Pharao Cophra*. Sed *Pharao* tantùm erat dignitatis appellatio, ut proprio nomine opus esset distingui: quod Jeremias ostendit. Porro, ubi Cambyses Ægypti potitus, non eo deinceps loco Dii esse Ægyptii: quippe dominis tum Ægypti Persis; qui nec Deos agnoscerent animales, nec animantia muta pro symbolis Deorum. Itaque Cambyses Memphitas proceres, festum Apidos agitantes, interemit: postea Apide à sacerdotibus adducto, hos quidem flagris cædi jussit; Apidem verò, cùm ventrem ferire vellet, in femore vulneravit; unde is extabuit; postea clam Cambyse, à sacerdotibus est tumulatus: uti Herodotus pluribus narrat in Thalia.

Mansit autem Ægyptus sub Persarum imperio usque ad Artaxerxem Longimanum: cujus tempore Ægyptii Inarum, Psammetichi filium, regulum antè Libyæ, regem crearunt Ægypti. Atque, adjutantibus eum Atheniensibus, primò feliciter satis res Ægyptiis processerunt. Ubi verò Artaxerxes magnâ, quam in Cilicia exstruxerat, classe, pedestribus simul copiis, quas per Phœniciam deduxerat, victor evasit: Athenienses quidem dimisit, Inarum autem suspendit.

Exinde Ægyptii iterum esse sub Persis, usque ad tempora Darii secundi, sive Nothi: quando regem crearunt Amyrtæum Sebennitam: qui annis sex imperium tenuit. Post hunc quatuor rexere dynastæ Mendesii, Nepherites, Achoris, Psammites, & alter Nepherites. Hinc tres Sebennitæ, Nectanebis, Teos, Nectanebos. Posterior verò Nectanebos imperio est spoliatus ab Artaxerxe Ocho. Qui quo loco habuerit religionem Ægyptiam, argumento erit, quòd Apim mactavit, & inde eum, epulans cum amicis, absumsit. Unde Ægyptii Ochum appellabant *gladium*, ad asperos ejus mores significandos: quemadmodum testis est Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Qui & postea narrat occasionem illorum. Ochum enim à dicacibus Ægyptiis asinum vocatum. Tum illum dixisse. At asinus iste vestrum comedet bovem: hinc Apim mactâsse. Quorum auctorem laudat Dinonem. Atque idem apud Ælianum legas lib. iv Historiæ Var. cap. viii. Postea Ægyptus Persica juris mansit, donec devicto Dario Codomanno, regum Persicorum ultimo, in Alexandri Magni potestatem venit: qui eam annis tenuit quinque. Ut hic ab oraculo Jovis Ammonii sit Dei filius, Deusque habitus; nihil attinet reponere, quia fugit neminem. Post eum tenuit Ptolemæus Lagi filius: a quo deinceps reges dicti sunt Ptolemæi: sed sic ut cognomentis Philadelphi, Epiphanis, & aliis, distinguerentur. Lagiden hunc, qui & Magnus, & Σωτὴρ dictus, Rhodiis hoc agentibus, ut gratiam rependerent, ab oraculo Ammonis pronunciatum est, divinis afficiendum honoribus: unde lucus illi in urbe Rhodi sacratus, atque is quadratus, exstructâ ad latus quodque porticu stadium longâ; quam Πτολεμαῖον nuncuparunt. Lagidæ successit Philadelphus: qui postremò sororem duxit Arsinoen, antea Lysimacho, & Ptolemæo Cerauno nuptam. Quantopere amârit eam, argumento est, quòd Deorum cultu honorari cupierit. Plinius lib. xxxiv, cap. xiv: *Eodem lapide* (magnete) *Dinocrates architectus Alexandriæ Arsinoes templum concamerare inchoaverat, ut in eo simulachrum ejus in ferro pendere in aere videretur. Intercessit mors & ipsius, & Ptolemæi; qui id sorori suæ jusserat fieri.* Sed Ausonius hoc ita narrat, quasi eò rem perduxerit, quò volebat. Sic enim inquit Idyllio iii:

> *Conditor hic forsan fuerit Ptolemaidos aulæ*
> *Dinochares: quadro cui in fastigia cono*
> *Surgit, & ipsa suas consumit pyramis umbras:*
> *Jussus ob incesti qui quondam fœdus amoris*
> *Arsinoen Phari suspendit in aere templi.*

Ac planè censeo, eodem respexisse B. Augustinum lib. xxi de Civ. Dei, cap. vi: ubi ait, *in quodam templo, lapidibus magnetibus in solo & in camera, proportione magnitudinis, positis, simulachrum ferreum, aeris illius medio, inter utrumque lapidem, ignorantibus, quid sursum esset, ac deorsum, quasi numinis potestate pendere.* Ludovicus Vives tamen intelligi putabat signum Solis in Serapidis templo apud Alexandrinos. Sed obstat, quòd supernè illud magnetem haberet, parte infernâ non item: uti ostendunt hæc verba Rufini in secundo historiæ Eccles. cap. xxiii: *Signum Solis ex ferro subtilissimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis* (magnes) *cujus naturam ferrum ad se trahere, desuper in laquearibus fixus, cum temperatè sub ipso radio ad libram fuisset positum simulachrum, & vi naturali ad se raperet ferrum, assurrexisse populo simulachrum, & in aere pendere, videretur. Et ne hoc lapsu propero proderetur, ministri fallacia, Surrexit, ajebant, Sol, ut valedicens Serapi decedat ad propria.* Satis hæc ostendunt, non loqui Augustinum de Solis signo apud Alexandrinos: sed, ab Ausonio, vel aliis, deceptum, putâsse, esse simulachrum ferreum, quod inter duos magnetes constitutum in aëre penderet semper. Sed cautè, dubius ipse, locum, ubi simulachrum tale foret, silentio præterit. Nam Canopicum erat decretum, at non absolutum: Alexandrinum absolutum, sed supernè solum attrahebatur, idque tantùm Sole surgente. Nec sanè illius ab Augustino, vel Ausonio descripti, exstare arbi-

arbitror exemplum. Non quidem vulgatis me fugit opinio de arca Muhammedis cadaver continente, quam Mechæ, Arabiæ oppido, sic inter magnetes suspensam in æquilibrio ajunt sustineri. Sed totum hoc fabula est; quia, qua corpus ejus continetur, urna est lapidea, eaque non magnetis vi, vel arte alia elevata, sed humi sita; uti multi prodidere & superiorum, & temporis nostri scriptores; in his Gabriel Sionita, & Joannes Hesronita, Maronitæ, opusculo de variarum Orientis urbium religione ac moribus, quod translationi Geographiæ Nubiensis subjecerunt. Sed ut ad Ptolemæos redeam, non Lagiden solum sive Sotera, sed etiam uxorem ejus Beronicen; nec Arsinoën duntaxat, sed maritum etiam Philadelphum, pro Diis cultos, vetus indicat subscriptio simulachri Ptolemæi Euergetæ, quæ sic incipit: Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου, καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης θεῶν ἀδελφῶν, τῶν βασιλέως Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης, θεῶν Σωτήρων ἀπόγονος. *Rex magnus Ptolemæus, filius regis Ptolemæi, & reginæ Arsinoæ, Deorum, fratris sororisque; regum Ptolemæi, & reginæ Berenices, Deorum Servatorum nepos.*

Desiit Ptolemæorum imperium devictâ ab Augusto Cleopatra. Exinde Ægyptus sub Cæsaribus Romanis fuit. Sub his novus Ægyptus Deus ab Hadriano Cæsare amasius ejus Antinous: de quo Athenagoras in Legatione, item Tatianus, ac Theophilus, ac inprimis Origenes in tertio adversus Celsum Epicureum, hominem tam impudentem, ut cum gentilium ipse rideret oracula, ac sacerdotum imposturas: (quod non obscurè indicat Lucianus in Alexandro Pseudomante, quem Celso huic dicavit) nihilominus tamen eò impudentiæ deveniret, ut quæ Antinoi sacerdotes facerent, conferre auderet cum miraculis Servatoris nostri Iesu. Quo nomine accuratè ab Origene refelli meruit. Est & mentio ejus in veteri inscriptione Romæ repertâ in campo Martio ad Isidis: ΑΝΤΙΝΟΩΙ ΣΥΝΘΡΟΝΩΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩΙ ΘΕΩΝ a. Literæ unius errore apud Goltzium in thesauro rei antiquariæ ΣΥΗΘΡΟΝΩΙ editum est.

a *Antinoo eundem cum Diis Ægyptiis thronum occupanti.*

CAP. XXXII.

Catabathmus Deos Colunt patrios. Ammonis oraculum esse Chami, filii Noe. Exoriente salutari Evangelio Iesu, minus minusque illud consuli solere. Expensa veterum sententia, utrum propheta Nahum per No-Amon, *ac Ezechiel per* No, *Diospolin, an Alexandriam, intellexerit. Fana Batto constituta. Cyrenæorum conditori. Origo proverbii*, Batti Silphium. *Refellitur vir eximius super eo, quod putarit, Solini esse commentum de bono Silphii odore. Mopsus Afris Deus. Carthaginenses Herculi Tyrio decumas prædæ mittebant. Refellitur eorum opinio, qui Carthaginem censent exstructam à Zoro, & Carchedone: & quæ fabellæ hujus origo. Unde urbs* Carthada; *arx ejus*, Bursa *dicta sit. Dido culta pro Dea. Unde ea Elisa, unde etiam Dido vocata. Qua occasione Amilcar Pœnus à suis sit Diis adscriptus. De Philænorum aris mutilus Mela locus suppletus, sed Sallustii, aut Valerii verbis. Æsculapii templum Carthaginensibus, & unde cum habuerint cultum. Mauri coluere reges suos; in his Jubam.*

EX Ægypto eo in Catabathmon, vallem devexam, Africæ finem, ex eorum quidem sententia, qui Ægyptum Asiæ adscribere maluerunt. Hujus oræ (ut Mela ait lib. I, cap. VIII) *patrios servant Deos, ac patrio more venerantur.* Sed utrum Dii isti sint animæ defunctorum, an naturæ partes, an utrumque pariter, id verò non dicit Mela.

Hinc conferam me ad Ammoniacam regionem: cui nomen ab oraculo Iovis Ammonis. Numen hoc Diodorus in tertio fuisse ait Ἄμμωνα βασιλεύοντα μέρους τῆς Λιβύης· *Ammonem in parte quadam Libyæ regnantem.* Addit, ut uxorem duxerit Rheam, Cœli filiam, Saturni sororem. Quibus historia occultatur vetus, si Saturnum intelligas juniorem, hoc est, Noë: cujus nurus etiam vocare ejus sorores possumus; quia & Noe, & illæ, ab uno descenderant Saturno seniore, sive primo parente Adam. Nec obstat, quòd Libyæ regem nuncupet Diodorus. Nam inde hanc conjecturam cepit, quod in Libya ejus fuerit oraculum. Sed si sacram consulamus historiam, comperiemus, multò latiùs ejus patuisse imperium. Nam ex divisione terrarum inter liberos Noe, de qua superiùs diximus, liquet, sortitò illi obtigisse, & Cananæam, & Arabiam, & Ægyptum, & Æthiopiam, & Libyam exteriorem. Sed totum hoc subnixum est fundamento isti, Iovem hunc Ammonem esse eundem ac Ham, sive Cham, Noe filium; uti non semel diximus. Etiam vidimus, quam oraculum ejus consuli soleat à populis Asiæ longè remotis. Sed jam Strabonis ætate negligi cœpit: ut indicat lib. XI: Διόπερ καὶ τὸ ἐν Ἄμμωνι σχεδὸν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. *Itaque oraculum Ammonis propemodum est desertum, quod in honore prius fuit.* Magis etiam neglectum tempore Plutarchi: uti satis liquet ex iis, quæ scripsit de oraculorum defectu. Nempe quanto magis perrumperet lux Evangelii: tanto minus pretium erat tenebricosis dæmoniorum oraculis. Itaque temporibus Theodosii senioris despicatui planè erat: unde Prudentius:

Nec responsa refert Libycis in Syrtibus Ammon.

Videri autem possint oraculi ejus etiam meminisse Sacræ literæ. Ut Nahum III, 8: *Numquid melius tecum erit, quàm cum* נא אמון, *No-Amon*, Hoc est, *habitatione Amonis.* Nam נא ex נוה, *habitaculum.* Sed enim oraculo Ammonis non convenit descriptio civitatis No inter flumina mariaque sitæ, ut ibidem eam propheta Nahum depingit. Imò nec satis ea convenient est Diospoli: quam alii intelligunt, præeuntibus LXX, qui Ezech. XXX, 14, *No* vertunt Διόσπολιν. Favet quoque etymon. Nam נא *No* habitaculum, cui respondet πόλις, *civitas*: אמון, *Amon*, autem valet *Iovis*; secundùm illud Herodoti in Euterpe: Ἀμμοῦν Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. *Ammunem Ægyptii vocant Iovem.* Sed, ut dixi, adversantur ea, quæ de situ Urbis refert Nahum. Magis illa apta Alexandriæ, inter mare mediterraneum, & Mareotin, positæ: quam iccirco juniores ferè intelligunt; præeuntibus Hebræis, ac Chaldæis. Sed obstare videtur; quòd Nahum, & omnes prophetæ, etiam ultimus eorum Malachias, fuerint ante Alexandrum Magnum. Vidit hoc B. Hieronymus: sed ait, urbem *No* dictam, in cujus dirutæ solo exstructa sit Alexandria. Verba ejus sunt in Epitaphio Paullæ ad Eustochium virginem: *Urbs No, quæ postea versa est in Alexandriam.* Et ad prophetæ Nahum cap. III: *Hebræus, qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asserit: Nunquid melior es, quàm No-Amon:* & *ait, No Hebraice dici Alexandriam;* אמון *autem multitudinem, sive populos:* & *esse ordinem lectionis; Nunquid melior es Alexandriâ populosâ, sive populorum, quæ habitat in fluminibus; aqua in circuitu ejus? Non quod eo tempore Alexandria vocaretur: quippe quæ longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit: sed quia sub nomine primo, id est, No, semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populi.* Subjicit deinde, ut Hieremias similiter XLVI, 25, *No* pro *Alexandria* dixerit. Quare, si B. Hieronymum audimus, schema illud fuerit, quod Πρόληψιν appellant. Nam neque Scripturas illud refugere, ostendimus Institutionum Oratoriarum lib. V, cap. XI, sect. VII.

Hinc concedamus in Æthiopiam, quæ, ut Deos, coluit reges suos; ac privatim etiam alios, qui benefecerunt; ut planius faciam libro tertio, cùm de vivorum agam cultu. Regia ejus urbs Meroe fuit, ejusdem cum insula nominis. Ubi, ut Strabo ait in septimodecimo, præter Deum quendam barbaricum (cujus cùm nomen reticeat, neque nos dicere illud possumus) Deos venerati iidem, Pa-

 na,

ne, Herculem. Ac satis est verisimile, hæc numina eos ab finitimis accepisse Ægyptiis: quod si est, ea hic quoque locum habent, quæ superius de Ægyptiis illis retuli Diis.

Iter dirigamus ad Augilas, & Nasamonas, propero inde gressu in Cyrenaicam processuri. Nam jam cap. XI ostendimus, Augilas, Mela teste, colere Deos Manes. Pro quo Plinius ait *inferos*: uti & Solinus cap. XXXIV a, & Martianus Capella in VI. Defunctos verò intelligi, videre est ex iis, quæ de Nasamonibus prodidit Herodotus in Melpomene. Nam quæ de Nasamonibus Herodotus, hæc de Augilis Mela. Nec mirum, cùm populi sint finitimi in Marmarica; juxta Ptolemæum. Potuere igitur hæ gentes in eo Manium cultu convenire.

a Al. 31.

Cyrenenses regem Battum omnibus ornarunt honoribus, quibus reges priores: tum præterea ei statuere, ut Herodotus in Melpomene ait, τεμένεα καὶ ἱερωσύνας, *fana ac ceremonias*. Atque horum auctor iis, ut ibidem legas, fuit Demonax, ex Mantinea Arcas: qui, occasione oraculi Delphici, eò a Mantineis missus erat. Ille verò civilis solùm honos fuit, quòd Cyrenæi cuderunt nummum, in cujus parte una caput Ammonis, in altera caulis Silphii, cum inscriptione ΚΥΡΑ, hoc est, ΚΥΡΗΝΑΙΩΝ. Ubi Silphium expressere, quia hoc regem suum Battum donarant. Unde proverbium, Βάττου σίλφιον· *Batti silphium*, de honoribus raris. Et proverbii, & nummismatis hujus, auctorem habeo scholiasten Aristophanis in Plutum, act. IV, sc. III: præterea Hesychium, Suidam, & Apostolium; qui iisdem pene verbis rem describunt in Βάττου σίλφιον. Nummi ipsius picturam ex eo, qui fuerat Antonii Pilonis Medici, expressit Yvo Villiomarus, hoc est, Josephus Scaliger adversus Tuium lib. VIII, cap. XXIV. Maligne facit Tuius, in Assertionibus suis, quod fidem ejus nummi in dubium vocet. Interim ratio fugit Yvonem, sive Scaligerum, cùm a Solino solo censet laserpitio odoratam tribui radicem; imò id ejus esse commentum: cùm & Suidas ἡδύοσμον, *suave-olentem*, dicat: & Aristophanis scholiastes, tum in locum ante memoratum, tum etiam in Aves, Scenâ eâ, quam Neptunus sic incipit, Τὸ μὲν πέλαγος.

Ulterius est Africa propriè dicta; quippe interjecta inter Cyrenaicam, & Mauritaniam, secundùm Ptolemæum. Hic cultus est Mopsus vates: ut ostendunt illa Appuleji de Deo Socratis: *Pro numine postea ab hominibus proditi, fanis & ceremoniis vulgo advertuntur: ut in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Ægypto Osiris.* Puto, eum esse, non Mopsum Tiresiæ ex Mantone filia nepotem; de cujus in Cilicia oraculo antea vidimus: sed filium Ampyci, Argonautarum unum; de quo Apollonius, & Valerius Flaccus, in Argonauticis. Item Hyginus fab. XIV: qui prius quidem rectè Ampyci, & Chloridis filium appellat: sed postea scribitur: *Mopsus, Amyci filius, ab serpentis morsu in Africa obiit. Is autem in itinere accesserat comes Argonautis, Amyco patre occiso.* Ubi reponendum, *Ampyci filius*, & *Ampyco patre*: unde & Ovidius XII Metamorph.

Nec tu credideris tantum cecinisse futura
Ampyciden Mopsum.

Apud Statium etiam in III Thebaidos sic de eo Amphiaraus:

—— *Nec, me ventura locuto,*
Sæpius in dubiis auditus Jasone Mopsus.

Ubi sic Lactantius sive Lutatius interpres: *In tantum magnus fuit Mopsus in augurali peritia, ut post mortem ei templa dicata sint: a quorum adytis sæpe homines responsa accipiunt.* Quibus cultus fuerit locis, non addit interpres: sed de Africa credere debemus Appulejo, homini Afro; addo & mago, eoque oraculorum callentissimo. Proque hoc facere etiam videtur Seneca in Medeæ choro: ubi legas,

Idmonem, quamvis bene fata nosset,
Condidit serpens: Libycis arenis
Omnibus verax, sibi falsus uni,
Concidit Mopsus, caruitque Thebis.

Quamquam eo de loco non magnopere contenderim, cujus generis, quam variè eum distinguunt viri doctissimi. Sed ista, quam possint, maximè menti convenit Appuleji. Et favet Ammianus in XIV, ubi perperam quidem Argonautam Mopsum in Cilicia cultum; at rectè eum in Africa mortuum tradit.

In Africa propriè dicta etiam fuere Leptitani, quibus cultus Severus Imperator, civis suus. Spartianus in Severo: *Horum igitur tantorum, ac tam illustrium virorum interfector* (Severus) *ab Afris ut Deus habetur.* Inque eadem Carthaginenses erant, Tyriorum coloni, ac propterea cultores numinum Tyriorum; de quibus antea diximus. In iis Herculis; cui propterea decumas proventuum mittebant: ut est apud Diodorum lib. XX. Exemplum ejus rei habemus in Carthalone: quem Carthaginenses Tyrum misere, ut decimas Herculi ferret ex præda Siciliensi, à patre ejus Maleo captas sicut Justinus narrat lib. XVIII.

Sed mittamus nunc Herculem Tyrium; quando & antea de eo diximus, iterumque agemus in numinibus Gaditanis, & Hispanicis. Cætera etiam prætereamus Carthaginensium numina, quæ cùm colonia illa duceretur, domo secum afferebant; deque illis solùm videamus, quæ postea receperunt: & quoniam ista fere apud gentes fuit consuetudo, ut eos, quibus urbes deberent originem sui, non pro parentibus modò haberent, sed etiam pro Diis: ab his deinceps nostra proficiscatur oratio.

De conditoribus Urbis, si Appiano a credimus, dissensus inter Phœnices & Carthaginenses fuit. A Phœnicibus enim creditum ait, Xorum & Carchedonem urbem eam exstruxisse; a Carthaginensibus autem, Didonem. Phœnicibus assentiri non possumus. Nullus enim Xorus fuit: sed fabula de conditore hoc ex eo cœpit, quòd Carthago esset Tyriorum colonia: at Tyrus Phœnicià linguâ צור *Tsor* diceretur. Græcis quippe nulla vox incipit à T S: sed pro duplici Tsade sive T S, habent K S sive Ξ, unde multo plurima inchoant. Ergo pro Τσῶρος dixere Ξῶρος. Nisi pro *Xoro* scribendum *Zoro*. Quippe in Eusebii Chronico legas ex Philisto, Zorum & Carchedonem esse Carthaginis conditores. Ubi Græcè apud Syncellum Ζῶρος. Et sane Z propius abit a Tsade. Nam Z valet *ds*: ut φράζω fit φράσδω, pro quo Dores κατὰ μετάθεσιν, φράδσω. Nec ullus Carchedon urbem exstruxit: sed urbs ea à Tyriis vocata *Carthada* b; pro quo Græci dixere Καρχηδὼν, uti Latini *Carthago*. Carthada autem appellata est ad discrimen arcis: uti hodieque crebrò inter *arcem* & *oppidum* distingui solet. Vocabulum *Carthada* Solino c exponitur *Civitas Nova*: uti Καρχηδὼν Stephano Byzantio καινὴ πόλις, aliis νεάπολις. Nempe ex Arabico קַרְיַת גַּדָּא, *carta gadda*. Nam Arabum & Tyriorum lingua eadem. Vel ab Chaldæo קַרְתָּא חַדְתָּא, *carta chadatta*. Quod Hebraicè קרת חדשה, *kereth hadascha*. Arx dicta iis, uti & Hebræis, בצרה *botsra*, hoc est, ὀχύρωμα, πύργος, *arx*, *munimentum*, *burgus*. Sed Græci carent litera tsade: unde nunc T, nunc S omittunt. Itaque è *botsra*, T rejecto, foret *bosra*. Sed nec amant R post S: eoque trajectis literis, & vocali mutatâ, dixere Βύρσαν: quod idcirco Strabo in XVII ἀκρόπολιν sive *arcem* interpretatur. Ex his videmus, non modò, unde & *Carthago*, & *Byrsa*, nomen acceperint: sed etiam, non fuisse Carthaginem conditam à Xoro, & Carchedone; ut Tyrios tradere, ait Appianus. Quare nihil mirandum, si Xorus, & Carchedon, nusquam referantur in Deos. At contrà est de Elissa Tyria; cui natales Urbis tribuebant Phœnices. De hac ita Justinus lib. XVIII: *Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est.* Hanc *Elissam Tyriam quidam Dido nuncupant*: ut inquit Vellejus in primo. Priùs nempe vocabatur אֱלִישָׂה *Elissah*: cujus posterior pars שֶׂה, *agnus*: unde interpretantur *Dei mei agnus*. Nisi idem nomen ac prophetæ Elisæi, אלישע, quod à ישע, *salus*; ut sit *Dei salus*, vel *Deus salvans*. Apud Eusebium legas, Didoni priùs nomen fuisse Ὀρεγώ: quod nescio unde hauserit. Διδὼ autem, Hebr. דידו, *dilectulam* notat. Est enim diminutivum à דוד David, hoc est *dilectus*.

a Initio Libycorum & Punicorum.

b Solin. cap. 30.

c Cap. 30.

lectus. De quo tamen aliter veteres. Eustathius in Dionysium Ἐλίσσαν à Διδὼ exponit ἀνδροφόνον b. Servius P. Dan. in I Æn. ait Punica lingua notare *viraginem*: atque id nomen adeptam, postquam se in pyram conjecerat, ne, cujus animo semper obversaretur maritus (Sichæum Maro c, Sicharbam Servius d, Acerbam, vel Acervam Iustinus e vocat) ea animo adversante nubere cogeretur Iarbæ, Maxitanorum, sive Mazyum, seu Libyum Numidarum regi. At scriptor Etymologici magni, item Varinus Phavorinus, Διδὼ interpretantur πλανῆτιν, hoc est, *vagam*, *errantem*: quomodo dictam arbitrantur, quia Tyro profuga variè esset vagata. Porrò coacta Dido ab Afris solum emere Urbi: eoque & Carthaginenses quotannis pro solo urbis vectigal (*solarium* id Ulpianus f vocat) solvere cogebantur: cumque id, potentiores jam facti, intermitterent: bellum inde inter Afros, & Carthaginenses, coortum; ut est apud Iustinum lib. XIX. Sed, quod ajunt, Didonem tantum soli mercatam,

Taurino quantum possent circumdare tergo;

Ut est apud Maronem Æn. I; id planè fabulosum: multoque fabulosius, quod Iustinus ait lib. XVIII, emisse, quantum tegere possent pelle bubulâ. Nec dubitandum, quin, ad eum Iustini locum respexerit Servius, cùm ad superiorem Maronis locum annotat, *Non tegere*, *sed circumdare*. Nempe Iustini sententiam damnat. Sanè cum Marone etiam facit Livius lib. XXXIV: *Quantum loci*, inquit, *bovis tergo amplecti potuerint*. Et Appianus initio Punicorum, ὅσον βύρσα ταύρου περιλάβοι g. Interim & hoc Græculorum est commentum: cui præbita est occasio è voce βύρσα, illis *corium* significante. Nempe, more suo, omnium origines ex sua lingua petunt. At si accuratiùs inquisissent in res Punicas; vidissent, verum arcis ejus nomen, non βύρσαν esse, ut ipsi pronunciabant, sed *botsra*, atque id ἀκρόπολιν, sive *arcem* notare; ut antea diximus.

Satis diximus de urbis Dea, vel arcis conditrice. Postea verò & alios cultu dignati sunt divino. Ut Ἀμίλκαν, *Hamilcarem*: ut est apud Athenagoram in Legatione pro Christianis. Fuit ille è patre Carthaginensi, matre autem Syracusana: ac ob virtutem eximiam factus est Carthaginensium rex h, hoc est, dux: quomodo & *reges* eorum dicuntur Hanno i, Bomilcar k, Imilco l, alii. Post cladem suorum in Sicilia nusquam comparuit; etsi Gelo Syracusanus sedulò eum jussisset inquiri. Id unde fuerit, variè olim disceptatum. Interim hoc Amilcar consecutus, ut in Deos referretur. Quâ de re sic Herodotus in Polymnia: ἔστι δὲ ὑπ' αὐτῶν Καρχηδονίων ὅδε ὁ λόγος λεγόμενος, οἰκότι χρεωμένων, ὡς οἱ μὲν βάρβαροι τοῖσι Ἕλλησι ἐν τῇ Σικελίῃ ἐμάχοντο, ἐξ ἠοῦς ἀρξάμενοι μέχρι δείλης ὀψίης· ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ λέγεται ἑλκύσαι τὴν σύστασιν. ὁ δὲ Ἀμίλκας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐθύετο καὶ ἐκαλλιερέετο ἐπὶ πυρῆς μεγάλης, σώματα ὅλα καταγίζων· ἰδὼν δὲ τροπὴν τῶν ἑωυτοῦ γινομένην, ὡς ἔτυχε ἐπισπένδων τοῖσι ἱροῖσι, ὦσε ἑωυτὸν ἐς τὸ πῦρ· οὕτω δὲ κατακαυθέντα ἀφανισθῆναι. ἀφανισθέντι δὲ Ἀμίλκᾳ τρόπῳ εἴτε τοιούτῳ (ὡς Φοίνικες λέγουσι,) εἴτε ἑτέρῳ (ὡς Καρχηδόνιοί τε καὶ Συρηκόσιοι,) τοῦτο μέν οἱ θύουσι· τοῦτο δὲ μνήματα ἐποίησαν, ἐν πάσῃσι τῇσι πόλισι τῶν ἀποικίδων· ἐν αὐτῇ τε μέγιστον Καρχηδόνι. *Circumfertur verò apud Carthaginenses ipsos, ejus imaginem colentes, sermo istiusmodi: dum barbari cum Græcis pugnant ab aurora ad crepusculum (tandiu enim productum est prælium,) Amilcarem in castris permanentem sacrificasse, corpora integra in pyram aggerendo: sed cùm suos vidisset in fugam conversos, ita ut erat sacra occupatus, sese in ignem conjecisse, & sic combustum desiisse comparere. Sive verò hoc pacto Amilcar desiit conspici, ut Phœnices aiunt; sive alio modo, ut Carthaginenses, & Syracusani volunt: partim ei sacrificant Carthaginenses, partim monumenta exstruxere, cùm in coloniis omnibus, tum potissimum in Urbe Carthagine.*

Videntur & alicujus divini honoris argumentum esse aræ, quas Carthaginenses Philænis fratribus statuerunt. De iis vide sis Sallustium in bello Iugurthino cap. LXXIX, & Valerium Maximum lib. V, cap. VI. Eandem rem narrat Pomponius Mela lib. I, cap. VII: *Aræ*, inquit, *ipsa nomen ex Philænis fratribus traxere; qui, contra Cyrenaicos missi Carthagine, ad dirimendum ecaditionis bellum, diu jam de finibus, & cum magnis amborum cladibus, gestum; postquam in eo, quod convenerat, non manebatur, pacti de integro, ut quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum & memoriâ dignissimum facinus; hic se vivos obrui pertulerunt.* Sed locum hunc planè mutilum censeo: quia deest, quomodo pacti sint de integro. Quod his verbis Sallustius expressit: *Græci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Valerius autem Maximus idem aliis habet verbis: *Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent.* Quibus verbis usus sit Mela, difficile sit dicere. Sed mentem verbis Sallustii sic expresseris: *Pacti de integro, ut quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur: quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum, & memoriâ dignissimum facinus: hic se vivos obrui pertulerunt.* Ex Valerio autem Maximo suppleveris Melam hoc modo: *Pacti de integro, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent: quicquid de cætero esset, popularibus esset. Mirum*, &c. Ararum Philæni, vel Philænorum; meminit & Polybius lib. III, & X: item Strabo lib. III, & XVII, Plinius Hist. Nat. lib. V, cap. IV, Solinus cap. XXX.

Mirum verò Carthaginenses coluisse Æsculapii numen: de quo auctor nobis Strabo in XVII. Sic enim de Carthagine scribit: Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσα Ἀσκληπιεῖον, ὅπερ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἡ γυνὴ τοῦ Ἀσδρούβα συνέπρησεν. *Media in urbe, summaque ejus parte, ubi arx sita erat, nomine Byrsa, in ipso vertice fuit templum Æsculapii: quod Asdrubalis uxor, captâ Urbe, secum combussit.* Imò Livii quoque est lib. XLI: *Compertum tamen affirmarunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Loquitur de legatis Romanis Carthagine reversis, quos id de Persei legatis compertum ait. Sanè Æsculapius patriâ Messenius fuit; primoque ab Epidauriis in Argia divinos sui honores adeptus, exemplum mox reliquâ sequente Græciâ; ut diximus cap. XIII. Nec tamen tam existimem, Carthaginenses Æsculapii cultum ἀμέσως o accepisse à Græcis, quàm Tyriis. Nam Tyrus captam ante Carthaginem annis centum & octoginta sex nunc in Seleucidarum, nunc Ptolemæorum fuit potestate. Capta quippe Tyros ab Alexandro M. Olymp. CXII, an. I; Carthago autem excisa à Romanis Olymp. CLVIII, an. III. Intermedio tempore, & Tyros a Syromacedonibus, vel Ægyptiis, & Carthago à Tyriis, cultum didicerit Æsculapii.

Supersunt Mauri; quibus pro numine Reges sui. Unde Tertullianus Apolog. cap. XXIV: *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est; ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifestè reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen prætexunt.* Lactantius lib. I, cap. XV: *Hac scilicet ratione consecraverunt, & Mauri reges suos.* Præcipuè autem cultus Rex Iuba. De quo Minucius Felix in Octavio: *Nisi fortè post mortem Deos fingitis, & pejerante Proculo Deus Romulus, & Juba Mauris volentibus Deus est.* Quem locum sub Arnobii nomine Lilius Giraldus adducit: quia Octavius Minucii inscribi solet *Arnobii Octavus liber*. Minucio assentit & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Etiam Mauris Dea Varsutina. Tertullianus lib. II adversus Nationes, cap. VIII: *Quanti sunt, qui noverint visam vel auditam & Argatim* (pro & Argatim, scribendum Atargatim) *Syrorum; Cælestem, Afrorum, Varsutinam Maurorum.* Quod numen præterit in Apologetico: nec alibi legere memini: ut nec scire liceat, animale, an naturale fuerit numen.

a Perf. 195.
b Viri interfectricem.
c I Æn.
d Ibid. in Serv. P. Dan.
e Lib. 18.
f L. 1. §. 11. ff. ne quid in loc. publ. & in l. 38. § 4. ff. de leg. 1.
g Quantum corium bubulum comprehenderit.
h Herod. lib. 7.
i Periplo ejus, qui inscribitur, Hannonis Carthaginensium regis.
k Justin. lib 22.
l Oros. lib. 4, cap 6.
o Immediate.

Fortasse autem ejus, qui primus est *Juba* vocatus, id non proprium nomen, sed cognomen fuit: ut Nimrodi *Bel*, hoc est, *dominus*. Hanc suspicionem injicit summa cum nomine Dei τετραγραμμάτῳ convenientia. Siquidem aliqui id *Juabo*, *Jabo*, vel etiam *Jabe* extulerunt. Ἰάω summum Deum vocari, apud Macrobium a legitur. Ac agnoscit id in Dei nominibus Epiphanius Hæres. xl. Ubi & Ἰαβὲ dictum ait. Nempe, ut Theodoretus refert in Exod. Quæst. xv: Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβέ, Ἰουδαῖοι, δὲ Ἰάω. Ubi tamen vulgò Ἰα editur. Sed sic non fuerit tetragrammaton: quale esse id nomen, ibidem ait Theodoretus. Dixeris, nec Ἰάω esse tetragrammaton. Verùm cogitare oportet, Iones non habuisse vau literam; sed solos è Græcis Æoles, qui dixissent Ἰαϝω, ut Latini *Iavo*. Solent verò Græci pro litera vau, sive V consono, ponere B, vel diphthongum ΟΥ. Ita pro *Virgilium* scripsere Βιργίλιος, & Οὐιργίλιος. Nempe quia vau inter β, & υ, haberet medium quendam sonum. Diximus de isto abunde in primo de Arte Grammatica. In B convertitur, cum effertur Ἰαβὲ, de quo dictum: in ΟΥ verò abiit, qui scripsere Ἰαού. De isto sic Clemens Alexandrinus in fragmentis nondum editis: unde hæc adducuntur a summæ doctrinæ viro Joanne Crojo b: Καὶ τὸ τετραγράμματον ὄνομα τὸ μυστικὸν, ὃ περιέκειντο, οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται Ἰαού, ὃ ἑρμηνεύεται ὁ ὢν, καὶ ἐσόμενος. *Et quatuor literarum sacrum ac occultum nomen, quo redimiti erant ii, quibus soli adytum ingredi licebat, effertur* IAVE: *quod exponitur*, QUI EST, ET ERIT. Atque idem Crojus adducit scholion ineditum de jubilæo, quo vocetur Ἰωβὴλ: & ex eo, & Ἐλωαί, conflatum dicatur Ἰωβηλ, ut *Jubilam* sic dicatur, quasi annus numinis Ἰωβὴλ καὶ Ἐλωαί. Sed de etymo illo *Jubilæi* falli puto scholiasten: cùm nomen Dei tetragrammatum per י scribatur; *iobilam* per ב: puta יבל.

a Lib. 1 Saturn. cap 18.

b Sacrarum & Historicarum Observationum Parte 1, c. 13.

Cap. XXXIII.

Ad Celticam acceditur. Quam latè hoc vocabulum antiquissimis se temporibus extenderit; uti & Scytharum, atque Indorum. Quod Tubal existimetur Hispanæ gentis conditor, id videri originem cepisse ab Flavio Josepho. Refellitur hæc opinio ex Mose, Japheti filios ordine recensente: ex Josepho, singulis suas adsignante sedes: ex Ezechiele, Tubalidas conjungente cum Meseckitis, ac utrosque in Aquilonaribus populis numerante. Ficulneum esse argumentum, cùm Setubal Tubalis esse opus è nomine colligunt; præsertim cùm primitus aliud habuerit nomen, idque Salaciæ, ut videtur. Hispanos esse Iberum Asiaticorum colonos: si audimus Josephum, Varronem, Plinium, Abydenum, Megasthenem, Strabonem, Dionysium Afrum, & Socratem Scholasticum. Duæ alia ex Appiano sententia adducuntur. Refellitur Megasthenes de Hispanis à Nabuchodonosoro devictis. Iberes, & Albanos, præcipue cœlestia corpora veneratos. At defunctos tantum abesse, ut colerint Albam, ut in nec fas illos fuerit nominare. Cur per acinacen juraverint Scythæ. Martis cultus apud Accitanos. Maximè videri verisimile, Occidentalis, & Asiaticæ Iberiæ gentes, nihil præter nomen habuisse commune. Rejecta expeditio Liberi in Iberiam, & nomina Paniæ impositi à Panos præfectura. Spania, pro Hispania. Commentitius Lysus; unde tamen Lusitaniæ nomen petunt. Fanum Mnesthei. Emporitarum urbs à Massiliensibus condita; uti Massilia à Phocæensibus, Phocæa à Phocensibus. Cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam; imo horum exemplo etiam Emporitæ.

LUstravimus Ægyptios, Æthiopas, Afros, gentes ad Meridiem sitas. Nunc navi solutâ petamus Celticam: quo nomine veteres intellexere gentes positas ad Occasum: uti Septentrionales generatim vocarunt Scythicas; ad Orientem, Indicas. Unde Ephorus, Strabone in primo testante, prodidit, juxta antiquissimos mundum dispesci in quatuor partes: ac τὸ πρὸς τὸν ἀπηλιώτην, Ἰνδοὺς ἔχειν· πρὸς νότον δὲ Αἰθίοπας· πρὸς δύσιν δὲ Κελτούς· πρὸς βορρᾶν ἄνεμον Σκύθας· *versus subsolanum habitare Indos, versus austrum Æthiopas, versus occasum Celtas, versus boream Scythas.* Ubi velut meditullium orbis considerat, hinc Romanos, & Græcos; inde Ægyptios, & Afros; Græcæ autem nomine minoris Asiæ gentes comprehendit: hinc quadripartitò dividit cæteras nationes. Apud Dionysium quoque Halicarn. videre est libro VII, cùm dixisset, gentes tardè in deorum cultu à patrio ritu desciscere, pro exemplis mox adferre Ægyptios, & Afros, item Celtas, Scythas, Indos, aliasque nationes barbaras. Hoc enim ordine eas refert; ut liqueat, si non omnes, saltem prope omnes, in eo, quod dixerat, gentes convenire. Quemadmodum igitur, nunc pressiùs *India* vox sumitur; nunc laxius, quomodo & Arabiam, & Phœniciam, ac Chananæam, comprehendit; ut ostendimus, cùm de Hercule, ac Libero Indico, tractaremus: ita *Celtica* nunc pressè accipitur pro Gallia, imprimis Lugdunensi; nunc laxè pro gentibus cunctis ad Occasum sitis, potissimùm quinque illis, Hispania, Gallia, Britannia, Germania, & Illyride. Quod nihil opus probatu hoc loco, cùm abunde id ante nos egerint alii; præcipue in Germania antiqua Philippus Cluverius noster ὁ μακαρίτης.

In Hispania, ut latè hæc tellus patet, valde numinis cultus variatum, pro varia in eam gentium migratione. Nos ab incunabulis, quantum possumus, rem arcessemus, ut ita pareat tam diversi cultus caussa.

Primus omnium in Hispaniam venisse creditur Tubal, Japheti filius, Noë nepos. De quo tamen aliter B. Hieronymus in Ezech. XXXVIII: ubi *Tubal Italos* interpretatur. Sed utramque sententiam jungit in Jesaiæ LXVI, *Tubal*, inquit, sive *Tobel aut Italia interpretatur, aut Iberia.* Item Isidorus Orig. lib. IX, cap. II: *Tubal, à quo Iberi, qui & Hispani: licet quidam ex eo & Italos suspicantur.*

Hæc sententia originem cepisse mihi videtur ex Flavio Josepho lib. I Antiq. cap. VII, sive juxta Rufini interpretationem, XI: Κατοικίζει δὲ καὶ Θωβήλ Θωβήλους, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται. Ubi Rufini tralatio habet: *Condidit autem Jobel Jobelos, qui nostris temporibus Iberes appellantur.* Ita & MSSus noster, & edit. variæ. Sed satis ex Mose ac LXX liquet, *Tobel*, & *Tobelos*, rescribendum. Porrò verba Josephi de Iberis Europæ plerique intelligunt; Hispani imprimis; qua in sententia etiam fuisse Hispalensem Isidorum, ostendunt quæ ex eo adduximus. Similiter Rodericus Toletanus lib. I rerum Hisp. cap. III; alii item magno numero, quibus ideirco non insistam; præsertim quando id Hispani extra controversiam poni volunt: ut videre est ex Mariana initio lib. I rerum Hispan. cap. VII; ubi hæc de colonia à Tubale in Hispaniam ductâ, vocatur *magnorum virorum consentiens opinio*: & initio capitis VIII ait, id *in confesso esse*.

Equidem inclytæ Hispanorum genti neutiquam invideo Tubalem conditorem: quin hac parte, si sic illi videbitur, utroque, quod dicitur pollice faveam potiùs, quàm odiosè super tantillo contentionis duxero funem. Imò per me quoque licet, Tubalis filium cum Annio Viterbiensi, mirifico impostore, Iberum statuat, eumque & Ibero flumini, & Iberiæ terræ, de se imposuisse nomen dicat. Interea cur dissimulem, verisimiliter aliud colligi è Scripturis, & Josepho? Primum consideremus locum, ubi Moses liberos Japheti recenset. Est is Genes. X, 2: *Filii Japheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Javan, & Tubal, & Mesech, & Thiras.* Horum posteritas quas possederit terras, sic exponit Flavius Josephus.

A Gomer deducit Galatas: quo nomine intelligit Phrygiæ partem, ut Strabo vocat; quæ & Gallia Asiatica, & Galatia orientalis, & Gallogræcia. Non quasi hoc velit Josephus, Gallogræcos esse propaginem Gomeri: sed quia

quis censeat, veteres Γομαρεῖς loca tenuisse, quæ postea Gallogræci insiderint Gomeritis permixti. Neque sic excludit Cimmerios, unde Cimbri originem ducunt: neque item Comaros sive Chomaros, Melæ, Plinio, ac Ptolemæo prope Margianam, vel Bactrianam, constitutos. Quippe Gomeritarum gens in plures se terras diffudit, nomine pro dialecto nationis cujusque leviter variato.

A Magog verò Josephus descendisse ait Scythas. Quam sententiam quoque Hieronymus, ac Theodoretus, sequuntur. Ac aliqui etiam sub Magogæis comprehendunt Cœlesyriam, quia in illa Scythopolis; uti liquet e II Maccab. cap. XII, 30: imò & civitas Magog; quomodo à Syris Bambycen dictam, quæ aliter Hierapolis, auctor est Plinius lib. V, cap. XXIII; ubi & Atergatim sive Derceto in ea cultam ait. Satis etiam verisimile est, ab Magogæis sive Scythis esse *Mogor*: quippe progeniem Tartariæ, sive Tattariæ; quam Tartariam perperam vulgo nuncupant.

Sequitur apud Mosen Madai; quem idem Josephus Medorum facit auctorem: eaque sententia perpetuo ejus vocis pro gente hac in Scripturis usu comprobatur.

Idem ab Javan deducit Iones: qui priùs Ἰάονες dicti, sive Æolicè Ἰάϝονες: nempe ab Javan; ut ostendimus cap. XVIII.

Ab Thubal ait originem ducere Iberes: melius sanè, quàm Hebræi Italos, Epiphanius Thessalos, aliqui etiam Arabas. Tantum ne Iberos sive Hispanos capiamus; de quo postea dicam. Alii quia L & R crebrò commutantur, censent ex Τόβαλος vel Τύβαλος factum Ταῦρος: unde colligunt, Tubali sedem obtigisse ad Borysthenem amnem in Taurica Chersoneso, sive minore Scythia; quæ & Precopense regnum, & Tataria minor nuncupatur.

Sequitur Mesech sive Mosoch. Ab hoc ait descendisse Meschitas sive Meschinos, hoc est, Cappadoces; quorum princeps civitas Mazaca, postea dicta Cæsarea, Basilio episcopo inclyta. Sed per est verisimile, à Mesech, sive, ut LXX vocant, Mosoch, esse etiam Cappadociæ finitimos Moschos: quibus a Meridie Armeni, à septentrione montes Moschici. Regionis hujus Moschicæ, ut Strabo ait in XI, partem Colchi, partem Iberes, partem Armeni tenuere. Planèque eorum propago Moschovitæ.

Superest Thiras: a quo idem deducit Thraces. Hoc verò nomine etiam Getæ sive Daci, item Mysi, antiquitus vocabantur; teste Strabone lib. VII, & Pomponio lib. II, cap. II. Unde Herodotus non dubitat lib. V asserere, Thraces gentem esse post Indos maximam. Nempe quandoque Thracum, & Scytharum vocabula promiscuè usurpant veteres.

Hæc pluribus sum persecutus, quia lucem nobis præbent ad primas Thubalis sedes indagandas. Quippe cùm inter fratres, vel proximè saltem, habitarit; valde a vero abhorret, eum tam longe à consanguineis in ultimum recessisse Occidentem. Præterea hanc sententiam eo solidè censeo refelli, quod Thubalidæ referantur inter Syriæ Asiæque populos. Ut Ezechiel. XXXVIII, 2 ubi Gog vocatur caput, sive princeps Magogæorum, & Thubalidarum. Ac similiter XXXIX, 2: ubi dicitur Deus eos producturus è terra Aquilonari. Alibi etiam Mesech, & Thubal, conjunguntur, ut gentes conterminæ. Velut Ezech XXVII, 13, & XXXII, 26. Mesech verò esse septentrionalem Asiæ populum, satis convenit. Quamobrem & Thubal fuerit inter septentrionales Asiæ nationes; non in Occidente, eoque ultimo.

Valde verò mirandum est, quod aliqui obtendant, in Lusitania esse Setubal: quod oppidum à Tubale conditum ajunt. Et pugnat eo argumento etiam Delrius in Genes. cap. X. At quis veterum Geographorum, vel ex aliis etiam scriptoribus, Setubal oppidum nominavit? Quod arguit, non esse admodum vetustum. Vel si veteribus notum, alio id sub nomine erit; fortassis Salaciæ; quod Caroli Clusii, viri summi, nobisque in adolescentia non citra fructum cogniti, judicium erat. Salaciam verò in Turdetanis constituunt Plinius, ac Ptolemæus.

At non æquè adverser, siquis contendat, Iberes Asiaticos esse Thubalis posteros: atque eos coloniam duxisse in Hispaniam, fluvioque Iberi, item genti Iberiæ nomen dedisse. Hoc vuluit Josephus; cujus verba antea adduximus. Plinius quoque, Varronem secutus, Iberes, sive Iberos, primo loco collocat inter nationes, quæ ante Romanos in Hispania fixerint sedes. Sic enim scribit lib. III, cap. I: *In universam Hispaniam M. Varro pervenisse Iberos, & Persas, & Phœnicas, Celtasque, & Pœnos tradit.* Longè tamen aliter Megasthenes; qui Seleuci Nicatoris tempore rerum Chaldaicarum, & Assyriarum, historiam condidit: ex qua sic Abydenus apud Eusebium lib. IX præparationis Evangel. cap. XLI a: Μεγασθένης δέ φησι, Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδάσμον αὐτέων ἐς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. *Megasthenes ait, Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, atque adversus Libyam & Iberiam bellum gessisse, iisque subactis, partem eorum ad dextrum Ponti latus in coloniam misisse.* Strabo etiam in primo tradit, Iberos occidentales in loca ultra Pontum & Colchidem commigrâsse. Imò & similiter Dionysius in Periegesi scribit:

> Τῷ δ' ἐπι ναιετάουσιν ἑωθινὸν ἔθνος Ἰβήρων,
> Οἵ ποτε Πυρήνηθεν ἐπ' ἀντολίην ἀφίκοντο.

Quæ Priscianus ita reddidit:

> *Quem juxta terras habitant Orientis Iberes:*
> *Pyrenes quondam celso qui monte relicto,*
> *Huc advenerunt, Hircanis bella ferentes.*

Sequiturque hanc opinionem etiam Socrates Historiæ Ecclesiasticæ lib. I, cap. XVI. Non pauci tamen ab hac sententia recesserunt. Nam Appianus in Ibericis tradit, cùm aliqui putarent, Iberos Europæ esse προγόνους b Iberum Asiæ; alios contra existimasse, eos illorum esse ἀποίκους c: fuisse etiam, qui neutros vel progenitores, vel colonos arbitrarentur. Quomodo Ἴβηρ ratione gentis utriusque erit ὁμώνυμον ἀπὸ τύχης d, qualia Aristoteles vocat πολὺ ἀπέχοντα e: non verò ἐκ προαιρέσεως f: sive διὰ τὴν συγγένειαν g: ut idem distinguit lib. I Nicomach. cap. V, & Φυσικῆς ἀκροάσ. lib. VII, cap. I, item I Topic. cap. VI. De tertia hac sententia mox videro. De prioribus duabus sic statuo, multò esse verisimilius, Hispanos esse colonos Iberum in Asia: quàm ut contrà Hispani, per immensa terrarum spatia, ultra Colchidem commigrarint. Quod eo minùs arridet, quia ab Oriente propagatum est genus humanum. Placuit id tamen erudito viro Antonio Delrio, glossis in Genes. X: & quia Abrahamus Ortelius h, Geographus regius, civis ejus, (Antverpiensis enim uterque, sed Hispanus ille, hic Belgis ortus) somnium id vocare non dubitaverat; nec veritus ille hoc eum elogio ornare; *Somnium vocat civis meus Ortelius, homo diligentior, quam doctior.* Non est hic disserendi locus, cujus vel hic, vel ille, aut doctrinæ, aut judicii fuerit: uterque diffusâ lectione, deque studiis bene meritus. Solùm Delrio nunc ejusdem gentis, nec minoris judicii, Marianam opposuero: qui rerum Hisp. lib. I, cap. VII, censet, & flumini Ibero, & Iberæ terræ, ab Iberibus Asiæ factum esse nomen. Nolim tamen cum Ortelio, quod malè adeo habuit Delrium, contrariam sententiam vocare somnium: qua appellatione abstinendum censeo, ubi qui dissentiant, multos, & graves ex antiquis, pro se laudare possint auctores. Solùm somniasse dixero, qui primo id fuerit commentus: utcunque suum seu somnium, seu commentum, persuadere potuerit vigilantibus. Is mihi Megasthenes videtur, tantus admirator Alexandri Magni, ac Nabuchodonosori, ut utrumque Herculi præponeret. Huc pertinet, quod ab Hercule quidem susceptam diceret expeditionem in Indias: sed peregisse ea Alexandrum, ubi labor finisset Herculeus. Qua de re diximus cap. XXV. Atque idem, ut antea vidimus, clarè ait, Nabuchodonosorum fuisse Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον i. Hoc eo comprobat, quia Ægyptum vicerit, & Libyam, & Hispaniam. De bello quidem ejus adversus Ægyptios exstat in sacris literis. Et fortassè tum ulterius in Libyam est progressus. Sed de Hispania tentata,

a Sive pag. 243, edit. Rob. Steph.

b Progenitores.

c Colonos.

d Fortuito ambiguum, sive casu plura significans.

e Multum distantia.

f Consulto.

g Ob cognationem.

h In Thesauro Geographico, voce Iberes.

i Fortiorem Hercule.

ac devicta, figmentum est Megasthenis: qui, poëtarum more, ex vocabulo ambiguo occasionem arripuit fabulæ. Devicerat vicinos sibi Iberes. Hinc commentus, vicisse eum Iberos, hoc est, Hispanos.

Quod si Iberes ex Asia primi in Hispaniam sint profecti: non operosum adeo erit dispicere, qualis apud eos antiquissimis temporibus Deorum fuerit cultus. Nec enim facile solent Deorum gentilium cultores (ut verbis utar Dionysii) δυσμαθεῖν, ἢ μεταχειρίσασθαί τι περὶ τὴν πάτριον ἐξαλλάξαι τῶν θεῶν· *dediscere, vel aliquid immutare in patriis ritibus ac institutis, quibus sacra Deorum celebrantur.* Cultum igitur induxerint Iberes in Hispaniam, qualis apud eos, & locis finitimis, obtineret. At Iberes, gentesque vicinæ, cælum, & solem, lunamque venerabantur. De Albanis quidem, qui Iberibus contermini, sic Strabo in XI: Θεοὺς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην· διαφερόντως δὲ τὴν Σελήνην· ἔστι δ' αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον. *Deos colunt, Solem, & Jovem, & Lunam: præcipue autem Lunam. Cujus templum est Iberiæ vicinum.* Atque hoc, quod de vicinitate ejus templi addit, verisimilius etiam reddit, quod de Luna ab Iberibus culta dicebamus. Quare Iberes naturam potius, præcipuè cælestem, coluerint, quam defunctos. Quod de vicinis Albanis certissimum est. Nam his, ut ibidem refert Strabo, τεθνηκότων οὐχ ὅσιον φροντίζειν, οὐδὲ μεμνῆσθαι· *nefas est mortuorum curam gerere, aut mentionem facere.* Martem quoque ab Iberibus celebratum, credibile est: quia Iberia habuit homines, ut Strabo ibidem narrat, μαχίμους, Σκυθῶν δίαιταν ζῶντας καὶ Σαρματῶν· *bellicosos, & Scytharum more, ac Sarmatarum viventes.* Scythis verò cultum maximopere Martem, eique asinum sacrificatum, ex Apollodoro, & Callimacho, proditum Clementi Alexandrino. imò apud Thraces, qui antiquitus Scythis accensebantur, natum esse Martem, scripsit Sophocles: quemadmodum cap. XVI dicebamus. Quodque Scythæ per acinacen jurarent, ut Lucianus in Toxari refert; non tam eo videtur spectasse, quod acinacen crederent Deum; sed quia Martis esse symbolum putarent. Quare, si Hispani Iberum Asiæ fuerint propago, hinc fortasse Martis cultum acceperint. Martem quidem in Acci, Tarraconensis Hispaniæ oppido, divinos adeptum honores, testis nobis Macrobius lib. I Saturn. cap. XIX: *Accitani*, inquit, *Hispana gens, simulachrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes.*

Quamquam verò faciliùs in animum induxero, Iberes Asiaticos coloniam duxisse in Hispaniam, quàm Hispanos in loca Asiæ Septentrionalia: imprimis tamen eò propendeo, ut putem, neutros alterius originem suæ gentis debere: præsertim quando, ut Appianus ait, ἤθεσιν ἐοίκασιν, ἢ γλώσσαις· *nec moribus ulla ex parte, nec linguâ convenirent.* Et sanè Strabo etiam, etsi libro primo dixisset, Asiæ Iberes coloniam esse Hispanorum: ex libro tamen XI liquet, non abhorruisse ab eorum opinione, qui nihil eos nisi nomen commune habere arbitrarentur. Quæ si ita sunt, uti putamus; ex religione Iberum in Asia solide nihil de veterum Hispanorum religione colligatur.

Post Iberes Plinius ex Varrone subjungit Persas. Qui cùm solùm coluerint Deos φυσικοὺς, non item defunctos; ut ex Herodoto antea ostensum; non est quod hoc loco iis insistamus. Mirum verò, Varronem Pliniumque inter eos, qui coloniam duxerint in Hispaniam, reponere Persas; de quibus, hoc cùm argumentum tractant, tot silent auctores: præterire autem Græcos, de quibus tam multi loquuntur. Nec albâ tamen lineâ signamus omnia, quæ produntur de Græcis. Nam quid fabulosius, quam susceptam à Libero Thebano expeditionem in Hispaniam: eum re bene gestâ præfecisse genti Pana, cujus fideli operâ usus esset in bello: ab hoc regionem primò vocatam esse *Paniam*, postea *Spaniam*. Ita tamen Sosthenes in XIII rerum Ibericarum, & exinde Plutarchus junior libro de Fluminibus: atque è Latinis Varro, ex eo item Plinius, cujus mox verba adducam. Nempe prora & puppis narratiunculæ est similitudo vocabuli: quæ quàm fallax præbeat argumentum, nemo ignorat. Quod si meis insistendum conjecturis, verisimilius illi, qui ab inclyta Hispali prius Hispaliam, inde Hispaniam putant nominatam. Potius verò ex *Hispania* κατ' ἀφαίρεσιν *Spania* sit, quàm κατὰ πρόσθεσιν ex *Pania*, voce nulli usurpatâ. *Spania* crebrò legas in MSS. Curtii, Justini, Capellæ, atque aliis, etiam è Patribus antiquis. Quid mirum? cùm ipse usurpet B. Paulus ad Rom. XV, 24, 28. Frequens etiam apud Grammaticos vett. uti veterem Juvenalis interpretem sat. XIV, & alibi. In glossis item Benedicti Græcolatinis Σπανία, *Iberia*. Corruptissimè verò in membranaceis glossis nostris, hactenus ineditis: *Hesperia, spina*. Ubi legendum, *Spania*. Idemque error mox, cùm *Hesperidum* exponitur *spinarum*. Uo post aliqua, *Hiberia, spinea*.

Alterum etiam socium dedere Libero, nempe Lusum, imò & Lyssam. Plinius lib. III, cap. I: *M. Varro tradit, Lusum Liberi patris, ac Lyssam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum ejus, universæ.* Ita locus is bonâ mente legitur in antiqua Parmensi[a]: pro quo perperam in Dalecampiana, *cum eo bacchantium*. Apud Capellam est lib. VI, *a lusa Liberi patris*. Ubi rescribe, *à Luso*. Nisi Capella ipse corrupto usus sit Plinii codice; vel, Lusi illius ignarus, Plinii mentem corruperit. Utcunque est, Rodericus etiam Toletanus lib. I rerum Hispanicarum, cap. V, a luso Liberi sic Herculem nominasse Lusitaniam arbitratur. Quasi Liber, vel Hercules, Latinè sint locuti. Sed multo hæc aperta. Cum illis potiùs velitatio sit, qui Lusum, vel Lysum, Liberi comitem, nomen censent dedisse Lusitaniæ, sive malis Lysitaniæ: prout ea vox perscribitur, non modò in Strabonis, Athenæi, & Ptolemæi codd. sed etiam inscriptionibus antiquis. Sua verò sponte hæc corruunt, si cum Hecatæo negemus, Liberum in Hispanias venisse. Alter, scio, Diodorus: quem hac parte etiam sequi non dubitavit Mariana in primo rerum Hispanicarum. Verùm caput & fons erroris est, quòd non distinxerint inter Liberum Thebanum, & Herculem Tyrium, hoc est, Gaditanum; de quo postea agemus.

[a] Anno 1476.

Ulteriora ad tempora efferamus pedem. Æquè vanum de Olysippone conditâ ab Ulysse. Quam fabellam superiùs satis jugulavimus. Nec ea alio subnixa est tibicine, quam similitudine solâ harum vocum, Ὀδυσσεία, & *Olysippo*; prout vox ea scribitur in antiquis codd. cùm aliorum, tum Varronis lib. II rerum Rust. cap. I. Strabo in tertio hanc Ulyssis navigationem in mare externum comprobare conatur ex Hispanico Minervæ fano. Quasi non id à Phocæensibus, vel Græcorum aliis, esse possit. Dixeris, non magis absurdum esse de Ulysse, quàm de Menestheo: cujus Strabo non portum modò in Bætica agnoscit, sed oraculum etiam; quod ostendit, divinum esse honorem homini habitum Trojano. Atque hoc etiam Philostratum confirmare in quinto de vita Apollonii cap. I: ubi cùm dixisset, non Ægyptium tantummodo Herculem coli à Gaditanis, sed etiam Thebanum; qui cultus procul dubio à Græcis fuit: subjungit, ut magna etiam in veneratione iis sint Græci, præcipue Athenienses; eoque καὶ Μενεσθεῖ τῷ Ἀθηναίῳ θύειν· *etiam Menestheo Atheniensi sacrificare.* Sed facile his occurritur. Potuit enim hic Menesthei cultus esse ab appulsu ejus in Hispaniam; utcunque non fuerit profectus extra columnas Herculis. Præterea quid si & Ulyssis, & Menesthei veneratio, à junioribus sit inducta? Et profectò longe illud verisimilius. Nam & Themistoclem seculis aliquot juniorem, non divino quidem cultu dignati fuere, attamen heroico: ut cui ob res non terrâ modò, sed etiam mari gestas, æneam posuerint statuam Gaditani: cui etiam soleam ὥσπερ χρησμῷ ἐφεστηκότα· *sicut oraculo adsistere*: ut ibidem narrat Philostratus.

Ut verò Trojanis temporibus Hispanos non adierint Græci, postea tamen eò profectos, argumento fuerit Emporia, maritimum Indigetorum oppidum, à Græcis conditum. Livius lib. XXVI: *Ita (Scipio) ostia Tiberina profectus Pyrenes circumvectus promunturium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipsi a Phocæa sunt) copias exposuit:*

fuit: inde Tarraconem pedibus profectus. Idem lib. XXXIV: *Secundo vento Emporias perventum. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi; alterum Hispani.* Sic interpungo, distinguendo post *habebant*, & *Massilienses*. ut sententia sit, tam Emporienses, quàm Massilienses, esse oriundos à Phocæensibus. Plinius lib. III, cap. III: *Oppidum Emporiæ geminum, veterum incolarum, & Græcorum: qui Phocæensium fuere soboles.* Meritò autem Livius non tam ortos à Phocæensibus, quàm ab iis oriundos, ait. Quippe Emporium, sive Emporia (ut Strabo in tertio scribit) ἐστὶ Μασσαλιωτῶν κτίσμα, *Massiliensium est opus.* Sed Massilia a Phocæensibus condita est: ut propterea Emporienses etiam Phocæensium soboles dicantur. Ac habuere Emporienses & alias sub se civitates: uti Rhodopen, quam eorum esse urbem, Strabo ait: quamquam addit, quosdam *a* Rhodiis conditam dicere. Atque ex his facile est caussam cognoscere, cur Emporienses tantopere coluerint Apollinem, & Dianam. Nam, ut de Rhodiis taceam, quibus summa in veneratione Sol erat; unde & ingenti eum colosso honorarunt: Emporienses cultum Apollinis hausere à Massiliensibus, Massilienses à Phocæensibus, Phocæenses à Phocensibus, & Atheniensibus. Phocæa enim a Phocensibus condita, coloniam deducentibus Philogene & Damone Atheniensibus. Phocis verò celebrata imprimis templo Apollinis Delphici. Athenienses autem coluere Apollinem Delphinium; ut est apud Pausaniam in Atticis. Quare partim Athenis, Phocide partim, quæ Achajæ, sive Ἑλλάδος regio est, Apollinis veneratio illata Phocæam. Est ea in Asia civitas Ioniæ, juxta Stephanum. Ptolemæus Æolidi tribuit. Nempe de limitibus, ut fit, inter Iones, & Æoles, non semper convenit. Porrò tota Asia maximè coluit Dianam Ephesiam; Ionia imprimis, cujus civitas Ephesus. Hinc caussam cognoscimus, cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. Strabo lib. IV: Κτίσμα δ' ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία· ἐν δὲ τῇ ἄκρᾳ τὸ Ἐφέσιον ἵδρυται, καὶ τὸ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος ἱερόν· τοῦτο μὲν κοινὸν Ἰώνων ἁπάντων· τὸ δὲ Ἐφέσιον, τῆς Ἀρτέμιδός ἐστι νεὼς, τῆς Ἐφεσίας. *Massilia à Phocæensibus est condita. In arce est Ephesium, & Apollinis Delphinii fanum. Hoc quidem omnium Ionum commune est: Ephesium autem fanum est Dianæ Ephesiæ.* Non mirum verò, quod Apollinem Delphinium in omnibus ait Ioniæ oppidis cultum: quando, præter Athenienses, de quibus jam diximus, etiam coluere alii; in his Æginenses; non uno id loco testante Pindari scholiaste. Ac meminere Delphinii hujus Apollinis etiam Plutarchus in Theseo, Pollux lib. VIII, cap. X, & Laertius in Thalete. Ut verò à Phocæensibus Massilia, ita à Massiliensibus Dianæ Ephesiæ cultum accepit Emporium: quod disertim testatur Strabo lib. III; ubi cùm de Rhodope, Emporitarum urbe, esset locutus, subdit continuò: Κἀνταῦθα δὲ, καὶ ἐν τῷ Ἐμπορίῳ, τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἐφεσίαν τιμῶσι. *Ibi, & Emporiis, Dianam Ephesiam colunt.* Ac deinde addit, se caussam ejus velle exponere, ubi ad Massiliam fuerit deventum.

CAP. XXXIV.

Unde nomen Erythea. Aliam esse insulam Gadim Longam, in qua Julia Gaditana; aliam Erytheam, contra quàm Solino traditum. Tartesson quoque aliam esse à Gadibus; etsi aliter Plinio visum. Erythræo sive Rubro mari unde nomen. Phœnices ex eo dictos, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esavi. Tyrios ab Idumæis sive Esavi posteris genus ducere, post Plinii ac Solini auctoritatem, etiam ex Herodoto ac Procopio comprobatur. Unde fit, quòd Tyrius Hercules nonnullis vocetur Ægyptius. Herculem Tyrium juniorem, à quo Geryon subactus, videri a morte eodem templo ac sacris iisdem cultum, quibus vetus Tyriorum Hercules Melcarthus; sive hic Esavus, sive Tyria urbis conditor fuerit. Hispanos omnes esse Celtas; nec Celtiberiam *dici ex eo, quòd Galli in Hispaniam miserint coloniam; sed ut distingueretur à Celtis trans Pyrenæum. Portugalliæ etiam nomen non à Gallis esse, sed a populo Callaico, vel Cale oppido juxta Durium. Unde Cala dicta, conjectatum. Quando* Portucaliæ *nomen primum in usu esse cœperit.*

POst Iberes, ac Persas, quibus addidimus Græcos, Plinius, gentes eas memorans, à quibus coloniæ in Hispanias ductæ sint, etiam, ut antea vidimus, Phœnices recenset. Horum fuere & insulæ Baleares. Strabo lib. III: Σφενδονῆται δ' ἄριστοι λέγονται· καὶ τοῦτ' ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους. *Baleares optimi funditores habentur, & hoc maxime exercuerunt, ut fama est, ex quo Phœnices insulas eas obtinuerunt.* Eorundem colonia erant Gades: ut est apud Strabonem in III, Vellejum in primo, Plutarchum in Scipione, & alios, magno consensu. Vett. glossæ in Juvenalis sat. XI. vers. CLXII: *De Syris & Afris Gades condita est.* hoc est, à Pœnis, & Carthaginensibus. Atque antea diximus, à Punico *Gadir*, quod *sepem* notat (quomodo vocarunt, quia munimentum foret adversus Hispanos) esse Græcum Γάδειρα, terminatione A apposita: ut à *Gadir* est *Gades*, R in S converso: contrario more, quàm Spartani pro τιμόθεος dicebant τιμόθεορ; per [illegible]: ut ostendit ψήφισμα *a* Spartanum apud Boethium lib. I de Musica.

a Decretum.

Ab iisdem Phœnicibus est appellatio Erytheæ: quia Phœnices aliter dicti Erythræi, quoniam venissent ab mari Erythræo. Solinus cap. XXVI: *In capite Bæticæ insula à continenti septingentis passibus memoratur, quam Tyrii, à Rubro profecti mari, Erytheam; Pœni sua linguâ Gadir, id est, sepem, nominarunt.* Ubi eandem putat insulam *Gades*, ac *Erytheam*; contrà quàm alii tradiderant, etiam Plinius lib. IV, cap. XXII: qui interim convenit de Tyriis ab Rubro mari profectis, & inde Erythræorum nomine vocatis. Plinii sunt ista: *Gadis longa habet oppidum civium Romanorum, quod appellatur Augusta urbs Julia Gaditana. Ab eo latere, quo Hispaniam spectat, passibus fere centum, altera insula est, in qua prius oppidum Gadium fuit. Vocatur ab Ephoro, & Philistide, Erythia; à Timæo, & Sileno, Aphrodisias, ab indigenis Junonis.* Hinc de Gadi longa sic loquitur: *Majorem Timæus Cotinusam apud eos vocatam ait: nostri Tartesson appellant, Pœni Gadir, ita Punica lingua septem* (scribe *sepem*) *significante.* Ubi valde fallitur, cùm Gadem longam eandem censet, ac Tartesson; quæ in Bætica fuit. Tum de minori hæc subdit Plinius: *Erythia dicta est, quoniam Tyrii aborigine b eorum orti ab Erythræo mari ferebantur. In hac Geryones habitasse à quibusdam existimatur, cujus armenta Hercules abduxerit. Sunt qui aliam esse eam, & contra Lusitaniam, arbitrentur, eodemque nomine quondam ibi appellatam.* Diversa igitur Erythea, ac Gadis longa. Interim utraque Phœnicum opus: utraque etiam appellatione ipsâ originem indicat. Nam, ut jam vidimus, Ἐρύθεια est dicta ab Erythræis: Erythræi autem sunt Phœnices; qui hoc nomen adepti ab Erythræo sive Rubro mari, unde Tyrum venerant. Nempe *Erythræi* ab ἐρυθρὸν *ruber*: *Erythea* ab ἔρυθος, *rubor*. *Erythræum* autem mare hoc nomen accepit ab rege Erythra, ut gentiles vocant; qui in Scripturis Esau, vel Edom, quod idem ac *rufus*. Solâ igitur linguâ differunt, Hebræum *Edomi* sive *Idumæum* mare, Græcum Ἐρυθραῖον, & Latinum *mare Rubrum*. Quod si Tyrii sint profecti à mari Idumæo: non obscura fuerit ratio, unde vocentur Φοίνικες. Idem enim est Φοίνικες ac ἐρυθραῖοι. Nam φοῖνιξ idem ac ἐρυθρὸς, hoc est, *ruber*, sive *rutilus*; qui & *spadix color*. Itaque & Latini ex φοινικοῦς fecere *puniceus*: nempe uti ex φοῖνιξ *Pœnus*, unde *Punicus*. Quod verò Tyrios à mari Idumæo profectos Plinius, ac Solinus, dicunt: id proditum quoque ab Herodoto initio operis sui; ubi eximios Persarum tradere ait, venisse in Phœnicen ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης *a mari, quod Rubrum vocatur.*

b Salmasius, aborigines eorum.

catur. Ac Strabo quoque in primo, hanc quorundam esse opinionem memorat. Firmat etiam Procopius in Vandalicorum secundo *a*: Ἡ δὲ ἐπιθαλάσσια χώρα, ἐκ Σιδῶνος μέχρι τῶν Αἰγύπτου ὁρίων, Φοινίκη ξύμπασα ὀνομάζεται. *Litoralis omnis tractus, ab Sidone usque ad limites Ægypti, Phœnice vocabatur.* Ex his satis cognoscimus, Edom, hoc est, Esavi posteros à parente nominatos Idumæos: & hos habitasse ad sinum Arabicum, indeque dictum mare Erythræum sive Rubrum: à mari autem Erythræo profectos in regionem Tyri ac vicinam, indeque nomen Phœnicum accepisse: à Phœnicibus demque Hispanicæ insulæ nomen datum Erytheæ, quasi Phœniciam vel Idumæam dixeris.

a Pag. 135. edit. August.

Is, qui coloniam hanc duxit, ob fortitudinem vocatus Hercules. Geryonem enim cum fratribus regno excussit. Unde Justinus lib. XLIV: *Inde denique armenta Geryonis, quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tanta fama fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint. Porrò Geryonem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt: sed tres fratres tanta concordia extitisse, ut uno animo omnes regi viderentur.* Atque hic est Hercules ille Asiaticus, qui Herculis antiquioris cultum Gadibus induxit; ipseque cum eo coli meruit; ut mox plenius exponam. Gaditani verò ac Erythei cum Hispanis ope Carthaginensium feliciter bellum gerentes, hunc Herculis sui cultum etiam per Hispaniam propagarunt. Qua de re sic ibidem Justinus: *Cùm Gaditani a Tyro, unde & Carthaginensibus origo est, sacra Herculis, per quietem jussi, in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent: invidentibus incrementis novæ urbis finitimis populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus; auxilium consanguineis Carthaginenses misere. Ibi felici expeditione & Gaditanos ab injuria vindicaverunt, & majorem partem provinciæ imperio suo adjecerunt.* Subjungit deinde, ut eò missus sit Hamilcar imperator, magna cum manu ad occupandam provinciam: tum Hasdrubal: Hannibal denique, qui utriusque res gestas supergressus, Hispaniam domuerit universam. Atque hæc satis ostendunt, antequam Hispani cum imperio Romano religionem quoque reciperent, Herculem Tyrium coli ab iis solere. Quidam tamen Herculem hunc Ægyptium potius, quàm Tyrium, appellant. Uti Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. I: ubi de Gaditanis sic scribit: Ἐν τῷ ἱερῷ τιμᾶσθαί φασιν ἄμφω τὼ Ἡρακλέε, ἀγάλματα δὲ αὐτοῖς οὐκ εἶναι· βωμοὺς δέ, τοῦ μὲν Αἰγυπτίου, δύο, χαλκοῦς, καὶ ἀσήμους· ἕνα δὲ τοῦ Θηβαίου. *Aiunt, in templo eodem coli Herculem utrumque: sed nulla esse eorum simulachra, verum aras, Ægyptio quidem duas ex ære sine simulachro; at unam duntaxat Thebano.* Suspicor, promiscuam hanc appellationem, quam & Mela *b* firmat, ortam magna ex similitudine sacrorum inter Phœnices, & Ægyptios. Et fortasse classis ea, quæ in Hispanias coloniam duxit, non Phœnicibus modò, sed etiam Ægyptiis constabat: ut utraque ideo regio gloriam hujus sibi coloniæ vindicaret. Cùm verò ejusce coloniæ ducem statuimus Herculem Tyrium, non eum intelligimus, qui aliter Melicerta sive Melcarthus est nuncupatus; sed aliquem multò juniorem. Prior ille, quantum conjecturâ assequi possum, est Idumæus ille, qui Tyrum ædificavit. Solent enim, qui urbes exstruxissent, pro Diis haberi tutelaribus. Vel Idumæus ille conditor habuerit hoc honoris ipsi Edom sive Esavo, ut, quia pater esset Idumæorum, θεὸς πολιοῦχος *c* haberetur. At florentibus demum Tyriorum rebus, præque aliis maris obtinentibus dominium, missa in Hispaniam colonia fuit; cujus dux a rebus præclare in Hispania gestis Herculis nomen consecutus, Tyri natus, sed in Hispania denatus ac sepultus *d*. Atque ab hoc Hercule (quodcunque ejus verum fuerit nomen) in Gadium, & vicinis insulis, institutus fuerit antiqui Herculis, puta Tyrii, cultus: vel ipse etiam, ut coloniæ dux, divino fuerit honore affectus: vel quod maximè credibile est, ut coloniæ ille dux à morte est Herculis nomine appellatus, ita communi quoque cultu honoratus est cum Hercule illo antiquo, Tyriorum omnium parente, Deoque tutelari. Nam sæpius nationes in uno quasi numine plurium cultum conjunxisse, variis posthac exemplis comprobabitur. In hoc verò, & cætero Deorum cultu, etiam gentium aliarum judicio Gaditani fuere immodici, ac nimii. Sic enim de iis Philostratus lib. V, cap. I: Περιττοὶ δὲ εἰσι τὰ θεῖα· *circa divina modum excedunt.* Itaque, ut Latini loquebantur, non tam religiosi erant, quàm superstitiosi. Quippe, ut Cicero hæc distinguit in primo de natura Deorum, *in superstitioso, & religioso, alterum est vitii nomen, alterum laudis.* Epicureos excipe, quibus, quoniam omnis Dei cultus erat nimius, eò *superstitionem* ii simpliciter pro *religione* dixerunt. Hactenus de Hercule Tyrio, sive Gaditano.

b Lib. 3, cap. 6.

c Deus urbis præses.

d Mela lib. 3. cap. 6.

Non dubium verò, quin aliis etiam in Diis coloni isti sint Tyriorum exemplum secuti: uti & postea Carthaginensium, qui late in Hispania dominati. Sed cujusmodi ille cultus fuerit, non difficile erit conjicere ex iis, quæ de Phœnicibus, & Carthaginensibus, suo loco adduximus. Soli igitur ex gentibus, quas Plinius in Hispaniam dicit coloniam misisse, Celtæ nobis supersunt.

Celtæ Gallica numina, de quibus postea, in Hispaniam induxerunt, si Celtiberi origine fuerint Galli: quod putavit Lucanus lib. IV:

> —— *Profugique à gente vetusta*
> *Gallorum, Celtæ miscentes nomen Iberis.*

Sed obstat, quòd etiam in Bætica, & Lusitania, *Celtici* dicerentur: uti constat ex Mela lib. III, cap. I; ubi à Tago usque ad Celticum promontorium, quod Straboni & Ptolemæo Nerium, Celticos habitâsse prodit. Item ex Plinio, qui lib. III, cap. I, etiam in Bæturia, Bæticæ parte, Celticos agnoscit. Præterea Ephorus, ut est apud Strabonem in IV, Celticam dixit Iberiam omnem usque ad Gades; non minus id nomen tributurus Hispaniæ ulteriori, nisi hæc illis temporibus parum cognita fuisset. Quamobrem, qui ad Iberum habitarent, non à Celtis, hoc est, Gallis, dicti sunt Celtiberi; sed ad discrimen Celtarum ultra montes Pyrenæos, tum in Gallia, tum etiam Britannia, Germania, & Illyride. Ac verisimile est imprimis, Hispanis hoc Celtiberorum nomen discriminis caussâ attributum, cùm Galliæ Lugdunensis populi sibi nomen Celtarum, ut proprium, vindicarent. Frustra verò sunt, cùm ex posterioribus nos temporibus exemplum petere jubent: quasi, quia postea Galli transiverint in Hispaniam, atque inde nomen sit Portugalliæ; eo antiquis etiam temporibus occuparint Iberiæ partem, quæ ab iis Celtiberia diceretur. Præterea in isto, quod de Portugallia sibi concedi postulant, similiter eos ratio fugit. Non enim à Gallorum portu est hoc Portugalliæ nomen: sed à portu Gallæciæ, quæ appellatio est non à Gallis, sed Calaicis. Sic enim Gallæci prius dicebantur: ut vel notum è triumpho Bruti à Callaicis devictis Callaici nomen indepti. Quamquam nec displicet sententia Andreæ Resendii epistola ad Kebedum, Osorii in vita Regis Emanuelis, Jacobi Menetii in Antiquitatibus Lusitanicis, Duardi Nonii censuris in Teixeram, ut cæteros prætercam, non à Gallæcia esse nomen, sed à Cale sive Calle oppido: quod Antoninus in Itinerario agnoscit; ubi inde Bracaram deducit. Id Calis oppidum situm fuit ad ostium Durii fluminis: & fortasse ex eo *Callis* nomen acceperit, quia callis fuisset ad portum. Sed hæc nostra est conjectura, de qua sentiat quisque ut volet. Illud constat, mox post annum à Christo quingentesimum, Portucalense nomen fuisse in usu, sive Gallæcia, sive Calis ei nomen dederit. Ita concilio Toletano tertio videas interfuisse Constantium, episcopum Portucalensem, anno ƆLXXXIX: item Ansiulphum Porticalensem quarto Toletano; quod celebratum, si non anno ƆCXXXIII, quæ Vasæi opinio erat; sequenti saltem, quod maluit Ambrosius Morales. Imò & ante quingentesimum id nomen fuit. Nam commodè ecce occurrit Idacius, nisi Hydatius malis, Gallæciæ episcopus, qui circa annum claruit quadringentesimum quinquagesimum. Hic in suo Chronico, & fastis Consularibus, scribit hoc pacto *a*: *Rechiarius ad locum, qui* Por-

a Pag. 34. edit. Paris. an. 1534.

Portucale appellatur, profugus regi Theuderico captivus adducitur. Paullatim verò id nomen extensum; ita ut Portucalia, sive malis Portugallia, tandem regnum evaserit: cujus primus sceptra gessit Alphonsus Henricus anno Chr. CIↃ C XXXIX.

Cap. XXXV.

Galliam olim etiam Iberiam *nominatam: atque hinc esse, quòd Rhenus a Nonno dicatur* Iberus: *perperam autem inde colligi, quia Rhenus non minus sit Germaniæ fluvius, eo & Germaniam vocatam* Iberiam. *Ostenditur, ut Cicero, non tam verum bonum, quam non malum egerit Oratorem, cum Gallos insectatur, velut Deum, & religionum omnis hostes. Quàm latè patuerit ritus homines immolandi: ac veteribus etiam Romanis in usu fuisse. imo & postquam lege, ac Cæsarum sublatus edictis, reliquias ejus mansisse Romæ in gladiatorum ludis. Gallos humanis litasse hostiis Teutati, Heso, Taranì; ac primum videri Mercurium, alterum Martem, Iovem tertium. Tumulus in Hispania Mercurii Teutatis. Quo pacto, Druidis præsentibus, homines soleant immolari: & ut Romanis sacrificia hujusmodi, & Druidas ipsos, abolere paullatim studium fuerit.* Druidarum *vocabulum non tam ex Græca, quam Celtica lingua, profectum videri. Gallos à Britannis Druidas accepisse. De Apolline, ac Diana, cultis à Gallis, item Dite; & cur Druidæ se dixerint ab eo prognatos. Unde Græcis* Ἅδης *dicatur. Druidarum opinio, animas post mortem alio in orbe degere. Herculis per Galliam, & Alpes, transitus. Pugna ejus cum Albione, & Bergione: & unde hoc, unde etiam* Alpibus, *nomen impositum. Hercules Ogmius Eloquentiæ symbolum. Nemausus Heraclides Nemausensium Deus tutelaris.*

A Celtiberia venio ad eam, quam Ptolemæus, & alii, Κελτογαλατίαν nuncupant, quasi *Celtogalliam* dicas: Latini simpliciter *Galliam* vocant, uti & Græci sæpe Γαλατίαν: vetustissimi autem etiam *Iberiam* nominarunt, ut constat ex Strabonis libro III: ubi antiqui*tus Iberiam* ait dictam, quicquid foret inter Pyrenæos montes, & flumen Rhodanum. Ut verisimile etiam sit, eam veteribus extensam usque ad Rhenum: eaque, credo, caussa est, cur Nonno in tertio & vigesimo Dionysiacon dicatur Ῥῆνος Ἴβηρ, *Rhenus Iberus*; quod interpretor *Gallicus*. Scio, quam aliter Goropius Becanus senserit, libro Hispanicorum secundo: ubi suspicatur, Ἴβηρ Germanicam esse vocem, quia Germanis *ever* idem sit ac zelotypus; quomodo Rhenus in veteri epigrammate [a] ζηλήμων [b] vocatur. Quam opinionem idem persuasit viro pereruditio, Gerardo Falkenburgio; ut & Becanus ibidem refert, & Falkenburgius agnoscit notis suis in Nonnum. Sed ejus sententiæ eò minus ratio est habenda, quia apud veteres omnes de hoc Rheni cognomento silentium sit, nec Nonnus, homo Ægyptius, sciverit Germanicè, imò nec ipsius Goropii animus, ut ipse fatetur, in hac sua acquiescere potuerit conjectura.

[a] Lib. I Anthologiæ.
[b] Zelotypus. sive, non tolerans vitiatos.

Etiam admodum mihi dilutum videtur, quòd a *maximus* summus Geographus in primo Germaniæ antiquæ ex hoc Nonni loco concludebat, Germaniam olim dictam esse *Iberiam*. Nec enim, si Rhenus, cujus ripa una Gallica, altera Germanica foret, tum *Iber*, sive *Gallicus*, tum etiam *Germanicus*, potuerit nuncupari: eò & Germania ipsa ... *Iberia*, sive *Gallia*: non magis sanè, quam pro *Gallia* propterea *Germaniam* potuerint dicere. Quanto justius Rheno dederit cognomen Iberi sive Gallici ... & subinde, & pluribus locis, utramque tenuerint Rheni ripam! De quo audiamus Cæsarem in VI de bello Gallico: *Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias* *mitterent.* Ac subjungit deinde, ut Tectosages, Gallica gens, coloniam duxerint in Hercyniam silvam. Similiter Tacitus de Germania: *Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Julius tradit. eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quominus, ut quæque gens evaluerat, occuparet, permutaretque sedes.* Inde subdit de Bojis, gente item Gallica, quæ & ipsa (mihi multis de eadem gente loqui Tacitum, quod sane verisimilius est) Hercyniam commigravit in silvam, locoque Bojohæmi, sive Bojemi nomen fecit: quod & retinuit, postquam Maroboduus, Bojis pulsis, in eum transtulit populares suos Marcomannos: de quo Strabo lib. VII, & Velleius lib. II. Livius quoque lib. V narrat, ut Biturigum rex Ambigatus sororis suæ filios Bellovesum, ac Segovesum, in eandem miserit sylvam. Atque ex istis, & aliis, quæ poteram adferre, dubium non est, quin Galli sæpe utramque obsederint Rheni ripam: tantoque justius is fluvius *Iber* sive *Gallicus* fuerit nuncupatus.

De Gallorum Diis non est, quòd magnopere laboremus, si nulla iis religio erat: ut censuisse videtur M. Tullius in reliquiis orationis pro M. Fonteio; ubi *Gallos* ait *a religione remotos*. Ac postea his eos exagitat verbis: *An vero istas nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini? quæ tantum a cæterarum gentium more ac natura dissentiunt, quod cæteræ pro religionibus suis bella suscipiunt; istæ contra omnium religiones: illæ in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt, istæ cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt.* Objicit deinde, quòd templum Apollinis Delphici oppugnarint, & Iovem Capitolinum obsederint: quòd etiam homines sacrificent vivos. *Siquando*, inquit, *aliquo metu adducti, deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant. Ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui etiam Deos immortales arbitrentur hominum scelere, & sanguine, facilè posse placari?* Sed, sic cum scribit Tullius, caussæ suæ inservit, ad elevandam Gallorum fidem, qui contra M. Fonteium testimonium dicebant. Tullio igitur Tullium opponimus; qui in primo de Divinat. scribit de Dejotaro, Gallorum in Asia rege, NIHIL, *unquam nisi auspicato egisse.* Ac ne a Græcis illud hausisse existimes, Justinus ex Trogo ait in XXIV: *Augurandi studio Galli præter cæteros callent*: sive, ut Bongarsius mavult, *calent*. Illustre etiam est, quod Livius lib. V, cap. XLVI narrat de C. Fabio Dorsone, qui Gabino ritu cinctus, sacra manibus gerens, ex Capitolio a Gallis obsesso Quirinalem in collem per medias hostium stationes ivit, statumque ibi sacrificium fecit, ac, nullam vim intentantibus Gallis, sospes inde in Capitolium rediit. Unde ibidem Livius: *seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis: cujus haudquaquam negligens gens.* Nempe non ista, quæ Cicero adducit, ostendunt, nullum Gallis fuisse Deorum metum, sed potius magnum: quippe qui, ad pacem Deorum impetrandam, nec sanguini parcerent humano. Sic cultum illum impium interpretatus est Julius Cæsar; cui omnium optimè perspecti erant mores Gallorum. Verba ejus sunt ista in VI de bello Gallico: *Natio est Gallorum omnium admodum dedita religionibus: atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Plura que ibidem in hanc mentem repetes. Mirum verò, sic in Gallis exagitari a [a] ... à Tullio: quæ à Carthaginiensibus & Phœnicibus cœpta, Græciam, Africam, ac totum penè terrarum orbem fuerit pervaga-

[a] Homi... immola...

vagata. Quam rem fusè tractat Porphyrius in secundo de abstinentia ab animalibus: e nostris item Clemens Alex. adhortatione ad Gentes: & ex his, atque aliis, Eusebius in IV præparationis Evangelicæ, cap. XVI. Unde Plinius lib. XXX, cap. I: *Ista toto mundo consensere, quamquam discordi, & sibi ignoto.* Mirum quoque, Tullio non venisse in mentem, Jovem, Apollinem, & Cabiros, quandoque hostias exegisse humanas: de quo ex Myrsilo Lesbio Dionysius Antiquitatum Rom. lib. I; & ex eo Eusebius libro memorato. Mirum quoque, non cogitasse eum, tempus fuisse, cum Latini a, ipsique Romani, his sacrificiis gauderent. Notum enim, quanto in pretio fuerit Romanis (ut Ovidius primo de Arte appellat)

> —— *suburbanæ templum Nemorale Dianæ.*

Hoc est, Dianæ Aricinæ, cujus simulachrum è Taurica Chersoneso, ubi hospites illi immolabantur, Ariciam allatum fuit: ubi, usque dum illud Spartam translatum, servi sacrificabantur: ut Hyginus refert fab. CCLXI, & qui eum exscripsit, Servius in illud II Æn.

> *Sanguine placastis ventos, & virgine cæsa.*

Imò anno etiam Urbis DXXVII, M. Valerio Messalla, & L. Apustio Fullone coss. Pontificum, ac XVvirûm auctoritate, Gallum & Gallam, Græcum & Græcam, ferali sacrificio, ad averruncandum malum, defoderunt vivos in foro boario. Cujus rei testes Plutarchus in Marcello, & Zonaras in II Annal. ut Augustinum, Orosium, & alios mittam. Quin anno demum DCLVII, Cornelio Lentulo, & Licinio Crasso coss. *Senatusconsultum factum est, ne homo immolaretur, palamque in illud tempus sacra prodigiosa celebrata;* ut refert Plinius lib. XXX, cap. I. Atque, ut ibidem ait, *Non satis æstimari potest, quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandi verò etiam saluberrimum.* Honesta quidem Plinii oratio: non tamen, ut illa ait, prorsus hunc morem sustulere. Nam ludi etiam gladiatorii postea instituti; ut sic sanguine Deus placaretur humano: quemadmodum est apud Tertullianum Apolog cap. IX, Minucium in Octavio, Lactantium lib. I, cap. XXI. Ac ne solos adferam nostros, Capitolini est in vita Maximi & Balbini: *Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato specie pugnarum se Nemesis, id est, vis quædam Fortunæ, satiaret.* Ausonius idyll. XXVI:

> *Et gladiatores funebria prælia notum*
> *Decertasse foro: nunc sibi arena suos*
> *Vindicat, extremo cum jam sub mense Decembri*
> *Falcigerum placant sanguine cælicolam.*

Ubi non Nemesin, ut est apud Capitolinum; sed Saturnum ait sanguine placari humano: quod tamen alii tribuunt Marti, & Dianæ. His enim sacros fuisse ludos gladiatorios, apud Tertullianum legas libro de Spectaculis.

Apud Gallos, ut ab Romanis ad hos redeam, humanis litabant hostiis Teutati, Heso, Tarani. Unde Lucanus lib. I:

> *Et quibus immitis placatur sanguine diro*
> *Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,*
> *Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ.*

Quorum priores duos etiam junxit Lactantius lib. I, cap. XXI: *Galli Hesum, atque Teutatem, humano cruore placabant.* Mirum, non addidisse Taranim. Nam cum ista Lactantius scriberet, planè ob oculos censeo habuisse allatum Lucani locum. Ex Diis hisce Teutates videtur Mercurius. quod ex eo etiam colligo, quia apud Livium lib. XXVI legitur, tumulum juxta Carthaginem Novam fuisse repertum, qui *Mercurii Teutatis* vocaretur. Nam Hispanis, Gallis, & [illegible]manis, multa in cultu divino communia fue[illegible] Mercurio autem mactari à Gallis homines [illegible] Tertullianus in Apologetico cap. IX: *M[illegible] apud [illegible] prosecatur.* Et Minucius in Octav[illegible] *Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas, hostias cæ[illegible]e.* Nisi non concinne minus malis, *Humanas inhumanos hostias cadere.* Hesus videtur Mars: hunc enim Galli, ut est apud Cæsarem in VI de bello Gall. bella regere arbitrantur. Unde & illi, ut ibidem legere est, *cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent.* Taranis verò, sive Tharanis, ipse videtur Jupiter; qui & Sueonibus *Thor* dictus: unde M. Adamus Bremensis de Sueonibus ait. *Thor, inquiunt, præsidet in aere: qui tonitrus, & fulmina; ventos, imbresque; serena, & fruges, gubernat.* Posteaque: *Thor cum sceptro Jovem exprimere videtur.* Qui verò per Mercurium, Martem, nec minùs Jovem, intelligi hic debeant, proximo meliùs libro explicabitur.

Atque hæc de numinum illa, quibus humanis litaretur victimis. Cujusmodi sacrificiis Druidæ semper intererant: quemadmodum refert gravissimus testis Strabo lib. IV. Atque ibidem hæc de ratione ejus sacrificii inter alia addit: καὶ κατετόξευόν τινας καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς· καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλων ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ θηρία παντοῖα καὶ ἀνθρώπους ὡλοκαύτουν. *Quosdam in sacris configebant sagittis, vel in crucem agebant; vel exstructo fæni colosso, lignoque defixo, pecudes, & omnis generis animantia, ac homines totos, comburebant.* Deque eodem sic Diodorus lib. V: Τοὺς κακούργους κατὰ πενταετηρίδα φυλάξαντες, ἀνασκολοπίζουσι τοῖς θεοῖς, καὶ μετ' ἄλλων ἀπαρχῶν καθαγίζουσι πυρὰς παμμεγέθεις κατασκευάζοντες. *Noxios quinquennio servatos, sudibus adfixos, Diis sacrificant, cumque aliis primitiis super ingentes pyras immolant.*

Ob hæc imprimis sacrificia religionem Druidarum Augustus Cæsar civibus interdixit: Tiberius Urbe sustulit: Claudius in Gallis ipsis abolevit; saltem, quantum in se fuit. De Tiberio sic Plinius lib. XXX, cap. I: *Gallias utique possedit, & quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Cæsaris principatus sustulit Druidas eorum, & hoc genus vatum medicorumque.* Quem locum de Gallis ipsis perperam multi interpretantur, cùm de Urbe solùm sit capiendus. De Claudio autem testis nobis Aurelius Victor Schotti in Claudio: *Denique bonis auctoribus compressa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum famosæ superstitiones.* Imò ante eum Seneca in Ἀποκολοκυντώσει. Uti & de eodem, ac insimul Augusto, Tranquillus in Claudio cap. XXV: *Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.* Sed abolere penitus voluit, non potuit. Itaque apud posteriores etiam scriptores de durante hac superstitione legas, non in Britannia modò hostili, sed Gallia ipsa: ut liquet e Lampridii Alexandro; Vopisci Aureliano, nec non Taciti vita: Eusebio item, qui conqueritur de sacris istis in IV Præparat. Evangel. & incerto Theodosiani, ut videtur, ævi scriptore in Querulo sive Aulularia: ubi sub robore ab iis capitales ait ferri sententias.

Unde *Druidarum* vocabulum sit, non convenit. Receptior opinio est, sic dictos à δρῦς, hoc est, *quercus*: idque ob illa Plinii verba lib. XVI, cap. XLIIII: *Nihil habent Druidæ (ita suos appellant magos) visco, & arbore, in qua gignatur (si modo sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos, nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt: ut inde appellati quoque interpretatione Græca possint, Druidæ videri.* Satis verisimilis hæc foret sententia, si Druidas accepissent Galli a Massiliensibus, illi a Phocæensibus. Sed ignoti erant Græcis Druidæ: ut omnino origo quærenda sit Celtica. Præsertim cùm Gallos è Britannia accepisse eos, à veteribus creditum sit. Cæsar lib. VI belli Gallici: *Disciplina* (Druidarum) *in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussâ, proficiscuntur.* Ac firmat Tacitus in XIV Annalium: ubi narrat, ut Suetonio Paullino Monam, insulam Britannicam, ingresso, acriter sit pugnatum, Druidis sedulò animantibus suos: *præsidium posthac*, inquit, *impositum victis, excisique luci, sævis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras, & hominum fibris consulere Deos, fas habebant.* Quamobrem non dubium est, quin origo ejus vocabuli peti debeat è lin-

a Tertullianus in Apologetico cap 9; Minucius in Octavio; Lactantius lib. 1, cap 21; Athenagoras [illegible] Arnobius contra gentes pag. 21, edit. Commel. imo & e gentilibus Porphyrius apud Eusebium lib 4 Præparat. Evangel. cap 16.

lingua Celtica: qualis & Britannica, ac Gallica vetus. Britannis verò, uti & Germanis, *Dru*, fides; pro quo alii *tron* dicunt. Unde, & Deus veteribus Germanis *Druten*, sive *Truden*: ut videre est ex Othfridi Euangelio. Itaque *Druten* signet *divinus*, aut *fidelis*. Utraque vox sacerdotibus conveniens.

Præter Mercurium, Martem, Iovem, quibus homines immolatos diximus, coluere Galli etiam Apollinem; ut ait Marcellinus lib. XVI. Ipsi *Belenum* dixere; uti ministros ejus *Pateras*. Testis Ausonius Carm. in Professores Burdigal. Vide & Pithœum lib. I Subsec. cap. IV. & imprimis, quæ fusè dicimus lib. proximi cap. XVII.

Qui verò Apollinem colerent, nihil mirum, si etiam veneratii sint Dianam. Quod de Asiaticis Gallis satis est apertum. Nam Dianæ sacerdos fuit Camma, uxor Sinatii, Gallorum Asiaticorum tetrarchæ; de qua Plutarchus libro de feminarum virtutibus, & Polyænus Strategem. lib. VIII.

Adhæc Gallis cultus Dis: à quo & se natos Druidæ dicebant, teste Cæsare *a*: non quidem quia olim Gallia argento & metallis abundarit, quam rationem adducit Forcatulus *b*: sed quia Dis sive Pluto est Terra; ubi (ut Varro ait in IV de L. L.) *omnia oriuntur, omnia aboriuntur*. Unde & Lachesis sic compellat Plutonem apud Claudianum in primo de R. P.

a Lib. 6 de bello Gall.
b Lib. 1 de Gallorum imper. & philos.

> —— *Quicquid ubique*
> *Gignit materies, hoc te donante creatur,*
> *Debeturque tibi.*

Iccirco primos quoque homo *Adam* dictus ab אדמה, *Adamah*; quod terram signat. Iidem Arabibus sive Ismaelitis terra est *Almahad*: nempe ex Hebræo אדמה *Adamah*: ubi si literas trajeceris, habes מאדה, *mahad*, quod idem notat. Græci quoque, Javani posteri; ex *Adam* fecere Ἅδης. Nihil mirum igitur, si Gallorum philosophi, qui hominem ex humo esse, & in humum scirent redire, progenitos se dicerent ex Dite, sive, ut Græci loquuntur, Ἅδη, ut Hebræi, *Adama*, hoc est, terra, communi omnium parente, omniumque receptaculo.

Sed quæcunque hactenos de Diis Gallorum diximus, magis pertinent ad partes naturæ. Nec sanè arbitror, Druidis Deos fuisse animales. Ut qui animas quidem putarint esse immortales, sed nullâ viventium curâ tangi: sive μετεμψύχωσιν statuerint, ut volunt Diodorus: sive ex eorum mente

> —— *Regit idem spiritus artus*
> *Orbe alio:*

Ut Lucanus ait in primo. Unde, ut mox subjungit,

> —— *ruendi*
> *In ferrum mens prona viris, animæque capaces*
> *Mortis: & ignavum est rediture parcere vitæ.*

Quod Druidarum dogma quasdam esse reliquias censeo traditionis à primis Noachidis acceptæ de corporum resurrectione, & altera vita.

Post Phocæensium tamen in Gallias adventum, verisimile est, etiam Deos quosdam animales admissos: Herculem imprimis, quem ex Hispaniis per Gallias venisse in Italiam, recepta erat opinio. Ut videre est ex Dionysio lib. I Antiq. Rom. Diodoro lib. IV; imò & Apollodoro lib. IV. Sed apud eum perperam Λιβύην *c* pro Λιγύην *d* editum, librarii fortè errore. Etsi & Tzetzem, atque alios, id videam secutos; ut dubitem, an non sic vulgo creditum sit. Contrà tamen Ammianus Marcellinus in XV ait, Herculem per Gallias isse in Hispanias. Utcunque est, per eas iter fecisse, convenit. Atque ita etiam Cornelius Nepos in Annibalis vita, Silius lib. III, Plinius lib. III, cap. XVII, & XX, & Justinus lib. XXIV; qui ait, eam *rem illi virtutis admirationem, & immortalitatis fidem dedisse*. Et sanè quâ parte transisse credebatur, divino cultum honore, indicat locus ille Petronii Arbitri in Satyrico:

c Libyam.
d Liguriam.

> *Alpibus aeriis, ubi Grajo nomine vulsa*
> *Adscendunt rupes, nec se patiuntur adiri,*
> *Est locus Herculeis aris sacer.*

Livius tamen lib. V, ubi de Gallorum agit transgressu, Herculeum hunc transitum fabulis accenset. Et sanè, quod à Thebano id censent factum, ipse etiam fabulis prorsus annumerem. Verùm Herculis Monœci portus, atque alia, arguere videntur, heroa alium, quem Herculis nomine dignati sint, per Alpes iter fecisse. Et Herculis ista per Gallias transgressio etiam firmari videtur fabulâ de pugna ejus inter Rhodanum & Massiliam adversus Neptuni filios: de qua Mela lib. II, cap. V. Etsi multum verus hæc narratiuncula ex falso trahat. Ut quod Neptuni ait filios, eosque appellat Albiona, & Bergiona, vocabulis linguâ Celticâ impositis. Nam *Bergion* est à Berg, quod montem notat. *Albion* ab *Alb*, sive *Alp*, unde *Alpes*: quo significabantur Celticâ linguâ montes alti: ut tradunt Servius in III Georg. & X Æn. & exinde Isidorus lib. XIV Orig. cap. VIII. Hodie tamen ejusce significationis nullum superesse vestigium arbitror in lingua Celtica: nisi fortè placeat eorum conjectura, qui putant, *Alp*, onde *Alpes*, esse contractum ex *Al op*: quod ad verbum sonat *planè sursum*. Herculei cultus etiam indicium habemus in agro Bataviæ Herculano, qui vulgo, *'s land van Arkel*. Uti & in Zelandia: ubi anno CIƆ IƆ XIV, pago Walachriæ, qui Westcapellæ nomen habet, vetus repertus est lapis, inscriptus HERCULI MAGUSANO.

Etiam Gallis celebratus Hercules cognomento Ὄγμιος: sed is, censeo, fuerit potius eloquentiæ symbolum, quàm Deus animalis. Eleganter de eo Lucianus *a*: qui à sacerdote Gallico, puta Druidarum uno, se accepisse ait, Gallis non Mercurium, sed Herculem, eloquentiæ præsidem putari: atque hanc ejus rei caussam esse, quod nihil Hercule fuerit fortius; cumque geminum sit humanæ potentiæ instrumentum, robur corporis, & facundia sermonis; ex Celtarum opinione, τὸν Ἡρακλέα λόγῳ τὰ πάντα ἐξεργάσασθαι σοφὸν γενόμενον (καὶ πειθοῖ τὰ πολλὰ βιάσασθαι· *Herculem omnia, quæ egit, oratione effecisse: quippe virum sapientem, & persuadendo plurimos subegisse*. Notum illud, ut Cyneas plures urbes ceperit eloquentia, quàm Pyrrhus armis: sicut ipse agnovit Pyrrhus. Nec mirum sane sic de Hercule Gallico sensisse, quando, ut B. Hieronymus ait adversus Vigilantium, *Gallia viris semper fortissimis, & eloquentissimis, abundavit*: imò, ut tanto vetustior Porcius Cato in Originibus *b* tradidit; *pleraque Gallia duas res industriosissimè persecuta, rem militarem, & argutè loqui*.

a In Hercule Gallico.
b Apud Charisium ex secundo Originum.

Etiam divinus honos in Galliis habitus nonnullis, quos non Herculis quidem, attamen Herculeæ prolis nomine dignarentur. Talis in Gallia Narbonensi Nemausus: quem pro Deo tutelari coluere Nemausenses. Fit hujus in antiquis ejus urbis dedicationibus mentio. In una est, DEO SILVANO, ET LIBERO PATRI, ET NEMAUSO. In alia: DEO NEM... Ubi NEMAUSO sine dubio fuit. Nemausus iste Herculis progenies, & urbis conditor habebatur. Stephanus: Νέμαυσος πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, ὡς Παρθένιος. *Nemausus, urbs Italiæ, à Nemauso Heraclida, secundum Parthenium*. Parthenius ille temporibus claruit Cæsaris Augusti *c*.

c Suidas.

CAP. XXXVI.

Britannicam gentem Gallica prisca propagine imprimis videri. Herculis in Damnoniis promontorium. Nec tamen inde colligi debere, Herculem fuisse in Britanniis. Figmentum Iosephi Iscani de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentiâ suâ honorarint. Poëta hujus ætas, & patria. Britanniam Troianis temporibus, imo plurimis post seculis, fuisse Romanis, ac Græcis, incognitam. Utrùm Ulysses in Caledonia aram exstruxerit. Becanus opinione refellitur de Britannica ara Elissa, Iavanis filii. Geada sive Goda, numen veterum Britannorum.

NUnc è Galliis Britannicas petamus insulas: præsertim quando non aliunde primi etiam Britanniæ incolæ venisse eas in sedes videantur. Quod juxta mecum agnoscet, qui cogitet, ab Oriente reliquum in orbem genus venisse humanum; nec aliunde, quam ab ultimis Gallicarum gentium Morinis è portu Iccio, sive Gessoriaco malis, breviorem esse trajectum. Antiquis etiam temporibus magna utriusque gentis in moribus similitudo. Tacitum *a* audiamus: *Proximi*, inquit, *Gallis, & similes sunt.* Et mox: *In universum æstimanti Gallos, vicinum solum occupasse credibile est.* Ac deinde: *Sermo haud multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia; & ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ Britanni præferunt; ut quos nondum longa pax emolliverit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse, accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.* Imprimis verò in considerationem venit, quod de similitudine religionis ibidem ait: *Gallorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.* Sane utrique genti erant Druidæ; Cæsare, & Tacito, testantibus. Utrique etiam homines Diis immolare; quod de Gallis tradunt Cicero, & alii, antea adducti: de Britannis autem Plinius lib. XXX, cap. I, & Acron in Horat. lib. III, od. IV. Quare verisimile est; magnam partem in Britannis quoque locum habuisse, quæ de Diis antea Gallicis diximus. Præter verò numina, quæ cum Gallis antiquis communia habuerunt, Romani, ubi insulam occuparunt, sua etiam induxerunt. Utraque hæc ratio Celtica, quàm Romana, Gildas, de Britanniæ excidio agens, appellat *portenta diabolica, pene numero Ægyptiaca vincentia: quorum*, inquit, *nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta mœnia, solito more rigentia, torvis vultibus intuemur.* In his numinibus fortasse etiam Hercules mereatur locum. Nec enim leve habiti illi honoris argumentum videtur *Herculis promuntorium*, Ptolemæo etiam memoratum in Dumnoniis, sive Danmoniis potiùs. Atque eruditissimus Camdenus, in veteri sua Britannia, existimat, hodieque prisci hujus nominis vestigia esse, quòd non solum promuntorium hoc dicatur *Hertypoint*: sed vicinis etiam oppidis nomen sit *Hertox*, & *Hertlond*. At perperam inde colligunt nonnulli, Herculem venisse in Britannias: quod disertim negat Diodorus Siculus in IV; ubi de Britannia agens inquit, Οὔτε γὰρ Διόνυσον, οὔθ' Ἡρακλέα παρειλήφαμεν, ἐστρατευμένον ἐπ' αὐτούς. *neque enim vel Liberum, vel Herculem, accepimus bellum eis intulisse.* Atque ut Hercules aliquis in ea fuisset; non is dicendus Thebanus, sed alius, bellica itidem laude illustris; eoque & Herculis nomine appellatus. Est enim id cognomen virorum fortium. Quare nec Thebano primum hoc nomen fuit, sed *Alcides* priùs dictus, à Pythia autem, cùm consultum venisset oraculum, cognomentum *Herculis* accepit: ut ait Apollodorus lib. II. Itidem nec dubitandum, quin dux coloniæ Phœniciæ in Hispaniam, quem Gadibus sepultum ex Mela cognoscimus, priùs aliud nomen habuerit, quam *Herculis*. Et quo pacto Thebanus ille fuerit in Britannia, cùm regio illa multis post bellum Trojanum seculis fuerit ignotissima: imò Romanis etiam tam fuerit incognita, ut ubi jam Cæsar in ea bellum gesserat, *alter orbis* haberetur & diceretur? Quod verò Josephus Iscanus, qui vulgò inscribitur Cornelius Nepos, in secundo poematis de bello Trojano, Britannos, quos reducis e Britannia Herculis comites putant, interfuisse ait nuptiis Telamonis ac Hesiones, id condonandum temporibus, quibus vixit. Claruit enim demum sub Joanne, Anglorum rege, anno Christi CIↃ CC A. Commentumque id est poetæ in honorem gentis suæ. Quippe Britannus ipse erat. Nec obstat, quod Burdigalensis fuisse Archiepiscopus dicitur à Joanne Pitseo in illustribus Angliæ scriptoribus *b*. Nihil enim tale ex Lelando, & Gulhelmo Fastregico, Balæus *c*. Etiam in Burdigalensibus Archiepiscopis de hoc apud Joannem Chenu *d* silentium est: ut & in Chronico Burdigalensi Gabrielis Lurbei. Sed ut Burdigalensis fuerit Archiepiscopus, non hoc impedit, quo minus fuerit Anglus, cum iis temporibus penes Anglorum reges Aquitania fuerit. Quid multis? Josephus hic, ut Angli consentiunt, patriâ fuit Devoniensis: educatus apud Iscanos, sive Exonienses. Hinc ipse in primo dicti operis:

> —— *Sine remige nostro*
> *Non nosset Memphis Romam, non Indus Iberum,*
> *Non Scytha Cecropidem, nox nostra Britannia Gallum.*

Atque his, quæ adversus Herculis appulsum in Britanniam diximus, etiam convellitur opinio de Ulyssis in eandem adventu: qui non aliis nititur, quam illis Solini verbis cap. XXV: *Britannia octingentis & amplius millibus passuum longa porrigitur: ita ut eam in Caledonium usque angulum metiamur; in quo recessu Ulyssem Caledoniæ appulsum manifestat ara Græcis literis inscripta voto.* Si hoc esset, non sivisset id nos Homerus ignorare. Sed poëta is, ut dixi, nec fando audierat Britanniæ nomen: pluribusque post seculis ea Græcis juxta ac Romanis fuit ignota. Quod verò ad aram attinet, in dubium vocari possit, an non potiùs ea Ulyssi, quàm ab Ulysse fuerit exstructa. Nam Trojanis heroibus sacrificari solere, exemplis compluribus antea *a* ostendimus. Et cui homines Græci, tempestate in has oras rejecti, potiùs vota fecerint ac sacra, quam Ulyssi: qui non ignarus malorum, quæ subeunt pelago errantes, faciliùs aliis heroibus misericordiâ tangeretur? Sed erunt, ut demus, ab Ulysse ipso aram esse constitutam, quando id potiùs volunt Soliniani: tum ara illa sit ab Ulysse Homerico? Quid impedit, quo minus aliquis multo recentior ejus nominis fuerit? Potuere etiam Græci principi suæ navigationis ob similitudinem cum Ulysse Homerico nomen dare Ulyssi. Et quid si eò lubentius hoc nomen aræ adscripserint, ut ὁμωνυμία vel fucum facerent, vel dubium saltem relinquerent lectorem. Horum quippiam, vel tale aliud, longè malim credere, quàm quod visum fuit Goropio Becano in secundo Hispanicorum. Arbitratur ille, *Ulyssis* hujus Britannici nomen esse ex *Elisa*: quem Javanis fuisse filium, docet nos Moses Genes. X, 4. Hunc enim in Britanniam atque alios venisse Occidentis tractus. Quasi temporibus illis, quibus Noachi viveret pronepos, Græcis aræ literis inscriberentur. At ajunt, Græcas quidem fuisse literas, non item linguam: quomodo & Helvetios, ac Gallos, Græco usos charactere, ex Cæsare cognoscimus. Aliqui hoc pacto dicerent, si Elisæ hujus temporibus in usu fuissent literæ Græcorum, quæ post tempora demum Mosaica effictæ sunt è Phœniciis à Cadmo in Bœotiam inductis: ut ostendimus in primo de arte Grammatica cap. X. Præterea, quam ridiculum est putare, Cæsarum temporibus exstitisse aram in Caledonia, constitutam ab eo, qui Japheti esset nepos, Noe pronepos. Denique Javan, cujus filius Elisa, non Celtarum, in quibus etiam Britanni, parens fuit, sed Græcorum: ut tradunt Josephus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus. Imò LXX, loco non uno, pro *Javan* habent Ἑλλάδα *b*: uti Thargum Hierosolymit. *Macedonia*. Sane ex יון, *Javan*, est Ἴων, unde *Ionia*.

Nunc paucis agamus de Geada, sive Geta: quem ex hominibus in Deorum esse numerum à veteribus relatum Britannis, testis nobis Cælius Sedulius; cui, ut homini Scoto, de gente vicinâ non temere est deroganda fides: præsertim scriptori sic satis antiquo: ut qui, si Gemblacensi credimus Sigeberto, temporibus vixerit Constantis & Constantii Imperatorum; vel saltem sub Theodosio juniore; ut jure maluerunt Tritthemius, & Gyraldus: quippe qui opus suum Paschale scripserit ad Macedonium Abbatem, B. Hieronymi coætaneum:

> *Cum sua gentiles studeant figmenta poëtæ*
> *Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu,*
> *Ridiculove Geta, seu qualibet arte canendi,*
> *Sæva nefandarum renovent contagia rerum,*
> *Et scelerum monumenta canant, rituque magistro*

Plu-

a In vita Agricolæ.

a Cap. XI.

b Ætat. 13

c Centur. tertia scriptorum Britann.

d In Chronologica & historica Gallia historia.

b Græciam.

Plurima Niliacis tradant mendacia biblis:
Cur ego Davidicis adsuetus cantibus odas
Chordarum resonare decem, sanctoque verenter
Stare choro, & placidis caelestia psallere verbis,
Clara salutiferi taceam miracula Christi?

Eos versus adducit quoque Joannes Asserus, Episcopus in Anglia Scyreburnensis, sive, ut postea dixere, Saresburiensis; qui annum circa nongentesimum vitam scripsit Aelfredi, Anglosaxonum regis: cujus genus, initio operis sui, ab hoc Geada sive Geta deducit. Nam Aelfredus ei vigesimus est ab Frithuwulf. Post quem subjungit: *Qui fuit Fingodwulf, qui fuit Geada; quem Getam jamdudum pagani pro Deo venerabantur.* Postea verò hunc Geada decimum fuisse à Noë persuadere nobis conatur.

Cap. XXXVII.

Cur Germani sint habiti indigenæ. Priscos Germanos, ex Cæsaris sententia, non alios agnovisse Deos, quam Solem, Lunam, & Vulcanum. Sed falli, qui inde colligant, eos credidisse mysterium Trinitatis. Ad opinionem hanc refellendam adducitur tum Peruanorum opinio de tribus summis Diis, Viracoche, quo mundi opifex signatur, Sole, & Tonitru: tum Ægyptiorum, quibus præcipui Deorum, Sol, Luna & Vulcanus. Nec solos, quos Cæsar putavit, Germanis fuisse Deos; sed præterea, tum Martem, & Herculem, quorum illum naturale, hunc animale numen videri; ut perperam pro eodem habeantur: tum etiam Mercurium, Deorum cum Marte præcipuum. In dubium vocatum, an rectè Romani Mercurium *reddiderint, qui Germanis* Wodan *fuit. Permutare W, GV, & G. Unde dicantur* Galli, guerra, Germani, Dani, Codanus, woonsdag. *Dici non solum* Theuth; *sed etiam* Thot, *&* Thoyt, *vel* Thout. *Unde Deus nobis* God *vocetur.*

EX insulis Britannicis vela nunc fiant, ancorisque præcisis, Germania petatur. Quâ, ex veterum sententia, complectimur, quicquid continetur Rheno, Danubio, Vistula, & mari Septentrionali. Vastissimæ hujus nationis Deos ab aliis derivare vix possumus, quia de colonis eam in gentem antiquitus ductis, nulla exstiterit memoria: unde & Germani αὐτόχθονες sive *indigenæ* habebantur. Tacitus de mor. Germ. *Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hospitiis mixtos.* Quod mox pluribus exponit: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam ac sinceram, & tantùm sui similem gentem exstitisse arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quanquam in tanto numero, idem omnibus; truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantùm ad impetum valida.*

Fuere Germanis Dii, alii quidem naturales, animales alii. Hoc libro de animalibus sermo est nobis. Sed, ut in Hispanicis, Gallicis, Britannicis, fecimus; ita hic quoque addere quædam cogimur de naturalibus: ut magis pateat, quam cujusque crediderint numinis naturam.

De Diis illorum ita Cæsar in VI belli Gallici: *Deorum numero eos solos ducunt, quos vident, Solem, Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt.* Eruditissimus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ cap. XXIX, hinc colligebat (ut verba ipsius retineam) *priscos Germanos unum, verum, æternum Deum, in trinitate coluisse sub Solis, Lunæ, atque Ignis numinibus.* Equidem vellem, verum id diceret, tum dogmatis caussâ, quod sanctè credo; tum gentis ergo, in qua primùm vitalem hausi aëra. Sed ipse obstat Cæsar, quando ait, Germanos non alios agnoscere Deos, quam quos vident. Et profectò quid infirmius, quàm ex eo, quòd Germani tria statuerint numina, colligere eos agnovisse mysterium illud Trinitatis, quòd Catholica nos docet Ecclesia? Num & Peruani hoc credunt dogma? quibus, ut scribit Josephus à Costa lib. V rerum Occidentalis Indiæ, cap. IV, tres summi sunt Dii, Viracoche, Sol, & Tonitru. Hic multò verisimilius procederet commentum. Nam Viracoche est creator mundi. Sed Sol, & Tonitru, nihil ad sacrosanctam Trinitatem. Siquidem Sol non Λόγος est, Dei filius; sed ille Sol, qui sub aspectum cadit: Tonitru quoque, non profectò Spiritus Sanctus, sed concursus ille fulminis è nubibus erumpentis, & soni ex rupta nube maximi. Nec mirum, si post orbis architectum numina hæc maxima fecerint. Nam quid in æthere pulchrius, & admirabilius Sole? quid in aëre magis percellit homines, quam Fulmen, ac Tonitru? Hæc igitur caussa est, cur Peruani opifici Deo, ut vocant, Viracochæ, addiderint Deos minores duos; velut advocatos, & intercessores apud Viracocham: quæ & Josephi à Costa sententia est. Et quid hæc commune habent cum Ecclesiæ dogmate? Nec multò amplius pro adversa sententia religio Ægyptiorum facit. Quibus summi itidem tres Dii: atque hi iidem, qui Germanis: nempe Sol, Luna, & Vulcanus. Nam Vulcanus idem, ac Ignis Germanis, & Peruanis Fulmineus ignis cum tonitru. Afferam de numinibus hisce verba Diodori Siculi lib. I: ubi, postquam egerat de Sole, & Luna, ita subjungit: Τοὺς δ᾽ οὖν κατ᾽ Αἴγυπτον φασὶν ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεοὺς ἀϊδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. *Antiquissimos ajunt Ægypti incolas, suspicientes in cælum, & non sine stupore ob naturam universi admiratos, existimasse, duos esse Deos sempiternos, & primos; Solem, & Lunam.* Hinc multa de utroque subjungit; inter alia autem, Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίστανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα. *Hos autem Deos mundum universum gubernare statuunt nutrientes, & augentes omnia.* Postea varia quidem numina recenset; sed principem & locum, & honorem, tribuit Vulcano. Sic enim paullò pòst subjungit: Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον Ἥφαιστον ὀνομάσαι, νομίσαντας μέγαν εἶναι θεόν, καὶ πολλὰ συμβάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσίν τε καὶ τελείαν αὔξησιν. *Ignem autem per interpretationem nominare Vulcanum, & ipsum magnum esse Deum existimantes, qui multum conferat omnibus, tum ad generationem, tum ad exactum incrementum.* Quàm hæc conveniunt cum eo, quod de Germanis dicit Cæsar, veneratos numina, quæ viderent? Dixeris, Cæsarem tradere, non alios à Germanis Deos agnosci: at alios præterea ab Ægyptiis cultos. Id parum præsentem ad rem facit. Sufficit enim, quòd Ægyptiis summa hæc numina fuerint: ut si illis designentur Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, per Deos ceteros intelligere angelos possis: ut qui in sacris etiam literis *Elohim* sive *Dii* nuncupentur. Verùm enim verò quis Sanctorum vel Prophetarum, vel Apostolorum, vel etiam patrum, per Solis, Lunæ, Ignis cultum, venerationem potiùs Creatoris, quàm creaturarum intellexit?

In isto etiam ob oculos iis caligo obstitit, quod à Cæsare, summo licet auctore, decepti, arbitrentur, tria solùm numina fuisse Germanis. Quippe acutius ista perspexerunt, qui postea signatius situm ac ritus Germaniæ: qualis Tacitus imprimis. Primùm de Marte videamus: de quo nobilis ille Annalium scriptor lib. IV ejusce operis: *Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent. Quæ ferocissimus è legatis in hunc modum protulit: Rediisse vos in corpus, nomenque Germaniæ, communibus Diis, sed præcipuo Deorum Marti, grates agimus.* Idem in Germania sua ait, *Martem ab iis placari concessis animalibus.* Jornandes [a] verò de Gothis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victimæ ejus mortes fuere captivorum.* Quid verò Martis nomine intellexerint, melius libro proximo disquiretur. Nam is destinatus Diis naturalibus; in quibus etiam Mars ille Germanorum.

At de Hercule, quem & ipsum coluere, secus censeo. Heroa enim fuisse, indicat Tacitus de mor. Germ. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt.* Nec tamen existimo,

[a] De rebus Geticis, cap. 5.

stirio, Herculem Germanicum Germanis etiam *Hercule* nomine vocatum: sed Germanicam appellationem Romani Romano sic nomine reddiderunt. Videbant nimirum, celebrari iis inclytæ fortitudinis heroa: qualis Græcis Hercules Thebanus, ac propterea dedêre numen Herculis; etsi sine dubio longè alius esset ab Hercule, non Thebano modò, sed Tyrio etiam, atque Ægyptio, vel Libyco. Atque ea his simul liquet, cur Tacitus, aliquanto post verba superiùs producta, Martem, & Herculem, distinguat his verbis: *Herculem, ac Martem, concessis animalibus placant.* Nempe Hercules erat, ut eidem dicitur, *primus virorum fortium:* unde Germanis mos gesta ejus canere in prœlium ituris, quò militem ejus accenderent exemplo. At Mars non ex Semideis, sive heroibus, vel Indigetibus diis erat: sed, ut loquitur Tacitus, *præcipuus Deorum.* Ut planè fugerit ratio eruditissimum virum *a*, cùm Germanis Herculem putat eundem fuisse, ac Martem. Nec juvat eum Macrobius *b*, quando ait, Pontificibus idem esse Herculis, ac Martis numen. Neque enim hoc intelligendum de Hercule heroe; sed Hercule æthereo: quorum ille ad veterem pertinet historiam; hic ad rerum naturam; quippe qui idem sit ac Sol. Amborum autem cultu sociato ac permixto, & Sol cultus cum heroe, & heros in Sole; ut pleniùs libro proximo explicabitur.

a *Antiq. German. lib* I, *cap* 18
b *Lib.* I *Saturnal cap* 19.

Mercurium etiam Germani coluerunt; vel saltem numen aliquod, quod ipsi *Wodan* vocarunt, teste Paulo Diacono *c*; Romani autem sua linguâ *Mercurium* reddiderunt. Equidem, quam rectè id fecerint, ambigo: quia nihil video, unde colligam, *Wodan* apud Germanos, vel literaturæ, vel facundiæ, vel negotiationi, præfuisse. At potiùs cerno, unde fiat verisimile, eum rei præfectum militari. Quippe apud Tacitum est in VI Annal. *Ab Hermunduris diversam aciem Marti, ac Mercurio, sacratam.* Etiam similis in eo cultus, quod utrique victimas, imò & humanas mactarent hostias. De Marte ex Jornande antea vidimus. De Mercurio sic Tacitus lib. de Moribus Germ. *Deorum maxime Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent.* Operæ etiam est considerare, quod hic dicit, Mercurium ex Diis maximè coli. Ac apud eundem lib. IV Histor. Tencteri Martem vocant præcipuum communium Germaniæ Deorum. Credo, in tam diversis Germaniæ populis, alii Martem, Mercurium alii, præcipuo habuerunt loco. Quod si Germanicum Mercurium censere liceret ex illo Romanorum, qui ingeniorum erat præses: poteramus putare, sacrificasse ei Germanos, quando astu & stratagemate fuissent superiores: Marti autem, si vicissent virtute, &, ut dicitur, Marte aperto. Sed tantum abest, Mercurium ut Germanicum ex Romano censendum putem: ut ne quidem arbitrer, eum, qui Germanis *Wodan*, rectè *Mercurium* reddi à Romanis. Quippe *Wodan* Germanis non est Deorum nuncius; eoque multò inferior, non Jove solùm, sed cunctis Saturni liberis: verùm summus Deus, universi præses. Nam *Wodan*, sive *Woden*, est idem, ac *Guodan*, sive *Guode*; pro quo *Gode*, vel *God*, nunc dicimus. Quippe permutantur W, GV, & G. Quomodo hodieque scribimus, *Wilhelmus*, *Guilhelmus*, & *Gilelmus*. Imò & apud Annam Comnenam in Alexiados opere Γυλίελμος, Γελίελμος, & Γιλιέλμος legas. Similia sunt *Walen*, *Gualen*, *Galen*. Hodie *Walen* obtinet. Sed à *Galen* Romani fecere *Galli*. Iidem ex *werren*, quod est *contendere*, *pugnare*, ut *weren*, *defendere*, est *werre* pro bello, sive *warre*, ut Angli pronunciant. Pro *werre* Galli *guerre*, Itali *guerra*: quod nec Latino in carmine refugit Baptista Mantuanus. Verùm Itali dicunt *gara*. Et ex *gara*, vel *gera*, & *man*, quod *virum* notat, est conflata vox *Germani*, quasi hominem dicas militarem. Simile igitur istis *Wodan*, *Guodan*, *Godan*: ex quo κατ' ἀποκοπὴν est *God*; κατ' ἀφαίρεσιν, *Dan*: unde *Dani* dicuntur, pari ratione ac à *Theuth*, *Teutones*. At ab integro *Godan*, sive *Codan*, est *Codanus* sinus: item *Godanum*, quod aliter *Dantiscum*. Eruditissimus Belgarum sui temporis, Justus Lipsius, putabat, numen hoc non

c *Lib.* I *de gestis Longobardorum, cap.* 9. *item Godefredo Viterbiensi Chronici parte* XVII.

Wodan dictum, sed *Wonsda*: atque ita in notis ad Germaniam Taciti pro *Woda*, vel *Wodan*, legere apud Paullum Diaconum jubet: nempe quia non *wodesdag*; sed cum N, *woonsdag* dicamus: tum quia Mercurius præfuerit lucro, quod Belgis *winst*, vel *wonst*. Nempe non cogitavit, à *Wodan*, vel *Woden*, esse *wodansdag*, vel *wodensdag*, unde κατὰ συγκοπὴν *woonsdag*. Nec Mercurius Germanicus præfuit lucro: nec à *wonst*, hoc est, *lucrum*, nomen habuit. Unde igitur? inquies. Dicam, quid mihi videatur. Ægyptii, quem Græci, & secuti eos Ægyptii, Mercurium interpretabantur, vocarunt Θεὺθ: ut sæpius vocatur Platoni in Phædro *a*. Ciceroni in tertio de Nat. Deorum est *Thoyth*: *Hunc* (Mercurium, inquit) *Ægyptii Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur.* Sic editio Aldi senioris: nec longè abit, quæ est nepotis Aldi; ubi est *Thoit*. Illa quoque Roberti Stephani *b* eum editione Aldi senioris convenit: uti & Lambiniana: sed in ea ad latus annotatur, alios legere *Thouth*. Sed tanti alius est Platonis auctoritas, ut, codicibus illis insuper habitis, præferant apud Tullium *Theuth*. Nec diffitendum, non longe hinc multos abire codices: ut in quibus reperias *Theyn*, *Thear*, & *Their*: quod postremum in veteri reperio editione, annum quidem, ut primitus fiebat, dissimulante, sed quam facilè principem esse editionem agnoscas. In isto Tullianorum codicum dissensu, eò potissimum propendeo, ut *Thoyt*, vel *Thout*, scripserit Tullius. Movet meliorum è MSSis auctoritas. Movet item Eusebius Præparationis Evangelicæ lib. I, cap. IX, ubi legas: Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν. *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati.* Qui locus satis veterem Tullii lectionem confirmat: utcunque Xystus Betulejus, & apud Tullium *c*, ubi *Thoyth* legitur, & apud Lactantium *d*, ubi *Thoth* editum est, etiam ab Aldo, *Theuth* legere malit: sanè aliter quàm Thomasius, qui ad oram *Thoyth* reposuit. Porrò ab *Thoyt*, sive *Thout*, κατὰ μετάθεσιν est *Thuoth*: quæ pronunciatio durior. Germani igitur, qui litera W gaudent, T rejecto, fecere *Woth*, sive, terminatione addita, *Wothan*, vel *Wodan*, vel *Woden*, aut *Wode*. Ex *Wode* autem vel *Woth*, ut diximus, est *Guoth*, *Goth*, *God*, vel *Got*. Vulgaris quidem illa opinio est, *God*, sive *Got*, dici à *goet*, id est, *bonum*, quia Deus fons sit bonitatis. Sed contrà est, eûm, ut bonitas est à Deo, ita & à *God*, quod est *Deus*, fit *goed*, penè quasi dicas *divinus*. Benefaciendo enim reddimur Deo similes: unde proverbium, *Homo homini Deus.* Atque hanc sententiam confirmat, quod ut à *Thoyth*, sive *Thuoth*, est *Wod*, sive *God*: sic a *Theuth* fit Θεὸς, & *Deus*, T in S converso: quæ facilè commutantur: ut apud Græcos γλῶσσα, γλῶττα; ἐρέσσω, ἐρέττω: apud Germanos, *das*, *dat*; *wasser*, *water*, & Lanois fluvius Germanicus *Isurgus*, *Iturgus*. Et, si ista non sufficiunt, similiter dixerunt Latini *pulsare*, & *pultare*: item Festo teste, *mersare*, *mertare*; *adgressus*, & *egressus*, quæ prius *adgretus*, & *egretus*. A σοὶ quoque *tos*; ab ἄλσος, *saltus*; à σὺ Tarentino more τὺ; ab εἴκοσι Laconicum Βείκατι, unde *viginti*; τίτυρος, *Tityrus*, à σίτυρος, quo *aries*, significatur, sive *vervex*, *sectarius*; ut ex Servio cognoscimus. Valde etiam, quæ dicebamus, firmantur derivatis à *Godan*, *Dan*, *Theuth*. Nam à *Godan*, insula Danica Melæ est *Codanonia*, quæ nunc *Sielant*; uti incolæ Ptolemæo *Codanones*: sinus etiam *Codanus* Melæ, Pliniòque. Et quia à *Godan*, extrito O, est *Gdan*, unde *Dan*, hinc *Danis* nomen datum. Et affine Δὰν à Σδὰν, pro Ζὰν, sive Ζὼν: nam Z valet σδ. A *Teuth* verò Germanicum *Teutsche*; Latinis *Teutoni*, vel *Toutones*: ac ab eodem Gallis *Teutates*. Nempe nationes Germanicæ à Deo, suâ quæque dialecto, nomen adsumserunt; quasi *populum Dei* dixeris: quod facere iis visum ad cultum Dei inculcandum suis, & simul ad terrorem injiciendum hostibus.

a *Pag.* 174. *edit. H. St.*
b *Anno* 1543.
c *Lib.* 3. *de Nat. Deor.*
d *Lib* I, *cap.* 6.

Cap. XXXVIII.

Tuisto, Germanorum origo, Gomer videtur, sive ex Thogarma, sive ex Ascenes propagentur. Sed de Ascenes opinio rejecta, ac Ascenazim potius esse minoris Asiæ gentes. Si Tuisto sit Germanorum parens, id non aliter esse capiendum, quam quia origo sit generis humani; Adamus puta: Mannum autem, Noachum videri. Nisi Thuisto potius sit ipse universi conditor, qui & Theuth: Mannus autem Adamus; qui & Man, Men, Menis, Menas, Maneros. Nec Isenaco ab Iside, nec Hamburgo ab Jove Hammone nomen datum esse. Isidem Germanicam videri aliam ab Ægyptia: nisi utrâque Evam adumbrarint, quæ Ischa Mosi. Adanum Cilicum videri Adamum, & unde Sari appellatio, qui aliter Adanorum conditor. Si Tacitum audimus, etiam Castorem & Pollucem cultos Germanis: sed Germanos potius gemino illo numine signâsse Deum bonum, & malum, sive nigrum; qui & Zeerneboch; &, si plerisque Tertulliani codd. standum, Tibilenos. Sed posse pro Castore & Polluce etiam par naturalium Deorum intelligi. Ex sententia Saxonum, & aliorum, etiam Danis, & Sueonibus, defunctos pro Diis cultos esse.

PRæterea Germanis Deus fuit Tuisto. De quo Tacitus in Germania sua: *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terrâ editum, & filium Mannum, originem gentis conditoresque.* Ubi, si eos intelligit, qui proxima sunt Germanorum origo, Tuisto sit Gomer; Mannus autem vel Thogarma, vel Ascenez. Gomer ille Japheti filius fuit; ut est Genes. x, 3. Ab eo Germanos ducere originem, communis est sententia. Sed alii genus arcessunt ex Thogarma, quem Moses tertio inter Gomeri liberos loco recenset: & favet Chaldæus, Ezechielis cap. xxvii, vers. 14; ubi de equis תוגרמה, *Thogarma*, reddidit de גרמניא, *Germania*. Alii verò genus repetunt ex Gomeri hujus primogenito, nomine Ascenez. Atque ita recentiores Judæi. Nam Hispaniam *Sepharad*, Galliam *Carphat*, Germaniam *Ascenazim* appellant. Et favere creditur Flavius Josephus lib. 1, cap. vii; ubi vulgò quidem *a* legas, Ἀσχανάξης Ἀσχανάζας ᾤκισεν· οἳ νῦν Ῥήγινες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται. *Aschanazes condidit Aschanazas: qui nunc Rhegines* (sive Rhegini) *à Græcis appellantur.* Sed plerique, & in his Antonius Delrius *b*, pro Ῥήγινες (quales nulli Græcis cogniti, præter incolas Rhegii Julii, & Rhegii Lepidi) reponere jubent Γερμανοί: eò magis, quia parum verisimile videatur, Josephum silentio præteriturum fuisse parentem magnæ illius & populosæ Germaniæ, temporibus suis bello cum Romanis gesto celeberrimæ. Sed enim conjectura ista penitùs eò concidit, quòd sic jam olim in Josepho lectum sit; ut constat ex Eusebio, & Hieronymo, atque hos exscribente Isidoro. Quare *Ascenazim* potiùs sint gentes minoris Asiæ; mari Ægeo propiores. Cui sententiæ favet Hierosolymitanus, idque ex Jerem. li, 27: ubi Ascenes numeratur inter eos, qui auxilia Medis tulerunt. Atque idem, vel prope idem, censet Theodoretus. Ut qui *Ascenez* dicat prophetæ Jeremiæ esse gentem Mediæ vicinam. Quid hoc ad Germanos? Et opinionem eorum, qui in Asia collocant, multum juvat frequens in ea *Ascanii* nomen; præcipuè terris Ægeo mari magis vicinis. Ut inde etiam Ascanio, Æneæ filio, nomen esse videatur. Sed utcunque illud, Ascania Stephano est Troadis urbs; quam in Phrygia ponit Hesychius. Et ante Troadem Plinius Ascanias agnoscit insulas lib. iv, cap. xii, & lib. v, cap. xxxi. Item in Troade statuit Ascaniam lib. v, cap. xxxii, & Ascanium flumen, ibidem. Uti & Ascanium sinum prope Nicæam, & Ascanium lacum. Quemadmodum & inter Phrygiam, & Mysiam, eum ponit Arrianus lib. 1 de gestis Alexandri: qui locis iis, ac vicinis, salem naturâ suâ ait concrescere. Quamobrem sic statuo, *Ascenazim* non esse Germanos, ut cum Judæis plurimi censent: sed Troada, Phrygiam, Bithyniam, Æolidem, & tractus vicinos: nec alias, quàm hasce nationes, intelligi a propheta Jeremia.

a Nisi quod perperam in Frobeniana, Ἀσχανάξοι Ἀσχανάξας.
b Glossis in Genes. 10, 3.

Expendimus eorum sententiam, qui ab Gomero, ejusque filio Ascenez, Germanicam esse gentem conditam arbitrantur. Sed enim caussæ nihil animadverto, cur apud Plinium necesse habeamus intelligere eos, qui proximi sunt ejus gentis parentes. Mihi videor in illis, quæ de Tuistone Deo terrâ edito, & Manno, ejus filio, scribit Tacitus, reliquias cernere doctrinæ veteris de Adamo, terrâ edito; ut is sit Tuisto: item de Noacho, trium filiorum parente. Subjungit enim Tacitus; *Manno tres filios adsignant.* Nec obstat, quòd Noachus sit decimus ab Adamo; Mannus autem Tuistonis filius dicatur: illius item filii tres fuerint, qui inter se Germaniam diviserint: unde & proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, cæteri Istævones vocentur. Siquidem, qui filium genuit, nepotem etiam, & omnem ejus genuisse posteritatem, censetur. Cujus rei complura habemus exempla apud Matthæum Evang. cap. 1, ac alibi in Scripturis passim. Porrò multi quidem sic fuerint Germanicæ gentis genitores: sed e tota eorum serie non alii memoriam justiùs merentur Adamo, & Noacho. Quæ etsi ita sint, suspicor tamen, in Manno adumbrari nobis, non Noachum duntaxat, sed etiam Adamum: ut eosdem uno Saturni nomine signare gentes solent; quemadmodum superius ostendimus. Movet me, præter alia, *Manni* vocabulum. *Man* enim Germanis virum designat: quam vocem ex Asia attulere: unde Asiaticis, *Turcimani*, *Othomani*, *Solimani*, pluraque ejusmodi. *Manni* igitur nomen præcipuè conveniat Adamo. Ita Tuisto sit Deus ipse, Adami & Evæ conditor. Et fortasse ab eadem origine Romanorum *Mas*, Germanorum *Man*, Ægyptiorum *Men*, *Menis*, vel *Menas*: quem primum statuunt regum suorum, ut vidimus antea *a*: item, (quod propius ad *Man* accedit) *Maneros*: de quo Julius Pollux lib. iv, cap. vii, §. 11: Αἰγυπτίοις μὲν ὁ Μανέρως γεωργίας εὑρετής, Μουσῶν μαθητής. *Ægyptiis Maneros est agriculturæ inventor, idemque Musarum discipulus.* Primus sanè agriculturam exercuit, primus quoque literas reperit, & docuit, Adamus. Itaque *Manni* nomen maximè conveniat Adamo; *Tuistonis* verò nomen Deo ipsi, Adami & Evæ conditori. Quomodo dictus quoque *Theuth*, & *Thoth*. Ab his verò non longè abit *Thuisto*: unde trajectis duabus literis *Thuisto*: ubi O solùm Latina est terminatio: ut fortasse hinc sit *Tuitschen*: quomodo à *Teuth*, iisdem terminatione O additâ, *Teuto*; inde *Teutones*: ut superiùs exposui.

a Cap 17.

Post Tuistonem, & Mannum, venio ad Isidem: de qua sic Tacitus in Germania suâ: *Pars Suevorum & Isidi sacrificat.* Quod si est, numen hoc fuerit à Græcis, Istri accolis; his verò ab Ægyptiis: qui Isidem in Deas retulere, quòd cùm triticum, & hordeum, spontè antea eresceret inter herbas, nec usus eorum esset cognitus; prima Isis eum monstrârit Ægyptiis; ut ex Diodoro antea diximus. Unde ipsa, apud Appulejum xi Met. Eleusiniam Cererem, & Ægyptiam Isidem, prædicat eandem. Itaque & nonnulli ab Iside, oppidum Germaniæ *Isennacum* dici arbitrantur. Et eò id putant verisimilius, quia Isis sit Osiridis uxor; Osiris sit Misraim; is filius Cham, sive Ham: unde iidem vocari autumant *Hamburgum*, sive *Hammeburgum* potiùs. Ludovico enim primo literis Aquisgrani datis vocatur *Hammeburgck*. Sed quanto est credibilius *Isenaco* esse nomen à ferro, quod Germanis *iser*: *Hamburgi* autem vocabulum esse à Gambriviis, populo Germaniæ apud Tacitum libro de Germania, & Strabonem etiam in vii: nisi quod, cùm Latinè sit Gambrivii, Græcè scribendum Γαμαβριούιοι, non, uti literulæ errore exaratum, Γαμαβριυίνοι. Difficulter etiam possum in animum meum inducere, Germanos verus Isidis numen, cujus sera adeò notitia Græcis & Romanis, accepisse ab Ægyptiis. Sed si in superstitione, tot seculis intermortuâ, nunc etiam conjecturis est locus: dixero, Germanis fuisse reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva:

quo-

quorum ille Mannus sit, hæc Isis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ' ἐξοχὴν, marem, commodiùs reddiderint sua lingua, quàm *mannum*? A *man* autem mulier dici potuit *manna*: sed non fuit hoc in usu Germanis. Ac fortasse ex longa traditione retinuerunt Hebræum *ischa*; quod apud Musen, & veteri Latinorum lingua *viram* sonat: unde apud Festum, *Vira Querquetulana*. Romani autem cum audirent Germaniæ genti cultos *Man*, & *Ischa*; ut ex illo *Mannum*, ita ex hoc *Isidem* fecerunt: quia non viderent, quod numen *Ischa*, quàm *Isis* esse posset. In quo quantopere falsi sint, ex iis videre est, quæ diximus. Nisi & Ægyptiis, ut Osiris Adamus, sic Eva Isis. Nec enim putandum, primorum parentum memoriam in Asia penitus intercidisse apud gentiles. Multa in contrarium adducere possem. Sed uno contentus nunc ero, quod occurrit. Adana antiqua Ciliciæ urbs erat, condita a Syris, inque memoriam primi hominis *Adam* sive *Adama* appellata. Sed constat, Græcos non habere voces in M exeuntes, eoque pro Ἀδάμ dixere Ἀδαν, & terminatione additâ, Ἄδανος: unde urbs Ἄδανα. Ἄδανος ille, ut ait Stephanus, Cæli, Terræque filius erat. Quod nulli melius convenit, quàm Adamo nostro. Idem Stephanus ait, alter dictum Saturnum, & Rheam. Puta, quia Saturnus est primus homo, & Rhea, omnium mater Eva. Hi, quia una erant caro, ut etiam loquitur Scriptura, eo uno nomine numineque comprehendebantur a Cilicibus: si recte eorum mentem nobis exposuit Stephanus. Quo teste, idem quoque Ἄδης, qui fuisse Σάνδης; hoc est, Hercules. Nam hunc Indis *Sanden* vocatum, superius [a] ostendimus. Idemque Ἄδης sive Dis: nempe Adam è terra & in terram rediit; atque inde ei nomen: uti & Ἀδὴν quoque Græci dixere ex [illegible], Adama, *Terra*; M itidem in N abeunte. Parque ratio in aliquot aliis gentium Diis, à Stephano memoratis: cujus caussa est, quod ut in naturali Theologia præcipui Deorum ad Solem, & Lunam, referuntur: ita Dii animales potissimi pertineant, vel ad primos parentes; vel Noë, & conjugem; vel liberos horum, qui orbem inter se partiti fuere. Ac hinc etiam videmus, cur Adanus ille creditus fuerit Japetus; eodem teste. Sed quia sæpius jam Stephanum adduximus, ipsum potius audiamus: Ἄδανα, Κιλικίας πόλις, οὐδετέρως. ταύτην ἔκτισεν Ἄδανος καὶ Σάρος, Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες· ἀφ' οὗ ἡ πόλις, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, Ἄδανα· τὸν δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες. ἦν δὲ ὁ Ἄδανος γῆς καὶ οὐρανοῦ παῖς, καὶ Ὄστασος, καὶ Ἄδης, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ Ἰαπετὸς, καὶ Ὄλυμπος. ADANA, *Ciliciæ civitas, genere neutro. Hanc extruxere Adanus, & Sarus, cum bellum gessissent adversus Tarsenses, sed succubuissent. Ac à duce quidem Adano urbs dicta est Adana: flumen autem, quod* CURANOS *dicitur, Sarum nominarunt. Est vero Adanus Cæli ac Terræ filius. Idemque & Ostasus, & Ades, & Saturnus, & Rhea, & Japetus, & Olympus.* Ubi conspicimus, ut Cilices videri voluerint, Adanum, & Sarum, esse urbis suæ conditores. Nempe quia Adana ab omni hominum memoriâ fuisset, voluere videri esse opus primi hominis, sive Saturni, vel Adami. Quicum tamen non bellè convenit, quod Adanus, & Sarus, dicuntur victi fuisse a Tarsensibus. Ut convenientius fuerint dicturi, in honorem Adami, sive primi omnium parentis, sic urbem vocitatam. Dicitur autem & Sarus urbem ædificasse, ac honori ejus flumen, ad quod extructa fuit, Sarum nominatum. *Sari* quidem appellatio optimè convenit tum Adamo, tanquam Deo tutelari, unde urbs dicta: tum conditori urbis: qui & ipse forsitan *Adam* dictus; quomodo ambiguitas vocabuli occasionem præbuerit Cilicibus natales suæ urbis referendi ad primum hominem, Cæli Terræque filium. Utrique competit appellatio [illegible], sar, quod est, *omnium princeps*. Unde & Abrahami uxor vocata [illegible] Sara, hoc est, *domina*. Non vanam esse hanc conjecturam, arguit, quòd Stephanum audimus dicentem, fluvium aliter vocatum Κοίρανον, hoc est, *dominum*. Nempe a Syris *Sarus*, a Græcis Κοίρανος vocabatur: quia Ciliciæ variis in locis Syri Græcique erant permixti. Siquidem, ut superiùs ostendimus, Syria antiquitus ad Pontum usque Euxinum extendebatur: unde & Cappadoces *Leucosyri* dicebantur.

Si Tacitum audimus, etiam Castor & Pollux culti sint Germanis. Sic enim ille libro de moribus Germaniæ: *Apud Naharvalos, antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos interpretatione Romana Castorem Polluceme memorant.* Ubi non de nihilo est, quod INTERPRETATIONE dicat. Neque enim Germani habuere nomina *Castoris*, & *Pollucis*. Sed Romani, cùm persuasum haberent, colere se, quicquid Deorum esset: in cultu numinis barbarici considerabant, cui ex Diis suis is cultus maximè conveniret: atque inde hoc numen Jovem, aut Neptunum; illud Junonem, aut Cererem; aliud Herculem, aut Martem, & ita in cæteris, interpretabantur. Quanquam verò apud Diodorum etiam in IV legere sit, Dioscuros à Celtis maris accolis, in quibus & plerique Germani, cultos esse: valde tamen metuo, ne de illo ratio fugerit Romanos pariter ac Græcos. Sanè quàm minutum hoc argumentum, quod Germani duos Deos luci præsides, & quidem (Taciti verba sunt) *ut fratres, ut juvenes venerentur.* Nam quid si per duo hæc numina intellexerint Germani principium unum boni, alterum mali? quæ de duobus summis Diis opinio, vetustissimorum apud gentes Theologorum fuit, ac legislatorum: ut Plutarchus clare ait libro de Iside & Osiride; fusèque a nobis superius [a] est declaratum. Idem Germanos putasse, saltem aliquas ejus nationes, eo mihi verisimilius fit, quia & Slavi, quorum pars bona cis Vistulam in Germania veteri, opinionem hanc amplexa fuit. Helmoldus lib. I Chron. Slavorum, cap. LIII: *Sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono Deo, adversam a malo, dirigi profitentur. Ideo etiam malum Deum suâ linguâ Diabol, sive Zeernebocb, id est, nigrum Deum appellant.* Sed *Zeernebocb* quidem fit à Slavis: at *diabol* sine dubio est ex *diabolus*; ut a Christianis hoc acceperint vocabulum. Nisi forte de diabolo ex glossemate in contextum irrepsit. Sanè non habet Albertus Crantzius in Wandalia sua lib. III, cap. XXXVII: ubi Helmoldum ad verbum exscripsit, tacito auctore. Quem Slavi *Zeernebocb*, hunc Saxones antiqui, si audimus Fabricium [b] in Saxonia sua, vocant *Tybilenum*: imò, ut ait, hodieque sic malum dæmonem [c] nuncupant. Itaque nihil fortasse mutandum apud Tertullianum Apologetici cap. XXIV, ubi in nullis codd. est: *Unicuique provinciæ & civitati suus est Deus, ut Syriæ Astarte, Arabiæ Disares, ut Noricis Tibilenus, ut Africæ Calestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Alii tamen locum censent corruptum: ut Nicolaus Loensis Epiphyllid. lib. V, cap. XV, qui pro *Tibilenus* corrigit, *Deus Belenus*. Pithœus autem Subsec. lib. I, cap. IV, simpliciter legit *Noricis Belenus*. Quod magis placet. Ut illud TI in *Tibelenus* sit ex repetito TI ex Norici. Nam I, & C, in veteribus MSSis, confundi solent; ut norunt, qui eos tractarunt. Sin minùs placet, per numina, quæ Romani *Dioscuros* interpretabantur, bonum Deum, & *Zeernebocb* intelligi: quid si capiantur Dii illi, qui Romanis Cælus, & Tellumo; puta Cæli, & Terræ Deus? Vel, quia Dioscuri isti à Diodoro Celtis maris accolis tribuuntur; quid si fuerint Romanorum Jupiter, & Neptunus? Fratres quippe hi, nec senescit eorum natura. Vel quid si frater sororque signentur, sive Cælum & Terra, sive Sol, & Luna? Saltem non paullò hæc verisimiliora mihi videntur, quam ut reliquiæ fuerint doctrinæ de trinuno Deo; perque Castorem & Pollucem signati fuerint Λόγος sive Verbum, & Spiritus S. Quæ opinio fuit eruditi nostri amici in Germania antiqua lib. I, cap. XXX.

Ulyssis etiam in Germania fuisse existimatus, & ararum honore cultus. Tacitus de moribus Germaniæ: *Ceterum & U[illegible]em quidam opinantur longo illo, & fabuloso er[illegible]ore, in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur,*

[a] Cap. 18.

[a] Cap. 5.

[b] Lib. I originum Saxonicarum.

[c] Interim vereor magnopere, ne deceptus sit Fabricius, ac Tifel non ex Tibilenus sit, sed ex διάβολος, unde & Germanis Teufel, Belgis Duyvel.

lisus, ab illo conditum, nominatumque ἀσκιπύργιον [a]. *Aram quin etiam Ulyssi consecratam, adiecto Laertis patris nomine, eodem loco olim repertam; monumentaque & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ, Rhætiæque, adhuc exstare: quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.* Verùm nunquam Ulysses invigavit in Oceano, sive mari externo. Quod multis possim comprobare. Sed sola suffecerint, quæ adducit Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. IV. Cujus in sententiam pedibus nunc, quantum video, pene ab omnibus itur studiosis. Eoque & de Olysippone Lusitaniæ, ab Ulysse extructa, prorsus repudiant: non minori sanè jure, quam circumspectiores Zelandicæ gentis de Ulissinga sua ab Ulysse, ac Ziricea a Circe exstructa.

[a] Asciburgio, qui vocem Græcanicam dolent ut quæ antiquissit. Nempe aliquis memoria ergo ad oram adscripserat, unde in contextum irrepsit.

Ad veterem quoque Germaniam pertinent Dani, & Suecones, aliique populi Septentrionales: quorum Deos fuisse homines, ac tum in vita meruisse honores, tum a morte pro Diis esse cultos, etiam agnoscit Saxo Grammaticus lib. VI Hist. Dan. Audiamus loquentem: *Olim quidam magicæ artis imbuti, Thor videlicet, & Othinus, aliique complures, miranda præstigiarum machinatione callentes, obtentis simplicium animis, divinitatis sibi fastigium arrogare cœperunt. Quippe Norvagiam, Sueciam, ac Daniam, vanissimæ credulitatis blandiis circumventas ad cultus sibi pendendi studium concitantes, præcipuo lubricationis sua contagio resperserunt. Adeo namque fallacia eorum effectus percrebuit, ut in ipsis cæteri quandam numinum potentiam venerantes, eosque deos vel deorum complices autumantes, veneficiorum auctoribus solemnia vota dependerent, & errori sacrilego respectivum sacris debitum exhiberent. Quo evenit, ut legitima feriarum series apud nos eorundem nominibus censeatur: cum ipsis Latinorum veteres, sive a Deorum suorum vocabulis, sive à septeno planetarum numero, nuncupationem singulatim adaptasse noscantur.* Plura de iis ibidem subjungit. Vide & Joannem Magnum, Gothorum, Sueonumque historiæ lib. I, cap. IX, X, & XI, & de vitis Pontificum Upsalensium lib. I c. Ex hujus verò temporis scriptoribus de istis Danorum Diis vide sis eruditissimum amicum nostrum, virum de literis optimè meritum, Isacium Pontanum in Glossario Priscogallico, Originibus Francicis, & lib. I Hist. Danicæ.

[b] Apud Joannem Magnum, qui locum hunc, sed absque ulla Saxonis mentione, exscripsit, pro credulitate, perperam in Romana ipsa editione, crudelitate legas, lib. 3 historiæ Gothicæ cap. 10. [c] Edit. Rom. pag. 14.

CAP. XXXIX.

In dubium revocatum, an a Sarmatis paganis præter Deos naturales, quorum nomina referuntur, etiam culti sint Dioscuri sub nominibus Leli, *&* Poleli. *Alexandri Magni, & Cæsaris Augusti ara ad Borysthenem. Aurea Vetula accolarum fluminis Oby. Zamolxis à Getis, quibus leges tulerat, pro Deo cultus. Orpheus geminus, Argonauta unus, alter poeta, qui proprio nomine Onomacritus; & amborum ætas; deque cultu Argonautæ locus Cononis. Temesius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. Pleistorus, deus Thracum, cui sacrificatum Oebazum. Helena, Veneris ministra, ab Epidamniis, vel Epidauriis, pro Dea est habita.*

POlonia partim ad Germaniam magnam, partim ad Sarmatiam pertinet. Incolæ his terris, ut rerum Polonicarum scriptores tradiderunt, coluere non Solem modò, & Lunam: sed etiam Pogwisd, sive Auram, Jessam sive Jovem, Lactonem vel Lactonem, sive Plutonem, Nyam sive Cererem, cujus celeberrimum Gnesnæ templum fuit, Marzanam sive Venerem, Zievoniam, sive Dianam. Sed omnes isti fuere Polonis Dii naturales: quos veneratii fuere usque ad annum Christi IↃ CCCC LXV; quo Micisco, sive Mieczlaus sacris est initiatus Christianis. Ajunt verò & habuisse Deos animales, Castorem, & Pollucem: eos vocitatos Lelum, & Poletum: & cultus eorum superesse vestigia hodieque in sympotiis Polonicis; ubi vulgo *Lelum*, & *Poletum*, soleat inclamari. Sic præter alios Alexander Guaguinus in Sarmatia sua Europæa. Vellem autem rationem addidissent, cur Lelum, & Poletum, interpretati sint Dioscuros. Num quia Dii gemini, & affinia videantur vocabula, *Poletum*, & *Pollux*? Nunc verisimilius non occurrit. Sed quam frivola hæc sint, omnes vident. Quid si igitur dicamus, a priscis illis Sarmatis per Leb, & Polen nomina intelligi potius solere, sive bonum, nigrumque Deum; sive Cælum, & Tellurem; sive Jovem, & Neptunum: prius antea exponebamus nomina illa Germaniæ, quæ Castorem & Pollucem fuisse, etiam Tacitus arbitrabatur? Sin verè Lelum, Poletumque, per Castorem, & Pollucem, explicuere: Sarmatæ, credo, eorum cultum acceperint a Græcis, Istri accolis. Quomodo & à Græcis fuit ara Alexandri M. ad Borysthenem: uti à Romanis illa, quæ ibidem constituta fuit Cæsari Augusto. Meminit utriusque Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Deinde Borysthenes, à montibus oriens, Neurorum primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari præruptis undarum verticibus intimatur: cujus in marginibus nemorosis Borysthenes est civitas, & Cephalonesus, & aræ Alexandro Magno, Cæsarique Augusto sacratæ.*

Ad Oby fluvium coluere Auream Vetulam: sed difficilè dictu, num ea symbolum fuerit Evæ, omnium nostri matris: an Telluris, quæ & ipsa antiquis omnium mater. De hoc numine sic Paulus Oderbornius in vita Ioa. Basilidis magni ducis Moscoviæ: *Obdorio ab Obbo amne nominantur; qui ex lacu Citaisco ortus ab Oriente in Septentrionem labitur. Hi Vogulici, & Hugrii vocini, & Mo chu subjecti sunt; à quibus Aurea Anus idolum sanctè colitur; quod, oraculi Delphici instar, futura quærentibus respondere solet.* Item Adamus Clemens in Anglorum Navigatione ad Philippum Angliæ tum temporis regem, & Hispaniæ principem: *Tatarorum confinia tenent Moscovitæ idololatræ. Percelebre est illis idolum Aurea Vetula dictum. Siquando gravior calamitas gentem premit; veluti fames, bellum, vel pestis: idolum suum statim consulunt, quod hoc modo faciunt. Coram simulachro prostrati preces fundunt: mox tympanum in medio statuunt. Hoc forte lectis circumstantes argenteum bufonem tympano imponunt: dein bacillo concutitur tympanum. Ac cui circumjacentium circumstat bufo, protinus interficitur. Statim, nescio quibus idoli præstigiis, vita restitutus malorum caussas exponit. Itaque placato idoli numine, non ita multò post publicà calamitate liberantur.* Vide & Guaguinum Veronensem in Sarmatia Europæa [a].

[a] In descriptione Moscoviæ, cap. de Obdoria.

E Sarmatia venio in Daciam, ac regionem Getarum: quorum legislator in Deos relatus. Homo Thrax apud Platonem in Charmide: Ζάμολξις λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὤν. *Zamolxis ait noster rex, qui Deus est.* De eodem sic Laertius in Pythagora: Ἔσχε δὲ καὶ δοῦλον Ζάμολξιν, ᾧ Γέται θύουσι, Κρόνον νομίζοντες, ὥς φησιν Ἡρόδοτος. *Habuit & servum Zamolxin, cui Getæ sacrificant, Saturnum eum existimantes, ut ait Herodotus.* Respicit autem ea, quæ apud Herodotum legere est in Melpomene. Sed refert Herodotus, putare se Zamolxin multò fuisse antiquiorem Pythagora. De cultu sic quoque Iamblichus in vita Pythagoræ cap. XXX: Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας, καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους, μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς. *Cumque hæc Getas docuisset, eisque leges præscripsisset, Deorum apud eos habitus est maximus.* Vide & de eodem Strabonem lib. VII, & XVI, Lucianum in Deorum Concilio, Malchum sive Porphyrium in vita Pythagoræ, Origenem lib. II, & III contra Celsum, Iornandem in Geticis, & Etymologici Magni auctorem in Ζάμολξις; ubi variæ veterum de eo sententiæ afferuntur. Imò temporibus Augusti Cæsaris parum abfuit, quin eadem gens Getica divinos etiam honores tribueret Ceneo, homini præstigiatori, inque Ægypto divinandi artem edocto, atque oracula se dare simulanti; teste Strabone in VII.

A Getis in Thraciam me confero. Ubi eumpse Za-

molxin

molxim cultum fuisse, tradit Lucianus in Iove Tragœdo: Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾷκες Ζαμόλξιδι, δραπέτῃ ἀνθρώπῳ ἐκ Σάμου· *Scythæ quidem acinaci sacrificant, & Thraces Zamolxidi, homini fugitivo ex Samo.* Etiam domo Thrax Orpheus; quem, uti & Musæum, relatum fuisse in numerum Deorum, docet Tertullianus de Anima, cap. 11. Intellige autem non Orpheum poëtam, quem habemus, sed Argonautam: quod non apposuissem, nisi hos confudisset Pamelius ad locum Tertulliani memoratum. Sed duos illos pulchre distinxit vetus Apollonii scholiastes in primum Argonauticon a. Argonauta vixit triginta circiter annis ante excidium Trojanum. Alter ille, vel potiùs Onomacritus, cujus pleraque sunt Orpheo tributa, claruit temporibus Hipparchi, & Hippiæ, filiorum Pisistrati: ut Tatianus etiam scripsit adversus Gentes. Illius igitur Threicii vatis nihil habemus: etsi ad ejus libros provocet Arnobius in quincto. Sed de hoc, & Musæo pariter, Linoque, plura diximus in primo operis nostri de re Poëtica. De cultu Orphei ita Conon narratione XLV apud Photium in bibliotheca: Ἀναβιοῖ δὲ (τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως) ὑπὸ μνήματι μεγάλῳ θάπτουσι· καὶ τέμενος αὐτῷ περιείργουσιν, ὃ τέως μὲν ἡρῷον ἦν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. θυσίαις τε γὰρ, καὶ ὅσαις ἄλλαις θεοὶ τιμῶνται, γεραίρεται· ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον. *Accipientes igitur (caput Orphei) ingenti tumulo mandarunt, ac monumentum et heroicum circumdederunt, postea autem obtinuit, ut esset delubrum. Sacrificiis enim, aliisque rebus, quibus Dii solent coli, & ipse honoratur. Feminis vero templum id omnino est inaccessum.* Præterea Thracibus cultus est Odrysus. Nempe quia conditor gentis, si non universæ, quod Thera potiùs sibi vindicat; saltem partis ejus. Epiphanius lib. I b: Ἔπειτα δὲ ἀκινάκην σέβοντες εἰσὶ τῶν Σκυθῶν Σαυρομάται, Ὀδρυσόν τε τῶν Θρᾳκῶν προστάτην, ἐξ οὗ τὸ γένος κατάγεται Φρυγῶν, ὅθεν καὶ Θρᾷκες ἀπὸ Θήρας ἐπίκλην τῆς ἐν τῇ πυργοποιίᾳ γεγενημένης κεκλῆνται. *Tum acinacem Sarmatæ Scythici generis pro Deo colere cœperunt; ut & Odrysum, à quo Thraces oriundi; indidemque & Phrygum genus originem accepit: ex quo etiam accidit, ut à Thera, qui in illa turris ædificatione natus est, Thracum appellatio deducta sit.*

Etiam Abdera Thraciæ urbs: cujus fundamenta primus jecit Temesius Clazomenius: sed nihil fructus inde à Thracibus retulit; ut quem expulerint: sed postea eò coloniam duxere Teji; à quibus divinis est honoribus affectus. Herodotus in Clio: Τιμὰς ὑπὸ Τηΐων ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρως ἔχει· *A Tejis Abderorum urbe colitur, ut Deus.* Ubi heroici solùm honoris meminit; sed is in conditoribus urbium divinus esse solet.

Erat & Thracibus Deus Plestorus: sed dubito, utrùm naturalis, an animalis. Huic Persa Oeobazus sacrificatus. Herodotus lib. IX: Οἰόβαζον ἐκφυγόντα ἐς τὴν Θρηΐκην, Θρήϊκες Ἀψίνθιοι λαβόντες, ἔθυσαν Πλειστώρῳ, ἐπιχωρίῳ θεῷ, τρόπῳ τῷ σφετέρῳ· *Oeobazum, fugâ elapsum in Thraciam, Thraces Apsinthii exceptum, Plestoro, Deo indigena, ritu suo immolaverunt.*

Hinc in Illyridem proficiscor: cujus pars Macedoniæ propior *Dalmatia* vocatur. In hac Epidaurii videntur Helenam coluisse; non illam à Paride raptam, sed aliam; de qua sic Ptolemæus Hephæstion novarum histor. lib. IV c: Ἡ Ἀλεξάνδρου ἡ Ἀφροδίτῃ ἐν τῇ περὶ Ἄδωνιν ὁμιλίᾳ, ἡ Ἐπιδάμνου θυγάτηρ, ἣν Ἐπιδαύριοι ἐν Ἀφροδίτης σχήματι τιμῶντες, χρήματα λαμπρὰ ἀνέθηκαν. *Illa ministra Veneris in congressu cum Adonide, Epidamni filia, & ab Epidauriis Veneris figurâ culta, divitias inhiantibus largiens.* Ubi dubitari possit, an non vel priori loco Ἐπιδαυρίου, vel posteriori Ἐπιδάμνιοι, legi debeat. Sanè verisimile est, hanc Helenam filiam fuisse ejus, qui urbem sive Epidamni, sive Epidauri, condidisset. Sed Epidamnus est in Dalmatia duntaxat; alterque *Dyrrachium* vocatur: Epidaurus autem triplex, una quidem in Dalmatia; at duæ præterea in Peloponneso, una ad sinum Saronicum, altera ad Argolicum.

a Pers. 27.

b Pag. 8.

c Apud Photium cod. 190.

CAP. XI.

Diomedis Ætoli nemus, ac templum, juxta ostium Timavi. Eidem delubrum in insula Adria, quæ Diomedis dicuntur. Metabus Metapontinis Deus, non Pythagoras: Sybaritis autem semicaper puer: Sardis Hercules Thebanus, sive Alcides, & cum eo Iolaus; item Hercules Libycus, sive Maceris, cum Sardo; unde Sardis nomen. Etruscis quoque cultus Hercules. Quis Tages ille fuerit, qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur: & cur sacra ejus dicta Acherontia. *Marsis in veneratione Circe, vel Medea, nomine* Angitiæ, *ab anguibus imposito. Minturnensium Dea Marica, quæ eadem ac Circe: item culta hac Circeiis. Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint.*

AB Illyride læti jam Italiam prospicimus: unde, Istriâ relictâ, proxima se offert Venetia. Ubi ad ostium Timavi Diomedis nemus, ac templum fuit. Strabo lib. V: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν, ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· *In ipso Adriatici sinus intimo recessu Timavum est, Diomedis templum memorabile.* Paullo verò pòst subdit, Diomedi apud Venetos sacrificari equum album.

In Picena etiam regione pro numine Diomedes fuit. Scylax Caryandensis in Periplo: Μετὰ δὲ Δαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοί· καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἀγκὼν ἐστί· τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην εὐεργετηθὲν ὑπ᾽ αὐτοῦ· καὶ ἱερὸν ἐστιν αὐτοῦ. *Post Daunitas gens est Umbrorum: inque ea est Ancon urbs. Hæc vero gens colit Diomedem, cui ille benefecit: ac ibidem ejus est fanum.*

Sunt & ex adverso Marrucinorum, ac Pelignorum, insulæ quinque Diomedeæ; ubi itidem cultus est Diomedes. Theophrastus lib. IV Histor. Plant. cap. VII: ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι, πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερὸν· σπανίαν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ· *Platanum ajunt non esse in Adria, præterquam circa Diomedis delubrum: raram autem esse in Italia universa.* Plinius lib. X, cap. XLIV: *Diomedeæ aves uno in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo, atque delubro, contra Apuliæ oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Græcis tantum adulantur, miro discrimine, veluti generi Diomedis hoc tribuentes; ædemque eam quotidie pleno gutture madentibus pennis perluunt, atque purificant: unde origo fabulæ, Diomedis socios in earum effigies mutatos.* De eodem sic Augustinus lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XVI: *Diomedem fecerunt Deum; quem, pœnâ divinitus irrogatâ, perhibent ad suos non revertisse; ejusque socios in volucres fuisse conversos. Quem etiam templum ejus esse ajunt in insula Diomedea, non longe à monte Gargano, quæ est in Apulia: & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites, tam mirabili obsequio, ut rostrum aquâ impleant, & adspergant: & eo si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solùm quietas esse, verum & supervolare: si autem alienigenas viderint, subvolare, & capita eorum tam gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare.* Intelligenda verò hæc, quæ diximus, de Diomede, non Thrace illo, hospites suos objicere equis solito: sed Ætoliæ rege, celebrato tantopere ab Homero, præcipuè Iliad. E. Hic enim, cùm ob adulterium uxoris reverti domum nollet, in Italiæ loca varia concessit, inque Apulia consedit: ubi Argyrippam, sive Argos Hippium, sive Arpos (uti & in Hirpinis Beneventum, & Equum Tuticum) condidit.

Sed, dum Diomedi insistimus, prætervecti sumus Marsos. Ne retro cursum legere cogamur, postea de iis dicam. Nunc loca adibimus Apuliæ proxima. Qualia Lucanorum, & Bruttiorum. In Lucania est Metapontum: cujus incolæ coluerunt Metabum, urbis conditorem. Hinc ἡρῷον τοῦ Μετάβου, *sacellum Metabi*, apud Strabonem legas in VI.

Etiam

Etiam Metapontinis Deus habitus est Pythagoras. Justinus lib. xx: *Pythagoras cum annos xx Crotonæ egisset: Metapontum migravit, ibique decessit: cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent.* Laertius tamen paullò aliter lib. VIII: Μεταποντῖνοί γε μὴν τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ, Δήμητρος ἱερὸν ἐκάλουν· τὸν στενωπὸν δὲ, μουσεῖον, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπαῖς ἱστορίαις· *Metapontini illius domum Cereris delubrum vocabant, vicumque Museum; ut ait Phavorinus in omnimoda historia.*

In Lucanis fuere Sybaritæ. Hi in Deos retulere pastorum cruribus hircinis, tanquam Sylvanum quendam. Natus is erat ex caprario Crathide, & caprâ; quam cùm flagitiosè deperiret Crathis, in somno est interfectus ab hirco, rivali suo. Vide de impuro hoc amore, ac numine, Ælianum lib. VI de animalibus, cap. XLII.

Sed tædiosum fortasse sit, ita per omnes ire Italiæ regiones: utcumque ex singulis pauca decerpamus. Ad vetus igitur Latium festino; quò Romam revertamur, unde per Tiberinum ostium jamdiu solvimus. Ab meridie ejus est mare Tyrrhenum sive inferum: in quo, sed ex adverso magis Liguriæ, sunt Corsica, & Sardinia. In hac cultus Hercules, & cum eo Iolaus: unde Sardi montani, qui & Diagebrenses, priùs fuere Iolaenses vocati; secundùm Strabonem in V. Ubi & addit, eum in hanc insulam adduxisse quosdam filiorum Herculis. Etiam refert Diodorus in V, campos Sardiniæ amœnissimos *Ioleos* dici ab Iolao, eumque natum fuisse ex fratre Herculis. De honoribus Iolao habitis, ut cui festum *Iolaia* statuerint, sic Pausanias scribit in Phocicis: Ἔτι δὲ καὶ κατ' ἐμὲ ἦν χωρία τε Ἰολάια ἐν Σαρδοῖ, καὶ Ἰόλαος παρὰ τῶν οἰκητόρων ἔχει τιμάς. *Etiam ætate mea in Sardinia sunt loca dicta Iolaia, honoresque ab incolis habentur Iolao.* Præterea hoc festum Thebis fuit. Scholiastes Pindari Isthm. od. IV: Μυρσίνης στεφάνῳ ἐν Θήβαις στεφανοῦνται, οἱ νικῶντες τὰ Ἰολάεια· *Qui Thebis vicisset in festo Iolai, coronâ myrteâ coronabatur.* Alter verò Ἡράκλεια vocabatur, quasi dicas, *Herculea.* Testis idem scholiastes Olymp. od. VII, & Isthm. od. I. Ex his colligat aliquis, Thebanum fuisse Herculem, quem cum Iolao coluerint Sardi. Nec de Græcis repugno, qui in insulam hanc concesserunt. At iis, qui ex Africa venissent, venerationi fuit non Thebanus Hercules cum Iolao; sed Libycus cum Sardo. Hercules iste nomine vero *Maceres* dictus fuit; filius ejus *Sardus*, qui coloniam in insulam hanc duxit; unde *Sardinia* est vocata. Pausanias in Phocicis: Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ νῆσος κατ' ἐμπορίαν ἐσπλεόντων Ἑλλήνων Ἰχνοῦσσα, ὅτι τὸ σχῆμα τῇ νήσῳ κατ' ἴχνος μάλιστά ἐστιν ἀνθρώπου..... πρῶτοι δὲ διαβῆναι λέγονται ναυσὶν ἐς τὴν νῆσον Λίβυες. Ἡγεμὼν δὲ τοῖς Λίβυσιν ἦν Σάρδος ὁ Μακήριδος Ἡρακλέους ἐπονομασθέντος ὑπό τε Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων..... καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Σάρδου τότε μετέβαλεν ἡ νῆσος. Οὐ μὴν τούς γε αὐτόχθονας ἐξέβαλεν ὁ τῶν Λιβύων στόλος. Σύνοικοι δὲ ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐπελθόντες ἀνάγκῃ μᾶλλον, ἢ ὑπὸ εὐνοίας, ἐδέχθησαν. *Græci mercatores, qui eò adnavigabant, Ichnusam vocavere, quod isti insulæ figura est humano vestigio proxima. Primi autem in eam insulam navibus trajecisse feruntur Libyes: quibus ductor fuit Sardus, Macerid-is illius, qui Hercules cognominabatur ab Ægyptiis, atque Afris, filius. Insulaque hæc à Sardo nomen mutavit. Non tamen inquilinos depulit Afrorum classis: sed à Sardiniensibus decretum est, necessitate magis, quam benevolentiâ, una ut advenæ cohabitarent.* Idem firmat Silius Italicus lib. XII:

> *Insula fluctisono circumvallata profundo*
> *Castigatur aquis, compressaque gurgite terras*
> *Enormes cohibet nuda sub imagine plantæ.*
> *Inde Ichnusa prius Graiis memorata colonis:*
> *Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens*
> *Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.*

Solinus cap. X: *Nihil attinet dicere, ut Sardus Hercule, & Norax Mercurio procreati, cum alter ab Libya, alter ab usque Tartesso Hispaniæ, in hosce fines permeassent, a Sardo terræ, à Norace Noræ oppido nomen datum.* Isidorus lib. XIV Orig. cap. VI: *Sardus, Hercule procreatus, cum magna multitudine è Libya profectus, Sardiniam occupavit; & ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.* Hujus fanum apud Ptolemæum, Σαρδοπάτορος ἱερὸν, q.d. Sardipatris, sive Sardi patris.

Ab occasu veteris Latii est Etruria: ubi inter Deos ceteros magno itidem in honore Hercules fuit. Hujus fanum ad portum Labronis erat, qui hodie *Liburnus*. Meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCULEM legas in via à Vadis Volaterranis ducente. Etiam insula Lucam Ἡρακλέους ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemæum; qui illud statuit inter Feroniæ lucum, & Pisas. Magna etiam in veneratione Etruscis Tages; vix tamen, ut Deus videatur. De eo Festus: *Tages nomine, Genii filius, nepos Jovis, puer dicitur disciplinam haruspicii dedisse XII populis Etruriæ.* Fusè de eo M. Tullius lib. II Divinat. Inter alia: *Tages*, inquit, *dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repente, & eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus; sed senili fuisse prudentiâ.* Narrat deinde, quomodo ab eo Etrusci didicerint aruspicinam. Postea hæc sic impugnat: *Deum dicam an hominem? Si Deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat Deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit; quonam modo potuit terrâ oppressus vivere? Unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse?* Meminere & Tagis hujus Ovid. lib. XV Met. Lucanus lib. I, Censorinus de die Natali, Ammianus Marcell. lib. XVII, & XXI, Mart. Capella lib. VI, Isidorus lib. VIII Orig. cap. IX. Cæterùm vel hoc de Tage fabula est, quæ originem trahere potuit ab Adamo, Terræ filio, a quo primùm edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer ejusmodi è terra exstitit, à quo Lucumones Etrusci disciplinam extispicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit cælitus descendere, quod majorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de caussa etiam sacra ejus dicebantur *Acherontia*. Unde Servius in illud X Æn.

> *Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant*
> *Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.*

Sciendum, ait, *secundum haruspicina libros, & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri.*

Ab septentrione priscis Latinis fuere Marsi. Hi coluere Angitiam: de qua sic Julius Solinus cap. VIII: *C. Cælius Æetæ tres filias, Angitiam, Medeam, & Circen, dicit fuisse: Circem Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem: Angitiam vicina Fucino occupavisse; ibique salubri scientiâ adversus morbos resistentem, cùm desisset* (Salmasius dedisset) *hominem vivere, deam habitam: Medeam ab Iasone Buthroti sepultam, filiumque ejus Marsis imperasse.* Sed valde in his abit ab aliis sive Solinus, sive C. Cælius. Nam multò plures Circen, quam *Deam sævam* Maro vocat VII Æn. non Æetæ filiam, sed Solis; Medeæ non sororem, sed amitam, dicunt: ut Homerus Il. κ. Hesiod. Θεογον. Orpheus in Argonaut. Apollon. Argon. lib. III. Angitia autem si filia Æetæ fuit, diversa à Medea, potiùs sit Chalciope. Ovid. epist. Helenes; ubi de Medea sermo,

> *Non erat Æetes ad quem despecta rediret,*
> *Non Ipsea parens, Chalciopeque soror.*

Silius ἁπλῶς dicit prolem Æetæ; ut inde, quænam harum fuerit, haut liqueat. Sic enim ille lib. VIII:

> *Æetæ prolem Angitiam mala gramina primam*
> *Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.*

Sed profectò Angitia non alia, quam Medea. Unde gloss. vett. a Salmasio laudatæ: *Angitia*, Μήδεια. Est ex glossis Philoxeno tributis. Doctissimus Rigaltius no-

tis ad Artemidorum legit, *Medusa*, *anguina*. Sed omnino recta est lectio vulgata. Idem docet Servius in illud VII Æn.

> —— *Neque enim juvere in vulnera cantus*
> *Somniferi, & Marsis quæsita in montibus herba.*
> *Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda,*
> *Te liquidi flevere lacus.*

Medea, inquit, *quando, relictis Colchis, Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse, & ibi populos quosdam, circa ingentem lacum habitantes, qui Marrubii appellabantur, docuit remedia contra serpentes. Hi ergo populi Medeam Angitiam appellarunt ab eo, quod ejus cantus serpentes angerent.* Verum de etymo fallitur. Quanto enim verisimilius, sic dici ab *anguibus*, in quos suam exercet potestatem: quorum etiam in veneniis sive pharmacis usus. Ut à *patre*, *patricius*; à *latere*, *latericius*; a *crate*, *craticius*: sic ab *angue*, *anguitius*. Quod verò Latinis *Angitia*, id Græcè esset ἐχιδναία. Quippe ἔχις, *anguis*. Imò ex illo est hoc Latinum, N inserto, ut à *ταγῶ*, *tango*; à *πτίσσω*, *pinso*, à *ῥυκάνη*, *runcina*; à *δασύς*, *densus*, & sexcentis id genus. Videtur & ab *angue*, *anguia* vocata. Nam apud Vibium Sequestrum legas: *Anguia vel Anguitia, Lucania.* Nisi *Anguina* priori loco rescribendum: vel etiam *Angica*. Nam C, G, & Q, facile commutantur. Atque id occasionem erroris præbuerit Servio, ab *angendo* deducenti.

Ab Oriente est Latium novum: ubi ager Pometinus, & Campanis proximi Aurunci. Auruncorum oppidum Minturnæ. Prope hoc fuit templum Maricæ: quod à Minturnensibus religiosissimè cultum, testis est Strabo in v. Fuit Marica Latini regis uxor ex Fauno. Maro Æn. VII.

> —— *Rex arva Latinus, & urbeis*
> *Jam senior longâ placidas in pace regebat.*
> *Hunc Fauno, & nymphâ genitum Laurente Maricâ,*
> *Accipimus.*

Ubi sic Servius: *Est Marica, dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.* Postea subjungit: *Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere: cujus fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum; Νηὸς τῆς Ἀφροδίτης. Sane Hesiodus* a *Latinum Circes, & Ulyssis, filium dicit: quod & Virgilius* b *tangit dicendo, Solis avi specimen.* Hesiodum, ac Maronem, sequitur Lactantius lib. I, cap. XXI: *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Circe Marica.*

a In Theogonia.
b 12 Æn.

Auruncos excipit ad occasum Pomptinus ager, sive Pometinus, sic à civitate Suessa Pometia, Volscorum urbe, nunc parum. In hoc Circejum promontorium, & oppidum Circeji, à Tarquinio Superbo conditum. Nomen a Circe, antè memoratâ, quæ hic habitâsse fertur; ut tradit Theophrastus in Historia plantarum lib. V, cap. IX, & lib. IX, cap. XV. Apollonius Argonaut. lib. III, & ibidem scholiastes, Dionys. Halicarn. lib. IV, item Diodorus Siculus lib. IV, Virgilius Æn. VII, Mela lib. II, cap. IV, Solinus cap. XXIV. Nonnus Dionysiacon lib. XXXVII, Isacius Tzetzes in Lycophronem. Fani Circes juxta Circeios meminit Strabo lib. V. Ciceronis quoque est in III de Nat. Deorum: *Quanquam Circen quoque Circeienses nostri religiosissime colunt.*

In Latio veteri sunt inter alios Rutuli; quorum princeps civitas Ardea fuit. Horum propriè Dii Pilumnus, & Picumnus; ille Turni avus, hic avunculus, aut patruus magnus. Quanquam alii hos Dioscuros esse tradiderint. Meminit Pilumni Maro in IX:

> —— *Lucorum forte parentis*
> *Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.*

Ubi sic Servius: *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & dii. Horum Picumnus usum stercorandorum invenit agrorum; unde & Sterquilinius* (vel *Sterculius*) *dictus est. Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & a pistoribus colitur. Ab ipso etiam Pilum dictum est.* Sic locum hunc censeo corrigendum. Idem Maro in X:

> —— *Et patriâ Turnum consistere terrâ*
> *Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.*

Quem in locum, Servius inter alia annotavit: *Pilumnus idem Sterculus: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est.* Ubi pro *Sterculus* malim *Sterculius*. Ut & apud Plinium lib. XVII, cap. IX: *Fimi plures differentiæ: ipsa res antiqua. Jam apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitasse traditur: divulgâsse verò Hercules in Italia: quæ regi suo Stercuto, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit.* Fuerit igitur Pilumnus ex priscis Italis: qui invenerit artem, tum pinsendi sive tundendi frumenta, tum stercorandi agros. A posteriori dictus sit *Sterculius*, vel, ut in aliis est libris, *Sterculinus*. A priori autem *Pilumnus*: nempe a *pilum*; ut a *picus*, *Picumnus*; ab *autu*, *autumnus*; a *verto*, *Vertumnus*. *Pilum* verò est id instrumentum, quo quid in mortario tunditur: contractum ex *pistillum*; ut ab *ala*, *axilla*; à *maxilla*, *mala*; a *vexillum*, *velum*; à *paxillus*, *palus*: etsi contrarium vulgò statuant, quando ex integris faciunt diminutiva. *Pilumnus* igitur ex eo, quia docuerit pili usum in frugibus tundendis: quod Latinis *pinsere*, priùs *pisere*, ἀπὸ τοῦ πτίσσειν. Pomponius, Atellanarum poeta:

> *Neque molis molui, neque pilo pinsui.*

Ita legendus senarius ille, apud Diomedem, ne versus claudicet: non, ut in vulgatis, *neque pilis*. Præterea verò Pilumnus, & Picumnus, tum connubiis præfecti, tum tutelæ puerorum. Quibus probandis Nonius Marcellus insignem hunc Varronis ad fert locum, ex secundo de Vita populi Romani: *Natus si erat vitalis, sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: ac diis conjugalibus, Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.* Etiam apud Servium legas ad allatum antea Maronis locum ex X Æn. *Varro Pilumnum, & Picumnum, infantium Deos esse ait; eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit, qui natus est.* Nam *vitalis*, non *utilis*, legi hoc loco oportere, indicant verba Varronis jam ex Nonio allata. Subjungit deinde Servius: *Piso, ait, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiæ.* Ubi intelligendus L. Calpurnius Piso, vetustus Annalium scriptor Tullio, Varroni, Dionysio, Plinio, Gellio, Censorino, & aliis memoratus. Sed de etymo potius Servio assentior. Interim ex his colligimus, Pilumnum non docuisse dontaxat stercorandi, frugesque pinsendi modum; sed etiam, quædam quæ ad connubia, & infantiam, pertinerent. Antium etiam fuisse in Rutulorum solo videtur. Prope quod oppidum, in litore fanum Æsculapii fuit: ut testes sunt Livius lib. XLIII, Sextus Aurelius, vel quisquis auctor est libri de viris illustribus, quem aliqui Plinio, Suetonio alii tribuerunt. Imò & Ovidius lib. XV Met. fab. I: quanquam pro *Antium* ibi in codd. nonnullis *Anxur*, *Auron*, vel *Anchon* legas.

De cæteris Rutulorum Diis, in quibus Venilia a etiam fuit; item aliorum veteris Latii populorum, nihil ultra addam: quia ferè vel Dii fuere naturales, de quibus posthac dicendum; vel animales, sed ante expositi nobis, cùm de Romanis numinibus tractaremus. Accedit, quod exeuntibus ab Rutulis in conspectu fit vetus Roma; quam, quasi longam post peregrinationem, lubens animo conspicio, lætus saluto, atque id (si gentilium fas verbis) cum Erinna poetria:

> Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγάτηρ Ἄρηος
> Χρυσεομίτρα, δαΐφρων ἄνασσα.
> *Martia ô salve mihi nata Roma,*
> *Provida, & mitrâ Regina refulgens*
> *Aureâ.*

Vel Christiano potiùs ritu, salve, iterumque salve, (verbis B. Hieronymi b utar) *Urbs potens, urbs domina, urbs Apostoli voce laudata.*

a Virgil. 10 Æn. & ib. Servius, uti & ad 6 7. & 12. librum.
b Lib. 2 adversus Iovin.

Cap. XLI.

Resolvuntur, qui animas colunt, ut Deos; quandoque etiam eas, quarum impietas, dum in terris agerent, ne quidem fugerit cultores suos. Hujusmodi cultum etiam beatis Martyribus attributum: ut a Rugianis, qui pro Deo habuerunt S. Vitum, Diocletianea ætatis martyrem. Cujusmodi discrimen statuerit Plato inter cultum Dei, & Naturæ; item Deos, & heroas: eique occurritur, quod diceret, non colere se heroas, tanquam summâ præditos potestate, sed ut medios inter Deos, & homines. De Abrahamo Patriarcha culto ab Cæsare Alexandro Severo: de Marcellina Gnostica, incensis colente B. Paulum. Cur uni Deo conveniat sacrificii honos. Quo sensu sacrificia dicantur expiare peccata: & analogia inter effectum temporalem victimarum Veteris Testamenti, & spiritualem sacrificii Jesu Christi. Ubi loci vulgo, præcipueque a philosophis, constituta olim sint animæ heroum.

HUc delati considerabimus, quid de cultu defunctorum statuere conveniat. Ubi duo spectamus, quales sint, qui coluntur, & quales habeantur a colentibus. Eorum, qui coluntur, alii fuere inimici Dei, eoque jam pœnas luunt æternas; alii amici fuerunt in terris, beatamque nunc vitam degunt in cœlis. Utrique autem vel coluntur, ut Dii; vel ut mediatores inter Deos ac homines. Primum de iis videbimus, qui animam ipsam habeant pro numine. Quorum errorem contra Fortunatum refellit B. Augustinus, his verbis: *Aliud esse Deum, aliud esse animam. Deum esse inviolabilem, incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam vero videmus, & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quod anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere.* Et postea: *Aliud est, qui fecit; aliud, quod fecit. Qui fecit, corruptibilis omnino esse non potest. Quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi, qui fecit.*

Quod si animæ non sint Dii; fateri etiam cogimur, nec coli eas, ut Deos, posse, sine maxima veri numinis offensa. Nam si reges indignarentur, aliquo honorem alieni regium exhibente, quam regi: multò magis indignabitur Deus, si divinus honor, ejusve pars, tribuatur non Deo. Ut de mortuis etiam habeat locum, quod de vivis ait Callisthenes apud Arrianum lib. IV; ubi cùm diceret Anaxarchus, adorandum esse Alexandrum; contra eum contendit, alios esse honores divinos, alios heroicos; Diis templa exstrui, eosque adorari; heroës laudari, & statuis ornari. Postea subdit: Οὐδὲ Ἀλέξανδρον ἀξιῶσαι ἄν, εἴ τις ἰδιωτῶν περιέσπασε τῆς βασιλικῆς τιμῆς χειροτονίᾳ ἢ ψήφῳ οὐ δικαίᾳ· πολὺ ἂν οὖν δικαιότερον τοὺς θεοὺς δυσχεραίνειν, ὅστις ἄνθρωπος ἐς τὰς θείας τιμὰς ἑαυτὸν ἀνατείνει, ἢ πρὸς ἄλλων ἀνατεινόμενος ἀνέχοιτο. *Non pateretur Alexander, privatum aliquem regios honores, electione suffragiisque illegitimis, usurpare. Multo itaque justius Deos indignaturos, siquis mortalium divinos honores sibi arroget, aut ab aliis delatos sustineat.*

Cum verò Deus graviter succenseat omnibus, qui alium, præter se unum, pro Deo venerantur: tum verò imprimis irascitur iis, qui in throno ejus constituunt veri numinis nescios, homines impios ac profanos. Quales colebantur à gentilibus innumeri. Ut Jupiter ille Phrygius sive Tantalus, raptu Ganymedis celebris: Venus Cypria, delicia Cinyræ regis: tot Cæsares Romani, atque impii alii, ab impiis in Deos relati. Quorum impietas sæpe nec cultores suos fugiebat: [illegible] ignorabant nihilominus, διὰ φόβον προστάξαντος, *ob metum ejus qui præcepit*: ut Athanasius ait orat. contra gentes: ac pro exemplo adfert catamitum Hadriani Cæsaris Antinoum, quem venerati καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἐμπλέων· *quamvis ignari fuisse hominem, & quidem non sanctum, sed stupri plenum.*

Interea & gravis ac spissa committitur idololatria, si pro Deo colatur vir pius ac sanctus: ut factum ab incolis Rugiæ, Suevici maris insulæ, numinis loco honorantibus S. Vitum: idque occasione hujuscemodi. S. Vitus circa annum trecentesimum, temporibus nempe Diocletiani, martyr obiit cum Modesto & Crescentia: quod pluribus refertur in martyrologio Bedæ, Usuardi, Adonis, & Romano a: fusè autem deducitur apud Surium in vita ejus ex MSSis expressa. Hujus corpus a Fulrado, abbate S. Dionysii, Româ sub Pipino Rege translatum fuit Parisios; ut Sigebertus in Chronicis annotavit ad annum DCCLVII. Anno autem DCCCXXXVI, sub imperatore Ludovico Pio, ut idem refert, reliquiæ Viti martyris à Parisiis *ad Corbeiam Saxonicam translatæ: unde ipsi Franci testati sunt, quod ab eo tempore gloria Francorum ad Saxones translata sit.* Vide & Witichindum lib. I gest. Saxon. Porro Rugiani, qui a Saxonibus, & Corbeiensibus imprimis, religionem hauserant Christianam, eorum exemplo summo in pretio habuere S. Vitum, templumque magnificum ab eo *Viti* vocitarunt. Postea redierunt ad religionem gentilem: sed sic ut persisterent in S. Viti cultu: imò in supremi eum numinis locum evehrerent. Quam rem his verbis exponit Helmoldus in Annalibus Slavorum lib. I, cap. sexto: *Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur Rani sive Rugiani, & habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt; ubi etiam oratorium fundaverunt, in honorem Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi, & in commemorationem b sancti Viti, qui est patronus Corbeiæ. Postquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani a fide defecerunt, statim, pulsis sacerdotibus, atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam sanctum Vitum, quem nos martyrem, ac servum Christi, confitemur, ipsi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec est aliqua barbaries sub cœlo, quæ Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine sancti Viti gloriantur; cui etiam templum, ac simulachrum, amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Slavorum illic responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annuæ solutiones. Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi, vel emendi; nisi prius de mercibus suis deo ipsorum pretiosa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicabunt. Flaminem suum non minùs, quam regem, venerantur.* Atque iterum cap. LIII: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zuantevith, deus terræ Rugianorum: utpote efficacior in responsis; cujus intuitu cæteros quasi semideos æstimabant. Unde etiam in peculiarem honorem annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consueverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant. Mira autem reverentia circa fani diligentiam affecti sunt. Nam neque juramenta facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur.* Similia habet lib. II, cap. XII, uti & Albertus Crantzius Vandal. lib. III, cap. XXXVII. Verba non appono, quia Helmoldum exscripsit. Sed corruptè apud eum *statuas impensas*; pro *statutas*: extrema quoque verba sic apud eum leguntur: *Neque ambitum fani, neque ossa temerari, quævis immunditia patiuntur.* Etiam de hoc fusè admodum Saxo Grammaticus lib. XIV. Paucula solùm describam: *Rugiani, quondam a Karolo Cæsare expugnati, sanctumque Vitum Corbeiensem, religiosa nece insignem, tributo colere jussi, defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt,*

a 15 Jun.

b Quomodo cultum & sanctorum d Augustinus Greg. Nyssenus orat. de S. Theodoro martyre. Nos quidem, beate, coegimus ubi publicum conventum, sacrum, inquam, martyribus addictum, & communem dominum adorantes, & tuorum certaminum victoriæ commemorationem peragentes. Hinc memorias martyrum [illegible], ut concilio Gangrensi can. 20, item Augustinus, atque a. Hoc est, [illegible] Viti [illegible] nunc Pontifex, Sanctus Vit.

instituto domi simulachro, quod sancti Viti vocabulo censuerunt. Ad cujus cultum, contemtis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes, domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Quamobrem Vitum, veniente sui solennis tempore, eorum mœnia turpaturum, a quibus tam similem monstro figuram acceperit. Merito namque eum ab his injuriarum pœnas exigere debere, qui venerabilem ejus memoriam sacrilego cultu complexi fuerunt.

Alterum addam exemplum ex Sarmatia Europæa, modò terminum illi non tam Tanaim, quàm Obi fluvium, & Kitaia lacum, statuas. In hoc enim tractu est regio Permia: ubi divino honore cultus est Stephanus episcopus: de quo sic Sigismundus L. B. in Herberstein in commentariis rerum Moscoviticarum: *Idioma* (in Permia) *proprium habent; characteres item proprios, quos Stephanus episcopus, qui eos, in fide Christi vacillantes, confirmarat, (nam antea in fide adhuc infantes episcopum quendam idem attentantem excoriaverant) primus adinvenit. Hic Stephanus postea, Demetrio, Joannis filio, imperante apud Ruthenos, in numerum Deorum relatus est. Supersunt adhuc ex iis in sylvis passim plures idololatræ; quos monachi, & eremitæ eo proficiscentes non cessant ab errore, vanoque cultu revocare.*

Proximum est, ut de iis agamus, qui defunctorum animas venerantur ac honorant, non ut fontem ac principium boni; sed ut creaturas dignitate præstantiores; quæ preces hominum deferant ad Deum, bonaque iis impetrent & procurent. Quo pacto & heroas in invocando spectabat Plato. Quod planius erit, si paucis ejus exposuero sententiam de diis & animalibus, & naturalibus. Quando ex sua philosophus is loqueretur sententia, non agnoscebat pro Diis æthera, aëra, aquam, aut terram: quorum natura mysticè in Deorum genealogia aut gestis describitur. Interea, metu populi, ipse etiam Diis popularibus sub Apollinis, Junonis, aliisque nominibus, sacrificabat. Præterea licet unum esse Deum agnosceret, universi conditorem, etiam dæmoniorum: nihilominus non Deo duntaxat sacra faciebat; sed etiam spiritibus Dei ministris, quæ dæmonia vocabantur: heroibus item, quibus ob benefacta publica divini essent honores contributi. Ut videre est apud eum in VIII, & XII de Legg. atque alibi. Duo igitur gravissimi illius errores erant. Prioris auctor quidem alius non fuit; attamen abripi sese ab aliis in hoc sinebat. Alterius verò suis quoque auctor erat. Unde liquet, utcunque agnosceret Deum, non eum tamen glorificâsse, ut oportuit; eoque Deum etiam perpetuum, ut in cogitationibus suis evanesceret. Quod & Augustini judicium est lib. X de Civitate Dei, cap. III. Doctoremque suum Platonem, quem inter semideos & Labeo retulit, ut alibi idem Augustinus *a* refert, sectatores sui in hac re sequebantur: nonprimis posteriores, qui non tam *Academici* amplius, quam *Platonici*, dici voluerunt. Quippe his etiam, præter Deum principem, mundi opificem, duplices Dii fuere: alii, qui semper fuissent a corporeis vinculis immunes, ac à Christianis *angeli* vocantur: alii, qui aliquando fuissent corporibus illigati. Quorum nonnullos putabant privatim ejus familiæ curam gerere, quam ex se natam scirent: alios esse custodes Reipublicæ, nempe qui benefaciendo Urbi, vel Reipublicæ, vel universo generi humano, promeriti hoc crederentur, ut sacra iis, votaque publicè fierent.

Hæc Platonicorum sententia eo refellitur, quòd solis veri Dei amantibus pateat aditus in cælos. Heroes verò isti gentilium non solum veri numinis nescii fuerunt; sed honoravere Deos alienos, sæpe etiam vitam in fœdissimis voluptatibus, atque adeò sceleribus, transegerunt. Utcumque igitur ingeniosè aliquid hominibus utile invenerint; utut quoque vel urbem condiderint, vel strenuè & feliciter pro ea bellum gesserint: non propterea idonei sunt existimandi, quibus sacra votaque fiant, ut amatores suos commendent Deo. Quomodo enim alios illi reddant gratos, & amicos, qui ipsi fuerunt ingrati, & inimici? quomodo in cælos commeent ad preces hominum offerendas, qui ipsi carcere detenti graves vitæ anteactæ pœnas luant, & gravioribus reserventur? Fuere enim dæmoniorum cultores, sub dæmoniis ducibus militarunt in castris hostilibus adversus Deum, & electos ejus. Condidere urbes: sed in conditas, rejecto Deo, dæmoniorum cultum induxere. Pugnarunt strenuè pro focis, aræque; sed dæmoniorum aris, & eorum qui hæc coluissent: quales cælo locarunt, quo æternùm ipsi caruerunt.

Atque ut non horum omnium omnes forent rei; sed aliqui unum coluissent numen, quod condidisse & gubernare omnia faterentur; vitam etiam honestè traduxissent: non eò iis mortuis sacrificatum oportuit: qui honos est sic Dei proprius, ut communicari possit nemini. Scio, distinxisse philosophos quosdam, inter cultum supremi numinis, quem Jovem dixere; illumque dæmoniorum, & heroum: Jovi tribuisse imperium supremum, & à nullo dependens: dæmoniis autem, & heroibus, dependens ab alio; eoque subordinatum sive subalternum. Propterea que Jovem veneratos ut fontem, & principium omnis boni; heroas, ut ejus administros, pariterque amicos, orantes pro hominibus, & ubi, quæ petiissent, impetrarant, eorum procuratores. Sed sic argumentantes, an argutantes, dicam, non omnis purget Oceanus à crimine tædæ superstitionis. Nam ita cum sacrificiis in cultu divino comparatum est, ac cum congressu in matrimonio. Si mulier cum alio concumbat viro, adultera est: nec refert, si alio id animo agat: cum viro quidem, tanquam longè carissimo, quicum etiam solo consuescat, quamdiu gravida non sit, instar Juliæ Augusti, quæ eò se ajebat liberos parere marito Agrippæ similes, quia *nunquam a, nisi nave plenâ, tolleret vectorem.* At interea, quæ moribus sit hujuscemodi, caput cum altero collimet, non parili affectu, sed fortè quia in re quapiam ejus auxilio egeat: qualis, ut prope adducatur invita, rebus suis ad incitas redactis, imò vel nimio mariti amore, ut liberet captivum, nihilominus adultera est. Cujusmodi illustre suggessit exemplum vicina Zelandia, temporibus Caroli Audacis, anno Christi CIↃCCCCLXIX. Longior historia est: sed legere possis apud Pontum Heuterum Delphium in quinto rerum Burgundicarum. Nimirum concubitûs ea indoles, ut majori, an minori amore fiat cum alieno, dummodo consentiat, adultera sit. Similiter statuendum de scortatione spirituali; qualis est, si alteri sacrificetur, quam Deo. Nimirum quia Deus noster est zelotypus, nec patitur sui cultum alteri transcribi. Sacrificium autem est actus λατρείας uni Deo conveniens: ut nulli creaturæ, quocunque id animo fiat, possit competere. Quamobrem sic statuimus, non idololatricum modò actum fuisse, cùm Cæsar Alexander Severus sacrificaret Orpheo, inclyto & vati, & Argonautæ: sed etiam cùm sacra faceret patriarchæ Abrahamo. Utrumque consuevisse, indicare videtur his verbis Ælius Lampridius: *Si facultas esset, si non cum uxore cubuisset matutinis horis in larario suo (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi Deos* b *habebat, ac majorum effigies) rem divinam faciebat.* Similiter thus accendebat Paulo Apostolo Marcellina, Carpocratis & Gnosticorum sectatrix c; quæ sub Aniceto Papa Romam venit d circa annum Christi CLXVII. De hac ita B. Augustinus e: *Secta ipsius* (de Carpocrate erat locutus) *fuisse traditur socia quadam Marcellina: quæ colebat imagines Jesu, & Pauli, & Homeri, & Pythagoræ, adorando, incensumque ponendo.*

Caussa verò, cur noluerit Deus alteri sacrificari quàm sibi, ea potissimùm videtur, quòd sacrificia imprimis fierent ad expianda peccata: solus verò Deus jus habeat ea condonandi. Unde & Jesus Christus uni Deo Patri obtulit animam suam λύτρον f. At hujus sacrificii a Christo peragendi sacrificia cætera typi erant: quia ut pecus moriebatur pro homine g: ita & Jesus Christus edidit sanguinem suum

a Lib. 8, de Civit. Dei, cap. 14.

a Macrob. lib 2. Sat. cap 5.

b Eodem Regum, Hujusmodi cæteros: quod probant Casaubonus, & Salmasius.

c Epiphanius hæresi 27.

d Irenæus lib 1, cap 24.

e Lib de hæresibus cap 7.

f Solutionem. Matth. 20, 28.

g Levit. 17, 11.

suum effusurus pro nobis. Utraque igitur auferebant reatum: hoc tamen discrimine, quod sacrificium Christi id præstabat virtute suâ: illa verò legalia propriè & directè solum tollebant reatum ratione pœnæ temporalis: in figura tantum promitterent pus effectum spiritualem & æternum, puta ablationem reatus æterni sive pœnæ infernalis. Quam rem pluribus excussimus in dissertatione nostra De Satisfactione Christi *a*. Si igitur solus Deus peccata ignoscit, idque propter sacrificium Christi, qui Patri se obtulit victimam pro hominibus: soli etiam Deo sacrificandum ad expianda peccata.

a In respons. ad judic. H. R. pro libro Hug. Grotii de Satisf. Christi, cap. 23. & 24.

Superest postrema quæstio, quæ est de precibus & votis. At verò nec ista heroibus conveniunt. Quorsum enim invoces eos, qui nesciant, quæcunque in terris agantur; quippe tanto dissiti locorum intervallo? Neque id tantum dictum velim, si detineantur carcere conclusi, ut antea diximus; sed etiam, si demus, illis beatos degere locis, quibus ipsi eos gentiles statuerunt. De loco isto multum interim discrepant. Primùm aliter de eo philosophi, aliter vulgus. Variarè item philosophi: quorum opiniones præcipuas aperit Tertullianus de Anima, cap. LIV: *Apud Platonem in Ætherem sublimantur animæ sapientes; apud Arium, in aerem; apud Stoicos, sub Lunam.* Item: *In æthere dormitio nostra cum Platone; aut circa Lunam cum Endymionibus Stoicorum.* Sed in gentili negotio gentiles potius advocemus. Varro lib. XVI rerum divinarum *b*: *Mundum dividi dividitur duas in partes, cœlum & terram. Et cœlum bifariam, in æthera & aëra: terra vero in aquam & humum. E quibus summum est æther, secundum aer, tertia aqua, infima terra; quæ omnes quatuor partes animorum sunt plenæ. In æthere & aëre, immortalium: in aqua & terra, mortalium. A summo autem circuitu cœli, usque ad circulum lunæ, æthereæ animæ sunt astra & stellæ; usque cœlestes dei non modo intelliguntur esse, sed etiam videntur. Inter Lunæ vero gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aëreæ sunt animæ: sed eæ animo, non oculis, videntur; & vocantur heroes, & Lares, & genii.* Lucanus lib. IX:

b Apud Augustinum lib. 7 de civit. Dei.

> *Quodque patet terras inter, cœlique meatus,*
> *Semidei manes habitant; quos ignea virtus*
> *Innocuos vita, patientes ætheris imi*
> *Fecit, & æternos animam collegit in orbes.*

Atque inde est, quod hæret Plinius in Panegyrico, ubi animam constituat ejus, qui summum principem, Trajanum Cæsarem, genuisset: *Sed*, inquit, *& tu pater Trajane, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem.* Quasi dicat, anima tua est inter animas sapientum; si non inter sidera, ut censent Platonici; saltem loco Lunæ proximo, ut visum Stoicis.

Cap. XLII.

Beatas animas non esse invocandas, quia honos is solum conveniat Deo: ut qui solus ubique, & semper, omnia, singulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de spiritualis naturæ omnipræsentia rejicitur. Tertulliani de eo sententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam existimant, quàm Deum naturâ suâ omnia scire; sanctos ex gratiâ. Christianos quidem sacerdotes esse: at non sanctorum, verum Dei, cui propterea soli debeant offerre vitulos labiorum. Κακοζηλίαν *esse poeticam, cùm jubent sanctis vel offerre victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animis cultum adimi; sed nimium. Cultum Dei, & sanctorum, essentiâ ipsâ differre. Priorem dici religiosum: alterum officiosum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob caussas civiles, sed supernaturales: eoque, ut loquuntur in scholis, civilis sit non caussaliter, sed formaliter solùm. Posse cultum Dei* λατρείαν, *humanum vocari* δουλείαν, *dummodo illa hominum non statuatur species cultus religiosi, sive divini.*

Porrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX afferebamus, constare etiam potest, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & sanctimonia, cæteris præcelluerunt. Sic enim statuimus, non ab talibus opem & auxilium religioso esse affectu implorandum, qui nesciant omnes omnium viventium preces: sed duntaxat à natura infinita, eoque omnipræsente, omniscia, & καρδιογνώστῃ *a*. At ut angelica, ita animæ quoque natura, est definita ac determinata, sive vires consideres, sive spatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præsentiæ alibi esse non possit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe universo eodem tempore, etiam cordis gemitus, tacitaque suspiria, ac cogitationes intimas, cognoscere. Solus Deus nullo definitur loco, sed quemvis excedit. Uno eodemque tempore idem orbe toto omnium miserias videt, omnium postulata audit. Novit quoque privata cuncta, atque etiam cordis cujusque arcana. Ut legere est I Sam. XVI, 7, & I sive III Reg. VIII, 39, & II Paralip. VI, 30, atque aliis in locis.

a Cordis arcana noscente.

Nec ignoro, Durandum de S. Porciano putare, quodammodo etiam spirituali naturæ convenire, ut sit ubique: angelum enim secundùm suum esse nusquam: omni autem corpori præsentem esse ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendum: ad hanc enim non requiri præsentiam realem secundùm essentiam; sed sufficere præsentiam virtutis ab intellectu & voluntate, ad effectus extra se producendos; quemadmodum pluribus disputat lib. I, dist. XXXVII, quæst. I. Interea timidè, *circa hanc*, inquit, *opinionem, nihil volo nunc asserere; sed solum procedere inquisitive.* Et sanè, ut Josephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait dist. II, quæst. III, *Communis est doctorum sententia, angelos esse in loco certo, & determinato: uno excepto Durando.* Posteaque, cùm varia adversus eum Scripturæ loca produxisset, subjungit: *Hinc non solum temeraria est opinio Durandi, verum etiam erronea: quia opinatur, angelum esse in loco, non tamen certo, & determinato, sed ubique: repugnat enim locis adductis ex sacra Scriptura. Et in secunda Synodo Nicena habetur, quod angeli habent definitum locum.* Nec obstant his illa Tertulliani adversus gentes cap. XXII: *Omnis spiritus ales est. hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est: quid ubique geratur, tam facile sciunt, quam enunciant. velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur.* His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate, ita ut brevissimo temporis spatio se conferant, quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Ubique dæmon est præsens, totum mundum subito pervolans.* Ex qua angelorum velocitate minimè consequitur, illos esse omnipræsentes: eoque nec id de beatorum animis existimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non sint ubique, in vita tamen gloriosa ita esse comparatam, ut sciant hominum miserias, & preces, & cogitationes ipsas; non quidem naturâ sua, sic enim solùm eas Deum cognoscere; sed per gratiosam revelationem: et proinde, si in hac vita etiam alter ab altero exposcamus, ut nostri in precibus suis ad Deum memor esse velit; longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de se jam securi, pro amore erga nos suo, solliciti sunt de salute nostri, adhuc militantium in terris: nec posse hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; sed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior est divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum: sanctos, ut mediatores, si non ad Deum, inter quem & nos mediator est Jesus Christus; saltem ut mediatores ad mediatorem *b* Jesum Christum. Sed multa hic peccantur. Primùm enim cogitandum, καρδιογνωσίαν *c* in Scripturis Deo tribui simpliciter, & oppositè ad omnes creaturas. Ut non debeat illud sic restringi, quasi hæc aliis quidem sit communis; sed Deo uni certâ ratione competat; nempe per naturam. Quomodo, quod citra exceptionem dicitur, reducitur ad certum genus:

b Joannes Hesselius, Theologus Lovaniensis in 1 Tim. 2. v. 5. 6.
c Cordis notitiam.

nus: quasi nostrum sit excludere quicquam, ubi non limitat Deus. Nec adversus ea magni illud ponderis videtur, quod rogamus alii alios, ut nos precibus Deo commendent. Siquidem eodem nunc omnes in stadio sumus, ut mutuò exponere possimus calamitates nostras. Dispar ratio, quando eos in hoc absoluto quiescimus. Nec enim tum particulatim cognoscimus, quid geratur in terris. Vel si aliqua per revelationem sive angelicam, sive aliam, discimus; non tamen ulli hoc creaturæ datur, ut ubique, & semper, nos videat, & audiat. Soli hoc convenit Deo, & Mediatori nostro Jesu Christo, qui tertio dicitur *Pontifex magnus* a, *secundum ordinem Melchisedech* b; *qui in cælos introivit, ut appareat vultui ejus* c, atque ibi *intercedat pro nobis* d, & sic *reconciliet omnia in cælis, & terris* e. Proinde Deo, & homini-Deo Jesu Christo, offerimus vitulos labiorum: qui eâ mente, quâ Scriptura f loquitur, non magis conveniunt meræ creaturæ, quàm vituli propriè dicti. Et angeli enim, & homines illius Dei, non illius creaturæ sunt sacerdotes. Dicimur quidem *regale sacerdotium* 1 Petr. II, 9: sed non sanctorum sacerdotes, verùm Dei: juxta illud ad Hebr. XIII, vers. 15: *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo; id est, fructum labiorum confitentium Deo.*

a Heb 4. 14
b Heb. 6. 20.
c Heb 9. 24
d Heb. 7. 25.
e Coloss. 1. 20
f Os. 14 3.

Non igitur tantummodo à divino receditur cultu, si, qui est-non-deus, credatur deus: sed etiam si quis credatur non deus, interim verò ob excellentiam, licet inferiorem multò, eo afficiatur cultu, qui solum numini convenit divino. Longe quidem gravius delinquit, qui objecto pariter, & cultus ratione, aberrat: ut qui Soli sacrificet, eumque invocet: attamen & cultum ille divinum exhibere dicendus est creaturæ, qui supremi numinis pacem expetens, se consequi eam melius posse sperat, si amicos Dei, cœlo jam donatos, honoret offerendo vel vitulos propriè dictos, vel vitulos labiorum: utcunque cultum hunc se exhibere dicat, non ut creatori, sed ut creaturæ.

Quamobrem sive de propriè, sive impropriè dictis vitulis, & sacrificiis aliis, intelligas; probari nequit illud nobilis & elegantis poetæ Actii Sanazarii ad B. Nazarium:

> *Salve o magni nova lux Olympi,*
> *Cui per extentas operosa terras*
> *Templa tot surgunt, calidisque fumant*
> *Ignibus aræ.*

Uti nec illud Hieronymi Vidæ, hymno magnæ Matris Virginis:

> *Nos quoque divinos, ut cuique est copia, honores*
> *Largimur: tibi centum aræ, tibi maxima centum*
> *Thure calent delubra.*

Ubi & *divinos* vocari honores videmus. Quemadmodum & hymno B. Laurentii:

> —— —— *Romana propago*
> *Centum aras, centum magnis penetralia templis*
> *Eriget, & tumulo divinum imponet honorem.*

Quæ nimis ἰδιωτίζοντι g, nec per κατάχρησιν ullam satis excusantur. Revera enim propriéque divinus est honos, sive sacrificiis, thure, templis, aliisque honoremus; sive opem auxiliumque poscamus, ab animis beatorum, spemque nostram in iis collocemus: prout tamen loqui non dubitat idem Vida hymno B. Andreæ:

g Græcis seu gentibus non tantur.

> *Illa Deum te post unum veneratur, & omnem*
> *In te spem locat.*

Et B. Laurentii:

> *Spes suas in te locat advocato.*

Hujusmodi, quocunque nomine tegantur, nulli conveniunt creaturæ, præterquàm uni Deo-homini Christo. Ut enim unus Deus, ita unus ille Mediator h. Hic omni loco, & tempore, nos cernit atque audit, juvareque vult, & valet: ac solus dicere potest, *Scio quod me semper exaudias.* Joh. XI, 42. Hujus etiam illud promissum habemus Matth. XI, 21: *Amen, amen, dico vobis, quæcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Ex his, & similibus, quid Deo placeat, videmus. Nusquam verò ad beatas animas remittimur. Qua igitur fide & conscientia eas advocemus: nisi certi priùs reddamur, placere Deo, ut iis utamur mediatoribus, & advocatis.

h 1 Tim 3. 16.

Nec quia sic invocationem beatarum excludimus animarum, eò omnem iis adimimus cultum, sed tantum, Deoque proprium. Nam rectè Clemens Alexandrinus in VII Stromateon: Τιμητὸν ἅπαν τὸ ὑπερέχον κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον. *Id omne, quod dignitate præcellere existimatur, honorabile est, & honorandum.* At quid aliud est cultus, quàm honos ab inferiori debitus & præstitus superiori? Ad superiores verò referimus etiam animas beatas. Quicunque enim ad triumphantem Ecclesiam transiêre, ii per gratiam divinam evecti sunt ad sublimiorem locum ac dignitatem, quàm qui in militanti hac cum peccato etiamnum conflictantur. Quia sanctos etiam à morte honorandos agnoscimus: quodque superius de cultu angelico diximus, eum extendere se ad intellectum, voluntatem, & actus externos; idem non invitè, dum commodè capiatur, de beatorum cultu fatemur. Nam & intellectu præstantia eorum agnoscitur, & voluntas se ad illorum observantiam ac imitationem componit, & linguæ præconio, aliisque corporis membris, animum hunc manifestamus. Verum cultus iste non gradibus solùm, sed tota specie ab divino distat: cùm præcellentia Creatoris infinitis sit partibus major, quàm ullius creaturæ: eoque cultus de creatura dicatur non συνωνύμως, sed ἀναλόγως, non simpliciter, & eodem planè modo, sed ob qualemcunque similitudinem. Ut non tam pars sit cultus divini, quàm effectum, quia cultus sanctorum ex Dei cultu promanat. Utrumque *cultum* dici, agnoscit etiam B. Augustinus lib. X de Civit. Dei, cap. I: *Si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere homines, quos honorificâ vel recordatione, vel præsentia frequentamus. At per hoc cultum quidem non deberi, nisi Deo; propriâ quadam notione verbi hujus verissimum est.* Possumus sic utrumque hunc cultum distinguere, ut ille Dei dicatur *religiosus*: quando, ut ait Lactantius lib. I, cap. XX, *Religio & veneratio nulla, nisi unius Dei, tenenda est.* Et Augustinus in octoginta tribus quæstionibus, quæst. XXXI: *Religio est, quæ superioris cujusdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamque affert.* Hujus generis sunt invocare, adorare, victimas cædere, vel thus adolere, per nomen illius jurare, vota facere, templa alicui exstruere, festaque instituere, etiam aras erigere ad cultum: quod liquet ex historia tribuum Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Manassis: de qua Jos. XXII. Horum vel partem, vel particulam, tribuere creaturæ, planè vitiosum est, quocunque id animo facias: ut accommodem huic loco, quod adversus quiddam, à L. Seneca in deperditis Exhortationum libris prolatum, disserit Lactantius lib. III, cap. XV: *Nihil*, inquit, *interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est.* At cultum sanctorum dicere liceat *officiosum*; quando nostri est officii diligere & honorare imprimis eos, qui in cælis regnant. Possumus & *civilem* vocare; cùm una sit Dei civitas, illa civium in cælis, & hæc in terris; quia charitate & societate inter se colligantur. Dixerit aliquis, honorem esse civilem, quando homines colimus in terris ob potestatem, nobilitatem, partas de hoste victorias, eruditionem etiam, aliaque id genus: quæ caussæ sunt civiles. Disparem verò rationem esse eorum, quos colimus ob caussas supernaturales: uti quia Deum videant, & ἀναμάρτητοι a sint, quippe charitate perfectâ, & alia hujusmodi. Exinde autem consequi, cultum, quem mens religiosa præstat animis beatis, non *civilem*, sed *religiosum* dici oportere. Atqui profectò sic nec cultus erit civilis, qui regi præstatur à piis hominibus, quia fit propter Dei mandatum, & conscientiam. Satius igitur est latiùs *civilis*, strictiùs *religiosi* nomine uti: puta ut religiosus cultus Dei sit proprius: quia, ut Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. II, *Religio appellata, quod per eam* UNI DEO *religamus animas nostras ad cultum divinum vinculo serviendi.* Alter autem cultus, qui creaturæ debetur, *civilis* vocetur, quia præstatur civibus nostris, sive isti sint cælites, sive

a Peccati expertes.

sive terræ incolæ: sive item ob caussam fiat merè civilem; ut quia quis pecuniâ juverit: sive ab religione is cultus promanet; qualis est observantia non mentium beatarum modò, sed sanctorum etiam, & illorum, qui nobis præsunt in terris. Nec quia observantia hæc actus sit religionis, eo cultum dixerim *religiosum*: cum duplex sit religionis actus, alius proprius, sive, ut Scholastici vocant, elicitus; alius, quem idem nominant imperatum. Posterioris generis sunt officia ad charitatem proximi pertinentia. Quippe, ut ait B. Jacobus I, 27, *Religio munda & immaculata apud Deum, & Patrem, hæc est, visitare pupillos, & viduas.* Ad actus hosce pertinet etiam observantia sanctorum: non verò ad actus religionis elicitos, sive proprios, qualis est invocatio; quæ non solùm actus est religionis, quia à religione promanat; sed etiam ex se & natura sua cultus est religiosus, sive divinus. Si igitur cultum Cæsaris gentilis, sancti Episcopi, animæ piæ beatæ, & ipsius Dei, per ἀχρηματίαν lubeat complecti, malim uno cultus officiosi aut civilis, aut alio nomine, comprehendere observantiam beatæ animæ, & viri sancti in terris, imò & Cæsaris gentilis, quàm tam late extendere appellationem cultus religiosi, ut contineat venerationem Dei, & animæ beatæ. In caussa potissimùm est, quòd ut nulla est proportio inter Deum infinitum, & opus ejus finitum: ita etiam, cùm cujusque rei excellentiæ suus respondeat honos, invocatio Dei, & observantia sanctorum totâ distent naturâ. At cultus, quo sanctos colimus in terris degentes, non specie, sed gradu duntaxat, ab eo differt, quo veneramur illos in cælum receptos. Unde B. Augustinus contra Faustum lib. XX, cap. 21: *Colimus martyres eo cultu dilectionis, & societatis, quo & in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Evangelica veritate passionem paratum esse scimus. Sed illos tanto devotius, quanto securius, post incerta omnia superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes.* Quibus continuò subjicit Augustinus: *At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, (Latinè uno verbo dici non potest) cum sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum Deum.* Et compluribus sane locis religiosum cultum vocat λατρείαν; illum sanctorum, δουλείαν. Non tamen Scripturæ hoc discrimen observant, nec S S. Patres, ne Græci quidem; nec ex proprietate, sive origine vocum earum, hujusmodi quid consequitur. Nec propterea adversor B. Augustino, dummodo ex mente ejus his vocibus utamur: non, ut vulgo fit, distinguamus cultum religiosum in λατρείαν, & δουλείαν: quod non video, quomodo aliud sit, si ex mente quidem Augustini eas voces acceperis, quàm cultum religiosum dispescere in religiosum, & non religiosum, ac ita, quod dicitur, oppositum statuere in apposito.

Atque ista, pro instituto nostro, de sanctorum cultu hic loci sufficiant. Nam propriè nunc agere visum de cultu erroneo, quò peccatur non tam in colendi modo, quàm objecto, sive numine ipso. Cætera non perfunctoriè, uti nec contradicendi, vel aliis placendi studio, malo temporibus nostris persimiliari: sed conscientiâ ducti, & amore veritatis, jam ante annos aliquot alio sumus opere prosecuti: quo & Sacræ expendimus Scripturæ loca, & vetustioris adstruximus Ecclesiæ consensum, & illis occurrimus, quæ ab eruditissimis hominibus, sed in alia penè omnia abeuntibus, vel objici solent, vel adferri posse viderentur.

FINIS LIBRI PRIMI.

GERARDI JOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI SECUNDI PARS PRIMA;

Quæ est de cultu corporis cælestis

CAP. I.

Transitum ab animalibus Diis ad naturales. Unde naturalium cultus profluxerit. Qualia Deorum corpora existimata. Opinio veterum de Diis, qui cælo descenderent in terras; sed noctu, ne conspicerentur. Primenorum gentilium Dii. Triplex gentium theologia; fabularis poetarum, civilis legislatorum ac sacerdotum, & naturalis philosophorum. Ad hanc distinctionem præisse aliis Mucium Scævolam Pontificem: vestigiis ejus institisse Terentium Varronem. Sed utrumque putâsse, fabularem esse civitatibus damnosam. Ac à Dionysio quoque laudari eos, qui fundassent Remp. Rom. quod hujusmodi Deos non introduxissent. Sed nec illam Romanæ civitatis alterutri satisfecisse. Imo Varronem sponte profiteri, si novum ipse imperium condidisset, theologiam populo præscripturum fuisse, quæ conveniret cum theologia naturali.

DIximus de spirituali natura, tum eâ, quæ a nexibus corporeis libera semper foret; tum illâ, quæ aliquando fuerit corpori ligata. Quæ satis ostendunt, quomodo à cultu veri numinis paullatim sit deflexum, partim ad colendum dæmoniorum principem, qui mali omnis principium haberetur: partim ad alios malos bonosque spiritus, & defunctorum etiam animas, quas *Deos manes* dixere. Venio nunc ad naturam corpoream. Nam homines terris, & terrestribus adsueti, adduci vix poterant, ut esse crederent, quod non viderent, atque ut colerent, quod esse non putarent. Facile igitur in oblivionem venit veri numinis cultus. Imò postquam etiam multitudo Deorum induci cœpit, multi nolle ullos agnoscere cælicolas, quia natura eos, ut dignitate, sic loco disclusos, visibus nostris denegasset. Sed sollertia vatum ac sacerdotum quiddam est commenta, quo se in eorum cultu retinere simpliciores posse arbitrarentur. Quia enim quod corporeum, ac vi[illegible]le non esset, ne esse quidem putaretur: cælicolis etiam tribuerunt corpora, non absimilia nostris, sed [illegible] a, quia ambrosiâ, ac nectare pascerentur; præterea subtilia, eoque *ἀναίμονας* b, ac pro sanguine habentia tenuissimum quendam humorem; qui quoniam [illegible] strum non imperfectione quidem [illegible] sudus est ros sive succus, ac necdum [illegible] ut ex Aristotele c & Galeno d constat) sed tenuitate tamen, & colore subalbido, referret; eò ab Homero a *ἰχώρ* quoque appellatur. Præterea finxere, quandoque Deos illos, & cælesti domicilio, & simulacris suis, exire. [illegible] vulgo tamen non videri, quia loca seligerent ab hominibus secreta, nec ea frequentarent, nisi de nocte, cùm mortale genus altus urget sopor. Hinc Statius lib. [illegible] Syl. Equo Domit.

> —— *Hic & sub nocte silenti,*
> *Cum superis terrena placent, tua turba relicto*
> *Labetur cælo.*

Fusiusque Quinctilianus Declam. x; ubi inter alia inquit: *Omnis religio templorum, omnis religio lucorum, cum tacuere mortalia, & profani procul erravere sedibus totis, solitudine frui & suis dicitur extra simulachris.* Hinc de Venere, & Gratiis, sublustri nocte choreas agentibus, Horatius in primo odarum ait:

> *Jam Cytherea choros ducit Venus, imminente Lunâ,*
> *Junctaque Nymphis Gratiæ decentes*
> *Alterno terram quatiunt pede, dum graves Cyclopum*
> *Vulcanus ardens urit officinas.*

Ac similiter Hesiodus initio Θεογονίας de Musis:

> —— κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῇ
> ἐννύχιαι στεῖχον, περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι.
> —— *Velatæ aëre multo*
> *Noctu incedebant perpulcra voce sonantes.*

Sed ut hæc invenissent fidem apud stolidos, & quos nimia teneret socordia: minimè tamen in animum hoc induxissent, non dico, qui pleno saperent pectore; sed quicunque non omni vacarent prudentia. Credebant quippe oculis suis, nihil tale de nocte deprehendentibus, etiam cum maxima per terras omnes fierent [illegible] nera. Quocirca, (paucis exceptis, qui, quorum conspectus homini negaretur, ea acrius mentis [illegible] contemplarentur) cæteri non alios agnoscere Deos, quam qui in oculos incurrerent: sive eos hebeti adeo obtutu [illegible] nerent, ut de magnitudine, & sublimitate [illegible] ne inter sapientes quidem conveniret, ut in sideribus usu venit: sive manifesti ponerentur ob oculos: ut terra, aqua, alia, quæ manibus ipsis contrectarentur. Hujusmodi numina fecit Oriens, fecit etiam Ægyptus. & secuti sunt [illegible] Græci pariter, ac Romani, gentesque [illegible] nes [illegible] aræ. [illegible] singula plurimis deinceps patebunt exemplis. [illegible] unc multorum instar fuerit gens Prutenorum sive Borussorum. Ab ea, prius [illegible] en Christo de[illegible], tria h[illegible] c[illegible] bantur numina: Petrimo, [illegible] vel [illegible] ime [illegible] s h[illegible] perpetuus ex quer[illegible] serva- batur: Patrimpo, cujus in honorem serpens vivus aleba- tur

a *Immortalis*
b *Sanguine expertia.*
c *Lib. 1. & 3. Hist. animal.*
d *Lib. [illegible] de usu.*
a *Il. [illegible]*

tur lacte: Pocolo, cujus symbolum erat caput hominis demortui. Item tres hi Dii, Vurschayto, qui Lar erat, sive Deus domesticus, ac præerat jumentis, & cæteris quadrupedibus. Sneybrato, cui cura erat avium. Gurcho, qui cibo potuique præfectus. Auctor Guagninus Veronensis in Sarmatia Europæa a. Qui & adjungit, præterea *tonitrui, lunæ, stellis, serpentibus, bubonibus, & omnibus pene creaturis, divinum honorem detulisse.*

a In Prussiæ descriptione.

Ut omnis hic gentium cultus meliùs intelligatur, præsertim Græcus ac Romanus: discerni opus est triplicem nationum Theologiam, fabularem, naturalem, & civilem. Prima illa hauritur ex poëtarum figmentis: altera ex naturæ systemate: tertia ex legislatorum decretis. Quâ distinctione in universa hac doctrina, nihil utilius est, vel necessarium magis; ne more, non vulgi modò, sed doctissimorum etiam hominum, prope omnia in hoc tam vario argumento confundamus. Præivit verò ad eam primus Q. Mutius Scævola; non ille, quem augurem Tullius vocare solet; sed Publii filius, quem pontificem appellat, cùm alibi, tum in III de Nat. Deor. *Temperantiæ*, inquit, *prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus.* A Marianis enim, anno Urbis DCLXXI, Cicerone annum tum agente XXV, interemtus fuit: quod in vestibulo Vestæ contigisse, retulit quoque Livius lib. LXXXVI. & Lucanus in II. Summo huic viro illam Theologiæ divisionem deberi, ex B. Augustino cognoscimus, lib. IV de Civit. Dei, cap. XXVII, his verbis: *Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scævolam disputasse, tria genera tradita Deorum: unum à poëtis, alterum à philosophis, tertium a principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de Diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua, aliqua etiam, quæ obsit populis nosse. Hæc*, inquit, *non esse Deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim a doctis, quod homines fuerint, & humanâ conditione defecerint.* Subjungit mox Augustinus: *Hæc pontifex nosse populos non vult. nam falsa esse putat* b. *Expedire igitur existimat, falli in religione civitates. quod dicere etiam in libris Rerum Divinarum ipse Varro non dubitat.* De poëtica hinc Theologia subjungit: *Poëticum sanè deorum genus cur Scævola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic videlicet Deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare: tres inter se Deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere, Trojam evertisse: Jovem ipsum converti in bovem, aut cygnum, ut cum aliqua concumbat: deam homini nubere: Saturnum filios devorare.* Scævolæ judicium in omni hac re secutus est Terentius Varro, primo rerum divinarum libro, ad Julium Cæsarem Pontificem maximum. Ubi sic ille, si non verbis planè iisdem, illis saltem, quæ leguntur apud B. Augustinum lib. VI de Civ. Dei, cap. V: *Tria sunt genera Theologiæ, eorumque unum Mythicon appellatur: alterum Physicon: tertium Civile. Mythicon appellant, quo maxime utuntur poëtæ: Physicon, quo Philosophi: Civile, quo populi. Primum quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modo in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possunt. Secundum genus est, quod demonstravi, de quo multos libros Philosophi reliquerunt. In quibus est, dii qui sint, ubi sint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an sempiterno fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in schola, quàm extra in foro, ferre possunt aures. Tertium genus est, quod in urbibus cives, maxime sacerdotes, nosse, atque administrare debent: in quo est, quos deos publice colere, quæ sacra & sacrificia facere quemque par sit. Prima Theologia maxime accommodata est ad theatrum; secunda ad mundum; tertia ad urbem.*

b Ita, deleta negativa, legendum contra ubi vulgo, non putat.

Hactenus Varro. Dii naturales multi apud Alexandrum ab Alexandro lib. ult. cap. ult.

In triplici hac theologia, nihil fabulari illâ poëtarum, quemadmodum ex allatis antea exemplis patet, fuerit insulsius, nisi ad allegorias recurratur. Atque ideo Dionysius Halicarnassensis in II Antiquit. Roman. in eo Romuli commendat prudentiam, quod nequaquam admiserit Græcorum fabulas de Diis. Quæ licet vel occultent naturæ arcana, vel ad solatium superstitum, aut aliud emolumentum, fuerint confictæ: vulgus tamen, ut ibidem Dionysius censet, non penetrat hæc arcana; imò ne inquirit quidem; ut planè ea notitia sit damnosa; quia vel inde colligunt, non esse numen; vel si nec Dii fœdis abstineant facinoribus, sibi quoque licere in istis Deorum imitari exemplum. Ac pluribus de illo in primo de re Poëtica diximus.

Multis verò partibus poëticæ huic theologiæ præferenda est civilis. Et tamen nec illa probare se potuit, vel Mutio Scævolæ, qui multa ei talia inesse ait, ut vidimus; vel Varroni, Romanorum doctissimo. Quid enim tantus vir senserit, indicio sint, quæ ex eodem illius rerum divinarum opere adducit Augustinus in IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Non ego ista judicio meo sequor, quæ civitas Rom. instituit. Nam si eam civitatem novam constituerem, ex naturæ potius formula Deos, nominaque deorum, essem dedicaturus: sed jam, quoniam in vetere populo est accepta, ab antiquis nominum, & cognominum historiam tenere, ut tradita est, debeo, & ad eum finem illa scribere, ac perscrutari, ut potiùs eos magis colere, quàm despicere, vulgus velit.* Abundè hæc ostendunt, Varroni non usquequaque placuisse religionem populi Romani; & si ipse loco fuisset Romuli, aut Numæ Pompilii, vel eorum, qui postea consecuti, longè alia opinione de Diis imbutorum fuisse gentem Romanam. Placuit autem Varroni imprimis Theologia naturalis: quam ipsam deinceps exponam: sed sic ut suis misceam locis, quæ ad civilem, vel fabularem, meliùs intelligendam pertineant.

Ac, si naturæ ordinem sequi sit visum, priùs naturam universè, quam particulatim, considerare oporteat. Eoque primò etiam de Saturno, & Rhea, sit agendum; quia hi ad universam pertineant naturam: postea verò de Jove, quo æther significetur: tum demum de Apolline, qui Solem denotet: atque ita porrò. Sed satius existimavi, si temporis eo in cultu ordinem sequerer; eoque primò agerem de Sole, hinc Luna, tum stellis, denique æthere: exinde ad elementa accederem: postea subderem de corporibus tum imperfectis, sive meteoris: tum perfectis, partim sensu præditis, ubi ordine ageremus de homine, quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis: partim sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus: denique generatim tractarem de natura, & hinc adjicerem de affectionibus ipsis in Deos relatis.

Cap. II.

Exponuntur caussæ, quæ moverint gentiles, ut Solem pro Deo colerent. Primum, quod conspicuus esset in cælo, quem locum tam barbari, quam Græci, Deo tribuerunt. Imo Sacras etiam Scripturas thronum Dei in cælo constituere; non tamen quasi cælo sit circumscriptus, sed ad providentiam ejus indicandam. Pythagoræ, & aliorum opinio, ignem Solarem collocantium in medio Universi. Imo ante eos in hac fuisse sententia Numam Regem Romanum. An Sol nunc propior terræ, quàm olim. De maculis Solaribus. Ex adspectu non capi certum de figura Solis argumentum: ratione tamen eam verisimiliter adstrui. Circuli cum Deo comparatio. Solis magnitudo: quæ semper plus hemisphærii illuminat. Quanto Solis velocitas exsuperet celeritatem globorum, quos ejaculantur bombardæ. Solem cum reliquis cæli ignibus quarto die factum ex luce, sive igne prima die creato. Calore æthereo

omnia generari, & conservari. Cur antiqui Solem Vulcani, & Minervæ, filium dixerint. Lucis utilitas, & quantopere variet, ac refractione varium efficiat. Temporum distinctio à motu Solis diurno, annuoque. Quo sensu anni omnes sint æquales, vel inæquales. Unde deducat, non idem esse centrum Solis, & universi. Omnes orbis incolas æquali spatio frui luce Solari. Cui bono sint loca polo utrique subjecta, etsi ea non incolant homines. Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus Solaris, & aliorum siderum.

IN Solari cultu ante omnia videndum, quæ moverint gentes, ut, neglecto Deo, propria quadam mentis inductione uno in Sole, veri numinis non tam effigie, quam umbrâ duntaxat, omnia rel[i]gionis suæ studia figerent ac collocarent. In hanc varia eos sententiam impulerunt. Ex quibus est, quòd in sublimi, ipsisque cælis, spectaretur. Nam ut Aristoteles docet lib. I de cœlo, cap. III a, quo loco in eo est totus, ut ostendat, cœlum non corrumpi, Πάντες γὰρ ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, ὅσοι περ εἶναι νομίζουσι θεούς. δηλονότι, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. ἀδύνατον [illegible] ἄλλως. *Omnes enim de diis eam habent opinionem, atque omnes, qui Deos esse existimant, tam Græci quàm Barbari, supremum Diis locum tribuerunt, propterea quod immortali conveniat immortale: aliter enim fieri non possit.* Ibidem Simplicius hoc appellat b ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων φυσικήν τινα ὑπόληψιν: *naturalem quandam existimationem in animis humanis.* Ac Themistius quoque in paraphrasi sua sic scribit, interprete Mose Alatino Hebræo Spoletino: *Græci cum barbaris in eam existimationem ac animi notionem pervenere, ut supremum eum locum, qui mundum ambit, corpusque, quod in eo loco consistit, glorioso Deo attribuerint. Quamobrem invenimus eos versus eum locum manus extollere eo potissimum tempore, in quo preces effundant. Fatentur tamen, atque æquum fore arbitrantur, immortale esse corpus ingenitumque. Etenim dignitas, perfectio, continuataque perpetuatio, ad immortalitatem consequuntur: quæ omnia per ea, quæ apparent, intelligo volumus.* Hinc apud Hesiodum in Ἔργοις:

—— Οἳ ὑπέρτατα δώματα ναίει.
—— *Qui supremas inhabitat domos.*

Horat. lib. III, od. XXIII,

Cœlo supinas, si tuleris manus:

ubi multa hujusmodi Lambinus congessit. Etiam ex sermone gentili hæc adstruit Tertullianus Apolog. cap. XVII. *Quod Deus dederit, omnium vox est. Judicem quoque contestatur illum, Deus videt; &, Deo commendo; &, Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ! Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium, sed ad cœlum respicit. Novit enim sedem Dei vivi: ab illo, & inde descendit.* Atque hæc conveniunt cum sacris literis. Non tamen eo pertinere videtur, quod vulgo referunt ex Psal. XIX c, 5; *In Sole posuit tabernaculum suum.* Ubi Hebræa sonant, *Soli posuit tabernaculum in ipsis:* puta *cælis*. Solidius est, quod sospitator noster Christus sic docuit nos precari: *Pater noster, qui es in cælis.* Atque hoc etiam reddere possis, *Qui inhabitas cælos:* ut loquitur psaltes regius Psal. II, 4, & CXII, 5, item CXX, 1. Quod tamen commode capiendum: quando, ut Philo d ait, [illegible] *Omnia implet Deus, & omnia penetrat, & sui vacuum desertumque à se nihil relinquit.* Quibus similia habet lib. primo ejusce operis e, item [illegible], de plantatione f, uti & illo de confusione lingu[arum] [illegible] nec non de migratione Abrahæ h. S[imil]iterque Theophilus ad Autolycum lib. II i: [illegible] *Dei, qui verè est, hoc est proprium,* [illegible] *non* [illegible] *usque it: verum omnia præsens inspiciat,* & [illegible] Origines in secundo contra Celsum k. Ma[illegible] H[illegible] VI l, & XVI m: præterea Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Damas[cenus]. Ex Latinis Cyprianus de Vanitate idolorum, Hi[larius] [illegible] de Trinit. Ambrosius lib. I de Spir. S. cap. V[I], & in [illegible] XVII, serm. XIX. Hieronymus [in] Jesa. cap. LXV[I], [Au]gustinus epist. LVII ad Dardanum, & lib. [X]I Confess. cap. V, ubi egregiâ id similitudine declarat, & [alii]. Ut Deus non e[st] cælos inhabitare dicatur, qua[si] [illegible] [circu]mscriptus, sed ad significandam Dei providen[tiam] [illegible] cælos inhabitat; præest cælis, & iis quæ cælis subsunt [illegible] in uno illo fiduciam reponere debeamus. Hinc [Psal.] [illegible] 4, 5: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in [altis habi]tat, & humilia respicit in cælo, & in terra?* Et Psal. CXIV b, 3, *Deus noster in cælo, quæcumque voluit,* [fec]it. Ex his diluet, quo discrimine à Græcis & barbaris, Christiani putarint Deum cœlos inhabitare. Iidem in eo consentiunt, Deum esse in cœlis; e quibus [illegible] unum eminus; at gentiles Solem, quo nihil in cœlis [illegible], Deum vel unum, vel præcipuum, putarunt.

a Tex. 22.
b Pag. 27.
a Vulg. 112
b Vulg. 113.

Non defuere tamen [qui] Solem collocarent in medio universi, terramque circa eum vertere existimarent. Quam, ut de junioribus taceam, velut Nicolao d[e Cus]a, Cusano S. Petri ad vincula Cardinale, & Copernico Borusso, magno in Mathesi viro, quem hodie [sequ]untur complures eâ in arte insignes: ex antiquis [illegible] tes sapuit Pythagoras: ut qui Solarem ignem consti[tuerit] in medio mundi, eumque dixerit Διὸς φυλακήν, *Jovis custodiam*; ut est apud Aristotelem in secundo de cælo, cap. XIII c. Eadem quoque sententia fuit Aristarchi Samii: ut qui & ipse scripserit, stellas fixas, & solem, non moveri; terram autem circa solem in orbem verti; ut testatur Archimedes de Arenæ numero. Mitto Philolaum, Hicetam Seleucum, Cleanthem Samium, Heraclidem, Ecphantum, imò Platonem jam seniorem; de quo id traditum Theophrasto. Mirum verò & in hac opinione fuisse multò omnibus illis antiquiorem Numam Pompilium: qui, ut proditum Plutarcho d, templum Vestæ rotundum fecit ad imaginem Universi, inque medio ejus constituit æternum ignem, ut Solaris ignis symbolum. Sed ab hac sententia abiere, qui Platoni successerunt: Lyceum item, & Porticus omnis, & horti Gargettii doctor: atque ex Astrologis etiam Hipparchus, ac Ptolemæus, & omnis hujus schola. Quod verò Solem nunc propiorem putant terris, quàm olim: in qua sententia non Melanchthon solùm, sed Cardanus e etiam, aliis præivit: id planè falsum esse, jure ait Christophorus Rothmannus f; videturque is error promanasse ex Copernico malè intellecto. De loco satis.

c Comm. 72, 73.
d In Numa.
e Lib. 3 Sanitatum.
f In Epistolis Astronomicis Tychonis Brahe. pag 13.
g P 362, edit. Morell.
h Psal. 18, juxta vulg. sive Hebr. 19.

Præterea gentiles eò Solem putarunt Deum, quia in lucidis illis corporibus æther nihil haberet Sole excellentius. Quatuor verò eum imprimis commendant, tegio vati memorata, & ex eo Gregorio Nazianzeno adducta, orat. XX, quæ est in laudem Basilii g: Ἥλιος ἐπαινεῖται τῷ Δαβὶδ κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ δρόμου τάχος, καὶ δύναμις. *Laudatur apud Davidem h Solis pulchritudo, & magnitudo, & cursus celeritas, & vis ac facultas.* De quatuor istis ipso ordine dicemus.

Ad pulchritudinem ac decorem à Græcis etiam Patribus i refertur, quod Psal. XIX k, [dic]atur *tanquam sponsus procedere de thalamo suo.* Pu[lchr]itudo ea consistit in colore, & figura. In coloribus enim præcellit candor: cui non detrahunt maculæ, quæ tubo Batavo, in medio etiam Solis disco nunc apparent, nunc disparent. Neque enim sunt in Sole, sed sub Sole, Lunâ tamen superiores, cum & unâ alterâque hebdomade conspiciantur constanter uno tempore in locis longe dissitus, idque similiter, ac eadem proportione, nisi quatenus progressio, & distantia, aliquid variat. Videntur autem maculæ illæ provenire ex coalescentibus pluribus corpusculis opacis.

i In catena in Psalmos Latinè ab Daniele Barbaro Latine reddita.
k Psal. 18.

Ad figuram quod attinet, agnoscimus de ea haut [illegible] ex adspectu colligi posse. [illegible] licet quadrangu[lus] vel multiangulus Sol [illegible], ob [illegible] stantiam, evanescentibus angu[lis] rotundus [illegible] ut colligere est ex iis [illegible] verè rotundum [illegible] per est verisimile; [illegible] figu-

d [illegible] Sacra legis allegoria lib. 2, pag. 41. & 42, edit. Turneb.
e Pag 33.
f P. 148.
g P. 229
h P 284
i P 295.
[illegible]

figura aptior sit ad lumen caloremque æqualiter quaquaversum diffundendum, locaque eo illustranda non quidem simpliciter infinita, at infinita tamen juxta sensus nostros. Accedit, quòd præstantissimo corpori figura conveniat præstantissima: ea autem sit circularis, cui idcirco Deus confertur. Omnia enim Deus capit & comprehendit. Circulus itidem figurarum capacissima. Deus caret principio, & fine. Circulus quoque neutrum habet. Omnium rerum Deus est caussa. Circulos etiam omnium est caussa in rebus mechanicis: juxta effatum Aristotelis, sive alterius, in subtili Mechanicorum opere: ubi & varia de admiranda circuli natura legere est.

Proximo loco relata est magnitudo: ad quam pertinet illud Gene 1, 6, *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Psal. XIX *a*, 6, si vulgatum sequimur interpretem, giganti confertur. Estque corpus totius mundi maximum; terra ipsa grandius, si non centies sexagies sexies, saltem, juxta alios, centies & quadragies: Lunâ autem, quam terra quadragies continet, quinquies millies ac sexcenties majus. Imò Copernicanorum est sententia, eum tertiam mundanæ materiæ partem obtinere: quippe non concavum corpus, sed solidum; ut eo majus ex se perpetuo lumen effundat. Ea magnitudine plus semper dimidiâ illuminat sphærâ: uti Luna semper dimidiâ minus. Nempe juxta opticum hunc canonem: Luminosum sphæricum illuminat sphærici æqualis dimidium, minoris plus dimidio, majoris minus dimidio.

a *Vulg. interpr. Psal. 18.*

Tertio loco è Nazianzeno summam adferebamus velocitatem. Quàm etiam, qui tardioris forent ingenii, non obscurè, etsi rudius, conspiciebant. Cogitabant, quanta esset tellus, quantumque terris Sol distaret; qui diurno tamen spatio grande ab Oriente ad Occidentem iter dimetiretur. Unde in admirationem rapti, sic secum statuerunt, Deum esse in quo reluceret incredibilis hæc divinaque potentia tam vastum spacium, tam brevi tempore, conficiendi, idque studio perenni ac indefesso. Magis verò stupent, qui, arcana matheseos scrutati, comperiunt, Solem horâ unica permeare decies centena millia milliarium: ita ut velocitas ejus longissimè exsuperet celeritatem globorum, qui vi pulveris pyrii explodunt è tormentis bellicis, quæ in se nova voce nova *bombardas* dicimus. Quippe hujusmodi globus minuto uno vix tria transit milliaria: ut Sol unicâ plus spacii horâ conficiat, quam globus horis quinquies millenis. Uti doctissimo Mersenno monitum in Genes. 1, 1.

Utrùm verò motus iste, tantaque celeritas sit à principio interno, hoc est, motrice vi inditâ Soli: an ab angelo, quem Deus præfecerit: an per se Deus moveat: neutiquam ad nostram pertinet salutem: nec certi ejus quicquam invictâ ratione cognoscitur.

Postremo loco ex Gregorio ponebamus Solis vim & efficaciam; unde multiplex adeò utilitas in terras, ac præcipuè genus humanum, redundat. In his calor principem tenet locum: proximum lux: quorum utrumque est ab ignea ejus natura. Cùm enim ignis priùs cæteris misceretur elementis, divino postea jussu superiora petiit loca: ubi in globum redactus tres primos effecit dies: ut Hermes in Dexodicon libris tradidit, & ex eo prodit B. Cyrillus in secundo contra defectorem Julianum. Atque hanc etiam sententiam secutus est Gregorius Nyssenus in sexto de historia sex dierum. Ex illo autem igne postea sunt ignes facti cælestes, solaris potissimum: ita ut lux illa, sive lucidum illud primæ diei corpus, Sol fuerit imperfectus; eoque imperfectus, quia nec suâ coruscaret magnitudine, nec figurâ, nec pulchritudine. Calore suo Sol & generationi inservit & genita conservat. Sol enim vires excitat & recreat, ut sine calore ejus vivere non possimus. Itaque vel horam durante eclipsi, maxima est rerum omnium immutatio. Imò ab igne hoc etiam varium est temperamentum. Propterea, ut ex Aristotele Clemens Alexandrinus in Protrep tradit, Apollinem dixere filium Vulcani & Minervæ. Nempe in Sole spectarunt, tum quod igneus esset, unde Vulcani filium dixere: tum quod pro tem-

ramento, cujus caussa Sol est, variet ingenium & mores hominum; unde Minervæ etiam filium ajebant. Minerva enim ingenii præses.

Altera Solis virtus ac utilitas in luce consistit: qua omnia reddit conspicua, quæ non sunt diaphana, vel non admodum diaphana: idque radio recto, protractionum omnium brevissima: unde per diaphanum ea celeritas luminis, ut, nisi quid obsisterit, in instanti illuminari omnia videantur. Præterea tanta est hæc lux, ut diem præstet: quod non efficiant vel ignes totius terræ conglobati, vel stellæ omnes in unum coactæ. Quantopere etiam varias lux, dum alia fundit, non funditur, ut Solaris: alia funditur & fundit, ut Lunaris: alia funditur, non fundit, ut illa aeris. Quàm diversa etiam ratio luminis directi, quod rectà tendit; reflexi, quod rejicitur a speculari corpore; refracti, quod non rectà, sed motu transit obliquo: quorum primi naturam exponit Optica, sic generali nomine vocitata: alterius autem Catoptrica, ac tertii Dioptrica. Jam ipsa luminis refractio, quam miranda præstat circa Solem ipsum! Ut qui ob hanc caussam circa horizontem major videatur, quàm circa meridiem, vel sudo cælo: etiam cum horizontem subit, altior appareat, quàm alioqui videatur; imò & cùm attigisse limbo inferiori horizontem putatur, jam eum subiens. Nempe interposito densiori diaphano, uti sunt vapores & fumi terrestres, ob luminis refractionem aberrat visus: ad quam refractionem fortasse nonnihil etiam confert diversa aeris & ætheris natura, majorque ea foret, si, quemadmodum Peripatetici sciscunt, ignis esset subditus Lunæ orbi, atque ita tria forent diversæ naturæ diaphana, aer, ignis, æther.

Sed miranda omnia lucis exponere non est hujus loci. Satis est, quæ diximus, ac imprimis, quod absque illa homines non viderent, quæ agerent, lucem rem esse omnino divinam ostendunt. Unde est, quod solet Deus cum Sole comparari. Quod enim Sol est sensui nostro, id intellectui est Deus *a*: atque ut Solem non videmus, nisi luce Solis: ita nec Deum cernimus, nisi luce ipsius spiritualis *b*. Sensibus igitur illustratos converti animo oportuit ad Deum, ut intellectus etiam illuminaretur. Sed, creatore neglecto, creaturam habuere pro Deo; atque ita, mente animi caecutientes, vitam in tenebris transierunt.

a *Nazianzenus orat. de Athanas.*
b *Philo lib. 3 de Monarchia.*

Tertia Solis utilitas est temporum distinctio: unde Moses ait *c*, Deum fecisse *luminaria in firmamento cæli, ut dividant diem ac noctem, & sint in signa, tempora, & dies, & annos.* Quæ Sol motu suo præstat. Hoc enim variè calorem ac lucem terris dispensat. Estque is duplex. Prior dicitur diurnus; alter annuus. Qui æquabilis est, & constans, dummodo comparetur cum stellarum fixarum situ: ut factum à Babyloniis, & Ægyptiis; teste etiam Albategnio *d*. A quibus, sed improbante Copernico, Ptolemæus recedit: ut qui motum Solis ordiatur vel ab Æquinoctialibus punctis, quæ sunt in principiis Arietis & Libræ; vel à tropicis, sive initio Cancri, & Capricorni. Quo pacto annus fuerit inæqualis, quia æquinoctiorum & solstitiorum puncta nunc magis, nunc minus, recedant à sideribus affixis.

c *Gen 1, 14*
d *Lib. de scientia stellarum, cap. 27.*

Porro cùm motus diurnus ab Oriente sit in Occidentem; annuus hic ab Septentrione est in Austrum, vel contrà; sic tamen, ut inæquali spatio ultra, & cis æquinoctialem, commoretur. Nam in boreali hemisphærio, ab æquinoctio verno usque in autumnale, dies novenos, ac tertiam diei partem, ampliùs requirit, quam in semicirculo Australi. Ex quo liquet, locum Solis a terra remotissimum (apogæum vel augem nominant) longius abesse a nobis; quam ab incolentibus plagam Australem distat locus Solis maximè remotus.

Hoc nunc in Austrum, nunc in Boream motu, Sol illud consequitur, ut calorem salutarem nunc has, nunc illas in terras dispergat; atque ita nec omnia comburat semper præsens; nec frigore enecet semper absens: sed alternis calefaciendo, & refrigerando, prosit universis. Et in hac varietate, non his, quam illis diutius, lucem vel calorem im-

impertit. Pari enim temporis spatio adest omnibus: quantumque hieme decedit duplicato frigore, tantum compensatur æstate duplicato calore. Itaque in Septentrionalibus etiam terris læta succrescit seges, ob dies longiores: & sub Æquatore idem contingit, quia calor diurnus æqualis sit frigori nocturno. Nec solùm sic variis consulitur terris, sed etiam plantis: cùm, pro diverso solo cæloque, aliæ hac, aliæ aliâ anni parte nascantur, fructusque maturos producant.

Ad omnia ista unus Sol sufficit: imò plures tot & tanta universi commoda disturbassent. Unum hoc fortassè inscitia culpaverit humana, quòd plagæ utrique polo subjectæ non sic calore Solis temperentur, ut habitabiles fiant. Quod de Septentrionali parte satis edocti sunt Argonautæ Batavi. Verùm sic universi ratio requirebat. Oportuit enim, Sole caloris fonte, in medio, nempe intra tropicos duos, constituto; sub polo utroque esse fontem frigoris, qui toto se orbe diffunderet, ad æstum Solis temperandum. Uti experientia docet evenire post magnum Solis ardorem, spirante Borea. Absque isto frigore foret, brevi absumeretur aqueus humor; quo non minus, quam calore, ad rei generationem, ac conservationem, opus est.

Ex hisce, quæ delibare solùm voluimus, (nec aliud instituti ratio sinebat) non obscurè relucet miranda Solis natura ac multiplex utilitas: quæ, ut dixi, cùm rapere omnes deberent in admirationem & laudem opificis, longè aliter in maxima mundi parte evenit. Nam cùm horum quædam vulgares etiam animæ viderent; cætera paullatim sapientiores gentilium perspicerent: pariter penè omnes in eum delapsi sunt errorem, ut vel Solem crederent μόνον ὁρατὸν θεὸν [a], quomodo Ægyptia eum appellat Theologia: vel saltem præcipuum solem numen putarent, fideribus aliis, ob minorem utilitatem, honore inferiori cultis. Promanavit igitur hic error ab imperfectione animi humani. Quod & docet Thomas Aquinas opusculo de Symbolo Apostolico: ubi cùm dixisset, quatuor esse caussas, ob quas homines defecerunt à cultu veri Dei: de prima hæc subdit: *Homines imbecilles intellectu non valentes corporalia transcendere, non crediderunt aliquid esse ultra naturam corporum sensibilem, & ideo inter corporalia posuerunt præminere & disponere mundum, quæ pulcriora, & digniora in eo videbantur: & eis impendebant divinum cultum: & hujusmodi sunt corpora cælestia: scilicet, sol, luna, & stellæ. Sed istis accidit, sicut alicui eunti ad curiam Regis, qui volens videre regem, credit, quoscunque bene indutos, vel in officio constitutos, Regem esse.*

[a] Unicum visibile numen.

CAP. III.

Quam vetustus Solis sit cultus, ex Mose monstratum; atque item Jobo: de quo ut magis liqueret, ostensum, librum Jobi non parabolam esse, sed historiam; deque ætate Jobi disquisitum. Quadruplicem de ea fuisse opinionem. Quo loco referatur inter hagiographa ab Hebræis. Videri Jobum Mosi æqualem, vel eo priorem. De genere Jobi. Quam antiquus ille ritus osculandi manum, in Sole, vel alio numine salutando: atque ut is mos ad cultum potentiorum deflexerit. Consuetudo in adorando erigendi pollicem: item sese in alterutrum latus convertendi. Christianorum ritus antiquus, ac Judaico contrarius, Orientem versus exstruendi templa, & interorandum spectandi Orientem. Eum tamen morem precandi habent solide eo adstrus, quod locus ille, unde Adam ejectus, & quo item passus est Christus, pariter sint in Oriente: imo ritum hunc, tanquam a gentibus profectum, ab Leone Magno improbari.

QUàm antiquus sit cultus Solaris, non ex Homero vel Hesiodo discendum, quorum prior non multo ante vixit, quam Salmanassar decem tribus in Assyriam abduxit captivas: sed ex divino Mose, cujus temporibus [illegible] obtinuisse, colligo ex interdicto illo [illegible] Legis cap. IV, 19. *Ne forte eleves oculos tuos in Cœlum, & videas Solem & Lunam, atque Stellas cum universo exercitu cælorum, & impulsus adores atque colas ea.* Valde etiam antiquitatem hanc comprobat locus de Jobi cap. XXXI, 26, 27. *Si vidi Solem, quando splendebat, & Lunam, [à qua] pretiosum abit. & seduxit se in abscondito cor meum, & osculat[um est] manum meam os meum: etiam hoc fuisset iniquitas judicata, quia abnegassem Deum desuper.* Ubi Hebraice pro *Solem* est [illegible], quod universe *lucem* atque *ignem* significat: sed ex eo, quod de Luna subjungitur, satis evidens est, [illegible] hic sermo de luce sive igne Solari. prout & LXX [acc]eperunt. Hoc tamen ex loco nihil solide colligitur, si J[obi li]ber non historiam, sed parabolam continet: ut traditum a Maimonide in More Nebuchim partis [III] sect. XXII, item à Sem Tob in ejus libri expositione. Verùm sententia hæc tum eo refellitur, quod [con]tra quàm in parabolis fit, & nomen Jobi, & patria ejus refertur. tum [quod] [illegible], quod Ezech. XIV, 14. Job conjungatur cum Noë, & Daniele: quos fuisse convenit: ut omittam, quod Jacob. V, 11, Job commendetur, ut patientiæ exemplum, cujus vis infringitur, si fictitium sit, quia sic virtus consideretur, non cujusmodi est in concreto, sed qualis est in abstracto, ut scholastici dicunt: hoc est, non qualis inve[niatur u]nquam, sed cujusmodi esse oporteret. Sed neque ex Jobi libro antiquitatem solaris cultus rectè collegeris, si vere quidem Job fuit; quando autem vixerit, non constat: nempe num temporibus Patriarcharum, an Mosis, an Davidis, an captivitatis Babylonicæ: quas opiniones quatuor commemorat Maimonides loco ante memorato. Et ea opinionum diversitas Maimonidem impulit, ut putaret, non fuisse Jobum. Ac fortasse etiam hæc in caussa sunt, cur non meminerit ejus Flavius Josephus in Antiquitatum libris: sive crediderit non fuisse, sive nescierit, ad quæ tempora referri oporteret. Præter hæc, etiam alia est nata controversia, de libri auctore: dum alii exaratum censent à Jobo, ut Gregorius Magnus præfat. in Jobum, & Suidas in Ἰώβ: alii verò Jobi amicos, aliqui Mosem, nonnulli Salomonem, vel prophetarum quempiam, alii aliquem ex sapientibus Babylonus, scripsisse arbitrantur. Ut eos præteream, qui non censent librum θεόπνευστον [a]: ut est apud Olympiodorum præfat. catenæ aureæ in Job ex XXIV Patribus concinnatæ, & Latinè redditæ a Paulo Comitolo. Ubi & videas, quod de Jobi amicis diximus, Mose item, & Salomone. Sanè Salomoni etiam tribuit Nazianzenus orat. ad Julianum tributorum exæquatorem; ut censet ejus interpres Nicetas, ac Olympiodorus præfat. catenæ suæ: imò & Polychronius in Jobi cap. XIII, sive, secundum vulgarem, distinct. XIX, 23, exaratum ait [b], *Mosis Salomonisve operâ*. Ac pro hac sententia facere videtur quod ab Hebræis in Bava bathra Perek primo, ubi Hagiographa recensentur, primus quidem locus detur libro Ruth, quia sub Judicibus vixerit; alter psalmis Davidis, qui ex Ruth natus; tertius Jobo, tanquam æquali reginæ Sabæ; quartus Salomonis Proverbiis, Ecclesiastæ, ac Cantico Canticorum, atque ita porro. Eodemque redit, quod ab Athanasio in Synopsi Job Cantico Canticorum subjungitur; imò & in Concilio Laodiceno can. ult. & quibusdam Græcis bibliis vetusta manu exaratis, quæ in Vaticana Romæ adservantur. In hoc dissensu lubentius iis accessero, qui vel à Mose scriptum censeant, vel antea etiam à Jobo ipso. De Mose placuit etiam R. David Kimchi, ac ex nostris multo ante Origeni; ut nempe eum scripserit, quò populus Israeliticus longam illam peregrinationem in deserto facilius ferret. Similiter Isidorus lib. I Off. ut Tostatum [c], & cæteros taceam. Et sane Job vel æqualis Mosis, vel eo antiquior fuit, unus è Nachoris, vel Esavi posteris. Prior sententia placuit Hieronymo [in] traditionibus Hebr. in Genesin. Nempe ut Nachor Tharæ filius Abrahæ frater, genuerit Hus; Hus autem Jobum. Hæc sententia nititur, partim eo, quod Genes. XXII, 21 d[icitur] Melcha pepe-

[a] Divinitus inspiratum.

[b] P. 141, ed. Lugd. an. 1586.

[c] In Hieronymi prologum galeatum cap. 7.

peperisse Nachori Hus primogenitum, & Buz fratrem ejus: partim quòd Job unius loci habitasse traditur in terra Hus, sive Huz [illegible], ut est apud LXX: quæ *Ausitis* dicitur Græcis, [illegible] *fine*. Quare colligunt, Jobum fuisse filium Ur, nepotem Nachoris, Tharæ pronepotem. Sensit hoc quoque [illegible] politicus, in Antiquitatibus biblicis.

Altera est sententia [illegible] Bedæ, commentariis in Jobum, Hieronymo perperam tributis, ubi longe abit ab eo, quod Hieronymum habere dicebamus in Traditionibus Hebraicis [illegible] opus esse genuinum, dubium non est, cùm ipse id agnoscat in scriptoribus Ecclesiasticis. Censet autem [illegible] fuisse pronepotem Esavi. Ac suffulta hæc opinio est eo, quod E[illegible] genuerit Revel sive Rahuel ex Basemath, Ismaelis filia: ut est Genes. XXXVI, 4, & [illegible]. Rahuelis autem filius fuit Zara, ut est ibid. comm. [illegible]. Hoc autem genitus Jobab: ut est comm. 33. Jobab verò idem creditur, ac Job. Nec obstat, quòd habitârit Job in terra Hus: quam utcæ Idumæi sedes habuere: ut constat ex illo in Threnorum fine: *Exulta [illegible] Edom, quæ habitas in terra Hus.* Et sane non Jobum a Nachore, per Hus, sed ab Abrahamo, & Isaaco, per Esavum descendere; opinio etiam est Athanasii, vel alterius in Synopsi; item Epiphanii pene [illegible] operis adversus hæreses, Chrysostomi homil. II de Jobi patientia, Augustini lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XLV[illegible], aliorumque magno numero. Hanc verò de Idumæo Jobo sententiam multum confirmant septuaginta, appendice Jobi; quæ etsi in Hebræo non est, nec fuit in tralatione Aquilæ vel Symmachi, a Theodotione tamen est retenta, uti & exigitur Catena aurea in Jobum: ubi sic Olympiodorus de eo, vel alterius annotavit. *In Paralipomenis exstat genealogia. Nam ab Abrahamo ortus est Isaac, ab Isaaco Esau, ab Esau Raguel, à Raguele autem Zara, qui Jobi pater exstitit. Quintus igitur est ab Abrahamo, è numero Abrahamo detracto. Quocirca eum ante Legem [illegible]isse dicimus. Nam & ab Abrahamo numerantis Moyses quintus occurrit ad hunc modum: Abrahamus Isaaci pater, Isaacus Jacobi, Jacobus Levi, Levi Caath, Caath Moysis.*

Atque ex his satis elucet, quàm antiquus sit cultus Solis: ut cujus tum Moses meminerit, tum qui Mosis temporibus, vel antea vixerunt. Nec locus ille ex Jobo allatus tantummodo vetustatem idololatriæ hujus cultus ostendit, sed etiam ritus ejus, quo Solem adorabant, manum osculantes: ut allata hæc verba indicant, *Si osculatus sum manum meam ore meo.* Quem locum etiam B. Hieronymus in Ezechielis VIII, 17, & Apologia I in Rufinum, refert ad ritum, quo gentiles in adorando dexteram ori admovebant. Atque idem hunc ritum tangit in Osee cap. XIII. Pertinet quoque eodem è sive III Reg. XIX: *Genua, quæ non sunt incurvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculans manum.* Apud gentium scriptores passim fit mentio hujus ritus. Appulejus Apolog. I. *Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit: nullum templum frequentavit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratiâ manum labris admovere.* Similiter Lucianus lib. de Saltatione; & in Demosthenis Encomio: & nostris etiam Minucius Felix in Octavio: *Cæcilius simulachro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis impressit.*

Atque ab hoc ritu alter ille promanavit, ut quo Deos [illegible] eodem etiam prosequerentur hominum illos, qui honore potentiaque antecellerent: tandem & pares, ac [illegible], gliscente adulatione. Hoc *manu venerari* dixere Tacitus *a*, & Tranquillus *b*: *manu salutare* Martialis *c*.

Sed [illegible] ut constat, vetustissimum esse ritum manu ven[illegible] [illegible]andi Solem: item dixerim, an vetus adeo [illegible] quod [illegible] Solem, vel Deorum alium, adorantes, et [illegible] cem admovêrent: quemadmodum plenius [illegible] Appulejus illud in V Metam. *Et admovente ori suo dexteram, primore digno* (hæc vera lectio) *in erectum pollicem residente: ut ipsam prorsus Deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.*

Quemadmodum nec satis liquet, antiquusne adeo sit ritus, quo se circumagebant: ac Romani quidem dextrorsum: unde Plautus Curcul. Act. I, sc. I:

—— PH. *Quo me vertam nescio.*
PA. *Si Deos salutas, dextrovorsum censeo.*

Galli autem sinistrorsum: unde Plinius lib. XXVIII, cap. II: *In adorando dextram ad osculum referimus: totum corpus circumagimus: quod in lævam fecisse, Galliæ religiosius credunt.* [illegible]erea, cum simplicissimum quodque [illegible] sit, longè est verisimilius, primitus [illegible] manum ori admovere sine ista vel corporis conversione, [illegible] digiti in pollice.

Verùm autem [illegible] est, perantiquum etiam esse, & fortasse a primis Solis cultûs temporibus morem eum provenisse, ut præcipue colerent Solem orientem, ac quocunque [illegible] tempore, ad Orientem conversi precarentur Deum. [illegible] autem contra Occidentem versi, ubi sanctuarium erat, preces Deo fundebant: atque ita se ostendebant *precantes adorare non solem orientem, sed Solis dominum*: ut ait Anastasius Nicænus Quæst. XVIII in Scripturam. Hoc ita esse, tum porta Orientalis ostendit, per quam ingressi tabernaculum, vel templum, ad Occidentem oratum pergebant: ut cognoscimus ex Exodi XXVI: tum etiam verba Ezechielis prophetæ VIII, 16, ubi Israelitæ accusantur, quod precaturi ad Orientem se convenerint. *Dorsa, inquit, habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem, & adorabant contra ortum Solis.* Sic Magos precatos, refert Herodotus lib. I. Vitruvius lib. IV, cap. ult. *Aræ spectent Orientem.* Maro XII Æn.

Illi ad surgentem conversi lumina Solem
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.

Christiani veteres in hoc maluere gentilium, quam Judæorum ritum sequi. Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. Πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί· *ad ortum matutinum concipiuntur preces.* Hinc & visi Solem adorare. Tertullianus Apolog. *Ad Persas si fortè deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo. denique inde suspicio, quòd innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Similiter Clemens Rom. lib. II Constitut. cap. VII, Origenes in lib. Num. homil. V, Augustinus lib. II de Sermone Domini, cap. XIX, Damascenus lib. IV Orthodoxæ Fidei, cap. XIII. Ex quibus Origenes, & Damascenus, etiam ab Apostolis id ajunt institutum. Ac similiter sentit Justinus sive alius Quæstionum, & Responsionum ad Orthod. Resp. CXVIII. Item Athanasius, vel alius, ad Antiochum quæst. XXXVII, S. Basilius de Spiritu S. cap. XXVII: imò & Augustinus ad Casulanum presbyterum. Templa etiam Orientem versus exstrui a Christianis solere, præter Clementem Romanum loco memorato, Paulinus quoque auctor est epist. XII ad Severum. Sed cum ritu convenirent, longè tamen aliud spectarunt Christiani, quàm gentiles. Hi Solem spectabant, qui sensus illustrat: Christiani Solem justitiæ Jesum Christum, qui mentes illustrat: unde & à Tertulliano *Oriens*, *Christi figura* dicitur, contra Valentinianum cap. III. Atque hanc rationem adducit inter alios Clemens Alexandr. lib. VII Stromateon. Sed alii ejus respici dicunt, quia paradisum, unde ejecti sumus, spectemus, rogantes, ut illuc restituamur. Sic Athanasius ad Antiochum quæst. XXXVII, ac Basilius ad Amphilochium de Spiritu S. cap. XXVII. Equidem non ignoro, Genes. II legi, Deum creasse paradisum κατὰ ἀνατολὰς, *in Oriente*, ut & Hebræa sonant, & LXX reddiderunt. Sed Moses sic scribere potuit ratione loci, in quo degebat. At quid dicemus de gentibus iis, quibus paradisus erat ab Occidente? Siquidem Apostolorum alii in Oriente, alii in Occidente alii, prædicarum abiere. Num ergo Græcus Orientem, Indus intuebitur Occidentem? At hoc repugnat illi, quod putant, omnibus oculos esse convertendos eam in cæli plagam,

a [illegible] An[illegible]
b In Claud. [illegible]
c Lib. [illegible]

gam, unde Sol exoritur. Atque hinc liquet, quid censendum sit de altera etiam ratione, quando aiunt, Orientem versus esse orandum, quo me[n]tis nobis q[u]i oblivi[on]e [illegible] namus Christum pro genere humano passum in Oriente. Quippe sic quoque omnes, qui sive exiguo sive magno spatio, ultra Hierosolyma habitarent, ad Occidentem se converterent. Sig[ni]tur, ut censent, mu[lti] iste, ab Apostolis sit institutus; non potuit hinc spectasse omnes, quia, ut dixi, non nimis in Oriente se [re]ceperunt Apostoli, quam Occidentem. Atqui pugnantia sunt ista, ut, qui in Italia vivant, orantes spectent Orientem, quia inde oritur Solaris lux, quae Christi est figura: eidem spectent Occidentem, quia paradisus, & [illegible] ubi [illegible] stus pro nobis passus, sunt iis ad Occidentem. Nec [illegible] quidem ratio valida, orandum ad Orientem, ut [a]ttendamus, nos in probare Judaeos, qui orant versus Occidentem. Nam [illegible] ter dixeris, orandum esse ad Occidentem, quia [illegible] mus a gentilibus, & Prisci nimiis. [illegible] pertinent haec Leonis Papae serm. vii de Nativitat. *De talibus in istitutis etiam illa generatur impietas, ut sol, inchoatione diurnae lucis exurgens, a quibusdam in[s]ipientioribus de locis emi nentioribus adoretur: quod nonnulli etiam Christiani adeo se religiose facere putant, ut priusquam ad beati Petri Apostoli Basilicam, qua uni Deo vivo & vero est dedicata, perveniant; superatis gradibus, quibus ad suggestum areae superioris adscenditur, converso corpore ad nascentem se [illegible] lant, & curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiae vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus, & dolemus. Quia, etsi quidam forte creatorem potius pulchri luminis, quam ipsum lumen, quod est creatura, venerantur; ab[s]tinendum tamen est ab ipsa hujusmodi specie officii: quam cum in nostris invenit, qui deorum cultum reliquit; nonne hanc secum partem opinionis vetustae, tanquam probabilem, retentabit; quam Christianis, & impiis, viderit esse communem?* Atque hoc ex loco colligit Joannes Pineda Hispalensis a, *Jam Leonis tempore illam primam Ecclesiae consuetudinem adorandi, & templa erigendi versus Orientem, obsoleuisse quam servandam curarant, & praeceperant, primi Ecclesiae Patres.* Ubi eadem vides, ut, de ritus hujus auctoribus agens, eos non Apostolos, quemadmodum alii, dicat; sed contentus sit nominare, *primos Ecclesiae Patres*, hoc est, Apostolorum successores.

a in Job. cap. 31. vers. 26.

Cap. IV.

Cultum, quem Judas praestabant Soli, Josias vero abolevit, haustum fuisse a Syris vicinis: nis Phoenicibus, quibus Sol vocatus est Bil, *&* Bel: *Saturnum quidem exponi, sed etiam Saturnum esse Solem. Dictum quoque* [illegible]*: unde error Servii,* Βὴλ, *quod ex* [illegible], *ab* [illegible] *deducitis. Idem quoque* Βεελσάμης*: eius etymon, ut* & *Solis. Quod Phoenicibus sit* Beel-samen. *Pro quo non Accaronita, sed Judas,* Beel-zebub *dixere: nempe, ut ex* Beth-el *fecere* Beth aven. *Liberos a Phoenicibus ma latos Saturno: atque hinc Aristotelem putasse, sed falso, Phoenices a* φοῖνιξ *sive* φονεύειν *dici. Sol quoque Phoenicibus* Adon *sive* Adonis, *vel* Aduneus. *Hoc dominum notare. Unde in S. Scripturis,* Adonai, *Dei nomen. &* Plauto, Avodonni. *Adonis alter dictus* [illegible] *ngres: quod & tibiae nomen. Unde Gingrae vocabulum sit* & *quid* [illegible] *gingrire, gingrina, gingritor. Ritus in sacris Adonidi fovi* [illegible] *usurpati.* Ἀδωνιασμοί *a propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. Fabula de Phaetontiadum luctu unde orta. Ut Adonis alternis temporibus Venerem adsit, & Proserpina.* [illegible] *Adonus stratus a Graecis Venere, & Proserpina. Quid per Al*[illegible] *interfectum, ac Veneris* [illegible]*, &* [illegible] *reditio, gaudium eius, significetur, bifariam exantiquis exponitur.*

Vidimus, quam antiquus sit Solis cultus: nunc, quibus late patuerit, ostendam. Ac [illegible] Asia: in qua eo et am [illegible] narunt Hebraei. Unde is sive iv Reg. xxiii. 11, 12 *Et abolevit (Josias) equos, qui [illegible] dede ant [illegible] Juda, &c. & currus Solis combussit in* [illegible]. Iidem Ezechi[el] [illegible], reprehendun[tur] [illegible], [illegible] faciem Orientem [illegible] converterunt. Solem que adorarent. Hunc se[illegible] morem acceperi[nt] [illegible] bus Syriae v[icinis].

Est [illegible] Syria, vel a libris ita, vel med tertiam. Proor [illegible] Ha[illegible] [illegible] Reg. c. xvi a [illegible] us בעל, c [illegible] quo [illegible] minum [illegible] P[illegible] habal v[illegible] exerce etiam [illegible] & [illegible], [illegible] que [illegible] & [illegible] *Bal*, & *Bel*, est Saturnum, Sa[turnum] aut[em] [esse] Solem, docet nos Servius in 1 Æn. Ip[se] [illegible] dicunt *Assyrios enter Saturnum (quem eundem & Solem dicunt) Junonemque, colunt: quae numina etiam apud Afros postea culta sunt. Unde & lingua Punica Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel [illegible] sacrorum ratione & Saturnus, & Sol.* I[illegible] D[amasc]ius in Isidori vita apud Photium b: Ὅτι Φοίνικες [illegible] Κρόνον Ἤλ, κ[αὶ] Βῆλ, [καὶ] Βολάθην ἐπονομάζουσι. *Phoenices, & Syri, Saturnum vocant El, Bel, & Bolathen.* [illegible] Solem, [illegible] ostendit Servius de [illegible] P[illegible], [illegible] D[illegible] loquens: *Omnes, in quit, in* [illegible] *Solem* [illegible] *qui ipsorum lingua* [illegible] *dicitur* [illegible] & [illegible] *a* [illegible] *tiatis* [illegible], *& in fine [a] ad[illegible]* [illegible] *pe[r] [illegible] nomen* [illegible] & [illegible] Sol illi censeo, cum [illegible] a Marone [illegible], vel a [illegible], [illegible] putat, apposito digamma. Totus enim est a Βὴλ, quod est apud Damascium, ut vidimus: estque contractum ex Βὴλ: unde Βεελσάμην, aliaque quorum caussas postea exponam. [illegible] non solum *bal* & *bel*; sed *bel* etiam vitentur extulisse. In [illegible]que Phoenicibus Saturnus sive Sol Βεελσάμης, ut ex Damascio jam diximus: Palmyrenis verò Ἀγλίβωλος, quod signi[fica]t *orbis dominum*: si recta est conjectura nostra, quam afferebamus cap. xxxi libri superioris. Nempe [illegible] ab[illegible] quomodo & [illegible] (unde [illegible]) est Latinorum *Sol*, [illegible] praeterea, ut hen[illegible] olet, in sibi conversio. Quin ver[illegible] Baal cognominibus [illegible] guerent, hinc factum, ut in Scripturis culpentur Israelitae, quòd servierint בעלים, *baalim*, quasi dicas, *baalibus*. Nullum verò nobilius cognomen erat ei, quam a caelis ductum. Inde enim Phoenicibus vocabatur *beel-samen*, ut ex Sanchoniathonis libris, a Philone [illegible] conversis, notat Eusebius in primo Praeparationis Evangelicae c lib. [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] Βεελσάμην καλοῦντες. *Cumque* [illegible] *sustulisse manus in caelum ad Solem. Hunc enim solum*, inquit Sanchoniathon, *Deum ex*[illegible] *caeli dominum*, *Beel* [illegible] *Beelsamen* significare quod dicebamus: nem[pe] [illegible] eodem Sanchoniathone, sive Philone, [illegible] verba adita [illegible] [illegible] *quod Phoenicum lingua, Dominum caeli notat.* Addit quoque, Ζεὺς [illegible] [illegible] *Graecis autem lingua est Zeus, hoc est, Jupiter.* Quia *baal* [illegible] sonat Δεσ[πότης], Ὀλύμπιος. Atque [illegible] lingua Hebraea; a qua, dialecto solùm, [illegible]. Nam quod Phoenicibus *beel samen*, id [illegible] בעל [illegible], *baal schamaim*: id est, *dominus caeli*. Accaronitae [illegible] Phoeniciae est civitas prope Azotum. In ea Sol vocatur *Baal-zebub*: ut videre est iv Reg. i. [illegible] *Dominus muscae*. Quod nomen ab Hebraeis [illegible] datum principi daemoniorum, magno just[o] [illegible] Accaronitae idololatriae [illegible]. Imò fortasse nomen [illegible] [illegible] liquere. Nam verisimilis m[illegible] semper vis[illegible] [illegible], & ingenio doctis aliquem [illegible], quae *baal-zebub*, [illegible] *baal-zebahim*: quo[d] [illegible] *sacrificiorum*, sive *victimarum dominum*. Nec[illegible] ratione, ac ex *Beth el*, quod est

b Cod. 242.

c Cap. 7.

a Pag. 230.

est domus Dei, postquam Idolo[illegible] ad lapidem [illegible] recubuerat Jacob, exerceri cœpit, fecere [illegible] *en*, est *domus vanitatis*. Nam [illegible] *domus*, [illegible], *mendacium*, *vanitas*, *iniquitas*.

Porrò ex eo, quod Phœnic[illegible] n eis [illegible] tunt Solemque antea [illegible]us cognoscere etiam [illegible], quis [illegible] telligi debeat, cum Phœnices [illegible] bec[illegible] us in nolasi Saturno. U[illegible] ap[illegible] P[illegible] de abstinentia animalium lib. II [illegible] Φοίνικες ἐν [illegible] συμφοραῖς [illegible] μων, ἢ αἰχμῶν, ἢ [illegible], [illegible] τῶν φ[illegible] τὸ ἐπιψηφιζοντες Κρ[illegible]. *Phœnices magnis in cladibus belli rum, vel æstu, [illegible] pestilentia, [illegible] ficabant [illegible] rum quempiam Saturno [illegible] communibus ad hoc [illegible] addictum*. Subjungit deinde, plenam exemp[illegible] historiam Phœniciam a Sanchuniathone [illegible] tam [illegible] lingua autem Phœnicia a Philone Byblensi redditam Græcè. Similiter Eusebius oratione in Constantini Cæsaris [illegible] udem: Κρόνῳ γὰρ Φοίνικες καθ' ἕκαστον ἔτος [illegible] τὰ ἀγαπητὰ [illegible] μονογενῆ τῶν τέκνων. *Phœnices Saturno quotannis [illegible] bant dilectissimos, ac filios unicos* [illegible] intenm, q[illegible] tradunt, propterea Φοίνικας d[illegible] s [illegible] ἀπὸ τοῦ φοινίξαι, quod κατὰ γλῶσσαν τῶν Περραιβῶν ἐστι [illegible]: *dialecto Perrhæborum in Thessalia notat occidere*: ut Aristoteles, sive alius, hanc vocem interpretatur libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων [a]. Ubi ipse sic dici mavult, quoniam omnes necarent, quicunque appellerent. Vera autem non inis origo est, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Esavi sive Edom. Quam rem abunde exposui superiori libro, cap. XXXIV.

Etiam Phœnicibus Sol in cultu divino *Adon*, sive *Adonis*, vel *Adoneus*, dicebatur. Sed appellatio hæc illis erat communis cum Arabibus. Quod Ausonius nos docet epigrammate undetrigesimum, de Græco fonte magnâ sui parte expressum:

O[illegible] me Bacchum vocat.
O[illegible] rin Ægyptus putat.
Mysi [b] Phanacen nominant.
Dionyson Indi existimant.
Romana sacra Liberum.
Arabica gens Adoneum.
Lucaniacus Pantheum.

Sententiam hanc puto: Bacchum Thebanum, Ægyptium Osirin, Phanacen, sive, ut apud Macrobium legitur, Phanetem Thracum vel Mysorum, Indicum Dionyson, Romanum Liberum, Arabum Adonea, eundem esse Deum: propterea que Lucaniaci dominum Ausonium (villa enim hæc Ausonii erat, bis mille circiter passibus distans Burdigalâ) putare omnia in uno numine intelligi: haut secus ac Romæ Pantheon omnium erat Deorum templum. Unde etiam videre licet, quàm multa Romana, vel Græca numina, uno Oriens nomine complecteretur. *Adonei* vocabulo etiam utitur Plautus Menæchmis act. I, sc. II: ac fortasse (nam variant codices) Catullus epigrammate, *Quis hoc potest videre*. Si Arabum sit numen, nomen non Græcum erit, sed Arabicum, vel Syriacum. Quamobrem, uti Beli & Molochi nomina, ita hæc quoque appellatio habeat dominii argumentum. Nam אדון Adon, *dominus*. Unde &, Jod, & Cametz, additis, אדני, Adonai: unum ex decem Dei nominibus, B. Hieronymo commemoratis epistolâ ad Marcellam. Etiam apud Plautum Pœnulo act. V, sc. II, Pœnus Hanno *Donni* κατ' ἀφαίρεσιν pro אדני, Adoni, hoc est, *domine mi*. Et mox, *Avo donni*: [illegible], *ave domine mi*.

Nec *Adonis* solùm Phœnicibus dicebatur, sed etiam *Gingras*. Pollux lib. IV, cap. X: Ἡ Φοινίκων γλῶττα Γίγγραν [illegible] καλεῖ, καὶ τούτῳ ὁ αὐλὸς ἐπωνόμασται. *Phœnicum lingua Adonim vocat Gingram: & ab hoc nomen tibiæ*. Ea tibiâ in Gingræ sive Adonidis sacris lugubres cantus ciebant. Unde ibidem Pollux: Γιγγρας δέ τις αὐλίσκος [illegible] καὶ θρήνῳ [illegible] φωνὴν ἀφιείς. Φοίνιξ [illegible] τὴν [illegible], προσφόρος ὁ μοῦσα τῇ Καρικῇ. *Est & tibia exigua, gingras, lugubrem & flebilem emittens vocem. A Phœnicibus quidem inventa, Caricæ autem Musæ conveniens.* Sed ut Pollux dicat, tibiam hanc dictam *gingram* ab Deo; dubitari tamen possit, an non po[illegible] A[illegible] tu gingrino nomen acceperit, quia eo luge[illegible]ur tibia vero vocata sit γίγγρας, quia fieret ex g[illegible]ris v[illegible] sci[illegible] tibia. Nam Jes. XXXVIII, & Jer. VIII, עגור [illegible] *hirundo* est, aut *picas*; sed vel *grus*, vel *anser*. I[illegible]eque [illegible] converso, ut sæpe fit, γίγγρας, genus tibiæ & saltat[illegible] ad eam[illegible] ut explicat Pollux lib. IV, [illegible]. Apud Hesychium vulgò est: [illegible] ἐπιφώνημα τι [illegible] καὶ κωμικὸν λεγόμενον. Vide, an non rescribi debeat, ἐπιφώνημα τι [illegible] τῷ Ἀδώνιδι λεγόμενον. Eo autem [illegible] nomen fuerit γίγγρας quia ex anseris tibia fuerit. U[illegible] [illegible] apud A[illegible] de [illegible], qui tibiâ canunt. [illegible] igitur [illegible], & γιγγραίζειν, & Latinis *gingrire*. Glossæ Ph[illegible], *Gingriunt anseres*, χῆνες [illegible]. [illegible]. *Gingrire anseris vocum proprium est*. Indeque apud Arnobium in VI: *Anserum gingritibus*. Su[illegible] continuò Festus: *Unde genus quoddam tibiarum exiguarum gingrina*. Nempe ut Græcu γιγγρίνος αὐλός. Idem Festus: *Gingrator, tibicen*. Ubi propter [illegible] malim *gingritor*.

Quo pacto Adonidi, seu Gingræ, in Phœnicia apud Biblios sacra fieri soleant: legere est apud Lucianum de dea Syria. Narrat autem, ut ad repræsentandum [illegible] dolorem ob Adonin ab apro interemtum totâ [illegible] one luctus indicaretur. Tum lacerare se verberibu[illegible], quasi Adonidi parentantes. Etiam [illegible] ipsa [illegible] Αἰγύπτιοι [illegible], ut Æ[illegible] *mortuo Api*. Quod si quæ mulierum, formæ studiosiores, radi abnuerent; eas die uno se peregrinis prostituisse, & quod inde meruissent, obtulisse Veneri. Post luctum die uno repræsentatum, postero omnes die pariter gaudium testatos ob vitæ redditum Adonin. De istis mulierum planctibus in Adonis meminit & Plutarchus in Alcibiade, & Nicia. Indeque Aristophani in Pace Ἀδωνιασμός, ὁ ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι θρῆνος, *lamentatio ob Adonidem*; ut Hesychius exponit. Et satis verisimile est, Ἀδωνιασμόν hunc signari ab Ezechiele cap. VIII: *Et introduxit me ad ostium portæ domus Domini, quæ est ad Aquilonem: & ecce, sedebant ibi mulieres, plangentes Thamuz.* Et fortassis hinc occasio fabulæ apud poetas de luctu Phaethontiadum: de quo Ovidius II Metam. Dionysius item in [illegible]enegesi, & poetarum alii. Nam Phaethon, Sol. Porrò apud Ezechielem etiam B. Hieronymus [a] per Thamuz intellexit Adonidem. Ac Procopius quoque in Jesaiæ cap. XVIII, hunc Ezechielis locum adducens, post Θαμμοὺς addit, ὅπερ ἐστὶ τὸν Ἄδωνιν· *quod est, Adonim*. Ibidem refert, ut Venus amore Adonidis ab apro, in quem Mars se converterat, interemti, etiam inferos accesserit, ut Adonidem reposceret. Sed cùm non minus à Proserpina amaretur, sic tandem convenisse, ut unâ anni parte Proserpina, parte alterâ Venus adolescente potiretur. Atque ad hosce divisos amores respexit quoque Theocritus Ἀδωνιαζούσαις sive Idyll. XV:

Ὦ τριφίλητ' Ἄδωνις, ὃς κ' ἐν Ἀχέροντι φιλεῖται.
Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos amatur.

Uti igitur dolor repræsentatur ob mortuum Adonidem, ita ob redditum, gaudium: quod ibidem Procopius addit. Atque hunc ritum etiam imitabantur Græci. Unde in eundem prophetam sic Cyrillus lib. II. *Græci hinc lætè festum exco[illegible]avere, ut se cum Venere, propter mortem Adonidis mœstâ, condolere, & lugere; redeunti autem ex Orco, & inventum esse dicenti, quem quæsiverat, gratulari, & unà exultare, simularent.* Dicta hæc Ἀδώνια, quæ fiebant τῷ Ἀδώνιδι, καὶ Ἀφροδίτῃ, *Adonidi, & Veneri*; ut ait Aristophanis scholiastes. Utrique horum lectus sternebatur: ut ait Theocritus Ἀδωνιαζούσαις. Sed non hujus est loci omnia exequi, quæ ista ad sacra pertinent. Potiùs adeantur, qui de Græcorum feri[illegible] scripserunt: qualis eruditissimus vir Petrus Castellanus, & qui omne punctum tulit, Joannes Meursius; quo de

[a] De mirabilibus auscultationibus, pag. [illegible] edit. Sylburgiana, sive Wechelian. an 1587.

[b] Vulgo [illegible] [illegible]

[a] Ad illud Ezech. cap 8. plangentes Thamuz, sive Adonidem [illegible] & epistola ad Paulinum de institutione monachi.

vito & hac, & aliis partibus exim o. nemo non [illegible] sensit. R ubus [illegible] pratenius, [illegible] quod magis nostri instituti, quò spe[illegible] nere, ac amasinejus Adonidis. Venus Ori[illegible] tus [illegible] deriuatos, [illegible] sive Venerem cœlestem, [illegible] & He[illegible] scrim comprehendere possis: tum Vene[illegible] sive Terræ partem superior[illegible] nimus. Adonis autem est So[illegible] Venerem quodcunque Venerem intelligas. Nam [illegible] Luna [illegible] quem illa magis am[illegible] Sole, [illegible] su[illegible] mutuatur. Sive Lucifer[illegible] per So[illegible] ut infrà magis liquebit, ubi [illegible] sive Hesper[illegible] ac Phosphoro dicetur. Sive [illegible] quid mirius, quàd incolis gratius & [illegible] Solis luce? De cœlesti Venere [illegible] Venere subcœlesti, ex [illegible] Macrobius lib. 1 Sat. cap. xxi: *Adonin quoque [illegible] esse, non dubitabitur, inspecta religione Assyriorum apud quos Veneris Architidis* (lego, Atergatis, de qua posteà) *& Adonis, maxima olim veneratio viguit, quam nunc Phœnices tenent. Nam Physici terræ superius hemisphærium, cujus partem incolimus, Veneris [illegible] appellarunt, [illegible] vero hemisphærium terræ, [illegible] Ergo apud Assyrios, sive Phœnices [illegible] Dea: quod Sol, annuo gressu per [illegible] ordinem pergens, partem quoque hemisphærii [illegible] ingreditur: quia de duodecim signis [illegible] superiora, sex inferiora censentur: & cum est in inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur dea, tanquam Sole, raptu mortis temporalis, amisso, a Proserpina retento: quam numen terræ inferioris circuli, & antipodum, diximus. rursumque Adonin redditum Veneri, credi volunt, cùm Sol, evictis sex signis inferioris ordinis, incipit nostri circuli lustrare hemisphærium, cum incremento luminis, & dierum. Ab apro autem tradunt interemtum Adonin, hiemis imaginem in hoc animal fingentes, quod aper hispidus & asper gaudet locis humidis, lutosis, pruinaque contectis. Ergo hiems veluti vulnus est Solis; quæ & lucem eius nobis minuit, & calorem. quod utrumque animantibus accidit morte.* Subjungit deinde de simulachro Veneris in Libano: de quo in [illegible] theologia diximus.

[a] *Nil Dercetidis mul[illegible]*

Volet etiam, Adonim esse eundem, ac Solem, indicat, quòd Adonis est Bacchus: ut ait Plutarchus lib. iv Sympo[siacôn], cap. v; ubi & Phanocles versus adducit de Adonide Venere rapiente. Bacchum verò esse Solem, alibi ostendimus.

Non [illegible] fuere tamen, qui per Adonidem, non Solem intelligerent; sed frumentum: quod parte anni in terra [illegible] latet, parte item feliciter germinans se nostris offert obtutibus. Apud Ptolemæum igitur agere ajunt Adonidem, in quibus semina terris sunt mandata. Veneri verò, [illegible] superiorem terræ, ac hominibus testitui, cùm læta [illegible] succrescunt. Velut hoc Ammianus Marcellinus lib. xix: *[illegible] miserabiliplanctu in primævo flore succisam spem [illegible] solent fictibus conclamabant. Illachrymare cultis c[illegible] pe lanter in sollemnibus Adonidis sacris; quod simulachrum aliquod esse frugum adultarum, religiones mysticæ docent.* Et fortasse inde est, quòd in Adonis [illegible] frumentum, & hortos faciebant Adonidis. Scholiastes Theocriti ad ejus Idyll. xv[b]: [Greek text illegible] *Consueverunt in Adonis frumenta, & hordea, serere in quibusdam fictilibus, & consitos hortos Adonios nuncupare.* Sed de Adonide, & Solis apud Phœnices cultu, satis.

[b] *Pers. 112.*

Cap. V.

Ammonitas, Chananæa gente, solem esse cultum sub nomine Molochi, eique homines traductos per ignem [illegible] pueros. [illegible] non moloch [illegible], sed fabrum ut [illegible] de Ammonitis Moloc[illegible] us: sed loqui de Sepharvaïs [illegible] infantes suos mactantibus [illegible] molecho: qui tamen Dii ad [illegible] posse [illegible] Molochum nec Priapum [illegible] verisimilius Saturnum [illegible] mactarit liberos [illegible] ac Romanos [illegible] Phœnicibus ac Pœnis [illegible] Falsam in[illegible] hanc opinionem [illegible] Saturnum [illegible] vel Chiun [illegible]. At vero [illegible] ex more Orientis Molochi sive Saturnus [illegible] Natura, magisque Cœlestis, maximeque Solaris. Cur septena columnæ [illegible] Molocho simulachro; septemque ac [illegible] cremandis. Aliorum sententia de [illegible] adlata. & rejecta. Si [illegible] Occumenio [illegible] Molochi corona veluti [illegible] lapidem pretiosum, eum non tam Luciferum, quam Solem, [illegible]. Sed non paulo esse verisimilius, Scripturas in posteriore Samuelis, & priore Paralipomenôn libro, loqui, non de gemma unica in corona Molochi, sed de gemmis multis in corona regis Moabitici. Eme[illegible] colebatur Sol cum Mercurio, & Marte. [illegible] Mercurius quidem dictus Monimus, Mars Azizus, Sol autem Elagabalus: qua vox vel Deum [illegible] cem, sive conditorem significat: vel potius Deum montis: ut nomen ex eo sit, quia in monte colebatur: ut & Dei Carmeli inde nomen fuit. Cæsar Elagabalo ab hoc numine nomen impositum. Templum ab eo huic Deo conditum Romæ. Palmyra eadem ac [Tadmor]. Cujus incolis dii Malachbelus, & Aglibelus: hoc est, Sol, & Lunus, quidem ac Luna.

Habemus de cultu Solis apud Phœnices. Nunc attendamus Syriam Mediterraneam. Qualis Judæa. Is ea ab Essenis Solem esse cultum pro Deo, traditum est Josepho Scaligero Trihæresii cap. xxvii[a]. Con pulsus verò est eo, quòd Philo libro [Greek] sic scribat de ipsis[b]: [Greek text illegible] (sic scribendum) [Greek text illegible]. *Bis verò unoquoque die precari solent; sub auroram, & vesperam: oriente quidem Sole felicitatem, veram inquam felicitatem precantes: nempe ut mens sua repleatur luce cœlesti.* Sed tunc quidem nullis ridiculis extorqueas, Solem Essenis pro Deo fuisse. Speciosius videtur hoc Flavii Josephi lib. 11 de excidio Judaico, cap. viii[c]: [Greek text illegible]. Quæ sic vertit Rufinus: *Ante Solis ortum nihil profanum loquuntur: sed ei patria quadam vota celebrant quasi, ut oriatur, precantes.* Sed cui fides fiat, Ebenus religione Judæos, invocasse Solem. Nen [illegible] Josephus, quam Solem, ut excellens [illegible] Dei opus, magna fuisse in veneratione apud Essenos: ac propterea nihil dixisse profani ante exortum ejus, preci bulque partio more propter Solem fusis, expectare solere, ut quamprimum oreretur. Scaligerum tamen secutus quoque Petavius notis ad Epiphanium, eamque sententiam idem in Miscellaneis exercitationibus tuetur cap. 1. Mihi longe magis de isto placent quæ [illegible] summi viri scripsere, Claudius Salmasius, & Joannes [Drusius], ille in Exercitationibus Solinianis[d], ista in [illegible] & lusis [illegible] exercitationibus part. 11, cap iv. Neque illud me movet, quòd iidem Esseni, ut [illegible], quoties vellent exonerare ventrem, scrobem [illegible] rent, [illegible] cum [illegible] cum con[illegible] rent, [illegible] fuerent Dei luci. Neque enim [illegible] hac Solem [illegible] sæpe

[a] P. 215.
[b] P. 611.
[c] Cr. 6. Pag. 728.
[d] P. 611.

sæpe utuntur gentiles; sed verum numen: seque inde lux Solaris non dicitur alia de caussa lumen Dei, quàm quia Deus creavit Solem.

Sed ut de Judæis falsi sint viri doctissimi, in aliis tamen Syriæ Mediterraneæ locis certum est hunc cultum Solis obtinuisse. Valde enim Syriæ tellus patuit. In ea quippe præter Judæam est Comagene; & quæ, a Seleuciæ, Antiochiæ, Apamiæ, & Laodiceæ complexu, Tetrapolis vocabatur; Cœlesyria item, quæ Jurisconsultis vett. sola crebrò *Syria* nomine intelligitur, denique Palmyrene, & terræ aliæ, de quibus postea dicam. In Cœlesyria Ammonitis fuit: ubi Sol cultus nomine *Moloch*, sive *Milcom*: qui disertim Ammonitarum Deus dicitur I sive III Reg. XI, 5, & 7. Ac memoratur etiam Levit. XVIII, 21, item XX, 2, 3, 4, 5, & II sive IV Reg. XXIII, 10. Iisque ex locis etiam cognoscere est, à parentibus in hujus numinis honorem liberos per ignem traduci solere. Hæc autem traductio non erat crematio liberorum; sed februatio, hoc est purgatio sive expiatio quædam, quia per spatium inter duos ingentes ignes intermedium vel a camsiis sive sacerdotibus, vel ad eorum præscriptum à parentibus ipsis, aut ducebantur, aut gestabantur infantes. Ita cepere hæc verba R. Salomo Jarchi, R. Maimonides in More Nebuchim lib. III, cap. XXXVIII, & R. Joseph Karo in Misnah Thorah tract. עכו״ם, cap. VI. Sed dissentit Aben-Ezra: cui *traducere* valet *comburere*. Eaque sententia magis obtinet. Equidem existimo, ubi solùm traductionis meminit Scriptura, signari non cremationem, sed tantummodo deductionem duos inter ignes. Interea fatemur, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam prosperè fluentibus, obtineret, fuisse etiam vivicomburium carissimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum posse, arbitrabantur. Hanc Phœnicum fuisse sententiam, ex Porphyrio antea vidimus: Scripturisque etiam docemur, cultum eum obtinuisse in Cananæa. Ut Psalm. CVI a, 37: *Et immolaverunt* (sive mactarunt ויזבחו, *izbechu*) *filios & filias suas dæmoniis*. Sed Ammonitas Molocho suo liberos sacrificasse, solide ex Scripturis adstrui nequit. Solùm legitur II sive IV Reg. XVII, 31: *Ii autem, qui erant de Sepharvaim, comburebant filios suos igni, Adramelech, & Anamelech, Diis Sepharvaim*. Ubi nihil de Ammonitis, sed Assyriis in Samariam traductis. Nam commate 24, clarè legas, ut Assyriæ rex ex Babel, Cutha, Emath, & Sepharvaim, colonos traduxerit in Samariam, Israelitis in Assyriam, & Mediam, traductis. Sed neque ibidem sermo de Molocho, verùm Adramelech, & Anamelech. Quæ tamen numina non absurdè reduci posse ad Molochum. Nempe ut *Adramelech* magnificum ac fortem Molochum sive regem signet. Sanè אדיר unum est ex Deiattributis, propterque *fortem* sive *potentem*, *magnum* item *ac excellentem* signat: ut Psal. XCIII, 4. At *Anamelech* fuerit responsum sive oraculum Molochi. Nam ענה, *responso*, *colloquium*. Nisi malis, notare Molochum sive *regem opulentum*, vel *divitiarum*. Nam Arabibus غنى ganî cum ג punctum habente, *dives*: ut غنى, gina, *divitiæ*. [illegible] modo idem fuerit ac Mammona sive Plutus.

Sed [illegible] Ammonitarum Molochum redeamus; de quo [illegible] agitur, quis fuerit. Invenio apud Antonium Fonsecam [illegible], quæ ad Cajetanum in Levit. XX, 2, 5, 7, annotavit, eum esse Priapum. Quod nisi per Priapum vim Solis [illegible] ivam hic quoque intelligamus, nulla ratione nititur [illegible] opinionis fieri debet, quæ aliter ipse Fonseca ad Levit. XX, 2, 3, 4, 5. Sed credo, memoriæ errore, confudit Fonseca numen Ammonitarum cum numine Moabitico; quod Priapum Hieronymus putabat, ut postea dicemus. At [illegible] quanto verisimilius B. Arias Montanus in Amos cap. I, ubi Molochum censet esse Mercurium: nempe quia מלאך malach sit *nuncius*: at Mercurius Deorum nuncius statuit [illegible]. Sed de Orientis theologia non debet [illegible] Græca, vel Romana. Nec *Moloch* est nuncius, [illegible] *melech*: quod LXX in Levit. XVIII vertunt ἄρχοντα: *regem* exponit B. Hieronymus in Jes. cap. [illegible] & Hierem. XXXII. Pro eodem & legas Hier. XLIX, 1, 3 מלכם obi LXX Μελχὸλ a, Hieronymus *Melchom*. At Christophorus a Castro in Hier. VII, Moloch censet Saturnum. Ac pro sententia hac facere videtur, quod, ut communis est sententia, ab Phœnicibus & Pœnis Molocho mactatos liberos: iidem a Græcis pariter Latinisque scriptoribus dicantur, hostias solere immolari Saturno. Hoc a Phœnicibus factum, tradit apud Eusebium Philo Byblius ex Sanchoniathone. Ac Curtius similiter lib. IV, de Tyriorum victimis agens humanis, iisdem oblatas ait Saturno. De colonis quoque eorum Carthaginensibus idem refert Diodorus in XX, & Tertullianus adversus Gnosticos cap. VII. Possumusque idem dicere de Rhodus, præeunte Porphyrio in secundo περὶ ἀποχῆς, & eainde Theodoreto in septimo Græcarum affectionum: ἔθυον γὰρ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου, ἄνθρωπον τῷ Κρόνῳ· ὃ δὴ ἐπὶ πολὺ κρατῆσαν ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ κατακριθέντων μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον. *Sacrificabatur enim in Rhodo XVI. Novembris homo quispiam Saturno. Quod cum perdiu esset observatum, in consuetudinem abiit. Unum quippe ex iis, qui capitali essent supplicio destinati, ad Saturnalia usque (vivum) asservabant.* Nec auctoritate solùm sed ratione etiam, hæc sententia niti videtur. Nam quis Mercurium, Jovem, aut Priapum, finxit liberos suos comedentem? Saturno hoc pariter tribuunt Romani ac Græci: idque quia Saturnus sit Tempus, quod omnia absumit: ut nulli Deorum convenientius potuerint liberos sacrificare, quam Temporis Deo. Sed quæcunque hæc speciose dicantur, nihil solidi subest, si Saturnum istum animale credas numen; puta regem Italum, aut Jovis Cretici patrem, aut Noachum etiam, vel Adamum ipsum. Sed neque hæc sententia constiterit, si per Saturnum capias Saturni stellam, quam multi eò censent tempori præfectam, quia omnium longissimo tempore triginta puta annis, orbem suum absolvat. Duntaxat recipi hæc de Saturno sententia potest, si capiamus de illo Orientis: cujus populis Baal, & Moloch, longe latiùs patuere, quàm Saturnus Romanis, & Græcis. Orientis enim, & Baal, & Moloch, dominus erat universi; idem Saturnus, Jupiter idem, idemque Apollo. Nempe ut paullatim ab uno veroque numine recessit genus humanum: ita sensim, & quasi gradibus quibusdam, sua ἡ πολυθεότης b cepit incrementa. Primùm Soli divinus obtigit honos, quia nihil eo sensibus nostris vel conspicuum magis, vel acceptum. Proximè accedere videbatur Luna: quæ propterea primò in societatem cultus adscita. Hinc reliquæ cæli militiæ, ac mox etiam totius cæli machinæ, idem est communicatus. Postea elementis etiam attributus: ac denique toti rerum naturæ, quia tota divinæ esse naturæ crederetur. Interea uti una est rerum omnium natura; ita cultum suum ad unum aliquod numen sapientiores dirigebant. Ita factum, ut Orientis ille Moloch unus, & Apollo esset, sive Sol, & Cœlum, sive Jupiter; & Saturnus, sive rerum Natura: quod pleniùs postea explicabitur. Præcipuè verò Solem intelligi per Molochum, multis evincet indiciis. Primùm, quia constet Orienti Solem, & Lunam, in præcipuo fuisse honore: & *Baal*, sive *Bal*, vel *Belus*, Solem fuisse convenias: *Moloch* autem, sive *Melech* idem significet. Nam quid refert, num dominum, an regem dicas universi? At *belus*, seu *baal*, dominus, *meloch* rex: unde & ex duobus illis conflarunt *Malechbelus*, quasi *dominum regem* dicas. Præterea idem cognoscimus ex imagine Molochi: ut quæ septem constiterit conclavibus: quorum in primum offerrent similam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quinctum vitulum, in sextum bovem, in septimum filium. Ut proditum à R. Simeone in Ialkut, atque exinde a Paulo Fagio notis in Chaldæam Levitici paraphrasin. Septem erant conclavia, pro numero Solis, Lunæ, & quinque planetarum. Ex quibus postremum propriè erat Solis; ut excellentissimi numinis, & re-

a Al. 105.

a In Græcis bibliis Romanis. cap. X.

b Deorum multitudo.

& reliquorum moderatoris. Unde & honos reddebat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur. sed proprius ille honos, cùm homo immolaretur. Summo enim Deo fuit ita conveniens victima. At Sol Deorum iis summus erat. Nec quicquam in mundo est excellentius homine: nihil etiam parentibus est carius, quam liberi. Sic igitur judicarunt, non meliùs summum se posse Deum demereri, quam si immolarent liberos suos, etiam in maximarum divitiarum, ac potentiæ spem natos. Hæc vera est illius sacrificii ratio; non illa, quam Græculi sunt commenti, eo Saturno mactasse ut significarent, se Saturni sive Temporis, naturam imitari, quod omnia nata absumeret. Uti neque illa apud B. Augustinum lib. VII de Civitate Dei, cap. XIX, quasi respexerint, quòd femina cooperiantur terra, atque ita eò redeant, unde venerunt. Nec illa apud Minucium Felicem in Octavio, *Quia*, inquit, *Saturnus filios suos exposuit, non voravit, merito ei in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur.*

Existimet quis, Molochum esse Venerem, hoc est, Luciferum idque propter illa Cyrilli in Amos, & exinde Theophylacti, & Oecumenii verba in Act. VII: Μολὸχ, ὃ ὁ Μελχὼμ εἴδωλον ἦν τῶν Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ τίμιον εἰς ἑωσφόρου τύπον ἐπὶ μετώπου ἄκρου· *Moloch, sive Melchom. Erat autem hoc simulachrum Moabitarum, habens lapidem pellucidum ac pretiosum in modum luciferi extrema frontis parte.* Sed primum in eo peccatur, quòd Moloch dicatur Moabitarum Deus, qui potius fuit Ammonitarum. At Moabitarum Deus Chamos, ut postea dicetur. Præterea nihil caussæ est, cur pretiosum illum lapidem, in fronte Molochi, credamus potiùs symbolum fuisse Luciferi, quam Solis. Quanto enim justiùs Sol dicitur Molochus, sive rex cœli, quàm Veneris stella: quæ quid ad Solem? imò ne lumen quidem a se habet, sed a Sole accepit: quia, quod veteres ignorarunt, Lunæ instar eclipsin patitur, crescit quoque & decrescit; ut Batavo telescopo deprehenditur. Denique ne illud quidem satis apertum, an in corona Molochi sive Milcom fuerit ejusmodi lapis pretiosus. Compulit Cyrillum, & Oecumenium ut ita scriberent, locus II Samuelis XII, 30: ubi sic habent LXX: Καὶ (Δαυὶδ) ἔλαβε τὸν στέφανον Μελχὸμ τοῦ βασιλέως αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ σταθμὸς αὐτοῦ τάλαντον χρυσίου, καὶ λίθου τιμίου· *Et tulit coronam Melchom regis eorum a capite ejus, & pondus ejus talentum auri, & lapides pretiosi.* Eademque verba habes in I Paral. XX, 2. Nisi quod ante ὁ σταθμὸς, *pondus*, addatur, [illegible], *inventum est*: postremaque verba sint, [illegible] λίθος τίμιος, *inque ea lapis pretiosus.* Vulgatus interpres, qui S. Hieronymus putatur, etiam *Melchom* retinuit. Sed in loco, è posteriori Samuelis adducto, pro [illegible] *Malcam* est *regis eorum*: ut Ammonitarum regem [illegible] ejus coronam, non Ammoniticæ numinis, intellexerit interpres. Idem utrobique habet *pretiosissimas gemmas*: quo censuit, pluralivum, more Hebræo, poni pro numero singulo. Ac similiter utrumque locum interpretati Vatablus, Munsterus, Pagninus, Castellio, Junius, alii. Ut pateat, quàm infirmum sit, quod post Cyrillum Oecumenius inde collegit de pretioso lapide in fronte Dei Molocho sive Milcom. Hæc de Molocho, Ammonitico numine in Syria Cava.

Videamus nunc de Syria Apamena ubi Emesæ sive Emisæ, quæ Græcis Ἔμεσα, & Ἔμισα dicitur, ingenti studio in honore erat Sol: nec solus, sed unà cum eo Μόνιμος, καὶ Ἄζιζος, duo Solis πάρεδροι. quorum prior est Mercurius, posterior Mars. quemadmodum Jamblichus interpretabatur: ut traditum ab Juliano desertore, Hymno in Solem a. Soli verò nomen ab Emisenis datum *Alagabalus*, sive *Elagabalus*: pro quo Græci, ac Romani ut vox ea quodammodo barbariem exueret, *Heliogabalus* dicere maluerunt: imò & Ἐλαιαγάβαλος pro eo apud Herodianum legas. Eum Solem esse, indicant tum Dio & Herodianus, qui Ἥλιον exponunt tum lapides, in quibus est, SOL ALAGABALUS: item nummus antiquus, in quo est, SACERDOS SOLIS DEI ELAGABALI. Nomen *Elagabali* unde conflatum sit, non convenit; præterquam de parte priori quæ est אלה *elah*, sive Arabicè *alah*. Ea autem Deum signat. Quod ad alteram partem, varie de eo doctissimus Fullerus in Miscellaneis sacris lib. I, cap. XIV. Sed non dubitandum, quin illa sit גבל *gabal*. Controversum interea, quomodo capi debeat. Nam גבל principe quidem significatione sumi notat [illegible] *finire*, sive *terminum constituere*. sed præterea notat *fingere*, *figurare*, *formare*. Unde Syris גְבַל *gabel*, Arabibus جبل *gabil*, hoc est κτίστης sive *conditor*, *conditor*. Quæ sententia Fullero imprimis placuit. Nempe ut *Elagabalus* idem sit ac ὁ ἥλιος δημιουργὸς, *Sol opifex*, sive *conditor universi*: prout dicitur Porphyrio apud Eusebium Præparat. Euangel. lib. III, cap. IV. Quicum convenit, quod idem Sol κτίστης τῆς οἰκουμένης, *conditor universi*, nominatur in obelisco maximo, quem Constantinus Magnus transferri Romam jussit. ut locuples nobis testis est Ammianus in septimo decimo. Ubi Romam novam sive Constantinopolin intelligi, ex obelisci inscriptione hodieque exstantis liquet. Sed præterea גבל *gebel*, Arabibus *montem* notat. Ut *Elagabalus* signet *Deum montem* sive *Deum montis*, in quo ædis illius foret: unde & symbolum ejus erat lapis ingens montis in modum fastigiatum adsurgens. Nempe in nomine Dei Genuch, Suetonio memorati in Vespasiano cap. I, non montem intelligo; sed numen, cujus in monte eo delubrum foret. De Elagabali templo illustris est Festi Avieni locus. Apud quem primùm legas de situ urbis:

Urbs mediis Apamea dehinc consurgit in arvis.
Et qua Phœbeam procul incunabula lucem
Prima fovent, Emesa fastigia celsa renident.

Postea que de templo ipso:

Denique flammivomo devoti pectora Soli
Vitam agitant. Libanus frondosa cacumina turget:
Et tamen his certant celsi fastigia templi.

Ab hoc nomine Antoninus Varius nomen accepit *Heliogabali*, quia priùs sacerdos fuisset Dei Heliogabali, sive, ut Oriens efferebat, Elagabali, vel Algabali. Idemque Elagabali templum Romæ condidit. Testis in vita ejus Lampridius. Vide quæ de hoc numine eruditè ad Eusebium magnus Scaliger, eruditius ad Lampridium Casaubonus, eruditissimè ad eundem Salmasius annotavit.

Etiam Sol cultus in Syria Palmyrena: ubi princeps urbs Palmyra, Hebræis *Thamar* vocata, Josepho teste a, opus regis Salomonis: ut est I sive III Reg. IX, 18, & II Paral. p. VIII 4. Templi Solis apud Palmyrenos meminit Vopiscus in Aureliano. Indeque Romam devecta est tabula marmorea, quam integrè habes in Gruter. inscript. LXXXVI, 8. In hac inter cæteros [illegible] *libolus*, & *Malachbelus*, *dii patrii*, [illegible] orantur. Quo minus animales fuisse Deos censeam, [illegible], tum [illegible] non tantumque vocabuli allatum nobis superiùs b: tum in tabula eadem sculpti duo viri stantes [illegible] utrique crine, posterior cum Luna in humeris ut hæ Aglibolí, & Malachbeli effigies videantur. Arbitrantur eos viros imagines esse Solis æstivi, & hiberni. Meliùs verò clarissimus Salmasius, Solis, & Luni: pro quo facit Luna humeris alterius, ut dixi, addita. At Lunus Deus idem ac Luna: quia numen hoc alii muliebri, alii virili, ut Carrenie, nomine præferebant. Nihil igitur hoc obstaculi, quod superiùs Malachbelum, non dominam reginam, sed dominum regem, interpretabamur. Quod si Malachbelus sit Lunus, Aglibolus Sol fuerit. Et fortasse, (quòd Scaliger in quincto de Emendatione temporum putabat) [illegible] errore *Aglibolus* pro *Aglabelus* sculptum fuit. Utcunque sit, nihil adhuc melius video, quam ut vox ea sonet de[illegible] rotundi, sive amphitheatri hujus mundani; quod & orbes cælestes, & terrarum orbem [illegible]chendit. Certum, c[illegible] aliquam nonnulli, Aglibolum potiùs, quàm Malachbelum, Solem arbitrer,

a Pag. 34. edit. Parif. an. 1583.

a Lib. 8 Antiquit. cap. 2. sive apud Rufinum, 6.

b Lib. 1; cap. 26.

c Spartianus in Antonino Caracalla.

eo præcipuè compellor, quòd Aglibeli nomen præcedat. Nec enim, puto, Lunæ vel Luni numen Solari numini præposuissent. Quod verò dicebamus, veteribus Lunam fuisse tum marem, tum fœminam: quia numen hoc alii Lunum, alii Lunam vocarent; id non tam caussa opinionis ejus est censendum, quàm signum. Nec enim quia Lunus, & Luna, dicerent, eò Luna habebatur ἀρσενόθηλυς a: sed contrà, quia crederent ἀρσενόθηλυν, eò sacerdotes Carrenæ pro *Luna Lunum* dicere jusserunt. Nempe quia Lunam magis ratione principii activi, ut dignioris, attenderent; quàm passivi sive feminei. Verùm ista pleniùs intelligentur, cum dicam de Naturæ numine, sive anima mundana.

a Macrob. Saturnal. [margin: a *Mac* *Saturnalibusque*.]

CAP. VI.

A Syris accessum ad Assyrios, & Babylonios: qui tamen Syris quandoque, latius eâ voce extensâ, accenseantur ab antiquis. Syri unde dicti. Sol Assyriis & Babyloniis Belus: *quod dominum signat; quippe ex* Beel, *sive* Balial *factum. Inde gemma Solis aliter dicta* Beli oculus. *Etiam Assyrius idem Deus* Adad, *qui effingebatur, radiis terram versus reclinatis. Vocem* Adad *à Macrobio* Unum *exponi. Vetus ejus scriptoris lectio de* Adad *defensa. Ut Sol* Adad, *vel* Adod, *sic Lunam* Adam *vocitatam. Atque ut Macrobius falleretur in vocis ejus expositione; de nomine tamen numinis non decipi, cum similiter loquatur apud Philonem Byblium, ac Plinium. Gemma ab Adado nomen sortita.*

HActenus de Syria egimus, prout, ex frequenti veterum usu, continet, tum ad mare sitam Phœniciam, tum regiones hasce mediterraneas, Judæam, Cœlesyriam, Comagenen, & Seleucidem: hoc est, quatenus monte Amano à Cilicia, Tauro à minore Armenia, Euphrate a Mesopotamia, dividebatur. Post hasce regiones, quas potius spectem, quàm Mesopotamiam, Babyloniam, & Assyriam? Siquidem latè adeò sæpe veteres *Syriæ* voce sunt usi, ut has etiam terras eâ comprehenderent. Unde Mela lib. I, cap. XI: *Syria, & Cœle dicitur, & Mesopotamia, & Damasceno, & Adiabene, & Babylonia, & Judæa, & Sophene.* Item Plinius lib. V, cap. XIII: *Juxtà Syria litus occupat, quondam terrarum maxima, & pluribus distincta nominibus. Namque Palæstina vocabatur, quà contingit Arabas, & Judæa, & Cœle; dein Phœnice, & quà recedit intus, Damascena: ac magis etiamnum meridiana, Babylonia. Et eadem Mesopotamia inter Euphratem, & Tigrim: quaque transit Taurum, Sophene: citra verò etiam Comagene. Et ultra Armeniam, Adiabene, Assyria antè dicta.* Itaque videas, ab ipso Tullio a Chaldæos in Syria statui, & Sardanapalum dici Syriæ b regem, quem Assyriæ alii nuncupant. Nec mirum, quando *Syria* priùs *Assyria*; quique *Syri*, illi antea *Assyrii*; ut ex Herodoto c, Trogo d, aliis, constat: unde & Maro e *Assyrium venenum* pro *Syra*, sive *Tyria purpura* dixit; & Senecæ in Hippolyto mare mediterraneum *Assyriâ tenus* se extendit. Assyriis verò nomen ab Assur, secundo Semi filio, Noachi nepote: de quo Genes. X, 22.

a Lib. I de Divinat.
b Lib. 5 Tuscul. quæst.
c In Polyhymnia.
d Lib. I
e Georg. 3

Assyriis, ac Chaldæis sive Babyloniis, Sol dicebatur *Belus*. Nam ἱστορικῶς quidem iis Belus est Nimrodus; ut dictum superiori libro f: sed φυσικῶς eo nomine signatur, tum natura universa, ut inferiùs fusè ostendam: magisque natura cælestis, hoc est Jupiter, de quo Agathias auctor in secundo: maximeque natura Solaris: quod vidimus antea ex Servio, cùm de Baale Phœnicum ageremus. Atque hinc & gemma quædam, Solem referens, dicebatur *oculus Beli*. Plinius libro XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam cingit nigram, & medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* Apposite verò Soli dederunt nomen *Beli*, uti Moabitæ *Molochi*. Nam uti hoc regem; ita *Baal*, & *Bel*, dominum significant; quemadmodum antea dicebam.

f Cap. 24.

Assyriis quoque Sol *Adad*: uti Tellus *Atergatis*. De quibus sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Accipe, quid Assyrii de Solis potentia opinentur. Deo quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio significat* UNUS. *Hunc ergo, ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem deam nomine Adargatin, omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram: Adargatis simulachrum sursum versum reclinatis radiis insigne est, monstrando, radiorum vi superne missorum enasci quæcunque terra progenerat.* Sed, ut dicebamus superioris libri cap. XXII, existimare aliquis possit, hoc numen non *Adad*, sed *Achad* fuisse nuncupatum. Nam אחד *Achad*, *unum* Hebræis notat. Et sic Deum Syris, vel Assyriis, vocatum fuisse, colligunt aliqui ex Jesaiæ LXVI, 17: ubi numen hoc אחד vocari, arbitrantur. Est ibi apud vulgatum interpretem, *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post unam. Unam* autem de singulari in hortis piscina intelligit Vatablus. Nempe hi legerunt, אחת *achath*, quod est *unam*. At in aliis codicibus אחד *achad*: hoc est, *Unum*. Atque id præfert Scaliger, notis ad fragmenta veterum Græcorum, quæ operi de Emendatione temporum subjunxit. *Unum* verò interpretatur *Deum*, sive idolum Dei: post quod suillam, & alia abominanda, comederint; ut mox Jesaias subjungit. Sed novellitas hujus opinionis facit, ut diligentius inquirendum censeam. Nam LXX, ubi vulgatus (quemadmodum & Leo Judas) habet *post unam*, ibi LXX ἐν τοῖς προθύροις, *in liminibus*, ac tum Symmachus ἀλλήλων, teste Procopio in hunc locum; tum Theodotio, ut de utroque refert ibidem B. Hieronymus. Id sit, *alter post alterum*: quomodo & cepere Jesaiam Junius, Castellio, alii. Hæc eò adduximus, ut liqueat, quàm parùm præsidii in hoc Jesaiæ loco sit ad vulgatam Macrobii lectionem convellendam. Accedit, quòd חדא Syris *unum* signet. Unde & Joannes Drusius *Ada* apud Macrobium rescribendum putabat. A quo etsi dissentiam, hactenus tamen faveo, quòd numen hoc per D rectè apud Macrobium censeat exaratum. Nempe cùm unus sit Sol, Luna item una, stellæ autem multæ; etiam Sol Lunaque magnitudine lucis longè præcellant stellis: nihil mirum, si Assyrii hæc pro summis habuerint numinibus, utrique etiam ab unitate nomen dederint, ac Solem dixerint *Adod*, Lunam *Ada*. Nam, ut ex Hesychio superiùs diximus, Ἄδα ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα. *Hada Babyloniis Juno.* Juno enim Orienti est Luna; ut postea planius fiet. Atque ut Macrobius de etymo deceptus ab aliquo foret, qui vicinas adeo voces *Adod*, & *Achod*, confudisset: non propterea sollicitari debeat vetus lectio. Nam quomodo universi compages ab ornatu Græcis κόσμος, Latinis *mundus* nominatur: ita videri possit Sol, quo nihil æther pulchrius habet, nomen suum accepisse, sive ab הוד hod, *pulchritudo*: sive ab עדי, hedi, *ornamentum*: quod est II sive IV Reg. XI, 12. Valde quidem vulgatam Macrobii lectionem firmat, quòd, ut superiùs monui, etiam Philo Byblius ex Sanchoniathone Adodum recenseat inter Phœnicum Deos. Denique & verum hujus Dei nomen cognoscimus ex Plinii lib. XXXVII, cap. X; ubi in Dalecampianâ legitur: *Adadunephros, ejusdem oculus* (al. *& ejusdem oculus*) *dicitur. Deus & hic colitur Syris.* Sed certissima est maximi Salmasii conjectura, è vestigiis veteris codicis sic emendantis: *Adadu nephros, ejusdem oculus, & digitus Dei. & hic colitur à Syris.* Ubi trium gemmarum nomina recenset. Sunt ea, Ἀδάδου νεφρός, Ἀδάδου ὀφθαλμός, Ἀδάδου δάκτυλος. ex quibus in veteri Parmensi solùm prima memoratur: sed corruptè dicitur, *Adurenes*, pro *Adadu renes*. Tribus istis gemmis ab Adado nuncupatis, subdit, ut diximus: *Et hic* (puta Adadus) *colitur à Syris.* Respicit eò, quòd & capite præcedenti plures

plures retulerat gemmas à Deo nomen fortitas. Talis (ut verba Plinii referem) *Beli oculus e medio aureo fulgore lucens, & propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatus: Dionysias nigra, mista rubentibus maculis: Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas aureo colore arietini cornu effigiem reddens: Veneris crines nigerrimi nitoris.*

CAP. VII.

In Arabia Moabitarum, & Madianitarum Deus erat Baal-Peor, *sive* Beel-Phegor. *Hunc videri posse Plutonem: sed ea opinio improbata. Quod divinus psaltes* mortuorum sacrificia *appellet. Potius hoc numen esse Saturnum, Jovem, Apollinem: quæ tria etsi pugnare inter se videantur, facile tamen conciliari. Hoc fine ostensum, Baalphegor esse Priapum, Priapum autem esse Solem. Eundem esse* φαρατα, *&* φανῆτα, *& Ægyptiorum* [illegible]. *Cur Priapum effinxerint cum sceptro, & mutone ingenti. Qua mente ad Jovem, & Saturnum, reducatur: cur hortis sit præfectus: cur Jovis* Σωτῆρος *filius dicatur: cur credatur gestare copiæ cornu. Plurinius sive Cornutus locus emendatur. Unde dictus* Priapus. Phegor *etiam in Scripturis simpliciter dici, qui alias* Baalphegor. Beth Phegor *pro templo Phegorio. Alter Latinis vocari* Mutinum Titinum: *cujus sacrario insequitabant nuptura. Phegora vel inde nomen esse, quia membris omnibus stares nudis, & apertis: vel quia proprie sit Sol; cujus beneficio, omnia genita sunt in aperto: vel quia in monte Phegor impropius coleretur. Opinio Rasi rejecta de cultu Beelphegor. Falsos videri, qui existimant, nomen Beelphegor non fuisse Moabitis in usu; sed solum Israelitis, qui sic genuinum nomen per ludibrium mutarint. Unde Philo Iudæus nomen Phegor constatum putarit. In ejus sacris libidini indultum. Quod Priapus dicatur esse Bacchus, non repugnare antea dictis, quia nec Bacchus sit alius à Sole.*

NUnc pergo ad Arabiam; in qua, tecto impositâ arâ, thus Soli adolebant quotidie, teste Strabone *a*. In eadem est Sabæorum populus: de quo sic Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. IV: Σαβαῖοι τοὺς περὶ ... [illegible] ... *undique myrrham, ac* [illegible] *hoc Sabæorum quidem esse,* [illegible] *eorum omnium circumjacentium:* [illegible] *habere Arabes armatos.* Sunt & populi Arabiæ Moabitæ, & Madianitæ. Horum numen [illegible] ... [illegible] ex Sermonibus Βεελφεγὼρ *b* ut videre est Numer. XXV, 2, 3, 5, item Psal. CVI *b*, 28, & Hosea IX, 10. Ad præsentem tamen locum, ubi de Solis cultu agitur, haud multum faciat hoc numen, si co intelligitur Ditem Moab, hoc est, Pluto, sive Jupiter Stygius: ut aliquis existimavit ob verba illa è Psalmo memorata: *Et copulati sunt cum Baal Phegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Nam mortuorum sacrificia, ex multorum opinione, ea sunt, quæ offeruntur Diis Manibus. Sic B. Augustinus in hunc locum: *Mortuis hominibus tanquam Diis sacrificarunt.* Item Cassiodorus, ac Remigius. Ac præivit Apollinaris in psalmorum paraphrasi:

Οἱ δὲ Βεελφ... [illegible] ... πλητῆρι,
[illegible] ... ἱλάμων [illegible].
Ipsi vero Beelphegoris polluti ceremoniis
Insacras gustarunt mortuorum victimas.

Sed enim [illegible] impedit, quo minus apud vatem regium per *mortuorum sacrificia* accipiamus illa, quæ fiunt Soli, & [illegible]. Sic Glossatorius cum [illegible] exposuisset, quartam interpretationem subjungit. Latina sic sonant: *Quin etiam eos, qui Dii appellantur, si quis mortuos appellaret, is minimus aberrarit.* Et similiter Theodoretus in hunc locum. Nicolaus quoque Lyranus, *Sacrificia mortuorum*, interpretatur, *carnes animalium idolis immolatorum*. Hæc sententia eo probabilior est, quòd locus ille [illegible] expressius sit ex Numer. XXV, 2: ubi propheter legas: *Nam invitaverunt populum ad sacrificia Deorum suorum.* Quod illic *sacrificia Deorum*, illud hic *sacrificia mortuorum*. Dii autem gentium idola: ut *mortuorum* idem sit ac *idolorum*, sive *falsorum Deorum*. Mortui igitur [illegible] pro *vita carentibus*. Atque hoc illo etiam confirmatur, quòd in Scripturis verus Deus vocetur *Deus vivus*: ut sic idolis opponatur, quippe inanimis. Denique, qui cogitarit antiquitatem, tum temporis Mosaici, tum cultus Solaris; facile in animum inducet, supremum Moabitarum numen, de quo loquitur Moses, potius suisse vim Solarem, quam naturam terrestrem, quæ à Cicerone etiam intelligitur per Plutonem. Quamobrem, judicio nostro, per *Baalphegor* planè intelligendus est Deus naturæ, magisque cælestis, ac maxime Solaris. Quæ ita probe conspirant, ut caussa sit nulla, cur, si signet Saturnum, qui universæ Deus est naturæ, non significet, vel cælum, sive Jovem, vel Apollinem, sive Solem. In quo deceptus etiam est eruditissimus Masius, cùm, commentario in Josuam, negat esse Saturnum, quia sit Priapus; quasi non is ad Solem reducatur, ut postea liquebit. Baalphegor esse Saturnum, scripsit Apollinaris Catena Græcorum Patrum in Psalmos. Sic enim [illegible] verba illa, *Et initiati sunt Baal Phegor:* [illegible] Βαὰλ Βεὲλ [illegible] ... *Simulachrum est Baal in loco Phegor. Græci autem Baal appellant Belum, quem eundem esse ajunt ac Saturnum.* Et secuti hanc sententiam quoque Chrysostomus, & Theodoretus, uterque commentar. in psalmum antea memoratum. *Baalphegor* esse Uranum sive Jovem, indicat *Baalis* nomen, quod Ζεὺς reddi solet: ut Phœnicum Βεελσάμην est Ζεὺς Ὀλύμπιος. Ac Josepho Scaligero visum, *Baal-phegor* non fuisse verum nomen; sed aliud quod ad verbum sonaret Δία Βροντᾶιον, *Jovem Tonantem*. quod postea expendemus. Denique per *Baal-Phegor* Solaris natura denotabitur: si idem sit Priapus; Priapus autem Sol fuerit: quorum utrumque veteres habet auctores. De priori ita B. Hieronymus lib. I in Osee, cap. IX: *Beelphegor idolum Moabitarum, quem nos Priapum possumus appellare.* Hoc ipsum legas in Osee cap. IV. Atque idem lib. I contra Jovinianum: *Phegor in lingua Hebræa Priapus appellatur.* Similiter Isidorus Orig. lib. VIII, cap. XI. Quamquam ille animale potius numen, quam naturale, videatur existimasse. Sic enim scribit: *Beelphegor interpretatur simulacrum ignominiæ: idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Fegor; quem Latini Priapum vocant, deum hortorum. Fuit enim de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus est: & propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, & in numine sacraverunt hortorum: unde & dicitur præesse hortis, propter eorum fæcunditatem.* Ac præivit ea parte Servius in illud IV Georg.

Et custos furum, atque avium, cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.

Hic, inquit, *Priapus fuit de Lampsaco civitate Hellesponti: de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum [illegible]orum receptus, meruit numen esse hortorum.* At parum verisimile est, aliquem, quia esset æquo vastior, propterea patria pelli. Quare ex Isidoro emendo, copula insertâ: *de qua pulsus, & propter virilis*, &c. Porrò, qua subsit historia, facilè in animum inducam, uti Tarquinii Româ sunt exacti ob violatam Lucretiam: ita quoque virum quempiam principem [illegible] exilium esse actum ob fœdas libidines, quibus salacissimo Priapo visum fuit comparari. Sed enim non ejusmodi potuisset conferri Priapo, nisi antea hic pro Deo sic cultus fuisset. Priapum verò [illegible] Solem, multis [illegible] tur argumentis. Primum ex Orpheo *a* & Onomacriti hymnus, vel [illegible] potius: ubi [illegible] celebrat, & cum

a Extremo libri 16.

b Vers. 5.

a Protogonium.

eum vocat —— *μέγαν [illegible]*, *magnum*, [illegible] *re errantem* [illegible] —— *[illegible]*, *ubique lucentem* [illegible]: ac [illegible] ox de eodem subjungit:

—— [illegible] κατὰ κόσμον

[illegible] φωτὸς [illegible] κικλήσκω

[illegible]

—— —— *Per mundum*

Emicans [illegible] *lucem*, [illegible] *Phaneta voco*,

Atque Pr[illegible] *egem.*

Postea & [illegible], *[illegible] habens* [illegible]. Quid ma[illegible], quam [illegible] lucem S[illegible] primigeniam, quæ & φάνης [illegible] Sole [illegible] luci [illegible]. [illegible] esse ac Solem [illegible] apud Macrob[illegible] lib. I Saturn. cap. XVIII. ubi [illegible] propterea [illegible] & cum [illegible]. Quod verò [illegible] Orpheus [illegible] accepit, quod [illegible], *emittentem* [illegible]. [illegible] S[illegible] *Priapus* [illegible] *Horus*. Is autem [illegible] S[illegible], sive [illegible]

[illegible]

Priapus. *Simulachrum Pri*[illegible], [illegible] *dext*[illegible] *propterea quod ab eo* [illegible] *Mare* [illegible] *monstratum*. [illegible] *tenens* [illegible] *propterea quod* [illegible], *quæ terra occultabantur, producat in apertum*, [illegible] *reddat*. *Ala vero celeritatem motus indicat*. [illegible] *vero disci indicat rotunditatem*. *Eundem* [illegible], *ac* [illegible] *arbitrantur*. Quo ex [illegible] eadem co[illegible], cur P[illegible], hoc est, Horus, [illegible] Sol, [illegible] ubertem ill[illegible] ac po[illegible]. Nempe [illegible] ac [illegible] est in orbem universum. A[illegible] notatur [illegible] generativa; quæ quia sit longe [illegible] co[illegible] membr[illegible]. Nec aliâ de cau[illegible] Priapo [illegible], quam q[illegible] animal hoc [illegible] patris, qua mas esset, simillimus Deo [illegible] eretur. Notum enim, quantum ea parte valeant asini, & equi. Unde propheta Ezechiel XXIII. [illegible] *Et insanivit libidine super concubitum eorum, quorum carne*[illegible] *ut carnes a*[illegible]: *& sicut fluxus equorum, fluxus eorum*. Quem locum sic enarrat B. Hieronymus: *Insanivit quondam in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes sunt ad similitudinem asinorum: & tam largus seminum fluxus, sive verenda tam grandia, ut equorum superent deformitatem.* Nec aliud, quam asininum veretrum, ac salacitatem ejus animantis, respexit Juvenalis, cùm sat. IX ait:

—— *Atque alium bipedem sibi quærit asellum.*

Un[illegible] & ad magnitudinem pudibilis hujus membri, ut Lampri[illegible] in Heliogabalo vocat, referendum, quòd Commodus Cæsar, eodem teste, *hominem pene prominente, ultra modum animalium*, [illegible] b *appellabat*. *sibi charissimum* [illegible] *quem & sacerdotio Herculis Rustici præposuit.* Herculem Rustic[illegible] verò ad Solem refer[illegible], postea [illegible]. Q[illegible] genera[illegible] sit ab cælo, qui est Jupiter; & e[illegible] ab rerum natura, sive anima mundi, q[illegible] Sa[illegible] eò alii Priapum vel Jove[illegible], vel [illegible] re. [illegible] in hac sententia Phurnutus. Cùm e[illegible] de Pane, ac per eum docuisset in[illegible] naturam [illegible] postea, [illegible] [illegible] *Priapus*, *per quem omnia in lucem* [illegible]. Paullo pòst ait. [illegible]

b *Asinum*.

a *Multa habentem semina.*

[illegible] *verendorum significat abundantem in e*[illegible] *vim seminalem*. Addit &, propter vim hanc generat[illegible], copiam fructuum in sinu gestare, & hort[illegible] præfectum. [illegible], ut ibidem ait, [illegible] *exinde Jovis Servatoris* [illegible] *dicitur*. Ubi Jupiter est Cælum vel Sol: cujus proles [illegible] est fæcunditas terræ, quæ homines serv[illegible]. P[illegible] apus dicitur [illegible] *mundus*, *aut præses mundi Ratio atque anima*. Ac, ut ibide[illegible], [illegible] *Copia eorum propria e*[illegible] *pudenda est*. Sed pro [illegible], ut vulgo legitur, censeo [illegible] q[illegible]: ut di[illegible] Cornu Amaltheæ esse Priapi gestamen. Nulli sane melius conveniens gestare bea[illegible] (ut H[illegible] a nuncupat) quàm num[illegible], cujus benefi[illegible] lant unive[illegible]. Hujus [illegible] sutis seminalis [illegible] grande illud membrum genitale. H[illegible] Baal phegor, etiam etymon [illegible] nempe [illegible] pars in Pr[illegible] ab, [illegible] est *pater*: uti [illegible] *Sar*[illegible] [illegible] quia [illegible] *que est ibi* [illegible] *Domini* [illegible] *contra Beth-Pebor*. Ita [illegible] LXX. [illegible] Beth sive domo [illegible] Beth-[illegible] templo [illegible] Reg. XV & ali[illegible] *Beth-A*[illegible] gentis. Item a[illegible] P[illegible]orem legas J[illegible] *An parum vobis* [illegible] *cum iniquitate Peor*. U[illegible] Hebræa. Ac similiter [illegible]: [illegible], At vulgatus interpres Latinus: *An parum vobis est, quod peccastis in Baalphegor*. Hoc [illegible] si placet, *Priapus* significet *Phegor pater*; ut *Jupiter* est *Jovis pater*; *Marspiter* est *Mars pater*. Sic utrique dixere, *Neptunuspater*, *Saturnuspater*, *Janus pater*, *Diespater*, sive *Diespiter*. Age[illegible] esse in V Atticarum Noctium, cap. XII. Possis tamen & *fructus* sive [illegible] *ficationis patrem* interpretari quia פר est *fructum*, à פרה *crescere*, [illegible] *care*. Patris [illegible] nomen P[illegible]egono[illegible] Priapus, ut dice[illegible] ac principi[illegible]. Sic [illegible] Priapum, [illegible] Solis vim [illegible], cælum [illegible] per universum o[illegible] planiis, unde & [illegible] simulachrum [illegible] in animalibus, & in hominibus unde [illegible] num [illegible] (ædis [illegible] ad Mutellinu[illegible] A[illegible] b [illegible] est [illegible] Priapus [illegible] præside [illegible] squos[illegible] aspicere [illegible] H[illegible] A[illegible] in [illegible] *Etiamne* [illegible]

[illegible] horrentique [illegible]

inequitare matronas, *&* [illegible]

Lactantius [illegible] XX: *A*[illegible] *do nubentes præ*[illegible] *illarum pudi*[illegible] *delibare videatur*. M[illegible] tur, non à motu [illegible] quo viri simus, Lat[illegible] *mutonium*, & v[illegible] parte *mutoniatos*. Ety[illegible] non valde conveniat, si [illegible] פער *pa*[illegible], quod est *apertum ac nudatum* [illegible] opinio est Andreæ M[illegible] in J[illegible] sue [illegible] finus ait [illegible] b. III in Hoseam *Beel Phe*[illegible] *dixerunt tenere*. At figura Priap[illegible] ut de fœdo hoc numine [illegible]:

—— *pudore pulso*

[illegible] *aret sub Jove coleis apertis*.

Ac [illegible] leg[illegible]:

Natura est quoniam semper aperta mihi.

a *Carminis similari ad Deos.*

b [illegible] *de Civit. Dei*, II

Et

Et alia ejus generis, quæ adscribere piget. Et, credo, huc respexerunt, qui voci *Phegor* turpitudinem dicerent inesse, etsi, quæ illa turpitudo sit, non dicerent. Audiamus Origenem Numer. Homil. xx: *Beel-Phegor*, inquit *idoli nomen est, quod apud Madianitas præcipue a mulieribus colebatur. In huius ergo idoli mysteriis consecratus est Israel. Interpretationem nominis ipsius cum requireremus attentius inter Hebræa nomina, hoc tantum invenimus scriptum, quod Beelphegor sit species turpitudinis. Noluit tamen declarare, quæ, vel qualis species, vel cuius esset turpitudinis, honestati, credo, consulens, uti ne auditum pollueret audientium. Igitur, cum multa sint turpitudinum species, una quadam ex pluribus turpitudinis species Beelphegor appellatur.* Ea turpitudo, quam noluit ille exponere, fuit illa, quòd nudo staret corpore *tento gravis fascino*: ut de eo loquitur idem, aliusve scriptor incertus, in inemotatis variorum poetarum Collectaneis, ab fœdo hoc numine turpe Priapeiorum nomen [illegible]. Nec tamen *ἔτυμον* adlatum controversia caret. Nam quid *Phegor* deducamus ab eodem verbo [illegible], hoc est, *aperire*: sed spectari dicamus non figuram signi, sive simulachri, quod erat vir detectus, sed vim signati, hoc est Solis qui omnia terræ aut animantium v[illegible] latentia a[illegible] ac patefacit. Quippe qui omnis ge[illegible] principium. Saltem illud extra con[illegible] ob hanc Solis naturam fuisse e[illegible] Ut nihil impediat quo minus u[illegible] jungamus. Quid si etiam statuamus, *Baal-Phe*[illegible] monte, in quo colereiur. Erat enim illa Phegor Moa[illegible] Deus. Ac mons Phegor sive Phogor est in regione Moabitarum. Unde Numer. xxiii, 28. *Cumque dux* [illegible] (Balac) *eum* (Balaam) *super verticem montis Phegor, qui respicit solitudinem.* Ac Balac ille rex fuit Moabitarum ut est Num. xxii, 4, [illegible]. Scio, aliquos malle, montem nominari à *Baal-Phegor*, qui ibi colereiur: sed magis placet, ut numen a monte appelletur, quasi *Baalem* [illegible] *Jovem Phegorium* voces; uti *Jovem Capitolinum* dicimus, vel *Musas Heliconiades*. Eique in hac sententia quoque Theodoretus in Psalmum cv, & Suidas in Βελφεγώρ. Nihil non horum magis arridet, quam [illegible] R. Salomon Iarchi, qui ad Num. xxv, 3, refert, *Phegor* quidem venire à *Pagar*, quod generatim significat *aperire*: sed restringendam hic apertionem ad illam naturæ, ut nihil aliud sit פער, quam *egerere reliquias cibi*. Solere enim cultores ejus coram idolo conquiniscere, ac si num egerere, ut hoc excrementum Deo [illegible] ent. Sed nimis valde fuerit obesæ, qui credunt, usque a[illegible] communi sensu[illegible] Moabitas ut putarent [illegible] Dii alii ciborum d[illegible]s, ac thuris suffitu caperentur, hunc summum Deum suum fœdis ac fœtidis stercoribus [illegible]. Nimis [illegible] opinatur, qui putat [illegible] se persua[illegible] ludibria. Quare [illegible] teriora, quæ antea ad[illegible]mus. Quæ [illegible] unt, [illegible] illud [illegible] que longe splendidius [illegible] autem [illegible] illud [illegible] illud appellationem [illegible]. Sed [illegible] peritissimus vir, Martinus Buc[illegible] in Psal. cv [illegible] *Scriptura videtur* (Deus [illegible] *à operá* [illegible] *oribus & [illegible] contemtioribus nominum appellare* [illegible] *R*[illegible] *cap.* [illegible] *cum Acheron, Baal-zebub, dest, ma*[illegible]*rum vel dominum muscæ. Alia ex [illegible], [illegible] dicium Baal* פער *operationis.* פער *enim Chaldaice [illegible] dicitur. Hebraice autem aperire.* Plenius [illegible] eidem Josephus Sc[illegible], qui putat, Moabitas hoc [illegible] vocasse בעל־רעם, *baal-reem*, quod est, *Deus tonitrus*, sive *Jupiter Tonans*: inde autem Judæos per ludibrium dixisse בעל־פער, *Baal-Phegor*, hoc est, *Deus apertionis*, puta *naturæ* in emittendo flatu ventris: quo tonitrui nihil æque [illegible] opponitur. Quali nominum immutatione gavisos fuisse Judæos non solum ex *Beelzebub*, sed etiam ex *Beth aven*, liquet; ut antea diximus. Sed [illegible] spectes, hæc sententia est, quæ omnibus ab antiquis recedat. Præterea nunquam פער, pagar, notat *mugitum*. Nec si, quod vir ille doctissimus putabat, *Baal-phegor* dixissent pro *Baal-reem*: αὐτὸς etiam *Phegor* seu *Phogor*, vocaretur. At sæpius sic nominatur, ut vidimus. Quare non dubitandum, quin verum numinis vocabulum fuerit *Baal-Phegor*: ac vel a monte Phegor sic dicatur: vel à פער, hoc est, *aperire*, sive quia Sol, qui est *Baal phegor* aperiat ac patefaciat semina rerum omnium; sive quia simulacrum Baalis Phegor [illegible] staret nu[illegible] pe[illegible]que parte genitali [illegible] plurimis antea exposui. V[illegible] sequar ut Philonem Judæum [illegible] juxta [illegible], libro περὶ τῶν μετονομαζομένων b, [illegible] λέγοντος [illegible], [illegible] *Beelphegor* [illegible] *ponitur superius* [illegible] *pellis.* Quicum convenit B. Hieron[illegible] in Osee cap. ix: *Interpretatur*, inquit, *Beelphegor* [illegible] *habens in ore, id est, in summitate, pellem, ut turpitudinem membri virilis ostenderet.* N[illegible] pe[illegible] ex[illegible] at, *Peor* sive *P*[illegible]*r*, [illegible] ex [illegible], [illegible] *os, ore* [illegible] *cium*, *summitas* [illegible] est [illegible] *ta.* Ut *phegor* [illegible] st[illegible] Horatius [illegible] *ena, cutia, te*[illegible]*querump*[illegible].

Nempe, [illegible] deli[illegible], [illegible] locum habent [illegible] Oro[illegible] Beelphegor, [illegible] credo [illegible] proco, [illegible] ad [illegible] odum [illegible] ea [illegible] profiluerit [illegible], ita ab [illegible] Nec [illegible] figuræ [illegible] etiam [illegible]. N[illegible] ut, quia B[illegible] ac [illegible] que Venus [illegible] con[illegible] Beelphegor, [illegible] generationi præerat [illegible] tut, q[illegible] d die illa, [illegible] numinis [illegible] tur. Itaque [illegible] Num xxv [illegible] [illegible] ut [illegible] & [illegible] bus Moab, dicuntur. [illegible] ipsum [illegible] ætiam [illegible] ipsum [illegible] præter M[illegible], matrem, [illegible] ab h[illegible] officio, ac numinis [illegible] simulachrum [illegible] que projecit in torrentem Ce[illegible]. [illegible] st [illegible] iii Reg. xv, 13 & ii Paralip. xv [illegible]. Hæc de re B. Hieronymus in Osee cap. iv *Huiusmodi* [illegible] *latria erat in Israel: colentibus maxime feminis Beelphegor ob* [illegible] *magnitudinem: quem nos Priapum possumus appellare.* A[illegible] paulo post, locum, ex Regum libris indicatum, ita [illegible]: *Insuper & Maacham matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco eius, quem consecraverat: subvertitque specum eius, & confregit simulachrum turpissimum, & combussit in torrente Cedron.* Exinde subjungit ista de loco Osee: *Sciendum, quod in præsenti* קדשות *meretrices*, [illegible], *id est, sacerdotes Priapo mancipatas vocet.* Ut nulli dubium esse possit, quin Pater ille doctissimus putarit, in obscœni numinis sacris omnia fuisse obscœna commissa.

Sed adversus ea, quæ diximus, ut ostenderemus, Baal-Phegor esse Priapum, ac utroque Solem denotari: aliquis obduxerit nobis Athenæum: qui Priapum ait esse non Apollinem, sed Bacchum. Sic enim scribit lib. i: Τιμᾶται [illegible] Λαμψακηνῶν ὁ Πρίαπος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ, ἐξ ἐπιθέτου καλούμενος οὕτως, ὡς Θρίαμβος, καὶ Διθύραμβος. *Lampsaceni Priapum venerantur: qui idem ac Bacchus, nempe epithetum eius, haud secus ac Thriambus, & Dithyrambus.* Ideò Phallicum [illegible] alii Baccho, alii Dionyso adscriptere. Aristophanis Scholiastes in Acharnenses: Ἄσματα [illegible] φαλλικά, τὰ ἐπὶ τῷ φαλλῷ ᾀδόμενα μέλη. [illegible] Διονύσου, ἢ [illegible] Πριάπου. *Phallica dicuntur carmina, quæ canuntur in phallum: quod est in Bacchum, vel secundum alios, Priapum.* Sic Scaliger jam olim emendavit, ubi perperam vulgo, ἢ εἰς ἄλλο [illegible]. Nempe non [illegible] qui Bacchum, quique Priapum dicerent, quia [illegible] Priapus [illegible] Bacchus quoque, idem est ac Sol. Sed Priapum quando vocarent, universè

a *Pedro.*

b *De mutat. nom.*

c *Od.* 12.

d *Semen.*

verè spectabant generationem omnium rerum, maximeque plantarum, ac animantium: cùm verò Bacchum nominarent, particulatim attendebant maturationem liquoris in vitibus, sive uvarum, & vini productionem. Et sanè Διόνυσον eundem esse, ac Solem; statuunt etiam Diodorus Siculus, Ulpianus Rhetor, Macrobius, alii: ut inferius ex iis commonstrabimus.

CAP. VIII.

Moabiticum etiam numen esse Chamos, sive Chemos: unde nomen esse videatur: atque ab eo Κῶμον Græcorum nominatum, non Σουὶ ὁ κωμασ@. Comi, & Priapi discrimen. Nebo sive Nabo ex eo vocatum, quod oracula funderet. Apud LXX seniores videri Δαγὼν pro Ναβὼν vetusto errore legi. Parum solide probari ex Scripturis, numen fuisse Moabiticum. Bathum, Dibon, Nabo, Meduba, *Moabitidis urbes. Quid impulerit B. Hieronymum, ut putaret,* Nebo *esse idem numen, ac* Chamos: *& quid in caussa sit cur diffoilius eâ parte summo huic viro assentiamus.* Vrotalt *Arabibus est idem ac Dionysius sive Sol. Arriani locus de duobus Arabum Diis expensus. Etymon vocabuli* Vrotalt. Dysares, *sive* Dusares *Arabum, quis sit, & unde nomen acceperit. Dachareni eoli. Vt* Baisampsa *etiam nomen fortasse sit à cultu Solis.*

MOabitarum quoque numen erat כמוש, *Chemos*; sive, ut LXX vocant, Χαμώς. Jerem. cap. XLVIII, (quod est de excidio Moabitarum) commate 7: *Et ibit Chamos in transmigrationem, sacerdotes ejus & principes ejus simul.* Item comm. 13: *Et confundetur Moab a Chamos; sicut confusa est domus Israel a Bethel, in qua habebat fiduciam.* Sententia est, Moabitas frustratum iri spe suâ, quam reposuerant in numine suo Chamos a: quippe, non valente eo auxiliari, planè perituros. Hoc numen idem ac Baal-phegor, qui quomodo ad Solem reducatur, satis exposuimus. B. Hieronymus in Jes. XV, 2, *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-phegor.* Conflatum est כמוש ex כ servili, quod similitudinem notat; & משש, quod est *palpavit, contrectavit.* Philo lib. II Allegoriarum Legis: Χαμὼς ἑρμηνεύεται, ὡς ψηλάφημα. Ἴδιον δὲ ὁ μηδὲν ὁρῶντος τὸ ψηλαφᾶν. *Chamos exponitur, quasi palpatio: quod proprium est non videntis.* Unde verisimile fit, numen hoc præfuisse contrectationi nocturnæ, & amatoriæ ac lascivæ compotationi, quæ eò viam parat. Sanè Κῶμος, quod à *Chamos*, (non à κοίμημα, sive κῶμα, ut putarunt) Græcis Deus fuit convivorum, non modestorum; sed ubi lascivia fuerit, ac protervia, conjuncta. Qualia plerumque sunt amatorum, ac juvenum, multa qui petulanter ac nequiter agunt, ubi incaluerunt vino. Indeque κωμάζειν, uti hinc Latinum *comissari*; non à *comedendo*; cum princeps syllaba sit porrecta. Notum autem hoc b Comici: *Sine Cerere & Libero friget Venus.* Notum item illud poetæ Sulmonensis c: *Et Venus in vinis ignis in igne fuit.* Sic igitur à comessatione devenitur ad ψηλάφημα, sive palpationem illam, & contrectationem Veneream. Quibus etiam confirmatur B. Hieronymi sententia, existimantis, eundem esse *Chamos*, ac *Beelphegor.* Atque hoc illo etiam probari posse existimo, quod uterque idem sit ac Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus.* Nam *Beelphegor* esse *Dionyson*, jam antea vidimus. At quis inficias ierit, symposiorum præsidem esse Διόνυσον? Atqui præfectus iis Comus. Quare Comus quoque Dionysius erit. Comus autem Chamos, ac Dionysus, Sol. Proinde Chamos etiam Dionysus sive Sol fuerit. Videor interim videre mihi aliquid inter *Chamos*, & *Beelphegor*, discriminis: tale fere, quale Græcis inter *Priapum*, & *Comum.* Uterque est Bacchus, hoc est, Sol. Sed in Priapo considerabatur generatio omnis. in Como non omnis, sed vini. In illo propè præcipueque generatio hominis, & plantarum attenditur: in hoc potiùs compotatio, inque vino protervia, quæ sæpe ad hominis generationem munit viam.

b Eun. act. IV, sc. 5.

c Lib. 1 de Arte.

Etiam à viris eruditis *Nebo*, sive *Nabo*, Moabiticum esse numen, atque idem ac *Chamos*, & *Baal-phegor*, putatur. Ubi tria in considerationem veniunt: utrùm Nebo, sit numen, & an numen Moabitarum, & an idem ac duo illa numina, vel nomina, quæ ad Solem reduci dicebamus. Numen esse, censet B. Hieronymus, in Esaiæ cap. XLVI, 1; ubi sic ille: *Nabo & ipsum idolum, quod interpretatur* PROPHETIA, & DIVINATIO: *quam post Evangelii prædicationem in toto orbe conticuisse significat.* Quibus ex verbis colligo, Nebonis oraculum consuli solere: atque hoc esse nominis ejus caussam. Verba verò prophetæ, ad quæ Hieronymus hoc annotavit, sunt ista: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Sed variant hic LXX, qui reddidere: Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἐγένετο γλυπτὰ τὰ αὐτῶν εἰς τὰ θηρία, καὶ τὰ κτήνη. Ubi Δαγὼν etiam legit B. Hieronymus. Sic enim scribit ad eum locum: *Dagon, quod tamen in Ebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philistiim.* Item Cyrillus hunc in locum, nec non Procopius. In Romanâ tamen Græcorum Bibliorum editione pro Δαγὼν est Ναβὼ, uti in Hebræo. Ac facilè mihi persuadeo, LXX Ναβὼ, vel Ναβὼν, scripsisse. Nam & Theodotio habet Ναβω, uti Symmachus Νεβώ. Quàm autem vicina Ναβὼν, & Δαγὼν! Et multò notius Dagonis numen: ut facilè hic potuerit librario error oboriri.

Alterum erat, sitne Nabo numen Moabiticum. Assyrium esse, satis est apertum ex loco Jesaiæ memorato. Utrùm verò & Moabiticum sit, non æquè liquet. Moabiticum sensisse, dicuntur LXX: ut qui sic verterunt Esa. XV, 2, Ἀπολεῖται γὰρ ἡ Νεβὼ, ὁ βωμὸς ὑμῶν. *Peribit & Nebon, ubi altare vestrum.* Sed enim potiùs per *Nebo* intelligo Moabitidis urbem, à filiis Ruben exstructam: ut est Num. XXXII, 38. Tum autem, quod de ara additur, non est in Hebræis: quæ sonant, uti est in vulgatâ. Ea sic habent: *Onus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est Murus Moab, conticuit. Ascendit domus, & Dibon, ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab ululabit.* At quantum abeunt ab his LXX! Nam Latinè sic reddas: *Verbum contra Moab. Nocte peribit Moabitis. Nocte enim vastabitur murus Moabitidis. Contristamini in vobis ipsis. Peribit enim & Nebon, ubi ara vestra. illuc adscendetis ad plorandum super Nabaton Moabitidis.* Videtur autem mihi clarissimus socer meus Fr. Junius optimè Hebræorum mentem sic expressisse: *Ascendet Baithum, & Dibonem, Bamothas* (sive in excelsa) *cum fletu: super Nebunte, & super Medeba, Moab ululabit.* Bathum oppidum Moabitidis sic dictum à templo idololatrico. Nam בית non *domus* modò, sed etiam *templum.* Dibon item civitas Moabitidis, in qua templum idololatriâ clarum. Hinc Hesychius: Δηβὼν, τόπος ἔνθα ἱδρύεται ἱερὸν Μωαβιτῶν· *Debon, locus ubi exstructum fanum Moabitarum.* Nebonem sive Nebonem oppidum Rubenitæ itidem condiderant: ut est Numer. XXXII, 38. Ac meminit etiam Jerem. XLVIII, 1. Eodemque nomine montis Abarim cacumen, Deuter. XXXII, 49. Medebam, seu Medavam, præter Scripturas, & Josephum, etiam Ptolemæus, & Stephanus, in Arabia constituunt: sed hic in Nabathæa; ille in Petræa; quod magis convenit Prophetæ verbis.

Postremum erat, utrùm Nebo sive Nabo sit idem, ac Chamos. Nebo erat urbs Moabitidis: in qua numen colebatur ejusdem cum urbe nominis. At hoc numen aliter *Chamos* dicebatur; ut indicant verba illa B. Hieronymi superiùs adducta: *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-Phegor.* Quare ex Hieronymi mente *Nebo*, quando pro numine sumitur, idem sit, ac *Chamos*, & *Beel-phegor.* Video, quid impulerit doctissimum Patrem. Sic colligebat secum. Moabitis Chamum, & Beelphegor, cultos constat. At Nebo, qui

numen ejusdem nominis, fanum habuit sui numinis. Numen igitur illud, *Nebo* dictum, idem sit ac Chamus, & Beelphegor. Melius procederet argumentum, si constaret, Moabitas omnes unum duntaxat, atque idem numen invocasse. At quid prohibet, quo minùs plura coluerint numina: sive una urbs plures haberet Deos, sive hæc quidem Moabitidos urbs hoc numen, alia verò aliud, veneraretur? Nos Nebo diversum esse à Chamo sic colligimus. Beelphegor est Priapus; Chamos est Comus; uterque Liber sive Bacchus, hoc est, Sol; uti vidimus. At Nebo alius à Sole. Nam ut diversum numen conjungitur cum Belo Jesa. XLVI, 1, ubi contrita ait simulachra & Bel, & Nabo. Ut Nabo fuerit Assyriis numen dignitate proximum Belo. At Bal sive Bel Sol erat; quemadmodum fusè antea ostensum. Nebo igitur potius sit Luna. Hæc enim duo numina præcipuo in pretio fuere Chaldæis, totique Orienti.

Venio ad *Vrotalt*. De quo sic Herodotus in Thalia, ubi Arabum religionem ac mores describit: Διόνυσον δὲ θεὸν μοῦνον, καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγέονται εἶναι. —— Ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον, Ὀροτάλτ· τὴν δὲ Οὐρανίην, Ἀλιλάτ. *Solos pro Diis habent, Dionysum, & Vraniam. —— Ac Dionysum quidem Vrotalt; Vraniam verò Alilat appellant.* Deque his duobus diis, similiter Origenes in V contra Celsum[a]: Ἀραβίους δὲ τὴν Οὐρανίαν καὶ τὸν Διόνυσον, τούτους μόνους σέβοντας. *Arabes Vraniam tantum, & Liberum colunt.* Alios tamen de illo Arrianus in VII[b], ubi narrat, quomodo Alexander Magnus, quia cognovisset, duos solum Deos ab Arabibus coli, Vranum sive Cælum, & Dionysum sive Liberum, petierit, ut duobus illis tertius adderetur: quippe qui non inferiora Libero Patre gessisset, ac præterea Arabibus concessisset suis vivendi legibus potestatem. Sed de Arabibus antiquis potior est mihi vetustissimi historicorum Herodoti, quàm juniorum, auctoritas. Nec propterea diffiteor, ab iis Liberum quoque, ob res strenuè gestas, divino esse honore affectum. Sed enim honos ille primitus heroicus solùm fuit; postea in divinum est conversus: neque tum Liber seorsum cultus a Sole; sed cultu mixto Liberum in Sole, Solem in Libero, venerabantur. Nec probare possum, quod Libero Vranum addat Arrianus, prætermissâ Vraniâ: quàm Asia, & Africa omnis, tantopere coluit. Nec Vranus est à Sole diversus; quia is cælestium est ignium moderator; ut postea pleniùs explicabitur.

a P. 261. edit. August.

b Verba Arriani adduximus libro superiori cap. 26.

Sed unde dicitur Ὀροτάλτ? Puto, notare *beneficum luminum*. Habemus Jesaiæ XXVI, 19 ubi est טל אורת *tal orot*, hoc est, *ros lucis*, sive *ros luminum*. *Ros* verò & μετάφορος sumitur pro divino quolibet beneficio cælitus nos quasi irrorante. Ex *orot* igitur, & *tal*, fit *orotal*, & *t* adjecto, *orotalt*, vel *orrotalt*: hoc est, *Deus*, vel *dator lucis*: quo nihil est Soli convenientius.

Nec alius a Διονύσῳ, sive Sole, est Δουσάρης, sive Δυσάρης, vel Δουσάρης. Quæ vox, ut suspicor, conflata ex דוץ, *duts*, & ארץ, *arets*. Quorum prius *gaudium*, alterum notat *terram*. Ut notet, *lætitiam terræ*, hoc est, mortalium. Nam Liber sive Sol lætitiâ implet mortales, maturando fruges, & uvas: unde de vino sic Maro I Æn.

Munera lætitiamque Dei.

Dusaren verò esse Arabum numen, indicat locus ille Tertulliani in Apologetico cap. XXIV: *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dusares.* Ubi perperam in Aldinâ, *Diasares*. Nicolaus Loensis in Miscellaneis censet ex Marino philosopho *Thyandrites* reponi debere: vel ex Suida *Deus Ares*, θεὸς Ἄρης, quasi hæc Arabica appellatio sit, non Græca. Nec apud solum Tertullianum id nomen legas. Etiam apud Stephanum sive Hermolaum Byzantium est: Δουσάρη, σκόπελος καὶ κορυφὴ ὑψηλοτάτη Ἀραβίας. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ Δουσάρου. θεὸς δὲ οὗτος παρὰ Ἄραψι καὶ Δαχαρηνοῖς τιμώμενος. *Dusare, locus Arabiæ sublimis. Sic vero a Dusaro vocatus. Is vero Deus ab Arabibus & Dacharenis, cultus.* Dacharem autem Arabiæ Felicis populus, qui aliter Nabathæi: ut docent Stephanus in Δαχαρηνοί, & Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Unde corrigendus Hesychii locus, ubi vulgò legitur: Δευσάρην, τὸν Διόνυσον Ναβαταῖοι, ὥς φησιν Ἰσίδωρος. *Dusaren, Liberum Mabatai, ut ait Isidorus.* Ubi Ναβαταῖοι legendum, liquet. Primusque sic emendavit socer clarissimus Franciscus Junius ims in Tertullianum[a] notis. Etiam hujus numinis, ac pariter Obodæ, meminit Tertullianus in secundo adversus nationes cap. VIII. Sed vulgo sic legitur: *Quanti ubi, qui norunt visum, vel auditum, & Argatim (leg. Atargatim[b]) Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodamedusarem, Arabum.* Ubi distinctim *Obodam*, & *Dusarem*, legi oportere, monitum jam clarissimo amplissimoque D. n. Gothefrido: qui primus opusculum id publici juris fecit. um & alia nobilissimi scriptoris, quæ quondam fuere episcopi Agobardi, regiæ Christianissimi Regis bibliothecæ donavit: unde Tertullianum nobis infinitis locis meliorem, magno Ecclesiæ bono, edidit vir non uno nomine laudatissimus Nicolaus Rigaltius. Mirum verò Herodotum in Thalia, & ex eo Origenem lib. V contra Celsum, scribere non alios Arabibus Deos esse, quam Dionysum sive Liberum, quem *Vrotalt* vocant & Uraniam, *Alilat* dictam. Nam hæc naturalia sunt numina, puta Sol, & Venus, sive Luna. At Obodes numen est animale, cum rex fuerit in Deos relatus; cujus sepultura ostendebatur in Nabathæorum tractu ab Obode hoc nomen *Obeda* sortito: sicut dixi lib. I, cap. XXVI.

a Apolog. cap. 24.

b Nempe duæ principes literæ At in & contractæ.

Etiam Arabiæ urbs est Bæsampsa; ubi Solem cultum, nomen testatur quod *Solis domum* signat. Testis Stephanus in Urb. descript. Βαισαμψά, πόλις ἐν τῷ Ἀραβικῷ κόλπῳ πρὸς τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, ὅ ἐστιν οἶκος ἡλίου. ὁ πολίτης, Βαισαμψηνός. *Basampsa, urbs in sinu Arabico ad mare Rubrum, ac significat Solis domum. Gentile ejus Bæsampsenus.* Hinc ΒΑΙΚΑΜΥΗΝΩΝ, in nummo Trajani. Est igitur compositum. Prior pars est Syriacum, & Arabicum, בית, pro quo & Κατ' ἀποκοπὴν dicitur בי, *domus, templum*. Altera est Arabicum שמש, quod Hebræis שמש, *sol*. Imò Arabes non modò Σάμης, vel Σαμψάν, sed & Σαμψά, extulerint; si rectè Stephanus: Σάμψα, κώμη τῆς Ἀραβίας. τὸ ἐθνικὸν, Σαμψηνός. Σάμψα δὲ, παρὰ τοῖς Ἄραψι ὁ ἥλιος. *Sampsa, vicus Arabiæ. Gentile Sampsenus. Sampsa vero Arabibus Sol.*

Imò Hebræi Gelis[?] I, cap. de oppidis, Samvisque.

CAP. IX.

Persis Sol Mithras, & unde id vocabulum: atque ejus propaginem esse Mithridates, quis & Mithradates. Mithras non tam unus, quam supremus Persarum Deus: medius autem inter Oromazem, & Arimanium; unde Μεσίτης vocabatur. Idem τριπλάσιος dictus: quod veteres Dionysii interpretes originem ducere existimant ex luce triplicatâ eo die, quo in sciaterico Achazi umbra recessit: sed opinio hæc refellitur, veriorque ejus vocabuli ratio adfertur. De Amani sive Omani cultu apud Persas, & alios, qui hunc ab ea gente ritum accepissent. Non tam eum summum numen, quàm symbolum illum, videri: nempe ignem inextinguibilem. Ratio unde Amanus dicatur. Non esse ex eo nomen Achæmenius vel Achæmenidis, quia Solem colerent; sed ab Achæmene, unde ortis hunc tamen, bonis ominis ergo, ab Sole, sive Igne, solari symbolo, nomen fuisse sortitum. Solis à Persis sacrificatum equum; item ab gentibus aliis: & quæritur ejus rei caussa. Mithrax vel Mithrda[illegible] gemma, unde dicta. Manichæos a Persis hausisse, quod Solem sic venerarentur: seu proprius ille, seu symbolicus fuerit cultus.

AB Arabibus gradum jam capesso ad Persas: qu[illegible]is iisdem Sol pro Deo habebatur: quod veterum tam multis proditum video, ut Sozomenum hic[illegible], & ejus notæ alios, a[illegible] lucere si ve[illegible] e sæpiu[illegible] jam acti[illegible] videar. Nomen verò Mi[illegible]ac. Hesy[illegible]us M[illegible] Diogenis. Ac similiter quoque Suidas in M[illegible]. Hinc in vete-

[illegible] 2, [illegible] & 9.

veteribus inscriptionibus a: DEO SOLI INVICTO MITHRÆ: vel b, SANCTO INVICTO MITHRÆ: vel, SOLI INVICTO MITHRÆ. In quibus & reperias c, OMNIPOTENTI DEO MITHRÆ: ac simpliciter d, INVICTO MITHRÆ. Nisi quod semel iterumque, MITHRÆ, metà vocali exaratum. Origo vocis est à Persis מֶתֶר Mether, quod & Mither: ac valet *magnus*, unde comparativus מִתְרִי Mithri, vel מִתְרָא Mithra, hoc est, μείζων sive *major*: ut idem sit ac δυνάστης sive *dominus*. Quod Scaligero notatum in VI de Emendatione temporum e: ubi inde conflatum censet Μιθριδάτης, quasi מִתְרְדָתָא. Per A enim in veteri etiam Regis nummo in Thesauro Goltzii f legas: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΝΤΟΥ. Sed Μιθριδάτης per I exaratum semper apud Strabonem, Plutarchum, & Appianum. Uti & Josephum lib. XI Antiq. cap. I. Nec aliter unquam Latini; ut errent, qui, ob unius nummi auctoritatem, semper substituunt, *Mithradates*; ut apud Tullium, Hirtium, Velleium, Justinum, cæteros. Atque ista dicta sint de nomine. Venio ad Solem ipsum: qui vel unus, vel supremus saltem, Persis Deus fuit. Unum dicit Herodotus, eique equum oblatum. Verba sunt lib. I: Θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, καὶ θύουσιν ἵππους g. Similiter Strabo in XI; Θεὸν δὲ (al. Θεῶν) ἥλιον μόνον ἡγοῦνται, τούτῳ δὲ ἱπποθυτοῦσι h. Trogus sive Justinus lib. I: *Solem unum Deum Persæ esse credunt, & equos eidem Deo sacratos ferunt.* Supremum dicunt alii. Hesychius: Μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός· *Mithras supremus Persarum Deus.* Et profectò potior est hæc eruditi grammatici sententia; quàm illa Herodoti, Strabonis, Trogi. Nam, ut postea videbimus, coluere etiam Lunam, Venerem, atque elementa. Imò, ut demonstratum nobis libro superiori i, habuere etiam Oromazen, ut boni fontem, & Arimanium, ut principium mali: quasi illum *Iovem*, hunc *Veiovem* dicas. Inter autem hæc duo numina quasi medium statuêre Solem, quem *Mithram* vocarunt. Plutarchus de Isid. & Osir. Ἐκάλει τὸν μὲν Ὡρομάζην, (seu Ὠρομάσδην) τὸν δὲ Ἀρειμάνιον· μέσον δὲ ἀμφοῖν, τὸν Μίθρην εἶναι. διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Vocavit* (Zoroastres) *illum quidem Oromazem, hunc verò Arimanium: medium verò amborum Mithram: eò & Persæ Mithram dicunt mediatorem.*

Porrò Μίθρης hic dictus iisdem Τριπλάσιος sive *Triplex*: eoque cognomine in memoriam ejus sacra celebrabantur. Unde apud Dionysium, cognomento vulgari Areopagitam, epistola VII ad Polycarpum legas: Τῶν τῆς Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ Τριπλασίου Μίθρου σημαίνουσιν· *Apud Persas sacerdotes fama hoc fertur; ac præterea Magi memoriale sacrum Triplicis Mithræ perficiunt.* Sed non ita facile est dicere, cur Τριπλάσιος sit vocatus, & quid rei fuerit, in cujus memoriam sacra hæc fierent. Duorum Dionysii interpretum Græcorum, Pachymerii, ac Maximi, ea est sententia; Persas, viso in cælis grandi Solis miraculo, quod contigit temporis Ezechiæ Regis, & cognomen, & sacra hæc instituisse. Ac Τριπλασίου nomen Mithræ sive Soli datum, quia dies penè fuerit triplicatus: quod adstruere conantur ex historia ipsa, quam legere est II sive IV Reg. cap. XX, & Jesa. XXXVIII. Hic refertur, ut Ezechias rex, letali morbo decumbens, cùm intellexisset ex Jesaia propheta, Deum, precibus suis exauditis, quindecim vitæ annos adjecisse, nec deventura esse Hierosolyma in Assyrii Regis potestatem, signum petierit, quò animus suus de promisso hujusmodi firmaretur. Tum optionem ei à propheta datam, malletne umbram lineis decem procedere, an retrocedere: illum posterius, ut naturæ repugnantius, elegisse: continuò autem decem lineis retro abiisse illam in sciatherico, quod fieri curârat pater ejus Achaz. Ex hac historia sic colligunt, horam jam diei decimam fuisse, cùm regredi inciperet Sol: decem igitur horis opus fuisse, priusquam ad ortum perveniret: horas totidem requisitas, priusquam rediret, unde abierat: residuas fuisse horas diei duas, undecimam, & duodecimam: ac proinde diem illam fuisse horarum duarum & triginta: eoque complexam esse lucem bidui, hoc est, bis duodecim horarum æquinoctialium: ac sex horas reliquas, τῶν συνεχδοχικῶν haberi pro integro die. Diem igitur fuisse triplicatam: ac propter tam grande miraculum jure Μίθρην, qui Sol est, dici Τριπλάσιον sive Triplicem. Verùm ut speciosè ea dicantur, multa tamen sunt, quæ sententiam hanc reddant suspectam. Primùm nec in Regum libris, nec in propheta Jesaia, legere est, Solem retrocessisse, sed umbram: potuit autem Deus, Sole cursum suum peragente, sic per se, vel angelorum ministerio, impeditis Solis radiis, lucem temperare, ut, eà aliter, atque aliter, admissâ, non projiceretur, umbra, nisi ubi prædixisset propheta. Atque hanc sententiam amplexi sunt Burgensis, Vatablus, Montanus. Eique mirificè favet argumentum illud, quod si dies ista fuisset quasi tridui: majus fuisset miraculum, quam temporibus Josuæ, cum bidui spatium pro die foret. Nam Josuæ x, 13, est: *Stetit itaque in medio cæli, & non festinavit occumbere, spatio unius diei.* Atqui proximè subjungitur: *Non fuit antea, & postea, tam longa dies.* Præterea legati Babylonii, ut est Paralip. lib. II, cap. XXXII, *interrogarunt de portento, quod acciderat super terram.* Ubi, quia *super terram* dicitur, longè verisimilius est, miraculum hoc non in cælo ab iis observatum, sed ex Judæa ad eorum aures pervenisse. Nec enim intra Judææ conscientiam potuit contineri tam grande miraculum, quod non rex solus e lectulo in paterni prospexerat horologii; sed tot alii simul in regis aula, & extra eam alii iis in locis, unde ad Achazi horologium pateret prospectus.

Hæc si ita sunt, planè concidunt ista de triplicato illius diei spatio. Sed enim non levis apud omnes pios Sanctorum esse Patrum debet auctoritas. Atqui illi, etsi de spatio diei dissentiant, in eo tamen convenire videntur, Solem ipsum mutasse cursum suum. Sic enim è Græcis Theodoretus in illud Psal. XXIX, *Audivit dominus, & misertus est mei.* Item Cyrillus, & Elias Cretensis in Nazianzenum. Imò Hippolytum idem sensisse, legas apud Glycam in secundo Annalium. E Latinis similiter Augustinus de mirabilibus Scripturæ lib. II, cap. XLVIII: item Hieronymus, Haymo, alii. De eo igitur ne pugnemus. Præsertim quando sic quoque nihil inde efficitur, quale voluerunt. Neque enim, si lineis decem sit umbra regressa, eò Soli decem fuerit horis opus in recedendo, ac totidem decem in remeando: quia fortasse lineæ illæ, ut optimè Tostato observatum, non horarum fuerint, sed semihorarum. Proinde non viginti horis dies illa longior fuerit solito, sed denis duntaxat. Imò quid si & quadrantes lineis fuerint signati? Sic quinque solùm horis excesserit. Verùm nec tantum opus largiri. Potuit & Sol decem esse lineis regressus, & dies tamen par spatio fuisse cæteris. Ut si, Dei jussu, Sol celerrimè ad ortum, atque à prima linea mox ad decimam reciprocârit. Quam infirmo igitur tibicine nituntur, qui cum Procopio a statuunt διπλασίαν ἡμέραν γενομένην, sive, ut apud B. Hieronymum legas, *penè duplicem factam diem*: cui & sententiæ, ut Vatablo monitum, favet R. Kimchi. Quid igitur de illis putabimus, qui etiam triplicatam lucem volunt? Quærat aliquis, si sacrum illud Persicum in memoriam Triplicis Mithræ non sit ab illustri illa die: unde igitur nomen hoc sortitum credamus. Dixero, facilius esse, quid sit falsum, videre, quàm verum perspicere. Fortasse Τριπλάσιον dictum ob tria illa in Deo eximia, sapientiam, ratione intellectus; bonitatem, ratione voluntatis; & potentiam, in exequendis omnibus. Sic etiam dici potuisse ab triplici Solis effectu; calore, lumine, & distinctione temporis. Vel ab triplici dierum mensura: quia alii pares, ut æquinoctiales, seu verni, seu autumnales: alii breviores, ut præcipuè brumalis: alii longiores, uti tempore solstitii; prout veteres dixere, quod nunc, laxiùs solstitii vocem accipientes, διακριτικῶς b vocant *solstitium æstivum*.

a Apud Gruterum Inscrips. pag. 34, num. 5, & 6.
b Ibid. num. 2.
c Ibid. num. 5.
d Num. 3.
e Cap. de hebdomadibus Danielis.
f P. 154.
g Solum e Diis colunt Solem, eique equos sacrificant.
h Deum Solem duntaxat putant. huic verò sacrificant equos.
i Cap. 5.
a Esa. 39.
b Discernendi gratia.

Amanum quoque, & Anandratum, Persicos esse Deos, testis est Strabo in XI: ubi narrat, ut à Persis in Hircania templum sit conditum Deæ Anaïdos, καὶ τῶν συμβώμων θεῶν, Ἀμανοῦ καὶ Ἀναδάτου, Περσικῶν δαιμόνων, *eodem altari gaudentium Deorum Persicorum, Amani, & Anandrati.* Libro etiam XV narrat, ut in Cappadocia sit magna magorum multitudo, qui dicantur Πύραιθοι. Addit quoque, πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά, *& multa Deorum Persicorum templa.* Subjungit mox, ut in πυραιθείοις sit ara, in qua servant ignem perennem, eoque πύραιθοι quotidie ingressi, per horam quasi ante ignem carmen sive ἐπῳδὰς suas concinant, idque verbenas manu tenentes, tiaris velati utrimque sic dependentibus, ut vittæ maxillas & labia contegerent. Et ista ait ex lege fieri in delubris τῆς Ἀναΐτιδος, καὶ τοῦ Ὠμανοῦ a. Ubi non dubito, quin idem sit Ὠμανός, ac qui lib. XI erat Ἀμανός, sive, ut est in MSSis, Ὠμανός. Sed in quæstione est, quis naturæ Deus (nec enim Persæ antiqui Deos animales coluerunt) intelligi debeat. Doctissimorum ea virorum opinio est, Solem signari. De quo facilius assentirem, nisi, in utroque Strabonis loco, constaret, Anaïtidi deæ deum Omanum sive Amanum subjungi. Unde colligo, cùm Anaitis sit Venus seu Diana, Omanum propriè non signare Solem, qui Mithras Persis vocatus, & pro summo habitus numine fuit: sed duntaxat ejus symbolum, Ignem perennem: in quo Solem, tamquam divino symbolo, colebant. חם chom est *calor*: unde חמה chama, *Sol*, vel *Ignis*. A quo חמנים chamanim, quæ Græcis πυραιθεῖα. Hinc Levit. XXVI, 30, חמניכם Chamanicem; quod reddunt *simulachra vestra*: malim *pyræa*, sive *pyrathea vestra*: hoc est, septa, in quibus ad ignem perennem concinitis carmen vestrum. Scaligero visum, ex חמן, apposito א, etiam esse *Achaman*; indeque Persas dici *Achamenios*: cujus sententiæ ei fundus est locus iste Lutatii Placidi in lib. I Statianæ Thebaidos: *Nunc Achamenii dicuntur, ubi Apollinem Solem dicunt; cujus & sacrorum ritus invenisse dicuntur.* Quare, si Scaligerum audimus, Persæ vocentur *Achamenii*, quasi Solis cultores, quia repererint Solis cultum. Id parùm mihi fit verisimile. Potiùs habuero fidem Herodoto: qui auctor est libro I, & VII, veterum esse Persarum familiam Pasargadarum: in hac fuisse Achæmenidarum cognationem: ex ea reges Persicos originem ducere: sic dictam ab antiquo Achæmene: quod nomen multi habuerint nobiles Persæ: etiam pater Cambysis, avus Cyri maternus. Ipsum verò *Achamenis* nomen facilè mihi persuadeo esse ab *Achaman*, sive Sole, vel ejus cultu in symbolo. Principes enim viri in Oriente solent boni ominis ergo nomen habere ab eo, quod honore adficerent divino. Hujus rei hoc opere varia adducimus exempla. *Achamenes* igitur ab *Achama* idem valet, quod a Phœbo *Phœbadius*, ab Apolline *Apollonius*, & *Apollinaris*, à Sole etiam *Solinus*, teste Prisciano lib. II.

a Anaïtidis, & Omani.

Soli a Persis equum sacrificari solere, præter Herodotum, & Trogum, quorum verba superiùs vidimus, testis etiam Xenophon lib. VIII Κύρου παιδείας: imò & Ovidius I Fast.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Ubi & caussam sacrificii illius addit. Ac similiter ex Philostrati primo de vita Apollonii vidimus, quia Sol candidus sit, eo album solere equum sacrificari. Massagetas itidem equum mactâsse Soli, ait Herodotus in primo: Armenios item, Xenophon in IV Ἀναβάσεως.

Mithræ etiam sacra erat gemma apud Persas, quæ Plinio *Solis gemma* vocatur: nempe quia Solis instar candida sit, & radios de se fundat. Eademque est, quæ à *Mithra*, hoc est, Sole, *Mitrax*, sive potius *Mithrax* vocatur. Plinius lib. XXXVII, cap. VII: *Mithrax a Persis accepta est, & Rubri maris montibus; multicolor contra Solem varie refulgens.* Sic etiam vetus Parmensis: atque editiones aliæ, nisi quod spiritus prætereatur. Apud Solinum tamen *Mithridax* legitur. Nec videtur aliter scripsisse, quando, qui eum exscripsit, Isidorus similiter legit; ut indicant verba ista lib. XVI, cap. XII: *Mithridax Sole percussa coloribus micat variis. Gignitur in Perside.* Sic vetus etiam editio Ticinensis anni CIↃCCCLXXXIII; & MSSi nostri, uno excepto, sed non multùm abeunte: quippe in quo sit *Mitridax*. Utrum *Mitridax*, vel potius *Mithridax*, scripserit Solinus, minime sit ambigendum.

A Persis Manes, Manichæorum patriarcha, ut boni malique principium, sic etiam Solis, qui inter principium utrumque medius, cultum sine dubio, cùm Perses fuerit, accepit. Manichæos verò Solem coluisse, testis nobis B. Augustinus lib. adversus epistolam Manichæi, quæ dicitur Fundamentum, cap. I. Atque idem pene initio libri contra Fortunatum ait, cùm Manichæorum esset auditor (nam ex electis eorum nunquam fuit) observâsse, ut Solem versus facerent orationem. Et contra Faustum lib. XX, c. V: *Ad Solis gyrum vestra oratio circumvolvitur.* Et cap. VIII: *Vestra vanitati placuit, in Sole ponere virtutem Filii, & in luce sapientiam.* Sed qualis ille cultus Manichaicus fuerit, illum divinus, an symbolicus, haud facile dixerim. Interea in symbolicum magis inclino. Nec enim ex illis Augustini disputationibus cum Manichæis video aliquid, unde de altero statui certò possit.

CAP. X.

Ægyptios coluisse Solem sub nomine Osiridos: cumque Sole cultum Misraim, primum è regibus Ægyptiis: atque inde esse, quod Sol primus Ægyptiorum rex fuisse dicatur. Quam varie olim soleant Osiridem interpretari. Conciliantur inter se sententiæ eorum, qui Osiridem Pana vel Naturam, qui Iovem, sive Uranum, quique Titana, vel Phœbum, aut Solem dicerent. Quid Ægyptii notarint sceptro, oculoque ei imposito. Osiris idem est, ac Adonis, & Phrygius Attis: atque hoc etiam alternante in eorum sacris luctu, ac gaudio, comprobari. Etiam Sol Ægyptiis Orus: cujus Ἱερωμα *adducitur; uti & Origenis. Iupiter Heliopolis, tum Ægyptiâ, tum Assyriâ cultus, idem erat ac Sol Calumque. Vectatio ejus simulacri: uti & aliorum alibi Deorum. Quo continerentur, Tentæ dicta, item* Succoth *Hebræis, Græcis* ναοὶ καὶ σκηναί.

PRætereo cæteras Asiæ gentes; de plerisque tamen, ut Massagetis, Phrygibus, aliis, aliâ inferiùs occasione dicturus. Nunc agam de Ægyptiis; unde juxta, ac à Phœnicibus superstitio penè omnis in cæteras dimanavit gentes.

Ægyptiis Sol dicebatur *Osiris*; sed sic, ut Nilum etiam *Osiridos* nomine, imò & regem Misraim, complecterentur. Φυσικῶς enim Osiris est Sol & Nilus: ἱστορικῶς Misraim, Chami filius, regni Ægyptiaci conditor; de quo diximus libro superiori cap. XXVII. Atque hinc lucem capiunt illa Diodori Siculi verba libro I Bibliothecæ a; quæ & legere est apud Eusebium lib. III Præparat. Euangelicæ, cap. III: Πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῶν κατ' Αἴγυπτον ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ· *Solem primo imperasse Ægyptiis, cognominem astro, quod in calis.* Ubi per Solem intelligo, non aliquem, cui ab incunabulis fuerit Solis nomen: sed Misraim, Chami filium, qui uno eodemque cum Sole cultu colebatur. Nec tamen existimandum, Osiridis nomine solùm intelligi Solem: quandoquidem appellatio hæc omni convenit Naturæ: tum cælesti, in qua Ægyptii præcipuè Solem spectarunt: tum inferiori, ubi Nilum magis attenderunt. Atque inde est, quod variè adeò Osiridem interpretarentur Theologi gentium, sive potiùs Mythologi. Quomodo Plutarcho Osiris est Pluto, Liber, Sarapis, Apis, Oceanus, Sol, Sirius. Nec abit ab eo Philo Byblius in Sanchoniathonis translatione: cujus ista sunt verba apud Eusebium b: Τὸν δὲ Ὄσιριν, τινὲς μὲν Σάραπιν, τινὲς δὲ Διόνυσον, τινὲς δὲ Πλούτωνα, τινὲς δὲ Ἄμμωνα, τινὲς δὲ Δία, ἔνιοι δὲ Πᾶνα νομίζουσιν· *Osirin hic Sarapin, illi Liberum, nonnulli Plutona,* ali-

a Pag 8, edit. H Steph.

b Lib. I Præpar. Evang. cap. I.

aliquibus Ammonem, quibusdam Jovem, aliis verò Pana existimari. Hæc quomodo concilientur, ex eo cognoscitur, quod antea dicebamus; primùm Solem ἁπλῶς, postea Solem cum Cælo, denique Solem cum Cælo, & Natura inferiori, divinum esse honorem sortitum. Primò igitur & imprimis Sol honoris hoc obtinuit; unde & veteres Osirin interpretantur Titana, sive Phœbum, vel Solem. Statius primo Thebaidos:

> —— *Seu te roseum Titana vocari*
> *Gentis Achæmeniæ ritu, seu præstat Osirin*
> *Frugiferum.*

Ubi sic Lutatius Placidus: *Secundùm Ægyptios, qui Osirin Solem interpretantur: per quem proventum frugibus existimant posse contingere.* Atque hæc illo etiam firmantur, quòd Herodotus quoque tradit, eundem esse Osiridem Ægyptiis, qui Græcis Liber: quodque M. Antonius, ut est apud Dionem lib. v, se Ὄσιριν & Διόνυσον voluit nuncupari. Idem tam multa firmant, quæ communia habebent. Uterque Nysæ editus dicebatur. Utrique sacra hedera, & laurus. Osiridem cum serpente videas expressum semper in tabula Isiaca à Laurentio Pignorio exposita. At Bassarides etiam serpentibus se cingebant; ut superiori libro *a* ostensum. Utrique item comites chorus, ac Satyri. Accedit ad ista, quòd ut, præter alios, Diodorus in primo bibliothecæ tradit, Ὄσιρις id Ægyptiacè valeat, quod Græcè πολυόφθαλμος, *multoculus*: nempe quia non, uti nos, unum in locum; sed totus oculeus radios suos quaquaversum diffundat. Non disputo, quam verum hoc etymon sit; de quo magis placent, quæ adducebamus libro superiori cap. XXVII. Satis est, quod ista non alteri rectiùs conveniant, quàm Soli; unde poeta *b*:

> Ἠέλιος θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
> *Omnia qui late Sol adspicit, omniaque audit.*

Huc pertinet, quòd antiquitas Solem vocaret *Jovis oculum.* Nempe duo in Sole spectabant, quòd omnia videret, & summæ esse potentiæ: quorum utrumque Deo, ac regi, maximè convenit. Unde & providentiam, ac potentiam regalem, signabant sceptro, & oculo ei superimposito. Sceptrum potentiæ indicium, oculus providentiæ argumentum: ut videre est Macrobii Satur. lib. I, cap. XXI. Sic quoque Osiris idem, ac Adonis Alexandrinis fuit, teste Suida in Ἡραΐσκος; item Amathusiis, ut docet Stephanus; imò & Bybliis, qui dubitabant, Osiridi, an Adonidi sacra facerent; ut est apud Lucianum de Dea Syria. Superiùs etiam Ausonii *c* versus de Libero adduximus:

> *Ogygia me Bacchum vocat.*
> *Osirin Ægyptus putat.*
> *Arabica gens Adoneum.*

Imò nec alius ab Osiride, & Adonide, Attis Phrygius fuit: quod Martianus Capella refert in secundo de Nuptiis Philologiæ *d*: ubi eundem ait Solem, Serapin, Mithran, Ditem, Typhonem, Attinem, Ammonem, Adonem. De Osiride quidem, Adonide, & Attine, clarè elucet, ex sacris tum Isidis, & Osiridis; tum Veneris Atergatidis, & Adonei; tum Berecynthiæ, & Attinis. In omnibus enim istis prius Dea Deum luget, ac mox lætatur. Quod Macrobius clarè exponit lib. I Saturn. cap. XXI. Ac de matre Deûm, & Attine, ipsum adi. Quæ cùm enarrâsset, ista de aliis subdit: *Idem sub diversis nominibus religionis effectus est apud Ægyptios, cum Isis Osirin luget. nec in occulto est, neque aliud esse Osirin, quàm Solem, nec Isin aliud esse, quam terram, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum, & lætitiam, vicibus annuæ administrationis alternat.* Quamobrem sic censeo, eandem esse Phrygibus matrem Deûm, Ægyptiis Isidem, Assyriis & Phœnicibus Venerem; nempe terram, superius saltem hemisphærium: ac similiter eundem esse Phrygibus Attinem, Ægyptiis Osiridem, Assyriis & Phœnicibus Adonidem; puta Solem: quo signa permeante autumnalia, lux calorque decrescunt, usque dum ad brumam devenium; unde luctus: eodem per verna signa ad solstitium currente æstivum, cum luce crescit calor; unde gaudium.

Sed pleniùs ista exponam, ubi in Lunari cultu ad Isidem erit deventum.

Nunc ad Orum accedo: qui & ipse Ægyptiis idem ac Apollo sive Sol fuit: uti testes sunt Diodorus Siculus lib. I, & Macrobius I Saturn. cap. XXI. Apud Orapollinem legas cap. XVII, ita dictum ἀπὸ τοῦ τῶν ὡρῶν κρατεῖν, quia præsit horis, sive quatuor anni temporibus: unde Janus, qui idem ac Sol, sic apud Ovidium in Fastis:

> *Præsideo foribus cæli cum mitibus Horis.*

Sed contra censeo, Horis potiùs nomen esse ab Horo: quod propriè Sol; μετωνυμικῶς verò χρόνος, ut Erotianus exponit; sive ἐνιαυτός, ut Diodorus Siculus interpretatur lib. I, & Plutarchus lib. V Sympos. quæst. IV, item Hesychius. Sol vero Ὧρος ab Hebræo חרס, id est, *Sol*; unde & Latinum *coruscare*. Vel potiùs cum ΟΣ in Ὧρος solùm sit vocis productio, erit Ὧρος ab אור *lux*. Est enim lux mundi præcipua. Ac quemadmodum ab Ἥλιος, quo *Sol* denotatur, prænomen *Helius* venit; quod crebrum est in lapidibus antiquis: ita & Apollinare *Ors* nomen hominibus est attributum. Sanè *Orus* vetus quoque est nomen regis Ægyptii; imò apud Etymologum etiam Grammatici. Atque ut ἀπὸ τοῦ Διὸς proprium est nomen Διογένης, quasi *Jovigenam* dixeris: sic ἀπὸ τοῦ Ὧρος est Ὠριγένης, quasi *Origenam* appelles, hoc est, Ore, sive Oro genitum. Non quidem ignoro, aliud visum fuisse magno Erasmo, qui in vita Origenis id nomen *montigenam* interpretatur, item optimo doctissimoque Andreæ Schotto, suis in Origenem *a* observationibus: ubi similiter eum tradit, ita vocari, quasi ὀρειγενῆ *b*, hoc est, ἐν ὄρει γεννηθέντα: quomodo Asceticæ quidam Chrysostomo homil. XIII in epist. ad Ephesios οἱ ἐν τοῖς ὄρεσι *c* vocantur, & Laërtio Heraclitus Ephesius dicitur ἐν τοῖς ὄρεσι διαιτώμενος *d*. Sed præterquam quod prima in ὄρος sit correpta, in Ὠριγένης, porrecta: ista nihil magnopere ad Origenem, Alexandriæ natum & educatum, ubi Or sive Orus pro numine, & ab eo hominibus quoque nomen id fuit: ut quin inde sit *Origenis* appellatio, minimè sit dubitandum.

De Sole Heliopoli ab Ægyptiis culto nomen urbis satis arguit. Nam Ἡλιούπολις, *Solis oppidum*: ut & Melæ, ac Plinio vocatur. Ac similiter Hebræis *Beth-semes*, quod idem notat. Uti Arabibus, Gulielmo Tyrio teste, *Babalbeth*. Prius *domum* sive *templum* Solis; alterum *Domini domum* designat, quod & alibi exposuimus. Idem ostendit symbolicus in ea Urbe cultus bovis, nomine Mneuis. Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt.* Ubi pro *Neton* reponendum *Mneuin*: ut ex iis liquet, quæ de Mneui dicebamus lib. I, cap. XXVII. Eademque in voce Plutarchus corruptus lib. de Iside & Osiride: ubi Μευὴν est pro Μνεῦιν; ut monui ejusdem libri cap. undetrigesimo. Ex urbe hac in Assyriam translatum simulachrum Διὸς Ἡλιοπολίτου, regnante apud Ægyptios sive Senemure, sive Senepote, deferente illud Apia, legato Deleboris Assyriorum regis: ut Macrobius ibidem refert. Porrò, ut idem ait, *Hunc eundem Deum Solemque esse, cùm ex ipso sacrorum ritu, tum ex habitu dignoscitur. Simulachrum enim aureum specie imberbi instat, dextrâ elevatâ cum flagro, in aurigæ modum: lævâ tenet fulmen, & spicas: quæ cuncta Jovis Solisque consociatam potentiam monstrant.* Addit mox: *Vehitur simulachrum dei Heliopolitani ferculo: uti vehuntur in pompa ludorum Circensium deorum simulachra.* Ludis hic Macrobio memoratis Deorum imagines ferebantur sacris thensarum vehiculis: quem ritum graphicè describit Dionysius Halic. lib. VII. Multum etiam lucis dabit Ovid. lib. III Amor. eleg. II. Tangit quoque Fast. IV:

> *Circus erit pompa celeber, numeroque Deorum.*

Uti & M. Tullius de Arusp. Resp. Varro in IV de L. L. Suetonius in August. cap. XVI, Festus in *Thensa*, & tot alii. Non dubitandum verò, quin hunc morem, vel ab Asiaticis acceperint, vel Ægyptiis. De Asiaticis conjectura ex eo, quod apud Cappadoces, ut Strabo ait lib. XV, ξόανον

a Cap. 30. pag. 118. & seq.

b Odyss. λ, vers. 108, & Od. μ, vers. 323.

c Epigr. in mysobarbum.

d Carmine quod incipit: Ignoti vis celsa.

a Lib. I adversus Celsum.

b Montigenam.

c In Montibus degentes.

d Vivens in montibus.

ουν τῇ Ὠμάνου πομπεύει, *simulachrum Omani defertur in pompa.* Omanus autem Persicum numen erat; ut superiùs diximus. De Ægyptiis, ac Æthiopibus, suspicamur ex Eustathio in Iliad. Α *a*: Ἐν Διοσπόλει μέγιστον ἐστὶ Διὸς ἱερὸν ἀφ᾽ οὗ λαβόντες Αἰθίοπες Διὸς ξόανον, καὶ ἄλλων δαιμόνων σὺν αὐτῷ, κατά τινα καιρὸν πεπηγμένον περιάγουσι τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, καὶ πανηγυρίζουσι πολυτελῶς ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας, ὅτι τοσοῦτοι παρ᾽ αὐτοῖς θεοί. *Diospoli* (civitate Ægyptia) *grande est Jovis delubrum: unde id Æthiopes accipientes simulachrum Jovis, & aliorum pariter Deorum, statis ea temporibus per Libyam circumeunt, publicáque in celebritate magnificè duodecim diebus feriantur, quoniam totidem habeant Deos.* Ubi, si ex Romanis sacris de Ægyptiis liceat judicare, intelligit XII Deos Consentes, notissimis Ennii *b* versiculis comprehensos. Deque iisdem Ægyptiis, ac pariter Carthaginensibus, sic Servius in illud VI Æn.

> *Erranteisque Deos, agitataque mœnia Trojæ:*

Signa ξόανα dicit, id est simulachra brevia, quæ portabantur in lecticis: & ab ipsis mota infundebant vaticinationem: quod fuit apud Ægyptios, & Carthaginenses. Sanè & apud Antium promovebant simulachra Fortunarum ad danda responsa: ut Macrobius tradit, loco ante memorato *c*. Atque ex hisce gentium ritibus lucem capit illud prophetæ Amos V, 26, & exinde in oratione protomartyris Stephani apud Evangelistam Lucam Act. VII, 43: Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ· *& portastis, sive bajulastis tabernaculum Molochi.* Unde liquet, LXX, quos B. Lucas sequitur, legisse סכות succot, vel סכת succat. Hoc LXX vertêre σκηνὴν, *tabernaculum*: ac similiter Symmachus: Aquila autem, eâdem mente, συσκιασμὸν, *umbraculum*. De quorum utroque testis nobis B. Hieronymus. Eò autem *tentorium*, vel *umbraculum*, dicebatur, quia simulacra Deorum continerentur vel tabulis, quæ propriè *tabernacula*; vel pellibus aut linteis tensis, quæ propriè *tentoria*; unde & *tensarum* nomen, non ἀπὸ τοῦ θεῖν, quod ἔτυμον legas apud Asconium in III Verr. nec à Papia solùm comprobatur; sed Cæsare etiam Scaligero lib. I de R. Poët. XXXII. Ac hujusmodi quidem tensæ, vel à bubus, aut equis, vel asinis, trahebantur; unde in glossis vett. *tensa* non solùm exponitur θρόνος, sed etiam ἅρμα θεῶν: vel ab hominibus gestabatur; quod indicat locus ex Amos, & Actis, antea adlatus. Portatiles hujusmodi lecticas cum velis tentis habuisse delubri figuram, argumento etiam est, quòd Philo Byblius, Phœniciam describens Theologiam *d*, dicat, Dei illius eximii, qui Phœnicibus, Ἀγρὸς, Ἀγρότης, & Ἀγρότης, vocabatur, ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορούμενον ἐν Φοινίκῃ· *simulachrum esse magnæ venerationis, & ædem à jugalibus* (seu bubus, seu equis) *solitam deferri in Phœnicia.* Nempe forma erat, qualis lecticæ ejus, quam vulgo *papilionem e* dicimus; a figura tentorii è pellibus aut velis tensi: quod & ipsum Plinio, Tertulliano, Vegetio, *papilio* vocatur, a forma insecti prælargas alas suas expandentis. Gloss. vett. *Papilio*, σκήνωμα.

a Pag. 108. edit. Rom.

b Apud Appuleium de Deo Socratis, & Martianum Capellam de nuptiis Philologiæ lib. I.

c Lib. I Sat. c. 23.

d Apud Eusebium in primo Præparat. Evangel. cap. 10.

e Gall. le papillon.

CAP. XI.

Assabinus *Æthiopum idem, ac Sol: & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri.* *Ammon*, *unde* Ammoniæ *nomen, cujus & situs signatur, aliter* Jupiter, *vel* Deus Libycus, *dicebatur. Unde Ammoni hoc nomen datum: unde item Sol* chama *dictus sit Hebræis: & unde uni è Noe filiis nomen impositum Chami.* Hama *quod numen veterum videatur Saxonum. Ægyptus non solùm à Chamo* Chemia, *sed etiam ab Ammone nominata* Ammonia: *quæ appellatio ad universam etiam Libyam extensa. Ammoni cur Sol occideus crederetur. Templum etiam habuit in Meroe; etsi minus frequentatum. Græcorum refellitur opinio de Ammonis etymo: uti & illa de cornibus Dei arietinis, cujus symboli vera ratio adfertur. Quid per oraculum arietinum olim intellexerint, & quæ nominis ejusce causa.* Ammonis cornu *gemma eadem, quæ &* Garamantis, *vel* Carchedonius. *Pœnorum Saturnus idem, ac Molochus: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos immolatos.* Amilcam *Deum quidem Carthaginensium fuisse: sed falli, qui Saturnum, vel Apollinem crediderint, cum fuerit dux Carthaginensis, virtutis ergo in Deos relatus. Unde* Amilcas, Imilco, & Imilce, *nomen acceperint.*

Æthiopibus quoque Sol cultus, nomine *Assabinus*: quem, quia summus illis foret Deus, *Jovem Æthiopicam* dixere Romani, ac Græci; nec incommode, quia Orienti, & vicinis Africæ populis, Jupiter non Cælus sive Uranus duntaxat erat, sed Sol cum Cælo. Huic cinnamomum sive cinnamum sacrum. Quod quo ritu legerint, ac deportarint, docet nos Theophrastus his verbis: Διελόντας τρία μέρη, διακληροῦνται πρὸς τὸν ἥλιον· καὶ ὃ ἂν λάχῃ ὁ ἥλιος, καταλείπειν· ἀπιόντας δ᾽ εὐθὺς, ὁρᾶν φασι καιόμενον ταύτην. *Toto in ternas partes diviso, ad Solem sortiuntur. Quod Soli forte cesserit, id solum relinquere: atque abeuntes cernere, confestim illud sponte comburi.* Ita ille Historiæ Plantarum lib. IX, cap. V. Sed addit, ἔστι δὲ τοῦτο ἴσως μῦθος. *Sed hæc plane fabula est.* Putarim ergo potiùs, Sacerdotes dolo illusisse simplicioribus. Eàdem de re sic Plinius lib. XII, cap. XIX: *Metitur, non nisi permiserit Deus. Jovem hunc intelligunt aliqui. Assabinum illi vocant XLIV boum, caprarumque, & arietum extis, impetratur venia cædendi. Non tamen aut ante ortum Solis, aut post occasum, licet. Sarmenta hastâ dividit sacerdos, Deoque partem ponit: reliquum mercator in massas condit. Est & alia fama, cum Sole dividi, ternasque partes fieri; dein sorte cremia discerni; quodque Soli cesserit, relinqui, ac sponte conflagrare.* Item Solinus cap. XXXI: *Æthiopes legunt cinnamum. Verum legitur per sacerdotes, hostiis prius cæsis: quæ cum litaverunt, observatur, ut messis nec ortum Solis anticipet, nec egrediatur occasum. Quisquis principatum tenet, sacerdotum acervos hastâ dividit, quæ sacrata est in hoc ministerium: atque ita portio manipulorum Soli dicatur: quæ si justè divisa est, sponte incenditur.*

Ab Æthiopum gente venio ad Cyrenaicam: quâ appellatione, præter Pentapolin; etiam Marmaricam complector. Veterum enim plerique Cyrenaicam dixere, quicquid à Syrte magnâ foret usque ad Catabathmon Ægypti. In Cyrenaicæ parte ea, quæ *Marmarica*, vel etiam *Mareotis Libya* vocatur, est ἱερὰ τοῦ Θεοῦ χώρα, *sacra Dei regio*: ut vocat Diodorus Siculus lib. XVII. Est ea, quæ *Ammonia* dicitur, quam, præter Æthiopes, accolunt Nasamones, gens Syrtica, & Troglodytæ; teste eodem Diodoro, ac Curtio in IV. Item Garamantes; unde Lucanus in IX:

> *Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum*
> *Inculti Garamantes habent.*

Et Claudianus in primo de laudibus Stiliconis:

> *Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon*
> *Responsis alacrem potuit Nasamona morari.*

Ammonia verò dicitur, quia incipit ab templo Ammonis. Et quoniam hæc in Libya est, eò & *Ammon Libycus* vocatur à Nonno in XL Dionysiacôn:

> Βῆλος ἐπ᾽ Εὐφρήταο, Λίβυς κικλημένος Ἄμμων,
> Ἆπις ἔφυς Νειλῷος, Ἄραψ Κρόνος, Ἀσσύριος Ζεύς.
> *Belus Euphratæus, Libycus vocatus Ammon,*
> *Apis es Nilacus, Arabs Saturnus, Assyrius Jupiter.*

Etiam *Libycum Jovem*, vel *Deum* dixere. Propertius lib. IV, el. I:

> *Hoc neque arenosum Libyci Jovis explicat antrum.*

Dionysius in περιηγήσει:

> Καὶ τέμενος Λιβυκοῖο θεοῦ ψαμάθῳ ἐνὶ πολλῇ.
> *Delubrumque Dei Libyci multam inter arenam.*

De Ammone hoc diximus lib. superiori cap. XXXII: sed illic consideravimus, quatenus est Cham, filius Noë: hic spectamus, quatenus est Sol; in quo, & cum quo, Cham, cultu mixto, colebatur. Sive verò Ammonem consideres,

res, ut Chamum, Noë filium; sive ut Solem cum cælo; optimè ei conveniret *Ammonis* nomen. Nam ab *Am* sive *Ham*, sic Deus hic dici potuit, quia ἱστορικῶς ipsissimus Cham foret: & φυσικῶς sic potuit vocari a Sole, qui Hebræis חַמָּה, chama; unde & suspicor *Hama*, veterum Saxonum numen, de quo Fabricius in Saxonia sua *a*, ipsum Solem fuisse. Quemadmodum, & inde חמנים, Chamanim, & Deus *Amanus* sive *Omanus*; ut superiùs *b* diximus. Est verò חמה chama à חום chom *calor*; quia Sol fons sit caloris. Nec dubitandum, quin & filius ille Noë ab eadem voce Hebræâ *Cham* nomen acceperit. Quare *Cham* propriè *calidum* notet: sive sic à parentibus sit vocatus, quod jam in puero ignea quædam mens, & mirus animi fervor, reluceret: sive ita dictus à colore fusco: quando vox Hebræa non *calidum* modò, sed μεταληπτικῶς etiam *nigrum* signat, quia solari æstu fusci, vel nigri etiam, homines fiant: sive etiam prophetico spiritu nomen hoc illi datum sit, quia progenies ejus inhabitatura esset regiones meridionales, quibus Sol magis urit, & nigrorem hominibus adfert. Chami enim posteris tum Ægyptus obtigit; tum ab oriente Arabia, ab occidente exterior Libya, à meridie Æthiopia. Ac superiùs *c* quoque ostendimus, Ægyptum à Chamo hoc *terram Cham*, & *Chamiam*, sive *Chemiam*, appellatam. Quò pertinet etiam illud B. Hieronymi Tradit. Hebraicis in Genesin: *Ægyptus usque hodie Ægyptiorum linguâ Ham dicitur.* Imò Libya tota ab eodem etiam nuncupata *Ammonia*. Stephanus Byzantius: Ἀμμωνία ἡ μεσόγειος Λιβύης. καὶ αὐτὴ ἡ πᾶσα ἡ Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Ἄμμωνος. *Ammonia, regio in medio Libyæ: ac universa etiam Libya sic vocabatur ab Ammone.* Atque idem ut Λιβύη ait, hanc variis vocari nominibus, inque iis ab eo etiam reponitur Ἀμμωνίς. Un & Ἐσχατία, καὶ Ἑσπερία: quas duas appellationes ex eo esse censeo, quòd regio illa, ubi templum Jovis Ammonis, esset Chemiæ, sive imperii quod cessit Chami posteris, pars ἐσχάτη, *extima*, maximeque ἑσπερία, *occidentalis*. Unde & factum id censeo, ut *Moloch* quidem, & *Belus*, qui in Oriente culti, ad Orientem Solem referrentur; *Ammon* verò, qui ad Occidentem, potiùs Sol occidens crederetur. Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Hammonem Deum Solem occidentem Libyes existimant.* Præter hoc & alterum Ammonis templum fuit, idque in Meroë, Nili insula. Plinius lib. VI, cap. XXIV: *Delubrum Hammonis & ibi religiosum.* Sanè & hoc religiosum, etsi minus illo Libyæ. Ideo ait, *& ibi*; non autem, *est ibi*: ut bene Rhenano observatum. Verùm delubrum illud Latinis Græcisque sic celebratum, non Meroës, sed illud Ammoniæ sive Marmaricæ fuit.

a Pag. 61.

b Cap 9. hujusce libri.

c Lib. 1, cap. 27.

Græculi eò, quòd delubrum Ammonis in arenosis Libyæ locis foret, & simulachrum numinis fingeretur cum cornibus arietinis, occasionem arripuere varias texendi fabellas: præcipuè illam de ariete, qui Libero patri, cum exercitu in arenosis Ammoniæ locis magnâ aquæ penuriâ laboranti, fontem monstrârit, ubi postea conditum Ammonis fanum fuit: ac ab arena quidem, quæ Græcis ἄμμος, *Ammonem* dictum volunt; in honorem autem arietis, eum arietinis cornibus figurari. Vide hæc fusiùs ex Hermippo referentem Hyginum in Poëtico Astronomico, ubi de Arietis signo agit: item Servium in illud IV Æn. *Hic Ammone satus:* quo loco & alias aliorum opiniones adducit. Sed planè ridiculum est, velle *Ammonis* nomen petere a Græcis: cùm Ægyptii ipsi Ἀμοῦν appellent, teste etiam Herodoto. Cornua verò arietina, cum quibus etiam in veteri [illegible] conspicitur, partim significant potentiam Cham[illegible] & regni ejus [illegible] quod posteri obtinuere: partim etiam ingentem denotant vim Solis. Quò & Macrobius *d* retu[lit]: *Ideo* [illegible] *Ammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes* [existi]*mant, arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut radiis Sol.*

d Lib. 1 Sat. cap. 21.

Q[illegible] tem verissimam esse censeam rationem sym[boli], quam adduxi: nec indigna tamen relatu videtur illa, quam apud Servium reperio in IV Æn. *Jovis*, inquit, *Ammone templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitutum: quod ideo fingitur, quia satis ejus sunt involuta responsa.* Numinum, ex opinione gentium, certa quidem erant oracula Ammonis: sed verbis tortis, flexisque, instar arietinorum Dei cornuum: de quibus sic Lucanus in IX Pharsaliæ:

—— Sed tortis cornibus Ammon.

Et Silius in IX Punicorum:

Ac patrios flexus per tempora cornibus Ammon.

Quod igitur de oraculo Delphico ait Pacuvius *a*:

Flexa, non falsa, autumare dictio Delphis solet:

idem de Ammonio credebatur. At Delphicus Apollo dictus Λοξίας, à λοξὸς, hoc est, *obliquus*, partim quia Sol obliquo per XII signa cursu feratur: unde Maro I Georg.

Obliquus quà se signorum verteret ordo:

partim quia responsa ejidem Apollinis obliquis fere, & flexiloquis dictis constarent: unde Seneca in Oedipo:

Ambage nexâ Delphico mos est Deo
Arcana tegere.

a Apud Nonium in Autumare.

Oracula igitur Ammonis itidem erant certissima: sed quia de certis illis homines, ob ambiguitatem dictionis, forent incerti; eò *oracula arietina* dixere dicta ista, ubi liqueret universè, quid opus foret; particulatim non item, quia animus fluctuaret, utrùm eligi oporteret. Exemplo fuerit locus ille ab Agellio *b* adductus ex Plautinâ Fretô comœdia:

—— —— —— Hoc illud est,
Quod Arietini responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero; si faxo, vapulabo.

b Lib. 3, cap 3.

Quippe sermo est certissimus hominis incerti quid agat, dum hinc perire non vult, parteque ex altera plagas extimescit.

Uti verò à *Belo*, & *Adodo* numinibus, nomen variis datum gemmis; quemadmodum antea vidimus: ita etiam factum in *Ammone*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Ammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur divina somnia repræsentare.* Est verò, quam *gemmam Garamantidem* vocat Silius lib. XV: uti & *lapidem Garamanticum* Plinius cap. VII ejusdem libri: quo loco & *Carchedonium* ait nominari *propter opulentiam Carthaginis magnæ. Garamantidem* autem vocarunt, quia Garamantes templo sunt Ammonis vicini; ut ex Lucano antea, ac Silio, vidimus.

De Solis apud Æthiopes cultu fidem fecerit Solis mensa, quæ apud eos esse ferebatur. Ea cujusmodi fuerit, ex Herodoti Thalia cognitum arbitror. Sed & apud Philostratum legas in VI de vita Apollonii cap. III, ut Æthiopes sacra faciant Soli, & Memnoni Eoo; cujus statua loquatur, simul ac radius Solaris os ejus pertigerit. Hoc quo pacto fieri possit, liquet ex iis, quæ de Serapidis dicebamus simulacro libri superioris cap. trigesimoprimo.

Nunc de Carthaginensibus, ac Pœnorum aliis, videamus. Hos Solem coluisse, diximus antea *c* ex Servio in I Æn. Cultumque eum accepere à Phœnicibus, quorum erant coloni. Itaque ut Phœnices, ac Syri, Molocho; ita & Pœni Saturno, qui idem ac *Moloch*, Sol nempe cum cælo & inferiori natura, victimas mactabant humanas. Ennius in Annal. *d*

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

c Libri hujus c. 4.

d Apud Nonium in Puellus.

Etiam Pescenius Festus in [li]bris historiarum per Saturam, Lactantio *e* teste, retulit, *Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum victi essent ab Agathocle, Rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse: itaque, ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse.* Similiter de Carthaginensibus Plato in Minoe, Diodorus Siculus lib. XX, Trogus lib. XVIII, Plutarchus de vindictæ divinæ tarditate, Porphyrius περὶ ἀποχῆς lib. II: atque e nostris, Tertullianus Apolog. cap. IX, & adversus Gnosticos cap. VII, Minucius in Octavio, Eusebius de Præpar. Euang. lib. IV, [ca]p. XVI, Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. XIX, Cy[ri]llus adversus Julianum lib. IV. Ex sanè pene ubique terrarum cultum ejusce-

e Lib. 1, cap. 21.

ejuscemodi viguisse, ostendimus libro superiori, cap. xxxv. Consuetudinem eam, ut in Gallis, ita in Africa etiam, sustulit Tiberius. Tertullianus in Apolog. cap. ix: *Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam, usque ad proconsulem Tiberii.* Ubi vulgo *proconsulatum.* Quomodo si scripsisset Tertullianus, fugeret eum ratio, cùm Tiberius nunquam fuerit Africæ proconsul; imò nec in Africa pedem posuisse videatur. Quod ignorare non potuit pereruditus ille Afer. Quare planè *proconsulem* reposui, certissimam secutus Scaligeri emendationem in epist. ad Casaubonum: ubi eam pluribus confirmat.

Doctissimorum etiam virorum sententia est, per Amilcam, (quem à Carthaginensibus cultum fuisse, testis est Athenagoras in Legatione sua pro Christianis) ipsum Solem intelligi oportere. Movet eos, quòd Saturnus Afrorum idem sit ac Sol; & ejusce cultum acceperint ab Oriente, ubi is dictus *Moloch*, vel *Milcom*: at Punicum *Amilcas* sit à Pœno sive Syro *Moloch*, vel *Milcom*: ut significatione hæc conveniant. Equidem *Amilcas* à *Milcom* esse, non diffiteor: à quo itidem *Imilco*, vocabulum ducis Punici apud Orosium lib. iv, cap. vi; & *Imilce*, heroinæ Punicæ nomen apud Silium iii. Verùm ut *Imilco* ducis sive regis nomen fuit, ita & *Amilcas*. Solent enim Pœni, Orientalium more, nomina à Diis suis imponere. Ita à *Bal*, qui est *Belus*, sunt *Annibal*, & *Asdrubal*. Amilcas igitur sive Amilcar non naturale fuit numen, sed animale duntaxat. Quod satis est apertum ex Herodoto in Polymnia: ubi refert, ut Amilcas eo tempore dux fuerit Carthaginensium, quo Gelo imperabat Syracusis: quâ item occasione ac caussâ, post cladem à Geloue acceptam, in Deos meruerit referri. Verba ipsa Herodoti adduximus libro superiori cap. xxxii.

Cap. XII.

Varia Græcorum, & Romanorum numina ad Solem referri. Apollinis etymon, ac Phœbi. Veterum judicio, Apollinem esse Solem: neque id Datim Persam ignorasse. Cur Jovis, & Latonæ filius dicatur, & quæ sit Latona, atque unde ei nomen. Cur Apollinem in Delo fingant natum. Sacra Apollinis in Delo quinto anno celebrata. Quamobrem Apollo fingatur intonsus: & cur cirros ei soleant offerre, simulac barba succresceret; Dianæ item zonam, quando nuberent. Cur Apollo credatur medicinæ auctor, & Æsculapii parens. Cur Æsculapius à Jove crederetur fulmine percussus: cur Cyclopes dicantur ab Apolline occisi: cur Apollo relegatus in terras, & Thessali regis pecus pavisse, fingatur: cur divinationis præses existimatus: cur Λοξίας dictus. De Branchidarum, & Euangelidarum oraculo. Cur Apollo à Pane putetur divinationem didicisse. Cur præfectus poesi, & musicæ; item artis jaculandi. Cur dictus ἑκάεργος. Cujusmodi sacra Apollinis Ismenii, & Galaxii. Cur Apollini sacrata laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus; item lupus. Atque ut animal hoc, & alia, ἀπὸ τῆς λύκης nomen acceperint.

NUnc videamus, quàm verè de Græcis etiam, & Romanis, dicat Macrobius lib. i Sat. cap. xvii, *diversas virtutes Solis nomina Diis dedisse*: &, ut postea loquitur, *appellationes Deorum ad Solem certâ & arcanâ ratione referri.* Quod ibidem longa disputatione ostendit. Aliqua excerpam; sed sic ut plura adjungam, majorique singula peuè luce circumvestiam. Primùm loquar de Apolline, sive Phœbo. Quanquam Apollo videri possit non tam sol esse, quam spiritus malus, sive principium omnis mali, quod invocabatur, ne noceret: ut pluribus exposui lib. i, cap. v. Hoc pacto Ἀπόλλων fuerit participium ab ὄλλω, sive ἀπόλλω, idemque ac ἀπολλύων, *perdens.* Vel si Solem significabat, non aliter ei conveniret, quàm quatenus pestilentiam immittit: ut videre est Il. A. Id locis imprimis facit, quæ violento Sole torrentur: ut apud Atlantes, Africæ populum: ubi teste Mela lib. i, cap. viii, *Solem exsecrantur, & dum oritur, & dum occidit, ut ipsis agrisque pestiferum.* Aliud etiam etymon adferam cap. xvii. Si malis, vocem ab Oriente esse, videri possit deductum ab אפל ophel, hoc est, *altus, excelsus.* Nisi malis ab אפליון, apilion, *tentorium, umbraculum*: in quo numen gestabatur honoris ergo. Σκηνὴν [a] vocat B. Lucas [b], ut superiùs [c] vidimus. At Φοῖβος à purissimo splendore sic vocatus. Nam naturâ suâ adjectivum est. Hesychius: Φοῖβος, καθαρὸς, λαμπρὸς, ἁγνὸς, ἀμίαντος. Quod Varinus in Lexico firmat illo Tragici:

—— Ἡλίου Φοίβη φλόγα.

—— *Flamma Solis splendida.*

Apollinem verò Solem esse, Plato etiam docet in Cratylo: ubi & ipse de nomine disserit. Cicero similiter lib. iii de Nat. Deorum, *Solem Deum esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam nuncupant.* Item Julianus hymno in Apoll. Καὶ ἀπόλλων, χαὶ ἥλιος, αὐτὸς· τῶ κοινὸν ὄνομα πᾶσι ἐγνώρισμον. *Apollo ipse Sol; quod nomen est apud omnes commune & notum.* Sed quid multis opus testibus in re non Græcis modò, ac Romanis, notissima; sed illis etiam, quos barbaros dixere? Ita, nec Datim Persam illud ignorasse, argumento est, quòd cùm tot delubra Græcorum combureret, parci tamen iis voluit in Delo, ubi Apollo ac Diana imprimis colerentur. Utcunque enim Persæ non crederent, istic natos esse, ut Græci jactabant: (nullos enim, qui homines fuissent, in Deorum numerum recipiebant) Solem tamen, quem *Mithram* dixere, maximis coluere honoribus: eoque metuebat Datis, ne illata Apollini Delio injuria in Persici Mithræ contumeliam redundaret.

Quare potiùs ostendam, quàm ex eo, quòd Apollo idem fuerit ac Sol, facilè sit rationem reddere eorum, quæ veteres tradidere de Apollinis natalibus, formâ, inventis, sacris, & plantis, vel animantibus ei dicatis.

Hesiodus in Theogonia, uti & in Metamorphosi Ovidius, Apollinem, & Dianam, natos ajunt è Jove, & Latona. Ubi Jupiter est opifex mundi: Latona est materies universi, quæ Λητώ, sive *Latona*, ἀπὸ τοῦ λήθειν [d], juxta Platonem, dicta est, vel quoniam antequam lux foret, omnia in tenebris delituerint: vel quia, ut Platonici volunt, rudis illa indigestaque moles innumera latuit secula, usque dum mundi ille architectus, omnibus in orbem redactis, singulis suum tribuit decus. In Delo etiam à Tullio natus traditur Apollo, quia Sol τῷ φωτὶ πάντα ποιεῖ δῆλα καὶ φανερά, *luce sua omnia facit manifesta ac conspicua.* Eademque de caussâ Diana etiam *Delia* dicta est. Sed Delii studiosè appellationem eam pro se interpretabantur. Unde tanto in honore sacra *Delia*, quinto quoque anno in Delo celebrari solita: ut est apud Thucydidem libro iii, & Pollucem lib. viii, cap. ix, sect. xxvi.

Formâ Apollo fingitur juvenili; quippe ἀεὶ καλὸς, καὶ ἀεὶ νέος, *semper pulcher, semper juvenis*: ut de eo canit Callimachus [e]. Fabula ex eo, quia Sol nullo vel tempore, vel labore, senescit. Χρυσοκόμης *auricomus* vocatur, ob radios aureos, quemadmodum &, ob aureum Solis colorem, arcus, pharetra, cæteraque ei aurea tribuuntur. Idem Homero ἀκερσεκόμης, sicut *intonsus* Horatio [f] dicitur, *comis*, scriptori Ithyphallico. Eò autem spectarunt, quòd Solis radii sint pro comis; semperque iis cingatur; haut aliter ac capillis ephebi, qui citrati, & intonsi. At simulac genas ac mentum lanugo vestire cœpisset, moris erat resecare capillos, Phœboque eos offerre. Quod Athenis observatum; ut constat ex Plutarchi Theseo. Idémque Romæ ac in Italia obtinuit: unde Varro Cato, sive de liberis educandis [g]: *Itaque Ambraciæ primum capillum puerilem demtum, item cirros, ad Apollinem ponere solent.* Meminéque ejus ritus etiam Statius iii Silv. Martialis lib. i, epigr. xxxii, atque alii. Eo autem resectos Apollini κουρητήριον dicabant, quòd similes huic numini esse desiissent: ut nubentes zonam sacrabant Dianæ, quia desinerent esse similes Dianæ semper-virginis.

[a] Tabernaculum.
[b] Act. 7, 43.
[c] Cap. 10.
[d] A latendo.
[e] Hymno in Apollinem.
[f] Lib. 1, od. 21.
[g] Apud Nonium in Cirri.

Inter

Inter reperta Apollinis est Medicina. Ovid. 1 Met.

Inventum medicina meum est, opiferque per orbem
Dicor, & herbarum subjecta potentia nobis.

Nonnunquam quia a Sole est plantarum generatio; quæ & melius apricis succrescunt locis, quam umbrosis, & humidis. Etiam pro sole soloque variant herbarum vires.

Quoniam autem Apollo medicinæ præses; eo & parens dictus Æsculapii, viri in arte hac principis; qui multos sanitati restituit, conclamatæ antea valetudinis creditos. Sed quia & ille tandem, fatali omnium lege, leti calcavit viam, occasio præbita est omnibus eum desiderantibus calumniandi Jovem, quasi metu illum invidiâ sustulisset. Ergo finxere, eum ab Deo irato, fulmine percussum. Alteram etiam admiscuere fabulam. Apollinem ajebant succensuisse Jovi ob filium interemtum, ac propterea sagittis ejus confectos Cyclopas, qui Jovi fulmina fabricarent. Hoc ad rerum pertinet naturam. Sol enim fulmine absumsit halitus terræ, qui cæteroquin pestilentiæ sæpe caussa forent. Quod inter bona fulminis esse, sciunt naturali scientiâ vel leviter tincti. Tum Jovem ajunt ita excanduisse, ut Apollinem cælo relegaret in terras: ubi is, inopiâ adactus, confugerit ad Thessaliæ regem Admetum, ejusque pecus paverit. Hoc ex historia petitum. Rex Arcas, cujus nomen honoris caussa siluere maluit antiquitas, ob durius imperium regno suo exactus, confugerat ad Admetum Thessalum. Is, more regio, regis miseritus, (& fortasse etiam sanguine vel aliter conjunctus erat) præfecit eum populo, ad amnem Amphrysium habitanti. Ergo pastor fuisse dictus, uti reges ποιμένας λαῶν a Homerus appellat. Maluere autem sub Apollinis nomine, quam alio, occultare verum regis nomen, quia Apollo ποιμνιῶν pastorum princeps: unde & Νόμιος b dictus. Sol enim est, qui omnia animata alit, ac nutrit.

a Pastores populorum.
b Pastoralis.

Præterea Apollini tribuitur inventum divinationis: quod eo fit, quia sol gentibus supremus Deus, cui soli convenit futurorum prædictio: unde & ea *divinatio* vocatur. Sol quoque oculus est Jovis, ut videat omnia, etiam obscura. Sol omnia illustrat, ut non alter Deorum justius crederetur, caligine mentibus pulsa humanis, præstare, ut videant magnè occulta. Sol λοξίας, quia obliquo fertur circulo Zodiaci. Apollo & hoc nomine, & aliter etiam, λοξίας, quia oracula illius obliqua forent ac flexiloqua. Hoc liquet ex Apollinis Delphici responsis: cujus oraculum in Græcia facile erat vetustissimum: ut quod ea habuerit jam à Cadmi Phœnicis appulsu. Nec putandum, aliter fuisse comparatum cum aliis Apollinis oraculis. Uti illo apud Milesios, omnium celeberrimo post Delphicum habito, quod Straboni & Pausaniæ tum *Branchidarum* dictum, idque a primo ejus præside Brancho, Smicri, sive, ut apud Lactantium, Statii c interpretem, legas, Simeri filio: tum etiam *Euangelidarum*, idque ab Euangelo, qui Brancho successerat. Vide, quæ Photius in Μυριοβίβλῳ d refert ex Cononis ad Archelaum Philopatorem narrationibus sect. XXXIII, & LXIV.

c 8 Theb. v. 198.
d Cod. 186.

Dicitur Apollo hanc vaticinandi scientiam à Pane edoctus: ut est apud Apollodorum in primo bibliothecæ. Nempe per Pana intelligitur vel universitas naturæ, vel opifex universi.

Quia verò Apollo divinationis præses, eò & habitus est pater divinantium. Uti Thestoris illius, quo natus fuit Calchas Homericus.

Adhæc Poesin & Musicen invenisse existimatus: unde ipse apud Nasonem 1 Metam.

—— *Per me concordant carmina nervis.*

Eò autem spectarunt, quòd Sol, juxta Orphei e, ac Pythagoræ f etiam doctrinam, motus moderando sidereos credatur suavissimum edere concentum: unde Dorylaus g mundum vocabat *organum Dei*; puta *Solis*: Varro h item *Divinam lyram*. Vel respexere, quòd Sol caussa sit temperamenti, proque eo ingenium variet: cujus præcipua vis antiquissimis temporibus in Musicis reluxit. Nam sapientiam omnem carmine complectebantur; ut iidem essent Philosophi, Poetæ, & Musici. Itaque & Apollo creditus Musis præesse: unde cognomen Μουσηγέτης. Idemque pater habitus eorum, qui excellerent arte Musicâ: uti Lini, à quo eruditi Thamyras, Orpheus, Hercules.

e In Orphicis hymno in Apoll.
f Aristot. lib. 2 de cœl. cap. 9.
g Apud Censorin. cap. 13.
h [illegible]

Denique & arcum, ac sagittas, dictus reperisse. Unde Callimachus hymno in Apollinem:

Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπιτέτραπται, καὶ ἀοιδή.
Sunt tela atque arcus, sunt Phœbo carmina curæ.

Quod inde est, quia ἑκάεργος a ille, ut vocant poetæ, cælitus radios suos, velut spicula, jaculetur in terras.

a Procul operans.

Sed nihil æquè Apollinem esse Solem comprobet, quàm sacra Apollinaria. Verùm ea pro locis ita variabant, ut illis velle insistere longioris fuerit moræ, quàm instituti hujus ratio ferat. Quare solùm dicam de sacris Apollinis Ismenii, & Galaxii: quorum ritum describit Proclus in Chrestomathia b: Ξύλον ἐλαίας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἄνθεσι· καὶ ἐπ' ἄκρου μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαῖρα· ἐκ δὲ ταύτης, μικροτέρας ἐξαρτῶσι. κατὰ δὲ μέσον τὸ ξύλον, περιθέντες ἐλάσσονας τῆς ἐπ' ἄκρου σφαίρας, καθάπτουσι πορφυρᾶ στέμματα· τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέλλουσι κροκωτῷ. βούλεται δ' αὐτοῖς ἡ μὲν ἀνωτάτω σφαῖρα τὸν ἥλιον, ᾧ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν· ἡ δὲ ὑποκειμένη, τὴν σελήνην· τὰ δὲ προσηρτημένα τῶν σφαιρίων, ἄστρα τε καὶ ἀστέρας· τὰ δέ γε στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ γὰρ τξε ποιοῦσιν αὐτά. *Lignum lauro coronant, variisque floribus exornant: cujus in apice ænea sphæra imposita: ex hac minores dependent. Medio verò ligno purpureæ coronæ adaptantur, minores quàm quæ summo fastigio imposita. Imam verò ligni partem circumvestiunt crocotula. Significat autem ipsis suprema quidem sphæra Solem, quo Apollinem designant: huic verò subjecta, Lunam significat. Globuli verò appensi stellæ & astra sunt. Coronæ annuum cursum significant. Trecentas enim, & sexaginta quinque conficiunt.*

b Apud Photium.

Jam videndum, ut ex Solari etiam natura peti oporteat, cur has illasve vel plantas, vel animantes, Apollini dicarint. Paucula excerpam; sed ex quibus judicium fieri possit de cæteris. Ordiar à lauro; quâ Apollo frontem præcingere dicitur. Atque eandem gestabant Athenienses, septimo quoque lunæ die hymnum canentes Apollini: ut Proclus monet in illud Hesiodi Ἡμέραις,

—— καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.

Apollini autem eo sacrata fuit, quia ut Deus hic semper juvenis, ac propterea comatus semper: ita & arbor ea semper suas retineat frondes. Itaque sic laurum ipse compellat apud Nasonem 1 Met. fab. XIV:

Utque meum intonsis caput est juvenile capillis,
Tu quoque perpetuos semper gere frondis honores.

Altera etiam ratio accessit, quod & Sol, & laurus, igneæ sint naturæ. Quemadmodum & hederam ob eandem caussam dicarunt Libero; qui non alius est à Sole, ut postea dicetur. De calore autem tam lauri, quàm hederæ, ex eo collegerunt, quia lignorum si istorum unum alteri affricetur, excitatur ignis. Quin vulgò ita persuasum fuit, sic laurum igni amicam esse, ut non sit fulmini obnoxia: quod Plinio quoque traditum lib. XV, cap. XXX. Sed de isto experientiâ ipsâ refellitur à Brodæo in Miscell. lib. III, cap. II, ac Ludovico Vairo in secundo de Fascino, cap. XIV.

Sed vide, quàm fertilis sit error. Cùm laurum Soli sacrassent, ac eundem Apollinem putarent, Apollinem verò crederent poesi, & divinationi, præesse: etiam eò stultitia illos protraxit, ut persuasum aliis vellent, laurum vatibus prodesse comestam; item, dormientium capiti suppositam, vera præstare insomnia. Quod ex Serapione Ascalonita, & aliis, Fulgentio traditum Mythologicon primo.

Olea quoque Apollini sacra; ut indicat Theocritus in Herculeo Leonicida. Nempe quia, caloris amans Solaris, non succrescat locis frigidis.

Ex animantibus Apollini, Deo Musico, sacer cygnus, ob cantum: unde & poetæ cygni dicuntur: ut Pindarus

Horatio *a* *cygnus Dircaus*: notumque illud Maronis Ecloga IX:

Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.

Cicada etiam eandem ob caussam dicata est huic Deo: ac poetæ etiam *cicada* vocant; sed mali potius: ut ex Simonide alibi *b* ostendimus.

Eidem, ut divinationis præsidi, sacratus fuit *corvus*: quia pro imminente tempestate, vel serenâ, vel pluviâ, vocem variando divinare censetur.

Lupus quoque ei sacer, sive quia, Solis instar, ὀξυδερκὴς *c*, ut Arati ait scholiastes: sive quia post famem nocturnam diluculo exeat ad raptum: quam rationem adducit Macrobius in I Sat. Indeque & λύκος, à quo *lupus*, vocatur: nempe quia veteribus Græcis λύκη, *lux*: imò & *lux*, à λύκη: quemadmodum & ab eodem λευκός, *album*, & λυκόφως, *diluculum*. Imò potissima ratio, cur Apollo Λύκιος diceretur, non ea fuit, quòd in Lycia coleretur, unde Maroni *d* *Lycia sortes*: sed quia lucis fons atque origo foret.

a Lib. 4. od. 2.
b Orator. Instit. lib. 4. c. 6. sect. 12.
c Arati carmina.
d 4 Æn.

Cap. XIII.

Quatuor planetas mares ad Solem reduci. Quod primum de Saturno, & Jove, ostensum: inde de Marte, cujus etymon adfertur ex fonte Hebræo. Silvanus Mars, θεὸς ὑλαῖος, *qui &* Pan. *Tres cujusque possessionis Silvani. Denique comprobatur, eundem Theologis Mercurium esse, ac Solem: eoque Mercurio Julianum Desertorem nocte intempestâ supplicâsse.* Mercuriales viri. *Mercurius cur* Hodius, Enodius, *&* Hegemonius; *cur item* Argicida *nominatus*: *& cur alarum ejus alba una, cærulea altera: ut item duplex sit Mercurius, Cælestis, & Terrestris; ac Terrestri dicatum sit festum χυτρῶν: cumque eo conciliatum, quod alias dicitur sacratum esse Baccho. Incautius fecisse scriptores Græcos ac Romanos, dum numina barbara reddunt nominibus Martis, ac Mercurii.*

SEd Apollinem esse Solem, tam est pervulgatum, ut dum hoc contendo, videri possim actum egisse, nisi eâdem alia miscuissem. Illud minùs calcatum, cùm quinque veteribus sint planetæ, ut postea dicetur: universos, Venere exceptâ, per quam nunc Luna, nunc Hesperus intelligitur, unum ad Solem reduci. Ac de Saturno quidem id jam ante *a* ex Servio, Damascio, & aliis monstratum nobis. Macrobio *b* idem eo comprobatum, quòd Saturnus Græcis Κρόνος, quasi χρόνος dicatur: temporum autem nexus, Solis actu demonstretur.

Atque idem Macrobius *c* etiam ex Homero & Cornificio, Jovem esse Solem, ostendit. Uti etiam eo, quod Ζεὺς Ἡλιουπολίτης non alius sit, quam Sol, sive Solis cælique vis: sicut arguunt, tum nomen *Heliopoleos*, unde Assyrii hoc numen acceperunt; tum sacrorum ritus, & simulachri habitus: de quibus cap. X vidimus. Etiam Philo Byblius ex Sanchuniathone Berytio apud Eusebium in primo Præpar. Evang. cap. VII, cum de Solis cultu apud Phœnices mentionem fecisset, ait: Τοῦτον θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ' Ἕλλησι· *Deum hunc unum esse cæli moderatorem putabant, eum vocantes Beelsamen, quod Phœnicum linguâ, dominum cæli, Græcâ autem Jovem notat.* Imò inferius ostendam, Saturnum, & Jovem, non Solem modò, sed cælum etiam, & universam rerum naturam, complecti: sed sic, ut cælum magis, quàm terras, inque cælis Solem magis, quàm sidera alia, designent.

a Lib. 3. cap. 4.
b Lib. 1 Sat. c. 22.
c Lib. 1 Sat. c. 23.

Venio nunc ad Martem, quod vocabulum valde est anceps. Interdum capitur ἱστορικῶς: quomodo Mars alius Assyrius, alius Græcanicus, alius Latinus. Assyrius est triplex: partim enim est Nimrodus, sive Belus: partim ejus filius Ninus; partim Thurias, qui Nino in imperio successit. Græcus Mosis sive Cecropis tempore, vel paullo post, clarus in Attica. Latinus est incertus ille Romuli parens. De cunctis hisce diximus libro superiori capite XVI.

Interdum verò Martis nomen sumitur φυσικῶς, idque bifariam. Mathematicis sic dicitur planeta inter Solem Jovemque medius, qui aliter πυρόεις, θοῦρος, vel θούριος. At gentium Theologis Mars est Sol: quem sic dictum conjecto, non quòd maribus præsit, ut est apud Varronem *a*: non è *Mavors*, à magnis vortendis: non ex Ἄρης, M apposito: sed à מרץ marats: quod est *pollere*, sive *validum ac potentem esse*: nisi malis à משחית, mechares, *disperdens*, *perdens*, *destruens*: participio in Piel à שחת, *perdere*, *destruere*. Utrumque convenit Soli. Nam quid illo potentius in rebus creatis? ab eo quoque vires ac potentia hominum. Perdit idem homines bello, & pestilentiâ. Adde quòd fervore suo sanguinem concitat ad iram, ex quo bella. Atque ex his liquet, cur Martem sive Solem præfecerint bello. Itaque & bellicosæ gentes Arcturæ, cùm Martem pro summo numine colerent, eique asinum mactarent; uti Cares canem, de quo antea dictum nobis *b*; non aliud videntur venerati, quàm Solem. Quemadmodum & Germani, quibus *præcipuum Deorum Mars*, ut Tencteri apud Tacitum *c* aiunt, Solem animo complectebantur. Nam ridiculum est putare, majori eos loco habuisse, quem vulgò Martem dicimus, quàm Solem ipsum. Romani etiam rustici Solem videntur signâsse per Martem Silvanum: uti Cato vocat de R. R. cap. LXXXIII, *Marti*, inquit, *Silvano in silva interdiu in capita singula boum votum facito*. *Silvanum* autem dixere, non quasi solis præesset silvis; sed quia vim suam exereret in universam elementorum ὕλην sive materiem. Servius in illud VIII Æn. *Arvorum pecorisque Deo*: *Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt, eum esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est, deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum: id est, ignis sordidior, & aer: item aqua & terra sordidiora, unde cuncta procreantur; quam ὕλην. Latini materiam, appellaverunt.* *Silvanus* igitur θεὸς ὑλαῖος, qui & *Pan*. De eo sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXII: *Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, Solem se esse prudentioribus permittit intelligi. Hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον, non silvarum dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem significari volentes: cujus materiæ vis universorum corporum, seu illa divina, seu terrena sint, componit essentiam.* Gloss. Philoxeni: *Silvanus*, Πὰν, θεὸς ὑλαῖος. Imò & Papias *Silvanum* eundem, ac *Pana*, facit. Itaque Silvano, sive Pani, omnia sua consecrabant. Vetus scriptor de finibus agrorum: *Nam omnis possessio tres Silvanos habet; unus dicitur Domesticus, possessioni consecratus: alter dicitur Agrestis, pastoribus consecratus: tertius dicitur Orientalis, cui est in confinio lucus positus, à quo inter duo pluresve fines oriuntur.* Ubi non dubium, quin *Silvanus Agrestis* sit ἀγρεὺς καὶ Νόμιος Ἀπόλλων: quomodo & Aristæus Arcadibus vocabatur, ut cognoscere est ex scholiaste Pindari in Pythia. Atqui Νόμιος Ἀπόλλων Sol est, ut vidimus. Ex his omnibus sic colligimus, & Martem φυσικῶς, & speciatim Martem Silvanum, imò & Pana, cùm Pan sit Silvanus, eundem esse ac Solem putandum.

a In 4 de L. L.
b Lib. superiori cap. 16.
c Lib. 4 Annal.

Nunc dispiciendum de Mercurio. Sed hoc quoque nomen valde ambiguum est. Ἱστορικῶς Mercurius est Arcas ille ex Maja Atlantide in Cyllene monte natus, amasius Palæstræ, quæ soror Pleuippi & Eneti fuit, filia autem Chorici, regis Arcadiæ: si fidem habemus Servio in illud Maronis VIII Æn.

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit.
At Majam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit.

De hoc Mercurio, atque aliis, Mercurii nomine dignatis, vidimus libri superioris cap. XVI. Hic verò Mercurium spectamus, non quatenus ille ad defunctos pertinet,

sed

sed prout refertur ad rerum naturam. Quod aliter in Astrologia fit, aliter in Theologia. Astrologis sic dicitur planeta ille Lunæ proximus, qui aliter Στίλβων, ut Tullius *a* ait: *Cyllenius ignis* Maroni *b*, *communis stella* Appulejo *c* vocatur. In Theologia gentium Mercurius est Sol, sive virtus cælestis à Sole imprimis promanans; pro cujus dimenso, alius alio est sagaciori ingenio, magisque ad studia & doctrinas idoneo, atque adeò ad res etiam civiles velocius & concipiendas, & exsequendas. Hinc Ammianus lib. XVI: *Julianus nocte dimidiata semper exsurgens, occulte Mercurio semper supplicabat: quem mundi velociorem sensum esse, motum mentium suscitantem, Theologica prodidere doctrina.* Quo verò successu id Julianum fecisse putârit Ammianus, sequentia ostendunt: *Post quæ ad procudendum ingenium vertebatur: & incredibile, quo, quantoque ardore, rerum principalium notitiam indagans, & quasi pabula quædam ad sublimiora scandenti conquirens, per omnia philosophiæ membra prudenter disputando currebat.* Ac deinde subjungit, ut philosophiæ etiam eloquentiam prorsam ac vorsam, & historiam omnem, Latinamque etiam linguam, adjunxerit. Nempe ad omnia hæc se vis Mercurii extendit: ut Theologis idem is sit, ac Apollo Μουσηγέτης: qui non alius à Sole. Itaque licet Apollo præsit Musarum ac poëtarum choro: poëtas tamen, ac Musarum cultores, Horatius *Mercuriales viros* appellat lib. II, od. XVII:

Me truncus illapsus cerebro
Sustulerat, nisi Faunus ictum
Dextrâ levâsset, Mercurialium
Custos virorum.

Ad Solem etiam refero Mercurium, viarum præsidem: unde dictus ἐνόδιος *d* ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, juxta Hesychium, & Stephanum: item ἐνόδιος *e*: pro quo in Aldina Phurnuti est δίοδιος *f*: item ἡγεμόνιος *g*, quod apud eundem Phurnutum. Quippe de die vias monstrat lux Solaris, quemadmodum noctu Lunaris: ut omne hoc de viarum præfecturis ad Solem Lunamque pertineat. Quod & Augustinus indicat in VII de Civit. Dei, cap. XVI. Etiam eò, quòd Mercurius dicatur occidisse Argum, Isis custodem, eum Solem esse, non inscitè à Macrobio comprobatur. Nam Argus, multis ornatus oculis, est cælum tot stellis distinctum. Io est terra; diciturque eò conversa in vaccam, quia apud Ægyptios bos, propter agriculturam, terræ est symbolum. Argus autem ideo perhibetur Isis custos, quia, Sole absente, sidera pro mortalibus vigilare crederentur. Mercurius occidisse Argum narratur, quia Sol exortus suo lumine offuscat lucem siderum, sic ut non cernantur a nobis. Idem eo docet Macrobius, quòd pinnarum, quas Ægyptii tribuunt Mercurio, una sit alba claraque; altera autem cærulea: ac illa significent tempus diurnum, cùm hemisphærium nostrum claro Solis lumine illustratur: altera indicent nocturnum tempus, cùm cærula cœli prata, terræ umbrâ involuta, luce carent Solari. Itaque & duplicem statuêre Mercurium, unum Οὐράνιον, sive Cælestem: Χθόνιον, sive Terrestrem alterum. Quorum hic animas deducere ad inferos credebatur: atque ex eo dictus πομπαῖος, & πομπαῖος, sive deductor, emissor: ψυχοπομπός, Pythagoræ etiam ταμίας τῶν ψυχῶν *h*, teste Laertio: ac quia aurei sunt radii solares, eo id facere dictus aureâ virgâ; unde Homero *i* vocatus Χρυσόῤῥαπις *k*. Estque hic judicio quorundam, ut inferiùs dicetur, habitus unus è quatuor Diis Cabiris. Interea idem unum Mercurius superus, & inferus: sed quatenus Sol has terras illustrat: Mercurius erat superus: inferus quatenus apud Antipodas moratur. Unde de eo Horatius *l*:

—— Superis Deorum
Gratus, & imis.

Ac Claudianus quoque in primo de R. P.

Atlantis Tegeæ nepos, commune profundis,
Et superis numen: qui fas per limen utrumque
Solus habes, geminoque facis commercia mundo.

Atque hinc etiam cognoscimus, quo pacto Χύτρος, sive ollare festum, quod Mercurio terrestri dicatum esse, ex Theopompo ait Aristophanis scholiastes, sibi sacrum dicat Bacchus apud Aristophanem in Ranis, & ibidem scholiastes *a*. Nec enim meliùs hæc conciliaveris, quàm quòd non solùm per Διόνυσον sive Bacchum, ut postea probabitur, sed per Mercurium etiam, Sol intelligatur.

Ex his eâdem licet cognoscere, quid per Ἑρμῆν sive *Mercurium* intelligi debeat, cùm sic Græci Romanique reddunt *Thoth* Alexandrinorum, *Touth* Ægyptiorum, *Teutatem* Gallorum, *Wodan* Germanorum. Ut quod superiùs diximus de Marte, quem Tacitus *b* supremum vocat Germanorum Deum; idem statui quoque debeat de Mercurio, quem Germanos maximè colere, idem Tacitus *c* refert. Nam quis credat, vel Martis, vel Mercurii planetam, majori eos in veneratione habuisse, quam Solem ipsum? Utrobique igitur Sol intelligendus: quem quia diversimode Germaniæ gentes expresserunt: diversis quoque Martis, ac Mercurii vocabulis reddiderunt Romani. Sed, ut monitum nobis lib. I, cap. XXXVII, parum appositè: quia Latinè qui loquerentur, non Solem, sed duos e quinque planetis, per Martem, & Mercurium, intelligerent: ea verò, quæ ab antiquissimis hominibus prodita essent de Martis ac Mercurii cultu, ad Solem reduci, pauxilli scirent; nempe non nisi homines eruditissimi, & qui arcana omnis Theologiæ penetrassent. Quare satiùs fuerat retinere appellationes barbaras, qualis inter alias illa *Wodan*: de qua diximus lib. I, cap. XXXVII. Vim autem vocum, ut censeo, rectiùs per *Iovis*, aut *Apollinis* nomina, expressissent.

a Lib. 2 de Nat. Deor. *b* 1 Georg. *c* De Mundo. *d* Vialis, sive viam monstrans. *e* In via se offerens. *f* Bivium fanstum(?)que iter præstans. *g* Dux viæ. *h* Animarum quæstor. *i* Iliad. Ω. *k* Auream habens virgam. *l* Lib. 1, od. 10.

a Act. V, sc. 5. quæ incipit, Βρεκεκεκέξ. *b* Lib. 4. Annal. *c* Lib. de moribus German.

Cap. XIV.

Liberum esse eundem, ac Solem. Cur nebride usæ sint Bacchæ in sacrificiis Liberi. Cur catones Phœbo fuerint sacri. Cur Spartæ in Hyacinthiis hederâ coronarentur. Spelunca Bacchica in Parnasso. Sabazius Jupiter *idem ac* Liber: *resque etiam* Sabadium *dici. Ritus immissi colubri aurei in sinum initiatorum Iovi Sabazio, indeque educti, & quæritur ejus caussa: & unde eum acceperint Græci: unde item* Σαβάζιος *nomen: de quo Eustathius, & Stephanus refelluntur. Plutarchus refutatus de sabbathi etymo. Et Osiridem, & Bacchum, non modo Solem esse, sed etiam Humorem, maximè illum vitæ natum. Cur veretrum in Bacchi sacris soleat circumferri. Bacchus duplex, cælestis, & subcælestis: ille sol, hic liquor: solem autem hic signari, postquam occidit: & quam variè Bacchum soleat figurari. Unde* Iacchus *nomen acceperit. Varia sententia proferendi nomen Dei tetragrammaton. Quis* Ἰαὼ *sit. Vannus Iacchi quid symbolicè notârit. Triplex apud gentes ratio animæ expurgandæ. Unde nomen Bacchi* Λικνίτης, *& aliorum eo pertinentium. Vanni usus in Minervæ sacris.*

EXpedivi de Solis appellationibus, quæ etiam conveniunt stellis quatuor erraticis. Incipiam nunc de nominibus ejus, quæ etiam competunt hominibus cælo donatis. Quales Dionysius sive Liber, Hercules, Janus. Ex his Liberum eundem esse, ac Solem, Diodorus Siculus in primo bibliothecæ ostendit illo Orphei, sive Onomacriti potiùs in Orphicis:

Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε, καὶ Διόνυσον.
Inde Phaneta illum vocitarunt, ac Dionysum.

Item hoc Eumolpi in carminibus Bacchicis:

Ἀστροφανῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.
Sidereum Dionysum igni radiante coruscum.

Atque addit idem Diodorus, eo νεβρίδα sive pellem hinnuleam, quæ varia est, Libero tribui, quia tanta est astrorum varietas. Nebride quidem, hoc est hinnuli aut cervi pelle, bacchas, sacrificii tempore, indui solere, vetus Statii interpres ad secundum Thebaidos annotavit. Aristoteles quoque in deperditis Theologumenis, Macrobio *a* teste, eundem Apollinem, ac Liberum, esse scripserat.

a Lib. 1 Saturn. cap. 18.

Ulpianus item Rhetor ad orationem Demosthenis contra Midiam ait; Εἰσὶ γὰρ τὸν Διόνυσον, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Ἥλιον, καλοῦσι. *Quia Bacchum, & Apollinem, & Solem vocant.* Maronem quoque idem sensisse, ostendit illud in X:

Inde Lycam ferit, exsectum jam matre peremtâ,
Et tibi, Phœbe, sacrum.

Ubi *Phœbum* pro *Libero* dixit. Nam Libero sacrabantur e matre exsecti; idque quia similis horum origo sit ortui Διονύσου sive Liberi, ut qui secto patris femore prodierit in lucem. Apud Macrobium quoque in primo Sat. cap. XVIII, multa alia legas, quæ idem confirment. ut quòd Lacones in festo illo Apollinari, quod in Hyacinthi memoriam triduo solet celebrari, hederâ, Bacchico ritu, coronarentur: ac Æschylus quoque dicat, Ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων a: & Euripides sic eundem affetur Deum: Δέσποτα φιλόδαφνε, Βάκχε, Παιὰν Ἄπολλον, εὔλυρε· *Domine laurus amans, Bacche, Paan Apollo, lyrâ canoro.*

a Hedera gaudens Apollo.

Præterea illud à Macrobio affertur, quòd in Parnasso monte, qui Apollini sacer est, & Delphicum ejus oraculum habet, etiam Bacchicæ sint speluncæ, alternisque in eo annis Bacchanalia celebrentur. Quod in Thracia quoque idem credatur Sol, & Liber; quem illi Σαβάζιον nuncupant. Meminit ejus Aristophanes initio Vesparum; uti & in Avibus, ac Lysistrata: qui semper Σαβάζιον nuncupat. Mentio itidem ejus apud Diodorum Siculum lib. III, Lucianum in Deorum concilio, Harpocrationem in Σαβοί, Eustathium in Dionysii περιήγησιν. In veteri quoque inscriptione b est: Q. NUNNIUS ALEXANDER DONUM DEDIT IOVI SABAZIO. Et similiter in aliis duabus inscriptionibus c. Pro eodem tamen & *Sabadius* reperio in veteribus nostris membranis Appulei VII Met. nec mutandum, quia, ut Plato ait in Cratylo, Ζ καὶ Δ μεταστρέφεται d. Ut ὄζω, *odor*, Μεζέντιος antique *Medentius*, teste Prisciano, γαργαρίζω, *gargaridiare* Varroni epist. ad Fusium, βάζω, *vado*, & multa id genus alia. In sacris Sabazii serpens immittebatur initiatis in sinum. Quo de ritu sic Arnobius lib. V: *Ipsa sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadius nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus.* Ubi *Sabazius* maluit Canterus. Sed rectum quoque esse *Sebadius*, vel *Sabadius*, liquet ex iis, quæ diximus. De eodem ritu ita Julius Firmicus Maternus lib. de errore profanæ relig. *Sebazium colentes Iovem anguem, cum initiantur, per sinus ducunt.* Serpens in symbolum erat Dei, ut in plerisque aliis sacris. Immissio in sinum, eductioque à partibus inferioribus, denotabat seriem omnium generationem, ac productionem in lucem: quam Soli deberi, sæpius diximus. Hoc *Sabazii* numen didicere Græci à Thracibus, Thraces ab Orpheo, Orpheus ab Ægyptiis, vel Syris. Nam peregrinum fuisse numen, indicavit Aristophanes in deperdita comœdia, & ex ea M. Tullius in secundo de Legg. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes, sic Aristophanes, facetissimus poëta veteris comœdia, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii Dii, peregrini judicati, e civitate ejiciantur.* Est verò Σαβάζιος à צבא, *militia, exercitus:* unde I Sam. V, Psalm. XXIV, & LIX, יהוה צבאות: uti & Rom. IX, 29, & Jac. V, 4, κύριος σαβαὼθ e. Nempe cum numen nostrum vocaretur *Deus Sabaoth*, hoc est, *exercituum*, eò quòd in cælestem ac terrestrem omnem militiam, id est, in omnem creaturam, imperium ac potentiam suam exerceret: stultæ nationes ei creaturæ, quam pro summo numine haberent, puta Soli cæloque, hoc nomen tribuerunt. Quod Græci ad veram caussam non penetrarunt, id factum inscitiâ linguarum, rerumque Orientalium. Itaque Stephanus in Ethnicis, & Eustathius in Περιηγήσει, persuadere aliis conati, Σαβάζιον nomen dedisse Σαβοὺς, gentem sive Phrygiæ, ut ait Stephanus, sive Thraciæ, ut vult Eustathius: unde & Phrygiâ dialecto Σαβάζιον dici volunt.

b Inscript. Grut. p. 22. n. 5.
c ibidem n. 4. & 6.
d Z. & D. inter se vertuntur.
e Dominus Sabaoth.

Equidem censeo nullam in Phrygia, vel Thracia, fuisse ejus nominis gentem. Sed nomini cum iis pedem struere, qui utrobique (communia enim illis sacra, quia Phryges Thracum coloni; ut ait Strabo in X) Σαβοὺς censent vocatos τοὺς τελουμένους τῷ Σαβαζίῳ, *initiatos Sabazio:* quod apud Harpocrationem legas: tum etiam ἀφιερωμένους αὐτῷ τόπους, *locos ei consecratos.* Meo autem judicio, tum homines, tum loci, à Sabazii cultu potius Σαβοὶ dicantur, quàm contrà. Credo in sacris ejus numinis solitum esse *Sabaoth*, vel simile vocabulum, acclamari: indeque fuerit σαβάζειν pro εὐάζειν, & σαβασμὸς pro εὐασμός. At quod Plutarchus ariolatur, etiam *sabbathum* à *Sabazio* dici, id nullo negotio pueri etiam Christiani refellant: qui sciunt שבת, sive σάββατον, significare *quietem, cessationem:* ut σάββατον Judaicum, cùm illo gentilium σαβασμῷ, nihil habeat commune.

Ex eo quoque eundem esse Διόνυσον ac Solem, elucet, quod, Diodoro etiam teste, idem sit Liber ac Osiris; Osiris autem, ut superiùs dictum, Sol sit. Imò, ut pleniùs postea explicabitur, non solùm Sol est, sed etiam Nilus: quomodo Bacchus non modò est Sol, sed etiam Humor. Itaque & magna erat convenientia inter sacra Osiridos, & Liberi: uti inter alia de phallo. Nam eum in Osiridis sacris adhibitum fuisse, ostendimus alibi. Idem verò apud Græcos quoque in Liberalibus de pertica pendulus gestabatur. Quem qui ferret, φαλλοφόρος, dictus: pompa ipsa φαλλαγωγία a, vel φαλλοφορία b: chori canticum φαλλικὸν ᾆσμα c. Cæterum phallus iste, ut Plutarchus d docet, mysticè denotabat τὸ γόνιμον, καὶ τὸ σπερματικὸν, *genitalem ac seminalem vim.* Ea vis est à Sole: sed, ut idem ait, δι' ὑγρότητος, *humoris interventu.* Itaque Bacchum si totum spectemus, pars ejus à cælo, nempe calor, qui ab Sole: pars est subcælestis, nimirum humor. Quibus duobus ad generationem opus. Hinc liquet, cur cælestis quidem Bacchus sit Sol: subcælestis autem Aqua, sive Liquor. In liquore autem principatum tenet vitigenus: ut nec ratio sit obscura, cur *Bacchum* poëtæ dicant pro *vino.*

a Theodor.
b Hesych.
c Aristoph. Acharn.
d Lib. de Iside & Osiride.

Etsi verò contendimus, eundem esse Dionysum sive Liberum, ac Apollinem sive Solem: agnoscimus tamen cum Macrobio, discriminis aliquid in hisce vocabulis esse observatum. Quippe Apollo dicebatur, quando esset in hemisphærio diurno; Liber, cùm in nocturno foret: haut aliter, ac Luna, cùm supera terrarum lustrat, Venus vocatur: Proserpina autem, ubi ad Antipodes concesserit. Quemadmodum & variè effingebantur: Apollo quidem fere unâ semper ratione: Liber autem nunc ad ephebi modum; nunc instar adolescentis, cui lanugo serperet circa maxillas; nunc in ἀκμῇ, planè barbatus; nunc facie, barbâque senili. *Quæ ætatum diversitates*, ut ibidem Macrobius tradit, *ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt ex adyto die certâ; quod, tunc brevissimo die, veluti parvus & infans videatur. Exinde autem, procedentibus augmentis, æquinoctio vernali, similiter atque adolescentis adipiscitur vires, figurâque juvenis ornatur. Postea statuitur ejus ætas plenissimâ effigie barba, solstitio æstivo; quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde, per diminutiones dierum veluti senescenti, quartâ formâ Deus figuratur.*

Quod verò de *Baccho*, ac *Libero*, diximus, idem de *Iaccho* judicandum. Ac proinde hac etiam appellatione tum sol, tum liquor, indicantur. Est verò *Iacchus* ab יה, *jah*, uno ex Dei nominibus; ex quo *Halelu-ia*, hoc est, *Laudate Dominum.* Nempe sanctum hoc nomen *jah*, vel *iach*, gentiles resonare solent in sacris suis choreis. Quemadmodum & usurpâsse in iis videntur nomen tetragrammatum יהוה, sive id sonuit *Iave*, vel *Iabave*, ut Samaritani efferebant; unde & existimo esse, quòd Ἰαβὲ pro eo sit apud Epiphanium hæresi XL, quæ est Archonticorum: sive pronunciarint *Ieheve*, ut Mercerus, ac Drusius, censent: sive *Iehova*, ut præferunt puncta Masoretica: de quo disputare non est hujus loci. Solùm

dicam,

dicam, non displicere eorum sententiam, qui exinde, quòd acclamarent יהוה, existimant factum illud Græcum, ἰὼ Βάκχε. Quomodo *Bacchus* sit ex posteriori parte vocabuli: nempe ex יה. Sanè notum est, Vau abire sæpe in B. Unde *Varro* Græcis scribitur Βάῤῥων; *Virgilius*, Βιργίλιος. Sed si de Bacco displicet, saltem ex tetragrammato, vel ex *Iah*, est Ἰαώ: de quo sic Diodorus Siculus lib. I: Παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν ἱστοροῦσι τὸν Ἰαὼ ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι. *Judæi referunt, à Mose fingi, Deum, qui dicitur Iao, leges sibi tradidisse.* Ubi Ἰαὼ sine dubio, vel pro nomine ponitur tetragrammato, vel idem est ac *Iah*, quod habemus Exod. XV, II, & in Psalmis crebro. Utinam verò exstaret Labeonis liber, ex quo ista refert Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur* Ἰαώ, *ita effatus est:*

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰαώ,
> Χείματι μέν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
> Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰαώ.

Quæ ad verbum malo, quàm similis versu, transferre:

> *Dic, omnium supremum Deum esse Iao:*
> *Hieme quidem Plutonem, at Jovem vere incipiente,*
> *Et Solem æstate, autumno autem mollem* (aut festivum) *Iao.*

Subjungit deinde Macrobius: *Hujus oraculi vim, numinis nominisque interpretationem, qua Liber pater, & Sol, Ἰαὼ significatur, exsecutus est Cornelius Labeo in libro, cui titulus est*, DE ORACULO APOLLINIS CLARII. Videmus autem ex istis, ut sacerdos Apollinaris fucum fecerit consultoribus, eos à vero Israelis Deo, naturæ auctore, abducendo ad naturam, Dei opificium: quasi Judæi (quorum Deus Iao, ut agnoscit Diodorus) coluerint Solem.

Cùm verò ab solo Israelis Deo, qui *Iah* dictus, peccatorum sit omnium remissio: nihil mirandum, si gentiles, Israelitarum simiæ, sacris sui Iacchi, quod nomen ex Hebræo illo efformatum dicebamus, tribuerint expurgationem animæ ab omni criminis reatu. Hujus rei symbolum erat vannus: quæ mysticè denotabat, ut vanno repurgatur triticum ab aceribus ac retrimentis: ita Iacchi sacris mundari animam ab omni crimine anteacto. Ad hunc ritum respexit Maro; cum in I Georg. ait,

> —— *Et mystica vannus Iacchi.*

Ubi sic Servius: *Mystica Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris sacra ad purgationem animæ pertinebant: & sic homines ejus mysteriis purgabantur, sicut vannis frumenta purgantur. Hinc est, quod dicitur, Osiridis membra à Typhone dilaniata Isis cribro superposuisse. Nam idem est Liber pater; in cujus mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animas purgat; unde Liber ab eo, quod liberet, dictus: quem Orphem a gigantibus dicit esse discerptum. Nonnulli Liberum patrem* λικνίτην b *appellant. Vannus autem apud eos* λικνὸς c *nuncupatur: ubi de more positus esse dicitur, postquam est utero matris editus.* Bacchi λικνίτου meminit & Plutarchus de Isid. & Osir. Indeque *vannifer*, λικνοφόρος, Demostheni oratione contra Ctesiphontem. Sic enim istic, non λιχνοφόρος, scribendum esse, colligo ex Harpocratione in λικνοφόρος. Ubi & legas Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστι. *Vannus ad omnia initia, & sacrificia, commoda est.* Quid mirum de τελεταῖς sive initiis, cùm his ex eo nomen sit datum, quòd initium sint vitæ melioris, ac vitæ hujus finis & perfectio? Quippe ea nequit esse, nisi animæ priùs purificentur: cujus rei ventilabrum erat symbolum, ut diximus. Nec mirum magis de sacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac sæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in solis Iacchi sacris vannum adhibitam, sed Minervæ etiam, indicat vetus poeta cùm apud Plutarchum, tum & Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes d:

> Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δή, πᾶς ὁ χειρῶναξ λεώς,
> Οἳ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάνην θεὸν
> Στατοῖσι λίκνοις προστρέπεσθε. ——

> *Ite in viam omnis popule manu victum parans,*
> *Qui natam Jovis Gorgopin Erganen Deam*
> *Statuto adorans ventilabro.* ——

Triplex verò animæ erat expurgatio in gentilium sacris; aere una, altera aquâ, tertia igni. Ventilabrum sive vannus Liberi ad aëra pertinet, ut & oscilla. Audiamus testem Honoratum in VI Æn. *In omnibus sacris tres sunt istæ purgationes. Nam aut tedâ purgantur, & sulphure; aut aqua abluuntur; aut aere ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc enim est, quod dicit in II Georgic.*

> —— —— —— *Tibique*
> *Oscilla ex altâ suspendunt mollia quercu.*

Atque ad triplex hoc genus purgationis respexit Maro in VI magni operis:

> —— —— *Aliæ panduntur inanes*
> *Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto*
> *Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.*

Fit etiam terrâ purgatio: sed hæc comprehenditur sub ea, quæ fit igni, sive illa potiùs, quæ igni fit, continetur sub illa, quæ fit terrâ, quia ignis est è terra. Hac de re dicemus cap. LXV.

CAP. XV.

Priusquam accedatur ad Physicum Theologorum Herculem, breviter ex priori libro colligitur, quam varii Hercules fuerint: atque ostenditur, gentiles Herculi suo tribuisse, non modo gesta Josuæ, de quo antea abunde: sed (ut de Samsone taceam) etiam quædam ex historia Jonæ prophetæ: unde occasio illius fabulæ de Hercule suo a balæna aliquando devorato, sed resecante ejus ventrem, atque ita salvo ac sospite emergente, abjunctis duntaxat pilis ob internum belluæ calorem. Ogmium Herculem, cujus figura refertur, symbolum fuisse viri diserti: Prodicium Herculem fuisse signum ac characterem adolescentis in ætatis lubrico illo voluptatis illecebras postbabentis ardua virtutis calli. Hinc ostenditur, Herculem esse Solem, tum Assyriis ac Medis, tum Ægyptiis, tum etiam theologis Græcis: de quibus id probatur ex Herculis etymo, ac genere. Item ex fabella de circulo lacteo: cujus candor ab Hercule lac vomente; hoc est, Solis lumine reflexo, juxta plerosque veterum. Veram interim candoris caussam esse a congerie minutarum stellarum; uti olim Democrito visum, hodieque tubo Batavo comprobatur. Cur XII statuerint Herculeos labores: & cur clavam ei pellemque leonis tribuerint. Per hydram Lernæam ab Hercule occisam intelligi paludem ab Sole exsiccatam: perque mala Hesperidum ab Hercule ablata, indicari lucem stellarum Solari luce obscuratam. Additur altera fabula enarratio; sed petita ex historia, quam more suo poetæ corruperint, occasione vocis ambiguæ, & oves, & mala significantis. Etiam Herculem Romanum videri haud alium a Sole. Nomen ei Recarano: fortasse quasi regi Carano; *hoc est*, domino regi. Caranus, *&* κοίρανος, *unde sint: & de Carano Heraclida, regni Macedonici conditore. Etiam eo ostensum, Herculem Romanum esse eundem ac Solem, quia & idem Varroni sit ac Mars. Germanos priscos Martem coluisse sub effigie columnarum Herculis.*

A Libero nunc ad Herculem me confero: quorum uterque rex Orientis fuisse dicitur; ut Justinus ex Trogo ait lib. XLII. Verùm ille non ad rerum naturam, quam nunc spectamus, pertinet: sed ad gestorum historiam; de qua actum nobis libro superiori. Unde cognoscere fuit, Occidenti etiam suos fuisse Hercules: Creticum, unum Idæorum dactylorum, sive Curetum, vel Telchinum; de quo cap. XXVII: alterum Thebanum, sive Amphitryoniadem, quem expendebamus cap. XIII: tertium Romanum, nomine Caranum, vel Recaranum; de quo libri ejusce cap. XII. Imò an hic quoque non potiùs naturale fuerit numen, ac planè idem ac Sol, paullo pòst considerabi-

a Gentes quoque Justinus in paranet. sed τὸν Ἰαὼ ibi prætermittit.

b Malim λικνίτην, ut est apud Varronem. Nisi placeat λικνουργόν.

c Malim λίκνον, vel λικμός.

d Pag. 35. principio, sive Pl. ... editionis.

rabimus. Præter istos, ut vidimus, alius fuit Hercules Ægyptius, nomine Gignon, vel Gigon: de quo dictum cap. XVII. Alius Phœnicius, nomine Melicartus, Desanaus, vel Diodas: de quo cap. XXII. Alius Ægyptiocananæus, Josua noster: cujus gesta Herculi attribui, ostendimus cap. XXVI. Imò nec dubium, quin ex Samsone nostro, qui Thebano illi Herculi par vel suppar fuit, occasionem quoque rapuerint Phœnices, Ægyptii, ac Græci, tam multa de suo Hercule comminiscendi, ne heros suus ullâ parte illo populi Dei inferior videretur. Quemadmodum & penè extra controversiam omnem ponimus, fabulam de Hercule in balænæ ventre commorante, fuisse confictam ex prophetica Jonæ nostri historia. Quod quia antea nobis indictum, non abs re erit, si paucis exponam, priusquam ad physicum Theologorum Herculem accedam. Antiquissimus, qui hanc fabulam tangat, Lycophron est, qui sic penè initio Cassandræ:

> Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
> Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
> Ἔμπνους δ' ὁ δαιτρὸς ἡπάτων, φλοιδούμενος
> Τινθῷ λέβητος ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις,
> Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.
>
> *Trivesperi (sive trinoctis) leonis, quem aliquando maxillis*
> *Tritonis deglutivit aspere dentatus canis:*
> *Vivum autem dissector intestinorum ambustum,*
> *Cavo lebetis in focis ignis expertibus*
> *Capillos destillavit capitis solo.*

Quem in locum sic Isacius Tzetzes: Τριέσπερον τὸν Ἡρακλέα λέγει καλῶν ὁ Λυκόφρων, διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας μεῖναι, ἃς ἑσπέρας καλεῖ διὰ τὸ ἀφώτιστον καὶ σκοτεινὸν εἶναι τῆς γαστρὸς τοῦ θηρός. *Trinoctium aio Herculem vocari à Lycophrone, quia in ceto tres transegerit dies: quas vesperas sive noctes appellat, quia lucis expers, & tenebricosus foret ceti venter.* Pleniùs B. Cyrillus in Jonæ cap. II: Ἡρακλέα φασὶ τὸν Ἀλκμήνης καὶ Διὸς, καταποθῆναι ὑπὸ κήτους· ἐνδοθῆναι δὲ πάλιν ἐκ τοῦ ἐκφύντα θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτῷ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τρίχες πεπονθέναι τὴν ἀπόβασιν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, aiunt, Alcmenæ & Jovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit vero historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Jonæ locum: *Devoratus ergo à ceto Jonas, tresque dies ac totidem noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maxime iis, qui ex Græcorum scholis, sapientiæque doctrina, ad hanc historiam accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cum suis ipsorum aliis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balæna devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idque ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciant.* Atque ex his eadem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV: nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deorum, & Arnobius in IV; sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum senorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextra ῥόπαλον sive clavam, sinistrâ gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem injectis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς συνέσεως καὶ ἀλκῆς a. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; ut luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente: quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & Virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verùm neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commentitio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorum Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol, ut vidimus. Macrobius lib. 1 Sat. cap. XII: *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus*, *Sandes*, *Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Jupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potiùs Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

a Prudentiæ & fortitudinis.

De Ægyptiis idem dixero: quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps; leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis; à lævâ, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimensore, interpretatur Macrobius lib. 1 Sat. cap. XX. Leonino capite tempus signatur præsens; quia, ut nihil est leone ferventius, ita solum hoc tempus actu ferveat præsenti. Medio est loco, quoniam præsens interjectum est inter præteritum, ac futurum. Præteritum notatur capite lupi; quo nihil rapacius. Futurum signatur capite canis; quod animal adulatione sua signat spem, quæ semper abblanditur.

Harum gentium exemplum sequuntur Græcorum theologi: quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ἡρακλῆς dictus, quasi Ἥρας κλέος, *gloria ac decus Junonis*, sive aëris: ut Macrobius quoque ἐτυμολογεῖ lib. 1 Sat. cap. XX. Et cui plus aer debeat, quam illuminanti? Præterea Hercules est Jovis proles. At Jupiter est æther, in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cùm ubera Junonis suxisset, tantum lactis ore suo rejecisse, ut inde candidus fieret circulus, qui nunc γαλαξίας a dicitur. Nimirum eo spectarunt, quòd veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, esse ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον, *adspectus nostri reflexionem ad Solem*; teste Aristotele lib. 1 Meteorolog. cap. VIII: ubi opinionem hanc meritò quidem refellit; sed, quod factum nolim, deteriorem substituit. Neque enim in aëre est is candor, sed in æthere; neque is continuus, sed intercisus; idque, ut Democritus rectè perspexit, ex congerie minutarum stellarum: quæ sententia tubo sive telescopio Batavo manifestè comprobatur. Hoc enim stellæ illæ minutæ & discretæ liquidò satis videntur. Aristotelis verò sententia, qui congeriem esse exhalationum in summa aëris regione arbitrabatur, abunde eo refellitur, quod cùm pro tempore exhalationum quantitas ac situs variet, hic tot seculis summa sit constantia. Præterea, ubicunque terrarum sis, nulla est adspectus diversitas, quam parallaxin dicunt. Quod satis observatum Argonautis nostris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Asiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam. Neque id planè nescivit Averroës, qui Aristotelem hic deserit, seque fatetur, & Cordubæ in Hispania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, sidus Aquilæ conspexisse: quod minimè foret, locis tantopere dissitis, si galaxias penderet in suprema aëris regione; quia parallaxi proderetur.

a Circulus lacteus.

Sed ut in isto decepti sint veterum aliqui, quòd à lacte Herculis, hoc est, reflexione lucis solaris, candorem lactei esse circuli crederent; sunt fabulæ aliæ, quibus solidius adstruatur, per Herculem intelligi Solem. Uti quòd, pro duodecim signis cœlestibus, quæ quotannis Sol permeat, duodecim statuantur labores Herculis. Quod item insignia ejus sint ῥόπαλον, sive clava, & pellis leonina: ac pellis quidem ad signandam potentiam Solis, quando est in signo Leonis. Quò & clava pertinet, ut ex inæqualitate ejus malis notari motum Solis inæqualem, dum obliquo Zodiaci baltheo fertur. Nempe verè Vettius apud Macrobium Sat. lib. 1,

lib. I, cap. XVII, *poëtarum gregem, cùm de Diis fabulatur, ab adytis plerumque philosophiæ semina mutuari.*

Quod & fabula de hydra Lernæa ostendit. Hydræ enim nomine significatur elementum id, in quo vivit, & unde nomen accepit: hoc est, ὕδωρ, sive ὕδας, *aqua*. Lerna erat Argolidos palus, ubi egisse hydra dicitur Lernæa. Hydram hanc occidit Hercules: hoc est, paludem eam Sol exsiccavit. Sed necessaria quoque fuit opera Iolai; qui vicinam dicitur silvam accendisse. Nempe ad exsiccationem loci hoc plurimùm conferebat. Eo Iolaus torres dicitur detulisse ad Herculem, ne cervicibus hydræ adustis pro capite uno succrescerent plura.

Etiam huc referendum, quod Hercules rapuisse fertur mala Hesperidum. Eo enim significatur, Solem exortum luce suâ præstinguere lumen stellarum; quæ generali nomine per *Hesperidas* intelliguntur: quippe Vesperæ, & Noctis filiæ; ut vel indicio est nomen ipsum, quod ἀπὸ τῆς ἑσπέρας *a*. Vespera autem initium est noctis. Per hortum Hesperidum intelligitur cælum stellarum. Nam quod in hortis flores, id in cœlo stellæ: unde poetæ & *flores* pro *stellis*, & *stellas* pro *floribus* dicunt; ut in quarto Institutionum Oratoriarum ostendimus. Μῆλα χρυσᾶ, *mala aurea*, sunt stellæ. Mala, quia rotunda; Aurea, quia aurei coloris. Draco, qui custodit, vel zodiacus est, vel horizon, vel, sic si malis, draco inter arctos ambas flexuosus decurrens; ut Germanici censet interpres.

Sed hæc quidem ejus fabulæ est interpretatio φυσική, sive θεολογική: quatenus nempe Hercules est Sol. Præter quam & altera est expositio ἱστορική, quatenus hæc referuntur ad heroëm Tyrium, vel Ægyptium, sive is unus idemque fuerit: sive Tyrius quidem in Hispania, in Africa alter bellum gesserit. Huc refert Diodorus in quarto: ut qui per mala aurea intelligat oves præstantissimas, quas, custode earum Ladone interempto, Hercules abduxerit. Nempe fabula sic orta sit ex ambiguitate vocabuli μῆλα, quæ & *oves*, & *mala*, significat: uti Varro docet lib. I de R.R. Verba ejus inferius apponam.

Fortasse autem nec alius, quam Sol, fuerit Hercules Romanus, unius capitis nobis memoratus, ac imprimis libri superioris cap. XII: ubi & dicebamus, scriptori *b* quidem de origine gentis Romanæ, sive is S. Aurelius Victor, seu alius, *Recaranum* vocari: at Verrio Flacco apud Servium dici *Garanum*, vel *Caranum*. Unde suspicio mihi objecta, Herculem *Recaranum* nominatum, quasi *Regem Caranum* dicas. *Caranus* verò ad verbum idem notet ac *Belus*. Nam uti *Belus*, בעל *dominus*; ut abunde antea vidimus: sic & *Caranus*, idem ac κοίρανος, *dominus*; idque, ut censeo, à קרא kara, *vocavit*: unde קריא kari, *vocatus ad regnum*, *inclytus*, *celebris*. Ut קריאים keruim, *inclyti*, *magnates*; Numer. I, 16, item II Sam. XV, 11, & Ezech. XXIII, 23. Ut verò *Belus*, & Solis, & Regis, ita *Caranus* quoque utriusque fuerit nomen. Sed Belus, Assyrii regni conditor, Nimrodus: auctor verò imperii Macedonici, Caranus; teste Diodoro, Livio, Justino, Pausania, Solino, Cedreno, cui corrupte est Κάρανος. Atque idem docuit Pontius Paullinus lib. de regibus ex tribus Suetonii libris: unde inter alia versum hunc adduxit Ausonius *c*:

Et Caranus, Pellæ dedit qui nomina regum.

Ab Hercule originem ejus deducunt omnes: sed ab eo facit decimumsextum Velleius, undecimum Dexippus in iis, quæ ex Eusebio excerpserat Syncellus. Sic enim ille: Οὗτος ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἑνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου, τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον, ἕβδομος. *Hic Caranus ab Hercule erat undecimus: à Temeno, qui cum Heraclidarum aliis in Peloponnesum descendit, septimus.* Seriem vide inibi *d* ex Theopompo, & aliis, expressam.

Sed ab eo Macedonum Carano Heraclida redeo ad Caranum sive Recaranum Romanum: quem *Gradivum* poetæ malunt nominare. Hunc eundem esse ac Solem, etiam ex Varrone evincit Macrobius lib. III Sat. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius; quia is Deus & apud pontifices idem, qui & Mars, habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur, Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς a: in qua cum de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit.* At Mars idem ac Sol, ut ex eodem Macrobio vidimus. Germanis tamen veteribus alius Mars ab Hercule: ille naturale numen, idem ac Sol, eoque Deorum præcipuus: hic numen animale, primus virorum fortium: ut ostendimus libri I, cap. XXXVII. Martem interim coluere sub symbolo Herculeo. Witichindus Chronici Saxonici lib. I: *Secundum errorem paternum, sacra sua propriâ veneratione venerati, nimirum Martem, effigie columnarum imitantes Herculem.*

Cap. XVI.

Nec Janum Theologis esse alium à Sole monstratur: & unde dicatur, quando sic accipitur. Unde etiam sit ἥλιος, *repetitur. Unde item* Solis *sit appellatio, & aliorum quorundam etyma.* Jana *pro* Luna, *indeque* Dea Jana, *sive* Diana. *Aliter Janum dici* patrem, *aliter* Quirinum. *Cur* biceps, & biformis, *nominetur. Cur & quadriceps sit effictus. Cur dictus sit* Consivius, Patulcius, Clusius, Claviger. *Cur cum sceptro, & clave, figuratus. Apollo* θυραῖος. *Januarius cur Jano sacer. Cur aræ illi sacratæ duodecim. Ut manuum gestu repræsentârit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus.*

Nunc ad Janum pergamus. Quod nomen si ab historia arcessimus, ex *Javano* fuerit contractum: quam vocabuli ejusce rationem superiori attulimus libro, cap. XVIII. Sin *Jani* appellatio primò non homini convênit, sed Soli: fuerit & ipsa ejusdem originis, ac *Iacchus*: nempe ab יה, *jah*. Sanè pleræque Solis appellationes habent divinitatis argumentum: etiam Græcum ἥλιος, & Latinum *Sol*. Nam (ut ex Servio *a* Isidorus *b* annotavit) Ἥλιος est ex אל, ἔλ. Quod unum ex Dei nominibus a potentia desumtum. Ab ἔλ quoque, vel ἕλ, est *Sol*. Nam Latini spiritum mutant in S; sæpius quidem asperum; ut ἕξ, *sex*, ἅλλομαι, *salio*: sed subinde etiam tenuem; ut οἱ, *si*; εἴρω, *sero*, pro *dico*, unde *dissero*; ab εἰρμός, *sermo*. Pro H verò sæpe Ω posuere; ut ψύχω, ψώχω, *stingo*; Μαιῆτις, Ionice Μαιῶτις, *Mæotis*; Κέλης, *celox*; πρηνής, *pronus*, & similia. Janum verò à nonnullis Solem creditum, ostendunt etiam illa Arnobii lib. III: *Incipiamus à Jano patre: quem quidam ex vobis mundum, annum alii, Solem etiam prodidere nonnulli.* Ibidem & Cæli filius creditus perhibetur. Quid convenientius, quàm ut Sol dicatur filius Cæli? Sed gentiles ipsos potiùs advocemus. Quis ignorat, Apollinem esse Solem, Dianam esse Lunam? At Nigidius Figulus, Romanorum post Varronem doctissimus, *pronunciavit, Apollinem esse Janum; Dianamque, Janam*; ut iisdem verbis Macrobius ait lib. I Sat. cap. IX. Sanè Lunam esse dictam *Janam*, indicat Varro in libris de R.R. *c*. ubi legas; *Jana crescens, & senescens.* Sed in editis corruptè additum est *Luna*, uti observatum Scaligero. Et hinc *Diva Jana*; quæ κατὰ συγκοπὴν *Diana*. Uti in carmine Saliari apud Varronem de L.L. *d*. *Divos Janos e*, id est, Sol. Idem firmatur elegantissimis Septimii versiculis; quos ex poeta hoc adducit temporibus ejus proximus Terentianus Maurus:

Jane pater, Jane tuens, dive biceps, biformis,
O cate rerum sator, ô principium deorum,
Stridula cui limina, cui cardines tumultum,
Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.
Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.

Primùm hic *pater* dicitur; quæ appellatio quàm latè pateat, indicant versus Lucilii *f* in primo Satyrarum; ubi in Deorum concilio sic Jupiter fatur:

Ut nemo sit nostrûm, quin pater optimu' divûm,
Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Janu' Quirinu' pater, omnes dicamur ad unum.

a A vespera.

b Idque ex L. Cassii Hemina Annal. lib. I.

c Epist. 19. quæ ad Pontium Paullinum.

d In Scaligeri Eusebio, sive Græcis ex eo excerptis, pag. 47

a Alius hic Hercules.

a Int. Æn. ut dictum libri hujusce cap. 4.

b Lib. 14. Orig. cap 3.

c Lib. 1. cap 37.

d Lib 6.

e Vel Deivos Janes: de quo dictum nobis Oratoriarum Institutionum lib 4. cap 1. sect 7.

f Apud Lactantium l 4. cap 3.

Ridet

Ridet poeta, sive, ut censeo, apud eum Jupiter, qui tam multis tribuatur nomen *patris*. Quod & Lactantius a facit: *Natura*, inquit, *non patitur, ut sint unius hominis plures patres. Ex uno enim procreatur. Unus igitur colendus est, qui potest vere pater nominari.* Ac rectè Lactantius, qui huc contendit, ut doceat, *Deos multos colere, contra naturam esse, contraque pietatem.* Sed enim non adverterat illa hic gentilibus sua qualis qualis defuisset cautio. Decerent, nunc communi ratione *patris* nomen sumi; ut cùm *Quirinus* sic vocatur, conditor Romanorum: nunc singulari, qua sic nominantur *Saturnus*, *Jupiter*, *Mars*, *Liber*; quos omnes ad Solem superius reduximus. Janum igitur, qui & ipse est Sol, Deorum summus, meritò nuncupari *patrem*. Sic enim hoc loco Janum spectari, argumento est, quod versu proximo nominetur, non dico *principium Romanæ gentis*, quod conveniret Quirino: sed *principium Deorum*, quod est Deorum eximii, quem, inter nomina cætera, *Jovem* dixere.

> a *Lactantio ad errorem commonstrato.*

Subjungit deinde Septimius, *Jane tuens*: quia Sol omnia videt; quippe oculus Jovis.

Hinc vocat *divum bicipitem*, & *biformem*, quia orientem respicit Sol, & occidentem: sive quoniam nunc nobis luceat, nunc illis, qui in orbe sunt adverso. Aliam: è Varrone Servius in I Æn. rationem adfert: unus quia populus Romanus duobus sub regibus, Romulo Tatioque, fuerit figuratus. Nam tum demum hujusmodi simulachrum constitutum, cùm populi hi duo in unum coaluissent. Non repugno: sed hoc pertinet ad Janum historicè acceptum. Nempe ut Geryon triceps trium fratrum concordiam signabat: sic biceps Janus signum erat duorum regum providentiæ, & regiminis concordis. Sanè ad Janum pertinent rerum omnium initia: Romulus verò Tatiusque, primordia sunt populi Quiritium. Alii putarunt, Janum bifrontem esse symbolum regis: cujus est nòsse præterita, & inde prospicere futura. Rectè: sed hoc jam est Janum ἠθικῶς spectare. Hic more Theologorum consideratur φυσικῶς. Quomodo non modò effingebatur biceps, sed etiam quadriceps: ut è quadrifronte Jani simulachro, Faleriâ, oppido Thusciæ, advecto, probat Servius in illud VII Æn. *Sunt geminæ belli portæ:* item Macrobius in I Saturn. cap. IX. Nec, ut Servius optimè colligit, duas, sed plures linguas, signat Martialis, cùm lib. VIII, epigr. II ait:

Et linguâ pariter locutus omni.

Quatuor autem frontes Jani ostendebant, eum quatuor mundi partes spectare; ut ibidem a Macrobio docetur.

Postea ait Septimius: *O cate rerum sator.* Omnia enim satione Solis habemus: unde & dictus *Janus Consivius*, *a conserendo, id est, propagine generis humani; quæ Jano auctore conseritur*; ut Macrobius ait in primo Saturn. cap. IX.

Mox sequitur apud Septimium de sacratis ei orbis ætherei liminibus cardinibus, ac claustris. Quò pertinent cognomenta *Patulcii*, *Clusii*, & *Clavigeri*. Duæ enim sunt cœli portæ: orientali ingreditur Sol, & omnia patefacit; unde Jano *Patulcii* nomen: nec aliunde *pater matutinus* dicitur Horatio b: occidentali exit, diemque claudit nobis, unde *Clusii* appellatio. Ad utramque pertinet *clavigeri* vocabulum. Nam ut virgam, sive sceptrum, tenebat manu unâ, ad imperium suum per orbem indicandum: ita manu altera gestabat clavem, quia portas cœli aperit, & claudit: quomodo eadem quoque clavi, & fores aperimus eâ in seram immissâ, reducentes ferreum illum pessulum, qui januam postis jungit: & easdem claudimus, adducendo eodem per immissam clavem pessulo. Atque hæc omnia ad Solem pertinere, etiam eò firmatur, quòd & Apollo Græcis dicatur θυραῖος. Uti Romanis quoque januæ Jano dicantur: imò & à Jano *januas* vocari, quia his præsit, Ovidius c putabat; idque præeunte Cicerone in secundo de Natura Deorum. Nec ædium modò, sed aliarum etiam rerum initia, sacrarunt Jano: unde & mensem principem ab eo dixere *Januarium*; quia tum divus Janus, hoc est, Apollo, sive Sol, ad nos revertitur, dierumque quasi prima efficit incrementa. Varro etiam tradidit, XII aras esse positas Jano in unaquaque regione: sed duas potissimùm cultas, unam in foro boario, alteram ad arcum Fabianum. Illis XII aris voluerunt signasse XII menses. Luculentum etiam argumentum præbet Plinius lib. XXXIV, cap. VII: ubi ait, *Præterea Janus geminus a Numa rege dicatus, qui pacis belique argumento colitur, digitis ita figuratus, ut trecentorum sexaginta quinque dierum notâ, per significationem anni temporis, & ævi se Deum indicaret.* Idem traditum est a Macrobio lib. I Saturn. cap. IX, & Suida in Ἰανουάριος. Verba autem eorum sic capi debent, non quasi hunc dierum numerum manu haberet impressum: sed quia ad numerorum indicia digiti vel aperti essent, vel varie complicati, flexique. Quam computandi rationem sæpius tangunt veteres: paulo fusius verò expressit B. Hieronymus adversus Jovinianum: at accuratissime omnium Beda de Computo: quem hac parte juniores sequuntur, plerique etiam exscribunt. Vide Lilium Gyraldum Annotationum dialogismo 15, Colvium in Appuleji apolog. II, Savaronem in Sidonii lib. IX, epist. IX, Wouwerium Polymathiæ cap. VII. Ex his omnibus colligitur Janum esse Apollinem, sive Solem: ut non multùm aberrarint, qui eum, a quo *Janiculum* dictum, Apollinis filium fuisse putarunt: ut tradit Sextus Aurelius de Origine gentis Romanæ.

> b *Lib. 2, Sat. 6.*
>
> c *I Fast.*

Pleraque verò omnia, quæ aliquot capitibus adduximus, paucis complexus est Martianus Capella lib. II:

Nonne hac principe geminum tu dans a tetrachordum
Solem te Latium vocitat, quod solus honore
Post patrem sis lucis apex; radiisque sacratum
Bis senis b perhibent caput aurea lumina ferre,
Quod totidem menses, totidem quod conficis horas.

Et mox:

Hinc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri,
Vel quia dissolvis nocturna admissa, & Isaum
Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirin,
Dissona sacra Mithram, Ditemque, ferumque Typhonem:
Attis pulcher item, curvi & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Byblius Adon c.

> a *Pro tu dans, hic tum deus emendat Carolus Paschalius lib. IX Coronarum, c. 13. Malim ego ludentis, quo usus Lucretius. Vel potius hoc pacto: Nonne hac (puta ratione, quod antecessit) princ pio geminis uno modulas tetrachordum? Sane in MSo nostro est tudas.*
>
> b *Vide ibidem Paschalium*
>
> c *Versus claudicat. Nihil tamen mutandum, cum non insolens sit Martiano in metrum peccare. Sic in versibus proximè adductis, medium corripit in Serapin & primam in Typhonem. ubi cum decepit. quod Typhoeus semper corripit primam.*

CAP. XVII.

Belenus quoque idem, ac Sol, putandus. Aquilejensium is Deus fuit tutelaris: item Aremoricorum, & Noricorum. Ab eo planta est nomen, quæ Hispanis Velenno, Ungaris Belend. *Belenus unde dictus. Unde* vepres, veltis: *item* βαλλοί, *a quo* βαλλιαι̃ος, *&* *quid duobus illis significetur.* Abellio *idem videtur ac Sol, ac fortasse ex eo nomen* Apollinis *finxit. Nec alium* Belatucadrum *videri, quam* Belenum. *Denique ostensum, ubique gentium hujus sideris cultum obtinuisse: etiam procul a veteri Romanorum imperio: ut apud Massagetas, equum Soli mactantes: Indos, quibus credebatur Sol frigusculum adferre diebus XXXV, ut sacra sua melius possent celebrare: Haaulitas, ubi, in divinitatis Solaris argumentum, globi erant exstructi, qui, Sole exoriente, sic irradiabantur, ut ardere viderentur: item Germanos, & Sarmatas: imo apud Americanos etiam cultum hunc repertum: qui & Soli victimas mactarent humanas.*

POst Romanos pauca de gentium aliis subjiciam. Ac primùm de Beleno dicam, qui extra Italiam quidem, sed etiam ab Aquilegiensibus, qui intra eam, cultus fuit. Hoc nos docet Julius Capitolinus: ex quo etiam Belenum non alium esse, quàm Apollinem, sive Solem cognoscimus. Verba ejus sunt ista in Maximinis. *Cum itaque frustra obsideret Aquilejam Maximinus, legatos in eandem*

dem urbem misit. quibus populus penè consenserat, nisi Menophilus cum collega restitisset, dicens, etiam Deum Belenum per Aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Unde etiam postea Maximini milites jactasse dicuntur, Apollinem contra se pugnasse: nec illam Maximi, aut Senatus, sed Deorum fuisse victoriam. Quod *Belenum* dicit *Apollinem*, idem apud Herodianum lib. VIII legas: ubi historiam eandem tractat. Sed is Βέλιν vocat: non Βέλενον· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες· *Belin autem vocant, ac magna cum religione colunt, Apollinem interpretantes.* Ibidem oraculum Beleni seu Belis appellat θεοῦ ἐπιχωρίου, *patrii numinis.* Ut Aquilejensibus fuisse Deum tutelarem, satis apparet. Atque idem evincunt Aquilejæ tot inscriptiones repertæ. Una illa in ara oblonga: APOLLINI BELENO AU. IN HONOREM C. PETTL Et alia: APOLLINI BELENO C. AQUILEIENS. FELIX. Alias item quinque, quæ Aquilejæ visantur, refert Gruterus in crip. vet. pag. XXXVI Nec Cisalpinæ is solùm, sed Transalpinæ etiam Galliæ cultus fuit. Unde Ausonius in professoribus Burdigalensibus Carm. X:

> *Nec reticebo senem*
> *Nomine Phœbicium,*
> *Qui Beleni æditimus*
> *Stirpe satus Druidum*
> *Gentis Aremoricæ*
> *Burdigalæ cathedram*
> *Nati operâ obtinuit.*

Idem Carm. IV

> *Tu Bajocassis, stirpe Druidarum, satus,*
> *Si fama non fallit fidem,*
> *Beleni sacratum ducis e templo genus:*
> *Et inde vobis nomina.*
> *Tibi, Patera. Sic ministros nuncupant*
> *Apollinares mystici.*

Imò Noricis quoque venerationi fuit. Tertullianus in Apologet. cap. XXIV: *Unicuique provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Noricis Belenus.* Quo de loco diximus libro superiori cap. XXXVIII. Nisi pro *Noricis* hic legendum *Aremoricis*: quibus cultum esse Belenum, vidimus ex Ausonii versiculis de Phœbicio jam adductis. Sed nihil mutandum: quando similiter apud eundem est Tertullianum in secundo adversus gentes cap. VIII: *Quanti sunt, qui norunt visum vel auditum* (numen) *Atargatim, Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodan, & Dusarem, Arabum; Belenum, Noricum.* Ab Apolline Beleno, herba ea, quæ Græcis ὑοσκύαμος, ut Latinis *Apollinaris*, ita Hispanis *Veleno*, imò & Ungaris *Belend*, quasi *Belenium*, dicitur. Sed unde ipsi *Beleno* nomen sit, parum liquet. Num cum Pithœo dicemus, esse a βέλος, *sagitta*: propter radios Solares, unde Apollo ἑκηβόλος & ἑκατηβελέτης *a*. An à βέλα, quod Hesychius ait Laconibus esse ἥλιος, ἡ αὐγή *b*. Sed hoc potius est ex ἕλη, Dorice η in α abeunte, & β præmisso, Æolum more; ut ῥῶπες, βρῶπες, *vepres*: quod imprimis fit loco spiritus asperi; ut ἑσπέρα, βεσπέρα, *vespera*; ἐσθής, βεσθής, *vestis*; imò & pro tenui, ut Pamphylii, βαβέλιος, pro ἀέλιος, sive ἥλιος, teste Heraclide apud Eustathium *c*. An potius a Chaldæo בעל. ex quo Βῆλ, unde Βηλαῖον, ut suprà diximus. Sanè id impensius placet, cùm omnis penè superstitio ab Oriente. A Βῆλ igitur est Βῆλις, quod apud Herodianum ... etiam Βῆλιν dixisse possint, ut ... [illegible] ..., Σαλαμὶς, Σαλαμῖνος, & similia. A Βῆλιν, ... [illegible] addita, *Belinus*, & *Belenus*. Utrùque ... veteribus inscriptionibus legas. Atque hæc eo ... quòd alias itidem ab eàdem Orientis vo... Siquidem a בעל, *baal*, & *bal*, quod & *bel* ... *dominum*, vel *regem* significat, est similiter ... & ... quod idem notat. Æschylus Persis ait:

> ... Βαλην
> ... νόμιμ-
> ... κρατοβάτων.

Rex antique, rex
Ades, accede, veni ad summum verticem tumuli, croco tinctum.

Ubi sic scholiastes. Βαλὴν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δέ φησι, Θουριωτῶν τὴν διάλεκτον. ... *Balen, dicitur Rex. Euphorion vero ait, Thuriorum esse dialectum. Unde & Balenam more, hoc est, regium.* Eustathius idem monet in Hom. Il. *a*, & Odyss. *b*: ubi ... autem provocat ad Plutarchum de fluminibus. Sed apud hunc nunc, non βαλλενάῖον, ut Eustathius olim legit; sed βαλλήνιον editum est *c*. Nec damnare ausim, cùm apud Hesychium reperiam: Βαλλήν, βασιλεύς, Φρύγες. *Ballen, rex, Phrygibus.* Fortasse tamen Βαλὴν scripserat Hesychius.

Eò quoque inclinat animus, ut *Abellionem* non alium, quàm Solem, nec aliunde, quàm a *Belo*, dictum putem. Inscriptio vetus *d* in Convenis Novempopulonia: DEO ABELLIONI MINICIA JUSTA V.S.L.M *e*. Item: ABELLIONI DEO TAURINUS BONE CON... SEUSI M. Item: ABELLIONI CISONTEM CISSONBONNIS FIL. V. S. L. M. Firmat opinionem meam, quod & Pamphylii, ac Cretes, sic dixere. Hesychius: Ἀβέλιον, ἥλιον, Παμφύλιοι *f*. Idem: Ἀβέλιον, ἥλιον, Κρῆτες *g*. Et fortasse *Apollo* ex Cretico Ἀβέλιος. Nam veteres Romani pro *Apollo* dixere *Apello*; ut pro *homo*, *hemo*; pro *bonus benus*, ac similia.

Nec video, cur non, cùm clarissimo Seldeno *h*, eundem censeam, atque ab eadem quoque origine *Belatucadrum* arcessam. Meminit vetus lapis i Wardaliæ in Cumbris, in ædibus nobilis viri, Th. Dykes: DEO SAN. TO BELATUCADRO AURELIUS DIATOVA ARA *k* EX VOTO POSUIT L. L. M. M *l*. Alius item: BELATUCADRO JUL. CIVILIS OPT. V.S.L.M. Item tertius, in Gruteriana Inscriptionum collectione prætermissus, atque ab eruditissimo Cambdeno earum e... transmissus: DEO BELATUCADRO LIB. VOTUM FECIT IOLUS.

Sed longè fuerit operæ, si omnes velim gentes referre, quæ, sub nominibus diversis, Solem pro summo habuerint numine. Nam orbe propemodum univer... consuetudo hæc fuit: idque jam ab antiquissimis ido... cultus temporibus: unde est, quòd gentes etiam illæ, quibus commerciorum minus cum aliis fuit, eoque veteris forent erroris retinentiores, vel... solum colerent Solem. Ut Massagetæ; sive illi in Margiana, ubi eos c... Ptolemæus; sive ultra Araxem, quo loco eos ponit Herodotus extremo lib. I: qui sic de iis scribit; Θεῶν μοῦνον ἥλιον σέβονται· *Ex Deis unum Solem venerantur.* Atque addit deinde, equum, ut antea dictum *m*, ei sacrificasse, quia Deo celerrimo celerrima victima conveniret.

Ab Indis etiam Solem, sed unà cum Luna, cultum fuisse, prodidit Ctesias in Indicorum opere: ubi, Photio *n* teste, egit, περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου τοῦ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, ὃ τῷ ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης· εἰς ὃ ἀπὸ ... ὁδὸν ... πεντεκαίδεκα ἡμερῶν ... ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Σαρδῶ ... καὶ ὅτι αἱ ἡμέραι ... ὁ ἥλιος ψυχρὸς ἐκεῖσε ... τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν ἑορτὴν, ... αὐτὴν τελῶσι, ... *de loco sacro, qui est in tractu inhabitabilis regionis, quem sub nomine Solis & Lunæ venerantur: ad quem, à monte Sardonis, quindecim est dierum iter. Ut Sol ibi singulis annis, per dies triginta quinque, aliquid refrigerationis illis concedat propter id festum, ut ne dum ipsum celebrant, & dum revertuntur, torreantur.*

Idem statuendum de incolis Haulam, quæ nunc Zeilam, Ptolemæo Taprobana, nisi ea Sumatra potius. D... hac gente sic Benjaminus Tudelensis in Itinerario, Ben. Aria Montano interprete: *Inde septem dierum itinere in Haulam devenis, quod initium est regni Solem pro Deo colentium, gentis videlicet ex filiis Chus astrorum contemplatricis.* Et post alia: *Colitur autem ab his Sol aris ... quentibus, & magnis extra urbem per omnia ... dimidium milliare exstructis. Summo itaque mane ... munier excurritur, aditurque Sol; cui in cunctis aris simulachra*

Marginal notes: a Rom. edit. p 381. — b Edit. venefd. pag. 1854 — c Cap. de Sagari. — d Inscript. Gruter. pag 37. n. 5, 6, 7. — e Hoc est, votum solvit libens merito — f Abelium, Solarem. Pamphylii — g Abelium, Solem. Cretes. — h De Diis Syris. — i Grut. inscript. pag. 67. num. — k ARA formula supposita, hoc est, aram. — l Hoc est, lubentissime, meritissimo. — m Cap. 9. — n Cod. 72. — b Emmius ... c In Odyss. ...

chra

ebra sunt sacrata ad [illegible] orbes. Solares magici artibus con[illegible]iam. ex[illegible] autem Sole orbes [illegible] incendi videntur, ma[illegible]que [illegible]ant. Habent autem [illegible] singulares [illegible] in mani[illegible] tam femina, quam viri, omne quepara[illegible] [illegible].

[illegible] Solem na[illegible] xime ven[illegible], [illegible] nomen darent. [illegible] g[illegible] [illegible]nis illos [illegible] polorum, & is, qui tel[illegible]quere no[illegible] Sanctorum, a quibus gentes hæ primum conve[illegible]uerunt. [illegible] extremæ etiam Septentrionis nationes, admodum tenuiter quoque Christi notitiâ imbutæ, sim[illegible] æstivo tempore Sol conspici cœpit, adorant eum, gratiasque agunt, quod pro semestris ipsum & tenebris, & frigore, lucem caloremque apportet: ut Olaus Magnus refert rerum Gothicarum lib. III, cap. II. De Solis etiam cultu apud Tartaros, vel potius Tataros, varii testantur. Atque idem dixero de gentibus Americanis: ut in insulis Caribaicis, quarum in[illegible] non alios colere Deos, quàm Solem, Lunam, Cœlumque, in opere, quod, inter alias Navigationes, illam Christophori Columbi c[illegible], legas cap. LXXXVIII, & XCII a. Item de Cerabaros b populis prope Hiebram, & Beraguam c quos orientem Solem venerari, tradit Petrus M[illegible] Oceaneæ decadis tertiæ lib. quarto, Item de Peru[illegible] [illegible] Viracocham, hoc est, Creatorem un[illegible], in primis Solem coluerunt: ut tertium honorem divini [illegible] Guaca sive Tonitrus obtinebat. Tantus v[illegible] honos Solis fuit, ut in metropoli Cusco etiam infantes ei mactarent. Quod Acostæ traditum Indicorum lib. V, cap. IV. Habes & de sacrificiis, quæ fiden huic sacrum Peruani, apud Joannem Lerium Navigationis in Brasiliam cap. XVI.

a [illegible] edit. Paris. an. 153[illegible] 81. & 84.
b [illegible] Veragua.
c Al [illegible] ragua.

CAP. XVIII.

Caussæ afferuntur, cur Lunæ divinos tribuerint honores. Ubi primo locus ipsi in considerationem venit; quippe sublimis, ac cælestis. Eaque occasione expositum, quantum Luna distet a terris, cum minimum; quantum item, cum plurimum dissidet. Hinc spectatur magnitudo, quæ terrestris globi fere est quadragesima. Deinde color candidus: & quia candorem decus imminuunt maculæ Lunares, de caussis eius disquisitum. Pythagoreos putasse, Lunam esse terram nostræ similem, sed ubi & arbores, & animalia, multo [illegible] nostris majora. Opinio veterum [illegible] ex Luna [illegible] decidisse Nemeaum leonem, & Marathonium taurum. Figuram Luna, si eam extra [illegible] d[illegible]e[illegible], ac proinde qualis reapse est, spectemus, globosam esse ac semper plus dimidia parte irradiari. Non omnino tamen rotundam esse; sed asperam & inæqualem, & quæ ratio eius sit figura. De diversis [illegible] caussis: [illegible] cur in coitu non videatur. Nunquam minus a Sole perfundi lumine, quàm in plenilunio.

POst multa adeò de sidere Solis, tempus est accedere ad Lunam de qua audiamus magnifice disserentem magnum [illegible] C. P[illegible], in secundo Historiæ [illegible] cap. IX: *Omnium admirationem vincit novi[illegible], [illegible] [illegible] in tenebra [illegible] ab natura repertum, Luna. Multiformi [illegible] contemplantium, & proximum igno[illegible] maxime [illegible] nantium, crescens semper aut [illegible] curvatam cornua, modo aq[illegible] port[illegible] [illegible] in orbem, maculosa, ead[illegible] [illegible] tens [illegible] a orbe plen[illegible] ac repen[illegible] [illegible] tae pe nox, [illegible], & parte diei [illegible] luce[illegible] [illegible] d[illegible]tens & inde, [illegible] tamen conspicua, qu[illegible] [illegible] laborare non creditur. Jam [illegible] ex[illegible]; [illegible] id quidem uno modo, sed al[illegible] [illegible] [illegible] vertibus, nunc in Aquilon[illegible] [illegible] nunc [illegible] Au[illegible] [illegible]. qua singula in eadem [illegible]*

[illegible] prehendit hominum primus Endymion; & ob id amore ejus captus fama traditur.

Ex his magna[illegible] [illegible]ceest, quæ [illegible] impulerint, ut Lunam [illegible] numinis haberent [illegible] [illegible]gis [illegible] eat, aliq[illegible] hæc omnia p[illegible] [illegible]. Ac [illegible] quod in cœlis [illegible] sidus præ cæteris [illegible] tam grande, tam pulcrum, tam varium, [illegible] ad temporum mensuram, tam eff[illegible] [illegible] omnia Lunæ subjecta. Sed hæc [illegible] tur. D[illegible] igitur [illegible] de sin[illegible] [illegible] parte adeo comp[illegible] celebat. Ac primo [illegible] situ Lun[illegible] cælestis: hinc de do[illegible] noctis, [illegible] illuminatione nocturna: tertio loco de magnitudine, quæ prox[illegible] lem visa accederet, quarto de pulcritudine, ubi & [illegible] rem attendimus, & figuram: eadem de varia lunæ p[illegible] tum de celeritate ejus, nec non [illegible] temporum distinctione: denique de vi & efficacia ejus in animata pariter ac inanim[illegible]

Loco [illegible], primum dedimus locum. Cælum enim palatium Deorum [illegible] batur. [illegible] locus lunæ est cum [illegible] terris. Quantum autem ab his [illegible] nec inter veteres quidem [illegible], nedum juniores. Neque, qui Lunam [illegible] De[illegible], accur[illegible] illam attenderunt. Quamobrem sufficer[illegible], & [illegible] hoc loco attingere. Se[illegible]ndum Ptolemæum a terræ centro, cum maxime abest [illegible] nua fuerit semidiametrorum terræ LXI[illegible], cum minima, XXXIII. Qu[illegible] [illegible] sit, non possumus certò statuere, nisi sedulò caveamus, ne refractiones, vel parallaxes, nos fallant. Ut enim ad gradus octo Luna adscenderit, parallaxis ejus, cum minimum, est minutorum 56', 44[illegible] atque ubi plurimum, minut. 65', 36". In parallaxi illa minori a Braheo est deprehensum, minimam Lunæ distantiam esse LII terræ semidiametrorum: hoc est, milliarium astronomicorum [illegible]86[illegible]8: quot resultant, si milliare quodque per 52 multiplicaveris. Summam verò si parallaxin attenderis Lunæ, cum est remotissima, abit a telluris centro semidiametris terræ LXI: ut propemodum IX semidiametris vel propior, vel remotior, conspiciatur.

Ad sublimem hunc situm accessit grandis utilitas ex illuminatione nocturna. Unde Plinius, ut antea vi[illegible], ait, *in tenebrarum remedium ab natura repertum.* Et Appuleius similiter lib. de Deo Socratis, cum Solem dixisset *diei opificem*; subdit mox, *Lunam Solis æmulam, noctis decus.* Hinc etiam *Noctiluca* nomen apud V[illegible] [illegible] in [illegible].

Præterea magnum in magnitudine, quæ videbatur, instar fuit. Unde & Mosi [illegible]tur alterum [illegible] duobus magnis luminaribus: neque id duntaxat, ut arbitror, quia majus præberet lumen, [illegible] terris: [illegible] etiam, q[illegible] [illegible], eadem de caussâ, proxime post Solem mag[illegible]dinis videretur. Quemadmodum & Horatius [illegible] lib. I, od. XII:

> —— *Velut inter ignes*
> *Luna minores.*

Et lib. epod. od. XV:

> *Nox erat, & cælo fulgebat Luna sereno*
> *Inter minora sidera.*

Atque eidem [illegible] a:

> —— *Siderum regina bicornis.*

a Carm. [illegible] sæculari.

Et tamen [illegible], [illegible] modò, sed ne ad terram quidem. So[illegible] [illegible] nor est quinquies millies ac sexcenties. terra [illegible], juxta [illegible] rationes, propemodum qu[illegible]rag[illegible] D[illegible] [illegible] cogi[illegible], Lunæ diamete[illegible] diametro terræ con[illegible] ter cum duabus quinctis [illegible] us diametrum ad [illegible] be[illegible], [illegible] modu[illegible] [illegible] m[illegible] terra te[illegible] ue[illegible] tam [illegible] ut v[illegible]. Ac [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Præt[illegible] batus exim[illegible] [illegible] dine:

dine: quæ tum è colore relucebat, tum figura. Color ejus candidus: quòd sereno cœlo videmus. At pallor pluviæ index, vel rubor ventorum præsagus, fons proveniunt: de cujusmodi prognosticis sive ex colore, sive figura, Aratus in Phænomenis, Maro I Georg. ac potissimum Plinius lib. XVIII, cap. XXXV. Maculæ tamen Lunares, quæ præcipue in plenilunio apparent, non tam ab externa videntur caussâ; etsi Plinius *a* putârit, esse notas terrenis humoris ab Luna attracti: quam sententia; nempe ex eo, quòd partium Lunæ aliæ aliis sint densiores, eoque Solaris luminis minus percipiant. Nisi placet Plutarchi opinio, libro de facie Lunæ; ubi arbitratur, densum ejus esse corpus, ex aqua & continentibus globum constituens. Quam opinionem variis ii argumentis firmatum Keplerus in Astronomiæ parte Optica cap. VI, num. IX.

Profecta autem opinio hæc a Pythagoreis: de quibus sic Plutarchus lib. II de Placitis Philos. cap. XXX: Οἱ Πυθαγόρειοι γεώδη ταύτην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς καλλίοσιν. εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλάσια τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει, μηδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίνοντα· καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει. *Pythagorei* (volunt Lunam) *terrestrem videri, quoniam, sicut nostra tellus, circumhabitetur, majoraque obtineat animalia, & plantas pulcriores. Animalia enim decies quinquies nostrorum magnitudinem habere, neque ulla ciborum retrimenta excernere. ac parilem esse dierum rationem, quod ad longitudinem.* Anaxagoras itidem, & Democritus, montes ac convalles in ea statuerunt. Hinc poetæ quædam finxerunt animalia, quæ vulgarem modum excederent; è Luna decidisse: uti Nemeæum leonem, quem Hercules confecit. Eoque respicit Juno apud Senecam in Hercule Furente Act. I *b*:

Sublimis alias Luna concipiat feras.

Quem locum ex Achillis Statii in Aratum commentariis illustrat Politianus in Miscellaneis cap. XVII. Ac similiter fabulati sunt de tauro Marathonio ab Hercule domito. Hinc Claudianus, vel alius potius, Claudiano antiquior, in poëmatio, quod Laus Herculis inscribitur:

—— Taurus medio nam sidere Lunæ
Progenitus Dictæa Iovis possederat arva.

Figura etiam Lunæ quid pulchrius? Quæ profectò non scapham refert, uti Heraclitus *c*, & Anaximander *d*, putarunt: sed neque cylindrum, quæ aliorum opinio fuit: verùm rotunda est, ac globosa: neque id tantummodo, quando est plena, sed etiam, ubi vel gibbosa, vel dimidiata, vel corniculata, vel intermenstrua. Nunquam enim non dimidia Lunæ sphæra lumen Solis recipit: imò, si accurate loquamur, plus semper dimidiâ Lunæ parte irradiatur; quia sphæra major semper majorem minoris sphæræ partem illustrat: ut notum est ex canone superius etiam adducto.

Nec si rotunda sit, eò æqualiter talem esse existimandum. Nam telescopia Batava clarè docent, nunc esse eminentiorem, nunc depressiorem: quod aliqui arripiunt pro sententia Xenocratis, existimantis esse terram multarum urbium, montiumque, ut est apud Cicer. lib. IV Acad. Quæst. Sed alia est asperitatis hujus ac inæqualitatis caussa. Nempe ut sic majus in terras lumen demittat. Alioqui ex luminari non ita magno lumen nimis dispergeretur: uti videmus in speculis omnino sphæricis minorem nobis Solem, quam à speculorum aliis, repræsentari.

Magnam præterea Lunæ admirationem peperit apud gentes diversa ejus φάσις *e*: cujus diversitatis caussa serò est deprehensa a Græcis ipsis. Nimirum licet plus dimidio ejus semper illustretur, nihilominus *in coitu* (ut Plinii utar verbis) *non cernitur, quoniam haustum omnem lucis adversa illo regerat, unde acceperit.* Quemadmodum verò in novilunio cælum versus refundit lumen; ita illud in plenilunio versus nos fertur: ac temporibus cæteris, etsi æque illuminetur, magis tamen minusve cernitur, pro suo situ ac distantia à Sole: pro qua lumen illud vel cælum, vel terras versus, magis minusve refert. De hoc optimus & doctissimus Paullus Merula *f* verba illa se adferre ait ex Macrobio in Somnium Scipionis: *Luna dispensationibus septenarius luminis sui vires sempiternâ lege variando disponit. Primis septem diebus dimidiata semiorbem ostendit, vocaturque dimidia. Quartus fit coitus Lunæ cum Sole, quod interlunium nominatur. Est enim tempus inter deficientem, & nascentem Lunam, hoc est tricesimus dies, in quo Luna non lucet. Nam cum Soli conjuncta sit, ita obscuratur, ut minimè possit videri: sed eodem momento renascens, paullatim ab eo recedendo videtur.* Sed profectò, quanti juventutis intersit fontes ipsos adire, patebit Macrobium ipsum consulenti operis ejus lib. I, cap. VI.

Coitus sive novilunii symbolum, seu nota, est ☌: corniculatæ ⚹, quia ab hexagono provenit adspectu: dimidiatæ □, quia à Sole quarta Zodiaci parte distet: gibbosæ △, quia triente absit: plenæ ☍. Vitellionem vide lib. IV, prop. LXV, & seqq. Quod verò prima facie valde παράδοξον videatur; nunquam minùs illuminatur Luna, quàm plena si fuerit: quippe tum opposita Soli, sæpius etiam in auge constituta. Atqui abunde constat ex Opticis, quo sphæra illuminata longiori intervallo abest ab illuminante, eò minus quoque lucis percipere.

CAP. XIX.

De bono Lunæ, velocitate suâ spacium menstruum describentis. Mensis alius Solaris, qui vel cælestis, vel civilis; alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus, vel τῆς φάσεως, apud Muhammedanos obtinens, sed sic, ut paullum τῆς φάσεως exsuperet modum. Quis Lunaris annus, & quanto hunc exsuperet Solaris, & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus XI. Ἐννεαδεκαετηρὶς Metonis, qua & numerus aureus. Calippica periodus. Vis Lunaris in sublunaria. Ros Lunæ filia cur dicatur. Quamobrem mare horâ unâ tardius die quoque exundet. Efficacia Lunæ in condendis granis, & arboribus cædendis. Cur a cepa abstineant sacerdotes Ægyptii. Vis ejusdem in ovis, conchis, oculis ælurorum. Cur Luna prosit parturientibus. Cur obsit iis, qui Lunæ expositi capiant somnum. Cur nutrices non denudent infantes in lumine Lunari. Cur epilepticis Lunæ noceant incrementa. Quomodo Evangelistis idem lunaticus, & dæmoniacus. Luna cur Aristoteli Sol alter, *sed minor, dicatur.*

JAm quantum admirationis, atque honoris, conciliâsse Lunæ putabimus tantam ejus velocitatem, tam grande item emolumentum, quod ex motu ejus sumeretur menstrui temporis mensura? Quamvis enim & mensis sit Solaris; cùm civilis, qui variat; tum cælestis, qui transitu Solis de signo in signum definitur: non dubium tamen, quin multò antè, ob brevem illam, &, in diversa adeò φάσει *a* tam evidentem Lunæ periodum, priùs veteres illo tempora sua fuerint dimensi. Interim & Lunaris ille variat, quia vel mensuramus reditu ad idem Zodiaci punctum, unde discesserat; vel ad Solem, unde profectus erat, regressu. Prius appellatur περιμηνος vel περίοδος τῆς σελήνης: posterius autem σύνοδος σελήνης: Latinis *jugum Lunæ*, ut Ciceroni *b* etiam dicitur, unde Græci inchoant νεομηνίαν *c*. De periodico mense ita Varro apud Agellium lib. III, cap. IX: *Duodetrigesimo Luna, ex quo vestigio profecta est, eodem redit.* Accurate loquendo, signiferi orbem lustrat *vicenis diebus septenisque, & tertiâ diei parte;* ut est apud Plinium lib. II, cap. IX. Sive, ut alii, diebus XXVII, hor. VII, scrup. fere XL. Synodicus mensis ad hoc spatium superaddit biduum, & paullo amplius: nempe quantum requirit, ut Solem assequatur; qui jam ab eo loco, ubi ante mensem reliquerat Lunam, duodecimam cæli partem progressus fuit. Hinc Plato in Timæo: Μεὶς δὲ, ἐπειδὰν σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβῃ. *Mensis vero efficitur, cùm Luna, circuli suo completo curriculo, solem etiam fuerit assecutus.* Ac similiter Alcinous de dogmate Platonis: Καὶ Σελήνη μὲν μηνὸς μέ-

a Lib. 2, cap. 9.
b Vers. 83.
c Plutarchus lib. 1 de placitis philosoph. cap. 27. & 28.
d Idem ibi.
e Apparitio.
f Cosmographiæ ... cap. 23.

a Apparitione sive conspectu.
b Lib. 2 de Divinat.
c Novilunium novumque mensem.

περιάγουσα, συναπεργασθεῖσα τὸν αὐτῆς κύκλον, καὶ καταλαβοῦσα τὸν ἥλιον ἐν μέσῳ. *Ac Luna quidem mensis mensuram conficit, ubi emensa est suum circulum, Solemque in eo complexa.* Est verò hic mensis dierum XXIX, hor. XII, scrupul. XLIV. Hosce duos menses confudit Appulejus de dogmate Platonis, & alicubi etiam Lactantius, multique alii. Præter hosce & mensis statuitur τῆς φαύσεως, sive *illuminationis:* qui incipit a prima apparitione Lunæ ad novam. Sed hæc mensura est incerta, quia nunc Luna quarto a coitu die apparet, nunc tertio, quandoque & primo: ut tum dicatur ἕνη καὶ νέα, *vetus, novaque:* quam Lynceus, propterea celebratus proverbio, primus dicatur reperisse. Arabes tamen, & Agareni, hoc non attendunt, semperque mensem inchoant à die tertia: nempe ἀπὸ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος, eoque plurimùm φαύσεως, excedunt modum.

Ex duodecim mensibus synodicis constat annus Lunaris: qui propterea est dierum CCCLIV. At Sol non conficit circulum suum, nisi diebus CCCLXV, & quadrante: sive, exacte loquendo, V horis, XLIX scrupulis: ut undecim scrupula desint, quominus integer sit quadrans. Nam horam LX scrupulis constare, cuivis constat. Lunaris igitur annus XI diebus, & quasi quadrante, brevior est Solari. Eoque novilunia, & plenilunia, quotannis XI diebus tardiùs recurrunt, quam anno, qui proxime præcesserat: usque dum exactis XIX annis eadem redeat Lunæ ratio. Hoc *Lunæ cyclum* dixere, vel *enneadecaeterida:* quam reperit Meton. *Numerum* etiam *aureum* vocatur, quia in fastis, ob insignem sui usum, auro signarent. Estque XIX annis Julianis minor duntaxat horâ I, 27′, 32″ circiter. Sed propter hoc ipsum discrimen, seculo post Metonem, Callippus, cyclum Metonicum quadruplicans, orbem instituit annorum LXXVI. Quæ ἑξκαιεβδομηκονταετηρὶς nuncupatur. Sed ne sic quidem vitium omne abesse, animadvertit Hipparchus. Verùm hæc accuratiùs exponere non est hujus loci. Sufficit, quod ex iis, quæ commemoravimus, cernere sit, Solis Lunæque cursu, annuum, ac menstruum spatium definiri: unde Genes. I, 14, legimus, luminaria hæc in cœlo constituta, *ut dividant diem a nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos.* Cujusmodi temporum distinctione, etiam tollitur inter homines negotiorum confusio.

Præter illuminationem nocturnam, temporumque mensuram, aliis etiam in rebus se virtus exerit Lunaris: idque & in inanimis, & plantis, & mutis animantibus, & hominibus ipsis. Primi generis exemplum est, quod in plenilunio plurimum fit roris: unde & Alcman *a* lyricus, facit δρόσον Διὸς θυγατέρα καὶ Σελήνης, *rorem, filiam aeris & Lunæ.* Item ab Luna est æstus marinus: de quo curatè Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. LII. Quod verò æstus marinus unâ hora tardiùs redeat quotidie, id hanc caussam habet: quòd dum Sol motu fertur diurno, qui horarum est XXIV, ipsa motu proprio, qui priori est contrarius, gradus conficiat XIII, eoque terram totam non circumeat, nisi horis XXV. Est enim diurnus Lunæ motus graduum XIII, 3′, 54″: ut horarius 32′, 40″.

a Apud Plutarchum Sympos. lib. 3. quæst. ult.

Par ratio in plantis, & fructibus. Eoque plurimum refert, quando serantur. Unde Plinius lib. XVIII, cap. XXXII: *Humidis locis interlunio serito, & circa interlunium quatriduo.* Item, quando arbores plantentur, vel succidantur, aut quando grana condantur. Unde idem: *Arborum radices plenâ Lunâ operito.* Atque, ut ibidem est, *omnia quæ caeduntur, carpuntur, tondentur, innocentius, decrescente Luna, quam crescente, fiunt.* Plutarchus etiam Sympos. lib. III, quæst. ult. Τῶν ξύλων τὰ τεμνόμενα ταῖς πανσελήνοις ἀποβάλλουσιν οἱ τέκτονες, ὡς ἁπαλὰ καὶ μυδῶντα ταχέως δι' ὑγρότητα· *ligna in plenilunio cæsa abjiciunt fabri, ut tenera, & facile flaccescentia propter humorem.* Addit continuò: Τοὺς πυροὺς οἱ γεωργοὶ σπεύδουσι φθινούσης τῆς μηνὸς ἐκ τῆς ἅλω συναίρειν, *coloni properant præcipue & adulto mense triticum in area converrere.* Nempe ut siccius sic reddatur, ac futuræ aptius. Sanè, ut ibidem ait, grana, vigente Lunâ in arcam illata, ob humiditatem ac mollitiem maximè in tritura rumpuntur. At olerum solum cepe crescit, Luna decrescente: quo circa ex abstinent eo sacerdotes Ægyptii: ut est apud Plutarchum lib. de Iside & Osiride.

Adhæc in mutis animantibus ejus vis comparet: eoque Plinius, loco ante memorato, *Ova Lunâ nova supponito.* Item: *Verres, juvencos, arietes, hædos, decrescente Lunâ castrato.* Augescunt etiam cancrorum, concharum, ostrearumque corpora, gliscente Lunâ. Manilius lib. II Astronom.

Sic submersa fretis, concharum & carcere clausa,
Ad Lunæ motum variant animalia corpus.

De eodem Plinius lib. IX, cap. VII, & XXXI, item Agellius lib. XX Noct. Att. cap. VIII, ubi hos Lucilii versus adducit:

Luna alit ostrea, & implet echinos, muribus fibras,
Et pecui addit. ——

Ubi idem de æluorum oculis legas, parque ratio in animantium medullis.

Denique & in homines se exerit Luna. Nam, cùm orbe fulget dimidio, ad partum conducit, quia laxando humores dolorem parientibus mitiget. Quod Plutarchus *a* sic extulit: Λέγεται δὲ καὶ πρὸς τὰς ὠδῖνας συνεργεῖν, ὅταν ᾖ διχόμηνος, ἀνεῖσα τῇ ὑγρότητι μαλθακωτέρας περιέχουσα τὰς ὠδῖνας. Atque addit, hinc eam Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, nuncupari. Ibidem refert, qui in lumine Lunari somnum ceperint, eos, quando expergiscuntur ac surgunt, esse torpidos, ac quasi attonitos, quia ἡ ὑγρότης ἀπὸ τῆς Σελήνης διαχεομένη βαρύνει τὰ σώματα· *humor à Luna diffusus aggravat corpora.* Etiam commemorat, ut nutrices caveant, ne commissos sibi infantes ostendant Lunæ, quia sic corpuscula eorum πλήρη ὑγρότητος ὄντα, καθάπερ τὰ χλωρὰ τῶν ξύλων, σπᾶται καὶ διαστρέφεται. *humoris plena, viridium instar lignorum, convelluntur, & pervertuntur.*

a Sympos. lib 3. quæst. 10.

Epilepticis quoque, crescente Lunâ, pejus est. Unde & σεληνιακοὶ, ac *Lunatici*, dicuntur. Vett. gloss. *Lunaticus*, Σεληνιακός. Id fit, simulac crescere Luna incipit. Unde apud Matth. IV, 24, ubi Græcè est σεληνιαζομένους, interpres Arabs *b*, si Latinè exponamus, vertit, *rumes in principiis lunationum*, hoc est, mensium. Ut & cap. XVII, 15, ubi σεληνιάζεται, idem Arabs reddit, *vexatur valde in principiis lunationum.* Maximè verò plenilunio infestantur: unde in glossis Isidori, *Lunatica, quod fit plenilunio.* Nec obscura est ratio, quia tum plenius cerebrum est humoribus: unde & tunc idonei magis, qui a dæmone vexentur, ut alis epilepticus ille, qui Matthæo XVII, 14, *lunaticus* dicitur: Lucæ autem IX, 39, *dæmoniacus* vocatur: uti Marci IX, 17, 25, *surdus*, & *mutus.* Hanc rem sic expressit Juvencus lib. III:

b In editione Romana anni 1619.

Nam cursus Lunæ natum mihi dæmonis arte
Torquet.

Plenius que Rusticus Elpidius lib. v *c*:

Reserat in miserum rabies horrenda furoris
Dæmonis afflatu, propriâ qui peste nocivus
Allidit captas fœdo discrimine mentes,
Menstrua deciduos cum Luna recolligit ignes.

c Vers. 243.

Aliqui & Lunaticos esse, minimè a dæmone obsessos, liquet ex Jul. Firmico lib. IV Mathes. *Si Luna*, inquit, *male fuerit collocata, aut spasticos, aut caducos facit.*

Atque hæc ostendunt, Lunæ etiam nocendi vim inesse. Sed, ut Sulmonensis *d* illeait,

Nil prodest, quod non lædere possit idem.

d Lib. 2 Trist.

Quin ex isto potius nationes vim ejus divinam colligebant: ut quæ & sui cultoribus benefacere, & negligentes sui posset ulcisci. Tanto igitur magis metuebant ejus iram, ne offensa, aut elementis, aut satis, aut animantibus, aut familiæ, damnum daret. Cæterum amabant illam, proximoque post Solem cultu prosequebantur, (ut verbis utar Aristotelis lib. IV de Generat. Animal. cap. ult.) διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον κοινωνίαν, καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ φωτός· γίνεται γὰρ ὥσπερ ἥλιος ἕτερος ἐλάττων. *propter Solis*

Solis societatem, receptumque lucis: est enim quasi alter Sol minor. Ac similiter Theophrastus libro de Ventis, ubi dicitur, οἷον ἀσθενὴς ἥλιος, *velut Sol debilis.* Quæ satis appositè à philosophis dicuntur. Sive enim lumen spectes, tenebras discutit nocturnas: sed sic, ut nimio ne lumine impediat animantibus quietem ac somnum. Sive attendas calorem: hoc etiam & sata, & res alias, impertit; non tantopere quidem ac Sol, quomodo res æstu continuò exurerentur, tantum interea, ut nocturno res frigore suam non deperdant vim; sed sata, & animantia, salutari repleantur humore ad incrementum sui, & rerum novarum generationem.

Cap. XX.

Deliquium Lunare cur καθαίρεσιν dixerint. Stulta priscorum opinio, carmine magico Lunam cælo detrahi, ac tum eam despumando vim mirandam herbis indere. Eodem deliquio portendi scelera, & mortes: sed æris tinnitu succurri Lunæ. Quæ commenta evanuere paullatim, repertâ verâ eclipseon caussâ. Solem etiam integrum a Luna obscurari: perperam tamen tradi, id in conceptu Romuli contigisse. Controversia vetus, luceatne Luna luce suâ, an aliena: primus Berosum, & Chaldæos putasse. Appuleio, Ennioque lux. An Thales correxerit sententiam Berosi, ut scriptum Keplero. Berosi opinionem everti eo, quod similis semper situs sit macularum Lunarium. Pythagoreorum judicio, Lunam Solari lumine lucere. Cur, quæ vulgo Phœbi soror, ab aliis filia ejus dicatur. Quibus argumentis adstrui videatur, sic Lunam nothâ splendere luce, ut interim aliquam habeat propriam, sed exilem. Nullam tamen ei nativam tribui posse, si, terra nostra instar, montes habeat & valles: quæ Pythagoreorum fuit opinio: juxta quos & Luna à Terra, & Terra a Luna, Solari lumine perfundatur. Secundum Stoicos, Lunam esse præditam vitâ, sensu, intellectu.

PRæter ista diutissimè etiam suspensas tenuere hominum mentes deliquia cælestia, *res in tota contemplatione naturæ maxime mira, & ostento similes*; ut Plinius ait lib. II, cap. X. Eorum aliud Solare, quod κατ' ἐξοχὴν ἔκλειψιν vocitabant: Lunare aliud, quod καθαίρεσιν dicere maluerunt. Cur verò Lunare sic nominarint, optimè exposuit vetus Apollonii interpres in lib. IV: διαλαμβάνεται δ' ὅτι τὰς τῆς Σελήνης ἐκλείψεις ἀπὸ φαρμακίδων γίνεσθαι· διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ καθαιρέσεις ἐκάλουν τὰς ἐκλείψεις. *Opinantur aliqui, deliquium Lunæ fieri a veneficis: ac propterea antiqui deliquia hæc dixere dejectiones sive depressiones.* Ubi eo respicit, quòd cùm hujus deliquii necdum cognita esset ratio, vulgo ita persuasum fuerit, magorum potestate Lunam cælo deduci: uti notum ex Virgilio *a*, Horatio *b*, Tibullo *c*, Nasone *d*, Seneca *e*, Lucano *f*, Juvenale *g*, Martiale *h*, Nemesiano *i*, Claudiano *k*, aliis. Sic verò magicis detractam carminibus credebant eò adigi, ut despumaret in herbas; atque vires ita in eas effunderet, quo postea magi efficaciùs iis uterentur. Lucanus lib. VI:

> *Et patitur cantu tantos depressa labores,*
> *Donec suppositas propior despumet in herbas.*

Ac tangit quoque Appulejus lib. I Met. Scelera etiam, & mortes defectibus siderum indicari, opinio erat, Stesichori quoque, & Pindari, teste Plinio lib. II, cap. XI. Atque addit, *eo pavore, ignarum caussæ Niciam, Atheniensium imperatorem, veritum classem educere, eorum opes adflixisse.* Quam rem pleniùs in vita ejus Plutarchus exponit. Hinc etiam, ne Luna carmina magica exaudiret, *crepitu* [illegible] *auxiliabantur*; ut ibidem ait Plinius. Atque idem Livius docet lib. XXVI: *Campanorum imbellem multitudinem cum æris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte* [illegible] *fieri solet, clamorem edidisse.* Ac similiter plerique omnes poëtarum, quos antea adduximus. Vetustam de Lunæ laboribus opinionem refellit vetus, sed incertus poeta *l*, apud Turnebum Adversar. lib. XIX, cap. III & in poematiis veterum à Pithœo editis. Ubi inter alia:

> *Dicam, cur fesso livescat circulus ore,*
> *Purpureumque jubar nivei cur rubeat oris.*
> *Non illam, ut populi credunt, nigrantibus antris*
> *Infernas ululans mulier perdura sub umbras*
> *Detrahit altivago e specula.*

Et quæ porrò sequuntur: quæ apud Turnebum ipsum legi malo. Nempe nunc nulli non constat, caussam Lunaris deliquii esse ab terra inter Solem posita, Lunamque in alterutro nodorum constitutam; quorum unus, qui ad Boreum latus, Ptolemæo dicitur ἀναβιβάζων *a*; alter Meridionalis, eidem καταβιβάζων *b*: vulgo ille vocatur *caput*, hic *cauda Draconis*, ob similem intersectionis figuram. Quo autem Sol terræ propior est, eo majorem terra umbram projicit. Quod si ampliùs, quàm XV grad. 12, abfit Luna à nodis memoratis, lumen ejus non potest ab umbra terræ impediri.

Præterea videbant, Lunæ interjectu Solem obscurari; quandoque etiam totum: ut variis adstruitur testibus apud Plinium lib. II, cap. XII: ac ab Albategnio etiam, & Vitellione, comprobatur. Herodotus quidem lib. II memorat eclipsin tantam, ut desubitò dies in noctem verteretur. Quod etiam contigisse in Romuli conceptu Dionysius prodidit lib. II. Ac meminit quoque deliquii illius Plutarchus *c*; qui, ex sententia Tarrutii Mathematici, a Terentio Varrone rogati, ut Romuli, & Urbis genesin, juxta Astrologiam ἀποτελεσματικὴν *d* perscriberet, conceptum Romuli, atque eclipsin eam, incidisse ajebat in diem XXIII mensis, quem *Choiac* Ægyptii dixere: ac Nicolaus Mullerius *e* referebat in annum Periodi Julianæ 3942, Junii XXIV: Buntingus autem ad annum mundi [illegible] 9, sive periodi Jul. 3944, Maji V. Sed jam Mathematicorum aliis deprehensum, non fuisse ullam eo tempore eclipsin Romæ: nedum grandem adeo, ac ait Dionysius. Quare fefellit, falsusque Tarrutius. Verum, utcunque ille deceptus, alias ejusmodi apud alios legas. Inter cæteros, in vita Ludovici Pii anno Christi DCCCXL, V Maji: item anno DCCCLXXVIII, Oct. XXIX: quando tanta erat eclipsis, ut omnes apparuerint stellæ. Atque hæc de siderum utriusque deliquiis; quæ, cùm naturales nescirentur caussæ, mirâ homines superstitione impleverunt.

His igitur caussis ignotis, communis quoque erat opinio, suis Lunam ignibus lucere: quod sine dubio majus ei decus conciliavit. Sed postea de isto gravis est scrupulus injectus: idque partim ex illis, quæ de varia Lunæ φάσει *f* superiùs adduximus; partim illis, quæ proximè de cælestibus attulimus deliquiis. Itaque tum controversia fuit exorta, quæ diu ingenia torsit humana; utrum (Arnobii *g* verba sunt) *alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus Luna.* Quarum opinionum utramque etiam complexus est Lucretius in quinto:

> *Lunaque sive notho fertur loca lumine lustrans,*
> *Sive suam proprio jactat de corpore lucem.*

De propriis ignibus statuit Anaximander, & Xenophanes; & multò post eos Berosus Babylonius: uti de Anaximandro, & Beroso, testis est Plutarchus in primo de placitis philosophorum, cap. XXVIII, & XXIX; de tribus autem istis, Stobæus in Eclogis Physicis *h*. Sed & de Beroso idem prodidit Cleomedes in secundo; susiusque Vitruvius lib. IX, cap. IV; quem operæ est adire. Summa eò redit: Globum Lunæ dimidiâ sui parte igneum esse; exque ejus conversione fieri, ut varia adeò sit Lunæ φάσις *i*. Hinc Lucretius ibidem:

> *Est etiam quoque uti proprio cum lumine possit*
> *Volvier, & varias splendoris sumere formas.*

Et post aliqua:

> *Versarique potest, globus ut si k forte pilai*
> *Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;*
> *Versandoque globum variantes edere formas.*
> *Denique eam partem, quæcunque est ignibus aucta,*
> *Ad speciem vertit nobis oculosque patentes.*
> *Inde minutatim retro contorquet, & aufert*

a Ecl. 8. b Epod. od. 5. c Lib. 1, el. 2, & 8. d Met. 8, & 14. & ep. 4. Hypsipyles. e Medea, act. 4. f Lib. 6. g Sat. 6. h Lib. 12, ep. 57. i Ecl. 4. k Lib. 1 in Rufin. l Varro Atacinus, ut Petro Danieli visum: juxta alios Fulgentius, cujus nomen ex conjectura promissum in epigrammatis veterum editione Pithœana.

a Adscendens. b Descendens. c In Romulo. d Judiciariam. e In Examine Temporum. quod Tabulis Frisius additur. f Apparitione sive conspectu. g Lib. 2 adversus gentes. h Pag. 59. i Apparitio. k Al. sit quod malebat Janus Dousa fil. in Catullum notis. Sed nihil mutandum, quia ut si valet, haut aliter ac si sit.

Dimidiam partem glomeraminis atque pilai:
Ut Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,
Astrologorum artes contra convincere tendit.

Ubi propter Berosum Babylonium Babyloniis hanc tribuit opinionem. Atque idem facit Appulejus de Deo Socratis: qui utramque opinionem his memorat verbis: *Seu corniculata, seu dividua, seu protumida, seu plena sit, variâ ignium face, quanto longius facessat à Sole, tanto longius collustrata, pari incremento itineris & luminis, mensem suis auctibus, ac paribus dispendiis, existimans: seu illa proprio & a perpetis candore, ut Chaldæi b arbitrantur, parte luminis compos, parte alterâ cassa fulgoris, pro circumversione oris discoloris, multivaga, pollens, speciem sui variat: seu tota, propriis candoris expers, alienæ lucis indiga, denso corpore; seu levi, ceu quodam speculo radios Solis obstitis, & adversi, usurpat, &, ut verbis utar Lucretii,*

—— notham jactat de corpore lucem.

Apposui locum, prout censeo legi oportere. Ac quod pro *obstitis*, literula unâ recisâ, *obstiti* reposui, in eo certissimam Scaligeri c sum emendationem secutus. Sed non assentio, quod idem interpretetur *obliqui:* Solemque sic dici arbitretur, quia obliquo feratur circulo signifero. Potiùs, si *obstitus* hic valet *obliquus*, eò Appulejus respexerit, quòd Luna, à Sole recedens, obliquo ejus lumine percussa, magis & magis luceat nobis; usque dum ex adverso constituta, orbem totum compleverit. Non potuerit sic, ubi de caussa agitur luminis Lunaris, melius recum, quàm ad Solem tum obliquum, tum adversum. Sed puto, pro *obliquo* potiùs *obstipum:* ut in illo Lucretii lib. IV:

Omnia mendose fieri, atque obstipa, necesse est.

Quamquam & hic Festus *obstita* legisse videatur: sed invitis optimis membranis nostris; ac vetustis quoque editionibus, in his Veronensi d: ubi semper est *obstipa:* quod idem ac *curva*, & κατὰ μεταφορὰν, *vitiosa*. At *obstitum* est, quod obstat, sive obsistit; hoc est, quod opponitur, atque ex adverso est. Itaque *obstitum*, & *adversum*, junxerit Appulejus, ut posterius sit prioris, vocis minus obviæ, ἐξήγησις. Ac censeo Appulejo, cum hoc scriberet, ob oculos fuisse locum Ennii; qui nunc quidem corruptè sic legitur ex schedis Festi, quæ Pomponii Læti fuerunt:

Amplius ex augure obstipulumve solis.

Unde Paullus Merula e faciebat:

Amplius exaugere obstipo lumine solis.

Ac ad Regulum referebat, Solari lumine à Karthaginensibus excruciatum. Sed enim censeo potius, Ennium esse locutum de Luna capiente lumen ex sole, præsertim adverso. Eoque veram esse lectionem:

Amplius exaugere obstito lumine Solis.

Etiam hæc firmantur originatione, quòd Cincius f συμφολιώτας dici *obstitos* putarit, quia obstiterint Deo, viderintque quod conspicere sit nefas. Imò & Cloatio, ac Ælio Stiloni g, *obstita loca*, de cælo tacta. Ut apud Tullium in II de Legg. *Iidemque fulgura, & obstita curanto.* Ubi *locus obstitus* idem ac *bidental*, quia bidente expiaretur. Hæc pluribus sum persecutus propter eos, qui pro *obstitum* ubique *obstipum* legere jubent; nec vel Appulejum, vel Ennium, satis ceperunt. Redeo nunc ad Berosum; qui Lunam, ut dixi, putabat nativo igne lucere; sed quia dimidia solum ignea sit, circumvolutione sui variè comparere. Hanc ejus sententiam ait Keplerus, Παραλειπομένων in Vitellionem cap. VI, à Thalete Milesio redditam esse meliorem: ut qui viderit, eam nullâ sui parte lucere ex se ipsa; sed semper sui dimidio, vel ultra, illustrari à Sole. Quod nisi meliùs interpreteris, quam dictum a Keplero videtur, temporum rationi planè repugnat. Nam quomodo Thales correxerit opinionem Berosi, cùm hic illo ducentis amplius annis fuerit posterior? Thales enim, ut in Chronicis retulit Apollodorus, & exinde Diogenes, expeditioni interfuit Crœsi adversus Cyrum: atque anno primo Olympiadis XXXIV, annos jam natus XCV, vitâ excessit. Berosus verò desito jam Persarum regno, quod annis duràrat CCXXX, claruit in Syria, temporibus iis, quibus Syro-Macedonum imperium tenuit Seleuci Nicatoris filius, ac nepos: uti locuples testis Tatianus, atque exinde Eusebius in X Præparat. Evangelicæ a. At recta interea est Thaletis sententia; cùm non eædem semper luceant partes Lunæ: ut maculæ lunares ostendunt, quæ eundem semper situm obtinent, ac successivè illuminantur a Sole. Ut hinc satis evertatur illa globi Lunaris circumvolutio. Quemadmodum & in altero aberratum à Beroso, quòd nativa eam luce crederet lucere. Planè enim aut nulla, aut perexiguâ est luce prædita: ut vel omne, vel prope omne lumen à Sole mutuetur, ac deinde reflectat in terras. Quæ sententia fuit Pythagoreorum, & Stoicorum ut ex Diogene Laertio constat. De Thalete similiter Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXVII, & ex eo Eusebius de Præparat. Evangel. lib. XV, cap. XXIX. Cicero in Somnio Scipionis: *Ex quibus erat ea minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat alienâ.* Catullus Carm. XXXV:

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Seneca Medea, Choro act. I:

Cum Phœbe solitum lumine non suo
Orbem, circuitis cornibus alligat.

Ac propterea Æschylus, & Euripides, Lunam Solis filiam dixerunt: cujus rei & Theo meminit, commentariis in Aratum. Atque eò respexit Joannes Geometra hymno in B. Virginem II:

Χαῖρε παναγλήεντος ἀφ' υἱέος, οἷα Σελήνη
Πατρὸς ἀπ' ἠελίου, φέγγος ἐφελκομένη.
Salve, quæ illustri a nato, ceu Luna parente
A Phœbo, lumen suscipis æthereum.

Prout reddidit Fred. Morellus; qui primùs Græcè excudit scriptorem hunc satis recentem; utcunque ex vetustissimo codice Græco bibliothecæ regiæ Mediceæ erutus dicatur ab editore b.

Hæc verò de alieno Lunæ lumine opinio eo adstrui videtur, quòd si ea proprium, vel multum proprii luminis haberet; non terrâ interpositâ ob privationem solaris luminis tenebresceret, sed clariùs reluceret; uti stellæ noctu magis splendent. Nunc contra fit, ut pars ea, quæ terræ umbrâ tegitur, minus, quàm antè, cernatur.

Neque id solùm colligunt ex Lunari deliquio, sed etiam Solari; quia totam tum Lunæ faciem conspiciamus. Imò extra etiam deliquium; quoniam in Luna & corniculatâ, & dimidiâ, & quacunque φάσει c, totam Lunaris rotunditatis faciem cernere sit. Quare sic potiùs statuendum videtur, habere quidem Lunam aliquid lucis nativæ ac propriæ; sed debile illud, & vix nostros ad visus pertingens. Ita etiam Theo in IV Ptolemæi, & Cleomedes lib. II Cyclicæ Theoriæ.

Sed in contraria est sententia Vitellio; qui uti à Beroso longissimè abit, ita nec illud Cleomedi, ac Theoni, largitur, quòd dicebamus de minuta luce; unde sit sanguineum illud, quod in defectu Lunæ cernitur. Hanc luculam qui negant, arbitrantur, lumen id, quod in eclipsi utraque, vel alias in parte tenebricosiore, conspicimus, aliquid habere luminis sive à sideribus, quæ circumstant Solem; sive à radiis Solis in aëre refractis, inque medium umbræ pertingentibus. Atque in hanc sententiam pedibus eunt omnes illi, qui cum Thalete sentiunt, Lunam esse γεώδη, *natura terrea:* cum Pythagora, κατοπτροειδὲς σῶμα, *speculi naturam referens corpus:* quod de utroque illorum in Physicis Stobæi eclogis d legas. Horum igitur judicio, densum & opacum Lunæ corpus ejusdem est naturæ ac terra nostra: lux verò ejus provenit à terra magnam vim luminis à Sole accepti sursum vibrante. Ut secundùm eos terra lumen hoc mutuetur à Sole: nec luna à sole duntaxat lumen accipiat; sed terra etiam Solari lumine perfusa in lunam hoc refundat; eoque mutuò se illustrent luna, & tellus. Cujus rei argumentum capiunt ex splendidissimo lumine, quod, in altissimis montibus constituti, è terræ & aquæ globo sursum refundi conspexerunt.

a Perperam vulgoti seu pro &, quod & alii monitum, & sane nihil apertius.
b Babylonios capienti Chaldæos, qua tenus Babyloniis opponuntur; ut a Lucretio factum versibus proximè adlatis.
c In Æsonam.
d Anno 1486.
e In Enn. lib. 7. Ann.
f Apud Festum in Obstitus.
g Ibid.
a Pag. 289. edit. R. Steph.
b Dedicatione ad Gregorium XIV Pont. M. in edit. Morell. prima, quæ anno prodiit 1591.
c Apparitione sive conspectu.
d Pag. 59.

Atque

Atque [illegible] manibus [illegible] litatem, [illegible] secula [illegible] hodie [illegible] rum [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

Primo [illegible] *in Oriente* [illegible] *duo natura* [illegible] *Luna* [illegible] [illegible] *dict Astart* [illegible] *veterum* [illegible] *Ven* [illegible] *sive Luci-* [illegible] *numine* [illegible] *Quid ab eo* [illegible] *Plut* [illegible] *Hebræi* [illegible] *Astaroth. Unde* [illegible] *fit Belti* [illegible] *eadem ac Astarte & unde hoc nomen.* *Dio* [illegible] *fit, vel Jeremiæ* [illegible] *Quæ Salambo,* [illegible] *origo* [illegible]

NUm [illegible] mus, ut pro variis gentibus varia fuerint [illegible] numina, quæ ad unum Lunæ numen reducerentur in Oriente [illegible], unde omnis gentium religio, ut diximus, educta. H[illegible] priusquam sic ex [illegible] incurreret, So[illegible] L[illegible] [illegible] vim [illegible] sed [illegible] quo [illegible] en [illegible] conside[illegible] pri[illegible] pa[illegible] ad [illegible] devei[illegible] Imo age[illegible] quidem [illegible] tum natur[illegible] va est, tum peccarum naturam cæ[illegible] ac pe[illegible] us Solem, complectebantur: quæ tria *Beli* [illegible] & *Mol* [illegible] sive regis nomine vocabant. Sub [illegible] endi autem principio comprehendebant N[illegible] n, [illegible] ens princi[illegible] est passivum, atque ea [illegible] nam, ac præ[illegible] sem [illegible] Junonem: quæ, sic sociata *Baaltidem*, [illegible] *Beltam*, hoc [illegible] dominam; item *Reginam cæli*, nominabant. Cui [illegible] tribuerunt calorem [illegible] um, tanquam viro: cæli reginæ adimplere humorem, tanquam feminæ. [illegible] quia duobus [illegible] rerum consta[illegible] generat[illegible]

Ab loco, & vi cælesti, Orientales, uti & Afri, nomen [illegible] dedere [illegible], sive *Cælestem*, non quasi Græca [illegible] Romana voce usi sunt Asiæ, vel Libyæ [illegible] [illegible] & [illegible] appellatio [illegible] redderetur [illegible] Deæ legas in veteri [illegible] erat Heliogabali, natione [illegible] hoc ab ea fuerit cu[illegible] verò [illegible] venerati sunt Assyrii: ab his ac [illegible] Phœn[illegible]; ab [illegible], & Afri. De A[illegible] [illegible] ita Pausanias in Atticis: [illegible] οὐρανίας [illegible] Α[illegible] τῆς Οὐρανίας [illegible] Κυ[illegible] [illegible] Α[illegible] [illegible]

[illegible] apud [illegible] *Venereis* [illegible]

Ut [illegible] primum de [illegible] O[illegible] quæ U[illegible] [illegible] & A[illegible] [illegible] posterius de [illegible] & [illegible] [illegible]

In Oriente [illegible] a Phœnic[illegible] [illegible] bus L[illegible] *Astarte*. Hujus [illegible] ex [illegible] Sanch[illegible] [illegible] ex Præparation[illegible] [illegible] quam Lunæ. A[illegible] [illegible] dem [illegible] [illegible] Astarte [illegible] tribus [illegible] De hac Herodotus in Eut[illegible] [illegible] *simulacrum muliebre est, bubulis præ*[illegible] *Græci de cribunt Io.* Sed de [illegible] suo [illegible] mus. De Astarte autem [illegible] ex Sanch[illegible] Phœ[illegible], ex Philone Eusebius: [illegible] *Astarten vero* [illegible] *Venerem e*[illegible] *prædicant.* Et & in glossis [illegible] quas [illegible] habeo: [illegible]. [illegible] dem Gazæus in [illegible] Reg. cap. [illegible] habent [illegible] *lucos Astaroth*. Aquilam [illegible] tere, [illegible] *vero* [illegible] *Venerem,* [illegible]. A[illegible] [illegible] ter [illegible] præ[illegible]tur, cum alibi [illegible] tum in [illegible] Regum cap. XVI: ubi addit a Sidoniis cultam. Incol[illegible] Hæc op[illegible] e conveniunt [illegible] tum, & [illegible] Dianæ, *silvarum potenti* ut vocat Horatius in carm. Secular. Quare hinc etiam Astarten esse Dianam sive Lunam, elucet. Huic enim [illegible] ut postea [illegible] statuitur. Etiam est apud S[illegible] [illegible] Ἀφροδίτη [illegible] *Astarte quæ Græcis dicitur Venus.* Addo deinde [illegible] *Lu-*[illegible] [illegible] *fabularum* [illegible] *pretes.* [illegible] Proc[illegible] Reg. [illegible] cas in secunda Annal[illegible] Sed Græ[illegible] Venus est Lucifer, sive Hesperus. Ori[illegible] [illegible] pot[illegible] est [illegible]; ut & Astarte ea[illegible] De quo [illegible] Syr[illegible] numine [illegible] quam Syro [illegible] S[illegible] Lu[illegible] Ejus [illegible] sunt verba libro de Dea Syria: [illegible] [illegible] *E*[illegible] *autem &* [illegible] *templum in P*[illegible] *domesticum atque, ut dicunt, est A*[illegible]. [illegible] F[illegible] tamen [illegible] lib. II S[illegible] cap. VII errare [illegible] L[illegible] [illegible] *Deorum* [illegible] *Ante* [illegible] Lunæ, [illegible] V[illegible] convenire illa Planet. Mercatore b.

Diva

a Pag. 50. [illegible]

a *Orientem* [illegible]

a In lib. 4 Reg. cap 23.

b Act 4. 5

Dea Astarte, hominum Deorumque [illegible], sa-
lus: rursum eadem q[illegible]
Pernicies, mors, interitus, mare, tellus, cælum, [illegible]-
dera,
Jov[illegible] quæcunque templa [illegible], ejus ducuntur nutu
[illegible] obte[illegible]rant

Plur[illegible]aque [illegible] ha[illegible] [illegible]tent. Sed profectò, Camerario, & [illegible] jam [illegible], [illegible]m [illegible] & sequentem, non [illegible]t esse [illegible]. Atque ut aliter esset, t[illegible] ex [illegible] [illegible], sed Or[illegible] [illegible] Orien[illegible] numi[illegible] [illegible] bus [illegible] [illegible]um. Orienti autem & Venus, & Juno [illegible] est [illegible], quod [illegible] [illegible]mnem [illegible] exercet [illegible] verò esse Lu[illegible] [illegible] latis [illegible] cognosce [illegible] quæ fuse adeo de vi & efficacia Lunæ superius dicebamus. Ut facile sit conciliare sententias [illegible] disputes de Dea Hieropolitana, quas complexus est Plutarchus in M. Crasso: Γ[illegible] [illegible] [illegible] ταυτης, [illegible] μὲν Ἀφρο[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] τὴν [illegible] [illegible] σπέρματα [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] φ[illegible] [illegible]. *Primum vero omen [illegible]tur ab hac Dea, quam Venerem aliqui, Junonem alii, alii autem [illegible] [illegible] [illegible] omnibus [illegible] humido præbentem ex[illegible] [illegible]mant.* Quæ & Appianus habet [illegible] de bellis Parthicis *a*; [illegible] [illegible] suo, verbis plane iisdem: ut propter hæc, & [illegible] [illegible] [illegible], exscriptor pot[illegible]us, quam scriptor [illegible] [illegible] calculum adjiciam lubens, qui [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]arbitrantur. Quod si Dea illa, ut Plu[illegible] [illegible] est humidi & genetalium præest; sanè [illegible] [illegible] conveniant H[illegible] [illegible] illa in Carmine seculari, [illegible] Apollinem & Dianam, hoc est, Solem, Lunamque, [illegible]

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithya, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu [illegible]enitalis.

Ub[illegible] [illegible], ut ad Dianam sive Lunam referatur, tum [illegible], partus præses; tum Juno Lucina, quam parturientes invocant: tum etiam Genitalis Dea, sive generationis antistita, quæ [illegible] est Venus. Et profectò Junonem Orienti et [illegible] [illegible] [illegible] Lucinam, arguit hoc [illegible] apud Appulejum in VI Met. ubi sic [illegible]: *Magni Jovis germana, & conjuga; sive tu Sami, sive tu Carthaginis beatas sedes frequentas; quam cum [illegible] Orien[illegible] Zygiam venerantur, & omnis Occide[illegible] Lucinam appellat: [illegible] meis extremis casibus Juno So[illegible], soles prægnantibus ult[illegible] subvenire.* Zy[illegible] autem v[illegible]etur *Juno pronuba*. Helychius simpliciter, Ζυγία [illegible] *b*.

Astartes [illegible] præter eos, quos diximus, meminit M. Tullius in [illegible] Natura Deorum. Verba mox occasione Belidis ad[illegible]cam. Ex Græcis item Artemidorus l. I. Oneirocrit. cap. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] τὴν [illegible]. *P[illegible]edunt omnes, præter illos Syrorum qui Astarten colunt.* Celebrat pariter Achilles Tatius in ipso ingressu operis [illegible] amor[illegible] Clitophontis, & Leucippes: ubi Astarten Sidoniorum numen facit. E Judæis [illegible] Josephus lib. I contra Apionem & nostrus, [illegible] Apolog. cap. XXIV. Verba ejus, occasione Dylaris Arabici, & Beleni Norici, apposuimus antea. Item Epiphanius hæresi XXXV, sive alias [illegible] [illegible] legas; quo[illegible] [illegible] Melchisedecit patrem statuere Heraclam, [illegible]em autem Astarten, sive Asteriam. Puto eos, qui [illegible] [illegible] fuerunt, illud voluisse, Melchisedeco patrem [illegible] Solem, [illegible] Lunam, vel Terram. Nam [illegible] Ἡρα-κλῆς, Sol, Ἀ[illegible]στερία, Luna, aut Tellus. Horum omnes [illegible] sublunis, [illegible] [illegible], infimarics, medioximi. Vitalis enim calor nobis [illegible] Sole, cæloque: materies autem a terra & aquæ globo in quem Lunæ, maximeque in humorem, impendum est. Quod igitur omnium est hominum [illegible] [illegible] hoc particulatim tribuerunt Melchisedeco: [illegible] nunquam id [illegible]uri, nisi parentes ejus nescirentur. Præterea Astarten nominant Augustinus in librum Judicum, & Joannes Xi[illegible] [illegible] sermone [illegible] [illegible] [illegible], quam ex bibliotheca Bavarica primus edidit Gretserus *d*.

Hebræ[illegible] [illegible] est *Astaroth* [illegible] I sive IV R[illegible] XXI[illegible] [illegible]. [illegible] S[illegible] ædem [illegible] [illegible] Astaroth Sidoniorum idolo: LXX habent [illegible]. A[illegible] [illegible] I sive I[illegible] Reg. XXXI, [illegible] templum Astaroth vocatur a LXX Ἀ[illegible]στεῖον: q[illegible] Sch[illegible] exponunt [illegible] Ἀ[illegible]. Sed Jud. X, 6, etiam [illegible] habeat [illegible] vulgata.

Ait Suidas, Ἀστερίαν habere [illegible] *a*. Quod non ita capiendum, [illegible] quia & in Orientis l[illegible]ng[illegible] [illegible] vel non [illegible] nihi ratione, si [illegible] [illegible]: unde & [illegible] [illegible] [illegible] ticæ vocis *Zoroaster*, vel *Zor*[illegible] [illegible]nat [illegible], ut [illegible] teste, [illegible] Historiar um quintodecimo. Eoque ab [illegible] [illegible] potiùs esse cen[illegible] eo [illegible], unde [illegible] quam [illegible] ab [illegible], *splendeo*; vel qu[illegible] [illegible] *b*. [illegible] [illegible] R. David K[illegible] [illegible] [illegible] us *Astaroth*, ex eo arcessere, quod [illegible] [illegible] [illegible]que etiam [illegible] opinionem sequi M[illegible] Br[illegible] H[illegible], credo, ex eo collegerunt, quod [illegible] [illegible] עשתרות, *A*[illegible], [illegible] [illegible] sive [illegible] *greges* significet. Facilius huic et[illegible] credetem, si, de hujusmodi figura A[illegible] veterum a[illegible] [illegible] laudarent auctorem. Nunc cum [illegible] altum de e[illegible] [illegible] illos silentium sit; non paullo sit [illegible] [illegible] [illegible] priscis, vel parti[illegible] hominis, partim, [illegible] figura[illegible] [illegible] quemadmodum postea in [illegible] [illegible] d[illegible]cetur ge[illegible] Theologia. Et hæc [illegible] Ast[illegible], quaten[illegible] est Luna. Nam ut est Europa, Agenoris filia, diximus de ea, lib. I, cap. XXII.

Etiam Phœnicum Baaltis, sive [illegible], [illegible] Dione, [illegible] Venus, vel Luna. [illegible] [illegible] est, fuerit Lucifer. [illegible] [illegible] videtur San[illegible] [illegible] [illegible], si ex eo Philo[illegible] [illegible] Eusebium in P[illegible] [illegible] [illegible] Euang[illegible] [illegible] [illegible], A[illegible] Baal[illegible] esse [illegible] ac [illegible] esse V[illegible] [illegible], banc [illegible] [illegible]. Utraque [illegible] [illegible] Saturno: [illegible] [illegible] [illegible] præter septem Titanidas [illegible] Dianas, etiam matrem peperisse narratur. Cu[illegible] [illegible] Amorem que: [illegible] Dione autem [illegible] [illegible] perhibentur puellæ. Verùm alter de isto [illegible], ac Romani. Quippe Orpheo in Argonauticis dici[illegible] [illegible] Ἀ[illegible] [illegible] Maronis est [illegible] Æn. *Sacra c Dionææ matri.* Ubi Venerem intel[illegible] convenit quam a matre Dione sic dici, ait Servius. Ac simi[illegible] [illegible] [illegible] Ecl.

Ecce Dionæi proce[illegible]it C[illegible]aris astrum.

Longe, inquit, *repetitum est a matre Veneris Dione.* At longe repetitum non [illegible], si Dione est Venus: inde autem Cæsar dicatur *Dionæus*, quia genus duceret ab Ænea, Anchisæ ac Veneris filio. Et profectò pro hac sententia [illegible], quòd nulli melius conveniat nomen *Baaltis*, quam Junoni sive Lunæ. Nam ut Jupiter, hoc est, Sol cum æthere, est *Baal*, ita *Baaltis* Juno, hoc est Luna cum aere. Sic etiam ex Sanchoniathone Philo Byblius: Καὶ [illegible] [illegible] [illegible] Κρόνῳ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. *Ac deinde Saturnum Byblum urbem Baaltidi, quæ etiam Dione dicta, [illegible] dedit.* [illegible] similiter *Beltis* nominata. Nempe ut Saturnus, sive Jupiter, sive Apollo, בל, unde Βῆλος sic Rhea, [illegible] Juno, sive Diana, בלת, unde Βῆλτις. Sic vocavit M[illegible] [illegible], & ex eo de Abydenus in rebus [illegible]; velut minutæ quis reliquiæ ostendunt: *Baaltis* [illegible], sive *Beltis*, vocitata, quasi *dominam* [illegible] quo[illegible] & *reginam cæli*, ii B. Hieronymi interpreta[illegible] [illegible] [illegible], appellat propheta Jeremias [illegible] VII, [illegible] 8, & cap. XLIV, [illegible] 18, 19, 2[illegible]. Eo autem im[illegible] [illegible] placet opinio, quia Hebraicè sit [illegible], *Malchaba* quod [illegible]ebre. Scio, & Solem Hebræis eodem genere nuncupari שמש, *semes*. Unde & R. Davi[illegible] Kim[illegible] hi, uno & Chaldæus Paraphrastes, intelligere hic malunt Molochum, hoc est, Saturnum, sive Jovem, hoc est, Solem ipsum. Sed mihi sententia hæc eo minus probatur, quia Propheta loquitur de gente [illegible] [illegible] h[illegible] autem [illegible] [illegible] Oriente, Sol non D[illegible] [illegible] Deus habe[illegible] [illegible] dub[illegible] non sit, quin Sidonis [illegible]

&

a [illegible]
[illegible]
H[illegible]

b [illegible] Juno

c Pag. 19

d Tom. 2. de [illegible] Christ.

a Ἀ[illegible] ἀστερ[illegible] [illegible]

b Fratres, A[illegible] [illegible] ad [illegible]

c Venus Dionæa.

& Astaroth, distincta fuerint numina; atque illo Solem, hoc Lunam, denotarint.

Habuit Astarte, sive Beltis, & aliud nomen apud Syros. Nam Astarte non alia est a Græcorum Venere Adonidem amante. Quod & Cicero indicat lib. III de Natura Deorum: *Quarta Venus Syria Tyroque concepta, quæ Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse traditum est.* At ea ob planctum, quo in sacris ejus mors Adonidos deplorabatur, temporibus Alexandri M. vel deinceps, etiam *Salambo* dicta est a Syris, & Babyloniis. Ælius Lampridius in vita Antonini Heliogabali: *Salambonem etiam omni planctu & jactatione Syriaci cultus exhibuit.* Hesychius: Σαλαμβὼ, ἡ Ἀφροδίτη, παρὰ Βαβυλωνίοις. SALAMBO, *Venus, Babyloniis.* Quod iisdem est verbis apud Phavorinum. Non tamen Syra hæc appellatio, vel Babylonia; sed à Syromacedonibus imposita: cùm σαλάμβη, & Σαλαμβὼ ejusdem sint originis; nempe à σάλος, quemadmodum docet Etymologicum magnum, sive vetus auctor, quem etymologus exscripsit: Σαλάμβαι τὰς θυρίδας, τὰς ἀεὶ ἐν σάλῳ οὔσας. Καὶ Σαλαμβὼ, ἡ δαίμων παρὰ τὸ ἀεὶ περιφέρεσθαι, ἢ ἐν σάλῳ εἶναι, ἢ ὅτι περιέρχεται θρηνοῦσα τὸν Ἄδωνιν· καὶ σαλαΐζειν Ἀνακρέων ἐπὶ τοῦ θρηνεῖν. σαλεύει γὰρ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν ἡ τοιαύτη ὀδύνη τοῦ θρήνου. SALAMBAS *dicunt fenestras, quia sint in perpetuo motu,* (*qui Græcis* SALOS) & SALAMBO, *Dea, quia cogitationes semper huc illuc circumagat, & curarum æstu* (*qui* SALOS *dicitur*) *fluctuet, & cum lamentis circumeat Adonidem. Ut &* SALAIZEIN *Anacreon dixit pro lamentari. Agitat enim ac perturbat mentem talis in luctu ac planctu dolor.*

Etiam Dea Syria, sive Juno Assyria, quæ Hierapoli erat, ad Lunam refertur: uti & Atergatis sive Derceto, φυσικῶς [a] considerata. Sed utraque Dea uno nomine, & Lunæ, & Terræ numen complectebatur. Qua de re dicam pluribus, ubi deventum erit ad Terræ cultum.

[a] Quatenus ad rerum naturam pertinet.

Cap. XXII.

Uraniam Venerem Assyriis, ac Babyloniis, vocatam Mylittæ, ac unde ea appellatio esse videatur. Succoth Benoth. De Veneris etymo; uti & de Siccæ Veneriæ nomine. Nabo potius Luna, quàm Sol. Principum vocabula ab hoc numine imposita. Anaitin sive Anaitidem aliis Dianam esse, aliis Venerem: & quomodo hæc concilientur. Anæa eadem, ac Anaitis. Sacæa Anaitidi sacra. Festo hoc domini servos quisque procurabant, ut Romæ Saturnalibus. Eodem Sacæorum festo apud Persas solere unum ex vinctis, morti adjudicatis, permitti, ut nullo non voluptatis genere animum expleret: quin mox, festo exacto, virgis prius cæsus, suspenderetur. Verisimilior ratio Sacæorum, quàm veteres attulerint. Cur Babel Sesach *dicatur.* Seleciaquis. *Anaitis etiam culta à Parthis.*

VEnio ad Babylonios, atque Assyrios: quibus Urania Venus, quam Lunam esse diximus, *Mylitta* vocabatur. Hoc docet nos Herodotus lib. I; ubi in Babyloniorum institutis inter alia reponit, quòd puellæ ejus gentis in fano Veneris consideant tempora corollis religatæ, usque dum advenarum quispiam pecuniam injecerit sinui, quò cum iis à fano abductis rem habeat. Eum, qui pecuniam immitteret in sinum, his verbis uti ait: Ἐπικαλέω σοι τὴν θεὸν Μύλιττα. *Invoco tibi Deam Mylittam.* Ac continuò subjungit: Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Ἀφροδίτην Ἀσσύριοι· *Venerem enim vocant Assyrii Mylittam.* Nicolaus Damascenus Historiarum libro primo, ut legere est in iis, quæ excerpsit in Collectaneis suis Constantinus Augustus Porphyrogennetus, variare videtur. Nam secundum eum Venus Assyriis dicta Μίλις. Sed item Μύλις, & Μυλίττα. Quia σ fere abit in τ, & contra. Id solum est μυλλάς. Arabibus per ἀφαίρεσιν dicebatur Ἀλίττα. Assyriorum autem nomine Chaldæos Herodotum sive Babylonios comprehendere, liquet exinde, quòd & antea profiteatur, se agere de Babyloniis; &, ubi hoc ipsum, quod jam retuli, narravit, subjiciat hæc verba: Νόμοι μὲν δή σφι Βαβυλωνίοισι οὗτοι κατεστᾶσι· *Hujusmodi sunt Babyloniorum leges atque instituta.* Ritum illum Assyriorum sive Babyloniorum etiam Strabo commemorat in sextodecimo. Est & alter Herodoti locus de Assyriorum Mylitta: quem inferiùs adducam, quando de Persarum Mithra loquar. Est verò Μύλιττα, ut arbitror, à מולדת, hoc est, *nativitas, progenies, genitura.* Habes Gen. XLVIII, 6, & Ezech. XVI, 3.

Porro ab ritu eo, quòd Babylone in templo Veneris Uraniæ sic virgines operirentur suos amatores; evenit, ut templum hoc dicerent סכות בנות succoth benoth, hoc est, *tabernacula filiarum.* Itaque cùm Salmanassar, abductis à Samaria Israelitis, novos in eorum locum colonos è variis misisset gentibus, variisque Deos colentibus, quarum singulæ patriis insisterent ritibus; Babylonii coloni fecerunt *Succoth Benoth*; ut legere est II sive IV Reg. XVII, 30. Quem ad locum sic Eucherius Lugdunensis episc. [a] *Melius, ut fallor, faceret interpres, si* SOCHOT *Latinè in* TABERNACULA *verteret, & nomen idoli* BENOTH *absolute poneret.* Faciè autem assentio V. Cl. Joanni Seldeno, à *Benoth Venus* deducenti. Nam B atque V, item T, & S, promiscuè solent usurpari: quod in Originum libris plurimis comprobamus exemplis. Et a *Succoth*, vel *Sicoth Benoth*, utroque enim modo dixere) nomen est *Sicca Veneria*, Carthaginiensium coloniæ: cui sine dubio id nomen Pœni, Phœnicum exemplo, qui Assyrios ac Babylonios imitati, à *Sicoth Benoth* imposuere. Nam à Veneris fano huic urbi nomen fuisse, vel fidem fecerit illud Valerii Maximi lib. II, cap. VI: *Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde, procedentes ad quæstum, dotes corporis injuriâ contrahebant, honesta nimirum tam inhonesto vinculo conjugia juncturæ.* Pluribusque hoc ipsum firmat idem Seldenus erudito syntagmate de Diis Syris [b]. Etiam Chaldæis, ac Babyloniis, colebatur Nabo seu Nebo: ut constat ex illo Jesaiæ XLVI, I, *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Ubi videmus, duo suprema Babyloniorum numina conjungi. At ea fuisse Solem, & Lunam, historia omnis testatur. Jam verò Belum esse Solem, luculentè antea ostensum. Superest igitur, ut per *Nebo* intelligatur Luna. Quod si est, incommode vulgata habet tralatio; *Contritus est Nabo*; cùm *contrita* fuerit dicendum. Quod sicut de neutro satis liqueat, vertere cum Leone Judæ liceat: *Concidit Bel, *corruit Nebo.* Sive, ut transfert Pagninus, *Curvavit se Bel, incurvavit se Nebo.* Plura de allato Jesaiæ loco, & Nebone diximus, cùm de cultu Solis ageremus. Nam B. Hieronymus putabat, Nabo esse idem numen ac Chamos, & Baalphegor: at hæc ad Solem reducuntur. Quæ superiùs [c] abunde expendimus. Hoc loco suffecerit rem eam attigisse, quatenus Nabo potius Lunæ, quam Solis sidus videtur. Porrò ut aliæ numinum appellationes, ita hoc quoque, in virorum principum nominibus invenitur. Nam à *Nabo* seu *Nebo* sunt *Nabuchodonosor*, *Nabonassarus*, *Nabuzaradan*, aliaque.

[a] Cap. 26. sive pag. 188 edit. Froben.

[b] Syntag. 2. cap. 7.

[c] Cap 8 libri hujus 2.

Itidem Persis magna in veneratione erat Urania sive Luna. Variè autem ea appellabatur. Nullum interim usitatius nomen, quam *Anaitis*, sive *Anaitidis*. Sed dissident homines eruditissimi, sitne Dianæ, an Veneris. Prius mavult Hermolaus Barbarus in Plinii lib. XXXIII, cap. IV, ubi *Anaitidos numen* dicitur *gentibus sacratissimum.* Estque pro Hermolao Plutarchus in Artaxerxe: ubi narrat, ut Artaxerxes Mnemon Aspasiam pellicem fecerit sacerdotem τῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀναῖτιν καλοῦσιν· *Dianæ in Ecbatanis cultæ, quam Anaitin vocant.* Firmat etiam hanc opinionem ratio, quam adjungit, ὅπως ἁγνὴ διάγῃ τὸν ἐπίλοιπον βίον: *quo reliquam vitam munde ac sine Venere transigeret.* Quod admodum conveniens illi, quæ futura esset Dianæ virginis sacerdos. Præterea Pausanias in Laconicis ait, Λυδοῖς εἶναι Ἀρτέμιδος

Pag. 429.

ἱερὸν

ἱερὸν Ἀναΐτιδος. *Lydis esse Dianæ Anaitidos fanum.* At Strabo sæpius quidem hujus Anaitidis meminit; nuspiam tamen *Dianam* vocat: unde ea dicit, unde Gyraldus in Deorum historia [a] colligat, Venerem potius esse, ut de virginibus apud Acilisenenses in templo Anaitidos Deæ dicatis, hoc fine, ut sese prostituerent. Ipsum audiamus Strabonem extremo libro XI: Ἅπαντα τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἀρμένιοι, τετιμήκασι· τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος διαφερόντως Ἀρμένιοι· ἐν τε ἄλλοις ἱδρύσαντο τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἀκιλισηνῇ. ἀνατιθέασι δ' ἐνταῦθα δούλους, καὶ δούλας· καὶ τοῦτο μὲν οὐ θαυμαστόν· ἀλλὰ καὶ θυγατέρας οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ ἔθνους ἀνιεροῦσι παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ, καταπορνευθείσαις πολὺν χρόνον παρὰ τῇ θεῷ, μετὰ ταῦτα δίδοσθαι πρὸς γάμον· οὐκ ἀπαξιοῦντος τῇ τοιαύτῃ συνοικεῖν οὐδενός. τοιοῦτον δέ τι καὶ Ἡρόδοτος λέγει περὶ τὰς Λυδάς. *Omnia Persarum sacra, & Medi, & Armenii, religiose colunt; præ cæteris verò Anaitidem Armenii; cui & alibi templa posuerunt, & in Acilisena. Ibi servos servasque ei consecrant; quod sane mirum non est. Sed & illustrissimi ejus nationis filias suas virgines ei dedicant: ac lex est, ut longo tempore apud Deam constuprata, deinde nuptui dentur; nemine talis mulieris conjugium dedignante. Tale quid etiam Herodotus de Lydis mulieribus scribit.* Præterea Agathias lib. II. clarè ait Ἀναΐτιδα esse Ἀφροδίτην [b], atque ita prohibere Berosum, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Assyriarum ac Medicarum rerum scriptores. Mihi facile hæc conciliari videntur. Existimo enim, eandem esse & Dianam, & Venerem; puta Lunam: sed Dianam dici, quatenus illuminat terras, nec lumine ejus vis ulterius expenditur: Venerem autem, quatenus efficax est ad conceptum, generationem, & partumque. Ex Horatii carmine seculari utrumque elucet. Ad Dianam pertinet, quod dicitur *Lucidum cæli decus.* Ad Venerem illa:

> *Diva producas subolem, patrumque*
> *Prosperes decreta, super jugandis*
> *Feminis, prolisque novæ feraci*
> *Lege marita.*

Item quòd ibidem Dea hæc vocatur *Genitalis*, non solùm, quia fœtum conceptum in utero maturat, & producit in lucem: sed etiam quoniam ad conceptum juvat. Hoc enim verè est elle γενέτειραν θεὸν [c]. Unde Plato in quincto de Rep. ait γενεθλίους θεοὺς ἐπὶ παίδων σπορᾷ [d].

Parque vis in nuntis animantibus ac plantis. Quamobrem nihil mirandum, si eadem Dea statueretur Diana, ac Venus: ac pro diversa Lunæ vi locis diversis diversimodè vocaretur, ac coleretur. Anaitis hæc valde etiam culta in Zelitica, regione Armeniæ, sic dicta ab urbe Zela; quam (ut Strabo ait in XII) παλαιοὶ οἱ βασιλεῖς οὐχ ὡς πόλιν, ἀλλ' ὡς ἱερὸν διῴκουν τῶν Περσικῶν θεῶν, *reges gubernabant, non ut urbem, sed ut Persicorum Deorum templum.* Atque addit, omnia fuisse in sacerdotis potestate. Videtur & ejusdem Deæ τὸ τῆς Ἀναΐτιδος ἱερὸν [e], Straboni memoratum in sextodecimo. In Anaitidis honorem celebrata olim Σάκαια [f]: nec Anaitidis solùm, sed & Amani sive Omani, & Anandrati: qui & ipsi Persici fuere Dii, ac σύμβωμοι [g] quidem, ut ait Strabo in undecimo. Cæterùm festum hoc non in Persis modò, sed Babylonia etiam, obtinebat. Eo per quinos dies mancipia imperabant dominis; usque fervorum, veste amictus sive similis, universis præerat ædibus; ut Berosus tradidit apud Athenæum in decimoquarto: ob & servum istum ait vocatum ζωγάνην: nempe quia Chaldæis ita Segan, *præfectus.* Fuerit igitur hoc festum non absimile Romanorum Saturnalibus: quibus itidem servi, veste herili induti, mensis adsidebant, dominis ministrantibus. Quod ab eodem Athenæo proditum, & Attio in Annalibus apud Macrobium in primo Saturnalium, cap. VII, item L. Seneca epist. XLVII. Magis etiam mirandum, quod de iisdem Sacæis prodit Dio Chrysostomus orat. IV de Regno: Οὐκ ἐννοεῖς τὴν τῶν Σακαίων ἑορτὴν, ἣν Πέρσαι ἄγουσι; λαβόντες τῶν δεσμωτῶν ἕνα τῶν ἐπὶ θανάτῳ, καθίζουσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν βασιλέως, καὶ τὴν ἐσθῆτα διδόασιν αὐτῷ τὴν αὐτὴν, καὶ τρυφᾶν, καὶ τὰς παλλακὰς χρῆσθαι ἐῶσι [illegible] βασιλέως, καὶ οὐδεὶς οὐδὲν κωλύει ποιεῖν ὧν βούλεται· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδύσαντες, καὶ μαστιγώσαντες, ἐκρέμασαν. *An Sacæorum festum ignoras, quod celebrant Persæ? vinctorum aliquem, ac ducendorum ad supplicium, collocant in regio thronum, regiamque illi dant vestium, eumque permittunt delicari, ac molliter vivere, regiisque per eos dies uti concubinis: nec eum impedit quisquam, quo minus agat, quod animo lubet: posteà autem exutum, & flagellatum, suspendunt.* Sed unde Sacæis sit nomen, non adeò est apertum. Strabo in undecimo refert ex quorundam sententia, Cyrum, à Sacarum gente prœlio victum, recepisse se in castra: hic paulisper moratum, ut se Persæ [illegible] vinoque reficerent: exinde fugam simulâsse, plenis [illegible] rerum copia relictis tentoriis: eo cognito, Sacas irruisse in castra; Cyrum, ubi alii vino somnoque obruti jacerent; alii, nudi etiam, tripudiarent, ac bacchatentur; in castra irrumpentem, delevisse prope universos. Hinc Cyrum instituisse, ut ubicunque esset templum Anaitidos, in memoriam hujus victoriæ, quæ visa obtigisse divinitus, diem noctemque biberetur, Scythico habitu, jocisque ac lasciviis viris, ac mulieribus, certaretur. Idem paucis exscripsit Eustathius in Dionysii περιήγησιν [a]. Sed utrique non levia videntur objici posse. Quippe ex Athenæi XIII constat, Berosum de hoc festo egisse in primo Babyloniorum; ubi non Persicas res, sed Babylonias tractabat. Ibidem etiam refert, Ctesiam de hoc festo loqui in quincto Persicorum. Atqui Ctesias, qui XXIII Persicorum libros condidit, primis sex libris egit de iis, quæ Persarum antecedunt imperium: ac septimo demum res Cyri auspicatus. Testis Photius in μυριοβίβλῳ cod. LXXII. Ubi cum Persicorum nobis concinnet epitomen, de Sacæis tamen tacet. Nempe quia de iis egisset Ctesias, priusquam ad Persica accederet. Quare videntur Babylonii Sacæa celebrasse, priusquam in Persarum venirent potestatem. Unde suspicari aliquis possit, aliunde esse hoc nomen: & forasse venire a numine Babyloniorum *Sesach*: unde *Sach* fecerint, ut ex Beel *Bel*, ex Atergatis *Derceto*, & similibus similis. Quia verò Sesach præesset Babyloni, eo, credo, pro ipsa Babylone capiebatur: fere ut dicitur *caesus Hannibal* pro exercitu cui præesset, aut *Ucalegon* ardere, quia domus ejus ardet: ut in Oratoriis diximus. Hinc Jeremias XXV, 26, *Rex Sesak bibet post eos.* Ubi per *Sesak* Babylona intelligunt Chaldæus paraphrastes, Hieronymus, Theodoretus, ac posteriores, Lyrano excepto. Nihil etiam apertius illo Jerem. LI, 41, *Quomodo capta est Sesak!* Sed cur sic Babylona appellet Propheta, disquiritur. B. Hieronymus, Rabbinos secutus, censet id fieri per Atbach, sive literarum oppositarum commutationem. Scilicet quia pro ב bis ponitur opposita ejus ש; quarum ב ex undecim primis secunda ab initio est: ut ש secunda a fine. Quia item pro ל ponitur opposita ejus כ: quarum ל est prima ex ultimis posterioribus; sicut כ est ultima ex undenis prioribus. Addit B. Hieronymus, Jeremiam ad tectum hoc sermonis ac scripturæ genus recurrisse, ne adversus se exacerbaret Babylonios, qui Hierosolyma obsiderent. Sed rectè ei objecit Lyranus, apertè Babylonis interitum sæpius a Prophetis prædici: etiam à Jeremia ipso cap. L, & LI. Quanto igitur verisimilius, quod dicebamus, μετωνυμίαν Deum tutelarem sumpto Urbe, quam tuitatetur. Ut si Bel dicatur cecidisse pro civitate Bels. Indem quæri possit, quod numen sit *Sesach*. Sanè valde est affine *Seches*: de quo Hesychius: Σεχής, ὁ Ἑρμῆς ἀστὴρ, Βαβυλώνιοι [b]. Atque in *Sesach*, & *Seches*, eadem habes radicales: sed posteriores, ut sæpe fit, trajectas. Verùm opinioni huic haut levitèr obstare illud videtur, quod non Mercurio, qui ad Solem reducitur, Sacæorum festum dicaretur; sed Anaitidi, quæ Diana est, ac Venus. Nihi hic verisimilius occurrit, quàm vel Hesychium minus idoneos secutum esse scriptores: vel potiùs, Babylonis etiam Mercurium referri ad Lunam; ut Ægyptii, qui Herculi in Sole, Mercurio in Luna, eadem statuerunt:

cu-

[a] Syntagm. 13
[b] Venerem.
[c] Deam genitalem
[d] Deos genitales, ad liberorum sationem.
[e] Anaæ templum.
[f] Sacæa.
[g] Iisdem aris culti.
[a] Perieg. 750.
[b] Seches, stella Mercurii Babylonica.

cujus rei caussam afferemus, ubi ad Ægyptios erit deventum.

Sed hæc si non satis probentur, haut aliud superest, quàm ut credamus Straboni, Σάκαια esse instituta in memoriam victoriæ de Sacis reportatæ. Interim propter Berosi, & Ctesiæ auctoritatem, referamus hanc victoriam, non ad Cyrum, utcunque Persarum juniores lubentes in honorem suæ gentis vetera omnia, quorum nescirent originem, regni sui conditori adsignarent; sed ad Babylonios, & Armenios; qui Sacis proximi cum hac gente multò ante natum Cyrum bellum gesserunt. Quare non a Persis Babylonii, & Armenii; sed a Babyloniis Persæ, acceperint hoc festum. Et sanè nisi Sacæa essent dicta à Sacis, Scythico populo, non Babylonii, ac Persæ hoc festum Scythicâ veste, quod Strabo testatur, celebrassent: nec doctissimus grammaticus Hesychius, Σάκαια, Σκυθικὴν ἑορτὴν a interpretaretur.

A Persis, vel Babyloniis, Anaitidos numen etiam ad Medos, ac Parthos, dimanavit. Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Εἶτα Ἀπόβατανα b, μητρόπολις Μηδίας, καὶ θησαυροφυλάκιον, καὶ ἱερόν, ὅπερ c Ἀναΐτιδι d ἀεὶ θύουσιν. *Inde Apobatana* (Ecbatana) *metropolis Mediæ, & thesaurorum custodia, & templum; ubi Anaitidi semper sacrificant.*

Eadem verò Persis videtur *Zaretis.* Hesychius: Ζαρῆτις, Ἄρτεμις, Πέρσαι e. Imò iidem etiam *Mithram* dixere; si audimus Herodotum in primo; ubi Venerem ab Assyriis *Mulitta*, ab Arabibus *Alitta*, à Persis *Mithram*, ait vocitari. Verba ejus cap. prox. apponam. Sed meritò ab Herodoto hac parte recessere posteriores; qui, de Persarum religione accuratiùs edocti, Mithram non Lunam, sed Solem esse, docuerunt. Abundè de hoc diximus cap. IX. Herodotum tamen in eo sequi non dubitavit B. Ambrosius, epistolâ contra relationem Symmachi.

Cappadoces etiam à Persis, ut Solis, ita & hunc Lunæ cultum, accepisse, verisimile eo fit, quòd habuerint pyræthos, & multa Persicorum Deorum templa; ut ea quinctodecimo Strabonis libro ostendam cap. LXIV. Itaque & divam illam, quæ in somnis Syllæ præbuit fulmen, Anaitidem, seu Zaretim, vocandam censeo. Dubitat tamen Plutarchus, an non potiùs fuerit Minerva, vel Bellona. Sic enim in Sylla scribit: Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ Σύλλᾳ φανῆναι θεόν, ἣν τιμῶσι Ῥωμαῖοι, παρὰ Καππαδοκῶν μαθόντες, εἴτε δὴ Σελήνην οὖσαν, εἴτε Ἀθηνᾶν, εἴτε Ἐνυώ. ταύτην ὁ Σύλλας ἔδοξεν ἐπιστᾶσαν ἐγχειρίσαι κεραυνὸν αὐτῷ, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἕκαστον ὀνομάζουσαν τῶν ἐκεῖ, βάλλειν κελεύειν· τοὺς δὲ πίπτειν βαλλομένους, καὶ ἀφανίζεσθαι. *Dicitur etiam ipsi Syllæ in somnis se obtulisse Dea, quam ex disciplina Cappadocum Romani colunt, sive ea Luna, sive Minerva, sive Bellona sit. Hac Sylla visa est assistere, & fulmen ei tradere, jussisseque singulis nominatis inimicis ejus ferire: illos ictos concidere, atque è medio dilabi.* Video, cur Bellonam aliquis potuerit suspicari: quia est deæ bellicæ tradere arma ad hostes interimendos. Video itidem, cur Minervam fuisse potuerit aliquis suspicari. Nam præterquam quòd & hæc sit dea bellica, ea sola dearum fulminis habet potestatem: unde de illa sic Maro primo Æn.

Ipsa Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.

Ubi sic Servius: *In libris Hetruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici: & certa esse numina possidentia fulminum jactus; ut Iovem, Vulcanum, Minervam. Unde cavendum est, ne alios hæc numinibus demus.* Ita enim in veteri cod. est exaratum. Potiùs tamen Lunam censeo intelligendam, quia Plutarchus cultum ejus divæ, quæ fulmen traderet Syllæ, a Cappadocibus ait devenisse ad Romanos. Atqui Cappadoces coluere numina Persica: his verò colebantur è femineis numinibus Luna, & Venus: ut est apud Strabonem in XV. At Veneris stellæ nemo fulmen tribuit: alius ignis est, quo urere illa Diva solet. Superest igitur, ut Luna sit. Quamquam nec repugno, quo minùs intelligatur Minerva, aut Venus, quatenus utraque eadem ac Luna censetur. Aristoteli enim eandem esse visam Minervam, Lunamque, ex Granio tradit Arnobius: cujus verba de isto adducam cap. XLII. Ac Venerem iisdem ab Orientalibus eandem, ac Lunam, putari, abundè ostendimus antea. De Persis, & iis, qui Persas in hoc cultu imitabantur, ista sufficiant. Ad alias nunc gentes accedam.

a Sacaa, Scythicum festum.

b Steph. Ἀγβάτανα: vulgo Ἐκβάτανα.

c Leg. Ὅπου.

d Leg. Ἀναΐτιδι.

e Zaretis, Diana, Persæ.

CAP. XXIII.

Arabibus Lunam esse cultam sub nomine Alilat, *vel* Alitta; *& unde hæc vocentur, conjectatum. Etiam Arabum numen esse* Ciun: *hoc Saturnum credi: sed Lunam potius esse, ratioque ejus nominis adlata. Unde esse videatur, quod pro* Ciun, *vel* Ceon, *ut in Hebræo est,* LXX *habeant* Rephan, *ac super eo B. Lucas defensus.*

ARabibus etiam culta est Luna, nomine, ut Græci quidem interpretabantur, Οὐρανία, hoc est, *Cælestis.* Nam, ut ea Herodoti Thalia superiùs diximus, Arabes duos duntaxat Deos coluere, Dionysum sive Solem, & Uraniam sive Lunam. Quorum ille Οὐροτάλτ vocabatur, hic Ἀλιλάτ. De etymo prioris antea diximus. Posteriùs videtur esse ab לַיְלָה, lailah, hoc est, *nox*, ob dominium noctis. A qua origine etiam Jesaiæ XXXIV, 14, לִילִית, lilith; quasi dixeris avem nocturnam, vel nocturnum spiritum, aut noctis Deum Deamve. A quo *Lilith* fortasse est & *Ilithya*: de quo postea. Nisi magis placet, *Alilat* esse ab אֱלָה אֱלָהָא, elah elaha: hoc est, *numen numinum.* Quæ clarissimi soceri mei Francisci Junii a, quantum ejus sententiam perspicere valeo, conjectura erat. Cæterùm numen hoc non solùm Ἀλιλάτ, sed etiam Ἀλίτταν, dixere. De priori legas in primo Herodoti. Verba ejus adduximus cap. VIII. De altero autem tradit in tertio. Locum apponam integrum; quia & alia contineat, de quibus superiùs diximus. Sic igitur ille de Persis refert: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρί, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν. ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν, παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων. καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην, Μυλιτίαν· Ἀράβιοι δὲ, Ἀλιτίαν· Πέρσαι δὲ, Μίτραν. *Sacra faciunt Soli, ac Lunæ, & Terræ, Igni, Aqua, ac Ventis. Hisque sacra faciunt jam ab initio. Postea didicerunt sacrificare etiam Uraniæ, & ab Assyriis edocti, & Arabibus. Vocant autem Assyrii Venerem Mylittam; Arabes, Alittam, Persæ, Mithram.* Cæterum tam affinia sunt nomina *Alilat*, & *Alitta*: ut optimo jure suspicio possit oboriri, Herodotum alterutro esse loco corruptum, ac utrobique similiter esse rescribendum. Quod si *Alitta* malis, altera oriatur suspicio, an non Arabum *Alitta* sit ex Babylonio *Mylitta*; vel contra: quandoquidem multa sunt exempla, ubi litera, vel syllaba, initio addatur, vel recidatur; etiam in Deorum nominibus: ut *Vulcanus ex Tubalcainus*; *Derceto ex Atergatis*, & similibus.

Ciun item Arabicum erat numen. Meminit ejus Amos propheta V, 26. Ubi vulgata quidem sic habet: *Et portâstis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis.* Sed ubi vulgata *imaginem* habet, Hebraicè est כִּיּוּן, Chiun: eamque vocem retinuit Chaldæus paraphrastes: item Aquila, & Symmachus. *Chiun* autem exponunt *Saturnum*, præeunte Aben-Esra: qui auctor est, linguâ Ismaëliticâ, ac Persicâ, quem Hebræi *Sabathi*, hoc est, Saturnum, vocant, nuncupari כֵּיוָן, Chivvan. Sed non si Saturnus *Chivvan*, eò & *Chiun* erit Saturnus. Præterea Molochi mentio antecessit, cui proximè subditur Chiun. At Moloch est Saturnus. Chiun igitur aliud numen erit à Saturno: hoc est, Sole: nempe, ut antea diximus, de Bel, & Nabo; ita hic erit de Moloch, & Chiun. Bel, & Moloch, sunt Saturnus sive Sol. Proinde Nabo, & Chiun, ut loco subduntur, ita dignitate consequentur. Utroque igitur Luna significabitur. Quod si masculo in nomine persistendum: non Saturni stella erit, sed Hesperi, sive

a Notis in Tertull. Apolog. c. 24.

sive Luciferi: cui in cultu semper potior, quàm Saturni stellæ, honos fuit. Et sanè ut *Ciun* Lunam, vel Hesperum credam, proprietate etiam vocis compellor. Theodotio enim, teste Hieronymo, vertit ἀμαυρώσιν, hoc est, *obscuritatem*. Theophylactus quoque in Actor. VII, 43, ubi pro *Chiun* est *Rempham*, de quo mox dicam, exponit σκοτισμόν, ἤτοι τύφλωσιν· *obtenebrationem, sive excæcationem*. Quod deinceps sic enarrat, οὐχ ὡς ἐνεργητικοῦ τοῦ ἄστρου τῆς τυφλώσεως· ἀλλ' ὅτι σκοτισμοῦ αἴτιον αὐτοῖς τὸ εἰς αὐτὸ γέγονε σέβας· *non quasi astrum caussa sit, cur quasi cæci nihil cernamus: sed quoniam tenebræ nocturnæ ex parte sint caussa cultus, qui sideri exhibetur*. Simplicissime dixeris, Lunam sic vocari, non quasi ipsa sit ἀμαύρωσις a, vel σκοτισμός b: sed quia sidus sit τῆς ἀμαυρώσεως, hoc est, tenebrarum, sive noctis; nempe ratione ἀρχῆς, sive *dominii*, quod tum tenet: unde Gen. I, 16, legere est: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium diei, & luminare minus ad dominium noctis*. Quod si *Ciua* placet *Hesperon* interpretari; dicendum, sic vocari, quia ei post Lunam proximus sit honor: unde & *Nocturnus* κατ' ἐξοχὴν appellatur. Sed malim multò, intelligere Lunam; tum quia Lunæ is honos magis convenit; tum maximè, quia Arabes non alios agnoscant Deos, quàm Dionysum, hoc est, Solem, & Uraniam, hoc est, Lunam: quemadmodum ex Herodoto mox planum faciam. Cur verò LXX in Amos, & eos secutus B. Lucas in Actis, pro *Ciun* habeant *Remphan*, non adeò est apertum. Mihi maximè placet, LXX in codices incidisse, ubi pro כיון, esset ריון. Facilè enim fieri potuit, ut in כ, vel vetustate, vel aliter, basis literæ ejus non compareret: eoque ר crederetur: atque hinc vitium in complura diffunderetur exemplaria: quique Græcè solùm scirent, pro *Ciea*, *Ceon*, *Cean*, vel *Cevan*, dicere adsuefcerent ῥεφάν, ut legère Syrus, & Arabs, & B. Justinus, ac in codd. quibusdam invenitur: ubi aliqui variatâ solùm vocali ῥαιφάν: alii ῥεφά, vel ῥεμφάν, vel ῥαιφάν, vel ῥαμφάν, vel ῥεμφάν, vel ῥομφᾶ, quod apud Origenem. Nullus igitur error commissus, vel à B. Stephano, qui apud Hebræos sine dubio Hebraicè extulit, ut est apud Amos: vel à B. Luca, qui in Stephani sermone *Ciun*, vel *Civan*, vel *Cevan*, sic Græcè vertit, ut ab Hellenistis vulgò id numen appellaretur. Quàm multa enim vocabula paullatim per imperitiam populi, vel aliâ de caussâ, corrumpuntur; quæ qui efferat cum populo, nihil peccet; cùm loquendum sit cum vulgo, sapiendum cum paucis. Valent enim verba, ut nummi. Semper etiam illud interpreti jus fuit, pro prisca appellatione reponere novam, & notiorem.

a Obscuratio.
b Obtenebratio.

Cap. XXIV.

Lunam coluere Ægyptii sub nomine Isidos: quæ hinc Pharia *dicta. Vetus glossarium aliter, quàm ab aliis, emendatum. Quid Isis, secundum Ægyptios, notârit. Cur ea cum cornibus fingeretur. Eandem cum Osiride generationem omnem caussare. Ut Sol, tum Osiris, tum Typho, & Seth, puta pro diversa operatione, habitus sit: atque ut Luna itidem tum Osiridis, tum Isidos, vocabulo censeretur. Cur in Sole quidem Hercules, in Luna verò Mercurius collocaretur. Osiridis fabula partim ad Lunarem cursum accommodata, partim ad Nili fluxum. Convenientia Ægyptiaci vocabuli* Muth *cum linguis aliis. Nec Isidem solùm* Μοῦθ *dici, sed etiam* Ἀθύρ, καὶ Μεθύερ: *& conjectatum, cur sic vocaretur. Afris etiam, præter Solem, Luna colebatur. Lunam Græcis, cum Syriacè nescirent,* Ἀστροάρχην *vocatam, cum rectum sit* Ἀστάρτη. *Hanc Græcis* Οὐρανίαν, Cælestem *dici Latinis. Quo pacto Luna & Diana, & Venus, sit dicta; etsi Dianâ nihil castius, Venere nihil lascivius putaretur.*

NUnc Ægyptiorum superstitionem circa Lunam spectabimus: quibus ea Isis nuncupatur: ut Diodorus, & Plutarchus, sunt auctores. Hinc *Pharia* dicebatur, à Pharo insula Ægypti ex adverso Alexandriæ. Itaque in veteri inscriptione a legas: ΕΙϹΙΔΙ ΦΑΡΙΑ. Imò & ἁπλῶς *Phariam* videntur nominâsse. Glossarium Benedicti abbatis Floriacensis: *Isis*, Φαρία. Etiam v. cl. præceptor quondam meus, Bonaventura Vulcanius b, testatur, se in codice membranaceo MSo, e bibliotheca Abbatiæ Gandavensis S. Bavonis, reperisse exaratum: *Furia*, *Isis*. Sed putat legendum, Τίσις. Puto ego scripsisse, *Faria*, *Isis*. Barthius c tamen tenet *Furia*: atque ait, Isidem dictam Furiam, quia furorem hominibus immitteret. Ac in glossario etiam Benedicti legit, *Furia*, Ἐριννύς, Ἶσις, Φαρία. Sed rectum est, *Furia*, Ἐριννύς. *Isis*, Φαρία. Nam *Isidem* pro *Furia* nemo veterum dixit.

a Collectione Gruteriana pag. 84, num. 1.
b Inter notarum in glossarium Benedicti.
c Adversf. lib 47. cap. 17.

Quanto in precio olim habita sit Isis, præter veteres scriptores, ostendunt inscriptiones variæ: in quibus nunc *domina* d, vel *regina* e; nunc *frugifera* f, nunc *pelagia* g, nunc *invicta* h, *victrix* i, & *triumphalis* k, vocatur. Est & ubi *myrionyma* l dicitur, quasi infinitis prædita nominibus. Nempe propter innumeras prope appellationes, quibus in mysteriis suis invocaretur: ut ἐν ταῖς τελεταῖς sive *Indigitamentis* fieri solet. Sed planè censeo, nominum istorum multa spectasse Isidem, non quatenus Luna sola; sed simul Aer, & Tellus, imò universa rerum Natura, per eam intelligeretur. Tam præclarè cum senserint nationes de Iside sua; operæ erit, si paullò curatiùs de ea dicamus. Non omnia tamen nunc adferam: quia postea iterum de ea erit dicendi occasio: præsertim ubi de numinibus quæ ad Tellurem reducuntur, vel illis agam, quibus Natura sive Universitas notaretur.

d Pag 83. num. 1.
e Pag 82. num. 12, & 13.
f Pag 82. num 10.
g P. 312. num. 5.
h Pag. 1065, num 11.
i Pag 83. num. 2.
k Pag 81. num. 10.
l Pag. 82. num. 8.

Nomen si attendas, ait Diodorus in primo bibliothecæ, Ἶσιν μεθερμηνευομένην εἶναι παλαιάν· *Isidem, si transferas ex lingua Ægyptia, significare antiquam*. Atque addit, tale nomen habere διὰ τὴν αἰώνιον καὶ παλαιὰν γένεσιν· *ab æterna & antiqua generatione*. Præterea refert, cum cornibus fingi, tum quoniam crescens sit corniculata: tum quia bos sacer sit Lunæ. Sed posterius exigui est momenti. Nam bos Lunæ erat sacer, quia animal esset cornutum, instar Lunæ corniculatæ: ac propterea etiam Lunæ dicatum. Unde Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας οὔ σφι θέμις θύειν, ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος. τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Boves feminas eis immolare non licet. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum cornibus; sicut Græci Io describunt.* Ovidius lib. IX Metam. fabula XIII:

> *Inachis ante torum, pompâ comitata sacrorum m,*
> *Aut stetit, aut visa est: inerant lunaria fronti*
> *Cornua, cum spicis nitido flaventibus auro,*
> *Et regale decus: cum qua latrator Anubis,*
> *Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis, &c.*

m Alii, suorum.

Vide & Nonnum n in Collectan. Histor. cap. XXVII. Quia verò Sol, & Luna, plurimum ad rerum generationem conferunt: hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quæ antea adduximus: φύσιν συμβάλλεσθαι πλεῖστον εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τοὺς θεοὺς τούτους, τὸν μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ' ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι. *Horum Deorum naturam plurimum conferre ad omnium generationem: quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aëris potestatem: perque hos omnia gigni, & ali.*

n Subditur Nazianzeni in Julianum invectivas, in editione Saviliana.

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus: sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus: sed cùm opiniones ἐναντιοφανεῖς o conciliare neutiquam posset: de Typhone longè aliud sibi persuasit. Necui igitur hic aqua posthac hæreat: liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

o Quæ contraria videantur.

Cùm

a Effectiva.

Cùm duo olim statuerentur principia rerum ποιητικά [a]; unum boni omnis, alterum omnis mali: Ægyptii in Sole ipso utrumque spectarunt. Ac a bono quidem principio esse dixerunt vim beneficam; qua Lunam illuminat, ac vitalem animantibus insinuat calorem. A malo autem principio esse crediderunt vim maleficam; quando suo stirpes ardore exsiccat, animantibus etiam pestilitatem, & exitium, nimio inducit æstu. Quatenus igitur esset beneficus, *Osiridem* vocarunt: at quatenus idem foret maleficus, nominaturunt eum *Typhona*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Utrumque statuerunt esse masculum numen; quia ambo sint generationis, & corruptionis, caussa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis considerabatur: primùm quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineæ est virtutis, & *Isis* dicitur: deinde quatenus lumen per aëra in terras, & aquas, diffundit, ad stirpium, & animantium generationem: quo pacto jam viri partes sustinet, & *Osiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exsiccat, eò aquâ maris, (quæ & ipsa ob salsuginem exsiccandi vim habet, ut postea plenius dicam) pasci eum, magisque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen est genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem mollemque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis sedem statuerunt; quia is robore magis, quam consilio, polleret. At Mercurium ajebant sedem suam habere in Luna; quia ut Luna suaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armatâ cogat, sed oratione sapienti, ac delenificâ, suaviter persuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Osiridem dicerent die XVII interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decrescit. Eundem, seu vixisse, seu, ut alii loqui malunt, annos regnâsse ajunt undetriginta. Cur verò hoc, nisi quia diebus totidem suum Luna absolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Osiris, formâ apparabant Lunari. Quam rationem credamus aliam, quam quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam consideratione non indignum, quod Osiris perhibetur in partes discerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum consensu, esse credamus, quàm quia totidem sint dies à plenilunio ad novilunium; quibus sic decrescit Luna, quasi pars ejus quotidie decerperetur? Principe die, quo Luna se nostris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficum sonat.

Censent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum esse dierum XXIX: quot diebus constat periodus Lunaris. Apud Memphin justum incrementum esse cubitorum XIV: quod tempori plenilunii respondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum esse minimum: nempe cubitorum duntaxat VI: quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva esse imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbrosæ velut maculæ, conspiciuntur: ita & in Api partes aliæ essent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio mensis Phamenoth, quod veris initium est, celebrant festum, quia tum Osiridem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Osiridis est in Luna: estque hoc connubium Osiridis, & Isidos, quæ conjux Osiridis. Sed Osiris quidem mas totus: Isis utrumque sexum habet: femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quasi gravida fit: virilem verò, quatenus postea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Unde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptus quidem propterea Μούθ dicebatur, quod, Plutarcho testante, id *matrem* notat. Unde colligas, & Græcum μήτηρ, & Latinum *mater*, & Germanicum *muther*, vel *muder*, ab communi esse origine, cùm Ægyptii quoque *muth* dixerint, ubi sola desideratur terminatio. Etsi & altero nomine hoc Isidi nomen conveniret. Nempe quatenus Isis non Lunam solùm signat, sed etiam Terram; ut postea dicam. Terra autem omnium nostri mater, & materies; quæ ipsa vox à *matris* vocabulo derivatur. Addit quoque Plutarchus, Isidi nomen esse Ἀθύρ, & hoc signare *domum Ori mundanam*. Unde clarè elucet, *Ath* valere idem Ægyptiis, ac *Beth* Hebræis, quo *domus* notatur: *Yr* autem significare *Or*, sive *Orus*. Nam quod Græcis ὦρος, hoc Ægyptiis ὦρ: ut superiùs diximus. Mox subjungit Plutarchus, etiam nominari Μεθύερ: quod Plutarchus interpretatur *plenitudinem & caussam*. Nec repugno. Quandoquidem utraque appellatio & Lunæ convenit, & Telluri. Est tamen est similitudo inter *Athyr*, & *Methyer*, ut, cùm ambo Isidem notent, etiam ab eâdem origine videantur descendere: nam sic satis vicina *beth*, & *meth*. Et *B* ac *M* sæpe commutantur: ut βαμβα, pro βάμμα, teste Hesychio, pro μύρμηξ βύρμαξ, unde *formica* & id genus multa. Sic utrobique posterior compositi pars sit *Ur*, sive *Or*; quo *Orus*, sive Sol significatur: prior autem sit *Ath*, sive *Meth*: quibus *domus* denotabitur. Nec conjectura de Athyr, auctoritate est levi subnixa; quandoquidem Plutarchus clarè ait, sese hoc, ut pleraque eo libello, tradere sacerdotum Ægyptiorum fide. Et hæc de Iside nunc. Cætera, ut promisi, postea exsequar. Nisi hoc addi placet, etiam Minervam Saitidem eandem esse, ac Isidem, ac proinde Lunam. Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Τὸ δ' ἐν Σάϊ τῆς Ἀθηνᾶς (ἣν καὶ Ἶσιν νομίζουσιν) ἕδος ἐπιγραφὴν εἶχε τοιαύτην. *Apud Saitas simulachrum Minervæ, (quæ & Isis existimatur) hujusmodi habet inscriptionem.* Ac postea: Τὴν μὲν γὰρ Ἶσιν πολλάκις τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὀνόματι καλοῦσι. *Isin sæpe Minervæ nomine significant.*

Pergo ad Afros, quibus iidem venerationi fuerunt Sol Lunaque: imò nec alios, præter eos, agnovere. Herodotus lib. IV: Θύουσι δὲ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· τούτοισι μέν νυν πάντες Λίβυες θύουσι. *Tantummodo Soli, & Lunæ, sacrificant, & quidem Afri universi.* De Sole superiùs vidimus. De Luna testis Herodianus lib. V: ubi Carthaginienses ait Οὐρανίας sive Cœlestis numen à Didone Phœnissa accepisse: & Lunam credi, vocarique aliter Ἀστροάρχην. Sic Græculi corrupere vocem Ἀστάρτης, quæ ex *Astaroth*; faciendo inde Ἀστροάρχην, q. d. siderum rectricem, sive cæli reginam. Ut verò Græci Οὐρανίαν, sic Latini reddidere *Cælestem*. Tertullianus in Apologetico: *Unicuique etiam provinciæ & civitati suus Deus est; ut Syria Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cælestis.* Capitolinus in Pertinace: *Deinde proconsul Africæ factus est. In quo proconsulatu multas seditiones perpessus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cælestis emergunt.* Idem in vita Macrini: *Vates Cælestis apud Carthaginem Deo repleta solebat vera canere.* Trebellius Pollio in XXX tyrannis: *Afri quoque, auctore Vibio Passieno, proconsule Africæ, & Fabio Pomponiano, duce limitis Libyci, Celsum imperatorem appellaverunt, peplo deæ Cælestis ornatum.* Philastrius Brixiensis in catal. hæret. [a] *Alia hæresis in Judæis, quæ Reginam, quam & Fortunam cæli nuncupant; quam & Cælestem vocant in Africa.* Ambrosius epistolâ contra Relationem Symmachi: *Unde Phrygii vates, & semper Romanis invisa non æquè Carthaginis numina, quam Cælestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate.* Apud Salvianum quoque in octavo de Gubernatione Dei reperit Pithœus [b] in optimo & vetustissimo codice: *Cælestem illam, Afrorum dæmonem.* Ubi in aliis *illum* legitur. Quod plerique eo defendunt, quia & *Cælestus Salinensis* hoc Africanum numen nominetur Ulpiano in Tit. XXII Regular. Unde colligunt, ut *Lunum*, & *Lunam*, dixere Carreni, teste Spartiano in Caracallo: ita & *Cælestis* Afris Dei Deæque nomen fuisse. *Deæ Cælestis* meminit item Ammianus lib. XXII; ubi refert, ut Asclepiades philosophus circumferre ejus soleat figuram ex argento: nempe quod sic Deam magis sibi propitiam fore arbitraretur: ut alii, si Alexandri Magni figuram (nam & hunc esse in Diis habitum, superiori libro diximus) gestitarent; in cunctis, quæ agerent, se ab eo adjutum iri, sperabant; teste Trebellio in XXX tyran-

a Cap. 15.

b Advers. Subs. l. 1. cap. 4.

rannis. Cæterum nec aliam, quam hanc Deam, per *Cælestem Virginem* intelligit, vel Tertullianus in Apologetico; ubi eam *pluviarum pollicitatricem* vocat; quia pallens Luna pluviæ est præsagium: vel Augustinus lib. II de Civit. Dei, cap. IV; ubi illam cum Berecynthia, Deorum matre, conjungit. Nec, quod dicebamus, Uraniam sive Cælestem esse eandem, ac Venerem, & Junonem, obstiterit illi, quod *virginem* dixere. Nam & Diana semper-virgo; quæ tamen & Juno Lucina, ac Ilithya, & γενετυλλία θεὰ, sive Genitalis; ut superius ostensum. De *Cælesti* numine Africæ, pluscula Rittershusius ad Salvianum de Providentia pag. 265. Notarum pag. 351. fit & deæ Cælestis mentio in nummo Juliæ Semiamiræ, vel potius Symiamiræ, quæ Heliogabali mater fuit.

CAP. XXV.

Romanis, ac Græcis, Ἄρτεμιν sive Dianam esse eandem, ac Lunam. Cur nonnulli existiment, τὸ ἀρτεμὲς Græcum Divæ huic nomen dedisse. Jana *eadem, ac Luna; indeque* Dianæ *nomen.* Covum *pro* cœlo, *ex chaos: & an ex eo Juno dicatur* covella. *Quæ* Jana novella, *&* trigesima sabbatha. *Altera adfertur ratio, cur ex Latona nati dicantur Apollo, & Diana. Quam latè* filii, filiæque *nomina patuerint apud Orientales. Diana cognomento* Lucifera, *Apollo* Ἀγλαὸς, *& Diana* Εὐϊδία: *ac ratio utriusque nominis allata. Cur Diana silvis, ac venationi præfecta: cur λοχίαιος dicta: & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præses: unde Thargelia ei sacra: cur Ephesi cum multis mammis fingeretur. Dispar de Timæi dicto judicium Ciceronis, & Plutarchi: illo concinnum, hoc frigidum existimante. Diversa natura solaris ac lunaris caloris.* Ἄρτεμις λυσίζωνος. *A Latinis, eas, quæ nubunt, dici zonam solvere: à Græcis autem istas, quæ pariunt. Quo respexerint, cùm Dianam; quæ partum nescit, quippe virgo, partui præfecerunt. Cur Juno dicta quotannis, lavando se in Canatho, in virginem commutari. Puellæ* ἀρκτεύουσαι *Dianæ Brauroniæ. Utrum à Cretensibus Eubuli filia, an Luna, quicum ea colebatur, prius dicta sit* Βριτόμαρτις, *ac* Ἄρτεμις: *& alterum Artemidis etymon.*

HActenus ista: deinceps orationem ad Græcos referam, & Romanos. Incipiam autem à Diana; quam eandem, ac Lunam, putari, etiam Tullius ait in II de Natura Deorum. Hinc eam *astrorum decus* vocat Maro a. Græcis dicitur Ἄρτεμις: etiam in Actis Apostolicis XIX, ℣. 28, 34: ubi vocatur; Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων b. Quomodo eam gentiles dixere ob multiplicem Lunæ vim ac potestatem. Ac similiter fortasse est apud Dionysium Afrum in Periegesi:

Παρράλιον Ἔφεσον, μεγάλης πόλιν Ἰοχεαίρης.
Maritimam Ephesum, magnæ urbem Dianæ.

Nisi μεγάλην c hic legendum: de quo Petr. Faber Semestr. lib. III, cap. III. Unde Ἄρτεμις nomen traxerit, variè conjectant. Non absurdè illi, quibus sic dici placet ἀπὸ τὸ ἀρτεμὲς, hoc est, *integrum*, *sanum*: quam nominis caussam adducunt Plato in Cratylo, Strabo in XIV, Artemidorus lib. II, cap. XXXV, §. III, Phurnutus. Nempe vel quia Diva hæc censeretur non imminutæ, sed integræ virginitatis: vel quoniam nos sanos præstaret, & incolumes. Sed alteram præterea nominis caussam ex Macrobio inferiùs adducam.

Latinum verò *Diana* unde sit, ostendere conatus Ludovicus Montiosius in Gallo Romæ hospite d, ubi ait, *Dianam, quasi Janam dictam fuisse apposita litera D, ut sæpe decoris caussâ adjecta est.* Sed D, non initio, sed medio, vel in fine, sequente voce ab vocali inchoante, addi solet. Quare omnino conflatum est ex *Diva Jana*: vel, si ad vivum reseces, eâdem mente sit ex *Dea Jana*: unde tum κατὰ συναίρεσιν *Diana*, priori correptâ: tum κατὰ κρᾶσιν, ut integriùs sit *Deiana*, eâdem porrectâ.

At *Diviana*, quod apud Varronem, planè est ex *Diva Jana*. Utrobique, ut *Janus*, Sol; ita *Jana*, Luna: quemadmodum diximus libri hujusce cap. XVI. Nunc ipsa Varronis verba apponam è lib. I, cap. XXXVII: *Nunquam rure audisti, octavo janam lunam, & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente lunâ fieri oporteret: & tamen quædam melius fieri post octavam janam lunam, quàm ante!* Ita editiones, & utraque Stephanica, & aliæ, quas vidi. Sed non dubium, quin *Luna* ex glossemate irrepserit: ut Scaligero monitum lib. II de Emendatione Temporum, cap. de veteri anno Romanorum a. Ac facilè eidem assentio, sic legenti apud Varronem in V de L. L. *Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quod his diebus kalentur ejus mensis Nonæ à Pontificibus, quintanæ, an septimanæ, sint futuræ, in Capitolio in curia Kalabra, sic dicta. Quinque kalo Jana novella: Septem kalo Jana novella:* Ubi in vett. libris est *Juno covella*: quod interpretantur, *Juno cælestis*: nempe quia prisci, Festo teste, pro *cælum* dixere *cohum* b; à χάος, quo veteres Græci *aera* signarunt; sive omne id, quod inter sidera terrasque est interjectum. Ut à *cælum* est *cælicum*: sic à *covo* fit *covicum*, unde *coviculum* & *covicellum*; ac κατὰ συγκοπὴν, *covellum*. Malim tamen *novella*: uti & *Jana*, quàm *Juno*. Utcunque enim sit eadem; tamen, pro diversa virtute, *Jana*, vel *Juno*, Romanis dicebatur. Tum *Jana*, sive *Diva Jana*, sive *Diviana*, vel *Dea Jana*, sive *Diana*, vocabatur; quando vis illuminatrix in considerationem præcipuè veniret: *Juno* autem nuncupata est, cùm spectaretur vis calefactrix, sive generatrix. Itaque venatores Romani, nocturni luminis ergo, non Junonem invocabant, sed Dianam: & parientium vox erat, non quidem *Diana*, sed c *Juno Lucina fer opem; serva me obsecro*. Atque hæc planiora fient ex iis, quæ deinceps, prius de Diana, postea de Junone dicentur. Porrò, in verbis Varronis, antea memoratis, *Jana novella*, idem sit, ac νουμηνία d: ut *Jana vetus novella* fuerit, quæ Soloni dicebatur ἔνη καὶ νέα e: puta dies ea, quæ Lunam haberet veterem, novamque. *Trigesima sabbatha* vocat Horatius lib. I, Sat. IX:

—— *Hodie trigesima sabbatha. Vin tu*
Curtis Judæis oppedere? ——

Trigesima sabbatha, quæ neomenias habent.
Vide & interpretem, sub nomine Acronis.

Diana hæc cum fratre Apolline, qui Sol est, ex Latona nati dicuntur. Cujus caussam, Platonicos secuti ex materiæ æternitate petebamus, cap. XII. Ac planè id verisimilius. Nec absurdè tamen per Latonam etiam tenebras intelligamus: quia ex tenebris lux: ubi verissimum quidem est, præverbium *ex* privationem significare; ut ex indocto fit doctus: sed in θεολογίᾳ μυθικῇ f sæpius *ex* notat solùm τὴν ἀκολουθίαν g. Nempe late admodum antiqui in θεογονίᾳ h suâ hoc accepere, cum aliquem alicujus filium, vel filiam, dicerent. Factum hoc exemplo Orientalium. Nam legas Jes. XIV, 12: *Quomodo decidisti e cælo Lucifer, fili diluculi!* Et similiter *sagitta* dicuntur *filia pharetræ* i; *insula* vocantur iis *filiæ maris* k. Latonæ verò opponitur Delia: quia ante Solem, Lunamque, vel, juxta Scripturas, ante lucem primæ diei, omnia latuerint; at creatâ jam luce, omnia sint reddita δῆλα, sive *manifesta*. Hoc Scholastici sic efferrent: duos hic spectari terminos, à quo, & ad quem: illum esse tenebras; unde dicta sit Λητώ; juxta Platonem in Cratylo: hunc esse lucem, omnia manifestantem; unde insula Δῆλος nomen acceperit; sive potiùs, unde à poëtis Apollo, ac Diana, *Delius*, & *Delia*, nomen acceperint: quod occasionem præbuit Deliis, ut apud summatos prædicarent.

Ut verò Luna ex Tullii quidem, & Grammaticorum mente; de quo cap. prox. à lucendo dicitur *Lucina*: sic & Dianæ est *Lucifera* datum cognomen. Habes apud Tullium in II de Nat. Deorum: cujus verba inferiùs ponam. Item in veteri nummo Faustidæ Augustæ, & altero Juliæ Piæ Fel. Aug. & tertio Imp. Gordiani; in quibus est imago muliebris, utrâque manu facem ferens: inscriptio autem est

a Æn. 9, vers. 406
b Magna Diana Ephesiorum.
c Magnam.
d Pag. 12, edit. Rom. an. 1585.

a Pag. 167, edit. Raphelengiana.
b Sive, Æolum more, inserto digamma, covum.
c Terent. Andr. act 3, sc. 1: ubi Donatum vide.
d Novilunium.
e Vetus ac nova.
f Theologia gentium fabulari.
g Consequentiam.
h Generatione Deorum.
i Lament. Jer 3, 13.
k Jes. 23, 10.

est in omnibus: DIANA LUCIFERA. Uti & in quodam Juliæ Piæ est, LUNA LUCIFERA.

Lucis hujus beneficium est, quòd uti Apollo die, ita ipsa noctu ostendat vias. Itaque, ut Apollo propterea Ἀγυιεὺς dictus: ita Diana Ἐνοδία: ut de utroque auctor est Phurnutus. Hinc quoque Callimachus hymno in Dianam:

—— Καὶ μὴν Ἀγυιαίη

Ἔσσῃ, καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος. ——

—— Eriſque

Et præfecta viis, & portubus.

Festus ſive Paullus *a*: *Diana viarum putabatur Dea.* Particulatim verò utilis habita est omnibus, per montes ſylvaſque iter facientibus. Unde Maronis lib. IX,

—— *nemorum Latonia custos.*

Et XI,

—— *Nemorum cultrix Latonia virgo.*

Item Horatio Carmine Seculari, nunc *ſilvarum potens* dicitur: nunc

Montium custos, nemorumque, virgo.

Atque ob hanc potiſſimùm cauſſam Diana venationi præest. Nempe non modò, quia ut Luna radios ejaculetur in terram; ita venatores tela emittant in feras: ſed præcipuè, quia venatores noctu Lunari indigeant lumine. Hinc, ut postea videbimus, Minucius in Octavio eam *venatricem* dicit *altè ſuccinctam*: puta qualis in venando Venus à Marone deſcribitur I Æn. Ac apud Patrenſes etiam Dea Laphria venatricis habitu colebatur: curruſque virginis ſacerdotis in annuo Deæ festo trahebatur à cervis: victimæ autem erant apri, cervi, capreæ, luporum, & urſorum catuli: ut apud Pauſaniam est in Achaicis. Pueris etiam eò dicta ἰοχέαιρα, ut Homero hymno in Apollinem, ac Pindaro Pyth. od. II. Id est, ἰοῖς χαίρουσα *b*: ut Euſtathius interpretatur. Item vocatur κυνηγέτις, *venatrix* & θηροκτόνος, *fericida*, ἐλαφηβόλος, *cervicida*; ὀρεσίφοιτος, *montivaga*; ut montium Phurnuto. Qui & obſervat, canes, quia us venatio fit, (unde & ars κυνηγετικὴ *c* dicta) Dianæ ſacros eſſe.

Præter hoc verò, quòd Diana, hoc eſt, Luna, terras illuminat; eadem calore generationem promovet: unde eſt, quòd, uti Apollinem, hoc eſt, Solem, ita etiam Dianam dixerint præeſſe agriculturæ. Itaque Thargelium festum, juxta Etymologum, ab omnibus terræ fructibus ſic nuncupatum, non Apollini modò, ſed etiam Dianæ ſacrum fuit. Suidas: Θαργήλια, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος, καὶ Ἀρτέμιδος *d*. Eandem ob cauſſam Diana Epheſia cum multis mammis fingebatur, tanquam alma mater uberibus ſuis nutriens genus humanum. Unde B. Hieronymus in epiſt. ad Epheſ. *Erat Epheſi templum Dianæ, & ejuſdem in ipſo Multimammia, id eſt, multarum mammarum effigies; quia cultores ejus decepti, putabant eam omnium viventium nutricem.* Meminit & ante eum Minucius Felix in Octavio: *Diana interim eſt altè ſuccincta venatrix, & Epheſia mammis multis, & uberibus multis exſtructa.* Etiam in antiquis numiſmatis DIANA POLYMAMMA reperias. Hanc eſſe Lunam, ex eo quoque intelligas, quod apud Trebellium Pollionem pro *Diana Epheſia templo*, in vett. libris, *Luna Epheſia* legas.

Nec eorum modò fertilitati præerat, quibus homines nutriuntur: ſed etiam hominum ipſorum. Unde & partui eſt præfecta, dictaque Λοχεία, quaſi partus arbitra. Hoc ſic exponit Tullius in II de Natura Deorum: *Adhibetur ad partus, quod ii maturescunt, aut ſeptem nonnunquam, aut plerumque novem Lunæ curſibus: qui, quia menſa ſpatia conficiunt, menſes nominantur: concinnèque ut multa, Timæus: qui, cùm in historia dixiſſet, quâ nocte natus Alexander eſſet, eâdem Dianæ Epheſiæ templum deflagravisse, adjunxit, minimè id eſſe mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abfuiſſet domo.* Sed ex eo, quod ſcite hoc a Timæo dictum Cicero arbitratur, longè profectò aliter Plutarchus: cui id frigide dictum videtur. Nec id mirabitur, qui ſciat, quàm graviſſimus is ſcriptor religiosè, præ gentilium multis, ſenſerit de Diis. Ut qui minimè probet, quòd natura rerum pro Deo colatur, ac Dii μετωνυμικῶς corporum naturalium nominibus vocentur. Quod hominibus maximorum fuiſſe errorum cauſſam, exiſtimat: ut videre eſt libro de Iſide, & Oſiride. Præterea quòd Tullius, cur partubus Dianam præfecerint, cauſſam a novem menſium geſtatione arceſſit, hoc ut aliquid eſt, ita non totum exhaurit: magiſque eò reſpexiſſe videntur, quod Luna humidum ſit ſidus; eoque, laxando parturientium meatus, partum acceleret, & faciliorem reddat. Quam rationem ex Plutarchi Sympoſiacis adduximus cap. XIX. Quippe, ut Plinius ait lib. II Hiſt. Nat. cap. CI: *ſermo Luna femineum ac molle ſidus, atque nocturnum ſolvere humorem, & trahere, non auferre.* E contrario ſiccet ac Sol facit; de quo ibidem cap. C dixerat; *Solis ardore ſiccari liquorem: & hoc maſculum ſidus eſſe, torrens cuncta, ſorbenſque.* Utrumque calidum ſidus: ſed ἡ μὲν ὁ ἥλιος θερμὴ ἡ σελήνη *a*: de quo Anemidorum *b* in re aperta quid attinet allegare? Lunaris igitur calor eſt idoneus movere, & proſicere humorem, non abſumere: intenſior eſt Solaris, qui e corporibus eum educit, & rareſaciendo in aera convertit.

Atque ex his etiam cognoſcere eſt, cur ἡ Ἄρτεμις *c* ſit dicta Λυσίζωνος *d*. Parientes enim apud Græcos zonam ſolvere dicuntur. Apollonius Rhodius lib. I Argonauticorum *e*:

—— ἡ ἐπὶ μούνῃ

Μίτρην πρῶτα λύσασα, καὶ ὕστερον. ——

—— *Quem propter ſolum*

Zonam primò ſolvit, poſtremòque. ——

Ubi ſic vetus ſcholiaſtes: Λύειν τὰς ζώνας αἱ πρῶτως τίκτουσαι ... Ἀρτέμιδι ... ἱερὸν ἐν Ἀθήναις. *Zonam enim ſolvunt, quæ primum pariunt, eamque Dianæ conſecrant, unde & Athenis templum erat Dianæ zonam ſolventis.* At Romanis *zonam ſolvere* dicebantur, quæ nuberent: quomodo de Atalanta locutus eſt Catullus carm. II. Atque idem ad Hymenæum ep. gr. LXII ait:

—— *Tibi virgines*

Zonulâ ſoluunt ſinus.

Nec liquidius quicquam tertio ejus loco carm. LXVI ad Januam. Vel illo Varronis γεροντοδιδάσκαλος *f*: *Novus maritus tacitulus taxim uxoris ſolvebat cingillum.* Ubi *cingillum* pro *cingulum* repoſui, fide membranarum noſtrarum: in quibus & hoc loco, & in prævia vocis interpretatione, ſic liquidò eſt exaratum. Etiam ritus hujus meminit Ovidius epiſtolâ Phyllidos ad Demophoontem. Atque è noſtris Arnob. lib. III. Auguſtinus quoque eſt lib. IV de Civit. Dei, cap. XI: *Ipſe in jugatino Deo conjuges jungat, ut zona virgini ſolvatur.* Et lib. VI, cap. IX: *Si adeſt Virginenſis Dea, ut zona virgini ſolvatur.* Hoc quoque diſcriminis erat inter Græcos, & Romanos: quòd hi nubentium ſolutioni præficerent Junonem Cinxiam; de qua poſtea dicam: at juxta illos, quæ peperere, cingulum conſecrarent Dianæ Cingulum ſolventi. Interea, ſi rerum naturam in ſe ſpectes, eſt idem numen & Juno Cinxia, & Diana Cingulum ſolvens: ſed prout diverſimodè conſiderabatur Diva, ita vel hoc, vel illo nomine vocabatur.

Fatemur interim, quandoque etiam Græcis ſolutionem cinguli ad nubentes pertinere. Ut apud Homerum Ὀδυσσ. λ *h*:

Λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ᾽ ὕπνον ἔχευεν.

Solvit autem virginalem zonam, ſomnumque ſuperfudit.

Ubi συνουσίας *i* ſignari, & Etymologus ait in Ζώνη. De Spartanis ſic item Plutarchus in vita Lycurgi: Ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων, οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ ἀεὶ δεδειπνηκὼς ἐν τοῖς φειδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην, καὶ μετήνεγκεν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην. *Sponſus non vino gravis, nec deliciis fluens, ſed ſobrius, ut ſemper in Phiditiis cœnatus, clam ingreſſus ſponſæ zonam ſolvebat, & eam tollens in lectum transferebat.*

At

a In Juvenalia.
b Sagittis gaudens.
c Venatio, propterque canes adhibentur.
d Thargelia, feſtum Apollinis, ac Dianæ.

a Minus calida Sole Luna.
b Lib. 2, cap. 38.
c Diana.
d Cingulum ſolvens.
e Verſ. 287.
f Apud Nonium in Cingulum.
g Al. taciturnus. MSti melius taciturus. S d perperam.
h Verſ. 244.
i Congreſſum.

At altera quoque oritur difficultas. Notum, ut Diana sit immunis a partus labore: quippe semper-virgo: unde ipsa apud Callimachum ita Jovem compellat:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα φυλάσσειν.

Des mihi, virginitas ut sit, pater, omnibus ævis.

Quomodo igitur (ut Platonis utar verbis in Theæteto) Ἄρτεμις, ἀλόχευτος οὖσα, τὴν λοχείαν εἴληχε; *Diana, à pariendo libera, partus procurandi sortita est provinciam?* Non leviter hoc torsit nonnullos: sed nodum sic exsolvi posse arbitror. Luna cùm aliter, tum præcipue bifariam spectatur: ratione luminis, quo terras illustrat, & caloris modici, quo generationem & partum juvat. Posterioris intuitu partui præfecerunt: quia sic est mater alma, mulsis uberibus nutriens universos. Ratione autem alterius est & virgo, & virginitatis exemplum. Nimirum, quia vel æthereo corpore, vel Lunari luce, nihil est purius sub Sole: eò judicarunt, ut loquitur Phurnutus *a*, ἄχραντον, καὶ ἁγνὴν εἶναι ὁμοίως τῷ ἡλίῳ, *esse intactam, castamque instar Solis.* Si sic videatur, addam & rationem alteram, ab venatoribus petitam; quibus noctu est opus luce Lunari. Nam qui venando supra modum indulgent, Veneri parùm sunt apti, quia vehementi exercitio corpus fiat exsuccum, nec Veneri idoneum. Hoc in maritis etiam habet locum. Unde *b*,

a Cap. de Diana.

—— Manet sub Jove frigido
Venator teneræ conjugis immemor.

b Horat. od. 1, 1.

Magis etiam in adolescentia id videas: quia, ut Seneca *c* ait,

c Octavia vers. 556.

Amor juventa gignitur luxu, otio
Nutritur, inter læta fortunæ bona.

Nempe, præter rationem, quam dixi, venationis labor sic distinet, ut non possint amoribus vacare. Exemplo sit Hippolytus, Dianæ venatricis cultor, à Venere autem aversus.

Sed hoc longiùs aliquis arcessitum dixerit. Tertium igitur accedat. Creditum est ab Argivis, post XII periodos Lunares, quot constituebant annum civilem, Junonem, quæ eadem ac Diana, ut postea liquebit, denuo virginem fieri: quod in sacris Junonis docebantur. Quod inde tractum, quia cum Sole novo nova numerandarum lunationum (ut vocant) ratio iniretur. Ajebant igitur sacerdotes, qui, ob festos dies, Lunaris & Solaris periodi rationem imprimis habuere, eo spatio exacto, Lunam se lavare in Canatho, atque ita, quam semel puellæ ereptam nec à Deo reddi posse virginitatem ajebat B. Hieronymus, eam reddi quotannis Junoni suæ. De eo sic Pausanias in Corinthiacis: Ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν Ἀργεῖοι κατ' ἔτος λουμένην παρθένον γίνεσθαι. *In eo Canatho fonte, aiunt Argivi, Junonem, ubi quotannis laverit, virginem fieri.* Subjungit deinde: Οὗτος μὲν δή σφισιν ἐκ τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. *Atque hic sermo iis promanavit ab sacris, quæ nefas referre.* Sacra ea sine dubio eò spectarunt, quò dixi: nempe quòd incipiente novo anno civili, uti Sol novus, ita nova mensium ineatur ratio: atque ita Luna, sive Juno, quasi recens nata, denuo censeatur virgo, quam Dianam dicimus.

Quia autem Diana virgo; eò & virgunculæ non minores quinquennibus, nec majores decennibus, crocotulâ indutæ, sacra faciebant Dianæ Brauroniæ, vel Munichiæ. Hoc ἀρκτεύειν dixere. Nam ἄρκτος, *virgo*. Sic Aristophanes usus in Lysistrata. Olim περὶ τῶν ἀρκτευσῶν & δεκατευσῶν liber exstitit Didymi Grammatici.

Nec sola ubique, seu simplici veneratione, Diana colebatur: sed, apud Cretenses, cultu miscello iisdem gaudebant altaribus, & Diana sive Luna, & Cretensis quædam virgo, Eubuli filia, venatoriorum cassium repertrix: ut diximus lib. I, cap. XVII. Virgo ista tum Ἄρτεμις vocatur, tum Βριτόμαρτις. Sed quæritur, quia in cultu hoc mixto nomina solent confundi, utra harum appellatio propria fuerit numinis naturalis, sive Lunæ: utra item animalis, sive filiæ Eubuli. Refugiendum in talibus ad conjecturas: quas, qui volet, somnia appellet. Censeo potius, puellæ Cressæ proprium fuisse nomen Βριτόμαρτις: ut quod *dulcem virginem* notet; quemadmodum ex Solino antea vidimus. Satis hæc conveniens erat appellatio, quam parentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἄρτεμιν dixerint, quasi ἀεροτέμιδα, quia aëra secet: quod satis est verisimile: & a Macrobio traditur lib. I Saturn. cap. XV.

Cap. XXVI.

Per Junonem *quoque* Lunam *intelligi: &, cur hoc ei nomen datum, aliter, quam à veteribus, conjectatum. Unde* Ἥρας *appellatio; & fusius de etymo* Lucinæ. *Cur Juno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, sive* pronubæ. *Ritus sponsi sponsæque in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comaretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, & Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Junonem, sive Lunam: quæ & Lucifera, teste Tullio. Falli, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ λυσίζωνος. *Frater sororque Dianæ, Mars, & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia; Laduna, & Malina. Ilithyæ *vocabulum potius ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Juno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Junonis licet privigna: utcunque opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

ITidem ad Lunam Juno refertur: quàm à juvando Grammatici *a* sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Jovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Jani*: de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis plane idem fuerunt *Jana*, ac *Juno*. Sed O in femininis Græcanica est terminatio: ut *Dido, Sappho, Calypso*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamum, culmum: caleo, culcita: ἄμβων, umbo: ἴταλος, vitulus: κραιπάλη, crapula, ἀλώπηξ, vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Jano, Juno*. Græcis est Ἥρα. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus, Græcis Ἥρα elementum est aëris: ac respondet τῷ Διί, hoc est Jovi, sive æthri. Latinis *Juno* propriè Luna: quæ itidem respondet Jano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer; aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρα quidem est Luna; sed quatenus est aëris præses, atque una cum eo attenditur. Quomodo consideratur, quando apud Maronem *b* ait ipsa:

a Varro de L. L. & Serv. 1 Æn.

His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,
Desuper infundam, & tonitru cælum omne ciebo.

b 1 Æn.

Junonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*, vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco; vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium *c*; hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium *d*, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus *e*, & multò antè Servius in IV Æn. ante utrumque autem Cicero in II de Nat. Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina. Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant.* De Diana, Lunaque Luciferâ, superius *f* dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longe est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta; utcunque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potius sit à לין lon, *pernoctavit* & μεταληπτικῶς, *quievit*. quia ut Sol diurno labori, ita hæc nocturnæ præsit quieti. Alioqui nec absurdè dixeris, Luna[illegible] à Græco λευκὸς,

c Lib. 16, cap. 44.
d 2 Fast.
e Lib. 8 Orig. cap. 11.
f Cap. 25.

λευκὸς, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis candore.

Etiam Junonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempè eò spectabant, quòd Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quò igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Junoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ: ut Macrobius ait lib. I Sat. cap. XV. Ea sacra obibat regina, hoc est, sacriculi uxor: quæ regina est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret: iis ejectis ne nomen minùs augustum sonaret in sacris, sacriculo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab U. C. & Dionysius in quincto Antiquitat.

Quod si Juno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Juno, generationi, & eò pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV; tori, sacrique maritus præesse, Ovidius epistolâ Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Jasonem. Hinc cognomen *pronuba*, ac apud Græcos, Polluce teste, τελεία; nempe quia τέλος ὁ γάμος *b*; ut est apud Suidam, & Eustathium, & alios. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Junoni τελείᾳ seu *pronubæ* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle dempto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam communem rationem Plutarchus in Connubialibus adducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ἥρα *c*: item *Juga*, & *Jugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Halicarnassensem *d*. Imò cunctus Oriens Zygiam hanc veneratus: ut ait Appulejus in VI Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Justus Lipsius; qui pro *zygia* reponit *Syra* lib. II Electorum, cap. XXI.

Ad Pronubæ hujus seu Jugatinæ cultum pertinebat, quòd sponsæ coma hastâ cœlibari comaretur. Juno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus *e*. Significabatur igitur, Junone propitia, generaturum in prolem, hastà fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αἰτίαις, sive Quæstionibus Romanis. Moremque eum respexit Ovid. II Fast.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II,

Nubentium crimen cœlibari hasta mulcetis.

Eadem dicta *Juno Cinxia*; quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis causa; quò jungerentur prole felici, instar Herculis, qui LXX liberorum parens, ut est apud Festum Pompejum. Itidem *Juno Unxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes inungeret axungia, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec aliò, quàm ad Junonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cùm sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito, sed cum eo perpetuò maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii finis: unde etiam nuptias ἀπὸ τοῦ ματρὸς *f* dixere *matrimonium*, quia per eas feminæ, ut fierent matres *g*. Partui autem, ut Dianam, sic Junonem præsidere, videre ex Comicis *h* licet: ubi Juno *Lucina* invocatur: Tullio etiam, cujus locum adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Juliæ & Manlii:

Tu Lucina dolentibus
Juno dicta puerperis.

Hinc Natalis *Juno* apud Tibullum *i*; quæ Græcis γενέθλιος. Nec Junonis solùm fœcunditati præerat humanæ, sed etiam tum pecudum & armentorum; tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem

Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Juno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, ferè sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis *a*. Estque ea ratio, cur Junoni sacrarint pavonem, animal superbum.

Atque hæc de Junone: quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicatur in Fastis: tum Maroni etiam, à quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta: quo cognomento templum habuit in XIII Regione; teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem consideremus, non aëri minus, quàm Lunæ, convenit: ut postea videbimus.

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Juno. Ac de Junone quidem ait Dionysius Halic. lib. IV Antiq. Εἰλειθυίας Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν Φωσφόρον· *Ilithyiam Romani vocant Junonem Luciferam*. Ubi videmus, non ἁπλῶς dici Junonem, sed addi *Luciferam*: quia Juno nunc Luna est: nunc Aër, veterum Terra. Hic Lunam signari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Juno Lucifera*: nempe Juno Lucina, sive Luna, ut ex Tullii secundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo est, quòd Dionysius non dicat, Ilithyiam omnibus esse Junonem; sed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Junonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*; quod tamen haut insolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

Ἄρτεμις Εἰλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθυραία.
Diana Ilithuia, & casta eadem Prothuræa.

Interim idem numen videmus Horatio in carmine seculari; ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cœli decus*: nunc *Rite maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, siderum regina bicornis Luna*. Clareque idem Plutarchus ait lib. III Sympos. problem. I: ubi cùm dixisset, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, subjungit: Ὅθεν οἶμαι καὶ τὴν Ἄρτεμιν Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι. *Unde censeo, etiam Dianam Lochiam, sive partus præsidem, & Ilithyiam; ut quæ non alia sit à Luna, esse nominatam.* Itaque ut Ἄρτεμις dicitur λυσίζωνος, quemadmodum ex Apollonio, & scholiaste ejus, supra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

Ἔνθα γὰρ Εἰλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
Ἀντιγόνας θυγάτηρ, βεβαρημένα ὠδίνεσσιν·
Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli solutricem
Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.

Sed obstare his videtur, quòd Pausanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Junonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adesset parienti. Addit, & a Cretensibus putari filiam Junonis, in Cnossia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut sit Diana; quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pausaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII Nemeorum:

Ἐλείθυια πάρεδρε Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
Ἥρας, γενέτειρα τέκνων. ἄνευ σέθεν
Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
Ἀγλαόγυιον Ἥβαν.
Ilithyia, quæ adsides Parcis, profundas cogitationes
habentibus,
Filia multipotentis audi
Junonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Junone inquit,

Ἡ δ' Ἥβην καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτε.
Illa sunt Hebe, Mars, Ilithyiaque, nati.

a Lib. 3, c. 3. § 4.
b Telos dicuntur nuptiæ.
c Nuptialis Juno.
d Differentia scribendo orationes Nuptiali.
e Ovid. 2 Fast.
f Liberis creandis.
g Lib. cap. 9.
a Lib. 2, cap. 14, sect. 9.

Favet quoque Homerus Il. λ · ubi multas facit Ilithyias, easque μογοςόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes. atque addit, Ἥρης θυγατέρας, *filias Iunonis*. Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Iunonis faciunt filiam; sive Luna hic per Iunonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως a: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Alia igitur Luna ipsa partus dolores levat: alia verò hoc praestat Lunae filia, sive effectus lunaris; qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

a *immediate*

Numen nomenque Ilithyiae accepere Romani a Graecis: ut videre est ex scriptoribus Graecis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Ἐλεύθυιαν dictam censet ἀπὸ τοῦ ἐλθεῖν b. Nempe uti Grammatici *Venerem a veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilethyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quae tamen, ut fatetur, aliud notat; nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exaestuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quae salum versus fit; hoc est, quotidianus maris recessus; qui posterioribus (ut Marcellus Empiricus docet cap. XXV c) *Ledona*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno: sed *Ilithyiae* etymon ex Oriente petendum. Etenim ab ילד ieled, hoc est, *partus*, *proles*, *puer*, vel *puella*. Uti hoc ab ילד, quod tum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Graeci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere: ut Oppianus Ἁλιευτικῶν A d: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui feminneo, partus ait esse difficiles:

b *A veniendo.*

c P. 171. & 172. edit. Bas.

d *Vers.* 485.

> —— Οὐδ' ἄρα μούνοις ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
> Ἄλγεα, πάντη δ' εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
> —— *Neque solum mulieribus in terra degentibus*
> *Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.*

Etiam inter cognomenta Iunonis est *Fluonia*, quae sanguini praeerat menstruali. Festus: *Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse, indicat καταμηνίων, sive menstruorum appellatio. Imò Diva haec non alia videtur, quam *Mena*. quae sine dubio est Μήνη, sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. IV de Civ. Dei, cap. XI, ac pluribus lib. VII, c. II: *Dea Mena menstruis fluoribus praeest, quamvis Iovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Iunoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quae in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori praesidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiam, quòd Menam sive Lunam nunc dicat esse Iunonem quae regina est, Iovis soror, & conjux: nunc eandem dicat Iovis filiam, Iunonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimodè Iunonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Iovis, hoc est Caeli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur partes corporis aetherei, quod per Iovem intelligitur: ut Sol Lunaque ejus velut proles habeatur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Iovis sit, [illegible], ac proinde Iunonis privigna. At cum I[illegible] dicitur Iovis [illegible]ror, & conjux; omnino, ut per *Iovem*, Caelum: ita per *Iunonem* aer, vel terra intelligitur: aut per *Iovem* quidem S[illegible] cum Caelo: per *Iunonem* autem Luna cum aere & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui [illegible] git in Lunam, aether in ae[illegible]a & terram · [illegible] quidem naturae partes: ut nihil [illegible] ob [illegible] q[illegible] minus inter ea ἀδελφοί [illegible] sororum cl[illegible] nnubi[illegible] ur.

Ne[illegible] *Levana* esse [illegible], quam Ilithyia, vel Iuno Lucina videtur. He[illegible] quidem [illegible] est *Luna*. Parturientiu[illegible] nempe Dea fuerit. a qua opinione non multum abeunt [illegible] qui nascentium faciunt Deam. F[illegible] impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putant, quod praeesset recens natis quando de terra levarentur: ut est apud B. August[illegible] C. vit. Dei, cap. XI.

Cap. XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugi[illegible] Terra comprehendi. Rhea quoque nomine utramque signari. Etiam Suadam eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bel[illegible]a ostensum. Cur Mars Iunonis filius perhibeatur [illegible] nus ἔγχειος *Cypriorum. Quam variè spectetur [illegible]nus: & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* ὑβριστικῶν. *Latius patere Veneris numen, quam Iunonis. Pellicis pœna, ex lege Numae. Veneris nomen temporibus Numae ignotum Latio, & ejus rei ratio. Socius pro socer. Unde dicta* Ἀφροδίτη, *secundum Aristotelem: & cur fingatur orta e prolibus Caeli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμενία, Ἐπιποντία, Πελαγία. *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio velis. Lunam ut generationis, sic corruptionis e[illegible]o caussam: eoque funeribus praefectam nomine Veneris Libitinae; sive Graecis,* Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας. *Ritus triplex nummum deferendi, aliquo nascente, togam assumente virilem, aut moriente. Ita e Libitin[illegible] eis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

Ceres quoque eadem, ac Luna; sed non simpliciter Nam Lunae numen est merum · Cereris mixtum, quia non in Luna consistit tur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura hermanae productrix alimoniae, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra: ut minimùm duplex numen concurrat; Lunae, à quo vis ea diffunditur; & Terrae, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam, quatenus almae matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac praecipue Lunam, Terramque. Hinc apud Apulejum lib. XI, eadem diva dicitur, tum *Regina caeli*, quod non alteri, quam Lunae, tribuere possumus; tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed haec pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud I Georg.

> —— *Vos o clarissima mundi*
> *Lumina, labentem caelo quae ducitis annum,*
> *Liber, & alma Ceres.*

Stoici dicunt, non esse nisi unum deum, & unam a eandem esse potestatem, quae, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Unde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos, pro Sole, & Luna, Liberum, [illegible] Cererem invocavit.

a *Ita Servius P. Danielis. In vet. cod. post unam, additur Deam.*

Rheae quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen: ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidi de Ponto lib. I, Eleg.

> *Ante* DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
> *Cum canit, exigua quis stipe ara neget?*
> *Scimus ab imperio fieri nil tale* DIANAE.
> *Unde tamen vivat vaticinator habet.*

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen; utcunque nomine diffe[illegible]; illud Rhea, hoc Diana diceretur; ac Graeci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Unde inter cognomenta Dianae fuit. Pausanias in Corinthiacis: ἀνιόντι δὲ ἐς τὴν ἀγορὰν ἱερόν ἐστιν Ἀρτέμιδος ἐπίκλησιν Πειθοῦς · ἀνέθηκε δὲ Ὑπερμνήστρα, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν ἕνεκα Λυγκέως ἔσχεν. *Est ibi templum Dianae cognomine Suadae. Et [illegible]ce struxit Hypermnestra, cum patrem vicisset in judicio [illegible] rea ab eo acta, quia Lynceo peperc[illegible]et.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam. quippe filiam Danai,

qui

qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superius *a* dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere; ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

Sed novum ecce scrupulum. Adversari enim commento huic nostro videtur; quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυὼ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI Met. eandem facit Dianam, Junonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hic deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam; illi minimùm æquè obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυὼ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur, ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aer, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferendo. Unde Orpheus in Argonauticis:

> Δεῖμα δ' ἐνὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη.
> *Terrorem incussit menti pulcherrima Juno.*

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Junoni filium tribuunt Martem? Quò pertinet illud Hesiodi *b*, superiori etiam capite adductum nobis:

> Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
> *Illa sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.*

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Junonis filium dici, quòd bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Juno, quia hastigera, *Curitis* diceretur; uti antea dictum. Valdeque verisimile est, similiter effictam Cypriis. Nam & ipsa Ἔγχειος vocata: unde autem, nisi quia Græcis *hasta* sit ἔγχος, ἐγχεία, vel ἐγχείη. De Venere firmat Hesychius: Ἔγχειος, Ἀφροδίτη, Κυπρίοι· *Encheios, Venus, Cyprus.*

Quid mirum autem, quando & Venus est Luna? Sanè Græci, Romanique, non pauca de Venere retinuere ex Orientis theologia, unde eluceat, primitus eandem fuisse ac Lunæ sidus. Nec tamen semper hæc per Venerem intelligitur. Bifariam enim Venus consideratur; ut corpus est, & ut accidens. Priori modo vel corpus est æthereum, vel sublunare. Æthereum vel Luna intelligitur, vel Lucifer sive Hesperus. Sublunare autem est Tellus. Accidens, quod Veneris nomine signatur, vel qualitas est, puta vis, sive facultas generandi: vel actio, puta generatio ipsa; uti mistura maris, & feminæ. Quæ ostendunt, non uno nobis loco de Venere esse dicendum. Nunc de ea agemus, quatenus est Luna; prout spectarunt Athenienses, ac Lacedæmonii. De Atheniensibus auctor nobis Macrobius Saturnal. lib. III, cap. VIII: *Philochorus quoque in Atthide eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili.* Loquitur de festo ὑβριστικῶν *c*: ut liquet ex iis, quæ hoc de festo Plutarchus refert libro de Virtut. Mul. & Polyænus lib. VIII. De Lacedæmoniis itidem testem habemus Pausaniam in Laconicis: Ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης Ἥρας· ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένῃ νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν· *Operis antiqui signum ligneum Venerem Junonis appellant. Cum pro filiarum nuptiis sacra facere matres est sollemne.* Ubi Veneris, ac Junonis appellationes conjungi videmus: quia etsi & Venus, & Juno, Luna sit, eique generationi utraque præsit: laxius tamen Veneris pateat nomen, quàm Junonis. Nam illam extendêre ad quosvis concubitus: hanc solùm præfecerunt conjugum misturæ. Hinc Ovidius epistolâ Hypsipyles:

> *Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Juno*
> *Adfuit.* ——

Itaque non Venus, sed Juno, infesta erat pellicibus. Unde lex Numæ *d*: *Pellex aedem Junonis ne tagito e: si taget, Junoni agnam feminam crinibus demissis cadito.* Imò Numæ temporibus Veneris nomen necdum notum erat Romæ. Unde (ut Cincius tradidit eo libro, quem de Fastis reliquit) *ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut cæterorum cælestium, laus celebrata.* Testis Macrobius lib. I Sat. cap. XII: atque addit: *Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris, ne sub Regibus quidem, apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum, fuisse.* Hujus rei rationem adscripsit prudentiæ regis Numæ: qui nullum agnosceret concubitus numen, nisi legitimi, cui Juno præesset. Nam, ut constat ex Dionysio Antiquitatum lib. II, Romulus, & Numa, haut admisere Græcorum fabulas de commerciis immortalium cum mortalibus, quibus homines ad fœdam possent libidinem concitari. Postea tamen eam recepere Romani, sed alieno exemplo. Nam nomen non esse Romanum, terminatio ipsa in VS indicio est. Scio, & *socrus* esse muliebre: sed hoc olim primitus quoque virile erat: unde Attius Atreo *a*:

> —— *Simul & præmia*
> *Pisaa* b *arrepta à socru possedit suo.*

Censeo autem, *Veneris* nomen esse ab Hetruscis: eos accepisse ab Oriente; veniréque, non quidem a חן *Chen*, quo quandoque *gratia forma* ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quòd Assyriis tabernacula, in quibus Veneri virgines dicarentur, nomen haberent *sucoth benoth*, à *benot* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit; uti superius *c* diximus.

Græcis hæc diva vocatur Ἀφροδίτη, sive Ἀφρογένεια. Sed nomen *d* non convenit Lunæ, vel vi generatrici, quatenus hæc Lunæ inest: sed potiùs naturæ inferiori, ut cælitus obtinenti vim generandi. Græcæ enim illæ appellationes ex eo sunt, quòd semen sit ἀφρῶδες *d*: quam rationem adfert Aristoteles in secundo de Generatione animalium, cap. secundo. Unde fabula de testiculis Cæli abscissis, inque mare projectis, ac natâ inde Venere, quæ ex eo dicta sit ἁλιγενής, sive *Saligena*. Hæc Lunæ non competunt: quam marino quidem vapore pasci, uti & sidera alia, veteres *e* crediderunt: at nemo è spuma maris natam putavit. Venus igitur istic est vis generatrix inferioris naturæ: per testiculos Cæli signatur, virtutem eam cælitus provenire: per mare notatur natura humida, & instar maris spumosa. Sed nihil impedit, quo minus Lunam ipsam intelligamus, quando Venus dicitur Ποντία sive *Marina*: quod cognomen ejus apud Phurnutum, & Pausaniam in Corinthiacis: ubi & Λιμενία vocatur, quasi *Portunam* dixeris. Simileque Ἐπιποντία apud Hesychium, & Phavorinum; ac Πελαγία, sive *Marina f*, apud Artemidorum lib. II, cap. XXXV *g*. Hanc Artemidorus bonam ait gubernatoribus, & navigantibus. Nempe propter imperium, quod Luna habet in mare: de quo satis diximus cap. XIX. Πελαγία igitur dicta sit Venus, uti Isis: quæ sine dubio Luna, ut ostendimus cap. XXIV. Imò Ægyptii, Plutarcho *h* teste, finxere Isidem navigio vehi: credo ob humidam Lunæ naturam: vel potiùs, quia Luna corniculata navigium refert. Eoque & videtur Isis signari per numen Thebæum, cui Sesostris navem cedrinam ac inauratam cubitorum CCLXXX dedicavit: ut ast apud Diodorum in primo. Valde etiam hæc firmantur eo, quod Appulejus in XI eandem facit Dictynnam, Dianam, Junonem, Paphiam, Venerem, & Isidem reginam.

Porrò non Luna solùm generationis caussa est; sed etiam corruptionis. Quippe unius compositi substantialis productio semper est conjuncta cum alterius vel totius, vel ex parte saltem, corruptione: ac vicissim unius compositæ substantiæ corruptio semper habet adnexam alterius vel generationem, vel aggenerationem. Utcunque igitur natura per se generationem intendat; quæ tamen eadem corruptioni est subjecta, nonnisi intercedente corruptione consequi potest generationem. Qua mente verissimum est, unius generationem esse alterius corruptionem: uti est apud Aristotelem lib. III Φυσικῆς ἀκροάσεως, cap. VIII, text. LXXIII, & lib. I de Generat. & Corrupt. cap. III, text. XVII, & XX; item lib. XII Metaph. cap. II, text. VII. Unde liquet, Venerem tum principio

a Cap. 24.

b In Theogonia.

c Petulantium.

d Apud Festum in Pellex. & Julium Paullum ex Granii Flacci libro de jure Papiriano, Di Verbor. Signif. cap. 144. Rewardum suis ad lib. de Auctoritate Prudentum cap. 1.

e Sic legendum pro Tangito & Taget pro Tangat. Vide Festum in Tagit.

a Apud Prisc. l. 6.

b Sic versus digerendus: pro quo vulgo Pisica præmia.

c Cap. 22.

d Spumosum.

e Plin. lib. 2. cap. 9. Theon apud Plutarch. Rutil. lib. 1 Itiner. Servius in 2 Æneid. &c. unde Oceanum, ac Tethyn, matrices suas vocat Iliad. ξ.

f Ut Horatius nominat od. 26. lib. 3, & 2, l. 4.

g Sect. de Venere.

h Lib. de Iside & Osir.

cipio vitæ præfuisse, tum fini. Sed cùm prius consideraretur, dicebatur *Diana*, vel *Juno Lucina*, vel *Alma Venus*, & similibus modis. Quatenus autem præfecta erat morti, & mortalibus, uti curæ sepulcrali, vocata est *Venus* [illegible] τυμβία, vel *Libitina Venus*, aut simpliciter *Libitina*. Quærit itaque Plutarchus in Caussis: Διὰ τί τὰ περὶ τὰς ταφὰς πιπράσκουσιν ἐν τῷ τεμένει τῆς Λιβιτίνης; νομίζοντες Ἀφροδίτην εἶναι τὴν Λιβιτίνην. *Quare, quæ ad sepulchra pertinent, divendunt in æde Libitinæ? Libitinam nihil aliud existimantes, quam Venerem.* Postea inter alia subdit: Καὶ ἐν Δελφοῖς Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας ἀγαλμάτιον ἐστι, πρὸς ὃ τοὺς κατοιχομένους ἐπὶ τὰς χοὰς ἀνακαλοῦνται. *Nam & Delphis est Veneris Epitymbiæ imaguncula: ad quam, dum libant, manes evocant defunctorum.* Refert Dionysius Halicarnass. lib. IV, ex instituto Servii Tullii, nascente aliquo, nummum inferri solere in ærarium Junonis Lucinæ: quopiam item virilem togam assumente, nummum fuisse delatum in Juventutis: moriente autem aliquo, nummum a propinquis illatum εἰς τὸν Ἀφροδίτης θησαυρὸν ἐν ἄλσει καθιδρυμένον, ἣν προσαγορεύουσι Λιβιτίνην: *in ærarium Veneris in luco situm, quam Libitinam appellant.* Postea tamen consuetudo illa inferendi nummi desiisse videtur: nec enim ullus ejus scriptor meminit: sed mortuorum numerus cognoscebatur ex Libitinariis, hoc est, iis, qui curandis funeribus præessent. Unde Suetonius in Nerone cap. XXXIX: *Pestilentia unius autumni, qua triginta funerum millia in rationem Libitinæ venerunt.* Plura de hoc hominum genere si voles, adi eruditissimum Kirchmannum lib. I de Funeribus Romanis, cap. X.

Cæterum jam olim dubitatum, utrùm hæc Libitina rectiùs statueretur Venus, an Proserpina. Quod ita esse, docet nos Plutarchus in Numa: ubi narrat, ut rex hic docuerit etiam colere Deos inferos, ἐξαιρέτως δὲ τὴν προσαγορευομένην Λιβιτίναν, ἐπίσκοπον τῶν περὶ τοὺς θνήσκοντας ὁσίων θεὸν οὖσαν. εἴτε Περσεφόνην, εἴτε μᾶλλον, ὡς οἱ λογιώτατοι Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσιν, Ἀφροδίτην· οὐ κακῶς εἰς μιᾶς δύναμιν θεοῦ τὰ περὶ τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελευτὰς ἀνάπτοντες. *præcipue illam nomine Libitinam, Deam præsidem eorum, quæ defunctis justa fiunt; sive ea Proserpina est; sive, ut Romanorum eruditissimi arbitrantur, Venus sit; haud male uni numinis virtuti, ea quæ ad ortum, & finem pertinent, adscribentes.*

Verùm opiniones istæ doctissimorum virorum de Libitina, utcumque diversæ etiam Plutarcho visæ sint, probè tamen conveniunt: quia Venus Libitina eadem est ac Proserpina, & Hecate: quod ut liqueat, deinceps de Proserpina, ac Hecate, dicemus.

Cap. XXVIII.

Proserpinæ nomen unde. Eadem Φερσεφάττα, & Χθονία; *ac hujusce ratio nominis. Per eam intellige Lunam, sed inferis lucentem.* Περσεφόνης ἔτυμον. *Æschylus, sed e poetis primus, Dianam, non Latonæ, sed Cereris filiam, dixit: ut Diana ea eadem, ac Proserpina, videatur. Quo pacto & Ceres, & Proserpina, ad Lunam referantur, & cur Manibus præfecta. Animæ corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina. Cur animus, & Luna, ac Cereris ministræ, Apum sit nomen datum, & Proserpinæ nomen* Melitodis. *Rejecta Theocriti scholiastæ opinio, existimantis Melitodem, & Coran, per* ἀντίφρασιν *sic vocari. Cur Proserpina dicatur* Libera, *vel* Cora; *Bacchus item* Liber. *Quo respexerint, qui cùm eadem sit Proserpina, ac Diana, Dianam tamen Latonæ, Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris.*

V[a]IDimus antea de Proserpina, quatenus ad historiam pertinet. Nam Aidoneus, rex Molossorum, ut uxorem suam dixit Δήμητρα, sive Cererem, sic filiam Περσεφόνην, seu Proserpinam; canem item Κέρβερον vocavit: quemadmodum est apud Plutarchum in Theseo. Nunc de eadem agimus, non quatenus ad historiam pertinet, sed ad naturam. Propriè enim Proserpina numen est naturale, factumque vocabulum ex Græco Περσεφόνη, κατὰ μετάθεσιν [a]: ut Tullii est opinio in secundo de Nat. Deorum: verisimilior sane, quàm illa Varronis in V de L. L. ubi Lunam a *proserpendo* dictam *Proserpinam*, quod, *ut serpens modo in dextram partem, modo in sinistram, late vagetur.*

[a] Per literarum trajectionem.

Alias Græcis dicta est Φερσέφασσα: unde factum apud Cyzicenos Φερσεφάττα: de quibus Plutarchus in Lucullo, & Appianus in bellis Mithridaticis.

Vocata quoque Χθονία. Hesychius: Χθονία, ἡ Περσεφόνη. Quasi nove dixeris, *Manugenam*. De caussa nominis, silent, quos vidi. Sed censeo inde esse, quod Proserpina sive Diana, vel Juno, in partus præesset; ac obstetrix, quæ Afranio *assestrix*, adsidet gemitui parturientis, manus iis admovens, quibus parata sit foetum excipere.

Cùm autem partui præsideat Diana, atque ea sit Luna; planè censeo, Χθονίαν sive Proserpinam, esse Lunam. Deque Proserpina idem indicat Varro lib. IV de L. L. *Hinc* (Lunam) *Epicharmus Ennii Proserpinam quoque appellat, quod solet esse sub terris.* Si nihil ea, Lunam esse Proserpinam; id tum propriè, cùm Luna sub nostro est hemisphærio. Servius in III Æn. cùm narrasset, ut Latona pepererit prius Dianam, postea Apollinem; de priori subjungit: *Hæc namque est Diana, Juno, Proserpina.* Ac pluribus idem in initium Georg. Verba superiùs, de Cerere agentes, adduximus. Mart. Capella lib. II de Nupt. Philol. *Hæc omnis aëris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit: qui etiam Summanus dicitur, quasi summum manium. Hic Luna, quæ huic aeri propior est, Proserpina memoratur.* Ubi obiter ab iis, quibus placet, Lunam, quando est apud Antipodas, *Proserpinam* vocari. Interim *Proserpinam* eandem esse, ac *Lunam*, agnosce. Ut & Julius Firmicus de errore prof. relig. *Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum: Proserpinam vero Liberam dicentes, Lunam esse confingunt.* Fulgentius Mythologicωn lib. III *Ideo voluerunt, Lunam etiam ipsam apud inferos Proserpinam dici, seu quod nocte luceat, seu quod humilior currat, & terris præsit.*

Hoc, ut alia fere, hausere Latini à Græcis. Nam similiter Onomacritus in hymnis, sive Ionius potius, sub Orphei nomine editis: ubi primùm quidem sic Proserpinam compellat:

> Περσεφόνη, θύγατερ μεγάλου Διὸς, ἐλθὲ μάκαιρα.
>
> *Proserpina, filia magni Iovis, veni beata.*

Postea verò his verbis affatur, quæ liquidò Lunam esse designant:

> Ὡρῶν συμπαίκτειρα, φαεσφόρε, ἀγλαόμορφε,
> Εὐφεγγὲς, κερόεσσα.
>
> *Temporum contentrix, lucifera, excellens formâ,*
> *Bene lucens, cornuta.*

Ibidem sic compellat:

> Πλούτωνος πολύτιμε δάμαρ, κεδνὴ, βιοδῶτι·
>
> *Plutonis honoranda uxor, inclyta, vitæ datrix.*

Ubi cur βιοδῶτιν appellet, liquet: ac quia, ut vidimus, Luna & generat, & corrumpit: subdit postea Onomacritus:

> Ζωὴ καὶ θάνατος μούνη θνητοῖς πολυμόχθοις
> Φερσεφόνεια· φέρεις γὰρ ἀεὶ, καὶ πάντα φονεύεις.
>
> *Vita, & mors sola, mortalibus multi laboris,*
> *Proserpina. fers enim semper, & omnia occidis.*

Ac vide ut hîc ad nomen Divæ allusisse. Nomen enim [b] idem ac φέρειν φόνον. Dicta autem Περσεφόνη, sive Φερσεφόνη, ἀπὸ τοῦ πάντα περθεῖν τῷ φόνῳ· quia omnia vastet cæde [c]. Quomodo fuerit ex περθεῖν, & φόνος. Sed etymon hoc licet verum, illud tamen ver-

[b] Vastare.
[c] Occidere.

a Lib. I, cap. 19.

verbis Onomacriti convenientius sit; ut dici dicatur, quasi Φερσεφόνη. Nempe, ut est in Etymologico magno, ἀπὸ τοῦ φέρειν τὸν φόνον, *quod necem inferat*. Interea aliunde etiam deduxeris; ut ostendam cap. LX.

Apud Herodotum quoque in Euterpe legas, Apollinem Ægyptiis esse Orum, Cererem esse Isidem, Dianam verò Bubastin. Subjicit deinde: Ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου, καὶ οὐδενὸς ἄλλου, Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἥρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μοῦνος δὴ ποιητέων τῶν προγενομένων. ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος, τὴν δὲ νῆσον, διὰ τοῦτο γενέσθαι πλωτήν. *Atque hinc, non aliunde, arripuit, quod dicam, Æschylus, Euphorionis filius, solus poetarum superiorum ætatis. Statuit enim, Dianam esse Cereris filiam, ac propterea insulam esse natantem redditam.* Si verbis solum, non sententia totâ, abit à Græcis suis Æschylus: hinc Dianam esse eandem, ac Proserpinam, consequitur: quia ait, Dianam Æschylo esse filiam Cereris. Ejus enim filiam esse Proserpinam, satis convenit inter Græcos.

Sed quod Proserpina dicitur Cereris filia, non eodem modo intelligitur. Ceres enim nunc supera intelligitur Luna, quæ nos illuminat: nunc infera, quæ lucet antipodibus vel Manibus. Si Ceres est Luna supera, filia ejus erit Proserpina, quia ex Luna supera fiat infera. Nam etiam cùm particula *ex* solam notat consequentiam, id quod ex aliquo fit, subinde ejus proles Theologis gentium dicitur: ut ex Hesiodi Θεογονίας multis elucet locis. Sin Ceres est Luna infera, hoc est ea, quæ sub pedibus nostris lumen præbet Stygi; Proserpina ejus filia fuerit lumen Lunare, illustrans illos, qui terras incolunt pedibus nostris adversas. Seu hoc, seu illo modo, acceperis; & Ceres, & Proserpina, ad Lunam reducentur. Sed posteriori ratione meliùs videmus, quo pacto tam Ceres, quàm Proserpina, inferæ habeantur Deæ, manium que præsides, hoc est, animarum; non ἁπλῶς quidem (nam priusquam se corpori insinuarunt, Luna iis præfecta) sed demum, ubi corporibus excesserunt. Nempe bifariam animas spectabant: quatenus cælitus immittuntur corporibus; quod Lunæ beneficium habebatur, quia generationi præest: & quatenus corporibus solutæ ad inferos concedunt; quo pacto Lunæ inferæ, hoc est, Cereri, & filiæ Proserpinæ, in eas potestas credita est. Animæ verò plerisque gentium Theologis dictæ μέλισσαι, sive *apes*, ob dulcedinem vitæ: ac propterea Luna quoque *apis* vocata, quia animas immitteret: quippe, ut dixi, generationis antistita: imò & Cereris, hoc est, Lunæ inferæ, manium præsidis, ministræ, quæ non aliæ, quam Manes, itidem sunt *apes* vocatæ: & Proserpina quoque, quæ vel ipsa Ceres, Luna infera, vel ejus effectus, vis inferas illuminans plagas, *Mellea* similiter dicebatur: nempe quia apiculis illis, hoc est, Manibus, præesset. Hæc parum vulgo sunt cognita. Ut igitur pleniùs gentium opinio innotescat, non abs re erit firmare illa Porphyrii verbis e libro de Nympharum antro; ubi sic scribit. Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς, ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς. ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀπεικότως ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἔφη,

Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεταί τ' ἄνω.

Καὶ τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, αὐτήν τε τὴν Κόρην μελιτώδη. σελήνην τε οὖσαν γενέσεως προστάτιδα, μέλισσαν ἐκάλουν. *Fontes vero, & flumina, Nymphis aquaticis propria sunt, ac multo magis nymphis animis, quas propriè veteres Apes dixere, quia voluptatem pariant. Unde & Sophocles non improprie de animis dixit,*

Mortuorum examen edit bombum, atque alsò venit.

Imo & Cereris sacerdotes, velut inferæ b *Deæ antistitas Apes dixere veteres, & filiam ejus Proserpinam, Melleam. Lunam verò, generationis præsidem, Apem nuncuparunt.* Pluraque mihi in hanc mentem.

Quod verò Porphyrius ait Proserpinam dictam Μελιτώδη, *Melleam*: id factum videmus à Theocrito, Idyllio XV, quod inscribitur *Adonia celebrantes*:

Μὴ φύη, Μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν καρτερὸς εἴη.
Fortior haud nobis nascatur, Mellea, quisquam.

Ubi sic scholiastes: ἀντὶ τοῦ, Μηδεὶς γένοιτο, ὦ Περσεφόνη, ἄλλος ἡμῶν κύριος· μελιτώδη δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ' ἀντίφρασιν, ὡς καὶ Κόρην· διὰ τὸ τὰς ἱερείας αὐτῆς, καὶ τῆς Δήμητρος, μελίσσας λέγεσθαι. *Pro illo, Nequis oriatur, o Proserpina, alius noster dominus.* MELLEAM *vero vocat Proserpinam per antiphrasin, ut &* COREN: *propterea quod ejus amicæ, & Cereris,* APES *dicantur.* Sic Antiphrasis ineptum est Grammaticorum commentum, nec aliud quàm inscitiæ asylum: de quo in Institut. Orat. a satis diximus. Vera autem ratio, cur Μελιτώδης, hoc est, *Mellea* vel *Mellita* vocetur, ea est, quam attulimus è Porphyrio: ac firmantur hæc eo, quod scholiastes ipse Theocriti agnoscat, amicas Proserpinæ, ac Cereris, dici μέλισσας, sive *Apes*. Nam illæ amicæ, vel ministræ utriusque divæ, haud aliæ sunt, quàm defunctorum animæ. Nec Proserpina κατ' ἀντίφρασιν Κόρη, quia nupta Plutoni: sed propriè, quia filia Cereris. Nam id hoc loco Κόρη, θυγάτηρ, b: ut κόρος, παῖς, &c. Ac similiter Bacchus, Latinis *Liber*, Proserpina, *Libera*: unde Minucius Felix in Octavio: *Ceres, facibus accensis, & serpente circumdata, subreptam Liberam anxia & sollicita vestigat.* Arnobius lib. V: *Parit mensem post decimum luculentis filiam corporis, quam ætas mortalium consequens, modo Liberam, modò Proserpinam nominavit.* Ac, ut gentiles ipsos adducam: Livii est lib. III. *Familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberaque venum iret.* Et Taciti lib. II Annal. *Libero, Liberaque, & Cereri, juxta Circum Max.* Ubi videmus, cum matre jungi liberos: qui quia liberi ejus, eo Liberi, Liberæque nomine nuncupari. Vide, quæ diximus libri primi de Analogia cap. XLII. Luna igitur, cùm inferos illuminat, *Libera* est; ut Sol, quando inferis lucet, *Liber* vocatur: quemadmodum ex Macrobio dixi cap. XIV. At quomodo Libera, hoc est Luna infera, quæ & Proserpina, soror est Solis inferi, si ambo sint liberi, hoc est, filius filiaque Cereris, sive Lunæ? Quo pacto enim Sol seu inferus, seu superus, Lunæ proles dici queat? Huic sic occurrimus, *Liberum* nunc dici Solem inferum, sive Antipodum; quo pacto Liber Cereris, hoc est, Lunæ filius dici nequit: nunc vocari sic vim Lunarem terrâ receptam, qua vinum procreatur; eoque intuitu Liberum Cereris seu Lunæ filium, Liberæ seu Proserpinæ, hoc est, virtutis frugiferæ, quæ à Luna est in Tellure, fratrem nuncupari. Atque huc spectarunt, qui primi ista tradidere: sed libera poëtarum gens miscent nobis, pro gentibus variis, variè conceptus, traditasque opiniones.

Sed aliud etiam adversus ea, quæ diximus, objectant viri eruditi; non posse eandem esse Proserpinam, ac Dianam; quia hæc filia sit Jovis ex Latona; illa Jovis ex Cerere; ut Hesiodus ait in Theogonia; vel ex Styge, ut Apollodoro traditum in primo Bibliothecæ. Sed validum hoc foret, si propriè *filii*, vel *filiæ* nomen caperetur. Nunc sumitur translatè: de quo vocis ejus usu diximus cap. XXV. Hinc est, quòd pro diversa consideratione diversa est originatio. Diana, hoc est, Lunæ superius hemisphærium illuminantis, mater est Latona, hoc est, chaos, sive prima omnium materies: quæ cur Latona sit vocata, superiùs d exposuimus. Proserpina autem, quæ Luna est inferius hemisphærium illustrans, genita dicitur ex Styge; quia Styx est apud inferos; ubi Proserpina, Stygis illuminatrix, dominium est adepta. unde Onomacrito vocatur e,

—— ὑποχθονίων βασίλεια.
—— *sub terris degentium regina.*

At quibus Proserpina est Cereris filia, ii nomine Proserpinæ intelligunt semina segetis; quæ à Cerere sunt, hoc est, è segete: vel capiunt per eam, frumentum ipsum; quod à Cerere, hoc est, Luna: quemadmodum accuratiùs in sublunaribus Diis exponam. Ubi etiam ostendam, per Proserpinam sæpius signari Terram; non universam tamen, sed inferius hemisphærium.

a Lib. 4, cap. 13, sect. 11.

b Κόρη, filia. Κόρος, puer, filius.

d Cap. 12.

e Hymno in Proserpinam.

a Porph. scribendum, ἄλλως τ' ἔρχεται ... fiat. Nisi verba hæc tollenda, quæ & in translatione sua prætermisse video Gesnerum.

b Sic χθονίας vocabulum [illegible] ... Opinus.

Postremò addam, quid censendum sit de versibus istis in veteri *a* editione Hygini, Astronomici lib. IV *b*, cap. de Luna.

Denique cum Luna est, sublustri splendet amictu.
Cum succincta jacit calamos c, Latonia virgo est.
Cum subnixa sedet solio, Plutonia conjux.

Ubi videmus, clarè firmari, quod à Servio scribitur, Divam eandem in cælis Lunam, in terris Dianam dici, apud inferos Proserpinam.

Sed meritò versus eos rejecit editio Morelliana: sunt enim Prudentii lib. I adversus Symmachum: qui annis ampliùs trecentis Hygino hoc recentior est: modò Hyginus is Cæsaris Augusti libertus fuit, prout etiam Turnebus nuncupat Adversariorum lib. XVI, cap. I. Et sane ita libri veri. Ab Germanici etiam Cæsaris Arateorum interprete *d* adducuntur duo priores versus: quod indicio est, commentarii ejus auctorem, quem Cæsium *e*, vel Calpurnium Bassum *f* nuncupant, Prudentio esse recentiorem: nisi à sciolo versus eos additos cum nonnullis *g* malis.

a *Veneta Melchioris Sessa, anni 1512.*
b *Sed in Morellianæ editione nulla est librorum distinctio.*
c *Aldina an. 1496. item Morelliana.* jacet calamis; *sed perperam.* *Nam calami pro sagittis: ut Naso 8 Met.* Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.
Quod convenit Dianæ venatrici.
d *Cap de Luna.*
e *Lilius lib. 3 hist. de Diis.*
f *Fulvius Ursinus in 1 Georg.*
g *Delrio in Seneca Medeam vers. 787.*

Cap. XXIX.

Hecaten, si ἱστορικῶς quidem spectes, esse filiam Persei Argivi, unde et Perseidos nomen: at si consideres φυσικῶς, filiam esse Noctis, vel Tartari; atque ejus figmenti ratio allata. Hecates etymon geminum. Opis, Loxo, & Hecaërge, ad Lunam reducta. Mos Deliarum virginum, quæ nuptura capillos resectos Opidi, & Hecaergæ, consecrabant. Consuetudo Atticarum ἐν προτελείοις canistra gestantium. Quo pacto Hecate filia dicatur Latonæ. Hecate Φωσφόρος sive Lucifera. Cur dicta Τριοδῖτις, sive Trivia: & cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. Servius correctus. Quamobrem Luna triformis, & triceps, dicatur fingaturque. Indicium ex cornibus Lunæ, utrùm crescat, an decrescat. Hecates nomen quandoque laxiùs patère, quàm Proserpinæ; at hæc mortis; illa insuper nativitatis, & vitæ omnis præses intelligatur. Cur mullus Græcis τρίγλη dicatur. Cur idem sacer sit Dianæ, seu Hecatæ, triplex ex vett. ratio adfertur: quartaque iis superadditur ex eo, quod conducat virginitatis amantibus, qualis Diana. Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis solùm capitibus fingatur. Cerberus Platonicis symbolum mali Dei seu Dæmonis, potestatem in tria elementa exerentis. Gentiles in describendis Deorum potestatibus ternario gaudere.

De Hecate deinceps videamus: quæ & ipsa nunc historicè spectatur, nunc physicè. Priori modo Persei regis filia fuit, quæ, patre interempto, Æetæ patruo nupsit; atque Medeam illi peperit, & Circen; femina animi planè virilis, venationi, medicinæ, ac veneficiis addictissima; quemadmodum traditum Dionysio Milesio in Argonauticis, & exinde veteri scholiastæ Apollonii in III Argon. *a* ubi, ut ab Ovidio *b* quoque, & Seneca *c*, *Perseis* vocatur à Perseo: ex quo natam esse, Hesiodo, Apollodoro, & Diodoro, præeuntibus, dicebamus.

Posteriori verò modo Hecate est Luna: quæ quia nocturnum est sidus, eò Hecate Noctis filia dicitur Bacchylidi, apud Apollonii scholiasten in III. Facilè autem adsentio Fulvio Ursino sic apud eum reponenti:

Ἑκάτα δᾳδοφόρε νυκτὸς
Μελανοκόλπου θύγατερ.
Hecate tædigera Noctis
Nigrum sinum habentis filia.

Ubi vulgò δᾳδοφόρον *d*, & μεγαλοκόλπου *e*. Nec, si rem spectes, abit à Bacchylide Orpheus in Argonauticis; cui eam Tartarus dicitur procreasse. Tartara enim tenebricosa; unde *nigra* dicuntur Maroni in sexto magni operis. Hesiodo Δηὼ, quæ eadem ac Ceres, traditur eam peperisse. Nempe, ut Proserpina, Cereris filia dicitur: cujus rationem attulimus *f*. Convenit etiam Hecates etymon

a *Vers. 200.*
b *7 Metam.*
c *Medea vers 814.*
d *Tædiferæ.*
e *Magnum habentis sinum.*
f *Cap sup.*

iis, quæ diximus. Nam, si Servium *a*, & Fulgentium *b*, audimus, vocabulum *Hecates* est ab ἑκατὸν *c*: quia innumeras habeat vires; uti etiam Hesiodus in Theogonia narrat: ubi magnopere eam celebrat: credo, quia Pausania teste, summo in honore apud Bœotos foret. Ascra autem vicus esset Bœotiæ, ubi si non natus, saltem educatus esset Hesiodus. Eamque rationem etiam adducit Hesiodi scholiastes.

Aliis tamen placet, nomen Hecates esse ab ἑκὰς *d*: ut sic dicatur, quia in longè dissita operetur. Secundum eos, non minùs poterit Ἑκαέργη nominari, quàm Apollo ἑκάεργος, quasi ὁ τὸ ἑκαθεν ἐργαζόμενος, hoc est, *vim suam in longe dissita exercens*: ut est apud Heraclidem Ponticum *e*. Et sanè Ἑκαέργην, utcunque virgo dicatur Hyperborea, non aliam primò fuisse, quam Dianam sive Lunam, aliterque Λοξὼ vocitatam; innuit etiam Callimachi scholiastes in hymnum Dianæ *f*, ubi sic scribit: Οὖπι, ἐπίθετον Ἀρτέμιδος. ἢ ὅτι αἱ ἐπιζεῦξαι τὰς τικτούσας· ἢ ὅτι ἡ θρέψασα αὐτὴν Οὖπις· ἢ ἀπὸ τῶν Ὑπερβορέων κορῶν, Οὖπιν, Ἑκαέργην, Λοξώ. ἃς ἐτίμησεν Ἀπόλλων, καὶ Ἄρτεμις· καὶ ἀπὸ μιᾶς μὲν Οὖπις ἡ Ἄρτεμις· Λοξίας δὲ, καὶ Ἑκάεργος, ὁ ἐκ τῶν λοιπῶν ὁ Ἀπόλλων. *Opis epitheton est Dianæ: sive quia curam habeat parturientium: sive quod Opis eam educàrit: sive propter virgines Hyperboream, Opim, Hecaergen, & Loxonem; quas honorarunt Apollo, ac Diana: ac ab unâ quidem Diana assumsit nomen Opidis: ab aliis autem Apollo vocatus Loxias, & Hecaergos.* Mallem dixisset, ut Triviæ sive Dianæ custos dicta *Opis*; imò ipsa etiam Diana sic est cognominata; quod apertè ait Servius in XI: ut item à Loxone Apollo nuncupatus est *Loxias*: ita ab Hecaërga, & Dianam *Hecaergam*, & Apollinem vocatum *Hecaergum*. Sed de *Hecaerga* prætereo, quia vix ea pro Hecate obtineret appellatio: at contrà *Hecaergi* pro Apolline nomen poetis esset frequens. Sic igitur colligo, *Hecaergen*, & *Hecaten*, non solùm origine vocum convenire; sed eandem planè Divam esse. Quod ipsum aliter etiam adstruimus. Siquidem Deliæ virgines, quando nupturæ essent, dicabant comam delectam Opidi, & Hecaërgæ; ut est apud Pausaniam in Atticis; imò & Herodotum in Melpomene. Nam apud eum pro Ἄργην, Ἑκαέργην legi debere, observatum jamdio doctissimo Leopardo lib. X Emendat. cap. XXIV. At cui convenientiùs, quàm Dianæ, virginitatis præsidi, valedicturi virginitati suæ, hunc honorem habitum ivissent? Et sanè similiter Athenis, pridie nuptiarum (Προτέλεια dixere) virgines in honorem Dianæ, ad Deam placandam, canistra ferebant: quod pluribus exponit Theocriti scholiastes in Idyll. II. Quare non dubitandum, quin Opis, Hecaërga, & Loxo, sint nomina diversa uni eidemque Hecatæ, sive Dianæ, imposita pro diverso effectu: ac *Opis* sit dicta, à cura puerperii: *Hecaerga*, quod è longinquo operetur: *Loxo*, παρὰ τὸ λοξῶς περιθεῖν: *quod oblique per cælum moveatur*: quemadmodum & eâdem de caussâ Apollo Λοξίας nominatus; ut alibi diximus. Sed, appellationibus hisce missis, Hecatæ insistamus: quam Lunam esse, etiam ex eo cognoscimus, quòd Athenis novilunio quoque opulenti, in honorem Hecates, cœnam in triviis apponerent, quam mox abriperent pauperes. Auctor Aristophanes in Pluto *g*. Atque hinc *Hecates cœna*; nisi *Hecales* dicenda; de quo non est hujus loci disputare. Etiam Orpheo Hecate dicitur

Λητοῦς εὐπλοκάμοιο κόρη ——
Filia formosa Latonæ ——

ut est apud Proclum in Platonis Cratylum. At Diana, quæ eadem Hecate, filia est Latonæ. Scholiastes etiam Theocriti in Idyll. secundum *h* sic scribit: Τῇ Δήμητρι μιχθεὶς ὁ Ζεὺς, τίκτει Ἑκάτην διαφέρουσαν ἰσχύϊ καὶ μεγέθει. ἣν ὑπὸ γῆν πέμψαι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἐπὶ Περσεφόνης ἀναζήτησιν· καὶ νῦν Ἄρτεμις καλεῖται, καὶ Φύλαξ, καὶ Δᾳδοῦχος, καὶ Φωσφόρος, καὶ Χθονία. *Cereri mixtus Jupiter, Hecaten genuit, robore & magnitudine præstantem: quam sub terras pater misit, ad inquirendam Persephonen: & nunc ea vocatur Artemis sive Diana, & Phylax sive Custos, &* Da-

a *In 4 Æn.*
b *Lib. 2 Mythologic. §. de Proserp.*
c *Centum.*
d *Longè.*
e *Pag. 96. sive 97.*
f *Vers. 204.*
g *Act. 2 sc. 5.*
h *Vers. 12.*

Daduchos sive Tædifera, & Phosphoros sive Lucifera, & [illegible] Infera. Etiam [illegible] est in Hecata.

[illegible] Ἑκάτη, πέμπε [illegible] ἐσθλά.

Luna [illegible] Hecate, da bene [illegible] mala.

Quare [illegible] Lucifera, Ἑκάτη. Sed [illegible] Apuleius lib. XI: *Sive tu Ceres, [illegible] seu Proserpina nocturnis ululatibus horrenda Proserpina triformi facie larvales impetus comprimens.* [illegible] mox. *Cujus numen unicum, multiformi specie, nomine multijugo, orbis veneratur. Attici Minervam, [illegible] alii Hecaten.* Atque idem docet Servius [illegible] co: aliter, quorum nomina deinceps [illegible] Insignis de Hecate est locus Chariclidæ apud Athenæum in VII: [illegible] Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη. *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie, quæ mulceris triglis.* Ubi [illegible] considerandum, quod dicatur Τριοδῖτις quod τρίμορφος [illegible] vocetur: quodque addatur, mulceri triglis. Nomen Τριοδῖτις ex τριόδοις esse, satis est apertum: nempe est eadem *Trivia* [illegible] *triviis.* Caussa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων [illegible], [illegible] τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἄρτεμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. *Hecaten antiquitus coluere in triviis: propterea quod eandem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten, vocarent:* ut [illegible] Aristophanis Scholiastes in Plutum *b.* Etiam templa Triviæ in triviis statui solere, testis Servius in IV Æn. Verba infra [illegible] apponam. Firmat & Varro lib. VI de L. L. *Diana est ab eo dicta Trivia, quod in trivio ponitur fere in oppidis Græcis.* Hinc ululatus ille in triviis, honori Hecates. Servius in Ecl. III: *Consuetudo fuerat, ut per trivia & quadrivia ulularent, & [illegible] flebile quiddam in honorem Dianæ [illegible] [illegible], ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proserpinam in triviis requirebat. Novimus autem eandem esse Proserpinam, quam Dianam.* Addere poterat, *& Hecaten.* Nam continuò subjungit: *Sic in Æneide c: Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.* Quem in Maronis locum sic idem Servius commentatur: [illegible] *Proserpinam raptam a Dite patre cum Ceres cum [illegible] accensis per orbem terrarum requireret, per trivia eam [illegible] quadrivia, vocabat clamoribus. Unde permansit in [illegible] sacris, ut certis diebus per compita a matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis, quem dilaniatum a Tisiphone eius fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Juvenalis: Plangentis populi currit derisor Anubis.* Sed in verbis allatis pro Tisiphone plane reponendum *Typhone.* Is enim [illegible] frater fuit, ut diximus lib. I, cap. XXVII. Hecate igitur τριοδῖτις, quia in triviis coleretur: unde & τριοδῖτιν [illegible] dicitur [illegible].

[illegible] etiam ratio est, cur Τριοδῖτις, vel *Trivia*, dicatur. Quam ipsam Varro adfert post eam, quam ex VI de L. L. antea adduximus. Nam cùm dixisset, *Triviam* vocatam, quia in triviis poneretur: subdit continuò, *vel quod Luna dicitur esse, quæ in cælo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem.* Est & [illegible], quia non modò in cælis, sed etiam terris, & sub terris, hoc est, apud inferos, exerat potestatem: sed [illegible], ut Servius ait, diverso; quemadmodum videbimus [illegible].

[illegible] inde apud Chariclidam Τρίμορφος *e.* Quomodo & Horatio lib. III, od. XXII vocatur, *Diva triformis.* Addit Chariclides τριπρόσωπος *f*, ut Orpheo [illegible] appellatur τρισσοκέφαλος *g*: ac Maronis est [illegible]:

[illegible] geminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

[illegible] quod Appulejo, verbis antea pro[illegible] *Proserpina triná facie.* Est & Minucio [illegible] *matrinis capitibus, & multis manibus horrens.* [illegible] triceps fingeretur, hanc rationem a[illegible] lib. [illegible] de Mundo *h*: [illegible] [illegible] μασι ἔφασαν, [illegible] [illegible] [illegible] *veteres dixere, tres esse figuras Lunæ; in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam. Unde & [illegible] [illegible], [illegible] facie Dianam effingere.* Aliam quoque caussam legas apud Servium in proxime allatum Maronis locum: puta quia facies lunæ sit triplex: una crescentis c, cum cornibus, & cavitate, ortum respicit: altera decrescentis ɔ, cum cornibus monstrat occasum: alia plenæ o. Tertiam opinionem idem adducit in IV Æn. *Nonnulli*, inquit, *eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant, ideo quia uni Deæ tres adsignant potestates; nascendi, valendi, moriendi: & quidem nascendi Lucinam Deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem, triformem eam, triplicemque finxerunt: cujus in triviis templa ideo struxerunt.* Atque hinc aliqui tres Parcas statui judicarunt; unam ortus, alteram vitæ, tertiam mortis præsidem: quod infra accurate explicabitur. Dixeris, simplicem Hecatæ potestatem tribui; nempe moriendi: illam nascendi addici Lunæ, alteram valendi, Dianæ. Sed cùm moriendi potestatem Servius adsignat Hecatæ, ea, quæ propriè dicta est Proserpina, intelligitur. At propriè Hecates nomen tria illa comprehendit: unde Servius in VI Æn. *Hecate*, inquit, *trium potestatum numen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. Sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia ait, lucis præfecit Avernis. Unde elegit nomen, in quo utrumque constabat.* Idem eopse libro in illud,

Voce vocans Hecaten, cæloque ereboque potentem:

Hoc, inquit, *est, quod ait*, HECATEN, *ut plenum numen ostenderet.* Hecate igitur numen plenarium; Proserpina, partiale [illegible] hæc morti duntaxat [illegible] illa ortui, vitæ, & morti præfecta.

Postremùm in allatis Chariclidæ verbis Hecate dicitur τρίγλαις κηλευμένη. [illegible] Latine fuerit, *mullis mulceri.* Τρίγλη verò ex eo dici videtur, quia ter pariat quotannis: ut apud Aristotelem legere est lib. V Historiæ Animalium cap. IX *a*: unde idem promit Athenæus in septimo. Ac proditum hoc ipsum Oppiano Ἁλιευτ. Α *b*:

Τρίγλαι δ' ἐκ τριγόνοιο ἐπώνυμοί εἰσι γονῆσι.

A triplici trigla capiunt sua nomina partu.

Cur verò triglæ seu mulli Hecatæ sacrentur, ne olim quidem convênit. Apollodorus de Diis factum id ait διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος· *ob nominis convenientiam.* nempe inter τρίγλη, & τριοδῖτις sive *Trivia.* Melanthius, libro de Mysteriis Eleusiniis, & triglam, & mænida, ei immolari ait, quoniam & Hecate marinis habeat potestatem: quod negare non possumus, si eadem est ac Luna. Sed Hegesander Delphus eò in sacris Dianæ mullum ait offerri, quia Diana sit venatrix, ac venator item sit mullus: quippe qui leporem marinum, piscem venenatum ac letalem, strenuè persequatur, ac voret. Mirum autem Athenæum, cui ista debemus, non addidisse, eo triglam Hecatæ sive Dianæ videri sacram, quia Diana sit custos virginitatis; cui inimica est Venus: at mullus item rebus Veneris adversetur. Quod nos docet Athenæus ipse in VII; ubi sic scribit: Ἐὰν [illegible] ἀποπνιγῇ τρίγλη ζῶσα ἐν οἴνῳ, ἢ τοῦτο ἀνὴρ πίῃ, ἀφροδισιάζειν [illegible] δυνήσεται, ὡς Τερψικλῆς ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Ἀφροδισίων· κἂν γυνὴ δὲ πίῃ τοῦ αὐτοῦ οἴνου, οὐ κύεται· *Si mullus fuerit suffocatus in vino, & hinc biberit vir, fit impotens ad Venerem; ut refert Terpsicles libro de Venereis. Sin mulier ex eo biberit, non concipiet.* De mullo satis.

Quemadmodum verò Hecate est triceps: ita & ejus, ac Plutonis canis, Cerberus: quem ideo Sophocles in Trachiniis vocat Ἅιδου τρικέφαλον σκύλακα *c*: ac de eodem Tibullus lib. III:

Cui tres sunt linguæ, tergeminumque caput.

Sed Hecates capita sunt humana: vel, secundùm Orpheum in Argonauticis, dextrum equi, medium hominis agrestis, sinistrum canis. Cerberus verò habet τρεῖς κυνῶν κεφαλὰς *d*: ut est apud Apollodorum in secundo bibliothecæ. Hesiodus tamen in Theogonia ei attribuit capita quinquaginta: Horatio in secundo odarum vocatur *bellua centiceps.* Quæ referenda sunt ad [illegible] em Lunæ pote-

a Tri[illegible].

b All. 2. f. 5. sive Ald. edit. pag. nota ad T. 2. b.

c 4 Æn.

d Triviorum præses.

e [illegible] formis.

f Tripl[illegible]

g [illegible]

h [illegible] de [illegible]

a Sive juxta Casaris Scal. distinct. cap. 11. sect. 68.

b Vers. 590.

c Plutonis canem tricipitem.

d Tria canum capita.

potestatem. Sed qui intra ternarium se continent, hi videntur eas spectasse caussas, ob quas fecere Hecaten tergeminam, triaque Dianæ ora: præcipue autem, quòd exerceret vim suam in cælo, terris, inferis: vel quod dominium teneret in tria hæc elementa; aëra, aquam, terram. Ac posterius hoc etiam locum habet, si cum Platonicis per Hecaten, Plutonem, Cerberon, intell[illegible] [illegible] δαίμονα, qui Persis Arimanius, ut diximus lib. I, cap. V. Quippe malignus ille spiritus, cælis exul, & extorris, in aëre solùm regnat, & subjecto ei aquæ terræque globo. Hinc Porphyrius apud Theodoretum Therapeutices sermon. III, primùm quidem negat, malos dæmonas sub Sarapidis esse potestate: postea autem de malis illis spiritibus subdit: [illegible Greek] *Est autem illorum symbolum ac nota, triceps canis: hoc est malus demon, qui in tribus invenitur elementis; aëre, aqua, & terra: atque hos quidem dæmonas cohibet Deus, sub sua eos habens manu ac potestate: dominatur verò illis etiam Hecate: quippe quæ eos contineat in triplici elemento.* Aliqui verò nec opus existimant, particulatim attendere, vel ad triplicem Lunæ seu faciem, seu potestatem; vel ad tria elementa, in quæ vel Luna, vel malignus spiritus, vim suam exerat: sed generatim in perfectione ternarii numeri consistunt. Hanc rationem adducit Servius in illud Ecl. VIII,

—— *Numero Deus impare gaudet.*

Aut, inquit, *quemcunque Superorum, juxta Pythagoraeos; qui ternarium numerum perfectum summo Deo adsignant, a quo initium, & medium, & finis est: aut revera Hecaten dicit, cujus triplex potestas esse perhibetur: unde est, —— Tria virginis ora Dianæ. Quamvis omnium prope Deorum potestas triplici signo ostendatur: ut, Jovis trifidum fulmen, Neptuni tridens, Plutonis canis triceps. Vel quod omnia ternario continentur: ut Parcæ, Furiæ: Hercules etiam trinoctio conceptus: Musæ ternæ.* Ubi mirum, de Gratiis præteriri; de Musis adferri, quæ novenæ. Sed prius hæ ternæ; ut suo loco exponam; posteaque ter ternæ. Ac puto, etiam apud Servium potius *ter ternæ* rescribendum.

Cap. XXX.

Transitum ad stellas: quarum materiam videri à cælo diversam, hoc aqueum; [illegible], uti & Solem, Lunamque, potiùs igneæ [illegible] substantiæ. Nec tamen, in illo doctorum dissensu, odiose de eo esse concertandum. Græcos pariter, & barbaros, sidera omnia pro Diis habuisse: inque hac sententia nonnullos etiam fuisse philosophos: & ut de vita eorum partim ex motu perpetuo, partim perenni illuminatione, collegerint. Utrique occurritur argumento. Ut & sensum iis tribuerint, ac rationem: deque Electra stella se, ut ajunt, occultante ob captam Trojam, stella item polari se abscondente, ob captam Constantinopolin. Unde concluserint, sideribus præstantiores esse animas, quam hominis. Philoni idem placuisse non sic tamen ut propterea Deos putaret. Assensum P[illegible] hac parte Ori[illegible]: de quo incertum videri [illegible] num [illegible] ea sit damnata a Concilio quinto Oecumenico. [illegible] Imo BB. Hieronymum, & Augustinum ha[illegible] tasse, [illegible] an [illegible], sic Origenem sensisset. [illegible] Scholasticorum [illegible] [illegible] verisimilem hanc opinionem [illegible] Nec quæ Aristotelis de eo sententia fuerit [illegible] convenire. [illegible] Nec bene [illegible] Platonis mentem. Ut [illegible] Brahenus in part[illegible] Platonis. Opinio hæc [illegible].

D[illegible] de Sole, ac Luna: quos Cæli oculos Pythago[illegible] tabunt. Transgre[illegible] nunc ad stellas quæ [illegible] in illis naturæ videntur uti quidem Peripatetici censent. Quippe quibus Sol, Luna, [illegible] aliud sint, qua[illegible] ut [illegible] res. Sed ut facile [illegible] dedero, sidera o[illegible] turæ: ita ægre [illegible] ut [illegible], [illegible] sidera, esse naturæ. [illegible] lam magis lucem, vel [illegible], videmus [illegible] pinquo aëre: quod [illegible] & stellæ, materiæ convenerent. Nec [illegible] non hæc opinio divino Mosi repugnet. Se[illegible] quantum ex ejus verbis [illegible] gere queo, [illegible] sive, ut ipse loquitur [illegible], hoc est [illegible], Deus fecit ex aquis; at ejus lumi[illegible] ex igne, [illegible] pore, quod primo die esse jussit. [illegible], L[illegible], stellæ omnes, non in cælo erunt, ut nodi [illegible] gno, [illegible] clavi in rota; ac proinde contiguæ expans[illegible], [illegible] hærere [illegible], non continuæ. Nec tamen nimium de hoc [illegible] to, gnarus ut ignotam cœli materiam p[illegible] Philo[illegible] to de somnus, & Damascenus Orthod. Fid. lib. [illegible] cap. VI. Tantum dixero, [illegible], quam attulit sententiam, maximè mihi placere: uti & amplexus eam Josephus Judæc. Antiq. lib. I, cap. I, Clemens Romanus lib. [illegible] Recogn. [illegible] Cyrillus Hierosolymit. Catech. [illegible] X, Theodoretus quæst. X[illegible] in Genes. Procopius in cap. I Genes. Gennadius & Severianus in Catena, Beda in Hexaëm. ut tot præteream re[illegible] tiores; etiam illos proximi aut præsentis ævi, quales Catharinus, Valesius, Molina, alii.

Divinitatem ut Soli, & Lunæ, sic stellis omnibus, tribuerunt tum Barbari, tum Græci. Plato in Cratylo. [illegible Greek] *Qui Græciam primi incoluere, ii videntur mihi illos solum Deos existimasse, quos nunc etiam barbari multi pro Diis habe[illegible], [illegible], Lunam, Terram, Astra, Cælum.* Quæ verba etiam adducit Eusebius Præparat. Euangel. lib. I, cap. [illegible]. Nec hac parte solùm erratum a vulgo, sed etiam [illegible] sophis: ut Xenocrate Chalcedonio, & Alcmæone Crotoniate, de quibus testis Tullius a. Similiter S[illegible] ut P[illegible]us apud Stobæum, [illegible Greek] *stellam esse corpus divinum, ex æthere compositum.* Quid verò eos in hanc compulerit sententiam, docet nos Augustin. lib. IV de Civ. Dei, cap. XI. *Dicunt* (Stoici) *omnia sidera partes Jovis e[illegible], & omnia vivere, atque rationales animas habere & ideo sine controversia Deos esse.* Ubi duo videmus argumenta: prius est à materia; quia, ut Posidonius ait, composita [illegible] ex æthere, qui est Jupiter; ac proinde [illegible] par[illegible] Jo[illegible]. Hanc opinionem pleniùs [illegible] cam inferiu[illegible] ostendam, ut per divinam naturam [illegible] te [illegible] universitatem, præcipueque igneum spiritum, q[illegible] universum. Alterum est [illegible] qua vivant, & [illegible] gant. Vivere autem colligebant, pa[illegible] ex motu perenn[illegible], part[illegible] ex perpetuis ope[illegible] feriora. Ac de motu q[illegible] dem sic arg[illegible] u argutabantur dixero. Omne corpus [illegible] in [illegible] co suo naturali, ac proprio. At stellæ in[illegible] non qu[illegible] escunt: un nec Sol, vel Luna. S[illegible] dera [illegible] sunt ina[illegible], sed formam habent v[illegible] tale[illegible] quam *animam* [illegible] us. Atque ita ex natura corporum inferiorum [illegible] de supe[illegible] rum natura colligere v[illegible] nt. [illegible] Deo gra[illegible] et [illegible] in iis indere naturam; per [illegible] pre vi assidue moverentur. Atque ut motus [illegible] non e[illegible] à prop[illegible] rum natura, possit Deus [illegible] b [illegible] overe: possit eos [illegible] per intelligentias sive ange[illegible]. Quorum qui [illegible] certò nequit cognosc[illegible] antea.

Præterea, ut [illegible] erebamus, eo pu[illegible] quod [illegible] in inferiorem [illegible] tur naturam, [illegible] semper [illegible]; quod [illegible] vi [illegible], secun[illegible] illud [illegible] in prim[illegible] allegor[illegible] Legis; [illegible Greek] *Nunquam definit Deus op[illegible] ut ignis proprium est ur[illegible] & nivis re[illegible] sic & Dei est operari atque hoc eo magis [illegible] ipse est prin-*

a *Lib.* I *de Nat. Deor.*

b *Immediate sive per se.*

a *Malum Dæm.*

principium ac caussa, cur omnes operentur. Sed (ut exemplis hic allatis insistam) num propriè ignem, aut nivem, vivere dixerint, quia ille semper urat, hic refrigeret semper? Quo jure igitur colligunt, sidera vivere, quia semper illuminent? Adde quod illuminatio non sit ejus naturæ, ut promânet à forma vitali. Nec enim propriè vivit ignis noster, utcunque luceat. Quin lux ejus est indolis, ut ne possit quidem à vitali principio dependêre. Quare ficulno nixi fuere argumento, qui sidera, quoniam operentur, etiam vivere collegerunt.

Jam verò nec contenti fuere vitam tribuere stellis: etiam sensum assignarunt. Mitto antiquiores: phantasiam seu interiorem sensum in iis agnoscit Avicenna: Simplicius tres quoque exteriores sensus addebat; tactum, visum, auditum.

Imò rationales etiam fecerunt. Quomodo Zeno apud Stobæum ait, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν, καὶ φρόνιμον πυρινὸν πῦρ· *Solem, Lunam, & singula astrorum aliorum, esse intelligentem ac sapientem igneum ignem.* Eamque sententiam etiam poëtæ sunt amplexi. Fabulantur *a* enim, stellam Pleiadum septimam, nomine Electran, post Trojæ excidium, nolle amplius conspici; quia Dardanus, gentis Trojanæ conditor, natus fuerit ex Electra. Quam rationem etiam Ovidius in Fastis *b* adducit: sed sic, ut alias etiam præmittat. Audiamus vatem:

Pleiades incipient humeros relevare paternos:
Quæ septem dici, sex tamen esse solent:
Seu quod in amplexus sex hinc venere Deorum:
Nam Marte Asteropen c concubuisse ferunt:
Neptuno Alcyonen, & te formosa Celæno:
Maian, & Electram, Taygetamque Jovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit.
Pœnitet, & facti sola pudore latet:
Sive quòd Electra Trojæ spectare ruinas
Non tulit, ante oculos opposuitque manum.

a Hyginus in Poët. Astron. ubi de Tauro, & Avienus in Arateis.
b Lib. 4. v. 167. & seqq.
c Al. Nam Steropen Marti.

Ubi, ut gentium poëtis facilius ignoscam, facit; quòd neque nostrâ defuerint ætate, qui putarent, similiter se occultâsse stellam polarem, post captam à Muhammede Constantinopolin. Quo nihil vanius. Quippe, si minutam unam exceperis, quæ inter polum, & minorem ursam, interjacet, illa ipsa in cauda minoris Ursæ, uti olim ætate Hipparchi & Ptolemæi, ita hodieque maximè est polo vicina, & similiter *Polaris* vocitatur.

Ne illud quidem gentibus sufficit, si sidera sensum, & rationem, haberent: quia & homines ista obtinent; nec propterea Dii sunt. Igitur diviniori quadam mente opus esse viderunt; quam eos habere, ex eo concludebant, quia in æthere agerent, substantiâ maximè subtili, purâque. Cicero libro II de Natura Deorum: *Sidera æthereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse.* Mirum verò hanc Platonis sententiam saltem in tantum Philoni placuisse, ut ipse etiam sidera esse mentes quasdam purissimas arbitraretur. Sic enim scribit libro de Somniis: Πάντα τῷ ποιητῇ τὰ τοῦ κόσμου μέρη καλὸν ἔδοξεν εἶναι ζώων ἀναπλῆσαι. Διὰ τοῦτο γῇ μὲν τὰ χερσαῖα ἐγκατεσκεύασε, θαλάττῃ δὲ καὶ ποταμοῖς τὰ ἔνυδρα, οὐρανῷ δὲ τοὺς ἀστέρας· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων, οὐ μόνον ζῶον, ἀλλὰ καὶ νοῦς ὅλος ὁ καθαρώτατος εἶναι λέγεται. *Opifici mundi placuit omnes ejus partes animalibus implere. Propterea terra attribuit terrestria; mari, & fluviis, aquatilia, cælo autem stellas. Nam & harum quæque non modo animal dicitur, sed etiam mens purissima.* Vocat & eopse libro ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους ψυχάς· *incorruptibiles & immortales animas.* Similiaque in hanc mentem apud eum habes libro de Gigantibus: item lib. de opificio mundi. Ubi stellas appellat ἀγάλματα θεῖα, καὶ περικαλλέστατα, *imagines divinas, & pulcherrimas:* ac, ut mentibus humanis videas præferri, ait ibidem: ζῶά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῶα νοερά· μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαστος, ὅλος δι᾽ ὅλων σπουδαῖος, καὶ πάσης ἀνεπίδεκτος κακοῦ· *animalia dicuntur esse, & quidem animalia intelligentia. Magis verò unaquæque earum Mens est, tota undique bona, nec mali ullius capax.* Hactenus tamen abiit à gentibus, quòd stellas non putarit Deos; sed Dei unius administros, sive, ut loquitur ipse lib. de Pietate, ἄρχοντας τινὰς ὑπάρχους τοῦ πάντων πατρός· *rectores quosdam subditos omnium parenti.* Sed Philoni, ut aliis multis, hac etiam parte assensit Origenes lib. I περὶ ἀρχῶν, cap. VII; uti & commentario in Joannem. Atque hoc nomine eum reprehendit B. Hieronymus epistolis ad Pammachium, & Avitum. Inque epistola Vigilii Papæ ad Cæsarium Arelatensem, inter cæteros anathematismos adversus Origenem, habes & istum: *Siquis dicit, cælum, & Solem, & Lunam, & stellas, & aquas, quæ super cælos sunt, animatas, & materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* Qui etiam secundo Concilio Constantinopolitano, sive Universalium Synodorum quinctâ, fuit comprobatus: modò, in tanto priorum silentio, stare liceat scriptore, qui vixerit post annum Christi millesimum ac trecentesimum. Is est Nicephorus Callistus lib. XVII Historiæ Ecclesiasticæ, cap. XXVII. Ubi pro eo, quod in verbis Vigilii antea adductis est *materiales virtutes*, interpres habet *rationales. Materiales* tamen etiam est in Summa Conciliorum, quam exhibuit Ioverius. Sed, an Concilium vel hoc, vel illo pacto, scripserit, non satis est apertum: imò ne illud quidem, an eam Origenis sententiam damnârit. Qua de re sic Conimbricenses in Aristotelis lib. II de Cælo, cap. I, quæst. I: *Non tamen istiusmodi dogma hæreseos titulo notandum censemus, propterea quod, an decretum illud à quincta Synodo editum fuerit, haut omnino constat.* Priores verò, plerique saltem, ne de hoc quidem, verumne, an falsum esset dogma, certi aliquid signare ausi sunt. Siquidem B. Hieronymus in illud Ecclesiastæ *a*: *In circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur:* scribit hoc pacto: *Sive ipsum Solem spiritum nominavit, quod animet, & spiret, & vigeat, & annuos orbis cursus expleat: sive quòd Luna lucentem globum* b,

a Cap. I, vers. 6.

—— Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, &c.

b Æn. 6.

Nec B. Augustinus definire quicquam voluit lib. II de Genesi ad literam cap. postremo: *Solet*, inquit, *quæri, utrùm cæli luminaria ista conspicua sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: & si habent, utrum ab eis vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium; an sola sine ulla permixtione præsentia.* Ac de isto subjungit; *In præsente non facile posse comprehendi.* Item; *Servatâ semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus.* Imò in Enchiridio ad Laurentium cap. LVIII ait: *Nec illud quidem certum habeo, utrùm ad eandem* (angelorum) *societatem pertineant sol, & luna, & cuncta sidera; quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu, vel intelligentia, videantur.* Et sanè vivere astra, probabile arbitratur Aureolus in II, dist. XIV, quæst. II, art. II: & quæst. III, art. und. Item Capreolus distinct. eadem. Quin, ut de Scoto, & Cajetano, taceam, sententiæ huic favet Aquinas opusculo de Angelis cap. II, & Q.Q. disput. qu. de Anima, art. VIII, imprimis resp. ad III, IV, V. Dubitat etiam Dionysius Carthusianus in II, dist. XIV, qu. IV. Ascanius quoque Martinengus Tom. II in Gen. *c* ait, quæstionem hanc *problema esse neutrum in via Patrum, neutramque partem ab Ecclesia damnatam.* Atque addit, in eadem opinione fuisse præceptorem suum Vilelmium lect. XIX in Genes. Iisdem de eo in utramque partem posse disputari, opinio est Francisci de Sylvestris Ferrariensis comment. in Summam Thomæ contra Gentes cap. LXX; idque occasione eâ refert, quòd ibidem docuerat Thomas, Aristotelem censere, cælum componi ex corpore cælesti, & anima, quæ det esse per modum formæ; posteaque subjecisset: *Hoc autem, quod dictum est de animatione cæli, non diximus asserendo, secundum fidei doctrinam: ad quam nihil pertinet, sive sic, sive aliter dicatur.*

c P. 889. & seq.

Suamque hanc opinionem firmat Thomas auctoritate Augustini; qui & ipse, in verbis superiùs adlatis, certi nihil de eo statuere auderet. Sed enim de Aristotele non ita liquet. Moverunt quidem ad scribendum ista Aquinatem, quæ legerat apud Philosophum lib. II de Cælo, context. XIII, & LXI: item lib. II Metaph. text. XXXV. Et similiter Aristotelem cepere Alexander, Simplicius, Philoponus, alii: atque è junioribus Vasquez Part. I, qu. CLXXXIII. Sed enim, quæ Aristoteles in VIII Φυσ. ἀκροάσ. disserit, inque XII Metaph. potiùs evincere videntur, cœlum statuisse animatum, non intrinsecus, sive ratione formæ informantis; sed extrinsecus, seu ratione formæ assistentis; cui cælum sic conjungatur, ut duo unum fiant per virtutem contactus; eoque cælum, & quæ cælo insunt, animata esse, non ut animal, sed ὁμωνύμως. Et sanè ipse Thomas, cùm aliter antea scripsisset, postea in Summa Theologiæ part. I, quæst. LXX, art. III, non nisi posteriori modo animata esse sidera agnoscit: ac ratione etiam adstruere laborat, inter animam illam, & corpus cæleste, nullam esse conjunctionem substantialem; sed, ut dixi, contactum virtutis. Mirum verò, addere, eandem esse sententiam Platonis in Epinomide. In quo planè fugit ratio summum virum. Plato enim credidit, sidera propriè vivere, motusque eorum esse non à forma solum adsistente, ut motore; sed insita, ac informante. Putabat quippe, nobilissimo corpori nobilissimam formam, qualis est anima, convenire: eoque absurdum esse, si muta animantia, imò insecta, plantæque, animam haberent; contrà cæleste corpus ea destitueretur: nec esse verisimile, solem sideraque vita carere, cùm vitam multis præbeant; ut illis, quæ ex putredine generantur. Vide eos, qui collationem Platonis cum Aristotele instituerunt: inque his, quæ Jacobus Carpenterius eruditè disserit in Alcinoi cap. XII. Eamque Platonis opinionem seculo quoque nostro approbavit Tycho Brahe epist. ad Rhotmannum scripta an. CIↃ IↃXC, XVIII Aprilis: *Verum hæc in cælestibus cælesti quodam, & longè vivaciore exquisitioreque modo, eveniunt, quam in animantibus terrestribus, vel æquoreis: cum & cælum animatum esse, ipsaque cælestia corpora animantia quædam cæli, vitali spiritu prædita, non abs re sensisse videatur divina illa Platonicorum philosophia.* Etsi verò de hoc dogmate nihil unanimi Ecclesiæ consensu fuerit definitum: haut levia tamen obduci posse Platonicis videntur. Primùm illud, quòd nec in creationis historia, nec alibi in Scripturis uspiam, intellectus sideribus, nisi tropicè, & per προσωποποιΐας, tribuatur: sed disertim contrà, propter hominis ea ministerium, facta dicantur. Ut Deuter. IV, 19: *Ne forte elevatis oculis ad cælum, videas Solem & Lunam, & omnia astra cæli; & errore deceptus, adores ea, & colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt.*

Præterea videmus, paucissimos ex Sanctis Patribus esse, qui iis vitam tribuerint: plurimos è contrario, qui cælos & sidera animâ dicant carere. In quibus, præter eos, quos dixi, Basilius in Hexaëm. homil. III, Ambros. in Hexa. lib. II, cap. IV; ac pro hac etiam sententia à Psello adductus Gregor. Nazianzenus orat. XXXVIII, & XLII: adhæc Cyrillus lib. II contra Julianum, Chrysostomus homil. in Psal. IV, Procopius comment. in Genesin; inque operibus B. Augustini incertus scriptor libri de cognitione veræ vitæ cap. VI. Eoque opinio altera suspectior est, quòd, qui nutâsse in hac parte visi sunt, postea apertè sideribus vitam omnem ademerunt; ut de Augustino, & Aquinate, vidimus. Deque Hieronymo idem liquet ex illo, quod Origenis sententiam improbânt: nisi eò solùm respexerit, quod is animas putarit ante cælum creatas, posteaque corporibus sociatas esse cælestibus.

Nihil verò æquè ab hac sententia deterruit Sanctos Patres; quàm illud, quòd si astra vitâ, sensu, ratione que, forent prædita; sine dubio tanto mentes illæ cælestes præstantiores essent mentibus humanis, quanto æther purior & excellentior est corpore terreno. Unde sequi videbatur, venerationem etiam ac cultum iis deberi. Sanè Adamus Tannerus, eruditus societatis Jesu Theologus, Dissertatione de Cœlis quarta, sic scribit: *Si cæli sive astra essent prædita animâ rationali sive intelligenti, & si in gratia essent; possent utique a nobis etiam coli aliquo cultu sacro seu religioso, qualis hominibus sanctis convenit.* Sic cùm homo colligit Christianus; quis non videt, quanti ea res periculi foret apud gentiles, si Christiani ipsi faterentur, sidera vitâ & intellectu prædita esse? Nec enim unquam gentiles in animum induxissent, sidera eò non esse invocanda, quia fortasse non essent in statu gratiæ, sed peccati, eoque damnationis. Nihil tale, inquam, cogitassent de sideribus beneficis, inque æthere ipso honorifica sua munia bono mortalium capessentibus. Equidem non dubito, quin B. Augustinus, qui prius nutare visus fuit, vel præcipuè, ad hoc periculum apud gentes & rudes Christianos evitandum, priorem retractarit sententiam; ut factum videmus lib. II Retract. cap. VII: quemadmodum & contrarium asserit libro contra Priscillianistas, & Origenistas, cap. VII. Solideque multò ante Augustinum sententiæ istius auctoribus occurrerat Lactantius lib. II, cap. V: ubi inter alia sic scribit: *Si Deos esse idcirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent; errant. Ex hoc enim apparet Deos non esse, quod exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit: & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret* (Lucilius Stoicus apud Ciceronem [a]) *de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos; existimavit voluntarios, tanquam non possent tam disposité, tam ordinate moveri, nisi sensus illis esset officii sui sciens.* Cætera quoque exscribere longum foret. Ipsum adi: ac Prudentium in secundo adversus Symmachum. Quare concludam verbis Damasceni lib. II Orthod. Fid. cap. VI: Μηδεὶς ἐμψύχους τοὺς οὐρανοὺς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι. *Nemo cælos, aut luminaria, arbitretur animata; inanima enim sunt, & sensus expertia.* Atque hæc universè dicta sint de stellis, & divinitate iis falsò attributa. Deinceps de illis magis particularia prosequemur.

[a] Lib. 2 de Nat. Deor.

Cap. XXXI.

Acceditur ad stellas erraticas. Martis scintillatio. Exclusis Sole Lunaque, qui Lumina *dicuntur, quinque sunt numero errones, qui Pythagoreis* canes Proserpinæ, *Ægyptiis* Deorum lictores. *Hi coloribus dissimiles.* Φωσφόρος *pro Luna, ut Latinis* Lucifera. *Venus, & Mercurius, incrementa, & decrementa sua habent, instar Lunæ: ac ejusdem instar, Venus, Mercurius, & Jupiter, eclipsin patiuntur.* Veneris stella Διγενετικὸς, *ut distinguatur à sidere Lunæ, quæ & ipsa* Venus *dicitur. Solem à Venere, & Mercurio, circumiri. Quando Venus vesper, quando manè oriatur.* Vesper *pro* Lucifero. Nocturnus, *pro Hespero. Desultatorii equi Lucifero dicati. Hespero furvus equus, albus Lucifero. Elegiam in obitum Mæcenatis indignam esse Pedone Albinovano; contra quam viro magno visum. Venus distincta ab Hespero, ut præses ab eo cui præsidet. Festum* Phosphoria. *Venus, sexus utriusque sidus, cùm Hesperum significat.* Phosphori sive Lucis dubiæ *templum apud Gaditanos. Unde Lucifer Hebraice* Helel *dicatur. Venus, cum pro Luna sumitur, utroque est sexu prædita. Venus à mulieribus armatis, à viris culta muliebri habitu indutis. Quas caussas prætexant Saraceni, cur oscula dent lapidi, qui Veneris dicitur. Venerem iis, si Græcis credimus, Lunæ & Luciferi sidus complecti: atque dici illis* Chabar, *seu* Cubar: *hoc* Magnam *denotare. Unde Diis* Cabiris *nomen.* Cochab *per* ἀντο-

μα·

φωσφόρον pro stella Luciferi, Unde sit, quòd Muhammedani hebdomadem terminent die Veneris, & cur per Hesperum ac Luciferum jurent.

CUm stellarum aliæ sint fixæ, aliæ erraticæ: dubium non est, quin erraticæ priùs in Deorum numerum sint adscitæ. Unde & cum Sole, Lunaque, solas eorum sunt nominibus dignati, qui *Majorum gentium Dii*, vel *Selecti* dicuntur. Ad honorem hunc multum contulit, quòd non consistant uno loco; sed cum mutent: unde &, licet motus eorum sit certissimus, errare tamen per cælum videntur, contra naturam aliarum. Atque hæc caussa us *planetarum*, sive *erronum* nomen fecit. Etiam ab aliis stellis eo differre animadversum, quòd non scintillarent: nisi quòd Martis stella interdum videatur vibrare ac quasi divaricare lumen suum: sive id ob peculiarem interpositi, seu ætheris, seu aeris naturam, sive aliam ob caussam contingat.

Hujusmodi stellæ statui solent quinque: unde & Arato πέντε ἀστέρες, *quinque stellæ*, dicuntur: ut & Propertio lib. IV, eleg. I. Ac Tullius quoque in primo de Natura Deorum, nunc *quinque stellas vagas*, nunc *quinque errantia sidera* appellat. Istiu item Hygini est in Poetico Astronomico: *Reliquum est nobis de quinque Stellis, quas complures, ut Erraticas, ita Πλανήτας Græci dicunt.* Ac similiter Julius Firmicus lib. I, cap. IV, & Macrobius lib. I in Somnium Scipionis, cap. XVII; qui ad discrimen harum, & cælo infixarum, Solem, Lunamque vocat *Lumina*, ut Græci φῶτα: nempe κατ' ἐξοχὴν, tanquam φωστῆρας μεγάλους, prout vocant LXX Gen. I, 16. Hebraice est [illegible]. Pythagorei, quia Proserpina est Luna, propterea vocitarunt canes Proserpinæ; ut ait Clemens in v Στρωματέων, Ægyptus habebantur velut [illegible], sive *lictores*: sed δωδεκατημόρια habita pro θεοῖς βουλαίοις, *Diis consiliariis*: ut vetus scholiastes annotavit in IV Argonauticôn Apollonii.

In quinque his primò divinos obtinuisse honores videtur Venus, sive

a Ἕσπερος ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ.

Hesperus æthereo longè pulcherrimus orbe.

Facilè enim in se oculos omnium candore suo convertit; cùm Mercurius contra sit cæruleus; Jupiter rufus, aut flavus; Mars cruoris instar nigricans; Saturnus cinereus. Præterea observabant, hanc stellam moderatè calefacere, ac humectare: quò nihil ad generationem est conducibilius. Hinc Porphyrius apud Eusebium lib. III Præparat. Euangel. cap. XI: Τὴν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γονοποιόν, ἐπιθυμίας τε καὶ γενέσεως αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος, &c. *Stellam autem Veneris, cum ad generationem prolemque gignundam aptam, & cupiditatis, ac seminis caussam esse animadverterent; eam, ob generationem, effinxere specie mulieris; sed formæ perelegantis, quia & eadem Hesperus sit: qui pulcherrimus.* Duo igitur sidera generationi præfecerunt; Lunam, de qua fusè antea vidimus, & Hesperum, ut Porphyrius hîc docet. Atque ejus rei etiam communem esse caussam videmus: nempe quia utrumque sidus modicè calefaciat, & humectet; uti ad generationem requiritur. Atque arbitror, eandem esse rationem, cur & Luna, & vespertina hæc stella, sint commune nomen Veneris sortitæ. Nam Lunam etiam Ἀφροδίτην sive Venerem nominatam, fuse satis superius b ostensum. Imò & his duobus commune est φωσφόρου nomen datum. Nec enim solum sic Veneris stella dicitur, sed etiam Luna: ut quæ Euripidæ sit φωσφόρος Ἄρτεμις, *Lucifera Diana*, ut Tullius reddit in secundo de Nat. Deor. Ac similiter capio in hoc ejusdem philosophi scenici

—— Ὅ τι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι

Κάλλιστον, ἐξεῖν φωσφόρῳ θύειν θεᾷ.

—— *Pulchri quicquid annus pepererit,*

Est animus hoc offerre Lucifera Deæ.

Phurnutus: Ἡ δ' Ἄρτεμις φωσφόρος μὲν ἐπωνομάσθη, διὰ τὸ χρῆσθαι αὐτὴν σέλας βάλλειν, καὶ φωτίζειν ποσῶς τὸ περίεχον, ὁπότε μάλιστα πανσέληνος ᾖ. *Diana quoque Lucifera cognomen accepit, quia & ipsa splendorem emittat, ac cælum aliquatenus lumine suo illustret, imprimis quando est plenilunium.* Magis etiam his ipsi utrumque sidus communi Veneris & Phosphori nomine dignati forent; si constitisset iis de aliis quoque, quæ communia habere, telescopio, sive tubo Batavo, repertum fuit. Quale est, quòd stella hæc instar Lunæ crescat, & decrescat: ac tum plena sit, quando remotissima est a terra; corniculata autem, cùm retrograda, & terris proxima. Item quòd, ad Lunæ modum, patiatur eclipsin. Neutrum tamen his convenit solis; sed prius in Mercurio quoque locum habet: posterius, ut in Venere & Mercurio, sic in Jove etiam, telescopio sibi deprehensum, tradit Mersennus in Genes. cap. I, vers. XIX a.

Quia igitur duplex est Venus; Luna, & quinque erraticarum una: tollendæ ambiguitatis causâ, erraticum hoc sidus non incommodè *stellam Veneris* dicemus: idque præeunte Tullio in II de Nat. Deor. item Varrone in secundo rerum divinarum libro, unde hæc Servius adducit: *Ex eo, quo à Troja est profectus Æneas, Veneris, per diem, stellam semper vidit; donec in Laurentum agrum venit; ubi non est amplius visa. quare cognovit, terras esse fatales.* Item eodem Varrone, apud B. Augustinum lib. XXI de Civit. Dei, cap. VIII: *In cælo mirabile exstitit portentum. Nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem* b, *Homerus* c *Hesperum appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit, tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum neque antea, neque postea sit.* Græcis similiter Ἀφροδίτης ἀστὴρ d nominatur: nonnullis tamen Ἥρας ἀστὴρ e dicitur. Sed hæc probè conveniunt, cùm eadem sit Diva: unde Laconibus simulachrum Ἀφροδίτης Ἥρας f: ut ex Pausania antea g diximus.

Nec per *Veneris stellam* solùm Vesperum sive Hesperum intelligimus; sed etiam Luciferum. Quippe eadem est stella. Nam cùm Mars, Jupiter, Saturnus, quia sint supra Solem, careant emersione vespertinâ, & occultatione matutinâ; & contrà Luna, quia est sub Sole, non habeat emersionem matutinam, aut occultationem vespertinam: in Venere ac Mercurio, quia, ut cap. prox. dicam, circumeunt Solem, eoque nunc illo superiores sunt, nunc inferiores; utramque emersionem, utramque item occultationem, habemus. Ac Venus quidem, cùm superior est, mane occultatur, hoc est, sub radiis conditur Solaribus: oriturque vesperi, sive ex radiis Solaribus emergit: ac dicitur tum Hesperus, seu Vesper, sive Vesperugo: ut apud Plautum Amphitryone: ut observatum Varroni in v de L. L. & Festo. Quando autem Sole est inferior, heliacè occidit vesperi, maneque oritur, sive emergit: ac tum Ἑωσφόρος, vel Φωσφόρος, sive *Lucifer*, vocatus, vel etiam *Eous*. Helvius Cinna apud Servium h:

Te Matutinus flentem conspexit Eous:

Et flentem vidit paullo post Hesperus idem.

Quodammodo tamen Phosphori, & Hesperi nomina confudit Horatius lib. II, od. IX, cum ait:

—— *Nec tibi, Vespero*

Surgente, decedunt amores,

Nec tepidum fugiente Solem.

Ubi communi nomine *Vesperi*, & matutinum, & vespertinum sidus complectitur. Similiter *Eos* nomine communi usus Ausonius Idyll. VII

Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,

Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Magis distinxit (ut de Vitruvio Pollione i, & aliis taceam, ac solos dicam poetas) Severinus Boethius lib. I, Met. V

Et qui prima tempora noctis

Agit algentes Hesperus ortus,

Solitas iterum mutet habenas

Phœbi pallens Lucifer ortu.

a Homer. Iliad χ, v 318.

b Cap 27.

a P. 108.

b Amphit. I, 1.

c Il χ. 318.

d Veneris stella.

e Junonis stella.

f Junonis Veneris.

g Cap 27.

h In illud I Georg. Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.

i Lib 9, cap 4.

Statius Papinius, qui, Plauti exemplo, Hesperum vocat *Nocturnum*, v r Thebaidos:

> *Roscida jam novies cælo demiserat astra*
> *Lucifer, & totidem Luna prævenerat ignes,*
> *Mutato Nocturnus equo.*

Quem ad locum sic Lutatius sive Lactantius: *Lucifer & mane oritur, & vespere; sed equo mutato. Poetæ autem quadrigas dant Soli, bigas Lunæ, equos singulos sideribus. Eundem ergo Vesperum* (ac Luciferum) *vult haberi: ut Horatius Vesperum pro Lucifero posuit.* Ab hac equi mutatione vocatus, *Desultor*; sacratique illi sunt desultorii equi. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum Præpositum: *Biga quasi Lunæ; quadriga Solis imitatione reperta est. Equi desultatorii, per quos Circensium ministri missos denunciant exituros, Luciferi præcursorias velocitates imitantur.* Subjungit deinde: *Sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam ludicrá similitudine profanarent.* Isidorus lib. XVIII Orig. cap. XXXVI: *Quadrigas Soli, bigas Lunæ, & trigas inferis, sejugas Jovi, desultores Lucifero & Hespero consecraverunt.* Caussas deinde, præterquam de desultoribus, adjungit. Horum, desultorum dico, ea est ratio, quòd Lucifer de equo in equum desilire crederetur. Eorum unus albus, quo vehitur Lucifer. De eo sic Ovidius II Amor. el. XI:

> *Hac mihi quamprimum cælo nitidissimus albo*
> *Lucifer admisso tempora portet equo.*

At Hesperi equus furvus; ut indicant Ovid. lib. II Fast. a & Pedo Albinovanus eleg. in obitum Mæcenatis: si modò ea tam nobilis est poetæ, quod maximus vir Josephus Scaliger putabat. Mihi, ut liberè dicam, hominis Scholastici videtur. Nulla enim ex parte accedit ad genium, quem cernas in elegia Pedonis ad Liviam de morte Drusi Neronis. Sed enim dixerit aliquis, eos, quos signabam, Pedonis versus valde adversari nobis. Nam Venerem eandem ac Hesperum dicebamus. At Pedo ait, Hesperum sic diligi à Venere, ut medio etiam in cursu dimittat, valde eum astrico desiderante choro, cujus fuerat choragus. Sic enim canit:

> *Quæsivere chori juvenem sic Hesperon illum* b,
> *Quem nexum* c *medio solvit in igne Venus:*
> *Quem nunc in fusco placidá sub nocte nitentem*
> *Luciferum contra currere cernis equis.*

Sed facilè hunc nodum exsolvimus, distinguendo cum Varrone d, & Augustino e, triplicem gentium Theologiam; poëticam, philosophicam, & civilem. Ex philosophica de Diis doctrina, Venus est vel Luna, ut vidimus, vel Lucifer, sive Hesperus. Sed ex poëtica, ac civili, supra hos cælos statuuntur mentes quædam æternæ à sideribus diversæ: quomodo Jovem, Apollinem, Junonem, Venerem, cæterosque Deos Consentes, considerare jubet Appulejus. Quippe eos, inquit f, *Natura visibus nostris denegavit: necnon tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acrius contemplantes.* Quid apertius hic, quam ab eo per Deos Consentes intelligi, non corpora cælestia, vel subcælestia: sed sublimiorem quandam naturam, nec nisi animis conspicuam? Ex hujusmodi igitur Theologorum mente distinguit Pedo inter Hesperum, & Venerem: per quæ hanc, non stellam intelligit, sed mentem cælestem stellæ præsidem, visui nostro denegatam; quippe sideribus omnibus sublimiùs cælos terrasque despicientem.

Sidus hoc, de quo orsi eramus dicere, nunc considerabant ut masculum, nunc ut femineum, quasi Deum ἀνδρόγυνον g. Ut marem spectabant, cùm dicerent, vel Hesperum, vel Φωσφόρον, sive Luciferum: unde festum Φωσφόρια, Plutarcho memorata adversus Coloten. Ac Gaditani etiam, ut Strabo testatur in tertio, habuere Φωσφόρου ἱερὸν h: ubi non Dianam Luciferam, sed Veneris stellam intelligi, ex eo cognoscimus, quòd addat, alter vocari Λυκοφωτίαν: quasi dicas Latine, *Lucem dubiam.* Unde & colligere est, a Romanis esse hoc fanum. Ut feminam verò, Græci appellarunt Ἀφροδίτην, Romani *Venerem.* De quarum vocum origine vidimus cap. XXII & XXVII. Hebræis vocatur הילל, ut Jes. XIV, 12, ubi legas הילל בן שחר Helel ben sachar, *Lucifer, filius auroræ*, sive *diluculi.* Est verò הילל, ab הלל, non prout notat *laudare*: unde *Hallelu-Iah*, *laudate Dominum*: sed quatenus significat, *splendere*, *illuminare*. Atque ea origine Arabibus etiam הלאל, *helal*, hoc est, *noviluna*, sive Luna nova; quæ iisdem Luna tertia, quia novam nominant, ex quo cœpit apparere. Nec Hebræos fugit, Luciferum fuisse Veneri sacratum. Nam Jes. XIV, 12, ubi in Hebræo esse diximus, *Lucifer, filius auroræ*, sive Lucifer, qui manè oriebaris, Targum habet, *stella Veneris.* Uti & habet Maimonides in More Nebuchim parte II, cap. IX. Imò, Hebræorum judicio, Veneris seu Luciferi venerationem etiam respexerit divinus Moses, cùm Deuter. XXII, 5, ait: *Ne sint arma viri super mulierem, nec induatur vir vestimento mulieris.* Qui locus adducitur quoque à Maimonide memorati proximè operis part. III, cap. XXXVII. Subjicit deinde, ut v. cl. Buxtorfius reddidit: *Invenies enim in libro* a טמטמים *tomitom a, præcipi, ut Vir* b *gestet vestimentum muliebre coloratum, quando stat coram stella Veneris: similiter, ut Mulier induat loricam, & arma bellica, quando stat coram stella Martis.* Ubi videmus, distingui stellam Veneris ab illa Martis, & cultum hujus ab cultu istius. Ut liqueat, per Venerem ab eo non intelligi Lunam; etsi sobinde sic capiatur: etiam in re simili; velut cum Philochorus in Atthide (ut à Macrobio traditum est c) *eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili; quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Ubi, Philochoro ut assentiam, facit, quòd constet, Lunam tum marem, tum feminam habitam; unde Luni Lunæque appellationes, ut superiùs d dictum. Quare nihil impedit, quin eadem Venus, ut mas, & femina, culta sit. Sed dispar ratio in verbis Maimonidæ, vel saltem R. Samuelis Aben Tybbon Hispani, qui opus illud Maimonidæ ex lingua Arabica Hebraicè vertit: à quo non sola Venus nominatur, ut à Philochoro; sed Venus, & Mars, opponuntur: ut diversi potiùs planetæ intelligi debeant. Præsertim cùm non simpliciter dicat, viros muliebri, mulieres virili habitu indutos: sed viros induisse muliebrem; mulieres fuisse armatas. Cujus ratio obscura non est. Venus enim amorum, Mars armorum præses: ut facilè sibi persuaserint gentiles, non alios Veneri gratiores, quàm qui sese mollis sexus veste sisterent Deæ: nec alias Marti in ejus sacris esse acceptiores, quam quæ in armis conspicerentur. De hac Veneris veneratione à viris, vestem muliebrem indutis, etiam legas apud Firmicum lib. de errore profanarum religionum: quo loco de Assyriis, ac Venere ab eorum sacerdotibus culta, disserit. Inter alia ait, eos *vocem effeminare, cutem saxum ornatu muliebri dedecorare, in ipsis templis muliebria pati, & hanc impudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere, externe muliebriter crines, & delicatis amictos vestibus vix caput lassa cervice ostentare.*

Etiam temporibus antiquis Venerem coluere Ismaëlitæ. Eum verò cultum accepere ab his Saraceni: ut traditum Euthymio Zigabeno in Panoplia, quo loco Saracenos refellit. Græcè eam partem edidit Syburgius. In qua, inter alia, legas, ut lapidem illum, quem Saraceni magna animi devotione osculantur, eo quòd existiment, esse lapidem, super quo Abraham cognovit Agar, vel cui alligarit camelum sacrificaturus filium, esse caput simulachri Veneris. Verba ejus sunt: Ὅτι ὁ αὐτὸς λίθος, κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης ἐστὶν, ἣν πάλαι προσεκύνουν οἱ Ἰσμαηλῖται· φέρει δὲ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ἀκριβῶς κατανοοῦσι τοῦ γλυφέντος ἀποτύπωσιν κεφαλῆς· *at prædictus ille lapis est caput Veneris, quam Ismaelitæ jam olim adorabant. Quippe lapis ille accuratius spectanti etiam nunc præfert deformationem capitis.* Etiam in anathematismis, qui recitantur convertenti se à Saracenis ad religionem Christianam, lapis ille dicitur esse in domo Make: atque ἐκτύπωμα τῆς Ἀφροδίτης ἔχειν e: item illa de Abrahami congressu

super

---

a Vers. 314.

b Scalig. pro illum leg. olim.

c Scal. pro nexum leg. necdum.

d Lib. I rerum divinarum, cujus verba adduximus jam lib. hujus cap. I.

e Lib. 4 de civitate Dei, c. 37. & lib. 6. cap. 4. Verba apposui cap. 2.

f Lib. de Deo Socratis.

g Sive utriusque habeat sexum.

h Phosphori fanum.

a Hoc est, de obturatis. In vetere tralatione pro tomtom per peram est centie.

b In tralatione Buxtorfiana est Mulier: posito festimentis calami lapsu. Nam Hebraicè est האיש Haisch: non האישה haischa quod mox sequitur.

c Lib. III Saturn. cap. VIII.

d Cap. 9. hujus lib.

e Veneris effigiem in se habere.

super hoc lapide, & cameli ad eum alligatione, ibidem referuntur. Fortasse ista potiùs interpreteris de Venere, prout Lunam significat, & Uraniæ sive Cælestis nomine celebratur. Equidem ab opinione ea non abhorret animus: sed censeo, ista non pugnare. Quippe Arabes junxerunt cultum Lunæ, & Luciferi: ab Arabibus autem hunc ritum edocti sunt Saraceni. Saltem sic eorum mentem cepere Græci: uti videre est titulo Saracenicorum, ex Euthymii Zigabeni panoplia: Οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῆς Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων, εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ Ἑωσφόρῳ ἄστρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ Χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπωνόμαζον γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni usque ad Cæsaris Heraclii tempora idola coluerunt, adorantes Luciferum, & Venerem: quam suâ lingua* C[illegible]ABAR *vocant: vox autem ea illis* MAGNAM *significat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam Muhammedis perscribit: Τὸν Ἀφροδίτης ἀστέρα τὸν Ἑωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἀκκισμῷ καὶ ἐπωνομασμένῃ γλώσσῃ, ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη. *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris: quam & linguâ suâ absonâ absurdâque appellant* CUBAR, *quod significat* MAGNA. Posteaque hanc Saracenorum precationem subdit: Ἀλλά, ἀλλά, οὐά, κουβὰρ, ἀλλά: ac ἀλλά ἀλλά exponit ὁ θεὸς, ὁ θεός: οὐά, μείζων τε· Κουβὰρ, ἡ μεγάλη, εἴτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. ALLA ALLA, *Deus, Deus*; OVA *major*; CUBAR *magna, puta Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam Cubar esse Luciferum, Veneris stellam: hic ait esse Lunam ac Venerem: ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de Οὐά, ut bene monitum clarissimo Seldeno a, deceptus fuit, cùm sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus, Deus, & Magna illa, Deus.* Pro Κουβὰρ apud Euthymium, ut vidimus, est Χαβάρ. Quod verò uterque *magna* exponit, id firmatur Hebræo כביר, cabir; *magnus, fortis*: ut Job. VIII, 2. Indéque Samothracum Dii Κάβειροι, q. d. Deos magnos, ac potentes.

a *Syntagmate 2 de Diis Syris, cap. 4.*

Satis hæc ostendunt, Euthymium, & Cedrenum, Saracenis tribuere Luciferi, & Lunæ cultum. Deque Lucifero favet quoque B. Hieronymus in vita B. Hilarionis eremitæ: *Vadens in desertum Cades, ad unum de discipulis suis visendum, cum infinito agmine monachorum pervenit Elusam, eo fortè die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat... Colunt autem i[illegible]am ob Luciferum, cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Idem in hoc Amos cap. V, 26: *Portâstis vero Siccuth regem vestrum, & Chiunem, imagines vestras, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis: Sidus,* inquit, *Dei vestri Hebraicè dicitur* כוכב, Cochab, *id est, Luciferi: quem Saraceni huc usque venerantur.* Nec fugit B. Hieronymum, *Cochab* generatim notare stellam: ut Num. XXIV, 17. Sed putavit, *Sidus Dei vestri*, idem valere ac, Deus vester, qui est sidus: quomodo, ex Aben-Esræ sententia, Genes. I, 31, dicitur *expansionem cæli*, pro cælo: similéque *oppidum Antiochiæ*, pro Antiochia oppido, apud Ciceronem lib. V, ep. XVIII: *Eridani amnes*, pro Eridano amne, Maroni in textu, & similia. Aben-Esra tamen *Chiunem* in verbis Prophetæ adlatis non Luciferum, sed Saturnum, interpretatur. Utcunque hoc fuerit, ex iis, quæ diximus, satis est apertum, non Lunam modo, sed Luciferum quoque, cultum esse a Saracenis. Atque ab iis hoc Muhammedani habent, quod illis dies Veneris sit hebdomadis finis: quam *Giuma*, hoc est, [illegible], appellant b, quia est finis cultus, quo congregantur. Quemadmodum & exinde esse arbitror, quòd jurant per stellam vespertinam, & auroram: ut ex Al[illegible]ve Alcorano videre est Azoara LXIII, XCVI, [illegible] XCIX. [illegible]ngum fuerit omnia adferre, quæ ad Veneris, sive [illegible] cultum pertinent: præsertim si etiam me con[illegible] ad gentes barbaras, tum antiquas, tum proavorum ætate [illegible]pertas: ex quibus Peruanos coluisse Luciferum, pate[illegible]t inferiùs, cùm universè de stellis fixis dicetur.

b *Scaliger lib. 2 de Emendat. Tempor. lib. 2, cap. de anno Hegiræ, & lib. 5, cap. de primo Muharram Hegiræ.*

CAP. XXXII.

Ad Mercurium acceditur. Eum, Veneremque, non semper Sole esse depressiores; sed sublimiores quoque, cum utrumque sidus volvatur circa Solem: neque id planè veteres fugisse. Eoque, si cælum sit solidum durumque; proprios utrique epicyclos in Solis orbe tribui oportere. Porphyrio, ut Phœnici, ex Orientis more, Mercurium partim in Sole collocari, partim in Luna: priori modo, quatenus ratio est; altero, prout orationem signat. Λόγος ἐνδιάθετος Hermopan, & *Ægyptiis* Hermanubis. Seches, Meskolo, Margemali, *Orientis sunt, quæ Græcis* Ἑρμῆς, & Στίλβων. *Mercurii etymon, &* Στίλβοντος. *Cur Mercurium rationi, & orationi, præfecerint. Quanto Mercurius minor Lucifero, sive Hespero; quantoque vicinior Soli. Cur Venus amoribus præfecta. Cur Mercurius dicatur stella communis: cur idem minister Deorum, & eloquentiæ præses. Unde sint* Ἑρμῆς, *sermo, sequo pro dico. Cur Mercurio distributa talaria, & alæ. Cur Lystrenses Barnabam quidem Jovem, Paulum verò Mercurium putarint. Cur Mercurii seniores rigente fascino, manibus & pedibus mutile; juniores verò, cum languido veretro, soleant effingi. Porphyrius, & Phurnutus alter, quam ab interpretibus factum, exposita. Cur Mercurius mercatoribus præsit. Cur gallum ei sacrificarint. Mercurii etymon alterum. Ratio ab ea, quam superius adduximus, diversa, cur Mercurius viis præfectus. Consuetudo lapidem adjiciendi acervo in Mercurii honorem: cujusmodi acervum* ἕρμαια *etiam dixerint. Ritus idem apud Saracenos, sive Arabas; sed in Veneris honorem: & unde fit, quod in Oriente alii Mercurium, Venerem alii, hoc honore affecerint: & cur Muhammedani turribus imponant signum Lunæ corniculatæ.* Ermensuyl *Germanis quidem Mercurium esse; sed prout Solem designat. Vocis ejus etymon variè allatum. De ara Mercurii apud Gandavenses, & simulachro ejusdem apud Walachros, & unde Mercurio nomen* Walacher *datum.*

A Veneris stella venio ad Mercurium: idque non tam, quia ambo sub Sole constanter ferantur; quemadmodum Ptolemæus putabat: quàm quia ambo sint *Solis comites*; ut Cicero vocat in Somnio Scipionis, & Appulejus de Mundo: & quidem Solem ambo semper circumeant, sic ut dimidio tempore sint supra eum, dimidio infra eundem; quemadmodum à Copernico, & Tychone, solidè est ostensum. Neque antiquis hoc temporibus planè fuisse ignotatum, docet nos is, qui Augusti Cæsaris temporibus vixit, M. Vitruvius; cujus hæc verba lib. IX, cap. IV: *Mercurii, & Veneris stellæ, circum Solis radios, Solem ipsum, uti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum, & retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum.* Ac plura ibidem in hanc mentem; quæ cùm retulisset, subjungit: *Uti à præceptoribus accepi, exposui*: quod argumento est, aliorum quoque eo tempore hanc fuisse opinionem. Similiter verò Martianus Capella lib. VIII *Mercurii, Venerisque circulos epicyclos esse, id est, non intra ambitum proprium rotunditatem telluris includere; sed de (Solis) latere quodammodo circumduci.* Cæsari tamen Scaligero adversus Cardanum Exercit. CCCVII, sect. I, mirum in modum hæc displicuit opinio: nec dubitat eam reponere inter nova illa, quæ prurientibus solùm arrideant ingeniis. Nempe didicerat Scaliger ex Ptolemæo, Mercurium semper esse infra Solem. Sed non eò nova illorum opinio est, quam a præceptoribus se suis hausisse profitetur Ptolemæo antiquior Vitruvius. Ingenia, sic quæ censeant, ait rerum novarum pruritu laborare? Ipse scilicet à prurito hujusmodi in aliis scientiis, quibus polleret, planè immunis. Mihi laudabile id studium amplificandi doctrinarum pomœria videtur. & quod ad præsentem controversiam, omnino

statuo,

stanio, à Copernico, & Tychone Brahê (ut cæteros præteream) solidè esse ostensum, Mercurium, ac Venerem, nunc Sole esse depressiores, nunc altiores, dimidioque tempore infra eum, dimidio supra eum, volvi: Veneris circulum esse majorem Mercuriali: hunc Mercurium à terra, cum proximus est, distare semidiametris terræ Ↄ LXXXV. cum remotissimus, est ↃↃCCI. nec tamen examussim Solem habere pro centro, sed aliud Soli propinquum, distans à centro Solis diametris terræ CVIII. Copernicum ipsum adi lib. V, cap. XXVII. Scaligero interim ignoscere oportet, qui eo quidem vitio laborabat, quòd Mathematicos summos exagitaret lubens; cùm ipse Matheseos parum esset intelligens: sed admiranda aliarum doctrinarum peritiâ defectum vitiumque id pensaret, ut propterea humanæ imperfectionis gnaro planè videatur inhumanum, (quod nonnulli faciunt) viro in re literaria principi arroganter insultare.

Quamobrem, si secundùm Peripateticorum placita, solidi & densi orbes sint cælestes: necesse est fateamur, non esse orbes Veneri ac Mercurio proprios, sed suos in Solis orbe epicyclos; non imaginarios quidem, sed veros; quibus delati eandem sub fixis insistant viam, non modò cùm directi, sed etiam cùm stationarii, imò & quando retrogradi videntur. Eamque me opinionem meminî anno abhinc quadragesimo in alma Batavorum apud Leidenses Academia, inter selecta ex singulis pene disciplinis pronunciata pro summis in philosophia honoris laurea publicè mereri. Nempe in peripato compluribus annis educto ulterius ab sectæ nostræ principe abeundi deerat fiducia. Sed si liquidum est cœlum, (quod Scripturis, & Platoni, priorumque aliis, sanctis item Patribus, atque adeò experientiæ etiam, magis esse consentaneum, inferiùs ostendam) verisimilius etiam sit, planetas hosce, dum Solem ambiunt, stante cælo per se moveri, cœlumque, avium instar, penetrare.

Cultus Mercurii est ab Oriente. Sed primitus Oriens per Mercurium potius Solem, imò quandoque & Lunam intellexit. Videlicet (ut Porphyrius ait apud Eusebium *a*) utrumque λόγον, hoc est, tum rationis, tum orationis, ὁ Ἑρμῆς παρίστησι. *Mercurius est exhibitor ac repræsentator.* Sed Mercurio, ut rationem signat, sedes datur in Sole; ut autem orationem notat, in Luna: unde idem subdit: Λόγος γὰρ συνθετικὸς λόγος, ὁ μὲν ἐν Ἡλίῳ, Ἑρμῆς· Ἑκάτη δ᾽, ὁ ἐν Σελήνῃ. *Cæterum cum id, quod Græcis dicitur* LOGOS, *compositum sit ex ratione, & oratione:* LOGOS *quidem ille, qui in Sole est, propriè* MERCURIUS; *alter verò, qui in Luna,* HECATE *nominatur.* Nempe ratione & viribus antistare, convenit magis viris: facundiâ pollere etiam mulierum est: ut non injuriâ, quemadmodum & antea diximus, molli ea ac feminino sideri tribuatur. Atque ibidem addit, ut Logos ille compositus Ἑρμαῖος dicatur; voxque ex Græco, & Ægyptio nomine conflata, Ἑρμάνουβις.

a Lib. 3 præparat. Evangel. cap. 11.

Interea & stellæ Mercurialis cultus erat apud Orientales; inter cæteros, Babylonios; qui eam coluere sub nomine *Sechès*: si rectè modò Hesychius: Σεχὲς, τοῦ Ἑρμοῦ ἀστὴρ Βαβυλώνιοι. *Sechès, Mercurii stella Babylonii.* Sed fortasse *Sechès* idem ac *Sesach*: ac à *Sechès* dictum sit Sacæorum festum. Verùm hoc Dianæ Anaitidi erat sacrum, non Mercurio, sive per eum Solem, sive stellam Mercurii intelligas: quod maluit H[illegible]chius. Vidimus de hoc cap. XXXI [illegible] Dix[illegible] & On[illegible]s מרקולים, *Merkolis* unde Latinum *Mercurius* item vocarunt [illegible], *Mar[illegible]emah*: q[illegible]emadm[illegible]um de utroque postea patebit [illegible] & cur [illegible] Græcis Ἑρμῆς, nuncupetur. Idemque [illegible] Στίλβων vocatus; ut ex Latinis testantur Cicero, Hyginus, Appulejus, Ca[illegible] ex Græcis Aristoteles, vel alius de Mundo, H[illegible]chius, & alii. Sic verò dictus, non quia lu[illegible] [illegible] prout στίλβειν dicuntur stellæ fixæ sed [illegible], quia splendeat. Nam & [illegible], λάμπειν, ut Hesychius exponit. In Edessena etiam regione, quæ [illegible] prope Euphratem, Μόνιμος vocabatur: uti iisdem [illegible] A[illegible] Qua de re sic Julianus Cæsar, oratione quarta, q[illegible] Solem: Οἱ τὴν Ἔδεσσαν οἰκοῦντες ἱερὸν ἐξ αἰῶνος

ἡλίου χωρίον, Μόνιμον αὐτῷ, καὶ Ἄ[illegible] συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαι φησὶν Ἰάμβλιχος, [illegible] ἄλλα πάντα [illegible] μικρὸν [illegible] ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἑρμῆς εἴη, Ἄ[illegible] δὲ Ἄρης, ἡλίου πάρεδροι, πολλὰ [illegible] ἐπὶ τὸν [illegible] ἀγαθὰ [illegible]. *Qui Edessam inhabitant, templum ab æterno Soli dicatam, Monimum, & A[illegible]um, Soli [illegible] contubernales faciunt. Hoc sic interpretatur Jamblichus (a quo & alia multa, ex multis pauca, accepimus) ut Monimus idem sit ac Mercurius, A[illegible] verò Mars, utrique Solis assessores, qui in terras b[illegible]a quamplurima tran[illegible]undunt.* Io eo tamen ab Jamblicho, & Juliano, recedendum puto, quòd planetas Solis παρέδρους *a* Mercurium ac Martem faciant, cùm Mercurius, & Venus, soli circumeant Solem: ut initio hujus capitis docebamus. Atque ob hoc nescierit uterque, sed Ptolemaicam sententiam sit secutus. Sic quoque πάρεδροι sint Venus, sive Hesperus, & Mars. Inter hos enim Sol medius est; non inter Martem & Mercurium: qui inferior est Venere.

a Assessores.

Quæ Mercurio tribuerint gentiles, indicat Seneca lib. IV de Beneficiis, cap. VII: ubi ait, Deum, & Naturam, vocari *Mercurium, quia ratio penes illum est, numerusque, & ordo, & scientia.* Sed ista prope ad omnia humana se extendunt. Ex quibus tria potissimum constare Mercurii beneficio credebantur. Complexus ea est Cæsar commentario VI belli Gallici: *Deûm maximè Mercurium colunt, hujus sunt plurima simulachra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* De Gallis loquitur, sed ex iis, quæ subjungit, facilè apparet, eandem ferè religionem his tribuisse, quam reliquæ gentes haberent. Primum igitur videbimus, cur gentiles a Mercurio artes crediderint repertas. Deinde cur & mercaturæ præfecerint. Denique cur eundem putarint viarum præsidem.

Ex iis, quæ de Sole, & ejus cultu, fusè adeò prosecuti antea sumus, liquidò perspeximus, Solem habitum Deorum principem: quippe cor mundi, vitæ fontem; à quo etiam animis cælitus sese in corpora insinuantibus ingenii solertia, linguæ facundia, & tot alia bona, promanarent. Proximum ab eo honorem tribuerunt Lunæ, quia & magnitudine, & effectibus, maximè esset conspicua. Hinc itum ad planetas, & propinquitate, & errore suo, magis notabiles. Eorum quo quisque propior Soli, hoc magis ejus participat naturam. Itaque ex superis planetis Mars magis Jove calidus est, & siccus; Jupiter magis Saturno: ut cap. proximo exponam. Ex inferis autem planetis Mercurius Soli similior, quàm Venus. Longè quidem minor Mercurius est, quando Veneris ad terram cubicam proportio est ea, quæ senarii ad unum: at Mercurii ad eandem, ut XIX ad I. Verùm ut minor sit Venere, Soli tamen vicinior est. Nam cùm Venus etiam ad XLVI gradus a Sole excurrat: Mercurii stella, cùm à Sole abit, apogæa quidem est intra XXIX gradus *b*, perigæa autem infra [illegible] VII. Ab hac Solis vicinitate major est Mercurialis stellæ calor, major siccitas. Itaque Veneris quidem [illegible]m ob moderatum calorem, & humorem, quæ ad generationem plurimùm habent momenti, præfecere amoribus: in quibus est generandi appetitus. At Mercurium, qui calidior siccior que, ac simile in nob[illegible] fac[illegible] temperamentum, præfecere ingenio ac sermoni [illegible] qui temperamenti sunt calidioris ac siccioris, [illegible] te[illegible] lers, judicii acris, diserti, negotiosi atque industrii. Vulgo statuitur Mercurius a Sole remotior Venere. Notus versiculus: *Cynthia, Mercurius*, &c.

b Keplerus Epit. Astr. lib. 6. part. 3.

Sed enim, qui ingenio, & facundia valent, dudùm sunt generum [illegible] frugis, [illegible] ad nequitiam animum appl[illegible]. Neutrum istorum Mercurio attributum, qui ad [illegible] differens: unde *communis stella* dicebatur. Itaque Appulejus [illegible] de Mundo: *S[illegible], inquit, comites, [illegible], & communis Cyllenius stella.* Sed communis hæc vis ad alterutrum restringebatur a vicino planeta; qui si bonus foret ac salutaris, sollertia & facundia se

exe-

exercebant in rebus honestis, & publico utilibus: sin se noxio planetæ applicuisset, fiebant homines improbè versipelles, & σφιγμάτωδες ac vulpiones, ad alios, ac publicum, perdendum. Eam rem sic explicat Servius in 1 Georg. *Sciendum sane de planetis quinque duos esse noxios, Martem, & Saturnum; duos bonos, Jovem, & Venerem: Mercurius vero talis est, qualis ille, cui jungitur; unde etiam fingitur minister esse Deorum, quod eorum obtemperat potestati. Hinc est, quòd dicit: In quos cæli orbes erret Cyllenius ignis. Id est, utrum in Septentrionalem, aut in Australem partem inclinetur: aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurii ex illo possis agnoscere.* Similiter Joannes Saresberiensis Policratici sui lib. II, cap. XIX: *Mercurius verò talis est, qualem vicini planeta permiserunt: cum & ipse convertibilis natura sit, potentioribusque cohæreat. Unde eum plerique præsulem Eloquentiæ opinantur, eò quod illa juncta Sapientiæ plurimum prosit; Malitiæ sociata, noceat plurimum.*

Ab eo, quòd loquelæ, & eloquentiæ præesset, Ἑρμῆν dixere Græci. Nam ab εἴρω, id est, *dico*, Ἑρμῆς venit; unde ἑρμηνεύειν, *interpretari cogitationes latentes*: tum *fero* pro *dico*: item *sermo*. Nempe eadem analogiâ ab εἴρω, *dico*, fit *sermo*, ac ab εἴρω, *necto*, est εἱρμὸς, *series*. Imò Scaliger *sermo* ob εἱρμὸν deducit. Sed malim ab εἴρειν. Nam & spiritum tenuem quandoque abire in S, ostendunt *sudus* ab ἴδος; *sequo* pro *dico*, ab ἕπω; unde ἔννεπε, *insequé*, apud Livium Andronicum.

Quia loquelâ perficiunt rem nuncii, eò Mercurius *Deorum nuntius* a fingebatur. Hæc enim simplicissima ratio ejus appellationis videtur. Phurnutus addit, quia divinam voluntatem orationis præsidio cognoscimus. Aliam etiam caussam ex Servio antea adduximus. Atque ex his eàdem videmus, cur Mercurium Homerus b διάκτορος sive διάκτορος c appellet. Eidem, ut est apud eundem Phurnutum, aurata addidere talaria, quia veloces esse nuncios oportet. Sive etiam, quia ἔπεα πτερόεντα d, secundum Homerum. Propterea & petaso, non humeris, addidere alas; ut volucrem signarent sermonem, qui à parte capitis proficiscitur. Atque ob hanc etiam caussam Λόγιος dictus est, eique linguam sacrificabant: de quo itidem Phurnutus; item Athenæus e, Suidas, & Apollonii scholiastes. Etiam Aristides in Platonicâ secundâ τὴν ῥητορικὴν vocat τοῦ Ἑρμοῦ δωρεὰν f. Unde etiam liquet, cur Lystrenses, cùm SS. Paulus, & Barnabas, claudum sanassent, utrique divinos exhibere voluerint honores; Barnabæ, ut Jovi; Paulo, ut Mercurio, quia dux esset verbi: quemadmodum legere est Act. XIV, 9.

Vide autem, quàm ridiculis symbolis divinum τοῦ λόγου, hoc est, rationis, & orationis donum adumbrarint gentiles. Animi enim, & sermonis contentionem intentis viri verendis expresserunt. Qua de re sic Herodotus in Euterpe: Τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες, οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἁπάντων Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ὧλλοι. Ἀθηναίοισι γὰρ ἤδη τηνικαῦτα ἐς Ἕλληνας τελέουσι Πελασγοὶ σύνοικοι ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ, ὅθεν περ καὶ Ἕλληνες ἤρξαντο νομισθῆναι. *Ut vero Mercurii statuas facerent cum rigido ac porrecto veretro, non ab Ægyptiis, sed à Pelasgis, didicerunt: & primi quidem Græcorum omnium acceperunt Athenienses, ab his autem alii. Nam eâ tempestate Græcis aliis præstabant Athenienses: in quorum regione cohabitabant Pelasgi: unde & cæpere haberi pro Græcis.* Mysticè eo vis seniorum notabatur; ut Plutarchus nos docet; qui & addit, solere Mercurium manibus & pedibus mutilum effingi. Locus est, libro, An seni sit gerenda Respublica; ubi senem, ait, posse esse immunem ab iis, quæ corpore obeuntur, ac sufficere, ut consilio valeat. Subdit inde: Διὸ καὶ τῶν Ἑρμῶν τοὺς πρεσβυτέρους, ἄχειρας καὶ ἄποδας, ἐντεταμένους δὲ τοῖς μορίοις, δημιουργοῦσιν αἰνιττόμενοι, τοὺς γέροντας ἐλάχιστα δεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντας, ἐὰν τὸν λόγον ἐνεργὸν, ὡς προσήκει, καὶ γόνιμον ἔχωσιν. *Propterea & Mercurios seniores, sine manibus ac pedibus, rigido fingunt veretro, hoc obscure quasi per ænigma innuentes, hautquaquam à senibus requiri, ut corporis ministeria obeant, dummodo ratio in, atque oratio, efficax sit ac fæcunda.* Eòdem refero illa Porphyrii apud Eusebium a: Ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δηλοῖ δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων. Quæ sic vertit interpres: *At Mercurius erecto quidem & intento corporis statu, tum vim orationis contentionemque repræsentat; tum verò seminalem quoque ostendit rationem cuncta permeantem.* Non videtur mentem cepisse Porphyrii. Censeo ego, vocem ἐντεταμένον b significare, cum parte illâ tentum, quæ exinde Catullo c, & Horatio d, *tentum* nominatur. Nam valde hoc convenit cum illo, quod dicit Porphyrius, significari eo λόγον σπερματικὸν, *sermonem seminalem ac fæcundum*. Ἐντεταμένος igitur valet ἐντεταμένος τῷ μορίῳ e, ut Plutarchus hoc extulit; quemadmodum antea vidimus. Idem de fascino refert Phurnutus: atque addit, juniores Mercurios cum languente fascino efformatos, ad animi, & sermonis, infœcunditatem in iis significandam.

Atque ex his satis est videre, quomodo, & quamobrem Mercurium præfecerint, ingenio, & sermoni; & ut ab eo artes crediderint inventas, ad quas sermone, vel sollertiâ, opus est. Venio nunc ad alterum, cur negotiis, & quæstui, præesse existimarint. Hoc quoque ex iis, quæ exposuimus, non obscurè diducitur. Nam & ingenium subactum in mercatura requiritur; & commercia sermone constant, ac eo sæpe fraudulento; unde & Mercurius impostor, & fur fingitur. Gallus etiam ei victima erat, quia in mercatore exigitur vigilantia. Possis ab hac præfectura etiam nomen Mercurii arcessere. Non multum enim à *Mercurio* abit מַרְכֹּלֶת f, *negotiatio*, à רָכַל, *negotiari*, *mercari*. Quod etymon placuit necessario ac propinquo meo, Joanni Brunæo J. C. Reip. Middelburgensis Senatori ac Quæstori, viro Orientalium linguarum peritissimo, nec aliis eo studiis inferiori.

Superest tertium, cur Mercurium etiam viarum fecerint præsidem. Planè videtur hic honos potiùs competere Mercurio, ut Solem signat, quàm stellæ Mercuriali. Solari enim lumine vias de die cognoscimus; quod noctu præstat Luna. Itaque ut Diana, quæ Luna, vocitata est Ἐνοδία: sic dictus est Ἑρμῆς Ἐνόδιος, qui non alius ac Ἀπόλλων Ἀγυιεύς: quin verò Apollo Sol sit, dubium non est. Putidius autem fit, hanc viarum curam tribuere, non lumini Solari, sed minutæ Mercurii stellæ, & rariùs apparenti. Atque hoc etiam dictum nobis cap. XIII. Interea nunc occurrit etiam ratio, quâ possis referre hoc decus ad Mercurii stellam. Nam hæc, ut paullo antè dicebamus, præerat loquelæ: at ut cogitationis symbolum est loquela, ita loquelæ signum est scriptura, vel aliud, quod eandem habeat vim. Quid mirum igitur, si & viæ monstratio Mercurii stellæ sit attributa, quando *Mercurius* fingeretur formâ capitis humani impositâ lapidi quadrato, cui inscriptum foret, quò via duceret. Ponebantur autem hujusmodi Hermæ in biviis, triviis, quadriviis. Eosque magnam partem facie truncavit Alcibiades; ut est apud Andocidem, oratione de Mysteriis habitâ, item Plutarchum in Alcibiadis vita. Ac quia caput Mercuriale imponeretur cubo, eo Mercurius τετράγωνος g dicebatur h. Ab eadem caussa est, quòd Mercurium vocarint lapidum congeriem. Isidorus in Glossis: *Mercurii, lapidum congeries in cacumine collium.* Nempe viator quisque in acervum mittebat lapidem, ut sic cresceret, ac faciliùs viam monstraret. Eaque lapidum congeries Mercurio erat sacra, quia in via indicanda præstaret vicem linguæ, quæ Mercurio sacrata, uti instrumentum loquelæ, quæ Mercurii beneficium censebatur. Quam verò rationem gentiles sint commenti de jactu lapidum à Deorum singulis, cùm Mercurius interemti Argi reus ageretur, eam ex Anticlide vide sis apud Didymum ad Odyss. Π i, annotatione extremâ, quæ in illud est poetæ:

Ἤδη καὶ ὑπὲρ πόλιος, ὅθι Ἕρμαιος λόφος ἐστίν.

Item apud Etymologici magni auctorem, voce Ἕρμαιον, ubi Xanthum ejus historiæ laudat testem, Lydiacorum scripto-

a Herod. lib. I, od. 10.
b Iliad. β.
c Ministrum, & internuntium.
d Verba alata.
e Lib. I, cap. 9.
f Mercurii donum.

a Lib. 3 Præparat. Evangel. cap. 11.
b Extenti.
c Epig. ad Gellium.
d Epod. od. 12.
e Intentam habens eam partem corporis, quæ viri summe.
f Ezech. 28, 16.
g Quadrangulus, sive quadratus.
h Phurnutus.
i Vers. 471.
k Jam ad locum urbi imminentem, ubi Mercurialis est acervus.

scriptorem, Straboni, Plinio, Hephæstioni, atque aliis etiam, memoratum. Ab hoc ritu proverbium est apud Hebræos: *Spargis lapidem in Merkoln*. De quo Drusius proverbiorum classe I, lib. II, prov. XXXIV. Sed Salomon pro *Merkoln*, sive *Marcolis*, dixit מרגמה, *Margemah*. Locus est Proverb. XXVI, 8: *Sicut qui mittit lapidem in acervum Margemah, sive Mercurii: ita qui tribuit insipienti honorem*. Sententia est, non magis ex eo gratiam sperandam, quod stultum honore augeas: quam acervus lapidum Mercurii sibi honorem habitum agnoscit, si lapidem in transitu adjeceris. Perdere igitur beneficium, qui id conferat homini bruto ac insipienti. Eos acervos dixere Ἑρμαίους λόφους, ut ait Didymus sive alius ad Od. Π. Ἕρμακας vocat Nicander in Theriacis:

Τῶν οἱ μὲν λιθάκας τε, καὶ ἕρμακας, ἐνναίοντες.

Ferarum, inquit, *sive serpentium alia in rupibus & lapidum cumulis habitantes, sive delitescentes.*

Ubi sic scholiastes: Ἕρμακας, σωροὺς ἑρμαίους ἢ λιθώδεις τόπους· ἢ ἕρμακας, λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ. HERMAKAS, *Mercuriales ac lapidosos locos: sive* HERMAKAS, *lapides coacervatos in honorem Mercurii.* Hæc lapides jaciendi consuetudo etiam obtinuit apud Indos, & Arabas: hodieque in usu est apud Muhammedanos, non quasi eam Muhammedes tradiderit, sed quia apud Saracenos repertam non mutânt. Qua de re illustris est locus hominis Christiani, sed qui Arabice adversus Muhammedanos scripserit. Ejus verba Latinè reddita legere est apud Vincentium Bellovacensem lib. IV Speculi Historialis. Quæ licet jam adducta à Scaligero videam in V de Emendatione Temporum *a*, & Drusio in Hebræorum Proverbiis *b*, tandem tamen in animum induxi hoc etiam loco memorare. Sunt verò hujusmodi: *Duarum India gentium, quæ vocantur Zechiam, & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnisque ululatibus personantes simulachra dæmonum circumire, angulos quoque osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore Dii exstruebatur. Inde est, quòd in libro Salomonis dicitur: Qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno; Sole scilicet exsistente in primo gradu Arietis, & rursum, cùm esset in primo gradu Libræ: hoc est, initio Veris, & Autumni. Hac ergo consuetudo cùm ab Indis ad Arabes descendisset; eamque suo tempore apud Mecham in honorem Veneris Mahumed celebrari reperisset: sic illam manere præcepit, cum tamen cætera idololatriæ vestigia removisset. Illud vero soli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi solitum, ut lapilli retro, id est, sub genitalibus membris projicerentur, eò quòd Venus illis maxime partibus dominetur. Unde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.* Hactenus ille. Ex quo videmus ritum, qui à gentibus aliis in honorem Mercurii fieri solet, eum à Saracenis præstitum honori Veneris. Caussa hujus rei, quantum video, etiam fugit homines eruditissimos. Eam autem arbitror, quòd Orienti, ut ex Porphyrio antea diximus, Mercurius, quatenus rationis præses, Sol crederetur; quatenus orationis, putaretur Hecate, sive Luna, quæ & Venus Orienti. Cùm igitur gentes aliæ Mercurium colerent, quatenus Sol esset: Saraceni sive Arabes coluere eundem, quasi foret Venus sive Luna: ut quam in præcipua dignatione haberent: unde hodieque est, quod uti Christianorum in templis ac turribus crucem est videre: ita in illis Muhammedanorum conspicere sit Lunam corniculatam, quam *Helal* nuncupant.

a Cap. de primo Muharram Hegiræ.
b Class I, lib. 2, proverb. 34

Quod verò dicebamus, Mercurium Orienti esse Solem: id in veteribus Celtis quoque locum habet. Ideo superiùs eò etiam reducebamus Germanicum Mercurium *Wodan* dictum. Eodemque refero Teutatem: de quo egimus lib. I, cap. XXXVII, ac libri hujus cap. XIII. Item *Ermensul*, sive *Irmensul*: cujus numinis mentio est in vita Karoli Magni, extremis Ludovici Pii temporibus scriptâ, atque à Pithœo editâ. Item in vetustis Francorum annalibus ab eodem editis, ad annum DCCLXXII, his verbis: *Carlus Saxoniam bello adgressus, Eresburgum castrum cepit, & idolum Saxonum, quod vocabatur* IRMINSUL, *destruxit.* Ubi *Irminsul* plerique qui proximis seculis vixerunt, interpretantur *Mercurii statuam*: ut sit ex *Irmen*, sive Ἑρμῆς *a*, & *suyle*, id est, *columna*. Alii quasi *idermans-suyl*: hoc est, cujusvis columna, sive universalis, omniaque sustinens columna. Posterius est in Chronico Conradi a Lichtenau *b*: quo loco de origine Saxonum agit. Sed Albertus Crantzius, Saxoniæ suæ lib. II, cap. IX, eò magis inclinat, ut Mars fuerit: eoque interpretatur, *idermans-suyl*, hoc est, *Mars communis*: non quasi *suyl* propriè esset Mars; sed quia propriè esset *asylum*, unde κατ' ἀφαίρεσιν *suyl*; pro asylo autem esset statua non Mercurii, sed Martis: pro qua sententia facit, quòd statua illa esset Dei toto corpore armati. Etiam Georgius Fabricius in Saxonia sua, cùm antea *c* dixisset, *Irmensuyl* Mercurium esse; postea *d*, sitne Mars, an Mercurius, ambigit. Interim, ne hæc quidem opinio caret controversiâ. Nam quid si, quæ Georgii Spalatini erat conjectura, statua hæc fuerit constituta Hermanno, sive, ut Romani vocitabant, Arminio, inclyto, ac fortissimo Germaniæ heroi? Potuit ea statua primitus esse posita heroici honoris ergo, quæ postea cesserit in divinum: qualia superiori libro aliquot retulimus exempla. Magis saltem hoc placet, quam ut dicatur, quasi *irmen-stal*; atque hoc sonet *Luni Dei stabulum*: prout derivat, ac exponit, magnum Hornæ lux, ac totius Hollandiæ, ornamentum, Hadrianus Junius, Bataviæ suæ cap. VIII. Quod si de Arminio placet, mixto cultu in Arminio venerati sint Martem, vel Herculem: cujus cultum esse Arminio vetustiorem, & Cæsare, & Tacito non obscurè cognoscimus. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XXXVII. Sed esto sanè, ut, quemadmodum communior est opinio, *Irmen-suyl*, sit Irmi, sive Hermæ, hoc est, Mercurii statua, vel asylum: non tamen hoc loco tam Mercurii stellam intellexerint, quam Solem: cujus rei caussæ ex illis petendæ, quæ primo dicebamus libro: videri potest & lib. II de Vitiis sermonis, cap. XX.

a Mercurius.
b Pag. 103. edit. Basil an. 1569.
c Pag 93.
d Pag. 426.

Atque ex his eâdem dilucet, quid judicii quoque ferri debeat de ara Mercurii à Gandavensibus, postquam eos S. Amandus converterat, dejecta: ut in S. Bavonis vita refert Theodericus, abbas S. Trudonis. Item liquet inde, quid statui debeat de Mercurii simulachro in Walachria, quod S. Wilibrordus sive Clemens destruxit; ut est apud Bekam in ejus vita: ac rei ejusce meminit quoque Alcuinus in vita ejusdem; sed contentus est vocare *antiqui erroris idolum*. Id simulachrum fuisse Westcapellæ Walachriæ in Zelandia pago, constat ex Chronico vetusto, Belgicis rhytmis conscripto: item Chronico eâdem linguâ Gaudæ in Batavia excuso, anno CIↃCCCCLXXXVIII. Uterque autem confirmat, Mercurii fuisse. Jacobus Eindius, Haemstedæ dominus, in Chronico Zelandiæ lib. II meminit Chronici MSi in bibliotheca Corbejensi, interque libros indice Expurgatorio prohibitos adservati. Unde hæc verba adducit: *Testes quoque sunt Ecclesiæ, quas per singula loca construxit. Et sicut Walacria idolum Mercurii, Walcher, nomine, rejecit, Ecclesiam Dei consecravit; ut illic Westcapelle, ubi idolum adhuc ostenditur, patet.* Ubi videmus, ut in Walachria idolum Mercurii *Walcher* nominatum dicat. In quo si non fallit, rectè conjectat Eindius, Mercurio id nomen fuisse ex eo, quia tutela illi insulæ sive litorum esset commissa. Nam quid *Walcher* aliud ac *Wal-heer*, hoc est, *litorum potens*, sive dominus litoralis? Quippe *Walle* est agger aquis oppositus; item litus, ripa, sive crepido aquæ.

Atque hæc de Mercurii apud gentes tam varias cultu, quatenus non ἱστορικῶς, prout primo spectavimus libro, sed φυσικῶς consideratur: quomodo, ut vidimus, nunc per eum Solis sidus, nunc Mercurii stella, intelligitur: quandoque item ratio signatur, vel oratio; atque ut quando rationem signat, in Sole; ita, quando orationem denotat, in Luna ejus vis collocetur.

Cap. XXXIII.

Acceditur ad tres planetas superiores: quorum varia hic nomina exponuntur. Nempe ut Saturnus etiam dictus sit Phænon, *&* Lampon; *Jupiter*, Phaëthon; *Mars*, Pyrois. *Praterea ut Saturnus crederetur* Nemesis; *Jupiter*, Osiris; *Mars*, Hercules, *vel* Thuras. *De his allata veterum testimonia: ex quibus etiam elucet de planetis duobus superiori capite memoratis: puta ut Mercurius non solum sit* Stilbon *dictus; sed etiam habitus sit* Apollo: *atque ut Venus non modo vocaretur* Phosphorus, *sive* Lucifer, *aut* Vesper, *seu* Hesperus; *sed etiam* Juno; *imò & appellaretur* Callistus, *puta* Aster. Ἄρεως *etyma, unum è Græco; geminum ex Hebræo:* Martis *item unum ex Græco; atque ex Hebræo fonte duplex.* Μαζεύς. *In Festo Pompeio conjectura.* Mundus, *pro puro, unde derivatum videatur.* Hesus *Germanis Mars: unde dies, qui vulgo Martis, Germanis est* hisf-dag, *vel* disf-dag. Helium *ostium, & oppidum* Brilz, *etymo conveniunt.* Ench-dag. *Jupiter eidem genti* Tarants *sive* Taran, *& fortasse etiam* Tauat, *ex quo* Donner, *unde* Donnersdag. *Saturnus iis* Krod; *& ut hoc ex ejus figurà collegerint.*

SUpersunt tres planetæ superiores Sole; Mars, Jupiter, Saturnus: quorum prius varias considerabimus appellationes: postea autem vires & effectus, quibus distinctos in Diis honores sunt consecuti.

Nomina iis etiam in Oriente sunt diversa. Quod de Iovis stella ostendit Hesychius: Μολοβόβαρ, Διὸς ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις a. Sed pro μολοβόβαρ legendum, Μολὸχ βαὰλ, &c. Nec mirum, si Moloch dicatur Iovis stella, licet potius de stella Saturni dici soleat. Nam Saturnus, & Jupiter, idem numen Orienti; nempe Solis: sed Astrologi varia unius Solis nomina partiti sunt inter planetas. Par ratio apud Græcos, & qui hosce sequuntur, Latinos. Paucis id ostendit Martianus Capella lib. VIII: *Saturnum Phænona vocant; Iovemque Phaetonta; Pyroenta Martem.* Quibus de residuis duobus subjungit: *Venerem Phosphorum, Mercurium Stilbonta nominarunt.* Sed quæ paucis ille, hæc pluribus alii: quorum verba apponam. Agmen ducat, ob magnitudinem nominis, Aristoteles, sive potiùs alius de Mundo: Συνεχὴ δ' ἔχει ἀεὶ ταύτην τὴν θέσιν, ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα, καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος. ἐφεξῆς δὲ, ὁ τοῦ Φαέθοντος, Διὸς λεγόμενος. εἶθ' ὁ Πυρόεις, ὁ Ἡρακλέους τε, καὶ Ἄρεος προσαγορευόμενος. ἑξῆς δ' ὁ Στίλβων. ὃν ἱερὸν Ἑρμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Ἀπόλλωνος· μεθ' ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρου, ὃν δὲ Ἥρας προσαγορεύουσιν. Quorum sententiam sic expressit Appulejus b: *Hic Phænonis globus, quem appellamus Saturnum: post quem Phaeton secundus est, quem Iovem dicimus: & loco tertio, Pyrois, quem multi Herculis, plures Martis stellam vocant. Hanc sequitur Stilbon, cui quidam Apollinis, cæteri Mercurii, nomen dederunt. Quintus Phosphorus, Junonia, imò Veneris stella censetur.* Similiter Julius Firmicus lib. II, cap. II. Deque Saturno, Iove, Marte, Geminus, εἰσαγωγῇ εἰς τὰ Φαινόμενα. Sed insignis etiam est locus Achillis Tatii in Isagoge sua: Αἰγυπτίοις μὲν, καὶ Ἕλλησι, ὁ Κρόνου ὁ ἀστὴρ, καί τοι ἀμαυρότατος ὢν, Φαίνων λέγεται. αἴτιον παρ' Ἕλλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγεται αὕτως· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Νεμέσεως ἀστήρ. Δεύτερος ὁ Διὸς καθ' Ἕλληνας Φαέθων· κατὰ δὲ Αἰγυπτίους Ὀσίριδος ἀστήρ. Τρίτος ὁ τοῦ Ἄρεως παρὰ μὲν Ἕλλησι Πυρόεις· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἡρακλέους ἀστήρ. Τέταρτος ὁ τοῦ Ἑρμοῦ, ὃ καλεῖται παρὰ μὲν Ἕλλησι Στίλβων· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἀπόλλωνος ἀστήρ. Πέμπτος δὲ ὁ τῆς Ἀφροδίτης, παρὰ μὲν Ἕλλησιν, Ἑωσφόρος· πρῶτος δὲ Ἴβυκος εἰς ἓν συνέστησε τὰς προσηγορίας. *Ægyptiis, & Græcis, Saturni stella, utcunque obscurissima sit, Phænon, hoc est, lucidissima dicitur. Sed Græcis sic quidem boni ominis caussa vocatur: ab Ægyptiis verò Nemesis stella nominatur. Altera est stella Iovis, secundum Græcos Phaethon, Ægyptiis verò stella Osiridis. Tertia est Martis, secundum Græcos Pyrois, at Ægyptiis Herculis stella. Quarta est Mercurii, quæ Græcis dicitur Stilbon, Ægyptiis stella Apollinis. Quinta est Veneris, Græcis Lucifer. Primus Ibycus appellationes has in unum redegit.* Sed de Saturno, & Venere, paolò aliter Fasti Siculi sive Chronicon Alexandrinum a: Ταῦτα δὲ ἀρχαῖα καὶ παλαιὰ βασίλεια τῶν Αἰγυπτίων Μανεθῶ συνεγράψατο. Καὶ ἐν τοῖς συγγεγραμμένοις αὐτῷ ἐμφέρεται, ἄλλως λέγεσθαι τὰς ἐπωνυμίας τῶν πέντε πλανητῶν ἀστέρων. Τὸν γὰρ λεγόμενον Κρόνον ἀστέρα ἐκάλουν τὸν Λάμποντα· τὸν δὲ Διὸς τὸν Φαέθοντα. τὸν δὲ Ἄρεως, τὸν Πυρώδη*, (leg. τὸν Πυρόεντα) τὸν δὲ Ἀφροδίτης τὸν Καλλιστῶ· τὸν δὲ Ἑρμοῦ τὸν Στίλβοντα. *Hæc verò antiqua ac vetusta Ægyptiorum regum palatia Menetho (*sive Manetho*) descripsit. In cujus commentariis refertur, alia fuisse cognomina erraticarum quinque stellarum. Saturnum enim vocabant Lampontem; Iovem, autem, Phaethontem; Martem dixere Pyroenta; Venerem, Callistum; Mercurium autem, Stilbontem.* Quod autem Venerem sive Hesperum aliter, Κάλλιστον, hoc est, *Pulcherrimum* ait vocatum, id metuo ne profectum sit ex versu hoc Homerico b, superiùs c etiam adducto nobis:

> Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ.
>
> *Hesperus æthereo longè* PULCHERRIMUS *orbe.*

Quod verò Appulejus, & Græcus ille, quem liberiùs transtulit, scriptor, eandem ajunt stellam esse Herculis, & Martis, idem legas apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrina altioris, adsignat Virgilius: quia is deus, & apud pontifices, idem, qui & Mars, habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς d. *in qua cum de Herculo multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit. Chaldæi quoque stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Unde colligimus, non modò Herculem pro Solis sidere; sed etiam pro Martis stella, accipi solere. Babylonii stella Martis vocata Θοῦρας: indeque nomen hoc accepit rex Assyrius, qui Nino successit: ut ex Chronico Alexandrino diximus lib. I, cap. XVI. Sic sæpe vocatur à Dorotheo Sidonio poëta, nunc Ἀνθρωπικῶς Θοῦρος Ἄρης, nunc ἁπλῶς Θοῦρος. Cui & Jupiter Φαέθων, Mercurius Στίλβων, Saturnus Φαίνων. Vide Salmasium Exercitationibus in Solinum e.

Ἄρης verò Græcis dictus, si Suidam audimus, ab α στερητικοῦ, & ἐρῶ, sive dico, ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ οὐ λόγων, ἀλλ' ἔργων χρεία: *quoniam in bello non verbis, sed opere est opus.* Quod & illud Homeri f confirmat:

> Ἐν γὰρ χερσὶ τέλος πολέμου, ἐπέων δ' ἐνὶ βουλῇ.
>
> *In manibus est finis belli; verborum autem in consilio.*

Sed verisimiliùs est, Ἄρης originem ducere à fonte Hebræo. Puta à הרס, *destruere*, vel à עריץ, hoc est, *terribilis, validus*: ut diximus lib. I, cap. XXII; ubi & ab eo Ἄρεως derivavimus. Est verò עריץ, ab ערץ, *frangere, prævalere, terrere*: unde in Hiphil מעריץ, à quo *Mars* fuerit. Nisi malis à עזז, *validum ac potentem esse*: quod etymon adduximus libri hujusce cap. XIII. Nempe id eo amplectebamur, quòd durius videretur deduci ab Ἄρης, quia sic M apponi initio sit opus. Sed forsasse nulla sit opinio hac verisimilior. Nam Romani à Phrygibus oriundi: Phryges autem literam μ, vel etiam syllabam μα, præmittere solent. Unde pro Ζεὺς dixere Μαζεύς. Hesychius: Μαζεῦς, ὁ Ζεὺς, παρὰ Φρυξί. *Mazeus est Zeus, sive Jupiter, secundum Phryges.* Ac videntur in magna Græcia similiter pro Ζὴν, sive Ζὰν, dixisse Μεζὰν, vel Μαζὰν. Suspicionem eam injiciunt verba Festi in Octobei: *Salentini*, inquit, *apud quos Menzana Iovi* (equus) *dicatus vivus conjicitur in ignem.* Ubi pro *Menzana*, puto *Mazoni*, vel *Mezani*, legendum. Nisi Ζανᾶς iidem dixerint pro eo, quod Dorum aliis Ζάν. Quod si placet, rectum erit apud Festum *Mazana* vel *Mezana*: ac solum unius liquidæ additione peccarint librarii. Saltem hoc probabilius, quàm ut legamus, *Manzane*, hoc est, μὴν Ζανᾶ, *mense Iovis:*

a Iovis stella, Chaldæis.

b Lib. de Mundo.

a P. 109.

b Il. χ.

c Cap. 31.

d Alius hic Hercules.

e Pag. 1235.

f Iliad. π, vers. 630.

Iovis: quæ Scaligeri ad Festum erat conjectura. Nec in Phrygis solum μ capiti apponitur; sed etiam Græcis, & Latinis. Sic dixere ὄσχος, & μόσχος. Galenus in lexico Hippocratis: ὄσχος γὰρ καὶ μόσχος, τὰ κλήματα, καὶ αἱ ἕλικες. OSCHOS *enim*, *&* MOSCHOS *palmites*. Abundat etiam *mundus*, & *mundare*: ut propriè sit sordes unda abluere: quomodo & Belgis *wassen*, hoc est, *mundare*, *lavare*, fit à *wasser*, hoc est, *aqua*.

Sed quia Græcas Romanasque appellationes excussimus; nominibus etiam, quibus Germani tres hosce errones vocarint, videamus.

Martem dixere *Hesum*, ut colligere est ex illo Lucani lib. I:

—— *Horrensque feris altaribus Hesus.*

Quippe, ut Jornandes ait libro de rebus Geticis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victimæ ejus mortes fuere captorum.* Et ante eum Procopius similiter in II rerum Gothicarum, ubi de Thules, sive Scandinaviæ (sic enim cepit) incolis, hunc in modum scribit: Τῶν ἱερείων δὲ σφίσι τὸ κάλλιστον ἄνθρωπός ἐστιν, ὅν περ ἂν δοριάλωτον ποιήσαιντο πρῶτον. τοῦτον γὰρ τῷ Ἄρει θύουσιν, ἐπεὶ θεὸν αὐτὸν νομίζουσι μέγιστον· *Hostiarum illis pulcherrima est homo, quem bello primum ceperint. Hunc vero sacrificant Marti, quoniam illum Deorum censent maximum.* Porrò quem Romani *Hesum* extulere, is Germanis, absque terminatione Romana, fuit *Hees*, vel *Hies*, vocali variatâ: ut Rheni ostium, quod Romanis *Helium*, id Batavis *Hiel*; unde pagus *Wijd-hiel*, ubi latiùs Helus seu Hilus fluit: item *Bree hiel*, unde contractum *Briel*; oppidum Bulæ ad Helium ostium, quasi dicas latum Helum seu Hilum. Similiter igitur. *Hesus* vel *Hisus*: unde *hises-dag*, & contractè *huis-dag*; qui Romanâ lingua *Martis dies*. Vulgò usitatius, *t*, vel *d*, ut in aliis multis, præmisso, *thuis dag*, vel *duis-dag*. Nisi malis fuisse priùs *chuis-dag*, à *Chesus*, seu *Chisus*. Nam olim H & CH, variabant, haut secus ac S & T: unde iidem, pro diversâ dialecto, *Catti*, *Chatti*, *Hessi*. Nonnullis etiam gentis Germanicæ Martis dies dicitur *Erich dag*: cujus vocabuli pars prior magnam habet convenientiam cum Græco Ἄρης *a*, vel ἔρις *b*.

Interim Germani, non ut Romani, Martis nomine siderus Martis; sed, ut censeo, Iovem, vel Apollinem, intellexere: uti per Mercurium quoque non ejus nominis planetam; sed Iovem, & Apollinem, hoc est, Solem, vel cælum, designabant. Hæc satis cognoscere est ex iis, quæ de Marte, & Mercurio dicebamus cap. XIII, & XXXII. Tam Martem verò, quàm Mercurium, à Germanis fuisse cultum, etiam ostendit Tacitus lib. XIII Annal. *Sed bellum Hermunduris prosperum; Cattis, exitiosius fuit; quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi, viri, cuncta victa, occidione dantur.*

Martis templum variis Germaniæ locis, & vicinarum regionum, fuit. In his Durestadi: de quo B. Marcellinus presbyter in vita S. Suiberti, qui S. Willebrordi σύγχρονος *c* fuit. Ipsum adi apud Surium *d* Kal. Mart. Hungaris quoque Mars, & Hercules, pro Diis habebantur: ut refert Bonfinius Hungaricarum rerum lib. XI *e*.

Jupiter Celtis veteribus *Taranis*, quasi βροντῶος, seu *Tonantem* dicas. Nam hodieque Cambro Britannis, sive Wallis, tonitru vocatur *taran*. Quod, trajectis ultimis duabus consonis, foret *tanar*. Sed Saxones pro eo *donner*, aliqui *tonner* Batavi & vicini Belgæ, *donder*; unde Iovi dies *donners dag*. Imò ex *Taran* κατ᾽ ἀφαίρεσιν fecere & *Tor*, sive *Thor*: quem tumultui ac fulmini præsedisse, docet Ericus Olaus Historiæ Suecicæ lib. I, cap. I: *Thor*, inquit, *tanquam potentissimus & summus Deorum, in medio, & aliis altior, residebat, imagine viri nudi, dextrâ quidem sceptrum, sinistrâ vero septem stellas præferentis, …* Et …: *Propluvia, & aura necessaria, invocabat Thorum, tanquam potentem in sublimi: cui etiam patrocinio … erabant ab incommodis impressionum, tonitru ac tempestatibus, fulmine grandineque, conservari … in singulis hebdomadis quintâ feriâ per* *deputatos sacerdotes sacrificia offerebat* (Suecorum populus) *à quo erat dies illa dicta Thorsdag.* Valde autem late Germaniâ totâ, & omni Septentrione, Iovi patuit cultus. Mitto quòd Hammonem Iovem aliqui ab Hamburgensibus cultum arbitrantur: de quo meritò ambigit Crantzius in Saxonia lib. II, cap. XVI. Illud apertius, Iovi, Marti, Bellonæ, & Plutoni, olim litâsse Bohemos; quod indicat Cosmas Pragensis, in Chronico Bohemico *a*. In Suecia etiam Iovem cultum, liquet ex iis, quæ de eo, & malleolis Iovialibus, prodit Saxo Grammaticus lib. XIII *b*. Sed omnes infimæ vetustatis auctores de talibus persequi, longum foret.

Celtis quam cultum esse Saturnum, testis est Dionys. Hal. lib. I Antiq. Rom. Et Ciceronis est in III de Nat. Deorum: *Saturnum vulgo maxime ad Occidentem colunt.* Sed, quomodo dixerint eum Celtæ, non satis liquet. Aliqui *Satar*, vel *Sater* vocatum, ex eo conjectant, quia nobis septima feria *Saterdag* dicatur. Sed fortasse hæc appellatio est ex Latino *Saturni* nomine. Sunt quibus videatur nominatus *Krodo*: ut Crantzio lib. II Saxoniæ suæ, cap. XII: ubi hoc numen Hartesburgi in Saxonia venerationi fuisse ait. Sane & apud Saxonem Grammaticum lib. I hi Saxonum Dii referuntur; Crodus, Hama, Irmus, Flinnus, Siba. Ex quibus, quod de Crodo ait Crantzius, eo confirmatur, quòd Saturno, temporis præsidi videatur convenire illa Crodi, sive Crodonis effigies, quam Georgius Fabricius proponit lib. I Originum Saxonicarum *c*, his verbis: *Qui gentis annales ediderunt, numen populare memorant, Crodum quendam, messoris specie, qui cinctum lineum gestat, dexterâ ferens vasculum rosis repletum, sinistrâ erectâ rotam currus. Pedibus nudis insistit pisci squammoso & aspero, quem percam vocamus.* Hanc statuam, & alias aliorum numinum, dejecisse memoratur Carolus M. Suspicor autem, Saxonas accepisse hoc numen à Græcis, Istri accolis: atque ut *Irmus* eorum videtur esse ex Ἑρμῆς, ita & nomen *Crodi* corruptum esse ex *Croni*. Κρόνος enim sive Saturnus, quo Tempus signatur, Græcis etiam, ac Romanis est Deus falciger: &, ut mittam cætera, rota currus optimè exprimit, quàm volubile sit tempus: unde & vitam humanam scite Anacreon rotæ comparavit:

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα,
Βίοτος τρέχει κυλισθείς·
Rota nam velut curulis,
Properat volucris ætas.

Hæc de superiorum trium erronum nominibus. Quod si etiam animus est nôsse, unde profectæ sint figuræ, quibus ab Astrologis signantur: adi Solinianas Salmasii Exercitationes: ubi eruditè, ut semper, vulgarem de iis refellit opinionem, figurasque usitatas manâsse docet ex initio nominum, quibus vocari solent: nempe Saturni ex Κρόνος, vel Φαίνων: Martis ex Θοῦρος, vel Θούριας: Iovis ex Ζεύς: Veneris ex Φωσφόρος: Mercurii ex Στίλβων. Quæ hîc à nobis jejunè, & aridè nimis dicuntur. Sed consultus vir maximus facile famem explebit.

CAP. XXXIV

Martem, Iovem, Saturnum, prout à Sole propiùs, vel longiùs, distant, ita magis minusve calefacere. Martem videri nobis quandoque propiorem ipso Sole. Cur belli Deus habitus, & præcipue præfectus Thracibus, ac Scythis. Cur Septentrionales robore, Australes ingenio, plurimum præstent. Quando Mars crudeles faciat, ac tyrannos. Cur aliæ gentes magis alios colant Martem, & Venerem; juxta Ptolemæum. Iovis magnitudo, ac sublimitas: & cur ei fulminum potestas præcipue attributa: & appellationes, quibus propterea à Pindaro, & aliis, ornatur. Unde Iovis Ægiocho, & maris Ægæi nomen. Iovis vis in elementa, ac homines. Absurda Albumasaris, & Aponensis opinio, putantium à constitutione Iovialis stellæ dependere, ut certo exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt.

a Mars.
b Lis, contentio.
c Æqualis.
d Pag. 14.
e P. 201. edit. Oper. 1568.
a Pag. 8. edit. Hanov. ann. 1602.
b Fol. 125. a. edit. Ascens.
c Pag. 61.

seunt. Cur Saturni motus, cùm velocissimus sit, tardus dicatur. Cur fingatur Jupiter Saturnum vinxisse, atque ita præcipitâsse in Tartara. Cur Saturnus creditus sit animis hominum indere vim sublimium speculatricem; posteaque, si sapienter se gesserint, eò, unde dimissæ sunt, revocare. Sedendo melius judicari, deliberari, ac sacris etiam dari operam. Cur Saturnus sit præfectus atræ bili, splení, ossibus, quartanæ, phthisi, & id genus morbis; imo agricolis, & horum instar melancholicis; etiam indignatiem. Cur octimestres partus non soleat esse vitales. Cur Orientales, & Australes, credantur præcipuè coluisse Saturnum, ac Venerem. Cur dies hebdomadis à planetis nomen acceperint ordine longè alio, quàm obtinent in cælis. Ritus fascinantium in lamina corpori alliganda. Quatuor planetæ Iovem ambientes, veteribus incogniti: duo item assistentes Saturno, iisdem ignoti. Interim Phavorino jam olim non absurdum esse visum, si plures essent planetæ, quàm putaretur vulgò.

NUnc videamus de eorundem viribus, & effectibus. De quibus sic Vitruvius lib. VI, cap. I: *Iovis stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam, media currens temperatur.* Quod pleniùs explicatur ab eodem lib. IX, cap. IV: *Esse autem alias stellas temperatas, alias ferventes, etiamque frigidas, hæc esse caussa videtur, quòd omnis ignis in superiora loca habet scandentem flammam. Ergo Sol, æthera, qui est supra se, radiis exurens, efficit candentem; in quibus locis habet cursum Martis stella: itaque fervens ab ardore Solis efficitur. Saturni autem, quod est proxima extremo mundo, tangitque congelatas cæli regiones, vehementer est frigida. Ex eo Iovis, cùm inter utriusque circuitiones habeat cursum, à refrigeratione, caloreque eorum medio, convenientes temperatissimosque habere videtur effectus.* Addam de iisdem non ita multò juniorem C. Plinium lib. II, cap. VIII: *Saturni sidus gelidæ ac rigentis esse naturæ: multoque ex eo inferiorem Iovis circulum, & ideo motu celeriori duodenis circumagi annis. Tertium Martis, quod quidam Herculis vocant, igneis, ardentis à Solis vicinitate, binis ferè annis converti. Ideoque hujus ardore nimio, & rigore Saturni, interiectum ambobus, ex utroque temperari Iovem, salutaremque fieri.* Videmus, ut varios trium errorum effectus (ac par aliorum planetarum ratio est) tribuant calori, & frigori; humori, ac siccitati: quibus humanum etiam corpus, ac ingenium, vel vegetum fiat, vel torpidum & segne. Alii negant, consisti posse in qualitatibus primis: quippe altius esse penetrandum ad qualitates earum latentes, sive proprietates occultas. Siderum enim colorem diversum esse, non ob Solem diversum, sed ob variam stellarum conditionem: pro qua conditione tam diversa, diverso etiam colore imbuantur à Sole; aliter, etiam, atque aliter influant in sublunaria.

Sed de particulari influendi ratione videbimus in fato Astrologico: nunc considerabimus ea, quorum ratio ex qualitatibus primis reddi posse videatur. Ordior ab eo, qui Soli est proximus; eoque ejus imprimis participat naturam. Is est Mars: quo nomine etsi etiam signetur Jupiter Ἄρειος, sive *Martius*, vel *pugnax*; cui sacrificari ab Epirotarum regibus solet; ut est apud Plutarchum in Pyrrho: nunc tamen vocabulo hoc non intelligo Iovem Martialem, hoc est, Solem; quem & Iovem, & Martem esse, antea probavimus: sed stellam erraticam, Sole quidem superiorem; Iove autem, & Saturno, inferiorem. Hujus stellæ ea proportio est ad terram, quæ est trium ac decem ad unitatem: à terræ verò centro distat semidiametris hujus 1176, cùm proximus est: at, quando remotissimus est, semidiametris 8232, secundùm Junctinum *a*. Tycho Brahæus in epistola ad Christophorum Rhotmannum *b* refert, se anno clↃ IↃ LXXXII subtili & accurata inquisitione observâsse, Martem acronychum terris Sole ipso fuisse propiorem: quod Ptolemaicis hypothesibus in scholas receptis magnopere adversatur. Dixerit cum Tannero *a*, & aliis, Tychonem in eo deceptum videri; quia sic consequatur, profundè ingredi orbem Solis. Sed Tychonis sententiam de Marte, cælum Solis pervadente, certatim variis propugnari testis, verè ait Christophorus Scheiner Rosæ Ursinæ lib. IV, parte II, cap. XXIX.

Rutilum hoc, & sanguineum sidus colore suo satis arguit calorem, & siccitatem suam, qua bilem accendit: unde iræ, ac bella, & animi ardor, ac robur: quæ & caussa est, cur belli Deus credatur. Eò & Thracibus, ac Scythis, præesse existimatus. Sunt enim hæ gentes plurimùm ingenio inferiores; sed robore superiores: cujus ratio est, quod sub frigido axe membra quidem indurentur ad quidvis tolerandum: sed, ob conclusum internus calorem, habeant sanguinem crassiorem; contrà quàm usu venit australibus: quippe quibus in calore illo externo sanguis & spiritus sit subtilior; unde & ingenio ac sapientia prævalent.

Porrò à Marte quidem est animi ardor, & vis Herculea: sed quæ ad virtutem valeat, si benigno sidere juvetur. Si ia Mars sit infeliciter dispositus, flava bilis nimis exæstuat; eoque credimur facere crudeles, & injustos, & si ambitio accesserit potentiæ, impotentis animi tyrannos.

Mirificum verò, quod Ptolemæus tradit in secundo Apotelesmatum, illis, qui inter Meridiem & Occasum degunt, eò Martem & Venerem pro numinibus præcipuè haberi, quia ambo subjiciantur triplicitati humidæ; cui præsint, Mars, & Venus, cum Mercurio. Eam sententiam ubertim refellit Joannes Picus Mirandulanus in IV contra Astrologos, cap. X.

Proximè supra Martem est Iovis stella; quæ Marte major; ut cujus proportio ad terram cubicam sit eadem ac 14 ad unitatem. Quanto etiam sublimior sit, arguit, quod cùm proximè à centro terræ abest, distet semidiametris *b* terræ 8232; cùm maximè, 13171. Quia autem longius à Sole abest, quàm fervidus Mars; propiùs, quàm frigidus Saturnus, ut jam vidimus: eò fulmina illi, ac tonitrua, præcipuè adsignantur. Hoc sic explicat Plinius lib. II Nat. Hist. cap. XX: *Magnâ cæli adsectatione compertum à principibus doctrinæ viris, superiorum trium siderum ignes esse, qui decidui ad terras fulminum nomen habeant: sed maximè ex iis medio loco siti: fortassis quoniam contagium nimii humoris ex superiore circulo, atque ardoris, ex subjecto, per hunc modum egerat.* Ubi, ut jam aliis observatum, pro *humoris*, reponendum *algoris*. Quippe Saturnus non est humidus, sed siccus: nec humori, sed algori ardor opponitur; de quo mox sequitur. Subdit deinde Plinius, ut fulmina vim habeant fatidicam, quia præscita secum adferant, certissimo argumento, eaut cunque pars sint abdita, non tamen destitui prorsus Iovialis sideris divinitate. De quo pluribus dicam, cùm de Fulmine agetur. Ab hac fulminum potestate variè à Pindaro Jupiter nuncupatur: ut Olymp. od. IV, ἐλατὴρ ὑπέρτατε βροντᾶς ἀκαμαντόποδος, *altissimus tonitrus infatigabilis pedibus vibrator.* Et od. IX, φοινικοστερόπας, *rubentia fulmina jaculans*: ut Horatius lib. I, od. II, ait, *Rubente dexterâ sacras jaculatus arces.* Idem eâdem odâ, αἰολοβρόντας, hoc est, αἰόλας καὶ ταχείας βροντὰς ἐγείρων καὶ βάλλων, *varia velociaque tonitrua ac fulmina emittens ac jaculans.* Item Pyth. od. VI, βαρυόπαν στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανιν *gravisonum fulgurum, fulminumque dominus.* Isthm. od. VIII, βαρυσφάραγος, hoc est, ὁ βαρέως σφαραγῶν, *graviter strepens.* Ac similiter Orpheo est ἀρχικέραυνος, *summus fulminator*; Hesiodo ὑψιβρεμέτης, *altifremus*; aliis ἀστραπαῖος, *fulgurator*; κεραύνιος, *fulminator*; de cujus ara Pausanias lib. V; βροντᾶος, ut Latinis *Tonans*; qui cum trisulco fulmine in vett. fingitur nummis. Qua occasione post bellum Cantabricum ædem ei in Capitolio exstruxerit Augustus, Suetonius *c* dicet. Etsi verò Hetrusci, & hos secutus Plinius, tradant, nomina, quæ diximus, præcipuè Ioviali sideri convenire: aliter tamen Seneca; qui per Iovem

a In sphæram Joan. Sacr. c. I. pag. 295, edit. Lugd. Sed apud Mersennum in Gen. I, 10, col. 872, perperam pro expressum est 6176.

b P. 149, epistol. Astronom. Tych. Br.

a Dissertatione de Cælis, quæst. 7. §. 6.

b Jumellinus in Sacrobosco cap. I. pag. 195. & in eo Mersennus in Genes. I, 10, col. 872.

c In Augusto, c. 29.

Tonantem intellexit (ut verbis ejus *a* utar) *custodem rectoremque universi, animum ac spiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem.* Eundemque addit, & fatum, & providentiam, & naturam, & mundum appellari. Quare Jupiter Fulgurator, vel Tonans, nihil aliud erit, ac spiritus mundanus, quatenus in aere ciet fulmina ac tonitrua. Sed hæc ab eo dicuntur ex Stoicorum sententia. Aliter, ut vidimus, Hetrusci, uti & Astrologi: qui putarunt, à Joviali sidere præcipuè fulmina provenire ob naturam ejus intermediam inter frigus Saturni, & æstum Martis. Imò, quia hoc & Jupiter ♀ & Venus habent, quod moderate sint calidi, ac sicci: eo & utrumque hoc sidus creditur commodare, tum aeri ac terris, tum hominibus. Itaque aiunt, si Jupiter cum Venere congrediatur, aëra reddi tranquillum ac temperatum; qua ratione, ut Plinius fulminum, ita possis Joviali sideri nimborum & ventorum tribuere potestatem. Quippe Jupiter si affulserit, tempestates compescit. Itaque tum αἴθριος dicitur, quod Appulejo *serenator:* tum αἰγίοχος, quod non tam ab ægide est, vel, ut Phurnutus voluit, ἀπὸ τοῦ ἀΐσσειν, quod est *impetu ferri:* quàm, ut ἀναλογία indicat, ἀπὸ τοῦ αἶγας ἔχειν, ut significet, quod poetæ dicunt, *maris tempestatumque potentem.* Nam procellæ ac fluctus Doribus αἶγες. Hesychius: Αἶγες, κύματα, Δωριεῖς *b*. Quod firmant alia hinc deducta. Ut nomen maris Ægæi, quasi fluctivagum ac procellosum dixeris. Quod cùm Αἰγαῖον dicerent lingua communi, id Dores maluere Αἰγαῖον: ut iidem αἶγα dicunt pro αἶγα. Estque ab eadem origine αἰγιαλὸς, *littus:* quò pertingunt αἶγες ἁλὸς, *fluctus maris:* non quasi αἶα τῆς ἁλὸς, ut aiunt. Nam illud γ indicat esse ab αἶγες, non ab αἶα *c*. Nec in aëra modò, & aquas, vim suam exerit Joviale hoc sidus; sed etiam in terras, quas moderato suo calore fertiles reddit. Item in hominem ipsum; præcipuè in sanguinem, idque ob naturæ convenientiam. Quippe is, instar ejus sideris, mediocrem habet calorem; cujus excessus est in Marte, defectus in Saturno. Et quia à temperamento, quale Jovis, etiam ingenii vis dependet; hinc ab Jove etiam creditur provenire ingenii sagacitas, & vis ea exsequendi, quæ cum æquitate sint conjuncta. Quid multis opus? Si Capellam audimus in VIII, quo loco de hoc planeta disserit, *Jupiter salutaris ad omnia.* Quod generale pronunciatum commode liceat interpretari. At impietate non caret, quod Albumasar tantas Joviali sideri attribuat vires, ut nunquam non impetrentur a Deo, quæ postulantur, modò Jovi jungatur Luna cum capite Draconis. Nec puduit Petrum Aponensem scribere, seipsum comperisse, hoc esse verissimum. Nam, quali tempore Albumasar significat, à Deo se quoque petiisse sapientiam: atque, ab eo tempore, magna in sapientiæ studiis fecisse incrementa. O hominem insipientem! qui quod sapientiæ habuit, maluit sideribus tribuere, quàm precibus, & divinæ bonitati; vel saltem ingenio, & industriæ suæ. Equidem Aponensem hunc, quem ante annos trecentos sub Ludovico IV. claruisse constat, multum in naturæ arcanis profecisse non diffiteor: sed hæc ejus sapientia non fuit sine magna dementia, imò impietatis etiam mixtura.

Superest ex planetis Saturnus: cujus ea est ad terram cubicam proportio, quæ est viginti duorum ad unum. Est verò supra Martem, ac Jovem: qui quantum à nobis distent, vidimus antea. Saturnus autem, ex mente Francisci Junctini *d*, ubi à nobis minimum abest, distat terræ semidiametris 13171: quando plurimùm, 17571. Quæ licet antiquis non æque cognita fuerint; gentes tamen illæ, quæ Astrologiæ vacarent, quales Chaldæa, & Ægyptia, scivere planetarum omnium esse maximè sublimem. Ab iis verò nationibus Græci hoc didicerunt. Ob hanc altitudinem etiam motus ejus tardior videtur. Nam in se quidem tardior non est, cùm longe majus conficiat spatium: videtur tamen tardior, quia spatio adeò cursum absolvat periodicum, ut difficile sit ejus motum cognoscere. Nam demum totum peragrat Zodiacum annis XXIX, diebus CLV, horis VII, minutis XXXVI. Hinc congo fabulæ de Saturno, à Jove filio, ligato, inque Tartara conjecto. Audiamus Lucianum de hoc disserentem lib. de Astrologia: Οὐδὲ τὸν Κρόνον ὁ Ζεὺς ἔδησεν, οὐδὲ ἐς τὸν τάρταρον ἔρριψεν, οὐδὲ τὰ ἄλλα ἐμήσατο, ὁκόσα ἄνθρωποι νομίζουσιν· ἀλλὰ φέρεται μὲν ὁ Κρόνος τὴν ἔξω φορὴν, πολλὸν ἀφ' ἡμέων, καί οἱ νωθρή τε ἡ κίνησις, καὶ οὐ ῥηιδίη τοῖσιν ἀνθρώποισιν ὁρέεσθαι. διὸ δή μιν ἑστάναι λέγουσιν, ὅκως πεπεδημένον. τὸ δὲ βάθος τὸ πολλὸν τοῦ ἠέρος τάρταρος κεκλέεται. *Nec Saturnum Jupiter in vincula conjecit, inque tartara dedit præcipitem: neque alia machinatus est, quæ homines putant. Sed fertur Saturnus externo motu longe à nobis: estque motus illis segnis, nec hominibus facile conspicuus. Quamobrem illum, veluti vinctum, stare dicunt. Ingens autem aeris altitudo Tartarus vocatur.* Altera etiam, cur vinctus a Jove dicatur, ratio adfertur. Nam salutare Jovis sidus infringit, & retardat malignitatem sideris Saturnini. Siquidem Jupiter, & Venus, sunt salutares; Saturnus, & Mars, maligni. Etiam quia Saturnus sublimis, cæloque supremo, unde animæ immitti credebantur, proximus degeret; creditum est eum animæ cælitus descendenti indere vim intelligendi, & contemplandi sublimia. Quæ Plotini, aliorumque etiam Platonicorum, opinio fuit. Eademque etiam de caussa judicatus animas sapientum (ut verbis utar Maternì) *innumeris angustiis liberatas ad cælum, & ad originis suæ primordia, revocare.* Neque, ob sublimitatem modò, Saturnum sapientiæ præsidem putarunt: sed etiam ob motus periodici tarditatem, ex sublimitate illa consequentem. Nam ex tarditate collegerunt, eum esse animi senilis ac prudentis. Senes enim, ac melancholici, non tam, juventutis instar, discurrunt hac illac, quam meditabundi consident, vel, animo sedato, tardè procedunt. Ideo & creditum, rectiùs judicari à sedentibus. Aliqua de eo diximus Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, §. 11. Parque ratio in consiliis capiendis. Notum proverbium *a*: *Romanus sedendo vincit.* Quò & spectat illud Plautini *b* Tranionis:

—— Nimio plus sapio sedens.

Servium adi in Æn. IX, vers. 4. Imò & propterea sessio in sacris visa decentior; quippe judex animi magis compositi, & hoc agentis. Notum Pythagoræ symbolum, Numæ *c* etiam attributum: καθῆσθαι προσκυνήσαντας· *Adoraturi sedeant.* Sic malim, quàm, ut Cruserius, *Sedeas cum adoraveris.* Nempe quasi sit προσκυνήσοντας. Etiam II Sam. VII, 18, *Ingressus est rex* (David) *& sedit coram Domino.* Ita ad verbum B. Hieronymus reddidit. Sed & LXX: Καὶ ἐκάθισεν ἐνώπιον Κυρίου. Etiam *sedendi* vocem retinuere Pagninus, Leo Judas, Munsterus, Vatablus: qui tamen annotat, poni *sedit*, pro *stetit*, *mansit*. Aliqui etiam reddidere, *restitit*; ut in *sedendi* voce κατάχρησις sit. Sed ut statio, ita sessio, convenire precationibus visa; quoniam quiete illâ magis animus sit compositus, & ad precandum idoneus.

Porrò, quia Saturnus crederetur tardus, eo & frigidus habebatur. Maro I Georg.

Frigida Saturni sese quo stella receptet.

Potius tamen frigidus, hoc est, minùs Marte ac Jove calidus est, quia à Sole, caloris fonte, abest longiùs; uti antea dictum. Aliam etiam rationem, ab aquis supercælestibus petitam, adferunt Augustinus de Genesi ad literam lib. II, cap. V, de Gen. imperf. cap. VIII, & Beda Quæst. in Genes.

Quia autem Saturnus frigidus, & siccus; eò fingebatur senex pallidus, & tardigradus, corporibusque præfectus senilibus; quippe frigidis, & siccis. Parum enim calefacit, idemque, expressis partibus tenuioribus, exsiccat. Atque ex his altera apparet ratio, cur prudentes facere credatur. Senes enim sunt prudentes ob ætatem, longamque experientiam, conferente ad hoc etiam corporis constitutione. Siquidem copia atræ bilis, quam Saturnus excitat, est à frigida & sicca temperie: melancholici autem & dicta, & dicenda, melius concoquunt, ac digerunt: cùm contra videamus, cholericos judicium suum sæpius præcipitare. Hinc igitur quorum in genitura appareat Satur-

a Lib. 2 nat. quæst. cap. 45.

b Αἶγες, fluctus, Doribus.

c Terra.

d In lib. 1 Joan. de Sacrobosco, cap. 1.

a Varro lib. 1 de R. R. c. 2.

b Mostell. act. 5 sc. 1.

c Plutarchus in Numa.

Saturnus, eos atræ adjudicarunt bili: Saturnumque spleni præfecerunt, quia is recipit atram bilem. Atque inde tristitiam ob Saturno deduxere, quia melancholici sunt tristes. Etiam Saturnus ossibus præfectus, quia ossa frigida siccaque; qualis Saturnus. Ob eandem caussam non solum quartanam febrim dixere filiam Saturni: sed dominari ajebant morbis omnibus frigidis & siccis: uti tabi, paralysi, hydropi, elephantiasi etiam, & cancro; præcipuè si reperiatur in sexta domo, &, ut nugantur, in Cancri signo. Imò propterea præfecere hominibus, quos melancholicos crederent: ut agricolis, & coriariis, &, quia eos similes his putarent, etiam Judæis.

Ulterius quoque ejus vim extenderunt. Nam quos frigidos statuerent, & siccos, eosdem putarunt *avaros*, invidos, & malignos. Quò & pertinet, quòd, uti Marti τόλμαν sive *audaciam*, Jovi νίκην sive *victoriam*; ita Saturno adjudicarint νέμεσιν, sive indignationem: quemadmodum Hermes Ægyptius tradidit in Παναρέτῳ.

Imò quia frigus & siccitas sint vitæ inimica; eò creditum, octimestrem partum rarò esse vitalem. Quippe volunt, primò à conceptu mensi præesse Saturnum, alteri Jovem, tertio Martem, & ita porrò pro ordine orbium cælestium recepto; eoque mensi septimo præfectam Lunam, terris proximam: quo tempore si fœtus prodiert, ob naturam ejus parturientibus commodam, (unde & partui præfecta, dictaque *Juno Lucina*) fœtum esse vitalem: sin, decursis septem errantium siderum spatiis, ad Saturnum redeatur, frigore & siccitate ejus, quæ repugnant vitæ humanæ principiis, quippe in calore & humore consistentis, fœtum, si tum exire paret, perimi, vel editum sic congelari, ut esse diu nequeat superstes. Sed nono mense redire imperium ad Jovem, sidus calidum & humidum, eoque fœtui salutare: unde tum vitalis esse soleat.

Imò totis etiam nationibus dominari, opinio erat. Sic Ptolemæus, in secundo Apotelesmatum, ait, quia Saturno, & Veneri, subsit terrena triplicitas, hoc est, Tauri, Virginis, ac Capricorni sidus, & quicquid terrarum illis subjectum erat; eò Asiaticorum illos, qui ad Orientem ac Meridiem vergunt, Saturni ac Veneris numen venerari. Quæ sanè satis putida sunt, & abundè refelluntur à Phœnice sui seculi, Joanne Pico Mirandulano, lib. IV contra Astrologos, cap. X.

In anno quoque eum præfecere autumno; in hebdomade, diei septimæ. Quin ex Christianis ipsis Rogerius Bacon haut veritus est scribere, planè tum Judæorum more esse feriandum, quia segne ac tardum Saturni sidus parum sit felix ac idoneum rebus agendis. Quasi in caussis nominum, quibus dies à Sole, Luna, & quinque erronibus, nuncupantur, ad hujusmodi aliquid respexerint gentiles. Longè aliter de hoc Pythagorici: qui ex numeris subtiliter de eo disceptarunt; ut ex Maximo Planude, atque aliis, ostensum est Baptistæ Egnatio Racemationum capite postremo. Sed verius alii, qui geminam caussam attulerunt. Una earum est, quod Ægyptii rationem habuerint harmoniæ διὰ τεσσάρων a. Nam quasi tetrachorda septem in cælo statuerunt: quo pacto primum tetrachordum erit à Saturno ad Solem, alterum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quinctum à Mercurio ad Jovem, sextum à Jove ad Venerem, septimum à Venere ad Saturnum. Altera ratio est ista. Singulis diei horis præfectus est unus è septem sideribus memoratis. Quod si primæ horæ primi diei Sol præest, secundæ Venus, tertiæ Mercurius, quartæ Luna, quinctæ Saturnus, sextæ Jupiter, septimæ Mars, octavæ Sol, & ita porro: omninò proximæ diei primæ horæ præsit Luna, tertiæ Mars, quartæ Mercurius, ac ita deinceps. Refert has duas caussas Dio Coccejus lib. XXXVII; item in ejus epitome Joannes Xiphilinus; & ex utroque Philander suis ad Vitruvium b notis; ubi & utrumque, unde hauserat, auctorem laudat. Sed cùm Græcè sit Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, semel necumque *Oxiphilinum* vocat: ut perperam Ὀξιφιλῖνος legisse videatur.

a Quaternaria.

b Lib. 9. cap. 4.

Quos verò septem diebus, eosdem septuplici metallo præfecerunt: Solem auro, Lunam argento, Saturnum plumbo, Jovem stanno, & ita in aliis. Eò fascinatores solent attendere, ut metallo cuique proprium inscribant characterem: quemadmodum & cui corporis parti applicent laminam sic inscriptam. Quare opinio iis est, tum demum se consequi a planeta, quod expetunt, si convenientis metalli laminam cum proprio charactere convenienti corporis membro alligarint.

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignori qui essent, non potuere esse tam felices (si ea felicitas est dicenda) ut à stultis mortalibus honorem sortirentur divinum. Tales sunt illi, qui seculo nostro observati sunt telescopio, seu Batavo tubo. Ut quatuor stellæ, non terram quidem proprio circulo, sed Jovem proprio ambientes motu. Eas Medicæa sidera, in honorem domus Mediceæ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Astrologiæ ac totius Mathesios decus. Præterea stellæ duæ: quæ semper Saturno, velut individui comites, assistunt. Neque desunt, quibus maculæ illæ circa Solem, nisi Soli potiùs insint, moveri solitæ, nihil aliud videantur, quàm stellæ Solem circumeuntes. Borboniorum siderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impositum est à Joanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium constitutione opus est. Siquidem stellæ istæ moventur propriè non circa terram, sed supra terram. Interea videmus, ut minime opinionis suæ fallus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar a) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non esse plures, quàm vulgo dicerentur: posse enim fieri existimabat, ut & alii quidam planetæ essent: neque eos tamen cernere homines possint, propter exsuperantiam vel splendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cùm nesciret vetustas, nec habere potuit pro Diis: nisi quatenus potestate & consulè comminerentur in generali illo pronunciato, sidera omnia, seu cognita, seu ignota, Deos esse.

a Lib. 14. cap. 1.

CAP. XXXV.

Unde stellæ orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. Videri Adamum iis nomina imposuisse: & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Jobum, & Amos. Quàm antiqua Græcis sint nomina Orionis, *&* Arcturi. *Hujusmodi nominibus fas esse uti Christiano: etsi ea, ut Hieronymus ait, idolorum sint: quod & Vettii Astrologi juramentum per ea ostendit. Expenduntur quatuor illa, quæ stellis fixis conciliarunt divinitatis honorem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quòd scintillent, quàm quod non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaque sit distantia fixarum a terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quàm antiquis. Tertium est motus; à quo θεὸς & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum* Trepidationis motum, *vel* Accessus & Recessus: *cùm continuum sit, nec redeat ullum sidus ad priorem locum, nisi orbe expleto: quod fit post* XXXVI *annorum millia, ut is* annus Platonicus *sit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, secundum Braheum, quod poli Ecliptica deseruerint sedes veteres. Quartum est virtus fixarum; quam in sublunaria exserunt, partim luce aëra rarefaciente; partim motu, non* ἁπλῶς *quidem, sed quatenus ille lucem circumvehit; partim qualitate occultâ; cujus interim prætex-*

tu multa à multis, quæ incertissima sint, pro certis tradantur.

NEc stellæ solùm erraticæ sunt honorem sortitæ divinum: sed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cælo infixa* dicuntur in I de Nat. Deor. Ac similiter loquitur Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII: *His illud adjiciendum est, quod præter duo lumina, & stellas quinque, quæ appellantur Vagæ, reliquas omnes alii infixas cælo, nec nisi cum cælo moveri, dixerunt.* Hoc inde collegerunt, quia similem perpetuò ad sese invicem obtineant dispositionem, ac distantiam. Quod ita esse, liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt: ut videre est apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως, quam *Almagestum* Arabes vocant, lib. VII, cap. III. At Ptolemæus quidem annis post Christum CL vixit: Hipparchus autem Rhodius, CXX annis ante natalem Christi: Timochares, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Christi DCCCLXXX: Alphonsi, circa CIƆCCL: Copernici, CIƆIƆXXV: Tychonis Brahe, CIƆIƆLXXX: item hac ætate viventium. Ut jam de annis quasi bis mille liqueat, eandem semper posituram fuisse, & intercapedinem, quantum sensibus licet observare. Dispar interea ratio est circa stellarum latitudines; quas abiisse ab antiqua ratione, liquidò jam olim deprehensum; ut paullò post exponam.

Non dubitandum autem, quin & sua stellis nomina imposuerit Adamus; quibus à patriarchis soleant nuncupari. Sed ea nomina perierunt, paucis exceptis, quæ habemus ex veritate Hebræa. Ut quæ LXX apud Jobum IX, 9, Πλειάδα, καὶ Ἄρκτουρον vocant: quibus medius inseritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hyadas.* Etiam Amos V, 8, *Arcturus*, & *Orion*, ab eodem Latino interprete memorantur. Rectène, an secus, ita reddita sint, parum convenit. Nam aliis עש, *Hus*, non Arcturus solùm est, sed universum Bootæ sidus, vel etiam Septentriones. כסיל, *Chesil* esse *Orionem*, per est verisimile: quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit: qui item כימה, Chima, censet *Arietis caudam*, non *Hyadas*. At Vatablo sunt *Pleiades*. Esse autem appellationes Græcas valde antiquas, ex eo cognoscimus, quod non modò earum usus sit apud Sophoclem, & Euripidem; sed Hesiodum quoque, ac Homerum; quibus scriptores antiquiores non habet Græcia. Utuntur autem iis quoque Christiani; idque LXX seniorum, & Latini interpretis exemplo. Non quasi eos fugerit, nomina illa peti ex iis, quæ de Diis & heroibus suis fabulati sunt Græci: sed quia alia eorum vocabula non suppeterent, nisi Hebræa vellent retinere. Audiamus de hoc B. Hieronymum [a] lib. de veste sacerdotali: *Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim, si cælestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infamarunt: idcirco Dei est neganda providentia, quæ certa lege currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Job, Arcturum, & Orionem, & מזלות, hoc est, Zodiacum circulum, & cætera astrorum sidera, legimus: non quod eadem apud Hebræos vocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consueta vocibus intelligere.* Videmus, ut consueta illa siderum nomina dicat esse idolorum. Et sanè omnem cæli militiam (ut Hebræorum more loquar) pro Diis cultam esse, præter ea, quæ cap. XXX adduximus, ostendit etiam juramentum illud apud Vettium Antiochenum Astrologum in proœmio Ἀνθολογιῶν, sive Floridorum: quod ex scriptore eo majorem partem inedito jamdudum Joannes Seldenus v. cl. in eruditissimo de Diis Syris Syntagmate adduxit: Ἐντυγχάνοντας ὁρκίζω Ἡλίου μὲν ἱερὸν κύκλον καὶ Σελήνης ἀνωμάλους δρόμους, τῶν τε λοιπῶν ἀστέρων δυνάμεις, καὶ κύκλον δυοκαίδεκα ζωδίων, ἐν ἀποκρύφοις ταῦτα ἔχειν, καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἢ ἀμυήτοις μὴ μεταδίδοσθαι, τιμὴν τε καὶ μνήμην τοῦ εἰσηγησαμένου ἀπονέμειν. εὐορκοῦσι μὲν εὖ εἴη, καὶ κατηξιωμένοι οἱ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΙ ΘΕΟΙ. Ἐπιορκοῦσι δὲ τὰ ἐναντία. *Eos, qui in hæc inciderint, adjuro, per sacrum Solis circulum, & inæquales Lunæ cursus, ac reliquorum siderum vires, & signiferum circulum, ut ista in reconditu habeant, nec imperitis, vel non initiatis tradant; sed, doctoris sui memores, honorem ei tribuant. Sanctè jurantibus bene sit, Diique ante memorati sint propitii; pejerantibus contraria sint.* Poterat aliquis existimare, Vettium Astrologorum juramentum exigere per sidera, ut res casta, etsi pro diis non haberet: quomodo per liberos juratum olim, & alia acceptissima: quomodo item Muhammedani jurant per stellam vespertinam, ac sidera; ut antea [a] dictum. Sed obstat, quod subjungit, Θεοὶ προειρημένοι, *Dii antea relati nobis.*

[a] Tom. 3.

[a] Extremo cap. 31.

Divinitatis unde opinionem conceperint, universè est cognoscere ex iis, quæ de sideribus aliis diximus. Nunc igitur ea solùm adducam, quæ particulatim spectant stellas adfixas. Caussæ autem petuntur, partim ex loco, ratione sublimitatis; partim quantitate, ratione tum magnitudinis, tum multitudinis; partim motu gemino, uno velocissimo, altero, qui præ illo tardissimus sit; partim denique effectibus in terras, ubi multiplex utilitas attenditur. De singulis illorum ordine dispiciam. Ac ut sublimitate quidem duo spectantur; ut erraticis sint superiores, & quanto à nobis distent intervallo. Prius ex eo comprobari solet, quia tremulum lumen vibrent, aliæ magis, aliæ minus. Rarò Sol id facit, aut Luna, nec nisi κατὰ συμβεβηκὸς [b], interjecto aëre impuro, & hinc inde agitato. At stellæ adfixæ ferè semper: idque, ut volunt, quia movetur diaphanum interjectum: quod cùm fixarum recipiat stellarum formam, ipsæ etiam vibrari videntur: uti fluentis pellucidis formæ spectantur tremulæ. Id in planetis fieri negant, quia propiores sint visui, eoque facilius ac vehementius penetrent. Sed aliis hæc firma parum videntur: quia Saturnus, etsi remotior, rariùs vibret radios suos, quàm Mars: de quo aliquid diximus initio capitis XXXI. Addunt etiam, itidem in Venere & Mercurio sibi scintillationem hanc observatam; sed in his quoque minus esse raram, quàm Saturno. Colligunt igitur, non posse ex tremulo fixarum lumine certò statui de earum sublimitate: eoque longè aliam esse sublimitatis caussam; fortasse illam, quòd stellæ tum fixæ, tum erraticæ, contrà quàm Peripateticis creditum, circa propria centra gyros ducant. Sanè stellas universas circa centrum suum verti, eamque esse scintillationis caussam, Raphaeli Aversæ visum fuit. Rectiùs igitur fixarum sublimitas ex eo comprobatur, quod non habeant sensibilem parallaxin, hoc est, visus variationem, quam diversitatem adspectus appellant. Hæc paullo fusius diducam. Siquid in sublimi fuerit, atque tum è centro terræ, tum è superficie ejus, ad illud linea ducatur; non eundem in locum lineæ visuales incident; sed sese intersecantes angulum efficient, qui ostendat, quàm adspectus è terræ centro differat ab illo è superficie terræ. Quæ diversitas adspectus παράλλαξις nuncupatur Græcis, voce etiam Latinis nunc usurpatissima. Angulus ille quanto fuerit obtusior, tanto res est propior terris: quanto idem acutior, tanto & remotior à terris. Imò tandem in longissimo spacio angulus conspectum fugit: uti usu venit in sideribus sphæræ octavæ. Quæ tamen Saturni gyro superiora esse, ex legibus siderorum motuum colligitur. Imò ne in Saturni quidem sphæra hæc parallaxis observatur. At Solis parallaxis percipi potest: ut quæ trium sit minutorum à terra: magis etiam conspicua est in Luna: ut quæ totum quandoque gradum adæquet: uti à Mathematicis summis, præcipuè Tychone Brahæo, est observatum.

[b] Per accidens.

Quanta verò sit firmamenti distantia à nobis, non per omnia convenit Mathematicis. Exactiores sequar: quorum idem Brahæus censet, intervallum id esse decies novies millenarum semidiametrorum terræ; Mersennus [c] autem, vicies millenarum. Ac tradit hic, intervallum id esse leucarum Francicarum, (quarum singulæ trium milliarium) 53961647. Atque inde colligit, si lapis è firmamento dejectus quoque minuto conficeret leucam Francicam, priusquam is lapis terram contingeret, opus fore diebus 37473, & minutis 527: quos dies si diviseris per 365, resultant anni centum & duo.

[c] Ad Gen. 1, 1.

Hæc

Hæc de sublimitate. Ejus verò magnitudinis sunt stellæ fixæ, ut minimæ earum æquales sint Lunæ, & Mercurio: majores autem Venere, ac Marte. Cumque in sex classes, pro magnitudine, quam obtinent, referantur: proportio stellarum sextæ magnitudinis ad terram cubicam est, ut 1 ad 1: quinctæ magnitudinis ad eam, ut ad 1: quartæ, ut $3\frac{1}{2}$ ad 1: tertiæ, ut 11: secundæ, ut 28: primæ, ut 70 ad 1.

Numerus stellarum innumerus est: unde Genes. xv, 5, arenæ maris comparatur. Quanto itaque acutiùs quisque tuetur, tanto plures videt: præsertim si tubo utatur Batavo: cujus beneficio Galilæus de Galilæis tot novos detexit planetas, tot fixas novas, novas etiam siderum facies. In fixis novis est illa in capite Orionis nubecula subalbida, quæ *nebulosa stella* dicitur. Hanc observavit non stellam esse unicam, sed plurium stellarum congeriem.

Veteribus autem numerabantur stellæ cIↃxxII, quæ in XLVIII imagines divisæ, & sex magnitudinibus distinctæ, iis exceptis, quæ obscuræ & nebulosæ vocantur.

Habemus de magnitudine & multitudine. Venio ad motum, qui quòd divinitatis opinionem sideribus conciliis vel pepererit, vel foverit; nemini dubium esse potest; cum ex eo etiam θεοὺς dictos esse, Platonis fuerit opinio in Cratylo. Primum enim ait, eos, qui Græciam primi incoluere, in eadem, ac barbaros multos, opinione fuisse: nam eos pro Diis habuisse Solem, Lunam, sidera. Verba quæ Græcè adduximus cap. xxx. Postea autem subjungit: Ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν, θεοὺς αὐτοὺς ἐπονομάσαι. *Cum ergo hæc omnia in perpetuo esse cursu conspicerent; ab hac natura* τοῦ θεῖν [a] θεοὺς [b] *nominasse.* Illustris etiam de isto est Macrobii locus in primo Saturnaliorum libro, cap. tertio & vigesimo: ubi adducit ista ex Homeri Iliad. Α [c]:

> Ζεὺς γὰρ ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
> Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο,
> Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται Οὔλυμπόνδε.
> *Jupiter enim in Oceanum ad inculpatos Æthiopas*
> *Hesternus ivit ad convivium, (dii verò simul omnes*
> *sunt secuti)*
> *Duodecima autem rursum veniet ad cælum.*

Postea subdit Macrobius: *Jovis appellatione Solem intelligi, Cornificius scribit; cui unda Oceani velut dapes ministrat. Ideo enim, sicut & Posidonius, & Cleanthes, affirmant, Solis meatus a plaga, quæ usta dicitur, non recedit; quia sub ipsa currit Oceanus; qui terram ambit, & dividit. Omnium autem physicorum assertione constat, calorem humore nutriri. Nam quod ait,*

> —— θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο [d]:

sidera intelliguntur, quæ cum eo ad occasus ortusque quotidiano impetu cæli feruntur, eodemque aluntur humore. Atque ista docent, sidera esse Deos. Sed à cursu sive motu suo sic vocari, ostendunt, quæ continuò addit: *Θεοὺς enim dicunt sidera, stellas, ἀπὸ τοῦ θέειν, id est, τρέχειν, quod semper in cursu sint.* Hinc postremum etiam Homeri versum sic interpretatur: *Addit poeta, Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις* [e]*, non dierum, sed horarum significans numerum, quibus referuntur ad hemisphærii superioris exortum.* Satis ista monstrant, multos ipsum *Deorum* nomen à motu sive cursu deduxisse, manifesto indicio, sidera etiam propter motum admirandum ab iis habita esse pro Diis. Idcirco miranda hæc paucis exponam.

Est motus siderum geminus: unus diurnus, alter longè plurimorum seculorum. Quorum diurnus præcipuè divinitatem stellarum arguere visus est. Nam vulgus etiam non poterat non stupere tantam earum velocitatem; utcunque exactè soli metiantur Astrologi. Mersennius quidem ex eo, quod de fixarum a terris distantia paullò antè dicebamus, tantam esse eorum colligit celeritatem, ut illæ, quæ sunt in æquinoctiali sitæ, unius buræ minuto conficiant leucas, quales dixi, 68750. Quod ad hoc globi velocitas pulvere pyrio è machina bellica emissi: qui ut vel pari semper motu ferretur, vix horis centum terrarum orbem ambiret. Quippe qui uno minuto vix ter mille passus provolet. Imò quid ad hæc etiam velocitas Solis? qui globi tamen ejusmodi mensuram exsuperat quinquies millies. Quippe Solem ipsum stellæ, quæ æquinoctiali sunt propinquæ, quadragies vincunt velocitate. Tanta velocitas penè omnem exsuperat humani ingenii captum: ut nihil sit mirandum, si etiam doctissimi, sed verum nescientes Deum, etsi non tam accuratè ista scirent, stellas divinæ esse naturæ participes arbitrarentur. Sed Nicolaus Copernicus, & qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terræ diurnum: ut ea singulis horis ducenta & viginti quinque milliaria Germanica conficiat: sive, ut Cæsar la Galle lib. de Phænomenis cap. VII numerat, Italica nongenta & viginti septem.

Multis autem seculis non alius, quam diurnus, fixarum motus fuit cognitus. Sed postea fuit observatum, fixas in consequentia signorum procedere. A quo motu est, quòd Arietis sidus nunc occupat Tauri locum, Taurus Geminorum, & ita porrò: ut signa Zodiaci non iis sint adstricta locis, quæ ab illis denominantur: credo, quia hæc tum illis conveniebant, quando primum ista statuerent stellarum figuratio. Hoc illarum motu observato, qui antea earum orbem pro ultimo habuerant, alium superaddiderunt, quem vocarunt Nonum. Nondum tamen constabat, utrùm fixæ continuè promoverentur in consequentia, an aliquousque promoti ad priora reverterentur. De hoc difficile erat statuere: sed videbantur sibi animadvertere, motum hunc nunc tardum esse, nunc celerem. Quamobrem credere maluerunt, signa post aliquem in consequentia excessum redire in priora: motumque hunc vocarunt *Accessus*, & *Recessus*; alii verò motum *Trepidationis*: quia capita sive initia Arietis & Libræ, quasi in minutis circulis, nunc in hoc, nunc in illud latus moverentur. Est verò motus ille tardissimus. Ac Hipparchus quidem, & Ptolemæus statuerunt, eum decennio fieri ad min. VIII, & secunda XXX: hoc est annis c, grad. I, min. XXV. Eoque gradus CCCLX, quot habet Zodiacus, non possint peragrari nisi annorum triginta sex millibus. Quo spatio exacto, Platonicæ priscam putarunt rediturum omnium rerum faciem: prout Maro etiam in Eclogis describit; licet alio ab aliis referatur.

Cæterum a Tychone Braheo [a] animadversum fuit, fixas à verna Zodiaci sectione non solùm abire in longitudinem, sed in latitudinem quoque. Nec tamen in omnibus id fixis locum habuit; sed solum illis, quæ viciniores sunt partibus Eclipticæ maximè declinantibus. Magna enim latitudinis mutatio animadvertitur in illis, quæ Tropicis sunt propiores: exigua circa Arietem, vel Libram: at media ratio est illarum, quæ medio inter Tropicos & Æquatorem loco sunt sitæ. Ut appareat, hanc rem se habere pro inclinatione Eclipticæ jam octavo ab hinc seculo ab Albategnio observata. Vidit enim ille, non tantam esse declinationem, quam Eratosthenes, & Ptolemæus, tradidissent. Atque ab Albategnii temporibus minor minorque ea declinatio fuit. Nec propterea putandum est, æquatorem mutasse sedem, sed eclipticam; nec æquatorem ad eclipticam, sed eclipticam accedere ad æquatorem. Nisi visum cum Copernicanis hujus mutationis caussam tribuere annuo terræ motui.

De fixarum motu, quod satis est, diximus. nunc de viribus, & efficacia earum, videamus. Nec enim dubium est, quin illarum virtutes multum ponderis habuerint ad conciliandam iis divinitatis opinionem. Virtutes has primi ex populo rustici notant, ac nautæ. Videbant nempe tempestates cieri ab Orione, Arcturo, & Corona; ventos, a Capra, & Hædis; pluviam, ab Hyadibus, & Pleiadibus; æstum, à Caniculâ, & anterioribus partibus Leonis. Hæc in inferioribus, secundùm Aristotelem, præstant duobus istis, luce & motu. Alii lucem motu circumvectam ad ista, & rerum omnium generationem, sufficere arbitrantur. Calorem enim, qui partus est lucis, principium & caussam esse omnis generationis: motu verò lucem, eoque & calorem, nunc adduci, nunc reduci: ut calori, & frigori,

[a] Cursu.
[b] Deos.
[c] Vers. 423. & seqq.
[d] Dii simul omnes sequebantur.
[e] Duodecima autem rursum.

[a] Differtatione de Nova stella anni 1572.

gori, humori & siccitati, sint vices suæ. Malim ego illis subscribere, qui arbitrantur, sidera in hæc inferiora agere, non solum, per lucem motumque, rarefaciendo aëra: sed præterea qualitate aliqua hominibus hactenus incognitâ, ac, ut vereor, nunquam cognoscenda. Si enim necdum scimus herbarum vires, quas manibus tractamus; quid de stellis speremus tanto dissitis intervallo? Plurimi tamen ex Astrologis eò usque progrediuntur, ut scribere non dubitent, quomodo fixæ cum planetis congredientes eorum imitentur vim & efficaciam. Atque ut hinc aliquæ dicantur iis Saturninæ, quæ frigidæ sint, & grandinem gignant: quædam Joviales, quæ ventosæ, sed salubres: quædam Martiæ, quæ tonitrua cieant; & procellas: quædam Solares, quæ æstuosæ, ventosæque: quædam Venereæ, quæ humidæ & frigidæ: quædam Mercuriales, quæ se ἀδιαφόρως *a* habent, si in se spectes; sed varient pro sidere alio; ut sociatæ Venereis fiant venenosæ ac pestilentes; Jovialibus additæ, excitent tempestates. Sed multum in istis omnibus inest incerti: etsi facile concessero, magnam stellas hasce fixas vim exerere planetarum potentiis in actum deducendis, cùm planetæ ab his, ut feminæ a viris, reddantur prægnantes, atque ita fœcundatæ in terras suos dimittant fœtus. Quæ omnia melius cognoscentur, cùm de Fato Astrologico inferiùs disputabitur.

a *Indifferenter.*

Cap. XXXVI.

Memorantur sidera cælo adfixa, particulatim Dei nomine honestata. Ut Canis, qui Isis, & Sothis, dicebatur: item Sirius, quod commune ei cum Sole nomen. Ad has Mæra nominatur. Pisces australis avus, aut parens habitus duorum Zodiaci piscium. Phacetis sive Aphacetis, vel filia erat Veneris, vel ipsa Venus, quæ Dea Syria vocatur. Templum ejus, quod in Aphacis Phœniciæ erat, demolitus est Constantinus Magnus. Engonasin erat Hercules, secundum Panyasin, Heraclidis scriptorem vetustissimum. Ophiuchus quoque aliis Hercules creditur, aliis Æsculapius. Aries est Jupiter Ammon. Germanici interpres emendatus. Etiam Aries Minervæ sidus, & caussa ejus rei. Taurus fortasse Osiris, vel Josephus patriarcha. Gemini aliis sunt Castor, & Pollux; aliis Hercules, & Apollo; aliis Triptolemus, & Jasion; aliis Zethus, & Amphion; aliis Dii Samothraces. Virgo vel Astræa, vel Ceres, sive Isis, vel Atergatis, vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. Concordiæ, & Pacis templa Romæ. Panda *quæ Dea, & unde dicta. Pisces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & Dii Syri: atque ut Syri abstinuerint captura esuque piscium, metuentes, ne si eos esitarent, corpus a Dea Syria inflaretur. Capella, Arietis, Lyra, aliorumque siderum apud Peruanos cultus.*

De caussis, cur adfixa etiam sidera pro Diis culta sint, satis dictum est. Nunc particulatim expediam, quod numen in præcipuis earum coli putarint. A Cane ordiar; quia, ut inter erraticas prima honore divino aucta est Veneris stella, quam Phosphorum, & Hesperum, dicimus: ita inter fixas primò ad tantum decus evecta est illa, quæ vocatur Ἄστρον κύων, sive *Cœlestis canis*, vel etiam *Sirius*. Imò ab Ægyptiis quoque Hespero est prælata, dignataque nomine Isidis; quæ cum Osiride supremum iis nomen erat. Hac de re sic Plutarchus, lib. de Isid. & Osirid. Αἰγύπτιοι δὲ ... καλεῖσθαι Κύνα μὲν τὴν Ἴσιδος ὑφ' Ἑλλήνων, ὑφ' Αἰγυπτίων δὲ Σῶθιν. sive, ut alibi apud eum legitur, Σῶθιν. *Aiunt sacerdotes, Canem quidem Isidis à Græcis, ab Ægyptiis autem Sothin vocari.* Horapollo, sive interpres ejus Philippus, Hieroglyphicôn cap. III. Quomodo annum significant Ægyptii: ἔστι δὲ παρ' αὐτοῖς ἄστρον, Αἰγυπτιστὶ καλούμενον Σῶθις, Ἑλληνιστὶ δὲ ἀστροκύων (perperam Aldus ἀστροκύνων) ὃς καὶ δοκεῖ βασιλεύειν τῶν λοιπῶν ἀστέρων. *Est autem Isis iis astrum Ægyptiace dictum Sothis, Græce vero Astrocyon; quod & inter sidera reliqua principatum videtur obtinere.* Subjungit deinde, cur principatus illi videatur deberi, atque ut ex sideris ejus exortu observent Ægyptii, quæ anno sint integro agenda: unde non Sirium modò, sed annum etiam, *Isidem* appellent.

Nec mirum sanè, si ex hoc sidere potissimùm judicarint; quandoquidem fulgore reliquas exsuperat stellas; ita ut meridie ipso, si aquis imponas speculum, cernere illud liceat: imò qui acumine præpollent, extra etiam speculum, vel videant, vel videre sibi videantur. Unde &, quorundam judicio, commune Sirii nomen Soli, & Cani, datum fuit; ut Suidas ait in Σείριος. Ita sanè plerique Grammatici quædam in Hesiodi ἔργοις de Sirio loca interpretantur. Imò hoc Virgilii quoque sic aliqui capiunt IV Georgicon; sed contra Servii mentem:

> *Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos*
> *Ardebat cœlo.*

Qua de re plura Hadrianus Junius Miscellan. lib. I, cap. V. Ubi & locum Hygini *e* emendare conatur, scribentis, Sirium aliter vocari *Meram*. Censet enim, pro *Meram* rescribendum esse *Nearam*: idque quia sic nuncupet Cæsar Germanicus, sive ejus interpres Bassus. Sed Germanici loco emendatiùs nunc Morellianâ legitur editione, *Mæra*. Siquidem Μαῖρα dicitur Hesychio, & Nonno in XVI Dionysiacorum: uti ostendi libri superioris cap. XXX. Præter Ægyptios Romani etiam hoc sidus religiose coluerunt. Festus sive Paullus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur.* Idem: *Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore, immolantur; ut ait Ateius Capito, canario sacrificio pro frugibus deprecanda sævitiæ caussa sideris Caniculæ.* Atque hinc etiam obscurum non est, cur deo Robigo, sive Rubigini, præter ovem etiam Canem sacrificarent in Aprili. Unde Ovidius in Fastis:

> *Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,*
> *Exta canis flammis, exta daturus ovis.*

Nec solus in Meridionalibus sideribus Canis, honore cultus est divino: sed etiam Piscis, Græcis dictus Νότιος, uti & Hygino *b*; Ciceroni *c* item Australis; Germanici autem interpreti Magnus: qui de eo, & divinitate ejus, sic scribit: *Piscis magnus (cujus nepotes dicuntur Pisces, qui in circulo zodiaco constituti sunt) dicitur in astra collocatus, eo quod decidens in Bocchi stagno Phacetis, filia Veneris, in Piscem sit transfigurata; quam Syri Deam nominaverunt.* Ubi malim, *Syriam Deam.* Subjungit deinde: *Quidam autem dicunt, quod de stagno filiam Veneris salvaverit. Unde usque hodie Syri Pisces argenteos in templo sacraverunt.* Quam verò ridiculum, ac jocosum, quod ait, hujus piscis illos Zodiaci pisces esse nepotes. A quo paullum abit Hyginus, cùm filios facit. Sic enim de hoc Australi pisce scribit: *Eratosthenes autem ex eo pisce natos hos esse dicit, de quo post dicemus.* Ubi vulgo legitur: *natos homines dicit.* Fortasse tamen pro *homines* suffecerit, si *hos* rescribas: quod placuit clarissimo Salmasio. Nam potuit librarius putare, *hos* compendio literarum, lineolaque superducta, pro *homines* scriptum fuisse. Etiam in superiori Hygini loco pro *Phacetis* legendum videtur *Aphacitis*: quod monitum Seldeno *d*. Vel, quod non minus placet, *Phacetis*, aut *Phacitis*, sit factum ex *Aphacitis*; ut *Derceto*, ex *Atergatis*; quemadmodum dictum lib. I, cap. XXIII. Facilèque eidem adsensero Seldeno, apud Macrobium, cujus verba adduximus cap. IV hujus libri, pro *Architidis Veneris* reponenti *Aphacitidis*. Nisi *Phacetidis* malis, ut est apud Hyginum. Aphacitis Venus memoratur Eusebio in vita Constantini lib. III, cap. LIII. Nam Græcè est, ἄλσος ἦ τέμενος ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον· hoc est, *nemus, & delubrum in parte verticis montis Libani in Aphacis exstructum.* Ubi pro *in Aphacis* perperam Musculus, *in frutiseto*: uti Christophorsonus, *inter arbusta*. Hoc Aphacitidis Veneris templum demolitus Constantinus M.

b *In Poëtico Astronom.*

c *In Arateis.*

d *De Diis Syris Syntagm. 2, cap 3.*

e *In Poëtico Astronomico, ubi de Arctophylace, p. 9. ed. Morell.*

ut

ut ibidem scribit Eusebius: item Socrates lib. I, cap. XIV, ubi dicitur τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης· *templum Veneris in Aphacis ad montem Libanum.* & Sozomenus lib. II, cap. IV, cui est, ναὸς ὁ ἐν Ἀφάκοις τῆς Ἀφροδίτης περὶ τὸ Λίβανον τὸ ὄρος, καὶ Ἄδωνιν τὸν ποταμόν. Quod apud Cassiodorum in Tripartita lib. II, cap. XX, sic redditur, *In Aphacis juxta montem Libanum, & Adonim fluvium; Veneris domus.* Similiter Nicephori interpres lib. VIII, cap. XXXIII, *Apud Aphacos ad Libanum montem Veneris delubrum.* Orteliοque in Thesauro Geographico jamdiu observatus locus ille Zosimi lib. I, ubi de Zenobia ab Aureliano capta agit: Ἄφακα χωρίον ἐστὶ μέσον Ἡλιουπόλεώς τε καὶ Βίβλου, καὶ ἐν ᾧ ναὸς Ἀφροδίτης ἵδρυται. *Aphaca locus est inter Heliopolin, & Biblum, ubi fanum Veneris est constitutum.*

In Septentrionalibus extra Zodiacum signis est is, qui Græcis Ἐν γόνασι dicitur; impropriè satis, quando non utroque genu, sed altero tantùm poplite nititur. Aliter tamen de hac imagine Cicero in Arateis:

Ἐν γόνασιν vocitans, genibus quod nixa feratur.

Quis ille geniculator sit, diu non convênit; his Theseum, illis Orpheum; aliis Thamyrim, vel alium, existimantibus. Panyasis autem tradidit esse Herculem: quod indicat Festus Avienus in Arateis:

Illa laboranti similis succedit imago
Protinus, expertem quam quondam dixit Aratus
Nominis, & cujus latuit quoque caussa laboris.
Panyasi sed nota tamen, cui longior ætas
Eruit excussis arcana negotia rebus.

Sententia est, Aratum nescisse nomen sideris: sed scisse Panyasin; qui ut seculis aliquot Arato erat antiquior, ita melius nosse potuit res vetustate propemodum obliteratas. Fuit Panyasis ille Herodoti vel avunculus, vel patruelis: quod ejus antiquitatem arguit. Is hanc imaginem esse Herculem dixit. Quod traditum ab eo in Heracleide, XIV librorum opere, quo gesta Herculis complectebatur. Plura de eo diximus in Historicis Græcis lib. IV, cap. VI. Panyasin in eo secutus quoque Eratosthenes. Unde Hyginus in poët. astron. *Engonasim Eratosthenes Herculem dicit, supra draconem collocatum.*

Apud eundem legas, ut Ophiuchus, qui Latinis *Anguitenens*, & *Serpentarius*, ab aliis quidem creditus sit Hercules, à quo in Lydia ad fluvium Sagarim serpens est interemtus: ab aliis verò Æsculapius, in cujus tutela est anguis. Posteriorem sententiam etiam Servius sequitur in XI Æn. ubi agit de Minervæ sidere. Verba ejus paullo post adducam. Et hæc quidem sidera sunt extra Zodiacum.

Videamus nunc de Zodiaci signis. Aries habitus est Jupiter Ammon: ut traditum Isidoro lib. III Orig. cap. ult. Eique hac parte præivit Germanici interpres: *Nigidius hunc Arietem dicit ducem & principem esse signorum Zodiaci circuli. Immortali autem honore donatum, quod cùm Liber exercitum in Africam duceret, & aqua inopiam pateretur; subito Aries ex arena exivit, & Liberum cum suo exercitu ad aquam perduxit divinitus. Hoc facto Liber eum Arietem Jovem Ammonem appellavit, eique fanum magnificum fecit eo in loco, in quo reperta est aqua: & abest ab Alexandria itinere dierum novem. Præterea Aries dux aquæ immortalis mutatus, & cæli sidera consecutus.* De genitura Arietis ejus hæc corruptissimè sic in Morellii editione leguntur: *Genitum autem hunc Arietem dicunt ex Neptuno, & Theophane, Altidis* (lego *Attidis*) *filia: quam cum adamasset, in insulam Crumissam* (malim *Crioneson*, Κριοῦ νῆσον, hoc est, Arietis insulam) *traduxit, inque ovem convertit: cùm qua in Arietem mutatus, concubuit; ex qua aries Chrysovellus natus.* Ubi pro *Chrysovellus* lege *Chrysomallus*, χρυσόμαλλος, hoc est, *aurati velleris.*

Nec Aries solùm Iovis symbolum; sed etiam Minervæ. Unde Maro XI Æn.

Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.

Ubi eruditè Servius: *Revera constat, Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali; quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent: unde peritè dicendo* SIDUS, *utrumque complexus est. nam sidus & tempestatem significat, & revera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permixta. Ut Ophiuchus ipse est Æsculapius: Gemini Apollinis & Herculis esse dicuntur: sic Minervæ Aries esse dignoscitur.* Neque, cùm Minerva sit consilii Dea, obscurum est, cur Aries Minervæ sidus sit. Quippe ipse est dux signorum: ut ex suo consilio præcedat; cætera ex ejus consilio sequantur. Hinc Manilius in secundo Astronom.

Consilium ipse suum est Aries, ut principe dignum est:
Audit se, Libramque videt.

Neque Iovi patri injuria fit, si & filiæ ejus Minervæ hoc signum dicatur, quando amborum consilium idem; quodque filiæ, id quoque patri collibitum est. Unde Callimachus in Palladis Lavacro:

ὣς φαμένα κατένευσε· τὸ δ' ἐντελές, ᾧ κ' ἐπινεύσῃ
Παλλάς, ἐπεὶ μώνᾳ Ζεὺς τόγε θυγατέρων
δῶκεν Ἀθαναίᾳ, πατρῷα πάντα φέρεσθαι.

Hoc sic vertit Politianus:

Adnuit his Pallas dictis; quodque adnuit illa,
Perficitur. soli Iupiter hoc tribuit
Natarum è turba, quæ sint patris, omnia ferre.

Quod si ab Ægyptiis princeps Zodiaci signum figuram Arietis accepit in honorem Chami, sive Iovis Ammonis, qui ad potentiam significandam arietinis fingebatur cornibus: quid impedit, quo minùs credamus, secundum Zodiaci signum figuram accepisse Tauri: perque illud intellectum vel filium Chami Osirim, sive Mesorim, seu Mizraim: à quo Ægyptus edocta agriculturam (quippe & agriculturæ symbolum erat bos:) vel Josephum patriarcham, qui propter servatam in fame ingenti Ægyptum bovis symbolum meruit, & tandem in eo divinos adeptus est honores: ut fusè ostendimus lib. I, cap. XXIX. Inque hac de Josepho conjectura præeuntem videas illustrissimum, & omni laude majorem, Hugonem Grotium, in Sophompanea tragœdia: ubi ab eo Pharao inducitur sic Josephum compellans:

Tibi salutem debet Ægyptus suam,
Et ego quietem. Cuncta quòd non à viris
Deserta squallent arva, quod terris nova
Spes manet aratri, muneris totum tui est.
Ideoque honores ad tuos addi volo,
Ut, more Eoæ gentis, astrifera plaga
In spatia venias nominis titulo tui,
Grandisque meriti grande monumentum ferat
Agricola Taurus, arce sidereâ micans:
Sicut propinquas Arietis stellas tenet
Inscriptus Hammon, Mesoris antiqui pater.

Quos eò lubentiùs versus apposui, quia ex eo sint poëmate, quod cùm argumento & tractatione omnibus bonis doctisque amori sit & admirationi: tanto impensius à me amatur, quanto majoris me facere æquum est; ut cujus, licet immerentis, nomini inscriptum prodire summus vir jussèrit in lucem.

Gemini, quos Græci similiter Δίδυμοι nuncupant, receptiori Astrologorum opinione sunt *Tyndaridæ*, sive *Ledæi juvenes*, Castor & Pollux: quos (ut Hyginus [a] ait) *Iupiter inter notissima sidera constituisse existimatur; Neptunus autem pari consilio munerâsse: nam equos his, quibus utuntur, donavit; & dedit potestatem naufragis salutis esse.* Hic Horatius lib. I, od. III:

Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque pater.

Et Od. XII:

[a] In poët. astronom. cap. de Geminis.

Dicam & Alciden, puerosque Ledæ;
Hunc equis, illum superare pugnis
Nobilem: quorum simul alba nautis
Stella refulsit,
Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes,
Et minax (quod sic voluere) ponto
Unda recumbit.

Unde hæc opinio profluxerit, docet Cæsius sive Calpurnius Bassus commentario in Aratea Cæsaris Germanici; ubi sic scribit: *Nigidius dicit, Castorem & Pollucem, Tyndaridas, Geminorum honore decoratos, quod principes pacationis dicantur: quòd mare totum prædonibus maleficisque pacatum reddidissent, & quo in tempore navigaverint cum Jasone atque Hercule ad pellem inauratam auferendam, multis laboribus tempestatibusque conflicti, periculorum atque animorum experti, impendiis laboribus liberare studuerunt: atque cum a Jove essent elati, petierunt a patre, ut sibi liceret in eo cæli loco constitui, unde mortalibus auxiliantes prospicere possent.*

Non tamen in hoc omnes conveniunt. Nam, ut Hyginus ait in poetico Astron. *Alii dixerunt, Herculem esse, & Apollinem. Nonnulli etiam Triptolemum, & Jasiona, à Cerere dilectos, & ad sidera perlatos.* Priorem opinionem etiam apud Servium legas in illis, quæ de Ariete, Minervæ signo, adduximus: eamque Arabes sunt secuti, quibus ille Cancro vicinior, *Abrachaleus* appellatur; alter, *Avellar*: sed hoc, ut Scaligero *a* monitum, ex *Apello* est corruptum; illud autem ex Ἡρακλῆς, à quo rectò obtinet patrius casus Ἡρακλῆος. Sed en alias etiam opiniones duas, ex memorato antea interprete Germanici. *Alii*, inquit, *volunt Zethum, & Amphionem, esse: ideo unus zonam, alter lyram habet. Nigidius Deos Samothracas dixit; quorum argumentum nefas sit ememorare: propter eos, qui mysteriis præsunt.* Ita rectè Hugoni Grotio *b* emendatum, ubi pro *ememorare* vulgo *enumerare*. Cùm verò Nigidius Geminos ait esse eosdem, ac *Deos Samothraces*; ducem sequitur eum, cujus sub Orphei nomine hymni vel Initia potiùs exstant. Nam Carmine eo, quod Κουρήτων θυμίαμα inscribitur, sic de iis canit:

Οἵ τε Σαμοθρῄκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες.
Quique Samothracen sacram tellurem habitantes.

Et post aliqua:

Κούρητες Κορύβαντες, ἀνάκτορες ἠδ' ἄμα τε,
Ἐν Σαμοθρῄκῃ ἄνακτες·
Divi Curetes, Corybantes, & induperantes,
Dique Potes, Reges Samothraces.

Et mox:

Οἵ τε καὶ οὐράνιοι Δίδυμοι κλῄζεσθ' ἐν Ὀλύμπῳ.
Et qui cælestes Gemini vocitamini Olympo.

Virginis signum, ex vulgari sententia, est Astræa, sive Justitia, vel Æquitas. Hinc Aratus:

—— Καὶ ἑ Δίκην καλέεσκεν.
—— *Et Justitiam vocitarunt.*

Hæc, hominibus ab æquitate declinantibus, ad superos transiit; ut Nigidius ait apud Germanici interpretem. Ac continuò ante legas ibidem: *Nonnulli eam esse Cererem, eò quod spicas teneat; alii Atergatin; quidam verò Fortunam, pro eo quod sine capite astris infertur.* Similiter Hyginus in Virginis signo: *Sed hanc alii Fortunam, alii Cererem dixerunt. Et hoc magis non convenit inter eos, quòd caput ejus nimium obscurum videtur.*

Festus Avienus in Arati Phænomenis:

Aut Pelusiaci magis es Dea literis Isis,
Digna tori consors, & cura latrantis Anubis:
Seu tu diva Ceres.

Nihil verò attinebat pro diversis adferre opinionibus, quòd aliis sit Isis; aliis Ceres. Nam, quæ Isis Ægyptiis, hæc Ceres erat Romanis. Esse verò Cererem potiùs, quàm Fortunam, eo comprobatur, quòd spicam manu teneat; ut mox subjicit Avienus. Sed versus sunt corruptissimi, quos sic corrigebat maximus Salmasius:

—— *Sic nam tibi fragrat arista,*
Et seu Siriaco torretur spica calore
Protentata manu: seu quæ perniciibus alis, &c.

Aliis autem Virgo non est Justitia, vel Ceres: sed Concordia, vel Pax. Pro Cerere est Virginis imago in veteri Veneta Hygini editione *a* expressa. Nam spicas manu tenet. Sed pro Concordia, aut Pace, est illa veteris MSSi à Commelino in Hygino suo, item ab H. Grotio in Arateis Germanici, efformata: ubi manu dextrà olivam, sinistrà caduceum tenuit. Concordiam verò, & Pacem, inter numina esse habita, satis convenit. Nam Concordiæ templum fuit in Capitolio juxta ædem Junonis Monetæ. Pax templum habuit foro proximum: quod Cæsar quidem Claudius exorsus fuit; Vespasianus verò absolvit. Atque eò respexit Cæsar Domitianus cognomento Germanicus, in Arateis ad patrem suum Vespasianum:

Pax tua, tuque adsis nato, numenque secundes.

Eadem vocabatur *Panda*. Gloss. Philoxeni: *Panda*, Εἰρήνης θεός *b*. Nomen ex eo fuerit, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Aliis tamen placet, *Pandam* esse Cererem; atque eo sic dictam, quia panem daret. Varro lib. I de vita populi Romani *c*: *Hanc Deam Ælius putat esse Cererem; sed quod in asylum qui confugisset, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, quod est aperire.* Sed *pando* non est à *panem do*; verum ex πετάω, quod idem notat. Onomasticum: *Pando*, πετάζω. N insertum, ut a πήγω sive Dorico πάγω, *pango*, τὰ θίγω, *tango*, à πίσω, *pinso*, & similia. Nec *Panda* est Ceres, cùm apertè distinguat Varro ipse, Satyra Menippea, quæ inscribitur Σκιαμαχία *d*:

Ted Anna e Perenna, Panda f, te Lato g, Pales,
Nerienes, & h Minerva, Fortuna, ac Ceres.

Alia præterea sententia est. Nam apud Arnobium lib. IV legas, *quod Tito Tatio Capitolinum ut caperet collem, viam pandere atque aperire permissum esset, Deam Pandam esse appellatam, vel Panicam.*

Pisces duo à veteribus dicuntur Dii Syri. Germanicus in Arateis:

—— *Et Syriæ duo numina Pisces.*

Numina ea sunt Venus, & Cupido: ut ostendunt hæc Hygini verba in poëtico Astronom. *Diogenetes Erythræus ait, quodam tempore Venerem cum Cupidine ad flumen Euphraten venisse, & eodem loco repente Typhona giganta apparuisse. Venerem autem cum filio in flumen se projecisse, & ita figuram piscium formâ mutâsse: quo pacto periculo esse liberatos. Itaque postea Syros, qui locis sunt proximi, destitisse pisces esitare, quod vereantur eos capere: ne simili caussa aut Deorum præsidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare.* Aliter tamen ex Nigidio Germanici interpres; qui ait, hos esse Pisces, qui ex Euphrate evolverunt ingens ovum illud, unde, cum columba ei insedisset, post aliquot dies nata est Dea Syria, quæ dicitur Venus: eoque Syros piscium, & columbarum esu abstinere. Quia verò Syri capturam piscium aversati, ut ex Hygino antè vidimus; eò poeta incertus in VI Ἀνθολογίας *i* ait, Heliodorum rete suum dicâsse Deæ Syriæ: sed

Ἀγρὸν ἀπ' ἰχθυβόλων θήρης·
Parum ab venatione pisces capiente.

Nam si pisces eo jam capti fuissent, reti hujusmodi nihil fuisset Deæ ingratius. Credebant autem, illis, qui pisces esitarent, tumorem à Dea Syria immitti. Unde Martialis lib. IV, epigr. XLIII:

Juro per Syrios tibi tumores.

Persius sat. V *k*:

Incussere Deos inflantes corpora.

Hoc est, Deam Syriam, quam Venerem dicunt, & filium ejus Cupidinem. Vide Scaligerum ad Manilium *l*, & Salmasium in Solini Polyhistora *m*, quæque de Atergatis cultu dicebamus lib. I, cap. XXIII: ubi Deam Syriam, ut animale numen spectavimus; hic verò, ut naturale, consideramus: quomodo tum in Luna colitur, uti dictum antea; tum in Piscium signo, quemadmodum proximè exposuimus.

Nec

a In Manil.

b Notis in Arateo

a Anni 1512.

b Pacis Dea.

c Apud Nonium in Pandere.

d Apud Agellium lib. 13. cap. 22.

e Bad. Ascensius edidit, Theanna. Sed rectum Ted. Insertum D ad explendum hiatum: quo de more vide, quæ dixi lib. 2 de arte Grammatica, c. 14.

f Ascensius, Pranda: sed perperam.

g Ascensii editio, Celato. Unde faciendum Te Lato. Nempe Deracum Λατὼ, pro Λητώ.

h Capula & est in Ascensiana: quæ male in Stephanica præteritur. Nisi malis, Te Nerienes: quod placuit Carrioni Antiquarum Lect. l. 1. cap. 1.

i Tit. περὶ ἁλιέων, de piscatoribus.

k Vers. 187.

l P. 344. edit. Raphelengi.

m P. 282.

Nec solùm Oriens, & ejus exemplo, Græci, ac Romani, stellas omnes pro Diis habuere; sed etiam gentes aliæ: quod uti de erraticis antè ostensum, ita de fixis ex variis constat scriptoribus. Imò superiori, nostroque seculo, idem honos iis fuit apud Peruanos: qui, Acosta teste, præter Deum creatorem, (quem suâ linguâ *Viracocham*, ac, post commercia cum Hispanis, etiam *Dios* nuncupant) venerati quoque sunt Solem, Lunam, erraticas quinque, & stellas cæteras. Hispanicum hunc scriptorem, sed Latinè loquentem a, audiamus: *Ex stellis Colca, quem nos Cabrillas sive Capellam vocamus, invocarunt. Et stellis quidem aliis hoc, aliis aliud munus, injungebant: quæ deinde singula à singulis adorabantur, prout cujusque necessitas poscebat. Opiliones stellam Urcuchillay adorabant. Eam Arietem diversicolorem fingebant; cujus hæc unica esset cura, ut custodiret pecora. Putatur verò id sidus, quod Astrologi Lyram nuncupant. Præter has duas, etiam alias eis vicinas invocabant, Catuchillay, & Urcuchillay dictas. Finguntque earum alteram ovem, alteram agnum esse. Fuere, qui stellam aliam Machacuai venerarentur, serpentibus, ac colubris, imperantem; à quibus hoc pacto se tutos fore persuasum habent. Iidem aliam adorant stellam Chuquichinchai, id est, tigrem vocatam: quam tigribus, ursis, ac leonibus præfectam tradunt. Nullum ipsi iam animal, seu quadrupes, seu volatile, in terra esse credebant, cujus simulachrum in cælo non splenderet; unde simile in terris procrearetur, suumque acciperet incrementum. Itaque cum diversissimis stellis ipsis res erat; quas Chacana, Topatarca, Mamana, Mirco, Mequiquiray, & aliter nominabant; adeoque cum Platone, ubi de Ideis tradit, apprime consentiebant.* Atque hæc de sideribus universis: quorum admiranda natura, & tot bona, cùm quasi manu ducere possent, ac deberent, ad opificem, rectoremque supremum: pravitate tamen humani cordis planè contrà evênit, ut nationes non altiùs adsurgentes in corpore hoc sensibili subsisterent, ac ut Solem, & Lunam, sic stellas tum erraticas, tum adfixas, veris pro numinibus haberent.

a Lib. 5. cap. 2.

Cap. XXXVII.

Primùne Æthera, an Sidera, coluerint, dissertatum. Gemina adfertur ratio, cur spatium inter sidera, ac terras, necesse fuerit corpore oppleri. Unde αἰθὴρ, & οὐρανός, nuncupentur. Cælus *Latinis, qui Græcis* Uranus; *& cur statuatur Saturni parens: quare item dicatur genitalibus destitui. Qui Ἄκμων, & Ἀκμονίδης dicantur. Iovem non Saturni modo, sed etiam Ætheris, habitum filium. Persis quoque Cælum fuisse pro Deo: item Pythagoræ; qui tamen non pro summo habuerit Deo; sed tali, quem summus crearit: imo &* divûm lyram *à Pythagoricis vocari.*

A Cultu Solis, Lunæ, & Stellarum, ab aliis quidem cogitari cœpit de divino honore Ætheri præstando, sive Cœlo; ab aliis autem de eodem Elementis exhibendo. Quanquam existimare aliquis possit, mortales, cùm primò recedi cœpit à Deo, pro vero numine, universum hoc moderante, totam coluisse naturam, sub nominibus Molochi, Saturni, atque aliis: postea autem eos hac veneratione dignatos esse superiorem, & nobiliorem Naturæ partem; puta Æthera, vel Cœlum, quod Iovem nuncuparunt. Imò quòd Jupiter fugâsse Saturnum de regno dicitur, id queas sic interpretari, quòd pro Natura tota, quæ est Saturnus, præcipuè cultui esse cœperit Æther sive Jupiter. Quo pacto si processum fuit; post Æthera demum, sive Iovem, cultus sit Apollo sive Sol. Nam ut Naturæ pars Æther, sic Ætheris Sol; quippe Iovis oculus alter, ut tradiderunt. Verùm contra hæc statuendum, divini honoris decus esse priùs attributum ignibus illis cælestibus, quàm ætheri. Atque hoc ex eo non obscurè colligimus; quòd illorum, & magnitudinem, & pulcritudinem, ac summam etiam utilitatem, viderent universi; ætheris non item: imò multorum ea foret opinio, quòd æthera dicimus, nihil aliud esse, quàm magnum inane, per quod sidera suum conficerent cursum. Quos interea nimium quantum ratio fugit. Nam necesse fuit, cælum corporeæ esse substantiæ, quò duplicem præstaret usum: unum sideribus ferendis, quia, ut Peripatetici sciscunt, omnis motus fit super immobili: alterum verò, ut sidera agere possent in inferiora, quod fieri non poterat, sine contactu, sive is per se foret, & sine corporis alterius interventu, sive per aliquod fieret intermedium. Ut necesse sit omnia vel continua esse, vel contigua saltem, quò superiora possint inferioribus impertire lumen ac calorem suum. Cùm igitur à siderum cultu deventum sit ad venerationem Cœli: ordinis hoc ratio exigere videtur, ut postquam de sideribus, quod satis est, diximus, nunc ad Cœlum se nostra convertat oratio.

Quod Latinis Cœlum, id Hebræis שָׁמַיִם schamaim. Vocis ejus etymon inferiùs adducam. Thalmudici in Bereschit rabba sect. IV, adducunt septem alia cæli nomina: sed quæ parum huc faciant. Græcis dicitur αἰθὴρ, sive ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θεῖν· hoc est, Appulejo interprete, *quod cursibus rapidis semper rotetur*; quæ Aristotelis a opinio erat: sive, ut Anaxagoras putabat, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, hoc est, *ab urendo*, quia igneus sit, & incensus: velut aqueæ, aut aëreæ sit naturæ; tamen complectatur ignes illos cælestes, quos sidera dicimus: sive ab אַדִּיר addir; quod quantitatem pariter, & qualitatem comprehendit, & nunc *ingens*, vel *sublimis*; nunc *praeclarus*, vel *potens*, exponitur. Quæ non malè ætheri conveniunt; unde Ennius in Thyeste:

> *Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes*
> *Iovem.*

Etiam apud Ciceronem habes in II de Nat. Deor.

> *Vides sublime, fusum, immoderatum æthera.*

Quod ex Euripide esse expressum, alibi ostendimus b.

Οὐρανὸς verò est, non ex eo, quia omnia cernat; nempe ab ὁρᾶν, *videre*, & ἄνω, *sursum*; quod voluit Plato: non παρὰ τὸ οὐρῶ, τὸ φυλάττω, quod custodiat omnia, ac conservet: non ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν, *finire*, quia universam rerum naturam terminet: sed à Chaldaico אוּרָא ora, hoc est, *lux*: unde & ὁρᾶν, & αὔριον c, & *aurora*, & *aura* pro splendore, & *aurum*. Ipsum verò est ab אוּר, *lucere*, *illuminare*. Unde & אוּר ur, *ignis*: à quo *uro*, & Græcum πῦρ d, & πυρῶ e, & *buro*, ex quo *bustum*, & *comburo*.

Latinis Οὐρανὸς est *Cælum*, & antiquè *Cælus*: de cujus etymo in Originibus diximus. Pro numine usus Ennius I Annal.

> *Saturnus, quem Cælus genit.*

Testes Nonius in *Cælus*, & Charis. lib. I. Ac habes quoque in antiqua inscriptione Romæ effossa in monte Cælio: OPTIMUS MAXIMUS CÆLUS ÆTERNUS. Integram vide apud Aldum in Orthographia, & Inscript. Grut. Ac meminere etiam Benedictus Ægius, notis in Apollodorum, & Stephanus Pighius in Themide Dea. Adi etiam, quæ diximus Grammaticæ Artis lib. I de Analogia, cap. XXXVII.

Ut verò *Cælus* Romanis erat numen, sic Græcis Uranus: unde Saturnus Οὐρανίων, quasi *Cæli filius*. Quod optimè convenit cum Ennii verbis proximè adductis. Sed si Saturnus est rerum natura, Cœlus pars naturæ sublimior: quomodo Saturnus Cæli filius? Nam liberi potiùs pars sunt parentum. Dixerim, qui Saturnum Cæli filium vocarunt, considerâsse eum, vel ut planetarum supremum; qui verè Cæli pars, quatenus uno complexu orbes, & sidera, consideramus: vel per Saturnum hîc signari tempus, qui cæli quodammodo est effectus. Nam mensura ejus petitur è motu cælesti: quam rationem adfert Claudius Thuscus f: Ὁ γὰρ χρόνος ἐκ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως προήει· *Tempus ex cæli motibus procedit.*

Quæritur porrò, cur Cælus dicatur genitalibus privatus à Saturno. Censeo eò respexisse, quod Cælum vel tempore, vel naturâ saltem, prius sit sideribus: sidera autem sint cæli pars, eoque quasi progenies cæli censeantur: præser-

a Lib. 1 de cælo, cap 3 ac similiter scriptor libri de mundo, & paraphrastes ejus Apulejus.

b Orator. Instit. l. 4. cap 6. sect. 7.

c Cras.

d Ignis.

e Uro.

f Apud Columnam in Ennii Fragmenta.

tim si cœlum igneum est, nec sidera aliud sunt, quam ignes cœlestes: uti satis consentaneum est iis, quibus *æther* ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θεῖν [a] dictus videtur. Nec minùs convenit Peripateticorum sententiæ: quando sidera iis nihil aliud sunt, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Quod si Cælus sit siderum parens; non absurde a poëtis dicitur, priùs habuisse genitalia; hoc est, vim aliquid ex se producendi. Sed, productis sideribus, desiit illa vis; quia, ut communior est opinio, nihil novi gignitur in cælo. Ab eo igitur tempore resecta dicuntur genitalia. Nihil quidem, nisi vi cælesti, generatur in terris, vel aquis. Sed non sunt ea naturæ cælestis, uti sidera; quibus convenientiùs tribuitur filiorum nomen; præsertim si planè ejusdem sunt materiæ, ac parens Cælus. Atque hæc, si rem potiùs, quam fabulæ involucrum, spectes; magnam conveniunt partem historiæ Mosaicæ: quæ narrat, primo die conditum esse cœlum, sed inornatum: die autem quarto esse stellis exornatum, ac distinctum. Unus solùm scrupulus restat; an, ex Mosaica mente, sol, luna, sidera, sint ex cælesti corpore confecta. Ita vulgò dictitant, quibus digitum transversum ab Aristotele recedere religio est. Mihi longe fit verisimilius, Deum ex corpore illo lucido, quod primo dierum triduo efficiebat, fecisse in cælo tum magna duo luminaria, tum etiam stellas. Quod pleniùs posteà [b] explicabitur.

[a] Ab aeterno.
[b] Cap. 39.

Quæri præterea video, utrùm Saturnus, an Cælus, intelligi debeat apud Theocritum, vel potiùs Simmiam Rhodium, in Alis, cùm ait: Λεῦσσέ με τὸν γᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ' Ἀκμονίδαν· *Cerne me Telluris lato pectore præditæ regem Acmonidem.* Sanè scholiastes ad hæc verba sic annotavit: Ἀκμονίδαν δὲ λέγει τὸν Οὐρανόν· *Acmonidem autem dicit Cælum.* Non displicet, si potiùs intelligamus Cæli filium. Quippe patronymicum est ex Ἄκμων, quo non *incus* modò notatur, sed etiam *Cælum*: quod sic dicitur, quasi ἀκάματος, sive ἄκμητος, *indefessus.* Nec enim cælum seu sidera unquam circuitu perpetuo fatigantur. Nisi malis, ipsum Cæli patrem sic dictum; deque natura ejus colligi ex natura Cæli; quia parentes, ac liberi, ejusdem esse soleant participes naturæ. Utrique sententiæ favet Hesychius. Sic enim ille: Ἀκμονίδης, ὁ Χάρων, καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄκμονος γὰρ παῖς· *Acmonides, Charon, & Cælus. Nam Acmonis filius.* Ac continuò subditur: Ἄκμων, ἀπαθής, Κρόνος, Οὐρανός, ὁ σιδήρεος ἐφ' ᾧ ὁ χαλκεὺς χαλκεύει. *Acmon, omnia perferens, Saturnus, Cælus, vel incus.* Vide & Eustathium in Iliad. Σ [c], & Etymologicon in Ἀκμόθετος. Sed de hoc, ut videtur, dissensu, eo minùs laborandum, quia pro diversa considerandi ratione, ut inferiùs ostendam, unum idemque numen, nunc Saturnus, nunc Cœlus, videatur. Unde & Jupiter, non modò Κρονίδης sive *Saturnius* dicitur; sed etiam Ætheris filius: ut legere est apud Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes. Sed usitatius Græci Romanique per Iovem intellexere cælum. Quod factum imitatione Orientis, inque his Persarum: de quibus ita Herodotus in primo: Κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· *omnem Cæli gyrum vocantes Iovem.* Et Strabo in XVI: Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· *Cælum existimantes Iovem.* In hac opinione non modò vulgus Græcorum stultè cum Persis sapiebat: sed etiam Plato in Epinomide, unde & ea verba excripsit Theo Smyrnæus lib. I Mathematic. cap. I [d]: Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων ποτὲ λέγω θεόν, ὦ Μέγιλλέ τε, καὶ Κλεινία; σχεδὸν οὐρανόν. ὃν καὶ δικαιότατον, ὡς ξύμπαντες ἄλλοι δαίμονες, ἅμα καὶ θεοὶ τιμᾶν τε, καὶ διαφερόντως εὔχεσθαι αὐτῷ. τὸ δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ἂν ὁμολογοῖμεν, δῶναι δὲ ἅμα καὶ ἀριθμόν, &c. *Quem Deum, o Megille, & Clinia, laudibus effero? Cælum omnino; quem Deum maxime æquum est cæteros omnes dæmones, & deos imitantes eximiè nos venerari, votaque, & preces apud ipsum fundere. hoc etiam omnes facile agnoscemus bonorum omnium nobis esse auctorem, numerumque dedisse*, &c. Platoni verò in hoc præivit magnus Pythagoras. Quippe & illi Cælus, sive Æther, Deus erat; sideraque ejus esse numinis oculos

[c] Romanæ edit. pag. 1150 vers. 58. & pag. 1154 v. 23. & seq.
[d] Pag. 10.

judicabat. Hac de re sic Epiphanius adversus Hæreses lib. I, hæresi gentilium V [a]: Σώμα δὲ ὁ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν Θεόν, τουτέστιν οὐρανόν· ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν στοιχεῖα· *Pythagoras Deum ait esse corporeum: videlicet cælum: ejus oculos, cæterasque tanquam in homine partes, Solem, & Lunam constituit, ac reliquas stellas, & elementa cælestia.* Sed cautè hæc capienda. Nam certum est, ex Pythagoræ mente unicum fuisse numen; à quo universum hoc sit creatum. Quod veterum testimoniis comprobat Steuchus Eugubinus de Perenni Philosophia lib. III, cap. III. Interim fatebatur Pythagoras, cælum etiam à spiritu mundi animari, ac reapse Deum esse. Quod etiam Hierocles, in Aurea scribens Carmina, agnoscit. Siquidem penè initio commentarii memorat τὸν δημιουργικὸν μόνον θεόν, ὃν θεὸν θεῶν κυρίως ἀνεῖπέ τις, καὶ θεὸν ὕπατον, καὶ ἄριστον· *opificem unicum Deum, quem Deum Deorum propriè aliquis dixerit, & Deum summum, & optimum.* At idem, ubi postea de quaternario tractat, sic scribit; Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ Τετράς, θεὸς νοητός, αἴτιος τοῦ οὐρανίου, καὶ αἰσθητοῦ θεοῦ· *Est Quaternarius ipse omnium opifex, atque caussa, Deus mente perceptibilis, principium ac caussa Dei illius cælestis, ac qui sensu percipi potest.* Ubi clarè videmus, distinguere inter Deum νοητόν, sive qui mente percipitur; & αἰσθητόν, sive qui percipitur sensu: atque illum, quem symbolicè Τετράδα sive *Quaternarium* dixit, putare summum Deum, omnium conditorem; hunc verò, puta Cælum, à summo Deo productum, inque sensus incurrentem. Imo fortassè Pythagorici quod hunc sensibilem Deum statuerent, vulgo tantummodo dederunt: quicum loquendum, non sapiendum, judicabant. Sanè sic Plato sensit; ut alibi dicimus. Et constat, Pythagoreos cælum potiùs habuisse pro musico Deorum organo. Nam eorum, uti & Platonis, opinio erat, circumvolutione orbium cælestium concinnatissimum admirandum excitari concentum. Atque eò, uti antea [b] dictum, respexit quoque Varro Sat. Ὄνος λύρας:

[a] Pag. 8. edit. Paris. 12.
[b] Huius libri c. 12.

Quam mobilem Divûm lyram Sol ἁρμογῇ
Quadam gubernans motibus Dius veget.

Ubi videmus, cælum à Varrone nuncupari *Divûm lyram*: nempe ob suavissimam orbium cælestium harmoniam, quam diximus. Sed hujusmodi harmoniam refellit Aristoteles lib. II de Cælo, cap. IX. Imò ne illud quidem, an complures reapse sint orbes cælestes, controversiâ caret; ut inferiùs explicabitur.

Cap. XXXVIII.

Gentiles, ut cælo divinitatem tribuerent, duobus potissimum esse adductos: quorum prius sit, quòd cura mutationem sui duret; imo, si Aristotelem audimus, fuerit a se ipso, aut nullo; vel si a Deo, saltem ab æterno; nec voluntate moveatur divinâ, sed necessitate fatali. Verum impiam hanc esse sententiam, & contradicere sibi Philosophum, dum mundum putat æternum, & nihilominus nullum in rebus statuit infinitum. Elementalem materiem cælo assignari a Philosophis, & claris ante Aristotelem, & postea consecutis; item Sanctis Patribus. Utrosque etiam, & Ptolemæum ipsum, liquidam ac perviam cælo naturam tribuisse. Iisdem Philosophos gentium, ac veteres Theologos nostros, sidera credidisse ignea. Occurritur Thomæ Aquinati, & aliis; qui in hoc negotio respuunt auctoritatem SSorum Patrum, quia hac parte, ut ajunt Platonizant.

POstquam vidimus, ut gentiles honore divino cælum fuerint prosecuti: adferemus etiam, quæ eos ad venerationem hanc impulerint, & eàdem, quam infirma hæc fuerint, expendemus. Ac primùm eos, ut magnificè adeò de cælo sentirent, impulit corporis ætherei sublimitas, quia nihil eo viderent excelsius; magnitudo, quia

omnia

omnia complexu suo contineret; pulchritudo, quia intermicantibus astrorum luminibus, velut floribus, esset pictum, ac tanquam gemmis distinctum; perennitas, quia nihil generetur in corpore æthereo, aut corrumpatur; ac denique immensa operationis utilitas, cùm inferiora omnia virtute regantur cælesti.

Ex hisce duo postrema imprimis in considerationem veniunt; incorruptibilitas sive perennitas, & operatio, sive gubernatio universi. Nam omnes per Deum intelligunt naturam perpetuam ac constantem, universi gubernatricem. At cælum creditur incorruptibilis, ac constantissimæ naturæ. Creditur etiam ut inferiora hæc agere, omniaque gubernare. Quæ cum cogitarent, ut cum Apostolo dicam *a*, ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, *vani sunt facti in cogitationibus suis*. Vero enim numine deserto, cælum sideraque pro Deo habuerunt. Atque hoc, quod diximus, palmarium erat philosophorum argumentum: eoque dignius est, ut non levi brachio perstringatur; sed cum cura aliqua excutiatur à nobis. Faciemus hoc eo lubentius, quia utcunque gentiles in admiratione cælorum modum omnem excesserint: (quippe qui eo perducti sint, ut opificium pro ipso venerarentur opifice) tam admiranda tamen sit corporis cælestis natura ac constitutio, ut, quibus non plane cor, Marpesiæ instar cautis, obriguit, minimè in opere subsistant, sed pertingant aliquousque ad ejus conditorem: quantoque in notitia ejus plus profecerint, tanto magis admirentur, ament, laudibus celebrent, imò vitam ad ejus gloriam componant. Hoc igitur generosæ est mentis, hoc animi pii ac devoti, quibusdam gradibus, ex sordibus hisce, in quibus versamur, attollere sese ad contemplationem cæli ac siderum; atque scalis inde alteris adscendere ad cælorum nostrique conditorem, & gubernatorem universi.

a Ad Rom. I. 21.

Perennitatem, sive æternitatem cùm dico, non more Peripateticorum loquor; quibus Cælum semper fuit, semper erit: sed prout eo uti vocabulo solemus de omnibus, quæ sibi constant, naturâque suâ, seu materiæ, seu formæ vi, & generationem, & corruptionem, ignorant. Cujusmodi æternitatem etiam Scholastici tribuerunt mundo; etsi cœpisse eum, & desiturum, faterentur. Eam verò colligebant, partim ex figura & motu circulari, & quidem in loco sublimi: partim ex duratione, quia, ut ajunt, tot seculis nec stella cælo accesserit, nec decesserit. Aristoteles verò longè ulterius processit. Nam eò usque se abripi passus fuit, ut statueret, mundum nunquam cœpisse, nunquam interiturum; ac ut intelligentias, ita tum cælum sideraque, tum elementa, putaret esse à se ipsis, cunctaque hæc esse coæterna: nec Deum agnosceret, ut caussam sui efficientem, sed tantùm ut primum finem omnia sub sese ordinatissimè disponentem: & proinde, ut primum appetibile, in quo positum sit bonum cæterorum, quæ ab eo, ut fine, dependeant. Itaque in hoc uno constituebat Dei principatum, quòd principium sit omnium, non in ratione efficientis, sed solùm ratione finis: qui est caussa caussarum, habetque caussalitatem independentem, cùm non finis ab efficiente, sed efficiens impellatur à fine.

Non pauci tamen censent, putasse Aristotelem, mundum esse à Deo, non quidem per veram efficientiam, quæ transmutationem requirit; sed per impropriam, quæ emanatio dicitur, ac respectus sit consequens ad motum hunc metaphoricum. Atque iidem ajunt, mundum Deo quidem esse coæternum; attamen Deum, ob metaphoricam illam efficientiam, esse priorem mundo, non tempore, sed naturâ; quomodo Sol prior est illuminatione. Fuit hæc quoque sententia Procli: sed rectè jam olim ei occursum *b* fuit, etiam secundùm tempus, Solem esse priorem illuminationibus, non universè quidem, sed singulatim consideratis: quomodo &, si motus mundi esset æternus, Deus tamen antecessisset motum, non ratione totius, sed quod ad singulas partes. Sed tali efficientiæ mundi, qualem Aristoteli affingunt, valde ipse repugnat Philosophus. Quippe sic corruat demonstratio illa in VIII Physicorum; ubi colligit, si mundus est factus, per motum esse factum. Etiam secundùm Aristotelem contradictionem implicat, efficere sine motu: quandoquidem cùm alibi, tum Metaphys. lib. XI, textu V, & lib. V, textu II, efficiens definitur, principium motus. Objectant ex secundo de Ortu & interitu, text. LI, quicquid compositum est ex materia & forma, aliud agnoscere, à quo sic compositum sit: atque ab Aristotele disertum addi, non hoc solùm habere locum in iis, quæ corruptioni sunt obnoxia, sed etiam æternis. Hinc verò sic colligunt: cum cælum ex materia & forma componatur; habere id quoque compositionis suæ caussam efficientem: cumque idem sit æternum; non posse efficientem ejus caussam esse aliam, quam primam Mentem. Sed qui sic ratiocinantur, parum cogitant, Aristotelem illic agere non de compositione cæli, verùm inferiorum: in quibus æternitas consideratur ratione specierum; quæ permanent, utcunque individua fiant, & corrumpantur. In speciebus igitur requirit caussam efficientem, eamque statuit Cælum: ut ita compositio omnis sublunaris, quatenus æterna, uti habet æternum principium passivum, materiam primam; ita etiam habeat æternam caussam efficientem, motum cælestem. Atque hoc pacto Aristotelis locum etiam intellexit Cæsar Cremoninus de Motoribus Cæli abstractus sect. IV, cap. IV.

b Simplicius in 8 Physic digressione prima contra Joannem Grammaticum.

Verùm enimvero demus hoc illis, Aristotelem putasse, intelligentias ac mundum, non esse à se ipsis; sed à Deo: saltem putavit ab eo esse non voluntate, sed naturæ necessitate; ita ut non potuerint non esse ab æterno. Quippe existimasset, à Dei esse voluntate, si vidisset, etiam potuisse incipere in tempore. Imò si credidisset, vel motum mundi esse ab eadem voluntate; vidisset etiam, mundum quandoque posse non moveri. Nunc à Deo quidem moveri arbitratur, sed fatali necessitate; sic ut Deus non possit non illum movere: eaque res præcipuum est fundamentum, cur mundum censeat perennaturum; neque posse interire, vel non moveri. Hæc multis comprobare est Aristotelis locis: nec aliter ejus mentem cepere Simplicius, Themistius, Averroës: quos vide in octavum φυσικῆς ἀκροάσεως. Adi & Gregorium Ariminensem in II Sentent. Dist. I, Qu. I, Art. I, & Gabrielem Vasques tom. I, Quæst. XIX, Disp. LXXXI, cap. I, num. III *a*: item Benedictum Pererium de communibus Princip. & Affect. lib. V, cap. VII, & toto penè lib. XV. Nec absolvere est Aristotelem ab ἀντιλογίᾳ *b*, dum libb. Φυσικῆς ἀκροάσ. *c* docet, ne cogamur infinitum agnoscere in caussis successivis, necessariò esse deveniendum ad motorem primum: atque idem e contrario in libb. de Cælo contendit, cælum ab æterno fuisse cum motuum successione: quo pacto infinitæ fuerint gyrationes cælestes. Imò, si statuit animas immortales, sunt animæ actu infinitæ: atqui omnem ipse infinitatem damnat actualem.

a P. 493.

b Contradictione.

c Naturalis auscultationis.

Super falso adeò, atque absurdo dogmate, quod mundus fuerit ab æterno, illud etiam exstruxit Aristoteles, cælum non elementalis esse materiæ, qualia generantur, & corrumpuntur: sed quinctam esse essentiam, atque hoc non in orbibus modò, sed sideribus etiam, locum habere. Nequis igitur illis, qui divinitatem cælo tribuerunt, aliquid in Aristotele præsidii relictum arbitretur; prius philosophi sententiam de orbium materie, deinde de materie siderum refellam. Bifariam autem id fiet; autoritate, & ratione. Autoritas partim philosophorum erit gentilium, partim scriptorum Ecclesiasticorum, partim Sacræ Scripturæ. Philosophi illi vel ante Aristotelem fuere, vel post eum. Primùm igitur ei obducimus priores: qui mundum à Deo fatebantur originem ducere, ac naturæ esse elementalis. Ita judicavit Plato. Clarè enim in Timæo mundum ait constare quatuor solùm elementis; & ex quarto ignis elemento plurimum inesse cælo. Eamque opinionem fuisse Platonis, Taurus quoque tradidit commentario in Timæum; ut Philoponus refert. Etiam idem de Platone traditum Porphyrio, Plotino, ac Proclo. Item ante Platonem ea mens fuit Empedoclis: de quo sic Plutarchus in placitis philosophorum lib. IV, cap. XI, & iisdem

a Pag. 52, 53.

verbis Stobæus in Eclogis physicis, cap. de Cæli natura *a*: Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς, τὸ πυρῶδες καὶ τὸ ἀερῶδες ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα· *Empedocles* (dixit) *cælum esse solidum, glaciei in modum ab igne & aere compactum; quod igneam aeream que naturam in utroque globi semisse contineat.* Subdit ibidem Stobæus, Anaximandro cælum esse de calido, ac frigido, mixtum: quomodo & apud Achillem Tatium in Phænomena *b* legas, statuisse eum οὐρανὸν πήγιον πυρὸς μετέχοντα· *cælum volucre, ignis particeps.* Parmenidi tamen, Heraclito, Stratoni, & Zenoni, tantum igneum est; ut ibidem tradit Stobæus. Sed quid multos adducere opus, quando Aristoteles ipse agnoscit, priores omnes cælum statuisse, alios aeriæ, igneæ alios naturæ? Sic enim scribit in secundo de Cælo cap. IX, text. LVI: Εἴπερ ἐφέρετο τὰ σώματα τούτων, εἴτ' ἐν ἀέρος πλήθει κεχυμένων κατὰ τὸ πᾶν, εἴτε πυρός, ὥσπερ ΠΑΝΤΕΣ φασίν· *Si corpora horum* (siderum) *ferantur, sive in aeris multitudine per universum, sive ignis, ut* OMNES *dicunt.*

b Pag 85. edit. Flor.

Nec opinionem suam sic potuit Aristoteles comprobare iis, qui postea sunt secuti, ut non innumeri mallent antiquiorum sequi sententiam. In quibus etiam Cicero est in II de Nat. Deor. ubi fuse tradit, mundum universum quatuor constare elementis; quartum esse æthera, in quo sidera sint. Idem de Seneca statuendum; quem videas in VII Natur. quæst. aperte tradere, cœlum constare quarto ætheros sive ignis elemento. Etiam igneum putavit Plinius. Verba ejus adferam ex lib. II. Hist. Natur. cap. V: *Nec de elementis video dubitari, quatuor ea esse; igneum summum; inde tot stellarum collucentium illos oculos. Proximum Spiritus; quem Græci, nostrique, eodem vocabulo aera appellant.*

Quid quod sancti Patres magno consensu Aristotelem impugnant; unoque ore docent, cælum hoc esse elementale; aliqui quidem igneum; ut Beda lib. de natura rerum, cap. V, & Alcuinus sive Albinus Flaccus quæst. in Genesin: at multo plures aqueum; in quibus & Cyrillus Hierosolymit. qui in Catech. ait, sidera ignea per cæli aquas discurrere; nec hoc mirandum esse ob contrarias naturas, cùm & in Ægypto sapiens Deus dimiserit ignem in grandine. Qui verò vel igneum, vel aqueum, putarunt; eo quoque non solidum, sed pervium, crediderunt. In qua opinione quàm multi fuerint, ordine exponam.

Ac de philosophorum illis, qui præcessere Aristotelem, legas hoc apud ipsum lib. II. de Cælo, text. XLIII, ac deinceps: idemque de iis Cicero tradit lib. II. de Natur. Deorum: ubi & addit, sidera pasci vaporibus Oceani; quibus, nisi cœlum esset liquidum, non pateret adscensus usque ad sidera. Secutus quoque Seneca in VII Natur. quæst. *c* ubi increpat Artemidorum, quòd cælo inducat duritiem, cum pervium id sit, tum sideribus, tum halitibus, quibus sidera aluntur. Eadem (quando de Latinis dicere jam cœpimus) sententia est Hygini lib. I, & IV Astronomici Poetici; Calpurnii Bassi, vel alterius, commentario in Aratea à Germanico Cæsare versa: Manilii compluribus locis: Martiani item Capellæ lib. VIII, cap. de Mundo. Sed Græcos iterum videamus. Quorum similiter Ptolemæus; ut agnoscit Thomas Aquinas part. I, quæst. LXX, art. I, ad III. *Dicendum*, inquit, *quod secundum Ptolemæum, luminaria non sunt fixa in sphæris; sed habent motum seorsum à motu sphærarum.* Eamque Ptolemæi fuisse opinionem, etiam apud alios legas. Ubi Dionysium Richelium sive Leeuwium Carthusianum, Theologum ut pereruditum, ita πολυγραφώτατον *d*, eoque mihi cariorem, quia communem cum parentibus ac majoribus meis habuerit patriam Ruræmundam. Is ante seculum, & quod excurrit, sic scripsit in Genes. cap. I, art. X: *Plato in Timæo dicit, stellas non esse fixas in firmamento; sed meare, & choream ducere in eodem: & in hoc Ptolemæus Platonem secutus est. Unde dicunt, non cælum, sed stellas cæli moveri, & circumferri.* Sed & Hieronymus Vihelmus Venetus, Argolicensis priùs, postea que Æmoniæ episcopus, qui patrum claruit ætate, operis De sex diebus conditi orbis Lect. XX, clarè ait, Ptolemæum excentricos & epicyclos posuisse in planetarum orbibus, non quia re vera in iis esse putaret; sed quia ex istiusmodi hypothesibus erraticarum cognoscerentur stellarum effectus. Et profecto, si Ptolemæus cælos esse solidos durosque existimasset; quomodo putasset idem, sidera ali vaporibus Oceani?

c Cap 13.

d Multa qui scripsit.

Etiam liquidum ac pervium siderum cursui cælum statuunt Hebræi, teste Jacobo Naclanto, episcopo Clugiensi in sua Medulla. E nostris Justinus Martyr, sive alius, ad quæst. XXXIX Orthod. ubi clarè ait, moveri astra, cælum esse immobile. Item Cælius Lactantius, quem & testem adducit eruditissimus Christophorus Scheinerus in Rosa Ursina *a*. Sed incaute addit, vixisse ætate B. Hieronymi: cum ille quidem Constantini Magni, & ejus filiorum; hic Theodosii Magni, & liberorum illius ætate, claruerit. Ait autem Lactantius lib. III, cap. XXIV, *astra per spatia cæli divina, & admirabili ratione decurrere.* Nec aliter sensit Basilius homil. I Hexaem. & Homil. III: ubi & puerile ait, putare esse crystalli instar congelatum. Atque eadem mens fuit fratri ejus Gregorio Nysseno in Hexaem. Item Diodoro Tarsensi in Catena Lipomani: Eusebio Emisseno in Catena Martinengi *b*, & Lipomani *c*: Ambrosio, more suo Basilium sequenti, Hexaem. lib. I, cap. VI: Cyrillo Hierosolymit. cap. IX: Chrysostomo homil. VI in Genes. & homil. XVI in epist. ad Hebr. & homil. XII ad populum Antiochenum: Augustino lib. II de Genes. ad literam, & lib. XI de Civitate Dei, cap. XXXIV: Cyrillo Alexandr. in Jes. cap. LI, ad illud, *Quoniam cæli sicut fumus* &c. Andreæ Cæsariensi in Apocal. cap. LXIV, serm. XXII: Eucherio in Gen. cap. III: Cassiodoro in Psal. CXLVIII: Junilio in Hexaemeron: Procopio Gazæo in Genes. cap. I *d*; ubi tum eo pugnat, quod *Deus luminaria* dicatur *posuisse in firmamento*; tum quod Josue cap. X legamus, *Stet Sol*; non *Orbis Solem deferens.* Similiter quoque Zacharias Mitylenæus de Mundi opificio *e*: S. Maximus Confessor commentario in Dionysium cognomento Areopagitam *f*: Isidorus lib. III Orig. cap. XXX: ubi cælum ait esse aera puriorem. Vide & eum lib. XII, cap. XXX. Item Bedam quæst. in Genes. & Damascenum lib. II Orthod. Fid. cap. VI; ubi & Basilium citat, eumque ait hoc didicisse è Scripturis, quæ statuunt, materiem ejus instar fumi tenuem. Similiter Haymo in Psal. CXLVIII, Philippus Solitarius Dioptræ suæ lib. III, cap. VI, Rupertus Tuitiensis in Gen. cap. XXII, & XXIII, Petrus Trec. Comestor. in Histor. Scholast. Richardus Pampolit. in Psalm. CXLVIII. Sed quid multis opus? Diodorus Tarsensis *g* gentile dogma vocat. Ac Philastrius, quem se Mediolani cum S. Ambrosio vidisse ait B. Augustinus *h*, inter hæreses reponit *i* opinionem eorum, qui sidera cælo esse affixa opinantur. Ubi, quin laxè admodum hæresin sumat, pro quavis opinione receptæ Catholicorum sententiæ adversanti, minimè ambiguum est. Nec enim, hoc, an illud sentias, ad fidei pertinere fundamentum, intelligentior quisquam dixerit.

a Pag. 719.

b In G. in cap. I, p. 1011.

c Pag 30.

d Pag 26. & 27, ed. Tigur. item in Catena Martinengi p. 1012.

e Pag. 519. 535. 537. 539. ed Paris.

f Pag. 130. edit. Lansell.

g In Catena Lipomani.

h Epist. ad Quodvult Deum.

i Hæres. 81.

De elementali, eique liquida cælorum materie satis diximus. Deinceps videamus de materie siderum, itidem elementali. Fuit hæc sententia philosophorum, qui ante Aristotelem fuerunt. Unde Plutarchus *k*, & Stobæus *l*: Θαλῆς γεώδη μέν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα· *Thales* (putavit) *terrena quidem astra, sed ignita.* Subjicit deinde uterque, ut Empedocles statuerit, esse eas ex igne illo, quem aer primò continuit, sed prima edidit separatione. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, ut ibidem legere est, credidere Solem μύδρον ἢ διάπυρον· *globum lapideum, vel ferreum, sed ignitum.* Plato statuit stellas majorem partem igneas; sed ex aliis tamen elementis aliquid trahentes. Similia alii, quæ, qui volet, apud Stobæum, & alios, reperiet.

k Lib. 2 de placit. phil. c. 13.

l In eclogis physicis. pag. 55. & seq. ed. Plantin.

m De μύδρον similiter scholiastes Apollonii ad I Argonaut. vers 497. & scholiastes Euripidis in Hippolyt. vers 597. Sed μύδρον πέτρον διάπυρον, ut apud Stobæum. ita etiam est apud Plutarchum lib. 2 de plac phil. cap 20. Vide & quæ diximus supra lib. I. c. I.

Etiam hæc sanctorum Patrum opinio fuit. Tertullianus quàm apertè in libro de Anima: *Sol, corpus; siquidem ignis. Sed quod aquila confitetur, neget noctua.* Basilius

quo-

quoque in Hexaëmeron homil. III a ait: Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; *Jam verò æthera ipsum quis dubitat igneum esse, & ustivum?* De Peripateticis verò hæc subjungit b: Καὶ τοίγε οὐδὲ θερμὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι. τοσαύτη αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. *Quanquam nec illi dicant solem esse calidum. Tanta illis superest copia temporis ad verba inania.* Nec aliud voluit eruditissimus in Batava Academia collega meus Wilibrordus Snellius, cùm sic scribit c, *Non sum nescius, ne calidum quidem solem quibusdam credi: sed istas pueriles ineptias refutare non est operæ pretium.* Quam acrimoniam in eo culpat Scipio Claramontius Cæsenas d. Quasi aliud dicat, ac S. Basilius. Præsertim si sequamur Latinum interpretem, qui sic reddidit: *Tanta isti superfluit ad deliras & aniles nugas copia temporis.* Basilio consensit frater Gregorius Nyssenus: & more suo eundem secutus Ambrosius Hexaëm. lib. I, cap. VI. Ac similiter B. Augustinus de verbis Apostoli serm. I, item serm. I Domin. proximâ ante Nativitatem; & Theodoretus in Gen. quæst. XI, ubi ait, Deum aquas divisisse, illas autem superiùs positas fuisse, μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λυμήνασθαι τὸ στερέωμα, *ne finerent igni luminarium corrumpi firmamentum.* Vide & in Psal. CXLVIII. Item Claudium Mar. Victorem in Genes. lib. I. Etiam cælum vel esse aëra puriorem, vel igneum, vel aëra igneum, statuit Isidorus lib. III Orig. cap. XXX; uti & lib. XIII, cap. IV, V, & VII; nec non libro Differentiarum; ubi Cælum, & Æthera, distinguit. Adi & Anselmum lib. I de Imagine mundi, cap. XXIV; ubi & de æthere censet angelos sibi corpora sumere, quando in terras descendunt. Mitto Petrum Damiani, Brunonem Carthus. Rupertum Tuitiensem. A quibus paullum abit Hugo Victorinus; qui Solem quidem igneum, sed sidera cætera facit aërea. Interim, elementalia esse, ei cum aliis convenit.

Neque nisi Sol igneus, naturâque calidus sit, contrà quàm Peripateticis videtur; argumentum procederet Sanctis Patribus, quando adversus Arrianos disserunt, atque ad Trinitatis mysterium, pro imbecillitate humanâ illustrandum, tria hæc ajunt Soli inesse; motum, splendorem, calorem. Dixeris cum Scholasticis, eos hoc solum intellexisse effectivè; formaliter non item. Sed acutiores erant Arriani, quàm ut non perspicerent, nullo tum negotio occurri huic posse argumento. Vidit hoc Thomas Aquinas in II Sentent. Distinct. XIV, quæst. III; ubi ingenuè agnoscit, eam, quam diximus, opinionem, ut philosophorum omnium ante Aristotelem, ita receptissimam fuisse apud SS. Patres. Mirificè autem & horum, & illorum, auctoritatem eludere conatur. *Omnes*, inquit, *ante Aristotelem dixerunt, cælum esse de natura elementorum: quod Aristoteles primitus improbavit, ponens cælum esse sine gravitate & levitate, aliisque contrariis; ut patet primo cæli, & mundi. Et propter efficaciam rationum ejus posteriores philosophi, scilicet Peripatetici, consenserunt ei: unde nunc omnes opinionem ejus sequuntur.* Posteaque idem fatetur, Sanctos Patres contrarium docere: sed inquit, *Basilius, Augustinus, ac plures Sanctorum, sequuntur in his, quæ philosophiam concernunt, opiniones Platonis: ideo ponunt cælum esse naturæ elementaris. In talibus ergo dicta Sanctorum non sunt majoris auctoritatis, quam philosophi, quos sequuntur.* Quæ & ex eo adducit Dionysius Carthusianus in Genes. cap. I, art. XII e. Sed profectò in hoc Aquinas audiendus non est: quod plurimi jam ex Theologis, & Philosophis, confitentur. Nihil enim apertius est, quàm Sanctos Patres ad Scripturas provocare. Hoc facit Justinus, sive alius, Resp. ad quæst. XCIV; ubi ex epistola B. Petri cælos esse corruptioni obnoxios ostendit. Scripturis quoque pugnat Basilius in tertia, quam diximus, Hexaëm. homilia. Eumque hoc facere, traditum quoque Damasceno lib. II Orthod. Fid. cap. VI. Basilii more, ut solet, agit Ambrosius Hex. lib. II, cap. III. Nec aliam insistit viam Chrysostomus de incomprehensibili Dei natura homil. III. Imò tantum abest, ut à Platone, non Scripturis, hauserint hoc sancti Patres; ut potius Plato hanc doctrinam didicerit è Mosaicâ illâ tralatione, quæ ante illam LXX seniorum fuit: sanè à Mose hausisse, ait Justinus Martyr Apol. II, & Cohortat. ad Græcos. Atque ut Mosis nullam vidisset interpretationem, cognoverit in Ægypto à posteris Judæorum, qui tempore Nabuchodonosori eò profugerant; vel Ægyptiis, qui à Judæis percepissent. Adde quod, si Patrum sententia parvi sit momenti, quia eam didicerint à Platone; nihilo plus ponderis habere debeat opinio Scholasticorum, quia illam hauserint ab Aristotele. Et si Scholastici non verentur de sanctis Patribus dicere, eos in dogmatis, quæ naturam spectant, tantum non juràsse in Platonis verba: quanto nos justius hoc objectabimus Scholasticis, juràsse eos in verba Aristotelis; eoque, abeundo ab illis, non ipsos, sed unum rejici Aristotelem. Suntque hæc aperta adeò, ut propterea quoque eorundem nonnulli ex Aristotelis castris transfugerint in castra Veritatis: quales Ockamus, Gabriel, aliique; præsertim qui commentati sunt in Creationis historiam. Similiterque Ægidius tractatu de materia Cæli: ubi & ipse docet, cælum esse naturæ ejusdem, ac elementa. Atque eadem mens Cæsaris Scaligeri Exercit. LXI. Nec multum abeunt, qui ajunt, eandem quidem esse cæli ac elementorum materiam: sed à forma sua sic, uti loquuntur, actuari, ut conditione sit longè meliori, ac propterea alius etiam materiei dici possit. Cum his nobis nunc negotium non erit, ne videamur λογομαχεῖν a. Satis enim liquet, non tam Aristotelem sic cum aliis conciliari, quàm ab eo liquidò recedi: & duntaxat dari hoc honori philosophi, ut cùm planè deseritur, non prorsus tamen desertus videatur.

Cap. XXXIX.

Cælos aquis debere originem, ex Mose comprobatum: proque ea sententia etiam facere ἔτυμον vocis schamaim, *licet à variis variè allatum. Ex eodem Mose adstruitur, Solem sideraque esse ignea natura: idemque argui ex aquis supercælestibus. Cælum esse liquidum, ostenditur argumentis è rerum natura petitis. Quid impulerit vel Aristotelem, ut, prioribus desertis, induceret orbes cæli solidos; vel Hipparchum, ut, relicto Eudoxo & Calippo, orbes eos excentricos arbitraretur. Physicorum, & Mathematicorum, de iis dissensus ex Bonaventura productus. Et quantum ab excentricis abhorruerit Fracastorius. Occurritur iis, qui putarunt, nihil in cælis generari. Varia diversorum temporum stellæ novæ; ac Clavii de iis opinio. Quomodo Sol non videatur tot seculis imminutus, si igneus sit. Cælum non est levitatis expers. Anaxagoras cur damnatus.*

SEd non ulteriùs urgebo, vel Philosophorum ante Aristotelem, vel Theologorum ante Scholasticos, opinionem. Potiùs tum auctoritatem adferam sacræ Scripturæ, tum rationes utriusque partis ponderabo.

Divinus Moses, quo non alter melius primordia rerum intellexit, Genesios cap. I docet, primæ diei opera esse, terram rudem, incultamque, aquam terræ undique circumfusam, & lucem, sive lucidum ignis corpus. Refert deinde, ut die altero facta sit expansio; idque in medio aquarum; ita ut & infernè haberet aquas terræ proximè circumfusas, & supernè alias, quæ supercælestes dicuntur. Hæc expansio, (quæ superiori parte sui *æther* vocatur; inferiori autem, qua terræ & aquæ globo incumbit, *aër* dicitur) non facta est è nihilo, cùm nulla non corporea substantia materiem suam primæ debeat diei. Ex terra verò esse, dici nequit; cùm opacum terræ corpus, & pellucidus aër atque æther, tantopere dissideant naturâ. Ex aquis igitur expansio fit: pro quo etiam facit, quod aquæ sint pellucidæ; & expansio illa facta sit in medio aquarum.

Cælum verò aquis originem debere, præter ea, quæ diximus, etiam indicare videtur etymon vocis שָׁמַיִם: quando penè omnes posteriorem hujus vocabuli partem censent esse מַיִם Majim, hoc est, *aqua*. Sed major contro-

a Pag. 38. edit. Basil.
b Pag. seq.
c Lib. de cometa an. 1618, cap. 7.
d Præfat. operis de sede sublunarium cometarum.
e Pag. 30, ed. Colon.
a De verbis certare.

troversia est, priorne ejus pars sit שם *illic*, *istic*: quasi dicas, *illic aquæ*: puta & superiores, & inferiores, & illæ, quibus cælum constat. Ita interpretatur B. Hieronymus ad Oceanum, & R. Joseph Kimchi. Vel תמה, *stupere*, quasi dicas, stupendas aquas, quia nihil admirandum magis, quam suspensas illic teneri. Vel אש, *ignis*, quia cæli sint ex aquis, sed sidera ex igne. Quod *quidem* placuit R. Bechai initio Paraschæ בראשית. Inque Bereschit rabba sect. IV dicitur Deus initio ignem, & aquam, permiscuisse, atque exinde fabricasse cælos. Et hæc de expansione, sive cælis.

Nunc de Sole, ac sideribus, videamus. Hæc creavit Deus quartâ die in superiori parte expansi, quam æthera dicimus. Fecit verò, non ex aqua (nam quid commune aquæ, & astris?) sed ex luce illa primogeniâ primæ quippe diei opere: quam nequaquam condiderat Deus, ut ubi triduo, præsens quidem diem, absens verò noctem præstitisset, confestim destrueretur; sed potius, ut ex igneo hoc lucis corpore igneum faceret solem. Lux igitur remansit secundùm formam, & naturam; sed non secundùm statum priorem; quia indita est Soli, ad ornatum majorem, & lucem clariorem; tum etiam, ut non solum dies noctesque alternaret, ad quod diei primæ lux suffecisset; sed ut præterea annos, & menses, aliaque tempora, discriminaret. Nam ad hoc quoque lucem illam discerpi, & magnitudine ac locis distingui, attinebat: eamque rationem adducit ipse Moses Genes. I, 14. Eleganter verò hanc primæ lucis immutationem veteres expressere. Uti Apollinaris, quando ait, Τοῦ δὲ πρωτογόνου φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ· τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέρισε· *E primogenia luce, quicquid purissimum foret, indidit Soli: reliquum verò lunæ, & astris, impertivit.* Item Basilius *a* sidera vocat lucis ὀχήματα, *vehicula*: uti Damascenus δοχεῖα, *conceptacula*. Theodoretus *b*, ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν, ὡς ἠβουλήθη, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς κατεσκεύασε· *lucem distinguens, prout vellet, luminaria magna, & parva condidit.* Maximus item in Dionysium Scholiis *c*: Τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ μετεποιήθη εἰς ἥλιον· *primâ die conditam lucem in Solem transformavit.* Didymi quoque locum similem reperies in Catena Lipomani, & apud Steuchum in Cosmopœia. Etiam sic Procopius in Genes. cap. I. Ac alia apud alios antea nobis laudatos. Hos nunc solos adduximus, ut pareret, similiter Mosaica verba ab antiquis esse intellecta. Legasque sententiam eandem apud Lombardum, Halensem, Bonaventuram, Tostatum, alios; ut de nostræ ætatis scriptoribus taceam.

a Hexaëm homil. 6.
b In Gen. qu. 14.
c P. 134. edit. Lansell.

Neque nisi sidera sint ignea, videre est, cur supra cælum collocatæ sint aquæ: quod ex Mose, & aliis Scripturæ locis, cognoscimus. Nunc facilis est ratio: nempe ut exæstuantem siderum ignem reprimerent, ac temperarent, ne ardore eorum dissolveretur cælum. Quam ejus caussam statuunt etiam Basilius hom. III, & qui eum sequi solet, Ambrosius Hexaem. lib. II, cap. III, Theodoretus Quæst. in Gen. cap. I, Procopius in Gen. cap. I, Damascenus lib. II Orthod. Fid. cap. IX, Beda lib. de rerum natura cap. VII, Thomas, non Angelicus, sed Anglicus, Postillâ in Genesin. Nec Cabalistæ hanc improbant rationem; ut ait Vilielmus lect. XIV. Eo & Christianiplerique censent, extremo die, aquis exarefactis, supercælestem mundum conflagraturum. Ita inter alios Cæsarius in Dialog. Quæst. LXXI.

Hactenus solim pugnamus Scripturis. Nunc distinctè videamus rationes, quibus elementalem tum cæli, tum siderum naturam, illis etiam comprobemus, quos nec humana, nec divina satis movet auctoritas.

Cælos aeriæ esse naturæ, ac liquidos, multa evincunt. Uti quod cometæ supra orbem Lunæ sese elevent. Quod Luna sit inæqualis, & lacunis, ac vallibus plena. Quod Venus, ac Mercurius, semper volvantur circa Solem. Quod quatuor planetæ semper ambiant Jovem; duo alii stipent Saturnum. Quod in Sole variè oriantur, & occidant maculæ, ac faculæ. Quod item Mars manifestè, & profundè penetret Solis orbem, sic ut eo quandoque sit inferior: quod non modò à Tychone Braheo, & aliis, observatum, assertumque: sed hodieque certatim variis in terris propugnatur. ut jure ait Christophorus Scheiner Suevus, Societatis Jesu Theologus, Rosæ Ursinæ lib. IV, part. II, cap. XXIX *a*.

a P. 763. Prodiit Bracciani. an. 1630.

Præterea si Luna, cujus globus circa centrum suum menstruo circumagitur spatio, non est Mathematicè rotunda, planeque lævis & polita; sed, uti tubo Optico, sive telescopio Batavo cognoscitur, aspera & inæqualis; non posset ea duris in cælis commoveri, nisi vacuo concesso, vel penetratione corporum. Quæ cum sint absurda; consequitur, cælum esse liquidum, in quo illa motu agatur epicyclari.

Nec parum hanc sententiam fulcit, quòd nullis sit eccentricis, vel epicyclis, opus, si cælum dicatur, non solidum, aut densum; sed, ut convenit ex aquis facto, liquidum ac pervium; ita ut in eo non sidera cum orbibus, tanquam nodi in rota, sed per sese circumferantur, deque loco in locum transvolent. Atque hoc meliùs intelligetur, si retulero, quam levibus inducti argumentis ab antiquissimis recesserint jam olim; ac primùm quidem orbes solidos, postea etiam eccentricos, induxerint.

Aristoteles, cùm cælum statuisset initii ac finis expers, ac naturæ ab elementis planè diversæ; etiam de qualitatibus multa determinavit: ante omnia illud, cælum esse corpus simplex: simplicis corporis motum esse simplicem: in cælis tamen varios observari motus: consequi igitur, varios esse orbes, quorum unicuique motus sit proprius: cumque diversus ille motus non sit imaginarius, sed verus; etiam orbium octonarium non ab animis fingi humanis, sed reapse sic se habere: cumque sidera moveri in cælis conspiciamus; absurdum autem sit, corporum cælestium unum ab altero penetrari ac scindi: clarè evinci, orbes eos esse, non fluidos, sed solidos, & densos; sideraque esse partes orbium densiores, quæ cum orbibus in gyrum vertantur; non autem per se moveantur, ut aves in aëre, pisces vel navigia in aquis. Atque in his quidem plurimi Aristotelis sententiam sunt secuti: qui tamen in eo inter se discrepabant, utrùm orbes, ut loquuntur, concentrici, essent, an eccentrici: hoc est, idemne, ac mundus, an diversum haberent centrum. Priorem sententiam secuti sunt Eudoxus, ac Calippus: sed non potuere rationem multorum reddere φαινομένων *b*: ut cur planetæ quandoque non directo ferrentur motu in Orientem, sed retrogradi herent, vel stationarii. Alii igitur, ut hunc supplerent defectum, induxere eccentricos. Atque hoc inter primos fecit Hipparchus: qui & librum edidit pro sententia sua adversus Eudoxum, & Calippum. Hipparchum secutus quoque Ptolemæus Pelusiensis: uti illum postea alii, atque alii. Secundùm hos, quòd planetæ nunc eleventur, nunc deprimantur, id eo fit motu, quem planeta habet in epicyclo, epicyclus in eccentrico, eccentricus circa centrum proprium, quod à centro mundi diversum. Atque hunc quidem in modum Mathematicorum sententiam explicat Bonaventura in II Sententiarum, Dist. XIV, Part. II, Artic. I. Ac deinde Aristotelis, ac Physicorum, ut vocat opinionem triplici positione his verbis comprehendit: I. *quod planetæ non moventur, nisi motu suorum orbium, sicut clavus fixus in rota movetur motu rotæ, non proprio: & hoc ponunt, propter illius corporis incorruptibilitatem, propter quam non potest scindi, nec transitum præbere alii corpori.* II. *Ponunt etiam, centrum esse idem orbium superiorum, & inferiorum; scilicet centrum mundi, propter rotunditatem perfectam orbium ipsorum, qui circulariter moventur, ita ut unus non subintret alterum.* III. *Ponunt etiam cum hoc majorem, & minorem velocitatem in orbibus; & ex hoc habere, modo retrogradationes, modo progressiones; quia, cùm unum corpus multum præcedit alterum suâ velocitate, alterum videtur retrocedere.* Et sane ab eccentricis valde etiam abhorruit vir undecunque doctissimus, Hieronymus Fracastorius, in opere, quod *Homocentrica* inscripsit. Eo ostendit, ut

b In cælo apparentium.

epi-

epicycli, vel eccentrici, minimè statuantur; posse tamen defendi uniformem cæli motum, si sphæræ ponantur variè densæ, vel raræ, & intercurrentibus orbibus, quæ nunc velocius, nunc impeditæ tardiùs volvantur. Quanto autem putarit opinionem eam cælesti corpori convenientiorem; hæc ejus in præfatione verba indicio sint: *Eccentrici inique, & quodammodo impie, de divinis illis corporibus sentiebant.* Et mox: *Adversus hosce, quantum ad Eccentricos pertinet, omnis semper philosophia, imo ipsa Natura magis, ac orbes ipsi, semper reclamavere. Nemo enim, qui philosophus esset, hactenus inventus est, qui inter divina illa, & perfectissima corpora, monstrosas sphæras statim audire posset.* Hasce monstrosas, ut Fracastorium vocare videmus, sphæras, nullâ ratione melius effugere licet, quam si cum antiquissimis statuamus orbes, non duros, & eccentricos; sed liquidos, naturæque propemodum aeteræ, per quos siderum ignes discurrant. Verùm, inquiunt, si vel cælum sit aqueum, aut aëreum, vel sidera ignea: utraque sint elementalis naturæ; ac proinde obnoxia generationi, & corruptioni: cui rei tot seculorum experientia contradicit: cùm nulla hactenus in siderum vel magnitudine, vel numero, vel claritate, facta sit differentia. Quæ cùm dicunt, parum cogitant, se judicium ferre de corpore tam remoto à sensibus nostris: ubi innumeræ esse mutationes possint, ad quas oculorum nostrorum acies non pertingat. Nam prope simile est, ac si è cælis contemplaremur terram: cujus eadem semper magnitudo ac forma nobis videretur, utcunque corruptioni obnoxia sint singula. Adhæc eorum sententiam liquidò refellunt stellæ novæ; quæ variis in cælo temporibus apparuerunt. Ut illa Plinio *a* memorata, observata autem ab Hipparcho: qui temporibus claruit Ptolemæi Euergetæ II, & Antiochorum Sidetis ac Cyziceni. Alia item notata est tempore Hadriani Cæsaris. Alia sub Othone primo, idque in Cassiopea. Alia circa eandem anno cIↄ cc LXIV. Et quid dicemus de illa anni cIↄ Iↄ LXXII ibidem conspectâ in eadem sede Cassiopeæ: quam in firmamento verè fuisse, gemino præcipuè argumento Clavius colligebat: uno, quia ex diversissimis Europæ locis in eodem Cassiopeæ loco ab omnibus conspiceretur: altero autem, quod quamdiu duravit (id toto fere biennio fuit) constanter motum non planetæ unius, sed stellarum fixarum, fuerit secuta. Novam autem stellam fuisse, antæque invisam, sensere omnes Mathematici, si exceperis Annibalem Raimundum Veronensem: qui, loco Hygini male intellecto deceptus, putavit *b* esse veterem undecimam Cassiopeæ in erectione sedis positam. Ac primò id persuasit quoque Bartholomæo Reisachero, Mathematicu Viennensi: sed is postea mutavit, cùm observasset, undecimam illam seorsum apparere. Quocirca statuendum, si cæli constent materiâ, potiùs igneâ, quàm aqueâ, ut multorum fert opinio, novam, quam dixi, stellam fuisse ex materia cælesti: sed non solidè adeò, & ad perpetuitatem elaboratâ, uti aliæ solent, quæ quia compactiores, eò etiam sunt perfectiores, nec æquè dissolubiles. Hodieque etiam hiatus ibi conspicitur, ubi stella illa priùs comparuit. Non disputo, utrùm proprio luxerit lumine, an lumine illustrata solari. Illud sufficit, quòd materies ejus non fuerit è terris eò evecta. Nam quomodo ea elevetur supra Solem ipsum? quo pacto item ex terræ globo tam crassa exhalet materies, eaque trecenties major terræ & aquæ globo? Ea enim magnitudo stellæ illius initio fuit. Itaque cùm fusè de hoc sidere egisset Clavius, subjicit tandem: *Videant Peripatetici, quomodo Aristotelis opinionem defendere possint. Dicendum enim fortassis erit, Cælum non esse quintam quandam essentiam: sed mutabile corpus, licet minus corruptibile sit, quam corpora hæc inferiora.* Quibus verbis etsi quasi dubius loquatur, non obscurè tamen, quid suspicatus sit, docet. Quid dicam de siderum aliis, postea itidem, mathematicorum judicio, in æthere prognatis? ut illo anni cIↄ Iↄ LXXVII, quod septem hebdomadis comparuit: alio anni cIↄ Iↄ c, in pectore cygni: alio anni cIↄ Iↄ CIV, in XVIII gradu Sagittarii. Et sanè seu stellam seu

a Lib. 2. cap. 26.

b Lib. edit. an. 1573.

cometen anni cIↄ Iↄ c XVIII *probati Astrologi omnes in cælo collocarunt*: ut ait Christophorus Scheiner in Rosa Ursina *a*. Ubi & illa legas: *Cometas aliquos certè supralunares esse apud Astronomos indubitatum, & nunc communis receptissimaque illorum est doctrina: neque solide contrarium posse, facile crediderim.*

a Lib. 4. part. 2. cap 39. pag. 195.

Aliud præterea objectant. Si, inquiunt, Sol igneus foret, tot seculorum spatio fuisset absumtus; vel saltem ita imminutus, ut longè minor videretur, ac olim. Atqui si homines arte possint ignes facere perpetuos, ex igne pabulum, ex pabulo ignem continuantes: an non idem longè magis Deus in cælis possit? Et si imbribus quotannis, vel ad palmi magnitudinem, atque amplius, decedat de montium jugis; nec tamen vel montes videantur minores, vel valles altiores, vel Oceanus, in quem flumina deferunt limum, minoris appareat profunditatis, aut magis mare exundet ultra litora: mirumne sit, si in Sole, qui tanto à nobis est dissitus intervallo, non possit ulla animadverti imminutio?

Nihilo validius illud, si cælum foret elementale, fore grave aut leve: at hoc falsum esse, quia gravia & levia rectum habeant motum; cælum, circularem. Quippe frustra sunt, quando hoc sibi sumunt Peripatetici, cæleste corpus non esse idoneum sursum ferri. Fortasse enim, ut Ficinus in Timæum ait, cæli pars detracta sursum ferretur. Sanè & Plato judicavit, remanere in cælo aptitudinem motus recti: eademque mens Plotini. Imò Homerus, & antiquissimi quique, videntur sensisse cælum esse grave, cùm fulciri id ajunt humeris Atlantis. Quanquam istud quidem non inscitè eludit Aristoteles in libro de Communi animalium motu *b*: ubi per Atlanta signari putat axim, circa quem cælum volvi fingitur.

b Cap. 3.

Atque hæc sufficiant de elementali, eoque corruptibili materie; aqueâ quidem cæli, igneâ verò siderum: quæ quantopere divinitati cælestium adversentur corporum, facilè viderunt Athenienses: apud quos, ut Sotion in Successionibus, & ex eo Laertius tradidit, Anaxagoras impietatis à Cleone fuit accusatus; & licet à Pericle discipulo defenderetur, quinque nihilominus talentis multatus, exilioque damnatus fuit; idque quia dixisset, Solem esse μύδρον διάπυρον, *massam candentem*, sive *ignitam*. Plura verò qui volet de Sólis & siderum materia, quam verum & materialem esse ignem diximus, adeat Christophorum Scheinerum in Rosa Ursina lib. IV, parte II, Franciscum Patricium lib. XIX Πανκοσμίας, pag. 108, & Franciscum Reitam à Talleacotio Meteorologias lib. I, ubi de igneis agit meteoris, cap. X.

Cap. XL.

Ut porrò intelligatur, in quo divinitatem cæli posuerint Peripatetici; eorum opinio adfertur de forma cæli, puta anima ejus: deque ea dissensus, sitne forma informans, an assistens. Ostensum, Aristoteli animam esse formam, quæ cælis det essentiam, ac motum; unde & cælum dicatur vivere, & ζῷον, & partes habere dexteras, ac sinistras; superas, & inferas: & quibus cæli partibus has appellationes locales attribuat. Etiam ab eodem cælum eo animatum putari, quia pro partium raritate & densitate, diversimode in hæc inferiora operetur: item quia, nisi animam haberet, vilia animalcula eo essent præstantiora. Nec cum his pugnare, quod moveri dicatur ab intelligentiis, formis à materie separatis, & magnitudinis expertibus. Nam, si Aphrodisiensem audimus, duplices esse motores; animas, & intelligentias: & in quo motus amborum posuerit discrimen. Quas facultates anima cæli communes habeat cum anima humana, & quibus distinguatur. Refelluntur, qui sensus, & imaginationem tribuerunt. Quo pacto anima cælesti, & intelligentiæ, detur intellectus si sensu careant. Excellentiori modo Deum dici supremi orbis motorem, quàm orbium inferiorum. Simplicii, item

Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ. Quem locum Aristoteles assignet Deo. Minorem animæ cælesti perfectionem dari, quam intelligentiæ.

ABunde iis occurrimus, qui cùm cælum judicarent materiæ esse perennis, ac incorruptibilis; eo fuere compulsi, ut divinæ illud esse naturæ arbitrarentur. Deinceps expendam alterum eorum argumentum, quod petitur à præstantia formæ cælum informantis. Hæc bifariam consideratur; tum in se, tum ut suâ vi agit in mundum sublunarem. Si in sese spectes; forma cæli est anima ejus. Nam cælum Aristoteli esse animatum, idque formaliter; etiam patet ex Aphrodisiensi, interpretum ejus, qui exstant, antiquissimo, & quo nemo magis Aristotelis opinionibus institerit. Hunc cælo tribuere animam, à qua moveatur, à Simplicio quoque traditum est VIII Phys. comment. XXXI, & in II de Cælo comment. III. Nec cælum modò animatum, sed etiam intelligens, divinæque esse naturæ tradiderunt. Non tamen uno se modo explicant interpretes. Siquidem multi eorum arbitrantur, duarum cæli partium unam esse eam, quæ sit materia actu; alteram autem esse intelligentiam cælo unitam; atque ab hac cælum dici animatum, quia intelligentia sit forma cæli informans. Quo pacto cælum propriè Deus erit. Nam intelligentiæ omnes Peripateticis sunt Dii; ut postea dicetur. Aliorum autem opinio est, cæli partem esse unam orbem cælestem, materiâ, & forma constantem: alteram esse intelligentiam, non ut formam, per quam cælum id sit, quod est; sed ut principium motus externum. Hoc dicunt, principium non informans, sed adsistens: ut illa intelligentiæ sive Dei moventis, & cæli ab eo moti compositio penè sit, qualis nautæ, & navis; rotarii, & rotæ; equorum aurigæque, & currus. Ex Averrois sectatoribus alii hoc, alii alterum, ex doctore suo collegerunt: cujus caussa est, quòd philosophus ille, licet acutissimus, ac maximus, non semper eodem loquatur modo. Quod etiam de Stagirita nostro dixerim. Nam illustria sunt loca, ubi cælum censeat animatum, atque ab anima moveri: alia item, ubi dicat, substantias à materia, & magnitudine, separatas, esse caussam ac principium motus cælestis. Ac cælo quidem animam motricem clarè tribuit in secundo de Cælo, cap. II, contextu sive particula XIII: Ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος, καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· *cælum est animatum, atque principium habet motus.* Quid apertius, quàm id velle, cælum actu vivere, movereque se ipsum? Quæ dici non possint, si intelligentia solùm esset cælo conjuncta ei assistendo. Idem ejusdem libri cap. XII, contextu LXI, sic de corporibus scribit cælestibus: Ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως, καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus ac unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus: oportet autem existimare, ipsa esse viventia, atque etiam agentia.* Hæc certè non possunt intelligi de intelligentia assistente; ut exponunt cum aliis Pererius, & Conimbricenses: sed de habentibus internum vitæ & actionis principium. Omnia verò, quibus hanc cæli animationem Aristoteles tuebatur, eò redeunt imprimis, quòd in rebus à sensu remotis judicium ferri debeat è sensui propinquis: in his autem illud perpetuum sit, ut quæ in loco naturali de loco in locum moveantur à se ipsis, ea moveantur ab anima, ut principio constitutivo, ac forma, quæ det esse. Hinc est, quòd philosophus in VIII Acroamaticor. cap. IV, contextu XXIX, locutus de iis, quæ ὑφ' αὐτῶν κινεῖται, *moventur à se ipsis;* mox subdat, ζωτικὸν γὰρ τοῦτο, καὶ τῶν ἐμψύχων ἴδιον, hoc est, *vitam habentium, & animatorum proprium.* Itaque πρᾶξιν, quæ sanè animatorum, tribuit cælo. Ut lib. II de Cælo, cap. XII, cont. LXI. Verba paullo ante adduximus. Ac ibidem context. LXIII subjungit: Διὸ δεῖ νομίζειν, καὶ τὴν τῶν ἄστρων πρᾶξιν εἶναι τοιαύτην, οἵαπερ ἡ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν *consentaneum verò est, astrorum esse praxin, qualis animalium est, & plantarum.* Quare sic statuendum; Aristoteli animationem cæli esse formalem, quia anima cælo jungitur; non ut motor mobili, nauta navi; sed ut principium cælestis motus internum, cæli κατ' οὐσίαν [a] constitutivum: eoque motus cæli ab ejus anima sit, uti motus corporis nostri est ab anima nostra; hoc tamen discrimine, quod nostra trahat corpus; eoque corpus ab ea agatur præter naturam; unde & lassatio; quæ nulla in cælo; ut cui nulla insit ad quietem inclinatio; unde consequitur, nec intercedere alterationem in movendo. Quare & cælum vivat actu; nec aliter potentiâ vivere dicatur, quàm Aristoteli [b] anima definitur actus corporis organici potentiâ viventis. Nempe ut nostra corpora, sic cæleste corpus dicitur vivere potentiâ in ordine ad animam; quia non vivit, prout est corpus, sed quatenus est animatum. Cælum autem Aristoteli esse corpus organicum; indicat etiam, quòd in II de Cælo contextu XIII, ei statuit inesse dextrum, & sinistrum; non tralatitiè, sed propriè ac ratione sui: ut liquet etiam ex libro de incessu animalium cap. IV. Vis argumenti in eo consistit: Si cælum habet internum motus principium, & locum determinatum, unde motus incipiat; obtinet etiam dextrum, & sinistrum. Nam dextrum est, unde inchoat motus: quod si habet, etiam habet sinistrum; quia consequitur, id partem esse sinistram, quod opponitur parti, unde est motus. Atque hinc etiam colligit, cælum habere partem superiorem, & inferiorem: illam esse polum australem, hanc septentrionalem: quia alioqui cælum verteretur à sinistris: quod naturæ adversatur, si ex animali terrestri judicium est ferendum de cælesti, cujus terrestre creditur mensura: unde & Simplicius jubet, sic unumquemque imaginari cælum, quasi homo sit supra axim constitutus. Quomodo cum loquuntur Peripatetici, considerant cælum ratione motus diurni; quem statuunt ab octavo orbe esse, cujus intelligentia est prima Mens. Nam si planetarum motus attendamus, planè aliter fit; quia ab occasu feruntur ad ortum; eoque fit polus australis sic inferior.

[a] *Secundum essentiam,*

[b] *Lib. 2. de Anima cap. 1.*

Etiam cælum esse corpus organicum, ex eo concludunt, quia partium ejus aliæ raræ, densæ aliæ: cumque sidera habeantur pro partibus ejus densioribus; uti in animantibus membra variant facultatibus, aliaque vis est cerebri, alia cordis, pulmonum, aut jecoris; alia item linguæ, alia manuum, vel pedum: similiter aliam esse virtutem Lunæ, ac Solis, Veneris, vel Martis; estque par ratio in fixis; cum diversimodè operentur in terras, varieque dirigant genus humanum.

Præterea eo se tuentur Peripatetici, quòd corpori primo, & nobilissimo forma conveniat nobilissima: Cælum autem primum esse corpus constet: cui nec divinitatem tribuere Aristoteles dubitavit lib. II φυσικ. ἀκροάσ. cap. IV, text. sive partic. XLV, & I de Cælo, cap. II, text. XIII, & cap. IX, text. C. & lib. II, cap. II, text. XVI, & lib. I de Partibus animal. cap. I, & VI, item VI Nicomach. cap. VII. At præterea, ajunt, convenire animam esse præstantiorem formâ inanimâ. Colligunt igitur, cælum esse animatum. Alioqui, inquiunt, cælum esset ignobilius pulice, & aliis vilissimis insectis: quippe quæ saltem animam habeant.

Nec contenti, cælum statuere animatum, iidem, quia multiplex sit cælorum motus, pro eorum numero tradunt esse animas cælestes: inferiores animas esse Aristoteli Deos minores: supremam animam, esse summum Deum: unde & supremam sphæram dixere Mentem primam, considerando sphæram hanc, non ut est materia, vel corporeum quid; sed ut est aggregatum ex corpore & anima principe.

Sed nihil æquè huic opinioni repugnare videtur, quàm quòd Aristoteles ipse in VIII φυσικῆς ἀκροάσεως, inque XII Metaphys. & alibi, intelligentias orbium motrices statuat esse substantias à materia & magnitudine abstractas. Quomodo enim secretum à materia dicatur, quod materiam informet?

Ad

Ad nodum hunc exſolvendum, variè à variis ſudatum. Multi ajunt, cælum etiam Ariſtoteli eſſe inanimum: ſed per metaphoram ab eo animatum dici, conſiderando aggregatum ex cæleſtibus orbibus, & intelligentiis, ſuperadditis ad movendos orbes. Verùm, in Ariſtotele ſine præjudicio verſatis, ſatis eſt apertum, propriè ab eo animatum dici. Nam vivere ait cælum. Quis autem rotam dicat vivere, quia à rotario verſetur? Nec aliter, ac diximus, Ariſtotelem cepit princeps interpretum ejus Alexander. Veriſimilius igitur illi, qui animam cæli bifariam ajunt conſiderari; ratione eſſentiæ, ſive quatenus informat cælum; & ratione operationis, ſive quatenus movet cælum. Priori modo ſi ſpectes, animam Ariſtoteli eſſe formam corporis; uti anima noſtra dicitur ei *a* ἐντελέχεια *b* corporis organici. Sin poſteriori attendas modo, rectè vocari ſubſtantiam à materia abſtractam, quia orbes movet citra interventum corporalis alterationis: quomodo & in III de Anima text. VI. rationalis anima dicitur incorporea, (*ſive, ut apud Ariſtotelem eſt*, οὐ μεμιγμένη σώματι, non immixta corpori:) quia intellectus poſſibilis non utatur corporis inſtrumento.

a Lib. 2 de Anima, cap. 1.
b Actus primus.

Interea ſic quoque videtur obſcurum, quomodo à materia & magnitudine ſeparatum dicatur, quod, ſi eſſentiam ſpectes, nunquam non in alio ſit, nunquam non erit. Nulla igitur expeditior ea conciliandi ratio eſt, quàm ſi ſequamur antè dictum Alexandrum: qui animas cæleſtes ab intelligentiis diſtinxit; atque illas docet eſſe formas cæli informantes, has verò adſiſtentes; ut refert quoque Simplicius in VIII Phyſ. comment. LI, & in II de Cælo, comment. III, & IV. Hanc qui ſententiam ſequuntur, duplices ſtatuunt eſſe cælorum motores; nempe animas, & intelligentias: ſed proximè orbes moveri ab animis, animas ab intelligentiis; interim moveri motus genere admodum diverſo. Ab animis enim commoveri cælum, ut ab animâ noſtra corpus humanum. Ab intelligentiis cieri animas, ut intellectus noſter ab ſuo movetur objecto. Quippe ab animis cæleſtibus & cognoſci, & amari atque appeti intelligentiarum præſtantiam. Hanc excellentiam partim eſſe in æternitate intellegentiæ; partim in perfecta bonitate. Intelligentiæ æternitatem, ut hi ajunt, imitantur per motum circularem: quia, ut mentes illæ, à materia ſeparatæ, intelligendo in ſe ipſas revolvuntur; ita animæ cæleſtes, ad internæ hujus revolutionis exemplum, orbes ſuos externâ revolutione verſant. Quæ æternitas videtur dici poſſe: quia, utcunque revolutiones ſemper aliæ ſint, atque aliæ; univerſæ tamen quodammodo unus ſint motus; quippe continuus, non interruptus. At bonitatis perfectionem, ſecundum hos, imitantur animæ, dum cognoſcunt, intelligentias eſſe cauſſas ordinis in univerſo; atque eas appetunt, ut bonas, eiſque aſſimilari cupiunt per eundem modum exerendo ſuam bonitatem in orbem univerſum. Qui fuſiùs iſta cognoſcere volet, Cæſarem adeat Cremoninum libris de natura cæli, ac præcipuè de motoribus cæli abſtractis.

Atque idem, quas animæ cæleſti facultates tribuat Ariſtoteles, paucis eſt complexus, libro de Natura Cæli ſect. V, cap. VIII: *Nos conſtituimus, animam eſſentialiter cælum informantem eſſe animam, quæ ſit prædita potentiâ intellectivâ, quia debet cognoſcere intelligentiam; ſit prædita potentiâ motivâ, quia debet movere orbem; & appetitivâ, quia debet appetere intelligentiam; nec poteſt eſſe motus ſine appetitu.* Sed quæri ſolet, an anima cæleſtis, uti ſecundùm Ariſtotelem habet facultatem intellectivam, appetitivam, & motivam; ita etiam, ſecundùm eundem, habeat ſenſitivam. Exiſtimavit hoc Plutarchus Lydus; ut Simplicius refert, nec non Philoponus in Ariſt. III de Anima comment. LXI. Sed longè aliud voluit Ariſtoteles: quippe loco Ariſtotelis memorato; ubi ait, fieri non poſſe, ut corpus habeat animam intelligentem, ſenſum haut item; ſermo de iis eſt, quæ corruptioni ſunt obnoxia; non de cæleſtibus, & generationis expertibus. Quod ita eſſe, liquet ex ſecundo de Anima context. XV, & XXXII: ubi de ſolis ait mortalibus capiendum, quod dicitur, facultates præſtantiores præſupponere eas, quæ minus ſunt præſtantes. Atque ita locum antea adductum etiam Philoponus cepit: uti & Simplicius; qui tamen in hoc ipſo ab Ariſtotele receſſit. nempe, ut aliàs ſæpe, ita eâ parte etiam, ſequi maluit Platonem, qui ſenſus tribuit cælo. Sed profectò, cui bono ſenſus cælis Ariſtoteles aſſignaret? Animantibus hi dantur ad ſui conſervationem. Nam neceſſe habent foris quærere alimentum: tum item injuriæ ac pericula ſæpius foris propulſanda. At cælum non paſcitur: nec alicunde ei periculum eſt. At, inquiunt Platonici, ſenſibus cælo opus fuit, ad cognoſcendos motus particulares; cùm intellectus quidem feratur ad univerſale, ſenſus verò ad particulare. Ac ſi cælum non habeat ſenſum, nec ei tribui poſſit intellectus, quia intellectio fiat per ſpeciem. Avicennas, ut huic ſatisfaciat difficultati, imaginativam cælo adſignat, qua particulares revolutiones cognoſcat. Imaginatio fortè ei eſt non ſpeciei per ſenſus receptio, ſed intellectus ad particularia applicatio. Alioqui neque ſic Avicennas ſatis occurrat difficultati de ſpecierum neceſſitate: neque adhæreat Ariſtoteli, qui tum exteriorem, tum interiorem in cælo ſenſum refugit. Alii igitur Platonii ſic obviam eunt, duos Ariſtoteli eſſe modos intelligendi; unum per receptionem ſpeciei, alterum per eſſentiam. Priorem locum habere in hominibus; quibus ad intelligendum eſt opus ſenſuum interventu, ac ſpeciei productione; eò quod ſenſibile ſit res materialis recipienda immaterialiter. Poſteriorem habere locum in anima cæleſti, cujus objectum ſit res purè intellectualis; ut recipiatur prout eſt, nec ſpeciei illius productione ſit opus. Noſtrum intellectum verſari in abſtractis, fundamentum in re ſenſibili habentibus: eoque phantaſiæ eſſe adſtrictum, & omnia per diſcurſum addiſcere. At objectum animæ cæleſtis ſimpliciter eſſe abſtractum; inque abſtractione rationem intelligentiæ conſiſtere; eoque animam cæleſtem phantaſmate non indigere, nec diſcurſu ullo. Hæc mens etiam fuit Alexandri lib. I Quæſtionum Natur. cap. XXV: pluribuſque eam exponit Cremoninus libri ante memorati cap. IX. Ubi inter cætera ſic ſcribit *a*: *Cælum intelligit recipiendo rem, quam debet intelligere: non illius ſpeciem, quia ipſa eſt per ſe intelligibilis; & non requiritur ſpecies, niſi ubi res per ſenſus eſt intelligenda, & eſt materialis.*

a P. 130.

Hæc oſtendunt, Peripateticos genuinos cælo tribuere animam longè præſtantiorem humanâ: noſtra enim indiga eſt ſpecierum, & diſcurſus; cæleſtis non item. Ac ratione hujus mentis, cælum Peripateticis eſt Deus. Unde lib. II de Cælo, cap. III, ſive context. XVII: Ἕκαστόν ἐστιν, ὧν ἐστιν ἔργον, ἕνεκα τοῦ ἔργου. θεοῦ δ' ἐνέργεια, ἀθανασία. τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ ἀΐδιος. ὥστ' ἀνάγκη τῷ θεῷ κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν. ἐπεὶ δ' ὁ οὐρανὸς τοιοῦτος. σῶμα γάρ τι θεῖον. διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί. *Unumquodque eorum, quorum eſt opus, id eſt operis cauſſa: Dei vero operatio immortalitas eſt. Hoc autem eſt perpetua vita. Quare Deo perpetuum ineſſe motum, neceſſe eſt. Cum verò cælum ſit tale (eſt enim corpus quoddam divinum) eo corpus habet rotundum, quod naturâ ſemper in orbem movetur.* Ajunt cum Thoma Conimbricenſes, cælum hic vocari Deum, more Platonico. Sed profectò Alexander, & alii, ſenſere Ariſtotelem loqui ex mente ſua: longeque id veriſimilius eſt. Nam Ariſtoteli Deus eſt vivens continuum, & ſempiternum: inque Deo vivere eſt intelligere. Nos non ſemper intelligimus, ſed aliquot annis; & iis, quibus vivimus, intellectio noſtra non continua eſt, ſed intercisa: motores autem cæleſtes, ſecundùm Ariſtotelem, & ſectatores, ſunt principii ac finis neſcii; eoque ſemper intelligentes; quod divinæ eſt naturæ proprium. Non tamen parem omnibus divinitatem tribuebant. Siquidem intelligentiam, quæ orbem moveret Lunarem, minùs intelligentem credebant intelligentiâ, à qua Solis orbis moveretur: ac univerſos orbium, qui planetarum dicuntur, motores judicabant minùs habere perfectionis, quàm qui ſupremum orbem commoveret. Nam qui

primus motor vocatur, est Aristoteli summa ratio ordinis in universo: cæteri autem motores, secundùm eundem, sunt ordine dispositi cum habitudine inferiorum ad supremum: & activè quidem se habent ratione orbium ac mundi: sed passivè ratione primi motoris, in quo constitutum est bonum universi. Satis autem liquet, me primi motoris nomine nunc uti strictè pro motore primi orbis. Cæteroquin non me fugit, Aristotelem fere per primum motorem omnes signare Cæli motores: quomodo pariter & Deum supremum, & septem intelligentias, ut minores ac ministros Deos, comprehendit. Nempe primus motor Aristoteli adæquatè sunt octo intelligentiæ: principaliter autem prima intelligentia sive suprema. Hoc ita esse, liquet ex Metaph. XII, cont. XLIII: ubi cùm retulisset, quod in VIII Physicorum demonstrarat, esse primum motorem immobilem, & indivisibilem: quærere nihilominus non dubitat, quot essent ejusmodi motores: atque respondet, tot esse eos, quot essent cæli circumvolutiones: eas autem octo ipse statuebat. Aliter tamen sensit Simplicius in VIII Physicorum, & nonnulli ex Latinis: quibus primus motor Aristoteli non summus Deus videtur, sed intelligentia summi post Deum loci, ac dignitatis. Eò impulit Simplicium, quòd plurimùm studeret Platonem & Aristotelem conciliare. At Platoni supremam Bonum ipsum, hoc est, Deus, obtinet dignitatem: proximam Mens, Dei progenies, naturæ architecta: tertiam Natura, Mentis opus. Sed Aristoteles hoc Dei, & Mentis primæ discrimen non agnovit: semperque per primum motorem intelligit, vel Deum supremum ἁπλῶς, vel eundem cum inferioribus septem Diis, sive intelligentiis: ut satis parebit consulenti VIII Phys. context. sive partic. XLVIII, XLIX, & LII, item XII Metaphys. context. XLIII.

Andreas tamen Cæsalpinus censet, *motrices cælorum caussas non esse per se multas; sed solum ob cælestes sphæras videri multas, cum per se una tamen sint substantia.* Sed hoc parum cum eo convenit, quod Aristoteles lib. VIII Φυσικ. ἀκροάσ. cap. X, cont. LXXVIII, ait, primum movens esse *ἀμερὲς, καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος partibus vacans, & nullà præditum magnitudine.* Eoque levior nobis in isto est auctoritas Cæsalpini: quòd idem nec dæmones, vel angelos, aliud esse censeat, quàm particulas Dei corporibus tenuissimis sociatas: imò & bestiarum, & hominum animas itidem Dei particulas existimârit. Dæmones igitur multos fatebatur; sed ratione materiæ; extra quam nullam esse multitudinem putavit. Ideo & unam statuit intelligentiam humanam; sed multiplicari secundum hominum multitudinem. Quæ sanè impietate non carent. Sic igitur concludimus, Aristoteli præter supremi orbis præsidem ac motorem, diurni motus caussam, esse & minores Deos, inferiorum orbium motores.

Dixeris, Peripateticos non agnovisse ullam in Deo imperfectionem: at si octonæ sint intelligentiæ, quarum prima sola omnimodam habeat perfectionem; fore ut aliqua inferioribus tribuenda sit imperfectio. Sed respondent Peripatetici, se & illis minoribus Diis tribuere perfectionem; attamen in gradu remisso: tantam videlicet, quantæ, pro conditione naturæ suæ, sunt capaces: quomodo, ex communi Theologorum sententia, primus homo non est conditus à Deo imperfectus: utcunque non obtineret eam perfectionem, quam haberent mentes angelicæ.

Sed plurimi, ut de inferioribus septem intelligentiis assentiuntur iis, quæ proximè Aristotelem sensisse dicebamus: ita persuadere sibi non possunt, ab acutissimo philosopho supremum numen orbi supremo, solumque ei movendo, quasi alligari. Contendunt igitur, ab eo Deum statui ubique: sed sedem tribui in sphæra suprema, quia illic præcipui ejus reluceant effectus. Atque hanc opinionem illi quoque tribuit Toletus in VIII Phys. cap. X. Ita opinionem eam assignant Aristoteli, quam habuisse eum vellent: eoque etiam pessimè dicta in meliorem torquent sensum. Et sanè tolerabiliùs peccant, qui sic faciunt: quàm qui, ut alii solent, etiam quos minimè omnium deceret, optime à quoque dicta in deteriorem rapiunt partem. Genuinam autem Aristotelis mentem cognoscere est ex Phys. lib. VIII, cap. X, context. LXXXV: ubi sic argumentatur: Primum movens, vel est in centro, vel in peripheria, vel intermedio loco. At non esse in centro, nec in medio, sed in peripheria, ex eo cognoscitur, quia, quæ moventi proxima sunt, celerrime moventur: supremus autem orbis movetur celerrimè: illic igitur est primum movens. Hoc volunt verba illa: ἀλλὰ τάχιστα κινεῖται τὰ ἐγγύτατα τοῦ κινοῦντος. τοιαύτη δ' ἡ τοῦ ὅλου κίνησις. ἐκεῖ ἄρα τὸ κινοῦν. *Verum celerrime moventur, quæ moventi proxima sunt: cujusmodi universi motus est. ibi igitur movens est.* Τὸ ὅλον sive *universum* appellat extimum orbem, quia universa contineat. Indeque colligit, ubi orbis est extremus, ibi esse primum movens, sive Deum. Similiter lib. I de Cælo, cap. IX, context. sive particul. XCVI: Ἕνα μὲν τρόπον οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς· ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός. εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανὸν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί φαμεν. *Uno quidem modo cælum dicimus, substantiam ultimæ Universi conversionis, aut id naturale corpus, quod est in ultima Universi conversione: consuevimus enim ultimum ac superum corpus appellare Cælum: in quo & OMNE DIVINUM consistere dicimus.* Videtur tamen obstare, quòd ibidem, context. centesimo, ista subjungit: Οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φοράν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα. *Neque ullius eorum ulla est mutatio, quæ sunt constituta super ultima conversione: sed nullis alterationibus, nullis planè passionibus subjecta, optimam in universa æternitate vitam & sufficientissimam habent.* Ubi non modò primam Mentem sive supremum Deum; sed intelligentias quoque, supra octavum orbem collocat. Quod attendens Franciscus Suarez in Metaphysicis, Disputatione XXX, Sectionis septimæ part. XLVIII a, ait, *Est ergo satis lubrica mens Aristotelis in hac parte.* Mihi hæc ab alio jam olim inserta videntur. Saltem non conveniunt cum iis, quæ antea dixerat; neque eo, quod ibidem ait, ἔξω τοῦ οὐρανοῦ οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος ἐστίν. *extra cælum neque locus est, neque tempus.* Valde se in eo torquent interpretes. Conimbricenses quidem scribunt b hoc pacto: *Quænam entia ponat Aristoteles extra mundum, non constat inter ejus interpretes. Quidam putant solum Deum: alii Deum, & intelligentias: quibus hinc suppetit argumentum in Peripatetica doctrina, ad probandum, Deum esse actu in spatio imaginario extra mundum: alii volunt, non dici ab Aristotele, hujusmodi substantias immateriales esse extra mundum, quasi existant in spatio illo imaginario, sed extra conditionem & sortem rerum materialium physicas eas mutationes subeuntium.* Ex profectò aut postrema hæc conciliationis ratio est ineunda, aut secum pugnat Aristoteles, aut aliunde verba superiora fuerint ingesta. Quod postremum malo credere. Nam & modus ille conciliandi durissimus est: & eodem in loco acutissimum philosophum sibi manifestè adeò contradixisse, parum fit verisimile. Quare honestius de eo, nisi secum pugnare velimus, sentire non possumus, quàm si dicamus, aliquid ab alio Aristoteli esse insertum: ac mentem philosophi germanam esse, Deum non esse diffusum per totum mundum secundùm substantiam: sed sedem suam habere in præcipua cæli parte, hoc est, supremo orbe: nempe ut rex totum gubernat regnum per administros; in sola autem regia habitat: ut item anima nostra non est in omnibus corporis membris; sed uno præcipuo, unde cætera participant vitam. Hanc enim de anima mentem esse Aristotelis, liquet ex lib. I de motu animalium cap. penult. ac vidit hoc etiam Albertus lib. II de Anima, cap. VII.

a Tom. 2. pag. 76. edit. Colon. an. 1600.

b Ad adlatum proxime Aristotelis locum.

Ut melius sensisse Aristotelem credamus, verba non sinunt: facilè autem, ut deterius senserit: quæ Achillini, Paccolominei, & aliorum, sententia fuit. Ex quorum opi-

opinione, Aristoteli cæli forma informans est anima cælestis; nec aliud est anima hæc, quàm intelligentia. Quomodo cælum componetur ex orbe suo, ut corpore, & anima sive intelligentia, ut forma perficiente. Atque ita Deus sit corporeus, quatenus Dei nomine orbis corpus, & motorem ejus, complectimur. Orbis igitur, qui movetur, ignobilior pars divinæ fuerit substantiæ; ut corpus nostrum pars est vilior hominis. At pars nobilior sit motor, ut anima in nobis. Ex quibus non obscurum est cognoscere, quo in genere formarum essentialium, hos si sequamur, reponi debeat primus motor. Nam formarum quædam sic in materia sunt; ut extra eam esse non possint; sed ab ea dependeant, non modò actionum, sed etiam essentiæ ratione. Atque hujusmodi sunt formæ naturales; quæ partes omnes materiæ suæ informant: ac videntur in his etiam esse formæ plantarum, quæ vix animarum nomen merentur. Aliæ autem formæ essentiales sunt quidem in materia: sed corpus propriè non informant, verùm formâ suâ præditum perficiunt: interea ipsæ nec operari, nec esse extra illud valent: ut sunt animæ mutorum animantium; quæ eorum formæ dicuntur, non quatenus corpora sunt naturalia, sed quatenus sunt viventia. Aliæ autem, etsi ratione quarundam operationum non pendeant à corpore: ratione tamen essentiæ, & operationum aliarum, à corpore dependent. Ac tales sunt animæ humanæ corporibus sociatæ: &, secundum eos, de quibus proximè diximus, etiam animæ cælestes, sive intelligentiæ: ut quæ sine corporis ætherei ope intelligant; utcunque nunquam ab eo separentur. Aliæ verò non sunt in materia, nec eam vel informant, vel perficiunt: inest tamen iis habitudo ad corpus: ut sunt animæ humanæ à corporibus separatæ, quæ corporibus iterum jungi desiderant. Aliæ denique ne quidem habitudinem hanc obtinent: ut substantiæ illæ abstractæ, quas Platonici dæmonas, Christiani angelos nuncupant. Ac tales etiam sunt intelligentiæ, ex mente eorum, qui animas cælestes, & intelligentias, distinguunt, ac intelligentias dicunt animis cæli perfectiores, quia etsi animæ appetant & imitentur intelligentias, non tamen has tam capiunt perfectè, quàm se ipsas norint intelligentiæ.

Cap. XLI.

Cæli divinitas confellitur, quia sit inanimum: atque hoc fine ostensum, sidera non per aliud, sed proprio cieri motu: & propterea æthera non densum esse, non rarum, sed tenuem; nec ratione motus naturalis corpus tam in duo, ut Aristoteles voluit; quàm tria in genera dispesci. Unde corporibus vita proveniat. Si sidera per se moveantur, caussam tantæ eorum velocitatis ex mira calorum tenuitate peti oportere: sin ea cum orbibus moveantur, rationem esse, quod in loco volvantur proprio, eoque nihil iis resistat. Non esse in cælo dextrum, & sinistrum, vel alias differentias locales. Nec semper animâ præditum præstare inanimo, cum potiùs ex fine, ac bono universi, æstimanda sit rei cujusque excellentia. Utcunque cælum non esset inanimum; frustra tamen, cum caussa motus adferuntur, vel animis cælestibus superaddi intelligentias; vel intelligentiis animas subdi: imo motoribus incorporeis plane opus non esse. Ac licet ab intelligentiis cælum moveretur; non tamen solum octonas cum Aristotele statui oportere; sed multis partibus plures. Calippi de orbium numero opinio. Perperam vulgo intelligentias cum angelis confundi.

QUæ Aristotelis fuerit opinio de natura divina, satis exposuimus. Ac clarè ex iis liquet, non posse tantum philosophum effugere, quin creaturæ pro creatore divinum tribuisse honorem dicatur. Utcunque enim intelligentias à cælestibus animis distinxisset; inferiores tamen intelligentiæ fuerint creaturæ: cùm nonnisi unicum esse numen possit. Quod si Deum ex orbe, & intelligentia, compositum putârit; tanto magis huic crimini fuerit obnoxius.

Ut hæc fiant planiora, deinceps ostendam, nihil æquè mirandum esse, quàm Peripateticos veteres, homines tam acuta ingenii acie, obtusis adeò, planeque lusoriis magis, quàm decretoriis pugnasse armis, ut grande illud evincerent, cælo animam, imò intelligentiam longè animâ excellentiorem, & quid ista dico? etiam divinam tribui majestatem oportere. Ab anima ordiar, qua si cæli corpus destituatur, quanto minùs intelliget: ac si intelligendi vi caret, quis mentis adeo sit demens, ut Deum dixerit?

Familiam in Peripateticorum ducit argumentis, quòd cælum per se moveatur; ac proinde internum habeat vitæ ac motus principium. De vita longè aliter adstruebant, quàm qui putarent, sidera nutriri vaporibus. Persuasissimum enim Peripateticis fuit, absumi vapores, priusquam ad cælos pertingant. Potiùs igitur vivere cælum ex motu colligebant. Per cælum autem intelligebant orbes cælestes.

Sed sidera videmus moveri, orbes non item; nec contrarium quæ suadeat ratio est ulla, vel saltem non satis gravis: ut longè verisimilius videatur, nullos esse planetarum orbes, sed cælum esse continuum: nec sidera per aliud moveri, ut orbium partes: sed cælum per se quiescere, sidera autem cieri per se, & motu proprio. Ac propterea non crassius est æther; uti aqua, vel aer, ubi crassitie opus fuit, illic ad natandum, hic ad volandum. Imò neque rarus est; quale quod est, poros habet; & eo plures, vel majores, quo rarius; ut rarissimum sit, quod maximè porosum. At cælum habere poros temere dicatur. Sed est æther longè tenuissimus, ut à sideribus facillimè, & citissimè, transmeetur. Tenue enim dicitur, quod facile cedit. Tale esse cælum necesse est, ob summam & prope incredibilem siderum velocitatem. Neque enim sidere locum mutante, cælum propterea cogitur, ac condensatur; ut fieret, si raritatis beneficio sidera permearent: sed duntaxat pars una in alterius locum migrat; uti tenuium natura ostendit. Non igitur ex siderum motu, de circumvolutione orbis cælestis judicandum: eo minùs, quia sidera non sunt ejusdem naturæ ac orbis cælestis, sed planè diversæ; ut antea dictum. Imò ut orbes per se, & cum iis sidera moverentur; non eò animâ prædita sint. Nam sic quoque principium proximè movens fuerit natura eorum, sive vis à Deo indita, ut ea rectè dicatur virtus seu facultas propria ac nativa. Itaque ut tellus naturâ suâ movetur deorsum, ignis sursum: sic cælum naturâ in orbem volvitur. Ut videatur triplex esse corpus naturale: sublunare inanimum, quod suo loco quiescat: cæleste inanimum, quod suo loco moveatur, sed motu uniformi: ac animatum, quod & ipsum in loco naturali moveatur, sed modis variis. Frustra igitur Aristoteles ex inanimo sublunari colligit de cælesti. Quod si ab alio cieretur, &, pro Aristotelis mente, de cælestibus ex sublunaribus rectè procederet argumentum: omnino haberet instrumenta sui motus, instar animalis; cujus corpus instrumentis eget, quia ab alio, nempe ab anima, movetur. Nec enim corpus per se vivit; sed per animam, quæ vigorem, qua vivant & moveantur, in membra corporis transfundit. Sic constat, ab anima in corde humano arteriosum sanguinem imbui virtute vitali: is deinde se insinuat per corpus universum, facitque ut vigore eo omnia vivant membra. Idcirco si obstruantur arteriæ, moriuntur artus illi, ad quos penetrare nequit spiritus ac sanguis vitalis. Hæc si cælis accommodentur, quid simile reperiemus? Ecquid in iis dicere possumus analogum cordi, arteriis, sanguini, & membris?

Verùm esto, ut orbes per se moveantur, sidera per aliud. Sic quoque is motus non ab anima sit, sed naturâ: quæ grande illud corpus brevissimo verset tempore, quia in loco proprio verset. Nam quæ recto feruntur motu, uti lapis, vel aliud, cum difficultate moventur; quia sunt extra locum naturalem; ad quem ut pertingant, necesse habent aëra scindere, vel aquam. At quæ in orbem moventur, ut de orbibus cælestibus est persuasum, in loco sunt naturali; eoque celerrimè moveantur, quia nihil eorum motui resistat.

Planè autem frivolum est, quod cælum esse animatum colligunt, quia in eo sit sursum & deorsum, dextrum & sinistrum: ut eo se evincere posse arbitrantur, quia dextrum sit latus, unde sit motus; & cæli motus sit ab Oriente. Quæ cùm dicunt, parum cogitant, in corpore rotundo non esse locales istas differentias. Fons verò & caput erroris est, quòd ex motu recto colligere volunt de rotundo: cum longè maximum inter eos sit discrimen. Nam, quæ recto cientur motu, in sua feruntur loca: at, quæ volvuntur in orbem, ea, ratione totius, non mutant locum, sed quiescunt; ac tantùm ratione partium commoventur. Itaque nec verum est, quod ajunt, initium motus esse ab Oriente. Nam ut de contrario planetarum motu nihil nunc dicam: secus quoque est de motu diurno. Ubique enim Sol oritur, ubique occidit.

Quàm ineptum etiam, cùm cælum esse animatum concludunt, quia alioqui insectis vilius foret. Quasi semper animatum præstet inanimo. Hoc nec ipsi credunt, quando sic argumentari non verentur. Scyphum enim aureum pulici; domum magnificam prætulerint muscæ. Et quis eos propterea dementiæ arguat? Scimus enim creata omnia esse metienda non tam ex forma, quàm ex fine: utpote caussa independente, unde & meritò caussa dicitur caussarum. Itaque Deus ipse, pro fine, quem in singulis propositum habuit, suam cuique formam esse jussit. Proinde licet cælo forma sit vitæ expers: præstantior tamen est animatis omnibus, unum si exceperis genus humanum, cujus gratia imprimis cælum Deus fecit. Cogitandum igitur, quanta utilitas redundet erga homines ex Sole, Luna, stellis: de quorum singulis antea diximus. Cum fine tam utili, tam necessario, quis contulerit finem pulicis, aut pediculi? qui ex putredine succrescunt, magis dixerim in pœnam, quàm bonum hominis: eoque fortasse ne fuissent quidem, nisi homo peccasset.

Abunde illis occurrimus, quibus probatum ivere, cælum esse animatum. Mirum verò, aliquos prætera superaddidisse intelligentias. Si enim cælum est animatum, nihil opus est ponere intelligentias motrices: quando animata omnia habent principium motus internum. Vel si intelligentiæ moveant cælum, nihil profectò attinet dicere, esse animatum, cùm intelligentiæ cieant illud, si non contactu essentiæ, attamen virtutis. Quod verò ajunt, opus præterea esse intelligentiis, ut animæ orbium, intuendo illas, velut exemplum, tanto quoque similiores iis fiant: id quàm facilè dicitur, tam facilè negatur. Planèque philosopho est indignum, talia promere, nec probare aut velle, aut posse.

Et quid opus statuere motores incorporeos, cùm ea, quæ naturâ moventur, non indigeant motore incorporeo; excepto quòd omnia pendeant à Deo? Imò, utcumque dissentiant Peripateticorum complures, Aristoteles non statuit motores incorporeos, ut motus esset; sed ut motus esset æternus. Nam ex motu æterno colligebat esse substantiam, quæ moveret æternùm. Atqui motus non est æternus, sed finitus: idque à principio finito; nempe naturâ: quæ tamen non possit esse aliunde, quàm à principio infinito, quod Deum dicimus.

Quod verò pro octuplici siderum motu, totidem esse orbes, ac pro orbibus totidem animas, & pro his intelligentias totidem, esse collegerunt: id quàm infirmum sit, liquet ex argumentis, quibus alii concludunt, cælum esse liquidum, & omnes stellas, vel planetas saltem, suâ vi moveri. Qua de re abunde antea diximus. Adde quod, si cum Aristotele statuendum, moveri orbes ab intelligentiis; quarum unaquæque unum verset orbem: non octonæ solùm intelligentiæ erunt, sed longè plures, propter eccentricos, & epicyclos. Statuuntur enim in universum orbes triginta tres a: ex quibus viginti septem ambiant terram; sex autem epicycli toti exstent extra terram. Imò, si cum Fracastorio b concentricos statuere orbes malis; jam septeni vel noveni supra septuaginta erunt; octo stellati, cæteri ἄναστροι c, atque ex his leni supra ipsum firmamentum. Nam in eo quoque idem recessit, tum ab Aristotele, qui nullum agnovit orbem supra firmamentum; tum Astrologis postea consecutis, qui duos solum superaddiderunt. Medium verò inter hos numerum init Calippus, astrologus Aristoteli, Plinio, Censorino, ac multis aliis, laudatus: cujus orbes partim ferentes, partim restituentes numero erant quinquagintaquinque. Accuratè ejus sententiam idem Fracastorius exposuit Homocentricorum cap. xxv. Secundùm hos igitur, si ex Aristotelis principiis judicandum, longè major fuerit intelligentiarum numerus, quàm Peripatetici tradiderunt.

a Clavius in cap. 4 Joannis à Sacrobosco.
b Lib. de Homocentricis.
c Sine stellis.

Sed his refellendis ultrà insistere non est animus, quia nec concentricis, nec eccentricis cum orbibus, sed per se sidera moventur; ut vel ea evincunt, quæ concentrici eccentricis, eccentrici concentricis objectant. Nam nervosè satis destruunt opinionem adversam; sed suam parum solidè adstruunt: quod utriusque partis sententiam jure reddit suspectam.

Mirum verò, Aristotelem, qui ex falso de motus æternitate principio colligit æternos esse motores, eosque esse substantias immateriales, nulli alii rei, quam contemplationi, & circumvolutioni cælorum intentas: hunc non agnovisse dæmones, vel angelos bonos malosve: quos argumentis magis veris & apertis cognoscere etiam gentiles potuere; uti ostensum nobis lib. I, cap. VI. Hoc cum junioribus displiceret, cælum dixere ab angelis moveri. Sed longè aliud esse Aristoteli intelligentias, quam Platoni sint dæmones, Christianis autem angeli boni malique: satis eluxit ex iis, quæ proximè quidem de intelligentiis, libro autem primo cap. VI de dæmonibus, atque angelis, dicebamus.

Cap. XLII.

Divinitatem cæli male colligi ex eo, quòd dicatur gubernare omnia Lunæ subdita; cum impropriè hic gubernationis vocabulum sumatur. Nec cælum propriè agere per motum, cum is hoc solum præstet, quod deferat variisque terris applicet virtutem cæli operativam: puta lucem, tum autem qualitatem occultam: ad multorum interea generationem subterraneos ignes concurrere. Triplex cæli consideratio pro triplici modo, quo in terris res fiant; ratione, fortuna, & necessitate: proque istis tria numina introducta; Minervæ, Fortunæ, & Fati, sive Parcarum. Unde sint Ἀθηνᾶς, & Minervæ, nomina. Eandem Ægyptiis dictam esse Νηῒθ: *ac secundam esse ex Minervis quinque, quæ à Tullio, & aliis, memorantur. Cum autem per* Minervam *dicitur intelligi cælum: imprimis signari æthera supremum, & cum ea mentem ætheris summi præsidem, & mentis hujus prudentiam: interim cum summo æthere etiam Solem, & Lunam, & aëra, in considerationem venire; quia ab his ingenium ac sagacitas hominum quodammodo dependeat: singulaque horum veteribus ac locupletibus testibus firmata: ex quibus etiam cognoscere sit, cur Minerva Jovis filia, non uxor, dicatur.*

HAbemus de forma cæli in se spectata. Quare videamus nunc de eâdem, prout agit in omnia Lunæ subdita. Nam hæc, ut philosophi consentiunt, à corporibus cælestibus reguntur. At nulli, præterquam Numini, convenit terrarum, maris, atque aëris imperium. Quare videri possint gentiles jure optimo tribuisse cælo divinitatem. Præsertim quando & B. Augustinus in tertio de Trinitate fateatur, *inferiora corpora a cælestibus gubernari.* Et similia etiam reperias quandoque apud alios è sanctis Patribus. Sed enim, ut dici solet, figurativa non est argumentativa. Atqui Christiani *gubernationis* nomine in hoc negotio non utimur propriè pro actione voluntaria, ut illi qui cælum sideraque pro Diis habent: sed κατὰ μεταφορὰν a, pro operatione rei inanimæ in elementa, & exinde composita, vim eam exerentis, quam cum essentia à Deo accepit. Non liberè igitur, sed necessitate naturæ, operatur: idque, ex Aristotelis opinione, per duo illa, lucem, & motum.

a Per translationem.

motum. Ac de luce quidem assentiendum; quia satis liquet, eam attenuare, & calefacere hæc inferiora. At motus, quatenus est motus, non agit. Aëra eo ajunt impelli: verùm impulsus illius vix aliquid ad nos pertingit. Interea à motu est delatio operativæ virtutis, quam Deus indidit cælis. Utcunque enim non agat siderum motus, sidera tamen agunt: quæ, ut cap. XXXV orsi eramus dicere, motu illo adducuntur, & reducuntur, ut vicissitudo sit caloris, & frigoris, & reliquarum qualitatum. Sic videmus Solem minus calefacere manè, quàm vesperi; minus vesperi, quàm meridie. Ubi quid apertius, quàm majorem minoremve calorem provenire à Sole; non à motu, præcisè loquendo: & tamen motum etiam in considerationem venire, quatenus ille Solis, & Cæli virtutem circumducit, variisque applicat terrarum locis? Proinde etiam cùm Sol staret tempore Josuæ, lucebat ille: sed lux non progrediebatur. Siquidem à Sole erat illuminatio: sed, si Sol non stetisset, à motu fuisset lucis circumlatio. Utcunque igitur semper staret, non eò minùs luceret; sed vehementiùs ageret in terras, aquasve subjectas. Nec mundus tantâ sui parte, uti nunc, foret habitabilis. Neque temporis hiberni, & æstivi, foret vicissitudo. Quocirca rectiùs alii, qui ubi sermo de illis, per quæ cælum operatur in hæc inferiora, cum luce non motum jungunt, sed qualitatem occultam. Nam potiùs videtur à virtute esse hominibus incognitâ, quòd in tellure intima, quò radii siderum penetrare non possunt, metalla & lapides generentur; eaque tam dispari naturâ: uti arguit, quòd magnes attrahit ferrum, sapphirus fuget anthracem. Imò nec opus in terræ viscera penetremus: cùm in aliis etiam, quæ cælo exponuntur, tam dispar, ac miranda sit natura, ut magis ab occultis quibusdam cælorum viribus proficisci videatur. Quale est, quòd succinum trahit festucam, remora sistit navem: item quòd agaricum pituitam, rhabarbarum bilem, epithymum atram expurget bilem: quod etiam leonem terreat conspectus galli gallinacei; torpedinis contactu obstupescat piscatoris manus. Efficientem quidem horum caussam proximam ignes putamus; tum subterraneos, tum cælestes. Multis enim experimentis compertum, plurimos & maximos esse sub terris ignes, eosque ad generationem rerum non mediocriter conferre. Qua de re eruditè Georgius Agricola in caussis subterraneorum, ac Thomas Lydiatus lib. de Origine fontium. Sed cùm multa (quod ostensum doctissimo Fromondo in Meteorologicis *a*) clarè arguunt, universalem magis caussam esse cælestes ignes, quàm subterraneos. Porrò in cælestibus illis non omnia luci simpliciter, sed multa occultæ virtuti tribui oportere; satis docent, quæ antea diximus. Neque hic sistendum cum illis, qui propter mirandos cæli effectus ei divinos tribuerunt honores. Adscendendum altiùs ad caussam omnium remotam, ipsum cælorum opificem: qui & æthera, &ætheri subjecta, moderatur sapientissime.

a Lib. 1, cap 4, artic. 2.

Cæcæ nationes, cùm ista non satis penetrarent, hoc cæleste regimen trifariam considerarunt. Primùm, quatenus ab ætherea natura, unde decerpta esse anima humana à multis credebatur, provenit tum Ratio, tum Voluntas; quâ liberè homo secundùm rectam rationem possit vivere. Hoc intuitu cælum ab acutioribus nominabatur *Minerva*. Deinde spectabatur cælum, quatenus est caussa per accidens rerum, ut aliarum, ita etiam humanarum, quæ cæco ferri casu viderentur. Ac dicebatur tum *Fortuna*. Denique attenderunt Cæli influentiam in res omnes Cælo subditas, quatenus eas necessitate illâ constringit, ut sic, & non aliter fiant. Atque hinc Cælo dedere nomina *Fatorum*, *Parcarum*, & alia eandem vim habentia. De tribus hisce nunc ordine dicere aggredior. Incipiam à vocibus.

Græcum Ἀθηνᾶς nomen est, (ut loquitur Phurnutus) δυσετυμόλογον, hoc est, ejusmodi, ut difficile ejus sit caussam adferre. Atque hoc satis apparet ex frivolis illis rationibus, quas non Grammatici modò, sed Philosophi quoque, & in his Plato in Cratylo, adducunt. Mihi dubium non est, quin ab Oriente, vel Ægyptiis, nomen hoc acceperint. Non absurdè deducas ab איתן, quod est, *fortis*, *perennis*. Malim tamen à Chaldæo, ac Thalmudicis etiam frequentato, תנא, quod idem valet, ac שנה. Nempe ut Græcis, ita Orienti etiam mos, S & T literas, commutare. Valet autem utrumque, *meditari*, *commentari*, *studere*, *docere*. Itaque hinc doctores, qui excepere synagogam magnam, *Tanaim* dicti: de quibus alibi tractamus. Inde igitur Ἀθηναία, seu Ἀθηνᾶ, studiorum ac doctrinæ præses. Articulus Hebræo *Tana* præmittitur, sed spiritu mutato; quod in compluribus fieri, ostendimus non uno loco.

Minervæ etymon, nec Tullius, nec Cornificius, viderunt. Meliùs ex Verrio Festus; qui *Minervam* ait vocatam à monendo: quomodo Telemacho ea monitrix apud Homerum. Græcis enim vis animi μένος, unde Latinum *mens*. Ab eadem origine *meneo*, quod valet, *in mentem revoco*, *animo alicujus consilium suggero*. Sed pro *meneo* postea maluere *moneo*; ut *bonus* fecere ex *benus*. A *meneo* etiam vel *meno* sunt *mentio*, *memini*, *memor*, *reminiscor*, atque alia. Ab hoc igitur *meneo*, vel *meno*, foret *Menera*; unde, digammâ inserto, *Menerva*, ut ab *aro*, *arvum*, ab ὕλη, *sylva*; à σκαιὸς, *scævus*. Sed ut pro *leber*, quod à λέπος, postea dixere *liber*; & ex *Eanus*, *Ianus*: ita pro *Menerva*, *Minerva*. Quod si à *meno*, est *menini*, & fortasse *memino*, quando *meminens* dixit Livius Andronicus *a*, hodieque est apud Ausonium *b*: non multum ab his abierit Arnobius in tertio, ubi sic scribit: *Minervam dixerunt memoriam nonnulli: unde ipsum nomen Minerva, quasi quædam Minerva formatum est.*

a In Erotopægniis, teste Prisciano in undecimo.
b Tumulo Minervæ Rhetoris.

Cultus Minervæ sine dubio ab Oriente est, vel Ægyptiis: quibus nominatur *Neith*. Testis Plato in Timæo; ubi cùm dixisset, præfecturam Saiticam sic vocari à regionis urbe maxima, cui nomen Sais; inde subjungit *c*: Τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν, Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. *Urbis præses Dea, Ægyptiacè quidem Neith, Græcè autem, ut illorum* (Ægyptiorum) *fert opinio*, ATHENA, *id est Minerva.* Unde omnino Hesychii locus hic corrigendus: Νηΐθη, Ἀθηνᾶ παρ' Αἰγυπτίοις· nempe Νηΐθ, ἡ Ἀθηνᾶ, rescribendum.

c Pag. 21. edit. Henr. Steph.

Hæc Saitica Minerva est secunda ex quinque illis Tullio memoratis in tertio de Natura Deorum. Nam prima ei est *Apollinis mater*: Arnobio similiter in tertio adversus gentes, *ex Vulcano Apollinis procreatrix*. Imò, ut Tzetzes in Lycophronem scribit *d*. Ἀθηνᾷ τινι βασιλίδι, τῇ καὶ Βελονίκῃ λεγομένῃ, θυγατρὶ δὲ Βρόντου ὑπαρχούσῃ, Ἥφαιστος γάμῳ μιγεὶς, γεννᾷ Ἐριχθόνιον, ὃς ἐβασίλευσεν Ἀττικῆς. *Minerva, regina cuidam, dicta etiam Belonica, Brontes filia, Vulcanus, cum eam uxorem duxisset, permixtus, genuit Erichthonium, qui in Attica regnavit.*

d Pag. 25. edit. Operum: sive pag. 24. edit. Pauli Stephani.

Altera Tullio est ea, de qua diximus: nempe *Nilo orta, quam Ægyptii Saitæ colunt.* Similiter de ea Arnobius: *Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptiis Sais.* Imò & Strabo in XVII: Καὶ ἡ Σεβεννυτικὴ δὲ πόλις, καὶ ἡ Σάις μητρόπολις τῆς κάτω χώρας, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Ἀθηνᾶν. *Atque Sebennytica urbs, & Sais, inferioris regionis metropolis, in qua Minervam colunt.*

Tertia est *Jove genita*: sed Arnobio, *Saturni filia, & quæ usum excogitavit armorum.* Quæ ei curæ esse, etiam Hesiodus in Theogonia tradit.

Quarta Ciceroni dicitur *Jove nata, & Coryphe, Oceani filiâ; quam Arcades* KOPAN *nominant, & quadrigarum inventricem ferunt.* De eâdem sic Arnobius: *Jovis quarta progenies, quam Messenii Coryfasiam nominant.* Vide, quæ ad superiorem Tullii locum Xystus Betulejus, vir eruditus, multæque lectionis, annotavit.

Quincta Ciceroni est *Minerva Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affingunt.* Arnobio itidem vocatur *Minerva, quæ Pallantem patrem occidit, incestorum appetitorem.*

Ex his liquet, recte quidem Isac. Tzetzem in Lycophronem scripsisse: Πολλαὶ ἦσαν καὶ Ἀθηναῖ, καὶ Ἀφροδῖται, καὶ οὐ μία· *Multa erant Minervæ, & Veneres; non una modo.* Sed non æque illud apertum, quæ ex his Deæ fuerint animales, quæ naturales. Animalis videri possit ea, quæ Pandoram docuit, ut Hesiodus in Theogonia tradit,

—— Πολυδαίδαλον ἱστὸν ὑφαίνειν,

—— *Valde dædalam, ac artificiosam telam texere.*

Estque eadem, quæ Platoni in Symposio dicitur, ἐργάνη θεός· *textorii operis Dea.* Nec tamen Ægyptus jure sibi hanc artem vindicat. Potiùs Minerva illa, telæ ac lanificii repertrix, fuerit Naama, Tubalcaini soror: de quo diximus libro I, cap. XVII. Nobis hoc loco consideranda Minerva, quatenus est Dea naturalis: qualem censeo illam primo loco memoratam, Apollinis ex Vulcano procreatricem. Nam Minerva, æther; Vulcanus, ignis; Apollo, Sol; cujus itidem ignea est natura.

Sic verò Minerva est æther, ut potissimùm intelligi debeat summus æther: quia, ex gentium opinione, æther quidem est Deus, sed altissimus æther est supremus Deus: unde M. Cicero in Somnio Scipionis, ubi de orbibus agit cælestibus: *Quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens cæteros.*

Porrò cùm ætherem summum intelligerent, cùm æthereo corpore complexi etiam fuere mentem ejus præsidem, quæ animaret æthera, ac præcipuè se exsereret in celsissimo æthere; uti mens humana maximè operatur in cerebro.

Cumque mente hac attenderunt virtutem ejusce mentis divinæ, mundo huic, ac præcipuè rebus humanis, providentem. Atque eò dixere Minervam esse sapientiam, vel providentiam divinam.

Quando autem Minerva iis erat complexus summi ætheris, & prudentiæ divinæ; comprehendêre etiam Solem, Lunamque, ut duo sidera præcipua: videlicet Solem ob magnitudinem, & quia ex supremi ac purissimi ætheris substantia sumtus putaretur; at Lunam, ob propinquitatem: utrumque verò ob temporum per ea distinctionem, & vim atque efficaciam in iis, quæ cælis subsunt.

Imò aer quoque Minervæ appellatione continetur, quoniam ætheris & aeris eadem putaretur natura; ac æther haut aliud, quàm purior aër, crederetur. Nec obscura est ratio, quando æther per Solem Lunamque in nostrum sive inferiorem aëra agit; proque aëre diverso humanum variet ingenium: unde Satyricus a;

a Horat. l.2. sat.2.

Bæotum in crasso jurares aëre natum.

Denique per Minervam concepere in homine vim ætheris, Deique; maximè autem memoriam, & ejus fœtum prudentiam: juxta illud Afranii in Togata b, quæ Sella dicebatur:

b Apud Agellium lib. 13. cap 8.

Usus me genuit, mater peperit Memoria,
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

Atque hinc quoque liquet, cur Minervam *Mentis filiam* dixerint; ut est apud Arnobium in III.

Ac hujusmodi nostra est opinio de Minerva. Quam testibus deinceps antiquis firmabimus: ac primùm Græcis.

Diodorus Siculus lib. I, ubi de Ægyptiorum religione tractat, sic scribit: Τὸν δ᾽ ἀέρα προσαγορεῦσαι φασὶν Ἀθηνᾶν, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διὰ τὸ τὸ ἄφθαρτον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸ ἀκρότατον ἐπέχειν τόπον τοῦ σύμπαντος κόσμου. διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι γενέσθαι ταύτην. ὀνομάσαι δὲ αὐτὴν Τριτογένειαν ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν αὐτῆς τὴν φύσιν κατ᾽ ἐνιαυτὸν, ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος. λέγεσθαι δ᾽ αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον, ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχειν γλαυκοὺς (τοῦτο μὲν γὰρ εὔηθες ὑπάρχει) ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον c. *Aeri porrò Minervæ nomen, quadam vocis interpretatione, attribuisse; Iovisque filiam hanc, & virginem putari, eo quod aër natura corruptioni non obnoxius sit, & summum universi mundi locum obtineat. Unde etiam fabula, è Iovis vertice illam enatam. Vocari autem Tritogeniam, quòd ter in anno naturam mutet; vere, æstate, hyeme. Et Glaucôpin dici, non quod glaucos, id est, cæsios habeat oculos (insulsum enim hoc esset) sed quia aër glauco sit adspectu.* Similiter Phurnutus: Ἡ δ᾽ Ἀθηνᾶ ἐστὶν ἡ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ· καθὸ καὶ Προνοίας Ἀθηνᾶς ἱδρύονται ναοί. Γενέσθαι δ᾽ αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς λέγεται, τάχα μὲν τῶν ἀρχαίων ὑπολαβόντων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐνταῦθα εἶναι, καθάπερ καὶ ἕτεροι τῶν μετὰ ταῦτα ἐγένοντο. τάχα δ᾽ ἐπεὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ μὲν ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος ἡ κεφαλή ἐστι, τοῦ δὲ κόσμου ὁ αἰθήρ. ὅπου τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἡ τῆς φρονήσεως οὐσία. κορυφὴ δὲ θεῶν κατ᾽ Εὐριπίδην, ὁ περὶ χθόνα ἔχων φαεννὸς αἰθήρ. *Minerva Iovis est intellectus; quæ idem esse fertur, ac providentia, quæ in ipso sita est. Hinc in honorem Minervæ templa Providentiæ posita esse constat. Esse dicitur è cerebro Iovis prognata; nimirum, quod veteres in ea corporis parte totius animæ regimen esse voluerint. Hanc sententiam tenent & juniores: fortasse quia suprema corporis humani pars, caput est; sicuti etiam mundi pars summa est æther, & in capite sedem habet corporis regimen, & prudentia. Deorum autem vertex, sive pars suprema est, juxta Euripidem, lucens circa terram æther.* Ac post aliqua: Τάχα δ᾽ ἀπὸ τοῦ αἰθέρος, ὡς καὶ οἱ παλαιοί, ταύτην ἔλεγον Αἰθερόνειαν· *Fortasse & ab æthere veteres eam dixere Ætheroniam.*

c Male in vulgatis ἄγλαυκον: cum contrariam sententia requirat: uti & Rhodomanus observatum

Latinos quoque videamus. Arnobius lib. III: *Aristoteles, (ut Granius memorat) vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, & literata auctoritate demonstrat. Eandem hanc alii ætherium verticem, & summitatis ipsius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli; unde ipsum nomen Minervæ, quasi quædam Meminerva formatum est.* Ac mox subdit, quibus significet, ut ea, sed falsò, habita sit *Mentis filia, vel Victoria, Iovis elata de cerebro, inventrix oleæ, magisteriis artium & disciplinarum varietatibus erudita.* Macrobius l. I Sat. c. XVII: *Minerva Solis est virtus, sicut & Porphyrius testatur, quæ humanis mentibus prudentiam subministrat. Nam ideo hæc Dea Iovis capite prognata memoratur: id est, de summa ætheris parte edita; unde origo Solis est.* Idem lib. III Sat. cap. IV: *Qui diligentius eruunt veritatem, dixerunt, esse medium æthera Iovem, Junonem vero imum aëra cum terra, & Minervam summum ætheris cacumen.* B. Augustinus lib. IV de Civit. Dei, c. X: *Ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas, quod de Iovis capite nata sit.*

Atque his locis satis commodè, cur Minerva Iovis filia dicatur, ea affertur ratio, quòd Minerva sit prudentia; hæc autem obtingat ab æthere, qui *Jupiter* vocatur. Quòd si ab æthere derivetur, ætherea sit virtus, ac potissimùm supremi ætheris: unde itidem videre est, cur eam non attribuerint Iovi conjugem. Nam summus æther non est Iovi subjectus. Atqui eas naturæ partes alteri uxores dabant, quæ forent ei subjectæ. Ita Juno uxor Iovis, quia aer eo intelligitur, qui inferior æthere. Ac simili de caussa Salacia data uxor Neptuno; Proserpina, Plutoni. Nam φυσικῶς Salacia est imus mare; Proserpina, terra infima: ut est apud Augustinum lib. IV de Civ. Dei, cap. X. Porrò de Minerva quæ dicebamus, etiam firmat Martianus Capella in Deæ illius descriptione lib. VI:

Virgo armata, decens, rerum sapientia Pallas,
Ætherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra Tonantis,
Ardor doctificus, nostræque industria sortis,
Quæ facis arbitrium sapientis prævia cura,
Ac rationis apex, divumque hominumque sacer vous,
Ultra terga means rapidi ac splendentis Olympi,
Celsior una Iove flammantis circulus æthra.

Cap. XLIII.

Quomodo Fortuna à Chaldæis, ac philosophis, referatur ad Cælum: & quo discrimine, tum ad Æthera, tum

tum ad Solem, Lunamque, reducatur: utut longe aliter conciperetur vulgo. Ubi præcipuè sit culta: cur finxerint cæcam: cur in Deos retulerint: cur dissenserit hac parte Aristoteles: & quid ille per Fortunam, & Casum, intellexerit: quid Stoicis Fortuna fuerit: quid item Platonicis, quos ex parte secutus B. Augustinus. Ne in ludo aleæ quidem fieri aliquid planè fortuito, vel casu. A Peripateticis non agnosci dæmonas. Nullam esse caussam per accidens, ubi caussa per se suppetat nulla. Quomodo de rerum generatione a Democrito abierit Epicurus: & ut statuerit triplicem atomorum motum.

A Minerva transeo ad Fortunam. Inter quas duas major est convenientia, quàm primâ facie videatur. Nam uti Minervam vidimus esse supremum æthera, tum item Solem, Lunamque: ita Fortuna quoque creditur esse siderum dispositio, tum præcipuè Lunaris potestas, sive ejus influxus. Siquidem, secundùm Chaldæos sive Genethliacos, pro Solis, Lunæ, & quinque erraticarum stellarum cœtu, ac motibus, omnia rerum humanarum, magna, minuta, sideribus quasi aurigantibus ac ducentibus, contingunt. Maximam verò in his vim esse Lunarem, à Physicis traditur; præsertim in rerum ortu, & interitu: ut abunde ostensum, cùm de Junone, Lucina, Ilithya, ac ejusdem potestatis numinibus, ageremus. Nec solùm Lunam putarunt caussam esse, cur res generentur, & corrumpantur: sed etiam nascentibus vim quandam imprimere, pro cujus diversitate, variet hominum temperamentum: unde & eorum mores sint diversi; & pro moribus etiam varient fortunæ; ac pro hisce omnibus, meliùs, aut pejùs, citiùs, aut tardiùs, vita hominis decurrat. Fortuna igitur est Æther, & particulatim Luna. Et tamen, secundùm eosdem est ab Æthere, & Luna. Ac in Æthere, quidem, vel Luna, constituunt, ut sitis apertis Scholasticorum vocibus utar, virtualiter; quia nempe vis sit cælestis, quæ cuncta determinet. Sed ab iis est formaliter, prout extra caussas res humanæ reapse reducuntur ad eventum suum.

Sed cùm hoc pacto consideramus Fortunam, Chaldæos, atque Astrologos sequimur. Vulgò autem Fortuna non credebatur Luna, vel Æther, aut siderum dispositio, & adspectus; sed mens quædam è cælis ablegata in hunc inconstantiæ orbem, ac cæco in terris impetu cuncta versans. Quam Plinius [a] ait, *solam in tota ratione mortalium utramque paginam facere.* Quam etiam tantopere coluere Græci: inque Italia Antiates, ac Prænestini, & cui etiam Romani ædem statuerunt trans Tiberim.

[a] Lib. 2. cap. 7.

Cæcam hanc finxere, quia sæpius faveret indignis. Addere poterant, quia plurimùm cæcos reddat, quos complectitur. In Deorum eam numerum retulerunt, quia non viderent, cui potiùs caussa esset adscribenda multorum, quæ aliter, quam putarant, evenirent: præsertim cum stultis multa feliciter, sapientibus infeliciter contingerent. Quò pertinet illud Aristotelis in secundo Magnorum Moralium cap. VIII: Οὗ πλεῖστος νοῦς καὶ λόγος, ἐνταῦθα ἐλαχίστη τύχη· οὗ δὲ πλείστη τύχη, ἐνταῦθα ἐλάχιστος νοῦς. *Ubi plurimum mentis ac rationis, ibi minimum fortunæ: ubi autem plurimum fortunæ, ibi minimum mentis.* Absurdum autem Aristoteli videbatur, Fortunam esse Deam, moderantem actus humanos, sæpeque probis inimicam, ac faventem improbis. Nam, inquiebat, cùm Deus sit sapientissimus, potiùs sapientibus faveret, quàm stultis. Sic igitur colligebat, Fortunam hoc pacto fore Mentem amentem, Deam divinitatis expertem. Propterea dicere maluit, Fortunam nihil esse aliud, quam voluntatem humanam, quatenus caussa est rei per accidens. Uti Casum idem rebus in naturalibus censet esse Naturam; prout ea est caussa per accidens. Conveniunt igitur fortuna, & casus, quòd locum ambo habeant in raro (adde, vel æquè) contingentibus; quodque sint caussæ per accidens; sed illic in voluntariis, hic in naturalibus. Utriusque exempla adduximus lib. I, cap. I [b].

[b] Pag. 4.

Multum verò ab hac sententia abiere Stoici: quibus, quæ fortuita vocantur, caussam habent per se, Mentem sapientissimam, quam Deum dicimus: hanc enim quatenus æthera pervadit, Iovem nuncupari; quatenus maria, Neptunum; prout frumentum producit, Cererem esse; prout bona largitur, quæ exinde Fortunæ nominantur, Fortunæ nomen habere: ac similiter eandem, ut Laertius in Zenone ait, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι· *multis aliis nomenclaturis solere appellari.* Unde & Seneca in IV de Beneficiis, cap. VII: *Quæcunque voles, nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque cælestium continentia: non errabis. tot appellationes ejus esse possunt, quot munera.*

Platonicis autem Fortuna non tam summus & unus erat Deus, quàm genius aliquis, per quem Deus efficeret ea, quæ temere & fortuitò fieri videntur. Hinc Plato in IV de Legg. [a] Ὡς θεὸς μὲν πάντα, καὶ μετὰ θεοῦ Τύχη, καὶ Καιρὸς, τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα· *Deum quidem, & cum Deo Fortunam, Opportunitatemque, omnia gubernare.* Idem cùm in epistolis Fortunam nominat, δαίμονα subjungit. Proclus quoque in Timæum scribens, caussam fortuitorum refert in mentem corporeâ hac natura superiorem: Fortunamque non temerariam, aut cæcam, ait; sed divinam, vel dæmoniacam potestatem, caussas divulsas in unum congregantem. Vide sis Ficinum in Plotini Ennead. III, lib. III, cap. II.

[a] P. 709. edit. H. St.

Nec alienus ab hac opinione B. Augustinus fuit: uti ostendunt illa in V de Civit. Dei, cap. IX: *Sufficit omne, quod fit, non nisi caussâ præcedente fieri. Nos enim eas caussas, quæ dicuntur fortuita, unde etiam Fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel veri Dei, vel quorumlibet spirituum voluntati.* Posteaque spiritus hosce interpretatur angelos tum bonos, tum malos. Quare, ex Patris ejusce sententia, quòd nonnulli in ludo aleæ (ac par similium ratio est) semper penè vincant, perdant alii: id vel occultis naturæ caussis tribuendum, vel genio adsistenti, qui jactum dirigat. Quod minimè difficile est genius, cùm eventus pendeat, tum ab alearum positu, tum jactu earum vehementiore, vel remissiore, & similibus; quæ nobis quidem jacientibus sic variant, ut ludo exercitatus aliquid videat præ alio; nunquam tamen eò industriæ pertingat, ut omnia in artem redigi possint. Spiritus autem, quia intellectu, & experientiâ, plus valent, plus etiam cernunt: ac præterea levi motu inter jaciendum præstare possunt, ut jactus sit felix, vel adversus. Nec sanè possum in animum inducere, casum inesse in rebus: sed omnia censeo vel à naturæ necessitate, vel à nostro, aut alieno dependere arbitrio. Nempe quod de morbis nonnullis Cous ille vates ait in primo Præsagiorum; id non minùs dixero de alea, ac ceteris: quæcunque, propter nostri ignorantiam, fortunæ, aut casui, tribuuntur, ut iis θεῖόν τι [b], & inesse, & cogitari oportere.

[b] Divinum quid.

Quorundam ea est sententia, non pugnare hæc cum illis, quòd Fortuna, & Casus, dicuntur caussæ esse per accidens. Nam ratione caussæ proximæ, *Fortunam* vocari, vel *Casum*: at caussam per se habere, si spectemus caussas remotas. Estque hæc sententia non solùm Philoponi, ac Simplicii, in secundum φυσικῆς ἀκροάσ. sed etiam Boëthii in I de Consol. Philos. Avicennæ in primo suæ Sufficientiæ cap. III: ut Thomam Aquinatem, & Scholasticorum alios, prætercam. Sed licet vera hæc sint; non tamen Peripatetica sunt; eoque Aristoteles sic neutiquam cum Platonicis, vel etiam Stoicis, conciliatur. Siquidem Aristoteles non agnovit dæmonas sive genios in iis, quæ sub cælis sunt, Dei administros: quin credidit, eum non curare singularia, sed illa nescire. Nihilo magis Aristotelem conciliare possis cùm Astrologis, statuentibus fortuitorum omnium caussam ab æthereo influxu peti oportere. Quippe Aristoteli, quod postea planius fiet, cælum tantùm caussa est universalis. Ut dubium non sit, quin eorum, quæ præter intentionem naturæ, aut voluntatis, fiunt, nullam per se caussam esse existimarit. Ea autem sententia consistere nequit, quia nihil non aliquam per se caussam ha-

bet,

bet, utcunque nesciatur. Si in templum iturus incidam insperatò in creditorem, caussa per se est concurrens & creditoris, & debitoris, voluntas, eo tempore exeundi, ea via commeandi: quarum utraque posita, naturaliter fieri aliter non potuit. Sit ante seculum thesaurus in agro defossus, nec unde ablatus. Si locum hunc fodero, ubi abditus, utcunque defossum nesciam, non possum non in eum incidere. Par ratio eorum, ubi Casum statuunt. Nam tegula sic constituta, ut vento facilè decuteretur, & vento sic spirante, uti flabit, & eo intervallo à tecto usque ad viam, qua transitur: & parato Titio illa viâ, illo tempore, illo gressu, progredi; nec quoquam volente motam injicere eunti, ac par circumstantiarum similium ratio esto; non nisi Deus impedire naturam volet, poterit aliter evenire, quàm ut tegula in caput Titii decidat.

Atque hoc argumento etiam Epicuri sententia diluitur; qui, rejecto omni fato, de quo postea dicam, non modò in actibus humanis, sed in rerum quoque generatione, fortuitò omnia fieri statuebat. In quo abiit à Democrito, atomorum auctore; si Tullium quidem audimus. Nam Laertius id tribuit Leucippo. Democritus is putabat, atomos esse omnium rerum primordia; ut quarum, dum moventur, contactu mutuo, atque implicatione & nexu, omnis fieret generatio. Porrò ne à corpusculis illis individuis motus auferret naturales, eò statuebat, omnia fieri necessariò. Hac parte eum, quem imitari alioqui solet, deserunt Epicurus, inducendo motum minimæ declinationis, cujus caussa foret nulla. Itaque, ut Plutarchus refert, triplex illi erat atomorum motus. Primus fuit ponderis, sive lineæ, qui Græcis κατὰ στάθμην: quando, ut Ciceronis verbis dicam, *gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis.* Alter erat motus declinationis, Græcis κατὰ παρέγκλισιν, cùm, ut idem ait, *declinat atomus intervallo minimo*: quod ἐλάχιστον etiam Epicurus vocabat. Tertius est motus conflictûs sive plagæ, Græcis κατὰ πληγήν: quando (verba item Tullii sunt) *atomus ab atomo pulsa declinat.* Quod Lucretius [a] sic expressit:

a Lib. 2.

> —— *Nam cita supernè*
> *Obvia cum flixere, fit ut diversa repente*
> *Dissiliant.*

Ex tribus istis medius ille pusillæ declinationis motus Epicuro erat fortuitus, non naturalis. Neque enim ob pondus fit: alioqui rectâ in præceps lineâ deferretur. Neque item ob plagam: quandoquidem ea contingit, priusquam atomi conflixerunt. Unde consequitur, declinationem istam fieri sine caussa. Valde igitur à physicis derisus est Epicurus, quod doceret, aliquid esse ex nihilo, ac sine caussa: quod ex fortuita ista atomorum declinatione consequitur. Præterea in mundo omnia sunt compositissima: ut is etiam tacitus clamet, non se sic temere coaluisse.

Cap. XLIV.

* *Parcas etiam ad Æthera reduci, ac particulatim ad Lunam. Eandem habitam esse Parcam, Mœram, sive Fatum, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam. De Μοίρᾳ, sive Mœra, pluribus id veterum locis comprobatum. Ac quia Μοῖρα pars, eo partilia Fata dici Ammiano. Itidem variis scriptoribus ostensum, Fata pro Parcis dicere Latinos; utcunque interdum distinguantur. Triplex ratio adfertur, cur qui Parcam eandem facerent ac Lunam, tres esse Parcas putarint. Una petitur a triplici facie Lunæ. Altera ex eo, quia Luna præsit partui, ac triplex imprimis sit partûs mensis, octavus, nonus, decimus: unde & duarum Parcarum nomina,* Nona, *&* Decima. *Casellium, & Minucianum, perperam putâsse,* Mortam *esse unam Parcarum, ac a* morte *sic nuncupatam. Livii Andronici versus numeris suis redditus. Parcæ etymon, ex sententia Varronis.* Partula. *Tertia ratio, cur tres sint Parcæ, petita à triplici hominis consideratione, nascentis, viventis, morientis: & cur prima trium Venus habeatur. Cur Parcæ sint habitæ filiæ, aliis quidem Noctis, aliis vero Necessitatis. Variorum adducta sententia de tempore tripartito, quod Clotho, Lachesis, & Atropos designant.*

PORrò ab Astrologis, & aliis, ut Fortuna, ita etiam Parcæ, quarum illam spuriam vocant sororem, ad æthera reducuntur, ac siderum positurum. Nempe Parcæ iis vis est cœlestis, vitæ productrix ac conservatrix ad certum usque spatium, quod excedi possit à nemine: ut cognoscere est ex Homero Iliad. Z, Euripide in Ione, & Apollonio in primo Argonaut. Philosophorum autem plerique, uti Fortunam, sic & Parcas, ad Lunarem potiùs potestatem particulatim retulere. Sic enim existimarunt, prout Luna blandè, aut torvè adspexerit, ita homines celeriter aut tardè nasci, & denasci, ingeniumque sortiri, & mores, & pro iis fortunas.

Idem verò sunt Parca, Fatum, Necessitas; imò & Nemesis, ac Adrastia: ut censet seu Aristoteles, seu alius potiùs scriptor antiquus, epistolâ ad Alexandrum: unde quædam adducit Stobæus in Eclogis Physicis. Habes ea hodieque libro de Mundo; qui vulgo Aristotelis nomine circumfertur: ut pareat, jam Stobæi ævo opusculum hoc pro Aristotelico habitum esse. Verba eo lubentiùs adducam, quia & vocum origine sententiam suam firmat: Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλο τι λέγεσθαι πλὴν τοῦτον, οἷον ἀνίκητον οὐσίαν ὄντα. Εἱμαρμένην δέ, διὰ τὸ εἴρειν τε καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δέ, διὰ τὸ πεπερατῶσθαι πάντα, καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἀπείρως εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι· Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δέ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν· Αἶσαν δέ, ἀεὶ οὖσαν· *Existimo autem, Necessitatem non aliud dici, quàm hoc ipsum: puta immobilem naturam: Fatum autem a connectendo, & procedendo sine impedimento: Pepromenen, eo quòd omnia circumscribat, ac terminet cuncta; nec aliquid in rerum natura termino careat: & Mœram sive Parcam, quod partita sit: & Nemesin, a facta unicuique distributione: Adrastiam, quia caussa sit immutabilis, secundum naturam: Æsan denique, quia sit semper.* Ubi quod primo loco dicitur, idem esse Necessitatem, ac Fatum; planè ex sententia est Parmenidis, Heracliti, ac Democriti: ut est apud Plutarchum lib. I de Placitis philosophorum, cap. XVII. Quod postea subdit, etiam Fatum, quod Græcis εἱμαρμένη, ac πεπρωμένη, idem esse ac Parcam, sive μοῖραν: id quoque multis scriptoribus comprobatur. Homerus Iliad. E [a]:

a Vers. 83.

> Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιή.
> *Mors hunc purpurea apprendit, violentaque Parca.*

Vel si malis,

> —— *Violentaque Mœra.*

Censorinus de die Natali cap. VIII: *Sunt autem hæ particulæ in unoquoque signo tricenæ, totius vero Zodiaci numero* CCCLX. *Has Græci Mœras cognominarunt: eo videlicet, quod deas Fatales Mœras nuncupent: & eæ particulæ nobis quasi fata sint.* Similiter seculo prope toto antiquior Agellius lib. III, cap. XVI. Sed quod viri eruditi [b] etiam apud Senecam extremâ epistola LVIII, *mortes mœras*, vel *mortes, & mœras*, legunt, id secus puto; rectumque censeo, *mortis meras*; nempe ut *mortis* sit incusandi casus pro *mortes*. Quod & probatum Lipsio, Mureto, Modio, Grutero. Sed usus est eo Sidonius ad Polemium epistolâ: ac similiter idem in Epithalamio:

b Jom. à Wouweren ad Sidonium.

> —— *Ter denas tropico propè currere meras.*

In MSSis tamen utrobique est *mira*, non *Mœra*. Quomodo in iisdem ex εὐλιμενής, *felicissimus*; ex κοιμητήριον, *cimiterium*; ex μίμιγι, *metici*; ex ποικίλη, *picile*; & alia sunt ex aliis: uti ostensum maximo Salmasio in Spartiani Hadrianum [c]. Quia verò Μοῖρα est a μείρω, *partior*; ideo Ammianus *partilia Fata* exponit in XIV, ubi de Adrastia: *Substantialis tutela generali potentiâ partilibus*

c Pag. 60.

libus præsident Fatis. Alii contenti sunt ἁπλῶς *Fata* dicere. Ut Agellius ex Varrone libro III, cap. XVI: *Itcircoque eos nomina Fatis tribus fecisse a pariendo, & a nono, atque decimo mense.* Sic idem Salmasius testis, legi in optimo codice, qui est in Christianissimi regis bibliotheca. Ubi pro *Fatis* vulgo est *Parcis*, quod, credo, ex glossemate irrepsit. Similiter Ausonius in Ternario:

Tres Charites, tria Fata. ——

Minus tamen, aliquanto ante apud eum legi:

—— *Tres ordine Parcæ:*

Quasi aliud sint *Fata*, ac *Parcæ.* Ut liqueat, aliquos ea distinxisse. Credo & Maro, cujus est illud Ecl. IV:

Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili Fatorum numine Parcæ.

Nempe cos est secutus, quibus Fata sunt Iovis effata, sive divina voluntas: Parcæ autem hæc fata exsequuntur. At promiscuè alii utuntur. Unde & Fulgentius Planciades Mytholog. lib. I: *Tria enim isti Plutoni destinant Fata: quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos.* Et mox: *Quod prima sit nativitatis educatio: secunda, vitæ sors, quemadmodum quis vivere possit: tertia mortis conditio, quæ sine lege venit.* His etiam Procopius accessit: ἔχει δὲ τὸ νεὼν ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, ὀλίγον ὑπερβάντι τὸ τῶν τριῶν Φάτων. οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς Μοίρας νενομίκασι καλεῖν. *Habet autem in foro templum prope curiam, paullum si supergressus sis illud Trium Fatorum. Sic Romani Parcas solent appellare.*

Cur tres statuantur Parcæ, parum inter veteres convênit. Sunt, qui rationem arcessant à triplici facie Lunæ: uti Epigenes libro suo de poësi Orphei: ex quo sic Clemens Alex. in quincto Στρωματ. Μοίρας ἀπηγορεῦσθαι τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα, καὶ πεντεκαιδεκάτην, καὶ νουμηνίαν. διὸ καὶ λευκοφόρους αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὔσας μέρη. *Parcas allegoricè dici partes Lunæ, trigesimam, quintamdecimam, & novam Lunam. Ideo & candidatas dici ab Orpheo; ut quæ sint partes lucis.*

Varro potiùs attendebat Lunarem potestatem in maturando partu: unde per Fatum sive Parcam pariendi tempus intelligebat, Agellio teste lib. III, cap. XVI. Ac eadem quoque sententia erat Cæsellii Vindicis; ut ibidem monitum Agellio. Erat tamen, in quo hi duo differrent. Nam Cæsellius statuebat Parcarum nomina, Mortam, Nonam, Decimam: Varro autem, Parcam, Nonam, Decimam. Conveniunt igitur in Nona, & Decima; quibus nomen à nono ac decimo tempestivi partus mense. Discrimen in una, quæ Varroni Parca, Cæsellio autem Morta: cumque secutus (ut apud Cælium Rhodiginum [a] est) Cæcilius Minucianus Appulejus: qui & ipse putavit, *quia partus octimestris fere vitalis non est, Parcis tribus facta nomina, Mortuam* (sic apud Cælium est) *Nonam, Decimam.* Sed de etymo multum metuo, ne & Cæsellius, & Minucianus, fallantur. Nam si rectum est *Morta*: id potiùs sit ab eadem origine, unde est μοῖρα: nempe à μείρω, *partior*: ut Μόρτα, vel Μορτὴ dicatur pro μάρπτη, ab ἡμάρπη. Μορτὴ igitur pars sive portio erit: & speciatim ita fructuum portio dicta; ut ex Hesychio constat, in Μορτὴ: ac Eustathio idem ex lexico Rhêtorico monitum in Odyss. P [b]. *Morta* igitur hic idem sit ac portio fatalis, sive μοῖρα: quæ vox & ipsa ab eodem fonte derivatur. Ita *Morta* vocabulo usus est Livius in Odyssea:

Quando dies adveniet, quem profata Morta est.

Ubi metri ergo vel hoc, vel simile istud, malim:

Quando dies ille adveniet, quem Morta profata est.

Fortè & pro *Morta* legendum *Mora*, vel *Mœra*; ex Græco Μοῖρα: quæ Turnebi sententia est Adversariorum lib. XVIII, cap. XXXIV, & Joannis de Wouweren in Sidonii epistolam ad Polemium [c].

Quod ad Parcæ τύμον, si Varronem audimus, priùs fuit *Parta*: atque hoc ex eo, quòd Parca sit Luna; hæc verò partui præstituat tempus. Credamus sanè Varroni, prius fuisse *Parta*: sed hoc si est, potiùs erit à *pariendo*: quando, uti dictum, Græcis similiter à μείρω, id est, μερίζω, Μοῖρα dicebatur: imò & hinc sit εἱμαρμένη. Nam verisimilius hoc, quàm ut sic vocetur (quod apud Appulejum, de Mundo legas) *à tractu quodam invicem caussarum se continentium.* Nempe quasi εἱρμὸς, hoc est, *connexio*, sive *cohærentia.*

Sed neque adsentiendum Nicolao Loënsi [a], quando apud Agellium, pro *Parta* legere jubet *Partua.* Quippe adversatur ei, quod Agellius dicat, ex *Parta* fieri *Parca*, *unius literæ immutatione.* Si enim *Partua* scripsisset, præter literæ mutationem, tolli quoque unam sit opus. Sed de vocabuli hujus etymo, plura dicimus in Originum libris. Nunc addam, pro *Parta* etiam formâ diminutivâ *Partula* dixisse. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII. *Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinæ voluntati ministra modulatur, quamcunque illam rationem agitare sortita. Hac æstimando etiam superstitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Ubi per *officia*, more Jurisconsultorum, intelligendi sunt officiales, sive qui officia administrant.

Etiam tertia est ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis consideratione; quia vel vitæ origo spectatur, vel cursus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima est Parca. Cursus pendêre creditur à Fortuna; quæ propterea erit altera. Exitus est à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima sic Pausanias in Atticis: Τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει, τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην. *Epigramma verò indicat, esse Venerem cœlestem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idem in Achaicis: Ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ Μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ τὰς ἀδελφὰς τι ἰσχύειν. *Equidem carminibus Pindari cùm alia credo, tum vero Fortunam esse unam Parcarum, & eam sororibus ex parte antecellere.* De tertia sic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δὲ ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε οὐδὲν ἡμερωτέρους ἔχουσα θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δὲ ἐπ' αὐτῇ εἶναι φασὶ Κῆρα. *A tergo autem Polynicis adsistit quadam dentes habens haut minus belluâ immanes, manuumque ei ungues aduncæ. Inscriptio vero indicat esse Parcam.* Sed apud eundem Pausaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δὲ, ὃς καὶ ἀρχαιότερος τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλους ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιαν, Εὔλινόν τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ Πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι. *Lycius vero, ætate superior, patriâ Delius, hymnis & in alios conscriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam sive Lanificam appellat, eandem innuens esse, ac Pepromenen, sive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Ubi perperam Abraham Loeschenis vertit, *Ipsoque fato ac Saturno antiquiorem esse perhibet*: cùm Pausanias dicat, eandem ac Fatum, sed Saturno vetustiorem. Quare meliùs Romulus Amasæus; nisi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur*: pro, *eandem ac eam, quæ Pepromenene dicitur.* Sed in isto peccari solet prope à doctissimo quoque: ut ostendi in opere de arte Grammatica libro VII, qui est de Constructione, cap. LVIII. Illud ponderis est majoris, in proximè adlatis Pausaniæ verbis, vel Fati nomen generatim sumi pro Parcis omnibus: vel si una intelligatur e tribus, eam fore primam, hoc est, Venerem: quippe quæ rerum præsit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pausania dicatur antiquissima. At hanc, de qua proximè sermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potiùs è Parcis putemus ante Saturnum fuisse, quàm earum natu maximam? Accedit, quòd Pausanias referat, a Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, sive conceptus ac partus præses, quæ est Venus. At dixeris, Venerem, juxta poëtas, esse filiam Iovis; eoque non posse dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic est ἀντιλογία [b], quia cùm Venus statuitur filia

[a] Var. Lect. lib. 22. c. 13.
[b] P. 1854 edit. Rom.
[c] In Carminum libro, pa[illegible]

[a] Epiphyllidum l. 3. cap. 11.
[b] Contradictio.

Iovis,

Iovis, per hunc signatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cælitus habent res sublunares. Cùm autem ea dicitur non Iove solum, sed Saturno ipso vetustior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, sed ἱστορικῶς, pro homine primo; seu illum Adamum, seu Saturnum, seu Manum, seu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, si ea est Venus, Venerem esse majorem natu Saturno necesse sit. Longeque res apertior, si Fatum consideres, non ut est à Luna, vel à positura ac motibus siderum: sed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, singula certo fine fecit, ac vitæ quoque humanæ & mensuram, & ordinem præscripsit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuisse illud non modò antè Saturnum ἱστορικῶς sumtum, hoc est, hominem primum; sed etiam φυσικῶς acceptum: id est, priusquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Ut Hesiodus in Θεογονίᾳ:

> Νὺξ δ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
> Καὶ Θάνατον·
> *Nox atram peperit Parcam, Fatumque odiosum,*
> *Et Mortem.*

Ratio est, quòd fatalia sint obscura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII: Τῶν δὲ μελλόντων τετύφλωνται φραδαί· *Futurorum excæcatæ sunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III. od. XXIX:

> *Prudens, futuri temporis exitum*
> *Caliginosâ nocte premit Deus.*

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ sunt Necessitatis filiæ. Nam eò id pertinet, quod, ut Orpheus, sive Onomacritus appellat, sint ἀμετάτροποι [a]. Unde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc est, *immutabilis.* Quemadmodum media, quia fatum sortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc est, *sortiri.* Ac quoniam suum cuique pensum netur; prima, quæ est Κλωθὼ, sic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est *nere*, nomen adepta est. Atque ita quoque de iis vetus Hesiodi scholiastes [b]. Apud B. Augustinum, lib. XX contra Faustinum cap. IX, videas tres statui Parcas pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ἄτροπον, præsentem per Κλωθὼ, futuram per Λάχεσιν: quæ & Aristotelis, sive alterius potiùs de Mundo scriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio est. Sed Platoni magis placet, Κλωθὼ præesse vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ἄτροπον ad id vitæ, quod superest, pertinere. Verùm ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ constituto: aptari tamen nequeunt nascituris; ubi nihil nisi futurum: neque denatis, ubi nihil nisi præteritum: neque nascentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impensiùs placent, qui, præterito hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam considerant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum stamina ad hæc tria extendunt; ut antè dicebamus, ac Isidorus etiam facit lib. VIII Orig. cap. ult.

a *Verti. mutarique nescia.*

b *P. 249. edit. Raphaleng.*

Cap. XLV.

Ut variantes de Fato sententiæ antiquitatis faciliùs, ac certius, intelligantur, distinctè de singulis earum agere aggredimur. Ac primum de iis, qui eo, quod Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoscerent. Deinde de illis, qui sic faterentur Deum, ut negarent curare humana: sicuti Epicurus; qui nec ipse iccirco Fatum esse ullum putaret. Postea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; sive universis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; sive æthereis solùm, quam Aristoteli mentem tribuit Chalcidius, scriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Aristotelem Fatum, aut Providentiam Dei, simpliciter removisse à sublunaribus: sed solùm à singularibus, quatenus sunt ejusmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnovisse providentiam circa specierum conservationem. Quod ex Aristotele ipso contra Chalcidium ostenditur. Etiam Alexandro Aphrodisæo Fatum idem esse, ac Naturam; item Themistio, & Aven-roi. Hos, cum magistro Aristotele, consensisse in eo, Deum nec curare, nec scire, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in impiam adeo impulerit sententiam. In illo item lapsos esse Peripateticos, quòd putarent, nihil posse à Deo fieri contra Naturalem, sive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QUantum verò sit Parcarum numen, & quæ vis eorum fuerit fabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Iovem ipsum Fatis subjecerint, non poëtæ solùm, sed etiam philosophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallitur, siquis ex iis, quæ aridè jejuneque adeò de Fatis, sive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognosci posse arbitretur. Proinde, si cum cura de ullo numine, post Iovém saltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato exponam: atque hoc eò faciam lubentiùs, quia ne quidem antiqui eas semper candidè satis referant: nedum candorem hunc exspectemus à junioribus; qui veteribus subinde meliores tribuunt opiniones, quàm habuerunt; ut à Scholasticis factum in Aristotele: subinde item deteriores; dum in sectis non distinguunt, qui audiendi sint ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoscere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, si minùs suffecerint, quos adduxi scriptores lib. I, cap. I; vide sis Diodorum Siculum lib. XIII, Valerium Max. lib. I, cap. I. Ælianum lib. II Var. Hist. cap. XXXI, & lib. II, cap. XXIII, Epiphanium in Ancorato sect. CV. Ut de Theodoro, Plutarchum in Plac. philos. Galenum in Hist. Philos. Ælianum loco priùs memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Messenium; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos accessit Protagoras; cui, an Dii essent, non liquebat. Vide de sophiste hoc, si voles, Agellium lib. V, cap. III: item Laertium, Philostratum, Suidam. Horum omnium opinio excussa explosaque nobis est initio libri præcedentis.

Altera eorum est opinio, qui sive ex animo, sive verbis saltem, Deum esse faterentur: at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri schola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem constituerent in vacuitate à curis, & negotiis. At in eo vehementer sunt decepti, quia potiùs sita est in ἀπραξίᾳ [a]. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd si liberum sit arbitrium, fatum esse non possit: uti contrà Stoici plerique colligebant, quia fatum sit, non esse arbitrii libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferiùs monstrabitur.

a *Bona operatione.*

Porrò Epicurus non modò Fatum sustulit in iis, quæ ab libertate hominis pendeant: sed etiam in rebus naturalibus, seu necessariis; quemadmodum ostensum, cùm de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit se Anaxagoras Clazomenius. Neque obstat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc esse compositum à Mente divina: unde idem Νοῦς, sive *Mens*, Laertio teste, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum; imò inane ejus esse nomen diceret; quemadmodum Alexander Aphrodisiensis auctor est lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoscerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt sectas. Primùm de illis videamus, qui illud posuere in solis naturalibus, ac necessariis: idque universis, sic ut eorum nihil non fatali fieret necessitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut est apud Stobæum in eclogis Physicis cap. VIII, Πυθαγόρας ἀνάγκαν ἔφα περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ· *Pythagoras Necessita-*

tem dixit esse mundo circumdatam. Etiam addit, opinionem esse Leucippi: Πάντα κατ' ἀνάγκην· τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην. Λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ' ἀνάγκης· *Omnia fieri Necessitate; atque eandem esse Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res frustra fit: sed omnia fiunt ratione, atque ex necessitate.* Heraclitus quoque Fatum statuebat, nihil aliud esse, quàm λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam:* ut est apud Plutarchum lib. I de Plac. philos. cap. XXVIII: & Stobæum in Eclog. Phys. cap. IX. Ac subjicit uterque: Αὕτη δ' ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hæc autem æthereum est corpus, semen procreationis Universi, certæque periodi mensura.* Ubi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo esse fatalem naturalium omnium necessitatem.

Aristoteles quoque in naturalibus Fatum posuit, ac ratione eorum divinam agnovit Providentiam: sic tamen, ut hæc non extenderet se ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad sublunaria, id bifariam intelligi potest; vel simpliciter, vel ratione individuorum, non specierum. Priorem sententiam Aristoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis a: *Aristoteles Dei providentiam usque ad Lunæ regionem progredi censet: infra verò neque providentia scitis regi, nec angelorum ope, consultisque, sustentari: nec verò dæmonum prospicientiam putat intervenire; proptereaque tollit omnem divinationem, negatque prænosci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæsar Vaninus, in suo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX, non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam sanè, sed gravior culpa, quòd appellat *circumforaneum blateronem*: qui insignis non Platonicus modò, sed Christianus quoque scriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, si non temporibus vixerit Constantini Magni, opusque suum Osio illi sive Hosio dicârit, qui Synodo præfuit Nicenæ: saltem junior haut fuerit temporibus Theodosianis. Interim agnoscimus, non examussim esse assecutum mentem Aristotelis, & sectatorum: quippe qui non removerint prorsus Fatum, aut providentiam Dei, à sublunaribus; sed solùm à cura individuorum, quatenus sunt talia. Nam de speciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cælum quippe à primo motore sive Deo versari: atque ab eo pendere in sublunaribus conservationem specierum. Ut verò negarent ad individua etiam, quatenus istiusmodi essent, Fatum, vel Providentiam Dei, pertinere, duobus adducti sunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, si Deus curaret contingentia, non sæpius fine suo frustraretur: quod ejus argueret impotentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius b, *perinde est, ac si quis vellet asinum docere philosophiam.* Præterea ajebant, ita sublatum iri liberum arbitrium. Nam si Deus sic ac clavum sedeat Universi, ut velit gubernare singula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum esse casui; quia factum sit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Musicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, sed casui adsignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere singulorum: non tamen excludebant speciei cujusque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cælum: ab hoc autem dependent omnia sub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cæli varient plagis: homines etiam, pro cælo, ingenio, ac moribus distent. Atque hinc colligebant, non posse Fatum penitus excludi à sublunaribus, si species, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc sermone arbitrati sunt, bellè satis se conciliâsse eorum sententias, qui Fatum, quique rerum assererent contingentiam. Hæc potiùs, quàm illa à Chalcidio adlata, Aristotelis mens fuit: quemadmodum non uno philosophi loco evincitur. Nam & sublunaria fato generari, ac interire, disertim ait: ut in quincto Φυσικ. ἀκρ. context. LVII; ubi dividit φθοράν, sive *corruptionem*, in illam, quæ est παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν, *secundum naturam.* Prioris generis ait esse τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιαι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *sunt & ortus quidam violenti, non fatales, quibus contrarii ortus naturales.* Ubi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt secundùm legem ac cursum naturæ universalis; sive etiam particularis, sed quatenus ea legi subdita est universali. Itaque, si accendatur silva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adversus legi naturæ universalis: quæ est, ut mista pereant per putrefactionem, nec animantium moriatur, nisi resoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, consumto à se humore, exstinguitur. Idem fusè cognoscere est ex eo libro, quem ad Severum, & Antoninum Cæsares, perscripsit Alexander Aphrodisiensis. Ubi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane esse contendit Fati nomen: interim ipse non aliud agnoscit Fatum, quàm consuetum naturæ cursum. Quippe ait, Fati nomine à se intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam*: ut quæ sit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujusque & caussa ordinis eorum, quæ in eo fiunt secundum naturam.* Quo significat, fato fieri, quæ eveniunt secundùm seriem, & consequentiam, quam res habent in seipsis. Itaque cùm alia fiant alicujus gratiâ, alia nullius; ac priora vel naturâ sint, vel ratione sive prælectione: fatum esse in istis, quæ alicujus gratiâ fiunt à natura; neutiquam verò locum habere in illis, quæ ab humano pendeant arbitrio. Quamobrem statuere non dubitat, idem esse fatum, ac naturam: fato Solem lucere, ignem urere; ex equo generari equum; hominem quoque fato mori, qui dissoluto diem obeat temperamento: at præter fatum eos decedere, qui de equo decidant, vel gladio pereant: ad cujusmodi mortes, si Alexandrum audimus, non extendit se Fatum, quia non fiunt necessitate naturali, sed contingentia sint: qualia excludi à cura divina, apud eundem Aphrodisiensem etiam legas in Problematis Naturalibus. Atque hunc secutus in eo Themistius: Themistium Averroes in lib. XII Metaphys. context. LI, item in lib. de Somno & Vigilia. In eo igitur convenit hisce omnibus, individua caduca primò directèque non cadere sub divinam providentiam; sed solùm secundariò, indirectè, & quatenus includuntur in universali. Imò ne quidem arbitrantur, scire Deum particulatim, quæ sub Luna fiant: tum quia individua sint infinita, infiniti autem non sit scientia: tum quoniam individua hodie sint, cras esse desierint, quasi rerum mutatione mutabilis etiam fieret scientia Dei: tum quòd sint materialia; quorum notitia eò menti adversetur divinæ, quia hæc sit omnis materiæ expers; quippe actus purissimus: ac denique quòd in sublunaribus hisce sint insecta, cloacæ, & vilia id genus; quibus, ut ajunt, vilesceret mens divina: ut saltem particulatim ea nosse illam dedeceat. Ac favet his locus ille Aristotelis Metaphysicorum lib. XII, cap. IX: ubi considerat θειότατον, καὶ τιμιώτατον· *divinissimum, maximeque honorabile*: &, quasi dubius quidem, sed non obscurè tamen significans, quò inclinet, mox subjungit, ἄτοπον τὸ διανοεῖσθαι περὶ ἐνίων· h. e. divinissimum illud etiam *cogitare de quibusdam est absurdum.* Hæc philosophis tantis adeò gravis momenti visa sunt, ut, non sine grandi sacrilegio, statuerent, Deum quæ singulatim in terris fierent, nec curare, nec scire: eoque nec Fatum, sive divinam potiùs Providentiam, ad sublunaria hæc, particulatim considerata, pertinere. Præterea hoc quoque iis vitio vertendum, quòd ne in cælestibus quidem, vel speciebus sublunaribus, quale Fatum suum foret, satis cognoscerent. Licet enim numen divinum suum præscripserit ordinem cælis: non propterea tamen immutandi ejus jus sibi præripuit; quandoquidem & Solem stare jussit. Et si in illis, quæ cælis sub-

a Pag. 345, edit. Lugd.

b Lib. 2. de Fato, cap. 1.

subdita sunt, malimus exempla: præter naturæ ordinem, quem fatalem vocant, mandato ejus peperit Virgo; cæci recuperarunt visum; ac mortui sæpius sunt ad vitam revocati. Neque me fugit, cujuscemodi sint, quæ obduci illis solent. Sed à compluribus philosophis Christianis obviam illis itum; atque id non solidè minus, quàm perspicuè. Actum verò agere non est animus.

Cap. XLVI.

Platonem sic statuere Fatum, ut apertum sit, non tolli ab eo arbitrii libertatem. Atque hoc ut liqueat, quid ei Fatum sit, exponitur; & lex animis sancita humanis, quâ, si ex Dei præscripto vixerint, postmodo feliciter agant ad longissimum temporis spatium: sin Deo non obtemperarint, necesse habeant crimina sua expiare: & quis ille annorum circuitus sit felicitati, vel infelicitati animarum, præfinitus. Legem hanc vocari Adrasteæ legem, & orationem Lachesis: quâ voluntati sic præscribatur parendi necessitas, ut relinquatur non obtemperandi libertas. Ac propterea à Platone, & sectatoribus ejus, distingui inter fatum, & fatale; sive inter præcessionem, & consecutionem; sive inter promerendi libertatem, & præmii pœnæve consequendæ necessitatem. Item distingui ab iis inter hæc tria; Deum, Providentiam, & Fatum: Fatumque tum præscribere animæ mundanæ, quæ à Deo est diversa: tum animis mundanæ animæ subjectis; ut sunt Natura, Casus, Fortuna, & Dæmones.

VEnio nunc ad eos, qui Fatum etiam agnoscunt in rebus contingentibus, & actibus humanis. Cujus sententiæ patroni in tres scinduntur partes. Quippe aliqui sic se explicant, ut omnes videant, relinqui ab iis arbitrii libertatem: alii, ut omnium judicio eam tollant: alii autem, ut disputent hodieque eruditi, utrùm eo pacto salva sit voluntas, an minus.

De Platone nemo dubitat, quin sic Fatum agnoscat, ut non eripiat hominis libertatem. Nam statuit, ut Alcinous ait cap. XXVI, πάντα μὲν ἐν εἱμαρμένῃ εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι· *Omnia quidem esse in Fato; non omnia tamen esse in Fato decreta.* Ac Plutarchus ita enarrat Platonis mentem lib. I de Plac. Philos. cap. XXVII: Τὴν εἱμαρμένην συμπλοκὴν εἶναι αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλέκεται καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς· ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι. *Fatum esse connexum caussarum ordine certum, quo etiam concludantur ea, quæ à nobis fiunt: ut sic alia haberi debeant fatalia, alia non decreta fato.* Hinc Platonicus Chalcidius, commentario in Timæum *a*: *Qui omnia fato fieri dicunt, meritò reprehenduntur ab iis, qui probant, esse aliquid in nostra potestate. Qui omnia in nostra potestate constituunt, nec quicquam fato relinquunt, falli deteguntur. Quis enim ignoret, esse aliquid in fato, & extra nostrum jus? Sola igitur vera illa ratio est, fixaque & stabilis sententia, quæ docet, quædam fato fieri, alia porro ex hominum arbitrio, & voluntate, proficisci.* Est verò Platoni fatum, λόγος ἀΐδιος, καὶ νόμος ἀΐδιος τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· *ratio æterna, perpetuaque lex naturæ Universi*: ut est apud Stobæum *b*. Sed hæc etiam pertinent ad legem eam, quam Deus rebus præscripsit naturalibus: nunc eâ de lege videamus, quæ sancita est præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchum libro de Fato, ejusmodi memoratur: Ἥτις ἂν ψυχὴ θεῷ συνοπαδὸς γενομένη κατίδῃ τι τῶν ἀληθῶν, μέχρι τε τῆς ἑτέρας περιόδου εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀεὶ ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid veri perspexerit, is usque ad alteram circuitionem à supplicio sit immunis: & si possit perpetuò id facere, perpetuò erit illæsus.* Quæ fusiùs sic enarrat Chalcidius *c*: *Legi qui pareat sequaturque principis Dei veneranda vestigia, beatam semper vitam agit; juxta legis perpetuæ sanctionem: quod est, juxta fatum. At verò, quæ Dei comitatum animæ neglexerint, rursum & ipsæ, alio quodam contrarioque genere secundum fatum vitam exigunt: donec pœniteat eas delictorum suorum, expiatique criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque potestatum chores, revertantur, & ille lex ... ex deteriore fortuna transitum fieri sinat ad beatam.* Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circuitum*, intelligitur stellarum fixarum, & erraticarum omnium reditus ad habitum, & conditionem præteritam: quâ constellatione instauratâ, omnia, & in cœlis, & in terris, se habeant, ut prius. Hinc Plato, interprete Chalcidio *a*: *Est tamen intellectu facile, quod perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cum omnium octo circumactionum cursus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur: quam semper idem, atque uniformis motus dimetietur.* Hoc spatium esse annorum triginta sex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem, quam animis diximus promulgatam, Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adrasteæ*: item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς κόρης Λαχέσεως λόγον· *orationem virginis Lachesis, filiæ Necessitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obsequium continet, & contumaciam: nec voluntatibus necessitatem alterutrius imponit, sed suæ eas relinquit potestatis. Nam, ut idem Chalcidius *b* ait, *Quod anima hominis natura talis sit, ut interdum ad virtutem se applicet; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modo sospitati, modo ægritudini proximum; fixum planè est, & decretum ex origine. Quis porro malus sit futurus, aut bonus; neque decretum, neque imperatum. Propterea que leges, magisteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, institutiones, nutrimentorum certa observatio, laus, vituperatio, quæque his simulantur: quia rectè vivendi optio penes nos est.* Ubi pro *simulantur*, malim, *similia*, *adhibentur*: vel tale quid. Plenius planiusque hæc explicabimus.

In anima omni rationabili spectantur, alia quidem ex præcessione mentis; alia autem ex consecutione animadversionis, vel præmii. Priora sunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quòd anima Socratis, secundum Adrasteæ sive Lachesis legem, comitem sese præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc, quam cùm animæ aspernantur comitatum Dei, *præcessionem* vocant, quia sunt caussæ præcedentes ex mentis nostris.

Posteriora non sunt in hominis potestate, sed sequuntur secundùm fatum: unde & *Fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* est lex ipsa. *Fatale* est executio legis. Ut quòd Socrates, quia juxta fati legem vixisset, beatus usque ad alterius circuitus tempus, dicitur perseveraturus: quemadmodum &, si in altero circuitu pariter se composuerit, pari postmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, si tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reversurus, si in circuitu novo evaserit bonæ frugis. Hanc præcessionem mentis ex libero arbitrio, & consecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege fatali, paucis sic constrinxit Chalcidius *c*: *Pessimè agere vitam est in hominis arbitrio: puniri planè est ex necessitate fatali: utpote quod legem sequatur.* Ut alibi idem: *Quod præcedit, in nobis: quod sequitur, secundum fatum.* Ac luculentè idem illustrat exemplo Laji, his verbis *d*: *Hac ratione Lajo prædictum est ab Apolline:*

> *Cave, ne vetitos liberûm sulcos seras.*
> *Generatus ille te mactabit impie:*
> *Et omnis aula respergetur sanguine.*

His quippe oraculis ostendit, penes Lajum fuisse, ne sereret: quæ præcessio est. Quod porro insecutum est, jam non in potestate Laji, sed potius in necessitate fatali, juxta meritum præcessionis. Atque eodem exemplo idem illustrat Alcinous cap. XXVI: ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Posteaque Chalcidius Platonis eam fuisse mentem probat verbis ejusce philosophi. Quæ autem Lamb-

addu-

a P. 179. & 180. ed. Meursianæ.

b In Eclogis Physic. cap. 9.

c Pag. 278.

a Pag. 240.

b Pag. 255.

c Pag. 271.

d Pag. 244.

adducit, non apposito, unde hauserit, libro, ea sunt in decimo de Rep. ubi sic puella Lachesis, Necessitatis filia, loquitur a: Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. *Anima diurna, adest primordium alterius circuitus, destinatum generi mortali, ac letifero. non vestri aliqua sortito sub dæmonum veniet imperium: sed vos dæmonem eligetis. Qui vero primus vestri fuerit sortitus, primus vitam eligito, quam degat necessario. Virtus autem domini expers, ac libera est. quam ut quisque colit, aut negligit, plus minusve ejus habebit. Caussa est* ELIGENTIS: DEUS *autem est extra culpam.*

a Editionis Steph. pag. 617.

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum posse in animis humanis: sed non sic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes credidisse, indicat Plutarchus lib. I de Placitis philosoph. cap. XXVII: Πλάτων ἐγκρίνει μὲν τὴν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων· συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Οἱ Στωικοὶ Πλάτωνι ἐμφερῶς· καὶ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνίκητόν φασιν αἰτίαν καὶ βιαστικήν. τὴν δὲ εἱμαρμένην συμπλοκὴν αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλέκεται καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς, ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι. *Plato quidem admittit fatum in animis hominum, vitaque eorum: sed addit etiam caussam quæ ab arbitrio pendeat nostro. Stoici, Platonis in eo similes, Necessitatem ajunt invincibilem esse caussam, & violentam; Fatum autem esse complexionem caussarum ratam statamque; quo in nexu etiam contineantur, quæ a nobis dependeant: ut alia quidem sint fato decreta, alia non item.* De Platone assentimus. An verò idem Stoici senserint, postea parebit.

Ac tale Platoni est Fatum. Provenit autem id à providentia divina. Ut tria hic distinxerit Plato: primum est Deus, summum bonum. Alterum Providentia, sive mentis divinæ in intelligendo actus æternus. Tertium est Providentiæ proles, Fatum, sive lex divina ad sapientem rerum omnium gubernationem promulgata; naturæ quidem præscribens, quæ necessariò fiant; at liberæ voluntati mandans honesta, prohibens contraria. Præscribitur autem lex, secundùm eundem b, tum animæ mundanæ; tum animis ei subjectis. Anima mundi, ut à mente divina distinguatur, vocatur *secunda mens, intellectusque*: & hæc dicitur *quasi quædam custos legis æternæ*. Nempe quia anima hæc mundum gubernet secundùm legem æternam à Providentia sancitam; cælestia quidem necessitate beata; voluntaria autem ratione, & ordine, secundùm suam cujusque naturam. Tripartitam hanc dixere animam, quia præsit, tum stellis fixis, tum planetis, tum rebus subjectis; quales dæmones cùm ignei, tum aërii; natura item humecta, & tellus.

b Chalcid. pag. 277. & 278.

Animæ mundanæ subesse dicuntur (ut ejusdem Chalcidii verba retineam) *rationabiles animæ, legi obsequentes: ministræ potestates; Natura, Fortuna, Casus; & Dæmones inspectatores, speculatoresque meritorum.*

Cap. XLVII.

Acceditur ad fatum, quod tum Mathematicum, tum Astrologicum, tum etiam Chaldaicum, nuncupatur. Chaldæos, & Babylonios, non per omnia convenisse. Fatum hoc Astrologicum ferè intelligi a sanctis Patribus, quando Fatum impugnant, ac ne quidem ejus nomen audire sustinent. Cum fatum statuerent nationes, multa verè allegâsse ad siderum vim comprobandam: quod particulatim de Sole, Luna, stellis, ostensum. Sed exorbitâsse plane, cum membris singulis singulos præfecere planetarum; hoc χειρομάντεις fecisse in partibus manus; astrologos, in membris universis. Sed ut ista pro tolerabilibus haberentur, nullâ posse ratione ferri, quod tantam siderum vim statuerent in ipsas animæ facultates, sive illa (quando de his variatum) terna sint, aut quaterna; sive octona etiam, aut septena. Nec vanum minùs videri, quod planetas pro climatibus distinxerint. Post illa a planetis abimus ad stellas fixas: ac prius ostensum, ut e duodenis stellati illius baltheì signis unumquodque alicui præfecerint humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuerint. Tum autem, ut planetarum cuique suum, & locum, & effectum, assignarint in Zodiaco. Et, ne longiores in his vanis essemus, scriptores indicari, unde, qui volet, accuratam horum, qualium qualium, petere possit notitiam.

AC tale Platonis fatum fuit: quo, uti dictum, sua est relicta libertas humanæ voluntati. Sequitur, videamus illo de fato, quo, si non ab omnibus ejus defensoribus, prope tamen ab omnibus, liberum tollitur arbitrium. Fatum hoc nuncupatur Mathematicum, vel Astrologicum, vel etiam Chaldaicum. Nomina ista sunt ab iis, qui hujus se fati gnaros profiterentur: quales *Mathematicos* vocat Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει, Tacitus lib. I Histor. Juvenal. sat. VI, & XIV, Paullus Sententiarum lib. V, cap. XXI. *Astrologos* appellat Ulpianus Digestis, De injuriis, Lege XV, §. Siquis. *Chaldæos* autem dicit Cicero lib. I, & II de Divinat. item Agellius lib. I, cap. XV: uti disciplinam ipsam Χαλδαϊκήν Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. I. Caussa ejus nominis est, quòd disciplinam hanc repererint Chaldæi. Quamquam Ægyptiis inventum istoc tribuat Herodotus a: quemadmodum & ab iis oracula, sacraque, & ceremonias, cœpisse, ab eodem traditur. Sed pro Chaldæis, vel Medis est, quòd priscus Astrologus Belesis, ut Diodorus Siculus b ait, prædictionibus scientiæ suæ impulerit Medos ad occupandum Assyriorum regnum. Ac imprimis pro iis facit, quòd Simplicius c ex Callisthene tradat, antequam Babylona caperet Alexander Magnus annis quasi bis mille, annotâsse Chaldæos, qualis pro cujusque sideris ortu effectus sequeretur. Ex cujusmodi particularibus observationibus collegere universales conclusiones; quæ principia sunt artis genethliacæ. Atque ex his etiam obscurum non est, cur Fatum hoc dicere etiam possis *Babylonicum*: juxta illud Horatii libro I, od. XI:

a Lib. 2, cap. 82.

b Lib. 2.

c In lib. 2. de Cælo, pag. 123, ed. Aldin.

> *Tu ne quæsieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi,*
> *Finem Di dederint; nec Babylonios*
> *Tentâris numeros.*

Malim tamen *Chaldaicum* vocare, quam *Babylonicum*; quia gentes hæ non per omnia convenerunt; uti ostendit illud Lucretii in V:

> *Ut Babylonica, Chaldæûm doctrina refutans,*
> *Astrologorum artes contra convincere tendit.*

Utcunque autem aliquis fuerit dissensus, laxiùs tamen voce Chaldaici fati nomine accepto, sub eo Babylonicum etiam complexi videntur. Imò, cùm Fatum impugnant Theologi veteres, utcunque subinde de Stoico loquantur, plurimùm tamen ab iis Chaldaicum hoc sive Astrologicum intelligitur. Liquet illud ex non uno B. Augustini loco: ubi ipsum etiam Fati nomen improbat. Ut lib. V de Civit. Dei, cap. I: *Si propterea quisquam res humanas fato tribuit, quod ipsam Dei voluntatem, vel potestatem, fati nomine appellet; sententiam teneat, & linguam corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod postea dicturus est, cum ab illo quispiam quæsierit, quid dixerit fatum? nam id homines quando audiunt, non intelligunt, nisi vim positionis siderum.* Et cap. IX: *Nulla fieri fato dicimus, quoniam fati nomen, ubi solet à loquentibus poni, (id est, in constitutione siderum, quâ quisque conceptus, & natus est) quoniam res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus.*

Propriè igitur fatum erat prædictio ex sideribus: nomenque est ab ea significatione *fandi*, qua propheticus convenit: qui & ab eadem origine *vates* dicuntur. Nam *fari* est à φάω, unde φάτις, item φῆμις, sicut Latinis *dictio* pro *oraculo*.

Fati hujus fundamentum posuère, partim in veris certisque;

tisque; partim incertis, ac conjecturâ valde dubiâ subnixis; partim falsis, absurdis, impiis.

Vera certaque sunt plurima, quæ de virtute siderum in elementa, atque humana etiam corpora prodiderunt. Primùm Solem consideremus. Quid manifestius est, quam eum, decursu suo per signa duodena, singulis mensibus variare anni qualitates? Quam item pleniùs exponit Proclus, vel alius in librum I τετραβίβλου: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν αἱ ὧραι τοῦ ἔτους γίνονται, καὶ συμμεταβάλλοντα ταῖς ἐτησίαις ὥραις τὰ ἡμέτερα σώματα. καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐτησίων τροπῶν; ὅπου ἔστιν ἰδεῖν τὰς γινομένας τροπὰς παραπλησίας οὔσας ταῖς καθόλου εὑρισκομένας μεταβαλλούσας ἡμᾶς. ἀνίσχων γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἔαρος μετάγων τὸν ἀέρα, τοιαύτην καὶ τοῖς ἡμετέροις σώμασι δίδωσι τὴν ἀπόρροιαν. καὶ προϊούσης τῆς ἡμέρας, ἔστιν ἰδεῖν τὰς καθόλου κράσεις ἐν ταῖς μερικαῖς ἐμπεριεχομένας. Εἰ δὲ ὅλως ἐναργής τις γίνεται ἀπόρροια, χρὴ ἡμᾶς καὶ τὴν ἄδηλον αἰσθήσει τῷ λογισμῷ κρίνοντας εὑρίσκειν. *Cernimus enim motu Solis, anni tempora distingui, unaque cum eis corpora nostra immutari. Et quid attinet de annuis conversionibus dicere? cum quotidianas conversiones illis annuis consimiles esse in nobis immutandis animadvertamus? Sol enim oriens, & aerem ad veris temperiem redigens, talem etiam corporibus nostris qualitatem insinuat: &, die progrediente, videre est universalia temperamenta in particularibus contineri. Quod si omnino evidens quidam contingit influxus, nobis etiam occultus sensus rationis judicio est indagandus.*

Ac par Lunæ est ratio; quemadmodum abunde ostensum nobis cap. XVIII, XIX, XX. Nunc solùm adponam verba ejusdem Ptolemaici interpretis: qui superioribus continuò subjungit: Ἡ δὲ σελήνη, οὐχ ὅτι μείζονα τοῦ ἡλίου κέκτηται δύναμιν, δοκεῖ ἡμᾶς ἐναργέστερον μεταβάλλειν, ἀλλ᾽ ὅτι περιγειοτέρα τυγχάνουσα, πλείστην ἡμῖν ἐνδίδωσι τὴν ἀπόρροιαν· ὁρῶμεν γὰρ, καὶ τὰ θαλάττια ζῷα συναυξανόμενα, καὶ συμμειούμενα τῇ σελήνῃ. καὶ ἡμῶν δὲ αὐτῶν τινα μέρη τοῦ σώματος· οἷον ὄνυχας, καὶ τρίχας, ἦν δέ τι καὶ ἱερὸν ζῷον ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ταῦρος ἀνακείμενος τῇ θεᾷ. Οὗ ἡ οὐρὰ συνηύξανεν αὐτῇ, καὶ συνεμειοῦτο. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν, συμφθίνοντες, καὶ συναυξοῦντες λίθοι τινὲς τῇ θεῷ. *Apparet autem Lunam, non quòd Sole majorem vim habeat, nos evidentius immutare; sed quod terræ vicinior, magis nos suo lumine & motu afficiat. Videmus enim & marinas animantes unà cum Luna & crescere, & decrescere; & nostri corporis partes quasdam; ut ungues, & crines. Fuit etiam quoddam sacrum in Ægypto animal, videlicet taurus, huic Deæ sacer; cujus cauda cum Luna, & augebatur, & minuebatur. Sunt etiam hodie lapides quidam, qui unà cum ea, & accrescunt, & decrescunt.*

Nec de nihilo est, quòd divina sapientia Solis, & Lunæ cursui, qui dierum, mensium, annorum spatia definivit, etiam quinque addiderit errones. Ex quibus tardus Saturnus circulum annis absolvit triginta: fulgidum Jovis jubar, annis XII: rutilans Mars, biennio: Venus autem Solem comitatur, nunc horis prævius matutinis, nunc assecla ejus vespertinis: Mercurius quoque circa Solem motibus variis fertur. Frustrane Deus tot numero errones condiderit; sic magnitudine, locis, & colore, distinxerit, tamque vanos iis tribuerit motus? Quid dicam de fixis orbis octavi stellis? Fateri cogimur nec vilia animalcula, vel plantarum minimas, incassum esse. Quin perspicuum est, sic eas viribus differre, ut iis cognoscendis humanum non sufficiat ingenium. Et in lucidis illis ac cælestibus corporibus, ubi tanta est varietas, non admirandam esse efficaciam credamus?

Quamquam quid rationibus pugnamus, quando sensus ipse, longusque rerum usus tot seculis aliud edocuit? Consideremus stellas fixas. Ex earum ortu, & occasu, nautæ, atque agricolæ, anniversarias prævident tempestates. Iidem observant, ab Arcturo tempestates cieri, ab Hyadibus pluvias, ab Orione nimbos. Etiam Capram cælestem ortu suo viribus nocere, apud Pausaniam legas in Corinthiacis. Jam quanta est vis quinque erraticarum! quod peritiores hujus artis maximè observant, quando cum Sole, & Luna, aut ipsæ inter se conjunguntur. Soli enim Saturnus additus aera reddit nubilum, ac turbidum. Jupiter, ac Mercurius, si arctiùs socientur, ventos procreant & tempestates. Mars, & Venus, si aptis cæli locis jungantur, imbres generant, & quandoque etiam fulmina, ac tonitrua. Atque hæc imprimis contingunt in Lunæ συζυγίᾳ*, vel ortu etiam fixi sideris ex illustrioribus. Imò ne minores quidem ex fixis effectu carent, si cum planetis copulentur. Nimirum stellæ omnes fixæ sunt instar feminarum; quæ, steriles per se, gravidæ fiunt, si jungantur planetis. Sic stellæ Cancri nebulosæ à Ptolomæo dicuntur *suffocantes*, & *pestilentes*. Sed vis ea concipitur à planetis. Ut anno cIↃ IↃ LXIII; cùm, in Leonis initio, juxta eas stellas pariliter jungerentur Sol, & Saturnus, atrox est pestilentia aliquot consecuta annis per Europam universam.

* *Conjunctione.*

Quod si ea sit siderum vis in elementa, & hinc conflata: etiam vis cæli se exeret in corpora humana, cùm homo ex elementis constet, aera hauriat, cibo & potu nutriatur. Sed vis sideris se nullius prodit manifestiùs, quam Lunaris. Nam morbo caduco, & similibus, laborantes, vehementiores habent paroxysmos circa novilunia, plenilunia, & medias quadraturas: nonnulli etiam tantummodo se malè tum habent. Nec hydropici unquam laborant vehementiùs, quàm circa plenilunia: ac penè omnes etiam circa id temporis moriuntur.

Atque hæc vera sunt certaque. Progredior nunc ad ea, quæ partim sunt dubia incertaque; partim ejusmodi, ut falsa misceantur veris. Partim verò pertinent ad mundum totum; partim ad homines singulos. Priorem prædictionem dicemus universalem; alteram, particularem. Universalis vel est de mundi duratione vel conversione. Durationis spatium anno magno definitur; sive is sit XXXVI millium sive quadraginta novem, sive majori vel minori spatio eadem redeat siderum omnium constitutio. Conversiones mundi statuuntur octonæ, pro octonis cæli orbibus: septenis quidem planetarum; uno autem stellarum fixarum. Pro hisce conversionibus totidem sunt mundi ætates. Ac creditur Deus prodigiis quibusdam commonefacere intelligentes rerum naturalium, quando fiat fatalis conversio, ac mundus de ætate una in alteram transeat. De universali hoc, sive totius mundi fato, nihil est illustrius verbis Plutarchi in Sylla; ubi prius narrat, quomodo inter alia prodigia etiam claro ac sereno cælo auditus esset sonus tubæ acutus ac lugubris, sic ut omnes exhorrescerent ejus magnitudine: deinde hæc subjungit: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπέφαινον καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσιν ἀλλήλων· ἑκάστῳ δὲ ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ· καὶ ὅταν αὕτη σχῇ τέλος ἑτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον. ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν, εὐθὺς ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας, καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν ταῖς προαγορεύσεσι, καθαρὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ᾽ ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοσχέδιον οὖσαν τὰ πολλὰ καὶ δι᾽ ἀμυδρῶν, καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυῤῥηνῶν, καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰδέναι δοκοῦντες, ἐμυθολόγουν. *Hetrusci vates mundi conversionem prædicaverunt ostendi hoc ostento, & mutationem in aliam ætatem. Esse enim earum octo genera, vitâ & moribus inter se dissidentia. Unicuique præfinitum à Deo certum temporum numerum, qui magni anni ambitu limitetur. Quum unius terminus adsit, instante alia, moveri ex terra vel cælo miraculum, ut illis, quibus hæc curæ sunt, & qui hæc percepêre, perspicuum ilico fit, natos esse homines, qui alia vitâ, aliis studiis utuntur, & quorum gerant dii majorem, vel minorem curam. Quippe cum alia referunt, magna ex illorum generum capere vicibus nova-*

novationes, tum vaticinandi scientiam modò inclarescere, & certa præsagire, liquidis à Deo, & dilucidis insignibus præmissis, modò alia in ætate abjectam esse, quòd fere claudicet, exilibusque & involutis vestigiis futurum attingat. Hæc Hetruriæ peritissimi vates, & qui præstare arte videbantur ceteris, fabulabantur. Etiam uti ejusmodi mundanæ conversionis prodigia censebatur conspectus phœnicis. Plinius lib. x, cap. II, *Cum hujus alitis vita, magni conversionem anni fieri, prodidit Manilius; iterumque significationes tempestatum, & siderum, eodem reverti.* Solinus cap. XXXVI: *Cùm hujus vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores.* Orus Apollo lib. II, cap. LVII: Ἀποκατάστασιν πολυχρόνιον βουλόμενοι σημῆναι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν. ὅταν γὰρ γεννᾶται, ἀποκατάστασις γίνεται πραγμάτων· *Instaurationem diuturnam, & quæ post multa fiat secula, volentes indicare, phœnicem avem* (Ægyptii) *pingunt. Hic enim dum nascitur, rerum vicissitudo fit, & innovatio.* Hæc partim solos respiciunt planetas, partim sola zodiaci signa, partim planetarum in signo aliquo posituram.

De singulis planetis tradunt, eos propriam vim in singula habere membra: imo chiromantes etiam manus partes singulis subjecere planetis. Nimirum montem, ut ipsi vocant, hoc est, tuberculum pollicis, Veneri; indicis, Iovi; medii, Saturno; annularis, Soli; auricularis, Mercurio; trianguli spatium, Marti; hypothenar sive manus percussionem, Lunæ. Quamquam in nonnullis istorum à Tricasso, Coclite, Indagine, & Taisniero, dissentiant Tybertus, & Cardanus: quem vide lib. II de rerum varietate, cap. LXXIX, &, præter memoratos, Georginni Ragusejum de divinat. lib. II, cap. I; qui commenta hæc solidè refellit.

Sed contineamus nos potiùs intra Astrologorum opiniones. Hi planetarum vim in quodque corporis membrum colligunt ex quadam ἀναλογίᾳ: eoque cor, à quo vitalis spiritus, respondere ajunt Soli, unde vivificus mundi calor: cerebrum humidum, humectanti Lunæ, quicum etiam crescit, & decrescit: jecur, quod officina est sanguinis, analogum esse Iovi, planetæ sanguineo, ac vitali: renes, qui vires largiuntur partibus generationi inservientibus, subjectos esse Veneri, signo prolifico: splenem, atræ bilis receptaculum, competere Saturno, planetæ frigido, & sicco, eoque melancholici humoris præsidi: ac fel, sive choleram convenire Marti, planetæ igneæ naturæ, eoque, ut ajunt, cholerico, & iracundo: pulmonem, qui aerem, ac spiritum, attrahit, & emittit, ac præterea loquelæ inservit, subdi Mercurio, planetæ ventoso, qui Soli semper est præsto, nunc hac, nunc istac discurrens, instar nuncii emissi, ac facundè promentis mandata domini sui.

Atque hæc quidem, quia ad corporis naturam pertinent, ubi sine dubio magna est cæli vis, credibilius, saltem tolerabilius, proferuntur. Sed non hic steterunt. Deventum quippe eò, ut singulis animæ facultatibus aliquem præficerent ex planetis. Etsi verò Aristoteli tres eæ numero sint; φυτικὴ sive θρεπτικὴ, quam *vegetativam* appellant, αἰσθητικὴ sive *sensitiva*, & λογικὴ sive *rationalis*: maluere tamen addere quartam, φωνητικὴν sive *vocalem*, vel *sermocinativam*; quia homo & ratione, & oratione, mutis antistet animantibus. Atque idem à Stoicis factum; qui iccirco, cùm pro sensitiva unica ponerent quinque sensus, necessariò animæ octo statuerunt facultates; vegetativam sive seminatricem vim, quinque sensitivas, sermocinativam, & gubernatricem sive rationalem. Si Græcè malis, Laertii est in Zenone: Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς, τὰ πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικὸν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια· καὶ τὸ γεννητικόν. Ac similiter de Zenone tradit Nemesius libro de Natura hominis [a]: sed τὸ γεννητικὸν dicit ille, mente eàdem, σπερματικόν: at τὸ διανοητικὸν vocat ἡγεμονικόν. Porrò Chaldæi sive Astrologi, uti & Peripatetici, distinxere à sensitivà propriè sic dictà, hoc est, à quinque sensibus externis, & phantasia, aliisque internis, facultatem appetitivam: illamque distribuêre in irascibilem, & concupiscibilem: rationalem autem dispescebant in speculatricem, & activam. Ita septem erunt animæ humanæ facultates, pro numero siderum, quæ sub stellis sunt fixi; Solis, Lunæ, & quinque erronum; sive (Sole Lunaque erronum numero comprehensis) septem erronum malis dicere. Unum igitur ex sideribus septem erraticis, septenis præfecere animæ facultatibus: idque hoc pacto. Rationale contemplativum, secundùm eos, gubernat Saturnus; rationale activum Jupiter: appetitui irascibili præest Mars; sensibus quinque externis, & phantasiæ, sive imaginativæ, Sol; appetitui concupiscibili præfecta Venus; vocali sive sermocinativæ virtuti, Mercurius: infimus planetarum Luna, uti dictum, vim est adepta vegetativam, sive seminatricem.

[a] Cap. 15.

Propterea cùm duo illa magna luminaria, Solem, ut Regem; Lunam, ut Reginam, statuissent: Saturnum spectarunt, ut consiliarium, senio & prudentiâ venerandum; Iovem, ut totius ditionis gubernatorem; Martem, ut universo exercitui præfectum; Mercurium, ut legatum, atque oratorem; Venerem, ut amorem, ac delicias omnium.

Præterea multorum ajunt seculorum experientiâ esse observatum, homines genus vitæ amare, prout planetæ in ortu illuxerint. Nam pro constitutione eorum diversum esse temperamentum; pro temperamento variare propensionem animi, & mores; pro his quoque fortunam sequi: quique Lunarem sortirentur naturam, amare navigationem, ac piscaturam; siqui à Mercurio adflentur, ingeniosis artibus, uti mercatura, gaudere; quos Venus adspexit, amoribus, canticis, ac similibus delectari; quibus Sol affulsit, ad dignitates, & honores adspirare: bella ac rixas amare, quos exagitat Mars judicia ac potentiam quærere, quos Jupiter adfecit: sublimi, ac reconditæ scientiæ studere, quos sublime afflavit Saturni sidus.

Insuper dominia planetarum pro climatibus distinxerunt: quod ex Ptolemæo liquet. Et de terris postmodo repertis à Campanella idem factum: qui & de Ptolemaica ratione judicium apposuit. Longioris res instituti sit, si insistam. Ipsum adi Astrologicorum lib. II, Articul. II. Et hæc de planetis.

Sequitur de Zodiaco: quem in XII, nec plura signa divisere, quia Sol, dum suum permeat circulum, duodecies cum Luna coit: singulaque signa distribuêre in gradus triginta, quia Luna diebus XXX iterum conjungitur cum Sole: unde etiam liquet, cur gradus sint CCCLX, quando tot confiunt, si duodecies sumas triginta. Atque hæc ratione constant manifestâ. Non item illud, cur singulis corporis membris aliquod Zodiaci signum præfecerint; Arietem capiti; Taurum cervici, & jugulo; Geminos humeris, lacertis, & manibus; Cancrum pectori, & costis; Leonem diaphragmati, stomacho, ac ventri; Virginem præcordiis, & hypochondriis; Libram, renibus, vertebris, ac natibus; Scorpium, ilibus; Sagittarium femoribus, genibus, & poplitibus; Capricornum suris, & talis; Pisces pedibus. Quam rem his versibus expressit Manilius in secundo; prout restituit Josephus Scaliger:

—— Aries caput est ante omnia princeps
Sortitus: censusque sui pulcherrima colla
Taurus: at in Geminis æquali brachia sorte
Scribuntur connexa humeris: pectusque locatum
Sub Cancro est: laterum regnum, scapulæque, Leonis:
Virginis in propriam descendunt ilia sortem:
Libra regit clunes: at Scorpius inguine gaudet:
Centauro femina accedunt: Capricornus utrisque
Imperat in genibus: crurum fundentis Aquari
Arbitrium est: Piscesque pedum sibi jura reposcunt.

Atque ex his Leo, grandes vires, & leonimis similes, dicitur conferre; Virgo, pulchritudinem; Sagittarius, qua parte homo, pulcros; qua equus, fortes reddere perhibetur; Cancer, Capricornus, Pisces, & robore, & pulchritudine destituunt.

Etiam,

Etiam, de quo superiùs tertio meloco dicturum receperam, signi cujusque domum huic, vel illi planetæ, tribuerunt. Ut Soli Leonis, quia calidus est, & siccus, eoque masculus: Lunæ Cancri, quia calidus est, & frigidus, ac propterea femineus: Mercurio assignarunt Geminos, partim ut proximos Cancro, domui Lunæ, uti Lunæ propinquus Mercurius: partim quia Solem ipse comitetur, nec ab eo recedat gradibus amplius duodetriginta. Virginem credidere domum aptam Soli; quia Leoni, Solis domo, vicina. Similiter Veneri Taurum, & Libram dedere: parque in cæteris ratio est.

Hisce ita constitutis, sic ulterius sunt progressi: Solem in Aquario, Lunam in Capricorno, Saturnum in Leone, & Cancro, noxios esse: imò nascentes futuros cæcos, si Saturnus foret in domo XII, & Solem, Lunam, ac Martem, trigonâ radiatione spectaret: surdos autem, si Saturnus esset in domo sextâ; cælique medio, cæteris altior planetis, quadrato Martis apponeretur. Similiter pronunciant de vitiis linguæ, de morbo comitiali, icterico, aliis: quæ legere est è veteribus apud Ptolemæum in Centum Sententiis ad Syrum fratrem, Firmicum Maternum in Mathesios libris ad Mavortium Lollianum, & M. Manilii Astronomico. E junioribus, apud Iovianum Pontanum commentario in Ptolemæum, & XIV libris rerum cælestium. Item Junctinum, Cardanum, tot alios: sed omnium instar fuerit Campanella in sex Astrologicorum libris. Nec enim hanc artem, (si ars ea dicenda est, quæ tot vana habet, incertaque) aliquis præceptis meliùs constrinxit. Particulatim verò examen eorum, quæ de moribus gentium ex signo iis dominante tradiderat Ptolemæus, vide apud eum lib. II, cap. V.

Cap. XLVIII.

Distinctè actum de duplici Mathematicorum genere: ac primus de illis, qui necessitatem inferri ajunt voluntati humanæ. Bardesanis Syri, & Priscillianistarum, de Fato sententia. Occurritur illis, quod ajunt, utcunque homo necessitate bonum malumve agat, non minus amore, aut odio dignum esse. Prædictio Theagenis, Thrasylli, Ascletarionis, & aliorum. Prædici multa, vel ex commercio cum spiritu maligno; vel familiaritate occulta cum hominum illis, qui sint magna rerum pars; vel conjecturâ callidâ, subinde tamen fallaci. Vana prædictio Papæ Joannis XXI. Βλακωνιμων *Alexandrinum, & unde nomen acceperit. Mathematici Urbe exacti sub imperatoribus gentilibus, imo antea quoque: Scripturis itidem, & a sanctis Patribus, ac concilio Braccarensi, & Christianis etiam imperatoribus, damnati. Extrema eorum impudentia, qui & virtuti siderum tribuunt Christi miracula, ac religionem Judaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Christianam, item regnum Antichristi. Vanitas prædictionis tum Albumasaris de duratione religionis Christianæ, tum R. Abraham Avenaris de adventu Messiæ. Acceditur ad Ptolemæum, & Mathematicorum alios, qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem a sideribus; sed solum ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maxime in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quòd, prævisâ siderum inclinatione, facilius caveamus nobis a noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui a multis. Sed, ut dicatur, a sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint, posse prævideri; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magna sit dementia, siquis ex iis de hominum conditione, non certo dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.*

QUi hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt; eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cælo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoque Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus, cap. XXXV. Item Priscillianistæ, ut idem eopse libro est auctor c. VIII.

Adversus hos, & similes, cùm diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quod natura etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos; & quæ natura sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV:

> *Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,*
> *Virtutemve suis fraudare in præmia donis.*
> *Nam neque mortiferas quisquam minus oderit herbas,*
> *Quod non arbitrio veniunt, sed semine certo:*
> *Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,*
> *Quod natura dedit fruges, non ulla voluntas.*
> *Sic hominum menti tanto sit gloria major,*
> *Quod cælo gaudente venit: rursumque nocentes*
> *Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.*

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cùm amore odioque morali, si a Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secundo Oratoriarum Institutionum, cap. IV, & V.

At contentos se ajunt prudentissimo & verissimo Galeni judicio; qui, de ipsis astrorum effectibus loquens, ait, *sophisticum esse manifestæ experientiæ velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex sideribus prævideri nt. In his est Theagenes, qui prædixit Augusto imperium; teste Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thrasyllus item, qui Tiberio ipsi ostendit, gnarum se periculi ab Cæsare sibi imminentis, de quo Tacitus in VI Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, a Vitellio Urbe pulsi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus decessisse. De Ascletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Ascletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactâsse se, quæ prævidisset ex arte, sciscitatus est Domitianus, quis ipsum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi laceraretur a canibus, interfici quidem sine mora; sed, ad coarguendam temeritatem artis, sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod cum fieret, evenit, ut repentinâ tempestate, dejecto funere semiustum cadaver discerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædesii scribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ postea fuit uxor Theodosii Junioris. Etiam Rodolpho Habspurgensi imperium est prædictum; ut narrat Cuspinianus: Pontificatus item Leoni X, & Hadriano VI; de quibus Paullus Jovius; ut cæteros prætercam. Sed non adeò operosum est illis occurrere, quam arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni respondeat. Est cùm aliquid præscitur è commercio cum dæmone; qui ob subtilitatem, & experientiam, rarò fallitur; & sæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Est item cum Astrologi familiares sint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex sideribus se jactent præscire, quæ aliunde didicerunt. Est denique, cùm [illegible] a ac fraudibus subacti, in multis falsis aliqua dicant, quibus eventus casu respondeat. Nec enim verum semper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc solùm promam illustre illud de Joanne XXI, antea dicto Petro Hispano, Summularum auctore, Philosopho, Astrologo, & Medico: qui cùm coram familiaribus longam sibi pollicitus vitam fuisset, quarto post mense, pontificatus autem octa-

a Versipelles.

octavo, decessu. Testis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Disquisitionum lib. IV, cap. II, quæst. I.

Et sanè sapientissimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, sed imposturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teste, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τέλος τι βλακεννόμιον, ὃ οἱ ἀστρολόγοι τελοῦσι, διὰ τὸ τοὺς μωροὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτούς· *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Astrologi penderent, quia ad eos accederent stulti.* Nempe eò quod, ut ibidem legas, βλᾶκα vocarint ἠλίθιον καὶ ἀνόητον· *fatuum & amentem.* Vide &, quæ adversus astrologos disseruntur apud Ciceronem lib. II de Divinat. Item, quæ de Phavorino refert Gellius lib. XIV, cap. I. Ac similiter Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. X. Ex iis, inquit, quæ artes dicuntur, quædam ἐπαγγέλματι μέν εἰσι τέχναι, οὐ πάντως δὲ, καὶ κατ' ἀλήθειαν, ὡς Χαλδαϊκή τε, καὶ θυτική· *professione sunt artes, non revera; ut Chaldaica, & aruspicina.* Etiam τοὺς ἀστρολόγους, καὶ γόητας a, jungit Dio Cocceius lib. LVII: atque addit, Tiberium utrosque affecisse mortis supplicio: quamvis ipse non solùm astrologo uteretur Thrasyllo; sed artem hanc etiam exerceret. Vitellius item (verbis utar Tranquilli b) *nullis infensior, quam vernaculis c, & mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat.* Atque antea jam, quod ibidem refertur, edicto jusserat, ut *intra Kalend. Octobris urbe Italiâque mathematici excederent.* Ac memorat idem Xiphilinus ex Dione. De Imperatorum edictis, quibus Urbe ejecti, vide Ulpianum in Digest. De injuriis L. XV, §. Siquis. Imò etiam ante Imperatores id factum, M. Popilio Lænate, & Cn. Calpurnio coss. ut est apud Val. Maxim. lib. I, cap. III. Scite Tacitus in primo Historiarum: *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra, & vetabitur semper, & retinebitur.*

Sed quid huc recurrere opus Christianis, quando opinio ea ipsis refellitur Scripturis: Est enim Jesaiæ cap. XLVII, 13: *Stent, & salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, & supputant menses, ut ex iis enuncient eventum tibi.* Idem. XLI. *Dicite Diis vestris, ut ventura pronuncient; eosque vere Deos confitebimur.*

Magno etiam consensu à SStis Patribus refelluntur, quotquot ex sideribus sic de futuris omnibus pronunciant, velut humani quidam Ioves. Vide eos in illud I Genes. *Fiant luminaria in firmamento cæli, & sint in signa,* &c. Item Eusebium lib. VI Præparat. Euangel. Basilium in Hexaemero; ubi hanc artem vocat πολυάσχολον ματαιοπονίαν d: Ambrosium item in ejusdem tituli opere, Hieronymum in Jes. cap. XLVII, Augustinum lib. II de doctrina Christiana. Etiam error hic damnatur concilio Bracarensis I, cap. VIII: *Siquis animas, & corpora humana, fatalibus stellis credit adstringi, sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt; Anathema sit.* Ubi vis inest verbis, *sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt.* Nec enim omnis ex sideribus prædictio negatur: sed illa Chaldæorum, & similium: qua tollitur arbitrii libertas, sine qua homo id quod est, esse desinit: tollitur item Reip. salus, quæ hinc mandatis, & præmiis, inde interdictis, & pœnis constat: iisdemque de caussis, religio omnis, ipsa etiam tollitur Christiana.

Jure igitur ab Christianis quoque Imperatoribus est decretum, ut Astrologi hujuscemodi Urbe ejicerentur: quemadmodum est in Codice tum Theodosiano, tum Justinianeo, lib. IX; utrobique Tit. de Maleficis, & Mathemat. Atque hoc, sine dubio, longè etiam vehementiori studio fecissent, si jam illis temporibus eò vesaniæ Astrologorum proruplisset impudentia, ut non modò, quæ à voluntate pendent humana, verùm illa etiam, quæ unius Dei subjacent arbitrio, ut miracula omnia, vi siderum dicerent necessariò sic provenisse. Ut quando nativitatis Christi de Virgine, & tot tantorumque ejus miraculorum rationem, ex horoscopo adferre non verentur. Similis impudentia est, quando è siderum constitutione judicium ferunt de religione Judæorum, Saracenorum, ac gentilium. Siquidem Judæorum quidem religionem natam volunt ex conjunctione Iovis cum Saturno, ut planetarum summo: Chaldæorum autem sectam, quia Hebræorum, sive Noachi religionem prima excepit, exortam esse ex ejusdem Iovis conjunctione cum Marte, ut planetarum proximo. Ex conjunctione Iovis cum Sole, planetarum quarto, ortam esse hæresin Ægyptiam, quæ Chaldaicam est consecuta. Ac similiter ex conjunctione cum Venere provenisse Saracenicam: ex conjunctione Iovis, & Mercurii, originem ducere Christianam: ac denique cum Luna proventurum esse imperium Antichristi. Hæc legas apud Albumasarem lib. II de Mag. Conject. tract. I, differ. IV. Quantum verò fidei hæc mereantur, vel fidem fecerit, quòd idem Albumasar tradidit religionem Christianam duraturam esse annis non amplius mille quadringentis, & sexaginta. Nam à tempore eo, quo Christus prædicare in terris cœpit, jam & ultra sesquiseculum est supra spatium ab Albumasare præfinitum: nec interea imminuta est religio Christiana, sed incrementa etiam, novo orbe invento, cœpit longè maxima. Ejusdem farinæ est, quòd ex illis scilicet fati consciis sideribus R. Abraham Avenaris Judæus collegit, venturum esse promissum Messiam anno Christi CIↃ CCCC XLIV, quo Jupiter cum Saturno futurus esset in Cancro: vel saltem viginti annis pòst, quando eadem conjunctio foret in Piscibus. Nam utrumque hoc intervallum jam ab annis CLXX. exspiravit: frustraque miselli alium exspectent Messiæ adventum, quàm gloriosum illum, quo in nubibus veniet ad judicandum orbem. Ac satis de Mathematicorum istis, qui sic fatum statuunt, ut planè interficiant arbitrii libertatem.

Alii tolerabilius errant: ut qui non vereantur quidem, ex siderum positura prædicere etiam, quæ honores, fortunas, vitæ terminum, & alia hujusmodi spectant: at fateantur interea, quæ dicunt, ejusmodi esse, ut duntaxat significent, quò natura ac voluntates nostræ inclinentur à sideribus. Secundùm hos igitur nulla infertur animis nostris necessitas: quia inclinatio ista non sit integra actionis caussa, cùm voluntas propensionem illam mutare possit, & ubi est ad mala, non minus debeat, quàm possit: atque ut facilius possit, multum conferant disciplinæ, ac consuetudo; quæ altera est natura: idque sæpius in corporibus quoque, ubi major est cæli vis, habeat locum. Atque hoc sensit etiam Ptolemæus: ut qui non uno dicat loco, sidera quidem inclinare ac disponere hominem; at non dirigere, quia hoc facultatis sit potentioris, voluntatis nempe; cui nulla adferatur necessitas, cùm semper adversari possit proclivitati à sideribus allatæ. Vide eum de astrorum Judic. lib. I, cap. IV, text. XXIV, & XXV. Inter alia ait, ut magnes, si non impedias, fatali lege trahet ferrum; at non attrahet, si allium illeveris: ita humanas agere voluntates pro siderum positura, modò siveris eò ferri, quò propendent; sed acturas contrarium, si hoc studeant. Itaque in eo summam ponit Astrologiæ utilitatem, quòd, ubi ex ea didicerimus, quò astra inclinent; adversus malum prævisum cavere nobis meliùs sciamus, vel planè illud amoliendo, vel saltem reddendo levius. Atque hanc esse rationem ait, cur Ægyptii Medicinam cum Astrologia conjungant: quippe eos, pro constitutione cæli, præscribere alia atque alia remedia. Eodem pertinet quoque illud Ptolemæi libro ad Syrum fratrem, qui Καρπὸς, vel *Centum dicta*, inscribitur, aphorismo V: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέφειν ἐνεργείας τῶν ἀστέρων· *potest scientia hujus gnarus multas avertere siderum operationes.* Summùm igitur ex notitia siderali concluseris de animi propensione, non de vita ipsa. Quod in physionomonia etiam locum habet; ut ex Socrate liquet: qui se naturâ mulierosum fatebatur; prout artis suæ fiduciâ dixerat Zopyrus: sed studio ac commentatione illud ajebat emendasse; ut Tullius ait in IV Tusculanarum: idemque, & præterea Aphrodisiensis, uterque libro de Fato.

a Astrologos, & præstigiatores vel circulatores.

b In Vitellio cap. 14

c Turnebus pro vernaculis legit divinaculis. Scaliger veraculis, aut vericulis. Casaubonus pro vernaculis intelligit γόητας ac circulatores.

d Vanitatem ob multa otia professam.

Porro animus non est, cum iis sentiam reciprocare, qui non aliam vim tribuunt siderum positurae: quippe sic quoque salva permanet arbitrii libertas. Quin, si volunt, largiar illis, admirandam siderum varietatem (seu magnitudinem, seu colorem, seu motum spectemus) persuadere nobis, vim quandam esse insitam sideribus, qua non in elementa modò, & muta agant animantia, sed etiam in corpora hominum; ac pro iis inclinari animos ad hoc, vel illud agendum. Sed hoc si dedero iis, non propterea concessero, Astrologos in caelesti illo libro legere posse, quò cujusque animus naturâ vergat. Esto, ut etiam propensio omnium inde dependeat. At liber ille adeò subtiliter est scriptus, ut praeter eum, qui scripsit, non dico, nemo illum planè planeque apprehendat (nam hoc ne in vulgaribus quidem artibus, ac scientiis, locum habet) sed ii quoque, qui artis hujus habeantur intelligentissimi, exiguam solum portionem capiant; eaque ipsa particula tota sit στοχαστική *a*. Quod ita esse, multis evincitur argumentis. Ajunt quidem, à Chaldaeis observatum esse, ut pro hoc, vel illo caeli situ, hi vel illi effectus in homine consequantur. Sed quomodo similis per omnia sit siderum positura, si demum, ut Ptolemaeus ait, fixarum stellarum orbis circumvolvitur annis septies milleni? nona verò XXXVI millibus; imò, juxta alios, eadem caeli facies demum redeat exactis annorum XLIX millibus? quod *annum magnum* appellant. Praeterea, ut in Chaldaea, ubi condita haec fertur disciplina, locum ea haberet: non propterea alibi, variante caelo, idem sequeretur effectus. Adhaec illa, quae de homine praedicant, vel temperamentum respiciunt, vel casus fortuitos. Fortuita non pendent à caelis, quia alioqui non fortuita essent, sed necessaria. Temperamentum verò non duntaxat oritur à caelo, sed insimul à parentibus. Proinde, ut de inclinationibus hominum possent praedicere, exquisito opus erat, non modò de facie caeli, sed etiam de temperamento parentis utriusque. Nec ea vis est in tempore nativitatis, quae in illo conceptionis. Quid quod multum etiam discriminis adfert, quòd alii aliis diutius gestantur, septem aliqui, nonnulli octo, alii novem, vel decem mensibus? Jam quam incertam hanc reddit disciplinam, quod crebrò naturalis illa propensio, quae infantiae inerat, alia longe fit in adulto: quum educatio, & disciplina, mutent hominis indolem? Atque ut hoc non esset, multa incidunt, ob quae mens hominis, quae libera est, inclinationem vincat. Denique nonne videmus, uno prope momento maximos caedi exercitus, ac plurimos eodem tempore, vel naufragio perire, vel pestilentia? Haut dixerint, eodem esse natos tempore, cùm tanta sit aetatis diversitas. Sed hic repperere aliqui, quo se ictum illum exire arbitrentur. Ajunt, vim eam, quae nascentibus imprimitur, magnam quidem esse; at particularem interea: eoque vinci ab universali; quales sunt bellum, pestilentia, & similes: atque hinc esse, quod mortes sint dissimiles, simili licet natis horoscopo. Sed hoc cum dicunt, non videntur videre, quantum caussae praejudicent propriae. Quid enim probabiliter praedixeris, si inclinatio humana semper caussae cessent universali? Hujuscemodi fatis ostendunt, hanc de sideribus fati consciis, ut Manilius ea vocat, disciplinam, parum habere verisimile, etiam cùm de sola hominum propensione ex horoscopo judicatur: atque illos etiam nimium disciplinae huic arrogare, qui ajunt, ut principia ejus non sint tam certa, quam geometrica, vel arithmetica; ejusmodi tamen esse, ut plurimum sic contingant: eoque similiter hic habere, ac in medicorum consiliis, & praedictionibus; quae etsi fallant quandoque, non propterea contemni mereantur. Siquidem haec immane quantum distant; ut cuivis perspicuum est.

a Conjecturalis.

Cap. XLIX.

Acceditur ad Fatum Stoicum; quo cum nihil non necessariò fieri dicatur, planè arbitrii spoliamur libertate. Quomodo Stoici Fatum definiant, ac tueantur. Quo inter alia pertinet distinctio caussarum principalium, ac adjuvantium: item inter conditionem hominis simpliciter, & hominis sic affecti: adhaec simile [illegible] cylindri, in quo devolutio aliter est à forma propria, aliter ab impulsu alieno: denique distinctio eorum, quae res naturales debent opifici, & quae materiae; quia duo Stoicis fuerunt principia, quemadmodum Manichaeis. Quorsum preces fieri putarint in hac fatali necessitate. Manilii rejecta similitudo; quia improbum merito censet exosum, utcunque aliud esse non possit, instar herbae venenatae. Interea fatendum, Stoicae sectae complures probitate nullis alterius haereseos fuisse inferiores: prae ceteris in ferendis adversis dogmate eos fatali factos magis patientes. Qua mente Deum vocarint Fatum, & aliis nominibus.

Habemus de Fato illo, quod Chaldaeorum dicitur, ac Divinationem eam constituit, quae ex sideribus petitur, sive, ut Plotinus putabat, sidera ipsa hoc Fatum nesciant, sed homines, divinandi artem edocti, hoc in siderum libro legant, velut in Deorum tabulis: quomodo nec aves in auspiciis scire credebantur, quae praenunciabant: sive sidera omnium sint gnara, non tamen efficiant omnia, quae aliorum est opinio: sive eum Fata in scientia circumgestent, & quae facto opus ideam, ea sons efficiant: quam opinionem, ut dubius tamen, Seneca *a* proponit; Manilius *b* autem amplexus fuit: quippe qui non contentus *sidera* dicere *fati conscia*; continuò subjungit,

—— Diversos hominum variantia casus.

a Epist. 88.
b Lib. 1. init.

Hanc verò e sideribus divinationem aliquo etiam in loco Stoici habebant: idque eò lubentius, quia hinc colligere sit, Fatali omnia fieri necessitate. Qui sidera quoque, unde divinatur, divina esse corpora judicabant: imò & Deos dicebant, ut plenius explicabitur, cùm in Naturae numine de Stoicorum agemus Deo. Ipsum etiam Fatum Dei nomine, & Deum Fati vocabulo nuncupabant: quod aliquanto pòst planum fiet. Etsi autem Fatum Stoicum nonnihil differat à Chaldaeo illo, quod res omnes alligat necessitati: in praecipuo tamen conveniunt, quia utrumque arbitrii aufert libertatem. Siquidem καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεσθαι, *omnia fato contingere*, etiam ea, quae contingenter, fortunâ, aut casu, fieri dicuntur; traditum Zenoni, & Chrysippo, Posidonio item, & Boetho; singulis horum in iis, quae de Fato ex professo prodidere; teste Laertio. Est verò his εἱμαρμένη seu Fatum, ut ibidem legas, αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται· *caussa rerum implicata, sive ratio, per quam mundus administratur.* Ac similiter apud Stobaeum in Eclog. Phys. λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται. *ratio, per quam facta sunt facta; quae fiunt, fiunt; fient, quae futura.* Apud Agellium quoque lib. VI, cap. II. dicitur, secundùm Chrysippum, Εἱμαρμένην εἶναι φυσικήν τινα σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου, τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, ἀμεταβόλου, ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς· *Fatum esse naturalem compositionem universorum, ab aeterno, mutuò sese consequentium, immutabili & inviolabili hac complicatione.* Vel, si malis interpretationem Agellianam, *Fatum est sempiterna quaedam & indeclinabilis series rerum, & catena, volvens semetipsa sese & implicans per aeternos consequentiae ordines, ex quibus apta connexaque est.* Primùm dicitur Chrysippo φυσικὴ σύνταξις, *naturalis compositio*: quia natura rebus inest: unde & *Natura* saepe à Stoicis vocatur. Additur series τῶν ὅλων, *omnium*, hoc est, etiam eorum, quae (ut loquuntur) contingenter, fortunâ, aut casu fiunt; quoniam nihil non fato fit. Sequitur ἐξ ἀϊδίου, *ab aeterno*: quia cum Deus Naturam crearet, fatum hoc rebus omnibus indidit. Subjicitur de complicatione immutabili, quia caussae omnes in fatali hac catena nexu junguntur indissolubili: unde Fatum hoc Stoici *caussas caussarum* vocatur, & *necessitas*. Nec quicquam, ut diximus, hinc excipitur, non ulli actus humani, nedum terminus vitae. Hanc sententiam suam com-

comprobant ex eo, quia non modò in naturalibus, sed etiam in voluntariis, sint caussæ antecedentes, cum nihil sine caussis fiat: eoque & voluntates humanæ includantur sempiternæ caussarum seriei, quæ Fatum dicitur. Idem eo adstruebant, quod pronunciatum omne sit verum, aut falsum, exempli gratiâ: Cypselus Corinthi, Pisistratus Athenis, Cæsar Romæ invadet imperium. Hæc futura fuisse, ex eo, quòd facta sunt, cognoscitur. Ab æterno igitur verum fuit pronunciatum hoc. At quod ab æternitate verum, id etiam certum: quodque certum, idem immutabile: cum è vero in falsum converti non possit. Adhæc eo pugnabant, quòd sit divinatio: ut ostendunt variis effata, atque oracula. At, inquiebant, nullæ forent de actibus humanis, vel certo mortis genere, temporeque, ante annos sæpe multos prædictiones, si quæcunque futura prædicuntur, vereque futura sunt, possent non fieri.

Interim in isto caussarum nexu sempiterno disparem esse naturæ, ac voluntatis rationem fatebantur. Nec enim existimabant, hunc caussarum nexum ex æterno pendentium in voluntariis esse κυρίων ἢ αὐτοτελῶν αἰτιῶν, hoc est, caussarum principalium, quæque efficienter antecedunt: sed esse eum caussarum adjuvantium; sine quibus res effici non possit. Quomodo colloquium cum virgine caussa est amoris, atque amor inhonesti concubitus. Utcunque enim non sequatur in omnibus, vel ex congressu amor, vel ex amore flagitium: in quibus tamen sequuntur ista, sunt ea, ut Tullius ait, præcursiones ad efficiendum. Ac tam adjuvantes caussæ, quàm principales, in fatali serie, licet diversimode, includebantur: eoque & illæ præcursiones, etiamsi non semper idem efficiunt, tamen quando efficiunt, non possunt non efficere, & cum non efficiunt, efficere non possunt: quia fatalis series à Deo constituta omnium sit rerum caussa; quam humana mens infringere minime valet. Hanc rem sic Chrysippus declarabat libro de Providentia, Agellio interprete, lib. VI, cap. II: *Quanquam ita sit, ut ratione quadam principali necessario coacta atque connexa Fato sint omnia: ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa, & qualitas. Nam si sunt per Naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim, quæ extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusque transmittunt. Sin vero sunt aspera, & inscita, & rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta; etiamsi parvo, sive nullo, fatalis incommodi conflictu urgeantur, suâ tamen scævitate & voluntario impetu, in assidua delicta & errores ruunt. Idque ipsum, ut eâ ratione fiat, naturalis illa, & necessaria rerum consequentia efficit, quæ Fatum vocatur. Est enim genere ipso, quasi fatale, & consequens, ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.*

Adversus ista nihil æquè urgeri solet, quam sic omnium, etiam delictorum ac scelerum, Deum fore auctorem: quod naturâ animus omnium abhorret credere. Sed Chrysippus contendebat, etsi nihil non fiat necessariò, quia Fatum eludi nullâ vi, aut astu hominis, possit: tamen culpam in delictis, non Fato, vel Deo, sed humanæ malitiæ, adscribi oportere. Distinguebat autem inter hominem, consideratum simpliciter, & hunc hominem, hoc est, hac vel illa præditum ingenii proprietate. Ut exemplo ista illustrem: quis dixerit, hominis, prout homo est, hanc esse naturam, ut sit truculentus, vel libidinosus? Quam multi enim cohibere libidinem, temperare etiam à cædibus sciunt! Attamen si sanguinarium conspexeris, præsertim qui impune aliquid possit, quis aliud sibi persuaserit, quam, si atroci injuria affectus videatur, cæde hoc alterius ulturum? Est alius in Venerem proclivis. Adsit famosa Lais, vel occasio est illudendi pudicitiæ formosæ provincialis uxoris; quam ἀνασπαστικὸν[a] aliquid habere, ajebat Varro. Quid aliud fiet, quàm, ut paratus omnibus, præceps, equi instar, in Venerem ruat? Colligebat hinc Chrysippus, utcunque necessariò quidque fiat, non tamen Deum esse caussam cædis, sed hominis truculentiam: nec penes Deum esse culpam volutationis cum scorto, vel commissi adulterii; sed penes animum hominis libidine diffluentis. Unumquodque enim censeri ex caussa proxima: hanc autem non Deum esse, sed hominis voluntatem, atque ingenium; quod uni contigerit mitis, asperum alteri, huic continentiæ amans, illi in libidines pronum. Declarabat autem hoc similitudine cylindri; qui si pede impellatur, initium dederis motus: at porrò ille præceps fertur, non quia tu moveris (nam quadro si idem feceris, mox quiescet) sed propriam ob volubilitatem, quam ex formæ, modoque suo, habet. Similiter, inquiebat, à fato quidem esse impulsum aliquem voluntatis; sed eadem esse à propria voluntate ingeniique truculentia: atque iidem libidines fœdas incontinentiæ animi, ut caussæ proximæ, tribui convenire. Quam similitudinem non apud Agellium[a] modò, sed Tullium[b] etiam, legere est.

[a] Attrahendi vim habens.

[a] Lib. 6, cap. 2.
[b] De Fato.

Sed adversus ista objeceris, Deum esse opificem naturæ, tam sanguinariæ, quàm lenis; tam libidinosæ, quàm continentis: unumquodque autem agere pro natura, quam Deus indiderit nascenti; eoque, ubi necessarius est nexus, verissimum esse illud pronunciatum, caussam caussæ esse caussam caussati. Viderunt & hanc difficultatem Stoici: sed negarunt, Deum esse caussam totius naturæ: duo enim esse ejus principia; activum unum, Mentem æternam; & passivum alterum, materiem ei coæternam. Mentem esse optimam; sed materiei quædam inesse vitia: eoque hominum alios aliis esse meliores, prout ex meliore, vel deteriori sunt materie: neque in mala natura esse aliquam opificis culpam, qui ex materie istiusmodi id fecerit, quod potuit: quomodo nemo, quòd vitreum, aut fictile vas, fragile sit, aut quod vas ferreum ferrugine obducatur, artem fabri culpaverit, cum hoc vitium constet esse à materie, non ab opifice. Similiter igitur δύναμιν τῆς ὕλης κινητικὴν[c] (ut Chrysippus vocabat) caussam fecere mali tam culpæ, quàm pœnæ. De malo illo interno sic Seneca præfat. lib. I Nat. Quæst. *Utrum Deus, quod vult, efficiat; an in multis rebus illum tractanda destituant; & à magno artifice formentur prava multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, inobsequens arti est.* Ubi id, in quo ars se occupat, materies est; quæ inobsequens est artifici, quia in ea lateat indoles malefica. De externis sunt illa ejusdem lib. de Providentia cap. V: *Quare tamen Deus tam iniquus in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam: hæc passa est.* Valdeque hæc Stoicorum sententia est vicina opinioni magorum, qui duo statuerunt principia; boni, bonum dæmonem, nempe Oromasdem, sive Jovem; & mali auctorem malum, Arimanium, sive Plutonem: ut tradidere Aristoteles, Hermippus, Eudoxus, & Theopompus; atque ex iis Laërtius in Præfatione sui operis. Deque eo ex antiquorum aliis dictum à nobis lib. I, cap. V.

[c] Vim materiæ motricem.

Objici præterea solet, ut sic Deus fuerit extra culpam, eaque resideat tota penes materiem hominis; in ista tamen actuum humanarum necessitate frustra ad Deum preces fundi. Sed Stoici regerebant, & preces, & leges, & præmia, ac pœnas, esse in caussis & effectis fatalibus. Itaque cum Zeno cæderet servum in furto deprehensum, atque hic inclamaret, fato se furatum; respondit ille, *Et fato cæderis*: ut est apud Laërtium.

Dixeris, quid nosse hujusmodi fatum juvat, cujus scientia & pietati, & virtuti, obsit magis, quam prosit? Nam quantillus pretium, vel quis honos erit virtutis, si nihil agere aliud valeam, quam faciam? Huic sic argumento obviam ilset Justus Lipsius: ex Stoicorum mente[d], primas, ac intitas Fato caussas, à voluntate humanâ leviter inclinari, indeque aut præmium capi, aut pœnam. Sed quod ab Scholasticis in Aristotele factum esse, non semel diximus, ut meliorem ei affingerent opinionem, quam habuisset; nempe ne tanti nominis philosophus à veritate Christiana, extra ea, quæ ad Christum, & Spiritum ejus pertinerent, longè nimis abiisse videretur: idem ab Lipsio factum fuit

[d] Lips. lib. I Physiol. Stoic. cap. 14.

in

in Stoicis, dum videri vult, propiùs eos abfuisse à Christianis, quàm revera erat. Tuetur se eo, quem vel testem vel interpretem allegat, Manilio. Versus ejus adduximus, cùm de Fato Astrologico *a* ageremus. Verùm nihil aliud ille dicit, quàm, utcunque voluntas necessariò agat, nihilominus probos diligi, improbos odio esse: haut secus ac mortiferas odimus herbas, & fruges amamus,

a Cap. 47.

Quæ non arbitrio veniunt, sed semine certo.

At quo pacto hinc elicias, prout homines Fati conditionem in melius flexerint, aut pejus, ita vel præmium mereri, vel pœnam? Imò quid apertius est, quàm plane eos contrarium dicere? Longe igitur aliud fuisset, quo Stoici hoc se argumentum eludere posse arbitrarentur. Nempe non orsi essent principia alia de Fato; unde, quid sequatur, non disputabo: sed principia alia, de vita non secundùm affectus, verùm rationem, componenda. Et profectò cogitemus ipsum sectæ conditorem: a quo proverbium illud *b*, Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· *philosopho Zenone continentior.* Cogitemus etiam Catonem, Senecam, Epictetum, & tot alios. Fateri cogemur, genuinos Stoicos vitæ probitate nulli ex sectis aliis fuisse inferiores. Ut videri queant alia habuisse principia vivendi, alia disserendi.

b Laert. in Zenone.

Præterea ajebant, sectam hanc inter alia ad hoc prodesse, ut cogitantes omnia evenire fatali quadam necessitate, patientes simus in adversis, gnari eos, qui non lubentes fatis obsecundent, obluctando sibi onus reddere gravius, quia frustra de eo se cruciant, quod corrigere est nefas.

Atque hujusmodi est Stoicorum opinio de Fato: quo nomine etiam Deum ipsum intelligebant. Nempe cum unum esse agnoscerent Deum, multis tamen vocabulis, pro vi diversa, appellabant. Unde Laertius in Zenone ait, eundem Deum & Jovem dici, & Mentem, & Fatum. Et Seneca in IV de Benef. cap. VII: *Vis illum Fatum vocare? non errabis. Hic est, ex quo suspensa sunt omnia, caussa caussarum. Vis illum Providentiam? recte dices. est enim cujus consilio huic Mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis. est enim ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus. Vis Mundum? ipse est enim totum, quod vides, totus suis partibus inditus, & se sustinens ut sua.* Ubi videmus, Fatum Stoicis esse Providentiam, sed quæ afferat rebus necessitatem: esseque eam Providentiam Numinis, sed ita Naturæ ac Mundo permixti, ut hæc sint Dei ipsius corpus. Quam rem plenius explicabimus, cum de Natura sive Mundo agemus.

CAP. L.

De Fato Christiano. Fati vox à veterum aliis rejecta, aliis admissa: rejecta, quando per illud intelligeretur nexus caussarum in sublunaribus cunctis vi siderum necessario proveniens: recepta, si sic vocaretur divina de rebus creatis constitutio. Conciliati Augustinus, & Boethius; quorum illi Fatum est voluntas divina; huic vero secundarum caussarum ordo. Neutrum interea proprie dici: utriusque fatum esse complexum caussarum omnium, prout a Dei providentia dependent. Ne naturales quidem effectus esse ab necessitate absoluta; nedum actus humanos. Necessitatem fatalem spectari tum in prævisione omnium, tum in decreto Dei. Ex prævisione Dei non consequi aliam necessitatem, quam improprie dictam, sive illam infallibilitatis. Nec decreto Dei aliam induci, quam illam ex hypothesi, quæ consequentiæ necessitas vocatur. Ut proinde optime conveniant, arbitrii libertas, & fatalis necessitas.

POst tam multa de multiplici gentilium Fato non immeritò aliquis requirat, ut Christianorum etiam de eo, ac antiquorum præcipue, judicium afferamus. Ubi primùm de vocabulo, mox de re dispiciendum. Nec enim e veteribus desunt, qui in totum damnare videantur ipsum Fati nomen. Uti B. Augustinus in V de Civitate Dei *a* cujus verba superiùs adduximus. Atque idem tractatu XXXVII in Joannem ait: *O si cor tuum non esset fatuum, non crederes fatum.* Sequitur quoque Gregorius Magnus homilia X in Evangelia: *Absit a fidelium cordibus ut Fatum esse aliquid dicant.* Sed non refugit vocabulum hoc Boëthius in IV de Consolat. Philosoph. pros. IV; ubi Fatum definitur, *inhærens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia divina suis quæque nectit ordinibus.* Nec rem improbat Augustinus, dummodo per illud intelligatur voluntas vel potestas Dei: sed eò vocabulum rejicit, quia sumeretur vulgò pro vi positionis siderum. Damnat igitur Fatum Chaldaicum; non illud, quo sua voluntati humanæ relicta est voluntas. Sed sic quoque aliquis inter Augustinum, & Boethium, dissensus videtur. Nam Augustino Fatum est voluntas Dei; Boethio, ordo secundarum caussarum, quatenus subest providentiæ divinæ. Sed sunt ista non difficilia conciliatu. Nam Augustinus Fatum spectabat, ut loquuntur, caussaliter; Boethius, formaliter. At quid refert, utrùm Fatum dicatur, voluntas Dei in caussis secundis ordinem constituens: an ordo in caussis secundis a voluntate Dei constitutus? Utrobique enim agnoscitur, ordinem caussarum esse a Deo, ac secundùm illum omnia certo & infallibiliter evenire. Minùs tamen proprie Augustinus. Sed nec proprie satis Boëthius, cum ordo sit relatio, Fatum autem relatio non sit: quippe pertinet ad caussam efficientem: relatio autem proprie non efficit. Sic verò ad caussam efficientem refertur Fatum, ut non sit caussa unica, sed congeries ac nexus caussarum secundarum, quatenus subjectæ sunt providentiæ Dei.

a Cap. 47.

Interim hæc colligatio caussarum aliter se habet erga res naturales, aliter erga voluntates humanas. Valde enim falluntur, si qui fatalem illam necessitatem in eo constituant, quod Deus sic in creata agat omnia, ut & naturalia semper operentur pro vi semel inditâ, & humanæ voluntates pro impulsu divino bene maleve operentur, nec agere secus possint. Siquidem ne naturales quidem effectus sunt ab necessitate absoluta: quia multa contingunt interventu voluntatis humanæ, vel boni malive spiritus, per quos sæpe natura a Deo impeditur. Ac longe minus voluntas humana agit ex necessitate absoluta: quia sic tolleretur ex rerum natura res omnium pulcherrima, libertas arbitrii; atque adeo religio ipsa. Nexus igitur caussarum secundarum ejusmodi est, ut illa quidem necessario fiant, quæ caussas habent necessarias, contingenter autem, quæ caussas habent contingentes. Atque uti utrimque caussarum colligatio dicitur fatalis, quatenus in ea spectatur tum prævisio Dei, tum decretum. Prævisio, etsi certissima est, minime tamen pugnat cum libero hominis arbitrio. Utcunque enim nisi hesternam, aliquem nimis se poculis perdentem; non eò scientia mea efficit, quò minus ille libere se inebriet, ac perdat. Quare cùm certissimò idem prævidet Deus, non eo prævisio illa libertatem tollet humanam, ac vel ebrietatis crebræ, vel interitus, fuerit caussa. Possis tamen dicere, necessario, hoc est, certò, & infallibiliter, hominem se poculis perditurum, quia falli nequeat intellectus divinus. Sed hæc necessitas est improprie dicta; quæ caussa rei dici nequit. Altera necessitas consideratur ratione decreti, quò Deus cuique suum præstituit finem, & hujus, & alterius vitæ ratione. Sed nunc intra hanc vitam consistamus. Illud convenit, non hominem, sed Deum, statuere cuique vitæ suæ terminum. Negari quidem nequit, hominem nimia Venere, & Baccho, & aliis id genus, naturam si spectes, vitam reddere breviorem. Sed constat item, Deum, auctorem naturæ, agere posse & subinde agere, præter naturam. Ut quando impedit, quò minùs natura agat ex vi sua. Innumera sunt ejus rei exempla. Sed in termino me vitæ continebo. Convenit, ut arbitror, Regis Ezechiæ *b* morbum fuisse sua natura letalem: a quo tamen convaluit, Deo morbi vim præpediente. Contra item II Reg. cap. VIII videmus, ut Benhado, Syriæ regi dicat Elisæus, *Sanaberis*: quia morbi naturam spectaret: at subjungat deinde, *Ostendit*

b Lib. 2. sive 4 Reg. cap. 20.

mihi Dominus, quod morte morieris: puta non morbo, sed gladio Azaëlis: cujus propositum de interimendo Benhadad minimè decrêrat Deus impedire. Quare nec Ezechias servatus fato Physico, nec eo periit Benhadad. Nec enim cur ille superviveret, vel hic moreretur, fuit αἴτιον φυσικόν, quod semper in natura mundoque includitur: sed pependit utrumque à principio externo. In caussis verò voluntariis nullum fatum agnoscebant Peripatetici: quia si ut in rebus naturalibus sunt caussæ naturales & antecedentes: sic forent etiam in voluntariis: tolleretur voluntatis libertas, & quod Stoici vocant, τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν, nihilque in nostra foret potestate. Unde Tullius quoque lib. de Fato: *Qui introducunt caussarum seriem sempiternam, hi mentem hominis voluntate liberâ spoliatam necessitate fati devinciunt.* Quare, uti dixi, ne in talibus quidem naturalis simpliciter est necessitas, sed spectanda est Dei voluntas: quæ, morituro aliquo, statuit permittere, tum ut agat homo, quibus sibi, secundùm naturæ cursum, ad immaturam mortem paret viam: tum ut etiam natura more agat ordinario, quia non impedire eam decrêrit. His positis, necessitas moriendi consequitur; quia non potest non fieri, ubi Deus statuerit aliquid permittere, quod, si sinat, certò videat fore. Sed necessitas ista est comparatione non voluntatis humanæ, verùm præscientiæ ac decreti divini: nec est necessitas physica, sive interna, vel consequentis; sed logica, sive syllogistica, vel consequentiæ. Sit enim hoc majus pronunciatum. Si talis fuerit ordo rerum (exempli gratia) ut Fabius, vel Manius, propensus sit ad libidinem, inque aula, vel inter Venereos vivat nepotulos; ac Deus talem rerum ordinem, nullum vero virtuti naturali decernat impedimentum: certò isthic loci, illo etiam morbo, qualis lues Venerea, corripietur, ac peribit. Minus pronunciatum est: At Deus decernit, ut ejusmodi rerum ordo decurrat: utcunque prævideat, hominem sic sibi relictum vagâ & illegitimâ Venere peccaturum, &, si nullum virtuti naturali afferente impedimentum, fore prorsus, ut miserè homo pereat. Complexio est: Fabius igitur, vel Manius, & tum, & sic peribit. Recteque hanc necessariam vocari consecutionem, ostendit Aristotelica a syllogismi definitio; ubi conclusio omnis necessariò consequi dicitur, propter ea, quæ præmittuntur. Verùm uti hæc non est necessitas consequentis, sed consequentiæ: ita nec decretum, quod dicebamus, ejusmodi est, ut vim humanæ adferat voluntati. Quippe neque sic conditionatum est, ut incertam relinquat prævisionem numinis: neque sic absolutum, ut hominis evertat libertatem: aliâ interim mente, & absolutum dixeris, & conditionatum. Licet enim non homo sibi quisquam; sed Deus illi præfinitat dies suos: non tamen ab decreto hoc excluduntur caussæ naturales, & actus humani; quibus ad terminum illum, culpa sæpe humanâ, eâque evitabili, devenimus. Alioqui non Deut. v, 16, juberemur honorare parentes, quò prolongentur nobis dies: nec Psal. LV, 24, dicerentur viri sanguinis, ac doli, non dimidiaturi dies suos. Etiam est Proverb. x, 27, *Timor Domini apponet dies: & anni impiorum breviabuntur.* Et similia sunt alia præceptorum, promissionum, minarum, exempla. Licet autem non arbitrer, ullius hominis ingenium satis penetrare, quomodo decretum Dei, & libertas hominis, de certo vitæ fine conveniant: videtur nihilominus multum imminui difficultas, si prævisionem Dei consideremus bifariam; ut antecedit actus humanos, & ut sequitur. Præcedit ea cum conditione; eoque nihil ponit. Sequitur absolutè, quia ubi ad prævisionem conditionatam decretum de certa rerum serie a Deo accesserit: quod erat conditionatum, quodammodo naturam decreti induit absoluti. Conditionata quidem nihil ponunt, nisi positâ conditione: sed ponitur conditio, decernente Deo, se non impediturum actus liberos, quos fore prævidet, si non impediat. Cujusmodi prævisio cùm sit certissima; ubi decretum de non impediendo accesserit, neutiquam relinquitur meta vitæ incerta: sed ut incerta à nobis attenditur, præscindendo intellectum à decreto; quia permissio non est caussa sufficiens: ut certissima autem consideratur, quatenus decretum Dei spectatur, ut naturâ suâ posterius est actibus hominis prævisis. Sunt igitur decreta Dei, & voluntas humana, ὑπάλληλα a: nec quam Deus homini libertatem dedit, ullo ejus tollitur decreto; nec divinum infringitur decretum libertate hominis: sed pariter Deus, & disponit atque ordinat caussas, quæ sunt ab homine; & de fine decretum facit immutabile. Quibus abunde refellitur σόφισμα, quod dicitur λόγος ἀργὸς b, & ab Tullio lib. de Fato, ac Origine adfertur in secundo contra Celsum. Optimè etiam hæc conveniunt cum iis, quæ B. Augustinus scribit lib. de bono perseverantiæ cap. XVII, & de correptione ac gratia cap. VII, & XIII: ubi ostendit, ut alios celerius, tardiùs alios, auferat ex hac vita, quò pariter & homini sua constet libertas, & Deo suum decretum, cuique suum constituens terminum. Quod si alia etiam, quæ pro hac sententia, vel quoque adversus eam, adduci posse videantur, scire sit cupido: Scholastici adeantur, more suo in utramque partem disserentes: sed sic, ut homini acuto, & tamen magis studioso pietatis, quàm ingenii laudem affectanti, non obscure eluceat, quò trahat veritas. Juvabunt etiam complurium eruditorum de vitæ termino judicia, quæ in epistolica de hoc argumento quæstione publici juris fecit vir amicissimus, atque ambigo, num elegantioris ingenii, an exquisitioris doctrinæ, Joannes Bevervicius, Dordrechtanæ Reip. Senator, ac Medicus.

a Lib. 1 Analyt. priorum, c. 1. §. 8.

a Subalterna.

b Ignava ratiocinatio.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU, LIBRI SECUNDI

PARS II.

Quæ est de cultu Elementorum.

Cap. LI.

A corporum cælestium cultu divinum ad honorem transitur, qui præstitus est elementis. Unde elementa dicantur. Ut definiantur ab Aristotele, & Galeno; qui ea consideravunt, ut corporum sunt prima, non corporum primorum principia. Sola ut principia sint mixtorum; etsi cælum, ab Aristotelo etiam, laxius voce hac acceptâ, elementum *appelletur: & quo attenderit Philosophus, cùm sic loquitur. Ex his allata caussa, cur divinitas sit attributa elementis. Duplex ratio considerandi elementa, una pro ratione gravitatis, ac levitatis; altera pro qualitatibus primis: atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. Et hac, inter cætera, compulisse Pythagoram, ut* Τετρακτὺν *pro sacro haberet numero; imo pro Deo, per quem juraret. Quid Orpheo tetrachordo significetur. Quid Platonem impulerit, ut certas elementis figuras tribueret. Cur flamma fastigiatim assurgat, vera ex Theophrasto ratio adfertur. Proprie nullas esse elementis figuras: & quid attenderint, qui rectilineam tribuêre figuram: quo item, qui circularem; idque melius aliis, licet per accidens solum intelligatur. E philosophis Prodicum Ceum, & Empedoclem, elementis habuisse honorem cælestem. E gentibus Persas præisse: cumque hac sententia conciliati, qui unum coluisse Solem tradiderunt. Ex elementis prima Tellus in Deos relata. Sed primo Telluris nomine comprehensam universa vim Naturæ, ab Æthere, & Sole, concipientem semina, ad alia, atque alia singularia, secundum speciem suam, producenda. Quomodo ad Terram etiam referatur Ignis Vestalis. Quod dixeramus de Tellure primo ex Elementis culta, (nisi de Ægyptiis aliter fuit) id ratione, & testibus, comprobatum: ac propterea mirum videri, Græcum Salomonicæ Sapientiæ scriptorem, dum memorat tot Naturæ partes, veneratione divinâ exceptas, silentio suo præteriisse Tellurem.*

A Cælestis naturæ cultu deventum est ad venerationem corporum inferiorum tum simplicium, tum mixtorum. Quorum priora dicuntur *elementa*: nempe, ut ἀναλογίᾳ ductus suspicor, à prisco *eleo*: quomodo ab *alo*, *alimentum*, ab *doceo*, *documentum*; à *moneo*, *monumentum*; ac par ratio in *sacramentum*, *juramentum*, *rudimentum*, *incrementum*, & aliis. *Eleo* antiquis idem ac *oleo*; ut *hemo*, dixere pro *homo*, *benus*, pro *bonus*; unde *bene*, & *bellus*. *Oleo* autem quandoque notat *cresco*; unde *olus*, quia terra succrescit: item *olescere*, *adolescere*, & fortasse *exoletus*, qui olescere desiit, juxta Festum, Cæsellium, Priscianum, Bedam. Elementis igitur fuerit nomen, quia ex illis, ut principiis, omnia generentur, & succrescant. Atque hoc etiam definitione eorum firmatur. Nam, ut est Metaphys. lib. IV, seu Latinis, V, cap. III, Στοιχεῖον λέγεται, ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος, ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος· *Elementum dicitur, ex quo quid componitur primo, sic ut insit, & specie sit indivisibile in aliam speciem.* Et mox: Τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν, εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ᾽ εἰς ἄλλα εἴδει διαφέροντα σώματα· *Corporum elementa dicunt ultima, in quæ corpora dividuntur, illa vero non amplius in specie differentia corpora.* Nec ab his abit definitio illa in tertio de Cælo, cont. XXXI: quam Scotus perperam putabat soli competere materiæ primæ. Omnino enim convenit, non absolutè quidem, ut corpora sunt naturalia, attamen relatione facta ad mixtum: quod pluribus ostendit doctissimus Cardinalis Contarenus, opere de Elementis. Nec aliud voluit Galenus, cùm initio operis sui de Elementis ait, ea esse πρῶτα καὶ ἁπλούστατα μόρια τῇ φύσει, καὶ μηκέτ᾽ εἰς ἄλλα διαλυθῆναι δυνάμενα· *partes naturâ primas & simplicissimas, quæque in alia resolvi nequeant.* Loquitur autem Galenus nobiscum de elementis corporeis; non materiâ, & formâ; quæ principia censet non elementa. Ac similiter distinguit Plutarchus de Placitis philosophorum. Nempe Galenus, & Plutarchus, sequuntur Hippocratem, & veterum alios. Primus sanè Plato, quem Aristoteles secutus, στοιχείου *a* nomine pro incorporeis principiis usus est: ut ex Eudemo tradit Simplicius procem. Physic. Nobis hic sermo duntaxat de elementis, ut à principiis distinguuntur: hoc est, de primis & simplicissimis corporibus, ex quibus componuntur mixta inanima, & animata; tum rationis expertia, tum eâ prædita. Atque ex his etiam liquet, elementorum numero nunc excludi cælum. Scio, Aristotelem ipsum initio libri tertii de Cælo illud appellare, τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων, *elementorum primum*: utcunque putaret, non ingredi illud compositionem mixtorum. Sed Aristoteles, cùm sic loquitur, respicit compositionem non mixtorum, sed mundi: quem constare docet quinque simplicissimis corporibus, primò omnium cælo, ac præterea quatuor aliis, unde mixta generantur.

a Elementorum.

Quod si mixta omnia producuntur ex elementis: non obscura est ratio, cur iis divinitatem tribuerint gentes. Nam sic colligebant: si parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus est exhibendus elementis, unde parentes ipsi, & omne humanum genus, ut nunc cætera præteream, ortum suum ducunt.

Considerantur verò elementa, tum ut partes mundi, tum ut principia mixtorum. Priori modo, pro differentiis formam constituentibus, gravitatem, & levitatem esse, tradidit Averroes in IV de Cælo *b*. Nam, inquiebat, pro duobus istis elementa locum occupant in universo: summè leve, ignis, supremum; remisse leve, aer, proximum: remisse grave, aqua, tertium: summè grave, terra, infimum.

b Comment. 1. & 14.

mum. Quo argumento quatuor etiam, nec plura esse elementa, comprobavit. Posteriori ratione pro differentiis formarum constitutivis habentur primae quatuor qualitates: quae sententia est Alexandri, Ammonii, Philoponi, & Simplicii. Proque harum etiam *συζυγίᾳ* a quadruplici, quaternarius elementorum numerus colligitur. Nam si calor accesserit siccitati, est ignis: si humori, aer. Si frigus societur humori, est aqua: si siccitati, terra. Plato in Timaeo in duobus abit. Nam ignis nomine etiam caeleste corpus comprehendit: ac praeterea distinguit elementa qualitatibus secundis: aliter tamen, quam ab Averroe factum vidimus. Siquidem ignis est [illegible] tenuissimus, acutissimus, mobilis: aër subtilis, obtusus, mobilis: aqua crassa, obtusa, mobilis: terra crassissima, obtusissima, immobilis.

a Conjugatione.

Hunc elementorum quaternarium praecipuè attendit Pythagoras, cùm ei tantam vim etiam in rebus tribueret naturalibus. Unde Hierocles b: *καὶ ἁπλῶς τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνέδησεν, στοιχεῖον, ἀριθμὸν, ὥρας τε ἔτους, ἡλικίας, κοινωνίας.* *Et ut verbo dicam, quaecunque existunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in aetatum contuberniis.* Ideo quaternarium vocabat *πηγὴν ἀενάου φύσεως*, *fontem aeternae naturae*: etiam Deum dicebat, & quidem undecunque divinum: neque sanctius habuit juramentum, quam per quaternarium. Sed haec infra fusius exponentur.

b In aurea carmina Pythagorae.

Nihil verò aequè mirandum in elementis, quàm tam concors discordia. Hanc eorum harmoniam figurabat Orpheus suo tetrachordo. Nam ut in hoc quatuor sunt chordae, quorum sonis permixtis suavissimus editur concentus: ita ex quatuor elementorum concursu mixta omnia generantur. Ac ut in tetrachordo *ὑπάτη ὑπάτων* sonum edit gravissimum; *νήτη*, acutissimum: atque ad gravissimum proximè accedit *παρυπάτη ὑπάτων*; ad acutissimum proximè *παρανήτη*: itidem in elementis, ut diximus, unum est gravissimum, Terra: unum levissimum, Ignis: ac praeterea duo sunt intermedia, unum gravius, Aqua; alterum levius, Aër. Hic admirandus elementorum concentus ostendit, esse numen, per quod tantopere dissita, pugnantiaque, in mixtione rerum ita consentiant ac conspirent.

Idem cognoscere est ex comparatione illa à Platone instituta: cùm figuras quatuor sic illis accommodat, ut pyramis igni respondeat, *ὀκτάεδρον* c aeri, *εἰκοσάεδρον* aquae, terrae autem cubus. Nempe sic solent Platonici rerum naturam tegere abstractionibus Mathematicis. E. G. Terrae cubicam tribuerunt figuram ob ejus constantiam, & stabilitatem. At igni ajebant respondere pyramidem, tum quia figura haec bases habeat paucissimas, eoque ad penetrandum sit maximè idonea, ut in elementis nihil est penetrantius igni: tum autem, quia ignis, modò eum ex igni nostro metiamur, basin habeat latiorem, inque acumen desinat. Sed de igne nostro magis placet ratio à Theophrasto adlata libro de Igne: nempe ut eo fastigiata sit flamma, quia quanto est superior, tanto longius absit à pabulo suo. De octaëdro, & icosaëdro, quae objiciat Joannes Grammaticus, videre est apud ipsum libro de Mundi aeternitate. Sed ex Plutarcho de Oraculorum defectu occurrit illi Carpenterius in Alcinoi cap. 11.

c Seu basium: vide de his figuris, si vis, Euclidem, lib. 13 propos. 13. 14 & deinceps.

Propriè verò loquendo elementa figuram certam non habent: cujus caussa est, quòd in mixtura necesse fuit ea omnes recipere figuras. Aliqui tamen rectam iis tribuunt, aliqui circularem. Priores respiciunt ordinem elementorum in natura constituenda: posteriores eum attendunt in natura constituta. Nam elementa extra locum naturalem rectà feruntur, vel versus centrum, vel versus caelum. Sed profectò non si rectà tendant sursum, aut deorsum, eò rectam habent figuram: neque hoc dicit Aristoteles in 1 de caelo: sed solum ait rectae esse dimensionis. Meliùs posteriores, qui attendunt figuram in natura constituta. Nam [illegible] gravia versus centrum ferantur, necesse est ea in orbem figurari. & levia cùm caelum petant, quod sphaericum sit, consequitur ea sic figurari, uti illud, quo continentur. Inde [illegible] liquet, figuram hanc non propriam esse, sed accidentalem.

Venio ad illa, quae propiùs tangant honorem elementorum divinum. Qui sic primo attributus iis, ut non eo propterea caelestia excluderent corpora; sed hunc cum caelis haberent communem. Quod de philosophorum etiam sententia dictum velim. Ita cum Sole, & Luna, elementa esse Deos, credebat Prodicus Ceus. Quod si in quorundam sententia siderum cultus non exprimatur; hi, credo, caelestes illos ignes intellexere. Uti fortè, cùm Simplicius scribit, Empedoclem Agrigentinum pro numinibus habuisse elementa cum lite & concordia. De gentibus totis res est liquidior. Quemadmodum de Graecis, & Romanis: qui Rheae, Neptuni, Junonis, aliisque nominibus, elementa signabant. Item Persis, qui praeter Caelum, Solem, Lunam, & Venerem, venerati etiam sunt, *καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ*, *& ignem, & terram, & ventos, & aerem*: ut clarè dicunt Herodotus in primo, & Strabo in xv. Dissentit tamen Trogus: qui unum ait Solem coluisse, ut antea a vidimus. Sed eo conciliare hos possis, quod antiqui Persae Solem duntaxat venerati sint: at postea Persarum natio etiam *πολυθεότητα* b admiserit: quod ita esse, planius postea faciemus.

a Cap. 9.

b Multitudinem Deorum.

Ex elementis ante alia, ut arbitror, Tellus divinos obtinuit honores: idque laxè eâ voce acceptâ, ut signat hunc globum terrae & aquae; qui opponitur caelesti, hoc est, aethereo, & aereo corpori. Nec enim primitus inter aetheream, & aeriam substantiam distinxere: nec, Terram colentes, seorsum aquam honore dignabantur caelesti. Imò sapientes, ut postea dicetur, in Tellure universam coluere Naturam; quatenus ea, ut femina consideratur: hoc est, prout attenditur vis Naturae seminibus, è mascula Naturae vi conceptis, novas rerum formas, nova corpora producens; sive alia, atque alia singularia, quando omnia haec caduca sunt ac fluxa, quidem generis ac speciei pariens. Uti masculam illam Naturae vim Osiridem, Saturnum, aliisque nominibus vocarunt: ita femineam hanc, Isidem, Opim, & aliter, ut inferius ostendam. Paullatim autem gliscente Deorum Dearumque numero, separato dignati sunt cultu terram, & aquam; separato item aethera, & aëra. Cùm verò ignis vel aethereus sit, vel terrestris (nam illum inter lunarem orbem, & aëra, non agnovere antiqui) aethereum coluere, cùm caelum, solem, sidera venerati: terrestrem, cùm terram honore prosequerentur divino. Nisi quòd ignis Vestalis quodammodo ad utrumque referatur. Nam in terris erat, & terrestri fomite constabat: idem tamen, si exstinctus esset incuriâ Vestalium, ad Solis accendi radios solet: atque adeo Solis etiam, sive aetherei ignis symbolum erat. De Aegyptiis tamen non refragor, siquis Aquam ab iis priùs cultam arbitretur: cujus caussam inferiùs adducam. Sed de nationum caeteris longè aliter censendum. Ab iis enim prima ex elementis Tellus honorem nacta est divinum. Cujus etiam rei laudare testem possumus Platonem. Ut qui in Cratylo tradat, Graecorum antiquissimos tantummodo coluisse Solem, Lunam, Astra, Caelum, Tellurem. Nec mirum adeò, si miseri illi ab aethereis corporibus prolapsi etiam sint ad cultum Telluris: quando post caelos ea princeps est Mundi pars: unde & Caeli ac Terrae nominibus, etiam in Sacris literis, rerum intelligitur universitas. Imò Deus die prima fecisse dicitur Caelum, & Terram: ut planè his debeatur principatus; utcunque diebus sequentibus major iis accesserit ornatus. Etiam uti in caelis Sol, & sidera, continuò se ingerunt in sensus: ita in partibus mundi inferioribus primo oculis, & corporis, & mentis, Telluris se bona offerebant. Videbant homines, hanc esse locum & sedem suam: atque eandem esse altricem & hominum, & omnium animantium: hanc quoque esse metallorum, & omnium divitiarum, productricem. Hesiodus ideo principem illi in elementis tribuit locum: uti & Pherecydes Syrus. Plato quoque in Timaeo vocat Deorum antiquissimam. Etiam Avicenna libro de Caelo cap. ult. censet: Naturam primo sibi propositam habuisse productionem Terrae; deinde autem elementa caetera, quia his egeat terra ad custodiam sui. Denique propè omnium ea est vete-

rum opinio, Terram esse Antiquam matrem: quam Cælo nuptam dixere, quia ut in rerum generatione Cælum refert marem; sic in eadem Tellus esset alma mater. Non dubium igitur, quin ea præ aliis visa sit cultum promereri divinum. Ut mirer à scriptore Sapientiæ Salomonicæ cultum eum præteriri. Nam cap. XIII, 2, refert cultum cæli, siderum, ignis, aëris, venti, & aquæ: de terra silet, quam tot gentes coluere. Hoc, ut liqueat, de gentium præcipuis dicam.

Cap. LII.

De cultu Telluris, ac primum apud Phrygas: ubi Cybele *dicta*, Dindymene, Berecynthia, Pessinuntia, Mygdonia, *atque alias: ac ratio nominum ostensa. Cur eadem* Asporene *potiùs, quam* Aspordene, *nuncupata. Cur* Phasiana, *&* Cimmeris, *vocata: cur item* Cybeba. *Quomodo hæc Dea in veteribus fingatur aris. Quando ejus simulachrum Roma, & à quibus, & quomodo soleat circumferri: atque ut illud una cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. Amasius Deæ dictus* Attes, Attis, Attin, Atys. *Neronis Cæsaris versus immeritò irrisi à Persio. Qua mente à Catullo Attin* mulier *dicatur.*

INitium esto à Phrygibus; quibus colebatur Tellus sub nomine Rheæ, Cybeles, & aliis, quæ cum caussis suis referam postea. Quæcunque autem de hac Dea ab antiquis accepimus, ea vel veterum tangunt historiam, vel ad rerum pertinent naturam. Priori modo trifariam possumus Rheam intelligere. Uno, ut Rhea, quæ communis omnium mater dicitur, sit Eva, mater omnium viventium, uxor Adami, qui antiquissimus est Saturnus, quatenus Saturni nomine hominem capimus, non naturam. Altero autem, ut Rhea sit uxor Noachi, qui & ipse Saturni nomine censetur, quatenus ab eo sunt, qui progeniti post universalem cataclysmum. Tertio, ut particulatim signetur veterum Phrygum regina, quæ Attin bubulcum adamavit, & à morte sua communis omnium mater dicta est, quia cum Tellure, verè omnium matre, uno eodemque honore divino coleretur. Hoc modo consideravimus Rheam lib. I, cap. XX. Quare tum ea nobis adducta, quæ ad historiam tum reginæ hujus, tum amasii ejus, pertinerent.

Nunc alteram de Cybele ordiar dissertationem, quatenus ea consideratur, ut pars est naturæ: per quæ illam vel sola, vel præcipue, Terra adumbratur. Omnis hæc disquisitio nobis tripartita erit, vel si malis, sex membrorum, cùm quæque trium partium alias minimùm duas sub se comprehendat. Primùm enim dicam, tum de variis matris Deûm nominibus, ac simulachro ejusdem: tum de vero amasii ejus nomine, & cur, qui natura erat vir, mulier dicatur. Deinde enarrabo; tum diversa nomina, quibus vocantur Cybeles sacerdotes; ac ritus, qui eos propiùs spectent: tum de sacris ipsis, quis eorum auctor fuerit, & qui præcipuè in iis ritus observati. Denique exponam, quid tum per Cybelen, & Attinem, tum per sacra eorum, mystici denotetur.

Rheæ nomina longè se offerunt plurima: magnam verò partem ea petita sunt a locis, ubi Diva coleretur. Talis est appellatio *Matris Phrygiæ*: ubi cur *mater* vocetur, exponam postea: quia autem in Phrygia, uti dictum, præcipuè coleretur, indeque cultus is Romam sit translatus, eò *Mater Phrygia* dicta est: uti & aliis vocata nominibus multis pro locis Phrygiæ diversis; ut ex Strabonis X attingebamus lib. primo. In his etiam est *Cybele*, vel *Cybelle*. Mediam enim nunc correptam habet apud poetas, nunc porrectam. Servius putabat sic vocari, quia Cybelejo furore correpti soleant κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν a. Sed Strabonis nobis potior est auctoritas: cui & favet Hesychius: Κύβελα, ὄρη Φρυγίας. Κυβέλη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cybela, montes Phrygiæ: Cybele, mater Deorum.* Stephanus: [illegible] Κύβελα Φρυγίας, ἀπὸ Κυβέλης ἱερὸν, ἀφ' ἧς Κυβέλη ἡ Ῥέα λέγεται, καὶ Κυβεληγενὴς, καὶ Κυβέλης. *Etiam Cybela in Phrygia, & Cybellum templum: unde Rhea dicitur Cybele, & Cybeligena, & Cybelis.* Similiter atque Festus, Suidas, & Etymologus qui ad [illegible] montem in Bithynia statui ab Alexandro Polyhistore. Nempè loca in confiniis constituta, nunc huic, nunc vicinæ tribui solent regioni.

a *Caput rotare.*

Item Δινδυμήνη, ἢ Δινδυμία, teste Stephano; qui Δίνδυμον ὄρος τῆς Τρῳάδος facit. Δινδυμήνη, ut Strabonis [illegible], sic & Pausanias dixit in Achaicis, & Bœoticis: Horatius item lib. I, od. XVI; μητέρα Δινδυμίην Apollonius in primo Argonauticôn. Minimum hoc, propriori corruptè esse apud Hesychium, Δινδύμην, μητέρα θεῶν ἀπὸ Δινδύμων ὀρῶν τῆς Φρυγίας· *Dindyme, mater Deum, a Dindymis, Phrygiæ montibus.* Vel Δινδυμίνη, μητέρα [illegible] bendum.

Ἰδαία item ab Ida, monte Phrygiæ; ut est apud eundem. Atque ita Idæam matrem vocitat Halicarnassensis lib. II: item Livius, Lucretius, Maro, Naso, & quis non?

Berecynthia itidem à Berecyntho, Phrygiæ urbe; unde & regio ejus *Berecynthia*, iisdem testantibus.

Pessinontia à Pessinunte; quæ à Tullio de Arusp. Resp. dicitur, *sedes domiciliumque matris Deorum.* In Galatia collocat Stephanus: sed ea parte sitam, qua Galatia magnam attingit Phrygiam, ut genuino est Strabonis loco in X. Et prius Phrygiæ fuit. Ammianus lib. XXVI: *Valens Pessinunta signa properè tulit, Phrygiæ quondam, nunc Galatiæ oppidum.* Hinc Dea Romam translata; ut à Livio traditum lib. XXIX, & Strabone lib. X; ac de eodem sic Ammianus lib. XXII: *Unde dextrorsus itinere declinato, Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnæ delubra: à quo oppido, bello Punico secundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam.* Imò non defuere, qui hanc in urbem cælitus fuisse delapsum Deæ simulachrum putarent: atque inde urbi, nempe ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod est *cadere*, *Pessinuntis* nomen datum fuisse.

Etiam *Mygdonia mater* dicta est, non à Mygdonia Macedoniæ, sed Phrygiæ: quam itidem agnoscit Stephanus: Μυγδονία, μοῖρα Μακεδονίας, καὶ ἑτέρα Φρυγίας τῆς μεγάλης ἀπὸ Μύγδονος· *Mygdonia, pars Macedoniæ, & altera Phrygiæ Majoris, sic dicta a Mygdone.* Nec de alia intelligere licet illud Horatii lib. III, od. XVI:

Quam si Mygdoniis regnum Halyattici
Campis comiscuerim.

Ubi Mygdoniam non obscurè contiguam regno facit Halyattico, hoc est, Lydiæ; cui primo Halyattis, post Crœsus filius, præfuere. Ut neque dubitandum sit, quin vera sit lectio, quam omnes ejusdem poetæ codd. præferunt lib. II, od. XII:

Aut pinguis Phrygiæ Mygdonias opes.

Utcunque genuinum alioquin videri possit:

Aut pinguis Phrygia, aut Mygdonias opes.

Quomodo Servius citat in illud secundo Æn. *Trojanas ut opes*: credo, quia non altera, quam Macedoniæ Mygdonia, toto mari Ægeo & u[illegible], dissita à Phrygia, animo nobilis Grammatici obversaretur. Mygdoniæ matris meminit Valerius Flaccus lib. III Argonaut.

—— *Ancipitem lymphaverat urbem*
Mygdoniæ Pan jussa ferens sævissima matris.

Quemadmodum & per *Mygdonios planctus* sacra Phrygia intelligit lib. VI:

Si ubi Mygdonio planctus sacer abluit Almo,
Lætaque jam Cybele.

Claudianus [illegible] consulatu, quem Manlius Theodorus cum Eutropio gessit:

Perfossique ruunt populo pallente leones
Quales Mygdoniis currus frenare Cybelle
Optat.

Strabo in decimo inter [illegible] omina, quæ Dea Phrygiæ locis acceperit, etiam c[illegible]at, quod Πυλήνην vocarint. Quis locus dederit hoc nomen, nusquam dicit.

In

a P. 146. In [illegible] a [illegible] procul est, Πυλαίης, καὶ Κιμμερίων [illegible] agnoscit Ptolemæus.

Etiam Phrygiæ est mons Ἄγδιστις, secundum Pausaniam in Atticis. Indeque etiam Rhea *Agdistis*, vel *Agdestis*, est vocata; quemadmodum ait Hesychius b. Aliis non Dea sed Attis, Cybeles amasius, *Agdestis* videtur nuncupatus. Sed de isto abunde dictum nobis [illegible] 1, cap. xx.

b In Ἀγδιστις.

In Troade quæ Phrygiæ minoris pars, sunt [illegible] oppidum, ac sub Anderis μητρὸς θεῶν Ἀνδειρηνῆς ἱερόν· *Anderena, matri Deorum, delubrum*; ut est apud Strabonem in XIII. Ac aliquantò pòst apud eundem legas, ut prope Pergamum sit civitas Ἀσπορδηνόν: quo in nomine quia audiri videtur obscena vox πορδὴ, *peditus*, eò ab aliquibus vocari Ἀσπορηνόν: atque hic, inquit, est ἱερὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ἀσπορηνῆς· *fanum matris Deum Asporena*.

Nec solùm à Phrygiæ, vel conterminis; sed aliis etiam, quibus colerentur, longeque dissitis locis, nomen Dea accepit. Uti cùm in Colchide dicta est *Phasiana*. Meminit Arrianus in periplo Ponti Euxini: Εἰσβαλόντων δὲ εἰς τὸν Φᾶσιν, ἐν ἀριστερᾷ ἵδρυται ἡ Φασιανὴ θεός· εἴη δ' ἂν ἀπό γε τοῦ σχήματος τεκμαιρομένῳ, ἡ Ῥέα. Καὶ γὰρ κύμβαλον μετὰ χεῖρας ἔχει, καὶ λέοντας ὑπὸ τῷ θρόνῳ, καὶ κάθηται ὥσπερ ἐν τῷ μητρῴῳ Ἀθήνησιν ἡ τοῦ Φειδίου. *Intrantibus Phasin à sinistris Phasiana Dea apparet; quam, ex ejus specie atque forma, Rheam esse, conjicere licet. Manibus enim tenet cymbalum, leones habet sub throno, sedetque, ut illa Phidiæ Athenis in æde matris Deorum.*

Imò culta etiam Dea apud Cimmerios: unde Κιμμερὶς vocitata. Hesychius: Κιμμερὶς, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν· *Cimmeris, mater Deorum.*

Atque hæc sunt nomina à locis, præcipuè Phrygiæ, imposita huic Divæ. Ex cæteris unum sufficerit dixisse, quia caussa ejus ex sacris Deæ petita est. Est hoc κυβήβη, & κυβήβα. Festus: *Cybebe mater, quam dicebant magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci κυβηβᾶν dicunt.* Nec est, quòd quis *Cybelen* legendum arbitretur. Nam continuò subdit: *Cybele verò eadem dicta à loco, qui est in Phrygia.* Etiam *Cybebe* agnoscit Eustathius in Odyss. a c: Κυβήβα διὰ τὸ α, ἡ Κυβήβη διὰ τὸ η, ἡ Ῥέα. *Cybeba per A, vel Cybebe per E, R[illegible]* Etiam apud Hesychium legendum, Κυβήβη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cubebe, mater Deorum.* At perperam vulgo κυβήκη. Uti & apud eum legas, κυβῆναι, θεοφορεῖται, κορυβαντιᾷ. Ubi malim, κυβηβᾷ. Sanè apud eundem est, κύβηβος, μάχλος κίναιδος. Nempe uti Dea ipsa κυβήβη, ita sacerdos ejus Gallus κύβηβος, vel potiùs κυβηβὸς, pro quo κύβηβος est apud Eustathium, loco antè memorato: a similiter Etymologus: κύβηβος, παρὰ τὸ κύπτω, ὁ κατακύπτων. Κυβηβᾶν, κυβιστᾶν τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἰέναι. Atque ad hoc κυβηβᾶν, quod notare ait *rotari in caput*; addit, matrem Deûm dictam esse κυβήβην, quia Galli, qui ei ministrarent, furore correpti, capita vi jacerent, ut de Mænadibus loquitur Catullus d. Itaque & pro κύβηκος puto κύβηβος, vel κύβηβος, rescribendum esse in illis Hesychii verbis, ut [illegible] leguntur: κύβηκος, ὁ κατοχιμένος τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, κυβηλιστικὸν τρόπον· *Cybicus, occupatus afflatusque à matre Deorum, ad morem Cybelisicum, sive, sacerdotum Cybele.*

c Pag. 1431 edit. Rom.

d Carm. de Ati, & Bor. yo-thia.

Atque [illegible] quidem de nominibus Deæ. Etsi v[illegible] in extrema demum operis hujus parte de simulachris Divûm agere [illegible] sit; hoc tamen loco non refugiam memorare ali[illegible] c matris Phrygiæ, quæ vetustis in aris com[illegible] Multum enim inde lucis accesserit iis, quæ ad sacra D[illegible].

Romæ [illegible] est marmorea in ædibus, quæ fuere Cardi[illegible] ea est Cybele, capite turrito, insidens curru [illegible] ibus v[illegible] dextrâ spicas ac milium, lævâ autem ty[illegible], ac pedum habens à tergo. Inscriptio est, M. [illegible] ATTIDIS: ubi singulares literæ valent *M[illegible] na De[illegible] Matri Idææ*; ut dixi lib. I. Subest verò inscriptio ista:

L. CORNELIUS. SCIPIO. ORFITUS
V. C. AUGUR. TAUROBOLIUM
SIVE. CRIOBOLIUM. FECIT
DIE. IIII. KAL. MART
TUSCO. ET. ANULLINO. COSS.

Dextro latere binas est conspicere incisas faces transversas, unà cum [illegible]otal[illegible]; sinistro autem fistulas. Quorum omnium figuræ in Collectione Inscriptionum Gruteriana exprimuntur pag. XXVII num. III. Etiam Romæ, haut procul à Cæsiæ domo, est ara Cybeles; cujus prima facies habet inscriptionem: aversa facies, duas lances, poculum, lituum, aliud instrumentum ad cochlearis modum. In latere dextro est pinus, & sub ea taurus: appendent item tympanum, & fistulæ. In sinistro autem latere est pinus, & sub ea aries, atque appendent mithra, pedum, & quiddam simile lanci. Figuram etiam instrumentorum ibidem est videre expressam.

Item Romæ ædis Sancti Nicolai in Calcaria habet aram ingentem: inscriptum ei hexastichon Græce, cujus initium antea adduximus: Latinè verò habentur ista:

PETRONIUS. APOLLODORUS. V. C
PONTIFEX. MAIOR. XV. VIR. SACR.
FAC
PATER. SACR. DEI. INVICTI. MITHRÆ
TAUROBOLIO. CRIOBOLIOQ. PERCEPTO
UNA. CUM. RUF. VOLUSIANA. C. F
CON
JUGE. XVI. KAL. JULIAS. DO. NN
VALENTINIANO. ET. VALENTE.
AUGG. III. COSS. ARAM. DICAVIT

In latere aræ dextro turrita est Cybele à leonibus vecta: adstat pinus, & sub ea taurus. In lævo latere habes mithratum Attin, bis cinctum: dextra tenet fistulas, & crotala; læva autem pedum. Superiùs est cernere tympanum, pone autem pinum, & sub illa arietem: sub hisce seorsim est taurus. In parte aversa videas transversas tædas, lituum, pateram, guttum sive urceum, & [illegible]. Habes apud Gruterum pag. XXVIII. Ac ibidem plura reperias id genus.

Atque ex his inter alia videre est, qualis effingi soleat Cybele. Simulachrum hoc ejus circumgestabatur Romæ VI Kalend. April. Quod fieri quomodo soleat, docet Dionysius Halicarnassensis lib. II Antiquit. Ubi sic de matris Idææ sacris scribit: Θυσίας αὐτῇ, καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων νόμους· ἱερῶνται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία· καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι, καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ῥωμαίων δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζει τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. *Quotannis enim Romani prætores sacrificant ei, ac ludos celebrant: sacrum autem faciunt Phryx, & Phrygia, Deamque per urbem circumferunt, stipem colligentes magnæ Deæ, ex more, imagines de pectore gestantes, & a[illegible] eorum, qui sequuntur in honorem matris Phrygiæ, hymnos tibia concinentes tympanaque p[illegible]antes. Nullus vero est ex indigenis Romanis qui ma[illegible] magna stipem coll[illegible]at, aut tibicines per urbem incedat, varia indut[illegible] aut [illegible] ejus Phrygio ritu celebret: idque sic [illegible], aut senatusconsulto.*

Etiam simulachrum hoc Deæ Almonis fluvii undis abluebatur. Ovid. IV Fast.

 Est

Est locus, in Tiberim qua lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpureâ canus cum veste sacerdos
Almonis, dominam, sacraque lavit aquis.

Ubi non solam Cybelen lotam indicat; sed etiam sacros ejus leones; unde Claudianus:

Prælatoque lavat Phrygios Almone leones.

Reate Umbriæ in Sabinis opidum Rheæ sacrum: unde Silius lib. VIII.

—— Magnaque Reate dicatum
Cælicolum matri.

A cognominibus Deæ, & iis, quæ ad simulachrum ejus attinent, venio ad amasium ejus: in cujus nomine non conveniunt veteres. Plurimùm Ἄττης vocari solet: unde Pausanias in Achaicis, ὁ αὐτὸς Ἄττης a: &, Ἄττην ἐκ ... b: item, καὶ ἐς τὸν Ἄττην c. Apud Hesychium etiam est, Ἄττιν, τὸν Ἄττην φασὶ Λάκωνες d. Alii tamen Ἄττις. Harpocration: Ἄττις, Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος. Ὁ Ἄττις παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται, ὡς πρόπολος τῆς μητρὸς τῶν Θεῶν. ATTIS, de quo Demosthenes pro Ctesiphonte: *Attis à Phrygibus maxime colitur, velut famulus matris Deorum.* Verùm hodie Demosthenis codd. habent Ἄττης. Sed alterum etiam rectum esse, liquet ex Suida, qui Ἄττις agnoscit; si standum editione Mediolanensi, Aldinâ, & postea consecutis: imò & in MSo sic reperit H. Stephanus. Interim suspectior est locus, quia non ordine suo vox ea ponitur; sed inter Ἀττικίζω, & Ἀττικιστί. Adducuntur ibidem verba hæc Demosthenis, orat. pro Ctesiphonte sive de Corona: Ὕης Ἄττις, Ἄττις Ὕης. Sed hodie apud Demosthenem ibi Ἄττης legitur. Ac Strabonem quoque; qui & ipse in decimo e, ubi ista ex Demosthene adducit, Ἄττης habet. Validius, quòd ibidem adferuntur hæc ex Theopompi comœdia, quæ Καπηλίδες f inscribebatur: Κλαύσομαί γέ σε, καὶ τὸν σὸν Ἄττιν· *Puniam te, tuumque Attin.* Unde Suidas collegit, accusandi casu non Ἄττια dici, sed Ἄττιν. Ac habes hoc non semel apud Diodorum in tertio. Est igitur, ut ὄφις: ac gignendi casu Ἄττιος, & Ἄττεως facit. Unde & in veteri ara, quæ est Romæ in æde Beati Nicolai:

Μητέρι τῇ πάντων Ῥείῃ, παίδων τε γενέθλῃ,
Ἄττεϊ θ' ὑψίστῳ, καὶ συνέχοντι τὸ πᾶν.
Omnium Opi matri, simul omni progeniei,
Attique excelso, quem nihil orbe fugit.

Accusativum ejus reperias in Latina etiam inscriptione:

Qui colitis Cybelen, & qui Phryga plangitis Attin.

Sed possit hæc forma etiam esse ab Ἄττις Ἄττιδος, ut dicimus, Πάρις & Πάριδος, & Πάριδα & Ἥραν. Sic τὸ Ἄττιδος σῶμα g est apud Diodorum Siculum loco antè memorato. Est quoque Romæ, in S. Luciæ, ara ingens marmorea; cujus inscriptio sic incipit h. DIS. MAGNIS. MATRI. DEUM. ET ATTIDI SEXTILIUS, &c. Similiter habes in veteri inscriptione aræ, quæ Romæ est in ædibus Colotianis i: M. D. M. ID. ET ATTIDIS MINOTURANI k. Ubi priora, ut dictum, valent, *Magnæ Deum Matris Idææ.* In summo item aræ est: M. D. M. IDÆÆ. ET ATTIDI MINOTAURO.

Imò & rectus est Ἄττιν Ἄττινος. Nempe ut alia pleraque tum in Σ, tum in Ν exeunt: qualia ἀκτίς, ἀκτίν· δελφίς, δελφίν· Σαλαμίς, Σαλαμίν: & Latinis, *pollis*, *pollen*; *sanguis*, an que *sanguen*. Xiphilinus ex Dione in Nerone. Κιθαρῳδεῖ ... τε Ἄττινα, ἢ Βάκχας ὁ Αὔγουστος, *Augustus cecinit Attidem, & Bacchas.* Sic enim optimè in Catulli Galliambum emendavit Scaliger: ubi antique Stephan... *Attin quendam.* Macrobius quoque lib. I Saturn. cap. XXI. *Circa matrem Deûm, ... Attinem.* Item inscriptione aræ marmoreæ, quæ R... ædibus ... inalis Cæsii: M. D. M. I. ET ATTIN ... ubi singulares literæ quid valeant, nihil attinet toties ... etiam Menorcæ in Hispania est fragmentum cum inscriptione hac:

a Ipse Attes.
b Attâ fuctum, dicatumque.
c Illa Attem spectantia.
d Attes, sic Atteo vocant Lacones.
e P. 471. edit. Paris. an. 1620.
f Copæ. sive mulieres cauponantes.
g Attidis corpus.
h Collect. Grut pag. 28 num. 2.
i Ibid. num. 4.
k Pro Minoturani rescribendum Menotyranni. ai ministratione proxima Menotyranno pro Minotauro: ut monuit Cl. Salmasius, notis in Lampridium Menotyrannus est mensium rex & annus ... quod Soli convenit. At Attis est ut planum fiet s 34.

M. BADIUS. HONO
ET. CORNELIUS. SI V
TEMP UM. MATR. MA
ATTHIN DE S. V.

Ubi extrema valent, *Matri Magnæ ... de sua pecunia:* vel, *de suo posuit.* Recto ...a:

—— Berecynthius Attin,
Et qui cæruleum dirimebat Nerea delphin.

Quæ cur Persius derideret, non magis caussa erat, quam hoc ejusdem:

Sic costam longo subduximus Apennino.

Vel etiam:

Et raptum vitulo caput ablatura superbo.

Ac imprimis illud:

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.

Ubi ob oculos habuit Nero illud Catulli de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Multi raucisonos efflabant cornua bombos.

Nec immeritò Seneca b disertissimum vocat versum illum Neronis:

Colla Cytheriacæ splendent agitata columbæ.

Denique & Ἄτυς & Ἄτυος dixere; ut Φόρκυς Φόρκυος, & Φόρκυς Φόρκυνος. Imò & consonantium, quæ geminantur, altera abjecta, *Atys*, *Atios*. Unde Galiambis in veteri editione c Catulli inscriptio est, *De Berecynthia, & Aty.* Ac poeta ipse sic carmen orditur:

Super alta vectus Atys celeri rate maria.

Et similiter toto poematio.

Quia verò Attis sese evirârat, ideo se apud Catullum vocat mulierem:

Ego mulier, ego adolescens, ego ephebus, ego puer.

Ita quoque est in editione prima; quæ Regii Lepidi prodiit anno CIↃ CCCC LXXXI. Aliqui legunt *puer*: sed obstat, quod Attis pro temporis ratione conditionem suam recenset, ac per gradus ac pueritiam devenit: ut non potuerit pubertatis mentio fieri, nisi post adolescentiam. Sententia igitur est, nunc in mulierem sum conversus, qui ante adolescens, ante ephebus, imò ante puer eram. Sese autem vocat mulierem, ut pro *Gallos* ubi maluit dicere *Gallas*. Nihilo melius est *muber*: quod duobus placuit eruditissimis viris. Nempe ut *imuber* sit ἀπογάλακτος, sicut *sububer* ὑπομάζιος, ut veteres glossæ interpretantur. Nec enim *imuber* ea significatione dicitur, sed longè alia; idque ab *uber* pro *pinguis*: quomodo Agellius d *ostreas imuberes* dixit, quæ senio Lunæ factæ sunt macilentæ.

a Apud Persium sat. 1
b Lib. I Natural. Quæst. cap. 9.
c Regii Lepidi an. 1481.
d Lib. 20 cap. 8.

Cap. LIII.

Sacerdotes matris Phrygiæ vocati Curetes; sed distinguendi Curetes Ætolici, Phrygii, ac Cretici. ... de Curetes; ac eâdem, unde Acarnanes dicantur. Nec Curetes solum, sed & Corybantes appellatos, & Cabiros, & Telchines, & Gallos, & eorum antistites Archigallos ... ratioque horum add... a nominum. Sacerdotes Cybeles Samia ... t ..., tanquam al... cotibus acutiori: nec propterea ve... putasse N... mum, Samium idem esse ac acutum. Gallantes, pro furentibus. Vestis Gallorum di... versicolor. Capiti iidem rotabant; unde tremuli dicuntur B. Hieronymo. Inungebant capillos; faciem candidâ velabant bysso; mulierem instar formabant gressum suum; ut Deam sanguine suo placarent, lacerti cruentabant; denique a populo mendicabant æra. Sacra Deæ vocata Μητρῷα. Sacri Deæ ludi vo... Megalenses; a quibus diversos ... ludos Magnos sive Romanos. Quis auctor sit Megalensium. Dea Phrygia a leonibus ge...ata. Ar... ea ... unde Criobolia d...a: item taurus, e quo nomen taurobolio: quod & vulgo Tauropo... P... ... ata; qua... asa ... Cyb... In e...dem ... misse ..., crotala ... acipueque ... cymbala, tympana, tibias. Edisse ... jactabant ex tympano,

no, bibisse ex cymbalo: deque variis, unde biberem, vasis; item aliis sacrorum instrumentis.

De variis matris Deûm nominibus, & simulachro ejus; de amasio item Atti[illegible], hactenus vidimus. A[illegible] ad secundum; quod est de sacerdotibus, & sacris. [illegible] cerdotibus duo considerabimus; tum nomina, quibus variè sunt appellati, tum ritus, qui eos propius [illegible]t.

Sacerdotes Rheæ quàm multa sortiti sint nomina, docet his verbis Strabo in x: Οἱ δὲ παραδιδόντες τὰ Κρητικὰ, καὶ τὰ Φρύγια, ἱερουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένα[a], τὰς μὲν μυστικὰς, τὰς δ' ἄλλως, περί τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν τῇ Κρήτῃ, καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. Τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Κουρῆσι τοὺς Κορύβαντας, καὶ Καβείρους, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, καὶ Τελχῖνας ἀποφαινόντων· τῶν δὲ, συγγενεῖς ἀλλήλων, καὶ μικράς τινας αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς διαστελλομένων[b]· ὡς δ' ἐν τύπῳ εἰπεῖν, καὶ κατὰ τὸ πλέον ἅπαντας ἐνθουσιαστικούς τινας, καὶ Βακχικοὺς, καὶ ἐνοπλίῳ κινήσει, μετὰ θορύβου, καὶ ψόφου, καὶ κυμβάλων, καὶ τυμπάνων, καὶ ὅπλων, ἔτι δ' αὐλοῦ καὶ βοῆς ἐκπλήττοντας κατὰ τὰς ἱερουργίας ἐν σχήματι διακόνων, καὶ τὰ ἱερὰ τρόπον τινὰ κοινοποιεῖσθαι ταῦτά τε, καὶ τῶν Σαμοθρᾴκων, καὶ τὰ ἐν Λήμνῳ, καὶ ἄλλα πλείω, διὰ τὸ τοὺς προπόλους[c] λέγεσθαι τοὺς αὐτούς. Ea sic reddidit interpres: *Qui Cretenses res tradunt, Phrygiasque, iis quibusdam sacris ministeriis implicant Curetes, cum arcanis, tum aliàs Jovis in Creta educationi puerili, & Matris Deûm sacrificiis in Phrygia ac locis circa Idam Tro[illegible]em. Ingens est diversitas istarum narrationum: alii eosdem cum Curetibus ponunt Corybantas, Cabiros, Idæos Dactylos, Telchines: alii cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis. Ut in summa dicam, ab omnibus furore quodam divino correpti, & bacchantes describuntur; qui armatâ saltatione cum tumultu & strepitu, tintinnabulis, tympanis, armis, tibiâ, & clamore, in sacrificiis perterreant homines sub administrorum specie. Atque hæc sacra quodammodo communia habere pleraque censentur cum Samothracius, Lemniis, aliisque compluribus; ideo quod iidem omnium famuli perhibentur.* Hactenus Strabo. K[illegible]s. unde dicti sint, non convenit. Cujus [illegible] est, qui triplices sint Curetes, Ætolici Phrygii, & C[illegible]tici. Ætoli inhabitarunt Chalcidem: cumque priùs [illegible] mam alerent [illegible] ab [illegible], quibuscum de Lelanto campo d[illegible] certarent, capillis apprehenderentur in pugna, noluere deinceps pugnare intonsi: atque [illegible] eo dicti Κουρῆτες, quia κουρὰ est *tonsura*: uti contrà, qui trans Acheloum habitarent, vocati *Acarnanes*, quia non tonderentur, ex ἀκαρνικῷ, & κείρειν, sive καίειν, quod est *tondere*: unde & nomen *carminis*, non ejus quod canitur, sed quo carminatur. Ab his igitur Chalcidis Curetibus censent Curetas Phrygiæ matris administros esse ortos. Ac propterea nomen, quod secum attulerant, retinuisse. At Curetas Creticos sic nominatos censent, vel ab ætate, quia κοῦροι, sive κόροι, hoc est, adolescentes forent: (tales [illegible]m erant, qui in armis saltarent) vel à ministerio, quia Jovem κοῦρον, hoc est, puerum, educassent. Aliis tamen placet, Rheam partui propinquam e Phrygia arcessivisse Curetas in Cretam: quomodo vetus nominis ratio & in his habuerit locum. Et favet h[illegible] opinioni Euripides in Bacchis; ubi Curetas [illegible]næ ma[illegible], & Jovis alumnos, pro iisdem habet. *Corybantes* [illegible] itarunt, quia κορύπτοντες [illegible]αίνουσι, hoc est, *sal[illegible] ederent*. Cumque de Curetibus ambiguum sit, num [illegible] sint Chalcidenses, an Phryges: de C[illegible]bantibus [illegible] convenit, eos esse αὐτόχθονας[d], & A[illegible] rigin[illegible] P[illegible] *Cabiros* ajunt vocatos à Cabiro, [illegible] Synthiæ [illegible] *Idæos Dactylos* dictos quidem I[illegible]s ab I[illegible] cujus pedem habitarent: *Dactylos* [illegible] [illegible] q[illegible] t numero, ac totidem haberent sorores. ut [illegible] repræsentarent numerum τῶν δακτύλων, sive *digitorum*. Denique *Telchines* appellatos, quia novem numero [illegible]eam [illegible] Rhodo comitati essent in Cretam: quæ prius *Ophiusa*, postea *Telchinia*[e], uti incolæ *Tel*-

c[illegible]nes. Ne tamen de istis veteres omnes convenere: sed alii alias [illegible]ddux[illegible] caussas: quas apud Strabonem legere est. Planeque est verisimile Καβείρους potiùs ab Hebræo fonte esse, ut diximus cap. xxxi.

Sacerdotes quoque Deæ hujus *Galli* vocabantur. De nominis caussa [illegible]x[illegible]mus antea[a]. Nunc itaque contentus sum Herodiani illo lib. [illegible] Ἐν δὲ τῷ Πεσσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραρρέοντι, ἀφ' οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῇ θεῷ τεμνόμενοι ἱερεῖς. *Pessinunte eo quem diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum. a quo etiam evirati Deæ sacerdotes nomen suum obtinent.* Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: ut Plinio lib. xxxv, cap. x, Tertulliano in Apologetico cap. xxv, veteri Juvenalis interpreti in sat. ix[b], & in vett. inscriptionibus: ubi legas[c], IVLIANI ARCHIGAL[illegible]: sed imprimis illa in illa[d]: C. CAMERIUS. CRESCENS. ARCHIGALLUS. MATRIS. DEVM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET ATTIS. POPVLI ROMANI. VIVVS. SIBI. FEC[illegible]

In hisce sacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem ista præcipue spectantur, eviratio, furor, vestitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities incessus, lacertorum sectio, ejulatus, & ærulicatio.

Sobrios evirari [illegible] ideque ad tibiæ [illegible] ostendimus lib. 1, cap. xx. Fiebat autem id testâ Samia. Caussam adfert Plinius lib. xxxv, cap. xii: *Samia testa Matris Deûm sacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, si M. Cœlio [illegible]dimus, qui linguam sic amputandam obj[illegible]it gravi probr[illegible]* Gallorumque exemplo quidam simplicis homo ingenii, ut sese ulcisceretur de uxore, Samia testâ sibi, & penem, & coleos demessuit. Qua de re sic Lucilius in vii Sat.

Hunc ubi vult male habere, ulcisci pro scelere ejus,
Testam sumit homo Samiam, sibique [illegible]scotelo
Præcidit caulem, testesque una amputat ambo

Adducit Nonius in *Samium*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*. ridiculè planè, cùm conciliæ quidem sectioni maximè accommodatæ e Samo peti soleant: eoque *samiare* dixerunt pro *Samia cote acuere*[e]: at non propterea gladium, rostrum, vel saxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucilii [illegible], ut corrigit Hadrianus Junius. Apprositis, *Sub[illegible] telo*, [illegible]mens beatus Nonii nostri MSSis est, *[illegible] uno telo inquit*. in aliis autem pro *uno*, est *anulo*. In vulgaris etiam pro *præcidit*, est *præcessit*. Ac Victorius lib. xvii, cap. xvii ait, *Animadvertendum illic a præcido præteritum tempus præcessit e formatum est*. Sed nunquam à *præcido*, fit *præcessi*: & in optimis, quas dixi membranis nostris, clare *præcidit* legitur: quæ absque dubio vera est lectio.

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item pluscula diximus lib. 1, cap. xx. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui Gallorum imitantur insaniam. Varro [illegible]menidibus[f]:

Nam quæ venustas hic adest gallantibus[g]?
Quæ casta vestis?

Ubi & mentio vestis. quæ tertium ex [illegible] veniserat. Hæc multicolor [illegible]us. Ποικίλην στολὴν[h] vocat Dionysius lib. ii Antiq. Unde Fulgentius in Mythol. [illegible] (sic [illegible]otes Cybeles *multiplic*[illegible]*e, quod omni potentia ornata sit*.

De capitis jactatione iidem diximus [illegible]. Ac meminit equidem Naso in v [illegible]:

—— moll[illegible] que ministri
Cædunt ja[illegible]atis [illegible]a membra comis.

Et L[illegible]anu[illegible] lib. i[k]:

—— —— Crinemque rotantes
Sanguineum populis ulularunt tristia G[illegible]lli.

Ac ad hanc capitis rotationem, no[illegible] um Erain[illegible] [illegible]utabur, ad Divæ ancillatem, pertinet, q[illegible] *tremulis* d[illegible]tur apud B. Hieron[illegible] in [illegible] M[illegible]llam: *Histrio nunc mollis in Venerem f[illegible]ingitur, nunc [illegible]emulus [illegible] [illegible]en.*

Crines etiam aromati[illegible] [illegible]bant. Præterea vultum candidâ velabant bysso. Sic molles isti, corporibus luxu-

Ec 3 ne

a MSti ἐμπεπλεγμένα.
b MSti διαστελλομένων.
c MSSi προπόλους.
d indigenas.
e Strabo l. 14.

a Lib. 1, cap. xx.
b Vers. 62.
c Gruter. Collect. pag. 30, num. 2.
d P. 1083, num. 7.
e Nisi placet Villeriani [illegible] præcidit ut non Villeriani sit culpa, sed librarii. Nempe id vulgo præcidit esse à præcido pro ... longa, quatenus est a cædo, non autem à cado.
f Apud Nonium in Castum.
g Gallantibus est in Aldina, & MSto nostro. Sed gallantibus jam olim editum in Mediolanensi anni [illegible]
h I antiq. [illegible]
i Lib. 1, cap. 10.
k Vers. 565.

ne diffluentibus, femineum in morem in[illegible]. Quæ ma, inter alia complexus est B. August[illegible] VII de Civit. Dei [illegible] XXVI: *De mollibus eisdem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam, consecratis, qui, usque in hesternum diem, madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas, vicosque Carthaginis, etiam a populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Iarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, IV Æn. ait:

Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæonia mentum mitra, crinemque madentem,
Subnixus, rapto potitur. ——

Ubi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum*. *Facie dealbata* idem ac *lintea vestis candore puro luminosa*; ut pro eo dixit Appulejus XI Met. a Fluentia membra cum incessu femineo adsignat [illegible] de Mæcenate dixit Vel[illegible]us in secundo: *Otio, & mollitiis, pene ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. V, epigr. XLII:

Spadone cum [illegible] [illegible] fluxo.

Et tam molles tamen qu[illegible] masculè videbantur agere. Nam, inspectante populo, lacertos [illegible] cruentabant: partim ad placandam Deam, quia sanguine, ac præcipue humano, propitiari numina cr[illegible]debantur: partim ob caussam naturalem, quam u[illegible] dicam. Hoc de ritu sic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Eli[illegible]t ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat.

Appulejus lib. VIII Metam. *Diuque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, & nonnunquam suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod ferebant, sua quisque brachia dissecant.* Tertullianus Apologet. cap. XXIV: *Archigallus ille sanctissimus sanguinem impurum lacertos quoque castrando libavit.* Prudentius Passione S. Romani:

Cultrum in lacertos exerit fanaticus,
Sectisque Matri erus brachiis placat Deum.

Sidonius carm. XI, sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ.

Hic &, Sigæis specubus qui Dindyma ludit,
Jam sectus recitat Corybas.

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: [illegible] *sectus* interpretatur, sincipite tonsus, unde κουρῆτας vocari. Atqui longe est verisimilius, eum respicere ad illud, quod Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus*, *castratus*, ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & [illegible] locos, quos adduxi lib. I, cap. XX.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem lege.

Stipem quia cogerent mendicando, eo[illegible] μητραγύρται, hoc est, *circulatores magnæ matris*. Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. I. Ac infra, cùm de Idæa matre agetur, ostendam, hoc [illegible] munc fuisse Rheæ, & Isidis. Romæ autem nonnisi ad paucos, eo que præfinitos di[illegible] colligere stipem licuit: idque ne implerent a[illegible] nos superst[illegible]ne: quam rationem adfert Tullius in se[illegible]do [illegible] Legibus. Atque hæc consuetudo etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est e[illegible] verb[illegible] super[illegible]us b [illegible]ductis.

A sacerdotibus Cybeles, v[illegible] ad sacra ipsa, ubi priùs ut [illegible]cta sint, videnda [illegible] deinde considerabimus rem ipsam. Sa[illegible] [illegible] etiam in [illegible]onorem matris Idææ, eò Μητρῷα v[illegible] [illegible] μητρωακὰ βιβλος. Proc[illegible] Lyc[illegible] quod [illegible] opere in[illegible]us a lo[illegible]. Quia vero eadem Dea appellatur M[illegible], ἡ μήτηρ, eò & [illegible]ra ej[illegible] M[illegible] dicebant [illegible] & Latinis *Megalesia ludi*[illegible] [illegible] in honorem Magnæ Matris fierent. H[illegible] Cicero [illegible] [illegible]spicum Responsis, V[illegible] L. [illegible] Livius lib. XXI. At valde f[illegible] ra[illegible] siv[illegible] [illegible] Asperum, [illegible] alium cujus de Co[illegible] & Trag[illegible] quædam v[illegible], à Suetonio Tranquillo [illegible]. In [illegible] *Megalenses*, *magni Dii* [illegible] est. Nam magni Dii, quib[illegible] Juno, consecrati erant [illegible] Romam, [illegible] clar[illegible] dicit M. Cicero lib. [illegible] A[illegible] in [illegible] Tarquinius [illegible]scus [illegible] ut est apud [illegible] [illegible]num induct[illegible], ubi Mat[illegible] Romam: quod contigit anno [illegible] DXLIX, M. Co[illegible] Cethego, & P. Cornelio T[illegible]. Hi[illegible] at[illegible] illius Grammatici erro[illegible] etiam [illegible] Hispanus, Antonius Goveanus [illegible] non [illegible] prehen[illegible] meruit a doctissimo Mure[illegible] a

Hæc de nomin[illegible] sacrorum mat[illegible]. Nu[illegible] cendum: ubi [illegible] occurrunt [illegible] re. Deinde [illegible] [illegible]bus ad fa[illegible] Deæ [illegible]. Hinc de arbore [illegible] [illegible]us [illegible] de sacris Musicis, quorum [illegible]. Denique [illegible] [illegible]us, aliisque instrumentis, quæ in iisdem [illegible] ipa-nint.

Sacra Cybeles pri[illegible] D[illegible] ait Clemens Alex. Admonitione ad gen[illegible] S[illegible]dius, de quo tam multa ante diximus, pri[illegible] [illegible] statuitur à Luciano de Dea S[illegible]. Multum [illegible] honori [illegible] detractum est tempo[illegible]bus [illegible] qui D[illegible]dymenen matrem [illegible] [illegible] [illegible] pulchro appositi, in forum transtulit [illegible], ut a [illegible] uno in [illegible] Historiæ novæ proditum est.

Proximum est, v[illegible] de animantibus, quæ certe erat [illegible] Cybeles. Hujusmodi ra[illegible], vehic[illegible] Deæ. Item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus ex Arriani periplo lo[illegible] ante [illegible] mus, cum de Phasiana matre ageremus. De iisdem Zozimus loco proximè memorato. [illegible] Claudianus lib. [illegible] de R. P.

—— —— *Blandique leones*
Submittere jubas, adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad o[illegible]a [illegible]es.

Ab ariete qui & in [illegible] lapp. [illegible]tur, dictum sacrum κριοβόλιον: cujus in iisd[illegible] m[illegible]. Is aries arbori alligabatur, priusquam mactaretur. Quod Julius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ [illegible] *Vide*, inquit, *quid ibi ludibriosius ho[illegible] invenerit. Abrahæ immolaturo filium jussu Dei aries supponitur, & in vicina arbori radicibus immolatur.*

Iidem taurus, quem in iisdem ar[illegible] vidimus, nomen facto de sit taurobolio, ibidem memorato. [illegible] lu, sic tauroboli quoque mentio est apud eundem F[illegible]cum, secundum certissimam doctissimorum hominum [illegible] emendationem. Quare cognomen hoc ταυ[illegible]βόλος [illegible]us convenit Deabus. Nam & Minerva ταυροβόλος in Andro insula colebatur, teste Suida: & Diana quoque vocata est ταυροβόλος, q[illegible] [illegible] suis [illegible] à N[illegible]no immissum [illegible]ppo[illegible]to, ut fabulantur. [illegible]plicius [illegible] dixeris, id nomen tributum Dianæ [illegible] Deæ v[illegible].

Cæterum apud Hesychium, & Su[illegible] ταυροπόλη, & ταυ[illegible]πόλιον: atque [illegible] [illegible]ione Inscriptionum Gruterianarum [illegible] *Taurobolium*, [illegible] *Tauropolium* le[illegible] [illegible] [illegible] & Diana non modo ταυρο[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]pa-tur. Hoc nomen [illegible] M[illegible] puta-bat, quia taurum [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]nt terras. A[illegible] [illegible]cbat ex eo [illegible] nomen, quia Dea [illegible] cun[illegible] circumeat [illegible] quod Græce est πολεῖν. [illegible] [illegible]ens, Lu[illegible], quæ est Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia [illegible] [illegible] coque tauri [illegible]tens [illegible] uno [illegible] omnem lustrat terrarum orbem.

De [illegible] [illegible]ximus, ut ea in med[illegible] [illegible] At [illegible] [illegible]volutta, & [illegible] tonata [illegible], [illegible] sacris. [illegible] cur[illegible] & [illegible] [illegible] pe[illegible]tus sua [illegible] tus [illegible] [illegible] [illegible]

S[illegible] P[illegible] [illegible] Idæa [illegible]
E[illegible] adytis, [illegible]umtaque [illegible]rach[illegible]

Scire

a P. 201. ed. Raph.

a Aure-tus [illegible] Terent.

b Hic ipso capite.

c D. Severo magnæ matris.

d Cap. sequenti.

b Jos. Wowerii, & aliorum.

c Apud Suidam in ταυροπόλος.

d Lib. 10 Theb. vers. [illegible]5, & seqq.

Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat [illegible] *es.*

[illegible] na verba videntur expressa ex isto Lucani [illegible], paullo ante nobis adducto:

— *Crinemque rotantes*
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguineos* [illegible], partim Papinii [illegible] impulsus, partim vet. editt. atque etiam MS. [illegible] lo, quem habeo comitate Amplissimi & veteri amicitiâ, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudianus lib. I in Eutropium:

Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis [illegible] *reliquum Phrygiis abscindere cultris.*

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX Æneidos:

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summâ.

Et Prudentius in martyre Romano:

An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. aris superiùs vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Unde Statius Papinius in VIII Thebaidos:

— *Gemina æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eo ipse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:

— *Sequimini*
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ,
Ubi cymbalum sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II:

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

Sæpius duo ex his jungere contenti sunt poetæ. Ut tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I de R. P.

Non buxus, non æra sonant. —

At tympana, & cymbala, lib. I in Eutropium:

— *Habeas pro Marte Cybellen,*
Rauca Celenæos ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius solùm meminere. Ut cymbali Maro III Æn.

— *Corybantiaque æra.*

Unde dea dicta Χαλκόκροτος. Hesychius: Χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Ærisona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine:

— *Cepit manibus leve tympanum*
Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄνος λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Ista ve barbarico Cybeles antistita buxo.

Et Papinii hoc, quincto Thebaidos:

— *Cum sacra vocant, Idæaque suadet*
Buxus. —

Porro [illegible] tympano etiam comedisse, ex cymbalo bibisse, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati sacris Attyos, Cybeles, & Corybantum, soleant dicere: ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem gestavi, ingressus sum thalamum.* Julius Firmicus hanc formulam sic [illegible] tertio libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici:* quod Græco sermone dicitur: ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

[illegible] um varius usus. De cymbalo, unde biberent, [illegible] Variæ etiam formæ vasa referunt aræ vett. [illegible] quæ poculi, pateræ, gutti sive urcei, & [illegible] vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque instrumenta in iisdem repræsentantur: ut mitra, [illegible], lances, pedum. Ferrum etiam gestabant. Lucretius lib. II a:

Telaque præportant violenti signa furoris.

Ubi significat cultros, quibus lacertos sive brachia vulnerabant; ut aliquanto ante vidimus.

a Vers. 621.

Cap. LIV.

Per Matrem Phrygiam significari principium Naturæ passivum, præcipueque Lunam ac Tellurem: sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à Terra autem recipitur. Cur dicta Mater tum Deorum, tum hominum. Cur vocetur Μαῖα, Δημήτηρ, Φιλόφαττα. *Attis notat tum fruges, tum Solem. Procli Lyceum* [illegible]. *Quid significarint per Gallorum castrationem, per lacertorum cruentationem, per Deæ ablutionem, per caput ejus turritum. Cur* [illegible] *dicta. Unde fit, quod femina* [illegible]*, ac Mystica, caput velent tegmine, quod turrim referat. Quid in sacris Cybeles signarint faces, tympanum, cymbalum: quid item Attinis fistula, & virga. Cur aer terram vehere dicatur. Cur Rheæ cor sacrarint.*

QUæ hactenus attulimus de Cybeles sacris, ea partim adducta, ut meliùs veteres intelligantur scriptores; partim ut animadversa cæcitate gentilium, gratiores erga Deum simus, Christumque ejus; qui Evangelii luce tenebras de mentibus depulit nostris. Nunc ad alterum venio caput, quomodo pleraque omnia eorum, quæ hactenus enarravimus, rerum adumbrarint naturam.

Ab ipsa ordiar Dea. Hæc si attendatur, prout numen est naturale: quemadmodum per Saturnum intelligitur principium naturæ activum, ac cælum imprimis, inque cælo potissimum Sol: ita quoque per uxorem ejus capere oportebit principium naturæ passivum, ac præ naturæ ceteris, in cælestibus quidem Lunam, in elementis autem Tellurem. Itaque Hesychius, cùm priùs dixisset, Κυβήβη (sic enim apud eum esse legendum, [illegible] mus antea) subjungit, eandem esse Rheam, per quam nunc Luna intelligitur, vel Tellus; nunc junctim vis Lunaris, & Tellus eam recipiens, utraque ut rerum omnium generatrix. Addit Hesychius, eandem esse Βένδιν: nempe quia hoc nomine comprehendebant Lunam, & Tellurem; ut pleniùs dicetur, cùm de Thracum cultu agam. Sed utcunque Rhea, & Bendis, tum Lunam, tum Tellurem signet; hic loci solùm consideramus, quatenus Tellurem designat; unde & *Rhea* dicta est. Nec enim Ῥέα est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, quod est *fluere*, sive quia sit caussa pluviæ; quam rationem adducit Phurnutus: sive quòd per eam intelligatur fluxus naturæ seminalis; prout tradit Epiphanius in Ancyroto: sed ut gentium sacerdotes pro ἔρα maluere, literis trajectis, Ῥέα: ita iidem pro ἔρα, quæ est *Terra*, mysterii ergo maluere ῥέα. Hanc dixere *Matrem magnam*, quia matris est parere, & uberibus nutrire. Tellus autem est omnium hominum materies, & alimonia. Ac omnium quidem Deorum mater vocatur, quatenus designat principium totius Naturæ passivum; ut Saturnus, maritus ejus, activum; quod antea pauciss attigi, & pluribus postea demonstrabitur. Sed prout hominum omnium mater dicitur, intelligi per eam debet Terra, communis omnium nostri mater. Quò pertinet illud Lucretii in secundo b:

Concedamus, ut hic terrarum dicat & orbem
Esse Deum matrem.

b Vers. 657.

Et passim se alia offerunt id genus. Contentus [illegible] ero hoc Julii Firmici, sive Villium malis di[illegible]: prout in plerisque codd. exaratum esse, L[illegible]ius innuit Gyraldus in suo de Diis syntagmate c. Ejus Firmici verba sunt: *Phryges,*

c De Rhea pag. 38. vers. ult.

ges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas, terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum & hanc volunt omnium esse matrem. Propterea etiam Μαῖα est nuncupata; ut Proclus in Timæum a testatur: sed addit, & Nocti id nomen datum; ut in isto:

a P. 294. edit. Basil.

Μαῖα θεῶν ὑπάτη, νὺξ ἀμβροτη, πῶς τάδε φράζεις;
Maja suprema Deûm, Dea Nox, qui talia fatis?

Sanè & Somnus nos alit; unde, ut creditur vulgo, glires eo pinguescunt. Μαῖα autem τροφὸς, *nutrix*. Verùm cùm Rheæ id nomen tribuitur, non solùm *nutricem*, sed & *matrem* liceat reddere. Nam, Eustathio b teste, μαῖα etiam *genetrix*, atque adeò *avia*. Utraque appellatio optime convenit Rheæ, sive Telluri: unde & Δημήτηρ, (quæ quasi Γῆ μήτηρ dicitur c, estque frugum productrix) etiamque Περσεφόνη sive Φερσεφόνεια, quatenus eadem, ac Δημήτηρ, habetur: Μαίας nomine nuncupatur. Utrumque nemo nos melius docuerit Porphyrio in quarto de Abstinentia animalium: Τὴν δὲ Φερσεφάττην, ὥσπερ τὸ φέρβειν τὴν φάτταν. Φασὶν οἱ πολλοὶ τοὔνομα τῶν θεολόγων. ἱερὸν γὰρ αὐτῆς ἡ φάττα. διὸ καὶ αἱ τῆς Μαίας ἱέρειαι, ταύτην αὐτῇ ἀνιεῖσιν. Μαῖα γὰρ ἡ αὐτὴ τῇ Περσεφόνῃ, ὡς ἂν μαῖα καὶ τροφὸς οὖσα. Χθονία γὰρ ἡ θεὸς, καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή. *Multi ex theologis ajunt, nomen Pherephattæ, quæ Proserpina est, esse conflatum ex φέρβειν, alere* (nisi legendum, φέρειν, ferre) *&* φάττα *palumbus: quoniam palumbus ei sacer. Ideo &, quæ sacerdotes sunt Majæ, palumbum ei offerunt. Maja autem est Proserpina, quæ vere* μαῖα, *sive nutrix. Terrestris enim Dea est, ac eadem quæ Ceres.* Et fortasse eadem est Romanorum Dea Maja: de qua inferius dicetur.

b Iliad. α pag. 10 Rom. edit. & alibi
c Vide plenius de hoc c. LVIII.

Nunc videamus, quid significetur per amasium Cybeles, ab ea castratum, hunc mortuum, sed qui postea revixerit; uti fabulantur. De isto sic Julius Firmicus d scribit: *Etiam hæc sacra physicâ volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges: amatum vero hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur: pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quod falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quod semina collecta conduntur. Vitam rursus, quod jacta semina annuis vicibus recondantur.* Aliter tamen hæc interpretatur Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: ubi per Attinem, non fruges capit, sed Solem; cujus adspectu nihil est jucundius terræ. Nempe ut par ratio sit, ac est fabulæ de Venere & Adonide: ubi itidem Venus est Terra, Adonis autem Sol. Nihil igitur mirum, si inscriptione ea, cujus initium superius apposuimus, omnia toto orbe dicatur Attis nosse. Quid enim fugiat Solem?

d Lib. de errore profanæ religionis.

— *Videt hic Deus omnia primus:*

ut de eo cecinit Naso e. Sed facile ista conciliaveris; quando, ut dictum f, & Venus, & mater Phrygia, non solùm sunt Tellus, sed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

e Met. 4 fab. 5
f Cap. 27. hujus lib.

A Cybele, & Attine, venio ad sacra eorum; de quibus præclarè olim disseruerat Proclus Lycius; is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρῳακὴν βίβλον inscripserat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρῳακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατοκωχῆς τὴν πᾶσαν περὶ τὴν θεὸν θεολογίαν ἐξεφώνησεν ἅπασαν, ὡς μηκέτι θορυβεῖσθαι τὴν ἀκοὴν ἐν τοῖς παρὰ τῶν θρήνων. *Scripsit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem siquis sumserit in manus, videbit, eum, non sine inspiratione divina, omnem de illa Dea theologiam manifestasse; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in sacris Deæ exhibentur.* Postquam verò insigne hoc opus injuria temporum periit; non abs re erit, si & de sacris [illegible] præcipua [illegible] exponamus. Præit autem Varro lib. XVI rerum di[vin]arum, apud Augustinum lib. VII de Civit. Dei g. *Eandem dicunt matrem magnam; quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsam non moveri:*

g Cap. 24.

quod gallos huic dea, ut servirent, fecerunt, significare eos, qui semine indigeant terram [illegible] op[illegible] eam quippe omnia reperiri: quod se apud eam j[actant] [illegible], nec [illegible] qui terram colunt ne desideant, emper[illegible], quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei crepitum, in colendo [agro], quod [fit], significat. Ferramenta illa erant [ideo æ]rea [illegible] antiqui colebant ære, antequam ferrum [inventum esset]. Leonem adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant, [null]um genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat. Hæc atque istiusmodi [illegible] lustrabimus: etiam superaddam aliqua hic intacta.

a Fort. pro ejus rei, leg. æ[re] [illegible] ut [illegible] leg. quod [illegible]
b Verba hæc Ferramenta illa erant, in quibusdam codd. desiderari, monet Vives.

Ac primùm videamus, cur, ut pluribus veterum testimoniis antea ostendimus, sacerdotes virilia relecu[erin]t, cur lacerarint lacertos, cur fluvio la[vari] [illegible] simulachrum [illegible]. Primum respicit segetem, quæ demetitur. Est autem in messe vis seminalis. Nam ut vis prolifica est a veretris, sic semina à segete. Ut semina hæc terræ mandentur in novæ segetis spem, aratro scindendus est ager. Hoc [l]atione lacertorum repræsentabant. Sed non sufficit ager, nisi irrigetur, vel flumine, vel pluvia. Itaque simulachrum Deæ die solemni abluebatur. Ita hæc sacra interpretatos esse gentiles, docet Tertullianus adversus Marcionem [lib.] I, c. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Jovem in substantiam fervidam d, & Junonem ejus in aerem e, secundum sonum Græcorum vocabulorum: item Vestam in ignem, & Camœnas in aquas, & Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam.*

d Quia Ζεὺς, à ζέειν, hoc est, fervere, dici credebatur.
e Quoniam Ἥρα est ἀήρ transpositum.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in secundo:

Muralique caput summum cinxere coronâ,
Eximiis munita locis quod sustinet urbes.

Nisi cum Giffanio, & optimis membranis nostris, malis *eximiis*; quod valebit *planè imis*: ut ex sit ἐπίτασις, quemadmodum in *edurus*, & similibus. Eandem caussam adfert Servius in III Æn. f. *Quod autem turritam gestat coronam, ostendit, superpositas terræ esse civitates, quas insignitas turribus constat.* Atque idem tradit in X Æn. g. Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὸν δ' (αὐτὴν) ἐπέθηκαν στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρῶν τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρότητος ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγὸς ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου πόλεως τοῦ κόσμου. *Turritam circumdata est coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes, quo essent munitiores: vel quoniam esset caussa, & origo principalis mundi substantia.* Sed prior ratio est simplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro h;

f Vers. 113.
g Vers. 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes.

h Lib. 10. vers. 252.

Ex eo autem, quòd Dea gestaret turrim, factum est, ut feminæ Turcicæ hodieque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus testis P. Gillius. Verba eruditissimi apponam viri è lib. II de Bosphoro, cap. XIX: *Templum Phrygiæ Deæ, matris Deorum, Rheæ nuncupatæ, in clivis debuit potius esse, quam in maritima planitie; ex eo, quod montibus gaudeat, ideoque Ὀρεία i appelletur, & Turrita Dea; quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus sitæ essent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieres Cilices, & Turcicæ, & Mysiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris similitudinem gerens.*

i Diodorus Siculus lib. 3. & Phurnutus cap. de Rhea.

Faces notabant fulmina; tympana autem, & cymbala, signabant tonitru. Est hæc sententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέα ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, quod est *fluere*, dici putaret; atque eo respici, quòd imbres cœlo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπὶ πολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνειν γίνονται· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, ἢ λαμπάσι φοβερῶς χαίρουσαν. *Imbres enim ut plurimum cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentem tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, sive facibus g[audent]is.*

Cur

Cur fistulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè exposuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga symbolum est regiæ potestatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fistulâ verò significatur ventus, sive aër, qui terram ambit, imò etiam vehit ac sustinet: ut loquitur, non Lucanus modò, qui à Cæsare quoque Scaligero *a* reprehensus, propter illud *b*:

—— Dum terra fretum, terramque levabit
Aër: ——

sed etiam Claudianus, cujus est:

Et qui perpetuò terras ambitque, vehitque,
Nec premat incumbens, nec cesserit ignibus aër.

Imò Plinius ipse, qui lib. II, cap. V, de aëre sic scribit: *Hujus vi suspensam, cum quarto aquarum elemento, librari medio spatio tellurem.* Atque aëris hujus, qui terris subest, & hunc terræ & aquæ globum vehit, symbolum etiam sunt leones, vehentes currum matris Pessinuntiæ. Unde Lucretius in II:

Hanc veteres Grajûm docti cecinere poetæ
Sublimem c in curru bijuges agitare leones,
Aëris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem, neque posse in terra sistere terram.

Et Macrobius loco antea memorato: *Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus: quæ natura cæli est; cujus ambitu aër continetur, qui vehit terram.*

Quia item omnia è terra nascuntur, eò & cor illi sacratum, quod vitæ fons est. Phurnutus in Rhea: Καρδίαν δ' ἀνατιθέασιν αὐτῇ, παρεμφαίνοντες, ὅτι αἰτία τῆς ζωογονίας αὕτη ἐγένετο· *Cor ei consecrant, indicantes eam esse caussam generationis animalium.* Quanquam & simplicius possis interpretari, quòd corde, tanquam affectus symbolo, toto sese ipsos animo devoverint.

a In 6 de Poëtica, qui Hypercriticus inscribitur.
b Lib. I, vers. 88.
c Lambinum secutus sum. Optima tamen membrana nostra habent, Sedibus.

Cap. LV.

Acceditur ad Syros: quo nomine strictiùs uti Scripturas, laxiùs autem scriptores externos. Venenum *pro colore. Venus Byblia tum Luna est, tum Terra & Aquæ globus. Per Adonidem ab apro interemtum denotari Solis in hiberna signa ingressum. Itidem per Deam Syriam, sive Hierapolitanam, seu Junonem Assyriam, una cum Luna intelligi Tellurem, omnemque naturam Lunæ subditam. Variæ ex Luciano opiniones de eo, qui condiderit Deæ Syriæ templum. Similiter per Atergatin, sive Derceto, una cum Luna Tellurem indicari.*

Diu multumque institimus Idææ Deûm matri: unde plurimum lucis capient alia aliarum gentium numina, itidem ad Tellurem reducenda: in quibus propterea futuri sumus breviores.

Ordiar (ut primùm intra Asiam me contineam) à Syris; inde in Ægyptum abiturus. Syriæ autem nomine non jam Scripturæ more utor; ubi *Aram*: (quam Syriam reddunt interpretes LXX) tum de Mesopotamia dicitur, quæ vocatur *Aram Naharaim*, & *Padan Aram*: tum de Cœlesyria, unde legas *Aram Dammasek*, hoc est, Syria Damascena: item *Aram Zoba*, hoc est, Zophena, ut vocat Josephus, & ita in aliis. Itaque eædem Sacræ literæ nomine Aram distinguunt Syriam à Phœnicia, & Palestina; ut videre est Jud. X, 6, & II sive IV Reg. XXIV, 2. Laxiùs igitur Phœnices etiam complectimur; idque more Græcorum, ac Romanorum: quibus & Assyriorum, ac Syrorum nomina confunduntur. Unde Ciceroni *a* Sardanapalus Syriæ rex, & eidem *b* Chaldæi in Syria statuuntur: Maroni *c* item *Assyrium venenum* pro *Phœnicio.* Tyriam enim purpuram intelligit: quam *venenum* vocat exemplo tum Græcorum, quibus itidem φάρμακον pro *tinctura*; tum illo Cn. Matii *d*,

Quos concha purpurâ imbuens venenavit.

Phœnicibus Venus Byblia magno in pretio erat. Lucianus de Dea Syria: Εἶδον δὲ καὶ ἐν Βύβλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυβλίης, ἐν τῷ καὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι· *Vidi & Bybli templum magnum Veneris Bybliæ: in quo & sacros ritus in Adonidis honorem celebrant.* Quibus ceremoniis hic cultus constiterit, ex eodem Luciano, & aliis, diximus cap. IV. Est verò Venus Byblia aggregatum ex Luna, & globo Terræ ac Aquæ, quatenus ab iis generantur omnia, quibus genus nutritur humanum: ut satis appositè *Venus* dicta sit, quia per eam vis generatrix intelligitur. Etsi verò & Venus Byblia sit Luna: si tamen fabulam de ea, & Adonide, penitiùs consideremus: parebit, magis omnia ad Terram, sive Terræ & Aquæ globum, quàm ad Lunam pertinere. Atque hoc etiam Macrobius ostendit; cujus verba ibidem *a* adduximus. Eamque interpretationem etiam in primo Uraniæ sequitur Jovianus Pontanus. Nam cùm fabulam istam enarrasset, subjungit deinde:

Terra etenim Solem queritur deserta cadentem,
Invidit quem tristis hyems, cum sævior apri
Horret cana gelu facies ——

Sol cadere dicitur, quando planè est australis, terrasque nostras radiis ferit maxime obliquis. Id fit, Sole ingrediente signum Capricorni. Tum vitalis calor terras maximè destituit: unde Adonis, id est, Sol, dicitur occidi ab apro, hoc est, hieme, quæ apri instar sævit; vel Capricorno, quandoquidem Græcis est κάπρος, qui nobis κατ' ἀφαίρεσιν *aper.* Tota igitur hieme luget Venus, hoc est, terra, sive terræ vis generatrix. At quarto post mense incipit se Venus erigere, quia Sole Arietem subeunte, vernus terras calor aperit, ac laxat, easque fœcundat, instar mariti. Unde ibidem Pontanus:

Ipsa Venus, postquam lachrymæ effluxere, genisque
Defecit liquor, & capitis coma longa revulsa est,
Ter mensem exanimis jacuit, vix denique quarto
Lucem hausit, vultus & adhuc suspirat amatos.

Et postea:

Ergo ubi Sol imo victor convertit ab Austro,
Tum gravidos aperitque sinus, & cacarelaxat
Spiramenta, novas veniat quà succus in herbas,
Et tandem complexa suum lætatur Adonim.

Quod verò de Venere Byblia diximus, idem statuendum videtur de ea, cujus templum in Libano, unius diei à Byblo itinere, à Cinyra, rege antiquissimo, erat exstructum; teste Luciano *b*.

Nec Astarte tantummodo Luna, sed & Tellus intelligenda; ut dictum cap. XXI: ubi fusè de hac egimus.

Itidem Syris, sive Assyriis, Dea Syria non solùm Luna est; sed etiam Terra. Idem enim numen sunt, ἡ τῆς Συρίας θεός, Ἥρη ἡ Ἀσσυρία, καὶ ἡ ἐν τῇ ἱρῇ πόλει θεός· *Dea Syria, Juno Assyria, & Dea Hierapolitana.* De hac exstat erudita Luciani dissertatio: quam sic orditur: Ἔστιν ἐν Συρίῃ πόλις, οὐ πολλὸν ἀπὸ τοῦ Εὐφρήτεω ποταμοῦ· καλέεται δὲ Ἱρή, καὶ ἔστιν ἱρὴ τῆς Ἥρης Ἀσσυρίης· *Est in Syria civitas non longè ab Euphrate fluvio; vocatur autem Sacra, & est sacra Junoni Assyriæ.* Nec quòd Dea Syria sit Juno, obstare ei existimandum, quod Tellurem signare dicebamus. Nam Juno Orienti est aggregatum ex Luna, & omni naturæ Lunæ subjecta; Aëris dico, & Terræ, atque Aquæ elementis: qua de re inferius agetur. Quocirca probè hoc convenit cum eo, quod Lucianus ibidem refert, audisse se ex sapiente viro, Deam hanc Hierapolitanam esse Rheam. Quod deinde his verbis confirmat: Σημήια δὲ ἡ θεὸς τὰ πολλὰ ἐς Ῥέην ἀποτελέεται· λέοντες γάρ μιν φέρουσι, καὶ τύμπανον ἔχει, καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πυργοφορέει, ὁκοίην Ῥέην Λυδοὶ ποιέουσι· *Multa signa adsunt Deæ, quæ faciant, ut Rhea videatur. Nam & leones ipsam ferunt, & tympanum habet, & coronam in capite turritam gestat: qualem & Lydi Rheam effingunt.* Postea autem aliud etiam subdit, in quo itidem conveniat hæc Dea cum Rhea. Nam ut Galli Rheæ, sic & Hierapolitanæ Deæ sacerdotes castrari solent, exemplo Attinis.

Divæ hujus Hierapolitanæ simulachrum tota mulier erat. Plinius *c* tamen, de Bambyce, sive Hierapoli, loquens, Deam hanc prodigiosam vocat: atque eo hoc superiore retulimus libro *d*, quod, eodem Luciano auctore, in Phœnicia

a Tuscul. 5.
b Lib. I de Divinat.
c Georg. 3.
d Apud A. Gell. l. 20. cap. 9.

a Cap. 4.
b De Dea Syria.
c Lib. 5. cap. 23.
d Cap. 23.

nicia coleretur Dea quædam figurâ semimulieris, & semipiscis. Sed hanc fuisse imaginem Atergatidis, sive Dercetûs, de qua mox dicemus, credamus sane Plinio, ac Luciano. At parum fit verisimile, Assyriam Junonem sic Bambyce sive Hierapoli effictam: neque id temerè aliquis dixerit, qui de Syria Dea legerit Lucianum, hominem non modo doctissimum, sed præterea Syrum, testemque omnium oculatum; qui & cuncta ex sacerdotibus ipsis, atque aliis, se exquisivisse profiteatur.

Templum hoc Hierapolitanæ seu Syriæ Deæ condidit Stratonice, Antiochi Σωτῆρος noverca, & uxor, quæ Combabum perditè adeo amavit. Sed vetus illius templum à quo exstructum sit, ob antiquitatem ejus non convenit. Aliqui tribuêre Libero, cùm in Orientem suscepisset expeditionem. Alii Attini Lydo ex Phrygia in Syriam profecto. Alii Semiramidi, cujus & imago ad sinistram templi erat, dextrâ ædem demonstrans, ut ostenderet, non se, sed Deam Hierapolitanam, coli oportere. Semiramidis autem fuisse imaginem, argumento erat columba aurea in vertice: quod symbolum non alterius, quam Semiramidis fuisse, liquet ex iis, quæ libro superiori *a* diximus. Alii denique tribuêre Deucalioni Scythæ: quo nomine non illum Mosis æqualem, sed Noachum signari: liquet ex iis, quæ eruditus ille Syrus narrat *b* de antiquis hominibus universali diluvio sublatis, & λάρνακι sive arca, qua Deucalion cum uxore, & liberis, & omnis generis animantibus, fuerit servatus.

a Cap. 23.

b Lib. de Dea Syria.

Deæ Syriæ sæpius mentio est in Collectione Inscriptionum Gruteriana pag. LXXXVI: unde & discere est, quomodo soleat effingi. Nempe, velata caput tiarâ, sive diademate lunato, ac dextrâ tenens noctuam, lævâ autem quiddam non absimile cochleari, parte pectoris nuda, reliquâ vero laciniosa veste contecta.

Præterea Tellus intelligebatur ab Assyriis per Atergatin: quæ & Derceto, κατ' ἀφαίρεσιν: nempe uti ab *asparagus*, *sparagus* c, *trux*, ab *atrox*, & ita in similibus. Numen hoc bifariam consideratur; ἰχθυωδῶς, ut est mater Semiramidis; quomodo spectavimus libri superioris cap. XXIII: & φυσικῶς, prout est Rhea, hoc est, ἔρα, sive Tellus; quo pacto exponit Phurnutus περὶ θεῶν, ut ibidem diximus. Ac similiter Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Assyrii Deo, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: subjungunt eidem Deam nomine Adargatin: omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cæli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis simulachrum sursum versus reclinatis radiis insigne est; monstrando radiorum vi superne missorum, enasci quæcunque terra progenerat. Sub eodem simulachro species leonum sunt, eâdem ratione terram monstrantes, quâ Phryges finxere matrem Deum, id est, terram, leonibus vehi.* Idem eo comprobatur à nobis, quod Virgo, quæ Erigone dicitur, eadem credatur ac Atergatis, aut Ceres, eo quod spicas teneat; ut testis est Basilus, sive alius, commentario in Germanici tralationem Arateam, ubi de Virginis signo tractat. Multum interea eò inclino, ut Atergatim non solam existimem terram; sed omnem naturam Soli subjectam: quæ partim cœlestis, ut Luna; partim elementalis, uti Aer, & Terra. Tria enim hæc Solis lumine illuminantur. Et sanè receptæ est convenientius opinioni, radios dare Lunæ, quàm Terræ. Nec credibile est, Assyrios, quibus in summo honore duo erant dii, Adad, & Atergatis, eos Terram quidem alterutrum putasse numen; Lunam verò, quæ regina cœli dicitur, prorsus prætermisse. Denique alios etiam in Oriente videmus, uno eodemque numine Lunam, Aerem, Terramque, comprehendisse: uti Hieropolitanos; de quibus jam diximus.

c Varro apud Nonium in Sparagos.

CAP. LVI.

Isis cur Τιθήνη, & Πανδεχής, vocitata. Sacra ejus fiebant in honorem tum Lunæ, tum Telluris. Eadem Isis, ac Ceres: unde & sacra utriusque conveniebant repræsentatione luctus. Esse hoc ab Amithaone, qui sacra Cereris ex Ægypto detulit in Græciam. Ori Ægyptii natales, & quid per eum significetur. Et Cybelen esse eandem, ac Isidem: atque hinc provenire, quod in utriusque sacris uterentur cymbalo, ac tympanis; item pane abstinerent, stipem mendicarent, ferro sese cruentarent. Eum qui totam atque integram sacrorum gentilium caussam scire volet, & in hoc de Iside negotio, & cæteris, attendere oportere, nec ad solam historiam, nec naturam solam, sed ambarum convenientiam. Isis maxime culta Bubasti, & Copti, urbe Thebaidos vetusta, Ægyptiorum & Arabum emporio; à qua & Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτος nuncupata.

AB Asia magna in vicinam proficiscor Ægyptum: ubi summus Isidis honos fuit. Hoc nomine Lunam intelligi, ostendimus cap. XXIV. Nec eò minus ad Tellurem reducitur; unde dicta Τιθήνη, *nutrix*, & Πανδεχής, *susceptrix*: ut ex Platone monitum Plutarcho *a*. Idem aliter monstrabimus. Antea diximus, genti Ægyptiæ in cælis principium boni effectivum esse Solem; sub cælis, Nilum: utrumque Osiridis nomine conneri. Similiter verò principium in cælis passivum erat iis Luna: quia à Sole illuminatur: sub cælis verò Terra, quia Nili sive Osiridos defluxus eam aqua fœcundat: utraque autem, & Luna, & Tellus, Isidos nomine comprehenditur. Ac de Terra, cujus de numine agere jam nobis propositum est, arguit Servius in VIII Æn. & ex eo Isidorus lib. VIII, cap. XI. *Isis*, inquiunt, *linguâ Ægyptiorum est Terra; quam Isin volunt esse.* Macrobii quoque est lib. I Saturnal. cap. XX: *Isis juncta religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum subjacens Soli: hinc est, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terræ, vel rerum naturæ altu nutritur universitas.* Sed imprimis illustris est locus apud Julium Firmicum de errore profan. relig. Verba ejus, malâ interpunctione laborantia, adducam prout censeo distingui oportere: *Defensores eorum volunt addere physicam rationem, frugum semina Osirim dicentes esse, Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturata fruges calore ad vitam hominis colliguntur, & a terræ consortio separantur, & rursus, appropinquante hieme, seminantur: hanc volunt esse mortem Osiridis, cùm fruges reddunt: inventionem verò, cum fruges, genitali terræ fomento conceptæ, nova rursus cœperint procreatione generari.*

a Lib. de Iside & Osir.

Præterea hoc inde cognoscitur, quòd Ceres sit terra frugifera; ut inferius fiet planius: Isis autem sit eadem ac Ceres; quemadmodum locuples testis est Herodotus in Euterpe: Ἶσις δέ ἐστι, κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Δημήτηρ· *Isis vero secundum linguam Græcorum est Ceres.* Et postea: Αἰγυπτιστὶ δὲ Δημήτηρ Ἶσίς ἐστι· *Ægyptia linguâ Isis est Ceres.* Eadem mens Apollodori bibliothecæ libro secundo: ἱδρύσαντο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευσαν· *Constituere autem (Io) statuam Cereri, quam Ægyptii Isidem vocarunt: ac Ionem similiter nominarunt Isidem.* Plutarchus quoque, libro de Iside & Osiride, hanc firmat sententiam: imò & Minervam Saitidem eandem ac Isidem esse, disertim tradit. E nostris eadem de Cerere, & Iside, mens est B. Augustini, lib. VIII de Civit. Dei, cap. XXVII. Verba ejus adducebamus lib. I, cap. XXVII. Ubi & illud monitum nobis, Isin Ægyptiam, & Cererem Atticam, magno distare temporum intervallo; ut satis liqueat, quando eædem dicuntur, id capiendum de iis, quatenus non ad historiam veterem, sed ad rerum pertinent naturam. Quomodo & eædem sunt Cedreno. Sic enim scribit *b*: Ὡς καὶ Δημήτηρ λέγεται εὑρεῖν τὸν σῖτον, καὶ τὴν κριθήν. αὕτη δέ ἐστιν ἡ παρ' Αἰγυπτίοις τιμωμένη Ἶσις. *Sic & Ceres dicitur reperisse frumentum, & hordeum. Hæc est, quæ Isidis nomine colitur ab Ægyptiis.*

b Pag. 24.

Quod

Quod si eadem Isis, ac Ceres, quemadmodum tot scriptoribus convenit: nihil mirandum, si ut in Isidis, ita in Cereris ac Proserpinæ sacris, luctus divæ soleat repræsentari. Quippe ad rationem naturalem, prout ex Firmico vidimus, luctus uterque referendus. Atque id eo de Cereris etiam sacris verisimilius est, quoniam ea ab Amythaone ex Ægypto translata sunt in Græciam; teste Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Etsi verò Isis, ac Ceres, idem sint numen; non tamen universa per Isidem terra signatur; sed, ut Plutarchus *a* ait, ea quam Nilus fœcundat. Eoque ex Nili, & Isidis concubitu, Orus nascitur. Uti enim ex cœlesti Osiride, ac Iside, genitus est Orus, quatenus eo notatur annus, vel tempus; sicut Hesychius, & Erotianus, interpretantur: ita ex subcœlesti illo Osiride, & Iside, hoc est, Terræ à Nilo irrigatione, fit Orus subcœlestis; quo indicatur tum aëris, tum terræ temperies, rebus producendis apta. Diciturque is Orus, ut docet Plutarchus *b*, apud Butum educatus à Latona; quia terra illic irrigua est, &, quæ talis est, magis emittat vapores, quibus siccitas etiam aëris ad temperiem revocetur.

> *a Lib. de Iside & Osiride.*
> *b Lib. de Iside & Osiride.*

Etiam Isidem esse Tellurem, comprobatur ex convenientia sacrorum Isidos, & Rheæ; quam Tellurem esse convenit. Tale est, quod ut in sacris Cybeles, quemadmodum vidimus *c*, ita & in sacris Isidos cymbala, & tympana obtinebant; imo & sistra. Ausonius epist. xxv:

Cymbala dant flictu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tenti reboant cava tympana tergis.
Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

> *c Cap. 53.*

In utrisque etiam sacris, ad luctum indicandum, abstinebant pane. Hinc Tertulliani *d* ille locus, alibi etiam nobis adductus *e*: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis, & Cybeles, eas adæquas.* Ac similiter junxit hæc sacra B. Hieronymus; cujus verba iidem *f* retulimus.

> *d De Jejunio*
> *e Lib. 1, cap. 20.*
> *f Ibidem.*

In utrisque etiam sacris, & Isidos dico, & Cybeles, mendicando stipem quærebant. Unde Ovidius lib. 1 de Ponto, eleg. 1:

Ecquis ita est audax, ut limine cogat abire
Jactantem Pharia tinnula sistra manu?
Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cum canit, exiguæ quis stipis æra neget?

Ubi videmus, ex vulgi opinione, sociari Isidem, & Cybelen, ut diversa numina: nec tamen ignorasse poëtam, utrumque reduci ad unum, ostendit, quòd continuò subjungat:

Scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ.
Unde tamen vivat, vaticinator habet.

Nam & Isidem, & Cybelen, συνεκδοχικῶς uno complectitur nomine Dianæ: idque eo præcipue motus, quod, ut ex Macrobio antea vidimus, tam Isis, quam Cybele, significent Naturam Solari subditam potestati, ubi præcipuè in considerationem veniunt Luna, & Tellus.

Sunt & alia, quæ sacrorum arguant convenientiam. Quemadmodum etiam in sacris Cybeles, quod superiùs *g* ostensum, pectus tundebant, & brachia ferro vulnerabant: ita & in illis Isidos. De quo sic Maternus Firmicus lib. de errore prof. relig. *Hæc est Isiaco sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui, turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices; ut annuis luctibus, in animis eorum, funesta ac miseranda necis exitium renascatur.* Ubi caussam sacrorum ab veteri arcessit historia. Sed integram si caussam poscimus, ea fuerit historiæ veteris, ac naturæ imitatio: ut quemadmodum de aliis sacris, toto penè opere docemus; ita hic etiam non simplex sit adducenda ratio, sed duplicanda. Quippe sacerdotes, historiæ, ac naturæ gnari, attendebant in re gesta, quid simile foret in natura: ac pro utroque formabant sacra sua, ut ita miscellaneo cultu rei gestæ memoriam, & rerum celebrarent naturam: illam, ad honorem principum defunctorum, ac solatium superstitum: hanc, ad institutionem initiatorum, qui eâdem & sacrorum ceremonias, & naturæ scientiam addiscebant. Sed qui pleniùs sacra Isidos nosse avet; inter alios Appulejum adeat postremo Milesiarum libro.

> *g Cap. 53.*

Magnopere Isis culta est Bubasti: ubi & ei templum illustre in medio insulæ Delta: ut est apud Herodotum in Euterpe. Etiam culta est Copti. Papinius lib. 1 Thebaidos:

Melius votis Mareotica fumat
Coptos, & arisoni lugentia flumina Nili.

Ubi sic vetus interpres: *Coptos, civitas Mareotica Ægypti, in qua Io versa in Isidem colitur, cujus sacris sistro celebratis Nilus exæstuat.* Hujus urbis vetustatem ex eo cognoscimus, quòd regina Isis istic nuncium acceperit de nece mariti sui Osiridis, præque dolore absciderit capillos: quo exemplo Isiaci erant calvi; unde Juven. sat. vi:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Imo & urbi, ubi hoc cognovit Isis, hinc Κόπτος, vel Κοπτώ, nomen esse datum, putarunt Græci, quia κόπτειν *a* significat διαιρεῖν καὶ τέμνειν *b*, ut ait Eustathius. Sed alii ex eo hoc vocabulum Urbi impositum existimant, quia cùm in ea degeret, privata sit Osiride: nam *Copti* vocem linguâ Ægyptiâ privationem notare. De utroque sic Plutarchus lib. de Iside & Osiride: Τὴν δ' Ἶσιν αἰσθομένην, κείρασθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἕνα, καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτώ. ἕτεροι δὲ τοὔνομα σημαίνειν οἴονται στέρησιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν, κόπτειν λέγουσι. *Isin, ubi hoc persensit, cincinnorum alterum resecuisse, ac vestem induisse lugubrem, istic, ubi est urbs nomine hodieque dicta Copto. Alii verò putant, vocem eam notare privationem: nam quod privare est nobis, id Ægyptiis esse* COPTEIN. Itaque & illic inclytum fuit Isidos templum: quemadmodum indicat Ælianus de Animalibus lib. x, cap. xxiii. Item Pausanias in Phocicis: ubi cùm retulisset, ut Ægyptii tum celebrent Isidis festum, cùm Osirin lugent, & quia tum Nilus incremento augeri anniversario incipit, sic vulgo esse persuasum, id provenire ab lachrymis Isidos, suum lugentis Osiridem; postea in hunc modum scribit: Τότε οὖν τῶν Ῥωμαίων, ὃς ἐπετέτραπτο Αἴγυπτον, ἄνδρα ἴσον χρήμασιν ἀναπείσαντα ἐς τὸ ἄδυτον καταπέμψαι τῆς Ἴσιδος τὸ ἐν Κόπτῳ. καὶ ὁ ἐσπεμφθεὶς ἀνέστρεψε μὲν ἐκ τοῦ ἀδύτου· διηγησάμενον δὲ ὅσα εἶδεν, καὶ τοῦτον αὐτίκα ἐπυνθανόμην τελευτῆσαι. *Tunc temporis ab homine Romano, qui provinciam nactus esset Ægyptum, quendam auro persuasum misisse in adytum Cereris, quod Copti erat: atque illum quidem reversum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi.* Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte iv, ubi agens de urbe Ægyptia *Cuts* dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Ut planè iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἴγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτου, sive Κύπτου, vel τῆς Κόπτου. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolâ eâ, quam Arabicè perscripsit ad summum virum, Josephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quincto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè *c*: *Præterea quæsivistis super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata. Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impii (ἀθέου) decimo nono; in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunque idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt (ἐμαρτύρησαν) fidelium terra τῆς Κόπτου, sive Ægyptia, centum quadraginta quatuor millia; septingenta autem in fugam dissipata. (διεσκορπίσθησαν) Ab eo tempore incipit æra Elcuptii,* (sive æra Coptia) *quam vocant*

> *a Scindere, recidere.*
> *b Divisionem ac sectionem.*
> *c P. 465. edit. Raphelengianæ.*

ARAM MARTYRUM; *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Ubi clare videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος *a*, ac libro proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων *b*: ac ut paullo post dicitur, eo deferebatur ὅ,τ' Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀραβικὸς, καὶ ὁ Αἰθιοπικὸς ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ καταγομιζόμενος; *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Copticus, Plinio lib. V, cap. IX. Quem & vide lib. VI, cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI latitudinis, LXII longitudinis gradu. Athenæus lib. II Δειπνοσοφ. iis, qui calidioribus vexantur morbis, imprimis commendat vinum Thebaicum circa Coptum nascens. Atque hæc de Copto; quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

a Coptum Thebaidos.
b Communem urbem Ægyptiorum, & Arabum.

Cap. LVII.

De Samothracum sacris acturi, primum exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra ea instituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii, Tellus, & Cælus; qui Græcis θεοὶ δυνατοί, *Latinis* Dii Potes: *aliis autem tres; Jupiter, Minerva, Juno; & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis quatuor Cabiri; Axieros, Axiocersa, Axiocersus & Camillus: quorum tres priores reducuntur ad Terram; quartus eorum est minister: atque hoc tum propria* Camilli *sive* Casmilli *significatione variis e scriptoribus comprobatur; tum etymo vocis, quod e fonte arcessitur Chaldæo. Nec aliud a* Camillo *esse* Cadolum; *cujus vocabuli itidem ratio adfertur. Etsi vero Mercurius per Camillum sive Cadolum, significetur: non utrumque tamen capiendum, sed tantummodo Mercurium Terrestrem; cui sacrarant* Χύτρους, *sive Ollare festum: eundem haut alium esse a Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebræis. A Diis Samothracibus acceditur ad Deos Thracum: à quibus* ξενονείας *vocabulum. Inter gentis ejusce Deos, præter Plestorum, & alios, fuisse, cùm Dianam Orthesiam, cujus nominis ratio adlata: tum Bendin; de qua expositum, cur gemina illi vis, una cælestis, terrestris altera, tribuatur: item ut sacrum Deæ,* Bendidia *dictum, etiam receptum fuerit ab Atheniensibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiscor ad insulam Thraciæ finitimam, Dardaniam priùs vocatam; sed postquam Samii, imperante apud hos Leogoro, seu Proclis *a*, seu potiùs Patroclis *b* filio, ab Ephesiis expulsi eò concesserunt, nomen & ipsam Sami indeptam, attamen cum discrimine hoc, ut *Thracum Samos*, sive *Samothrace* diceretur: unde Maro in VII magni operis:

> *Threiciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur.*

Hic primùm sacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, instituit Eetion; ut est apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac insulâ Terra, & Cælum, sive potius, ut in sacris dicti, Tellus, & Cælus. De iis sic Varro lib. IV de L. L. *Terra, & Cælum, ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas statuit duas viriles species aheneas, dei magni; neque, ut vulgus putat, hi Samothraces dii, qui Castor, & Pollux: sed hi, mas, & femina; & hi quos augurum libri scriptos habent sic,* DIVI POTES: *& sunt pro illis, qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo, cælum, & terra: quod anima, & corpus; humidum, & frigidum.* Ubi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, rescribendum.

a Pausanias in Achaicis.
b Strabo lib 14. Nisi idem utrumque sit nomen, ac Procles ex Patrocles contractum; cujus generis propria multa affero lib. 4. Institut. Orat lib 4. cap. 1. sect. 5.

Nec multùm abierunt, qui tres Samothracum Deos statuêre: nempe eos ipsos, qui in Capitolio juncti sunt templo; Iovem, Minervam, & Junonem. Nam his medius & unus æther cum summo aëre est Jupiter: supremus æther, Minerva: medius, & unus aer cum terra, Juno. Qua de re sic Macrobius lib. III Saturn. cap. IV: *Varro, Humanarum secundo, Dardanum refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Æneam ex Troja in Italiam detulisse. Qui sint autem Dii Penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit: sed qui diligentius eruunt veritatem, Penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus; per quos habemus corpus; per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera, Iovem; Junonem vero, imum aera cum terra; & Minervam, summum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quod Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothracius religionibus mystice imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata conjunxit.* Atque ex his liquet, quomodo, sive duos, sive tres statuere visum sit Samothracum Deos; Tellus in iis suum obtineat locum.

Aliis quatuor sunt Samothracum Dii, qui & *Cabiri* iis dicuntur: sed sic quoque, uno excepto, cæteri ad Terram pertineant. Audiamus veterem Apollonii interpretem in primum Argonauticon: μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθρᾴκῃ τοῖς Καβείροις· ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν· Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, Κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ· Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη· Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur vero in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersos, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto: qui vero quartus apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Hinc colligo, ex Cabiris, sive Samothracum diis, Axieron esse terram frugiferam: interiorem autem terram, ratione virtutis activæ, dici Axiocersum; ratione passivæ, Axiocersam: at virtutem famulantem numini, cælitus homini ac terris se insinuantem, Casmilum vocari; uti Græcis Ἑρμῆν, Romanis *Mercurium*. Sed an, uti Tellus, ita & ministra cæli virtus, sit in magnis Samothracum Diis, meritò in dubium vocetur. Scrupulum his verbis injicit Varro in VI de L. L. *In Medo Ennius:*

> *Cælitum camilla exspectata, advenis? salve hospita.*

Qui glossemata interpretati, dixerunt, Administram. Addi oportet, In his, quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Casmillus, qui cummerum fert; in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. Hinc Camillus nominatur, in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poematis ejus inveni. Videmus, hic à Varrone Casmilum non reponi in Diis magnis, qui & *Cabiri* vocabantur à magnitudine sive potentia; ut antea relatum nobis *a*: sed eorum dici administrum. Nempe erat quidem in Diis Samothraciæ: sed non classicis ac primi ordinis Diis, cùm, qui aliis famulantur, in summis esse non possint; nisi late eorum numerum extendas: uti à Romanis factum in Diis Consentibus, qui XII numero; sive Selectis, qui numero XX: in utrisque enim est Mercurius. Sed quid hoc ad Samothracum Deos? ubi ex Mnasea, & Dionysodoro, tria vidimus Numina ad Terræ vim pertinentia. Hisce, Iove ipso prætermisso, quartum apponi, credibile est, cujus opera omnis fit, ut tribus illis administret. Porrò Casmilum hunc esse Mercurium, nec nisi ministrum Deorum magnorum, etiam Dionysius Halic. ostendit in secundo Antiq. Rom. Ὅτι δὲ παρὰ Τυρρηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον παρὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν δή τι Κουρήτων, καὶ Μεγάλων θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν Κάδουλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν ὑπὸ Ῥωμαίων Κάμιλλοι· *Quæ autem apud Hetruscos, ac prius etiam apud Pelasgos, in Curetum, & Magnorum Deorum mysteriis peragebant ii, qui vocabantur Caduli, hæc ministeria eodem mo-*

a Cap. 13. hujusce libri.

modo sacerdotibus præstabant, qui nunc à Romanis dicuntur Camilli. A Juba etiam traditum est, Plutarcho testante in Numa, κάμιλλον appellatum τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα· *puerum patrimum, & matrimum, sacerdoti Jovis ministrantem.* Festi quoque est: *Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus, & matrimus, qui flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros camillos dicebant.* Item in *Cumera*: *Sacrorum ministrum κάμιλλον appellabant.* Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII: *Statius Tullianus de vocabulis rerum lib. I ait, dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium; quo vocabulo significant præministrum Deorum. Unde Virgilius ait, Metabum Camillam appellasse filiam, Dianæ scilicet præministram. Nam & Pacuvius, cum de Medea loqueretur:*

Cælitum Camilla exspectata, advenis! salve hospita.

Romani quoque pueros, & puellas, nobiles & investes, Camillos & Camillas appellant, flaminicarum & flaminum præministros. Quæ iisdem verbis apud Servium legas in illud XI Æn.

—— —— Matrisque vocavit

Nomine Casmilla, mutata parte, Camillam.

Nisi quod apud Servium pro *Callimachum* corruptè est *Callimadum*: & pro *Thuscos* perperam est *Thebanos*. Videmus præterea, ut Macrobius, Serviusque, versum illum Pacuvio tribuant, quem ex Ennii Medo citat Varro: ut aut memoria fugerit duos nobiles grammaticos, aut versum illum ex Ennio exscripserit Pacuvius. Addam postremò, tum ex glossis Philoxeni; *Camilla, λειτουργός*: tum vetus carmen rusticum, à Servio adductum in I Georgic. a

a *Vers. 100.*

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.

Sic igitur statuendum, ut veteres dixere *pœna*, & *pœsna*; *Camena*, & *Casmena*; *dumus*, & *dusmus*: ita etiam extulisse *Camillus*, & *Casmillus*. *Camillus* autem à fonte venit Chaldæo. Nam (ut Schindlero annotatum) כמר, quod Chaldaicè כומרא est *camillus*, sive *sacerdos*, seu *sacrorum minister*, præsertim idolorum, ac sacrorum gentilium. Habes II sive IV Reg. cap. XXIII, 5: *Et abolevit, sive cessare fecit* כְּמָרִים *Kemarim*: hoc est, *camillos*. LXX reddidere, Καὶ κατέπαυσε τοὺς χωμαρίμ. Etiam usurpat Hoseas X, 5. Ut à *lapis*, *lapillus*; à *pugnus*, *pugillus*; sic à *camer*, *camerus*, *camillus*. Nempe, quia non sacerdotes ipsi, sed ministri eorum, signarentur, eò placuit forma diminutiva. Unde & in *Cadolus* factum. Nam à כד, est *cadus*, unde *cadolus*. *Cadoli* verò, Hetruscâ linguâ, (quæ fere à Syris habet cuncta sacrorum nomina) iidem vocati, qui Romanis *Camilli*: ut testis est Halicarnasseus, verbis iis, quæ superiùs adducebamus.

Quærat aliquis, quo ministerio inter Deos Samothracum fungatur Casmilus, sive Mercurius. Hoc meliùs intelligetur, si constet, duplicem esse Mercurium; Ὀλύμπιον, sive Cælestem, & Χθόνιον, sive Terrestrem: quos, ut pleraque in argumento hoc tam vario, confundere vulgò solent. At optimè distinxit Aristophanis scholiastes ad Ranas, de χύτροις, sive ollari festo agens: Ἔπειτα θύειν αὐτοῖς ἔθος ἦν, Ὀλυμπίων μὲν θεῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν· Ἑρμῇ δὲ Χθονίῳ. *Hinc sacrificare iis mos erat, Olympiorum quidem Deorum nemini; Mercurio autem Terrestri.* Is Mercurius, qui Camillus trium erat numinum terrestrium, ipse etiam terrestris fuit: atque ejus munus creditum, deducere animas ad Orcum; ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Romanis. Sanè mortui animam ab eo suscipi, uti corpus à terra; indicat & Homerus in Odyssea, & Lucianus in dialogis. At alter ille Mercurius, quem Ὀλύμπιον sive Cælestem dicebamus, medius putabatur inter homines, & Deos superos: unde Maro eum inducit nuncium Jovis ad Æneam. Nihil igitur apertius, quàm alium esse Mercurium, qui ab Olympo provolat ad Æneam; ut est in quarto Æneidos: alium autem, qui de terra descendit ad inferos, & *animas*, ut ibidem legas:

—— —— —— evocat Orco

Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit;

Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat.

Posterioris hujus meminit idem scholiastes ad Acharnenses: ubi ex Theopompo narrat, ut cùm Deucalianæo diluvio genus deperiisset humanum: superstites omne seminum genus in olla coxerint Mercurio Terrestri, quo mortuis eum redderent propitium: neminem verò ex olla hac gustare ausum: atque illud esse initium festi ejus, quod Χύτροι, sive *ollare festum* diceretur. Alius interim Mercurius hic, quàm Pluto, sive Dis. Potiùs censeo, Mercurium Olympium esse Solem nostrum: Terrestrem autem esse illum Antipodum. Hinc igitur duplex ministerium: de quo & Horatii, ac Claudiani versus adduximus cap. XIII. Nec dubium, quin Hippocrates de Somniis, quando nominat Deos Χθονίους, sive *Terrestres*, non Plutonem modò, & Proserpinam; sed infernum hunc etiam Mercurium intelligat. Planè item eò inclino, ut Charon Græcus, ac Romanus, non alius sit quàm Mercurius ille infernus, de quo diximus. Et nomen fortè, à חרון, *ira*, quia minister sit iræ divinæ. Ut propriè sit angelus malus animas malas deferens ad loca suppliciis destinata. Sanè Psal. LXXVIII, 49, habes hanc vocem. Latinè est: *Misit eos in iram* (חרון) *naris suæ, excandescentiam, & furorem, & angustiam, immissionem angelorum malorum.* Ubi Rabbini ex eo, quod subjicitur de angelis malorum, colligunt, Iram, Excandescentiam, Furorem, & Angustiam, esse nomina spirituum, quibus Deus utitur in malis puniendis.

Atque hæc de diis Samothracum: qui cur *Cabiri* dicantur, diximus antea a. Nunc suffecerit, quamque ex sententiis tribus, superiùs adductis, Tellurem referre in diis Samothracus. Nec tamen ignoro, quod ab Apollonii interprete proditum est, esse qui duos statuant Cabiros; seniorem unum, Jovem; juniorem alterum, Dionysum, sive Liberum. Sed de Dionyso parum credibile est, nisi non de Thebano, sed φυσικῶς sumas nobiscum; ut pro summis habuerint numinibus, calorem, & humorem, quæ duo sunt generationis omnis principia. Sic, fateor, Telluri in Cabiris non fuerit locus.

a *Libri hujus cap. 31.*

E Samothracia quò potiùs iter mare per undosum faciamus, quam in Thraciam ipsam? præsertim quando ab Orpheo Thrace sua Græcis sacra esse traduntur: unde & religio ipsa θρησκεία nomen creditur accepisse. Quod non modo apud Suidam, & Euripidis scholiastem, atque etymologum, legere est: sed Plutarchum quoque in vita Alexandri.

Thraces, præter Πλείστωρον, ἐπιχώριον θεὸν b, de quo testis Herodotus in Calliope; præter item Mercurium, per quem solùm jurabant, & à quo se oriundos prædicabant; ut idem ait in Terpsichore; præter item Martem, & Liberum, ut ibidem legere est; coluere insuper Dianam: eamque, ut in Melpomene est, dixere *Orthosiam*: nempe ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦν c, quia parturientes, imò mortales universos, elevet, & adjutet. Sed & eandem, teste Hesychio, vocarunt Βένδιν. Idem tradit Proclus, ac Thracium ait esse nomen Lunæ, & sic vocari ab Orpheo: Παντρόφη τε, Εὐφροσύνη, Βένδις τε κραταιά. Attamen non hoc nomine Lunam duntaxat signarunt; sed etiam Terram; more prisco, quo Lunam, & Terram, eodem cultu complectebantur; ut sæpius diximus. Per Βένδιν autem intelligi Terram, ostendunt hæc verba Hesychii: Μεγάλη θεός· Ἀριστοφάνης ἔφη τὴν Βένδιν. Θρᾳκία γὰρ θεός· *Dea Magna. Sic Aristophanes dixit Bendin. Thracum enim Dea est.* Eandem verò Lunam esse, testis est Palæphatus, ubi agit de filiabus Phorcynis: item Suidas, Phavorinus, & ante utrumque Hesychius: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις, Θρᾳκιστί· καὶ ἑορτὴ Ἀθήνῃσιν ἑορτὴ Βενδίδεια· *Bendis, Diana, linguâ Thracum: Athenienfibus verò festum Bendidium.* Habes & in Κυβήκη hanc Thracum Βένδιν. Sed memorabilis imprimis locus in Διλόγχου, hoc est, *binas gestans lanceas*: ubi eruditus ille Grammaticus sic scribit: Τὴν Βένδιν ἅτε Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις διλόγχον εἶπε, ὅτι

b *Plistorum, indigenam Deum.*

c *Erigere, ac dirigere.*

δύο τιμὰς ἐκληρώσατο, οὐρανίαν τε, καὶ χθονίαν· ἢ, ὅτι δύο λόγχας φέρει, κυνηγετικὴ οὖσα· ἢ ὅτι δύο φῶτα ἔχει, τὸ ἴδιον, καὶ τὸ ἡλίου. τὴν γὰρ σελήνην Βένδιν, καὶ Ἄρτεμιν, νομίζουσι· *Sic Bendin vocavit Cratinus in Threissis. Videlicet, quia geminum sortita sit honorem, cœlestem, & terrestrem: vel quia gerat duas lanceas, utpote venatrix: vel quoniam geminum habeat lumen, proprium, & solare. quippe Lunam Bendin, & Dianam, vocant.* Ubi quod Bendis dicitur duplicem adepta honorem, cœlestem, & terrestrem: id sic interpretor, in Diis habitam cœlestibus, quippe Luna quæ esset: & insimul in terrestribus, quia eadem foret Rhea sive Tellus. Porrò à Thracibus cultus hujus divæ Athenas translatus. Festum Βενδίδεια dixere. Meminerunt ejus Xenophon in secundo Ἑλληνικῶν, Plato in primo de Rep. & ex hoc Strabo in x: Proclus item commentario in Timæum. Sed & apud Livium libro XLVIII, *Bendidiorum templum*, non *Mendidiorum*, legi oportere, jamdiu observatum Lilio Gyraldo Syntagmate de Diis XII.

Cap. LVIII.

Cælus, & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides; quibus idcirco ante nuptias sacrificabant. Unde dicta Δημήτηρ, *& cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. Rhea* ἴτυιον. Tellumonis *ac* Telluris *discrimen. Unam Telluris ædem exstructam in area, quæ fuerat Spurii Cassii: alteram autem non abfuisse longe à Carinis. Ab Ope Romana distinguendam Græcorum* Ὦπιν *sive* Οὖπιν, *vel* Ὦπιν: *quomodo nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus dicebatur. Servius semel iterumque emendatus. Unde Tellus dicta sit Ops, & à quo primum ei templum statutum. Ædem eam parùm Romanè dici* Rheæ *pro* Opis; *utcunque poeta* Idæam Opem, *pro* Rhea *dixerit.* Opalia. Opiconsiva *unde nuncupata.*

Hinc jam ad Græcos proficisci ordine pergamus; mox ad Romanos relaturi orationem. Utrique Tellus culta est, partim eo nomine, quo vulgo hoc dicitur elementum; partim appellatione alia à sacerdotibus impositâ. Græcis elementum hoc esse cultum nomine vulgari, ex eo elucet, quod Atheniensibus Οὐρανὸς, καὶ Γῆ a, Dii fuerint Γαμήλιοι b. His enim, qui connubio jungerentur, sacra illa faciebant, quæ προτέλεια γάμων dicebantur. Unde Proclus in Timæum Platonis, Comment. v: Καὶ ἔοικε διὰ ταῦτα ὁ Οὐρανοῦ τούτου ὁ Γῆ προσήκειν ὁ γάμος, ὡς ἐκεῖνον οὐρανὸν, καὶ γῆν ἐκείνην ἀπομιμουμένοις. ὃ δὴ ὁ οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδότες, προσέταττον, Οὐρανῷ καὶ Γῇ προτελεῖν τοὺς γάμους. *Ac videntur idcirco & Cælo illi, & Telluri, convenire nuptiæ, quia in his imaginem sit videre Cœli hujus, & Telluris. Cujus gnaræ Atheniensium leges statuerunt, ut ante nuptias Cælo, Telluri, sacra fierent.*

> a *Cælum, & Terra.*
> b *Nuptiales.*

Leviculâ etiam immutatione elementi nomen habes in Δημήτηρ: ut quæ sic dicatur, quasi Γῆ μήτηρ. Id Joannes Tzetzes, Hesiodi interpres, factum ait more Dorum, qui pro γ ponunt δ: ut δνοφερὸν pro γνοφερὸν, *caliginosum*. Ac favet etymo Orpheus, sive Onomacritus:

Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα.

Terra mater omnium, Ceres datrix divitiarum.

vel ut *Jupiter* dicitur quasi Jovis pater, *Marspiter* quasi pater Mars: sic Δημήτηρ, quasi Δηὼ μήτηρ, nam Δηὼ Ceres. Orpheus in Argonauticis: Καὶ ποτε δὴ Ἑκάτην Δηώ τεκος συμπαίγμονα. Unde Δηώϊος, *Cerealis*. Et sanè hoc verius. Saltem verisimilius illo, quod est apud Platonem in Cratylo c: Δημήτηρ μὲν φαίνεται, κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς, διδοῦσα ὡς μήτηρ, Δημήτηρ κεκλῆσθαι· *Ceres videtur ob alimenti donationem* DEMETER *vocari, quasi dans mater.* Sed ut de prima vocabuli parte fallatur; rectè interim docet, *matrem* vocari ab effecto, quia fœta bonis sit ad nos alendos. Hæc & caussa est, cur porca ei fœta sacrificaretur. Arnobius in VII: *Si quia virgo Tritonia est, idcirco ei convenit virgines hostias immolari; & quod Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis,* &c.

> c *Pag. 404. edit. H. Steph.*

At paullùm elementi nomen est immutatum in *Rhea*. Nam Ῥέα κατὰ μετάθεσιν ex Ἔρα: uti hoc ex Hebræo ארץ, *erets*; unde & Belgicum *eerde*; quorum singulis terra denotatur.

Uti verò apud Græcos Γῆ, ac apud Romanos, tum elementi, tum numinis appellatio erat *Tellus*: quæ & *Tellumo*. Nempe quia in Terra non solùm attenditur vis activa, sed etiam passiva; eò coluere illam, tum ut marem, quomodo *Tellumo* vocabatur; tum ut feminam, qua ratione dicebatur *Tellus*. Varro in XVI rerum divinarum, apud Augustinum in VII de Civitate Dei, cap. XXIII: *Una eademque terra habet geminam vim; & masculinam, quod semina producat; & femininam, quòd recipiat, atque nutriat: unde à vi feminina dicta est Tellus; à vi masculina Tellumo.*

Telluris ædis, quæ Romæ prima memoretur, ea est, quam exstruxere in area Spurii Cassii, publicata anno CCLXVIII. Meminit Cicero pro domo sua, & Valerius Maximus lib. VI, cap. III. Anno quoque CCCCLXXXV P. Sempronius Sophus ædem Telluris vovit; cùm, acie jam instructâ adversus Picentes, terra contremuisset, eaque res ingentem incussisset horrorem Romanis, sicut ad pugnandum vix possent compelli. Auctores Florus lib. I, cap. XIX, & Orosius lib. IV, cap. IV. Etiam Deæ hujus ædem memorat Plinius lib. XXXIV, cap. VI. Non multum abfuisse à Carinis, indicat Suetonius de illustribus Grammaticis; quo loco agit de Lenæo, Pompeji Magni liberto. Item P. Victor, qui in quarta collocat Urbis regione, itidem non procul à Carinis.

Ab eadem caussâ *Ops* nominatur: quæ vox vim sive potentiam auxiliatricem significat; unde *inops*, & *cops*, quasi *coops*, à quo *copia*. At alia ut plurimum est Græcorum Ὦπις, prout communi lingua dicitur, quæ Ionicè Οὖπις, velut apud Callimachum; & Doricè Ὦπις, unde *Opim* priori porrectâ reperias apud Maronem in XI. Id nunc nomen est unius è virginibus Dianæ, ut loco Maronis memorato; nunc ipsius Dianæ, ut apud Callimachum a. Ex cujus interprete antea b geminam adduximus rationem, cur Diana sic vocetur. Una erat, quia parturientes ὀπίζονται, hoc est, *curat*. Nam ὦπις, *cura*. Eamdemque nominis rationem adfert quoque Etymologus c. Altera fuit, quia Diana hoc nomen assumserit amore virginis Hyperboreæ, *Opis* nuncupatæ: quæ sacra Apollinis, & Dianæ, ἱεροῖς δράγμασιν, ut Callimachus vocat, hoc est, (ut apud Servium d est) *in sacris mergitum* occultata, pertulerit in Delum. De discrimine Opis Romanæ, ac Grajæ, verba sunt ista Servii in IV Æn. *Cum terram dicimus, hæc Ops facit: si nympham dicamus, hæc Opis: si divitias, hæ opes, numero tantum plurali.* Et in XI: *Opim quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Opes vero numero plurali, census accipimus. Nam Ops uxor est Saturni, quam Græci Rheam vocant.* De illo autem Dianæ cognomento *Opis*, continuò adjungit: *Sanè hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander Ætolus poeta in libro, qui inscribitur Musa, refert.* Idemque ex Alexandro hoc memorat Macrobius lib. I Saturn. cap. XXII; ubi & versus ejus poetæ adfert. Postea hæc subdit: *Quidam dicunt, Opim, & Hecaergon, primos ex Hyperboreis sacra in insulam Delon occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii dicunt, Opim, & Hecaergon, nutritores Apollinis, & Dianæ, fuisse. Hinc itaque Opim Dianam ipsam cognominatam; Apollinem verò, Hecaergon.* Apud Servium nunc legitur, priori quidem loco *Opismeticaerges*: & *Opimeticaergon*. Quæ disjunctim scribenda, & sic corrigenda, Ὦπις, & Ἑκαεργος. Ut satis liquet ex Callimacho, & ejus scholiaste: cujus verba adduximus libri hujus cap. XXIX. Nec primò id nobis observatum, video ex iis, quæ ὄπισθεν Salmasius annotavit ad Consecrationem tem-

> a *Hymno in Dianam.*
> b *Lib. 2, cap. 29.*
> c *In* Οὖπις. *Vide & Ὀπίζεσθαι apud eundem.*
> d *6 Æn. Verba mox adducam.*

templi in agro Herodis Attici triopio. Porrò, post allata, ibidem apud Servium inter caussas, unde Opis dicatur, etiam hæc adfertur, *quod proxima luna, qua Diana terras facile conspiciat quoniam intra*. Sic enim corruptissimè hæc leguntur. Vide, an non scripserit Servius: *quod proxima Luna terris, qua Diana, facile conspiciat omnia elementa*. Nempe ut Ὦπις sit ab ὦπος, id est, *oculi*, sive inde derivato, ὀπίζεσθαι, vel ὀπίζεσθαι, quod Hesychius interpretatur, σκοπεῖν, ὁρᾶν, *conspicere*, *videre*. Satis hæc ostendunt, utcunque Ὦπις eadem sit ac Ops, quatenus Ὦπις est Diana; Lunaque, & Tellus, uno eodemque cultu à multis colerentur: propriè tamen aliam esse Ὦπιν Græcam, aliam Opem Latinam: illam esse solam Dianam, vel nympham, unde nomen hoc Diana acceperit; hanc solam esse Rheam, sive Tellurem: Dianam dictam videri *Opim*, vel ab ὀπίζεσθαι, quod est *curare*, quia curam gerat parturientium; vel ab ὀπίζεσθαι, *conspicere*, quia videat omnia Lunæ subdita, præcipue Terras: Tellurem vocatam *Opem*, quia ope ac beneficio ejus vivamus. Varro duriusculè deduxit ab *opus*. Sic enim ille lib. IV de L.L. *Terra Ops, quod hic omne opus: & hac opus ad vivendum*. Verùs idem ille, cur *mater* dicatur. *Ideo*, inquit, *dicitur Ops mater, quod terra mater. Hæc enim terris gentes omnes dedit, & resumit denuo, quæ dat cibaria; ut ait Ennius*. De eadem sic antea dixerat: *Principes in Latio* (Dii) *Saturnus, & Ops*. Ac mox Saturnum quidem Cælum, Opem autem interpretatur Terram.

Primus Opi statuisse ædem traditur Titus Tatius, qui cum Romulo regni Romani consors fuit. Auctor Varro in IV de L.L. & Dionysius Halicarnass. lib. II Antiquit. Rom. ubi id conditum ait τῇ Ῥέᾳ. Hoc uterque interpres, Lapus, & Portus, *Rhea* reddiderunt. Mallem *Ops* dixissent; more Romano: unde Ausonius in Monosyllabis:

—— *Post hanc Rhea, quæ Latiis Ops.*

Sed ut templum *Rhea* pro *Opis* non legatur apud Romanos: Tibulli tamen est de Phrygia matre lib. I, eleg. IV:

Idea currus ille sequatur Opis.

Et Macrobius lib. I Saturn. cap. X, Philochoro proditum ait, à Cecrope primùm in Attica aram fuisse constitutam Saturno, & Opi. Ubi Philochorus sine dubio *Rhea*, non *Ops*, scripserat. Festum ejus *Opalia*, teste Festo. Ea incidebant die III post Saturnalia; ut est apud Varronem in V de L.L. hoc est, XIV Kal. Jan. ut Macrobius auctor loco memorato.

Dea hæc etiam particulare cognomen habuit *Consiva*, à *conserendo*. Festum ejus *Opiconsiva* incidebat in VIII Kal. Sept. ut liquet ex veteri Kalendario. De eo sic Varro in V de L.L. *Opeconsiva dies ab Dea Opeconsiva, cujus in regia sacrarium; quod ideo actum, ut eò præter Virgines Vestales, & sacerdotem publicum, introeat nemo. Is, cum eat, suffibulum haut habeat.*

Cap. LIX.

Vestam esse Tellurem, & cur Euripides eam dicat in aëre considere: ut item à Platone comparetur foco domiciliorum; vel, si vulgatos Ciceronis codd. sequamur, domicilium Deorum *statuatur: & quomodo idem videri & numen possit, & locus Deorum. Vestæ etymon. Ut pariter Tellurem, & Ignem, coluerint templo Vestæ: & cur id fuerit rotundum. Per Junonem etiam terram quandoque signari: & quàm variè* Jupiter, & Juno, Φυσικῶς *sumantur: & quomodo conciliari possit, quod tum mater Ops, tum filia Juno, terra esse dicantur. Imò & Cererem esse terram, sed frugiferam solùm: & unde* Ceres *dicta, quæ &* Δηώ. *Duplicem esse Cererem; Cælestem unam, hoc est, Lunam: Subcælestem alteram, hoc est, Terram; cujus Cereris festum* Χλόεια *dictum. Cur Ceres dicta* Legifera, *& festum ejus* Thesmophoria: *fuisseque hæc Cereri, & Proserpinæ, communia. Cur in utriusque hujus Deæ festo Syracusis circumgestarint natura muliebris figuram. Unde fit, quod per Venerem etiam intelligatur Terra, sive vis ejus generatrix. Ut* Ἄδωνις, *&* Ἀφροδίτη, *reducantur ad Solem Antipodum. Cur aliqui dixerint, idem esse numen Veneris, & Vestæ: etsi hac nihil castius, illa nihil lascivius haberetur.*

Porrò Tellus non modò Rhea, vel Ops, dicitur; sed etiam Vesta, & Juno, & Ceres, & Venus. De Vesta testis Suidas in Γῆς ἄγαλμα: &, cujus potior auctoritas, Euripides his versibus:

> Καὶ Γαῖα μῆτερ, Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
> Βροτῶν καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι.
> *Et Terra mater, Vesta quæ sapientibus*
> *Vocaris, ipso considens in æthere.*

Ubi Vestam ait considêre in Æthere sive aëre, quia undique aëre, ac æthere, ambitur. Per Vestam eadem Terram intellexit Plato; ut indicant illa in Phædro sive de Pulchro *a*: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη. *Magnus igitur dux sive auriga in cælis Jupiter, volucrem agens currum, primus incedit, omnia administrans ac procurans. Hunc sequitur Deorum Dearumque exercitus sive cœtus undenas in partes distributus. Nam Vesta in domo Deorum manet sola.* Ubi per domum Deorum intelligitur totius mundi compages. In hac choragus, ac præsultor, statuitur Jupiter: undecim Deorum chorus hunc sequi dicitur. At unica, inquit, Vesta pedem non movet, sed quasi inclusa domi semper sistit. Hæc sanè nulli meliùs conveniunt, quàm Telluri: unde hæc *habitatio Deorum* dicitur. Idem Plato in XII de Legg. *b* Γῆ μὲν οὖν, Ἑστία τε οἰκήσεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν. *Terra quidem, Vestaque, omnibus Diis sacrum est habitaculum.* Eò inclinat Justus Lipsius *c*, distingui à Platone inter Terram, & Vestam. Magis mihi placet, copulam hic esse ἐξηγητικόν, quasi dicat, *Tellus*, sive *Vesta*; vel *Vesta*, *sive Focus domicilii*, aut *domiciliorum*. Præit ad hanc sententiam M. Tullius in II de Legg. *Platoni*, inquit, *prorsus assentior, qui, si interpretari potuero, his fere verbis utitur: Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est.* Ita enim est in MSSis, quibus usus Turnebus; item istis; quibus Janus Gruterus noster. In vulgatis est, *domicilium sacrum Deorum est*. Sed prius convenientius verbis Platonis: etsi & vulgata quodammodo possit excusari. Dicat aliquis, non satis convenire, ut Dea sit Deorum domicilium. Verùm & Cælus est inter Deos; licet Cælum sit sedes Deorum. Nimirum Cælum, & Tellus, bifariam considerantur, ut loca sunt, quibus continentur corpora cætera: atque ut ipsa sunt corpora, & quidem generationis omnium principia. Priori modo sunt domicilia, ac sedes Deorum hominumque: tellus Deorum, & mortalium; cælum, Deorum primævorum, & indigetum: quo pacto Dii non sunt. Posteriori ratione, si omnes Naturæ partes Dii sunt; longè magis hæ duæ prænobiles nomen Deorum possident.

Præterea, Vestam esse Terram, ex vocabuli origine colligebat Phurnutus *d*: ut qui dicat, ταύτην διὰ τὸ ἑστάναι διὰ παντὸς Ἑστίαν προσηγόρευσαν οἱ παλαιοί· ἢ διὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς, ὡσανεὶ ἐπὶ θεμελίου, τὸ ὅλον ἑστάναι κόσμον. *Hanc* ΕΣΤΙΑΝ *à Græco* ΕΣΤΑΝΑΙ, *quod est stare, sistere; quia stet per res universas, veteres dixere: vel quod super illo, tanquam fundamento, insistat totus mundus.* Ac Latinum ajunt *Vesta* etymon convenire. Unde Ovidius *e*:

> *Stat vi Terra suâ; vi stando Vesta vocatur.*

Et Arnobius in tertio: *Terram nonnulli Vestam pronunciant, quòd in mundo stet sola, cæteris ejus partibus in mobilitate perpetuâ constitutis.* Alii (ut ex Servio valere est I Æn.) sic dictam putant, *quod variis vestita sit rebus.* Hoc quoque Terræ optimè convenit. Sed de etymo, tam Græco, quàm Latino, planè eos ratio fugit. Nam Ἑστία sive *Vesta*, propriè idem est ac ἐσχάρα sive *focus*: nec Telluri ea attributa est appellatio, nisi prout est ignifera:

hoc

a Tom. 3. pag. 246, & 247. ed. H. St.

b P. 950, ed. H. St.

c Lib. de Vesta, cap. 1.

d Cap. de Cerere, & Vesta.

e 6 Fast.

hoc est, quatenus continet focum universi, ac calorem vitalem, quo plantæ generantur, & animantia: ut plenius exponam, ubi deventum erit ad Ignem, qui & ipse per Vestam, ac propriè magis, intelligitur. Uno interim templo Romæ sub Vestæ nomine & Tellus, & Ignis, colebantur. Unde est, quòd Ovidius Vestam, nunc Terram, nunc Ignem, dicat: & de Igni arguit sempiternus ignis ab virginibus custoditus Vestalibus: de Terra autem, quòd templum Deæ, ut in nummis etiam Neronis videas, erat rotundum; idque ut repræsentaret terræ pilam. Ovidius VI Fast.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ:
Et partes lento vimine textus erat.
Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuisse
Dicitur: & formæ caussa probanda subest.
Vesta eadem est, & terra: subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa
Aëre subjecto tam grave pendet onus.
Par facies templi: nullus procurrit in illo
Angulus: à pluvio vindicat imbre tholus.

a In Rotundam.

Festus Pompejus a: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, Rex Romanorum, consecrâsse videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit; eamque in pilæ formam esse, ut sui similis templo Dea coleretur.*

Accedo ad Junonem; per quam itidem signatur Terra. Nam Juno est natura Iovi subdita: ac pro multiplici Iovis acceptione variat etiam Junonis significatio. Interdum *Jupiter* est æther, sive cælum: atque ita *Juno* fit aër. Interdum *Jupiter* est aer: & hoc pacto *Juno* est tellus. Servius in VIII Æn. b. *Hanc autem porcam Trojani in Campania invenerunt cùm fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Junoni, quia ipsa dicitur terra: ut est* c:

b P. 489 edit. primæ.

c Georg. 2.

Conjugis in gremium lætæ descendit. ——

Interdum *Jupiter* est cælum cum aëre superiori: quo pacto *Juno* est aer inferior cum terra; ut Junonem interpretatur Macrobius lib. III Saturnal. cap. IV. At perperam Ludovicus Vives ad Augustinum de Civitate Dei, lib. IV, cap. X ait, Junonem esse terram, & aquam; ejusque rei testem laudat Servium. Nam pro *aqua aera* dicere, si non voluit, saltem debuit. Ut *Juno* pro aëre ponatur universo, inferiùs dicetur. Pro terra verò ea, ut *Jupiter* pro aëre, sumitur a Marone versibus istis d:

d 2 Georg.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit. ——

Unde expressum hoc in Pervigilio Veneris:

In sinum maritus imber fluxit almæ conjugis.

Porrò non de poëticis figmentis, sed de philosophorum libris, à Virgilio hoc prolatum esse, meritò dicit B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X. Qui & ibidem, cùm Saturnum monuisset esse temporis longitudinem, ista subjungit: *Quid indignum dicitur, cum Jupiter, & Juno, nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille, & illa terra, cùm facta sint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes.* Sed, si Terra est Juno, & hæc soror ac conjux est Iovis; quomodo Terra quoque est Rhea, uxor Saturni, mater Iovis & Junonis? His occurritur diversa consideratione Telluris. Nam aliter ea attenditur, cùm vocatur *Ops*, & dicitur uxor Saturni: aliter cùm nominatur *Juno*, & statuitur soror, atque uxor Iovis. Priori modo consideratur, quatenus in ea præcipuè conspicimus vim universæ naturæ passivam: uti in æthere imprimis attenditur naturæ totius vis activa. Hinc Varro in IV de L. L. *Principes Dei, Cælum & Terra. Hi Dei iidem, qui in Ægypto Serapis, & Isis; qui sunt Taautes, & Astarte, apud Phœnicas; ut iidem principes in Latio, Saturnus, & Ops.* Et postea subdit, Cælum Terramque esse, ut marem, & feminam; ut animam & corpus; atque, ut legendum antea diximus, sicut humorem, & calorem. Ubi, ut apertum puto, Terra non consideratur nudè, prout pars est universi infima: sed κατ' αὐτοδοχὴν totius, quatenus in ea maxime relucet vis naturæ receptrix, & seminatrix. Hoc vel ex iis cognoscere sit, quæ de Iside, & Astarte, diximus. Ostendimus enim, Lunam quoque per eas intelligi. Imò, universa fortasse sidera lumen suum recipiunt à Sole: quod minimùm de Venere, & Mercurio, statuendum, propter earum eclipses, nostro seculo, uti & in Iove, observatas; quemadmodum dixi cap. XXXI. At quando Tellus sive sola, sive unà cum imo aëre, Juno nominatur, ac Rheæ sive Opis filia, Iovis autem dicitur soror & uxor: spectatur hoc elementum, ut infima pars universi. Nam ut naturæ vis activa, & passiva, attenduntur, tanquam mas, & femina; ita partes ejus considerantur, ut liberi: ac tres dicuntur mares; Jupiter sive æther, Neptunus, sive aqua, Pluto, sive terra inferior: tres item feminæ, Juno; ut aër imus, vel is unà cum terra supera; Ceres, ut terra frugifera: Vesta, ut eadem ignifera. De Iove, Neptunoque, in aëris, & aquæ elemento, videbitur: de Vesta, in Igni. Nunc quia de Junone satis dictum est, de Cerere acturi sumus. Quam propter ea, quæ dicebamus, diversam esse habitam; sacrorum diversitas ostendit. Nam, ut Servius ait in IV Æn. in illud, *Legifera Cereri*, &c. *Cum Eleusinæ Cereris sacrum fit, ædes Junonis clauditur. Item cum Junoni Eleusina fit, templum Cereris clauditur: nec sacerdoti Junonis licet gustare, unde Cereri sit libatum.*

A nomine initium capiemus. *Ceres* multis sic videtur nuncupata quasi *Geres*, quia fruges gerat. Olim enim C pro G scripsere; ut vel ex rostrata Duilii columna constat. Hoc etymon, ut Varroni a, Tullioque, ita & Arnobio placuit in tertio. Sed si *Geres* prius dixere, potiùs sit à גרש b, quod est frumentum contusum, sive contritum. Nam, priusquam molerent, fruges pistillo comminuebant. Atque etymon hoc placuit socero meo Fr. Junio c. Fueritque ab eadem origine Γῆρυς. Hesychius: Ἀχερώ, καὶ Ὦπις, καὶ Ἕλλη, καὶ Γῆρυς, καὶ Γῆ, καὶ Δημήτηρ, ἡ αὐτή. *Achero, Opis, Helle, Gerys, Tellus, & Ceres, eadem.* Nec ineptè tamen deduxeris Ceres à חרש, *arare*: quia (ut poeta ait:)

a Lib 5. de L. L.

b Lev. 2. 14.

c In elogio linguæ Sanctæ, & lexico Hebræo, barbarus meridio.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.

Vel, ut Servio visum in I Georg. à creando, quia frugum creatrix. Nam *cereo* olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum d est *cerus manus*, quod idem exponit *creator bonus*.

d in Matrem.

Est verò, ut dictum cap. XXVII, duplex Ceres, cælestis & terrestris. Cælestis est Luna: terrestris autem est tellus frugifera; hoc est, terra pariter, ac fruges; unde & μετωνυμικῶς à poëtis pro *frugibus* accipitur. In Cerere se ratio habet similiter, ac in Iside: quæ, quia omnia germinant beneficio Lunæ, ac Telluris, eò utrumque numen comprehendit. Hoc nos docet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: ubi tradit, qui Ægyptiis est Osiris, hunc esse Græcis Bacchum sive Liberum: quæque Ægyptiis Isis, hanc Græcis esse Cererem: ac Osiridem quidem esse Solem, & Humorem aqueum; Isidem autem Lunam, & siccitatem terrestrem. Hinc cognoscimus, cur ἡ Χθονία θεὸς e sit Ceres: & festum Cereris dicatur Χθόνια f, ut est apud Pausaniam in Corinthiacis, & Ælianum de Histor. Animal. lib. XI, cap. XII. Etiam eadem liquet, cur subterranea haberetur. Nam ut cælestes Dii in cælis, ita terrestres habitant in terris, sive sub terris. Hoc nugandi occasionem præbuit illi, qui cum Cerere se apud inferos collocutum diceret: ut legimus apud Originem lib. II adversus Celsum. Verba ejus sunt g: Ῥαμψίνιτον ἐν Αἰγύπτῳ συγκυβεύειν ἐν ᾅδου τῇ Δημήτρᾳ, καὶ αὐτὸν δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα. *Rampsinitum Ægyptium aleâ lusisse apud inferos cum Cerere, & ab eadem abstulisse aureum mantile, quod secum ferret.* nempe ut certissimum & inoris suæ ad inferos, & reditus ab iisdem, argumentum.

e Dea Terrestris.

f Terrestria.

g Pag. 96. edit. August. Vind.

Ceres hæc dicta quoque θεσμοφόρος: ut Maroni IV Æn. *Legifera*: ac sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια, quasi *divinæ legis latio*. Nam θεσμός, νόμος θεῖος h, ut

h Thesmos, lex divina.

Hesy-

Hesychius exponit. Urbibus quidem ab ea leges latas, etiam Callimachus hymno in Cererem ait. Rationem ex Servio appono ad IV Æn. *Leges Ceres dicitur invenisse. Nam & sacra ipsius Thesmophoria, id est, legum latio, vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante frumentum inventum a Cerere, passim homines sine lege vagabantur; quæ feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt jura.* Uti autem per Cererem signatur terra frugifera, & cum his fruges: ita per filiam ejus, quam dixere Περσεφόνην, sive *Proserpinam*, denotantur semina, quæ terræ mandantur. Itaque θεσμοφόρια erant sacra non Cereri modò, sed & Proserpinæ: ac quamquam majori colerentur castimonia, quàm Eleusinia; Syracusis tamen in hoc festo utrique Deæ ferebant μυλλούς. Athenæus lib. XIV: Ἡρακλείδης ὁ Συρακούσιος ἐν τῷ περὶ θεσμῶν φησι, τοῖς πεντελαίοις τῶν θεσμοφορίων ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα, ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλούς, καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. *Heraclides Syracusius, libro de vetustis & sanctis moribus, scribit, apud Syracusios in extremis Thesmophoriis ex sesamo & melle fingi pudenda muliebria, quæ* MULLOI *per totam dicebantur Siciliam, ac circumferebantur Deabus.* Flagitiosus mos, symbolicus tamen. Nam ut in Osiridis, & Bacchi sacris, phallus est circumgestatus ad signandam generandi vim activam; quæ est in Sole, & Humore: ita in Syracusanis Thesmophoriis circumferebantur μυλλοί, ad significandum principium generationis passivum.

Sed quomodo, si Rhea, sive Ops, mater Cereris, sit Tellus; etiam Ceres, ejus filia, Tellurem signet? Non est operosum hunc nodum exsolvere ex iis, quæ de Rhea, & Junone, diximus. Nam & Juno est Rheæ filia, ut & Vesta, Ignis præses: quæ nihilominus sunt filiæ; juxta illud Ausonii [a]:

Juno, Ceres, & Vesta, secus muliebre sorores.

[a] Idyll 4. sive gripho ternario.

Quamobrem sic statuendum, non terram omnem dici Cererem, sed frugiferam duntaxat: Opem autem, sive Rheam, esse terram universam. Hæc igitur est mater; Ceres filia: quia terra est totum; frugiferum solum, pars ejus: terra item fert fruges, ut mater liberos.

Præterea ad Terram refertur Venus. Quippe ut aliàs, vel Luna est, vel Hesperus; ita subinde est vis Naturæ generatrix: quæ ut cælis proficiscitur, ita ab aquis, ac præcipue terra, recipitur, inque hac potissimùm elucet. Hinc Macrobius lib. I Saturn. cap. XXVIII: *Physici superius hemisphærium terræ, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt: inferius verò hemisphærium terræ Proserpinam vocaverunt.* Quod autem diximus antea, per Adonin, amasium Veneris, intelligi Solem, hoc non modò locum habet, si per Venerem capiamus Lunæ, aut Luciferi sidus: sed etiam si Tellurem intelligamus. Nam & Tellus Solem desiderat, ut femina marem. Sed impensis deperit absentem, hoc est, cùm ad Antipodas concessit. Quomodo Adonis quidem Sol erit; sed ille inferius illustrans hemisphærium. Unde apud Ausonium Epigramm. XXVIII:

Βάκχος ἐν ζωοῖσιν, ἐν φθιμένοισιν Ἀδωνεύς.
In vivis Bacchus, sed Adonis lumine cassis.

Sic sanè Græcum versum legit Mariangelus in Diatribis: ac similiter reperio in Veneta anni CIↃ CCCCXCIV. In aliis tamen codd. est:

—— Ἐνὶ φθιμένοις Αἰδωνεύς.

Ut Latinè possis reddere:

Bacchus sum in vivis: in defunctis Aidoneus.

Αἰδωνεὺς autem est Ἅδης sive *Pluto*. Quæ sententia non repugnat priori, modò per Plutonem intelligas Jovem Stygium, hoc est, Solem inferiori illucentem telluri; quem cum cardine australi, secundùm poëtam [b],

[b] I Georg.

Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.

Cùm autem Venus sit Terra, atque eadem, quatenus ignifera est, (ut antea dicturi eramus dicere, & pleniùs postea explicabitur) etiam Ἑστίας sive Vestæ habeat nomen: non obscura est ratio, cur eandem aliqui Venerem, & Vestam, esse dixerint. Unde B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X: *Quis ferat, quod cum tantum honoris, & quasi castitatis, Igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?* Nempe gentilium isti, quos signat, respexere Vestam matrem, quæ eadem ac Tellus; non Vestam filiam, quæ est Ignis, ac focus Urbis publicus.

CAP. LX.

Per Proserpinam intelligi Tellurem. Græcis dici Περσεφόνην, *seu* Φερσεφόνειαν, *& unde id nomen esse credatur. Eandem esse* Πολύβοιαν. *In Hesychio conjectura. Nullam esse pugnam in istis, ut Proserpina sit terra frugifera, & eadem nihilominus filia sit Cereris, quæ itidem frugiferum solum designat. Frequentius interim per Proserpinam intelligi tum semen, tum inferiorem terram: unde, quia tellus ea furva, & ipsa Diva furvæ habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. Divitias, a quibus* Pluto *nomen accepit, triplices esse: quasdam alimonia, quam terra producit: alias cadaverum, & aliorum, quæ tellus recipit, ubi corrupta sunt: alias præterea metallorum, quæ tellus intus gignit, & donec effodiantur, continet. Dubitatum, an Latinis sit nomen* Dis *ab iisdem divitiis, an ex eo, quia Jupiter Græcis dicatur* Δὶς, *& Pluto sit, ut Maro appellat, Jupiter Stygius.* Ἔτυμον *Orci,* Ἅδου, *Erebi, Acherontis, Erythræi maris, Atteinis.*

POstremo ostendam loco, Tellurem etiam intelligi per Proserpinam, & maritum ejus Plutonem. De Proserpina sic Isacius Tzetzes in Lycophronem [a]: Περσεφόνη ἡ γῆ ἐστι, ἡ Ἶσις, ἡ Γῆ, ἡ Ῥέα, καὶ Ἑστία, καὶ Πανδώρα, καὶ ἑτέροις μυρίοις ὀνομάζεται· *Tellus Proserpina, & Isis, & Rhea, & Vesta, & Pandora, & innumeris aliis nominibus nuncupatur.* Idem clariùs elucet ex Φερσεφόνειας etymo, de quo Hesychius: Φερσεφόνεια, ἡ τῆς Δήμητρος θυγάτηρ, ἡ φέρουσα τὸ ἄφενος, τουτέστι τὸν πλοῦτον, διὰ τὸν καρπόν, ἀπὸ τοῦ φέρειν ὄνησιν· PHERSEPHONIA, *Cereris filia, divitias adferens, propter fructus, ex Pherein, hoc est, ferre, & Onesin, id est, utilitatem ac fructum.* Imò terræ conveniat hoc nomen, si ab Hebræo fonte arcessas, ut sit ex פרי peri, & צפן saphan: quorum prius *fructum*, alterum *tegere* notat. Tegit enim semina ab agricola sibi commissa. Quod si Φλοιὰ sit *Proserpina*, hæc quoque Tellus erit. Favet Hesychius: Φλοιάν, τὴν κόρην, τὴν θεὸν οὕτω καλοῦσι Λάκωνες· *Phlæam, Liberam deam sic vocant Lacones.* Nempe, ut Latinis *Liber*, Bacchus; *Libera*, Proserpina: sic Græcis *Liber*, Φλοιός; *Proserpina*, Φλοιά. De Libero indicant verba Plutarchi: Ἔνιοι δὲ θύουσι Διονύσῳ τῷ Φλοιῷ. *nonnulli sacrificant Libero Phlæo.*

[a] P 103. edit. Basil.

Etiam vocata est Πολύβοια. Idem Hesychius: Πολύβοια, θεός τις. ὑπ' ἐνίων Ἄρτεμις, ὑπὸ δὲ ἄλλων Κόρη· *Polybœa, Dea quæpiam, nonnullis Diana; aliis Libera, seu Proserpina.* Nempe à βόω, sive βόσκω, *pasco*; ut idem sit ac Homeri πουλυβότειρα, *multos pascens*; aut παμβῶτις γῆ, *terra omnes pascens*; quod apud Sophoclem Philoctete. Ac fortasse similiter Heracleenses matrem ejus Cererem dixere Παμβώτειραν, quasi *omnium herbarum productricem.* Licet apud Hesychium nunc legatur: Παμμήτειραν, ἡ Δημήτηρ ἐν Ἡρακλείᾳ.

Sed ut superiùs de Rhea, & Cerere; ita hic de Cerere, & Proserpina, controversia est: quomodo eadem esse Tellus possit, eaque frugifera; cùm Ceres quidem mater, Proserpina autem sit filia. Verùm lib. II, cap. XVIII, Cererem; & Proserpinam, bifariam interpretabamur. Primùm, ut Ceres sit Luna; Proserpina autem vis Terræ frugiferæ. Sic Proserpinam esse Cereris filiam, satis liquet. Deinde ut Ceres est seges; Proserpina autem semen. Ac eà quoque ratione Proserpina est filia Cereris, hoc est, segetis; sed sic, ut quodammodo etiam mater dici possit; quia & seges è semine, & semen à segete, matre pariente filiam, filia reddente matrem. Alii malunt dicere, sege-

tem

tem esse à semine, semen à terra. Non hæc pugnant: quippe terra est materies segetis aliquo modo permanens, quia elementorum formæ manent, sed fractæ: unde alia ex mixti forma, quàm elementi: semen autem est materies periens, quia, adveniente formâ plantæ, recedit forma seminis.

Sed utcunque Proserpina etiam sit terra frugifera, ac seges: usitatiùs tamen accipitur pro semine, ejusque receptrice terrâ inferâ. Unde & *furva*, hoc est, nigra dicebatur. Horat. lib. II, od. XIII:

Quam pene furva regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Ubi Acro: *Furva mystico nomine dicitur Proserpina.*

Itidem & quia infera loca luce destituuntur; eò furvas Diis inferis hostias mactabant. Imo, ut Porphyrius docuit in opere de philosophia ex Apollinis responsis; quo inferiores essent Dii, eò tristiores, longiusque à colore albo recedentes, sacrificatæ sunt hostiæ, idque in foveis, non aris, uti Diis fiebat superis, & terrestribus.

Quemadmodum autem interior tellus, ratione virtutis passivæ, *Proserpina* nuncupatur: ita quoque ratione masculæ virtutis est Πλούτων, & Πλουτεύς. Atque idem apud Phurnutum legere est. Lucianus de Luctu sic vocatum, quia omnia in terram recidant, mortuisque ditescat. Ut Pluto sit terra, quatenus est cadaverum receptrix. Itaque Horatio *a* sepulcrum vocatur *exilis domus Plutonia*. Interim & altera ratio est, eaque potior: puta quòd, ut idem Lucianus in Timone refert, sit πλουτοδότης, καὶ μεγαλόδωρος· *divitiarum donans, magnaque largiens.* Eamque caussam etiam adducit Plato in Cratylo *b*: imò & Tullius, in secundo de Natura Deorum, utramque caussam his complectitur verbis: *Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est; qui dives, ut apud Græcos Πλούτων, quod recidant omnia in terras, & oriantur e terris.* Oriuntur autem e terris fruges, ac fructus cæteri. Sed & metalla illi debentur, quia effodiuntur terrâ. Quare, & per Plutonem capimus Tellurem, quatenus est metallifera.

a Lib. 1. od. 4.

b P. 403. edit Steph.

Sed quod Tullius ait, ut Græcis Πλούτωνα, sic Latinis *Ditem* nuncupari; id quanquam per est verisimile; in dubium tamen vocari possit. Nam cur non putemus, Latinum *Dis* esse ex Græco Δὶς, hoc est, *Jupiter*? Nam sic Maro *c* eum *Jovem Stygium* dixit. Sed priùs malim: quando & Tibullo *Orcus*, qui idem ac *Pluto*, *dives* nuncupatur. Sic enim cecinit lib. III, el. III:

Dives in ignava luridus Orcus aqua.

c 4 Æn.

Eundem verò esse, ac Plutonem, etiam origo indicat. Nec enim id nominis vel ab *urgendo* est; uti Varro credidit in IV de L. L. nec item, quod Verrius putabat, contractum ex οὐραγὸς, quo *caudam agens*, hoc est, *extremi agminis ductor* significatur: sed neque ab ὅρκος, hoc est, *juramentum*, quia Dii per Stygiam jurarent paludem: verùm ab Hebræo ארקא, *terra*: ut usurpat propheta Jeremias X, 11.

Idem ᾍδης dicitur nominatus παρὰ τὸ ἀειδὲς, hoc est, *inconspicabile*; quia tenebricosa agat loca: qui & propterea dicitur ἔρεβος: nempe ab ערב, *ereb*: quod vesperam vel noctem signat. Ut in Scripturis *Tenebrarum* nomine notatur Matth. XXII, 13: ubi eum, qui sine nuptiali advenerat veste, conjici Rex jubet εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· *in tenebras exteriores.* Ac similiter *Acheron* dicitur ab אחרון, h. e. *ultimum*, *extimum*, sive, quod longissimè abest.

Nec tamen hæc controversia carent: præsertim quod de ᾍδης etymo dicebamus: etsi, vulgo ita ferri, apud Platonem legimus in Cratylo *d*. Multis enim partibus verisimilius censeo, vocari ᾍδην ab אדמה, *Adama*, hoc est, terra. Quod ab אדם, *rubuit*, quia terra inculta rubet. Unde אדם, *homo*, quasi dicas, *terrenus*. Absque ה semper est appellativum; cùm eo, proprium. At ex eadem origine אדום, *Edom*, hoc est, *rufus*: qui est Esau: unde Ἰδουμαῖοι, *dumæi*, q. d. Esavitæ, vel rufi, aut rubri; ut mare Ἐρυθρὸν, hoc est, Idumæum, dicitur rubrum, quemadmodum & alibi monui, ab Erythra sive Esavo, hoc est accolis, qui Edomi erant posteri.

d P. 304. edit H. St.

Fortasse autem & ejusdem ac ᾍδης originis est Ἄττης, amasius Rheæ, sive Cybeles. Quantillum enim abeunt ᾍδης, & Ἄττης. Quod si placet, Ἄττης bifariam spectatur, vel ut Sol est; vel ut vis activa Terræ insita. Utroque modo Rheæ, hoc est, Terræ, vel amasium, vel maritum dixeris. De etymo interim nihil certi spondeo; quando aliter Timotheus; ut ex Arnobio monuebamus lib. I, cap. XX.

Cap. LXI.

Ad Tellurem varia referuntur nationum numina. Uti Maja, *cujus etiam nominis ratio adfertur:* Bona Dea; *cujus sacrum cur Damium diceretur, aliter exponitur, quam Festus putabat: adhæc non* Faunus *minus, quam* Fauna, *quæ &* Fatua: *præterea* Flora, *ac* Pales: *sed &* Puta, Pomona, Sera, Segetia, *vel* Segetia, Tutulina, Nodinus, *vel* Nodina, Lacturcina, *vel* Lactens, Patalena, Hostilina, Volutrina, Deverrona, Runcana, Spinensis, Robigus, Sterculius. *Sed Deam* Fornacem, *frumenti, quod torretur, præsidem, si frumentum quidem attendas, ad Cererem seu Tellurem frugiferam: sed quatenus id torretur, ad Vulcanum potius sive Ignem pertinere. Ejus festum* Fornacalia.

QUos Deos ad Terram proximè reduximus, tam cogniti fuere Romanis, quàm Græcis. Sed fuere præterea numina, vel saltem nomina, quæ fugerent Græcos. Cujusmodi seu numen, seu inane nomen, tum *Maja* fuit, tum *Bona Dea*. Sic enim de utraque proditum à Cornelio Labeone libro de Diis, & ex eo à Macrobio lib. I Saturnalium, cap. XVI. De Maja quis dubitet, quin, ut Labeo ait, sit Magna Mater? Sed non æquè liquet, num inde nomen impositum sit, quia *majus* veteri Romanorum linguâ idem sit, ac *magnus*: unde Jupiter *Deus Majus*; & *majestas* pro magnitudine, & fortasse comparativus *major* a: an potiùs acceperimus hoc à Græcis; quando & illis Μαῖα est mater Deûm: imò & vocabulum hoc Græcis, tum *matricem*, tum etiam *matrem* sonat; ut antea dictum.

a De quo dictum nobis lib. 2 de Analogia, c. 24.

Utcunque de Maja sit, saltem Romanum est numen *Bona Dea*. Ejus festum, Pompejo teste, *Damium* appellabatur. Δάμιον autem Doricum est, ac Tarentinum, pro Δήμιον, hoc est, δημόσιον, sive *publicum*. Sed caussam cur *publicum* diceretur, non satis perspexit idem Festus. Credebat ille, *publicum* dici, quasi *minimè publicum*: eò quòd viro nulli liceret ei interesse. Nos abunde omnem ἀντίφρασιν explosimus Oratoriarum Institutionum libro quarto, cap. XIII, §. X. Veraque nominis ratio est, quòd pro populo fieret: ut ibidem pluribus ostendi. Quod autem diximus de Bona Dea, idem locum habet in Fauno, Fauna, & Fatua Dea. Nam *Faunus* est Tellumo: *Fauna* sive *Fatua* est Tellus, seu Bona Dea: ut observatum nobis libro primo hujus operis, cap. XII. Atque ibidem etiam multis monstravimus, *Floram*, quæ præstare credita, ut arbores plantæque omnes meliùs florescant, numen esse non animale, sed naturale. Nempe & ea est Tellus plantifera, ac præcipuè florifera, ut Ceres frugifera.

Quod si *Ceres*, ac *Flora*, sint Tellus, etiam *Pales* terra erit. De hac ita Servius in Georg. III: *Pales Dea est pabuli: quam alii Vestam, alii matrem Deûm vocant. Hanc Virgilius genere feminino appellat. Alii, inter quos Varro, masculino genere, ut hic Pales. Huic sacra solvuntur XI Kal. Majas, die, qua Palilia vocatur.*

Quodque de Cerere, ac Pale, & Flora, vidimus, idem censendum de cunctis numinibus, quæ plantarum curæ præfecerant Romani. Qualis *Puta*, cui nomen ab arboribus putandis: & *Pomona*, pomorum præses. Adhæc

Sera

Sera à ferendo sic dicta: item *Segesta*, nomen hoc sortita à segete, Plinio teste lib. XVIII, cap. II. Utriusque simulachrum in Circo. Nec alia à *Segesta* videtur *Segetia*, quam cernere est in nummo Saloninæ, uxoris Gallieni Cæsaris. Par ratio *Tutulinæ*, quæ tutatrix segetis: *Nodinus*, vel *Nodotus*, sic vocati à nodis, & geniculis plantarum: *Lacturcina*, vel *Lacturnus* Dei, à lactenti frumento: *Patalena*, cùm segetes & folliculi patescunt: *Hostilina*, cùm in segete aristæ novæ aliæ alias hostiunt, hoc est, æquant: *Volutrina*, involucris segetis præfectæ, de qua ex Augustino etiam Papias: *Runcana* Deæ, cùm runcanda frumenta: *Spinensis* Dei, ab evellendis spinis: *Deverrona* à deverrendo, quod in coacervandis frugibus opus: *Robigi*, robiginem à segete arcentis, cujus festum *Robigalia*; ut est apud Varronem in V de L. L. Verrium sive Festum in Robigalia, & Plinium lib. XVIII, cap. XIX. Si, voles, his numinibus accedat *Sterculius*: uti dixere Deum, cujus beneficio feliciter succederet agrorum stercoratio. In cujusmodi numinis cultu non stercori res fiebat divina; sed Telluri, fimo lætanti, vel Naturæ virtuti, qua plantæ, post fimum agro adspersum, feliciter provenirent.

At Dea *Fornax* fortasse potiùs ad Ignem referenda, quàm Terram. Nam præerat quidem Fornax frumento: sed cùm fornacibus torreretur. Atqui, ut frumentum Cereris nomine intelligatur, quæ est Tellus frugifera: quatenus tamen torrebatur, ad Ignem refertur. Maro I Georg.

—— Frugesque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

[a Pag. 18. edit. Paris.] Quo & pertinet illud in Servio Fuldano *a*, ex Accii Troadibus:

Nocturna saxo fruges frendes torridas.

Ita enim legendus is locus. Perperam ibi *Nocturnam*, pro *Nocturna*. Sermo enim est ad Troadum aliquam. *Nocturna* pro *noctu*, ut Maro de lupo dixit III Georg. *b* [b Vers. 538.]

—— Nocturnus obambulat.

Pro *franges* autem, ut apud Servium est, repono *frendas*, Nonium *c* secutus. *Frendere* idem, ac *frangere*, unde *faba fresa*. *Torridas* valet, quod Maro ait *flammis tostas*. [c In Fremere, & Frendere.]

Deæ hujus festum *Fornacalia*; de quibus Festus. Miratur vir eruditissimus *d*, in lexico veteri Fornacem statui Deam. Nempe non veniebat ei in mentem Ovidii illud in erudito de Fastis opere lib. VI: [d In lexico philologico.]

Et Fornacali sunt sua sacra Deæ.

Item hoc ejusdem in secundo:

Facta Dea est Fornax: læti Fornace coloni
Orant, ut vires temperet illa suas.

CAP. LXII.

Tellus etiam culta Gallis, sub nomine Ditis; *unde & genus se ducere jactitabant: item Germanis, sub nomine* Herthæ: *&, an inde* Heroes *dici putarit Capella, adversus Lipsii opinionem, discussum: adhuc ut Scythis culta sit sub nomine* Apiæ; *item Kyrgessis in Tataria venerationi fuerit, & cujusmodi id symbolo testatum fecerint: insuper Peruanis, quibus dicta* Pachamama. *Divinus quoque honos attributus terræ partibus: ut montibus apud Cappadoces, & Dacos. Particulatim illud de Carmelo assertum, & unde is cultus promanârit: item ut hoc montium cultus etiam apud Peruanos fit repertus. In Urbibus quoque Romæ erat pro numine. Genios magnos dico, qui Urbibus ac Regionibus præessent.* Nemestrinus, Collina, Vallina. *Paucula adversus Telluris cultum.*

NEc ex Europæis gentibus solùm cùm Thraces, tum Græci, & Romani, coluere Tellurem: sed etiam Galli, Germani, ac Scythæ. Gallis quippe DIS maximè in pretio fuit: imò ad Ditem originem sui generis referebant: ut est apud Cæsarem in VI de bello Gallico. Credo, eò spectabant, quòd omnes è terra originem ducimus. Nam terrena omnis vis, atque natura, Diti patri dicata est; ut ait Cicero in II de Natura Deorum.

De Germanis auctor nobis Tacitus in libro de Germania: ubi tradit, hinc genti cultam esse *Hertham*, quam Terram interpretatur. Sane Terra Germanis *érde*, uti Anglis *earth*: quæ quidem originis ac Græcum ἔρα: nempe ut ante diximus, ab Hebræo ארץ, quod idem significat. Martianus Capella lib. II ait, *Heroes* dici ab *Hera*, id est, terra. Suspicatur Lipsius, eò respexisse, quòd Germanis *érde*, sive *érth* sit terra. Non arbitror, id Afro illi constitisse: nec, ut scisset, inde deduxisset vocem Græcam. Potiùs censeo, in animo ei fuisse ἔρα, unde ἥρως deducebamus. Nam sic dixisse veteres, ostendunt ἔραζε, *humi*, sive *in terram*: ἐνέροι, οἱ κατὰ τῆς χθονὸς, *inferi*, *mortui*, quia sint ἐν τῇ ἔρᾳ, hoc est, γῇ. Plura de Hertha in Theologia Symbolica afferemus.

Scythis dea Tellus vocabatur Ἀπία: ut testis est Herodotus in Melpomene. Verba ejus inferiùs adducimus.

Tartaris quoque, sive Tataris potiùs, Tellus pro numine erat: proque symbolo ejusce venerationis erat terræ cultus cum lacte, sanguine, & fimo, admixtis. Qua de re sic Alexander Gaguinus in Sarmatia Europæa, eâ parte, ubi Tatariam describit: *Kyrgessi Tartari catervatim in campis degunt, habentque ritum gentilem hujusmodi. Sacrificus ipsorum, quo tempore rem divinam peragit, tunc sanguinem, lac, & fimum jumentorum, terramque sumit, commixtioneque insimul factâ, in vas quodammodo infundit, & unà cum hoc arborem adscendit, ad populumque circumstantem concionatur. Concioneque peractâ, in stultam plebeculam, prædictam commixtionem spargit: populus verò in terram pronus provolvitur, adspersiunculamque hanc* PRO DEO *colit, firmeque credit, nihil esse perinde salutare humano generi, ac terram, pecus, armentaque.* Ex postremis interim verbis liquet hoc, quod sic venerarentur, partem magnam symbolicum fuisse. Videlicet, quod terræ erat admixtum, id fuit signum totius elementi: at lac, sanguis, fimus, pecoris, & armentorum erant figura. Ex symbolis igitur istis de elementi ipsius cultu colligimus.

Et cur non aliquid alterius orbis addam? ubi Peruanis Terram esse cultam, atque ab iis dici *Pachamama*, refert Josephus Acosta lib. V, cap. IV.

Quæ hactenus adduximus, ea totam respiciunt Tellurem, vel saltem interiora terræ universa, aut superioris regiones cunctas. Verùm exiguæ etiam Terræ portiones honore affectæ sunt divino. Quomodo montes pro Diis habuere Cappadoces, & Daci: ut in Oratoriis Institutionibus *a* ostendi ex Strabone, & Maximo Tyrio: qui sermone XXXVIII Atlantem, etiam Mauris ait pro numine vel numinis symbolo fuisse. De Dacorum monte sacro sic Statius lib. I Sylv. [a Lib. I. cap. 5. sect. 39.]

—— Tutardum in fœdera montem
Longo Marte domas.

De Carmelo monte sic Tacitus in secundo Historiarum: *Est Judæam inter, Syriamque, Carmelus. ita vocant montem, Deumque. nec simulacrum Deo, aut templum: sic tradidere majores: aram tantum, & reverentiam.* Suetonius in Vespas. cap. V: *Apud Judæam Carmeli Dei oraculum consulentem.* Et longè his antiquior Scylax Caryandensis: Κάρμηλος ὄρος, ἱερὸν Διός. *Carmelus mons, Jovis delubrum.* Significat montem, & Deum esse, & Dei sedem ac fanum. Nullum enim in eo templum, ut Tacitus indicat; sed ipse mons Carmelus quasi templum erat numinis: imò & corpus ejus. Nam Carmelus Deus constabat genio loci, & vasto montis corpore. Verisimile autem est, hanc opinionem paullatim irrepsisse ex eo, quod Elias Thisbites hic habitârit, scholamque habuerit: ut quidem prodidit Joannes Hierosolymitanus patriarcha *c*. Prope sanè eum sacerdotes Baal ab Elia occisos, legimus I seu III Reg. XVIII. Ac Eliæ discipulum Elisæum hic aliquamdiu sedem fixisse, cognoscimus ex IV Reg. cap. II, & IV. Quia igitur prophetæ tanti [b Vox hæc in Scylace supplenda.] [c De institutione primorum monachorum sub veteri lege &c.]

tanti hunc locum elegere ad incolendum, sacraque præstanda: eò diu ille pro sancto habitus est, gratioremque in eo fore numini cultum, judicatum. Nondum tamen mons ipse pro Numine habebatur: non magis sanè quàm lapis ille fastigiatum assurgens instar montis credebatur Deus ipse Elagabalus: qui symbolum ejus solùm habebatur. Nam *Elagabalus* quidem *Deum montem*, vel *montis Deum* signat: sed eo nomine non mons, intelligebatur; verum Sol, cujus delubrum in monte Emesseno erat: quemadmodum diximus cap. v. Similiter igitur non montem primò, sed sancti montis numen coluere: ac credibile est, itidem id Solem putasse. Tandem tamen ipse Carmelus mons habitus pro Deo: idque occasione ea, quam ex Tacito dicebamus.

Etiam apud Scylacem Caryandensem, in Syriæ & Phœniciæ descriptione, legas: Ὄρος Θεοῦ πρόσωπον· *Mons Dei facies.*

Nec Asiaticis modo mons cultus fuit, sed etiam Romanis. Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. x: *Mentior, si nunquam consuerant, Ne quis Imperator fanum quod in... o a vovisset, prius dedicasset, quam Senatus probasset: ut contigit M. Æmilio, qui voverat Alburno Deo.* Et Apologetici cap. 5: *Vetus erat decretum, ne quis Deus ab Imperatore consecraretur, nisi à Senatu probatus. Scit b M. Æmilius de Deo suo Alburno.* Idem lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Alioquin si sic homo Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, & Tatius Cloacinam, & Hostilius Pavorem, & Metellus Alburnum, & quidam ante hoc tempus Antinoum: hoc aliis licebit.* Ubi mirum dici Metellum, qui prius M. Æmilius. Sed priorem lectionem agnoscit etiam Eusebius lib. II Hist. Eccles. cap. II: ubi sic Tertulliani verba expressit: Μάρκος Αἰμίλιος οὕτως περί τινος εἰδώλου πεποίηκεν Ἀλβούρνου. Similiterque ex Eusebio Nicephorus.

Quàm altè autem opinio hæc de montium cultu radices in animis egerit humanis, argumento illud erit, quòd etiam montes pro Diis culti sint Peruanis: quemadmodum refert Josephus Acosta lib. v, cap. II.

A montibus ad urbes transeo: quomodo Romanis, & Græcis, Roma habebatur Dea. Unde Martialis lib. XII, ep. VIII:

Terrarum Dea gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Et Frontinus de aquæductibus lib. II: *Regina & domina orbis, quæ terrarum Dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Quod non κατὰ μεταφορὰν solùm, sed propriè etiam accipere possumus: cùm sit, ut Claudius Rutilius in primo Itinerarii sui ait,

Inter sidereos Roma recepta polos.

Itaque & templum Deæ Romæ erat: cujus meminere Livius, & alii multi: uti pluribus dictum mihi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sectione v.

Cæteroquin Romani non tam loca habuere pro Diis, quàm locis quibusque suos præfecere genios. Qui & Urbium erant, ac Regionum. Atque hi vocabantur *Dii Magni.* Ut inscriptione ea, quæ Puteolis reperta: DEO MAGNO, GENIO PUTEOLANORUM, ET PATRIÆ SUÆ. Nempe [illegible] c. Nam genius quidem, in cujus tutela quisque erat ab nativitate sua, ἁπλῶς dicebatur *genius*; sed ille totius patriæ nuncupatus est *Deus magnus.* Ac possis non modo ad terræ partes, sed ad genios etiam referre, tum masculum numen, *Nemestrinum*, nemorum Deum: tum femineum, *Collinam*, collium; *Vallinam*, vallium Deam. Ac par est similium ratio.

Atque hæc de cultu Telluris, & ejus partium: cujus in eo præcipuè ratio constitit, quòd Terra nos producat, & nutriat, eoque meritò vocetur *mater*: cui quin pietas debeatur, minimè in ambiguo est. Sed neque materna pietas est divina; neque terræ debemus idem, ac parentibus: quandoquidem, quod barbarè dici solet, figurativam non esse argumentativam, id hic etiam locum habet; quia translaticia est locutio, Terram vocare matrem. Quod Lucretius non malè admonet lib. II:

Heic si quis mare Neptunum, Cereremque vocare
Constituet fruges, & Bacchi nomine abuti
Mavolt, quam laticis proprium proferre vocamen:
Concedamus, ut hic Terrarum dictitet orbem
Esse Deum matrem, dum re non sit tamen ipse.

Mirum autem, potuisse pro Deo coli, quod vulgo omnes pro corpore haberent inanimo: eoque ligonibus fodicare, calcare pedibus, cibi etiam retrimentis, & humore obsceno conspurcare, non vererentur. Stultitiam hanc videbant prudentiores. Itaque dixere, Tellurem esse animal, vel partem magni animalis, quod Mundum dicimus. A qua sententia nostro seculo non abhorruisse summus videtur Mathematicus Keplerus. Nam non contentus dicere, Tellurem diurno circumagi spatio, ut hunc motum ab sua anima habere: eandem siderum & cometarum esse intelligentem, eoque exhorrescere, cùm inde cognoscit, imitare motus, vaporesque eò præ horrore summo exsudare. Audiamus eum loquentem libro de cometis anni post millesimum & sexcentesimum septimi, atque item duodevigesimi: *Facultas mundi sublunaris cometam* PERSENTISCIT, ET OBSTUPESCIT, *unaque facultates cæteræ omnium rerum sublunarium.* Ac posteà: *Facultas telluris, insolenti Cometæ apparitione* CONSTERNATA, *uno terrestris superficiei loco multum exsudat vaporum, pro qualitate illius partis sui corporis, hinc diuturna pluvia, & eluviones.* Quæ referre est refellere. Quare diluendis illis in re tam aperta non insistam.

Cap. LXIII.

A Terræ cultu ad illum Ignis acceditur. Origo proverbii, à Vesta ordiri. *Elementum nullum majorem habere vim agendi, quam Ignem: atque in eo etiam convenire cum natura cælesti, quod non putrescat; &, ignium cælestium instar, lucem de se fundat: imò plus nos debere Igni, quam Terræ, quia ab hac quidem sit brutum corpus, ab illo autem calor vitalis. Igni inesse vim purgandi: ob quam à gentibus Vulcano, & Luæ, cremari soleant arma hostium devictorum. Quid signarint linguæ igneæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis. Cur Deus dicatur* ignis consumens. *Unde* Seraphim *vocentur. Particulatim actum de igne subterraneo: quem esse ex montibus ignivomis elucet: atque inde etiam conjecturam capi de aliis, qui, occluso meatu, non erumpant: humanique id corporis similitudine illustratum. Unde fit, quod canes venatici feras odorentur longe etiam remotas. Cur fumet terra hieme effossa, ac nix ei incidens citius liquescat: & unde major feracitas Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos. Præterea unde fit, quòd in tantum aquæ adscendant, ut in jugo etiam montium oriantur fontes.* Alembici ἔτυμον. *Unde ex aquis, tum quæ de planitie soli, tum etiam è montibus emanant, aliquæ existant calidæ, odoremque ac saporem habeant sulfureum. Ab sulfure esse, quòd faces quædam non exstinguantur aquis tinctæ; quin aqua aliquæ flammam rapiant; oleum etiam frigidæ inditum sic ferveat, ut manu nequeat teneri. Cur aqua calce incalescat. Quàm celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. Unde aqua fontana sæpius sint frigida, licet origo omnibus sit ab ignibus subterraneis. Cur utcunque etiam ignes perpetui sint, aliis tamen fomes exarescant, aliis non item. Ab ignibus jam memoratis caussam esse terræ motus, variisque hoc argumentis monstratum: & obiter dictum, quis docuerit primus, pulvere pyrio cuniculis immisso militaribus, evertere arces, cunctaque munimenta. Atque ex hisce conclusum, etiam ventos suam igni hanc originem debere.*

A Tellure transeo ad Ignem: unde ex elementis primò ordiri animus erat: ut hic quoque locum haberet adagium vetus, ἀφ' Ἑστίας ἀρχόμενος, *à Vesta incipiens.* Cujus dicti caussa est, quia primitias offerrent Vestæ: ut

est

a *Prælio, vel bello desiderari victi videt Gothofredus*

b *Sic optimi MSS. non ut. Est tamen & ὕστερον apud Eusebium. ut mox loquebit ut videri possit si legisse pro licit.*

c *Discriminis caussa.*

est apud Hesychium, Eustathium Odyss. B, & Zenobium Centur. I, Proverb. XL. Vestam autem esse ignem, postea parebit, cùm de Græcanico, & Romano Ignis cultu, dicam.

Et profectò si præstantiam elementorum spectemus, ab Igni initium ducere oportuerat. Nam quo quid majorem habet vim agendi, eo est excellentius. Atqui, ut Simplicius ait in I φυσικ. ἀκροάσ. comment. I. I a, inest igni τὸ δραστικὸν, *agendi vis*: ac propterea μᾶλλον αὐτὸ εἴδει ἀναλογεῖν, ἀλλ᾽ οὐχὶ τῇ ὕλῃ· *magis respondet formæ, at non materiæ.* Hinc τὸ πῦρ τεχνικὸν b dicebat Zeno c. Etiam ignis longè similior cælo. Nec enim putredini est obnoxius, dum in natura sua permanet, contrà quàm in cæteris fit elementis. Cumque tellus sit opaca, ignis est pellucidus, caussaque lucis ac splendoris. Nec eo principatus debetur terræ, quia nos nutriat. Quippe majus hoc, quòd vitalis calor sit ab igni. Nec tellus à se hoc habet, quòd alat hominem; sed à mixtione aliorum; tum etiam à vi cœlesti. Notum illud Catulli d de flore in secretis nascente hortis,

a Fol. 44. b. vers. 3.
b Ignis artificiosus.
c Apud Laërtium.
d Carm. 63.

Quem mulcent auræ, mulcet Sol, educat imber.

Alia etiam, quæ hanc de caloris atque ignis principatu opinionem firment, haurire est ex iis, quæ fusè disserit Balbus apud M. Tullium in secundo de Natura Deorum. Et potuerat inde etiam petere argumentum, quòd vim habeat purgandi. Unde & apud inferos, sicut ait Maro in VI magni operis,

—— Aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Ideo ad expiandas cædes arma cremabant, tum Marti, & Vulcano, tum Minervæ, & Luæ. Nempe Marti, & Minervæ, ut Diis bellicis; Vulcano, ut armorum fabro; Luæ propriâ ratione, quia *Lua* idem ac *purgatrix*; quemadmodum inferiùs dicetur. Ac ne in solis gentium numinibus consistam; etiam verum numen, quod colimus, cùm festo Pentecostes mitteret Apostolis Spiritum sanctum, symbolum ignearum elegit linguarum: linguarum nempe, & quidem dissectarum, propter prædicationem Euangelii in varios populos dispergendam: ignearum autem, quia Spiritus Sanctus purgat ac renovat corda nostra. Quamquam & in aliis symboli ejus ratio consistit. Nam ut ignis illuminat aëra, ita Spiritus S. pellit tenebras intellectus nostri: & ut ignis ferrum, ita Spiritus S. mollit dura hominum corda: ut item ignis ligna, ita Spiritus S. accendit in cordibus nostris fidem, spem, & charitatem. At aliam habet caussam, cur Deus à Mose e, & divino epistolæ ad Hebræos f scriptore, dicatur ignis consumens. Nam hoc pertinet ad significandum judicii divini zelum quemadmodum & ab hac caussa potissimùm est, quòd angeli, per quos Deus iratus se vindicat, vocentur שרפים, *seraphim*, quasi accensi ardore justitiæ divinæ. Hanc præcipuam esse nominis ejus rationem, satis parebit attentius consideranti Jesaiam cap. VI: quo loco in uno *Seraphim* memorantur, idque ut exsecutores eorum, quæ Deus præcipit, quando considet in solio justitiæ suæ, ac secundùm eam genus judicat humanum.

e Deut. 4.
f Hebr. 12.

Sed universas elementalis ignis vires commemorare si velim, tempore atque otio abutar, in re etiam vulgo, vel saltem iis, qui pedem paullùm extra inscitiæ lutum ponere cœperint, neutiquam obscurâ. Propterea non hærebo in iis, quæ universè ignem attinent, & clarè perspiciuntur ex igne focorum, & fornacium: qui profectò quantilla est portio ignis elementalis! Sed neque disseram de igne aliquo, qui inter æthera, & aëra, proprium occupet locum: qualem non ratio magis evincit, quàm sensus comprobat; ut multis jam aliis solidè ostensum. Potiùs in hoc nunc operam insumam, ut perspiciamus vim ignis elementalis ex eo, qui terris permixtus, ac maximè, qui eò, quod terris sit abditus, ut oculorum aciem rarò subit, ita propemodum ignoratur; atque adeo, si perpaucos exceperis, vel præteriri, vel perfunctoriè solùm attingi ab iis solet, qui elaborarunt in assignando elementorum numero, & memorandâ multiplici eorum vi, ac potestate: ob quam divino hoc elementum honore coluit vetustas.

Esse autem ignes subterraneos, eosque plurimos, & maximos, satis cognoscitur ex Ætna, Vesuvio, Hecla, & aliis montibus ignes ingenti copiâ eructantibus. De quibus, præter alios, vide sis Aristotelem, sive alium, libro Mirabilium Auscultationum, & Vitruvium lib. II, cap. VI. In America itidem reperti ejus generis montes valde sublimes: ut legere est apud sæpius nobis memoratum Josephum Acostam lib. III, cap. XXIV. Amœnum autem est, quod de avaro quodam subjungit, eum opinatum esse aurum imo excoqui monte; eoque lebetem in caminum ferreâ dimisisse catenâ: sed eum opera ridiculâ perdidisse lebetem: quippe momento penè temporis fuisse conflatum, absumtumque. Porrò per est verisimile, ejusmodi ignes plurimis etiam terrarum locis non erumpere; sed solùm per meatus diffundere calorem suum quaquaversum: uti in animantibus usu venit: ubi calor nativus à corde dispergitur per omnia viscera, & corporis membra: ac quia halitibus, & fuliginibus inde excitatis, non sufficerent os, & nares, grandiora & apertiora spiracula, etiam undique pertusa est cutis, ut poris ejus fiat transpiratio: cujus odore, & dominos suos internoscunt canes, & quà se feræ receperint. Nam odor is non aëri modò, qui vehementi vento facibùs difflatur, sed ipsis etiam vestigiis imprimitur.

Alterum hujus caloris ab ignibus subterraneis argumentum est, quòd fumare soleat terra, si hiberno effodias tempore: quodque citò liquefiat nix, quæ agro ceciderit recens inarato. Inque extimâ etiam terræ superficie calorem hunc leviter persentisceremus, nisi pori terræ ab aëre ambiente stipatentur, sic ut vapores non inveniant exitum; ad modum fere, quo tempore hiberno in nostris fieri corporibus sentimus. Quare, etsi verissimè doceat Aristoteles, exhalationes à Sole, & sideribus, educi è terris, & aquis: cùm tamen nec calor Solis, nec aqua pluvia, de qua Seneca a testis, nec arborum altissimarum radices, ultra decem pedes, sive passus duos, subeant terram: omnino, præter Solem illum cœlestem, quendam agnoscere oportet quasi ἀντήλιον, sive Solem vel ignem adversum: unde cæcos per meatus calor se undique diffundat. Ac quanquam ad plantarum generationem cœlestis calor terras subiens plus pollet: magna tamen etiam vis est illius ex ignibus subterraneis: ut vel fidem fecerit fœcunditas Campaniæ, in qua Vesuvius; item Siciliæ, quæ horreum erat populi Romani, ubi Ætna. In Anglia item magna est fertilitas agri Somersetensis; ubi aquæ calidæ Bathonienses.

a Lib. 3. Nat. Quæst. cap 7.

Tertium nobis argumentum ignium istorum sunt, quòd fontes in summis oriantur montibus. Nam, utcunque caussæ plures concurrant, videtur tamen principem in iis locum obtinere, quod, ob ignes iis suppositos, vapores per venas se varias diffundentes, inque unam decurrentes tandem, & intermedio spatio tum naturâ suâ, tum frigore locorum, per quæ commeant, in naturam aquæ converso, tandem unâ ebulliant venâ. Nempe comparatum hic, sicuti in destillationibus; ut fons se habeat velut caput vasis ejus, quod voce hybrida, *Alembicum* vocant; nempe ab Græco ἄμβιξ, quod Hesychius χύτραν, κάδον b, exponit, & præfixo Arabum articulo *al*, quem in *Alchymia* etiam, & *Almagestus*, & *Almanach*, & aliis, videmus. Hoc enim in vase planè idem usu venit. Quin similiter quoque in nobis vapores e stomacho adscendentes frigore cerebri condensantur, posteaque in os, & aures, & aliò, depluunt.

b Ollam, cadum.

Quartum pro ignibus hisce subterraneis, & eorum vi, argumentum præbent thermæ, è terræ planicie, quandoque etiam erumpentes è montium jugis. Imò lacus quoque, ac, inter cæteros, calidis nonnullos aquis, in Peruanis montibus reperiri, memoriæ prodidit Josephus Acosta lib. III, cap. XVI. At unde quæso hoc, nisi ab ignibus, qui subsunt, provenire credamus? Præsertim quando calidæ hæ aquæ præcipuè iis sunt locis, ubi montes,

 alia-

aliave loca, ignem eructant: uti in Campania, & in Peruana. Adde quòd thermæ istæ & saporem, & odorem, habent bituminis, ac sulfuris: hæc verò constat pabulum esse ignis; sic ut in ipsis flagrent aquis; quod non ignorabant Romanæ illæ, de quibus sic Livius lib. XXXIX: *Matronas Bacchorum habitu crinibus passis, cum ardentibus facibus, decurrisse ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce inesset, integrâ flammâ extulisse.* Ac Fallopius tradit, thermarum aquas in agro Parmensi continuò ad se rapere ignem; nec posse, nisi vento, vel panno, exstingui: quod ob bitumen, ac naphtham ei admixtam, fieri, dubium non est. Etiam Anselmus Boethius, Cæsareus, dum viveret, Medicus, lib. II de Gemm. cap. CCXCIII, cùm dixisset calorem calcis vivæ inesse sali ejus, ac si aquam vel frigidissimam infuderis, ob subitam contrariorum pugnam, calorem latentem in actum deduci; subdit deinde, similiter, *oleum sulphuris verum, si aqua misceatur frigida, tam calidum in vitro reddi, ut id manu vix teneri possit.* Nec periculum, ne si ignes subterranei perpetuò flagrent, brevi bitumen & sulphur deficiant. Nam sunt ex eorum natura, quæ facilè regenerantur. Itaque in agro Mutinensi, si locum, post sulphur effossum, terrâ repleveris, ea annum intra quartum, vel circiter, in sulphur convertitur; ut observatum Fallopio. Sic igitur colligimus, calorem aquæ fontanæ clarè testari, esse ignes subterraneos. Nec propterea existimandum, fontes frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus istis originem debent. Sed tum calorem suum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem si vel venâ fluat angustiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiusque discurrat; nihil mirum, si calorem deponat. Unde & caussam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare est verisimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ sint. Videlicet à vena angustiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc est discrimen. Porrò quòd fontes isti tum calidi, tum frigidi, sæpe nec pluribus exarescant seculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam si magni sint lacus subterranei, nihil mirum, si ob suppositos ignes perpetui sint vapores, atque hi, unà cum aere admixto, in aquam commutati, novoque aëre foris prioris in locum ad implendum spatium per meatus alios semper transeunte, fontem gignant & æstate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejusmodi quoque interdum exarescunt, sive quia meatus terræ aliquâ concussione, sive alia de caussa, obturentur. Ubi verò non subsunt vasti lacus, sæpius id usu venit: quomodo videmus in grandi æstu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, accessu.

Quinctum pro ignibus istis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi sunt ab ignibus subterraneis; qui sæpe subsunt maris fundo, ac montium insularumque radicibus; profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat spiritus sulfureus, & igneus: unde & subinde, dehiscente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, solent sulfureum habere odorem, eo quòd spiritus hujusmodi jam elevare se, & fundo putei miscere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II Histor. Nat. cap. LXXIX: *Perhibetur & Pherecydis; Pythagoræ doctoris, alia conjectatio; sed & illa divina, haustu aquæ e puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quòd ea maximè loca terræ motui sunt obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia; etiam America, de qua testis Acosta. Itaque constat, priusquam Vesuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronensem absumsit, præcessisse motum terræ. Hodieque minùs Sicilia terræ motui obnoxia est, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & spiritus erumpant. Suntque hæc satis etiam consentanea Peripateticis: quia & Aristoteles, esti tamen ignium subterraneorum faciat mentionem, in hoc tamen argumento pronunciat *a*, terræ motum fieri, *τῆς γῆς ὑπὸ ἡλίου, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρός, θερμαινομένης, terrâ à Sole, & igne, qui inest terra, calefactâ.* Et sanè veterum aliquos hunc ignibus assignâsse terræ, tum tremorem, tum pulsum, etiam apud Senecam legas in sexto Natur. quæst. cap. XI. Nec lucem modò, sed robur quoque, his addit, quòd similiter disrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II, cap. LXXIX, *Non aliud est in terra tremor, quam in nube tonitruum.* At tonitru est sonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluso spiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illustrantur, & firmantur, cuniculis militaribus; quibus immissus pulvis tormentarius, atque accensus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, sed à Francisco Georgio Senensi edoctus, experimentum prope Neapolin in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obscurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senensi quidem Georgio Cardanus in secundo Subtilitatum *b*; at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib. IV *c* Historiarum sui temporis. Ac similiter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia sua Vannoccius Biringucius Senensis: ut de uno altero præterea taceam.

a Lib. 2. Meteorolog. c. 8.

b Pag 63. edit. Lugdun. an. 1580.

c P. 539. edit. Basil. an. 1567. ex tralatione Cælii Sec. Curionis.

Quod si spiritus ille terram sic concitans sit ab ignibus occultis: consequi etiam videtur, non Solem modò, sed eosdem ignes quoque, caussam esse ventorum, qui aera nostrum perflant. Nempe ut tum halitus isti præcipuè oriantur, cùm ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus; qui continuò, ut poëta *d* ait,

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.

d 1 Æn.

Denique ad fossilium etiam generationem concurrere hunc ignem subterraneum, verisimile est. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur; posteaque, si parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condensetur; eoque & postea calore igneo liquescat. Atque ex his facile est ea conciliare, quæ cùm Aristoteles, & Theophrastus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus scriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eò commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cælestis; longè iis absimiles, qui vel eorum, & similium ignorantia, propemodum obbrutescunt, vel, inani speculatione contenti, naturæ potiùs mystæ facti sunt ac sacerdotes, quam illius, qui hominum caussâ sic condidit naturam.

Cap. LXIV.

A Nemrodo credi primò institutum Ignis cultum. Sitne Nemrod idem ac Ninus, uti putabat Chronici Alexandrini scriptor. Sacerdotes Ignis nomen dedisse civitati Camarinæ, sive Ur, vel Uros, uti & regioni Orchoe. Fabella de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo combusto. Persas sacrificâsse Igni. Quid Maximo Tyrio sit ἄγαλμα ἐφήμερον. Etiam Ignem à Medis cultum; & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus. Ignem sacrum Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatum, atque eundem, rege exstincto, exstingui solere. Cappadocum gens Persas in cultu ignis imitata: & de eorum Pyrathis, ac Pyrætheis. Cultum quoque Phrygibus. Imò & ætate Benjamini Tudelensis in insulis Chenerag obtinuisse. Ægyptiis Vulcanus credebatur utrumque sexum habere, uti & Minerva: accuidem ab iis Solis pater diceretur.

PRimus autem, ut ajunt, ignem colere Nemrod jussit: quem aliqui Ninum arbitrantur. Chronici Alexandrini scriptor *a*: Αὐτὸν Νῖνον τὸν Νεβρὼδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν:

a Pag 64.

φάσιν· Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἔνθεν καὶ πρῶτον αὐτὸν βασιλέα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίησαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετονόμασαν Νῖνον· *Nemrodo autem cognomen Nini impoſuerunt. Hic pro Deo ignem colere docuit. Unde primum eum, poſt diluvium, Aſſyrii regem fecere, Nini cognomine impoſito.* Mihi tamen non paullo veriſimilius videtur, Nemrodum eſſe eum, qui gentibus dicitur *Belus*, hoc eſt, *dominus*: ex eo autem prognatum eſſe illum, cui nomen ex re *Nini*, hoc eſt, *filii*, datum. Abunde de iſtis actum nobis lib. I, cap. XXIV.

Credibile verò eſt, ab eo, quem diximus, cultu, *Ur* vocatam Babyloniæ urbem; quæ alter *Uris*, & *Camarina*; ut ex Eupolemi opere de Judæis Aſſyriis traditum eſt Euſebio lib. IX Præpar. Evang. cap. XVII: ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἥν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην, Χαλδαίων πόλιν· *Camarina, quæ Babylonia civitas eſt, ac quam nonnulli Urien dicunt, id autem ſignificare Chaldæorum civitatem.* Nempe eò ſpectat, quòd ſacerdotes Chaldæorum κατ' ἐξοχὴν Græcis dicerentur Χαλδαῖοι: Chaldæis autem כּוּמְרִין, *Cumerin*; ut Hebræis כְּמָרִים, *Cemarim*. Unde & quartus ex diis Samothracicis, qui Axiero, Axiocerſæ, & Axiocerſo, miniſtraret, nominatus eſt *Camillus*, ſive *Caſmillus*; ut oſtendimus cap. LVI. Ab eadem igitur origine eſt *Camarina*, quia in ea degerent *Cumerin*, id eſt, ſacerdotes, ac philoſophi genus, vulgò vocati Χαλδαῖοι, quomodo Abraham dictus repeniſſe τὴν Χαλδαϊκὴν, hoc eſt, Chaldæorum philoſophiam. At eadem civitas *Ur*, & *Uroe*, nuncupata, quia, ut dixi, Ignis in ea coleretur, ſive cultus is proprius fuerit, ſive ſymbolicus. Sanè & regio tota ab eadem cauſſa Ὀρχόη dicta Ptolemæo. Et puto etiam, inde *Ur* nomen caſtello eſſe Perſico. Nam Perſis maxima in veneratione Ignis fuit; ut mox oſtendam. At uti אור Or, *lux*, *lumen*, *Sol*; (unde Ægyptium ὦρος, & Græcorum αὔριον, *cras*, q. d. ubi Sol iterum illuxerit; item Latinum *aura* pro *ſplendore* apud Maronem *a*; ſed & *aurum*, & *aurora*) ſic אוּר ur, eſt *flamma*, *ignis*, *focus*; à quo Latinum *uro*, & Græcum πῦρ, ac Germanicum *vuer*, & *vier*. In civitate Ur natum Abraham, eſt veriſimile; quando ex ea dicitur profectus *b*, & Haran fratrem ibi mortuum *c* conſtat. Imò & de eo fabellam hanc apud B. Hieronymum reperias, quæſtionibus ſive traditionibus in Geneſin *d*: *Pro eo, quod legimus, In regione Chaldæorum* (ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων) *in Hebræo habetur*, אוּר כַּשְׂדִּים, UR CHASDIM, *id eſt, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occaſione, iſtiuſmodi fabulam, Quod Abraham in ignem miſſus ſit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt; & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit. Quod in ſequentibus ſcribitur, egreſſum eſſe Tharan cum ſobole ſua de regione Chaldæorum: pro eo, quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: quod videlicet, ignem nolens adorare, igne conſumtus ſit.* Habes fabulam eam in Medras Haggada: ac referunt etiam Salomon Jarchiy & Moſes Gerundenſis.

a 6 Æn. 204.

b Geneſ. cap. 11, 31.
c Ibid. verſ. 28.
d Ibid.

Sed quicquid de Chaldæis ſit, illud conſtat, Perſis Ignem pro numine fuiſſe. Cauſſam refert Julius Firmicus lib. de error. prof. relig. *Perſæ, & Magi omnes, qui Perſicæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi.* Ac primò quidem Ignem coluere, ut Dei ſymbolum; ſed ſic, ut paullatim penè apud omnes, vulgum ſaltem, ſymbolicus ille in proprium tranſiret. Ad proprium hunc cultum retuleris, quòd Lucianus in Jove tragœdo ait, Perſas Πυρὶ θύειν, *igni ſacrificare*. At ut ſymbolicum interpretabatur Maximus Tyrius diſſertatione XXXVIII: οἱ βάρβαροι ὁμοίως ἅπαντες μὲν ξυνιᾶσι τοῦ Θεοῦ· κατεστήσαντο δὲ αὑτοῖς σημεῖα ἄλλοι ἄλλα· Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον· *Barbari omnes pariter Deum eſſe intelligunt. conſtituère interim ſibi alia, atque alia ſigna. Ignem Perſæ, imaginem, quæ unum duret diem, vorax quid, & inſatiabile.* Ita eum reddere locum malim, quàm ut ἄγαλμα ἐφήμερον ſit *elementum quotidianum*; quod placuit viro ſummo. Nam id, puto, voluit Tyrius ille, cùm in Græcia, & aliis in terris, ſimulachra Deorum ad annos durent multos, quandoque etiam aliquot ſeculis: Perſas, ut Mithræ ſive Solis ſymbolum, colere ignem, ſimulachrum unius diecula. Ex ſcriptoribus Eccleſiaſticis cultum hunc fuiſſe apud Perſas, tradunt etiam B. Ambroſius, ſive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in I ad Corinth. c. IX, & Iſidorus Origin. lib. XIV, cap. III. E Græcis, Theodoretus lib. V Hiſtor. Eccleſiaſt. cap. XXXVIII, & Socrates Hiſtoriæ ſuæ lib. VII, cap. VIII; quo loco pulcrè narrat, quâ fraude Magi in ſpecu, ubi ignem colerent, hominem occultarint ad decipiendum regem Iſdegirdim, atque ut dolum hunc detexerit Maruthas, Meſopotamiæ epiſcopus. Sed ante eos cultum illum prodidere etiam Clementes duo; unus, qui dicitur Romanus, in IV Recognitionum libro *a*; alter autem Alexandrinus, in Admonitione ad Gentes: ubi non modò Perſas Ignem veneratos teſtatur; ſed etiam Medos, atque alias gentes, quæ Aſiam incolerent; imo & Sauromatas, de quibus poſtea dicam; atque adeo Macedonas quoque, ſecundùm Diogenem in primo Perſicorum. Qua ratione autem Perſæ ſacra fecerint Igni, exponit Strabo in XV; ubi eâdem oſtendit, diverſum fuiſſe modum, quo Aquæ ſacrificaretur. Ignis hic etiam præferebatur regibus Perſarum; idque ſacrariis quibuſdam, quæ πυρεῖα, & πυραιθεῖα, Græci vocant. Ammianus Marcellinus lib. XXIII de Magis: *Feruntque etiam, ſi juſtum eſt credi, ignem cœlitus lapſum, apud ſe ſempiternis foculis cuſtodiri: cujus portionem exiguam, ut fauſtam, præiſſe quondam Aſiaticis regibus dicunt.* Extinguere tamen hunc ignem ſolebant, ſi rex moreretur: ut eſt apud Diodorum Siculum lib. XVII.

a Fol. 57. b. edit. Pariſ.

A Perſis hunc ignem ſacrum accepere Cappadoces: de quo ſic Strabo lib. XV: Ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ πολὺ ἐστὶ τὸ τῶν μάγων φῦλον, οἱ καὶ Πύραιθοι καλοῦνται· πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά· *In Cappadocia eſt maxima magorum multitudo, qui Pyræthi vocantur, & multa Perſicorum Deorum templa.* Ab his Pyræthis (pro quo in vulgatis Πύρεθοι) dicta πυραιθεῖα: de quibus ibidem mox legas: Ἔστι δὲ καὶ πυραιθεῖα (vulg. πυρεθεῖα) σηκοί τινες ἀξιόλογοι. ἐν δὲ τούτοις μέσος βωμός, ἐν ᾧ πολλή τε σποδὸς καὶ πῦρ ἄσβεστον φυλάττουσιν οἱ μάγοι· *Sunt & Pyræthea ſepta quædam ingentia, in quorum medio ara eſt: in eâ magi & cinerem multum, & ignem perennem, ſervant.* Narrat deinde, quomodo in Pyrætheis ſacra faciant: ſed hoc jam expoſitum nobis cap. IX hujus libri; ubi de Omano tractamus.

Nec Cappadoces tantummodo in eo æmuli fuere Perſarum, ſed etiam Phryges: ſi, ut à ſcriptoribus accepimus Romanis, Phrygum, unde originem ducerent, exemplum ſecuti ſint Lavinienſes; hos autem propago eorum Albani, uti Albanos coloni illorum Romani; de quibus inferiùs demonſtrabitur. Etiam apud Maximum Tyrium legas ſermone XXXVIII, pro Deo eſſe Lyciis ignem illum, quem Olympus eructat, non Ætnæi inſtar montis, ſed placidum compoſitumque.

Hactenus de Aſiaticis antiquis. Quantopere vero in Aſia radices egerit inſana hæc religio, documento erunt, quæ in itinerario ſuo prodidit Rabbi Benjaminus; qui ab Abrahamo Zacutho *b* vixiſſe dicitur anno mundi quater milleſimo nongenteſimo nonageſimo tertio, (is à Chriſti fuerit natali CIↃCLXXIV) ac ab Aria quidem Montano, viro ſummo, Latinè redditus; ſed beneficio nobilis, & amiciſſimi in Leidenſium Academia nuper collegæ mei, Conſtantino L'Empereur, Hebraicè primùm lucem vidit, ac nova tralatione, & pereruditis illuſtratus notis fuit. Is Benjaminus *c* narrat, ut in Chenerag, inſulis Aſiaticis, ad quas ſe ex Haaulam, hoc eſt, Zeilam, navigâſſe ſcribit, incolas repererit ignis cultores, vocarique *Dugbiſim*: ac ſacerdotes ejus numinis ſic præſtigiis cæteros orbis exſuperare, ut æquiparari hac parte poſſit nemo. De modo etiam cultus complura adjungit, quæ apud illum legi malo.

b In Juchaſin ſive Chronico.

c P. 108.

Imò hodieque in Perſia, ut Solis, ſic Ignis cultus obtinet: præcipuè in inclyta Perſarum urbe Spahan. Eam inter-

terfluit fluentum Senderot; pars trans fluentum constituit oppidum Julfa, ubi Christiani degunt, qui Armenii dicuntur. Cis illud vocatur oppidum Gaurisebat, gentilium sedes, quibus corpus crassum, habitus à Persarum aliis diversus, candoris magis studium quàm fuci; feminæ etiam pudicæ, ac à scortatione alienæ. Atque hi sunt, qui veterem Persarum, ut dixi, cultum retinent. Quæ accepi ab amicissimo Andrea Colvio Dordrechtano, viro non divinis modo literis, sed etiam philosophiæ, & politioris literaturæ, variarumque linguarum studiis, egregio. Is verò se hausisse ea profitebatur ex itinerario manu exarato familiaris sui, viri fide dignissimi, Joannis Mivasii, mercatoris Leodicensis; qui annis duodeviginti in regno Persiæ vixerat.

Habemus de Asia: videamus nunc de vicina Ægypto. Vulcanus, per quem partim ignis, partim ejus artificium intelligebatur, in Diis erat Ægyptiorum: qui duos solùm habuere Deos ἀρσενοθήλεις, *masculofeminas*, Vulcanum, & Minervam: quemadmodum prodit Orus Apollo lib. I, cap. XIII. Nec hoc malè convenit cum eo, quòd poëtæ Vulcanum fingunt marem, sed mulierosum; Minervam mulierem, sed viraginem.

Dicunt autem Ægyptii, Vulcanum esse patrem Solis, quia sidera sint ignea. Chronici Alexandrini scriptor *a*: Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἡλίου τοῦ βασιλέως, υἱοῦ Ἡφαίστου, ἐβασίλευσεν Αἰγυπτίων Σῶσις· *Post obitum Solis regis, filii Vulcani, imperavit Ægyptiis Sosis.* Ubi quidem non de corporibus inanimis, sed antiquis Ægyptiorum regibus, sermo est: sed reges vetustissimi, & Dii naturales, iisdem vocabantur nominibus; si credimus iis, quæ Manethos prodidit Ægyptius, atque ex iis, qui supersunt, Diodoris Siculus libro primo bibliothecæ, & exinde Eusebius in secundo Præparationis Euangelicæ, cap. I.

a P. 106.

Cap. LXV.

Ignem esse à Græcis cultum philosophis, uti Hippaso, & Heraclito: item sacerdotibus tum Græcis, tum Romanis; idque sub nomine Vestæ: sed hic juniorem intelligi Vestam, non matrem idem nomen habentem. Servius emendatus. Vestam, & Ἑστίαν, propriè esse focum publicum; idque etymo utriusque vocabuli ostensum. Cur nomen ignis proprium sit communicatum telluri, triplex ex antiquis ratio adducta. Servius iterum correctus. Trifariam creditum corpora purgari; aere, aquâ, terra: sed terræ hanc vim tribui, quatenus est ignifera: igniferam autem intelligi, partim ratione materiæ ustilis, quam continet; partim quatenus per terram diffunditur calor, tum naturalis, tum alienus. Refelluntur, qui alienum quidem calorem esse elementalem, sed nativum duntaxat cælestem esse, arbitrantur. Datam esse operam, ut focus Vestæ foret sempiternus; ac quomodo, si exstingueretur per imprudentiam, Romani eum instaurarint; quomodo item Græci. Romanos Vestæ sacra accepisse ab Albanis. Cur parùm sit verisimile, à Romulo hæc sacra esse instituta. Nec è Tullio ultrà colligi quicquam, quàm ea esse, vel à Romulo, vel Numa. Albanos autem sacra ista didicisse à Laviniensibus, hos à Trojanis, vel, si Prudentium audimus, fortasse ab Atheniensibus. Cur Romani custodiendo igni sacro præfecerint virgines: Græci autem viduas, & quidem jam natu grandes. Obtinuisse hæc sacra non Delphis modò, & Athenis: sed aliis etiam Græciæ locis: & unde πρυτανεῖον, ubi sacer ille ignis asservaretur, fuerit nomen.

AB Asia, & Ægypto, iter ad Græcos capesso, & Romanos. Ubi quid mirum, si Ignis à vulgo haberetur Deus, quando & eum pro Deo coluere Hippasus Metapontinus, & Heraclitus Ephesius: ut apud Clementem legimus Admonitione ad Gentes. Sed de philosophis aliis se offeret dicendi locus: præsertim ubi Stoicorum de Natura opinionem explicabimus. Nunc videamus de religione publica, tum Græcorum, tum Romanorum. Utrisque Ignis nunc erat Ἑστία, sive *Vesta*; nunc Ἥφαιστος sive *Vulcanus*. De priori sic Ovidius VI Fast.

> *Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam.*

Est hæc Vesta junior, soror Cereris, & Junonis; filia autem senioris illius Vestæ, quæ aliter *Rhea*, vel *Ops*, dicebatur. Hinc Servius in illud II Æn.

> *—— Manibus vittas, Vestamque potentem,*

*Vestam, Deam ignis, quæ, in medio mundo librata, vi sua * vastet, & ignem intra se habeat.* Ubi lego, *quia, in medio mundo librata, sua vi stet.* Idem mox in illud,

> *Æternumque adytis effert penetralibus ignem:*
>
> *Ecce ipse exposuit, quid est Vesta.*

Nempe *æternus ignis*. Atque hæc significatio magis etymo convenit. Nam *Vesta* est ex Ἑστία, ut ab ἷς, *vis*; ab ἑσπέρα, *vespera*. Servius in illud I Æn. *Cana Fides, & Vesta: Vestam Religionem dicit, quia nullum sacrificium sine igne est, ipsaque in omnibus invocatur. Vesta autem dicta ἀπὸ τῆς Ἑστίας, ut digammos sit adjecta: sicut Ἔαρ, Ver; Ἐνετός, Venetus.* Ἑστία, autem *focus*: sed cum pro Dea sumitur, intelligitur κοινὴ πόλεως· *focus urbis publicus*: ut vocat Dionysius *a*. Unde Cicero in II de Legg. *Virgines Vestales in Urbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Item III de Legg. *Cumque Vesta quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata, complexa sit.* Et II de Nat. Deor. *Vestæ nomen sumtum est à Græcis; visque ejus ad aras, & focos pertinet.* Quod si propriè Ἑστία referatur ad aras, & focos publicos: valde est verisimile, cùm pleraque omnia vocabula sacra sint ab Oriente; etiam *Vesta* sive Ἑστία esse ab אש, id est, *ignis*, & יה, uno ex Dei nominibus: ut אשיה sonet *ignis Deus*, vel potius *ignis Dei*; eoque propriè symbolum potiùs numinis, quàm numen ipsum, sonet.

a Lib. 2. Antiq.

Sed hæc si sint, jure quæratur, unde hoc Ἑστίας ac *Vestæ* nomen etiam Telluri, quàm Rheam, Opem, Deûm matrem, nuncupant, fuerit attributum. De isto ne inter veteres quidem convênit. Triplicem autem rationem invenio. Prima est, quia cælestes ignes, quæ sidera dicimus, alantur vaporibus, quos terra emittat. Hanc caussam adducit Dionysius Halic. lib. II Antiqu. Ἑστίᾳ δ' ἀνακεῖσθαι τὸ πῦρ νομίζουσιν, ὅτι γῆ τε οὖσα ἡ θεὸς, καὶ τὸ μέσον κατέχουσα τοῦ κόσμου τόπον, τὰς ἀνάψεις τῶν μετεώρων ποιεῖται πυρῶν ἀφ' ἑαυτῆς· *Vestæ autem dicatum esse Ignem putant, quòd, cùm Dea hæc sit Tellus, mediumque teneat mundi locum, ignes illos in sublimi ex sese accendat.* De ea autem veterum opinione, quòd tellus pabulum ignibus præbeat cælestibus, varios cap. LXXVII. laudabimus scriptores: ac pertinet eò quoque, quod dixerunt veteres, *Vestam nutricem Jovis*; ut est apud Martianum Capellam *b*.

b Lib. 1. de Philolog.

Altera opinio est, ut eo Tellus vocetur Ἑστία, hoc est, *Focus*, quia ignes continet subterraneos: quos arguunt apertè Ætna, Vesuvius, Hecla, alii montes; etiam in America reperti, de quibus Josephus Acosta Historiæ Indicæ lib. III, cap. XXIV: imò ignes hosce præcipuam esse caussam eorum, quæ ex terra & aquis exhalant, contendit doctissimus Georgius Agricola *c*, ac argumentis satis validis, & multis, hanc antea sententiam adstruximus. Eam de Vesta opinionem sequitur Servius in I Æn. *Vesta dicitur esse Terra, quam Ignem habere, non dubium est; ut ex Ætna, Vulcanoque, datur intelligi.* Quomodo & hunc locum adducit I. Lipsius *d*. Sed pro *Vulcano* legere *Vesuvio* malim: imò planè sic restituendum, indicat MSus Fuldensis; quia in eo post *Vulcano* subjicitur, *& aliis locis ardentibus.*

c Lib. de caussis subterraneorum.

d Lib. de Vesta & Vestalibus cap. 1.

Terræ, & quæ maximè ardeat, ratio est, quòd ignis elementum sit permixtum & aquis, & aëri, & imprimis terræ. Unde est, quòd terra etiam purificari corpora hominum putarent. Siquidem Servius in VI Æn. ea trifariam dicit purgari; terra, aquâ, aere: terra, quæ terrestria; aqua, quæ marino; aere, quæ aëriò jungerentur corpori. Nec obstat, quòd terra potius sordes afferat, quam purget: quippe, ut ait, quæ terra purgantur, ea purgationem

tionem debent igni, quem terra continet. Verba ejus, inter alia, sunt: *In terra (animæ) purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis: id est, transeunt in corpora terrena; & hæ igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia. nam cælestis nihil perurit.* Ubi quod ignem ex terra esse ait, eò respicit, quòd ignis sit è lignis, quæ terra producit. Ac magis hoc dixisset Servius, si cogitasset, Thesprotios cremasse carbones fossiles, teste Theopompo *a*; vel si constituisset illi de ustilibus terræ apud Batavos tessellis. Sed nec in ignis materie sistendum. Quippe non per ea solùm, quæ ustilia sunt; sed terram per omnem se ignis diffundit; ut argumento est proprius mixtorum calor: qui si mediocritatem servet, naturalis vocatur, ac rem conservat: sin mediocritatem excesserit, alienus nuncupatur, non quasi aliunde sit, quàm naturalis (uterque enim est ab eodem ignis elemento) sed quia, quatenus modum non retinet, à natura mixti est alienus: quippe quam corrumpat, & absumat, ut fit in febricitantibus. At valde eos ratio fugit, qui existimant, calorem nativum esse cælestem: alienum solùm ab igni esse: atque id, quia, ut ajunt, ignis noster dissipet cuncta, ac perdat. Nam & nostrum ad rerum generationem conferre, argumento cùm alia sunt multa, tum quòd in Ægypto hodieque obtinet, ut ab lento & moderato igni ex ovorum vel tribus millibus & amplius, fumo suppositis, pulli excludantur: quod artificii genus in Galliis etiam à Neapolitano quodam esse patrum suorum, hoc est, proavorum nostrorum ætate exercitum, Brodæus refert in tertio Miscellaneorum, cap. XXV. Quare existimandum, cùm calore illo interno, quem ab ignis elemento diximus provenire, sic esse comparatum, uti cum calore illo ignis externo, ad quem carnes assamus. Nam mediocris eas temperat, ac coquit: immoderatus ac diuturnus exsiccat nimis, ac tandem adurit.

a Apud Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. 186.

Sed talis est Vesta, prout per eam intelligitur ignis tribus elementis ad rerum generationem & conservationem infusus. Redeo ad appellationem Vestæ, quatenus particulatim significatur ignis ille in focis publicis. Is cælestium erat ignium, Solis imprimis, symbolum. Unde Florus lib. I, cap. II: *Imprimis (Numa) focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum cælestium siderum custos imperii flamma vigilaret.* Itaque jugis erat, & assiduâ opus curâ, ut semper luceret. Ac si exstingueretur, non ab igni nostro accendere fas fuit, sed Romanis quidem (ut Festi *b* utar verbis) *mos erat tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo Virgo in ædem ferret.* Græcis autem in fomentis vasculo cavo impositis, & Solis radiis in ejus centro exceptis, flammam concipere consuetudo erat, Plutarcho *c* teste.

b In Ignis Vestæ.

c In Numa.

Romani hunc Vestæ cultum accepere ab Albanis; unde Livius lib. I: *Virgines Vestæ (Numa) legit, Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris (Romuli) haud alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque ceremoniis, venerabiles fecit.* Romulus quo minùs id sacerdotium institueret (utcunque ei Plutarchus *d*, & Propertius *e*, tribuant) in causâ illud erat, quòd non videret, quomodo honestè satis perpetuam exigeret virginitatem, quando mater sua Ilia, quæ & ipsa Vestalis erat virgo, cum Marte, hoc est, Martis sacerdote, vel Martiali quopiam, ac militari homine, rem habuisset; quo ex concubitu natus ipse foret. Rationem hanc etiam Dionysius adducit. Cicero quò abeat, non satis est apertum. Oratione de Haruspicum responsis ait: *Quod sacrificium tam vetustum, quam hoc (Vestalium) quod a regibus æquale huic Urbi accepimus?* Videri possit à Romulo deducere, quia dicat, *æquale Urbi sacrificium.* Sed cùm addat, à regibus acceptum; nihil impedit, quo minùs παχυλῶς *f* capiamus, ut æquale sit Urbi, quod à duobus est regibus primis; quorum alter imperium condiderit disciplina, ac legibus; imprimis iis, quæ ad belli artes pertinerent; alter pietatem instillando, quò faciliùs pareretur. Nec enim pauciora Patres religione consecuti sunt à plebe, quàm legibus: imò extrema quasi anchora sæpe iis erat religio; quâ animis injecta, subinde potuerunt, quod nulla extorsisset potentia humana. Albani autem, quos & sacrum hoc, postquam translatum Romam fuit, retinuisse constat, habuere illud à Laviniensibus: quorum urbs, Dionysio teste, XXX annis exstructa fuit, priusquam ab Ascanio Alba Longa conderetur. Lavinienses idem accepisse traduntur ab Ænea Phryge: de quo Maro in II, ut antea dictum:

d In Romulo.

e Lib. 4. el. 4 quæ est de Tarpeja.

f Pingui Minerva.

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Hinc Ovidius Fast. VI:

Vidimus Iliacæ transferri pignora Vestæ.

Nam *Iliacam* nuncupat, quia Ilienses eam, duce Ænea, intulerunt Latio. At translatam refert, quia, cùm antea Vestæ sacra forent in regia Numæ, Augustus ea, ubi factus esset Pontifex, traduxerit in domus suæ partem, quam publicavit, ac donavit Vestæ: quemadmodum est apud Dionem lib. LIV. Atque hasce tres civitates, Albam, Lavinium, ac Ilium, in animo habuit B. Augustinus, quando ait lib. III de Civit. Dei, cap. XVIII: *Sacra illa fatalia (Vestæ) quæ jam tres, in quibus fuerant, presserunt civitates.* Ambigit tamen Prudentius, an non ea Romani acceperint sacra ab Atheniensibus. Verba ejus sunt in II adversus Symmachum:

—— In his quoniam Vestalis origo favilla
Urbibus, ut memorant, primo de fomite sumta est:
Sacravitque focos, aut Phryx, aut Grajus, alumnos.

Nempe ut hauserint ea Romani à legatis suis anno Urbis trecentesimo in Græciam missis, quò de Draconis, ac Solonis, legibus cognoscerent.

Hunc Ignem custodiebant Romæ virgines, ex eo dictæ *Vestales.* Ex Plutarcho colligunt, virgines idcirco sacro esse igni præfectas, quia ut ignis absumit ligna, ex quibus is exstruitur, ut hæc materies, & quasi parentis instar videantur: ita virgo, si manserit intacta, quodammodo suos occidat parentes: quippe per quam stet, quo minùs post fata etiam in suis vivant hæredibus. Sed quanto simplicius est, veriusque, eò id factum, quia ut purus ignis, sic pura virgo: atque ut nihil generat ignis extra mixtionem, ita nec virgo. Unde ipse Plutarchus in Numa: Νομᾷ δὲ καὶ τὴν τῶν ἱεράδων παρθένων καθίερωσιν, καὶ ὅλως τὴν περὶ τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον, ὃ φυλάττουσιν αὗται, θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ἀποδιδόασιν, εἴτε ὡς καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν ἀκηράτοις καὶ ἀμιάντοις παρακατατιθέμενον *a* σώμασιν, εἴτε τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῇ παρθενίᾳ συνοικειοῦντος *b*. *Numa Vestalium virginum consecrationem, omnemque æterni ignis, quem adservant hæ, cultum ac honorem adsignant: sive puram & incorruptam Ignis naturam integris & inviolatis credidit corporibus; sive sterilem & infæcundam virginitati quasi contubernio conjunxit.* Ac similiter Ovidius VI Fast. & ex eo Lactantius lib. I, cap. XII. Adde quòd virgines sint immunes à rei domesticæ curis: eoque faciliùs, & certiùs, advigilent ad sacri ignis custodiam: qui si exstingueretur, Urbi grave credebatur periculum portendi. Quam rationem etiam Tullius adducit in secundo de Legg. *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigilent faciliùs ad custodiam ignis.* Et eâdem de caussâ viduæ in Græcia præfectæ, & quidem ætate provectæ: nempe quia nuptæ non possunt satis advigilare ignis custodiæ; quia sint mariti, & rei domesticæ curâ, districtæ: uti neque nupturientes, quippe aliò applicantes animum. Hac de re sic Plutarchus in Numa: Τῆς Ἑλλάδος ὅπου πῦρ ἄσβεστόν ἐστιν, ὡς Πυθοῖ, καὶ Ἀθήνησιν, οὐ παρθένοι, γυναῖκες δὲ πεπαυμέναι γάμων, ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν· *In Græcia sicubi sit ignis æternus, ut Delphis, & Athenis, non virgines, sed viduæ, quarum ætas ad iterum nubendum præteriit, curæ ejus præfici solent.* Sed parùm cautè sic loquitur Plutarchus, quasi Delphis, & Athenis solùm, Vesta à Græcis coleretur. Nam itidem Tenedus, Argivis, Naucratitis, sacrum fuisse hunc ignem, jam antea vidimus: atque idem de Rhodus,

a Sic reponendum pro παρατιθέμενος, ut vidit Muretus.

b Ubi perperam vulgo, etiam in Stephanica & Parisina anni 1624. συνοικειοῦντι.

dris, Cyzicenis, Milesiis, Ephesiis, Naxiis, atque aliis, diximus in Oratoris *a*; ostensumque id fusius Casaubono in xv Athenæi.

a In Instit. Orat. lib. 4. cap. 6. sect. 4.

Hujusmodi viduæ vocabantur πρυτανῖτιδες, quia vivebant ἐν πρυτανείοις. Πρυτανεῖα autem dixere loca Vestæ sacrata: nempe, ut apud Pindari scholiasten est, quasi πυρὸς ταμεῖα, quoniam in iis ignis, hoc est, lucerna ardens, custodiretur diu noctuque, ne defectu olei extingueretur. Pindari Nem. od. xi, quæ est honori scripta Aristagoræ, Prytanis Tenedu:

Παῖ Ῥέας ἅ τε πρυτανεῖα λέλογχας Ἑστία,
Ζηνὸς ὑψίστου κασιγνήτα, καὶ ὁμοθρόνου Ἥρας.

Filia Rhea, cui sortitò obvenere Prytanea, Vesta,
Iovis altissimi soror, & eodem solio considentis Junonis.

Ubi sic scholiastes, Πρυτανεῖά φησι λαχεῖν τὴν Ἑστίαν, παρόσον αἱ πόλεις Ἑστίαι ἐν τοῖς πρυτανείοις ἀφίδρυνται· καὶ τὸ ἱερὸν λεγόμενον πῦρ ἐπὶ τούτων ἀπόκειται. *Ait, Vestam obtigisse Prytanea, quoniam foci publici constituti sunt in Prytaneis; inque iis repositur Ignis, qui sacer nuncupatur.* Postea geminum adducit etymon Prytanei; ac repetit, quod dixerat, ἱδρῦσθαι ἐν τοῖς Πρυτανείοις τὴν Ἑστίαν: *constitui in Prytaneis Vestam.* Hoc prytaneum Æschylus Supplicibus vocat βωμόν, καὶ ἑστίαν χθονὸς *b*: ipsumque regem nuncupat πρύτανιν ἄκριτον, hoc est, ἀνυπεύθυνον *c*. Sed verba chori ad regem integra apponamus *d*:

b Aram ac focum terræ.
c Qui nulli rationem reddere habeat necesse.
d P. 320. edit. H. St.

Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον
Πρύτανις ἄκριτος ὢν, κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονὸς
Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.

Tu populus, tu omnis populi potestas,
Rector nullius judicio subditus, moderaris aram focumque regionis Argivæ
Unius tui decreto, ac nutu.

Dionysius Halicarnass. in 11 Antiq. Ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν· *In Græcorum prytaneis communis est focus omnibus curiis.* Etiam ex secundo Hermiæ de Apolline Gryneo refert Athenæus in quarto, solitos Naucratitas ἐν τῷ πρυτανείῳ δειπνεῖν γενεθλίοις Ἑστίας πρυτανίτιδος· *in prytaneo convivium celebrare die natali ejus, quæ Vesta sacris præesset.*

Cætera, quæ ad Vestam, & Vestales, pertinent, veterum nemo fusius ac diligentiùs est persecutus Dionysio Halicarn. Antiquit. Rom. lib. 11: operæque iis jungere, quæ habet Agellius lib. 1, cap. xii: juniorum autem, ut aspernanda non est erudita opera Lilii Gyraldi; ita nullus ea meliùs illustravit Justo Lipsio, peculiari de Vesta & Vestalibus syntagmate.

Cap. LXVI.

Vulcani nomine designari Ignem, non æthereum quidem, qui in sideribus relucet, ac Iovis potius nomine intelligitur; sed elementalem, & unde hic Ἥφαιστος nominetur: imo ab elementali etiam igne excipi illum foci publici, qui Vestæ est sacratus: Vulcanum autem attribui illum è nubibus, vel montibus, erumpentem: item ipsum in sacrificiis, vel laternis, ac præcipue in operâ fabrili; unde Deus is cum malleo, aut forcipe, effictus. Festum ejus Χαλκεῖα, vel Ἡφαίστεια. Primo hoc sacratum fuisse Minervæ, unde dicta Ἐργάνη. Utrum convenientius Vulcano, an Minervæ, Deo, an Deæ, ignis, & ars fabrilis, tribuantur. Quomodo Vulcanus sit Junonis filius, sive per Junonem aëra, sive terram, intelligas. Cur Vulcanus fingatur claudus, ratio adlata, tum juxta poëtarum fabulam, tum secundùm rerum naturam, quæ fabulâ adumbratur. Cur Venerem ducant poëtæ uxorem Vulcani. Etiam Vulcanum esse cultum a Germanis; falsò autem, qui Solem, aut Martem, per eum intellexisse arbitrantur. Sarmatas quoque Ignem fuisse pro Deo, & inter alios Lituanos, quibus Zinex dicebatur.

Præterea Ignis dicebatur Ἥφαιστος, Latinis *Vulcanus*; qui in Valeriani Imperatoris nummo VOLKANUS. Sane per Ἥφαιστον nec Zeno aliud, quàm τὸ τεχνικὸν πῦρ *a*, intelligebat: quemadmodum ex Laertii lib. vii antea diximus. Sed non omnis Ignis censetur Vulcanus. Quippe alius ignis cœlestis, alius sub cœlo. Prior ille, qui purior, ex Plutarchi sententia, est Jupiter, & creditur vulgo Ζεὺς vocatus ἀπὸ τοῦ ζέειν, quod est *fervere*. At eidem noster ille, qui impurior, nominatus est Ἥφαιστος παρὰ τὸ ἧφθαι, quod est *accensum esse*. Sed neque omnis iste sub cælis Vulcanus est habendus. Nam, ut supra vidimus, Vesta est ignis ille in focis, præsertim publicus terebratione ligni felicis, vel de cœlo, & fortassis aliâ etiam ratione accensus, curâque humanâ perpetuus. Sed Vulcanus non terebrationi, aut cœlo debet originem; nec in publico asservatur foco, ut cœlestis ignis symbolum. Sed partim in nubibus exardescit; unde Vulcanus Jovi dictus fulmina fabricare: partim est sub terris, unde & subinde erumpit: quippe est hæc (ut Cornelius Severus in Ætna canit) *fallacia fatum*, sive opinio malis poëtarum, si ex carmine de eorum sensu judicandum,

a Ignem artificiosum.

—— Tumidis è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cavernis
Festinantis opus.

Partim etiam in sacrificiis Deorum conspiciebatur; unde & Papinio Thebaidos primo *b*, *ignis*, qui sacrificaretur Nocti, vocatur *Vulcanus*. Partim privatis usibus illucebat; ut qui laternis circumgestatus: unde Plautus Amphitryone *c*;

b Vers. 508.
c Act. 1. sc. 1.

Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris?

Partim denique in fabrorum fornacibus armis inserviebat cudendis, & aliis è metallo apparandis. Atque hic ignis potissimum Vulcani nomine capiendus. Itaque & Deus iste à gentibus cum malleo pingebatur: quod Arnobio quoque traditum in vi. Ac in L. Cæsii nummo cum forcipe spectatur. Et Athenisei sacra Χαλκεῖα *d*: quæ ussi & ab opificum aliis, celebrarentur; unde hoc festum Πάνδημον *e* vocarunt: præcipuè tamen id a fabris fiebat. Primitus interim hæc Minervæ erant sacra: quia omne opificium sit Sapientiæ inventum. Atque hinc Minerva dicta est Ἐργάνη. Sed Phanodemus, ut auctor nobis Harpocration, Vulcani festum ait. Videlicet, cùm omnium haberetur opifex, Minervæ vocabatur: at, credo, quia in opificibus fabri ferrarii primas ferrent, ac præcipuè hoc sibi festum vindicarent; solius haberi cœpit Vulcani; cui ideirco etiam tribuit Pollux. Quæras, utrius potiùs numinis hoc artificium videatur, si ex philosophorum opinione judicium sit ferendum. Censeo Minervæ, si per eam intelligas sapientiam divinam. Rectè tamen etiam tribuas Vulcano, si hoc capiatur juxta historiam veterem, ut sit Tubalcainus, fabrilis artis inventor; velut ex Mose diximus lib. 1, cap. xvi. Sed si φυσικῶς malis considerare; sic quoque ratio se offert, cur numen masculum, quale Vulcanus, huic præficerent arti. Nam Vulcanus, ut ostendimus, est ignis fabrilis. At is instrumentum est artis: instrumenta autem non ad materiem pertinent, quæ à matre sic dicta est; sed ad efficientem caussam, quàlis pater. Adde quòd duri artis fabrilis labores molli muliebrium sexui minus conveniant. Atque ista, credo, spectarunt, cùm Deo potiùs, quàm Deæ, hoc inventum tribuerunt.

d Æraria.
e Totius populi.

Deus hic Junonis filius habebatur. De quo sic Apollodorus lib. 1: Ἥρα δὲ χωρὶς εὐνῆς ἐγέννησεν Ἥφαιστον· ὡς δὲ Ὅμηρος λέγει, καὶ τοῦτον ἐκ Διὸς ἐγέννησε· *Juno citra cujusquam concubitum peperit Vulcanum. Sed, ut Homerus ait, & hunc ex Iove conceperit.* Hæc quoque rerum naturam adumbrant. Juno enim subcœlestis vel aër est, vel terra. Si aëra capias, rectè Servius in vi Æn. eam adducit rationem, quòd ignis noster constet de ligno, & aëre. Nam quid aliud est flamma, quam aër, vel fumus ardens? Nempe aër calore æthereo, quem per Jovem intellexere, accenditur; ut idem frigore concrescit in aquarum

aqueum humorem. De qua elementorum conversione ita Lucretius in primo:

Et primum faciunt ignem se vertere in auras
Aëris, hinc imbrem gigni, terramque creari:
Ex imbri, rursusque à terra, cuncta reverti;
Humorem primùm, mox aëra, deinde calorem.

Sin, ut sæpe fit, per Junonem designatur terra; apposita magis ratio petetur ex illis, quæ Servius eodem tradit libro: *Ignis*, inquit, *ex terra est, quo pereruntur omnia. Nam cælestis nihil perurit.* Hoc est, quod Philosophi dicunt, ignem nostrum esse excessum caloris in elemento alieno.

Nec indignum consideratione de claudicatione Vulcani. Prius fabulam videbimus. Apollodorus, loco antè memorato, refert, ut cùm Vulcanus Junoni, matri suæ, à marito de cælo suspensæ, vellet opem ferre, à Jove de cælo præceps datus sit in terras; ac à Themide quidem servatus sit; sed postea ex casu illo claudicârit. Unde apud Homerum *a*, eum mater ipsa; vocat Κυλλοπόδιον *b*. Hoc durè aspereque videretur dictum non cogitanti, vitia corporis nulli esse probro vertenda: quam rationem etiam adducit Plutarchus. Et eò attendit quoque Alcamenes, levi cum aliqua Deum claudicatione effingens: ut testis est nobis Tullius, in primo de Deorum natura. Atque hæc ostendunt, qualis sit fabula, & ut, si ratione morum eam cogites, alioqui, ob claudicantem Deum, satis absurdam; planè, ut de talibus loquitur B. Hieronymus *c*, honesta videatur oratio.

a Iliados o.
b Pedibus claudum.
c In Chronico Eusebii.

Nunc videamus, quomodo hæc ad rerum pertineant naturam. Vulcani claudicatio notat ignis nostri imperfectionem. Nec enim ætherei instar ignis, perpetim vivit; sed, nisi ligna ac materiem apposueris, perbrevi tempore exstinguitur. Quam rationem ejus fabulæ Heraclides quoque Ponticus adducit. Sed alteram etiam reperio, quia flamma, præsertim vento agitata, claudicantis instar, nunc in hanc, nunc in alteram se vertat partem. Neque hoc nostrum esse commentum, sed ex mente dici gentilium; indicio erunt verba illa B. Augustini contra Faustum lib. xx, cap. ix, *Ad naturam rerum interpretari conantur, Vulcanum claudum, quia Ignis terreni motus ejusmodi est.*

Ibidem etiam addit, *Venerem credi Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas necessario nascitur.* Nec, quatenus calor ab igni, verisimilius occurrit.

His de Græcis, Romanisque, aliquid subdam de gentibus Europæ, quas barbaras dixere; nec universis tamen, sed contentus nunc ero Germanis, & Sarmatis. Vulcanum sive Ignem esse cultum Germanis, auctor est Cæsar in vi de bello Gallico: imò, ut idem ait, præter Solem Lunamque, cultus est illis solus. Unde etiam elucet, distinxit ille vulgo à Sole: utcunque eundem, ac Solem, existimet Philippus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ. Potiùs igitur Vulcanus Germanis fuerit Jupiter, sive aëris potestas, tonitrua ciens ac fulgura. Quomodo & Etrusci Vulcanum ajunt Iovis ignem è nubibus jaculari *d*. Neque caussæ satis video, cur idem vir eruditissimus Germanis eundem censeat Vulcanum, ac Martem. Romanos saltem distinxisse, argumento est, quòd Marti devota posuerint suspendi in templo: vota Vulcano, comburerentur. Unde Livius lib. xxx: *Magna vis armorum capta; ea omnia imperator, Vulcano sacrata, incendit.*

d Servius in 1 Æn. vers. 46.

A veteribus etiam Sauromatis ignem esse cultum, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: deque eo testem laudat Nymphodorum in libro de legibus barbaricis. Eoque magis fidem facit, quia à Lituanis, gente Sarmatica, priusquam Christum amplecterentur, quod contigit circa annum clↄ cc xxx, honore divino cultum esse Ignem, quem dixere *Zniez*, scribant, qui de Sarmatia Europæa egere: ut Alex. Gaguinus cap. de prisca Lituanorum religione.

De Afris etiam sic Cæsar Scaliger Exercitat. cc lviii, sect. 1: *Scriptum est in historiis Africanis, ignem in Libya pro Deo habitum; quem Vestalium ritu perpetuum servarent.* Hausit verò hoc ex Joannis Leonis Africani lib. 1 *a*.

a Cap. de priscorum Afrorum fide ac religione, fere p 59 edit. Batava.

Cap. LXVII.

Acceditur ad Aquam: cujus multiplex utilitas ostenditur. Quibus de caussis gratia Spiritus sancti Aqua comparetur in Scripturis. Quanta sit latitudo aquæ, si cum terra comparetur: deque eo opinio apocryphi Esdræ rejecta, imo & illa Cæsaris Scaligeri. Quanta maris sit profunditas. Fusius paullo contra receptam opinionem ostensum, Deum non tertiâ die, sed secundâ, discrevisse aquas a terris: ac de eo verba Mosis in historia creationis aliter, ac fieri solet, declarata. Cur Deus aquas secreverit à terris: cur item montes opposuerit litoribus. Falsò credi, mare esse altius terrâ.

EGimus de Terra, & Igni: quorum illa ex elementis vim habet minimam; hic maximam; intermediæ autem potestatis sunt Aqua, & Aër. Ac Aër quidem cum Igni unâ convenit qualitate, nempe calore: alterâ cum Aqua, puta humore: ut faciliùs Ignis convertatur in Aëra, quàm Aquam. Proclivius enim unius fit immutatio, quàm duorum. Et quid flamma aliud, quam aër ac fumus ardens? Antiquior interim cultus est Aquæ, quàm Ignis. Quare hanc temporis magis, quàm illam naturæ rationem, secutus, de Aëre posteriùs dicam: nunc autem quasi ab Igni descendam in Aquas. Quod si ullo in elemento, in hoc Aquæ profectò, magnopere divina se exseruit providentia. Nam sine illâ foret, nulla fieret simplicium concretio. Quippe & Aquæ frigore temperari opus calorem Ignis: & ejus humore necesse est molliri duritiem Terræ. Ac propterea sunt & aquæ in venis, ac meatibus subterraneis: quæ sese quovis, quandoque etiam in altum, diffundunt; cujus rei caussam antea adduximus. Sunt item aquæ cælestes; quibus depluentibus, terra irrigatur. Absque iis esset, inidonea foret tellus ad cibos animantibus producendos. Nec terram solùm, sed hæc etiam terrestria animantium corpora, potu irrigari fuit necesse: unde & Græci Neptuno nomen dedere, ut inferiùs exponam. Plurimum item aquæ conferunt ad purgationem: & mundicias: unde huic Latini dederunt nomen, ut itidem postea referam. Jam quid dicam de aquarum usu ad navigandum quaquaversus, ac brevi sæpe spatio perveniendi ad terras longissimè dissitas? Ut jure optimo principem Olympiorum odam Dircæus ille vates hoc pacto ordiatur, Ἄριστον μὲν ὕδωρ· *Optima quidem aqua.* Sed Plinium quoque audiamus facundo sic ore præstantiam aquæ prædicantem lib. xxxi, cap. 1: *Hoc elementum cæteris omnibus imperat: terras devorant aquæ, flammas necant, scandunt in sublime, & cælum quoque sibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant. Quæ caussa fulmina elidit, ipso secum discordante mundo? Quid esse mirabilius potest aquis in cælo stantibus? At illæ, ceu parum sit in tantam pervenire altitudinem, rapiunt eò secum piscium examina. Sæpe etiam lapides subvehunt, portantes aliena pondera. Eædem cadentes omnium terra nascentium caussa fiunt, prorsus mirabili naturâ, si quis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis inde vitalem deferre; justâ confessione, omnes terræ quoque vires aquarum esse beneficii.* Et profectò ob tot bona Aquarum Deus ipse in Verbo suo gratiam Spiritus S. cum aquis maximè comparavit. Præcipuè tamen, quia ut aqua fluidâ suâ densitate sordes abluit exteriores, imò etiam viscidum illud venis adhærens deterget; sic & gratia divina abluat animam nostram à peccatis: & ut aqua refrigerat stomachi, ac viscerum ardorem; ita Spiritualis gratia exstinguat ardorem iræ, libidinis, & aliarum perturbationum: ut item aqua humectat ariditatem faucium, ac ventriculi; sic Spiritus S. expleat desideria animæ Deum sitientis: ac denique ut aqua vehiculum est cibi, & tum animantium, tum plantarum etiam

venas replet succo ad præstandos actus vitales; sic gratia Spiritus S. influat in animam, eique vires infundat ad actus veræ pietatis; qui soli habent promissionem vitæ æternæ. De hac spirituali aqua sic Samaritanæ ait Christus apud Joannem *a*: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De eadem est apud Jesaiam LV, 1: & hinc illud Apoc. XXII, 17: *Qui sitit, veniat; &, qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Infideles autem, quia gratiâ spirituali carent, dicuntur propterea ab Apostolo Petro *b* *fontes sine aqua.* Votum igitur hoc addamus cum Samaritana *c*: *Domine, da nobis hanc aquam, ut non sitiamus.*

a Cap. 4. v. 14.

b 2 Epist. cap. 2

c Joan. 4. 15.

Atque hæc universè de bono aquarum dicta sint. Nunc, ut meliùs divina in elemento hoc bonitas ac providentia intelligatur: primùm videbimus de mirandis Oceani, & maris interni: postea considerabimus aquas pluvias, fontanas, fluviales, cæteras.

In mari tum extremo, tum interno, imprimis animo se offerunt, quantitas, qualitas varia, & motus.

In quantitate attenditur tum longitudo, & latitudo; tum profunditas.

Longitudo, & latitudo ejus, par, aut suppar, est magnitudini telluris non obtectæ mari; si ex orbe cognito judicium faciendum. Adeò vastum esse Oceanum, Alexander Piccolomineus est testis *d*, qui cum cura est dimensus. Ut valde fugerit ratio apocryphum illum scriptorem, cujus liber vulgo *quartus Esdræ* inscribitur. Nam tradit ille, sex telluris partes aquis esse obrutas, septimam verò aquis nudam. Alium, minorem tamen, errorem errat Scaliger adversus Cardanum Exercit. XXXVIII; ubi ait, tertiam modò terræ partem esse extra aquas; cætera ejus mari premi.

d Lib. de magnitudine terræ, & aquæ.

Profunditas maris, judicio eorum, qui ætatem navigationibus trivere maritimis, rarò dimidium ultra milliare Italicum pertingit; si gurgites aliquos exceperis, quibus ad milliare integrum se extendit, & pauca loca, ubi nullâ fundus bolide attingitur; ut plurimùm fit circa insulas Flandricas: idemque experti sunt Hollandi circa aliquas Pacifici maris insulas.

Tantum mari alveum Deus die tertiâ excavavit, ex sententia communi; vel potiùs secundâ, ut verisimilius mihi videtur, Mosaica verba attentiùs consideranti. Sanè primus dies propriè creationis fuit, quia eo Deus è nihilo res fecit: proximus secretionis, quia facta distinxit: cæteri ornatus, quibus sic facta & distincta instruxit. Tertio enim die terram vestivit plantis, in his etiam paradiso. Quarto cælum illustravit sideribus. Quincto aër aves, aqua pisces accepit. Sexto terris data animalia terrestria; tum ratione carentia, ut pecora, & jumenta; tum prædita hac, ut homo. Distinctio autem, quæ secundâ fiebat die, duplex fuit: una, ut dixi, aquarum superiorum ab inferioribus; altera aquarum inferiorum à terra. Utrumque est secretionis opus, eoque uni eidemque diei conveniens. Eruditissimi tamen homines malunt posteriorem tribuere diei tertiæ: ut tum secretio terræ ab aquis, tum plantarum productio, eidem competant diei. Sed hos si sequamur, fateri cogimur, die tertio bis dici de bonitate operis; secundo autem nec semel ejus fieri mentionem. Nam in LXX quidem; at non in Hebræo, Chaldæove codice, vel Latino etiam interprete, legas, *vidisse Deum, quod bonum erat ejus diei opus.* Jam olim eos, quibus non alia præter receptam cognita erat ejus loci interpretatio, valde hic scrupulus punxit: unde varia illi evellendo sunt commenti. B. Hieronymus dicebat, ideo secundâ die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mysticè est malus. Quam rationem meritò ridet Lyranus. Quomodo enim homo dicat, binarium esse malum: cùm Deus ipse dicat, non esse homi[illegible] bonum, ut sit solus, eoque uxorem ei dederit adjutorium? Judæi igitur malunt dicere, eò Mosen non apposuisse de bonitate operum diei secundæ, quia Deus tum fecerit etiam gehennam: hæc autem homini mala sit, nec Deo per se grata. Nam si non delectetur morte hominis temporali: nullo minus voluntate antecedenti velle mortem ejus æternam. Gehennam autem secundo esse die factam, comprobare conantur ex Jesaiæ XXX, 33: ubi hesterna die (id *secundam* interpretantur) תפתה, *Tophthe*, dicitur creatum. Sed longè aliam ejus esse loci sententiam, liquet ex interpretum multis: cumque Moses dicat, creatum tunc cælum, illi ajunt, creatam tum gehennam; quæ immum quantum distant. Tertia eorum opinio est, qui eò omissum à Mose de bonitate cæli arbitrantur, quia cælum adhuc esset imperfectum; quippe necdum sideribus ornatum. Sed si terra potuerit bona dici sine plantis, aqua sine piscibus, aër sine avibus; cur non & cælum sine sideribus? Quarta nonnullorum est Rabbinorum sententia, quorundam etiam Christianorum; in his doctissimi Petri Pichatelli *a*: qui credidere (& rectè meâ quidem sententiâ) Geneseos cap. 1, versum nonum, & decimum, ad secundæ diei opera referri: quomodo verba hæc versus decimi, *Et vidit Deus, quod esset bonum*, pertinebunt ad diem secundam: ac pro eo, quod nunc est versu IX, *Et dixit*, rescribi sit satius, *Et dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem hanc Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquamperfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa sequenti capite vers. septimo, octavo, nono: ubi videas, non perfecto, sed plusquamperfecto, transferri, *formaverat hominem, plantaverat hortum, & germinare fecerat.* Quare sic eligimus, geminam aquarum secretionem diei secundæ à Mose esse attributam; unam superiorum ab inferioribus; alteram inferiorum à tellure: ac proinde singulis diebus, &, quotus is foret, apponi, & bonitatem operis ab ipso commendari Deo. Hæc mihi maximè sententia probatur. Nolim tamen de eo serram reciprocare cum hominibus eruditissimis: quorum promeritis lubens laudibus assurgo. Sive autem tertia, sive, ut putamus, secunda die hæc à Deo facta est excavatio alvei marini: in ea omnino sapientia ac bonitas elucet divina. Nam quis ignorat, terram naturâ graviorem esse aquis? quod particula terræ compactioris injecta aquis satis probat. Proinde naturâ aquæ circumfunderentur terris; ut primo die factum esse, Moses docet. At nunc illis quidem locis terra est depressior, ut aquæ innatent, in tantum quandoque, quemadmodum dixi, ut fundus non deprehendatur: aliis verò locis terra longissimè supra aquas eminet, altissimis in montibus imprimis. Nempe divina sic jussit ratio, ut pars terræ esset in sicco, propter homines, & animantia, quæ in aquis vivere non possunt; pars item terris incumberet, unde nobis piscium esset alimentum.

a Paraphrasi, & annotationibus in Cosmopœiam.

In eo quoque Dei conspicimus providentiam; quòd montes marinis opposuerit fluctibus. Plerique id factum ajunt, quia mare altius sit terrâ. Sed hoc si foret, nautæ magnâ difficultate adversus gibbum aquæ velificarentur, nulloque æstu, aut vento, decurrerent in portus. Quare verius est, terram, & mare, unum constituere globum, communeque habere centrum. Ut potiùs Deus mari obduxerit montes ob periculum à tempestatibus. Cujus ergò, illis in locis, ubi non constituit montes, maria voluit aggeribus arceri. Quod & aliquibus in locis Belgicæ, præcipuè Hollandiæ, fit; ubi reverà terra est mari depressior. At ubi abunde exstat solum, istic nec Deus montes, nec humana industria aggeres opposuit. Ut de campis Venetis, Ferrariensibus, & Appulis, Julius Scaliger est testis Exercitatione XXXVIII adversus Cardanum: ubi & videas illum non fuisse ignarum ejus, quod de Hollandia nostra dicebamus.

CAP. LXVIII.

Acceditur ad maris salsedinem, & amarorem: ab illa salum *dici, ab hoc* mare*; sed origine Hebræâ, unde* amarus. *De variis salsedinis caussis. Perperam Scaligerum putare, mare in imo esse dulce. Præcipuam salsedinis caussam prosi[illegible] a bitumine ac sulfure, & ignibus*

bus subjectis. Cur mortuum mare, & mortuum, & *mare*, *dicatur*; *item mare salis*, & *ut homines vincti, si huic injiciantur lacui, non merganiur*, & *quæ ejus sit rei caussa. Etiam fervorem maris provenire a bitumine, ac sulfure. Et cur naves onustæ, transmisso mari, quandoque merganiur in flumine.*

PRogrediamur hinc ad alia Numinis miranda, qualitates Maris considerando; præcipue duas illas, falsedinem, & amarorem, quas gustu experimur. Ac à salsedine quidem *salum* vocatur poetis, vel etiam *sal*: ut in illo *a*,

a Æn. 1.

—— *Spumas salis ære ruebant.*

Ob amarorem autem dictum est *mare*. Nam & *mare*, & *amarus*, veniunt ab Hebræo מר, quod notat *amarum esse*. Salsedinem hanc Deus indidit mari, tum plurimorum piscium ergo, quibus nonnisi in sale vivere datum est: tum adversus putredinem aquarum stagnantium, quas recipit. Ad conservationem autem salsedinis, aliquid conferre putandum, quòd Sol continuò ex superficie ejus tenuiores dulcioresque educit vapores, relictis crassioribus; qui cùm per se salsi sint, salsiores redduntur, sole eos adurente. Unde æstate, ac sub zona torrida, mare est salsius. Quam Solis, & aquarum naturam cum attenderent Ægyptii, è Nilo ad diurnum potum noctu potissimùm hauriebant aquam, priusquam Sol, quod tenuius dulciusque foret, extraxisset: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII, quæst. V. Sed quod propterea cum Aristotele credidit Cæsar Scaliger *b*, in fundo maris aquas esse dulces, ac urinatores vitreis aquarum vasis è fundo dulcem attollere aquam: id meritò ridetur à Batavis nostris Argonautis. Nam ne placido quidem mari, si vasculum fune in profundum demittas, cujus orificium postea aperias, ut cunque celerrimè vas attollas, eò minor fuerit salsedo, quàm aquæ illius in summo mari. Quin contrà credibilius est, aquam in fundo magis esse salsam; quandoquidem sal gravius est aquâ; unde si in aquam, aut vinum, sal conjectes, confestim fundum petit. Quare, nisi mare continuò agitaretur; nulla, vel exigua, in summo foret salsedo: præsertim mari angusto, ubi dulces fluvii incurrunt. Nam quod ad Solis adustionem, id exiguum est: cùm nec minuti, nec maximè etiam fluvii, eò reddantur salsi, quia perpetuò exponantur Soli. Sed hoc meritò in disquisitionem venit, an non illo primæva maris salsedo cum amarore maximè conservetur, quòd maris fundus abundet bitumine, & sulfure: unde ab ignibus suppositis, de quibus in elemento Ignis satis diximus *c*, exeant halitus salsi, & amari, perque mare sparsi simili illud imbuant sapore, vel potiùs eo jam à mundi incunabulis imbutum, adversus impluentium, & influentium aquarum dulcedinem conservent. Compluria hanc sententiam confirmant.

b Adversus Cardanum Exercitat. 51.

c Cap 63.

Primùm quòd variis in locis bitumen innatet mari. Ut quibusdam temporibus fit in mari Thracio juxta montem sacrum: quemadmodum prodidit Eudoxus; & ex eo Callimachus Cyrenæus opere de Peloponnesi, & Italiæ admirandis: ex Callimacho autem Antigonus Carystius historiarum Mirabilium cap. CXLIV. Qui & cap. CLXIX ex eodem Eudoxo tradit, picem è lacu efferri Zacynthio. Perpetuum verò hoc in mari est mortuo, sive lacu Asphaltite, de quo sic Justinus lib. XXXVI: *In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem*, & *aquæ immobilitatem, mortuum mare dicitur. Nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vitæ carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quæ alumine illinatur. Mare* hic lacus dicitur, tum ob magnitudinem, more Hebræo; tum etiam ob amaritiem. Nam longè esse amarissimum, traditur quoque in Itinerario Hierosolymitano. Etiam salsedinem arguit, quòd Hebræis inde *mare salis*, sive, ut vulgatus reddit interpres, *salsissimum* nuncupetur Num. XXXIV, 1. & Josuæ XII, 3, ac XV, 2. Idem *mortuum* vocatus, quia reses sit, ac immobile; nempe quia flos innatat bituminis; quod sequaci ac lentâ natura picem vel resinam refert: unde maris hujus aqua, quemadmodum ait Galenus, tantò crassior est marinâ, quanto marina spissior est fluviali. Estque hujus crassitiei argumentum, quòd etiam natare nescii, si vinctis à tergo manibus injiciantur, fluitent, nec merganiur: uti Vespasianum etiam expertum refert Josephus lib. V de bello Judaico cap. V. Porro bituminis, ac nitri florem, duntaxat innatare; indicio est, quòd limosior pars innatare non possit; sed merganir, uti in alumine ac nitro experimur. Porrò salsuginem quoque hinc esse, arguit, quòd Ægyptus pro sale sit Nili aqua in nitrarias immissa, inque nitrum à Sole excocta; haut aliter ac aqua marina ahenis indita, ubi ignem iis supposueris, & partes evaporarint superiores, in salem excoquitur: ut si non, quemadmodum loquuntur, formaliter, saltem quod ad materiam, salem mari inesse, satis sit apertum.

A bitumine etiam esse existimandum, quòd mare circa Æoli insulas ad spatium duorum jugerum sic ferveat, ut ob æstum intrare hoc nemo valeat: quemadmodum ex Theophrasto narrat Carystius Histor. Mirabil. cap. CXL.

A bitumine itidem esse videtur, quòd marina aqua sit pinguior, nec exstinguendis æquè flammis idonea: cujus rei exemplum habemus apud Dionem lib. L; ubi narrat, ut in pugna Actiaca milites Antonii marinâ aquâ nequiverint exstinguere ignem à Cæsariano milite navibus injectum: imò incendium etiam auxerint, quia minutis aquam infunderent situlis, &c, ut trepidantes solent, semiplenis.

Quia item bituminosa, ac salsa, eò & densior, graviorque. Ac densitatis argumentum est, quòd naves in mari non altè adeò immergantur, quàm in flumine: unde & quas naves sustinuit mare, quandoque merguntur in flumine. Ovid. IV de Ponto:

Innatat unda freto dulcis, leviorque marina est.

CAP. LXIX.

De triplici maris externi motu, & *ejus caussis: ac primum de illo assidue hinc inde litora flagellante: quo pertinent fluctus decumani: sed rejecta opinio illa, qua putarunt*, & *ovum*, & *fluctum decimum, prioribus esse novenis majorem. Deinde de motu illo ab Septentrione in Austrum; deque eo doctissimi Vallesii opinio rejecta. Denique de tertio, qui est ab Ortu in Occasum: eum non esse à motu cælosti, sed à venti Orientalis constantia. Triplex maris interni motus*, & *cujusque caussa. Refellitur fabella de isthmo ab Hercule perfosso, ubi nunc est fretum Gaditanum. Caussam motus diurni*, Venilam, & Salaciam, *comprehendentis, rectè jam olim à Posidonio expositam. Interim, cur obtineat etiam, cum Luna adversum illustrat hemisphærium, difficulter percipi, nisi gurgites statuantur de hemisphærio uno in alterum pertingentes. Ab Luna quoque esse incrementa*, & *decrementa maris menstrua. Quid Saxones vocarint* Malmas, & Lidunas, *vel* Ledonas; *deque origine eorum nominum*, & *ut jam Theodosianis temporibus usurpata sint ab iis, qui Romanâ uterentur linguâ. Esse* & *incrementum maris annuum, quod Posidonius se à Gaditanis didicisse profiteatur. Hoc secundum Plinium*, & *Tacitum, a sidere æquinoctii provenire.*

DE qualitatibus maris quoniam, quod satis est, dixisse me puto, nunc convertam sermonem ad ejus motum. Qui ut à variis est caussis, ita varius ipse, ac multiplex. Nihil attinet dicere de illo exlege, qui pro venti ratione se habet, unde nunc tempestatibus horret mare; nunc, ut Ovidius epistolâ Canaces ait,

—— *Fit tremulum, tenui cum stringitur aurâ.*

De cæteris videbimus: ac singulorum etiam apponam rationem: quò ex Naturæ admirandis non bonitas modò, vel potentia; sed sapientia etiam eluceat divina.

Ac primùm est alterna ac assidua à litore ad litus adversum reciprocatio. Ad quam respexit, ut puto, Jesaias cap. LVII, 2, cùm ait: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.* Nam significat, sic animos impiorum perpetuò jactari, uti sæpiùs intra horam, mari quoque placido, utrimque litoribus alliditur, mareque nunc in hoc, nunc in illud litus, loripedum instar, vacillat. Hanc quasi flagellationem litorum provenire putandum ab fluminibus undique in mare irruentibus, & propellentibus partes propinquas; à quibus mox protruduntur aliæ atque aliæ, donec ab alio flumine fluctus alius vim prioris planè infringat, aut imminuat.

Ad hunc motum pertinet opinio de decimo quoque fluctu majore. Nota Festi verba: *Decumana ova dicuntur, & decumani fluctus, quia sunt magni. Nam & ovum decimum majus nascitur, & fluctus decimus fieri maximus dicitur.* Sed uti illa de ovis decumanis opinio est nugatoria: ita & altera de fluctibus decumanis: quos nihilo majores esse cæteris, non semel ad mare observavi, cùm per familiares, ac comites meos, majoribus animum intendere non liceret. Veriùs à decumis decumanos dixeris fluctus, quos decumis suis in Belgica, paullo ante me natum, Dux Albanus, occulto Dei judicio, concitavit. Quibus motibus factum, ut tot sontes, insontes, summæ, imæ, mediæ sortis homines, solum verterent, ac mihi quoque inter tot millenos, pro dulci Belgica, magnæ, nec unquam pudendæ Germaniæ natale obtingeret solum.

Alter motus est maris, quo perpetuò ac constanter, vel saltem ut plurimùm, de uno cæli cardine versus alterum fertur. Talis est ille à Septentrione versus Austrum: cujus indicium est, quòd faciliùs à Septentrione versus Austrum navigatur, ut à Norvegia, vel Dania, in Hollandiam; quam contrà. Id Vallesius in suo de sacra philosophia [a] opere fieri putabat, quia, ut Varro [b] loquitur,

Phrenetici Septentrionum filii,

frigore & crassitie suâ faciliùs scindant, ac penetrent, tepidum & tenuem meridionalem aëra: quomodò & faciliùs ex Flandria in Hispaniam navigatur, quia Boreas frequentiùs adspirat. Sed magis hæc placeret sententia, nisi constaret, etiam vento secundo difficiliorem esse navigationem versus Septentrionem. Quare non paullo verisimiliùs est, hoc partim fieri quia fundus maris Septentrionalis sit altior, sive naturâ loci, sive limo à fluminibus advecto: partim etiam contingere ob vim tot fluminum, quæ in frigida illa Zona ex nivibus majori impetu ruunt in mare Septentrionale. Posteriorem rationem non leviter fulcit, quòd quandoque etiam mare vehementiùs fertur Septentrionem versus. Nempe ut fluminibus hinc è Scandinavia, inde ex Islandia & Groenlandia, in Oceanum Septentrionalem invectis, non potest non agi is austrum versus: ita & mari Balthico fluminibus aucto, huic è Scandinavia, inde è Germania, Sarmatiaque delatis, & Oceano postea superfusis, necesse planè est eum agi versus Septentrionem. Priùs cùm fit, nautæ Danici vocant *Nordenwasser*, q.d. aquam Septentrionalem: alterum si contingat, iidem nuncupant *Sudenwasser*, q.d. aquam Australem: ut traditum, Dano doctissimo, Bartholino, Enchiridii lib. IV, cap. VIII.

[a] Cap. quinquagesimo.
[b] Marcipore, apud Nonium in Syrus.

Præterea in Oceano considerandus est motus ab Oriente in Occidentem. Nam è Moluccis insulis facilis est navigatio ad promuntorium Bonæ spei: at difficilis ea, ac longi temporis est, quando à promuntorio illo tenditur ad Moluccas. Similiter ab Hispania in Americam intra mensem pervenitur: at vix ternis inde, aut quaternis, in Hispanias reditur. Caussam plurimi collocant in motu cæli diurno, qui raptus vocatur. Censent enim à cælo rapi mare in occasum. Sed id si esset, multò magis nubes semper raperentur ab ortu in occasum. Quod cùm non fiat, parum est credibile, motum illum raptus pertingere usque ad mare, ac attrahere tantam aquarum vim. Veram autem rationem experientia sunt edocti nautæ nostri Hollandi. Observarunt enim, hunc motum provenire à constantia venti Orientalis iis maris locis, quæ diximus. Quod verò non eadem in terris eorum sit constantia, hoc præcipuè à montibus, ventos repellentibus, provenire est existimandum.

Et hæc de motu Oceani. Venio ad motum maris mediterranei, & aliorum, quæ in illud influunt; uti pontus Euxinus, & sinus Adriaticus. In mediterraneo etiam observatur motus ab ortu ad occasum. Multò enim celeriùs, pari licet vento, ex Ægypto, aut Phœnicia, navigatur in Hispaniam, quam reditur. Cujus caussa est, quod tanta aquarum vis ex Mæotide, Ponto Euxino, Propontide, in mare influat Ægæum, indeque in Mediterraneum: quæ adversis Africæ littoribus illisa, quia rectà redire nequit, fertur obliquè, partim versus mare Adriaticum, cujus unda litora Dalmatiæ, & Liburniæ, alluit; unde Venetias appulsa, litora præterfluit Italiæ, donec ab Apulia in Ortum tendat: partim verò fertur versus litora Italiæ, Galliæ, Hispaniæ, quod imprimis faciliorem, ut dixi, versus Hispaniam navigationem ab Oriente facit: partim denique delata in fretum Gaditanum, exundat in Oceanum: absque quo freto foret, periculum esset, ne terræ, quas diximus, copia aquarum, ex Septentrione affluentium, obruerentur: ut hic quoque magnum habeamus argumentum providentiæ divinæ: facileque eorum refellatur opinio, qui isthmum olim fuisse inter Hispaniam, & Africam, eumque ab Hercule perfossum, arbitrantur. Sanè *Herculeum* quidem illud fretum dicitur; sed ab Hercule Phœnicio, qui, eò missus, in Gadium insula, & vicina Hispania, coloniam duxit: ut exposuimus libro primo hujus operis, cap. XXXIV. Nec isthmi perfossi fabulam aliunde puto originem cepisse, quàm quòd, cùm primitus non constaret Phœnicibus de hoc freto, sed Hispania Africæ contigua crederetur: Hercules Tyrius Phœnicum primus extra illud navigârit, ibique insulam occupârit, quam Phœnicio nomine *Gades* dixit. Nempe naturâ quidem locus iste pervius semper fuit: quia alioqui mare internum terras obruisset ob assidua ex Mæotide in Pontum Euxinum, indeque in mare Ægeum, incrementa. Sed qui re ipsâ pervius erat, non erat pervius Phœnicum opinione: quam primus longiùs dissitarum gentium animis Hercules Tyrius exemit.

Ostendi caussam motus pro locis, & cæli cardinibus variantis. Deinceps dicam de motus differentia ratione temporis: quo pacto motus maris alius est diurnus, alius menstruus, alius annuus. De singulis eorum ex Posidonio agit Strabo lib. III.

Diurnus, qui Græcis ἡμερήσιος, est reciprocum ac quotidianum maris incrementum ac decrementum: quorum hoc Romani *Salaciam* dixere, quia unda in salum redit: illud *Veniliam*, quia eadem venit ad litus. Ejus rei rationem jam olim Posidonius petiit à Lunæ circuitu. Nam ubi, inquiebat, Luna supra horizontem cœpit elevari, intumescit mare, usque dum pervênit Luna ad cæli fastigium. At, eâdem tendente hinc ad occasum, ubi mare antea tumuerat, ibidem detumescit. Postquam autem Luna infra horizontem concessit, attollitur mare, quod ab horizonte est usque ad punctum meridiei oppositum: subsidit ibidem, ubi Luna à medio illo cæli infra terram pertigerit usque ad ortum, unde ejus apud nos refluxus. Hæc Posidonii ratio, ob manifestam experientiam, ab omnibus comprobatur: solùm ambigitur, utrùm Luna mare attollat subjectum lumine suo, illud rarefaciendo; an potiùs facultate propriâ, qua sic attrahat aquas, uti magnes ferrum. Illud etiam parùm est exploratum, quomodo cùm antipodas illustrat, ex altero hemisphærio nostrum quoque sustollat. Non absurdè fortassis hinc colligat aliquis, compluribus terram locis pertusam esse, ac perforatam; non quidem per diametrum, ac centrum; sed tamen de hemisphærio uno in adversum; perque gurgites ejusmodi, expertes fundi, agere Lunam in aquas utriusque hemisphærii. Ac probabilem utcunque hanc sententiam reddunt voragines non paucæ, ubi nullis funium spiris ad fundum hactenus potuerit pertingi. In

Septen-

Septentrionali quidem mari, ad cautes præcipuè, tales assignat Olaus Magnus in secundo rerum Septentrionalium, cap. duodecimo.

Nunc videamus de motu maris menstruo: de quo sic Strabo ex Posidonio a: Τὴν δὲ μηνιαίαν (περίοδον λέγει) ὅτι μέγισται μὲν αἱ πλημμυρίδες γίγνονται περὶ τὰς συνόδους· εἶτα μειοῦνται, μέχρι διχοτόμου· πάλιν δ᾽ αὔξονται, μέχρι πανσελήνου· καὶ μειοῦνται πάλιν, ἕως διχοτόμου φθινάδος· εἶθ᾽ ἕως τῆς συνόδου αἱ αὐξήσεις· πλεονάζουσι καὶ χρόνῳ, καὶ τάχει, τὰς αὐξήσεις. *Menstruum porro* (circuitum dicit Posidonius) *quòd maximi refluxus fiant circa novilunia: postea que minuantur, usque dum luna fit dimidiata: iterum hinc augeantur, usque ad plenilunium: ac tum imminui rursum, donec decrescens dimidiâ parte luceat: postea ad coitum usque augeri: ea autem incrementa exsuperare & tempore, & celeritate.* Confirmat hæc experientia, quæ docet, maximè intumescere mare in plenilunio, aliquanto minùs in interlunio, minimè omnium, cùm luna est dimidiata. Hæc incrementa, & decrementa, vocabulis jam olim distinxere Saxones, & eorum exemplo Anglosaxones in Britannia. Nam maris recessum, hoc est, quando detumescit, *Ledunam* dixere: at accessum ejus, sive cum intumescit, *Malinam* nuncuparunt. Ut quod in diurno motu sunt *Salacia*, & *Venilia*; hoc in menstruo sint *Leduna*, & *Malina*: quemadmodum liquet ex Bedæ de ratione temporum libro, cap. XXVIII b, ubi sic scribit: *Imitatur Luna cursum mare, non solùm communi c accessu, & recessu: sed etiam quodam sui status profectu, defectuque; ita ut non tardior solùm perenni; quam pridie, verùm etiam major, minorve quotidie redeat æstus: & crescentes quidem* MALINAS, *decrescentes autem placuit appellare* LEDONES (in aliis Bedæ codd. est LEDONAS) *qui, alternante per septenos octonosve dies successu, mensem inter se quemque quadriformi sua mutationis varietate dispertiunt: sæpe quidem aquâ utrumque forte, septenis diebus ac dimidio cursum consummantes; sæpe vel ventis impellentibus, aut repellentibus, vel aliâ qualibet accedente, sive naturali vi cogente, tardiùs, citiusve venientes, aut minus ampliusve solito ferventes; ita ut aliquoties, ordine turbato, Malina plures sibi æstus hoc mense, pauciores vindicet in alio: unde uterque motus, nunc vespertino nasci, nunc matutino consuevit in æstu. Et siquidem æstu vespertino, vel novilunio, vel plenilunio instante, Malinam nasci contigerit, idem æstus quotidie per* VII *Malina dies subsequentes fit major, & violentior, æstu matutino. Similiter matutino, si fuerit Malina orta sub æstu, matutinus jam majori per dies contegit æquore terras. Porro vespertinus finibus, quos matutinus æstus cœperat, contentus, ulterius cursum extendere negligit: quamvis quibusdam in mensibus uterque æstus in dissimili per omnia incremento proficit. Quanto autem plus æstus major litora terrasque contexerit, & fluvios ac freta compleverit; tanto latius recedens, eadem litora maris exhaurire, atque erudare, consuevit.* Quem ad locum d annotavit Joannes Noviomagus, dici *Ledonam*, quasi *læsam undam*: satis ridiculè, cùm vox sit Saxonica, ac Danica: veraque sit sententia doctissimi Olai Wormi, Dani, in Fastis e suæ gentis: ubi ait, *Magle* Danis esse magnum, & inde maris incrementum vocari *Malina* pro *Maglina*: at *Liden* iisdem esse parvum, atque inde *Ledun*, & *Ledunas*, vocari maris imminutionem. Porrò *Malina*, & *Leduna*, voces trecentis & quinquaginta ante Bedam annis reperias apud Marcellum Empiricum: qui ostendet, homines superstitiosos ad medelam alias herbas legere solitos tempore Ledunæ, alios in Malina, quasdam absque eo discrimine collegisse.

a Lib. 3.

b Ac similes apud Bedam loco libro de Natura rerum, cap. 39.

c Diurnum intellige.

d Uti & ad Bedæ de Natura rerum cap. 39.

e Lib. 1. cap. 10.

Superest motus annuus: de quo sic ex Posidonio Strabo lib. III: Τὰς δ᾽ ἐνιαυσίους παρὰ τῶν ἐν Γαδείροις πυθέσθαι φησί, λεγόντων ὡς κατὰ θερινὰς τροπὰς μάλιστα αὔξοιντο, καὶ αἱ ἀναχωρήσεις, καὶ αἱ ἐπιβάσεις. Εἰκάζει δ᾽ αὐτός, ἀπὸ τῶν τροπῶν μειοῦσθαι μὲν ἕως ἰσημερίας· αὔξεσθαι δὲ ἕως χειμερινῶν τροπῶν· εἶτα μειοῦσθαι μέχρι ἐαρινῆς ἰσημερίας· εἶτα αὔξεσθαι μέχρι θερινῶν τροπῶν. *Annuos verò maris* (circuitus) *se à Gaditanis* (Posidonius) *accepisse ait: quippe qui dicant, circa æstivum solstitium maximè augeri accessus, & recessus maris. Conjecturam autem capit, eosdem exinde imminui usque ad æquinoctium; ac rursum accrescere usque ad brumam; ab hac decrescere usque ad æquinoctium vernum; ac postea augeri usque ad solstitium æstivum.* Sed Plinius aliter lib. II, cap. XCVII: *Æquinoctiis maximè tumentes, & auctumnali amplius, quàm verno: inanes verò brumâ, & magis solstitio.* Ex Plinii igitur mente, non solstitii tempore (quo nomine veteres solùm intelligunt æstivum) sed tempore æquinoctii est incrementum maris; ac majus quidem auctumnali, quàm verno. Straboni sive Posidonio etiam fidem derogat Tacitus in primo Annalium: *Sidere*, inquit, *æquinoctii, quo maximè tumescit Oceanus.*

CAP. LXX.

Transitur ad aquas, quæ bibuntur. Scientiæ naturalis finem ultimum non esse, ut sciatur; sed partim pietatem, ut Deus, ex operibus cognitus, ardentius colatur; partim præsidium hujus vitæ, ut diutius & commodius vivatur. Quinque aquarum, quæ bibantur, genera. Amenapus & Crimisus, Siciliæ amnes, in summo frigidi, in imo calidi. De calidis aquis Mytistrati, paludis prope Mylas, lacuum Palicorum prope Leontinos. Mira tenuitas aquæ Cubali, Sidis, Borysthenis, Phasidis. Quantopere aquæ varient colore, & unde hæc diversitas. De fluviis saporis dulcis, salsi, amari, acidi. De aliis graveolentibus, & unico boni odoris in Mesopotamia.

AB aquis marinis, & salsis, venio ad potabiles; quarum bona, mirandaque, deinceps percurram. Nam ut naturæ universæ, ita horum etiam notitia, ad pietatem in hominibus accendendam, augendamque, plurimum confert. Neque ignoro, ita vulgo esse persuasum, scientiam naturalem esse θεωρητικὴν a, non πρακτικὴν b. Verùm pulcrè B. Bernardus ait super Cantica serm. XXXVII: *Scire velle eo fine tantùm, ut scias, curiositas c est. Sed scire velle, ut ædifices, charitas est. Scire velle, ut ædificeris, prudentia est.* Hoc igitur iis, qui rerum exquirunt naturam, propositum esse debet, non ut in curiosa ejus indagatione consistant, scire contenti: sed partim ut hinc Deum discant magis amare, ac ardentiùs colere, quod est pietatis cælestis opus: partim ut meliùs, & commodiùs, tueri valeant valetudinem, & vitam; quod prudentiæ est humanæ: quomodo pertinet ad medicinam, agriculturam, architecturam, vestiariam & artes cæteras.

Aquarum, quæ bibantur, varia ex Rufo genera complexus est Aëtius de re medica lib. III, cap. CLXV d: Τῶν πινομένων ὑδάτων πέντε εἰσὶν αἱ καθόλου διαφοραί· ὄμβριόν τε γάρ, καὶ πηγαῖον, καὶ φρεάτιον, καὶ ποτάμιον, καὶ λιμναῖον· *Aquarum, quæ bibuntur, quinque in universum sunt differentiæ; pluvia, fontana, putealis, fluvialis, & e stagnis.* Ad pluvias refert illas etiam è nive, & glacie; quia iidem sunt è vaporibus in cælum elevatis. Sub stagnantibus autem comprehendit lacustres, & palustres.

In tot aquarum generibus primùm considerabo qualitates παθητικάς, sive quæ sensum adficiant: deinde exponam δυνάμεις φυσικάς, *potentias naturales*: denique de motu earum dicam.

Qualitatum, quæ sensum adficiunt, aliæ percipiuntur tactu, aliæ alio sensu. Tactiles vel primæ sunt, vel secundæ. Primæ, ut calor, & frigus. Utcunque enim aquæ naturâ suâ frigeant, quædam tamen calent: quod contra naturam evenire, exinde cognoscimus e, quòd quas inde aquas hauseris, ad naturam redeundo, paullatim frigescant. Quædam verò non calent modò, sed etiam fervent; imò & ardent nonnullæ. Cùm superiùs f ageremus de elemento Ignis; caussam istorum esse ostendimus bitumen, & ignes subterraneos. Nihil attinet hæc, ubi de

a Speculativam, ac scientia contentam.

b Activam, sive cujus scientia pro fine habeat actionem.

c Imo turpem curiositatem vocare ibidem Bernardus non veretur.

d Fol. 62. b. edit. Ald.

e Vitruvius lib 8. extremo pene c. 2.

f Cap 63.

Aquis

Aquis agendum, eadem reponi. Suffecerit nunc, si indicta nobis paucula aquarum ejusmodi exempla adferamus. Lycus Butheras Rheginus in historia Siciliæ, & ex eo Antigonus Carystius in hist. mirab. *a* prodidere, in Sicilia duos esse fluvios, Capæum, & Crimisium, vel potiùs Anapum, & Crimisium; qui in summo frigidi, in imo sint calidi: nempe in summo eos destituit calor; ut qui sit prope fundum, ob vicinum bitumen. Ab eodem Lyco, & Antigono *b*, traditum est, in Sicilia esse fontem Cystritatum, vel potiùs Mytistratum, (quomodo rescribi oportere, v. cl. Jo. Meursius annotavit) qui à Pleiade usque ad Arcturum de die ferveat, ac fumet; noctu autem etiam inflammetur. Item & Lycus, & Antigonus *c*, retulerunt, prope Mylas Siciliæ esse paludem, in cujus medio, ut frigidæ, sic calidæ etiam scaturiant aquæ. Item ab duobus his traditum, in Sicilia *d* apud Leontinos esse lacus duos tanti fervoris, ut elixorum nihil sit calidius. Intellige Palicorum lacus; quos incolæ vocant κρατῆρες, & Δέλλοι: ut indicat Macrobius Saturn. lib. v, cap. xix: qui & testem laudat Calliam in vii rerum Sicularum,

a Cap. 148.
b Cap. 154.
c Cap. 170.
d Antigonus cap. 175.

A qualitatibus primis venio ad secundas. Quales ex tactilibus duæ imprimis attenduntur; levitas, & gravitas. Sunt autem quædam aquarum ita tenues ac leves, ut baculum, vel lapidem, in sua repræsentent figura, citra refractionem ullam. Quod de aqua Cubali inter Patavium, & Vincentiam, proditum est Vitellioni lib. x, theorem. xlii. Quædam etiam aquæ, præ tenuitate nimiâ, non sustinent navium onera. Qualis Sides, sive, secundùm codices alios, Sideris. De hoc Plinius *e* sic: *Ctesias tradit, Siden vocari stagnum in Indis; in quo nihil innatet, omnia mergantur.* Est item in Sarmatia Europæa *Borysthenes, omnium*, ut idem Plinius *f* ait, *aquarum tenuissimus; ideoque innatans Hypani: in quo & tenuitatis argumentum aliud est, quod nullum halitum, non modo nebulam, emittat.* Arrianus tamen, in periplo Ponti Euxini, censet, Phasin omnium, quos nôsset, fluviorum esse levissimum: atque hoc non modò colligit ex eo, quòd supernatet Ponto; sed etiam ex pondere. Sed de levitate aquarum mox dicam pluribus; ubi de earum salubritate erit agendum.

e Lib. 31. cap. 2.
f Lib. 31. cap. 5.

Confero me nunc ad qualitates eas, quæ alio, quàm tactus sensu, percipiuntur. Uti visu discernimus earum colores. Discrimen istoc, & caussam ejus pleniùs, & breviùs prioribus, complexus est Philander *g*. *Colorem*, inquit, *nanciscuntur à succis, terris, ramentisque saxorum, quibus inficiuntur. Inde albi sive lactei coloris, Nar, Umbriæ fluvius; lutei, Ochra Saxoniæ; flavi, Tyberis; fulvi, Acidula Sueviæ prope urbem Goppingam ad Vilsum fluvium; sanguinis fere colore Telephus fons, juxta Pateras; punicei, Rubicon; viridis, Neusola in Carpatho monte; glauci, Thermopylarum, juxta lavacrum, quod Chytros muliebres vocant; cærulei, Isara Norici fluvius; nigri, Galesus Calabriæ; nigerrimi, Allera Saxoniæ, qui in Visurgim influit; & siqua sunt alius coloris aquæ. Nam qui ob alvei terram, arenam, calculos, saxa, stirpes etiam ripis inhærentes, induuntur, proprii non sunt aquarum; sed eos videntur habere.*

g Ad Vitruvium l. 8. cap. 3.

Nunc ponam de discrimine, quod gustu deprehenditur. Vitruvius lib. viii, cap. iii: *In Sicilia flumen est Himera, quod à fonte cum est progressum, dividitur in duas partes: quæ pars profluit contra Ætnam, quòd per terræ dulcem succum percurrit, est infinitâ dulcedine: altera pars, quæ per eam terram currit, salsum habet saporem.* Atque idem traditum Antigono Mirandorum cap. cxlviii. At deceptus est Solinus cap. xi; cùm pro *salso* ait *amarum*. Nam experientia hodieque reclamat. Sequitur deinde apud Vitruvium: *Item Parætonio, & quo est iter ad Hammonem, & Cassio ad Ægyptum, lacus sunt palustres; qui ita sunt salsi, ut habeant insuper se salem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis, & fontes, & flumina, & lacus; qui per salsifodinas percurrentes, necessario salsi perficiuntur.* De amaris fontibus, & fluminibus, postea subdit: *Sunt ex amaro succo terræ fontes exeuntes, vehementer amari: ut in Ponto est flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta sapore dulcissimo: deinde, cum pervenit ad locum, qui est ab ostio ad millia centum sexaginta, admiscetur ei fonticulus oppido quam parvulus. Is cum in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram; ideo quod per id genus terræ & venas, unde sandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara.* De amarore Hypanis, testis quoque Mela lib. ii, cap. i, & Solinus cap. xxiv. De acidis aquis sic Vitruvius ibidem: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium: uti Lyncestos, & in Italia Virena; Campania Teano, aliisque locis plurimis.* Alia deinde addit de vi aquarum ejusmodi; quæ inferiùs adducam.

Nec colore modò, vel sapore; sed odore etiam distinguuntur. Unde sic ibidem Vitruvius *a*: *Sunt odore, & sapore non bono, frigidi fontes; qui, ab inferioribus penitus orti, per loca ardentia transeunt, & ab his, per longum spatium terræ percurrentes, refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, coloreque corrupto: uti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui solfurati dicuntur, & reliquis locis similibus.* Hæc ad odorem malum pertinent. At, ut Plinius ait lib. xxxi, cap. iii: *Unus in toto orbe traditur fons aquæ jucunde olentis in Mesopotamia Cabura. Fabulæ rationem afferunt, quoniam eo Juno perfusa sit. De cætero aquarum salubrium sapor odorve nullus esse debet.*

a Lib. 8. cap. 3.

Cap. LXXI.

De vi aquarum quarundam in res inanimas: uti injecta immutandi in lapidem; vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuris idonei. Varia istorum exempla adferuntur, & ratio eorum naturalis. Non mereri fidem, quod à Muciano ter consule proditum est, in Andro insula fontem Liberi septem diebus fluere vino. Ut quædam aquæ aliis supernatent; imò & innatantes inungant: & quæ hujus rei ratio sit. Aquæ variæ, colorem inde bibentium mutantes; præsertim in pecudum pilis; alicubi etiam in hominum cute.

STrictim dixi, quæ ad qualitates sensium afficientes attinent. Nunc breviter exponam, quæ attingunt φυσικὰς δυνάμεις *a*. Quarum aliæ tantummodo pertinent ad res inanimas: aliæ autem vel solùm, vel æquè, tangunt animata.

a Vires naturales.

Prioris generis est, quòd quædam eam habeant vim, ut injecta possint ἀπολιθοῦν, sive *in lapidem vertere*: ut Miabus in Pamphylia, teste Carystio Histor. Mirab. cap. cl. Simile profert exemplum Vitruvius lib. viii, cap. iii: *Est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam, & Tuanam, lacus amplus; in quem lacum pars sive arundinis, sive alii generis, si demissa fuerit, & postero die exempta; ea pars, quæ fuerit exempta, invenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate.* Item Plinius lib. xxxi, c. ii: *In Perperenis fons est, qui, quacunque rigat, lapideam facit terram: item calida aqua in Eubœa Delio. Nam quà alluit rivus, saxa in altitudinem crescunt. In Eurymenis dejecta corona in fontem, lapides fiunt. In Colossis flumen est, in quo lateres conjecti lapides extrahuntur. In Scyretico metallo arbores quæcunque flumine alluuntur, saxa fiunt cum ramis.* Addam illud, in Cepusio Daciæ, quas aquas hauseris, & urceis infuderis, ex parte unam intra noctem in lapidem immutari: uti testis nobis Georgius Agricola lib. iv de ortu & caussis Subterraneorum, cap. xi.

Atque hæc de vi aquarum immutandi ea in lapides, quæ receperint. Sed prætereà & ipsæ, ubi desinunt agitari, lapides fiunt. Antigonus quidem Carystius, Historiarum Mirabilium cap. clxxviii, refert ex Eudoxo, apud Coos rivum esse omnes, per quos fluxerit, aquæductus in lapides commutantem. Etiam ex Eudoxo, & Callimacho, ad-

addit, theatrum esse apud hos exstructum è lapidibus sic in lapidem inde induratis. Vitruvius quoque lib. VIII, cap. III, tradit, aquam Hierapolitanam apud Phrygas in crustam lapideam sic indurari, ut inde faciant in agris septa. Caussam addit, *quòd in his locis, & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli natura similis.* De hac aquæ ejus natura etiam apud Strabonem est lib. XIII. Alia hujusce generis adducit Plinius lib. XXXV, cap. II: *At Nonacrin Arcadiæ putant nimio frigore esse noxiam: utpote cum profluens ipsa lapidescat.* Et paullo post: *Destillantes quoque gutta in lapides durescunt in antris Corycus.* Acosta quoque est testis, in Peruvia esse fontem calidum, qui sic in rivo induretur in rupem, ut inde lapides exscindantur ædificiorum structuris idonei.

Nec operosum adeò est rationem reddere, tam aquarum, quæ vicina, vel injecta, in lapides vertant; quam quæ ipsæ in lapidem concrescant. Priores illæ habent succum lapidescentem, aquis permixtum; qui se per meatus inserit corporibus injectis, aut propinquis; & quia, iis contentus, non amplius agitatur, sed quiescit, eò frigore constringitur; corporaque, quibus se insinuavit, lapideæ reddit naturæ. Quod verò aquæ ipsæ in alveo suo lapidescant, ex eo est, quia & aquæ istæ succo admodum crasso, & lento, constent: &, alveis receptæ, desinant agitari; ideoque ab aëris ambeuntis frigore densentur. Sed de his accuratius dicam lib. VI, qui erit de Metallorum, ac Lapidum natura.

Sed verumne, abire aquas etiam in vinum? Id de fonte in Andro insula retulit Plinius ex historiis Licinii Muciani ter consulis; qui Neronis, & Vespasiani vixit temporibus. Verba Plinii *a* sunt: *Mucianus Andri è fonte Liberi patris, statis* (ait) *diebus septenis ejus Dei vinum fluere; si auferatur è conspectu templi, sapore in aquam transeunte.* Omnino sacerdotum, vel figmentum, vel fraus, erat: nisi concurrisse malis dæmonum imposturam. Nolim diffiteri, aquarum aliquas vineum habere saporem, etiam mentem tentare, ac pervertere. Sed fidem non meretur, sic naturâ esse comparatum, ut hoc statis fiat diebus septenis, Libero sacris: ne quidem si inde effugium pares, non Liberi hoc virtute contigisse; sed gentiles propterea dies illos Libero sacrâsse. Vide quæ ex Epiphanio & aliis Baronius ad an. XXXI, pag. 98.

a Lib. 31. cap. 2.

Ab virtute aquarum, quæ se in gignendis lapidibus, ac, si sic videatur, in vino etiam, utràque re inanimâ, exserit; venio ad ea, quæ vel æquè, vel tantummodo, res spectent animatas. Videor mihi ista ad duo posse genera revocare; quorum utrumque sit bipartitum. Nam vel externa tangunt, vel interna. Illa prioris generis, vel superinducunt aliquid superficiei, vel eam quoque immutant. Posterioris quæ sunt generis vel valetudinem corporis, vel animum attingunt.

Ex quatuor istis primi est generis, quòd aquæ nonnullæ vim habeant quasi oleo inungendi. Sanè pingues esse fluviorum nonnullos, indicio erit Titaresius *b*, Thessaliæ amnis, secundùm Strabonem in IX, & Vibium Sequestrum cap. de Fluminibus. Meminit & ejus Homerus in Bœotia *c*, & Lucanus in VI *d*. Aliter dictus *Europus*, ut est in Strabonis epitome *e*; vel *Eurotas*, ut est apud ipsum Strabonem lib. IX. Is fluvius, ut idem Strabo ait *f*, non mergitur, aut immiscetur Peneo; sed, olei instar, supernatat. Quod ipsum etiam Plinio proditum lib. IV, c. VIII: *Accipit amnem Eurotan, nec recipit; sed olei modo supernatantem, (ut dictum est Homero) brevi spatio portatum abdicat; pœnales aquas, dirisque genitas, argenteis suis misceri recusans.* Pro *Euroton* tamen *Orcum* est apud Vibium his verbis: *Titaressus Thessaliæ, qui & Orcus, in Peneum decidit; nec ei miscetur, quia super eum funditur.* Imò apud Plinium quoque pro *Euroton*, *Orcum* legas in nonnullis MSSis, & veteri editione Parmensi *g*. Sed rem videamus. Nempe uti succi graves multum obtinent terrestris: ita succi leves, (tales autem sunt pingues) multum habent aërei: unde supernatant aquis. Sed si non admodum sunt pingues, innatant quidem, at non inungunt. Ad quod opus, ut admodum pinguibus erumpant venis. Qualibus & originem debent sulfur, bitumen, succinum, gagates. De hujuscemodi aquis ita Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Alii* (fontes, flumina, & lacus) *per pingues terræ venas profluentes, uncti oleo erumpunt: uti Solis (quod oppidum est Ciliciæ) flumen nomine Liparis, in quo natantes, aut lavantes, ab ipsa aqua unguntur.* Ubi per *oleum* intellige bitumen liquidum. Est enim hoc pingue: quippe multum habens aërei, & ignei; unde & facile adeò accenditur. Etiam bitumen istoc capiendum in iis, quæ idem Plinius de Æthiopiæ lacu, & Indiæ, & fonte Carthaginis, subjungit. Posteaque apud eumdem legas de fontibus Zacynthi, Dyrrachii, & Apolloniæ; qui (ut ait) *picis magnam multitudinem cum aqua vomunt.* Item de lacu Judææ; qui eò quòd (verba iterum Plinii retineo) *habeat supernatans liquidum bitumen*, quod ἄσφαλτος dicitur, Ἀσφαλτὶς nuncupatur. Ibidem legas, Joppen in Syria, & Arabiam Numidarum, *emittere bituminis maximas moles.* Atque hoc mirandum negar; quia *crebra sunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cum ergo per bituminosam terram vis erumpit aquæ, secum extrahere bitumen.*

b Al. Titaressus.

c Iliad. β. vers 752.

d Vers. 376.

e Lib. 7.

f Lib. 9.

g An. 1476.

Alterum est aquarum genus, quæ & extrinsecus immutent; sive alium pilis inducendo colorem, sive etiam cuti. Quod à Varrone esse proditum, testis nobis Solinus cap. XXXIII. *Ultra Pelusiacum ostium Arabia est, ad Rubrum pertinens mare; quod Erythræum ab Erythra rege, Perseï & Andromedæ filio, non solum à colore, appellatum Varro dicit; qui affirmat in litore maris istius fontem esse; quem si oves biberint, mutent vellerum qualitatem, & antea candida, amittant, quod fuerint, usque ad haustum, ac furvo postmodum nigrescant colore.* Idem, sed præterito Varronis, ac Solini nomine, memorat Martianus Capella lib. VI, cap. de Ægypto. Pluraque ejus generis refert Seneca lib. III Natur. Quæst. cap. XXV: ac imprimis Vitruvius lib. VIII, c. III: *Sunt*, inquit, *Bœotiæ flumina Cephissus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Trojæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythræorum, & Laodicensium, fontes ac flumina, cùm pecora suis temporibus anni parantur ad conceptum partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum; ex eoque, quamvis sint alba, procreant, aliis locis leucophæa, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cùm init in corpus, proseminat intinctam sui cujusque generis qualitatem. Igitur quoniam in campis proxime flumen armenta rufa, & pecora leucophæa nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse dicuntur.* Similia adfert Plinius lib. XXXI, cap. II: *Eudicus in Hestiæotide fontes duos tradit esse; Ceronem, ex quo bibentes oves nigras fieri; Melan, ex quo albas: ex utroque autem varias: Theophrastus in Thuriis, Crathin candorem facere.* Pro quo, *flavedinem conciliare* dicit Aristoteles de mirabilibus auditionibus: idemque ex Timæo prodit Carystius Histor. Mir. cap. CXLIX. Hinc sequitur apud Plinium: *Sybarim* (facere) *nigritiam bobus, ac pecori. Quin & homines sentire nigritiam eam. Nam qui Sybarim bibant, nigriores esse, durioresque, & crispo capillo: qui ex Crathide, candidos molliores que, ac porrectâ comâ. Item in Macedonia, qui velint sibi candida nasci, ad Aliacmonem ducere; qui nigra, aut fusca, ad Axium.* Idem Plinius sic alibi *a* de Clitumno, Umbriæ fluvio: *Clitumni amnis aqua candidos boves facit.* Quod & Servius ex eo memorat in II Georg. Sed de isto pluribus agam, cùm particulatim dicetur de cultis à gente Romana fluminibus. Nec de candore magis, quam nigritie, mirandum. Si enim senectus nos canos reddat, imò & anxia unius noctis sollicitudo tantum valuerit in nonnullis *b*: cur non aquæ, longo tempore adsumtæ, sic temperiem possint immutare, ut candorem, aliumve inducant colorem?

a Lib. 2. cap. 103.

b Scaliger adversus Cardanum Exercit. 312.

Cap. LXXII.

Quæ aquarum saluberrimæ. Hirtius, & Aetius, conciliati; quorum ille insalubrem, salubrem hic aquam dixerat Niloticam. Quercetani de aquis lutosis, ac pinguibus, opinio discussa. Quo discrimine, ratione salubritatis, distent aquæ pluviæ, & nivales, tum crudæ, tum decoctæ; item ex grandine, vel glacie liquefactæ. Etsi aquæ sint salubriores, quæ leviores, & levitas ea ponderando cognoscatur: subinde tamen leve adeo discrimen esse, ut ad alia recurrere indicia satius sit: quale est, quæ citius incalescant, aut frigescant, & quarum accolæ melius valeant. Quam variis morbis medeantur aquæ. Ecquæ sint, quæ juventutem instaurent. Vim etiam noxiam aquis inditam; ut inferendi sterilitatem, & varios morbos; imo & mortem: quod de Menaidos, sive Palicorum fonte traditum; aliter tamen, atque aliter, hanc rem narrantibus antiquis.

EXpediam nunc de tertio aquarum genere; quod salutares, vel noxias habet vires corporibus humanis.

Valetudini autem corporum salubres sunt aquarum illæ, quæ, ut Plinius ait *a*, *aeri simillimæ*: hoc est, quæ maxime tenues, & pellucidæ. Ut hac parte videatur commendandus in Sabinis *Blandusia fons lucidior vitro*; velut de eo Horatius *b* ait. Cujusmodi non sunt aquæ Nili. Nam, ut Hirtius, sive quisquis auctor de bello Alexandrino, ait, *quæ Nilo flumine fertur aqua, adeo est limosa, atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat.* Quare commodè capiendus est Aetius lib. III de re medica, c. CLXXV; ubi aquas omnes fluviales, ac stagnantes, vituperat, una excepta Nilotica; quam pollere ait omni genere virtutis: ac virtutes eas deinde pluribus exponit. Conciliare autem ea cum Brodæo *c* possis ex Galeno; qui & ipse lib. primo de simplicium medicamentorum facultatibus, ut & in VI Epidemiorum, aquam prædicat Niloticam, velut salubrem; sed addit, iterum, atque iterum, fictilibus percolandam vasis, usque dum plane fuerit defæcata, ac limpida. Hodieque is apud Ægyptios mos obtinet, ut toto in testis triduo adservetur, donec penitùs subsederit limus. Quibus verò mora hæc morosior molestiorque videatur, injectis ei amygdalis amaris, & contusis eorum putaminibus, diem intra reddere solent puram, claramque. Hirtius igitur locutus est de aqua Nilotica, recentissimè hausta; ut fiebat à militibus Romanis, consuetudinis Ægyptiæ nesciis. At Aetio est sermo de aqua percolata; qualem etiam intelligunt juniores illi, qui sic eam laudant; ut Maurinus Sanutus *d*, Petrus Martyr ab Angleria *e*, & alii magno numero. Propterea non per omnia assentio Josepho Quercetano, qui in Diætetico polyhistorico c. VII sic scribit: *Cum illud Nili flumen lutosius sit, quam arenosius, à quo tota Ægypti regio, cùm ab alveo suo excurrit, impinguatur: omnes fluviorum pingues aquas, pari modo, aliis ex torrente arenoso profluentibus esse præferendas.* Subjungit deinde: *Hinc fit, ut Sequana lutosa, & pinguis, Ligerinam aquam sabulosam bonitate superet. Non enim ex Ligere exundante impinguantur arva; quæ potius adeò areno conteguntur, ut inde sterilescant. At cum Sequana lutosam aquam, & pinguem, per optima arva transfluens, meliorem idcirco exhibet aquam; tum quod onera ferat graviora, quam alii Galliæ fluvii; tum quod equos impinguet, leguminaque citius & celerius coquat: quæ aquæ bonæ certissima sunt indicia.* Quibus sic occurrimus. Quemadmodum aqua Nilotica arvis conducit, quæ inundans pinguia facit; at hominibus est insalubris, nisi percoletur: ita Sequanam quidem agros reddere pingues, sed non eo optimam esse, nisi percolatam. Et sane favet nobis ex parte Quercetanus ipse, quando superioribus subjicit: *Hinc concludamus, inter optimas recensendas esse Sequanæ aquas, præsertim si ab hypostasi sua repurgatæ fuerint, aut in cisternas depuranda infundantur.*

a Lib. 33. cap. 3.
b Lib. 3. od. 3.
Vide Salmasium ad Ipsum ad Achillis Tatii pag. 630, 631
c Lib. 4. Miscell. cap. 29.
d Lib. 2. part. 4. cap. 14.
e Legat. Babylon. lib. 3.

Sed neque aëri similes, hoc est, leves, & pellucidæ, sunt aquarum illæ, quibus miscentur exhalationes terræ. Nam hujus opacitate magis fiunt turbidæ, & densæ. Unde consequitur, minùs salubres esse. Fusè de isto Plinius lib. XXXI, cap. III, Aetius lib. III, cap. CLXXV, ac tot alii; ex junioribus etiam, inter cæteros, Joannes Bruyerinus Campegius de re cibaria lib. XVI, præcipuè cap. IX, ac X; sed & reliqua libri parte. Est tamen, in quibus inter se viri dissentiant eruditissimi: eoque, puto, non abs re fuerit, si & sententiam de eo nostram consignem. Mihi sic videtur, & duces habeo, quos sequar, homines seculi nostri pereruditos, & in natura rerum longo usu subactos, minùs salubres esse pluvias. Sunt illæ quidem leves; imò, ut Celsus *a* ait, levissimæ; ac levitatem earum princeps prædicavit Hippocrates *b*. Verùm vapores, unde concrescunt, habent aliquid admixtum halitus terrestris, qui interdum è terris educitur pestilentibus. Decoqui igitur eas est opus. Ac minùs his salubres sunt nivales, quia frigore includuntur halitus, quos dixi; unde Nero excogitavit artem (ut Plinius *c* ait) *decoquendi aquam, vitroque, demissam in nives, refrigerandi.* Nimirum, ut ibidem non obscurè docet, quò halitu per coctionem expulso, frigore autem retento, voluptas esset innoxia. Magis etiam nivalibus insalubres illæ ex grandine resolutæ. Plus enim terrestris continent halitus. Meliores paullò glaciales, præsertim è summa glacie, quæ ex leviori aqua est. Nec tamen dixeris salubres prorsus, quia mistæ sunt imo aëri, qui ut gravior est, sic impurior. Atqui, quo aqua tenuior, leviorque, eo magis idoneum est cibi vehiculum.

a Lib. 2. cap. 18.
b Lib. de aëre, aquis, & locis.
c Lib. 31. cap. 3.

Inesse autem aquis hoc discrimen ponderis, certissimum est.

Namque nec errantes undis labentibus amnes,
Nec mersi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent; non denique vina,
Quæ campi, aut colles, nuperve, aut ante, tulere.

Ut cecinit scriptor libri de ponderibus & mensuris; sive illi Remo Favino, sive Remmio Fannio, nomen erat. Nam Prisciani non esse, utcunque in MSSis cum ejus opere grammatico jungi soleat, pro explorato habeo. De liquidorum autem discrimine in ponderando, vide Georgium Agricolam in tertio eorum, quæ de mensuris & ponderibus pereruditè, ut omnia, scripsit. Adi & experimenta Clarissimi quondam in Lugdunensi Academia collegæ mei, Willibrordi Snellii in Eratosthene Batavo lib. II, cap. VI. Hac levitate commendabilis fuit amnis Eulæus, Susianen ab Elymaide disterminans: cujus cotyle Attica drachmam minùs pendebat, quàm illa Tigris, aut Euphratis. Itaque, ut Plinius tradit lib. VI, cap. XXVII, *reges Parthorum non ex alio bibunt, & ob id in longinqua portant.* Idemque de Choaspe tradit lib. XXXI, cap. III. Illud tamen ponderis argumentum difficile censet, & alia suggerit. Sic enim ibidem loquitur: *Quidam staterâ judicant de salubritate, frustrante diligentiâ, quando perrarum est, ut levior sit aliqua.* Sed abunde occurrit Plinio Brodæus lib. IV Miscellan. cap. XXVIII. Subjicit deinde Plinius: *Certior subtilitas, inter pares meliorem esse, quæ calefiat refrigereturque celerius.* Quod postremum indicium & Celsus refert lib. II, cap. XVIII. Nec obscura est ratio. Quanto enim rarior est materies, eò citius calor abit; quò densior, eò caloris est tenaciens magis: quod Hippocrati jam olim *d* observatum; Galeno item monitum in lib. V Aphorismorum comment. XXVI. Sed minimè interim negligendum, quòd Palladius etiam jubet attendere ad eos, qui fluvium accolant. Qui si sint longævi, nec nephritici sint, vel pulmonibus laborent, aut simili vitio; non leve hoc salubris fuerit aquæ argumentum. Vide fusiùs ista enarrantem Palladium lib. I de R. R. Titul. IV, qui est de aqua probanda.

d Aphorif. 26. lib. 1.

Plurimæ verò aquæ etiam medendi vim habent, calidæ inprimis. Quia de re generatim sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Omnis aqua calida ideo est medicamentosa, quod in pravis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum.*

usum. Namque sulfurosi fontes nervorum labores reficiunt, percalefaciendo exsugendoque caloribus e corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem, cum dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi, receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contrariâ caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interiora corporis vitia, potionibus purgando, solent mederi. Eâdem mente Plinius lib. XXXI, cap. III. *Sunt*, inquit, *tepidæ egelidæque auxilia morborum conferentes, &, è cunctis animalium, hominum tantum caussâ erumpentes. Nusquam tamen largius, quam in Bajano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus, aliæ sulfuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ bituminis, aliæ nitri, nonnulla etiam acidâ salsâve mistura. Vapore quoque ipso aliquæ prosunt.* Et post pauca, *Jam generatim*, inquit, *nervis prosunt pedibusve, aut coxendicibus; aliæ luxatis, fractisve. Inaniunt alvos. Sanant ulcera. Capiti, auribusque, privatim medentur; oculis verò Ciceronianæ.* Nempe aquæ post excessum Tullii in Academia, Ciceronis prope Puteolos villa, enatæ, ac à liberto ejus Laureâ Tullio celebratæ carmine, ut ibidem Plinius dicit, digno ubique, & non ibi tantùm legi. Extremam solùm partem apponam:

> *Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori*
> *Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope:*
> *Ut quoniam totum legitur sine fine per orbem,*
> *Sint plures, oculis quæ medeantur, aquæ.*

Postea ibidem Plinius subjungit alia aliarum aquarum bona. *In eadem*, inquit, *Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem feminarum abolere produntur. In Ænaria insula calculosis mederi.* Et mox: *Juxta Romam Albulæ aquæ vulneribus medentur, aptissimæ stomacho, nervis, universo corpori. Thespiarum fons conceptus mulieribus repræsentat: item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusque fieri non patitur. Cydnus, Ciliciæ amnis, podagricis medetur: sicut apparet in epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. Tungri, civitas Galliæ, fontem habet insignem. Purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Leucogæi fontes inter Puteolos, & Neapolim, oculis & vulneribus medentur.*

Ophiusa item in Alo impetiginem delet; secundùm Eudoxum, & inde Antigonum Carystium a. Sunt & aquæ, quæ strumis medeantur. Vitruvius lib. VIII, c. III: *Est aqua frigida genus nitrosum; uti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, aliisque locis similibus; quod potionibus depurgat, per alvumque transeundo, etiam strumarum minuit tumores.* Idem tradit Plinius lib. XXXI, cap. III. Imò & Strabo lib. V: sed is aquas eas esse dicit ἐν Κωτικολίαις. Verùm certum est, Κωτιλίαις rescribi oportere. Nam & sic Sotion vocat de Mirandis aquarum, & Dion lib. LXVI. E Latinis item *Cutilias* nominant Varro lib. IV de L. L. Seneca Nat. Quæst. lib. III, cap. XXV, Tranquillus in Vespasiano, cap. XXIV, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Quamquam non contenderim, si Κοτυλία malis; ut est apud Dionysium Halic. lib. I Antiq. uti & ibidem Κοτύλην legas: imò *Cotylen* quoque est apud Festum Pompejum. Quod verò de Tungrorum fonte tradit Plinius, eum calculo mederi; idem de aliis multis prodit Vitruvius ibidem. Sed & rem totam egregiè illustrat. Itaque de morbo, eruditis perfamiliari, non verebor totum adscribere locum: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena* b; *Campana Teano, aliisque locis pluribus; quæ hanc habent virtutem, uti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quod acer, & acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes venæ intinguntur acritudine: & ita, cum in corpus inierunt, dissipant, quæ in aquarum subsidentia in corporibus, & concrescentia, offenderant. Quare autem discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animadvertere. Ovum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex ejus mollescet, & dissolvetur. Item plumbum; quod est lentissimum, & gravissimum, si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum, & oblitum fuerit; efficietur, uti plumbum dissolvatur, & fiat cerussa.* Mox etiam docet, ut æs, & margaritæ, aceto dissolvantur; atque hinc ita colligit: *Ergo cum has res ante oculos ita fieri videamus; ratiocinemur, iisdem rationibus ex acidis propter acritudinem succi, etiam calculosos e natura rerum similiter posse curari.* Utrùm autem acida, usque dum ad vesicam pertingant, vim illam retineant, vel quatenus relevent, alterius est loci. Particulatim vero de *balneis, quam ea salubria sint, tum ad valetudinem tuendam, tum ad morbos curandos*, dialogum adversus medicos recentiores doctè scripsit Joannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus, dicavitque Paullo III. Pontifici. Quemadmodum & ejusdem Brancaleonis de Vini natura duo exstant libri, eruditè item, & cum cura exarati.

a Cap. 153.

b De eo Joannes Baptista Porta Magiæ naturalis lib. 8 c. 6. sect. 7.

Sed nihil æquè, modo fidem mereatur, aquarum commendat naturam, ac illud apud Petrum Martyrem ab Angleria Mediolanensem de rebus Oceani, & novo Orbe, decadis II, libro X a: *Inter terras ad latus Hispaniolæ septentrionale repertas, ad leucas ab Hispaniola quinque ac viginti supra ter centum, unam esse insulam fabulantur, qui eam exploraverunt ad intima, nomine Bojuca, alias Agnaneo, fonte perenni adeo nobilem, ut ejus fontis aquâ epotâ senes rejuvenescant. Nec arbitretur tua Beatitudo, hoc dictum jocose, aut leviter, ita seriòrem hanc per curiam universam ausi sunt spargere, ut populus omnis, & ex iis, quos virtus, aut fortuna, secernit à populo, non pauci rem esse veram arbitrentur.* Commemorat idem Gaudentius Merula lib. I Memorabilium, cap. I. Item Cardanus lib. II Subtilitatum b: ubi constantem ait famam esse, fonte eo *senes restitui: non tamen canes mutare, nec tollere jam contractas rugas.* Subjungit hinc: *Oviedus constanter negat. Nos esse posse non dubitamus: esse haud fatemur.* Sed omnino pro fabula habendum. Ad quam non ætatem pertingerent novi orbis domini, si aqua esset ejuscemodi? Non repugno tamen, quo minùs quædam vel naturales sint aquæ, vel arte fiant, quæ multum corrigant vitia senectutis, partim purgando, & abstergendo sordes ex alimonia vetus adhærescentes, & vitalem imminuturas calorem: partim suâ bonitate ex parte replentes & instaurantes humidum radicale, quod absumtum erat à calore nativo.

a P. 202. edit. Colon. an. 1574.

b Pag. 72. edit. Lugd. an. 1580.

Nec propter tot aquæ bona, quæ humanis præstant corporibus, eò putandum, non nocere corporibus. Justus Deus multis aquarum etiam, in pœnam nostri, vim indidit noxiam, & caussis ob alias; quas adduximus, de bono venenorum differentes lib. primo hujus operis, cap. V. Itaque non fœcunditatem solùm præstant aquæ, sed etiam adferunt sterilitatem: sive frigore nimio calorem exstinguendo; sive calore nimio humorem exsiccando. Unde Plinius, loco sæpius memorato c: *E diverso in Pyrrhæa flumen, quod Aphrodisium vocatur, steriles facit.* Quod & prodiderat Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. XX, & de caussis Plant. lib. II, cap. VIII. Est verò *Pyrrhæa*, pars Thessaliæ, sic à Pyrrha, Deucalionis, ut ajunt, uxore, nuncupata; quod constat ex Stephani Ethnicis. Eò autem calori id tribuere malim, quia flumen hoc, sive palus exsiccata, ardeat: ut à Phania (credo, Eresio illo, Aristotelis discipulo) proditum fuit; teste Antigono Carystio cap. CLXI. Sed apud hunc Πυραίων, pro Πυῤῥαίων, legi debet: ut jamdiu observatum Clarissimo, & amicissimo, Joanni Meursio, magno non suæ modò Bataviæ, atque etiam Belgicæ universæ; sed jam Daniæ quoque, imò totius Reip. literariæ, ornamento.

c Lib. 31. cap. 2.

Quam multos etiam corporibus afferunt morbos! de quo sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Ubi aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquaque res earum similes fodiuntur, fontes inveniuntur copiosi; sed hi maxime sunt vitiosi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ, quam sulfur, alumen, bitumen emittit: quæ per potiones, cum in corpus ineunt, & per venas permanando*

do nervos attingunt, & artus, eos durant inflando. Igitur nervi inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut nervicos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quòd ex durissimis, & spissioribus, frigidissimisque rebus, intinctas habent venarum cavitates.

Imò & vis inest letalis aquarum nonnullis: qua de re sic Vitruvius ibidem: *Etiam inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficum succum terræ percurrentia, recipiunt in se vim venenatam: uti fuisse dicitur Terracinæ fons, qui vocatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur: quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur. Et apud Crebros in Thracia lacus; ex quo non solum, qui biberint, moriuntur; sed etiam, qui laverint.* Ubi pro, *& apud Cychros*, in editione Florentina a, quam Jucundus Veronensis exhibuit, omisso præverbio, legas, *& Cychros.* Inque aliis editionibus veteribus est, *& Chrepsi*: quod Turnebus b probat propter illa Sotionis: Θεόπομπος ἱστορεῖ, κρήνην ἐν Χέρψι τῆς Θρᾴκης, ἐξ ἧς τοὺς λουσαμένους παραχρῆμα μεταλλάσσειν. *Theopompus refert, fontem esse Thracia, in quo qui laverint, continuo vitam morte commutent.* Apud Plinium c tamen, in veteri etiam editione Parmensi d, itidem legitur, *Cychros*: ac licet Turnebus Plinium primò, & exinde etiam Vitruvium, fuisse corruptum arbitretur: non aspernanda tamen ea, quæ pro vulgata Plinii lectione ad hunc Hermolaus Barbarus annotavit. Inter letales aquas etiam est illa Menaidis, sive Palicen fontis; seu craterum, aut stagnorum Palicorum: quæ in Sicilia fuere juxta Leontinos, & Menas, ac Palicam civitatem. De ea sic Fazellus dec. I, lib. III, cap. III *Aquas hujus stagni si mane ante Solis exortum bruta potaverint, repentino prope interitu occidunt. nam licet frigidæ sint, turbida tamen, & durum exhalantes odorem; qui ex sulfuris bituminisque materia, qua stagni fundus plenus est, ut bullæ aliquando ex eo enatæ indicant, generatur.* Sed hoc solùm ad muta pertinet animantia. At homines ipsos tangit, quod Macrobius narrat lib. V, cap. XIX, ab hoc Palicorum fonte, qui fideliter jurâsset, abiisse illæsum: qui falsâ jurâsset conscientiâ, mox vitam amisisse. Quanquam metuo, ne hoc inter ea, quæ vulgò sic, sed falsò, ferrentur, possis numerare. Sanè paullò aliter Aristoteles de admirandis auditionibus, & Stephanus in Ethnicis: quorum uterque ait, juramentum solere inscribi tabellæ: quæ, si innatâsset, creditum verè jurâsse; falsò autem, si mergeretur, ac propterea hominem combustum. Diodorus verò Siculus lib. XI contentus est dicere, pejerantes repente solitos à numine puniri, ac nonnullos templo exisse oculis captos. Eamque sententiam amplexi quoque Solinus c. X, & Rhemnius Fannius: sed perperam uterque fontem cum in Sardinia ponunt: perperam etiam, quod uni veteres fonti, id pluribus hi adsignant. Solini sunt ista: *Oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quisquis sacramento rapinam negat, lumina aquis attrectat: ubi perjurium non est, cernit clarius: si perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admissum tenebris fatetur.* Fannio autem scriptum:

> *Quod sanant ægros, produnt damnantque nefando*
> *Perjuros furto, quos talis flumine cæcant.*

Hæc verò de supplicio inconstantia veterum facit, ut existimem, eos, qui Palicorum fano præessent (id antiquitate, & religiosa veneratione commendabatur) ad terrorem mentibus incutiendum humanis, superstitiosâ Siculos opinione implesse, quasi ea esset aquæ divinitas, ut coargueret fures ac perjuros. Interim hoc boni consequebantur, ut qui criminis ejus sibi essent conscii, jurare apud Menaida formidarent: quod etiam ex Vibio Sequestro cognoscere est. Et fortasse justum Numen interdum, quod fidem conservari vult in gentibus, nec eas prorsus deseruit, per angelorum ministerium aliorum quidem testabatur innocentiam; de aliis autem, qui furti crimen falsis accumularent juramentis, pœnas in omnium sumebat conspectu.

a An. 1512.
b Lib. 6. Adversar. c. 13.
c Lib. 31. cap. 2.
d Anni 1476

Cap. LXXIII.

Quantum aquæ etiam in animam possint. In dubium vocatum, an fons Cyzicenus amorem auferat, vel aqua Sinuessana aboleat insaniam. De Mnemes & Lethes fontibus in Bœotia. Utrum Ciliciæ fons, Νοῦς, an Ἄνους; fuerit appellatus: deque proverbio, Habet, *vel,* Non habet Cescum. *Suidæ locus emendatus. Fons Chius dementiam concilians; uti & Phrygiæ fluvius Gallus, & fons ruber in Æthiopia: aquæ aliæ vini instar inebriantes, ut fons Paphlagoniæ, & aquæ Lyncestis: contra Clitorio amne bibentes reddi abstemios. Cur fluviales aquæ palustribus præstent. Cur maximi orbis fluvii ferè ab Septentrione fluant versus austrum. De aquis, quæ vel Oceani æstum amulentur, vel motu ferantur contrario; & quæ caussa ejus rei videatur.*

Sed de corporibus hactenus: nunc ad animam transeamus. Nam & in eas magna est vis aquarum; quædam noxia, alia salutaris. Quantum profectò est, quòd *in Campania regione Sinuessana aqua insaniam abolere produntur*: ut ait Plinius a. Quanti & illud, quòd, ut idem b ait, *Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex quo potantes amorem deponere Mucianus credidit.* Quanquam dum Plinius sic Mucianum addit credidisse, videri possit ipse non credidisse. Non tamen, vel C. Plinio, vel Licinio Muciano, pertinaciter adverser. Nam quid si aquæ, ut inducunt sterilitatem, sic & libidinem frigore suo exstinguant? Et si aquæ Sinuessanæ, eodem teste c, abolent insaniam: cur non & aliquæ medeantur amoribus insanis? Mirum interea, si hujusmodi sint aquæ in Campania; regionem eam, & totam Italiam, ab omni prope ævo tot luxisse funestos amantium casus. Cur enim agnati, & gentiles, aquis hujuscemodi non consulunt insano illo amore correptis? Utcunque sit de isto; multùm aquas posse in sensum ac rationem; his verbis idem Plinius d docet: *In Bœotia, ad Trephonium Deum juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes; quorum alter memoriam, alter oblivionem affert, unde (Μνήμης & Λήθης e) nominibus inventis. In Cilicia apud oppidum Crescum rivus fluit* ΝΟΥΣ f: *ex quo bibentium subtiles sensus fieri, M. Varro tradit. At in Coa insula fontem esse, quo hebetes fiant.* Puto, pro *Crescus*, legendum esse *Cescus*: à quo tamen paullum abit vetus editio Parmensis g; ubi pro *Cescus* est *Jusgus.* Nec multum adeò recedit *Visgus*: quod in antiquo repperit chirographo Pintianus. Sed mirum, quod hic legas, Νοῦν, hoc est, mentem, dici; quia sensus reddat subtiles, cùm Suidæ dicatur Ἄνους, quasi reddat hebetes. Sic enim scribit: Κέσκος ἐν πόλις ἐν Κιλικίᾳ, καὶ παρ' αὐτὴν ποταμὸς Ἄνους ὄνομα. Διόπερ οἱ ποιηταὶ παίζοντες, τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας, Κέσκον ἔχειν φασί. *Cescus erat urbs Ciliciæ, & juxta eam fluvius nomine* ANUS, (hoc est, EXMENS) *Quamobrem poëtæ homines amentes, ludere volentes, dicunt, habere Cescum.* Multum metuo; ne sciolus aliquis locum corruperit: qui cùm videret, dementes dici, Κέσκον ἔχειν h: planè sibi persuaserit, Cesco non fuisse nomen Νοῦς, sed Ἄνους. At cogitare debuerat, Suidam dicere, sic poëtas loqui παίζοντας i: hoc est, per ironiam. Vel hoc si displicet, legendum, Κέσκον οὐκ ἔχειν φασί· *Cescum non habere, ajunt.* Quam opinionem firmant ista Hesychii verba: Κέσκος, ποταμὸς Κιλικίας, ὅθεν ἡ παροιμία γέγονε, Πόλις Κέσκον οὐκ ἔχουσα. Εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων. *Cescus, fluvius Ciliciæ, unde proverbium ortum: Urbs non habens Cescum. Dictum verò de iis, qui dementes forent.* Nec alium fluvium, quàm memoratum, capio, cùm idem ait Hesychius: Νοῦς, ψυχή, ποταμός, καὶ ἡ μονάς· NOYS, *anima, flumen, & unitas.* Etsi non ignorem, & Nilum ab Ægyptiis esse vocatum Νοῦν, atque hoc ὕδωρ significare: ut est apud Philippum, Ori Apollinis interpretem, lib. I: quo loco agit de Nili adscensu, & exundatione. Verùm esto, ut Hesychius hic Nilum respexerit. Saltem fluviò isti

a Lib. 31. cap. 2.
b Ibidem.
c Lib. 31. cap. 2.
d Ibid.
e Memoriæ. & Oblivionis
f Mens.
g Anni 1476.
h Cescum habere.
i Ludentes.

isti Ciliciæ non fuisse nomen Ἄους, sed Νοῦς, etiam indicant illa Eustathii in Odyss. Λ a: Παυσανίας γοῦν φησιν, ὅτι Κεσηνὸς λιμήν τις, ᾧ παράκειται ποταμὸς Νοῦς καλούμενος· *Pausanias ait, esse alicubi Cesenum portum, cui vicinus sit fluvius, nomine* NOYS. Quæ tamen verba hodie frustra in Pausania quæras: ut videantur esse ex deperdito Asiaticorum opere.

Sed aliorum etiam fluminum vim in animos nostros prosequamur. Vitruvii sunt ista lib. VIII, cap. III: *Est insulæ Chio fons, è quo qui imprudenter biberint, fiunt insipientes: & ibi est epigramma insculptum, ea sententia: Jucundam esse potionem fontis ejus: sed qui biberit, saxeos habiturum sensus.* Ipsum deinde epigramma Græcum subjungit. Similem memorat fluvium his verbis Plinius b, loco sæpius memorato: *In Phrygia Gallo flumine potando necessarius modus, ne lymphatos agat: quod in Æthiopia accidere his, qui fonte rubro biberint, Ctesias scribit.* Judicium hoc Ctesiæ de fonte Æthiopiæ apud Photium etiam habes cod. LXXII. Idemque refert Sotion c, his verbis: Κτησίας δὲ ἐν Αἰθιοπίᾳ κρήνην ἱστορεῖ τῷ χρώματι κινναβάρει παραπλησίαν· τοὺς δὲ πίνοντας ἀπ' αὐτῆς παραλλάττειν τὴν διάνοιαν· ὥστε καὶ τὰ κρυφίως πεπραγμένα ὁμολογεῖν. *Ctesias narrat, in Æthiopia esse fontem colore rubro referentem cinnabari; indeque bibentibus sic mentem immutari, ut etiam confiteantur, quæ occulte commiserint.* Quin & Philo, qui navigationem in Æthiopiam, Strabone d teste, conscripsit, in memorato Æthiopicorum opere idem prodidit: ut est apud Antigonum Carystium cap. CLX. Videlicet aqua istæc ex halitu metallico vim habebat inebriandi. Quod de aqua Lynci, Epiroticæ urbis, etiam proditum Theopompo, & exinde eidem Carystio cap. LXXX. Ait verò, εἶναι ὕδωρ ὀξὺ, τοὺς δὲ ἐκ τούτου πίνοντας, ὥσπερ ἐπὶ τὸν οἶνον, ἀλλοιοῦσθαι· καὶ τοῦ ἐπὶ πλειόνων μαρτυρεῖσθαι· *aquam esse acidam: quique eam biberint, mente immutari, quasi vinum bibissent, ejusque rei complures esse testes.* Atque, ex eodem Theopompo, idem traditum Sotioni in Excerptis. De alia item aqua Vitruvii est lib. VIII, cap. III: *Sunt etiam fontes, uti vino mixti: quemadmodum est unus Paphlagoniæ: ex quo, etiam sine vino, potantes fiunt temulenti.* At de Lynco ipso hoc Plinii est lib. II, cap. CIII: *Lyncestis aqua, quæ vocatur acidula, vini modo temulentos facit.* Quare historicâ, non poëticâ fide, cecinit Naso XV Metam.

Hinc fluit effectu dispar Lyncestius amnis;
Quem quicunque parum moderato gurgite e traxit,
Non aliter titubat, quam si mera vina bibisset.

Continuò ante contrarium de Clitorio, Arcadiæ amne, præmiserat:

Clitorio quicunque sitim de fonte levavit,
Vina fugit, gaudetque meris abstemius undis.

Quod & assertum Vitruvio lib. VIII, cap. III: *In Arcadia vero civitas est non ignota Clitori; in cujus agris est spelunca profluens aqua, quam qui biberint, fiunt abstemii.* Ac Græcum de eo epigramma subjungit lapidi inscriptum: quod Latinè redditum reperias apud Philandrum. Atque hæc sufficiant de aquis, seu corpori humano, seu animo, vel salubribus, vel noxiis. Licet ejus generis multa sit alia reperire apud alios. Nam non solùm, quod Aristoteles f ait, ὕδατος πολλὰ εἴδη ἐστὶ, καὶ διάφορα g: verùm etiam, ut Plinius h inquit, *in nulla parte naturæ majora sunt miracula.*

Superest, ut antè in mari fecimus; ita hoc loco de aquarum potabilium motu videamus. Hoc enim est tertium illorum, de quibus me dicturum receperam. Porro ex hoc motu quoque bonitas elucet divina. Nam quæ aquarum moventur, difficiliùs putrescunt. Palustres igitur, & his similes, minimè sunt salubres: contrà fluviales, ob perpetuum fluxum, commendantur. Quomodo & citiùs senescere videmus plana cavaque inhabitantes loca, quàm qui in montibus degunt.

Nec ratione carere existimandum, quòd sic divina jussit providentia, ut motus in maximis orbis fluviis fere sit ab Septentrione versus Austrum. De istoc ita Vitruvius lib. VIII, cap. II: *Capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemque scripta, plurima maximaque inveniuntur egressa ab septentrione. Primumque in India Ganges, & Indus, a Caucaso monte oriuntur: Syriâ, Tigris, & Euphrates: Asiâ, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais, Colchis, Phasis: Galliâ, Rhodanus: Belgicâ, Rhenus: citra Alpes, Timavus, & Padus: Italia, Tybris: Maurusia, quam nostri Mauritaniam appellant, ex monte Atlante, Dyris,* (alius a ipse Atlas est *Dyris*: sed, credo, monti cognominis erat fluvius) *qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentem ad lacum heptabolum, & mutato nomine dicitur Niger.* Censeo autem, etiam maxima flumina præcipuè ab septentrione profluere, quia si septentrionalem, & australem tractum, conferas, illum liquet frigidum esse, atque humidum; hunc, calidum, & aridum. Ut conveniens sit, capita quidem fluminum oriri in septentrione; at decurrere meridiem versus.

Admirationi etiam fuit, quòd ex aquis aliæ sequerentur æstum maris; aliæ contra augescente mari decrescerent, decrescente verò augerentur. Qua de re Polybii, Artemidori, Silani, & Posidonii sententiam, & suam simul, adducit Strabo lib. III. De eodem sic Plinius lib. II, cap. XCVII: *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, aliàs simul cum Oceano augetur, minuiturque, aliàs vero utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter Oceani motibus consentit. In ripa Bætis oppidum est, cujus putei crescente æstu minuuntur, augescunt decedente, mediis temporibus immobiles. Eadem natura in Hispali oppido uni puteo, cæteris vulgaris.* Nempe maris æmula est aqua, cùm è mari propinquis ac rectis decurrit venis. At contrario afficitur modo, quoties longinquo à mari spatio fluit, vel varios per mæandros. Siquidem priusquam aqua in puteum devenerit, mare antea tumidum jam detumuit: posteaque, quod prius detumuerat, intumuit rursum.

Cap. LXXIV.

Propiùs acceditur ad Aquæ venerationem. Cur, qui Salomonis Sapientiam scripsit, non ἁπλῶς Aquam, & Aera, sed violentam Aquam, & celerem aera, divino affectam honore dicat. Aquam in summa fuisse veneratione Ægyptiis. Per Osiridem his aquam Nili intellectam; marinam autem, per Typhonem. Unde Nili nomen. Qua mente Deus dixerit Abrahamo, se daturum illi terram usque ad Nilum. Cur idem flumen in Scripturis dicatur Schichor. *Per* Schichor, *&* torrentem deserti, *vel* Ægypti, *notari in Scripturis fluentum prope Rhinocoruram: atque hoc nomen propterea pro eo esse repositum à* LXX. *Cur Nilus priscis Romanis dictus sit* Melo. *Cur Osiris effingeretur niger. Conjectatum, unde* Osiris *nomen acceperit. Nilus aliter* Siris, *quod κατ' ἀφαίρεσιν ex* Osiris. *Unde sidus Canis vocetur* Sirius. *Unde* [illegible] *sit. Eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Διόνυσον, sive Liberum: quod cum aliunde, tum phallis in utriusque sacris gestatione ostensum, & quid eo fuerit significatum. An rectè ejus etymon adduxerit Plutarchus. De Canopo, & sacris Ægyptiorum hydriis.*

QUæ hactenus, tum universè de aquarum utilitate, tum particulatim de miranda quarundam natura, diximus: ea, si pauca exceperis, quæ longa dies docuit, minimè effugerunt vel oculos, vel animos gentilium: imò multo maximam partem ea ab iis ipsi accepimus. Sed cùm Deum propterea glorificare eos oporteret, honorem Numini debitum Aquis transscripserunt: quemadmodum etiam legas in libro Sapientiæ cap. XIII, 2. Ubi scriptor is appellat βίαιον ὕδωρ, *violentam aquam*: sive quia magna vis cuivis aquæ insit: sive non omnem aquam, illam etiam residem, ac cisternis conclusam, respexerit, sed duntaxat vasti maris, aut præterea fluminum magnorum.

a Pag. 1392. edit. Rom.

b Lib. 31. cap. 2.

c Opere de fluminibus, fontibus, ac lacubus.

d Lib. 2.

e Al. gustârit.

f Problematum sect. 1. quæst. 13.

g Multa sunt aquarum genera variaque.

h Lib. 31. cap. 2.

a Strabo lib. ult. Plinius lib. 5. c. 1. Solinus cap. 37.

Quò enim major in corpore aliquo se vis exsereret, eò judicabant illi plus inesse divini. Ac propterea ibidem quoque non ἀμαὴς dicitur, aëra fuisse cultum; sed ταχὺν αἰθέρα, *celerem aëra.* Nempe quia, ob tenuitatem summam, facile adeo & scinditur, & unitur, & ventis actus velocitate adeo provolat pernici.

Porrò cunctarum gentium præcipuè Aquam esse venerati videntur Ægyptii, & Persæ. De prioribus ita Plutarchus libro de Iside, & Osiride: Οὐδὲν οὕτω τιμὴ Αἰγυπτίοις, ὡς ὁ Νεῖλος· *Nihil in majore est Ægyptiis honore, quàm Nilus.* Et è nostris Athanasius, qui Ægyptius ipse fuit, orat. contra Gentes a: Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· *Alii fluvios, & fontes, & omnium maxime Ægyptii, aquam præcipue venerati, deosque appellant.* Similiter Julius Firmicus de err. prof. relig. *Ægypti incola, aquarum beneficia percipientes, aquam colunt, aquis supplicant, aquas superstitiosâ continuatione venerantur.* Vide & Vitruvium in præfat. lib. VIII.

a Pag. 20. edit. Commel.

Cujusmodi autem hæc fuerit veneratio, intelligitur ex istis, quæ antea diximus de corporum cælestium apud Ægyptios cultu. Par enim utrobique ratio est. Liceat igitur paucis nunc reponere, quod pluribus antea demonstravi de duplici principio effectivo; uno boni, altero mali; atque ut illud boni *Osiridem*; mali istud, *Typhona* nuncuparint. Ostendimus autem, in cælis Solem, quatenus Lunam suo implet lumine, esse *Osiridem*: sed *Typhona* eundem esse, quatenus torret, & exurit. Lunam quoque considerari, tum quatenus lumen recipit à Sole; quomodo *Isis* dicitur, & uxor est Osiridis: tum quomodo, gravidata à Sole, agit in res sublunares, & moderato calore, ac humore, res omnes producit: quo pacto, jam viri præstans munia, *Osiris* nominatur.

Ex istis lucem fœnerant, quæ hujus propria sunt loci. Similiter enim sub cœlis considerare oportet, tum principium boni activum; quod & hic *Osiris* vocatur: tum principium mali effectivum; quod & hic *Typho* nuncupatur. Ac ut in cælis Sol, pro diverso effectu, tum *Osiris* est, tum *Typho*: sic in subcælestibus Aqua, & *Osiris* est, & *Typho*: *Osiris* quidem, quatenus Nilus attenditur; *Typho* autem, si consideremus mare. Quod ergo Clemens Romanus in X Recognitionum b aquam ait Osiridi dicatam: id propriè capiendum de aqua Nili; non marinâ, quæ Typhonis, & mali principii nomine intelligebatur. Cautiùs igitur Plutarchus libro sæpius memorato c, ac deinceps nominando, Οὕτω καὶ Αἰγύπτιοι Νεῖλον οἴονται τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνιόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptios Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est Terra.*

b Fol. 110. edit. Paris. Somm.

c De Iside, & Osiride.

Sed ut meliùs percipiatur, cur Nilus sit principium boni activum, ac propterea *Osiris* vocetur; mare autem habeatur principium mali activum, ac dicatur *Typho*: distinctè primùm agemus de Osiride, sive Nilo; deinde de Typhone, sive mari Ægyptum alluente. De priori priùs exponam ea, quæ pertinent ad appellationes Nili præcipuas; eundemque esse Ægyptiorum Osirin, & Græcorum Liberum, ostendam. Hinc considerabo Nili naturam: ac factorum inde rituum caussas diducam.

Qui vulgò Nilus, is in Scripturis gemino vocatur nomine: uno communi, altero magis proprio. Communis appellatio est נַחַל מִצְרַיִם, *nachal Mitzraim*: hoc est, *fluvius Ægypti.* Sanè *nachal* τοῖς ἑβδομήκοντα d crebrò vertitur ποταμὸς, *fluvius*; item χειμάῤῥους, *torrens.* Sed ut in Asia per *flumen* κατ᾽ ἐξοχὴν *Perath*, sive *Phrath*, is, qui Græcis *Euphrates*, intelligitur: ita in Ægypto sic dicebatur *Nilus.* Quomodo & R. Salomon, & R. Kimchi, exponunt Genes. XV: ubi Deus dicit, se Abrahamo daturum terras a fluvio Ægypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Sed non hic per fluvium intelligendus est integer Nili alveus, (nunquam enim Hebræi omnem Ægypti terram cis Nilum possederunt) sed usque ad rivum Nili, sive rivum ex brachio Pelusiaco Judæam versus procurrentem, indeque profluentem in mare Ægyptium, sive Phœnicium. Hoc enim fluentum terminus erat Palæstinæ. Meminit ejus Strabo in XVII item Gulielmus Tyrius lib. XX, cap. XV: etiam Brocardus Monachus, & Leo Afer; ut alios mittam. Porrò pro *Nahal*, sive *Naal*, Syri, & Ægyptii, dixere *Neel*; ut Phœnices, & alii, pro *Bahal*, sive *Baal*, *Beel*: atque ut ex *Beel*, *Bel*, inde Βῆλος; sic ex *Neel*, *Nel*, vel *Neil*, unde Νεῖλος. Nec enim audiendi sunt Græculi, quando vocis Ægyptiæ originem arcessunt e Græcia. Et talis est communis appellatio; sed Ægypti fluvio, fluviorum regi, κατ᾽ ἀντονομασίαν attributa. Ac similiter *Niger* fluvius, qui multum cum Nilo convenit, *Nuchul* nuncupatus: ut iisdem verbis legas apud Orosium lib. I, & Æthicum in Cosmographia. Mela etiam lib. III, c. X, tradit, Nili fontem in Æthiopia ab incolis *Nuchul* vocari. Quid inde apertius, quàm & *Nuchul* esse ab *Nachal*, unde Νεῖλος antea deduximus?

d Septuaginta interpretibus.

Alterum Nili nomen in Scripturis est שִׁיחוֹר *schichor*; ut Jes. XXIII, 3, & Jer. II, 18. Id ad verbum notat *nigrum.* Nam *denigrari* Hebræis שָׁחַר, *schachar*: unde & prisca Latinorum vox *scurus*, & cum præpositione *obscurus.* Est verò Nilus turbidus, & subfuscus, ac nigricans: puta ob limum, quem advehit secum ex partibus magis Austrinis. Altera quoque nominis ejus ratio est. Nam, terram humectans, eam reddit nigram: quomodo & in juvenibus nigricant capilli ob humorem; qui postea ejus defectu canescunt. Sed ut Genes. XV, 18, per *nachal Mitzraim*; ita & Josuæ XIII, 3, per *Schichor*, non Nilus integer capiendus; verùm illud brachiolum Nili, quod aliter *torrens deserti* vocatur Amos VI, 14. Perperam enim Vatablus signari putat mare mediterraneum: etsi non diffitear, torrentem hunc, ut è Pelusiaco brachio in desertum, ita inde in mare procurrere Ægyptium. Similiter *nachal* capitur Jes. XXVII, 12. *Percussis adversariis vestris, ab alveo fluminis, usque ad torrentem Ægypti.* Quod Hieronymus interpretatur, *usque ad Nilum*: hoc est, brachiolum Nili memoratum. LXX verò ἕως Ῥινοκορούρων, *usque ad Rhinocoruram.* Nempe, ut ibi annotat B. Hieronymus, LXX *non tam verba Scripturarum, quàm sensum verborum, exprimunt.* Videlicet pro torrente Ægypti ponunt *Rhinocoruram*, sive *Rhinocoluram* (utroque enim modo exaratur) oppidum Cananitidis, sive Palæstinæ, torrenti illi proximum; uti & monti Casio, quem Herodotus propterea Ægypti, & Palæstinæ, terminum statuit. Quid mirum verò, si Scriptura *nachal Mitzraim*, & *schichor*, non solùm pro Nilo ipso, sed etiam pro rivo, etsi exiguo, & eapropter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor*, sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eâdem de caussâ vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio, testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus *Melo*; ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV, cap. XI, sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut molliùs pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde, terminatione additâ Græcanicâ ac Romanâ, *Osiris.* Jam ante in vocabulis Ῥέας, καὶ Ἥρας, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris.* Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητής:

Σιρις

Σίρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται. ——
Siris ab Æthiopibus vocatur. ——

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. v, cap. ix. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cælo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σειρᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν a. Sed si sic veteres eo fuerunt verbo usi, potiùs σειριᾶν, vel σειρᾶν, sit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν Ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

a Splendere, coruscare.

Nunc ad illud venio, quòd loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: quâ de re sic Herodotus in Euterpe: Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται. *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt. hos similiter colunt universi.* Ubi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autem est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquantò ante sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroes loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μούνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι· *Dicitur hæc civitas* (Meroe) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Iovem, & Liberum; eosque magnopere venerantur.* Ubi *Jupiter* fuerit æther, sive aer cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur ætherææ, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universè Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Διὸ καὶ Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσι, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβέννυσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Iovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea vero non est Sol, sed quandam habet cum Sole cognationem. humor autem, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sanè Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quòd Antiochides Isidem Liberi faciat uxorem: quod item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris*, hoc est, *planta Osiridis*: quòd denique gestatione phalli, & aliis tam multis; Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eò ὑὴν dici ἀπὸ τοῦ ὕειν b, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ c. Sed de etymo magis placet, ὑὴν esse ab חיה, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum*, & fortassè a *generando*, *gnatum*, quasi *generatum*.

b A pluendo.
c Aqua.

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quam aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Eccles. lib. ii, cap. xxvi, item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appuleji ultimo Milesiarum: *Urna*, inquit, *faberrime cavata fundo quam rotundo, miris extrinsecus simulacris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiuscule levatum, in canalem porrectum longe rivulo prominebat. Ex alia parte multum recedens, spatiosa dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo supersedebat aspis squameæ cervicis striato tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri viii: *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res e liquoris potestate consistere. Itaque cum hydriam tegunt, quæ ad templum, ædemque, castâ religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cælum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

Cap. LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cum hoc flumine, quia pluviâ id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeo controversa fuit antiquis, esse in Gojama, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur e terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac caussa. Unde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aqueductus, tum ædium, sacrarum præcipue, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Caussæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ; cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptiò refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire a dextra. Alia item caussa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paulatim altior evaserit: atque hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluvia nescia, tandem etiam careat Nilo. Ut Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus; ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera; ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolice notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam: ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attendent, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo si foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis sic hians, ut equitationi non sit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus nescit, si Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio est solo pro Iove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca a, memoriâ lapsus, refert; sed æqualis ejus Tibullus b, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua postulat imbres,
Arida nec pluvio supplicat herba Iovi.

Parmenonis etiam Byzantii est apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Ægyptie Jupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μιμητὴς ἀντίμιμος οὐρανοῦ· *tanquam æmulus cæli.* Imò Heliodorus in ix ab Ægyptiis ait

a Lib. 4. Nat. Quæst. cap. 27.
b Lib. 1. eleg. 7.

a *Imitatorem ac æmulum cæli.*

ait disertim, *ἀντίμιμον τοῦ οὐρανοῦ* a vocari: & rationem addit, quia absque pluvia rriget, & velut imbre humectet. Est hoc prius Nili beneficium. At parum esset, solum nitrosum, ac sterile, irrigari. Divinâ igitur providentiâ & alterum accedit, quòd *cum recedit*, non *mollitos* modò, sed *& oblimatos relinquit agros*: ut est apud Cic. in II de Nat. Deor. pleniusque de eo Seneca lib. IV Quæst. Nat. cap. II: *Nilus arenoso & sitienti solo, & aquam inducit, & terram. Nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis, atque hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue secum tulit, arentibus locis illinit: juvatque agros duabus ex caussis, & quòd inundat, & quod oblimat.*

Quod ad Nili originem, quam prorsus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philostratus lib. I Icon. *Νεῖλος μὲν Αἰγυπτίους ἔχει τὰς ἐκβολάς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς*· *Ægyptii quidem habent exitus, ostiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab asperis rupibus; qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Ægyptum. Quod rectè monitum Paullo Iovio lib. duodevigesimo historiarum sui temporis, & Hieronymo Osorio lib. IX de gestis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pausanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre est ex Nicolao Leonico lib. II de Var. Hist. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome*: estque in ditione Regis Abyssini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, scribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Testis Rex Æthiopiæ, David, literis suis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Lusitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiso, immane quantum aberrarunt. Nec obstat, quod Gichon Mosi dicatur alluere terram Chus; quæ est Æthiopia. Nam Moses loquitur de Chus orientali, sive Arabia; non occidentali, quæ est Æthiopia sub Ægypto. Duplicem hanc Æthiopiam Homerus agnoscit, & ex eo Strabo lib. I, & Plinius lib. V, cap. VIII: Quando Mosis uxor *Æthiopissa* vocatur, *Arabissa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Jethro, sacerdotis, vel principis in terra Madian, quæ in Arabia. Aliisque etiam locis non paucis comparet, terram Chus fuisse Palæstinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus XV. Et si mæandros etiam, atque ambages, annumeres, plusquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc spectemus, quando incipiat crescere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Crescere incipit mox à solstitio circa XV Kal. Quinctiles. Cujus caussa sunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi est hyems, quando æstas est illis, qui sub Tropico Cancri; & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem versus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cælestis beneficium crederetur, eò Ægyptiis Leo erat exundationis symbolum: ac si tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Un & ab iisdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quòd claustris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictusque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Isid. & Osir. *Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,*

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat,

Titanis primùm curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis observatum, vigilantiæ potiùs, ac custodiæ symbolum videtur. Ut quod animal propè sit insomne, atque oculis dormiat semiapertis. Porrò cessantibus Æthiopiæ ejus, quæ sub Ægypto est, imbribus hibernis, Nilus etiam decrescit. Imò Sole in Virgine constituto, paullatim sic imminuitur, ut postquam ad signum exeat, jam se contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere sit numerosum. Itaque mense Athyr, qui posteriori parte nostro respondet Octobri, periisse Osiris dicitur, ac propterea lugetur, queriturque. Tum enim Etesiæ deficiunt; Nilus decrescit; terra nudatur, stirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctûs esse caussam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: sequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelasgis enim in summa veneratione erat Neptunus, cumque cultum accepere à Libybus, qui semper hoc numen veneratione sunt prosecuti. Testis nobis Herodotus est in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum sic fastidiebantur, ut nullis dignarentur sacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Osiridi putabant, vel Oro, Osiridis ex Iside filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cælis Sol est Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita sub cælis Mare est Typho, quia, quod salsum est, vim habet exsiccandi: unde & carnes salimus, ut sal noxios depascat humores, atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim salis, Romani, Arnobio a teste, credebant, sacras fieri mensas salinorum apposítu. Contrà sacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, salem mensis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis esset spuma. Sane cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoscebant quidem id numen, sed nullo dignabantur cultu: ut est apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento est, quòd propter mare, ut Plutarchus b auctor est etiam aversarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in scriptura hieroglyphica signarent odium per figuram piscis, tanquam incolæ elementi sibi maximè invisi. Imò sacerdotibus, ut eidem Herodoto c proditum est, *ἰχθύων οὐκ ἔξεστι πάσασθαι*· *de piscibus gestare est nefas.*

a *Lib. 2.*

b *Lib. de Iside, & Osiride.*

c *In Euterpe.*

Caussam, cur Typho Osiridem, & Orum, odisse diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita nostra in calido, & humido, consistat: sal autem vim habeat exsiccandi: siccitas verò, & humor, contraria sint. Nihil mirum igitur, si Mare non minùs, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti suo depascens calore. At & Sol æstu suo exsiccat, & idem aqua præstat marina. Ob igneam istam Typhonis naturam, eum esse rufum & subpallidum, dictitabant: eumque esse colorem auctumni; qui, humorem subducendo, & plantis est inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus conversari solent; ut monuit Plutarchus d.

d *Lib. de Iside & Osiride.*

Sed, præter hanc odii caussam, altera quoque, eaque manifestior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius esse, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in se est, perdat. Siquidem Nilus ab Austrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, usque dum, se in mare mediterraneum præcipitans, dispergatur, ac pereat. Unde & Osiridem, hoc est, Nilum, oriri ajunt à sinistris; perire à dextris. Faciem quippe Osiridos statuêre ab Oriente, quia idem est Sol, & Osiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei sit à dextris, Meridies à sinistris.

Tertiam etiam odii caussam erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum, invenio. Antiquissimis enim temporibus, vel Ægyptus necdum erat; sed tota immersa mari, vel magnam saltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam & Homerus ait, Pharum diei unius cursu abesse ab Ægypto: at ea nunc pars est Ægypti, cùm terrà, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ: quæ & Herodoti sententia est in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paullatim recedere.

Nem-

Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus australibus, atque ita terra Ægyptia, (quæ si non tota, plurimis saltem locis, undis fuerat marinis contecta) sese progressu temporis supra undas quasi elevârit. Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam: eo significantes, partim antiquam illam victoriam, quâ post diluvium terra jam olim mari emersit: partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggesto mare magis, & magis, terras fugit: adeò ut fortasse metus esse possit, ne plurimorum seculorum decursu in tantum se tellus tandem attollat Ægyptia, ut à Nilo non amplius inundetur. Sed de isto nos securi curam omnem committimus sapientiæ eorum, qui terræ illi præsunt, imprimis Patris cælestis, qui nutu suo temperat universum.

Uti verò Osiridi tribuere conjugem Isidem, prolem Orum: ita Typhoni assignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedêre partem terræ pedibus nostris adversam: uti Isidi eam, quæ horizonte nostro continetur. Ipsum horizonta Anubidis esse dixerunt. Ac hunc dicarunt canem: quia ut canis diu noctuque videt, & domi custodit: ita Anubis & nostrum, & oppositum videat hemisphærium, & quasi custos sit utriusque. Maro *a*:

> *Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.*

a 8 Æn. 698.

Ubi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur.* Sed cur sic fingeretur, non addit. Caussa verò est, quam ex Plutarcho *b* diximus. Non igitur stultè adeo sapiebant sacerdotes Ægyptii, ut Deo suo putarent esse caput caninum: sed symbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibidem ait Servius: *Hunc volunt esse Mercurium, quia nihil est cane sagacius.* Potiùs censeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terrestris, (de quo vidimus cap. LVII) esse munus crederetur, animas ad Orcum, hoc est, à terris superis ad inferum deducere hemisphærium, quod Nephthyi sacratum fuisse dicebamus.

b Lib. de Iside & Osir.

CAP. LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatim Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græce non tam Σιτῶν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quam Ἰχθυῶν. Simulacrum ejus superne fuisse semihominem: inferne semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ὠάννης Babylonius, semipiscis: & Chaldaicus Ὠδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ὤης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hic à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laertius in proœmio operis sui, Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI, Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I, & Strabo in XV, referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI Annalium. Idem Tyridates, de Armeniis ad Neronem iturus, eo noluit navigare; quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX, cap. II) *exspuere in maria, aliisque mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos susceptâ, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiose Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea *a* dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cælis quidem Luna est; sub cælis autem Aer, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minùs per Atergatim signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra *b*. Idem ex ejus figura cognoscitur. Erat enim supernè mulier, inferiùs autem piscis: imo nomen *Atergatis*, *magnum* vel *excellentem piscem* sonat: & honori ejus elixos & assos pisces comedebant sacerdotes in Deæ conspectu. Quæ omnia libro primo *c* comprobavimus. At satis est apertum, pisces convenientius esse symbolum potestatis marinæ, quam terrestris, vel aeriæ. Quare sic statuo, Atergatim φυσικῶς *d* esse potestatem à Sole in Lunam, à Luna in elementa tria, præcipueque in Aquas, diffusam.

a Cap. 55. hujus libri.

b Lib. hujus c. 19.

c Cap. 23.

d Quatenus ad rerum pertinet naturam.

Itidem ad hanc in maria vim refero Palæstinorum Dagonem: ut complexu suo contineat, tum Lunam, sive Lunum, ut principium activum; tum Mare, ut passivum. Ratione prioris erat masculum numen Hebræis. Ac similiter LXX, I Sam. V, 4, Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. Quasi dicas, *Dagon provolutus in faciem suam.* Et interpres Sanchoniathonis Philo, apud Eusebium in primo Præparat. Euang. Δαγὼν, ὅς ἐστι Σιτών. *Dagon, qui est Siton.* Ibidem unum ex quatuor Cæli filiis facit. Ac credit ei nomen esse à דגן dagan, hoc est, *frumentum*: eoque idem censet, ac Σιτῶν: quasi dicas, *Frumentarius*; nempe quia formâ à *furtum* est *furtivus*. Sed de isto fallitur: quia planè est à דג dag, hoc est, *piscis*: ut meliùs dicturus fuerit Ἰχθυῶν, q. d. *Piscio*, vel *Piscinus*. Utramque sententiam etiam adduximus lib. I, cap. XXII. Pro posteriori autem est figura ejus. Nam erat semihomo, ac semipiscis: unde R. David Kimchi, cùm in urbe Azoti simulachrum Dagonis sic corruisset, ut caput, & manus, à reliquo corpore avulsa in limine jacerent; *tantummodo piscis in eo formam relictam* ait. Cæterùm erant ei & pedes humani, quasi ad caudam adnati: unde LXX, loco è primo Samuelis adducto, verba ista habent, quæ frustra in Hebræo fonte quæras: ἀμφότερα τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἀφῃρημένα· *utraque pedum planta ei ablata.*

Etiam Babylonius Ὠάννης semipiscis; ut pleniùs ex Beroso Alexander Polyistor, ex Alexandro Eusebius, ex illo ὁ πολυμαθέστατος Seldenus enarrat syntagmatis de Diis Syris, cap. III. Ac ex eodem Beroso Apollodorus quatuor commemorat Oannes, quos Annedotos vocarunt. Hos ait, è mari Erythræo enatasse, figurâ partim hominis, partim piscis. Sed præterea ei temporibus Aedoracli, regis Chaldaici, ejusce figuræ fuisse dicitur Ὠδάκων; qui fortasse ὁ Δαγών. Nam ut figuræ, ita etiam magna est nominis similitudo. Quin etiam Helladius in Chrestomathia, apud Photium in Bibliotheca *e*, refert, ut Ὤης (fortasse vocabulum id ex Ὠάννης contractum) hominis sic habuerit figuram, ut, quia pelle indueretur cetaceâ, etiam piscem referret. Pluribus de hisce, loco memorato, Clarissimus Seldenus. Planè autem censeo, & figmenta hæc pertinuisse ad repræsentandam vim, tum Lunarem, tum Marinam.

e Codice 279.

Cap. LXXVII.

Unde ὕδωρ, νᾶσις, & cognata quædam vocabula. Quàm variè tres Empedoclis versus de elementis legantur apud antiquos; quàm item variè ab iis exponantur. Aquæ ἴκμαι, item Acheloi; & ut Acheloum pro quavis aqua dixerint veteres. Cur Oceanus fingatur antiquior Neptuno. Oceanus *unde dictus. Ὠγῆνος, & Ὠγηνίδαι. Utrum Siracides voluerit fluvios ἀμέσως, sed per cæcos meatus, ortum ducere à mari; an potius ἐμμέσως, prout sensit Aristoteles: cujus judicio à mari sunt vapores, e vaporibus fontes, ac fluvii. Quid per be*nedictiones abyssi *intelligat patriarcha Jacob, cùm Josepho benedicit. Veterum fuisse opinionem, sidera pasci vaporibus è terra marique eductis: atque ut hanc opinionem secutus quoque sit B. Ambrosius; imo Hippocrates etiam ratione subnixam putârit: ut item quorundam sententia sit, talium defectu vaporum fore tandem mundi exustionem. Cur Promethea amicum Oceani finxerint poetæ. Alexandrum Magnum sacrificasse Oceano. Unde Ποσειδῶν, &* Neptunus *vocetur. Cur dicatur γαιήοχος, & ἐννοσίγαιος. Quamobrem, si fuisset terræmotus, ferias quidem decreverint in honorem Dei, sed incerti.* Nereus *unde appellatus. Quomodo idem nunc Neptunus, nunc Pontifilius, dicatur. Ponti nomen κατ' ἐξοχὴν Euxino tribui; non primò, propriéque.* Nerei *simum pecus de piscibus, vel delphinis solis. Quamobrem Nerea poetæ inducant vaticinantem: & quid per quinquaginta ejus filias signârint.*

VEnio ad Græcos, & Romanos: quorum illis elementum hoc ὕδωρ: sed impropriè, cùm sit ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est *pluere*; eoque nonnisi *aquam* signet *pluviam*. Aptior vox νᾶσις, qua pro *aqua* usus est Empedocles. Nam est id à νάειν, quod est *fluere*: ut apud Homerum Iliad. Φ *a*: atque inde item νέειν, & Latinum *no*; uti à supino hujus, *nato*. Sed & ejusdem originis sunt νᾶμα, ναῦς, sive νηῦς, *Naides*, & *Nereus*, de quo postea. Versus Empedoclis, quos dixi, legas hoc pacto apud Plutarchum lib. I. de Placitis philos. cap. III:

> Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
> Ζεὺς αἰθὴρ, Ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ' Ἀϊδωνεύς·
> Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον·

Utcunque ita expresseris:

> *Rerum cunctarum primordia quatuor audi:*
> *Jupiter æthereus, Juno vitalis, & Orcus,*
> *Humanosque rigans Nestis lachrymando meatus.*

Sic verò hæc ibidem exponit Plutarchus: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα· Ἥρην τε φερέσβιον, τὸν ἀέρα· τὴν δὲ γῆν τὸν Ἀϊδωνέα· Νῆστιν δὲ, καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα, καὶ τὸ ὕδωρ. *Jovem enim dicit fervorem igneum, atque æthera: Junonem, vitalem aëra; & Orcum, sive Plutonem, terram: Nestin autem, & humanos canales seu scatebras, quasi semen, & aquam.* Paullulum tamen variant in Empedoclis versibus Laertius lib. VIII, & Athenagoras legatione pro Christianis. Nam pro Ζεὺς αἰθὴρ, ponunt Ζεὺς ἀργὴς, *Jupiter candens*. Præterea apud Laertium versus postremus habet:

> Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις ἐπιτέγγει ὄμμα βρότειον·
> *Et Nestis, lacrymis oculos quæ replet amaris.*

Mirum verò, cùm Plutarchus per *Junonem* intelligat aëra, per *Plutonem* terram; Laertium contrà, & Athenagoram, per *Junonem* capere terram, per *Plutonem* aëra. Plutarchus omnino convenientiùs Stoicis. Interea & verum est, alius tum Ἥραν esse terram; ut antea ostensum: tum Ἀϊδωνέα sive *Plutonem* esse aëra caliginosum; de quo postea agemus.

Romanis hoc elementum *Aqua* nominatur ab Dorico ἀϊκὶς, hoc est, *aquis*, sive *lavis*: qua de re alibi *b* dictum nobis. Etsi nec absurdè Cæsar Scaliger in primum Theophrasti de Plantis: ubi & Græcos sic appellasse antiquitus, colligit ex nomine Ἀχελῶος. Nam *Aqua* vox initio quodammodo audiunt, & parum abesse videtur Doricum λάειν, pro λούειν, *lavare*, *abluere*, *mundare*. Sanè triplex maximè aquarum est usus; in irrigando, in abluendo, in navigando. Et firmat hanc opinionem, quòd, Eustathio teste *a*, qui tamen aliam adducit *b* originem, Ἀχελῶον dixere pro quavis aqua: quod imitatus Maro, primo Georg. ait:

> *Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.*

In numinibus Aquarum masculis principatus dabatur Oceano, & Neptuno: quorum ille notat Aquam, quatenus humor est principium rerum; hic eandem signat, prout est ex præcipuis mundi partibus. Non absurdè igitur Oceanum finxere Neptuno antiquiorem. Nam Oceanus, & Tethys, Cæli quidem, & Telluris, sunt liberi, parentes autem Saturni, & Opis; unde Jupiter, Neptunus, & Pluto, generati. Hoc nos docet Plato in Timæo: Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ, παῖδες Ὠκεανός τε, καὶ Τηθὺς, ἐγενέσθην. Ἐκ τούτων δὲ Φόρκυς τε, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων. Ἐκ δὲ Κρόνου, καὶ Ῥέας, Ζεὺς, Ἥρα τε, καὶ πάντες, ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν. Quæ sic M. Tullius vertit, libro de Universitate: *Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamque Cæli satu, Terraque conceptu, generatos editosque memoremus. Ex iis Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Iovem, atque Junonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosque usurpare, atque appellare solemus, & eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam.* Suntque ista satis consentanea Græcorum principi Homero: cui Aqua non solùm pro numine fuit, sed etiam pro numine primo & antiquissimo: ut hoc versu ostenditur Iliad. Ξ *c*.

> Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.
> *Oceanumque Deûm patrem, & Tethyn genitricem.*

Ac fortasse origo nominis est ab antiquitate. Nam ὠγήνιον, παλαιὸν *d*: ut est apud Hesychium; pleniúsque Suidas: Ὠγῆνος, ἀρχαῖος θεὸς, ὅθεν Ὠγηνίδαι, καὶ Ὠγήνιοι, ἀρχαῖοι· OGENUS *Deus antiquus*, *unde* OGENIDÆ, & OGENII, *antiqui*. Sed cùm Oceanus propriè notet mare externum, orbem ambiens universum: verisimilius fit, ὠκεανὸς esse ex ὠγὴν: quomodo prius vocatum esse Oceanum, Hesychius docet: ὠγὴν autem esse ab חוג, quod valet *circulum*, sive *ambitum*. Ac videtur eodem spectasse Papias, cùm ita vocatum ait, *quod in circuli modum ambiat orbem*. Sed addit etymum alterum, *a celeritate, quod ocius currat*. Nempe ab ὠκέως νάειν. Quod verò putarit Homerus, Oceanum Deorum esse vetustissimum, id fortasse est ab reliquiis traditionis antiquæ. Nam & Moses Aquam primo creatam die tradit. Nec tamen dubitandum, quin & respexerit poëta ad rationem occultam, quòd prolifica ac generatrix vis in humido consistat: unde & Thaleti Aqua rerum omnium principium credebatur. Atque hæc ostendunt, ut non ineptè Oceanum putarint avum Neptuni. Nempe, uti dicebamus, in Oceano attenderunt Humorem aqueum, velut principium ad rerum constitutionem necessarium: in Neptuno consideraruntt eundem, ut nobilem in natura constituta partem. Aliud etiam occurrit. Verum cùm *Oceanus* sumi solet, pro mari externo, omnium aquarum receptaculo: *Neptunus* autem pro quavis Aquarum parte; ac sæpius maris interni; ut Græcis, Romanisque, notioris. Quare fortassis, cùm Oceanum finxere antiquiorem Neptuno, simplicissimum fit dicere, eò spectasse, quòd mare omne internum effluat ab externo.

Etsi verò non dubium est, quin ad divinitatem Oceano tribuendam multum contulerit opinio hæc de ejus antiquitate: plus tamen momenti in eo posuisse crediderim, tum quòd vastus adeò sit, tantæque potentiæ, præsertim si agatur tempestatibus: tum quòd ex eo, ut dixi, omnis fit aqua maris interni; imò & omnis, quam bibimus. Unde Homerus ait Il. Φ *e*:

> Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
> Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.

Unde

a Vers. 197.

b Orat. Instit. l. 4. cap. 6.

a Iliad. β. pag. 353. edit. Rom. & Iliad θ. pag. 500.

b Iliad ν. p. 1367. ejusdem edit.

c Vers. 201. & 302.

d Ogenum, antiquum.

e Vers. 197.

Unde liquor fluvios quovis, simul æquore toto,
Fontibus & cunctis manat, puteisque profundis.

Huic sententiæ favet Jesus Siracides parabolarum, sive Sapientiæ, aut πανάρετος, vel, ut Latinis κατ' ἐξοχὴν dici solet, Ecclesiastici cap. I: *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur, ut iterum fluant.* Hoc ipsum tamen menti Aristotelis sic accommodare nituntur. Ex mari aiunt attrahi vapores, ex his aquas fieri pluvias, ac nivales: eas terris receptas materiam esse fontium: unde torridâ æstate sæpe fontes exarescant: ex fontibus autem in alveos deductis flumina oriri; hæc tandem in mare relabi: atque ita esse rerum circuitum. Sed enim longè hæc petita: ac qui citra præjudicium allata attendent verba, facilè videbit, potiùs eam esse illorum sententiam; ex mari, per venas subterraneas, oriri fontes fluminaque, quæ postea refluant in mare. Atque ejusmodi subterraneos meatus, per quos ex Oceano fontes, & flumina, nascuntur, innuere videtur patriarcha Jacob; cùm Genes. XLIX, 25, ait, *benedictionibus cœli desuper, & benedictionibus abyssi infernè.* Sententia est, habitaturum Josephum in terra fertili; ut quæ & supernè madefiat rore, ac pluviâ; & ex abysso, sive profundis terræ, irrigetur aquâ fontanâ, ac inde proveniente fluviali. Atque eadem mens verborum Mosis Deut. XXXIII, 13: *Ad Joseph verò dixit: Benedicta est à Domino terra ejus a deliciis essimus, & dulcissimis fructibus cœli, à rore, & ab abysso infernè cubante.* Prout Leo Juda reddit; nec multum Vulgata, & aliæ, abiere.

Ac proinde Oceano debetur, quicquid de bono Aquæ superiùs diximus a. Quid quòd veteres usum ejus non solùm extendêre ad terras, ægrosque mortales; sed redundare etiam putarunt ad cœlos ipsos? Quippe censent, Oceani aquis, sive vaporibus potiùs, pasci Solem, ac ignes illos cœlestes. Atque hoc nobis Homerus ipse (ut Macrobius ait) *sub poëtici nube figmenti sapientibus dedit intelligi: quando Jovem, cum Diis cæteris, id est, cùm Stellis, profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit, significans hauriri de humore nutrimenta sideribus.* Homerum secuti poëtæ Græci: ut Anacreon od. XIX. Imò placuit hæc sententia Stoicis: ut Cleanthi, & Chrysippo, apud Laërtium. Ex Romanis scriptoribus idem tradunt Cicero II de Nat. Deor. Lucanus lib. VII b, & X c, Seneca lib. II Nat. Quæst. cap. V, Plinius lib. II, cap. IX, & LXVIII, scriptor Panegyrici Constantino dicti, Macrob. lib. I in Somn. Scip. Rutilius lib. I Itiner. Imò sic ex nostris etiam B. Ambrosius lib. II Hexaem. cap. III: *Frequenter Solem videmus madidum, & rorantem: in quo evidens dat indicium, quod alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumserit.* Sed quod Ambrosius *evidens indicium* appellat, id solâ est fultum opinione vulgi. Ratione autem pugnabat Hippocrates: qui arbitrabatur, cœlestes illos ignes non magis sine spiritus pabulo durare posse, quàm nostrum. Verba ejus sunt libro de Flatibus: Τῷ γὰρ πυρὶ τὸ πνεῦμα τροφή· ἐκ δὲ τοῦ πνεύματος τὸ πῦρ στερηθὲν οὐκ ἂν δύναιτο ζῆν· *Igni enim pabulum est spiritus. Spiritu autem privatus ignis non possit vivere.* Itaque nec desunt, qui, quòd stellas cœlo casuras dicitur Jesaiæ cap. XXXIV, Matth. XXIV, Apocalyps. V, item in apocrypho Esdræ lib. IV, cap. V; id fore putent deficiente istac stellarum alimonia: quam tamen hæreticorum opinionem appellat Magius lib. III de Exustione Mundi cap. VII.

Sed quantacunque sint Oceani commoda; magna etiam damna dat, tum terris, quas sæpe absorbet; tum navigantibus; præsertim si imperitus sit gubernator. Propterea Oceanum Prometheo amicum finxere: unde ipse sic Promethea affatur apud Æschylum d:

Οὐ γάρ ποτ' ἐρεῖς, ὡς Ὠκεανοῦ
Φίλος ἐστὶ βεβαιότερός σοι.
Nunquam dices, Oceano mage
Quod tibi quisquam firmus amicus.

Videlicet caussa est, quòd mari navigantibus magna sit opus prudentiâ; cujus typus Prometheus, ut nomen ipsum sonat. Nam à μῆδος a, vel μήδεσθαι b, est τὸ προμηθὲς, sive ἡ προμήθεια: quæ idem ac *providentia*, ex quo *prudentia*.

Oceanum autem non modò à poëtis, ut Deum, celebrari; sed pro tali habitum à prudentissimis quibusque; indicat illud de Alexandro apud Justinum lib. XII c: *Expugnatâ deinde urbe, reversus in naves, Oceano libamenta dedit, prosperum in patriam reditum precatus.*

Nunc venio ad Neptunum: qui ut ab Oceano (utcunque confundi soleant) distinguatur; satis ex iis liquet, quæ antea diximus. Græcè est Ποσειδῶν: cujus vocabuli triplex ἔτυμον legere est apud Platonem in Cratylo: d sed verisimilius est, Ποτιδᾶνα dici, ἀπὸ τὸ πίειν δοῦναι, *quia potum det.* Salsas quidem aquas non bibimus. Verùm & fontana, & fluvialis, & puteana aqua, Neptuno, sive mari, originem debet: ut ex Homero, imò & Siracide, antea vidimus. Latinis vocatur *Neptunus*; non quasi *Nuptunus*, quia terras obnubit, sive contegit; quam nominis rationem adduxit Varro in IV de L. L. & ex eo Arnobius lib. IV adversus Gentes: sed, ut non paullò acutiùs perspexit Julius Scaliger in primum de caussis Plantarum, ἀπὸ τοῦ νίζειν, quod est *lavare*, *abluere*: quippe uno ex tribus Aquæ usibus antea memoratis. Et convenit, quòd propterea Germani dicant *wassen*, hoc est, lavare, à *wasser*; quod iis aliâ dialecto *water*, id est, *aqua*; fortasse à veteri *waden*, quod est, *fluere*. Quo pacto priùs dixerint *wasser*, quàm *water*.

Cognomenta Neptuni varia sunt. Quale γαιήοχος, quia terram continet, & concitat. Item ἐννοσίγαιος, ob vim aquæ, quæ meatibus quibusdam quovis permeans, efficit terræ motus: ut Thaletis quidem, & Democriti Abderitæ, erat sententia. Atque hi eo nitebantur, quòd in terræ motibus sæpe novi conspicerentur fontes, & abyssi. Sed veriùs alii caussam putarunt ventorum vim in cavis terræ. Cujus sententiæ Aristotelem auctorem laudat Agathias lib. V. Utramque conjungit rationem Agellius lib. II, cap. XXVIII: *Ne inter physicas quidem philosophias satis constat, ventorumne vi accidant, specus, hiatusque terræ, subeuntium; an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus: ita uti videntur existimâsse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum ἐννοσίγαιον, καὶ ἐνοσίχθονα, appellaverunt.* Ideo, ut ibidem dicitur, Romani in terræ motu ferias imperabant: sed Dei nomen non exprimebant. Vide & Senecam Natur. Quæst. lib. VI, cap. VI.

Etiam inter mascula Maris nomina, & numina, Nereus fuit. Dictus Νηρεὺς e à νηρός, quod & ναρός, id est ὑγρός f; ut ex Hesychio, & aliis, constat. Nempe à, νάειν, id est, *fluo*; unde νῆσος, & alia, quæ antea adduximus. Filius Neptuni dicitur Apollodoro lib. I. Bibliothecæ: Κανάκη δὲ ἐμίγνυτο (planè ἐγέννησε rescribendum) ἐκ Ποσειδῶνος Ὁπλέα, καὶ Νηρέα, καὶ Ἐπωπέα, καὶ Ἀλωέα, καὶ Τριόπαν. *Canache sustulit ex Neptuno Opleum, Nereum, Aloëumque, & Triopa.* Idem tamen antea Ponti, & Terræ filium, dixerat. Ac Hesiodo quoque in Theogonia Nereus Ponti est πρεσβύτατος παίδων· *filiorum natu maximus.* Non difficulter hæc conciliantur, quia φυσικῶς g idem est Pontus, ac Neptunus. Nec enim ἰδίως h Pontus Euxinus nomen habet *Ponti*, etsi id Suidas putârit: sed κατ' ἐξοχήν, ut *poëtam* dicimus pro Homero: propriè verò omne mare vocatur *pontus*: ut præter Eustathium tradit Strabo in primo. Vel, si ab Oceano reliqua distinguere maria sit visum; saltem internum omne, ut *Neptunus*, sic *Pontus* erit. Imò Nereus etsi unus sit è Neptuni sive Ponti filiis; tam latè tamen patet, quàm *Pontus*, aut *Neptunus*. Cujus caussa est, quòd gentium theologi in sua theogonia crebrò attendant, non ad partes, sed affectiones diversas. Sanè *Nereus* tam latè extendi, ac diximus; arguit illud, quòd ubique marium Nereidas agnoscant: tum etiam, quod pisces universè dicantur Νηρέως τέκνα i: atque idem, ut Plauto k vocitantur *Neptuni pecus*; sic à Livio Andro-

a Cap. 65. hujus libri.
b Vers. 5.
c Vers. 258.
d In Prometheo, pag. 22. edit. H. St.

a Cura, consilium.
b Curare, consulere.
c Cap. 10.
d P. 402. edit. H. St.
e Nereus.
f Humidus.
g Considerando, prout pertinet ad rerum naturam.
h Propriè.
i Nerei soboles.
k Pseudolo.

ni-

nico *a* vocantur, *Nerei simium pecus*. Nisi hoc de delphinis particulatim capere malis; de quo partim in Oratoris *b* Institutionibus, partim notis in Tragicorum fragmenta, satis diximus. Quia vero Nereus marinus est Deus, eo & præscius est tempestatum, ac periculorum marinorum. Unde apud Horatium *c* quoque Paridi navigaturo vaticinatur mala omnia, quæ ei eventura. Quinquaginta illi filiæ ex Doride, ab eo dictæ *Nereides*: quarum complures recenset Homerus Iliad. Σ. Per eas certas interni maris partes, vel etiam affectiones, intelligere oportet.

a Apud Nonium in Pecus, & Lustrare.
b Lib. 4. cap. 13. sect. 10.
c Lib. 1. od. 15.

Cap. LXXVIIII.

Acceditur ad muliebria Maris numina. Unde dicantur Amphitrite, *&* Tethys. *Quomodo differant* φυσικῶς Oceanus, *&* Thetys; *item* Tethys, *&* Thetis; *& cur hæc etiam pro universo capiatur mari. Origo duplex fabulæ de Thetide nubente Peleo. Proverbium,* ex Oeneo facere Pelea. *Quæ poetis est Thetis, ea, secundum historiam, Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. Nereidum numerus.* Oreades, Dryades, Hamadryades, Limoniades, Napeæ. *Unde* νύμφη, *&* νύμφη *dicantur.* Hydriades, *&* Ephydriades.

IN muliebribus Maris numinibus familiam ducunt Tethys, & Amphitrite: quarum hæc Neptuni uxor, & ita dicta, παρὰ τὸ ἀμφιτρίβειν τὴν γῆν, hoc est, quia circumquaque terram fluctibus suis atterat. Τηθὺς verò, uxor Oceani, est à τήθη, vel τιθὶς: quorum prius *aviam*, vel *nutricem*; posterius *amitam*, vel *materteram*, signat: ut cognoscere est ex Polluce, Ammonio, Suida, & Eustathio. Aptè autem hæ, ac præcipuè aviæ, vel nutricis, appellationes conveniunt Oceani uxori, omnium nympharum matri, ὅτι κυρία ἐστὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ἀφ᾽ ἧς πάντα τρέφεται· *quia principatum tenet in natura humida*; ut ait Etymologus: qui tamen perperam derivat à τρέφω *a*, vel τιθῶ *b*, etsi, si rem ipsam spectes, nihil interest. Latinis *Salacia* dicta est; ut Tullius indicat lib. de Universitate, & ex eo Servius in 1 Georg. Favet igitur Tullius iis, quibus *Tethys* mare. Aliquibus tamen connubium Oceani, & Tethyos, est maris, ac terræ. Eustathius in Il. Ξ *c*: Τὸν Ὠκεανὸν τὴν ὑγρὰν δηλαδὴ φύσιν, καὶ τὴν Τηθὺν, ὅ ἐστι τὴν κοινὴν τροφὸν γῆν, εἰς μίαν ἀλλήλοις ἄγει συζυγίαν. δι᾽ ὑγρότητος γὰρ ἡ γονιμότης ἐκκαλεῖται τῆς γῆς. *Oceanum, humidam videlicet substantiam, & Tethyn, hoc est, communem nutricem terram, eodem connubio jungit. quippe per humorem fœcunditas terræ elicitur ac provocatur.* Accedit, quòd Oceanus Terram, ut conjugem, complexu suo tenet. Unde Ovid. v Fast.

a Nutrio.
b Nutrix.
c P. 978. edit. Rom.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.

Sic quoque τηθὺς à τιθῶ erit: nisi malis ab Hebræo טיט, *lutum*. Sed omnino receptius est, ut Τηθὺς sit mare, quàm tellus. Opponit enim hæc Lucanus in x:

Luna suis vicibus Tethyn, terrenaque miscet.

Atque apud eundem *Tethyos unda* legas in primo: & *æquora Tethyos* in tertio. Epitheta idem docent: ut cùm eidem Diva hæc *vaga*, Silio *reciproca*, Ovidio dicitur *cana*. Denique ipsius est Maronis 1 Georg.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Nec si & Oceanus, & Tethys, mare designent, eo ineptè hæc Oceano nupsisse fingitur. Nam Oceanus sæpe consideratur quasi spiritus, vel anima marina; unde δύναμις ἐνεργητική, sive vis tanta elementi. At Tethys est quasi corpus maris, & principium passivum, quod vim illam recipit. Et ut Tethys ab Oceano, ita etiam Amphitrite à Neptuno, distinguitur.

At aliud *Tethys*, quàm *Thetis*. Tethys enim ex Oceano Doridem sustulit; Doris ex Nereo Thetidem: ut Tethys fuerit Thetidis avia. Clarè sic distinguit Catullus carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene suam Tethys concessit ducere neptem?

Nec cum eo, quòd una erat Nereidum, pugnat illud, quòd *Neptuninen* hic Catullus vocat. Nam eos sequitur poeta, quibus Neptunus ex Canache genuisse dicitur Nerea: quomodo Neptuni fuerit nepos. Quare secundùm hos quidem *Neptuninen*; secundùm alios autem *Oceaninen* rectiùs nuncupes. Imò dicere etiam possis, *Neptunum* poni pro *Oceano*. Nihil enim hic insolens; quia iidem, cùm poetæ ajunt, Neptuno maris imperium obtigisse; non internum duntaxat, sed externum etiam mare, intelligunt. Illud magis mirum, Thetin, quæ nympha solùm marina erat, atque ex quinquagenis Nereidibus una: non minus tamen, quàm Tethyn ipsam, Oceani uxorem, mari pro toto usurpari. Ut apud Maronem in Pollione:

Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida.

Quod vix aliter excusaris: quàm per συνεκδοχὴν partis. Quod autem Thetis nupsisse dicitur Peleo; id quoque ad connubium Maris, & Terræ, pertinet. Nam Πηλεὺς à πηλὸς, *lutum*. Quò etiam respexere olim, cùm dicerent, Μὴ δεῖν τὸν Οἰνέα Πηλέα ποιεῖν· *Oeneum non convertendum esse in Pelea.* Nimirum Οἰνεὺς, & Πηλεὺς, heroum nomina, ponuntur pro οἶνος, *vinum*, & πηλὸς, *lutum*. Ut sententia sit, cavendum esse pincernæ, ne vinum effundat in terram, atque ita lutum faciat. Quemadmodum ex Athenæo, Demetrio, & Eustathio, in Oratoris Instit. *a* retulimus. Possis & illud de nuptiis Pelei, & Thetidos, referre ad communem mortalium generationem. Facit hoc Clemens Romanus in x Recognitionum *b*: ubi Achillem ait Pelei eò, & Thetidos filium dici, quia homines cuncti componantur ex arido, & humido: ex quibus duobus fit lutum: unde & gigantes non solùm dicuntur γηγενεῖς, hoc est, *terrigenæ*; sed etiam πηλογόνοι, hoc est, *lutigenæ*. Et hoc pacto quidem Pelei, & Thetidos nuptiæ, ad rerum pertinent naturam. Sed reducere etiam ad veterem liceat historiam. Nam Aristoteles Thetidem ait filiam fuisse Chironis Centauri. Ac Daimachus filiam ait Actoris, nomine proprio Philomelam. Quæ unde *Thetidos* nomen acceperit, nesciremus, ut arbitror, absque veteri esset Apollonii interprete *c*. Narrat ille ex Staphyli tertio rerum Thessalicarum libro, ut Chiron, cùm Peleo gratificari, & decus ingens afferre vellet; prævidisset autem ex siderum scientia, qua excellebat, eo tempore, quo Peleus ducturus esset uxorem Philomelam, Actoris Myrmidonis filiam, prius quidem cum ipsa, credo, collocutum Philomelâ, nempe ne quid peccaret in fabula, quam moliretur; postea autem hunc sparsisse rumorem, Thetidem, Nereidum unam, Peleo dari uxorem, ac Deos ipsos, ejus consanguineos, affore nuptiis cum imbre, & ingenti tempestate: cumque Astrologi hujusce prædictioni respondisset eventus, facilè esse persuasum, quod dixerat: itaque exolescente Philomelæ nomine, si non apud cordatos, vulgo saltem obtinuisse, ut Thetis nupsisse Peleo crederetur.

a Lib. 4. c. 6. sect. 5.
b Fol. 113. b. edit. Som.
c Editionis Stephanicæ p. 204.

Hæc de Thetide nympha, Nereidum una: præter quam XLIX aliæ erant Nereides, itidem nymphæ marinæ. Quare nonnulla universè de Nymphis subjiciam.

Nympharum valde generalis est appellatio, cùm & quædam terris præsint: ut *Oreades*, quæ præfectæ sunt τοῖς ὄρεσι, hoc est, *montibus*. Item *Dryades*, sylvarum præsides, sic nuncupatæ à δρυὸς nomine, quo *quercus*, imò omne arborum ac lignorum genus denotatur. Atque eædem, particulâ ἅμα, hoc est, *simul*, præfixâ. *Hamadryades* vocatæ: quia (ut verbis utar Plutarchi *d*) ἰσόβιον δένδρῳ τυχεῖν αἰῶνα λαχοῦσαι· *eundem cum arboribus vitæ terminum sortitæ*: quippe cum iis nascentes, & morientes, quod & Servius annotat ad initium 1 Georg. Præterea Λειμωνιάδες, quæ præsunt λειμῶσι, hoc est, *pratis*, ac *campis*; quarum meminere Sophocles in Philoctete, & Hesychius. Adhæc *Napeæ*: de quibus sic Servius in illud IV Georg.

d In Eroe.

— Fa-

— *Faciles venerare Napeas:*

Napeæ, inquit, *vel Naides, fontium nymphæ.* Ubi pro *vel* omnino rescribe *vallium*, hoc pacto; *Napeæ vallium, Naides fontium nymphæ.* Nam vallem dixere νάπην, & νάπος: nempe quia humida, puta a נוף, nuph, hoc est, *stillare, effundere.* A qua voce Hebræa etiam generale est *Nympharum* nomen: ut propriè νύμφη sit *aqua.* Latini, *n* in *l*, ut alias sæpe, converso, dixere pro eo *lympha*, seu *limfa.* Festum vide. Propriè igitur convenit *Nympharum* vocabulum Deabus aquarum præsidibus: quæ ex eo dictæ *Hydriades*, vel *Ephydriades.* Meminit præter alios Alexander Ætolus apud Parthenium in Eroticis a:

a Cap. 14. sive de Antheo.

Αὐτὸς δ' ἐς νύμφας ᾔχετ' Ἐφυδριάδας.
Ipse iter ad nymphas ivit Ephydriadas.

Sed utcunque hoc *Nympharum* vocabulum sit generale, non tamen censeo de Nereidibus usurpari: quippe non fluminum præsidibus, sed deabus marinis.

Cap. LXXIX.

De numinibus fluminum, aliarumque aquarum, quæ bibuntur. Qualia Liber, & Osiris. Ut Liber tum sol sit, tum liquor potabilis: & cur Lunæ filius dicatur. Idem cur Cabirorum alter iis fuerit, qui duos solum agnoscerent: cur item commune Cereri, & Libero, Thalysiorum festum. Maronis locus aliter, ac a viro docto, expositus. Sacrificatum amni Pamiso a Messeniis: Meandro, & Marsya, a Phrygibus. Fontis Clitumni divinus apud Umbros cultus. Boves ad Clitumnum pascentes aquâ ejus albi fiebant: unde a triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Iovi Capitolino.

HAbemus de præcipuis numinibus marinis: sequitur de iis, per quæ humor potabilis signatur. Hujusmodi est Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus.* Nam, ut antea dictum, idem Græcis Διόνυσος, qui Ægyptiis *Osiris.* Osiris autem, quatenus naturale, non animale est numen, partim est cælestis, & idem est ac Sol; partim subcælestis, & idem est ac Humor potabilis; qualis Aqua Nilotica. Nam mare iis non Osiris est, sed Typho, Osiridi adversus. Similiter igitur Græcis, postquam sacra recepere Ægyptia, nomine Osiridis in Διόνυσον, uti Isidis in Cererem, converso, Liber quidem Cælestis fuit Sol; Subcælestis verò, Aqua, sive Liquor potabilis; qualis pluvia, fluvialis, fontana, & putealis. Unde caussam arcesso, cur à nonnullis Liber Lunæ filius diceretur. Ulpianus in Orat. Demosthenis contra Midiam: Ἔνιοι δὲ καὶ παῖδα Σελήνης Διόνυσον καλοῦσι a. Nempe eò attenderunt, quòd Luna imperium habeat in Humorem sive Aquam: quod abunde ostensum antea. Hinc quoque rationem elicio ejus, quòd scribit Apollonii scholiastes in primum Argonauticôn: Οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασὶ πρότερον, πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον· *Quidam vero duos primo fuisse ajunt Cabiros: seniorem quidem, Iovem: juniorem autem, Liberum.* Ubi *Jupiter* est calor cælestis; *Liber* est humor subcælestis: quæ duo ad generationem imprimis exiguntur. Nunquam enim Tellus fruges, aut flores, plantamve ullam, producat, nisi, ut cum Catullo loquar b,

a Aliqui & Liberum vocant filium Lunæ.

b Carmine nuptiali.

— *Firmet Sol, educet imber.*

Etiam ex isto rationem peto, cur agricolis in summo fuerint pretio duo hi Dii; qui iccirco jungi solent; Ceres, & Liber: unde sacris etiam communibus colebantur, quæ dicta sunt Θαλύσια. Menander Rhetor cap. περὶ λαλιᾶς: Τῶν λόγων τὰς ἀπαρχὰς ἀναθεὶς τῇ πατρίδι, καὶ τοῖς πολίταις, ὥσπερ τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ, οἱ γεωργοὶ τὰ Θαλύσια· *Primitias orationum dedicans patriæ, & civibus, ut agricolæ Thalysia Cereri, & Libero.* Nempe per *Cererem* intelligitur Tellus fruges producere idonea: *Liber* autem est Aqua, quâ opus Tellurem humectari, ad rerum generationem. Junxit hæc numina etiam Maro primo Georg.

Liber, & alma Ceres.

Sed quod sequitur,

— *Vestro si munere Tellus,*
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ:

id minimè ad utrumque numen pertinet: licet vir doctissimus id collegerit ex eo, quod poeta, *vestro* dicat *munere.* Quippe communiter quidem ait, *vestro si munere:* sed de utroque numine mox alia particuliter subdit: ratione quidem Cereris Chaoniâ de aristâ, quia Dea hæc dicitur docuisse sationem, & usum frugum loco glandium; ratione autem Liberi, quod continuò subjicitur,

Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis.

Liber enim est, qui monstràsse creditur plantationem vitium, & aquæ vinique mixturam. Unde eàdem liquet, poetam hæc numina non tam φυσικῶς considerasse, Stoicorum more; quàm ἱστορικῶς, secundùm Theologiam civilem.

Sed de aqua potabili hoc generatim dictum esto. At verò particulatim etiam pro numine culti sunt fluvii. Sic Sybotas, Dotadæ filius, instituit apud Messenios, ut Reges Pamiso amni sacra facerent: quemadmodum testis est Pausanias in Messenicis. Iidem Phryges, qui Celænas accolunt, sacrificarunt Mæandro, & Marsyæ, fluminibus: quanquam hi ad barbaros potiùs pertineant, quàm Græcos; quando Phrygia κατ' ἐξοχὴν *Barbaria* est nominata: de quo abunde dictum nobis in Oratoriis Institutionibus lib. IV, cap. X, sect. V. Porrò de duobus hisce fluminibus auctor nobis Maximus Tyrius serm. XXXVIII, ubi & refert, ut Massagetis ac Tanais, palus Mæotica & deus sit, & jusjurandum, & stania.

De fonte Clitumni, Umbriæ fluvii, sic inter alia Plinius Novocomensis lib. VIII, epist. VIII ad Romanum: *Rigor aquæ certaverit nivibus; nec color cedit. Adjacet templum priscum, & religiosum. stat Clitumnus ipse, amictus ornatusque prætextâ. præsens numen, atque etiam fatidicum, indicant sortes. Sparsa sunt circa castella complura; totidemque Dei simulachra. sua cuique veneratio, suum nomen: quibusdam vero etiam fontes. nam, præter illum, quasi parentem cæterorum, sunt minores, capite discreti, sed flumini miscentur.* Et paullò pòst: *In summa nihil erit, ex quo non capias voluptatem. nam studebis quoque; & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus fons ille, deusque celebratur.* Quin Clitumno huic *Iovis* nomen dedere. Nam templum, quod juxta nemus, dixere *Iovis Clitumni.* Unde Vibius Sequester in catalogo fluminum: *Clitumnus, Umbriæ: ubi Jupiter eodem nomine est.* Dixeris hic de cultu fluminum agi, non Dei, qui præsideat fluvio. Sed Deus, qui flumini præerat, pars ejus censebatur; ut anima hominis. De quo & dictum antea, & pluribus infra agetur. Tanto autem honore cur Clitumnum dignarentur, laudes ejus faciebant, à Plinio fusè memoratæ, eâ, quâ dixi, epistolâ. Sed mirum in iis præteriri illam, quòd boves, juxta amnem hunc pascentes, albi redderentur; ac propterea hinc peterentur boves, qui cæderentur à triumphantibus. Virgil. II Georg.

Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deum duxere triumphos.

Ubi sic Junius Philargyrus: *Clitumnus & Deus, & lacus, in finibus Spoletinorum; ex quo bibentia pecora alba fiunt.* Ad ritum autem triumphantium, quem dixi, respexit etiam Claudianus in Panegyrico de VI Honorii consulatu:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candidaque Latius præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Cap. LXXX.

Apud Samios puteus, nisi pluteus legendum, Junoni erat sacer. Naidum *nomen unde sit, & quibus propriè conveniat. Nymphæ,* Κρηνίδες, *sive* Πηγαῖαι, Ποταμίδες, *sive* Ἐπιποταμίδες, Λιμναῖαι, *sive* Λιμνάδες, *ac denique* Φρεατιαῖαι. *Cur Pegasus ungulâ suâ aperuisse Hippocrenen fingatur. Ut per* Pegasum *quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio sit. Etiam in poëtarum fabulis* equum *dici* pro nave; *uti &* currum *pro eodem posuere. De Salmacide nympha, & Arethusa, quam Alpheus subire credebatur: fabulaque ea refellitur. De delubro sacri Fontis, dicato Camenis, & aqua ejus usu in Vestalium sacris, ejusque custodia, & ut per* Camenas *etiam aquæ intelligantur. Blandusiæ fonti sacrificatum hædo: at capro faciebant Libero, & Tempestatibus.* Ismenides, Pactolides, *& aliæ fluviales nymphæ. An & in his locus debeatur Annæ Perennæ: deque Juturnæ nomine, ac templo.*

ATque hæc mascula sunt aquarum, quæ bibuntur, numina. Venio ad muliebria; quale est, quod apud Arnobium legas in sexto contra gentes: *Aethlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum, puteum Samios* (coluisse) *pro Junone.* Sed fortasse puteus is non pro Junone habitus, sed Junoni sacratus: de quo certiora afferremus, si exstaret Aethlius ille, Athenæo *a* etiam, & Clementi Alexandrino *b*, memoratus. Imò ne *puteus* quidem, sed *pluteus*, legendum videtur: quando, ut Theodoto Cantero *c* jam ante nos monitum, σανίδα pro eo est apud Clementem Alexandrinum. Quare, missâ Junone, nunc de nymphis dicam antea indictis, hoc est, iis, quæ à marinis differant. Harum aliæ sic nomine vocantur generali, sed quod usus ad aquam potabilem restrinxerit: aliæ particulari, non tamen certi fluminis, aut fontis proprio: aliæ denique certi sunt fluminis, aut fontis.

a Lib. 14. ubique genuino loco.
b Admonitione ad Gentes.
c Lib. 2. Var. Lect. cap. 22.

Primi generis sunt *Naides*, sive *Naiades*: quarum appellatio est à fluxu. Nam νάειν *fluere*; unde *Naides*, quasi *Fluonias* diceres. Licet verò omnis aqua fluat; *Naidum* tamen nomen nuspiam, puto, de Nereidibus sumi; sed de fluminum, fontium, stagnorum, puteorum, Nymphis. Firmat ista tam de origine vocabuli, quam ejus particulari usu, Porphyrius, de antro Nympharum, apud Homerum: Καὶ τὰς νύμφας ἀνετίθεσαν ἄντρα, καὶ τούτων μάλιστα τὰς Ναΐδας, αἳ ἐπὶ πηγῶν εἰσί, καὶ τῶν ὑδάτων, ἀφ᾽ ὧν εἰσὶ ῥοαὶ, Ναΐδες ἐκαλοῦντο. *Etiam antra Nymphis consecraverunt, maximeque Naidibus, quæ fontibus præsunt, & ab aquarum fluxu Naides dicuntur.* Ac postea: Νυμφῶν οὐκ Ὀρεστιάδων, οὐδ᾽ Ἀγραίων, ἢ τινῶν τοιούτων, ἀλλὰ Ναΐδων, αἳ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτως κέκληνται. Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων προεστώσας δυνάμεις ἰδίως· *Non Montanarum nympharum, aut Agrestium, vel similium; sed Naidum, quæ à fluxibus sic dicuntur. Nymphas verò Naidas dicimus peculiariter potestates, quæ aquis præsunt.* Et aliquanto pòst: Ἀνακείσθω δὲ τὸ προειρημένον ἄντρον ψυχαῖς, καὶ τῶν μερικωτέρων ἐν δυνάμεσι νύμφαις, αἳ ναμάτων, καὶ πηγῶν προεστῶσι· Πηγαῖαί τε, καὶ Ναΐδες, διὰ τοῦτο κέκληνται. *Pro confesso igitur habeatur, antrum hoc sacratum esse animis, & magis particularibus potestatibus: puta Nymphis, quæ fluxus, ac fontibus, sunt præfectæ; eoque Fontanæ, ac Naides,* (quasi Fluoniæ) *dicuntur.*

At particulares magis appellationes, ut jam dicere sum aggressus, vel fontium sunt, vel fluviorum, vel stagnorum, vel puteorum. Illæ fontium ex re dicuntur Κρηνίδες, sive Πηγαῖαι, prout vocantur Porphyrio, loco proximè memorato. Imò & Homeri *d* est:

d Odyss. P. 241.

> νύμφαι Κρηναῖαι, κοῦραι Διός. ——
> *Nymphæ Fontanæ, gnatæ Iovis.* ——

Quæ fluviorum erant, dictæ Ποταμίδες, vel Ἐπιποταμίδες. Meminit vetus Papinii interpres in III Thebaidos. Quæ stagnorum credita, nominabantur tum Λιμναῖαι, pro quo perperam Λεμναῖαι est apud Apollonii interpretem, & Phavorinum; tum etiam Λιμνάδες; ut Theocrito, Idyll. V:

> Οὐ μὰν, οὐ τὰς αὐτὰς τὰς Λιμνάδας, ὦ 'γαθὲ, νύμφας.
> *Non per, non ipsas per Limnades, ô bone, nymphas.*

Atque hinc *Limnaces* nomen finxit Naso in V Metam. fab. I:

> *Edita Limniace vitreis peperisse sub undis*
> *Creditur.*

Denique & puteis suas esse Nymphas, docet Artemidorus lib. II, cap. XXII: ubi cœlibi, & ἀπαιδὶ *a*, uxorem ait, & liberos ponendi, si in somnio viderit puteum domi; ac rationem hanc adducit: Νύμφαι γάρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι· *Nymphæ enim sunt in puteo.* Atque hæc universè de nymphis fluvialibus ac cæteris; quarum appellatio magis communis est, quam propria; quia pluribus eadem conveniat ratione. Nunc vocabula adferam, quæ certi sunt fontis, aut fluminis, aut stagni; eoque propriè magis propria dicuntur.

a Liberis carenti.

Initium faciam à propriis fontium nominibus, sive quoniam inde fluvius origo, sive quia fontium aqua sit aliis purior, & aëri similior: unde etiam in altos adscendit montes, equi instar alati. Eaque res caussam præbuit fabulæ de Pegaso, percussis ungulæ, dum cælos petit in Helicone, monte Bœotiæ altissimo, aperiente fontem, nomine *Hippocrenen*, quasi *equi fontem* dicas. Atque hoc ipso etiam *Pegasi* nomine firmatur: ut quod sit à πηγὴ, quo *fons* significatur. Etsi fatendum, quandoque accipi pro nave: ut cùm Bellerophon dicitur Pegaso vectus avolasse. Sed qui sic *Pegasi* voce utebantur, potiùs formarunt hoc vocabulum à πήγω, sive πηγνύω, vel πηγνύμι *b*: nempe quia è tabulis naves compingantur. Ac facilè hominibus assentio doctissimis, qui etiam per equos intelligunt naves, cùm Neptunus dicitur ἵππιος, sive *Equestris*: item in fabula de Hesione, Laomedontis filia, marino exposita ceto, & eam liberantis Hercule, ac Telamone; sed præmii loco deposcentibus, tum ut Hesionem in Græciam abducere liceret; tum etiam equos regios super aquas, imò & aristas, ambulantes, hoc est, velocissimas navium è classe Laomedontis. Hanc equorum, & navigiorum, similitudinem etiam Artemidorus indicat Oneirocriticôn lib. I, cap. LVIII. Estque similis tralatio, cùm Catullus *c* navem Argo vocat

b Pango, sive compingo.

> —— *Levi volitantem flamine currum.*

c Carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos.

De ejusmodi formis loquendi diximus Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. II. Sed ad fontes redeamus.

Talis Salmacis Nympha sive Nais. Utroque enim modo semel iterumque dicitur Ovidio IV Met. fab. XI. Est verò Salmacis Halicarnassi fons in Caria: cujus aqua vulgò effeminare credebatur. Vide de eo Strabonem in XIV, Vitruvium lib. II, cap. VIII, Festum in *Salmacis*, & quæ annotavimus ad Tragicorum fragmenta *d*. Talis quoque *Arethusa*: quam Ovidius in V Metam. narrantem inducit, ut ab Alpheo (is Elidis fluvius) adamata, subter terras mariaque profugerit in Siciliam, atque hic eam, sed prosequente eò usque Alpheo, favente autem, quam coleret, Dianâ, exceperit Ortygia insula, quæ & Nassos, quasi νῆσος. Claudit poeta fabulam his verbis:

d In ea, quæ petita fuit ex Ennii tragœdia incerta.

> —— *Cæcis ego mersa cavernis*
> *Advehor Ortygiam; quæ me cognomine divæ*
> *Grata meæ superas eduxit prima sub auras.*

Fabulæ inde ortio, quia sic vulgo esset persuasum, Alpheum influere in Arethusam: quod eo nitebatur, quia quæ in Elidis Alpheum infunderentur, hæc in Arethusæ fonte postmodo comparerent. Credidêrunt enim, quinto quoque anno, quo ludi celebrarentur Olympiaci, impuram esse aquam Arethusæ ex eo, quòd in Elide tum equi, se abluendo, aquas sordidarent. Sed enim hanc sententiam, quàm tot ex Græcis, & Romanis, in his Pindarus, ac Timæus *e* amplexati fuere, solide eo refellit Strabo in sexto; quòd Alpheum constet in mare incurrere

e Etiam apud Antigonum Carystium Hist. Mir. cap. 155.

Pelo-

Peloponnesiacum; ac proinde absurdè dicatur, per cccc amplius milliaria subterraneis meatibus ferri sub mare sic, ut non intermisceat undam suam. Alterum [illegible] adduxere argumentum, quòd patera quædam prolapsa in Alpheum delata sit in Arethusam. Sed eum huic quoque occurrit Strabo: nec tamen, quid voluerit, satis est apertum, quia, injuria temporum, aliquot est verborum defectus. Cæterùm audi[illegible]it hoc, aut dicere potuit, stultè credi, subterraneos illos meatus per tam ingens intervallum, sic quà patera deferretur, fuisse ubique æquabiles, ut nuspiam illa adhæresceret.

Ab Arethusa Sicula me refero ad Romanum Camenarum fontem: qui & in Deos relatus, ac delubro honoratus fuit. Cicero III de Divinat. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit.* Juvenalis sat. III:

Nunc sacri Fontis nemus, & delubra locantur
Judæis.

Fons iste erat extra portam Capenam in luco, quem medium irrigabat: fontemque eum Numa consecrarat Camenis, quibuscum sibi colloquia esse fingebat: ut est apud Plutarchum a. Addit verò: Τὴν δὲ πηγὴν, ἣ καταρρεῖ τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι ταῖς ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον. *Fontem, qui locum irrigat, Aquam sacram attribuisse virginibus Vestalibus, ut quotidie inde haurirent ad purificandum, & adspergendum sacram ædem.* Sanè non quavis aquâ licebat uti Vestalibus, sed jugi; qualis ista Vestæ sacrata. Resides refugisse, indicat & Festus in *Muries*; quomodo veteres pro *Muria* dixere, ut *materia*, & *materies*. Verba sunt Festi: *Muries est, quemadmodum Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido in pila pinsato* b, *& in ollam fictilem* c *conjecto, ibique operto, gypsatoque, & in furno percocto, cui Virgines Vestales serra ferreâ secto, & in seriam conjecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriore, aquam jugem, vel quamlibet, præterquam quæ per fistulas venit, addunt, atque ea demum in sacrificiis utuntur.* Unde aquam illam jugem hauserint, liquet ex Plutarchi loco antè memorato. Nec dubito, quin aquæ hujus custodiam spectarint Suidas, ac Cedrenus, cùm virginibus ajunt Vestalibus commissam pariter fuisse ignis, & aquæ, custodiam. Quomodo &, ex Strabonis XV, Persas constat Ignem pariter, & Aquam coluisse. Ut ad Camenarum redeam fontem, per *Camenas* μυθικῶς d intelligi aquas, etiam Tertullianus ait lib. I adversus Marcionem, cap. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam, & Junonem ejus in aerem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.*

a In Numa.

b Vel pinsito legendum, vel potius pistato, ut est in codice Farnesiano. Ut cubare, & cumbere; sic pisare, & pinsere.

c Farnesianus codex, fictilem: quod verius.

d Ex fabulari interpretatione.

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III, od. XIII:

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hædo.

Ubi hædi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Unde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eâdem de caussa, ob quam caprum immolabant Libero; & qui ipse præses humoris erat potabilis, uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III, od. VIII:

Vov[illegible] am dulces epulas, & album
Li[illegible]o caprum.

Item Tempestati: quò pertinet hoc lib. Epod. od. X:

Libidi[illegible] sus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus.

De fon[illegible]s nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus in[illegible]. Sufficit, quòd ex istis facile sit statuere de cæteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III Met.

Thuraque dant, sanctasque colunt Ismenides aras.

Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides*, *Anigrides*, aliæ, à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modò, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii III Fast.

Ipsa loqui visa est. Placidi sum nympha Numici.
Amne perenne latens Anna Perenna vocor.

Sed libro primo cap. XII ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum supervivèrent, eo rogâsse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI: *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Annæ Perennæ*. Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium, quod tunc Annæ Perennæ fierent sacra. Neque enim vota hujuscemodi, nisi anno ineunte, satis convenissent. Poëtam ipsum audiamus in III Fastorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores,
Anna quod hoc cœpta est mense Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Festum in *Peremne*, populum omnem solere Idibus Martiis transire amnem auspicatò, quò Annæ Perennæ sacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudâsset auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quòd prætores, vel proprætor[illegible], ad bellum ituri, auspicatò amnem transirent: cujus rei testis Tullius in secundo de Divin. Ubi perperam libri quidam, *per omnes transeam*; pro, *per amnes*: ut etiam habet editio vetustissima, atque adeò omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

—— Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne seclo.

Nec enim Anna studiis præerat, ut libris daret perennitatem: sed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patronæ*: ut quin *patrona* rectum sit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi a actum nobis.

a Grammaticarum institutionum lib. 2. cap. 23.

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, subdam de nympha Juturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus sive stagni, fuit. Juno quidem apud Maronem in XII appellat

—— Deum, stagnis quæ, fluminibusque sonoris,
Præsidet:

mox item sic compellat,

Diva, decus fluviorum. ——

Ubi sic Servius: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, cui nomen à juvando est inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II Fast.

Circa Juturnæ composuere lacus.

Item *stagnum* nominat VI Fast.

Quà simul ac tetigit Juturnæ stagna sororis.

Naidis verò ei competere nomen, ostendit, quòd mox Naida Laram sic Junoni loquentem inducit:

Naida Juturnam vir tuus, inquit, amat.

Unde *Juturna* nomen sit, docet Varro in IV de L. L. *Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII Æn. Ac rationem his verbis subdit, quòd, *cùm naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.* Ubi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* [illegible], ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *satu*, hoc est, satione, dici *Saturnum*; sic à *juvatu*, hoc est, adjuvando, *Juturnam* vocari, judicavit. Sed *Saturnus* aliundè est, ut alibi dicimus. Et si conjecturæ est locus, quid si, ut *Jupiter* est ex *Iovipater*, quod integrè *pater Iovis*, ubi *Iovis* est

est rectus: similiter *Juturna*, sit ex *Jovuturna*: ut verum quidem nomen fuerit *Turna*, quando frater ejus *Turnus* nominatus: sed hæc *Jovuturna* sit nominata, quia à Jove sit adamata: sive id secundum fabulam intelligas, de qua Ovidius II Fastor. sive φυσικῶς, propter salubritatem, quæ à Jove, hoc est, cælitus obtingit. Templum Juturnæ in campo Martio, prope aquam Virgineam, fuit: ut non modò ex P. Victore constat, sed etiam isto Ovid. Fast. VI:

Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit;
Hic ubi virgineâ campus obitur aquâ.

Cap. LXXXI.

Deorum juramentum per Stygis majestatem, ac quæ pejerantium pœna. Stygis ἔτυμον *triplex.* Silentes *pro Manibus. Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram esse in Campania, ubi & alteri Cimmerii: quæque poëtæ de Stygo, atque aliis inferorum fluviis, fabulantur, quæ item de Cimmeriis Stygi vicinis prodidere, ea non tam petita esse ab Styge Arcadia, vel Cimmeriis circa Mæotidem, ac Bosphorum Cimmerium: sed Italicâ Styge, & Cimmeriis ejusdem terræ. Unde Bajarum calor. Cur Avernus ante Augusti tempora gravem exhalârit odorem, posteaque is tractus à salubritate fuerit commendatus.* Styx, & Acheron, *pro Averno Italiæ. Esse & cum alibi, tum in Epiro, Acherontæ; uti & Cocytum. Cocyti nomen non competere primò inferorum fluvio; sed eò esse translatum: uti factum quoque in* gehenna.

AC de aquis quidem superis, & usui aptis humano, quod satis est, dixisse me puto: consequi videtur, ut breviter exponam de aquarum illis, quæ apud superos quidem sunt, sed infames; eoque à poëtis ad inferos transferuntur. Hujusmodi sunt Styx, Acheron, Pyriphlegethon, & Cocytus: quæ quatuor inferorum flumina facit Homerus Iliad. x. His adde Avernum, quo ad inferos itur. Dicam de singulis.

Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc solam Deos jurare crederetur. Notum ex Homero *a*, Hesiodo *b*, Apollonio *c*. Item Marone *d*, Ovidio *e*, Seneca *f*. Est & Appuleji VI Metam. *Diis etiam, ipsique Jovi formidabiles aquas istas Stygias vel fando comperisti? quodque vos dejeratis per numina Deorum, Deos per Stygis majestatem solere?* Notum quoque illud Ausonii in Technopægnii parte eâ, quæ est de Diis:

Quæque pias Divûm perjuria noxia colit Styx.

Fabula est hujusmodi. Jupiter cum in pugna adversus gigantes propitiam, sensisset Victoriam, Stygis filiam, hanc matri habuit gratiam, ut per eam Dii omnes jurarent: quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundùm Hesiodum *g*, jacerent νήυτμοι, hoc est, ἄπνοι, sive spiritus atque animæ expertes. Orpheus tamen paullo aliter: ut indicat his verbis Servius ad VI Æn. *Fertur namque ab Orpheo, quod Dii pejerantes per Stygiam paludem novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.*

Quod si *Stygis* nomen primò competit paludi apud inferos, dici possit, Στύγα esse ex שְׁתִיקָא, *setika*, eliso scheva, ut fiat *stika*. Notat setika *silentium*, à שְׁתַק, *siluit*. Vox apta defunctorum animis. Maro in VI:

—— Umbræque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia latè.

Et de Minoë ibidem:

—— Ille silentum
Concilium vocat.

Sed non censeo, *Stygis* nomen primò attributum fluvio inferorum. Quare si à silentio sit appellatio: fuerit ex eo, quia locus ejus esset silens, quippe qui solitarius foret, nullis frequentantibus aquam tantopere exosam. Imò fortassis ex eo ipso nomen, quia exosa foret. Nempe Ἀπὸ τοῦ στυγεῖν, hoc est, *odisse, aversari, reformidare.*

Sed sic quoque in quæstionem venit, ubi Stygis ille fluvius sit, unde ad fictum inferorum flumen nomen fuit accommodatum. De hoc duplex opinio est. Una vulgatior, de qua priùs dicam. Nempe ut intelligatur Styx illa ad Nonacrin, Arcadiæ oppidum, profluens ex rupe prærupta, atque inde delabens ad fluvium Crathin. Est ea frigidissima, partim à venæ profunditate, partim à mistura hydrargyri sive argenti vivi, vel etiam nitri. Hinc est, quòd aqua ejus epota confestim enecet; nec vasa vel vitrea, vel lapidea, aut ossea, aut ferrea, aliusve metalli, vim ejus sustineant, sed solâ equi, aut mulæ, vel asini Indici ungula possit contineri. Eoque veneno Alexander ab Antipatri filio Cassandro interemtus perhibetur. Vide, præter eos, qui Alexandri vitam reliquere, Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. CLXXIV, Vitruvium lib. VIII, cap. III, Strabonem lib. VIII, Plinium lib. II, cap. CIII, & lib. XXX, cap. XVI, Plutarchum de primo frigido, Ælianum lib. X de Animalibus cap. XL, Pausaniam in Arcadicis, item apud Photium in Μυριοβίβλῳ, tum Isidorum in Damascii vita, tum Ptolemæum Hephæstionem initio tertii Historiarum: alios item, in his Grammaticos etiam, ut Eustathium in Iliad. Θ: ex junioribus autem, Paullum Leopardum Emendationum lib. IV, cap. VIII, & Andream Schottum in vita Demosthenis ad Olympiadis CXIV, an. I, sive Demosthenis LVIII.

Nec tamen existimandum, solùm Arcadiæ Styga occasionem præbuisse commento de inferna Styge. Imò contrà videtur, Homerum, eorum, quæ de Styge, Acheronte, & aliis inferorum fluminibus, tradidit, vel præcipuè occasionem cepisse ex calidis illis fontibus Campaniæ prope Lucrinum, & Avernum lacum; ubi & Cimmerii ab eo collocantur, qui nec orientem vident Solem, nec occidentem. Hoc cognoscere est ex Odyss. decimo: ubi Circe, cui domicilium in Circeio, novi Latii monte, sic alloquitur Ulyssem à se proficiscentem ad Cimmerios; quod unius diei iter facit *a*:

a Vers. 512. & seqq.

Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὠκεανῷ βαθυδίνῃ·
Αὐτὸς δ' εἰς Ἀΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
Ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα, Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι,
Κώκυτός θ', ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ.
Navem quidem illic siste in Oceano profundorum vorticum.
Ipse autem in Plutonis eas domum obscuram:
Ubi in Acherontem, Pyriphlegethon fluunt,
Et Cocytus, qui Stygiæ aquæ est emanatio.

Cimmerios verò hic statui à poëta, atque ad eos unâ à Circejo die pervenisse, indicant illa Ulyssis initio lib. XIII:

Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία ποντοπορούσης,
Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
Ἡ δ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυρρόου Ὠκεανοῖο·
Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
Ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν.
Totâ autem die passis velis per mare navigavimus.
Occidit & Sol, omnesque viæ inumbrabantur.
Illa (navis nostra) *ad fines pervenit profundi Oceani.*
Hic erat Cimmeriorum hominum populus, & oppidum;
Qui caligine, & nubibus (sunt) *contecti; neque unquam eos*
Sol lucidus intuetur radiis.

Audiamus & Lycophronem in Cassandra:

Βαιοῦ δ' ἀμείψας ἔκτισε Γερνῆτα τάφον,
Καὶ Κιμμερίων ἔπαυλα, καὶ Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
Πυριφλεγῆ τε ῥεῖθρον, ἴχνος δύσβατον
Τοῖς πρὸς αἰθέρα κρᾶτα πολυδίγμων λόφος·
Ἔξω τὰ πάντα χύτλα, καὶ πᾶσαν μυχῶν
Πηγὰς κατ' Αὐσονῖτιν ἕλκοντας χθόνα,
Λίμνην τ' ἄορνον, ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ,
Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρωθὲν σκότῳ
Στυγὸς κελαινῆς νασμόν, ἔνθα Τερμιεὺς
Ὁρκωμότους ἔταξεν ἀφθίτοις ἕδρας.

Baji porro transiens nauta sepulchrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem unda scaturiginem,
Et Pyriphlegethontem fluvium, ubi difficilis adscensu
Tollit in æthera caput capax collis;
Unde omnia fluenta, & omnes specuum
Fontes per Ausoniam emanant terram;
Paludemque Avernam, circumductam laqueo,
Et fluentum Cocyti, abserptum tenebris.
Stygis nigra fluvium, ubi Terminus
Jurisjurandi status Diis sedes.

Liquidò in Ausonia, Italiæ parte, & Cimmerios, & Acherontem, & Pyriphlegethontem, & Stygis fluvium, reponit. Etiam hosce Homeri Cimmerios non juxta Bosphorum, sed magnæ Græciæ Avernum, constituunt Strabo lib. I, Plinius Hist. Nat. lib. III, cap. V, Maximus Tyrius dissertatione XXVI, & Festus his verbis: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt: quales fuerunt inter Bajas, & Cumas, in ea regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino, neque vespertino tempore, Sole contegitur.* Sic igitur colligimus: Homero, vel iis, quos secutus est Homerus, fingendi istos inferorum fluvios occasionem eo præbitam esse, quòd illa Campaniæ pars, ubi Avernus, & Bajæ sunt, tot calidos habeat fontes, & priscis temporibus gravissimi odoris.

Caussa autem istorum est à sulfure, & ignibus subterraneis: unde ea loca describens Dio lib. XLVIII: Τά ὄρη ταῦτα, περὶ τὸν ἔνδον θαλάσσης ὄντα, πηγὰς πυρὸς τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγεῖς ἔχει· *Montes illi, qui sunt ad interiorem maris sinum, fontes habent ignis multi cum aqua commixti.* Ac similiter Strabo in quincto: ubi cur Dicæarchia, quæ Averno est proxima, aliter vocetur *Puteoli*, caussam hanc adducit, ὅτι τὸ χωρίον ὅλον θείου πλῆρές ἐστι, καὶ πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων· *quod omnis ille tractus sit plenus sulfuris, & ignis, & calidarum aquarum.* Itidem Varro in quarto de L. L. *A puteis oppidum Puteoli, quòd sint circa eum locum aquæ frigidæ, & calidæ multæ. nisi à putore potius, quod putidus sit odoribus sæpe ex sulfure, & alumine.* Posteriorem rationem adducit & Festus. Clarè etiam de Averno sic Servius in III Æn. *Hic Avernus lacus ante sylvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret: unde & Avernus dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis sylvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Tria hinc cognoscimus. Unum spectat nomen Ἄορνος, unde digamma inserto, & vocali quartâ abeunte in secundam, ut in alus fit trecentis, *Avernum* fecere Latini. Ἄορνος autem, quia, quæ advolarint aves, fœtore loci emoriebantur; ut est apud Antigonum Carystium cap. CLXVI. Qui & addit, similem esse amnem in Sarmatia, secundùm Heraclidem. Quamquam verò & idem de Averno traditum sit à Lucretio lib. VI, & ex Varrone à Plinio lib. XXXI, cap. II: pro fabula tamen habet Strabo lib. V. Alterum est, quòd Servius caussam graveolentiæ refert in aquas ejus sulfureas, & densitatem sylvæ. Adde altitudinem collium, quibus ambitur. Nam & Aristoteli in Admirandis traditum est, περιεκλεῖσθαι λόφοις κύκλῳ τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων· *circumdari collibus: quorum altitudo non minor sit, quam trium stadiorum.* Denique addit Servius, ut Augustus exciderit sylvam superincumbentem. Quod ab Agrippa, sed jussu Augusti, factum esse, Strabo narrat in quincto. Inde igitur loci in posterum salubritas: quò respiciens Silius ait in XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Ubi videmus, Stygis etiam nomen, quam in Arcadia posuimus, Averni in Campania putâsse. Itidem Acheronta hic collocat, & calorem ejus à sulfure esse, & ignibus, tradit Servius in illud VI Æn.

——— *Tenebrosa palus Acheronte refuso:*

Paludem pro lacu posuit: Nam Avernum significat; quem vult nasci de Acherontis æstuariis. Et mox: *Acheron fluvius dicitur inferorum, quasi sine gaudio. Sed constat locum esse hunc longe à Bajis undique montibus septum; adeo ut nec orientem, nec occidentem Solem possis adspicere; sed tantum medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio est: omnia vicina illic loca calidis, & sulfuratis locis scatent.*

Nec tamen, in sola Campania Acheron est: sed & ejus nominis fluvius prope Heracleam Ponti, item alter Epirotarum, alius item Elidis in Peloponneso. Vide Apollonium in Argonaut. II a, Strabonem non uno loco, Trogum sive Justinum in XII, atque alios. Itidem præter Cocytum Campaniæ,

Parthenopen inter, magnæque Dicarchidos arva:

(ut de eo est apud Petronium Arbitrum) etiam Cocytus est in Epiro prope Cichyrum urbem; teste Pausania in Atticis. Sed ex iis, quæ diximus, obscurum non est, Homerum, quem alii secuti, potiùs à Campaniæ Cocyto, uti & ab ejusdem Acheronte, & Styge, & Pyriphlegethonte, has appellationes ad commentitios inferorum fluvios transtulisse. Neutiquam verò iis assentio, qui Cocytum primò putant inferorum amni competere, ac sic dici ἀπὸ τοῦ κωκύειν, quod est *lugere, flere, ejulare.* Nempe secundùm illud Scripturæ b: *Istic erit fletus, & stridor dentium.* Nihilo magis placet, ut sit à קאקא *cacata*, quod idem ac קאת, hoc est, *onocrotalus*, aliave avis immunda: ut liquet ex Jes. XXXIX, 11. Cujusmodi avium nomina secundùm Hebræos, etiam spiritibus tribuuntur agentibus in locis desertis. Omnino autem verisimiliùs est, poëtas nomina hæc à superis ad inferos transtulisse. Quomodo etiam videmus ab Hebræis factum in *gehenna*. Quippe ea propriè vallis erat prope Hierosolymam: ubi cùm Judæi antea soliti essent Molocho offerre liberos; rex Josias, quò locum hunc profanaret, cadavera immundaque omnia eò jussit inferri: unde postea factum, ut ad tormenta impiorum ea transferretur appellatio: quemadmodum pluribus enarrat B. Hieronymus in Matth. Euang. cap. X.

a Vers. 351. & seqq.

b Matth. cap. 28. vers. 12. & 1. 22. v 13. item cap. 24. v. 51. & Luc. 13. 28.

Cap. LXXXII.

Aqua veteribus Schithis pro numine erat, ut quibus Thamimasades *idem fuerit, ac Romanorum* Neptunus. *Obiter de Artimpasa, ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Hesychium. Fontibus & lignis sacrificatum ab Hessis, & Bohemis. Peruanis divino honore affectum mare, nomine* Mammacocha: *item flumina, ac fontes.*

POst Græcos, & Romanos, venio ad Scythas, Celtas, ac novi etiam orbis incolas. Scythis, ut Sol, & Luna; aer & terra; sic aqua etiam colebatur. Sed nomina eis longè alia: ut ostendit Herodotus in Melpomene: Ὀνομάζονται δὲ Σκυθιστὶ Ἱστίη μὲν, Ταβιτί· Ζεὺς δὲ καλεόμενος Παπαῖος· Γῆ δὲ, Ἀπία· Ἀπόλλων δὲ Οἰτόσυρος. Οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Ἀρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδης. *Vesta Scythice vocatur Tabiti; Jupiter autem, Papæus; Tellus, Apia; Apollo, Oetosyrus; Cælestis Venus, Artimpasa; Neptunus, Thamimasades.* Quem locum etiam Origenes adducit contra Celsum l. VI. Sed apud eum perperam Ἀγγίμπασα, pro Ἀρτίμπασα, legitur. Nam posterius hoc comprobatur veteri inscriptione a: ΔΙΙ. ΠΑΤΡΙΩΙ. ΑΡΤΙ: : ΠΑΣΑ. Unica solum litera μ excesa. Hesychius: Ἀρτιμήασαν, οὐρανίαν Ἀφροδίτην ὑπὸ Σκυθῶν· Ubi η priori loco pro ι, posteriori pro π irrepsit. Unde verò & Veneris, & Neptuni, & cætera, quæ dixi, numina trahant nomina sua Scythica, post tot secula difficile est dictu: cùm ne illud quidem satis constet, utrum Herodotus ea fideliter expresserit. Fere enim ita usu venit, ut cùm nomina in aliam transfunduntur linguam, multum de genuinis deperdant, sic ut illi, unde profecta, vix ea agnoscant pro suis. Sed i-

a Inter Gruter. pag 60. num. 6.

tamen de origine eorum commentari animus sit; non ea aliunde arcessam, quàm è veteri Germanorum lingua, cui proxima erat ista Scytharum: quando ex Asiatica Scythia Scytham Europæam, vicinasque magnæ Germaniæ gentes, genus ducere, validis evincere argumentis admodum nobis sit proclive. Sed non est id hujus instituti: & paucis defungi si velim, videar sine ratione βαρβαρίζειν, vel, si malis, βαρβαρολογίζειν.

Ad propiora igitur me secula confero. Ac primùm illud, quo Cattos sive Hessos convertit S. Winfrid, cognomento Bonifacius primus episcopus Moguntinus; cujus vitam, sed interpolatam, legas apud Surium a. d. v Junii. Id quod dicam, apud eum repertus cap. xxii *a*. Sed scriptor ejus vitæ, præfatione ad fratres Fuldenses, ait, se ea, quæ obscuriùs scripserat S. Willibaldus, primus episcopus Eistetensis, aperto enarrâsse sermone. Eum Willibaldi librum edidere Canisius quarto Antiquarum Lectionum libro, part. ii *b*, & Serrarius una cum S. Bonifacii epistolis. Verba igitur hujus Willebaldi, misso exscriptore, & interpolatore, excerpam ex cap. viii: *Tum vero Hessorum jam multi Catholicâ fidei subditi, ac septiformis spiritus gratiâ confirmati, manus impositionem acceperunt. Et alii quidem, necdum animo confortati, intemeratæ fidei documenta, integrè recipere renuerunt: alii etiam lignis, & fontibus clanculò, alii autem apertè, sacrificabant.*

Iisdem Bohemos fontibus sacrificâsse, lego apud Joannem Dubravium lib. i Historiæ Bohemicæ *c*. Qui & huic rei firmandæ de nympharum ab hac gente cultu, & id genus numinum, verba adducit è Procopii historia Gothica *d*. Idem Dubravius in nono historiæ suæ *e* sic scribit: *Cætera in Bojemia tranquilla erant, nisi quòd ad vomitum superstitiosi rursus revertebantur, Lares, & Lemures, colentes, victimasque tum ad fontes, tum ad lucos, & compita mactantes.*

Absolvam, ubi aliquid de novo orbe adjecero. Mare pro Deo coluere Peruani, ac numen hoc dixere *Mamacocha*: item flumina ac fontes ab iis habebantur pro Diis. Testis de his locuples Jos. à Costa lib. v, cap. ii, & iv.

a Sive prioris editionis Coloniensis, quæ anno est 1572, & capita adscripta non habet, pag. 477.
b P. 343.
c Pag. 5. editionis Wechelianæ.
d Procopii locus est l. 3. p. 277. editionis Augustanæ ab Heschelio Græce procuratæ. Sed de sylvarum cultu, de quo addit Dubravius, nihil apud Procopium legas. Decepit Dubravium interpres Christophorus Persona: qui ubi Græce est ποταμούς, ostentamine sylvas vertit, cum fluvios deberet.
e Pag. 68. edit. Wechel.

Cap. LXXXIII.

Acceditur ad aëra, qui & ipse cæli nomine continetur, ac quandoque Διχαστικῶς *hoc cælum, nominatur. Aëris profunditas quanta sit ex Brahæi sententia. Quæ suprema aëris regio dici solet, in duas dispescitur; unam expertem, alteram participem fumosæ exhalationis. Non esse proprium elementalis ignis locum inter aëra supremum, & orbem Lunarem: imo nec Aristotelem id putasse. Perperam* crepusculi *nomine etiam* diluculum *intelligi. Quousque eleventur halitus terrestres. Altitudo quanta Caucasi, Tenariffæ, Pariacacæ. Verticem Atlantis, ac Pelii montis, infra nubes esse. Quantum nubes absint à nobis. Cur Deus aëra fecerit pellucidum, fluidum, item exhalationum, & caloris ac frigoris capacem. Cur respiratione nobis sit opus. Lactantius emendatus.* Anima, *&* aër, *unde dicta.*

Ab aquis venio ad corpus, quod inter cælum siderenm, & aquæ terræque globum, est interjectum; puta cælum aëreum; quod nunc *cælum* nomine totius, nunc particulatim *aër* vocatur. Nam, ut Varro ait apud B. Augustinum *a*, *Mundus dividitur in duas partes, Cælum, & Terram; & Cælum bifariam, in Æthera, & Aëra.* Ac similiter idem Varro in v de L. L. *Cælum dupliciter dicitur, & supremum illud, ubi stellæ; & hoc totum, quod complexu continet terram.* Lucretius lib. iv *b*:

Constituuntur in hoc cælo, qui dicitur aër.

Sunt viri eruditi, qui existiment, aëra non dici *cælum*, sed, ut hic loquitur Lucretius, *hoc cælum*; ac similiter Græcis, non ἀὴρ vocari, sed ὁ ἀήρ; Hebræis non רקיע, *rakia*, sed cum ה demonstrativo, הרקיע, *harakia*. Sed id in nulla linguarum, quas adduximus, perpetuum est.

a Lib. 7 de Civit. Dei, cap. 6.
b 132.

Quemadmodum autem *cælum*, ita & *Jupiter*, non pro sidereo tantùm cælo, sed pro aëre etiam, usurpatur. Sed hoc inferiùs comprobabitur.

Quàm vastum sit hoc aëris corpus, argumento est, quòd (ut Tycho Brahe se observâsse scribit) ab terra usque ad Lunam sint semidiametri terræ quinquaginta duæ. Quomodo is, ut colligit Christophorus Rhotmannus *a*, major erit centies millies globo aquæ terræque.

Dividitur autem non à Peripateticis modò, sed Stoicis quoque, in regionem summam, mediam, imam. Ita Seneca lib. ii Nat. Quæst. cap. x, & Plin. lib. ii, cap. xxiii. Possis tamen, ut arbitror, commodè eam distribuere in regiones quatuor. Suprema enim illa est duplex: una purior, liquidiorque; altera fumosas habens exhalationes. Prior ista, quæ plurimùm immunis est à meteoris, extendit se, ex sententia Peripateticorum, usque ad elementum ignis; ut malunt alii, usque ad concavum ætherei orbis, in quo Luna infimum obtinet locum. De puro igne, Lunæ proximè subdito, inane est suspicari, ac ne Aristoteles quidem illud putavit. Solùm inter æthereos orbes, & purum aëra, intercesse tradit, ἀναθυμίασιν ξηρὰν καὶ θερμὴν, *exhalationem siccam, & calidam*; ut videre est Meteorologicorum lib. i, cap. vii. Illud autem ὑπέκκαυμα, (quasi *incensionis fomitem* dixeris) ut non sit aër purus, ita nec est ignis purus, sed fuerit aër fervens ex calidarum exhalationum mixtura. Tantùm verò abest, ut existimemus, inter aëra, & æthera, puri esse ignis elementum, ut aëra credamus, si non toto esse æthere, saltem usque ad cælum stellarum fixarum: ac raritate quidem ab æthere; non tamen specie, totâque differre naturâ: quemadmodum satis ex iis est cognoscere, quæ de materie cæli diximus libri hujus cap. xxxviii. Sed de ætheris substantia nunc mittamus: ac videamus solùm de aëre inter planetarum infimum, & aquæ terræque globum, intermedio. Et quia diximus de parte illâ Lunæ proximâ, à meteoris magis immuni; nunc accedamus ad alteram, propiorem nubibus, intra quam se fere fumosæ continent exhalationes utriusque crepusculi, vel, ut more potiùs loquar Romano, quàm barbaro, tum diluculi, tum crepusculi: hoc est, illi halitus, qui longè supra altissimos montes elevantur, primique mane Solis admittunt radios, & vesperi eos retinent postremi. Exhalationes istæ elevantur à terra milliaribus Italicis lii, sive Belgicis xvii, sive Germanicis xii. Quam sententiam ab Alhazeno, & Vitellione olim assertam, variis certisque argumentis Tycho Brahæus comprobavit. Ac in tantum quidem attollitur inferior supremæ regionis pars; intra quam exhalationes fumosæ fere consistunt. Pauci verò montes in hanc usque partem elevantur. Talis Caucasus in Asia; qui, Aristotele teste *b*, tertiâ noctis parte retinet crepusculi radios: item Tenariffa in Canariis; qui cum in mari conspiciatur ex quatuor graduum intervallo, perpendiculum habet milliarium ix, ac dimidii: ut in Eratosthene suo collegit vetus collega & amicus, ὁ μακαρίτης Willebrordus Snellius: adhæc in Americæ parte ea, quæ Peruviæ nomen habet, montes varii, quibuscum Alpes comparatæ videantur casæ præ palatiis: unus autem eorum Pariacaca in jugo aëra habet adeò tenuem, & subtilem, ut magna cum difficultate & molestia, ac vix sine nausea & vomitu, possis respirare. De quo Josephum Acostam vide lib. iii Hist. Ind. cap. ix. Plurimùm verò excelsos etiam montes, vel infra, vel saltem intra mediam consistere regionem, argumento erunt, non modò Alpes nivosæ, sed etiam Atlas, quem non Maro *c* tantùm nubibus in vertice cingi, ventoque & imbribus cecinit pulsari: sed Dio *d* etiam, etsi altissimum crederet montium, perpetuâ tamen

a Lib. 1. Tychonis Brahe epist. Astrolog. p. 122.
b Lib. 1. Meteor. cap. 3.
c 4 Æn.
d Lib. 75.

men sit nive conspersum. Pelii quoque montis verticem esse intra nubes, observavit Ptolemæus Philadelphus, cùm sciendi curiosus eum adscendisset; ut est apud Plutarchum in Paullo. Ac licet sic vulgò de Hæmo ferretur, ex eo prospectari, hinc mare Adriaticum, & Alpes, inde autem Pontum Euxinum: Philippus tamen, Macedonum rex penultimus, cùm eum adscendisset, comperit, (Livii *a* verba sunt) *ubi juges appropinquabant, adeo omnia contecta nebulâ, ut haud secus, quam nocturno itinere, impedirentur.*

a Lib. 40.

Ex hisce, quæ de montium altitudine diximus, statuere etiam licet de altitudine mediæ, vel si supremam nobiscum in duas dispescas, tertiæ aëris regionis. In quo tamen non per omnia convenit hominibus eruditissimis. Sed vel verissima est, vel proximè à vero abit, opinio eorum, quibus videtur, concavum nubium abire à nobis passibus quingentis, sive spatio milliaris Italici dimidii. Tantum enim absunt nubes, cùm gravissimæ sunt, & in pluviam se jam resolvunt. Convexum autem nubium abest plus minùs Italicis milliaribus quatuor: à quo non multum abit Posidonius, qui, Plinio *b* teste, ajebat, *non minus* XL *stadiorum à terra altitudinem esse, in quâ nubila, ac venti, nubesque proveniunt.* Id quinque fuerit Italicorum milliarium. Nam octona stadia millenis constant passibus. Cardanus, in XVII Subtilitatum, ut de proximis assentit nubibus, (nam ait, vix quingentis abesse passibus) ita de remotissimis modum videtur nimis coartasse: ut qui summas etiam arbitretur vix ad bis mille passus elevari: id verò iis refellitur, quæ de perpendiculari diximus altitudine montium, qui nivibus obteguntur.

b Lib. 2. cap. 23.

Sive verò tripartitum malis, seu quadripartitum statuere hunc aëra; sive item regiones eas universè, prout aëris sunt; sive particulatim, ut hujus sunt, vel illius regionis, consideres: undecunque divina se exerit providentia.

Ac primùm in eo, quòd corpus sit, non opacum, quale terminat visum; sed perspicuum, quod lucem ac colores transmittit. Quare nisi perspicuus aër foret, quid magis oculi prodessent, quàm cæcis? Et eo major est admiratio, quòd simul tot colorum species eundem transeant aëra sine mixtura, ac confusione. Ut liquet, sidera, prata, hortos, ædificia, animantia, contemplanti.

Alterum est, quòd aër non solidum sit corpus, sed tenue ac fluidum. Tenuitas ac subtilitas magna est in aranearum filis. Cernuntur tamen. Aër fugit conspectum omnium. Fila aranearum, ut facile rumpas, sic difficulter jungas. Aer non facilè modò scinditur, sed scissus etiam facilè unitur. Absque hac tenuitate & fluxu aëris foret, non naturali, non spontaneo secaretur animalium motu. Quàm difficulter terram animalia penetrant subterranea! Qui progrediamur, si paries obstet? Quàm difficilis ingressus per aquas ipsas! Per aëra autem quàm velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum. Etiam tenuis illa ac fluida natura requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam & opus erat aëra sonum loquentium recipere: qui autem loquitur, necesse habet linguæ plectro variè aëra ferire, ac figurare. Opus etiam fuit, aëra, quem sonum recepit, transvehere ad aures. Quare absque aëre esset foremus, quasi surdi, & muti. Atque admirationem hic auget, quòd eopse tempore, per aëra eundem, diversæ sonorum species pervadant ad aures nostras. Ut si hinc audias susurrum fluminis, inde arboris; ponè cantillent aviculæ, à fronte canant pueri symphoniaci.

Præterea utilitatem aëris commendat, quòd tum caloris ac frigoris est capax, tum vaporis etiam, ac fumosæ exhalationis. Vapore in nubes, ac pluviam, concrescente, terra humectatur: unde plantæ & animantia nutriuntur, ac augentur. Fumosæ exhalationis utilitas ex iis cognoscitur, quæ de fulmine dicentur, & aliis meteoris igneis. Sed imprimis calor, & frigus, requiruntur, quia absque iis non fit rerum generatio, vel conservatio. Sed omnia exsuperat, quòd cùm homo, ad paucos dies, supervivere possit sine cibo, & potu, non tamen id possit, nisi spiritum ducendo. Nam opus est illi tum ἀναπνοῇ, sive inspiratione per os, nares, arterias; tum διαπνοῇ, sive transpiratione per cutis meatus. Exiguntur autem hæc propter tria; ἐμψύξιν, sive *refrigerationem*, ῥιπισμὸν, sive *ventilationem*, καὶ γένεσιν πνεύματος ψυχικοῦ, *generationem spiritus animalis.* Necesse enim est, attrahendo pulmonibus aëra frigidum, temperari continuò caloris nativi æstum. Unde &, aere, quem attraximus, calefacto, eundem pulmonibus exspirari opus est. Propterea Galenus, libro an sanguis in arteriis contineatur, ait, aëra attrahi, non quia ejus requiratur substantia, sed quia egeamus ejus frigore. Ventilatio præterea tributa nobis ad ignem caloris nativi excitandum; qui alioqui tepesceret, ut ignes nostri cineribus obducti. Denique nutriri necesse spiritum animalem; qui pulmonibus adductus, & corde receptus, in eo elaboratur, ac cerebro perficitur; hinc per corpus diffunditur, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Unde Vitruvius, præfatione lib. VIII: *Corpora sine spiritu redundanti non possunt habere vitam, nisi aer influens cum incremento fecerit auctus, & remissiones continenter.* Imò ex multiplici ejus usu, quem diximus, collegere aliqui, animam esse aëra. Ut Varro, apud Lactantium lib. de Opificio Dei cap. XVII: *Anima est aer conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus.* Prout & optimæ habent editiones: sed, naturâ rei sic postulante, legendum censeo, *tepefactus in pulmone, fervefactus in corde.* Interea rectè subjicit Lactantius, *Hoc apertissime est falsum.* Attamen non Varro animam ipsam dixisset aëra, nisi spiritus animalis aere gigneretur, & nutriretur. Nempe anima propriè est ventus; ut in illo Horatii *a*, *Impellunt animæ lintea Thraciæ*: item halitus oris; ut cùm dicimus, *animam fœtere*, vel *efflari.* Accommodata deinde vox animæ sensitivæ, quia se exserit τῷ ἄειν, *spirando.* Tandem & vox ea rationali aptata animæ. Proprietatem vocabuli cognoscimus ex eo, quòd ἄνεμος sic ab ἄημι, hoc est, *spiro.* Imò & ἀὴρ sic nominatus putatur, quia per eum spiramus, & vivimus. Malim tamen, sic dici, quia est spirabilis naturæ: ut idem propriè sit, ac *ventus.* Nam satis constat, *spiritum* sæpe, & *ventum*, sumi pro aere; à Stoicis imprimis, ut apud Senecam III Nat. Quæst. cap. XIV. Atque idem epist. CXVII ait: *Hæc sunt elementa, quibus hic mundus administratur; Aqua, Terra, Spiritus.* Saltem verisimilius hoc etymon utroque eorum, quæ Plato adducit in Cratylo. Nec ab Græca origine verisimilius deduxeris. Sed fortasse possis ab Hebræo fonte. Nimirum ut *Aër* prius fuerit *Aor*, ab אור, hoc est, *lux*, *lumen*, *splendor.* Ratio nominis erit, quia aër & recipiat lucem, & transmittat. Ac similiter Saxonibus, & Belgis, *aer* dicitur *lecht*, & *locht*, à *licht*, quod non solùm *leve* notat, sed etiam *lumen.* Nempe à Græco λύχνος, vel Latino *lucis* vocabulo. Solent enim Belgæ apponere *t* in fine: de quo nos alibi.

a Lib. 4. od. 12.

CAP. LXXXIV.

Aër pro numine habitus Anaximeni Milesio, & Diogeni Apolloniatæ: similiter sapuisse Assyrios, & Arabas: quibus per Venerem Cælestem tum Luna, tum aer subjectus, intelligebatur: item Ægyptios, qui aera dixere Minervam: adhæc Græcos, & Romanos; quibus aër est mas, quatenus spiritus est vegetans ac movens, dicitur que Jupiter: *femina autem, quatenus recipit exhalationes, & quæ inde generantur, &* Juno *nuncupatur. Quid pedem dixerint in re nautica.* Dijovis, Diespiter, Lucetius.

Cur Juno tum soror statuatur Iovis, tum uxor, ac cur a marito dicatur suspensa de cælo appensis ei incudibus duabus. Cur ab albis ulnis laudetur Homero. Quamobrem Sospitæ ei datum cognomentum; item Argivæ : *& quod nomen fuerit prima ejus apud Argivos sacerdoti.*

Atque horum consideratio cùm sustollere mentes deberet humanas ad cultum ejus, qui aëra creâsset: contra evênit, ut mirâ iis cæcitate deprimerentur ad venerationem creaturæ: nec vulgares solùm animæ, sed etiam maximi nominis philosophi: inter alios Anaximenes Milesius; & Diogenes Apolloniates. De priori sic Tullius in primo de Nat. Deorum: *Anaximenes aera Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma Deus esse possit, cùm præsertim Deum non modo aliquâ, sed pulcherrimâ specie, esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.* Quibus non modò Anaximenis sententiam clarè proponit; sed solidè etiam refellit. Atque ex hoc Tullii loco eandem Anaximeni opinionem tribuit B. Augustinus epist. LVI, quæ est ad Dioscorum. Ac scitè idem lib. X Confessionum, cap. VI, quo tractat, Deus quid sit, & quomodo cognoscatur: *Interrogavi*, ait, *auras flabiles, & inquit universus aer cum incolis suis: Fallitur Anaximenes: non sum Deus.* De Diogene sic post superiora Tullius: *Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Item Augustinus lib. VIII de Civ. Dei, cap. II: *Diogenes, Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit esse materiem, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset.* Sed, missis philosophis, de totis potiùs gentibus videamus.

De Assyriis, & Arabibus, testis est Herodotus lib. I: qui & auctor est, vocatam iis Ἀφροδίτην Οὐρανίαν *a*. Interim ex iis, quæ antea diximus, liquet, Orientales per Venerem Uraniam, sive Cælestem, intellexisse, tum Lunam, tum Aëra; ut eadem iis Diva fuerint Venus, & Juno. Quod obscurum non est ex Plutarcho in Crasso: quo loco de Dea agit Hierapolitanâ: ubi aliis eam ait Junonem, aliis Venerem credi. Οὐρανίην vocat Herodotus in primo. Ab Assyriis, & Arabibus, ejus esse cultum, ait Pausanias in Atticis. Aperteque imprimis Julius Firmicus lib. profanarum religionum: *Assyrii, & pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum volunt, & hunc imaginatâ veneratione venerantur. Nam hunc eundem nomine Junonis, vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit aliquando virginitas, consecrarunt.* Virginem Venerem Orientales dixere, ut Romani, & Græci, Virginem Dianam. Nempe hic signatur non terrestris Venus, sed cælestis: quæ partim est Luna, partim aër pro Lunæ ratione mutationibus obnoxius.

a Venerem Cælestem

Ægyptii autem intellexere aëra per Minervam; teste Eusebio lib. III Præparat. Evangel. cap. II: ubi cùm dixisset, Osiridem iis esse Solem, Isidem Lunam, Iovem spiritum cuncta pervadentem, Vulcanum ignem, Oceanum humorem, ac Nilum; subdit ista, Τὸν δὲ ἀέρα φασὶν αὐτοὺς προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν. *Aëra verò ajunt ab iis Minervam vocari.*

Expediam de Græcis, ac Romanis: quibus aër, partim consideratur, ratione potentiæ activæ, ac *Jupiter* dicitur: partim passivæ, & vocatur *Juno*. Seneca lib. III Quæst. Nat. cap. XIV: *Aera marem judicant, qua ventus est; feminam, qua nebulosus, & iners.* Nempe ut Athenagoras Legatione pro Christianis refert, ἀέρα φασὶ ἀρσενόθηλυν τὸν Δία λέγειν· *aera duplici naturâ præditum masculofeminam Iovem vocant.* Iovem pro aëre sumi, ait Servius in VI Æn. & pro exemplo adducit hoc Horat. lib. I, od. I:

—— Manet sub Iove frigido Venator. ——

Estque ejusdem od. XXII hujus libri:

Quod latus mundi nebulæ malusque
Jupiter urget.

Similiter Maro I Georg.

—— Jupiter humidus Austris
Denset, erant quæ rara modò, & quæ densa relaxat.

Item in secundo:

Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

Est & Ennii apud Varronem in IV de L. L.

Istic est is Jupiter, quem dico, quem Græci vocant
Aerem, qui ventus est, & nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo.

Unde & liquet, cur *Iovem* pro vento dixerit Catullus Carm. VI:

—— Sive utrumque Jupiter
Simul secundus incidisset in pedem.

Sententia est; sive ventus vela implêrit. Nam *pedem* dixere Romani pro fune, quo velum tenditur, imâque veli parte, & κατὰ συνεκδοχὴν pro sinu veli, qui vento impletur. Qua de re & alibi *a* dixi. Ratio translationis est ex eo, quia ut pes ima est corporis pars, ita & id, quod dicimus in velo. Nempe quomodo *pedem mensæ* dicunt Ovidius *b*, & Plinius *c*, *pedem vinacearum* Columella *d*, *betaceos pedes* Varro *e*. Etsi Martinus de Roa Cordubensis *f* censeat, *pedem* Catullo propriè esse sinum sive medium veli; quia ejus beneficio, ubi vento impletum, ambulent maria, quasi pedibus, qui sunt ambulationis instrumentum.

a Instituт. Orator. l. 4. c. 12. sect. 3.
b 12 Metam.
c Lib. 12. cap. 1.
d Lib. 12. cap. 43.
e Lib. I de R. R. c. 2.
f Singularum l. 6. cap. 10.

Ad Iovem, quatenus aër est, pertinet quoque *Dijovis*, & *Diespiter*. Varro in IV de L. L: *Dialis à Iove, qui Dijovis est.* Et aliquanto ante: *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius; ut Græci* Διόσκουροι, *Castorem.* Et ibidem: *Olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est, aer, & dies pater.* Et post pauca: *Idem hic Diespiter dicitur, infimus aer, qui est conjunctus terræ: ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Agellius quoque lib. V Attic. Noct. cap. XII, cùm dixisset, *Jupiter* integrè esse *Iovispater*: subdit, *Item Iovis Diespater appellatus est: id est, diei, & lucis pater: iccircoque simili nomine Dijovis dictus est, & Lucetius: quod nos die, & luce, quasi vitâ ipsâ, afficeret, & juvaret.* Ac plura inibi in hanc mentem.

Habemus de Iove: nunc subjiciam de Junone. Quo nomine Romanis quidem, ac Græcis, Luna etiam intelligitur, ac Terra; ut antea ostensum: sed plurimùm Ἥρα, sive Juno, est aër. Imò, ut non semel dixi, Ἥρα solùm trajectis literis, ex ἀὴρ factum: quod & monitum Athenagoræ in apologia sua. Sic quoque Stoici interpretabantur. Cicero in II de Nat. Deorum: *Aer autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare, & cælum, Junonis nomine consecratur: quæ est soror, & conjux Iovis, quòd ei similitudo est Ætheris, & cum eo summa conjunctio.* Nempe subtilitate est similis, & germana; hoc est, soror: loco autem socia, & conjugata; hoc est, uxor. Et ad hanc conjunctionem pertinet, quòd dicat Homerus, à Iove catenâ fuisse de cælo suspensam, dependentibus de ea incudibus duabus. Nam aër cælo subjacet, quasi de eo dependens: & subduntur pendenti quasi incudes duæ,

ter-

terra, & aqua. Eadem ob aëris perspicuitatem dicta est λευκώλενος, hoc est, *niveis praedita ulnis*, seu *brachiis*.

Sed cur & Juno nuncupata est *Sospita*? Credo, quia in aëre, quem attrahimus, valetudo multùm sita est. Nam, ut est apud Hippocratem, libro de Natura hominis; *Αἱ νοῦσοι γίνονται, αἱ μὲν ἀπὸ διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὃ εἰσαγόμενοι ζῶμεν. E morbis alii quidem fiunt à victus ratione: alii verò à spiritu sive aëre, cujus attractione vivimus.* Nempe à prava quidem victus ratione proveniunt morbi cujusque proprii, qui σποράδες, hoc est, *dispersi* appellantur: at populares, omnibusque communes, ac pestilentes, ab aëre solent proficisci. Imò idem Hippocrates, libro de Flatibus, (si is auctor ejus libri sit genuinus) etiam priorum morborum aëra caussam facit: neque id reprehendi potest, dummodo non caussam intelligamus solitariam, sed adjuvantem. Nam & ambientis aëris calor putredinem sæpe, ac febrim, conciliat. Quandoque & eandem accendit, dum frigore suo meatus intercludit, ac transpirationem impedit. Ac similiter nunc humidus nimis febres longas, alvi profluvia, comitialem morbum, parit; nunc siccitate nimia gignit acrem ac biliosum humorem. Quæ satis discere est, partim ex tertia sectione Aphorismorum Hippocratis; partim ex libro ejus de aëre, locis, & aquis.

At Ἀργεία sive *Argiva* dicebatur Juno, quia Argis Dea esset tutelaris: ut cui Inachus terram hanc dicasset. Et verisimile est, hinc cultum Junonis propagasse ad Græcorum alios: atque inde opinionem ortam, Junonem Argis natam. Et quia Juno numen muliebre, eò & fœmina præerat Junonis Argivæ sacris. Primaque sacerdotio functa dicitur filia Piranti, sive ejus nomen fuerit Callithoe, ut vulgo quidem legitur apud Hyginum fabulâ CXLVI sive, quòd multò verisimilius, Καλλιθύη, ut Phoronidos scriptori dicitur apud Clementem Alexandrinum *a*: vel Καλλίθυια, ut ex Plutarcho vocatur Eusebio in III Præparat. Evangelicæ *b*: aut Καλλιθύια, quemadmodum est apud Theonem in Aratum.

a Lib. I Strom.
b Cap. 8.

FINIS LIBRI SECUNDI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE AC PROGRESSU,
LIBRI TERTII
PARS PRIMA;

Quæ est de cultu corporis imperfectè mixti.

CAP. I.

Ab elementis acceditur ad meteora. Cumque τῶν μετεώρων appellatione sæpe etiam sidera intelligantur, hoc loco esse sermonem; de iis, quæ sub cælo fiunt, & aliter μετάρσια nuncupantur. Quis locus proprius sit quarti μετεωρολογικῶν libri. Quid Aristoteles per μετέωρα intellexerit, & quotuplicia ea sint. Quomodo divino Psaltæ ignis, & spiritus procellarum, verbum Dei facere dicantur. Cur ventum hoc loco inter corpora potius naturalia, quàm affectiones corporis, referamus, non sine veterum exemplo. Ventum à Persis pro Deo cultum. Conciliati, qui ventum corpus, quique affectionem corporis, arbitrantur. Usonem in Phœnicia templum statuisse Ventis. Græcos quoque supplicasse Ventis. Quid nomine Boreæ, rapientis Orithyiam, intelligatur. De ventorum cultu apud Sicyonios. Quis Circius, & ei vento hunc templum statuerit Augustus. Cur Zephyro albam mactarint pecudem, inque circo album ei sacrarint aurigarum colorem. Cur Æolus sit ventis præfectus. Philosophos esse poëtarum judices. Exponitur Maronis locus a Seneca reprehensus.

POstquam Deorum loco habiti sunt, non modò spiritus; sed & sol, luna, stellæ, æther; imò quatuor etiam elementa: nihil mirandum videtur, si mox, quasi præcipiti gradu, decursum sit ad cultum eorum, quæ ex elementis constarent. Unde quadruplicem statuit idololatriam Maimonides libro de cultu planetarum, ac siderum, cap. II, §. I. Quia igitur de primo illorum vidimus libro primo; de altero autem, tertioque, libro secundo: restat, ut expediamus de quarto, & singulis ejus partibus: ut sunt quinque corporis mixti species; meteora, fossilia, plantæ, muta animantia, & ratione prædita.

In his dignitate infimus est meteoris locus; quia corpora sunt imperfectè mixta. Sed doctrinæ ordine his primus dari solet, quia ab eo, quod est imperfectius, ad perfectius adscenditur.

Μετέωρα autem trifariam dicuntur. Nam sic vocantur, tum generatim, quæ in sublimi sunt suspensa, tum particulatim, quæ vel in æthere, vel in aëre, conspicimus. De generali illa significatione nihil attinet dicere, si & in æthere, & in aëre, μετέωρα nominari, comprobemus. Priori modo etiam siderum considerationem μετεωρολογίαν dixere. Unde de Abrahamo sic Philo libro de nominum mutatione: Μετέωρον φασὶν τὸν ἀπὸ γῆς εἰς ὕψος ἀρθέντα καὶ ἐμβατεύοντα τοῖς μετεώροις· μετεωροπολοῦντι καὶ μετεωρολογικῷ, ἐρευνῶντι τί ἡλίου μέγεθος, τίνες αὐτοῦ φοραί, πῶς τὰς ἐτησίους ὥρας διαμείβει προσιὼν καὶ ἐξαναχωρῶν πάλιν, ἰσοταχεῖ τῇ ἀνακυκλήσει, καὶ σελήνης περὶ φωτισμῶν, σχηματισμῶν, μειώσεως, αὐξήσεως, καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων κινήσεως, ἀπλανοῦς τε καὶ πεπλανημένης· *METEORUM dicimus illum, qui se-ipsum in altum extollit, eaque observat, quæ in summa sunt cæli regione: eundem METEOROLOGUM, & METEOROLOGICON, vocamus, qui scrutatur, quæ sit magnitudo Solis, quæ conversiones ejus, quomodo anni conversiones, suo ad nos accessu & recessu, efficiat, æquali velocitate & revolutione: itemque de Lunæ illustrationibus, formæ varietatibus, senio, augmento, deque aliarum stellarum cursu, & motu anquirit, tam earum quæ fixæ sunt, quàm errantium.* Similiter Achilles Statius in Isagoge [a]: Διαφέρει μετέωρον μεταρσίου· τὰ μὲν μετέωρα ἐν οὐρανῷ καὶ αἰθέρι ἐστὶν ὡς ἥλιος, καὶ τὰ λοιπά. μετάρσια δὲ, τὰ μεταξὺ τοῦ ἀέρος, καὶ γῆς. οἷον ἄνεμοι, νεφέλαι, ὄμβροι, ἀστραπαί, βρονταί, &c. *Differunt a meteoris, quæ dicuntur metarsia. Meteora enim sunt in cælo, & æthere; ut Sol, & id genus cætera. Metarsia, quæ inter aërem, & terram; velut venti, nubes, imbres, fulgura, tonitrua,* &c. At longè aliter μετέωρα intelligit Aristoteles in tribus μετεωρολογικῶν libris. Nam quartus longè alius est argumenti; ut Alexandro, & Themistio, observatum: ac vel libros de generatione, & corruptione proximè sequitur; vel potius, licet meteorologicus non sit, tamen rectè iis subjungitur, quia post considerationem imperfectè mixtorum agendum fuit de mixtione perfecta. Quæ & Averrois opinio fuit, & Alberti, ac Thomæ, & Petri Pomponatii [b], ut alios mittam. Sunt autem μετέωρα Aristoteli elementa quidem, sed postquam alienam acceperunt qualitatem; eoque mixta quodammodo; attamen sic, ut non devenerint ad temperiem perfectam, sed substantialem elementi formam reservent. Hujusmodi corpora sunt duo: quorum utrumque fit halitus sive exhalatio: sed unum ex corpore humido educitur, & ἀτμὶς sive *vapor* vocatur: alterum resolvitur ex corpore sicco, ac nominatur καπνὸς, sive *fumus*, & κατ' ἐξοχὴν etiam ἀναθυμίασις, sive *exhalatio*. Ex priori sunt pluviæ, nix, grando; ex altero fulgur, & venti. Et hæc, & illa invitant nos ad celebrationem nominis divini: unde Psaltes in CXLVIII, 7, 8: *Laudate Dominum, ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Ubi *ignis* sumitur pro fulmine, & fulgetro; *spiritus procellarum*, pro vento procelloso. Quæ omnia cùm non temere vel casu fiant,

sed

a Cap. 32.

b *Dubitatione prima in quartum Meteorologicôn.*

sed voluntate divinâ: meritò *verbum Deificante*, hoc est, justa Dei exsequi, dicuntur.

E corporibus hisce imperfectè mixtis primùm videbimus de ventis. Neque ignoro, iis, quibus placet, ventum nihil aliud esse, quàm fluxum aëris, ab sideribus, vel angelis, concitatum; visum iri, considerari hæc infeius oportuisse, ubi de affectionibus corporum agemus, non hoc loco, ubi corporum cultus spectatur. Mihi verò nec hac parte à veteribus visum recedere: qui de corporum naturalium cultu loquentes, etiam ventos in iis recensent. Facit hoc seu antiquior Philo, unus τῶν ἑβδομήκοντα a, seu alius scriptor operis ejus, quod Salomonis Sapientia inscribi solet. Hic de variorum cultu sic loquitur XIII, 1, 2: Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, καὶ ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν οὐκ ἴσχυσαν εἰδέναι τὸν ὄντα, οὔτε τοῖς ἔργοις προσέχοντες ἐπέγνωσαν τὸν τεχνίτην· ἀλλ' ἢ πῦρ, ἢ πνεῦμα, ἢ ταχινὸν ἀέρα, ἢ κύκλον ἄστρων, ἢ βίαιον ὕδωρ, ἢ φωστῆρας οὐρανοῦ, πρυτάνεις κόσμου θεοὺς ἐνόμισαν· *Etenim vani sunt omnes homines naturâ, in quibus inest ignoratio Dei, & qui ex iis, quæ spectantur, bonis, eum, qui est, non potuerunt intelligere: neque ex operibus considerantes opificem cognoverunt: sed aut ignem, aut ventum, aut celerem aerem, aut astrorum orbem, aut violentam aquam, aut luminaria cæli, rectores mundi deos esse putaverunt.* Ubi videmus, ventos non solùm inter corpora referri: sed seorsum etiam ab aere memorari. Verùm Herodotus, & Strabo, quando narrant, ut Persæ inter corpora naturalia coluerint ventos; ignem quidem, aquam, & tellurem referunt, cæterùm aera prætereunt. Verba quippe Herodoti sunt ista lib. I: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε, καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν· *Sacrificant verò Soli, & Lunæ, & Telluri, & Igni, & Aquæ, & Ventis. His enim solis sacrificant jam ab initio.* Similiter Strabo lib. XV: Τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθρην· καὶ Σελήνην, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ. *Colunt Solem, quem Mithram vocant. Item Lunam, & Venerem, & Ignem, & Tellurem, & Ventos, & Aquam.* Existimet aliquis, hic per ventum signari aëra, quia is memoratis elementorum aliis solus præteritur. Sed locus ille, è Sapientiæ libro adductus, docet, seorsum à Vento Aëra fuisse cultum. Quare *ventum* propriè capio: sic tamen, ut eo non excludatur aëris cultus, sed includatur. Quippe exhalatio calida, ac sicca, frigore condensatur in ventum; uti vapor in aquam. Etsi verò exhalatio ea sit terrestris (uti argumento est, quòd venti, quò origini suæ sunt propiores, ut juxta promuntoria, eò sunt valentiores) non tamen merè est terrestris; sed tum vapores habet admistos, quos secum trahit; tum aëra anteriorem, quem propellit, aliò mox ad vacui fugam succedente. Quæ ostendunt, ventum non modò esse substantiam; sed verò esse substantiam compositam, ex terrestri exhalatione, vapore, atque aere. Illis verò, qui tantummodo accidens esse arbitrantur, hoc solùm, ac lubentes largimur, in vento non substantiam duntaxat attendi; sed motum etiam localem, sive fluxum circa terram; qui est caussa formalis venti. Nec enim hoc volumus, exhalationem simpliciter esse ventum, sed exhalationem fluentem: à quo fluxu ventus hoc habeat, ut ventus & sit, & dicatur, & per eum definiatur. Nimirum ventus est compositum accidentarium: quale est annulus, ubi aurum, & figura, annulum constituunt: & substantialis quidem forma eadem est, ac auri: annuli autem figura, quam aurifex introduxit, est forma constituens annulum, quatenus est annulus. Sic igitur colligimus, rectè a scriptore Sapientiæ Salomonicæ ventum cultu inter corpora referri, ac seorsum ab aëre memorari: nec malè tamen ab Herodoto, & Strabone, cùm ventos nominassent, aëra præteriri. Nam his, quia ab exhalatione terrestri, permixtâ vaporibus, aër propellitur, novo succedente; eò in vento aëra sunt complexi: ac quamquam & aëra, & exhalationem terrestrem, quæ frigore fit ventus, Persæ divino colerent honore; Deum tamen hunc Ventum, quàm Aëra, dicere maluerunt; quia, quò quid vim habet majorem, eò diviniùs judicabant: quanta autem vis sit venti præ aere tranquillo, per se satis est manifestum. Cæterùm non Persæ solùm Ventos coluere, sed etiam Phœnices; quod ex Phœnicia Sanchuniathonis Theologia liquet. Eusebius enim in primo de Præparatione Euangelica refert ex ea, Usonem Phœnicem templum iis posuisse. Præterea Græcis etiam in Diis erant. Cùm enim maximus iis metus esset incussus ob adventantem Xerxis exercitum; oraculum Delphicum jussit eos ἀνέμοισι εὔχεσθαι, *ventis supplicare.* Et ratio addita, quia ab his maximè auxilium maneret Græciam. Itaque tum in delubro Thuiæ, Cephisi filiæ, ara est Ventis constituta, iisdemque sacrificatum. Auctor Herodotus lib. VII: atque addit: Δελφοὶ μὲν δὴ κατὰ τὸ χρηστήριον ἔτι καὶ νῦν τοὺς ἀνέμους ἱλάσκονται. *Ac Delphi propter hoc oraculum nunc quoque ventos propitiant.* Etiam apud Platonem in Phædro legas de ara ab Atheniensibus Boreæ constitutâ: ubi is Orithyiam rapuisse dicebatur. Quem tamen cultum fuisse mixtum, censeo; ut unà cum Borea cultus sit vir magni nominis e Boreali tractu adveniens, à quo rapta Orithyia. Nisi malis, principem hanc puellam periisse tempestate, quam phreneticus ille Boreas concitarat: ac propterea placuisse, ut Boreæ supplicaretur, quò in posterum magis propitius foret navigantibus. Sic cogimur conjectare in rebus ab omni hominum memoria remotis.

In Sicyoniæ urbe Titane, descendenti à vertice, ubi templum Minervæ, (verba Pausaniæ a sunt) βωμός ἐστιν ἀνέμων· ἐφ' οὗ τοῖς ἀνέμοις ὁ ἱερεὺς μιᾷ νυκτὶ ἀνὰ πᾶν ἔτος θύει· *ara est ventorum; ad quam sacerdos quotannis nocte unâ sacrificat.* Addit ibidem, ut ad quatuor foveas arcana quædam concinat, ἡμερούμενος τῶν πνευμάτων τὸ ἄγριον· *ad placandam ventorum sævitiam.* Ipse etiam Augustus Cæsar sacrificavit Circio, vento Galliæ, præcipuè Narbonensi, peculiari, valdeque infesto; ut si Latinam vocis habeat originem, sic dictus videatur à vertigine, quia in *circum* sive gyrum flet. De eo sic L. Seneca Natur. Quæst. lib. V, cap. XVII: *Galliam infestat Circius: cui, ædificia quassanti, tamen incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cæli sui debeant ei. Divus certè Augustus templum illi, cum in Gallia moraretur, & vovit, & fecit.* Quamobrem, quod apud Maronem in tertio magni operis mactat Æneas

—— *Pecudem Zephyris felicibus albam:*

Id non ex poetarum modò, sive fabulari theologia, sed civili etiam prolatum est. Eò autem albam pecudem dixit poeta, quia ventus is est albus ac serenus. Unde etiam in Circo Romano albus aurigarum color sacer erat Zephyris; teste Tertulliano de spectaculis cap. IX, & Isidoro l. XVIII Originum, cap. XLI.

Quod verò poetæ ventis præfecerint Æolum, id potiùs ab veteri historia tractum videtur; ut magis ad animales, quàm naturales, pertineat Deos. Vixisse enim dicitur Iliacis temporibus: ac post socerum suum Liparum in insulis regnâsse Vulcaniis, quæ postea Æoliæ ab eo nominatæ. Addunt fuisse regem, ut pium, justumque, ita sideralis & nauticæ rei, pro temporibus illis, peritissimum, hominesque ab eo edoctos vela facere, & ex nebulis surgentibus prædicere tempestates; item de ventis futuris multo antè statuere ex anni tempore: atque ob ista post mortem habitum esse ventorum Deum. Hæc cognoscere est ex Polybio, quem sequitur Strabo: item ex Diodoro Siculo, Palæphato, Servio Varronem exscribente, sed & Tzetze, atque aliis. Notissimi de eo versus poetarum principis b:

—— *Hic vasto rex Æolus antro*
Luctantes ventos, tempestatesque sonoras,
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.

Quos versus, (obiter ut hoc addam) etiam Seneca c adducit; sed ut culpet. *Non intellexit*, inquit, *nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum; nec id quod ventus est, posse adhuc claudi. Nam, quod in clauso, quiescit, & aëris statio est. Omnis in fuga ventus est.* Unde videmus,

a Septuaginta interpretum.

a Lib. 2.

b 1 Æn.

c Lib. 6. Natural. Quæst. cap. 18.

mus, nobilem philosophum, ac poetam, non putasse solum poetam ἀναμάρτητον *a*, poesin philosophiæ fontem, nec poetarum sententias ad philosophorum trutinam, sed sententias philosophorum poetico debere examine expendi. Nimis ista ὑπερβολικῶς *b*, ac licenter, vel ludicre, ab hominibus eruditis dicuntur, ac scribuntur. Admiramur poetas: sed non ut eorum admiratione meliorum & sanctiorum fiamus studiorum contemtores: quomodo, ut Livius *c* narrat, ex P. Scipionis admiratione, Indibili, Ilergetum regulo, L. Lentuli, & L. Manlii Acidini, obortus erat contemtus; quæ admodum miserè illi cessit. Sed hanc de præstantia poëseos præ philosophia jactationem abunde refellimus in primo eorum, quos de poetica scripsimus. Nec tamen propterea defugimus, quoties possumus, patrocinari poetis. Ut in hoc ipso in loco, quem Seneca reprehendit. Nam si vulgi se opinioni accommodavit Maro, quid fecit præter poetarum morem? sin agi cum eo, ut philosopho, cupimus: dicam per ventos terræ inclusos μετωνυμικῶς intelligere materiem fumosarum exhalationum, quæ è terra eductæ, dum calor & levitas manet, rectà adscendunt; refrigeratæ autem, ac condensatæ, venti fiunt. Quod si quid peccatum à Marone, quanto magis culpæ reum peragere sit Homerum *d*, apud quem Ulysses ventum habet utri inclusum!

a Errare nescium.
b Veritatis excessu.
c Lib. 29.
d Odyss. κ. vers. 20.

Cap. II.

Iis, quæ à poëtis prodita sunt de origine Titanum, & eorum pugna cum Diis, repræsentari primam mundi constitutionem. Titia pro tellure, & unde hoc nomen, curque filii ejus similiter Titanes *dicti. Quare Phœnices* Thoth, *&* Bau, *vocarint, quod Græcis est* chaos. *Cur Titanes pugnâsse cum Diis, cur item dicantur fratres Saturni. Titanum etiam originem, ac pugnam, ad ventos reduci. Quamobrem Titanes Cœli Terræque filii, ac centimani etiam, perhibeantur. Quid significetur per Gygen, Briarea, & Cottum; ac unde nomen hoc singulis: eosdem τριτοπάτορας nuncupari: & cur hi tres, in pugna Titanum, à partibus Iovis stetisse dicantur. Aquilonem qua urbes spectant, salubriores sunt omnibus, si eas, quæ Orientem respiciant, exceperis.* Leuconotus *cur sic appelletur. Cur Horatius candidos dicat* Favonios *primi veris. Qui venti significentur per Titanas Iovi infestos. Ventos in terras demissos descendere ob pondus, quippe aere nostro graviores. Refelluntur obiter, qui nubes existimant esse graviores aere nostro. Scythis etiam videri ventum fuisse pro Deo.*

SEd quia non incommodè delapsi jam sumus in Theologiam poëticam: quid impedit, quo minùs proximè subjungam, ut ad ventos etiam pertineant, quæ poetæ de Titanibus, & antiqua eorum origine, eumque Diis pugna, prodiderunt?

Est verò doctrina hæc bipartita: partim enim repræsentat primam mundi constitutionem: partim autem naturam rerum constitutam. Utroque nunc modo considerabimus. De priori ita res habet.

Terra, qualis primò fuit, rudis nempe & inculta, aquis item obruta, eoque lutosa, juxta veterem gentium Theologiam dicta est Τιτία, טיט, *tith*, hoc est, *lutum*. Apollonius lib. 1 Argon. *a*

> Μητέρα Δινδυμίην πολυπότνιαν ἐγκαλέοντες,
> Ἐνναέτιν Φρυγίης, Τιτίην θ' ἅμα, Κύλληνόν τε.
> *Matrem Dindymenen multum venerandam invocantes,*
> *Habitatricem Phrygiæ, Titiamque simul, & Cyllenum.*

a Vers. 1125. 1126.

Ubi scholiastes ex Menandro refert, Μιλησίους, ὅταν θύωσι τῇ Ῥέᾳ, προθύειν Τιτίᾳ, καὶ Κυλλήνῳ· *Milesios, quando Rheæ sacrificant, prius rem divinam facere Titia, & Cylleno.* Et qua de causa Tellus vocata est *Titia*, etiam filii ejus *Titanes* vocabantur: nempe ab eodem טיט, quasi πηλογενεῖς, sive *lutigenas* dixeris; vel, ut Florus *b* loquitur, *terrigenas*; quod fit γηγενεῖς. Unde & quæ τιτανομαχία fuerit, non est obscurum. Nempe primò attendebant chaos: quod, ut Servius in VI Æn. exponit, elementorum est confusio, rerum primordium. Phœnicibus *a* confusa hæc materies dicebatur *Thoth*, & *Bau*; quæ absque dubio sunt facta ex תהו ובהו, *tohu*, & *bohu*; quæ habemus Genes. 1, 2. Non poterant verò prisci aliud sibi persuadere; quin, cùm è chao, sive confusione illâ, omnia locum peterent, quem nunc obtinent, magna fuerit rerum omnium perturbatio, aliis in alia impingentibus. Quare cùm mundum hunc omnem, & singulas ejus partes, esse animatas judicarent, (qua de re superiùs satis diximus) speculabantur cum animo suo rudis illius cæli, rudisque terræ filios è chao prodeuntes, quasi animis erga Iovem infestis: cum verò, quomodo Jupiter gravia depresserit, levioribus adscendentibus. Ut Jupiter sit εὐκρασίας, καὶ εὐταξίας *b*, sive utriusque auctor. Pugna istæc commissa est à Titanibus, Saturni, hoc est, temporis fratribus; quia cum mundo tempus cœpit, & cum tempore pugna istæc & facta est, & dirempta. Hanc elementorum pugnam versibus illis descripsit Ovid. I Metham.

b Lib. 1. cap. 17.

a Sanchoniathon apud Eusebium in I de Præpar. Evang.

b Boni ac temperati, & rectè bene compositi.

> *Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno*
> *Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,*
> *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.*
> *Hanc Deus, & melior* LITEM *natura diremit.*

Altera Titanum physica consideratio pertinet ad naturam jam constitutam. Atque ita per Titanes intelliguntur venti, & cæteræ exhalationes, etiam igneæ. His quoque Titanum, hoc est, lutigenarum, nomen convenit, quia terra quidem est mater ventorum, sed imprimis lutosa. Sanè terra imbri rigata, maceratàque, magis idonea est, quæ à Sole calefacta exhalationes emittat. Jure igitur Titanes dicuntur filii Cæli, & Terræ, cùm ventorum caussa efficiens sit cælum: terra autem sit unde prodeunt. Hesiodo dicuntur ὑπερφίαλα τέκνα, *superba proles*. Quid enim vento levius? Unde *ventus* pro ostentatione: & Maroni *ventosa lingua*, pro superba, & ostentatrice. Centum iis manus tributæ, quia omnia rapiunt: manus autem rapinæ instrumentum, dextra imprimis: nam sinistra furtis accommodatior, unde *tagax* dicitur: dextra rapinis, unde Horatius *c*.

> *Omne sacrum rapiente dextrâ.*

c Lib. 3. od. 3.

Ex ventis tres isti Hesiodo memorantur in Θεογονίᾳ; Γύγης, Βριάρεως, Κόττος. Latent in terra obscuri; unde nomen Γύγης. Nam γυγαῖος est σκοτεινός, interprete Hesychio. Validi sunt, & inde vox βριαρός. Nam βριάειν, *validum reddere*, ἀπὸ τῆς βίας *d*. Terram feriunt, unde vox Κόττος. Siquidem κόττειν valet τύπτειν, juxta Hesychium. Fere similiter vetus Hesiodi scholiastes: Κόττον μέν φησι τὴν κινητικὴν δύναμιν, παρὰ τὸ κοτεῖν· Βριάρεων δὲ, τὴν ἰσχυρὰν· Γύγην, τὴν δύναμιν. οὗτοι δὲ λέγονται ἐκ τῶν νεφελῶν ἐκφέρεσθαι. εἰσὶ δὲ ἁρπακτικοὶ πάντες. διὰ τοῦτο καὶ ἑκατόγχειρες μυθικῶς, διὰ τὸ ὁρμητικὸν τῆς μάχης. *Cottum ajunt vim habere motricem, undeque Cottum dici, quia κοτεῖν notet ferire. Briareum autem signare validum; ac Gygen, vim sive potestatem. Et hi dicuntur venti è nubibus delati. Ac universi sunt raptores. Idcirco etiam centimani sunt, secundum fabulas: nempe propter impetum bellicum.* Atque hi tres vocabantur τριτοπάτορες *e*: quemadmodum tradidit olim is, qui in Physicum Orphei est commentatus.

d A vi.

e Tertio loco parentes: puta post Solem, & Lunam: de quo ex Philochoro Etymologus.

Et favet Demon in Atthide: qui ventorum hanc ait appellationem. De utroque testis Suidas in τριτοπάτορες.

Porrò etsi ἀνεμομαχία sit, quando venti inter se confligant, atque, ut poeta *f* ait,

> *Una Eurusque, Notusque, ruunt, creberque procellis*
> *Africus:*

f 1 Æn.

Non tamen omnes obnubilant cælum, quod *Iovis* nomine significatur: sed quidam illud serenum reddunt. Ideo in Titanum conflictu aliqui dicuntur stetisse à partibus Iovis: nempe proximè memorati; Cottus, Gyges, Briareus, venti cælum reddentes serenum. Qualis est

aquilo: unde ipse de se apud Nasonem VI Metam. ait:

—— Hac tristia nubila pello.

Hine Theophrasto de ventis ὁ βορέας δ᾽ αἴθριος a: quia nempe, frigidus licet, serenus tamen. Unde & Aristoteles in VII Polit. cap. XI, ait, post urbes eas, quæ Orientem spectant, proximè, ut salubriores, esse laudandas, quæ respiciunt Aquilonem; quia magis εὐχείμερον b. Mirum autem, quàm hìc varient interpretes; Aretinus, Perionius, Strebæus, Sepulveda. Sed vide, quæ hoc de loco scripsit, non modò Franciscus Valleriola lib. II Locorum communium cap. V: sed & Federicus Bonaventura Urbinas, in Theophrasti librum de Ventis c.

a Boreas serenus.

b Hieme convenientes.

c In textum 32. & seq. p. 165.

Serenus etiam est Leuconotus: de quo Vitruvius lib. I, cap. VI, & Vegetius lib. IV de re militari, cap. XXXVIII: è Latinis Ausonius in Monosyllabis:

Velivolique maris constrator Leuconotus Libs.

Et ante eum Horatius lib. I, od. VII:

Albus ut obscuro deterget nubila cælo
Sæpe Notus, neque parturit imbres
Perpetuos,

Imò ante hos omnes Theophrastus, lib. περὶ ἀνέμων d, sic scribit: Οἱ γὰρ ἠρινοὶ νότοι, καθάπερ ἐτησίαι τινὲς εἰσίν· οὓς καλοῦσι λευκονότους. αἴθριοι γὰρ, καὶ ἀνέφελοι. *Verni Austri sunt velut Etesiæ quidam, quos Albos vocant Notos. Sunt enim sereni, & absque nubibus.* Nempe λευκόνοτοι dicuntur, quia ab iis λευκαίνεται ὁ ἀήρ, *aer redditur albus.* Ut appellatio sit διὰ τὸ αἰθρίαν ποιεῖν· *quia faciunt serenitatem*; ut ait Alexander Aphrod. in II Meteorolog. sive διὰ τὸ ἀτάραχον καὶ γαλήνιον τῆς πνοῆς, *propter placiditatem, & tranquillitatem aëris*; ut est apud Olympiodorum. Verni etiam Favonii sunt sereni: unde eos, ut rectè visum eidem Federico Bonaventuræ Urbinati e, candidos vocat Horatius lib. III, od. VIII

d De ventis.

e In Theophrastum de ventis, pag. 122.

Quid fles Asterie, quem tibi candidi
Primo restituent vere Favonii?

Nam quod Dionysius Lambinus arbitrabatur, *candidos* poni pro jucundis, quomodo Catullus f ait,

Fulsere quondam candidi tibi soles:

f Carm. 8.

id eo facilè refellitur, quòd, ut Theophrastus lib. de Ventis g ait, Favonii primo vere spirantes (de quibus apertum est loqui Horatium) frigore suo sint molesti; nec nisi adulto vere sint lenes ac jucundi: quod etiam liquet ex Aristot. sect. XXVI, probl. XXXI, & LV. Scio, & putare Lambinum, posse nihilominus favonios dici jucundos, quia virum restituent uxori desiderantissimæ. Sed omnino hoc longiùs quæsitum, ut eò recurrere opus non sit, si favonii primo spirantis vere ea sit natura, quam dicebamus. Et hæc de Titanibus Jovi amicis. At cæteri Titanum adversabantur Jovi. Quo significatur, ventos prope omnes aëra reddere nubilum, & turbidum, sic ut cælum ipsum suis impetere tempestatibus videantur. Cùm verò ad terras depressisse eas dicitur Jupiter, per hoc itidem significatur εὐκρασία h, quæ requirit, ut, quæ levia sunt, adscendant, graviaque omnia petant inferiora loca. Scio, vulgarem esse opinionem, deorsum pelli à nube, vel frigore mediæ aëris regionis. Sed rectiùs dixeris, proprio id pondere fieri. Ut enim vapor, ubi concrevit, guttatim decidit ob pondus: sic exhalatio terrestris, ubi frigore, quod calori successit, condensata est, haut aliter, ac aqua per canalem, concidit in terras. Ut penitus errent, qui ventos existimant leviores esse aëre nostro. Ac planè similis error, cùm arbitrantur, nubes esse aëre nostro graviores: quod si esset, non innatarent aëri. Fefellit, non vulgares modò animas, sed summos etiam philosophos, σόφισμα, sive ἀσυλλογισία quædam, quæ istiusmodi est: Gravia omnia sunt opaca. Et nubes est opaca, saltem præ aëre infero. Inferiori igitur aëre gravior est. Non jam dicam de formæ vitio pueris conspicuo. Obducam modò simile argumentum. Graviora cuncta sunt opaca. Atqui lignum est opacum præ aquis, quibus supernatat. Lignum igitur gravius est aquis. Qoid stultius? cùm nihil sit manifestius, quàm lignum esse opacum magis aquis pellucentibus; & nihilominus iisdem levius, quia alioqui mergeretur, quod nunc innatat. Et contrà vitrum non est opacum (visum enim non terminat) sed pellucidum; sic saltem, ut minùs habeat opaci, quàm aquæ crassiores. Et tamen non innatat aquis, sed pessum it. Nimirum peccari in eo solet, quòd, ubi quid vident pellucere, continuò colligunt de levitate: atque ubi conspiciunt præ opacitate terminari visum, gravius esse credunt pellucentibus. Quasi non lapillus etiam pellucidus fundum petat; lignum, quod opacum est, innatet aquis. Dixeris, ex opaco, & pellucido, judicium esse ferendum; non ex pondere, quia lapillus, etiam unius unciæ, fundum petat; at fluitet trabs multarum adeò librarum. Sed qui crassè adeò philosophantur, parùm cogitant, attendi talia oportere pro spatio, quod occupant. Trabs quidem lapillo gravior est: attamen non moles spectanda, sed spatium, quod pari mole occupant in aquis. Lapilli minimum cogita spatium, quòd obtinet: graviorem esse aquis proximè subditis, res docet. Cogita item, quantum aquæ spatium sit, cui innatat trabs. Tanta aquarum moles, quin gravior trabe sit, minimè dubitandum.

h Temperies bona.

Post ista de Romanis, & Græcis, mantissæ loco erit, etiam Scythis videri ventum fuisse pro Deo. Nam Lucianus in Toxaride ait, eorum fuisse juramentum, μὰ τὸν ἄνεμον, καὶ τὴν ἀκινάκην· *per ventum, & acinacen, sive gladium.* Videlicet, quia aër vitam conservet; gladius auferat. Nec tamen argumentum hoc planè est invictum: quando & per ea jurabant gentiles, quæ carissima erant, utcunque ea non haberent pro Diis. Sed de hoc inferiùs disseremus.

CAP. III.

Duobus, inter alia, adductos esse gentiles, ut, nimiâ ventorum admiratione, eos colerent pro Diis. Eorum unum esse, quod origo ventorum ignoretur: deque hoc locus Psalmi CXXXIV declaratus. Alterum esse, quod leve ventorum corpus motu feratur obliquo: ac de isto illustratus Jobi locus cap. XXVIII. Caussam ejus obliquitatis non esse frigus mediæ aëris regionis: nec enim regionem illam naturâ esse frigidam; sed frigefieri, cùm vapores in ea, excluso calore, condensantur. Proinde caussam motus obliqui esse à proprio halitus frigore, quia calor ille, quo exsuperante exhalatio prius adscendit, agitatione in tantum evolavit sursum, ut non amplius, quod terrestre graveque erat, vincatur à levi & igneo: sed utriusque sit partis æquilibrium: unde & gravior partium earum pugna, quæ motum ventorum reddit vehementiorem.

NUnc videamus, quid miseras impulerit gentes, ut ventos etiam haberent pro Diis. Non dubitandum autem, quin ante omnia eos moverit stupenda eorum violentia: quâ arbores frangunt, vel evellunt, ædificia prosternunt, vastas in mari naves mergunt. Atque admirationem hanc auxit, quòd illud tam violentum non sit oculis cernere: imò vulgò etiam incognita ejus sit origo: quid vulgò dico? quando vel eruditissimi homines de ea certent magnam partem incerti. Quò respicitur Psal. CXXXIV: *Qui producit ventos de thesauris suis.* Nec enim per thesauros, ut plerique enarrant, angelos capio: sed potentiam Dei, eamque abditam, & divitem. Duo quippe ista in thesauro concurrunt, quòd rerum sit & abditarum, & pretiosarum, ut voce eâ commodè potuerit indicari potentia Dei secreta, & dives. Quanquam & per *thesauros* loca liceat intelligere subterranea. Quomodo Nævius *Orcivum* dixit *thesaurum* a, quod Horatius b *domum* vocat *Plutoniam*; nempe mortuorum receptacula. At magis ventorum cavernis, quàm sepulcris, *thesauri* vox conveniat, quia sepulcra quidem sciantur; quibus verò terræ, aut maris locis, venti erumpant, ignoretur. Sed sive secretam Dei potentiam, sive abdita intelligere hic loca malis: ad occultam illam venti originem respexerit etiam

a Apud Agellium l. 3. c. 24.

b Lib. 1. od. 4.

Christus Joan. III: *Spiritus, ubi vult, spirat, & vocem ejus audis: sed nescis, unde veniat, & quo vadat.*

Quin verba ex Psalmo CXXXIV superius allata, non solùm respiciunt locum, unde venti originem ducunt: sed etiam caussam mirandi eorum motus. Unde B. Augustinus, eum enarrans locum: *Quia*, inquit: *flat ventus, sentis: quâ caussâ flet, vel de quo thesauro rationis eductus sit, nescis.* In hac caussa motus, nihil æquè humana vexat ingenia, quàm illud: cùm exhalatio fumida, quæ venti est materies, adscendat, cur ventus nihilominus feratur obliquè. Aliquò usque tamen in eo quoque ex Scripturis pertingere licet. Nam ait B. Job cap. XXVIII, 25: *Ut faciat vento pondus, & aquas appendat in mensura.* Sententia enim est: Deum omnia facere in mensura: sic aquis modum præfinire, ne terras obruant: sic ventos appendere, ac librare, ut, licet exhalatio antea levitate sua adscenderit, postea tamen, hac amissa, eò usque descendat, donec in confinio levioris, ac gravioris aeris, constitutus, nec adscendat, quia non superat levitas, nec descendat, quia non superat gravitas: sed hujusmodi sit temperamento, ut neutrum principium ab altero vincatur, eoque motu feratur obliquo circa terras. Censet igitur S. Job Deum quasi lanci imposuisse, tum quod terrestre inest exhalationi, ac naturâ est grave, tum τὸ θερμὸν sive calidum, hoc est, portionem igneam, quæ eidem inest, ac naturâ est levis: ac quemadmodum, cùm calor excederet, adscendebat: ita postquam temperato, & coercito calore, partes duæ, una terrestris, ignea altera, redactæ sunt ad æquilibrium; mox, quod superius, eoque levius est, detinere exhalationem, ne adscendat; quod verò inferius, eoque gravius est, vetare ne descendat, ac proinde ferri in obliquum, quia hac parte non impediatur. Nec ignoro, Latinos Aristotelis interpretes fere in ea esse opinione, exhalationem fumidam, ubi ad mediam aëris regionem pervenerit, ejus frigore repelli, ac quia naturalem ob levitatem repugnet ei, ut descendat, eò, mixto motu ex naturali, & violento, ferri obliquè. Verùm his obstat, quòd sic motus ventorum non esset naturalis, sed violentus. Præterea nec semper media aëris regio est frigida: sed frigesit, cum vapores in ea condensantur. At venti sæpe generantur ac flant cælo non obsesso nubibus. Adhæc frigus est qualitas positiva, non privativa duntaxat: eoque quod regio hæc sit remotior à sideribus, nec radii in eam Solares reflectantur, idonea dici ratio nequit, cur regio ea sit frigida naturâ. Positivæ enim qualitatis positiva adduci ratio debet. Proinde sic statuendum cum Aristotele, aëra omnem naturâ esse calidum: eum quoque, qui mediam occupat regionem; imò hunc naturâ calidiorem esse, quàm illum infimæ regionis: quia quo levior est rariorque, eo quoque est calidior. At mediæ regionis aër naturâ suâ est levior rariorque illo imæ regionis: alioqui enim descenderet. Ergo omnino media regio est calida, dummodo consideretur, ut cum Aristotele *a* dicam, κατ' οἰκείαν φύσιν *b*: frigus verò, quod sæpe obtinet, ab externa & adventicia est qualitate. Non igitur exhalatio fumida ab regione media, saltem non quando aër est serenus, frigore ejus pellitur deorsum: sed, quòd descendit, id fit à frigore proprio. Nec obstat, quòd antea adscenderit. Nam cùm è terra ferretur in sublime, plus inerat ignei, quàm terrestris. Dum verò adscendit, agitatione istâ disgregatur, calorque sive illud igneum, quod habebat, sursum se recipit, usque dum in tantum exclusus sit calor, ut pars terrestris sive gravis non amplius vincatur à levi & ignea. Atque hinc quoque certamen est portionis igneæ, & terrestris, in qua pugna, ob partes libratas, exhalatio nec adscendere valet, nec descendere: contrà quam fit in perfectè mixtis: ubi ex elementis una resultat forma substantialis: unde, pro elemento prædominante, vel adscendunt, vel descendunt. Dispar eò est ratio in ventis, ac meteoris aliis; quia hæc non sunt propriè vereque κεκραμένα, sive *mixta*: sed κατὰ παράθεσιν συνθέντα, *per appositionem conjuncta*: quæ imperfecta est mixtio; verùmque congeries & appositio unius elementi ad alterum, remanentibus formis substantialibus, non novâ efflorescente. Proinde permanet natura geminæ φύσεως *a*, superæ, & inferæ: atque dum neutra vincit, exsurgit media, in obliquum: haut aliter ac contingit in capillis crispis. Nam proveniunt hi ex calida, & sicca exhalatione: ac quia calidum ob levitatem adscendit naturâ; siccum terrestre deprimit; in temperamento autem isto neutrum superat: eò nec simpliciter adscendunt, nec descendunt, sed crispantur capilli: ut est apud Aristotelem lib. V de Ortu Animalium, cap. III. Atque hæc de ventorum motu dicta nobis sunt ex sententia Theophrasti: cujus liber quidem de meteoris deperiit, unde ea plenius esset cognoscere: sed illius hac de re judicium tradidit nobis Alexander Aphrodisiensis in Aristot. lib. II Meteorol. context. XX, & Olympiodorus primi Meteorolog. actione XX. Ex junioribus verò in aperienda hac caussâ, cur in obliquum ferantur venti; Latinorum omnium industriam vicit doctissimus & acutissimus Peripateticus Federicus Bonaventura Urbinas: qui & in eo multus est, ut ostendat, contrà quam putavit Olympiodorus, Theophrastum hac parte non recessisse a magistro Aristotele.

a Lib. 2. Meteorol. cap. 4.
b Secundum propriam naturam, sive qualitatem nativam.
a Lationis, sive motionis.

Cap. IV.

Varia ventorum vires, quibus gentiles quidem ad eorum cultum adducti sunt: sana autem mentes impelluntur ad notitiam & amorem creatoris. Quomodo, cùm ventorum materies exhalatio sit fumida, quæ semper est calida, ventorum aliqui nihilominus frigidi dicantur qualis aquilo, si comparetur cum austro, qui calidus, & siccus: sed siccus in Africa, pluvius Europæis, atque ejus caussa adlata. Noti etymon geminum, sed alterum rejectum. Cur venti nunc lenius, nunc vehementius spirent: quidam item continuo, quidam flatu interrupto; aliqui diutius, alii brevi tempore: quidam indiscriminatim, alii certo anni tempore; ut Etesiæ, Chelidoniæ, Ornithiæ: quidam quavis diei horâ oriantur, & occidant, quidam certâ; ut qui occidunt cum Sole, vel qui, ut Etesiæ, oriuntur horâ diei tertiâ; & quæ ejus rei caussa, & ut inde somniculosorum retulerint cognomen. Quomodo iidem nunc Aquilonibus, nunc Favoniis, accenseantur. Ut Etesiæ Aquilonares vertantur in Subsolanos; & fortasse etiam Austrini. Budas παρόργια. Locus Nigidii illustratus. Cur Subsolani magis flent hieme, Favonii vere, & æstate. Ventorum alii rectâ flant lineâ; alii reflexâ, ut Cacias, deque eo proverbialis senarius. Quantopere venti prosint nobis, & obsint. Ac primùm quid præstent plantis. Deinde quantum commodent animantibus, præcipueque hominis, ratione aëris, sine quo vivere non possumus. Distantia ortus atque occasus, æstivi & hyberni. Cur auster corporibus sit insalubris. Cur plumbeus dicatur Horatio. Interdum tamen prodesse. Discrimen ventorum hac parte; pro loco, unde spirant. Quam ventorum notitia medico sit necessaria. Utilitas venti ad humana commercia, & Euangelium omni prædicandum creaturæ.

EX his natura ventorum generatim cognoscitur. Nam & materialem caussam vidimus, quæ fumida est exhalatio; & formalem, quæ est motus obliquus; & motus hujus caussam efficientem, quam statuimus in æquilibrio partis terrestris, & igneæ, ac utriusque inter se pari ex paribus viribus pugnâ. Sed præterea Theophrastus *a* spectare jubet τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ συμβαίνοντα, *vires, & consequentia.*

a Lib. de ventis.

Sunt enim ventorum hi calidi, illi frigidi; hi humidi, illi sicci. Non dubium, quin omnis exhalatio sit calida: sed pro aëre, cui se miscuerit, ventus aut calidus dicitur, aut frigidus. Est enim is aggregatum ex aëre, & exhalatione. Itaque Auster est calidus, quemadmodum Hippocrates ait in II de diæta, & Aristoteles in II Meteorol. cap. III, & problem. sect. XXVI. At frigidior est Aquilo,

quia

quia exhalatio frigido miscetur aëri Septentrionali. Item Austri in Africa sunt sicci: idque ex siccitate cœli ms in terris. At idem ventus in Græciam, vel Italiam, per mare mediterraneum delatus, humoresque de eo ... um trahens, fit ὑδατωδέστερος, sive *pluvius*: unde & Græcis νότος vocatur, quia νοτὶς, *humor*: non quasi νοσώδης, sive *morbidus*: ut in Aristotelis fragmento *a* de ventorum situ legere est.

a Ex libro Aristot. ...

Item ventorum hi lenes sunt, & placidi; illi vehementes: & horum aliqui initio validiores; alii, ubi diutius spirarint. Cùm initio universa flatus concurrit materies, vehemens is principio est: sed languidè desinit, quia parum materiæ tum superest. At cùm magis & magis materies accrescit, ut leniùs cœperit, in progressu tamen violentiùs flat ob materiam copiosiorem. Est & cùm idem ventus primò leniùs, tum vehementiùs, hinc iterum leniùs spirat, ac similiter vel in singulas variet horas. Uti fit in ventis, qui ab inæqualibus spirant locis; nempe partim è montibus, partim planitie. Quod cùm fit, nunc se diffundunt, nunc remittunt. Inæquales etiam sunt Etesiæ, quia nunc celeriùs, vel uberiùs; nunc tardiùs, vel minori copiâ, materies accedit.

Quidam etiam è ventis continui spirant; quidam per intervalla. Aquilonares Etesiæ continuantur, qui & propriè magis Etesiæ dicuntur: at Austrini Etesiæ per intervalla flant, materie errante, parteque unà succedente post aliam.

Quidam venti diuturni, quidam brevi flant spatio. Aquilonaris, ut Aristoteles, & Theophrastus, tradunt, non solet minùs durare triduo, quia Septentrionales regiones, assiduas ob pluvias, exhalationibus abundant. Sed austri sunt magis diuturni, ob caussam potentiorem; quæ est calor vehementior.

Quidam insuper quavis anni parte spirant, quidam certâ: unde *Etesiæ* sive anniversarii dicuntur. Sic Etesiæ aquilonares flant ἐν ὀπώρᾳ, sive posteriori parte æstatis. Chelidoniæ autem, qui sic dicuntur ab hirundinis visu, & sunt ex favoniis, spirant VII Kal. Martii: ut est apud Plinium lib. II, cap. XLVII. Ac, ut ibidem legas, Ornithiæ, (quibus id nomen ab avium adventu, & quia idonei sint ad avium fœturam) flare incipiunt uno & septuagesimo die post brumam. Nimirum tunc oriuntur, quia tum annus intepescat.

Quidam è ventis quavis diei parte spirare incipiunt, quidam certâ. Sic sunt, qui cum Sole oriuntur, & occidant: unde Maro III Æn.

Interea fessos ventus cum Sole reliquit.

Videlicet quas exhalationes fumidas Sol conciverat, eas & suo jam consumserat fervore. At sæpe item, occidente Sole, oriuntur flatus. Itaque meridie quidem silent, calore solari, ut potentiore, detinente infirmiorem exhalationis calorem. At vesperi exhalationes eas Sol abiens dimittit: unde & ob frigus aëris flare tum incipiunt. Sic & circa eclipses venti magis spirant, quia ob luminis defectum majus est frigus. Uti &, eandem ob caussam, aër est frigidior in coitu Lunæ. Etesiæ autem non cum Sole vel oriuntur, vel occidunt; sed, ut Plinio *b* memoratum, fere desinunt noctu; oriuntur autem tertiâ diei horâ: unde, quasi mane surgere nescii, à nautis *somniculosi* dicuntur, ac *delicati*: ut est apud Senecam lib. V Quæst. Natur. cap. XI. Tum demum autem oriuntur, quia tunc, Sole invalescente, nives in Septentrione liquefiant: ut est apud Aristotelem in II Meteorolog. Hosce ventos flare à Septentrione, vel argumento est Lucretii illud *c*,

b Lib. 2. cap. 47.

—— Etesia flabra Aquilonum.

c Lib. 5. 741.

Vitruvius tamen lib. I, cap. VI ait, flare ab occasu æstivo. Conciliare hæc possis ex scriptore de Mundo, qui perperam Aristoteles putatur. Is ait, Etesias μίξιν ἔχειν τοῦ τε ἀπὸ τῆς ἄρκτου φερομένου, καὶ ζεφύρου· quod Budæus transtulit, *circuitum quendam conficere Septentrionum, atque Subsolanorum.* Omnino alio mentem diviserat doctissimus vir, cùm *Subsolanorum* scripsit, ac *Faveniorum* sine dubio vellet. Quibusdam tamen terris ex Aquilonibus se vertunt in Subsolanos; si verè Plinius; *in Hispania, & Asia, ab Oriente flatus est eorum.* Et fortasse similiter de australibus Etesiis Nigidius Figulus in XI librorum de Vento *a*: *Et Austri anniversarii secundo Sole flant.* Nempe ut & hi ex Austris fiant Subsolani. Id si displicet, dicendum, *Sole secundo*, valere, τοῦ ἡλίου συνεργοῦντος, q. d. *Sole conferente ad eorum excitationem.*

a Apud Agellium l. 2. c. 22.

Etiam ventorum alii vere, & æstate, ut Favonii; alii hieme, ut Subsolani, magis flant. Testis Theophrastus lib. de ventis. Nimirum hieme Occidens, ob frigus, parum est idoneus, ad gignendas exhalationes fumidas: magis aptus Oriens, quia sit temperatior. Æstate verò etiam Occidens modicum habet calorem. Quam rationem quoque Vicomercatus adducit comment. in Aristotelis Meteorolog.

Præterea, secundùm libri de Mundo scriptorem, ventorum alii sunt ἰθύπνοοι, *qui directo feruntur spiritu*: alii ἀνακαμψίπνοοι, qui flant, ut Appulejus vertit, *flabris reciprocis* b; ut Budæus, *lineis reflexis, & refractis.* Talem idem scriptor dicit esse Cæciam: nempe quia, dum flat προσγειότερον, *prope terras*, in eminentia incidit terrarum loca, ac propterea sursum delatus, mox reflectitur, ac quasi regurgitat, & resupinatur. Nubes propterea non propellit; sed retrorsum, unde ipse venerat, adducit: ex quo senarius vetus:

Κακὰ ἐφ' αὑτὸν ἕλκων, ὡς ὁ Καικίας νέφος.
Trahens mala ad se, ut Cæcias nubes solet.

Meminit Aristot. Probl. sect. XXVI, 31, & Agellius lib. II, cap. XXII.

b *Ita quidem est in vulgatis. Sed vide, an non vera hæc lectio sit:* Excursores venti habentur, qui directo spiritu reflabri, qui reciproco; ut Cæcias putatur esse. *Prius in codice nostro, qui Scaligeri olim fuit, manu summi illius viri annotatum reperio. Uti & alia multa in eodem correxit, quæ candide, nobis volentibus, publici juris fecit amicus noster ὁ μακαρίτης* Gevarhartus Elmenhorstius.

Hæc tam varia ventorum natura, & ad divinum Ventis honorem præstandum impulit gentiles: & homines sanos in admirationem ejus rapuit, qui condidit ventos. Utrumque eorum pleniùs intelligetur ex ventorum effectis, quibus homini vel commodant, vel incommodant.

Præter enim dicta, tum amorem ventis conciliarunt tot emolumenta, quæ generi præstarent humano: tum metum eorum incussere tot damna, quibus homines sæpe afficerent. Consistunt utraque in multis. Ac primùm in plantis; unde animantibus alimonia; homini etiam vestitus, & habitacula. Grande hoc bonum ventis debemus, alternis nunc gignentibus pluvias, quibus terræ irrigantur; nunc serenitatem, ut ea, quæ tellus producit, maturentur. Quâ ratione autem utrumque præstent, exponit Theophrastus libro de Ventis: Ὅθεν ἱκανὸς πνεῖ, (ἄνεμος) τοῖς ἐκείνοις αἴθριος. ὅπου δ' ἀπωθεῖ τὸν ἀέρα, τοῖς ἐκείνοις ἐπινεφὴς καὶ ὑέτιος. Διόπερ ὁ μὲν βορέας, καὶ μάλιστα οἱ Ἐτησίαι, τοῖς πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὴν οἰκοῦσιν ὑέτιοι. ὁ δὲ Νότος, καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου τοῦ τόπου πνέοντες, τοῖς πρὸς ἄρκτον. *Ibi serenus est* (ventus) *ubi primum oritur: contra nubilus, ac pluvius, quo pellit aëra. Quare Aquilo, & imprimis Etesiæ, iis, qui ad Meridiem; & Orientem habitant pluvii sunt. Notus verò, & alii venti à meridie spirantes,* (pluvii sunt) *iis, qui* (habitant) *ad Septentrionem.*

Nec solùm plantis prosunt, quatenus irrigant terras: sed etiam calore, ac frigore, nunc juvant, nunc nocent. Qua de re sic ibidem Theophrastus: Ὅτι δὲ τοὺς καρποὺς, τοὺς μὲν φθείρει, τοὺς δὲ τρέφει, καθόλου μὲν ἐκεῖνο ἀληθὲς εἰπεῖν· ὃ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων κοινόν. ὅτι τρέφει μὲν, ὅταν ψυχρὸς πνέῃ τοῦ θέρους· ἀπόλλυσι δὲ, ὅταν θερμός. καὶ πάλιν τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ ἦρος ὁμοίως· ὅταν μὲν ψυχρὸς, ἀπόλλυσι· ὅταν δὲ θερμός, τρέφει καὶ σώζει, ἐναντίαν τοῖς ἀέρας τὴν πνοὴν ἔχων. τοῦτο δ' ἐστὶν, ὅταν ἐκ θαλάσσης ᾖ. θερμὴ γὰρ αὕτη χειμῶνος. *Quòd autem fructus alios corrumpit, alios nutrit, in universum hoc verè dixeris, quod & aliis commune: nutrit enim, quando æstivo tempore frigidus spirat: corrumpit autem, quando calidus: ac par ratio est hiberno tempore, & verno. Ubi quidem frigidus, perdit: ubi autem calidus, nutrit ac servat; spiritu tempestatibus contrario. Hoc autem contingit, quando ortum ducit à mari. Est enim hoc calidum hyeme, frigidum æstate.*

Jam profectò quanti hoc est, quòd venti aëra ventilant, ac

ac purgant, ne quietus putrescat, ac varios pariat morbos. Quanti etiam alterum hoc, quòd pro aere variat hominis, imò cunctorum animantium temperamentum, aër autem variat pro ventis; venti verò pro cæli plaga, unde spirant, & terrâ, vel aquâ, unde oriuntur.

Qui ab Oriente flant, moderatè calefaciunt: qui ab Occidente, moderatè frigefaciunt. Itaque & sensus reddunt vegetos, & corporibus sunt salubres, quorum fere conveniunt temperamento. Nec tamen par ratio semper, cùm triplex sit ventus uterque, & Orientalis, & Occidentalis; alio ab æquinoctiali spirante circulo; alio ab circulo cancri; alio ab illo capricorni: unde triplex ortus, & occasus, statuitur; æquinoctialis, æstivus, & hibernus; quorum æstivus, & hibernus, a se distant gradibus XLVII; ab æquinoctiali autem XXIII, & dimidio: ut non possit non magnum in ventis inde spirantibus esse discrimen.

Quòd ad ventos septentrionales, ac meridionales; sunt priores, ut antea quoque diximus, frigidi, & sicci; alteri calidi, & humidi. Itaque illi quidem putredini adversantur, corporaque reddunt valida, ac robusta, sensus item vegetos: at contrà (ut Hippocrates in Aphorismis *a*, & libro de Humoribus, ait) νότοι βαρυήκοοι, ἀχλυώδεες, καρηβαρικοί, νωθροί, διαλυτικοί· *Noti, auditum hebetantes, caliginosi, caput gravantes, pigri, dissolventes.* Quæ verba sic illustrat Galenus: Τὴν δ' αἰτίαν, δι' ἣν οἱ νότοι βαρυηκοΐαν ποιοῦσι, καὶ ἀχλυώδη τὴν ὄψιν, οὐ χαλεπὸν ἐκ τῆς κράσεως αὐτοῦ καταμαθεῖν, θερμοῦ καὶ ὑγροῦ τὴν φύσιν ὑπάρχοντος. *Caussam verò, ob quam austri graviorem reddant auditum, & visum caliginosum, non difficile est ex ejus temperamento cognoscere; quod naturâ est calidum, & humidum.* Ab eadem caussa est, quòd apud Theophrastum, memorato sæpius libro de Ventis, legas, notos, calidum inducendo humorem in articulos, febres gignere; quia nempe febris provenit ex caloris, & humoris, accessu. Atque ait idem, omnino spirante austro, pejus se homines habere; quia humor in articulis, in quibus vis motrix consistit, ab austro solvatur. Verba iterum Theophrasti apponam: Τὸ γλισχρὸν, ἐν τοῖς ἄρθροις παγὲν, κωλύει κινεῖσθαι ἡμᾶς· ὑγρὸν δὲ λίαν ὂν, συντείνεσθαι· *Viscidum illud, quod in articulis est si congeletur, motum impedit: sin humescat nimis, impediat tensionem membri.* Atque ex his liquet, cur auster corpora nostra gravet, ac majoris reddat ponderis: quemadmodum tradit Aristoteles in problematis *b*, Hippocrates in Aphorismis *c*, & Galenus suis in eum commentariis. Nec Horatius fortasse, cùm austrum vocat plumbeum, tam eò respexit, quòd corpora nostra reddat coloris plumbei, ac pallidi, quàm quòd illa, quasi plumbea, faciat; ut quo ingravescant. Locus est lib. II, sat. VI:

> *Nec mala me ambitio perdit, nec plumbeus auster,*
> *Auctumnusque gravis, Libitinæ quæstus acerbæ.*

Quandoque tamen juvat auster; sed pluvius, ac moderatus: quia, ut idem ait Theophrastus, τὸ ὕδωρ καταψύχει τὴν ἕξιν· *pluvia refrigerat, & attemperat corporis habitum.*

Præterea, ut dixi, variant venti pro terra, vel aqua; unde originem ducunt. Ac quidem, ut Hippocrates docet in secundo de Diæta, sicciores sunt ex mari; humidiores ex fluminibus, ac stagnis: atque hi, si moderati, juvant, quia modicè corpora nostra humectent, ac refrigerent: aëra quoque purgando, faciunt, ut purius sit ætheræ illius auræ pabulum, quod spiritu attrahimus. Sicciores item sunt venti e terra, quia ex materie sicciori proveniunt. Exque his maligni sunt e locis metallicis: qui e cloacis, & speluncis, sæpius pestilentes.

Propter hæc, & alia, necesse est medicum nôsse ventorum omnium naturam: nec universè modò, sed particulatim quoque ejus regionis, in qua medicinam facit. Unde Hippocrates libro de Aere, Aquis, & Locis: Ἰητρικὴν ὅστις βούλεται ὀρθῶς ζητεῖν, τάδε χρὴ ποιέειν. πρῶτον μὲν ἐνθυμέεσθαι τὰς ὥρας τοῦ ἔτεος, ὅ, τι δύναται ἀπεργάζεσθαι ἑκάστη. ἔπειτα δὲ τὰ πνεύματα, τά τε θερμὰ καὶ τὰ ψυχρὰ, μάλιστα μὲν τὰ κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποισιν, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ ἐν ἑκάστῃ χώρῃ ἐπιχώρια ἐόντα. *Quicunque artem medicam integrè adsequi velit, primum quidem temporum anni rationem habere debet, cogitareque quantum unumquodque efficere valeat; deinde ventorum calidorum pariter, ac frigidorum; præcipue illorum, qui omnibus sunt hominibus communes, proxime vero eorum, qui cuique regioni sunt proprii.* Sanè ad naturam regionis esse attendendum, fidem fecerit, quòd in Italia, & locis aliis, venti occidentales sint moderatè calidi, ac humidi, eoque salubres. Hoc enim ostendunt tot zephyri præconia apud poëtas: imò & nomen, cùm sic dicatur, quasi ζωηφόρος *a*. Atqui (ut Scaliger adversus Cardanum scribit exercit. CCLXXXV) *in Vasconiam tantum adfert pernicies, ut raro sine incolarum pavore, detestatione, vastitate, ingruat.*

Præterea beneficio ventorum patet aditus per orbem universum; ita ut inter gentes omnes sint commercia, quaque earum præbente, quo abundat, & recipiente, quo deficit: quando, ut ait poëta *b*,

> —— *Non omnis fert omnia tellus.*

Christiani verò hoc ultra capiunt utilitatis, longè profectù maximùm, quòd navigatione quovis pateat via ad annunciandum salutare Evangelium, juxta mandatum Servatoris nostri *c*.

a Lib. 3. aphor. 5.
b 1 Sectione problemate 24 & sect. 26 problem. 42.
c Sect. 3. aphorismo 5. & 17.
a Plinio auctore.
b 2 Georg.
c Matth. 28. Marc. 16.

Cap. V.

Cur à gentium philosophis homo sit minor mundus *nuncupatus; & in quibus utriusque similitudo consistat.* Vilire. Vesicæ ἔτυμον. *Sic a veteribus tradi, flatus ventris gentilibus fuisse in Deorum numero. Sed si id durum est credere; hoc saltem statuendum, fuisse eo gentibus divinitatis symbola; caussaque ejus rei adducta.*

QUæ hactenus diximus, ea pertinent ad ventos, qui amplo in aëris spatio concurrunt, ac deprœliantur. Nunc veniemus ad eos, qui non vastum illum, sed minorem mundum, hoc est, hominem, perflant. Est enim major mundus imago minoris: imò, uti Scriptura *a* ait, hominem creatum ad imaginem Dei, ita gentiles ajunt, factum esse ad imaginem mundi. Hinc Manilius lib. IV:

> —— *Quid mirum, noscere mundum*
> *Si possunt homines, quibus est & mundus in ipsis,*
> *Exemplumque Dei quisque est in imagine parvâ?*

Ubi per Deum capiendus est mundus, qui gentilibus censebatur Deus. Manilii hanc esse mentem, indicat Julius Firmicus. Nam si Augusti ætate Manilius scripserit, eum Firmicus expresserit: sin ætate demum Theodosii fuit, potiùs carmine reddiderit Firmicum. Firmici autem verba sunt ista, præfatione tertii Mathesios libri: *Nam ita corpus hominis, ut mundi, ex quatuor elementorum commixtione composuit: ut omnium istorum conjunctio temperata, animal, ad formam divinæ imitationis, ornaret: & ita hominem, artificio divinæ fabricationis, exposuit, ut in parvo corpore omnium elementorum vim, atque substantiam, naturâ cogente, conferret, ut divino illi spiritui, qui ad sustentationem mortalis corporis ex cælesti mente descendit, licet fragile, simile tamen mundo, pararet hospitium. Hac ex caussa hominem, quasi minorem quendam mundum, stellæ V, ☉ etiam, & ☽, ignitâ, ac sempiternâ agitatione circumstant, ut animal, quod ad imitationem mundi factum est, simili divinitatis substantiâ gubernetur.* Præclarè etiam Chalcidius; qui & ipse quarto à Christo vixit seculo. Sic enim ille in Timæum Platonis *b*: *Corpora nostra ex quatuor materiis esse composita, in promtu est. Est enim quiddam contiguum nobis, quod tactus resistit, idque sine terrenâ soliditate non est. Est etiam calidum aliquid, idemque visibile: porro, quæ talia sunt, sine igne esse non possunt. Est præterea plenum spiritus; ut sunt hæ venæ, quæ arteriæ nuncupantur. Est etiam humor, ut sanguis, & cætera, quæ manant e corpore. Sed neque humor sine aqua, neque spiritus sine aere,* com-

a Genes. 1.
b P. 290. & 291 edit. Lugdunensis Meursianæ.

consistet unquam. Est igitur in corporibus nostri aqua portio, & item aeris, nec non ignis, & terræ. Unde opinor, hominem mundum-brevem a veteribus appellatum; nec immerito. Quia totus mundus, & item homo totus, ex iisdem sunt omnibus; corpore quidem easdem materias habente; anima quoque unius, ejusdemque natura. Ubi videmus, ut similitudinem majoris, & minoris mundi, in eo constituat, quòd seu corpus, seu animam, attendas, & corpus utriusque quatuor constet elementis, & anima utrique ejusdem sit naturæ, sicut & Platonicorum alii censent, quibus anima nostra est particula animæ mundanæ, eoque divinæ, quia mundus iis est Deus, ut dicebamus. Cùm verò hominem ait propterea à veteribus vocatum *mundum-brevem*, exprimere voluit Græcorum μικρόκοσμον. Unde Olympiodorus in lib. I Meteorolog. Aristot. ἐνιαυτὸς μικρὸς ἐστιν θεός, ὥσπερ ἄνθρωπος μικρὸς κόσμος· *Dies est annus parvus, sicuti homo est mundus parvus.* Ac Arnobio item homo, in secundo adversus nationes, *mundus* dicitur *minor*. In quibus autem majoris minorisque mundi similitudo consistat, ostendit Andreas Laurentius Anatomices lib. I, cap. II. Hoc loco solum consideramus, quatenus similis sit μετεώροις. Quomodo fulgura referunt excandescentium oculi coruscantes; tonitru, ructus, & intestinorum murmura, quæ Græci βορβορυγμοὺς & βορβορισμοὺς appellant; pluviam, humores è cerebro in nares, laryngem, pulmonem, destillantes; rorem, lachrymæ; ventos, cruditatum exhalationes, auriumque sibili ac tinnitus; terræmotum, palpitatio cordis, membrorumque convulsio. Ad ventos etiam refer flatus eos ventris, quos Græci βδελυγμούς, Latini *visia* dicunt; ut pro βδέω, *visire*, unde & *vesica*. Nisi hoc esse ex eo malis, quia *vesica* Græcis φῦσα, à φυσάω, *flo*. Tonitrua itidem referunt obscœni strepitus, qui Græcis πορδαὶ, Latinis *pedicus*. De quibus duobus nunc solis dicendum, quia, judicio stolidarum nationum, præ aliis, quæ proximè memoravimus, in Deorum numerum referri meruerunt. Credo, inter alia eò respexerit Plinius, quando ait lib. II, cap. VII: *Gentes quædam animalia, & aliqua obscena, pro Diis habent, ac multa dictu magis pudenda, per fœtidos cibos, & alia multa jurantes.* Sed expressiùs Clemens Romanus in V Recognitionum, ubi de Ægyptiorum diis agit: *Crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere.* Item Minucius Felix in Octavio: *Iidem Ægyptii cumplerisque vobiscum non magis Isidem, quam ceparum acrimonias, metuunt; nec Serapidem magis, quam strepitus per pudenda corporis expressos, extremiscunt.* Malim tamen de Ægyptiis credere, istos seu crepitus, seu peditus, non Deos propriè putasse, sed (quia tota fere eorum theologia erat symbolica) pro signis potiùs habuisse potentiæ divinæ. Nempe quia & servantur, &, si retineantur, perdendi hominis habeant potestatem. Unde & Græculus poeta, Nicarchus, regibus ipsis par habere imperium nugatur in secundo Ἀνθολογίας, Tit. εἰς πορδήν. Hæc tetricus aliquis, non tam similis, quàm simia Catonis, indigna chartis dixerit. Sed enim faciunt Minucio, & aliis veterum Theologorum, intelligendis. Ac quanto perspectior nobis impia sit gentilium pietas: tanto sanè gratiores erimus summo Deo, qui nos è tenebris istis eduxerit, mentesque nostras illustrârit Verbi & Spiritus sui face.

Cap. VI.

*Acceditur ad naturam fulminum, quæ vel maximè terrorem incutiunt homini, & faciunt, ut aliquid supra se timeat. Hoc ostensum quoque exemplo Augusti, Caligulæ, imo totius Romani exercitus. Materies fulminis ignea est exhalatio, nube erumpens: ac videri illud etiam à S. Job significatum. Materiem hanc esse sulfuream; ut odor etiam indicio est. Persius, & Tzetzes, enarrati. Cur vultures, ac canes, * abstineant fulguritis. Unde pulvis pyrius componatur. Ciceronis, vel Stoicorum, de fulminis materie error. Cur post æstus summos plurimum fulminet. Caussa fulminis effectrix est, quam ἀντιπερίστασιν dicunt. Prodigii loco habitum, si alto tonaret sereno: nec absurde credas, fulmen ejusmodi extraordinaria ratione è spiritibus procurari, qui aeri præsident. Falsos interea Priscillianistas cum fulmina omnia a diabolis esse arbitrarentur; erroremque eum jam olim concilio Hispania damnatum. Cur ignis nube conclusus eam rumpat. Qua de caussâ fulmen inferiora petat loca. Cur idem oblique feratur. Quamobrem hieme, & æstate, minus fulminet, quam vere, & auctumno. Cur a pluvia immunis sit Ægyptus; uti & Æthiopia. Crebra esse fulmina locis sulfureis, ut ubi montes ignivomi; rara cretaceis, qualis Britannia.*

De ventis, meteoro aëreo, hæc dicta sunto. Nunc loquamur de meteoris igneis: ut sunt fulmina, cometæ, ignes fatui. Ex his nihil est, quod cæcas hominum mentes æquè ad falsos impulerit Deos; nihil item, quod sic ad veri Dei cultum adhortetur, quàm fulmina faciunt, & tonitrua, quæ fulminum sunt effectus. Si enim naturam eorum consideres, quid profectò mirandum est magis? Unde Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. II, ubi loquitur de iis, quæ nisi evenire videremus, omnem omnino exsuperarent fidem, sic ait inter alia: Πάντων ἀπιστότατον, ἐκ μὲν ὑγρῶν φλόγας, ἐκ δὲ μαλακῶν νεφελῶν ψόφους σκληροὺς ἀναδιδοῦσθαι· *omnium minime credibile est, ex humido prodire flammas, ex mollibus nubibus sonos vehementes.*

Nec ista modò, quæ Plutarchus hic memorat, admirationem merentur; sed etiam tot varii eorum effectus, noxii plures, aliqui etiam salutares. Utrosque cum caussis suis postea referam.

Adhæc habent fulmina vim pectora terrendi mortalia. Omnia quidem fecit Deus, ut timeatur ab hominibus; quemadmodum Salomo in Ecclesiaste ait III, 14: sed imprimis id faciunt fulmina, cometæ, terræmotus. De fulmine sic Maro Venerem inducit loquentem in I Æn.

> —— *O qui res hominumque, Deumque,*
> *Æternis regis imperiis, & fulmine terres.*

Petronii quoque Arbitri est:

> *Primus in orbe Deos fecit timor: ardua cælo*
> *Fulmina cum caderent, discussaque mœnia flammis,*
> *Atque ictus flagraret Athos.*

Nimirum fulmina coercent animos, atque incutiunt, ut cum Seneca [a] dicam, *inevitabilem metum, ut supra nos aliquid timeremus.* Quàm Augustus ea formidarit, dicam cap. VII ex Tranquillo. A quo etiam narratur [b] de Cæsare Caligula, ut tantus numinum suorum contemptor, *ad minima tonitrua, & fulgura, caput obvolvere; ad vero majora, proripere se è strato, sub lectumque condere, soleat.* Imò non hic modò, vel ille, sed toti etiam exercitus, non vera dico, sed simulata quoque tonitrua, expaverunt. Ut exercitus Romanus, cùm Parthi tympanis, & cymbalis æneis, tonitrua ementirentur: quemadmodum Plutarchus prodidit in Crasso.

Quanto autem magis hæc miranda sunt, & terribilia, planeque ejusmodi, ut quàm clara sunt fulmina, tam clarè ex iis eluceat, supra hominem esse aliquid, quod ista moderetur, ac temperet: tanto etiam studiosiùs in hoc incumbendum est nobis, ut videant omnes, non fulmen, aut tonitru, esse numen: sed neque Ioviale sidus, vel aëra, qui *Iovis* nomine vocari solet; verùm conditorem, & rectorem universi. Cujus sapientiam, & numen, liquidiùs cernemus, si divini utriusque operis, & fulminis, & tonitrus, tum caussas, tum effectus videamus. Satis quidem convenit, Deum esse, qui tonat, & fulminat; imò qui & suspendat nubes [c] in aëre, ac pluat. Sed non agit ista Deus sine caussis secundis: quas inquirimus, ut ex operibus discamus sapientiam Dei.

Materies fulminis est exhalatio calida, & sicca, in sublime evecta, hinc nube conclusa, & occursu ejus se colligens, eoque ignescens, magnisque hinc viribus nube erumpens. Atque huc subtiliter R. Levi referebat verba

[a] Lib. 2. Natur. Quæst. cap. 42.
[b] In Caligulæ. 51.
[c] Job. 26.

Jobi xxxvi, 32, 33: *Super nubes tegit lucem, & præcipit propter illud de occurrente. Annunciat de eo socius ejus: tuneque acquisitio ira est super adscendentem.* Per *lucem* enim capit exhalationem ignescentem. Per *occurrentem* signari ait nubem frigidam; qua perruptâ, à fulmine fiat tonitru. Ac placuit hæc interpretatio etiam Francisco Vatablo, Lamberto Danæo, & aliis compluribus. Exhalatio ista est sulfurea, ac nitrosa. Unde non Juvenalis quidem, (ut memoriæ lapsus Hadrianus Junius *a* putavit) sed Persius Sat. II:

> *Ignovisse putas, quia cum tonat, ocius ilex*
> *Sulfure discutitur sacro, quàm tuque, domusque?*

Ubi *sulfur* pro *fulmine* poni, satis est apertum, monitumque id jam olim Cornuto. Et valde firmat Joannes Tzetzes Chil. XII, historia CCCCXL:

> Θεῖον δ' αὐτὸν τὸν κεραυνὸν πάλιν καλεῖσθαι νόει.
> *Sulfur autem & ipsum fulmen hic vocari cogita.*

Ubi perperam interpres reddidit, *excludi cogita*. Nempe corrupto est deceptus codice, quia vulgo pro καλεῖσθαι legitur κεκλεῖσθαι.

Esse autem fulmen naturæ sulfureæ, vel odor sit argumento: unde ibidem Tzetzes:

> Θειώδη γὰρ ὁ κεραυνὸς βαρεῖαν ὀδμὴν ἔχει.
> *Sulfureum enim fulmen gravem odorem habet.*

Atque idem traditum Lucretio in VI *b*, Senecæ Nat. Quæst. lib. II, cap. LIII, & Plinio lib. XXXV, cap. XV: *Fulmina*, inquit hic, *& fulgura quoque, sulfuris odorem habent, & lux ipsa eorum sulfurea est.* Ac, credo, ob hunc odorem sulfureum canes, & aves, quod à Plutarcho *c* proditum est, abstinent cadaveribus animalium de cælo tactorum. Idem eo comprobatur, quòd loca prope montes ignivomos, quæ sulfurea esse constat, præ cæteris sint fulmini obnoxia. Exemplum etiam capere possumus ex bombardis nostris: quarum flammæ convenientiam habent maximam cum fulmine; sonus cum tonitru. At pulvis earum pytius ex sulfure fit: pro majoribus quidem machinis, ut Vannocius Biringuccius *d* tradit, ex tribus partibus halinitri, sive salpetræ, duabus carbonis, unâ sulfuris: pro mediocribus, ex halinitri partibus quinque, unâ sulfuris, unâ dimidiaque carbonis: pro minimis, denis halinitri partibus, sulfuris unâ, unâ item carbonis ex nucis avellanæ virgis. Ac sulfur quidem est, à quo facile adeo accenditur halinitrum: halinitrum verò, sulfure subitò deflagrante, vim exerit tam mirandam. Atque ex his eâdem liquet, quàm longè à vero absit, quod apud M. Tullium legas in II de Divinatione: *Placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui* FRIGIDI *sint, cùm fluere cœperint, ventos esse: cum autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere, atque disrumpere, idque crebrius facere, & vehementius; tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen.* Planè enim fulminis materies non frigida, sed fervida est.

Quia verò materies fulminis est fervida, ac sicca: eò maximè solet fulminare post æstus maximos; qui partim à radiis proveniunt Solaribus, aere receptis; partim ab exhalationibus sulfureis, qui è terra educti adscendunt. Quod si post æstum ejusmodi etiam cælum videamus nubibus prætexi, colligere licet, materiem fulminis jam esse nubium concavo conclusam.

De materie vidimus. Caussa verò efficiens est gemina. Una remota, quæ materiem accendit; proxima altera, quæ deorsum vibrat. Prior non absurde à Peripateticis statuitur ἀντιπερίστασις, quasi *circumobsistentiam* dixeris; puta frigidæ, & humidæ nubis. Quippe ea contrariis qualitatibus, quas jam diximus, sic constringit, inque unum cogit, calidam, & siccam, quam continet, exhalationem; ut discursu istoc, ac minutarum partium attritu, magis magisque incalescat, & tandem planè ignescat. Dixi, vanum videri de eo, quod nube halitum quasi conglobari dicebamus. Nam, (etsi id neget Lucretius in VI *e*) interdum & cælo fulminare sereno: quomodo die sereno, fulmine ictus est M. Herennius; ut ait Plinius lib. II, cap. LI. Sed enim habitum id inter Catilinariæ conjurationis prodigia; ut ibidem legas. Ac alias quoque id factum: sed nunquam non creditum aliquid portendere. Hinc Homerus Odyss. Υ *a*:

> Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις,
> Ἦ μεγάλ' ἐβρόντησας ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος·
> Οὐδέ ποθι νέφος ἐστί· τέρας νύ τεῳ τόδε φαίνεις.
> *Jupiter, qui Diis, & hominibus imperas,*
> *Profectò valde tonuisti e cælo stellifero;*
> *Neque alicubi nubes est. Prodigium igitur aliquod tuum nobis ostendis.*

Etiam tonitru ejusmodi, ut prodigiosum, refert Maro I Geor. & VIII Æn. item Horat. lib. I, od. XXXIV. Ac eodem puto referri oportere, lugubrem illum quasi tubæ sonitum, qui fuit exauditus in aere, proximè ante bellum civile inter Marium, Syllamque. Nam & hic sudo contigit cœlo: eoque majus prodigium meruit haberi a vatibus Hetruscis. Vide Plutarchum in Sylla: ex quo nunc illa solùm exscribam: Τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ἐξ ἀνεφέλου καὶ διαίθρου τοῦ περιέχοντος, ἤχησε φωνὴ σάλπιγγος, ὀξὺν ἀποτείνουσα, καὶ θρηνώδη φθόγγον, ὥστε πάντας ἔκφρονας γενέσθαι, καὶ καταπτῆξαι τὸ μέγεθος. *Quodque omnium fuit maximum, cælo nullas habente nubes, & planè sereno, sonuit vox tubæ, sono se efferens acuto ac lugubri, sic ut omnes obstupescerent, & ejus magnitudinem exhorrescerent.* Quid si igitur credamus, fulmen ejusmodi esse à geniis sive potestatibus aeris? præsertim quando & Jobi cap. I legere est, à Satana fuisse, quòd oves, & custodes earum, cælo fuerint tactæ. Sed ut quandoque fulmina à diabolo jaciantur; plurimùm tamen Dei, vel bonorum angelorum, opera sunt: quemadmodum argumento est, quòd Deus in Sodomis ipsis, cælesti igne perdendis, bonorum voluit angelorum ministerio uti. Adde quòd Jobi XXVIII, 26, dicitur, Deum *facere viam coruscationi fulminum.* Sed & II Samuelis XXII, 15, legas: *Et misit sagittas, & dissipavit eos* ברק *fulgur, & turbavit eos.* Fulminaque Psalmo XCVII *b*, 4, dicuntur *ignis Dei*: *Illuminarunt* בְּרָקָיו *fulgura ejus orbem.* Zachar. X, 1: יְהוָה עֹשֶׂה חֲזִיזִים, *Dominus faciens fulgura.* Ac Siracides Ecclesiastici XXXIX, 33, 34, 35, non obscurè idem docet. Ut omnino fœdus fuerit error Priscillianistarum, quando fulmina diaboli opus, non divinum, arbitrarentur. Quem errorem damnat Concilium Braccarense primum cap. VIII: *Siquis credit, quod aliquas immundas creaturas diabolus fecerit: & tonitrua, & fulgura, & tempestates, & siccitates, ipse diabolus auctoritate sua facit, sicut Priscillianus dixit; anathema sit.* Nec absimilis, nisi idem prorsus, error erat Manichæorum. Et profectò, si panem, esuri eum, exsecrabantur priùs, tanquam mali Dei opus: quid mirum, si & fulgura, ac tonitrua, à malo esse Deo censerent: eoque maledictis incesserent? Unde Cyrillus Hierosolymitanus, qui LXX *c* annos esse ait, ex quo cœperit error Manetis, Catechef. VI *d*: Βροντᾷ ὁ Θεός, καὶ πάντες τρέμομεν, κἀκεῖνοι βλασφημοῦσιν. ἀστράπτει ὁ Θεός, καὶ πάντες εἰς γῆν ἐπικλινόμεθα. κἀκεῖνοι τὰς οὐρανοῦ τὰς δυσφημίας ἔχουσι γλώσσας. *Tonat Deus: & omnes contremiscimus. At illi blasphemant, ac convicia ingerunt. Fulgurat Deus: & in terram procumbimus universi: illi verò ad maledicendum cælis linguas exserunt.* Hactenus de caussa remota.

In caussa proxima tria attendimus; cur nubem rumpat, cur item deorsum potissimùm vibretur, & cur per aëra motu feratur obliquo. Eò effringit nubem, quoniam, ubi materies illa sulfurea, ac nitrosa, accenditur, longè maximum requirit spatium. Sanè pytius noster pulvis, qui inter alia sulfure constat, ut diximus, quique multa adeò cum materie fulminis habet communia; sic accensum se extendit, ut granum ejus unicum sese dispergat per spatium centenis & viginti-quinque granorum millibus majus: quemadmodum observatum memini clarissimo & optimo in Lugdunensi Academia collegæ meo τῷ μακαρίτῃ Willibrordo Snellio.

Deor-

a In Nomenclatore, voce Fulmen.

b Vers. 220.

c Sympos. lib. 4. quæst. 2.

d In Pyrotechnia.

e Vers. 246 item 399.

a Vers. 12. & seqq.

b Sive Lat. 96.

c P. 141. edit. Paris. a. 1608.

d Cap. de hæresibus p. 154.

Deorsum autem fertur fulmen; quia, quanto magis ejus materies cogitur, tanto fiat gravior; tanto etiam magis inferiora nubis petat; ac propterea parte eâ potissimùm erumpat, quà faciliùs penetrat.

Obliquè fulmen fertur, quia motus is compositus est ex recto, & obliquo. Levitate enim flamma adscendit; sed violentiâ descendit. Unde Seneca *a*: *Natura ignem sursum vocat, injuria deorsum premit.* Adde quòd, quo magis descendit, hoc magis penetrandus est aer crassior; eoque, aëre magis & magis resistente, rectus porrò motus esse nequit. Denique multimodis transversâ itur lineâ; unâ tantummodo perpendiculari ad centrum. Quanto igitur proclivius ei est quapiam ex transversis tot lineis ferri, quàm unicâ, ad centrum rectà ducente? Atque obliquus iste motus in caussa est, cur montes altissimi, insanæque structuræ, maximè fulminibus imperantur.

a Lib. 2. Natur. Quæst. cap. 58.

De tempore etiam, & locis magis fulmini obnoxiis, videamus. *Hieme, & æstate, rara fulmina*; ut ait Plinius lib. II, cap. L. Fulminat nempe, quando terra fumat sulfure. At hieme terra est gelu constricta, ut parum exhalet fumi. Æstate multum fumat, sed Solis id fervore consumitur. Vere, & auctumno, media est ratio, quia ob aëra tepidum educitur multum, nec tamen consumitur multum. Miti tamen hieme etiam fulminat; præsertim regionibus temperatis: ut in Italiæ locis à Septentrione magis remotis; velut Latio, & Campania; de quibus testis Plinius *b*. Ac ibidem de Scythia, & Ægypto, sic scribit: *Omnis terrarum exhalatio rigens ac gelida, quicquid accipit ignei vaporis, exstinguit. Quæ ratio immunem Scythiam, & circa rigentia, à fulminum casu præstat: & e diverso nimius ardor Ægyptum. Siquidem calidi siccique halitus terræ raras admodum, tenuesque, & infirmas, densantur in nubes.* Ubi quod de Ægypto dicitur, idem de Æthiopia tradunt. Nam & eam esse à pluvia immunem, refert Plutarchus περὶ δυσωδίας ποταμῶν.

b Lib. 2. cap. 50.

Nec solum aëris frigus, vel calor, attenditur, sed etiam natura soli. Nam maximè fulminat, ubi loca sunt sulfurea, & nitrosa. Ideo, ut dixi, prope montes ignivomos plurima sunt fulmina. Non item in locis cretaceis: qualis Britannia; ubi ea prodigii penè loco habentur. Quanquam & altera ejusce raritatis est caussa, eaque à vaporibus marinis. Atque hæc universè fulmen attingunt.

CAP. VII.

Fulminis duo genera: quorum posterius Dei sagittas *nominet Scriptura.* Fulmen, & fulgur, *subinde confundi. Perperam à Seneca tonitrus generationem conferri cum sono, qui concussis excitatur palmis. Vehementiam sonitus, tonante cælo, non solum esse à laceratione nubis, sed etiam aëris vicini. Fulmen propriè ita dictum, hoc est, quod cum sonitu fit, vel discutiens esse, vel infuscans, vel clarum: & cur postremum hoc* Ἀργῆτα *vocetur. Cur theatri Romani, de cælo tacti, flamma non potuerit ullis aquis exstingui. Cur post fulmina acescant vina. Unde fit, quod, vase clauso, evaporet vinum. Qui fulmen, illæso dolio, vinum ex eo educat. Quomodo sistat vinum extra dolium, ne diffluat. Qui lapides, & metalla gignat in aëre. Quo pacto liquefaciat metalla, salvis iis, quibus continentur. Cur, cùm fulminat, meliùs proveniant tubera. Cur, cùm tonat, faciliùs pariant cervæ: deque eo Scripturæ locus declaratus. Ut fulmen exanimarit fœtum, salvâ eâ, quæ gestaret. Ut subitò hominem sic in cinerem redigat, ac dissolvet, ut nihil ejus uspiam compareat. Refelluntur, qui negant fulmen quicquam posse, vel in laurum, aut ficum; vel in phocam, aut hippopotamum; inque isto superstitio Augusti, ac Severi, vel in aquilam, & cur ea Iovis fulmina gestare perhibeatur; vel in hyænam, & quam alia etiam fabulosa de hac quadrupede fingant; vel in hominem dormientem, &, si vanum id non sit, quæ vera ejus subsit ratio.*

SEd juvat particulatim etiam in hoc opere Dei, terroris plenissimo, considerare particulatim varia ejus genera, variosque effectus. Sunt verò duo fulminum, hoc est, coruscationum, genera. Est cùm fiant absque sono; quæ propriè magis dicuntur *fulgura*, quasi fulgores, sive coruscationes: ut est apud L. Senecam Nat. Quæst. lib. II, cap. XII. Suntque ab igne languido; eoque ictu quidem imbecilli nubes deducente; sed nihil igneum ejaculante in terras: unde est, quòd coruscationem quidem videmus, at nec sonum tam minimum audimus, nec adversi aliquid persentiscimus. Est item cùm fiant cum sono, quæ propriè magis, Seneca *a* eodem judice, *fulmina* nominantur: suntque ab igne multo; unde ictu valido nubem perrumpunt, inque terras usque vibrantur. Cujusmodi fulminibus imprimis convenit nomen *sagittarum Dei*: quod est Psal. XVIII *b*, 15, & Psal. CXLIII *c*, 6. Utrobique agitur de judicio Dei in impios. Imò Italis similiter *saetta*, quod est ex *sagitta*, non telum modò, sed etiam fulmen notat: neque id poëtis modò, sed in sermone quoque vulgari. Cujus me commodè commonuit Nobilissimus & amicissimus Georg. Ratallerus Dubletius, antea Comitatensis litoralium præfectus, nunc summæ in Hollandia Curiæ Senator. Nec tamen hoc vocum earum discrimen observatur. Nam & *fulgur* pro *fulmine* poni, docet Aldus Manutius, epistolâ ad Octavium Ferrarium, quæ est in responsis ad Quæsita per epistolam. Et origo utrique eadem. Nempe à *fulgeo*: uti & Hebræis ברק *d* barak, *fulgur*, *fulmen*: à ברק barak, hoc est, *splenduit*, *coruscavit*. Hinc liquet, rectè ab Aristotele *e* tonitru inter effectus fulminis referri. At non audiendus Seneca *f*, quando ait, ut manuum collisione plausus, sic nubibus collisis tonitru cieri. Nam palmis quidem plausum excitamus, non manu aversâ. At in collisione nubium, non concavum concurrit nubium, sed convexum. Sunt præterea nubes corpora mollia, ac facilè cedentia, ut sonus tantus ab collisione ejusmodi esse non possit. Denique sæpe tonitrus sonum audimus: nec ullas concurrere nubes cernimus. Quamobrem sine dubio longè, ut dixi, verior est sententia Aristotelis *g*: cui tonitru est vehemens sonus ab exhalatione ignescente, dum nubem rumpit, excitatus. Quamquam non à sola nubis ruptura esse dixerim: sed & laceratione vicini aëris; uti quoque in bombardis nostris usu venit. Nam horrendus ille sonus cietur à flamma ex angustiâ tubi erumpente in liberum aëra, magnâque cum violentiâ discerpente eum, ac propulsante. Hoc fulmen, quod tonitru ciet ictu valido, Plinio *h* judice est triplex. Primum est siccum, quod tenuitate suâ, venti instar, dissipat cuncta. Alterum est humidum, quod tantummodo fuscum inducit colorem. Tertium illorum per meatus in intimas penetrat partes. Primum *discutiens* vocatur. De duobus posterioribus sic scriptor libelli de Mundo, qui Aristoteli tribuitur: Οἱ μὲν αἰθαλώδεις (κεραυνοὶ) ψολόεντες λέγονται· οἱ δὲ ταχέως διᾴττοντες, ἀργῆτες. *Quæ (ex* fulminibus) *fuligine inficiunt, fuliginosa dicuntur. Quæ raptim transmittuntur, celeriterque provolant, Argetes vocantur.* Nempe ψολόεντες quidem, quia ψόλος est *fuligo*: fulminaque solent μελαίνειν, sive *fuscare*. Ἀργῆτες autem, non quidem ab ἀργός, prout *celer* notat, ut Homero dicuntur κύνες ἀργοὶ *i*: sed quatenus *albus* significat: unde *clarum* hoc *fulmen* vocat Plinius, loco antè memorato *k*.

a Ibid.

b Hebr. 18.

c Hebr. 144.

d 2 Sam. 22.

e Lib. 2. Meteor. cap. 9.

f Lib. 2. Natur. cap. 16.

g Lib. 2. Meteor. cap. 9.

h Lib. 2. cap. 51.

i Veloces canes.

k Lib. 2. cap. 51.

Miranda autem est fulminis vis, tum in inanima, tum animata. Prioris generis sunt, vel liquida, vel dura. Liquida, ut aqua, vinum, cerevisia. De vi adversus aquas, liquet ex theatro Romæ, tempore imperatoris Macrini, ipsis Vulcanalibus, accenso; nec vel flumineâ, vel pluviâ aquâ, exstingui quito: ut refert Dio, sive Xiphilinus. Nempe id fuit à bitumine admixto: cujus ea est natura, ut ardeat in aquis; quemadmodum antea dictum.

Vinum in vase acescit post fulmina: ac multò etiam magis recens cerevisia. Nimirum halitus tenues ac sulfurei, vas subeuntes, se per liquorem diffundunt. Recens verò cere-

cerevisia magis acori est obnoxia, spiritibus, quibus turget, faciliùs rapientibus sulfureum fulminis spiritum. Quid quòd, ut Plutarchus ait lib. IV Sympos. quæst. II, οἶνον ἐκ πίθων διεφόρησεν, τοῦ κεράμου μηδὲν παθόντος; *vinum e doliis absumsit, vasis illæsis?* Ac similiter Seneca lib. II, cap. XXXI, & Plinius lib. II, cap. LI. Item ante hos Lucretius lib. VI a:

a Vers. 230.

Curas item, ut vasis integris vina repente
Diffugiant.

Rationem hanc continuò subdit:

—— Quia nimirum facile omnia circum
Conlaxat, rareque facit lateramina vasi,
Adveniens calor ejus, ut insinuatur in ipsum, &
Mobiliter solvens differt primordia vini.

Malim dicere, mire tenues ac fervidos fulminis spiritus per poros in dolium penetrare; ibi calore suo rarefacere vinum; deinde rarefactum per eosdem illud meatus educere.

Quod si crassior sit fulminis materies, quàm ut permeet poros; vas rumpit; vinum autem interdum humore sic undique incrustat, ut aliquantisper, nec diu tamen, consistat. Paucis id complexus Seneca b: *Stat fracto dolio vinum, nec ultra triduum rigor ille durat.* Atque, ut idem aliquanto post c auctor est, *vinum sic fulmine gelatum, cum ad priorem habitum redit, potum aut exanimat, aut dementes facit. Inest fulmini vis pestifera. Ex hoc aliquem remanere spiritum in eo humore, quem coegit, gelavitque, verisimile est. Nec enim alligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum.* Valde autem impropriè utitur *gelandi* verbo, cùm fulmen calidum sit: eoque vim istam, sic vinum extra dolium sistendi, satius sit tribuere humori viscoso, calorique eum induranti.

b Lib. 2. Natur. Quæst. cap 31.
c Cap. 53.

Hæc de liquidis: ad durissima venio, ut lapides sunt, & metalla: quorum utraque in aëre producit; metalla verò etiam liquefacit in terris. Nempe ex materie terrestri, ac viscosâ, in nubes elevatâ, subitò in aëre, & in ipso etiam casu; prout materies fert, nunc lapidem excoquit; nunc æs, aut ferrum. De hujusmodi lapide Cordubæ delapso, testis Avicenna; qui & eum sibi visum, ac odorem habuisse sulfureum, naturamque ammoniaci, retulit. Vide Averroem lib. II Meteorol. cap. II. Atque idem Avicenna tradidit, in Persiam ænea cecidisse corpora sagittis hamatis similia. Georgius item Agricola d prope Lurgeam ait massam decidisse ferream quinquaginta librarum: sed non potuisse molliri, ac malleis duci.

d Lib. 5. de ortu & caussis subterraneorum, c. 13.

Jam de liquefactione metalli, sic Lucretius in VI:

Et liquidum puncto facit æs in tempore, & aurum.

Varro lib. III Rerum divinarum e: *Lucius Scipio, cùm aurum factum haberet in cista viminea, fulmine ita est icta, ut cista esset integra, aurum colliquisset.* Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. II: Ζώνην χαλκῆν ἔχοντος ὑπεσπαρμένης διέτηξε. *Colliquavit æs cinguli, quo erat obductum.* Similiter Plinius lib. II, cap. LI: *Aurum, & æs, & argentum, liquatur intus, sacculis ipsis nullo modo ambustis, ac ne confuso quidem signo ceræ.* Et similiter ante eum Seneca lib. I Nat. Quæst. cap. XXXI: *Loculis integris ac illæsis flatur argentum.* Idem tradit cap. LII. Rationem addit: *Valentiora quia resistunt, vehementius dissipat: cedentia nonnunquam sine injuria transit.* Et mox: *Ignis tenuissimus per occulta foramina transcurrit. Quicquid autem, ut solidum, invenit, ut contumax vincit.* Nempe in contumacibus moram ignis ducit: in iis, quæ cedunt, non item: quomodo nec manum usseris, si subitò per flammam moveris. Ab eadem caussa est, quòd fulmen, vaginâ etiam salvâ, liquefacit gladium, Seneca eodem f testante: vel saltem mucronem; quod sui etiam famuli, eodem secum cubili dormientis, gladio contigisse, ad Senecæ Quæstiones Naturales Antonius Muretus annotavit.

e Apud Nonium in Liquidum.

f Lib. 2. Natur. quæst. cap. 38.

Ab inanimis venio ad animata. Ac primùm videndum de plantis: ad quarum generationem multum conferunt fulmina, non per se, sed ratione aquæ repentis, & multum habentis spirituum; qualis est ea, quæ depluit è nube à fulmine ruptâ. Plutarchus Sympos. lib. IV problem. II: Τὰ δὲ ἀστραπαῖα τῶν ὑδάτων διαλδῆ καλοῦσιν οἱ γεωργοὶ, καὶ νομίζουσιν· *Aquas, quæ in fulgurando decidunt, vocant agricolæ auctistras, & tales credunt.* Particulatim verò hujusmodi aquâ, terris receptâ, & permixtâ, crescere solent tubera. Quod cum propriè sit ab aqua fulgurali, vulgò tamen à tonitru provenire credebatur. Unde Juvenalis sat. V:

—— Post hunc raduntur tubera: si ver
Tunc erit, & faciunt optata tonitrua cœnas
Majores.

Plinius lib. XIX, cap. III: *Cùm fuerint imbres auctumnales, ac tonitrua crebra, tubera tunc nasci; & maximè e tonitribus.* Unde Scaliger Exercitat. CXXX colligit, *imbribus quidem matricem comparari; tonitribus autem terram quati, ac rariorem fieri.* Sed de concussione terræ parvi puto momenti. Nam & ea horrendis quatitur ventorum tempestatibus; nec tamen se laxat ad tubera edenda. Quare cum Plutarcho acquiescendum censeo, ἐν ταῖς ἀστραπαῖς, καὶ κεραυνίοις ὕδασι, καὶ πνεύμασι, καὶ θερμότησιν εἰς βάθος ἐλαυνομέναις *in fulguralibus & fulminalibus aquis, & spiritibus, & caloribus altè penetrantibus.* Quippe ejusmodi aquæ sunt genitales, ac vivificæ, peculiaremque temperiem, & saporem compluitis indunt: ut vel maximè mereantur nomen *maritorum imbrium*; quod est apud Catullum, vel alium, in Pervigilio Veneris. Quod si præterea laxari terram sit opus: ad hoc quoque humor ejusmodi ob calorem, & spiritum, imprimis est idoneus.

Jam de animalibus videamus, cùm rationis expertibus, tum imprimis eâ præditis. Ac primùm quidem de conchis sic Plin. lib. IX, cap. XXXV: *Si fulgeret, comprimi conchas, ac pro jejunii modo minui. Si verò & tonuerit, pavidas, ac repentè compressas, quæ vocant physemata efficere, speciem modò inani inflatam, sine corpore: hos esse concharum abortus.* Hebræi verò ajunt, fulgura, tonitruaque, cervis, animali timido, pavorem incutiendo, conferre ad excutiendum partum, qui alioqui foret difficilior. Atque huc referunt illud Psal. XXVIII, sive Hebr. XXIX, 9: ubi LXX vertunt: Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένου ἐλάφους: vulgata Latina, *Vox Domini præparantis cervos.* Per *vocem Domini* tonitru signatur. Sed posteriora verba alii aliter interpretantur. Symmachus reddit: Φωνὴ Κυρίου πληθύνοντος πεδία, *Vox Domini implentis campos.* Ut sententia sit, campos germinare post tonitru, quia fulminales aquæ magis fœcundant solum, quam aliæ pluviæ: ut ex Plinio antè diximus. Dissensus est ex eo, quia Hebræum אילות ajaloth, nunc signat *campos*, nunc *cervos*. Unde & Psal. XLI, sive Hebr. XLII, 1, (ubi eadem vox) Aquila quidem vertit, Ὡς αὐλὼν πρασιάσαι, *ut vallis virescit*: Symmachus autem, Ὡς ἀπ' ὀξὺ ἔλαφος, *ut festinat cervus*: nempe contrà planè, quàm hic factum, ubi cùm Symmachus verterit πεδίον, Aquila reddidit ἔλαφον. Sic enim ille, Φωνὴ Κυρίου ὠδίνοντος ἐλάφους· *vox Domini facere parientis cervos.* Uti & quinta editio, μαιουμένης ἐλάφους· *obstetricantis cervis.* Ac firmatur hæc interpretatio iis, quæ de cura Dei erga cervas, tempore partus, apud Jobum leguntur XXXIX, 1, 2, 3.

Sed non æque in humano genere felicia sunt gravidis fulmina, vel tonitrua. Nam quia periculum magis intelligitur, eo abortum potiùs faciunt, quàm partum juvant. Imò & gravidam cum fœtu exanimant. At illud satis insolens; quod refert Plinius lib. II, cap. LI: *Marcia, princeps Romanarum, icta gravida, partu exanimato, ipsa citra ullum aliud incommodum vixit.* Nimirum tenello fœtui faciliùs nocuit fulmen.

Sed neque adultis parci, indicat hoc Virgilianæ Didûs:

Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.

Ac interdum sic nocet, ut nullam exteriùs notam relinquat: interdum, ut exteriùs inducat nigritiem: de quo illustre in septem messionibus Lemnus exemplum apud Cardanum habemus in octavo de rerum Varietate,

cap.

cap. XLIII. Imò & in cinerem quandoque hominem redigit. Cujus exemplum præbuit in Flandria publicanus quidam Gerardimontensis: ut quidem Henricus Culens, (qui cùm pastor ejus fuerit loci, perscribere ista fideliùs potuit, ac debuit) in Strenis suis prodidit: & exinde retulit doctissimus Fromundus Meteorologicôn lib. II, cap. III, art. VI. Sed hoc ipso majus, quòd interdum corpus sic in cineres redactum etiam confestim dissipetur in ventos, ita ut nihil ejus deinceps conspicuum sit. Exemplum de quodam sic evanescente in via, quâ Lipsia itur Torgam, memoratur Wolfango Meurero in Meteorologicis. Nec ingentis fulmineæ potestatis nostris desunt temporibus ac terris exempla. Ante annos circiter octonos propè Middelhamissam, & Somelsdicum, fulmen arbores radicitus evulsit, inque sublimè raptas transtulit in pomaria vicina ultra sepes, arboresque alias, istis fulguritis altitudine non minores. Adhæc molendinum in varias distractum partes multis inspectantibus in oram trajecit adversam, quæ trans fluminis ostium est, atque ad bis mille passus Italicos distat. Interim, ne dira tantum loquar, etiam claudo dedit, ut deinceps recto incederet talo. Ea, ut merebantur, constanter mox per Bataviam, Zelandiamque omnem, fuere sermone, ac literis diffusa; relataque mihi etiam ab Nobilissimo, & summo viro, Georgio Ratallero Dubletio; cui paullo postquam hæc contigissent, loca illa visenti, incolæ & accolæ fide dignissimi ista exposuerunt coram, partim etiam commonstrarunt.

Cùm tanta sit vis fulminis, nonnulla tamen esse prædicant, in quæ non habeat potestatem: uti, in plantis, laurum, ac ficum; in piscibus, vitulum marinum; in avibus, aquilam; in quadrupedibus, hyænam; in hominibus, dormientes omnes. De lauro auctor Plinius lib. II, cap. LV, & lib. XV, cap. XXX. Sed id jam explosimus libri superioris cap. XII. De ficu quosdam prodidisse, narrat Plutarchus gemino in Symposiacis [a] loco. Sed contrarium testantur Massilienses: quorum ager hoc arboris genere abundat. Vide Brodæum lib. III Miscell. cap. II. Ubi & meritò ridet, quòd eandem vim tribuêre [b] phocæ, seu vitulo marino. *Siquis*, inquit, *de gobio, aut scaro, eadem comminisci auderet, ecquando mendacii eum argueremus? ecquando, per Deum immortalem, alterum horum piscium fulmine exanimatum visuri sumus?* Pro vulgari tamen opinione etiam est Plinius lib. II, cap. LV. Ac similem vim hippopotamo tribuit collector Geoponicôn, sive is Cassianus Bassus Scholasticus, sive Dionysius Uticensis. Is librum primum claudit his verbis: Ἱπποποτάμου δέρμα κατορύξας ἐν τῷ τοῦ χωρίῳ, οὐ πεσεῖται κεραυνὸς ἐκεῖσε· *Hippopotami pellem intra locum defodito, & istic loci fulmen non cadet.* Et non absimilia Palladius lib. I, Tit. XXXV: *Grandini creditur obviare, siquis crocodili pellem, vel hyænæ, vel marini vituli, per spatia possessionis circumferat, & in villa, aut cortis suspendat ingressu, cùm malum viderit imminere.* Mirum, nugis istis magicis creditum quoque esse ab Imperatoribus prudentissimis, Augusto, ac Severo. De priori ita Suetonius lib. II, cap. XC: *Tonitrua, & fulgura, paullo infirmiùs expavescebat: ut semper, & ubique, pellem vituli marini circumferret pro remedio.* De altero referunt veteres, ut, ne cælo tangeretur, lecticam corio ejusce vituli obtexerit.

[a] Lib. 4. probl. 2. & lib. 5. probl. 9.

[b] Plutarchus utroque Symposiacorum loco quem diximus.

De aquilis ita Plinius lib. II, cap. LV: *Nec ex volucribus (fulmen percutit) aquilam: quæ ob hoc armiger hujus teli fingitur.* Itaque in nummis Romanis, imo etiam Locrensium, & aliorum, aquilam conspicere est pedibus gestantem fulmen trisulcum. Uti & in argenteis Karoli V Imperatoris. Sed quòd Plinius ait, eo armigeram Iovis putari, quia non tangatur de cælo; id profectò controversiâ non caret. Potiùs censeo, ab antiquissimis temporibus aquilam Iovi, Deorum regi, sacratam, ut avium generosissimam, & aliarum regem: simul etiam, quia fulminea quadam celeritate prope ad nubes se efferret; unde proverbium, Αἰετὸς ἐν νεφέλαις [c]. Alti igitur Iovis nihil convenientius putarunt, quàm si Iovis gestaret fulmina: indeque commentum alterum, sacram Iovis alitem non tangi ejusce Dei fulmine.

[c] Aquila in nubibus.

De hyæna idem prodi solere, ut paulò antè ex Palladio vidimus, & testis Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. II: ubi ait, pelli ut phocæ, sic hyænæ, tribui δύναμιν ἀντιπαθῆ, *vim fulminis adversam*; ac propterea, inquit, pellibus earum τὰ ἄκρα τῶν ἱστίων οἱ ναύκληροι καταδιφθεροῦσιν· *extrema velorum contegunt, & quasi vestiunt.* Eandem vim memorat lib. V Symp. probl. IX. Sed hoc eandem fidem meretur, ac tot alia, quæ de animante eo prodiderunt: ut quòd quotannis sexum mutet: ut est apud Orum sive Philippum in Hieroglyphicis, Ovidium XV Met. Oppianum lib. III Κυνηγετ. & Clementem Alexandr. Pædag. II, cap. II: imò & statuit idem Artemidorus lib. II, cap. XII. Aut quòd idem Orus ait, hyænæ pelle succinctum intrepidè ferri medios in hostes; nec lædi à quopiam. Aut quòd corium frontis hyænæ tutum præstet adversus omnem fascinationem: ut est apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII.

Ad homines venio: quorum qui dormiunt de cælo non tangi, opinio vetus est; ut videre ex Plutarchi lib. IV Sympos. cap. II. Siquid autem veri subest, ex rationibus, quas adducit, sola probabilis est ista: τοῖς καθεύδουσι πρόβλημα τὸ ἀναισθητεῖν ἐστί· *præsidio est dormientibus, quòd non sentiunt.* Nempe quia dormientes non expavescant, eo rariùs fulmine exanimantur; cùm contrà, qui vigilant, sæpe, ex conspectu vicini fulminis, solo moriantur metu.

Cap. VIII.

In Theologia poëtica fulmen ac tonitru significari per Geryonem. Unde is nomen acceperit, cur triceps fingatur, cur ejus boves abegisse dicatur Hercules, quamobrem rex habitus Erythea, vel Gadium, cur filius dictus Chrysaoris, & Calirrhoës. Cur Chrysaor fingatur è terris subvolasse ad Iovem: Calirrhoë autem Oceani filia tradatur. Quid de fulmine, ac tonitru, senserint Romani, ac Græci, secundum Theologiam civilem. An Fulgur *sit cognomen Iovis. Festus emendatus. Fulmen sacrum. Qui Deorum præcipui fulmina ejaculentur. Mirifica Plinii opinio, fulmen exspui à Ioviali sidere: id priusquam fiat, esse ejus partem numinis: ubi verò exspuitum, esse numinis ejus partum, & opus: ac ex eo, quod pars fuerit, in hoc partu Iovis vim inesse fatidicam. Quæ dicantur* fulmina familiaria, *& in quot annos aliquid designent. Fulmen consiliarium; auctoritatis, vel status. Bygois nympha fulguralem reperit disciplinam. Nigidii βροντοσκοπία ex Tagete. Novogrodiensibus Fulmen pro Deo, quem Peruni dixere, & quale ejus numinis simulacrum, deque perenni igne ei adservato: atque ut idem colatur à Lituanis. Ingas etiam in Peruvia colere Tonitru; sed minori honore, quam Solem. Varia ejus nomina: cujusmodi sit ejus simulacrum: quod si consideres, videri non tam Tonitrûs esse, quam stella Iovialis, vel genius, qui tonitrui, fulmini & aliis præsideat meteoris.*

HActenus aperuimus fulminis, & tonitrus naturam; nec varios modò, & mirandos eorum effectus, sed etiam caussas omnium adduximus; ex quibus clarè Dei eluxit tum sapientia in rebus condendis, tum providentia in gubernandis: non sine testificatione, hinc misericordiæ, inde autem justitiæ ejus. Deinceps exponam ea, quæ ad falsas nationum opiniones pertinent. Ac primùm enarrabo, quid traditum sit Theologiâ poëticâ. Deinde referam judicium Theologiæ civilis, juxta Romanos, ac Græcos. Denique commemorabo, quem cultum iis nostro, & superioribus seculis, gentes attribuerint, terris extra veterum Romanorum imperium sitis.

In Theologia poëtica, & fulmen, & tonitru, designat Γηρυών, qui & Γηρυονεὺς [a], & Γηρυονεύς. Nomen est à sono.

[a] Pindar. Isthm. od. I.

sono. Nam γηρύειν, φωνεῖν, λέγειν, φθέγγεσθαι, ut Hesychius exponit. Unde & apud Pindarum γηρύσομαι *a*, & γαρυέμεν *b* pro γηρύειν. Et, puto, Latinum *garrio* a Dorico γαρύω, pro γηρύω: quod à γῆρυς, hoc est, φωνή, *vox*: id à גרון *guttur*. Fingitur Geryon triceps, quia triplex vis fulminis. Nam est & terebrans, materie subtili; & discutiens, materie ventosâ; & urens, materie viscosâ. Hinc & telum Iovis trisulcum dicitur. Boves tribuuntur Geryoni ob tonitrua: quæ bubus comparantur ob boatum, sive horrendum strepitum, quem edunt. Abigit Hercules eos boves, quando ignea illa vis, nube ruptâ, in terras vibratur. Cùm aliqua bubus hisce sedes esset tribuenda, datur in Occidente, idque in insula; partim quia ex locis humidis proveniunt vapores, materies nubium; partim quoniam intra nubes fulmina continentur, donec eruperint. Insulæ illi nomen factum *Erythia*; quæ insula Lusitaniæ, secundum Melam. Straboni autem eadem Γάδειρα, sive *Gades*. Sed Erythiæ appellatio est Græcanica: altera, Plinio & Solino teste, Punica, à גדר, id est, *seps*, quia Erythia Pœnis sepimenti loco esset adversus Hispanos. Ait Hesiodus in Theogonia, natum esse Geryona ex Chrysaore, & Calirrhoë. Et hæc optimè cum prioribus conveniunt. Quippe Χρυσάωρ propriè est *aureum gestans ensem*: unde & Apollinis quandoque epitheton est. Sed hic intelligitur materies fulminis viscosa, quæ postea ignescit. Dicitur Chrysaor è terra in æthera subvolasse; ibique Iovi attulisse tonitru, & fulmen. Nam materies fulminis è terra attollitur in mediam aëris regionem. Καλλιῤῥόη ad verbum notat *pulchrifluа*. Eo nubes intelligitur, qua fulmen constringitur. Calirrhoe autem Oceani filia, quia nubes mari ortum suum debet. De poëtica Theologia satis.

Venio nunc ad civilem: ac primùm illam, quæ obtinuit apud Romanos, & Græcos. Videri possit *Fulgur* Romanis numen fuisse; sed idem ac Jupiter. Festus: *Provorsum fulgur appellatur, quod ignoratur noctu, an interdiu, sit factum. Itaque Iovi Fulguri, & Summano fit, quòd diurna Iovis, nocturna Summani fulgura habentur.* Quomodo non modò est in editis, sed etiam in MSo Farnesiano. Ac Lilius quoque Gyraldus *c* *Fulgur* inter cognomenta Iovis reponit. Imò & apud Vitruvium lib. I, cap. II est: *Cum Iovi Fulguri, & Cælo, & Soli, & Lunæ ædificia sub divo hypæthraque constituuntur.* Ita est in editione Florentina anni CIↃ CCCC XCVI.

Ut & illa, quam emisit Philander. Verisimilius tamen est, ut Græci Iovem dixere κεραύνιον, & βροντῖον: quæ Appulejus *Fulminatorem*, & *Tonitrualem* vertit: ita hic quoque non *Iovi Fulguri* legendum, sed, ut censeo, *Fulgenti*; verbo augurum, qui *Fulgere* dixere pro *Fulgurare*. Cicero in II de Nat. Deorum: *Hinc etiam augures nostri cum dicunt*: IOVE FULGENTE TONANTE. *Dicunt enim, cælo fulgente, tonante.* Si tamen *templi Iovi Fulguri sacri meminit Vitruvius*; quod Xystus Betulejus ad eum Ciceronis locum annotavit: habemus, unicâ apud Festum appositâ literulâ, pro *Iovi Fulguri*, rescriptum *Fulgurio*. Quamquam vero Fulmen non haberetur Deus; habebatur tamen sacrum quid, & divinum. Aristoteles problematum sectione XXIV, quæst. XIX: Διὰ τί τὰ θερμὰ λουτρὰ ἱερά; Ἢ ὅτι ἀπὸ τῶν ἱερωτάτων γίνονται, θείου, καὶ κεραυνοῦ; *Cur calida balnea sunt sacra? an quia à sulfure, & fulmine, rebus duabus maximè sacris, proveniunt?* Ideo & fulmen Persio sat. II, *fulmen sacrum*, Ammiano lib. XXIII, *sacer ignis* nuncupatur. *Philosophi*, inquit, *candorem ignis sacri repente conspecti nihil significare ajebant: sed esse acrioris spiritus cursum ex æthere aliquâ vi ad inferiora detrusi.*

Porro Plinius lib. II, cap. XX, & LII, refert, secundùm Hetruscam Tagetis disciplinam, undecim esse Deos, qui ejaculentur fulmina: sed præcipue à Romanis adsignari tribus siderìbus supremis; Saturno, Iovi, Marti. Qui subtilius hæc consectati, eos Saturno ait tribuere fulmina ectus habentia ictus, quæ infera appellantur, Marti autem, cremantia. Cumque Hetrusca turba Iovis credant fulmina; Romanos duo ex iis servare, diurnum Iovi tribuentes, nocturnum Summano. Quod postremum etiam apud Festum legimus verbis paullo ante adlatis. Ibidem *a* Plinius tradit, fulmen à Iove missum, fuisse priùs ipsius Dei, hoc est, Iovialis sideris partem: sed cælestem illam Iovis flammam exspuisse hunc ignem fulmineum, ac post exspuitionem istam desiisse esse partem Iovis. non tamen sic exuere naturam priorem, ut non etiam, post abdicationem sui, retineret quodammodo omnisciі Dei naturam: atque inde esse, quòd ipsum quoque cognita habeat Fatorum occulta; vel saltem signa habeat implicita, unde homines prudentes, & fulguralem Hetruscorum disciplinam edocti, fatorum reddantur conscii. De hac fulminum divinitate ita Plinius ibidem: *Ergo ut è flagrante ligno carbo cum crepitu; sic à sidere cælestis ignis exspuitur, præscita secum adferens, ne abdicata quidem sui parte in divinis cessante operibus.* Ubi clarè videmus, ut fulmen tum partem Iovis, tum opus ejus vocet. Per Iovem signari Ioviale sidus inter Saturnum, & Martem, constitutum, satis ex præcedentibus liquet. Cumque sidera omnia gentilibus sint Dii, Ioviali attributus est principatus. Caussam adduximus, cùm de planetis ageremus. Hujus igitur Dei pars fulmen censetur, priusquam ab eo separetur. Separatum autem est ejus opus, quia sidus exspuit hunc ignem. Ut verò non amplius tum pars sit, nisi quatenus intelligitur pars abdicata; tamen est ejus opus; imò & partus. Nam *gravidi sideris partum* mox appellat. A principali igitur divinitate, quæ est in sidere Ioviali, remanet, ut dixi, in parte abdicata, sive partu ejus, participata illa divinitas, ut fulmen sit *præsagum*, prout vocat Servius in I Æn. *b* sive *fatidicum*, quemadmodum appellat Plinius: qui & de virtute hac divina sic ibidem *c* scribit: *Vocant & familiaria, in totam vitam fatidica, quæ prima fiunt familiam suam cuique indepto. Cæterum existimant, non ultra decem annos portendere privata; præterquam aut matrimonio primo facta, aut natali die: publica non ultra trigesimum annum, præterquam in deductione oppidorum.* Addam & Servii locum in VIII Æn. *Tria genera fulguris esse dicuntur: unum Consiliarium, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat, aut hortatur: Auctoritatis, quod evenit re gestâ, quod probet: tertium Statum est, ubi nec novi quicquam gessimus, sed quietis nostris rebus fruimur.* Consiliarii fulminis meminit & Ammianus lib. XXIII: ubi de Ioviano, adhuc milite, fulmine percusso.

De arte hac fulgurali Bygois nympha scripserat apud Tuscos: ut idem Servius prodit in VI Æn. *d* Ac Cicero in primo de divinatione auctor est, egisse de ea *Etruscorum & haruspicinos, & fulgurales, & rituales libros; Romanos etiam, augurales.* Vide observationes ejuscemodi apud eundem Tullium in II de Divinatione. Etiam præter Plinium, de quo ante diximus, adi Senecam Natural. Quæst. lib. II, cap. XLVII, ac sequentibus tribus, & imprimis Ἐφημερίδα βροντοσκοπίαν ἐκ τῶν τοῦ Τάγητος *e*, quam Romanæ urbis propriam Nigidius Figulus arbitrabatur. Eam bono publico primus divulgavit v. cl. Janus Rutgersius lib. III Var. Lect. cap. XVI. Operæ etiam erit consultus Hadr. Junius lib. V Animadv. cap. XVI: ubi & exponit, cur fulmen dicatur *telum trisulcum*: quam rem attingere superiùs eramus contenti.

Superest tertium, ut gentes barbaræ, ac ignotæ Romanis, Fulmen venerati sint, non ut partem & partum Dei, vim fatidicam à toto, sive à parente, participantem: sed longè illustriùs, ut verum plerumque numen. Quo jam ab aliis *f* video relatum illud B. Bernardi Serm. X. Dom. I. Quadr. art. II. *Sed etiam hodie exstant in barbaria de gentibus Aquilonis, qui Tonitru pro Deo adorant.* Honore eo dignari fulmen dicuntur Novogrodienses; quibus *Perun* dicebatur; unde & vicinum monasterium *Perunski* nominatur. Est verò Novogardia, sive Novogrodia, metropolis Russiæ, sic dicta quasi *nova civitas*, vel *novum munimentum*. Nam *gorod* Russis locus muro, vel aliter, septus, munitusque. Peruni simulachrum habuit for-

a Isthm. od. I.
b Nem. od. 3 & 7.
c Syntagmate de Diis gentium.

a Lib. 2. cap. 52.
b In illud, Et fulmine terres.
c Lib. 2. cap. 52.
d In versum illum, Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
e Considerationem fulminum & tonitruum, & eorum significationem per singulos anni dies, petitam ex libris Tagetis.
f Alexf. Novarin lib. 6. sacro-profanorum, cap. 17.

formam hominis manu tenentis lapidem ignitum ad modum fulminis; unde & nomen. Quippe *perun* Ruthenis, & Polonis, *fulminis* habet significationem. Inque ejus honorem perpetuus ex quercu ignis exstruebatur: is si negligentiâ exstingueretur, qui præerat, capite pœnas luebat. Nempe quia is ignis symbolum foret ignis cælestis; ut Romanis ignis ille, quem servabant Vestales. Ajunt, cùm idolum Perun conjiceretur in flumen, natâsse illud flumine adverso, vocemque hanc exauditam, *Hæc vobis, Novogardienses, in mei memoriam*: imò & fustem in pontem conjectum: hodieque certis anni diebus exaudiri vocem *Perun*: ac tum ab incolis concurri fustibus infestis, sic ut difficulter à præfecto tumultus sedetur. Auctores Sigismundus L. B. in Herbestein comment. rerum Moscoviticarum, & Alexander Gaguinus Veronensis in descriptione Sarmatiæ Europeæ: quorum prior etiam narrat de Wolodimero rege, ut in Chiovia ad Borysthenem idolum Peruni statuerit: uti & Deorum meminit, Uslad, Corsa, Daswa, Striba, Simaergla, & Macosch. Apud alterum verò hæc verba de Lituanis legas: *Fulmen quoque, quod Perunum Slavonicâ lingua appellabant, pro Deo colebant.* Ab Josepho etiam Acosta proditum est, Ingas, dominos Peru, post Viracocham, supremum numen, tum Solem colere, tum Tonitru: ac Tonitru quidem triplici nomine appellare; *Chuquilla*, *Catulla*, & *Intillapa*. Ait quoque, effingi hoc numen à Peruanis figurâ hominis cum funda, aut clava: manu præterea continere pluvias, grandinem, tonitru, & alia hujusmodi: esseque Guaca sive cultum hunc Peruanis omnibus communem: varieque illi Deo sacrificari: imò in Cusco, regia gentis, etiam ei, quemadmodum Soli, pueros immolari. Sed si, ut Acosta ait, formâ eum effinxere humanâ, qualis sanè tonitrus non est; si præterea non tonitru modò, sed alia etiam meteora, manu continebat: in dubium vocari possit, an non potiùs creditum hoc numen sit secundarium duntaxat, ac ministrum; ut cui Viracocha commiserit potestatem aeris. Ac hujus etiam potestatis symbolum fuerit funda, aut clava. Ita non tam ipsum Tonitru iis fuerit numen, quàm Tonans: sive is Jupiter, hoc est, sidus Joviale, vel aer; sive Genius aliquis naturæ aeris præfectus. Sanè & Sclavi, etsi nymphas, aliaque colerent dæmonia, inprimis tamen venerati sunt non Tonitru quidem, sed Tonitrus fabricatorem: quem summo pro numine, imò unico, habebant: quemadmodum Procopius refert lib. III historiæ Gothicæ *a*, & ejus fide Dubravius in primo Historiæ Bohemicæ *b*. Hæc de gentibus barbaris. Negari verò nequit, Christianos etiam ingenti fulgure, ac tonitru, vehementer sæpe percelli: præsertim sexum imbecillem, & ex veterum loquendi forma, non religentem modò, sed etiam religiosum. Itaque cùm puer admodum: mox ab excessu parentum, tutorum cura viverem annis aliquot in ædibus viduæ nobilis, & pectoris Deo devotissimi: quoties crebrius, & valentius fulminaret, vel intonaret, necesse habebat tota domus in genua provolvi, precibusque Deo fusis se ejus misericordiæ commendare. Nec abludit factum Sanctæ Hedwigis Poloniæ Ducis, & S. Elisabethæ, quæ Landgravio Thuringiæ nupserat, materteræ: de qua ista in vita ejus legas *c* ex Trebnicensis cœnobii codice, & Engelberto Cisterciensi monacho concinnatâ: *Coruscationes, & tonitrua, multum formidabat, quod his elementorum commotionibus extremi diei judicium, & divinæ ultionis gladium, ad memoriam revocaret, eaque commemorans tota contremisceret; & cum Beato Job, quasi tumentes super se fluctus, semper Dominum timeret.* Refert deinde, quomodo S. Hedwigis sum sacerdotum soleat advocare: & sub mantum ejus umbraculo, genu flexo in precibus ad Deum, durante persisteret tempestate. Joannes Sarelberiensis lib. I Policratici, cap. XIII, quando fulminat, cogitare jubet verba illa: *A signis cæli ne metueritis, quæ timent gentes: quia ego vobiscum Dominus Deus vester.* Priora sunt ex Jerem. X, 2; posteriora ex Aggæi I, 13, ac II, 15. & similibus locis. Addit verò, *Hæc verba intertonandum vel audita, vel dicta, scribuntur à quibusdam noxam fulminis amovisse*, quæ superstitiosè capi non debent. Nulla enim vis per se verbis inest: sed efficacia omnis à precibus dependet, & fiducia in Deum, quæ istis verbis à Numinis metuentibus indicatur.

a P 177. vers. 11. secundum editionem Græcam Augustanam.

b Pag. 5. & 6. edit. Wechel.

c In Collectaneis Surii ad 15. Octob.

CAP. IX.

Cometas necessariò ab iis habitos esse pro Diis, qui stellas omnes Deos putarent; inque harum numerum (multorum quæ philosophorum sententia fuit) cometas referrent. Quamdiu cometæ durent: ac quanta eorum, qui in æthere conspicui, magnitudo sit. Fero eos aliquid triste portendere; nec tamen ipsos intelligere illa, quæ significant; sed divinitus ordinari ad indicanda ista, quæ nos ad pœnitentiam peccatorum adducant: atque id pio Ludovici Pii Cæsaris dicto firmatum. Prodesse insuper cometas, eos saltem, qui sub Luna existunt, ad aera purgandum. Quicquid de ipsis sit cometis; saltem eorum capillos, & barbas sive caudas, esse radios Solares per cometæ corpus trajectos. Falsum Tychonem Braheum, quando universos cometas judicat in æthere generari. Vicomercati ἀναχώρησις. Quam magnum spatium ex minuto etiam corpusculo occupare halitus seu fumus possit. Sed non esse credibile, cometarum eos, qui in atherea conspiciuntur plaga, terrestri materia constare. Ridicula Vulcani Homerici assertio. Diversæ aeriorum & ætheriorum cometarum materies. Cometarum naturam necdum satis esse perspectam. Bodini de cometis opinio rejicitur. De anima Julii Cæsaris in cometam, ut creditum, conversa.

NUnc videndum de cometis: quos ipsos Deorum in numero habuere gentiles; saltem, qui stellas omnes putarent esse Deos, & cometas stellis annumerarent. At communis ea, ac, ut cum Tertulliano loquar, passiva inter nationes opinio erat, sidera Deos esse: quemadmodum ostendimus lib. II, cùm alibi, tum cap. XXXV. Atqui multi etiam ex philosophis summis, cometas ad stellas retulere. Ut qui putârunt, illos esse planetarum σύμφασιν, hoc est, coalescere eos, eoque simul apparere. Quæ Anaxagoræ, & Democriti, opinio erat, secundùm Aristotelem *a*. Zenoni quoque eandem tribuit Luc. Seneca *b*. Par ratio existimantium, cometam quemque esse unum ex planetis post longum temporis intervallum apparentem: quæ Italicorum sive Pythagoreorum in Magna Græcia opinio fuit; teste eodem Aristotele *c*; qui & eandem ait sententiam fuisse Hippocratis, non Coi Medici, sed Chii Mathematici; item discipuli ejus Æschyli.

Etiam ut cometas in Deorum numero reponerent, duratione eorum impelli potuerunt. Nam si ignes fatuos, breviculo tempore innatantes aeri, haberent pro Diis, ut inferiùs dicetur: quantò faciliùs hoc persuadere sibi potuerint de cometis? qui licet post majus longe spatium nec ipsi conspicerentur tandem; non tamen prorsus interire, sed tantummodo subducere se conspectui nostro, credebantur. Quàm diuturni autem sint cometæ, cognoscere est ex Plinii lib. II, cap. XXV, ubi auctor est, minimùm eos esse dierum septem: quandoque autem dies durare CLXXX; etsi vulgo LXXX tantum dierum apud eum mentio legatur. Sed non dubitandum, quin attenderit memorabilem illum cometam, qui, Nerone principe, sex mensibus fuit conspicuus: ut de eo proditum Senecæ in Quæstionibus Naturalibus *d*. Quare assentiendum Mureto, cùm apud Plinium ait excidisse centenarium. Ut nempe Seneca, & Plinius, conveniant; quandoquidem par est spatium CLXXX dierum, ac sex mensium.

Præterea admirationem peperit magnitudo. Sanè illi etiam magni admodum sint necesse est, qui in aere summo conspiciuntur. At quanti illi terris sunt propinqui, ac proinde minus, præ aliis, qui in æthere comparent! Qualis ille anni CIƆ IƆ LXXVI, & alter anni CIƆ IƆ C XVIII, Priorem dimensus est Tycho Braheus, qui absiusse ante-

a Lib. I. Meteor. cap. 6.

b Lib. 7. Natur. quæst. cap. 19.

c Ibid.

d Lib. 7 Natur. Quæst. cap. 21.

bis ait semidiametris terræ ccx; diametrum verò ejus fuisse milliarium Germanicorum ccc lxxviii: at longitudinem caudæ habuisse semidiametros terræ xcvi. At quæque semidiametrus ejus complectitur octingenta, & sexaginta milliaria Germanica. De posteriori autem cometa sic censuit Cysatus, æquâsse in ambitu semidiametros telluris cccc xlv, hoc est, milliarium Germanicorum triginta octo millia, ducenta, & septuaginta: ut septuagies major fuerit, quàm maximus terræ circulus. Hujusmodi nos rapere debent in admirationem maximi Numinis cometas condentis. Sed cæcas gentes, quæ quidem eò usque in Naturæ arcanis penetrarent, compellere potuerunt ad cultum creaturæ præstandum.

Credibile etiam plurimùm apud nationes valuisse, quòd soli Dii fatorum sint conscii: ac cometæ eorundem conscii viderentur. Nam omnes, tanquam humanarum rerum præscios, denuntiare aliquid triste, communis erat opinio: teste Tullio lib. ii de Natura Deorum, Marone primo Georgicôn *a*, Lucano in primo *b*, Silio in octavo *c*, Plinio lib. ii, cap. xxv, Tacito xiv Annalium, Suetonio in Nerone, cap. xxxvi; ut tot alios mittam. Adi & Cardanum in ii Ptolemæi de Astrorum judiciis, text. liv.

a *Vers.* 488.
b *Vers.* 527. & *seq.*
c *Non longe à fine.*

Alii paucos memorant salutares. Ut qui visus, Augusto celebrante ludos Veneri Genetrici; de quo mox dicam: quique exortus initio imperii Neroniani; ut est apud Sen. lib. vii Nat. Qu. cap. xvii. Sed potiùs rei tristis esse nuncios, omnium ostendit temporum historia. Nec tamen inde consequitur, eos intellectu præditos esse; sed esse numen, quod per eos mortale genus ad pœnitentiam vocet. Optimè hoc intellexit Ludovicus Pius, Karoli M. filius: quemadmodum in ejus Vita prodit coætaneus scriptor, addo, & familiaris huic Cæsari nomine, & re Pio. Tota apponi narratio meretur: *Mediante festivitate Paschali* (puta iii April. anno Iↄ ccc xxxvi) *dirum semper ac triste portentum, hoc est, cometa sidus in signo Virginis apparuit, in ea parte ejusdem signi, qua penulam ejus, subtus caudam verò serpentis, similiter corvumque constringunt. Quod cum non, more d septem errantium siderum, Orientem versus peteret; per viginti quinque dies, quod mirum est dictu, idem sidus, & Leonis, & Cancri, nec non Geminorum transiens signa, in capite Tauri tandem sub Auriga pedes igneum globum, jubarumque prolixitatem, deposuit, quas usquequaque porrexerat antea. Quam rem cum primum imperator, talium studiosissimus, conspexisset, constitit, & antequam quieti membra committeret, accitum quendam, itemque me, qui hæc scripsi, & qui hujus rei scientiam habere credebar, percunctari studuit, quid super ea re mihi videretur. A quo cum tempus peterem, ut faciem sideris considerarem, ac per hoc rei veritatem investigarem, & cognitam in crastinum nunciarem: Imperator ratus, quod erat verum, tempus me redimere velle, ne cogerer triste aliquid respondere; Perge, inquit, in maniana hunc domui contigua, & nobis, quæ respexeris, nuncia. Novi enim, à me hanc stellam nequaquam præteritâ vesperâ visam, vel à te monstratam; sed scio, hoc signum cometarum esse: de quo jam præteritis diebus locuti sumus. Quid autem tibi portendere videatur, edicito. Quumque aliquid dicerem, & aliqua tacuissem: Unum est, inquit, quod adhuc silentio premis. Mutationem enim regni, mortemque principis, hoc portento monstrari dicunt. Quumque ego testimonium Prophetæ in medium protulissem, quo dicitur e, A signis cæli ne metueritis, quæ pavent gentes: ille solitâ usus magnanimitate, & prudentia: Non alium, inquit, timere debemus, præter illum, qui nostri, & hujus sideris, creator est: sed ejus clementiam non satis laudare, & mirari possumus, qui nostram inertiam, cum simus peccatores, & impœnitentes, talibus indiciis dignatur admonere. Quia ergo, & me, & omnes communiter, hoc ostentum tangit, omnes pro posse, & sapere, ad meliora festinemus, ne forte, misericordiam illo prorogante, & nostrâ impœnitudine impediente, nos illa inveniamur indigni. His dictis, & ipse paulisper mero indulsit, & omnibus id facere jussit, & unumquemque ad sua ecolligere præcepit, noctemque illam, ut nobis perlatum est, pervigilem duxit, ac Dei laudibus, & obsecrationibus honoratam, luci supervenienti præsentavit: in cujus crepusculo ministros aulicos vocavit, & eleemosynas quàm largissime pauperibus, ac servis Dei, tam monachis, quam canonicis, porrigi jussit; missarumque solemnia, per quoscunque potuit, celebrari fecit, non tantum sibi metuens, quantum Ecclesiæ sibi creditæ prospiciens.*

d *Puto, pro* non more septem errantium, *scribendum*, more septem errantium. *Nam ait, à Virgine abiisse ad Leonem, hinc Cancrum, tum Geminos, exinde Taurum. Quod vere est, Orientem petere; ut planetæ faciunt motu proprio. Nam communes feruntur versus Occidentem.*
e *Jerem.* 10, 2.

Atque is finis ad pietatem, æternamque hominis salutem facit. Præter quem alter erat, ratione hujus vitæ. Nam, quod de fulminibus constat, idem in cometis locum habet, bono mortalium purgari us aëra ab exhalationibus noxiis.

Quod tamen non aliter locum habet, quàm si, ut Aristoteles censuit, cometæ gignantur in sublunari regione; & quidem verè sint igniti. A qua sententia bifariam receditur. Primò, si non vere ardeant, sed radiis solaribus perfusi ardere solùm videantur: quod minimùm de capillis est statuendum in illis, qui propriè vocantur κομῆται, deque barbis, & caudis, in istis, qui Aristoteli lære nuncupantur πωγωνίαι. Sunt enim ista nihil aliud, quàm radii Solis per cometam trajecti: uti signo isto cognoscitur, quòd, post Solis occasum, caudam porrigant orientem versus, semperque eam projicere soleant in partem à Sole aversam.

Insuper ab Aristotele (qui tamen nihil de cometis, quàm quod duntaxat verisimile sit, promittere audet *a*) receditur in eo, quòd cometas omnes in meteoris ponat, eosque in suprema arbitretur regione aëris generari. Contrà enim, si Tychonem Brahe audimus, omnes cometæ in corpore fiant æthereo. Vide eum lib. ii de mundi ætherei recentioribus phænomenis cap. x, memb. i *b*; & epist. ad Rotmannum anni cIↄ Iↄ xcv. Jun. xiv. Sed de omnibus cometis id durum est credere. Mittam stellam, quæ magos duxit ad præsepe Christi; quam ad cometæ similitudinem fuisse, ait Origenes in primo contra Celsum. Saltem elementalem fuisse, necesse est eum, qui, cùm Aristæus ἄρχων, seu prætor Athenis foret, effulsit, splendoremque suum per tertiam cæli partem, velut saltu, diffudit: ut pluribus refert Aristoteles lib. i Meteorolog. cap. vi. Item alium, qui paullo ante mortem M. Vipsanii Agrippæ, generi Augusti, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἄστεως αἰωρηθεὶς, εἰς λαμπάδας διελύθη *cum multis diebus Urbi imminens apparuisset, in faces abiit*: ut est apud Dionem lib. liv. Item illum, qui Seneca teste *c*, *Attalo regnante, initio apparuit modicus; deinde sustulit se, diffuditque, & usque in Æquinoctialem circulum venit; ita ut illam plagam cæli, cui Lactea nomen est, in immensum extentus æquaret.* Putat Franciscus Vicomercatus Mediolanensis *d*, eruditus Aristotelis interpres, esse hunc eundem, ac illum, quem prætore Aristæo fuisse, ex Aristotele dicebamus. Qui fœdus est ἀναχρονισμὸς *e*. Nam quis ignorat, Attalum, regem Pergamenum, multò post Aristotelem fuisse? Ptolemæorum enim, Seleucidarum, &, quod tardiùs cœpit, regum Pergamenorum regnum, diviso Alexandri M. imperio enatum fuit. Idem censendum de lampade sive cometa lampadia, de quo Plinius lib. ii, cap. xxxv. Item illo, qui anno integro impendit Hierosolymis ante Urbis excidium: ut est apud Josephum in septimo belli Judaici, cap. xliv. Item qui tempore Arcadii imperatoris supra Constantinopolin effulsit εἰς αὐτὴν σχεδὸν τὴν γῆν ἥκων, *ad ipsam ferme terram usque pertingens*: ut refert Sozomenus lib. viii, cap. iv. Adhæc iste, qui, (ut Georgius Phranzes testatur lib. v historiæ, cap. xxi) anno cIↄ cccc l, vesperis singulis apparuit ad modum romphææ, cumque Lunam subiret, sidus hoc obtexit, uti Sol in Eclipsi obscuratur à Luna. Ac similia etiam exempla referuntur à scriptoribus postea consecutis. De hujusmodi sublunaribus cometis non repugnamus Aristoteli, quo minus gignantur ex halitibus terrestribus; sive ardeant verè, sive radiis

a *Lib.* i *Meteorol. cap.* 4.
b *P.* 246.
c *Lib.* 7. *Natur. Quæst. cap.* 15.
d *Comment. in Aristot.* i *Meteor. cap.* 6.
e *In temporis conturbatione error.*

So-

Solaribus perfusi, splendeant duntaxat. Non caret tamen difficultate, quomodo in tam sublime aëris spatium fumi tanta possint copia adscendere. Sed cogitandum, quantum fumi exhalet ex minuto thure: item ut ex pulvisculo tormentario fumus exeat, qui (velut τῷ μακαρίτῃ Snellio nostro observatum) spatium occupet duodecies millies & quingenties majus priori. Si sic attenuari res possunt: quid impedit, quo minus fumi magis magisque rarescentes longissime supra nubes, ac prope ad Lunam, levitate sua adscendant? Sed id non æquè credibile de cometis nullam habentibus parallaxin, ac supra Solem, penè ad firmamentum evectis. Nam ut fumi illi eâ celeritate adscenderent è terra, quâ globus fertur bombardâ explosus, non nisi post nonaginta annos, vel juxta alios, centum & duos, ad firmamentum pervenirent. Atque idem cap. XXXV libri II dicebamus de spatio, quod requirat lapis è firmamento dejectus, ut pertingat in terras. Urbanus pareat, quam malus Mathematicus fuerit Homerus, cùm Iliad. A, Vulcanum inducit dicentem, unum intra diem se decidisse de cælo in insulam Lemnum. Nisi errorem hunc tribuere malimus Vulcano, cui vertigine capitis in casu isto seu centum seu nonaginta anni unicus solum dies viderentur. Quò festivè recurrit doctissimus Fromondus.

Atque hoc spatii, & temporis intervallum, planè commovet, ut non possim in animum inducere, cometas æthereos suam terris & aquis materiem debere. Longeque verisimilius censeo, ut cometæ supremi aëris fiunt ex halitibus terrestribus; sic cometas æthereos gigni ex halitibus siderum: sive halitus illi verè ignescant, sive, ut diximus, fulgor eorum sit inde, quòd Solis radios, & fixorum imbibant siderum lucem. Cùm enim cæli sideraque sint ex materie elementali: quemadmodum Scripturis, Patribus, ratione naturali, suo loco *a* comprobavimus: nihil profectò in eo absurdi est, si & cælestes statuantur exhalationes, sive, ut ignes nostri emittunt fumos, itidem faciant ignes illi cælestes: sive potiùs, ut Sole terra, & aqua, halitus extrahit; sic idem Sol exhalationes educat ex æthere, & stellis. Ac placuit ea opinio quoque ante annos pauculos amicissimo in Leidensi Academia collegæ meo Willibrordo Snellio τῷ μακαρίτῃ. Camillo item Glorioso *b*, Liberto Fromondo *c*, atque aliis, præclaræ & doctrinæ, & existimationis, viris.

a Cap. 38. hujus libri.

b De Cometis lib. 5 cap. 4.

c Lib. 3. Meteor. s. 6. & 7.

Interim nec ista pro certissimis adducimus. Necdum enim natura cometarum satis cognita videtur. Multa adeò arcana eorum latent. Ut cur in iis cauda incurvetur: quare item, præter motum illum cum sideribus communem, ut ab Ortu ferantur in Occasum; quem à primo mobili esse arbitrantur; alterum etiam habeant, eumque proprium sibi, quo ferantur in Ortum, item Austrum versus, &, quod frequentius, in Septentrionem. Hujus quia motus rationem, ignoramus (nam valde infirmæ sunt caussæ, quas adferunt viri eruditi) confugiamus sanè, dum certiora se offerant, ad anchoram extremam; ut angelico eum ductu fieri credamus.

Mirum verò Bodinum, virum alioqui eximium, tam stultè sapuisse, ut cometas omnes putaret esse animas heroum. Sic enim scribit II Theatri: *Democriti sententia in mentem mihi venit, ut existimem, Cometas esse illustrium virorum mentes; quæ posteaquam innumerabilibus seculis, tandem obeuntes, (ut omnia, quæ oriuntur, occasum minantur) extremos peragunt triumphos, aut in cælum stellatum, quasi splendida sidera, revocantur. ac propterea sequuntur fames, morbi populares, civilia bella: quasi civitates ac populi ducibus illis optimis & gubernatoribus, qui divinos furores placabant, desererentur.* Ubi quod animas mori ait, id, si non aliud voluit dicere, quàm verba videntur sonare, sanè impietate summâ non vacat. Tolerabilius, quod ait, heroum animas in sidera revocari. Gentiles quidem facile habuisset assensores. Imò hi animas heroum, vel heroinarum, in sidera mutari ajebant, ac propterea sidera esse animata, ac intellectu prædita, & sacrificiis, ut Deos, honoranda. Hæc opinio de anima Julii Cæsaris fuit. Unde Ovidius in XV Metamorph.

> *Hic tamen* (Æsculapius puta) *accessit delubris advena nostris:*
> *Cæsar in Urbe sua Deus est; quem Marte, togâque*
> *Præcipuum, non bella magis finita triumphis,*
> *Resque domi gestæ, properataque gloria rerum,*
> *In sidus vertere novum, stellamque comantem,*
> *Quam sua progenies.*

Lucemque adfert Tranquillus in Julio, lib. I, cap. ult. *Ludis, quos primò consecratos ei hæres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam. Creditumque est, animam esse Cæsaris in cælum recepti. Et hac de caussa simulacro ejus in vertice additur stella.* Atque hæc quoque argumento sunt nobis, cometas habitos pro Diis. Nam quod Cæsar in Deos relatus fuit; non tam de corpore creditum (cujus cineres urnâ concludebantur), quam de anima in cometen conversa. Nimirum cùm ita vulgo, imò & Stoicis, ac philosophorum aliis, persuasum foret, mentem hominis esse igneam: credibile etiam visum, ignem illum, qui à morte Cæsaris in cælo conspici cœpisset, esse animam ejus in cælos receptam.

CAP. X.

De Castore, & Polluce, item Helenâ, & quomodo generentur: cur item illi navigantibus salutares, hæc crederetur infelix: deque sanctorum nominibus, quæ in locum gentilium istorum fuerint surrogata.

SUNT & inter ignea meteora Dioscuri, sive Castor, & Pollux; item Helena. Qui non aliter ab igne fatuo differunt, quàm loco. Nam qui, in terra conspectus, vocatur *ignis fatuus*; is in mari, si unicus fuerit, *Helena*: si geminus, *Castor*, & *Pollux*, nuncupatur. Satis convenit, constare exhalatione pingui, & viscosâ. Dubium interim, an ea jam de die fuerit accensa à Sole, ac demùm conspiciatur in tenebris; sicut astra de die sunt in cælo, licet non videantur, Solis lumine minora ista offuscante: an potiùs accendantur demum de nocte, eâ frigore suo partes condensante subtiliores, quæ attritu mutuo, motu etiam, quo innatant, sive, (quando eques Castor erat, unde ambo *Castores* dicuntur) inequitant aëri fluctuanti, plurimùm adjuvante ad hoc, tandem ignescunt: præsertim si ex calore diurno in iis fuerit scintilla, partes unde cæteræ rapiant flammam. Duæ si flammulæ conspiciantur, creduntur nautis salutares; uti olim salutares Castor, & Pollux: qui mare à piratis repurgarunt. Sin flamma foret unica, judicatum eam calamitosam, Trojanæ instar Helenæ, quæ multis caussa exitii fuit. Siqua sit ratio naturalis, ea fuerit, quòd gemina flamma sit indicium materiæ jam dissolutæ, ac propemodum consumtæ; eoque tempestatis desituræ: at unica sit signum materiei compactæ, eoque tempestatis duraturæ. Sed sapientiùs omnino Seneca; qui non ex numero, sed motu ac quiete, conjecturam capere jubet. Sic enim ille lib. I Natur. Quæst. cap. I: *In magna tempestate apparent, quasi stellæ velo insidentes. Adjuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis, & Castoris numine. Caussa autem melioris spei est, quòd jam apparet frangi tempestatem, & desinere ventos.* Nomina nunc alia. Fromondi *a* de hoc verba sunt: *Hispani, & Galli, circa mare Mediterraneum, S. Hermi, aut S. Telmi ignes; Itali, S. Petri, & S. Nicolai, ignes vocant.* Natalis Comes Mythologicῶν lib. VIII, cap. IX: *Has geminas flammas nunc Divos Nicolaum, & Hermum, navigantes appellant.* Et mox: *Credidit navigantium nostri temporis multitudo, cùm Divos singulatim in auxilium petit, eas flammas esse illos Divos, ad quorum nomina evanuerint.* De vulgo loquitur. Sapientiores enim non tam Divos propriè arbitrantur: quàm θεοφανείας, hoc est, divorum fortasse præsentiæ symbola. Imò nec sapientiores gentilium censeo tam flammulas hasce putasse Castorem, & Pollucem, qui in Geminorum signum esse

a Meteorolog. lib. 2. c. 2. art. 2.

conversi credebantur; quàm solùm præsentiæ sive favoris eorum symbolum.

Atque hæc de Dioscuris, quatenus sunt μετέωροι. Nam prout animales sunt Dii, de iis dictum lib. I, cap. XIII. Prout item ad naturales quidem Deos pertinent, sed Geminorum per eos sidus intelligitur, abunde de iis vidimus libri II, capite XXXVI.

Cap. XI.

Acceditur ad meteora aquea, & quæ eorum sit materies. Aliqua horum gigni in aëre imo; uti rorem. Quem veterum aliqui ab astris desudari, vel exspui, perperam putarunt. De loco ejus, lapsus Alberti Magni, & Chrysostomi Javelli. Quo tempore imprimis generetur. Robigo, segetis vitium e rore in ea putrefacto: cui malo avertendo præfectus Deus Robigus, honorique ejus instituta Robigalia. Cur pecudibus ros immodice alvum cieat, & inde mortuis viscera flavi sint coloris. Cur ros prosit plantis; pruina autem, quæ ros est congelatus, iisdem obsit. Pruina ἔπιμον, & ut trifariam noceat: esse interea, quo etiam commodet plantis. Mel componi ex rore, & succo herbæ, cui ros insederit. Cur Sardoum mel amarum; Ponticum autem venenatum: illud vero Hispaniæ, ac Russiæ, sic commendetur. Nondum mel esse, quod apes ex floribus domum referunt; sed ulterius ab iis elaborandum. Cur deterius sit mel Peruvianum: deque melle sylvestri, quo vescebatur Joannes Baptista. Cur mel putredinem arceat, cholericis tamen obsit. Aristæus cum alia repertis, tum mellificii rationem; & qui ejus majores: & ut propter reperta in Deos sit relatus, & Jupiter, ac Apollo dictus, quia communibus cum utroque sacris coleretur. Manna non vulgare modò; sed etiam, quo Israelitæ in deserto pascebantur, roris debere originem: nec hoc, & illud manna, discrepâsse naturâ, sed tantummodo accidentibus: eamque diversitatem fuisse ab angelis, sic materiem ejus subigentibus; unde & in Scripturis panis angelorum dicatur.

SEquuntur meteora aquea, quæ fiunt è vapore, vi caloris diurni educto e terris; postea quam autem calor igneus paullatim exspiravit, condensato; ac propterea, pondere suo, decidente in terras. Horum alia in infima fiunt aëris regione, alia in mediâ. Prioris generis est, ut quidem poeta loquitur in Pervigilio Veneris,

Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus a.

Non tamen ex astris humor iste desudatur, quod poeta hic censet: quomodo & mel sudorem cæli, vel siderum salivam Plinius *b* putavit. Nam seculo amplius opus foret, antequam e sideribus deflueret in terras: ut liquet ex iis, quæ de siderum altitudine dicebamus cùm alibi *c*, tum lib. II hujus operis, cap. XXXV. Imò ne Alberti quidem Magni *d*, & Javelli Canapicii *e*, vera est opinio, qui gigni tradunt in summa parte mediæ aëris regionis: quomodo & pluvia ac nive altiùs generetur. Quæ sententia satis eo refellitur, quòd in montibus altissimis nix reperiatur, ros non item. Sed summùm invenias in collibus, & montibus exiguis: ut de monte Gelboë legas lib. II Reg. seu Sam. cap. I: deque Sion Psal. CXXXIII. Sed nec in iis ros est copiosus. Magis comparet in arboribus excelsis, maximeque in humillimis plantis: quæ, ubi loci generetur, non obscurè ostendunt. Nempe summùm ad milliaris quasi spatium à terris. Quod autem ad tempus, maximè gignitur vere, & auctumno; quia quod tum vapor educitur e terra, nec calore absumitur æstivo, nec in pruinam constringitur frigore hiberno. Hoc enim a rore differt pruina, quòd vapor, priusquam ros fiat, congeletur. Huic Lunæ filiæ (sic enim ros, quia noctu gignatur, vocatur ab Lyrico Alcmane, ut alibi *f* dictum) sua quoque sunt incommoda. Nam si in segetem impluerit nec defluxerit, calore Solis in ea putrescit: unde vitium segetum robigo. Cui averruncando præfectus a gentilibus Robigus: de quo Varro lib. V de L. L. *Robigalia dicta ab Robigo. secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes.* Meminit & ejus numinis Agellius lib. V, cap. XII, ubi eum Averrunco conjungit: item Festus in *Robigalia*; quæ facta ait VII Kal. Majas.

Etiam ros pecudi nocet, si summo mane in agros egeris roscidos. Quod sedulò cavent opiliones, & caprarii; ut ante tria hæc secula monitum quoque Thomæ Cantipratensi libro de Apibus. Nempe & subtilitate sua penetrat intestina, & calore facultatem excitat motricem: eoque alvum ciet: ac quandoque id vehementèr adeò facit, ut auferat vitam. Quia autem & bilem auget, eò animalia sic mortua, si viscera aperias, crocei reperiuntur coloris.

Sed hæc incommoda cavere humana potest prudentia. At certissima sunt ejus commoda. Nam plantas diurno marcentes æstu recreat ac reficit tum moderatiori calore, tum humore suo: in quibus duabus qualitatibus vita animatorum omnium consistit; ut docet Aristoteles lib. de vita ac morte. Ex quo etiam videmus, cur contrà pruina sic noceat plantis. Nam eas frigore suo adurit: unde & *pruinam* dixere, quasi *perurinam*: ut quidem Festo visum. Nec enim mihi placet, sic vocari, quasi πρωΐνην, hoc est, matutinam, quia circa auroram gignatur. Nec tamen æque semper nocet. Est cùm externus solum decoloret, ad modum ambustorum. Est cùm penitiùs se insinuet, non sic tamen, ut regerminandi adimat facultatem. Est denique cùm in intimas penetrans fibras omnem exhauriat succum vitalem. Leve est damnum, si exteriùs solum afficiat, quia sic quoque hoc boni præstat, ut, constringendo poros terræ, impediat, ne exspiret calor, qui est circa plantarum radices. Ut videamus, & pruinam non leve habere commodum.

Interim longè plus boni ros præstat; ut vidimus. Atque iis accedit beneficium mellis. Nam etsi id non sit ros merus; fit tamen ex rore, & habitu floris, vel herbæ odoriferæ, in quam ros deciderit. Ac propterea tanti interest, cujusmodi herbis insideant apes: ut a quibus magis, quàm à rore, tanta sit suavitas. Itaque in Sardinia mel est amarum, quia legitur ex absynthio. Imò in Heraclea Pontica est venenatum, quia colligatur ex aconito. Proinde qui de hoc melle ederint, & mentis fiunt impotes, ac sudore etiam diffluunt: ut auctor est Dioscorides lib. II, cap. LXXV, & lib. VI, cap. VIII, & Plinius lib. XXI, cap. XIII. Imò iisdem ex herbis mel lectum variat pro diversa regionum ratione. Itaque melli Belgico præfertur Hispanicum ob calidiorem plagam: imò illud Russiæ magnopere etiam commendatur; quia licet ea tellus sita sit ad Septentrionem, ob longiores tamen dies æstivos, ros diutius à Sole excoquitur. Quid quod non sufficit rorulentum ex herbis succum colligi: sed præterea opus est, hunc, quem apes domum retulere, ore & visceribus apicularum porrò immutari? Quod si apes sint infirmiores, quàm ut satis possint elaborare, eo mel deterioris fuerit notæ. Ut in Peruvia, ubi apes adeò exiguæ sunt, ut muscis similes videantur. Nec ejusdem bonitatis est mel sylvestre: ut quod in arborum truncis conficeretur, aut fissuris petrarum, indeque deflueret per terras. De illo videas I Sam. seu Reg. XIV, 27, de altero Psal. LXXXI, 17. Sylvestri hoc melle contentus erat Joannes Baptista: ut legere est Matth. III, 4.

De bono autem mellis quid plura dicam? Satis & sapore commendatur, & salubritate: præcipuè eo, quod, ob calefaciendi & exsiccandi vim, putredini resistat. Imprimis autem prodest phlegmaticis: non item cholericis, qui in bilem vertunt. Et sanè, quanta sint mellis bona, non leviter arguit, quòd ob mellificii inventionem in Deorum numerum retulerint gentes Aristæum, cognomento Battum, Cyrenes conditorem: ut est apud Justinum lib. XIII. Plinius lib. XIV, cap. IV, auctor est, primum hunc mel cum vino miscuisse. Sed nihil impedit, quo minus utrumque reperit. Præsertim quando & aliis nominibus celebratur. Nam Apollonius interpres *a* invenisse

a Sive, ut est apud Fulgentium in primo Mytholog. Humor algens, quem serenis astra sudant noctibus.
b Lib. XI, cap. 12.
c Cap. 9. libri 3.
d Lib. 2. tract. 1. cap. 3.
e Lib. 3. Meteorol. cap. 1.
f Lib. 2. cap. 19.
a In libri 2 vers. 500. & [illegible]

nisse ait *τὸ μελισσουργικὸν, καὶ τὴν τῆς ἐλαίας κατεργασίαν* *mellificium omne, & confectionem olei.* Fuit autem Aristæus iste Hypsei ex Cyrene filia nepos, pronepos Penei, & Creusæ; de quibus illud Ovidii:

Te quoque promissam Xantho, Penee, Creusam
Phthiadum terris occuluisse ferunt.

De hoc Aristæo jam aliquid attigimus lib. I, cap. XIII; fusiusque acturi sumus, cum de mixto cultu dicetur. Nam cum Iove, & Apolline, communi cultus est honore: sic ut & ipse *Jupiter Aristæus*, & *Apollo Nomius*, sive *pastoralis*, item *Apollo Ἀγρεὺς*, sive *Venator* diceretur. Quare in cultu ex animali, & naturali, composito, convenientissimus fuerit pluribus de eo agendi locus.

Atque hæc de melle; quod non esse meteorum, meteoro tamen debere originem, satis ex iis, quæ diximus, liquet. Et quod de melle censemus, idem judicandum de rore Syriaco, quem, Arabas secuti, *manna* appellamus. Ad mel referri indicat, quòd Galeno *ἀερόμελι*, *mel aërium*; & *δροσόμελι*, *mel roscidum*, nominatur. Nec multò aliter censendum de manna Israëlitarum: quod propterea Nonnus *a* vocat *αἰθέρος ἄρτον μελίρρυτον* *ætheris panem mellifluum.* Sed utcunque manna hoc ab altero non differret naturâ; accidentibus tamen discrepabat: eaque diversitas ab angelis erat; unde *panis angelorum* vocatur Psal. LXXVIII *b*. Nempe hi rorem, & vapores, sic subigebant, ut non modò pultes inde fieri possent, quemadmodum ex Polonico, mense Junio, ac Quinctili, collecto: sed pro pane esset, & cibo solido: imò naturâ (nisi pariter à consuetudine id fuisse malis, cujus quoque vis maxima est) hoc haberet, ut corpora haut nimis laxaret, sed solida conservaret, compactaque: præterea ut, non quidem dico, nunc piscis, nunc carnis, pro cujusque desiderio, obtineret saporem: (nam mellis cum simila saporem habuisse, disertim refert Moses *c*) attamen ut interea, in tanta palatorum diversitate, omnium se gustui probaret. Nec censeo locum Sapientiæ XVI, 20, 21, multò ulterius urgeri oportere. Hæc igitur ab angelis fuerunt: uti & quòd plueret pridie sabbathi, sabbatho non item: quodque si ultra demensum sumeretur, putresceret, excepto homer, quod in sabbathi diem reponeretur. Sed ejusmodi non variant speciem, sive naturam totam.

a Paraphr. Joan. c. 6. vers. 32.

b Sive Hebr. ps. 78. v. 25.

c Exod. 16. 31.

CAP. XII.

Quomodo nubes generentur. De iisdem repetitum, cur in tantum adscendant, & quantum a vertice nostro absint. Nubes, etsi plane videantur, figuram habere rotundam; contra quàm visum fuit Cardano. Ut nubes, quæ incumbere videntur horizonti visibili, longe ultra eum protendantur: imo minimum denis milliaribus Belgicis absint ab oculis nostris: cùm horizon visibilis, cirate loquendo, solum distet uno milliari Belgico: tribus autem, si metiaris ex iis, quæ aliquantulum supra horizontem, qualia navium sunt vela, sese extollant; eaque non ex sese æstimes, sed vapidi aëris refractione. Nubium utilitas multiplex. Pluvia triplex naturalis. Prodigiosa varia, & earum caussæ naturales. Cur nix candida. Nives plantis conducunt, partim quia frigore suo terra calorem retineant, ne exspirent, certâ radicum ac seminum pernicie: partim quia non confertim, ut aquis fit pluviis; sed sensim, alimentum humoris ad radices destillent. Improbatum in Ovidio, cùm Atho montem ait grandine canescere. Cur grando alia sit triangularis, aut pyramidalis; alia rotunda. Quid proprie calamitas, strages, *aut* clades, *dicatur. Grandinis calamitas etiam gentilibus credebatur ab irato immitti Deo. Socrates, si improbissimo Aristophani credimus, Nubes coluit, ut Deas. Etiam Judæi, & Christiani, per calumniam traducti, quasi nubicolæ ac cælicolæ forent, vel etiam inter orandum, nubes, aut lacunaria, numerarent.*

SEquuntur meteora, quæ in media generantur aëris regione; ut sunt nubes. Hæ ex vapore fiunt, non tamen subtili & pauco, ut ros, & pruina: sed denso multoque; licet non mero, sed fumidæ exhalationi permixto. Neque enim ex terra exhalat vel humidum sine sicco, vel siccum sine humido: ut est apud Aristotelem lib. II Meteorolog. cap. IV, & IX. Sed denominatio fit ab ea parte, quæ dominatur. Porrò quemadmodum exhalatio fumida, tenuior facta, immutatur in ignem; sed retentâ terrestri parte, calore autem remisso, descendit ob pondus, ac fit ventus: ita & vapor, retento calore, attenuatur, & fit aër merus; remisso autem calore, inque superum aëra expresso, condensatur in nubem: quod mediâ fit aëris regione. Nec enim vapor ille desinit elevari, donec paris fuerit, ac aër, ponderis. Non mirum igitur, si in tantum adscendat, cùm aëre inferiore multò sit levior. Imò Tychonis Brahei judicium est, infimum aëra sextuplo esse densiorem, ac proinde etiam graviorem, aëre isto gradibus XXX à terra distante, ubi siderum desinunt refractiones. Longe tamen aliter de hoc, non juniores modò prope omnes; sed & Plinius lib. II, cap. XLII; ubi, nubes esse aëre hoc densiores, ex eo colligit, quia aër noster sit pellucidus: nubes non sint, cùm & Solis ipsius conspectum sæpe eripiant nobis. Sed quis nescit, suberem, ac pumicem, minùs pellucere, at leviores nihilominus esse vitro, ac gemmis? Nempe error omnis est ex eo, quòd vulgo non distinguant inter opacum, densumque: qua de re non reponam, quæ attuli libri hujus capite tertio. Atque ex hoc discrimine etiam ratio ejus cognoscitur, quòd Plinius sic miratur, cùm ait lib. XXXI, cap. I: *Quid esse mirabilius potest, aquis in cælo stantibus?*

Quantum nubes distent à vertice nostro, exposui, cùm de tribus aëris regionibus ageretur *a*. Nempe dixi, nostri, & nubis maximè dissidentis, intervallum esse quatuor, vel ex Cardani sententia, quam multis video placere, duorum milliarium Italicorum. Sin ea sit gravitas, ut quàm proximè descenderit, jamque in pluviam resolvatur: haut longiùs abesse, quàm passibus quingentis, sive semimilliari Italico.

Etiam nubes formâ commendantur. Nam, etsi Cardano *b* aliter visum, extra controversiam tamen poni debet, nubes esse rotundas. Siquidem terra est circularis, unde adscendunt. At æquè gravia æqualiter adscendunt. Proinde & nubis partes, si sint paris ponderis, circulum imitabuntur: quæ figura est perfectissima. Nec obstat, quod planæ, non orbiculares videantur. Nam hoc fit ob amplitudinem curvaturæ: propter quam etiam terra nobis, & dorsum maris, plana apparent.

Quod si nubes fuerint rotundæ, & ea sit distantia à vertice nostro, quam dicebamus: non fuerit operosum, ex regula tangentium, statuere, quantum ab oculis nostris etiam illæ absint, quas longissimè quasi horizontem nostrum coronantes conspicimus. Quippe discrimen hoc se habet, ut sexagenorum ad unum. Quare, si pluvia nubes à vertice absit semimilliari Italico, sive passibus quingentis; illa, quam putamus horizonti incumbere, distabit milliaribus Italicis XXX, sive denis Belgicis. Cumque nubes non elevetur supra verticem, nisi ad milliaria duo Italica; aberit ab oculis illa, quæ horizonti incumbere putatur, milliaribus Italicis CXX, sive Belgicis XL. Atque hæc etiam Cardani est sententia in XVII de Subtilitate, & Fromondi Meteorol. lib. V, cap. V, art. II.

Nec obstat, quod vulgo statuunt semidiametrum horizontis visibilis esse octodecim milliarium Italicorum, sive sex Belgicorum. Nam hoc pinguiori sic dicitur Minervâ, æstimatione nautarum; qui judicant, quantum, non horizon, sed eo elevatiora navium vela absint ab oculis; ac quidem refractione imi & vaporosi aëris accensitâ. At nos, quando semidiametrum horizontis dicimus unius esse milliaris Belgici, sive trium Italicorum; de ipsa terræ vel maris superficie loquimur, nullâ eam refractione adjuvante. Atque ista altitudinem nubium indicant: quæ res multum ad eorum admirationem impulit gentiles, ut-

a Lib. 2. cap. 83.

b Lib. 17. de Subtilitate.

cunque

cumque non exactè adeo distantiam vulgo perspicerent. Sati erat, quòd & nubes cælestia putarent corpora; ac proinde nec illa omnino esse experta naturæ divinæ; quippe quam cælestia cuncta obtinerent.

Præter hoc, quòd in cælo apparerent sublimes, admirationem etiam genuit, quòd in nubibus & fulmina fiant, & tonitrua: quibus duobus maximè ad numinis metum compulsi homines putantur; ut antea *a* diximus. Hinc Aristophani vocantur νεφέλαι βροντησικέραυνοι, quasi dicas, *Nubes tonitrufulminantes.* Verba Comici inferius adducam.

a Libro hujus cap. 6.

Adhæc nos quidem ad majorem Dei amorem accendunt, gentiles autem hac parte ad Naturæ cultum impellebant, tres nobiles ejus effectus; pluvia, nix, grando.

De pluvia hanc opinionem insinuabat maximus ejus usus in vita humana. De quo, ut alia præteream, antea *b* nobis memorata, quid apertius, vel certius; illis Plinii *c* verbis: *Eadem* (nubes) *cadentes omnium terrâ nascentium caussa fiunt, prorsus mirabili naturâ, siquis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis vitalem inde descendere.*

b Cap. 67. & 6 sequentibus.
c Lib. 31. cap. 1.

Nec tamen omnes pluviæ commendantur, sed μέτριοι, sive *moderatæ.* Est enim triplex pluvia Aristoteli lib. I Meteorol. cap. XI, & XII. Una, si κατὰ μικρὰ φέρηται, ψακάδες· *si minutis ferantur partibus, tenuis pluvia.* Altera, si κατὰ μείζω μόρια, ὑετός· *partibus majoribus, pluvia.* Nempe generali nomine: & magis particulatim, *imber.* Tertia, si μόρια ἀθρόα, διὰ τὸ τάχος τῆς πυκνώσεως· *partes coacervata, ob celeritatem densationis:* cujusmodi pluviam dicimus *nimbum.* Hebræis est גֶּשֶׁם *geschem*: ut Genes. VII, 12: quamquam & videatur quandoque simpliciter sumi pro מָטָר *matar*, quod & aliam pluviam notat. Hoc tertium genus est immoderatum. Sed & psecades, & quæ simpliciter *pluvia* dicuntur, immoderatæ fiunt, si diu admodum durent. Alii igitur distinguunt, quòd imber sit densus, & jogis; nimbus, brevis, idemque repentinus, & præceps magis. Vide Appulejum de Mundo.

Ac hujusmodi sunt pluviæ naturales. Sunt aliæ prodigiosæ; quæ præter communem rerum ordinem fieri, ac propterea portendere aliquid putabantur. Ut cum (sicut apud Livium *d*, & alios, legimus) sanguine pluit, aut lacte, aut terrâ, lapidibus. Interim nec in istis omnino deficit caussa naturalis. Lacteus enim color est, quia vapor educitur è locis cretaceis: sanguineus, quia idem exhalat è locis minio, aut rubricâ, abundantibus: quomodo nix in Armenia quandoque est rubra, ob minium, quo regio illa abundat, teste Eustathio Il. Δ *e*. Vel sanguineus fit è locis sanguinolentis: quomodo, quòd post prælium Cimbricum sanguine pluerit, magnæ hominum stragi tribuitur à Plutarcho in Mario. Vel lacteus quidem color fuerit à moderato Solis calore, ita aquam excoquente, ut alborem acquirat. Sanguineus autem fit à calore Solis intenso. Calore enim ruborem aquis conciliari, cognoscimus ex urina febricitantium; item aquis per calidos cineres percolatis. Ex eo, quod de albore diximus, etiam judicium ferendum de rore argenteo, qui sub Severo pluit in forum Augusti, Dione *f* teste. Nec enim verè fuisse liquorem argenteum, arguit, quod nummi eo obliti triduo tantùm colorem hunc retinerent. Ex eo item, quod de sanguinis pluvia retulimus, ex parte etiam cognoscimus caussam, cur in Suevia anno CIƆ IƆ XXXIV pluerit in vestes crucibus rubris. Nam eo rubri fuerint coloris, quia pluvia sanguinei erat coloris; cujus caussam vidimus. Et fortasse etiam pulverulentæ ad hoc vestes contulerunt. Sed eo crucibus pluit, quia texturæ filamentis forma sit hujuscemodi. Nam decussatim se habent fila in tela: unde & *trama* nomen a trameando. Altera etiam ratio est. Nam & sanguinea pluvia latè incidens in vestes, in medio, credo, majori cohæserit copia, indeque in extimas defluxerit partes. Etsi nihil repugnem, siquis eadem Angelorum ministerio sacratissimum hoc signum malit tribuere; cùm nihil sit, cujus memoria magis refricari [illegible] mis debeat humanis, quam Sospitatoris pro nobis [illegible] fixi. Terra pluit (de quo Livius lib. XXXVII, & alibi) si halitus admodum fuerint terrestres, indeque Solis calore humor fuerit expressus. Terrâ, vel lapidibus pluit, quia attollitur halitus crassus, ac viscosus, Solisque calore induratur. Itidem ferro pluit, quia idem coagit in exhalatione sulfurea ac metallica. Diximus de utroque istorum aliquanto antea *a*. At de pluvia lapidum, quæ fuit temporibus Josuæ, vidimus lib. I, cap. XXVI. Apud Cardanum quoque lib. XIV de rerum Varietate cap. LXXII legere est, ut anno CIƆ IƆ X in Lombardia in agrum fluvio Abduæ conterminum cælo deciderint lapides mille ducenti: atque horum unus LX, alius CXX pondo, miraculi ergo, delati sint ad satrapas regis Galliæ: fuisse eos summæ duritiæ, coloris ferruginei, odoris sulfurei: præcessisse horâ tertiâ ingentem in cælo ignem: horâ quinctâ auditum lapidum decidentium sonum: ut duabus horis intermediis lapides isti ab igne fuerint excocti. Ranis an pluat, dubitatur. Mihi quidem id parum fit verisimile. Nec tamen censeo, ranunculos istos, quibus pluisse videtur, è latebris suis produisse dulcedine aquæ pluviæ pellectos. Planè credo, generatos in terra compluta. Prius enim in terra nullos videas ranunculos: cumque obtutum ab eo loco non dimoveas, paullo tamen post ibidem eos conspicere est, non quidem aliunde venientes, sed isthic loci, ubi sunt, enatos. Nempe pluvia incidens in pulverem generationi idoneum, sic fermentat ac temperat eum spiritu & humore suo, ut ranunculi creentur: haud aliter ac ex Nili limo gignuntur mures: quos interdum cernas priori parte sui absolutâ, alterâ etiamnum terrestri. At planè ridiculum est, vitulum pluisse: quod tamen prodidit Avicenna. Nec enim, citra miraculum ingens, perfectum animal subitò adeò generetur. Quare credibilius, cùm in monte aliquo pasceret, turbine inde abreptum. Scitè Cardanus, cùm narrasset, vento sibi in Apennino pileum, quasi sagittâ excussum: si, inquit, rustici alicubi eum reperissent in prato, jurâssent, pisceis pluisse. De pluvia satis.

d Lib. 34.
e P. 830. edit. Romanæ.
f Sive Xiphilino p. 323. edit. H. Steph.
a Lib. hujus cap. 7.

Alter nubium effectus est nix. Gignitur hæc è nube non densiori quidem, eoque pluviæ magis idoneâ; sed rariori, cujus particulæ aliæ post alias stringantur frigore, ac quasi discerpantur in floccos: unde lanæ divinus assimilat psaltes *b*. Estque ab hoc frigore etiam albor nivis: quando, ut dicitur, frigus mater est alboris: unde candidiores sunt gentes ad Septentrionem sitæ. Item est albor ab spiritu aereo copiosè admisto: quia corporis perspicui condensatio gignit alborem; uti nigroris caussa est, quod multum misceatur corporis opaci: teste Philosopho libro de Sensu, & Sensibili. Pedo tamen Albinovanus ad Liviam dixit:

b Psalm. 147, 16.

Brachia purpureâ candidiora nive.

Sed abunde de istoc egimus lib. IV Oratoriarum Institutionum cap. XIII, sect. VIII.

Bifariam autem plantis conferunt nives: ut docet Theophrastus in secundo de caussis Plantarum, cap. II *c*. Primùm τῇ πιλήσει, καὶ τῇ κατακλείσει τοῦ ψύχους, hoc est, *stipatione, & compressione frigoris.* Calor enim hoc pacto cogitur, densaturque; atque ita corroboratus præstat, ut radices fiant grandiores, & validiores; ac ubi cæli fuerit clementia, planta & amplius & citius erumpat è terra. Hinc ibidem ait: Ἅμα τε καὶ τὴν γῆν ἀναζυμοῖ συγκατακλείουσα καὶ συναπολαμβάνουσα τὸ θερμόν. *Simul enim fermentat terram calore circum concluso, quem deprehenderit.* Quasi dicat, calorem terræ non ab ea suffocari, sed servari; ut arvum quasi coquatur ab eo.

c Sive aliis primo, quibus præfatio non censetur pro capite primo, sed caput consequens.

Præterea altero prodest, quia ἡ χιὼν τηκομένη κατὰ μικρὸν διαδύεται πρὸς τὸ ἔδαφος, καὶ μὴ ἀθρόον τὸ ὕδωρ ἀπορρεῖ ... *nix paullatim liquescens, non confertim corruens in terram, uno dilabatur influxu.* Nempe hoc differt a pluvia, quæ non sensim, sed simul influit. De eodem sic Plinius lib. XVII, cap. II: *Vota arborum, frugumque, communia sunt, nives diutinas sedere. Caussa non solum, quia animam terræ, evanescentem exhalatione,*

re, includunt, & comprimunt: retroque agunt in vires frugum, atque radices: verùm, quod & liquorem sensim præbent, purum; prætereaque levissimum. Ergo humor ex his non universus ingurgitans, diluensque; sed, quomodo sititur, distillans, velut ex ubere alit omnia, quæ non inundat: tellus quoque illo modo fermentescit, & succi plena, ac lactescentibus satis non effœta, cùm tempus aperit, tepidis arridet horis. Ita maxime frumenta pinguescunt.

Tertius nubium effectus est grando; quæ nihil est aliud, quàm pluvia inter cadendum frigore constricta. Nec longè adeò à terra concrescere, argumento illud erit, quòd in altis montibus nivem quidem reperias, grandinem non item: etsi Ovidius in Ibin non dubitârit scribere:

Quam multâ fiet grandine canus Athos.

Quo verò propiùs ceciderit à terris, hoc magis erit triangularis, vel pyramidalis: & contrà, quo longiùs à terris concreverit, hoc erit rotundior, angulis ejus longâ viâ obtritis. Meritò autem grando pluviæ, ac nivi, posthabetur. Utcunque enim & nimii imbres quandoque noceant, & nives nimium diuturnæ frigore suo fere exstinguant plantarum calorem: certiora tamen, & crebriora, grandinis damna esse solent. Raro siquidem prodest. imò *calamitatis* vocabulum non aliunde trahit originem, quàm à *calamis* segetis grandine constactis: uti *strages* propriè est damnum arborum tempestatibus *stratarum*; & *clades*, cùm vento, vel nimio fructuum pondere, fracti sunt arborum κλάδοι, hoc est, *rami*. Nam ab rustico hoc usu ad alia etiam extensa est istorum significatio. Interim hanc nocendi potentiam eo divina mitigat bonitas, quòd nimbus, unde gignitur, fere uni impendeat agro, ventoque is propulsus, longiùs, quàm latiùs, noceat. Imò etiam, cùm vehemens est calamitas, animum ea hominis ad Deum attollit, qui damnum immisit. Atque hoc gentium quoque judicium fuit. Nam singulatim hanc crediderunt esse συμφορὰν θεήλατον: sive, ut Cicero [a] id reddidit, *irâ cælitum invectum malum.* Unde Theophrastus lib. V de caussis Plantarum, cap. IX, de variis plantarum morbis agens, sic inter alia scribit: ἔνιαι πληγαὶ καὶ ἀπὸ τοῦ δαίμονος συμβαίνουσι· καθάπερ ἡ χαλαζοκοπία· *Quædam* (plagæ) *etiam à Deo contingunt: ut si calami segetis grandine quassentur, franganturque.*

[a] Lib. 4. Tuscul. Quæst.

Atque hæc de nubium, tum naturâ, & distantiâ, universè: tum particulatim de triplici ejus effectu. Quæ ipsa, vel pleraque eorum, caussa fuerint Nubium cultûs, si & his præbitus fuerit in Diis locus. Hoc à Socrate ipso factum fuisse, ait Aristophanes in Nubibus. Nam apud eum sic Socrates affatur Strepsiadem:

Βούλει τὰ θεῖα πράγματ' εἰδέναι σαφῶς,
Καὶ συγγενέσθαι ταῖς Νεφέλαισιν ἐς λόγους,
Ταῖς ἡμετέραισι δαίμοσιν;
Divina aperte nosse vis negotia,
Sermone nec non colloqui cum Nubibus,
Nostris Deabus?

Posteaque sic idem adfatur Aëra, Æthera, ac Nubes:

Ὦ δέσποτ' ἄναξ, ἀμέτρητ' Ἀήρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον,
Λαμπρός τ' Αἰθήρ, σεμναί τε θεαὶ Νεφέλαι βροντησικέραυνοι.

Sententiam, quantumvis alio carminis genere, sic, puto, liceat nobis μεταφράζειν:

O rex, ô Aer vaste, telluris sola
Qui continens suspensa, nec non Ætheris
Corusca vis, Nubesque, veneranda Deæ,
Quæ fulguratis & tonatis desuper.

Sed quis in istis poëtæ nequissimo (nec propterea ingenio ejus, vel facundiæ aliquid detractum velim) facile habeat fidem de philosophorum longè optimo? Multoque minùs audiendus est Juvenalis sat. XIV, ubi nubes ait cultas à Judæis:

Quidam sortiti metuentem sabbatha patrem,
Nil præter nubes, & cæli lumen [b] *adorant.*

[b] Ita pro numen recte rescribit Scaliger.

Atque idem de Christianis existimatum. Unde de utrisque Tertullianus Apologetici cap. XXIV: *Alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria.* Nempe qui, contemtis gentium numinibus, verum Deum sublatis in cælum oculis invocarent, hi propterea stolidis visi nationibus orare, vel etiam numerare nubes, modò sub dio precarentur; vel lacunaria, quoties hoc facerent sub tecto.

CAP. XIII.

Quomodo iris generetur. Ut in ea cum ἀνακλάσει etiam aliqua διακλάσεις concurrat. Iridis aream non habere varios colores, quia radii ab ea sparsi non habent angulos tales, quales esse necesse est eos, qui ad oculos repelluntur. Interim eosdem in area colores esse, quia ubi est uni pars area, ibi alteri sit pars arcus: cum diversi sint arcus, quos diversi vident, unius arcu alterius semper arcum intersecante. Cur iridis forma sit circuli dimidii. Quanta ejus διάμετρος. Tres præcipui iridis colores, & quæ eorum caussa. An & quartus, atque adeo septimus quoque, sit ejus color: & quomodo millecolor dicatur. Unde secunda, tertiaque sint iris: & an quarta videatur. Veterum opinio, odoratiores esse plantas, quibus iris incubuerit: & quæ ejus rei caussa adferatur: atque, ut propter odorem illum gentiles in sacrificiis gauderent lignis, in quæ impluisset nubes arcu conspicua. Quid iris significet, ex instituto fœderis divini: atque isti etiam instituto aliquam subesse rationem naturalem. Iridem poëtis esse Deam, ac cur ab iis fingatur Thaumantis filia: unde & Thaumantias vocata est. Duos statui Deorum nuncios; concordiæ quidem Ἑρμῆν, sive Mercurium; Irin autem discordiæ. Etymon Iridis, εἴρειν, & verbi εἴρω. Id quidem pro angelo sive nuncio accipi: sed impropriè, cum propriè vigilantem significet. Purpureus navigantium color in Circo Romano Iridi sacratus fuit. Peruanis iridem esse pro numine, & ut eam cum duobus à latere serpentibus effingant.

Meteora, de quibus hactenus diximus, sunt καθ' ὑπόστασιν, vereque pro quatuor qualitatum primarum mistura substantiam afficiunt. Videndum nunc de illis κατ' ἔμφασιν, quæ uti non sunt figmenta cerebri nostri, ita neque qualitates sunt fixæ, sed species apparentes, ex lucis, & umbrarum mistura ortæ. In his principatum ducit iris, sive arcus cælestis. Loquimur autem nunc de arcu Solari, qui per ἀντονομασίαν iris vocatur. Est is figura referens arcum discolorem in nube roridâ Soli oppositâ, radiorum ejus refractione, & reflexione, repræsentata. In hoc quoque multa se miranda offerunt; quæ nos ad auctorem ejus Deum, cultumque numinis divini, quasi manu ducant.

Ac primùm, quem non in admirationem rapiat pulchritudo? De qua Siracides sic in Ecclesiastico cap. XLIII, 12, 13: *Vide arcum, & benedic eum, qui fecit illum. Valde speciosus in decore suo: gyravit cælum in circuitu gloria sua. Manus excelsi aperuerunt eum.* Ubi tria imprimis in considerationem veniunt: figura, unde *arcus* dicitur: color, quia est multicolor, quæ res imprimis speciosum reddit: & locus sublimis, quia in cælo ipso constituitur; nempe in nube rorida ex adverso Solis. Quippe (ut ab istoc ordiar) materies sive subjectum ejus est nubes pluviæ vicina: efficiens autem est Sol, sive radius Solaris in vaporem receptus, inque eo refractus, propter diversa receptacula; unum rarius, aera; densius alterum, puta vaporem; qui & Solarem recipit tardum, & in oculum reflectit. Ut hic concurrat, & aliqua ἀνάκλασις, sive radii luminosi in profunditate vaporis refractio: & præterea διάκλασις, sive radii ejusce ad oculum reflexio. Quæ non possent sociari, nisi in nube rorida, ac jamjam in pluviam resolvenda. Nam hujusmodi sola in tantum quidem rara est, ut eam aliquantum radius penetret Solaris: atque in tantum den-

sa, ut ubi is paullum se insinuârit, eandem repercutiat. Ejusmodi autem nubem ex adverso Solis constitui, non obscurè eo evincitur, quòd mane conspicitur ad Occidentem; vesperi ad Orientem; nec nobis, ultra tropicum Cancri habitantibus, ad Meridiem videatur unquam, quia nunquam nobis Sol fit Septentrionalis. Imò nec sufficit, nubem ejuscemodi esse Soli adversam: sed ut arcus ille multicolor conspicuus sit, necesse est oculum esse medium inter Solem, & nubem; imò & situ, & intervallo, opus est determinato. Nec enim ex quavis distantia pervenire ad oculum potest reflexio: sed necesse est, ut omnes illæ nubis partes, quæ lumen Solare in oculum reflectunt, pariter ab oculo distent, quia non repræsentabitur figura arcus, nisi lineæ omnes ab oculo ad peripheriam arcus sint æquales. Est quidem tota nubes, quatenus est opposita, radiis illuminata Solaribus, plenaque coloribus; sed non hi cernuntur; quia ut conspicui sint, opus est, radios luminosos ad oculum reflecti ex certa vaporis altitudine, certisque angulis; nempe, ut Maurolycus censet, semirectis. Totam verò aream variis esse coloribus pictam, clarè arguit, quod si ab uno iridis cornu ad alterum procedas, iridem circumferas, cornu uno præcedente, sequente altero: ut iris conferri possit crocodilo; qui & ipse fugit sequentem, sequitur fugientem. Non quasi iris locum mutet, sed quia alia atque alia videatur. Itaque me in arcus medio consistente, aliis propius cornu dextro vel sinistro, illi in medio areæ cernent colores, sed illorum arcus intersecabunt illum mihi conspicuum.

Semicircularis autem eò est iridis figura, quia centrum iridis est in horizonte: ut cujus axis per centrum Solis, & iridis transeat. Quamquam judicio Timonis, peracuti Parisiensium philosophi Nominalis, si oculi nostri in tantum elevarentur, ac oculi gruis altivolantis, non dimidium, sed integrum circulum cerneremus. Magnitudo interim ejus non major esse potest, quam altitudo nubis. Itaque & iridis, & oculi diameter, non multò amplior, quàm dimidii esse milliaris solet.

Colores verò iridis, quos inprimis pulchritudinem afferre dicebamus, tres sunt præcipuè: eaque varietas provenit ex varia lucis, & umbrarum mistura, idque ex diversa profunditate vaporum, unde radii prodeunt. Cùm primùm ii subeunt nubem, quia minùs transitur opaci, color est ardens, & rubicundus, sive punicans, qui Græcis φοινικοῦς. Ubi paullo magis radius penetrârit, aliquantum impeditur coloris ardor: ac fit πράσινος, hoc est, *porraceus*, sive *viridis*. At in profundum vaporis admissis, usque ad infimam arcus curvaturam, ob opacitatem maximè remittitur color, estque fuscus, sive ἁλουργὸς, hoc est, *cæruleus*, vel *purpureus*. Aristoteles tamen tribus hisce coloribus addit quartum, nempe ξανθὸν, sive *flavum*: quem inter puniceum, & viridem, interserit. Sed ille, ut in amborum constitutus confinio, ex utriusque fit mistura. Olympiodorus *a* narrat, à Ptolemæo visam esse iridem colorum septem. Sed qui numerantur extra quatuor istos, plane sunt diluti, & angusti, velut limbi minuti: eoque ab Aristotele insuperhabiti. At ὑπερβολικῶς plane dictum illud a Marone *b*:

Mille trahens varios adverso Sole colores.

Jam admirationem iridis quantum augent effectus, & significatio earum! Inter effectus est, quòd alteram etiam iridem gignit, interdum & tertiam. Refert Vitellio, & quartam se vidisse Patavii. Sed pro Iride habuit, quod non esset iris: ut opportunè docet Vicomercatus *c* comm. XXXI. Efformari autem iridem secundam à prima, argumento est, quòd si in primaria depereat pars, eadem evanescat in secundaria. Est verò hoc discriminis, quòd secundaria iridis primariæ colores ordine referat inverso: cujus caussa ex Opticis cognoscitur.

Inter effectus etiam refertur, quòd quibus locis immineat iris, iis arbores, & herbæ, sint odoratiores. Traditum id Plinio quoque lib. XII, cap. XXIV, & Plutarcho Sympos. lib. IV, quæst. II. Non tamen iris hoc per se præstat, sed per accidens; ut docent Aristoteles problematum sect. XII, quæst. III, & Theophrastus lib. VI de caussis Plantarum, cap. XXV. Nempe id fieri volunt in locis adustis, & compluitis: ut caussa sit à præcedenti ustione, & pluvia consequenti. In utroque tamen censent requiri τὴν συμμετρίαν *a*, quia nec ius suffimentis mox ignis absumens odorem præstat, sed mollis: nec imbrifera tempestas odorem ex herbis diffundit, sed rotatio, ac tempus subtilius. Calore igitur, & humore, est opus. Et quia calor est necessarius; eo minùs locis Septentrionalibus herbæ crescunt odoratæ, quàm Orientalibus: minùs etiam in Meridionalibus locis, velut Africa, quàm Oriente; ut Syria, & Arabia. His quippe terris est νοτογειώδης, hoc est, humidus locus, ob naturam terræ humidam; unde & ab *humo*, *humidum* dicimus. Africæ autem γῆ ἀμμώδης, καὶ ἀσικμος· *terra arenosa*, *& siticulosa*: ut Aristoteles loco ait memorato. Ista arborum, quibus iris incubuisset, εὐωδία *b*, in caussa est, cur, Plutarcho *c* teste, sacerdotes soleant ea potissimùm ligna cremare in sacrificiis; quibus nubes arcu insignis impluisset in plantas. Scio, apud Plutarchum legi, καλὸν. *vocant*. Sed certa est eorum observatio, qui pro hoc reponunt καίουσι, *cremant*. Nam sermo est de eo, cur ligna, quibus incubuisset iris, magis forent idonea, ut honori cremerentur divino.

Significatio iridis partim naturalis est, partim supernaturalis. Naturalis Aristoteli, & aliis, pluvia est: quandoque verò & serenitatis futuræ est argumentum. De utroque inferiùs in pluviæ & serenitatis prognosticis pluribus dicam. Significationem supernaturalem nos docet Deus ipse Genes. IX: *Arcum meum ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me, & terram; cumque obduxero nubibus cælum, apparebit arcus meus, & recordabor fœderis mei, quod pepigi vobiscum, & cum omni anima vivente, quæ carnem vegetat; & non erunt ultra aquæ diluvii ad delendam universam carnem.* Quod non ita capiendum, quasi non exstiterit ante diluvium. Nam cùm ante & Sol fuerit, & nubes; iridem etiam fuisse, non est dubitandum. Mens igitur Mosis est, post diluvium demum cœpisse esse signum fœderis divini. Id verò indicium eo potissimùm elegit Deus, quia signum sit naturale. Nam non fit iris in nube admodum densa, sed rorante: neque fit, si & adversa sit nubes, quia sic Sol non posset radios mittere in nubem oppositam. Atqui ad diluvium universale requiruntur nubes densæ, & totum cælum obducentes. Hoc pacto Mosen etiam interpretatur Chrysostomus Javellus *d*. Addam &, quæ ex Arabum literis prodit Cardanus, commentatus in Ptolemæum *e*: *Caussa hujus est, ut bene Haly inquit, quia arcus cælestis fit a nube rorida sparsa. Si igitur succedat serenitati, signum est, quod aer humectatur, & crassescit. Ideo significat hyemes, id est, imbres magnos. Si verò succedat imbribus, cum hi sint a densis nubibus, & denso aere, cælestis arcus significat utrumque jam rarescere. Ob id Moses scribit, Deum posuisse iridem in signum fœderis ipsius cum humano genere. nam cum Iris fiat, ut diximus, à nube rorida, atque disgregata; nec inundationes, nec squallores succedere possunt.*

Quid apertius ex illis, quàm significationem iridis proximè allatam, & ejus pulchritudinem, ac tot mirabilia, quasi δακτυλοδεικτεῖν *f* monstrare magnum numen, quod sic rerum condidit naturam? Sed gentiles poëtæ, etsi & ipsi mirandam cernerent naturam iridis, ex ea potius Divam fecerunt: quam filiam finxere Thaumantis. De hoc ita Plato in Theæteto: Καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἶριν Θαύμαντος ἔκγονον φήσας, οὐ κακῶς γενεαλογεῖν· *& videtur, qui Irin Thaumante ait progenitam, non male originem indicare.* Ac inde Plutarchus lib. III de Placitis philos. cap. V: Πλάτων φησὶ Θαύμαντος αὐτὴν γενεαλογῆσαι τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τὸ θαυμάσαι ταύτην. *Plato ait, homines ejus genus deduxere a Thaumante, quod eam admirarentur*: quod Græcis est θαυμάζειν. Eamque opinionem etiam Cotta memorat apud Tullium in Tertio de Nat. Deor. Præivit au-

a In 3 Meteorol. Arist.

b 4 Æn.

c In 3 Meteorol. Arist.

a Mediocritas.

b Bonus odor.

c Loco Sympoſiacon ante memorato.

d Meteorol. lib. 7. c. 3. § ult.

e Lib 2 de astrorum judiciis, cap. 67. textu 72.

f Digito monstrando.

autem his omnibus Hesiodus in Theogonia; ubi Thaumantis filia dicitur, & Electræ. Unde *Thaumantias* vocatur Maroni IX Æn.

Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est.

Ubi sic Servius: *Thaumantis filia. Ceterùm ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur.*

Etiam Diva hæc poëtis *nuncia* dicitur *Junonis*. Nimirum quia Juno est aër: iris autem denunciat, qualis sit futura aëris constitutio. Ut duo imprimis Deorum nuncii celebrentur; Hermes, sive Mercurius, & Iris, sive arcus cælestis. De iis sic Servius ad V Æneid. *Ex magna parte servatur, ut Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: unde & iris dicta est, quasi ἔρις.* Sed de origine vocabuli multò rectius Eustathius in Il. γ a: ubi ἶρις interpretatur ἀγγέλλουσα, atque inde venire ait tum Ἶρις, tum Ἑρμῆς, quia ἀγγέλλουσι τὰ τῶν θεῶν b: imò & hinc esse nomen Iri Ithacesii. Ac videri possit, ipsum εἴρω, vel, si malis, Ἶρις, ac Ἑρμῆς, ἀμέσως venire ab Hebræo ציר, quod angelum, sive nuncium designat: μεταληπτικῶς tamen, cùm propriè notet *vigilem*: unde Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. II: *Μακάριοι οἱ ἐγρηγορότες εἰς αὐτόν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλοῦμεν beati vigilantes in ipsum, se ipsos sic similes angelis reddentes, quos* EGREGOROS, *sive vigiles nuncupamus.* Allatum Iridis etymon firmat quoque hoc Nonni Dionysiacôn XX:

Ἄγγελον Ἶριν ἔπεμψε δυσάγγελον. ——
Nuncium Iridem misit mali-nuncium. ——

Ac hujusmodi quidem poetarum de inde Theologia fuit. Sed civilis illa Romana non videtur eam habuisse pro numine. Hoc enim indicant verba illa M. Ciceronis in III de Nat. Deor. *Cur autem arcus species non in Deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam caussam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse nata.* Interea Romani, quia Iris est purpurea, eò in Circo Romano sacrarunt Iridi purpureum aurigarum colorem; ut testis est Isidorus lib. XVIII Originum, cap. XLI. Sed ut Romanis Iris non esset Dea; aliter tamen sapuere gentes aliæ. Nam Peruani, ut Josephus Acosta auctor est, coluere Iridem: eamque effingere solent cum duobus à latere serpentibus. Ut eadem videamus, non Ægyptiis modò, vel Phœnicibus, ac Græcis; sed Peruanis etiam, serpentes fuisse symbolum divinitatis.

a P. 391. edit. Rom.

b Nunciant ea, quæ sunt Deorum.

Cap. XIV.

De ventorum, imbrium, tempestatis, ac serenitatis prognosticis. Super eo exposita Christi verba apud Evangelistam. Εὐδία *quid. Quem ventum indicet rubedo cæli. Imbris esse signum, si Sol videatur cavus, & ratio ejus. Quid Maroni sit* Auster cadens. *Cur consueto intensior calor matutinus, aut vespertinus, pluviam signet, aut ventos: item si solito sol videatur major: & unde sit, quod idem interdum conspiciatur, priusquam ortus sit. Certiora sunt signa ex sole oriente, quam occidente. Quid Luna, quid item Solis labores appellet Maro. Qui Lunæ dies maxime observandi. Veteres in siderum ortu, & occasu, præcipue attendebant ad Arcturum, Orionem, Canem, & Vergilias. Trajectio stellarum indicium ventorum. De variis nubium coloribus, & quid quisque significet, & ejus rei caussa. Quæ fulmina, ac tonitrua, magis ventos, quæ item magis pluviam designent: & à quâ parte moveantur pluviam, aut ventum: quæ item majores pluvias, quæ minores, significent. Caligo quomodo generetur: & quando serenitatem, quando item indicet pluviam, & ratio utriusque naturalis. Ridicula veterum opinio, Iridem utroque cornu bibere aquas, quas mox refundat. Cur pluviam significet: & ut nunc eam signet majorem, nunc minorem: cur item quandoque indicet serenitatem: nec tamen signa hæc satis esse certa. Cur pluviam etiam significent parelii; virgæ item, etsi minores parelüs: & cur corona nunc pluviæ, nunc venti, præbeant signum.*

Ex iis, quæ hactenus de meteoris diximus, tum naturam illorum cognoscere fuit: tum quantum ea commodent homini, vel incommodent. Magnum autem est divinæ bonitatis argumentum, quòd concesserit homini facultatem prænoscendi ea, quæ sic prosunt, vel obsunt. Quàm enim interest, ut viator præsciat aëris immutationes: ut agricola prospiciat serenum, aut pluvium cælum: ut nauta prævideat procellarum pericula! Quæ posse præsciri, & experientia testatur, & B. Hieronymus agnoscit. *Sensus*, inquit, *manifestus est, quòd elementorum ordine, & consonantiâ, possint sereni, & pluvii dies, prænosci.* Sed ipsum potiùs Christum audiamus: ad cujus verba hæc beatus ille pater annotârat. Locus est Matth. XVI, 2, ubi Dominus noster sic increpat Pharisæos: *Facto vespere dicitis, serenum erit; rubicundum est enim cælum: & mane, hodie tempestas; rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli dijudicare nostis; signa autem temporum non potestis?* Sed verba Christi non tam aperta sunt, quàm multis videtur. Siquidem ab antiquis Naturæ mystis traditum est, rutilum cæli colorem non tam serenitatis, quàm ventorum, esse indicium. Sic Theophrastus, Aratus, Virgilius, Plinius, Ptolemæus, alii. Id cernens Albertus M. in III Μετεωρολογ. non tam laborat, ut Christi sermo veterum auctoritati, quàm ut Naturæ saltem consentiat. Itaque ait, rubedinem matutinam indicio esse, solem in altum elevare exhalationes, eoque fore tempestatem: rubedinem vespertinam significare easdem à Sole trahi ad inferius hemisphærium, ac propterea fore serenitatem. Sed ex Aristotele, & Theophrasto, imò experientiâ quoque, constat, solem occidentem sæpe etiam ex infero hemisphærio halitus attrahere in superum. Præterea rubedo semper est venti indicium; matutina quidem venti Orientalis; vespertina autem Occidentalis. Nam ubi rubedo, inde ventus; quia Sol conspicitur per fumidam exhalationem, quæ venti est materies. Quare malim assentire doctissimo Bonaventuræ Urbinati a; qui ait, non hoc simpliciter dicere Christum, cùm cælum vesperi rubet, fore serenitatem; sed fore ventum serenum. Id enim valere *εὐδίαν*, esseque eam ab Austrino vento: unde Aristot. lib. I. Meteor. cap. XI: *Ὁ μὲν γὰρ νότος εὔδιος μᾶλλον.* Quo significat, flatum Austri cum serenitate esse conjunctum. Nempe ob terras propinquitatem. Quod imprimis verissimum est de Palæstina tota, cui Africæ continens est ab occasu brumali: unde Auster flat Palæstinis. Sic igitur colligimus, non de quavis εὐδίᾳ loqui Christum; sed eâ, quam Auster præstaret. Minorem habet difficultatem, quod Christus ait, cælum, si mane rubeat, tempestatem indicare. Nam Græcè est, *Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός.* Ubi vox *πυῤῥάζειν* quidem rubedinem indicat: sed *στυγνάζειν*, sive *tristem esse*, notat nigrorem. Rubor autem est ex fumida exhalatione: nigror ex vaporibus in nubem concretis. Eo concursus ille ruboris, & nigroris, qualis in nube est puniceа, præsagit *χειμῶνα*, sive tempestatem; hoc est, ventos pariter, atque imbres. Sed de Christi verbis satis. Nunc alia ad signa veniamus.

a Comment. in Theophrastum de signis ventorum, & pluviarum.

Iridem enim vel imbrem, vel ventum, præcipueque austrum portendit, si Sol oriens appareat cavus: quia hoc indicium est splendori Solis circumstare aëra, ob contentos halitus, obscuriorem ac nigricantem. Atque hoc signum intellexit Maro I Georg. b cum ait:

Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderent Austri.

b Vers. 353.

Neque enim cum Servio putandum, *cadere* hic valere, *lenire*, *remittere*, *cessare*: sed planè est, *ruere ab alto*: unde de hoc ipso sic postea c canit:

Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
Suspecti tibi sint imbres. Namque urget ab alto
Arboribusque, satisque Notus, pecorique sinister.

c Vers. 441. & seqq.

 Præ-

Præterea cùm Sol oriens, vel occidens, solito est fervidior; signum est ventorum, aut pluviæ saltem. Nam calor aeris intensior provenit ex copia fumidarum exhalationum, aut vaporum: quorum illi ventorum, hi pluviæ sunt materies. Utcunque igitur serenum fuerit cælum; ex fervore tamen aeris certò colligitur, paratam jam esse materiem alterutrius halitus. Quippe halitibus aer redditur crassior: densitas ea radios repellit ad perpendicularem, ut duplicentur; unde caloris incrementum: uti & fit Austro flante, quia & is aëra reddit crassiorem.

Atque ex istis alterum etiam signum capere est. In hac enim crassitie diffluunt species aeri impressæ: eoque sol major videtur; sed hebetatis radiis obscuriùs lucet: quomodo si in charta scribas humida, literæ & majores fiunt, & obscuriores. Hac similitudine usus quoque est Aphrodisiensis lib. III Meteorol. comment. XVI. Idem eo illustratur, quòd nummus aquâ tectus major appareat. Nimirum quia aqua, per quam cernitur, aere fit densior. Sic Sol est minor, cùm aer est purus, ac defæcatus: major, cùm est densus. Item & oriens, & occidens, putatur major, quia videtur per infimum aera, qui propter vapores crassior est superiori. Ideo etiam, quando aer est purus, Sol, antequam ortus est, apparet XXXIV scrupulis supra terram; ut Tycho Brahe observavit.

In hisce autem signis ex sole oriente magis colligere est de statu diurno: ex sole occidente, magis de nocturno. Ac quia sol matutinus magnum habet spatium commorandi supra horizontem; quod de vespertino dici nequit: eo certiora omnino sunt Solis orientis signa, quàm quæ petuntur ex magnitudine, vel colore, Solis occidentis. Etsi non ignorem, aliter de hoc visum fuisse Arato, & hunc sequenti Theoni: imò Maroni itidem, & eum secuto Servio.

Illustria quoque signa præbent

Defectus Solis varii, Lunæque labores:

ut versu utar Maronis *a*: quem tamen sic refert Sacrobosco *b*;

Defectus Lunæ varios, Solisque labores.

Sed perperam, quia Solis est ἀπόλειψις, Lunæ ἔκλειψις, ut distinguit Theophrastus: hoc est, Sol deficit non verè, sed ratione nostri. Proinde non laborat, uti Luna, quæ verè deficit. Nam quod legas alibi *c*;

—— Errantem Lunam, Solisque labores:

hoc, uti jam aliis observatum, non ad deliquium Solis pertinet, sed cursum ejus per duodena cæli signa. Subinde autem circa eclipses oriuntur terræmotus: cujus caussa est imminutio caloris ex luminis defectu: quem defectum Peripatetici, ut ex Aristotele, & Alexandro liquet, tum μάρανσιν, sive *marcorem* vocant: tum ἀμαύρωσιν, quasi *obscurationem*, & *hebetationem luminis* dixeris.

a Georg. 2.

b Sphæra lib. 4. cap. de eclipsi Solis.

c 1 Æn.

Extra defectus hosce maximè attenditur tertia, quartave Luna: cujus signum se extendit usque ad octavam: at illa usque ad quartamdecimam: & ita per septenarios procedendum; ut est apud Theonem. Alba Luna serenitatis est index: uti & candor Solis. At si palleat, arguit pluviam, quia index est nubis densioris, & aquosæ.

Illustre etiam signum capere est ex siderum ortu, & occasu. Nec tamen omnia æquè significant, sed spectandi ἀστέρες οἱ λαμπρότεροι, καὶ δραστικώτεροι *d*: quomodo illustrior est ortus, & occasus Sirii: efficax magis Pleiadum, & Hyadum. Quatuor autem sunt sidera, quæ veteres cum philosophi, & astrologi, tum medici quoque, imprimis attendebant. Ea sunt Arcturus, Orion, Canis, & Virgiliæ. Ex quibus Arcturi ortus vespertinus auctumnum orditur, veterum consensu: at matutinus ortus ver iisdem inchoabat; ut ex Hesiodo liquet. Nec obstat, quòd is hieme dicat oriri; quia vernum æquinoctium, quo oritur, hiemi accenset. De sideris hujus vehementia sic Plautus Rudente *e*:

d Stellæ illustriores, & magis efficaces.

e Prolog.

Nam Arcturus signum sum omnium quàm acerrimum:
Vehemens sum exoriens; cum occido, vehementior.

Horatii quoque est lib. III, od. I:

Nec sævus Arcturi cadentis
Impetus, aut orientis Hædi.

Orionis sidus itidem *vehemens* vocat Plinius lib. XVIII, cap. ult. *Aquosus*, & *nimbosus* dicitur Maroni. Canis vis cognita omnibus: & de eo satis diximus, cùm de Nilo, & Diis Ægyptiis, ageremus. Virgiliarum occasu frigus gliscit; unde humor, eoque pluvium cælum.

Ventos præterea indicat creber siderum discursus, sive ejaculatio. Fit enim ex halitu fumido. Inde autem ventus erit, unde stellæ hæ, ut vocant, emittuntur. Sin aliæ versus alias ferantur, ventorum erunt prœlia.

Nubium color trifariam indicat pluviam. Primus est color πράσινος, sive porraceus; ubi lumen, quod album, miscetur cum densa nube, quæ nigra. Proximus est ἁλουργὴς, sive purpurascens; qui est ex mixtura lucis cum nube minus densa, quàm cùm color πράσινος; magis autem densa, quàm si color sit puniceus. Quippe puniceus est ex mixtura luminis cum rara nube: eoque moderatiores pluvias indicat, quàm purpureus: uti purpureus minores, quam porraceus seu viridis. Quo enim rarior tenuiorque nubes; hoc, si cætera sunt paria, magis erit alba, quia lux eam transit: quo autem densior, eo minùs aberit a nigra, quia lux transire eam nequit. Densa autem est aquosa, eoque index imbris: quia significat, aëra esse oppletum vaporibus, qui jam cogantur in nubem, ac mox resolventur in pluviam. At rubeus nubis color ventos indicat, quia arguit exhalationem fumidam, quæ est venti materies. Vide inter alios Olympiodorum in III Meteorol. actione XXXVII.

Jam quid mirum, fulmina, ac tonitrua, spondere pluvias, aut ventos: cùm fiant, spiritu conclusu nubem rumpente? Est interea non unum hîc discrimen. Cùm enim magna multaque fiunt tonitrua, ventorum est indicium, quia signum est nubis magnas & plures habentis concavitates, quas inclusus concutiat spiritus. At si nubes æqualiter sit densa, majoris est pluviæ argumentum. Ab eâ autem parte vel pluet, vel flabit, qua plurima conspiciuntur fulmina, vel audiuntur tonitrua. Sin magis fulserit, quàm tonuerit, pluviæ ex ea parte erunt: si magis tonuerit, quàm fulserit, ab ea parte erunt venti. Præterea, ut Theophrastus libro de signis pluviarum ait, cùm tonitrua vel æstiva sint, vel hiberna; utraque autem vel matutina, vel hiberna: hiberna matutina majores significant pluvias, quàm vespertina. Nam æstivo quidem tempore Sol calore suo faciliùs discutit nubem, cælumque reddit serenum: hiberno autem tempore non facile vincitur nubes densa; qualis, unde tonitru erumpit: ac præsertim constitutione infirmiori, cujusmodi est matutina. Contrà æstiva meridiana, vel vespertina, majores indicant pluvias, quàm matutina; quia potentia Solis ad vincendas pluvias diuturnior est mane, quàm cùm occidit, vel properat ad occasum.

Caligo quoque, quæ à vapore fit, tum multo, quo à rore, & pruina, differt; tum raro, quo discrepat a nube; partim serenitatem, partim pluviam significat. Serenitatem quidem, si terras petat; pluviam verò, si adscendat. Petit autem terras ob gravitatem. Ea gravitas inde est, quia vaporem suus deserat calor: quo deperdito, frigore condensatur. Quod verò adscendat quandoque, id non tam eorum fit vaporum beneficio, quibus naturâ suâ caligo constat: quàm quia vapores tenuiores è terrâ adscendunt, qui gravioribus illis sese miscent, ut hi, jam facti leviores ex mistura, ipsi etiam alleventur. Quod igitur caliginem sequitur pluvia, id non prioribus tribui vaporibus debet, sed postea consecutis.

Iris pluviam significat, ideoque à poëtis dicitur ὑετόμαντις *a*: ut ait Olympiodorus III Meteor. action. XXXIII. Atque hoc Plautus attendens, ait Curcul. act. I, sc. II:

a Pluviæ vates.

—— Ecce autem bibit arcus; pluet,
Credo, hercle hodie.

Maro item I Georg.

—— Et bibit ingens
Arcus.

Quo

Quo de loco Seneca lib. I. Natur. Quæst. cap. VI.
Propertius lib. III, eleg. IV:

Purpureus pluvias cur bibit arcus aquas.

Afinneque hoc Tibulli lib. I, eleg. IV:

Venturam admittat imbrifer arcus aquam.

Item illud Martial. lib. XII, epigr. XXIX:

Casuras alte sic rapit iris aquas.

Ac ne poëtis insistam, Vitruvius est lib. IX, cap. IV: *Per calorem videmus non minus aqua vapores à fontibus ad nubes per arcus excitari.*

Videntur credidisse, ut elephanti proboscide, ciconiæ rostro; sic iridem bibere vapores cornu utroque terris incumbente. Verùm non vapores ab arcu attolluntur; sed à caussa arcus, Sole nimirum. Pluviam autem eò significant, quia non fiunt, nisi in nube rorida; qualis plurimùm in pluviam mox resolvitur, nec tamen id sine discrimine. Ostendit hoc Seneca lib. I. Nat. Quæst. cap. VI: *Non* (arcus) *easdem, undecunque apparuit, minas adfert. A meridie ortus magnam vim aquarum vehet. Vinci enim non potuerunt valentissimo Sole: tantum est illis virium. Si circa occasum refulsit; rorabit, & leviter impluet. Si ab ortu, circave refulsit; serena promittit.* De serenitate non videtur verisimilior posse caussa adferri, quàm quòd altiùs mox Sol assurget, eoque calor erit intensior, ac proinde idoneus magis ad absumendos vapores. Est interim hoc incertum, quia vapori absumto succedere potest novus. Quare non immeritò Plinius lib. II, cap. LIX: *Arcus ne pluvios quidem, aut serenos dies, cùm fide portendunt.* Multum interim prodest temporis observatio. Nam vespertina iris leviores indicat pluvias, uberiores matutina, uberrimas quæ mox à meridie; quia necesse est, ut valde densa sit nubes, quam, ut dicebamus è Seneca, ne meridianus quidem Sol potuerit vincere. Certiores item indices pluviæ, si non pluerit: post pluviam autem, nunc pluviam, nunc indicat serenitatem. Quod & in geminata iride locum habet. Unde idem Plinius lib. XVIII, cap. XXXV: *Arcus, cùm sunt duplices, pluvias nunciant; à pluviis, serenitatem non perinde certam.*

Nec irides solùm pluviæ, vel serenitatis, argumentum exhibent: sed alia etiam meteora apparentia; velut parelii, coronæ, virgæ. Ac in pareliis quidem candor eorum arguit, reflexionem radiorum ad Solem fieri à nube densa, magisque solida, quàm illæ planæ in quibus conspiciuntur virgæ: [illegible] Olympiodorus ait in III Meteorol. Act. XL. Nempe in pareliis tota nubes est aquosa, eoque æqualis densitas. At cum virgas conspicimus, non est par ejus densitas, eoque minus est vaporis condensati. Itaque & ab ea solùm virgarum parte pluvia indicatur, qua nubes est aquosa. Corona circa Solem significat nubem aquosam, quam Sol nequeat vincere. Si tamen disrumpatur, indicium est venti, à quo fit divisio. Circa Lunam quoque significat ventum; quem sidus hoc, ob imbecilliorem calorem, non potuit dissolvere.

CAP. XV.

De signis, tum ex lucernarum lumine purpureo, & earum fungis, scintillis, radiis reflexis, & difficili incensione: tum ex cineribus favillas dispergentibus, & ignium murmure, ac flammis obliquis. Alia indicia ex aquis, ut cùm, iis tranquillis, murmur auditur, aut litorum & riparum sonus, vel etiam cum aquæ intumescunt, vel bullant. Alia item ex terris: uti montium sonitu, & sylvarum mugitu. Alia ex animalibus, ac primùm piscibus ut delphinis lascivientibus, aut spargentibus aquam, vel ex loliginum volatu. Deinde ex avibus: ut gallorum, & passerum cantu; hirundinum, aliarumque avium volatu. Hinc ex quadrupedibus, ut iterato eorum coitu, vel tempore ejus anticipato: vel ex bubus aëra captantibus, aut lambentibus ungulas: vel ex voracitate quadrupedum, quod signum & commune iis est cum insectis. Signa ex ranis, vespis, cicadis, & similibus.

QUæ hactenus signa adduximus, desumta sunt ex cœlo: hoc est, æthere, & aëre; sideribus, & meteoris. *Ab his*, ut Plinius a scribit, *terreni ignes proximè significant.* Ut ignis lucernæ, quando eum aer ambit crassior, eoque humidior, ac proinde pluviæ index. Sed hoc indicium non uno fit modo. Primùm est, cùm lumen circa lucernam non album apparet; sed purpureum, ad modum iridis. Fit hoc hieme, flante austro; qui aëre reddit humidum, eoque indicat pluviam austrinam. Ab humenti istoc aëre, & fuligine candelæ, radii, quasi ab speculo nigro, reflectuntur; præcipuè iis, quibus visus est imbecillis: ut Aristoteles indicat lib. III Meteorol. cap. IV.

a Lib. 18. cap. ult.

Fungi etiam indicium sunt pluviæ, ventique austrini. Si enim auster spiret, pluvia sequetur. Sin nondum flet, consequetur eum pluvia. Eo autem concrescunt fungi, quia ob aëris crassitiem, quæ est à vaporibus, favillæ non eventilentur unà cum fumo; sed resideant circa lucernas, inque putrium fungorum imaginem coalescant. Etsi de isto aliquanto aliter Theo in Aratum.

Item pluviæ (non venti, quod Plinius putabat) argumentum est, si lucernæ ex se emittant, & quasi ejaculentur, scintillas. Quemadmodum enim, si humoris aliquid inspergas in lucernam, ea mox illud discutit: similiter, si aër sit humidus admodum, humore illo in lucernam incursante, flamma illum respuit, quia non possit accendi.

Insuper pluviam indicat, si radii è lucerna reflectantur. Fit enim hoc ob aëris ex vaporibus densitatem: quæ lumen cogit, & auget, sic ut reflecti videatur. Quid mirum? quando, ut Ptolemæus ait in secundo ἀποτελεσματικῶν, radii etiam Solis eampse ob caussam in ipsum reflectantur Solem: eoque & hoc pluviæ indicium sit.

Lucernæ itidem cùm se vix patiuntur accendi, magni hoc in aëre humoris est indicium.

Imbres similiter, aut ventos signat, cùm ignis cineribus contectus favillas spargit. Nam indicium est vel moti aëris, vel humescentis. Motus est à ventulo in cineres spirante. Humor est à vaporibus; qui ad ignem pertingunt, sed inde resiliunt, instar salis in ignem conjecti.

Atque ex his etiam caussa dilucet, cur, ut Plinius scribit, *pallidi murmurantesque ignes tempestatum nuntii sentiantur: pluvia, cùm tollentibus ollas carbo adhærescit: venti, si flexuosè volvunt flammas, & cum carbo vehementer perlucet.*

Ab istis transit Plinius ad Aquas. *Est*, inquit, *& aquarum significatio. Mare, si tranquillum in portu à cursu stabit, & murmuraverit intra se, ventum prædicit. Si identidem, & hiemem, & imbrem. Litora, ripæque, si resonabunt tranquillo, asperam tempestatem; item maris ipsius tranquillo sonitus. Sæpe & silentio intumescit, flatuque altius solito jam intra se esse ventos fatetur.* Ac ibidem inter signa adfert *aquas bullantes.* Quod & factum à Theophrasto. Nimirum indicium præbent frigidi quidem aëris; in quo condensentur vapores: calidæ autem terræ, marisque; unde ex fundo spiritus adscendat, & agitatione aquæ bullas gignat. In caussa est ἀντιπερίστασις b perpetua inter aëra, & terram: unde, quo aër est calidior, eo terra, & mare fluminaque, sunt frigidiora: & contrà, quo est frigidior aer, eo & terra, & aqua, magis calent. Itaque & hieme, ac novilunio, quando aër magis friget, maria maximè æstuant.

b Circumobsistentio, sive caloris, aut frigoris compressio, & coarctatio ob contrariam, circumfusi corporis qualitatem.

Est & tempestates colligere ex situ terrarum: præcipuè montibus, quia mediæ sunt aëris regioni propiores. Maximeque significant, qui mari sunt vicini, & sylvas habent. Sanè montium sonitus, nemorumque mugitus, non obscurum præbent ventorum argumentum. Quorum ratio satis est evidens.

Præterea sunt præsagia ex animalibus. Ordiar à piscibus cum Plinio c, cujus hæc verba: *Delphini, tranquillo mari lascivientes, flatum* (præsagiunt) *ex qua veniunt parte: item, spargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Caussa prioris est, quòd, si aër frigidior sit, mare sit calidius:

c Lib. 18. cap. 35.

lidius: cumque delphini calorem persentiscentes, incalescant & ipsi; à quo calore est major corporis agitatio. Posterioris ratio est, quòd simulac præsentiunt mutari hunc calorem, ipsi etiam immutati aquam dispergant. Subdit deinde Plinius: *Loligo volitans tempestatis signum*. Ubi loligo est, quæ Plutarcho τὸ θεῖν: qui & ejus rei rationem conatur reddere in Quæstionibus Naturalibus. Censet autem id fieri, quia sit ex piscibus iis, qui testâ, & squamis, careant; eoque ob carnis nuditatem, ac teneritatem, citiùs sentiant frigus. Atque eam rationem quoque probat Cælius Rhodiginus lib. XXIV Antiquarum Lectionum, cap. XXVIII. Sed magis existimo, fieri id ob ἀντιπερίστασιν antè memoratam. Nempe quia frigescente aëre incalescat mare. Quippe calor conveniens est loliginis naturæ, eoque qualiquali volatu quandam testatur alacritatem.

Nec minus aves significant. Galli imminente pluviâ crebrius canunt, horisque insolitis. Nimirum hoc animal persentiscit vapores adscendentes, & quia naturæ est calidæ, refrigerari iis gaudet. Pariter manè cantans, non pluviam modò indicat, sed etiam tempestatem. Nam indicium est validioris caussæ. At vesperi si canat, solùm indicat imbres, quia argumentum est caussæ imbecillioris. Hirundines, animal calidum, & siccum, (unde & stercus earum, ob calorem nimium, excæcavit Tobiam) amore modici humoris petit lacus, & alis eos sæpius percutit. Et contrà aves multæ, aquis aliàs gaudentes, tum loca deserunt humida, inque siccum se conferunt. Nimirum persentiunt jam & siccis in locis aëra esse vaporibus humectatum, eoque & illa naturæ suæ convenire. Et fortasse tum etiam ex tetro aliquo odore, quem aquæ ex æstu fundi exspirant, fugantur ad loca naturæ suæ magis idonea.

Jam quadrupedia videamus. Quale est, quòd, Theophrasto teste, oves, & capræ, quæ circa finem auctumni solent congredi, iterum coëant, aut solito celeriùs coitum accelerent. Significant enim, imminere frigus hibernum. Nempe animantes istæ citiùs nobis semina quædam frigoris persentiunt in aere. A frigore autem eo calor introrsum fugatur: unde, hoc coacervato, semina celeriùs perficiuntur, ac abundantiora sunt; animantiaque ipsa ad coitum valentiora. Sane ab majori hoc viscerum calore etiam ratio peti debet, cur bis oves pariant in Magnesia, & Africa: ut Aristoteles refert sect. X problem. Etiam hinc caussam videmus, cur frigidum aëra, ventumque Aquilonem, ad coitum conferre plurimùm, dicat idem Historiæ Animal. lib. VI, cap. XIX.

Est & pluviæ argumentum cùm bos caput altius elevat, & naribus patulis captat aëra. Nam persentiscit humorem in naribus; quo copiosius hausto gaudet ad cor refrigerandum. Simile signum, cùm lambit ungulas. Est enim hoc animal dolori pedum obnoxium: ut ait Aristoteles Histor. Animal. lib. VI, cap. XXI, & lib. VIII, cap. VII. Atqui aëre immutato partes imbecilles maximè afficiuntur dolore: quod & homines experiuntur vulnere saucii, vel clavo pedum laborantes, ac similes.

Est & instantis pluviæ argumentum, si animantia sint magis voracia. Quod in cunctis animantibus locum habet. Nempe aëre à vaporibus frigefacto, intenditur calor ventriculi: qui famis est caussa. Itaque & muscæ, & pulices, tum vehementius mordent: quia ob calorem interius auctum ad pastum stimulantur magis.

Denique nullum est animal, quin, cùm aër convenit naturæ, indicium gaudii præbeat, seu motu, ut saltu, cursu, volatu; seu voce, ut de gallis, & aliis, diximus. Ac simile est, quòd instante pluviâ ranæ coaxant vehementius, quia & illæ aëre gaudent humido. Multitudo etiam vesparum, cicadarum, & similium, pluvii est anni argumentum. Humore enim generantur. Plura qui volet pluviæ, venti, tempestatis, & serenitatis, signa, is adeat Aristotelem, Theophrastum, Aratum, Senecam, Plinium, Ptolemæum: ut de junioribus nihil nunc dicam. Nobis suffecerit hoc loco, non solùm attulisse præcipua, ut inde cognosceretur bonitas Dei, præsentibus nos instruentis de futuris: sed etiam caussas eorum apposuisse; ut quanto altiùs penetremus naturam, tanto meliùs intelligamus sapientiam ejus, qui sic condidit naturam.

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI TERTII

PARS II.

Quæ est de cultu naturaque perfectè mixtorum.

CAP. XVI.

Tribus de caussis introductum esse hominum, dum etiamnum viverent, cultum divinum. Obtinuisse eum apud Babylonios, Medos, Persas, Parthos, Lydos, Ægyptios, Æthiopas, Libyas. Quo artificio Psaphon evaserit Deus, & ut idem frustra studuerit Anno Carthaginensis.

VEnio ad perfectè mixta: quæ quatuor sunt generum; homines, muta animantia, plantæ, & inanima, sive fossilia, velut lapides, & metalla. Ex his primùm homines divinum adepti sunt honorem: quod factum ambitione Principum; ut qui non mortui demum divinis affici honoribus, sed superstites quoque suis interesse sacris vellent. Hanc rationem etiam adfert Thomas Aquinas tractatu de Symbolo Apostolico. Præterea videbant, securiùs se victuros, si numen aliquod inesse sibi crederetur. Et quid non efficiat ambitio aulicorum? Quandoquidem, ut Juvenalis ait sat. IV:

> —— *Nihil est, quod credere de se*
> *Non possit, cum laudatur Dis æqua potestas.*

Plus quoque Joannes Sarisberiensis ait Policratici sui libro III, cap. IV: *Nihil est, quod credere de se non possit, cum laudatur, non modo Dis æqua potestas; sed quæcumque anima de fermento superbiæ intumescit.* Magna etiam est judicii imbecillitas in plebe, ut facile tam eminenti loco constitutos æstimet supra sortem mortalium. Unde est, quòd, ut Augustinus ait in X de Civitate Dei, cap. IV, *multa de cultu divino honoribus deferuntur humanis humilitate nimiâ.* Denique & vulgus, & summates, & qui in his medium obtinent locum, facilè percellit metus, dum vident, apud tyrannos leviùs puniri in Deum peccantes, quàm in Principes. Quod non alibi æquè locum habuit, quàm apud Romanos Cæsares: ubi, ut Minucius in Octavio ait, *erat tutius per Iovis genium pejerare, quàm Regis.*

De hominum hoc cultu acturus, ordiar ab Asiaticis. Ubi primùm se offert Babylonius Nabuchodonosor: de quo nota historia ex Daniel. III. Paucis rem complexus Sulpicius Severus lib. II Hist. *Nabuchodonosor, elatus rebus secundis, statuam sibi auream immensa magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem, præcepit.* Puduit mandare, ut sibi sacrificarent superstiti: jussit igitur sacra fieri statuæ suæ: quia non insolens esset, sic coli statuas regum. Defunctis hæc statui solent. Sed ambitio eo impulit, ut vivo idem sibi fieri vellet: quemadmodum res clamat, & Isidorus Pelusiota ait lib. II, epist. CLXXVII, quæ ad Theodotum presbyterum.

A Babyloniis ut imperium, ita & consuetudo adorandi regis, transiit ad Medos, in tantum, ut & reges colerent, sicut Deum ipsum. Persas vero à Medis eandem accepisse consuetudinem, auctor est Strabo lib. XI. Unde Artabanus Persa sic Themistoclem affatur apud Plutarchum a: Ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων, κάλλιστος οὗτός ἐστι, τιμᾶν βασιλέα, καὶ προσκυνεῖν ὡς εἰκόνα θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα σώζοντος. *Cùm vero multa sint nobis leges, ac præclara, tum verò pulcherrima est ista, quòd regem veneramur, & adoramus, imaginem Dei omnia conservantis.* Cleo, Alexandri adulator, apud Curtium lib. VIII ait, *Persas non piè solùm, sed etiam prudenter, reges suos inter Deos colere. Majestatem enim imperii salutis esse tutelam.* Idemque, eo Persarum exemplo, hortatus est Macedones ad cultum hunc præstandum Alexandro. Unde continuo antè legas: *Cleo, sicut præparatus erat, sermonem cum admiratione laudum ejus instituit. merita deinde recensuit. quibus uno modo referri gratia posset, si quem intelligerent Deum esse, confiterentur; exiguâ thuris impensâ tanta beneficia pensaturi.* De προσκυνήσει, quæ regibus Persicis solet exhiberi, varia veterum loca congessit Barnabas Brissonius lib. I regni Persici. Ea inde peti malo, quàm exscribere hoc loco. Tantùm nunc illud dicam, hodieque Persas regem suum honore prosequi divino. Eà de re sic M. Gaspar, Soc. Jes. presbyter, in epistolis: *Idem fertur de Xoa Persarum Imperatore, qui pro Deo à suis colitur. Aquam ex pelvi, ubi ille pedes lavit, religiose, ut rem sanctam videlicet, & salutare morborum, omnium medicamentum, sublatam reponunt. Dominus, qui cælum terramque fulciat, atque sustineat, appellatur.*

a In Themist.

Jam quanto honore reges suos prosequi soleant Parthi, indicat Martialis lib. X, ep. LXXII, ubi cùm dixisset, desisse tum Romæ morem colendi imperatorem, ut Dominum, Deumque, subjungit continuo:

> *Ad Parthos procul ite pileatos,*
> *Et turpes, humilesque, supplicesque,*
> *Pictorum sola basiate regum.*

Deque iisdem, in minori item Asia Lydis, inque Africa Ægyptiis, non obscurè hoc ipsum innuit Maro in IV Georg.

> *Præterea Regem non sic Ægyptus, & ingens*
> *Lydia, nec populi Parthorum, aut Indus Hydaspes,*
> *Observant.*

Quem ad locum Servius adducit illud Sallustii: *Adeò illis* (gentibus) *ingenita est sanctitas regii nominis.* De Ægypto arguit, quòd, ut idem Servius tradit in VIII Æn. *Cleopatra sibi tantum adsumserat, ut se Isim vellet videri.* At Isidos numine nil sanctius Ægyptiis.

Æthiopes itidem sub Ægypto publice pro diis habent reges suos, ac privatim etiam alios, qui benefecerint. Strabo lib. XVII: Θεὸν δὲ νομίζουσι, τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι τὸν αἴτιον τῶν πάντων· τὸν δὲ θνητόν, ἀνώνυμόν τινα, καὶ οὐ σαφῆ. ὡς δ' ἐπίπαν τοὺς εὐεργέτας, καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι. καὶ τούτων τοὺς μὲν βασιλέας κοινοὺς ἁπάντων μὲν σωτῆρας καὶ φύλακας, τοὺς δ' ἰδιώτας, ἰδίους τοῖς εὖ παθοῦσιν ὑπ' αὐτῶν. *Deum putant, alterum immortalem, qui rerum omnium causa sit; alterum mortalem,*

talem, qui nomine caret, & non sit cognitu facilis: plerumque autem eos, à quibus beneficium acceperunt, & reges, pro diis habent: ac putant reges suos communes omnium servatores & custodes esse; cæteros vero, privatos eorum, quibus benefecerunt. Loqui autem de regibus superstitibus, ostendunt, quæ non multò antè legas: Σέβονται δ' ὡς θεοὺς τοὺς βασιλέας, κατακλείστους ὄντας, καὶ οἰκουροὺς τὸ πλέον *Reges colunt, ut Deos, qui fere clausi consident domi.* Cujus rei testis quoque Diodorus lib. III. Vide autem, an in allatis Strabonis verbis pro βασιλικοὺς, quod puto signet purpuratos regis, non scribendum sit, βασιλεῖς, quandoquidem sic est in epitome Strabonis: vel βασιλικοὺς θεοὺς corruptum sit, ex βασιλεῖς ὡς θεοὺς, regulos ut Deos.

Habemus & exemplum apud Libyas. Nam Psaphon, homo non magnæ rei, pro Deo a Libycis cultus, cùm aves varias docuisset domi, Μέγας θεὸς Ψάφων, dimissæque illæ hoc in sylvis cecinissent: ut est apud Michaelem Apostolium *a*, & Arsenium Monembasiensem *b*. Ac simile conatus Anno Carthaginensis. Sed dispari successu. Nam dimissæ aves, canere oblitæ, quod captivæ didicerant; ad cantum rediere nativum: ut varia in Historia refert Ælianus lib. XIV, cap. XXX.

a Centuria 20. proverb. 100.
b In Apophthegmatis voce Ψάφων.

Cap. XVII.

Mutia, & Lucullea, *festi dies ab Asiaticis instituti in honorem Mutii Scævolæ, & L. Luculli. De cultu Alexandri Magni, & super eo Atheniensium decretum, Spartanorum item: deque honore, quem habitum iero Græci, non Demetrio Poliorcetæ modo, sed etiam fœdis ejusce adulatoribus. Deque cultu Pyrrhi Epirotæ, & spleneticis ab eo miraculosè, ut creditum, sanatis. Ut Cæsar Augustus, dum viveret pro Deo habitus sit Romanis: ac Horatius cum videri voluerit esse Mercurium, qui descenderit cælis: deque aris illi erectis, & λοιβῆσι, quam eadem scripsit Ovidius, & sacerdotibus ei dicatis, quos* Augustales *dixere. De cultu Tiberii, Caligulæ, Claudii, Domitiani, Cæsarum. Atque ut Christiani etiam imperatores, alio licet sensu, varias retinuerint formulas divinitatis a gentilibus introductas. Qua mente numinis appellatio sit attributa illis, qui divini numinis vicem obtinerent. Utrum Germani Veledam habuerint pro Dea, an muliere divinâ: deque Rusdi seu Varasolo, culta ab Hungaris. Item ut Callisthenes quoque, gentilis licet, hunc hominum cultum improbarit.*

A Barbaris ad Græcos venio, & Romanos. Primùm de Græcis videamus, qui Asiam habitarunt peninsulam. Ubi festos statuère dies Romanorum illis, qui juste sanctèque provinciam administrassent. Id factum fuit Q. Mutio Scævolæ. Unde Cicero in Verrem lib. II: *Mithridates in Asia, cum eam provinciam totam occupasset, Mutia non sustulit; hostis, & hostis in cæteris rebus nimis ferus & immanis: tamen honorem hominis, deorum religione consecratum, violare noluit.* Meminit hujus festi & Asconius in Divinat. & in Verr. III. Iidem *Lucullea* instituerunt in honorem Luculli: quo de festo Plutarchus in Luculli vita, & Appianus de bello Mithridatico.

Jam in Europam navigemus. Satis est notum, ut Alexander Magnus, non a Persis modò Deus voluerit haberi; sed suis etiam Macedonibus, & Græcorum aliis; qui hac parte Macedonibus erant faciliores. De Demade Atheniensi sic legas apud Ælianum Var. Hist. lib. V, cap. XII: Ἐκκλησίας οὔσης Ἀθηναίοις παρελθὼν ὁ Δημάδης, ἐψηφίσατο θεὸν τὸν Ἀλέξανδρον τρισκαιδέκατον· *Convocatâ Atheniensium concione exsurgens Demades, decreto statuit, ut Alexander Deus esset decimus tertius.* Hoc est, ut accessio fieret XII Consentium. Quod tamen indignè adeò tulerunt Athenienses, ut idcirco centum talentis multarint Demadem. Arguè verò, ex gentis more, sic decrevere Spartani, Ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός· *Quandoquidem Alexander vult esse Deus, esto Deus.* Memorat Ælianus lib. II Var. Histor. cap. XIX.

Quomodo autem Athenienses adulati sint Demetrio Poliorcetæ, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: Ὅπη γε καὶ ὅλα ἔθνη, καὶ πόλεις αὐτοῖς δήμοις, κολακείας ὑποδυόμεναι, ἐξευτελίζουσι τοὺς μύθους περὶ τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἀνθρώπους καταγραμματίζοντες ἑαυτούς, ὑπὸ δόξης τετυφωμένοι, ἐπιψηφιζόμενοι τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους· τοῦτο μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντου Φίλιππον, ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὸν τὴν κλεῖν κατεαγότα, καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον, ὃς ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμόν. αὖθις δὲ τὸν Δημήτριον, θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· καὶ ἔνθα μὲν ἀπέβη τοῦ ἵππου Ἀθήναζε εἰσιών, Καταιβάτου ἱερόν ἐστι Δημητρίου· βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμος ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ηὐτρεπίζετο· ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει, τὸ ἄγαλμα γῆμαι μὴ δυνάμενος· Λάμιαν δὲ τὴν ἑταίραν, εἰς ἀκρόπολιν ἀνεῖλε, καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφύρετο παστῷ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας ἐπιδεικνὺς ἑταίρας σχήματα. *Cum etiam integræ gentes, & cum ipsis viris urbes, adulatione utentes, sermones de Diis viles & contemptos reddant, homines seipsos efficientes, Diis æquales. inflati à gloria, immodicos sibi honores decernentes: nunc quidem Macedonem Pellæum, Amyntoris filium, Philippum, in Cynosarge adorandum decernentes; cui & fractus erat jugulus, & fracta tibia, cui fuerat exectus oculus: & rursus Demetrium ipsum quoque Deum vocantes; & ubi is ex equo descendit Athenas ingrediens, est templum Demetrii Descensoris. Ubique autem aræ, & nuptiæ, Minervæ ei parabantur ab Atheniensibus. Ille autem deam quidem despiciebat, cum non posset nubere imagini: sed cum Lamia meretrice ascendit in arcem, & in Minervæ thalamo volutabatur, veteri virgini, meretricis juvenes figuras & habitus ostendens.* Nec solùm sic assentati sunt Demetrio; sed ejus etiam adulatoribus tribus. Nam & his divinos decrevere honores; ut ex vigesimo historiarum Democratis prodit Athenæus lib. VI. Nomen illis Buricho, Adimanti, & Oxythemidi; quibus statuisse ait καὶ βωμούς, καὶ ἡρῷα, καὶ σπονδάς· *& aras, & sacella, & sacra.*

Pyrrho quoque, Epirotarum regi inclyto, divinus honos habebatur. Credebatur autem mederi liene laborantibus, modò gallum offerrent gallinaceum, velut Æsculapio alteri, ac lienem dextro pede leniter pressisset. Nulli ille hoc beneficium, nec egentissimo, negabat: gallum quoque, qui, sacrificio peracto ei offerebatur, velut præmium accipiebat lubens. Censeo equidem, de restitutis hoc pacto spleneticis, figmentum fuisse eorum, qui adularentur Regi: vel siqui verè liberati sint morbo, provenisse hoc ab ingenti fiducia, quam in Pyrrho reponerent: ut pleniùs dicemus, ubi ad Deam Opinionem fuerit deventum. Hæc de Græcis.

Apud Romanos divino primus honore, dum viveret, affectus est Augustus. Maro Ecl. I:

Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Ubi Servius: *Semper, id est, post mortem, & dum vivit. Alii imperatores post mortem in numerum referuntur Deorum: Augustus templa vivus emeruit.* Horatius lib. III, od. III:

Hac arte Pollux, & vagus Hercules
Innixus, arces attigit igneas:
Quos inter Augustus recumbens,
Purpureo bibit ore nectar.

Et od. V:

—— Præsens divus habebitur
Augustus.

Item lib. II, epist. I:

Præ-

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Jurandasque tuum per nomen a ponimus aras.

a *Nisi cum Barthio malis numen. Sed utrumque per nomen Augusti, ipse intelligitur Augustus: ut nomen Romanum pro Romanis. Tuum igitur nomen, id est, te.*

Quin idem, ut fœde satis adulatur Augusto, videri eum vult esse ipsum Mercurium, cæloque descendisse formâ indutum humanâ: eoque, ubi mortale hoc corpus deponere volet, non tam iturum in cœlum, quàm rediturum: quod ut serò fiat, exoptat. Sic enim scribit *b*:

b *Lib. I. od. 2.*

Sive mutatâ juvenem figurâ
Ales in terris imitaris, alma
Filius Majæ, patiens vocari
Cæsaris ultor:
Serus in cælum redeas, diuque
Lætus intersis populo Quirini.

Primitus tamen ea fuit Augusti modestia, ut nullum pateretur Romæ sibi templum exstrui: imo ne in provinciis quidem, nisi pariter nomine Romæ, & suo: uti est apud Tranquillum in vita ejus cap. LII. Sed paullatim, ut solet, crevit ambitio. Itaque Lugduni, eodem Tranquillo *c* teste, ara Augusto erecta est, Julo Antonio, & Fabio Africano, consulibus; eo ipso die, quo natus est Claudius imperator: Narbone item in foro constituta ei fuit ara, T. Statilio Tauro, & M. Æmilio Lepido coss. Quibus diebus, & quomodo ejus numini supplicandum fuerit, & hostiæ immolandæ, marmoreæ docet tabulæ inscriptio: quam habes in Collectaneis Inscriptionum Gruterianis pag. CCXXIX.

c *In Claudio cap. 2.*

Imò Augusti, superstitis inquam, ἀποθέωσιν *d* scripsit Ovidius: ut ipse refert in IV de Ponto eleg. VII, & IX. Ab eadem est caussa, quòd apud Propertium legas, libro III, eleg. III:

d *Consecrationem.*

Arma Deus Cæsar dites meditatur ad Indos.

Sacerdotes ejus dicti sunt *Augustales*: qui genium viventis adorabant in compitis: dabantur autem huic cultui homines libertini. De Tiberio Cæsare sic Scribonius Largus epistolâ ad Julium Callistum: *Tradendo scripta mea medicinalia Deo meo Cæsari.* Ita habet cùm Parisina Ruellii editio, tum Basileensis Cratandri: unde perperam illud *Deo* rejecere posteriores.

De C. Cæsare Caligula sic Tranquillus lib. IV, cap. XXII: *Templum etiam numini suo proprium, & sacerdotes, & excogitatissimas hostias instituit. In templo simulachrum stabat aureum Iconicum. Amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur.* De eodem Cajo Cæsare, ut superstite, sic loquitur L. Seneca libro de Tranquillitate animæ cap. XIV: *Nec jam procul erat tumulus, in quo Cæsari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum.*

Claudius etiam vivus in Britannia cultus est pro Deo. Unde ad illum poeta ejus temporis *e* sic scribit:

e *Lib. 2. epigrammatum, & poematiorum veterum, p. 60. ed. Paris. an. 1580.*

Oceanusque tuas ultra se respicit aras.
Qui finis mundo est, non erit imperio.

Seneca in ἀποκολοκυνθώσει: *Parum est, quod templum in Britannia habet: quod nunc* (Lips. *hunc*) *barbari colunt, & ut Deum orant.* Tacitus in XIV. Annal. *Ad hæc templum Divo Claudio constitutum adspiciebatur; delectique sacerdotes, specie religionis, omnes fortunas effundebant.*

Domitiani impudentia longè est notissima: de qua Tranquillus in ejus vita cap. XIII: *Pari arrogantiâ, cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistolam, sic cœpit: Deus & Dominus noster sic fieri jubet.* Quomodo & eum appellat Martialis lib. V, epist. VIII:

Edictum Domini Deique nostri.

Mirum verò sub Christianis imperatoribus, etsi gentilem illum non admitterent cultum, modos tamen loquendi esse reservatos. nempe ne eorum vilesceret auctoritas, qui Dei vicem obtinerent inter homines. Hinc Anulinus, proconsul Africæ, epist. ad Constantinum M. apud B. Augustinum epist. LXVIII: *Scripta Cælestia Majestatis vestra accepta, atque adorata.* Ac similiter Latinus Pacatus panegyrico, quem dixit Theodosio: *Deum dedit Hispania, quem videmus.* Et Claudianus præfat. de tertio Honorii consulatu:

Me quoque Pieriis tentatum sæpius antris
Audet magna suo mittere Roma Deo.

Symmachus lib. X, epist. XXI, quæ ad Theodosium, & Arcadium Augustos: *Præcipua quidem beneficia numinis vestri populus Romanus exspectat, Divi imperatores. Sed ea jam quasi debita repetit, quæ æternitas vestra sponte promisit.* Dixeris, non placuisse talia imperatoribus Christianis. Imò secus est, quando de sese sic ipsi loquuntur. Sic *Nostram divinitatem* dixere Theodosius & Valentinianus A A. L. III Cod. de summ. Trinit. ac eadem lege est, *Nostrum divinum præceptum.* Honorius item, & Theodosius de se, *nostrum numen*, inquiunt L. VIII, & IX Cod. de sacrosanctis Ecclesiis. Videas & imperatores jussionem suam vocare, nunc *cæleste oraculum*; ut L. X Cod. de Sacrosanct. Eccl. nunc *sacrum oraculum*; ut L. V Cod. Si contra jus, vel utilit. publ. nunc *divinum verbum*; ut L. II Cod. de Mandat. Princip. Suntque alia id genus in eorum edictis complura. Verum enimvero non propriè sic loquuntur; quomodo hæc soli conveniunt Numini supremo: sed solùm τῷ μεταφορᾷ, quatenus vicem Dei obeunt in terris. Unde Theodosius ipse in Theodos. Cod. L. XV, tit. IV: *Siquando nostra statua, vel imagines, eriguntur; seu diebus, ut adsolet, festis, sive communibus, adsit Judex, sine adorationis ambitioso fastigio; ut ornamentum diei, vel loco, & nostra recordationi, sui probet accessisse præsentiam. Ludis quoque simulachra proposita tantum in animis concurrentium, mentisque secretis, nostrum numen, & laudes vigere demonstrent. Excedens cultura hominum dignitatem supremo Numini reservetur.* Ubi clarè videmus, distingui inter cultum convenientem numini imperatoris, & illum, humanam qui excedit culturam, numinique convenit supremo. Et sanè *numen* naturâ suâ idem est ac *nutus*; ut *momen*, ex quo *momentum*, idem ac *motus*; *augmen*, unde *augmentum*, idem ac *auctus*; parque ratio in aliis. Hæc caussa est, cur διακριτικῶς *a* dicamus, *numen divinum.* Sed quod ἁπλῶς *b numen* pro divino numine dicimus, id fit κατ' ἀντονομασίαν *c*. Quod verò ad *Dei* nomen, id satis constat in Scripturis sæpius tribui hominibus in dignitate constitutis: ut Exod. VII, I, & XXII, 8, item I Sam. XXVIII, 13. Psal. XLVII, 10, & LXXXII, 6. Joan. X, 34. Fit hoc ob communicatam quodammodo potestatem Dei: ita ut jus dicentes Deum repræsentent, velut imago ejus. Unde Corippus Africanus in laudem Justini Augusti Junioris lib. III

a *Distinctionis ergo.*
b *Simpliciter.*
c *Per figuram, qua generale vocabulum pro excellentiori specie accipitur.*

Terrarum dominis Christus dedit omnia posse.
Ille est omnipotens, hic omnipotentis imago.

Jam à Romanis ad Europæorum eos veniamus, quos illi, pro fastu suo, *barbaros* vocitabant. Qualis Germanorum natio; cui feminæ etiam pro Deabus habitæ creduntur, propter illud Taciti lib. IV. Historiarum: *Munius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Veledæ. Ea virgo, nationis Bructera, late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrentur deas.* Sed non de nihilo est, quod ait, *augescente superstitione.* Quasi dicat, tandem id fieri in animis quorundam imperitiorum; quales præ cæteris sunt superstitiosi. Ideo alibi ait, *plerosque* sic desipere. Ut satis liqueat, non eam fuisse opinionem omnium, vel majoris partis. Locus, quem dixi, ac quo item pro Dis habitas adstruunt, est libro de moribus Germanorum: *Inesse etiam sanctum aliquid, & providum* (feminis) *putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus sub divo Vespasiano Veledam, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & complures alias, venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.* Mihi verborum Taciti hæc potiùs mens videtur, Germanos, pro Apollinari, & similibus oraculis, consuluisse virgines, vel feminas, quibus divini

vini aliquid inesse existimarent. At pro deabus iccirco habitas non dicit; imò disertim negat. Solùm igitur hoc volui, habitas esse pro vatibus, ac divinis. Quomodo & accipi oportet verba illa Dionis in ἐκλογαῖς περὶ πρεσβειῶν, à Fulvio Ursino editis, fragmento XLIX: Ὅτι Μάσυος ὁ Νασαμώνων βασιλεὺς, καὶ Γαῦνα παρθένος ἣ μετὰ τὴν Βελήδαν ἐν Κελτικῇ θειάζουσα, ἦλθον πρὸς τὸν Δομιτιανὸν, καὶ τιμῆς παρ' αὐτοῦ τυχόντες, ἀνεκομίσθησαν. *Masyus Nasamonum rex, & Ganna virgo, quæ post Veledam in Celtica sive Germania, furore fuit afflata divino, ad Domitianum venerunt, honoreque ab eo affecti, domum sunt reversi.* Fulvius monet, verba illa, μετὰ τὴν Βελήδαν, corrupta videri. Credo, non occurrebat illi Veleda Tacito memorata; uti & Statio Papinio; ex quo discimus, captam esse postea, ductamque in triumphum. Locus est lib. I Silvarum, Soteriis pro Rutilio Gallico:

—— Arctoas acies, Rhenumque rebellem,
Captivæque preces Veledæ.

Et sane poëtæ ejus verba non esse hac parte corrupta, fidem etiam fecerit Suidas in Θειάζουσα: ubi hunc Dionis locum, sed, ut solet, præterito scriptoris nomine, adducit, planè similiter, nisi quòd pro Μάσυος, habet Μίσυος; pro Νασαμώνων, Σεμνόνων; pro Γαῦνα, Γάννα; & pro μετὰ τὴν Βελήδαν, quod est, *post Veledam*, μετὰ τῆς Βελήδας, *cum Beleda.* Quæ nihil faciunt ad summam rei. Solùm pro Σεμνόνων rescribe Σεμνόνων: qui ad Albim, testibus Strabone, Tacito, Ptolemæo, Zosimo, imò & Vellejo.

Post Germanos etiam consideremus Hungaros: de quibus M. Joannes de Thwrocz in Chronicis Hungaricis parte II, cap. XXXIX, refert, ut Janus, filius Valhæ de castro Beli, qui primus Hungarorum dæmonis se dedicârat, pro Dea coluerit Rasdi, quæ capta à Christiano rege Bela, carcereque conclusa fuit, usque dum proprios comedens pedes moreretur. Quam verò Thwroczius nuncupat *Rasdi*: eam Antonius Bonfinius lib. XII a rerum Hungaricarum *Varafolo* appellat.

a P. 223. vers. 45. edit. Oporinianæ.

Atque hæc de cultu hominum cælestes honores usurpantium in terris: quos egregiè refellit Callisthenes, apud Curtium quidem lib. VIII disserens adversus Cleonem: apud Arrianum autem in IV, Anaxarcho respondens.

CAP. XVIII.

Transitur ad hominis naturam, nos deducentem ad Deum creatorem. Quid per calorem nativum, & humidum radicale, intelligatur. Cujus temperamenti homines vitam ducant vitalem magis. Inter caussas vitæ substantiales externas primus locus datus aëri, & qualis aër noceat. Cur ingenio Australes, Septentrionales robore præstent. Quando largius assumi conveniat alimentum. Quam noxia sit retentio eorum, quæ excernimus: ac in his seminis genitalis. Sudor tale excrementum est concoctionis tertiæ, quale urina est in secunda. Insensilis perspiratio quàm vitæ sit necessaria, & contrarium ejus, quod ἀδιαπνευστίαν vocant, quàm noxium sit, & quibus à caussis proveniat, & quo indicio deprehendatur.

OStendimus, ut homines, etiam dum in terris agerent, sint habiti pro Diis. Nunc aperiam, ut homo cognitione sui perducatur in amorem & cultum veri numinis, quod eum fecit. Tria autem præcipuè sunt, quibus Deus beneficentiam ostenderit erga omne genus humanum; vita, sensus, & uterque λόγος, sive ratio, & oratio.

Vitam an etiam fossilia, habeant, postea fortasse videbimus. Illud quidem inter philosophos convenit, esse eam homini non cum mutis modò animantibus, sed cum plantis etiam, communem: sic tamen, ut clariùs & excellentius ea reluceat in homine, qui omnium est viventium mensura.

Vita (quæ à Græco βιῶναι, seu Doricè βιῶμεν, sic dicitur) est conjunctio animæ cum corpore: ut sit modus existentiæ, nec à vivo differat, nisi ut modus, & res. Est hæc conjunctio vinculo caloris nativi, & humoris radicalis. Caloris autem nativi nomine non eum modò, qui nobis ab ortu ipso inest; sed illum quoque complector, qui in animantibus quotidie ex corde, velut fonte, in reliqua influit membra. Itidem per humorem radicalem intelligo tum primogenium, quem à parentibus habemus; tum influentem, qui ex benigniori alimentorum succo nascitur. Humidum convenit esse non aquosum, ac tenue; sed aërium, pingue, & bene compactum. Calidum item, non igneum, & acre, esse oportet; sed benignum, & blandum. Hujusmodi temperamentum magis reperias in sanguineis: ac propterea per se magis sunt vivaces. Sed per accidens fit, ut sæpe aliis celeriùs discedant. Quemadmodum si nimis indulserint Veneri, & Baccho, quæ naturam nimis debilitant. Proximum post eum locum obtinent cholerici, qui minùs sunt vivaces sanguineis, quia calor eorum est igneus, non blandus. Ab cholericis item vincuntur phlegmatici, quia parum his est calidi nativi; at humor est copiosus; neque is aëreus, sed aqueus. Minimè omnium vivaces sunt melancholici; quia cum vita in calido, & humido consistat, hi temperamento sunt frigido, & sicco. Temperamentum autem intellige non illud Arithmeticæ proportionis, quod vocant æquale ad pondus: sed proportionis Geometricæ, ubi qualitas una majori est gradu, quàm altera: nec eo minus est commoda temperies, quia talis dispositio tali convenit naturæ.

Nec tamen longitudo, aut brevitas vitæ, solùm ab interiori temperie dependet; sed etiam ab caussis externis: quarum aliæ substantiæ sint, aliæ accidentia duntaxat. Substantiæ sunt triplices; aër, alimentum, excrementum. Quorum singulis attributa à Deo vis juvandi, & lædendi.

Aër conducit moderatè calidus, purus, & ventilatus. Nam, nisi moveatur, putrescit. Frigidus admodum per se nocet: prodest tamen per accidens populis Septentrionalibus, quippe & robustis, & vivacibus magis: idque quia frigore aëris sic calor constringatur nativus, ut non dissipetur. Ac propterea earum etiam regionum arbores sunt aliis proceriores, & aptiores ædificiis. Fere tamen ingenio aër iste frigidus obest: unde communis est opinio, gentes Septentrionales magis parandis esse imperiis idoneas, quàm conservandis.

Alterum erat alimentum; quod à calore innato attenuatum, & immutatum, in sanguinem, & vires, transit. Tantum ne sit vel alienum à corporibus nostris, ut venena: vel immoderatum, quale non reficit, sed opprimit vires: vel varium, cujusmodi expetitur a stomachis fastidientibus; sed non citra noxam, quia turbulentà, & inæquali concoctione inquinat magis, quàm alit: vel denique ne non suo sit ordine adsumtum, cùm multum quoque referat, ne ea, quæ tardius concoquuntur, prius comedantur illis, quæ facilè putrescunt. Tempus etiam anni est considerandum. Æstate enim parcior convenit cibus, quia tum dispergitur calor innatus. Hieme conceditur largior, quia tum calor ab externo frigore interius pulsus cibum melius & concoquit, & digerit. Æstate item amplius bibitur, quia aër siccior siticulosos reddit. Hieme convenit meracius, quo membra exteriori frigore torpentia calore vini intepescant. Similiter ætatis faciendum discrimen. Dum corpus incrementum capit, plus alimoniæ requirit. Uti & si laboribus exerceatur corpus. Multum quoque refert, quanto adsueverimus, cùm subita etiam in melius commutatio noxia esse soleat. Exemplo, præter alios, nobis ante hos annos XXV clarissimus, & amœnissimi vir ingenii, Dominicus Baudius fuit; qui multo fecisset sapientius, si majori vitæ parte immodico adsuetus mero, non derepente, sed paullatim, genium defraudasset.

Quid quod non ab alimentis modò, sed excernendis etiam,

etiam, dependeat vita? Sic meminimus, Senatorem amplissimum, & nobis, dum viveret, amicissimum, lotio retento, paucos intra dies decessisse. Celsi quoque est lib. I, cap. III: *Ex ventre suppresso inflammationes, capitis dolores, aliaque superioris partis mala increscunt.* De retentione seminis notum vel exemplo Michaelis Verini, de quo Politianus: *Ne se pollueret, maluit ille mori.*

Sed hac parte, ut tempora nunc sunt, peccari nunquam solet. Contrà fit plurimùm, ut (quemadmodum ait Tullius in Catone) *libidinosa intemperansque adolescentia effetum corpus tradat senectuti.* Nec obscura est ratio. Quippe immoderata Venus, & calorem justo magis auget in jecore, & renibus: & ob meatus patentiores resolvit spiritus in corde, cerebro, & stomacho. Hinc in jecore sanguis fit nimis biliosus: in renibus oritur nephritis: in corde & arteriis palpitatio, & ab eadem caussa deliquium animi: à cerebro, catarrhi: in stomacho, cruditas, & variæ hinc obstructiones; æstate imprimis, quia cibus tum difficiliùs concoquitur, & digeritur. Oculi quoque læduntur, quia avocatur ab iis spirituum copia: oculorum tunicæ indurantur, meatus vix pervii fiunt. Quæ omnia singulos spectant: sed præcipuè senes; quos Venus frigidiores, & quia transpirationem impediat, graviores plurimùm reddit. Ac propterea utile est attendere etiam, quomodo quis affectus sit post Venerem, & somnum. Si postea consequatur corporis lassitudo, respiratio difficilis, & pro agilitate corporis, gravitas ejus major: indicium habemus, plus Venere esse ablatum, quàm accesserit somno.

Etiam ad excrementa pertinent sudor, & insensile illud, quod perspiratur. De sudore nemo, quod dixi, mirabitur, nisi idem miretur de urina. Nam, ut Galenus ait in decimo de simplicium medicamentorum facultatibus: Ἱδρώς, ἕν τι καὶ τοῦτο τῶν ἐν σώματι τῶν ζώων γεννωμένων ὑγρῶν, ὕλην τε τὴν αὐτὴν ἔχον, καὶ τρόπον γενέσεως τὸν αὐτὸν τοῖς οὔροις. Ἐκ γὰρ τῆς πινομένης ὑγρότητος ἡ γένεσις ἀμφοτέρων ἐστὶ, θερμαινομένης τε ἅμα κατὰ τὸ σῶμα, καί τι χολώδες οὐσίας προσλαμβανούσης. Ἐπὶ πλεῖον γὰρ ὁ ἱδρὼς κατείργασται, διεξεληλυθὼς ἄχρι τοῦ δέρματος ἅπαντα τὰ μεταξὺ μόρια. *Sudor, & hic unus est humorum in corpore provenientium humano, eandem & materiam habens, & generationis modum, ac urina. Siquidem uterque generatur ex eo, quem bibimus, humore, calefacto in corpore, & biliosa aliquid substantia adepto. Attamen sudor magis est elaboratus, quia, transmissis partibus omnibus, ad cutem usque pervenit.* Ut igitur urina Lucretio a *saccatus corporis humor* dicitur: ita & sudor est liquor colatus serosi illius humoris, qui sanguini miscetur, & præcipuè à spiritu irruente propelli foras solet.

Insensile, quod perspiratur, partim per os abit, partim per poros, cùm corpus nassæ instar se habeat, nisi quòd foramina ejus sint valde exigua. Per os non ultra selibram exspiratur: quod arguunt guttæ speculo ori opposito affusæ. Sed per poros, si de die adsumtus sit cibus octo librarum, transpirabitur plus minus libris quinque. Nempe ut plurimùm. Neque enim certi aliquid hic præscribi possit, quia omne hoc variat pro ratione naturæ, ætatis, regionis, ciborum, & similium. Sunt verò ejus, quod transpirantur partes duæ: una levior, quæ, simulac transpirata est, evolat: gravior altera, quæ emissa obsidet corpus, ac materies est pediculorum, & caussa contagionis in unà cubantibus. Quod si insensilis transpiratio cesset (*ἀδιαπνευστίαν* Græcè dixeris) putrescunt humores; unde varia morborum genera. Provenit hoc malum ab aëre frigido; præsertim si frigeamus, dum somnum capimus: item oritur à cibis crassis, & viscosis; vel si negligatur omne corporis exercitium; vel valida corpora diu nimis abstineant Venere. Retentæ autem transpirationis est argumentum, si corporis pondus solito magis auxerit; nec tamen vel plus solito adsumtum sit alimenti, vel plus retentum sit excrementi. Sed omne hoc argumentum qui accuratius nosse volet, adeat Sanctorium Sanctorii in Statica sua Medicina b.

a *Lib. 4. v. 1022.*

b *Venetiis edita anno 1614.*

Denique ad excrementa etiam pertinent flatus ventris: unde Stoicorum a erat opinio, non minùs eos liberos, quàm ructus esse oportere. Quale quidem de iis edictum meditatus fuerit Claudius Cæsar, in ejus vita dicit Tranquillus b.

a *Cicero lib. 9 epistolarum, ea quæ incipit, Amo verecundiam.*

b *Cap. 32.*

CAP. XIX.

Quantum ad vitam prosint exercitia corporis. Interim despiciendum esse, ne vel a cibo nos multum exerceamus; vel alias etiam, ne nimis vehemens sit exercitium; vel ne post lassitudinem aquis natemus gelidis, aut frigida potui indulgeamus. Dii palæstrici, Mercurius, Apollo, Hercules, Castor. Labor inter Deos inferos. Quies Dea erat Romanis: fanum ejus fuisse extra portam Exquilinam, ut docuit Strabo; non Collinam, qua mens fuit Augustini. Cur Romani, cum Quietem pro numine colerent, non tamen ei publicè sacrificarint. Orcus Quietalis. *Somni bona, & Affectuum, eo attinguntur duntaxat, quia de illis inferius agetur.*

DE corporibus iis vidimus, quibus vel assumendis, vel excernendis, vita conservatur humana. Ab hisce caussis, quas substantiales nuncupant, confero me ad accidentales: ut sunt motus, & quies; somnus, & vigilia; varii item affectus animorum. Singulorum ex istis maxima à Deo data est vis in vita, vel tuenda, vel destruenda.

Motus enim, sive exercitium, torpentem in nobis excitat calorem, eoque & spiritus reddit vegetos, & alacres: atque ut ventilatio paleas è tritico, & spicas inanes, flatu dispellit: ita exercitatio quoque fugat noxios è corpore humores. Qua similitudine hoc ipsum illustrat Lucianus de Gymnastica. Atque idem Galenus indicat lib. I περὶ ὑγιεινῶν· Γυμνάσια δύναται τὰ περιττώματα λύειν, καὶ διὰ τῶν πόρων ἐκκενοῦν. *Exercitationes possunt superflua discutere, & per meatus evacuare.* Imò, Vegetio a auctore, *Res militares periti plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putarunt prodesse, quàm medicos.* Propterea & Socrates sæpius, Laertio b teste, saltitabat; gnarus, uti aquæ desides putrescunt, ita & corpora nostra corrumpi otio atque ignavia. Quod egregie Ovidius expressit in sexta missarum de Ponto elegia:

Cernis ut ignavum corrumpant otia corpus?
Ut capiant vitium ni moveantur aquæ?

Imò de ingenio sic idem in quinto Tristium eleg. XII:

Adde quod ingenium longâ rubigine læsum
Torpet, & est multo, quàm fuit ante, minus.

Tantum attendatur, quando quis se exerceat, & quantopere, & ut pòst se componere debeat. De primo sic Hippocrates lib. VI Epidem. sect. IV aphoris. ult. Πόνοι σιτίων ἡγείσθωσαν· *Labores antecedant cibos.* Alioqui labore calor dissipatur per corpus, & à stomacho ad exteriora vocatus, concoctionem impedit; unde corpus crudis repletur humoribus. De altero cavendum illud, ne immoderata sint exercitia, quæ humidum radicale exsiccant: imò, ut Seneca c scribit, *consumunt, quicquid in nobis mite placidumque est, & acria concitant.* Jam, quod tertium spectat, exercitio lassis videndum, ne aquis natent gelidis: quod in ingens vitæ periculum conjecit Alexandrum, ut est apud Curtium in tertio: vel frigidam avidiùs bibant, quòd tantopere damno fuit exercitui Pompeji ad Cambysem amnem: quemadmodum est apud Dionem lib. XXXVII.

Cùm autem plurima sint bona moderati laboris, nullum tamen in Diis meruit locum; ne ille quidem palæstricus. Sed palæstritæ coluere Mercurium, Herculem, & Castorem. Unde Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX: *Sed & gymnicas artes Castorum, & Herculum, & Mercuriorum disciplina prodiderunt.* Hinc Ἑρμῆς Ἐναγώνιος Pindaro Pyth. od. II, & Ἀγώνιος Isthm. od. I,

a *Lib 3. cap. 2.*

b *Lib. 2.*

c *Lib 3. de Ira, cap. 9.*

an-

antistr. IV. Imò Mercurio, & Herculi, commune in stadio templum posuere Arcades, teste Pausania *a*. Illustre quoque illud Salviani lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Sed & Apollo Ἐναγώνιος colebatur; ut videre est ex Plutarcho in VIII Sympos. Luciano in Anacharside, & aliis. Vide sis, quæ de Diis palæstræ præsidibus tradita sunt Petro Fabro Agonistici lib. I, cap. XVI, & XVII.

a In Arcadicis.

Sed ut Labor ille non esset in Diis, qui fieret, ut morbum effugiamus, ac robusti simus, atque agiles; quos gymnasticæ fines facit Aristoteles in VIII Politicôn, & Galenus in III Hygieinôn: is tamen labor, qui suscipitur ad fugiendam famem, & egestatem, relatus in Deos fuit; sed à poëtis, nec nisi inter numina infera: unde Maro collocat ante Orci vestibulum; ubi & Famem, & Egestatem, & ferreos Eumenidum sive Furiarum thalamos constituit. Contentionis filius, Noctis nepos, dicitur Hesiodo. Sic enim ille in Theogonia *b*:

b Vers. 226.

Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα.

Sententiam sic expresseris:

Sed peperit durum Contentio dira Laborem.

Ubi, cujusmodi Labor intelligatur, indicat, quòd ei fratres tribuat Prælia, Cædes, Mendacium, Legum contemtum, Perjurium: ad cujusmodi sæpe adigi homines videas egestate, & ærumnabilis laboris fuga. De Labore satis.

At Quies (quæ, secundùm Aristotelem *c*, privatio est motus in eo, quod moveri est idoneum) pro Dea ab ipsis habita est Romanis. Ejus fanum fuit in via Labicana, teste Livio in IV: *Cum*, inquit, *hæc agerentur*, *jam consul Labicanâ ad fanum Quietis erat.* Via hæc Labicana à porta Exquilina stadiis CXX, hoc est XV milliaribus, ducebat Labicum, vetus oppidum, sed jam Strabonis ætate dirutum: ut legere apud eum est lib. V. Sanctus tamen Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. XVI, ait, Quietem fanum habuisse extra portam Collinam. Atqui inter portam Exquilinam, quæ nunc vocatur Divi Laurentii, & Collinam, quæ dicitur Salaria, interjecta erat porta Viminalis, quæ nunc B. Agnetæ. Omnino Straboni hac parte potiùs accessero, quàm magno Hipponensium antistiti. Ait idem antistes, non solere Quieti publicè sacra fieri: & caussam adducit geminam, quarum una est, quia populus Romanus esset inquies. Num hoc voluit, fuisse amantiorem belli, quàm pacis? Utcunque est, censeo eò sacra ejus publicè neglecta, quia segnium videretur, amare quietem magis, quàm laborem: tum etiam quòd quies propria sit mortuorum; unde *quieti* pro *defunctis* apud Maronem in IV Æn. *d* & Orcus, quia omnibus afferat quietem, est *Quietalis e* dictus; ut constat ex Festo. Notum illud poëtæ Sulmonensis *f*:

c Lib. 5. Natur. Auscult. cap 6 sive aliis 8.

Longa quiescendi tempora Fata dabunt.

d Vers. 379.
e Sic rectè est in MSo pro Quietolus.
f Lib. 2. Amor. eleg. 9.

Sed verisimile est, eos, qui Quietem inter Numina retulerunt, illam potiùs caussam spectasse, quia honestè gravia diffinduntur negotia, ut sic vita prorogetur, & edulcetur. De qua luculentè Seneca libro de Tranquillitate Animi cap. XV. Merebatur locus adscribi; sed prolixior est: & quid istoc opus, quando sapiens ille Hispanus manibus omnium viritim teritur; sanè debet?

Sequitur Somnus; cujus multa item bona, dummodo eum aliquo post cibum intervallo, non saturi mox capiamus. Alioqui crudo cibo vis gravatur concoctrix, ac spiritus opprimitur, haud aliter ac si natantibus onera appendas. Ut juvet quoque, assumendus est, non ad socordiam; sed ad medicinam. Nimius enim exstinguit calorem nativum; unde animi pariter, ac corporis torpor. Ut verò Somnus in Deos quoque sit relatus, in Affectionibus corporum dicetur.

Denique & affectus sunt idonei vel producere, vel corripere vitam. Plurimùm enim ad longævitatem confert animus tranquillus, ac serenus. Tristitia quippe cum metu constringit fibras, atque ita exsiccat humorem corporis nativum; haud secus ac, si compresseris spongiam, propè omnis inde exsibilat liquor. Sed de Affectibus inferiùs majori curâ erit dicendum: ubi bona, malaque Affectuum exponam, & ut propter eam vim illis sit attributus in Diis locus.

CAP. XX.

Quomodo Varro dimensus sit hominis ætates. Qui μελλέφηβοι, ἔφηβοι, ἐξέφηβοι, & quam laxe Homerus vocabulo ἥβης utatur, Maro item juventus. *Hebe, sive* Juventas *Dea, Iovis à poculis. Etiam apud Romanos Juventutis templum fuit.* Bona ætas, *pro juventute; ut* mala *pro* senectute. *Senectus potius nomen, sed inferum; & caussa ejus. Ut Solon per septenarios distinxerit ætates. De climactericis nobilioribus tribus: uno, qui resultat ex annis septies septenis; altero, qui ex novies novenis; tertio, qui ex septies novenis, seu novies septenis. Ut septenarius corpus, novenarius animum sit creditus immutare: ac ille propterea Apollini, corporis medico; hic Musis, quæ animæ medentur, fuerit sacratus: atque ut Platoni, quia exactis annis novies novenis mortuus esset, a Magis fuerit sacrificatum. Alii item, qui eâ ætate decesserint. Cur aliqui, anni sexagesimi tertii minorem esse potentiam existiment, quam quadragesimi noni, vel octogesimi primi. Quo anno ætatis decesserit Aristoteles. Climactericos non esse Christianis extimescendos. Cujusmodi separatio animæ intelligatur, cum Mors definitur: eaque occasione locus in Actis Apostolicis enarratus. Mors alia naturalis, alia violenta; & ut hæc fiat per μαρασμόν, aut σβέσιν; & varia utriusque genera.* Decrepitus *unde nomen. Cur naturalis mors nullum, vel exiguum, adferat dolorem. Quare exitialis sit halitus carbonum accensorum cubiculo concluso. De morte Catuli, & Cæsaris Ioviani. Qua de caussâ cicuta hominem exstinguat. De morte Diogenis Cynici, & scurra Veneti. Ut plantæ vel æstu, vel frigore nimio, exarescant. Mors potius Dea, eique & sacrificatum: deque ara ejus apud Gaditanos.*

HÆc de caussis vitæ. Duratio verò ejus propter mutationes, quæ certis contingunt intervallis, in varias distinguitur ætates. Quam diversas autem vias institerint veteres in spatiis hisce dimetiendis, accurate docet Censorinus de die natali cap. XIV. Inter alia commemorat doctissimi Varronis opinionem: cui impubes sunt usque ad annum decimumquintum; adolescentes inde usque ad trigesimum; hinc juvenes usque ad quadragesimum quintum; exinde seniores usque ad sexagesimum; reliquâ autem ætate senes. Sed de impubibus quod simpliciter ait, solis de maribus capiendum. Nam in femellis pueritia extenditur ad annum XII exactum. Sub adolescentibus verò & adolescentulos comprehendit. Quales anno decimoquincto sunt μελλέφηβοι, decimosexto ἔφηβοι, decimoseptimo ἐξέφηβοι: ut ibidem legere est. Satis verò est apertum, vocabula hæc esse imposita ἀπὸ τῆς ἥβης *a*: quia ea voce tum lanugo inguinis, tum ætas, qua ea succrescit, indicatur. Porrò Homerus, contra quam juniores solent, latè adeò extendit ἥβης tempus, ut non modò conveniat adolescentulis; sed adolescentibus quoque. Sicut contrà Latini nomen *juventutis* capiunt pro *adolescentia*. Unde Maro VIII Æn.

a A pube.

Tum mihi prima genas vestibat flore juventa.

Itaque Dea, quæ Græcis Ἥβη, ea Latinis non *Hebe* solùm; sed etiam *Juventas* nominatur. Hæc pocula fingitur diis ministrare, quia Dii semper vigorem habeant juvenilem. Homerus ait Herculi nuptam: quia Herculeum robur juvenili convenit ætati; non senili, quæ animi magis, quàm corporis viribus pollet. Nec poetis solùm Dea est; sed etiam pro numine culta est Romanis. Livius lib. XXXVI *b*: *Item Juventutis ædem in Circo Maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat*

b Cap. 36.

eam

eam sexdecim annis ante M. Livium Cos. quo dice Asdrubalem, exercitumque ejus, cecidit. Nec mirabitur, Juventutem sitilè cultam pro Dea, qui cogitant, quanta sint bona ejus ætatis. Unde &, uti Nonio observatum, *bonam ætatem* pro *juventute* posuit Marcus Tullius libro de Senectute: *Quod si ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs, primùm parvulis fruitur rebus.* Ut contrà *malam ætatem* pro senectute dixit Afranius Vopisco:

Mala ætas nulla delinimenta invenit.

Hoc est, puellæ quidem formosæ à natura habent, quo suos demulceant amatores: sed anûs nec à natura, nec à philtris, inveniunt, quo delinire animos adolescentuæ, & in sui pertrahere amorem, possint.

Et tamen hæc quoque mala ætas relata est à poëtis in Deos; sed inferos. Nempe non attenderunt ad senectutis bona; qualis est prudentia, & tot alia à Tullio recensita libro de Senectute; sed tantummodo illa, quæ vulgus considerat, corporis imbecillitatem, & sæpius tristem ac querulam vitam. Unde Maro in VI Æn.

Vestibulum ante ipsum, primis in faucibus Orci,
Luctus, & ultrices posuere cubilia Curæ,
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,

Ibidem mox addit:

Ferreique Eumenidum thalami.

Sanè Eumenides in Diis: uti & in Morbis Febris, ipsis Romanis. Ut, quin Senectus itidem Maroni inferatur, tanquam numen, minimè sit dubitandum.

Mirum verò & in crescente, & statâ, & decrescente ætate, fere pro septenariis sic variare corpus: quod pro planetarum septem dominio fieri putatur. Solon hanc diversitatem ostendit versibus illis, quorum initium, Παῖς μὲν ἄνηβος ἐών. Sententiam sic expressit Censorinus *a*:

a Cap. 14.

Fere post septimum quemque annum articulos quosdam, & in his aliquid novi, natura ostendit; ut & in elegia Solonis cognoscere datur. Ait enim, in prima hebdomade dentes homini cadere, in secunda pubem apparere, in tertia barbam nasci, in quarta vires, in quinta maturitatem ad stirpem relinquendam, in sexta cupiditatibus temperari, in septima prudentiam linguamque consummari, in octava eadem manere, in qua alii dixerunt oculos albescere, in nona omnia fieri languidiora, in decima hominem fieri morti maturum. Cumque natura, ut ex istis liquet, septennio quoque variet: tum maximam ajunt fieri mutationem, ubi, duplicato hoc numero, exacti sunt anni septies septeni: hoc est, anno quinquagesimo; quando etiam mulierum fere fœcunditas conquiescit: non quasi vis ulla numeris insit, sed quia sic Deus fecerit naturam, ut pro certo temporum agat intervallo.

Quamquam verò Solon dicat, pro septenariis tum corpus, tum animum, mutari: aliorum tamen opinio est, septimo quolibet variare corpus; at nono quovis immutari animos nostros: atque hoc in novenariis fieri, usque dum, & hoc numero duplicato, hoc est novies novenis exactis, mens à se abeat. qui quadratus numerus, sed eo, quo interpretabamur, modo, potentissimus est in iis, in quibus animi potiùs, quàm corporis, natura dominatur. Imò ferè, si Censorino *b* credimus, *qui tales fuerunt, non prius vitâ excedunt, quam ad annum illum octogesimum & unum pervenerint: in que Plato finem vitæ, & legitimum esse existimavit, & habuit legitimum.* Ac propterea Platonem magi plus quàm hominem existimarunt. Unde Seneca epist. LVIII: *Nam hoc scis, puto, Platoni diligentiæ suæ beneficio contigisse, quod natali suo decesserit, & annum unum atque octogesimum impleverit, sine ulla deductione. Ideo Magi, qui forte Athenis erant, immolaverunt defuncto; ampliores fuisse sortes, quàm humanæ rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata componunt.* Etiam, ut Censorinus *c* ait, *hoc anno & Dionysius Heracleotes, ut vitâ abiret, cibo abstinuit: & contra Diogenes Cynicus cruditate in choleram solutus est. Eratosthenes quoque, ille orbis terrarum mensor, & Xenocrates Platonicus, veteris Academiæ princeps, ad eundem annum vixerunt.*

b Cap. 15.

c Cap. 15.

Quia verò, ut diximus, pro septenario quidem corpus, pro novenario autem variare animus existimatur: eò prior numerus sacratus est Apollini, qui corpori facit medicinam: at posterior Musis, quæ animos sanant: nam animis Musicam perturbatis mederi, satis constat. Plutarchus lib. IX Symposiacôn quæst. III: Ἡ μὲν γὰρ ἐννεὰς τῶν Μουσῶν, ἡ δ' ἑβδομὰς τῷ Ἀπόλλωνι συγκεκλήρωται· *Novenarius Musis, septenarius est Apollini dicatus.* Censorinus cap. XIV: *Plerique duos istos numeros subtiliter discreverunt, dicentes, septenarium ad corpus, novenarium ad animum pertinere: hunc medicinæ corporis, & Apollini attributum; illum Musis, quia morbos animi, quos appellant πάθη, Musica lenire, ac sanare, consueverit.*

Quòd si septenarius, & novenarius, concurrant, tum animi, tum corporis variare vis solet: minùs tamen tum vehemens est corporis immutatio, quàm cum septimus est septenarius: minùs etiam validè impetitur animus, quàm cùm nonus est novenarius. Nempe potentiùs agere creditur natura in numeris quadratis: qualis non est, si septies novena, vel novies septena, componas. Audiamus & de isto quoque differentem Censorinum: *Itaque primum climactera annum quadragesimum, & nonum, esse prodiderunt; ultimum autem octogesimum, & unum; medium vero ex utroque permixtum, anno tertio & sexagesimo; quem vel hebdomades novem, vel septem enneades conficiunt. Hunc licet quidam periculosissimum dicant, quod & ad corpus, & ad animum pertineat: ego tamen cæteris duco infirmiorem. nam utrumque quidem supradictum continet numerum, sed neutrum quadratum; & ut ab utroque non est alienus, ita in neutro potens. Nec multos sane, quos vetustas claros nomine celebrat, hic annus absumsit. Aristotelem Stagiritem reperio: sed hunc ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones, adeo virtute animi diu sustentasse; ut magis mirum sit, ad annos sexaginta tres eum vitam protulisse, quam ultra non protulisse.* Atque hæc dum scribo, in mentem venit, paucis solùm mensibus abesse ætatem meam ab medio istoc climacterico. Sive autem is verè infirmior est climactericorum aliis, ut ait Censorinus: sive id scripsit, ut metum demeret Q. Cærellio, eum extimescenti: nec is, nec climactericus quisquam, nec mors ipsa, formidini esse debet homini Christiano. Nam cùm gentilis etiam poëta *a* in magna beatitatis parte ponat, si

a Martialis lib. 10. epigr. 47.

Summum nec metuas diem, nec optes:

quanto minus nos mortem convenit timere, quibus ea est melioris vitæ initium? Quare si nondum eò perfectionis devenimus, ut cum Apostolo *b* *cupiamus dissolvi, & esse cum Christo*: saltem voluntatem nostram subjiciamus divinæ, eo nos solantes, quod, ut idem ait Apostolus *c*, *nemo nos separare possit a dilectione Christi*: ac, *sive d vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

b Philipp. 1, 23.

c Rom. 8, 35.

d Rom. 14, 18.

Sed quia jam à vita ad mortem nos perduxit oratio, hujus quoque caussas consideremus.

Quemadmodum anima cum corpore permanet, dum calor durat nativus; quod *vitam* vocamus *e*: sic eadem à corpore separatur, cùm caloris deficit prorsus. Intellige autem separationem non ratione situs, & loci: sed ratione conjunctionis personalis. Nam utcunque anima in corpore sit; si tamen non ampliùs informet, jure dicitur separata, quia non vivificat corpus. Atque ita capienda sunt verba Pauli Actor. XX, 10, cùm de Eurycho jam mortuo, sed mox vivificando, ait, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἶναι· *animam ejus in ipso esse.* Nec enim illa corpore excesserat: duntaxat dissolutum erat vinculum ejus cum corpore. Ac, puto, similiter capiendus est locus Matth. IX, 24, cùm Christus puellam, quam resuscitaturus erat, non mortuam ait, sed dormire.

e Arist. de juv. sen. vita & mor.

Cur omnimoda separatio sit necessaria, eam Aristoteles adfert rationem, quòd cuncta suam habeant originem, & quæ orta sint, occidere sit necesse. Sed caussa hæc non simpliciter est vera; cùm angeli, & animæ nostræ, sint in-

immortales. Dixeris, de corporeis esse sermonem. Verùm sic quoque Galeno adsentiam, qui libro *περὶ μαρασμοῦ* a censet, ut argumentum hoc Aristotelis probabile fuerit, nullâ tamen necessitate fulciri. A Galeno tamen in illo abiero, quòd putat, experientiâ solâ id constare. Planè enim arbitror, ratione niti, cur omnibus sit moriendum. Nam ut mittam primorum parentum culpam, quâ & sibi mortem meruere, omneque genus humanum eidem involverunt necessitati: à natura nostra est, quòd ex alimento humidum quidem absumatur à calore nativo; id verò, quod terrestre est, ex parte relinquatur; eoque corpus humanum exsiccetur magis, & magis; quæ & caussa est rugarum in corpore senili.

a De marcore.

Est verò mors alia κατὰ φύσιν, sive *naturalis*: alia παρὰ φύσιν, sive *violenta*. De utraque earum sic M. Tullius in Catone Majore: *Adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aqua multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis exstinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas.* Verùm & adolescentes morte moriuntur naturali, & senes violentâ. Quare paullo explicatiùs de utràque dicendum. Naturalis est mors, quæ est à principio insito, sive ab ipso animante; ut cum humidum nativum à calore proprio ob temporis diuturnitatem paullatim absumitur; eoque consumto, ob pabuli inopiam, calor contabescit. Usu hoc venit in senibus decrepitis: qui exstinguuntur instar lucernæ suâ sponte languescentis, ac tandem defectu pabuli cum crepitu exspirantis: unde & *decrepitos* vocari, Scaliger non absurde conjicit ad Festum. Verisimilius interea est, sic dici, quia similes sint curribus veteribus, aliisque rebus fragilibus, quas difficulter loco moveas, quin crepitum edant. Hujusmodi mors fit citra dolorem, ut Plato ait in Timæo: vel saltem cum dolore exiguo, cùm magnus dolor semper fit ab caussa aliqua præter naturam; quales externæ. Quæ verò mortis genera proximè ad hanc accedant, vide apud Cardanum lib. VIII de rerum Varietate cap. XL.

Violenta est mors, cùm caloris exstinctio provenit à principio externo. Estque duplex. Quemadmodum enim duo sunt modi, quibus ignis perit: unus alimenti defectu, qui *μαρασμὸς* vocatur; Latinè *marcorem*, vel etiam *exsiccationem* dixeris: alter à contrario, nempe materiâ frigidâ, & humidâ; quæ *σβέσις*, sive *exstinctio* nominatur: ita & in corporibus nostris calor nativus duobus corrumpitur modis: quos & ipsos κατὰ μεταφορὰν similiter, atque id, præeunte Aristotele b, *marcorem*, & *exstinctionem*, nominamus. Sed cùm mors etiam naturalis fiat per marcorem; nunc solùm loquor de marcore violento: cujus ratio est triplex; una ab aere, altera à pabulo, tertia à corde.

b De juvent. senect. vit. & mort.

Ac ab aëre quidem bifariam est caussa mortis: puta quia is vel nullus, vel noxius. Deficit enim apoplecticis, & laqueo strangulatis: quales moriuntur, quia aer, quo ad refrigerandum cordis calorem opus est, attrahi nequeat, spiritûs meatibus interclusis. Atqui, nisi juge sit refrigerium, duplicatur calor internus, subitoque omnem conficit humorem. At inconveniens aër attrahitur, si vel nimis calidus sit, vel corruptus. Priori & messores quandoque sub dio moriuntur in æstu ingenti: aliqui item in balneis, ubi non omnis deficit aër, sed frigidus. Minimeque omnium conveniens aer venenatus; qualis ille, qui halitu pestilente, vel aliter, infectus.

Concurrere posteriora duo videntur, si in cubili undique concluso, & tectorio calcis recentis obducto, prunæ accendantur. Nam cùm spiritus noster sit tenuis, moderatè calidus, & lucidus: nihil ei inimicius est halitu illo tetro ex calore prunarum, & madore parietum. Quippe & fervore spiritum accendit, & nigrore lucem ejus offuscat, & crassitie tandem plane obstruit meatus, ut non possit liberè commeare. Sic sponte vitam finiisse Lutatium Catulum, narrat Appianus lib. I de bello civili. Ac suorum insidiis similiter interiit Cæsar Iovianus: quod obscurè narrat Ammianus Marcellinus lib. XXV. Ac quamquam de mortis genere abeant B. Chrysostomus homil. XV. in epistolam ad Philippenses; alii item, teste Zonara; quos & secutus Suidas in Ἰοβιανός: Ammiano tamen subscribunt B. Hieronymus epist. ad Heliodorum, Sext. Aurel. Victor in ejus vita, Orosius lib. VII, cap. XXXI, Socrates lib. III, cap. XXII, Sozomenus lib. VI, cap. VI, ac alii complures.

Imò, ut de calce recenti nihil esset, idem prunæ valeant in loco angusto, & undique concluso. Nec sine horrore recordor, quàm, penè, ante annos hosce circiter XXX, eo mortis genere in musæo suo fuerit exstinctus necessarius, ac propinquus meus, Joannes Antonides Corputius, vir ut vetusti generis splendore, & quæstoriâ dignitate, ita virtute, ac variis animi dotibus egregius. De quo actum fuisset, ac conclamatum, nisi jam animo defectum, famuli indicio, uxor Maria Busenia, matrona præstantissimi cujusque judicio, variis rarisque virtutibus sexum suum longè supergressa, ac postea illustri fœderatæ Belgicæ ad Venetos legato Joanni Berkio Equestris Ordinis viro nupta, primùm aperiendo fores, ac fenestras, mox in frigidiorem, ac puriorem aëra deportando, quasi ab Orco revocasset.

Præterea exstinguitur calor, vel defectu pabuli, vel excessu, vel vitio ejus. Ac defectu quidem obeunt, qui fame enecantur. Copiâ verò, qui se cibo potuque nimio onerant quotidie. Vitio autem alimenti excedunt hydropici; quibus humidum aqueum est pro lento, & oleoso. Adhæc, qui aconito, vel aliis pereunt venenis. Insuper qui cibos assumunt, quos concoquere non possint; sive ob naturam eorum, sive ob imbecillitatem caloris nativi. Quomodo Diogenes Cynicus mortuus est, cùm crudam comedisset sepiam, aut *πολύποδα*, ut est apud Athenæum a: pro quo *βοὸς πόδα* perperam legitur apud Laërtium. Etiam Nicolaus Leonicus Thomæus b narrat, Venetus sibi notum fuisse scurram famosum, qui, ut risum præberet præsentibus, vivam deglutierit anguillam; sed unde quartum intra diem excesserit.

a Lib. 7.

b Comment. in Aristotel. de juvent. senect. vit. & mort.

Præterea, cùm cor sit focus caloris nativi, motu cordis labefactato etiam flaccescit spiritus: quò etiam refer, quando præ nimiâ lætitia spiritus planè à corde avocatur.

Exposuimus, quo pacto fiat *μαρασμὸς βίαιος*, *marcor violentus*. Sequitur alter mortis violentæ modus, qui *σβέσις*, sive *exstinctio*, nuncupatur. Estque is similis flammæ multitudine aquarum oppressæ. Hujus generis est, quando homines in magno æstu gelidæ potu enecantur: vel qui per nives longum iter facientes dormiant in via. Ac Galenus huc etiam referebat, quando pereunt cicutâ. Censet enim, frigore suo calorem exstinguere, ac sic meatus omnes coarctare, ut spiritum planè intercipiat. Nives tamen cicutâ sunt frigidiores, nec interimunt hominem: ut hoc de cicuta fortasse sit à qualitate noxia, quâ spiritum inficiat.

Ex iis verò, quæ de hominis, aliorumque animalium, morte diximus, etiam statuere est de plantarum interitu. Similiter enim pereunt ob alimenti inopiam; quæ vel ab nimio æstu est, vel frigore nimio. Nam maximo aëris circumfusi fervore sic plantarum laxantur pori, ut evaporet tenuis earum calor, qui naturam temperabat: terra etiam arefacta, nisi opem imbres tulerint, alimentum negat.

Ingenti autem frigore exstinguitur exiguus stirpium calor, vel ob *ἀντιπερίστασιν* c interiùs se recipit; ubi adauctus duplicatusque, alimentum, quod habet, citò absumit: nec terra aliud suggerere valet ob humores frigore congelatos.

c Circumquaque obsistentem qualitatem contrariam.

Etsi verò natura hominis à nullo æquè abhorreat, ac à morte: tamen & illi apud poëtas in numinibus est locus. Unde Maro in XI:

Multa boum circa mactantur corpora Morti.

Ubi Servius annotat, & Mortem esse Deam, memoratam

ratam quoque Lucano, Statioque: hujus esse *a*, *In fenpulis b Mors sæva sedet*: illius autem,

—— Ipsamque vocatam,
Quam petat à nobis, Mortem tibi cogo fateri.

Sed & in Orphei initiis habes hymnum Mortis, cui manna thuris sacrificatum. Est numen hoc implacabile, cùm eam effugere liceat nemini. Itaque nulla ei fuit ara constituta, exceptâ unâ apud Gaditanos: uti testis Eustathius in Iliad. IX, & Dionysii περιηγητ. Meminit & Ælianus in Historia Varia; ut alibi diximus.

a Lib. 4. Thebaid. vers. 528.
b Item apud Servium. Sed apud ipsum Statium est: In speculis Mors atra sedet.

CAP. XXI.

De prima animæ vegetativæ facultate, quæ nutritionem præstat: & triplex ejus ratio; & cur pueritiæ cicatrices ad senectutem usque perdurent. Cur humidum, quo spiritus alitur, non aqueum, sed pingue, & unctuosum esse oporteat. Quamobrem assa magis nutriant, quàm elixa. Quâ de caussâ item tanto durent tempore lapides, & metalla. Non esse optimam instaurandi humoris roscidi, & sanguinis viam, si adsumantur illa, quæ jam in ea sint conversa. Quomodo nutriantur plantæ. Cur cocta corporibus nostris magis conveniant, quàm cruda. Appetitum stomachi fallacem esse mensuram cibi adsumendi. Duplex intestinorum usus. De sex partibus uteri, & ejusdem intestini, ac pro illis varia sortitis nomina, & quæ nominum illorum ratio sit: quanta item intestini longitudo, & cur id tot anfractibus distinguatur. Cur gemina sit tunica intestinis: & quis usus mesaræi, & unde sit mesaræi *nomen: atque ut aliter* mensenterium *dicatur, deque eo lapsus Ciceronis. De concoctione secundâ; quæ præstat fel, sanguinem, pituitam, & atram bilem: & quæ horum quatuor humorum sint receptacula. Quomodo accipi debeat vulgatum illud,* Splen ridere facit. *De duplici sanguinis diffusione per corpus: unâ per venas, alterâ per arterias. Posterioris fontem esse cor. Hujus situs, & ratio ejus, adseritur: deque gemino cordis ventriculo: & ut vitalis in eo spiritus elaboretur, inde in cerebrum perductus fiat animalis. Spiritum mediæ esse naturæ inter flammam, & aëra. Eundem toto corpore esse continuum; cerebro tamen humano uberius contineri, quam alio membro: secus esse in reptilibus, imo & aviculis, & utriusque indicia. Calorem non solùm à spiritu innato absumi, sed aëre etiam externo. Cur insecta, electro inclusa, in multa durent secula, hac parte regibus beatiora. Exinde colligi, utile esse, si excludatur aër nimius è corporibus nostris: ac fieri hoc bifariam, coarctando poros frigore, vel obstruendo eos unguento, aut re alia. Atque hinc Hibernos videri longævos: imò & Britannos, & Pictos, qui se glasto pingerent. Quo pacto in cerebro generetur spiritus animalis, & ut multifariam functio ejus impediatur. Quomodo tertiâ concoctione fiat alimenti adglutinatio. Unde oriatur fames, & quid ea sit. Unde item sudor, scabies, pediculi. Quadruplex functio ad nutritionem requisita. Quibus juventur stomachus, hepar, cor, cerebrum. Ut, præter quotidianam, alia etiam sit ratio, quâ nutriantur homines. De facultate auctrice. Tardiùs crescere viros, quia illis compactior sit humor, ut majori in extensione opus sit morâ. Diutius autem crescere eosdem, quia major iis sit calor; eoque, quamdiu ossa non sunt indurata, longiori tempore sufficere ad humorem protrudendum.*

VIdimus de principiis Vitæ, & Mortis: quarum utraque magnum est Dei beneficium; sed illis, qui se ad normam composuerint divinitus præscriptam. Quanto enim plus vivimus, tanto majus est spacium bene merendi de genere humano: non alio autem propiùs accedimus ad numen cæleste, quàm beneficiendo. Jam ad mortem quod attinet, quid ægris mortalibus beatiùs, quàm liberari tandem seculi vitiis pariter, & miseriis; ac vitâ, & felicitate potiri æternâ, Dei cultoribus promissâ?

Nunc rerum series exigere videtur, ut agamus, tum de affectionibus vitæ, tum multiplici ejus functione. Affectio gemina est Sanitas, & Morbus. Sed de ambobus dicam, ubi deventum erit ad corporum accidentia: & eadem ostendam, ut utrumque horum nationes retulerunt in Deos.

Functionum autem quædam sunt homini communes cum plantis, quædam non plantis, attamen cum mutis animantibus; quædam denique solis conveniunt hominibus. Primi generis sunt nutritio, accretio, & generatio.

Nutritio fit, cùm humor à calore spiritûs, & aëris, absumtus restituitur. Ubi duo attenduntur; consumtio, & reparatio. Porrò vel tantundem reparatur, ac amissum est; ut quando eadem manet corporis constitutio: vel plus instauratur, quàm deperditum; unde vel accretio consequitur, de qua postea; vel pinguedo: vel minus reponitur, quàm ablatum, sive id secundùm naturam fiat, ut in senibus: sive præter naturam, ut in tabidis, & morbosis. Tam verò instaurationem, quàm consumtionem, humidi esse dicebamus. Humidum enim absumi, non siccum, argumento sunt cicatrices; quæ à prima pueritia ad ultimam permanent senectutem. Ac quemadmodum id à calore tum innato, tum externo, absumitur: ita à calore spiritus, ex alimento foris adsumto, per concoctionem reparatur. Nec tamen humor quivis corpori nostro convenit. Alienus sanè aqueus, vel tenuis nimis; quia si nimis fuerit subtilis, facilè exhauritur à calore & innato, & externo. Etiam facilè adeò penetrante eum aëre, putredini est obnoxius: ut quæ proveniat à calore externo. Ac propterea conducit, si aqueus humor in nobis leniter exsiccetur, quod moderato fit exercitio. Esto igitur humor pinguis, & oleosus: quando eum minùs penetrat aër externus, nec tam facilè eum deprædatur calor innatus. Propterea meliùs nutriunt assa, quàm elixa. Plus enim olei inest siccioribus; uti sunt assa: ex humidis autem, qualia elixa, plus aquæ elicias. Etiam humori pingui hoc inest boni, quòd magis detinet spiritum innatum. Quomodo saxa & metalla, (quibus ipsis etiam sui generis spiritus inest) eo diutius durant, quia exire nequeat spiritus detentus. Nec quia requirebamus spiritum roscidum, & unctuosum, eò adsumendus quoque est istiusmodi cibus: uti neque, quia ex alimento fit sanguis, ex sanguine spiritus; eò hauriendus est sanguis. Nam quæ jam eo perfectionis devenere, ut sint sanguis, vel humor roscidus; ulteriori concoctione fiunt deteriora: eoque convenientiora sunt corpori heterogenea, ut subacta à corpore fiant homogenea.

Hæc ut melius intelligantur, juvabit distinctius agere de plerisque partibus corporis humani, & usibus earum. Præsertim quando sapienter adeò fabricavit Deus tabernaculum hoc, in quo anima nostra degit; ut perspicientes inde Creatoris potentiam, sapientiam, bonitatem, assiduè eum amemus, & animo atque operibus celebremus. Et, cùm, ut Philosophus *a* ait, naturâ omnes scire desideremus, quid fœdius sit turpiusque, quàm si in hoc tabernaculo nostro hospites simus, nec sciamus miranda corporis, quod ubique circumferimus? Age igitur consideremus hoc loco, quibus corporis nostri partibus, tum alimenti concoctio fiat, tum conglutinatio. His enim duobus constat nutritio hominis, imò & muti animantis, atque adeò etiam plantarum: sed sic, ut prope omnia in stirpibus sint imperfectiora. Quippe his solum est opus, ut attrahant succum terrestrem, atque is deinde per fibras transmittatur in truncum, & ramos, inque nutriendi corporis substantiam convertatur. In hominibus exquisitiori opus alimento. Nam cum plantæ, uti dictum, alantur terrestri succo: muta autem animantia nutriantur plantis; quædam etiam carnibus animantium: homini, & plantæ, etiam muta animantia pro alimento esse solent. Eoque melius erit nutrimentum, quo magis erit præparatum.

a 1 Metaphys. c. 1.

tum. Carnes enim elixæ, vel assæ, magis ad naturam hominis accedunt, quàm crudæ: eoque & melius alunt. Sed istæc externa est præparatio. At insuper in animantibus cibum opus manducari: cui in quibusdam accedit ruminatio.

Cibus ore præparatus per œsophagum demittitur in ventriculum: quem sapientissimus Deus ἀμέσως *a* constituit sub septo transverso, medio inter utrumque hypochondrium loco: sic tamen, ut major ejus pars sinistrum occupet præcordium. Nempe eo id opus fuit, quòd jecur ob magnitudinem, majus; lien, qui in latere sinistro, minus exigeret spatium.

a Proxime.

Ventriculi munus est in omnium membrorum usum calore suo cibum concoquere. Qui cibis & ipsum ali putant, valde alucinantur: uti & illi, qui intestina existimant ex chylo attrahere, quo alantur. Omnino enim, ut membra alia, ita & ventriculus, ac intestina, nutriuntur sanguine per venas ex hepate attracto, quibus abundant. Illud verò satis constat, ut recta sit ventriculi concoctio, assumendum esse cibum pro facultate concoctrice; quæ his minor, illis major: non autem pro appetitu; cùm frigidus stomachus non rarò plus appetat, quam valeat concoquere. Si quantitas alimenti excedatur, facilè obstruuntur venæ, & meatus angustiores; unde ejus, quod assumtum est, putredo oritur. Si potu similiter peccetur; crudi vapores, ob sui tenuitatem, petunt ventriculos cerebri, valdeque lædunt nervorum propagines. Maximeque illis, quibus infirmior est calor nativus, (ut fere iis, qui studiis assidui sunt) obesse id solet, si in cœnis modum excesserint; quia impar sit calor, & cibo concoquendo, & absumendo humori.

Facta in ventriculo concoctione, chylus per pylorum dimittitur in intestinum: unde venæ mesaraicæ puriorem tenuioremque attrahunt portionem: impurior crassiorque per anfractus intestini progreditur, usque dum excernatur.

Duplex igitur est usus intestinorum: unus, ut chylum à ventriculo excipiant, ac digerant: alter, ut *retrimenta cibi*, prout Varroni *b* dicuntur, colligant, perque anum egerant. Ac initio quidem est rectum, ubi vocatur δωδεκαδάκτυλον sive *duodenum*, quia duodecim digitorum apices sit longum: item postremâ parte, quod peculiariter ὀρθὸν sive *rectum* nuncupatur. Duodeno, quod à ventriculo cibum excipit, proximum est jejunum sive νῆστις: ac sic dicitur, non quia planè, sed quia prope vacuum sit: idque partim ob hepatis venas & majores, & majori copiâ hic chylum exsugentes; partim ob bilis acrimoniam, succum protrudentes ulteriùs. Nam meatus vesiculæ fellis in hoc intestinum sese egurgitat. Tum excipit εἰλεὸς, quod ita vocatur ἀπὸ τοῦ εἰλεῖσθαι, *convolvere*, quia pluribus sit anfractibus involutum: estque id, quod sæpius incidit in scrotum. Atque tria hæc intestina sunt gracilia. Ex crassis primum est τυφλὸν, sive *cæcum*, uno solum foramine pervium; unde hybridâ voce appellant *monoculum*, quod rectiùs μονόφθαλμον, vel *unoculum*, nuncuparent. Proximum est id, quod Celso est intestinum laxius, & plenius: Græci posteriores κῶλον vocant: convenientiùs autem nominarent κοῖλον *c*, ob laxitatem. Ab eo dicta κωλικὴ ὀδύνη, sive κωλικὸν ἄλγημα *d*. Præ cæteris enim hoc intestinum doloribus infestatur, partim quia in eo ob amplitudinem pituita generatur, quæ frigida est: partim quòd aëra à partibus recipiat inferioribus; unde flatibus incrementum. Arabes nuncupant *cellulatum*, quia distinguatur cellulis, in quibus figurantur feces. Postremum est ἀπευθυσμένον, sive *rectum*; quod ad os pubis, & porro, rectà protenditur ab osse sacro; cui & alligatur, ne pondere procidat: extimâ verò parte musculo in orbem habet, qui *sphincteres*, dicuntur, quia iis fæces σφίγγονται, hoc est, constringuntur, ne nobis egerantur invitis. Ut præcipue evenit ingenti metu perculsis [illegible] nito, inde fuisse, quòd cum Pompejus jussisset, ut Cn. Papirius Carbo, III. Consul necaretur (anno id Urbis erat DCLXII.) ac is jam strictum ensem videret: solum petierit, tantillum sibi temporis daretur, ut priùs liceret alvum exonerare. Nempe ex timore, spiritu se, cor versus, recipiente, musculus ille resolvi incipiebat: nec vir tantus fæde conspurcatus, ludibrio a morte esse voluit. Ut σφιγκτῆρος illius usus satis fit manifestus.

b Sesqui-Ulysse: cujus verba sic legi debent. Retrimenta cibi, quæ exirent, per posticum, canalem feci In vulgatis est, quæ exirent.

c Cavum.

d Colicus dolor.

Quæ omnia ostendunt magnam Dei sollicitudinem erga nos. Ut qui nec ista putârit esse indigna curâ sua, quæ animis plebejis vilia, ac sordida judicantur. Etsi vero intestinum hoc tam varia sortiatur nomina: unicum tamen est; sed quod longitudinem habeat tredecim cubitorum; ut est apud Hippocratem *a*. Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, observavit, esse septies homine longius: sed exsiccatum, & flatu distentum. Id minutum, rectumque esse noluit sapientia divina; quia sic perpetuò vel fame laboraremus, vel itaremus ad naturæ requisita. Atque hoc sagaciter perspexit Plato, cùm eò ait intestinum variis esse gyris anfractuosum, ut cibo diutius in eo commorante, meliùs negotiis, & divinorum contemplationi vacaremus.

a Lib. de hominis structura.

Illud etiam divinæ est providentiæ argumentum, quòd intestinis geminam dederit tunicam: quò, si interiorem acrimonia bilis arroderet, vel sordes putrefacerent altera earum salva foret. Item illud, quòd intestinis circumdedit mesaræum, ne implicentur temere, aut deorsum dilabantur. Involucrum hoc vocatur μεσεντέριον, quia in medio intestinorum tenuium, vel ventre, ponatur. Nam secundùm Hesychium, Ἀραιὴ, γαστὴρ, καὶ λεπτὰ ἔντερα *b*. Alter vocatur μεσάραιον, quasi μέσον τῶν ἀραιῶν *c*. Cicero in secundo de Natura Deorum interpretatur *medium intestinum*. Sed non tam medium est intestinum, quam inter intestina medium. In hoc mesaræum ex hepate descendunt venæ, quæ inde *mesaraicæ* dicuntur. Hæ ex intestino puriorem chyli partem exsugunt. Quodque sic attraxere, id ipsæ per venam portæ deferunt ut hepar: ibique secundò concoquitur chylus in quadruplicem humorem: unum calidiorem ac tenuiorem, nempe flavam bilem, quæ igni respondet: alterum temperationis caloris, puta sanguinem, qui magis aërius: tertium frigidiorem & humidiorem, videlicet pituitam, quæ similis est aquæ: quartum ut frigidiorem & sicciorem, sic crassiorem; nimirum atram bilem, quæ maximè terrea. Ex his flavam bilem attrahit vesicula fellis, jecori ἀμέσως *d* subjecta. Inde bilis defertur in summam intestini jejuni partem, quò illud stimulet ad expellendas feces: atque hic à bile superfusâ flavedinem nanciscuntur excrementa. At pituitam adducunt renes, qui dorso adnectuntur, & costis nothis. A renibus serosus iste humor vesicam petit: unde it in meatum, ac caulem illum, qui lotio egerendo ultimus inservit. Atram bilem attrahit splen: quo non fungente suo munere, melancholicis corpus humoribus impletur. Dicitur igitur caussa risus, non per se, sed per accidens. Sanguinis verò duo sunt ex hepate itinera: unum in cor, ac porrò in cerebrum, ad generationem spiritus vitalis, & animalis: alterum per venas totius corporis, ut tertia perficiatur concoctio. De priori prius, ac eadem de corde videamus. Hujus basis in medio ponitur thorace, ut spiritum vitalem, qui se pulsu & respiratione exserit, quaquaversum per corpus diffundat. Mucrone interea se exporrigit lævam sub papillam; ne, si neutrum in latus inclinaret, motus impediretur diaphragmatis, quod respiratio perpetua quiescere non sinit. Duo ejus sunt κοιλίαι *e*, ut vocat Hippocrates: sive κόλποι *f*, prout nuncupat Julius Pollux. Quorum dexter sanguinem crassum patenti excipit ostio à vena cava, eumque, ut Realdo Columbo *g* observatum, per arteriosam defert venam unde cum aëre in pulmonibus elaborato per arteriam venosam in sinistrum defertur cordis ventriculum. Atque ita vitalis fit spiritus ex sanguine tenuissimo, & aëre, permixtus. E sinistro autem cordis sinu per arteriam aortam sive magnam per universum dispergitur corpus, quò calore suo foveat innatum partium omnium calorem: ut cæteros ejus usus taceam. Est verò hic spiritus nec flammeus plane, cùm flamma sit momentanea; nec aëreus omninò,

b Aræa, venter, & tenuia intestina.

c Medium intestinorum.

d Proxime.

e Ventriculi.

f Sinus.

g Lib. 7. de re Anatomica.

no, cùm aër sit fixus; sed mediæ naturæ, magis durabilis flammâ, minùs durabilis aëre. Quid mirum? quando partim alitur humore pingui, & oleoso; oleum autem cum natura convenit flammea: partim aëre externo, cui mulcen jam diximus. Nec tamen flammæ nimium naturam referre debet. Siquidem nimis æstuans citò omnem deprædetur corporis humorem. Uti fiat, si multum vinis, & aromatis, indulgeatur. Similis igitur esto flammæ, quæ stramen, non truncum, incendat: humoremque non sorbeat, sed quasi pitissando bibat: quo pacto futurum, ut instauret, non diruat. Estque spiritus hic non interruptus, sed continuus: interea partim contentus cerebri ventriculis, quasi cellis; partim arteriarum tamis, quasi canalibus quibusdam. In insectis tamen, imò & anguillis, & serpentibus, spiritus æqualiter toto corpore funduntur: unde, iis dissectis, partes moventur singulæ: sic ut vulgi sit opinio, hoc eas studere, ut iterum socientur. Etiam aviculæ, capite abscisso, leviter subsultant: quia paullum tantùm spiritus eo continebatur, ob cellularum parvitatem. Nec ab innato solum calore humorem absumi, sed etiam externo; argumento est, quòd locis Sole exustis homines magis sunt exsucci. Nimirum ea caloris alieni vis est, ut calorem dissipet nativum, quandoque & extinguat. Talis quoque vis humorum est putrefactorum in febribus ardentibus. Atque ex his etiam liquet, cur non putrescant corpora muscæ, vel alterius insecti, si electro fuerint inclusa. Nec enim aer eò penetrat; & electrum ejus est naturæ, ut nihil recipiat ex natura insecti. Sepultura igitur est durabilior illis, quàm regibus in suis mausoleis. Proinde & corporibus nostris est salutare, si, ad excludendum nimium aëra, meatus vel constringantur, vel oppleantur. Constringuntur frigore: unde diutius vivunt Septentrionales. Opplentur pinguibus: ut ab iis, qui intus mulso, exterius allimendo oleo, se factos dixere longævos. Et juvat Hibernorum, præcipuè sylvestrium, exemplum. Sunt enim longævi: quod inter alia obtingit, quia ad ignem soleant se ublinere butyro salso, ac vetere: uti &, ubi morbus eos invaserit, lintea de stratis removent, contenti laneis; quippe magis pinguibus, & oleosis. Etiam huc facit, quod glasto a se oblinebant veteres Britanni b; imò & Picti, quibus ex eo nomen fuisse verisimile est. Nam satis est verisimile, cùm fuerint longævi, inter alia hoc fuisse in caussa. Pluriaque in hanc mentem apud nobilem, ac summum virum, Verulamium, Vicecomitem S. Albani, in Historia Vitæ ac Mortis legere est.

a Seve potius glasto. Vide Salmas. Sol. Exercit.
b Cæsar. lib. 5 belli Gall. Plin. l. 22. c. 1. Tac. Agric. vit. Solin. cap. 25.

Porrò spiritus vitalis, in cerebrum delatus, ejus frigore temperatur, fitque animalis: ac uti vitalis per arterias diffunditur in corpus, quò functiones vitæ exsequatur: ita hic in cerebro elaboratus per nervos spargitur quaquaversum, ut obeat functiones animales; hoc est, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Cessat igitur sensus, & motus, si in ventriculos cerebri irruat sanguis, aut phlegma. Idemque fit in contusione capitis, quia sic spiritus animalis redigitur in angustias ventriculorum cerebri: quemadmodum & opium, ac narcotica, hunc spiritum constringunt: & ingens ebrietas copiâ humoris eos obruit: imò nimius sanguinis profluxus eos exstinguit. Quid mirum? cùm spiritus unà cum sanguine evolet; nec continuò novus reliquo è sanguine spiritus generetur.

Vidimus de itinere sanguinis in cor, & cerebrum, ad generationem spiritus. Nunc agendum de altero ejus ex hepate itinere. Siquidem hinc quoque se diffundit per venas omnes: inque vaporem resolutus, per tunicas, & oscula venarum exsudat, & influit in cuncta corporis membra, usque vi caloris nativi agglutinatur. Cæterùm ubi, quantum ab alimento accesserat, à spiritu fuerit absumtum; atque etiam, ab aëre externo, qui & ipse, ut dixi, humorem deprædatur: partes illæ, quæ aëri proximæ, fuerint evacuatæ: humorem appetunt à partibus proximis, illæ item à vicinis, atque ita porrò, usque dum continuâ serie deveniatur ad ventriculi venas: quibus alimento defectis, fit suctionis sensus, unde novus oritur appetitus alimenti; non naturalis, ut in plantis; sed animalis, quia est cum sensu: atque hunc appetitum *famem* dicimus. Ex quibus cognoscere est, quomodo in nobis vicissitudo fiat perpetua, nunc absumpti humoris, nunc reparati.

Porrò extremæ etiam concoctioni sua sunt excrementa, alia certæ partis, ut mucus, & aurium marmoratum: alia universi corporis, ut sunt tum halitus per poros cutis transpirantes, quibus retentis provenit scabies: tum sudor, ac sordes cuticulæ, quarum copia materies est pediculorum, & cimicum: tum pili ex vapore fuliginoso, ac rariori per cutis spiracula prorumpentes; unde prolixiores mulieribus capilli, quia magis hujuscemodi fuliginibus abundant. Radices pili habent in adipe, à quo & nutriuntur. Est verò is inter membranam carnosam, & cutim, quæ proximè subest cuticulæ, sive, ut Græci appellant, ἐπιδερμίδι.

Ex his videre est, quàm multiplici functione, quamque variis ad nutritionem partibus, sit opus. Functio enim quadruplex requiritur: attractrix succi per fibras rectas; retentrix, per fibras obliquas; alteratrix, per calorem nativum; & expultrix, per fibras transversas. Partium verò, quæ nutritioni inserviunt, aliquæ ministrant primariis; ut splen, ren, vesica, aliæ, quemadmodum vidimus: principes verò sunt hæ quatuor; stomachus, jecur, cor, cerebrum. Eoque istorum ingens esse nobis cura perpetuò debet. Videndum ergo, ne stomachus intemperie laboret, vel nimis laxus sit, vel oppleatur humoribus nauseam generantibus, vel aliter ὄρεξιν a perdat, quæ digestionem juvat. Hepar ne obstructum sit, vel, ut senili fit ætate, torridum. Cor juvetur aëre, odoribus, affectibus. Aër sit loci perflatilis, sicci, non tamen arenosi: ac laudatior flante zephyro matutino, vel borea pomeridiano. Vapores sint boni odoris, nec tamen continui: neque calidi, sed refrigerantes: qualis prædicatur ex aceto, aqua rosacea, & vino generoso; si portione hæc æquali imponantur ferro propè candenti. De affectibus postea me dicturum recepi. Cerebrum adjutatur balneatione pedum, suffitu, capitis inunctione: imò à stomacho sic dependet, ut cuncta ei prosint, quæ stomachum roborant.

a Appetitum.

Quæcunque verò hactenus diximus, ea ad quotidianam pertinent instaurationem corporis humani. At aliter fit in corporibus malè affectis. Ajunt enim, tabidos etiam nutriri balneis ex lacte; & clysteribus quoque accedere aliquid nutrimenti. Quicquid de isto sit, etiam alitur corpus quomodocunque, si calor quidem nativus sit paucus, & imbecillis, eoque exigui nutrimenti indigus; pituita autem non acris, & salsa; quæ morsicando ventriculum, excitaret appetitum; sed dulcis, & idonea, ut in bonum convertatur sanguinem. Sic videmus, qui iter faciunt per loca inculta, ad famem sitimque sedandam inter labrum inferius, & dentes, collocare catapotia, sive pilulas ex Nicotiana, ut hujus vi ex cerebro humores pituitosi in ventriculum destillent, inde concocti mittantur ad hepar, & porrò ad venas. Itidem humoribus ejuscemodi nutriuntur ursi, ac glires, cùm hieme totâ in speluncis delitescunt. Et videtur idem de cepis, & similibus plantis, statuendum; quæ, aliquot jam mensibus separatæ à terra, nihilominus germinant. De nutritiva vi satis.

Auctricis facultatis beneficio pertingunt corpora ad convenientem quantitatem: quod fit plus apponendo, quàm à calore est absumtum. Appositio autem ea per universam fit substantiam, sic ut singulæ particulæ à calore rarefiant, novâque in poris materie receptâ, & agglutinatâ, extendantur, majoremque occupent locum. Nunquam æquè augetur corpus, ac in pueritia: cujus caussa est, quòd tum humor sit multus, corpus molle ac spongiosum, eoque alimentum facile in quasvis ejus partes à calore transmutatur. Unde etiam liquet, cur corpus sit infantibus succulentum, capilli albi, aut flavi. Sanè ubi corpus siccius, capilli nigrescunt. Tardiùs crescunt viri,

quia iis humor fere est lentus & compactus; qui difficilius à calore protruditur. Sed compensatur hoc eo, quòd diutius adolescant: nempe ad annum sæpe xxv; cùm feminarum incrementum, ob calorem minorem, fere desinat mox post tertium septenarium, aut annum proximum. Calor verò nimius, quia ossa celeriùs indurat, brevioris staturæ caussa esse solet. Quod imbecilliorem esse feminis calorem dixi, id eo quoque firmatur, quòd propterea necesse habet quotmensibus profluvium per uteri venas fotas emittere.

Cap. XXII.

Unde utrique sexus naturales sint in Venerem stimuli. Cur Natura in viro verenda non fecerit ossea, ut in plerisque animantibus. Generari hominem inter lotium, & merdam: quod typhum in nobis retundere poterat, si originis nostræ magis memores essemus. Aristoteles refellitur, qui negabat, a feminis emitti genituram. Quo ordine, & intra quod temporis spatium, formentur nobiliores humani corporis partes; ut ex abortibus colligitur. Cur animal ex diversis speciebus materna sit natura. Quare nunc mares validi, aut viragines; nunc exigui roboris masculi, aut femellæ, nascantur. Unde fit, quòd liberi similes sint parentibus, quandoque etiam alicui majorum. Vis imaginativa in producendis liberis monstrosis, vel aliquâ notâ insignitis; imprimis si materies seminis, vel abundet, vel deficiat, vel vitio quopiam laboret. Quo artificio Jacob gregem reddiderit discolorem: interim non hoc miraculosum minus, quàm naturale, dici posse. Ova non solum ab animantibus, sed aliter etiam multifariam excludi. Quâ ratione fiat, ut imaginatio figuret infantem, & ut in hoc præcipua sit terroris vis, & quo gestationis tempore plus possit phantasia. Cur mulier plurimum producat fœtum simplicem. De quaterno, quino, septeno partu. Fabella rejicitur de septem uteri cellis. Refellitur item altera de Mathilde, vel potius Margareta Comite, CCCLXV uno partu fœtus edente. Quæ gemini sit fœtus caussa. Cur fœtus unus alteri interdum adhærescat. Quæ caussa sit, cur interdum plures concipiantur. Unde ea sit, quæ superfœtatio nuncupatur. Quo pacto alatur fœtus in utero, & quomodo respiret. Unde potissimum sint partus dolores, & miranda Dei providentia in hoc opere se exerens. Varia gestationis tempora in animantibus, ac genere etiam humano. Cur octavo mense fœtus rarò sit vitalis. Cur nono mense plurimum edatur partus. Utile quandoque esse exsecari infantem, etiam matribus vivis.

Nutritivæ & accretivæ facultati addita est à Deo vis γεννητικὴ, seu *generatrix*: ut cùm individua sint corruptioni obnoxia, species saltem sint perpetuæ. Propterea eos sapientia divina stimulos naturæ indidit humanæ, ut mas sic afficiatur sequioris sexus partibus, quæ verè sordium sint cloacæ: mulier item, quo minùs Venereo indulgeat ludo nec pudore absterreatur, nec laboriosâ novem mensium gestatione, nec partu periculi plenissimo; sæpe etiam exitiali; nec educatione prolis tam sollicitâ, & molestâ. His enim insuperhabitis, uterque in Venerem ruunt: sæpe etiam, cùm nihil minùs propositum habent, quàm augere humanum genus. Nec, dummodo castus sit animus, inutile est considerare, quid utrumque sic incitet sexum. Nimirum stimuli isti sunt à spiritibus confertim ruentibus eas ad partes, quas Natura generationi destinavit. De membri ejus situ in mare satis est apertum. Ubi & illud, noluisse Deum, ut esset osseum, velut cani, vulpi, lupo, ne prominens semper molus obesset vitæ officiis: simul etiam sic meliùs esse consultum honestati, ac pudori. In muliere autem uterus est situs inter vesicam, & intestinum rectum. Ita homo, superbum illud animal, inter excrementa nascitur. Ac anteriori quidem parte connectitur ossi pubis, & coxendici: posteriori autem tum ossi sacro, idque munere seminalium vasorum; tum membranæ cuipiam, quam musculum Vesalius nuncupat. De longitudine colli sive cervicis, quasi undecim digitorum apices æquante; de rugarum ἐν ταῖς ἀφροδισίοις usu; de cugis sive naturæ membranis, uterum à pulvere & frigore tuentibus; nihil nunc addere est animus, quia, quæ providentissimum artificem in iis etiam ostendunt, ea, utcumque velamento verecundiæ obtegerentur, fortasse à mentibus tamen lascivis longè aliter caperentur. Ut igitur ad spiritus redeam, eorum copia in formatas inguinibus res, prout Arnobius a nuncupat, per arteriam geminam delata, tamus ille intumescit, ac gestit spiritus eos cum sanguine vasis suis ad generationem elaborato, foras protrudere: idque alliciente ad hoc etiam blando & jucundo feminæ calore: quæ & ipsa desiderio afficitur ob copiam spirituum sese eodem receptantium, quò imaginatio jussit. Ac gliscit illi voluptas ex receptu genituræ; fortasse quia obscenus viri humor illo genituræ muliebris sit calidior vividiorque. Nec tamen concipit, nisi genitale semen etiam ab ipsa fuerit: in quo vehementer aliquando erravit Aristoteles b, cùm solum virilem genituram in generatione statueret. Nam hoc si esset, frustra mulieri Natura internùs tribuisset testes. In quibus & semen adeò concoctum & elaboratum, ac in illis conspexisse viris, & reperisse, & spectatoribus se commonstrasse, ait Realdus Columbus lib. XII. Utrumque semine emisso, clauduntur loci: ac spiritus, per venarum, arteriarum, nervorumque orificia in uterum se insinuans, excitat vim seminis formatricem. Ex partes quidem genituræ tenuiores, & calidiores, recondit centrum versus; crassiores, & magis terrestres, in ambitum ablegat, ut inde fiant membranæ fœtum continentes. Eæ sunt χορίον, seu χωρίον, & ἀμνίον: quæ sociata dicuntur δεύτερα, Latinis *secunda*: primæque hæ fiunt membranæ, ne tenellus fœtus duritie uteri lædatur. Ubi hoc vallum factum, spiritus semen immutat, & prima quasi stamina fœtus efformat; ac septimo jam die cordis, cerebri, jecoris, item venarum, arteriarum, nervorum, rudimenta comparent; ut ex abortibus liquet aquæ impositis. Simulque ossa figurantur, sed tardiùs perficiuntur. Fitque spermaticarum partium absolutio in maribus quidem die trigesimo, in femellis autem XL, aut XLII: ut ab divino Hippocrate c traditum est.

Post conformationem hanc partium spermaticarum sequitur altera ex sanguine per umbilici venam affluente: quo spatia inter fibras triplici explentur carne: una hepati, cordi, & aliis adnascente visceribus, quæ παρέγχυμα vocatur; alterâ musculorum fibris adhærente, quæ particulatim *carnis* nomine solet appellari; tertiâ singularum partium propriâ.

Cùm autem triplex sit in animantibus similitudo, speciei una, altera sexus, tertia vultus, & similium accidentium: prima imprimis est à matre, quia plus materiei ad generationem confert. Itaque ex ariete, & capra, gignetur capra; ex hirco autem, & ove, ovis. Alterius caussa est à seminis qualitate. Si enim utriusque parentis semen sit calidum; mares, iique validi generabuntur; si frigidum utriusque, feminæ imbecilles. Si maris calidum, feminæ frigidum; mas quidem, sed minus validus, fiet, dominante virili semine: femina autem imbecillis erit, semine vincente muliebri. Si maris frigidum, feminæ calidum erit, generabitur virago. Sane verisimiliora hæc, quàm illa apud Lactantium De opificio Dei, cap. XII. Interim nec negaro, ad ista etiam conferre uteri temperiem, & fœtus in eo situm: ac mares fere dextro, feminas sinistro uteri latere concipi. Similitudo autem oris, & effigiei, partim est à seminis natura, partim à phantasia. Natura enim semen simile gignit ejus, cujus est semen: δυνάμει d quippe similitudo hæc ei inest. Sed quandoque impeditur illa vis, & gignitur similis avo, aut proavo, quia & vis ea latet in semine. Multum etiam vis valet imaginativa. Unde & adulteræ, dum metuunt ἐν αὐτοφώρῳ e deprehendi, assiduâ prope cogitatione mariti similes gi-

gnere

a Lib. 5. [...] traslatione versiculorum Orphei.

b Libb. de generatione Animalium. Sed Historia Animal. lib. 10. etiam feminam emittere genituram agnoscit.

c Lib. de natura pueri. & de partu septimestri.

d Potestate.

e In furtivo Venere.

genere judicantur. Etsi & sæpe hic cesset imaginatio; sed naturæ ordo valeat, quia mulier, ut Julia Augusti de se dicebat [a], non nisi saburratæ tollunt vectorem. Utcunque illud, non dubium, quin magna sit vis imaginativæ. Itaque, quæ materie abundant, si vehementer, & diu imaginentur caput grande, sæpe fieri, ut producant puerum cum grandi capite. Quibus deficit materies, si obversetur assiduè animo homo cum pede trunco, faciliùs talem producent. Si mulier infirma humoribus fuligines, & cogitetur perpetuò de hirsuto animante, facilè contingat, ut & fœtus sit hirsutus. Ac par ratio in cæteris. Idcirco Dionysius tyrannus, cùm propterea, quòd deformior esset, prolem nollet sibi similem gignere, in cubiculo suspendit picturam formosam, ut eam potiùs, quàm mariti vultum, uxor in animo haberet. Testis Soranus, medicus antiquus, & ex eo B. Augustinus adversus Julianum Pelagianum lib. V, cap. IX. Evidens quoque exemplum nobis præbet divinus Moses Genes. XXX; ubi narrat, quid fecerit Jacobus Patriarcha, ut sibi cederent oves, quæ ex unicoloribus (variegatas enim separabat) varii nascerentur coloris. Item ut deinde idem pararit virgas triplices: primum לבנה, libneh, *populi*: deinde לוז luz, *amygdali*, ut vulgata vertit; vel, ut alii, *coryli* (sanè ab Hebræo *luz*, est Latinum *nux*, similiter duarum liquidarum transitu, ut *lympha*, *nympha*), denique ערמון armon, hoc est, *castanea*, ut cum Davide Camio Salomon Jarchi putavit; sive *platani*, ut exposuit vulgatus interpres; favente paraphraste Chaldæo, cùm דלבין diblub exponit; quod etsi Paulus Fagius *castaneam* reddat, verè tamen *platanum* notat; ut (quemadmodum Drusio observatum) Arabica etiam linguâ commonstratur; ubi dilub *platanus*. Harum Jacob arborum ramis viridibus (quibus facilè cortex demitur) dicitur partem corticis abstulisse, partem reliquisse; ut ita rami essent partim albi, partim viridis, ac nigrescentis coloris: atque eos ramos sic posuisse in aqualiculis, ut oves, in coitu cernentes hosce ramos diversicolores, diversicolorem & ipsæ gignerent fœtum. Præterea hoc jam natos colore obvertebat ad varii coloris oves, ut diversicolores itidem nascerentur. Nec propterea existimandum, imaginationem pecudum totam hujus rei caussam fuisse. Quippe si tanta ejus fuisset vis, ut effectus semper, imò plurimùm sequeretur; sanè hodieque opiliones nostri, satis artis suæ gnari, imitarentur exemplum. Proinde fatendum, imaginationem pecudum tantùm fuisse caussam adjuvantem: ac plus in hoc negotio virtuti esse tribuendum divinæ; quæ suo concursu sic debilem adauxit caussæ secundæ vim, ut quod sola non posset secundùm naturam, id divinâ benedictione præstaret supra naturam. Atque hæc etiam sententia est B. Chrysostomi Homil. LVII in Genesin, ubi miraculo id factum refert: & Theodoreti in Genesin quæst. LXXXVIII, ubi ait de Jacobo, τὰς ῥάβδους λεπίσας, οὐ ταύταις θαῤῥῶν, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐπικουρίαν προσμένων· *virgas decorticavit, non in iis confidens, sed opem exspectans divinam.* Et sanè Gen. XXXI, 9, 10, 11, 12, ipse Jacobus in sermone ad uxores suas hoc omne divinæ tribuit bonitati, ac potentiæ. Quamobrem errare eos arbitror, qui totum hoc virtuti adscribunt naturali: cujus tamen aliquas fuisse partes agnoscimus. Ac longè magis falluntur, qui gallinam ajunt, si ova vario signaris colore, vel, ante ovis incubantem, variegatum suspenderis linteum, pullos exclusuram varii coloris. Nam imaginativa gallinæ nullam habet potestatem formatricem in ova, quæ sint extra eam: solumque istæ sunt partes gallinæ, ut calore suo suscitet latentem in ovis, ac sopitam vim formatricem. Quod & mulier possit, si inter ubera assiduè ovum circumgestet; ut constat experimento Liviæ Augustæ: imo aliquando & famulæ meæ experimento id observarunt domestici. Quod diximus de gallinis, idem judicium esto de pavis in Norvegiam illatis: quæ albas excludere pavas dicuntur, quia in oculis semper habeant nivium colorem; quemadmodum Gilberto Longolio traditum Dialogo de avibus, & exinde Rittershusio in Oppiani Κυνηγετ. [b] ut mittam cæteros. Quid quòd neque semper opus calore animantis? In Ægypto enim excluduntur calore fimi, vel egelido aquæ tepore, vel assiduè tepentis furni: qua de re Aristotelem vide in VI Hist. Animal. cap. II, & Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercitat. XXIII. Solùm igitur potest imaginativa aliquid in corpus proprium; vel alienum quidem, sed internum, quale est fœtus. Ac ne quidem directè, & effective, sive per se, propriaque virtute, agit in fœtum: sed per accidens duntaxat, alias movendo potentias, quæ per se agant, & immediate. Fit illud hoc pacto. Phantasia vehemens, & diuturna, species conceptas imprimit, tum spiritui, qui virtutis est formatricis instrumentum; tum sanguini, qui fœtus est alimentum, ac materies. Eadem phantasia in actu Venereo dirigit species versus semen, eique eas imprimit, ut quandoque & patris imaginatio veniat in partem. Sed post conceptum sola aliquid potest mater, cujus anima semper fœtui est præsens. Multò autem faciliùs signum fœtui imprimitur à mulieribus simplicibus, & meticulosis, quàm prudentibus, & animosis. Nam affectus, ut ira, metus, terror, & similes, adigunt species versus fœtum: non voluntate, quasi hoc intendat mater (nulla enim optet nasci sibi prolem notâ aliqua insignitam) sed naturali instinctu, ac proprietate. Quomodo (ut de Venere taceam) conspectu oscitantis, aut socii mejentis, oriri solet inclinatio ad idem agendum, utcunque etiam repugnes. Nimirum, hac specie conceptâ, spiritus fertur natura suâ ad eas partes, per quas natura tale opus exsequitur: unde illa ad simile inclinatio. Nullus verò affectus plura in gravidis exempla suppetunt, quàm terroris. Nempe, ex affectibus memoratis, femina, animal timidum, huic præcipuè est obnoxium. Is autem affectus conturbat spiritus, & humores. Hi impetunt vim formatricem: unde fit, ut quæ alioqui formaret infantem secundùm propriæ vim naturæ, ea sequatur exemplum externum, quod imaginatio suggessit. Agit igitur & imaginatio, & vis conformatrix: sed illa, instar objecti, & exempli: hæc verò effectivè, non autem propriâ ex naturâ. Ab affectu enim seducta, directaque, disponit fœtum secundùm imaginativæ exemplum. Secundùm propriam agere naturam nequit, quia phantasia, ut dictum, spiritus, & humores, turbavit: quibus disjectis, ac dissipatis, depravate etiam vis conformatrix formationem exsequitur, non sua, sed malè dirigentis culpâ. Quanquam verò fœtus formatio multùm pendet à primis diebus, quibus ejus fiunt rudimenta: magna tamen etiam vis est postea, præcipuè primis mensibus; valdeque circa tertium, quia ob menses retentos, exindeque obortos humores putridos, qui in stomachum & cerebrum adscendunt, non paucæ picâ solent laborare, hoc est, appetitu vario, & multiplici, qui vim formatricem debilitat & corrumpit, ut depravata vix possit non agere depravatè. Magnopere quoque vim imaginativæ arguit, quòd multi vel cibo quopiam mirificè capiantur, vel ab eo abhorreant. Præterea quòd multi etiam ferre nequeant præsentiam hujus, vel illius animantis. Sic novi, qui, latitante in cubiculo fele, deliquium animi paterentur. Illustris de eo locus est apud Thomam Erastum libro de occultis proprietatibus. Eum librum non arbitror seorsum exstare: sed reperies Medicis insertum Miscellaneis Nobilissimi viri, Electoralis Medici, Henrici Smetii, studiorum gratia chari, chanonis, quia optimam optimæ meæ socrus sororem duxerat uxorem. Ejus operis cap. XXXIV, narrat Erastus de principe femina sibi nota, eaque admodum cordata, quæ hunc in modum erga feles esset affecta. Ac caussam ejus retulisse ajebat in matrem. Nam cùm ab ea gestaretur utero, felem de sublimi propè matrem decidisse; hac illius tantopere fuisse exterritam, ut incideret in animi deliquium: pavoremque eum diebus durasse compluribus. Nimirum credibile est, terrore illo spiritui ac temperamento tenelli fœtus impressam fuisse ἀντιπάθειαν quandam istius animantis.

Nec solùm divina reluceat providentia in conceptu, & for-

a Macrobius lib. 2. Saturn. cap. 5.

b Lib. 1. v. 328.

formatione fœtus: sed in eo quoque, quòd cum animalium alia eodem tempore multiplicem edant fœtum; homo simplici fere sit contentus. Nimirum hoc inde est, quia homo sit vivax; multa animantia vitæ brevis: eamque brevitatem multitudine fœtus voluerit Deus compensare. Eò quoque opus fuit, multiplices esse multorum animantium fœtus, quia hominum alimento, imò & vestitui cedunt: alia etiam ab aliis absumuntur. Homo rarò plures parit, quam gemellos, pro duobus uteri lateribus, duobus item uberibus, quibus alit fœtus. In Ægypto tamen septenos edi partu unico, retulit Trogus *a*. Et Agellius *b* ex Aristotele tradit, mulierem in Ægypto quinque pueros uno esse enixam partu: totidem quoque peperisse ancillam Cæsaris Augusti in agro Laurente, ac monumentum matri, paullo post partum mortuæ, factum esse ab Augusto via Laurentina, inque eo scriptum fuisse numerum puerperii. Cæsar Scaliger, commentariis in Aristotelis Historiam animalium *c*, refert, Agenni Nitiobrigum, ubi ista scriberet, vixisse illo tempore mulierem, quæ ter peperisset quaternos. Et memini, cùm Dordrechti, primaria à multis seculis Batavorum urbe, degerem, mulierem quatuor enixam esse filios: quos, honoris ergo, proceres civitatis de sacro levarunt fonte. Quod in utero ajunt septenas esse cellulas, tres dextro in latere, totidem in lævo; in medio item unam, atque inde progigni hermaphroditos: id pro anili ducendum commento, etsi aliquos non aspernandos habeat auctores. Omnino enim unica est uteri cavitas: pluresque fœtus non cellis, sed, ut mox dicam, membranis, distinguuntur. Nec minus fabulosum, quod à tot scriptoribus proditum est, Mathildim ut vocant Cuspinianus, & Meyerus, sive potiùs Margaretam, ut plures nuncupant, Florentii IV, Hollandiæ Comitis filiam, Hermanno Hennebergensi Comiti nuptam, Gulielmi, imperatoris designati sororem, tot uno partu liberos enixam (ut Varronis versiculo utar)

Quot luces habet annus absolutus.

Scio, id traditum etiam ab Erasmo, Vive, Guicciardino, Christiano Massæo, Corn. Gemma, H. Junio, aliisque. Sed enim tantum miraculum, quod in annum refertur CIↃ CC LXXVI (non CIↃ CCC XXII, ut est apud Massæum) memorassent ejus temporis scriptores, Batavi, Belgarum alii, Germani, Galli, Britanni. Nunc apud antiquiores omnes silentium est. Nec eo tempore Ultrajectinus episcopus, à quo sacro baptismate abluti dicuntur infantes, vel Otho, ut nominat Meierus, vel, ut H. Junius, Guido vocabatur: sed Joannes Nassovius; qui undequadragesimus Ultrajectinorum episcopus fuit. Jam quam recentis est auctoritatis, quòd in tabella de isto Losduni suspensa legitur hodie, depromtam esse historiam *ex vetustis tam manuscriptis, quàm typis excusis Chronicis*. Nam demum prope duobus pòst seculis typographia vigebat.

Caussa gemellorum, vel plurium liberorum, est à divisione seminis: ut docet Hippocrates lib. I de diæta. Nec enim semper semen omne uno nixu in uterum emittitur; sed est cum bis, ter, sæpiusve, effervescat, ac sit validum, variis uteri partibus receptum, multiplicem efficiat fœtum. Sed necesse est, ut cum plures figurantur, suis distinguantur membranis. Alioquin alii aliis adnascantur. Cujusmodi monstrosi partus varia suppetunt exempla.

Ἐπικύησιν, quam *superfetationem* dicunt, insolens est, quia post conceptum uterus arctissimè clauditur. Quandoque tamen eo contingit, quia aliquibus uterus nonnihil connivеat, vel nimia etiam libidine dehiscat ad semen denuo recipiendum. Sed rarò tum fœtus vitalis est: quia prior jam validior multò posteriùs conceptum, eoque infirmiorem, necessario fraudat alimento.

Jam quam sagaciter Deus, & nutritioni, & spirationi fœtus, in utero prospexit! Si ore alterutrum fieret, aquas, quibus innatat, hauriret, atque ita suffocaretur. Itaque Deus voluit, ut per umbilicum perciperet alimentum; ut ait Hippocrates libro de natura pueri. Nec quia paucis prægnantium fluant menstrua, eo menstruo pasci sanguine existimandum. Nam quòd non fluant menses, alias caussas habet: puta quòd non gignatur sanguis supervacuus, cùm ad fœtum nutriendum multum operæ sanguinis requiratur. Is purior, magisque percoctus, per venam attrahitur umbilicalem, atque inde fertur in singulas fœtus partes. Et quia non caret omni sero, quod sanguini pro vehiculo fuit; eo postquam illud sua explevit munia, partim exsudatur, partim per renes, hinc ureteres, tum vesicam; inde non per pudendum, sed per οὐραχὸν, canalem à vesicæ fundo perductum usque ad umbilicum, diffunditur in amnion, membranam tum sudori, tum urinæ excipiendæ, dicatam. Itidem per geminam arteriam umbilicalem attrahit spiritum; quo vita, & nativus calor fœtus conservatur. Respiratione, quæ per os & nares fit, fœtui non est opus: sufficit διαπνοὴ, sive *transpiratio*, quæ per cæca fit spiracula.

Cùm verò planè in Dei admirationem rapiamur iis, quæ de fœtus nutritione diximus: tum nihil æquè est stupendum, quàm naturæ conatus in parturiendo. Nam cùm mox à conceptione arctè adeò claudi soleat uterus, ut nec acus cuspidem sit admissurus; contrà, ubi maturuerit partus, ita dehiscit, ut grandiusculus etiam exeat fœtus. Estque Hippocratis *a* opinio, cùm uterus ab antica parte habeat os pubis, à postica os sacrum, & coccygem; à lateribus autem ossa ilium: in partu pubis, & ilium ossa distrahi, & ex ea divulsione tantum oriri dolorem parientium. Hanc sententiam sequitur quoque Avicenna: qui & divinam inde providentiam magnopere ait relucere. Sic enim scribit lib. III, fen. XXI, tractatu 2, cap. 21: *Quando separatur fœtus, aperitur uterus apertione tali, cujus similem efficere non vales in alia hora, ut necessarium sit separari quasdam juncturas, & sustentari adjutorio Dei excelsi, præparante, vel disponente ad illud: deinde reverti eas ad continuationem naturalem: & est operatio illa validissima ex naturæ operibus.* Audiamus quoque Zoar Rabbi Simeonis Ben in Exodi cap. I: *Haud facile quicquam magis in rerum natura reperies, quam distractionem illam ossium pubis, quæ fit in parturientibus magis naturæ præsidio, seu providentiâ Dei, cui natura ipsa ministrat. Etenim nullâ fieri posset, quantumvis validissimâ vi, & nixu; sicut nec in cornibus cervorum, quæ quotannis decidunt, & denuo renascuntur.* Alii tamen, in quibus & Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, fuit, censent, ossa ilium, & pubis, sic esse coagmentata, ut nequeant divelli: ac proinde ea non tam planè diduci, quam leviter dehiscere: imò ne id quidem sat certum esse; sed sufficere, cartilagineum illud sacri ossis, quod κόκκυγα nominant, prorsus retrahi, atque ita amplius reddi spatium fœtui ad exeundum. Et sanè sic quoque miranda relucet naturæ vis, & providentia divina.

Non verò, uti animantium aliis, ita homini etiam, certò præfinitum est pariendi tempus. Columbæ singulis mensibus ova sua excludunt; canis quarto semper mense parit; equa nono; elephantus, quia, ob vastitatem corporis, tardè fœtus consequitur perfectionem, biennio indiget. Mulier autem & septimo parit mense, & octavo, & nono, & decimo, & ultra. Nam etsi Ulpianus neget, ad hæreditatem admitti, qui natus sit post decimum; idque præeunte magno Hippocrate, qui libro de natura pueri, mensem decimum statuit gestationis terminum: tamen idem Hippocrates, libro de partu septimestri, & octomestri, auctor est; quosdam mense nasci undecimo: ac Hadrianus quoque Cæsar *b* judicavit, in undecimo partum edi posse. Sed fidem penè exsuperat, quod Plinio traditum lib. VII Historiæ Nat. cap. V; & inde Agellio quoque exscriptum lib. III, cap. XVI: *Massurius auctor est, L. Papyrium prætorem, secundo hærede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se XIII mensibus tulisse diceret: quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videretur.* Avicenna item refert, visum sibi partum XIV mensium. Hujusmodi si sint recipienda, saltem rarissima sunt. Omnino enim,

ex

a Teste Plinio lib. 7. cap. 3 ac similiter Solinus cap. 3.

b Lib. 10. cap. 2.

c Lib 3. sectione 22. sive pag. 294.

a Fine libri de natura pueri.

b Agell. lib. 3. cap. 16.

ex communi naturæ ratione, mense septimo est partus initium; decimo autem est terminus. Ac septimo quidem initium, quia tum fœtus perfectam habet conformationem partium corporis: unde & tentat exitum, & feliciter sæpe. At si ob debilitatem conatus sit irritus, idem quandoque studet mense octavo: at infeliciter plurimum. Nam priori lassatus conatu, & dolore partus accedente, mox ægrescit; sic ut, si mortuus non edatur, non diu saltem supervivat. Sed nono, decimoque mense, sic firmatæ sunt vires, ut par sit ferendis partus doloribus. Duplex verò est ratio, cur tum potissimùm prodeat infans: nempe id præstant contentio, tum fœtus, tum fœtæ: fœtus, quidem, quia is grandescens plus puri requirit alimenti: atque id deficit, partim quia impurior sit indies sanguis maternus; partim quoniam, quod purioris est sanguinis, ad ubera recedat. Ratione autem fœtæ, quoniam uterus oneratur grandi fœtus pondere, eoque excutere molestum onus satagat. Sic fœtu quærente exitum, melioris, majorisque alimenti ergo: & fœtà optante exonerari, rumpuntur à fœtu membranæ, amborumque conatu is in lucem prodit. Est tamen cùm is conatus est irritus. Ut si puer grandior sit; angustius verò fuerit uteri os, aut vulva: sive naturà id sit, sive ob tumorem, vel inflammationem, aut simile quid. Ac si quid ejusmodi partum impediat, remedium hoc triste superest exsecandi fœtus ex utero. Si enim jam exspectarum usque dum mater moreretur, quid opus præterea perire fœtum? Sin superest mater, satius est, eam fortius ergo periculum hoc subire, quàm certo perire ambos. Nec enim de matre res desperata, quia naturà suà non sunt letalia, non dico epigastrii, & peritonæi vulnera; de quibus satis constat; sed neque uteri ipsius. Ὅλη γὰρ ἡ μήτρα πολλάκις ἐξῃρεῖται ἀφαιρεθεῖσα, καὶ θάνατον ἐπὶ τούτοις μὴ γενέσθαι· *traditur, totam sæpe matricem ablatam, nec mortem inde consecutam*: ut ait Paullus Ægineta. De generatione, & partu, satis: quibus magnam Deorum, Dearumque, numerum præfecere gentiles. Sed nunc contenti sumus ex his Naturæ mirandis deducere hominem ad creatorem suum. De gentium autem numinibus, quæ præesse his animæ functionibus putarunt, agemus in Diis, qui ad affectiones corporum naturalium pertineant.

CAP. XXIII.

Ostensum, visui inter sensus externos deberi principatum. Gemina ratio, cur nobis data sit vis etiam longe dissita conspiciendi. Qua parte tactus, & auditus, visum vincant, & ab eodem vincantur. Cur oculi sint constituti in sublimi, & parte capitis anteriori: cur item sint bini, ac inter frontem positi, & nasum. Palpebrarum utilitas contegendis oculis. Κορυβαντιᾷν *dicti, qui oculis dormiunt apertis; & unde hoc vitium. Alia palpebrarum duo commoda. Cur, ut acutius aliquid videamus, corrugemus frontem, vel ei admoveamus manum. Quare pisces obtusius videant. Cur pejus cernant, quibus palpebra alba, quam quibus nigra. De usu sex musculorum in oculo commovendo. Unde sit, quod aliqui sint strabones, vel oculos habeant assidue tremulos, ac nictantes. Plinii error in Plutarcho non satis capientis,* ἱππον *etiam dici hanc oculorum instabilium affectionem. Cur oculi rotundi. De sex oculorum tunicis. Quare cornea sit polita, ac densa. Cur uvea sit nigra. Cur foramen ejus* pupilla *vocetur. An semper ante mortem desinat oculus referre imagunculam intuentis. Plinii in hoc lapsus. Ejusdem alius error, pupillam credentis tunica esse cornea, cum sit uvea. Cur hæc nigra sit: deque varia ejus in variis animantibus figura. Unde iridi nomen in oculis. Quamobrem gentium aliæ oculos fere habeant nigros, aliæ glaucos. Unde tunicæ araneæ nomen. Tunicæ retinæ usus, ac quomodo varies visus, prout ea à crystallino humore propius, vel longius abest: prout item rarior est, aut densior. Cur aquila rectâ valeant Solem intueri. Humor oculi triplex; aqueus, crystallinus, & vitreus: & unde crystallino, ac vitreo, nomen: & ut pro crystallini globosiore, aut latiore formâ, varies visus: ut item humor crystallinus in animante liquidus sit, sed frigore concrescat: ac ut vitreus quoque fiat. Unde sit, quòd non fallatur visus, etsi aqueus humor faciat refractionem. Non humorem crystallinum, sed tunicam retiformem, propriè esse visionis organum. Oculorum gratiâ caput esse versatile. Nervorum opticorum usus.*

HActenus præstantiam ac dignitatem hominis perspeximus ex iis, quæ illi communia sunt, non modò cum mutis animantibus; sed etiam cum plantis. Nunc venio ad ulteriorem excellentiæ gradum, facultates nempe, & affectiones animalis proprias: quarum aliæ magis hoc nomen merentur; ut sensus, appetitus, loci mutatio, & respiratio: aliæ minùs propriè; ut vigilia, & somnus; quò & somnia referuntur. Sunt verò sensus vel externi, vel interni. Externi sunt nuncii & satellites animæ, quibus animus omnia, quæ foris geruntur, cognoscit. Quinque eos esse, satis constat: in quibus principatum obtinet visus. Atque id primùm ratione objecti; quo nullum, vel excellentiùs, vel latiùs, se per naturam diffundit. Nam quid præstantius luce? Quam latè etiam patet color? Jam præter ista, quot sunt objecta visus communia! ut magnitudo, figura, numerus, motus, & quies. Deinde ratione modi, quia nihil eo sensu vel certius est, vel velocius. Nam cum auditu quidem si conferas, quis non oculis suis credere malit, quam testibus auritis? Notum illud Gygis apud Herodotum in primo: Ὦτα τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν a. Quanto etiam celeriùs fulgur videmus, quam tonitru audimus! Similiter quopiam ligna cædente in sylva, conspicimus jam elevatam securim ad ictum alterum, priusquam sonus prioris ad aures pervenerit nostras. Quæ millies jam ab aliis dicta sunt. Et quid multis opus, cùm momento etiam ad ipsos pervolet cælos? Ex quibus omnibus elucet, rectè quidem dicere eos, qui ajunt, eò animali datam esse facultatem videndi valde dissita, ut ex longo etiam intervallo cernere possit salutaria, ac evitare noxia. Interim alteram etiam ejusce rationem esse, ut homo ad magnarum rerum contemplationem, quas videt, & per eas ad summi boni, quod non videt, amorem, & notitiam perduceretur.

a *Magis incredulæ sunt aures hominibus, quam oculi.*

Non dubitant tamen aliqui, tum tactum visui præferre, tum etiam auditum. Nam sine tactu, inquiunt, esse non possumus; possumus sine visu. Et per auditum breviculo tempore cognoscimus, quæ per experimenta vix sciremus longissimo temporum intervallo. Itaque & multi à nativitate cæci plus sapiunt iis, qui ab incunabulis vident. Sed enim, qui visum habet, tactu etiam præditus est: eoque visus præstat, quia tactum præsupponit, & ingens ei bonum superaddit. Et quid apertiùs, quàm caduca esse, quæ contrectamus: videri autem cælestia quoque? Eoque ut tactus prior sit naturà, visus tamen prior est dignitate. Jam quod ad auditum, per accidens quidem, Aristotele b teste, disciplinarum is sensus est, quia in ea vitæ brevitate non possumus omnium capere experimenta. Sed per se potior est visus, quoniam is sensus est certus, auditus fallax. Atque ut audiamus viros experientes, & veraces: tamen hoc, quod auditu cognoscimus, ab experientia originem trahit: ut visus alienus fundamentum sit eorum, quæ ab aliis audimus. Quare cùm tanta sit visus præstantia: nihil mirum, si tam oculos amemus. Unde Catullus c: *Ni te plus oculis meis amarem.* Et d, —— *Seu quid carius est oculis.* Plauto item e, *ocellitus amare.* Et, *homo ocelissime* f. Et, ex quorundam g sententia, *ostium oculissimum* h. Sed istic metrum planè exigit *occlusissimum*.

b *Lib. de sensu & sensil. c. 1.*
c *Epigr. 14.*
d *Epigr. 83.*
e *Cornicularia, apud Nonium.*
f *Curcul. 1, 2.*
g *Festi, Turnebi, Mureti, Stephani, Dousæ.*
h *Ibid. 1, 1.*

Verùm ut meliùs intelligatur, quantum debeamus Deo propter attributam videndi facultatem; distinctè considerabimus; id quod videt, illud quod videtur, & modum

quo quid videt, aut videtur. Id quod videt, principem si caussam attendas, animus est per facultatem visivam: at, ratione instrumenti, id est oculus cum nervo, ac spiritu optico. Quod propriè videtur, tum lux est, tum lumen, tum color. Modus visionis est specierum visibilium, per corpus perspicuum, indeque per oculi humorem crystallinum, in tunicam retinam receptio, atque ex ea à spiritu visivo per nervum opticum transmissio in sensum communem.

Oculus à Deo constitutus est in sublimi, ut longiùs prospectaremus: in parte antica, quia constare debet, quò dirigatur gressus. Binos oculos dedit, ut plura, & evidentiùs, cerneremus; simul, ut certiùs distingueremus corporum distantiam. Nam facilè aberret in illo, qui alterum claudat oculum, ut parebit hoc pacto aliquid è sublimi pendulum tangere volenti. Securitatis gratiâ oculus in osseis latet recessibus. Prominet interim aliquantum, ut illa à latere etiam videantur. Constitutus est inter frontem protuberantem, & nasi prominentiam, ut, umbrâ horum, majus lumen minus offendat. Ideo & frontem corrugamus, & adducimus, ut acutiùs videamus. Et qui sunt naribus truncati, queruntur, molestiùs sibi esse majus lumen, quam soleret.

Oculorum caussâ etiam palpebræ sunt, ac supercilia: ut quorum officium sit munire eos adversus illa, quæ alioquin inciderent. Itaque palpebrarum vitium est, siquis oculis dormiat apertis. Nec tamen id semper morbo contingit, ut si ab ulcere, aut vulnere, sursum attrahantur: sed naturâ quoque, quandoquidem novi, qui ab ortu ipso hoc vitio laborarint. Nimirum naturâ iis palpebræ fuere justo breviores ob materiæ defectum. Sic, leporino more, dormientes, κορυβαντιᾶν dicunt Græci; Plinio teste lib. XI, cap. XXXVII. Præter hoc officium, quod diximus, alia etiam duo munia oculis præstant palpebræ, eaque longe maxima. Prius est, quod tum molitie, lævore, & æqualitate, tum limbo suo cartilagineo, detergeant de tunica cornea, partim humorem viscosum, quem exsudant; partim pulvisculos extrinsecus incidentes (est enim aër iis refertus) quibus cornea impetita scabresceret, ac sic tenebresceret visus. Posterius est, quòd opacitate sua impediat, ne lumen nimium insinuet se per pupillam. Tale enim visui obstaret: ut arguit, quòd, cùm acutiùs, & distinctiùs aliquid est speculandum, nunc palpebras contrahimus, sic ut pene concurrant: nunc manum fronti admovemus, ut pupilla magis obumbretur. Quod etiam diximus antea, cùm ostenderemus, cur fronti Deus oculos subjecerit. Nam par in isto frontis, & palpebrarum, ratio est. Ac pro hac sententia etiam est, quòd Averroes, in lib. de sensu & sensili, tradat, longiùs prospicere animalium illa, quibus palpebræ sunt crassiores. Ab eadem caussa est, quod pisces, & insecta, obtusiùs cernant. Palpebris enim carent. Etiam hæc firmantur artificio in conclavi tenebricoso videndi ad parietem depicta, quæ foris sunt. Nam & hic juvat, si supra foramen fenestræ extrinsecus aliquid prominens apponas, quod impediat, ne, parte nimis illustrato à lumine per foramen [illegible]nte, simulachra ac colores vel prorsus delitescant, vel diluti admodum obscureque compareant. Dignum etiam memoratu, quod narrat Philippus Montalto lib. IV Opticæ, cap. VIII. Refert is, hominem sibi notum oculis fuisse [illegible], palpebris candidis; inque pueritia, & adolescent[illegible], melius vidisse de nocte, pejus de die; sed virili ætat[illegible] [illegible] immutatum. Addit item, Mauros ei capto palpe[illegible] [illegible] atramento, ac vidisse tum acutiùs; sed re[illegible] [illegible] statum vetus, si atramentum detersisset. Caussam a[illegible] [illegible] ritam optimè doctissimus Plempius noster perspe[illegible] [illegible] quod palpebræ candidæ nimium ea diluerent, quæ [illegible] [illegible] retiformi pingerentur.

Hoc q[illegible] egregium divinæ erga nos curæ est indicium [illegible] musculos oculis attribuerit; quorum [illegible] [illegible], ad [illegible], vel obliquè, pro arbitrio mov[illegible]. Ex quatuor rec[illegible] unus oculum sursum trahit, alter deprimit, tertius movet sinistrorsum, quartus dextrorsum. Obliquorum duorum unus superius, alter inferius, convertit oculum, ac circumfert. Septimus, quem Vesalius addit, in quadrupedibus solùm comparet. Inæqualis visio, qualis est strabonum, a musculis hisce proficiscitur; qui præter naturam oculum movent. Ab iisdem etiam est, quòd nonnullis oculi naturâ sint tremuli, & quietis nescii. Quo oculorum vitio laborantem habuimus eruditissimum collegam. Estque non absimile vitium naturali dentium stridori: cui & comparat Galenus primo εἰς τὸ [illegible]. Hanc perpetuam oculorum nictationem Græci vocant ἵππον: quod non attendit Plinius lib. VII, cap. II, his verbis: *Phylarchus (prodit) & in Ponto Thibiorum genus, multosque alios ejusdem naturæ: quorum notas tradit in altero oculo geminam pupillam, in altero equi effigiem.* Nec enim dubitandum, quin Phylarchus, cùm de oculorum vitiis sermo sit, ἵππον scripserit: quod Plinius, ambiguitate vocis deceptus, perperam reddiderit *ejus effigiem*: ut ante nos doctissimo Dalecampio observatum.

Jam quanta Dei sapientia relucet in ipsa oculorum fabrica! Rotundos fecit, ut plura percipiant. Satis enim convenit, figuram hanc cæteris esse capaciorem. Potissima verò consideratio est tunicarum ejus, & humorum, quos continent tunicæ. Una tunicarum est ἐπιπεφυκώς, sive *adnata*; altera κερατοειδής, sive *cornea*; tertia ῥαγοειδής, seu *uvea*; quarta ἀραχνοειδής, sive *aranea*; quinta ὑαλοειδής, seu *vitrea*; sexta ἀμφιβληστροειδής, sive *retiformis*. Quibus à nonnullis additur tendinea quædam, præeunte Realdo Columba a, Anatomico Romano. Quam primo loco ponebamus, eam τὸ λευκὸν b dixit Hippocrates. Atque hæc cæteras comprehendit, originemque habet à pericranio. Cornea anteriori parte cornu rasi ac politi instar pellucet; unde & nomen accepit. Julius Paullus Crassus Patavinus, Rufi Ephesii interpres, vocat quoque *cornicularem*; non à *cornicula* profectò, ut propterea cornicari sit existimandus: sed à *corniculo*; unde *cornicularii* iidem ac κεραύλαι, sive *cornicines*. Eo autem cornea polita est ac levis, ne species deferat pravè, ac cum deformitate: uti fieret, si aspera esset ac rugosa. Eadem ob densitatem suam detinet humorem aqueum. Originem autem ducit à membrana exteriore nervi optici. Uvea sic vocata est, quia uvæ referat cæruleæ acinum, cui avulsus sit pediculus: oriturque à tenui membrana nervi optici, vel à cerebri meninge. Hæc nigrore suo obscura reddit penitiora oculi, ut sic meliùs videamus: quemadmodum si conclave fuerit obscurum, meliùs perfectiùsque in pariete depinguntur, quæ geruntur foris. Eadem fenestellam habet, quæ *pupilla* vocatur Latinis, ut Græcis κόρη. Propriè utrumque notat *puellam*. Nam ut à *pupus*, *pupulus*, *pupillus*; sic à *pupa*, *pupula*, *pupilla*. Postremo hoc pro *puella* usus Martialis lib. IV, epigr. XX:

Dicit se vetulam, cùm sit Cærelia pupa.

Uti *pupillam* pro eodem apud Appuleium legas Apol. II. At in oculo *pupulam* pro *pupilla* dixit Calvus c: *Jam gravis ingenti commovet pupula somno.* Ac similiter Lucretius lib. III; imò & Varro apud Nonium. Ratio hujus translationis est, quòd in oculo pueritia sibi, dum oculos ea mutuò intuetur, pueli, vel puellæ, imaginem conspicere videatur. Atque hoc fit ob lævorem oculi. Quæritur porrò, an fides habenda sit Physicis antiquis; de quibus sic Servius in illud IV Æn. *Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat. Physici dicunt, pupillas, quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis est summa desperatio.* Imò Plinius est lib. XXVIII, cap. VI: *Augurium ex homine ipso est, non timendi mortem in ægritudine, quamdiu oculorum pupillæ imaginem reddant.* Sed id perpetuum non est. Quandoque enim à morte etiam, ut lævor, sic imagunculæ hæ durant. Valde itidem ratio fugit Plinium, cùm corneam tunicam censet esse fenestratam: ut videre est lib. XI, cap. XXXVII. *Uveam* enim dicere debuisse; liquet ex iis, quæ diximus. Nigricat pupilla, quoniam sita est in profundo, cujusmodi umbram faciunt. Figura ejus

a Lib. 11. ubi inter adnatam, & corneam, ponit quandam nomine carentem.

b Albugineam.

c Apud Priscianum lib. 9.

ejus in homine est circularis, in bove ovalis, in fele oblonga, instar rimæ supernè descendentis. Sunt &, qui geminam credantur pupillam habere; ut ex Plutarcho referentem antea Plinium audivimus. Nempe hoc inde est, quòd circulus iridis exterior nigricante colore alteram referat pupillam. In aliis enim iris varii est coloris; unde & iris dicitur; etsi non sit semicircularis, sed coronæ similis. Varietas ea coloris est ex eo, quòd spiritus, & humor aqueus, particulis aliis copiosior sit, aliis paucior. Nisi malis, colores solùm esse apparentes, eosque ex refractione luminis in ambitu corneæ provenire. Quòd sanè verisimilius, quia lumine recedente non manent hi colores. At qui dicuntur oculi colores, veri sunt; ut eo cognoscimus, quòd pro lumine non varient. Tales cæsius, niger, & medius ille, qui à caprarum oculis vocatur *caprinus*. Cæsius, sive glaucus, frequens est Belgis, Germanis, Britannis: quia multum quidem iis humoris, sed à calore nativo; qui, à frigore externo stipatis corporis poris, intus constringitur, attenuatur, & rarefit. Contrà Libyes, Æthiopes, Syri item, & Indi, oculos semper penè habent nigros: quia, cùm in calidis vivant regionibus, magis quidem sunt exsucci, sed humor multum habet terrestre; quòd calor nativus, per poros exspirans, non valeat eum tantopere attenuare.

Sequitur tunica aranea; quæ ex eo nomen hoc accepit, quia tenuitate, (non tamen imbecillitate, cùm durior sit, & valentior) telas referat aranearum. Pellucida est, ac humorem continet crystallinum, & per processus ciliares aliis adnectitur partibus. Tunica vitrea nunc dicitur, quæ vitreum continet humorem, eumque ab aqueo discernit, ne confundantur. Ac fortasse non alia est ab ea, quam veteres *araneam* vocarunt. Ex minutis enim fibris contexitur, ut laceranti eam satis est evidens. Itaque nihil mirum, si cùm araneæ vitream continuari putarent, unam eandemque arbitrarentur. Tunica retiformis sic dicta est, non quia retis instar sit cancellata: sed quoniam referat rete contractum. Nam, ut ait Rufus Ephesius, ex angusto in latum diffunditur, sinuaturque. Vesalius non incommodè dimidiato ovi putamini conferebat. Is, quem & antè dixi, Fortunatus Plempius, magnum ut Lovaniensis Academiæ, sic patriæ Amstelodamensium civitatis, Hollandiæque totius, ornamentum, scitè etiam comparabat *a* operculo, quod glandi quercinæ superadditur. Tunica hæc colores sibi à crystallino humore impactos retinet, ac repræsentat. Species enim visibiles pupillam subeuntes transeunt omnes oculi humores, usque dum repræsententur in tunicâ retinâ. Quod si longiùs ab ea absit tunica, solùm videas propinqua: sin propiùs, tantùm longinqua. Posteriori modo ferè cernunt senes: priori illo myopes, etiam juvenes. Aliter quoque pro discrimine retinæ variat visus. Nam si rara sit, lumen profundiùs penetrat: quæ res molestiam parit, ac ingenti in lumine, quale est Solare, lachrymas etiam ciet invitis. Densa autem prohibet, ne altè se insinuet lumen. Ac credibile est, hoc pacto affectum esse oculum aquilinum, qui & solare lumen rectà intuetur. A tunicis nunc ad humores transeo.

a Lib. 1. Ophthalmographiæ, c. 15.

Humores sunt tres; ὑδατοειδὴς, sive *aqueus*; κρυσταλλοειδὴς, sive *crystallinus*; & ὑαλοειδὴς, sive *vitreus*. Horum extimus est aqueus; perque eum species ad humorem crystallinum deferuntur: uveam quoque separat à crystallino; & corneam tunicam distendit, ne, si corrugetur, species perperam ad crystallinum transmittantur. Ut liqueat, ne in tantillo quidem aliquid non magnum ob usum esse factum à Deo. Excellentior tamen utilitas humoris est crystallini: qui sic vocatur, quia crystallum, sive glaciem referat; non quasi ejus instar sit durus; sed quia sit pellucidus, & omnis coloris expers, ut omnem bonâ fide colorem repræsentet. Vopiscus Plempius lib. I Ophthalmiæ cap. XVII scitè observat partem ejus anteriorem, cui humor innatat aqueus; rotunditate esse lentis instar depressa: posteriorem autem, quà vitreo invehitur, assurgere in conum: esse interim, quibus situs ejus sit globosior; ut myopibus, qui concavis juvantur specillis: esse alios, quibus idem obtigerit latior; eoque, ad propinqua etiam cæcutientes, specillis utantur convexis. Hoc de humore intelligendus est illustris ille Hippocratis locus libro de carnibus *a*: Πολλάκις ὀπώπαμεν ὅτι συῤῥαγέντος ὀφθαλμοῦ ἐξιὸν ὑγρὸν, κολλῶδες. ἕως μὲν ἂν ᾖ ἔτι θερμὸν, ὑγρόν ἐστι. ἐπειδὰν δὲ ψυχθῇ, ἐγένετο ξηρὸν, ὥσπερ λιβανωτὸς διαφανής. *Sæpe conspeximus, oculo disrupto exisse humorem glutinosum: qui dum calet, est liquidus: at postquam perfrixit, siccus fit, ac thuris est instar perspicuus.*

a Sect. 3. pag. 34. edit. Wechelianæ.

A tergo crystallini humor est vitreus, sic dictus à similitudine vitri, partim liquefacti, partim frigefacti. Nam fluit instar liquefacti: sed differt ab eo, quòd vitrum non pelluceat liquefactum. Pellucet vitri instar frigefacti: sed differt ab eo, quòd hoc non fluat.

Ex humoribus hisce aqueus facit refractionem. Nec propterea existimandum, alio res loco spectari, quàm naturali. Nam crystallinus humor est compactior & aqueo, & vitreo: eoque species ob refractionem absque aberratura redit ad perpendicularem.

Cæterum in humore crystallino confusa etiam fit visio: eoque ulteriùs etiam procedendum speciei fuit visibili; nempe ad tunicam retiformem. Quemadmodum enim species per aërem immissa in vitrum, quo foramen fenestræ obturatur, inde in obscurum conclavis parietem, vel tabellam de pariete suspensam, defertur; ibique cum coloribus suis rem pingit: ita nec in humore triplici species consistit, sed inde impingit in tunicam retiformem: ut is demum sit ultimus receptæ in oculo speciei terminus, & κυριώτατον *b* visionis instrumentum. Atque hæc dicta sunto de fabrica ac usu oculorum: quorum gratiâ duntaxat caput Deus versatile fecit: ut hoc quoque sit illustre argumentum, quanta sit eorum præstantia.

b Maximè propriè.

Nec tamen soli oculi sunt organum visus, sed nervi etiam visorii: de quibus propterea pauca addemus. Horum munus est species visibiles retinæ impressas recipere, & deferre ad sensum communem. Id verò, quod propriè species recipit, est spiritus animalis, meatu opticorum contentus. Et quia, ob multiplicem oculi actionem, nulli spiritus animales celeriùs absumuntur, quàm visorii: eo Deus nervos hosce aliis fecit crassiores: quoque uberior spiritus eos permeat, meliùs videmus. Proinde si nimis paucus sit, debilis erit visus. Ac gutta oritur serena, & cæcitas, si deficiat planè: quod nonnullis contingit ex eo, quia nervi optici à vasis vicinis nimis comprimantur. Ut nihil mirandum sit, si quidam receperint visum accepto vulnere in fronte. Nam evacuatis vasis proximis, patentior fit opticorum meatus, ac affluxus spiritûs copiosior. Eo & aliqui frontis venam secant ad visum recuperandum. Sunt & quibus sternutantibus humor in opticos defluxerit, unde sint excæcati. His quandoque prodest, si sternutationem cientia præbeantur, ut humor sternutatione receptus eâque alio derivetur. Periculum interea est, ne, sternutatione alterâ, major eodem materies adfluat.

Porrò interdum spiritus opticis contentus motu fertur inordinato: unde obversari oculis scintillæ videntur, noctu præcipuè, vel de die etiam, si oculos clauseris. Quod si spiritus in orbem feratur, omnia, quæ cernuntur foris, circumferri videbuntur: uti ebriis crebrum. item ex alto despectantibus. Nam ob pavorem consistere spiritus nequit: eoque fugit, & cùm rectà non possit, in gyrum fertur. Livius lib. XLV, ubi Tempe describit: *Rupes utrimque ita abscissa sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit.* Atque hæc de organo visus, cui visiva animæ facultas alligatur.

Cap. XXIV.

Objectum visus aliud per se, aliud per accidens: prius vel proprium, vel commune: deque communi, luxus

ni-

nimis opticorum numerus refellitur. Umbra, & tenebrarum, diſcrimen; lucis item, & luminis; coloris in corpore plane opaco, & perſpicuo viſum terminante; coloris denique, & lucis; deque temperie colorum ex perſpicuo, & opaco, & diverſo eorum effectu; coloris item veri, & apparentis differentia.

TRanſeo nunc ad id, quod videtur. *Objectum* vocant. Quale aliud per ſe, aliud per accidens. Poſteriori modo cernuntur ſubſtantiæ: nempe per qualitatem viſibilem. Quod autem per ſe videtur, vel objectum eſt proprium, vel commune. Proprium intelligo, quod ſolo cognoſcitur viſu: commune, quod, ſi non omnibus ſenſibus, ut Themiſtius volebat, pluribus ſaltem percipere ſit. Cujuſmodi ab Opticis recenſentur viginti: ſed quædam perperam; ut transparentia, umbra, obſcuritas: imò & pulchritudo, & deformitas; ſimilitudo, & diſſimilitudo: atque adeò etiam, ſitus, & intervallum. Cuncta enim hæc revocantur vel ad illa quinque communia, Ariſtoteli memorata; motum, quietem, figuram, numerum, & magnitudinem: vel ad objecta propria, lucem, & colorem. Nam umbra eſt lumen imminutum. Idem de tenebris dictum velim. Siquidem tenebræ noſtræ nihil aliud ſunt, quàm umbra major: ſic ut colores, contrà quàm in minori ſit umbra, non compareant.

Cùm lucem viſus objectum ſtatuo, vocabulum hoc tam laxè ſumo, ac Græci ſuum φῶς: nempe ut comprehendat tum lucem corpori lucido inhærentem, quæ ſtrictè proprieque *lux* nominatur: tum illam à corpore lucido in perſpicuum diffuſam, quæ propriè vocatur *lumen*. Cùm colorem facio alterum viſus objectum proprium, attendo, tum extremitatem corporis planè opaci, hoc eſt, lumini neutiquam pervii, neque rerum ſimulachris: tum extremitatem, & tranſparentiam corporis perſpicui, ſed hactenus opaci naturam participantis, quòd terminet viſum: quomodo cernimus aquam, vitrum, & gemmas pellucidas. Imò & colorem omnem lucis nomine poſſumus intelligere: quia color eſt lux opacitate terreſtri obſcurata. Ut enim temperies oritur ex proportione primarum qualitatum: ita & naſcitur color ex proportione lucidi, & opaci. Unde & Vitellioni dicitur eſſe lux incorporata, hoc eſt, corpori inſita: Keplero item lux ſepulta in pellucidi materia. Ariſtoteles vero, cùm libro de ſenſu, & ſenſil. cap. III, colorem definit extremitatem perſpicui in corpore terminato, abſolute eum ſpectâſſe dicendus non eſt. Uti neque ab eo id actum libro de coloribus: quo ſaltem id fieri oportuit. Nunc utrobique tantummodo attendit relatè; neque tam ſignificat, quid color ſit, quàm cui inhæreat. Imò commodiùs dixeris, colorem eſſe extremitatem opaci, quàm perſpicui. Quin neque in perſpicuis ſolùm videmus, quòd externus eſt; ſed etiam, quod continetur internus: ut cernere eſt in lapillis pellucidis, viridibus, rubris, aliis. Interea agnoſcimus, omne opacum eſſe particeps perſpicuitatis, ac propterea eſſe coloratum: omne item pellucidum, ſi videri poſſit, eſſe particeps opacitatis; ut de gemmis pellucidis diximus. Differunt igitur lux, lumen, & color. Lux eſt primùm viſibile: unde per ſe videtur. Lumen eſt effluxus lucis à corpore lucente. Color autem temperies perſpicui, & opaci. In albore plus eſt perſpicui, quàm opaci: in nigrore minus perſpicui, quam opaci. Parque ratio in coloribus intermediis. Ubi & nonnulli menſuræ modum, de quo penes eos ſit fides, exprimere conantur. Nam in puniceo volunt eſſe duos gradus lucis, & diaphani: unum duntaxat opaci: at in cæruleo tres gradus opaci, duos lucis. Unde de cæteris ebo conjectatio. Colores enim, ſi extremos exceperis, alii ex aliis ſiunt: ut purpureus ex rubro & cæruleo; aureus ex flavo, & rubro. Atque ut pro varia miſtura alius, atque alius, eſt color: ſic quoque diverſi ſunt effectus. Albor diſgregat viſum, nigror congregat; ſed ita, ut congregando etiam hebetet. Nam longè obtuſiùs vident, qui annus aliquot deliturere in carcere obſcuro. Rubedo inflammat; quia ſanguinem è centro, quomodocunque id fiat, vocat ad peripheriam. Ideo & tauros color is efferat; imò & gallinas Numidicas. Cæruleus verò, ac viridis, maxime afferunt viſui voluptatem. Diſtinguendum tamen inter colorem verum, & apparentem. Verus eſt ſtabilis; atque hoc ab lucis inſitæ, & perſpicui cum opaco mixtione: alius eſt apparens, qui ab lumine eſt adventicio, atque iccirco non ſtabilis eſt, ſed varius; prout magis, vel minus, imbibit lumen externum. Sic, ut verſu utar Cæſaris Neronis à Seneca a laudato,

Colla Cytheriaca ſplendent agitata columbæ.

Nec enim tam varius color verè inhæret; uti fit in pannis variegati coloris: ſed alius, atque alius, apparet; prout lumen nunc rectà, nunc obliquè, immittitur.

a *Lib.* I. *Natur. Quæſt. cap.* 9.

Cap. XXV.

Acceditur ad viſionis modum, quem aliqui receptione, alii emiſſione, fieri arbitrantur. Quatenus in priori convenerint Democritus, & Ariſtoteles: in poſteriori, Pythagoras, & Plato. Improbatum in Ariſtotelo, quod maluerit meteororum apparentium cauſſas ex Mathematicorum adferre principiis, quam ſuis. Contra Platonem, & Galenum, variis oſtenditur argumentis, non fieri viſionem emiſſione ſpirituum. De ſpeciebus viſibilibus quæſitum, ſintne corporea, ut voluit Empedocles; an immateriales, ſive accidentia, ut cenſent Peripatetici: ac poſterior ſententia adſtruitur: Galeni hic etiam argumentis occurritur. Variis item refelluntur argumentis, quibus contrarium placet. Illi quoque refutantur, qui, cum a Platono, & Galeno, abeant; nihilominus negant, viſibilium ſpecierum ope ad viſionem eſſe opus.

SUpereſt tertium, de modo videndi: quæ quæſtio multum & antiquorum, & recentium, vexavit ingenia; certiſſimo humanæ imbecillitatis argumento, quòd nec oculis, nec animo, id ipſum ſatis videamus, quomodo videamus. Præcipua autem quæſtio eſt, utrum viſio fiat ſolà receptione imaginum, quæ objecta de ſe in oculum diffundant: an præterea opus ſit, ſpiritus ab oculo emitti, ſive ad objectum uſque, ſive ſaltem aliquò uſque, donec concurſus fiat imaginis emiſſæ ab objecto; & ſpiritus emiſſi ab oculo. Democritus, (deque Leucippo, & Epicuro, idem ſtatuendum) non agnovere emiſſionem ſpiritus ſive radiorum ab oculo: ſed ſufficere putarunt ejaculationem materialium imaginum ab objecto in oculum. Paullùm ab hac ſententia deflexit Ariſtoteles. Nam libro de ſenſu, & ſenſili, & in ſecundo de Anima, ſtatuit viſionem fieri receptione ſpecierum. Hoc ſolùm differunt Democritus, & Ariſtoteles; quòd ille putarit, viſum noſtrum à potentia ad actum deduci per imagines materiales, ſed ſubtiliſſimas, ſeque per poros tum aeris, tum pupillæ, inſinuantes nobis: hic verò exiſtimârit, eas eſſe immateriales; non quaſi non inhæreant aëri, & oculo; ſed quia ſolùm ſint aëri, & oculo, impreſſæ, ut ſigillum ceræ. Ab utroque abiere Pythagoras, & Plato. Quippe requirebant ſpiritum ab oculo exeuntem, ſive lumen, rectà emiſſum, quod *radium* dicimus. Cumque hactenus convenirent, non eodem tamen ſe modo explicabant. Pythagoras, quem & ſecutus eſt Hipparchus, voluit lumen ab oculis pertingere ad objectum: atque ubi hoc attingent, imprimi lumini, ſive ſpiritui, imaginem objecti: tum radium illum viſualem unà cum imagine reflecti eò, unde venerat. Plato autem judicabat, & ab oculo exire ſubtilem ac lucidum ſpiritum, & ab objecto effluere radium quendam ſive ſplendorem: utrumque hoc lumen, ubi aliquò uſque in aëra progreſſum fuerit, concurrere, & coaleſcere: unde hoc, ut ex Plutarcho videmus, *συναύγειαν* vocarunt, quaſi dicas *radiorum concurſum*, vel ſi malis voce ſimplici, *corradiationem*. Non obſcurè Plato illud indicat in Sophiſta, & libb. de Legg. Sed inprimis de iſto illuſtris eſt locus in Timæo; ubi tradit, ineſſe corpo-

poribus nostris ignem æthereo similem, non absumentem, verùm illuminantem: portionem ejus crassiorem permanere in nobis, sed tenuiorem evolare per oculos in aëra; noctu autem ob tenebras evanescere & exstingui: contrà de die lumen externum, & illud oculorum, sociari ob similitudinem. Atque hoc Platoni est lumen illud mixtum, eoque validius ad movendum in nobis spiritus animales, proximum sensus instrumentum; quod simplici lumine torpesceret, nunc autem gemino excitatur ad res foris cognoscendas. Mirum verò, Aristotelem, cùm locis antea memoratis sententiam illam de luminis sive spirituum emissione refellat; eundem tamen in Meteorologicis *a*, ubi de iride, halone, parelio, & virgis, disserit, caussas istorum non ex sua petere sententia, sed ad illam alibi rejectam, velut ad sacram recurrere anchoram. Scio, philosophum, in exotericis, atque ubi obiter, & perfunctoriè aliquid dicendum, vulgares sequi opiniones solitum: quomodo & hoc loco Aristotelem excusant Alexander Aphrodisiensis, & Augustinus Niphus. Sed enim in Meteorologicis proprius erat locus afferendi caussas istorum. Quare cùm ex alienis hic maluerit principiis caussam arcessere, quàm ex suis: aliud videre non possum, quàm difficultate rei territum, cùm ex suis principiis minùs posset, rationem reddidisse ex opinione Mathematicorum, utcunque eam non uno impugnasset loco.

a Lib. 3. cap. 3.

Nec propterea ab Aristotele, cui jam olim id objecit Galenus, in eo recedimus, quòd putârit, receptione specierum fieri visionem. Multa enim eam evincunt, spirituum autem emissionem refellunt. Nec tamen quorumvis argumentis pugnâro. Ut illo, si visio fiat spiritus emissione, vel reverti spiritum, vel reditus oblivisci. Si non redeat, visionem fieri extra hominem. Sin post longa etiam spatia emensa reverti sciat, animatum esse, ac partem hominis: eoque extra hominem partem esse hominis. Huic enim facilè occurri videtur, si continuatus sit spiritus inter objectum, & oculum: atque idem, ut objecti indagator, ita quoque index credatur. Quare illud potius objecero, si animales ab oculo spiritus emanent, omnino propinqua, & dissita, assiduè spectando, longè imbecilliores nos fore, quàm fuimus. Nam si & actu Venereo, & emissione sanguinis, breviculo tempore, magna virium fit imminutio: quid erit de continua longissimi temporis visione; non dico ejusdem rei, ubi fortasse continuari idem radius dicatur: sed rerum diversarum, uti inter ambulandum: ubi, puto, ut objectum aliud, atque aliud, ita alium, atque alium esse radium, fatentur. Nec dicere possint, animalem duntaxat spiritum consumi, non vitalem, cùm animalis in cerebro fiat è vitali. Sed si hoc telum satis validum negant, saltem nunquam levi alterum amictu exeant; quòd, cùm spiritus animalis ex puriori sanguinis portione elaboretur, etiam corporeum esse, necesse sit: ἀντιλογίαν *b* autem contineat, corpus aliquod eodem tempore esse diversis in locis. Atqui somno expergefactus, confestim cerno stellas orbis supremi. Dixeris, non in instanti id fieri, sed exiguissimo tempore, sicut observari spatium nequeat. Verùm enimvero, quale illud, tantillo tempore propè immensum cælorum spatium pervolari? Id cujusmodi sit, liquere arbitror ex iis, quæ de tanta extimi cæli à terris distantia diximus libro superiori. Verùm mittamus corpora lucida. Nonne de die quoque cernimus montes altissimos, & ex alto etiam vasta maria; etsi multorum millium passibus dissita? Præterea quomodo, cùm duo se intuentur, spiritus sibi occurrentes non gressum impediunt ulteriorem? quo pacto neuter alterum cernet: vel si validior spiritus alterum de rectâ deturbet viâ, alterutri tantùm alterius videndi potestas fiet. Mitto quòd flante vehementiori vento tenuia ista corpuscula procul dispellerentur. Et sunt alia id genus, quæ, ne longior sim, prætereo. Sic igitur colligo, visionem fieri non emissione spiritus, sed receptione specierum: easque naturales esse rerum imagines, in notitiam nos earum perducentes, quorum sunt imagines.

b Contradictionem.

Sed utrum & hæ accidentia sint, an substantiæ, nec olim convênit. Empedocli sunt corpuscula tenuissima, educta ex objectis iis, quæ repræsentant. Ac eâdem mente alii dicunt esse spiritus subtilissimos, vel semina exiguissima ex objecto per aërem immissa in oculum, ut sint instrumentum efficax visionis. Peripateticis autem magis placet, ut sigillum aureum ceræ, non aurum, sed sigilli solùm imprimit figuram: ita objecta quoque visibilia, non substantiam sui diffundere, sed aëri spiritali modo pingere, easque picturas esse, quas *species visibiles* dicimus. Uti illam de emissione spirituum, de qua ante vidimus; ita hanc etiam de speciebus visibilibus sententiam, valde impugnat Galenus in septimo de Hippocratis & Platonis sententiis, item in x de offic. part. & commen. in lib. 1 ἀῤῥήτων. Imò idem libro de oculis, qui & ipse Galeno attribuitur, legere est. Ac, quantum video, inter argumenta, quibus pugnat, familiam ducit, quòd per minutam adeò pupillam nequeat permeare tanta visibilium specierum copia: quarum singulæ repræsentent rem prout sese habet. Nec negare possumus, magnum id esse, ac mirandum: præsertim cùm imagines istæ per minutam adeò pupillam penetrantes in humorem crystallinum, ac tunicam retiformem, longè feliciùs rem exprimant, quam ullus faceret Apelles, aut Lysippus. Nec enim ex statua hominis, vel ædificii pictura, colligere possis de magnitudine. At illæ specierum visibilium picturæ, ac simulachra, quæ objecta è qualibet sui parte ejaculantur in quamlibet perspicui partem, non solùm repræsentant formam rei, sed etiam magnitudinem. Verùm hæc ut bellè pro Galeno afferantur; corruunt tamen, si dicatur, species eas esse in se exiguas, sed virtute ingentes, ut supra omnes picturas, etiam magnitudines referant. Quippe quæ non reales sint species, sed, ut vocant, intentionales, sive virtuales: quod pluribus explicaremus, nisi in hoc multi adeò jam desudassent ex Peripateticis.

Objicit quoque, quòd saltem species distantiæ, & situs, transire nequeat per pupillam. Quasi non color deferatur in pupillam circumscriptus, &, ut loquuntur, modificatus à situ & distantia. Nihil quoque est, quòd ait, eandem montis magnitudinem videri à multis; esse autem absurdum, eandem speciem visibilem plurimorum oculis percipi. Nam idem quoque sonus in aliquot millium aures pertingit. Nempe similiter & hîc comparatum est, quia species quoque visibiles sunt continuatæ quædam emanationes in quamvis perspicui partem ejaculatæ, ut rem coloratam, & in propria quidem magnitudine, per omnem, ut loquuntur, activitatis suæ sphæram repræsentent.

Nonnullis tamen, eorum etiam, qui nobiscum à Galeno dissentiunt, hæc sententia penitus improbatur: ut è Platonicis Plotino *a*; è Scholasticis, Occamo *b*, & Durando *c*. Volunt autem objecta per se videri citra species ullas. Atqui res non recipitur ab oculo; sed species ejus, & per hanc objectum cognoscitur. Quomodo enim percipi possit, quod abest? At abest objectum. Alio igitur opus, quod adsit, & vices sustineat objecti absentis. At quid aliud hoc sit, quàm species, objecti simulachrum? Aliter quoque has species evincimus. Primùm quoniam in speculo videmus ea, quæ sunt à tergo. Nam unde hoc, nisi quia species in speculum impingant, indeque repercussæ in oculum deferantur? Præterea nummum priùs in vasis fundo non video: at, ubi quis aquâ vas replêrit, eundem cerno, eodem situ ac distantiâ consistens. Quid inde manifestius, quàm speciem nummi aqua in summa conspici? Jam quid nisi species est vitri cum rubello, quando iis pingitur, aut mantile, aut paries? Denique vulgatum jam artificium nobile, ea, quæ foris geruntur, in cubiculo repræsentandi ad parietem: fenestrâ tamen priùs perforatâ, oppositoque foramini vitro orbiculari, quod in medio crassius sit, quàm ambitu; ut luculentè, &, ut arbitror, primus reperit, vel exposuit, Joannes Baptista Neapolitanus lib. XVII Magiæ Natur. cap. VI. Quid in hujusmodi ad parietem pictura aliud, quàm species rerum, cernimus, quæ sunt foris? At de tota videndi ratione,

a Lib. 5. ennead. 4.
b In 2. quæst. 17. & 18.
c In 2. dist. 3. qu. 6.

riori aliunde melius, quàm ex artificio istoc, judicium ferre licet. Ubi vitrum respondet pupulæ nostræ, humorique crystallino: paries autem se habet, ut in nobis tunica retiformis.

Cap. XXVI.

An ad visionem sit opus corpore medio, per quod transmeent species: deque eo discrepantes Democriti, & Aristotelis opiniones. Opaci etymon. Perspicuum quid dicatur. Laxius perspicui nomen à Peripateticis sumi, quàm conveniat. Perspicuum duplex. Aristotelica perspicui definitio iterum expensa. Nec raritatem, nec partium interiorum fluxum, caussam videri perspicuitatis. Ne illud quidem satis esse apertum, num lumine sit opus ad colorum species eliciendas ex objectis; an vero ea semper, etiam in tenebris, species emittant. Avempacis error in isto, quod putaret, colores non esse colores, nisi illuminentur. Muta quædam animantia in tenebris conspicere colores: imo & homines quosdam in tenebris eos videre. Sed quicquid de coloribus sit, saltem lucem etiam cerni ab oculo in tenebris constituto. Et cur dispar ratio sit coloris, ac lucis. Sensus non falli circa species, sed animum circa objecta. Nervorum opticorum meatus observatus ab Herophilo, sexcentorum corporum sectore. Videri etiam, quæ ex adverso pupillæ sita non sint. Uti lux magis conspicua est coloribus, ita alborem magis nigritià videri: & quæ utrinsque ratio sit. Minus pellucida in magis pellucidis conspici, ut crystallum in aqua. Cur nummus in aquis videatur major; item remus fractus, aut flexus. Quare nebula remota appareat densior, & aer remotus videatur coloratus: vera item, & apparentis condensationis discrimen.

AD modum etiam visionis pertinet, utrùm objectum, sive speciem ejus, necesse sit ad oculum deferri per corpus medium, idque perspicuum. Corpore medio opus esse, negabat Democritus: secundùm quem in cælis etiam formicam cerneremus, si inane esset inter nos, & cælum. Et eandem opinionem, quasi ab Orco, revocavit summus vir Keplerus. Atque eo inter alia pugnat; si, quo purior tenuiorque sit aër, eò aliquid meliùs cernatur: omnino, si nullus sit aer, nihil planè morari posse visum, eoque per inane nos acutissimè visuros. Nec operosum fuerit hanc tueri opinionem, si, ut Empedocles statuebat, lumen sit corpus subtile. Nam per inane etiam moveri aliquid posse, solidè satis contra Aristotelem à variis a est comprobatum. Sed multò aliter est statuendum, si lumen est qualitas è corpore lucente effluens: quæ Aristotelis est opinio. Neque enim accidens per inane potest deferri; sed corpore opus est, cui inhæreat. Quare cùm Aristoteles lumen esse putaret qualitatem; convenienter doctrinæ suæ requirebat corpus medium luminis, & tenebrarum capax.

a Philopono, Avempace, Avicenna, Thoma, Scoto; quem vide in 2 Sentent. dist. 2 qu. 9. sub ejus quæstionis finem.

Corpus hujusmodi διαφανὲς, sive *perspicuum*, aut *pellucidum* dicimus. Cui opponitur *opacum*. Opacum enim est, quod lumen non transmittit. Quale imprimis elementum terræ: unde & nomen. Nam Ops eadem, ac Tellus, magna Deûm, vel hominum potiùs, mater. Quo igitur aliquid magis est terrestre, eò & magis est opacum. Itaque fumus, & nubes, corpora sunt rara quidem; sed opaca, quia multum habent terræ admixtum. Sunt interea caussæ etiam aliæ opacitatis. Ut si corpus naturâ pellucidum imbibat aliquem colorem; præsertim nigrorem: vel si superficies sit confragosa; quæ res itidem umbras gignit. Perspicuum contra est, quod cunctis sui partibus lumen, & tenebras suscipere est idoneum. Atque hoc ipsum, quod lumini sit pervium, est actus corporis perspicui, non quatenus est corpus, sed quatenus est perspicuum.

De perspicui natura præclarè disserit princeps Aristotelis interpres, Aphrodisiensis in Aristotelem de sensu & sensili: item Priscianus Lydus in Theophrastum de sensu, phantasia, & intellectu. Sed nobis tellus non est perspicua; utcunque sit ignis, eoque & coloris particeps. Nempe non quintuplex, vel quadruplex nobis, uti illis, perspicuum est, sed duplex duntaxat: unum, quod non videtur; ut aër: estque hoc vere perspicuum: alterum, quod secundùm exteriores conspicitur partes; ut aqua, crystallus. Estque hoc interius quandoque coloratum; ut smaragdus, hyacinthus, sapphirus: quorum interior color etiam exteriùs comparet. Quibus latiùs multò perspicuum patet, hi urgent Aristotelis illud lib. II de Anima, cap. VII, cont. LXVIII: Διαφανὲς λέγω, ὃ ἐστι μὲν ὁρατόν, οὐ καθ' αὑτὸ δ', ἀλλὰ δι' ἀλλότριον χρῶμα· *Perspicuum, sive pellucidum est, quod est quidem adspectabile, non verò per se, sed per alienum colorem.* Quem ad locum annotat Julius Pacius, Philosophus, & Jurisconsultus nobilis, per *alienum colorem* signari *superficiem coloratam, inter quam, & oculum, corpus perlucidum est interjectum.* Atqui aer vel maximè perspicuus est; nec tamen videtur per superficiem coloratam, quam non habet. At crystallus, aliaque id genus, tum interiùs videntur, tum foris; ut cap. XXIV dicebamus. Itaque obscura nimis hæc definitio videtur; si non, ut metuo, falsa.

Quæ caussa sit perspicuitatis, non satis liquet. Multi raritatem dicunt. Sed fumus, & nubes, sunt rara: nec pellucida tamen. Suber, & pumex, non pellucent: rariora tamen sunt vitro, quod perspicuum est. Aqua sic agitata, ut spumescat, non pellucet: sed demum, ubi redierit ad naturam. At tum rarior non est; quin densior potiùs, cùm agitatione exspirarint partes tenuiores. Nec vitrum liquefactum densius est frigido. Hoc tamen pellucet, illud non item. Aliis placet, perspicuitatem esse à fluxu partium interiorum. Sed obstare videtur, quòd cornu pelluceat: & interea sit densum, imò laminis multis actu distinguatur. Nec locum id habet in charta, ubi oleum imbiberit, pellucente. Ita videmus, ut ne illud quidem perspicuum sit nobis, unde quid perspicuum sit.

Æquè caligat mens humana in perspicienda caussâ, cur lumine sit opus, Aristoteles quidem in secundo de Anima cap. VII, censet à lumine colorem moveri ad speciem sui gignendam, quæ per corpus perspicuum ad oculum permeet. Nam nisi lumine illustrentur colores, nunquam fore, ut speciem emittant. Quorundam tamen opinio est, etiam in tenebris aëra speciebus repleri; utcunque non videantur actu. Similiter enim hic comparatum esse ac in colore, qui actu etiam est color in tenebris, cùm coloratum actu semper habeat potentiam ut videatur, etsi non videatur actu: quod non satis perspexit Avempace a, præceptor magni Averrois: ut qui putarit, colorem, nisi ab externo lumine irradietur, potentià esse colorem, eoque essentiam suam lumini debere. Quemadmodum igitur in isto aberravit Avempace: ita hi alios falli existimant, quòd aëra putent specierum in tenebris expertem, quia eas non videamus. Contrà enim hi volunt, objectum nunquam non diffundere de se species. Nam, inquiunt, feles, & id genus animantes, in cellis etiam subterraneis, nihil luminis admittentibus, venatui murium, aliorumque, quibus pascantur, indulgent: eoque sine lumine externo conspiciunt species, citra quas colores non videntur. Imò & exempla hominum afferunt, qui colores sive species in tenebris viderint. Mitto Isidori illud lib. IX Orig. *Albanorum glauca oculis, id est, picta inest pupilla: adeo ut nocte plus, quàm die cernant.* Plinium potiùs adducam, cujus hoc lib. XI, cap. XXXVIII *Ferunt Tiberio Cæsari fuisse naturam, ut expergefactus noctu paullisper, haud alio modo, quàm luce clarâ, contueretur omnia, paullatim tenebris sese obducentibus.* Similiter de eo Tranquillus lib. III, cap. LXVIII: *Erat prægrandibus oculis, & qui, quod mirum esset, noctu etiam, & in tenebris viderent; sed ad breve; & cùm primùm a somno patuissent, deinde b rursum hebescebant.* Est & Sexti

a Averroes in Arist. l. 2. de Anima, cont. 67.

b Barthius Adversar. l. 23. c. 23. ex Opsopæi codice, pro demum *mavult* deinde*: quia* demum*, fit signum tarditatis eius repugnet, quod Suetonius dicat, ad breve. Sed* demum *hic simpliciter valet post, ut Festus exponit. Eoque sententia fit, paullo post videre desisse. Porro quod de Tiberio hic narrant Plinius, & Tranquillus; idem legas apud Heliodorum Larissæum in Opticis.*

a Pag. 17.

Sexti Empirici in primo Pyrrhoniarum Hypotyposeon *a*: *Τιβέριος ὁ Καῖσαρ ἐν σκότῳ ἑώρα. Tiberius Cæsar in tenebris videbat.* Quod cum de Tiberio retulisset Cælius Rhodiginus lib. xv Antiqu. Lect. cap. 11, subjungit de se ipso: *Id ipsum & mihi quandoque obtigisse, Deo teste, non mentior.* Similiter de se Hieronymus Cardanus lib. VIII de rerum Varietate, cap. XLIII. Deque parente suo, Cæsare Scaligero, idem prodidit Josephus Scaliger *b*: atque addit, & sibi id contigisse usque ad annum ætatis vigesimum tertium. Casaubonus, ad allatum Tranquilli locum, refert, idem de se narrare sibi solitum doctissimum alium, maximæque famæ virum. Etiam De Aquapendente *c* memorat, Pisis sibi cognitum, qui in tenebris probè videret. Et planè credibile est, in vulgo sic affectos esse non paucos, utcunque ipsi ea, fere de ventre duntaxat solliciti, negligant referre, vel saltem ista non perveniant ad aures eruditiorum; quibus fere placet illud *d*, *Odi profanum vulgus & arceo.* Quamobrem possit non absurda eorum videri opinio, qui & nocturnis in tenebris censent aëra speciebus esse visibilibus refertum. Nam absque isto, quomodo non muta modò animantia quædam, sed etiam hominum aliqui, qui sicco essent cerebro, & oculis flammantibus, ope solius interni oculorum luminis, ut dixi, rerum species conspicerent? Nisi fortè pro Aristotele, externum semper lumen exigente, dici hoc possit, ab istiusmodi oculorum lumine copioso foras prodire lumen aliud, quod colores irradiando ab iis eliciat species. In quo sicujus animus acquiescat, quando aliquid hoc profectò est, & melius occurrit nihil, equidem non multum refragabor.

b Epistola de vetustate gentis Scaligeræ.

c Lib. de visus organo part. 2. cap. 4.

d Horat. l. 3. od. 1.

Verùm de isto nunc certi aliquid signare non est animus. Esto igitur, ut colores cerni non possint, nisi, quod aëris est interjectum, illuminetur: id saltem extra controversiam posuero, lucem etiam spissis cerni in tenebris posse. Uti candelam fenestris appositam: cujus splendorem, longissimò dissiti intervallo, videmus, aere adeò tenebricoso, ut siquid oculis objeceris, album, an atrum sit, dignoscere nequeas. Nempe multum est discriminis inter lucem, & colorem. Illa uti per se inhæret corpori lucido, ita primò, & per se, cernitur. At color est secundarium visus objectum; eoque non videtur, nisi beneficio luminis à luce exeuntis. Nec solùm lucem ignis nostri in tenebris videmus: sed etiam oculorum felis, vel lupi, item *λαμπυρίδος*, sive cicindelæ, cornuum quorundam, putrium lignorum, & faucium in piscibus nonnullis. Qualia Aristoteles *e* fatetur, *λάμπειν*, *lucere*: at non lucem emittere. Nonnulli tamen ajunt, & ab istis aliquid luminis in aëra prodire. Esto sanè: erit tamen id adeò minutum, ut minimè valeat illuminare aëra vicinum oculis nostris. Quamobrem fatendum, lucem etiam eminus videri, quando colores, & rei lucenti, & oculo tuo vicinos, ob tenebras non discernas.

e Lib. 2. de Anima, cont. 72. & lib. de sensu, & sensili c. 3.

Extremo illud loco in considerationem venit, an visus etiam fallatur circa objectum suum. Quod sanè si est, multum decesserit de præstantia hujus sensus, atque adeò de pretio beneficii divini, quo videndi attribuit facultatem. Quid enim certi erit in rebus humanis, si nec iis credere licet, quæ videmus? Verum enimvero non fallitur sensus circa species; verùm animus decipitur circa objecta; quod falsa fit ratiocinatione: idque defectu alicujus conditionis, quæ vel organum attingat, vel objectum, vel medium. Organum dicebamus esse oculum, & nervum opticum. Oculi varia esse vitia possunt, alia ratione tunicarum, alia humorum. Ut si tunica cornea sit corrugata, quod umbram facit: si item humor aliquis, sive is aqueus, sive vitreus, sive crystallinus (omnes enim eos species transmeare debet) vel spissior fiat, vel coloretur. Prius offuscet visum, quia caliginem gignit. Alterum facit, ut non offerat se visui color genuinus.

Etiam nervus opticus quandoque in vitio est, nunc dexter, nunc sinister. Duo enim sunt pro binis oculis, iique in bene affectis & longitudine, & crassitie æquales. Uti autem, iis obstructis, cæcitas oritur, ita & pejus videmus, si vel leviter aliquid humoris adfluxerit. Mirè enim angustus est meatus, quo spiritus permeant. Atque hæc est caussa, cur eum negent multi. Sed observavit eum, Galeno teste, Herophilus is, quem Tertullianus *a* prodidit, ad fabricam hominis cognoscendam sexcenta dissecuisse corpora. Etiam in bubus foramen hoc, licet *δυσθεώρητον* *b*, sagacissimo naturæ mystæ, Fortunato Plempio, observatum in florentissima hac Amstelodamensium urbe, priusquam inde ad medicæ artis professionem arcesseretur in inclytam Lovaniensium Academiam. Atque hæc de visus instrumento.

a Lib. de Anima cap. 10.

b Visu conspectum.

In objecto autem requiritur, ut justæ sit magnitudinis. Nam nimis exigua nequeunt sic speciem sui pingere, ut visibilia sint. Situs etiam ejus attenditur, ac intervallum. In situ confert illud, ut opponatur pupillæ, sive foramini uveæ. Scio, etiam à latere species irradiare ac fluere in latus pupillæ, & tunicæ retiformis: imò paullò plus dimidio hemisphærii nostri à latere conspicimus. Sed ea, quæ sic à latere cernimus, nonnisi confusè videmus: eoque proclivior tum est error. Jam intervallo etiam certo definitur vis videndi. Hoc spatium vocitant sphæram activitatis visoriæ: extra quod neutiquam irradiant species. Sed sphæra isthæc variat pro objecto, & organo. Pro oculo enim diversa est videndi facultas, ut nullum certum ejus spatium possit præfiniri. Lux præterea è longinquo videtur, etiam unde color non conspicitur, & è coloribus albor magis nigrore cernitur. Quorum ratio ex iis cognoscitur, quæ Alexander Aphrodisiensis de colorum principiis disserit lib. 1 quæst. natural. cap. 11. Nempe uti in aere præsentia lucis, hoc est, corporis lucidi, quod primum est visibile, caussa est, cur illuminetur aër, vel aqua, ejus verò absentia caussa est tenebrarum: ita in coloribus, qui secundum sunt visibile, eo quisque magis est conspicuus, quo plus habet perspicui admixtum, ut fit in albore: eo minus conspicuus, quo plus habet opaci, ut fit in nigrore.

Adhæc medium attenditur, quod est perspicuum. In hoc requiritur, ut sit coloris expers: cùm per vitrum viride, omnia viridia; per flavum, omnia flava; per rubrum, omnia appareant rubra. Etiam in pellucidis, ut videantur, opus ea minus esse pellucida illo, per quod videntur. Nam in aëre propinquo non conspicimus aëra; nec aquam ab aqua dignoscimus: sed crystallum in aqua cernimus, quia minùs pellucet crystallus. Quod cum dicere aliqui vellent, crystallum dixere esse rariorem aqua. Atqui pumex, ut retuli *c*, crystallo est rarior. Nec per eum tamen conspicimus: quia magis quidem rarus crystallo, sed magis quoque opacus. Non raritatem igitur hic attendimus, sed perspicuitatem; quæ sæpe aliunde est, quàm raritate. Hoc quoque ne fallamur facit, si medium sit uniforme: quale constanter speciem reservat. Sin difforme, hoc est, nunc densius, nunc rarius; speciem immutat. Nam, si è denso prodeant in rarius, dispergunt se species à perpendiculari: sin ex raro ferantur in densum, addensant se circa perpendicularem. Nummus itaque in aqua per aëra conspectus speciem gignit sese majorem: quia ea, ex medio spissiori in rarius, abit à perpendiculari, magisque attenuatus dispergitur. Remus item, cujus pars in aquis, pars extra eas, fractus videtur, quia simulac exit ex aquis, ob medium diversum, geniculum sive flexuram facit, atque ita nobis fluxus apparet. Res enim videtur, prout se species nobis offert. At defertur species flexa. Quod non fit in medio uniformi; ubi radii semper recti ac simplices. Ad deficientem etiam medii conditionem pertinet, quòd nebula propinqua minor videatur distante. Nam, ut Cæsari Scaligero *d* bellè observatum, translucidi corporis partes ob spatii, per quod videmus, amplitudinem, in recta linea præbent speciem corporis condensati. Non est quidem vera condensatio, quia hæc fit per partium compositionem: est tamen condensatio apparens, quæ fit per dispositionem partium multarum in recta linea. Unde & aer propinquus non videtur coloratus, sed remotus.

c Cap. sup.

d Ad Card. exercit. 61. sect. 3.

CAP. XXVII.

Post visum cæteris sensibus præstantiorem esse auditum. Quæ sonum simpliciter cieant, quæ item majorem gignant: & cur vesica non sonent, nisi subitò displosa: unde item sit campanarum sonus diuturnior. Sonum non esse immediatè à collisione corporum, sed à fractione aëris. Quid vox sit. Cur cicadæ non sint vocales: neque item pisces maximam partem. Et cur iis abstinuerint Pythagorici. Gemina vocis divisio. Cur surdastri manum concavam auribus admoveant. Quamobrem Deus eas nobis dederit cartilagineas, & exsangues. Cur interioris auris meatus sit rotundus, angustus, confragosus. Quare membrana, cui tympano nomen, sit tenuis, densa, sicca. Ossicula tria duxerunt æqualia credi in ætate puerili, ac virili. Non solum posse auribus audiri; sed canaliculo etiam, qui in os defertur. Alii duo usus canaliculi hujus. Per aquas etiam audiri: imo & pisces nomina sua addiscere. Quomodo sonus gyris quibusdam, qui paullatim augeantur, à collisis corporibus in aures pertingat. Aëra interiorem non esse corporis humani partem, eoque nec organum esse auditus.

VIsui dignitate proximus est auditus: ob cujus item beneficium Deo plurimum debemus. Est enim homo animal πολιτικὸν *a*, ac sociale: sermone autem (qui, nisi auditu præditi essemus, frustra institueretur) alter alteri sensa animi aperimus, atque exponimus. Jam quid pulchrius artibus ac disciplinis liberalibus: quibus rerum divinarum, humanarumque scientia continetur? Scio, & legendo eas addisci. Attamen nemo dubitaverit, quin magis imprimantur animis nostris, quæ vivâ haurimus voce, quàm quæ tantummodo leguntur. Itaque nec defuere, qui in sensibus externis auditui tribuerent palmam. Sed enim abunde iis, ni fallor, occurrimus, cùm visus præstantiam prædicaremus *b*.

Ut verò natura auditus cognoscatur, considerare est opus, & sonum, qui auditur, (objectum vocant:) & aurium instrumentum, quo audimus: & aëra externum, atque interiorem, per quorum utrumque sonus defertur.

Sonus ἀμέσως *c* provenit ex aëris fractione, vel aquæ. Sed plurimùm aëris; idque collisione duorum corporum solidorum. Nam pulveris, & plumæ collisio non excitant sonum. Imò nec duo solida collidi est satis: sed exigitur, ut hoc contingat celeriter, & cum violentia. Nempe ut citiùs fiat ictus aëris, quàm commodè is possit cedere. Unde Aristoteles lib. II de Anima *d*, Ὁ ἀὴρ ἐὰν ταχέως καὶ σφοδρῶς πληγῇ, ψοφεῖ· δεῖ γὰρ φθάσαι τὴν κίνησιν τοῦ ῥαπίζοντος τὴν θρύψιν τοῦ ἀέρος, ὥσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὁρμαθὸν ψάμμου τύπτοι τις φερόμενον ταχύ. *Aër si citò vehementerque percutiatur, sonat. Opus est enim, ut percutientis motus diffusionem præveniat aëris: perinde atque si cumulum aut acervum arenæ, cum fertur, velociter quis verberet.*

Atque hoc etiam locum habet, si citra concursum solidorum fiat sonus: ut cognoscere est ex vesicis inflatis, quæ sonum cient nullum, si aër egrediatur sensim: magnum verò, si cum impetu subitò erumpat. Quàm verò decipiantur, qui semper requirunt solidorum collisionem ad sonum, multa ostendunt. Nam facilè eos refellit, quòd unda undæ illisa excitet sonum; & nubes rupta à fulmine; & aër virga, aut flagello, subitò percussus; inque tibiis, vel aliis allisus musicis instrumentis; & ignis, si aquam infuderis; & alia id genus multa. Quare utcunque id facere neglexerit Aristoteles *e*, distingui opus inter ea, quæ quomodocunque faciunt sonum, & quæ sonum efficiunt, vel majorem, vel diuturniorem. Major ac vehementior est, quando concurrunt corpora solida, ac dura; ubi unum resistit alteri, priusquam fugam capessat. Item lævia ac polita; quia si aspera & inæqualia fuerint, cavis sive depressis partibus non editur sonus; eoque nunc sonans, nunc non item, minor est, & imminutior. Contra fit in politis; ubi quævis pars aëra atterit, & frangit. Concava autem, uti tintinnabula, & campanæ, sonum faciunt longiorem: quia iis impulsis, aër non invenit, quà exeat; eoque ab uno latere impingente in alterum, resonant hæc instrumenta, etiam ubi desiere pulsari. Porrò etiam cùm ista concurrunt, sonus non est ἀμέσως *a* à collisione corporum istorum; sed à fractione aëris, quæ fit à corporibus allisis. Itaque & pannus recens, licet res mollis, vehementem edet sonum, si rumpas: quod inde est, quia dum frangitur, aër vicinus variè discerpitur. Neque sonus est in corporibus collisis; sed in aëre intermedio, qui à collisis corporibus atteritus frangitur, fractus sonat, sonumque receptum porrò ad aures defert.

Sonus vel est rei animatæ, h. e. vitâ & sensu præditæ, vel rei inanimæ. In inanimis generali nomine *sonus* vocatur; in animatis, *vox*. Nec enim cuncta animantia vocem edunt. Exsanguium quippe, ut sunt insecta, vox non est: ne cicadarum quidem, licet canere dicantur. Non enim sonus is fit ore, sed allisione spiritus ad membranam sub pectore: ut observare licet digito admoto. Etiam ex sanguine præditis pisces vocales non sunt: unde proverbium, Ἀφωνότερος ἰχθύος *b*. Ac propterea Pythagoras interdixit suis esu piscium. Notum illud ejus symbolum, Ἰχθύων μὴ γεύεσθαι *c*. Sane apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII, quæst. VIII, inter alias ejus caussas adfertur, quòd pisces propter silentium videantur contubernales Pythagoreorum. His enim, quos in disciplinam recepisset Pythagoras, minimùm biennii indicebat silentium; quo tempore dicebantur ἀκουστικοί; uti silentii lex ἐχεμυθία: de quo Agellius lib. I, cap. IX.

Vox igitur non aliud est, quam aëris respiratione attracti ad arteriam asperam collisio. Ea vel est ἄναρθρος *d*, ut grunnitus, barritus: vel ἔναρθρος *e*, ut sermo humanus, & ejus in psittacis, picis, aut corvis, imitatio.

Sonus præterea vel primus est, vel reflexus. Posterior *Echo* vocatur: de qua, quia in Diis locum meruisse visa, commodiùs agam, cùm affectiones corporum explicabimus numinum loco habitas. Nunc ex humanæ naturæ mirandis animus est deducere hominem ad Deum; in cujus notitia consistit sapientia nostra: postea cum his stultitiam gentium comparabimus.

Auditus organum sunt aures: in quarum fabrica, multa gignunt admirationem. Primùm exteriorem consideremus aurem. Eâ carent, quæ plumis, vel squamis, sunt obtecta: sed homini, & aliis data est animantibus, ut meliùs excipiatur sonus, ac si jam is meatum prætervolârit, à parte postica antrorsum pulsus subeat eundem. Unde videas, surdastros, ut meliùs audiant, cavam auri manum admovere. Atque id quoque Hadrianus Cæsar facere solebat: deque Attiano consule idem prodidit Galenus. Nec dubium est, quin ob longas aures acutiùs audiat asinus, (nihil enim temere fecit natura) verùm animal stupidum non capit quicquam voluptatis ex ulla harmonia; sed omnia metitur ventre. Ne illud quidem de nihilo est, quòd datæ sint nobis aures, non carneæ, quales mollitie suâ facilè conciderent; non osseæ, quæ facilè frangerentur, & in somno forent impedimento: sed cartilagineæ, & exsangues, ut eandem semper retineant fornicis figuram, ad sonum commodè excipiendum.

In aure interiori, quæ verum est auditus instrumentum, primùm occurrit meatus angustus, & rotundus: & angustus quidem, ne aër exterior subitò, ac confertim irruens, læderet membranam, quæ meatum hunc terminat. Eâdem fit, ut minùs pateat ingressus insectis noxiis, vel pulveri etiam. Imò siquid incident, id, quia meatus est obliquus, ac sursum ducit, mox decidit. Simul obliquitas ista cum anfractibus facit, ut aër sonum deferens, eum certius retineat, ne aliò diffluat. Meatum hunc ἀκουστικὸν *f* excipit membrana exigua instar pellium tympano tenta: unde & ea vulgo *tympani* nomine vocatur. Est hæc tenuis, ut faciliùs externum recipiat sonum: & den-

a Civile.

b Cap. 23.

c Immediatè.

d Cont. 79.

e Lib. de Anima cap. 8.

a Immediatè.

b Pisce magis mutus.

c Ne gustes pisces.

d Inarticulata.

e Articulata.

f Auditorium.

densa, ne tam facile frangatur, si sonus sit admodum vehemens: & sicca, ut interiùs majorem reddat sonum. Sanè surdi sunt, quibus ea est crassior. Uti & malè audiunt, quibus humor viscidus ad pelliculam hanc adfluxerit. Membranam eam sequitur meatus alter, qui Aristoteli *cochlea* nominatur, à figura. Hic aër est, qui discriminis ergo *internus*, multis etiam *innatus* vocatur. Atque is aër, ab externo percussus, efformat soni imaginem: quod fit, tum tribus, quæ continet, ossiculis; tum chordâ tenui, tympano obtensâ; tum musculo perexiguo. Ossiculis ob similitudinem data sunt nomina, malleoli, incudis, & stapedis. Id verò non satis mirari licet, quòd produnt *a*, parem ea magnitudinem obtinere per omnem vitam, ut nec minora sint infanti, quàm seni. Jucundissimæ etiam est considerationis, quòd ab aëre interno canaliculus in os defertur: & inde fit, ut, qui vitio membranæ sive tympani non percipiunt sonum externum, hi audiant sono per canaliculum illum delato ad aera interiorem: unde porro per anfractus angustos (*labyrinthum* nuncupant) recipit se ad nervum ἀκουστικὸν *b*: uti inde ad sensum communem. Si tamen labyrinthus, vel nervus ἀκουστικὸς, fuerit obstructus, nihil canaliculus juvat. Nam duabus quidem viis fertur sonus ad aëra innatum: sed inde una solum via est ad sensum communem. Cæterùm uti, quò exteriorem sonum percipiamus per tympanum, necesse est aëra interiorem quiescere: ita &, ut sonus per canaliculum subiens recipiatur ab aere interiori, opus est, ut, ne sonus ullus ex manducatione cibi in ore sit. Cujus rei experimentum ex me habeo. Nam ante annos circiter duodetriginta cùm obstructâ tympani pelliculâ admodum essem surdaster (quod malum, cùm alioqui acutissimè, & ad multorum admirationem, audissem, tribus plus minus mensibus duravit) nihil planè, si cibum manderem, intelligebam; sed necesse erat, ut cibus ore jam receptus neutiquam versaretur, vel dentibus comminueretur, donec, qui loqueretur mecum, sermonem absolvisset. Quamquam verò haut levis iste canaliculi illius usus est; non eo tamen solum surdis, aut surdastris, prodesse existimandum. Planè enim ad omnes hoc pertinet, quòd per hunc canaliculum aër ore receptus pervenit ad aera innatum, ad eum reficiendum: & inde revenit in os, ad eum repurgandum: similiter nempe, atque ad cordis respirationem, tum inspiratione, tum exspiratione aëris, opus est. De organo satis.

a *Laurentius Anatom. l. 11. cap. 12.*

b *Auditorium.*

Medium, quo sonus defertur, est duplex: unum externum, alterum internum. Externum fere est aer exterior: quandoque etiam aqua *c*. Nam in aqua audiri, testes sunt urinatores. Et pisces cum silentio capiuntur: consuetudine etiam quidam in vivariis ad cibum congregantur cum plausu: ut Plinius refert l. x, cap. LXX. Sed mirandum magis, quod addit: *in piscinis Cæsaris genera piscium ad nomen venire, quosdam singulos.* Est & Ciceronis lib. II ad Att. epist. I: *Nostri principes digito se cælum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant.* Ac Lucianus de Dea Syria similiter de piscibus: Οὗτοι δὲ καὶ οὐνόματα ἔχουσι, καὶ ἔρχονται δὲ καλεόμενοι· *Hi & nomina habent, atque iis vocati adveniunt.*

c *Arist. lib. 2. de anima cont. 79.*

Quod ad modum attinet, quo sonus per aëra defertur, res sese habet in aere sonum diffundente, uti in aquis lapillo aquæ injecto: ubi circuli fiunt primùm exigui, mox majores, majoresque. Quam rationem scitè refert Vitruvius lib. v de Architectura cap. III, ubi de theatro disserit: *Vox*, inquit, *est spiritus fluens, & aeris ictu sensibilis auditu. Ea movetur circulorum rotundationibus infinitis: uti si in stantem aquam lapide immisso nascantur innumerabiles undarum circuli, &, quam latissime possint, vagantes; nisi angustia loci interpellaverit, aut aliqua offensio, quæ non patitur designationes earum undarum ad exitus pervenire. Itaque cum interpellentur offensionibus, primæ redundantes insequentium disturbant designationes. Eadem ratione vox ita ad circinum efficit motiones. Sed in aqua circuli aqua planitie in latitudinem moventur: vox & in latitudinem progreditur, & altitudinem gradatim scandit. Igitur uti in aqua undarum designationibus; ita in voce, cum offensio nulla primam interpellaverit, non disturbat secundam, nec insequentes; sed omnes suâ a resonantiâ perveniunt ad imorum, & summorum aures.* De innumerabilibus aquarum circulis, ex lapillo injecto, idem legas apud L. Senecam lib. I Quæst. Nat. cap. II. Ac auditum similiter fieri, judicium quoque fuit Alexandri Aphrodisiensis: sicut testes nobis Philoponus, & Simplicius. Estque ejusdem sententiæ Themistius: uti & Averroës in lib. II de Anima contextu sive particulâ LXXVIII.

a *Sua repositus. sic exigente sententia ex editione Florentina an. 1522. In Turnesiana anni 1588. pro eo fine editum: sed perperam.*

Per hosce igitur aeris gyros sonus tandem pervenit in concavum aurium; atque hic allidit ad tympani pelliculam, & aërem interiorem; qui alterum est auditus medium. Nam ut aer exterior pulsatur ab collisione corporum solidorum: sic interior hic percutitur ab aëre exteriori, & imaginem soni externi exhibet intus, ossiculorum trium, & aliorum, quæ diximus, interventu.

Plerique aera hunc interiorem esse organum auditus arbitrantur. Quæ sententia eo satis refellitur, quòd si organum sit corporis, pars quoque erit. At hoc de aëre innato dici nequit. neque enim vel ex semine, vel sanguine fit; sed aëre externo: neque id per concoctionem & elaborationem, ut in spiritu; sed solo accessu aëris externi; qui eò penetrat, partim per narium meatus, partim per canaliculum in os desinentem. Itaque nec ab externo aëre aliter differt, quàm puritate, & quiete.

CAP. XXVIII.

Quæ bona nobis à sensu tactus proveniant. An cutis, & carnis mollities, certum sint signum ingenii subtilioris. Non cor, non carnem, non nervos duntaxat, esse organum tactus; sed singula hæc, imo qualibet corporis membra, præter ossa. Cutim verò de principatu in istoc cum nervis certare. An ob tantam tangibilium qualitatum multitudinem, iis sit assentiendum, qui putant, tactum non esse sensum unicum, sed multos. Titillationem Veneream non esse sextum sensum exteriorem. Ad tactum non requiri medium; deque eo Aristotelis opinio rejecta.

TRes præterea sunt sensus exteriores; ex quibus, quin tactus præcellat, minimè est dubitandum. Imò non defuere, qui principem ei locum darent, quia sine visu, & auditu, malè nobis erit; sine tactu planè esse non possumus. Sed illis superiùs occurrimus. Interea minimum illi tertium deberi locum, indicat; quòd cùm sensus cæteri in certa corporis parte suum habeant organum; hujus se per corpus diffundat universum. Et quàm multa, vitæne noxia sint, an profutura, tactu exploramus! Ut omnino eo opus sit ad acquirendam, uti naturæ scientiam, sic etiam prudentiam. Omnis enim generis artificia eo exercemus. Nec leve illud ducendum, quod nisi tractes, regi non possint muta animantia: quorum in omni vita utilitatem quis ignorat? Hoc etiam tam præclaro sensu, si Aristotelem in secundo de Anima *a* audimus, homo cuncta exsuperat animantia. Propterea quoque hominem censet esse animantibus cunctis prudentiorem: ac indicium ejus rei capere jubet, quòd οἱ μὲν σκληρόσαρκοι, ἀφυεῖς τὴν διάνοιαν· οἱ δὲ μαλακόσαρκοι, εὐφυεῖς· quòd, *qui dura sunt carne, ii sunt tardi ac stupidi: qui vero carne sunt molli, hi ingeniosi sint.* Vult igitur, ingenii subtilitatem pendere à temperamenti bonitate: hoc autem cognosci ex cutis ac carnis mollitie. Quod difficile est conciliare cum eo, quòd in Problematis *b* ait, melancholicos esse ingeniosos: quales sine dubio corpus habent durum terreumque. Atra enim bilis terræ respondet. Sed & feminæ molliori cute carneque sunt viris: nec eò vincunt ingenio. Et quàm ingeniosi sunt elephanti! quàm duro tamen corio obtecti!

a *Cap. 9. context. sive particula 94.*

b *Sect. 30. quæst. 1.*

Organum tactus Themistio, & Simplicio, est cor;

 præcun-

præeunte, ut videtur, Aristotele, neque id uno solùm loco. Aphrodisiensi autem, & Philopono, imò & Averroi, est caro. Nervus verò Galeno; uti & Alberto Magno, Thomæ, Scoto, Janduno, aliis. Sed ut nihil horum non tactùs est organum: ita nihil eorum solùm est organum. Nam si ossa exceperis, quorum planè terrestris est natura: nulla non corporis pars tactu prædita est. Nec cur nervos organum, cutim tantùm esse medium tactus putarent, caussa erat justa. Siquidem cutis nervorum est propago: ut citra dubium facultatis ejusdem sint participes. Imò cutis, Galeno teste *a*, vel maximè est tactus organum. Utcunque enim nervi ob duritiem magis sentiant divisionem continui: cutis tamen, ob melius temperamentum, faciliùs percipit calidum & frigidum, humidum & siccum.

a Lib. 1. de temperam. cap. 9.

Objectum tactus exprimi nequit uno nomine. Unde quæstio est, utrùm tactus sit sensus unicus, an multi. Ægidius Romanus distinctos sensus putat, eum, quo calidum, & frigidum, & illum, quo humidum, ac siccum, sentimus. Sed id nihil est, quia, cùm hæ sint qualitates primæ, formaliter conveniunt. Sunt enim istæ objectum tactus primarium; uti secundarium sunt durum, molle; asperum, politum; grave, leve: ac par ratio in cæteris qualitatibus secundis. Sed quæstio est, an ad tactus sensum etiam pertineat ille, quo sentimus adustionem, vel vulnus, vel Venereum pruritum. Planè ita statuendum. In adustione enim molestia est à calore nimio, qui qualitas est tactilis. Et satis liquet, tactu percipi divisionem continui. At in Venereis titillatio est, ab adblandientium tum qualitatum, tum spirituum appulsu. Quippe appulsus ille, ubi tactu in partibus ei rei destinatis percipitur, voluptatem tantam ciet: ut superiùs *b* quoque diximus. Quare non audiendus est Cæsar Scaliger *c*, cùm Venereum pruritum facit sensum sextum exteriorem.

b Cap 22.
c Exercit. ad Card. 286. sect. 3.

Medium, quod τὸ μεταξὺ Aristoteli, tactui est nullum. Scio si nervos consideres, rectè cutim, & carnem, medium dici internum. Sed non sunt ea medium necessarium; quia & cutis, ac caro, per se sentiunt, & ablatis illis, sentiunt nervi. Multò minùs, quod Aristoteles *d* putabat, opus est aëre, & aquâ, ad hunc sensum. Nam ut aliquid aëris, vel aquæ, intermedium sit, si arctè jungantur duo corpora aspera, & inæqualia: nihil tamen tale, si plana sint, læviaque. Non igitur ut tactu, uti neque gustu, locum habet effatum illud Aristotelis *e* de sensuum objectis: ἐπιτιθέμενον ἐπὶ τὸ αἰσθητήριον, οὐκ αἰσθάνεται· *impositorum supra sensus instrumentum non est sensus.*

d Lib 2 de Anima contextu sive particula 113.
e Lib. 2. de anima, com. 116.

Cap. XXIX.

Gustum esse sensum à tactu diversum. Esse & illum ingens Dei beneficium. Quo fine Deus linguam fecerit spongiosam, ac bibulam. Cur ea melius gustet mucrone, quam radice. Unde fit, quod palato etiam gustemus, & an nobiscum hoc commune habeant bestiæ. Saporis materies constat sicco terreo, & humido aqueo. Calor autem est, qui ista miscendo temperandoque efficit saporem. Tria ista, ut Aristotelem, sic etiam Theophrastum, definitione saporis complexum. Etsi idem partes habeat siccas, & humidas, saporem tamen propriè humori inesse: proque humidi percolatione & concoctione majori, aut minori, saporem esse meliorem, vel deteriorem. Dulce, & amarum, sapores esse extremos. Ad dulce referri pingue, ad amarum autem salsum. Sed pingue non tam esse propriam saporis speciem; quàm communem plurium saporum affectionem. Quatuor intermedii sapores; acre, austerum, acerbum, & acidum. Quod Comico vinum asperum. *Cur Democritus, Epicurus, Lucretius, putarint unum idemque huic esse dulce, illi amarum: & ratio ejus opinionis, una cum sententia ipsa, quæ & Theophrasto placuit, adducta. Refellitur opinio veterum, existimantium, objectum idem uni imprimere saporem dulcem, alteri amarum. Saliva in gustando usus. Cur ægrotis videantur amara, quæ sunt dulcia.*

POst tactum sequitur gustus: quia, ut Aristoteles *a* inquit, τὸ γευστόν ἐστιν ἁπτόν τι. *gustabile est quoddam tangibile.* Sanè citra tactum nihil gustare possumus. Uterque etiam sensus non species modò objecti, sed ipsa recipit objecta; nempe qualitates, ut vocant, reales: quæ magnam ostendunt cognationem. Nec propterea, gustu ad tactum revocato, quatuor solùm erunt sensus exteriores. Cunctæ enim corporis partes tactu præditæ sunt: soli linguæ, vel una cum hac palato, gustus inest. Imò nec lingua, si prorsus insipida admoveris, gustat, licet tangat. Quin igitur objecto differant, eoque sensus sint diversi, minimè dubium est.

a Lib. 2 de anima, com. 101.

Etsi verò eorum damnemus voluptates, qui ventri obedientes, se cibi & potus gaudiis dedunt: non diffitendum tamen, in gustus etiam sensu magnopere bonitatem relucere divinam. Nam eo discernuntur alimenta ab iis, quæ non sunt idonea ad nutriendum; sed tantùm ad medicandum, vel etiam ad neutrum horum. Saporum verò gratia ac diversitas facit, ut magis alliciantur animantia ad corporis sui conservationem. Homo præterea iis invitatur ad amandum, & celebrandum Deum; qui tantam etiam curam gesserit corporis nostri. Muta item animantia, ad utilitatem, & voluptatem hominis, saginata, hoc pacto ei redduntur addictiora. Meretur igitur præclarum hoc Dei beneficium, ut distinctè in eo consideremus, & quid illud sit, quo gustamus, & quid gustemus, & quomodo id fiat.

Organum gustus exterius quidem est cuticula, sive membrana linguæ cum rarâ ejus, & laxâ carne; quæ eo fungosa est, sive spongiæ similis, ut humores, quibus sapor defertur, faciliùs imbibat. Interius autem organum sunt nervi in membranam linguæ se spargentes ac diffundentes; sive spiritus gustatorii nervis istis contenti. Ac cuspide quidem linguæ meliùs gustamus, quàm medio ejus, vel radice; ut experientia ostendit. Nam ingratos sapores mox à primore lingua devolvimus ad interiorem, quò minùs eos gustemus: gratos autem ab interiori revocamus ad cuspidem, quò sapore meliùs fruamur. Et ratio horum obscura non est. Nam mucro linguæ mollior est, seu carnem, seu nervum attendas. Habet etiam humoris quantum satis ad percipiendum saporem. Interior verò sæpe salivâ sic abundat, ut ob humorem nimium sapor aliquid deperdat sui. Cur verò etiam se porrigat gustus ad palatum; caussa hæc videtur, quòd lingua, & palatum, imò os totum, membranam habeant communem. Muta tamen animantia linguâ solâ gustare, Plinii *b* judicium est. Sed si in his membrana se similiter habet; cur disparem censeat gustandi rationem, non satis video.

b Lib. 11. cap. 37. multo post dimidium longi capitis.

Objectum gustus est sapor. Ad cujus generationem concurrunt siccitas terrea, humor aqueus, & calor externus. Horum priora duo se habent, ut materies; tertium, ut efficiens. Siccitas requiritur, non ignea, quæ evanidum quid esset, ob materiei tenuitatem; sed terrestris, ob materiem crassiorem. Humor exigitur non aëreus, qui & ipse citò dissiparetur; sed aqueus, qui vim habet alendi. Denique calore est opus, ut ab eo siccum & humidum commodè misceantur, & concoquantur. Hujusmodi enim mixturam præstat calor: qui, ut liquet ex fructibus Soli, vel carnibus igni nostro, expositis, concoctione saporem conciliat alimentis. At locis frigidis, aut etiam si frigidus sit annus, non perducuntur fructus ad justam concoctionem, ac maturitatem. Tria, quæ diximus, Aristoteles definitione eâ saporis est complexus; quæ exstat libro de sensu & sensili cap. IV. Idem fecit Theophrastus lib. VI de caussis plantarum, cap. I, ubi sic describitur χυμὸς, ἡ τοῦ ξηροῦ διὰ τοῦ ὑγροῦ διήθησις ὑπὸ θερμοῦ· *sapor est partis siccæ per humorem ex vi caloris percolatio.* Intelligi autem ξηρὸν γεῶδες, *siccum terrestre*, ipse dicit Theophrastus, ut & Aristoteles expressit. Utrùm

verò

verò plus sit sicci terrestris, an humidi aquei, nihil interest. Est ubi prius habeat locum; ut in zingibere, & cineribus, qui amari: est ubi obtineat posterius; ut in lacte, aut vino: est ubi nunc hoc, nunc illud superet; ut in pomis. Semper interea sapor magis in partibus est humidis, quàm siccis. Ut argumento est, quod salem non gustamus, nisi is, salivâ priùs admotâ, liquescat: nec piper vel cinnamomum gustaremus, nisi humectarentur ab eadem saliva. Eo autem melior est sapor, quo humidum magis sit percolatum per terreum, & à calore magis concoctum. Contra eo is deterior fuerit, quo imperfectior erit concoctio.

Quemadmodum verò duo sunt extimi colores, albus, & niger; cæteri sunt intermedii, alii tamen aliis magis vergunt ad extremos: ita quoque se res habet in saporibus, secundùm Aristotelem in II de Anima, *a*, & lib. de sensu & sensili *b*. Extrema autem statuit τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ πικρὸν, *dulce*, *&* *amarum*. Verùm inquit, ἑπόμενα, τῷ μὲν τὸ λιπαρὸν, τῷ δὲ τὸ ἁλμυρόν· *Harot dulce quidem pingue: amaro autem salsum.* Ubi pingue, & salsum, ad dulce revocat, & amarum, non ut specie eadem, sed ut cognata. Sed de pingui etsi adsentientem habeat Theophrastum, Plinium, alios; à magistro tamen abit Cæsar Scaliger *c*: atque id ob rationem, ut censeo, minimè aspernandam. *Pingue*, inquit, *non sapor est*, *sed affectus*; *sicut ejus contrarium. Est enim in saporibus mucrodo quædam.* Ac mox: *Pingue etiam invenias in saporibus contrariis. Scilicet vel ad calorem vergentibus, vel cum summo frigore conjunctis: ut in adipibus, lachrymis coniferarum, papaveris lacte, & lactuca. Nec minùs in insipidis, quales sunt axungiæ. Ita in dulci, velut in ovillo lacte; atque in acri, ut euphorbio; in mediocri, ut tragacantha.* Intermedios autem sapores quatuor Aristoteles ponit: τὸ δριμὺ, αὐστηρὸν, στρυφνὸν, καὶ ὀξύ· quorum primum est acre, ut piper: alterum austerum, sive asperum, quomodo asperum vinum leni opponit Comicus *d*; estque & tale mespilum: tertium est acerbum, sive immite, ut cornum: postremum denique acidum, ut rumex.

a Cap. 10. part. 105.
b Cap. 4.
c Exercit. 298. sect. 12.
d Heaut. act. 3. sc. 1. vers. 49.

Quæstio est non inamœna, an quod uni dulce est, vel amarum, id omnibus hujuscemodi sit. Id negat Lucretius in IV de rerum Natura *e*. Ac caussam arcessit ex eo, quòd semina, unde constant omnia, figuris sint diversis: quibus viæ palati, ac figuræ saporis, sic se habent, ut facilis sit saporibus transitus ob levitatem; iis aliquid videri dulce. Sin textura palati sit angusta, aut multangula, ac sapores fuerint hamati, jam per poros transitum reddi molestum, eoque aliquid talibus esse amarum. Hanc autem de saporum figuris refert quoque ex Democrito Theophrastus lib. VI de caussis plant. cap. 11. Quamquam verò de figuris dissentit; de eo tamen accedit Democrito, quòd uni quid dulce sit, alteri amarum. Sic enim scribit: Οὐδὲν κωλύει τὸ ἡμῖν γλυκὺ, ἑτέροις τισὶ τῶν ζώων εἶναι πικρόν· *Nihil prohibet, ut quod nobis est dulce, id aliquibus animantibus sit amarum.* De quo adsentire nequiquam possum. Nec enim sensus fallitur circa objectum suum: eoque quod re verà amarum, id omnibus est amarum. Sed in isto est discrimen, quòd varient animantium temperamenta; eoque nonnullis, quod dulce est, sit ingratum; gratum contrà, quod amarum: non quasi non percipiant esse amarum, sed quia amaro sapore capiantur. Quomodo in hominibus aliquos melimela, ut pueros, delectant; alios verò acida juvant, vel alii sapores. Quod autem de febriculosis objectat Lucretius *f*, id proximè refellemus.

e Vers. 634. usque ad 674.
f Lib. 4. vers. 665.

Medium gustus (sive cum Aristotele malis τὸ μεταξὺ) est humor linguam madefaciens. Hic enim ex objecto elicit saporem, eumque, instar vehiculi, devehit in fungosam linguæ carnem, ac nervos ejus, spirituum gustatoriorum continentes. Hinc est, quòd lingua arida non gustet res siccas. Etiam hinc caussam videmus, cur morbo regio laborantibus dulcia videantur amara: nempe quia saliva linguæ isto sapore est infecta: idque ob flavam bilem, quæ se per corpus diffudit. Itaque non falluntur ægri in eo, quòd se amarum gustare judicant: sed in illo falluntur, quòd amaritiem illam cibi esse existimant, non humoris insiti. Matutino quoque tempore melius sapores discernimus, quia tum lingua nondum alios imbibit sapores.

CAP. XXX.

Odoratus cognatio cum gustu. Hunc quoque sensum nobis datum esse ad philosophandum. Pythagoricorum opinio de odoribus nos nutrientibus: & ut pro ea adduci soleant Astomi Indiæ, & factum Democriti: de Astomis esse fictitium: de Democrito non aliud evincere, quam odore firmari spiritus animales. Odoratus bonum in isto præcipue consistit, quod eo exploretur, ecquid sit alimentum idoneum. Proxime in illo, quod odoramenta aëra purgent, & cerebrum sive spiritus ejus roborent. Odorem rem esse divinam, ut quo placari soleant numen: & unde gentiles conjecerint, suffitibus Deos propitiari. Nec tamen odores solum cerebrum reficiunt, cor exhilarant: sed etiam, sanguinem turbando, caput implent vaporibus, ac gravedinem, & dolorem gignunt: & quæ caussa ejus rei. Hinc colligi, odorem vel esse halitum fumeum, vel saltem hujusmodi exhalationem pro vehiculo habere. Utrum vultures spatio tam remoto halitum, an speciem solum, olfaciant. Cur flores melius oleant, si paullum absis. Etsi homines soli capiantur odoribus, quatenus sunt odores; tamen & bestias odorari odores eos, qui non sunt alimenti: atque id ostensum, canum, tigridum, vulturum, felium, & aliorum exemplis. Materiam odoris esse indigam humoris: propriè tamen consistere in sicco terrestri. Cur Oriens magis sit aromatum ferax, quam Septentrio. Cur rosa prope allia consita meliorem habeant odorem. Quare odor, & sapor, interdum sic discordent, ut alter placeat, alter displiceat. Cur aromata cieant urinam. Quamobrem odoramenta si calefeceris priùs, majorem de se odorem emittant. Unde fit, quòd Alexander M. bonum corpore odorem spirârit. Cur poma acerba vix habeant odorem. Cur excrementa alvi fœteant. Saporis & odoris collatio, ac utriusque definitio. Species odoris è gustus speciebus nomina sortiri. Organum odoratus nec nasus, nec cerebrum, nec os cribriforme, dici potest; sed sunt id caruncula mamillares; & unde iis hoc nomen impositum sit. Quis usus sit operculi, quo mamillaria hæc tubercula conteguntur. Ne spurcos admittamus odores, solum esse opus, ut paullisper contineamus spiritum. Cur canes Laconici imprimis laudarentur. Triplex in animantibus nasi usus; quartus quoque in elephanto. Etiam pisces sub aquis odorari: homines tamen non item, & quæ caussa sit ejus diversitatis. Quomodo medium odoratus unico vocabulo, vel Græco, vel Latino, possit nuncupari.

GUstum excipit odoratus. Quos inter sensus amica est conspiratio. Quippe si frigus ambiens, exstincto calore, saporem tollat; odor quoque rem destituet. Et ratio satis est aperta: quia tam odor, quam sapor, fit à calore externo, siccum terrenum commiscente cum humido aqueo: ut ex parte dictum, & in odoris natura mox pleniùs explicabitur.

Infimum verò odoratus in sensibus locum obtinet. Nullus enim minùs eo est necessarius. Imò Thomæ Aquinatis *a* verba sunt, *Odoratus totaliter videtur necessitati nutrimenti deservire, parum verò prudentiæ: unde in omnibus, in quibus est perfecta prudentia, est deficientissimus iste sensus.* Atque ex hisce concludunt, non datum esse hunc sensum ad notitiam, & philosophiam. Sed de eo planè eos ratio fugit. Omnia enim, quæ fecit Deus, facta sunt ad philosophandum: hoc est, ut usum eorum

a De sensu & sens. cap. 2.

unda-

indagando, caussas item rerum inquirendo, prudentiùs vitam hanc componeremus, magisque cognosceremus sapientiam conditoris. In hisce imprimis est locus caussæ finali; quæ in multiplici odoratus utilitate consistit. Ac præcipuus esse usus putatur, quòd eo quoque nutriantur animantia. Id quidem Aristoteles *a* negat. Sed alter Pythagorici, ut Aristoteles *b* agnoscit. Quos qui sequuntur, objectant Astomos, Indiæ populum, juxta Gangis ostia; quem vivere ajunt odore florum, pomorumque. Quod ex Onesicrito prodidit Strabo lib. XVI, & Plinius lib. II, cap. XXI. Democritus quoque Abderita, Thesmophoriorum triduo, mellis, vel panis odore sustentavit vitam: ut est apud Laërtium lib. IX, & Athenæum in II. Qualia Gulhelmum quoque Parisiensem *c* moverunt, ut & ipse putaret, fumidis etiam exhalationibus hominem nutriri. Sed de Astomis fabella est. Autoritatem verò Onesicriti non moramur. Nam imprimis quidem Daimachus, & Megasthenes; sed post eos Onesicritus, Nearchus, multa sunt de Indis mentiti: ut Strabo ipse agnoscit lib. I. Democritus verò non tam odore est nutritus, quàm imbecilles cerebri spiritus odorato halitu ad breve fovit, & firmavit. Quamobrem illa potiùs præcipua nobis odoratus utilitas videtur, quòd de sapore priùs judicium faciamus ex odore. Multa quippe sunt quæ alioqui non absque vitæ, aut saltem valetudinis periculo, assumerentur pro alimento. Nunc sagaci odoratus indicio periculum cavetur. Sic videmus, canes, & alia animantia, priùs quid naribus explorare, quàm comedant.

Præter hanc utilitatem duæ sunt aliæ. Nam quia odores non species sunt, sed *ἀναθυμιάσεις καπνώδεις d*, *halitus fumei*, iique ex rebus bene temperatis educti; vim habent tum aëra purgandi, tum, ubi cerebro sunt recepti, (ut ex memorato Democriti exemplo liquet) recreandi spiritus, & ad tempus conservandi. Nec dubitandum, quin ob ista præcipuè odorum & suffituum usus fuerit in sacris: quod rem, alioqui evanidam, non mediocriter commendat. Hac ratione enim eadem res etiam divina dici mereatur: præsertim cùm suffituum usus non modò fuerit in sacris gentium, sed illis etiam à Deo per Mosen institutis. Gentes verò ait Scaliger *e* eò spectasse, quòd putarent, aëre per suffitus purgato, *locorum naturam aptam reddi ad numina suscipienda.* Id cujusmodi sit, haut facile dixerim. Sanè locis penè innumeris eodem tempore, eidem numini, thure, & suffimentis aliis, sacra faciebant. At non fuit ea gentilium opinio, numen unum uno tempore esse pluribus in locis. Quid si igitur potiùs credamus, eò attendisse, quòd Dii cælos incolant, & odores cælos petant: quòd item Dii spiritus sint & odores reficiant spiritus. Si nihil horum placet; dicamus, nationes id traditione à piis accepisse majoribus. Nam magna ceremoniarum gentilium pars ex patriarchalibus, ac Mosaicis, originem traxit.

Sed contineamus nos in usibus humanis; quos maximos fuisse, jam ostendimus. Propterea non levem in isto operam nob des posuere medici, ut traderent suffitus, & odoramenta, quæ cerebrum reficiant, ac roborent, & cor exhilarent. Præter quæ & pulmonum solvunt pituitam, ac cerebri impediunt destillationes. Hujus generis medicamenta complura inter alios vide apud Joannem Fernelium lib. IV Meth. med. cap. ult. Nec tamen negandum, habere etiam vim nocendi. Siquidem crebrò, calore halituum (sunt enim ἐκ πυρός *f*, teste Aristotele *g*) sanguis in venis, & arteriis, sic effervescit; ut fumi inde adscendentes capitis gignant dolorem. Itaque & Strabo in XVI narrat, Sabæos καρώδεις ὑπὸ τῆς εὐωδίας, *a fragrantia induci in altum & gravem quendam soporem.* Et Hippocrates lib. V Aphorismo XXVIII ait, *ἀρώματα καρηβαρίας ἐμποιεῖν· aromata capitis ingenerare gravitatem.* Hæc non leviter firmant sententiam Galeni *h*, & A[illegible] etiam *i*; item quorundam è scholasticis *k*; è junioribus tum Fernelii *l*: qui nullum esse odorem putant citra exhalationem fumeam.

Nec propterea odorem esse substantiam existimo: satis enim est, si odorem dicamus exhalationi inesse, quæ exspirat: sive eum esse halitum, sed subjectivè, non formaliter. Et fortasse idem voluit Heraclitus: quem Aristoteles *a* reprehendit, quia dixerit, odorem esse exhalationem corporis odorati. Objectant, quòd res tota brevicule absumeretur tempore, si cum odore aliqua semper exspiraret materies: præsertim in spatia etiam longitudine dissita; ut cùm vultures odorantur cadavera multis millium passibus remota: eoque cum Thoma Aquinate *b* dicere malunt, ut initio sit evaporatio, postea spiritualiter medium immutari. Sed non cogitant, ut minutum etiam quiddam, non dico in infinitum, quæ Peripateticorum opinio est, sed penè tamen in infinitum, possit dividi, singulæque particulæ longissimè diffundi, præsertim eò, quò tulerit ventus. Et minutum si pyrium pulvisculum, ubi accenderis, per amplum adeò spatium cernas fumigare: quò non penetrabit aliquid halitus sic attenuati, ut ejus videas nihil, imprimis cum in particulas discerpatur spatiis distinctas, quorum aliquam si vulturis odoretur sagacitas, sufficiat, ut illius monitu eò tendat, unde hæc alii occurrit, & pro loci proximitate plures pluresque sese halitus particulæ offerant. In ista enim, ut vocant, activitatis sphæra, eò amplius est odoris, quo propiùs ad centrum ejus devenitur. Hoc solùm discriminis est, quòd prope centrum omnes penè aëris pori halitu replentur, remotiùs pauciores, & tandem aut paucissimi, aut nulli. Item quòd, quo longius à centro abitur, eo halitus sunt tenuiores, donec tandem planè evanescant. Et hinc rationem etiam petere est, cur flores non tam grati sunt odoris, si proximus sis, quàm si pauxillum distes. Nam in propinquo halitus sunt crassiores, quia non sunt florum duntaxat; sed etiam herbæ, atque adeò terræ; unde, ob terrestrem naturam, non possunt longè admodum avolare. At ubi, relictis portionibus terrenis, odor ille floris subtilior, eoque sincerior fuerit; non potest non gratior naribus accidere; nisi in tantum sit attenuatus, ac discerptus, ut homo eum, qui satis obtuso est odoratu, percipere neutiquam valeat. Atque hæc non aliena sunt ab iis, quæ Aristoteles tradidit in problematis *c*.

Utcunque autem rationis expertia odoratu plus hominibus valeant: amplius tamen ex eo boni ad homines, quàm ad cætera accedit animantia. Homo enim mirificè afficitur odore florum, & unguentorum; à tetro item magnopere abhorret: & quidem his gaudet, ac dolet, quatenus sunt odores. Bestiæ autem, tametsi capiantur odoribus; non tamen universis, sed illis, quibus aluntur; ut videantur non delectari odoribus, nisi quatenus idonei sunt indices alimenti. Hac mente igitur rectè dicitur, odoribus solos homines oblectari. Sed ut bestiæ non capiantur odoribus, prout sunt odores; non propterea illis veterum accessero, qui solos alimentariæ rei odores ab iis percipi tradiderunt. Aliud evincunt canes venatici; quando per prata currentes florifera, aliave loca odorata, avertuntur odoribus hisce à fera insectanda. Nempe tum iis sensum obtundit odorum diversitas. Odoratæ igitur plantæ eos afficiunt, quibus non aluntur. Aliud quoque indicium habemus. Nam quem fugit, eos odoratu investigare, inque tenebris etiam dignoscere, dominos suos? Tigrides similiter abreptos indagant catulos: ut à Mela *d*, Plinio *e*, Solinoque *f*, traditum est. Bestiæ etiam capiuntur odore pantherarum; testantibus id Aristotele *g*, Theophrasto *h*, Plinio *i*. Imò pantheras quoque aromatis gaudere, proditum est à Philostrato lib. II de vita Apollonii, cap. I. Et ne de gratis solum odoribus loquamur, necantur muscæ odore sulfuris; galbani odore fugantur serpentes; vultures interficit odor unguentorum; ut ab eodem Theophrasto *k* accepimus. Ac magister ejus, vel alius *l*, prodidit, scarabæos interire odore rosæ. Etiam Plutarchus *m* refert, τὸ αἴλουρον ὀδμῇ μύρων ἐκταράττεσθαι, καὶ μαίνεσθαι· *feles unguentorum odore conturbari, ac furere.*

Natura, ut saporis, sic odoris, in mixtura humidi ac sicci consistit: sed ut in sapore dominatur humidum, ita in odore siccum, Aristotele *n* auctore. Humore quidem

a Lib. 2. de sensu & sensi. c. 5.
b Ibidem.
c In Sacramentali.
d Arist. lib. de sensu & sensili cap. 5. & ad hunc librum Alexander Aphrodis.
e Adversus Cardanum exercit. 104. sect. 4.
f Ex igni.
g Lib. de sensu & sensili c. 5.
h Lib. 4. de simplic. medic. facult. c. 21.
i 6 Natque p. 5.
k Ut Albert. in summ. de hom.
l Lib. 6. Physiolog. cap. 1.

a Lib. de sensu & sensibili cap. 4.
b In 2. de Anima, cont. 97.
c Sect. 2. num. 2.
d Lib. 3. cap. 5.
e Lib. 7. cap. 18.
f Cap. 21.
g Probl. sect. 13. qu. 4.
h Lib. 6. de caussis Plant.
i Lib. 8. cap. 17.
k Lib. 6. de caussis Plant. c. 4. & 5.
l Arist. seu qui sequitur auctor lib. de Admirandis auditionibus.
m In Conjugalibus præceptis.
n Lib. 2. de anima cap. 9. cont. 100.

derm opus, quandoquidem odorata, si exarescant, odorem amittunt; ut ex cineribus ligni odorati ostensum Theophrasto *a*: & ex terra etiam, diuturno æstu torrida, cuivis liquet: nec enim ea odorem spirabit, nisi post æstum istum compluatur. Itaque herbæ, & arbores, creditæ sunt odoratiores, quibus iris incubuisset: & sacerdotes propterea arborum istiusmodi lignis utebantur in sacrificiis; ut antea *b* diximus ex Plutarcho *c*. Sed utcunque humor requiratur: odorem tamen sicco inesse, ostendit, quòd non sit odor sine fumida exhalatione, ubi præ humido siccum dominatur. Idem liquet ex pipere, caryophyllo, & aliis aromatis; quæ sicca sunt, valdeque odorata. Etiam tellus, quæ odorem spirabat post ardorem compluta, eundem diuturnâ pluviâ amittit, quia humor tum vincit. Et in Syria, Arabiaque, plantarum est odoratarum copia major, quia loca magis sunt sicca. Et rosæ odoratiores sunt, si in propinquo allia conseveris; quia hæc calore suo attrahunt, & exsugunt humorem soli.

a Lib. 6. de caussis plant. cap. 19.

b Lib. 3. cap. 13.

c Sympos. l. 4. qu. 2.

Atque ex his etiam liquet, calorem esse, qui sic humorem attenuet, & temperet, atque ex corpore bene maleve temperato bonum malumve eliciat odorem. Frigore enim odor congelatur; sæpe etiam exstinguitur: ut est apud Aristotelem lib. de sensu & sensili *d*. Calor contrà, uti dictum, tum temperat humidum & siccum, unde sapor, odorque: tum laxat poros, ut odor prodeat foras. In hacce mixtura, quia odor est in sicco, sapor in humido, eò quandoque aliter afficitur à calore humidum, quàm siccum, dum hoc illo meliùs pejusve digeritur ac miscetur: unde fit interdum, ut, quæ bene sapiunt, mali sint odoris, vel quæ bene olent, sint saporis mali: uti etiam observatum Thomæ Aquinati *e*. Calori in odoribus obtinenti etiam tribuendum illud, quòd aromata cieant urinam. Nempe calore suo, ut concoctionem juvant, sic laxant poros: quemadmodum est apud Aristotelem in problematis *f*. Nec calor modò aperit poros odorantis, sed & odorati. Hæc enim caussa est, Themistio teste *g*, cur odorata magis oleant, ubi calefeceris. Sic aqua rosarum stillaticia majorem tum spirat odorem: alia etiam magis olent æstate, quàm vere; vere, quàm hieme. Ob hancce caloris naturam satis eorum verisimilis est opinio, qui, quòd Alexander M. bene oleret, id ex eo provenisse arbitrantur, quòd naturæ esset calidæ; à calore autem esset bonitas temperamenti; à temperamento, bonitas odoris. Qua de re scitè Plutarchus in vita Alexandri: Ὅτι δὲ χρωτὸς ἥδιστον ἀπέπνει, καὶ τὸ στόμα κατεῖχεν εὐωδία, καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥστε πληροῦσθαι τοὺς χιτωνίσκους, ἀνέγνωμεν *h* ἐν ὑπομνήμασιν Ἀριστοξενείοις. αἰτία δ' ἴσως, ἡ τοῦ σώματος κρᾶσις, πολύθερμος οὖσα καὶ πυρώδης. ἡ γὰρ εὐωδία γίνεται πέψει τῶν ὑγρῶν ὑπὸ θερμότητος, ὡς οἴεται Θεόφραστος· ὅθεν οἱ ξηροὶ καὶ διάπυροι τόποι τῆς οἰκουμένης τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἀρωμάτων φέρουσιν. ἐξαιρεῖ γὰρ ὁ ἥλιος τὸ ὑγρὸν, ὥσπερ ὕλην σηπεδόνος ἐπιπολάζον τοῖς σώμασιν. *Odorem ex cute ejus gratissimum afflasse, os ejus, totumque corpus reddidisse fragrantiam, quam interiores tunicæ retinebant, in commentariis Aristoxenis legimus. In caussa fuit fortassis fervidum & igneum corporis ejus temperamentum. Gignitur enim odoris suavitas (ut Theophrasti est opinio) concoctis à calore humoribus. Unde aridi & fervidi tractus plurima, & optima aromata edunt. Exhaurit enim sol humorem in summis corporibus existentem, ut putredinis materiam.* Quem locum etiam in bibliotheca sua Photius exscripsit cod. CC XLV. Quare non dubium, quin bonus ille Alexandri odor fuerit à calore: ob quem etiam, ut Plutarchus ibidem subdit, vinosus fuit. Sed ut bene quid oleat, calorem hunc esse oportet in pingui aëreo, eoque bene temperato: ut rectè sentit Thomas in II de Anima, cont. XCV. Iccirco poma acerba non olent: sed boni fiunt odoris, à Sole excocta: mali, ubi putredo invasit; quod fit, si calor modum excesserit. Uti & fit in excremento alvi. Nam iis, qui sunt calidæ admodum naturæ, ea magis fœtent. Ut non accedam Aristoteli, quando in problematis cruditatem excrementorum fœtoris caussam facit. Satis hæc ostendunt, tam odorem, quàm saporem, esse a calore: atque hoc modò discriminis esse, quòd sapor sit in humido aqueo, ex admistione sicci terrei: odor verò in sicco terreo, ex admistione humidi aquei. Quemadmodum igitur sapor Aristoteli *a* est affectio in humido à sicco effecta, gustum, qui potestate est, ducens ad actum: ita odor sit affectio sive qualitas in sicco terrestri, odorandi facultatem ad actum deducens.

d Cap. 5.

e In 2. de Anima, cont. 94.

f Sect. 12. num. 12.

g In 2. de Anima, cont. 100.

h Apud Photium pro eo, πολλοὶ γεγράφασιν. multi tradiderunt. Sed mutatio ea est a Photio.

a Lib. de sensu & sensili c. 4.

Species odorum variæ sunt: ut dulcis, amarus, pinguis, alii. Nomina verò, teste Aristotele *b*, accepere ex speciebus gustûs; quia odoratus fere est propter gustum; sensusque is, ut acrior, ita notior est.

b Lib. 2. de Anima, cap. 9. cont. 95.

Organum odoratus ab Aristotele *c* statuitur circa cerebrum. Explicatiùs verò idem tradunt, quibus placet, id esse carunculas mamillares. Per nasum quidem deferuntur odores in cerebrum; uti & per os cribriforme, & ei adhærentem membranam. Nihil tamen horum est organum. De naso, vel ejus etiam membrana, id dici nequit; quia sic citra inspirationem etiam olfaceremus. Nunc inspirari interiùs opus est. Neque cerebrum est id instrumentum, cùm vix tactu præditum sit. Et cùm cerebrum attrahat halitus fumeos, quorum sæpe odor noxius est: necesse fuit ab aliquo priùs explorari odores. Neque item organum id est os cribriforme, quod interjectum quidem inter nares, & cerebrum: sed ossa omnia, cùm terrestris sint naturæ, nihil, aut vix sentiunt. Superest igitur, ut facultas odorandi attributa sit tuberculis illis, sive carunculis, quæ inter nares, & cerebrum sunt; ac ob similitudinem, quam cum papillis habent, *mamillares* dicuntur. Sanè præter eum, quem dixi, usus earum apparet nullus.

c De sensu & sens. cap. 2.

Magna verò etiam sapientia Dei elucet in eo, quòd hoc organum obtexit operculo, ut vocat Aristoteles; hoc est, membranâ narium extimâ, quæ inspiratione attollitur ab aëre, atque ita admittit odores ad carunculas mamillares. Hac membranâ arcetur à cerebro nimius calor, & frigus intensum. Præterea data est, ut ejus ope effugiamus tetros odores; quod fit spiritum paullisper cohibendo, donec aliò nos contulerimus, vel odor sponte cessarit. Vulgò hac fini nares manu occludunt: sed inani operâ, cùm solum sit opus, ne spiritum ducamus, donec spurcum effugerimus odorem. Sic enim, tuberculis mamillaribus à memorata obtectis membrana, odor ad eas non pertinget. Sanè, ut Galenus ait, si in loco simus odoribus referto, ac fistulâ aliquis odores impellat in nares, nihilo plus odorabimur, donec nulla in interiora fiat inspiratio.

Medium odoratus tum adnatum est, tum externum. Prius sunt duo narium meatus: unde, nisi aliud obstiterit, quibus nares sunt porrectæ, plus valent olfactu. Sanè hanc ob caussam canes Laconicos sagaciùs odorari, Aristoteles prodidit in V de generat. animal. cap. II. Nec tamen hujus solùm officii ergò Deus nares fecit. Nam & opus iis partim ad respirationem, sine qua vivere non possumus: partim ut per eas superne defluant sordes, quas emungimus. Elephantis vero nasus etiam manus præstat beneficium; ut inferiùs dicetur.

Externum medium est aër: qui vehiculum est fumidæ exhalationis odorem deferentis. Propterea non odoramur, quando aëra naribus exspiramus: sed tum tantùm, cùm fit inspiratio. Eoque aëre naribus attracto, etiam aperitur illud tegumentum caruncularum mamillarium, de quibus antè vidimus. Nec tamen solus aër medium est, sed etiam aqua: quandoquidem & aquatilia odore alliciuntur ad alimentum. Neque obstat, quòd urinatores dicant, nihil se sub aquis olfacere. Nam quæcunque respirant, odorari nequeunt sine inspiratione. Dispar ratio piscium, qui non respirant: eoque nec patulum illud odoratus habent organum, sed aliud reconditum. Quia verò non solùm aër, sed etiam aqua, medium est odoratus: eò Aristoteles *d* id medium esse ἀνώνυμον *e* dicit. Sed uti in visu utrumque medium comprehendimus, id διαφανὲς vocantes; ita in odoratu hoc aliqui dixere δίοσμον: ut testis nobis, non Theophrastus quidem, ut apud Conim-

d Lib. 2. de Anima, cap. 7. cont. 76.

e Nomine carens.

bricenses legas, sed Themistius in 11 de Anima *a*. Hermolaus Barbarus *b* reddebat *perolatiam*, vel *perolorsam*. Putem ego, ut à *specie*, vel *specio* est *perspicuum*: sic commodè ab *odore*, vel *odoror*, *perodorum*, vel *perodorum* transferri posse.

a Fol. 81. a. edit Aldina.
b Cap. 34. tralat. suæ.

Cap. XXXI.

Eos, quos vulgo sensus dicimus externos, non esse veros sensus: summum dici posse sensus inchoatos. Quantopere philosophi de interiorum sensuum numero dissentiant. Non posse ex ventriculis cerebri multitudinem sensuum colligi: & quibus usibus hi cerebri sinus inserviant. Interea facultatem intus sentiendi varias obtinere functiones. Unde sensus communis sic dicatur: ac triplex ratio, cur nobis divinitus sit attributus. Cùm sensus communis solum sit præsentium, phantasiam etiam esse absentium: & cum ille confusius proponat, hanc distinctè ordineque judicium ferre: & cum illam intra nullam se notitiam contineat, hanc ex judicio de rei natura elicere, quid amplecti, quid fugere, oporteat. Frustra ab Aquinate phantasiæ superaddi vim æstimativam; cùm æstimatio etiam eorum, quæ organis externis nequeant comprehendi, (ut ecquid, invisum antea, sit utile, an noxium) phantasiæ sit effectus; quam varie Deus determinavit; atque hinc esse eum, quem naturalem instinctum vocamus. A temperamento esse, quod animantium alia aliis plus polleant phantasiâ. Phantasia vis in formis novis e fingendis; & cur hæ quandoque longe abeant ab iis, quæ foris comparent. Avicenna, & alii, refelluntur, qui virtute imaginativâ arbitrantur fieri, quæ vel potestate divinâ, vel arte eveniunt diabolicâ.

HActenus Dei consideravimus bonitatem, & sapientiam, in quinque sensibus externis: si modò hi sensuum nomen satis mereantur; ac non potiùs tribui illud nomen soli debeat virtuti interiori, quæ foris percepta dijudicat: hi verò; qui sensus externi vocantur, nominari potiùs debeant apprehensiones sensilium externæ. Nam oculus quidem est, quo speciem recipimus; animus autem est, qui videt, neque is oculo inest, sed interiùs speculatur. Audiamus Aristotelem de sensu, & sensili cap. 11; ut locus is legi debet *a*: οὐκ ἐπὶ ἐσχάτου ὄμματος ἡ ψυχὴ, καὶ τῆς ψυχῆς δύναμις αἰσθητικῆς ἐστιν, ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἐντός. *Neque enim animæ facultas visiva, est in oculo extremo; sed, ut paret, interiùs est.* Idem ex eo cognoscimus, quòd, eodem modo se animo habente, vis visiva deficiat. Ut liquet ex senibus; qui si oculos juvenum reciperent, horum instar acutè cernerent. Sanè & ebrii male vident ob offusos oculis humores: sed ubi crapulam omnem edormierunt, cernunt ut antè. Oculus igitur tantummodo est, quod visibiles recipit species, ut eas ad sensum communem transmittat. Ac par aliis in organis ratio est. Organorum itaque solùm est passio, quatenus recipiunt. Sed ut sensus communis quodammodo patiatur recipiendo objectum; perfectio tamen ejus in hoc potiùs consistit, quòd in illa organis sensoriis ad se delata, animadvertat; quæ actio est. Atque hinc quæsitum, an ut intellectus, ita etiam sensus, rectè dividatur in agentem, & patientem: qua de re exstat Augustini Niphi dissertatio. Utcunque hoc est, si receptionem specierum in organa sensum vocare placet; non alium intelligere possumus, quàm sensum inchoatum.

a Vide Alexandrum.

De numero interiorum sensuum magnus est dissensus. Aliqui ponunt quinque: sensum communem, phantasiam, vim imaginatricem, æstimativam, & memoriam. Quo ordine eos recenset Avicenna *b*. At Algazel *c* imaginatricem phantasiæ præmittit. Et similiter Albertus M. *d* Alii, ut Averroes, Thomas, Cajetanus, Ferrariensis, quatuor statuunt. Atque hi vim imaginatricem sub phantasia comprehendunt; sed ab ea distinguunt vim illam, quæ in bestiis æstimativa, in hominibus cogitativa nuncupatur. Communis verò est opinio, tres esse, quia tam æstimativa, quàm imitatrix, ad phantasiam revocetur. Nonnulli autem malunt, solùm esse binos; & hi vel sensum communem subjiciunt phantasiæ, ut Plato in Timæo: vel memoriam ad eam referunt; ut Aristoteles agit in libris de Anima *a*. Denique Alexander ab Ales *b* unum tantùm facit sensum internum; utcunque, ob diversos operandi modos, videantur multi.

b Lib. 6. Natural. part. 4. cap. 1.
c Lib. 2. de anima, tract. 4. cap. 4.
d Lib. de Anima, tract. 4. cap. 7.
a Lib. 2. c. 2 & 3.
b Part. 2. quæst. 70. memb. 2.

Qui plures uno esse volunt, eo fere pugnant, quòd non frustra quinque sint in cerebro ventriculi. Sed his facilè occurritur, quia sinus isti alios usus habent; ut Galenus *c* docet. Quorum unus est, aeris puri inspiratio, & vaporum exspiratio. Alter autem, ut in iis elaboretur spiritus animalis: quem usum & Vesalius, ac Realdus Columbus, agnoscunt. Tertius est, ut in eos derivetur è cerebro pituita ac sordes, donec omne id in palatum distillet, atque hinc foras propellatur: quod & sensit Fernelius.

c Lib. 8. de usu partium.

Equidem de numero sensuum, seu unum, seu duos, seu plures, ponere malit, cum nemine contendero. Satis est, interioris esse sensûs functiones diversas: ac sæpe, una læsâ, salvam esse alteram: quomodo nonnulli in morbo videre se putant, quæ non vident; sed, pro apprehensione tali, bene judicant: alii malè rem æstimant, sed probe omnium meminerunt: & contrà. Sed si plures ponere sensus visum, saltem nihil urget, cur excedatur adducta superiùs tripartita partitio: cui iccirco hoc tempore insistam.

Ordiar à sensu communi; quem tres ob caussas nobis Deus concessit. Prima est, ut formas omnes sensiles recipiat: unde & *sensus communis* vocatur. Nam habet se ad sensus externos, ut centrum aliorum; quia ab sensu communi spiritus sensorii deferuntur ad organa; &, receptis inde formis sensibilibus, eas deferunt ad sensum communem, tanquam ad judicem, & arbitrum. Altera est, ut colores, sonos, figuram, magnitudinem, aliaque naturæ tam diversæ, dijudicet sive discernat. Neque enim sensus exterior alborem à nigrore, saporem ab odore, distinguit: sed demum judicium id fit, ubi formæ istæ in sensum communem sunt admissæ. Hoc igitur sensu sentimus nos sentire: id est, qui oculo speciem recepit, scit se videre: & ita in cæteris. Tertia est caussa, ut quia hic sensus non operatur, nisi objecto præsente, idque paullo confusiùs facit; eo examinandas tradat species phantasiæ, tanquam subsellii superioris judici.

Phantasiæ usus is præcipuus est, ut imagines à sensu communi confusiùs acceptas ordinet, distinctoque de singulis judicium ferat. Cumque sensus communis solùm sit objecti præsentis: φαντάσματα, sive *visa*, (quæ objectum sunt phantasiæ) & præsentium sunt, & absentium. Phantasia quippe etiam præterita recolit, futura cogitat, ut his expensis, utilia amplectatur, fugiat noxia. Atque hic miranda se iterum exserit Dei majestas. Unde enim est, quòd oves æstimant fugiendum sibi lupum, etiamsi nunquam id animal conspexerint? Non sanè color, aut magnitudo animantis res sunt tam horrendæ, ut id per se possint. Aves quoque unde paleà sciunt tam affabre nidificare? Omnino fatendum, esse ab instinctu illo, quem Deus indidit phantasiæ, determinando eam sic, ut, pro cujusque objecti natura, oriatur in animantibus æstimatio, qua videant, hoc sibi amplectendum, illud fugiendum. Thomas Aquinas, cùm illa phantasiæ vires excedere arbitraretur, præter eam animantibus tribuit æstimativam. Sed æstimatio hæc, ut dixi, phantasia fit. A cujus naturali instinctu itidem est, quòd formicæ tempore æstivo colligant grana in hiemem; quòd ea sagacitate muribus insidientur feles; aliaque id genus innumera, bonam partem inferiùs nobis, σὺν Θεῷ *d*, memoranda: quæ nisi experientiâ comperiremus, planè iremus inficias; quia non viderentur nisi ab humano posse judicio proficisci. Non dubium igitur, quin phantasia quædam sit imago rationis; ejus autem æstimatio, quaquid judicat, sequendum, aut fugiendum esse, species sit ratiocinationis; sive conclusio illa sit elicita ex principio, quod didicerit

d Deo juvante.

animal experientiâ: sive ex eo, quod Deus, naturæ conditor, indiderit phantasiæ. Plurimùm nihilominus phantasia cedit rationi, etiam in homine; utcunque eam perfectiorem sit sortitus. Quàm enim absurda sæpe sunt, quæ phantasia nobis, cessante ratione, nectit in somnis!

Nec bestiæ ab homine modò phantasiæ bonitate vincuntur: sed earum etiam aliæ aliis hac parte præstant. Nempe ut in homine, ita quoque mutis animantibus, pro temperamento cujusque, aut perfectior illa est, aut imperfectior. Nec enim in hominibus duntaxat melancholici sunt ingeniosi, phlegmatici autem stupidi: sed in bestiis similiter vulpes, quia atrâ bile abundant, sunt versutæ: oves, quia phlegmaticæ, eò stolidæ.

Alia quoque est phantasiæ vis; quæ in effingendis novis speciebus consistit. Ut cùm in somnis varia efformat ad similitudinem eorum, quæ interdiu percepimus. Item cùm vigilantes imaginamur montem aureum, quia & montem vidimus, & aurum. In phreneticis verò, febricitantibus, & melancholicis, imagines, quas effingunt, sæpe sunt admodum monstrosæ; nec eorum similes, quæ viderunt. Cujus caussa est ab inflammatione instrumentorum interiorum, & vaporibus cerebrum implentibus.

Quanta sit phantasiæ vis in formando fœtu, diximus antea. Avicenna verò, & Algazel, putarunt, tantam ejus vim esse, ut divino etiam facta miraculo, vel vi magicâ seu diabolicâ, ab valida imaginatione proficiscantur. A qua opinione nec satis recessere Marsilius Ficinus in Theologia Platonica lib. XIII, cap. I, Pomponatius De Incantatione, Cælius Rhodiginus Lectionum Antiquarum lib. XX, cap. XV, & alii non pauci. Sed si imaginationis ea esset efficacia, ut extra se corpora moveret loco, vel immutaret: possent hoc universi homines, vel saltem sapientes, aut pii. At hi nec totum diem, imo etiam mensem, imaginando, vel festucam valeant loco movere. Nempe nulla est imaginationis vis naturalis, nisi per potentias, quas habet, materiales: unde, læso corpore organico, læditur quoque operatio: ut liquet ex paralyticis, qui movere nequeunt partem sui corporis morbidam; nedum animæ vis ἀμέσως a pertingat ad res externas.

a Immediatè.

CAP. XXXII.

De magno Memoriæ usu in omni vita. Duplex Memoriæ definitio ex Aristotele adducta. Et quomodo differant φάντασμα, ac μνημόνευμα. Unde fit, quod aliqui, quæ imaginati aliquando sunt, ea ignari narrent aliis, quasi re verâ contigissent: &, quod crebrius contingit, hæreant in eo ipsi, utrum, quod in mentem venit, aliunde acceperint, an primi ejus sint auctores: unde item, quod ægroti magno sic studio adlaborent, sua aliis somnia persuadere, tanquam certissima. Cur oblivio facile capiat pueros, senes, affectu aliquo turbatos. Quomodo a memoria differat reminiscentia. Cur quibus velox memoria est ad complectendum, iis sæpe difficilis sit ad continendum; & multis, satis obliviosis, facile eorum refricetur memoria, quæ majorem exciderant partem.

PRoximos post phantasiam honores sibi vindicavit Memoria; quam Græci Μνημοσύνην vocant, inque Dearum retulere numerum: ut in affectionibus, inter numina habitis, pluribus exponam. Nec stultitiam hanc nimiùm mirabitur, qui cogitabit, quanto animantium, ac præcipuè hominum bono, illis sit attributus hic phantasiæ thesaurus, rerumque conceptarum custos. Nam quantillum sit, solùm comprehendere & æstimare præsentia, nisi etiam retineamus præteritorum imagines; ut, ubi usus erit, ex iis de futuris judicemus! Itaque nullius tantum est ingenii flumen, ut satis nobis prædicare possit Memoriæ bona. Sine hac nullus erit sermo humanus. Nam omnimoda erit oblivio vocabulorum. Sine hac nec artibus, aut scientiis, nec religioni ipsi fuerit locus. Nam pariter rerum omnium erit oblivio. Erimus igitur non nimii solùm; sed etiam infantes, insubidi, nimmis, ut nescii, sic contemptores. Dixeris, & tales, aliorum omnium securos, præsentibus posse indulgere; edere unà, unà bibere, & ludere: & bene inter bonos fore congerrones, quia non habeat tum locum vetus illud: μισῶ μνήμονα συμπότην a. Equidem nec tantum illis concessero. Nam insusurrat mihi magnus vates b:

Πάντων μὲν κόρος ἐστί, καὶ ὕπνου, καὶ φιλότητος.
Cunctorum est satias, etiam somni, Venerisque.

a Odi memorem compotorem.
b Il. ν.

Nec excutiam illud de lusibus, num Venereos intelligant, an alios, qui sine memoria constare non possint. Rem altius arcessam; ut pateat, absque memoria non vitam, nedum voluptates, durare. Si enim matres semper fœtus sui capiat oblivio, quæ fuerit ejus educatio, sine qua constare nequit vita? Jam abierit lactandi tempus; puellus postea nunc digitum adurat, vel cultello lædat, nunc à cane fuerit morsus, vel aquis propemodum absorptus. Si immemor sit omnium, eoque nullo horum, & similium, cautior reddatur: quomodo non mille eum semper circumstent pericula: &, si fata sic tulerint, mille ei morbus sit moriendum, priusquam ad senilem pertingat ætatem? Sed enim hoc quoque demus, omnia eludendo pericula aliquem tandem fieri senem: quæso, quo senilis animus animo præstabit infantium, si, memoriâ sublatâ, vetera omnia tam seni videantur nova, quàm fuere infanti? Quæ si sunt, quid apertius est, quam non posse hanc vitam vivi à nobis, sine nostra vel aliena nos curantium memoria. Atque utaliter esset, saltem miseram fore vitam, nec diuturnam. Imò, ut quoque diu vita prorogetur, animo nihil discrepaturos à juvenibus senes. Sic igitur statuendum, hoc quoque nomine Deo nos plurimum debere, quòd non modò phantasiam nobis, sed etiam memoriam concesserit, ut ea phantasiæ ἀμέσως c inserviret.

c Immediate.

Ab hoc memoriæ usu bifariam ea definitur ab Aristotele, libello de Memoria, & Reminiscentia. Prioris hæc sententia est: Memoria affectus est sensûs, & opinionis, quatenus sunt rei præteritæ. Per sensum, & opinionem, intelligitur sensus communis, & phantasia, cui ea inservit. Præterea fit temporis præteriti mentio; quia memoria non est, cùm simpliciter imaginor triangulum; sed cùm me eundem cogito antehac conspexisse. Altera est definitio: Memoria est habitus phantasmatis, quatenus imago est illius rei, cujus est phantasma. Nam phantasma, sive visum, bifariam apprehenditur; tum quatenus est phantasma; & hoc pacto pertinet ad phantasiam: tum quatenus est imago rei illius extra animum, cujus phantasma animo inest; & eo modo ad memoriam refertur. Nempe similiter hic comparatum, ac cum pictura: quæ vel per se consideratur, prout his illisve lineamentis, ac coloribus pingitur: vel quatenus est alterius imago, leonis puta, aut elephanti. Iisdem enim species etiam animo impressa attenditur, vel prout imaginatione concipitur, ac per se eam contemplamur, & φάντασμα d vocatur: vel prout imago est rei extra animum constitutæ, imaginatione priùs conceptæ, sed conservatæ, & animo repetitæ; quomodo μνημόνευμα e nuncupatur.

d Aliquid revera tum apparens.
e Aliquid memoriâ repetitum.

Ex diversa hac phantasmatis consideratione etiam cognoscere est, cur aliquando, ut Antipherontis Oritani exemplo declarat Aristoteles f, quæ quis imaginatus, narret, ut vera, idque dolo nullo. Item ut, quod crebriùs usu venit, de iis, quæ nobis in mentem veniunt, dubitemus, utrùm ea tum demum cognoscamus, atque ipsi ea invenerimus, an aliunde illa audierimus. Præclare enim illud observatum est ab Aristotele, eò nos dubitare, quoniam est obscurum, utrùm species oblata offerat se, ut φάντασμα, sive aliquid, quod per se contemplationi pateat: an verò ut μνημόνευμα, hoc est, ut imago alterius. Raro tamen μνημόνευμα se offeret, ut φάντασμα, nisi, cùm quid fieret, animo fuerimus parùm attento. Similiter hinc liquet, cur qui gravi laborant morbo, ea, quæ

f Lib. 3. Meteorol. cap. 4. sed nomine Antiphontis prætereo.

ipsimet imaginati sunt, adstantibus tanquam vera narrent. Nam, Aristotele etiam judice, quod est visum, sive *φάντασμα*, id versant, ut imaginem sive *μνημόνευμα*: nempe ob cerebrum malè affectum.

Quæritur, cur pueri, senes, atque item irati, aut alio perturbati affectu, meminisse minus valeant. De pueris hanc Aristoteles adfert rationem, quòd cerebrum in iis humidum sit; uti in senibus quia durum. Itaque illud puerilis ætatis confertur cum aqua fluenti; ubi diffluunt species impressæ, quia humida est, ac mobilis. In senibus verò eleganter ab Aristotele comparatur parieti vetusto; qualis non retinet, quæ impresseris, quia duritiem facit, ut non nisi superficie summâ imaginem admittat. Altera est ratio, quòd ejusmodi paries in perpetuo sit motu: assiduè enim ob antiquitatem decidit aliquid calcis ac tectorii. At sic quoque necesse est, perire paullatim, quæ inscripseras. Nec multò aliter res habet in iratis, vel pudore affectis, aut metu consternatis. Nam & istis, ob vehementem affectum, cerebrum quasi fluctuat. Cujus rei ex summis Oratoribus exempla adduximus in Oratoriis nostris *a*. Ubi & ostensum, quo pacto memoria conservetur, atque augeatur. Vide & quæ de admirabili multorum memoria exposui libro de Natura ac constitutione Rhetoricæ cap. xx. Atque hæc de Memoria.

a Institut. lib 6. c. 9. sect. 2.

Ἀνάμνησις verò, sive Reminiscentia est cùm ex principio quopiam, cujus meminimus, in alterius venimus notitiam, quod exciderat. Ad reminiscentiam igitur requiritur, ut imagines partim sint obliteratæ, partim non sint. Tum enim reminiscimur, cùm ex vestigiis imaginum, quæ supersunt, colligimus de iis, quæ interciderunt. Differunt itaque memoria, & reminiscentia, quòd memoria est imaginum conservatarum; reminiscentia verò obliteratarum: unde à Tertulliano *b* scitè vocatur *memoria recidiva*. Atque eadem mente dixeris, memoriam esse reminiscentiam continuam: reminiscentiam esse memoriam intercisam. Hoc discrimen desumtum est à natura memoriæ, & reminiscentiæ. Est & alterum, quod petitur ab temperamento hominum, quibus utraque inest, & pro temperie hujus, vel illius, vi majore. Nam *βραδεῖς* sive stupidi valent memoriâ, non reminiscentiâ: at contrà *εὐμαθεῖς*, sive dociles, reminiscentiâ pollent, haud memoriâ. Cujus ratio est, quòd anima sensitiva operetur pro organi ratione: id autem cerebrum sit; quicum similiter, ac cum cera, sit comparatum. Nam ut hæc, si fuerit dura, formam sigilli difficulter admittit, diu tamen retinet admissam; sin mollis erit, facilè & accipit, & perdit; ac proinde & facilè perditam recipit: ita etiam, si durum fuerit cerebrum, non facilè aliquid recipiet, quod stupidi est; receptum tamen fideliter custodiet, quod est præditi memoriâ. At si mollis fuerit, facilè quidem recipit, quod est docilis; sed facile etiam perdit, quod est obliviosi: ex relictis interim signis, ac vestigiis, celeriter colligit; quod est valentis reminiscentiâ. Itaque dociles plurimùm valent reminiscentiâ; quia propter *ἀγχίνοιαν c* & agilitatem animi, ex vestigiis facile de reliquis præsumunt. Stupidi verò eâ parum valent, quia non polleant eâ mentis sagacitate, ut obliterata facilè colligant ex relictis: quippe quod fiat ratiocinatione ex personis, rebus, & circumstantiis: unde est, quod recordari, sive reminisci, solius sit hominis.

b Lib. de Anima. cap. 24.

c Sagacitatem.

Cap. XXXIII.

Quod Galenus scribit, ab Hippocrate animam sensitivam in cerebro constitui, id merito in dubium vocari, cum non semel cor ejus sedem faciat. Quædam quoque Platonis loca adducuntur, ubi philosophus ille sensum ponat extra cerebrum; contra quam de eo traditum non à Galeno solùm, sed etiam Sebastiano Foxo. Idem Foxus refellitur, quod & ab Aristotele putarit cerebrum αἰσθητηρίων primum constitui. Democriti, Stratonis, Erasistrati, Herophili, Parmenidis, & Epicuri, de sensus ac mentis sede opiniones adductæ. Ab Aristotele visus, & auditus sensum poni in cerebro; gustus, & odoratus, in corde; odoratus autem mediam rationem putari: atque hanc convenientissimam esse rationem conciliandi varia in Aristotele, quæ alioqui pugnare videantur. De gustus, odoris, & tactus sensu, decipi Aristotelem: solumque hoc ei concedi posse, in corde esse eorum principium remotum. Non rectè à Fernelio negari, medullam cerebri esse sensus sedem. Sed concessum eidem, membranam cerebri quoque pollere hac facultate. Quæ partes cerebri magis idoneæ sint sensuum sedes. Argumenta, quibus tres sensus interiores sedibus ac locis distingui, probant, allata, & excussa: ac phantasiam suas obire functiones non solum in medio capitis, sed capite universo, vel saltem quoque in occipite, ubi est μνημονευτικῆς sedes.

JAm quàm illud mirandum, quàm certum etiam humanæ inscitiæ ac imbecillitatis argumentum, quòd cum sciamus nos videre, audire, aliis etiam sensibus sentire; ac satis constet, id quod sentit, esse animam ipsam; eam autem non inesse organis externis, sed internis esse, ubi sensus verè perficitur: de sede tamen animæ sensitivæ tam parum inter veteres conveniat: imò de hoc ipso disputetur, quæ fuerit opinio Hippocratis, Platonis, Aristotelis. Si Galeno standum *a*, Hippocrates, & Plato, eam constituerunt in cerebro; Aristoteles in corde. Sed singula horum non carent controversiâ. Ac primùm, quod ad Hippocratem attinet, etsi is fragmento *b* libri de Insania (si is modò Hippocratis est) dicat, sapere hominem, dum cerebrum quiescit: libello tamen de Corde (qui pro genuino censetur) ait magnus ille Cous, de cordis ventriculis agens: *γνώμη γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ κοιλίῃ· Mens humana in sinistro cordis ventriculo à naturâ insita est.* Atque addit, hic eam pasci, non cibo, ac potu; *ἀλλὰ καθαρῇ καὶ φωτοειδεῖ περιουσίῃ, γεγονυίῃ ἐκ τοῦ διακρίσιος τοῦ αἵματος. sed purâ & clarâ copiâ, ex sanguinis secretione ortâ.* Item libello de iis, quæ pertinent ad virgines, refert, quandoque evenire, cùm hæ sunt maturæ ac nubiles, ut menstrua, occluso uteri orificio, exitum non reperiant, eoque resiliat sanguis versus cor, & septum transversum. His oppletis, inquit, *ἐμωρώθη ἡ καρδίη· εἶτα ἐκ τῆς μωρώσιος νάρκη· ἐκ δὲ τῆς νάρκης παράνοια ἔλαβεν· stolidum fit cor; postea ex stoliditate ejus oritur torpor; ex torpore invadit delirium.* Atque hinc etiam ait provenire, quòd in puteos insiliant, seque præcipitent, vel strangulent. Quare non dubitandum, quin sensum mentemque statuerit in corde.

a Libro de Placitis Hippocratis, & Platonis.

b Tom. 7. qui Epistolas continet, inter epistolas.

Platonem quoque (de quo idem, ac Galenus, prodit Sebastianus Foxus *c*) extra cerebrum constituisse vim sensitivam ac rationalem, compluribus evincitur locis. Ut cùm in Timæo *d* ait, *τὰ φλέβια, δοκίμια τῆς γλώττης, τεταμένα ἐπὶ τὴν καρδίαν· venæ, quibus lingua explorat, inde protensa ad cor*: ut nempe sapores annunciene. Et post aliqua *e* de suavi & molesto odore ait, iis aut mulceri, aut offendi, *ὅσον ἡμῶν μεταξὺ κορυφῆς τοῦ τε ὀμφαλοῦ, ταύτῃ· quicquid interjectum nobis inter verticem capitis, & umbilicum.* Paullo post *f* de sono, & auditu, sic loquitur: *Ὅλως μὲν οὖν φωνὴν θῶμεν, τὴν δι᾽ ὤτων ὑπ᾽ ἀέρος ἐγκεφάλου τε καὶ αἵματος μέχρι ψυχῆς πληγὴν διαδιδομένην· τὴν δὲ ὑπ᾽ αὐτῆς κίνησιν, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μὲν ἀρχομένην, τελευτῶσαν δὲ περὶ τὴν τοῦ ἥπατος ἕδραν, ἀκοήν· Omnino igitur vocem statuamus esse quendam impulsum ab aëre per aures, cerebrum, & sanguinem, usque ad animam sese porrigentem. Motionem autem exinde natam à capite quidem initium ducentem, & desinentem in hepatis sedem, auditum nominemus.* Idem in Theæteto *g* comparat *κηρόν*, sive *ceram*, & *κῆρ*, sive *cor*: atque ait, uti molli ceræ facilè aliquid imprimitur, sed imagines illæ non sunt diuturnæ; in duriori autem se contrà res habet: ita etiam in corde habere *τὸ κηρὸν τὸ ἐν τῇ ψυχῇ*, *ceram animæ*; quia si in ceram cordis nec nimis mollem, nec duram nimis, aliquid in-

c Lib. 4. de consensione Aristotelis & Platonis.

d Pag. 65. edit. H. Steph.

e Pag. 67.

f Pag. eadem.

g P. 194. edit. H. St.

inscribatur, homines sint πρῶτον μὲν ἀμαθεῖς, ὕστερον μνήμονες· *primum quidem dociles, exinde memores.* Hæc satis ostendunt, eum memoriæ, & reminiscentiæ sedem, quæ phantasiæ sunt adnexæ, in corde reposuisse.

Ad Aristotelem verò quod attinet, rectè Galenus putavit, in corde ab eo sedem putari sensus ac mentis. Scio, Sebastianum Foxum *a* tradidisse, animam ab illo in cerebro constitui: quædam etiam apud Aristotelem legi, quasi in hac fuerit opinione: sed pauculis id locis: infinitis verò cor facit πρῶτον αἰσθητήριον, *primum sensitivum.* Et sanè ab eo, & Empedocle, & tota Stoicorum schola, cor animæ sedem putari, etiam legas apud Theodorum Cyrensem lib. v de curatione Græcarum affectionum: ubi & alias aliorum opiniones commemorat. Hippocratem enim, Democritum, & Platonem, vim animæ principem in cerebro ait collocasse, Stratonem, in medio sincipite; Erasistratum, juxta membranam cerebri, quàm Epicranidem nominat; Herophilum, in ventre cerebri; Parmenidem, & Epicurum, in toto thorace. Quod verò ad ἐναντιοφανῆ *b* Aristotelis loca, non aliunde meliùs ea conciliare est, quàm ex lib. 11 de Partibus Animal. cap. x: ubi distinguit inter principem animæ sensitivæ sedem, & locum eum, quo ἀμέσως *c* ab externis sensuum instrumentis, imagines sive species sensibiles feruntur. De priori sic ait: ὅτι ἀρχὴ τῶν αἰσθήσεών ἐστιν ὁ περὶ τὴν καρδίαν τόπος, διώρισται πρότερον ἐν τοῖς περὶ αἰσθήσεως· *Principium sensuum esse cordis locum, definitum jam est, cùm de sensu ageremus.* De posteriori autem scribit hunc in modum: Αἱ μὲν δύο (αἰσθήσεις) φανερῶς ἠρτημέναι πρὸς τὴν καρδίαν εἰσὶν, ἥ τε τῶν ἁπτῶν, καὶ ἡ τῶν χυμῶν· τῶν δὲ τριῶν, ἡ μὲν τῆς ὀσφρήσεως μέση, ἀκοὴ δὲ, καὶ ὄψις, μάλιστ᾽ ἐν τῇ κεφαλῇ, διὰ τὴν τῶν αἰσθητηρίων φύσιν· *Duo sensus, nempe ille tangendi, & alter gustandi, apertè dependent ex corde: unus ex reliquis tribus, qui est olfaciendi, medium tenet: duo, id est, audiendi, & videndi, maximè in capite positi sunt, propter sensoriorum naturam.* Censet igitur tactûs ac gustûs imagines, sive species sensiles, ab organis externis rectà ad cor deferri: olfactus species mediæ esse naturæ: species visus & auditus priùs deferri in cerebrum, ac inde demum ad cor descendere.

a *Lib. 4. de confusione Platonis, & Aristotelis, c. 4.*

b *Ea, quæ pugnare inter se videntur.*

c *Immediate, sive proximè.*

In hocce veterum dissensu eos sequi malumus, qui non tantum sedem visus, & auditûs; sed etiam gustus, olfactus, & tactus, in cerebro posuerunt. Remotè quidem pendet sensus à corde, quod vitales gignit spiritus: sed in cerebro è vitali spiritu fit animalis, qui proximum est instrumentum sensus, & motus. Quemadmodum igitur, si loco legam aprico, lumen, cujus beneficio cerno, aëri inest: sed principium ejus est à Sole, unde emanat; is autem est in æthere: ita &, cùm sentio, fit hoc in cerebro à virtute, quæ è corde promanet. Anima enim toto se corpore diffundit, ac pro organi ratione variè operatur: sed ratione principii, ac radicis, in solo est corde. Quare hoc solùm Aristoteli largimur, cor esse interioris sensus principium remotum, non proximum.

Sed sic quoque in medio relinquitur, utrùm sensus sit in cerebri medulla, an membrana: utrùm item aliquo loci discrimine, an nullo. Quod ad prius; censeo, neutiquam excludi medullam. Utcunque enim parum fortasse sentiat, sentit tamen. Et ex medulla hac nervorum est origo, per quos à spiritibus species deferuntur. Quare non repugno Galeno, qui in septimo de Placitis arbitratur, hic sensus esse sedem. Sed non æquè ausim subscribere in eo, quod membranas cerebri solùm datas censet, ut contineant & coerceant cerebrum. Nam verisimile est, & has sensus esse sedem; saltem tactus. Nam cum medulla vix particeps sit tactus, membrana, præsertim crassior, & exquisitissimo tactu prædita est. Cæterùm quando contra Fernelium in cerebri etiam medulla sensum esse dicimus, maximè intelligimus partes ejus magis pellucidas, naturâque suâ glutinosas ac tenaces. Tales enim faciliùs retinent species, ac diutiùs conservant. Unde liquet, cùm in cerebro exigitur, ut sit moderatè humidum & siccum, non alienum intelligi humorem, sed naturalem, eumque lucidum, & quodammodo viscidum.

Jam ad situm, locive discrimen, quod attinet: non ea Arabum modò; sed etiam Alberti Magni, Thomæ Aquinatis, & aliorum fuit opinio, in sincipite esse sensum communem; in capitis medio, phantasiam; in occipite, memoriam. Nam & læso sincipite, lædi sensum communem; & læso vertice, lædi phantasiam; & læso occipite, lædi memoriam. Præterea sinciput esse humidum, ut facilè recipiat, quod haut diu retinere sit opus: medium capitis esse temperatum, quia & recipere, & aliquamdiu retinere sit necesse: occiput esse siccum, ut quod admiserit, diu reservet. Jam autem sensus communis esse recipere, ac solùm retinere objecto præsente: phantasiæ esse recipere, & diutius versare, etiam absente objecto: memoriæ verò esse recepta fideliter reservare. Ut functioni sensus cujusque interioris optimè conveniat partium cerebri temperamentum. Etiam tertium addunt de cellis quatuor: quarum duæ sint sincipitis, ac sensus communis; tertia verticis, ac phantasiæ; quarta occipitis, & memoriæ. Neque ex quatuor cellis rectè eò colligas, quatuor fore sensus interiores: quia ex primis duabus non una in alteram, sed utraque procurrit in tertiam: eoque tam duæ illæ cellæ sint unius sensus communis, quàm oculi bini sint visus; binæ aures, auditus.

Sed argumentum à cellis exigui est momenti, quia longè alius est illarum usus; ut capite vidimus superiori. Nec magnæ est rei illud de temperamento; quando parum verisimile est, sic variare istas cerebri partes: omnique abunde munia explere sit idoneum; modò nec anticâ, nec mediâ, nec posticâ parte, sit calidum, aut frigidum; humidum, aut siccum nimis; sed undecunque temperatum; &, ut dixi, pellucidum, ac glutinosum; quale & facile recipiet, & receptum diu reservabit. At primum argumentum majoris est ponderis: controversum tamen, quando Medici Græciæ universæ læsâ memoriâ non occipiti, sed universo jubent cerebro remedia adhibere. Quod non aliunde est, quàm quia putarent, vim φανταστικὴν toti inesse cerebro, ac unam eandemque vim, & speculari φαντάσματα, & reservare μνημονεύματα. Atque hæc ratio etiam Fernelium impulit, ut sensus istos situ, locove, distingui negaret. Nihil tamen impedit, quo minùs phantasia vel cerebro toto, vel eo loci duntaxat excepto, quòd sensui tribuunt communi, suas ubique obeat functiones: & tamen, ubi speculari desiit, in occipite solo species recondat; inde eas suscitet, si denuo contemplari juvet; inque isto tum easdem loco speculetur ac verset, ubi reposuerat; eorum instar, qui conspectis familiæ monumentis, vel dulcibus dominæ, ac sodalium μνημοσύνοις, non alium se in locum sermocinaturi recipiunt; sed, ea habentes ob oculos, ibidem longos sæpe de iis texunt sermones.

CAP. XXXIV.

Quomodo somnus, & vigilia, ab Aristotele definiantur. Cerebrum, non cor, contra quam Aristoteles putavit, primum esse αἰσθητήριον. Bonam caussam malè agi à Galeno, cum eo probat, cor non esse primum sensitivum, quia semper moveatur; utpote vitalis fons. Somni perfecti, & imperfecti discrimen. duplex item discrimen sensus communis, in somno cessantis, & in morbo. Geminus somni finis. Animalia cuncta, etiam pisces, & insecta, dormire. Cur animantia, cùm dormiunt, ronchos edant. Fœtum in utero vitam non tam à vigilia ordiri, aut somno, quàm torpore quodam, utriusque extremi participe. Cur plantis non competat somnus. Prior somni caussa efficiens: quæ est ab alimenti, ac sanguinis, evaporatione. Cur cibus assumtus reddat somniculosos; inedia autem insomnes. Quamobrem, si stomachus nimis fuerit cibis refertus, non facilè dormiamus. Cur & calida, ut vinum;

mum; & frigida, ut papaver, somnum afferant. Quare, qui atrâ bile abundant, edaces sint; sed exigui somni. Cur quibus sedentibus somnus obrepit, capite nutent. Unde angustas qui habent venas, diutius; qui laxas, minus dormiant. Cur pumili, sive nani, longioris sint somni. Quid infantes reddat somniculosos. Cur iidem magis obnoxii sint epilepsiæ. Cur cavenda sint nutrices vinosæ. Cur meditantes, temporeque æstivo, vel apud focum, citius obdormiscamus. Altera somni caussa, quæ est revocatio spirituum, sive caloris nativi, ad interiores partes: & quibus hæc caussa auctoribus, quibus item rationibus comprobetur. Unde palleant dormientes. Cur iidem initio somni frigeant. Unde sudor dormientibus. Quare aliqui præ anxietate sudent, imo ne alvum quidem cohibeant. Quomodo tenebræ, & silentium, somnum concilient. Somno melius cibos concoqui, licet majus intercedat spatium inter cœnam, & prandium, quam prandium, & cœnam. Cur noceant valetudini studia nocturna. Quare somnus tristitiæ sit remedium. Cur somnus post longiorem inediam magis etiam imminuat vires, quam si vigiles: præsertim si corpus noxiis abundet humoribus. Cur pedum titillatio ad somnum conferat. Duas somni caussas, quas adduximus, non pugnare, sed concurrere: atque id in lassis ostensum. Potiorem tamen caussam esse revocationem caloris nativi, quam exhalationem alimenti. Quamobrem cantus, arborum susurri, cunarum agitatio, somnum faciant. Somno etiam locum futurum, utcunque Adamus non peccasset.

A Sensu interiore venio ad modos ejus: ut sunt vigilia, & somnus, atque insomnia. Ac vigilia quidem est liber usus sensûs communis; somnus verò, ligatio ejusdem. Quâ mente & Aristoteli definitur ὕπνος, ἠρεμία τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ· *quies sive cessatio primi sensitivi*: sive, ut idem ait, ὕπνος ἐστὶ πάθος τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου, οἷον δεσμός τις, καὶ ἀκινησία· *Somnus est passio sensitivæ partis, quasi vinculum, & immobilitas.* Similiterque eidem ἐγρήγορσις, τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου λύσις καὶ ἄνεσις· *vigilia est partis sensitivæ solutio, ac libertas.*

Sed definitiones istas non paullò aliter interpretamur, quàm ab Aristotele factum fuit. Illi enim primum sensitivum, sive somni subjectum, est cor: nobis, qui hac parte Galenum sequi malumus, cerebrum. Neque enim, ad somnum conciliandum, cordi, sed cerebro, remedia applicantur: quod, inter alia, certissimum est argumentum, licet dormiat animal totum, esse tamen membrum, cui somnus præ aliis competat, atque id cerebrum statui, non cor, oportere. Sed utcunque Galeno hac parte adsentiam; parum solide tamen impugnat Aristotelem, cùm eo evincere conatur, somnum, qui est primi sensitivi cessatio, primò cordi inesse, quia cor nunquam cesset. Hoc quippe planè est σοφίζεσθαι *a*: quia cor est τὸ πρῶτον ζωτικὸν, καὶ αἰσθητικὸν, *primum vivens, & sentiens.* Cor nunquam cessat, ut est principium vitæ: quiescit tamen, secundùm Aristotelem, ut est principium sensus. Hoc igitur voluit philosophus, somnum esse ἠρεμίαν πρώτου αἰσθητικοῦ ᾗ αἰσθητικοῦ· *quietem sensitivi, in quantum est sensitivum.* Galenus verò id simpliciter, etiam quatenus est primum vivendi principium, interpretatur.

Quando autem somnum statuimus esse quietem, ac vinculum, primi sensitivi; de somno loquimur perfecto. Qualis præcipue eorum, qui nec, nomine sæpius inclamati, imò ut vel caput quasses, expergisci sentiunt. At imperfectus eorum, qui continuò sentiunt, si leviter quid exposcas, aut si digito attigeris, aut lumen aliquod subitò inducas, aut suspenso etiam gradu præter eos incesseris. Quales multi levisomni; præsertim si metu aliorum vix somnum capere assint.

Sed ulteriùs quoque restringenda est allata definitio; sive eam ex Aristotelis, seu ex Galeni mente, capere libet. Nec enim somnus est, quandocunque primum sensus subjectum cessat à sensu; sed quoties ἀδυναμία τῆς αἰσθήσεως *a* provenit à natura. In epilepsia enim, suffocatione, λειποψυχίᾳ *b*, & similibus, cessant sensus exteriores: nec tamen somnum dixerit quisquam; quia provenit quies non à natura, sed à morbo, οὐχ *c* ἕνεκα σωτηρίας (σώζει γὰρ ἡ ἀνάπαυσις *d*) sed ad perniciem animalis. Duplici igitur discrimine somnus ab alia quavis primi sensitivi cessatione distinguitur; caussâ finali, & efficiente. Finalis est gemina. Prior est, ut potentia sensitiva, ac motiva, per operationem continuam lassata, perfruatur alternâ requie, sine qua nihil est durabile. Altera est, ut quia labore exhauriuntur ac deficiunt spiritus, eò novi meliùs reparentur: quod fit spiritu ab exterioribus membris ad cor, stomachum, visceraque alia, revocato. Nam & cor, accessu spiritus exterioris roboratum, meliùs elaborat spiritus vitales: stomachus quoque, jecur, alia viscera, in concoctione, & aliis, meliùs sua quæque munia exsequuntur. Sic novi spiritus succedunt in locum eorum, qui labore priore absumti; ut homo sufficere novo possit labori. Hæcce bona indicat poeta *e* illis versibus:

> *Somne, quies rerum, placidissime Somne deorum,*
> *Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris*
> *Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.*

Tertulliani quoque est De anima cap. XLV: *Somnus est recreator corporum, vel redintegrator virium, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum colorem.* Hoc non in homine modò, aut jumentis, & animantibus domesticis, de quibus satis est apertum, habet locum; sed cunctis animantibus; ut & necessitas ejus sensus evincit, & Aristoteles tradit Histor. Animal. lib. IV, cap. X, & lib. de Somno & Vigilia cap. II. Plinii quoque verba sunt lib. X, cap. LXXV: *In terrestribus omnia, quæ conniveant, dormire manifestum est. Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verùm ipsâ quiete cernuntur placida, consopita, neque aliud, quam caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Juxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Plani autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balænæque, stertentes etiam audiuntur. Insecta quoque dormire, silentio apparet, quia ne luminibus quidem admotis excitentur.* Ubi videmus, ut audiri dicat balænarum ronchos: uti & delphinorum, qui supini in somno ab æstu feruntur mari summo, donec in vada impingentes expergefiant. Hoc roncho edito cognoscitur; & quod mox sese ab vadis diripiant, quietem exinde capientes. Ronchi autem caussâ tam in balænis, quàm delphinis, intelligitur ex hominibus: qui ronchos edunt, quia non possit aër liberè per nares permeare: ut iis præcipuè usu venit, quibus crassior est sanguis, aut qui, post largiorem potum, se cubitum receperint.

Ex iis verò, quæ diximus, satis etiam perspicuum puto, fœtus quoque in utero vigiliæ ac somni esse participes. Sed quæritur, ab utro incipiat vita. De hoc ita statuendum, nativitatem gradatim perfici; eoque perfectam animantium vitam non incipere à somno, quia is, si Aristotelem *f* audimus, semper est à vigilia: nec esse à vigilia, quia initio nequit animal vigilare, aut expergisci, propter humorum copiam, & instrumentorum imperfectionem: sed esse à torpore, qui propriè nec vita sit, nec non-vita; eoque nec vigilia, nec somnus; sed interlunium inter utrumque; impropriè tamen somnus magis, quàm vigilia, dici mereatur. Hæc de animalibus.

Plantæ verò non dormiunt, quia nec vigilant: cui autem non convenit habitus, ei nec privatio. Et quomodo illis somnus, quando non, uti sensitiva facultas operatione sua lassatur, ita & vitalis ac naturalis? Sensu enim, motuque, absumitur spiritus animalis. At vitalis, ac naturalis facultas, elaborat spiritus; quomodo non deficit natu-

a Sophisticum agere.

a Impotentia sensitiva.

b Animi defectio.

c Aristoteles extremo libello de somno & vigilia.

d Non salutis gratia. (conservat enim quies.)

e Ovid. 11 Met.

f Lib. de Somno & Vigil. c. 1.

natura, sed proficit; contrà quàm fit sensu, motuque assiduo. Habemus de fine.

De efficiente caussa non conveniunt Philosophi. Priùs Aristotelis opinionem ponam; quia communior est, vulgatiorque. Secundùm eam efficiens somni est halitus ex inferiori corpore, ac stomacho potissimùm, in cerebrum adscendens; ibi cerebri frigore condensatus, eoque radices nervorum ita obstruens, ut spiritus ad sensus exteriores liberè nequeant commeare. Ubi tria distinctè in considerationem veniunt. Primo enim loco dicebamus, vapores cerebrum petere. Sed vapores illi non ab unâ sunt caussa. Plurimùm enim è stomacho adscendunt à cibo, & potu. Quandoque etiam è corporis venis, fumante sanguine ob calorem exercitio vehementiori concitatum. Alterum erat, vaporem sublatum in cerebro condensari. Nam uti cor omnium est membrorum calidissimum; quippe unde oriantur sanguis & spiritus, vehicula caloris nativi: ita frigidissimum omnium est membrorum, vel saltem corde frigidius est cerebrum: quod & arguunt catarrhi inde destillantes. Tertium fuit, à vaporibus sic densatis obstrui nervorum radices, ac ligari sensum communem: unde & Aristoteles *a* ajebat, somnum esse similem epilepsiæ. Nam utrobique fit nervorum obstructio. Sed hoc est discriminis, quòd in somno id fiat à vapore salutari: in epilepsia autem ab humore maligno, ac depravato.

a Lib. de somno ac vigilia cap. 3.

Hanc esse somni caussam ostendit, quòd tam multorum, quæ ad somnum pertinent, rationem hinc reddere possumus.

Ac primùm inde liquet, cur à cibo & potu simus somniculosi; & contrà, ob inediam, noctem ducamus insomnem. Nam si nihil adsumtum, nulla fit alimenti *ἀναθυμίασις b*. Post cibum verò, ut Aristotelis *c* verba referam, *ἀθρόον πολὺ ὑγρὸν καὶ σωματῶδες ἀναφέρεται· copiosus admodum humor, & corpulentus adscendit.* Sed hoc de vaporibus crassis, confertim tum sursum commeantibus, sic restringendum; dummodo ne stomachus nimis cibo potuque oneretur. Atque hoc ejusmodi similitudine Aristoteles illustrat, quòd similiter *πῦρ καταψύχεται ἐπιθεμένων τῶν ξύλων· ignis exstinguitur, lignis impositis.* Sententia est, ut si igni pauco multa imposueris, & crassa ligna; periculum est, ne ignis exstinguatur; & ut hoc non sit, tardè saltem ea accenduntur; præsertim si aliqua sint humidiora: ita quoque, si nimium cibi ingestum sit stomacho, calor penè suffocatur, ac tarda omnino fit concoctio; potissimùm si magna fuerit ciborum diversitas; eoque aliud citiùs, seriùs aliud, concoctione maturetur; unde, acescente chylo, crebri ructus, & multa corporis jactatio; quæ & ipsa impediunt somnum.

b Exhalatio.
c Lib. de somno & vig. cap. 3.

Liquet quoque, cur vinum sit *ὑπνωτικὸν d*: quippe fumosum, quia adfert *καρηβαρίαν e*. Quod idem Aristoteles *f* pronunciat de papavere. Parque ratio lactucæ, nymphææ, ac similium; quæ frigida sunt, attamen fumosa; eoque, alieno excitata calore, vapores emittunt, quales dixi.

d Somnum afferens.
e Gravationem capitis.
f De somno & vigil. cap. 3.

Indem inde caussa petitur, cur melancholici, licet sint edaces, exigui tamen somni sint. Nam atra bilis est frigida, ac sicca. Quia igitur naturæ sunt siccæ, eò & edaces: sed vapores non ita multos emittunt, quoniam interiora iis sunt frigida. Hinc Aristoteles *g*: *Ἡ μέλαινα χολὴ φύσει ψυχρὰ οὖσα, καὶ τὸν θρεπτικὸν τόπον ψυχρὸν ποιεῖ, καὶ τὰ ἄλλα μόρια, ὅπου ἂν ὑπάρχοι δυνάμει τὸ τοιοῦτον περίττωμα· Bilis atra, quæ naturaliter frigida est, refrigerat officinam altricem, & partes alias, in quibus recrementum hoc potentiâ inest.*

g Ibid.

Etiam hinc rationem arcessit Aristoteles *h*, cur dormientes capite nutent, *καὶ ἀδυνατοῦσιν αἴρειν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ βλέφαρα· non possint attollere caput, & palpebras.* Nam homo, revocato calore, *ἐκλείπει καὶ καταψύχεται, καὶ διὰ ψύξιν καταπίπτει τὰ βλέφαρα· deficit, & refrigeratur; atque ob frigus palpebræ deficiunt.* Nec sanè, capite vaporibus gravato, spiritus liberè fluunt in venas cervicem sustinentes.

h Ibid.

Item liquet, cur *τὰ ὅλως φίλυπνοι οἱ ἀδηλόφλεβοι, καὶ νανώδεις, καὶ μεγαλοκέφαλοι· somniculosi sint, qui conditas habent venas, & pumiliones, & qui capite prægrandi.* Nam iis, inquit *a*, quibus angusti sunt meatus, haut facilè decidunt humores; unde obstructio diuturnior: at è laxis meatibus iidem facilè effluunt. Et quo caput est grandius, ut in pumilis fieri videmus, eo magis vaporum copiâ repletur: quantoque ea major, tanto tardiùs à calore concoquitur.

a Arist. ibid.

Eademque ratio est, cur & infantes somni sint multi. Quippe natura illis humida est, &, pro corpusculorum modo, superiora exsuperant mole. Ac propterea etiam morbo esse comitiali obnoxios, ab eodem, ut dixi, Aristotele accepimus: *Ὅμοιος γὰρ ὁ ὕπνος ἐπιλήψει, καὶ ἔστι τρόπον τινὰ ὁ ὕπνος ἐπίληψις· Similis est somnus comitiali morbo, ac quodammodo morbus est comitialis.* Iccirco etiam non infantibus modò, sed nutricibus quoque, interdicit vino, nisi pauco, & diluto, *Πνευματώδης γὰρ ὁ οἶνος, καὶ τοῦτο μᾶλλον ὁ μέλας· Vinum enim est spirituosum, ac præcipuè, quod est nigrum.*

Liquet quoque, cur nobis accuratè aliquid meditantibus, aut legentibus, obrepat somnus. Nam dum spiritus animalis est phantasmatis intentus; necesse est impediri concoctionem; eoque crassiores halitus cerebrum petunt. Æstivo etiam tempore, cumque hyeme foco adsidemus, faciliùs incidimus in somnum: quia aër calidus excitat in corpore vapores.

Atque hæc dicta sunto pro iis, qui somnum ajunt provenire à vaporibus stomachi, vel sanguinis, in cerebrum immissis, atque ibi obstruentibus sensum communem. Aliorum verò sententia est, efficientem somni caussam esse reditum spirituum ab organis externis; sive caloris nativi ab exterioribus sensibus revocationem ad interiora: unde & somnum definiunt, impotentiam sensuum ob naturam spiritus retrahentem; vel cessationem sensus communis propter naturam spiritus revocantem. Est in hac sententia Galenus lib. I de sympt. caus. cap. ult. & lib. III de caussis puls. cap. IX; ubi docet, motum caloris foras tendentem, vigilias; sin fiat introrsùm, somnum producere. Similiter Avicenna XIII tract. XLI, Averroes lib. II Colliget, cap. XXI, Conciliator, sive Aponensis, different. CVIII: cui somnus est internus caloris conventus. Nec aliud voluisse videtur Plinius lib. X, cap. LXXV; ubi somnus definitur, *animi in medium sese recessus.* Sic enim & reperio in MSo, & editione antiqua Parmensi. *In se medium*, idem, ac *in medium sui.* Imò Aristotelis ipsius est *b*: *Φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ ὕπνος ἐστὶ σύνοδός τις τοῦ θερμοῦ εἴσω· Ex iis, quæ dicta sunt, apertum est, somnum esse coitum quendam caloris ad intima refugientis.* Hanc verò de somni caussa sententiam strenuè tuetur Joannes Argenterius de Somno & Vigilia lib. I, cap. XI. Multaque adeo pro ea adferri possunt. Ut quod somnus sit blandum quid, & naturæ jucundissimum; unde, uti dictum, *placidissimus Deorum* poëtæ nuncupatur. Quam benè cum hoc convenit, si statuamus, spiritus lassos suaviter revocari ad quietem: & quia labore jam pars eorum absumta erat, novam suffici, ut pars vetus, lassitudinis expers, cùm nova auxiliatrice dimittatur ad functiones priores, rem naturæ jucundissimam. At violentum quid somnus erit, si spiritus à vaporibus immissis in cerebrum vi detineantur; parati, quantum in se est, claustra vaporum perrumpere, & ut poëta *c* loquitur de ventis, qua data porta ruere. Nec leve illud, quòd ut vigilantibus color est rubicundior ac vividior, quoniam spiritus, ac calor nativus, extimis inhæreant membris: ita dormientes palleant, quia calor se receperit introrsum. Et quid certius, quàm initio somni frigus membra occupare exteriora? Unde & fit, ut vapores corporis, qui de die membris ob motum calentibus, porisque laxis, evolant ac dissipantur: hi noctu circa poros hæreant, motaque ista concrescant, donec magis magisque incalescente corpore, & poris jam apertis, exsudentur. Nonnulli tamen, initio etiam somni, sudare solent? ut quibus exteriora

b Lib. de Somno & Vigil. c. 3.
c 1 Æn.

riora abunde calent, partim naturæ beneficio, partim temporis, ut æstate. Nam facultas retentrix facile tum humorem dimittit, quia, nativo calore interius occupato, parum virium habet ad continendum: quemadmodum & valde anxii, ob caloris versus interiora fugam, toto sudant corpore; imò quandoque nec retinere satis valent vel ipsa ciborum retrimenta.

Insuper revocationem caloris esse somni caussam, ostendit, quod tenebris ac silentio, non de nocte modò, quando recurri poterat ad frigidam ac humidam noctis temperiem; quæ vapores excitare est idonea; sed de die etiam, si in locum te abdas undique conclusum, somnus conciliatur. Quippe per tenebras erepta videndi facultate; per silentium item, audiendi, & pariter aliorum fere sensuum cessante exercitio; spiritus interiùs recedunt, paullisper illic feriaturi à sensibus externis, quorumque arbitrario. Etiam argumento est, quod somni tempore meliùs concoquimus cibum, ob calorem interiùs se condentem. Nam quia calor est concoctionis instrumentum; quò ille major, hoc melior est concoctio. Nec ignoro, Laurentium Joubertum in Paradoxis a suis, subinde ἀδόξως, putare, faciliùs coqui à nobis cibos de die, quàm somno nocturno: ac pro se illud adferre, quòd ad concoctionem cibi vespertini longiori utamur temporis intervallo, quàm ad concoctionem meridiani: cùm paucæ à prandio horæ intercedant ad cœnam: à cœna autem ad prandium altera etiam parte plus temporis sit; cujus & bonam partem dormitur. Quæ etsi prima facie abblandiuntur; corruunt tamen, si cogitemus, quanto plus oneris sustineat vis concoctrix à cœna, quàm à prandio. Horis enim pomeridianis solùm concoquitur, quod cibi est meridiani: unde non pauci in stomacho relinquuntur humores crudi, imprimis ex cibis durioribus. At à cœna, præsertim in somno, præterquam quòd cibus vesperi comestus concoquatur; etiam corriguntur humores, è cibo meridiano in stomacho residui.

a Decad. 1. parad. 8.

Ex eodem videmus, cur tantopere noceant continuæ lucubrationes. Nam & spiritûs animales consumunt: & dum non sinunt, ut calor nativus se referat ad interiora viscera, impediunt, quo minus à corde sat novi sufficiatur spiritûs in locum absumti: & concoctio est imperfectior, unde humores crudi.

Itidem inde perspicere est, cur nihil æquè mœrentibus conducat, ac somnus. Nam spiritus, imaginatione tristium lassus, introrsum retrahitur ad quietem; perque eam, quod turbidum erat, fit tranquillius. Novus etiam, & purus spiritus ad novas vires perfectiùs à corde elaboratur.

Adhæc ex eo cognoscitur, cur si, longiorem post inediam, somno nos demus, magnopere corpus flaccescat; imò tanta oriatur imbecillitas, ut quandoque in deliquium animi incidatur. Nempe hoc inde est, quòd jam ante inedia multum vires imminuerit: unde nativo calore, qui supererat, interiùs retracto, membra exteriora ejus prope fiunt experta. Imò si in jejunorum corpore multi sint noxii humores, ut in morbidis; calor sic retractus colliget eos in præcordiis; unde quandoque cor, vitæ fons, sic inficietur, ut vita haut diu vitalis esse possit.

Denique pro hac sententia facit, quòd pedum titillatio, Aphrodisæo etiam testante, somnum adfert: non profectò ob alimenti vapores, sed, ut rectè Argenterio observatum, quia sic è cerebro advocentur spiritus ad pedes, partesque intermedias.

In hocce dissensu assentio Fracastorio lib. II de Intellectu; ubi utramque caussam sociat. Quomodo videmus, ambas concurrere in lassis. Nam uti labor agitatione corporis diffuderat calorem ac spiritus per extima membra: ita, ubi quis cessare incipit, redit calor sive spiritus eò, unde venerat: partim ut id quiescat, quod ejus superest; partim ut r[illegible]aretur, quod deperiit. Simul verò intentior ex motu vehemen[illegible] calor facit, ut ex stomacho, concretisque membrorum humoribus quasi liquescentibus, & venarum fumantium sanguine, vapores se undique in cerebrum attollant. Quam rem sic Aristoteles a expressit: Ἔτι δὲ καὶ ἐκ κόπων ἐνίων ἀναθυμιάσεις· ὁ μὲν γὰρ κόπος συντηκτικόν· τὸ δὲ σύντηγμα γίνεται, ὥσπερ τροφὴ ἄπεπτος, ἂν μὴ ψυχρὸν ᾖ. *Præterea exhalatio fit à laboribus nonnullis. Nam fatigatio vim habet liquefaciendi: id autem, quod colliquatum, nisi frigidum fuerit, vicem præstat alimenti incocti.* Atque addit, idem contingere morbis quibusdam; ut lethargo. Nam humores calore morbi colliquantur; unde evaporatio, uti hinc somnus.

a Lib. de somno & vigil. c. 3.

Sed porrò quæritur, utra ex duabus hisce caussis potior sit. Censeo, priorem locum obtinere revocationem spirituum à sensuum & motus organis: posteriorem verò, obstructionem cerebri factam à vaporibus in cerebrum sublatis, & ejus frigore condensatis. Ac similiter Forestus lib. X Observat. Med. cap. XXXIII: *In somno naturali calor, & spiritus, intro revocantur, & hujus revocatio, nempe caloris, & spiritus, est caussa communis, & immediata somni: sed fovens, & juvans, est evaporatio alimenti.* Sanè prior ratio semper locum habet. Esto enim, ut vapores priùs obstruant meatus cerebri: sic quoque spiritus revocantur ad interiora, quia transitus negetur ad sensûs, motûsque voluntarii instrumenta. At subinde etiam somnus obrepit vaporibus nullis elevatis, solumque calore instrumentis sensuum subducto. Ut iis, quibus, etiam jejunis, tenebræ, ac silentium, item titillatio pedum, ac similia, somnum conciliant. Etiam huc refero, quando suavitas cantus, & lenis aquæ decursus, & arborum ex ventulo susurrus, soporem suadent, & inducunt. Nec enim in istis tam ad vapores stomachi, vel sanguinis, recurram: quàm ad hoc, quòd, animâ ad sonum magnopere intentâ, spiritus confertim ad auditus organum se conferant: ac aliorum ita sensuum oblivio quodammodo obrepat: eoque, qui spiritus his sensibus sese occupassent, interiùs se recipiant feriatum: imò & illi, qui ad auditum confluxerant, leni hoc sono deliniti, jam & ipsi prope feriari sibi videantur, & dum sic demulcentur, à reliquo animali spiritu deserti, quasi eorum exemplo, se intus recipiant, quò invitantur. Sanè non paullo hæc verisimilior est ratio, quàm illa ab Aphrodisiensi in Problematis b allata. Nec dubium, quin eadem caussa locum habeat in pueris faciliùs obdormiscentibus ad sonum cunarum, dum agitantur. Sed hic altera etiam se offert, quia motitatione illâ in humidis corpusculis facilè excitantur vapores, qui cerebrum petunt, & nervos ætatulæ illius angustos nullo negotio replent. Imò ex quorundam opinione & hæc ratio adferri possit in cantu delinitis. Nam spiritum ajunt, caloremque, qui in auditus organum se recepit, humidi siquid reperiat, resolvere illud in vapores; quibus & meatus auditorius obstruatur.

b Lib. 2. quæst. 45.

Harum utraque caussarum reperisset locum in Adamo, licet nunquam peccasset. Nam utcunque somnus ille non provenisset ex sensuum exteriorum, sive spirituum iis inservientium, lassitudine, (nec enim in felici illo statu labor habuisset locum:) licet etiam non contigisset ad reparandos spiritus ex parte à calore nativo absumtos, (nec enim ulla tum fuisset virium jactura, ac dispendium:) non caruisset tamen oblectatione illâ homo, quæ ex somno capitur, quia vapores tum quoque ex alimento petiissent cerebrum; spiritus etiam interiùs fuissent allecti ad cessationem: atque inde iterum invitati ad functiones exteriores. Et suadet hanc etiam opinionem (quæ magno quoque Aquinati placuit) sopor ille Adamo immissus a Deo. Scio, à LXX ἔκστασιν, hoc est, *mentis excessum*, vocari: & certum est ἐκστάσεως argumentum, quòd mentis oculis viderit costam sibi adimi, atque inde formari Evam: unde experrectus continuò in hæc verba prorumpit c: *Hoc nunc os de ossibus meis, & caro de carne mea.* Sed non si ecstasis sit, eò sopor non erit. In somno quippe divinitus sic elevata est mens Adami, ut videret, quæ fierent à Deo. Ac firmat hæc vox Hebræa תַּרְדֵּמָה, tardema: quæ *profundum somnum* notat. Ideo, Hieronymo teste, Aquila vertit καταφορὰν, Symmachus κάρον. Est

c Gen. 2.

verò

verò καταφορὰ somnus profundus citra febrim: cujus genera sunt ληθαργία, κάρος, καὶ κατοχή, juxta Galenum lib. XIII Meth. Med. Quomodo verò hæc tria differant, vide apud Gorræum in definitionibus Medicis. a Cleopatra ex mortium generibus prætulit (ut Zonaras ait) τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος ἄνευ σπασμοῦ κάρον ὑπνώδη ἐφελκόμενον ἱδρῶτι μαλακῷ: *morsum aspidis, carum cum molli sudore inducentem citra convulsionem.* Sanè à caro abest convulsio: quo differt ab epilepsia.

a [illegible]

Cap. XXXV.

Ne somnia quidem, rem tam frivolam, expertia esse bonitatis divinæ. Aristotelica somnii definitio. Cur in somnio decipiamur: ac gemina illud similitudine ex Nysseno, S. Basilii fratre, ostensum. Mutis etiam animantibus somnium competere; item infantibus. Sedem somnii eandem esse, ac memoriæ, vel saltem phantasiæ. Somnii caussa materialis, formalis, efficiens. Ut somnus perfectus sit somnii expers: at si nec perfecta sit quies, nec magnus spirituum motus, sed lenis ac moderatus; mediam obtinere rationem inter somnium, & vigiliam. Somnia naturalia variare pro quatuor istis: cibo, temperie, affectibus, & actibus diurnis. Fabas, ac caput polypi, somnia parere turbulenta; item recentes autumni fructus. Quod ad temperiem, siquis multum de aquis somniet, huic medicinam faciendam, ut phlegmatico. At siquis de rebus somniet horrendis, atra eum bile abundare: atque ita de humoribus cæteris. Quod ad affectus: biliosos iracunda habere somnia; sanguineos, læta; pituitosos, meticulosa; melancholicos, tristia: ut pro diurnis cogitationibus somnia esse soleant. Cur melioris sit temperiei argumentum, si ea conveniant cum actibus diurnis, quam si contra contingat. Quare in somno, quæ minuta sunt, phantasiæ se offerant tanquam magna: deque eo verba Aristotelis adlata. Ea solum somnia divinationem e natura habere, ubi nexus est inter caussam, & signa: cætera non item. Divina somnia duûm generum; quædam ab ipso Deo, quædam ministerio angelorum immissa. Occurritur Aristotelis argumentis, qui putabat, nulla esse somnia à Deo. Cur Deus hominibus, quid velit per somnium, & subinde verborum ambage exponat. Cur gentilibus etiam somnia immittat. An somnia fœda, quæ non proveniunt a cogitatione diurna, nec postea assensum reperiunt, pro peccatis sint censenda. Gentiles, ut remedium edocerentur pro morbo, incubare solitos in fano Æsculapii, Amphiarî, &, si Maronem audimus, Fauni. Incubare Iovi. *Consuetudo vetus in pellibus dormiendi: unde &* verbum dormio *originem ducit. Nabarce, oraculum incubantium. Nefarium esse, remedium a Diis gentium exposcere. A forti imaginatione, & spirituum subtilitate, ac latente musculorum vi, quam phantasia & spiritus concitarint, provenire illud, quod aliqui ambulent in somniis: motumque illum non esse a rationis judicio, sed impetu imaginationis. Quæ caussa sit morbi, quem* incubum *vocant.*

ACcidit iis, qui somnum capiunt, ut somnient. Post somnum igitur agemus de insomniis. De re, dixeris, nihili? Nam quid levius somnio? Unde & Græcis ὀνείρατα a, & Latinis b *somnium*, pro re futili, in proverbium abiit. Sed enim in his quoque egregium divinæ bonitatis argumentum habemus. Nam si bonus est somnus, bona quoque sunt somnia; quia, ut animus de die veris occupatur, ne dormiat: ita noctu distinetur falsis, quò diutius perfruatur somni bono. Somniantes enim tardiùs expergiscuntur. Grande etiam bonum est divinatio e somniis, quemadmodum mox planius fiet.

a Lucian. Harmonide, & alibi
b Ter. Andr.

Somnium Aristoteli definitur, apparens in somnis phantasma, à quo decipimur. Necesse est, ut sit in somnis, quia quæ imaginantur phrenetici, etsi illudant, somnia non sunt, eo quòd per vigiliam fiant. Et cum quis somniat se somniare; propriè non est somnium, quia in somnis quidem est, sed non fallimur. Eo autem illudimur in somnis, quia animus quiescit, vel perperam operatur, non sua, sed organi culpa. Quam rem non insitè explicat Gregorius Nyssenus lib. de hominis opificio cap. XIV. Quemadmodum, inquit, si Musicus videat, malè esse compositos lyræ nervos; vel abstinebit ab ea manum; vel, si fortè, quibus oportuit, locis, eam ex arte admoverit, sonus tamen absonus erit, & inconcinnus: similiter in somnis, quia cerebrum vaporibus est prægravatum, cessat animus a labore; vel saltem languidiùs, & obscuriùs, operatur, quia organum non est idoneum ad commode excipiendas animi operationes. Idem etiam mentem somno sopitam comparat cum igniculo paleâ multâ obtecto; qui nec circumquaque paleas absumat, nec tamen exstinguatur; fumum interea per paleas emittat; sed unde non eluceat flamma, quamdiu agitatio, ac flatus est nullus. Τὸν αὐτὸν τρόπον, inquit, καὶ ὁ νοῦς τῇ ἀπραξίᾳ τῶν αἰσθητηρίων ὑπὸ τοῦ ὕπνου συγκαλυφθεὶς, οὔτε μὴν ἐκλάμπειν δι' αὐτῶν δυνατῶς ἔχει, οὔτε μὴν παντελῶς κατασβέννυται· ἀλλ' οἷον καπνιζόμενος κινεῖται, τὸ μέν τι ἐνεργῶν, τὸ δ' ἀδυνατῶν· *Ad hunc modum mens quoque sensibus in somno quiescentibus quasi contecta, neque per eos elucere potest, & omnino etiam non exstinguitur: sed ut ignis fumum, sic ipsa motum aliquem retinet, partim agens, partim in agendo deficiens.* Vide & Synnesium de Insomniis.

Est verò somnium affectio animalium. Nam & bestiis ea convenire, argumento est, quòd canes dormientes mutiant, hirriantque. Idemque ex capris, & aliis, calidioris sanguinis animantibus, liquet. Imprimis tamen homo somniat, tum quia, ob tenuitatem sanguinis, copiosiores in cerebrum vapores emittit: tum ob agiliora, expeditioraque sensuum instrumenta. De infantibus tamen non satis convenit. Aristoteles lib. IV Histor. Animal. cap. X, ait, hominem quarto demum, quinctove anno, somniare. In contraria autem sententia sunt Plinius lib. X, cap. LXXV, Galenus in lib. III Aphorism. com. XXIII, & Tertullianus de Anima cap. XLIX. Proque his est, quòd etiam anno primo in somno rideant, sonum edant, nutent, apprehendant. Ut somnium etiam, licet imperfectius, tribuere iis cogamur.

Locus somnii non cor est, ut Aristoteles censet; qui & sopori, & memoriæ sedem, ac proinde somnii quoque, in corde constituit: sed cerebrum; in quo & phantasiæ & memoriæ locum esse, antea ostendimus. Ac pro hac etiam sententia facit, quòd qui cerebro sunt calidiori, ut melancholici, memoriâ valent: quique cerebro sunt frigidiori, memoriam habent vel exiguam, vel nullam. At de eo non contendam, utrùm somnii sedes sit in occipite, quia illic est memoriæ locus, ubi species adservantur; ac verisimile est illic phantasiam imagines speculari, ubi reconduntur: an potiùs spiritus animalis suscitatas in occipite species ad medium retrahat, ac bajulet, cerebrum; ibique præbeat speculandas; quemadmodum multi, sed, ut censeo, levi nimis ratione compulsi, maluerunt.

Atque ex his etiam cognoscere est, quæ sit materies somniorum: puta species memoriâ reservatæ.

Forma est omne illud, quod in somnis variâ ex compositione specierum resultat.

Efficiens caussa, vel est principalis, ut phantasia, sive imaginativa; vel instrumentalis, quæ est moderatus spirituum motus. Siquidem, dum vigilamus, organa sensuum nunc sublimi contemplatione, nunc meditatione aliâ, distinentur: quæ res facit, ut species olim impressæ neglectui sint, nec à phantasia attendantur: haut secus ac parvus ignis quasi obscuratur à majori: dolor etiam, ac voluptas minor, cessat majori oboriente.

Variè autem se somnus habet pro copiâ, aut paucitate vaporum. Dum enim copiosi sunt, magnoque impetu cerebrum petunt; haut facile somniamus, quia cerebrum

ita iis repletur, ut species vel agitatione istâ prorsus dissipentur, vel, ob nebulam eorum circumstantem, à phantasia nequeant dignosci. Ubi verò is motus, & pariter crassitudo vaporum, cœperunt imminui; repræsentant se species; sed partibus confusis ac disturbatis; unde monstrosæ ac terrificæ figuræ. Postquam autem erit agitatio vix ulla, vapores quoque concoctione fuerint multum attenuatæ; species integrè claroque se offerunt. Atque hanc rem scitè illustrabat Aristoteles a similitudine ab aquis petitâ. Nam, inquit, si aqua conturbetur, imagines in ea, aut planè non repræsentantur, aut certè non integrè: sic etiam species non nisi confusè cernuntur in somnis, quamdiu ista est in cerebro spirituum ac vaporum agitatio. Ex his igitur obscurum non est, cur, qui bene pasti se somno dant, hi fere primo somno non somnient; medio sæpius habeant somnia confusa; ultimo magis frequentia distinctaque. Quod si paucæ adeo exhalationes cerebrum occupent, ut judicemus, non videre nos res veras, sed imagines rerum: operatio erit partim dormientis, partim vigilantis: quia vera videmus, non autem decipimur; contrà quàm perfecti in somnii definitione requiritur, ut antea vidimus.

a Lib. de somnus.

Et hæc universè de somniis dicta sunto. Dividuntur autem ea in naturalia, divina & diabolica. Naturalia fiunt à natura. Id fit quadrifariam, pro quadruplici caussâ interna. Proveniunt enim vel ab alimento, vel ab humoris dominio, vel ab affectu animi, vel à cogitationibus diurnis.

Ciborum alii aliis magis somnos cient: uti docent fabæ, & caput polypodis. Plutarchus Sympoliacôn lib. VIII, quæst. X: Ὅτι δὲ ἐπὶ τῶν βρωμάτων ἔνια δυσόνειρα, καὶ ταραχώδη τὰς καθ' ὕπνον ὄψεις, μαρτυρίοις ἐχρῶντο τοῖς τε κυάμοις, καὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ πολύποδος, ὧν ἀπέχεσθαι κελεύουσι τοὺς δεομένους τῆς διὰ τῶν ὀνείρων μαντικῆς· *Esse cibos quosdam, qui molesta gignant somnia, animamque perturbent, testatum faciebant fabis, & capite polypi: quibus abstinere jussi, qui divinare ex somnus cuperent.* Tota autem dissertatio ista Plutarchi in eo est, ut expendat, quod Aristoteles dixerat, comestos in auctumno fructus recentes, humoreque turgidos, gignere in nobis multos ac turbulentos spiritus, ac pro istis esse somnia solere. Observatu igitur utile est, qui cibi somnia pariant placida ac jucunda; ut ciborum illis insistamus: quæ item tristia, aut turbida; ut alimoniâ ejusmodi abstineamus.

Altera erat caussa ab humoribus, sive temperamento: de quo non minùs certum. Nam sanguinei somniant de hortis, & pratis amœnis: item convivus, choreis, complexibus, & aliis rebus lætis. Phlegmatici de imbre, nive, grandine, navigationibus, submersione. Cholerici de rixis, pugnis, incendiis. Melancholici de fumis, caligine, densis tenebris, spectris, mortibus. Nimirum anima, quando non vacat sensibus externis, profundiùs sentit ea, quæ ad corporis dispositionem pertinent: ut pluribus exponit Galenus libro de Præsagiis ex insomniis. Sunt verò hæc ex humoribus somnia minùs confusa, & turbulenta illis, quæ ab cibis proveniunt.

Tertia fuit caussa ab affectibus. Meticulosi, etiam de die, oblatâ in agris specie canis, autumant se videre lupum. Qui amant, si in platea ultima cernant non absimilem amasiæ, eam esse credunt, quam exoptant. Quid mirum, si similiter pro affectibus judicent in somno?

Quarta caussa fuit à cogitationibus diurnis: de quo sic Lucret. lib. IV:

In somnis eadem plerumque videmur obire.
Caussidici caussas agere, & componere leges.
Endoperatores pugnare, ac prælia obire.

Pluraque mihi in hanc mentem. Ac tale fortassis Ennii somnium fuit,

—— Cum b visus Homerus adesse poëta.

b Enn. I Annal.

Unde Tullius in VI de Rep. *Fit fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius: de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, & loqui.* Hippocratis c autem sententia est, bonæ esse temperiei argumentum, si ea, quæ, animo de die versavimus, obversentur nobis in somnis. Sic enim cognosci, animum non ita repletione, vel exinanitione, vinci; ut minùs persitet in cogitationibus diurnis. Vinci autem, si somnia cogitationibus adversentur: eoque de remedio esse tempori cogitandum: ac quidem, si somnia non admodum contraria sint cogitationibus diurnis, indicium esse minoris mali: propterea sufficere tum, si in quinctam usque diem de cibo partem demas tertiam; à cibo item deambules, ac contentionem adhibeas vocis. Sin major eorum contrarietas majus arguat malum, opus præterea fore vomitu; ambulationibus etiam frequentioribus, & concitatioribus: idemque de aliis quoque corporis exercitiis statuendum. Hoc sapientissimi Hippocratis judicium ostendit, non exiguæ esse sagacitatis, nec fructûs minoris, ex naturalibus somnus judicare de temperie ægri. Estque hoc artificium ratione subnixum, quia naturalis est conjunctio inter caussas, signaque. Habetque etiam nexus ille locum de die: sed vehementes diei cogitationes obscurant inclinationes ab temperie profectas; ut antea diximus. In somno autem, quia animus majoribus non distinetur: quæ minuta sunt, videntur magna. Leviculus fulgor fulmen putatur; minutus sonus, tonitru. Pituita paullum diffluens existimatur mel, vel liquid eo dulcius. Pusillus sanguinis calor inhærens ulli corporis parti somnium injicit vivi comburi, vel incessus per ignes. Quam rem fusiùs, sed egregie, expressit Aristoteles a, his verbis: Λέγουσι δὲ καὶ τῶν ἰατρῶν οἱ χαρίεντες, ὅτι δεῖ σφόδρα προσέχειν τοῖς ἐνυπνίοις· εὔλογον δ' οὕτως ὑπολαβεῖν, καὶ (μὴ ἀπιστοῦσι) τοῖς τεχνίταις μὲν, σκοπουμένοις δέ τι καὶ φιλοσοφοῦσιν· αἱ γὰρ μεθ' ἡμέραν γινόμεναι κινήσεις, ἂν μὴ σφόδρα μεγάλαι ὦσι, καὶ ἰσχυραί, λανθάνουσι παρὰ μείζους τὰς ἐγρηγορικὰς κινήσεις· ἐν δὲ τῷ καθεύδειν, τοὐναντίον· καὶ γὰρ αἱ μικραὶ μεγάλαι δοκοῦσιν εἶναι. δῆλον δ' ἐστὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τοὺς ὕπνους πολλάκις· οἴονται γὰρ κεραυνοῦσθαι, καὶ βροντᾶσθαι, μικρῶν ἤχων ἐν τοῖς ὠσὶ γινομένων· καὶ μέλιτος, καὶ γλυκέων χυμῶν ἀπολαύειν, ἀκαρέας φλέγματος καταρρέοντος· καὶ βαδίζειν διὰ πυρός, καὶ θερμαίνεσθαι σφόδρα, μικρᾶς θερμασίας περί τινα μέρη γινομένης· ἐπεγειρομένοις δὲ ταῦτα φανερὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον. ὥστ' ἐπεὶ μικραὶ πάντων αἱ ἀρχαί, δῆλον ὅτι καὶ τῶν νόσων, καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, τῶν ἐν τοῖς σώμασι μελλόντων γίνεσθαι· φανερὸν οὖν ταῦτα ἐν τοῖς ὕπνοις εἶναι καταφανῆ, ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορέναι· *Ajunt Medicorum nobiliores, somnus sedulo esse attendendum. Planeque est rationi consentaneum sic existimare, nec fidem abrogare, artem quidem exercentibus, sed qui de re meditati sint, ac philosophati. Nam diurnæ motiones, nisi magnæ admodum sint, ac valida, offunduntur majoribus illis, quæ vigilantibus obtingunt. In somno autem contrà usu venit. Quæ enim minuta sunt, tum videntur magna. Id verò manifestum est ex iis, quæ sæpe in somno eveniunt. Ut cum putant, fulminare, & tonare, cùm sonus leviculus auribus est exceptus. Tenui etiam pituitâ stillante, sibi frui videntur melle, aut alio dulci succo: item per ignem incedere, valdeque calefieri, exiguo calore in quibusdam partibus exorto. Expergefactis autem ista sic se habere est conspicuum. Cum igitur initia omnium sint manifesta, manifestum quoque est, morborum etiam, aliarumque affectionum exordia, quæ in corpore contingunt, imbecilla esse oportere. Planum igitur est, hæc evidentiora esse in somnus, quàm in vigilia.*

c Libro de Insomnus.

a Lib. de divinat. per somnum c. I.

Sed uti pulcherrimum est, ex somniis cognoscere de temperie hominis; ubi naturalem esse nexum dicebamus: sic mera est impostura, quando ex somnus judicant de iis, quæ non dependent ex natura. Ut cùm ex eo, quoniam quis somniet, cæcum se facturum; colligitur, amissurum filium, quia is oculi instar ametur. Aut cùm somnio de stella, in atrium concidente, ac mox extinctâ, significari putant, fruiturum gratiâ principis, sed minimè diuturnâ. Quorum priùs est apud Artemidorum lib. I, cap. II: alterum apud Cardanum lib. IV de Somn. cap. IV. Nam quæ conjunctio est inter oculum, & filium; stellæ

casum,

casum, & gratiam principis? Nec aliter de eo sentiendum, quando boni omnis loco habent, si monachus somniet caput sibi radi; quia id convenit cum vitæ ejus instituto. Sin qui magistratum gerit, vel uxorem habet, simile habuerit somnium, infortunium portendi: quia hoc à vita ejus sit alienum. Hujusmodi prope omnia sunt, quæ leguntur apud ὀνειροκριτικῶν scriptores, vanissimos & stultissimos nugarum institores. E quorum numero nec Artemidorum excepero, virum alioqui pereruditum; nec Cardanum, summum sanè virum: sed quorum uterque ingenium hac parte in re nimis futili occupant.

Objectant nobis longè plurima, ubi eventus responderit interpretationi. Sed enim ea partim sunt commenticia; partim vera, sed ubi fortuitò aliquid ita ceciderit, uti interpretatum. Quemadmodum enim fieri nequit, quin, qui assiduè aleâ ludit, is aliquando Venerem jaciat: ita quoque, qui perpetuò conjectant, in mendaciis innumeris quandoque verum dicunt. At quanto satius est, ob mille mendacia uni, quod verè dixerint, derogemus fidem, quàm si eam mille habeamus mendaciis ob unum quid, quod fortuitò verum esse contingat. Nulli verò in plura incidunt somnia vera, quàm melancholici. Cujus caussa est, quòd ob atram bilem ingenio valeant: ac ut de die magis sunt cogitabundi, ita de nocte etiam plura somnient, & pro somniorum copia, plura etiam vera; imò & pro temperie, quia ut ingeniosi acutiùs cogitant de die, ita & subtiliùs imaginantur de nocte. Hæc de caussa interna: unde somnia dicuntur naturalia; nisi, quòd aliqui, quæ à diurnis occupationibus proveniunt, *animalia* malint nuncupare.

Externa somniorum caussa sunt Deus, angelus bonus, malusve: unde somnia vocantur divina, aut diabolica. Divina à Deo inspirantur vel nullo interveniente, vel angeli ministerio. Sed Deus ἀμέσως a id facere valet, etiam novas imprimendo species, seu sensiles, seu intelligibiles, ac præterea, si sit opus, lumen animæ infundendo. Angeli autem solum valent variè ordinare species relictas, ac humores commovere ad affectum quempiam excitandum.

a *Immediate.*

De divinis somniis est hoc Num. XII, 6. *Siquis fuerit inter vos propheta Domini, apparebo illi in visione, aut per somnium loquar ad illum.* Et Joel II, 28, uti & in concione Petri, Act. II, 17: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, & juvenes vestri visiones videbunt, & seniores somnia somniabunt.* Exemplorum vero affatim est: ut in Veteri instrumento, somnium Abrahæ, Abimelechi, Jacobi, Labanis, Josephi, Pharaonis, Salomonis, Nabuchodonosoris, Danielis, Mardochæi, Judæ Maccabæi: in Novo autem, Josephi, Magorum, uxoris Pilati, Pauli. Quibus abunde diluitur Aristotelis opinio, quando argumento illo probat, non esse à Deo somnia ulla, quia μὴ τοῖς βελτίστοις καὶ φρονιμωτάτοις, ἀλλὰ τοῖς τυχοῦσι πέμπειν, ἄτοπον· *non optimis, & sapientissimis, sed vilibus ac plebejis, ea immittere, sit absurdum.* Nec enim simplicibus ac imperitis solùm ea insinuari, exempla adlata satis docent. Sed fefellit Aristotelem, quòd somnia, quæ pro divinis jactabant gentiles, ferè hominum essent vulgarium. Nempe simplicioribus, ac credulis, faciliùs abuti poterat diabolus. At quos antea adduximus, prope omnes viri fuere sapientiâ & sanctimoniâ, pleríque etiam sublimi dignitate, illustres. Unde & refellitur, quòd arbitrabatur idem, divinationem omnem legibus esse introductam, ut eæ meliùs à populo observarentur. Nam, quæ diximus, certissimæ sunt veritatis. Imò in somniis quoque gentilium multa fuere, quæ non fraude constarent humanâ, sed astu diabolico; ut postea patebit. Aliqui eo Aristotelem tuentur, quòd Deus potiùs vigilantes doceret, quàm dormientes; verbis apertis, quàm somniis sæpe obscuris. Verùm Deus non uno nos modo vult instruere. Præter ordinarium igitur modum, quo nos lectione, aut prædicatione Verbi sui, de mysteriis cælestibus ac voluntate suâ, certos reddit: adhibere voluit & alteram rationem, qua etiam non videntes, nec audientes, arcanorum suorum faceret participes. Præterea constat, mentem humanam magis in somniis idoneam esse ad recipienda cælestia; quia tum vacua est, & immunis à curis terrenis. Etiam expergefactis, ac somnium ruminantibus, tenebræ, & nocturnum silentium, majorem gignunt venerationem erga res divinas. Sanè nox idonea est meditationi rerum gravium: unde eam εὐφρόνην, παρὰ τὸ φρονεῖν a, dixit Pindarus b. Metum etiam incutit sacra tractanti: cujus nec ignari gentiles, sacra Jacchi, & Eleusinia, non nisi noctu celebrari voluerunt; teste Tullio c. Imò hoc quoque ad venerationem conferebat, quòd somnia non semper essent aperta. Simul eo pacto accendebantur homines ad exposcendam eorum intelligentiam à Deo, aut viris divinis. Itaque magnum hoc quoque divinæ erat bonitatis argumentum, quod quandoque & gentilibus regibus immitteret somnia: sed quorum interpretationem non à Magis suis haurirent, verùm à viris sanctis: ut Pharao à Josepho, Nabuchodonosor à Daniele. Hoc pacto enim & reges, & eorum sapientes, imò subditos universos, invitabat Deus ad agnitionem cælestis, ac veri numinis, & resipiscentiam a peccatis.

a *A recte sapiendo.*
b *Nemeor. od. 7. vers. 4.*
c *Lib. 2. de Legg.*

Qua verò ratione angeli boni somnia immisere hominibus; eâdem id facere diaboli potuerunt: nimirum spiritus ac humores turbando, varieque relictas species componendo. Sic interdum iis concessum, ut sanctis hominibus impura objicerent, reique nunquam cogitatæ somnia: de quibus habemus judicium B. Justini Martyris, vel alterius potiùs antiqui scriptoris, libro responsionum Christianarum ad Orthodoxos, Resp. XXI. Tradit eo loco, nullam esse hominis culpam in hoc, quòd diabolus istiusmodi somnia immittat; quia hoc à voluntate nostrâ non dependet: sed fieri hominem peccati reum, si expergefactus somnio delectetur: uti contrà, si ob illud dolore afficiatur, consilium dæmonis frustratur, deque eo triumphat.

Magnopere verò malignus spiritus illusit gentilibus, remedia indicando in somniis, quibus sanitati restituerentur. Hoc animo in templo dormiebant Æsculapii. De quo Aristophanes Pluto d:

— Κατακλινεῖν αὐτὸν εἰς Ἀσκληπιοῦ
Κράτιστόν ἐστι e.

Et Plautus Curculione f:

Ideo fit, quia hic leno ægrotus incubat
In Æsculapii fano.

Cicero lib. II de Divin. *An Æsculapius potest præscribere per somnium curationem valetudinis; Neptunus gubernantibus non potest?* Sed & Jamblichus, de mysteriis Ægyptiorum segmenti tertii cap. III, ait, medicinæ artem sacris constare nocturnarum apparitionum insomniis; inque Æsculapii fano morbos hoc pacto tolli insomniis divinitus immissis. Apud Herodianum item lib. IV refertur, ut Antoninus Caracalla abierit εἰς Πέργαμον τῆς Ἀσίας χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις τοῦ Ἀσκληπιοῦ· *Pergamum Asiæ, ut Æsculapii curationibus uteretur.* Atque addit, captâsse hic somnia, quamdiu voluit. Philostratus quoque memorat in vitis Sophistarum, ut Polemoni, ob morbum [illegible] articularem, eodem profecto, inque Æsculapii templo cubanti, apparuerit in somnis numen hoc, ac jusserit ἀπέχεσθαι ψυχροῦ ποτοῦ· *abstinere potu frigido.* Itidem in Amphiarai templo apud Oropios solent, ut ait Pausanias in Atticis, κριὸν θύσαντες αὐτῷ, καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδειν ἀναμένοντες δήλωσιν ὀνείρατος· *arietem ubi Amphiarao immolassent, ejusque pellem substravissent, dormire, in somnio expectantes responsum.* Ac similem in Fauni templo consuetudinem describit poëta in VII Æn.

d *Act. 2. sc. 3.*
e *Cubitum reponere eum in Æsculapii fano optimum est.*
f *Act. 1. sc. 1.*

— *Huc dona sacerdos*
Cum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.

Quem ad locum ita Servius: *Incubare dicuntur propriè*

bi, qui dormiunt ad accipienda responsa. Unde est, Ille incubat Iovi: id est, dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere. Ubi respicit illud Plauti Curculione a:

Namque incubare te satius fuerat Iovi.

Quod verò Maro, & Pausanias, ajunt, solere substerni *δέρμα*, sive pellem, id ex veteri consuetudine dormiendi in pellibus tractum: unde & originem ducit hoc verbum. Nam à *δέρμα* prius *dermire* dixerunt, postea vocalem quartam reposuerunt in locum secundæ: ut ex *benus*, *bonus*; ex *hemo*, *homo*; à *tego*, *toga*; à Κέρκυρα, *Corcyra*, & trecenta alia. Hanc incubationem, & quidem in pellibus, neque nescivit B. Hieronymus, in illud cap. LXV Jesaiæ b: *Qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum*, &c. *Nihil*, inquit, *fuit sacrilegii, quod Israel populus prætermitteret; non solum in hortis immolans, & super lateres thura succendens: sed sedens quoque, vel habitans in sepulchris, & in delubris idolorum dormiens; ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Æsculapii usque hodie error celebrat ethnicorum, multorumque aliorum, quæ non sunt alia, nisi tumuli mortuorum.* Quam verò latè patuerit hæc incubantium consuetudo; argumento est, quòd & prope mare Caspium in Ananiacæ urbe, nomine Ναβαίρη, monstraretur *μαντεῖον ἐγκοιμωμένων*: *oraculum incubantium*: ut est apud Strabonem in XI. Ac durâsse apud Romanos incubandi morem, temporibus etiam Gratiani ac Theodosii Impp. indicat Prudentius in Hamartigenia. Nec operosum fuit spiritibus malis remedia etiam indicare hominibus ignota; cùm ingenio, & rerum experientiâ, longè antecellant; eoque etsi supra naturæ vires nihil præstant; multum tamen valeant supra omnium medicorum artem. Nec quia nihil possint, nisi ex viribus naturæ, quæ Deum habet auctorem: eò fas est recurrere ad ejusmodi medicinam. Nam qui, vero numine relicto, à Diis gentium in somnio remedium quærit, is auxilium atque opem exposcit à Dei & humani generis hoste. Neque id in hujusmodi solùm remediis superstitiosum est, ac nefarium: sed quoties ex conjectoribus nôsse cupimus res occultas. Quid enim illo hominum genere vanius, ineptiusque? quæ illis pietas, ac sanctimonia? ut stultum sit putare, eos commercium habere cum Deo, vel angelis ejus. Siquid igitur revelatione acceperint, id omne est à diabolo. Et qui tales consulunt, impliciè saltem cum malis habent spiritibus commercium: quæ & Thomæ Aquinatis, ac Cajetani, opinio fuit.

Quæri possit, quid statui debeat de somnio Caji Sempronii Gracchi, quando visus sibi videre fratrem Tiberium dicentem, quàm vellet, cunctaretur: tamen eodem illi leto, quo ipse interiisset, pereundum esse. Quod somnium suum ipse Cajus narravit multis, & L. Cœlius Antipater, certus historiæ Romanæ scriptor, retulit, id se audivisse ex ipso C. Graccho: ex Antipatro autem id prodidere Cicero lib. I de Divinat. & Val. Max. lib. I, cap. VII. Plutarchus in Gracchi vita paullò aliter memorat. Nam ait, à fratre magistratum petere, & ab se moram movere jussum, quòd fata utrique eandem statuissent mortis viam. Hoc somno impulsus contempsit lacrymas matris Corneliæ, & amicorum consilia. Non video, cur non credere liceat, hoc somnium fuisse à cogitationibus diurnis. Sed si à spiritu fuit, is fuerit malus: qui hoc pacto, & Gracchum studuerit perdere, & lacerare Remp. Rom. Sanè cùm C. Graccho cæsa ab Opimianis CIↃ CIↃ CIↃ CC L. Primaque civilium bellorum semina ab hoc fonte ac capite deinceps promanarunt.

Est & somnii genus, quod in somnis gignat deambulationes c. Huic magis obnoxii sunt, quibus temperamentum est melancholicum; spiritus autem subtiles, & fervidi. Quales cùm vehementi admodum imaginatione circa aliquid occupantur; spiritus, per se tenues ac fervidi, magis incalescunt, atque accenduntur; incensi majus spatium quærunt, igneâque suâ tenuitate facilè penetrant humores alioqui viscidos, ac tenaces; nervos quoque, & musculos concitant ad id consequendum, quod validè adeò sunt imaginati. Nec metuunt tum ambulare per trabes, & lacunaria; quia, ratione sopitâ, periculum non vident. Etiam talia loca feliciter pervadunt, quia spiritus animales in extimis hærent membris; ut cuncta firmissimè comprehendant. Eoque similiter est cum iis comparatum, ac cum phreneticis; quos eâdem de caussâ videmus viribus præstare. Miretur aliquis, sic permeare loca, quasi cernant. Verùm non est perfectus eorum somnus; sed potiùs semisopiti merentur dici. Quin pusillo etiam tempore vigilant, oculisque sunt semiapertis. Sed non caret res grandi periculo, siquis eos nomine proprio compellet, dum in præcipitiis sunt, aliisve locis periculosis. Nam qui, mente vaporibus obnubilatâ, non videbant periculum; hi, illis discussis, planeque expergefacti, æstimare illud incipiunt; unde vehemens consternatio. Præterea, spiritibus refugientibus versus cor; cerebrum, nervi, & musculi, robore privantur, quod antea habebant. Etsi autem musculi sint instrumentum motus voluntarii: non tamen motus iste in somnis voluntarius dici meretur. Nam magnitudo periculi, quod nunquam adirent vigilantes, satis ostendit, ut non egeant hoc ad rationis arbitrium. Quare fatendum, facere ista, non τῷ προαιρεῖν, ἀλλ' αἱ καθ' ὁρμὴν τῆς φαντασίας d, sive, non rationis judicio, sed imperio imaginativæ; ut in mutis fit animantibus.

Est & dormientium affectio, quam Græci ἐφιάλτην, Latini *incubum*, nuncupant. Oritur is, quando humor viscidus, sive densi ac fuliginosi halitus, primò quidem cor, mox & cerebrum, replent. Ut inprimis contingere iis solet, qui dormiunt supini. Sic enim spina dorsi, cor propiùs contingens, liberum ejus impedit motum. Halitus igitur crassiores circa cor congregantur, ac deinde, in cerebrum delati, monstrosas gignunt imaginationes, & terrificas: pulmones etiam premunt, atque ita vocem veluti intercipiunt, ut dormiens opem implorare minimè possit.

a Act. 2. sc. 2.

b P. 244. edit. Froben.

c *Quid si, qui somnâ diximus somnambulos, eodem hoc sensu ambulatores nocturnos, non quidem noctambulos dicamus (nam multis ea consuetudo de nocte ambulare in musæo, aut cubiculo, ac de studiis, vel Rep. vel aliis cogitare diutino) sed somnambulos potius? & quid si hoc, quod agunt, somnisurgia nuncupemus?*

d *Non ex consilio, sed impetu quodam imaginationis.*

Cap. XXXVI.

Discrimen appetitus naturalis, & animalis: & ut fames ad utrumque referatur: ac quo ordine fames fiat. Contrà quam Aristoteli factum, nec famem calidi, nec sitim frigidi definiendum esse appetitum: imò formaliter neutram esse appetitum, sive prosecutionem; sed potius fugam mali ejus, quod in ventriculi vellicatione consistit. Laxe tamen posse considerari, ut dolorem ex convulsione stomachi, & appetitum eorum, quibus convulsioni medemur. Quomodo appetitus sensitivus excitetur. Appetitum cum sensu convenire subjecto, & propterea interdum sub sensu comprehendi. In Aristotele conjectura. Quo pacto differant appetitus, & affectus. Triplex motus ad appetitum concurrens: quorum medius sit forma appetitus; at primus, caussa; postremus autem sit effectus. Affectus non esse opiniones, ostensum contra Stoicos. Impropriè tamen etiam Aristotelem sic loqui. Hinc rectè affectus per spirituum, & humorum commotionem, definiri. Cum in affectibus actio, & passio, concurrant; cur à posteriori potius πάθη vocentur. Etsi omnis prope infelicitas ex eo sit, quod affectibus indulgeatur; affectus autem sint a natura; at naturæ auctor sit Deus: immeritò tamen vel malos putari affectus, vel Deum credi imprudentem, qui hos nobis indiderit. Obstare enim, quod idem rationem nobis dederit, quâ vincamus affectus. Etiam ab improbis eos vinci posse, etsi difficulter: ac licet tanti essent habitus vitiorum, ut secus agere non possent: nihilominus habitus eos rectè dici humanæ potestatis, quoniam in potestate fuerint actiones illæ, quibus habitus quisque est comparatus. Non affectus modò posse regi à ratione: sed in hoc ipso consistere prudentiam, ac virtutes morales. De Stoicis affectus damnantibus. Variare affectus, pro ratione cordis. Discrimen appetitus concupiscentiæ, & iræ.

irascentiis deque sex affectibus ad priorem, quinque ad posteriorem, pertinentibus: & ut quidam affectuum illorum alia accipiant nomina, vel ab gradu sive intensione; vel ab objecto particulari. Cur aliqui repentino gaudio, alii dolore diuturno, exstinguantur. Unde metuentium tremor, & unam intra noctem canicies. Cur ira tam vehemens sit affectus, eâque perciti nihil rectè videant, vel agant. Etiam aliis aliquot problematis de affectibus occurritur.

HActenus de sensu. Sequitur appetitus: quæ vox latè admodum patet. Nam & materia appetit formam: & gravia leviaque appetunt locum inferum, aut superum: & plantæ appetunt alimentum. Sed omnis iste appetitus fit citra cognitionem. Nunc agendum de appetitu cognitionem consequenti, eoque animalis proprio, quo illud expetit aliquid naturæ suæ conveniens, & aversatur, quod eidem repugnat. Fames ad utramque pertinet appetentiam: ad naturalem, quatenus venæ inanes redditæ sic naturâ suâ appetunt repleri, sicut in stirpibus venæ nutrimentum appetunt è radice, radix è terra. Ad animalem autem refertur, quatenus ventriculus sentit se vellicari à venis emulgentibus, easque non exsugere alimoniam, sed aliud, unde molestiam capiat: ad quam evitandam idem desiderat alimoniam; quia hoc pacto futurum, ut venæ attrahant cibos, sicut corpori expedit: & ex iisdem cibis ventriculus trahat, quod invito sibi à venis fuerat exsuctum. Planiora hæc fient, si intelligatur, quo ordine oriatur fames. De eo paucis diximus cap. XXI. Pluribus sic habe: Absumto in membris exterioribus humido crassiori, & solidiori, sugunt hæc membra venas parvas sive capillares, succum proximè deferentes: quæ suctio est exsiccatio, & contractio quædam venularum. Capillares venæ, ubi arefactæ sunt, arefaciunt, & contrahunt venas majores. Hæ item venam maximam: illa ipsum hepar: quod imprimis suctione istâ incalescit, & exsiccatur. Dum sic mulgetur hepar à vena cava, vicissim sugit, & vellicat venam portæ: hæc venas mesaraicas: illæ intestina ventriculo proxima: hæc ipsum ventriculum: cujus orificium magis est nervosum: unde istic potissimùm oritur vellicatio, & corrugatio, quæ proxima est caussa famis. Est igitur naturalis quidem appetitus in venis, quia ex partibus oritur vacuatis citra sensum. Sed animalis est appetentia in stomacho, quia is suum sibi à venis emulgentibus eripi sentit, eoque impensius desiderat aliter illis prospici, quàm damno suo, mox in corporis totius injuriam redundaturo. Atque eodem se modo res habet in siti. Hoc solum discriminis est, quòd fames sit appetitus calidi, & sicci; sitis autem humidi, ac frigidi: ut quidem ea describit Aristoteles lib. II de Anima, cap. III *a*. Sed omnino Minervâ pinguiori hæc scripsit. Nam famelici etiam lactucas appetunt, ac ciborum alios tot frigidos. Et contrà sitientes etiam vinum bibimus, quod calidum. Ac Romani, & Græci, ad majorem voluptatem bibebant actu calidum: quo fine erant thermopolia. Nota jam, quæ de hoc more annotarunt Lipsius in Electis *b*, Salmuthus ad Pancirollum *c*, atque alii. In his Freinshemius lib. de... Adde quòd frigidum per se minimè concurrit ad vitam; sed si hoc expetatur, fit illud, ut modus sit calori nativo, ne nimis humidum depascat. Quare satis erat, si diceretur, sitim esse appetitum humidi; famem, humidi pinguis. Nam in fame expetitur, non quodvis humidum, sed pingue, quo pascitur calor nativus; ut uberium expositum libri hujus cap. XXI. Sitis verò etiam humidi est aquei, quod per se & quatenus humor est, non præstat alimoniam: sed tantùm, quatenus humido pingui miscetur. Expetitur tamen humor, ut humor, idque partim ut cibus ejus tenuitate faciliùs deferatur per meatus angustos: partim ut eo irrigentur membra arefacta; sive exsiccatio ea ab ratione fuerit ordinariâ; sive ab externo æstu, uti Solis, aut balneorum; sive à propria intemperie, vel partis alicujus, ut jecoris, aut lienis; vel totius corporis, ut in febriculosis.

a Cont. 28.

b Lib. I. cap. 4.

c Cap. de cibi capiendi modo veteribus usitato.

Quod si ulteriùs etiam cum philosopho pedem struere visum; fortasse nec famem, aut sitim, rectè per appetitum definivit. Propriè enim uterque est dolor ex sensu tactûs, qui percipit convulsionem ventriculi; unde est, quòd amoliri præsens malum cupimus: id autem fit cibo, potuque. Quare nec fames, nec sitis, tam δίωξις est, sive actus expetendi, quàm φυγὴ, sive actus fugiendi. Interea famem, & sitim, consequitur appetitus cibi & potus, tanquam remedii ad pellendum læsi ventriculi malum. Dicere igitur liceat, famem & sitim esse dolorem ex convulsione ventriculi cum appetitu cibi & potus ad medendum convulsioni.

Præter appetitum hunc, quem ostendimus, partim ad vegetativam facultatem, partim ad sensitivam pertinere; alius est soli conveniens sensitivæ: ut qui non fiat, nisi per motum à sensu provenientem, idque hoc ordine. Primùm res percipitur à sensu externo, idque sub propria objecti forma; ut color à visu, quatenus est color. Deinde apprehenditur eadem à sensu communi, ut jucunda, aut molesta: quia nempe species illâ impressione sui in sensum voluptatem creat, aut dolorem. Hinc recipitur à phantasia, quæ objectum imaginatur, & æstimat, tum præsens, tum absens; tum sub specie objecti sensilis, tum sub specie jucundi, aut molesti. Denique ex hac imaginatione excitatur appetitus, sive inclinatio animalis ad illud consequendum, quod opinatur naturæ convenire; vel fugiendum, quod ei videtur adversari. Sensus igitur, & appetitus, conveniunt subjecto, quia ubi sensus, ibi & appetitus; ut ait philosophus lib. II de Anima cap. III *a*. Imò ob hanc caussam quandoque appetitum sub sensu comprehendit: ut eodem libro cap. II *b*; ubi inquit, ἡ ψυχὴ τούτων ἐστὶν ἀρχὴ, καὶ τούτοις ὥρισται, θρεπτικῷ, αἰσθητικῷ, διανοητικῷ, κινήσει· *anima est horum principium, & his definitur, nutritivo, sensitivo, dianoëtico, motu.* Nisi excidisse hic vocem ὀρεκτικῷ *c* putemus. Sane addit eam initio capitis sequentis *d*, ubi sic scribit: δυνάμεις δ' εἴπομεν, θρεπτικὸν, αἰσθητικὸν, ὀρεκτικὸν, κινητικὸν κατὰ τόπον, διανοητικόν. *facultates diximus, nutritivum, sensitivum, appetitivum, motivum secundum locum, & dianoeticum.*

a Cont. 27.

b Cont. 18.

c Appetitivum.

d Cont. 27.

Sed utcunque hæc duo conveniant subjecto, differunt tamen objecto: quia aliud est considerare τὸ αἰσθητὸν, sive, quatenus quid sensu cognoscitur; aliud τὸ ὀρεκτὸν, sive, quatenus putamus aliquid nobis vel prosequendum, vel vitandum.

Motus appetitivæ hujus facultatis dicuntur Affectus: eoque Appetitus, & Affectus differunt, sicut actus primus, seu principium, & actus secundus, seu operatio. Nam appetitus est facultas habilis ad appetendum, aut fugiendum: quemadmodum appetitio est ipsa habilitas. Affectus autem significat præsentem commotionem; puta cùm anima jam actu excitatur.

Sed hoc meliùs intelligetur, si distinguamus triplicem animæ motionem. Prima est facultatis cognitivæ, sive sensûs, sive intellectûs. Ab hac est judicium; quæ prima est motio: estque ea in cerebro. Altera est facultatis appetitivæ; à qua est appetentia, sive desiderium, & aversatio: estque ea motio in corde. Tertius motus commutat spiritum & sanguinem; sic ut nunc se ad exteriora recipiant, nunc ad interiora recurrant. Prima harum motionum est caussa efficiens affectûs. Nam facultas appetitiva commovetur à cognoscente. Altera est affectûs forma. Nam propriè is, & formaliter, consistit in functione facultatis appetitivæ, quæ nunc appetentia est, nunc fuga. Postrema motio est affectuum σύμπτωμα, sive effectus.

Ex hisce multi confundunt motionem primam, & secundam; imprimis Stoici; qui affectus censent esse opiniones. Tradunt enim, gaudium esse opinionem boni præsentis; dolorem, mali præsentis; spem, opinionem boni futuri; metum, mali futuri. Quæ vel eo refellere est, quòd opinio omnis sit facultatis cognoscentis; inque cerebro sedem habeat: affectus autem sit facultatis appeten-

tentis; sitque in corde, ut diximus. Hinc Aristoteles lib. v Nicomach. cap. 11, ait, quod in facultate cognoscente est κατάφασις, καὶ ἀπόφασις, *affirmatio, & negatio*: hoc in appetitiva esse δίωξιν, καὶ φυγήν· *persecutionem, & fugam.* Impropriè tamen dicere possis, affectus esse opiniones, quia ex judicio sive opinione facultatis cognitivæ proficiscuntur. Itaque & Aristoteles ipse quandoque sic loquitur: ut lib. IV Nicomach. cap. VI; ubi metum esse dicit προσδοκίαν κακοῦ, *exspectationem mali.* Quod nonnisi μετωνυμικῶς verum est: quatenus nempe metus gignitur ex mali exspectatione.

Alii confundunt motionem secundam, tertiamque: ut qui affectus censent esse commotiones spiritûs, ac humorum. Sanè, ut idem ait philosophus *a*, ἔοικε τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος· *omnes animæ affectus videntur esse cum corpore.* Et ratio videtur idem comprobare, quia affectus dependent a temperie corporis. Sed facile his occurritur. Nam temperamentum aliquem tantummodo proclivem ad hunc, vel illum affectum facit. Illa autem, quam ajunt, sanguinis, & spirituum perturbatio, consequitur affectum; ut se habeat ad affectus, quemadmodum is ad opinionem. Nam opinio commovet affectus, affectus sanguinem, ac spiritus, ut diximus.

a Lib. 1. de anima, cap. 1. cont. 14.

Atque ex his eadem cognoscimus, quomodo motiones appetitus partim sint passiones, partim actiones. Nam appetitus movetur à judicio, sive opinione facultatis cognoscentis. Moveri autem est pati. Sed appetitus sic motus excitat in se affectûs. Quorum productio sine dubio est actio. Etsi verò actio, & passio, in affectibus concurrant: maluere tamen ea vocare πάθη, hoc est; *passiones*, propter manifestos effectus, quos homo perpetitur: ut sunt pallor in metu, rubor in pudore, ardor oculorum in ira, ac sic in aliis; quod mox pleniùs explicabimus. Ac licet affectus semper sint πάθη, sive passiones: tum tamen hoc nomen maximè merentur, quando, ratione excussâ, dominantur. Nam cum eam sequuntur ducem, magis relucet actio. At verè patitur homo infelix, quando animus ipse abripitur, &, quod in re alia ait poeta *b*,

b 1 Georg.

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Atque ita plurimùm fit in genere humano. Pauci enim non mentem affectibus mancipant: ut prope sic describere hominem possis, esse eum animal, quod cum rationem acceperit, vivat tamen secundùm affectus. Itaque & homini imperito, quo nihil iniquius esse solet, planè illud videatur bonitati repugnare divinæ; quòd animis nostris indiderit semina tot affectuum, unde omne vitiorum genus, & totius vitæ infelicitas. Nam Deus est naturæ auctor: affectus autem sunt naturales: ut arguit, quod calidi sint proclives ad amorem, iram, audaciam, æmulationem, invidiam; præsertim calidi & sicci, ut biliosi: minùs calidi, & humidi, ut sanguinei; qui propensi ad gaudium, eaque quæ lætitiam pariunt. Frigidi, si humidi, ut pituitosi, affectus habent leves, & frigidos: vehementiores autem, si fuerint frigidi & sicci, ut melancholici. Sunt autem affectus frigidorum, tristitia, timor, desperatio. Jam si ad hanc naturæ propensionem vel consuetudo, vel ignoratio recti, accesserit, quales evadant homines, satis est conspicuum. Verùm ex illis malos naturâ esse affectus, minimè consequitur. Quod tum demum foret, si voluntas non posset obsistere, & refragari affectibus. Nunc animus nobis datus, ut de eo initio Jugurthinæ Sallustius scribit: *dux atque imperator vitæ mortalium*, qui, ut paullo pòst subdit, *rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur.* Quod si affectus de ratione triumphent; non id vitio fit conditoris, sed culpâ creaturæ, abutentis potestate sibi concessâ. Dixerit aliquis, quosdam non posse non vivere secundùm affectus; quales frangas citiùs, quàm corrigas. Non plane diffiteor. Sed cum licet vix in potestate improborum sit aliter vivere, quàm improbè: non tamen neutiquam in eorum est potestate secus agere. Mali habitus ut difficulter exuantur, exempla tamen suppetunt eorum, qui ex pessimis optimi evaserint. Præterea cogitandum, quod ab Aristotele *a* dictum est, ἐκ τῶν ἐνεργειῶν περὶ ἕκαστα τὰς ἕξεις γίνεσθαι· *nasci habitus ex actionibus, quæ circa singula versantur.* Cùm igitur singulæ actiones, quibus habitum compararunt, in eorum fuerint potestate; etiam habitus improbos in hominis esse potestate dicendum, quia illi ex principiis suis censeri debent. Consuetudine quidem male agendi homines evaserunt mali; sed in potestate eorum fuit, ne adsuescerent malo.

a Lib. 3. Nicom. cap. 6.

Jam quàm præclara res sunt affectus, si non modò rationi possint obedire, sed in eo ipso consistit virtus! Virtutis enim hoc opus *b*, servare in affectibus συμμετρίαν, ac mediocritatem. Ut qui affectus tollere velit, virtutes etiam, earumque operationes, tollere sit dicendus. Et sanè ipsi illi, qui affectus prohibent, gaudent interea excellentium virorum exemplis accendere alios ad æmulationem eorum: pueros quoque adsuefaciunt, ut (quod Lacon ille se facere *c* ajebat) gaudeant honestis, doleant turpibus. Reprehensione item pœnitentiam, & dolorem incutiunt. Nec, puto, sine amore gloriæ, ac honesti nominis, Zeno, Chrysippus, Seneca, tanti evasissent. Sed quid multis opus? quando & in Scripturis nobis affectus commendantur; ἀστόργους autem vituperat Apostolus *d*? Quare qui negant sapientem affectibus affici, si per eos intelligunt affectus immoderatos; non re, sed vocabulis tantùm dissident à Peripateticis. Sin & de moderatis loquantur; defendi non merentur. Neque enim verum est, quod sibi sumunt, omnes affectus esse morbos animi, vel ejus perturbationes, cùm & citra animi perturbationem affectus rectam rationem sequi ducem possint. Sed de hoc affectus, & perturbationis discrimine, in Oratoriis *e* etiam diximus.

b Arist. lib. 2. Nicomach. cap. 3.

c Plut. de virt. mor.

d Rom. 1. 31. & 2 Tim. 3. 3.

e Institut. Orat. l. 2. c. 1. sect. 1.

Ut autem sedes affectuum propria est cor, unde & maximè commovetur: ita instrumentum eorum tum spiritus sunt, quos cor effundit in membra exteriora ad objecti persecutionem: tum etiam humores, qui pro affectuum varietate diversi provocantur. In ira cietur flava bilis; in tristitia, atra bilis; in lætitia, sanguis; in odio, flava & atra bilis.

Quia verò cor spirituum officina est, eò pro cordis etiam quantitate, & qualitate, humani variant affectus. Quibus cor magnum, sed laxum, hi affectus quidem constantes habent, sed, ob spirituum diffusionem, minùs vehementes. At quibus cor magnum, & solidum, vel parvum quidem, bene tamen compactum, hi magna appetunt. Jam quo quis calidiori corde ac sicciori, eo affectus sunt vehementiores: quo frigidiori, & humidiori, eo languidiores.

Præterea cum affectus sint appetitivæ facultatis effectus; necesse est eas variare pro duplici appetitu, ἐπιθυμητικῷ, sive *concupiscente*, & θυμικῷ, sive *irascente*: quorum ille citra difficultatem bona sequitur, mala fugit; hic verò non bonum simpliciter sibi propositum habet, sed bonum arduum; ad quod non sine obstaculis pervenitur. Ad appetitum concupiscentem sex pertinent affectus. Ex opinione boni, primùm amor, mox cupiditas, tandem, si potiare, gaudium. Item ex opinione mali, primò odium, hinc fuga, denique, si effugere non valueris, tristitia. Incipit igitur appetitus ab amore, aut odio, quia primò res in se placet, aut displicet. Procedit deinde in desiderium, & abominationem seu fugam. Desinit in lætitiam, doloremve; ubi bonum, malumve, jam præsens.

Ad appetitum irascentem referuntur affectus quinque. Nam bonum, malumve, aut est præsens, aut futurum. Si bonum futurum, & consequi possumus, spes erit; si non possumus, desperatio. Ubi verò jam adeptus sis bonum ejusmodi, desinit habere rationem boni ardui; eoque ratione illius nullus est affectus. At ratione mali ardui, is triplex est. Nam si exsuperare valemus, erit audacia; si non valemus, fuerit timor. Sin jam malum nos premat, gliscit ira ad ei resistendum.

Interdum affectus hi alia accipiunt nomina, partim pro gradu, partim pro objecto. Pro gradu quidem, cùm *ze-*

lum

tam dicimus amorem adeò intensum, ut non patiatur consortem: aut cùm vehementem dolorem *mœrorem* nuncupamus ἀπὸ τοῦ μολύνειν, quia sæpius is fatalis, hoc est, letalis: intensam etiam iram vocamus *furorem*.

Ab objecto variat appellatio, cùm gaudio ex infelicitate alterius (qui dirus affectus unius est hominis) proprium ἐπιχαιρεκακίας nomen damus. Ac par ratio est, quando dolorem, ob idem malum, *misericordiam* dicimus; aut *invidiam*, dolorem ob alterius bonum. Est & timor futuri operis: quem affectum aliqui communi cum opposito habitu nomine *segnitiem* vocitant.

Quod autem superiùs dicebamus, varia ab affectibus συμβαίνειν concitari in corde, spiritibus, ac humoribus: hoc planius fiet, si particulatim eorum præcipuos attendamus. Ab lætitia ordiar quando affectu hoc nullus hominibus gratior obtingit. Ab lætitia est suavis quædam alternatio spirituum circa cor, & ipsius cordis expansio, ac dilatatio. Itaque si lætitia sit moderata, qualis nec foras se nimis exsultando prodet; idonea erit spiritibus roborandis. Talis enim sic spiritus ciet, ut non exsolvat. At si magna fuerit, & diuturna, ac valde se exserat foras; nimis spiritus attenuat, ac diffundit: unde non tam longam, quàm brevem, vitam facit. In admiratione prius lætitiæ genus esse solet. Quod etiam dixero de iis, qui speculari solent naturæ miranda; dummodo ne in caussis earum rimandis crucem sibi figant. Sanè speculatio rei novæ, & magnæ, aut pulcræ, suaviter spiritus oblectat: unde videmus, Democritum, Parmenidem, & alios naturæ admiratores, ad longam adeò pervenisse ætatem. Quod credo etiam Aristoteli evenisset, nisi studio immodico incidisset in κακοχυμίαν *a*. Tamen sic quoque non ante climactericum, hoc est, annum LXIII, obiit; ut ex Censorino antea *b* diximus. Etiam philosophorum alii sæpius fuere vivaces: sed imprimis, quos præterea orationis caperet ornatus. Ut argumento fuerit Plato, qui annum excessit octogesimum; quemadmodum superius *c* quoque retuli. Nempe omnes fere delectantur pulcris; maximè qui inde sperant æternum nominis decus. Consideremus Gorgiam, Protagoram, Isocratem. Longævos evasisse comperiemus. Uti & è Latinis M. Senecam, Rhetorem, philosophi parentem. Quare non dubium, quin maximè valetudini & longævitati conferant studia minimè anxia, & morosa: eoque & logodædali, & omnes qui pro solida dape studiorum amœnitates sectari malunt; modò vitæ suæ modum sciant, nec Veneri, aut Baccho, ut sæpe fit, nimis litent; fere ad longam pertingunt ætatem; quia haut nimis exhauriunt spiritus; ut qui eos detineant in rebus, unde iis capere sit lætitiam, ac voluptatem.

a Vitiosum corporis humorem.
b Cap. 20.
c Ibid.

Lætitiæ etiam naturam spes sequitur: quia gaudet aliquis intuitu boni, quod animo concepit. Hinc est, quòd in summis quoque malis, & spe animum, & animo corpus sustentat. Tibulli *d* est in hanc mentem:

Jam mala finissem leto: sed credula vitam
Spes fovet, & melius cras fore semper ait.

d Lib. 2. el. 7.

Sed ut oblectantur multi bono, ad quod sensim contendunt; ita, si spe omni excidant, sæpe vitâ excidunt.

Quemadmodum verò in lætitia spiritus ad membra ruunt exteriora, ut quasi amplectantur illud, quo gaudent: ita iidem in dolore, ut quàm longissimè absint à contrario suo, recipiunt se versus cor: unde est, quòd extima languescant: item, tremor, aliaque, de quibus Aristoteles in Problematis. Etiam Spiritus ille sic intra cor condensatus, humorem depascit nativum: ac si gravis adeò sit dolor, ut remedii curâ spiritus divexetur, & æstuet; quasi lento igne cor torretur, ut sensim quis absumatur, & sic absumti cor nigricans sit: quod de Pyrrhi corde aliqui tradiderunt. Imò tanta quandoque fit caloris, ac humoris immutatio, ut nonnulli unicâ etiam nocte cani evaserint: cujus exemplum Cæsar Scaliger suggerit Exercitat. CCC XXI. Et apud Vopiscum in Caro legas, *tonitruum terrore multos exanimatos.*

Quandoque tamen tristitia prodest: videlicet, si non sit nimia, & metus absit. Tum enim refrigerat spiritus, & condensat: atque ita præstat, ut ne humorem nativum depascat nimis.

Ad dolorem etiam referuntur misericordia, pudor, & invidia; quemadmodum antea ostendimus. Sed misericordia nunc juvat, nunc nocet. Juvat, si ille, cujus miseremur, perpessus ea sit, quæ credamus, neque nos, neque aliquem subituram nostri. Hujusmodi enim mala non magnopere ad animum revocamus, quia putemus, nos illa pati non posse. Leviculus igitur ex malo alieno dolor nonnihil prægrandem cordis æstum refrigerat. Sed si nos, si nostri quempiam, existimemus, posse eadem perpeti: metus quoque oritur; unde angor ille animum discrucians: qui fere (in tam varia enim temperie nihil certi designem) & animo, & corpori, esse noxius consuevit.

Quod verò ad pudorem attinet, si levis sit, leviter contrahit spiritum; quem mox diffundit; eoque juvare solet. Vehemens autem sic spiritum conturbat, & coarctat, ut omnia honore metienti sæpius confestim, vel sensim, nimia spiritus compressione, vitam auferat.

Etiam dolor ille, qui invidos torquet, ac vexat, quia feriari nescit, mirè spiritus ac corpus absumit; ut nulli magis his miseri videantur. Pœnas enim nunquam evadunt, cùm & se ipsos puniant; dum corde, oculis, & corpore toto, contabescunt: quam rem veterum auctoritate in Oratoriis *a* satis firmavimus.

Quod verò de simplicibus dixi affectibus; idem in compositis locum habet. Ut in ira; ubi dolor, & gaudium, concurrunt. Nam priùs dolet quis ob injuriam, quâ sibi affectus videtur: eoque cor se contrahit, evocato calore, & spiritu, à partibus exterioribus. Mox homo se effundit in lætitiam quandam, quia vindictam sperat, in cujus cupiditate animus suaviter occupatur: unde fit, ut spiritus, & sanguis, ab internis partibus iterum se conferat ad exteriores. Ob contrarios hosce, atque adeò vehementes motus caloris, & spiritus reciprocantis, fit, ut sanguis corpore universo, imprimis autem circa cor, effervescat, atque ebulliat; sic ut versus principium suum, quod est hepar, regurgiter; hic sese exundet in vesiculam fellis hepati adhærentem; ea autem profundat bilem flavam, quam continet. Insuper sanguis, excandescentiâ illâ attenuatus, ut levia omnia, ascendit, atque ita cerebri ventriculos pervadit, ut, spiritu humoribusque perturbatis, sensus, & ratio, officium facere non possint. Imprimis autem spiritum vexat, ac carpit, si comprimatur. Sin foras se pandere permittamus, eos, qui frigidâ sunt temperie, etiam adjuvat, calorem excitando. Militem quoque robustiorem idcirco facit; unde Peripatetici iram dicebant fortitudinis cotem, teste Tullio *b*.

a Lib. 2. Instit. Orator. c. 11. sect. 1.

Quodque de ira diximus, idem in odio quodammodo locum habet. Quid mirum? cùm ea sit ira inveterata.

b 4. & 5. Tuscul. & 4. Academ. Quæst.

Atque hæc de affectibus: de quibus subtiliter multa Julius Scaliger adversus Cardanum exercitat. CCC XIII, & quatuor consequentibus. Quatenus verò cognitio eorum ad Oratorem pertinet, fusissimè de iis tractamus lib. II Oratoriarum Institutionum: qui luculentus erit commentarius eorum, quæ Aristoteles in secundo Rhetoricorum præclarè scripserat. Quomodo autem affectus in Deos sint relati, inferiùs considerabimus, cùm agemus de affectionibus habitus pro Diis.

CAP. XXXVII.

A motu imperante, qui est appetitus, distinguitur motus exequens, qui est locomotiva. Quomodo corporis nostri motus, etiam cum adscendimus, sit naturalis. Instrumentum ejus primum spiritus; medium nervi; proximum musculi. Tam motorios, quàm nervos sensorios, a cerebro originem ducere. Quomodo fiant reptatio, volatus, natatio, progressus. Facillima surgendi ratio. Ossium commissura in motu se habens, ut cardines. Cardo masculus, & femina. Natationem, & volatum, non adversari isti, quod dicitur, motum omnem fieri

fieri super immobili. De triplici ratione, qua animantia in progressu flectunt articulos sive juncturas membrorum; antrorsum, retrorsum, & in latera. Caussa motus impellentes duæ. Multiplex peregrinationis bonum.

PErgamus nunc commemorare beneficia Dei; qui non contentus animantibus tribuere sensum, & appetitum, (quorum ille quasi imperfectior est intellectus, hic imperfectior voluntas) etiam ea donavit motu. Est quidem & appetitus animæ motus, quia intus movemur vel appetendo aliquid, vel fugiendo: sed est is motus imperans, quia præcipit membris, ut hoc vel illud præstent, quò sic appetitus obtineat, quod cupit. De istoc motu satis dictum antea. Nunc verò sermo erit nobis de alio motu; eoque gemino. Ac priori quidem loco agendum de motu exequente, quo paremus appetitivæ, vel omnia, vel aliqua corporis membra loco movendo: unde & vis ejus dicitur *locomotiva*: definiturque, facultas animalis cupiditatem, & affectum, consequens; per quam vel totum corpus, vel pars ejus, locum mutat.

Estque is motus naturalis, quia est à principio interno. Nec obstat, quòd grave sit corpus, & tamen locomotivæ beneficio adscendat. Utcunque enim is motus non conveniat corpori ex sua natura, competit tamen ei, ut animato. Unde Aristoteles lib. VIII Phys. cap. IV a: Τὸ μὲν ζῷον ὅλον φύσει αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖ· τὸ μέντοι σῶμα ἐνδέχεται καὶ φύσει, καὶ παρὰ φύσιν κινεῖσθαι· *Totum quidem animal natura se ipsum movet: corpori autem accidit, ut moveatur natura, & præter naturam.* Sententia est, si corpus animalis attendas, habitâ ratione animæ; ejus motus est naturalis, quia est à principio interno. Sed si considères, non ratione animæ, sed elementi prædominantis; nunc est secundum naturam, ut in descensu; nunc contrà, ut in adscensu.

a Cap. 27.

Organum locomotivæ vel est magis activum: ut spiritus: vel passivum magis, ut sunt nervi, & musculi.

Ordo in movendo est hujusmodi. In animali appetitus sive affectus (inque homine etiam voluntas) excitat spiritus vitales, & animales. Hi intendunt nervos, per quos spiritus assiduè fluit; unde illis humore obstructis, motus impeditur; ut in paralyticis fit. Nervi hi motorii (de his enim nunc loquor) sunt animæ instar habenarum; circumque musculos, qui carnosa sua substantia nervos vestiunt, & calefaciunt. Musculi commovent ossium commissuras: quibus motis vel pars corporis, vel corpus totum, commovetur. Sed cùm istæ compages ossium se habeant instar cardinis, quod plenius postea explicabitur: non tam ut moventia, quam ut mota, considerari merentur. Proximum igitur, & immediatum motus principium, sunt musculi. Primum autem ejus principium sunt spiritus. Intermedium locum obtinent nervi, qui imperium motûs deferunt, ut musculi exsequantur. Esse nervos movendi organum, etiam à Platone proditum est in Timæo. Sed unde originem ducant, ubique silet. A corde eorum originem accessit Aristoteles. Sed αὐτοψία b est pro Galeno. Clarè enim in sectione corporum videre est, nervos quidem sensorios, qui naturâ sunt molles, nasci ex anteriori cerebri sinu: motorios autem, qui duri sunt, originem debere posteriori cerebri ventriculo, ac spinalis medullæ.

b Oculorum fides.

Motus totius animalis continet progressum, natationem, volatum, & reptationem. Reptilia nunc corpus intendunt, nunc laxant: unâque dum corporis parte innituntur, progrediuntur alterâ. Volatus fit agitatione alarum in aere: natatio, agitatione pinnarum in aquis, ac directione caudæ, quæ id avi est, quod navi clavus. Progressus fit alternatione pedum, sive illi bini, sive quaterni, sive plures: suntque hi numero pares, nisi quòd in scolopendris, ac similibus, paullo id sit obscurius.

Utile autem, & jucundum est considerare, ut Deus animantibus singulis corpora ad motum idonea fabricârit: atque ut omnis motûs caussa è geometricis peti debeat. Exempli gratia: si sedens surgat, situs ejus, quo pedes & spina in lineis sunt parallelis, immutatur in situm, quo caput, spina, & pedes, sunt in linea rectâ. Qui motus surgentis indiget angulis acutis, vel femoris cum tibia; vel thoracis cum femore. Imò tanto faciliùs surgitur, quanto anguli fuerint acutiores. Unde imbecilles, tam thoracis cum femore, quàm femoris cum tibia, angulis surgere acutioribus gaudent.

Id quod primò movetur, habet in se motus principium, & finem; cujusmodi sunt ossium commissuræ. Hoc Aristoteles illustrat exemplo cardinis; ubi est quod init, est quod initur: *cardinem masculum*, & *cardinem femellam*, per tralationem dixeris cum Vitruvio a. Iisdem in ossium juncturis concurrunt unius principium, & alterius finis. E. G. in καρπῷ est initium manus, finis brachii; in cubito initium brachii, finis lacerti; & ita in aliis. Porrò si manus movetur, quiescit brachium; si brachium se movet, quiescit lacertus; uti si lacertus moveatur, humerus quiescit. Ac semper movetur os illud, quod convexâ sui parte nititur parti concavæ ossis alterius quiescentis. Nimirum, ut optime idem docet b, omnis motus fit super immobili. Habetque id theorema locum, non in motu animalium duntaxat; sed etiam in aliis omnibus. Unde videmus, cur contus, duriori litori aut fundo infixus, validiùs navem propellat: & contra, cur difficilior nobis incessus sit per loca arenosa. Dixeris, & aquas natationi, & aera volatui, convenire; etsi utrumque elementum mobile sit. Sed enim, quando Aristoteles ait, immobile esse, super quo aliquid movetur; uti &, cùm locum aliquid sustinentem πέρας ἀκίνητον c vocat, intelligit non immobile ἁπλῶς, sed quantum sufficit illi, quod movetur. Atqui, cùm aves pennis aera, pisces pinnis aquas, vel homines brachiis, tranant; sic aqua constringitur, & firmatur; sic aer sub alis collectus veluti densatur, & firmatur; ut corpori, quod movetur, non cedat, sed renitatur, quantum ad partium applicationem est satis. Interea, quo crassiora hæc elementa, eo facilior super iis est motus, quia meliùs sustinent. Hinc aviculæ crassiori aere volant expeditiùs: & natatio nobis facilior est in aquis marinis, quia sunt crassiores fluvialibus.

a Lib. 9. cap. ult.

b Lib. de progressu animal.

c Terminum immobilem.

Etsi autem motus animalis semper fiat in flexibus, sive juncturis: non tamen unâ id ratione contingit. Sanè tam avis bipes est, quam homo. Sed hic reflectit crura ad περιφέρειαν sive ambitum: illa contrà ad concavum; quomodo & homo brachia incurvat. Quod ad quadrupedia, dispar est ratio in viviparis, ac oviparis. Vivipara proferunt anteriora crura ad ambitum, posteriora ad concavum. At quæ ova pariunt, ut lacerti, crocodili, chamæleontes, rationem habent peculiarem. Nam flectunt crura obliquè, sive in latus. Hæc pluribus tradit Aristoteles in Historia animalium: sed quod istic non fecerat, caussas eorum adducit lib. de animalium incessu. Ipsum vide, & eruditum ejus, nec inelegantem interpretem Nicolaum Leonicum Thomæum. Hæc tam diversa movendi se ratio ostendit divitias sapientiæ divinæ. Bonitatem verò cognoscimus ex duabus motûs localis caussis προκαταρκτικαῖς, sive impellentibus; quarum una est bonum, quod appetitur, ut pastus: altera malum, quod vitatur, quale lepori est canum conspectus. Proque boni, ac mali hujus ratione, vel exiguo opus motu, vel non paullo majore, vel maximo etiam, inque terras longe dissitas. Ut in ciconiis, gruibus, hirundinibus, elucet: item thynnis, aliisque piscibus Ponticis; qui, pro anni tempore sedes mutant; ut memoratum etiam Oppiano est in primo Ἁλιευτικῶν. Pertinuitque eo illud Sallustii apud Servium fragmentum: *Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.* Sed minimum sunt hæc de mutis animantibus, præ ingentibus commodis, quæ ad societatem redeunt humanam ex itineribus istis in terras longinquas. Primum, cùm appetimus bonum, vel animi, vel corporis, vel fortunæ. Animi illud mirè variat. Familiam ducit, quod à pietate proficiscitur. Ut quòd Apostoli, & discipuli Christi, & horum porrò discipuli, & inde porrò alii, atque alii, totum

tum iere per orbem ad conversionem gentium. Ad prudentiam facit, si iter suscipiatur ad cognoscendum gentium situs ac mores, & civitatium formas: quomodo decemviri Roma missi in Græciam, ut terræ ejus, & Solonis præcipuè, leges cognoscerent. Ac fortassè vel eodem, vel ad artem, referendum, quòd Ulysses se contulerit ad Æolum, ventorum, ut fabulantur, regem. Nam eo significabatur, quod velificandi arte excelluerit; ut est apud Diodorum. Scientiæ incrementum quæsiere Pythagoras, Plato, Apollonius, cùm varias lustrarent terras. Historiam gentium, & terrarum situs, sibi proposuere Diodorus Siculus, & Strabo, tot terras lustrando: Pausanias item circumiens Græciam: Arrianus, Pontum Euxinum. Denique linguarum notitia non paucos ad peregrinationem impulit: ex quibus unum nominabo, amicum nostrum, & annis aliquot in Lugdunensi Batavorum Academia collegam, Jacobum Golium, virum pietate, prudentiâ, doctrinâ præcellentem: qui non contentus in Arabicis institutione summi viri, collegæ itidem nostri, Thomæ Erpenii, priùs Mauritaniam adiit, postea etiam jam Erpenio τοῦ μακαρίτου ab Nobilissimis Academiæ Curatoribus successor datus, longinquum in Syriam iter instituit; ibique ea commoratus, quamdiu, quantum Arabica in literatura proficeret, minimè pœniteret. Jam si corporis bona attendamus, quam multi peregrinationem instituunt ad valetudinem instaurandam, vel robur acquirendum? Denique, quia, ut poeta *a* ait,

— *Non omnis fert omnia tellus*:

eò adeunda quoque loca extera propter merces exoticas: ut Batavis sunt vina, aromata, metalla, gemmæ, sericum, & tot alia, partim ad usum, partim etiam ad luxum. Et hæc pertinent ad priorem caussam impellentem peregrinationis in terras exteras, sæpe etiam longinquas. Alteram autem statuebamus mali fugam. Id malum similiter vel animi est, vel corporis, vel fortunæ. Animi malum est idololatria: propter quam ex Ur Chaldæorum in Mesopotamiam priùs, inde in Cananæam profectus est patriarcha Abrahamus.

Corporis malum est morbus: e. g. lues Veneria, quam aliqui morbum Hispanicum, alii Neapolitanum *b*, vel Gallicum appellant. Eo cum laboraret Hispanus, & cogitaret secum, morbum Europæis esse novum (primùm enim innotuit Carolo VIII. Gallorum Rege Neapolim obsidente, quod anno fuit CIↃ CCCC XCV) eundem autem cognitissimum esse Indis occidentalibus, sive, ut postea dixere, Americanis: in hanc cogitationem *c* venit, nullos illi morbo meliùs remedium scituros, quàm quibus à longo esset tempore familiaris: & fortasse jam aliquid de hoc cognôrat ex iis, quos ex insula S. Dominici secum apportârat Christophorus Columbus, vel qui cum iis sermonem sevissent, aut cum mulieribus Indicis consuevissent: utcunque illud est, hinc consilium cepit, ut à diro hoc malo liberaretur, longum iter navigandi novum in orbem. Atque hic edoctus est usum ligni Guaiaci, sive sancti, (quod nomen fecere per illud à morbo curati, ut credebant, incurabili) sive ebeni Indici, ut etiam Menardus vocat lib. XVII, epist. III, ubi agit de electione ejus, & usu. Remedium verò illud Hispanus, quem dixi, liber à morbo, ac redux, docuit Europæos; apud quos passim nunc obtinet. Atque ita, uti horrendum hoc malum ab novo orbe profectum (nisi cœpisse malis, Gallis *d* in obsidione Neapolitana bibentibus de vino Græco, ab Hispanis, antequam fugerent ex Vesuvini montis oppido, sanguine leprosorum infecto) ita & felix Hispani in eundem orbem iter, ac reditus inde ad suos, remedium hoc attulit Europæis.

Denique fortunæ malum est pauperies: quæ quàm multos compellat ultimum in orbem, experientiâ satis temporibus nostris constat. Imò jam olim sic de eo Horatius *e*:

Impiger extremos currit mercator ad Indos
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

a 1 *Georg.*

b *Mirum* Campanum *vocari, at lepræ similem dici, jam à Papia Lombardo, qui anno claruit* 1200. *Vide eum in Vocabulario voce* Campanus. *Mirum & Volaterranum Philol.* lib. 24. *ubi de elephantiasi agit, putare, jam tempore Heraclii Cæsaris morbum hunc fuisse; sed anno redisse* 1496.

c *Zuingerus Methodi Apodemica l.* 1. *cap.* ..

d *Cæsar Cæsalpinus artis Medica lib.* 4. *c.* 2.

e *Epist.* 1. *lib.* 1.

Cap. XXXVIII.

Quo discrimine spiratio, tum ad sensitivam, tum ad vegetativam, referatur. Divisa spiratio in respirationem, & transpirationem. Quomodo fiat respiratio: atque inde ostensum, partes ejus esse duas, inspirationem, & exspirationem. Inspirationis necessitas similitudine ex Galeno declarata. Cur ranæ usque adeo diu sub aquis se valeant continere. Atque idem minoribus de piscibus ostensum. Et cur piscium majorum dispar sit ratio. Ut spiritus non respiratione solum, sed frigidis etiam & alimentis, & odoribus, refrigeretur. Languidis calidos; validis autem frigidos magis odores convenire. Cujusmodi aer ad cordis refrigerium exigatur. Cur strangulati sic toto corpore intumescant. Quare morientes valide adeo exspirent. Spiritum nostrum aere ali externo. Quantum differat aer inspiratus, & exspiratus. Triplicia respirationis instrumenta. Etiam phthisicos, & pulmonibus exulceratos, peregrinatione valetudini restitui. Respiratione διαστολὴν, & συστολὴν, contineri. Quæ partes corporis ad respirationem concurrant. Ὀρθόπνοια. Cur post acrem animi intentionem respiremus vehementius.

ET hæc quidem de locomotiva: quæ facultas sequitur appetitivam, nec perpetuò operatur. Præter verò hujus motum alter quoque est in animalibus; qui sine intermissione fit, nullâ etiam præcedente cogitatione, vel affectu. Talis est spiratio. Estque motus is naturalis, sive vitalis. Nam ad animam quidem sensitivam refertur, quatenus omnibus, & solis convenit animalibus. Interea tamen propriè pertinet ad animalis facultatem vegetativam, cùm fiat sine prævia cognitione, & finis ejus sit conservatio vitæ.

Spiratio hæc, quam Græci πνοὴν, & πνοίαν vocant, vel ἄδηλος, sive insensilis est, quæ Hippocrati, & Galeno, vocatur διαπνοὴ, hoc est, *perspiratio*, vel *perflatus*; nempe quòd per occultos fiat cutis meatus: vel sensilis est, quia conspicui sint ejus ductus; uti os, & nares: & vocatur ἀναπνοὴ, sive *respiratio*. Quam distinctionem etiam apud Galenum legas libro de salubri diæta.

Respiratio fit hoc pacto. Attrahitur aër externus per arteriam asperam in pulmones adminiculo diaphragmatis. Pulmones verò aëra adductum effundunt in cor, quò id refrigeretur. Ubi aër iste in cordis meatibus incaluit, iterum effunditur in pulmones; qui sese tum contrahunt, & contrahendo aëra calefactum per arteriam asperam ejectant foras, & unà cum eo fuligines, ut qui remanent spiritus sint puri.

Hinc liquet, respirationis vocabulo geminam vim, & inspiratricem, & exspiratricem, continneri. Inspirationem jam diximus fieri, ut refrigeretur cordis calor frigore aëris per arteriam asperam recepti. Nempe, ut Galeni *a* utar similitudine, sicut flamma angusto conclusa loco, nec aëre ventilata, marcescit: sic etiam calor nativus frigidi aëris defectu priùs languet, tabescit deinde, ac tandem exstinguitur. In caussa est, quòd nisi nimius æstus frigidiori misceatur aëre, ac temperetur; tantas calor sumturus sit vires, ut celerrimè absorbeatur, quicquid est humoris nativi. Itaque animal eò frequentiùs respirat, quò major est calor cordis: eoque rariùs, quo is minor. Hinc ranæ longo adeò tempore se sub aquis continent. Nec enim magnopere indigent refrigerio, quia sanguis iis frigidus, & paucus. Minores autem pisces ne respirant quidem; ut qui pulmonibus careant. Majores tamen vel respirant, vel aliquid respirationi analogum habent. Natando enim, aut luctando, vehementer se commovent: sæpe etiam excandescunt. Ut non possit non iis æstuare sanguis circa præcordia. Eoque, quin refrigerio cordis egeant, dubium non est. Nec refert, si pulmones non habeant; quia pro iis, sicut communis est opinio, bran-

a *Libro de usu respirationis.*

chiæ sufficiunt ad aëra attrahendum, & aquam; ut libro proximo in piscium natura plenius exponetur.

Ostendunt ista, quantopere hoc curæ fuerit Deo, ut spiritus foveretur & mitigaretur, ne momento animal conflagraret. Ob cujus rei tam grande periculum, aliter etiam spiritui nostro refrigerando divina bonitas consuluit. Nam fit idem per alimenta frigida. Sed is modus est lentus, quia ad eum circuitu opus est. Fit præterea frigidis vaporibus: uti odore terræ recens effossæ; quæ pulcrè compescit ardorem spiritus. Item si humi sparseris herbas frigidas aquâ maceratas, paullumve aquis adspersas. Tales lactuca, nymphæa, folia mori, vel cucumeris, flores violarum, rumices, portulaca, & hujus generis alia. Ut contrarius virtus sit, ac aromaticis. Hæc enim, uti & vina generosa, non solùm adsumta in alimentum, sed odoratu etiam suo, spiritum reddunt calidiorem; eoque conducunt languentibus: illa verò, quæ antea diximus, reddunt eum frigidiorem, ac propterea apta sunt robustis, ut refrigerato spiritu, acrimonia illius, inque depascendo vis, retundatur.

Interim non semper duo isti modi sunt præstò, nostræque potestatis. Naturalis verò refrigeratio, quæ est per respirationem, quamdiu nostræ spontis sumus, nostra esse non desinit. Sunt tamen, quæ hic etiam, ut ne obsit, attendere conveniat. Curandum enim, ne aër nimis expositus sit radiis Solis: qualis ob æstum ineptus est ad magnopere refrigerandum. Par ratio in balneis. Inque amplis etiam conviviis, videas gravidas, & fere imbecilliores omnes, ob halituum copiam, & nidorem ciborum, præsertim si laquearia non sunt alta, & fervens sit anni tempus, animi deliquium pati, nisi tempori sibi consulant, paullisper secedendo in aëra frigidiorem, addo & puriorem. Neque enim hos calor modò vexat; sed etiam crassities, & impuritas aëris. Optimus igitur aër moderati frigoris, idemque tenuis ac purus; qualis in campis est umbrosis, sed quos venti perflent: item in siccis montium jugis, dummodo ne ob nimiam altitudinem vapores in tantum non adscendant, eoque ea sit subtilitas, ut non satis sufficiant refrigerando cordi: quemadmodum fit in Peruviæ monte Pariacaca, ubi opus spongiâ aceto immersâ, ad spiritum reficiendum: ut ex Josepho Acosta a cognoscere est. Hæc de inspiratione.

a Lib. 3. Histor. Indica, c. 9.

At exspiratio præstat, ut purior sit spiritus vitalis. Nam absque exspiratione foret, fuligines cor suffocarent: cujus exemplum habemus in strangulatis. Quippe venæ sunt iis intensiores, protuberant oculi, tota turget facies. Atque inde etiam cognoscimus, cur morientes exspirent validiùs, quàm inspirant. Nimirum copia fuliginum major majorem injicit exspirandi necessitatem.

Atque hosce respirationis usus etiam Aristoteles agnovit. Sed alius præterea est, de quo tacet philosophus. At non Hippocrates libro de pueri natura, cùm ait: Πᾶν τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ τρέφεται τῷ μετρίῳ· *Calidum omne frigido moderato nutritur.* Sanè spiritus vitalis, & animalis, non ex solo generatur sanguine; sed aëra etiam habet admistum: nec ullo modo sufficeret sibi, nisi ab aëre exteriori acciperet alimentum. Puerilis verò error est, existimare, eundem prorsus, & qualem aëra attrahimus, exire semper. Nam portio ejus remanet intus, ut eo nutriatur spiritus, velut substantiâ maximè cognatâ. Quique aër exspiratur, non jam purus est amplius; sed fumidos habet vapores admistos.

Sunt & alia respirationis bona. Cessaret enim odoratus, nisi, respirantibus nobis, aër externus, quo deferuntur odores, naribus attraheretur. Etiam ejus in loquela usum postea exponemus.

Instrumenta respirationis trium sunt generum: quædam spiritum deducunt; ut nares, larynx, arteria aspera: quædam recipiunt; ut pulmones: quædam motui spiritus inserviunt; quales musculi sunt. Cùm autem pulmones, ob respirationis necessitatem, in perpetuo sint motu: his partibus læsi, ut phthisici, aut nullam admittunt sanationem, aut potiùs difficilem satis. Aliquando enim juvit peregrinatio in terras longius dissitas: ut de Annæo Gallione memorat Plinius lib. XXXVI. Addit interea, mederi iter, non ob terram ipsam, sed propter navigandi longinquitatem. Etiam Plinius junior lib. V epist. a narrat, ut libertum suum Zosimum eodem miserit, cùm jam sanguinem rejectaret: salvumque, & sospitem reversum. Plura de isto Hieronymus Mercurialis lib. III de Arte Gymnastica, cap. XIII. Hæc de respiratione universè.

a Epist. antepenultima, quæ ad Paullinum.

Partes respirationis sunt duæ, διαστολή, sive dilatatio, συστολή, sive contractio. Dilatatione cordis attrahitur ex pulmonibus aër: ab hepate etiam sanguis infunditur in dextrum cordis ventriculum: quò inde (sed non sine ambage, ut capite XXI, diximus) in sinistrum cordis sinum deferatur, atque ibi ex eo elaboretur spiritus vitalis. Contractione autem fuliginosus, & æstuans aër in pulmones regurgitat. E sinistro etiam cordis ventriculo profunduntur spiritus vitales in arterias. Quæ ut, dilatando se, recipiunt spiritum à corde: ita per occultos corporis meatus expellunt hujusce spiritus fuligines.

In respiratione cor se habet ratione finis. Fit enim respiratio, ut cor refrigeretur, & expurgetur. Pulmoque hic pro subjecto est: ut quod præcipuum in patientibus obtineat locum: unò nomen ex eo accepit, cùm πνεύμων, unde πνεύμων b, ejusdem sit originis ac πνεῦμα c. Subjectis adde & λάρυγγα, sive guttur, initium arteriæ asperæ; quæ aëra primo excipit, postremoque emittit. Principale autem agens est thorax; qui se habet in respiratione, ut crura in ambulatione. Agit hic tum per musculos pectoris, numero LXV; tum per diaphragma sive septum transversum. Atque ex his liquet, cur Hippocrates in Prognosticis dicat, facilem respirationem in morbis acutis magnam habere vim ad salutem. Siquidem ea argumento est, vim animalem, & quæ insunt thoraci, bene se habere. At contrà est in difficili respiratione; vel densiori, ut asthmate, sive ex vehementi cursu oboriente: sive ex lento humore in pulmones infarcto: sive etiam aliunde. Eodem pertinet quoque ὀρθόπνοια, cùm cubantes, ut aspera arteria se dilatet, erigere se, rectoque thorace, unde & nomen d, spiritum ducere coguntur. Hoc est, quod Theodorus Priscianus e ait: *sedendo magis, quam jacendo, respirant.* Accurate autem si nosse voles, quàm variis à caussis difficultas respirationis obtingat: adi Galenum in IV de locis affectis. In febribus quidem fere ea provenit ab vehementi intemperie partium, quæ respirationi inserviunt. Quod autem sani etiam, si vehementiùs aliquid fuerint meditati, vehementer respirent: hoc inde est, quia sic cogitatione in re aliqua fuerint defixi, ut musculi thoracis, & diaphragma, neglexerint motum respirationis. Id cùm diuturnum esse non possit, ubi ad respirandum adigit necessitas, cessationem eam student magnitudine συστολῆς, & διαστολῆς, compensare. Quam rationem etiam Alexander adducit problemate primo libri posterioris: si modò problemata illa sint Alexandri, quod minime visum Theodoro Gazæ; ut Petrus Crinitus ait epistolâ ad Picum Mirandulanum subditâ translationi Alexandri prioris libri, quam dedit Politianus.

b Pulmo.
c Spiritus.

d Non κατ' ὀρθόπνοιαν, quia depravet respirationem, aut corrigat; quod veterum aliquos censuisse apud Cælium Aurelianum vid. in Chronium sive tardarum passionum lib. 3. c. 1; e Logic. sui lib. 2. cap. 25.

Cap. XXXIX.

Respirationis effectus duplex: palpitatio cordis, & micatio arteriarum: utramque esse animalium propriam: non tamen ad vim eorum sensitivam, sed vegetalem pertinere. Cordis motus geminus, distensio, & contractio: utrumque à sua excipi quiete: & quæ utriusque sit utilitas: motus istos nunc natura convenire, nunc à morbo proficisci: & cur in palpitatione cordis morbidâ tepeant membra exteriora. Arteriarum motum provenire à motu cordis, contrà quam crediderit Praxagoras. Vim pulsificam non inesse arteriarum canali, sed tunicis. Prout se habet cordis διαστολὴ & συστολή, ita & arteriarum: atque aliter si esset, eas sibi mutuo fore impedimento. Caussa pulsus attinguntur. Utilitas artis ex arteriarum pulsu judicandi, ac medendi: eamque

que

quæ Hippocratis temporibus fuisse aliquam, sed, rudem, & imperfectam. Accessum ad perspirationem per poros, & quanta ejus sit necessitas. A poris laxis magis provenire morbos acutos: ab occlusis, diuturnos, item catarrhos. Perspirationem imprimis prodesse calori nativo: & quomodo is calor differat ab influente. Cur hysterica citra respirationem possint vivere.

HÆc de respiratione: quam à voluntate pendere, ex eo cognoscimus, quòd omnes eam possint cohibere; multi etiam hoc agendo mortui sint. At dispar est ratio virtutis pulsatilis, quæ respirationem consequitur. Continet ea & motum cordis, & arteriarum. Quorum uterque cum animalium proprius sit, hoc loco præteriri non possunt, ubi exponere illa propositum nobis, quæ maximè in homine sunt admiranda, eoque nos ad Deum quasi manuducunt. Naturâ tamen suâ pertinent ad facultatem vegetativam. Nam vis pulsifica eadem est in animantibus, ac facultas vitalis. Hoc solùm differunt, quòd *vitalis* dicitur, quatenus spiritum procreat vitalem, qui calore suo omnium fovet partium calorem. *pulsifica* verò nominatur, quatenus hi spiritus vitæ munia exercent. Cumque refero ad facultatem vitalem, eâdem reduco ad naturalem. Distinguit quidem Galenus inter naturalem, & vitalem: utraque tamen pertinet ad vegetativam: cùm vitalis sit pars nutritivæ: nutritiva autem vegetativæ. Priùs de cordis pulsu agemus.

Quemadmodum duæ sunt respirationis partes, inspiratio, & exspiratio: ita & geminus est cordis motus, διαστολὴ, sive *dilatatio*, & συστολὴ, sive *contractio*. Ac ut in respiratione, ita & hic, distentionem quies, quietem contractio, illam iterum quies excipit. Ita enim naturâ est comparatum, ut duo contrarii motus non consequantur se nullius interventu: sed qualiscunque quies semper sit intermedia: quod fieri etiam videmus in adscensu, ac descensu lapidis, sursum conjecti. Eo autem se cor attollit, atque explicat, ut à pulmonibus attrahat aëra, quo refrigeretur, & alatur. Eo idem se contrahit, ut aëra fuliginosum, & æstuantem, in pulmones regurgitet, atque hi similiter foras propellant. Quanquam & aliud inde ad nos commodum redundat. Siquidem vitalis per eam spiritus fertur in [illegible] χοροειδῆ, hoc est, venularum & arteriolarum in superioribus cerebri ventriculis plexus ac contextus; in quibus spiritus vitalis præparatur, & attenuatur, ut fiat animalis.

Cordis motus vel naturalis est, cùm cor convenienter, & ob ingressum spiritus intenditur, & ob exitum contrahitur; vel depravatus, sive ab venis occlusis, & spiritibus interceptis, sive ob evaporationem bilis, vel aliam intemperiem; ut ex iis liquet, quæ de respiratione antea diximus. In morbidâ hac cordis palpitatione exteriora membra non quidem frigent, quia in illis calor remanet nativus: tepent tamen, quia vel calore carent influenti, vel non tantum ejus obtinent, quantum satis est. Quomodo autem differant hi duo calores, mox exponam.

Sequitur arteriarum motus, qui Hippocrati σφυγμός. Imò is primus sic vocavit, ut Galenus auctor est lib. de differentiis pulsuum. Habet hic motus se pro motu cordis: cujus caussa est, quòd arteriæ sint continuæ cordi, atque ex sinistro ejus ventriculo spiritum accipiant, qui cum tenuissimo sanguine per corpus universum diffunditur. Quare nec dubitandum, quin arteriæ non suâ moveantur vi, ut Praxagoras credebat: sed vi cordis influente, idque in tunicas arteriarum. Hæ enim sunt, quæ cordis vim recipiunt ac deferunt, non cavum arteriarum: quia si canalim totum immisso calamo obturâris, nihilominus pulsus durat, cessaturus continuo, si filo vincias arteriam, vel aliter presseris. Observatum hoc Galeno lib. de pulsuum differentiis. Vim autem pulsificam à corde eo defluere, argumento illo idem comprobavit, quòd si arteriam vincias, pulset supra ligaturam, inferiùs non item. Itaque & corde se attollente, extollit se arteria: eodem se comprimente, arteria quoque deprimitur. Hujusce rei quivis ex se capere potest experimentum, unam quidem manum admovendo pectori, altera autem carpo manûs alterius applicitâ. Etiam Andreas Laurentius a refert, se in mutorum animantium sectione expertum, similiter se in iis habere pulsum, quem diximus, cordis & arteriarum. Atque aliter si foret, contrario eorum motu impediretur refrigeratio, fuliginesque ob contractas arterias abirent in ventriculum cordis sinistrum. Pluribus ibidem Laurentius disputat adversus Erasistratum: quem tamen cùm Cardanus, & Scaliger, tum etiam Fernelius, ac Columbus, sequi maluerunt. Quàm varius sit pulsus, tabellâ suâ complexus est Gorræus in definitionibus Medicis. Quod ad caussas, celeritas ejus provenit à calore; sive is sit à naturâ, sive à febri, sive irâ, aliove motu repentino. Tarditas est à cordis languore; ut cum ab inimica oppugnatur qualitate. Sed accuratiùs de istis Gorræus ibidem, Capivaccius lib. VI Med. Pract. cap. IX; & quis non ex medicorum filiis? Multum verò Deo debemus, tum ob pulsum arteriarum, quia sine eo vita non esset, ut ostensum: tum propter artem σφυγμικὴν, cujus tenuia solùm initia fuere tempore Hippocratis; paullatim verò, juniorum industriâ, in scientiam tam nobilem excrevit. Quid enim pulcrius, vel humano generi utilius, quàm si, manu solùm admotâ arteriæ, judicare inde liceat de temperie cordis, & corporis universi?

a Lib. 9. Anatom. quæst. 10.

Habemus, non de respiratione modò; sed etiam duplici ejus effectu, cordis, & arteriarum pulsu. Præter respirationem verò, quæ per os fit, & nares, etiam est perspiratio, sive transpiratio: ut docet Hippocrates, sive mavis Polybus, libro de ratione victus. Suntque & difflationi sive perspirationi huic meatus sui, quos Græci πόρους vocant. Per hos eadem, sed gradu dispari, præstat perspiratio, quæ respiratio. Nam & in perspiratione tria efficit aër circumfusus; refrigerat, pabulum præbet, & recipit fuligines. Nisi enim ope meatuum refrigerarentur interiora, non iis obstructis accenderetur calor corporis; iisque apertis idem dissiparetur calor; ut Galenus ait IX Methodi. Quorum utrumque imprimis liquet, si vel fervida, vel frigida admodum sit aëris constitutio. In fervidâ, laxatis poris, inflammatur spiritus; undè morbi acuti. In valde frigidâ, poris occlusis, teter vapor nequit exire; unde putredo. Præterea inde humores densantur; unde destillationes, & morbi diuturni.

Cùm verò perspiratio imprimis refrigerandi caussâ fiat, maximè inservit calori nativo: qui in quibuslibet corporis partibus à generatione, sive primâ formatione, ex elementali mixtione obtinet; inque iis, quamdiu vivunt, durat: unde non solùm *nativus*, vel *congenitus*, sed etiam *fixus*, vel *permanens*, vocatur. Hic calor est mitis, ac debilis: eoque non eguit tanto cum aëre commercio, ac calor *influens*: prout vocatur is, qui in corde elaboratur, atque è sinistro ejus ventriculo per arterias in singula defertur membra; idque ad juvandum calorem nativum in operando. Is enim amplas satis, & gutturis, & pulmonum vias habet, tum ad inspirationem aëris puri ac frigidi; tum ad exspirationem ejus jam calefacti, ac fuliginibus inquinati. Innatus autem membrorum omnium calor non nisi per angustos cutis meatus vel aëra recipit, qui refrigeret, vel eundem cum fuliginibus transpirat. Est igitur tum respiratione opus, propter calorem cordis: tum transpiratione, propter calorem singulis in membris. Utrobique etiam tum inspiratio, tum exspiratio, concurrit. Sed quandoque fit, ut calor cordis à qualitate vitiosâ prosternatur: ac tum sufficit transpiratio ad aliquantisper vivendum. Ut in hystericis: quas citra transpirationem vivere, arguit, quòd quædam, cùm mortuæ putarentur, terris sint mandatæ. At vixisse eas, docuit postea experientia. Ut illam in Hispania, quæ in sepulchro est enixa: item aliam Coloniæ Agrippinæ; cujus sepulchrum cum noctu esset apertum à violatoribus, illa, sic à furibus, sed nihil minùs cogitantibus, servata, domum rectà abiit. Etiam infan-

tes in utero tantummodo transpirant. Solùm etiam perspiratio est insectis: de quibus postea dicetur.

Cap. XL.

Acceditur ad tertium vitæ gradum, qui est rationalis: atque ut anima ἁπλῶς viventibus, ita rationalis anima homini principium ac caussa sit triplici ratione. Scientiarum nos excellentiam metiri ex præstantiâ objecti, uti artium sæpe ex materiæ vilitate. Doctrinæ de anima utilitas in pluribus disciplinis. Ut in tribus imago Dei consistat. Ex Theologis antiquis non paucos putasse, animas esse subtilissimi corporis. Ut multi e philosophis crediderint, animam esse elementalem. Paucula e multis argumenta, ex quibus consequi videatur, animam Aristoteli esse mortalem. Ciceronis error, existimantis ἐντελέχειαν Aristoteli notare motionem assiduam. Unde ἐντελέχεια dicatur. Quomodo idem forma sit, ac finis. Etiam Justinum Martyrem, & Gregorium Nazianzenum, tradidisse, animas Aristoteli esse mortales. Unde Platonici, & alii, judicarint, animas in corpora derivari. Joannis Grammatici de anima opinio proponitur, & paucis excutitur. Ut nonnulli etiam ex Theologis vetustis in homine duas statuerint animas, atque animam sensivam perire; solamque rationalem interitus expertem putarint: & quorundam judicio, Scripturæ loca, quæ afferuntur pro animæ mortalitate, ad animam sensivam, non rationalem, pertinere: & quo pacto iidem μετεμψύχωσιν Pythagoream ad sanum studeant sensum revocare. Hoc de duabus hominis animis olim esse damnatum, tam in Jacobitis, tum in Manichæis. Et quid in isto veterum dissensu tutius credatur. Non solum ex Scripturis adstrui, animas post mortem superesse: sed etiam finem ignorare. Atque idem e natura comprobari à gentilibus pariter, ac Christianis. Idem constare traditione. Cur Apostolus imaginem Dei constituat in justitia, ac sanctitate: & quomodo hæc duo differant. Eandem consistere in dominio hominis: unde & viris principibus tribuatur Dei *nomen. Qua mente à nonnullis etiam imago Dei in corporibus nostris agnoscatur. Platonis, & ejus sectatorum opinio, animam esse hominem, refellitur. Utrum anima rationalis sit hominis forma, an potius informet anima rationalis, & corporis organici, in unam essentiam conspiratio, ac consensus. Quæstio etiam mota, utrum anima sic corpori uniatur, ut tota sit in qualibet totius corporis parte; an in solo cerebro, aut corde.*

Satis pro instituto nostro diximus de vita vegetali, ac sensitiva: quarum prior nobis cum plantis est communis, cùm mutis animalibus altera. Nunc, quò nos series perduxit, accedamus ad tertium vitæ gradum, qui prioribus superaddit τὸ ἡγεμονικὸν, sive partem principalem, & dominam; hoc est, vim intellectualem, quæ animæ quasi anima est. Nam ut anima principium est animatorum, teste Aristotele in I de Anima, cont. II: ita principium hominis est anima rationalis. Quodque Philoponus ad eum locum annotavit; animam ratione viventium omnium trifariam principium esse: id de anima rationali similiter ratione hominis dicere possimus. Habet enim anima ista se, ut caussa efficiens; quia hæc ea est, quæ intelligit, & vult: item ut caussa formalis, quia per eam homo est id, quod dicitur; & finalis, quia corpus nobis datur propter animam, tanquam instrumentum. Itaque in omni scientia naturali pars nulla hac nobilior est. Quò enim id præstantius est, circa quod scientiæ versantur: eò & scientiæ ipsæ excellentiores magis censentur: contra quàm in artibus fieri solet, quæ ποιητικαί [a] dicuntur. In his siquidem sæpe, quò materia vilior est, & fragilior, eò difficilius recipere solet artificium; ac proinde eo magis ingenium artificis elucet. Jam si dignitatem ψυχολογίας [b] ex usu metiamur, summa ejus utilitas est in moralibus, cùm nisi facultates animæ notæ fuerint, virtutum doctrina intelligi non possit. Item in Metaphysicis, & Theologia, quia ad primam philosophiam pertinet, quatenus separata à corpore subsistit: & ex similitudine ejus meliùs capiuntur, quæ disseruntur de Deo, & intelligentiis.

a Effectivæ.
b Doctrinæ de anima.

Sed contineamus nos intra excellentiam animæ, quatenus eà, quod præcipuum est, deducimur ad cognoscendam Dei præstantiam, qui nos condidit ad imaginem suam: ut est Gen. I, 26, & V, I: item ad Coloss. III, 10. Hæc inter Deum, & animam nostram, similitudo in tribus attenditur; in essentia, in facultatibus, inque habitibus. Ratione essentiæ duo quodammodo communia habet cum Deo. Prius est, quod sit spiritualis. In quo à philosophorum variis aberratum fuit. Ut Anaximene, Anaximandro, Anaxagora, & Archelao; qui credebant, aeriæ esse naturæ. Item Parmenide, Hippaso, & Heraclito; qui igneam illi naturam tribuerunt. Empedocles conflabat ex ætherea, & aëria substantia. Critias componebat ex sanguine, & humido. Epicurus, Nicoclis filius, ex substantia ignea, aeria, spirituali, & alia necdum nomen sortitâ. Quorum omnium auctor est nobis Theodoretus in quincto Græcarum affectionum [a]. Galenus quoque statuit, eam esse temperamentum humani corporis: ut cognoscere est ex lib. III de locis affectis, cap. VI, & libro, Quod animæ mores sequantur temperamentum corporis. Licet idem, lib. VII de usu partium, nihil certi ausit polliceri; quia, ut ait, naturam animæ non satis habeat compertam. Nobis vero sufficit, quòd anima dicatur spiritus, Eccles. XII, 7, Esai. XXVI, 9, Matth. XXVII, 5, Luc. XXIII, 46, Joan. XIX, 30, Actor. VII, 60, & I Cor. II, 11, & VI, 20, & II Cor. VII, 1, item ad Hebr. XII, 9.

a Pag. 92. edit. Commel.

Spiritualis autem idem est, ac incorporea. Itaque incorpoream fuisse Christi animam (par aliarum autem ratio est) legas quoque in epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, in Concilio Constantinopolitano III, sive Oecumenico VI, Act. XI [b].

b Pag. 53. col. 1. edit. Colon. an. 1606.

Non tamen *incorporeæ* vox similiter ab omnibus intelligitur. Receptior hodie opinio est, animam simpliciter esse incorpoream; quia alioqui daretur penetratio corporum. At veterum multis placuit, spiritum dici, quia sit corpus ita subtile, ut oculorum fugiat conspectum. Nec enim, Christo testante [c], habet spiritum & ossa. Sic intellexit B. Hieronymus in cap. X Matth. ubi propterea cùm dixisset, *Anima invisibilis & incorporalis est*, continuò subjungit: *secundum crassiorem dico nostri corporis substantiam.* Unde licet eam capit illud Hilarii, Commentario in Matth. cap. V [d]: *Nihil est, quod non in substantia sua, & creatione, corporeum sit: & omnium, sive in cælo, sive in terra, sive visibilium, sive invisibilium, elementa formata sunt. Nam & animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exulantium, corpoream tamen naturæ suæ substantiam sortiuntur: quia omne, quod creatum est, in aliquo sit, necesse est.* Etiam sic, vel aliter, restringendum, quòd Joannes Episcopus Thessalonicensis ait synodo Nicena II, initio actionis V: *De Angelis, & Archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adjungo, ipsa Catholica Ecclesia sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes; verum tenui corpore præditos, & aereo sive igneo.* Ac postea: *Nemo vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit incorporeas.* Nec ea Joannis verba aliis rejiciuntur, qui synodo intererant. De angelis verò plura veterum testimonia adduximus lib. I, cap. VI. In hac vocabuli ὁμωνυμίᾳ, tutius censeo, propter damnatam in nonnullis opinionem de anima corporali, animam dicere ἀσώματον, sive *incorporalem*: ut loquitur, inter tot alios, Isidorus Pelusiota lib. IV, epist. CXXV: imò & synodus Oecumenica VI. In quo tamen & animæ nostræ, & angelorum, ut sic dicam, incorporalitas ab divina differat incorporalitate; meliùs, & certiùs, sciemus crassis hisce corporibus soluti.

c Luc. 24. 39.
d In illud Matth. 6. 25: Nonne anima plus est, quam cibus.

Al-

Alterum est, quòd anima sit immortalis. Nam eo quidem à Deo differt, quòd hic, ut infinitus est, sic principii sit nescius: istud interea cum eo habet commune, quòd spiritus sit nunquam desiturus. Hoc inde, quòd ad imaginem Dei conditi simus, colligit etiam Gregorius Nyssenus *a*. Pluraque in hanc mentem inferiùs adducam. Peccatum autem in hoc ab Democrito *b*, Dicæarcho, Epicuro; cujus sententiam, Romanos inter scriptores, Lucretius expressit. Galenus quoque similiter opinatus: eumque propterea Isidorus Pelusiota reprehendit, & refellit, lib. IV, epist. CXXV. Complurium etiam opinione non multò melior Aristotelis opinio fuit. Utcunque enim illam censeat esse formam substantialem, nec suam debere originem elementis: putant tamen, eam statuere interitui obnoxiam, atque hoc inter cætera eo colligunt, quia, ex opinione ejus, mundus sit æternus, & nihil sit actu infinitum: at si animæ sint immortales, eædem sint infinitæ; & quia aliæ adduntur quotidie, majus aliquid, imò infinitis partibus futurum sit majus, ipso infinito: quæ planè sunt ἀσύστατα *c*. Neque aliter huic argumento occurrere potuit Durandus *d*, quàm dicendo, Aristotelem, dum non satis circumspectè quædam tradit, nec attendit, quid ex quoque consequatur; pugnantia docuisse. Ac placuit idem responsum Gregorio de Valentia *e*. Etiam, secundùm Aristotelem, ex nihilo nihil fit; eoque & anima generatur: at quicquid generatur, hoc, ex ejusdem *f* sententia, corrumpitur, atque ut principium, ita finem habet. Cui itidem difficile occurritur; nisi vel fateamur, animas putasse mortales, vel secum pugnare. Præterea Justinus Martyr, cohortatione ad Græcos *g*, ait, animam ab Aristotele vocari ἐντελέχειαν: atque inde colligit, esse mortalem. De quo nihil statuere possumus, nisi quid ἐντελέχεια sit, sciatur. Si Ciceronem in primo Tusculanarum quæst. audimus, ἐντελέχεια fuerit *continuata quædam motio, & perennis*. Sed Joannes Argyropylus vehementer increpare solet Ciceronem, quòd non distinxerit inter ἐνδελέχειαν, & ἐντελέχειαν, licet diversissima; cùm ἐνδελεχὴς sit *assiduus, continuus*: ἐντελεχὴς *perfectus*; nempe ex ἐντελὲς, & ἔχω; unde ἐντελέχεια *perfectio, consummatio*: ad verbum *perfectihabiam* transtulit Hermolaus Barbarus. Sic autem vocatur, non ἐνέργεια sive actus vel actio, (quomodo interpretatur quoque Theodoretus *h*) sed forma essentialis: nempe quia hæc ea est, quæ adferat rei τὸ ἐντελὲς, hoc est, perfectionem, sive finem ultimum. Nam ἐντελὲς, quod habet τέλος, seu finem suum. Idem autem sunt finis ultimus, ac forma. Sed finis dicitur, priusquam obtinetur; forma, ubi jam introducta. Mirum, à Politiano *i* tam studiosè defendi manifestum Tullii errorem: longeque rectiùs de isto Budæus in primo de Asse. Sententia igitur hæc Justini Martyris fuit: si nihil aliud est anima, quàm forma corporis viventis organici: cùm corpus pereat, etiam animam interire. Nam forma nonnulli ratione separatur à materia: ut Aristoteles ipse ait lib. IV Φυσικ. ἀκροάσ. text. XII, & lib. IV, text. XVII. Multoque hoc magis consequitur, si per ἐντελέχειαν intelligamus actum, sive operationem. Et sanè etiam Gregorius Nazianzenus, orat. I de Theologia *k*, damnat in Aristotele hæc duo, τὴν μικρολόγον πρόνοιαν, καὶ τοὺς θνητοὺς περὶ ψυχῆς λόγους· *providentiam exiguis limitibus circumscriptam, & mortales de anima sermones*. Ubi per priorem errorem intellige, quòd (ut pluribus hoc explicat Theodoretus in V Græcarum affectionum *l*) τὴν γῆν τῆς θείας κηδεμονίας ἔρημον· τὴν γὰρ δὴ μέχρι σελήνης ἰθύνειν ἔφησε τὸν θεόν· τὰ δέ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἱμαρμένην τετάχθαι· *terrarum orbem divina providentia exsortem facit: ait enim ad Lunam usque divinam ordinationem proferri: cætera verò fato esse subjecta*. Loquitur autem de fato naturali, sive naturæ necessitate: quo de Aristotelis errore satis dictum lib. II, cap. XLV. Jam quod ad alterum attinet errorem, ibidem Theodoretus de illo quoque consentit Nazianzeno. Nempe quòd senserit Aristoteles τὴν ψυχὴν θνητήν· *animam esse mortalem*. Similiterque de philosopho hoc judicat Cajetanus lib. III de Anima, cap. II. Ut prætergeam Plutarchum lib. V de placitis philosophorum, cap. I: atque alios, adductos nobis lib. I hujus operis, cap. X.

a Macrinâ, sive disputatione de anima, & resurr.
b Theodoret. lib. 5. Græcan. affect. p. 72 edit. Commel.
c Inconsistibila.
d In 2. sent. dist. 18. qu. 3. num. 9.
e Disput. 6. gen. de homine, quæst. 1. de essentia animæ, puncto 3. §. 2.
f Lib. 1. de cælo, text. 102.
g Pag. 6. edit. Commel.
h Lib. 5. Græcanicarum affect.
i Lib. 1. Miscell. cap. 1.
k Sive orat. 33. pag. 535. edit. Morell.
l Pag. 77. edit Commelin.

Non pauca tamen in Aristotele legas, quæ contrarium docere videantur. Sed exigui ea momenti erunt, si philosophum fluctuasse in isto dogmate, nec satis secum semper consentire, dicamus: ut Scotus *a*, Hervæus *b*, alii voluere: ac præcipuè ea corruunt, si putarit, intellectum esse aliquid ab animæ substantia separatum: qua de re agemus inferiùs, cùm explicabimus intellectus agentis naturam. Ut verò Thales, Pherecydes, Plato, animas docuerint immortales; satis antea *c* dictum. Ac similiter Pythagoras, Anaxagoras, Diogenes, Empedocles, & Xenocrates, auditor Speusippi. De quibus testis nobis Theodoretus loco ante memorato. Agnoscit tamen, Anaxagoram, & Empedoclem, elementalem eis originem tribuisse; ut vidimus paullo ante. Magis consentanea illi tradiderunt, qui cum animas putarent æternas, easdem credidere cœlitus in corpora descendere. Sic à Diis in mundum demitti, tradidit Taurus, deperdito in Timæum Platonis commentario. Etiam Plotinus, Porphyrius, Amelius, animam cælo derivarunt. Heraclides Ponticus è Galaxia: nonnulli ex sphæris omnibus: alii è locis circa Lunam, vel sub Luna: ut de singulis istorum in Eclogis Stobæi Physicis legere est. Qui omnes, etsi valde errarunt, tamen in eo sunt laudandi, quòd, licet gentiles, animas tamen crediderint esse immortales.

a In 4. sent. dist. 43. q. 2.
b Quodl. 1. qu. 11.
c Lib. 1. cap. 10.

Homini Christiano id etiam pro fidei est fundamento. Nec enim pro Christianis sunt habendi Thnetopsychitæ; quos, molli nimis nomine, inter hæreticos refert Joannes Damascenus *d*. Hi, circa annum DXXX, eodem teste, *hominum animos* (Latinè solùm verba ponam, quia Græcè nondum prodiit) *pecudum animis similes inducunt, atque eos, unà cum corporibus, dicunt interire*.

d Lib de hæresibus.

Multis partibus leviùs peccarunt, qui circa annum Christi CCXLIX, animas non minùs, quàm corpora, perire putarunt: attamen extremo resuscitari judicio. Hi *Arabici* vocabantur; eumque ingens eorum causâ convenisset concilium; in eo omnes ad fidem rectam ab Origene sunt conversi. Vide de illis Eusebium lib. VI Historiæ Ecclesiasticæ, cap. XXXVII *e*, Augustinum hæresi LXXXIII, Rufinum cap. XXVII, Nicephorum lib. V, cap. XXIII. Fuere etiam, qui agnoscerent, animas à morte semper superesse; sed certissimam veritatem mirificè incrustarent. Qualis ex Christianis philosophis Joannes Philoponus fuit. Secundùm eum tres homini animæ sunt: ac primò quidem, ex crassiori genitura, enascitur anima vegetativa; per quam homo vivit vitam plantæ. Deinde, elaborato jam corpore, ex sanguinis portione subtilissimâ, enascitur spiritus; qui sit sedes & vehiculum sensus. Postremo Deus creat animam rationalem; quæ, foris adveniens, cùm vegetativa, & sensitiva, sociatur. Sed, homine moriente, pereunt duæ priores: rationalis autem perennat, dispari tamen conditione. Nam animæ impiorum pœnis destinantur. Incorporeum quidem non patitur à corporeo: sed subtili hæ vestiuntur spiritu; in quo, pro affectuum ratione, quibus peccarunt, pœnas sufferunt. Durant hæ, donec corpus sit consumtum: interea errant circa sepulcra, & variis se ostendunt figuris: spiritusque nutritur vaporibus, quos is spongiæ instar attrahit. Corpore autem consumto, anima censetur expiata: eoque subvolat in cælum, sive in stellam suam, ut in ea piarum instar animarum vivat. Quæ omnia sunt à mente Aristotelis aliena; pleraque etiam falsa. Nam quale illud, quod spiritum ait esse subjectum sensus? qui potiùs instrumentum est animæ sensitivæ. Alter si esset, animatus foret, atque ita anima fuerit forma corporis similaris, non organici. Illa quoque de tali purgatione animæ, nec ratione naturæ sunt subnixa, nec Scripturis, nec traditione Ecclesiasticâ. Quod creari ait animas, fatemur: non tamen id gentiles videre, quibus ex nihilo nihil. Æternitatem etiam

e Sive Lat. c. 30.

rectè statuit: sed an Peripateticum hoc sit, jure ambigitur; uti dictum. Illud quoque expendi meretur, quod ait, tres inesse homini animas: ubi explicare oportuit (quod & male Platoni neglectum, Aristoteles *a* ait) quomodo uniantur. Et si animarum una ante aliam pereat, exempli gratia, vegetativa ante sensitivam, nonne futurum, ut homo sentiat, nec nutriatur? Propter quæ Aristoteles censuit, unam homini esse animam: sed ejus tres esse partes, sive facultates: à parte autem principe denominari rationalem; quæ sensitivam, & vegetativam comprehendit, uti circulus quadratum, & triangulum.

a Lib. 1. de Anima.

Fuere tamen ex theologis Christianis, qui hominem dividerent in substantias tres; corpus, animam, & spiritum: ac secundum hos anima est ἄλογος *b*, spiritus est mens, quam dicimus animam rationalem. Atque hi adferunt pro se illud Pauli 1 ad Thessal. cap. v: *Ut integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela, in adventu domini nostri Jesu Christi servetur.* Ubi Didymus quoque, lib. III de Spiritu sancto, per spiritum intelligi animam rationalem; per animam autem, solam sensitivam. Ac meminit ejus interpretationis quoque B. Hieronymus epistola ad Edibiam. Etiam eo se tuentur, quòd pugnent inter se potentia sensitivæ animæ, quæ *carnis* nomine vocatur, quia carni grata appetit; & potentia intellectualis, quæ *spiritus* dicitur: atque eo referunt hoc Pauli *c*, *Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem.* Varia etiam ex Sanctis patribus pro hac opinione adferuntur ab hominibus eruditis: sed quædam infirmiora. Adducit Robertus Parkerus *d* Tertulliani illud lib. de Carne Christi cap. XLII: *Secunda animæ in morte plaga partem illam, quæ est nobis cum brutis communis, illis eripit.* Ubi per *partem* intelligere facultatem licet. Sic enim Aristoteles loqui solet. De sola etiam facultate, non anima distincta, capere possumus, cùm Gregorius Nyssenus lib. de Anima ac Resurrectione, interire ait τὸ θυμικὸν, καὶ ἐπιθυμητικὸν *e*. Sed solidiora videntur, quæ adducuntur ex Justino Martyre, dialogo cum Tryphone *f*; ubi, abeunte spiritu superesse animam negat: item Irenæo lib. v, cap. vi; quo loco animam, & corpus, ait esse adiaphora; at spiritum semper esse bonum. Ac propterea etiam B. Hieronymus in v. ad Ephesios *g* dicere non veretur, se spiritus mortem nequaquam legere, animæ non semel. Parkeri *h* quoque, & aliorum quorundam, opinio est, non aliunde faciliùs exsolvi, quæ de mortalitate animæ objectantur è Scripturis *i*. Putant etiam, Pythagoræorum μετεμψύχωσιν non multum continere absurdi, si non aliud per eam intelligatur, quam sicut corpora ex elementis composita in sua abeunt principia: ita & animam illam, communem nobis cum mutis animantibus, in suam abire materiem. Nec leve interim huic sententiæ præjudicium adfert, quòd veterum alii hanc damnarint sententiam in Jacobo Syro, eo à quo Jacobitæ sunt denominati; ut ait Damascenus de hæresibus *k*. Ac sic, ut Jacobi, sic Jacobitarum meminit, etiam à Timotheo presbytero, vasorum in Constantinopolitana Ecclesia custode, libello de differentia eorum, qui accedunt ad fidem nostram. habes eum in bibliotheca SS. Patrum *l*: sed longè idem auctior est apud Possevinum in Apparatu Sacro *m*. Jacobum illum Monophysitam, sive Eutychianum, fuisse, ait Nicephorus Callistus lib. XVIII Hist. Eccles. cap. LII. Dogma autem antea memoratum in eo damnat Gennadius Massiliensis lib. de Ecclesiasticis dogmatibus, cap. XV, his verbis: *Neque duas animas esse dicimus in uno homine, sicut Jacobus, & alii Syrorum disputatores, scribunt, unam animalem, qua animetur corpus, & quæ immixta sit sanguini; & alteram spiritalem, quæ rationem ministret: sed dicimus, unam esse, eandemque animam, in homine; quæ & corpus sua societate vivificet, & semetipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut in sua substantia eligat cogitatione, quod vult.* Quæ etiam habes apud scriptorem de Spiritu, & anima, cap. XLVIII. Miretur aliquis, eam in Jacobo Syro damnatam fuisse opinionem, quæ non paucorum, nec incelebrium, fuerit ex antiquis. Sed sic fere fit, ut sententiæ vel veræ, vel tolerabiles, subinde damnentur, ubi illis homines uti cœperint ad gravem firmandum errorem. At Jacobus ille, ut dixi, Eutychianus fuit. Unde mihi conjectura, sic eum argumentari solere: quemadmodum in homine duæ sunt animæ; una, rationalis, irrationalis, altera; eæque in unam coalescunt naturam: sic ἐν τῷ Λόγῳ *a*, in unam misceri naturam, divinam, & humanam. Et suspicio etiam Gregorii de Valentia *b*, quando concilio Constantinopolitano IV, quod habetur Oecumenicum octavum, (pro Ignatio id, cultuque imaginum, contra Photium anno DCCCLXIX celebratum fuit) audenti hæc de animis duabus opinio damnata est: non tam id factum esse odio hujus sententiæ, quàm quia abuterentur ea Manichæi ad hæresin suam fulciendam; quæ istiusmodi erat: duo esse principia, unum boni, Deum bonum; mali alterum, diabolum: ac a bono quidem Deo esse animam rationalem; à diabolo autem corpus cum anima sensitiva. Verba concilii sunt ista act. X, can. X: *Cum vetus, novaque lex testamenti, doceat, unicam hominis, ratione intelligentiaque pollentem, esse animam; eandemque sententiam Patrum omnium, & doctorum sanctorum Ecclesiæ doctrina firmet: sunt tamen, qui dicant, duas homini esse animas, & quibusdam vitiosis ratiocinatiunculis sententiam stabiliant: sancta hæc, & œcumenica synodus, hujus impietatis conditores cum tota secta sua anathemate damnat, exertaque voce dicit: Quicunque posthac contraria senserit, anathema esto.* Sive autem huc respexerit concilium, seu secus; saltem eò attendit B. Augustinus, quando in Manichæis hanc de duabus animis opinionem tantopere rejicit. Hoc videre est libro de duabus animabus contra Manichæos cap. XIV, & lib. VI contra Faustum, cap. VIII, & lib. X in Genesin ad lit. cap. XIII. Quod de Valentiæ opinione paullò ante ajebam, id verba hæc ejus arguunt post memoratam Augustini contra Manichæos sententiam: *Id forte etiam octava Synodus citata anathematizare intendit.* Propterea neque idem Valentia, licet synodus illa; (quam dixi contra Græcos celebratam) pro universali Romanæ censeatur Ecclesiæ, opinionem contrariam pro manifesta hæresi habet; sed cautiùs istum in modum scribit *c*: *Itaque unicam esse tantum in homine animam, vel est dogma fidei, vel fidei proximum; ut sine maxima temeritate nequeas contrarium asseri.*

b Rationis expers.

c Ad Gal. 5, 17.

d Lib. 2. de descensu Christi ad inferos, sect. 47. sive pag. 75. 76.

e Irascibile ac concupiscibile.

f Pag. 193. edit. Commel. Sed ex iis, quæ antea dixerat, de sola impiorum anima loqui liquet.

g In illud vers. 14. Surge qui dormis.

h Loco ante memorato ex lib. 2. de Christi descensu ad inferos.

i Ecclesiastæ cap. 3 vers. 19. & 21. quæ ex persona impiorum dicit mavult Thom. 1. part. q. 75. art. 6. ad 1.

k Fol. 584. edit. Basil.

l Tom. 6. col. 619. & seq. edit. 2.

m In Timotheo presbytero.

a In Verbo.

b Theol. controvers. Tom. 1. disp. 6. q. 2. puncto 3.

c Theolog. contro vers. Tom. 1. disp. 6. q. 2. puncto 3.

Tutius interea videtur, unam statuere animam rationalem; quæ sensitivâ quoque, & vegetativâ virtute prædita sit. Quippe Scriptura sic loqui amat. Ut in illo Matth. x, 28: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus; animam autem non possunt occidere.* Ubi videtur solum corpus statui corruptibile: animaque omnis humana, sensitiva quoque, & vegetativa, incorruptibilis dici. Etiam Genes. II, 7, legimus: *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem.* Hebraicè est נִשְׁמַת חַיִּים, nismath chaiim: quod est, *spiraculum vitarum.* undè Cajetanus argutè colligebat, unam esse animam triplici vivendi gradu præditam. Nam una, inquit, anima, quia *spiraculum*, non *spiritus*, dicitur: id verò spiraculum non solum vitam continet rationalem, sed etiam duos inferiores vivendi gradus; quia non *vitæ* sed *vitarum* est in Hebræo.

Sed de istis sentiat, quisque ut volet; dummodo spiritum hominis æternum esse, ac pro vitâ eam anteactâ credat vel fruitionem cœlorum manere, vel pœnas æternas. Quod cùm Scripturis testatissimum sit, mirum sanè, à nonnullis reponi in dogmatis, quæ nesciremus, nisi sic Ecclesiæ definivisset auctoritas. Hoc solum enim Scripturis cognosci putant, animas post mortem superesse: ut ex eo, quòd Christus latroni ait *d*: *Hodie mecum eris in paradiso.* Item quòd Matth. x dicitur, homines non posse animam occidere: quasi in solum corpus vim habeant. Ad hæc cùm Luc. x refertur, animam Lazari fuisse in sinu Abrahæ; divitis epulonis, apud inferos. Tum præcipuè, quòd Apostolus *e*, ut perfecta sit immortalitas, fore spon-

d Luc. 23, 43.

e 1 Thess. 5, 23.

spondeat, ut toti, animâ pariter ac corpore, cælesti beatitudine perfruantur. Hisce, inquiunt, ac similibus aliquot locis, significatur, animam à morte superesse: sed semper superfore, id non aliunde scimus, quàm auctoritate Ecclesiæ; in qua ubique, semper, & ab omnibus, sic creditum fuit. Sanè sacrosancta mihi eorum auctoritas, ubi tria hæc concurrunt. Nihilque apertiùs, quàm id definitum esse concilio generali VI, act. XI; ubi approbatur epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, recitata in act. XI. Quomodo etiam immortales sint additur. Verba sunt [a]: *Sic hominum animæ permanent incorrupta, sic angeli immortales perseverant; non naturam revera incorruptam, propriève immortalem habentes essentiam; sed gratiam à Deo sortiti sunt, quæ immortalitatem largitur, & incorruptionem eis providet.* Quæ & mens Irenæi lib. II, cap. LXIV. Sed enim hoc dogma è Scripturis etiam cognoscitur. Nam Lucæ XX, 36, legas; eos, qui ad vitam resurgent, mori amplius non posse, quia sint futuri *ἰσάγγελοι* [b]. Atque idem tot in locis docemur, quibus æterna post hanc vita promittitur piis. Ut Joan. X, 18: *Ego vitam æternam do eis.* Joh. XVII, 3: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant, te solum Deum, &, quem misisti, Jesum Christum.* Similiter Joan. V, 24. & VI, 68. Item ad Rom. VI, 23: *Donum Dei est vita æterna in Christo Jesu domino nostro.*

a Tom. 3. Concil. pag. 55. & 56. edit. Colon. 1606.

b Angelis æquales.

Sed quæstio est, utrùm animæ perennitas aliter etiam, quàm è sacris cognoscatur literis, vel etiam Ecclesiæ testimonio. Tertulliani quidem est libro de Resurrectione carnis cap. III: *Quædam & naturâ nota sunt; ut immortalitas animæ penes plures; ut Deus noster penes omnes.* Quorundam tamen ea opinio est, quod de Scripturis aliquos perperam sensisse, dicebamus, solùm inde intelligi, superesse eas à morte, ut præmium referant, aut pœnas luant: id verè dici posse de lumine naturæ. Quippe eo quidem perspici, cùm Deus sit justus, & bonis hic plurimùm malè, malis bene sit; alteram fore vitam, ubi cuique sua sit merces: quo argumento etiam pugnat Chrysostomus serm. IV de Providentia. Sed enim parum solidè hinc concludi de præmii, aut pœnæ æternitate; quia & pœna sit condigna, si satis sit gravis, & diuturna: & præmii quoque abunde sit futurum, si seculis duret compluribus. Et huc usque è gentilibus processere etiam Stoici; quemadmodum diximus è Tullio lib. I, cap. X. Ac firmat idem Theodoretus lib. V Græc. affect. Οἱ Στωϊκοὶ τὰς χωριζομένας τῶν σωμάτων ψυχὰς διαρκεῖν μὲν καθ' ἑαυτὰς ζῆν ἔφασαν· ἀλλὰ τὴν μὲν ἀσθενεστέραν, ἐπ' ὀλίγον. τὴν δὲ ἰσχυροτέραν, μέχρι τῆς τοῦ παντὸς ἐκπυρώσεως. *Stoici sejunctas à corporibus animas sibi ipsis ad vitam sufficere affirmarunt: eas tamen, quæ sunt paullò imbecilliores, exiguo temporis spatio superesse: quæ autem validiores, perdurare usque ad mundi conflagrationem.* Sed istis sic occurrimus: ut ratione non cognosceretur immortalitas, traditione tamen cognosci. Ad quod comprobandum, non cum nobilissimo Plessæo [c] ad Zoroastris ac magorum recurram oracula, vel Trismegisti Pœmandrum, aut etiam Phocylidæ ὑποβολιμαῖον carmen: quorum nihil non Christiano est nomine recentius. Pro istis igitur malim dicere, hausisse id gentes ab Abrahamo inter Chaldæos; ab Mose inter Ægyptios; ab aliis piorum, qui aliis in terris non siverint gentiles salutaris illius doctrinæ esse expertes. Sed antiquiora traditionis initia habemus à Noacho; qui, sic à majoribus, & Deo ipso, edoctus, hoc inter potentes illos ante diluvium, hoc diluvii tempore in familia sua, hoc postea etiam posteris suis, nunquam destitit prædicare. Hinc igitur esse putandum, quòd immortalitas animæ ab omni ævo omnibus credita sit gentibus. Nam gentes in eo consentire, etiam Seneca confitetur: cujus verba antea [d] adduximus. Hujus traditionis quoque vestigia habemus in vetustis Græcorum fabulis de campis Elysiis, & variis apud inferos pœnis; quas apud Homerum legere est. Et ne inter Græcos, vel Romanos, me contineam, in hac animæ immortalitate conspirâsse videmus Indorum Brachmanes, Gallorum Druidas: item Ægyptios, Thraces, Germanos, gentes alias. Eandem quoque opinionem habent nationes hoc sesquiseculo repertæ: ut narrant, qui eas descripserunt. Aliqua de singulis excerperem, nisi id jam fecisset vir summus Ludovicus Crocius, in præclaro Sacræ Theologiæ syntagmate lib. II, cap. II. Quare ut lumine naturali eo usque non pertingeremus; constaret tamen hoc traditione, quàm in gentibus etiam barbaris divina providentia conservavit. Adde quòd traditio hæc ejusmodi est, ut ratio humana nihil valeat comminisci, quod eam refellat: imò contra rationi multò magis consentanea sit, quàm opinio adversa. Nec enim dubitandum, quin Deus, quo nihil meliùs cogitari potest, ut humanam excitaret socordiam ad colenda virtutis officia, ad quæ jure etiam naturæ obligamur, tale præmium proposuerit, quo majus nullum nobis conveniret. At hujusmodi non sit, si animis nostris tandem sit pereundum. Hæc siquidem cogitatio non esset mœroris expers, & quo diutius fuissemus beati, hoc magis glisceret dolor, quia eo propiores essemus interitui; à quo naturâ suâ etiam mutæ abhorrent animantes. Quanto igitur amplius ad mortem, Dei & virtutis amore oppetendam, in animis nostris poterit, si beatitudo nos maneat non diuturna, sed perpetua. Hoc unum enim est, quod maximè nos excitare valeat ad virtutis labores, rerumque caducarum contemtum: sine quo nos semper fere voluptas, propriave utilitas, abriperet ab eo, quod est honestum, justumque. Credibilius igitur est, Deum velle, ut perstitasi potiùs simus de felicitate perenni, quàm longa. Quod si id nobis voluit persuasum, verissimum quoque erit: cùm non egeat mendacio, ut segnitiem nostram incitet ad virtutem. Jam quanti illud, quòd natura animæ sit hujusmodi, ut à nulla re creata dependeat; sed à solo conditore, quem exstinguere eam velle, credibile non est: præsertim cum magis ejus bonitati conveniens sit, ut hanc velit similem sibi reddere, quatenus naturæ illius conditio id ferat. Et sanè in animæ similitudine cum Deo, (ad quam immortalitas etiam pertinet) jam olim felicitatem hominis posuere Plato, ac Pythagorici. Nihil verò attinet alia etiam repetere, quæ de immortalitate animæ diximus lib. I, cap. X. Dignitas hujus argumenti, & dogmatis necessitas, præsertim impiis hisce temporibus, fecit, ut quia jam eo nos rerum series perduxisset, ut ex humanæ naturæ admirandis adscenderemus ad Deum, pluscula illis, libro primo memoratis, hoc loco adderemus. Quæ utrobique diximus, multum & lucis, & roboris, capient, si adeatur, è gentium scriptoribus, M. Tullius, extremo Catone suo sive de Senectute; item Proclus in Alcibiadem. Ex Christianis autem consulatur Gregorius Nyssenus de anima, & resurrectione; Augustinus libro, quem de Immortalitate animæ inscripsit, & Æneas Gazæus in Theophrasto, libro ejusdem argumenti. Is Zenonis, & Anastasii Impp. temporibus vixit. Nec alius ab eo liber est, qui à Conrado Gesnero in bibliotheca, & Joanne Molano in bibliothecarum materie, attribuitur Zachariæ Mitylenensi. Claruit hic Justini, & Justiniani Cæsarum ætate: inque actis concilii Oecumenici V non episcopus solùm, sed etiam metropolita, nuncupatur. Habes & eodem pertinentia apud antiquiorem eo Claudianum Mamertum Viennensem libris tribus, quos de statu animæ, adversus æqualis sui Fausti (ejus qui Massiliensibus seu Semipelagianis favit) de creaturis libellum ad Sollium Apollinarem reliquit. E junioribus seorsum hoc argumentum tractarunt Nicolaus Leonicus Thomæus, Ludovicus Vives, carmine item Aonius Palearius. Ut de Gregorio Valentia [a] taceam, & tot aliis, qui superiori, vel seculo hoc, scripsere in partem primam Summæ Aquinatis. Hactenus de spirituali, & immortali animæ essentia; in qua potissimum Dei similitudo consistit.

c Lib. de religione Christiana c. 15.

d Lib. 1. c. 10.

a Commentariorum sive Theologiæ Scholasticæ tom. 1. disp. 6. qu. 2. punct. 2.

Præterea verò anima nostra imaginem Dei gessit in facultate intelligendi, & liberè volendi: de quarum utraque postea ubertim agemus.

Ad-

Adhæc imago ea sita est in habitibus: nimirum sapientiâ in mente; in corde autem justitia, & sanctitate: quibus duobus maxime ad Dei similitudinem acceditur: unde & illis Ephes. IV, 24, imago Dei definitur. Ac sanctitas quidem Deum, sive priorem respicit tabulam: justitia autem ad proximum, sive tabulam pertinet posteriorem. Itaque & junxit ea B. Lucas Evangelii I, 74: *Serviamus illi in sanctitate, & justitia, omnibus diebus vitæ nostræ.* Sed Adam quidem intelligebat verum ac bonum supernaturale: voluntas quoque ejus idonea erat sequi, quod sanctimoniæ ac justitiæ regula dictabat. Nos verò etsi ab integritate ea longissimè recessimus, eorundem nihilominus habitum, per gratiam Dei, reddimur capaces.

Nec in sola tamen anima, sed in toto etiam homine, imago Dei sita est: idque ratione imperii in cuncta animantia, resque omnes inferiores: ut est Genes. I, 26, & 28. Quanquam sic quoque hic imperii imago toto in homine reluceat, ut interea maximè ad animam pertineat. Nam in eo propriè magis est imago Dei, quod cæteris imperat. At imperat homo non tam corporis, quam animæ ratione. Agnoscit etiam hoc imperium Naso, cùm ait I Metamorph. fab. II:

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset;
Natus homo est.

Hac iure tamen vir, ob potestatem etiam in uxorem, præcellit: ac propterea I Cor. XI, 7, κατ' ἐξοχὴν nuncupatur imago, & gloria Dei: quemadmodum & magistratus, propter imperium in homines à Deo ipso attributum, *Dii* appellantur. Unde illud in Psalmis *a*, *Ego dixi, Dii estis.* Quod Christus etiam apud Joannem *b* objicit Judæis; ut doceat, si vocentur Dii, qui, cæteris præ hominibus, divini haberent nihil, nisi quòd participes fuissent sermonis divini; uti illi, quos vicem suam obtinere jussit in terris: longè magis hanc Dei appellationem competere illi, qui de cælo descendit, atque est ipse Dei λόγος *c*.

a Psal 81. sive 82. vers. 6.
b Cap. 10 34.
c Verbum, sive Sermo, vel Ratio.

Imò nec desunt viri eruditi, qui in corpore etiam conspici Dei imaginem existiment. Nam, inquiunt, si anima est imago Dei, quia sit immortalis: in corpore etiam fuerit imago Dei. Quippe etsi naturâ suâ non sit immortale, factum tamen est ad immortalitatem: partim quia mors non venit in mundum, nisi invidiâ diaboli *d*: partim quia Christus etiam corpora nostra redemit *e* ad immortalem vitam. Præterea si in anima ratione sapientiæ, sanctimoniæ, justitiæ, similitudo est Dei: eadem in corpore erit, propter eas perfectiones, quæ per corpus exercentur. Quomodo brachium nostrum fuerit similitudo brachii Dei spiritualis, hoc est, omnipotentiæ ejus: & sic cæteris in membris, quæ Deo quoque per ἀνθρωποπάθειαν *f* tribuuntur. Posse enim & corporeum esse typum incorporei, arguit Apostolus ad Hebr. cap. VIII, IX, X; ubi librum, vasa, victimas, vocat exemplaria, & umbras rerum spiritualium. Quanquam verò hæc de imagine divina, in corporibus nostris conspicua, plurimùm absint ab Anthropomorphitarum, & Audianorum errore; qui ita imaginem hanc quærunt, ut Deo membra tribuant humana: longius tamen, quàm opus erat, videntur arcessita: eoque contenti sumus ponere imaginem hanc, partim in animæ essentia, facultatibus, & habitibus; partim in dominio homini in creaturas cæteras collato.

d Sapient. 2. 24.
e Rom. 8 23.
f Translatione ab hominibus petitam.

Hæc de imagine Dei valde nos debent accendere ad amorem Dei. Quid enim formosius est exemplari divinitatis, ad quod Deus nos dignatus est condere? Nec diffitendum, post lapsum primorum parentum multum obscuratam esse in homine hanc imaginem: veruntamen sic quoque magna permansit ejus dignitas, & excellentia. Quam considerans Plato in Timæo, genus humanum vocat θεῖον, ἡγεμονοῦν *g*. Plenius M. Tullius, lib. de Universitate, sic hunc expressit: *Qui tales creantur, ut Deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur: teneantque omnium animantium principatum.* Idem Plato in primo de Legg. hominem vocat θαῦμα θεῖον *a*. Ciceroni item in primo ejusdem argumenti homo appellatur *animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii.* Quæ etsi de homine simpliciter dicantur, tamen præcipuè intelligenda sunt ratione animæ: imò anima est ipse homo, si Platonem in Alcibiade audimus: eumque in hoc sequuntur, qui Platonici vocantur; ante omnes Plotinus Ennead. I, lib. I, cap. VI. Ob hancce Platonis opinionem Varro, ut apud B. Augustinum *b* legitur, *utrum anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus, tanquam equus equiti, quærendum putat.* Sanè, ut ibidem legimus, *Eques non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quia aliquo modo se habeat ad equum.* Cæterùm Varro, ut postea subdit, à Platone recessit, *hominemque nec animam solam, nec solum corpus; sed animam simul, & corpus, esse arbitrabatur.* Et veriorem hanc esse sententiam, arguit, quòd longè arctior sit conjunctio animæ & corporis, quam equitis & equi; vel, cui alii assimilant, nautæ & navis; sive, ut generatim loquuntur, sicut motoris & mobilis. Nec enim corpus solum est instrumentum animæ; sed eandem recipit sic, ut una ex duobus fiat substantia. Unde est, quod homo, non autem sola anima, dicatur videre, audire, imaginari, cogitare, appetere, gaudere, tristari, ratiocinari, velle. Et quid apertius, quam non posse hominem acquirere species intelligibiles, nisi beneficio sensuum, qui sunt potentiæ corporis organici? Necesse igitur fuit animam sociari corpori; & ita sociari, ut unum fierent per se. Est proinde anima pars hominis; nobilior quidem, pars interim: pars autem non est ipsum totum; eoque de hominis essentia est, ut corpus habeat, sineque eo anima est substantia imperfecta. Vide Thomam I part. quæst. LXXV, art. IV, Paulum Soncinatem lib. VII Metaph. quæst. XXVI, & Cajetanum in tractatu de ente & essentia cap. V.

g Divinum, & imperans aliis.
a Divinum miraculum.
b Lib. 19 de civit. Dei cap. 3.

Atque hæc verissima sunt, sive anima propriè sit hominis forma, ut communis est opinio: sive potiùs forma dici debeat ejus coexistentia, hoc est, compositio ac nexus essentialis cum corpore organico. Neque enim levi adeò tibicine hæc sententia fulcitur; cùm ubi duæ sunt partes, quarum utraque separatim subsistere sit idonea, unum non possit propriè esse forma alterius. Atqui Adamo priùs corpus fabricarat Deus, quàm animam illi inspiraret. Etiam Lazari anima erat in sinu Abrahæ, cùm ejus corpus esset in terris. Adhuc Christi corpus pendebat in cruce, cùm anima esset in paradiso. Imò anima etiam in corpore fuerit; nec homo erit; quia partes non coaluerunt in unam ὑπόστασιν *c*: ut de Eutycho vivificato à B. Paulo dicebamus libri hujus cap. XX. Quibus sanè non absurdè colligi videtur, animam non per se & ἀμέσως *d* hominem informare ac constituere; sed animâ cum corpore essentialiter sociatâ, fieri ὑφιστάμενον *e*, quod hominem dicimus. Id igitur, quod hominem propriè constituit, erit conjunctio animæ & corporis: quæ naturaliter sequitur ultimam corporis dispositionem ad hanc conjunctionem. Unde & homo, etsi non generet animam (quæ ut Adami corpori olim est inspirata, ita nunc quoque a Deo creatis infunditur corporibus *f*) nihilominus dicitur hominem generare: quia est caussa immediata ultimæ illius dispositionis, ad quam animæ & corporis compositionem, quæ hominem constituit, naturâ suâ sequi dicebamus.

c Subsistentiam.
d Sine ullis interventu.
e Subsistens, pro quo suppositum dici solet.
f Hieronymus epist. ad Pammachium, & lib. 2 Apolog. adversus Rufinum, itque 12 cap. Ecclesiastæ: Theodoretus lib. 4. & 5. de curandis Græcorum affect. Gennad. de Eccles. dogm cap. 14. Leo Magnus epist. 93. quæ ad Toribium. Qui omnes id pro certissima habent veritate. B. autem Augustinus hic fluctuat incertum ut videre est epist. 28. quæ est ad B. Hieronymum: Eucherius quoque cap 2 in Genesim, negat de eo quicquam in Scripturis, vel à Sanctis, manifestè pronunciari.

Interea neque illud satis est apertum, quomodo anima corpori societur: utrùm sic, ut tota sit in toto corpore, & tota in qualibet ejus parte: an potius ita, ut secundùm præcipuam suam perfectionem, hoc est, quatenus est rationalis, in cerebro sit, aut corde. Prius placuit B. Augustino lib. VI de Trinitate, cap. VI, & libro contra epistolam fundamenti cap. XVI. Et hanc sequitur P. Lombardus lib. I, dist. VIII: uti Lombardum Thomas, atque alii maximo numero. Alterum prætulit Tertullianus lib. de anima cap. VI. Qui & Scripturæ id con-

convenientius censet, quia Matth. IX sit, *Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris!* Et Rom. X, *Corde creditur ad justitiam.* Similiter B. Hieronymus in hoc Matth. XV: *De corde exeunt cogitationes pravæ. Ex hoc*, inquit, *loco probatur animæ principale, non secundum Platonem in cerebro; sed juxta Christum in corde esse.* Ubi videmus, prætento illo modo, ut anima sit tota in qualibet parte, duos tantum referri; ut in cerebro, vel in corde sit; quorum posteriorem amplectitur Hieronymus. Sed ut priorem cum Platone sequamur, sic quoque anima secundùm principale non erit tota in qualibet corporis parte. Quam opinionem ex Peripateticis etiam rejicit Simon Portius lib. de mente humana cap. VII. Et sanè difficile est perceptu, quomodo anima secundùm principalem gradum tota etiam sit in genu, & digitis pedum: longeque difficilius, quomodo hæc opinio non involvat contradictionem; cùm sic sequi videatur, unum idemque totâ suâ essentiâ eodem temporis puncto quiescere & moveri, moverique antrorsum, & retrorsum; dextrorsum, & sinistrorsum. Ut si sedens, vel stans, pandam brachia versus meridiem: in sinistra manu anima tota feretur versus orientem: in dextra, tota versus occidentem: totaque nihilominus in reliquo quiescet corpore. Sic si sedens surgam, anima tota in poplitibus, & capite ac lumbis antrorsum proferetur: tota in coxendice, & natibus retrorsum. Nec tamen odiosè de eo contendero cum quoquam, gnarus, quàm difficulter, in hisce mentis humanæ angustiis, anima nostra se ipsam intelligat. Quod non de isto duntaxat: sed etiam de aliis quibusdam, ad animam pertinentibus, dictum velim.

CAP. XLI.

Stratonis, & Ænesidemi judicium, idem esse sensum, & intellectum. Absurda Pereiræ opinio, canes, cæterasque mutas animantes, esse sensus expertes: quas enim operationes earum ajunt ab anima provenire sensiva, eas esse naturales, ac similes attractioni magneticæ. Præter universale distributivum esse universalitatem ratione caussæ, vel essentiæ, vel prædicationis. Ex sententia Scoti, etiam in unico individuo, inesse universalem naturam, sed potentiâ remotâ: propinquâ verò, ut eadem est in pluribus actu individuis: sed post abstractionem intellectus, haberi universale actu: ut universale potentiâ, pro diverso considerandi modo, tum in anima sit, tum extra eam. Etsi rationis expertia pertingant ad notitiam aliquam universalem: esse tamen eam simplicis intelligentiæ: item confusam admodum, & præ illa humana, umbratilem veriùs: adhæc ad paucula adeo se extendere, ut infinitis propè partibus vincatur ab humana. Si ἄνθρωπος dicatur à suspiciendo, id potius capiendum esse de oculis mentis, quàm corporis. Χαλλιώνυμος piscis, quam variè appelletur. Eo etiam differre hominem à bestia, quod hæc solum attendat bonum præsens, & delectabile: item quod non liberè operetur, sed naturæ impulsu, eoque uno semper agat modo. Quid Plutarchus in caussa esse putarit, cur animæ bestiarum, etsi rationabiles, non tamen secundùm rationem operentur. Ut Pythagorei crediderint, non cujusvis hominis animam in cujuslibet bestiæ corpus commigrare: sed ejusmodi animantis, cujus ingenium, ac mores, vitæ convenirent anteactæ. Cur iidem animantibus abstinuerint. Simileque de his Empedoclis judicium. Occursum Pythagoricis, eo se tuentibus, quod omnes unâ colligemur animâ mundanâ. Vulgaris de λυκανθρωπίᾳ opinio refellitur. Quomodo intelligi debeat, quod à Daniele Propheta dicitur de Nabuchodonosore, in muti animantis sensum, figuramque, conversio.

Quæcunque verò hactenus de imagine Dei, & excellentia animæ rationalis, præ sensiva, adduximus, planè corruunt: si idem sunt αἴσθησις, καὶ διάνοια *a*, eoque sensus sine mente esse non possit. Hæc olim opinio fuit tum Stratonis Physici, qui Theophrasti auditor *b* fuit: tum Ænesidemi, qui *c* in Pyrrhonia introductionem conscripsit. De utroque testis nobis Sextus Empiricus adversus Mathematicos *d*. Hoc constituto, consequitur, vel bestias non habere sensum, cùm non habeant rationem; vel eas, cùm sensu præditæ sint, etiam rationales esse. Prior sententia, quod sciam, veterum placuit nulli. Sed avorum nostrorum temporibus amplexus illam fuit Gometius Pereira, Philosophus ac Medicus Hispanus, in opere *e* triginta à se annis elaborato: quod, ab Antonii, & Margaritæ, parentum suorum, nominibus, *Antonianam Margaritam* inscripsit. Eandemque opinionem tuetur in Margaritæ hujus apologia, qua objectionibus Michaëlis à Palacios, Theologi Salmanticensis, respondet. Utrobique docet, (ut verbis *f* ejus insistam) *illos motus brutales, quicunque in brutis visuntur, non fieri à brutis videntibus, aut audientibus, aut gustantibus, seu per quemcunque alium sensum exteriorem, seu interiorem, vitaliter sensifice immutatis: sed vel ab speciebus objectorum inductis in eorum organis, nostris sensitivis similibus, cùm præsentia sunt sequenda, vel fugienda: vel à phantasmatis, cùm hæc absunt.* Nimirum censet ea, quæ nos facultati sensivæ tribuimus, proficisci à quadam sympathia, & antipathia: quemadmodum enim succinum trahit paleas, magnes ferrum; sic muta animantia trahi à speciebus rerum amicarum: à natura quippe hanc vim esse inditam rebus, ut non omnia moveat, sed res certas: itaque, re amicâ præsenti, maxillas animantis naturâ moveri ad illam recipiendam: re præsenti inimicâ, easdem naturâ refugere cibum, planeque aversari. Quod si natura voluisset sensum mutis dare animantibus; daturam etiam fuisse mentem: at ea sic habituras fuisse animas indivisibiles, eoque à corpore separabiles. Hanc sententiam, sed prætento popularis sui nomine, paucis refellit Franciscus Vallesius de sacra philosophia, cap. LV. Et sanè ridiculum, imò insanum est, putare, canem non sentire, cùm videamus, eum odoratu priùs cibos explorare; & prout magis, vel minùs famelicus sit, vel etiam delicatiùs, aut viliùs sit eductus; ita vel omparì quid expetere, vel deterioribus esse contentum. Iisdem videas, sic dominum suum revereri; sic etiam eos odisse, qui malè fecerunt; illis adulari, hos adlatrare; ejulare, si percusseris, supplicare, si mineris. Et quid apertiùs, quàm coitûs sic desiderio affici; catulorum sic curâ tangi; præ metu etiam aliò eos transferre? Denique multos etiam in annos meminit, & beneficii, & injuriæ acceptæ; ut alia id genus præteream.

Sed ictus hosce levi amictu exire se posse Pereira arbitratur. Putat enim, ut nos non ideo rationem tribuimus bestiis, quia tam multa actus faciant simillima humanis: ita neque iis adscribendum esse sensum, etsi, quæ agant, simillima sint actibus animæ sensivæ. Nec eo movetur, quòd tam dissimiles sint animantium actus, imò contrarii prorsus: quia, ut ait, natura etiam pro rebus, in quas agit, contraria operetur. Unde poëta *g*:

Limus ut hic durescit, & hæc ut cera liquescit,
Uno eodemque igni.

Sed longum esset omnia ex opere tam operoso hominis & acuti, & docti, adferre pro ridicula sententia, quam diximus. Nunc suffecerit, quòd longè aliter sacra philosophetur Scriptura: ut quæ Jobi cap. XXXIX, 28, dicat, equum exhortatione ducum ad bellum incitari: & Jesa. I, 3, à bove cognosci possessorem suum, & ab asino præsepe domini sui.

Ab hac opinione, qua bestiæ sensus creduntur expertes, ad alteram venio: secundùm quam, ut Sextus Empiricus *h* ait, οὐδὲν ἐστι ζῶον ἄλογον, ἀλλὰ πάντα νοῦ, καὶ ἐπιστήμης δεκτικά ἐστι πάντα· *nullum est animal rationis expers; sed omnia sunt intelligentiæ, & scientiæ, capacia.* Hanc sen-

a Sensus, & cogitatio mentis.
b Laërt. lib. 5. sive in Stratone.
c Laërtius in Pyrrho.
d Cap. de homine, sive p. 201. edit. Aurelian.
e Excuso Methymnæ Campi an. 1554.
f Apologiâ primi paradoxi.
g Pharmaceutria.
h Pyrrhoniarum Hypotyposeon lib. 2. c. 5.

sententiam Parmenidi, Empedocli, & Democrito, tribuit Stobæus in Eclogis Physicis *a*. Anaxagoras quoque interdum in hanc opinionem inclinavit; teste Aristotele lib. I de anima, cap. II *b*: ubi agnoscit quidem, non uno loco dicere, mentem esse ejus caussam, quod rectè, & pulchrè, se habet: sed addit, alibi tradere, τὸν νοῦν εἶναι τὸν αὐτὸν τῇ ψυχῇ· ἐν ἅπασι γὰρ ὑπάρχειν αὐτὸν τοῖς ζώοις, καὶ μεγάλοις καὶ μικροῖς, καὶ τιμίοις, καὶ ἀτιμοτέροις· *idem esse mentem, & animam: mentem enim omnibus inesse animalibus, tam parvis, quàm magnis; tam vilioribus, quam honestioribus.* Plutarchi quoque ea est opinio, libro, quòd bestiæ utantur ratione: item lib. de comparatione aquatilium, ac terrestrium. Adhæc Porphyrius III de Sacrific. Ex junioribus similiter Valla Dialect. cap. IX, & Antonius Cittadinus in lib. I Post. Analyt. cap. III.

[Margin: a Pag. 93. edit. Plant. — b Cont. 24.]

Moventur hi omnes mirandis illis, quæ à mutis fiunt animantibus. Sed non aliud ex iis evincitur, quam inesse bestiis umbram quandam, ac similitudinem rationis humanæ: ut non propriè, sed solùm κατὰ μεταφοράν, ratiocinatio iis tribui possit. Nec obstat quòd experientiâ constat, etiam bestias delirare. Delirium enim non rationis, sed sensuum interiorum affectio est. Dixeris, à mutis etiam animantibus intelligi universalia. Tam enim canes, & feles, quàm infantes nostros, primùm ignem attingere intrepidè: sed, sæpius læsos, discere hoc, ut sibi caveant: nec aliunde id provenire, quàm quia experimento cognorunt, ignem urere; eoque tam bestiam, quàm hominem, ex particularium notitia devenire ad cognitionem rei universalis. Equidem non in eo operam insumam, ut omnis universalium notitia bestiis adimatur. Sufficit, si illa hominum, & bestiarum notitia distent immane quantum: ut satis liquebit, si, quid universalia sint, distinctiùs exposuero. Neque jam loquar de universali intentionali, ut sunt *omnis*, *nullus*; quod est distributivum: sed de reali duntaxat, cujus universalitas consistit (liceat usitatis Scholasticorum vocibus uti) vel in caussando, vel in essendo, vel in prædicando. Primi generis sunt Deus, & materia prima: quæ à mutis cognosci animantibus, nemo dixerit. Nam materia prima non intelligitur, nisi ex ἀναλογίας rerum artificialium; ubi videmus, ea, quorum unum ex altero fit, materiâ convenire; ut omnino de naturalibus, quæ itidem commutantur, idem statui oporteat. Religione autem, & cultu divino, vel maximè à bestiis discernimur. Universale in essendo vocant, quod aliter *universale in multis*: uti illud in prædicando vocatur *universale de multis*. Hoc universale in multis, uti & illud de multis, trifariam attenditur. Primum, ut est ipsum singulare, non ἄτομον quidem; sed quatenus in eo consideratur natura communis per indifferentiam. Exemplo fuerit Sol, qui unicus est: & tamen non solùm consideratur, ut singulare, sive ut est actu: sed etiam, ut universale in singulari illo conclusum. Ac par ratio hominis, considerando id tempus, quo solus Adam foret. Nam attenditur hîc natura humana, tum ut in uno fuit Adamo, ac incommunicabilis erat: tum in se, quomodo communicabilis fuit, & actu postea communicata est Evæ, ac communibus liberis, & posteris. Priori modo habemus summum unitatis gradum, planeque individualem: ac Scoto dicitur *hæcceitas*. Altero modo est minor unitas, quia jam consideratur natura, ut communicabilis: estque universale, sed potentiâ remotâ; ut idem Scotus ajebat. Est quidem utrobique res una: attamen considerandi modus est diversus. Quippe unum animo obversatur absque altero; homo sine hoc homine. Quis verò dixerit, bestias ex uno, quod viderint, individuo, mox reapse cogitationem concipere de naturæ talis communicabilitate cum aliis individuis? Alter autem modus universè considerandi naturam humanam est is, quo spectatur, ut jam actu communicata pluribus; puta Evæ, Caino, Abelo, aliis. Diciturque hoc universale potentiâ propinquâ. Atque id solum est, cujus confusam fortasse notitiam aliquam bestia consequatur. Estque ea cognitio simplicis intelligentiæ. Tertius autem modus considerandi est in illo, quod universale est actu: ubi non simplex est intelligentia; sed comparativa, sive in ordine ad singularia. Quippe hic natura illa communis consideratur absque conditionibus individuantibus: atque ita opponuntur homo, ut est species; & hic homo, puta Adamus, vel Socrates. In triplici hac consideratione universalis in essendo, prima se habet instar hominis vincti; ubi est remota ad cursum potentia. Altera instar soluti, sed adhuc stantis; estque propinqua ad currendum potentia. Tertia autem confertur homini actu currenti. Uti verò extra animam non reperitur, nisi actu singulare: ita actu universale non est, nisi in anima. Potentiâ autem universale, seu ista sit proxima, seu remota, tum in anima invenitur, tum extra animam. Ac quidem extra eam, quia citra considerationem nostram homines conveniunt naturâ communi. In anima autem, quatenus mens communem hanc naturam abstrahit ab iis, quæ singularibus conveniunt, ut talia sunt: sic enim opponuntur species, & individua. Dixeris, universale omne esse in rebus cum conditionibus individui propriis: eoque falsum esse intellectum, si aliter consideretur. Sed, ut rectè ait Aristoteles, lib. II φυσικῆς ἀκροάσεως cont. XVIII, οὐ γίνεται ψεῦδος χωριζόντων. *abstrahentium non est mendacium.* Nempe *abstrahere* nihil est aliud, quam e rebus conjunctis unum considerare sine altero. Ut si in cratere attendas circulum, non materiem auream; in pomo colorem, non saporem. Porrò quin illa universalis naturæ ab individuantibus conditionibus abstractio sit hominis propria, nemo in dubium vocârit. Videmus igitur, ut concedamus, bestias ad aliquam pertingere notitiam universalem; id non nisi ad secundam universalium notitiam pertinere. Jam hæc ipsa, præterquam quòd confusa adeo sit, & distinctæ illius umbra; quàm sane angustis liminibus continetur! Hoc parebit cogitanti, ut prorsus exigua sit omnis notitia, quam singulæ species bestiarum sortitæ sint. Canis, ut nôrit leporem sectari, nescit cuniculos agere, instar leporis. Lepus, sive cuniculus, ut sciat cuniculos agere, nescit venari instar canis. Nec ut naturam hanc mutent, humana possunt institui industriâ. Et utcunque paullò latiùs quorundam pateat sagacitas: solùm tamen cura est ac sollicitudo rerum earum, quæ faciunt ad corporis conservationem. Homo autem se diffundit per omne artium genus. Animo complectitur doctrinas universas. Quot ejus inventa! Urbes, legesque condit. Alia innumera utiliter prospicit. Nec modò cogitat de propinquis; sed etiam speculatur, quid rerum geratur apud Antipodes. Et, quod omnium præcipuum, animum ipsis infert sideribus: eorum motus, & magnitudines, observat: unde & anni quantitatem, & dierum noctiumque inæqualitatem cognoscit: deliquia cælestia, quotquot fuere, recolligit: futuraque prænunciat. Atque ob istorum contemplationem, quæ tam varia est, tam miranda, ex communiori opinione, ἄνθρωπος dici putatur, non quidem, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, *perspiciens, quæ vidit*; uti apud Platonem est in Cratylo *a*: sed potius, ut est apud Etymologum, ex ἄνω, *sursum*, & ἀθρεῖν, *videre*; quia Deus, ut Naso ait *b*,

Os homini sublime dedit cælumque tueri
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

[Margin: a P. 399. edit. H. St. — b I Met. fab. 2.]

Nec tamen hic consistendum in oculis corporis. Nam, ut Galenus *c* objectat, ad cælum iis intuendum magis est idonea ejus piscis figura, qui non tantum λύκος *d*, *lupus*, ἡμεροκοίτης *e*, q. d. *de die dormiens*, καλλιώνυμος, sive *pulchri nominis*; sed etiam dictus est οὐρανοσκόπος *f*, hoc est, *cæli speculator*; nempe quia, velit, nolit, semper cælum videt; sic ut neutiquam sit opus eum reflectere collum, quod in homine est; sed asino pariter. Imò & aves collo oblongo, & [illegible], & quadrupedum, omnia commodiùs homine intuentur. Quamobrem non quidem negarim, hominem rectum esse

[Margin: c Lib. 3. de usu part. cap. 3. — d Athenæus l. 7. — e Oppianus, & Hesychius. — f Athen. lib. 7.]

esse conditum, ut videat cælum, atque inde fortasse etiam ἄνθρωπος ei nomen datum esse: sed contendo, si à suspiciendo sic dictus est, non tam ab operatione sensus, quam rationis, ita nuncupatum: præsertim cùm iis, qui prosâ scripsere, ἀθρεῖν potiùs *considerare*, quàm *videre*, significet.

Ad intellectum illud quoque pertinet, quòd cùm sensus appetat jucundum, fugiat molestum: intellectus contrà, sive ratio, phantasiam & appetitum moderetur, ac temperet. Atque inde est, quod bestiæ præferant bona præsentia, ac jucunda: homo autem, dum rationi auscultat, bonum honestum, ac quod postmodo erit salutare, præponat iis, quæ in præsentia summam adferrent delectationem.

Nec intellectu solùm homo à cæteris differt animantibus; sed etiam voluntate, cùm liberè anima agat humana, illa aliorum animalium, necessariò. Quippe homo deliberat, an expediat hominem interficere; & ut optimè id fieri queat. Non itidem consultat felis, an necare murem velit, & quâ id viâ facillimè possit. Non enim, uti homo nunc hoc, nunc isto agit modo; sed similiter semper. Quomodo & hirundines eâdem semper ratione nidificant; subtectis, non sub arboribus: araneæ etiam simili ratione telas texunt: ut satis liqueat, ea ab instinctu fieri naturæ.

Atque ex hisce appâret, quantum operationibus humana antistet anima belluinæ. Cæterum Pythagoras, imò, si Plutarchum *a* audimus, etiam Plato, arbitrabatur, solas quidem hominum animas hosce nobilissimos actus edere: illas verò bestiarum λογικὰς μὲν εἶναι, οὐ μὴν λογικῶς ἐνεργεῖν διὰ τὴν δυσκρασίαν τῶν σωμάτων, καὶ τὸ μὴ ἔχειν τὸ φραστικόν· *rationales esse, tametsi non agant rationabiliter, cum propter temperamentum inidoneum, tum quod careant facultate eloquendi.* Nec sanè aliter statui queat; si animæ humanæ in alia transeant corpora, sive hominum, sive rationis expertium: ut Pythagoram sensisse, etiam in vita ejus legas apud Laërtium, & Malchum sive Porphyrium: item Plutarchum in Symposiacis, Philostratum lib. VIII de vita Apollonii. Idem ex poëtis tradunt Horatius lib. I, od. XXVIII, Ovid. XV Metam. Ausonius epigr. in Marcum: ex Grammaticis, Hyginus fab. CXII, & Agellius lib. IV, cap. XI: ex Theologis nostris, Tertullianus, cùm alibi *b*, tum de anima cap. XXVIII, XXXI, & XXXII, Tatianus adversus gentes, Origines in I contra Celsum, Lactantius lib. III, cap. XXVIII, & XXIX, item lib. VII, cap. XXIII, Hieronymus apolog. adversus Rufinum, & lib. II adversus Jovinianum: adhæc Chrysostomus, Augustinus, Cyrillus, alii. Putabant autem Pythagoræi, corpora cuique aptari pro vitæ genere, quod ante egisset. Quomodo &, secundùm Platonem in X de Legibus, Orpheus à morte esset cygnus; Thamyras, philomela; Ajax Telamonius, leo; Agamemnon, aquila. Sic ab iis creditum (verba B. Ambrosii *c* sunt) *magnorum philosophorum animas in apes, aut luscinias, demigrare; ut qui ante hominum genus sermone pavissent, posteà mellis dulcedine, aut cantus suavitate, mulcerent.* Ac hoc quidem philosophis illis tributum pro præmio. Parque ratio pœnarum, quæ manerent improbos. Nam, ut Theodoretus *d* ait, bilis amaritie, & iracundiæ veneno plenos, converti putabant in serpentes; rapaces, in lupos; fraudulentos, in vulpes; & ita in cæteris. Atque ejusmodi (ut Tertullianus *e* vocat) *animarecidivatum*, etiam credidit Julianus Desertor: qui & se habere ajebat animam Alexandri M. eoque intrepidè adeo se præsentibus quibusque objectabat periculis. Vide Socratem lib. III Histor. Eccles. cap. XXI.

a De placitis philosoph. lib. 5. cap. 20.

b Adversus gentes cap. 48. & de Resurr. cap. 1.

c Lib. de bono mortis cap. 10.

d Epitome divinorum decretorum cap. de Homine.

e De Resurrect. carn. c. 1.

Ut autem fœcundus est error; cùm Pythagorici putarent, animas esse ambulatorias; eandemque nunc hominis, nunc bestiæ, animam esse: propterea quoque abstinebant esu carnium; *ne fortè*; ut Tertullianus *f* ait, *bubulam quis de aliquo proavo suo obsonaret.* Non hac de re versus Ovidii in XV Met. Empedoclis quoque eandem in mentem versus habemus apud Sextum Empiricum adversus Mathematicos *a*. Nec dubito, quin Empedocleos illos in animo habuerit Naso. Iis Siculus ille conqueritur, quòd dum multi interimunt bestias, & inde ciborum lautitias apparant; subinde fiat, ut patrem filius necet, deque eo epuletur; liberi item matres suas perimant, ac visceribus condant.

f Apologet. c. 48.

a P. 331. edit. Aureliana an. 1621.

Ei tuendo inter cætera pugnabant Pythagoræi, quòd unus sit mundi spiritus; quo proinde homo, & bestia, colligentur, ac regantur: nec vinculum hoc, quo natura, sive Deus, utrumque eorum obstrinxit, citra injustitiam rumpi queat. Sed non inscitè hos eo refellit Sextus Empiricus *b*, quòd spiritus iste, quem & mundi animam nuncupant, etiam permeet plantas, ac lapides; & Pythagorici tamen fateantur, nullo naturæ vinculo homines obligari, quo minùs & plantis vescantur; lapidibus verò, atque aliis, utantur ad usus suos, etiam spurcos dixerim.

b Ibid.

Imò hoc de ciborum discrimine sponte suâ corruit everso dogmate μετεμψυχώσεως, sive παλιγγενεσίας; quod etiam deseruit Timæus Locrus, licet Pythagoricus: solidéque id diluit Lactantius lib. III, cap. XVIII; ubi sic loquitur: *Animas de corporibus in aliorum corpora commeare, & vanum, & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit veteres animas in nova corpora inducere; cùm idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quàm ignis, aut deorsum niti, aut in transversum, fulminis modo flammam suam fundere.* Mirum interea, Lactantium non ἁπλῶς hic dicere, ἀδύνατον *c* esse, ut anima immutet naturam status sui; sed hoc tantùm contendere de anima rectæ rationis. Quare videtur aliter sensisse de animis impiorum: ut in quos potestatem habeat spiritus malignus, unde in arte magica verti possint in lupos. Cujusmodi conversionem non solùm agnoscunt Maro *d*, & poetarum alii: sed Plinius quoque lib. VIII, cap. XXII. Sed parùm ad rem facit, piine, an impii sint, quorum animæ in bestias transeant. Omnino enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longè exsuperat vim creatam: quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non absque impietate illis adscribitur. Nec obstat confessio propria eorum, qui se lupos prædicant. Subinde enim morbi est genus, quod λυκανθρωπίαν vocant. Proficiscitur autem à copia atræ bilis: hoc ita hominum phantasiam depravat, ut videantur sibi lupi; aliqui etiam, lupino more, oves, vel homines, invadere studeant. Vide Paulum Æginetam lib. III, cap. XVI, & Aëtium lib. VI, cap. X. Talem se credidit pater Præstantii, apud B. Augustinum lib. XVIII de Civit. Dei, cap. VIII. Item Borussus ille, de quo Georgius Sabinus in Ovid. VII Metam. Præterea alius Joa. Ewichio lib. de nat. sag. memoratus; qui, cùm sibi lupus videretur, sub fœnum se recipiebat, & à rusticis nimis credulis jam cœperat excoriari, avidis cognoscere, an non quia λυκάνθρωποι dicantur *e* pellem vertere, pilos interiùs haberet. Equidem vix video, utrùm magis misereri conveniat miseri λυκανθρώπου, qui medici sapientis curæ debuit committi: an potiùs simplicium rusticorum, eum, ut versipellem, excoriare volentium. Nec enim confessioni atrâ bile laborantis; sed suis eos oculis credere oportuit. Et tempora sunt, cùm nihilo plus ipsi sapiunt Judices; præsertim, ubi vindictæ, vel lucri spes, affulserit. Ut plerique in collegio eorum sint viri vitæ integræ: unius tamen alteriusque impia stultitia, sive malis stulta impietas, sufficeret ad impunè illudendum judicium cæteris. Neque propterea existimo, morbo semper tribuendum, quoties de λυκανθρώποις in quæstionem venit. Nec enim pertinaciter inficias iero, spiritus malignos, ubi vident se nancisci decipi idoneos, (ut fere sunt atrâ bile laborantes) formâ interdum lupi apparêre; vel veros excitare lupos, qui oves dilanient, aut alia dent damna; interea verò in melancholicis illis, somno sopitis,

c Impossibile.

d Ecl. 9.

e Plinius lib. 8. cap. 22.

ſic phantaſiam dirigere, ut hi omnia ſibi agere videantur, quæ faciunt lupi, aut dæmones formâ lupi adſumtâ. Hoc etiam largiar, quandoque homines ipſos in dilaniatione ovium eſſe præſentes: quia, quæ vulnera ſint inflicta lupis, ea illis poſtea compareant corporis humani locis, ac partibus, quæ reſpondeant lupinis. Ut dicendum videatur, homines à ſpiritu malo lupinâ pelle circumveſtiri, aut ex aëre non abſimile quid circumfundi: perque pellem lupinam, ſic membris adaptatam, aut per aëriam ſpeciem facile cedentem, ita ictus penetrare, ut reapſe iis locis ferro vulnerentur. Vel ſi hoc durius creditu eſt, ſaltem, dum à dæmone, vel lupis veris, iſta fiunt inter pecudes: mali ſpiritus alto ſopitis ſomno vulnera ſimilia infligunt domi: quæ hi foris credunt accepta, quia, quæ foris fierent, in phantaſia à dæmone repræſentarentur domi. Utrumque iſtorum placuerit, extra controverſiam poni debet, nec animas humanas in corpora migrare lupina, nec humana corpora in lupina converti.

Objectant nobis de Nabuchodonoſoro; de quo Daniel *a* narrat, *à filiis hominum abjectum cor ejus cum beſtiis poſitum, & cum onagris habitâſſe, herbam tanquam bovem comediſſe, rore cæli corpus ejus tinctum, donec corpus illius pilis, ſicut aquilæ plumis, veſtiretur; ungues etiam eſſent, ſicut avium.* Sed non tam hæc ſignificant, feram factum; quàm ita efferatum, ut in figura humana feræ eſſet ſimilis, temperamento immutato, corruptâ imaginativâ, ſicut morbo, eoque lycanthropiæ non abſimili, quadrupes ſibi videretur, atque, ejus inſtar, humani fugiens conſortii, manibus, & pedibus inter feras diu noctuque ſub dio reptaret, gramine etiam veſceretur, pilis & unguibus inhorreſceret, nec loqueretur, ſed potiùs incondito ſtrideret ſono. Quomodo Rupertus Tuicenſis propheten interpretatus in ſexto de victoria Verbi Dei, cap. poſtremo. Ac ſententiam hanc etiam admittunt, quæ de eo legas apud Gregorium Magnum in Jobum lib. v, cap. vi. Ubi priùs inquit, *In irrationale animal verſus eſt.* Subjicit autem, *Quem communem cum hominibus habuit ſenſum hominis amiſit.* Planeque repudianda eſt ſententia, quam Flavio Joſepho, ſed perperam, tribuunt Nicolaus Lyranus, & Dionyſius Carthuſianus. Item, quæ de ipſo legere eſt apud Dorotheum Tyrium *b*: ſed ſuppoſiticium ſcriptorem, judicio etiam Molani, Bellarmini, Poſſevini: fortaſſè Dorotheum, abbatem Romanum, ut viſum Baronio *c*. Scio idem legi apud Epiphanium in vita Danielis. Sed nec opuſculum illud de prophetarum vita, & interitu, magno illi Salaminis apud Cyprios epiſcopo ſatis dignum exiſtimo. Multa adeò ex Thalmudiſtis hauſit incerta, imò falſa. Nec ejus libelli meminit Theologorum veterum quiſquam.

a Cap. 4. verſ 22. & 30. & cap. 5. verſ. 21.

b In Synopſi de vitis, ac morte prophetarum, & Apoſtolorum.

c Ad Martyrologium Rom. Jun. 5.

Atque hæc universè ſufficiant de dignitate, & excellentia, animæ humanæ ſupra belluinas. Ac debent iſta nos plurimùm excitare ad amandum, & laudandum Deum, qui nos creârit homines. Sed ut pleniùs aſſequamur tam nobile beneficium; deinceps etiam particulatim, & diſtinctè, vires ſive facultates animæ conſiderabimus. Nam quomodo ſatis grati ſimus, ſi nec eorum fuerimus gnari, quibus nihil majus, ac præſtantius, nobis divina contulit bonitas?

Cap. XLII.

Duas eſſe animæ rationalis facultates; unam intelligendi, volendi alteram. Eas ab anima eſſe re ipſa diverſas; ſed inter ſe differre conſiderandi modo; idque trifariam; objectis, officiis, & operandi ratione. Diſcrimen intellectus agentis, & patientis; idque illuſtratum ſimilitudine lucis, oculi, ac coloris. Quid impulerit Ariſtotelem, ut induceret intellectum agentem. Cur agenti, & patienti intellectui, hæc data ſint nomina. Cur prior intellectus Ariſtoteli vocetur forma formarum, *& locus earundem. Quomodo intellectus ſpeculationis è corporibus adſcenderit ad animam, hinc ad intelligentias, inde ad Deum. De triplici mentis operatione; ad quarum tertiam etiam conſcientia pertineat. De operatione intellectus rectâ, & reflexâ. Mens intelligit tum ſingulare à phantaſia repræſentatum; tum univerſale, quatenus univerſalem naturam abſtrahit à conditionibus individuorum. Utrum prior ſit ſingularium, an univerſalis intelligentia. Fœdus Averroiſtarum error de uno hominum intellectu tam patiente, quam agente, refellitur. Si intellectus agens Ariſtoteli ſit ſubſtantia κατ' ἰδίαν ſeparata ab anima humana; non per eum intellexiſſe intelligentiam infra Lunam humano generi deſtinatam; ſed neque intelligentiam orbis Lunaris; verùm mentem ſupremam, quæ diurnum motum efficere putatur: eaque opinio ex Aphrodiſienſi declarata. Nihil opus eſſe, duabus animæ rationalis facultatibus, intellectui, & voluntati, ſuperaddere tertiam, memoriam eorum, quæ ſola ratione percipimus.*

Quemadmodum duæ ſunt facultates animæ ſenſitivæ, ſenſus, & appetitus; cui locomotiva ſubſervit: ita & animæ rationalis gemina eſt facultas; una apprehenſiva, quæ eſt intellectus; appetens altera, nempe voluntas. De iis Durandi *a* illa opinio eſt; etſi hæ facultates reapſe differant ab anima; non tamen re ipſa differre inter ſe; ſed unam eſſe potentiam pro diverſis officiis diverſimodè nuncupatam. Contrà Scoti *b* opinio eſt, nec inter ſe, nec ab anima diſcrepare; ſed eas ipſam eſſe animam diverſimodè conſideratam. Tertia eſt opinio Thomæ *c*, uti & Cajetani, intellectum, & voluntatem, & ab anima, & à ſe invicem, eſſe diverſa. Quibus de ſententiis ſic Gregorius de Valentia *d*: *Quælibet ſententia ex his eſt probabilis; neque aliqua illarum manifeſte demonſtrari poteſt; neque magni etiam refert, quænam ſit probabilior.* Interim Scoti ſententiam, ut ferè alias, ita hac etiam parte, ſequi maluit Cæſar Scaliger Exercitat. ccc vii, § 15. Eam his verbis ſatis dilucidè expreſſit: *Intellectus ac voluntas, etſi ſunt una res, tamen diſtinguuntur ratione. Sunt enim affectus animæ proprii, non accidentales, ſed una res cum ipſa. Sicut Unum, Bonum, Verum, ſunt affectus ipſius entis: una ſane res, atque eadem cum ipſo ente. Sed & ab eo, & inter ſe diſtinguuntur per definitionem, ad hunc ſanè modum. Quia in prima natura ſtatuitur ipſum ens. Quæ natura quodammodo ſe ipſam profert, atque efficit, ut ſint Unum, Bonum, Verum. Quæ eſt alia formalitas ab illa prima formalitate. Quia alia eſt apprehenſio entis, ut eſt Ens; alia, ut eſt Unum. Hoc enim ex illo ſequitur, atque ex eo naſcitur; ſed non extra ipſum. Una enim res eſt. Sic una res, anima, intellectus, voluntas. Anima tamen eſſentiam dicit. Intellectus ea eſt ipſa eſſentia, ut apprehendit. Voluntas eſt idem, quod illa eſſentia intelligens, atque extendens ſeſe ad illam rem cognitam potiundam.* Secundùm hanc opinionem, dicendum, eam eſſe animæ ſimplicitatem, ut non agat per quædam ſibi inhærentia; ſed per eſſentiam ſuam, & intelligat, & velit. Mihi Durandi opinio imprimis placet. Nam eam eſſe animæ noſtræ ſimplicitatem, vix in animam induco; eoque non paullo illud ſimplicius ac verius videtur, facultates revera ab anima differre, ut anima ſit ſubſtantia; facultates verò accidentia ſint, quæ ex ſubſtantia ejus fluant; non per actionem animæ, ſed per ſimplicem emanationem. Sed quicquid eſt de iſto; ſaltem facultates inter ſe non differunt, niſi formaliter, ſive conſiderandi modo. Quod diſcrimen in tribus conſiſtit. Primùm in objectis, quatenus ſunt objecta. Nam licet ens, verum, bonum, ſint ἀντιστρέφοντα *e*: unumquodque tamen apprehenditur, ac cognoſcitur, quatenus ens: appetitur autem, quatenus eſt bonum. Itaque intellectus perficitur cognitione veri; voluntas, fruitione boni. Quod in ſupernaturali etiam beatitudine locum habet. Nam cognitione Dei ad eum acceditur, ut ea ſolùm ſit beatitas inchoata. Ex intellectione illius oritur amor; qui defi-

a In 1. diſt. 3. qu. 2. 3. 4.

b In 2. diſt. 16. qu. 1.

c Part. 1. qu. 77. art. 1.

d Controverſ. Theol. tom. 1. diſp. 6. qu. 3. de potentiis animæ punct. 2.

e Reciprocantia.

niri

niri solet appetitus unionis. Volumus igitur Deo frui, ut summo bono: unde studium, ut ei similes reddamur. Nam & in similitudine Dei consistit hæc conjunctio cum Deo: quoque ei similiores sumus, hoc magis tanti boni participes reddimur. Alterum harum facultatum discrimen est in officiis. Siquidem intellectus est suadere; voluntatis, jubere. Ubi enim intellectus cognôrit, ac judicârit, aliquid esse bonum: suadet hoc voluntati, quæ id deinde fieri jubet. Itaque imperium intellectus est πολιτικὸν a, voluntatis δεσποτικὸν b. Tertium, quo differant, est in operandi modo. Nam, ut cognoscatur objectum, ferri illud ad animam oportet: in volendo autem mens potiùs ad prosequendum trahitur objectum.

Nec quia intellectui tribuimus vim apprehensivam, eo id cuivis intellectui concedimus, sed solùm patienti: non quasi duæ sint substantiæ diversæ, quarum una aliquid imprimat phantasmatis, ut iis conspectis altera intelligat; sed quia unus idemque intellectus vim habeat duplicem. Nam intellectus agens, qui Aristoteli c ποιητικός; caussa quidem est apprehensionis: non autem, quatenus est talis, apprehendit, nec intelligit; sed hæc ejus beneficio fiunt. Quippe illustrat phantasmata, illustrataque offert intellectui, ut Aristoteles d vocat, παθητικῷ, sive *patienti*; ut ita eum de potentia in actum deducat. Intellectus autem patiens, ex phantasmatis ab intellectu agente illustratis, elicit species intelligibiles, per abstractionem à conditionibus materialibus: atque ita ex intellectu potentiâ fit intellectus actu. Intellectus igitur potentiâ fit omnia: intellectus ἐνεργείᾳ facit omnia. Perficit enim intellectum potentia, ut fiat id, quod comprehendit. Quibus non parum lucis accesserit, si intellectum agentem consideremus instar lucis e; intellectum patientem, instar oculi; phantasma illuminatum, instar coloris actu visibilis. Quemadmodum enim lumen colores potestate visibiles facit actu visibiles: sic & intellectus agens phantasma potestate intelligibile facit actu intelligibile. Præterea sicuti lumen non solum, sed cum colore conjunctum, locum habet unius agentis in phantasiam: sic & intellectus agens non solus, sed phantasmatibus conjunctus, unum constituit agens; ac phantasma quidem sive objectum respicit, ut ejus actus, & perfectio; intellectum verò patientem, ut agens. Denique quemadmodum lumen facit, ut in corpore quovis non modò tota imago confusè, sed & distinctè, lineæ etiam minutissimæ appareant: sic intellectus agens facit, ut in phantasmatis non conspiciantur duntaxat affectiones principium individuationis sequentes; sed omnes rei naturæ, ac quidditates: idque ut intellectus patiens sumat inde, quod vult, & quod non vult, dimittat: ac propterea segreget naturam singularem, assumat universalem; quod *abstractionem* vocant: ut hinc pateat, eam solius esse intellectus patientis. Quare intellectus agens nihil aliud est, quàm lux à natura mentibus insita humanis, per quam intellectus patiens, phantasmatis illustratis, actu intelligat. Nempe cùm in anima sit facultas intelligendi, ac nulla facultas sive potentia sit frustra, & aliud sit potentia, quam actus: judicavit Aristoteles f, præter intellectum δυνάμει g, etiam opus esse intellectu ἐνεργείᾳ h. Imò Simplicius, eo non contentus, duos statuebat intellectus agentes, quorum uno intelligat homo se ipsum, & mentes superiores; alter autem illuminet phantasmata ad intelligenda intelligibilia materialia, quatenus sunt intelligibilia.

Quod ad appellationes ipsas attinet; quemadmodum intellectus agens sic dicitur, quia agit in phantasma, quod illuminat, & in patientem intellectum, quem de potentia in actum deducit: sic intellectus patiens, judice etiam Averroe i, vocatur, quia species intellectus recipit: recipere autem est pati. Sed passio hæc est non perimens, sive corrumpens: verùm perficiens: quomodo nimirum luna patitur à Sole, cùm ab ea lumen recipit; aër item à Sole, & Luna. Nec ineleganter ejus nobis naturam Aristoteles k describit, cùm vocat εἶδος εἰδῶν, *formam formarum*. Nam *forma* est respectu corporis, quia forma est humani corporis, quatenus illud animat; sive quatenus coalitus ejus cum corpore organico hominem constituit. *Formarum* autem additur, quia non utitur organo ad apprehendendas, & cognoscendas species intelligibiles; ut facultas apprehensiva animæ sensitivæ facit ad cognoscendas species sensibiles: sed ipsamet in se formas recipit, quas cognoscit. Eandem ob caussam etiam ab Aristotele a vocatur τόπος εἰδῶν, *specierum locus*. Cum enim actu nullum sit ex iis, quæ sunt; omnia tamen spiritaliter recipere, & cognoscere, aptus est. Atque ex his eâdem videre est, cur vulgò etiam dicatur *intellectus capax*, *materialis*, *possibilis*, *aut potentialis*.

Intellectus patientis duplex est munus. Nam vel speculatur, vel agit. Speculando pro fine habet verum: agendo autem sibi proponit bonum. Quæ speculatur, quatuor sunt generum; corpora, animæ, intelligentiæ, Deus. Primùm corporea attendit; ubi ante omnia singularia considerat, inde species cognoscit; ut mox pleniùs dicam. A corporeis venit ad cognitionem animæ: atque hic perpendit, ut à conditionibus singularium, quatenus singularia sunt, species abstrahat: quod verè est ipsam animæ intellectionem intelligere. Ab anima ulteriùs provolat ad spiritus ab omni materiei concretione separatos: ad quorum notitiam ex animæ cognitione pertingit. Denique ex mentibus sive spiritibus hisce, qui velut radii sunt mentis divinæ, ad ipsum adscendit Deum; eumque speculatur, velut Solem; cujus luce hæ splendeant mentes, aliaque omnia.

At quando intellectus ad agendum se applicat, ea attendit, quæ à nobis fiunt: ac vel quemque privatum, vel familiam, vel terrarum regimen attingunt.

Altera etiam est patientis intellectus partitio, pro triplici suâ operatione. Prima est cognitio rerum simplicium: ut sunt tum decem summa rerum genera, & quæ sub iis continentur: tum affectiones illis convenientes pro habitudine ac modo conceptus nostri. Priora dicuntur *notiones primæ*; suntque entia realia. Affectiones verò sunt entia rationis, ac vocantur *notiones secundæ*.

Altera operatio est conjunctorum: hoc est propositionum, sive enuntiationum, quæ Ciceroni *effata* dicuntur. Barbari vocant *complexa*: nec barbarè tamen, cùm non inscitè tralatio sit petita à corollis, quæ plectuntur.

Ad secundam hancce operationem pertinent αἱ κοιναὶ ἔννοιαι b: ut sunt principia tum theoretica, tum practica, pro duplici consideratione intellectus, quia vel contemplatur, vel agit; ut antè vidimus.

Tertia mentis operatio est ex conjunctis discursus, sive argumentando, sive ordinando. Argumentatio omnis innititur principiis, de quibus diximus; theoreticis quidem illa, quæ cognitionis gratiâ aliquid colligit: practicis verò, quæ eò spectat, ut perficiatur voluntas fruitione boni. Pro quibus duobus duplex est vita; contemplativa, & practica: imò quidam & tertiam vivunt, ἀπολαυστικὴν, sive voluptariam. Deque triplici hoc vitæ genere est decantatum illud in scholis philosophorum: eum, qui secundùm sensum vivit, vitam degere belluinam: vivere humanam, qui eam componat secundùm intellectum practicum: at qui vitam instituat secundùm intellectum theoreticum, vitam vivere divinam.

Inter alia, quæ ex principiis practicis concludimus, etiam ea sunt, quæ dictat cuique sua conscientia, sive συνείδησις, vel συντήρησις c. Est enim conscientia syllogismus, cujus major est principium practicum à conscientia suggestum: minor est bona, malave actio nostra: conclusio autem actionem ad normam istius principii collatam, aut probat, aut improbat: ex quo, pro conclusionis diversitate, vel tranquillitas animi sequitur, vel intranquillitas. Porrò hoc quoque conscientiæ judicium clamat, Numen esse, quod omnia gubernet, & cuique pro factis præmia, aut pœnas, decernat: præsertim quando sua quemque conscientia vel securum, vel anxium, in iis etiam reddit, quæ mortalium sciat nemo. Quod in tyran-

a Civile.
b Herile.
c Lib. 3. de Anima, cap. 5. sive aliis 6. cont. 17.
d Lib. 3. de Anima, cont. 20.
e Arist. lib. 3. de Anima, cont. 18.
f Lib. 3. de Anima, cont. 17.
g Potestate.
h Actu.
i In 3. de Anima, cont. 17.
k Lib. 3. de Anima, cap 9. sive aliis 8. cont. 38.
a Lib. 3. de Anima, cap 4. sive aliis 5. cont. 6.
b Notiones communes.
c Συνείδησις, quia scimus cum legislatore Deo, ejus lege se informante animos nostros, & his idem testantibus. Συντήρησις ἀπὸ τοῦ συντηρεῖν, quod est, conservare, quia est habitus principiorum practicorum, quos animus conservat.

tyrannis quoque, circa mortem imprimis, locum habet. Apostolum vide ad Rom. II, 15, & Sap. XVII, 11. Item B. Bernardum de interiori domo, sive conscientia ædificanda.

Tertia autem est divisio intellectus. Unaquæque enim ex hisce tribus operationibus, quas diximus, vel recta est, vel reflexa. Recta, quæ primò fit: ut cùm apprehendo hominem, vel hominem esse animal, vel colligo eum habere animam immortalem. Reflexa autem, quando anima cogitat, se ista facere. Sic enim intellectus per reflexionem intelligit se ipsum. Imò in omni judicio videtur esse intellectus reflexio. Est enim judicii opus, ruminare, quod inveneris, vel ab alio didiceris. Id autem quoties fit, ea, quæ prius animo conceperat, perpendit, ac recognoscit. Unde & vis ea intellectus à Cæsare Scaligero *a* definitur, *reflexio mentis super priorem notionem.* Plenusque antea dixerat *b*: *Judicium ipsa est ratio: sed differt a se ipsa reflexione tantùm. Exposita enim quæ reperit, aut accepit, accuratius recenset: ac quadam admittit, notas aliis inurit.*

Valde autem ratio fugit, tum Alexandrum, Themistium, Philoponum, tum Capreolum, Cajetanum, Antonium Mirandulanum; cùm ab intellectu humano cognosci negant singularia. Nam si naturæ intellectuali, ut ajunt, repugnaret ea cognoscere, nec Deus illa intelligeret. De humano autem intellectu, contrarium docemur vel iis, quæ de conscientia proximè diximus. Atque hæc intelligentia singularium etiam à morte permanet: ut cognoscimus ex divite epulone, Luc. XVI. Objectant nobis, quòd passim dicat philosophus, sensum esse singularium, intellectum universalium. Sed enim hoc sic restringendum, ut sensus tantummodo singularium dicatur: intellectus verò hoc excellentius habeat, quòd universalium etiam sit capax. Sed neque eo modo capit intellectus singularia, quo sensus. Hic percipit, ut αἰσθητά *c*; ille, ut νοητά *d*. Quæritur, priusne singularia cognoscat, an universale. Nihil certius, quàm intellectum nostrum incipere à notitia singularium. Interea illud quoque evidens, non cognosci singularia perfectè, ignoto universali. Verùm facilè ista conciliantur. Prius enim cognoscimus singularia cognitione confusâ. Hinc devenimus in cognitionem maximè universalium: quia eorum facillima est abstractio. Tum in istorum, quæ minus minusque sunt universalia: ubi abstractio operosior. Quoque universalia magis cognovimus, hoc distinctiori notitia singularia intelligimus.

At fœdior hoc ipso est error Averrois lib. III de Anima, cap. V; ubi unum facit omnium hominum intellectum, re ab animæ substantia separatum, sed singulis conjunctum per insidentes phantasiæ imagines; etiam equo, & asino, lapidi, & metallo, assistentem; sed citra fructum, quia materies sit inepta. Nempe quemadmodum cœlum, & elementa, faciunt σύστημα *e*, quod mundum dicimus: ita censet intellectum ipsum patientem, ac animæ facultatem sensivam, unum fieri secundùm aggregationem, atque ordinem. Itaque bifariam jubet considerare hominis intellectum; ut est intellectus, & ut est forma, quam obtinet, dum nobis unitur. Priori modo ait eum à morte nostra superesse; quippe æternum: nec dare homini essentiam, sed uniri illi per operationem suam phantasmatum interventu. Hanc sententiam etiam sequitur Antonius Mirandulanus evers. singul. certam. lib. XXXII, sect. 1, & lib. seq. sect. II, & VI. Similiterque Cardanus *f*: quem propterea reprehendit, ac refellit Cæsar Scaliger Exercit. CCCVI, sect. 30. Et sane ea sententia Scripturis è diametro aversatur: ut quæ suam cuique animam, sua etiam à morte præmia, & pœnas, adsignent. Itaque & damnari meruit concilio Lateranensi III, sess. VIII. Sed neque opinio ea Aristotelica est. Aristoteli enim anima non tantùm est operationis principium, sed etiam actus corporis: nec separatum quid ab animæ essentia, sed ejusdem animæ facultas. At si tantùm per operationes uniretur principium illud, quo intelligimus, & movemur: non jam foret pars essentialis compositi, quatenus compositum; nec homo intelligeret, sed aliud extra hominem.

Faciliùs igitur adducar, ut Aristoteli censeam intellectum patientem esse partem sive facultatem animæ humanæ; solumque intellectum agentem eidem esse substantiam, ab anima humana essentialiter separatam, atque extrinsecus advenientem, ut animæ nostræ sociata ex intelligente δυνάμει *a* faciat intelligentem ἐνεργείᾳ *b*. Sed, præterquam, quòd sic Aristoteli anima humana fuerit mortalis; in controversia manet, quæ sit illa substantia separata, & æterna. Juniorum quorundam opinio est, esse intelligentiam infra orbem Lunarem hominibus destinatam. Sed hoc Aristoteles voluisse nequit; quia non agnovit dæmones, vel intelligentias ullas, præterquam eas, à quibus cœli volvantur. In duodecimo quidem Metaphysicorum, cont. XLIII, & XLIV, disertim ait, tot esse substantias à materia separatas, quot sunt orbes cœlestes: harum autem numerum ex Astrologia peti oportere. Non igitur agnovit intelligentiam ullam orbe Lunari inferiorem. Quare verisimilior priorum est opinio, qui intellexere intelligentiam, quæ orbem rotet quempiam, præcipuè Lunarem, quippe nobis propiorem. Sed obstat, quòd ea, & omnes intelligentiæ, à quibus planetarum orbes moventur, sint virtutes particulares, propriis singulæ orbibus applicatæ. Hoc cùm attenderet Alexander Aphrodisiensis, statuit, intellectum agentem esse ipsum Deum, sive mentem supremam: ut quæ, movendo orbes universos, universum etiam mundum virtute suâ conservet, ac homini quoque vel ad esse, vel ad intelligere, sit necessaria. Verùm hic alia se offert difficultas. Nec enim facile intellectu, quomodo intelligentia illa nobiscum uniatur, nosque illuminet; cùm Aristoteles, cujus illi se interpretes profitentur, non agnoscat cœlum agere in inferiora, nisi motu & lumine. Hunc nodum sic exsolvere conatus est Simon Portius *c*: quemadmodum Solis virtus agit in inferiora per virtutem corporalem: sic Deum, vel intelligentiam, agere per virtutem spiritualem ex sese emanantem in animam humanam: vimque istam foris advenientem, ac sese disseminantem per animum, esse id, quod Aristoteles dixit intellectum agentem. Zabarella *d* idem sentit: & illustrat hanc opinionem eo, quòd Alexander *e* tradat, humanum intellectum, qui possibilis, sive patiens dicitur, esse instrumentum intellectus divini ad intellectionem producendam: nullum verò agens operetur, nisi in subjecto idoneo. Quemadmodum igitur Solare lumen vitrum transit, non parietem; lutum indurat, non ceram: similiter lumen supremæ mentis intellectionem efficere in solo intellectu hominis patibili: quia nulla sub cœlo res sit intellectus capax, præter animam humanam. Præterea huic firmando adducit illud ejusdem Alexandri in primo sui operis de Anima cap. de Intellectu agente: quòd in omni genere distingui oporteat, quid per se, & primò; quidque secundario tale sit: quodque secundario hujusmodi est, ab illo dependeat, quod primò est tale: ac proinde, ut in cunctis visibilibus primum visibile est lux Solaris, & omnis bonitas est ex participatione primi boni, hoc est, Dei: ita quicquid intelligimus, intelligibile reddatur à prima intelligentia, sive numine divino; quod idcirco per separatum illum æternumque intellectum agentem ab Aristotele intelligatur. Ac videri possit Aristoteles eam hausisse sententiam à Platone: quem ita statuisse, Plutarchus tradidit, & ex eo Joannes Philoponus ad lib. III de Anima, cont. I. Utrùm hoc Aristoteles senserit, haud facilè dixerim. Equidem difficulter adducor, ut credam, Aristoteli fuisse perspectum hunc spiritualem agendi modum in mentes humanas. Sanè & apud Aristotelem, & Alexandrum, & Themistium, atque alios, qui præ cæteris philosophi mentem putantur assecuti, altum ubique de eo silentium est.

Atque hæc dicta sunto de intellectu, quatenus intelligit. Idem verò etiam consideratur, quatenus intellecta con-

a Exercitat. 307. §. 18.
b Ibid. §. 5.
c Sensilia.
d Intelligibilia.
e Compagem.
f Commentario de Animæ immortalitate.

a Potestate.
b Actu.
c Lib. de mente humana.
d Libro de Mente agente cap. 13.
e Lib. 2. suo de anima, cap. 4.

conservat: ac memoria intellectualis nuncupatur. Eam Thomas intellectui, & voluntati, ut tertiam animæ rationalis facultatem, superaddit: idque quia non solùm retinemus phantasmata, sed etiam notiones universales, & simplices, & complexas. Sed memoria hæc, ut dixi, nihil est aliud, quàm intellectus, quatenus species reservat. Imò fortasse ne id quidem verum est, species ab intellectu retineri. Nam quid si dicamus, memoriam (quæ sensivæ est animæ facultas) reservare singularia: inque iis intellectum intueri naturam universalem, quoties lubet. Est quidem ad id opus abstractione, de qua antea diximus: sed universalia sæpe repetuntur: unde in intellectu habitus oritur facilè abstrahendi universale ab individuo.

Cap. XLIII.

Acceditur ad voluntatem; qua, ut ab appetitu sensivo differat, ostensum. Aliter nos finem velle, aliter qua volumus propter finem: discrimen etiam esse operum, qua per naturam possumus, & qua per gratiam: aliter item comparatum esse cum libertate angelicà; aliter illâ piorum in hac vita. Arbitrii libertatem non inesse omnibus spontaneis; quando & finem ultimum sponte, ac necessario nihilominus, volumus: sed vere proprieque inesse in illis, ubi possis velle, nolle, vel judicium suspendere. Eamque libertatem veteribus etiam synodis constitui in voluntate: ac Scripturis id consentaneum videri. Idem ratione comprobatum: atque iis quoque, qua ex Scripturis obducuntur, occursum. Non ab judicio determinari voluntatem, ut multorum est opinio; sed à se ipsa. Nec posse hominem aliter velle malum, quàm prout boni specie vestitur. Voluntatem esse intellectum protensum: eoque ab intellectu solum considerandi modo differre.

PErgamus considerare, qualis sit natura nostra. Nam quid prodest nôsse mundi cætera, si nos ipsos ignoremus? ubi locum habet illud pii, & cordati, Thomæ Kempensis, *Quando omnia percurristi, quid, te neglecto, profecisti?* Nec enim ista Thomæ verba duntaxat locum habent ratione imbecillitatis nostræ, quæ nos spiritualem quærere medicum jubet, Jesum Christum: sed etiam ratione præstantiæ naturalis; quia absque hoc fieri nequit, ut cognoscamus, quod, & quantum sit Dei beneficium, quod nos condiderit ad imaginem sui. Quippe, ut antea dictum, non ea tantùm in intellectu, sed voluntate etiam consistit. Deus enim, & sapientia est, cujus luce mens fulget divina; & justitia est, cujus plenitudine divina pollet voluntas. Ab intellectu igitur nunc accedamus ad voluntatem, sive, ut Aristoteles appellat, appetitum rationalem: per quem cognita ab intellectu sub ratione boni, aut mali, prosequimur, vel fugimus. Differt proinde, ab appetitu sensivo, quòd hic propositum habeat bonum à sensu monstratum; voluntas autem, à ratione ostensum. Atque inde liquet, cur sæpius hi duo appetitus animum in diversa trahant: dum appetitus sensivus ad illud attendit, quod suadet phantasia: appetitus autem rationalis sequi mavult consilium intellectus. Nempe phantasia non percipit futurum: eoque duntaxat videt, quid in præsentia sensibus sit jucundum: ratio autem, quæ & futurum prospicit, etiam considerat, quid in posterum prosit. E. G. Ægrotus pharmacum respuit appetitu suo sensivo; quia cogitat esse amarum, eoque sensui ingratum. Ratio autem dictat, ut ebibat; quia sic pristinam recuperare valeat sanitatem. Accedit etiam, quòd cùm nihil sit in intellectu, quod non priùs fuerit in sensu: priùs judicium ferat phantasia,. quam species deferatur ad intellectum. Itaque interdum fit, ut si ingens bonum, malumve, offeratur; appetitus sensivus prorumpat ad consequendum objectum, priusquam ratio, quid fieri conveniat, jusserit: unde postea sæpe sera subit pœnitudo.

Non verò unus est volendi modus. Nam, ut non uno loco rectè observat Thomas Aquinas, voluntas se habet bifariam: ut natura appetitiva, & ut principium electionis. Priori modo tendit ad summum bonum; quod ubi intellectui cognitum, non possumus non id velle. Posteriori modo ex iis, quæ finem tangunt, liberè aliquid eligimus. Quando finem volumus, quod necessitate fit naturæ, & sine electione, θέλησις quidem, sive *volitio*, vocatur, at non βούλευσις, vel προαίρεσις, hoc est, *deliberatio*, vel *consilium*, aut *electio*. Sunt enim hæc eorum, quæ ad finem tendunt. Atque in illis est, quod Græcis αὐτεξούσιον, Latinis vocatur *liberum arbitrium*.

Sed hic quoque distingui est opus. Nam bonorum alia sunt naturæ, alia excedunt naturam: in prioribus eligendis homo libertate suâ utitur: alia expetere nequit, nisi gratia Spiritus sancti illuminârit. Sive enim intellectum attendas; non habet is fidem principiis natura ignotis; sive consideres appetitum rationalem; in ea à lapsu primævo, corruptione naturæ, quæ quodammodo cessit in naturam, appetitus sensivi insultus reprimi nequit à voluntate, quæ velle nequit ignotum.

Præterea aliter se habet libertas in angelis; aliter in hominibus. Quippe in angelis, bonis dico, voluntas naturâ suâ, ac necessariò, fertur, in id, quod specie est bonum; inque eo solùm est libertas, quòd, ubi omnia adsint, quæ requiruntur ad actum voluntatis eliciendum, possit vel hoc bonum eligere, vel bonum aliud præferre. At homo regenitus, eodem tempore, & bonum valet anteferre per gratiam, & malum per naturam: &, quoties utrumque vel bonum est, vel malum; uti bonorum unum uni præferre, ita malorum unum alteri queat posthabere.

Ex his liquet, liberum arbitrium esse ipsam voluntatem, quatenus per eam liberè hoc, vel illud, volumus. *Arbitrii* autem vocabulo, etiamsi utique actum potiùs videatur signare; hic tamen eo utimur pro facultate: ac quamvis propriè videatur vis intellectus, quia ejus est arbitrari, hoc est, judicium ferre de eligendis; hic nihilominùs sumitur pro vi electivâ, cujus actus à voluntate proficiscitur, & intellectu posterior est. Nec enim in eo solùm differt homo à bestia, quòd is, priusquam sponte, & libenter, quid velit, præcedat judicium, sive apprehensio intellectus: sed insuper, quòd, post judicium istud, possit aliter velle, aut omnino nolle, vel etiam suspendere voluntatem, aliove eam deflectere, quàm ratio monstrârat. Nimirum postquam homo per facultatem intellectivam apprehendit, ac dijudicavit objectum; in idem illud volendi facultate, ut lubitum, fertur; vel sequendo illud, quod intellectus suadet, vel ab eo se, quod dissuadet, avertendo. Nam ut plurimùm quidem homo sequitur judicium rationis practicum; imò, dum rationabiliter agit, semper id facit: potest tamen post longam etiam deliberationem; vel aliud eligere, quàm ratio dictârat; vel nihil eorum eligere, de quibus erat deliberatum.

Hanc sententiam etiam confirmat, quòd libertas sit potentia activa, ex se, suaque natura vim habens, vel exercendi, vel suspendendi actum suum: sicut, positis omnibus requisitis, possit agere, & non agere. Atqui si voluntas determinetur à judicio intellectus, in determinatione eâ magis se habebit passivè; quippe mota ab intellectu.

Libertas arbitrii est potentia, non re, sed ratione solùm ab intellectu, & voluntate differens. Intellectus non formaliter, sed radicaliter pertinet ad liberum arbitrium; quia potentia appetitiva sequitur cognitivam.

Præterea libertas significat indifferentiam. At intellectus objectum formale est veritas: quæ indifferens non est, sed consistit in indivisibili. Voluntatis autem objectum est bonitas: unum verò, idemque & bonum est, & malum, pro diversa considerandi ratione.

Ad-

Adhæc si judicium rationis sic exigitur ad agendum, ut voluntas non possit non ei consentire: voluntas nequit, positis omnibus requisitis, velle, aut nolle, vel actum suspendere. Atqui id si est, voluntas non erit facultas libera; quia, judicio constituto, in sensu composito non erit voluntati vis ad resistendum. Pugnant enim ista, ut quid ad actum unum determinetur, & liberum tamen permaneat. Quod B. Bernardus vidit libro de Gratia, & libero arbitrio, ubi ait: *Est ratio data voluntati, ut instruat illam; non, ut destruat: destrueret autem, si necessitatem ullam imponeret, quo minus pro arbitrio suo sese volveret.* Unde liquet, ex Sancti illius mente, non consistere libertatem in actu rationis: sed post eum exspectari consensum, sive influxum voluntatis; in cujus potestate sit, vel consentire, vel consensum suspendere.

Adhæc, ut potentiam ad utrumlibet, quæ philosophis *formalis* dicitur *libertas*, non in intellectu sitam putem; sed in voluntate: facit illud, quòd ea 1 Cor. VII, 37, vocetur ἐξουσία περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, *potestas suæ voluntatis.* Et Sancti Patres appellant *liberam voluntatem, & liberum voluntatis arbitrium.* Ut Ambrosius lib. II de Fide, cap. III, Augustinus lib. V. de Civit. Dei, cap. IX, & lib. de Libero arbitrio cap. I: item Damascenus Orth. Fid. lib. II, cap. XXV. Præterea illud antiquitati est congruentius; ad vocationem efficacem, & vivificationem hominis spiritualis, non sufficere illuminationem mentis; sed porrò requiri emollitionem cordis. Alioquin nihil opus foret, Deum, post lumen intellectus practici, dona infundere in voluntatem: quod adversatur Patribus Africanis Concilii Carthaginensis III a, can. 5. Verba ejus sunt: *Item, quisquis dixerit, eandem gratiam Dei per Jesum Christum, Dominum nostrum, propter hoc tantum nos adjuvare ad non peccandum, quia per ipsam nobis revelatur, & aperitur, intelligentia mandatorum, ut sciamus, quid appetere, quid vitare, debeamus: non autem per illam nobis præstari, ut, quod faciendum cognoverimus, etiam facere diligamus, atque valeamus: anathema sit. Cum enim dicat Apostolus* b, *Scientia inflat, charitas vero ædificat: valde impium est, ut credamus, ad eam, quæ inflat, nos habere gratiam Christi: ad eam, quæ ædificat, non habere: cum sit utrumque donum Dei; & scientia, quid facere debeamus, & diligere, ut faciamus: ut, ædificante charitate, scientia non possit inflare. Sicut autem de eo scriptum est* c, *Qui docet hominem scientiam: ita etiam scriptum est* d, *Charitas ex Deo est.* Unde illud consequi putamus, lucem sive infusam, sive affusam intellectui, non sic afficere, ac dirigere intellectum, ut voluntas pendeat ab eo, velut à caussa ad amorem boni determinante, quasi non possit non ei adhærere, & ejus ductum sequi: sed sic pendere, ut interim homo determinare aliter voluntatem possit, quam suasit intellectus. Hæc ita esse, etiam Scripturis firmatur. Ut illo Lucæ XII, 47, & 48: *Ille servus, qui cognovit voluntatem Domini sui, & non præparavit, & non fecit secundum voluntatem ejus, vapulabit multis. Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Clarè dicit, vapulare quemvis, qui non fecit voluntatem Domini: magis autem vapulare, qui scivit voluntatem ejus, nec fecit. Hoc est, cujus mens hactenus illum nacta sit gradum per gratiam divinam, ut intelligat, quid facto opus sit; gratiæ interea ductum sequi nolit.

a Sive tertio, quod perperam vulgo Milevitanum vocatur: ut ostendimus Historia Pelagiana lib. I cap. 44.

b 1 Cor 8.

c Psal. 63.

d Joan. 5.

Et profectò quis nescit, errorem in judicio mentis habere locum: culpam moralem ab eo manare principio, quod voluntarium, & liberum est? Præcepta etiam divina non intellectui fiunt, sed voluntati; cujus obedire est proprium. Neque obstat, quòd Apostolus Joannes dicat prioris epistolæ cap. II, 4. *Qui dicit, Novi Deum, & mandata ejus non servat, mendax est, & in eo veritas non est.* Item cap. IV, vers. 7, 8: *Quisquis diligit, ex Deo natus est, & novit Deum. Qui non diligit, non novit Deum.* Nec enim hic de quavis est cognitione sermo; sed salutari duntaxat. Ut sententia sit, notitiam Dei, charitatis expertem, tanti esse, ac si quis non cognôrit Deum. Quod locum habet in cunctis, qui Deum norunt; sed non glorificant eum, nec obediunt, aut qui ab ejus obedientia resiliunt: ut videre est Rom. I, 21, & 2 Petr. II, 20, item 1 Johan. cap. II, & III.

Quamobrem licet fateamur, intellectu non illuminato à Spiritu Sancto, voluntatem erroneo judicii motu necessariò ferri in malum: negamus nihilominus, si is in tantum sit illustratus, ut clare perspiciatur cœlestis veritas, necessariò, semperque, ex hujusmodi scientia resultare volitionem spiritualis boni.

Quorundam tamen opinio est, ut magnes trahit ferrum, sic à judicio rationis practico trahi voluntatem; eoque non in summo quidem bono; quod, ut finis, non potest non appeti; in actibus tamen ad finem directis sic à ratione affici voluntatem, ut hæc non valeat respuere, quæ animus vera, rectaque esse agnoscat. Nam, inquiunt, aut unum est objectum, quod animo se offert, aut multiplex. Si unicum, quomodo aliud velit voluntas, quàm quod solum monstrarit intellectus? Sin multiplex, quomodo non id sequatur, quod pro illo loco, & tempore, meliùs videatur? Voluntas enim non est cæca, sed fertur in bonum cognitum; electioque est præmeditata appetitio unius è pluribus: mali verò non est appetitus sub ratione mali. Quanto hæc magis speciosa sunt, eo digniora, quibus occurratur. Ac primò de unico objecto sic statuimus: non, si intellectus judicet, illud esse conveniens loco, temporique: propterea censere id eo loco, temporeque, amplectendum. Nam quia in iis, de quibus consultatio est, bonum, malumque, obversatur; potest, post latum de convenientia judicium, differre actum in aliud tempus, quo iterum, atque accuratiùs, exquirat. Quâ differendi potestate inter alia mutis præstamus animantibus. Quod si plura sint objecta, possint ea esse æqualia: possint etiam præ inscitia videri hujuscemodi. Æqualium petamus exemplum ex intellectu divino. Habuit Deus in infinitæ sapientiæ suæ thesauris alios etiam modos nec meliùs, nec deteriùs, creandi hominis, leonis, arboris, Lunæ, Solis, mundi universi. Nec eo non condidit hæc istum in modum: sed in æqualibus liberè modum elegit, quem voluit. Et cui fiat verisimile, si homini famelico duo offerantur panes, quos paris esse bonitatis intelligat, paris etiam distantiæ esse videat; sic hæsurum esse, utrum eligat, ut fame potiùs moriatur, quàm, quia discrimen sit nullum, eo unum præ altero eligat? At, inquiunt, semper discrimen erit, vel verum, vel apparens. Minimè vero, quia ut in bilance aliquid apponendo, vel demendo, tandem exacta est æqualitas: sic agi hic potest, etiam operâ humanâ, dum alter ingenuè semper confiteatur, quantillo ex duobus alterum præferat; & ab altero semper suppleatur, quod deesse alter putat; donec tandem nihil habeat, quod oggerat æqualitati. Sed quicquid de homine sit, saltem Deus ea potest proponere homini, ubi nihil sciat discriminis: nec tamen nulla eo futura est electio hominis, ubi alterutrius eligendi est necessitas. Quod si objecta fuerint inæqualia, possis sic quoque non eligere, quod melius censeas: quia id non necessarium putes ad finem, quem proposueris. Sin judicium fuerit, absque eo non posse te pertingere ad id, quod voles: determinabitur quidem voluntas ad id volendum: sed necessitas volendi non fuerit ex proximo judicii actu, sed prioris actus voluntate. Exemplo fuerit juvenis qui, vulgivagæ Veneris mala pertæsus, plane decrêrit, uxorem ducere, simulac se obtulerit virgo bene nata, bene educata, formâ uxoriâ, nec suo genere indigna. Offert tandem se hujuscemodi. Judicat igitur hanc sibi poscendam uxorem: nec, durante talis ducendæ judicio, potest non velle eam conjugem. Sed necessitas hujus est ex volitione, quam præcessisse multò ante dicebamus; non ex actu judicii, qui proximè antecessit.

Ne-

Neque hinc consequitur, posse voluntatem velle malum, quà malum. Nam intellectus, & voluntas, non sunt duæ substantiæ, sed unius animæ facultates duæ: proprieque anima, sive homo est, qui per facultatem intellectivam dijudicat, perque vim volendi fertur in objectum: atque ita fertur, ut quandoque, relicto bono, quod ratio judicârat, bonum aliud sequatur, seu verum, seu apparens. Tum bono maximè eligendo præfert bonum impar, & inæquale. Sed hoc bonum non eligit ut malum, imò nec ut minùs bonum: sed simpliciter, ut bonum. Nam bonum non solum inest τὸ λογικὸν a, unde agit περὶ προαιρέσεως b: sed etiam τὸ ἄλογον c, eoque cum mutis animantibus agere potest καθ' ὁρμὴν, sive naturæ instinctu. Ut cùm, rejectâ omni cogitatione majoris boni, fertur in bonum minùs eligi dignum: sive id fiat bruto quodam impetu, sive more tyranni; cujus illud d,

a Rationale.
b Ex consilio.
c Ratione vacans.
d Juvenal. sat. 6. 222.

Sic volo, sic jubeo; stet pro ratione voluntas.

Nam voluntas etiam, nullâ ratiocinatione præviâ, quædam imperat, tantùm quia vult. Ut valde fallantur, qui ad volitionem omnem deliberationem esse necessariam existimant; cùm sufficiat, ut objectum sit præcognitum. Plurimùm quidem prævia est consultatio. Non tamen hoc de volitionis essentia est, cùm etiam, Aristotele e teste, sine ea esse possit.

e Lib. 7. Ethicorũ Nicomachiorum, cap. 8. prope finem.

Nec propterea voluntatem esse cæcam existimandum. Nam utcunque intellectus, & voluntas, duæ sint facultates formaliter: revera tamen una sunt facultas: nec voluntas aliud est, quam intellectus protensus ad volitionem. Non igitur ea fertur in bonum incognitum; sed notitiâ indiget objecti, in quod fertur. Unde licet consequatur, voluntatem esse posteriorem judicio intellectus: perperam tamen hinc colligunt, judicium hoc esse tale, ut absolutè determinet, aliquid esse omnino eligendum: cùm sufficiat, judicium hoc esse ejusmodi, ut statuat, aliquid inter alia esse eligibile. Eoque judicium istud non imponit volendi necessitatem; sed relinquit libertatem eligendi. Alioqui intellectus haberet actum per modum imperii; quod voluntatis est proprium; non intellectus, qui est potentia cognitiva; ac propterea non exercet actum suum, nisi per modum apprehensionis, sive judicii; quod non destruit libertatem.

Hæc eo pluribus sum prosecutus, quia libertatis hujus nomine multum Deo debemus. Nam quod est rationis expers, caret libertate agendi: eoque hominis in eo perfectio consistit, quòd habeat libertatem cum aliis substantiis spiritualibus communem.

Cap. XLIV.

Actus voluntatis, vel elicitus est, vel imperatus: ac posterior hic vel communis nobis cum bestiis, vel proprius hominis. Canes, gallinas, & similes animantes, loqui, judicio Sexti Empirici: ex opinione autem Lactantii, habere quid simile loquelæ; quem quasi sermonem nos licet non capiamus, ipsa tamen animantes naturâ intelligant. Asinam Bileami non intellexisse, quæ ipsa diceret; uti nec serpentem, cum loqueretur Evæ; neque canes, aut boves, quos in historiis Romanis sæpius locutos legimus. Apollonii Tyanei dolus, simulantis se avium linguam intelligere; sed fine bono, ut sic Ephesios faciliùs ad concordiam redigeret. Antonii Delrio geminus error. Vana Erici Norvegiani jactatio. De cane Simonis magi, tauro Rhodio Iovi sacrato, pisce Matieno, columbis Dodonæis, equo Xantho, Argonavi, ulmo gymnosophistarum, Causo flumine, nisi illud Nessum malis dicere: quibus omnibus sermonem humanum stulte tribuêre gentiles. Quinque instrumenta loquelæ; guttur, sive aspera arteria, palatum, lingua, labium, & dentes: & ut pro istis magistri Hebræi suas dividant literas. Cur idiomata sermonis vocemus linguas. Miracula elinguium, qui loquerentur. Ex Aristotelis opinione, vocem à corde provenire: & quid eum in hanc impulerit opinionem: & sententiâ hinc obductum, quòd & canes somno edant, & homines loquantur, corde exemto. Fabula rejicitur de Cercyda, & filio Polycritis Ætoli, & capite tum Publii, præfecti militaris; tum Orphei; de quo, an fuerit unquam, jam olim est dubitatum, & ut vere fuerit, sexcentis sit annis antiquior Cyro; cujus temporibus mortem regis prædixisse fingitur. Quæ loquelæ materia, quæ forma. Mentiri etiam homines verum dicendo, si falsum putent: & veraces esse, falsum dicentes, dummodo verum existiment. Quâ mente Plato dicat, voces naturâ significare. Refelluntur, qui censent, hoc peculiare esse linguæ Hebrææ, quod ea sit à natura. Ne illud quidem controversiâ carere, utrùm lingua Hebræa, an Syra, vel Chaldæa, sit antiquior. Hebræis unde datum nomen. Nihil solidi pro iis posse adferri, qui nos post hanc vitam ajunt Hebraicè locuturos. Quorundam judicio, quòd furore correpti, linguâ loquantur, quam nunquam didicerunt, à natura hominis proficisci. Contra ostensum, siquando id contingat, esse illusionem dæmoniacam. Quam misera sit futura hominum vita absque sermone. Cur poetæ fingant, Tithonum esse conversum in cicadam.

Actus voluntatis alii sunt eliciti, alii imperati. Elicitos anima per se ipsam exercet: ut sunt intelligere, velle. Quamquam verò voluntas est intellectûs promotio, eoque semper exit; non tamen semper extra hominem fertur. Est enim cum se extendit ad aliquid interiùs agendum: ut cum volo quippiam accuratiùs meditari. Actus imperatus est, quem anima exsequendum inferiori mandat facultati. Estque vel cum rationis expertibus communis; ut manducatio, progressus, & similes; de quibus antea vidimus: vel hominis proprius; ut loquela, sive sermocinatio. Sextus tamen Empiricus, libro primo Pyrrhoniarum Hypotyposeon, quo loco de primo ἐποχῆς a modo agit b, cùm retulisset, ut canes varient vocem pro affectu, atque idem in aliis contingat animantibus, (uti in gallinis, & similibus, quotidie videmus) colligit inde hunc in modum: Διὰ ταῦτα εἰκότως λέγοι τ' ἄν, καὶ τοῦ προφορικοῦ μετέχειν λόγου τὰ καλούμενα ἄλογα ζῶα· *Merito propterea animalia, quæ rationis expertia dicuntur, non expertia orationis esse dicantur.* Sed cautiùs de isto Lactantius lib. de Ira Dei cap. VII: *Proprius hominis sermo est: tamen & in brutis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt invicem se vocibus; & cum irascuntur, edunt sonum jurgio similem; & cùm se ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, sicut illis fortasse nostra: sed ipsis, qui se intelligunt, verba sunt. Denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis ostendant*, &c. Fuseque hoc argumentum tractavit nobilis medicus Patavinus De Aquapendente. Sed tantum abest, ut idcirco illis λόγος προφορικὸς, sive sermo, tribui debeat, ut ne quidem id dicere possimus de psittacis, picis, corvis, humanum imitantibus sermonem; utcunque eum intelligamus. Omnis enim sermo est actio intellectualis, atque, ut Democritus, & Epicurus, ajebant, rationis flumen; quia, ut à fonte est flumen, sic à rationis conceptu fit oratio, ratione quasi stillante in linguam, ut ea, plectri instar, aëra percutiens, voces efformet conceptuum, qui à ratione sunt, significativas. Dixeris, obstare his, quòd Num. XXII refertur, asinam Bileami, brutum animal, locutam. Sed huic rei optimè occurrit Cajetanus ad eum locum: *Ne*, inquit, *sis adeo rudis, ut putes per hoc colloquium inter asinam, & Bileam, intellexisse asinam verba, quæ dicebat. Angelico siquidem ministerio formabantur verba, asinino ore: quasi asinina intelligeret, & tueretur caussam propriam.* Nempe hoc vult, sermonem istum non fuisse intellectualem actum, ratione asinæ; sed solùm ratione angeli, voces istas in asinæ ore formantis. Atque idem dixero de serpente, qui parentes primos decepit. Non intellexit serpens, quæ diceret: sed in-

a Judicii suspensio.
b Pag. 16.

intellexit diabolus, qui per serpentem loquebatur. Nec multò aliter sentiendum, quando de mutis animantibus simile quid legimus in annalibus Romanis: *Canem locutum*, inquit Plinius *a*, *in prodigiis accepimus*. Et posteà *b*: *Est frequens in prodigiis priscorum, bovem locutum: quo nunciato, Senatum sub dio haberi solitum.* Quamquam non dubium, quin sæpius ista fuerint commenticia.

a Lib. 8. cap. 41.
b Lib. 8. cap. 45.

Qui veram esse bestiis loquelam volunt, & quidem habere vocabula nostris respondentia, obducere jam olim solent Apollonium Tyaneum; de quo Philostratus *c* narrat, ut cùm in luco aliquando Ephesios ad concordiam, seque mutuò alendum, hortaretur; passeres taciti in arbore consederunt: tum unus ediderit vocem, ac deinde avolarit; cæterique, clamore item sublato, mox eum sint consecuti: Apollonium primò tacuisse, quasi nihil dicturum: sed cùm videret præsentes, quasi portento aliquo, exhorrescere; retulisse iis, puerum quempiam cùm cecidisset, effuso frumento, negligenter satis id collegisse, granis plurimis in angiporto relictis: hoc passerem aliis indicâsse: plerosque tum illuc spectatum, veraque dixisset: Apollonium in sermone progressum: redeuntibus qui abierant, nec sine admiratione ac clamore rem veram narrantibus, Apollonium castigâsse Ephesios, quòd, in ista discordià, passeribus essent deteriores, quando hi tantà viverent concordià, ut alii aliorum gererent curam. Quod Philostratus fusè refert, id Porphyrius solùm attingit. Sed pro passere hirundinem reponit: proque frumento effuso à puero, asinum ait cum onere concidisse. De onere frumentaceo si dixisset, culpari poterat, quia hirundines non vescantur frumento. Nunc nihil ἀσύστατον *d* ait; etsi eo nomine culpetur ab multijugæ lectionis viro, Antonio Delrio *e*: qui & addit, Eunapium propterea prudentiùs dicere passerem. In quo itidem memoria eum decepit, vel alios, quos is secutus. Nam apud Eunapium de hoc silentium est. Philostratum debuit dicere. Idem Porphyrius arbitratus, bestiis suum esse sermonem; ejus fuisse intelligentes refert Tiresiam, & Melampum *f*. Quasi aliter hi cantus avium intellexerint, quam augurum alii, qui ex oscinum cantu de futuris conjectant. Cæterùm hoc de Apollonio vel planè fabulosum, vel dæmonis indicio cognitum Apollonio, vel à fraude profectum humana; ut si jam ante cum agasone, vel puero, de effundendo frumento, atque aliis, transegerit Apollonius. Sanè Apollonium hunc magnum fuisse impostorem, etiam testabitur Luciani pseudomantis sive Alexander. Pro fabula quoque vel dæmonis præstigiis, habendum; quod apud Olaum Magnum legas lib. III, cap. XIV, Ericum Norvegiantum pulte magicâ, (sicut sanguine draconis alii, secundùm Philostratum *g*) eam rerum omnium scientiam consecutum, ut ferarum pecudumque voces intelligeret. Et, ut ad vetera redeam, ejusdem farinæ est, quod de cane Simonis magi, Petrum Apostolum compellante, in Itinerario Petri legere est, ac Glyca quoque in Annalibus. Etiam fraudi diabolicæ tribuitur à Cyrillo lib. III contra Julianum, quòd Isigonus Citiensis scripserat, taurum Iovi sacratum in Rhodo insula non esse humani sermonis ignarum. Nec verisimile est picum Martium Matienæ, Sabinorum oppidi, oracula dedisse: aut Dodonæas columbas idem fecisse in Chaonia: etsi utrumque apud Dionysium Halicarnass. & alios, legere sit. Sed, qui oraculo præerant, usi sunt hisce avibus, ut simplici populo imponerent. Nisi columbæ illæ Dodonææ duæ erant feminæ fatidicæ, quibus inde columbarum nomen datum, quia essent peregrinæ, ac columbarum instar aliunde advolassent. A poëtis verò nemo exigit veritatem; ut quando (sicut Ælianus ait lib. IV Hist. de Animal. cap. LIV) Ὅμηρος δίδωσιν ἵππῳ φωνήν· *Homerus sermonem tribuit equo*. In animo autem erat locus Iliad. XIX; ubi equus, nomine Xanthus, Achilli mortem prædicit. Nec animalibus duntaxat sermonem attributum legas; sed etiam plantis, rebusque inanimis: ut quercui, ut quia columbæ Dodonææ, proximè memoratæ, consederunt. De Argonavi fatidicâ, (ut est apud Apollonium in IV Argonauticôn) id satis esse à poëtis confictum liquet. Quorum more & Claudianus in Panegyrico Minervam ait

d Absurdum, sive quod consistere nequeat.
e Magicarum disquisit. lib. 2 cap. 19.
f In 3. de abstinentia p. 249 edit. Lugd. an. 1620.
g Lib. 3. de vita Apollonii.

Arbore præsagâ tabulas animâsse loquaces.

Audacius etiam Lycophron navim eam in Cassandra dixit λαλήθρον κίσσαν, *loquacem picam*. Sed hæc poëtis concedamus.

Speciosiùs paullò, quod & ulmus Gymnosophistarum salutavit Apollonium; ut est apud Philostratum. Atque hoc ejus, vel Damidis, aut alterius, commentum Hierocli quoque, ut fabulosum, Eusebius objectat libro VIII Confutationis. Nihilo veriùs, quod apud Malchum sive Porphyrium legas in vita Pythagoræ, philosophum hunc à Causo *a* flumine, cùm illud transiret, clare, & audientibus sodalibus, compellatum esse his verbis, Χαῖρε Πυθαγόρα *salve Pythagora*. Idem narrant Apollonius cap. VI Historiarum admirabilium. Hanc veram esse operis inscriptionem, ostendimus alibi *b*. Item Diogenes Laërtius lib. VIII in Pythagoræ vita; Ælianus Variæ historiæ lib. II, cap. XXVI, & lib. IV, cap. XVII; Cyrillus lib. III adversus Julianum: ubi flumen illud *Causum* vocat; non *Nessum*, ut est apud Diogenem; non *Caucasum*, ut perperam vulgo apud Porphyrium legitur. Porrò Cyrillus non quidem hoc, ut fabulam rejicit; sed dæmonium in flumine locutum arbitratur. Atque ex his abunde liquet, loquelam esse hominis propriam.

a Sic legendum pro Caucaso &c. ut ex Cyrillo liquet.
b De Historicis Græcis lib. 1.

Nunc videamus de caussis loquelæ: ac primùm de efficiente, sive instrumentali caussa, quæ multiplex. Fit enim loquela hunc in modum. Aër è pulmonibus sursum expressus, & per λάρυγγα sive asperam arteriam ad palatum delatus, linguâ, dentibus, & labiis sic flectitur, & concinnatur, ut moderatione eâ fiat vox articulata; quam loquelam dicimus. Instrumenta igitur ejus sunt quinque, quæ dixi: unde & Hebræi literarum alias ajunt gutturis, ut אחהע; quia spiritum edunt motâ radice linguæ: alias palati, ut גיכק; quia mediæ linguæ motu aëra repercutiunt ad palatum: alias linguæ, ut דטלנת; quia extima lingua extimum feriens palatum, gignit tinnitum: alias dentium, ut זסשרץ; in quibus mucro linguæ ad dentes aëra collidit, ut sibilus fiat: alias labiorum, ut בומף; ubi ore & labiis comprimitur aër; duæ etiam, ם, & נ, adjuvantur naribus. De hisce instrumentis sic scribit Lactantius lib. de Ira Dei cap. X: *Lingua intus conclusa vocem motibus suis in verba discernit, & est interpres animi; nec tamen sola potest per se loquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adjuta vel offensione dentium, vel compressione labiorum. Dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari, quàm dentes habuerint; & senes, amissis dentibus, ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuo esse videantur.*

Quia verò inter hæc instrumenta principem lingua obtinet locum: inde est, quòd etiam idiomata sermonis, quibus nationes discernuntur, *linguarum* nomine appellamus. Et sanè absque lingua loqui non possumus, nisi Deo per miraculum supplente ejus defectum: ut factum in Reparato, & aliis Confessoribus Vandalis: quemadmodum legere est apud Victorem Uticensem de Persecutione Vandalica lib. III. Est & in Codice Justinianeo Tit. XXVII, de officio præfecti prætorio Africæ L. I: *Vidimus venerabiles viros, qui abscissis radicitus linguis pœnas suas miserabiliter loquebantur.* Idem testantur Marcellinus Comes, Æneas Gazæus in Theophrasto, Procopius de bello Vandalico lib. I, Gregorius Mag. dialog. lib. III, cap. XXXII, & Isidorus Hispal. in Chronico Vandalorum.

Aristotelis opinio est in animantibus cunctis vocem à corde proficisci. Quod si est, idem de loquela statuendum. Ac censet Realdus Columbus lib. XIV in hanc devenisse opinionem, quia vox amittatur, si unà cum arteriis carotidibus vincias nervum recurrentem, seu reversivum, h.e. vocalem, qui adhæret arteriæ asperæ, usque

eam

eam immittitur. Nempe quia non pateat aditus spiritui, qui corde generatur. Sententiam verò Aristotelis eo impugnat Columbus, quòd si *mirâ celeritate quatuor cordis vasa arctè colliges; deinde cor abscindatur; eodemque tempore vincula abscindantur, quibus crura quatuor juncta erant; & in pedes projiciatur: canem absque corde vociferari audias, & progredi videas.* Atque id ipsum etiam oculis nostris Leidæ in anatome Clarissimi Medici, & Anatomici, Petri Pauwu, conspeximus. Idemque in homine locum habet. Sanè Franciscus Baro de Verulamio, Sancti Albani Vice-Comes, narrat in Historia Vitæ ac Mortis *a*, ut cùm sumtum esset supplicium de proditore; eo jam eviscerato, ac carnifice cor penitus avulsum manu tenente, audi tum sit nihilominus, cum tria quatuor precum suarum verba profari. Imò ajunt, in Caria, cùm Cercydas quidam occidisset Iovis Hoplosmii sacerdotem, caput interemti resectum protulisse hunc senarium:

Ἐπ' ἀνδρὸς ἄνδρα Κερκιδᾶς ἀπέκτανε.

Virum necavit Cercydas super viro.

Narrat illud Aristoteles in tertio de Partibus animalium, cap. x: sed ei fidem non habet. Nam, inquit, *ἀδύνατον φθέγγεσθαι ἀποκεκομμένης τῆς ἀρτηρίας, καὶ ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ πνεύματος κινήσεως· καὶ παρὰ τοῖς βαρβάροις, παρ' οἷς ἀποτέμνουσι ταχέως τὰς κεφαλάς, οὐδέν πω τοιοῦτον συμβέβηκεν· ἔτι δ' ἐπὶ τῶν ἄλλων ζῴων διὰ τίν' αἰτίαν οὐ γίνεται;* *Fieri nequit, ut caput, resectâ arteriâ, & sine motu pulmonis, loquatur. Nec apud barbaros, qui capita cum summa celeritate abscindunt, tale quid unquam accidisse accepimus. Adhæc in cæteris animalibus cur id non aliquando contingat?* Verùm hic locum habet effatum illud ipsius Aristotelis *b*, *οὐκ ὀκνητέον τὸ διαιρεῖν· non est negligenda distinctio.* Quippe est aliqua virtus residua in spiritu animali, quam ei cor impressit, priusquam avelleretur. Id liquet exemplo canis jam memorato, & proditoris illius in Britannia, quem dixi. Qualia tamen in homine sunt rarissima; nec in ullo proveniunt animante, nisi à vehementissimo affectu, & celerrimè ab anatomico, aut carnifice, ablato capite; vel corde exemto. Mox enim & vis ista spiritus à corde separati flaccescit, ac prorsus perit. Atque hoc etiam liquet ex vervece illo, quem Averroës quidem in VII Physicæ Auscultationis ait capite abscisso progressum: sed nunc quidem in hoc, nunc in illud latus inclinantem, ac sic quoque nonnisi ad pauxillos passus processisse. At planè *ἀδύνατον c*, ut caput resectum dicat, quæ homo integer non decrêrat dicere: eoque merito illud de Cercyda, quod diximus, pro fabula habet Aristoteles. Atque idem judicium esto de illo, quod ex Hierone sive Alexandrino, sive Ephesio, narrat Phlegon Trallianus *d* de capite infantis à Polycrito, Ætolorum præfecto, geniti; quod, post corpus à spectro devoratum, multa prædixerit. Item quod ex Antisthene Peripatetico idem *e* refert de capite Publii, militaris apud Romanos præfecti, quòd, comesto corpore à lupo, longum carmen pronunciârit, quo futura continebantur. Qualia satis ostendunt, mendacem Græciam, ut poëta *f* queritur, nihil non in historia audere. Jam quid de eo censendum, quòd Philostratus in Heroicis *g* narrat, Orphei caput, Lesbo appulsum, vaticinari solere, ac Cyro etiam regi, cùm aliquos illud consultum Babylone misisset, respondisse hunc in modum: Τὰ ἐμά, ὦ Κῦρε, σά. *Mea, ô Cyre, tua.* Id Cyrum accepisse de locis; eoque ad incrementum imperii retulisse: oraculum autem locutum de sorte, similique vitæ exitu: quod ut Orpheo contigit à Threissis, sic Cyro à femina Scythica præcidendum esset caput. Siquid tale prædictum, quod minimè censeo, fraus fuerit humana, aut dæmoniaca. Nam ut Orpheus fuisset superstes, præscire ista nequiisset. Nunc inter Orphea, ac Cyrum, interjecti sunt anni sexcenti. Imò fortasse Thracius ille Orpheus nunquam fuit. Censuit id Aristoteles *h*, teste Tullio in primo de Natura Deorum: pluraque de hoc diximus lib. de Natura ac Constitutione Artis Poëticæ. De instrumentis loquelæ satis egimus: nunc de caussis, quæ naturam ejus constituunt, videamus.

a P. 404. edit. Lugd. Bat. an. 1637.

b Lib. 2. Sophist. Elench.

c Impossibile.

d De rebus mirabilibus cap. 2.

e Ejusdem operis sive fragmenti cap. 3.

f Iuvenal. sat. 10.

g In Philoctete.

h In iis, quæ perierunt.

In loquela, ut in aliis arte factis, tum materiam spectamus, tum formam. Materia, & quasi corpus sermonis, est sonus, sive vox articulata. Forma, & quasi anima, est significatio. Significant autem voces articulatæ animi nostri conceptus; uti hi signa sunt rerum, quas animo concipimus. Si aliter res apprehendamus, quàm se habent, error est intellectus. Sin secus oratione efferamus, ac animo concepimus, mendacium est. Nec refert, utrùm res se habeat, ut dicimus, modò se aliter habere existimemus. Ut si famulus, ignarus dominum per pseudothyrum exiisse, quò fallat creditorem, domi esse dominum neget. Si orationem cum re conferas, verum dixerit: sin cum mente, fuerit mentitus. Magis autem æstimanda est oratio ex conceptu, quàm re. Ad hoc enim sermo est inventus, ut *ἀμέσως a* eo mentem animi interpretemur. Quare pro mendace non esset habendus, si cum domi esse dominum putaret, id ingenuè dixisset; etsi sic oratio à re dissideret. Nigidius Figulus *b* putabat, huic difficultati satis occurri, distinguendo inter *mentiri*, & *mendacium dicere*. Sed qui dicit, quod sentit, propriè mendacium quidem dicit: at verè enunciat res falsò apprehensas. Quod & Cæsaris Scaligeri judicium est Exercitat. secundâ adversus Cardanum; ubi fusius de hoc disserit.

Significant voces conceptum animi, non naturâ, sed *κατὰ συνθήκην, ex instituto*: ut docet Aristoteles lib. *περὶ ἑρμηνείας c*. Imò fortasse nec Plato in Cratylo, cùm vocabula ait significationem habere naturalem, aliud voluit, quàm bonum ac peritum *ὀνοματοθέτην d* nomina rebus quibusque imponere, quæ naturis earum conveniant. Sic quidem Platonem, & Aristotelem, conciliant Ammonius, & Psellus. Ac hoc pacto vel maximè naturalis est ea lingua, quâ rebus vocabula dedit Adamus. Sed id quibusdam non sufficit; qui existimant *e*, *propterea quod natura feratur ad unum, & cupiat omnes homines inter se consociare unius linguæ communione: manifestè apparere, unam aliquam linguam toti humano generi à natura integra & perfecta datam esse; quia desiderium naturale nullum frustra esset; ut docet Aristoteles* I *Ethic. cap.* I. Atqui summùm ex hoc argumento sequitur, naturam primævam, ac necdum peccato inquinatam, intendisse illud, ut una esset omnium hominum lingua. Una autem fuerit quoque, si una sit instituto. Admodum etiam est imbecille, quod ab iisdem *f* scribitur, *hominem ferri naturaliter ad linguam primam, & eam, quæ in æternum est mansura. Primam autem linguam eam esse, quâ homo omnium primò usus est, & postquam omnes aliæ extiterunt: eam autem esse Hebræam.* Sanè complura adversus hæc adducere possis. Theodoretus *g* enim Syram linguam credebat vetustissimam: idque quia origines vocabulorum *Adam, Cain, Abel, Noe*, propria sint linguæ Syriacæ. Nec dicere possumus cum Villalpando, sub lingua Syriaca etiam Hebræam complecti: nempe laxiori ejus vocabuli usu; de quo egimus, cùm alibi hoc opere, tum imprimis lib. II, cap. LV. Nam Theodoretus *h*, in hac ipsa quæstione, opponit linguam Syriam Hebrææ. Alii item linguam Chaldæam putant vetustissimam: indeque origines vocum Mosaicarum optimè omnium peti contendunt. Addunt quoque, pro hac sententia facere, quòd in Chaldæa conditum sit genus humanum, tum autem, quòd inde in Cananæam profectus sit pater credentium Abraham: ut priùs Chaldaicè sciverit, quàm didicerit Cananæam. Nec enim Abraham Chaldaicè loqui docuit gentes Cananæas: sed peregrinus ipse, si intelligere, & intelligi vellet, coactus est linguam discere Cananæam. Ideo Isaiæ XIX, 18, cùm Euangelium Ægyptiis dicitur annunciandum sermone Cananæo: intelligenda est lingua, non quæ in Chaldæa obtinuit, quam posteri Abrahæ ante captivitatem Babylonicam nescivere; sed illa, quam hausere in Cananæa, vel saltem, quæ in Judæa erat tempore Christi, & Apostolorum: quæ Syra potiùs, quàm Hebræa, dicebatur. Hac enim in Ægypto (de qua istic sermo) Euangelium Christi annuncia-

a Sine alterius interventu.

b Agellius lib. 11. cap. 11.

c Cap. 1. sive de Nomine.

d Nominum impositorem.

e Keckermannus systematis Physici lib. 4. c. 8.

f Keckermannus ibid.

g Qu. 59. in Genesin.

h Loco proximè memorato.

runt B. Marcus, & alii, qui ab Apostolis eò missi erant. Nec propterea existimandum, eandem planè linguam fuisse, Judæorum, & aliorum Cananææ incolarum. Nam B. Hieronymus, suo in Jesaiam commentario lib. VII, cap. XIX, vers. 18, contentus est dicere, *linguam Cananitidem, & Hebræam, esse confines*: & B. Augustinus in Joan. cap. XV, *Cognatæ*, inquit, *sunt linguæ, & vicinæ, Hebraica, Punica, & Syriaca.* Qui etsi Hebraicè, vel Syriacè, nesciret; nunquam tamen istud dixisset, nisi sic accepisset ab earum linguarum intelligentibus. Quare sic statuendum linguam Cananæam, & quâ utebantur Israelitæ, solùm discrepasse dialecto: nempe sicut eâ differunt Hollandi inter se, vel iidem à Flandris; saltem non ampliùs, quàm Germani superiores ab illis, qui Belgicam incolunt. Hæc si placent, eadem fuerit lingua Hebræa, ac Cananæa: Hebræa autem dicta sit, quia ex Cananæorum monumentis non alia ad nos scripta pervenerunt, quàm Hebræorum, hoc est, Abrahamidarum. Nec enim omnes Heberi filii dicti sunt *Hebræi*; sed solus Abraham cum posteris. Itaque nec controversia caret, quod ab Hebero, Abrahæ tritavo (nam sextâ ab eo generatione Abraham natus) Abrahamidæ nomen *Hebræorum* accepisse, putant Augustinus *a*, Eucherius *b*, & alii. Minime enim absurda eorum est opinio, qui ajunt, ex eo esse nomen Hebræorum, quòd Abraham ex locis trans Euphratem venisset in Palæstinam, ab עבר *trans*: juxta illud Josuæ XXIV: *Ego tuli patrem vestrum Abraham* מעבר *ex trans flumen.* Et LXX hinc Gen. XIV, 13, pro *Abraham Hebræo* legunt Ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, id est, *transitori*. Ac placuit hoc ἔτυμον quoque Theodoreto quæst. LX in Genes. Denique, ut lingua Hebræa omnium fuerit prima, (quando & B. Hieronymus *c* eam omnium linguarum matricem vocat) quomodo hinc solidè adstruas, eâdem nos usuros post hanc vitam? Multa enim tum variabunt; ipsa etiam formandæ vocis ratio. Ut alia mittam; nunc opus est, linguâ vibremus ac moderemur aëra. At in cælis non est futurus aër: nisi placeat dicere cum nonnullis, tantum cuique aëris in os à Deo inditum iri, ut hoc sufficiat ad vocem formandam. Cujusmodi assertiones, nullo fultas fundamento, faciliùs rejicias, quàm admittas. Præterea ut vel penes Adamum iterum esset summum jus linguæ condendæ; caussam non video, cur necesse sit, eadem iisdem ab eodem imponi nomina. Multa adeò in unius rei natura se offerunt animo, unde peti possit denominatio. Quod clariùs patebit unius rei varias consideranti appellationes, & in eâdem linguâ, & in diversis. Nihil igitur impedit, quo minùs Adamus tum alia rebus indat vocabula, naturam rerum æquè, vel magis, exprimentia. Quod si Deo ipsi visum erit, inspirare beatis omnibus alicujus linguæ notitiam: quis dubitet, linguam eam longè aptiùs omnia expressuram, quàm excogitare aliquam valeat ulla virtus finita?

[a Lib. 16. de Civit. Dei, c. 11.]
[b In Gen lib. 2. c. 7.]
[c In Sophoniam cap 3. vers. 18.]

Alia etiam hic quæstio exsurgit: si, ut dicebamus, sermo ab hominibus sit institutus; neque illi naturale insit quicquam: quomodo furore correpti linguis loquantur; quas nunquam didicerunt. Exemplum commemorat Michael Psellus dialogo de operatione dæmonum: ubi fuisse ait quandam linguâ loquentem Armeniorum, μηδέποτε μηδ' εἰς ὄψιν ἀφιγμένην τούτοις, μὴ ὅτι θάλαμον καὶ περίδρομον εἰδυῖαν πλέον οὐδέν· *quæ nunquam venisset in eorum conspectum; nec ultra thalamum, & tolum, sciret quicquam.* Jam & Petrus de Aponio, qui Conciliator dicitur, simile adfert exemplum ad Aristotelis sectionis XXX, problem. 1: aliud item Pomponatius libro de Incantatione *d*: aliud Erasmus, & ex eo Cardanus in Encomio Medicinæ: aliud Fernelius lib. II de abditis rerum caussis. Est postremum hoc, de nobili Gallo Græcè loquente in morbo, cùm ejus esset linguæ ignarus. Agnoscit idem Levinus Lemnius in secundo de occultis naturæ miraculis, cap. 11: sed caussam ejus petit à natura hominis. *Sunt*, inquit, *humores tam violenti, atque atroces, ut eorum fuligo in cerebrum delata (quod in meracissimo quoque vino, affluenter hausto, observamus) peregrinam linguam extorqueat.* Ac paullò post id penitius explicat; aitque, non absurdè statui a Platone *a*, nostrum scire haud aliud esse, quàm reminisci: mentem enim imbutam esse artibus, ante illarum usum: sed ut ignis, cineribus obrutus, foveri & exsuscitari postulat, quo resplendeat lumen: sic ingenitos nobis igniculos, mole corporis, & densis oppressos humoribus, aliquo indigere suscitabulo, quò veterum reminiscamur. Verum, puto, si ad Literas sacras, & veteris Ecclesiæ canones, Lemnius attendisset: non eam amplexus esset sententiam, quam semper antiqui Patres improbarunt. Horum quippe opinio erat, quoties fraus abest humana (nam sæpe hanc intervenire, experientiâ abunde compertum) dæmones eam scenam adornare. Sed enim, inquit Lemnius, *si à malis geniis perficeretur, non consilescerent morbi purgantibus medicamentis; nec iis, quæ somnum conciliant, discuterentur. Nunc his, & plerisque aliis, quibus abunde instructa est res medica, rite adhibitis, restitui illos videmus; atque ad consuetum loquendi usum, mentemque saniorem, reduci. Cum itaque serventissima sit humorum ebullitio, vehemens quoque fit spirituum agitatio: quæ voces quasdam inauditas, linguamque prius incognitam, extundit; non secus, quàm ex contritu ac collisione silicis, emicantes, igneasque scintillas elici videmus.* Verùm nihil his infirmius est. Utcunque enim, si medicamentis humor expurgetur melancholicus, continuò desinat vis sermone loquendi incognito: non propterea tamen humoris ea melancholici vis est, ut concitando spiritus, tum vitales, tum animales, tantum possit, ut linguâ loquamur, quam non didicimus. Potiùs dicendum, dæmonem, qui omnia penè poterat mente amente, (quippe ab humore atro adhuc obnubilatâ, nec magis sui compote, quàm in ebriis fieri solet) deserere hospitium vetus; quia videt non posse, quod poterat prius. Neque enim spiritus (quippe creaturæ, eoque finitæ potestatis) possunt, quæ volunt: sed solùm illa, quæ non exsuperant vim naturæ. Subjecto igitur idoneo iis opus est, ut personam hanc agant. Homo verò per se, ac sine dæmone, tale nihil potest. Nam excedit vires, ut aliquis, non dico verbum unum alterum casu promat linguæ, quam nesciat: sed ut perpetuum contexat sermonem, & ad quæque non præmeditata aptè respondeat linguâ citra ejus disciplinam. Quod si fiat, (nec id evenire, inficiari prorsus animus) à dæmone fieri putandum; qui in homine, non compote sui, sic regat instrumenta, ut exsequantur, non quæ homo, sed quæ ipse velit.

[a In Menone: quem refellit Aristoteles Analyt. post. lib. 1. cap. 1. & 2.]

Nemo autem facile dixerit, quantum debeamus Deo pro beneficio hoc, quòd non ratione modò, sed oratione etiam, voluerit nos mutis præstare animantibus. Quàm misera enim, ac injucunda foret hominum vita, nisi alii aliis interpretaremur animum nostrum! Hoc cognoscere vel ex eo licet, quando adsumus, non dico mutis [illegible] surdisque; sed iis, qui loqui nesciant, nisi linguâ ignotâ. De quo sic B. Augustinus in XIX de Civit. Dei cap. VII: *Quando*, inquit, *homines, quæ senti[illegible] inter se communicare non possunt, propter solam linguarum diversitatem: nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libentius homo sit cum cane suo, quàm cum homine alieno.* Itaque voluit Deus, ut etiam cùm vires deficiunt, non deficeret sermo: ut non modò in multis videmus ægris, sed et in [illegible] senibus; quibus ferè nihil loquacius: [illegible] & poetæ fabulantur, Tithonum, ob longam senectam, tandem in cicadam, debile, sed vocale animal, esse conversum.

Cap. XLV.

Sermonis symbolum est scriptura: quæ ut in aliquo vincatur à sermone, in aliquibus tamen superat. Cur voluerit Deus Verbum suum scribi: & quantum nos firmet in veritate cœlesti, quod idem nobis conservârit tam multos ex singulis seculis, qui Ecclesiam scriptis suis do-

docuerunt. Inventio literarum ad Deum relata ab Ægyptiis. Picturam, (quæ cælaturam etiam, sculpturamque continet) antiquiorem esse temporibus Iliacis; contra quàm à Plinio proditum est. In quo pictura sermoni præcellat. Etiam manus homini esse pro lingua; quomodo loqui docet chironomice.

HÆc de sermone; cujus imago ac symbolum est scriptura, imò & pictura. Quanquam verò magis fere afficiant, quæ audimus, quàm quæ legimus: est tamen, ubi scriptura etiam sermonis vim exsuperet. Nam cùm oratio solùm fiat ad præsentes, eosque non longè dissitos: epistola est, quæ absentes præsentes facit. Hoc pacto igitur commercium cum toto habemus mundo. Imo, quod multò amplius, scriptura ad postfutura omnia secula transmittitur. Possunt quidem & res gestæ ore, quasi de manu in manum, tradi: sed non eâ fide, ob labilem hominum memoriam. Atque idem in artibus, & scientiis, locum habet. Nam sæpe nobis excellentis alicujus doctoris non est copia. Neque enim magni viri quotidie nascuntur: & ut nulla iis ætas careret, non quævis eos tellus habet: etiam paupertas, quæ soror esse bonæ mentis solet, adhæc valetudo infirmior, item bella, atque alia, impeditur sæpe, quo minùs ad tales suscipi possit peregrinatio. Hæc satis ostendunt, quantum Deo debeamus pro nobili hoc munere, sensa animi scribendo exprimendi. Ac magis hoc beneficium elucebit cogitantibus historiam, & præcepta, propheticis & apostolicis ad nos scriptis propagata. Nec enim dubium est, quin eò voluerit Deus à servis suis, Spiritu S. afflatis, illa, quorum notitia ad fidem & salutem nostram requiritur, scriptis consignari, ut doctrina tam necessaria ab oblivione, & corruptelis hominum, vindicaretur. Quemadmodum & ob humani intellectus in torquendis Scripturis proterviam, divina nobis providentia conservavit tot Ecclesiæ doctorum in ætatibus singulis monumenta, ut ne novitiis commentis nos pateremur ab simplici veritatis tramite abduci: sed in fidei fundamento constanter teneremus, quod ubique, & semper, & ab omnibus, creditum est.

Nationes caruere Scripturis, quæ omnibus sunt lucerna ambulantibus in viis Domini *a*. Et tamen alios propter usus, quos scribendi ars præstat, sic admirati sunt literarum inventionem, ut ejus rei gloriam tribuerint Deo; qui Ægyptiis Theuth. Fusè de hoc diximus lib. I de arte Grammatica, cap. IX. Multaque etiam alia eo libro exponimus, quæ ad naturam præstantiamque hujus artis pertineant. Ea inde peti malo, quàm ut me ipsum exscribendo onerem, & opus hoc sine caussa nimium procudam.

Nec sermone solùm res gestas pandimus, vel, quæcunque in oculos incurrunt, cujusmodi sint, significamus: sed eadem quoque facit pictura: ut & ipsa (prout τὴν γραφικὴν *b* Socrates describebat) sit εἰκασία τῶν ὁρωμένων, *imitatio sive repræsentatio eorum, quæ videntur*. Quanquam verò Iliacis temporibus necdum fuisse picturam, à Plinio *c* traditum sit: facile tamen hæc sententia refellitur eò, quòd Homerus *d* narrat, ut Vulcanus in Achillis clypeo artificiosè cælarit cælum, sidera, & terras. Uti & iis, quæ de cælatura clypei Herculei Hesiodus cecinit. Quanquam dixeris fortasse, à poëtis hæc esse conficta pro ratione temporum suorum, non heroum Iliacorum: quomodo & Maro *e* triremes tribuit Trojanis, quas non uno post seculo demum reperit Amınocles Corinthius. Pleraque id genus apud eundem, & alios, legas: ut ostensum nobis Oratoriarum Institutionum lib. V, cap. IX, sect. VII: item in primo de Re Poëtica, quo loco de poëtarum erroribus disserimus. Verùm ut ista alicujus sint momenti: nihil obducere liceat Mosi; qui seculis tribus claruit ante bellum Trojanum. Divinus hic legislator refert, qualis cælatura ac sculptura requiratur in arca Domini exstruenda. Ac artifices etiam ab eo memorantur Beseleel, & Ooliab *f*. Imò Seruch, Abrahami avus, ut Cedrenus narrat, πρῶτος τοῦ πεποιηκέναι τὰ ἀνδρῶν ἀρετῆς ἢ μνήμης ἄξιον, ἀνδριᾶσι τιμῆσαι [illegible] *primus eos, qui memorabile aliquid ex virtute egissent, statuâ honoravit*. Quæ hausit ex Chronico Eusebii, & Epiphanii panarii lib. I. Juxta quos etiam Thara, patens Abrahami fuit πλάστης ἢ πλάσεις· *imaginum ex luto fictor*: Abraham item εἴδωλα τοῦ πατρὸς [illegible] *patris sui Deos accendit*. Ut omnino tum fuerint imagines, ac simulachra. Quomodo autem hæc ars creverit apud Græcos, longum esset referre. Plurimum de eo potiùs vide duodecim primis capitibus libri XXXV.

Quod de scriptura diximus, eam in hoc vincere sermonem, quòd absentes facit præsentes: id hic quoque locum habet. Nam & pictura faciem hominum, terrasque, in terris longè dissitis repræsentat. Innumera quoque sunt, quæ nullus orator, longo etiam sermone, commodè expresserit. Pictor verò sic penicillo suo ea oculis subjiciet, ut uno adspectu omnia & meliùs videas, & certiùs dijudices. Naturam autem, & præstantiam hujus artis fusè eruditeque tribus de Pictura veterum libris docte scripsit nobilissimus vir, atque affinis mihi conjunctissimus, Franciscus Junius, Francisci Fil.

Præterea sermonis etiam vices supplent gestus, præsertim manus: unde Lucianus περὶ ὀρχήσεως: Ἀκούω ἄνθρωπε, ἃ ποιεῖς, οὐχ ὁρῶ μόνον· ἀλλά μοι δοκεῖς ταῖς χερσὶν αὐταῖς λαλεῖν· *Audio, homo, quæ facis, non video solùm; sed videris mihi manibus ipsis loqui*. Eandem χειρονόμον autem signat apud Terentianum Petronius Arbiter:

> *Tinctus colore noctis,*
> *Manu puer loquaci,*
> *Ægyptius choreutes.*

Sic legere malim, quàm cum Scaligero, *choraules*. Propiùs enim accedit ad *choreates*; quod in libris est veteribus. Porrò χορεύτης idem hic ac ὀρχηστής, qui & χειρονόμος, ac pantomimus *a*. Plura de his diximus lib. de Natura ac Constit. Rhetorices cap. IX, & Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, sect. IV. Atque hæc tum de oratione, symbolo conceptuum nostrorum; tum de triplici orationis symbolo; scripturâ, picturâ, & chironomice.

CAP. XLVI.

A sermone acceditur ad risum. Opinio eorum, qui arbitrantur, non esse ridendum homini Christiano: hujus enim vitæ officium esse fletum: sed risum esse beneficium alterius vitæ. Risum non esse naturâ malum, è Scripturis, & Natura, ostenditur. De pressiori significatione risus, quatenus fit ob aliquid turpe, nec tamen valde noxium, ac præterea novum. Cur alii aliis ad risum sint propensiores. De risus sede variarum sententiæ excussa. Risum esse motum involuntarium. Cachinnus unde proveniat. Amati Lusitani de sede risus opinio rejecta. Cur splen risus organum statui soleat. Cur stulti ad risum adeò sint propensi. De risu impropriè dicto: qualis est, cum videntes moriuntur, quibus vulneratum est septum transversum, aut qui comedunt herbam Sardoam. An quod infantes quandoque moribundi rident, obtingat ex conspectu angelico.

PRæter affectiones, quas diximus, duæ sunt aliæ, item hominis propriæ, risus, & fletus; ille hilaritatis, hic mœroris index. Quanquam ambo quandoque concurrunt: ut siquid fit luctuosè ridiculum, vel ridiculè luctuosum. Cujus generis innumera se offerunt in variis seculi rebus: ut eas non minùs ridere possit aliquis Democritus Christianus, quàm flere Christianus quispiam Heraclitus.

Non defuere tamen, qui risum existimeut vix convenire homini Christiano. Unde & sororem suam ab eo, quod abstineret illo, laudat Gregorius Nazianzenus orat. XI *b*:

a Psal. 118. sive Heb. 119. vers. 104.

b Pictorum.

c Lib. 35. cap. ...

d Iliad. Σ. vers. 483. & seqq.

e Lib. 5. Æn. vers. 119. & 120. ubi Maro, triplici versu: & ad hoc Servius: Omnes enim triremes fuerunt.

f Exod. 36. 1.

a Luciano de Saltatione: Οἱ Ἰταλιῶται τὸν ὀρχηστὴν παντόμιμον καλοῦσιν.

b Pag. 181. edit. Morell. an. 1609. Sed non 11. verum nona est oratio in editione Frobeniana anno 1531.

Τίς ὁ τοσοῦτον γέλωτα κατεγέλασεν; ὥς μέγα δοκεῖν ἐκείνῃ καὶ ὁρμῇ μειδιάματος· *Quæ risum ita irrisit? adeo ut magnum quiddam ei videretur, si vel parumper fuisset ad risum commota.* Nec tamen simpliciter dicitur non risisse; sed solum subrisisse, & id raro. At, inquiunt, ipsius est Salomonis Eccles. 2, 2: *Risum reputavi errorem, & gaudio dixi, Quid frustra deciperis?* ut habet editio vulgata. Propiùs ad Hebræa accedit hæc tralatio: *De risu dixi, Insanis: & de lætitia, Quid hoc facit?* Id est, *Qui risui indulgent, insaniunt: nihil boni lætitia adfert.*

Sed quod Salomonis vel Sirachidæ potiùs, locum attinet, de eo sic Salonius Viennensis in Galliis episcopus: *Non reprehendit Salomon risum naturalem, id est, modestum, & honestum: unde alibi a dicit, Vir bonus tacitus ridebit: sed risum dissolutum & immoderatum, atque perstrepentem. Tales nempe risus vocatur cachinnus. Similiter non spirituale, sed temporale gaudium vocat deceptionem. Illi vero, qui præterita mala sua non plangunt, neque intelligunt ruinam peccatorum suorum; & cachinnant, & gaudent in rebus temporalibus, quia nova & brevia, putant esse bona perpetua, & iccirco, suavitate præsentis vitæ decepti, quotidie hujus seculi errore vexantur.* Satis significat, decipi homines istos mundanis rebus immersos, qui nunquam cogitant de peccatis suis, nedum ea deplorent; semper autem propter vana hæc & caduca risum tollunt, gaudioque exultant. Naturalem verò risum, qui ex honesta hilaritate provenit, non damnat. At, ajunt, flevisse quidem legimus Christum, cum Lazarum esset suscitaturus b: item cum Hierosolymam intueretur post annos XL perituram c: imo & in cruce cum clamore valido lachrymas emisit d. At risisse nusquam legimus: ut observat Chrysostomus homil. VI in Matthæum e: Τοῦτον μὲν κλαίοντα ἐστὶν ἰδεῖν αὐτὸν δακρύοντα, γελῶντα δὲ οὐδαμοῦ· *Flentem quidem sæpe est videre, ridentem nunquam.* Similiter, præter alios, S. Augustinus, vel alius potiùs, serm. XXXV de Sanctis f, & Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei g: *Tale nobis Christus reliquit exemplum; quem flevisse legimus, risisse non legimus.* Sed enim Christus an riserit, nihil scire interfuit nostra. Illud vero referebat scire, quàm misericordem haberemus Dominum: qui propter nos miseros peccatores è cælis descendent, formâ servi adsumtâ, humiliando se, ut nos exaltaret, passioneque ac morte suâ expiaret peccata nostra.

Et profectò non pauca ex Scripturis adferre est, quæ doceant, risum naturâ suâ malum non esse. Nam eadem ratio est in honestis lætitiæ signis: manibus autem plaudere, & exultare jubet Deus; ut videre est Psalm. XLVI h, 2. Præterea si risus esset natura vitiosus, non ipsi eum Deo sacra tribueret Scriptura: ut Psalm. II, 4, & XLVII, 2; item Proverb. I, 26 &c. Ad hæc Luc. VI, 21 ait Christus: *Beati, qui fletis nunc, quia ridebitis.* Quem locum imprimis in animo habuit B. Sabina; cùm rogata à Smyrnensi æditio, & satellitibus, cur rideret, respondit i: *Ita Deo placet. Christiani enim sumus, & fide quæ sunt in Christum firmâ, atque constanti, risu ridebunt perpetuo.* Nempe attendit ad hoc, quòd Christianorum hilaritas post hanc vitam erit perpetua: in hac autem eo sit major, quò fides firmior. Ac similiter Christi verba cepit B. Basilius homiliâ de gratiarum actione k: Γέλωτα λέγει, οὐ τὸν διὰ τῶν καγχασμῶν ἐκπιπτόντα ψόφον ἐκ τοῦ αἵματος ἀναβρασμοῦ, ἀλλὰ τὴν ἄκρατον καὶ ἀμιγῆ παντὸς σκυθρωποῦ ἱλαρότητα. *Risum dicit, non cachinnum, hoc est, sonum exeuntem ex genis, effervescentiâ sanguinis: sed hilaritatem sinceram, & a qua prorsus absit vultus terr cus ac mæstus.* Videmus, non damnare vultum compositum ad risum; neque item risum omnem: sed effusum cachinnum, risumque immodicum; qui levitatis habetur argumentum, ac virum dedecet gravem, magnæque auctoritatis, imprimis Christianum. Quid multis opus? τὸ γελαστικὸν l est proprietas humanæ naturæ; ut Porphyrio quoque traditum in Isagoge. At Deus, qui naturæ est auctor, nullius est mali caussa. Etiam joca & risus pertinent ad εὐτραπελίαν a: quæ est virtus ὁμιλητικὴ b, ut Aristoteles docet lib. IV Nicomach. cap. VIII, & paraphrastes ejus Græcus. Spiritualis verò gratia non tollit virtutes morales; sed eas dirigit, ac perficit. Præterea quis ignorat, quot, & quantis difficultatibus involvatur genus humanum? quibus ferendis sumus impares, nisi interdum discutiatur tristitia jocis, & aliis rebus amœnis. Nemo nescit pervulgatum illud Phædræ ad Hippolytum c:

> *Quod caret alternâ requie durabile non est:*
> *Hæc revocat vires, fessaque membra levat.*

Nempe risus & hilaritas, si modum teneat, calorem excitat nativum, spiritum reddit puriorem ac vegetiorem; eoque principes corporis facultates corroborat, sanguinem reddit meliorem, ingenium quoque acuit, atque ad omnia vitæ officia hominem reddit magis idoneum.

Atque hæc dicta sunto de risu laxè accepto: hoc est, quolibet musculorum motu circa os, qui ex hilaritate animi contingat. Quod autem de motu isto dixi, id meliùs intelligetur ex iis, quæ deinceps exponam de risu presliùs sumto.

Aristoteli enim, & aliis, plurimùm risus objectum est ridiculum, sive turpitudo minimè noxia, eaque nova, & admirationem ciens. Ut turpe sit sine læsione, is, quem dixi, Aristoteles requirit libro de re Poëtica. Veluti, si senex facie, & cruribus distortus, ad tibiam saltet. Sed læsio abesse debet; ut siquis vultum fœdè distorqueat, quia ridere vulneratus. Nam hæc res dolorem homini adfert non inhumano. Requiritur etiam, novum ut sit, unde admiratio: quæ desinit, siquid novum esse desierit. De admiratione tamen nec Aristoteles opere memorato, nec Tullius in disputatione de ridiculis, quæ est in II de Oratore, dicendum aliquid putavit.

Caussa hujusmodi risus est species apprehensa rei citra læsionem turpis, novæ item, & admirationem parientis. Hinc liquet, cur apud amicos difficiliùs risum contineamus: ut ait Aristoteles problematum sect. XXVIII, quæst. VIII. Nam & benevolentia hilaritatem parit, & apud amicos ridicula quæque promere vix veremur. Liquet etiam, cur solus homo rideat. Solus enim intelligit, quid ridiculum sit. Qui verò hoc judicio non pollent, hi quoque vel exigui sunt risus, vel nimii. Itaque stolidi sunt admodum propensi ad risum. Nec enim res discernere valent. Idem dixero de insanis plerisque. Sed hoc pleniùs mox explicabo.

Ab judicio illo animus voluptate afficitur: unde provenit spirituum, ac caloris nativi agitatio. Quoque homo calore magis abundat, eò impensiùs ridet. Hoc liquet ex sanguineis, & biliosis. Ac contrà se res habet in melancholicis, & phlegmaticis. Estque a caloris illa, & spirituum agitatione eorundem spirituum resolutio. Itaque multi, præ risu vehementi, ita viribus deficiunt, ut neque pedibus suis consistere valeant. Ab eadem caloris & spirituum effusione dilatatur cor. Unde & Aristoteles sedem risus in corde statuit, ac cum eo Michael Ephesius, III de partibus animalium, cap. X. Ad motum cordis quoque movetur diaphragma, sive septum transversum; quod Græci etiam φρένας vocant; non quasi ea sit sapientiæ sedes; sed quoniam, ob cordis propinquitatem, pro istis bene maleve affectis, etiam mens vel bene se habeat, vel laboret. Quam ejus nominis rationem Hippocrates d quoque, & Aristoteles e, adducunt. Septum autem transversum etiam sedem risus statuit Plinius lib. XI, cap. XXXVII, *Præcordia, inquit, appellant quia cordi prætenduntur, quod Græci appellaverunt φρένας. Huic membrana certe refertur accepta subtilitas mentis: adeo nulla est ei caro, sed nervosa exilitas. In eâdem præcipua hilaritatis sedes; quod titillatu maxime intelligitur alarum, ad quas subit, non alibi tenuiore cute humanâ, adeo scabendi dulcedine ibi proximâ.*

a Sirachides Eccles. 21. 23. Ubi tamen vulgata, vir sapiens vix tacite ridebit.
b Joan. 11. 35
c Luc. 19. 40.
d Ad Hebr. 5 7.
e Etonensis edit. pag. 41. sive Commelinana p 59.
f Tom. 10. col. 1238. edit. Basil. an 1556
g Pag. 206. edit. Rittershus.
h Sive Hebr 47.
i In actis Pionii apud Metaphrasten die 1 Feb.
k Pag. 360. edit. Paris. Sommi.
l Ridendi facultas.

a Urbanitatem.
b Dextræ conversationis.
c Ovid. epist. Phædræ.
d Prope finem libri de sacro morbo.
e Lib. 3. de partibus animal. cap. 10.

Præ-

Præterea ad cordis, & septi transversi dilationem, commoventur musculi circa oris latera; quibus rictus ille fit ad spiritum effundendum. Estque omnis iste motus involuntarius; ut qui apprehensione fiat speciei ridiculæ, voluntate neutiquam motum eum imperante. Cujusmodi *ἀκούσιον κίνησιν*, sive *motum involuntarium*, ex Aristotele cognoscimus lib. de motu animalium cap. ult. Idem arguit, quòd sæpe cùm risum volumus continere, non possimus: atque adeo, cùm magnam vim fecimus virtuti retentrici, solvamur in cachinnum, spiritu ob musculorum distentionem omnino exitum quærente. Id Aristoteles quoque observat lib. VII Nicomachiorum, cap. VIII: ubi id Xenophanto contigisse ait. Imò nec risus desinit, quando volumus; sed durat, quamdiu ridiculi species animo obversatur. Uti verò cor, & septum transversum, sedem risus interiorem: ita partes circa buccas, ubi spiritus gestit in proscenium procurrere, exteriorem dicere risus sedem possumus. Amati verò Lusitani opinionem probare haut satis possum: qui lib. VII Medicinalium Curationum, quarta & vigesimâ Curatione, sedem ejus facit cerebrum; novè prorsus, nec verè; ut ex iis liquet, quæ diximus. Nec desunt, qui splenem potiùs sedem ejus arbitrentur. Quæ opinio licet falsa, ex vero tamen originem traxit. Splen enim sedes est humoris melancholici: eoque si magnus sit splen, & bellè attrahat humorem melancholicum, nec patiatur per universum corpus diffundi; homines solent ad risum propendêre: uti etiam attigimus hujus libri cap. XXI. Atque idem jam olim monitum Alexandro Aphrodisiensi problem. lib. I, quæst. CXXXVI. Imò inde etiam liquet, cur, ut diximus, stulti crebrò adeò rideant. Nam atra bilis non est iis bene temperata: quæ res facit, ut nec spiritus animalis sit, qualem oporteret, hoc est, stabilis, ac fixus; ac proinde nec species ei satis imprimatur; rebusque parùm pensiculatis, magnus sit judicii defectus, in discernendis iis, quæ proprium esse risus objectum dicebamus. Et hæc de risu propriè dicto: de quo & egimus Oratoriarum Institutionum lib. III, cap. V, sect. XII: ac aliquid dicendum erit in affectionibus relatis in Deos. Nam & risus Spartanis, ac Hypatensibus Thessalis, pro Deo colebatur; ut tum dicetur.

Impropriè autem sic vocatur, qui ex titillatione provenit, siquem sub alis, vel præcordiis, attrectemus: ut etiam apud Aristotelem est Problematum sect. XXXV, quæst. VIII. Quo pacto calor inducitur; unde motus cordis, & septi transversi, & musculorum circa buccas. Ac eo magis titillatio hæc efficit in homine quòd is cutis sit tenuissimæ. Mirandum verò, etiam risum hunc gigni, siquis sit vulneratus in septo transverso: ut testis est Aristoteles in III de partibus animalium, cap. X. Plinius quoque lib. XI, cap. XXXVII, cùm dixisset, nusquam subtiliorem esse cutim ac sensum, quàm membranis, quæ cordi prætenduntur: subjungit, *Ob hoc in præliis, gladiatorumque spectaculis, mortem cum risu trajecta præcordia attulerunt.* Similiter impropriè risus est morientium esu herbæ Sardoæ. Labra enim contrahunt ridentium instar, cum intus discrucientur: de quo Dioscorides in VI. Imò in aliis etiam animam jamjam acturis speciem eam risus ex contractis buccarum musculis observatæ est: præsertim infantulis lento obeuntibus morbo: uti in propriis etiam liberis comperi. Hujusmodi quando simpliciores conspiciunt, prospero infantis risu habent, atque eum ex lætissimo angeli conspectu, qui ad excipiendam animulam se sistat, provenire arbitrantur. In quo licet dissentiam, nolim tamen laborare in errore innoxio tristibus matribus eximendo: præsertim quando & solatioli aliquid inde percipiunt; & verissimum sit, angelos adstare paratos ad animam in beatas sedes deferendam: utcumque nimis debile videatur argumentum vultus risum referentis; unde hoc à bonis feminis colligitur.

CAP. XLVII.

Fletum esse hominis proprium, nec rationis expertibus, nisi impropriè, tribui: uti equis à Plinio. Objectum fletus per se est res tristis: nec qualibet tamen, sed ea solum, quæ atrox non sit. Aristotelis error, de Amasi referentis, quod Psammenito evenit. Utrùm, quibus lachrymæ excidunt, si memoria defuncti refricetur amici, magis fleant gaudio, ob jucundam priorum temporum memoriam; ut Seneca putavit: an dolore, quia sodalem tam gratum amiserint. Cur fleverit Philadelphus, visâ tralatione LXX interpretum. Caussam fletus esse rei tristis speciem animo receptam, unde fit cordis, ac spiritus compressio: uti hinc coarctatio vasorum cerebri, & fumi vaporisque, qui eo adscenderat è corde, in aquam conversio: ac denique e cerebri vasis in oculorum glandulas destillatio, & ex iis expressio. Unde fit, quod homines tam diu lachrymis sufficiant. Quibus de caussis alii aliis sint ad fletum proniores. Sprengerus, & alii, refelluntur; qui, si accusata magicarum artium non lachrymetur, certum id ejus criminis argumentum esse contendunt. Pluscula ex Bodino allata, quibus pateat, crudele fore, atque impium, si ex ejus doctrina exerceatur judicium adversus magiæ accusatas. Non solum temperamentum esse in caussa, cur quis non lachrymetur; sed etiam quia atrox sit malum, in quod inciderit. De [illegible] obiter. Fletum etiam interdum voluptatem adferre: sed præcipuè, si defleamus peccata nostra. Prodesse sæpius fletum, quia absque eo præcordia magis æstuant dolore. Quantùm pœnitentium lachrymæ valeant apud Deum. Majoris esse laudis in Sacerdote, lachrymas ciere, quam plausum consequi. De lachrymis impropriè dictis: quales ex lippitudine, aut vento, aut Solis intuitu. Quæ lachryma calida, quæ frigida, & caussa discriminis.

HÆc fere sunt, quæ de risu dicere habui: deinceps ad fletum transeamus; qui & ipse hominis proprius est. Itidem enim provenit à mentis judicio, cujus is index. Quare non accessero Plinio sic scribenti lib. VIII, cap. XLII: *Equi præsagiunt pugnam, & amissos lugent dominos, lachrymasque interdum desiderio fundunt.* Nam *ἀκύρως* [a] plane hæ *lachrymæ* dicuntur: de quo vocis ejus usu postea loquar. Quod autem Maro IX Æn. equum Pallantis inducit lachrymantem, & ora grandibus humectantem guttis: id ad popularem magis sensum confinxit poeta, quàm convenienter naturæ. Utcunque enim mutis etiam animantibus (quod in canibus, domestico animali, crebrò videmus) stillent oculi: non tamen is fletus dicendus: imo nec in hominibus semper, præcipuè in lippis, hoc vocabuli habet locum. Crocodilos aliquis dixerit flere, quia lachrymæ eorum abiere in proverbium. Sed est hoc de lachrymis fictis, non veris: nec satis constat, ecquid veri subsit fabellæ de lachrymis crocodili simulatis.

[a] Impropriè.

Objectum fletus aliud est per se, aliud per accidens. Per se est res tristis: ut obitus conjugis, vel filii dilecti. Per accidens etiam res læta, ut postea exponam. Nec quælibet tristitia lachrymas ciere idonea est. Nam siquid non solùm triste sit, sed etiam atrox: sic stupent rigentque membra, ut nec lachrymula exeat. Notum de Psammenito, rege Ægyptio, ut cùm amicum videret mendicantem, non continuerit lachrymas; licet nullam emisisset, cùm magis misera conspiceret in liberis. Cujus ipse hanc caussam victori adferebat Cambysi, quòd unum miserabile esset, alterum atrox. Hoc contigit Olympiadis LXIII anno IV. Ut satis sit manifestus Aristotelis error, quando in secundo Rhetoricorum hoc narrat de Amasi; sive memoriæ lapsu, sive alios secutus, quos memoria fefellerit. Omnino enim priori quidem anno Amasis est defunctus: eo autem, quo dixi, capta est Ægyptus, regnante Amasis filio: ut ex Herodoti Thalia constat. Qui Aristotelem

ab

ab omni errore immunem putant, (æquè ridiculè, ac qui de Marone illud imperitè somniant) hi ajunt Herodotum ex Aristotele corrigendum: in quo ab nonnullis Aristotelis interpretibus etiam deceptum video, (ut de Keckermanno *a* taceam) Philippum Camerarium in Succisivis lib. I, cap. XXIX.

a Systematis Physici lib. 4. cap. 8.

Interdum autem hinc est tristitia, inde lætitia. Itaque Seneca epist. XCIX *b*, cum egisset de lachrymis ex mœrore mero obortis, subjungit: *Hæ lachrymæ per elisionem cadunt, nolentibus nobis. Aliæ sunt, quibus exitum damus, cum memoria eorum, quos amisimus, retractatur. Et inest quiddam dulce tristitiæ, cum occurrunt sermones eorum jucundi, conversatio hilaris, officiosa pietas: tunc oculi in gaudio relaxantur.* Censeo tamen, tum quoque lachrymas provenire magis ex dolore, quòd talem amiseris; quam gaudio, ex memoria veteris voluptatis. Ac simile est, si videas fratrem, vel amicum, patriæ, & amicis redditum, post longam, & miseram captivitatem: ubi quin fletus præcipue obtingat ex recordatione prioris fortunæ, ambiguum non est. Et fortasse hoc etiam locum habuit, cum Ptolemæus Philadelphus, ut apud Fl. Josephum *c* legere est, lachrymaret, sacras videns Scripturas, eâ redditas lingua, quam ipse, & Græcorum alii, intelligerent. Nam cur non potuerit dolere, quòd & ipse, & Græci, tam diu tanto caruissent thesauro?

b Al. 100.

c Lib. 12. Antiq. Jud. cap. 2.

Interim etiam, ubi merum est gaudium, lachrymæ provocantur. Uti enim tristia lachrymas cient, meatibus sic constrictis, ut lachrymæ exprimantur, velut è spongia: sic lachrymæ erumpunt præ gaudio, meatibus ita laxatis, ut intra vasa sua non contineat se humor. Quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in problematis sect. I, particula XXIX.

Caussa fletus propriè dici est receptio speciei animo tristitiam adferentis. Hinc enim illa cordis, & spiritus, compressio. Quam rationem etiam adducit B. Basilius homilia de gratiarum actione *d*: Δακρύειν ἐκ πληγῆς τινος, τῆς προσβολῆς ἀβουλήτου, τὴν ψυχὴν τύπτοντος καὶ συνέχοντος καταθλιβομένου τοῦ περικαρδίου πνεύματος συστολικῶς πέφυκεν. *Lachrymæ exoriri solent ex impetu quodam, & impressione nimis præcisa, ac si illata esset plaga, qua percelleretur anima, & contraheretur, compresso & coarctato spiritu circa cor.* Ex consensu autem cordis, & cerebri, etiam vasa hujus coarctantur. Vapores igitur, qui fumigantes mœrentis cor obsidebant, in cerebrum delati, frigore ejus, & vasorum compressione, in aquam immutantur: quæ cum alias in corporis partes, tum etiam derivantur versus glandulas, angulos oculorum occupantes. Quod idem Basilius *e* paullo post verba memorata exponit. Hæ glandulæ prius ex oculis destillant humorem, quem habent ex tertiæ concoctionis excremento. Sed, eo exhausto, imbibunt humorem proximum è cerebro defluentem, ac pariter eundem exsudant. Quæ humoris copia est caussa, cur tam longo tempore sufficiant homines in lachrymas.

d Pag. 359. edit. Paris. Somn.

e Pag. 361.

Nec tamen existimandum, pariter omnes ad lachrymas esse propensos. Nam quis nescit, faciliùs flere pueros, feminas, & his similiores viros? Omnino enim, quibus mollior animus, magis dolent, eoque faciliùs plorant. At aliter animati sunt homines cordati, qui incertum sciunt rerum humanarum. Temperamentum etiam valet plurimùm. Nam melancholicis, quia frigidi sunt, ac sicci, sæpe ægrè adeò lachrymas, quàm ex pumice elicias aquam. Unde videre est, quàm imbecilli argumento, ante hos annos centum & quinquaginta, Jacobus Sprengerus, in suo Maleficarum Malleo, pro certo habuerit magarum, sive lamiarum indicio, siquæ feminæ magiæ accusatæ, inque judicium productæ, lachrymas non emitterent. Quasi aliud inde summum colligi possit, quàm esse eas temperamenti frigidi, & sicci. Quàm autem misere erit mulieribus, si quæcunque eo fuerint temperamento, propterea existimandæ sint renunciasse Christo, & cum Satana habere commercium! Atrox id crimen, & flammis dignum: sed de quo non debeat pronunciari ex tam fallaci indicio. Ut enim verum esset, omnes sagas esse melancholicas: non eo, quotquot sunt melancholicæ, etiam fuerunt sagæ. Horret animus, cùm cogito, viros quandoque non malos, sed valde simplices, ficulno hoc argumento innixos, inter noxias etiam, innocentes non paucas adjudicare vivicomburio. Et tamen Sprengerum, & alios, hac parte, sequi non dubitavit Joannes Bodinus, in opere inconsideratissimo, quod Δαιμονολογίαν inscripsit, lib. IV, cap. I; ubi & alia in hoc argumento multa adeò peccat. Non abs re fuerit, si id planum omnibus fiat. Sic autem scribit: *Exploratum illud est, nunquam lachrymari sagas: præsumtio validissima, quia femina tempestive, & intempestive, lachrymas & suspiria jaculatur.* Et postea: *Si nihil fateantur, mutandæ vestes, & pilus omnis abradendus: ita ad interrogationem veniendum: sin probationis aliquid, aut violentæ præsumtiones habebuntur, adhibendus equuleus. quod olim Domitianus Imperator Apollonio Tyaneo fecisse apud Philostratum Lemnium a legitur, cum nudari plane, & abradi jubens.* Et postea: *Si fateri abnuat, utile erit, persuaderi ipsum a sociis criminis accusatum esse, licet tale nihil fuerit cogitatum. Sic fortasse ulciscendi animo par pari referet. Hæc omnia licent divino, & humano jure: quicquid Augustinus in libro de Mendacio, & Aquinas, sentiant; in octo mendacii generibus, quæ exponit copiose, abstinendum esse.* Idem cap. II: *Antiquatâ majorum norma, reum absolventium, nisi clara plane, integraque extaret probatio.* Et postea: *In criminibus adeo abstrusis præsumtio, & conjecturalis probatio, sufficit; non quidem ad judicium mortis ferendum; sed ad quaslibet alias pœnas, exceptâ morte, irrogandas.* Et aliquanto pòst: *In hoc horrendo, & tam abstruso crimine, ut ad quæstionem rapiatur reus, sufficit unius testimonium, qui nullius infamia fuerit notatus. Damnatus & infamis testis ad testimonium dicendum admittitur. In hac certe caussa opus est mulieribus haberi fidem, quamvis sint infames ex facto: aut etiam ignominiosa, cujusmodi mulier impudica est.* Ac postea: *Ab affinibus ejusdem criminis sufficienter probari judicatur, nisi capitalis est inimicus, qui dicit testimonium.* Nec multo pòst: *In tam horrendo crimine nihil necesse est religiose hærere quenquam regulis procedendi refellendorum, recipiendorumve testium, ordinariis.* Ac post pauca ait hic, *regulis juris constringi non oportere; sed potius legitime ex jure agi, si ordo juris omittatur. Itaque testis, qui non citatus sese obtulerit, ut contra magum dicat testimonium, audiri debet; licet aliis in caussis admitti non sit legitimum.* Nec aliena ab his sunt, quæ dicit cap. III. Idem cap. IV: *Dicitur, vocem populi negligendam esse, eamque vanam existimari* b. *Sed in Magorum caussa vix fieri potest, ut vox popularis erret.* Denique post multa dicere non veretur: *Hujus execrandi criminis judicium extra ordinem oportet fieri, diversâ a criminibus cæteris ratione: in quo siquis ordinem juris, forensesque formulas, observare voluerit, jus divinum & humanum plane pervertet.* Hæc pluribus sum prosecutus, ut appareat, non atramento, sed sanguine, præsertim adversus imbecillem sexum, maxime deformes, & melancholicas, opus id scriptum videri. Planè, ut dixi, non ii sumus, qui negemus, eas extremo esse afficiendas supplicio, quæ Deo renunciantes pactum inierint cum dæmone. Sed istam cum Bodino si insistamus viam, plures peritturæ sunt innocentes, subinde etiam judicibus ipsis longè sanctiores. Longum esset insistere singulis, quæ inconsiderate adeò, ut nihil graviùs, hoc est, veriùs, dicam, ab eo scripta esse jam vidimus. Nunc sufficerit nobis, quod non lachrymari in judicio manifestum sagarum esse judicium ait. In quo, quos sequatur, ostendunt illa ejusdem libri cap. IV: *Si non fleverit Saga, præsumtionem Paulus Grillandus, & Inquisitores sui, quorum operâ cremata fuerunt innumera, annotant esse valentissimam.* Nobis contrà in melancholicis, quales præter sagas plurimæ, judicium hoc prorsum invalidum esse, per est

a Lib. 7. de vita Apollonii, cap. 14: ubi tamen de denudatione nihil legas; sed solum, ut Domitianus capillos & barbam ei demi jusserit, ac præterea illum jusserit vinciri.

b L. decuriones. Cod. de pœnis.

est manifestum. Adde quòd fieri queat, ut interdum, etiam non melancholicæ, eæque Dei metuentissimæ, sui & familiæ honoris studiosæ, tam infame mortis genus exhorrescentes, nec lachrymulam unam possint emittere. Nam mala atrocia ejus sunt naturæ, ut sic rigescat homo, & obstupescat, ut flere prorsus nequeat. Quod ex adducto antea Psammeniti exemplo liquet. Et Andromaches est in Senecæ Troadibus:

—— Levia perpessa sumus,
Si flenda patimur. ——

Æque infirmum est indicium γυναικολύσεως, sive purgationis per aquam frigidam: quod petitum ex gentilium ὑδρομαντείᾳ *a*. Sed de isto non est hujus loci agere. Et Bodinus ipse hoc argumentum rejicit: ac à Leidensi, Marpurgensi, & aliis est Academiis damnatum; solidè etiam refutatum à Conrado ab Anten, Jurisconsulto Lubecensi.

a Divinatione ex aquis.

Nec ob ridendi modò, sed lachrymandi quoque, facultatem, Deo debitores sumus. Nam & lachrymæ animum oblectant; secundùm illud poëtæ Sulmonensis *b*:

—— Est quædam flere voluptas.

b 4 Trist. el. 3.

Sed imprimis id locum habet in lachrymis pœnitentiæ ac confessionis. De quibus B. Augustinus in Psal. CXXVII: *Nisi haberet aliquam suavitatem panis iste, nemo illum manducaret. Cum quantâ suavitate ploras, ingemiscis qui oras! Dulciores sunt lachrymæ orantium, quam gaudia theatrorum.* Jam utilitatem etiam si attendas, ad mundanam pariter ea, ac spiritualem se vitam extendit. De priori ita Ovidius *c*:

Expletur lachrymis, egeriturque dolor.

Quod si, ut idem poeta *d* loquitur,

—— Lachrymas introrsus obortas
Devorat ipse dolor:

fit fere, quod alibi *e* apud eum legas:

Strangulat inclusus dolor, atque exæstuat intus,
Cogitur & vires multiplicare suas.

c 4 Trist. el. 3.
d 13 Metam.
e 5 Trist. el. 1.

Sed præcipuum lachrymarum bonum vitam tangit spiritualem. Quales illæ Davidis, adulterio, & homicidio commisso. Unde Psal. VI ait: *Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Qui sic cum Davide peccata sua deplorant, remissionem eorum impetrant per & propter Christum. Unde B. Ambrosius Luc. XXII: *Bonæ hæ lachrymæ, quæ culpam lavant.* Ac propterea non tam presbyteri laudantur, qui, ut sæpe fit, argutiolis, & scitamentis verborum, plausum, vel auram populi, venantur: quàm qui ita præterita vitæ peccata ob oculos ponunt, ut audientes cum lachrymis veniam eorum poscant, & ad vitam meliùs instituendam, divinam gratiam implorent. Hinc Bernardus serm. LIX in Cantic. *Illius doctoris vocem libenter audiam, qui non sibi plausum affectando, sed mihi planctum movendo, conciliare nititur.*

Quemadmodum autem risus etiam est improprius, ita & fletus: ut qui aliunde oritur, quàm ab tristis objecti apprehensione, & proveniente hinc commotione animi. Estque is vel à caussa interiori, ut oculorum intemperie, sicut in lippientibus, & ebriosis: vel exteriori, ut à Sole, aut vento. Quò pertinet apud Aristotelem problema illud sect. IV, quæst. XIII, cur, qui equo vehuntur, quò longiùs provecti, eò lachrymentur magis. Id verò fieri ait, vel ob aeris ictum, qui semper alius atque alius: vel quia perpetuò aer frigidus oculis obversetur, cùm ob breve tempus à corpore humano calefieri non possit: vel etiam propter Solem adversum, quando calor, & lux nimia, sic meatus oculorum laxant, ut continere nequeant humorem.

Interea qualitate differunt lachrymæ mœrentium, & oculis laborantium: illæ calidæ, quia concoctæ; hæ frigidæ, quia crudæ: ut idem philosophus docet problematum sectione XXXI, quæst. XXIV. Atque ad fletum hunc impropriè dictum, etiam pertinent, quæ de lachrymis mutorum animantium initio dicebamus.

CAP. XLVIII.

Aræ duæ, una Menti, Veritati altera, ab Anaxagora philosopho constitutæ. Homo pro viro. *Ætas Plinii Valeriani, qui διπόρισμα reliquit. Rectum de sexu suo judicium, tum Gorgoniæ, quæ Nazianzeni erat soror; tum etiam S. Julittæ. Ex Scripturis esse apertissimum, mulierem non posse fraudari appellatione* hominis; *nisi voce eâ utamur per antonomasiam. Quippe quæ ad similitudinem, ut viri, sic Dei, condita sit: ac disertim à Mose* homo *dicatur: quæ item fidei ac pietatis sit capax, & per Christum hæres vitæ æternæ. Cajetani lapsus, ea, quæ de formatione Evæ ex costa Adami narrat Moses, parabolicè malentis interpretari, quàm secundùm sensum, quem vocant literalem. Quâ mente à philosophis mulier dicatur, vir imperfectus. Utcunque natura particularis virum in generando sibi proponat, ut perfectius quid: universalem tamen etiam pro fine feminam habere, & sæpius fortasse, quàm virum.*

HÆc de anima rationali, & propriis illius effectis. Ex quibus, ut naturam, sic præstantiam ejusdem, satis cognoscimus. Quæ gentiles minimè fugerunt. Itaque cùm in ea divinius aliquid perspiceret Anaxagoras; geminas posuit aras; unam Menti, alteram Veritati, teste Æliano lib. VIII Var. Hist. cap. ult.

Nec minùs, quæ hactenus diximus, ad mulierem, quàm ad virum, pertinent: etsi *hominem*, & *mulierem*, à declinantis Latinitatis scriptoribus quandoque videas opponi. Sic Paullus lib. V Sentent. *a Quod si eo mulier, aut homo, perierit.* Nempe Græcorum exemplo; quibus ἄνθρωπος idem, ac ἀνήρ: ut illo Æschyli, ἄνθρωπος, ἢ γυνή *b*. Similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXVII: *Ad vesicæ dolorem, nec non ad loca mulierum, quæ res & homines à morte revocat.* Plinius iste Gallus fuit, ac Empiricus; opusque ejus διπόρισμα *c* libros rectè dixeris: antiquitatem verò indicat, tum quòd etiam Marcello Empirico, Theodosiani seculi scriptori, memoretur: tum quòd ipse cap. LVIII referat, suâ ætate cadavera etiamnum cremari solere. Nam & istud argumento est, vixisse eum sub Cæsaribus gentilibus. Simile exemplum lib. II de vitiis Sermonis adducimus ex Formulis veteribus. Sed utcunque sic veteres, collapsâ Latinitatis puritate ac castimoniâ, loquantur interdum; (unde illud quoque derivatum est ad Gallicum idiotismum:) impropria tamen locutio est, quæ fit κατ' ἀντονομασίαν, sive κατ' ἐξοχήν. Nec enim sexus speciem mutat: quia discrimen non ab anima petitur, sed corporis, partiumque ejus, dispositione. Unde Gregorius Nazianzenus orat. XI, quæ funebris est in laudem sororis Gorgoniæ *d*: Ὦ γυναικεία φύσις τὴν ἀνδρείαν νικήσασα, διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα τῆς σωτηρίας, καὶ σώματος διαφορὰν, οὐ ψυχῆς τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄῤῥεν ἐλέγξασα. *O femineam* (Gorgoniæ) *naturam, quæ, propter commune salutis certamen, virilem naturam superasti: atque illud ostendisti, marem, & feminam, corporis, non item animæ, discrimen esse.* Idem sensit S. Julitta, sive S. Basilius; apud quem beata illa martyr sic mulieres ad constantem fidei Christianæ confessionem adhortatur *e*: Ἐκ δὲ αὐτοῦ φυράματος τοῖς ἀνδράσιν ἐσμέν· κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν, ὡς καὶ οὗτοι. χρηστῶς δεκτικὸν τὸ θῆλυ ὁμοτίμως τῷ ἄῤῥενι παρὰ τοῦ κτίσαντος γέγονε. καὶ τί γὰρ, οὐ συγγενεῖς τοῖς ἀνδράσι διὰ πάντων ἐσμέν; *Eâdem massâ, quâ viri, & ipsæ constamus. Ad imaginem Dei, perinde ac illi, & nos conditæ sumus. Opifex æquè, ac viros, honore nos illo decoravit, ut virtutis essemus capaces. Quid mirum, quando viris per omnia consanguineæ sumus?* Rectè, cùm mulier Adamo similis dicatur. Nam Dei verba sunt Genes. II, 18, (ut LXX reddidere) ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· *faciamus ei adjutorium, secundum eum*: hoc est, *ei simile*, ut vulgatus vertit interpres. Ac eadem mente Chaldæus:

a L. Siquis aliquid. §. 5. de pœnis.
b Homo, ac mulier.
c Facile parabilium.
d P. 184. edit. Morelliana.
e Homilia in martyrem Julittam, pag. 369. edit. Paris. Sonnii.

Faciamus ei adjutorium, quasi eum. Nempe quia Hebræum נגד neged, notat *coram, apud.* At si mulier similis sit viro, etiam similis sit Deo, ad cujus similitudinem Adam conditus est. Atque idem apertiùs ostendit locus ille Mosis Gen. 1, vers. 27: *Creavit Deus hominem in imagine sua: in imagine Dei creavit eum: marem, & feminam creavit eos.* Ubi non modò utrumque ad imaginem Dei conditum; sed etiam hominem esse utrumque, satis clarè pronunciatur. Addit S. Julitta, iisdem esse virtutis capaces. Quod capiendum non modò de virtute morali, prout in gentiles cadit: sed etiam, ut ex fide proficiscitur, ac pietatis Christianæ propria est, & promissionem habet vitæ æternæ. Nam & mulier Servatorem habet Jesum Christum, & templum est Spiritus Sancti. Eoque cùm Cujacius contenderet, mulieres non esse homines, credò à seriis animum remittens (prope *amittens,* in tali negotio, dixerim) pauxillum voluit nugari: quod, post magnum virum, aliis etiam nugandi præbuit occasionem. Etsi & dici possit, mulierem non esse hominem, si voce eâ utamur κατ' ἀντονομασίαν, sive κατ' ἐξοχήν: quomodo Genes. 11, 25, pro, *Adam, & uxor ejus,* aliqui vertunt, *homo, & uxor ejus*: quasi dicas, ὁ ἄνθρωπος, *homo ille.*

Imprimis verò illi, qui mulierem etiam monstrum esse contendunt, non erga parentes modò, sed etiam naturam, naturæque auctorem Deum, injurii sunt. Naturam ajunt semper sibi proponere, quod perfectius est; eoque referunt quoque ista Cajetani in 11 Genes. 21, *Gravis ille, & profundus somnus à Deo immissus Adæ, ex quo formata est Eva, metaphoricè significat defectum virtutis virilis: ex quo defectu accidit, ut generaretur femina. Homo enim dormiens semihomo est: & similiter principium generans mulierem semivirile est. Quocirca mulier à philosophis appellatur vir læsus, & imperfectus.* Ubi in eo admodum fallitur Cajetanus, quòd existimet, Scripturâ dicente, cùm soporem Deus immisisset Adamo, ex costa ejus formasse Evam, non historicè debere intelligi, de prima feminæ formatione ex viro; sed allegoricè, de productione universi sexus muliebris. Quod autem ait, mulierem esse virum imperfectum; id quidem consentaneum est iis, quæ Aristoteles tradit lib. 1 de generatione animalium, cap. xx; ubi ait, eam provenire ex ἀδυναμίᾳ a seminis propter frigus. Sed enim rectè ipse Cajetanus distinguit inter naturam particularem, quæ semper sibi proponit marem, velut perfectiorem; & illam universalem, quæ etiam pro fine habet feminam; sine qua non conservetur humanum genus, quo nihil in rerum natura præstantius. Imò sæpius, credo, feminam sibi proponit, quàm marem; quia convenientius est naturæ, ut (quod multis fit terris) vir unus uxores habeat multas; quàm, quod nusquam videas, feminæ uni multi sint mariti.

a Impotentia.

Cap. XLIX.

Generatim attingitur, quàm multa tum animæ, tum corpori insint rationis expertium, quæ nos accendere debeant ad Deum laudandum. Deque hoc divini Psaltæ loca, & præcipuè Jobi cap. XXXVIII: *cujus de animantibus verba* ἀλληγορικῶς *declarantur. De Philomelæ auctore, dracone marino, corvis Deum implorantibus, & struthionis indole.*

DIximus de homine. Sequitur de mutis animantibus: quæ ut longissimè vincuntur ab homine, ita plantas multis exsuperant modis. Siquidem habent sensus; quorum bona qui neget, sensibus carere ipse sit dicendus. Est quoque illis appetitus; quo utilia sibi, vel jucunda, ament; damnosa verò, vel injucunda, aversentur; nec quæ sibi modò talia sunt, sed etiam, quæ generi propagando, vel profutura sint, vel noxia. Adhæc addita est iis vis locomotiva, ut grata non solùm persequi, sed etiam assequi; ingrata non vitare modò, sed evitare etiam, valeant. Atque ista pertinent ad animæ facultates. Quod autem attinet ad corporis partes; sunt quæ nutritionis, vel generationis; sunt quæ sensus, vel motus sint instrumenta: sunt item, quæ, ut instrumenta istis, sed non ἀμέσως a, inserviant. Miranda etiam hic se offert varietas, & in ea varietate constantia. Non pulex ad muscæ, nec passer ad aquilæ; non canis ad equi, nec bos rusticus ad bovis Lucæ, sive elephanti, magnitudinem adsurgit. Adhæc, ut Spartianus in Antonio Geta ait, *agni balant, porcelli grunniunt, palumbes minurriunt, ursi sæviunt, leones rugiunt, leopardi rictant, elephanti barriunt, ranæ coaxant, equi hinniunt, asini rudunt, tauri mugiunt.* Quam vocum varietatem pleniùs exsequitur Philomelæ scriptor, Ovidius falsò olim creditus; cùm homo fuerit Grammaticus, ut indicio est dictio; & quidem Christianus, ut docent extrema; ubi ait, cuncta animantia Domino Deo laudes depromere die noctuque, seu canant, seu sileant. Id carmen castigatiùs reperies apud Andr. Schottum Observationum Poëticarum cap. LII. Nec minor in aliis animantium affectionibus est diversitas. Hoc animal pedibus velox, illud pennis, pinnis aliud. Quod pulmonibus hoc, id branchiis aliud præstat. Videas, quæ vix edita in lucem solidum petant cibum: alia item, quæ lac sugant, docente nullo. Quod si attendas τὸ θρεπτικὸν b, hæc fronte, cornibus alia, aliaque unguibus se defensitant. Et quàm disparia hæc, quòd quædam cavernas sibi, vel cuniculos fodiant: quædam verò sibi, & pullis, parent nidos. Jam prope viatico opus sit, si hac via enumerare etiam velim solertia animantium ingenia: de quibus, & aliis multis, particulatim postea dicetur.

a Immediate sive proxime.

b Facultatem nutribilem.

Atque horum notitia rapere nos debet in admirationem magni Numinis, quod muta hæc animantia sic condidit; unde ea ad laudandum Dominum invitat divinus Psaltes in CXLVIII, vers. 10: *Laudate Dominum, bestiæ, & universa pecora, serpentes, & volucres pennatæ.* Ad pisces verò pertinet, quod antecessit: *Laudate Dominum de terra, dracones, & omnes abyssi.* Nam quod de abyssis subditur, arguit, rectè à Chrysostomo, Theodoreto, atque aliis intelligi dracones aquaticos, sive balænas, & cete immania. Quomodo & vox ea accipitur Psal. LXXIII (sive Heb. LXXIV) 14, & Psal. CIII, sive CIV, 26. Item Jesai. XXVII, 1, ubi vulgata, *Occidet cetum, qui in mari est*: LXX habent, Καὶ ἀνελεῖ τὸν δράκοντα. Quantopere etiam S. Job nos ex consideratione animalium ad Deum excitat cap. XXXVIII, 36: *Quis,* inquit, *posuit in visceribus hominis sapientiam? vel quis dedit gallo intelligentiam?* Quem tamen locum multò aliter reddidere LXX: nempe de mulieribus, quæ more Babylonio, vel Phrygio, aut versicoloribus texunt liciis, aut acu variè pingunt flosculos, & animalium formas. Sed de gallo gallinaceo, cantu suo horas distinguente nocturnas, præter vulgatum interpretem Latinum, etiam cepere Thalmudici, & Hebræorum alii. Chaldæus paraphrastes utramque interpretationem conjunxit. De hac verò galli intelligentia Plinium adi lib. x, cap. XXI. Sequitur vers. 39, & 40: *Nunquid capies leænæ prædam, & animam catulorum ejus implebis, quando cubant in antris, & in specubus insidiantur?* Quasi dicat: Quòd leones, & scylaces eorum, cùm in lustris suis insidias demisso struunt corpore, ut sic ex præda vivant; utrùm id humanæ esse credis industriæ, an providentiæ potiùs divinæ? Quanquam & alteram interpretationem legere possis apud Franciscum Valesium Philosophiæ sacræ, cap. LV. Hinc vers. 41: *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum, vagantes eò, quòd non habeant cibos?* Ubi famelici corvorum pulli dicuntur Deum implorare, non quasi numen aliquod esse intelligant; sed quia, ut ex Aristotele, Plinio, & Æliano, constat, mos corvis est pullos suos maturè nido expellere ad cibum conquirendum. Hi ergo, tum à parentibus deserti, cum clamore vagantur; quem errantium clamorem Deus habet pro precatione: unde iis, alioqui perituris, prospicit à cibo. Gregorius M. in Moralibus cepit hunc locum de pullis in nido altis.

alis. Sed obstat, quod de pullis jam vagantibus sermo fit. Tamen sic quoque divinæ fuerit providentiæ commendatio, secundùm illud Christi apud Matthæum VI, 26: *Videte volatilia cœli*, &c. Et hoc Jobi, sic caput XXXIX ordientis: *Numquid nosti tempus partus ibicum in petris, vel parturientes cervas observasti? Dinumerasti menses conceptus earum, & scisti tempus partus earum? Incurvantur ad fœtum, & pariunt, ac rugitus emittunt. Separantur filii earum, & pergunt ad pastum: egrediuntur, & non revertuntur ad eas.* Hebræi ajunt, eò respici hoc loco, quòd ibices, sive, ut Plinius vocat, rupicapræ, instante partu, rupes conscendant, inde dejecturæ fœtum: Deus autem summittat aquilam, quæ alis excipiat, ne pereat: quòd item, cervis parere nequeuntibus, mittat serpentem, quæ, arrodendo ejus matricem, aperiat viam fœtui. Sed sunt hæc planè commenticia: estque sententia simplicissima; nesciri exactè, quando pariant ibices, & cervæ: præterea, animantia hæc difficilis esse partus, sed divinam iis curam obstetricari. Quomodo fulmen faciliorem credatur partum cervis reddere, diximus hujus libri cap. VII. Ac ex Aristotele, & Plinio, constat, eas seseli herbâ ante partum vesci, ut is facilior sit: ac post partum quoque eâ uti ad sese purgandum. Sequitur deinde apud Jobum: *Quis dimisit onagrum liberum, & vincula ejus quis solvit? Cui dedi in solitudine domum, & tabernacula ejus in terra salsuginis? Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. Circumspicit montes pascua sua, & virentia quæque perquirit.* Non, inquit, cum onagro comparatum est, uti cum equis, & bubus; quibus, quia in hominis sunt potestate, facilè à victu prospicitur: onager verò, immunis ab omnibus vinculis, vagatur per solitudinem, & terram salsam, sive sterilem: nempe ejus cura est Deo, qui ei in montibus prospexit ab herbis virentibus. Subjicitur huic: *Numquid volet rhinoceros servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? numquid alligabis rhinocerota ad arandum loro tuo? aut confringet glebas vallium post te? numquid fiduciam habebis in magna fortitudine ejus, & derelinques ei labores tuos? numquid credes illi, quod sementem reddat tibi, & aream tuam congreget?* Quantacunque, inquit, potentia sit rhinocerotis, sive, ut alii reddere malunt, monocerotis: non tamen eò adduces, ut terram aratro proscindat. Hinc ista subjunguntur in Jobi historia; *Penna struthionis similis est pennis herodii, & accipitris. Quando derelinquit ova sua in terra, tu forsitan in pulvere calefacies ea? Obliviscitur, quod pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Duratur ad filios suos, quasi non sint sui: frustra laboravit, nullo timore cogente. Privavit enim Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam. Cùm tempus fuerit, in altum alas eriget: deridet equum, & adscensorem ejus.* Ita reddidit vulgatus interpres. Sed quæcunque mens sit primi ex istis versiculi, (de quo neque inter se Hebræi satis consentiunt) sequentia saltem nulli magis conveniunt, quàm struthiocamelo. Hoc enim animal, cùm ingentia habeat ova, (qualia sæpius conspeximus) exclusisse ea contentum, defodit illa sub arenis Libycis; parùm interea cogitans de periculo, quòd sic facilè possint conculcari. Verùm, in stupore istoc struthionis, curam Deus ovorum gerit; quia facit, ut ea ardore Solis excludantur. Eamque excludendi rationem prætulit Deus, quia struthio tam vasto sit corpore, ut incubando sit ova confracturus. Interim hinc Dei quidem providentia; sed pariter etiam relucet, ut pullorum oblivio capiat struthionem. Atque hoc attendit Jeremias, cùm in Threnis a ait: *Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto.* Postremorum, quæ attuli, verborum Jobi ea mens est: struthionem, dum fugit equitem, ac venatores, pandendo alas, quasi ludibrio habere insequentes: tantæ enim esse velocitatis, ut cursu suo, quem & adjuvat qualiscunque ejus volatus, facilè equorum, & canum, celeritatem exsuperet. Post ista sequitur: *Numquid præbebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo ejus hinnitum? Numquid suscitabis eum, quasi locustas? gloria narium ejus terror. Terram ungulâ fodit, exultat audacter: in occursum pergit armatis. Contemnit pavorem, nec cedit gladio. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta, & clypeus. Fervens, & fremens, sorbet terram; nec reputat, tubæ sonare clangorem. Ubi audierit buccinam, dicit, Vah* a: *procul odoratur bellum, exhortationem ducum, & ululatum exercitus.* Quibus significatur, à Deo esse terribile illud equi robur; hinnitum illum, penè tonitrui similem; generosum illud, quo, ... consistere nescius, ungulâ terram cavat; impavidus in bellum prodit; nec tot sibi & equiti imminentibus terretur telis; eâque velocitate procurrit, ut sorbere, aut deglutire viam, videatur; etiam, buccinâ militem ad arma ciente, quasi *euge* dicere, gratulantem sibi, quòd prœliandum sit. Tandem his Deus ad Jobum verbis sermonem suum concludit: *Numquid per prudentiam tuam plumescit accipiter, expandens alas suas ad Austrum? numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus. Inde contemplatur escam, & de longè oculi ejus prospiciunt. Pulli ejus lambent sanguinem, & ubicumque cadaver fuerit, statim adest.* Sententia est: Deine, an hominis, opus putas instinctum illum naturalem, quo accipiter, dum pennas accipit novas, vel (ut Hebræa vox יאבר potiùs sonat) dum pennis utitur, potissimum volet Austrum versùs, qua parte cœlum est calidius? Vel quòd aquila sic ex nido altissimo prædam prospectat; velut cuniculos, lepores; quorum ipsa carnem vorat, pulli autem lambunt sanguinem?

a Cap. 4.

a Vel petiis, Euge.

CAP. L.

Pergitur ad particularem notitiam animantium rationis expertium: ac primum ad quadrupedes; in his ad elephantum; de quo prolixus Jobi locus enarratur. Quando primum reperta videatur ratio necandi elephantum. Quam large bibat. Quantopere magnitudine varient elephanti Indici, ac Libyci. In India elephantis nothis sive minoribus arari. Quandoque ad annum pertingere ducentesimum, imo ultrà. Quanta animalis ejus sit sagacitas, partim iis ostensum, quæ naturâ norunt, partim quæ disciplinâ addiscunt. Cur, priusquam bibant, aquam proboscide conturbent. Quare in flumine transmittendo præeant minores. Elephantos etiam funambulos fieri: maleque in dubium id vocari à Cæsare Scaligero. Eos adorare regem, saltare in choreis, gesticulari in spectaculis. An ad Lunam diurna meditentur præcepta; quod ajunt veteres; pro falso autem, vel incerto, habet Cæs. Scaliger. Immeritò esse Justo Lipsio suspectum, quod Strabo scripserit, etiam natationem addiscere. Quomodo tanta molis, virium, & sagacitatis bellua cicurescat; atque ut hominem timeat, etiam antequam mansuefeceris. Hanc hominis reverentiam esse à natura, sive Deo, datam bestiis: idque ipsos gentiles per nebulam vidisse. Eoque etiam pertinere, quòd sævire nolint in homines hunc in finem sibi objectos. In elephantis exemplum æquitatis, & aliud probitatis, aliud reverentiæ erga majores. Lycurgi lex de honore præstando grandibus natu. De amore elephanti erga vitulos suos: deque eorundem pudore. De multiplici usu, quem ex iis mortuis capere est.

VIdemus ex istis, quantopere nos Deus ipse incitet ad considerandam animalium naturam; atque hoc propterea, ut inde adscendamus ad eum, qui illa condidit. Quamobrem non abs re erit, si argumento huic paullùm insistam, ac particulatim quædam dicam de singulis animantium generibus. Sunt autem animantia quinctuplicia; quadrupedia, aves, pisces, reptilia, & insecta.

Quadrupedes inter elephas principatum tenet: de quo sic Jobus cap. XL, 10: *Ecce nunc Behemoth, quem feci tecum, herbam tanquam bos comedit.* Ubi per *Behemoth*, LXX, & Chaldæus, intelligunt omnem bestiam ter-

terrestrem vastæ molis: Hebræi autem ex ejus generis animantibus signari arbitrantur solum elephantum: quos & Thomas Aquinas, & Nicolaus Lyranus, sequuntur. Hunc, inquit Deus, feci tecum, hoc est, eodem, ac te, die creavi, & in eâdem, ac te, terra constitui. Addit, boum more herbam comedere: quasi dicat, tam vastam belluam non incutere nobis metum, quia bovis instar contenta sit iis, quæ in terra succrescunt. Et fane tantum abest, ut homini sit metuenda, ut odore, quo plurimum valet, animadverso hominis vestigio, intremiscat; sicut ex Plinio inferiùs dicemus. Mox versu sequente robur ejus celebratur: *En nunc potentia in lumbis ejus, & fortitudo ejus in umbilico ventris ejus.* Ubi quod in lumbis robur constituit, id animantium commune est: sed quantum mole, tantum lumborum robore, elephas præcellit. Versu XII ait: *Celeriter movet caudam suam, quæ est, sicut cedrus: nervi testiculorum ejus perplexi sunt.* Hoc est, utcunque cauda ejus videatur magnitudine cedrum referre, (quod καθ' ὑπερβολὴν intelligendum) tamen eam agitat, & impellit, quocunque visum. Testes verò sic implicitos habet, & intortos, ut similes sint ramis perplexis. Vers. XIII: *Ossa ejus baculi æris; ossa, inquam, ejus, sicut virga ferrea.* Ubi videmus, ossium ejus duritiem conferri cum chalybe, & malleis ferreis. Vers. XIV: *Ipse est principium viarum Dei, qui fecit eum: applicabit ei gladium suum.* Quibus verbis elephantum inter animantia statuit esse opus Dei tum magnitudine, tum robore, primarium. Neque etiam esse opus hominis, eum interimere; sed esse hoc Dei proprium. Quod de Jobi temporibus capiendum videtur. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. VI, *Proboscidem facillime amputari, Pyrrhi præliorum experimentis patuit.* Postmodo etiam reperta est ratio necandi tam vastam belluam. Nempe si, ut Livius ait lib. XXVII, *fabrile scalprum ipsâ in compage, quâ jungitur capiti cervix, quanto maximo fieri potest, ictu mallei adigatur: primusque eam celerrimam mortis viam in tanta molis belluâ instituerat Asdrubal.* Asdrubal ille, Annibalis frater, non totis 2 annis cæsus est ante cædem Judæ Maccabæi. Tredecim igitur seculis circiter prior Jobus fuit; si is Mosi æqualis, eove antiquior: de quo diximus lib. II hujus operis cap. III. Quia igitur elephanti hæc necandi ratio temporibus Jobi nota erat mortalium nemini: meritò dicere potuit divinus scriptor, à solo posse Deo interimi. Sequitur hinc versu XV: *Profectò germen montes ferunt ei, & omnes bestiæ agri ludunt ei.* Hoc est, Quamvis vastissimus est, abunde tamen pabuli suppetit ei in montibus: estque ita mansuetus, ut sine terrore coram eo minora lusitent animantia. Vers. XVI, & XVII: An *sub arboribus jacet? in secreto calami & limo?* An *tegent eum arbores*, ut sint *umbra ejus? circumdabunt eum salices torrentis?* Sic interrogativè hæc cepere R. Levi, & Kimchi in lib. Radicum. Sed assentio Mercero, ut habitatio ejus describatur in locis limosis, & palustribus, ac sub arboribus umbrosis, & salicibus ad torrentes crescentibus: cujusmodi locis umbram captat, & refrigerium quærit; imò & somnum capit; quod tum stans facit arbori acclinis, tum flexis cruribus *a* cubans. Subditur vers. XVIII: *En rapiet fluvium, ita ut non festinet; confidit, quòd educet Jarden in os suum.* Sententia est, Tantæ est molis, ut si bibat, videatur festinum fluminis cursum moraturus; imò & totum absorpturus Jordanem. Quæ in scripto poetico ὑπερβολικῶς, ut alia quædam, dici, satis est apertum. Denique versu XIX sic sermonem hunc claudit: *Oculis suis tollit illum, & offendiculis perforat nasum.* Hoc est: Ubi oculos in Jordanem conjecerit, videtur hausturus universum; suamque promuscidem profundè adeò flumini immergit, ut eam quandoque ad sudes, saxa acuta, vel alia, in aquis latentia, offendat, ac vulneret. Plurimùm sanè potare arguit, quòd, Aristotele *b* teste, quidam bibere aquæ metretas Macedonicas quatuordecim, & vesperi insuper octo. Quod magis mirabitur, qui metretarum magnitudinem ex iis cognorit, qui de mensuris veterum scripsere.

a Aristoteles, Plinius, alii, falsò id negante Solino, & vulgo.

b Lib. 8. hist. animal. c. 9. sive ex dist. Cæs. Scal. c. 12. sect. 116.

Quod verò ad elephantorum magnitudinem attinet, variant Indici, & Libyci: de quo sic Philostratus lib. II de vita Apollonii, cap. VI: Ὅσον ἵππου Νισαίου μείζων ὁ Λιβυκὸς ἐλέφας, τοσοῦτον τῶν Λιβύων οἱ Ἰνδοὶ μείζους. *Quanto est equo Nysæo major Libycus elephas, tanto Libycis elephantis majores sunt Indici.* Et ante eum Plinius lib. VIII, cap. IX: *Indicum Afri pavent, nec contueri audent: nam & major Indicis magnitudo est.* Ac ante utrumque Livius lib. XXXVII; quo loco Romanam adversus Antiochum in Asia aciem describit: *Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor, & quinquaginta) sustinere non videbantur posse; ne pars quidem numero Indicis Africi resistunt: sive quia magnitudine (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.* Sunt verò Indici novem cubitos alti, quinos lati; ut refert Ælianus lib. XIII de Animal. cap. VIII. Atque addit, maximos dici πρεσβεῖς; proximos magnitudine, πεξίλας vocari.

Nec tamen in continente Indiæ sunt omnium maximi: majores illi, imò & robustiores, & dociles magis, qui in insula Taprobane; ut proditum est eidem Æliano lib. XVI de Animal. cap. XVIII. Atque idem Lusitanorum navigationibus compertum. Cæsar Scaliger, commentario in Aristotelem *a*, etiam Arabicos ait Indicis minores esse. Sed parùm solidè id firmes illo Plinii lib. VIII, cap. II *Indis Arabici minores: quos nothos vocant*: prout editum est in Parmensi. Nam *arant*, non *Arabici*, in MSo etiam invenio: quod rectum puto. *Indis* enim valet *genti Indorum*. Ut sententia sit, Indos in agricultura elephantis nothis uti pro bubus.

a Lib. 2. Hist. Animal. sect. 133.

De robore elephantorum vel cognoscere est ex eo, quòd turres gestent, unde decem, vel quindecim etiam milites, mittant jacula, aut sagittas: ut Philostratus refert loco proximè memorato *b*. Imò Maccabaicæ, sive Asmonæorum historiæ lib. I, cap. VI, 37, narratur, ut bello Antiochi Eupatoris adversus Judæos, tergo in turribus ligneis ac validis gestarint milites XXXII cum Indo, belluæ magistro. Etiam, ut Oppianus in II de Venatione cecinit *c*,

> Ἐν μὲν ἄρα χλοερῇσι πολυσκαφέεσσί τε βήσσαις
> καὶ φηγοὺς, κοτίνους τε, καὶ ὑψικάρηνα φέριστα
> φοίνικας πρόρριζα σὺν χθονὸς ἐξεκύλισσεν,
> ἐγχρίμψας γενύεσσιν ἀπειρεσίαις φονίοισιν.
> *Et in floridis saltuosisque pascuis*
> *Et fagos, oleastrosque, & altum excelsumque genus*
> *Palmarum, radicitus in terram prosternit,*
> *Incidens acutis, & ingentibus maxillis.*

b Lib. 2. de vita Apoll. cap. 6.

c Vers. 531. & seqq.

Nec magni modò sunt, & robusti; sed etiam vivaces. Nam ducentos, trecentosve annos, vivere, testes sunt Aristoteles lib. VIII Histor. Animal. cap. IX, & lib. IX, cap. XLVI, Plinius lib. VIII, cap. X, Ambrosius lib. VI Hexaëmeron, & Nonnus lib. XXVI Dionysiacôn.

At majus hisce omnibus, quod sic excellant ingenio, & sagacitate; quando, ut Tullius *d* ait, *elephanto belluarum nulla prudentior*: &, ut ejusdem *e* verbis utar, *est illis belluæ quædam cum humano genere societas*: quomodo & Straboni in VI dicitur, ἐγγὺς εἶναι λογικοῦ ζώου, *prope abesse ab animali ratione prædito.* Et Philostratus in secundo *f* de vita Apollonii Tyanei, statuit, esse ζῶον δεύτερον ἀνθρώπῳ, κατὰ ξύνεσίν τε καὶ βουλήν, *animal ab homine secundum ac proximum, & prudentiâ, & consilio.*

d Lib. 3. de Natura Deorum.

e Lib. 7. epist. 1. ad Marium.

f Cap. 7.

Sagacitatem verò suam partim iis ostendunt, quæ didicerunt à nemine; partim istis, quibus docile hoc animal imbui solet. Prioris generis est, quòd adversus æstum cœno se totos immergant: hoc refrigerium majus gratiusque iis, quam à speluncis umbrosis, vel arboribus opacis; ut est apud Ælianum lib. IX de histor. animal. cap. LVI.

Cum bibere volunt, priùs aquam proboscide conturbant, ne simul animalia hauriant infesta, aut ab iis lædantur in aquis. Hæc enim verisimiliora sunt, quàm eò

hoc fieri, quia imaginem sui in aquis conspicere formident; planè absimiles fabulosi illius Narcissi: eam licet rationem adducat Theophylactus Simocatus problemate tertio.

Iisdem flumen transeuntibus, præeunt minores, quia, si fundus a majoribus priùs esset calcatus, majores minùs eum possent vadari: ut idem Ælianus est auctor operis memorati lib. VII, cap. XV.

Quantâ sollertiâ fossarum insidias observent, atque ut, iis animadversis, retro se convertentes, impetum faciant in venatores; idem narrat ejusce operis lib. VIII, cap. X.

Apud Plutarchum etiam lib. de sollertia animalium, & Ælianum de Anim. lib. VII, cap. XLV, refertur, eos proboscide leniter, ac citra noxam, extrahere spiculum, boni instar chirurgi. Nisi hoc jam inter ea est, quæ addiscant.

Utcunque id sit, disciplinæ saltem est, quod iis tribuit Plinius *a*, *per auras arma jacere non auferentibus ventis, inter se gladiatorios congressus edere, aut lasciviente pyrrhiche colludere, per funes incedere.* Ubi, ut idem *b* ait, *mirum maxime, adversis quidem funibus subire; sed regredi magis utique pronis.* In dubium hæc vocat Cæsar Scaliger Commentario in Aristotelis historiam Animalium *c*: *Mihi*, inquit, *incredibile fit, per funes incessisse, ut à Plinio scriptum. Quæ enim contentio, aut quis demum finis tam bello funambulo satis esse videatur?* Sed non est nostræ modestiæ, ea inficias ire, quæ gesta sunt totâ spectante Româ. Hujusmodi autem est de elephantis, funambulorum more per catadromum incedentibus: ut cognoscimus, non ex Plinio solùm, sed etiam Seneca epist. LXXXVI, Suetonio in Nerone cap. XI, & in Galba cap. VI, item Dione, vel potiùs Xiphilino in Nerone *d*.

a Lib. 8. cap. 3.
b Lib. 8. cap. 4.
c Lib. 2. sect. 133.
d Pag. 166. edit. H. St.

Jam alia etiam eorum artificia adducam: quale, quod discant adorare regem; ut ait Aristoteles in nono Histor. Anim. cap. XLVI *e*, Ælianus lib. XIII de Animal. cap. XXII, item Plutarchus περὶ τύχης. Ac fidem quoque facit, quòd Hieronymus Osorius Lusitanus, episcopus Algarbiensis, refert in IX de gestis Emanuelis regis, ut anno CIↃ IↃ XIV elephantus Indicus Romæ (ubi id animal post inclinatam imperii Romani majestatem visum nunquam erat) Leonem X *pontificem ter genibus flexis, & demisso corporis habitu, venerabundus salutârit.* Ubi cùm genua flexisse dicitur, hoc significatur, leviter flexisse calcaneum. Nec enim elephantus stans genua valet flectere; unde &, credo, hæc bellua Ægyptus (quod est apud Orum in Hieroglyphicis *f*) symbolum erat regis. Nam rex supplicat nemini. Plutarchus loco memorato addit, etiam edoctos saltare in choreis. Augerius similiter Busbequius in epistolis Turcicis scribit, visum sibi elephantum juvenem, qui ad cantum, tripudiantium more, alternos moveret pedes. Eundem & pilâ lusitasse, quam palmæ vice ferret proboscide. Etiam gesticulari in spectaculis, est apud Plutarchum de sollertia animalium. Imò, ut Plinii *g* id verbis dicam, *certum est, unum tardioris ingenii in accipiendis, quæ tradebantur, sæpius castigatum verberibus, eadem illa meditantem noctu repertum.* Atque idem traditum Plutarcho lib. de Sollertia Animal. Quamquam quod Plinius certum ait, id incertum videtur Cæsari Scaligero *h*: *Noctu*, inquit, *meditari præcepta, quæ interdiu dictata sint, nescio cui, aut quomodo id cognitum esse possit.* Verùm quid refert, num magister belluæ id casu, an aliter, deprehenderit? utrùm item ludus elephanto fuerit, ad Lunam agere, quæ de die conspexisset: an studium serium, ut plagas effugeret, quarum dolore, vel memoria, somnum capere non posset? Quid istorum tantopere mirandum in tam sagaci ac memori bellua? Multa, scio, alienâ fide Plinius. Sed cùm id certum dicat, cur dubitemus, quin in isto gravem, & locupletem, secutus sit auctorem?

e Secundum dist. Cæs. Scal. cap. 72.
f Lib. 2. cap. 86.
g Lib. 8. cap. 3.
h Comment. in Arist. Histor. Animal. lib. 2. sect. 133.

Sed alia etiam, quæ discant, persequamur. Strabonis est in XV Οὕτως δ' εὐηθεστάτους εἶναι, ὥστε καὶ ἀκοντίζειν ἐπὶ σκοπὸν μανθάνειν, καὶ ὅπλοις χρῆσθαι, καὶ νεῖν κάλλιστ', *adeo mansuescere, ut lapidem ad scopum jacere, & armis uti, & optime natare, addiscant.* Ubi tamen τὸ νεῖν sive *natare* Justo Lipsio *a* est anceps, ac suspectum: quia, ut ait, *nec alteri id traditum, & alienum à natura elephantis, qui aquas profundiores horret.* Atqui nulla non quadrupes natare quodammodo idonea est. Scio, Plinium scribere libro VIII, cap. XI *Gaudent amnibus maxime, & circa fluvios vagantur, cùm alioquin nare, propter magnitudinem corporis, non possint.* Sed de isto æstimandum ex Aristotele, quem exscripsit. Is Historiæ suæ lib. IX, cap. XLVI *b*, sic loquitur: ἔστι δὲ τὸ ζῶον φιλοποτάμιον· νεῖν δ' οὐ πάνυ δύναται, διὰ τὸ τοῦ σώματος βάρος. *Animal vero hoc fluvios accolere amat. Nare vero non omnino valet, ob corporis molem.* Ubi non ait, οὐ νεῖν δύναται, *omnino nequit*: sed οὐ πάνυ δύναται, *non omnino potest*: ut non omnem adimat natationem, sed plenam, & exactam. Quam habere negat propter magnitudinem corporis: ut & Plinius inquit. Sed castè hoc capiendum. Major enim balæna. Verùm hæc marinum animal, eoque naturâ hunc proprium habens modum de loco se movendi. In terrestri autem animali is modus est secundarius; utilis duntaxat ad transmittendas aquas. Hoc igitur voluit philosophus, in quadrupedibus, quibus natatio non æque convenit ac piscibus, minùs illi idoneos esse elephantos, quàm quadrupedum alia: idque ob vastam corporis molem. Proinde non est naturâ planè ineptus ad natandum: quodque naturâ aliquo habet modo, id aliquanto exactiùs arte consequitur: ut qui pro mole illâ tandem sat bellè natet: quod solùm voluit Strabo.

a Centur. 1. Miscell. epist. 50. quæ ad Janum Hautenum.
b Sive cap. 72. sect. 495. ex dist. Cæs. Scal.

Jam quantopere ex eo divina relucet bonitas, ac providentia, quòd tam vasta, tam valida, tam sagax bellua, non solùm fraude capitur humanâ; de quo Aristoteles lib. IX Histor. Animal. cap. I: sed & capta mansuescit. Unde Ovidius IV Trist. eleg. VII

Quæque sui jussis obtemperat Inda magistri
Bellua, servitium tempore victa subit.

Quinetiam regitur à puero XIII annorum; ut est apud Philostratum libro II de vita Apollonii. Jugum quoque subit, ac currum trahit: quod non solùm ex secundo Oppiani de Venatione, sed vett. pariter nummis videmus. Imò etiam priusquam domueris, jam hominem timet. Siquidem si vestigium viderit, ex odore (quo plurimùm valet) cognoscit, sitne bestiæ, an hominis: neque id modò, quando is nudis incesserit pedibus, sed etiam calceis indutus: quod si humanum esse vestigium animadverterit, utcunque hominem non conspexerit (ut Plinii *c* verbis utar) *intremiscit insidiarum metu, circumspectat, nec calcat, sed erutum proximo tradit, ut ille sequenti, nuntio simili, usque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Quibus similia refert Ælianus lib. IX de Animal. cap. LVI. Meritò autem miratur Plinius, metui, quem nunquam viderint; cum sylvæ, in quibus elephanti, minime frequententur. Addit deinde: *Sane mirentur ipsam vestigii raritatem: sed unde sciunt, timendum esse? imò vero cur vel ipsum conspectum paveant, tanto viribus, magnitudine, velocitate præstantiores?* Videlicet illustre & hic habemus argumentum providentiæ Dei: qui cuncta homini animantia subjecit: ut cognoscimus ex Genes. I, 26, & Psal. VIII, 7, 8. Scio, dominii hujus multum deperiisse homini per peccatum: nec sic tamen, ut non magnam partem remanserit. Hinc igitur metus ille in maximis etiam belluis. Etsi autem ad veram caussam non penetrârit Plinius: non tamen nihil est, cùm quæstioni superiori sic occurrit: *Nimirum hæc est natura rerum, hæc potentia ejus, sævissimas ferarum, maximasque, nunquam vidisse, quod debeant timere, & statim intelligere, quod est timendum.* Per *rerum naturam potentiamque*, tum Deum, ut auctorem naturæ; tum naturam, ut ejus opus, intellige (in scholis illam *naturam naturantem*, hanc *naturatam* vocitant:) nihilque profectò meliùs dixeris. Ad hanc venerationem hominis hu-

c Lib. 8. cap. 4.

libens etiam retulerim, quod non patiantur se adversus eum adduci, ut ministri fiant sævitiæ alienæ. Qua de re sic idem Plinius lib. VIII, cap. V: *Cùm Bocchus rex triginta elephantis, totidem, in quos sævire instituerat, stipitibus alligatos objecisset; procursantibus inter eos, qui lacesserent, non potuisse effici, ut crudelitatis alienæ ministerio fungerentur.* Sed compertum, ad hujusmodi etiam posse adduci vino saucios. Quid mirum? in homine ipso, ut poeta[a] ait, *Quid non ebrietas designat!* Propterea Ptolomæus Physcon eos inebriaverat, priusquam illis Judæos cum liberis, & uxoribus, nudos vinctosque conculcandos subjiceret. Sed divinâ contigit providentiâ, ut potiùs impetum facerent belluæ in amicos regios, nec eorum paucos interimerent. Narrat Josephus lib. II adversus Apionem. Ptolemæus verò Philopator, simili fine, quo magis efferaret eos, jusserat & vinum thure condiri: ut est III Maccab. cap. V, vers. 1, & 30.

[a] Horat. lib. 1, epist. 5.

Quanti etiam illud putandum, quod varia ex iis capere sit illustrium virtutum exempla! Ita egregiæ est æquitatis, quod Petrus Bellonius Cenomanus, Petri Gillii Helvii, (cujus præterea, quæ de Græco transtulit, exstat eruditum opus, topographia Constantinopoleos, & alterum de bosphoro Thracio) in peregrinatione Asiatica comes, seu Gillianus, seu propriis laboribus celebris, summo viro, Carolo Clusio, is autem clarissimo Justo Lipsio[b] narravit. Lassus ab itinere elephantus, ac famelicus, in stabulum deductus, ubi asinum reperit hordeum comedentem, præsepi eum depulit, & ipse, quod reperit, comedit. Mox, elephanti sui memor, dominus advenit, ac hordei afflatum præbuit elephanto. Ille memor injuriæ, præ fame nimia, asino illatæ, omne illud promuscide divisit; parte sibi reservatâ, alteram dedit asino, qui avidè devoravit.

[b] Vide epist. ad Janum Hautenum centuria 1. Miscell.

Insignis etiam illud est probitatis, quod si per furorem fortè interemerint altorem: tantâ postea ducantur pœnitudine, ut inediâ sibi vitam adimant; teste Strabone in IV.

Ea quoque est iis erga grandiores reverentia, ut non loco duntaxat, sed cibo etiam, potuque, cedant semper: quemadmodum est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XV: ubi scitè hoc addit, naturæ ductu id agere, nullo metu legum Lycurgi. Eò autem respicit, quòd Lacedæmone ex Lycurgi lege oporteret (ut Plutarchus in Laconicis ait) αὐτοὺς νέους, οὐ μόνον αὐτοὺς ἰδίους αἰδεῖσθαι πατέρας, καὶ ὑπηκόους τούτοις εἶναι, ἀλλὰ πάντας τοὺς πρεσβυτέρους ἐντρέπεσθαι, καὶ ὁδῶν ὑποχωροῦντας, καὶ καθ' ἕδρας ὑπεξισταμένους, καὶ παριόντων ἡσυχάζοντας· *juniores non solum suos patres revereri, eisque obedire: sed seniores universos observantiâ prosequi; sic ut & de viis illis decederent, & de sedibus iis adsurgerent, & consisterent, dum illi transirent.* Post illud memoratum ex Æliano subjicitur, quomodo elephanti confectos senio, & morbo correptos curent, eorumque studeant incolumitati: imò si defendi eos sit opus, vulnerentur potiùs, quam fugiant. Addit quoque de affectu erga vitulos suos. Si enim venatores urgeant, malle vitam amittere, quàm ut eos deserant. Idem testis est, si in fossas inciderint vituli, sese in eos dare præcipites, ut pariter potiùs mortem oppetant, quàm deserant suos. Hoc legas lib. IX, cap. VIII.

Pudorem eorum indicat, quod Plinius lib. VIII, cap. V dicat, *nunquam nisi in abdito coire.* Ac similiter de iis Aristoteles Hist. lib. V, cap. II.

Verisimile autem est, serenissimos Daniæ reges ad hæc, & alia virtutum simulachra respexisse, elephanti imaginem suis subdendo insignibus; atque ordini equitum beatæ Mariæ à se instituto pro symbolo torquem dando aureum ex elephantis castella gerentibus, & calcaribus, signo dignitatis equestris.

Usus elephantorum alius in bello, alius in ludis. In bello terrorem incutiunt corporis magnitudine, odore, barritu, cristarum magnitudine: ac præcipuè robore, dum turribus tot milites gestant: de quo superiùs diximus: cùm de elephantorum robore ageremus. Pluraque de militare hac de τῆς τῶν πολεμικῶν χρείας· *ad usus bellicos*, apud Philostratum legas in primo de vita Apollonii, cap. VI: Plinium item lib. octavo, cap. VIII. Inter alia ait: *Domiti militant, & turres armatorum in hostes ferunt, magnaque ex parte Orientis bella conficiunt. Prosternunt acies, proterunt armatos.* Sic Antiochus M. bello adversus Romanos habuit in exercitu elephantos CXX: ut est in primo Asmonæorum sive Maccabaicæ historiæ, cap. VIII, 6. Tardè autem in militia usi Europæi. Primus in Græciam intulit Alexander M. primus in Italiam Pyrrhus Epirota: ac quia tum in Lucania eos primùm videre Romani, eò *boves Lucas* vocarunt: de quo plura cap. seq. & in Institut. Oratoriis lib. IV, cap. VI, sect. II, & V. Primus autem, Pyrrho ex Italia fugato, Romam adduxit M. Curius Dentatus. Sed planè fabulosum est, quod Plutarchus (junior ille, non Chæronensis) minoribus prodidit parallelis, Paullum Æmilium CLX elephantos, devicto Pyrrho, Romam misisse. Atque hujus rei ille Critolaum in tertio rerum Epiroticarum laudat auctorem. Ita nullum mendacium Græculo caret teste. Nunquam Paullo Æmilio cum Pyrrho pugnatum. Verisimiliùs dixisset de Mario Curio: à quo victus Pyrrhus Italiâ excessit. Sed is solùm quatuor Romam vexit, ut ait Eutropius: summùm octo, quod traditum Zonaræ. Primùm autem in bello elephantis usi sunt Romani anno DLV P. Sulpicio Galba, & C. Aurelio Cotta coss. de quo sic initio belli Philippici, sive Macedonici primi, Livius lib. XXXI: *Ante prima signa* (à consule Sulpicio) *locati elephanti: quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.* Quid verò elephantis in acie objici possit, ut in suos potiùs faciant impetum, & longe lateque omnia proterant, docebit Hirtius in bello Africano, scriptor belli Hispaniensis, Plutarchus in Pyrrho, Curtius lib. VIII, Appianus in bellis Punicis, & imprimis Vegetius lib. III, cap. XXIV.

Præterea Romani elephantis usi ad voluptatem: ut *altero Cn. Pompeji consulatu, dedicatione templi Veneris, quando pugnavere in circo XX elephanti, Getulis ex adverso jaculantibus*; quemadmodum Plinio proditum lib. VIII, cap. VIII. Atque alia ibidem addit circensis pugnæ exempla. Sed & publicè exhibiti, ut instar Pyladis alicujus, aut Bathylli, variis gesticulationibus oblectarent; item funambulorum more decurrerent per funes: de quo antè dictum.

Asiatici etiam, & Afri, utebantur, ad naves in mare deducendas: de quo illustre exemplum ex Acosta antea vidimus. Parque ratio in aliis magni ponderis rebus protrahendis. Si quosdam Plinii codices audimus, & Indi in arando iis usi: de quo item dictum.

Quæ hactenus retuli, vivos attingunt elephantos. Nunc paucis ostendam, eam fuisse bonitatem divinam, ut è mortuis etiam multa variaque perciperemus commoda. Sed quædam memorant magica, & planè stulta: quale hoc apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII: *Magorum vanitas perunctis elephanti adipe faciliorem gratiam apud reges populosve promittit: præcipuè tamen eo pingui, quod sit inter supercilia; ubi esse nullum potest. Similia dentis, maxime à dextra parte, villique e rostro inferiori, promissa sunt.* Veris insistamus. Adeps elephanti valet contra venena: unde, quibus procedendum adversus feras venenatas, solent eo inungi; ut est apud Ælianum lib. I, cap. XII, & lib. X, cap. XII. Ubi & refert, in cibis esse eorum promuscidem, labra, & cornuum medullam. De cæteris negat. Sed Vartomannus prodidit, in regionibus nonnullis etiam regibus pro ferculo delicatissimo solere renes apponi. Imò ex Plinio, Solino, & aliis, notum, carnes ipsas à quibusdam gentibus edi solere: quæ inde *elephantophagorum* nomen sortitæ fuerunt. Jam quis nescit, dentium elephanti, sive eboris usum in simulachris, quibus effingerent deos, in sellis & sceptris virorum principum, ut tabellis, pectinibus, & tot aliis, in usum etiam privatum? in his mensarum

rum etiam pedibus, qui sæpius pardos hiantes repræsentabant. Unde Juvenal. Sat. xi.

Grandescbur, & magno sublimis pardus hiatu.

Ob tam multa, dentium solùm gratiâ, venabantur elephantes in Libya; quemadmodum Ælianus narrat. Et Herodotus est auctor, Æthiopas, tributi loco, dentes hosce Persidis regi pendere solere. Nec tamen tam latè ejus usus patet, quam Oppianus putavit in secundo de Venatione, ubi sic canit:

——— Ἐκ δ' κεράων
Τόξα τε κυκλοτερῆ, καὶ μυρία τεύχεται ἔργα.
——— *Ex cornibus verò*
Arcus rotundi, & innumera fabricantur opera.

Planè etiam fallitur, cùm ex ebore fieri putat arcus. Quippe materies ejus rigida est, non flexilis. Sed nec ubique grande est dentium istorum pretium, cùm vile id sit, ubi elephanti degunt. Nam, ut Plinius lib. VIII, cap. V, ex Polybio, is autem ex Gulussa regulo prodidit, *in extremis Africa, qua confinis Æthiopia est, postium vicem in domiciliis prabent, sepesque in iis, & pecorum stabulis, pro palis elephantorum dentibus fiunt.*

Cap. LI.

Licet tam multa in elephantorum natura rapiant nos in admirationem conditoris: non propterea tamen quibusdam aliis habendam fidem, qua Græci sunt commenti. Ut, quòd dicantur Solem, novamque Lunam, venerari; patrium intelligere sermonem; imò & loqui, & scribere; homini etiam erranti monstrare viam; & victori elephanto, more humano, terram ac verbenas porrigere; humana & adulteria, & homicidia, observare, ac detegere: quorum singula, quàm infirmo nitantur argumento, ostensum. Iidem veteres decepti, cùm elephantes cor ajunt duplex habere; uterum decem gestare annos; semel, & tantum singulos gignere. Quo nomine vocandi elephantorum fœtus. Unde elephanto nomen bovis Lucæ. Prægnas *pro* prægnans. Campans, *vel* Campas genus, *pro* Campano. *Nec Aristoteli satis constitisse, quando elephantus primus sit Veneris usus. Verisimilius sentire, existimantes cornua esse elephanti, qui ejus dentes dicuntur.*

ET ista quidem, quæ attulimus adhuc, vel certissima sunt, vel istiusmodi subnixa auctoribus, ut non temere putem in dubium vocari oportere. Sed alia sunt omnem exsuperantia fidem: qualia libens Græculorum tribuerim vanitati. Tale est, quod ab iis hausit Plinius lib. VIII, cap. I: ubi inesse iis dicitur, *religio siderum, ac Solis, Lunæque veneratio.* De Sole auctor quoque Plutarchus lib. de Solertia animalium. Æliani item est lib. VII Hist. Animal. cap. XLIV: Τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνοῦσιν ἐλέφαντες, τὴν προβοσκίδα οἷά τινα χεῖρα, ἐς αὐτὸν ἀνατείναντες· *Solem exorientem venerantur elephanti, promuscidem, tanquam manum, versus radios Solis tendentes.* Refert deinde, ut rex Ægypti Ptolemæus Philopator Deo Soli, cujus beneficio se credebat adversus Antiochum victoriam adeptum, quatuor ingentes sacrificârit elephantos: sed divinitus in somnio monitus sit, numen aversari victimam tam religiosi animalis: eoque, ad Solem placandum, æreos quatuor elephantos illi pro immolatis consecrârit. Colligit hinc, Solem esse Deum, & colendum nobis, ne pietate vincamur à mutis animantibus. Sic enim scribit: Ἐλέφαντες μὲν οὖν θεοὺς προσκυνοῦσιν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἄρ' εἰσὶ θεοί, καὶ ὄντες οἱ φροντίζοντες ἡμῶν, δυσσεβοῦσι; *Ergone Deos venerantur elephanti: homines autem, num Dii sint, &, ut sint, num nostri curam gerant, ambigunt?* Verùm ut elephanti Solis exorientis intuitu gestiant præ gaudio: eone pro numine habere Solem credendum? Quis vero numinis gnarus sibi persuaserit, hunc animum à natura, vel Deo potiùs, inditum esse elephantis, ut pro creatore colant creaturam? Nihilo credibilius, quod produnt de cultu Lunæ novæ. Nam apud eundem Ælianum legas, De Animal. lib. IV, cap. X, eos, quando post interlunium nova Luna conspici cœpit, κατά τινα φυσικὴν καὶ ἀδίδακτον ἔννοιαν, *naturali quadam, ac quam nemo docere possit, conceptu*, è sylva, ubi pascunt, ramos decerpere, eos in cælum attollere, tum Lunam intueri, motis leviter ramis suis, ut videantur hoc pacto supplicare Deæ, quò sibi esse velit favens, ac propitia. Aliter etiam Lunam recrescentem colere ajunt. Priusquam enim eam adorent, aquâ se purificare, more hominum, quando ingredientes templum, è vase, quod Græcis ἁγιστήριον, & περιῤῥαντήριον vocatur, lustrali se aquâ adspergunt. Hæc de re sic Plinius[a] post ea, quæ adduximus: *Auctores sunt, in Mauritania saltibus ad quendam amnem, cui nomen est Amilo, nitescente Luna novâ, greges eorum descendere: ibique se purificantes sollemniter aqua circumspergi, atque ita salutato sidere, in silvas reverti.* Prope eadem tradit Dio lib. XXXIX: Καὶ γὰρ ἐν τῷ ὕδατι γεννηθέντας αὐτούς ... ὥς τε καὶ ἐν τῇ νουμηνίᾳ, πρὶν ἐς ὄψιν τοῖς ἀνθρώποις τὴν σελήνην ἥκειν, πρός τε ὕδωρ ἀέναον ἀφικνεῖσθαι, κἀνταῦθα καθαρμόν τινα σφῶν ποιεῖσθαι. *Eas & rerum cælestium intelligentiâ esse præditos: atque hinc in novaluniis, priusquam luna in hominum veniat conspectum, ad aquam accedere perennem, & illâ se lustrare.* Ubi videmus, Dionem tradere, ire elephantos πρὸς ὕδωρ ἀέναον; pro quo Plinius dixerat, *ad amnem, cui nomen Amilo.* Sic enim & in MSo reperio. In aliis tamen, & vetustis quidem, pro *Amilo* legitur *Anulo*, vel *Annulo.* Ut Plinius videatur *Aeno* scripsisse, quia ἀενάῳ proprium putaret. Censeo autem, in eo erratum esse ab antiquis, quòd crederent, ablutionem illam actum esse religiosum, cùm naturâ munditiem ament. Nam animal hoc, ut Ælianus ait lib. XIII, cap. VIII, ἥδεται τῷ λουτρῷ, καὶ ἔστι τῶν ἀνθρώπων ἁβροτέρων· *delectatur lavacris, sicut homines molliores.* Atque hæc de cultu religioso; quem, præter memoratos scriptores, iis etiam tribuunt Solinus cap. XXVIII, Arrianus lib. de rebus Indicis, ubi θειότατον ζῶον[b] propterea vocat, & Philostratus de vita Apollonii lib. II, cap. VIII.

Jam quàm parum fidei etiam meretur, quòd à Plinio[c] iis tributus *intellectus sermonis patrii*: quodque Ælianus[d] dicat, συνιέναι γλώττης ἀνθρωπίνης ἐπιχωρίας[e]; Dio[f], φωνῆς τῆς πατρίου αὐτοὺς ἐπαΐειν[g]. Nomina sua, & alia multa, consuetudine addiscunt: quòd cum canibus habent commune. Sed aliud est, cujus occasione hoc Dio ait: nolle eos naves conscendere, nisi priùs reditus promittatur: & propterea eos, cùm à Pompejo in theatro essent producti, ut cum armatis depugnarent, ac plerique jam essent interemti; cæteros, vulneribus saucios, à pugna destitisse; sed, proboscide ad cælum sublatâ, lamentatos: eoque occasionem sermoni præbuisse vulgari (quem nec probare, nec improbare, audet Dio) tum imploràsse eos Deorum vindictam adversus illos, qui iis ex Africa transmissuris in Italiam, jurassent, nunquam illis damno fore, quòd navem conscendissent. Quod Plinius loco ante memorato his verbis significat: *Aliena quoque religionis intellectu, creduntur, maria transituri, non ante naves conscendere, quam invitati rectoris jurejurando de reditu.* Quasi & religionem, & sermonem hominum, intelligant.

Nec intelligere solùm ajunt linguam patriam; sed etiam loqui. Nam, ut Josephus Acosta[h] narrat, in urbe Cochin elephas, cujus operâ uti solebant in transferendis magni ponderis rebus, cùm, admodum fessus, nullis posset adduci blanditiis, ut liburnicam traheret in mare: simulac dictum, saltem hoc in gratiam faceret regis Lusitani, inclamavit, HOO, HOO, (id autem Malabarum linguâ sonat, VOLO, VOLO) ac confestim in mare navigium protraxit. Sed enim inconditus ille elephanti sonus, qui visus est referre *hoo*, non à proposito Malabicè loquendi, sed ab lætitia simplici, profectus fuit. Credo, ad verba ille de rege largius illi demensum dari solet; eoque, hisce auditis, redditus est alacrior, dum de uberiore cogitat, vel sapidiore, pastu, non de majestate regia: quippe qui idem fuisset facturus, si adhuc vixisset ho-

[a] Lib. 8. cap. 1.
[b] Divinarum intelligens animal
[c] Lib. 8. cap. 1.
[d] Lib. 4. cap. 34.
[e] Intelligere linguam hominum indigenarum
[f] Lib 39.
[g] Sermonem patrium intelligere.
[h] Lib. de aromatibus.

honestiùs haberi agendo quid in gratiam muris, vel draconis, quos sic exhortet.

Nec satis visum, si loqui dicerent, etiam scribere ajunt: quod Æliano proditum, ac Philostrato. Imo, ut est apud Plinium *a*: *Mucianus ter consul auctor est, aliquem ex his, & literarum ductûs Græcorum didicisse, solitumque perscribere ejus linguæ verbis*: IPSE EGO HÆC SCRIPSI, ET SPOLIA CELTICA DICAVI. Sed ex aliis etiam, quæ ab eodem Muciano prodita sunt, videre est, vel eum Græculo fuisse ingenio, ut vana fingeret; vel facilè habuisse Græculis fidem, ut nimis credulus talia proderet.

a Lib. 8. cap. 3.

Ne illud quidem facilè admiserim, quod Plinio *b*, sed fide traditum fuit aliena: *Elephas, homine obvio forte in solitudine, & simpliciter oberrante, clemens placidusque etiam demonstrare viam traditur.* Fortuitò crediderim aliquem, dum elephantum sequitur, eò pervenisse, quò decrêrat; non hoc sibi proponente elephanto. Nam unde sciat, quò tendat homo? Et quomodo sic affectus sit erga hominem, qui odore etiam non nudorum modò pedum, sed calceis quoque indutorum, ut ibidem ait Plinius, *vestigio hominis animadverso, prinsquam hominem, intremiscit, insidiarum metu circumspectat, nec calcat, sed erutum proximo tradit, ut ille sequenti, nuncio simili, usque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Non hæc bellè cum eo conveniunt, ut sponte adeat hominem, & ei monstret viam, quem sic timet.

b Lib. 8. cap. 4.

Apud eundem Plinium *c* legere est: *Victus vocem fugit victoris elephanti: terram ac verbenas porrigit.* Priùs cum cane, & gallo gallinaceo, habet commune: sed posterius, de danda victori herba, unde sciunt elephanti, quod nesciant homines, nisi majorum instituto? de quo Festus Pompejus, idemque Plinius lib. XXII, cap. IV. Iisdem, licet mos iis, ut ex Plinio antea diximus, *nunquam nisi in abdito coire*; quæ & camelorum, & felium, est indoles: difficulter tamen adducar, ut credam, humana observare, & odisse adulteria; sic, ut Romæ, imperante Tito, elephantistæ conjuge cum alio mœchante, utrumque propterea dentibus transfixerit; necatos stragulo contexerit; alterique advenienti, rejecto operimento, & facinus, & se ostenderit ultorem. Quod apud Ælianum legas Hist. lib. X, cap. XV. Item quod idem lib. III, cap. XVII, refert, cùm magister elephanti, amore alterius captus, necasset uxorem, & ad præsepe elephanti sepelisset: hunc novam eò traxisse conjugem, cornibus ac pedibus refodisse priorem, ut ita ostenderet, quali altera hæc marito nupsisset. Credo, ut odorari valet, olfecisse cadaver; id significare voluisse dominæ; cujusmodi multa de canibus experientiâ comprobantur. At non fit verisimile, hoc egisse, ut stultas dominæ suæ nuptias exprobraret.

c Lib. 8. cap. 5.

Sunt & aliqua, non tam ad mores pertinentia, quàm naturam elephanti; in quibus non minùs aberratum fuit. Ut cùm, ex Maurorum sermone, duplex eos cor habere ait Ælianus lib. XIV de Animalibus, cap. VI. Item cùm, Plinio *d* teste, *decem annis gestare vulgus existimat.* Quod etiam apud Plautum legas Sticho, act. I, sc. III. Imò Onesicritus, qui Alexandrum M. comitatus in Indiam fuit, idem prodidit; teste Strabone in XV. Sed ipse Strabo aliter. Nam ait, cùm celerrime pariunt, esse id sub mensem sextum decimum: tardissime autem mense duodevigesimo. At paullò aliter scripserat Aristoteles in sexto Historiæ Animalium, cap. XXVII: Ὅταν δ' ὀχευθῇ ἡ θήλεια, φέρει ἐν γαστρί, ὡς μέν τινες φασίν, ἐνιαυτὸν καὶ ἓξ μῆνας· οἱ δ' ἕτεροι, τρία ἔτη. τὸ δὲ μὴ ὁμολογεῖσθαι τὸν χρόνον, αἴτιον τὸ μὴ θεωρεῖσθαι τὴν ὀχείαν. *A coitu femina gerit uterum, ut ajunt nonnulli, sesquiannum; ut alii, annos tres. Controversia temporis in caussa est quod coitum non observarint.* Plinius *e* tamen ait, Aristotelem statuere biennii gestationem. Subjungit deinde, *non amplius, quam semel, gignere; pluresve, quam singulos.* Quod si esset, jam diu defecisset omne elephantorum genus. Nam ex gemino parente tantùm unus possit enasci: & multi morbo obeunt, aut certamine inter se, vel cum dracone, aliisve animantibus, vel bello inter homines. Adde quòd sæpius matrem comitentur terni, vel quaterni σκύμνοι, ut vocant Aristoteles *a*, & Philostratus *b*. Sanè (ut obiter id dicam) vocem eam non solùm leonibus (quomodo & Lucretius in quincto ait *c*,

d Lib. 8. cap. 10.

e Ibidem.

At catuli pantherarum, scymnique leonum)

sed aliis etiam animantibus convenire: satis ostendunt ista Hesychii verba: σκύμνους ἐκγόνους λεόντων, καὶ ἄλλων ζώων *d*. Latinè non tam *pullos* fortasse, ut in equis; quàm, ut in bubus, *vitulos* appelles: quando Latini elephantum, ut antea *e* dictum, vocarunt bovem Lucam: *bovem* quidem, quia non haberent animal, cui magis conferrent; *Lucam* autem, quia in Lucania primùm vidissent. Nam ex *Lucanus* κατὰ συγκοπὴν primò fuit *Lucans*, hinc *Lucas*. Ac *Lucans* quidem ex *Lucanus*, à *Lucania*: ut à *Piceno*, *Picenus*, inde *Picens*; à *Laurento*, quod postea *Laurolavinium*, *Laurentius*, inde *Laurens*. Nam idem *Laurentius*, & *Laurens*. Unde Maro X Æn.

—— *Multos Vesulus quem pinifer annus*
Defendit, multosque palus Laurentia. ——

Ubi Servius: *Laurentia pro Laurens. Nam hæc est vera, & recta derivatio.* Ex *Lucans* autem altera συγκοπῇ est *Lucas*, ut *prægnas* ex *prægnans*, hoc fortasse ex *prægenans*: ut non solum *genere*, sed & *genare* dixerint, velut Græci γενᾶν. Simileque *Campanus*, *Campans*, *Campas*. Ut apud Plautum Trinummo *f*, *Campans genus*, prout est in Nonii codd. etiam optimo MSo nostro: sive *Campas genus*; ut est in codd. Plauti etiam MSSis, quibus usus Camerarius. Ridiculè verò Jo. Petr. Valla intelligebat insecta, quæ & Columella nunc *erucas*, nunc cum Græcis *campas* vocat. Sed ab instituto abimus. Redeo ad illud. Isti, quod de multis elephanti seu scymnis, seu vitulis, diximus, videri possit obstare, quod apud Aristotelem legas lib. IX de Animal. cap. XLVI: Ὃ δ' ἂν ὀχεύσῃ, καὶ ἔγκυον ποιήσῃ, ταύτης πάλιν οὐχ ἅπτεται. *Quam impleverit coitu, eam rursus non attingit.* Sed hoc restringendum ex isto lib. V, cap. XIV: Πάλιν δὲ βαίνει μετὰ τὴν ὀχείαν διὰ τρίτου ἔτους· *Coitum post tertium annum repetit.* Quare &, quod ibidem subdit, non attingere, quam gravidam fecerit, id de biennio quo gestat, & anno proximo, capiendum. Interim cum aliis, & post triennium fortè cum eadem, coit. Cæterùm Aristotelem inconstantiæ notat Cæsar Scaliger *g*, quòd, cùm Historiæ suæ libro V *h* scripsisset, elephantum marem coire anno quincto, vel sexto; feminam duodecimo, aut cùm serò, decimoquarto: idem in sexto *i* dicat, & marem, & feminam, coire πρὸ τῶν εἴκοσιν ἐτῶν *intra annum vigesimum.* Cum priori sententiâ magis convenit Plinius *k*, qui ait, *marem coire quinquennem, feminam decennem.* Interea sententiarum hæc diversitas arguit, ut nec magnis illis naturæ mystis satis de hoc constiterit.

a Lib. 6. Histor. Anim. cap. 27. sect. 359. ex dist. Cæs. Scalig.

b Lib. 2. de vita Apollonii, cap. 4.

c Vers. 1035.

d Scymnus, fœtus leonum, & aliorum animalium.

e Cap. superiori.

f Act. 2. sc. 4.

In illo etiam veteres decepti videntur, quòd, quæ cornua sunt, esse elephanti dentes putarunt. Ut post Herodotum, Aristoteles lib. III de part. anim. cap. II, & lib. II Hist. Anim. cap. V, Dionysius Afer in περιηγήσει, Plinius lib. VIII, cap. III, Philostratus lib. II, cap. VI. Etiam Livius extremo libro XXXVII, ait L. Cornelium Scipionem Asiaticum tulisse in triumpho eburneos dentes mille ducentos viginti. Sed opinionem eam Oppianus lib. II Κυνηγετ. gemino oppugnat argumento. Quorum unum est, quòd cornua hæc artifices poliant, ac varia inde affabre conficiant: at nihil tale in dentibus habeat locum. Alterum addit, quòd, ut cornua omnia, è cranio nascantur. Nam è temporibus enata, superiorique è mandibula resupinata, per os sese extollunt. Quo etiam argumento usus Pausanias lib. V: ἐλέφαντι δὲ τὰ κέρατα ἔσω τὰ διὰ κροτάφων κατερχόμενα ἄνεισι, καὶ οὕτως ἐς τὸ ἐκτὸς ἐπιστρέφονται. τοῦτο οὐκ ἀκοὴν γράφω, θεασάμενος δὲ ἐλέφαντος ἐν γῇ τῇ Καμπανῶν κρανίον ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ· *Elephantis verò cornua sitas quævis à temporibus exorta superne, ac sic exterius resupinata.*

g Comment. in lib. 2. Hist. sect. 133.

h Cap. 14. sive Cæs. Scal. cap. 13. sect. 140.

i Cap. 27. Cæs. Scal. sect. 359.

k Lib. 8. cap. 5.

Hoc ego non ex auditu scribo; sed postquam in Dianæ templo, quod in Campania est, elephanti cranium vidi. Etiam Mauritaniæ rex Juba, (quo nemo, sive regiam dignitatem, sive regionem Africam consideres, meliùs hæc nôsse potuit) ea, quæ vulgus dentes, cornua appellat; ut est apud Plin. lib. VIII, cap. III. Item Philostratus lib. II de vita Apollonii cap. VI, idque ob eamdem caussam: τῷ φύεσθαι μὲν αὐτοὺς, ὅθεν περ οἱ κρόταφοι· *eo quod nascantur e temporibus.* Magisque id probat Ælianus lib. XIV Hist. Animal. cap. V, & lib. IV, cap. XXXI; nisi quòd eò tandem inclinat, ut mediæ esse naturæ inter dentes, & cornua, arbitretur. Jubam tamen argumento non uno impugnat Philostratus, loco antè memorato. Sed occurrit ei Bodinus Commen. in Oppiani lib. II de Venat. a Si voles, ipsum adi. Nec enim eum exscribere vel animus est, vel otium.

a Pag. 81.

Cap. LII.

Leoni plurimum tribui inter quadrupedes principatum. Leonis ἔτυμον. Quid ליש, *&* μυρμηκολέων, ארי, χάροπον. *Quàm dispari de caussa Christus, & diabolus, leoni comparentur. Quæ secundum Philen arguant fortitudinem leonis. Iterum de leonis etymo: & unde* ארי: *variaque leonis epitheta ad visum pertinentia. Phanarete, Socratis mater, cur Platoni* βλοσυρὴ *vocetur. Leo præcipue inter* καρχαρόδοντα. *Cur nonnisi aversis currat falculis. Leonis collum vertebris constare, etsi aliter de eo veteres. Prope omnia leonis ossa esse medulla expertia, adeoque solida ac dura, ut ex iis, tanquam e silice, elicias ignem; ac perperam id rideri ab Athenæo. Cur Semiramis credatur magis lætata esse leænâ, quàm leone capto. Varia, ex quibus generosa animi vis in leone, leænaque, reluceat.* Θυμολέοντες. *Quomodo incedant leones, & ut incessus ejusmodi in hominibus etiam generosi animi symbolum habeatur. Leonum animos ex cauda cognosci, & caussa ejus ex physicis adlata: ut & cur canes adulentur caudâ. Cur leonis cauda dicatur* ἀλκαία. *Quare credatur leo facilius contineri clathris ligneis, quam ferreis. Cur, nisi novi nihil valuerit venari, pridianæ prædæ reliquiis abstineat. Ut, quando opus, evomat cibos, quo ad fugam sit levior. Sagacissima leonis leænæque vindicta de ursa, ob catulos interemtos. Sagacitas leænæ se post congressum cum pardo abluentis, ne odor adulterii crimen leoni prodat. Cur leo obtutum in terram figat quoties venatores instant. Quo corporis signo distinguere sit generosiores leonum a magis pavidis. Nullos esse* ἀρχολέοντας: *sed apud Capitolinum vel* ἀγελαιολέοντας, *vel* ἀρχιλέοντας, *scribi oportere. Etiam pro regionibus, unde apportantur, variare leonum & sagacitatem, & generositatem, & vires. Libycorum leonum vis. Utrum, in Annalibus Romanis, per ursos* Numidicos *intelligendi sint leones, an veri ursi.*

POst elephantum de leone dicam: qui κατ᾽ ἐξοχὴν ab Æschylo a, Oppiano b, aliis θὴρ seu *fera*; Latinis *Libyæ fera*, nominatur. Nempe quia ei, plurimorum judicio, inter feras debeatur principatus. Suidæ c est, sine dubio ex veteri aliquo scriptore, Ἀρχὴ ἡ μὲν φυσικὴ, ὡς λέοντος ἐν ζώοις, καὶ ἀετοῦ ἐν ὀρνέοις. d ἡ δὲ χειροτονητὴ, ὡς ἐπὶ βασιλέων ἀνθρώπων· *Principatus alius quidem est naturalis, ut leonis inter animalia terrestria, & aquilæ inter aves: alius vero per electionem, ut in hominum rege.* Et Oppianus in tertio κυνηγετ. e vocat

—— κλυτὸν βασιλῆα λέοντα·

—— *Inclytum regem leonem.*

Isidori quoque est lib. XII Orig. cap. II: *Leo Græcè, Latinè Rex interpretatur, eo quod sit princeps omnium bestiarum.* Sed de etymo, abludit; cùm λέων nunquam, nisi κατὰ μεταφορὰν f, regem signet. Sed est forte λέων g à λάω, vel λεύσσω h, de quo mox dicam, cùm de visu leo-

a Eumenid.
b Lib. 3 de Venat.
c In voce Ἀρχή.
d Addunt aliqui, & δράκων ἐν ἑρπετοῖς. & draconis in reptilibus.
e Vers. 62.
f Per translationem.
g Leo.
h Video.

nis agam: vel potius ab אל, *fortis*, literis trajectis: vel ab eadem origine ac λὶς, unde Homero accusativus λῖν. Est verò λὶς à ליש: quod unum ex sex leonis appellationibus: de quibus, si voles, Drusium vide lib. x Observat. cap. IV. Habes ליש Jobi cap. IV. Sed Hieronymus reddit *tigris.* Estque magna similitudo inter leonem, & tigrim: maculosâ tamen pelle à leone differt tigris. Verùm quin leo signetur, dubitandum non est; sive, ut LXX ibidem reddunt, sit μυρμηκολέων, aut μυρμηγκολέων, nempe ex eo, quia & μύρμηκες sint leonum genus, Straboni descriptum lib. VI. Vel est ליש scymnus, sive catulus leonis, juxta Chaldæum interpretem, imò ipsos LXX, Esai. cap. XXXV, 6: vel leo sit provectæ ætatis: quæ opinio est R. David Kimchi. Habes & Proverb. XXX, 30: *In bestiis* ליש *fortis est.* Hoc est, leo bestiarum fortissimus. Cui geminum est illud ad Samsonem Jud. XIV, 18, *Quid fortius leone?* Sed hic est ארי: de cujus etymo inferius dicam: estque ab eo χάροπον; quomodo dicitur λέων Μακεδὼν a, secundùm Tzetzem in Lycophronem b. Ob hanc leonis fortitudinem etiam Jesus Christus *leo* vocatur Apocalyps. V, 5: *Ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, ut aperiat librum.* Cùm enim spirituum nullus posset aperire librum; id potuit Jesus: quod prælustre est fortitudinis argumentum; unde *leo* dicitur; ut postea c *agnus*, ob innocentiam. Cùm verò non simpliciter appelletur *leo*, sed *leo de tribu Juda*, respicit B. Joannes prophetiam, quæ est Genes. cap. XLIX, 9: quam, inter alios, Christo accommodat Julius Pomerius, Toletanus Archiepiscopus, lib. I adversus Judæos. Etiam diabolus ab Apostolo Petro d leoni confertur; sed non ἁπλῶς, verùm rugienti, hoc est, famelico, iracundo, devorare homines cupienti. quæ nihil commune habent cum iis, ob quæ Christus illi comparatur.

a Leo Macedonibus.
b Pag. 74. edit. Basil.
c Ibid. vers. 8.
d 1 Ep. cap. 5. 8.

Ex quibus fortitudo leonis reluceat, collegit Philes in jambis: ubi ait, cum inter bestias μοναρχίαν e obtinere: atque istud, ut inquit, arguunt,

> Καὶ στέρνα, καὶ γόνατα, καὶ σφυρῶν βάσεις,
> Καὶ βλέμμα, καὶ θρὶξ, καὶ κατάφρακτον στόμα,
> Ῥώμη τε πλευρῶν, καὶ βεβηκὸς ἰσχίον,
> Καὶ νεῦρα πυκνὰ, καὶ ποδῶν μέγας ὄνυξ,
> Καὶ βῆμα, καὶ σκίρτημα, καὶ δρόμου τάχος,
> Αὐχὴν παγεὶς ἤτ᾽ ἐξ ἀναρθρωσίου.

e Regnum.

Sic senariis expresseris:

> *Pectusque, genuaque, tibiarumque is status,*
> *Et vultus, & pilus, osque munitum undique,*
> *Roburque laterum, firmitas coxendicis,*
> *Nervique spissi, & ungula magna pedum,*
> *Gressusque, saltus, atque cursus celeritas,*
> *Compacta cervix osse perpetuo rigens.*

Paullùm præcipuis insistam. Primo loco memorat pectus. De quo & Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni vis summa in pectore.* Et Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Validus est pectore, & priore corporis parte: ac degenerat posterioribus membris.* Sequitur de genibus, in quibus & homini, & aliis animantibus, vires. Unde Homerus Iliad. Δ f:

> Ὦ γέρον, εἴθ᾽ ὡς θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισιν,
> Ὥς τοι γούναθ᾽ ἕποιτο, βίη δέ τοι ἔμπεδος εἴη.
> *O senex, utinam, qualis tibi animus est in charis præcordiis,*
> *Talia etiam genua forent, viresque firmæ & stabiles.*

f Vers. 314.

Notum illud vatis Venusini g: *Dumque virent genua.* Nempe & leoni, dum vigent vires, genua sunt idonea cursum ad celerem. Eodemque pertinet, quod addit de talis, sive pedum malleolis, per quos tibias intellige & ὠκυδρομίαν.

g Epod. od. 13.

Postea Philes subdit τὸ βλέμμα, sive *visum.* Visu enim mirè valet. Imò & Eustathio h ex eo λέων dici putatur, à λάω, *video*; unde ἀλαὸς, *cæcus*; Porphyrio item à λεύσσω, quod itidem valet βλέπω: ac fortasse similiter Hebræis vocatur ארי, à ראה, *videre*: nisi qualis ab ארה, *carpere, decerpere.* A visu leones quoque χάροποι dicuntur, & γλαυκιόωντες, ut *cæsii* Catullo i. Idem ἀμαρυγαίους nuncupat ἀπὸ τοῦ μαίρειν, hoc est, μαρμαίρειν, *lucere, splendere.*

h Iliad. λ.
i Epig. 46.

Sed & Hesiodo *a* leo βλοσυρὸς *a* quod ipsum inter leonis epitheta Pollux *b* reponit. βλοσυρώπης verò propriè est *torvus*: sed cum sic vocari videmus, capiendum de illa oculorum ferocia, quæ in bene natis, & idcirco alios præ se contemnentibus, relucet. Quomodo & Socrates apud Platonem in Thæteto *c* ait: Σὺ δ' ἐγώ εἰμι υἱὸς μαίας μάλα γενναίας τε καὶ βλοσυρᾶς Φαιναρέτης· *Sum filius obstetricis valde generosa, ferocique prædita animo, Phænaretes.* Quo de loco, perperam reprehenso ab Athenæo, diximus etiam in Institutionibus Oratoris lib. II, cap. XIV, sect. VIII.

Hinc meminit pilorum, quod imprimis ad jubam referendum. Nam præcipuè fortes sunt, quorum colla, armosque, vestiunt jubæ. At generati è pardo, qui ignobiles *d*, juba carent: imò nec leones sunt, sed leopardi.

Inde memorat os: quod illi Aristoteles ait esse ἀμφιχανές, *præamplum*. Sed cum Philes tribuit ei os καρχαρόδοντον, respicit vallum dentium; qui acuti, & serrati, limæque instar asperæ. Hinc Anacreon od. II, cùm tauris cornua sint, aliis alia; datum ait λέουσι χάσμ' ὀδόντων· *leonibus hiatum dentium*: Oppianus *e*, eâdem mente, *dolioν χάσ*μα *f*. Hujusmodi animantia serratis dentibus valida Aristoteles *g*, & alii, καρχαρόδοντα appellant.

Sequitur paullo pòst de magnis pedum falculis, sive unguibus: quibus quia, quantum possint, sciant; eò ut gradiendo retrahunt in corpus, ne incessu, fugâque imprimis, obtusos reddant. Solinus cap. XXX: *Gradientes, mucrones unguium vaginis corporum claudunt, ne acumina attrita retundantur. Hoc adeo custodiunt, ut non nisi aversis falculis currant.* Sic enim in schedis Palatinis optimè reperit Salmasius: pro quo contrario & falsissimo sensu Delrius ediderat, *adversis falculis*, hoc est, planè exertis.

Tum jungit Philes de gressu, qui illi (ut traditum Aristoteli in Physiognomicis *h*) est νεανικὸς, hoc est, strenuus, qualis juvenum. Is cujusmodi sit, inferiùs dicetur.

Mox subjungit Philes, cervicem leoni unico constare osse, vertebris nullis; quod & Ælianus prodidit: eique id cum lupo, Aristoteles *i*; cùm lupo & hyæna, commune esse, Plinius ait. Sed de leone falli eos, planeque ejus collum vertebras habere, proditum est à Cæsare Scaligero Exercitat. CCLVIII, sect. I.

Paullo pòst Philes etiam aliud fortitudinis refert argumentum:

> Καὶ κοῖλον ὀστοῦν οὐκ ἔχει τὸ θηρίον.
>
> *Nec fistulæ instar ossa sunt illi cava.*

Solis enim brachiis, & femoribus exceptis, quæ aliquid habent medullæ, omnia ossa ei sunt medullæ expertia; adeò autem solida, ut si invicem collidas, ignem velut è silice elicias. Id legas apud Ælianum lib. IV Hist. de Anim. cap. XXXIV: qui hoc hausit ex Aristotelis lib. II de generat. animal. cap. IX. Apud Athenæum tamen lib. VIII id ridetur, interque ea reponitur, quæ cum incerta sint, vel etiam falsa, stultis nihilominus miracula videantur. Sed reprehensio hæc ejus est generis, cujus pleraque alia ibidem ex Epicuri epistolis hausta.

Cùm verò leo sit θρέμμα ἀλκιμώτατον τε καὶ δυσμαχώτατον *k*: tum imprimis hoc de leæna produnt: credo, ob affectum erga catulos suos. Ideo Semiramis Babylonia non tam exultabat, si leonem, quàm si leænam, interemisset: ut est apud Ælianum lib. XII Var. Hist. cap. XXXIX.

Nec leone modò, vel leænâ, nihil fortius, verùm neque generosius: unde II Samuelis XVII, 10, Chusai de Davide ait ad Absolomum: לִבּוֹ כְּלֵב הָאַרְיֵה, *Cor ejus, sicut cor leonis.* Imò propterea leoni etiam nomen לָבִיא à לֵב *cor*: quasi *cordatum* dicas, diciturque hoc pacto, ubi non catulus modo, sed & leunculus esse desiit; parumque abest, quin sit inter adultos. Hinc etiam hominem fortem, ac generosum, θυμολέοντα, ἢ λεοντόθυμον, dixere; de quibus Hesychius. De hac animi leonini magnitudine ita ex Aristotele Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Generositas leonis in periculis maxime deprehenditur; non in illo tantummodo, quòd, spernens tela diu, se terrore solo tuetur, ac velut cogi testatur* b; *cooriturque non tanquam periculo coactus, sed tanquam amentia iratus: illa nobilior animi significatio: quamlibet magnâ canum & venantium urgente vi, contemtim, restitansque cedit in campis, & ubi spectari potest: idem ubi virgulta sylvasque penetravit, acerrimo cursu fertur, velut abscondente turpitudinem loco.* Similiaque habet Solinus cap. XXX.

Etiam excelsam hanc indolem declarat, quòd dolis careant, atque, ut Aristotelem accepere Plinius, & Solinus, nunquam limis intueantur oculis. Item quòd progrediantur pedatim, humeris ad gressus singulos commotis: quod Aristoteli est τοὺς ὤμους ἐπισαλεύοντες: idemque in hominibus etiam generosi esse animi indicium, ait: atque Adamantius cum dixisset, esse hoc argumentum μεγαλονοίας καὶ ἀνδρείας, *magnanimi, ac fortis*: subdit, οὕτω γὰρ καὶ λέων βαίνει· *quippe & ita leo incedit.* Inter alia animi indicia, hæc vis animi è cauda apparet: quæ immota illi, quando placidus est: at blandiri si volet, leviter eam commovet. Sed rarò talis est. Nam naturâ est iracundus, ac quoties irascitur, prius caudâ terram verberat; gliscente irâ, etiam tergum eâ flagellat. Testes istorum Plinius *c*, & Solinus *d*: sed verba eorum, quæ corruptè leguntur, corrigenda sunt juxta felicem Salmasii restitutionem *e*. Similis quoque apud Ælianum legas lib. V Hist. Anim. cap. XXXIX, & lib. VI, cap. I. Cur verò iratus caudâ id ostendat, caussam è natura rerum promit Alexander Aphrodisiensis in problematis lib. I, quæst. CXLIV: ubi & adjungit, cur canes item caudâ suâ blandiantur. Nempe, inquit, quia iis medulla spinalis porrigatur usque ad caudam; eò vis animalibus illis, & magna, & promta; ut hac parte præstent, quod homo manu. Uti igitur homo, cùm lætus conspicit amicum, manum porrigit; ita canis agitat caudam, partem agilem: & ut homo, præ indignatione, manu percutit pluteum, vel aliud; ita leo, præ ira, prius terram, mox etiam tergum flagellat. Ab hoc fortis, & generosi animi indicio, Græci caudam leoninam dicunt ἀλκαίαν; nempe ἀπὸ τῆς ἀλκῆς *f*. Hesychius: Ἀλκαία, κέρκος, οὐρὰ τοῦ λέοντος. ALCÆA, *cauda leonis.*

Ad vim animi generosam etiam referri video, quòd quomodocunque se patiatur cancellis includi ligneis; ferreis, ut ajunt, non item. Hoc interpretantur, quasi flecti possit, ut cedat: sed non vi ita cogi, ut meritò victoriæ extorqueas confessionem. Putare enim, indignum esse, aliquid vires suas exsuperare: ac propterea rumpere clathros ferreos.

Etiam magnitudinem animi colligunt ex eo, quòd fere aspernetur reliquias pridianas: quasi sic secum reputet, nullam debere diem abire, quin committatur cum vivo animante, atque ita victoriæ suæ præmium reportet. Ideo cadaver non attingere; sed vivo vesci animali, aut recenti prorsus; ut Joannes Tzetzes ait Chil. V, cap. IX. Sed metuo alia ne ratio subsit. Nempe ne eò ab illis abstineat, quæ pridie sit venatus, quia ab gravi ejus anhelitu jam putredo ac fœtor pervaserit cadaver. Sanè cancellis inclusus non modò cadavere vescitur, sed, quod nihil habet generosi, placentis mellitis: ut Tzetzes *g* ait. Quanquam dicere possis, nihil esse, quod non generosos etiam animos cogat necessitas.

Jam quantæ est prudentiæ, quod si, Plinio *h* teste, nimio gravatum cibo ventrem sentiat, carnes, insertis in os unguibus, educat; præsertim si necesse habeat fugere, eoque levitate corporis sit opus. Hoc sæpius usu venit: quia leo incontinens est, ac vorax: unde prædam nactus opimiorem, subinde adeò se explet, ut biduo, vel etiam triduo, abstinere cibo cogatur. Hoc optimè ab Aristotele *i* monitum; pessimè autem à Solino expressum. Nam philosophus dicit, eum ἐνίοτε διὰ τρεῖς ἡμέρας ἀσιτεῖν *k*: uti Plinius *l*, *à saturitate interim triduo abstinere*: hoc est, quandoque nam *interim* pro *interdum*, ut sæpe. Solinus *m* verò, ait, *alternis cibum capere*; quasi diebus alternis sem-

a In Scuto Herculis vers. 175.
b Lib. 5. cap. 12.
c P. 149. Tom. 1. edit. H. Steph.
d Plin. 8. 16.
e Lib. 4. de Ven. vers. 92.
f Dolosum hiatum.
g Lib. 5 de anim. generat. c. 8.
h Cap. 5.
i Lib. 4. de part. animal.
k Robustissimum, & superatu difficillimum.
a Salmasius, non illo.
b Salmas. velut cogitat statum, hoc est, positurum corporis ad resistendum, non verò fugiendum.
c Lib. 8. cap. 16.
d Cap. 30.
e Plinianarum Exercit. pag. 306.
f A robore.
g Ibidem.
h Lib. 8. cap. 16.
i Lib. 8. Hist. animal. cap. 5.
k Cibo abstinere, quia supra modum se saturaverat.
l Lib. 8. cap. 16.
m Cap. 30.

semper nunc edat, nunc jejunet: quod nemo veterum docuit.

Sed illustre imprimis sagacitatis in eo argumentum habemus, quòd, cùm ursa in Pangæo, Thraciæ monte, ingressa esset antrum, inque eo catulos leonis interemisset; parentes à venatu reduces, hisce visis, ursam fuerunt insecuti: atque hac in primam se arborem recipiente, leæna quidem ad arborem permansent; leo autem totis montibus erràrit, donec incidisset in fabrum lignarium: cui primo, præ metu, securis de manibus decidit: sed ille blandiebatur homini, pede monstrabat securim, ut tolleret: eo non intelligente, quid vellet, ore illam præbuit: tandemque hominem caudâ amplexatus, ad lustrum suum duxit: accessit & leæna: uterque cladem catulorum ostendunt: simul arborem suspectant, ut qua ursa se contineret: tum faber conjectans ab ursa hanc injuriam acceptam, arborem succidit: concidente eà cum ursa, mox hanc leo leænaque discerpunt: hinc leo hominem ad locum, ubi ligna antea cædebat, sospitem reducit. Vide ista ex Eudemo paullò fusiùs narrantem Ælianum lib. III de Animal. cap. XXI.

Quantæ etiam hoc est sagacitatis, quòd apud Plinium *a*, & alios, legimus de leænis? Quippe ajunt, eas, si coierint cum pardo (ita mas solus dicitur, ut *pardalis* femina) non continuò solitas redire ad leonem, quem acerrimum adulterii vindicem sciunt: sed priùs nive, aut flumine, se abluere, atque ita obliterare adulterii odorem. Aliæ etiam mentis imaginem refert, quòd, ubi venatores instant, in terram conjicit oculos. Caussam his verbis adfert Solinus cap. XXX, & ex eo Isidorus lib. XII Orig. cap. II: *Sepis à venatoribus terram contuentur, quo minùs, conspectis venabulis, terreantur.*

a Lib. 8. cap. 16.

Nec tamen par omnium est leonum vel sagacitas, vel generositas, vel robur. De animi magnitudine meritò id negat Aristoteles, & ex eo Plinius his verbis lib. VIII, cap. XVI: *Leonum duo genera* (Aristoteles tradit) *compactile, & breve, crispioribus jubis: hos pavidiores esse, quàm longo simplicique villo: eos contemtores vulnerum.* Ac generosiores isti Baptistæ Egnatio, & aliis, videntur esse, qui *archoleontes* dicuntur in vulgatis editionibus Julii Capitolini *b*; si principem editionem exceperis, in qua, uti & MSSis, est *acroleontes*: unde Conradus Gesnerus, eumque secuti Scaliger, & Casaubonus, fecere *agrioleontes*, ut hi opponantur leonibus mansuetis. Sed propiùs abit, quod Salmasio placuit, *argoleontes*: hoc est, leones albi, sive minus flavi vulgaribus. Mentio eorum in epistola Alexandri M. ad Aristotelem.

b In Gordiano.

Præterea qui leonum fuere inter Acheloum, & Nessum (nunc in Europa sunt nulli, nisi ex illatis, curâ gignuntur humanâ) hi viribus, & animis, præstabant illis Libyæ, & Syriæ; ut Aristoteles *c* auctor est, & ex eo Plinius *d*. Oppianus initio tertii de Venatione laudat Armenios, Arabicos, Libycos, & Æthiopicos: Libycis autem tribuit principatum. Nulli in isto plus fidei debemus, quàm homini Granatensi, inque Africa educato, & ab eo, qui de sacro baptismatis fonte susceperat, (Joanne de Medicis, sive Leone X) Joannis Leonis nomen sortito. Is in descriptione Africæ lib. IX refert, ut bis parum abfuerit, quin à leone devoraretur. Esse autem leones terræ Africæ tam validos, ac feroces: ut unus vel ducentos invadat equites; quinos etiam, vel senos, interficiat. Ob singulare hoc robur, eos potissimùm nominat Martialis lib. XII, epigr. LXII:

c Lib 9. Hist. Anim. c. 28.
d Lib 8. cap. 16.

In tauros Libyci ruunt leones,
Non sunt papilionibus molesti.

Cùm Indicis eosdem junxit Catullus epigr. XLVI:

Solus in Libyâ, Indiâve tostâ,
Caesio veniam obvius leoni.

Justus Lipsius in Electis lib. II, cap. IV, tradit, hos leones Libycos, quia ex Numidia afferrentur, eò dictos esse *ursos Numidicos*: non quasi leve sit discrimen inter leonem, & ursum; sed quia primitùs id non satis esset cognitum. Sic verò ait appellatos in Annalibus Romanis: in quibus notatum (ut Plinius monet lib. VIII, cap. XXXVI) *M. Pisone, & M. Messalla coss. ad XIV Calendas Octobr. Domitium Ænobarbum, Ædilem curulem, ursos Numidicos, & totidem venatores Æthiopas, in Circo dedisse.* Subjungit deinde Plinius: *Miror adjectum Numidicos fuisse, cum in Africa ursos non gigni constet.* Quod itidem ait lib. ejus cap. LVIII. Negat igitur Lipsius, Plinio in mentem venisse, per *ursos Numidicos* hic signari leones ex Numidia advectos. Eaque mihi sententia olim in Oratoriis nostris, ante annos duos ac triginta primùm editis, posteaque semel iterumque recusis, admodum arrisit. Tandem, ut mutarem, fecit maximus Salmasius Exercitationibus Plinianis. Parùm enim credibile est, si Romani pro leone dixissent *ursum Numidicum*, ignoraturum id fuisse Plinium: qui meminerat & apud Maronem *a* Acestem vestitum indui

—— pelle Libystidos ursæ.

a Æn. 5. vers. 37.

Lipsius tamen non dubitat, quin & hic intelligatur leo: uti & cùm Juvenalis *b ursos Numidas*, & Martialis *c Libycos ursos* dicit. In hanc opinionem eum præcipuè impulit, tum quòd in Domitii Ædilis nummo non ursam, sed leonem videas cum homine depugnantem: tum quòd Plinius neget, in Africa ursas inveniri. Sed non si in nummo solus conspiciatur leo, eo Domitius solos dederit leones. Hic solus est expressus, quia nobilior ea sit fera. In Africa autem ursas esse, præter Herodotum *d*, & Solinum *e*, testis Strabo lib. ultimo, ubi Mauros refert leonum, pardalium, & ursorum, pellibus indui. Et Dio sive Xiphilinus in vita Claudii, clarè separat ab ursis θηρία Λιβυκά, ut Capitolinus in Gordianis, *feras Libycas*. Denique aliter si esset, veterum aliquis tam insolentis locutionis meminisset; uti testes sunt nobis pro elephanto dixisse *bovem Lucam*; pro camelopardali, *ovem feram*; imò & pro struthiocamelo, *passerem marinum*; ut ostendimus lib. IV Oratoriarum Instit. cap. VI, sect. II. Etsi de postremo hoc adversatum sciam optimum & doctissimum virum, τὸν μακαρίτην Conradum Rittershusium, in Oppiani lib. III Κυνηγετ. *f* Ubi intelligi ait, quem Aristoteles lib. V Hist. Animal. vocat στρουθὸν θαλάσσιον, piscem rhombo similem. Nobis potior est Verrii auctoritas, quem Festus exscripsit: item Ausonii epist. XI: utcunque eos errare Rittershusius arbitretur. Quemadmodum verò de ursis Numidicis deceptus est Lipsius: ita & fallitur, cùm veteres censet pro pantheris dixisse *mures Africanos*. Sed hunc errorem satis, ut arbitror, in Oratoriis Instit. *g* refutavimus. Nec tale quid legas apud antiquos.

b Sat. 4. vers. 100.
c Lib. 1. epig. 105.
d In Melpomene.
e Cap. 29.
f Vers. 497.
g Lib. 4. c. 6. sect. 2.

Cap. LIII.

Leonis exuviæ pro indumento, vel stragulo. Quibus leonis carnes fuerint pro cibo: quæque ejus partes in medicina sint utiles. Leonis amor erga canem socium. Clementia ejus erga supplices. Non modò leonis sidus, sed etiam leonem animal, ad naturam Solis referri. Cicurari etiam leones. Dormire eos oculis apertis, eoque Ægyptiis esse vigilantiæ symbolum, rictuque leonino templorum januas ornâsse. An leo dormiens moveat caudam, ne dormire videatur. Variæ rationes venandi leonem. Cur leo sit Vulcano dicatus. Tantopere etiam domari leones, ut, equorum instar, currum traherent. Hanno damnatus à Pœnis ob repertam rationem domandi leones. Ratio adstringendi os leonis, ne mordeat, ac via triplex veneno eum necandi. Secundum Afros, non lædi feminam à leone, quæ verenda ei detexerit. Facilis modus terrendi leonis, si pannum objeceris oculis ingruentis. A Lysimacho interemtum leonem, qui inter venandum incursabat; vel, cui is, secundùm alios, Alexandri jussu fuerat objectus. Leonem terreri circumactu rotarum, & tympani pulsu: eundem obtorpescere, si folia ilicis calcârit. Refelluntur Herodotus, & Orus, de leæna semel duntaxat, unumque scymnum,

nium, pariente. Item de eo, quod veteres tradunt, metus à leone gallum gallinaceum. In dubium vocatur vis jusculi gallinacei, cui allium incoctum: item, quod ajunt, leonibus quartanâ laborantibus mederi esum simiarum.

Miretur fortasse aliquis, Naturam, vel potiùs Deum, animal hoc usque adeò infestum nobis, eâ sagacitate, tantoque robore, instruxisse. Sed iis, quos admiratio hæc subit, multis occurritur modis. Primùm cogitemus, nihil esse tam noxium, quin idem prosit. Hoc de venenis ipsis dicebamus lib. I, cap. V. De leone autem idem liquet, sive attendamus ea, quæ ex corpore ejus ad nos redeunt; sive exempla, quibus animus noster instruitur. Ac ad corpus quidem quod attinet, pellis ejus olim habitus fuit heroum: ut Herculis. Nono etiam Æneidos legas:

Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias.

Hac de re inferiùs loquar in Theologia gentium symbolica. Hodieque Turcis, ac Mauris, ejus usus pro pallio esse dicitur. Etiam antiquitus eo sternebant toros. Unde VIII Æn.

—— Gramineoque viros locat ipse sedili,
Præcipuumque toro, & villosi pelle leonis,
Accipit Æneam. ——

Agriophagi, (gens ita dicta, quia ἄγρια, sive carnes efferorum animantium, comederet) leonibus, & pantheris, vescebantur: uti à Plinio *a*, & Solino *b*, traditum est. Liene tamen abstinere dicuntur *c*, Etiam Philostratus *d* scribit, à barbaris inter Caucasum montem, & Cophenem flumen, habitantibus, eorum animantium carnes esse oblatas Apollonio Tyaneo. Quin Alberto M. *e* si credimus, utcunque is cibus tarde digeratur, ac succum gignat crassum siccumque, & propterea hominem reddat melancholicum: paralyticis tamen is utilis est. Imò Plinius *f* ait, cor leonis comestum mederi quartanæ: fel aquæ immistum, oculis, si eo inungas, afferre claritatem: adipe ejus inunctos esse tutos ab omnibus bestiis: pro quo sanguine leonis dicere maluit Sextus Placitus seu Platonicus *g* Papyriensis; qui & varias adipis leonini vires enarrat. In hemitritæo quoque, ut ait Serenus Sammonicus,

Nonnulli memorant adipem prodesse leonis.

a Lib. 6. cap. 30.
b Cap 33.
c Io. Bruyerius de re Cibaria l. 12. c. 17.
d Lib 2. de vita Apollonii, c. 3.
e Lib. 22. de Animal.
f Lib. 38. cap. 8.
g Libro de Medicina animalium c. 10.

Quem & corporis partibus frigore adustis, uti pernionibus, mederi, ab Eduardo Wottono, & aliis, proditum est. Calceos ex corio leonino, vel lupino, magnopere podagricis prodesse, traditur à Gesnero. Atque hæc tangunt commoda, quæ ex corpore leonis mortui percipimus.

Quod ad animum nostrum, (id enim alterum erat) ex consideratione leonum multa addiscimus, quibus accendamur ad sociorum amorem, clementiam, animum gratum, humanitatem, & vigilantiam.

Primi exemplum ex Eudemo refert Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XLV. Ait, à juvene pariter educatos leonem, ursam, canem: ac primò eos pacem & amicitiam coluisse. Postea rupisse hoc fœdus ursam: nam ubi aliquantisper colluisisset cum cane, ad naturam rediisse, ac unguibus dilacerâsse ventrem canis: leonem autem ita graviter cepisse hanc injuriam contubernali illatam, ut pares ab ursa pœnas exegerit.

De clementia ejus ita Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni tantum ex feris clementia in supplices: prostratis parcit: &, ubi sævit, in viros priùs, quam in feminas, fremit: in infantes non nisi magnâ fame.* Subjungit deinde de femina exemplum: unde licet non colligatur, intellectum precum ad feras pervenire; illud tamen sequitur, supplici voce ac gestu mulceri. Quod verò Julius Camillus in Theatro suo ait, esse Solare animal, id apud Ælianum *h*, ac Macrobium *i* quoque, legas: imò & Proclum *k*: sed hic addit, magis interim Solare animal esse gallum gallinaceum, cùm ejus cantu leo ipse perterrefiat. Hoc cujusmodi sit, inferiùs expendam: nunc satis erit explodere Camilli judicium; quando ait, leonem nobilibus parcere, tanquam cognatis suis. Inane enim hoc somnium est, ad nobilium illis palpandum, qui solos se homines esse arbitrantur, cæteros fœnum esse oportere.

h Lib. 5. de Animal. cap. 39.
i Lib. 1. Saturn. cap. 21.
k Lib. de sacrificio, & magia.

Grato esse leones animo erga parentes, arguit, quòd eos nutriant, ubi senuerint; ut est apud Joannem Tzetzem. Imò quosvis leones senio confectos, alia junioribus, tradit Plutarchus comparatione aquatilium, & quadrupedum. Idne ita sit, an secus, haut facilè dixerim. Sed si cæteros quoque alant, longè magis parentes. Quàm grati etiam sint erga homines, qui benefecerint, exemplo erga Mentorem Syracusanum, & altero erga Elpidem Samium, docet Plinius lib. VIII, cap. XVI. Sed & vide, quæ de Androclo, seu potiùs Androcle servo, ex Apione Polyhistore Agellius narrat lib. V, cap. XIV: item Ælianus lib. VII Hist. Animal. cap. ult. eundemque signare videtur Seneca lib. II de beneficiis, cap. XIX. Tempora enim conveniunt, cùm sub Tiberio id contigisse scripserit Apion, ac tum quoque vixerit Seneca, ulteriùs licet ætatem produxerit.

Quàm turpe sit hominum aliquos nec beneficiis mitescere, nec præceptis; leones sunt argumento, qui, licet tam efferi, quantopere mansuescant, non uno antea exemplo ostendimus. Proinde, ut rectè ait Horatius *a*,

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modo culturæ patientem commodet aurem.

Vigilantiæ ex eo capiunt signum, quòd, haut aliter ac lepores, oculis dormiant apertis; licet non studio id faciant, sed naturâ, ob palpebras justo breviores; ut cognoscere est ex libri hujus cap. XXIII. Id, Varroni *b* est, *non umbrari somno pupulas*: Græci in homine appellant κορυβαντιᾷν; ut loco proximè memorato ex Plinio *c* monebamus. Sic dormire leones, refert Orus in Hieroglyphicis *d*: ac favet Plutarchus in Symposiacis *e*. Propterea, ut idem Orus ait, Ægyptii, vigilantem signaturi custodem, leonem pingunt: atque, ut nobis alibi ex Oro *f*, Plotarcho, aliis, dictum, cùm olim ea consuetudo fuit, tum hodieque obtinet, ut templorum, & magnificarum ædium claustris, ex ære apponatur rictus leonis. Imò ex Phile in Jambis existimet aliquis, leonem inter dormiendum eò caudam suam commovere, ne, si dormire credatur, aliorum reddatur injuriis obnoxius. Sed enim imaginatio istiusmodi non cadit in verè dormientem. Quamobrem ita censeo, caudam studio duntaxat movere, dum non penitus dormit.

a Lib. 1. epist. 1.
b Prometheo.
c Lib. 11. cap. 37.
d Lib. 1. cap. 19.
e Lib. 4. cap. 5.
f Lib. 1. cap. 21.

Credo, agnoscet aliquis, & harum, & aliarum virtutum exempla, è leonibus petere nos posse: sed cùm ea quoque ex animantibus minimè noxiis, (ut de Sapientum præceptis, nihil nunc dicam) haurire liceat: Deum luculentiùs fuisse amorem suum ostensurum erga genus humanum, si & leonibus, & aliis id genus feris, careremus. Quibus illud responsum velim, damna, quæ ab iis perpetimur, esse ab ira Dei erga peccatum, per quod homo magnam partem privatus est dominio, quod in animantia ei divina concesserat bonitas. Præterea sic quoque clarè elucet cælestis erga nos cura, quòd homini dederit & prudentiam, & robur, & arma, quibus evadere periculum, imò leonem, de quo nunc solo loquimur (verùm aliorum quoque par fere ratio est) vel interimere, vel vivum capere, domareque possit. Princeps ad ista est venationis modus: unde & Ascanius apud Maronem *g*,

Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

g 4 Æn.

Geminum autem eos venandi modum Claudianus proponit lib. III de laudibus Stiliconis: ubi sic de leonibus inquit:

Non illos tædæ ardentes, non strata supernè
Lapsuro virgulta solo, non vocibus hædi
Pendentis stimulata fames, non fossa fefellit.

Prior ratio est, si ignibus ostensis, clamore præterea sublato, & metu canum, in retia adigantur. Ignibus autem leones terreri, etiam Homerus ait Iliad. Λ *b*, ubi sic de iis canit:

h Vers. 553.

Καὶ

Καιόμεναί τε δεταί, τάς τε τρεῖ ἐσσύμενός περ.
Incensaque faces, quas is, violens licet, horret.

Eo poetæ loco, ad hoc comprobandum, etiam Aristoteles utitur lib. IX Histor. Animal. cap. XLIV. Idem tradit Plinius lib. VIII, cap. XVI, & Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Obiter etiam lib. VII, cap. VI, ait, ut leones, sic elephantos, ignem extimescere. Rationem autem ab ignea leonis natura, & acuta oculorum acie, arcessit Alexander Aphrodisiensis lib. I problematum, sect. LXVIII. Pleniusque de hoc Ælianus lib. XII de Animal. cap. VII: Διάπυρον δέ ἐστι τὸ ζῷον ἰσχυρῶς· καὶ ἐντεῦθεν τῷ Ἡφαίστῳ ἀνῆψαν αὐτὸ Αἰγύπτιοι. τὸ δὲ ἔξωθεν πῦρ δυσωπεῖται καὶ φεύγει, πολὺ δὲ ἔνδοθεν φασίν. *Est vero hoc animal natura admodum igneæ: ac propterea id Vulcano consecrarunt Ægyptii. Exteriorem autem ignem ob interioris ignis copiam ægre intuetur, ac fugit, ut ajunt.* Adi & Oppianum IV Κυνηγ. Orum in Hierogl. Philen in Jambis.

Altera venandi leonis ratio est, si per foveas struantur insidiæ, stratis supernè virgultis inque fossa media agno subrumo, vel hædillo, de columna suspenso. Est & alius modus, equite cum duobus canibus prodeunte; & his quidem mordentibus, ac divexantibus, illo interim certissima jacula emittente. De his, & aliis modis, vide Oppianum in IV Κυνηγετικῶν, Belisarium Neritinorum ducem, (qui tamen Oppiani quædam perperam reddidit) alios item, qui de Venatione scripserunt: ac Paullum Venetum, in Tartariæ, sive Tatariæ potiùs, descriptione *a*.

Captos verò exarmare quoque possumus dentibus & unguibus, ne noceant: ut olim, ab Heliogabalo factum *b*. Domari etiam queunt; ut ostendit hoc poetæ Sulmonensis *c*:

Tempore Pœnorum compescitur ira leonum,
Nec feritas animo, quæ fuit antè, manet.

Imò ita paullatim mansuescunt, ut impune manu contrectes; etiam eam ori indas. Seneca lib. I de benef. cap. III: *Leonum ora à magistris impune tractantur.* Idem epist. LXVIII: *Leonibus manum insertat, osculatur tigrin suus custos.* De leone quoque est hoc Martialis lib. II, epigram. LIII

Insertamque pati blandus in ora manum.

Quidquod etiam discunt currum protrahere, aliaque servilia opera præstare? Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. XVII *Jugo subdidit eos, primusque Romæ ad currum junxit M. Antonius; & quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum subire, illo prodigio significante. Primus autem hominum leonem manu tractare ausus, & ostendere mansuefactum, Hanno e clarissimis Pœnorum traditur: damnatusque illo argumento, quoniam nihil non persuasurus vir tam artificis ingenii videbatur: & male credi libertas ei, cui in tantum cessisset etiam feritas.* De Hannone idem, paullo aliter, refert Plutarchus in Præceptis politicis. Ælianus lib. XII de Animal. cap. XXIII narrat, in Adonidis templo, quod est in regione Elymæa, esse leones adeò mansuefactos, ut eos, qui templum ingrediuntur, adulentur, & quasi salutent benignè, invitati ad mensam accedant, & quidquid offeras, accipiant, ac deinde modeste recedant. Idem lib. XVII ejusce operis cap. XXVI, leones Indicos ita cicurari ait, ut his utantur ad venandos tauros; asinosque sylvestres, & animantia alia. Similiaque de Tartaricis habet Paullus Venetus *d*. Alii item narrant, ut Lusitaniæ rex Joannes II, leonem semper habuerit secum, canis instar accubantem. Paullus quoque Jovius testatur, similem à rege Christianissimo fuisse donatum Cardinali Hippolyto Medicæo. Quàm interea nec leoni cicurato semper fidere liceat, ostendit exemplum de pueris duobus ab eo laceratis in circo; quod narrat Martialis lib. II, epig. LXXV: & alterum de magistro ab iis interemto, libello de spectaculis epig. X. Quare sic Seneca epist. LXXXVI: *Tigres leonesque nunquam feritatem exuunt, aliquando submittunt, & cùm minime exspectaveris, exasperatur torvitas mitigata: nunquam bonâ fide vitia mansuescunt.*

a Sive de regionibus Orientalibus lib. 2. cap. 17. & 18.
b Lampridius in Heliogabalo.
c Ovid. lib. 4. Trist. el. 6.
d Lib. 7. cap. 17.
e Petrus Messias lib. 2. cap. 3.

Ut omnino plus debeamus naturæ, quòd nobis concesserit vim leonis necandi, venabulis, sagittis, laqueis; quam ob illam domandi ejus viam, tam ancipitem, & incertam. Aliter etiam adversus has feras consuluit nobis Natura. Si Plinium *a* audimus, chalcantho tanta est vis adstringendi, ut si ori adsperseris leonino, nequeat mordere. Si in biviis, vel quadriviis, sparseris cineres leontophoni *b*, (id animal est Syriæ) vel si aconita miscueris ciborum illis, quibus gaudent leones, eo pereunt veneno. Pardalianches iidem, ut pardales *c*, sic leones, occidit; quemadmodum Aristoteles *d* narrat. Sunt in Armenia pisces nigri, quorum aliquid si in apertis ovium, vel caprarum, lateribus abdatur, deque eo comedant leones, mori eos ait Ælianus *e*. Dubito autem, an id, quod subjungam, apponi mereatur. Scribit Joannes Leo *f*, ex multis se, viris pariter, ac feminis, cognovisse in Africa, (ubi & ipse ab leonibus vehementer sit periclitatus) si femina in leonem incidat, eique pubem commonstret, magnum edere clamorem oculis demissis, atque ita recedere. Sed nec ipse, qui id memorat, fidem accommodat. Placuit tamen id Ulyssi Aldrovando, vel Bartholomæo Ambrosino: apud quos legas *g*, *leones non virum, non mulierem; sed tantummodo feminæ pudenda aversari.* Ἀντιπάθειαν vocant. Mihi, si verum id est, quod Leo refert, potiùs eo generosum hoc animal recedere videtur, quia feminam esse cognoscat. Nam, nisi fames stimulet, *pueris, & maxime feminis, abstinet vires*; ut Plinius *h* ait. Sed hoc in medio relinquamus. Dignius est referri, quod idem Plinius *i* retulit his verbis: *Principatu Claudii casus rationem docuit, pudendam pene talis feræ nomine, pastoris Gætuli sago contra ingruentis impetum objecto: quod spectaculum in arenam protinus translatum est, vix credibili modo torpescente tantâ illâ feritate, quamvis levi objectu operto capite, ita ut devinciatur non repugnans. Videlicet omnis vis constat in oculis. Quo minus mirum fit, à Lysimacho, Alexandri jussu, simul incluso, strangulatum leonem.* De Lysimacho idem tradit Seneca lib. III de Ira, cap. XIII, & de Clementia lib. II, cap. XXV, ac Pausanias in Atticis. Curtius tamen in VIII de objecto ab Alexandro leone fabulam vocat: leonemque à Lysimacho inter venandum in Syria occisum tradit.

Ajunt, præterea terreri leonem circumactu rotarum; de quo Seneca lib. II de Ira, cap. XII: *Elephantes porci vox terret: leones rotarum versata facies.* Ac similiter Plinius lib. VIII, cap. XVI: item tympanorum impulsu, quod ex Alcæi, & Antipatri epigrammatis in Ἀνθολογίᾳ constat. Ut taceam de αἰγυπτίᾳ, tum foliorum ejus, quibus calcatis leo torpescit, teste Æliano *k*: tum herbæ adamantidos, in Armenia Cappadociaque crescentis, quâ admotâ leones resupinantur cum hiatu laxo; ut apud Plinium *l* legere est. De gallo gallinaceo inferiùs dicam. A serpente etiam interimitur. Scorpium item fugit. Ut liquéat, Deum, bono hominis, & plantas, & animalia produxisse leoni infesta. Quantæ etiam est bonitatis, quod paucis adeo terris animal hoc periculosum gignatur! Eoque nomine Europæi præcipuè sibi possunt gratulari. Miretur aliquis, hactenus præteritum esse à nobis, quòd vel præcipuè Dei providentiam declaret. Id est, quod animal hoc semel tantùm pariat in vita, ac quidem fœtum unicum: ut Herodotus in Thalia, atque ex eo refert A. Gellius lib. XIII, cap. VII. Ratio etiam hæc adjicitur, quòd scymnus sive catulus acutis unguibus sic vulneret matricem, ut deinceps sit nulla, vel non idonea gestationi. Id ab Ægyptiis accepisse, est verisimile. Nam & Orus Apollo in Hieroglyphicis narrat, leænam, quia non pariat bis, apud Ægyptios symbolum esse mulieris semel tantùm enixæ. Atque eam opinionem etiam secutus est B. Basilius Hexaëm. homil. IX. Sed hanc μονοτοκίαν *m* leænæ, tum Homerus negat; ut A. Gellius ostendit loco ante memorato; tum Aristoteles refellit lib. VI Histor. Ani-

a Lib. 34. cap. 12.
b Plinius lib. 8. cap. 38. & Ælianus lib. 4. de Animal. cap. 18.
c Plin. lib. 8. cap. 27.
d Lib. 9. cap. 6.
e Lib. 17. de Anim. cap. 31.
f In descriptione Africæ lib. 9. cap. de leone.
g Lib. 1. de quadrupedibus digitatis viviparis, sect. de sympathia & antipathia, sive pag. 22. & 23.
h Lib. 8. cap. 16.
i Ibidem.
k Lib. 1. de animalibus, cap. 36.
l Lib. 24. cap. 17.
m Semel duntaxat pariendi facultatem.

Animal. cap. XXXI: ubi tradit, Syriacos leones primo partu dare quinque scymnos; altero, quaternos; & ita porrò semper uno pauciores, donec post unicum editum sterilescant. Quodque hic de Syriæ prodit leonibus, id de universis pronunciat lib. VI de generatione animal. cap. XXXI. Sequitur verò Plinius lib. VIII, cap. XVI. Uti & Oppianus initio libri quincti de Venatione. Nec aliter Philostratus lib. I de vita Apollonii, cap. XVI.

Hæc res ostendit, non omnia, quæ de leonum natura à veteribus prodita sunt, albâ à nobis linea signari oportere; præsertim ubi non conveniunt inter se. Quanquam non in his modò, sed etiam ubi minimè dissentiunt, subinde veream calculum adjicere. Tale est, quòd refert Zoroastres in Geoponicis lib. X, item Plutarchus lib. de invidia, & odio, ac Ælianus lib. VI Hist. Animal. cap. XXII: & lib. XIV, cap. IX: e Latinis autem Lucretius lib. IV, ac Plinius lib. VIII, cap. XVI, & hos, atque alios, secutus duces S. Ambrosius cum Alberto M. item Isidorus lib. XII Orig. cap. II. Quippe ajunt, gallos gallinaceos terrori esse leonibus, ac imprimis eorum cantum. Tantum autem abest, ut gallum formident, ut, ubi possint, invadant, cumque gallinis abripiant. Contentus nunc ero illis Camerarii verbis in Symbolis: *Nostris temporibus in aula serenissimi Principis Bavariæ unus ex leonibus, miris saltibus, in vicinam cujusdam domus aream sese demisit, ubi gallinaceorum cantum aut clamores nihil reformidans, ipsos una cum plurimis gallinis devoravit.* Eo magis suspectum illud Plinii a: *Gallinaceo jure perunctos, præcipuè si & allium fuerit incoctum, panthera, leonesque, non attingunt.* Si verè dicit, ab illa αἰνιγματώδης id fuerit. Atque hoc etiam illustre sit divinæ bonitatis argumentum.

a Lib. 29. cap. 4.

Planè quoque suspectum est, quòd leonem ajunt in senecta laborare quartanâ, eique mederi simias comestas. Sic Ælianus lib. I Var. Hist. cap. IX, Orus in Hieroglyphicis, Philes in Jambis: atque addit hic, similiter delphinum marinum, si ægrotet, mederi sibi marinæ simiæ pastu. Sed cui hoc, vel quâ occasione, observatum unquam? Equidem licet de leonibus haut verum putem, facilius tamen de his credidero: nam dixeris, tale aliquid cognitum esse ex leonibus mansuetis. Quanquam à quo veterum tale experimentum traditur nobis? Equidem metuo, ne id homo quispiam catus confinxerit, ut συμβολικῶς b significaret, viris principibus, quando præ senio, viriumque impotentia, domi considere coguntur, ac quid rerum potissimùm geratur, ignorant; quartanâ & querquerâ febre nocentiores esse adulatores, qui simiarum instar secundas agere, ac parasitari tantùm sciunt: nec pestifero huic aularum morbo præsentius esse remedium, quàm si leo simias istas voret: hoc est, si rex adulatores istos malè perdat, vel longissimè arceat ab aula ac conspectu suo.

b Per ænigma, ac figuram.

Cap. LIV.

Quadrupedes vel solidæ sunt ungula, vel bisulcæ, vel multifidæ. Mures, qui citra coitum generantur, quales, non in Ægypto solùm, sed ubique sunt terrarum, in eo differre ab aliis, quod intestinum habeant rectum. Poëtarum commentum de equis e vento conceptis. Equas Lusitanicas non concipere e vento, ut falsò veteribus traditum; vel saltem non nisi quid simile isti, quod in virginibus μυλακρίας, sive molucrum, vocatur. Cujusmodi animalia aversò coitu generentur. Fabula refellitur de hyæna quotannis sexum mutante. Veterem esse errorem, corium hyænæ resistere fascino. Quamdiu uterum gestent lupa, canis, sus, capra, ovis, equa. Mulas in Cappadocia parere est crebrum; terris aliis, prodigii loco habitum; & quæ raritatis ejus caussa. Falli, qui arbitrantur, lupam, pardalim, tigridem, semel duntaxat parere omni vita. Interea tam noxiorum animantium raros esse partus; idque benignitate fieri divinâ. Contrà magnam esse fœcunditatem eorum, quæ plurimùm homini, & aliis, cedunt in cibum. Vulgaris error existimantium, ursos parere fœtus informes, & unde opinio hæc provenerit. Iisdem refellitur de mustela auribus concipiente, pariente ore: & cur Deus Israelitis mustelæ esu interdixerit. Quod vitæ spatium attributum sit lepori, feli, arieti, capræ, sui, cani, equo, asino, mulo, camelo, cervo: & caussa, de plerisque eorum, allata. Hesiodi fabella de longissima quorumdam animalium ætate.

EXspectet fortassè aliquis, ut deinceps, sicut in elephanto, & leone, fecimus; ita de singulis ordine animantibus agamus, tum illis μονωνύχοις, sive μονοχήλοις, atque, ut Plinius a vocat, *solidipedibus*; tum διχήλοις, sive *bisulcis*; tum πολυσχιδέσι, sive πολυδακτύλοις, *multifidis, multosque quasi digitos habentibus*: in quæ tria genera quadrupedes dispescuntur. Sed hanc si viam insistere parem, ad tam longam multiplici face, & largo nobis viatico, opus sit. Quocirca satius erit, si de cæteris per saturam potiùs egero: in quibus ipsis tamen non sic brevitati studere animus est, ut non interea in iis luculenta admodum afferam divinæ providentiæ argumenta. Hoc enim præcipuè est, in quo nunc opera desudat nostra.

a Lib. 10. cap 65.

Ordiar à vita, inde de variis vitæ functionibus dicturus. In vita contentus ero his duobus; quomodo animantia generentur, & quàm sint longæva. Utrobique solùm, quæ admirationem magis mereantur, excerpam. In generatione attendam, fœtus conceptionem, gestationem in utero, & partum. In conceptione nihil æquè stupendum, quàm quod videmus, quædam citra coitum concipi: ut mures agrestes è putredine. Id non tam in insectis fieri, mirum, quàm in animalibus perfectis, ut sunt mures. Sed hi intestinum habent unicum, ac rectum: quod à medico quodam, eos dissecante, repertum, refert Gesnerus in Quadrupedum historia. Neque ignoro, putare aliquos, nullos citra coitum gigni. Sed, præter cætera, obstat, quòd post Nili recessum à terris, reperiantur in Ægypto parte priori corporis inchoatâ, priori adhuc terrenâ; ut apud Plinium b est.

b Lib. 10. cap. 58. Vide & Diodorum in primo.

At sine dubio fabulosum est, quòd equos Achillis è Zephyro conceptos canit Homerus Iliad. XVI, item Q. Smyrnæus lib. III. Qui & Martis equos è Borea conceptos, tradit lib. VIII: & in IV, equum Arionem ex Borea, & Harpyia, natum refert. Similiaque sunt apud Maronem Georg. III, & Silium lib. III. Sed ista poetis condonanda: qui non aliud, quàm æmulam ventorum velocitatem, significare voluerunt. Quo & refer, quòd Claudianus de tigride ait,

—— Fremit illa marito
Mobilior Zephyro.

Eoque Oppianus rectè in III Κυνηγετ. cùm dixisset, tigrim pernicem adeò esse, ac Zephyrum genitorem; mox se corrigens ait, illud de conceptu tigrium ex Zephyro, esse c κενεὴν φάτιν, *inanem famam*. Mittamus igitur poetas. De historicis, & aliis, magis mirandum. Ex quibus, Lusitanicas equas concipere è vento, prodit Varro lib. II de R. R. cap. V; quem & testem citat Servius in III Georg. Præterea Columella lib. VI, cap. XXVII, Plinius lib. VIII, cap. XLII, Solinus cap. XXX. Quibus omnibus fidem demere, nimiæ ne audaciæ sit, verentur homines quidam eruditi d. Nobis id audax non videtur; qui scimus, alia id genus multa apud veteres reperiri, quæ indigenæ refellant. Tale hoc quoque; ut cognoscere est ex Trogi, hominis Hispani, eoque talium imprimis gnari, libro ultimo e; ubi & fabulæ originem promit. Item ex eruditissimi Lusitani, L. Andreæ Resendii, lib. I Antiquitatum Lusitanicarum, eo capite, quod de Monte Tagro inscribitur: ubi negat, incolis, vel accolis ejus loci, quicquam de isto constare: sed se cùm eò, rei inquirendæ gratiâ, esset profectus, cognovisse ex colono agri Beneventani juxta Tagum, eum equam in media Tagi insula inclusisse; hanc, licet sola hic ageret, nec

c Vers. 351.

d Rittershusius ad Oppiani lib. 3. Κυνηγετ.

e Sive epitome Justini lib. 44.

equum

equum admisisset, secundo post mense gravidam esse compertam, septimoque propemodum mense enixam, sed informem materiem, quam abortum crediderit. De hujusmodi gestatione non valde adverser: qualis & in virginibus obtingit, si credimus illis Afranii verbis in Virgine *a*:

— Ferme virgini
Excrescit b uterus, tanquam gravidæ mulieri.
Molucrum vocatur. & transit sine doloribus.

Vulgo μόλην, & *molam* dicunt: quod aliter μυλάκρεξ Hesychio: & fortasse similiter μυλακρίας, unde *molucrum*, quæ maximi Salmasii opinio est. Verùm enimvero quod Afranius censet, virgini quoque id contingere, parum fidei meretur. Sane aliter de eo Hippocrates lib. I περὶ γυναικείων: qui molam, seu molucrum, esse ait à semine pauco, & morboso. Pluraque de hoc Andreas Laurentius lib. VIII rei Anatomicæ, cap. IV, quæst. XIII.

a Apud Festum in Molucrum.
b Perperam vulgo, Crescit.

Jam quale putandum, quod Oppianus in secundo de Venatione *c* ait, omnes rhinocerotes esse mares. Nam hoc si est, quomodo conservatur rhinocerotum genus? Refellitur quoque hæc opinio eo, quòd Solinus dicat, Venere misceri, ac modum addit. Sic enim scribit cap. XL: *Aversi coeunt, nec hi tantum leones: sed & lynces, & cameli, & rhinocerotes, & elephanti, & tigrides.* Et ante eum Plinius lib. X, cap. LXIII: *Coitus aversus elephanti, camelis, tigridibus, rhinoceroti, leoni, dasypodi, cuniculus, quibus aversa genitalia.* Ubi videmus, etiam caussam aversi coitus adferri: nempe quam & Aristoteles addixit lib. V Hist. Anim. cap. II: Οὐ μὴν ὁμοίως γε πάντα πλησιάζουσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν ὀπισθουρητικὰ, συνιόντα πυγηδὸν· οἷον λέοντες, καὶ δασύποδες, καὶ λύγκες. *Verùm non omnia simili modo conjunguntur: sed quæ retro urinam emittunt, aversa coëunt: ut leones, dasypodes, lynces.* Ubi pro *dasypodes* perperam Gaza *lepores*, cùm Aristoteli, & veterum aliis, λαγωὸς, & δασύπους, semper pro diversis habeantur. Si igitur rhinocerotes, ut alia ὀπισθουρητικὰ *d*, coëunt πυγηδὸν *e*; etiam sexu distinguuntur.

c Vers. 560.
d Retro lotium reddentia.
e In aversum.

Cujusmodi præterea videtur, quòd lepores ajunt esse ἀνδρογύνους, ac tum inire, tum iniri? Hic error, ut dixi cap. LXVIII, inde profluxit, quòd non mares modò circa veretrum, sed etiam femellæ circa naturam, utrumque habent tumorem, qui testium figuram præbeat. Atqui non esse testes, arguit, quòd ex folliculis illis non sunt meatus ad penem. Sed par ratio eorum, ac tumorum in fele zibethi, & moschi animalis: de quibus itidem dictum nobis antea.

Quale item credendum, quòd hyæna quotannis sexum dicitur mutare? Quod legas apud Ovidium XV Metam. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Oppianum in III Κυνηγετ. Orum in Hieroglyph. qui ait, hyænam Ægyptiis propterea notare hominem timidum & instabilem: adhæc Artemidorum, qui lib. II, cap. XII hyænam in somnis visam significare dicit androgynon, & cinædum: & Philen in Jambis, qui & sæpius in anno sexum commutare ait. Sed meritò hæc falsa esse, dicit Aristoteles in VI Hist. Animal. cap. XXXII, & lib. III de Generat. eorum cap. VI: ubi tum Herodorum refellit, qui ait, alternis annis tum inire, tum iniri: tum illos, qui opinantur, duplex habere genitale, maris, & feminæ. Mirum verò, unde hoc somnium in mentem venerit scriptoribus, cùm rarò adeò capiantur, adeò ut ex undenis unam duntaxat feminam à venatore captam, tradat Aristoteles. Alioqui satis frequentes sunt, non in Africa modo; de quo testis Herodotus lib. IV: sed in Turcia quoque prope Ancyram; de quo Augerius Busbequius Epist. I. Ubi (ut obiter hoc addam) idem refert, hodieque in Turcia corium hyænæ in magicis adhiberi. Quod ex antiquo est errore. Nam & Plinius lib. XXVIII, cap. VIII, ait, pellem hyænæ, si eâ frontem obligaveris, fascinationi resistere. Quod inter alia credulæ vetustatis deliramenta est reponendum.

Nunc de gestatione aliquid dicamus. Ejus tempus mirè variat. Lupus mensem, vel summùm dies XL *a*, gestatur: canis novem *b* hebdomadibus: sus quatuor *c* mensibus: capra quinque mensibus *d*: ovis *e*, circiter sex mensibus: bos parit, ut Plinius *f* ait, *mense decimo: quicquid ante genitum, inutile est.* Idemque *g* equum undenis gerere mensibus auctor est.

Tertio loco numerus partûs considerandus. Ac quadrupedum quidem aliqua nunquam dicuntur parere; ut mula: quam fœtum eniti, prodigii loco habuere Romani: unde crebrò illud relatum in annales. Theophrastus tamen, Plinio *h* teste, *vulgo parere in Cappadocia tradit: sed esse ad animal ibi sui generis.* Est mula, ut plurimùm, admodum frigida: unde rarissimè concipit. Si concipiat, pariatque, quod sæpius factum ex Livio, Obsequente, & aliis *i*, dixi, temperamento fuerit solito calidiori. Sunt qui negent, eo parere, quia non sit ex animantibus, quæ Deus creavit, & quibus dictum sit *k*, *Crescite, & multiplicamini*: unde & benedictionis hujus sit expers. Sed obstat iis, quod vulgo in Cappadocia, & quandoque aliis pariant terris.

Alia animalium dicuntur contenta esse semel peperisse. Ita lupum ajunt semel duntaxat enixi in vita: quam opinionem refellit Aristoteles lib. VI Histor. Animal. Hoc ipsum de tigride retulit Isidorus lib. XII, cap. II. Item de panthera, auctor libri de Natura rerum. uti & Jacobus Vitriacensis lib. I Histor. Orientalis, cap. LXXXVIII *l*. Quæ sanè si vera essent, jamdiu interiisset luporum, tigrium, & pantherarum genus. Quare de his idem censendum, ac de leænis antea diximus. Interea fatemur, raros esse horum animantium partus, Deo meliùs sic generi prospiciente humano: cùm nunc quoque, in eâ paucitate, hæ animantes abunde periculi creant.

a Sed Aristoteli Hist. An. lib. 6, cap. 35. ut canis, hoc est, hebdomadibus novem.
b Plin. lib. 8, cap. 40, sexagena diebus.
c Plin. 8, 50.
d Plin. 8, 50.
e Ut ait Plin. 8, 47. diebus sexaginta.
f Lib. 8, cap. 44.
g Lib. 8, cap. 42.
h Lib. 8, cap. 44.
i Plin. loco proxime memorato.
k Genes. 1.
l Pag. 177.

Contrà multorum animalium mira est fœcunditas: imprimis leporis, de cujus superfœtatione res notissima. Vide Theophylactum Simocattum problemate physico XI. Etiam naturalem fœcunditatis caussam vide sis apud Aristotelem lib. IV de Gener. Animal. cap. V, & Sect. I, probl. VII. Altiùs verò adscendit Herodotus in Thalia; qui à divina hoc providentia esse ait, ut, quæ plurimis cederent in cibum, ea imprimis essent fœcunda: leporem verò, & à quadrupedibus comedi, & ab avibus, & ab homine; eoque, si esset ὀλιγογονώτατον *m*, citò defecturum fuisse leporinum genus. Quanta autem ea fœcunditas sit, inter alia arguit, quòd quoddam Hispaniæ oppidum ab iis sit eversum; ut è Varrone est proditum Plinio lib. VIII, cap. XXIX: quòd item Baleares ab Augusto Cæsare per legatos petierint auxilium militare adversus lepores; ut est apud Strabonem lib. III, & Plinium lib. VIII, cap. LV.

m Pauca rum generatione.

Maxima item est murium fœcunditas. Difficile tamen creditu, tum illud ab Æliano *n*, & Plinio *o* relatum, muris prægnantis utero aperto, in eo repertam esse femellam jam gravidam: tum quod idem Plinius *p* ex Aristotele narrat, murem uno nixu parere fœtus centum, viginti. Locus Aristotelis, quem dixi, est lib. VI Hist. Anim. cap. ult.

n Lib. 17. Hist. Animal. cap. 17.
o Lib. 10, cap. 65.
p Ibid.

Duplicem verò partum faciunt scriptores: unum animantis jam perfecti; alterum informis. Nihil enim pervulgatius, quàm ursas parere massam rudem sine oculis, sine pilo, unguibus tantùm prominentibus: informeque hoc ab ursa lambendo formari: Maronisque *q* exemplo dicere videas homines eruditissimos, nolle se ingenii sui fœtus dimittere de manu sua in hominum conspectum, priusquam limando refinxerint, & quasi ad ursæ morem, lambendo figurarint. Hanc de fœtu ursæ opinionem habuere Aristoteles lib. VI Histor. Animal. cap. XXX, & Orus *r* in Hieroglyph. Etiam Ovid. XV Metam. fab. XXXIII: item Petronius illo versu,

Sic formas linguâ fœtum cùm protulit ursa.

Adhæc Plinius, lib. VIII, cap. XXXVI, Plutarchus περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, Pollux lib. V, cap. XII, sect. II, Ælianus lib. II de Animal. cap. XIX, Solinus cap. XXIX,

q Agellius lib. 17, cap. 10.
r Lib. 2, cap. 83.

B. Am-

B. Ambrosius lib. VI Hexaëm. cap. IV, Isidorus lib. XII Orig. cap. II. Sed plane fabulosa hæc est opinio: estque partim inde orta, quòd crassæ admodum sint secundinæ ursarum; quod nihil ad fœtum contentum (hunc enim membra habere prorsus distincta, gravidas cum ursas dissecuissent, comperere venatores) partim inde, quòd lambant fœtus suos; quasi non aliæ hoc animantes faciant, ad sordes abluendas. Suntque in hac etiam sententia Cæsar Scaliger Exercitat. VI, & sect. XV, & Ex. CLXXXII, sect. II, Camerarius cent. II, embl. XXI, Andreas Laurentius rei Anatomicæ lib. VIII, cap. IV, quæst. XIII, Dalecampius ad memoratum Plinii locum: qui & sibi conspectos ait fœtus ejusmodi exenteratos; sed nullâ membrorum parte informes.

Partim verò ad conceptum, partim ad partum attinet, quòd mustela, quam Græci γαλῆν dicunt, credatur auribus concipere, ore autem parere. Hæc Ægyptiorum, credo, fuit opinio; apud quos fortassis vixerit etiam seu verus, seu, ut censeo, Hellenista ἀποβολιμαῖος a, Aristeas, qui de interpretatione τῶν ἑβδομήκοντα b scripsit. Is de eo hunc in modum refert c: Διὰ τῶν ὤτων συλλαμβάνει, τίκτει δὲ τῷ στόματι· *Auribus concipit, ore autem parit fœtum suum.* Ac subjungit, hoc esse symbolum eorum, qui διὰ ἀκοῆς λαβόντες, ταῦτα τῷ λόγῳ σωματοποιοῦντες, κακοῖς ἑτέροις ἐπεκύλισαν· *auribus percipientes, eaque sermone exaggerantes, malis alios involvant.* De tam mirifico partu etiam apud Ovidium d, & veterum alios, legere est; de conceptu, apud juniores; quibus inde emblemans occasio, ea dicenda esse, quæ audivimus, non quæ finximus. Sed utramque opinionem solidè ex Aristotele e refellas; quia mustelæ non frustra habeant vulvam, cum Deus, & natura, nihil faciant incassum: præterea quia ex ἀνατομῆς f constet, nullam esse viam ab auribus ad vulvam, aut à vulva ad os. Hanc verò stultam opinionem inde profectam putat, quia mustela pusillos parit fœtus, &, quod etiam alia quædam faciunt animantia, sæpius conspiciantur fœtus suos de loco uno in alium ore transferre. Vide Philosophum lib. III de generat. animal. cap. VI. Quodque ad Aristeam, non ea de caussa, quam is dicit, mustulæ esu interdixit Deus: sed potiùs, ut Procopius Gazæus ad Levit. cap. XI g annotavit, voluit eo hominem deterrere à rapinis, & insidus: quibus vivit mustela, animal maleficum; quod ne quidem abstineat cadaveribus humanis; imprimis verò, ut gallinarum ova solet, ita & defunctorum oculos exsorbeat; quemadmodum est apud Ælianum de Animal. lib. XV, cap. XI.

Hæc de vitæ origine: nunc de ejus duratione dicam. Est ea his brevis, aliis diuturna. Lepores, & feles, non pertingunt, nisi ad annos sex, aut septem: aries, & caper, raro ad decem. Tam brevis vitæ caussam rejiciunt in hoc, quod sint semper morbidi. Sus pertingit ad XV, vel etiam XX h: canis sæpe ad annos pervenit XIV, at non ultra XX: bos etiam non excedit annos XVI: cujus hæc ratio, quod tantùm herbis vescatur. Equi mares ad annum XXXV vivunt: ut ait Ælianus lib. XV de Animal. cap. XXV. Ob salacitatem enim breviores sunt vitæ quàm feminæ. Hæ etiam ad Venerem sufficiunt annis XL: vivunt autem annis L: imò quandoque ulteriùs pervenire, veterum est consensus: nempe vel ad LXXV, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLII. Vide sis quoque Aristotelem, Albertum, Niphum; ut juniores his prætercam.

Asinus, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLIII, *gignit vitâ totâ, quæ est ei ad trigesimum annum.*

De mulorum vivacitate sic idem Plinius i: *Mulum LXXX annis vixisse, Atheniensium monumentis apparet. Eo gavisi, cùm templum in arce facerent, quod, derelictus senectâ, cadentia jumenta comitatu nisuque exhortaretur, decretum fecere, quo caveretur, ne frumentarii negotiatores ab incerniculis eum arcerent.*

De camelis sic idem k: *Vivunt quinquaginta annis; quidam & centenis.*

Sed præ cæteris animantibus longævi sunt cervi. Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Vita cervis in confesso longa, post centum annos aliquibus captis cum torquibus aureis, quos Alexander Magnus addiderat, adopertis jam cute in magna obesitate.* Hinc Maro Ecl. V:

Et ramosa, Mycon, vivacis cornua cervi.

Juvenali item sat. XIV, *cervina senectus.* Diu adeò vivere ajunt, quia felle careat, teste Aristotele lib. II Hist. Anim. cap. XV. Plinii quoque est lib. XI, cap. XXXVII: *Cervi fel non habent; quod hominum paucis non est, quorum valetudo firmior, & vita longior.* Nec tamen prorsus felle destitui existimantur: quia etsi non obtineant illud in jecore, habeant tamen sive in intestinis; unde iis, nisi pinguia fuerint, abstinent canes: vel in cauda, ubi reperire est succum virosum viridis aut flavi coloris, qui color etiam est fellis. Estque succus iste adeò venenatus, ut in cibo, vel potu, assumtus, syncopen adferat, imò præsens vitæ periculum; nisi antidoto succurratur, quale ex Avicenna, & Rhasi, Petrus Aponensis, ex eo Matthiolus tradidit. Nec quivis tamen cervi in cauda fel hoc habent; sed, ut Aristoteles ait, οἱ δίχαλοι, hoc est, annum jam agentes secundum, qui & πασσαλίαι, & σπαθῖναι, ut inferiùs dicetur.

Quamquam verò extra controversiam sit, cervos esse vivaces admodum: non tamen adeò sunt longævi, ac fabulosè continetur Ausonii idyllio X, ex Hesiodi versibus expresso. Eo dicitur homo vivere annos XCVI: cornix id tempus novies superare; hoc est, annis vivere IↃCCCLXIV: cervus id spatium vincere quater; eoque vivere annis CIↃ CIↃ CIↃ CCCCLVI. Ut jure Hesiodeam illam de cervorum ætate sententiam rejiciat Plinius lib. VII Nat. Hist. cap. XLVIII. Imò hoc ipsum, quod ex Plinio de torquatis illis cervis diximus, eo suspectius videtur, quia cervus quinto anno perficiatur, cornuaque, quæ quotannis decidunt, & renascuntur, post id tempus succedant fronte magis conjunctâ, & minùs ramosâ: ut Verulamio a monitum in Historia vitæ, ac mortis.

a Pag. 76. edit. Lugd.

Cap. LV.

Refellitur eorum error, qui chamæleontem ajunt aëre duntaxat pasci. Inde tamen vulgo caussam arcessi, quod omnes referat colores, præter album, & rubrum. Videri autem & hos referre: nec tam verisimile esse, id provenire ex aëris pastu, quàm cute pellucente, & refundente colores, quos acceperit. Ursos hieme in latebris suis vivere humore eo, quem prioribus ex pedibus, tum intumescentibus, exsugunt. Etiam latebrarum tempore ursinum in vasis adipem exundare. Ambiguum videri, utrum id de crudis duntaxat, an de coctis etiam carnibus, prodiderit Theophrastus. An struthiones ferrum concoquant stomachi fervore. Unde oves in Hispania aureæ, in Creta coloris flavi; ubi & quadricornes. Proverbiales locutiones a camelorum magnitudine petitæ apud Syros: unde & cameli vox. De magnitudine caudæ arietum, oviumque, variis in terris, & quæ ratio sit naturalis. Nullum animal à minori magnitudine pertingere ad majorem, quam crocodilum. Magnitudo lacertarum in Brasilia, & Æthiopia; item testudinum in Taprobana.

Vidimus de origine, ac duratione vitæ: nunc de multiplici ejus functione exsequar. Ac primùm loquar de iis, quæ ad vegetativam facultatem retulerunt: ut sunt nutritio, & incrementum molis, ac roboris.

Fortasse tamen non omnibus cibo, potuque, opus est. De chamæleonte enim sic Plinius lib. VIII, cap. XXXIII: *Ipse celsus, hianti semper ore, solus animalium, nec cibo, nec potu alitur; nec alio, quam aëris alimento.* Ac similiter Solinus cap. XLIII. Sed diu quidem famem tolerat; non tamen in totum cibo abstinet. Ore enim hianti, linguaque mucco semper oblita, captat muscas, formicas, scarabæos, locustas, ac similia insecta, eaque comedit; quod Cæsar Scaliger refert Exercitat. CXCVI, sect. IV, Joan.

a Supposititius. b 70 interpretum. c Pag. 45, edit. Oporini. d Lib. 9, Metam. fab. 6. e Lib. 3 de Generat. Animal. cap. 6. f Sectione corporis. g Sive pag. 344. edit. Tigurinæ. h Plinius lib. 8, cap. 51. i Lib. 8, cap. 44. k Lib. 8, cap. 18.

Joan. Brodæus lib. VI Miscel. cap. XXI, Petrus Bellonius Observationum lib. II, cap. XXIV. Nec quicquam certius. Ipse id comperi Dordrechti in chamæleonte, quem in horto haberet compater meus, Franciscus Perlinius, Archiatros urbis ejus, ac unà mecum amplissimus vir, & affinis conjunctissimus, Jacobus Corputius Senator, sive potiùs, ut nunc loquimur, Scabinus Dordrechtanus, & antehac in Collegio præfectorum rei maritimæ delegatus: ut cæteros prætercam, rerum quoque talium curiosos. Quod autem aere solo vivere putatur, ex eo esse dicitur, quòd prælargo pulmone prope corpus repleat universum, aeraque avide adeò captet, ut totum inde corpus pellucere videatur. Inde etiam dictus, ut Plinius ibidem ait, *mutare colorem subinde, & reddere semper, quemcumque proxime attingit, præter rubrum, candidumque*. Quod etiam legas in excerptis Theophrasti ab H. Stephano editis, initio fragmenti de iis, quæ colorem mutant: item Solinum cap. XLIII: ac Plutarchum *a* de Caussis Natur. cap. XIX: qui & libro de dignoscendo adulatore ab amico, scitè ait, ut chamæleon nunquam induit colorem album, ita & adulatorem non nisi turpia imitari. Sanè albor candidæ mentis, rubor pudoris symbolum est. Ovidius tamen nullum videtur colorem excipere. Sic enim scribit in XV Metamorph.

Id quoque quod ventis animal nutritur, & aurâ,
Protinus assimilat, tetigit quoscunque colores.

Et sanè apud Aldrovandum, & Ambrosinum, lib. de quadrupedibus digitatis, legas, ut vir nobilissimus donatum sibi chamæleontem involverit sudario, atque ubi domum venisset, aperto sudario, dum oculis non satis attentis inspicit, errore deceptus, effugisse animal putârit: nimirum quia candidum sudarii colorem referret. Id si est, ut puto, falsi veteres, qui candidum adsumere colorem negarunt. Par autem rubri coloris ratio est. Quippe, credo, si sudarium id rubrum fuisset, eundem retulisset colorem. Nam cur minùs hunc referat, quàm cæteros?

Neque ea mutandi colorem caussa, quam adduximus, controversiâ caret. Nam aliorum opinio est, eò omnes adsumere colores, quia cutim habeat coriaceam, ac perspicuam; quæ speculi, vel aliorum lævium corporum instar, quoslibet recipiat ac referat colores. Et sanè, ut puto, longe hæc verisimilior ratio est; quæ & in polypo, & tarando, locum habet.

Nec exiguum providentiæ divinæ argumentum præbet, quòd ursis etiam prospectum sit hieme delitescentibus, nec idoneis ad cibum foris quærendum. Dum enim somno sopiuntur, adeps sic iis glliscit, ut exundet; quem è prioribus pedibus exsugunt, ut inde vivant. Refert hoc Plinius lib. VIII, cap. XXXVI, Artemidorus lib. V, cap. XLIX, & Oppianus in III de Venat. Aristoteles de Audit. admirandis, prodidit, in vasis etiam exundare. Pleniusque de eo Theophrastus libro περὶ ὀδμῶν *b*: quæ sic Latinè expressit maximus Turnebus: *Hujusmodi autem naturæ consensio atque contagio in aliis etiam quodammodo evenit. Vinum enim, cum vitis efflorescens sentiri videtur; & allia cepaque tum acerrimi sunt odoris, cùm in terra germinant: atque omnino omnia, quæ tunicatâ constant radice, modo non exaruerint, germinationis tempore moventur; cùm insita cuique vis sollicitetur, & excitetur. Sed omnium istorum admirationem facilè excitat, quod in adipe ursino evenit, qui latebrarum tempore excrescens, tumescensque, vasa implet.* Quod verò hic videmus Theophrastum scribere de ursino adipe in vasis, (quam rem & simili aliorum naturâ egregiè illustrat) id cum de carnibus ursæ coctis prodidisse, tradit Plinius lib. VIII, cap. XXXV. Sed parum est verisimile, coctas etiam carnes naturam illam retinere: eoque facilè adsentio Mureto, qui hoc μνημονικὸν Plinii ἁμάρτημα *c* arbitratur lib. XIII Var. Lect. cap. III. Vel hoc statuendum, vel alibi illud prodiderit Theophrastus: optima sanè de eo agendi occasio fuerit libro περὶ φωλευόντων *d*, quem scripsisse, testis est Laertius.

Ad nutritionem etiam pertinet consumtio alimenti. In qua nihil æquè mirandum, quàm quòd struthio, sive struthio camelus, dicitur stomacho esse adeò fervido, ut ferrum concoquat. Id Alexander Aphrod. in præfatione suorum problematum, valde ait esse absurdum. Nam, inquit, id si foret, & leo, qui stomachi est calidioris, concoqueret ferrum. Censet igitur, id potiùs tribui debere ἰδιότητι τινὶ, *cuidam proprietati*. Mihi verò ne id quidem verisimile fit. Si tamen certa foret res, de caussa non contenderem. Sed sic quoque parum huc faciat. Nam struthionem inter terrestria quidem animalia possis numerare, at non quadrupedia. Siquidem satis constat, esse bipedem, & alatum. Quare inter alites de eo iterum *a*, ac fusiùs agemus. Magis hujus est loci, quòd lupus adeò stomacho est valido, & fervente, ut ossa quoque perdura molliat, ac concoquat. Atque ab eodem spiritus fervore censet esse Plutarchus in II. Sympos. quòd quæ lupus admomordit, ea carne sint magis tenera ac delicata, etsi & faciliùs putrescant. Hinc Horatio *b* in deliciis.

—— *Hædus ereptus lupo:*

qui Martiali *c*:

Hædus inhumanam raptus ab ore lupi.

Quem locum non satis cepit Raderus. Nam *raptum* ait ἁρπακτὸς dici, qui potuit rapi, sive qui obnoxius fuerit prædationi. Poëta autem verè ereptum voluit; sed receptum.

Quantum autem referat, quibus animal nutriatur; argumento sit, quòd boves ad Clitumnum pasti fierent albi; ut dictum lib. II, cap. LXXIX: oves item nigrescant bibentes ex fonte litoris maris Erythræi; ut exposui ejusdem libri capite LXXI. Eoque caussæ nihil est, cur fidem detrahamus Martiali, homini Hispano; quando non uno in loco meminit ovium Hispanicarum vellera habentium aurei coloris. Quomodo & Oppianus lib. II Κυνηγετ. *d* ait, in Creta oves esse flavi coloris; uti & quadricornes.

A nutritione venio ad incrementum: ubi in considerationem venit, quàm vasta animantium multis obtigerit magnitudo. De elephantis antea vidimus. Notum etiam de camelis: unde ἀντίθεσις *e* illa Christi apud Matth. XXIII, 24, de excolantibus culicem, & deglutientibus camelum: quales, qui mandata Dei posthabent humanis. Nec dubitandum, quin Matth. XIX, 24, ubi ὑπερβολικῶς *f* dicitur, *facilius esse camelum ingredi per foramen acus, quàm divitem ingredi in regnum cælorum*; id intelligi debeat non de fune nautico, qui potiùs κάμιλος *g* dicitur: sed animali Syris perfamiliari, à quibus etiam (ut Varro *h* rectè ait,) *Syriaco nomine in Latium venit*. Nam iis est, גמלא, quomodo & Syrus interpres in memorato Euangelistæ loco reddidit.

M. Paulus Venetus ait *i*, in regione Camandu, sic dicta ab urbe ejusdem nominis, arietes esse asinis non minores, caudamque habere librarum XXX: esseque eos arietes ut pulchros, & pingues, ita optimi saporis. Ac Vartomannus *k* refert, visum sibi talem in ædibus regis Atabum: caudâque æquâsse pondus librarum XXX. Quod Hieronymus Cardanus *l* frigori temperiei adsignat. Ubi enim nequeant cætera extendi ossa, humorem in caudam transmittere, ne pinguedine obruatur. Ac videtur ratio hinc etiam arcessenda, cur & ovibus sic in nonnullis regionibus caudæ excrescant. In Africa quidem arieti est decem, aut XX pondo; etiam cùm sponte pinguescit. In Ægypto autem, ubi magnâ curâ verveces hordeo, & furfure, saginant, sic augetur, ut ob pondus progredi non possint; eoque necesse sit jungere illos minuto curriculo, eique caudam imponere. Testis horum oculatus Joannes Leo lib. IX descriptionis Africæ. Atque addit, se Asiotæ, quæ Ægypti ad Nilum civitas est, CL millibus passuum ab Alcairo distans, conspexisse caudas LXXX pondo, atque alios addidisse, sibi visas, quæ & C pondo æquarent. Nimirum omnem horum animantium pinguedinem inesse caudæ: nec ullas ejus pinguedinis inveniri, nisi Tuneti, & in Ægypto: ubi & oves ipsas Græcis esse majores, ab Aristotele *m* proditum est.

a Lib. de dignoscendo amico ab adulatore.
b De odoribus.
c Memoriæ errorem.
d De iis, quæ latibula & fossas faciunt.

a Lib. 4. cap. 7.
b Lib. Epod. od. 2.
c Lib. 10. epig. 44.
d Vers. 377.
e Oppositio.
f Per excessum.
g Aristophan. & Suid.
h Lib. 4. de L. L.
i Lib. 1. cap. 22.
k Navigationis lib. 2. cap. 5.
l De Subtilit. L. 10.
m Lib. 8. Histor. Anim. c. 28.

Crocodilus duodeviginti adæquat cubitos. Nascitur ex ovo, quantum anseris. *Nec aliud animal* (ut Plinius *a* ait) *ex minori origine in majorem crescit magnitudinem.* Imò, ut postea subdit, *Quidam hoc unum animal, quamdiu vivat, crescere arbitrantur.*

a Lib. 8. cap. 25.

Lacertam septem pedes longam, crassitie brachii humani, in Brasilia sibi visam, refert Lerius Hist. cap. x. Imò Raphaël Volaterranus *b* memorat, quandam cubitorum octo, tanto oris rictu, ut caperet infantem, ex Æthiopia fuisse advectam, mandato Cardinalis Ulyssiponensis: & miraculi gratiâ suspensam cerni tholo B. Virginis ad portam Flumentanam.

b Philologia lib. xxxv.

Narrat Cæsar Scaliger *c*, ad Taprobanam esse testudines tantas, ut pependerint centum tria pondo. Plinius *d* refert, esse ejus magnitudinis, ut testa una sit pro tecto casæ habitabilis: imò inter rubri maris insulas navigantes utantur iis pro cymbis.

c Exercit. 196. sect. 2.
d Lib. 9. cap. 10.

Cap. LVI.

Proverbium, Nullus ovium usus, si absit pastor. *Ignea vis in dentibus aprorum. Canum quorundam id robur, ut etiam elephantum prosternant, aut leonem; & ut gentes varia eorum operâ uti soleant adversus hostes: deque canibus* CCCC *hunc in usum Carolo V Imp. ab Angliæ rege Henrico* VIII. *missis. Unde rhinocerotis nomen. Quando rhinoceros, licet viribus inferior, & quomodo vincat elephantum. Quis animal id primus ostenderit populo Romano. Commissum illud cum uro. Monocerotis bellum cum elephanto. Lucanum Andronicum boves dixisse* cornifrontes: *etsi aliter visum Jos. Scaligero.* Uri *vox etiam veterum Gallorum, & Germanorum. Jam Plinii ætate Romani* bubalum pro uro *dixerunt: antiquioribus autem bubalus erat è caprearum genere. Bisontum robur, & unde ita dicti. Cur bonaso etsi vastissima sint cornua, ad pugnam tamen inutilia sint, & ut aliter ei prospexerit Deus, ac quousque ejaculetur fimum.* Orgya *quid. Cur cervus nihil præsidii ponat in amplis cornibus. De animali alio cervum magnâ parte referente, dentibus valido, seque, cornuum beneficio, securè de turri demittente. Quanta sylvestri tauro, ac hippopotamo, sit tergoris durities. Qua parte imprimis valeant ursi, & quanta iisdem capitis imbecillitas. Onagri, & alcis, vis in ungulis; crocodili, in cauda; hystricis, in spinis.*

NEc corpus solùm mole augetur, verùm robore etiam: quo alia aliis longissimè antistant. Ovibus quidem nec vires sunt ad se tuendum, nec arma ad alios impugnandum; imò nec celeritas ad capessendam fugam, neque ingenium ad se alicubi condendum: ut placidum hoc animal præ cæteris egeat pastore; unde vetus adagium *a*: προβάτων ὄφελος οὐδὲν, ἢν ὁ ποιμὴν ἀπῇ· *ovium nulla utilitas, si pastor absit.*

a Apud Diogenianum, & Suidam.
b Erasmus, Προβάτων μὲν οὐδὲν ὄφελος, ἢν ποιμὴν ἀπῇ, ut senarius sit, Latinè autem, Namque usus ovium nullus, ubi pastor deest.

Contrà aliorum quadrupedum multa mirum in modum robore valent, præcipuè cornibus, vel dentibus. Unde Appulejus pene initio lib. VIII Metam. *Nec enim Charite maritum suum quærere patiebatur bestias armatas dente, vel cornu.* Priori valet aper. Unde Martialis lib. XIII, epigr. XCIV:

Dente timetur aper. ——

Imò dentes iis tanti sunt ardoris, ut, si admoveris pilos, crispentur, & urantur: si credimus Xenophonti in Cynegetico, Polluci Onom. lib. V cap. XII, & Oppiano in tertio Κυνηγετ. Et vel sic, vel impropriè, accipere possis hoc Ovidii X Metam. fab. de Adonide:

Fulmen habent acres in aduncis dentibus apri.

Quodque Appulejus prope initio VII Metam. ait: *Aper exsurgit dentibus attritu sonaci spumans, oculis adspectu minaci flammeus, impetu sævo frementis oris totus fulmineus.* Et mox: *Incendio feritatis ardescens bestia, dente compulso, quem primum insiliat cunctabunda, rimatur.* Ac similiter Oppianus lib. I Κυνηγ. κεραυνὸν χάροπα *a*, & Statius II Achilleidos *fulmineos sues* dixit.

a Igneos apros.

Canibus etiam præcipuè in dentibus præsidium est. Robore quantum valeant, is documento fuerit, quem Alexandro M. donârat Albaniæ rex. Elephantum enim prostravit; ut Plinius refert lib. VIII, cap. XL I atque idem, paullo tamen aliter, narrat Solinus cap. XX. De canibus quatuor Indicis, eidem ab Sopithe rege donatis, qui leonem eximiæ magnitudinis interemere, vide Diodorum lib. XVII, Strabonem in XV, Curtium lib. IX; qui tamen in dubium id vocat. *Equidem*, inquit, *plura transcribo, quàm credo. Nam nec affirmare sustineo, de quibus dubito; nec subducere, quæ accepi.* Sed ex eo, quod de Albano cane retuli, satis fides adstruitur isti, quod Curtio est suspectum. Deque leonibus victis à canibus Indicis, etiam legas apud Pollucem lib. V, cap. V. Et facit eodem, quòd propter singulare robur (quamquam & fidem in dominos) in bello iis auxiliaribus uti soleant: uti de Gallis testis est Strabo in IV; de Colophoniis, & Castabalensibus, Plinius loco memorato; de populis Caspiis, Valerius Flaccus lib. VI Argonauticôn; de Magnetibus, Julius Pollux Onomast. lib. V, cap. V. Nec dubium, quin Henricus VIII, Angliæ rex, ob hunc præcipuè usum Carolo V. in reliquis auxiliis cum quadringentis militibus totidem miserit canes adversus Galliarum regem: ut ex Anglici legati ad Poloniæ regem literis narrat Olaus Magnus Historiæ Septentrionalis lib. XVII, cap. VII.

Rhinoceroti autem sua vis est in cornu; quod unicum habet in nare, ac prævalidum. Scio, Pausaniam, in Bœoticis, geminum tribuere; in nare unum, quod dixi; alterum supra illud, minutum: verùm scriptores posteriores raro habent rationem. A majori igitur, validiori cornu, quod in nare habet, *rhinoceros* dicitur, quasi *naricornem* dicas. Atque cornus hujusce fiduciâ concurrere audet cum elephanto, viribus licet impar. Nam si ventrem nequeat contingere proboscide, & dentibus, ab elephanto superatur. Sin ad eum pertingendi copia sit, cornu (quod ad cautes acuere solet, sic ut ferro certet) ventrem aperit, atque ita elephantum exanimat. Refert id Agatharchides libro primo de mari rubro, cap. XXXVI; atque ex eo Photius Μυριοβίβλῳ cod. CCL: paucis item Plinius lib. VIII, cap. XX, his verbis: *Rhinoceros unius in nare cornu: alter hic genitus hostis elephanto: cornu ad saxa limato præparat se pugnæ, in dimicatione alvum maximè petens, quam scit esse molliorem: longitudo ei par, crura multo breviora, color buxeus.* Similia Diodorus Siculus lib. IV bibliothecæ. De forma ejus vide inter alios Strabonem in X, Artemidori de eo verba adducentem. Primus hoc animal in spectaculo exhibuit, non Augustus quidem; quod Dio scripsit lib. LI: sed Cn. Pompejus Magnus; ut refert Plinius lib. VIII, cap. XX, & Solinus cap. XLIII. Eundem Cæsar, seu Titus, seu Domitianus, commisit cum uro. De quo certamine sic Martialis, vel alius, in Spectaculorum libello *b*:

b Epigr. 22.

Namque gravem gemino cornu sic extulit ursum,
Jactat ut impositas taurus in astra pilas.

Sententia est ista: Ut nullo taurus negotio pilas jactat in aëra: ita & rhinoceros ursum sustulit, gemino licet cornu gravem. Et meritò ait gravem hac parte, si cornua ejus, ut ait Plinius *c*, binas impleant urnas. *Uri* autem, non *ursi*, legi hoc loco oportere, non dubium Bataviæ suæ ornamentum Janus Douza acutè vidit, &, Martialis ille sospitator, Petrus Scriverius, abunde comprobavit. Et profectò, qui tam impar ursi, & rhinocerotis certamen oblectasset populum, cùm vulgari etiam tauro superare ursum minimè sit operosum?

c Lib. 11. cap. 37.

Est & in cornu sua vis monoceroti: cui itidem in Mangi provincia perpetuum cum elephanto est bellum: ut refert Nicolaus de Comitibus Venetus in Itinerario ad Indos. Sed rhinocerotem ille vocat: perperam omnino quando ipse adjicit, cornu illud, quod bipedali habet magnitudine, in fronte gestare, non nare: ut

non

non possit *rhinoceros* dici, hoc est, *naricornis*; sed vocandus sit *monoceros*, hoc est, *unicornis*. Quamvis & rhinoceros unum habeat cornu. Unde Tertullianus adversus Judæos libri cap. x: *Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, vel minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur.* Verùm non si *unicornem*, eò & *naricornem*, rectè dixeris; sed *fronticornem*, vel *cornifrontem*; quomodo de bubus Livius Andronicus ait apud Nonium a:

Tu cornifrontes pascere armentas soles.

a In Armentas.

Scio, Scaligerum b *curvifrontes* reponere: sed citra caussam, & contra MSSorum fidem, etiam nostri, optimæ fidei; in quo, non multùm abeunte scriptura, est *cornifrontes*.

b Pone initio Conjectanearum in Varronem. Ubi & male hoc fragmentum adsignat Pacuvio.

His etiam cornifrontibus armentis, bubus inquam, & præcipuè tauris, quantum in cornibus sit roboris, satis illud docet, quòd Anacreon od. II, & Porphyrius lib. III de abstinentia ab animalibus, naturam ajunt, cùm alia aliis tribuisset, tauris cornua dedisse. Plautus quoque Aulul. II, II, postquam dixisset,

Asini me mordicibus scindant, ——

hoc est, dentibus, subdit,

—— *Boves incursent cornibus.*

Imo Romani in Circo taurum etiam committebant cum rhinocerote, aut leone. De priori est apud Martialem libello de Spectaculis: de altero lib. I, epigram. XII.

Quod si tantum sit robur tauri vulgaris: quid existimandum de bubus feris, ac sylvestribus? ut sunt uri, quos etiam cum rhinocerote commissos, antea vidimus. De iis sic Cæsar in V de bello Gallico: *In sylva Hercynia nascuntur, qui appellantur uri. Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos, specie, & colore, & figura tauri. Magna vis est eorum, & magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam conspexerunt, parcunt.* Macrobius Saturn. lib. VI, cap. IV, cùm citasset hoc Maronis c, *Silvestres uri assidue*; subdit, *Uri enim Gallica vox est, qua feri boves significantur.* Ubi *Gallica vox*, eadem, ac *Celtica*; quia ante tot gentium transmigrationes prope eadem omnium erat Celtarum lingua. Celtæ autem non Galli modò vocantur; sed etiam Germani: imò & Hispani, Britanni, Illyres: quâ de re diximus lib. I hujus operis, cap. XXXIII. Germanicum esse, docent Glossæ Philoxeni: *Uror*, βοῦς Γερμανός. Legendum enim: *Uros*, (vel *Urus*) βοῦς Γερμανοῖς. *Ur* autem Germanis, tum *sylvestre* notat, tum *vastum* ac *validum*. Hodieque Germanis *urus* est *ur-ochs*, hoc est, bos sylvestris, vel validus ac potens: quomodo & *ur-hoen*, sylvestris gallus. *Uros* autem aliâ dialecto *urox*, vel *aurox*; imò & *thuros*, vel *thurox*. Martinus Cromerus in sua Polonia scribit: *Uri, id est sylvestres boves, quos nos thuros dicimus, in solis Masoviticis sylvis apud Viskitos exstant.* *Thur* pro *Uro* dici in Samogithia, & Mazovia, etiam refert Cæsar Scaliger Exercit. CCVI, sect. III. Gesnerus d tradit, juniores uros vocari Polonis *turones*; ac putat esse veterum *tarandos*. Sanè *turon*, & *tarandus*, perparum abeunt. Quæ autem adduximus de uris, eadem intelligimus de bubalis, non Græcorum illis, sive ex boum minorum, sive ex caprearum genere sint: sed vulgari significatione ita dictis. Nam etsi aliud sit *bubalus*, ac *urus*, si accuratè rem perpendas: jam stante tamen Rep. Romanâ, *bubalum* pro *uro* nominabant. Plinius lib. VIII, cap. XV: *Uris imperitum vulgus bubalorum nomen imponit, cùm id gignat Africa, vituli potius, cervive quadam similitudine.* Quod & Solinus tradit cap. XXV. Sic *bubali* nomine usus Martialis, vel alius, libello de spectaculis cap. XXII:

c 2 Georg 373.

d In Quadrupedum historia.

Illis cessit atrox bubalus, atque bison.

Quæ animalia etiam junxit, sed proprio sermone, Seneca in Hippolyto act. I, sc. I:

Tibi villosi terga bisontes,
Latisque feri cornibus uri.

Similiter bubalum pro uro usurpat B. Hieronymus Amos cap. VI, *Numquid currere queunt in petris equi, aut arari potest in bubalis?* Quem ad locum hæc annotavit: *Utriusque domus ruinas & scissiones equis & bubalis comparat: quorum priores in petris currere nequeunt: posteriores tam indomiti sunt, ut jugum cervicibus non recipiant, & cum sylvestres boves sint, propter feritatem nolint terram vomere scindere.* Hæc sane optimè conveniunt uro: qui hodieque ob feritatem ad arationem est ineptus. Capiendus itaque is locus de bubalo vulgari, qui in bubus est sylvestribus; inque Germania nascitur: non de illo Græcorum è genere caprearum, qui frequens in Africa: quos confundit Isidorus lib. XII Orig. cap. I. Nam cùm dixisset, bubalum esse similem boum; sed adeò indomitum; ut præ feritate jugum cervicibus non recipiat: (quæ, more suo, ex B. Hieronymo exscripsit:) subdit, eum in Africa nasci: quod non de bubalo vulgari, sed Græcorum illo, verum est.

De bisontibus (quos & ipsos multi cum bubalis, atque uris, confundunt,) hunc in modum scribit Solinus cap. XXXIII: *In tractu saltus Hercynii, & in omni Septentrionali plaga, bisontes frequentissimi sunt, boves feris similes, setosi, colla jubis horridi, ultra tauros pernicitate vigentes, capti adsuescere manu nequeunt.* Jubatos dicit Plinius, ut vidimus: item Oppianus in tertio de Venatione, qui & barbatos esse addit. Vulgo apud eum legitur Βίστονες: nempe quia dicit, nomen habere à Bistonia, quæ est Thracia. Verùm versus jubet, ut Βίσων scribamus; pro quo & Βίσωνες dixere; ut est apud Dionem. Nec nomen bisoni, seu bisonti, à Bistonia; sed à *visent*, seu *wisent*; ut nuncupant Germani. Nam B, & V, crebrò commutantur. De hoc Oppiani loco diximus etiam lib. II de arte Grammatica, cap. XVI. Tantum autem bisontibus in cornibus est robur, ut iis equum cum equite in aëra projecent.

Tauro quoque, vel bisonti, similis est bonasus, unde cum eo confundit Albertus Magnus a. Sed huic non idem est in cornibus præsidium; quia sunt adunca, & in se inflexa, eoque pugnæ inutilia; ampla alioqui, ac tam capacia, ut contineant ἡμίχουν b, sive dimidium congium; hoc est, tres sextarios; ut Theodorus Gaza, & Julius Scaliger, perperam *semisextarios* verterunt. In hac verò cornuum inutilitate ad pugnam, aliter ei Deus prospexit. Nam, ut Plinius c scribit, *dum fugâ sibi auxiliatur, reddit fimum interdum & jugerûm trium longitudine: cujus contactus sequentes, ut ignis aliquis, amburat.* Quod & apud Solinum legas cap. XLIII. Sed planè id est incredibile, cùm jugerum habeat longitudinem CCXL pedum. Quod animal proluviem alvi per tantam egerat longitudinem? Quare Aristoteli insistendum, cùm ait, fimum ejaculari vel ad quatuor orgyas. Orgya autem Hesychio est ἡ τῶν ἀμφοτέρων χειρῶν ἔκτασις, *ambarum manuum extensio*: nempe una cum pectoris latitudine; quanta homini cuique sua esse longitudo solet. Quare non satis dixere Gaza, & Scaliger, cùm *orgyam* vertunt *passum*.

a Lib. 22. de Animal.

b Aristot. lib. 9 Hist. Animal. cap. 45. Sed ex Scaligeri distinct. cap. 71. sect. 476.

c Lib. 8. cap. 15.

Cornibus etiam præditi sunt cervi: unde Martialis d, loco ante memorato:

d Lib. 13. epigr 94.

—— *Defendunt cornua cervum.*

Sed hoc animal non tam timetur, quàm ipsum timet, ut lepores, & pleraque alia animantia ingenti corde prædita: in quibus ob laxitatem minus stipatur calor nativus.

Subdam de natura alterius animantis, cervo non absimilis. Nicolaus Menardes inter alia de animantibus, unde bezoar lapis extrahi credatur, narrat, animal sibi visum, ex remotis Africæ terris apportatum: quod cervo quidem simile foret magnitudine, capite atque ore, item agilitate, pilis, ac colore: cornibus autem in tergum reflexis, inque extremo contortis, præterea etiam pedibus, ingenti hirco simile videretur. Hoc animal tanti ait roboris fuisse, ut vinciendum esset ferreis catenis, quia funes dentibus confringeret. Idem præterea de turri desiliens in cornua illæso corpore concidisse, ac ut folles sive pilæ vento plenæ in humum collapsæ solent, citra noxam subsultasse. Quod ut magni roboris, ita & eximiæ agilitatis, indicium est.

Sunt & animalia, quibus fiducia sit in duritia tergoris. Ut tauris silvestribus cum alce decertantibus. De his sic Plinius lib. VIII, cap. XXI: *Tergori*, inquit, *duritia silicis, omne respuens vulnus.* Par ratio hippopotami: de quo sic idem lib. ejusdem cap. XXV: *Tergoris est ad scuta galeasque impenetrabilis, præterquam si humore madeat.* Est id animal Niloticum, quadrupes, amphibium, ac quamquam ab equi similitudine nomen acceperit, magis tamen simile vituli, aut porci: ut liquet ex Adriani Cæsaris numismate, & colosso Nili in Vaticano.

Ursis robur suum est in brachiis, & lumbis; ut Solinus ait cap. XXIX. Atque addit, inde esse, quòd interdum posticis insistant pedibus. Caput verò, ut ibidem legas, invalidum est. Ut mirandum non sit, quendam in arena solo colapho exanimatum, ut Plinius *a* narrat. Præcipuè metuendæ earum vires raptis catulis: unde Chusai ad Absolonum *b*: *Tu nosti patrem tuum, & viros, qui cum eo sunt, esse fortissimos, & amaro animo, veluti si ursa raptis catulis in sylva sæviat.*

Sunt & quadrupeda, quorum robur sit in ictu pedum: ut onagri sive asini silvestris, quem cum alce perperam confundit Olaus Magnus *c*. De hoc sunt ista Ammiani Marcel. lib. XXIII: *Asini feri, cùm venatoribus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ipsa displodant.* Philes quoque in Jambis de onagro inquit:

> Φονεῖ γὰρ εἰ πελὰς περιλάβῃ λακτίσας.
> *Namque is necat, si calcitrans accesseris.*

Alce unico ungulæ ictu interimit quandoque lupum; uti & canem, eoque elabente oppositam arborem elidit: qua de re Olaus M. in undecimo suæ Histor. Ubi in eo peccat, quòd alcen, & onagrum, pro eodem habeat.

Crocodilo robur ingens in cauda: cujus ictu validæ etiam quadrupedis pedis cuncta crura confringit: ut relatum Petro Martyri *d*.

Est & aliud armorum genus. Nam hystrix spinarum aliquam, tergo laxato, validè adeò immittit, ut vulneret canes: quemadmodum Plinius indicat his verbis lib. VIII, cap. XXXV: *Hystrices generat India, & Africa, spinâ contectas, ac erinaceorum generis: sed hystrici longiores aculei, &, cum intendit cutem, missiles. Ora urgentium figit canum, & paullo longius jaculatur.* Ac similiter Athenæus lib. V, Oppianus lib. III Κυνηγετ. & Suidas in Ὕστριξ. Hinc Aristophanes Εἰρήνῃ *e*

> —— Μῶν ὕστριχ' ἐσπεσοῦσά σου
> Εἰς τὰς πλευρὰς πολλὴ τῇ σφαγῇ, καὶ δενδρύφανας τὸ νῶτον;
> —— *Irruptt hystrix an tua*
> *In latera multo exercitu, & tergum tuum*
> *Cen arbores dissecuit?*

Similiter Solinus cap. XXXIII, Isidorus lib. XII Originum, cap. II; & eleganter imprimis fuseque Claudianus poëmatio, quod Hystrix inscribitur. E junioribus M. Paullus Venetus etiam in Tartaria esse dicit lib. I, cap. XXXIII, ubi de civitate Scassem agit: *Sunt*, inquit, *in regione illâ multi sues spinosi, qui cum capiuntur, spinis suis sæpe homines & canes lædunt.* Ubi cum *suem spinosum* vocat, prope expressit Græcum ὕστριξ, quod est ex ὗς, id est, *sus*, & θρίξ, *pilus*: quanquam non ὕστριξ modò, sed etiam ὕσριξ, & ὕστριγξ dicatur. Italis similiter vocatur *porco spinoso*: Germanorum plerisque *dornschwein*.

a *Lib. 8. cap. 36.*
b *Lib. 2. Regum sive Samuelis, 1. 17.*
c *Lib. 18. Septentr. cap. 1.*
d *Lib. tertio legationis Babylonicæ, pag. 443. edit. Colon. ann. 1573.*
e *Scenâ, cujus initium, Χρυσοῦ ποτε.*

CAP. LVII.

Cervorum pulchritudinem præcipue consistere in cornibus; & cur iis careant cervæ. Inque isto Anacreontis, & Sophoclis, error, à Julio Polluce jam olim observatus. Cur cornua quotannis decidant cervo, ac nova succrescant. Qui dicantur νεβροί, πασσαλίαι, σταθῖναι, αἰχμαδίαι, δικερῶται, κλαδίαι, κεραστῆρες. Vehementer decipi, qui putant, cervinis cornibus non plures excrescere ramos, quàm senos. In dubium vocari, quod de annuo cornuum recidivatu prædicatur. Cervos Octobri, & Novembri mense, æstro Veneris percitos, cornibus ferocire; ut ad sui etiam tutelam, non solum formæ gratiâ, hæc acceperint. Simiæ in deformibus dari locum.

UTi autem à facultate vegetativâ magnitudo, ac robur, dependent, ita & pulchritudo: quæ sua cuique est quadrupedum: hæc equo, illa cani, atque ita in aliis. Inque hac ipsa est tanta varietas, ut in isto etiam nemo satis celebrare, vel æstimare, possit sapientiam Dei infinitam. Longum hoc loco foret ire per singula: quisque mentem per ea circumferat, quæ conspexit: & quia aliis hoc, aliud aliis pulchrum videtur, saltem animum paullisper defigat in illa, quæ plurium judicio commendantur. Nobis quidem suffecerit hoc loco, si cervum contemplemur: cujus pulchritudinem sic depinxeris, recentioris, sed magni viri verbis; Budæi dico, in posteriori de Philologia libro: ubi ita describit *a* cervos, quos venatores præcipuè laudant: *Capite*, inquiunt, *præditus est commode nato, compactili, concinno, recte, ordine, decenter constituto. Stipitem enim corneum, quam vos materiem dicitis, apte ajunt erumpere e molis suis, & existere: quæ fedimenta sunt cornuum, tum tabulata ipsa fruticantia e molis concinnè in ramos esse expansa: scapos è caudice proportione enatos: e scapis porro cornicula producta in mucrones congrue desinere: non contractiora ipsa, quam justum est, non diffusiora, non absurde confornicata, tum probè clavatum esse caput, & congruenter patulum, & æquabili fruticatu decorum; materiam autem ipsam candicis, pulchre sulcatam esse, atque inter sulcos striasve (quas vos quasi colliquias appellatis, atque stillicidia) scrabiticem eminere æquabiliter unionatam: quod mihi verruculosam significare visum est.* Sic ille, satis disertè: sed more nostro, potiùs insistamus antiquis: ut Oppiano, in tertio Κυνηγετικῶν *b*: ubi pulchritudinem cervi constituit in capite arduo, oculis grandibus, pingui pictoque tergo, ac imprimis cornibus: de quibus illud *c*:

> Ὀξύκομον κεραὸν πολυδαίδαλον ἀγλαὸν ἔρνος.
> *Acutum cornuum, affabre factum, variumque ramale.*

Mox & cornua vocat ἀριχίδια, *pulchrè fissa*. Maronis etiam est I Æn.

> *Ductoresque ipsos primùm capita alta ferentes,*
> *Cornibus arboreis sternit.*

Sanè pulchritudinis præcipuè causâ iis cornua data esse, Plinius *d*, & Oppianus *e*, tradunt. Quocirca non injuriâ miretur aliquis, naturam non attribuisse tam feminæ cornua, quàm mari; cùm sequior sexus videatur à forma potiùs debuisse commendari. Sed, ut ubique, ita hic quoque, se divina exseruit providentia. Nam cùm cervus cervâ validior sit; par fuit mas gestandæ amplorum cornuum moli: feminæ autem, ut infirmiori, ea, præsertim tempore gestationis, fuissent permolesta. Cui rationi favet Aristoteles lib. III de partibus animalium, cap. II. Pleríque tamen poëtæ etiam cervæ tribuunt cornua: ut ostendit Ælianus hist. animal. lib. VII, cap. XXXIX. In his, præter Euripidem, Anacreon, & Sophocles; quorum uterque dixit κεροέσσαν ἔλαφον, *cervam cornutam*. Testis Pollux *f*; sed eos propterea reprehendit: & omnino est error poëtarum, non κατ' αὐτὴν ποίησιν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός *g*: quemadmodum, & Aristoteles in poëtica refert, & nos in primo de eâdem arte, ubi de poëtarum erroribus disserimus. Admirationem verò de cornibus cervinis auget, quòd ea hieme decidant, vernoque tempore renascantur, atque id quotannis. Ac creduntur cervi tum intelligere, multum se amisisse de sua pulchritudine. Nam latère dicuntur, donec nova succrescant. Sed hoc accuratiùs examinabimus inferiùs, cùm ad pudoris affectum erit deventum. Nunc illud expendamus, cur vetera quotannis decidant, novaque renascantur. Quorundam sententia est, priùs provenire à tenuitate membranarum cerebri, & calore veneris: his enim exarescere imas cornuum partes. Alterum

a *Pag. 80. edit. Basil. an. 1557.*
b *Vers. 174. & seqq.*
c *Vers. 194.*
d *Lib. 11. cap. 37.*
e *Lib. 2. de Venat. vers. 183. & seqq.*
f *Lib. 5. cap. 10. sect. 2.*
g *Non in poësis natura, sed per accidens, sive in scientia alia.*

exi-

existere à vena cephalica magnam humorum copiam suggerente. Has rationes adducit Ælianus: uti & Philes de monocerote agens. Sed non in his solis sistendum. Illud enim vel præcipuè in considerationem venit, cornua cervorum, non, uti cornutis cæteris, continua esse ossi cranii, sed cuti duntaxat adhærere: præterea cornua hæc priùs æstivo calore exsiccari; hinc frigore condensari hiberno, ita ut exiguus omnino liquor, nec is lentus satis, in ea ob poros penetret stipatos. Decidunt igitur, uti ab arboribus folia, ob glutinosi humoris defectum. Eoque faciliùs cadunt, quia, paullatim adveniente veris calore, intus protuberat novorum cornuum materies, quæ cornua vetera protrudit, donec malè nexa prorsus decidant.

Sic hic controversia incidit, quomodo ista satis consistant, si annis sex primis cornua capiunt incrementum; ut Aristoteles docet lib. v de Animal. cap. quincto. Anno enim primo sunt νεβροί, hoc est, hinnuli, sive inulei: perque ætatem cornua necdum gerunt; nec, si castrentur, gestant unquam. Solùm minutum quid iis tum protuberat. Altero anno vocantur πασσαλίαι, quia eo anno recta iis simpliciaque cornua nascuntur, velut πάσσαλοι, hoc est, paxilli, sive clavi lignei. Item σπαθίναι, ἀπὸ τῆς σπάθης, hoc est, *à gladio, radiove textorio*, lana involuto; quia cornua propè lanam mollitie referant. Præterea ἀχαΐναι, non ab Achaja quidem, sed, ut optimè eximio Salmasio[a] monitum, quia ἀχαιά sunt ἔρια μαλακὰ, *lana molles*: ut non tantùm apud Hesychium, sed etiam in necdum editis Theocriti scholiis traditum est. Anno tertio nomen illis δικρόοι, quia tum cornua δικρόαν φύσιν, ut Aristoteles ait, hoc est, in furcam exeunt. Quarto vocantur κλαδίαι, à voce κλάδος, hoc est, ramus; quia tum cornua fiant ramosa. Quincto autem his ramis crassities accedit. Sexto jam suam cornua perfectionem habere creduntur: unde κεραΐσται vocantur, quod & scholiastes[b] Apollonii indicat. De quibus fusiùs differtat idem ille non sine laude dicendus Claudius Salmasius, in Exercitationibus Plinianis. In sexto autem anno cum Aristotele etiam Solinus definit. Sic enim scribit: *Pro ætate autem ramos augent: id incrementum per sex annos perseverat: denique numerosiora non possunt fieri cornua, possunt crassiora.* Non tamen hæc sic accipi debent, quasi quia Aristoteles in sexto anno sistit, eo cervorum cornua nunquam nisi sex ramos producant: quod existimare aliquos videas, Aristotelem erroris gravissimi arguentes, propter interpretationem doctissimi Gazæ hac parte non satis fidam. Nam longè aliter esse, docet Albertus; qui de undecimo testatur ramo; uti Gesnerus de quinctodecimo: & de Gulielmo, Bavariæ Duce, refertur, habuisse cornua cervina ramorum viginti, & unius. Sed si anno quolibet primi sexennii aliquid accedit ramis, quomodo decidunt, & renascuntur quotannis? Si id pro comperto habent venatores, (ut audio) equidem cum iis pedem struere non ausim, ponamque inter naturæ maximè admiranda, breviculo adeo tempore, tam solida duraque tantæ molis cornua enasci. Alioqui magis eò inclinet animus, ut credam, cornua, quæ repeuntur, non sponte & naturâ decidisse, sed à venatoribus vi avulsa, eoque esse conjecta: illa verò ramosa, quæ in priorum locum successerint, non nisi annorum aliquot intervallo ad eam magnitudinem & duritiem pervenisse. Ne illud quidem controversiâ caret: quod Aristoteles, Plinius, Solinus, tradunt, cervis si castrentur, cornua eâdem semper magnitudine permanere. Nam contrà Oppianus in II Κυνηγετ.[c] tradit, castratis defluere cornua de capite. Atque hæc de cornibus cervinis, præcipuè pulchritudinis caussâ attributis: nec tamen ejus solius gratiâ, quando, cum Venere stimulantur, ut ex Marone[d] alibi dicimus, valde iis in homines ferociunt; qua de re, quia Budæum jam cœpi[e] adducere, ejus potiùs verba, quàm alicujus veteris, subjungam. Sic autem ille libro antea memorato[f]; *Ad decimumoctavum Kal. Octobris cervos libidinari incipientes catulientium cervarum conciliabula quærere, & velut ad forum Veneris undique convenire. Quo tempore si cervum venandum quis duxerit, indagandi ratio mutanda est. Neque enim à circumscriptâ indagine venandi initium faciunt, ut sollemni tempore, quoniam rabie pruriginis admissarii efferati & canes, & homines, atrociter invadunt, cum primum adspexerunt.* Et mox: *Libidine autem flagrantissimâ admissarii ad mensem agitantur: deinde paullatim desævientes, alterum paullo minus mensem absumunt.* Cùm igitur tantopere tum cornibus sæviant: liquere arbitror, non solum pulchritudinis caussâ, sed etiam roboris, ea cervis esse à Deo tributa. Atque hujusce sævitiæ poteram adferre exempla, quæ, (ut prætercam cæteros) partim è venatoribus acceperat, partim in venando ipse observârat, eademque in mensa retulit nobis, non omnifariâ minus doctrinâ, quàm generis splendore ornatissimus, Franciscus Junius, Franc. Fil. affinis meus. Sed enim jamdudum ad alia festinat animus.

Quod si post speciosum cervi animal quoddam etiam deforme poscimus, ad simiam sive clunam, vel clunam, dicere possis. Unde Ennius[a]:

Simia quàm similis turpissima bestia nobis!

Sed formæ damnum ingenio rependit; cum sit docilis ac sagax; ut postea planius fiet.

[a] Exercitationibus Plinianis, pag. 222.
[b] Ad lib. 4. Argonauticon, vers. 175.
[c] Vers. 194.
[d] 3 Georg.
[e] Pag. ante hanc secunda.
[f] Pag. 81.
[a] Apud Cicer. lib. 1. de Natur. Deorum.

CAP. LVIII.

Lynces acumine visus inter quadrupedes præcellere existimantur. Unde à poëtis Lynceo nomen datum fuit Argonautæ cuidam; quem ad Styga usque contendere oculos tradidere. Videri hujus fabulæ originem esse ex eo, quòd is primus docuerit Græcos artem effodiendi metalla, vel propter siderum observationes. Quidam, cognomine Strabo, perhibetur ita visu valuisse, ut è Sicilia promontorio numeraret naves Karthaginensi è portu vela pandentes: & quantum id spacium sit, quo visus penetrârit, si fama creditur. Dorcades caprearum, non cervorum genus. Unde iis nomen. Cur Christus dorcadi comparatus in Cantico Salomonis, judicio Origenis, Nysseni, & aliorum: & quam veriorem caussam credamus. Cur hiæna, & alia quadam animantia, noctu etiam videant. Talpa Ægyptiis cujus rei symbolum. Falli interea, qui putant, prorsus esse visus expertes: tantum enim videre, quantum sic viventi necesse. Cur lepus Ægyptiis sit symbolum auditus. Quantopere cameli, cervi, & equa Libyca, Musicâ delectentur. Cur sues cœno gaudeant. Eosdem fugere unguentum; uti & scarabæos. Simia creditur gustu præcellere.

SEnsiva sequitur facultas: quæ tum sensus complectitur, quos exteriores vocant; tum etiam internos. In externis primum dedimus[b] visui locum. Eo præstant lynces: secundùm illud Plinii lib. XXVIII, extremo capite VIII: *Peregrina sunt & lynces, quæ clarissimè omnium quadrupedum cernunt.* Oppianus propterea in III Κυνηγετ.[c]

Εὔγληνοι λύγκες τε, πυριγλήνοιό[d] τε λέοντες.
Et perspicaces lynces, & flammantibus pupillis leones.

Hinc arbitror *Lyncei* cognomentum illis datum esse, qui seu corporis, seu mentis oculis, plus cæteris viderent. Ut illi, quem Orpheus ponit in Argonautis. Sic enim de eo scribit[e]:

Λυγκεὺς δ᾽ ὃς τήλιστα δι᾽ αἰθέρος ἠδὲ θαλάσσης
βένθεα, καὶ Πλούτωνος ὑποχθονίοιο βέρεθρα,
μοῦνος ἀπ᾽ ἀνθρώπων δεδόρκει ὄμμασιν ἐσθλοῖς.

Quæ interpres Orphei Cribellus Mediolanensis ita reddebat:

Quique procul longè trans æthera, trans mare Lynceus,
Et subter Plutum, terræque barathra profunda,
Solus in humanis visu penetravit acuto.

[b] Cap. 23. hujus libri.
[c] Vers. 97.
[d] Alii πυριγλήνους, ut est in editione Leidensi.
[e] Vers. 179. & seqq.

Similiter Apollonius lib. I Argonaut.

—— Λυγκεὺς δὲ καὶ ὀξυτάτοις ἐκέκαστο
Ὄμμασιν, εἰ ἐτεόν γε πέλει κλέος, ἀνέρα κεῖνον
Ῥηϊδίως καὶ νέρθε κατὰ χθονὸς αὐγάζεσθαι.
—— *Lynceus oculis instructus acutis:*
Perfacile hunc quondam, si vere dedita fama est,
Contendisse oculos sub terram in Tartara nigra.

Est & Valerii Flacci primo Argonaut.

At frater magnos Lynceus servatur in usus,
Quem tulit Arene: possit qui rumpere terras,
Et Styga transmisso tacitam deprendere visu.

Fabulæ originem præbuit, quòd multa observâsset secreta naturæ: in his metalla primus, vel saltem illa, quæ beare imprimis creduntur, nempe aurum argentumque, effodere terris docuisset. Vel quoniam multa, seu idem, seu alius, ad scientiam pertinentia sideralem comperisset: quale quod novissimam primamque lunam (ἕνην καὶ νέαν Græci *a* dicunt) eodem die in signo conspexisset Arietis; quemadmodum Plinius refert lib. II, cap. XVII. Indeque jam memoratus Flaccus eodem libro:

—— *Solus transibit nubila Lynceus.*

Ac ob hoc oculorum acumen, quisquis ille Lynceus, celebratur Pindaro Nemeorum idyll. I, Aristophani in Pluto, Theocrito in Dioscuris. Similiter Lynceis fuisse oculis dixeris Strabonem illum, muriniè strabum; qui, ut ex Varrone prodit Solinus cap. VI, è Lilybæo, Siciliæ promuntorio, si fas credere, naves numerabat e Carthaginensi portu solventes. Id spatium CXXXV millia passuum continet; ut ibidem ait Solinus: imò mille ac quingenta stadia, sive M. P. ducenta; ut ex maritimo Antonini itinerario *b* colligitur.

Sunt præter lyncas & aliæ quadrupedum visu pollentes: uti que his δορκάδες, sive δορκαλίδες, caprarum sylvestrium genus. Perperam enim cum cervis confundunt Varinus, & alii. Hæ acutè admodum de altissimis etiam petris prospectant; unde & nomen: nempe ἀπὸ τοῦ δέρκω, quod est, *videre*. Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Capras negant lippire, quoniam ea herbas quasdam edant: item dorcades.* Firmantur hæc iis etiam, quæ plerique veterum annotarunt in illud Cantic. II, 9: Ὅμοιός ἐστιν ἀδελφιδός μου τῇ δορκάδι, ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη Βαιθήλ. *Similis est fratris filius*, (sed Symmachus reddidit, ἀγαπητός μου, *dilectus meus*) *dorcadi*, sive capreæ) *vel hinnulo cervorum, in montibus Bethel.* Ubi per ἀδελφιδὸν, vel ἀγαπητὸν, Christum intelligunt veteres. Origenes quidem sic scribit homil. III *c*: *Hoc animal, quantum ad Græca vocabula, nomen à videndo, atque clarius prospiciendo, sortitum est. Et quis est, qui ita videat, ut videt Christus? Solus namque est, qui videt, id est, agnoscit patrem.* Et mox: *Caprea habet in natura sua, ut non solum videat ipsa, & perspiciat acerrime; sed & aliis visum præbeat. Asserunt namque hi, quibus medicina peritia est, inesse huic animali intra viscera humorem quendam, qui caliginem depellat oculorum, & obtusiores quosque visus exacuat. Meritò ergo caprea vel damula Christus comparatur, quia non solum videt ipse patrem, sed & videri ab aliis facit, quorum visus ipse curaverit.* Etiam Gregorius Nyssenus in Cant. homil. V *d*: Ἡ δορκὰς σημαίνει τὴν ὀξυωπίαν τοῦ τὰ πάντα ἐπιβλέποντος. φασὶ γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον ἀτενέστατα δεδορκέναι, ἐκ τοῦ ἐνεργείας ἔχειν τὸ ὄνομα· ἀλλὰ μὴν ταὐτόν ἐστι τῷ θεάσασθαι τὸ δέρκεσθαι. *Caprea significat visus acumen in eo, qui omnia intuetur. Ajunt enim, animal hoc supra modum acutè videns nomen habere ab operatione. Quippe idem est* θεάσασθαι *ac* δέρκεσθαι: *puta videre.* Michael Psellus in paraphrasi Cant. *Caprea allegoricè videntem significat. Nam ipse* (sponsus Christus) *omnium corda intuetur.* Similiterque ad hunc locum Philo Carpathius; ut cæteros mittam. Etsi verò convenienter satis ab antiquis capreæ comparetur Christus, qui & cogitationes hominum cernebat: non tamen eò Salomonem spectasse arbitror, sed potiùs ad egregiam sponsi formam. Nam quid formosius Christo? Et si veteres attenderunt ad Græcum *dorcados* etymon: quanto justiùs nos consideremus etymon vocis Hebrææ, qua usus est Salomo? Ea autem est צבי, quod primariò notat, *decus, ornamentum*: unde autem ob pulchritudinem accommodatum est capreolis & capreis. Sic voce eâ utitur Scriptura Deuter. XII, 22, & XIV, 5: item I Reg. IV, 23. Syri pro eo dicunt טביתא: unde Act. IX, 36, nomen discipulæ in Joppe Ταβιθὰ exponitur Δορκάς. Confirmat etiam hanc sententiam, quòd Salomo ibidem, ut jam vidimus, sponsum confert hinnulo cervorum: de cujus animantis pulchritudine ex iis cognoscere est, quæ de cervis superiori capite dicebamus. Hinnulorum autem vocabulum laxiùs hic sumunt interpretes, ut non solùm intelligantur νεβροὶ, sed etiam, quos πετιλίας vocatos dicebamus *a*; fortasse &, qui ἀναδέται nominati. De dorcadibus satis.

Hyæna noctu videt, de die cæcutit: unde Oppianus in III de Venat. *b* vocat νυκτιπόρον, καὶ νυκτιπλανῆ, *noctigradam, & noctivagam*: atque addit:

Οὕνεκά οἱ διὰ νύκτα φάος, σκότος αὖτε μετ' ἠῶ.
Quoniam ei per noctem est lumen, caligo autem post auroram.

Idem tradit Alexander Aphrodis. lib. I, problem. LXVIII; ubi, quòd hyænæ, & νυκτερίδες, sive vespertiliones, imò & αἴλουροι, sive feles, (quos κάττους ἰδιωτικῶς *c* nominari, ait Callimachi scholiastes) noctu videant, in caussa esse ait, quòd spiritus visorius sit mirè tenuis, ac subtilis; eoque non ita frigore spissescat nocturno, ut ad objectum nequeat pertingere: cum contra de die sic in vespertilione attenuetur, ut diffundatur magnopere, ac propemodum evanescat. Sed, quod dicunt, subnixum est illa Opticorum hypothesi, fieri visum emissione radiorum. Atqui, quàm hoc sit incertum, (ut nihil dicam gravius) vidimus libri hujus cap. XXV. In æluris illud præterea observatum, oculos eorum ad Lunæ vices, vel ampliores fieri, vel angustiores; teste Agellio lib. XX, cap. VIII. Caussam adduximus operis hujus lib. II, cap. XIX.

Sed uti quadrupedum quædam visu præcellunt: ita plurima pars longissimè vincitur: imò non desunt, quæ naturâ prodantur luminibus capta. De talpis quidem id etiam pronunciat Maro *d*. Ægyptii quoque, cum idem putarent, talpam pro symbolo habuere hominis cæci. Sed omnino, si cutem detraxeris, vestigia oculorum conspicua sunt: ut Aristoteles ait lib. I Hist. Animal. cap. IX, & lib. IV, cap. VIII. Imò, quantum iis satis est, vident. Nam, ut Gesnerus refert, *prominent extra cutim veluti puncta nigra, magnitudine seminis milii, vel papaveris, nervo affixa.* Idem memorat, ab viro erudito dissectas, inque iis & fœtus repertos, & capitibus fuisse majusculis, in quibus & oculi. Atque hæc de visu.

Auditu mirè valent lepores: eoque Ægyptii picto lepore auditum significant: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Ad auditum etiam pertinet, quòd cameli sic sint φιλόμουσοι *e*, ut si longo itinere defatigentur, non verberibus sint urgendi; sed cantilenis, quarum suavitate capti celeriter cursum conficiunt, sic ut insequi nemo possit. Auctor hujus locuples est Jo. Leo, Africæ suæ lib. IX, cap. de camelo: & ex eo, sed prætermisso, ut solet, Leonis nomine, Cæsar Scaliger Exercitatione CCIX.

Cervi quoque, Plinio teste, lib. VIII, cap. XXXII, *mulcentur fistulâ pastorali, & cantu.* Imò sic deliniuntur cantu, ut, sui obliti, capiantur. Aristotelem vide lib. IX Hist. Anim. cap. V, & Ælianum de lib. XII, cap. XLVI. Idcirco Ægyptiis mos erat pingere cervum cum tibicine, si vellent significare hominem, cui adulatores imposuerint. Testis Orus in Hieroglyphicis *f*.

Equæ Libycæ usque adeò delectantur tibiæ sono, ut eo mansuescant: quin, ut Ælianus ait lib. XII de Animal. cap. XLIII, contentiori cantu sic afficiuntur, ut præ gaudio lachryment. Sed puto, tantummodo voluptate ex cantu sic omnia laxari membra, ut humor oculis effluat. Atqui id propriè lachrymari non est, ut liquet ex iis, quæ superius *g* de fletu dicebamus. Ait ibidem Ælianus, equos

a Hesychium.
b Pag. 113. edit. Surita, sive Colon. an. 1600.
c Pag. 624. edit. Froben. an. 1536.
d Pag. 539 edit. Paris. an. 1615.

a Cap. sup.
b Vers. 268.
c Cattos, vulgare dialecto.
d I Georg.
e Cantus amantes.
f Lib. 2, cap. 91.
g Cap. 47. hujus libri.

equos à perurigis ad ineundum incitari tibiæ cantu: ut is sit illis pro hymenæo, & carmine nuptiali. Mirum autem, quòd Plinius scribit lib. VI, cap. XXX, apud Sembros, gentem Æthiopiæ sub Ægypto, *quadrupedes omnes esse sine auribus, etiam elephantos.*

Odoratu quàm valeant canes, nemo ignorat. Suibus verò is sensus est debilis: unde fœtore cœni non moventur: imò stercore etiam vescuntur. Nam ita Deus illis consuluit, ut fœdum eorum, quibus saginentur, odorem neutiquam percipiant. Atque hoc est, quod Alexander Aphrodisiensis in primo problematum ait, probl. CXLI: Διὰ τί ὕες τῇ κόπρῳ τέρπονται; κατ' Ἀριστοτέλη, ὅτι παχύρρυγχοι ὄντες, ἔχουσι διαφερομένην τὴν ὄσφρησιν, καὶ μὴ ἀντιλαμβανομένην τῆς δυσωδίας. *Cur stercore gaudent sues? secundum Aristotelem, quia sunt naribus crassis, & intercepiis, vim olfaciendi hebetem habent, quaque fœtorem percipere non possis.* Et sanè sues non gaudere spurcis, nisi quatenus vel inde iis pabulum est, vel refrigeratio corporis, illud arguit, quòd alioquin munditiei non sint inimici. Hinc Columella lib. VII, cap. IX: *Diligens porculator frequenter sulle converrat, & sæpius haras. Non quamvis prædictum animal in pabulatione spurcè versetur, mundissimum tamen cubile desiderat.* Unguentorum nihilominus odorem aversantur. Unde Lucretius lib. VI:

> *Denique amaracinum fugitat sus, & timet omne*
> *Unguentum. nam setigeris subus acre venenum,*
> *Quod nos interdum tanquam recreare videtur.*

Nempe quid sui cum unguento? at cœnosæ aquæ ad nutritionem intus, & fons ad refrigerium conferunt. Quare cum suibus est hac parte comparatum, uti cum scarabæis; de quibus sic Plutarchus a: Λέγονται οἱ κάνθαροι τὸ μύρον ἀποδιδράσκειν, καὶ τὴν δυσωδίαν διώκειν. *Dicuntur scarabæi unguentum fugere, ac sectari graveolentia.* Nimirum quia pastus eorum naturæ convenientissimus est ex istis, quæ graviter olent.

a De Stoicorum dogmatis.

Gustu præ cæteris animantibus simia valere fertur. Unde vulgati versiculi:

> *Nos aper auditu, lynx visu, simia gustu,*
> *Vultur odoratu præcellit, aranea tactu.*

Ideo & deliciis gaudet: soletque earum aliquid recondere in cavo maxillarum: unde id postea digitis adducit, ut mandat.

CAP. LIX.

De phantasia. Simplicitas sive stupor bubali, struthionis, cervi, capreæ, ovis. Χρυσόμηλον, *sive* χρυσοῦν πρόβατον, *deque eo Dio deceptus.* Verveceum caput. Arietinæ mentes. *Sui anima pro sale. Cœno gaudere, non quasi sordibus capiatur; sed quia in temperamento tam calido egeat refrigeratione. Muhammedica de origine suis fabula.* Μιμώ. *Simiæ* ἔτυμον. *Simia latrunculis ludens, hastas eludens, capella insequitans, & ex ea mittens jacula, saltans, tibiâ canens, aurigans, aliaque sagacitatis summa edens documenta. Equi docilitas. Sollertia capræ, capreæ, lupi, panthera, hyæna, cameli, & quomodo hunc edoceant saltare ad tympanum. Multum Cæsarem Scaligerum in Exercitationibus suis debere Joanni Leoni; utcunque nomen scriptoris semper suppresserit. Docilitas cynocephali. Ichneumonis astus; item erinacei, sive echini, sciuri, muris tum vulgaris, tum Alpini, criceti, sive hamestri. Quadrupedum quadam præscire in prima ætate, qua parte sint postmodo valitura. Scire & naturæ instinctu, quomodo morbo suo possint mederi. Bovis Cyprii merenda. Quædam fabulose quadrupedibus attributa: ut leucrocotta, hyæna, & mantichora, imitatio sermonis humani. Etymon leucrocotta, & hyæna. Crocodilus elinguis.*

Habemus de sensibus, ut vocant, externis. Nunc dicam de phantasia, cujus custos memoria. Hoc igitur loco considerabimus, quæ vel insignis amentiæ, vel alicujusdam mentis, imaginem præbent. Ad prius pertinet natura bubali, ac bubalidis, animalis tam simplicis, ut, si caput occultârit, totum se latere arbitretur; eâque amentiâ fit leonis præda: quemadmodum Oppianus refert in quarto Ἁλιευτικῶν a: ubi & mox subjungit b, inter aves similiter struthionem seu struthiocamelum, ne videatur, caput occultare. Non quidem nominat struthionem; sed luculentè satis circumscribit, cùm vocat,

> —— Λιβύης πτερόεν βοτὸν ἀγκυλόδειρον.
> —— *Libyæ alatum pecus curvicervicum.*

a Vers. 625.
b Vers. 630.

Ac fortassè eò respexit Corbulo, quando Ovidii Nasonis generum (ejus, ut puto, maritum, quam in Libya fuisse ait poëta c, cùm solum vertere juberetur) *struthiocamelum depilatum* dixit; teste L. Seneca d. Nisi verisimilius est, respexisse eum, non amentiam hominis; sed corporis deformitatem, præcipueque gracilitatem colli, & crurum. Cùm verò *depilatum* addit, mollitiem exprobrat vulsi corporis. Sed redeo ad quadrupedes, unde abduxerat Oppianus. Prope par stultitia est cervis: de quibus ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Cætero cervus, animal simplex, & omnium rerum miraculo stupens; in tantum, ut equo, aut buculâ accedente propius, hominem juxta venantem non cernant, aut si cernant, arcum ipsum sagittasque mirentur.* Nec levis imprudentiæ est, quòd capreæ si in aulæis similes conspiciant intextas feras, ad eas, tanquam veras sui generis, assiliant. Quod se in aula patrui sui Bonifacii vidisse, refert Cæsar Scaliger e.

c Lib. I. Trist. eleg. 3.
d Lib. de constantia sapientis cap. 17.
e Exercitatione 207.

Ovium tanta est stultitia (quemadmodum Aristoteles docet in IX Hist. Animal.) ut sæpe stabulo, citra caussam ullam, in desertum abeant: tunc, si occupentur nive, redire nesciant: ac nisi pastor compellat, & arietem ducat, quem reliqui sequantur, totus grex sit frigore, & nivibus, periturus. Itaque Diogenes f imperitum, sed splendidè amictum, vocavit χρυσόμηλον, voce ambiguâ, quia *aureum malum*, & *ovem auream* significaret. Etiam Cajus Caligula socerum suum M. Junium Silanum (quem etsi summo in honore apud Tiberium fuisset, ludibrio semper habuit) appellabat χρυσοῦν πρόβατον, *aureum pecus*: ut est apud Dionem lib. LIX g. Atque idem legas apud Tacitum initio XIII Annalium. Sed ut Dio deceptus, cum honoris ergo sic vocatum putaret: ita Tacitus duos confudit Silanos; quemadmodum Justo jam Lipsio h observatum. Plauti item est Persas, *verveceum caput*. Sic enim rectè pro *verbereum* rescribunt. Et ex Antidami Moralibus adducit Fulgentius Planciades: *Quis averruncâsset tam arietinas hominum mentes?*

f Apud Laertium.
g Anno 790.
h Ad initium 13. Annal. Tac.
i Act. 2. sc. 2.

Et quis magnam exspectet sapientiam ab sue? cui animam datam, ne putisceret, Chrysippus ajebat, & post eum Varro lib. II R. R. cap. IV. ac meminit Plinius quoque lib. VIII, cap. LI.

Nec tamen tantus ejus animalis est stupor, ac multi putarunt. Ipse enim Plinius continuò subjungit: *Compertum, agnitam vocem suarii furto abactis, mersoque navigio, inclinatione lateris unius remeâsse. Quin & duces in urbe forum nundinarium, domosque petere, discunt: & feri sapiunt vestigia paludo confundere, urinâ fugam levare.* Imò ne illud quidem, tam amentiæ eorum tribuendum, quàm sapientiæ, quòd sic gaudeant luto se volutare: secundùm illud Lucretii in VI:

> *At contrà nobis cœnum teterrima cùm sit*
> *Spurcities, eadem subus hæc res munda videtur,*
> *Insatiabiliter toti ut volvantur ibidem.*

Omnino enim, ut temperamento sunt calidissimi, Theophrasto testante: ita quoque ingenio sunt callidissimi in iis, quæ naturâ conducunt. Atque hujusce caloris etiam argumentum putatur, quòd, cum bubus, & canibus, hieme decidant pili, idem suibus non fiat: ut est apud Aristot. in probl. sect. X, qu. XXIII. Ob hunc igitur totius corporis fervorem, ut capite superiori, de suum odoratu agentes, dicere cœperamus, claroque Columella ait lib. VII, cap. X, *hoc animal non est contentum potione aquæ, nisi obesam illuviem, atque distentam pabulis alvum demerserit, ac refrigeraverit: nec ullâ re magis gaudet, quam rivis,*

rivis, atque cœnoso lacu volutari. De hac re sic idem lib. VII, cap. IV: *Si credimus Ephesio Heraclito, qui ait, sues cœno, cohortales aves pulvere, vel cinere, lavari.* Est & Varronis lib. II de R. R. cap. IV: *In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quod delectatur non solum aquâ, sed etiam luto. Itaque ob eam rem ajunt lupos, cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quod dentes fervorem carnis ferre nequeant.* Et postea: *Admissuras cum faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra: quæ est illorum requies, ut lavatio hominis.* Ubi videmus, ut volutationem illam *requiem* dicat esse suibus. At quies hoc animal pinguefacit. Aristoteles lib. VIII Hist. Animal. cap. VII: Μάλιστα τὰ ἔχοντα κοιλίαν ἀγαθὴν ἡ ἀτρεμία πιαίνει. *Maximè quies & immobilitas pinguefacit ea, quibus venter est calidus.* Ac continuò subjicit: τὰς δὲ ὗς καὶ τὸ λοῦσθαι ἐν πηλῷ· *Sues autem etiam* (pinguefacit) *quòd se lavent, ac volutent in luto.* Hæc veram ostendunt rationem, cur sus delectetur luto. Muhamet fabulabatur, hoc inde esse, quia, quo tempore Noe arca veheretur, productus sit è fimo, partim elephantino, partim humano: atque hoc ab ipso Jesu proditum esse, impostor ille ajebat. Vide fabulam apud Matthæum Parisium in Historiæ Anglicanæ parte eâ, quæ est de Henrico III *a*.

Sed de suibus non contendero magnopere, solone sapore, an & sapientiâ, commendentur. De animantibus iis dicam, quæ sagacia esse, minime sit dubitandum. In iis princeps, vel inter principes, simia est. Saltem nullum est, quod ingeniosè adeò imitari omnia solet. Unde & posterioribus Græcis μιμώ vocatur: ut constat ex Suda in Πίθηξ, & Πιθήκος. Ac sic usus sæpius Achmes cap. CCLXXXVII. Id nomen esse ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, satis liquet. Imò & *simiam* inde quasi *mimiam* dici, aliqui putarunt: sed perperam, cum id nomen sit à simis naribus. *Simus* autem à σιμός: qua mente admittimus, quod Isidorus *b* Græcum esse nomen ait: nempe ratione originis remotioris. Est verò hoc animal adeò docile, ut & discat latrunculis ludere: quod ex Muciano ter consule Plinius narrat lib. VIII, cap. LIV. Armare eam olim solent galeâ, parmâque; ut sic ab hastis se defendat: unde Martialis lib. XIV, dist. CCII:

Callidus emissas eludere simius hastas.

Et Juvenal. sat. V *c*:

Qui tegitur parmâ, & galeâ, metuensque flagelli
Discit ab hirsuta jaculum torquere capella.

Nempe capellæ inequitare, & inde jaculari, docebantur. Flagelli autem meminit poeta, quia eo solent officii commoneri. Ita hunc locum rectè accepit V. Nob. Jan. Rutgersius lib. III Var. cap. XV. Alia quoque docilitatis argumenta refert Ælianus. Nam lib. V de Anim. cap. XXVI, ait, nihil esse, quod non discat: si saltare, si tibia canere doceatur, egregie assequi: imò sibi conspectam, quæ, aurigæ obiens munia, scitè habenas adduceret, & remitteret, ac flagello etiam uteretur. Idem lib. V, cap. VII narrat, ut (quod naturalis erat instinctûs) de summis dependendo ramis, eluserit felem persequentem. Idem lib. VII, cap. XXII, memorat, ut, cum vidisset, quomodo nutrix infantem è lectulo tolleret, fascias exsolveret, aquis mundaret, ingeniosè singula sit imitata, præterquam quòd, dum discrimen aquæ nescit, (nec in homine id mirandum foret, primum talis rei faciente experimentum) pro tepida aqua tenellæ cum è cacabo superfuderit ferventem, atque ita miserè perdiderit infantem. Notum quoque, & pluribus jam relatum, de simia in aula Papæ Julii II, quæ seu felis, seu catelli pedibus uteretur ad extrahendas castaneas, à ministris, dum subitò avocantur, in cineribus fervidis relictas. Nec levis ingenii est argumentum, quod de Thomæ Mori, Angliæ Cancellarii, prægrandi simia, cuniculos mirificè adversos mustelam tutante, Erasmus in Colloquiis narrat. Ipsum vide dialogo de Amicitia. Etiam summus vir, socer meus, Franciscus Junius, referebat de simia quadam nobilissimi in Gallus viri: ut cum ex adverso esset sutrina, postquam sæpius prospectasset ut ea sutorem pueris corium scindentem, unde fierent calceos: illa dum, prandentibus cunctis, vacua est officina, in eam per fenestram travolaret, ac scalpro itidem corium concideret: hoc cum egisset sæpius, sutorem, offensum ob damnum, id vindictæ genus fuisse commentum: ex adverso simiæ scalprum collo admovisse, simulasseque se ferro sibi jugulum resolvere. Postea, absente itidem sutore, simiam & hoc imitari gestientem re vera sibi jugulum petiisse, eoque ex vulnere exspirasse, non sine offensa viri nobilis; qui multis partibus damnum vicino refundere, quàm hoc pacto tam ingeniosi animalis jacturam facere maluisset.

Vulpium astutiam, neque ignorant, qui necdum ære lavantur. Quare uno hoc documento contentus ero, quòd, transituræ amnes congelatos, priùs aures admovent ad glaciem, ut inde de crassitie ejus faciant conjecturam: quemadmodum Plinio relatum lib. VIII, cap. XXVIII. Sed plura si voles, adi Ælianum *a*, Oppianum *b*, Epiphanium *c*, alios.

De canum sagacitate illustria aliquot exempla legere est apud Plinium lib. VIII, cap. XL. Vide & de eadem Ovidium in Halieuticôn fragmento, ab illis verbis, *Quæ laus prima canum.* Item Oppianum extremo libro primo Κυνηγετ. E junioribus verò abunde omnium animos expleverint, quæ congessere Justus Lipsius epistolâ ad x contubernales *d*, & Philippus Camerarius in Operis Subsicivis *e*. Nec imaginativæ vi solùm pollent canes, sed etiam memoriæ: quo de sic Plinius loco proximè memorato: *Soli nomina sua, soli vocem domesticam agnoscunt. Itinera, quamvis longa, meminere: nec ulli, præter hominem, memoria major.*

Docilitas equi, Plinio *f* teste, *tanta est, ut universus Sybaritani exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moveri solitus inveniatur.* Quam rem fusius narrat Ælianus lib. XVI de Animalibus, cap. XXIII. Attingit autem lib. VI, cap. X. Memorat & Athenæus lib. XII: ubi verbis quoque Charontis Lampsaceni refert, ut Cardianorum equi itidem edocerentur saltare ad tibiam solùm pedibus innixi posterioribus, prioribus verò erectis: atque ut horum quoque exercitum devicerit Onaris, Bisaltarum dux, cùm tibicinam jussisset præcinere modulis iis, ad quos equi Cardiani in convivio assueverant saltare. Alia item de equorum ingenio, docilitate, ac memoria, disserit Gryllus apud Plutarchum. Præterea vide sis, quæ Cappadocum de equorum natura fusè narrat Solinus cap. XLVII.

Cervi ea est sagacitas, ut, audito canum latratu, secundâ fugiant aurâ, quò pariter recedat vestigiorum odor; ut Plinius docet lib. VIII, cap. XXXII; item Solinus cap. XXII. Magnum sanè hoc magni esse ingenii argumentum, negaverit nemo. Fortasse tamen simpliciùs dixeris, quia fervidum est animal, eò hoc facere, ut in cursu illo refrigeretur vento. Sic sanè sus, ut alibi dicimus, luti volutabro lætatur, non illuviei amore, sed ut sese refrigeret. Fortasse igitur magis prudentiæ est, quòd cervus sagittâ, vel aliter, saucius, ea parte, quâ vulnus accepit, caveat sibi à radiis Solaribus. Nam, modò à radiis molestiam persentiat nullam, cur facere id putemus, nisi fore sciat, ut alioqui vulnus putresceret? Quod si alia, & fortasse certiora, scire voles: vide quæ de sagacitate, uti & captura ejus animantis, non indisertè refert Guilielmus Budæus in II Philologiæ libro.

De capreis ita Plinius lib. VIII, cap. L: *Sollertiam ejus animalis Mucianus visam sibi prodidit in ponte prætenui, duabus obviis e diverso: cum circumactum angustia non caperent, nec reciprocationem longitudo in exilitatem, torrente rapido minaciter subterfluente, alteram decubuisse, atque ita alteram proculcata supergressam.*

De capreis sive ibicibus, captæ sylvestris genere, ita Cæsar Scaliger Exercitat. CCVII: *Mira caprearum comperta nobis prudentia. Ubi errabunda quærunt novas sedes, aut pascua, prospectâ proximâ rupe, projecto pede sæpe periclitantur ejus fidem: nempe mobilis ne sit, an fortasse lubrica.*

a Pag. 483 editionis Tigurinæ.
b Lib. 12. Orig. cap. 2.
c Vers. 154.

a Lib. 7. cap. 27. & 29.
b Lib. 3. de Venat. v. 451. & 459. item lib. 2. de Piscat. vers 110.
c In Physiologo.
d Centur. 1 ad Belg. epist. 44.
e Centur. 1 cap 24.
f Lib. 8. cap. 42.

Lupis

Lupis etiam quæ sagacitas! Siquando enim cum armentis est certandum, terrâ implent ventrem, quò ponderè ejus irruant vehementiùs. Iidem quoque, si aquæ sint tranandæ, ne earum impetu auferantur, nonnisi benè saburran se illis committunt, atque alii aliorum caudas apprehendunt. Refert Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VI.

Memorabile pantherinæ sollertiæ exemplum ex Demetrio Physico adducit Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Mirum etiam hyænam ante stabula vomitionem hominis imitari, ad sollicitandos canes, quos invadat: ut est apud Aristotelem de Mirabil. audit. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Ælianum lib. III de Animal. cap. VII.

Camelus ad tympanum saltare hoc pactò addiscit. Dum juvenculus est, in hypocaustum introducitur, cujus sic caleat pavimentum, ut vix pedes ferant. Alternis igitur eos elevat, tympano foris personante. Sic animum ubi adsueverit, in publico etiam, modò tympanum pulsetur, priorum memoriâ, frigido licet solo, pedes, ut ante, attollit, ac speciem refert saltantis. Testis Joannes Leo, lib. IX descriptionis Africæ cap. de Camelo: ubi se id oculis suis in Alcair urbe vidisse refert. Eandem rem narrat Cæsar Scaliger Exercitat. CCIX: ubi & alia de camelo miranda legas: sed ex uno hoc Leone exscripta, nomine auctoris prætento: quod summo viro sollemne esse, superiùs etiam querebantur.

Narrat Plinius lib. VI, cap. X, ut Ægyptii sub Ptolemæis cynocephalos docuerint literas, saltationem, tibiarum cantum, & citharæ pulsum. Etiam docilitatis hujus illustre exemplum, sibique visum, dabit, quem dixi, Cæsar Scaliger Exercitat. CCXIII: *Cynocephalum*, inquit, *unum barbatum vidimus, fœdum adspectu, nigrum, maleficum, moribus infamem. Magot genus illud maximum Galli vocant. In aula Regis unus fuit, qui diu bipes deambulabat, amictus sagulo militari, ensiculo accinctus. In sella, jussus, continuit sese per nox, aut per diu publico spectaculo: ita ut non deessent, qui hominem putarent verum.*

Ut ichneumon, qui & ἰχνεύτης, miro astu crocodilos, & aspides necet, fusè docet Oppianus in III Κυνηγετ. Vide & Ælianum de Anim. lib. X, cap. XLVII.

Et quàm vafrum, quòd echinus, qui & eres, sive erinaceus, quia ore unum duntaxat pomum deferre cavas in arbores possit, corpore toto sese volutet per poma jacentia, quò plurima sic spinis adfixa deportet: ut Plinius refert lib. VIII, cap. XXXVII. Continuò addit: *Iidem mutationem Aquilonis in Austrum, condentes se in cubile, præsagiunt.* Unde videmus, cur prævidere tempestatem dicat Suidas in Ἐχῖνος. Pleniùs hanc rem explicat Aristoteles lib. IX Historiæ Animalium. cap. VI: ubi subdit, quemdam Byzantii habitum pro divino, quia, cùm erinaceum haberet domi, ventum unde prædiceret. Plutarchus quoque, Comparatione terrestrium, & aquatilium, idem prodit: sed quod Aristoteles Byzantii, hoc ille ait Cyzici evenisse. Interim in natura erinacei conveniunt: uti & è Theologis antiquis, Basilius Magnus, orat. IX Hexaem. & Ambrosius, lib. VI Hexaëm.

Atque idem de sciuro traditum est Plinio lib. VIII, cap. XXXVIII. Sed quod dicitur, hoc fieri ad fugiendam venti molestiam, controversia minimè caret. Nam & altera se ratio offert, à Lactantio jam adducta lib. de Ira Dei cap. VII, his verbis: *Sunt animalia, quæ latibulis suis diversos, & plures exitus pandant: ut, siquod periculum inciderit, fuga pateat obsessis: quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia, & cogitatio.* Atque hoc de mure etiam refert Comicus Truculento act. IV, sc. IV:

> *Cogitato, mus pusillus quàm sit sapiens bestia,*
> *Ætatem qui uni cubili nunquam committit suam:*
> *Quia si unum ostium obsideatur, aliud perfugium gerit.*

Ac, (quando de mure jam sermo,) quantæ sagacitatis, quòd narrat Albertus M. *a* se in superioribus Germaniæ partibus murem conspexisse sic edoctum, ut candelam tenens, ad nutum magistri, ei præluceret cœnantibus. Id parum credibile de mure vulgari. Credo, fuerit mus Alpinus, qui dicitur *murmont*, quasi dicas, *mus montanus*: Germanis *mumelthier*, sive corruptâ voce ex illo *murmont*, & addita voce feræ, quæ Germanis *thier*, ex Græco θὴρ: sive ex eo, quia, latebris prodeuntes, inter se colludant murmur quoddam edentes. Describit hoc animal Matthiolus in Dioscoridem lib. II, cap. XLIII. Nos solùm hoc loco attendimus, quæ ingenium spectant. Quale illud, quòd postquam hieme delituere in caverna, vernoque Sole allecti prodierunt foras, unus, quasi latibuli custos, prope illud velut è specula observat, homone, aut fera adveniet. Quale quid ubi conspexerit, acutum inclamat: mox cuncti ad latibulum recurrunt: custos ille cryptæ postremus cavernam subit.

Nonnulli etiam muribus, alii mustelis accensent animal, quod Germanis *hamster*, *cricetus* aliquibus nuncupatur: Græcis quibusdam ἀρκτόμυς, quia partim ursum referat, partim murem. Huic non exiguum, sed infidum esse ingenium, ostendit, quòd postquam masculus communi operâ tantum frumenti in cavernam esse congestum videt, quantum sibi satis superque esse credat, femellam excludat: illa autem, non minùs vafrâ, caussâque meliori nitens, ab latere adverso viam sibi ad frumentum paret, indeque non minus, mare nescio, suæ consulat fami. Videri tamen possit non habuisse isti fidem Georgius Agricola: cui id præteritum in descriptione ejus, libro de animantibus subterraneis *a*.

Nihil verò æquè mirandum, quàm quòd animantes, qua parte sint valituræ, etiam priusquam valeant, naturæ instinctu sciant. Scitè de hoc Lucretius lib. V:

> *Sentit enim vim quisque suam, quam possit abuti.*
> *Cornua nata prius vitulo, quam frontibus exstant:*
> *Illis iratus petit, atque infensus inurget.*
> *At catuli pantherarum, scymnique leonum,*
> *Unguibus, & pedibus, jam tum, morsuque repugnant,*
> *Vix dum etiam cùm sint dentes, unguesque, creati.*

Ovidius item in fragm. Halieut.

> *Accepit mundus legem: dedit arma per omnes,*
> *Admonuitque sui: vitulus sic namque minatur,*
> *Qui nondum gerit in tenerâ jam cornua fronte.*

Aliaque ibidem in hanc mentem.

Quantæ etiam sagacitatis est, quòd tam multæ quadrupedes naturâ sciant, quæ morbis suis medeantur. Quale est, quòd panthera, si comederit aconiti genus, (id *pardalianches*, quasi *pantherangínam* dicas, vocant) stercus quærat humanum, ut eo sibi medeatur. Hujus rei nec ignari pastores de arbore in vase id suspendunt: ut illa, frequenti assultu defatigata, faciliùs capiatur. Refert id Aristoteles in Audit. Mirab. & Histor. Animal. lib. IX, cap. VI *b*: item Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Auditum est pantheras, quæ in Barbaria venenatâ carne caperentur, remedium quoddam habere, hominis nempe excrementa.* Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXVII. Ac paullò antè idem dixerat: *Testudo cunila, quam bubulam vocant, pastu vires contra serpentes refovet: mustela, ruta, in murium venatu, cum iis dimicatione consertâ.* Aliaque alia de animantibus adducit; quorum aliqua adfertam inferiùs in remediis, quæ homines edocti sunt à mutis animantibus.

Nec, quando agimus de quadrupedibus, quæ sibi medeantur, prætereundus est bos, *animal* quidem, ut apud Nasonem *c* est,

> —— *sine fraude dolisque,*
> *Innocuum, simplex, natum tolerare labores:*

attamen, quod Plinius referat lib. XXVIII, cap. ult. *in Cypro, contra tormina, hominum excrementis sibi mederi.* Unde proverbium, *Bos es Cyprius*, apud Diogenianum Centuriæ III, proverbio XLIX, & Suidam: qui ait, dici ἐπὶ τῶν χυδαίων, ἀναισθήτων, *in futilem & stupidum.* De quo ambigo. Nam prudentiæ potiùs fuerit, si non pastus, sed remedii caussâ, eo utatur; quod Plinius dicit. Verisimiliùs igitur Hesychius: Βοῦς Κύπριος,

a Lib. 22. de Animal.

a Cap. 19. ex recensione ejusdem.

b Sive cap. 8. sect. 95. & 96. ex ed. Scalig.

c 15 Metam. fab. 2.

κοπροφάγος, αὐθάδης, ἀναιδής. *Bos Cyprius, stercus vorans, temerarius, impurus.* Ubi quod αὐθάδης interpretatur, non satis convenit cum Pliniano illo: nec enim εἰκῇ sive *temere* id facit, quod medicinæ gratiâ agit. At optimè deinde interpretatur, *impurum*, sive *sordidum*. Quomodo & in sordidos convenit illud Ennii versu Sotadico, *Cyprio bovi merendam*. Meminit Festus; atque addit, *In insula Cypro boves humano stercore pascuntur*. Hesychius similiter, post verba ante allata: Καὶ Εὔδοξος ἀφηγεῖται, ὅτι κοπροφαγοῦσι. *Etiam Eudoxus refert, edere stercus.* Sed an medicinæ causâ id faciant, neuter addit. Atque ut aliter esset; sufficit, si cibus ille tam conveniens sit boum naturæ; quam est terris utilis ad eas fœcundandas, unde lætiores hominum segetes.

Sed cùm magna sit quadrupedum sagacitas, ac docilitas: in nonnullis tamen nimium iis tribui videas. Ut quòd mures ajunt esse ζῶον μαντικώτατον a. Hoc inde colligunt, quòd domo, præ vetustate ruinam minante, primi fugiant, atque aliud domicilium quærant: ut est apud Ælianum lib. I Variæ Historiæ, cap. XI. Item quòd terræmotum præsentiant primi. Quippe (ut apud eundem lib. XI Hist. Animalium legas, cap. XIX,) quinque diebus, antequam Helice periret, mures catervatim profugêre viâ, quæ Corium duceret. Quod & fecere mustelæ, serpentes, scolopendræ, aliaque id genus animantia. Sed ut de re faciles assentimur, falluntur tamen in caussâ. Hæc non alia fuit, quàm quòd, cùm levia sub terris initia forent ruinæ ex vetustate, vel terræmotu, quæ nondum persentiscerent homines: jam cavernæ cœpissent arctari, vel etiam terrâ oppleri, sic ut idonea latibula deficerent. Miranda etiam, sed æquè falsa, produnt de quadrupedum sermone. Quale est, quod leucrocotta humanam dicitur vocem imitari: ut est apud Plinium lib. VIII, cap. XXI. Est ea Æthiopiæ fera, ut ibidem legas; uti & Solinum cap. XXX. *Leucrocottam*, autem dixere pro *leocrocottam*; ut *Laumedon*, pro *Laomedon*; *Lautumia* pro *laotomia*. Nec aliud videtur animal, quam ὁ κροκόττας, Diodoro etiam memoratus libro tertio. Latini *leocrocottam*, sive *leucrocottam*, dicere maluerunt, quia sit (ut ibidem Plinius refert) *collo, caudâ, pectore, leonis.* Nec *crocotta* aliud à *corocotta*; quod nomen præfert ludicrum testamentum Porcelli; dicti, *M. Grunnius Corocotta.* Uxor ejus *Quirina*, puta, ut Salmasio in præclaro Plinianarum Exercitationum opere, observatum, ex χοιρίνη, quod à χοῖρος, *porcus. Crocotta* autem, sive *corocotta* vocabulum, à porcello non esse alienum, arguunt hæc Solini verba cap. XXX: *In Æthiopiæ parte* (hiæna) *coit cum leæna: unde nascitur monstrum, cui crocotta nomen.* At *hyæna* ex eo nomen, quia spinus horreat sui similis. Estque ὕαινα, ab ὗς, ut piscis *μύραινα*, *muræna*, sive *fluta*, à μύρος, quod à μύρω, *fluo*. Porrò quod ex Plinio dicebamus, veteres, sed falsò, putâsse, crocottam, sive leocrocottam, imitari voces humanas; idem de hyæna legere est. Sic enim de ea Plinius ejusdem libri cap. XXX: *Multa præterea mira tradunt: sed maxime, sermonem humanum inter pastorum stabula assimulare, nomenque alicujus addiscere, quem evocatum foras laceret.* Etiam Augerius Busbequius legationis Turcicæ epist. I b refert, siquis ingrediatur ejus cavernam, (quam nullo negotio ex ossium cumulo cognoscere licet) dummodo subiens dicat, JOCTUR JOCTUR UCALA, hoc est, hyænam non esse intus; illam inde colligere, se non conspici; eoque immotam permanere, utcunque crus sibi fune obligetur. Ubi verò venator exit, & clamat, planè hyænam intus esse; eo intellecto, fugam capessere; sed quia jam crus vinctum sit, vel sic capi, vel occidi.

Æquè fabulosum, quod Plinius post verba proximè adlata subjungit: *Hominum sermones imitari & mantichoram in Æthiopia, auctor est Juba.* Est verò Plinio *mantichora*, quam Pausanias in Bœoticis *martichoram*, alii aliter vocant, ut inferiùs, occasione tigridis Indicæ dicetur pluribus. Non tamen in Æthiopia, sed India nasci,

a Animal vel maxime præditum vaticinandi facultate.

b Fol. 33. b. edit. Paris. an. 1595.

Ctesias prodidit: ut ex iis constat, quæ Photii a industria nobis conservavit.

Crocodilo etiam sermonem tribuunt Stoici in sophismate suo, quod *crocodiliten* b dixere. Sed hoc eo est habendum loco, quo Æsopici sermones. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XXV: *Unum hoc animal terrestre lingua usu caret.*

a Cod. 72.

b Quintil. lib. 1. cap. 16. Lucian. in Vitarum venditione & Donatus.

Cap. LX.

Furor quadrupedum in Venerem: etiam suis mansueta, secundùm Maronem in Georgicis: etsi Victorius putarit, poetam eius animantis mentionem in Georgicis aversatum. Imperfectio memorati operis, quod cujus pecoris curam Maro neglexerit. Male moderatum Veneris usum à Plutarcho in suibus prædicari. Subare, & suriire, propriè de suillo genere dicuntur. Suis famelicæ ἀγριότης in vorandis suculis: neque id prodigii loco habitum esse à Romanis. Simiæ amor erga simiolos suos, quos ostentare gaudet, quasi nihil iis formosius credat. Utrum amore, an odio, alterum necet fœtum. Cur Romani in culeo una cum parricida etiam simiam insuerint. Asina, ut periclitanti opem pullo ferat, per ignes succurrit; per aquas idem facere reformidat. Unde amor prolis in cunctis animantibus. Amor equarum erga pullos, etiam alienos; præcipue qui matrem amiserint. Συμπάθεια inter quadrupedes quasdam, & aves aut pisces. De antipathia durante in corio lupino, & ovillo; imo, ut vulgo volunt, etiam chordis ex intestinis utriusque animantis. Inimicitiæ elephanti erga rhinocerotem, & suem. Deceptum videri Ælianum, cum tradit, suum beneficio Romanos de Pyrrho victoriam retulisse. De dissidio suis cum lupis, hyæna cum pardali, & canibus: qua tamen, ut siquis hyænæ pelle tegatur, eum canes non mordeant. De Aristotelis loco perperam ab interpretibus intellecto. Inimicitiæ etiam quadrupedibus sunt cum avibus, serpentibus, insectis. Pardi amor erga hœdum una eductum. Equi amor erga dominum. Fabella de rhinocerotis amore erga virgines.

OStendi, quantum huic loco satis est, tam interiorum, quàm exteriorum sensuum in quadrupedibus vires. Jam antea a quidem nobis de iis actum erat: sed quatenus universè considerantur, præcipueque in hominibus se exerunt. Proximè autem in rationis expertibus, ac propriè quadrupedibus, se noster continuit sermo. Sequitur nunc, ut ordine agamus de facultate appetitiva, locomotiva, & spirativa: quatenus & hæ in solis attenduntur quadrupedibus. Satis autem liquet, ad appetitivam pertinere affectus: & eos non inesse modò rationis expertibus, sed etiam dominari. Quid igitur attinet multa nunc dicere de ira tigridis orbæ, aut pantheræ, de timore cervi, ac leporis, & similibus? Nec tamen ea pars præteriri propterea penitus meretur: sed sufficerit affectus unicus; verùm is Amoris; quando hoc nihil est potentius. De eo quadripartita erit oratio nostra. Primùm exponam de amore Venereo. hinc de illo prolis: tum de amore, vel odio, erga alterius animantes: denique de amore quorundam erga homines.

a Libri hujus cap. 23. ac deinceps sequentibus.

Venereus ardor tantus plerisque est quadrupedum, ut vertatur in furorem. De hoc ita divinus poëta in III Georg.

Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi, stragemque dedere.
Per sylvam tum sævus aper, tum pessima tigris:
Heu male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virum, nec verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atque objecta retardant

Flu-

Fluminis, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit Sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc, atque illinc, humeros ad vulnera durat.

Et mox:

Quid lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,
Atque canum? quid? quæ imbelles dant prælia cervi?

Atque, ut subjungit,

—— *Ante omnes amor est insignis equarum.*

Adducta autem Maronis verba ostendunt, præ amore furere non fera modò, sed mansueta etiam animalia: in quibus sues domestici. Nam de sue cicure loqui poëtam, etiam Servius annotavit. Ut valde erret Petrus Victorius, cùm in Variis Lectionibus lib. XVII, cap. XI tradit, *poëtam libro tertio Georgic. in verbum de suibus mansuetis non fecisse.* Sanè & postea, de cicurum suum angina, sic scribit a:

—— *Et quatit agros*
Tussis anhela sues, & faucibus angit obesis.

(a Vers. 497.)

Id tamen cum Victorio fatendum, poëtam, non uti de equis, bubus, ovibus, capris, dat præcepta; sic idem facere in suibus: eoque imperfectè egisse de re rustica; cùm omiserit partem non ignobilem de animanti eo, quod Romanis tantopere in deliciis erat, ut fusè postea ostendam. Nunc ad suillum amorem redeamus. In hoc nos esse continentes satis, moderatosque in Venere, Gryllus ait apud Plutarchum: sed repugnat Maro, ut vidimus, imò & veterum alii: in his autem Plinius lib. X, cap. LXIII, ait: *Sues coitu spumam ore fundere: verrem subantis auditâ voce, nisi admittatur, cibum non capere usque in maciem: feminas autem in tantum efferari, ut hominem lacerent, candidâ maximè veste indutum.* Subjungit postea, *quadrupedum prægnantes Venerem hanc arcere equam, & suem.* Estque a libidine hac suum *subandi* vox, teste Festo; vel *suriendi*, quæ apud Appulejum; ac in glossis quoque Philoxeni legas, *Surit*, κοπτᾷ: in illis Cyrilli, κοπτᾷ, *prurit*: ubi *surit* legendum. Nempe ut à *subus* pro *suibus*, *subare*: sic *surire* ab antiquo *sueris* pro *suis*: quale & *boveris*, pro *bovis*; similiaque *Joveris*, *axeris*, pro *Jovis*, *axis*.

Deinceps in quadrupedibus consideremus amorem erga fœtum. Hac tamen parte solet sus vituperari. Quippe cujus tanta sit ἀστοργία b, ut fame stimulante, proprios etiam fœtus voret: quemadmodum de illo Ælianus prodidit lib. septimo de Animalibus cap. XIX. Cùm verò Romani tam multa prodigii loco haberent, propter quæ supplicatione, & sacris piacularibus, ad iram Deûm averruncandam, opus esse arbitrarentur; nihil tamen ejusmodi, ob suculas à matre comestas, decernebant; quia id fieri scirent ob ventriculi fervorem. Hinc enim est illa suum voracitas, quodque famem disperferre non possint. Unde Columella lib. VII, cap. XI: *Sunt quædam scrofæ, quæ mandunt fœtus suos: quod cum fit, non habetur prodigium. Nam sues ex omnibus pecudibus impatientissimæ famis sunt: ita ut aliquando si indigeant pabuli, non tantum alienam, si liceat, sobolem; sed etiam suam, consumant.* Plinius de iis breviter lib. VIII, cap. LI: *Comesse fœtus his non est prodigium.*

(b Defectio, & imbecillitas amoris erga fœtum.)

Nec magnopere ab amore erga fœtum, vel etiam prolem [illegible] commendari merentur tigrides mares. Nam, conspectis venatoribus, fugiunt mares, relictâ matre, ac catulis [illegible] mares non capiuntur: eaque caussa est, cur omnes tigrides esse feminæ credantur. Memoriâ deceptus est Tzetzes [illegible] chil. XII, cap. CCCCXXXIX c: ubi ait, tigrides omnes [illegible] mares. Hoc enim nemo veterum putavit. Sed fuere, qui omnes putarent feminas, ob rationem adductam.

(c Sive pag. 239. edit. Basil.)

Contra amore erga fœtum, simiæ cedunt nulli. Idem Plinius lib. VIII, cap. LIV: *Simiarum generi præcipua erga fœtum affectio. Gestant catulos, quæ mansuefacta intra domos peperere; omnibus demonstrant, tractarique gaudent, similes gratulationem intelligentis.* Interea tamen amore nesciunt modum. Nam, ut subjungit, *magna ex parte complectendo necant.* Non utrumque tamen simiæ enecant fœtum; sed, geminum parientes, alterum duntaxat; ut Oppianus ait lib. II Κυνηγετ. a Item Orus in Hieroglyphicis, & Avienus in fabulis Æsopicis. Attamen inter eos non convenit, utrum amore, an odio, priorem interimant. Sed prius non paullo est verisimilius. Romani nihilominus alteram videntur sententiam secuti, cùm simiam unà cum parricida culeo insuerent. De quo Cicero pro Roscio Amer. & l. penult. D. de leg. Pomp. de parricidis, & l. unica C. de his qui par. vel lib. occid. & tit. ult. Instit.

(a Vers. 605.)

Verùm quid simiis insisto? quando non hominibus dico, quod Euripides Phœnissis ait; sed animantibus cunctis φιλότεκνον βίος b. Duo videri possint huic rei obstare; stupor, & feritas. Sed quid stupidius asino? Atqui asinæ, ut ait Plinius lib. VIII, cap. XLIII, *partus charitas summa. Per ignes ad fœtus tendunt.* Solùm aquas ita reformidat, ut ne prolis quidem caussâ pedes audeat tingere, si minimus intersit rivus: quod ibidem Plinius indicat.

(b Vita prolis amans.)

Jam quid efferum magis, sive leænis, de quarum erga fœtum amore antea vidimus: sive tigribus, de quibus Philostratus lib. II vitæ Apollonii, cap. VII: sive lyncibus, & pantheris; de quibus, uti & aliis proximè memoratis, idem testatur Oppianus in tertio de Venatione c. Sanè sic propugnant fœtus, ut nulla vulnera, vel ictus extimescant. Atque hanc στοργὴν esse a natura [illegible] (contrà quàm Epicurei d volebant) rectè ait Diodorus Siculus lib. II Hist. Ἀγαθὴ ἡ φύσις διδάσκαλος ἅπασι τοῖς ζώοις πρὸς σωτηρίαν οὐ μόνον ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γεννωμένων, διὰ τῆς συγγενοῦς φιλοζωΐας, τὰς διαδοχὰς εἰς αἰδίους ἄγουσα διαμονῆς κύκλον. *Natura est optima magistra cunctis animantibus ad conservationem non sui modò, sed & sobolis: idque insito vivendi amore, ad perpetuum durationis orbem propagationem sui generis extendendo.* Hoc argumentum Plutarchus fusè propriòque tractat libello, quem inscribit, περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας e.

(c Vers 98.)
(d Cic. ad Att. lib. 7. epist. 2.)
(e De amore naturæ insito erga prolem.)

Quibusdam verò animantibus non modò στοργὴ f inest erga fœtus proprios; sed etiam sui generis alienos. Apparet hoc ex eo, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissâ parente in grege armenti, reliquæ fœta educant orbum.* Quod & ante proditum Aristoteli lib. IX Hist. Anim. cap. IV.

(f Amor naturâ insitus.)

Nunc videamus de amore, odiove, erga alterius generis animantia, itidem rationis expertia. Mira est inter quadrupedes, & avium quasdam συμπάθεια g: cujus generis ab Oppiano in secundo de Venatione h memorantur, cervi, & attagenis; damæ, & perdicis; equi, & otidis; lupi, & psittaci. Similisque amor, ut ibidem dicitur; est inter subum, animal amphibium, & pisces. Vide de hujusmodi diversi generis animantium amore mutuo Cyrum, ut posteriores Græci dixere, hoc est, Κῦρον, sive *dominum*, Theodorum Prodromum, de Amicitia exulante; & Erasmum, Colloquio de Amicitia.

(g Naturæ consensio.)
(h Vers 403 & seqq.)

Contra ἀντιπάθεια i est summa in aliis. Cujus non aliud celebratius habemus exemplum, quam lupi, & agni. Ea durare quoque creditur in pellibus. Nam si pariter pulsentur tympana duo, lupino unum, ovillo alterum corio obductum; illius sonus validus erit, & terribilis; hujus, præ priori, vix poterit audiri. Atque ajunt, idem habere locum in chordis è lupinis, & ovillis intestinis. Aristotelem adi lib. IX Histor. Animal. cap. I Plinium lib. X, cap. LXXIV, Oppianum lib. III Κυνηγετ. Sed est caussa istius naturalis quia tympanum, & chordæ e pelle lupina, sint duriores, & clarius sonent; ut inferiùs dicemus. Cameli, ut Plinius k ait, *odium adversus equos gerunt naturale.* Exemplum odii ejus habemus in prœlio inter Cyrum, & Crœsum, apud Herodotum lib. I: & tangit Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VI.

(i Naturæ dissensio.)
(k Lib. 8. cap. 18.)

Simi-

Simile odium inter elephantum, & rhinocerotem. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XX: *Alter hic genitus hostis elephanto. Cornu ad saxa limato praeparat se pugnae, in dimicatione alvum maxime petens, quam scit esse molliorem.* Vide & Oppianum in II de Venatione. Ac Sebastianus Munsterus narrat lib. V Cosmograph. Emmanuelem, Portugalliae regem, anno CIↃ IↃ XV inter se commisisse haec animantia; sed rhinocerotem fuisse victorem.

Iisdem sunt inimicitiae sui, & elephanto: ut legas apud Ælianum lib. I de Animalibus, cap. XXXVIII, Suidam in Κεραγγμός, Philen in Jambis cap. XIV. Ac Suidas addit, eò aliquando de turri, suspensos sues, ut grunnitu ejus terrerentur elephanti. Imo Ælianus a non veretur scribere, eo Romanos artificio victoriam dici de Pyrrho, Epirotarum rege, reportasse. Sed hoc antiquiorum prodidit nemo: credo, recentior aliquis nugator Graeculus illuserit Æliano. Verisimilius id, quod narrat Polyaenus lib. IV, cùm Antigonus Megara obsideret, & elephantos quoque moenibus admovisset, porcos à Megarensibus esse illitos liquidâ pice, eaque accensâ dimissos incidisse deinde in elephantos; hos oestro sic agitatos, ut alii aliò diffugerint: atque ab eo tempore Antigonum imperasse elephantorum magistris, quos *Indos* vocant, ut unà cum elephantis alerent sues: nempe ut illis sues minus essent terrori, postquam iis adsuevissent. Iisdem dissident sues cum lupis, teste Aristotele, ac mustelis, ut Plinius narrat. lib. X, cap. LXXIV; ubi & legas de dissidio thois, ac leonis.

a Lib. I de Animal. cap. 38.

Adhaec pardalim hiaena perhorrescit, ut ait Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Etiam inimicitiae sunt hyaenae cum canibus. Unde Jesus Sirach in Panareto cap. XIII: *Quae pax hiaenae adversus canes? quae pax divitis erga pauperem?* Hujus ἀντιπαθείας argumentum etiam comparet in pelle hyaenae. Nam si eam momorderit canis, dentes ejus obstupefacit; ut qui hanc gestant, immunes sint à morsu canino; quemadmodum Oppianus tradit in III Κυνηγετ. Porrò cum ad Oppiani locum vir optimus, & doctissimus, Conradus Rittershusius, annotavit, non solùm gestando hyaenae pellem; sed etiam, si nos prosternamus coram cane, posse ejus morsum effugere, modò fides sit Aristoteli, quem id scribere ait in secundo Rhetoricorum b: decepere eum Aristotelis interpretes, qui putarunt, loqui summum Rhetorem ac philosophum de lenitate canum erga homines se prosternentes, cùm sermo ei sit de canibus, qui parcunt canibus peregrinis, si sedeant, vel, humi strati, sese quasi victos fateantur: ut diximus quoque Oratoriarum Institut. lib. II, cap. III, sect. III.

b Cap. 3.

Sunt & quadrupedum inimicitiae cum avibus. Ita dissident mustela, ac cornix; vulpes, & aesalo. Vel cum serpentibus, ut vulpes cum Nili angulbus. Vel cum insectis; ut ichneumon, ac vespae. De quibus Plinius loco proximè memorato.

Quantopere interim natura immutetur etiam efferorum animantium, si simul educentur; argumento erit exemplum, quod Ælianus c narrat de pardo unà educto cum haedo. Hoc enim mortuo, carnibusque pardo objectis, licet famelicus, abstinuit ab iis, non sustinens edere veterem contubernalem. At, oblatis alterius haedi carnibus, avidè eas devoravit.

c Lib. 2 de Animal. cap. 24.

Tertio me loco dicturum receperam de amore hominis. Is erga bene meritos magnus equis inest. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissos lugent dominos. Interfecto Nicomede rege, equus ejus inedia vitam finivit. Philarchus refert, Centaretrium d e Galatis, in praelio occiso Antiocho, potitum equo ejus, conscendisse ovantem. At illum, indignatione accensum, domitis frenis, ne regi posset, praecipitem in abrupta isse, exanimatumque una.* Atque eadem narrant Ælianus lib. VI de Animal. cap. XLIV, & Solinus cap. XLVII. Ita nomine tamen ducis paullum variant. Nam qui Plinio *Centaretrius* (ita & in MSS in Salmasii reperitur) is Æliano Κεντοαρητης, Solino *Centaretus* a. Sed de equorum, imò & canum erga dominos amore, inferiùs b quoque aliquid dicemus.

d Hunc legitur, quae & in Parmensi est edit. anno 1476 Ælianus sa vit: sed si Salmasium sequamur, legendum Centaretro e Galatis in praelio occiso, Antiochum potitum, &c.

a Ita & sic in Plinio Parmensi, editionis ejus, quam proximè dixi.
b Cap. seq.

Ajunt & rhinocerotem esse feminei sexus amatorem: modò autem virgine sic allici, ut in ejus sinu deponat caput: atque ita exuere feritatem omnem. in sinu autem ejus sopitum capi. Referunt Albertus M. & alii plerique: nec memini me apud antiquiorem legere, quàm Isidorum Hispalensem Originum lib. XII, cap. II. Eodem vero hoc loco habendum, ac tabulae Æsopicae. Commento enim hoc significare voluerunt, nullam esse vim tam efferam, quin amore dometur: unde & poetae finxerunt, Jovis sui superbiam Cupidini se submittere.

CAP. LXI.

Quâ mente jus naturale esse dicatur, quod natura omnia docuit animalia. Caprae, ac soricis pietas erga parentes. Grati etiam animi vestigium pardo inesse. Equorum, ac canum, erga dominos fides. Tauri abstinentia a vacca, ubi conceperit: solamque equam, & suem, gravidas marem admittere: & cur mulier quoque fueta viro sit patiens: etsi quaedam, ut Zenobia, ubi gravidam se sentiret, concubitu abstinuerint. Quorsum Deus eandem tribuerit quadrupedibus. Camelus in congressu Massagetis verecundior. Quantopere, & cameli, & equi, coitum cum matre aversentur. Generositas equi, & canis. Molossicorum, & Chaonidarum canum origo, secundum poetas. De vulpe Teumessia. Proverbium, Ubi cervi cornua abjiciunt. *Dissentire in hoc veteres, utrum cervi, dum cornibus carent, eò delitescant, quod deformiores conspici pudeat; an quia tum imbecillitati sua diffidant.*

AB appetitu, quò amor, caeterique pertinent affectus, conferam me nunc ad virtutes, quae affectus eos in nobis moderantur. Neque ignoro, rationis expertia proprie virtutes habere nullas, uti neque vitia moralia. Attamen, ut rationis habent umbram ac vestigium; ita & iis insunt multae virtutum imagines, ac simulachra: ut Tullius in II de Finibus jure statuat, bestias esse specula naturae. Ac Jurisconsulti propterea non refugiunt dicere, jus naturale esse, quod natura omnia docuit animalia; non quasi bestiae etiam sint juris intelligentes; sed quia multa, quae homines agunt ratione, bestiae faciant instinctu naturae: ut non aliunde melius, quàm ex bestiis, quid sit juris naturalis, cognosci possit. Ex hisce moralium virtutum simulachris nonnulla apponam: & quia de prudentia, virtute dianoetica moralium directrice, antea vidimus, cùm de sagacitate phantasiae ageremus: deinceps dicam de tribus illis, quas iidem cardinales vocant virtutes, justitiâ, temperantiâ, fortitudine: ex quibus temperantia se habet instar fundamenti, fortitudo velut muri, justitia pro tecto, ac fastigio perfectioneque censetur. Temperantia concupiscentem dirigit facultatem; fortitudo, irascentem; justitia, utramque.

Justitiae est suum cuique tribuere: ut huc etiam pertineat, quòd parentibus, aliisque bene meritis, suus rependitur honos. Quale est, quod caprae parentes senectute confectos cibo potuque alant, & foveant. Elegantissimis eam rem verbis, mutuamque illam [illegible] a, expressit Oppianus in II de Venatione b. Sorices quoque (ut apud Plinium legas lib. VIII, cap. LVII) genitores suos, fessos senectute, alunt insigni pietate. Haec de grato erga parentes animo.

a Charitatem naturalem.
b A versu 343 usque ad 374.

Erga quosvis verò, qui bene fecerint, se gratos praestant (ut alia praeteream animantia) pardi, efferum licet animal. Hoc elucet exemplo, quod contigit Philino, sapientiae affectatori: de quo Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Illud quoque justitiae est, fidelem esse erga dominos; saltem eos, a quibus quis honestè habeatur. Hac parte magna est laus equorum, ac canum. De equis, (ut Home-

merum, de equis Achillis; Maronem, de Pallantis equo; & poetarum alios de aliis mittam) Plinius videndus lib. VIII, cap. XLII, & Ælianus lib. VI, cap. XLIV, item lib. VII, cap. XLVI. Apud Xiphilinum etiam ex Dione, in vita Severi habes, ut cùm imperator is urbe expulisset prætorianos, ob id crimen, quod erga imperatorem suum Helvium Pertinacem admiserant: equus prætoriani cujusdam noluerit dominum profugum deserere, sed hinniens sit prosecutus: miles autem, fide equi cognitâ, credo, cogitavit, magis fidelem esse, quàm ipse fuisset Pertinaci) & illum, & se interemerit: ac subdit: καὶ ἐδόκει τοῖς ὁρῶσιν ὁ ἵππος ἡδέως ἀποθνήσκειν. *Et equus iis spectatoribus est visus libenter mori.*

Canum fidem, & vigilantiam, indicat Lucretius in V.ᵃ:

Et levisomna canum fido cum pectore corda.

ᵃ Vers. 862.

Illustria fidei eorum erga dominos exempla habes apud Plinium lib. VIII, cap. XL, Ælianum lib. VII de Animal. cap. XIII, Julium Pollucem lib. V, cap. V, veterumque alios. Etiam in duobus canibus venaticis egregium eluxit fidei documentum erga Florentium V Hollandiæ comitem. Nam eo à Gerardo Velsio, & conjuratorum aliis, interempto, cadaver custodiere: etiam, cum navi imponeretur, Alcmariam deferendum, primi in eam insiluerunt: adhæc, ubi templo illatum, adsederunt perpetuò, nec avelli inde potuere, priusquam humo conditum foret. Antiquissimus eorum, qui id prodidere, Æmilius Stokius fuit in Chronico Hollandiæ rhythmicoᵇ, linguâ Belgicâ, mox à cæde Comitis, conscriptoᶜ. Recentiora etiam duo exempla memorat Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCII, sect. VI. Itaque ab omni ævo his videtur commissa fuisse domus, corporisque custodia. Hinc Tobiæ filio comes canis; ut est historiæ ejus cap. VI, 1, & XI, 9; si vulgatam sequimur editionem. Nam Græca nihil tale habet; non Complutensis, non Aldina, Basileensis, Romana, vel alia. Etiam apud Homerum Telemachus cum cane in concionem prodit: Evander verò apud Maronem cum gemino procedit. Masanissa item se canum custodiâ vallabat: ut Valerius ait lib. IX, cap. XIII. Bituiti quoque regis Gallici legatus ad Cn. Domitium venit, non hominum modò, sed canum itidem satellitio stipatus; ut est apud Appianum Fragmento XI. Hodieque Cefalæ in Africa regem canibus stipari ducentis, legas apud Andr. Thevetum in Cosmographia.

ᵇ Fol. 43.
ᶜ Anno 1305. interempto à caede Florentio V.

Venio nunc ad temperantiam; ad quam etiam continentia refertur. Exemplum hujus, præter alios, taurus. Ubi enim vacca concepit, congressu ejus abstinet. Unde, ut ab Oro in Hieroglyphicisᵈ traditur, tauris Ægyptiis erat symbolum viri fortis, ac temperantis. Imò plus est, quòd Plinius refert lib. VII, cap. I: *Præter mulierem pauca animalia coitum novere gravida.* In paucis iis animantibus sunt equæ, & suæ: ut idem Plinius ait extremo capite LXIII libri decimi. Sed solam equæ meminit Aristoteles lib. IV de generatione animal. cap. V: Μόνον τῶν ζῴων ὀχεύεται ἀναδεχόμενα κύοντα, γυνὴ, καὶ ἵππος. *Animalium sola mulier, & equa, cum gravida sunt, se iniri permittunt.* De muliere autem, cur eam, etiam fœtam, voluerit Deus viri esse patientem, Lactantius docet lib. VI, cap. XXIII. De Zenobia tamen, Palmyrenorum regina, sic Trebellius Pollioᵉ: *Zenobia ea castitatis fuisse dicitur, ut ne virum suum quidem sciret, nisi tentatis conceptionibus. Nam cum semel concubuisset, exspectatis menstruis continebat se, si prægnans esset: sin minus, iterum potestatem quærendis liberis dabat.*

ᵈ Lib. I. cap. 46.
ᵉ In 30 tyrannis.

Ad continentiam etiam, ex eorum sententia, qui quatuor statuunt virtutes cardinales, referri solet verecundia. Huic consultum voluit natura, cùm quadrupedibus tribuit caudam. Neque enim hoc pacto id solum consequitur, ut nates minùs exponantur frigori: vel, ut in nonnullis quadrupedibus usu venit, eâ arceat muscas: sed etiam, ut velentur partes verendæ.

Sed hoc potius tangit vim animæ formatricem. Continearnur nos in actibus incultatis appetuntur. Quale est, quòd camelus coitum refugit in propatulo, eoque ejus gratiâ solitudinem quærat. Atque hac parte à feris, & præcipuè camelis, vinci Massagetas, qui in propatulo sine pudore coeunt, ait Ælianus lib. VI de Anim. cap. LX. Utrùm tamen id verecundia faciant, an & illud τε ἀπόρρητον ἀπορρητότατον, scire se negat: seque id disputandum relinquere Democrito Physico; qui obscurarum omnium rerum causis ingenio se adsequi posse non desperaret.

ᵃ Naturæ donum secretum occultumque.

Ab incestu autem tantopere idem animal abhorret, ut cum aliquando, qui id genus animantis curaret, quia admissarius esset nullus, matre obtectâ, genitalibus exceptis, admisisset pullum; in coëundo autem decidisset tegmen, atque eo pacto ille agnovisset matrem; sic pullus ità exarserit, ut fœdi coitus procuratorem interemerit; seque ipsum deinde præcipitem dederit; ita factâ ab inscientiâ profectâ pœnitudine voluntariam sibi mortem consciscens. Vide, cùm Ælianum lib. III de Animal. cap. XLVII: tum Aristotelem in Admirandis cap. II, & lib. IX Hist. Anim. cap. XLVII. Ubi & de equis similia narrat. Sexto tamen operis ejus libro cap. XXII ait, ab equis, & matrem, & prolem iniri, armentumque videri tum perfectum, quando id facit. Atque, sic ferente argumento, eam sequi opinionem placuit Nasoni in X Metam. cùm Myrrham ita loquentem inducit:

—— Coeunt animalia nullo
Cætera delicto; nec habetur turpe juvencæ,
Ferre patrem tergo; fit equo sua filia conjux.

Sed priorem maluit sequi Varro lib. II de R. R. cap. VII: *Cum equus matrem ut saliret adduci non posset, & eum capite obvoluto perorigaᵇ adduxisset, & coëgisset matrem inire, cum descendenti demsissetᶜ ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.* Plinius lib. VIII, cap. XLII: *Equum detracto oculorum operimento, & cognito cum matre coitu, petiisse prærupta, atque exanimatum. Equaᵈ eadem ex caussa in Reatino agro laceratum proriganı invenimus. Namque & cognationum intellectus in iis est.* Similiter Ælianus lib. IV de Animal. cap. VII, & Oppianus Cyneget. lib. I. Unde jure Seneca in Hippolytof:

Feræ quoque ipsæ Veneris evitant nefas,
Generisque leges inscius servat pudor.

Vide & Justinianum Novell. Constitut. XII g.

ᵇ Scalig. & hic & seq. loco Plinii mavult, pευriga: à prurιtu: vel, ut in MSS est prauriga. quomodo dicimus claudere, & cludere.
ᶜ Alii, demississet.
ᵈ Pet. Victorius legit Æqua ex caussa.

A temperantia, & iis, quæ eò, à Stoicis præcipuè, referentur, transeo ad fortitudinem; quò pertinet magnanimitas. Quàm excelso sint animo leones, antea vidimus. Admodum etiam generosus est equus: atque ut leo caudâ, ita is auribus animum hunc prodit; Plinio teste lib. VIII, cap. XVI. Hinc Maroʰ in notis equi animosi:

—— Micat auribus, & tremit artus.

Quid etiam canibus generosius? Atque eo nomine imprimis olim laudabantur Arcadici, Celtici, Hircani, Indici, Laconici, Locrides, Molossici. De quibus Cælius Rhodiginus in Antiquis lib. XVII, cap. XXVIII. Si veterem malis auctorem, generosiores recenset Julius Pollux lib. V Onomastici, cap. V. Ex quibus Arcadicos ait progenitos è mistura canis cum vulpe, Arcadicos cum leone, Indicos cum tigride: quod postremum ab Aristotele haustum: sed, ut ibidem Pollux refert, Nicandro Colophonio traditum, eos esse progeniem canum Actæonis; qui, post dilaceratum dominum, à rabie liberati transmiserint Euphratem, inque Indiam variis erroribus devenerint. Etiam inter generosiores memorat Pollux Molossicos; quos, uti & Chaonidas, auctore eodem Nicandro, natos fabulantur ex æreo illo à Vulcano fabricato, &, post insitam animam, Jovi donato; à quo cum Europa, uti ab hac Minos, inde Procris, à quo Cephalus, acceperit. De hoc, ut ait, in fatis erat, ne quod animal eum effugeret: uti de vulpe Teumessia, ne à cane quoquam caperetur. Itaque, ne Fata sibi essent contraria, & canem Cephali, & Teumessiam vulpem, in lapidem à Diis conversos fingunt. Eandem fabulam narrat Antonius

ᵉ Vers. 139.
ᶠ Vers. 913.
ᵍ Tit. 7. de incestis & nefariis nuptiis, cap. 1.
ʰ Lib. 3. Georg. vers. 84.

Liberalis *a*. Alii quoque canes à generosa indole olim laudat: sed ipsum de iis Pollux [illegible].

Magnitudinem etiam animi indicare in cervo dixeris, quòd, ut Oppianus ait *b*, conspici pudeat sine cornibus, usque dum nova suppullulent: quod quotannis mense fit Θαργηλιῶνι, ut Aristoteles ait, hoc est, April. Imò neque, quò ignominiæ signum compareat, cornua hæc, quæ abjicit, defodere dicitur abditis in locis. Unde adagium: Ὅπου αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα ἀποβάλλουσιν, *ubi cervi cornua abjiciunt*. Quod Zenobius *c*, Diogenianus *d*, & Suidas *e*, dici ajunt de iis, qui molestis laboribus distinentur, locisque degunt difficilibus. Ac hoc quidem excelsioris animi fuerit, si pudeat conspici, quia sciant in cornibus illis ramosis, tum pulchritudinem suam consistere, ut superiùs dicebamus; tum quoque, quòd roboris obtinent. Sed etiam dupliti assignare hoc timori possis: nempe partim, quia verentur, ne carnes teneræ, unde cornua deciderit, ab culicibus infestentur, & id genus insectis; quam rationem adducit Aristoteles in lib. IX Histor. Animal. cap. V: partim quia animal per se meticulosum tum formidet magis feras, adversus quas non possit se defendere, ut ante; quæ ratio placuit Theophylacto Simocato problemate V. Videturque eò inclinâsse Plinius, cùm de iis ait lib. XXXII: *Latent amissis cornibus, velut inermes.*

a Extrema Metamorphosium fabula
b Lib. 2. Κυνηγ. vers. 215.
c Centuria 5. proverb. 52.
d Centur. 7 proverb. 7.
e In Ὅπου.

CAP. LXII.

De simulachris vitiorum moralium in bestiis. Ἵππος pro femina libidinosa. Exstingui libidinem equæ, si jubam detonderis, idque fieri præ pudore. Ut ἱππομανεῖν de equa, sic ταυρᾶν de vacca. Quousque vacca exaudire credatur tauri mugitum, quando Venerem appetit. Juvenca, pro femina libidinis æstro percitâ. Cur Io in vaccam conversa fingatur. Taurum unum quindecim sufficere vaccis: interim nimiâ & hunc Venere marcescere. Taurus aneam iniens vaccam. Libido etiam ingens cervo, cynocephalo, hirco. An Tiberius sit vocatus Caprineus. Hirquitallire. *Canis adulter. Dornadilla, Scotiæ regis, interdictum, ne, qui canes alerent venaticos, sinerent eos cum matribus misceri. Hippopotamus patrem, si libidini adversetur, interimit, quo cum matre secure consuescat. Canis, animal impudens. Pardi dediti vino, quo & capiuntur. Cur Poëtis fingantur Bacchi nutrices. Cur Alexander M. in Danielis prophetia comparetur pardo. Bifariam peccari à facultate irascente; excessu, ut a leone; defectu, ut a cervo.* Cervus, *pro servo fugitivo. Ingrati sunt lupus, [illegible] feles: pardus autem versutus in tegendis improbè insidiis.*

Nec tamen in quadrupedibus vitiorum duntaxat exempla suppetunt: sunt & illis sua vitiorum simulachra. Quid mirum? bestiæ sunt. Sed nobis, qui ratione sumus præditi, turpe fuerit, si non iis præstemus longissime. Nempe animis nostris obversari debet illud divini Psaltæ *f*: *Nolite fieri, sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus.* Non sequendus igitur, nedum vincendus nobis, bestiarum furor in Venerem: de quo cap. LIX agebamus. Nunc, qui ardor ille consideratur, tum ut est affectus, tum ut in eo est excessus, inque nobis [illegible] vitium it; pauca de eo hoc loco adtexam. Talis est furor equarum: ut ex Marone vidimus. Imò eas post hominem [illegible] incendi; tum Aristoteles refert lib. [illegible] Histor. Animal. cap. VIII, & XXII; tum ex eo Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XI: atque addunt uterque, hin[illegible] ἱππομανεῖν *g*. Ac equarum quidem l[illegible] exstinguitur, jubâ detonsâ, frons que tum re[illegible] ut Aristoteles atque eo loco ex proximè [illegible], & ex eo Plinius *h*. Præ pudore tunc furorem, & [illegible] requiescere, Ælianus judicium est lib. XI, cap. XVIII. Hominum autem [illegible] alia exstinguendæ ejusdem convenientiora sunt remedia, quam hinc jejuna, &

preces ad Deum: inde si res agit; quo pacto Cupidinis perire arcus, ipse etiam amorum magister *a* profitetur.

Quod de fugienda equarum libidine præceptum, idem de illa vaccarum dictum velim; quæ [illegible] ab illa equarum abest: atque ut equæ dicuntur ἱππομανεῖν, quod *equire* transtulit Plinius *b*; propriè autem sonat *equi amore furere*: hoc in vaccis est ταυρᾶν, q. d. *taurire*, ut Gaza vertit: hoc est, *furere amore tauri*. Vide Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. XVIII, & XXII. Atque, ut inquit Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XXVII, καὶ ἀπὸ τριάκοντα σταδίων ἀκούειν ταύρου βοῶντος [illegible], καὶ ἀφροδίσιον μυκηθμὸν φασί: *vaccam a XXX stadiis audire ajunt tauri mugientis signum, ac velut tesseram Veneream.* Icirco Helenam Oenone vocat *juvencam* in Ovidianis Heroidum epistolis:

Graja juvenca venit, quæ te patriamque, domumque,
Perdat. Io, prohibe, Graja juvenca venit.

Cumque Io à poëtis in vaccam dicitur conversa, non alio eque attenderunt, quàm quòd fuerit impudica. Unde de ea Ovidius in primo de arte Amandi:

Nec fuge Niligenæ Memphitica templa juvencæ.
Multas illa facit, quod fuit ipsa Jovi.

Sententia est, dum religionis prætextu ad templum Isis multæ commeant puellæ, quæ magis amatorem quærunt; redire tales, quales Io ab Iove; hoc est, gravidas. Quòd libidini tantæ par sit taurus, etiam à natura ei concessum est, ut vel unus taurus quindecim sufficiat vaccis: quemadmodum scribit Columella lib. VI de R. R. cap. XXIV. Tantum roboris in libidine à magno provenit calore. Itaque, ut Seneca in Oedipo refert,

Taurus armento pereunte marcet.

Nimirum quia non est, ut libidinem satis expleat; unde & Maro Ecl. III:

Eheu quàm pingui macer est mihi taurus in arvo.
Idem amor exitium est pecori pecorisque magistro.

Magnæque in illis libidinis est argumentum, quòd, ut Livius ait lib. XLI, *Vacca ænea Syracusis, ab agresti tauro, qui pecore aberrâsset, inita sit, ac semine adspersa.*

Cervi præterea admodum sunt libidinosi: ut indicat Aristoteles lib. V, & VI Histor. Animal. ac Plinius lib. X, cap. LXIII. Atque hac parte eos cum gallis gallinaceis comparat Oppianus in secundo Κυνηγετικῶν *c*. Quamquam hæc ad robur etiam referre possis, quòd tantopere in Venerem sufficiant.

Adhæc libidinosi admodum sunt cynocephalus, & hircus: quorum uterque & inire virgines, ac feminas, dicitur; teste Æliano lib. VII de Anim. cap. XIX. Etiam de libidine hirci, sive capri, complura Diodorus Siculus lib. I. Nec invalidus eum affectum satis tegit. Notum proverbium: *Hircum vetulum capru d naturam ligurrire.* Quod in Atellanico exodio dictum, maximo exceptum est applausu *e*, quasi in Tiberium Cæsarem foret prolatum: nimirum, quia in Caprensi secessu mirâ libidinum infamia flagravit. Iisdem ad caprarum caprearumve libidinem allusum, cùm Tiberium Cæsarem Καπρίνεον dicerent. Scio, apud Suetonium lib. III, cap. XLIII legi, *Caprineum dictitabant*. Sed non dubium, quin verissima sit divini viri, Hug. Grotii conjectura, Καπρίνεον eum *dictitabant*. Etiam ab hircorum libidine, & axillis hircum olentibus, τραγίζειν Græcis, Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui pubertatem ingrediuntur; ut ex Censorino *f*, & Festo Pompejo, cognoscimus. Ac quia ab ætate ista stultè sapientiam sequaris, utque maximè affectibus serviat; eò in veteri Onomastico *irquitallus* exponitur ὁ μωρότατος, hoc est, *stultissimus*. Sane *stultè agere*, pro *libidine aliquid turpe committere* Plautus non uno dixit loco: ac similiter loquuntur Hebræi: qua de re dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VIII, sect. II.

De canum libidine, domestici animalis, res notissima. Et quàm fœdæ illud est libidinis argumentum, quod, ut ab Æliano proditum est lib. VII de Anim. cap. XIX, Romæ

f Psal. 31. sive Hebr. 32. vers. 9.
g Equam.
h Lib. 10. cap. 63.
a Lib. 1. de Remedio amorum.
b Ibidem.
c Vers. 187 & seqq.
d Grotarus capreis legit ut manifestior sit ad Capreas insulam allusio.
e Sueton. in Tiber. cap. 45.
f De die natali cap.

me maritus uxorem accusaret adulteri, inque judicio adulter propalam canis diceretur? Notum & illud, nec matribus parcere. Quod cùm detestaretur Dornadilla, Scotorum rex a Fergusio vigesimusquintus; interdixit, nequis id permitteret eorum, qui canes alerent venaticos. Testis Hector Boethius Hist. Scoticæ lib. II. Atque addit, sic vulgo existimatum, eos, qui coitu tali producerentur, neutiquam esse venationi idoneos.

Hoc tantopere in canibus est improbatum, si non canum, at saltem exempli humani gratiâ. Quanto igitur magis detestabile putandum exemplum hippopotami? qui, simulac ætate est firmatior, vires periclitatur, certando cum patre: si pater cesserit, vivere eum patitur; sed congreditur cum matre: sin restiterit pater, eum interimit: quemadmodum apud Ælianum legere est lib. IX de Animal. cap. XIX.

Atque hæc ad intemperantiam in Venere pertinent. Ad quam etiam refertur impudicitia. Nam ut castitas, sic pudicitia quoque, Veneris voluptates compescit, & intactam animi puritatem præstat. Impudentes autem sunt canes; ut qui in propatulo libidinem expleant. Quamquam & aliter eorum impudentia appareat: ut quod nec cedant, nec repelli se patiantur; quemadmodum Ælianus ait lib. VII de Animal. cap. XIX. Sed, utcunque hinc impudentes esse colligat Ælianus, non dubium tamen, quin prius illud potiùs attenderit Homerus Iliad. A; quando Agamemnona ait κυνὸς ὄμματ' ἔχοντα a, cùm impudentem vellet dicere.

Nunc de gulæ intemperantia dicam. In hac refugiendum pantheræ exemplum: quippe vinosæ; teste Oppiano in tertio de Venatione b. Itaque inter modos capiendæ pantheræ etiam is est, si inebrientur vino: quod traditum Oppiano lib. IV Κυνηγετ. c Eò autem vinolentas ait, quia quondam fuissent nutrices, & comites Bacchi. Necdum enim omnem dedidicisse Bacchici liquoris amorem. Contrà ego dixero, fingi ista, quia vino deditæ sunt; ac Bacchus vino præsit. Nec absurdè statuas, in visione Danielis prophetæ cap. VII, imperium Græcorum, sive Alexandri Magni, comparari pardo, quia Alexander M. fuerit vinosus, usque adeò, ut si eos minùs sequi fuerit visum, qui veneno interiisse arbitrantur, satis tamen caussæ sola in vinolentia fuerit, cur perierit Babylone. Interea iis magis accessero, qui in prophetia hac attendi potiùs censent ad pantheræ pernicitatem; de qua capite proximo dicemus. Siquidem, μηδὲν ἀναβαλλόμενος d, duodecim annorum spatio, à Græcia omnia, ultra Indum usque, devicit.

Ad gulæ intemperantiam quoque pertinet, quòd canes adeò sint ἀκοινώνητοι e, & consortis impatientes, ut non minùs de ossibus decertent, quam Menelaüs, & Paris, de Helena; ut scite Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX. Excipit tamen canes Mendesios, qui soli dicuntur rapta in medium adferre, & simul comedere.

Hæc dicta sunto de vitio non moderante cupiditates: quo fit, ut bestiæ Venerem, aut gulam, non compescant ratione, quâ carent; sed bruto ad voluptates impetu ferantur. Hoc vitio bestiis similis fuit Sardanapalus; cujus sepulchro, ut ajunt, Assyriâ inscriptum linguâ erat f:

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit.

Item Xerxes, qui edicto præmium proposuit cunctis novum deliciarum genus invenientibus. Philoxenus g quoque, qui gruis collum optabat, ut diutius cibi, ac potus, gustum persentiret. Et sunt id genus exempla, semperque erunt, ἕως κόνις h.

Transeo ad vitium alterum, quod ad facultatem pertinet irascentem: estque geminum pro duplici excessu. Nam uti virtus hic est duplex; prius iram se efferentem deprimens; posterius nimium depressam excitans: ita & geminum est circa affectum hunc vitium; unum effrenis iræ, alterum abjecti metus. Prius inest leonibus,

Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes,
Nec capere irarum fluctus in pectore possunt:

a Canis oculos habere.
b Vers. 80.
c Vers. 228. & seqq.
d Nihil differendo.
e Societatis expertes.
f Cic. Tuscul. Quæst. lib. 5. Græcèque habes in Anthologia: item apud Diodorum, Strabonem, Athenæum, Clementem, & Theodoretum.
g Athenæus lib. 1, item lib. 8. ex Machone Comico.
h Instar pulveris.

Ut est apud Lucretium lib. III a.

Posterius se exserit in cervis, quibus tam pavor insitus naturâ, quam excellis leoni animus. Unde idem Lucretius in III b:

Denique cur acris violentia triste leonum
Seminium sequitur? dolu' vulpibus, & fuga cervis
A patribus datur, & patrius pavor incitat artus?

Itaque Achilles Il. A Agamemnoni tribuit cor cervi, cùm timidum dicere vellet, atque ignavum. Et Romani *cervos* dixere pro *servis fugitivis*; teste Sexto Pompejo, in *Servorum*. Atque ita usus est Martialis lib. III, epigr. XCI. Nam omnino pro *puero* (quod videas etiam placuisse Ramirezio de Prado) ex libris vett. *cervo* est reponendum: ut primus optimè perspexit Petrus Crinitus c: cui subscribunt Palmerius in Spicilegiis, Fulvius Ursinus ad Festum d, & Scriverius noster animadvers. in Martial. Imprimis autem timidi sunt pulli cervini; quos Græci ἰνοὺς, Latini *inulos*, sive *inuleos* vocant. Horat. lib. I, od. XXIII:

Vitas inuleo me similis Chloë.

Quod ex Anacreonte esse expressum, H. Stephanus observavit.

Præter cervos in timidis animalibus etiam oves, & lepores, Aristoteles reponit Hist. de Animal. lib. II, cap. I. Quibus capreas, damas, & pygargos, addere licet ex Æliani lib. VII de Animal. cap. XIX.

Dictum de vitiis, quæ vel circa solas versentur cupiditates, vel circa iram duntaxat seu excessu, seu defectu, peccent. Injustitia autem æquè se diffundit circa facultatem, tam concupiscentem, tum irascentem: ut capite antecedente de justitia dicebamus. Nihil verò iniquius, quàm pro beneficio maleficium rependere. Quomodo lupi ingrato erga eos sunt animo, qui nutriunt: unde Socratis illud e, κακὸς ποιῶν &c, Θρέψαις λυκιδεῖς: *malis bene faciens, nutrias lupos*. Est & in Ἀνθολογίᾳ epigramma elegans de capra uberibus suis alente lupum, qui postmodo eam esset voraturus. Etiam στόμιον f, animal amphibium, animo est ingrato, & crudeli erga pisces eum sectantes, ut ostendit Oppianus in secundo de Venatione g.

Nec injustitia solùm se exserit erga bene meritos, sed etiam alios quosvis. Siquidem justitia ad æqualitatem societatis humanæ pertinet. Ne igitur similes simus pardo: qui, Oro h teste, Ægyptiis symbolum est hominis vafri, nequitiam tegentis. Quippe lento gressu alia persequitur animantia, ne si sua innotescat pernicitas, magis sibi ab eo caveant. Præterea ut aromatibus ipse capitur, quemadmodum est apud Philostratum i: ita & odoris sui fragrantia animantes ad se allicit, quas postea capiat, ac voret. Testis Theophrastus libro de Odoribus, & de caussis Plantarum lib. VI, cap. XXVI, Plutarchus in Comparat. Animal. Ælianus lib. V de Animal. cap. XL, & LIV: ubi quoque legas, sic imprimis simias insidiari. Nec dubium, quin de fragrantia idem voluerit Orus: nempe ut non ὁρμὴν, id est, *impetum* scripserit, prout est in Aldinâ: sed ὀσμὴν, hoc est, *odorem*; sicuti in MSo Augustano esse, annotavit Hœschelius. De eodem hæc Plinii verba sunt lib. VIII, cap. XVII: *Ferunt odore* (pantherarum) *miré sollicitari quadrupedes cunctas: sed capitis torvitate terreri. Quamobrem, occultato eo, reliquâ dulcedine invitatas corripiunt.*

Cap. LXIII.

Universa leporis membra affabre ad velocitatem esse facta: etiam aures, quibus cursum moderatur. Propterea has prolixas ei tributas: simul, ut audiat acutius: ac visus imbecillitatem compensaret bonitate auditus. Provenire hanc aurium longitudinem à frigida, & sicca temperie; quæ in aurium generatione plurimum potest; quia sunt cartilaginea: cartilagines autem, cum media sint inter ossa, & carnem natura, omnino a frigore duritiem accipiant. Atque eandem esse

a Vers. 298.
b Vers. 742.
c Lib. 19. cap. 8.
d In Servorum.
e Apud Theocriti scholiasten in vers. 38. sive Ubi λύκοι. etiam Erasmus in Chiliad. legit. Sed alii ἀλῶπ. canes.
f Sobus.
g Vers. 438.
h Lib 2. cap. 90.
i Lib 2. de vita Apollonii, cap. 1.

esse caussam longarum asini aurium. Etiam à frigido esse temperamento, quod lepores sic timeant: multumque ad hoc conferre, quod amplo sint corde præditi: atque idem in cervis, muribus, & aliis, habere locum. Velocitas cervi, leocrocotta, panthera, tigridis. Unde tigridis appellatio. Celeritas alcis, equi, cameli, asini, struthionis, felis Malabaricæ, feræ rangiferæ, mustelæ. De hystrice error quorundam. Unde tam facilis sit natatio cervis. Capras spiritum suum cornibus ducere.

NUnc considerationem intendamus in ea, quæ pertinent ad facultatem locomotivam; ubi præcipuè admiratione est velocitas. Naturam verò, cum singulis ferè animantibus conferret, quo valeret; leporibus celeritatem tribuisse, ait Anacreon oda II. Xenophontis etiam est lib. de Venatione a: Οὐδὲν τῶν ὄντων ἰσομέγεθες τούτῳ ὅμοιόν ἐστι πρὸς δρόμον· *Nullum est animal par magnitudine lepori, quod eum æquet cursu.* Ac deinde ex conformatione capitis, colli, scapularum, crurum, pectoris, laterum, ilium, coxarum, femorum, pedum, comprobat, omnia leporis membra ad levitatem esse composita. De auribus nihil mirùm addit. Sed paullò pòst subdit b: Οὐρὰν δὲ οὐκ ἐπιτηδείαν ἔχει πρὸς δρόμον. ἀποδιδόναι γὰρ οὐχ ἱκανὴ τὸ σῶμα, διὰ τὴν βραχύτητα. ἀλλὰ τῷ ὠτὶ ἑκατέρῳ τοῦτο ποιεῖ. *Caudam habet ad cursum minus idoneam. Nec enim apta est ad corpus dirigendum, propter brevitatem: sed utrâque hoc præstat aure.* Idemque firmare est ex inedito Xenophontis junioris de hoc argumento opere; sed propediem, ut spero, lucem visuro, filii beneficio. Nempe uti leones se ad robur magis excitant caudâ: sic lepores se auribus ad cursum incitant, eumque moderantur. Ac propterea Deus lepori longas dedit aures. Talibus enim certiùs dirigit cursum. Quamquam & altera est ratio, quòd longis auribus meliùs percipiantur soni: ut animali tam timido erat necesse, quò tempori capessat fugam. Alteram etiam accipe rationem. Sanè pejus vident lepores; quia, ut ibidem memorat Xenophon, sic oculi protuberent foras, ut nec toti palpebris tegi possint; sed oculis dormiant semiapertis. Diximus de hoc quoque cap. XXIII. Hanc igitur imperfectionem visûs compensare Natura voluit longis auribus ad liquidiùs audiendum: quemadmodum etiam, ut cap. XXVI memorabamus, earum beneficio clarius audit asinus; etsi, ob stuporem, sonorum harmoniam non majoris faciat, quàm sonos absonos & absurdos. Atque istæ quidem finales sunt caussæ; ob quas Deus lepori tantas tribuerit aures. Caussa autem efficiens peti debet ex eo, quòd animal sit frigidum, ac siccum: ex cujusmodi materie generantur ossa, & cartilagines, quæ ad osseam materiem proximè accedunt. Atqui aures sunt cartilaginosæ: ut ad earum non generationem modò, sed & incrementum, frigida corporis temperies plurimum possit. Hæc ratio ab Aristotele c etiam adducitur: nec in leporinis, modò, sed etiam asininis auribus, habet locum. Quemadmodum & temperies eadem melancholica in caussa est, cur sic paveant lepores: nempe & id est à frigore temperamenti. Quamquam & altera ratio est, magnitudo cordis, quæ facit, ut spiritus vitales nimis dissipentur: uti contra à stipatione spirituum in corde exiguo provenit audacia. Hanc rationem adfert Plinius, verbisque ejus apponi hic meruit c lib. XI, cap. XXXVII: *Bruta existimantur animalium, quibus cor durum riget; audacia, quibus parvum est; pavida, quibus prægrande. Maximum autem est portione muribus, lepori, asino, cervo, panthera, mustelis, hyænis, & omnibus timidis, aut propter metum maleficis.*

Ut verò lepores a velocitate prædicat Anacreon: ita cervis hanc gloriam tribuit Maximus Tyrius serm. XII. Nimirum cum provida Natura, sive Deus potiùs, ad ornatum iis tribuisset ramosa illa cornua, quæ caput prægravant, ad compensandum hoc incommodum eximiâ eos donavit corporis agilitate. Hinc *cura* Horatio d, cùm celerrimam indicare vellet, *ocior cervis* dicitur. Et Plautus in Pœnulo a jungit cursum cervorum, ac gradum cajatorum sive calonum, quia & militares gressus sunt celerrimi.

Alii alias animantes à velocitate extollunt. Jacobus Vitriacus lib. II Histor. Orient. cap. LXXXVIII ait, bestias universas pernicitate vinci a leocrocotta, seu leucrocotta. Sed pro eo corruptè apud illum *Centrocota* editum est. Nempe librarii errore L, & C, confuderunt.

Pantheræ, (quod nomen commune est maribus, & feminis; etsi illi propriè, nec semper tamen, *pardi*, hæ *pardales* dicantur) ter quater equum, licet pernicem, adsequuntur: unde propheta Habacuc I, vers. IX: *Leviores sunt pardis equi ejus.* Tigridis item miranda est velocitas; unde & nomen accepit. Nam Armeniis, Medis, ac Persis, *tigris* notat sagittam: à cujus pernicitate, animali, uti & rapidissimo Hyrcaniæ fluvio, *tigridis* nomen datum fuit: ut est apud Varronem lib. IV de L. L. Strabonem in XI, Plinium lib. VI, cap. XXVII, & Isidorum lib. XII, cap. II. Sanè in *Tigris* posteriorem habemus syllabam Chaldæi ריד, id est, *sagitta*: unde si fuerit *tigris*, T fuerit Heemanticum. De velocitate ejus Plinium adi lib. VIII, cap. XVIII. Ac inde fama, sed inanis, ex zephyro concipi; ut diximus cap. LIV.

Alce tantum itineris uno conficit die, quantum equus triduo. Septentrionalibus est usus ejus in trahendis vehiculis. Atque intra νυχθήμερον b etiam, citra cibum, & potum, conficit milliaria Italica, non quingenta quidem; quod apud Ulyssem Aldrovandum legas lib. I de quadrupedibus cap. XXXII c: attamen ducenta Italica, ut est apud Olaum Magnum lib. XI, cap. XXXVI. Ubi illud quoque legas; nonnullis Sueonum locis interdictum esse eorum usum, ne iis aliqui utantur ad prodenda exteris regni secreta.

In equo etiam unà cum robore præcipuè celeritas laudatur. Unde proverbii more de omni conatu dicitur, *velis, equisque.* Et Theognis, cum dicere vellet, bonos juventutis annos cito pede labi, subjungit,

Οὐδ᾽ ἵππων ὁρμαὶ γίγνοντ᾽ ὠκύτεραι.

Pernix non ipsis vis magis insit equis.

Ideo Ulysses, ut est apud Homerum, cùm stultitiam simulare vellet, aratro junxit equum, & bovem, disparia valde animalia, quia ille celer admodum, hic tardus. Magnum autem hoc celeritatis est argumentum, quod, intra νυχθήμερον d, secundùm Arabes, iter expediunt centenorum millium: ut est apud Ludovicum Roman. lib. IV Navigat. Ac apud Vopiscum in Probi imperatoris vita legas, quomodo, *sive ex Alanis, sive ex aliqua alia gente, repertus sit equus, non decorus, neque ingens, qui, quantum captivi loquebantur, centum ad diem milliaria currere diceretur, ita ut per dies octo, vel decem, continuaret.* Celeritate autem equa præstat mari: unde Horatius e maluit dicere,

——*tibi tollit hinnitum*

Apta quadrigis equa.——

Et Maro Georg. III:

——*Eliadum palmas Epirus Equarum.*

Quem ad locum Servius annotavit, *equas* dicere, quia hæ velociores, & ejus è Plinio rationem reddit, cujus hæc verba lib. VIII, cap. XLII: *Scythæ per bella feminis uti malunt, quoniam urinam cursu non impedito reddant.* Estque ejusdem Plinii lib. X, cap. LXIII: *Vicisse Olympia prægnantem Echecratidis Thessali invenimus.* Apud Herodotum quoque in sexto f legas, de equabus Cimonis Atheniensis, Stesagoræ filii: Τέθαπται δὲ Κίμων πρὸ τοῦ ἄστεος, πέρην τῆς διὰ Κοίλης καλεομένης ὁδοῦ. καταντίον δ᾽ αὐτοῦ αἱ ἵπποι τετάφαται αὗται αἱ τρεῖς ὀλυμπιάδας ἀνελόμεναι. ἐποιήσαν δὲ καὶ ἄλλαι ἵπποι ἤδη τώυτὸ Εὐαγόρεω Λάκωνος. πλέω δὲ τουτέων οὐδαμαί. *Sepultus verò Cimon ante urbem, trans viam, qua vocatur Diacœle, ac è regione ejus sepultæ sunt equæ illæ, quæ tres Olympiacas victorias reportarant. Fecerant hoc jam aliæ equæ, quæ fuerant Euagoræ Laconis: nec aliæ præterea ullæ.* Cæterùm extrema illa verba non hoc indicant,

id

a P. 981. edit. Paris. an. 1625.

b Pag. eâdem.

c Sect. 10, probl. 53.

d Lib. 2. od. 16.

a Act. 3. sc. 1.

b Horas 24.

c Pag. 871. edit. Bonon. an. 1621.

d Horas 24.

e Lib. 2. od. 16.

f Pag. 419. edit. H. Steph.

id fuisse infrequens, ut equæ superarent; sed ut ter superarent; qui honos equorum tum, ut videtur, obtigerat nulli. Fortasse igitur audiendus non est Oppianus *a*; cujus judicio,

— Χειρότεροί εἰσι πόδεσσι
Θηλύτεραι, πλεῖον δολιχὸν δρόμον ἐν ξυλόχοισιν,
— *Deteriores sunt pedibus*
Femina ad conficiendum longum cursum in sylvis.

Ac propterea in venatione ait equos præstare equabus: simul etiam, ne coitus appetentes hinnitu aera compleant, atque ita hinnulos, capreas, & lepores, fugent. Sed de equis satis.

De camelorum velocitate ita Plinius lib. VIII, cap. XVIII: *Omnes aut jumentorum ministeriis dorso funguntur, aut etiam equitatus in præliis. His velocitas, ut equis: sed sua cuique mensura, sicut vires.* Sic locum corruptissimum in Plinianis exercitationibus feliciter emendavit vir nunquam satis laudatus Claudius Salmatius *b*.

Asini quoque utcunque tardi audiant, reperias tamen in Arabia equis celeritate pares, vel superiores. Qua de re sic Xenophon lib. I Expeditionis Cyri *c*: Καὶ οἱ μὲν ὄνοι, ἐπεί τις διώκοι, προδραμόντες ἀνέστασαν (πολὺ γὰρ τῶν ἵππων θᾶττον ἔτρεχον) καὶ πάλιν ἐπεὶ πλησιάζοι ὁ ἵππος, ταὐτὸν ἐποίουν· *Asini quidem isti, siquis persequeretur, præcurrentes subsistebant (quippe equo erant velociores multo:) equo item propius accedente, idem factitabant.* Origenis quoque sunt ista lib. I *d* in Jobum, nempe in cap. I, vers. 5: *Quod nunc equi, & muli perficiunt, hoc nihilominus asini adimplebant: præsertim tales, quales sunt in regione Arabiæ, & Palæstinorum asini; qui veloces similiter sunt, ut equi.* In Ægypto etiam sunt, qui die unâ citra noxam conficiant quadraginta passuum millia: quod & Cæsari Scaligero proditum adversus Cardanum Exercitat. CCXVII.

Struthionis etiam sive struthiocameli celeritas celebratur à Xenophonte lib. primo operis jam memorati: ubi Arabiam describens ait *e*: Στρουθὸν δὲ οὐδεὶς ἔλαβεν. οἱ δὲ διώξαντες τῶν ἱππέων ταχὺ ἐπαύοντο. πολὺ γὰρ ἀπέσπα φεύγουσα, τοῖς μὲν ποσὶ δρόμῳ, ταῖς δὲ πτέρυξιν αἴρουσα ὥσπερ ἱστίῳ χρωμένη. *Struthiocamelum nemo cepit; adeoque, qui persecuti eos equites fuerunt, cito destiterunt. Longe enim volans aufugiebat, pedibus quidem currens, alis autem expansis utens pro velo.* Etiam pernicitatem hanc prædicat Oppianus in tertio κυνηγετικῶν *f*: ubi ei tribuit ἶσον τάχος οἰωνοῖσι *g*. Nempe quia, ut ex Xenophonte vidimus, pariter & currat, & volet. Qua de re etiam Jobus cap. XXXIX. Dixi de isto loco cap. XLIX. Adeatur & Franciscus Vallesius de Sacra philosophia cap. LV.

Auctor est Scaliger *h* in provincia Malabar feles esse agrestes in arboribus agentes, ejus velocitatis, ut potiùs saltu valeant, qui & volatus speciem habet. Nam pedes, cruraque, non attingentes terram, agitant in aere, ut per eum currere videantur.

Rangifera Septentrionis fera die uno, Olao *i* teste, triginta conficit milliaria Gothica, sive Germanica.

Etiam Conrado Gesnero *k* retulit aliquis, mustelam se vidisse, quæ saltibus continuatis superaret fluvium Limagum: nec enim unquam altiùs immersam natâsse, sed per summam prosiluisse aquam. Atque addit Gesnerus, se fidem huic habere sermoni ob summam ejus animalis levitatem, & agilitatem.

Hystricem quoque inter velocissima memorant animalia: proque hac sententia adferunt, quòd apud Callimachi legatur scholiasten *l*: Ὕστριξ θηρίον τι ταχύτατον *m*. Sed Rittershusius *n* rectè vidit, hic legendum τραχύτατον, vel τετραχυσμένον, ob spinarum asperitatem, quibus echinum refert, ut corporis magnitudine lupum.

Ad loci mutationem pertinet, etiam natatio. Commode autem, & longè, natant cervi: cujus ratio est, quòd, ut Adrianus Junius in sua docet Batavia *o*, pilos habeant cavos; quò iis se sustineant, sicut urinator vesica vento turgidâ. Quomodo autem natent, narrat Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Maria tranant gregatim, nantes porrecto ordine, & capita imponentes præcedentium clunibus, vicibusque ad terga redeuntes. Hoc maxime notatur à Cilicia Cyprum trajicientibus.* Similiter Oppianus in secundo de Venatione *a*.

Est & respiratio quidam loci motus: unde Aristoteles quoque de ea egit in libro de motu animalium: sed sic, ut idem seorsim de ea scriberet. Nunc tantummodo dicam, in hac etiam apparere Naturæ miranda. Uti illo, quòd capræ non naribus, sed cornibus, spiritum ducant. Proditum id Alcmæoni fuit; ut est apud Aristotelem lib. I Hist. Animal. cap. XI: sive Archelao; ut est apud Varronem lib. II de R. R. cap. III, Plinium lib. VIII, cap. L, & Ælianum lib. I Hist. Animal. cap. LIII. Tradidere idem Orus in Hieroglyph. *b* Oppianus in secundo de Venat. & Philes in Jambis. Eo verò id argumento ita esse colliguit, quòd, si nares occluseris non offendantur: at spiritus intercludatur, si meatum illum cornuum obturaveris cerâ.

Cap. LXIV.

De alimento, quod quadrupedia dant; ac primum illo lactis. Quomodo id generetur. Lacte repleri pilis prædita: inque his vespertilionem quoque reponendum. Etiam habere lac balænas, & delphinum. Hircus Lemnius, ex cujus lacte casei fierent. Quis color lac commendet, & caussa ejus: vulgataque in Aristotele super eo lectio defensa. Bonitatis gradus in lacte, tum ejus, quod sanis datur, tum quod phthisicis. Suillum etiam his conducere: non tamen iis, qui ad lepram propendent. Tres lactis partes, quarum ab una serum, ab altera butyrum, à tertia caseus. Unde fit, quod sero tum humectandi vis insit, tum etiam refrigerandi. Butyri commoda, & incommoda. Romanis ejus usus erat nullus, nisi in medicina. Κατ' ἀντονομασίαν βούτυρον *dici, etsi non è solis sit bubus. Hecatæo vocari* ἔλαιον ἀπὸ γάλακτος. *Lac magis minusve prodesse, prout plus minusve* τυροῦ *habet: caseorum item in cibis discrimen pro primarum diversitate qualitatum, & discrimine stomachorum.*

POstremo loco bonitatem Dei considerabimus ex multiplici quadrupedum usu. Ubi familiam illud ducere videtur, quòd tum alimentum nobis præstent, tum morbis medeantur: ac utrumque faciant tum viva, tum mortua. Viva alimoniam præbent lactis, & eorum quæ inde fiunt; uti seri, butyri, casei. Prius de lacte dicam simpliciter: hinc de partibus ejus, sive iis, quæ partium secretione bono inde fiunt humano.

Ut homini, ita quadrupedibus etiam, Deus quò imbecilli consuleret fœtui, mammas dedit: in quas sanguine confluente, ac spongiosâ earum materia colorem commutante, lac fiat. Hac fœtum alunt animantium illa quæ sunt pilis prædita: cujusmodi sunt canis, equus, alia: non item, quibus plumæ, ut aves. Vespertilionem aliquis exceperit, quia illi mammæ sunt, & lac. Sed huic pro plumis sunt pili: nec pennis, sed cute volitat. In aquatili genere etiam aliquibus lac: ut balænæ, & delphino. Addit Aristoteles *a* vitulum marinum. Sed rectè monet Scaliger *b*, eum sub habentibus pilos contineri. Interdum verò nec lac destituit mares. Quod in hominibus etiam locum obtinet. Sanè propinquum habui virum gravem, inque dignitate egregiâ constitutum: qui junior è papillis sibi lac eliceret. Sed nunc in quadrupedibus consistendum. Aristoteles *c* narrat, ut hircus in Lemno uberibus binis, quæ prope genitale forent, tantum lactis dederit ad mulctram, ut inde minuti fierent casei. Sed hujusmodi usque adeò rara sunt, ut penè prodigii loco censeantur. Notum παροιμιῶδες *d* illud de re absurda, *mulgere hircum e*. Magnum verò τῶν γαλάκτων *f*, (sic cum Aristotele *g* ipso loquimur) discrimen faciunt veteres. Uti enim feminæ candidiores, quia pituitosæ ac frigidæ magis sint, eo lac habent deterius subfuscis: ita & in

a Lib. I. de Venat. vers. 159. & 160.
b P. 987.
c P. 256. edit. Parif. an. 1605.
d P. 425. edit Basil. an. 1536.
e P. 256. edit. Parif. an. 1605.
f Vers. 500.
g Pariter avibus celeritatem.
h Exercitatione 017. sect. 9.
i Historia de Gentibus Sept. lib. 17. cap 08.
k Hist. quadrup. cap. de Mustela, sect. c. sive tertia.
l Hymni in Dianam vers. 94.
m Hystrix animal quoddam velocissimum.
n In Oppiani l. 3. Κυνηγ. vers. 391.
o Cap. 15.

a Vers. 018. & seqq.
b Lib. 2. cap 68. Sed addit idem, & naribus respirare.
a Lib. 3. Hist anim. sect. 137. ex distinct. Cas. Scalig.
b Adlocum Arist. memoratum.
c Lib. 3. Hist. Anim. sect. 248.
d Proverbiale.
e Maro ecl 3.
f E variis lactis generibus.
g Lib. 3. de animal. sect. 040.

quadrupedibus præstat λευκότερον γάλα, *lac lividius*. Testis Aristoteles loco ante memorato *a*. Nec enim audiendus Jo. Costæus lib. I de facili medicina, cap. XXI; ubi verba Aristotelis corrupta suspicatur, proque, τοῦ γυναικείου τὸ πελιδνότερον γάλα βέλτιον ἢ λευκὸν τοῖς τιθηνουμένοις *b*, legi oportere, ἢ πελιδνότερον γάλα βέλτιον ἢ λευκόν *c*. Plane enim verisimilius est, lac candidius esse frigidum magis, minusque concoctum. Nam frigus, ut dici solet, candoris est mater. Quod autem lac frigidius, idem quoque est pituitosium magis.

a Lib. 3 de Anim. sect. 273.
b Lac mulierum, quod est magis lividum, præstat candido ad alendos infantes.
c Lividiori lacti præstat candidum.

Post lac muliebre, quod tum ad alimoniam, tum medicinam, vim habet præcipuam, maxime nutrit vaccinum; proximè caprinum, camelinum, equinum, & asininum. Dispar tamen phthisicorum ratio; quos præcipue juvat asininum, hinc caprinum, tum camelinum, inde equinum. Sed & suillum lac iisdem esse utilissimum, Plinius tradit lib. XXVIII, cap. IX. Ubi & legas, tenesmo, & dysenteriæ, mederi. Hoc tamen lepram adferre, Ægyptii tradiderunt; ut Plutarchus docet lib. de Iside, & Osiride, ac Manethos Ægyptius, non suppositicius ille Annii Viterbiensis, sed genuinus, apud Ælianum lib. X de Animal. cap. XVI.

In quovis autem lacte tres ejus partes in considerationem veniunt: una aquea, ἰχὼρ ὑδατώδης, ὃς καλεῖται ὀῤῥὸς, *succus aquosus, qui dicitur serum*: altera aërea, ἡ λιπαρότης, *pinguedo*, seu pars ἐλαιώδης, *oleosa*, unde *butyrum*: tertia terrea, τὸ σωματῶδες, ὃ καλεῖται τυρὸς· *corpulentum illud, quod vocatur caseus*. Nominat sic eas Aristoteles *d*. Chymici nostri aliter efferunt. Nam ad Mercurium referunt serum; ad sulfur, butyrum; coagulum, unde caseus, ad salem.

d Lib. 3. Hist. Animal. sect. 239 & 250.

Serum lactis, quia aqueum est, & phlegmaticum, ideò vim habet humectandi, & refrigerandi. Ideo illius usus est in remediis refrigerantibus. Interea &, præter hanc partem, habet aliam salsam, & biliosam, eoque acrimonià suà etiam vim obtinet detergentem. Icirco adhibetur in potionibus ad purgandam bilem, vel melancholiam. Nempe ut nutriat parùm, habet tamen vim alvum ciendi. Hæc de aquea parte lactis, unde serum.

Altera ejus pars est oleosa: unde est butyrum, eoque partem hanc vulgo *butyrosam* vocant. Itaque partis illius vis ex butyro cognoscitur: quod licet sit pingue ac viscosum, eoque obturet, difficulter etiam, si immodicum, & vetus sit, digeratur, inflammare etiam idoneum sit; tamen modicè si sumatur, leniter purgat, ac deterget, imò impedit, ne calculus gignatur, asthmate etiam, ac tussi laborantibus, hoc præstat, ut celeriùs exspuatur. Dolores denique mitigat. Hoc in cibis nescivere Romani: unò nonnisi barbaros eo vesci, Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. IX: *E lacte*, inquit, *fit butyrum, barbararum gentium laudatissimus cibus, & qui divites à plebe discernat*. Quamquam verò fiat quoque ex lacte ovillo, aut caprino; imò equino etiam, vel asinino; *plurimum tamen e bubulo: & inde nomen*; ut ibidem legas. Componitur enim βούτυρον ex βοῦς, *bos*, & τυρὸς, non prout *caseum*, sed quatenus *coagulum* notat. Cùm igitur ovillum, vel caprinum dicitur *butyrum*: simile est, ac cum κώνειον usurpatur de poculo venenato, quod non est ex cicuta, quæ propriè κώνειον: aut cum πυξὶς, sive *pyxis* vocatur, licet non sit è πύξῳ, sive *buxo*: aut cùm vocabula *libri*, *codicis*, *tabellæ*, *papyri*, extenduntur ad chartam è membranis, vel linteis. Hæc de parte, quæ habet ἐλαιῶδές τι *e*: unde est, ut dixi, butyrum; quod ideo *oleum e lacte* veteres dixerunt: ut cum apud Athenæum lib. X Hecatæus Pæonas ait ἀλείφεσθαι ἐλαίῳ ἀπὸ γάλακτος *f*. Nam eam butyri esse circumlocutionem, satis convenit inter eruditos.

e Oleosum quid.
f Inungi oleo ex lacte.

De tertia lactis parte sic idem Aristoteles *g*: Τροφιμώτατον τὸ πλεῖστον ἔχον τυρὸν, ὑγιεινότερον δὲ τοῖς παιδίοις τὸ ἔλαττον· *maxime nutrit, cui plurimum casei. sed salubrius est infantibus, cui minus est casei*. Nempe quia difficiliùs concoquatur, meatus obstruat, & calculum producat.

g Ibid. sect. 275. & seq.

Pro partibus hisce lac distinguitur. Bubulum plus habet casei, quàm butyri, aut seri: asininum plus seri, quàm butyri, vel casei: caprinum medium inter utrumque obtinet naturam.

Inque caseo etiam, tum ætatem ejus, tum stomachum utentis attendimus. Recens humidius est, & frigidus, eoque conducit ventriculo calido, & sicco. Vetus est calidus, & siccus; ac propterea utilis est stomacho frigido, & phlegmate obsito. Pituitam enim de pelliculis ejus deterget, & devehit ad alvum. Ita videmus, ut hac parte etiam pro temperie omnibus divina consuluerit providentia. Sed plerique mortalium de palato magis solliciti sunt, quàm de stomacho: & qui non tam saporem, quàm valetudinem cogitant, de se curandis magis solliciti sunt, quàm de honorando eo, qui tot bona, tamque varia, nobis concessit.

CAP. LXV.

De carnis esu, tum pressè, tum laxius ita dictæ. Utrum ante diluvium obtinuerit esus carnis, & quæ utrimque afferantur, & quomodo conciliari hæ possint opiniones. Antiquissimos abstinuisse à carnibus, ne gentiles quidem penitus ignorarunt. Ut Manichæi quoque illas aversarentur. Tertulliani opinio, tantummodo indultas esse homini carnes, non tributas. Suillam imprimis nutrire: assatam autem præstare elixæ: præterea discrimen esse ab ætate, & locis, ubi educati sues. Rhazis judicium, hædinam esse suilla potiorem. Vitulina bubula præferenda, dummodo ne vituli sint recens editi. Arietinam, contra quàm putavit Galenus, ab Rhaze, & Averroe, præponi vitulinæ, quodammodo etiam hædinæ. Cervina qualis, ac leporina; item equina, asinina, camelina. Quâ mente Heliogabalus dixisse videatur, struthionum carnem fuisse Judæis præceptam. Etiam illam tigridum pro cibo fuisse. Judicium veterum de carne ursorum, pardorumque.

PRæterea ad cibum prosunt quadrupedes post mortem. Vescimur enim carnibus; tum iis, quæ propriè sic dicuntur; ut tergo bubulo, de quo & apud Maronem *a*, armo ovillo, petasone, & similibus: tum laxiùs accepto *carnis* vocabulo; uti in bove septenis hisce; cerebro, linguâ, corde, jecore, omaso, intestino, & medullâ.

a 8 Æn. vers. 183.

Sed in controversiam hîc venit, semperne, puta etiam ante diluvium, obtinuerit carnium usus. Negant id Lyranus, Tostatus, Carthusianus, majorque sacrorum interpretum pars. Ac primùm eo pugnant, quia Genes. I, 29, solùm fiat mentio plantarum. Sunt enim hæc Dei verba: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, quæ est in superficie universæ terræ, & omne lignum, in quo est fructus ligni seminificans semen, vobis erit in escam.* Ubi videtur Deus victum humanum certis concludere cancellis: nempe eorum, quæ è terra nascuntur. Accedit, quòd demum à diluvio dictum sit Genes. IX, 3: *Omne reptile, quod est vivens, vobis erit ad vescendum: sicut germen herbæ dedi vobis omnia.* Sententia videtur, sicut antea permissum à me, ut herbis omnibus vesceremini: ita nunc potestatem vobis facio comedendi animantium carnes. Denique nullum potest exemplum adduci in contrarium.

Sed his obduci solet, quòd Abel fuerit pastor. Verùm dicere possumus id partim fuisse ob pelles, quibus vestiebantur; partim ob lac, quo vescebantur; partim etiam sacrificiorum causâ.

Aliud quoque objiciunt, & quod vehementiùs urgeat. Nam sacrificabant Deo carnes. At non offerebant Deo, nisi divinitus concessa usibus humanis. Adhæc Genes. IV, 4, dicitur Abel obtulisse de primogenitis pecudum suarum, & de adipe. At si carnibus non vescebantur, nihil in eo laudis erat, si pingue potiùs offerrent, quàm macrum, quia neutrius esset homini usus. Imò magis laudem meruissent offerendo macrum: quia macilentæ pecudes magis soleant commendari à lana, ac

lacte;

lactes; ut & observatum Cajetano. Et sanè parum verisimile est, licuisse Patribus occidere animantes propter pelles: carnes autem, quia religio foret iis vesci: bestiis objecisse. Nec opinionem hanc prorsus destituit veterum auctoritas. Nam & ante diluvium obtinuisse carnium esum, opinio est Chrysostomi homil. in Gen. XXVII, & Theodoreti in Gen. quæst. LV.

Videntur hæ sententiæ duæ sic commodè posse conciliari, si dicatur, quicquid sit de stirpe Caini, (quam tam continentem fuisse, ut deliciis carnium abstineret, parum sanè credibile est) Sethi saltem familiæ ordinarium fuisse cibum, cùm e lacte, tum è plantis: sed extra ordinem edisse carnes in sacrificiis. Quæ & sententia fuit clarissimi ac doctissimi Theologi, soceri mei, Francisci Junii. Nec sanè levis erat ratio, cur à diluvio ordinariè etiam carnibus vesci concederetur. Siquidem cuncta aquis reddita erant deteriora: eoque plantis non eadem erat vis nutriendi, ac prius. Magis autem nutrire carnes, satis convenit.

Cæterùm homines antiquissimos carnibus abstinuisse, etiam gentiles traditione acceperant. Unde Pythagoras sic apud Ovidium loquitur XV Metamorph.

At vetus illa ætas non polluit ora cruore.
Tunc & aves tutæ movere per aëra pennas,
Et lepus impavidus mediis erravit in agris.

Sed valde errat, cùm mox subjungit:

Heu quantum scelus est in viscera viscera condi,
Alteriusque animantem animantis vivere letho!

Quem Pythagoreorum errorem etiam secuti fuere Manichæi *a*. Nam & illi nefas ducebant animal necare. Et certè Tertullianus quoque, sed jam Montanista, libro de Jejuniis contra Psychicos cap. V, censet, carnium esum solùm esse humanæ indultum incontinentiæ. Cui obstat, quòd videmus, statim à diluvio animantes homini datas in cibum. Nec iis eo facta est injuria, quia non solùm conditæ sunt propter hominem: sed etiam in diluvio fuere ob eundem servatæ.

a Augustinus lib. de hæresibus c. 46. Vide & eund. l. 19. contra Faustum

Atque hoc primum est argumentum bonitatis divinæ; quòd non plantas modò, sed carnes etiam; dederit pro alimento. Alterum est, quòd tanta carnium varietate consultum ab eo sit stomachi fastidio: ut nihil addam de eo, quòd diversa corporum temperies etiam diversas exigere carnes videbatur. Ut varietas hæc carnium magis appareat, præcipuas earum suis gradibus distinguam.

Ac cæteris quidem, contra quam vulgi fert opinio, præstat suilla: ut Artemidorus quoque indicat lib. I, cap. LXXII: Ἀγαθὰ πᾶσι τὰ χοίρεια [illegible] Optima omnibus sunt carnes porcina: atque id verisimiliter: porcus enim vivus hominibus nullus est utilitatis: mortuus vero magis aliis est esui idoneus. In caussa est, quòd nullæ magis nutriant, & corroborent: ut loco non uno ait Galenus *b*. Eisque esse humanis simillimas, illud etiam arguit, quòd multi appositas ab sceleſtis hospitibus humanas comedere pro suillis: quòd idem Galenus *c* non semel testatur, & seculo etiam nostro pluribus in locis, vel ex digitis in artocrea repertis, vel alio indicio, confessioneque scelestorum, deprehensum fuit. Solùm hoc vitii habent, quòd, quia viscosum, crassumque humorem gignant, facilè obstruant jecoris ac renum meatus; præcipue iis, qui hos angustiores habent: eoque, Hippocrate etiam judice, præstant assatæ; quoniam ignis calor attenuat, & consumit aliquantum illius lentoris ac crassitiei. Hinc & Daldianus Artemidorus, loco ante memorato: Τὰ μὲν ὀπτὰ [illegible] χοίρεια, [illegible] Assatas edere suillas omnino bonum est. Addit deinde, tantummodo elixas minoris esse bonitatis: cujus caussa ex iis pàret, quæ attulimus.

b Lib. 3. de alimentor. c. 3 item lib. 6 methodi medendi, c. 6. & lib. de attenuante victus ratione c. 6.
c Lib. 3. de aliment. facult. cap. 1 & lib. 10. de simpl. medic. facult. cap. 2.

Quæ verò de bonitate suillæ diximus, neque de minimis capienda sunt porcellis, cùm hi abundent excrementis: neque de veteribus porcis, quæ ob siccitatem, & duritiem, difficilis sunt concoctionis, ac succum gignunt vitiosum: sed mediæ ætatis, puta anniculorum, vel bimulorum: ut ab eodem Galeno *a* accepimus. Inque his ipsis, ut idem nos *b* docet, domesticis suibus præstant agrestes, ac montanæ; quia in meliori aere vivunt, & magis exercentur, eoque minus habent excrementitii.

Proximam suillæ dignitatem Galenus tribuit hædinæ *c*. Rhazes verò (cujus scripta etiam Almansoris nomine laudantur, quia regis ejus jussu scripserit) non dubitat eam quodammodo præponere suillæ. Nam, judicio illius, suilla quidem utilior est validis, & valde se exercentibus: uti athletis, agricolis, fossoribus, & aliis id genus; qui firmum crassumque exigunt alimentum; ut hædina caro iis minùs conducat, quia valido exercitio facilè absumitur: at contra mediocri exercitio contentis magis hædina prodest, quia sit temperatior, eoque sanguinem generet medium inter subtilem, crassumque, atque hunc minime vitiosum. Rhazis igitur judicio, iis, qui se totos dedunt literis, multò conducibilior est hædina, quam suilla.

a Lib. 6. Epidem. part 3. aphoris. 4.
b Lib. de cibis boni & mali succi, c. 4.
c Lib. 8. methodi med. cap. 2. & 3. de aliment. fac. cap. 13. & lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12.

Tertium locum Galenus *d* dat vitulinæ: quas illis boum perfectorum præstare, dubium non est. Nam talis bubula durior est, sicciorque; tantoque magis, quanto bos ætate est provectior. Itaque difficulter & concoquitur, & digeritur, succumque gignit melancholicum, ut lienis tumore, & atrâ bile laborantibus, minimè conducat, sed iis solùm, qui stomacho valent, & vehementi exercitio indulgent. Ut autem nocent boves vetuli, ita & vituli recens editi, quia carnes iis nimis mucosæ & excrementitiæ. Laudabiles igitur vituli bimuli, vel circiter; quia his caro & boni est succi, & facilis concoctionis.

d Lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12.

Vitulinæ hujusmodi postponit Galenus *e* ovillam, præcipueque agninam, idque ob lentorem mucoremque. Sed in eo, quòd Galenus hædinæ etiam vitulinam posthabuit, dissentit iterum ab eo Rhazes *f*. Immò Galenum ab omnibus propè medicis abire, scribere non dubitat Averroes *g*. Uterque autem multò præfert arietinam; ut melioris temperamenti; ac nisi plus excrementi haberet hædinâ, huic ipsi præponendam, quòd magis augeat vires ob succum crassiorem. In arietinis præcipue commendatur vervecina, hoc est, illa arietis castrati.

e Lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12. & libro de attenuante victus ratione c. 7.
f Lib 3 ad Almansorem, cap. 9
g Collectaneorum lib. 5. cap. 32.

Caprina ab Hippocrate *h*, ac omnibus fere, improbatur; præterquam ineunte vere, vel media æstate, quando capri tenellis fruticum, & arborum germinibus, habitiores fiunt. Nam alimoniam multum ad bonitatem carnis conferre, comprobatur è vulpibus, quæ melioris sunt carnis in auctumno, quia tum uvis pascuntur: uti & passeres, & ficedulæ, tum redduntur meliores ob meliorem pastum.

h Lib. 4. de victus ratione acutorum, aphoris. 1.

Cervina est concoctu difficilis, & succum gignit melancholicum, Galeno *i* judice. Idem tradit Simeon Sethi *k*: atque addit, æstivo tempore etiam esse virosam, quia cervi tum serpentibus, ac viperis vescantur.

Itidem leporina generat atram bilem; ut ajunt Ægineta, & Rhazes. Itaque obstructiones hepatis parit, ac lienis. Prodest interea, ut Simeon Sethi ait, iis, qui corpus student exsiccare: omninoque & cervorum, & leporum juniorum carnes, sunt meliores; quia ob minorem siccitatem minùs gignunt atram bilem.

i Lib. de ciborum facult. digest. & medicat. cap. 16
k Lib. de ciborum facultat. Græc. [illegible]

Non desunt, quibus in cibis etiam sint carnes equinæ, asininæ, camelinæ: sed omnes sunt succi melancholici: quique iis vescuntur, ii & corpore, & animo, asinini ac camelini videntur Galeno *l*. Apud Lampridium tamen legas de Heliogabalo: *Struthiones, & camelos, exhibuit in cœnis aliquoties, dicens, præceptum Judæis, ut ederent.* Atqui Levit. cap. XI, & Deuter. XIV, clarè camelorum esus interdicitur Judæis. Neque id penitùs ignorare potuit Heliogabalus, cùm homo fuerit Syrus, & sacerdos Dei sui Heliogabali; cui & templum Romæ exstruxit, opinione eâ, *ut Judæorum, & Samaritanorum religiones, & Christianam devotionem, illuc transferret*; ut idem Lampridius refert. Quare omnino, ut è *παρῳ* Salmasius in Palatinis reperit MSSis, *struthiocamelos* legen-

l Lib. 1. de aliment. facult. cap. 2 & lib. 3. cap. 2 & 6.

legendum: cujus esu, quantum videre possum, non interdicitur Judæis. Quod autem Heliogabalus dicit, Judæis fuisse præceptum, id interpretor, *concessum*. Ut sententia sit, nulli debere esse religioni, si struthiocamelinâ vescatur; quando nec adeò superstitiosa Judæorum natio eâ abstineret.

Ex Damide etiam narrat Philostratus libro secundo de vita Apollonii, cap. XII, Indos in mensis suis apponere, ut leones, sic tigrium clunes: cæteris enim ejus animalis partibus abstinere, quia simulac natum est, priores pedes Orientem versus attollat: quod religiosum esse animal, ostendit. Sed in Congitana regione, totâ tigride vescuntur; carne ea, in qua mustaces, exceptâ, eò quòd venenatam hanc arbitrentur. Testis eorum Joannes Linschotus in descriptione Guineæ. Nec carnes tigridis deteriùs sapere bubulis, referebat is, qui ederat, Joannes Ledesma Hispalensis: ut prodit Petrus Martyr Oceaneæ Decadis III lib. II *a*.

De ursinis carnibus ita scribit Joannes Bruyerinus lib. XIII rei cibariæ, cap. XLI: *Helvetios quosdam, Alpinosque populos, & Allobroges, ursorum venatui deditos esse, haud dubium est, horumque carnibus vesci. Memini, me aliquando Lugduni, in cœna apud Symphorianum Campegium* b, *ursuli carnes edisse: quæ condita ita suaviter erant, ut non minorem gratiam saporis haberent, quam alia ferina. Germani quidam nobiles, qui illic agebant, illum domi educaverant, & altilem fecerant: deinde canibus acriter exagitatum mactaverant.* Jure autem postea subjungit: *Illiberalem plane escam esse, & insalubrem, non ambigimus, ursinam. nam & iniquum succum creat, & atrabilarium; stomachoque adversatur. vix enim concoquitur, & præsertim genitorum: nam catulorum tolerabilior.* Platinæ quoque est lib. IV de tuenda valetudine, ac popinæ scientia *c*: *Caro ursa tarde concoquitur, splenis, atque hepati obest, multa excrementa generat, appetentiam tollit, ac fastidio edentes afficit.*

Non incommodè autem à Galeno *d* mihi dictum videtur; uti equorum, & asinorum carnes hominibus conveniunt asininis: ita illas pardorum, ursorum, (par-que est tigridum ratio) solùm permittendas hominibus efferis; quales sunt, quibus inde nomen est Ἀγριοφάγοι *e*.

Interim & hic non leve est discrimen. Nam, ut ibidem Galenus censet, inter ferarum carnes pardorum illæ præstant ursinis: elixæ item meliores assatis. Liene interea abstinendum. Sanè abstineut, qui carnes earum edunt: ut quoque ait Bruyerinus Campegius lib. XII de re cibaria, cap. XVII. Et ratio est, quia ob calidam animalis ejus temperiem adustus sit, eoque nigricet; ut non alium possit succum gignere, quàm melancholicum.

a Sive pag. 222. edit. Colon. anno 1574.

b Sive Champerium; ut ipse Symphorianus se vocat, Cribratorinbus Galeni, Avicennæ, & Conciliatoris, ab Alcenfio editis an. 1516. Eques auratus fuit, & Lotharingiæ Ducis ἀρχίατρος.

c P. 231. edit. Basil. 1541.

d Lib. 3. de facultat. alimentorum, cap. 1. & 2.

e Ferivori.

Cap. LXVI.

In quadrupedum minorum deliciis primas, si Martiali fides, mattya leporina tribuendas; in majorum autem, aprugna. Quæ partes in animante utroque maximè commendari saporis gratiâ soleant. Delicatiores esse lepores intra mensem ætatis suæ secundum, & octavum: suum autem eos, qui majales dicuntur; & unde id nomen. Quo exemplo, ac fine, feminas castrarint Lydi, ex veteri Lydorum historico relatum. Quinquaginta prope modis carnem etiam domestici suis sic posse condiri, ut totidem ferinæ carnis species videantur. Cur leporina Deus interdixerit Judæis. De leporum salacitate, sexu, superfœtatione. Triplex ratio adfertur, cur non permiserit Deus Judæis esum suilla. Abstinuisse eâdem Ægyptios, Pessinuntios, Arabas Scenitas. Nec eâ vesci Turcas, Sinenses, vel Tartaros. Origo vulgaris dicti, aliquem lepore comesto fieri formosiorem. Quæ canis venatici forma imprimis commendetur. Bove vesci aratore Atheniensibus interdictum. Vetus opinio, ferreo demum seculo comedi cœpisse.

Ulteriùs etiam se bonitas Dei erga nos in alimoniis è quadrupedibus ostendit. Nec enim solùm explent famem; sed etiam implent delicias; quibus sapiens sic uti scit, ut animum non solvant, sed reficiant.

Deliciarum, ut in avibus turdo, ita lepori inter quadrupedes principatum tribuit Martialis. Nam eum primam vocat *a* mattyam: ματτύην verò Aristophani, Athenæo, aliis, *epularum lautitias* signat. Etiam inter delicias leporem reponit Juvenalis sat. XII

> *Sumine cum magno lepus, atque aper, atque pygargus.*

Ubi videmus, aprum inter cupedias jungi lepori. Atque idem alibi *b* vocat

> —— *apros animal propter convivia natum.*

Est verò aper ex suillo genere: unde Græcis dicitur ὕαγρος, & ὗς ἄγριος *c*. Quodque de apris ait Juvenalis, id universè de porcis tradit Varro in II de R. R. cap. IV: ubi ait, *suillum genus à natura donatum ad epulandum*. Ideo Saturnalibus, optimo dierum, ut Catullus *d* nominat, porcum imprimis mactabant. Hinc ait Martialis *e*:

> *Iste tibi faciet bona Saturnalia porcus,*
> *Inter spumantes ilice pastus apros.*

Utcunque igitur in lautitiis minorum quadrupedum primus leporinæ fuerit honos, quod Martialis indicat: in cupediis tamen quadrupedum majorum præcipua fuit gloria carnis aprugnæ, sive suillæ. Erat interea in utroque animali partium discrimen. Nam in leporibus maximè sapere existimabantur, tum anteriori parte armi; tum posteriori, coxæ. Aprugnæ autem, suillæque delicatæ erant glandia sive glandulæ, & lumbi. Unde de utroque hoc animante sic idem Martialis lib. VII, epigr. XIX:

> *Ter poscit apri glandulas, quater lumbum;*
> *Et utramque coxam leporis, & duos armos.*

Delicatiores etiam porci partes indicat illud Plauti Carbonariâ apud Festum:

> *Peto pernam, sumen, sueres, spetile, callum, glandia.*

Idem Menæchmis Act. I, sc. III inter scitamenta, quibus de foro obsonarent, refert

> *Glandionidam, suillam, laridum, pernonidem,*
> *Sincipit, polimenta porcina.* ——

Adde & varias farturas; de quibus Varro in IV de L. L. & Isidorus lib. XX Orig. cap. II. Archestratus apud Athenæum laudat:

> *Γαστέρ', ἢ μήτραν ἑφθὴν ὑὸς, ἔν τε κυμίνῳ,*
> *Ἔν τ' ὄξει δριμεῖ.*
> *Ventrem, & vulvam profundam suis, in cumino,*
> *Et aceto acri.*

Horatius lib. I, epist. XV:

> —— *Vulvâ nil dulcius amplâ.*

Plinii quoque est lib. VIII, cap. LI: *Hinc Censoriarum legum pagina, interdictaque cœnis abdomina, glandia, testiculi, vulvæ, sincipita verrina.* Martialis *f* item memorat

> *Mammas suminis, imbricemque porci.*

Quibus exponendis nunc non insistam. Id in Originum libris facimus.

Nec partium modò discrimen erat, sed etiam in animantibus totis. Nam sapidiores, ac delicatiores multò, carnes habitæ leporum, quæ bimestres solùm forent, aut trimestres, vel summùm octimestres; præcipuè si in montanis essent locis serpyllo, ac pulegio pasti. Porcorum autem sapidiores habebantur castrati. Nec enim castrabantur duntaxat, ut à Venere abstinendo fierent pinguiores; sed etiam delicatiores. Ac nomen tum mutabant. Nam ut ante castrationem vocati sunt *verres* ita postea dicti *majales*, à Dea Maja, cui sacrificari solent. Est autem Maja eadem, quæ Ops, sive Tellus, magna omnium mater, ut alibi *g* dictum. Nec porci solùm castrabantur, sed etiam porcæ: à quo more, sive Gyges, Lydorum rex, ut Hesychius illustris, ac Suidas tradunt; sive Andramytes, Crœsi frater, ut Athenæus prodidit,

exem-

a Lib. 13. ep. 89.

b Sat. 1.

c Sive sylvestris.

d Epig. 14.

e Lib. 14. epig. 70.

f Lib. 2. epig. 37.

g Lib. 2. cap. 61.

exemplum petiit feminas castrandi; quò florenti semper ætate iis uteretur. Scriptores, quos dixi, ejusce rei auctorem laudant Xanthum in Lydiacorum opere. Nec in istiusmodi fides ei detrahi debet; cùm fuerit historicus Sardianus, & eo tempore vixerit, quo Sardes, Lydorum urbs imprimis inclyta, ac quondam regia *a*, captæ & incensæ ab Ionibus, & Atheniensibus: unde origo belli inter Persas, & Græcos. Id fuit Olympiadis LXX, an. I, annis XIII ante natum Herodotum, historicorum, quos habemus, antiquissimum.

[a] *Strabo Lib. 13.*

Neque suilla tanto in pretio solùm erat, quia saporis esset delicati: sed & quia, si variè condiatur, varios habeat sapores. Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. LI: *Neque alio ex animali numerosior materia ganeæ: quinquaginta prope sapores, cùm cæteris singuli.* Non ignoravit hoc hospes ille Chalcidensis; qui, T. Quinctio Flaminio variam stupente venationem, respondit, *condimentis varietatem illam, & speciem feræ carnis, ex mansueto sue factam*: ut est apud T. Livium lib. XXXV. Atque idem apud Plutarchum legas in Flaminio, & Apophthegmatis.

Nullum verò majus gulæ argumentum porco Trajano; quem ita, Macrobio *b* auctore, dixerunt, quia sic foret *aliis animalibus gravidus; ut ille Trojanus equus gravidus armatis fuit.* Quamquam non solum animalibus, sed aliis etiam cupediis, farciretur. Ut ille, de quo Athenæus lib. IX: in quo turdi, & aliæ aviculæ, item vulvæ concisæ, ovorum vitelli, & isicia. Qui cùm exenteratus, & variè adeò repletus foret; non tamen apparebat corpore ejus ullum signum jugulationis, vel apertionis. Præterea cum integer apponeretur; dimidia tamen sui parte erat elixus, alterâ autem assatus.

[b] *Lib. 3. Saturn. cap. 7.*

Cum verò & leporina, & suilla caro, tantopere in deliciis fuerit Romanis, atque aliis; lepores etiam juniores, præsertim serpyllo pasti, succum præstent salubrem; suilla autem caro præ cæteris maximè nutriat: Judæi tamen, ex lege Mosaica *c*, utrâque abstinebant. Ac de lepore quidem cur interdixerit Deus, ratio hæc fuit; quòd animal id sit libidinosum, imò subinde unum idemque & ineat, & ineatur: non quasi omnes lepores sint androgyni, ut à multis traditum est; sed quia non pauci utrumque habeant sexum. Hanc rem Clemens Alexandrinus pluribus explicat in secundo Pædagogi sui libro. Ubi, cur leporina à Mose sit interdictum, hasce adfert caussas, quòd lepus omni coëat tempore, singulis concipiat mensibus & Ἐπικυΐσκεται, sive superfœtet, nec uno contentus sit matrimonio, & lactens etiam concipiat: quibus fusiùs enarratis, tandem subjungit, Ἀπέχεσθαι μὲν οὖν σφοδρῶν τε ὀρέξεων, καὶ ἐπιπηδήσεων συντόνων, καὶ τῆς περὶ τὰς ἐγκύους ὁμιλίας, καὶ ἀλληλοβασίας, καὶ παιδοφθορίας, καὶ μοιχείας, καὶ λαγνείας, ἡ τοῦ αἰνίγματος τοῦδε ἀπαγόρευσις παρῄνεσεν. *A vehementibus ergo abstinere appetitionibus, mutuisque congressibus, & coitu cum feminis prægnantibus, & initu alterno, & puerorum stupris, & adulteriis, & lascivâ seminis profusione, hujus nos ænigmatis adhortata est prohibitio.* Altera fortassis etiam ratio accessit, eaque petita à natura: quando vetuli lepores planè sint insalubres; temperamenti quippe frigidi & sicci; de quo antè satis diximus.

[c] *Levit. cap. 11. vers 6, & 7.*

Cur verò Judæis suilla fuerit prohibita, triplex imprimis ratio fuit. Una est, quòd animal hoc nec humanis abstineat carnibus: qua de caussa & Ægyptios ab ea abstinere, Ælianus judicat lib. X de animalibus, cap. XVI. Ac Deum quoque eò attendisse hoc verisimilius est, quoniam Genes. IX, 4, similiter interdixerit esu sanguinis, & suffocati, quò magis deterreret homines à sanguinis effusione. Altera est ratio, quòd animal hoc gaudeat cœno se volutare. Quare voluerit Deus hominem absterrere à cœno ac volutabro peccatorum. Ac duæ istæ caussæ respiciunt mores. Tertia ad naturam pertinet: quia in Judæa, uti & aliis quibusdam Orientis terris, item Ægypto, esus suillæ conciliaret lepram ac vitiligines; ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Atque idem, credo, movit Ægyptios, ut eâdem abstinerent. Suillum quidem lac idem præstare, proditum est à Manethone Ægyptio. Ægyptios autem aversari suillam, præter memoratos, etiam apud Herodotum *a* legas. Atque hæc ostendunt, Judæos non veneratione, sed abominatione, abstinuisse à sue. Sed Ægyptii etiam cultus ergo ejus esum aversabantur. Nempe quia sus rostro humum fodiendo semina terræ commissa adoperit, ne ab avibus devorentur. Præter Judæos, & Ægyptios, suillam aversati fuere Gallogræci Pesinunta incolentes; teste Pausania in Achaicis: & Arabes Scenitæ, ut est apud Solinum cap. XXXVI: Sed addit; *Sanè hoc animalis genus, si invectum illo fuerit, moritur illico.* Hodieque abstinent Muhammedani; ut constat ex Azoar XXXIII, & XXXIV: in quo tamen à Turcis abeunt Persæ. Sed neque Sinenses, qui vulgo male Chinenses, eâ vesci, ex Pereira constat, & aliis, qui Sinensium res signarunt. Denique & de Tartaris idem proditur. Atque horum alii quidem id, credo, fecerunt imitatione Israelitarum: alii autem ob immunditiem ejus animalis, vel lepræ fugâ.

[a] *In Melpomene.*

Hactenus de bono quadrupedum vidimus, quatenus iis vescimur, ad explendam vel famem, vel voluptatem. Ajunt præterea, & carnes quasdam prodesse ad conciliandam hominum pulchritudinem. Hoc enim leporinam præstare ad dies septem: ut est apud Plinium lib. XXVIII, cap. XIX, Martialem lib. V, epigr. V, & Lampridium in Alexandro Severo, qui leporinâ quotidie vescebatur. Convivalis ea quæstio est, quæ hujus rei caussa sit? *Frivolum jocum*, ait Plinius: *cui tamen aliqua debeat subesse caussa in tanta persuasione.* Sunt, qui caussam hanc adferant, pulpamentum leporis vim habere abstergendæ bilis, atque ita exhilarandi. Sed quomodo bilem absterget, si succum gignit frigidum, & siccum, sive melancholicum; ut antea diximus? Verisimilius igitur puto, caput fontemque hujus fabulæ esse, quòd illis facilè agentibus, quibus inter cætera lepus cum suo condimento mensam solet ornare, dummodo hi edendi teneant modum, neutiquam macie fiant deformes, vel colore lurido fœdiores. Nihil quidem tale in iis deprehendas, quibus is cibus non infrequens. Quin hilaritas mensæ, qualis iis fere, qui deliciis moderatis gaudent; formæ decus non conservat modò, sed etiam auget. Quod verò, cùm id leporinæ carni commune sit cum deliciarum aliis, particulatim restrinxere ad leporinam, id puto originem cepisse ab hominibus facetis magis, quàm seriis. Nempe, ut dixere *moles*, & *melus*; de quo Nonius: ita & visa esse vicina, *lepos*, & *lepus*: à quorum priori aliquem lepidum vocamus: quasi uti lepidus est, cui multus inest lepos: ita &, cui lepus comestus, eo amoribus suis lepidior, formosiorque, videretur. Nec enim dictorum omnium caussæ à virorum gravium judicio peti debent: sed subinde eas ab amantium amentiumque nugis arcessere ratio jubet.

Cæterùm non ob ea modò quadrupedum, debitores Deo sumus, quæ comesta naturam instaurant, vel dum vescimur, delicatum juvant palatum; vel, si ita omnino visum, etiam concilliant formam: verùm & propter illa obstringimur, quorum usus est nobis in hisce venatu, vel aliter, consequendis. Hac parte laus canis præcipua est, potissimùm feminæ; unde videas, poëtas sæpius muliebri genere dicere *venaticam*, ut Ennius *b*; *montivagam*, ut Lucretius *c*. Est & Senecæ Hippolyto Act. IV, sc. I:

Mæstæque domini membra vestigant canes.

[b] *Lib. 10. annal.*
[c] *Lib. 2. vers. 404.*

Ac Appulejus VIII Metam. *Canes venationis indagini generosa.* Mensibus etiam vernis editi præferuntur illis, qui æstate nascuntur. Quæ forma præcipuè commendetur, docent in Cynegeticis suis Xenophon, Gratius, Oppianus, Nemesianus: in libris de re Rustica, Varro *d*, Columella *e*, & ex Frontone seu Cassianus Bassianus Scholasticus, seu Dionysius Uticensis *f*. Adhæc Julius Pollux Onomastici lib. V, cap. X. E junioribus non ineleganter de hoc Angelius Bargæus *g*: cujus judicio omne punctum laturus videtur, qui capite ingenti, vultu atroci, ocu-

[d] *Lib. 2. cap. 9.*
[e] *Lib. 7. cap. 12.*
[f] *In Geoponicis Constantino dicatis lib. 19. cap. 2.*
[g] *In 5 Cyneget.*

oculis rubicundis, naribus apertis, dentibus acutis, labro superiori pendulo, collo tumido, pectore amplo, colore helvo, qui inter rubrum albumque, suppressiore alvo, pedibus magnis, unguibus recurvis. Sed imprimis attenditur, ut sint sagaces, & venatu gaudeant. De priori sic Cicero in primo de Divinat. *Nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur.* Et Plautus Curculione a:

a Act. 1. sc. 3.

Canem esse hanc quidem magis par fuit: sagax
Nasum habet.

De altero ita idem Sticho b:

b Act. 1. sc. 2.

Stultitia est, pater, venatum ducere invitas canes.

A cane venio ad bovem: quod animal utroque modo juvat, quia tum ad agriculturam utile est, tum etiam in cibum cedit. Apud Athenienses tamen bove vesci aratore nefas: ut constat ex Æliani Varia Histor. lib. v, cap. xiv. Varronis quoque est lib. ii, cap. v: *Hic* (bos) *socius hominum in rustico opere, & Cereris minister. Ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, si quis occidisset.* Addam & verba Plinii c, alibi etiam adducta nobis: *Socium laboris, agrique culturæ, habemus hoc animal, tantæ apud priores curæ, ut sit, inter exempla, damnatus a populo Romano, die dictâ, qui concubino procaci rure omasum se edisse negante, occiderat bovem: actusque in exilium, tanquam colono suo interempto.* Etiam Domitianus Cæsar, Tranquillo teste d, *inter initia usque adeo ab omni cæde abhorrebat, ut absente adhuc patre, recordatus Virgilii e versum,*

c Lib. 8. cap. 45.
d In Domit. cap. 9.
e Georg. 2. vers. 537.

Impia quam cæsis gens est epulata juvencis,

edicere destinaverit, ne boves immolarentur. Aratus quoque f ait, ferreo demum seculo edi cœpisse boves aratores. Sic enim de ejus ætatis hominibus scribit:

f In Phænomenis vers. 132.

Οἱ πρῶτοι κακόεργον ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν
Εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.

Hæc Cicero sic vertebat:

Ausaque (ferrea puta proles, ut proximè antecesserat) *funestum prima est fabricarier ensem,*
Et gustare manu victum, domitumque juvencum.

At Cæsar Germanicus hunc in modum:

Ferrique invento mens est læsata metallo,
Pollust & taurus mensas adsuetus aratro.

Et apertiùs sane Germanicus (quem Domitianum Cæsarem videri, alibi diximus) quàm Tullius. Ille enim βοῦν ἀροτῆρα reddidit, *taurum aratro adsuetum*: hic, *manu victum domitumque juvencum*; quod esset χειρὶ δαμασθέντα. Opponitur ei βοῦς ἀδμήτης. Ut cùm, apud Homerum Il. K g, Diomedes ait, velle se Minervæ sacrificare,

g Vers. 292.

——βοῦν ἦνιν, εὐρυμέτωπον,
Ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ·
Bovem hornam, latifrontem,
Indomitam, quam necdum sub jugum duxit vir.

Sanè sacrificium hoc conveniat legi Atticæ, antè memoratæ, Βοῦν ἀροτῆρα μὴ θύειν, *Bovem aratorem ne macta.* Imò fuit, cum non modò βοῦν ἀροτῆρα h, sive δαμαστὴν i, sacrificare Athenis esset interdictum; sed simpliciter lege caveretur, βοῦς μὴ καταθύεσθαι k. Sed hoc tantùm erat, cùm ob ingentem boum raritatem metus esset, ne, si sacrificiis porrò eorum numerus imminueretur, cessaret tandem agricultura: ut Philochorus apud Athenæum ait lib. ix.

h Bovem aratorem.
i Domitum.
k Boves ne mactato.

Deus verò neutiquam populo suo bovis esu interdixit: eoque non modò inservit nobis ad agriculturam, (quò pertinet illud Mosaicum l; *Bovi trituranti os non obligabis*: quod etiam ad alendos Ecclesiæ doctores accommodat Apostolus m:) sed ad hoc quoque, ut corpora nostra carne sua suffulciat ac reficiat: imò & in deliciis habeat locum: unde Matth. xxii, 4, rex is, quos ad nuptiale filii sui convivium invitarat, ait: *Ecce prandium meum paravi: tauri mei, & altilia, occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.*

l Deuter. 25.
m 1 Cor. 9.

Cap. LXVII.

Veterum opinio, à sue homines didicisse aratri usum, &, ut conjectabat Claudianus, jaculandi artem ab hystrico: imo, ex Ambrosii Paræi opinione, a lupis artem bellandi. Et, (ut solùm videamus de re medica) adversus venena vim cunila bubula haustam a testudine; rutæ autem, a mustela; artem secandi venas, ab hippopotamo; a cervis, dictamum extrahendis sagittis: vel, ut alii malunt, à capris; vomitoria, a galone, sive vulture quadrupede.

Nunc venio ad illud, quòd etiam quadrupedibus multa debeamus, quæ nobis sint in medicina. Fit hoc bifariam. Partim enim docuere nos ista, quæ medeantur morbis: partim ipsi experientiâ edocti sumus, quomodo ex quadrupedibus faciamus nobis medicinam.

Nec mirandum, si dicamur, quædam à quadrupedibus hausisse; cùm tanta sit earum sollertia, ut antè vidimus. Itaque veteres etiam putarunt, nos primò aratri usum ab sue didicisse. Unde & vomer Græcis ὕνις dici creditur ab ὗς, id est, *sus*. Quod legas apud Plutarchum lib. iv Sympos. quæst. v.

Jaculandi quoque artem ab hystrice nos accepisse, conjectat Claudianus. Sic enim claudit poematium de hystrice:

Quod si omnis nostra paullatim industria vita
Fluxit ab exemplis: quicquid procul appetit hostem,
Hinc reor inventum, morem hinc traxisse Cydonas
Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire,
Prima sagittiferæ pecudis documenta secutos.

Imò ulteriùs progreditur Ambrosius Paré, Chirurgices lib. i, cap. xvi; ubi ait, homines a lupis edoctos bellandi rationem. Lupos enim magno colligi numero ante pagum; unum eorum ingredi, canesque excitare; iis insequentibus hunc fugere, usque dum perduxerit canes ad locum cæterorum luporum; quorum singuli tum canem aliquem arripiant, ac vorent.

Sed, hujusmodi missis, me continebo intra ea, quæ ad medicinam pertinent. Sanè, ut Plinius a ait, *Omnia animalia quæ sint salutaria ipsis, norunt, præter hominem.* Hunc igitur ab animalibus sibi salutaria discere, quid miremur?

a Lib. 27. cap. 3.

Cunilam, & rutam, valere adversus venena, ab testudine & mustela haustum aiunt. Plinius lib. viii cap. xxvii: *Testudo cunila, quam bubulam vocant, pastu, vires contra serpentes refovet: mustela ruta, in murium venatu cum iis dimicatione conserta.* Deque cunila idem tradit lib. xx, cap. xvi: *Cunila, quæ bubula appellatur, contra serpentes in vino bibitur. Testudines cum serpentibus pugnaturæ hac se muniunt.* Idem legas quoque apud Aristotelem lib. ix Hist. Animal. cap. vi, & lib. de Admirandis audit, ac Plutarchum de Sollertia animal. De ruta quod dixi, tradit id ipsum Plinius lib. xx, cap. xiii: *Quacumque ruta per se pro antidoto valet, foliis tritis, & ex vino sumtis: contra aconitum maximè, & viscum: item fungos, sive in potu detur, sive in cibo. Simili modo contra serpentium ictus. utpote cum mustela, dimicaturæ cum his, rutam prius edendo se muniant.* Porrò in eo, quòd mustelam id facere ait ante pugnam; cum Aristotele quidem & veterum aliis, consentit: sed juniores aiunt, id facere, postquam dimicavit. Quamquam quid impedit, quo minùs utrique verum referant?

Dicimur quoque ab hippopotamo esse edocti utilissimam venas secandi artem. Plinius lib. viii, cap. xxvi: *Hippopotamus in quadam medendi parte etiam magister exstitit. Assiduâ namque satietate obesus exit in litus, recentes arundinum casuras speculatus: atque ubi acutissimum videt stirpem, imprimens corpus, venam quandam in crure vulnerat, atque ita profluvio sanguinis morbidum*

alias

alias corpus exonerat, & plagam limo rursus obducit. Idem de animante hoc tradit Solinus cap. xxxv.

A cervis Creticis didicere homines dictamum sive dictamnum valere contra venena. Nam hæ venenatis fixæ sagittis herbam eam quærunt, qua pastis decidunt tela: ut & apud Plinium cap. proximo legas: *Dictamnum herbam extrahendis sagittis cervi monstravere percussi eo telo, pastuque ejus herbæ ejecto.* Quod pro fabuloso haut temere habendum: quando & alia sunt, quæ comesta, vel adsumta in potu, tela, aliave ejiciant. Hujusmodi Cæsar Scaligeri[a] esse ait, radicem calami, oxyacanthæ, narcissi: item propolim, rotundam aristolochiam: gladiolum quoque, & spatham geminam, commendat. Cæterùm, quod Plinius hoc loco adsignet cervis, uti & lib. xxv, cap. viii, ac Servius in iv Æn.[b] id capris, & capreis, ab aliis tribuitur. Ut Aristotele lib. ix hist. animal. cap. vi[c], & de admirandis auditionibus: item Cicerone in ii de Nat. Deor. Dioscoride lib. iii, cap. xxxvii, Valerio lib. i, cap. ult. ut Maronem mittam xii Æn.[d]

Sed quid si cum Gesnero dicamus, pro *cervis* apud Plinium legi debere *capras*? Nisi & cervos, & capras, placet id in Creta monstrasse. Nec enim Creta omnino cervis caret, cùm Plinius excipiat Cydoniatarum agrum: & Creticæ cervæ meminit Maro iv Æn. Deque venatione Cretica capiendus videtur versus ille adductus à Clemente Alexandrino in iv Στρωματέων:

Κρῆσσα κύων ἐλάφοιο κατ' ἴχνιον ἴδραμε γοργῶς.
Cressa canis cervi per vestigium cucurrit acriter.

Subjungit deinde Plinius in iis, quæ edocti simus à bestiis: *Iidem percussi a phalangio, quod est araneí genus, aut aliquo simili, cancros edendo sibi medentur.* Quòd & tradit lib. xx, cap. vi. Aristoteles quoque Hist. Anim.[e] lib. ix, cap. vi: Ὅταν δ' ἀναχθῶσιν αἱ ἔλαφοι ὑπὸ φαλαγγίου, ἤ τινος τοιούτου, τοὺς καρκίνους συλλέγουσαι ἐσθίουσι. *Cervi à phalangio, aut aliquo ejusmodi, puncti, collectos cancros esitant.* Præterea id legas apud eum in Audit. Mirabilibus.

Quorundam etiam, inque iis Osvaldi Crollii, libro de signaturis rerum, quem basilicis chymicis subjunxit, judicium est, homines rationem vomitorii & cathartici medicamenti, hausisse ab animali, quod Suecis *Ierff*[f], Sclavis *Rosomacha*, Germanis *Vilfrass*, Latinè nunc *Gulo*, Cæsari Scaligero[g] *vultur quadrupes* nuncupatur; *vultur* quidem, quia cadavera, vulturis instar, consectetur; *quadrupes* autem, ut ab ave distinguatur. Eò autem, quæ dixi, ab hoc animante homines ajunt accepisse, quia illud tantopere se rapto expleat cadavere, ut inflatum, ac tympani modò extentum, ferre ulteriùs, quæ voravit, non possit; eoque subeat angustias rupium, vel alias, atque istic constrictum, & ore evomat, & posticâ parte emittat, quicquid oneri erat naturæ; atque hoc faciat identidem; quia ubi se exhausit, ad cadaver recurrit.

[a] Ad Arist. lib. 9 Hist. animal cap 8. & 93.
[b] Ver. 70
[c] Al. 8.
[d] Vers. 414.
[e] Sect. 86 juxta post. Cæs. Scalig.
[f] Olaus de Sept. cent. lib. 18. pag 5.
[g] Exercit. 203.

CAP. LXVIII.

De remediis ex quadrupedibus. Cervina vis adversus febres; item caninorum crocodili dentium. E mustelis, ac capris, medicina contra elephantiasin: à mulo, mustela, cervo, contra venena: à monocerote, & rhinocerote, adversus eadem: quod tamen pro dubio relictum: quia vis è cornu monocerotis promanans videatur potius esse ab ærio, quo cornu imbuitur. Contra eadem medicina à capris, e quibus lapis bezoar, & unde id vocabuli. Remedium capitis doloris e lepore: phrenitidis, ab ove: hydrophobiæ, e cane: lycanthropiæ, è capris; quo pacto & Prætides sanatæ à Melampode. Medicinale lethargo, ac veterno, ex asino, capro, apro, mustela, ove, fibro: paralysi, è testudine: epilepsiæ, è cameli calcaneis, propterea ab Heliogabalo commendati: item ex urso, apro, sue, lepore, asino, equo, capro, fibro, mustela, ove, testudine, alce. Parum interim videri compertum, utrùm caprina caro epilepsiam tollat, an magis inducat. Unde canis Ponticæ, & bebrinarum pellium, appellatio. Error veterum de castore sibi testes amputante. Castorei vis multiplex in capitis morbis. Varia sensui medentia, præcipuè oculorum.

ATque hæc ostendunt, nôsse quadrupedes ea, quibus medeantur sibi, atque homines varia iis remedia debere. Nunc docebo, ut homines ratione, atque usu, didicerint mederi morbis quadrupedum carne, sanguine, ossibus, cornibus, lacte, lanâ, & similibus. Ubi vel sola enumerare si velim, quæ se animo nunc offerunt,

Ante diem clauso componat Vesper Olympo.[a]

Quamobrem intra paucissima me continebo. Interea, ne vaga nostra erret oratio, distinctè de præcipuis morborum generibus dicam. Ac primò agam de morborum illis, quæ totius sunt corporis. Cujusmodi est febris. Hemitritæo medicinam esse adipem leonis e Sammonico dictum cap. liii. Plinii quoque est lib. xxxviii, cap. viii: *Cor elephanti in cibo sumtum quartanis medetur: adeps cum rosaceo, quotidianis febribus.* Sed, ut de leone, sic elephanto, ante dictum eorum. Nunc aliis animantibus insistendum. Cervinæ carnis hæc virtus putatur, quòd febres arceat. Plinius lib. viii, cap. xxxii, quod est de cervis: *Febrium morbos non sentit hoc animal: quin & medetur huic timori. Quasdam nos principes feminas scimus, omnibus diebus matutinis carnem eam degustare solitas, longo ævo caruisse febribus: quod ita demum existimant ratum, si vulnere uno interierit.* De crocodilo sic idem lib. xxviii, cap viii: *Canini crocodili dentes febres statas arcent thure repleti (sunt enim cavi) ita ne diebus quinque ab ægro cernantur, qui adalligaverit. Idem pollere & ventre eximios lapillos adversus febrium horrores venientes tradunt.*

Est & totius corporis morbus elephantiasis. Eam, ut Plinius ait lib. xxx, cap. xiii, *sanguis & cinis mustelæ emolit*: imò, ut idem refert lib. xxviii, cap. xii, *fel caprinum illitum tollit.* Erinacei etiam terrestris carnem huic morbo mederi, proditum Dioscoridi lib. ii Ὕλικῶν, cap. secundo. Atque addit, auxiliari etiam καχέκταις, seu malo corporis habitu præditis.

Ad universi itidem corporis morbos referuntur, qui à venenis proveniunt. Atque hac quoque parte adversus eos magna è quadrupedibus capimus commoda. Ita veneno infectis prodest, si includantur mulo recens interfecto, atque id sæpius fiat, donec animantis evanuerit calor. Testes Ponzettus Cardinalis, & Matanthia de Simplicibus.

Ut multimodis veneno resistat γαλῆ κατοικίδιος, *mustela domestica*, Dioscorides refert lib. ii, cap. xxvii. Genitale cervi maris tritum, atque ex vino potum, medetur morsis a vipera: ut apud eundem legas cap. xliii. Aprinum item jecur arefactum, ac similiter potum, contra serpentium morsus venenatos adsumendum ait cap. xlviii.

Et quem fugit, quanta vis adversus venena tribuatur cornu monocerotis, & rhinocerotis? Ac favet Philes in Jambis cap. xxxvi: item Tzetzes Hist. Chil. v, cap. vii. Apud antiquiores tamen omnes de eo, ut puto, silentium est. Et de re tota hodieque ambigunt eruditiores. Utcunque enim cornuum istorum aliqua videantur vim talem obtinere: non sine caussa tamen eò multorum vergit opinio, cornua ista variis fuisse antidotis temperata, ut non tam cornibus, quàm ei, quod accessit fraude humanâ, vis illa debeatur. Hujusce argumentum petere inter alia licet è cornu isto monocerotis, quod a Judæo quopiam fuit Senatui Veneto divenditum. Nec tamen inficias iverо, esse cornu animalis, unico cornu præditi, ac magnas id adversus venena vires habere. Sed quod id animal sit, non satis est apertum. Quinque animalia sunt unico cornu prædita. Atque hoc in caussa est, cur, qui monocerotem describunt, tum de veterum, tum juniorum, usque adeo in hoc varient. Vide accuratè de tota hac differentem Anselmum Boetium lib. ii de Lapp. & Gemmis, cap. ccxliv.

[a] Virgil. i Æn.

Cer-

Certo etiam caprarum generi debemus lapidem bezoar: prout officinæ vocant, quem Arabes *bager bezahar* nuncupant: ac meliùs alii dicendum ajunt a *bel zoar*, aut potiùs *belpazar*; ex *bel*, quod dominum notat, & *pazan*, ut Arabes & Persæ vocant hirci genus, unde lapis ille educitur. Qua in parte corporis crescat, parum convenit. Quidam è ventriculo peti, nonnulli è renibus, alii è fellis vesica, alii item ex intestinis, vel alia etiam corporis parte, tradiderunt. Huic lapidi Serapio, Rhasis, Avenzoar, & Arabum alii (veteribus enim Latinis, ac Græcis, nescitur) tantam vim adversus venena attribuunt; ut dicant, radicem ipsam veneni, & omnem ejus quantitatem exsuperare, ac prorsus exstinguere: variaque ejus rei experimenta adducunt. Etiam prodesse docent adversus febres pestilentes, syncopen, epilepsiam, lumbricos, calculum, vertiginem, & affectus melancholicos. Adeatur Nicolaus Monardes Hispalensis, libello de lapide bezoar, & herba scorzonera: ac imprimis Caspar Bauhinus Basileensis, qui accuratè admodum, fuseque, egit de lapidis hujus origine, natura, atque usu.

a *Alias etiam origenes vide apud Anselmum Boetium in Gemmarum & lapidum historia lib. 2. cap. 191. & ius, quæ ad eum locum Adrianus Tollius, porero dictus Reip Leidensis medicus adnotavit.*

Nunc venio ad partium morbos. ac primùm dicam de internis, inque his ab illis capitis ordiemur. Cujusmodi est capitis dolor, qui κεφαλαία, & κεφαλαλγία nuncupatur. De mitigando eo sic Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Leporinus cinis cum oleo myrteo capitis dolores sedat: item aqua pota, quæ e bovis, aut asini potu relicta est: & cornus cervini cinis illitus ex aceto, vel rosaceo, aut ex irino.* Auris dolorem sedat adeps vulpinus liquefactus, aurique infusus: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XLI.

Si ratio sive imaginatio læsa sit, delirium vocatur. Cujus species, phrenitis, mania, melancholia. Ac phrenitis quidem cum febri est. Novè, at parum purè, *phrenesin* nominat Juvenalis b. Remedium ei ab œsypo; ut Plinius tradit lib. XXIX, cap. III: *Prodest & phreniticis suffitu lana succida.*

b *Sat. 14.*

Mania autem, & melancholia, sunt citra febrim. In posteriori harum est timor cum mœstitia: quo à mania differt. Ac pertinet ad eam quoque ὑδροφοβία. Remedia ejus varia à cane adferuntur. Plinius lib. XXIX, cap. V: *In canis rabidi morsu tuetur a pavore aquæ, capitis canini cinis illitus vulneri. Idem & in potione proficit. Aliqui & vermem e cadavere canino adalligavere. Est limus salivæ sub lingua rabiosi canis, qui datus in potu, fieri hydrophobon non patitur.* Vide & Dioscoridem lib. II, cap. XLIX.

Ad μελαγχολίαν referenda itidem λυκανθρωπία: quo nomine intelligenda non modò ea, cum quis in lupum se conversum putat, uti Græcum nomen sonat; sed etiam, quando in vaccam, aut aliud. Medicina isti morbo est à lacte caprarum. Plinius lib. XXV, cap. V: *Melampodis fama divinationibus cognita est. Ab hoc appellatur unum ellebori genus Melampodium. Aliqui pastorem eodem nomine invenisse tradunt, capras purgari pastu illo animadvertentem, datoque lacte earum sanasse Prœtidas furentes.* Prœtides istæ se in vaccas putabant conversas. Unde Maro Ecl. VI:

Prœtides implerunt falsis mugitibus agros.

Ubi sic Servius: *Prœti, & Sthenebœa, sive Antiopa secundum Homerum, filiæ, cùm se Junoni in pulchritudine prætulissent, illa irata hunc errorem earum immisit mentibus, ut se vaccas putarent. Has Melampus postea purgâsse perhibetur.*

Hæc de læsa imaginatione. Memoria autem vitiata est lethargo, & veterno laborantibus, morbis admodum vicinis, si non idem. Remedium tale apud Plinium lib. XXVIII, cap. XVII: *Excitat lethargicos asini lichen, naribus illitus ex aceto: & caprini cornus nidor, aut pilorum; jecur aprinum. Itaque & veternosis datur.* Item lib. XXX, cap. XVII: *Verisimile lethargum olfactoriis excitari: inter ea fortassis mustelæ testiculis inveteratis, aut jecinore usto. His quoque pulmonem pecudis calidum circa caput adalligari putant utile.* Adhæc lib. XXXII, cap. III: *Castorea lethargicos odoris suffitu excitant.* Quod & Dioscoridi traditum lib. II ὕλης, cap. XXVI.

Ab læso motu sunt epilepsia, & paralysis. De posteriori hæc sic Plinius lib. XXXII, cap. IV: *Testudinum, in terra, & paludibus viventium, evulsa carnes coquuntur in aqua congio, sale modice addito: ita decoctarum ad tertias partes succus, paralysin, & articularios morbos sentientibus, bibitur.* De epilepsia verò idem lib. XXXVIII, cap. VIII. Ubi, cum dixisset, *Fel cum adipe elephanti comitiales morbos discutere, levi gustu, & ut proximus, qui sumsere, cursu id digerant:* de camelo mox subdit: *Cameli cerebrum arefactum, potumque ex aceto, comitialibus morbis ajunt mederi: item fel cum melle potum.* Fortasse igitur, etsi valde tenerani esse carnem calcanei camelini veteres testentur; non tamen ex solo luxu, sed ex persuasione etiam fuit, quòd Varius Heliogabalus diceret, cum epilepsiæ mederi. Sic enim de eo Lampridius: *Comedit sæpius ad imitationem Apicis calcanea camelorum: quod qui ederet, ab epilepsia tutus diceretur.* Idem Plinius ejusce libri cap. XVI: *Comitiali morbo testes ursinos edisse prodest, vel aprinos bibisse ex lacte equino, aut ex aqua: item aprinam urinam ex aceto mulso: efficacius, quæ inaruerit in vesica sua. Dantur & suum testiculi inveterati, tritique in suis lacte, præcedente vini abstinentia, & sequente continuis diebus. Dantur & leporis sale custoditi pulmones, cum thuris tertia parte in vino albo, per dies XXX. Item coagula ejusdem.* Quod etiam apud Dioscoridem legas lib. II, cap. XXI. Idem Dioscorides libri memorati cap. XLII narrat, comitialibus mederi asini caput inassatum; sed si jejunum edatur. Ex eodem animante morbo isti varia petit remedia Plinius: ut qui post proximè relata continuò subjungat: *Asini cerebrum ex aqua mulsa, infumatum prius in foliis, semuncia per dies a: vel ungularum ejus cinis cochlearibus binis toto mense potus. Item teste sale asservati, & adspersi potioni, in asinorum maximè lacte, vel ex aqua. Membrana partus earum, præcipuè si marem pepererint, olfactata, accedente morbo comitialium, resistit. Sunt qui e mare, nigroque, cor edendum cum pane sub dio, prima, aut secunda luna, præcipiant. Alii carnem; aliqui sanguinem aceto dilutum, per dies XL bibendum.* Hinc petita ab aliis animalibus remedia subjungit: ac primum de equo: *Quidam urinam equi aquæ ferrariæ ex officinis miscent, eodemque potione & lymphaticis medentur. Comitialibus datur & lactis equini potus, lichenque in aceto mulso bibendus.* Quod ipsum Dioscoridi traditum lib. II, cap. XLV. Lichenes verò interpretatur ipse τύλους κατ' ἐπιχαφὴν ἐμπεπυκνωμένους παρὰ τοῖς γόνασι, καὶ περὶ τὰς ὁπλάς· *callos circa genua, & ungulas, in earum partium flexu induratos.* Sequitur deinde apud Plinium: *Dantur & carnes caprinæ in rogo hominis tostæ; ut volunt Magi. Sevum earum cum felle taurino pari pondere decoctum, & in folliculo fellis reconditum, ita ne terram attingat, potum vero sub limine* b *ex aqua. Morbum ipsum deprehendit caprini cornu, vel cervini usti nidor.* Postrema sic Dioscorides expresserat lib. II, cap. XLVII, ubi de caprino jecore agit: Φασὶ δὲ καὶ ἐπιληπτικοὺς ἐλέγχεσθαι φαγόντας (τὸ ἧπαρ αἰγός) μάλιστα τὸ τράγειον ἧπαρ. *Ajunt & comitiales deprehendi esu ejus (jecoris caprini:) maximè autem hircini.* Præterea apud Plinium legas libri ejusce cap. XIX: *Cerebrum capræ magis per annulum aureum trajectum, priusquam lac detur infantibus, instillant, contra comitiales, cæterosque infantium morbos.* De remedio ex capris mox dicam pluribus. Idem Plinius cap. XXXI, e castore seu fibro medicinam petere jubet. quod cujusmodi sit, inferiùs itidem discutiemus. Nunc enim, ne remediorum series interrumpatur, alia potiùs id genus subnectam. Idem Plinius lib. XXX, cap. IV ait: *Quidam & mustelæ cineres dant comitialibus quotidie potu.* Cui geminum, quòd mustelæ sanguinem comitialibus mederi, Dioscorides retulit libri memorati cap. XXVII.

a *Ita non in editis modo, sed etiam MSS reperio. Sed omnino numerus diercum desideratur.*

b *Parmensis anni 1478. habet Sublime. Sed in MS. inveni, sub limine; quod convenit superstitionum magorum, de qua his fermo. Ac placuit idem Sigismundo Gelenio.*

Idem

Idem Plin. libri ejusce cap. x: *Utilissimum comitialibus morbis æ[s]pum cum myrrha momento & vini cyathis duobus, dilutum, magnitudine nucis avellanæ, à balneo potum.* Et lib. xxxii, cap. iv: *Testudinis sanguis adversus comitiales morbos manditur cum polenta.* Ac mox: *Comitialibus instillatur testudinis sanguis, ore diducto, his, qui modice corripiantur.* Similiterque Dioscorides lib. ii, cap. xcvii. Erinacei item carnem, uti & jecur ejus arefactum, convulsionibus cunctis prodesse Dioscorides narrat lib. ii, cap. ii: & ejusdem libri cap. lxxxv ait, leporis πυτίαν, seu coagulum, credi maximè comitialibus salutare in potu. Ungulæ item alcis non modo vim habent θεραπευτικὴν a, sed etiam προφυλακτικὴν b. Nam & morbo eo laborantibus medentur, & ne recurrat, prohibent. Plerique tamen ajunt, tum demum hanc vim habere, si vivis animantibus fuerint præcisæ. Vide, quæ fusissime de tota hac re scripsit Apollonius Menabenus c.

Priusquam verò à comitiali morbo recedam, excutiam duo illa, de quibus, Pliniana adversus comitiales remedia enarrans, seorsim me dicturum receperam, quia paullum iis insisti opus esset. Prius est de caprini cornu, vel cerebri virtute. Alterum de testibus castoris sive fibri. De priori, favet quoque Clemens Alexandrinus libro septimo d: Συμβαίνει δὲ τὴν τῶν τραγείων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν λέγουσι· *hircinarum carnium esum dicunt conferre ad morbum comitialem.* Sed cur minùs huic sententiæ subscripturus sim, facit, quòd capræ ipsæ laborent epilepsiâ; ut Hippocrates tradidit, teste Galeno Prognost. lib. i, text. iv: item libro, an sanguis contineatur arteriis. Ac Plutarchus quoque in Romanis problematis refert, sacerdotes antiquos carnibus abstinuisse caprinis; quia capræ morbo, quem diximus, obnoxiæ sint, idque ob faucium angustias, per quas dum spiritus fertur, sæpius soleat intercipi, atque intercludi: & angustiam hanc etiam argui gracilitate vocis. Hippocrates verò ait, provenire iis hunc morbum, quòd cerebrum, (ut, si caput dissecueris, liquet) pituitâ sit repletum, eoque malè olenti. Sed ista minimè pugnant; ut verisimile videatur, has caussas concurrere. Saltem morbidum est animal. Semper febricitare, proditum Archelao e; cumque secutis Varroni f, ac Plinio g. Quare potiùs accessero iis, qui putant, comestas caprarum carnes morbum gignere comitialem; uti & si somnus super pellibus caprinis capiatur. Utrumque legas apud Cælium Aurelianum Sic[c]ensem, qui Soranum Latio donavit, lib. i Χρονίων, sive Tardarum Passionum, cap. iv, quod est de Epilepsia. Verba ejus sunt h: *Vini, atque carnis imperant abstinentiam: & magis porcina, vel bubula, & caprina. Prohibent præterea supra pellem caprinam dormire, sive jacere ægrotantem: siquidem passionis facit motum.* Caussam tamen de pelle non videtur aliunde arcessere, quam ab odore spurco. Sic enim postea subdit i: *Caprina verò pellis, odoris tetri caussâ, noxia capitis judicatur: non speciali, atque privata ratione.*

Nunc ad alterum venio: quod erat de castoreis, sive fibrorum testibus: quos ad omnes convulsiones, omniaque nervorum vitia, prodesse, apud Dioscoridem etiam legas lib. ii, cap. xxvi: ubi & alia eorum remedia tradit. Tantusque in medicamentis usus compulit Archigenem, ut integrum de iis volumen conderet. Maro k etiam eorum indicat pretium, cùm memorans, quæ tellus quæque summittat, inter alia inquit,

——Virosaque Pontus
Castorea.

Ac, quia (ut Maro hic ait) è Ponto apportarentur, inde fibris etiam *canis Pontici* nomen datum est. Ipsi fortassis & a Ponti incolis est appellatio *fibri*: quando lingua Celtica & Scythica, valde fuere affines: ac hodie quoque Germanis, Belgisque, id animal vocatur *bever*; q. d. *bebrus* unde *bebrina pelles*: cui favet illud apud veterem Juvenalis interpretem: *Alias*, inquit, *Bebryaci, id est, Pontici: unde pelles bebrina. Galba enim Ponti*cus fuit. Ajunt v[illegible], quia [fi]bri se testium caussâ peti sciunt, eos sibi, periculo urgente, præcidere: ut non modo est apud Juvenalem sat. xii, sed & Plinium lib. viii cap. xxx, Appulejum lib. i Metam. Ælianum lib. vi de Animal. cap xxxiv, Isidorum lib. xii Orig. cap. ii. ubi & Ciceronis de hoc verba adducit ex orat. pro Scauro: *Redimunt se ea parte corporis, propter quam maximè expetuntur.* Se[d] opinio hæc planè est falsa; ut optime docet Dioscorides loco ante indicato, his verbis: Μάταιος δ' ἱστορεῖται, ὅτι διωκόμενον τὸ ζῷον ἀποτεμὼν τοὺς διδύμους, ῥίπτει· ἀδύνατον γάρ ἐστιν ἅψασθαι αὐτῶν προσεσφιγμένων, ὥσπερ ὑός. *Frustra sunt, cum inferunt, animal hoc quando id persequuntur, testes sibi avellere, atque ab[jic]ere, quandoquidem, uti in [su]e, sunt substricti.* S[imiliter] Sextius: de quo ita Plinius lib. xxxii, cap. iii: *Castorea, testes fibrorum, quos castores vocant, amputari ab ipsis, negat Sextius diligentissimus medicinæ. Quin imo parvos esse, substrictosque: nec adimi sine vita animalis posse.* Proinde vel sola magnitudo fidem fecerit, vulgare castoreum non esse castorum testes. Iis igitur assentiendum, qui ajunt, illud potius esse tumores inguinis, inter quos penis fibri absconditur. Quippe ex his elicitur liquor pinguis, & oleosus, vi eâ præditus, quam castoreo [v]eter[es] tribuêre. Nempe quia penem non cernunt, propterea vulgò tumores istos putant esse testes. Atqui si id foret, ab iis ad penem esset meatus aliquis; qui neutiquam compâret. Suntque hæc eò verisimiliora: quia, & vulgo, gemino decepti errore credant [illegible] esse androgynos; dum tumores inguin[um], [ex] qu[i]bu[s] etiam liquor promanat, testes esse arbitrantur. Im[o] cre[dibile] est, [illegible] ex tumoribus inguinis in moscho bestia profluere pus illud odoratum, quod *mo[s]c[h]um* dicimus. Eum mo[schi] liquorem cum castoreo multi confundunt; in[ter] alios Ludovici Vartomanni interpres: ac secutus eum quoque Cardanus in x de Subtilitate, qui est de perfectis animalibus. Quare hoc nomine castigari meruit a Cæsare Scaligero Exercitat. ccxi, sect. vi.

Meritò autem antea ex Dioscoride dicebamus, castoreos non modò comitialibus, sed aliis etiam morbis, esse salutares. Sunt in istis varii capitis morbi, de quibus nunc solis loquimur: iique partim memorari, ut paralysis, lethargus, phrenitis: partim adhuc indicti nonnulli proprie alicui medentes sensui. Plinium audiamus lib. xx[x]ii, cap. iii: *Sternutamenta olfactu movent. Somnum conciliant, cum rosaceo & peucedano, peruncto capite, & per se poti in aqua: ob id phreneticis utiles. Item lethargicos odoris suffitu excitant: vulvarumque examinationes vel subditi. Medentur & vertigini, opisthotonis, tremulis, spasticis, nervorum vitiis, paralyticis, perunctis omnibus.* Et post aliqua: *Medentur & dentibus, infusi cum oleo triti in aurem, à cujus parte doleant; aurium doloribus melius, si cum meconio. Claritatem visus faciunt cum melle Attico inuncti.* Et sanè Galenus a etiam castorei usum prædicat in collyrio ad oculos, & oleo ad aures; quia calore suo discutit humores frigidos, ac spiritus flatulentos. Atque hinc etiam ratio in promtu, cur dolori dentium, ut Plinius ait, medeatur.

Verùm, (ne ultra castoreo insistam) ex aliis etiam animantibus similia sensibus Deus medicamenta concessit. Ita lusciosis, quos Græci νυκτάλωπας vocant, prodest jecoris caprini ἰχὼρ seu sanies, dum assatur, destillans, ac postea inuncta; ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. xlvii. Oculorum fluxui, & ulceribus, medetur cornu cervinum in [f]ornace ustum, donec albescat, ac cadmiæ modo elutum; ut ide[m] ait libri ejusce cap. lxiii: additque etiam, non m[odo] expurgare dentes, sed & eorum dolores sedare. Etiam fel capræ adversus cali[g]ines, ac su[ff]usiones oculorum adsumi; præter Dioscoridem b, & Plinium c memorat Serenus Sammonicus d:

Hyblæ mellis succi cum f[elle] c[a]prino
Subveniunt oculis dirâ caligine pressis.

Aliud quoque remedium e P[lini]o ponam lib. xxix, cap. vi: *Murium capitum, caudarumque cineri, ex mel-*

a Caratricum morbi, postquam est.
b Præservatricem, sive ablatricem caussæ morbum minantis.
c Tractatu de Alce, Coloniæ edito, anno 1581.
d P. 516 edit. Lugd. Bat.
e Vel Alcmæoni, secundum Arist.
f Lib. 2. de R. R. c. 3.
g Lib 8. cap. 50. & lib. 28. cap 10.
h P. 286. edit. Rovilliana.
i P. 280.
k 1 Georg.

a Lib. 13. meth. med. cap. ult.
b Lib. 2. cap 96.
c Lib. 28. cap. 11.
d Cap. 13.

melle, inunctis claritatem visus restitui dicunt. multoque magis gliris, aut muris sylvestris cinere. Ac eadem fere Sextus Placitus seu Platonicus cap. XXI. Aliaque multa è quadrupedibus remedia, adversus capitis morbos, Plinius suppeditabit lib. XXVIII, cap. XI, & XII.

CAP. LXIX.

Divina bonitas iis ex remediis adstruitur, quæ percipimus ex quadrupedibus, adversus tonsillarum ulcus, uvam, suspirium, exulcerationem pulmonis, palpitationem cordis, ulcera stomachi, & dolorem ejus, vel jecinoris, morbum item regium, & splenis, vel renum vitia. Utrùm sanguis hircinus calculum frangat. Præterea remedia indidem contra ulcera vesicæ, & intestinorum, doloremque colicum. Cur natura vermes generet in intestinis. Varia eorum genera, & ut medicina fiat longis illis, qui fere intestinum tenue occupant. Quæ ex quadrupedibus conducant adversus dysenteriam, & cæteros alvi fluores morbidos. Item salutaria vitiis genitalium, & arthritidi. Adhæc vulneribus, aliisque externis partium humani corporis membris; etiam illis unguium, ac pilorum.

HInc venio ad illa è quadrupedibus remedia, quæ salutaria sunt faucium, ac thoracis, morbis.

Adversus tonsillarum ulcera gargarizatur lac recens, præsertim bubulum; ut ait Pedacius Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Deque lacte ovillo idem Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Ejusdem verba sunt eodem capite: *Uva, & faucium dolor, mitigatur fimo agnorum, priusquam herbam gustaverint, in umbra arefacto.* Et aliquanto post: *Tradunt & murem cum verbenaca excoctum, si bibatur is liquor, remedio esse anginæ: & corrigiam caninam, ter collo circumdatam.*

Suspiriosis (quos Græci ἀσθματικοὺς vocant) prodest vulpis pulmo, si arefactus bibatur; ut Dioscoridi observatum libri ejusdem cap. XLI. Item jecur ejus meatus spirandi laxat; ut apud Plinium est lib. XXVIII, cap. XIII: ubi & sanguinem equorum sylvestrium, & lac hircinum, ac ursinum fel, conferre iis tradit, & utendi etiam modum præscribit.

Pulmonis, uti & gutturis ulceribus, salutare est lac omne decoctum; præsertim si silices igniti tertiam ejus partem absumserint; ut idem refert postea cap. LXXV. Plinii quoque est lib. XXVIII, cap. XII: *Purulentas exulcerationes pectoris, pulmonisque, & a pulmone grave olentium halitus, butyrum efficacissime juvat cum pari modo mellis Attici decoctum, donec rufescat, & matutinis sumtum ad mensuram ligulæ.*

Præterea, ut Celsus [a] ait, jecur vulpis vim habet succurrendi pulmonibus male affectis. Uti & ejus pulmo. Nempe eò exulceratis prodest, quia ulcera exsiccat. Sin inveteratum sit malum (pulmoque nonnisi tussi possit expurgari; eâ autem ille dilaceretur, ac inflammetur magis) imprimis profuerit lac asininæ; quia nullum non trium ejus partium, quas superiùs [b] retulimus, est salutaris. Serum enim deterget. Τυρὸς, sive caseola substantia, consolidat. Butyrosa, ut vocant, nutriendo maciem imminuit. Utcunque igitur malum non prorsus tollat: vim tamen ejus infringit, atque ita & vitam producit, & facit, ut minori aliquis molestia fato concedat. Magis verò lac proderit cum saccharo rosato, & tribus postea horis vitello ovi adsumto.

In cordis morbis est palpitatio. Adversus eam castorea, de quibus tam multa diximus antea, utiliter adsumi; apud Galenum legere est libro de tremore, palpitatione, convulsione, & rigore cap. V.

Nunc de ventris morbis ponam: ut illis stomachi, jecoris, κύστεως χοληδόχου, sive folliculi fellis, lienis, renum, vesicæ, & intestinorum.

De stomacho ita Plinius lib. XXVIII cap. XIII: *Stomachum exulceratum lactis asinini potus reficit: item bubuli. Rosiones ejus, caro bubula admisto aceto, & vino cocta.* Dolori illius medetur lana succida: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII.

De jecore sic Plinius verbis antea allatis continuò subdit: *Jecinoris dolores lupi jecur aridum ex mulso: asininum jecur aridum cum petroselini partibus duabus, ac nucibus, ac melle tritum, & in cibo sumtum: sanguis hircinus cibo aptatus.*

Ab obstructione etiam jecoris, vel κύστεως, est aurigo: ut Scribonius vocat. Aliter *regius morbus*, vel *arcuatus*, Græcis ἴκτερος nominatur. Ac fit, quoties jecur præ nimio calore, humores non tam elixat, quàm assat. Plus igitur est fellis, quàm συμμετρία [a] exigit: ac quod nimium est, ad cutim se, ut commune receptaculum, diffundit. Huic morbo medetur cornu cervi ustum, lotumque, si binûm cochlearium mensurâ bibatur: ut docuit Dioscorides lib. II cap. LXIII.

Spleneticos quid juvet, sic Plinius exponit, postquam retulerat, quantam magi vim lieni tribuant vituli: *Prodest & pulmo vulpium cinere siccatus, atque in aqua potus. Item hædorum lien impositus.*

Renum vitiis medetur caro echini terrestris assiccata, & cum melle, aut aceto mulso, appota: ut legas apud Dioscoridem lib. II cap. II. Atque idem ait, ejus jecur præstare vale fictili arefactum. Hircinum etiam sanguinem nephriticis, calculoque laborantibus, magnopere prodesse, sententia est Aetii, Tralliani, Æginetæ, Avicennæ, & Alberti: qui & modum, ut præparetur, docet. Julius etiam Scaliger eum in renibus, & vesica, calculum frangere, tam certum esse ait, quàm meridie lucere. Vide eum Exercitat. CCCXLIV, sect. VIII. Aliorum quoque multorum hæc est sententia: sed adversante Jacobo Sylvio, methodo de componendis medicamentis [b]: eumque secuto Michaele Montano, operis Gallicè scripti des Essais lib. II cap. ult. Etiam amicissimus Joannes Beverovicius, Dordrechtanus medicus, ingenio, doctrinâ, experientiâ excellens, refert libro de renum & vesicæ calculo, cap. XII, cuidam se, hoc morbo graviter laboranti, continuis diebus decem, drachmam hircini sanguinis ex vino albo præbuisse: nec tamen in lotio ejus aliquid deprehendisse sabulosi: ac propterea se, aliis si facienda esset medicina, etiam aliis postmodo esse usum remediis.

Ulceribus renum, vesicæ, intestinorum, prodest lac sic coctum, ut silices igniti tertiam ejus partem absumserint: quemadmodum tradit Dioscorides lib. II, cap. LXXV. Etiam vesicæ doloribus medetur cornu cervi ustum lotumque, & cum tragacantha adsumtum: ut idem ait cap. LXIII.

Colico dolori, ac torminibus diutinis, medetur talus suis combustus, è nigro albescens, ac deinde tritus, potusque: ut Dioscorides refert lib. II Ὑλικῶν, cap. LXII.

Sunt & acerbi ventris dolores à vermibus, quos natura in intestinis è putri gignit materia; neque id insipienter; quia, ut Avicennas ait, præstet materiam illam animari, quam magis indies putrescere. Hoc enim graviora daret mala animantibus. Magnum interea eorum discrimen. Minùs periculosæ ἀσκαρίδες, quæ anum obsident. Magis noxii lati in medio ventre; qui quandoque ad XXX pedes excrescunt; chylumque exsugendo, hominem truciant, imprimis jejunum. Nam, cibo adsumto, placantur. Mirè etiam noxii longi illi, ac rotundi, in tenuibus intestinis: quos necari prohibet Æginета, quia & ab iis homines consumti, vel excesi, moriantur. Hi, ut egerantur, alliciendi sunt clystere lactis, butyri, cum saccharo, & melle. Infantibus etiam in pulte inspergitur pulvis cornûs cervini: item cervi medullâ linitur venter, & spina. Est enim cervis ἀντιπάθεια [c] quædam adversus vermes, haut secus ac contra serpentes; de qua superiùs satis dictum.

Est dysenteriæ genus a bile profectum, priùs quidem abradente mucum, quo natura oblinit intestina, ut facilior sit dejectio; postea verò eadem exulcerante, unde fluor

[a] Lib. 4. cap. 4.
[b] Cap. 64.
[a] Commensuratio, sive proportio.
[b] Cap. de animalibus.
[c] Contraria affectio.

fluor cruentus. Huic medetur *sanguis hadinus ad cyathos ternos cum aceto acri*; ut Plinius ait lib. XXVIII, cap. XIII. Item cervini cornus cinis elotus, & bini leporis liguli; ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. LXIII. Adhæc lac ovillum, caprinum, bubulum, si candentium silicum ope coquatur; ut idem docet lib. II, cap. LXXVII. Atque addit etiam conferre inani egerendi voluntati, quæ dysenteriam solet præcedere, atque ἀπὸ τῆ [illegible] τεινεσμὸς vocatur; non τεινεσμός; & si cum vulgo utrumque in doctissimo suo Nomenclatore H. Junius agnoscat.

Idem Dioscorides inibi commendat adversus intestinorum rosiones, & ulcera, lac cum hordeacia ptisana, vel alicæ cremore. Sed si dysenteria laborans febricitet; lac non convenit, quia febricitantibus obest; ut Dioscorides *a* tradit. In aliis ardorem bilis temperat, & obtundit.

[a L. 6. cap. 78.]

Est & alvi profluvium sine cruore: ut κοιλιακοῖς, & laborantibus λειεντερίᾳ. In hac alimenta prorsus cruda egeruntur: sic ut sæpe etiam agnoscantur egesta. In cœliacis non omnino sunt cruda, propter moram aliquam in ventriculo. Cœliaci pro sunt cornus cervini cinis eo modo adsumtus, ac de dysentericis diximus. Auctor Dioscorides lib. II, cap. LXIII. Idem tradit lib. II, cap. II, erinacei carnem ξηρανθεῖσαν τὰς κοιλίας [illegible], *exsiccare viscerum fluxiones*. Atque addit, idem præstare jecur erinacei in vase fictili, solibus perusto, arefactum. Item, ut Plinius inquit lib. XXVIII, cap. XIII, *Rheumatismos reficit cornus cervini cinis*. Dioscorides quoque ait, caseo vetustiori alvum sisti; laxari eandem butyro. Vide cum ejusce libri LXXIX, & LXXXI. Caussa verò latis est aperta ex iis, quæ superiùs *b* de tribus lactis partibus dicebamus.

[b Cap. 64.]

Quid verò impedit, quo minùs nunc aliquid etiam afferamus de partibus, quæ generationi inserviunt? Ubique enim divina elucet providentia. Quibus is morbus, vel imbecillitas, ut id, quo viri sunt, arrigatur quidem, at continuò in Venere flaccescant: iis præscribitur pulvis testium vulpis, vel penis cervini, aut taurini: idque cum vino, vel betonicæ conditaneis. Sed & scincus, crocodili terrestris genus, cùm nasturtio conditus, si renum ejus drachmæ pondere bibatur in vino, Venerem accendere traditur; inhibere autem, si lentis decocto cum melle, aut semine lactucæ, cum aqua bibatur. Sic Dioscorides lib. II, cap. LXXI. Etiam pantheræ cerebrum cum erucæ succo, feminis verendis applicetur, Venerem excitare, apud Albertum M. legas in XXII de Animalibus.

Feminis fluxu vulvæ laborantibus prodest cornu cervinum ustum lotumque, si parti laboranti applicetur: ut Dioscorides ait [illegible] II, cap. LXXIII. Lac cum hordeacia ptisana decoctum, aut alicæ cremore infusum, mitigat vulvæ ulcera. Sic idem lib. II, cap. LXXVIII.

Etiam contra ulcera, duritiem vulvæ, efficax est butyrum; ut est lib. II, cap. LXXXI: præsertum cum œsypo, & m[illegible]: ut est cap. LXXXIV. Ubi & legas, ean[illegible] habere vim emolliendi τ δακτυλίου, sive *sedes*. Plinio [illegible] est lib. XXXII, cap. III: *Fibrorum testes menses, ac secundas, cient duabus drachmis ex aqua cum pulegio po[tis]*. Panth[er]æ etiam testiculum dextrum magnam habere vim in mensibus provocandis, apud Cardanum est in Subtilitatis opere lib. XVIII *c*. Pantheræ med[ull]a sedari [d]olores uteri, apud Albertum M. reperias in vigesimo secundo de Animalibus.

[c P. 643. edit. Lugd. an. 1580.]

Po[st partes] Veneri dicatas fere agi solet de arthritide, Vener[is] [illegible] plurimum, progenie. Ἀρθρῖτιδ@ autem nomine [illegible] utor non laxe, pro quovis articulorum dolo[re] [illegible] quomodo eam ἐν αὐχμοῖς *d* fieri, Hippocrates scribit apho[rismo] [illegible], sect. III; sed pro ingenti dolore ex vitiosi [hu]mor[is in] articulum defluxu: quo humore in pedes [i]ncidente, [ποδ]άγρα: in manus, χειράγρα: in membra varia [illegible] ἀρθρῖτις *e* nuncupatur. Interdum autem humor [illegible], consumtis partibus tenuioribus, in tophum in[d]uratur: unde est, quòd aliquando incurventur articuli, ut Aetio traditum lib. XII, cap. X. Hircinus adeps, quia validissimè discutit, salutaris est podagricis: ut tradit Dioscorides lib. II, cap. XCIV. De adipe suillo, sive axungia, idem monet Plinius lib. XXVIII, cap. IX. Ubi & ista legas: *Asininum lac bibendo, qui liberati sint podagrâ, chiragrâve, inter exempla sunt. Serum etiam asinini la[ctis] [illegible] efficacissime, heminis per intervalla singulis diebus quinis, articularibus morbis bibitur.* Etiam iis lac asininum præcipit Galenus lib. IV Acut. Comm. XVII. Sed id quia in Batavia haberi nequit, eò Zacutus Lusitanus, celebris [ac] pereruditus Reip. hujus Amstelodamensis medicus, uti pro eo solet lacte equino, cum multa sacchari copia: quemadmodum ipse scribit lib. II Praxios Medicæ, Observat. CLXXV.

[d Per fi[illegible]tates.]

[e Aëtius [illegible] 2. cap. 6.]

Concludam hanc partem iis, quæ ad externos partium morbos pertinent. Ita, ut Galenus docet in tertio Methodi, in osse est κάταγμα sive *fractura*; in carne autem ἕλκ@, sive *ulcus*, & τραῦμα, sive *vulnus*; illud ab interna, hoc ab caussa externa, ut etiam indicat Celsus lib. V, cap. XXVI. Tum vulneribus, tum ossium fracturis, prosunt ἔρια οἰσυπηρά, sive lanæ succidæ; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII. Ac rationem etiam subjungit: Δεκτικὰ γάρ ἐστι τῶν ἐμβρεγμάτων, καὶ μαλακτικὰ διὰ τ οἴσυπον. *Liquores enim facile recipiunt, quibus immerseris; emolliendi etiam vim habent propter pinguedinem inhærentem.* Sic οἴσυπον malo interpretari, quia Dioscorides ipse cap. LXXXIV ait, Οἴσυπ@ δὲ λέγεται τὸ ἐκ τῶν οἰσυπηρῶν ἐρίων λίπ@· *Oesypum dicitur collecta è lanis succidis pinguedo.* Fimum quoque bubulum vulnerum inflammationes lenire, idem refert libri ejusdem cap. XCVIII. Galenus, sive alius, libro ad Pisonem de Theriaca, exponit, ut vulneri, quod intulerit crocodilus, illitus ejus adeps summopere prosuerit.

Vulnerum genus sunt jumentorum morsus. His auxiliatur jecur apri exsiccatum, & ex vino potum, teste Dioscoride lib. II, cap. XLVIII.

Perniombus mederi asinorum ungulas, prodit Dioscorides lib. II, cap. XLIV. Hoc ipsum præstare ursinum adipem, ait libri ejusce cap. XCIV. Atque ut idem faciat adeps suillus, isque inveteratus, quem axungiam dicunt, Plinius docebit lib. XXVIII, cap. IX.

Apud Simeonem Sethi *a* legas de cervis: Ὁ μυελὸς, καὶ τὸ λίπ@, τὰ σκληρὰ τῶν καρκινωμάτων μαλάσσει ἐπιτιθέμενα· *Medulla, & pinguedo cervorum, si superposueris, duritiem emollit carcinomatum.*

[a De Cibariorum facultatibus ad Michaelem Ducam Imp. in voce Ἔλαφ@.]

Ulcera ad cicatricem perducit, & nequid carnis excrescat, prohibet lana munda, carptaque, & in crudo fictili usta. Plenius hoc exponet Dioscorides lib. II, cap. LXXXIII.

Cutis prurini, & papularum eruptioni, prodest lac cum melle crudo, sale addito, & paullo aquæ dilutum: ut idem docet lib. II, cap. LXXV.

Plinii sunt ista lib. XXVIII, cap. IX, ubi de adipe suillo, sive axungia: *E sue qua non pepererit, aptissime utuntur ad cutem mulieres. Contra scabiem vero quævis, admisso jumentorum sevo, pro parte tertia, & pice, pariterque subfervefactis. Cicatrices concolores facit cerussâ admistâ, vel cum argenti spuma. At cum sulphure unguium scabritias emendat.* Idem Plinius lib. XI, cap. XLI, sic de lacte asinæ scribit: *Conferre aliquid & candori in mulierum cute exstimatur. Poppea certe, Domitii Neronis conjux, quingentas secum per omnia trahens fetas, balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat, extendi quoque cutem credens.* Eadem legas lib. XXVIII, cap. XII. Ac Juvenalis quoque eodem respiciens Sat. VI, sic scribit:

—— Atque illo lacte fovetur,
Propter quod secum comites educit asellas.

Ubi sic vetus interpres: *Asinino lacte faciem linit, ut cutem tendat, & candorem eliciat.* Ac paullò antè idem Juvenalis medicamentum hoc *Poppeana* vocat, tanquam ab ea inventum; ut idem ait scholiastes. Quod si de elephanto, de quo tam fuse antea dictum, non propterea nunc planè silendum: fortasse præterini non meretur, ta-

mento dentis elephantini curari reduvias unguium: ut ait Dioscorides lib. II, cap. LXI.

Ad illa unguium jam delapsi sumus. Ad viliora vix possumus, quam si de pilis loquamur. Et tamen hac etiam parte consuluit nobis bonitas Dei. Plinius quidem proximè memoratis subjungit: *Medetur & capillo fluenti: & infumata, pilis oculorum.* Ac capite antecedente idem dixerat, hippopotami cinerem explere alopecias. Sic a vulpibus vocarunt, quando ob maligni humoris copiam capilli priùs extenuantur, ac deinde decidunt: sive quia animal id huic defluvio sit obnoxium; sive à similitudine quadam, quia quæ loca vulpes lotio adsperserit, ns arescant herbæ priores, nec succrescant novæ. Huic morbo, quem & *aream* cum Celso *a* dicere possimus, prodest quoque corium erinacei combustum, ac cum pice liquidâ illitum. Ita Dioscorides lib. II, cap. II. Idem præstat exustum leporis caput cum adipe ursino, aut aceto, perunctum; ut legas ejusdem libri cap. XXI. Atque addit, si sanguis ejus calidus illinatur, tolli ἐφηλίδας, *maculas à sole contractas*, & ἀλφούς, καὶ φακούς, *vitiligines, ac lentigines.* Etiam caprinarum ungularum cinere ex aceto perunctæ alopeciæ sanantur: eodem teste ejusce libri cap. XLVI. Seorsim etiam adipe hoc ursino præstari tradit cap. XCIV. Alia quoque adversus alopecias, capillorumque defluvia, & porriginem, ex cornu cervino, felle caprino, aut vitulino, genitali vel urina asini, fimo item caprino, apud Plinium vide lib. XXVIII, cap. XI. Ac de fructu, quem in medicina è quadrupedibus capimus, hæc sufficerint. Plura qui volet, præcipuè eundem Plinium libro adeat memorato: qui cap. VIII, ac XI seqq. fusissimè hoc argumentum persequitur.

a Lib. 6. cap. 4.

Cap. LXX.

Pecudes juvare hominem lanâ: & unde ea sit velleris nomen sortita. Tonsura pecudis vetus Hebræis. Unde bonitas lanæ Anglicanæ. Laus lanæ Milesiæ in Asia; Atticæ, & Megarensis in Græcia: in Italia autem Tarentinæ, Parmensis, Altinatis. Vetus Varronis lectio defensa. Consuetudo pelle tegendi pecudes. Horatio lux. Pecus tectum, & colonicum, oppon. Lana solox. Mollities vestium è pilis camelorum Caspiorum. Joannem Baptistam non fuisse indutum corio camelino. Coactilia ferro, & igni resistere. Castoreorum laus gemina, mollities, & quòd non perpluant. Carmentæ sacello pelliceum aliquid inferre nefas creditum. Coriariis extra urbem domicilium: deque iis somniare, mali aliquid portendere existimatum. Cur Deus Adamo, & Evæ, è pellibus potissimum vestes fecisse videatur. Antiquis temporibus etiam heroinas pelliceis fuisse amictas. Cur rustici Græcis vocati διφθερίαι. Unde Bacchus Bassareus; Bacchæ, Bassarides vocentur. Unde rheniones sic dicantur. Quis sutrinam invenerit. Perones ex corio crudo: senatorum calcei ex aluta; in quibus & lunula, nobilitatis insigne; ac porrectos fuisse usque ad crus medium. Caput calceatum, de eo, quod pelle hœdinâ, vel aliâ, obtectum. In bello primum pectoris, ac capitis tegumenta è corio: unde nomina loricæ, ægidis, galeæ, aliorumque. Cur olim alternatra usi ocreâ è ferro. Ægyptiorum commentum vulnerari non posse, qui indutus sit pelle hiæna. Pantherinum corium pro tegmine in bello. Clypei, scutaque obducta, olim pelle, nunc simplici, nunc etiam duplici, triplici, atque adeo septemplici. Mollestræ quæ. Cur Frisius à Druso imperatum, ut stipendii loco terga bubula darent Romanis. In pellibus dormitum. Etyma aliquot vocum: inque his, unde dormiendi vox, & Pergamenæ chartæ appellatio: uti & scuticæ, ac taureæ. Nummi scortei qui: & unde scorti nomen.

PRæterea maximus est usus quadrupedum ad rem vestiariam. Prosunt autem hac etiam parte, & vivæ, & mortuæ. Vivæ quidem commodant pecudes propter lanam. Hinc Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Magna pecori gratia in usu vellerum. ut boves victum hominum excolunt; ita corporum tutela pecori debetur.* Et Ovid. XV Metam. sic de pecore canit:

> —— *Inque tuendos*
> *Natum homines, pleno quæ fertis in ubere nectar;*
> *Mollia quæ nobis vestras velamina lanas*
> *Præbetis, vitâque magis, quam morte juvatis.*

Hæ lanæ, antequam tonderentur, velli solent; unde *velleri* nomen; ut est apud Varronem lib. IV de L. L. & in II de R. R. Plinii quoque est lib. VIII, cap. XLVIII, *Oves non ubique tondentur: durat quibusdam in locis vellendi mos.* Sed tondendi consuetudo Hebræis vetus fuit. Qui & ob summos lanæ usus, tonsuræ tempore, convivium celebrabant: ut Absalomum *a*, & Nabalem *b*, fecisse, legimus. Hodie præcipua est bonitas lanæ Anglicanæ: cujus qui rationem arcessunt à pabulis minùs lætis, tueri se possunt Marone: qui læta opiliones pabula fugere jubet Georg. III *c*. Sanè à solo parùm fertili lanam reddi subtiliorem, Cardani *d* etiam judicium est. Addunt de Anglicana alteram item rationem, quòd ea regione oves vix bibant; sed, ad sitim exstinguendam, cælesti fere rore sint contentæ. Sed lanæ hujus bonitas ignota fuit veteribus Romanis. A quibus prædicari in Asia quidem videas vellera Milesia, Laodicena, & quædam alia: de quibus Plinius lib. VIII, cap. XLVIII. In Græcia autem extolli à veteribus solet Attica: unde apud Athenæum in quincto quæstio illa, εἰ τῶν Ἀττικῶν ἐρίων ἐστὶ μαλακώτερα, *sintne lana aliqua Atticâ molliores.* Laudat & Plutarchus lib. περὶ τοῦ ἀκούειν. Ac Laberii est, Paupertate *e*:

> *Nihil refert mollem de lanitia Attica,*
> *An ex hircorum pecore vestitum geras.*

Sic ad hiatum metri explendum repono: ubi vulgo, *An pecore ex hircorum.* Iisdem commendabatur vicina Megarensis: de qua mox dicam. In Italia autem (quo nomine & Italiam Gallicam, sive Galliam Togatam, comprehendo) præcipuè in pretio erat illa è magna Græcia: uti Apula, maximeque Tarentina: proxima tum Parmensis, tum Altinas, illa ex Galliæ Cispadanæ colonia, hæc ex Altino, Venetæ regionis municipio. Jungit eas Mart. lib. XIV, dist. CLV:

> *Velleribus primis Apulia, Parma secundis,*
> *Nobilis: Altinum tertia laudat ovis.*

Columella lib. VII, cap. II: *Generis eximii Calabras, Apulasque, nostri existimabant; earumque optimas Tarentinas. Nunc Gallicæ pretiosiores habentur, earumque præcipuè Altinates. Item quæ circa Parmam, & Mutinam, macris stabulantes campis.* Ex his locis lucem capit Varro lib. II de R. R. cap. II: *Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem (ut sunt Tarentinæ, & Atticæ) pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici rectè possit, vel lavari, ac parari.* Ubi pro *Atticæ*, (ut primus fidem secutus MSSorum, reposuit Petrus Victorius [illegible] in prioribus editionibus cunctis erat, *Altinates*: quod aliis ex MSSis expressum censeo. Quanquam verò Attica lana in pretio erat; ut liquet ex iis, quæ antea diximus: non absurdè tamen credamus, de sola Italorum [illegible], non item Græcorum, loqui voluisse Varron[illegible]. Alioqui verisimile est, non Tarentinas modò oves, sed Atticas item, vellentibus integi solere. Nam de Megarensibus, Atticæ tam vicinis, disertim id nos docet Laërtius in Diogene, ubi de eo sic scribit: ὅτι Μεγαροῖ ἐλθὼν ἰδὼν τὰ μὲν πρόβατα τοῖς διφθέραις ἐσκεπασμένα, τοὺς δὲ παῖδας αὐτῶν γυμνοὺς ἔφη, λυσιτελέστερόν ἐστι Μεγαρέως εἶναι κριὸν, ἢ υἱόν. *Apud Megarenses cum vidisset oves pellibus tectas, pueros vero nudos; ait, Satius est Megarensis esse arietem, quàm filium.* Quæ hic Laërtio πρόβατα τοῖς διφθέραις ἐσκεπασμένα, ac Varroni *oves pellibus intectæ*; eas *pellitas* Horatius dicit [illegible] libri II, od. V:

> *Dulce pellitis ovibus Galesi*
> *Flumen.*

a Lib. 2. Regum sive Samuelis, c. 13. vers. 23.
b Lib 1. Sam. cap. 25. v. 7.
c Vers. 386.
d Lib. 10. Subtilitatum, quod est de animalibus perfectis.
e Apud Nonium in Lanitia.

Galesus autem, ut eum ad locum vetus annotavit interpres, *fluvius est juxta Tarentum; ubi, præ pasturæ copia, vel dulcedine, molliores ovibus lanæ sunt*. De tectis igitur Tarentinorum ovibus sermo est: quod non animadvertit vir eruditus; qui miratur *pellitarum* epitheton, quia oves omnes, imò & animantium aliæ, sint pellitæ. Hujusmodi pecori opponitur *colonicum*: proximæ tamen post tectum dignitatis; quia non gramine, sed rubis, pascitur. Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Ovium summa genera duo; tectum, & colonicum: illud mollius, hoc in pascuo delicatius: quippe cum tectum rubis pascatur.* Vilius montanum pecus: de quo sic Lucilius *a*:

Pascali pecore ac montano, hirto, atque soloce.

Ubi *solox* pecus vocatur, quomodo & *lanam solocem* pro hirtâ duràque Titinius *b* dixit.

Nec ingens modò est discrimen in pecudum villis; sed etiam jumentorum. Sanè apud Caspios pili camelorum adeò sunt molles, ut lanis certent Milesiis: unde τῶν Κασπίων πλουσιώτατοι, καὶ δυνατώτατοι, καὶ ἱερεῖς, ἐκ τούτων ἐσθῆτα ἀμφιέννυνται· *Caspiorum ditissimi, & potentissimi, ac sacerdotes, vestimenta inde conficiunt*: ut est apud Ælianum Hist. de An. lib. XVII, cap. XXXIV. Hujusmodi veste usum fuisse Joannem, planè absurdum est putare. Nec propterea assentiendum pictoribus, qui Joannem pelli involvunt cameli. Quos ex parte secutus præstantissimus Sebastianus Foxius Morzillus Hispalensis, Ethicorum lib. III. cap. XXVII, ait: *Joannem Baptistam cameli corio amictum fuisse, sacra litera docent.* Nam clarè ea sententia refellitur hisce verbis B. Matthæi III, 4: εἶχε τὸ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου· *habuit vestem de pilis cameli*. Nempe, ut dixi, non è mollibus camelorum Caspiorum villis: verùm vulgaribus; unde & cilicia veterum Christianorum fiebant. Omnino id austeræ Joannis vitæ convenientius fuit.

Nec ex lanis textilia solùm fiunt; sed coactilia etiam; quæ & Cæsari *subcoacta* dicuntur. Vulgo *vilten* dicimus: imò & jam à compluribus seculis vocata *feltra*, vel *filtra*: quomodo nominant Helmoldus presbyter, Hinningus Lector, Herthonus Armenius, pleræque alii: ut cùm clarissimo Meursio ostensum, in perutili illo Glossario Græcobarbaro *c*. tùm etiam nobilissimo viro Henrico Spelmanno, Equiti Anglo, in eruditissimo suo Archæologo *d*. Est verò satis verisimile *vilten*, & *filtra*, esse ex Græco πιλητά, vel πιλωτά. Nam sic dicuntur τὰ ἐκ τριχῶν συμπιληθέντα *e*. Itaque quod Græcis συμπιλεῖν, id Latinis *concilsare*, à ciliis, id est, pilis. Varro lib. V de L. L. *Apud fullonem vestimentum cum cogitur, conciliari dicitur.* Magnus verò est coactilium usus. Nam & pilei inde, & vestimenta alia, pluviæ arcendæ idonea. In bello etiam juvare, indicat illud Cæsaris lib. III bello Gallico: *Omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegumenta fecerant, quibus tela vitarent.* Plenius id explicat Plin. lib. VIII, cap. XLVIII: *Lanæ & per se coactæ vestem faciunt: & si addatur acetum, etiam ferro resistunt: imò verò etiam ignibus.* Ac subdit inde, ut quoque inserviant tomentis, Gallicano, ut videtur, invento.

Ut verò in panno, ita etiam magnum est discrimen coactilium. Sic vulgares petasos è crassis villis; delicatorum, è mollibus conficiunt; ut illis fibrorum sive castorum: indeque & chirothecæ, ac tibialia fiunt: nec mollitie solùm commendantur, sed etiam quòd aquis resistant. Neque id nescivit Petrus Angelius Bargæus: cùm in quarto Syriados cecinit:

At procul expellunt pluviamque, imbremque cadentem,
Arte laborata villoso è castore pelles.

Hæc de lana, ac pilis.

Mortuæ autem quadrupedes ad rem vestiariam non villis modò prosunt, sed etiam pellibus. Ac gentilibus quidem, quia mortua omnia viderentur immunda: eò scortea, hoc est, è scortis sive pellibus facta, nefas erat inferre sacello Carmentæ. Ovidius I Fast.

Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.

Quin neque coriariis domicilium in urbe, sed extra eam: deque arte coriariâ somniare, conjectoribus præsagium malum videbatur. Artemidorus lib. I, cap. LIII: Τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης, καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται. *Coriariam exercere, malum omnibus. Quippe coriarius mortua tractat corpora, ideoque ab urbe secluditur.* Verùm non paullò honestius de coriariis sensit B. Petrus: quem apud Simonem, coriarium Joppensem, divertisse, legimus Actorum cap. IX, & X. Imò primus ipse pelliceas Deus tunicas primis fecit parentibus: ut legere est Genes. III, 21. Suppetebant quidem Deo & aliæ vestiendi rationes: sed videtur hanc prætulisse, partim quia meliùs injurias aëris arceat: partim ut homini, conspectu pellis mortuo animali detractæ, mortalis sua conditio semper animo obversaretur. Legimus quoque pelliceâ veste usum Eliam, II sive IV Reg. I, 8.

Etiam pelle erinacei propter aculeos in pannis poliendis utebantur. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XXXVII: *Ipsum animal non verentur plerique dicere vita hominum supervacaneum esse, si non sint illi aculei, frustra vellerum mollitie in pecore mortalibus data. Hac cute expoliuntur vestes.*

In gentibus etiam antiquitus solere heroës leonis pelle indui, indicavimus libri hujus cap. LIII. Ac heroinas item gavisas pelle tigridis, cognoscimus ex illo Maronis in undecimo magni operis, de Camilla:

—— Pro magna tegmine pallæ
Tigridis exuviæ per dorsum à vertice pendent.

Quin multis pòst seculis, mediâ in Græcia, senes rusticos διφθέρᾳ, sive pelle, indui solere; liquet ex Aristophanis Νεφέλαις *a*, & Polluce *b*: unde hi Comicis dicti διφθερίαι: de quo Petrus Victorius lib. XXVI, cap. XXIII.

Mænades, sive Bacchæ, ut in Græcia nebride, sive pelle cervinâ; quemadmodum alibi dictum *c*: sic in Thracum orgiis induebantur pellibus vulpinis; unde Bacchus *Bassareus*, Bacchæ *Bassarides*; nempe, ut uterque vetus Persii interpres, (Probus unus putatur; alter Cornutus, qui potiùs est Acro) à Thracum vocabulo, quibus *Bassaris* vulpes. Nimirum Scythicè locuti, quorum lingua, ut itidem dictum antè *d*, dialecto solùm à Germanica differebat. Hodieque vulpes Germanis *vossen*, quod Scythis fuit *bassen*. Nam B, & V, commutari solere, notissimum est.

Ex agninis pellibus erant Germanorum rhenones: de quibus Cæsar lib. IV de bello Gallico. Sallustii *e* quoque est, *Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.* Nomen hoc accepere Galli, & inde Germani, à Massiliensibus: hi à Græcis, quibus ῥῆνες, *agni*: unde & Hippocrates ῥήνας vocat ἀρνακίδας. Plura de hoc diximus in Originum libris.

Adhæc, ut hodie, ita olim quoque è corio calcei fuere. Ac verisimile est, Adamum ipsum, terrâ, ex divina comminatione *f*, spinas, ac tribulos, proferente, iis pedes suos munivisse. Facile etiam fuit de isto cogitare, postquam pelliceas à Deo vestes accepisset. Primus igitur is sutor fuerit: etsi apud Plinium lib. V cap. LVIII legas, à Boethio nescio quo primùm sutrinam esse inventam. Non dubium verò, quin calcei primitus fuerint è corio crudo. Imò apud Romanos quoque tales fuere illi rusticorum, quin & plebejorum diu; quibus per nives, & lutum ibant. *Perones* eos dixere; quia similes essent peræ, sive sacco. Sed nobiliorum calcei fiebant ex aluta, sive corio molliori. Unde Cato lib. VII Originum: *Qui magistratum curulem cepissent, calceos mulleos alutacios, cæteri perones.* Hi nobiliorum calcei gerebant lunulam, nobilitatis insigne: ut est apud Isidorum lib. XX Orig. & Philostratum in Herodis Attici vita. Hinc Juvenalis sat. VII *g*.

Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Et Martialis lib. I, epigr. L:

Lunata nusquam pellis, & nusquam toga.

a Apud Festum in Solox.

b In Barathro. Sic enim legendum apud Festum; non Barrato, ut erat in cod. Farnesiano I. pro eo Barbaro; ut fabula hæc in plerisque Nonii codd. appellatur.

c Voce φίλτρον.

d Voce Feltrum.

e E pilis compositæ.

a Act. 1. sc. 1.

b Lib. 4. cap. 19. sect. 3. de personis tragicis.

c Lib. 2. cap. 16.

d Libri hujus cap. 68.

e In Histor. libb. apud Servium in 3 Georg.

f Gen. 3, 18.

g Vers. 192.

Quia verò producebantur usque ad medium crus; hinc Horat. lib. I, sat. VI:

Nam ut quisque insanus nigris medium impedit crus

Pellibus.

Imò & caput pelle hædinâ, vel aliâ, contegebant; ut hodieque consuetudo est calvis. Atque hinc festive Martialis lib. XI ad Phœbum, ejus caput esse calceatum ait.

Nec solùm in vita civili, vel rusticâ, membris tegendis, adversus aeris injurias, pelles prosunt; sed is quoque magnus est pellium arte pictarum usus, quòd tapetium modo parietes vestiant. Verum omnia ejusmodi adferre, longum foret. Quare potiùs dicam de multiplici ejus utilitate in bello. Nam loricæ primitus è loro, ut nomen indicat si Varronem, & veterum alios, audimus. Verius tamen est, fieri ex θώρηκα, θ in λ abeunte: ut ex Æolico Ὀδύσσευς est *Ulysses*, ex *δάκρυμα*, *dacrima*, posteaque *lacrima*, teste Festo: ex *Thetis*, *Thelis*, ut ait Varro in III, de R. R. cap. IX: ex *Medica*, *Melica*; ut ibidem legas. Sed de etymo quicquid sit, satis constat, olim fuisse è loro, seu pelle. Maro lib. XI de Ornyto:

Cui pellis latos humeros erepta juvenco

Pugnatori operit.

Et Silius lib. VIII:

Pectora pellis obit cæsi venatibus ursi.

Ideo Aristophanes εἰρήνῃ vocat θώρακα σκύτινον *a*. Nec dubium, quin & ægis primò fuerit e pelle αἰγὸς, sive *capræ*, indeque αἰγὶς sit vocata. Postea θώραξ placuit ex annulis ferreis, qui inde dictus ἁλυσιδωτὸς *b*: Maro *c* vocat *loricam hamis consertam*. Tandem prælatus ille ex solida lamina: qui Græcis ideo στατὸς *d*. Galeæ itidem primò ex corio mustelæ domesticæ, quæ Græcis γαλῆ; unde γαλέην dixere: ut κυνέην, quia è canis pelle: λυκέην, quia è lupina: ἰκτιδέην, quia e pelle mustelæ sylvestris, quæ domestica est major: ut Plinius *e* ait. Postea, ut etiam diximus lib. I, cap. XXVII, & κυνέης, & *galeæ*, extensa est significatio: atque id ostendebamus illo Homeri Il. κ *f*:

Κρατὶ δ' ἐπ' ἰκτιδέην κυνέην. ——

Et super caput mustelinam galeam. ——

Quem ad locum vide Eustathium *g*.

E corio insuper primò ocreæ fuerunt; postea è ferro; si non utraque, saltem alterutra: ac dextra quidem, si comminus esset pugnandum; quia in statu tum prior est pes dexter: sinistra autem, si dimicaretur missilibus: quod cum fit, in ante est pes lævus. Vegetium vide lib. I, cap. XV.

Etiam in bello usi pelle hiænæ. Sed parum fidei meretur, quòd ab Oro in Hieroglyphicis traditum est, si quis ea succinctus pelle in medios irruat hostes, lædi non posse: eoque Ægyptios pingere pellem hiænæ, quoties exprimere volunt symbolum alicujus intrepide periculis omnibus, etiam mortis, obviam euntis. Diximus superiùs, canum morsus evitari, si induamur pelle hiænæ. Hoc adjunximus, propter tam multa, in quibus similis sit ἀντιπάθεια *h*. Sed non æque in animum possumus inducere, tantam ejus pellis vim esse, ubi adversus hostes est confligendum. O si hoc esset, quanto majori fiducia viri principes & omnes facile agentes, sese hosti objicerent! Nec enim opes desunt, quibus a pelle hiænæ sibi prospiciant.

Pantheræ etiam pelle [illegible] bellantes texere. Maro de Evandro lib. VIII:

Tum lateri, atque humeris Tegeæum subligat ensem,

Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.

Et Polonis fortasse mos idem [illegible] unde Cromerus in primo Hist. Pol. *Culum vero pellis submunistrat panthera, sive [illegible] lupus cervarius [illegible] Ris appellat [illegible] a nostratibus) ma-cul[illegible] [illegible] e, & pedibus.*

[illegible] corpora modo pellibus, & olim, & hodie, tegere in bello mos fuit; sed etiam arma. Nam, ut de vaginis [illegible] taceam, clypei quoque & scuta, corio vestiri solent: Unde de Saguntinis ait Silius, de Judæis Hegesippus, eos in summa fame pelles scutis clypeisque, detraxisse, ut cibo essent, quando præsidio non possent. Nec simplex ea clypeis semper; sed etiam duplex, triplex. Qualis clypeo Mezentii; de quo sic Maro X Æn.

Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem

Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque

Transiit intextum tauris opus.

At Ajaci etiam clypeus ἑπταβόειος, sive *septemplex*. Unde Ovid. initio lib. XIII Metamorph.

Surgit ad hos clypei dominus septemplicis Ajax.

Et in III de Arte:

Cui tegmen septem terga fuere boum.

Etiam fundæ, & amenta jaculorum, è corio. Item erant tentoria è pellibus. Præterea galeas texere pellibus ovillis. Dixere eas pelles *mollestras*, teste Festo; voce, ut videtur, à mollitie deflexa, vel a Græco μῆλον, hoc est, *oves*: ut corrupta sit e μηλωτή, quæ Turnebi est suspicio Adversar. lib. III. cap. XI, & lib. XIX, cap. XXI.

Propter multiplicem adeo corii usum in bello, Drusus, Tacito teste, Frisius imperavit, ut tributi loco tergora boum præberent. Verba ejus sunt in IV Annalium: *Tributum iis Drusus jusserat modicum, pro angustia rerum: ut in usus militares coria boum penderent.* Ac sine hoc etiam Bosphori accolæ quotannis imperatoribus Græcis pendebant τὰς ἀντιλήψεις τῶν βοῶν, *boum tributum*: ut est apud Georgium Cedrenum in temporibus Justiniani Magni *a*. Sed quod addit, inde nomen esse *bosphori*: id, si verum est, simile quid, sub vicinis regulis, antiquissimis obtigerit temporibus. Nota enim ejus vocabuli vetustas. Quam poetæ nominis caussam attulerint, in re pervulgata piget referre.

Insuper e pellibus scuticæ: quibus nomen recitò à σκύτος, *pellis*, *cutis*: quod ipsum è κύτος, præcisa principe litera. Itidem ex ταυρέα, *taurea* nomen. Plautus ideo Aulul. IV, I *censionem bubulam* dixit. Et Mostell. Act. IV, sc. I, *castigare bubulis exuviis*: similiaque alibi.

In pellibus præterea veteres dormiebant. Unde Maro in VII:

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.

Imò *dormire* à δέρμα, *pellis*. Prius enim *dermire* dixerunt, postea *dormire*: ut pro *bonus*, *benus*. Qua de re item dictum libri hujus cap. XXXV.

Jam quantum illud cunctis literarum, & antiquitatis amantibus, faciendum, quòd scribi soleat in διφθέραις, sive *pellibus*! De his ita Isidorus lib. VI Originum, cap. XI: *Pergameni reges cum charta indigerent, membranas primo excogitaverunt: unde & Pergamenarum nomen hucusque, tradente posteritate sibi, servatum est.* Sed hanc opinionem alibi *b* refellimus. Verius illud, cùm multis ante Attalicos reges seculis, alii in scribendo membranis, alii papyro Ægyptiâ, uterentur: orta inter reges Pergamenos, & Ægyptios, circa bibliothecas æmulatione papyrum Ægyptiam fuisse a Ptolomæo Epiphane, vel alio, suppressam: eoque seu Attalum seu Eumenem, membranas majori præparasse industriâ, idque copiâ tantâ, & arte, ut inde alias etiam in terras mitterent, eâque occasione inde *Pergamenarum* nomen [illegible] perent. Atque ita etiam capiendus B. Hieronymus [illegible] ola ad Chromatium: cujus hæc sunt verba: *Chart[illegible] [illegible] e non puto, Ægypto ministrante commer[illegible]a. Et [illegible] alicubi Ptolomæus maria clausisset, tamen [illegible] Attalus membranas a Pergamo miserat, ut penuria chartæ pellibus pensaretur. Unde & Pergamenarum nomen, ad hunc usque diem, tradente sibi invicem posteritate, servatum est.*

Quid quod aliquando non marsupia solum, ut hodieque fit, è [illegible] fuere, sed fortasse etiam ejus usus in cudendis obtinuit nummis. Donatus in illud Maronis I Æn.

Taurino quantum potuit circumdare tergo

Aliqui [illegible] scunt, pecuniam tunc ex corio bubulo fuisse: & inde pe[illegible] nsam di[illegible]am, quod ex pecore originem duceret: tam-

a *Pectoris corium.*
b *Catenatus*
c *Æn. 3. 467.*
d *Stabilis.*
e *Lib. 29. cap. 4.*
f *Vers. 335.*
g P. 809. *& seq. editionis Romanæ.*
h *Affinitas naturâ dissidens.*

a P. 302.
b *In Originum libris.*

tantumque fuisse in pretio loci, quantum bovis unius corium conficere potuisset. Et hanc veterem consuetudinem respexit etiam B. Hieronymus, cùm ad Rufinum scribit: *Ut cum montes auri pollicitus fueris, ne scorteum quidem nummum de thesauris tuis proferas.* Ubi *nummi scortei* idem ac *coriacei*. Nam ut Festus ait: *Omnia ex pellibus facta, scortea appellantur. Scortei, id est, pelles testium arietinorum, ab iisdem scorteis pellibus Verrius dictas esse ait.* Imò hinc *scortum*, pro meretrice: ut Belgæ impuras illas *vellen* vocant, ex Latino *pellis*. Et inde etiam a *scrotum*, pellis testes continens.

a *Transpositis literis.*

Cap. LXXI.

Alii quadrupedum usus. Ac primò integrorum viventiumque: ut felis in venandis muribus, canis in domus custodia; unde Laribus sacrati: imo & indagandis in bello hostibus, cum speluncis se abdidere, ut a Romanis factum in Sardinia: præterea ad vecturam, cum asinorum, mulorumque: tum equorum, quorum placidiores duntaxat vecturæ idonei; acriores autem aptiores pugnæ in bello. Cantern unde sic dicantur. Etiam camelis usi ad utrumque: unde olim quæsitum, utrum sub feris, an jumentis, contineantur, & quid de eo statuamus. Quamdiu camelis perferant sitim. De jaculatoribus, & sagittariis, pugnantibus e camelis. Item de dromadibus, equisve, protrahentibus currus falcatos. Parum verisimile esse, quod ait Plinius, camelos, si castrentur, firmiores reddi. Quædam interim animalia, in his mulum, castratione non fieri imbecilliorem. De certarum in animantibus partium usu: quemadmodum nervorum in fidibus, arcu, funibus, vinculis pedum, ac cervicis: in quibus & nervi vocabulum remansit, cum ea fierent e ligno, aut ferro. Cornuum utilitas in convocandis bubus, ac civibus: item militibus, usque incendendis: ad quod pro bubulo postea usi cornu æneo. Ex iisdem arcus. Usi quoque in convivis; eoque Bacchus fingebatur cornutus: taurus etiam vocatus, ac tauriformis effictus. Unde hodieque mos sit bibendi è cornu argenteo. Septentrionales diutissime consuetudinem retinuere bibendi ex vero quadrupedis cornu. De ara cornea Apollinis Delii. Dotaurini fellis, & hircini sanguinis usu in re metallica. Fimi utilitas, ejusque discrimen in agricultura. De excrementis quadrupedum pergratum spirantibus odorem.

HActenus dictum de utilitate, quam ex quadrupedibus percipimus in alimento, medicinâ, & vestitu. Ubi, quia antiquissimi pellibus vestirentur, neque hodie is usus exolevit; de his quoque dicendum nobis fuit. Imò ne ea, quæ ad pellium commoda attinerent, varie discerperemus: alia quoque earum emolumenta adtexere non abs re putavi.

Nunc ad alios quadrupedum usûs conferam sermonem. Sunt hi duûm generum. Partim enim usum eum præbent integra; partim sui parte, vel etiam excremento. Integra quidem tum domi, tum foris. Domi, ut canis, & feles.

Nec enim ignotus, primæ etiam ætatis, felium usus est in venatione murium domesticorum; unde proverbium Belgis, *absente fele saltare mures*: vel quantum canes prosint in custodia domûs: unde olim Laribus sive Penatibus sacrabantur. Fons etiam canum est usus, tum in domibus tuendis; unde & in bello se eorum satellitio muniebant; ut antea vidimus, cùm de robore, ac fide eorum, loqueremur: tum in iis hostium, ferarum more, indagandis, qui latebris se abdidissent. Atque hujus rei exemplum habemus in bello Romanorum cum Sardis. Canibus enim, ex Italia apportatis, M. Pomponius Matho consul Sardos in speluncis latentes investigavit, & extraxit, anno Urbis DXXI. Etiam Peruanam Indiam similiter ab Hispanis subactam, narrant, qui historiam novi orbis tradiderunt. item Bartholomæus Episcopus de las Casas lib. de destructione Indorum.

Ad [illegible] insuper quadrupedes juvant; imprimis equus, asinus, & mula. Asinus quidem prodest, ut Plinius ait a, *operâ sine dubio gerulâ in risticâ, arando quoque, sed mularum maximè generatione.* Equorum autem non ad rem militarem nimius, quam vec[illegible], usus est. Verùm ad [illegible] : ad vecturam, p[illegible] *propter quod discrimen* (ut Varro b ait) *maxime* [illegible] *tum, ut castrentur equi* [illegible] *ideo quod semen secarent, ii canterii appellati. ut in suis majales, gal[illegible] gal[illegible]inaceis* capi. Sed de etymo fallitur, [illegible] *cantherius* [illegible] κανθήλιος. Κάνθων, & κανθήλιος *jumentum* [illegible] præcipuè urgente asinus: cujus instar ubi [illegible] equus [illegible] fit, postquam ex[illegible]tus) ipse etiam *canther* nomen [illegible] promeretur.

a Lib. 8 cap. 43.

b Lib. 2 de R. R. cap. 7.

Ad utramque etiam util[illegible] sunt operæ camelorum. Ad vecturam adhibebantur Caspii [illegible] ex[illegible] catos vehebant Ecbatana: ut ait Ælianus [illegible] XVII [illegible] Animi. cap. XXXII. Ad eandem utuntur [illegible] per Africæ deserta iter facientes, ut de gentium [illegible] taceam. Hinc disputatum olim, utrum camelis, ut & elephanti (nam & hi usui ad vecturam) inter feras, an jumenta, debeant reponi. De co[illegible] Cajus J. C. c *Elephantes autem, & cameli, quasi mixti sunt. Nam & jumentorum operam præstant, & natura eorum fera est: & ideo primo capite contineri eas oportet.* Nempe nonnisi cicurati ad vecturam inserviunt: debet autem unumquodque magis ex natura æstimari. De hoc commodo ad vecturam vide [illegible] Joannem Leonem in descriptione Africæ lib. IX, cap. de [illegible]. Ex [illegible] etiam cognoscas, cùr hoc animal Arabibus tanto esse in usu, quia omnium quinquaginta dierum iter absque [illegible] cit. Absque etiam incommodo, non [illegible] quinque, ut apud Plinium est; sed quod Leo ait, [illegible] decem diebus, sitim perfert. Satius interea est, quarto, aut nono quoque die, potum porrigere. Ante[illegible] nocet id magis, quàm juvet. Hæc docent, nil camelis esse ad vecturam idoneum magis.

c ad leg. Aquil.

In re verò militari, quod alterum est emolumentum, non modò annonâ, & impedimentis portandis, juvant; sed etiam gestandis militibus: qui ex iis jacula, vel sagittas, mittant: vel trahendis quadrigis, præcipuè falcatis; de quarum in bello usu historiam Judithæ vide cap. II. In variis etiam expeditionibus eas adhibuit Semiramis, ut de ea ex antiquioribus prodiderunt Suidas in Σεμίραμις, & Jo. Tzetzes Chil. XIII, cap. CCCC LII. Ac reperies de hoc pugnæ genere etiam apud Æneam Gazæum in Tacticis, & Vegetium lib. III, cap. XXIII. Est quoque illustris Livii locus lib. XXXVI: ubi Antiochi aciem describit: *Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ, & cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita ut ex tanta altitudine contingere hostem possent.* De iisdem ita Plinius lib. XVIII, cap. XVIII: *Castrando genus etiam feminas, quæ bello præparantur: fortiores ita fiunt, coitu negato.* Dubium interim, an, quod Plinius ait, castratione fiant fortiores. Aristoteles lib. IX, cap. L, contentus est dicere: Ἐκτέμνονται δὲ καὶ αἱ κάμηλοι αἱ θήλειαι, ὅταν εἰς πόλεμον χρῆσθαι αὐταῖς βούλωνται, ἵνα μὴ ἐν γαστρὶ λαμβάνωσι· *Etiam feminæ cameli castrantur, cùm iis uti volunt in bello, ne concipiant.* Et puto sufficere, si dicamus, camelos, utcumque castrentur, minimè reddi infirmiores, contrà quàm in hominibus fieri videmus. Sic castratione nihil de fortitudine decedit mulo: ut ait Pomponius J. C. qui addit, Celsum etiam judicare, non omnia animalia eâ reddi imbecilliora. Vide L. XXXVIII. Dig. De Ædilit. edict.

Ab usu totius animantis, venio ad eum, quem aliquâ præstant parte sui, vel ipso etiam excremento. Ordiar à nervis. Unde in fidibus (citharæ id genus) chordæ dicebantur *nervi*, vel Varroni d etiam *nervia*; uti & Agellio e. Item, id quo arcus tenditur. Ovid. I de Ponto el. II:

— *Intentus nervo levis arcus equino.*

d *Apud Nonium in Nervia.*

e *Lib. 9. cap. 7.*

Sta-

Statius VII Thebaid.

> —— *Nervoque obversus equino*
> *Intendit telum.*

Veretro camelino optimè arcum intendi populis Orientis, Aristoteles docet lib. V de Animal. cap. II, & Plinius XI, cap. XLIX.

Præterea funes è nervo torquentur: qualium Vitruvius meminit lib. I, cap. I, & lib. X, cap. XV: ubi docet, iis brachia catapultarum contineri. Plautus similiter Curcul. act. V, sc. III. Antiquitùs & inde fiebant vincula cervicum, ac pedum: de quo Festus in *Nervus*. Glossæ interpretantur ξυλοπέδην. Nempe quia postea ex ligno fecere; unde similiter nomen iis κᾶλον. Tandem & e ferro fuerunt; sic quoque veteri *nervi* vocabulo retento. Etiam è bubulis nervis flagella fere erant; quibus cæsos sæpe martyres legimus. Vide scriptores, quos citat Antonius Gallonius de cruciatibus SS. Martyrum cap. IV.

Quantus & ossium usus ad multa, quæ inde fiunt! Dente item lævigatur charta: quod & concha fit. De utroque Plinius lib. XII, cap. XXI.

Sed imprimis ad varios usus se cornua extendunt. Antiquitùs bubuli cornus (βυκάνην Græci, Latini *bucinam* dixere) usus erat ad convocandos boves. Atque is quidem permansit. Columella lib. VI, cap. XXIII: *Id semper crepusculo fieri debet, ut ad sonum bucinæ pecus, si quod in silva substiterit, septa repetere consuescat.* Hinc adhibita ad convocandos cives. Unde Propertius de temporibus Romuli a:

> *Bucina cogebat priscos ad verba Quirites.*

a Lib. 4. el. 1.

Et ne à poeta id confictum putes, similiter Dionysius Halic. lib. secundo: Τὰς δημοτικὰς ὑπηρέται τινὲς κέρασι βοείοις ἐμβυκανῶντες, ἐπὶ τὰς ἐκκλησίας συνῆγον. *Plebejos ministri quidam cornibus bovillis insonantes* (q. d. bucinantes) *ad cœtus* (sive concionem) *cogebant.* Præterea iis usi in bello. Hinc Vegetius lib. II, cap. XXII: *Classicum appellatur, quod bucinatores per cornu dicunt.* Et ibidem: *Quoties pugnatur, & tubicines, & cornicines, pariter canunt.* Dixeris, cornua hæc fuisse ex ære. Non diffiteor. Nam Ovid. est I. Metam.

> *Non tuba directi, non æris cornua flexi.*

Item Juvenalis sat. II b:

> *Cornicum, sive hic recto cantaverat ære.*

b Vers. 118.

Sed priùs ex boum fuere cornibus. Unde Varro lib. IV de L. L. *Cornua, quod ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu.*

Præterea cornùs usus erat ad arcus. Maro Ecl. X:

> —— *Libet Partho torquere Cydonia cornu*
> *Spicula.* ——

Idem, vel alius in Ciri:

> *Gnosia Neripacto contentus spicula cornu.*

Ac similiter Papinius non uno loco, & alii. Insuper bubulis usi cornibus in conviviis. Itaque κεράσαι dixere ἀπὸ τῶν κεράτων: undé τὸ συγκερᾶσαι, ut κέραμα, & κεράσαι, sic κρατήρ, quasi κερατήρ: nempe ab antiquo more miscendi vina in cornibus: de quo Athenæus in Dipnosophisticis lib. XI. Ubi ideirco addit, τὸν Διόνυσον κερατοφυῆ πλάττεσθαι, ἔτι δὲ ταῦρον καλεῖσθαι ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν. ἐν δὲ Κυζίκῳ καὶ ταυρόμορφος ἵδρυται. Ea, in sua interpretatione vertere neglexit Dalecampius. Latinè autem sonant. *Bacchum fingi cornutum, a multis etiam poetis taurum vocari. Cyziceni quoque tauriformem habere statuam.* Postquam verò e cornibus desiere bubulis bibere, formam tamen reservarunt; ut Pindarus in Centauris c ait, ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες, *ex argenteis bibentes cornibus.* Qualia hodieque in conviviis nonnullis usurpant. Et hæc, puto, intellexit B. Ambrosius libro de Elia, & jejunio cap. XVII: *Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrunt.* Barbaræ verò gentes, præcipuè ad septentrionem, diutissime retinuere hunc morem. Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Urorum cornibus barbari septentrionale potant: urnasque binas capitis unius cornua implent.* Id quantum sit, docet Fannius; qui amphoram ait capere duas urnas, urnam quatuor congios, congium sex sextarios. Quam rem, qui de liquidorum mensuris scripsere pleniùs explicabunt.

c Apud Athenæum lib. 11.

Quid quòd inter septem orbis miracula memoretur Delii Apollinis κερατινὸς βωμός, sive ara ex cornibus? de qua illud Ovidii epistolâ Cydippes ad Acontium:

> *Miror & innumeris structam de cornibus aram.*

Ac Martialis, aliusve, spectaculorum libello:

> *Dissimulatque Deum cornibus ara frequens.*

De eadem videre est Callimachum hymno Apollinis, Plutarchum in Theseo, & Comparatione terrestrium atque aquatilium, item Diogenem in Pythagoræ vita.

Aliarum etiam partium tum organicarum, tum similarium, magna est utilitas in artibus variis: organicarum, ut fellis: similarium, ut sanguinis. Plinius lib. XXVIII, cap. IX: *Taurino felli præcipua potentia, etiam in ære, pellibusque colore aureo ducendis.* Et paulo pòst: *Hircorum sanguinis tanta vis est, ut ferramentorum subtilitas non aliter acrius induretur, scabritia tollatur vehementius, quàm limâ.* Etiam Christiani in Ægypto, butyro in lucernis pro oleo utebantur. Clemens Alexandrinus lib. I Pædagogi cap. VI a: Οἱ πολλοὶ γοῦν καὶ λίπει τοῦ γάλακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσι, κατακεχρῶνται εἰς λύχνους, τὸ πολυειδὲς τοῦ λόγου δι' αἰνίγματος σαφῶς ὑπεμφαίνοντες, ὡς μόνος οὗτος ὁ δίκαιος καὶ τρέφοντος, καὶ αὔξοντος, καὶ φωτίζοντος τοὺς νηπίους. *Multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma apertè significantes: ut quod solum jure nutriat, & augeat, & infantes illuminet.* Nec multum abit mos Abassinorum, arvina pro oleo in templi lampadibus usurpantium. Nicolaus Godignus lib. I, de Abassinorum rebus, cap. XXII b: *Cum matutinum dicitur, præter consuetas, quæ ante aram lampades sunt, in quibus arvina pinguis, loco olei, fovetur ignis, lumen aliud neque in templo, neque in odeo est.* Credibile verò est, imitatos in eo Ægyptios, ac idem ab utrisque symbolicè fuisse denotatum.

a Non longe à fine, sive pag. 80. edit. Leid. an. 1616.

b P. 136. edit. Lugd. an. 1615.

Sed quando erit finis, si omnia quadrupedum bona referre pergam? Quorum ipsa alvi excrementa tantum adferunt commodi; non in medicina modò, cujus rei exempla adduximus antea; sed etiam in agricultura. *Ipsa res antiqua*, ut Plinius ait lib. XVII, cap. IX. *Jam apud Homerum* c *regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur; divulgâsse vero Hercules in Italia: quæ regi suo Stercutio, Fauni filio, ob hoc inventum, immortalitatem tribuit.* Ubi cùm Plinius Stercutium sive Stercutum (prout dicitur in aliis codd.) Fauni regis filium faciat; vulgarem sequitur opinionem quâ ante Euandrum in Italia regnâsse dicuntur quatuor isti; Janus, Saturnus, Picus, Faunus. Eam verò opinionem satis discussimus lib. I, cap. XII. Ostendebamus tum, Faunum non hominis esse nomen, sed Naturæ; eundemque esse Pana, cujus cultum Euander ex Arcadia intulit Latio. Idemque Euander Latinos docuit agriculturam, rationemque agros stercorandi: ut *Stercutus* non alius sit existimandus quam Arcas ille Euander; à quo Aborigines [illegible] literas sunt edocti; ut fusè exposuimus lib. primo de arte Grammatica, cap. undecimo.

c Odyss. ω.

Subjungit deinde Plinius de [illegible] discrimine. Inter alia sic scribit: *Humanas dapes ad hoc imprimis advocant. Alii præferunt hominum potus, in coriariorum officinis pilo madefacto. Pro[illegible] sue spurcitias suum laudant. Columella solus damnat. Varro præceptis adjicit, equino, quod sit levissimum, segetes alendas: prata vero graviore, & quod ex hordeo fiat multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo jumentorum præferunt, ovillumque caprino: omnibus verò asininum, quoniam lentissime mandant.* Columellæ verba, quæ in animo habuit Plinius, hujusmodi sunt lib. II, cap. IV: *Optimum existimatur stercus, quod asinus facit: quoniam id animal lentissime mandit, ideoque facilius concoquit, & bene confectum, atque idoneum protinus arvo fimum reddit. Post hæc, quæ diximus, ovillum, & ab hoc caprinum est, mox cæterorum jumentorum*

torum armentorumque. Deterrimum ex omnibus suillum habetur. Eundemque ordinem servat Palladius a, more suo. Columellam enim sequi, sæpe etiam ad verbum exscribere solet. At Plinius, ut vidimus, de sucerda sive fimo suillo, non tam Columellam sibi sequendum putavit, quàm Theophrastum. Nam & is post humana retrimenta proximam statuit bonitatem *κοπρείας τῆς ὑείας* b. Vide eum lib. II Hist. plant. cap. VIII. Unde autem illa bonitas sit sucerdæ, indicat Plinius lib. XXVIII, cap. IX: ubi cum laudasset adipem suillum, subjungit: *Neque est occulta virium caussa, quoniam id animal herbarum radicibus vescitur. Itaque etiam fimo innumeri usus.* Et verisimilem hanc etiam sententiam reddunt tam multa, quæ de laudibus carnis suillæ superiùs c dicebamus.

a Lib. I. cap. 34.
b Stercoratione suilla.
c Cap. 65.

Cùm verò magnam mereatur admirationem, quòd, benignitate divina, etiam ex spurcis illis quadrupedum excrementis, imò ipsius fimis, utilitas ad nos redeat; quæque ciborum essent retrimenta, ea, beneficio agriculturæ, prosint nobis ad novum alimentum; sine quo durare vita nequit: tum verò non exiguum quoque est divinæ sapientiæ, ac bonitatis erga nos, argumentum, quòd etsi vix aliud excrementis fœdius & fœtidius esse soleat: quibusdam tamen gratissimum indiderit odorem, quò cerebrum, ac spiritus animales, recrearent.

Ita moschum redolent excrementa quadrupedis è mustelarum genere, quod *martem* vocant, quia Martium ac pugnax sit animal. Abundant hoc animante regiones frigidæ, qualis Sarmatia. Quod verò excrementa gratum evaporent odorem, id à duplici provenit caussa: prior est cibus, quia vescantur cibo sicco ac simplici: quam rationem comprobat Alexander Aphrodis. lib. I probl. altera autem est, quia plenè perfecteque hoc cibi concoquant. De priori addit Ruellius, vesci Martes herbis ac fruticibus odoratis. Sed id se observare potuisse negat doctissimus ac diligentissimus Gesnerus.

Inter excrementa etiam est sudor. At odoramentum optimum est ex sudore animantis, quod zibeth, Scaligero catus zibethicus, Indis Algallias vocatur, vulgo his terris *felem civetticam* nuncupamus. Ex Guinea hoc felinum odoramentum deportari longè optimum, etiam apud Hugonem Linschotanum in Itinerario legas. Paulus Venetus confundit id animal cum animale moschi: cùm hoc felis habeat similitudinem, prius illud capreolus sit. Gravi etiam errore Bellonius zibethi felem esse hyænam veterum putavit. Porrò liquor hic zibethicus, qui illo moschi gratior est, dimanat circa extimam abdominis partem intra femora: inde ab iis, qui animal id alunt, bis ter de die abstergetur; ut in Africa sua prodidit Joannes Leo. Primò albus est, hinc subluteus, denique nigrescit: primùm etiam gravis admodum est odoris; sed postea virus exuit, & gratissimum odorem spirat. Eoque cum ladano comparat Cæsar Scaliger Exercit. CCXI. Quod siquid ad medicinam pertinens, de qua antea nobis abunde videmur egisse, hic etiam, ubi de aliis usibus propriè sermo est, per occasionem tamen aliquem invenit locum: ad commendationem hujus zibethi non mediocriter facit vis ejus in sedando dolore colico, si granum ejus imponatur umbilico. Etiam hystericas dicitur juvare, si cavo umbilici indatur. Quomodo etiam in maribus valeat ad Venerem excitandam, ex Matthiolo, ac Fallopio, peti malo.

CAP. LXXII.

De quadrupedibus noxiis. Gyarenses, & Abderitæ, à muribus fugati. Oppidum Hispaniæ à cuniculis suffossum Balearibus adversus eos militari Romanorum auxilio fuisse opus: quia & messes auferrent, & subverterent domos. Vulpes vineis damnosæ. E duplici caussa nominis alopeciæ, illa præfertur, quòd vulpes ipsæ hoc morbo laborent: & unde is morbus proveniat. Ursarum ferocitas, præsertim in plagis Septentrionalibus. Unde origo sit fabulæ hujus, homini loquelam eripi, si lupi eum priores conspexerint. Quàm terribilis sit fera laniatu. De rabie tigridis, ereptis catulis; præsertim Indicæ. De vocabulo, & indole manticbora, seu martichora. Perperam à Pausania tigridos genus putari. Catoblepas, sive catoblepon, item gorgon, utrum adspectu, an spiritu, hominem necent. Melium, sive taxorum, morsus venenati, & quæ ejus rei caussa. Quàm animal id somnolentum. Cur canis facilè fiat rabidus. Cur à rabido cane morsi formident aquas. Ursinam in rabiem agi, qui ursi cerebrum comederint. Fel pardalis in venenis; imo & fel equi. Equinus sanguis quam noxius. Deæ Telluris sacerdotem apud Ægirenses taurinum haurire sanguinem, antequam vati incedat. Caprinum sanguinem, si bibatur, pallorem inducere. Cur taurinus sanguis pestifer sit: &, si famæ creditur, eo hausto Themistoclem fuisse exstinctum.

Recensuimus hactenus multa magnaque commoda quæ ex quadrupedibus ad hominem redeunt. Sed hic quoque aliquis locum habere dixerit, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XXIII: *Non est fateri, rerum natura largiùs mala, an remedia, genuerit.* Hoc ut meliùs intelligatur, duo faciemus. Primùm, quantum damni nobis multæ dent quadrupedes, exponam. Deinde referam, quomodo Deus nobis adversus varia ab iis pericula prospexerit.

Quadrupedum noxiarum aliæ iis, quæ possidemus, nocent: aliæ impetunt valetudinem, aut vitam. Prioris generis sunt mures; qui arrodunt segetem, panem, caseum, vestes, libros, aliaque. Imò Plinius lib. VIII, cap. XXIX, & LVII, narrat, ex Theophrasto, incolas ex Gyaro insula, Cycladum unà, fugatos à muribus. Idem lib. X, cap. LXV refert, ab iisdem patriam coactos deserere incolas Troadis. Justinus ex Trogo memorat lib. XV, *Abderitas propter ranarum muriumque multitudinem, relicto patriæ solo, sedes quæsivisse.* Nec ista mirabitur, qui cogitàrit murium fœcunditatem, præsertim in arvis siccis. Nam aquæ illis inimicæ: ut apud Photium a refertur ex Theophrasti libro *περὶ τῶν ἀθρόως φαινομένων ζώων* b. Notum etiam, quantum ædibus damni dent lepores, sive potiùs cuniculi. Plinii verba sunt lib. VIII, cap. LIX: *M. Varro auctor est, à cuniculis suffossum in Hispania oppidum.* Ac lib. VIII, cap. LV: *Leporum generis sunt, & quos Hispania cuniculos appellat, fœcunditatis innumeræ, famemque Balearibus insulis, populatis messibus, afferentes.* Et mox: *Certum est, Balearicos, adversus proventum eorum, auxilium militare à Divo Augusto petiisse.* Idem libri hujus cap. LIV diximus: ac ejusce rei etiam testem laudavimus illum, qui ipsius Augusti temporibus vixit: Strabonem nimirum, qui in III ait, cuniculos (λαγιδεῖς vocat) subvertisse Balearium domos, atque arbores; ut propterea cogerentur opem implorare Romanam.

a Cod. 278.
b De animantibus, quæ magna copia visuntur.

Magna etiam rusticis mala dant vulpes: ut cùm gallinas, & pavones, vorant; aut cum vitibus nocent: unde mysticum illud in Salomonis Cant. II, 15; *Capite nobis vulpes parvulas, corrumpentes vineas, dum uvam habent minutam.* Imò neque crescit quicquam, ubi lotium reddiderit. Ac, ut dicebamus cap. LXIX, fortassè inde morbum illum, quo de capite, vel barba, defluunt pili, *alopeciam* dixere. Sed verior ratio, quam priori loco exposuimus ibidem. Certum enim est, vulpes eo laborare morbo tempore æstivo: quo siccus jecur æstuat, ut intemperie, & acrimonià sanguinis, exulceretur cutis: unde pilorum defluvium; quemadmodum & canibus, & aliis animantibus calidi accidit temperamenti. A quo est, quòd, ut canes, sic etiam vulpes, de quibus auctor Avicennas, facilè adeò in rabiem aguntur.

Sunt aliæ etiam quadrupedes multæ, quæ similiter rebus noceant nostris. Sed ad eas festinat oratio, quæ homini ipsi eripiant mentem, aut vitam, seu vivæ, seu etiam à morte. Primùm de iis loquar, quæ vitam auferant. Fit hoc vel vorando vivos, vel inficiendo eos veneno. Ob prius periculum metuendæ sunt ursæ; præsertim orbatæ

catu-

catulis. Quò attendit Sapiens Proverb. cap. XVII: *Satius est occurrere ursæ raptis catulis, quam fatuo in stultitia.* Ubi confert periculum ab ursa, ereptis catulis, & à fatuo, dum sua stultitia præceps fertur, nec iræ suæ scit modum, sæpe vix causam. Cæteris autem ferociores sunt ursæ Arctoæ illæ, atque albæ: quod magno suo malo cognovere Argonautæ nostri Batavi expeditione suâ in novam Zemblam.

Nec quemquam fugit, lupos etiam non ovibus modò, sed hominibus ipsis pasci. Imò tanta esse hostilitas inter lupum, atque hominem, putatur; ut homini, lupo conspecto, auferatur loquela. Plinius lib. VIII, cap. XXII: *In Italia quoque creditur luporum visus esse noxius: vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad præsens.* Unde Maro in Eclogis:

—— Vox quoque Mœrim
Jam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.

Sed fabella hæc non alio nititur, quàm quia homines, viso lupo, præ metu, ac horrore, ultra nequeant loqui. Quò & proverbium refert, *Lupus in fabula.* Ac censeo, pariter esse comparatum cum cane: qui (ut apud Plinium *a* est, & Ælianum *b*) umbræ hyænæ contactu dicitur obmutescere.

a Lib. 8. cap. 30.
b Lib. 3. de Animal. c. 7.

Imprimis verò quadrupedibus ἀνθρωποφάγοις *c* gaudent Asia, & Africa. De leone abunde vel ex solis constat Scripturæ exemplis *d*. Est & Orientis fera *Lanzani* nuncupata, terribilis adeò, ut ab ejus crudelitate ne tutæ quidem sint feræ maximè efferæ ac validæ: ac ipse etiam leo eam extimescat: quemadmodum jam annos ante quadringentos in Historia sua Orientali prodidit Jacobus Vitriacensis cap. LXXXIX *e*. Vellem autem addidisset, quomodo animal hoc dicatur Latinis, aut Græcis.

c Hominem vorantibus.
d 1 Sive 3 Reg. c. 13. vers. 14. Item c. 20. vers. 36. Et 2 sive 4 Reg. cap. 17. vers. 25.
e Sive pag. 177. edit Duac. an. 1597.

Notionibus igitur insistamus. In quibus, quando de periculis sermo, videtur tigridi, præsertim ereptis catulis, primus deberi locus. Unde Juvenalis sat. VI:

—— Tunc orbâ tigride pejor.

Et Martialis lib. III, epigr. XLIV:

Non tigris catulis citata raptis,
Non dipsas medio perusta sole,
Nec sic scorpius improbus timetur.

Ac firmatur hoc exemplo illo tigridis apud Americanos in Dariene, non minùs infestæ vicinis, quàm aper olim Calydoniis fuisse perhibetur. Refert illud Petrus Martyr ab Angleria Mediolanensis Oceaneæ decadis tertiæ lib. II *f*. Sanè ajunt, tigrides ipsis esse leonibus infestiores, &, quod plurimæ ex feris non faciunt, priores aggredi hominem. De velocitate earum alibi *g* vidimus. De magnitudine, & robore earundem in India apud Prasios, ita ex Megasthene Strabo in XV; duplo fere majores esse leonibus: adeò autem validas, ut una ex mansuetis, quam homines ducerent quaterni, mulum pede apprehenderit posteriori, atque ad se pertraxerit. Ut non temere Indicam præcipuè tigrin nominet Juvenalis sat. XV:

Indica tigris agit rabidâ cum tigride pacem.

f P. 223. edit. Colon. an. 1574.
g Cap. 54. hujus libri.

Atque ad Indicam tigrin à Pausania in Bœoticis refertur quoque μαρτιχόρας, quam ἀνδροφάγον *h* Græcis sonare ait: Aristoteles in Histor. Anim. lib. II, cap. I, interpretatur ἀνθρωποφάγον *i*: sed hic μαντιχώρα vocat: ut & Plinius lib. VIII, cap. XXI, & XXII. Æliani codicum lib. IV de Anim. cap. XXI, alii μαρτιχόρας habent, alii μαρτιχόρας: apud Eusebium in Hieroclem *k* est μαρτιχόρας. De hoc animante, eodem Pausania teste, prodidit Ctesias, in utraque maxilla triplicem habere dentium seriem: præterea in cauda extrema ei aculeos esse missiles: his comminus pugnare; eminus verò eos ejaculari in venatores. Addit, ex eodem Ctesia, Ælianus, in locum eorum, quos emisit, novos succrescere, ut sit κακοῦ ἐπιγονή· *successio mali*: adhæc velocitate esse cervis parem, ac præcipue appetere carnem humanam; quid & Aristoteles refert: nec singulos modò homines invadere: sed etiam, si bini, ternive, consistant, interimere eos pariter. Denique narrat Ælianus, Ctesiam scribere, visum sibi hoc animal in Persia, cùm id Rex Indiæ dono misisset Artaxerxi. Metuo autem, ne prorsus fallatur Pausanias, cùm idem animal ad Indicas tigres refert. Sane multum à tigridis forma abire, pluraque cum leone habere communia, liquet attendenti descriptionem ejus, quam ex Ctesia adducunt Ælianus, & alii, quos ante diximus. Satis de mantichora; præsertim quando, quæcunque Aristoteles, & alii, de ea produnt, nitantur fide unius Ctesiæ, scriptoris admodum mendacis: quem, ut de aliis, ita de mantichora etiam, vanitatis arguit Brodæus lib. V Miscell. cap. XXIV.

h Viros vorantem.
i Homines devorantem.
k P. 454. edit. Paris. an. 1608.

A quadrupedibus hominem vorantibus accedo ad ea, quæ veneno nocent. Id trifariam faciunt; vel halitu, vel morsu, aliterve vulnerando: vel aliquo sui comesto, aut poto. Venenato halitu sic catoblepæ aera inficiunt, ut adstantibus letales inducant convulsiones. Plinium adi lib. VIII, cap. XXI, & Ælianum Hist. Anim. lib. VII, cap. V. Sed quod animal Plinio catoblepas, id Æliano κάτω βλέπον: ac similiter Athenæus vocat extremo libro V. Ubi & gorgon fera similis traditur naturæ: ac super eo adducuntur verba Alexandri Myndii, è secundo historiæ de pecudibus, & quadrupedibus. Verùm ait is, necari hominem, οὐ τῷ πνεύματι, ἀλλὰ τῇ γενομένῃ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων φύσεως φορᾷ· *non anhelitu, sed perlato ab oculis veneno nativo.* De quo mihi contrà videtur, propter ea, quæ de modo visionis dixi cap. XXV.

Alter inficiendi modus vel est in ungulis; in quibus pardales venenum gerunt; si Oppiano credimus in IV de Venatione: vel in dentibus; quomodo melium sive taxorum (nam idem vulgo, sed abnuente Salmasio *a*, animal putatur) morsus esse venenatos, Alberti M. judicium est. Ac caussa creditur, quia animalculis repentibus, ac venenatis, vesci soleant. Animal frigidum est; unde & hiberno tempore, si occasio detur, penè primus incubat: ac non quidem hiemem totam, ut de gliribus dicitur: sed, ut Georgius ait Agricola, magnam ejus partem transigit somno.

a In Plinianis ad Solinum Exercitat. p. 1009.

Quàm atrox etiam est malum, quod à rabido cane diffunditur! Facile autem rabidus fit canis, quia temperamenti est sicci, ac calidi. Sed nihil tristius, quàm quòd ab eo morsus caninos quoque induat mores, latrans, & quadrupes ingrediens: ut adolescens ille, de quo Philostratus in Apollonii vita lib. VI, cap. ultimo. Atque item, ut canis, quemadmodum ibidem legas, τὸ ὕδωρ καὶ ποθεῖ, καὶ δέδιε *b*: sic etiam, in quem canis morsu suo rabiem propagavit, laborat ὑδροφοβίᾳ, ut morbum eum vocant, quia aquas metuat is, qui morsus fuit. Hunc metum plerique, & in his Paullus Silentiarius in quarto Ἀνθολογίας, ex eo censent provenire, quòd in aquis videatur sibi canem videre, à quo est morsus: ac propterea sic exhorrescere. Sanè & de philosopho memorant, qui imaginatione ejusmodi detentus, potum refugerit: sed quia non planè ex animo deleta essent cuncta veteris meditationis, dilucidiori paullum intervallo cogitant secum, quod in proverbio est, Quid cani in balneo? eoque, animos sumens, ausus sit formidatum sumere potum: atque hoc pacto convaluerit. Nam, ut Philostratus *c* ait, φάρμακον μανίας λυττώσης, ὕδωρ, ἐὰν θαρρήσῃ αὐτὸ ὁ λυττῶν. *Medicamentum rabiei est aqua, si rabiosus ausit eâ uti.* Verùm quod, ob imaginationem corruptam, canem ajunt conspici in aquis, id perpetuum non est. Sæpius enim ejus rei vanitatem sibi compertam narrat pullus ille Æsculapii, Joannes Bevervicius, in tertio de Medicina veterum, c. II. Nec, puto, multò meliùs, qui ajunt, non canem quidem, sed se ipsos exhorrescere; quia imaginem sui conspiciant rubentium, torvorum, efferorum, vix hominum denique: quod & fieri ajunt intuitu aliarum rerum pellucidarum, ut id proprium aquæ minimè videatur. Sed ecce aliam etiam opinionem. Volunt aliqui, sic rabiei caninæ veneno absumi humorem, ut ab omni deinceps abhorreant humore. Nobis sufficerent hoc loco, ὑδροφοβίαν eam esse melancholiæ genus; ab omni autem melancholia pavorem provenire; & itidem melancholiæ hoc esse proprium, quod ejusmodi metum, aquarum nempe, gignat.

b Aquam & cupit, & metuit.
c Loco memorato.

Ter-

Tertiam vitæ, aut mentis adimendæ rationem consistere dicebamus in noxiis quibusdam quadrupedum partibus, si in cibum potumve adsumantur. Hujus generis est, quòd, si ursinum comedatur cerebrum, ita corrumpere putatur imaginationem, ut quis se ursum credat. Et hoc, & alia, nos Plinius docet lib. VIII, cap. XXXVI: *Cerebro (ursi) veneficium inesse, Hispaniæ credunt, occisorumque in spectaculis capita cremant, testato, quoniam potum in ursinam rabiem agat.* Præterea quantopere fel pardalis noceat, arguit, quod Scythæ eo sagittarum spicula inficere dicuntur, ut certiùs interimant. Illud magis mirandum, fel etiam equinum, ac taurinum sanguinem, esse inter venena: ut Plinii hæc indicant lib. XXVIII, cap. IX: *Damnatur equinum fel, tantum inter venena. Ideo Flamini sacrorum equum tangere non licet; cùm Romæ publicis sacris equus etiam immoletur. Quin & sanguis eorum septicam vim habet. Item equarum, præterquam virginum, erodit, emarginat ulcera. Taurinus quidem recens inter venena est, exceptâ Ægirâ. Ibi enim sacerdos Terræ vaticinatura, tauri sanguinem bibit prius, quàm in specum descendat. Tantum potest sympathia illa, de qua loquimur, ut aliquando religione, aut loco fiat. Drusus Tribunus plebis traditur caprinum bibisse, cum pallore & invidia veneni sibi dati insimulare Q. Cepionem inimicum vellet.* De taurino idem dixerat lib. XI, cap. XXXVIII: *Taurorum sanguis celerrime coit, atque durescit: ideo pestifer potu maximè.* Ac fama fuit, Themistoclem suâ hunc sponte bibisse, cum, quæ Artaxerxi promiserat, præstare vel nollet, vel posse desperaret. Hinc Aristophanes Equitibus:

Βέλτιστον ἡμῖν αἷμα ταύρειον πιεῖν.
Ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἱρετώτερος.
Nos bibere tauri sanguinem satius erit:
Themistoclis enim mors mage est optabilis.

Cap. LXXIII.

Ichneumonis, & mustelæ usus in muribus captandis. Duplex venandi ratio, dolo, & vi. Ad dolum pertinere foveas, quibus capiuntur hippopotami: item retia, quibus lupi; uti & laqueos, & hamum; quo & capiuntur crocodili: adhæc herbas venenatas, in quibus herba leopardi: ea vel allium, vel, quod longe verisimilius putamus, pardalianchen designari. Pardali, si pardalianchen ederit, antidoto esse stercus humanum: quo iccirco gaudet: unde &, eo ab arbore suspenso, sæpius capiatur. Lupos capiari, ut pardalianche, sic lycoctono: quam propterea terra sua inferri, Lycopolitani, quia lupum colerent, vetuerunt. Vulpes necari nucibus Thasiis sive amygdalis; non quibuslibet tamen, sed amaris: eoque [illegible] as certius aloë interire. Modus soporandi lupum pisce blenno: ac ursum cultro necandi, ubi sis armis tectus. Tigres eludi, ac capi, objectis clypeis, aut sphæris vitreis. Ut feræ superentur vi, referre plurimum, cujusmodi sint retia, venabula, & qua parte petantur fera. De feris maxime efferis exarmandis, & ci[illegible]randis. Horatio lux. Interea & à cicuratis ma[illegible] non sæpe periculum esse. Scoti, sive potius Hiberni, ætate B. Hieronymi, carnibus vescebantur humanis, [illegible] quas in sexu utroque partes prætulerint. Unde Joannis, Caroli Calvi deliciis, tum Scoti, tum Erigenæ, sit cognomentum. Basiliscum odore a mustela, mustelam [illegible] atu à basilisco interimi. Serpentes e specu extrahi, ac necari, odore pantheræ. Utrùm idem cervi præstent anhelitu, an odore: ac si odori id tribuendum, utrùm totius [illegible] existimandus, an solius cornus cervini. U[illegible] [illegible]λαφος nomen accepisse videatur. Varia cornus c[illegible]ini dotes.

SEd ma[illegible] [illegible]ur[illegible]io sunt habendæ gratiæ Deo, quod a[illegible] [illegible]t no[illegible]ias quadrupedes concesserit nobis quadrup[illegible] [illegible] quarum ope atque auxilio damnum ab iis vitaremus. F[illegible] hoc [illegible] nam. Quædam enim earum hanc operam nobis præstant securis, ac dormientibus: qualis esse [illegible] lum domi solet, ut antè dictum. Atque uti apud nos f[illegible]rum est usus in muribus captandis: ita apud Ægyptios ichneumonis: cujus catulos iccirco Alexandriæ divendunt rustici. Vulgo *murem Indicum* appellant, ex consuetudine eâ, quâ omnia ex Oriente, aut huic vicinis adlata terris, vocare vulgò *Indica* solemus. Mustela etiam mures non minores modò, sed majores quoque, quos *rattos* dicimus, venatur, ac vorat: estque in his capiendis felicior felibus; quia, ob corporis gracilitatem etiam subit cavernas.

Aliæ item quadrupedes datæ nobis, quæ in venandis quadrupedibus humanam requirant artem, atque industriam: quomodo canum sagacitas, ac velocitas, hominem insimul exigit venandi peritum. Hujus artis beneficio non modò lepores, & cuniculos, timida animalia, capere est: sed etiam ursos, apros, & alia id genus. Fit hoc vel dolo, vel vi apertâ. Doli sunt varii: in his, si, ut Xenophon *a*, & alii, docent, foveæ superponas virgulta, inque ejus medio emineat palus, à quo anser, vel agnus, pendeat. Hujusmodi fovearum mentio est L. XXVIII, qui foveas. D. ad L. Aquiliam. Nec modò locum habent iis in feris, quæ solùm in terris versantur: sed etiam in quadrupedibus amphibiis; ut hippopotamis: quod animal sæpe Nilo in prata exit vicina. Ægyptii igitur, ut Achilles Tatius narrat *b*, locis iis, quæ fera frequentat, foveam faciunt, in eâ arcam imponunt ligneam, superstenunt cannas, terramque: fera, non animadverso dolo, decidit in capsam: tum venatores, qui sese abdiderant, accurrunt, & operculum superimponunt capsæ. Ita animal id vivum abducitur, quod vinculis frustra constringere studerent; imò ob cutis duritiem nec lanceis, aut ferro, vulneretur; unde & *elephantum Ægyptium* dixere. Proximi sanè ab elephanto roboris judicatur.

a *Lib. de Venat.* p. 995. edit. Paris. an. 1625.

b *Lib. 4. de amoribus Clitophontis, & Leucippes.*

Præterea fallere est feras retibus, laqueis, hamis. Sic sæpe lupos capiunt retibus; præcipuè terra adeò nivibus contecta, ut in sylvis feras eis sectari non liceat; sed è locis vicinis petere escam cogantur. Eosdem, uti & pardales, capias laqueo, quem funiculo alligaris, à quo pendeat caro. Adhæc, si agnina hamum carne occultans; ubi assilierit lupus, dum bolum deglutire studet, unco detinetur. Ita vulpes etiam capi, monuit Petrus Crescentiensis lib. X de Agricultura. Crocodilos præterea, ut apud Herodotum est in Euterpe, fallere hoc pacto solent. Hamum circumdabant tergo suillo: quod medio fluminis venator immittebat. Huic ad ripam consistens vivum percutiebat porcellum: cujus grunnitu audito, approperat crocodilus: incidit in tergum suillum: id vorat unà cum hamo: mox hamo attrahitur in ripam: & quia sic quoque abunde molestiæ facesseret, oculi opplentur cœno, ne videat, quid agat venator.

Ut hamorum, sic & falcium, in talibus usus est. Quippe Septentrionales quoque, Olao M. teste *c*, sub nivibus falces occultant alligatas cadaveri: ad quod dum accurrit lupus, pedes sibi præcidit.

c *Lib. 18. de gent. Septent. cap. 16.*

Sed multum præterea auxilii est à φαρμάκου ἀκονιτοῦ, atque offis medicatis. Sic enim, ut Xenophon *d* ait, capere est pardos, & pardales. Herba, qua pardalis strangulatur, exinde, ut antea *e* quoque dictum, *pardalianches* vocatur. Forsassè est illa, quæ Rhasi vocatur *herba leopardi*. Nam *leopardi*, & *pardi*, sive *pardalis* nomina, vulgò confundi solent. Scio tamen, alios per *leopardi herbam* intelligere *allium*; quia tanta credatur esse antipathia inter animal hoc, & plantam memoratam, ut exeat continuò ædibus, siquando parietes ea sunt illiti: ut item abstineat carnibus cum allio elixis; quod cum leone habere commune, superiùs *f* ex Plinio *g* retulimus. Ut tamen pardalianchen potiùs intelligam, facit, quòd hæc proprium à pardali nomen sortita sit: nec, puto, Rhasis interpres, si allium, res vulgata, signaretur, obscuro pardalianchæ nomine appellasset. Neque tam allium nocet, quam pardalianches; cùm pardalis allio solùm fugetur: pardalianchen comedens, vitam amittat. Redigitur

d *Lib. de Venatione* pag. 995. edit. Paris. an. 1625.

e *Libri hujus cap.* 53.

f *Cap.* 53.

g *Lib.* 19. *cap.* 4.

gitur ea herba in pulverem: deinde carnibus istis, quibus gaudent pardales, inspergitur: tum carnes iis objiciuntur, vel suspenduntur locis, ad quæ commeare pardi solent. Sed vide, ut fœcunda rerum natura hic quoque pardis prospexerit: idque per hominem ipsum. Nihil spurcius merda hominis. At si pardi ederint de carnibus pardalianche infectis, quærunt, qua possunt, stercus humanum: quod hac parte antidoto est: ut ex Aristotele, atque aliis, ostendimus cap. LIX. Imò in alia quoque ægritudine inde medicinam petunt. Sed nec sibi hic cessandum putavit ingenium hominis. Nam ubi vidit, sic pantheras hominis capi retrimentis, venatorum excogitavit artificium suspendendi ea de arbore sublimi: quò, captæ odore hoc feræ, crebrò assultarent: ac lassatæ tandem eo pacto facilius certiusque conficerentur.

Nec pardalianches modò vitam eripit pardis; unde nomen accepit: sed etiam lupis; de quo auctor est Dioscorides lib. IV Τ'ἀλλῶν *a*, cap. LXXXI.

a Materia medica.

Ælianus quoque Hist. de Animal. lib. IX, cap. XVIII ait, prope Nilum crescere herbam dictam λυκοκτόνον, quasi dicas *lupicidam*: quam si lupus calcaverit, convulsionibus moriatur: ac propterea Ægyptiorum illos, qui lupum venerantur, quales sunt Lycopolitani, prohibere, nequis in terras suas hanc importet herbam.

Præter pardalianchen, quam & vulpes necare Dioscorides ait loco paullo ante memorato, iisdem vulpibus letales sunt nuces Græcæ sive Thaliæ, quæ aliter *amygdala* dicuntur. De his sic idem Dioscorides ejusce operis lib. I, cap. CLXXVII *b*: κτείνει δὲ καὶ ἀλώπεκας [illegible] σὺν τροφῇ. *Enecant & vulpes cum quadam esca devorata.* Loquitur autem non de quibusvis amygdalis, sed amaris: ut ex initio capitis cognoscere est. Cardanus lib. VII de rerum variet. cap. XXXIII, ait, nucem siccam esse adeò vulpinis pulmonibus noxiam, ut eas, nisi aquam biberint, occidat. Atqui non videtur id de quibusvis nucibus verum; sed, ut dixi Græcis, iisque amaris. Amaror enim est, qui tantopere vulpibus adversetur. Ac propterea alii censent, facilius certiusque aloe enectum iri. Sanè Cæsar Scaliger exercit. CC XVII, sect. XII: *Nos*, inquit, *vulpeculam, aloe cum carnibus devoratâ, vidimus exstinctam.*

b Edit. Paris. sed Wechelianæ Saraceni c. 176.

Præter quadruplicem, quam exposuimus, rationem, alii etiam sunt capiendi modi. Lupis blenno pisce, offusis tenebris, vertiginem induci, atque ita eos soporari, ex Diophane traditur in Geoponicis Constantino tributis *c* lib. XVIII, cap. XIV. Quomodo pardales vino decipiantur, dicam inferiùs, cùm agam de quadrupedibus huic, illive numini, sacratis.

c Sed perperam ibi βλέννῳ pro βλέχωνι editum.

Ursum fallendi hæc ratio adfertur à Conrado Heresbachio in Thereutice *d*, quam libris de re rustica adjunxit: *Venator armatus aggreditur ursum cultro præacuto accinctus. Ursus, ubi hominem cernit, mox complectitur prioribus pedibus, veluti brachiis, comprimendo necaturus. Interim venator, tutus armaturâ, cultro cor ursi petit, atque occidit.* Sed hic etiam vis concurrit.

d Fol. 370. edit. Colon. an. 1571.

Simplex dolus est tigridi suos auferendi catulos, quem narrat Jacobus à Vitriaco lib. II Hist. Orientalis, cap. LXXXVIII. Venatores, si insequantur tigrides, in viam projiciunt clypeos vitreos: in quibus hæ feræ, velut in speculo ugrinam cernentes figuram, fœtus suos recuperasse sibi videntur. Vitrum igitur exosculantur, & ut fœtus educant, pedibus tandem frangunt: eos non reperientes, iterum insequi parant. sed interea venatores equo effugerunt in naves: solumque tigridi in equum rejectum in litore sæviendi est potestas. Albertus Magnus, qui XXX circiter annis post Vitriacensem hunc claruit, objicere jubet sphæras vitreas: in quibus se itidem vident, & globi isti volubilitate suâ hoc præterea commodi habent, quòd, dum rotantur, vivere imagines videntur; ut omnino tigrides sic faciliùs illudantur. Atque hæc ratio occasionem doctissimo Camerario pulcherrimi præbuit emblematis XXXVI. cujus ea est sententia, sicut tigris fallitur imagine globi vitrei: sic humanum genus plurimùm fallaci rerum imagine deludi. Atque hæc sufficiant de dolo.

Vi capiuntur feræ multifariam: præcipuè vel arcu, sive sagittis, vel venabulo, sive hastâ: proximis autem seculis etiam sclopetis, ut vocant. Sed ut, si fallere retium dolo velis, multum refert, cujusmodi ea sint; (quia rara illa, ac tenuis fili, conveniant lepusculis, modò ita sublimia sint, ut nequeant transilire: sed ad lupos, vel apros capiendos, è crassa cannabe valide esse contexta oportet:) ita in venabulis etiam refert, ut e fraxino sint, aliove ligno duriore, ne duræ illisa cuti frangantur, atque ita destituant venatorem. Præterea interest, qua parte petatur fera. Si ferire voles apri caput, levi flexu irritus sit ictus: quare adigendum telum inter scapulas, qua parte jugulum est. Hanc rem pleniùs explicat Xenophon de Venatione *a*. Itidem in pardo venabulum adigendum in pectus, corque ipsum: quia alioqui, utcunque vulnus acceperit, rectà in venatorem faceret impetum. Atque hoc etiam monitum Julio Polluci in Onomastico *b*.

a P. 993. edit. Paris. an. 1625.
b Lib. 5. cap. 4.

Cumque magnum sit Dei beneficium, sic necare feras posse: tum verò non minus, quòd foveis, vino, aliter, ut vidimus, vivas capere liceat. Quomodo captas tum exarmare possumus, tum etiam non exarmatas cicurare. De priori sic Lampridius in Heliogabalo: *Habuit leones, & leopardos exarmatos in deliciis: quos edoctos per mansuetarios subitò ad secundam, & tertiam mensam, jubebat accumbere, ignorantibus cunctis, quod exarmati essent, ad pavorem, & ridiculum excitandum.* Ac M. Paulus Venetus lib. II, cap. XVII narrat, magnum Cham inter feras mansuefactas alere leopardos dentibus, ac ungulis relictis, iisque solitum venari.

Sed mansuetarii isti, ut Lampridius vocat, etiam non exarmatos cicurabant. Ac de talibus loquitur Martialis lib. I, epigr. CV:

Picto quòd juga delicata collo
Pardus sustinet, improbæque tigres
Indulgent patientiam flagello:
Mordent aurea quòd lupata cervi:
Quòd frenis Libyci domantur ursi,
Et, quantum Calydon tulisse fertur,
Paret purpureis aper capistris:
Turpes esseda quòd trahunt bisontes.

Subdit deinde de elephantis, ac leonibus. Sed de iis animantibus seorsum antea egimus. Nunc videamus de pardis, tigribus, aliis antea indictis, aut obiter tantùm memoratis.

Ad pardos nonnulli perperam trahunt Horatii locum lib. III, od. XVIII, ubi ait, Nonis Decembribus, quæ Fauno sacratæ, in agro suo Sabino, & bovem ab opere cessare, & pariter pagum sive paganos festum diem agere. Hic fide quorundam codd. pro pago *pardum* reponunt: quod meritò rejecere, qui nasum haberent criticum. Quid enim absurdius, quàm putare, pardos degere in agro Sabino, ac aliàs quidem esse operi rustico intentos: sed, die Fauno sacrato, feriari cum bubus? Interea suppetunt scriptores alii, ex quibus constet, & hæc cicurari animalia. Philostrati est lib. IV de vita Apollonii, cap. XII: Λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἐνίοτε κολακευόμενοι, ἡμεροῦνται, καὶ μεταβάλλουσι [illegible]· *Leones quandoque, & panthera, si mulceantur, mansuescunt, & feros mores immutant.* Cæsar quoque Scaliger Exercitatione LXXXIX prodit, Cambajæ regem pardis in venatione uti. Sic autem accepimus, si incassum se venatus, ne fera eò irritatius venatorem ipsum ferociat, pacari solere agno, vel hœdo, quem hoc fine secum domo tulerit venator. Et sane quod de leonibus suprà *c* dicebamus, ne cicuratis quidem temere fidendum, id in panthetis etiam locum habet. Nam facilè ad naturam redire, argumento erunt leopardi mas, ac femina; qui, Gesnero referente, post excessum Francisci Galliarum regis seu negligentiâ, seu malevolentiâ custodis, è cavea dimissi, in sylvas prorupere, nec paucos in via prope Aureliam dilaniarunt. Repertaque tum mulierum cadavera, quibus solas vorassent mamillas,

c Lib. hujus c. 53.

quasi

quasi hanc partem delicatissimam putassent. Inque hoc simile Scotorum judicium fuit. qui Beati Hieronymi *a* tempore ἀνθρωποφάγοι *b* etiamnum erant, atque in deliciis maxime habebant, virorum quidem nates, mulierum verò ubera. Scotorum autem nomine signavit Hieronymus Hibernos: ac similiter & Joannes ille, deliciæ Caroli Calvi, à quo Dionysius, cognomento Areopagita, atque alii, scriptores, e Græco redditi supersunt, tum *Scotus* vulgo dictus, tum *Erigena*, hoc est genitus in Eria, sive Iria, sive Hibernia: quomodo hodieque *Eir-land*, Belgis dicitur, sive *Ier-land*; voce *Eir*, vel *Ier*, ex *Iber* κατὰ συγκοπὴν contractâ.

a B. Hieron. lib 2. adversus Jovinianum, pag. 75. edit. Frob. an. 1553.
b Hominum comestores.

Nec pantheræ modò mansuefiunt, sed etiam tigres: ut ex Martiale antea vidimus. Ovidii quoque est in secundo de Arte:

Obsequium tigresque domat, tumidosque leones.

Ut Plinius *c* ait, *Pompejus M. Q. Tuberone, Fabio Max. coss. IV Non. Majas, theatri Marcelli dedicatione, tigrem primus omnium Romæ ostendit in cavea mansuefactam.*

c Lib. 8. cap. 17.

Nec à quadrupedibus solùm adversus quadrupedes noxias auxilium habemus; sed etiam serpentes. Quod de ichneumone constat. Ac mustela etiam, de qua superius dictum, odore interimit basiliscum. Is autem conspectu, vel afflatu potiùs, necat mustelam. Quare συναποθνήσκοντας, sive *Commorientes*, meritò dixeris. Plinius lib. VIII, cap. XXI, *Basilisco serpenti mustelarum virus exitio est. Adeo naturæ nihil placuit esse sine pari. Injiciunt eas cavernis, facile cognitis soli tabe. Necant illæ simul odore, moriunturque, & naturæ pugna conficitur.*

Similiter serpentes enecare dicitur panthera. De quo sic Jacobus a Vitriaco, Episcopus, Cardinalis, & Pontificius legatus, Historiæ Orientalis lib. I, cap. LXXXVIII: *Panthera tanta suavitatis odorem de gutture suo emittunt, ut cuncta pretiosa aromata vincat, ac omnes bestias, exceptis serpentibus, qui bono odore necantur, dulcedine spiraminis ad se trahant.* Ubi quod bestias docet pantherarum odore capi, præter eos, quos alibi *d* adduximus, scriptores, etiam Plutarchus, & Ælianus *e*, prodiderunt. Quod verò ait, serpentes earum odore e speluis educi, ac necari; id aliis proditum de cervis. A quibus serpentes naribus, & anhelitu, e latebris extrahi, Nicandro traditum in Theriacis, Oppiano in secundo Cynegeticorum, & Basilio in Hexaemer. Martialis quoque est lib. XII, epigr. XXIX:

d Libri hujus cap. 30
e Lib. 2. de Animal. c. 22.

Cervinus gelidum sorbet sic halitus anguem.

Putabat Ælianus lib. II de Animal. cap. IX, serpentes sponte prodire, anhelitus cervini amore allectos. Sed hæc sententia refellitur naturali illa inimicitiâ, quæ est inter serpentes, & cervos: de qua Theophrastus lib. IV de causis Plantarum *f*, & Oppianus in secundo Κυνηγετικῶν *g*, & secundo Ἁλιευτικῶν *h*. Quare si ab anhelitu est, potiùs is vertiginem adferat serpentibus, ut propterea in aëra prodire liberiorem laborent: quod ex Xenophonte traditur in Geoponicis lib. XIX, cap. V. Fortassè tamen non tam ab anhelitu est, quàm ab odore cervini cornus: quandoquidem Eustathius ait, cervos priùs cornua ad petram atterere, attrituque ea calefacere, ut ἀναθυμιάσει *i* protrahat serpentem. Sanè cornus cervini & aliæ traduntur dotes ab Orpheo, sive alio, poemate de lapidibus. Ac Theophrasti est in fragmento de invidia animalium: Ὁ ἔλαφος τὸ δεξιὸν κατορύττει κέρας, ὅπερ ἐστὶ πρὸς τὰ τοῦ φρύνου φάρμακα, καὶ πρὸς ἄλλα πολλὰ χρήσιμον· *Cervus defodit cornu dexterum, medicamentum adversus rubetæ venenum, & ad alia multa utile.* Inter cætera eo prodest, quòd, si accenderis, fugat serpentes: ut est apud Varronem, Plinium, Ælianum, Palladium, Solinum. Adhæc Orum in Hieroglyphicis, & Apollonii scholiasten in II Argonauticon.

f Cap. 10.
g Vers. 233.
h Vers. 289.
i Exhalatione.

Quamquam quid si dicamus, quòd prodeant serpentes, non tam esse ab exhalatione cornus: quam ab odore, & tum exspiratione, tum transpiratione totius cervi? Neque enim solius cornus ea est vis, ut serpentes fuget: de quo mox dicam pluribus: sed medulla etiam cervina inuncti, aut in pelle cervina somnum capientes, aut aliud quid cervinum secum gestantes, ab serpentibus sunt immunes: ut a Plinio, & aliis, proditum est. Imò & serpentibus pasci dicitur. Unde Tertullianus de Pallio cap. III: *Taceo cervum, quod & ipse, ætatis suæ arbiter, serpente pastus languescit in juventutem.* Sed pascitur quidem serpente. verùm ajunt sic interiora ejus incalescere, ut ad ea refrigeranda opus sit celerrimo cursu peti fontes: atque inde dici psalmo XLI *a*, I: *Quemadmodum cervus festinat ad fontes aquarum.* Ita non Camius modò enarrat, & Aben-ezra: sed etiam Augustinus, Hieronymus, & Theodoretus. Possis alioquin & simpliciter referre ad sitim ex cursu celeri, ac diuturno contractam, dum venatores, ac canes fugit. Porrò cum tanta sit hostilitas cervi, ac serpentis: verisimile fit, non tam Græcum ἔλαφος *b* esse à levitate, quasi ἐλαφρὸς *c*: quam ἀπὸ τοῦ ἑλαύνειν, sive ἑλᾶν τοὺς ὄφεις, ab *attrahendo serpentes*; ut est apud Plutarchum in comparatione terrestrium & aquatilium: sive ἀπὸ τοῦ ἑλεῖν τοὺς ὄφεις *quod serpentes tollat*; ut est apud Athanasium in Definit. cap. περὶ ἐνεργείας, & Eustathium in Iliad. Δ *d*. Pro ἑλεῖν apud Etymologum est ἕλκειν. Sed omnino id, ut durius, improbandum.

a Al. 42.
b Cervus.
c Levis.
d P. 468. edit. Rom.

Etiam adversus quadrupedes noxias aliter nobis Deus consuluit: ut adversus lacertas, quæ & ipsæ in quadrupedibus sunt. Lacertus Indicus, qui dicitur *yxhunpezkin*, usque adeò est venenatus, ut si vel calceatus calcaris, color calceorum prorsus fiat ater, perque calceos venenum cor petat, brevique hominem necet. Ac negant, hactenus veneno isti remedium repertum. Sed vide hic etiam bonitatem Dei immensam. Non nocet is serpens, nisi attingas. Solùm igitur cauto hic est opus. Adhæc, simulac conspexeris, lapide, vel ligno interimendi est facultas. Tantùm requiritur, ut ea cædis instrumenta defodias, vel comburas, quia alioqui & ab illis periculum extimescitur. Descriptionem ejus lacertæ, paullo solùm excedentis dodrantem, vide post alios apud Jo. Eusebium Nierenbergium *e*.

e Hist. Nat. l. 12. cap. 47.

Cap. LXXIV.

Varia quadrupedum prius habita esse pro symbolis Deorum, quibus forent consecrata; postea autem pro ipsis culta esse numinibus, saltem à vulgo. Id primò ostensum quadrupedibus, quæ ab universis colerentur Ægyptiis. Uti sunt duo boves, Heliopolitanorum Mnevis, & Memphitarum Apis: item Cynopolitarum canis; adhæc ælurus, sive felis: atque hujus occasione locus Clementis Romani emendatus. Hinc actum de quadrupedibus, quæ a certis colerentur Ægyptiis. Cujusmodi est Saitarum, & Thebanorum ovis; lupus Lycopolitanorum; cynocephalus Hermopolitarum; cebus, sive cercopithecus Babyloniorum juxta Memphim. Quomodo differant, simius, cebus, sive cercopithecus, & cynocephalus: atque unde nomen cebo sive cepo datum, item Hebræorum litera Coph: *ac origo vocabuli, quo cebum nuncupant Germani. De leone culto à Leopolitanis, & varia ejus venerationis caussa. De cultu capræ, atque hirci, apud Mendesios. A Coptitis comestos capros, sive hircos: at capras divino adfectas honore, ut delicias Isidos. Cur Ægyptiorum alii, ut Mendesii, hircum magis sint venerati: & quanto apud eos caprarii fuerint in honore. Cur Pan Ægyptiis, ac Græcis, effingi soleat capri facie, ac cruribus. Athribitis cultam mygalen, & cujusmodo hoc animal sit, atque unde nomen acceperit: quæ item divini illius honoris caussa adferantur. Cur ichneumonem coluerint Heracleotæ: non item illi, qui crocodilum venerarentur. Crocodilum ab Ombitis habitum pro Deo; contra ab Apollinopolitis comedi solitum; & qua caussa negati honoris animi.*

 Ridi-

Ridicula Ægyptiorum religio, pro felicibus habentium, non eos modo, qui alerent crocodilum: sed etiam a crocodilo devoratos. Caussa cultus Ægyptii petita ab Astrologia judiciaria. De cultu Amasidos in leoni.

QUæ de variis quadrupedum generibus, eorumque mirandis, hactenus diximus, elevare animos nostros debent ad contemplationem Dei, qui ea sic condidit. Sed cæcæ nationes multis eorum tribuère cultum religiosum. Ac priùs quidem ista pro divinis habuere symbolis: nec sapientiores fere progressi sunt ulteriùs. At vulgus paullatim eo est perductum, ut illis, quæ primo pro symbolis duntaxat habita forent, postmodo cultus divinus, tanquam veris numinibus, præstaretur. De hujusmodi quadrupedibus (sed quibusdam aliis animantibus admixtis) sic Strabo scribit in XVII: Τινὰ τῶν ζώων ἅπαντες κοινῇ τιμῶσιν Αἰγύπτιοι, καθάπερ τῶν πεζῶν μὲν τρία, βοῦν, κύνα, αἴλουρον· τῶν δὲ πτηνῶν δύο, ἱέρακα, καὶ ἶβιν· τῶν δὲ ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον· ἄλλα δ᾽ ἐστὶν, ἃ τιμῶσι καθ᾽ ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ Σαΐται πρόβατον, καὶ Θηβαῖται· λάτον δὲ τὸν ἐν τῷ Νείλῳ τινὰ ἰχθὺν, Λατοπολῖται· λύκον Λυκοπολῖται· κυνοκέφαλον δὲ Ἑρμοπολῖται· κῆπον δὲ (alii libri κῆπον, vel κῆβον) Βαβυλώνιοι οἱ κατὰ Μέμφιν· ἔστι δ᾽ ὁ κῆπος τὸ μὲν πρόσωπον ἐοικὼς Σατύρῳ, τἆλλα δὲ κυνὸς καὶ ἄρκτου μεταξύ· γεννᾶται δ᾽ ἐν Αἰθιοπίᾳ· ἀετὸν δὲ Θηβαῖοι, λέοντα δὲ Λεοντοπολῖται, αἶγα δὲ καὶ τράγον Μενδήσιοι, μυγαλῆν δὲ Ἀθριβῖται· ἄλλοι δ᾽ ἄλλο τι· τὰς δ᾽ αἰτίας οὐχ ὁμολογουμένως λέγουσιν. *Sunt quadam animalia, qua Ægyptii colunt universi: ut de terrestribus tria; bovem, canem, felem: è volatilibus, accipitrem, atque ibim: ex aquatilibus duo, lepidotum* (sive squamatum) *piscem, & oxyrinchum. Sunt & qua seorsum coluntur. Sic Saita, & Thebani, ovem; latum verò, qui piscis quidam est in Nilo, Latopolitani; lupum, Lycopolitani; cynocephalum, Hermopolitani; cepum, Babylonii, qui sunt juxta Memphim. Cepus faciem habet Satyro similem, catera inter canem, atque ursum: in Æthiopia nascitur. Aquilam Thebani, leonem Leontopolitani, capram & hircum Mendesii, mygalen Athribita, alii aliud. Caussas verò adferunt inter se non consentientes.* Dicam de hisce animantibus ordine: sed avibus, & piscibus, in ea, quæ postea dicentur, rejectis. Ac, Strabonis exemplo, primùm loquar de illis quadrupedum, quæ universi colunt Ægyptii. Hujusmodi esse ait, bovem, canem, felem. Bos geminus Ægyptiis cultus. De utroque sic idem Strabo in XVII, postquam de Bubasto, & Bubastica præfectura, dixisset, subdit: Ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Ἡλιοπολίτης νομός· ἐνταῦθα δ᾽ ἐστὶν ἡ τοῦ Ἡλίου πόλις, ἐπὶ χώματος ἀξιολόγου κειμένη, τὸ ἱερὸν ἔχουσα τοῦ ἡλίου· καὶ τὸν βοῦν τὸν Μνεῦιν ἐν σηκῷ τινι τρεφόμενον, ὃς παρ᾽ αὐτοῖς νενόμισται θεός, ὥσπερ καὶ ἐν Μέμφει ὁ Ἆπις. *Supra eam est regio Heliopolitana, ubi Solis urbs est aggeri magno imposita. Solis templum habet, & Mneuim bovem: qui in septo quodam nutritur, & ab Heliopolitanis pro Deo habetur: quemadmodum & Apis a Memphitis.* Nempe uti Romanum, Græcumque vulgus, statuas numinum, propter cultum, qui iis præstaretur, Deos credebat: sic Ægyptium vulgus bovem & Heliopolitanum, & Memphiticum, existimabat Deos. Quod secutus quoque Plinius ait lib. VIII, cap. XLVI: *Bos in Ægypto etiam, numinis vice, colitur. Apim vocant.* Et mox: *Sunt delubra ei gemina, qua vocant thalamos auguria populorum. Alterum intrasse latum est; in altero dira portendit. Responsa privatis dat, e manu consulentium cibum capiendo. Germanici Cæsaris manum aversatus est, haud multo post extincti. Cætero secretus, cum se proripuit in cœtus, incedit summotu lictorum, grexque puerorum comitatur, carmen honori ejus canentium. Intelligere videtur, & adorari velle.* Sed ut vulgus sic existimabat, non tamen id Plinius putavit. Alioqui non caute adeò loqueretur. *Intelligere videtur.* Nam quis ambigit, quin, quod numen est, intelligentiâ præditum sit? Nempe dubitavit, an non aliquid ei divini ab ipso esset numine insitum, cujus symbolum foret. Saltem sacerdotes, & sapientissimus quisque gentilium, bovem Heliopolitanum non habuere nisi pro symbolo Dei Solis, & Memphiticum pro symbolo Lunæ: ut dictum lib. I, cap. XXIX. De hoc bovis apud Ægyptios cultu etiam legas apud Clementem Romanum in quinto Recognitionum, & tot alios ex Christianis.

Post bovem subdit Strabo de cane, & fele. De canis veneratione est apud Ciceronem in V Tuscul. Juvenalis quoque est sat. XV:

—— Illic
Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.

A Cynopolitanis interim præcipuè cultum, indicat Clemens Alexand. Admonitione ad gentes.

Ælurum, sive felem, ab Ægyptiis cultum, refert Herodotus in Euterpe: atque addit, mortuum domi, sepultum saliri, atque ita Bubastum deferri, ut sacra in urbe sepeliretur. De cultura quoque testis Cicero, lib. I de Legg. & lib. I de Nat. Deorum, ac V Tusc. Quæst. Diodorus Siculus lib. I, Juvenal. sat. XV, & Plutarchus lib. IV Symposiacôn, quæst. V. Etiam cultum hunc inter alios memorat Clemens Romanus, vel alius, vetus, sed suppositicius scriptor. Locum apponam integrum ex quinto Ἀναγνωρισμῶν sive Recognitionum libro: *Alii Ægyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii Hircum, alii Gattas, nonnulli Ibim, quidam Serpentem, Piscem quoque, & Caphas, & Cloacas, crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere, & alia innumerabilia, qua pudet etiam nominare.* Ubi per *gattas* planè hic intellige æluros sive feles. Nam posterioribus hoc pacto locuti sunt seculis. Imò similiter etiam Græcis, sed mixobarbaris, γάττος, & κάττα, *felis*, ut ex Callimachi scholiaste antea dixi: atque idem liquet ex Euagrii lib. VI, cap. XXIV; ubi ait, αἴλουρον κάττιον ἡ συνήθεια λέγει, *consuetudo pro fele cattam dicit.* Porrò, ut obiter de aliis quoque hic memoratis quædam addam, pro *Caphas*, ut est in Parisina Sonnii editione, rectiùs quidem scripseris *cebos*; de quo inferiùs dicam. Sed enim inter piscem puto, & inanima, non inseruisset medium cebum, simiæ genus. Quare pro certo habeo, in memorato Clementis loco *cepas* legi oportere; ut est in Basileensi illâ, quam antea Sichardus, edente Bebelio, procurârat. Ad plantas igitur, non animantia, id pertinet. Uti nec hujus est loci de cloacis cultis: aut de ventris crepitu; de quo & ex Minucio Felice antea vidimus. Multa etiam animantium alia coluere Ægyptii: sed verum quod de serpente, & bove, dixi; cultum eum sagacioribus fuisse non proprium, sed symbolicum; id in istis quoque locum habet.

Ut Strabonis porrò vestigiis insistam, deinceps videbimus de quadrupedibus, quas civitates quædam Ægyptiæ seorsum coluere: ut Saitæ, & Thebani ovem; teste etiam Clemente Alexandrino Admon. ad Gentes. Iovi eidem Ammoni fuisse arietem sacratum, auctor est Clemens, qui dicitur Romanus, in X Recognitionum. Sed hoc nonnisi ad cultum pertinere symbolicum, satis est apertum. Propriè ajunt cultum a Lycopolitanis esse lupum: quod & Clemens Alex. memorat loco proximè indicato. De Cynocephali cultu est etiam apud Tertullianum in Apologetico cap. VI. & Augustinum lib. II de Civit. Dei, [illegible]. Sed nec inter veteres convenit, utrùm habitus sit cynocephalus ipse Anubis, vel ejus symbolum, an potius Mercurius, aut symbolum hujus. Pro Anubide facit, quod canino fingeretur capite: unde *latrator* dicitur Maroni VIII Æn. Ac caussam ejus figuræ attulimus lib. I, cap. XXVII. Pro Mercurio, literarum inventore, est, quòd canis ei sacratus, ob sagacitatem. Ideo botanici anethum vocant tum *cynocephali*, tum *Mercurii genituram.* Præterea valde huc facit, quòd Strabo ait, cynocephalum esse cultum ab Her-

Hermopolitis: quorum civitas, ut vocabulum indicat, τῷ Ἑρμῇ sive Mercurio sacra fuit. Est autem cynocephalus simiæ caudatæ genus; sed, ut ait Aristoteles a, cercopitheco majus, & efferatius, capite etiam ad canem propiùs accedens; unde & nomen κυνοκέφαλος, q. d. caniceps. Hodie Itali *babuino*, Galli *babion*, Belgæ *baviaen*, vocitant.

Post cynocephalum proximè subdit Strabo κῆπον, sive, ut in aliis codd. κῆπον, aut κῆβον. Aristoteli lib. II Hist. Animal. cap. VIII κῆβος vocatur: facitque secundum simiarum genus. Primum enim πίθηκος, sive *simia*, quæ caudæ expers, Latinis inde abattritis clunibus *cluna* dicta, vel *clura*, ut a γρώμη, *groma*; à κρέπος, *crepus*, unde *crepusculum*; à *cancer*, *carcer*; à *condolium*, *cordolium*; à *tornus*, *tornus*, & similia. Alterum genus ei est κῆβος, ut tertium κυνοκέφαλος, de quo actum. Ac κῆβος quidem ei dicitur πίθηκος ἔχων οὐράν *simia habens caudam*. Ut planè idem sit ac κερκοπίθηκος b, secundum illud Martialis c.

Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

De cercopitheci cultu legas & apud Juvenalem sat. XV, & Lucianum in Deorum Concilio. Nempe cercopithecı divinum aliquid habere visi sunt. Nam animal est valde ingeniosum. Præcipuè eo valent illi, qui ab odore moschi Itali *moschini* vocantur: de quibus Scaliger in Exercitat. & Clusius in Exoticis. Accessit tum exterior hominis similitudo, manibus, pedibus, aliis; quibus, quia in oculos incurrunt, non insistam: tum interior etiam; unde Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. IX: Οἱ δὲ κῆβοι τὰ ἐντὸς ἀνάλογον ὅμοια ἔχουσιν ἀνθρώπῳ· *Cebi partes interiores habent similes humanis*. Imo omni hoc simiæ convenire putatur: unde & anatomici, si humanum defuerit cadaver, vivam secant simiam. Et Galenus, opere anatomico, in hac planè sententiâ fuisse videtur. Neque illud magnopere adversatur Alberto Magno; qui in secundo ac vigesimo de Animalibus, diversimodè se habere tradit. Nam sic in plerisque conveniunt, ut discrepent in aliis: quemadmodum ostensum Andreæ Vesalio in præclaro volumine de fabrica corporis humani. Denique & illud ad divinum cercopitheco tribuendum facere honorem videbatur; quod hoc animal variet colorem, horti instar diversicoloribus consiti floribus. Imo inde aiunt ei nomen datum κῆπος, hoc est, *horti*: unde postea κῆβον fecere. Sed de isto dissentio. Omnino enim κῆβος, vel κῆπος, est ex Hebræo קף, Koph, *simia*; ut I sive III Reg. X, 22. Imo & literæ inde *Koph* nomen datum; quia figuram simiæ refert, quæ perticæ insideat. Germanis, & Belgis, hoc animal *meerkatte* dicitur: quod sonat *marinam felem*: *marinam* quidem, quasi trans mare advectam, ut Romani struthionem dixere *passerem marinum*: *felem* autem, Italorum exemplo, quibus vocatur *Gatto maimone*.

Subjungit postea Strabo de leone culto à Leopolitanis. Et sanè, si animali mutro hic cultus, seu ille proprius, seu symbolicus, deberet tribui: leoni is præcipuè, qui inter rationis experti a excellit, conveniret. Unde & Persæ Deum suum Mithram, sive Solem, leoninâ effingebant facie. Huc etiam facit, quod apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V, legas, Leonem Soli sacratum: sola quia leæna ex quadrupedibus curvi unguilis fœtum pariat videntem: adhæc quod leo brevissimo contentus sit somno, & dormientis oculi præfulgeant: quod item Leoninis, Sole Leonem permeante, reparent fontes, & lacunas suas nova repleras aqua.

Sequitur apud Strabonem de capræ, & hirci veneratione, apud Mendesios. A quibus hircum fuisse cultum, apud Clementem quoque Alexandrinum legas Admonit. ad Gentes. Etiam capras divino coluerunt honore, incolæ urbis Copti: à qua Ægyptiis omnibus nomen hoc datum esse, alibi diximus. Sed sic Coptitæ solent capram ἐκθεοῦν d, ut Isidis ἄθυρμα e putarent: quemadmodum refert Ælianus de Animalibus lib. X, cap. XXIII: Σέβουσι δὲ οἱ Κοπτῖται καὶ θηλείας δορκάδας, καὶ ἐνθένδε αὐτὰς· τὰς δὲ ἄρρενας καταθύουσιν. ἄθυρμα δὲ εἶναι τὰς θηλείας τῆς Ἴσιδός φασι. *Coptitæ ex capris feris feminas colunt, divinitatem etiam iis tribuunt: mares autem comedunt: feminas vero ajunt esse oblectamentum ac delicias Isidos.* Alii tamen Ægyptii caprum ipsum, sive hircum potiùs, (de quo & apud Maximum Tyrium legas sermone XXXVIII) honore coluere divino. Cujus rei caussam exponit Diodorus Siculus, bibliothecæ suæ libro primo: Τὸν δὲ τράγον ἀποθεῶσαι, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τετιμῆσθαι λέγουσι τὸν Πρίαπον, διὰ τὸ γεννητικὸν μόριον. *Hircum inter Deos retulere ob genitale membrum: sicut Græcis propterea ajunt venerationi esse Priapum.* Nempe, ut subdit, quia à membro illo est generatio omnis, eo existimant, hoc esse divinum, & animal id divino honore dignum esse, quod membrosius est cæteris. Sic enim homines gratam Diis mentem testari pro fœcunditate suæ gentis. Atque ante hos ita de eodem Herodotus in Euterpe: Σέβονται πάντας τὰς αἶγας οἱ Μενδήσιοι, καὶ μᾶλλον τοὺς ἔρσενας τῶν θηλέων· καὶ τούτων οἱ αἰπόλοι τιμὰς μέζονας ἔχουσι. *Capris etiam divinum Mendesii honorem tribuunt: ac magis maribus, quàm feminis. Atque ex iis caprarii præcipuo sunt in honore.* Subdit deinde, ut si caprariorum princeps decesserit, ingens totam Mendesiorum regionem occupet luctus. Imò & iisdem ab hirci cultu nomen esse, ex eo colligitur, quòd ibidem ait, Μένδης Ægyptiis *hircum*, & *Pana*, notare. Ac paullo antè dixerat, Pana, ut Græcis, ita Ægyptiis quoque, pingi ac sculpi caprinâ facie, & hircinis cruribus: utcunque eum crederent formâ similem esse Deorum aliis. Cur verò Pana sic effinxerint, dicam, cùm de Naturæ universæ cultu loquar. Addit quoque Herodotus, suâ ætate in Mendesia mulierem propalam coiisse cum hirco: quod non alio fuisse factum, vel permissum, credibile est, quam ut ea numini hircino gratificaretur, divinamque ex eo prolem conciperet.

Postremo loco memorat Strabo, mygalen, quam *murem araneum* interpretantur, ab Athribitis habitam pro Deo. Μυγαλῆ autem dicitur, quasi μυογαλῆ, ut rectè censet Nicandri scholiastes. Sed perperam ex Amynta tradit, sic vocari, quia ἐκ μυὸς καὶ γαλῆς γίνεται, *ex mure, & mustela generetur*. Ridiculum enim est putare, cùm mure mustelam, aut felem, consuescere, vel contrà, cùm tantum ea inter animantia dissidium sit. Sed verisimilius multò, inde hoc nomen esse, quia partim murem, partim mustelam, figurâ ac colore referat. De divino hujus animantis apud Ægyptios honore testem quoque habemus Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V: In caussis tanti honoris esse ait cæcitatem, quia tenebras luce antiquiores esse existiment. Item quòd è muribus quinctâ nascatur ætate in novilunio: & quòd jecur ejus, decrescente luna, deficiat. Ex quibus videmus, qualibus miseræ gentes rationibus inductæ sint ad colendam pro conditore creaturam.

Denique sic argumentum hoc concludit Strabo, alia etiam animantia ab aliis coli. Hujusmodi sunt, ut intra nunc quadrupeda consistam, ichneumon, & crocodilus: de quibus jam erat locutus Strabo ante verba superiùs adlata. Ichneumonem ab Heracleotis cultum dixerat: idemque refert Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XLVII, & Clemens Alex. Admonitione, ad Gentes. Nec nisi ob utilitatem aliquam Ægyptiis cultum esse, tradit Cicero in I, de Nat. Deor. Addit Ælianus, ut ichneumones sacri sint Latonæ, & Ilithyæ, sive Lucinæ. Item ut inimicitiæ iis sint cum aspide, & crocodilo. Et sane, quòd serpentes tollant, quibus tantopere obnoxia est Ægyptus, præcipuè in caussa erat, cur honores iis tribuerentur divini. Iis tamen, qui crocodilum colerent, neglectus ichneumonis cultus fuit: idque quia contereret ova crocodili; imò & ipsos necaret crocodilos. Nam quando se hi rictu diducto, Soli exponunt, ora eorum subit, viscera intrat, eaque exedit, & perforato ventre egreditur. Hoc igitur, ut ichneumonas exosos reddidit crocodili cultoribus;

a Lib. II Hist. Animal. c. VIII.
b Simiarum caudata.
c Lib. 14. epig. 202.
d Pro Deo habere.
e Ludum, & oblectamentum.

bus; ita contrà commendavit eorum hostibus; quemadmodum Strabo ait in XVII.

Crocodilum pro Deo cultum, præter Strabonem, arguunt Cicero I de Nat. De. & Tusc. V, Diodorus lib. I, Juven. sat. XV, Plutarchus lib. IV Sympos. cap. V, Ælianus lib. X de Anim. cap. XXI: ubi ab Ægyptiis Ombitis sic ait coli crocodilum, uti à Græcis, & Romanis, Olympios Deos: non item ab Ægyptiis Apollonopolitis, Tentyritarum parte; qui crocodilum oderint, eoque vescantur; sive quòd Typho dicatur ejus formam induisse, sive quòd Psammyniti, justissimi regis, filia, à crocodilo fuerit rapta. De hoc Tentyritarum odio etiam legas apud Strabonem *a*. Ait verò sic vulgo ferri, uti Psyllis in Cyrenaica vis inest nativa adversus serpentes: ita & eam esse in Tentyritis contra crocodilos. unde intrepide in aquis immentur, ac crocodilos pervestigent, atque interimant. Itaque & Romæ, cum in spectaculo essent populo exhibendi, hos aquam ingressos, retis eos eduxisse, ut in aprico spectarentur, posteaque retraxisse in piscinam.

a Lib. 17.

Porrò, præter Heracleoticam præfecturam, etiam Arsinoë, quæ priùs *crocodilorum urbs* dicta, mirum in modum coluit crocodilum, eumque σοῦχον vocabat; ut idem Strabo *b* refert. Atque addit, quomodo à peregrinis ad lacum advenientibus donarentur placentis, carne, mulso: & ut à sacerdotibus, ore ei aperto, placenta vel caro ingeri, mulsum etiam soleat infundi.

b Ibidem.

Maximus quoque Tyrius dissertat. XXXVIII narrat, ut mulier Ægyptia aluerit fœtum crocodili, ac propterea ab Ægyptiis judicata sit felicissima, ὡς τιθηνουμένη θεόν· *ut quæ nutriret deum*: atque eo non defuisse, qui deum pariter, & nutricem, demulcerent: porro mulieri isti fuisse filiolum paris ætatis, hunc cum crocodilo lusitare solitum: ac bene hoc cessisse, dum crocodilo vires deforent: ubi verò adolevit, exeruisse se ingenium: ut qui nutricis suæ filium devorârit: nec icirco eam omnia luctu complêsse: nam contrà, inquit, ἐμακάριζε τὸν υἱὸν τῆς θοίνης, ὡς γενόμενον δῶρον ἐφεστίῳ θεῷ· *felicem putavit filium, tanquam deo donatum domestico.*

Quæ hactenus diximus de cultu quadrupedum apud Ægyptios, ea consistunt intra hanc caussam, quod cultus, qui primò erat symbolicus, paullatim in proprium degenerârit: pro Deorum vero symbolis habita sint ob utilitatem, quam ex iis homines caperent. Unde Tullius quoque in primo de Natura Deorum: *Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt: velut ibes maximam vim serpentium conficiunt. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere; sed nolo esse longior. Ita concludam tamen, belluas à barbaris propter beneficium consecratas.* Loquitur autem de beneficio, quod ex animalium natura percipiunt. Sed præterea ratio affertur altera ab natura siderum ex Astrologia ἀποτελεσματικῇ, sive judiciaria. De hac ita Lucianus, de Astrologia libro: Ταῦτα μὲν ὦν Αἰθίοπες ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπέβλεψαν. Μετὰ δὲ, γείτοσιν ἐοῦσιν Αἰγυπτίοισιν, ἀτελέα τὸν λόγον παρέδοσαν. Αἰγύπτιοι δὲ παρ' αὐτῶν δεξάμενοι ἡμιεργέα τὴν μαντικὴν, ἐπὶ μεῖζον ἤγειραν, μέτρα τε τῆς ἑκάστου κινήσιος ὁρίσαντες, καὶ ἐτέων ἀριθμὸν, καὶ μηνῶν, καὶ ὡρέων διετάξαντο, καὶ μηνῶν μὲν σφίσι μέτρον, ἡ σεληναίη, καὶ ἡ ταύτης ἀναστροφὴ ἐγένετο· ἔτεος δὲ, ἠέλιος, καὶ ἡ τοῦ ἠελίου περιφορή. οἱ δὲ καὶ ἄλλα ἐμήσαντο πολλὸν μείζω τουτέων. ἐκ γὰρ δὴ τοῦ παντὸς ἠέρος, καὶ ἀστέρων τῶν ἄλλων, ἀπλανέων τε, καὶ ἀτρεμέων, καὶ τῶν ἅμα κινεομένων, δυώδεκα μοίρας ἐτάμοντο. ἐς τοὺς κινεομένους, καὶ εἰκόνα ζῷα ἐόντα, ἑκάστη αὐτέων ἐς ἄλλην μορφὴν μεμίμηται· τὰ μὲν ἐνάλια· τὰ δὲ, ἀνθρώπου· τὰ δὲ, θηρίων· τὰ δὲ κτηνέων. Ἀπὸ τουτέου δὴ καὶ ἱερὰ τὰ Αἰγύπτια πολυειδέα ποιέεται. Οὐ γὰρ πάντες Αἰγύπτιοι ἐκ τῶν δυώδεκα μοιρέων πασέων ἐμαντεύοντο, ἄλλοι δὲ ἄλλῃσι μοίρῃσιν ἐχρέοντο. Καὶ κριὸν μὲν σέβουσιν, ὁκόσοι ἐς κριὸν ἀπέβλεπον, ἰχθύας δὲ οὐ σιτέονται, ὁκόσοι ἰχθύας ἐπεσημήναντο. Οὐδὲ τράγον κτείνουσιν, ὅσοι αἰγόκερων ᾔδεσαν. καὶ οἱ ἄλλοι τὰ ἄλλα, ὡς ἕκαστοι ἱλάσκονται. καὶ μὴν καὶ ταῦρον ἐς τιμὴν τοῦ ἠερίου ταύρου σέβονται. καὶ ὁ Ἆπις αὐτοῖς χρῆμα ἱερώτατον, τὴν χώρην ἐπινέμεται. καὶ οἱ ἐκεῖ μαντήϊόν τε ἀνατιθέασι, σημήϊον τῆς ἐκείνου τοῦ ταύρου μαντικῆς. *Hæc in cœlo perceperunt Æthiopes: postea finitimis Ægyptiis imperfectam artem tradiderunt. Porro Ægyptii divinandi rationem, quam ab illis dimidiatam acceperant, in majus provexerunt. Quippe qui mensuram etiam, ad quam unaquæque stella movetur, indicarunt. Ad hæc annorum, mensium, ac temporum numerum instituerunt: atque hi quidem lunâ, ejusque conversione, menses metiuntur: annum vero Sole, ejusque circuitu, definiunt. Illi etiam his longe majora commenti sunt. Nam ex universo cœlo, reliquisque stellis, inerrantibus, & fixis, neque simul moventibus, duodecim partes effecerunt: in his etiam, quæ moventur, & unamquamque suis animantibus repræsentarunt, partim marinis, partim hominibus, partim feris, partim volatilibus, partim pecudibus. Unde & sacra Ægyptiorum variæ sunt. Neque enim omnes Ægyptii ex omnibus partibus divinabant; sed alii aliis utebantur partibus. Itaque arietem colunt, qui ad arietem spectant; piscibus non vescuntur, qui pisces annotarunt. Nec hircum occidunt, qui capricornum noverunt: & alii alia, prout singuli venerantur. Quin etiam Taurum in cœlestis Tauri honorem colunt. Nam Apis apud illos, res imprimis sacra, regionem depascit: & qui eam incolunt partem, oraculum quoque dicarunt: signum videlicet divinationis, quam à cœlesti Tauro petunt.* Ac subjungit deinde, quomodo postea etiam hanc artem sint aggressi Libyes, apud quos oraculum est Iovis Ammonis, qui arietis formâ colebatur: atque in hoc etiam cœli rationem haberi, cùm aries dux sit duodecim zodiaci signorum. Nec Babylonios ista ignorâsse, imò si ipsis de se creditur, hanc ab iis doctrinam accepisse Ægyptios.

Postremo illud loco adjungam, fuisse etiam, cùm revera quadrupes coleretur ab Ægyptiis: sed cultores se arbitrarentur animam colere humanam. Exemplum habemus apud Philostratum lib. V de vita Apollonii Tyanei, cap. XV: ubi narrat de leone mansuetissimo, quem Alexandrinis esse Amasin regem persuaserit Apollonius: unde οἱ ἱερεῖς ξυνελθόντες, ἔθυσαν τῷ Ἀμάσιδι, καὶ κοσμήσαντες τὸ θηρίον στρεπτῷ, καὶ ταινίαις, παρέπεμπον ἐς τὴν Αἴγυπτον αὐλοῦντες καὶ ὑμνοῦντες, καὶ ἐπ' αὐτῷ ᾄδοντες· *sacerdotes convenientes Amasidi sacrificarunt, & belluam torquibus, vittisque redimitam in interiorem misere Ægyptum, ante ipsum hymnos, & carmina, decantantes.* Hæc illi, cùm Apollonius suasisset, ut leonem deportarent Leontopolim, inque templo collocarent: quia foret indignum, regem maximum, in belluam regiam conversum, mendicando victum quærere.

Cap. LXXV.

Figmentum gentilium de asini, ac suis veneratione apud Judæos: & quam ejus rei rationem, de sue quidem Plutarchus, de asino autem, præter eum, Tacitus adducat. Unde opinio fluxerit de asino Judæis in summa siti aquam monstrante. Etiam Gnosticis hæreticis cultum utrumque tribui: imò asini illum omnibus Christianis, qui & inde asinarii vocabantur, & quam monstrosa Christum figurâ depinxerint inimici nominis Christiani. Vera caussa, cur suem adorasse fingantur Judæi. De suis veneratione apud Cretenses; simiæ apud Pithecusios, imo hodieque apud Indos Orientales, bovis itidem apud Indos. De mustela cultu apud Thebanos, ovis in insula Samo, lupi Delphis, leæna apud Ambraciotas: deque caussa venerationis istiusmodi. Terrestris echinus colebatur à schola Zoroastris. De Museritis murem honorantibus. Apollo μυοκτόνος, & Σμινθεύς.

HÆc de Ægyptiis. Nunc ad gentium alias transeo. Ubi inclyta Judæorum natio deposcit, ut primùm de se videamus. Si gentibus credendum, & hi

hi fuem, atque asinum, coluerunt. Unde Petronius Arbiter:

Judæus licet & porcinum numen adoret,
Et cilli summas advocet auriculas.

Ubi in aliis pro *cilli* est *cæli*: quomodo simile fuerit huic Juvenalis sat. XIV:

Nil præter nubes, & cæli numen a adorant.

Sed magis placet *cilli*: quod Pithœi editio b expressit. Quippe *cillus* est asinus. Hesychius: Κίλλαι, ἀστράγαλοι, ἢ ὄνοι. Et mox: Κίλλος, ὄνος. De cultu ejus sic Democritus historicus apud Suidam c: Χρυσῆν ὄνου κεφαλὴν προσεκύνουν, καὶ κατὰ τριετίαν ξένον ἀγρεύοντες προσέφερον, καὶ κατὰ λεπτὸν τὰς σάρκας διέξαινον, καὶ οὕτως ἀνῄρουν· *Asini caput aureum adorabant, tertio quoque anno capiebant hospitem, eumque offerebant, carnes item dissecabant minutatim, atque ita interficiebant.* Ab Apione etiam Plistonice, qui & Polyhistor dictus, ac cymbalum mundi à Tiberio Cæsare vocabatur d, objectum Judæis fuit ab Antiocho Epiphane, repertum fuisse caput asini aureum, quod à gente coleretur. Sed cum abunde refellit Flavius Josephus, opere eo, quod adversus nobilem hunc grammaticum scripsit. Cur verò Judæi utrumque id animal honorarent, rationem hanc adducit Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. V: καὶ ἴσως ἔχει λόγον, ὡς τὸν ὄνον ἀναφήναντα πηγὴν αὐτοῖς ὕδατος τιμῶσιν· οὕτως καὶ τὴν ὗν σέβεσθαι σπόρου καὶ ἀρότου διδάσκαλον γενομένην. *Ac fortasse ideo ratione nititur, ut sicut asino, quia fontem iis aquæ commonstravit; sic & sui, quia sationis & arationis est magistra, cultus apud eos sit religiosus.* Eodem refert Taciti illa in quinto Historiarum: *Sed nihil æquè, quàm inopia aquæ, fatigabat. Jamque haud procul exitio, totis campis procubuerant; cum grex asinorum agrestium, è pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moses, conjecturâ herbidi soli, largas aquarum venas aperit.* Et paulo pòst: *Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere.* Cum verò Tacitus, ac Plutarchus, dicant, hunc asini cultum ex eo traxisse originem, quòd Judæi, asino monstrante, aquas repererint; concinnè satis conjectabat Nicolaus Fullerus in Miscellaneis Sacris e, inde hoc esse, quòd, ut legere est Genes. XXXVI, 24. Ana, cùm pasceret asinos Sibeonis patris sui in deserto, invenerit ימם *jamim*; sive terminatione Syrâ ἰαμείν. Quippe, ut Hieronymus Quæstionibus Hebr. in Genesin ait, *nonnulli aquas calidas, juxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ contermina est, hoc vocabulo signari putant. Alii putant,* JAMIM *maria appellata. Iisdem enim literis scribuntur Maria, quibus nunc hic sermo descriptus est. Et volunt, illum, dum pascit asinos patris sui in deserto, aquarum congregationes reperisse: quæ, juxta idioma linguæ Hebraicæ, Maria nuncupantur: quod scilicet stagnum repererit. Cujus rei inventio difficilis est.* Imò Diodorus quoque Tarsensis, expositione in Genesin, ait: Ὁ Σύρος, καὶ ὁ Ἑβραῖος, τὸ ἰαμεὶν ὕδωρ βούλονται λέγειν· αὐτὸ ηὗρε πηγὴν ἐν ἐρήμῳ· *Syrus, & Hebræus, Aquam Jamim vocare solent: ut sit sensus, invenit fontem in deserto.* Hæc si interpretatio placet (nam alii ימם *mulos* exponunt, & asini cum equa congressum ab Horæo principe repertum arbitrantur) necesse sit dicamus, quod de aquis ab Horæo repertis prodiint erat ab Mose, id ipsi so fuisse attributum errore ipsi legislatori Mosi.

Judæorum exemplo Gnostici etiam dicuntur utrumque animal coluisse. Saltem Deum Sebaoth utrâque expresserunt figurâ. De quo sic Epiphanius: Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου· *Ajunt autem Sabaoth, hi quidem asini, illi autem porci, habere figuram.*

Imò calumnia hæc de asinini capitis cultu in veros etiam derivata est Christianos: ut indicat Minucius in Octavio: *Audio eos, turpissimæ pecudis, caput asini consecratum, inepta nescio qua persuasione, venerari.* Atque inde sunt dicti *asinarii*, ut indicat Tertullianus in Apolog. cap. XVI. Imò Christus inde a quodam nebulone pictus auribus asininis, pedum altero ungulato, librum gestans, ac togatus, cum hujusmodi inscriptione, DEUS CHRISTIANORUM ONONYCHITES: ut ibidem legas, & adversus Nationes lib. I, cap. XIV. Sed de extrema inscriptionis voce non consentiunt codices. In editis quidem est *ononychites*: sed MSSi habent *onocholtes*, *œnocholtes*, *Onochoetes*, *onochoites*, *onochorsitus*, *onochotasis*. *Onocorsites*, propter Vaticanorum codd. auctoritatem, in quibus ita perscriptum, comprobat socer meus Franciscus Junius: ut sit ἀπὸ τῆς ὄνου κόρσης, *ab asinino capite*. Jacobus Gothofredus I.C. *onochoetes* quasi dicas, ὁ ὄνῳ χοητὴς, *asini sacerdos*, voce ex eo ficta, quòd χοαὶ sunt *sacrificia*. Nic. Rigaltius prætulit ὀνοκοίτης, hoc est, *asinina prosapia*. Alii item aliud excogitarunt. Hæc de asini cultu.

Quod verò suem quoque coluisse Judæi dicuntur; id, puto, inde ortum, quòd Judæi porcinâ abstinerent. Nempe ita colligebant gentiles, cum Judæis esse comparatum, uti cum Ægyptiis; qui, quæ animalia adorarent, ea minimè comederent. Sed si, quia Judæi non vescerentur sue, eo pro numine eam coluisse existimandi: idem dicendum sit aliis de multis animantibus, quibus itidem iis lege fuerat interdictum.

Verum forsan, eam esse cultam à Cretensibus. De quo sic Athenæus lib. IX: ἱερὸν εἶναι τὸ ζῶον παρὰ Κρησὶν, *sacrum est hoc animal Cretensibus.* Ac deinde: διὸ πάντες τὸ ζῶον τοῦτο σεβάσμιον ἡγοῦνται. *propterea omnes animal hoc censent summa veneratione dignum.* Addit & carne suillâ abstinere. Interim, si non aliud argumentum erat, unde religiosè eum coli Cretensibus colligerent: sanè nihil de veritate hujus rei spondere ausim. Neque Athenæus, sive apud eum Agathocles, aliud dicit, quàm Cretenses esse suem veneratos. Atqui non solùm Deos, sed eorum quoque symbola, venerabantur gentiles.

Etiam in Ægyptiis ad Pithecusios pervênit simiarum cultus: qui proprius quidem vulgo; prudentioribus, credo, nonnisi symbolicus fuit. Cognoscere hoc est è vigesimo Diodori: qui clarè quidem ait, habitas ab iis pro Diis: verùm addit, ad modum, quo canes ab Ægyptiis: at qualis fuerit veneratio canis apud Ægyptios, antea vidimus. Verba Diodori sunt ejusmodi: Ταῖς αὐταῖς οἰκίαις οἱ πίθηκοι κατῴκουν τοῖς ἀνθρώποις, θεοὶ παρ' αὐτοῖς νομιζόμενοι, καθάπερ παρ' Αἰγυπτίοις οἱ κύνες. ἔκ τε τῶν παρακειμένων ἐν τοῖς ταμιείοις τὰ ζῶα τὰς τροφὰς ἐλάμβανον ἀκωλύτως ὁπότε βούλοιντο. καὶ τὰς προσηγορίας δ' ἐτίθεντο οἱ γονεῖς τοῖς παισὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῶν πιθήκων, ὥσπερ παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν θεῶν. τοῖς δ' ἀποκτείνασι τοῦτο τὸ ζῶον, ὡς ἠσεβηκόσι τὰ μέγιστα, θάνατος ὥριστο πρόστιμον. διὸ δὴ καὶ παρά τισιν ἐνίσχυεν ἐν παροιμίας μέρει λεγόμενον ἐπὶ τῶν ἀνατεινομένων, ὅτι πιθήκων αἷμα πεπώκασιν· *Easdem domus simiæ, quas homines, frequentant: & pro Diis habentur apud illos, ut, apud Ægyptios, canes. Paratos etiam in cellis penariis cibos, quando libet, nemine prohibente, hæ bestiæ sumunt; nominaque, ut plurimum, à simiis, sicut apud nos a Diis, parentes liberis suis imponunt. Qui animal hoc interfecerint, in eos, ut nefariæ impietatis reos, supplicio capitis animadvertitur. Ideo apud nonnullos proverbii vicem obtinuit, quod in magnifice se efferentes dicitur, Simiæ cruorem bibisti.*

In Orientali quoque India cercopithecus coli prædicatur. Atque hoc Balbus in Itinerario suo, quod Italicè scripsit, ex eo colligit, quòd itinere à Mecao ad Pegu inter idola, quæ *Pagods* Indis vocantur, reperit multa cercopithecorum simulachra: ac circa templa, quæ iisdem *Varrelle* nuncupantur, cercopitheci serventur alligati. Divinum autem honorem promereri creduntur, quod usque adeo hominum, præcipuè manuum ac pedum ratione, similes sint. Maffæus quoque in primo Historiæ Indicæ commemorat fanum pulcherrimum simiæ dicatum. Ac Joannes Hugo Linschotanus narrat, ut Lusitani anno CIƆ IƆ LIV, capta insula Seylon, non contenti eam vastasse, etiam templum in vertice *Pico d'Adam*, sive montis Adami, spoliare proposuerint: sed nihil reperêrint præter cistulam auro gemmisque insignem, in qua simiæ dens alter.

a Alii, cæli lumen legunt. Sed cæli numen diversis, at urbs Antiochiæ. Ita quæ sententia sit, cælum, quod & iis numen, novo cano.
b In veterum poetarum epigrammatis.
c In Δάμε.
d Plin. præfat. hist. nat.
e Lib. 3. cap 8.

asservaretur: hunc igitur abstulisse, magno cum dolore regulorum ejus loci: emissosque ab iis legatos, qui Lusitanis prodente eo offerrent septingenta ducatorum millia: nec abhorruisse ab venditione Lusitanos: sed dissuasum id iis ab episcopo suo Gasparo; qui nefarium ajebat, hoc pacto fovere horrendam Indorum idololatriam: eoque dentem eum cremasse, ac cineres projecisse in fluctus marinos.

Etiam bovis cultus ab Ægyptiis ad Indos dimanavit. De quibus hunc in modum Scaliger adversus Cardanum Exercit. CCLVIII, sect. I: *Quemadmodum Isis olim ab Ægyptiis; ita nunc ab Indis, qui Cochin regnum incolunt, Bos peculiari cultu pro Deo habetur, & nuncupatur Tambaran. Cum veteri cultu novus hic ut respondet: ita priscum Graecorum institutum novi memoria repraesentatur in Colom, qua ab illis locis haud multum distat orientem versus. Ibi namque oleo peruncti palaestras exercentur.* Sed ad antiquos scriptores, & idololatras, redeamus.

Mustelas coluere Thebani, quia Galanthis, quæ in mustelam conversa, Alcmenæ parturienti opem tulerit. Fabulam narrat Ovid. lib. IX Metamorph. a Deque hoc cultu ejus religioso etiam Ælianus tradit lib. XII de Anim. cap. V; ubi & eandem ad licit caussam. Nihil igitur affinxit Thebanis Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ. ubi idem de ridiculo hoc Thebanorum cultu legas. Atque addit Clemens, etiam Samiis oves cultas. Fortasse tamen nec isti coluere eas, ut Deos; sed tantummodo honorarunt, ut anathemata. Nam Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. XL, sic ex Aristotele scribit: Σαμίοις χρυσίον (ἱερὸν) κλαπὲν προβάτων ἀνεῦρε, ὅ ἐντεῦθεν Μανδροβούλος ὁ Σάμιος τῇ Ἥρᾳ πρόβατον ἀνάθημα ἀνῆψε· *Samiis aurum* (sacrum) *furto sublatum ovis invenit. Quare Mandrabolus Samius Junoni ovem consecravit.* Sanè anathemata, Diisque sacrata, non habentur pro Diis ipsis. Narrat autem Ælianus ibidem, ex Polemone, Delphis lupum coli (τιμᾶσθαι simpliciter ait:) idque quia indicium fieri fecerit auri furto surrepti, inque Parnasso defossi. Item ut Ambraciotæ honorent leænam, velut vindicem suæ libertatis. Nam, qui tyrannidem apud illos invaserat, leænæ catulis suis cinctæ obviam factus, ab ea est discerptus: ut ibi Ælianus testatur. Eoque respexit Ovidius in Ibin:

Fœta tibi occurrat patrio popularis in arvo,
Sitque Phaÿllea caussa leæna necis.

Ubi tyranno nomen facit Paphages: nisi is Phayllus; eoque *Phaÿllea* rescribendum: quod Janus Parrhasius b censet. Porrò hic quoque Ælianus de Ambraciotis dicere est contentus, τιμῶσι c: etsi Gillius reddiderit, *summâ religione colunt.* Interim Gillio favet Clemens Alexandr. qui in Protreptico, ut dixi, tradit, oves pro numine habitas à Samiis, item mustelas à Thebanis. Ubi de Ambraciotis quidem nihil: sed cùm Ælianus jungat Ambraciotas, & Samios; idem honoris genus utrobique intelligendum videtur. Et, credo, sapientes ovem, lupum, leænam, ut anathema, honorarunt: vulgus insipiens coluit, ut numina. Nec enim video, ut aliter sua constare fides possit Clementi. Vel putandum, Clementi imposuisse Græcos ipsos: qui per calumniam ista de aliis prodidissent. Idem dixero, tum de terrestri echino; quem tota Zoroastris schola imprimis venerata; ut refert Plutarchus lib. IV Symposiacôn quæst. V: tum de muribus religiose cultis; de quibus illud apud Philastrium d legere est, *Musoritæ sunt quidam nomine, qui sorices colunt.* Hoc absurdum prima facie videatur; quia, Magorum judicio, mures sunt invisi Deo: ut est apud Plutarchum περὶ Φθόνου καὶ μίσους, & in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Sed non omnem gentium religionem metiri conveniat ex Magis. Constat enim, mures Troadis incolis magno fuisse in honore, quia in bello hostilium arcuum nervos corrodendo corrupissent: ut est apud Aristotelem in secundo Rhetoricorum. Mures item sacri Tenediis, teste Heraclide Pontico e. Verùm & alias cultus ejusce caussas refert Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. V. Nec propterea censeo, habuisse eos pro Diis; sed animalculis Apollini gratis: qui cum Troadis incolis faventior foret, per eos arma hostium corruperit. Itaque Apollinem ipsum hunc vocarunt μυοκτόνον, quasi dicas, per mures interfectorem; ut est apud Eustathium in Iliad. A. Item inde *Sminthea* dixere ἀπὸ τῶν σμινθῶν. Sic enim mures genti illi vocabantur. Plura de hoc diximus Oratoriarum institut. lib. III, cap. II, sect. II.

a Fab. 6.

b Epist. 8. quæ ad Bartholom. Lomicum.

c Homonym.

d Catal. hæres.

e Lud. Nonius in Græcia p. 244. 6.

CAP. LXXVI.

Acceditur ad aves, ac primo ad aquilam, avium reginam: quæ, ridicula quorundam opinione, eo cum trochilo certamen habet, quia & is rex nominetur. Trochili sollertia. In Scripturis sacris aquila symbolum regis. Cur ea Iovis armigera statuatur a poetis. Usus ejus in auguriis gentium, & consecrationibus Cæsarum, & quid in somniis designet. Cur effingatur regiis, & triumphantium insidens sceptris. Sua legioni cuique aquila. Sed primitus legionis etiam signa fuere lupus, sus, minotaurus; & quid iis significatum: item equus, aper. Primus C. Marius, rejectis signorum aliis, legionibus aquilam dicavit. Lucani locus expensus. Quid aquilâ bicipiti significatum. De aquilæ magnitudine, robore, velocitate.

A Quadrupedibus nunc gradum capesso ad aves: quarum rex a est aquila: quamquam & nomen id trochilo sit attributum. Imò Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap. XI refert, vulgò fuisse persuasum, aquilæ eò cum hac avicula esse certamen, quia καλεῖται πρέσβυς, ἢ βασιλεύς, *vocatur senator, & rex.* Sed ridiculum est putare, aquilam scire, *regis* nomine vocari trochilum ab hominibus Græcis; ac propterea credere, aviculam illum regnum affectare. Nec sanè id nominis convenit trochilo. Solùm enim laudari meretur, quòd sit εὔβιοτος, seu *bonus victus*: quodque imbecillitatis sibi conscius, lateat inter fruteta. Hoc enim τεχνικόν, sive *sollertem*, arguit; ut ibidem ait Aristoteles. Sola igitur aquila esto ἀρχὸς οἰωνῶν, *princeps avium*, ut Pindarus vocat Isthm. od. VI: sive οἰωνῶν βασιλεύς, *avium rex*, ut idem nuncupat in Olymp. Ipseque Pindarus propterea se *aquilam*, ut lyricorum principem; æmulum suum, Bacchylidem, *graculum*, nuncupabat. Imò in Scripturis ipsis aquila symbolum est regis: ut cùm, per aquilas duas, Nabuchodonosor, Chaldæorum rex potentissimus, & Pharao Ægyptius, intelliguntur, apud Ezechielem cap. XVII. Ob hancce aquilæ excellentiam, Iovi eam, ut summo Deorum, dicarunt: imò ejus dixere armigeram; unde fulmen trisulcum pedibus gestantem fingunt. In auguriis quoque illi attributus est principatus. Ac jam Homericâ ætate, si à dextra alis expansis perstrepuisset; boni ominis putatum. Eadem Tarquinio Prisco imperium, Alexandro M. victoriam: at Tarquinio Superbo, & Dionysio Siculo, imperii amissionem dicitur portendisse. Etiam Iovis hanc alitem aliis prætulere in imperatoribus consecrandis. Nam, ut est apud Herodianum lib. IV, simulac rogo subjicerent ignem, aquila soluta e rogo petebat æthera, quæ in cælum animam deferre imperatoris credebatur. Atque idem Dioni traditum lib. LVI; ubi de funere agit Augusti. Ac propterea in nummis vett. cernas parte unâ effigiem imperatoris; alterâ aquilam, cui insideat imperator: inscriptioque est ejusmodi; CONSECRATIO. S.C. Unde liquet, cur somniorum interpretes putarint, regibus hoc, & viris principibus, mortem portendere, si somniarint, se aquilâ vehi: ut videre est Artemidori lib. II, cap. XX. Et hæc sacra spectant gentilium.

Præterea, ob eandem caussam, figurâ ejus significarunt imperii potentiam, ac majestatem. Quippe hanc alitem eam effinxere insidentem sceptris regiis b; uti & eburnis apud Romanos triumphantium scipionibus: unde Juvenalis sat. X:

Da nunc & volucrem, sceptro quæ surgit eburno.

Pru-

a Rex Græcis, quibus dicitur ὁ ἀετός: sed regina Latinis, quia aquila est muliebris generis.

b Dionysius lib. 3. Livius l. 9 Plutarchus in Romulo.

Prudentii quoque est περὶ στεφάνων:

Aquila ex eburno sumit arrogantiam
Gestator ejus.

Et adversus Symmachum lib. 1:

Post trabeas, & eburnam aquilam, sellamque curulem.

Eâdem de caussâ Romanis in primâ legionis cohorte (satis notum, decem *a* in legione quaque fuisse cohortes, quarum singulæ, cùm legio sex millium foret, sexcentos pedites complecterentur) pro signo erat aquila; cujus custodia erat penes primipilum, sive primum triariorum centurionem: quem ad honorem fere è primo principe; uti ad primum principum centurionem à primo hastato, pertingebant. Aquilæ hujus sese expandentis effigies, hastæ præpilatæ suffixa, gestabatur in acie. Primitus quidem hoc primum legionis signum variabat. Nam interdum erat lupus: atque hoc in honorem lupæ, quæ Romulum & Remum, Urbis conditores, aluisset. Interdum sus; ut in quinctâ legione; quoniam, ut Festus tradit, bella omnia gerantur propter pacem; cujus conditiones, porcâ cæsâ, iniri solent. Interdum Minotaurus; quia, ut hic in labyrintho latuit, ita ducum militarium consilia cunctos debeant latere. Auctor Festus, & Vegetius lib. III. Primus autem C. Marius, is qui septies consul fuit, rejectis signorum aliis, in quibus & equus, & aper, aquilam legionibus dicavit; Plinio teste, lib. x, cap. IV. Quot igitur aquilæ, tot legiones. Incauteque Lucanus lib. I:

Ut nota fulsere aquila, Romanaque signa.

a L. Cincius apud Agell. lib. 16. cap. 4.

Nam cum Cæsar Ariminum caperet, una solùm ei legio aderat. Nisi poëtam per συνεκδοχὴν numeri malis excusare. In nummo veteri videas aquilam bicipitem, argumentum legionum duarum in unam coalitarum.

Nec cum Herodes M. majori portæ templi à se exstructi aquilam imposuit auream, aliud voluit exhibere, quàm symbolum Romani imperii: nempe quia Judæa esset in provinciam redacta, & à Romanis ipse imperium accepisset. Sed Judæi quidam adolescentes, à magistris suis impulsi, eam detraxere; quia Mosaicæ legi adversetur muti animantis consecratio. Vide Fl. Josephum lib. XVII Antiq. Jud. cap. VIII, & lib. I belli Judaici, cap. XXI.

Posterioribus verò temporibus biceps aquila signum fuit divisi Romanorum imperii in Orientale, & Occidentale: quod non, uti Wolphangus Lazius putabat, jam ætate contigit Constantini Magni; qui imperium quidem transtulit Byzantium; sed sic, unum ut esse imperium persisteret: nec demum imperante Karolo Magno; hanc licet opinionem etiam secutus Ulysses Aldrovandus in primo Ornithologias *b*: sed à temporibus Honorii, & Arcadii: quorum culpâ imperium ita debilitatum, ut intra seculum in Occidente sub Momyllo sit Augustulo amissum: nec nisi trecentos post annos, & viginti quatuor, instauratum sub Karolo M. Nec Romani solùm imperii, sed multorum etiam regum, ac principum, aquila signum fuit gentilitium: nempe illum ad modum, quo Aventino, Herculis proli, gentis suæ insigne erat hydra serpentibus cincta: ut poëta ait VII Æneid.

b Pag. 92.

—— *Clypeoque insigne parentum*
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram.

Ubi etiam videmus, clypeo fuisse insignia incisa. Qui mos, & vetus, & postea diu permansit. Inde etiam clypeo nomen putatur: nempe ἀπὸ τοῦ γλύφειν, quod est *sculpere*, *calare*. Hodieque ab isto more insigne gentilitium *armorum c* nomine nuncupatur.

c Germanis enim wapen.

Caussam quilæ tantopere celebratæ in quatuor istis statuimus: primum magnitudine corporis cum summo robore conjunctâ: hinc volatu sublimi ac celeri: tum acrimoniâ visus: præterea prudentiâ, & animi magnitudine. Dicemus ord'ne de singulis.

Magnitudinem quod attinet, Athenæus in V Dipnosoph. refert, in pompa Ptolomæi Philadelphi viginti fuisse aquilas cubitalis magnitudinis. Gesnerus narrat, inter Misnam, & Dresdam, Germaniæ urbes, visos in nido, tres parvulas super quercus expanso, pullos totidem; quorum maximus, cum alas extenderet, iis adæquaret septem ulnarum mensuram.

Robore est ingenti: ad quod plurimùm conferunt rostrum aduncum, & ungues incurvi; quales etiam inter quadrupedes leoni. Præcipuè autem hoc robur ei est à nervis; non carne, quæ pro corpore ei non adeò multa est: interea & hæc pondus addit.

Roboris hujus argumentum habemus, quòd non oves solùm; sed etiam custodes earum canes, dilaniat. Serpentes quoque vincit: de quo sic, præter alios B. Ambrosius lib. de Salomone, cap. II: *Avis ista inimica serpentum est: quos cùm in aere, alarum remigio subvectando, supportat, hos obunco rostro, & armatis quasi quibusdam telis, pedibus suis laceras ac divellit: quos cum devorat, calore suo interno noxium illud virus extinguit.* Nec modò serpentium minores; sed dracones ipsos, vincit, necatque. Unde Horat. lib. IV, od. IV:

—— *Mox in ovilia*
Demisit hostem vividus impetus:
Mox in reluctantes dracones
Egit amor dapis, atque pugna.

Quin & cum cervis, & ipsis tauris, est iis certamen. Qua de re dicam inferiùs, cùm sagacitatem ejusdem in hac pugna exponam.

Etiam roboris est argumentum, quòd longissimo tempore, per terrarum ac marium tractus volans, jejunium toleret: siti verò ne tentari quidem videatur. Saltem aquâ abstinet: ac sanguis ei animantium sufficit, quem sorbillat. Quod & Jobus significat cap. XXXIX, 30: *Pulli ejus lambunt sanguinem.* In senectute tamen rostrum adeò incurvatur, ut cibum capere non possit: sed potu aliquantisper sustinet vitam: unde proverbium *a*, *Aquilæ senectus.* Quandoque tum partem rostri ad petram illidit, atque ita edendi usum, & cum eo vires *b* recuperat. Aliud etiam, quo senectuti occurrat, habet. Flante austro, qui ventus est calidus, in sublime evolans, agitatione istâ, & simul Solis radiis, incalescit: unde, poris laxatis, veteres excidunt pennæ, novæque succrescunt *c*. Ita rejuvenescit. Itaque de aquila capiunt illud Jobi cap. XXXIX, 19: *Nunquid per sapientiam tuam plumescet accipiter, expandens alas suas ad austrum?* Est & Psaltæ divini in CII: *Renovabitur, ut aquila, juventus tua.* Quod tamen hunc in modum simpliciter possis interpretari: Recuperabis vires, sic ut aquilæ referas juventutem. Et profectò, quàm parum illud est verisimile, alitem, imò animal ullum, rejuvenescere! Nec enim in homine modò, pro juventute *annos meliores*, cùm M. Seneca *d*; *bonam ætatem*, cum M. Tullio *e*; pro senectute *malam ætatem*, cum Afranio *f*, & Plauto *g*, rectè dixeris; imò & Salomone *h*, qui *diebus juventutis* opponit *dies malos*: sed in omni omnium animantium ætate, locum habet illud poëtæ Sulmonensis *i*:

a Terent. Heaut. Act. 3. sc. 2.
b B. Augustinus in psal. 102.
c Albertus M. lib. 23. de Animal.

Non bona tam sequitur, quàm bona prima fuit.

Credo autem, opinio hæc unde fluxerit, quòd aquila, ut ait Euthymius Zigabenus, sæpius, suis pennis excussis, recipiat novas. Unde fortassis Micheas cap. I, 15: *Dilata calvitium tuum, sicut aquila.* Eodem referunt hæc Jesaiæ verba cap. XL, 31: *Assument pennas, ut aquila.* Quod LXX reddidere, πτεροφυήσουσιν οἱ αἰετοί. Mirum, quod R. David ad locum illum adnotavit ex R. Rahadia, aquilam, decimo quoque anno usque ad centesimum, evolare, donec ad elementaris pervenerit ignis regionem: hinc æstuare vi caloris: tum in mare se dare præcipitem: exinde, rejectis veteribus plumis, succedere novas. Quæ planè censeo fabulosa. Non valde tamen abludunt ab istis, quæ tradidit Græcus psalmorum interpres: ex quo ista Antonius Agellius, Episcopus Acernensis, adducit *k*: Ὁ αἰετὸς κατὰ φʹ ἔτη ἀνακαινίζεται· καιόμενος ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ καταδυόμενος εἰς πηγὴν ὕδατος νεαρὸς εὑρίσκεται. *Aquila quingentesimo quoque anno renovatur; adusta à Sole, & mersa in fontem aqua, juvenis iterum reperitur.* Ubi pro φʹ, hoc est, *quingentesimo*, ρʹ, hoc est, *cen-*

d Lib. 1. Controvers.
e Lib. de Senectute.
f Apud Nonium in Senium.
g Aulul. act 1 sc. 1. & Rudent. act. 2. sc. 3.
h Eccles. 12. 3.
i Lib. 3. de Arte.
k In psalmorum commentarios, ad hunc locum.

centesimum, scribi oportere, facilè credo eidem Agellio. Sed ridiculum est putare, aquilam evolare in tantum, ut Solis uratur radiis. Nam proximè terras aer est calidior, propter radiorum refractiones: ubi autem hi desinunt refringi, idem frigidior est. Quare tale de isto judicium esto, quale de alis Icari liquefactis, quòd nimis se a terris extulisset. Hujusmodi enim apposite auriculis vulgi occinas; cui sæpius se accommodant poëtæ: non eorum, qui philosophantur seriò.

Volatus quoque aquilæ maximè sublimis est, & velox. Nam in nubes se extollit; unde proverbium, *αἰετὸς ἐν νεφέλαισι*[a], *aquila in nubibus*. Hinc & Homero Il. x dicitur *ὑψιπετήεις*, *altivolans*. Nidos quoque in celsis exstruit arboribus, aut rupibus: partim nempe, ne pulli ab avibus lædantur minoribus; partim ne de præda sit concertatio. Hinc Job. xxxix, 30: *Nunquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus.* Et Hieremias cap. xlix, 16: *Si elevaveris, ut aquila, nidum tuum, inde detraham te.* Ac similis est locus Abdiæ vers. 4. Nec alte modò volat, sed etiam celeriter: unde idem Jobus ix, 26. *Sicut aquila, quæ volat ad escam.* Sanè, ut Tullius ait in ii de Divinat. *Istâ avi volat nulla vehementior.* Et Appulejus lib. i Flor. *In prædam supernè sese ruit fulminis vice.* Hinc, *velociores aquilis*, *κουφότεροι ἀετῶν* ii Reg. i, 23, Jerem. iv, 13, & Thren. iv, 19.

Quia verò nulla avium sublimiùs se effert aquilà; inde Joannes Euangelista, qui altiùs prioribus volans, à divinitate Christi orsus est, huic aliti comparatur: ut ait B. Augustinus prolegomenis in hunc Euangelistam, item in eum sermone xxxiv, & lib. i de consensu iv Euangelistarum. Atque hinc Sedulius extremo libro primo operis Paschalis:

More volans aquila verbo petit astra Joannes.

Quanquam & hic visus acumen, de quo postea dicam, attendere licet: quia magis intuitus fit divinam τοῦ Λόγου[b] naturam: cujus generatio transcendit hominum mentes: unde & Gregorius Nazianzenus orat. vi de Spiritu S. ei accommodat, quod Salomo ait cap. xxx, 19. volatum aquilæ cognosci posse à nemine: nempe quia usque adeò sit sublimis.

[a] Aristophanes Equis.

[b] Verbi, sive Sermonis.

Cap. LXXVII.

Quam acutè cernat aquila. Quomodo ad Solem suos exploret pullos. Sed id haliæeti proprium videri. Quo fati genere Æschylus perierit. Aquilam, ut ajunt, non posse rectà intueri lunam plenam. Prudentia ejus aliis in certamine cum tauro, cervo, & dracone. Quandoque tamen una cum dracone perire. Proverbium, Aquila non captat muscas. *Et alterum,* Aquilam irritat cornix. *Nasum aquilinum, & oculos χαροποὺς, in hominibus etiam haberi argumentum animi generosi. Aquila quam salax, quam item fœcunda. Fabulam videri de septem pullis a C. Mario in nido inventis aquilino. An justitia, temperantia, vel liberalitatis sit, quòd aquila avibus aliis portionem prædæ relinquat. Aquilæ erga pullos amor etiam sacris celebratus literis. Cur vix ternos educare pullos valeat. Qui ἰξαῖοι dicantur. Usus aquilarum pellis, ac linguæ. Cur aquilæ esu Deus interdixerit populo suo. Falsum videri, quod ajunt, si aquilinis pennis misceas anserinas, has ab iis absumi. Uti nec verum, pelles ovillas si lupinis misceantur, amittere lanam; atque id durantis a morte hostilitatis esse argumentum. In Alberto M. sedulò attendendum, ne cuncta ab eo aquilæ attributa, huic putemus aliis convenire, quia quandoque eam cum vulture confundat.*

Jam ad sensus veniamus. Si visum attendas, ajunt aquilam, ut Homerus inquit Iliad. ρ[a],

Ὀξύτατον δέρκεσθαι ὑπουρανίων πετεηνῶν·
Acutissime cernere aeriarum volucrum.

[a] Vers. 675.

Subjungit continuò, in sublime evectam etiam conspicere leporem sub fruticibus latentem. Quem locum Plutarchus quoque adducit in Homeri vita. Ac de lepore idem est apud Aristotelem lib. ix de Animal. cap. xxxii. Imò & pisciculos videt in æquore natantes, etiam cùm in tantum subvecta, ut oculos propè frustretur humanos. Meritò igitur Jobus cap. xxxix, 27, 28, 29, perspicacem aquilarum visum inde commendat, quòd cum in rupibus altissimis suos faciant nidos, inde etiam contemplentur escam suam. Seneca idcirco in secundo de beneficiis vocat *luminis felicem*. Et Horatii est lib. i, Sat. iii:

—— Tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius. ——

Etiam à veteribus proditum est, ad Solis radios minimè connivere; pullosque suos admovere ad Solare lumen: quod si valeant perferre, habere eos pro genuinis; sin secus, rejicere, ut adulterinos. Unde Lucanus in ix:

Utque Jovis volucer, calido cum protulit ovo
Implumes natos, Solis convertit in ortus:
Qui potuere pati radios, & lumine recto
Sustinuere diem cæli, servantur in usus:
Qui Phœbo cessere, jacent.

Item Silius de ea in x:

Obversam spectans ora ad Phaëtontia prolem,
Explorat dubios Phœbea lampade natos.

Fusiusque idem refert Claudianus præfatione in iii Honorii Augusti consulatum. Et ne poëtis insistam, similiter Ælianus lib. ii de Animal. cap. xxvi. E nostris non ineleganter B. Ambrosius libro de Salomone cap. ii: *Aquila cum primum calidis ovis maturo ortu fœtus eruperit interior, pullos educit implumes: hos contra faciem fervidi Solis opponit; ut qui ægram & invalidam corusco radiorum appulsu aciem submiserit oculorum, materno damnatus arbitrio, & a fratrum consortio separetur, & dejiciatur in terram.* Ac similiter B. Augustinus tractat. xxxvi in Joannem. Portò quod de exploratione hac fœtus diximus, hoc Aristoteles imprimis tribuit haliæeto: nempe quia id genus imprimis est incertum de prole. Nam, ut Plinius ait lib. x, cap. iii: *Haliæeti suum genus non habent; sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur. Id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: è quibus vultures progenerantur minores, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Hanc Latinè reddas *aquilam marinam*: nempe quia volucres venetur marinas ac palustres. Maro sive alius in Ciri ait, Nisum, regem Megarensem, in avem hanc conversum. *Nisi* autem vocabulum ab Oriente. Nam Chaldæis נץ, nets, *aquila, accipiter, haliæetus*, à נצא, *volavit*. Thren. iv, 15.

Utcunque autem acutè cernat aquila, est tamen cùm erret. Atque utinam non sic visu peccasset, quando nobis Æschylum poëtam perdidit. Nam calvum ejus caput conspicata, existimavit esse saxum albicans: eoque, ex more, demisit testudinem, ut allideret, frangeretque, quò carne vesceretur. Hinc Sotades:

Αἰσχύλῳ γράφοντι ἐπιπεσοῦσα χελώνη.
Æschylo scribenti supercidit testudo.

Meminit quoque Aristophanes in Ranis. Imprimis adi Valerium Max. lib. ix, cap. xii, Plin. lib. x, cap. iii, Ælianum lib. vii de Anim. cap. xvi, & Suidam in Αἰσχύλος.

Mirum verò avem, quæ oculorum aciem adversus Solis radios intendit: hanc, ut ajunt, nictare adversus plenæ Lunæ fulgorem. Sed de isto judicium meliùs facient, qui aquilam alunt. His enim facile fit eam noctu constituere oculis adversus Lunam directis. At in cæteris id observare qui possis, cum ex rapto vivant: quales de die solùm volant?

Hæc de oculorum acie dicta sunt. Ab ea accedo ad illam quasi mentis aciem, quæ prudentia dicitur. Ea quantum valeat aquila, non obscure elucet è pugna ejus cum tauro, cervo, & dracone. Tauro in cervicem involat, & rostro acriter pungit: ubi etiam ad loca devenisse declivia observat, oculis facessit molestiam; donec nihil prospectantem

tem agat præcipitem, ac sic potiatur prædâ; teste Æliano lib. II de Animal. cap. XXXIX. Ac similiter cervis, ut Plinius ait lib. X, cap. IV, *multum pulverem volutatu collectum, insidens ipsorum cornibus, excutit in oculos, ejus ora pennis verberans, donec in rupes præcipitet.* Idem, ut Ovidius ait IV Metamorph.

—— Vacuo cùm vidit in arvo
Præbentem Phœbo liventia terga draconem;
Occupat adversum: neu sæva retorqueat ora;
Squamigeris avidos figit cervicibus ungues.

De hac cum dracone pugna vide & Homerum Iliad. M, & Nicandrum in Theriacis: cujus poëtæ Græci versus cum Ulysses Aldrovandus *a* reperisset tum prosa, tum carmine redditos: geminum ejusdem poetæ opus perperam, penè dixerim ridicule, putavit. Adi & è Latinis Ciceronem in fragmento è Mario suo, quod habes in primo de Divinat. Virgilium XI Æn. Plinium lib. II, cap. XXXIX: ubi docet, pugnam hanc non semper aquilæ feliciter cedere: quia draco quandoque aquilæ, à qua raptus, *multiplici nexu alas ligat, ita se implicans, ut simul decidant.*

a Lib. I. ornithologiæ. pag. 42.

Nec in aquila solùm quandam videre est quasi animi sagacitatem; sed magnitudinem quoque. Unde est, quòd muscas indignam se prædam putet: quæ res proverbio fecit locum, Ἀετὸς οὐ θηρεύει μυίας· *aquila non captat muscas.* Eadem provocata à cornice, in sublime evolat, hac longè infra se relictâ. Unde alteri proverbio origo, de impari certamine, Ἀετὸν κορώνη ἐρεσχελεῖ· *aquilam ludificatur cornix.* Nec enim, quòd sic sese efferat in sublime, timore cornicis facit; cùm neutiquam ignoret, quàm robore, pondere, impetu, antistet: sed sola animi magnitudine, quia cum cornice committi indignum putet. Interea tamen, si ea modum vexandi faciat nullum, tandem arreptam lacerat.

Cum autem non muscas modò, sed cornices etiam, insuper habeat: contrà aggreditur cervos, tauros, dracones; ut antè vidimus. Ac illustre imprimis magnanimæ alitis, quamquam & pervicacis, exemplum nobis refert Jacobus Antonius Cortusus, patricius Venetus, ac Patavini horti præfectus, epistolâ de dimicatione sua cum aquila ad Ulyssem Aldrovandum perscriptâ, atque ab hoc libro duodecimo Ornithologiæ *b* insertâ. Digna est historia, quæ consulatur. Nil mirum igitur, si φυσιογνώμονες *c* eos, qui aquilino sint naso, generosos esse ac magnanimos statuant. Sane Cyri majoris, & tot aliis heroum exemplis, comprobatur, non id planè nihil esse, quod dicunt. Similiter alti animi, ac excelsi, judicium capere jubent, si oculi sint similes aquilinis: puta non glauci sed χαροποί: hoc est, concavi, & profundi: item acres, quia in talibus magis colligitur vis visiva. Atque istud io haliæeto imprimis elucet.

b P. 891.

c Natura atque indolis humanæ judices ex corporis, ac præcipue vultus adspectu.

In aquila hoc etiam commendari solet, quòd alienâ abstinet prædâ; nec vescitur, nisi proprio partis labore. Id quoque magni esse animi argumentum putatur. Aliis tamen justitiæ, ac temperantiæ, potiùs videtur. Uti liberalitatis, quòd postquam explevit famem, reliquum aliis avium relinquat. Nec tamen id temperantiæ fuerit, si abstineat eo, quod satias jam ceperit, vel illa gravi suo anhelitu corrupta contemnat: nec liberalitatis, si propterea, quod aspernetur, aliis relinquat; imò avibus ipsis quoque ea esui inidonea sint, ob halitus aquilini corruptelam; ut Ælianus *d* nobis testis est. Quare tum tantùm prodest, cùm prædam ob pondus nequit auferre; eoque avibus omnis prope generis magno numero circumvolantibus, & aliquid exspectantibus prædæ, cedere parte cogitur intactâ.

d Lib. 2. de Animal. c. 39.

Diximus de iis, quæ inter aves principatum aquilæ contulerunt. Præterea autem commendatur, & fœcunditate, & amore in prolem, & usu multiplici in medicina.

Ad primum quod attinet, non modò est salax admodum (nam femella vel decies ter de die à mare compressa, si ab eo revocetur, recurret: unde & Ægyptii *Venerem* vocarunt *a*) sed etiam eodem tempore ternos producit fœtus. Nec obstat, quòd ovis suis duos duntaxat pullos excludere, unumque educare, scripserit Musæus; teste Aristotele lib. VI Hist. Anim. cap. VI. Nam & ternos educare, experientia comprobavit: ut Avicenna, & Gesnerus, testantur. Imò Mario puero septem in nido pulli inventi dicuntur: ut est apud Plutarchum in ejus vita. Sed vel prodigiosus ille partus est habendus; vel etiam fabulosus; ut Plutarchi quoque judicium est. Sanè, ut ternos etiam educent, est perrarum: cujus caussam mox adducam.

a Orus lib. I, cap. 8. ubi tamen non deest, sive aquilam, nominat, sed ἱέρακα sive accipitrem. Verum, quia accipiter, aquilam est generis, con'unde ea solent vocabula. Itaque & de aquila id referri videas ab Ulysse Aldrovando; qui avium istarum discrimen satis intellexit.

Magnus item est aquilarum erga pullos amor; qui educatione eorum satis elucet. Unde Deus ipse amorem suum erga Israëlitas cum aquilina comparat cura erga pullos. Ut Exod. XIX, 4, *Quomodo portaverim vos super alas aquilarum, & adsumserim mihi.* Et Deut. XXXII, 11. *Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans, expandit alas suas, & adsumsit eos, atque portavit in humeris.* Atque hæc imprimis in melanaëto videre est: imò & aliis, donec volandi potestas fiat. Neque obstat, quòd dicuntur, utcunque tria excludere ova, rarò ternos educare pullos. Nec enim odio in pullorum faciunt, uti vulgo existimant: sed quia ipsi inde non sufficiant educandis pluribus. Nam, ob calorem temperamenti, multo egent alimento; quo destituuntur, quando incubant ovis. Hinc illa diutina inedia, vel admodum frugalis victus. Quo sic emaciantur, & languescunt, ut plurimæ albescant, [illegible] Itaque & postea diu haud satis idoneæ sunt ad prædam: eoque vocantur ἅζεται, quasi aquilas degeneres, ac vix jam aquilas dixeris.

Usus aquilæ in vita est multiplex: ac primùm vivæ. Nam utuntur chrysaëto ad aucupium. Ob ferociam tamen vix docilis est. Itaque aucupes periti illas è nido auferunt adhuc tenellas, eoque disciplinæ capaciores. Sed hæ quoque molestiæ aliquid facessunt. Nam quo ætas magis aggravescit, hoc manu difficiliùs gestantur ob pondus.

A morte certissima est utilitas pellis. Hoc enim cum vulturina habet commune, quòd ad radicem plumarum, ob teneram lanuginem, plurimùm fovendo conducat ventriculo.

Alios etiam in medicina usus, non illos magorum modò, quos finxere non sine contemtu, & irrisu generis humani, ut Plinius *b* judicat; sed alios etiam, partim veros, partim veri similes saltem, petere licebit ex libris medicis. De linguæ aquilinæ utilitate adversus arteriæ asperæ ac columellæ vitia, tussim item, ac difficultatem spirandi, adi Galenum lib. III Euporistôn, cap. XXXVII. Quantopere in collyriis juvet, idem docet lib. X de Simpl. cap. XIII, & de compositione secundùm locos lib. IV. Alia etiam apud Marcellum Empiricum, Serapionem, atque alios, reperias.

b Lib. 37. cap. 9.

Cum tam multa aquilam commendent; in lege tamen Mosaica *c* reponitur inter immunda: cujus caussa partim naturalis est, partim mystica. Prior est, quia caro ejus sit insalubris. Nam difficulter concoquitur, excrementis abundat, & atrum gignit succum. Posterior est, quia ex rapto vivat. Voluit enim Deus eo hominem à rapina deterrere. Quàm verò rapax sit, ostendit, quòd à junioribus refertur, in nidum unius illatas deprehensum, anates trecentas, centum anseres, quadraginta lepores, & multos pisces magnos. Videturque eo detestabilior aquilarum rapina, quia, præter morem avium aliarum, è rapto viventium, ne ipsis quidem sui generis abstineat. Mirum verò, quod aiunt, hanc etiam vim plumis inesse aquilæ, ut si aliarum alitum misceantur pennis, eas quasi devorent. Unde non insciè cum his conferuntur bona inique parta, quæ si honestè acquisitis misceantur, hæc etiam consumant. Theophylactus Simocatus problemate secundo conatur ejus rei caussam adferre. Sed longè est verius, non tam anserinas ab aquilinis absumi, quam sic videri, quia aquilinæ magis durent. Nam ut non misceas, sed seorsum & has, & illas, colloces, durantibus aquilinis,

c Lev. 11.

jam

jam in pulverem abierint anserinæ. Cujus ratio est, quòd anserinæ sint multò humidiores, unde facilis putredo. Sic cadavera eorum, qui sicci sunt temperamenti tardiùs putrescunt istis hominum pinguium. Similis error, cùm ajunt, pelles ovillas, lupinis mistas, lanam amittere. Nam naturâ suâ duræ luporum pelles sunt durabiliores mollibus ovium. Quare invalidum est argumentum, cum hinc post mortem durare inter eas animantes inimicitias sive *ἀντιπάθειαν* volunt. At, inquiunt, & in fidibus chordæ ovillæ, mistæ lupinis, vix sonum edunt; imò rumpuntur: & tympana ex ovillâ pelle prope obmutescunt inter illa ex lupinâ. Neque hoc idoneum est hostilitatis argumentum. Nam quia lupi durior est pellis; eo lupinæ chordæ diutiùs durant: tympanaque eâ ex pelle confecta, sonum edunt longè clariorem. Quod & monitum eruditissimo Gesnero.

Multa etiam alia de aquilis miranda apud veteres, & juniores, legas. Interea, ut in rebus omnibus, ita hac etiam parte, opus judicio est: præsertim in Alberto M. qui, quod perperam in Aristotele culpat, ipse committit; ut aquilam, & vulturem, sæpius confundat. Fallius verò non paucos etiam fefellit juniorum: de quo nunc pluribus dicere non est animus. Jamdudum enim properat mens ad avium alias; de quibus solùm quasi per saturam agemus, uti antea, post elephantum, & leonem, in quadrupedibus fecimus.

Cap. LXXVIII.

Accedimus ad aliarum avium considerationem; sed quodammodo confusaneam, & miscellam. Ac primò aves variè distribuuntur. Primum inde, quia quibusdam animantes sunt pro cibo; quibusdam plantæ. Priorum genus unum carnivorum, quales fere unguibus sunt aduncis, quia magis hæ idoneæ sint aliarum ad animantium prædam. Nec tamen eas vel solum, vel solas, carnibus vesci. Alterum genus, vel piscibus, vel vermibus, vel culicibus gaudet. Mergi, ac fringillæ *ἔτυμον. Earum, quæ plantis vescuntur, quibusdam cibum esse semina, quibusdam fruges, quibusdam herbas.* Acanthidos, & carduelis *originatio. Altera distributio à locis, ubi victui student. Quædam enim terras amant, quædam ripas, vel litora, quædam etiam in aquis degunt. Prope aquas vivere fissipedes; in iis vero palmipedes: & ratio istius discriminis. Divisio tertia in diurnas, & nocturnas. Ac aliunde etiam distribui posse, quasi digito ostensum. Error veterum quorundam, dum vultures omnes esse feminas, & e vento concipere, arbitrantur. Refellitur quoque error eorum, qui ibin, & corvum, ore concipere existimant: & à quo fonte hæc opinio profluxerit. Vespertilio sola avium vivipara, & fœtum suum lactans. Rectiusne ea inter quadrupedes, an aves, referatur. Unde avis hæc dicatur Hebræis* Ataleph, *& quoddam locustæ genus Græcis* ἀττέλεβος *nominetur. Macrobii lapsus. Ovumne prius, an gallina. Longis ovis, an rotundis, gignantur mares. Putaminis firmitas, colorque varius. Fœtus materies, & cibus, & unde cor. Fugacium fœcunditas. Cognatio earum cum piscibus. Cur vesicâ careant. Utrum ex aquis, an terra, sint condita, secundum Mosem.*

IN avium mirandis primo se loco offert tanta earum varietas. Unde & diversimodè adeò dividi solent. Aristoteles in octavo historiæ de Animalibus, cap. III *a*, à victu hunc eas in modum dispescit. Primùm quædam sunt *σαρκοφάγοι*, *carnivora*; quales omnes sunt *γαμψώνυχοι*, *uncungues*, sive unguibus præditæ aduncis: ut, præter aquilam, etiam sunt milvus, accipiter uterque, tam palumbarius, quàm fringillarius, ossifraga, vultur, atque aliæ; quibus eò ungues aduncos divina tribuit sapientia, ut magis essent idoneæ ad prædam. Nec tamen solis vescuntur carnibus; cum quandoque glandes, vel poma, iis sint pro cibo: nec solæ sunt carnivoræ, cùm & alaudæ carnibus vescantur; quas tamen rectos habere ungues, dubium non est. Etiam carnes edunt, si eas objeceris, anates, anseres, ac gallinæ quoque; nisi dicere lubet, & harum ungues nonnihil incurvari. Sed & quædam *γαμψώνυχοι a* non sunt carnivoræ: uti hirundo; quam propterea ipse excepit Aristoteles. Itaque Cæsar Scaliger *b* scribere veritus non est, uncos hirundini ungues, quia non sit ex rapacium genere, nulli esse usui. Quasi non aliis in rebus afferre queant utilitatem; uti avium istis, quæ sic faciliùs quid apprehendunt, aut parieti, & similibus, felicius adhærent.

a Sive cap. 6. ex dist. Cæs. Scal.

a Uncungula.
b Adversf. Card. Exercitat. 227.

Proximæ carnivoris *ἰχθυοφάγοι piscivora*: ut mergus, qui & diu, & profundè, se aquis immergit, atque inde *mergi* est nomen sortitus. De hoc Cæsar Scaliger *c* narrat, vidisse se, qui integram ventriculo anguillam contineret.

c In Arist. Hist. Animal. lib. 8. sect. 77.

Aliæ verò aves sunt *σκωληκοφάγοι*, *vermivora*: ut passer, ficedula, & similes; in iis *σπίζα*; quam Aristoteles in nono Hist. de Anim. ait, æstate tepidis, hieme frigidis locis degere; unde non injuriâ Cæsar Scaliger arbitratur, hanc esse, quam *fringillam* à frigore dictam Festus *d* tradidit. Et sane, quam Aratus *σπίνον*, hanc & Avienus in paraphrasi *fringuillam* vocat.

d In Fringilla.

Aliæ item *κνιποφάγοι*, *culicivora*, sive culicibus vescentes: quales omnes istæ, quæ, quando curru vectamur, sic per longa nos agrorum spatia sectantur. Nam ut culices sequuntur equos; sic aviculæ illæ culices. Etiam vespertilionibus is cibus.

Atque avium istæ animantibus vescuntur. Aliis autem cibus est è plantis. Sic illa, quæ *ἀκανθὶς* dicta, semina τῶν ἀκανθῶν *e*, vel aliud inde carpit. *Spinum* propterea Theod. Gaza; *spinulam*, quia minuta est, Cæsar Scaliger reddebat. Probus, & Servius, *carduelem* ajunt; cui itidem nomen, quia in carduis degat, atque inde cibum petat. Certum interea, illam quoque frugibus, imò etiam culicibus, ac muscis minutis vesci. Regulus quoque (is, qui ibidem Aristoteli dicitur *βασιλεὺς*) planè est *σπερμολόγος*, sive *seminilegus*.

e Spinarum.

Ab hisce, quæ seminibus vescuntur, diversæ sunt *καρποφαγοῦντες*, *frugivora*; ut sunt columbæ. Etiam perdices, & galli, sunt *ποηφάγοι*, sive *herbivora*.

Alteram insuper divisionem avium Aristoteles *f* subjungit. Ea non tam à victu, quam à locis ob victum, petitur. Quædam in terra eò persistunt, quia inde iis solùm sit cibus: ut gallinæ, quibus nullus est riparum, vel litorum respectus; sed satis est, si quomodocunque reperiant, unde bibant. Aliæ vivunt circa aquas, ut ardeæ. Aliæ item in iis, ut anates. Eæ, quæ circa aquas degunt, sunt *σχιζόποδες*, *fissipedes*: sive præditæ pedibus fissis. In aquis, *στεγανόποδες*, *palmipedes*, quasi pedibus dixeris contignatis. Nempe posterioribus hisce Deus pedes tribuit, quos & contrahere possent, & diducere; ut ita contractis meliùs aquas scinderent, diductis autem propellerent, quomodo videmus remiges, ut magis undas impellant, obvertere remorum palmulas. Et in natando plus proficimus junctis, quàm divisis digitis. Solida etiam ligna magis feruntur secundo flumine, quàm fenestrata. In scindendis verò aquis dispar ratio; quas faciliùs diducas acie gladii, quàm si latâ eas ferias laminâ.

f Lib. 8. de animal. cap. 3 sed ex dist. Cæs. Scal. cap. 7.

Est & tertia avium divisio apud eundem philosophum. Quædam enim de die volant: ut aquila, accipiter, cuculus, aliæ: quædam noctu, unde Aristoteli *νυκτερινοὶ g* dictæ: quales ex iis, quæ *γαμψώνυχοι h*, sex istæ ab eo referuntur, *νυκτικόραξ*, *noctiscorvus*; *γλαῦξ*, *noctua*; *βύας*, *bubo*; *ἐλεός*, *ulula*; *αἰγωλιός*, *capriceps*; *σκώψ*, *asio*: quas omnes, ut aduncis ungulis, ita carnivoras ait.

g Nocturnæ.
h Uncungula.

Quomodo præterea aves dividantur à cruribus, pedibus, eorumque digitis, item rostro, linguâ, uropygio & cauda; adhæc bibendi more, voce, fœcunditate, incubatione, partu, nidis; vide sis apud Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CCXXVIII.

In

In his tam variis avium generibus quædam primò considerabimus ad vitæ originem, ac durationem, pertinentia. Hinc videbimus de functionibus vitæ. Tum de multiplici utilitate, quam ex avibus capere est. Denique quomodo & his abusæ sint gentes, divinum iis cultum exhibendo.

Ad originem vitæ pertinet, quòd vultures omnes volunt esse feminas. Planè enim hoc ejusmodi est, ac rhinocerotes omnes esse mares: quod refellebamus hujus libri cap. LIV. Quod de vulturibus dixi, proditum quoque Theophylacto Simocattæ quæstionum physicarum octavâ: item Tzetze Chil. XII, cap. CCCCXXXIX *a*. Addit ibidem, è vento concipere. Nempe tam verè, quàm ajunt, è vento concipere equas Lusitanicas: quod itidem refutavimus loco proximè memorato. Nec error iste demum temporibus Tzetzis, vel etiam seculis aliquot antiquioris Simocattæ cœpit: uti neque Isidori Hispalensis, Simocattæ paris, vel suppatis. Ex quibus Tzetzes circa annum vixit CIƆCLX, Isidorus anno obiit IƆCXXXVI, Simocattes claruit anno IƆCXII. Quippe multò ante eos hæc sententia obtinuit. Ut Christianos primò dicam, ita ex Græcis censuit Origenes lib. I contra Celsum, Basilius Hexaem. lib. I, Cyrillus Alexandrinus in jambis ad Sergium. Versus ejus Cyrilli ex poemate necdum vulgato, quod à Gulielmo Sirleto acceperat, adducit Consali Ponce de Leon Hispalensis, Sixti V. cubicularius, scholiis suis in Epiphanii Physiologum. E Latinis eam opinionem refert Tertullianus contra Valentinum cap. V: *Debine in illo mærore ex semetipsa sola, nullâ operâ conjugis, concepit ac procreat femina. Miraris hoc? & gallina sortita est de suo parere. Sed & vultures, feminas tantum parere, ajunt, & tamen sine masculo.* Probat verò Ambrosius I Hexaem. cap. XX. Quid mirum? quando istoc opere Basilium sequi solet. Porrò Basilius non dubitat ex vulturum citra marem conceptu firmare conceptionem B. Virginis. Nempe & hic locum habet, quod dici de nonnullis solet, bene quidem dicere, sed malè probare. Sed ut argumentum sit invalidum, si secundùm se spectes; valebat tamen adversus nationes, quibus ita persuasum fuit. Neque enim illud de vulturum generatione commentum erat Christianorum: quando similiter ante eos gentiles: ut Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac videntur Græcis prævisse Ægyptii; qui, ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicon, propterea Vulcanum, & Minervam, per vulturem significabant, quia Diis istis unicus esset parens. Nam Vulcanus ἀμήτωρ poëtis, quasi dicas *matre carens*, h. e. qui tantummodo matrem haberet: Minerva itidem, ut in his Euripidis Phœnissis, ἀμάτωρ, h. e. *patrima*, quia patrem solum agnosceret: unde & ἀπαρθένος... nuncupata. Primus verò, quantum video, hunc de vulturibus errorem solidè refellit Albertus Magnus: qui ait, inter Treviros, & Vangionum urbem, quæ *Wormatia* dicitur, sæpe conspectum, vultures inter se misceri. Ubi & testatur, eosdem hic videri quotannis nidificantes, atque ex congestis in nidos cadaveribus fœdum spargi odorem. Quibus refellitur, quod in Geoponicorum Collectaneis legas, non nidificare vultures: imò, & illud ab Aristotele fuisse in literas relatum, collector ille seu Bassianus, seu alius, refert. Sed Supposititio ex scripto id credo haustum. Nam genuinus Aristoteles multò aliter: ut qui nidificare eos dicat lib. VIII de Animalibus, cap. V. Nihilo verius, quod ab Aristotele proditum dicitur, eos non parere ova, sed vivas volucres. Quippe Plinii est lib. X, cap. VI, *Umbricius, aruspicum in nostro ævo peritissimus, parere ait ova tria.* Ubi *tredecim* in nonnullis est MSSis. Sed *tria* legendum esse ex Aristotele, jam diu Hermolaus comprobavit. Porro non absurdè sentiunt, qui arbitrantur, eo invaluisse opinionem, vultures non coire, quia sit quoddam vulturum genus infœcundum. Nam, ut Plinius ait lib. X, cap. III: *Haliæetos suum genus non habent, sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur: id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: e quibus vultures progenerantur, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Aristoteli quoque in Mirabilibus traditur, ex haliæetis nasci φήνην, sive *ossifragam*: hinc αἰγυπιόν, sive *aquilam anatariam*; exin de vulturem; ex vulturibus hisce nasci vultures grandes, eosque steriles; ut arguit, quòd nemo eorum nidum unquam conspexerit. Nec a vero abludit, quod Aldrovandus *a* suspicatur, ut ex asino & equa, nascitur sterilis mulus: ita ex mistura aquilarum diversi generis generari vulturem magnum, eundem sterilem. Atque ex his liquet, quàm debili argumento, ex eo, quòd aliquod vulturum genus Venerem nesciat, collegerint, nullos vultures misceri: ac proinde, quos videmus, è vento esse conceptos.

Ad generationem quoque referendum, quòd ... ore concipere opinio sit; uti & corvum; cui inde ... mum *fellatoris* datum nomen fuit: ut est apud Martialem in Xeniis: sed versus omnino meruere non apponi. Opinionem eam de ibide Ælianus lib. X, cap. XXIX, Solin. c. XXXV, Marcellin. lib. XXII; at tam de ibide, quàm corvo, refert Plinius lib. X, cap. XII: sed, ut ibidem legas, refellit Aristoteles: puta in III de Generatione Animal. cap. VI. Nam, inquit, si ore conciperent, semen in stomachum descenderet, atque ita excerneretur. Atqui vulvas, & ova, habere, perspicuum est. Censet autem, quod & Plinius ex eo narrat, errorem hunc inde ortum, quòd coitus corvorum rarò videatur; sed sæpe conjunctio rostrorum, more monedularum cicurum, atque item columbarum: quas tamen ore concipere, nemo putavit; quia & coitus sæpe cernitur. Albertus quoque narrat, corvos duos Avicennæ visos esse more aliarum avium congredientes: unde itidem colligit, tum ex osculis opinionem eam natam; tum quia non coeant, nisi ante lucem, vel crepusculo; ut eò homines coitus iis fugiat.

Erroribus hisce rejectis, insistamus porrò verioribus. Quale est illud, quòd avis quædam, quadrupedum more, vivum, pariat fœtum, & editum in lucem uberibus lactet. Hoc enim vespertilio facit; & solus. Unde Plinius lib. X, cap. LXII: *Volucrum animal parit vespertilio tantum.* Nam valde fallitur Raphaël Volaterranus *b*, cùm idem de vulture prodit. Objeceris, vespertilionem non avem esse, sed veriùs murem, vel saltem utriusque generis participem: nempe avem semimurem; unde Germanis, *vleddermuys*, sive *vleermuys* vocatur, q. d. murem volucrem. Ideirco scribere Varronem Agathone *c*: *Quid multa? factus sum vespertilio: neque in muribus plane, neque in volucribus sum.* Præterea dixeris, esse quadrupedem, cùm aves sint bipedes. Sed enim inter quadrupedes referri non meretur, quia qui priores pedes dicuntur, non pedes sunt, sed alarum hamuli, quibus de parietibus etiam dependet: imò ne posterioribus quidem, qui verius *pedum* nomen merentur, ingreditur solo: sed potiùs repat: unde & credibile est עטלף, *Ataleph* Levitici cap. 11, 20, nominari. Quomodo & Græcis, ac Latinis, *Attelabus* *d* vocatur locustæ genus: eoque nihil mirum, si & *Ataleph*, & *Attelabus*, in eo conveniant, quòd utrumque sit reptile alatum. Nec ignoro, non pennis, sed cutaneis volare membranis; quemadmodum & antea dictum. Ut enim *volucris* dicatur, satis est, quod volet. Quare hinc liquet, falli Macrobium, cùm potiùs inter quadrupedes recenset. Sic enim scribit lib. VII Saturn. cap. VI: *Volantia universa de ovis prodeunt, excepto uno, quod incerta naturæ est. nam vespertilio volat quidem pelliceis alis; sed inter volantia non habendus est; quia quatuor pedibus graditur, formatosque pullos parit, & nutrit lacte, quos generat.* Sic igitur statuendum, vespertilionem etsi ova non pariat, magis tamen in volucribus, quàm quadrupedibus, reponi oportere. Et hæc de volucre vivipara.

De cæteris avium quæstio est jam olim inter philosophos agitata, priusne fuerit ovum, an gallina, sive avis alia: quando par omnium ratio est. De hoc videre est disserentem Plutarchum in Sympostac. lib. II, quæst. III, & exinde Macrobium lib. VII Saturn. cap. ult. Peripatetici,

a Sive pag. 139 secundum editionem Operini.

a Lib. 3. Ornithol. p. 244.

b Lib. 25. Philolog. mutio cap. de volucribus.

c Apud Nonium in vespertilio.

d Plin. lib. 29. cap. 4.

uci, quia, ut est apud Censorinum *a*, *& ovum sine ave, & avis sine ovo, esse non potest*: unde consequi ajunt, *orbem esse quendam generantium, nascentiumque; in quo uniuscujusque rei initium simul, & finis esse videatur.* Scio quidem, his de natura jam constituta sermo sit: sed perperam hinc æternitatem mundi colligerunt: qua de re aliquid lib. I, cap. I, fusius autem alio in opere dictum nobis. Et profectò nonne hoc est ovo tribuere æternitatem, eoque ovum numen facere? Mirum autem, putâsse B. Augustinum, cùm Deus jubet aquam producere aves, & pisces, intelligendum hoc esse de δυνάμει *b*; non ἐνεργείᾳ *c* eoque ova prius esse producta, ex iis deinde aves fuisse exclusas. Quippe verba Mosis attendenti, clarum est, Deum primitus perfecta produxisse animalia.

a Cap. 4.
b Potentia
c Actu.

Difficile verò dictu est, quàm apertè in minuto ovo exserat se magna Dei vis & sapientia. Primùm formam ovi consideremus. Quid ea pulchrius? Nempe talis hæc, ac antiquissimi esse figuram mundi putarunt: unde & ovum symbolum mundi sunt, ac Bacchicis orgiis, & Cereris sacris, adhiberi solet: quemadmodum in symbolica dicetur Theologia. Inque tanta similitudine, ut & proverbio locum fecerit, *ovum ovo similius non esse*, tamen & discrimen notare solent intelligentiores. Quippe Ciceronis est lib. IV Academ. quæst. *Videsne, ut in proverbio sit, ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complureis, qui gallinas alere permultas quæstus caussa solerent. hi, cùm ovum inspexerant, quæ id gallina peperisset, dicere solebant.* Imò etiam discrimen a gallinariis repertum, unde mares, vel feminæ, excludantur. Quippe Aristotelis est in VI historiæ animal. cap. II: τὰ δὲ μακρὰ, καὶ ὀξέα τῶν ᾠῶν, θήλεα· τὰ δὲ στρογγύλα, καὶ περιφερῆ ἔχοντα τὸ ὀξὺ, ἄρρενα· *ovorum oblonga, & acuta, excludunt feminam: rotunda verò, obtusaque ab ea parte, qua acutior esse solet, marem.* Ac similiter lib. III de Generat. animal. cap. I, & II. Sed istius rei incertum arguere videtur Columella: ut qui contrarium dicat lib. IX, cap. 5: *Cum volet quis quamplurimos mares excludi, longissima quæque, & acutissima, ova subjiciet, & rursus cum feminam, quam rotundissima.* Eumque secutus Plinius lib. X, cap. LII: *Feminam edunt, quæ rotundiora gignuntur; reliqua marem.* Ac, ut ibidem legas, præivisse videtur Catius, & ex ejus sententia Horatius: cujus hæc lib. II, sat. IV:

> *Longa quibus facies ovis erit, illa memento,*
> *Ut succi melioris, & ut magis alba rotundis,*
> *Ponere. namque marem cohibent callosa vitellum.*

Et certè neutram regulam esse certam, compertum sibi esse, ait Brodæus.

Sed magis parebit, quantopere, ut Plinius *d* scribit, *generatio avium sua habeat miracula*: si partes etiam ovi consideremus. Sunt hæ partim exteriores, partim interiores. Externa est putamen, sive cortex: qui cum exit, mollis est; sed aeris contactu indurescit; idque in tantum, ut si cacumen utrumque, & obtusius, quod primo exit, & alterum, quod acutius, palmis compresseris, frangere non possis. De quo ejusdem Plinii *e* verba sunt: *Firmitas putaminum tanta, ut recta, nec pondere ullo frangantur, nec nisi paullum inflexâ rotunditate.* Putaminis color mirè variat: ut tradunt Aristoteles lib. VI de Anim. cap. II, & Plinius lib. X, cap. LII. Secundùm eos ovorum alia sunt candida, ut columbæ, & perdicis: alia pallida, ut τῶν ἑλείων ὀρνίθων, sive *avium palustrium*: alia κατεστιγμένα, sive punctis distincta, ut meleagridum: alia rubra, qualem Aristoteles ait esse τῆς κεγχρίδος, Plinius tinnunculi, ut eadem hæc esse avis videatur. De phasiano dissentiunt, cùm ille punctis distincta, hic rubra esse dicat.

d Lib. 10. cap 52.
e Ibid.

Cortice verò, ac membranâ, qua intus vestitur, duo continentur colores: nempe τὸ λευκὸν, sive *albumen*, & τὸ ὠχρὸν, sive *luteum*. E priori fit pullus: altero autem, quod vitellum dicimus, pascitur. Horum igitur corruptio potius censetur perfectio. Corrumpitur albumen, quia id esse desinit, quod fuit: sed verius tum ovum perficitur, quia id gignitur, propter quod fuit. Quia verò vitellus cibus est fœtus, eò, crescente pullo, et circumfunditur, ac paullatim deficit. In medio vitelli gutta est sanguinea; unde Aristoteles pulli cor, Galenus hepar esse existimavit. De istis etiam loquentem audiamus Plinium *a*: *A coitu decem diebus ova maturescunt in utero. Omnibus ovis medio vitelli parva inest velut sanguinea gutta, quod esse cor avium existimant, primum in omni corpore id gigni opinantes: in ovo certè gutta salit, palpitatque. Ipsum animal ex albo liquore ovi corporatur. Cibus ejus in luteo est* b. *Omnibus intus caput majus toto corpore: oculi compressi capite majores. Increscente pullo, candor in medium vertitur, luteum circumfunditur. Vicesimo die, si moveatur ovum, jam viventis intra putamen vox auditur.*

a Lib. 10. cap 53.
b Quod de albo, luteoque hic ait Plinius, id negant medici clarissimi; quorum sententiam copiose propugnat Ludovicus Nonnius lib. II. de re cibaria, cap. XXXVII. Sed verissimum esse, sibi quoque compertum ait doctissimus Brodæus lib. 3 Miscellan. cap. 25.

Præcipue autem fœcundæ sunt aves infirmæ, & fugaces: ut columbæ, & similes. Plinius apertè lib. X, c. LII: *Tribuit hoc avium generi natura, ut fœcundiores essent fugaces earum, quam fortes.* Nempe quia infirmæ, & rapinis earum quæ aduncis sunt unguibus, obnoxiæ sunt; eò Deus, ne genus deficeret, virium infirmitatem fœcunditate compensavit. Quanta sit hæc fœcunditas, idem naturæ mystes his enarrat verbis: *Aliqua & sexagena pariunt ova; aliqua quotidie; aliqua bis die; aliqua in tantum, ut effœtæ moriantur. Hadrianis laus maxima. Columbæ decies anno pariunt, quædam & undecies; in Ægypto etiam brumali mense. Hirundines, & merulæ, & palumbi, & turtures, bis anno pariunt: cæteræ aves ferè semel.*

Porrò quòd aves sint oviparæ, id commune habent cum piscibus. Utrisque ideo major est fœcunditas, quàm quadrupedibus. Ova enim faciliùs in utero augentur numero, quàm fœtus. Hinc etiam videas apud Mosen Genes. I, vers. 22, solis dictum avibus, & piscibus, *Crescite & multiplicamini.* Omnibus quidem animantibus dictum videtur: sed ob singularem avium, piscuimque fœcunditatem, de his solis exprimitur. Est & in aliis, piscium, & volucrium cognatio: de qua B. Ambrosius agit lib. V Hexaëm. cap. IX. Et ante eum B. Basilius Hexaem. homil. VIII: ubi inter alia ait *c*: Ἔστι τι συγγενὲς τοῖς πετομένοις πρὸς τὰ νηκτά. *volantibus est cognatio cum natantibus.* Sanè ut pisces pinnis natando secant aquas; ita aves pennis volando secant aera. Unde scitè Maro *d* dixerit, *remigium alarum.* Præterea utraque mammis carent: imò & vesicâ, quia excrementum humoris illis in plumas, his in squamas abit. Utrique etiam caudâ dirigunt cursum: ita ut ab avibus quidam navigandi artem didicisse hominem putarint. Sanè de milvis ait Plinius lib. X, cap. X *Iidem videntur artem gubernandi docuisse caudæ flexibus, in cælo monstrante natura, quid opus esset in profundo.* Tantam avium piscuimque similitudinem esse arbitrantur, non tam ex eo, quòd utraque ex ovis proveniant, quàm quòd utraque sint producta ex aquis; secundùm illa Mosis Gen. I, 20: *Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile super terram sub firmamento cæli.* Sic enim vulgata habet translatio: unde colligi solet, Deum ex aquis creasse tam aves, quam pisces. Eaque & B. Augustini lib. III de Gen. cap. V, & VI, & Fulgentii lib. de Fide ad Petrum cap. III, imò Patrum prope omnium sententia est. Addit B. Augustinus, pisces quidem factos ex aqua densiori; aves autem ex subtiliori: quippe quæ temperamento magis sint aërei, quàm aquei. Nec tamen hæc ita capienda, quasi solis dicantur aquis originem debere: sed intelligendum id ratione elementi prædominantis; ut & cùm homo dicitur de terra sumtus. Quia autem parum rationi consentaneum videtur, aves ex aqua potius, quam terra esse formatas; eo eleganter philosophantur de similitudine aquæ, & aeris, quæ adeò facile convertuntur: item considerare jubent, quod & aves quædam sint aquaticæ; ut cygni, anseres, anates, fulicæ, & quædam aliæ. Nec eo moventur, quod aqua sit frigida, & humida; aves calidæ, & siccæ. Nam, inquiunt, sal etiam calidus est, ac siccus: qui tamen ex aqua fit, eoque facile adeò in eam resolvitur. Præterea eo lenten-

c P. 100. edit. Paris. an. 1518.
d I Æn. 305.

tentiam suam tuentur, quòd aër iste terris proximus, quo aves gaudent, non sit serenus, qualis in prima aëris regione: sed turbidus, ac receptaculum vaporum, qui & ipsi ex aquis prodeunt: ut minùs sit mirandum, si quemadmodum vapores ex aquis ob levitatem adscendunt; ita & aves ex aquis factæ naturâ suâ volitent in sublime.

Ac videntur mihi ista minime absurda: imò si vulgari standum tralationi, nefas sit dubitare, quin aves ex aquis creatæ sint. Verùm non levem injicit scrupulum, quòd Hebræus textus sonet: *Repere faciant aquæ reptile animæ viventis, & volatile volet super terram, in superficie firmamenti cæli*: uti vertit Pagninus. Vulgata omisit verbum *volet*. Sed expressit quoque Arias Montanus. Qui similiter habet, *Et volatile volet super terram*. Hic objectant, in verbis Mosis ante adlatis, ex familiari Hebræorum more intelligi debere אשר, *ascer*, id est, *quod*: ut transferri possit, *& volatile, quod volet super terram*. Et ita accepisse videntur LXX; qui vertunt, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς. Ac similiter quoque interpretatur Chaldæus paraphrastes. Quicquid est, error librarii videtur esse in versione vulgari. Vel enim scripserat interpres, *volatilia volent*, vel *volatilia quæ volent*. Posterius non improbarem, nisi obstaret locus cap. seq. vers. XIX: ubi vulgata quoque sic habet: *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terræ, & universis volatilibus cæli, adduxit ea ad Adam*. Scio, respondere nonnullos; *volatilibus* referri ad *formatis*, non item ad illud *de humo*. Sed omnino violenta est hæc interpretatio: quam tamen admittere cogeremur, si Moses cap. I dixisset, aves etiam ex aqua esse formatas. Nunc verò in Hebræo nihil est caussæ, cur ita interpretemur. Quid enim cogit, ut recurramus ad ellipsin pronominis אשר, *quod*? Sed enim, inquiunt, animantia è terra producta pertinent ad diem sextum: nunc autem constat, aves esse opus quintæ diei. Huic argumento non difficulter occurritur. Nam quincto die creavit Deus animantia, quæ vel mare ornarent, ut pisces; vel aëra, ut aves; unde *volucres cæli* dicuntur. At sextâ die creata sunt animantia, quæ terram ornent. Quamobrem assentimus Ruperto, Cajetano, Catharino; qui terram esse avium materiem arbitrantur. Proque opinione hac multa etiam ex rerum natura possunt adferri. Aves quippe omnes, si paucas, quæ natare sciant, exceperis, solis gaudent terris. In his quiescunt, dormiunt, nidificant. Nec diffiteor, aliquas piscibus vivere. Sed longè plures carne, frugibus, semine, arborum fructibus, aliis, quæ terræ debeantur. Atqui in eo consentiunt Medicorum filii, illo quodque nutriri, unde originem trahit. Adde quòd avium quarundam, ut vulturis, & accipitris, crassa, sicca, duraque adeo est caro, ut hac parte exsuperet ovillam. Quare non video, quomodo ovilla sit terrestris; illa vulturum, vel accipitrum, non item.

Cap. LXXIX.

Hesiodi fabella, quam tot alii sequuntur, de longæva adeò vita cornicis, & corvi, refutatur. Ex ambiguo γενεᾶς vocabulo provenisse, ut Nestor, qui ultra annum esset provectus LXVI, & fortasse multis annis, is jam supra ducentesimum vixisse diceretur. Vera ætas corvi, ac cornicis. Deque ætate cygni, psittaci, anseris, accipitris, pavonis, carduelis, phasiani, galli, columbæ, passeris: & cur plurima avium sint natura adeo vivaces.

AB origine vitæ accedo ad ejus durationem. Sunt aves quædam admodum vivaces: uti corvi; quarum, ut aiunt, nunquam conspectum est cadaver. Nec est, quod dicatur, avium alias cadaver absumere; cùm ea avis nulli sit pro cibo. Præterea longævæ sunt cornices: unde Theophrastus naturam dicitur *a* accusasse, quòd cornicibus, quarum nihil interesset, vitam tam tribuisset diuturnam; hominis autem vitam arctis adeò spatiis conclusisset. Ideo Aratus dixit ἐννεάγηρα κορώνην *a*: quod Theon πολύγηρον exponit. Et Oppianus in III Κυνηγ. πολυζώους κορώνας *b* appellat. Et & Juvenalis *c* de Nestore:

Exemplum vitæ fuit à cornice secundæ.

[a] Cic. lib. 3 Tuscul. Quæst. Item de ... Plinium lib. II. cap. 10.
[a] Vetustam ita servorum.
[b] Vivaces cornices.
[c] Sat. 10.

Nec tamen vel corvus, vel cornix, adeo longæ sunt vitæ, ac fabulatus est Ascræus vates: cujus hi versus leguntur apud Plutarchum de oraculorum defectu:

Ἐννέα τοι ζώει γενεὰς λακέρυζα κορώνη
Ἀνδρῶν ἡβώντων· ἔλαφος δέ τε τετρακόρωνος.
Τρεῖς δ' ἐλάφους ὁ κόραξ γηράσκεται· αὐτὰρ ὁ φοῖνιξ
Ἐννέα τοὺς κόρακας· δέκα δ' ἡμεῖς τοὺς φοίνικας
Νύμφαι ἐϋπλόκαμοι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.

Sed pro ἡβώντων *d* jam olim in codd. alius erat γηρώντων *e*: ut apud Plutarchum ait Demetrius. Atque id magis placet. Etiam ita legit Ausonius; qui humanam quoque expressit, ex eodem, ut arbitror, Hesiodo: sed ea ipsius Græci perierunt. Latinè & eos, & sequentes, idyllium ejus decimum expressit hoc pacto:

[d] Pubescentium.
[e] Senescentium.

Ter binos, deciesque novem, super exit in annos
Justa senescentum quos implet vita virorum.
Hos novies superat vivendo garrula cornix,
Et quater egreditur cornicis secula cervus.
Alipedem cervum ter vincit corvus: & illum
Multiplicat novies Phœnix, reparabilis ales.
Quam vos perpetuo novies prævertitis ævo
Nymphæ Hamadryades: quarum longissima vita est.

Sic, ut attingebamus libri hujus cap. LIV, homo annis vivat XCVI, cornix IↃ CCC LXIV, cervus CIↃ CIↃ CIↃ CCCC LVI, corvus decem millibus annorum, & CCC LXVIII annis, phœnix nonaginta tribus annorum millibus, ac præterea CCC XII, Hamadryades nonagenis ternis annorum millibus, & CCC XII, decies multiplicans. Sed Plinius hæc pro fabulis habet. Sic enim scribit lib. VII Natur. Hist. cap. XLVIII: *Hesiodus, qui primus aliqua de spatio atque longinquitate vitæ prodidit, fabulose, ut reor, multa de hominum ævo referens, cornici novem nostras tribuit ætates, quadruplum ejus cervis, id triplicatum corvis. Et reliqua fabulosius in phœnice, ac nymphis.* Videmus, Plinium simpliciter verba Hesiodi cepisse: non, uti Cleombrotus, qui, apud Plutarchum *f*, putat, Hesiodum per γενεὰν annum intellexisse unicum: quia intra id spatium mundus renovetur. Ita cornix vivat annis IX, cervus XXXVI, corvus CVIII, Phœnix IↃ CCCC LXXII, Nymphæ novies millenis septingentis & viginti. Sed hæc γενεᾶς significatio non convenit satis ei, quod Hesiodus ait tot homines γενεαῖς vivere: ut vel universa hominis ætas intelligatur, quod spatium est unius seculi, sive quasi annorum centum: vel generatio una, hoc est, anni XXX, sive potiùs XXXIII. Quomodo Nestor, quia XC, vel fortè XCIX, foret annorum, veteri poetæ Nævio dictus est *trisecli senex*: uti τριγέρων in primo Ἀνθολογίας.

[f] De oraculorum defectu.

Sed de fabulosa corvorum, & cornicum ætate satis. Juniorum autem observatio est, corvum aliquando ad annum pertingere centesimum; nec multò minùs vivacem esse cornicem. Ac vultures quoque ad centesimum perveniunt. Et omnino carnivoræ omnes magis sunt longævæ. Cygnus, qui ἰχθυοφάγος *g*, quandoque hanc ætatem excedit. Psittacus, ut non accenseas id ætatis, quo in Indiis vixit, priusquam huc advehatur, (quod quantum sit, sciri nequit) tamen sic quoque ad annum vivere sexagesimum comperitur: idemque à Verulamio proditum est in Historia vitæ, & mortis. Atque idem anserem quoque, licet herbivoram, longævam ait: & inde esse proverbium Germanis, *ansere senior*. Sed annos non expressit. At Albertus M. narrat de ansere, qui annum excesserat sexagesimum. Nec abnuit Cardanus *h*, *Existimarem, inquit, hæc fabulosa, etiam illo dicente: verum cùm sciam carduelem, adeò parvam avem, tredecim annos in cavea educatam, adducor, ut credam, id, quod de ansere relatum est: tum præcipue quod dura carnis admodum sit, atque solida. Constat enim, sylvestrem anserem, tribus perpetuis diebus excoctum, non potuisse*

[g] Piscivorus.
[h] Lib. 7. de rerum Varietate, cap. 34.

emolliri: unde objectum canibus, aliisque animalibus, intactum mansisse: quibus adducor, ut credam, fa[illegible]dam esse carnem illorum & humido pingui abundare atque ideo longioris vitæ esse. Palumbes quandoque pertingit ad annum quinquagesimum *a*. Nec dubitandum, quin ad vitam adeò longævam conferat multùm, quòd in sublimi, ubi aer purior, & temperatior, nidificet. Accipiter sylvestris annos vi[illegible]it quadraginta: domesticus, ob vitam magis degenerem, nonnisi [illegible]iginta. Pavo annis xxv vitam producit *b*. Etiam carduelis, ut Verulamius *c* ait, etsi minuta avis, ad vigesimum tamen annum vivere deprehenditur. Atque hoc argumento etiam de sexagenario ansere fides fiebat Cardano, ut vidimus. Phasiani, ac perdices, vivunt annis xvi. Galli gallinacei, ob salacitatem, non excedunt annum duodecimum. Nec columbæ, aut turtures, facile annum exsuperant octavum *d*. Passeribus, quia usque adeò salaces, nonnisi ad biennium *e* circiter suppetit vita. Quòd alioquin aves naturâ fere sint vivaces, id præcipuè deberi videtur humido pingui, magisque aerio, quàm illud quadrupedum, & piscium, quibus aqueum magis. Adde quòd ferè aere fruantur puriori, quàm quadrupedes: præsertim quæ editis in locis faciunt nidos; ut de palumbe dicebamus. Nulla interim avis immortalis: quod de ibid[illegible]ne Apioni quidem, tam stulte credulo, persuadere potuerunt Heliopolitani *f*.

a Etsi Plin. lib. 10. c. 35. faciam dicat trigesimum, aut quadragesimum, Ambigue loquitur, quia de xxx annis Aristoteles loquatur lib. 9. hist. Anim. cap. 7. at de 40. lib. 6. ejusdem operis c. 4.
b Plin. lib. 10. c. 20.
c In historia vitæ, ac mortis.
d Plin. lib. 10. cap. 35.
e Idem ejusdem libri cap. 36.
f Ælianus lib. 10. de Animal. cap. 29.

CAP. LXXX

Solus avium psittacus superiorem movet mandibulam, uti ex quadrupedibus crocodilus. Utrum avibus etiam terra sit pro cibo. Caprimulgos lac sugere caprarum, & quæ inde capris incommoda. Struthio quidvis sine delectu vorat. Error eorum refellitur, qui putant, ferrum concoquere. Quibus animal hoc quadrupedi, quibus item avi sit propius. Magnitudo struthionis. Verius forte chenocamelum, *quam* struthiocamelum, *dici potuisse. Magnitudo tetraonum. Avium pro quantitate divisio in magnas, minimas, & medias. Accipiter, & noctua, symbola victoriæ. Oloris robur, & cum aquila pugna, & quo pacto interdum vincat. Pici Martii robur, & cur δρυοκολάπτης, vel δενδροκολάπτης vocetur: ac quandoque etiam πελεκᾶς: quæ tamen appellatio & alteri avi attributa. Aristophani, & Plauto lux. Annua gallorum pugna in publico apud Pergamenses spectaculo. Pulchritudo psittaci, pavonis, phasiani, commendata à Papinio. Improbatum in maximo viro, Julio Scaligero, contradicendi studium. Manucodiatæ venustas. Oloris à candore, tetraonum & corvi pulchritudo à nigritia. Albos reperiri corvos, etsi Porphyrius putarit, nigritiam esse accidens eorum inseparabile.*

HÆc de avium origine, & vivacitate. Incipiam hinc de functionibus vitæ: ac primùm facultatis vegetativæ. In qua ipsa primò se offert nutritio. Nutrimentum primò assumitur rostris, & mandibulis. Omnia enim alata sunt rostrata. Solam autem mandibulam movent inferiorem; si exceperis psittacum, qui superiorem commovet uti ex animantium cæteris solus id facit crocodilus.

Cibus avibus sunt semina, herbæ, muscæ vermes, pisces, quadrupedia, & aves, tum sui, tum alieni generis. Ac de isto jam diximus antea *a*. Hieronymus Cardanus *b* ait, se vidisse etiam terrâ vescentes: sed dubitat, utrùm id factum sit fame adigente: an quia aliquid emererent, vel lassitudine, vel alio nomine suæ conveniens naturæ.

Lac cibi potusque munia implet; præcipuè caprimulgis; de quibus ita Plinius *c*: *Caprimulgi appellantur grandioris merulæ adspectu* d, *fures nocturni: interdiu enim visu carent: intrant pastorum stabula, caprarumque uberibus advolant, suctum propter la[illegible]: qua injuria uber emoritur, caprisque cæcitas, quas ita mulsere, oboritur.*

a Cap. 78.
b Lib. 7. de rerum varietate, cap. 35.
c Lib. 10. cap. 40.
d In MSo reperio, grandiores. At pro aspectu Pincianus emendat à suctu. Ut videatur legendum, Caprimulgi appellantur, grandiores meruli, à suctu.

Vespertilionem lactare fœtus uberibus, jam antè dictum.

Struthiocamelus quidvis vorat; nec alium alteri ea est concoquendi vis. Unde Plinius de eo lib. x, cap. 1: *Concoquendi, sine delectu devorata, est mira natura.* Imò ferrum concoquere prædicat Scaliger *a*. [illegible] falsò. Ait quidem Joannes Langius epist. xii libri 1: *Struthiones numismata in horto ducis Ferrariæ deglutire, & concoquere, vidi.* Verum deglutire vidit, concoquere n[illegible] vidit. Deglutitum enim postea vel evomunt, vel ex[illegible]nunt. Albertus M. ait, avide devorare lapides minutos; sed postea, ut loquitur, respuere, hoc est, ore ejectare. Ulysses autem Aldrova[illegible]us *b*, *Ego*, inquit, *ferri frustula deglutire, dum Tridenti essem, observavi; sed quæ incocta rursus excerneret.* Etiam integerrimus, doctissimusque, amicus meus Joannes Bremius, quo doctore liberorum meorum institutione cum fructu minimè pœnitendo usus fui, narravit mihi, quendam qui struthiocamelum terris variis circumferret, Roterodami, super eo à se rogatum, responsi hoc dedisse, non quidem insolens ei esse ferri particulas deglutire, sed eas excernere integras, vel summum perpusillo imminutas. Nec sanè alterum leo posset; qui calore stomachi struthionem exsuperat. Aliquid hac de re etiam ex Alexandro Aphrodisæo diximus libri hujus cap. lv. Nempe & inter terrestria de eo agendi tum erat locus, & nunc inter volucria, propter mediam animalis inter hæc naturam: ut optimè expositum Aristoteli lib. iv de Partibus animalium, cap. xiv. Ubi ait, à quadrupedibus abire, quia alis sit præditus: ab avibus, quia alæ ejus non sunt idoneæ, ut multum à terra se extollat; ac præterea pilis magis similes sint. Referre item quadrupedem eo, quòd pilos habeat palpebræ superioris, & glaber sit capite, ac parte colli superiore: verùm avium instar inferius integi pennis. Præterea, in modum avium, bipedem esse; at, quadrupedum instar, non digitos habere, sed ungulam bipartitam, seu bisulcam. Adhæc magnitudinem quadrupedis ei potiùs esse, quàm avis: cujus natura magis gaudet corpore exiguo, quia moles vasta impediat, nequid in sublime moveatur. Plinio quoque est initio lib. x: *Ad hoc demum data penna, ut currentem adjuvent: cætero non sunt volucres, nec a terra tolluntur.*

a Exercit. 230. adversus Cardanum.
b Lib. 9. Ornithologiæ, c. 2. pag. 593.

Quomodo bibant aves, indicat Plinius lib. x, cap. xlvi: *Bibunt aves suctu; ex his, quibus longa colla, intermittentes, & capite resupinato velut infundentes sibi. Porphyrio solus morsu bibit: idem est proprio genere, omnem cibum aquâ subinde tingens, deinde pede ad rostrum, velut manu, afferens: laudatissimi in Comagene.*

Reliquiæ humoris, quas aves egerunt, non meiendo excernuntur, (imò vesicâ, & renibus, carent) sed plumarum fiunt materies; ut antea diximus; præeunte etiam Aristotele in tertio de Animalibus, cap. 11.

A nutritione venio ad incrementum. Quò pertinet magnitudo. Hac memorâris paullo ante struthiocamelus (quem melius *chenocamelum* dixissent, quasi χῆνα, sive *anserem* potiùs, quàm στρουθὸν, sive *passerem c*, toto re[illegible]ert corpore) inter volucres principatum tenet. Nam, ut Plinius ait *d*, *struthiocameli A[illegible], vel Æthiopici, altitudinem equitis insidentis equo excedunt.* De tetraone ita ibidem *e*: *A[illegible]erum tetraonum genus vulturum magnitudinem excedit, quorum & colorem reddit: nec ulla ale[illegible] excepto struthiocamelo, majus corpore implet pondus, in tantum [illegible]a, ut in terra quoque immobilis prehendatur.* Ma[illegible]is avibus etiam accensetur aquila: quæ iccirco *magna avis* dicitur Ezechielis xvii, 3. Sed de ea seorsim dictum. Præterea in magnis sunt, vultur, accipiter [illegible]ia, grus, [illegible]us, anse[illegible], pa[illegible] milvus, paucæque aliæ. At pro mediocribus habentur, gallina, per[illegible], phasianus, p[illegible]us, noctua, [illegible]olumba, [illegible]raculus [illegible]ica, turdus, & simi[illegible] Mi[illegible]æ sunt [illegible]ardueli[illegible], [illegible]a, hirund[illegible], passer, luscinia, r[illegible]ulus, [illegible]la[illegible] fi[illegible]u[illegible], aliæque.

A nutritione, & incremento, etiam depend[illegible]o-bur,

c Nisi cum Cas. Scaligero gallinam reddere malis; de qua alibi dicemus.
d Lib. 10. cap. 1.
e Lib. 10. cap. 22.

bur, & pulchritudo. A robore commendatur accipiter. Unde & Ægyptus symbolum est victoriæ. Uti quoque nocua, cui suppetias ferre solet. Vide, si tanti, Pierium in Hieroglyphicis *a*.

Olor quoque robusta ac μάχιμ@ *b* est ales: quippe cum aquila etiam, non tamen ni provocata, decertat: ut ex Aristotele refert Athenæus in ix. Imo sæpius eam superat. Sic enim philosophus in ix Hist. Animal. cap. I *c*: Μάχονται δ' ἢ ἀετῷ αἰγυπιός, καὶ κύκν@ κρατεῖ δ' ὁ κύκν@ τὰ πολλάκις. Ubi constanter κρατεῖ est in Old. Græcis. Nullius sane variantis lectionis meminit accuratissimus Sylburgius. Theodori tamen Gazæ tralatio habet: *Aquila etiam pugnat vultur, & olor: nutritque eam sæpius olor.* Num putabimus Gazæ codicem pro κρατεῖ, quod est *vincit*, habuisse τρέφει, *nutrit*? An potius culpa est vel typothetæ, vel Ludovici Podocathari Cyprii, qui primus, ex archetypo ipsius Theodori, tralationem hujus operis procuravit Venetiis *d* anno cIↃ CCCC LXXVI. Principem enim hanc editionem habeo; in qua ipsa *nutrit* pro *vincit* editum video. Consului quoque alias, quas habeo. Uti Venetam anni cIↃ IↃ LX, quæ cum Averrois commentationibus prodiit; & Lugdunensem Græcolatinam *e*, quam maximus Casaubonus procuravit. Sed similiter iis editum. Ut autem olor vincat aquilam, sic alâ eam percutit, ut uno debilitet ictu; quod sæpius sibi visum, Cæsar Scaliger annotavit *f*. Nescio autem, quid in mentem venerit Ulyssi Aldrovando, ut vulgatam translationem defensitaret. Nam ipse ille Alberti M. locus *g*, quem pro se adfert, prorsus ei adversatur. Quippe nec Græcus Aristotelis contextus, nec sententia, aliud patitur, quàm diximus. Sed eam sæpius vincere aquilam, verissimum est: atque id quoque elucet ex Papinio in tertio, octavo, & nono Thebaidos.

Pici Martii tantam est robur, ut rostro pertundat arbores durissimas. Plutarchus in quæst. Rom. *h* εὐθαρσὴς καὶ γαῦρός ἐστι, καὶ τὸ ῥύγχ@ οὕτως ἰσχὺ κραταιόν, ὥστε δρῦς ἀνατρέπειν, ὅταν κόψῃ πρὸς τὴν ἐντεριώνην ἐξικνεῖται: *audax est & ferox, rostrumque habet ita robustum, ut etiam quercus excindat, cum rostri ictus ad medullam pervenerit.* Ac similiter veterum alii *i*; δενδροκολάπτης etiam ex Avicenna Albertus. Hinc nomen accepit δρυοκολάπτης, & δενδροκολάπτης. Etiam hinc πελεκᾶς, vel πελεκὰς dictus, παρὰ τὸ πελεκᾶν τὰ ξύλα: *quia secures instar cædat ligna.* Nam pelecanum esse picum Martium, non obscurum est ex Hesychio, & Suida: imò & satis est apertum, sic voce eâ uti Aristophanem in Avibus *l*: ut qui ad etymon alludens dicat,

> Σοφώτατοι πελεκᾶντες, οἳ τοῖς ῥύγχεσιν
> Ἀπεπελέκησαν τὰς πύλας·
> *Sapientissimi pelecantes, ore qui suo*
> *Portas dolarunt.*

Sed Aristoteli in Hist. Animalium *m*, item LXX interpretibus *n*, pelecas alia est avis. Ad hunc arbores tundendi rostro secandique morem respexit Plautus Asinaria *o*:

> *Sed quid hoc, quòd picus ulmum tundit?*

Non tamen solam tundit ulmum: sed eò hanc potissimùm arborem nominat istic Libanus, ut accommodum esset servi anguinum, divinantis, se, & Leonidam, ut o... loquitur scenâ, fore ulmeos, hoc est, manere utrumque ulmeam virgidemiam. Nam ex ulmo decerpebantur virgæ, quibus secabantur terga servilia, haud aliter ac picus secat ulmum, aut quercum.

Consalus Ponce de Leon Hispalensis, in Epiphanii Physiolog. cap. XXIV: *Ego cùm hæc scribo, in horto adium Max. Alphonsi Ciaconis Dominicani, viri optimi, & do... mi, quas ille in Pincio habet Mediceis hortis conti... vas, fere quotidie picum video in procerissima pinu nidum excavantem, ita mirum industriè, & affabrè, ut vel admoto circ... tinationes redderet foramen a perfectissimo geometra... expo...*

Neutiquam ... iam inter validas ac pugnaces aves præterent... us gallus. De ... oc sic Plinius *p*: *Cœlum sola volucrum adspicit crebrò: in sublime caudam quoque falcatam erigens. Itaque terrori sunt etiam leonibus, ferarum generosissimis.* Et postea: *Pergami omnibus annis spectaculum gallorum publicè editur, ceu gladiatorum.* Cæterum in plerisque avium istarum non robur solum commendatur, sed etiam generositas. quæ ad facultatem potius sensivam pertinet.

Coloris pulchritudine commendantur psittacus, pavo, & phasianus: quas alites idcirco jungit Statius in II Sylvarum *a*:

> *Psittacus ille plagæ viridis regnator Eoæ,*
> *Quem non gemmatâ volucris Junonia caudâ*
> *Vinceret, adspectu gelidi non Phasidis ales.*

Scaliger tamen in Exercitationibus *b*; quia Cardanus psittacum commendârat à colorum varietate, ac præterea fulgore; quod & Appulejus facit in secundo Floridorum; contrà contendit esse deformem; non modò ob fæditatem rostri, ac crurum, & linguæ; sed etiam quia sit coloris fusci, ac cinerei, qui tristis. Quid faciamus summo viro? Si Cardanus ea dixisset, provocasset ad judicia poetarum, atque adeò omnium hominum. Nunc quia pulchri dixit coloris, ille deformis contendit. Hoc contradictionis studium, quod ubique in hisce Exercitationibus se prodit, sophistâ dignius est, quam philosopho. Majorem etiam modestiam, dum falsè adeò tractat Cardanum, mentò passim requiras: præsertim si cogites, scribere adversus virum summum, studiis quidem humanitatis, & Metaphysices, non paullò inferiorem: at non scientia naturæ, mathesios autem omnibus disciplinis, in quibus parum omnino Scaliger vid bat, aliis quod dicitur equis prævertentem. Quæ a me minime dicerentur, nisi seculo hoc videremus quosdam non tam virtutes ejus viri imitari, quàm unum alterumque (homo enim erat) vitium ἠθικὸν *c*; quo non mediocriter admirandas, planeque heroicas, ingenii doctrinæque dotes deprecavit.

De pavone, quem Statius, ut vidimus, secundo memorat loco, ita Publius Syrus apud Petronium:

> *Tuo palato clausus pavo pascitur,*
> *Plumato amictus aureo Babylonico.*

Ubi pavonis plumam referre ait στρῶμα *d* Babylonicum, quia id auro, purpurâ, & aliis coloribus, pictum. Eo & Tertullianus lib. de Pallio cap. III illi plumam ait de cataclitis, hoc est, lectis triclinianibus, quæ plurimùm iis picta coloribus, quos dixi. Sed operæ fit totum de pavonis pulchritudine locum ex doctissimo illo scriptore apposuisse: *Quanquam & pavo pluma vestis, & quidem de cataclitis: imò omni conchylio pressior, qua colla florent; & omni patagio inauratior, qua terga fulgent; & omni syrmate solutior, qua caudæ jacent: multicolor, & discolor, & versicolor: nunquam ipsa, semper alia; etsi semper ipsa, quando alia; toties denique mutanda, quoties movenda.*

Pavo oculos ante trimatum non accipit. Verulamius pag. 86.

Tertio loco Statius memorabat phasianum: quem inter formosissimas aves etiam reposuit Solon. Sed is gallum addebat gallinaceum; qui cum pulcherrimus plurimùm sit, minùs tamen a forma laudari solet, quia avis sit usque adeò vulgaris. De Solone quod dixi, ista hujusmodi est. Cùm videret sapientissimus vir, Crœsum exquisitum in morem ornatum, & sublimi in solio considentem, rogabatur, ecquod pulchrius vidisset spectaculum. Respondit ille, ut apud Laertium *e* est, ἀλεκτρυόνας, φασιανούς, καὶ ταώς: *gallos nempe gallinaceos, phasianos, atque pavones: naturali enim nitore, & incredibili vestiuntur ornatu.* Nec de alite hac adscribere pigebit, quid senserit Gybertus Longolius Ultrajectinus, Christophori Longolii patruus, eleganti dialogo suo de Avibus: *Phasianis nunquam quicquam speciosius contemplatus sum. Valeant omnes pictores: ipse Apelles si redivivus foret, varietatem, & splendorem pennarum plumarumque imitari non posset.*

Quanta etiam venustas *f* est manucodiatarum, sive apo-

a Lib. 20. c. 11. — *b* pugnax. — *c* Ex deffinitione Caf. Scal. fol. 41. — *d* Per Joannem de Colonia, & Joann. Manthenum de Gherretzem. — *e* Jacobi Bubonis an. 1590. — *f* In Arist. lib. 9 Hist. Anim. fol. 41. & adversus Cardanum Exercit. 231. — *g* Lib. 1. Ornitholog. pag. 44. — *h* Quæst. 21. — *i* Aristot. de mirand. auscult. & Hist. Anim. lib. 9 cap. 10. item Plin. lib. 10. cap. 18. & Ælian. de An. lib. 1. cap. 45. — *k* Non sine verborum ... — *l* Comœdia inter Pisthetærum & præcones ... — *m* Lib. 8. cap. 12. — *n* Levit. 11. 18. ubi Lat. vers. onocrotalus. — *o* Act. 2. sc. 1. — *p* Lib. 10. cap. 21.

a Epicedio in Psittacum Melioris Atedii. — *b* Exercit. 236. — *c* Moralem. — *d* Stragulum. — *e* In Solone. — *f* Cardanus lib. 10. de Subtil. & Scaliger Exercit. 228.

apodum Indicarum ? quarum plumis iccirco se Janizari ornant in prœlium ituri cum imperatore: ut est apud Bellonium in tertio Observationum, cap. xxv.

Quin & alites quasdam simplex color commendat. Nam, ut Plinius *a* ait, *decet tetraonas suus nitor, absolutaque nigritia.* Par ratio oloris, & corvi: de quibus ita Appulejus *b*: *Cum duo colores præstabiles forent, pi-cens & niveus, quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo.* Interea fallitur Porphyrius Isagoges suæ cap. v: ubi ait, nigrorem esse accidens corvi ἀχώριστον *c*, solaque cogitatione separabile. Nam reapse etiam à corvo nigritia abest. Quippe Aristoteles in v de generat. anim. cap. vi, ait, visum sibi corvum album. Ipse etiam conspexi Londini in ædibus illustrissimi Comitis Arondelii. Et in Norvegia, atque insulis Cimbricis, quæ serenissimo regi Daniæ parent, aliis item Septentrionis terris *d*, frequentes hujus sunt coloris. Reperti quoque in America; ut ex iis constat, qui continentis ejus historiam reliquerunt. De Norvegia, & locis finitimis, minùs mirandum, quia frigus mater est alboris: unde & in Scythia, Pyrenæis montibus, & Alpibus, reperiuntur albi coloris, tum aquilæ, accipitres, vultures, corvi; tum ursi, ac vulpes.

a Lib. 10. cap. 22.
b Lib. de Deo Socratis.
c Sive inseparabile.
d Olaus M. lib. 19 cap. 8.

Cap.^o LXXXI.

Cur avibus diurnis acutus sit visus attributus. Quare vultur sit symbolum visus. Quid aves altivolæ tam longe dissita conspiciant, non solum præstantiæ oculi, sed etiam sublimi volatui, tribui oportere. Cur aves nocturnæ sint à Deo relatæ inter immundas. Quam firmo obtutu aquila spectet solem. Cur noctua de nocte melius cernat: nec æque tamen vel de nocte cernere, vel de die cæcutire. Eustathii opinio de igneis noctuarum oculis refellitur. Cur vespertiliones involent in faces, candelas, gladios. Unde esse videatur, quod corvi dicantur fulmen per aera dispergere. De gypaeto, non autem vera aquila, intelligendum illud, Ubi cadaver, ibi aquila. *Magna avis pro vulture. Quantum odoratu valeant vultures, & caussa ejus rei naturalis. Error Philæ de quatuor narium spiraculis in vulture. Si verum est, vultures advolare ad exercitus, aliquot ante prælium diebus; non odoratui, sed, ut sic dicam, mentis sagacitati, hoc esse tribuendum. Vultures rosaceo inunctos unguento mori.*

QUoniam de iis dixi, quæ ad facultatem pertinent vegetativam: nunc expediam de sensibus, tum externis, tum internis.

Visu avibus diurnis acuto opus fuit, tum ut iter prospicerent, præsertim in terras longinquas; ut cum e Scythis contendunt in Ægyptum: tum etiam, ut despicientes sciant, quid deprædentur in terris. Maronis *a* illud de cygnis notum:

—— Nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.

Visûs principatus est penes aquilam: de quo antea egimus, & mox aliquid dicam. Post aquilas videtur proximus esse vulturibus locus. Imò Orus in Hieroglyphicis *b* ait, Ægyptios, ad significandum visum, pingere vulturis symbolum. Sed assentio iis, qui vulturem censent visu ab aquila vinci. Imò quòd & aquilæ, & vultures longè adeo sibi subjecta conspiciant, non tam esse censeo ab organi præstantia, quàm ex volatu sublimi: quia quo altiùs se efferunt, eo latiùs diffundat visus per montes & convalles subjectas. Idemque judicium est Isidori lib. xii Orig. cap. vii.

a Æn. 1. 400.
b Lib. 1. cap. 11.

Cornices acutè vident: unde qui plus sapientissimis sapere sibi videntur, dicuntur cornicum velle oculos configere *c*.

c Cic. pro Muræna, & L. Flacco.

Sed de acumine visus quæ adduximus, ad aves pertinent diurnas. *Contra nocturnarum avium hebetes interdiu oculi*: ut ait Plinius lib. x, cap. xii. Talis dicit noctuam, bubonem, ululam. Hæ aves, quia tenebris gaudeant, eo inter immundas *a* recensentur; ut illo pacto significetur, fugienda esse opera tenebrarum. Quamquam, præter mysticam hanc caussam, etiam naturalis ratio est, de qua postea videbimus. Ob eum visus defectum, aquila, & noctua, opponuntur. Aquila quippe, quæ non volat, nisi de die, rectà Solem intuetur. Sane Cæsar Scaliger *b* nigram habuit aquilam, quæ diutiùs Solem directà intueretur acie ac contenta, adeoque inconnivens, ut nec ipse in speculo [illegible] aliud potuisset. Noctuæ quid simile? Scitè itaque Tertullianus noctuis confert eos, qui in rebus etiam apertis cæcutiunt. Sic enim [illegible] lib. de Anima cap. viii: *Solem noctua nescinnt: oculis aquilæ ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent: aliòquin non educabunt, ut degenerem, quem Solis radius averterit. Est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis. Sed quod aquila confitetur, neget noctua, non tamen præjudicans aquila.* Videt autem noctua meliùs nocthi, quam diu; quia lumen Solare disgregat visum, quod tenebræ congregant. Nec tamen vel æque videt de nocte, vel pariter cæcutit de die. Minutum est, quod videt meridie; quia pauci, quos habet, spiritus discutiuntur, ac dissipantur: nihil est, quod videt nocte intempestâ, & [illegible], quia aëre non illuminato nihil cernitur. Sed bene videt (ut de bubone diximus) diluculo, & crepusculo, quia tum lux est moderata. Errat igitur Eustathius, cùm putat, noctuis esse spiritus igneos, quibus spissas etiam tenebras penetrent. Nam ut emissione spirituum videretur, (quam opinionem refellimus cap. xxv hujus libri:) non tamen ita cum noctuinis est oculis comparatum, uti cum æluinis, sive felinis, qui ob siccitatem cerebri oculis sunt flammantibus, & interno lumine, quantum satis est, illuminantibus aera proximum: quod de noctuis dicere non possumus. Hæ enim nocte illuni nihil conspiciunt, sic ut accessu hominis non moveantur, quia non vident. At feles etiam in locis subterraneis, & occlusis, eoque nihil admittentibus luminis, murium venationi student. Quemadmodum nec iis tam debile lumen, ut discutiatur clarâ solis luce. Hæc, quæ de noctuis diximus, etiam declarant, cur vespertiliones clariori lumine offendantur: indeque cæcutientes in faces, aut candelam stipiti vel scopis impositam, vel gladium protensum, impingant; ut sæpius eo pacto capiantur. Fortasse & corvis lumen grandius oculos præstinguit. Admodum quidem suspectum mihi est, quod ajunt, eos, quando fulminat, huc illuc per aera ignem rostro deferre. Attamen si vera res est, crediderim, ut cicindelæ, visu ob nimium lumen obscurato, advolant ad candelam; sic & corvis visum offuscari ab igne fulmineo: ac quia ignis is rubet, eo corvis carnem putari, & scintillas ejus in aere conspicuas ore etiam apprehendi. De visu hactenus.

a Lev. cap. xi. 6. [illegible]
b In Arist. hist. Animal. lib 9. cap 34. sive in Scalig. dist. 45. sect. 240. Item Exercitatione adversus Gardanum 228. sect. 3.

Audiun aves non modò valent, sed etiam soni capiuntur dulcedine: ut docent aucupia. Notissimum illud Catonianum:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps.

Odoratu cæteris avium antistant vultures. Unde Appulejus in Apologia: *Si vero [illegible] avibus nidorem domesticum præsenserit, vincit idem* (Junius Crassus) *sagacitate & canes, & vultures.* Odore interim valet quoque degeneris aquilæ genus, [illegible]uod non solùm *gypaetos*, quasi *vulturinam aquilam*, [illegible]cat, sed etiam *hypaetos*, quasi *subaquila*, nominatur. Deque hoc genere capiendum est Hebræorum proverbium, *Ubi cadaver, ibi aquila.* Habes Job xxxix, 29 *c*, Matth. xxiv, 28. Luc. xvii, [illegible] 7. De solo autem [illegible] pacto intelligendum & Jobum, & Euangelistas, (uti & locum Proverb. xxx, 17) ex eo videmus, quòd a[illegible]larum aliæ abstineant cadaveribus: ut auctor est Aristoteles lib. ix Hist. Animal. cap. xxxii. Ac propterea B. Chrysostomus [illegible] Matth. *d* enarrans, [illegible] aquilis vultures non [illegible] dicere. Nempe quia

c Al. 30.
d Homil. 49. in Matth cap. 24.

quia & sint aquilæ vulturinæ, sive vultures aquilini. Tanta est interdum aquilæ, & vulturis, similitudo; seu formam, seu etiam magnitudinem spectes. Unde & *magnas aves* non pro aquilis modò, ut superiùs *a* ostensum: sed etiam pro vulturibus legas. Ut illo Plauti Rudente act. III, sc. IV:

a Cap. præcedenti.

Teque ambustulatum objiciam magnis avibus pabulum.

Non injuriâ autem miretur aliquis, hanc vulturis in odorando vim. Nam etiam trans mare ab iis cadavera sentiri, annotavit B. Hieronymus ad signatum proximè Evangelistæ locum. Imò Thomas Aquinas comment. in lib. II de Anima cont. XCVII, refert, odorari per quingenta passuum millia. Id quamvis fabulosum putat, tamen non dubitandum, quin ad aliquot passuum millia pateat eorum odoratus. Nempe siccius, & exquisitius multò vulturibus est odoratus organum, quàm nobis. Interdum tamen odoratui tribuitur, quod est à sublimi volatu. Nam supra montes altissimè elevati, cadavera à longissimis etiam spaciis despiciunt. Praeterea nec si odoratu persentiscant valde longinqua, adeo mirandum, quando odores adscendunt, ac vento sæpe in spacia admodum dissita per aëra propelluntur: cujusmodum expoluimus libri hujus cap. XXX. Nihil igitur opus, ut propter sagacitatem odoratus tribuamus vulturi quatuor narium spiracula: etsi hanc opinionem etiam Philes in Jambis sequatur: cui idcirco is dicitur *τετράρινος b*.

b Quadrinaris.

Mirificum planè, quod ait Plinius lib. X, cap. VII *Umbricius, haruspicum in nostro ævo peritissimus, tradit, triduo ante, aut biduo, vultures volare, ubi cadavera futura sint.* Ex hac opinione Plautus Truculento act. II, sc. III:

—— Vide fam, ut quasi vulturii triduo
Prius prædivinant, quo die esuri fient.

Atque hinc colligunt, triduo ante, (imò aliqui totâ ajunt hebdomade) odorari, ubi cadavera sint futura. Verùm illud non falsum modò est, sed planè absurdum. Nam quo pacto olfacere possint, quod non est? Nec enim priusquam cæsa sint corpora ab iis differunt, quæ non cadent bello. Quocirca, si verum est, ad exercitus ingentes convolare aliquot ante prælium diebus: id pertinebit potiùs ad sagacitatem animæ, qua pugnam imminere præsagiant, unde ipsis largè suppetere possit alimonia. Atque hanc rationem adferre etiam maluit Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Plautus quoque idcirco ait *prædivinare*, ut vidimus. Ac similiter Philes in Jambis iis tribuit φύσιν μαντικὴν, *fatidicam naturam*: ut qui exercitus comitentur.

Τῶν σωμάτων ἐλπίδι τῶν νεκρωμένων.
Spe corporum, quæ mox erunt cadavera.

Mirum quoque, avem sic odore valentem, non offendi cadaverum fœtore: ac offendi interea odore unguenti optimo. Non capi eo, nihil fuerit novi. Vix enim aliis afficiuntur odoribus rationis experta, quam unde iis alimentum; ut diximus libri hujus capite XXX. Sed illud caussam habet occultiorem, quòd, ut Clemens Alexandrinus ait Pædagogo posteriore, Οἱ γῦπες, καὶ κάνθαροι, ῥοδίνῳ χρισθέντες μύρῳ, τεθνάναι λέγονται· *Vultures, & scarabæi, rosaceo inuncti unguento, mori dicuntur.* Quod Aristoteli etiam in Mirabilibus dictum, & ex eo memoratum Geoponicôn lib. XIV, cap. ult. Ut de Theophrasto *c*, Plinio *d*, Æliano *e*, nunc taceam.

c Lib. 6. de caussis plant. cap. 4. & 5.
d Lib. 13. cap. 53.
e Lib. 3. de anim. cap. 7. & l. 4. cap. 18.

Cap. LXXXII.

Διάνοια, καὶ ἦθος, etiam avibus attributa. Sagacitas avium ostensa in iis, quæ ad victum pertinent. Ac primùm in corvis, pullos, simulac sibi sufficerint, nido totâque adeo, regione, exturbantibus: denique eo [illegible] errer, ἀσοφίας id esse existimantis. Vafritie [illegible] rvi, quod à fluvias cadavere pestilenti. Item quod [illegible] at i fitulam lapillis, ut facilius, aquam attingat. Addas, quod abdat ciborum reliquias. An pecunias furetur. Ardea, platea, vel pelecani solertia, prius stomacho suo concoquentis, quæ postea comedat. Ossifraga, pici Martii, vulturis, corvi ibidis, calliditas in iis, quæ cibum tangunt. Post ista secundo loco refertur avium solertia in aere distinguendo. Nam pestilentis aeris, ac salubres, discrimen sciri ab iis, & ab his id discere hominem posse. Easdem nôsse naturâ, quo anni tempestate novas regiones petant, vel deserant veteres. quod præcipue de gruibus ostensum. Præterea præscire serenitatem, pluviam, tempestates: & quæ sit ejus notitiæ caussa. Tertio loco memoratur avium sagacitas in istis, quæ attingunt generationem, & educationem fœtus. Solertia halcyonis, & passeris, in nido exstruendo. Cur cuculus ova sua ponat in nido curruca. & quare curruca alienos magis pullos amet, quam suos. Perperam vulgo cuculos dici, quibus uxores adulteræ: ac veteribus Romanis tales potius currucas nominari. Quam callide perdix femina eludat marem, ac ova confringat, atque ut hominem quoque ab ovis abducat. Ut hirundines doceant pullos adultiores fimum egerere extra nidum: atque hunc ejus avis mundiciem intulisse seniori Tobiæ cæcitatem. Quæ de solertia avium Diomedis ferantur. Hinc quarto loco narratur prudentia alitum in iis, quæ ad sui, suorumque defensionem pertinent. Ac primo in gruibus id plurifariam declaratum. Et cujus literæ figuram referant in volatu. Quam infestæ barbaris dicantur esse aves Diomedeæ: & utrum sint in rerum natura. Diversas esse ab charadriis, contra quàm Dalecampius putavit. Unde Juba Diomedeis avibus nomen fecerit catarractis. Mergis unde id vocabulum. De pavonibus Græcula fabella. Vafrities chenalopecis, cincli, & noctuæ.

Nunc videamus de iis, quæ ad interiores sensus pertinent, ac διάνοιαν *a*, mox consideratum illa, quæ τὸ ἦθος, καὶ ἦθος *b*, spectant. Διάνοιαν verò, καὶ ἦθος, etiam avibus tribuimus, Aristotelis *c* exemplo; cui περὶ τὸ ἦθος μάχιμος, τὴν δὲ διάνοιαν εὐμήχανος περὶ τὸν βίον· *crex, quod ad mores pertinet, est pugnax: quod autem ad ingenium, industrius ad victum.*

a Mentem.
b Affectum, ac mores.
c Lib. 9. Hist. Animal. c. 17. sive Cas. Scal. c. 21. sect. 181.

Ad interiorem sensum spectat sagacitas, seu sollertia; quam in quatuor istis considerabimus; alimonià, aëre, generis propagatione, & defensione sui suorumque. De alimonia primò videndum.

Singularis ea parte sollertia est in corvis. Quippe magnopere observant, quæ terræ paucis, vel multis, sufficiant alendis. Hinc enim provenit, quòd, pullos educâsse contenti, usque dum volare ipsi, & de cibo sibi prospicere, sciant, non tantùm nido, sed, si sterilius sit loci solum, totâ expellant regione. Non igitur cum Æliano *d* hinc ἀστοργίαν *e* erga pullos liceat colligere, sed prudentiam potiùs. Itaque videas similiter gentes varias, Septentrionales imprimis, cùm agri non sufficerent alendis, vel centena hominum millia remotissimas expulisse in terras; quæ hodieque ab iis *Lombardiæ*, *Normanniæ*, aliaque obtinent nomina.

d Lib. 2. de Animal. cap. 49.
e Amoris defectum.

Etiam corvi prudentiam arguit, quòd corporibus abstinet pestilentià absumtis: ut observatum Athenis celeberrima illa pestilentià, quam Thucydides *f*, & Lucretius *g*, describunt.

f Lib. 2.
g Lib. 6.

Quantus etiam alius, de quo traditum à quibusdam (ut Plinius ait lib. X, cap. XLIII) *visum per sitim lapides congerentem in situlam monumenti, in qua pluvia aqua durabat, sed quæ attingi non posset: ita descendere paventem expressisse tali congerie, quantum poturo h sufficeret.* Atque idem legas apud Plutarchum in Comparatione terrestrium, & aquatilium: item Ælianum lib. II de Animal. cap. XLVIII.

h MS. Sat potui.

Ejusdem prudentiam ex eo videmus, quòd, quæ comedat postea, secretum in locum abdat. Furacem cum Alberto M. *i* hinc esse colligunt. Id verò nihil est, cùm corvi non sit distinguere inter privatum, & commune.

i Lib. 23. de Animal.

At, inquiunt, Erfurdiæ, Saxoniæ oppido, corvus etiam de mensa, in qua reponi solent pecuniæ, nummos abstulit, ac sub vicino condidit lapide: ii nummi quinque sex florenos æquabant. Nugæ, ut metuo. Quid si nequam filius familias, aut è famulitio aliquis, hoc egerit, ut si avis innocens, ex eo, quòd in cibis, hoc faceret, etiam in pecuniis facere crederetur, furta magis laterent domestica? Aliter si est, non jam prudentiæ fuerit, sed stultitiæ. Cui enim bono sint pecuniæ corvis? Monedulam objiciat aliquis. Sed de hac res testatior; ut inferiùs dicemus.

Magna item sagacitas est sive erodii, hoc est, ardeæ, ut censet Plutarchus in animalium comparatione; sive plateæ, ut Plinius ait lib. x, cap. xl: quippe *cum devoratis se implevit conchis, calore ventris coctas evomit, atque ita ex iis esculenta legit, testas excernens.* Τῷ πελεκᾶνι idem tribuit Aristoteles lib. ix Hist. Anim. cap. x a. Itaque Gaza πελεκᾶνα reddidit *plateam*. Cæsar Scaliger b onocrotalum censet, qui Italis *tarabusus*.

a Ex Scaligeri dist. cap. 14. sect. 149.
b Commentario ad eum locum.

Adhæc non exiguæ est sagacitatis argumentum, quòd avis ea, quæ Aristoteli φήνη, Plinio *ossifraga* dicitur, inde Romanum hoc nomen accepit, quia ossa demittat ex sublimi, quò, iis fractis, vescatur medullâ: quæ sententia est Alberti M.

Picus Martius arbores rostro tundit. Cur verò, nisi ut insecta (velut pulices, & vermiculos) inde educat, ac voret? Nam mox ab egressu comedit. Hanc rationem etiam adducit Aristoteles lib. ix de Animal. cap. ix. Ut verò ab hoc more tundendi ulmos, vel quercus, δρυοκολάπτης nomen sit adeptus, diximus superiùs cap. lxxx.

Prudentiæ est in vulturibus, imò & corvis, & plerisque aliis avibus, quòd abstineant animantibus à venenato serpente interemtis: quemadmodum Nicander docet in Theriacis.

Ibis non bibit ex aqua sordidâ, vel venenis infectâ, sed pura, ac salutari: eaque esse caussa dicitur, cur, ut Ælianus c ait οἱ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἱερεῖς ἑαυτοὺς περιρραίνουσιν, οὐ παντὶ ὕδατι, ἀλλ' ἐκείνῳ, ἐξ οὗ πεπιστεύκασιν ὅτι ἂν ἐκ ... πέπωκεν· *sacerdotes in Ægypto non omni se aquâ lustrent, sed eâ, unde credant ibin bibisse.*

c Lib. 7. de Animal. cap. 45.

Ab alimonia transeo ad aëra: cujus trifariam delectum faciunt. Primus est, ratione salubris, vel pestilentis. Siquidem naturali instinctu præsagiunt mutationem aëris in pejus. Quod quomodo fiat, exemplis quibusdam ostendi libri hujus iii, cap. xv. Et sanè Anaximenem constat ex avium recessu terræmotum prædixisse. Ac similiter ex eodem & secuturam conjectant pestilentiam. Nempe simulac teter exspirare halitus ex terræ cavernis, sive etiam aliâ de caussâ corrumpi aër cœperit, aves in eas avolant regiones, ubi aër melior est, ut hoc pacto suæ consulant saluti. Equidem Leidæ, grassante aëri pestilentiâ, neque in nostro, neque in vicinorum hortis suburbanis, avem ullam conspicere potui, cùm alias cantibus earum omnia personarent. Itaque & Laurentius Joubertus, medicus insignis, lib. de pestilentiâ cap. v, attendere jubet, quò aves concedant: ut & ipsi earum monitu commigremus in loca nondum infecta. Et hoc quoque non infimum est divinæ erga nos curæ argumentum, quod à mutis etiam animantibus documentum capere liceat valetudinis tuendæ.

Alterum aëris discrimen est ratione caloris, & frigoris, pro verna, æstiva, vel hiberna anni tempestate. Huc respexit Jeremias viii, 7 cùm exprobrat Judæis, *quod nequeant agnoscere tempus visitationis; cum grus, & hirundo, & ciconia, nôrit tempus sui adventus.* Hirundines in hieme adventante abeunt, sic redire sciunt vere imminente: unde Cornificius d iis comparat amicorum illos, qui præstò sunt in fortunâ felici, sed malis temporibus nos deserunt. Recipiunt autem se hieme versus loca calidiora, quæque naturæ suæ magis conveniunt. Nec paucæ inter- remanent: sed hæ abdunt se in ... petrarum, vel concav- putridarum quercuum; ubi & quandoque mortuæ, vel glomeratim cohærentes repertæ. Easdem redire, quæ præcedenti anno fuerint nobiscum deprehensum est argumento, quòd reduces rubrum ... buerint filum pedi alligatum, quomodo fuerant dimissæ.

d Lib. 4. ad Herenn.

Præterea memorat Propheta grues, & ciconias. Ex ciconiæ sunt æstatis advenæ; grues, hiemis: quemadmodum ait Plinius lib. x, cap. xxiii. De priori sic Publius Syrus:

Ciconia etiam grata a, *peregrina hospita* b,
Pietaticultrix, gracilipes, crotalistria,
Avis exsul hiemis, titulus tepidi temporis.

a Aliqui, Grajæ.
b Vet. cod. peregrina hospita.

Quos versus Petronio perperam tribuit inter cæteros Dalecampius c, cum pro Publianis ipse agnoscat Petronius in Satirico suo.

c Ad locum Plinii memoratum.

Gruum prudentiam, quando terras petunt sub alio calentes Sole, hoc pacto nobis describit Plin. lib. x, cap. xxiii: *Abitura congregantur in loco certo: comitataque* d *sic, ut nulla sui generis relinquatur, nisi captiva, & serva, ceu lege prædictâ die recedunt. Nemo vidit agmen discedentium, cum discessurum appareat; nec venire, sed venisse cernimus: utrumque nocturnis fit temporibus. Pythonos comen* e *vocant in Asia patentibus campis; ubi congregatæ inter se commurmurant, eamque, quæ novissima advenit, lacerant, atque ita abeunt. Notatum post Idus Augusti non temere visas ibi.*

d Cur ... utraque ... legendum sit, ambigit Pintianus.
e Πυθῶνος κώμη, vicum Pythonis. Perperam in nonnullis, Pythonis nomen.

Anseres, & olores, cùm magno agmine commeant, quemadmodum ibidem legas, *colla imponunt præcedentibus: fessos duces ad terga recipiunt.*

Tertius aëris delectus est ratione imminentis serenitatis, pluviæ, ventorum. In his magnum sagacitatis argumentum capere est ex prognosticis; de quibus post Aratum, & alios, Maro i Georg. Unde autem fit, quòd aves præsagiant aëris mutationes, non satis convenit inter eruditos. Non defuere, qui inde colligerent, aliquid iis inesse divini. Sed vera est ratio, quod avium animæ, quia corporibus planè sunt immersæ, eo, ut mente minùs, ita plus sensu valeant. Citiùs igitur, exactiusque, vel levissimas aëris mutationes intelligunt. Hæc magni Maronis sententia fuit, tum de opinione, quàm rejecimus; tum illâ, quàm amplectebamur. Sed divinum vatem f audiamus:

f 1 Georg.

Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verum ubi tempestas, & cæli mobilis humor,
Mutavere vias, & Jupiter humidus Austris
Denset, erant, quæ rara modo, &, quæ densa, relaxat;
Vertuntur species animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt. hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.

Interim pro temperamento humidiori, aut sicciori, variè afficiuntur. Hoc abunde lucem capit ex iis, quæ diximus libri hujus cap. xv.

Ab alimonia, & aëris discrimine, nunc sermonem meum converto ad sagacitatem in iis, quæ propriè generis propagationem tangunt. Uti sunt nidorum exstructio, conceptus, partus, pullorum educatio.

Quanto cum ingenio halcyon, quæ & alcedo vocatur, avicula passerinæ magnitudinis, in scopulis, vel ipso mari, exstruit nidum! Si enim materiam spectes, est ea ex spina piscis, qui acus g dicitur. Si formam, est oblonga ad modum cucurbitæ, planè idonea adversus fluctus. Si tempus, nidificat circa brumam; quo tempore, Deo sic providente, magna est maris tranquillitas: unde *halcyonia*, vel *alcedonia* dixere. Audiamus Plinium lib. x, cap. xxxii: *Nidi earum admirationem habent pilæ figurâ, paullum eminenti ore perquam angusto, grandium spongiarum similitudine: ferro intercidi non queunt, franguntur ictu valido, ut spuma arida maris. Nec unde confingantur, invenitur. Putant ex spinis aculeatis: piscibus enim vivunt. Subeunt & in amnes.* Quæ hausit ex Aristotelis lib. ix Hist. cap. xiv. Subdit Plinius cap. prox. *Halcyonum nidi figura reliquarum quoque sollertia admonet. neque alia*

g Βελόνη. Aristoteles lib 9. Hist. Animal. cap. 14.

parte

parte ingenia avium magis admiranda. Hirundines luto confirmant, stramento roborant. Si quando inopia est luti, madefactæ multâ aquâ pennis pulverem spargunt. Ipsum verò nidum mollibus plumis floccisque consternunt, tepefaciendis ovis, simul ne durus sit infantibus pullis. Subdit mox, quanto studio nidorum munditiem procurent: de quo paullo pòst loquar. Hinc agit de nidis hirundinum agrestium, & riparum: item acanthyllidos, pici, galguli, cinnamologi, sic dicti, quia in cinnami surculis nidificet. item Scythicæ avis otidi magnitudine similis, picæ, meropis, perdicis.

Mira pariter sollertia est passeris Indici; qui ob eximiam in exstruendo nido sagacitatem, οἰκονομικὸς *passer stultus* nominatur. Vide, quæ de hoc narrat Cardanus in x de Subtilitate.

Magna quoque est cuculi prudentia. Scit, se exosam avium aliis; item se meticulosam ac imbellem; sive potiùs frigidam adeò, ut ova nequeat propria excludere. Ne igitur pereat suum genus, in nido ea excludit alieno: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. XXIX *a*, & lib. III de Generat. animal. cap. I, Plin. lib. X, cap. IX, Ælianum de Animal. lib. III cap. XXX. Aristoteles quidem inter cætera hoc pacto: cùm, inquit, sciat, se non posse pullos suos defendere, διὰ τὴν δειλίαν ἀδυνατοῦσα βοηθεῖν τοῖς αὐτοῦ νεοττοῖς, ἵνα σωθῶσι· *ea de causâ, suos ut pullos servet, illos facit supposititios.* Ponit autem ova sua in nido palumbis, alaudæ, ac præcipuè currucæ. Hæc verò, ovo excluso, ubi avem conspicit suis majorem pullis, nimium quantum miratur, nec ullius æquè gerit curam: quamquam de isto quidem aliter nonnulli. Qui primi Gallorum eam induxere consuetudinem, ut maritum natos ex adultera liberos educantem pro suis, *cuculum* nuncuparent, hi plane confuderunt *cuculum*, & *currucam*. Nam adultero convenit *cuculi*, sive *cuculli* nomen: *curruca* autem adulteræ marito. Sic in Asinaria utitur Plautus act. V, sc. II: ubi Artemona Demænetum, quia cum filii Argyrippi amica rem habere vellet, in hunc compellat modum:

At etiam cubat cuculus. surge amator. i domum.

Item Juvenalis sat. VI *b*:

Tu tibi nunc curruca places, fletumque labellis
Exorbes.

Ridet enim maritum impudicæ conjugi nimis credulum, & ab uxore suppositos tenerè amantem, ut proprios. Interea veterem esse errorem, ex Acrone videmus, id cuculo tribuente, quod est currucæ. Vide eum ad illud Horatii lib. I, sat. VII:

—— *Magnâ compellans voce cuculum.*

Perdix quoque nihil minùs, quam ἀβελτής *c*. Planè enim, ut Aristoteles *d* ait, κακοήθης, καὶ πανοῦργος, *vafra ac malitiosa.* Hujus astutiæ Aristoteles *e* argumentum adfert, quòd mas quidem, ut femina admittat Venerem, ova ejus confringat: femina autem, utcunque, si partus urgeat, mare præsente ova excludat; eadem tamen, si tempus suppetat, abeat, pariatque: neque ad ova accedat, nisi commodâ marem decipiendi ratione, nequis, ubi ova sint, resciscat. Imò etiam, ab homine visa, callidè ante pedes se ostentat, ac sic fugit, ut ab ovis abducat.

Nec brutæ mentis argumentum est, quòd hirundines primitus in pullis necesse habeant ferre immunditiem. Sufficit, quòd, ubi nidum ab iis inquinatum conspexerint, egerant excrementa. At hoc jam disciplinæ est, quòd, ubi adolescunt pulli, eos circumagunt, ut & ipsi excernant extra nidos. Eo minùs mirandum, si senior Tobias *f* excæcatus fuerit stercore extra nidum deposito. Magis mirandum, fuisse sanatum felle piscis, cùm non stercus modò hirundineum sit calidissimum; verùm fel etiam piscium. & contraria contrariis sanentur. Sed de felle inferiùs dicetur.

Magna item sagacitas est avium Diomedearum, de quibus refert Plinius lib. X, cap. LIV: *Duos semper iis duces, alterum ducere agmen; alterum cogere. Scrobes excavare rostro, inde crate consternere, & operire terra; in his fœtificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare, quibus exeant in pascua: occasum, quibus redeant. Alvum exoneraturas subvolare semper & contrario flatu.* Hinc subdit, has aves uno solum totiùs orbis loco conspici: nempe insulâ maris Adriatici contra Apuliam sitâ, quæ hodie *S. Maria Trimitina*, teste Leandro in Italia sua *a*. Utrùm verò sint aves Diomedeæ, & veræne sint, quæ de iis produntur, exponam, ubi devenero ad caput illud de sui, ac suorum, defensione: quod quartum erat ex iis, e quibus sagacitatem aliquam me ostensurum receperam. Et quia de sollertia in propagando genere suo, ex immensa copia hæc pauca arbitror sufficetura, quid impedit, quò minùs jam nunc ad caput illud accedam.

A gruibus, de quorum in aliis sagacitate dictum antea, hic initium nobis esto. Eorum prudentiam indicant Pliniana hæc lib. X, cap. XXIII: *Quando proficiscantur, consentiunt: volant ad prospiciendum alte: ducem, quem sequantur, eligunt: in extremo agmine per vices, qui acclament, dispositos, habent, & qui gregem voce contineant. Excubias habent nocturnis temporibus, lapillum pede sustinentes, qui laxatus somno, & decidens, indiligentiam coarguat. Cæteræ dormiunt capite super alam condito. Dux erecto providet collo, ac prædicit.* Quæ ferè hausta ex Aristotelis lib. IX Hist. Animal. cap. X *b*. Adhæc gnaræ, se aquilis esse infirmiores, eò quoties, è Cilicia migraturæ Septentrionem versus, necesse habent Taurum montem [illegible], qui aquilas magno habet numero; noctu transvolant lapillum ore gestantes, ne clangore ullius prodantur. Quod si aquila insequatur, aciem instruunt, atque ita, speciê pugnæ præbitâ, injiciunt aquilæ terrorem: nam, eo conspecto, regreditur, periculosum censens depugnare cum ita bene animatis. Testes horum Plutarchus lib. de garrulitate, & Ammianus Marcellinus initio lib. XX. Magnæ quoque est sollertiæ, quòd in volando agmen gruum efformet literam Δ, quia hæc figura faciliùs aëra scindit. Quam rationem adducunt Ælianus, Tzetzes, & alii ante eos; in his Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Illud verò ab Aristotele animadversum, (in quo pleraque quis potest non mirari?) grues, cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere. Ejus autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere tanquam remis, ita pennis cursus avium levatur: basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea, tanquam à puppi, ventis adjuvatur, hæque in tergo prævolantium colla & capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet, ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquieverunt, eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.* Videmus, ut, ex Aristotele, inter alia dicat, volatum earum formam habere triangularem. Quod & Ælianus, ac Tzetzes, ajunt. Ac B. Hieronymus ad Rusticum de vita monastica, refert similiter, efficere literam Δ. Nec multum adeo abeunt, qui dicunt referre literam Υ. Nempe ut primæ grues referant pedem literæ, unde divergium gruum fiat. Sanè figuram literæ Υ ex gruum volatu reperit Palamedes: ut ei Ulysses objicit in Heroicis Philostrati. Sed hæc pluribus exponimus in primo de Arte Grammatica, cap. XXV.

De avibus Diomedeis, (de quibus me promiseram dicturum) Plinius refert lib. X, cap. XLIV, eos, *advenas barbaros clangore infestare, Græcis tantummodo adulari.* Addit, eo Diomedis socios in has aves dici conversas, quia in hac insula, Diomedis tumulo atque delubro insigni, *ædem quotidie pleno gutture madentibus pennis perluant, atque purificent.* Eadem ferè legere est apud Arist. in Admirandis auditionibus. Operæ interim est cognoscere, quid ita de hac re censeat Cæsar Scaliger Commentario in Arist. lib. IX de Hist. Animal. cap. XVI, sect. CLXI: *Diomedeas*, inquit, *aves fabulosas puto: neque unquam in rerum natura fuisse. Figmenta sunt, mendacium Græcorum.* At aliter est, si Diomedeæ sunt aves,

quæ

a Sive cap. 37. sect. 11 in distinct. Cæs. Scal.

b Vers. 275.

c Fatua

d Lib. 9. Hist. Animal. c. 8.

e Ibidem.

f Cap. 2. vers. 11.

a Ubi de Apulia Daunia p. 379 edit. Colon. Bassæi.

b Sive, secundum dist. Cæs. Scal. c. 14. sect. 148.

quæ hodie dicuntur *Artena*: ut Dalecampio a annotatum. Sed miror eum dicere, hasce aves Aristoteli *charadrios* vocari. Nusquam enim Aristoteles, quantum meminisse possum, id charadriis tribuit. Adde quod charadrii variis agant terris, ac sint, quæ aliter ἴκτιες vocantur. At Diomedeæ, ut Plinius b ait, *uno in loco totius orbis visuntur*. Nempe insulis *contra Apuliæ oram*. In editis, qui mihi ad manum, Plinii codd. c (excepta Parmensi d) reperio à *Juba dici cataractas*. Sed in MSo, uti & edit. Parmensi, invenio *cataractas*; rectiusque *catarractas*. Nam Aristoteles libro de Audit. Mirandis, ubi idem refert, ait, eas aves barbaris in insulam advenientibus, αἰωρουμένους καταῤῥάσσειν αὐτοὺς εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν *ex alto cum impetu irruere in capita eorum*. Facileque assentio doctissimo Salmasio e, hoc ipso ex loco à Juba eis esse *catarractarum* vocabulum impositum: etsi alioqui sciam, cunctis avibus prædatricibus id nominis competere, atque Aristoteli f particulatim *catarractas* dici aves alias, accipitre minores, seque in mare mergentes, ac tanto spacio in eo manentes, quanto opus sit, ad jugerum transeundum. Quod mergis convenit: unde & iis nomen *mergorum*. Eas verò Aristotelis catarractas ab illis Jubæ catarractis esse diversissimas, apertius est e jam memoratis, quàm ut insistere illi sit opus.

a Ad memoratum Plinii locum.
b Lib. 10 cap 44
c Ut Francofurtensi an 1599. Coloniensi, sive Genevensi an. 1615. Londonensi an. 1635.
d Ann. 1474
e In Plin. Exercit. ad Solin. pag. 91.
f Lib 9. Hist. Anim. c 12. sive Scal. cap. 16. sect. 161.

Magna etiam pavonis est sagacitas, si lini radicem inquirit, ac sub ala gestat, ut fascini amoletum: quod Æliano traditum lib. xi de Animal. cap. xviii. Sed Græculum est commentum.

Ab astutia vulpina generi cuidam anseris est χηναλώπηκος, sive *vulpanseris* nomen datum. Hæc, ut Ælianus ait lib. xi de Anim. cap. xxxviii, audacter procedit hosti obviam, quo interea pullis tempus suppetat avolandi. Maritima amat loca; unde Germanis *zeeganseh* nominatur.

Etiam, ut Arist. g refert, ὁ κίγκλος πανοῦργος, καὶ δυσθήρατος· *cinclus vafer, & captu difficilis*. Captus tamen, ut idem addit, facile cicuratur.

g Lib 9. Hist. Animal. c 12. sive ex dist. Scal cap. 16. sect. 158.

De noctuarum sagacitate ita Plinius lib. x, cap. xvii: *Noctuarum contra aves sollers dimicatio. Majore circumdata multitudine, resupina pedibus repugnant, collectaque in arctum, rostro, & unguibus tota teguntur.*

Luculentæ etiam sagacitatis argumenta præbent aves in docilitate loquelæ, ac cantus. Sed illa inferiùs adducam, ubi ad vocis considerationem devenero.

Cap. LXXXIII.

Cur avium aliæ ab aliis non tantopere differant sollertiâ, quam quadrupedes inter se. Cur ad ova excludenda ter septenis sit diebus opus. De struthiocameli stultitia repetitur. Oti amentia. Unde ei nomen, & cur aliter ausio *vocetur. Plinius emendatus.* Otum, *&* otidem, *ab Athenæo confundi. Defensus Aristoteles, quem ejusdem erroris accusarat Aldrovandus.* κόβαλος, *seu* κόβαλος. Planipedes *pro mimorum genere: & ut eos cum avibus planipedibus ridicule confuderit idem Aldrovandus. Cur tam mimi, quàm anseres, dicantur* planipedes. *Nemesiani error, tribuentis tetraci sive otidi, quod est asionis sive oti. Non omnia stulte agi ab oto. Refellitur vir doctus, qui scripserat, Themistoclem sibi proposuisse imitandum Demosthenis exemplum, injuriáque ab eodem cum oto conferri. Pelecani simplicitas. Fabella Græcula de hirundinum memoria.*

Etsi verò magna sit avium sollertia; non usque adeò tamen eà distant, quàm quadrupedes. Neque enim tanto discrepant intervallo aquila, & regulus, quàm elephas, & cuniculus. Cujus hanc rei caussam adfert Cardanus a, quod similis sit in avibus generatio. Omnes enim ovis excluduntur; idque ter septenis diebus incubando. Diutiùs incubationem non tolerent aves, & breviori spatio conformationi animalis perfecti minimè sufficiant. Sed ut in eo hæ differunt animantes, ita in isto conveniunt, quòd ut quædam quadrupedum, ita & avium nonnullæ, insigne præbeant stultitiæ argumentum. Uti struthiocamelus, qui si caput cum prælongo collo fruticibus occultarit, corpus reliquum, quod jam vastum, latere arbitratur. Hinc de ea Job. xxxix, 20. *Privavit eam Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam*. Diximus de hoc plura, cap. xlix.

a Lib. 7. de Rerum Variet. cap. 34.

Est etiam avis, quæ, siqua agentes viderit homines, ea imitetur: ac propterea aucupes ex ejus adverso inungunt oculos pharmaco, inque proximo etiam gluten indunt pelvi: eo conspecto, avis & ipsa inungit palpebras: quibus conglutinatis, videre ulterius nequit; ut nullo tum negotio aucupi fiat præda. Si item è regione quis saltarit; saltat & illa, ac dum voluptate capitur hujusmodi, capitur & ipsa ab aucupe. Hanc avem aliqui *otum*, alii *otidem* appellant; cùm diversæ tamen aves videantur. Nam *otus* est noctua aurita: *otis* est *tetrax*, & aliter *tarda* nominatur. Ὦτος, Plinio a teste, vocatur ab Græco ὦτα b, quasi *auritum* dixeris. Nempe quia meatus auditorios habet amplos, & peridoneos: deque capite præterea plumæ utrimque, auricularum instar, exsurgant. Aliter *asio*, idque eadem de caussa, nuncupatur, quasi *ausio*. Nam pro οὖς Cretenses dixere αὖς. Hinc Latinis *auses*, quæ postea *aures*: ut ex *Lases*, postea *Lares*; ex *asa*, *ara*; ex *Papisius*, *Papirius*. Nisi malis *asio* esse ab Hebræo און osen, hoc est, *auris*. Sed, credo, *aures* ab *auses*, *auses* ab αὖς, unde & *ausio*; αὖς vero ab און. At non audiendus Dalecampius, cum ad Plinium c annotavit, videri nomen id habere *a voce, qua rudentem asinum æmulatur*. In appellatione hujus avis corrupti sunt codices vulgati. Sic enim legitur lib. x, cap. xxiii: *Otis bubone minor est, noctuis major, auribus plumeis eminentibus: unde & nomen illi: quidam Latine asionem vocant: imitatrix alias avis ac parasita, & quodam genere saltatrix. Capitur haud difficulter, ut noctua, intenta in aliquo, circumeunte alio.* Verùm in MSo pro *otis* reperio *otus*: & similiter vetus Parmensis d. Et sanè, quæ Plinius refert, non conveniunt otidi, verum oto: ut, quin sic legendum sit, vix liceat dubitare. Sed quod paullo antea dixit, *Abeuntque una persuasæ, glottis, & otis, & cychramus*; id optimo jure est suspectum. Et hic MSus, & Parmensis, *otus* repræsentant. Verùm nulla avis nocturna, qualis otus, migrare pro anni tempore alias in terras solet. Quare videtur Plinius permiscere, quæ de oto, deque otide, legerat: nempe quòd ea ejusdem esse avis arbitraretur. Ac fortasse vulgari etiam usu jam olim hæc confundebantur vocabula. Saltem id factum ab Athenæo in nono: ubi cum primo dicat περὶ ὠτίδων, postea nobis nominat τὰς ὦτας: posteriori loco rectè, cum avem vocet nocturnam, & imitatricem, & quæ stultitia sua capiatur: ut loco priori pro περὶ ὠτίδων debuerit dicere περὶ ὤτων. Non dubitat Ulysses Aldrovandus hujus etiam criminis reum facere Aristotelem. Nam, inquit, vocat otum *planipedem*, quod convenit anserino generi: ad hoc vero otis referri solet, etsi nec ipsa planipes. Video, quid Aldrovandum deceperit. Apud Aristotelem est hoc pacto lib. viii Hist. Animal. cap. xii: ἔστι δ' ὁ κόβαλος, καὶ μιμητὴς, καὶ ἀντορχούμενος ἁλίσκεται. Id Gaza reddidit: *Blatero hic est, & hallucinator, & planipes. saltantes enim imitatur*. Verbum ἁλίσκεται alteri periodo adnexuit. Pro κόβαλος in plerisque est κωλοβὸς, hoc est, *membris mutilus*, vel etiam *sermone*. Atque ita quoque legit Cæsar Scaliger, ut constat ex ejus in Aristotelem commentariis. Nempe viro summo in manibus erat editio Aldina, in qua sic legitur e. Id ita esse scio, cùm codice eo utar, qui ejus quondam fuit, & in quo nonnulla etiam manu sua annotavit. Sed omnino vera lectio est κόβαλος, vel κοίβαλος, quod ab Hesychio, & Suida, exponitur βωμολόχος, κόλαξ f. Usus Aristophanes in Equitibus. Non incommodè igitur *avem parasitam* Plinius interpretatur. Pro illo μιμητὴς idem Plinius habet *imitatrix ales*. Gaza pro eo posuit, *planipes*. Nempe quasi *mimum* diceret, cui no-

a Lib 10. cap. 23.
b Aures.
c Lib. 10. cap. 23.
d Ann. 1476.
e Fol. 111. b.
f Scurra, adulator.

nomen ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, quod est *imitari*. *Planipes* enim est mimus pedarius. Ut opponuntur senator curulis, & pedarius a: ita mimus, qui in orchestram ingreditur, & is, qui *planipes* dictus, quia non in orchestra ageret, sed in plano & humili loco: unde *planipedis* nomen. Verius hoc, quam quod Diomedes b scripsit, mimos omnes dictos *planipedes*, quia planis pedibus, hoc est, nudis, intrarent in proscenium. Aliud enim plani pedes, aliud nudi. Atque ex his satis liquet, Gazam, cùm avem hanc planipedem dixit, attendisse ad mimos in orchestra saltantes, vel etiam planipedes saltantes in podio. Unde alites eas mox ait ἀντορχεῖσθαι, quod vertit, *saltantes imitari*. Fortasse non incommode reddas *redamtruare*, secundùm illud Lucilii de Saliis:

Præsul ut amtruat, inde & vulgu' redamtruat olli.

Valde igitur ratio fugit Aldrovandum, quando *planipes* accepit, quomodo anas, anser, olor, dicuntur planipedes, seu Græcè στεγανόποδες, quia membrana illis pedum digitos στεγ., nec aquam sinit perfluere: nempe ut contrarium sit, ac σχιζόποδες, q. d. *fissipedes*, quibus pedes digitati. At planè otidem cum oto confudit Nemesianus fragmento de aucupio, quod nondum contigit videre: sed varia ex eo, ut genuino, citant eruditi, inque iis doctissimus Hadrianus Junius in Nomenclatore suo c. Versus ejus apponam:

Et Tetracem Romæ, quem nunc vocitare taracem
Cœperunt, avium multò est stultissima: namque
Cum pedicas nectì sibi contemplaverit d adstans,
Immemor ipse sui tamen in dispendia currit.
Tu verò adductos laquei cum senseris orbes,
Appropera, & prædans pennis crepitantibus aufer.
Nam celer oppressi fallacia vincula colli
Excutit, & raucâ subsannat voce magistri
Consilium, & læta fruitur jam pace solutus.

Videmus, ut tetraci tribuat, quæ sunt on. At tetrax non *otus* est, sed *otis*: Quare manifestus est error. Cæterum, utcunque otus sit avis stulta, tamen & alicujus sapientiæ argumentum est, quod Nemesianus utcunque fateatur, tetracem sive otidem (otum autem intelligere oportet) facile capi, mox tamen a capta eludi aucupem, nisi cautè egerit. Nec levis est sagacitatis illud, quod oti, Plinio e auctore, *si ventus agmen adverso flatu cœperit inhibere, pondusculis lapidum apprehensis, aut gutture arenâ repleto, stabiles volant.*

Nescio autem, quid sibi voluerit Wolfgangus Franzius, Sacræ de animalibus Historiæ, parte II, cap. IX, ubi cum de otide (otum dicere debuit) multas aves stulte imitante egisset, hunc in modum subjungit: *Talis quoque erat Themistocles; qui volebat æmulari Demosthenem, cum tempora essent diversa; unde graves dedit pœnas.* Quis nescit Demosthenem toto demum seculo post Themistoclem claruisse? Quomodo igitur Themistocles sibi Demosthenem præposuerit imitandum? An fortasse παρόραμα f est, contraque dicere voluit, Demosthenem perperam sic vitam instituisse, quasi tempora essent Themistoclea? At saltem id non dixerit de temporibus iis, quibus Demosthenes exul, peragrans urbes, adjuvit Græcos, & Macedonum summovit legatos. Quippe eum, ut Plutarchus g ait, πολὺ βελτίων Θεμιστοκλέους καὶ Ἀλκιβιάδου, ταῖς αὐταῖς τύχαις φανεὶς πολίτης· *civem se Themistocle, & Alcibiade, in pari fortuna multo præbuit meliorem.* Præterea nec Themistoclem, nec Demosthenem, magnos sane viros, cum ave tam stolida conferri placet. Neutrius nomen tam atri carbonis elogium promeretur.

Ecce alius quoque aliis simplicitatem: quam nobis suggessit Horus in Hieroglyphicis. Quoties aucupes scrobi, in qua pelecanus nidificat, quasi vallum ex stercore bubulo circumducunt, atque id accendunt, avis ea, conspecto fumo, quantum potest, alas ventilat: parum gnara, ventilatione ista ignem non exstingui, sed accendi. Itaque & alis capitur ambustis.

Quæ hactenus de solertia, & stupore, attulimus, ea pertinent ad phantasiam: præter quam interior est memoriæ sensus. Atque hac parte etiam quam polleant aves, satis indicat, quòd bonâ retinent fide, quæ vel materno edocentur exemplo, vel humanâ industriâ; ut psittaci, corvi, de quibus postea. Nunc hoc solùm memorabo: hirundinem admirandæ esse memoriæ, & præterea plurimis vivere seculis, si verè scribat Plinius lib. X, cap. XXIV: *Thebarum tecta subire negatur, quoniam urbs illa capta: nec Bizyæ a in Thracia, propter scelera Terei.* Nisi placet, à majoribus hoc doceri minores, atque ita & captæ Thebarum urbis, & scelerum Terei memoriam, in hirundinum genere semper durare. Mirum tam stulta fidem repperisse apud Græcos, unde istud hauserat Plinius.

Corvis etsi memoria non desit, unde, ventre magistro, loqui addiscunt, (de quo, ut jam dixi, inferius disseram:) tamen & obliviosi dicuntur. Ac de isto suffecerit illa Servii verba adduxisse in illud I Georg.

Tum liquidas corvi presso ter gutture voces,
Aut quater ingeminant.

Plinius in Naturali historia dicit, corvos esse obliviosos, & plerumque minime ad nidos suos reverti. Sed quadam ratione natura hæc congerunt ad suos nidos, quæ vermes possint creare: ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum. Horum oblivionem probat etiam ex rebus, quas cum absconderint derelinquunt: quod etiam mustelæ dicuntur efficere. Id me apud Plinium legere non memini: & multum metuo, ne memoria Servium fefellerit. Interea id verissimum esse, rustici hodieque testantur; qui sæpius reperiunt nuces, & alia, à corvis in specu recondita, & postea, oblivione, ut videtur, relicta.

CAP. LXXXIV.

Columbo, & columba, æqualis amor sobolis. Hieronymum tamen exiguum eis amorem tribuere: sed repugnantibus philosophis, imò Scripturis, in quibus summus Christi amor erga sponsam suam amori confertur columbino. Quantus erga prolem affectus sit gruis, accipitris majoris, &, ut vulgo traditur, pelecani. Sed quæ de pelecano narrant, symbolica esse, a veteribus ficta ad significandam nobis virtutem passionis ac mortis Dominicæ. Amor prolis in gallina, hirundine, vespertilione. Haud rectè inde colligi, corvos non tangi affectu erga pullos, quia eos nido expellant, & totâ regione exturbent: nec solide hoc eo evinci, quod illos destituere dicantur, cum primitus ovis sunt exclusi. Meleagridi negligi pullos, & quæ meleagrides videantur. Unde proveniat, quod avium aliæ aliis amicæ sint, vel infestæ: variisque id exemplis declaratum. Fulicæ affectus in educando ossifrago, quando eum, velut degenerem, aquila non agnoscit pro suo. Accipitris amor erga noctuam, columbæ erga tinnunculum, & unde is oriatur. Odium aquilæ, & cymindis. Oloris amor erga puerum Olenum, & Lacydem philosophum. Ridicula suspicio Plinii, fortasse a philosophiæ amore amorem philosophi provenisse. Quem Olenum vocat Plinius, fuisse Amphilochum, patriâ Olenium. Galli gallinacei amor erga Bithynici regis pincernam; pavonis, erga virginem Leucadicam. Cælio Rhodigino id vitio datum, quod passim dissimulet fontes, unde veteres hausit narrationes. Discrimen historiæ, & philosophiæ; quarum hæc ratione, non testimonio: illa contra narrantis auctoritate nixa est. Improbatum in Cæsare Scaligero, quod, siqua Cardanum fugerint, malit vocare mendacia, quam errores, quasi eos satis unquam effugere humana possit imbecillitas. Meticulosi otis, passer, vespertilio, ac imprimis columba. Pugna avium Memnoniarum: item Meleagridum. Iracundia oloris. Unde error provenerit, quod columbæ credantur fellis expertes. An ciconia invida, quemadmodum ajunt.

a Agellius lib. 3. cap. 18.
b Lib. 3 cap. de poematis generibus.
c Cap. de Avibus, voce Gallinago, sive Scolopax.
d Contemplo, pro contemplor, agnoscit Priscianus in 8. Ac Ennii, Plauti, aliorum, id testimoniis Nonius confirmat.
e Lib. 10 cap. 23.
f Alucinatio non tam ex inscitia, quam inde, quod aliud agitur, nec attentatur satis.
g In Ciceronis vita prope calcem.
a Alii, Bisaltis.

De sensiva facultate satis mihi videor dixisse. Venio ad appetitivam; ubi in considerationem veniunt affectus; ante alios amor. Qui mirifice relucet in columbis: neque id in venereis solùm, sed eo quoque, quod mas & femina sic inter se partiantur tempus ovis incubandi. Unde Plinius lib. x, cap. LVIII, cum dixisset, columbas patere semper marem, ac femellam, pridie marem, femellam postridie: subdit, *Incubant in eo genere ambo, interdiu mas, noctu femina.* Quanta sollicitudine mas, & femina jam exclusos curent pullos, vix attinet dicere. Sanè, ut idem ait ejusce lib. cap. XXXIV: *Amor utrique sobolis æqualis. sæpe & ex hac caussa castigatio, pigrius intrante femina ad pullos.* Mirum itaque, ἄστοργον a erga pullos credi B. Hieronymo in Hoseæ cap. VII: *Aves*, inquit, *cætera pullos suos etiam cum periculo vitæ protegere festinant: & cum ad nidum suum accipitrem, colubrum, corvum, sive cornicem, accidere viderint, huc illucque volitant, & immittunt se morsui, & unguibus lacerant, & dolorem parentis querulâ voce testantur. Sola columba ablatos pullos non dolet, non requirit.* Sed Plinio quoque favet Oppianus in tertio de Venatione b: ubi ingentem ei tribuit amorem erga liberos. Ac nisi summus esset in columbino genere amor: non ei potissimùm compararetur amor Christi erga Ecclesiam suam Cant. V, 2: *Aperi mihi soror mea, amica mea, columba mea; immaculata mea.* Ubi postremo loco est, תמתי, *tammathi*, hoc est, *perfecta mea.* Sed operæ pretium videtur monere, in Midras Sit assirim, hoc est, in expositione Cantici canticorum, legi, R. Iannai dixisse, pro eo antiquitus scriptum fuisse תאומתי teumathi, id est, *gemella mea.* Ac Rabbi Judas ex R. Levi dixit, à Salomone, sive Deo, dici *teumathi*, id est, *gemella mea*, ad majorem indicandum affectum; quia etsi amor semper est inter fratres sororesque, exuberantior tamen esse solet inter gemellos: quorum alter alterum tenerè adeò solet complecti, ut siquid uni eorum obtingeret adversi, non aliter adficiatur alter, quàm si sibi obvenisset. Vide iis Petrum Galatinum in tertio de Arcanis religionis Catholicæ, cap. XXX.

a Experitem amoris.

b Vers. 116.

A columbis nunc venio ad grues: quæ quàm liberorum sint amantes, arguit oculatus testis, Albertus M. Is refert, visam sibi gruem feminam à mare undecim confectam vulneribus, quia à se pullos abduxisset. Quod exinde etiam relatum Cardano lib. VII de rerum Varietate, cap. XXXIV.

Nec leve affectûs indicium est, quòd idem Albertus scribit, conspectum sibi accipitrem majorem, sive, ut vocant, asturem, aves à se captas coram pullis dimittentem vivas, ut ab iis necarentur, atque ita hi venatui adsuefierent. Et hoc quoque memoratum Cardano, loco, quem indicavimus.

Pelecani feminæ in prolem amor inde cognoscitur, quòd sic custodiat, ac foveat, pullos suos. Attamen hoc stultitiæ est, quòd sic complectatur, ut nimiis sauciet osculis, ac latera perforet, ut inde moriantur. Mox tamen comparet amor pelecani maris; qui, ubi mortuos reperit pullos, præ dolore proprium fodicat latus, sic ut sanguis emanet, qui, si fas credere, in pullorum vulnera distillans, eos iterum restituit vitæ. Sic quidem Epiphanius in Physiologo cap. VIII, & Augustinus in Psalm. CI. Sed, utcunque hoc picturis variorum celebretur, tamen tantummodo symbolicum est: videlicet figura est Christi, sanguine ac morte sua vitam nobis reparantis, quam peccato amiseramus. Atque eò jam olim accommodavit Michael Glycas c, & ante eum Epiphanius, atque Augustinus, locis memoratis: quorum hic non injuria de rei veritate ambigit: uti & facit Isidorus: sed paullò rem aliter narrat. Sic enim scribit lib. XII Orig. cap. VII; *Pelecanus fertur, si verum est, occidere natos suos, eosque per triduum lugere; deinde se ipsam vulnerare, & ad perfusione sui sanguinis vivificare filios.* Item aliter, ac priores, rem memorat Albertus M. Quid mirum, variare adeò scriptores, quando mera est fabula; sed ad signandum rem veram non inutiliter efficta?

c Parte prima. in operibus quadrat. [illegible]

Jam quantus amor, quæ cura gallinæ, erga pullos suos, quos congregat, & alis inumbrat! Unde Christus ait Matth. XXIII, 37. *Hierusalem, Hierusalem, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis; & noluisti.* Eo de loco sic B. Augustinus lib. I Quæst. Euang. *Hoc genus animantis magnum adfectum in filios habet, ita ut eorum infirmitate adfecta, & ipsa infirmetur, &, quod difficilius in cæteris animantibus invenias, alis suis filios protegens contra milvum pugnat.* Quæ deinceps Christo accommodat. Pluribusque, & de ea gallinæ proprietate, & de Christi pro nobis cura, idem docet in illa verba Psal. LVIII, 5. *Exurge in occursum meum, & vide.* Etiam gallinarum hanc naturam egregie illustrat Alcæi epigramma lib. I Ἀνθολογίας.

Nec prætereundæ nobis hirundines, ore suo pullis ferentes escam, quasi se ipsas defrudent, inque hoc, Plinio a teste, *summâ æquitate alternantes cibum.*

a Lib. 10. cap. 33.

Vespertilio quoque, ut idem Plinius b ait, *geminos volitat amplexus infantes, secumque deportat.*

b Lib. 10. cap. 61.

Magnæ interim ἀστοργίας erga prolem accusantur corvus; quòd, ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim. cap. XXXI, τοὺς ἑαυτῶν νεοττούς, ὅταν οἷοί τ' ὦσιν ἤδη πέτεσθαι, τὸ μὲν πρῶτον ἐκβάλλουσιν, ὕστερον δὲ καὶ ἐκ τοῦ τόπου ἐκδιώκουσι· *suos pullos, cum jam potestas evolandi est, primum nidis ejiciunt, deinde regione totâ expellunt.* Sed (ut liquet ex iis, quæ cap. LXXXII dicebamus) non deficit hic amor erga pullos; verùm potestas nutriendi tam voraces. Proinde sufficit alere eos, donec sibi ipsis possint prospicere. Quod si plures sint, longiùs expelli opus, quia locus exiguus minimè sufficiat alendis multis. Sed veriùs possit ἀστοργία c videri, si exclusis pullis nidos deserant: ut soli tum committantur providentiæ divinæ. Huc referunt illud Jobi cap. XXXVIII, 3 d: *Qui præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant vagantes, eo quòd non habeant cibum.* Et Psal. CXLVI, 9: *Qui dat pullis corvorum, invocantibus eum, escam suam.* Gregorius Magnus, in adlatum Jobi locum e, id provenire ex eo arbitratur, quia pulli primitus sint albi, eoque non videantur genuini. Proque eo adferri illud solet, quòd simulac cœperint nigrescere, multum in illis nutriendis operæ ponant.

c Naturalis amoris defectus.

d Al. 38. 41.

e Moral. lib. 30. cap. 8.

Inter aves etiam, quibus exigua est στοργή, meleagrides sunt; de quibus ita Clytus Milesius, Aristotelis discipulus f, apud Athenæum in XIV: Περὶ δὲ τὸ ἱερὸν τῆς Παρθένου ἐν Λέρῳ εἰσὶν αἱ καλούμεναι ὄρνιθες μελεαγρίδες. ὁ δὲ τόπος ἐστὶν ἑλώδης, ἐν ᾧ τρέφονται. ἔστι δὲ ἄστοργον πρὸς τὰ ἔκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεωτέρων, ὥστε ἀνάγκην τοῖς ἱερεῦσιν ἐπιμελεῖσθαι αὐτῶν. *Circa delubrum Virginis in Lero* (una est è Sporadum insulis) *aves sunt Meleagrides dictæ. Palustris est locus, in quo nutriuntur. Animal hoc exiguo est erga prolem affectu, pullosque adeo negligit, ut sacerdotibus eos curare sit necesse.* Subjungit deinde descriptionem meleagridum. Eam doctissimus Casaubonus censet convenire gallinæ, quam *Indicam* seu *Calecutensem* dicimus, *gallopavum* Gesnerus vocat. Et sanè eodem Bellonius, Cæsar Scaliger, & penè eruditi omnes, inclinant. Sed obstare videtur, quòd Clytus ei tribuit κεφαλὴν φαλήν, ἐπ' αὐτῆς λόφον σαρκινόν, καὶ τὸ χρῶμα ξυλοειδές· *caput glabrum, ac depile, & super eo cristam carnosam, colore ligneo.* Nam gallinæ Indicæ caput obducitur carne rugosâ, & membranosâ, non lignei coloris, sed rubri, cumque irasc[illegible] avis, purpurascentis, vel cærulei. Et icirco fortasse Hadrianus Junius in Nomenclatore, Meleagridem potiùs censet esse, quam *Pharaonis avem* dicimus. Vide &, quæ de isto disserit Ludovicus Nonius in secundo de re cibaria, cap. XXV.

f Lib. 8. g Aliqui [ἄστοργον] referibunt sed nihil mutandum.

Videamus nunc de amore, odiove, erga aves tum cognatas, tum diversi generis. Amicæ sunt cornix, & ardeola: item χλωρίων, sive *juncarius*, & alauda. Inimicæ contra turtur, & pyralis. Quid mirum? quando eadem tenent loca, eodemque pascuntur cibo. Sanè ὁμόφυλα etiam, quas *congeneres aves* dicimus, si cibi sit penuria, pugnant inter se. Itaque falcones interdum quidem

dem consident simul: sed tum, quando saturi sunt. At famæ si laborent, alii alios invadunt. Cuculos esse ἀλληλο-φάγους *a*, tradit Aristoteles lib. VI *b*, & Plinius in X. Ac uterque addit, solos à suo genere necari. Idem tamen Aristoteles in X Hist. *c* hoc ipsum de oloribus prodidit. Etiam inter se inimicæ, *ποικιλίδες*, seu *variola*, & *κορυδαλοί*, sive *alauda*: adhæc *πίπρα*, & *χλωρεύς*, cujus caussa est, quòd aliæ aliarum ova edant. Item cornix, & noctua; quia illa *d* de die noctuæ, hæc de nocte cornicis ova voret. Etiam noctuæ inimicus *πτερύξ* *e*, quia ab ea nunc ova absumantur, nunc pulli. Pluribus de hisce Arist. lib. IX de Anim. cap. I *f*.

Φήνης, sive fulicæ, magnus est affectus erga ossifragam, aliterem ex aquila degenerantem. De qua complura B. Ambrosius lib. V Hexaem. cap. XVIII. Ac primò refert, aquilam probare, quos genuit, *ne regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret*. Degeneres verò non agnoscere pro suis: sed *regalis*, inquit, *avis inclementiam plebeja avis excusat clementia. Avis enim, cui fulica nomen est, qua Græce dicitur Phene, susceptum illum, sive abdicatum, sive non agnitum aquila pullum cum sua prole connectit, atque intermiscens suis, eodem, quo proprios fœtus, materna sedulitatis officio, & pari nutrimentorum subministratione pascit, & nutrit. Ergo Phene alienos nutrit: nos vero nostros immiti crudelitate projicimus? Aquila vero si projicit, non quasi suum projicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod pejus est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.*

Amorem accipitris erga noctuam arguunt illa Plinii lib. X, cap. XVII: *Noctua, a ceteris avibus infestata, auxiliatur accipiter, collegio quodam natura, bellumque partitur.*

Unde is columbarum erga tinnunculum sit amor, indicant Pliniana hæc lib. X, cap. XXXVII: *Defendit tinnunculus columbas, terretque accipitres naturali potentiâ in tantum, ut visum vocemque ejus fugiant. Hac de caussa præcipuus columbis amor eorum.* At de eo fides sit, penes auctorem, quod continuò subdit, *si in quatuor angulis defodiantur in ollis novis obliti, non mutare sedem columbas.*

De odio aquilæ, & cymindis, ita idem Plin. lib. X, cap. VIII: *Nocturnus accipiter cymindis vocatur, rarus etiam in sylvis, interdiu minus cernens. Bellum internecivum gerit cum aquila, cohærentesque sæpe prehenduntur.*

Quid quod aves etiam amore suo sint homines complexæ? Plinius lib. X, cap. XXII: *Quin & fama amoris, (ab olore) Argis dilecti formâ pueri nomine Olenis, & Glauces Ptolemæo regi citharâ canentis: quam eodem tempore & aries adamâsse proditur.* Etiam Lacydem, novæ Academiæ principem, Arcesilai successorem *g*, fuisse anseri dilectum, prodidit Hermeas Samius, Hermodori filius, & ex eo Athenæus in XIII. Hic anser ab Lacyde non ambitiosè minùs, quàm aut filius, aut frater, sepulturæ traditus fuit: ut Ælianus narrat lib. VII de Animal. cap. XLI. Nempe quia seu sederet, seu ambularet, seu quiesceret, nunquam ab eo fuisset relictus. De eodem sic Plinius, continuò post verba paullo ante memorata: *Potest & sapientia videri intellectus ii esse. Ita comes perpetuo adhæsisse Lacydi philosopho dicitur, nusquam ab eo non in publico, non in balneis, non noctu, non interdiu degressus.* Sed quòd anseri suspicatur Lacydem dilectum, quia philosophus foret, id cui persuaserit quæso? Bene habitum ab eo anserem credibilius est, & hinc amorem. Ac similiter, cibi credo gratiâ, & fortasse palpi etiam, quo & animantes mutæ gaudent, olor amavit puerum, quem Olenum; ut Plinius vocat, quemadmodum vidimus. Rem eandem narravit Clearchus lib. I Ἐρωτικῶν. Pueri is nomen præterit: sed nomen fuisse Amphilocho, patriaque fuisse Olenium, retulit Theophrastus ἐν τῷ ἐρωτικῷ *h*, & eximde Athenæus libro XI Deipnosoph. quem diximus. Narrat ibidem Athenæus ex sexto Nicandri de Fortunis, ut gallus gallinaceus, quem nuncuparent *Centaurum*, amarit quendam nomine Secundum, Bithyniæ regi pincernam. Item ex Clearcho me-

a Alterum alterius cibum.
b Cap. de cuculo.
c Cap. I. sive al. 2.
d Arist. lib 9 de Anim. c. I. & Ælianus lib 9. de Anim. cap 74.
e ... in avium.
f Sive cap. 2. ex dist. Cæs. Scal.
g Laërtius lib. 4.
h In Amatorio.

moriæ prodit, ut Leucadia sic à pavone adamatam virginem, ut & ille, ea morbo absumtâ, mox exspiraverit. Hæc quoque legas apud Cælium Rhodiginum in Lectionibus Variis lib. XIII, cap. XII, & lib. XVI, cap. XIII. Sed unde ista hauserit, non addit. Quam facile fuerat Athenæi nomen apposuisse! Quid quod Dalecampius, notis ad Plinii lib. X, cap. XXII, eadem refert, ac ad Rhodiginum nos remittit? Credo quia de Athenæo non occurreret, ad Rhodigini cogebatur recurrere auctoritatem. Nempe hoc actum Rhodigino passim, ut, dissimulatis scriptoribus, unde sua hausisset, non alius, quàm ipse, testis laudaretur. Quasi eadem ipsi habenda sit fides, ac Athenæo, & aliis, quorum temporibus scripta exstarent, unde ista depromerentur. Si quis igitur dubitaret, poterat eos adire, quorum fide se niti Athenæus profiteretur. Et hic mos etiam fontes, unde quidque hauserint, dissimulandi, summis aliquot viris seculo nostro est perfamiliaris: vel si quos advocent testes, eos laudant, qui deperierint, non apposito illius nomine, qui ea apud illos olim legisset. Quasi nefas sit de fide ipsorum, qui sic scribunt, dubitare: ac non sæpe contingat, ut vel memoria eos fefellerit, vel corruptis sint usi codicibus, vel mentem scriptorum non satis sint assecuti, sive culpâ suâpte, sive vitiosos sequendo interpretes. Memini me hoc in magno quodam viro culpare apud hominem doctissimum; sed ab vitio istoc non planè alienum. Respondit ille, nihil opus esse testibus antiquis: quia post seculum non minoris esset fides ejus futura, quem isto nomine reprehenderem, quàm veterum, unde ista desumsisset. Scio, sic judicare quosdam μέγα πνέοντας *a*: sed boni isti viri distinguere nesciunt inter ea, quæ ratione, quæque testimonio suffulta sunt. Ubi ratione certandum, non multum refert, utrùm Aristoteles eà, an Cæsar Scaliger pugnet. Neque enim quis dixerit, sed quid dixerit, videndum. Itaque interdum hominis non jam summi dico, sed pene è trivio, sententiam præferimus veteris & classici scriptoris opinioni. Notum vetus illud, quandoque & olitorem verba loqui opportuna. At in iis, quæ ad actorum historiam pertinent, longè secus est comparatum: ubi semper dispiciendum, quanta sit fides narrantis. Ea enim in gestis vett. non ulteriùs se extendit, quàm adstrui valeat ex antiquis: in ceteris dicta habenda pene pro indictis. Sanè hoc discrimen eorum, quæ memoravi, vel inde dilucet, quòd si philosophia omnis unà cum libris eminentibus hominum deleretur, progressu seculorum instaurari possit, rerum manente naturâ, unde eadem observarentur. At si memoria gestorum omnium una cum codicibus etiam ex animis deperiret: nulla spes, vel ratio superesset eorum notitiam recuperandi sine miraculo divino. Quare cùm etiam in rebus ratione suffultis satius sit veteres adducere, quia iis honos primus debetur, qui primi docuerunt: longè magis hoc in illis, quæ testimonio sunt subnixa, fieri convenit, ubi altero etiam nomine veterum exigitur auctoritas, cùm absque ea in rebus ambiguis claudicet omnis scribentis auctoritas: eoque non mereantur laudari, qui, quo pro antiquis ipsi rerum antiquarum testes, à junioribus advocentur, inani hac gloria, magno studiorum incommodo, mira quidam narrant, sed animo ingrato æquè ac superbo digitum recusant ad fontem intendere, unde ipsi profecerint, unde item aliis sitim plenius certiusque liceat explere. Sed ad institutum revertor. Ac quia quod ad amorem, odiumque, attinet, expedivi: de aliis quoque affectibus nunc pauca adjiciam. Interim, ne nimium me in tam vasto diffundam argumento, continebo me intra metum, iram, & invidiam.

Metuere sibi alitum imbecilliores ab grandibus ac carnivoris, ut columbam ab accipitre, satis est manifestum. Cæsar Scaliger *b* tamen, cùm dixisset Cardanus, aquilam esse avium maximam, & cunctis timeri, hoc geminum vocat mendacium. Nam & cygnum esse aquila majorem, & aquilam non timeri a passere, hirundine, acanthide: nempe quia volatu utantur anfractuoso, vel eo sint

a Magnum quid spirantes.
b Adversus Cardan. Exercit. 231. sect. I

sint adeò veloci, ut aquila non assequatur. Sed hoc non impedit, quo minùs saltem metuant, aquila insequente; metuere mox cessent, ubi effugerint. Quamquam ut aliter esset, cur non mavult geminum dicere errorem, quam mendacium? Errare enim est humanum: at viri boni non est mentiri. Scripsit autem Cardanus, quod verum putavit. Atqui error, non mendacium est, quoties sermo cum animo concordat: ut superiùs a ostensum nobis; imò Cardanus ipse Scaliger b album agnoscit. Hæc non tangerem nisi summus vir, sic passim se exercendo, ut plurimùm doctrina juvat, ita morum exemplo subinde noceret.

a Hujus libri. 44.
b Exercit. 2.

Timida quoque ovis: quæ, equo conspecto, avolat: unde Ægyptii, ut est apud Orum in Hieroglyphicis c, otidem cum equo pingunt, ut significent hominem timidum, qui fugiat insequentem. Sunt & passere meticulosi admodum: ut ait Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX: magis etiam cuculi, sed sic ut pariter prudentia eluceat, quemadmodum vidimus, cùm de sagacitate avium ageremus.

c Lib. 2. cap. 50.

Vespertilionem etiam, secundùm S. Basilium, timoris arguit, quòd non recta, sed tortuoso volet motu, unde & in obstantia quæque impingit. Ideo & Hieronymus Vida, quinto Christiados, in προσωπογραφίᾳ Timoris, ei alas vespertilionis accommodat.

Sed *nihil timidius columba*; ut Varro ait lib. III de R.R. cap. VII. Tantoque impensiùs curare jubet, *ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad columbario possit*.

Iræ undique pugnæ inter aves: in his annua illa, tum Memnonidum circa Memnonis tumulum, prope Ptolemaida in Syria, tum Meleagridum, circa tumulum Meleagri in Bœotia: ut de utrisque est apud Plinium lib. X, cap XXVI. Quæ verò Meleagrides credantur, paullo ante diximus.

Olor, avis alioqui minimè carnivora, tantopere tamen indulget iracundiæ adversus sui generis aves, ut alter alterum devoret, & absumat. Atque hæc esse caussa videtur, cur inter immundas referatur Levit. XI, 18, & Deuter. XIV, 16.

Ne columbæ quidem, quas usque adeò esse timidas, paullò ante dicebamus, iræ prorsus sunt expertes, ut ostendit, quòd inter se decertant. Objici solet, quòd felle careant: uti etiam legere est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. VII. Verùm planè id falsum, atque inde profectum, quòd in iis vesicula fellis non jungatur jecori; ut in gallinis fit, & attagenis. Itaque meritò opinionem hanc ridet Galenus de Atra bile cap. IX. Planeque eam refellit Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XV: ubi ait, fel in aliis adnecti jecori, in aliis minimè: quædam etiam felle carere; sed aves, piscesque omnes, habere fel: piscium que aliis in jecore poni, in aliis annecti intestino, atque à jecore dependere perpetuis quibusdam summæ exilitatis meatibus: imò in quibusdam utrumque situm obtinere: quæ cum dixisset, subdit: Ὁμοίως δ' ἔχει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ὀρνίθων· ἔνια γὰρ πρὸς τῇ κοιλίᾳ ἔχουσιν· οἱ δὲ πρὸς τοῖς ἐντέροις τὴν χολὴν, οἷον περιστερὰ, κόραξ, ὄρτυξ, χελιδὼν, στρουθός· οἱ δ' ἅμα πρὸς τῷ ἥπατι, καὶ τοῖς ἐντέροις, οἷον ἱέραξ, καὶ ἰκτῖνος. *Similiter se res habet in avibus. Quædam enim fel habent ad ventrem: quædam ad intestina; ut columba, corvus, coturnix, hirundo, passer: nonnulla etiam ad jecur, & ad ventrem; ut capriceps. nonnulla & ad intestina simul; ut accipiter, & milvus.*

Invidam esse ciconiam, ait Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XIX. Atque hoc adstruit eo, quòd Cranone, Thessaliæ oppido, ciconia, quæ domi alebatur, cùm videret servum cum Alcinoe, absente marito, rem habere, id neutiquam ferens, in adulteri oculos involarit. Hoc rivali invidiæ adscribit Ælianus. Sed quid castitati tribuamus, ut plaudat his fecit Consalus Ponce de Leon Hispalensis, notis ad Physiologum Epiphanii cap. XXV, quo ciconiam ἀγνότατον ὄρνεον d appellat, & caussam hanc addit, quia mas nec illecebris feminarum ad coitum provocet, nec ei vim inferat.

d Castissimam avem.

CAP. LXXXV.

Quomodo quatuor virtutes, quæ vulgo cardinales vocantur, nempe una intellectus, ac tres morales, [illegible] erant inter se. Sub justitia contineri religionem, animi grati præstationem, & innocentiam. Gallina δεισιδαίμων. Religionem perperam gallinæ tribui ab Aristotele, Theophrasto, Plinio, Plutarcho. Caussa [illegible] naturalis. Cur prurientes se scabant, equi item se sese excutiant. Ciconia cur pietaticultrix dicta. Quare in summis regum sceptris effingatur ciconia, imis subjiciatur hippopotamus. Num κουκουφὰ sit eadem ac ciconia; an potius Aristotelis [illegible], quando & huic tribuitur parentum educatio: uti & merops, & ardea, & pelecano, & vulturi Africano. Nec ciconias ipsas semper ἀντιπελαργεῖν. Corvus erga parentes ingratus. Cur gallus, item simia, & canis, culeo insuerentur cum parricida. Consuetudo veteris prius parricidam cædendi virgis sanguineis; non sagmineis, ut aliqui putarunt. Quis primus memorato parricidarum supplicio sit affectus. Cuculus ingratus; uti & hirundo. Vultur innocentiæ symbolum. Cur eo usi sint Romani in auguriis. Quomodo dictus sit Desiderius Erasmus, priusquam hæc nomina adsumeret. Cur testamentorum captatores dicti sint vultures, & vulturii. *Corvus unde sic vocetur. Quare sit adeo rapax. Cur avis tam rapacis ministerio Deus paverit Eliam. Milvi rapacitas, & impudentia. Unde αἰγοθήλας sive* caprimulgus *dicatur, & cur Plinio vocetur* fur nocturnus. *Cur rex Sedechias perdici conferatur ab Hieremia propheta. Furacitas monedulæ, & unde ei hoc nomen.*

AB affectibus me confero ad virtutes, quibus domantur adfectus. Virtutes hæ vel dirigunt nos in ordine ad alium; ut justitia, quæ sibi bonum proponit alienum: vel in ordine ad nosipsos; idque tum in rebus terribilibus; ut fortitudo, quæ inter metum, & fiduciam, mediocritatem tenet: tum in iis, quæ gustui, vel tactui sunt jucunda; ut temperantia. Hæ itaque tres sunt virtutes principales, ad quas cæteræ referuntur, ut partes, vel res adnexæ. Prudentia verò eò à nobis prætermittitur, quia non est virtus ἠθικὴ a, sed διανοητικὴ b: ut quæ ἀμέσως c mentem regat, non appetitum.

a Moralis.
b Intellectualis.
c Immediate.

Cùm verò justitiæ sit suum cuique tribuere: satis liquet, huc pertinere, cùm alias ejus partes, tum tres illas, religionem, quæ debitum Deo cultum præstat: εὐχαριστίαν sive grati animi virtutem, quæ parentibus, & aliis bene meritis, debitam refert gratiam: & innocentiam, quâ nulli nocetur, contra quam faciunt, qui ex rapto vivunt. Horum omnium in avibus simulachra sunt, vel inesse existimarunt. De singulis igitur ordine agemus.

Erga Deos pietas avibus inest, si audimus Plinium lib. X, cap. XLII: *Vulgaribus*, inquit, *gallinis & religio inest. Inhorrescunt edito ovo, excutiuntque sese, & circumactæ purificant, ac festuca aliqua sese, & ova, lustrant.* Similiter Alexander Aphrodis. præfat. probl. natur. Generatim quoque idem de avibus tradit Aristoteles lib. VI de Animal. cap. II, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. III, sect. XLI. [illegible] vocat Plutarchus lib. VII Sympoliacon, problem. II: ubi hanc rem ait à Theophrasto reponi inter ea, quorum caussa ignoretur. Quo loco id scripserit Theophrastus, non expressit: sed reperio id in fragmento περὶ τῶν λεγομένων ζώων φθονεῖν d: quod nobis Photius illustris conservavit bibliothecæ suæ cod. CCLXXVIII. Interim non religione id faciunt aves: non magis sanè, quam elephanti religione siderum, ac Solis Lunæque veneratione quædam agunt: quam Plinii, Æliani, atque aliorum sententiam refellebamus hujus libri cap. LI. Quippe religionem tribuere rationis expertibus per est absurdum. Lactantium audiamus libro de Ira Dei cap. VII: *Nullum est animal, ut ait Cicero e, præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei.*

d De animalibus quæ invidere dicuntur.
e Lib. I de L. II.

Se-

Solus enim sapientia instructus est, ut religionem sol[is] in telligat, [illegible] hac est hominis, atque m[in]isterium, vel præcipua, vel sola d[illegible]. Nam cætera, quæ videntur hominis esse propria, [illegible] sunt talia in multis, tamen similia videri possunt. Pr[illegible] hominis sermo est: tamen & in [illegible] quadam simi[illegible] sermonis. Et post aliquam multa: *Longum est, si [illegible] velim, quæ a singulis generibus animalium per[illegible] humanæ solertiæ simillima. Quod si homines [illegible] quæ ad cribi homines solent, in multis quæ [illegible] deprehenditur similitudo: apparet solam esse rel[igionem] [illegible] in multis nec vestigium aliquod, nec ulla suspicio, inveni[illegible].* Dixeris, non ea parte levem nobis [illegible] den oportere; Aristotele præsentem in præ[illegible] iam id aves putassent facere religione, si [illegible] sensum naturalem: quam sibi esse ignotam, etiam [illegible] stus fateatur, & una cum eo Plutarchus, qu[illegible] in ostendimus. Sed profectò quid infirmius, quam e[illegible] sensum esse naturalem nullum, quia necdum ea ol[illegible] fuerit perspecta? Dies diem docet. Multa sciunt h[æc] secula, quæ veteres ignorabant: multa scient postea, quæ nos nescimus. Prætereà satis ingeniose jam ad ve[ritatem] [illegible] in penetrari cœptum, præeunte acumine magni C[æsaris] Scaligeri, commentario in superius signatum Aristotelis locum. Quippe, secundùm eum, ob commotos avium humores, cutis iis corrugatur, atque horrescit. Ut igitur homines, quando id fit, ad humores discutiendos, qui pruritum cient, sese scabunt: ita se excutiunt aves, aut festucâ, vel rostro fodicant. Ac simile etiam in equis videmus, sese a labore excutientibus; quod cum faciunt, nihil æquè ac distringi, vel scabi, desiderant.

Grati erga parentes animi exemplum præbet pietaticultrix, ut P. Syrus vocat, ciconia: quippe quæ parentes educet senectute confectos: de quo Aristoteles lib. IX de Animal. cap. X[I]II, Plinius lib. X, cap. XXII, & Ælianus lib. III de Animal. cap. XXIII: item è Judæis, ac Christianis, Philo in expositione decalogi, Basilius Hexaem. homil. VIII, ac libello, de honore quo afficiendi parentes [in] senectute, Ambrosius Hexaem. lib. V, cap. XVI. Epiphanius [in] Physiologi cap. XXV. Atque hinc verbum ἀντιπελαργεῖν, de [illegible], qui gratiam referunt. Vide de hoc Suidam eâ voce. ubi & Aristotelem ait hoc de ciconiis credere, quum idem faciant aves [illegible] αἰγυπιοί: atque ideirco in sceptri [illegible] superius effingi ciconiam, inferiùs hippotamum, qui parentibus pessimam gratiam rependit: nempe ut ita significetur, hoc sceptri esse regii, sive supremæ potestatis, quòd justitia plus possit, quam violentia. Quod de ciconia diximus, id quoque tangit Orus lib. II Hieroglyph. cap. LVIII. Atque idem cucuphæ tribuit lib. I Hierogl. cap. LV. Fortasse igitur iis assentiendum, qui putant, κουκούφαν esse, quam aliter πελαργὸν, sive ciconiam dicimus. Sed cum Philippus, Græcus Ori interpres, priori libro κουκούφαν, altero πελαργὸν dicat: eò magis inclino, ut Ægyptiacè etiam diversa fuerint vocabula, ac per κουκούφαν potius signetur, quæ Aristoteli est ἀπόψ. Hanc enim similis esse naturæ, jam ex Aristotele diximus. Imò & avium aliæ ejus sunt indolis; ut meropes. T[rad]it Aristoteles lib. IX de animalibus, cap. XIII [a]; ubi de ciconiis quidem ait, id θρυλούμενον ὑπὸ πολλῶν: *celebrari, jactarique a multis*: sed mox subdit, φασὶ δέ τινες, καὶ τοὺς μέροπας ταὐτὸ τοῦτο ποιεῖν, καὶ ἀντεκτρέφεσθαι ὑπὸ τῶν ἐκγόνων, οὐ μόνον γηρασκόντων, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς, ὅταν οἷοί τ' ὦσι· τὸν δὲ πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, μένειν ἔνδον. *Sed sunt, [qui] meropes idem facere dicant, vicemque matricati [illegible], ut non modo eos alant senescentes, sed simul atque facultas ob[ti]git: patrem autem, matremque, in cubili per manere.* Ubi videmus, majorem tribui pietatem merop[i] quam ciconiæ. Hæc enim solùm dicitur in senectute [illegible] alere: illa etiam, cum parentes sibi a cibis [illegible]. Idem tradit Ælianus lib. XI de Anim. cap. XXX. De eadem av[e] sic Plinius lib. X, cap. XXXIII: *Merop[s] genitore[s] suos recanditos pascens, nidificat in [specu] sex pedum de[fossa] altitudine.* Ubi quod de nidifica[tione] in specu ait, itidem ab Aristotele traditum est: ut qui lib. V[I] de Animal. cap. I, dicat, μέροπα νεοττεύειν ἐν τῇ γῇ κατὰ δύ[σιν], νεοττεύειν μόνον: *terra cavernas subeuntem, solam nidos facere, pulloʃque excludere.* Ælianus quoque lib. III de Animal. cap. XXVI, quod de ciconiis dicitur parentes alentibus, idem referri ait de ardeis, & pelecanis. Quæ & ipsa ostendunt id, quod dix[imus], necesse non esse, ut apud Orum per ἐπιτομήν ciconia intelligatur. Imò etiam, ut [J]ulius Cæsar Scaliger [a] scribit, *vulturem Africanum tamdiu in Libya, [in] Atlante monte, ubi eum Sner vocant, ajunt vivere, quoad nudus pennis a suis alatur pullis: ut aliud verbum jam Græcis fingendum sit, quam ἀντιπελαργεῖν: nempe ἀντιγυπεῖν.* Videlicet quia γυπὸς præcipue dicatur de avibus majoribus: unde auspicium capiatur: ut sunt vultures. Nota res e vulturibus Romuli, & Remi.

Videtur interea ne ciconiarum quidem pietas esse perpetua. Audiamus Neandrum in Physicis: *Quæ a multis auctoribus, Aristophane etiam, de ciconiarum pietate in parentes produntur; videmur vis contraria animadvertisse in ciconiis Ilfeldensibus anno* CIↃ IↃ LXXXII; *ubi pulli, præcedenti anno exclusi, & educati in nido Ilfeldensi a sedulis parentibus, sequenti anno reversi, & loco forsan delectati, matri iterum ova excubanti, quæ recens tria posuerat, bellum, me & aliis multis inspicientibus, hora primâ pomeridianâ, clarâ luce, intulerunt, matrem exturbarunt nido, ova ejus præfracta præcipitarunt, ova sua in eodem posuerunt; unde tres prodierunt ciconiæ, quas secum in migratione abduxerunt.*

Et sanè, non deesse aves, quæ erga parentes animo planè sint ingrato, corvus fecerit fidem. Nec enim alit parentes viribus defectos; ut est apud Ælianum lib. II de Animal. cap. XLIX. Imò eos, ubi alius defuerit cibus, devorat; ut mox [b] dicam, cum ad rapaces aves devenero.

Impietatis quoque imago est in gallo gallinaceo, quia matrem init, & cum patre depugnat. Unde & cum parricida culeo insuebatur. Hanc enim rationem puto esse magis verisimilem, quàm superbiam animalis, vel quòd gens Gallorum, quæ avi est cognominis, tantopere foret exosa Romanis: quas solas Cardanus caussas adducit lib. X de Subtilitate. Gallo addita simia: unde Juvenalis sat. XIII:

> *Et deducendum corio bovis in mare, cum quo*
> *Clauditur adversis innoxia simia fatis.*

Et similis locus sat. VIII. Cur hæc unà insueretur, dixi cap. LX. Atque adde, quòd ut simia hominis similis est, homo non est: ita parricidæ exteriùs habeant formam hominis, intus autem omnia ab natura humana videantur aliena. Canem quoque culeo indebant, tum itidem ob impudentiam; tum quia eadem agit, ob quæ gallum culeo insui dicebamus. De vipera non est obscurum, pleniusque inferiùs in serpentium historia explicabitur. Parricida ipse prius cædebatur virgis sanguineis, ut Modestinus [c] retulit in XII Pandectarum: ubi sic ait: *Pœna parricidii, more majorum, hæc instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culeo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & simia; deinde in mare profundum culeus jactetur.* Quo tamen loco Corrasius in primo Miscellan. cap. V, pro *sanguineis* legendum putat *sagmineis*; nimirum a sagmine, sive verbena. Sed potiùs sequendus nobis Turnebus lib. VIII, cap. XXIII: ubi vulgatam tuetur: partim quia nunquam passi essent Romani, verbenas, herbam sacram, parricidarum polluti corporibus; partim quia & alibi sanguinearum fiat virgarum mentio: ut Plinio lib. XIX, cap. X. Nempe quo pacto apud eundem lib. XVI, cap. XXXII *sanguineos frutices*; apud Maronem VIII Æn. *sanguineum flagellum*; apud Livium in primo *hastam sanguineam*, legimus, hoc est, coloris cruenti. Primus vero, qui cum hisce animantibus culeo insutus in mare præcipitaretur, Publicius Malleolus (matrem is interemerat) memoratur quinto C. Marii consulatu; ut cognoscere est ex Livianæ epitomes lib. LXVIII: cui etiam favet Cicero II de Invent. Cornificius in

[a] *Sive secundum distinct. Scaligeri cap. 20. sect.* [illegible]

[a] *Exercit. 231. sect. 4.*

[b] *Hoc ipso capite.*

[c] *Lib. 48. Digest. tit. IX. De lege Pompeja, de parricidiis.*

in primo Rhetoricorum ad Herennium, & Oros. lib. v, cap. xvi. Qui verò hac Pompeja lege, quique potius Cornelià de sicariis tenerentur; si minus apertum ex iv Instit. Justiniani; vide sis Ant. Augustinum lib. de Legibus, & Senatusconsultis.

Ingrati item animi vitium erga nutricem in cuculo cernimus: quippe qui non modò pullos curucæ genuinos, sed ipsam etiam curucam voret, à qua est educatus. Testis Plinius lib. x, cap. ix. Planioraque hæc ex iis, quæ diximus cap. lxxxii.

Hirundines præterea infidæ, ingrataque. Siquidem, cùm sub tecto nostro nidificent, pullosque educent; abeunt tamen nulla relatà gratià. Unde Pythagoræ symbolum, *Hirundines sub eodem tecto ne habeas.* Hoc est, fuge convictores animi ingratis. Quod pluribus adstruit Plutarchus Sympoiacôn lib. viii, quæst. vii. Ac Cornificius quoque, ut antea dictum, Rhetoricis ad Herennium *a*, infidos iis amicos confert; quia ut hæ ineunte vere præsto sunt, avolant hyeme instante: sic amici ollares blandiantur, dum res prosperè fluunt nobis, at deserant nos, ubi res ingruunt adversæ.

a Lib. 4.

Accedo ad innocentiam, sive eam justitiæ partem, quâ quis nocet nemini, longè avibus dissimilis viventibus ex rapto. Ab hac justitiæ parte commendatur vultur. De quo sic Plutarchus in Quæstionibus Romanis *b*: Λέγει Ἡρόδωρος, ὅτι πάντων μάλιστα γυψὶν ἐπὶ πράξεως ἀρχῇ φανεῖσιν ἔχαιρεν Ἡρακλῆς· ἡγούμενος δικαιότατον εἶναι τὸν γῦπα τῶν σαρκοφάγων ἁπάντων. πρῶτον μὲν γὰρ οὐδενὸς ἅπτεται ζῶντος, οὐδ᾽ ἀποκτίννυσιν ἔμψυχον οὐδὲν, ὡς ἀετοὶ καὶ ἱέρακες καὶ τὰ νυκτίνομα· χρῆται δὲ τοῖς ἄλλως ἀποθανοῦσιν. ἔπειτα δὲ τούτων τὰ ὁμόφυλα παρίησι. πτηνοῦ γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε γῦπα γευόμενον, ὡς ἀετοὶ καὶ ἱέρακες μάλιστα τὰ συγγενῆ διώκουσι καὶ κόπτουσι. καίτοι κατ᾽ Αἰσχύλον·

b Quæst. 39

Ὄρνιθος ὄρνις πῶς ἂν ἁγνεύοι φαγών;

Ἀνθρώποις δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀβλαβέστατός ἐστιν, οὔτε καρπὸν ἀφανίζων οὔτε φυτὸν, οὔτε ζῷον ἥμερον κακουργῶν. *Herodorus refert, Herculem in capiendis auspiciis imprimis esse oblatis delectatum vulturibus, eo quod avium omnium carnivorarum hanc censeret justissimam. Primùm, quia nihil animatum tangit, aut necat; ut aquilæ faciunt, & accipitres, & nocturnæ: sed solis vescitur cadaveribus. Deinde quod sui generis cadavera præterit. Nemo enim conspexit à vulture avem gustari: cum aquila, & accipitres maximè, persequantur eas & occidant. Atque secundum Æschylum:*

Qui pura avis sit, siqua avem voraverit?

Adhac avis ea minimè omnium hominibus nocet; cùm neque fruges perdat, neque plantas, neque ullum mansuetum animal lædat. Hæc Plutarchus, ut ostendat, cur Romani vulturibus maximè sint usi in auguriis. Ac eadem apud eum in Romulo *c* legas. Effugere tamen non potuit vultur quin *avidus* dicatur Catullo *d*, & Senecæ *e*. Imò Belgis à voce *gier*, quæ vulturem notat, avarus *gierig*, quasi *vulturinum* dixeris. Nisi utrumque ἀμείνως *f* malis esse à verbo *gieren*, *geren*, sive *begeren*: quæ notant *cupere*, *desiderare*, ἐρᾶν. Unde Erasmus, cùm diceretur Gerardus Gerardi (id vocabulum ut *avidam*, sic *desiderabilem*, & *amabilem* indolem denotat) *Desiderii Erasmi* nomen adsumsit. Et idem tamen literas contra quosdam qui se falsò jactant Euangelicos, Vulturio Neocomo inscripsit, cùm signaret Gerardum Noviomagum. Ab avidâ hujus avis natura etiam *vultures* dixere testamentorum captatores; quod & Origeni annotatum homilia iii in Leviticum. Si dixit Catullus Carmine lxix, quod ad Mallium:

c Pag. 41. edit. H. Steph.
d Epigr. 109.
e In Agamemnone.
f Proximè, &, ut loquuntur, immediatè.

Suscitat a cano vulturium capite.

Atque eodem allusit Seneca epist. xcvi: *Si vultur es, cadaver exspecta.* Et Martialis lib. vi, epigram. lxii:

Cujus vulturis hoc erit cadaver.

Imo & imperatores prædæ inhiantes, ac avaros provinciarum præfectos, *vulturios* Cicero pro Sextio, & alibi vocat.

Justiu inter noxias, & rapaces, referuntur corvi: qui, non contenti cadaveribus, etiam columbas [illegible] xit Varro lib. iii. de R. R. cap. vii item passeres, [illegible] das, aliosque alites, pi[illegible]s item, vivos vorant. Hinc aliud est nomen ab ערב oreb, sive oref, quod eandem avem notat. Atque ut hic apponitur initio C, ita princeps syllaba aufertur in Germanico *rab*, sive *raf*: nisi hoc potius à Germanico Belgicoque, *roovem*, vel *rapen*, quæ notant *rapere*. Et quid mirum, corvos esse rapaces, cùm valde sint voraces; famis autem adeò impatientes, ut si mater, vel senio confecta, vel alia de caussa viribus destituta, non sufficiat venationi tantæ, ut pullos alere possit, hi matrem ipsam aggrediantur, eamque devorent: quemadmodum narrat Ælianus lib. iii de Animalibus, cap. xlii. Idem quoque tradit Philes in Jambis *a*. Sunt igitur parricidæ: quo quid fœdius? Ut convenienter, per tam impias aves, etiam parentem subsannatores puniantur, corvis oculos eorum effodientibus. Unde Proverb. xxx, 17: *Oculum, qui subsannat patrem, & non audit matrem, effodiant corvi torrentis.* Et tamen Deo visum per avem tam rapacem, imo, ut antè vidimus, tam immisericordem, potissimùm pascere Eliam: ut est i sive iii Reg. xviii, 6. B. Chrysostomus sermone de Elia *b*, eo id factum putat, ut Eliam ad misericordiam populi Israelitici commoveret. Quasi diceret Deus: *Ne tanto Judæorum, filiorum meorum, odio tenearis, quanto erga pullos suos corvi. Et ecce illi nunc conversi sunt: vide vel eorum misericordiam. Qui naturâ pulli sunt immisericordes, & inhumani, illi ipsi, ut hospites, tibi serviunt. Absurdum est, ô Helia, quod apud te misericordia mea patrocinantur corvi: tu autem pro Judæis, in quos sævio, non intercedis.* Hactenus Chrysostomus. Scriptor vero de Mirabilibus Scripturæ, qui perperam B. Augustinus putatur, lib. ii, cap. xv, colligit hinc, quàm nobis obnoxia fuissent animalia, nisi peccassemus. *In hoc*, inquit, *ministerio illud etiam ostenditur, qualiter homo, si non peccâsset, etiam infructuosorum animalium nunc ministeriis uteretur.*

a De proprietatibus animalium cap. de Corvo.

b Tom. i. edit. Belleri an. 1614. p. 247.

Milvi item sive milui, qui vulgo, sed invitis libb. vett. *milvius* dicitur, mira est rapacitas: eoque rectè Janus Guilielmius Verisimil. lib. iii, cap. iv, referebat illud M. Ciceronis ad Q. Fratrem lib. i: *Renunciatur mihi Lucinum plagiarium cum suo pullo milvino tributa exigere.* Hinc & *milvina*, ὀρέξις vehemens, Plauto Menæchmis act. i, sc. iii. Maximè autem infamis est prædâ pullorum gallinaceorum: unde Belgis *Kuykendief* vocatur. Eo alludit idem Comicus trochaicis istis Pœnulo act. v, sc. v.

Tene, sis me arctè, mea voluptas: male ego metuo miluos.

Mala ea bestia est: ne forte me auferat pullum tuum.

Et in hac rapacitate mira elucet impudentia. Nam & carnes eripiunt è macello, & pueris de manibus cibum, famulis etiam pisces, dum eos exenterant. Eodem illud de pulmento erepto pertinet apud Plautum Aulul. act. ii, sc. iv:

Pulmentum pridem ei eripuit miluius.

Ubi, ut obiter hoc addere liceat, quo versus sit senarius, in *pridem* posterior non eliditur: pro *ei* autem, metri caussa rescribendum *eis*, more veteri: de quo satis dixi in arte Grammatica lib. i, cap. xxii.

Post aves rapaces aliquid de iis dicam, quæ furto sunt infames. Ut caprimulgus, qui *fur nocturnus* Plinio *c* vocatur, quia noctu soleat capras sugere, quo suctu, & lac illis abolet, & eas efficit cæcas, ut superius *d* ex eodem Plinio dictum. Atque idem memoratum Aristoteli lib. ix Hist. Animal. cap. xxx *e*. Græcè à suctu isto dicitur αἰγοθήλας, quod ad verbum sonet *caprilactens*. Sed Latini à mulgendo *caprimulgum* dicere maluerunt.

c Lib. 10. cap. 40.
d Cap. 60.
e Secundum distinct. Cæs. Scal cap. 39. sect 213.

Perdix quoque suffuratur ova avium aliis. Unde Hierem. xvii, 10: *Clamavit perdix, incubavit, quæ non peperit, fecit divitias, & non in judicio: in dimidio dierum suorum derelinquet eas, & in novissimo suo erit insipiens.* Quibus verbis rex Sedechias confertur cum perdice: quia, ut alteri hæc avi subducit ova, iisque incubat; [illegible] exclusi pulli, simulac possunt, ad veros avolant parentes: sic

sic Sedechias, cum omnibus impiis, qui in divitiis confidunt, ubi ad medium pervenissent dierum suorum, amissuri essent opes male partas. Eo pacto hunc locum accepisse etiam videtur Chaldæus paraphrastes: ut Hugonem, Thomam, Lyranum, ac Dionysium prætercam. Eam autem perdicis esse naturam, ante Albertum M. tradidere Ambrosius lib. VI. Hexaëm. cap. III, & epist. XLVIII, Hieronymus ad locum Jeremiæ memoratum, Augustinus contra Faustum lib. XIII, & Isidorus lib. XII Orig. cap. VII. Sed apud Aristotelem, Plinium, Ælianum, nihil hujusmodi invenio.

Neque prætereunda hoc loco nobis monedula, sive, ut in antiquis Plauti codd. multis ea vox scribitur, *monerula*: nisi quia *r*, & *e*, sæpe in vett. libris confunduntur, *monetula* rescribendum. Sic origo vocabuli suadet: si verè Isidorus ait lib. XII. Originum, cap. VII: *Monedula, quasi monetula, quæ cum aurum invenit, aufert, & occultat.* Subdit deinde hoc Ciceronis pro L. Valerio Flacco: *Non plus aurum tibi, quam monedulæ, committendum.* Deque hac auri furacitate similiter Ovidius XVII Metamorph.

Mutata est in avem, quæ nunc quoque diligit aurum,
Nigra pedes, nigris velata monedula pennis.

Plinii quoque est lib. X, cap. XXIX: *Monedulæ soli furacitas, auri argentique præcipue mira est.* Audiamus quoque Cæsarem Scaligerum, sic scribentem Comment. in Arist. lib. II Hist. Animal. cap. XV a: *Æra domestica, annulos, digitalia, crepundiaque, atque alia talia furantur, reponuntque; proviso prius, ne deprehendantur, dum tollunt; tum ne thesaurus reperiatur. Observato, quo congereret, multa invenimus, quæ exprobrabamus subrepta familiaribus. Illa animadvertens, anteverterat nobis, ac præcucurrit: magnoque risui fuit nobis, cum furta egereremus, circumsiliens atque adgarriens.* Nec tamen hæc faciunt etymo probando, quasi ab moneta, quam furatur, sic dicta sit. Quippe uti *moneta* ex eo nomen accepit, quia signo impresso monet nos pretii, atque auctoris: sic *monedula*, quia avis oscen moneret augures in auspiciis. Videtur autem monedula esse imago stultè avari, pecunias congerentis, quibus uti nesciat, soloque ex earum adspectu capientis voluptatem. Quod si corvus, de quo ante dicebamus, similiter sit animatus, idem de eo judicium esto. Sane in hujusmodi furtis inquirendis locum non habuerit Cassianum b illud, *Cui bono?*

a Sive ex distinct. Cæs. Scal. cap. 18. fol. 135.

b Cic. Philipp. 2. & pro Milone, ac Asconius ibidem.

Cap. LXXXVI.

Generosam animi vim relucere in accipitre, falcone, gallo gallinaceo: cujus exemplo ad animi magnitudinem hortatis alios Socrates, & Chrysippus; imo Themistocles universum Græcorum exercitum. Lex Attica, ut quotannis die quapiam in theatro galli decertarent: nec juvenibus abesse ab hoc spectaculo licuisse. Publice etiam commissas Athenis coturnices. Supplicium ab Cæsare Augusto sumtum de eo, qui necasset, edissetque coturnicem tam strenuam, ut semper recederet victrix. Mos Neapolitanus coturnices alendi, & instruendi ad pugnam. Adianti herbæ ad eam rem usus. Qui, veteri proverbio, coturnicula animam habere dicantur. Coturnices a Phœnicibus Herculi sacrificatas. Dubium aquilæ ac bubonis certamen. Corvum sexagenis diebus, quibus ficus maturescunt, potu abstinere; & quæ rei istius caussa sit. Columbas non violare conjugium, & amisso compare, in vita vidua perstare. Similis cornicis mos. Cur nuptiarum tempore virgini soleat præcipi, ut eliminaret cornicem Juvenalis versus declaratus. Castitas corvi, sacra alitis quam, ut libidinosam, immerito traducunt. De porphyrione fabella. Libido quanta aquilæ, & passeris. Cur Sappho finxerit, currum Veneris a passeribus trahi. Cur struthcum pro veretro dixerint. Si Mosaicâ lege id præceptum, ut leprosi, recuperata sanitate, sacrificarent passerem, quæ caussa ejus legis fuisse videatur: attamen de lege parum fidei colligi e Scripturis; præsertim si Hebræi sermonis ratio habeatur. Libido galli gallinacei. Perdicis salacitas, & fœcunditas. Quam utilis sit hominis vigilantia galli, imo & ascitum matutinus cantus. Gloriæ studium in psittaco, luscinia, pavone.

Ab justitia, vitioque opposito, nunc orationem conferam ad fortitudinem, cujus imaginem in accipitre habemus. Nam usque adeò generosus est, ut etiam cum aquila pugnet. Unde Isidorus lib. XII Orig. cap. VII: *Accipiter, avis regia, quæ plus animo, quàm ungulis, est armata, & quod in quantitate corporis natura denegat, hoc ei in virtute, & audaciæ animi rependit.* Iccirco, ut Pyrrhus, rex Epirotarum, αἰετὸς a cognomento gaudebat: ita Syriæ rex Antiochus, Ἱέραξ b; ut est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XLV.

a Aquila.

b Accipitris.

Generosus item est falco. Nam ita sagacitatis est, quòd, si aquila ex sublimi irruere paret, levi declinatione conatum reddit irritum: ita animi est magni, quòd deinde non fugiat, sed post aliquot circumgyrationes aggrediatur aquilam, eamque fuget. Quod sibi conspectum, ait Cæsar Scaliger exercitat. CCXXXI.

Galli quoque non modò robusti sunt, ut dixi; sed etiam generosi. Itaque & Socrates c Iphicrati animos addidit gallis Midæ tonsoris ostensis, qui contra Calliæ gallos dimicarent. Ac Chrysippus quoque libro de Justitia scripsit: homines ad fortitudinem gallorum exemplo excitari. Atque ante hos Themistocles, cùm exercitum educeret adversus Persas, & gallos gallinaceos conspexisset pugnantes, non ipse duntaxat substitit, sed exercitum jussit consistere, eorumque pugnam speculari, atque inde animos sumere se dignos: quando tantum esse animorum viderent gallis; licet neque pro patria, neque diis patriis, neque avitis heroibus, nec gloria, libertate, aut liberis, ejusmodi suscipiant certamen, sed tantummodo, ne alter alteri cedere cogatur. Ac quod tum iis incitamento fuit, id, superatis Persis, occasionem præbuit Atheniensibus, ut lege sancirent, ἀλεκτρυόνας ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν τῷ θεάτρῳ μιᾶς ἡμέρας τοῦ ἔτους· *gallos quotannis die uno in theatro decertarent*: quemadmodum refert Ælianus lib. II Var. Hist. cap. XXVIII. Porrò juvenibus cunctis lege imperatum fuit, ὁρᾶν τὰς ὄρνεις διαγωνιζομένους μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀπαγορεύσεως· *aves videre pugnantes, usque ad extremam animi defectionem.* Plurâque de hac lege ex Æschine, Platone, atque aliis, vide apud summum virum, Samuelem Petitum, in eruditissimo de legibus Atticis commentario d. Hujus verò Græcorum consuetudinis meminit & Columella lib. VIII, cap. II, his verbis: *Omisso illo studio Græcorum, qui ferocissimum quemque alitem certaminibus & pugnæ præparabant: nos censemus instituere vectigal industrii patrisfamilias; non exosarum avium lanistæ, cujus plerumque totum patrimonium, pignus aleæ gallinaceus pyctes abstulit.* A Pergamenis etiam quotannis gallorum publicè spectaculum exhiberi solere, diximus cap. LXXX. Quare nihil hìc repetere opus. Potiùs exemplum non absimile ex nostris addicam temporibus. Id potissimùm petam ab laudatissima, optimeque de me promerente terra Anglia. In Londinensi enim urbe creberrimæ sunt gallinaceorum pugnæ in amphitheatris hac fine exstructis. Nempe propositum est bellicosæ genti animos suorum eo pacto accendere ad virtutem bellicam. Quo fine, nec sine Romanorum exemplo, tauros etiam ursosque inter se, uti & cum canibus, committunt. Quæ fusius moliusque à me alibi, si Deus sirit, dicentur.

c Laërtius in Socrate.

d Pag. 84.

Cæterum Lucianus, libro περὶ γυμνασίων è Solonis persona ostendit, non solere Athenis gallorum solùm certamina exhiberi; sed coturnicum quoque. Quo exemplo Romani etiam, si non publicè; at privatim, saltem delectationis caussâ, tum gallos commisere, tum coturnices; ut videmus ex Plutarchi Antonio. Atque, ut idem in Apophthegmatis e narrat, Augustus Cæsar, qui istiusmodi pugnis delectabatur, Erotem, Ægypti procuratorem, quia coturnicem semper victricem, atque insuperabilem,

e Pag. 365. edit. H. St.

bilem, emisset & comedisset, ἐκέλευσεν ἐς ἱστὸν τῆς νεὼς προσηλωθῆναι· *jussit malo navis adfigi clavis.* Narrat Herodianus *a*, ut filii Cæsaris Severi in pueritia soleant decertare singuli, & gallos, & coturnices suas committendo cum fraternis. Hodieque apud Neapolitanos obtinet consuetudo, ut coturnices hoc fine alant, atque ad pugnam instruant; is præmium, de quo convenerit, auferat, cujus ales victrix discesserit. Adianto herbâ coturnices ad pugnam accendi, Dioscorides tradit lib. IV, cap. CXXXI. Mirum verò, cùm tam animosæ sint hæ aves, nihilominus Aristophanem Comicum *b* apud Athenæum in IX, dicere de meticulosis, eos ὀρτύγιον ψυχὴν ἔχειν, *animum habere coturniculæ.* Sanè sic cepit Had. Junius in parœmiis. Aliter longè Aristides apud Philostratum *c*, qui homines feroces, seque præparantes pugnæ, ait ὀρτύγων ἀναλαμβάνειν φύσιν, *coturnicum naturam adsumere.* Ad generosam etiam animi vim pertinet, quòd Phœnices Herculi potissimùm coturnices sacrificarent: ut ab Eudoxo Cnidio in primo γῆς περιόδου *d* proditum est, & ex eo ab Athenæo, libro quo diximus. Sane Herculi conveniebat animal pugnax, ut equus Marti; de quo alibi.

Generosus adhæc est bubo: imò, ut inter diurnas aves, aquila; ita hic inter nocturnas tenet principatum. Præter aquilam, & accipitrem, nullam avium pertimescit: quandoque etiam cum aquila depugnat, idque dubio Marte. Quid mirum? quando pedibus duntaxat minor, corpore autem par: ut Aristot. ait lib. VIII de Anim. cap. III, & Strabo in XVII. Venatur verò non modò avium alias, (in his & anates) sed etiam, uti aquilæ, cuniculos, ac lepores. De die tamen non exit, quia non fert radios solares. Sed neque prodit nocte obscurâ, quia hac nihil videt; sic ut eam manibus tum etiam comprehendere sit. Solùm igitur, aliarum nocturnarum instar, venatum it tempore diluculi, vel crepusculi. Caussam ejus exponam postea, cum dicam, cur noctua sit Minervæ dicata.

Videtur & hujus esse loci, quòd nullæ etiam avium majorum sic mansuescant, ut non, si propiùs oculos admoveris, eruere eos conentur. De gruibus, ciconiis, corvis, pavonibus etiam, ac gallinis, prædicat illud Cardanus *e*. *Hoc*, inter alia inquit, *periculum a maxime mansuetis gallis passus sum: alii verò etiam jacturam: maxime a pavonibus infantes arcendi sunt.* Rationem adducit Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Adeoque iis absoluta vis speculi, ut tam parva illa pupilla totam imaginem reddat hominis. Ea caussa est, ut pleraque alitum è manibus hominum oculos potissimum appetant, quòd, effigiem suam in iis cernentes, velut ad cognata desideria sua tendunt.*

Superest temperantia, quæ moderatur voluptates, tum cibi, potusque, & *abstinentia*, ac *sobrietas* dicitur; tum Veneris, & *castitas*, ac *pudicitia* vocatur. Quibus etiam adjici posse arbitror, moderationem somni, & *vigilantiam* dicere liceat. Abstinentiæ contraria est *gulositas*; sobrietati, *ebrietas*; castitati, *libido*; vigilantiæ, *inertia* in somno deditis; quasi *somniculositatem* nuncupes.

Sobrietatis exemplum capere possimus ex corvo. Cùm enim avis sit admodum siticulosa, æstivo tamen tempore, quo ficus maturescunt, perferre sitim mavult, quam bibere. Plinius lib. X, cap. XII: *Corvi ante solstitium generant: iidem ægrescunt sexagenis diebus, siti maxime, antequam fici coquantur auctumno.* Hinc sic et Phœbus apud Nasonem *f* comminatur:

At tibi, dum lactens hærebit in arbore ficus,
De nullo gelidæ fonte bibentur aquæ.

Nimirum tum profluvio ventris laborat: quod malum, bibendo, aut cibis humidis, augere non vult. Quam rationem adducunt Ælianus lib. I de Anim. cap. XLVII, & Theophylactus Simocatus problem. phys. XII. At putidum est, quod Hyginus *g* existimat, id fieri, *quod corvus guttur habeat pertusum illis diebus.* Quippe hoc si in caussa foret, reliquo etiam anno eam ipse ob caussam abstinere potu cogeretur. Hæc de sobrietate.

De columbarum castitate sic Plinius lib. [illegible]: *Pudicitia illis prima, & neutri nota* [illegible]. *Conjugii fidem non violant, communemque servant domum. Nisi cælebs, aut vidua, nidum non relinquit. Et imperiosos mares, subinde etiam iniquos, ferunt. quippe suspicio est adulterii, quamvis naturâ non sit. Tunc plenum querelâ guttur, sævique rostro ictus: mox in satisfactione exosculatio, & circa Veneris preces crebris pedum orbibus exosculatio.* Magnæ itidem temperantiæ est, quòd columba, amissa, tori consorte, vitam deinceps viduam vivat: quemadmodum docet Aristoteles lib. IX Histor. de Animal. *a* è nostris Origenes in Cant. cap. II, ac eundem ad locum Gregorius Nyssenus: item Basilius M. homilia in Hexaem. & oratione de intemperantia, & incontinentia, Nazianzenus in præceptis ad Virgines, Epiphanius in Physiologo cap. X, Hieronymus adversus Jovinianum lib. I, Augustinus lib. XVI de Civit. Dei, cap. XXIV, Cyrillus in Levit. lib. II, Gregorius M. in Cant. cap. II, & Michaël Glycas part. I.

Castitatem similiter, ac concordiam in conjugio, docet cornix; quæ semper connubii legem servat. Icirco solitariæ cornicis occursus mali ominis in nuptialibus auspiciis censebatur. Hinc illud, Ἐκκόρει κόρη κορώνην· *Everre, sive elimina virgo cornicem.* Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari scholiasten in Pythia. Vide & Ælianum lib. III de Animalibus, cap. IX; ubi narrat, ut non temere misceatur, nisi cum compare sua, eâque mortuâ viduam vitam degat superstes: atque icirco in nuptiis post Hymenæum cornicis nomen invocari, proque signo haberi concordiæ in iis, qui liberûm quærendorum gratiâ sociantur. Adi quoque Politianum in Miscellaneis cap. LXVII, & Hadrianum Junium Miscellaneorum lib. I, cap. I. Sed perperam Politianus de concordia cornicis intellexit illud Juvenalis sat. I:

Quæque salutato crepitat concordia nido.

Nec enim rostro cornix crepitat, sed ciconia: unde *crotalistria* dicitur Publio Syro. Et ea non minùs concordiæ symbolum erat; quia mas, & femina, fere in nido simul conspiciantur.

Egregium quoque castitatis exemplum habemus in corvo. Nam inviolata ei conjugii fides semper constat, licet ad annum etiam trigesimum, atque adeò quadragesimum, vivat. Aliis tamen hæc avis pro libidinosissima habetur; ut alibi *b* diximus. Imò arbitrantur, propterea à Floro lib. [illegible], cap. XIII, *Satyram* vel *Satyriam avem* vocari. Sic enim in plerisque editis legi solet: *Lucius Valerius, insidente galeæ satyrâ alite adjutus, retulit spolia: & inde Corvinus.* Ac placuit ea lectio quoque Cælio Rhodigino lib. XIX, cap. XXV. Sed putat, *Satyram* avem dici à palude Saturâ Maroni *c*, Silio *d*, & Vibio Sequestro *e*, memorata, quæ aliter *Pomptina*, sitaque erat *f* prope amnem Ufentem, & Taracinam sive Anxur oppidum. Contra aliorum est opinio, ob libidinem *satyram* dici vel ἀπὸ τοῦ σάθης, quomodo *veretrum* vocatur: vel à libidinosis satyris, quibus ab eodem vocabulo id nominis esse existimatur.

Sed multa eorum adversantur sen[illegible]e. Primùm quòd non *satyra*, sed *sacra alite* l[illegible]t in omnibus Flori MSSis: ac similiter reperio [illegible]tione ea, quæ recens repertâ typographiâ, non apposito vel anni numero, vel editoris nomine, (quæ p[illegible] minus sæpe negligebantur) omnium prima, ut [illegible]detur, pro[illegible] in lu[illegible]em. Nec aliter hodieque apud Jornandem, qui Florum solet exs[illegible]ibere. Præterea de libidine corv[illegible] etiam Aristoteles abnuit lib. III de generat. Animal. [illegible] refert, aves [illegible]orvini generis minùs valere Venere, raroque c[illegible]re. Et satis est verisimile, contrariam opinionem proven[illegible]e ex mutuis corvorum osculis. N[illegible] non cog[illegible]tarunt, casti posse ea amoris esse; ut [illegible] columb[illegible].

Porphy[illegible], si Æ[illegible]ano *g* credimus, ferre nequit, maremfam[illegible]as cum altero consuescere, eoque, si stuprum ei [illegible]atur, se interimit.

a Lib. 3. pag. 75. edit. H. Steph.

b In Rustico.

c In vita Aristidis, quæ in vitis Sophistarum.

d De circuitu terræ.

e Lib. 7. de rerum variet. cap. 35.

f Lib. 2. Fast. Vide & Calari Germanici interpretem, ubi de Hydra.

g In poëtico Astron. ubi de Hydra.

a Cap. 112 sect. 113. & 120. ex distinct. Cas. Scal.

b Cap. 78.

c 7 Æn.

d Lib. 8.

e In paludum catalogo.

f Strabo lib. 5. Plin. lib. 3. cap. 5. Festus in Pomptina.

g Lib. 3. de Animal. cap. 42.

Libi-

Libidinosæ etiam sunt avium non paucæ. Aquila, de qua seorsim vidimus, si decies ter mas sit congressus, eo demo advocante iterum accurrit: ut Orus in Hieroglyphicis ... Atque apud eundem est, passerem vel septies in hora coire. Cæsar Scaliger uno die decies coeuntem vidit. Ulysses Aldrovandus non magnâ diei parte conspexit vicies congredientem. Nec solùm salaces sunt passeres; sed etiam qui iis vescuntur, salaces redduntur: ut quidem Terpsicles *a* prodidit. Præterea, Aristotele auctore, adeò sunt fœcundi, ut ad octo pariant. Ac ob duo ista finxit Sappho *b*, Veneris currum à passeribus trahi: ut est apud Athenæum lib. IX. Atque hinc pars hominis maximè salax *struthium* dicebatur. Festus: *Struthium in mimis præcipue vocant ob certam partem virilem; à salacitate videlicet passeris, qui Græcè στρουθὸς dicitur.* Mirum Levit. XIV, vers. 4, & deinceps, præcipi, ut leprosi, postquam sanitati sunt redditi, duos pro se passeres offerant. Sanè non in re alia passerum sacrificium præcipitur. Hic factum id putant, ut significetur, leproso libidinem passerinam (nam & leprosi ob acrimoniam humoris mirè ad libidinem sunt propensi) deinceps esse fugiendam, & unà cum libidine cæteras mundi voluptates. Præterea ut cogitet, & vitam anteactam, & qualem deinceps sit acturus. Nam ad templum Dei admittitur, qui vixerat semotus ab aliis, quemadmodum, ut loquitur divinus Psaltes *c*, *passer solitarius in tecto.* Quibus timidè assentior, quia vox Hebræa צפור tsiphor, nuspiam in Scripturis vertitur στρουθίον, præterquam in Psalmis, (ubi ad perpetuum) item Eccles. XII, 4, & Thren. III, 51: aliàs verò redditur vel ὀρνίθιον, ut memorato Levitici capite aliquoties: nec aliter unquam Cyrillus Alexandrinus Γλαφυροῖς in Leviticum, cap. de mundatione leprosi: vel ὄρνεον, ut in reliquo opere Mosaico, item Jobo, Proverbiis, Ecclesiaste, ac Prophetis, semper. Imò ut in Levitico quoque esset στρουθία, nec sic necesse habeamus salacem illam aviculam intelligere: quandoque enim ea vox generalem habet significationem, ac gravioribus etiam alitibus competit. Imò Cæsar Scaliger *d* ex Nicandro, qui prisco more loqui amat, colligit, στρουθὸν antiquissimis dictam esse gallinam, eoque & struthiocamelum, non tam *passerem marinum*, quàm *gallinam marinam*, reddi debuisse. Posteriores nihilominus, non tam de gallinis, quàm de aliis minoribus aviculis, non solis tamen passerculis, acceperunt. Ob ista assentior clarissimo Theologo, Francisco Junio; quem pluribus, & sæpius, pro meritis laudarem, nisi socer fuisset. Is in sua bibliorum tralatione, Levitici cap. XIV, nusquam *passerem*, sed semper *aviculam* reddidit. Nec profectò quicquam video, cur passeres credamus sacrificatos Deo, præter solam Latini interpretis auctoritatem. Imò, si Abulensem *e*, & Cajetanum *f*, audimus, ne quidem ex eo hoc colligi queat. Nam, inquiunt, sacrificia fiebant in tabernaculo: at passer jugulabatur extra castra. Sacrificabat sacerdos: at passerem is jubebat occidi; idque eo fine, ut hoc inungeretur leprosus. Unde concludunt, necem passeris non sacrificium fuisse, sed ceremoniam duntaxat.

Libidinosi etiam galli: ac agrestes magis cortalibus: ut ait Theophrastus: qui & tradidit, gallos quidem, simulac e cubili veniant; gallinas verò, progresso jam die, ad Venerem esse promiores. Similiter Athenæus loco memorato. Ubi & ex Aristotele alia de gallorum libidine legas. Quibus verò indiciis salaciores gallorum dignoscas, Varro docet libro III de R. R. cap. IX.

Perdicum ea est libido, ut propterea credantur *voce maris audita concipere.* Archelao id proditum, & exinde Varroni *g* præterea Clearcho Solensi, Aristotelis discipulo & hinc Athenæo *h*. Sed hoc non minùs fabulosum, quàm mustelas auribus concipere: de quo suo loco *i* dictum. Verùm de earum libidine habes apud Plinium lib. X, cap. XXXIII: *Fœminæ quidem & maritos suos fallunt; quoniam intemperantis libidinis frangunt eorum ova, ne incubando detineantur. Tunc inter se dimicant mares desiderio feminarum: victum ajunt Venerem pati. Id quidem & coturnices, Trogus & gallinaceos aliquando: perdices verò à domitis feros, & novos, aut victos iniri promiscuè. Capiuntur quoque pugnacitate ejusdem libidinis.* Et post pauca: *Neque in alio animali par opus libidinis.* Aliaque mox libidinis argumenta subjungit. Salacitas ista provenit ex eo, quòd plurimùm excrementis abundent. Hæc enim res facit, ut non tam volatu, quàm coitu, gaudeant: sicut Aristoteles docet libris περὶ τῶν ζώων γενέσεως. Sanè parum volare, etiam est apud Xenophontem in primo expeditionis Cyri, & inde apud Athenæum lib. IX. Ubi & legas, effundere genituram, si sese in speculo conspexerint: haut secus ac galli gallinacei, sui in speculo intuitu, ad pugnam se parant adversus propriam imaginem. Atque istius quoque auctor laudatur Clearchus Περὶ τοῦ πανικοῦ *a*. Ab eadem libidine est, quòd, ut coitu, sic & partu, avium aliæ alias exsuperent: sicuti ab eodem Aristotele traditum est. Sanè septenos simul pullos excludere, refert Ælianus lib. III de Animal. cap. XV. Apud Athenæum verò, libro eo, quem dixi, legere est, quandoque ova parere quindecim, aut sexdecim. Memorat quoque, cùm Astypalensis quidam perdices duas in Anaphen, insulam maris Cretici, intulisset: tantam inde prognatam perdicum multitudinem, ut metus incolas subiret, ne aliò sibi commigrandum foret. Mirum autem, cùm ea, quàm dixi, salacitas sit perdicis, nihilominus tam diu vivere. Nam ad annum pertingere decimumsextum, Plinius narrat lib. X, cap. XXXIII.

Ad temperantiam etiam referebamus moderationem somni, & otii: quam *vigilantiam* dicimus. Ad hanc præit gallus gallinaceus. Unde de eo sic Ambrosius lib. V Hexaëmerôn: *Bonus cohabitator, & dormientem excitat, & sollicitum admonet, & viantem solatur, processum noctis canorâ significatione protestans: hoc canente, latro suas relinquit insidias: hoc canente, mœstitiam trepidus nauta deponit.* Pluraque ibi in hanc mentem. Atque hæc galli vigilantia est in caussâ, cur imago illius ab Christianis imponi soleat templorum turribus. Quippe episcopum, & cunctos Christiani gregis pastores, vigilare pro ovibus sibi commissis decet. Imò communis illa cultorum Dei & Christi domus commune dat nobis præceptum toties à Christo, & Apostolis, datum; Γρηγορεῖτε, *Vigilate.* Matth. XXIV, 42, XXV, 13. Marc. XIII, 33, 35 Act. XX, 31. & 1 Cor. XVI, 13. & 1 Petr. V, 8. Cui convenit hoc Apoc. XVI, 15: Μακάριος ὁ γρηγορῶν. *Beatus, qui vigilat.*

Nec solus hac parte gallus laudem meretur; sed oscines universæ. Imò minutissimæ quæque aviculæ ad vigilantiam nobis matutino suo cantu præeunt, laudantes suo modo Deum, quatenus hominem excitant ad Deum celebrandum. Itaque nec dubitabat hinc exemplum petere Helinaldus Gallus, monachus Frigidi Montis, in Historiarum opere, quod complexus est libb. XLVIII: ubi ita de se ipso scribit: *Audi fabulam, non fabulam; sed rem gestam. Philippus, Belaucensis* b *Ecclesiæ Episcopus, aliquando apud nos hospitatus est, & non, ut quidam, devotionis causâ, sed devorationis. Præcepit enim mihi præfatus Episcopus, ut eum facerem audire matutinalem missam. Ad quem cum die crastina* c, *prima jam cantatâ, venissem; nemo de familia sua eum excitare præsumebat. Ego autem accessi ad eum propius, & eum excitavi, quasi jocando dicens: Jam diu est, quòd passeres surrexerunt ad laudandum Deum: & adhuc Pontifices nostri stertunt in cubilibus suis! Attende, pater, quid dicat Psalmographus* d: *Prævenerunt oculi mei ad te diluculo: super quo dicit Glossa: Indecens Christiano, quod ipsum otiosum in lecto radius Solis inveniat.* Vixit scriptor iste anno Christi CIↃ C. Ac verba allata inde etiam retulit Godscalcus Hollen eremita, Commentario in Dominicales epistolas *e*; quem unà, cum commentario in Decalogum, reliquit primi Maximiliani I. temporibus. Eodem verò, quo Helinaldus argumento, memini me aliquando uti ad meos; cùm tale accepi responsum à loquaciore quodam famulicii nostri: Mi domine, quod pace tuâ dixerim,

a Athen. lib. 9.
b In hymno Veneris.
c Psalm. 102. 8.
d Exercit. 230.
e In Levit. cap. 14. quæst. 4. & 5
f In eundem locum.
g Lib. 3. de R. R. cap. 11.
h Lib. 9.
i Libri hujus c. 54.

a De Panico.
b Bellovicensis.
c Postera, vel sequenti volunt dicere. Sed talia securo, quo vivunt, tribuenda.
d Psalm. 118 sive al. 119. vers. 148.
e In Dominicam I Adventus. Ubi inde quoque Wolfangus Franzius sacra animalium historia parte 2 cap. 23.

fri-

[illegible]ùs hoc dictum. Nam quas nunc a[illegible]culas audimus canullare in hortis harum ædium, eæ no[illegible] quo homines sunt temperamento, sed magis calido; nec [illegible]randi capite, sed minuto admodum cerebello; ut [illegible]eviculo temporis spatio & vapores consumantur, & ob[illegible]atur somnus. Nem[illegible] pe inertes etiam non inepti sunt suæ socordiæ patroni.

Ad temperantiam quoque pertinet virtus, quâ gloriæ studium moderamur. Nisi fortitudini malis subjicere. Nec enim [illegible]ra solùm, sed etiam gloriæ cupiditas, ad gerend[illegible]s re[illegible] arduas accendit, atque ad sustinenda animat adversa. Verùm fortitudo potiùs in terribilibus consistit: te[illegible]perantia in jucundis; ut est laudis [illegible]oluptas; quæ non minùs temperanda moderandaque ac cupiditas gulæ, pe[illegible]s, somni, omnique. Est verò hoc gloriæ studium etiam ut avibus. Quantus enim ejus amor se exerit in psittaco, dum meditatur, quæ sit locuturus! In minuta item luscinia quantus laudis amor est, cùm canendo certatur! Audiamus Plinium lib. x, cap. xxix: *Certant inter se, palamque animosa contentio est. Victa morte sæpe finit vitam, spiritu prius deficiente, quàm cantu.*

Laudis item amor est in pavone. De quo sic Plinius lib. x, cap. xx: *Gemmantes laudatus expandit colores, adverso maxime Sole, quia sic fulgentius radiant. Simul umbra quosdam repercussus cæteris, qui in opaco clarius micant, conchata quærit caudâ: omnesque in acervum contrahit pennarum, quos spectari gaudet oculos. Idem caudâ annuis vicibus amissa cum foliis arborum, donec renascatur iterum cum flore, pudibundus ac mærens quærit latebram.* Notum illud Nasonis in primo de Arte:

Laudatas ostendit avis Junonia pennas.

Ac similiter Plinius, Ælianus, Oppianus, & ante hos Aristoteles a; qui animal esse ait φθονερὸν καὶ φιλόκαλον b. Interim opinio invaluit, quoties suos conspicit pedes, caput cum dolore demittere, quia hi corpori cætero non respondeant. Sed meritò eam in Cardano opinionem culpat, & aniculatem vocat, Cæsar Scaliger Exercit. ccxxxviii. Legas tamen illam apud Epiphanium quoque Physiologi cap. xii.

a Lib. 1. Hist. animal. c. 1.
b Invidum, & elegantiæ amans.

Cap. LXXXVII.

Triplex avium motus, & quo avium gressus differat ab humano. Quantopere is gressus variet in avibus ipsis. Anseres pedibus suis e M[illegible]inis euntt Romam. Vespertilionis alæ, non al[illegible]; quippe non e plumis, sed membrana. Cur avibus non sit data cauda, ut quadrupedibus. Vespertiliones aliqui caudati. Usus caudæ in muribus. Quare avibus Deus tribuerit visum acutum, corpus leve, temperiem calidam & siccam, pulmonem magnum, pedes graciles, rumen, similiaque. Ἄποδες verius κακόποδες, & cur κυψέλοι vocentur. Error eorum refellitur, qui censent, manucodiatas semper volitare, ac solo rore vivere. Num Moluccani, & Javenses, putent, se gestatis earum avium plumis fore invulnerabiles. Varii volatus modi. Quid aves reddat altivolas. Volatus vulturis licet altus, tardus tamen. Unde vulturis nomen. Cur accipiter Ægyptiis sit venti symbolum. Quod accipitrum genus velocissimum. Unde sint vocabula ardea, ἐρῳδιὸς, av[illegible], tarda, otidos.

Jam de locomotiva avium facultate videamus. Loco autem se movent trifariam: gre[illegible]u, volatu, natatu. Gradiuntur cruribus in adversum flexis, contra ac in homine usu venit. Huic enim geniculatio fit antrorsùm; illis, retr[illegible]rsùm. Nec gressus omnium [illegible]idetur avium communis. Excipiunt enim apodes [illegible] præsertim Indicas; quas volare semper arbitrantur. Sed hoc paullo pòst expendemus.

[illegible]Quàm varius sit avium [illegible]us, [illegible]ocet Plinius lib. viii cap. [illegible]v[illegible]ii *Ambulant aliqua, ut cornices; saliunt aliqua, ut [illegible]sseres [illegible] merulæ, [illegible]nt[illegible] ut perdices, rusticula, an[illegible]de[illegible]nt, ut[illegible]na[illegible]ne.* De ansere sic idem [illegible]. x, [illegible]ap. xxii. *Mirum in hac alite, a Morinis usque Romam pedibus venire. Fessi proferuntur ad primos, ita cæteri a stipatione naturali propellunt eo.* H[illegible]c [illegible] satis docent, quantum [illegible]ser gressu valeat. Na[illegible] nul[illegible] Belgarum mag[illegible] Romà distabant, quam Morin[illegible], unde *ultimos Gallorum gentium* vocat Mela lib. iii, cap. ii. Ind[illegible] Maronis est viii Æn.

Extremique hominum Morini.

Gens nunc inclyta oppidis B[illegible]uga, Hulsta, Nieuportâ, Du[illegible]nkerkâ, atque al[illegible]s. oli[illegible] vero clara portu Iccio seu Gesoriaco: unde Dubrin in Britanniam brevissimus erat tra[illegible]ectus.

a Vulgati dant cæteris: sed cæteri, exigente sententiâ, rescripsi, secutus fidem Manuscripti, & veteris edit. Parmensis.

Hæc de gressu. Nunc videamus de volatu: ad quem avibus pennas divinitus datas esse, satis constat. Sed vespertilioni ali[illegible] [illegible]st prospectum. E[illegible]t Ovidii sit in iv Met.

—— Parvos membrana per artus
Porrigitur, tenuesque includunt brachia pennæ.

Meliùs hoc ibidem:

—— Non illas pluma levavit:
Sustinuere tamen se perlucentibus alis.

Est & in Symposii de eo ænigmate:

Pluma mihi non est. ——

Sunt enim illis alæ ex cute seu membrana: quas iccirco *membranaceas pinnas* appellat Plinius b, *Brachiorum membranas* vocat Isidorus c. Quia autem non è plumis, sed e pelle constent, vix *alarum* nomen mereri putabat Serenus Sammonicus. Nam de trichiasi, sive vitio palpebrarum oculos infestantium cui & Galenus d vespertilionis sanguinem prodesse ait sic scribit:

Ergo locum crinis vulsi continge cruore,
Quem dat avis, tremulis simulat quæ pellibus alas.

Cauda corporis carent aves, ne carne ejus, ossibusque, graventur in volando. Itaque ne vespertiliones quidem eam habent, etsi muribus similes. Narrat tamen Petrus Bellonius e, in Pyramide Memphiticâ visos sibi esse vespertiliones caudatos, ac vix alio, quàm alis, à muribus distantes. Unde Cardanus f colligebat, illos, *vel grandioribus alis, vel leviori esse corpore, aut volaturos tardiùs & breviori.* Nihil enim naturam frustra facere, existimandum. Mures autem, quibus aves istæ persimiles, non frustra habere caudam, argumento est, quòd visus etiam mus, qui cibum caudâ implicatum attraheret ad latibulum: ut idem refert Cardanus g.

b Lib. 10. cap. 61.
c Lib. 12. Orig. c. 7.
d De compositione medicamentorum secundum loca lib. 2. cap. 8.
e Lib. 2. Observationum, cap. 42.
f Lib. 7. de varietate rerum, cap 34.
g Ibidem.

Ut verò aves in sublime se efferrent, nec cibum minùs ex alto despicerent, visu iis acuto opus fuit: quemadmodum diximus, cùm de sensibus avium externis ageremus. Præterea tum eâdem de caussa, tum ut longe lateque ac diu volitarent, levi esse corpore, & alis non exiguis, oportuit. Eoque exigebatur quoque temperamentum calidum, & siccum; potus exiguus; pulmo præ[illegible]largus; vesica nulla, humore in plumas abituro. Hinc [illegible]cas aves ex rapto viventes, utcunque sint calidissimæ, non tamen magi[illegible] aliis esse siticulosas. Nimirum ingentes habent pulmones, ut aëre iis attracto[illegible] g[illegible]ur internus. Sic expeditiores sunt ad volandum: quæ si sæpius coactæ essent bibere, potiùs pondere nimis fuissent præg[illegible]vatæ. Adhæc, ut corpore e[illegible] [illegible]ion, ped[illegible] dat graciles, caput minimum: unde & illa exigui rostri forma, [illegible]c sine dentibus. Nec enim necess[illegible] a illis fuit [illegible] quæ dentibus fieri solet Non mandunt, sed deglutiunt. Sed cum ventriculus parvus foret; opus [illegible]t rumine, sive gutturis vesiculâ, qua præpararetur [illegible]bus, ut cocti[illegible]s faciliùsque concoqueretur [illegible]o.

Volatu, [illegible] [illegible]dei, quæ ἄποδες dicuntur. Pos[illegible]si reddere *apedes*, ut dicimus *amentes*. Vel, ad tollendam ambiguitatem in numero singulo, ubi ἄπους fit *apes*, queas cum Cæs. Scal[illegible]o reddere *epedes*, quomodo dicimus *dementes*, *de[illegible]rmes*. Verumtamen, ut Aristoteles ait lib. 1. Hist. An[illegible] [illegible]ap. 1 h, [illegible] [illegible]ùs [illegible]tur κακόποδες, *pravipedes*. Habent enim pedes [illegible] non idoneos ad gressum; [illegible]ndo nec ut [illegible] consistant, sed ut hæreant. Sic capiendus Plinius, cum neg[illegible], habere [illegible]u[illegible] pedum N[illegible] enim pedes Deus ii frustra omnino fecit. Aliter vocantur κυψέλοι,

h Diss. Cæs. Scal. cap. 2. sect. 12.

κυψέλλοι, & κυψελίδες, à κυψέλη, quod est πλεκτὸν ἀγγεῖον, sive alveus. Caussam adducit Aristoteles in IX Hist. Animal cap. XXX a: νεοττεύουσι δ' ἐν κυψελίσιν ἐκ πηλοῦ πεπλασμέναις μακραῖς, ὅσον εἴσδυσιν ἔχουσαι· nidificant in alveolis luto fictis, oblongis, uno aditu arcto, qui sufficiat. Quomodo ab hirundinibus dignoscantur, ibidem legas. Deque iisdem sic Plinius lib. VIII, cap. XXXIX. *Plurimum volant, quæ apodes, quia careant usu pedum, ab aliis cypseli appellantur, hirundinum specie. Nidificant in scopulis. Hæ sunt, quæ toto mari cernuntur: nec unquam tam longe naves, tamque continuo cursu, recedunt a terra, ut non circumvolitent eas apodes. Cætera genera residunt, & insistunt: his quies, nisi in nido, nulla: aut pendent, aut jacent.* Ac tales sunt Aristotelis, & Plinii apodes. Longeque minùs gressus convenit apodum iis, quæ Διφκερατιαι b *Indicæ* vocantur, atque aliter *manucodiata*. Hæ enim semper volare, nec unquam quiescere dicuntur. Sed id pro vano prorsus habendum. Nam, ut verissime Aristoteli proditum est, nullum est animal, quod vel moveatur semper, vel semper quiescat. Nihilo veriùs, quod eas solo aiunt rore vivere, quem inter volandum mane percipiant. Nec enim semper ros decidit, &, cùm cadit, non tam pusillo rore, mane excepto, animal tam grandibus alis vitam sustentet. Veritas autem sic se habet. Insectis vivit, quæ venatur, & aliis, quæ repent in arboribus. His enim se applicat, tum cibi, tum quietis ac somni causâ. Sunt hæ aves in insulis Moluccis, ac Java majori. Nomen eorum *manucodiata* sonat *Dei aves*. Item dicuntur *aves paradisi*; quia vulgus, Muhammedicum imprimis, persuasum habet, venire illas e paradiso. Imò reguli Moluccani tam stulte sapere dicuntur, ut se plumis istarum avium ornatos, utcunque vel in primori acie consistant, vulnerari non posse arbitrentur. Credibile tamen est, quandoque etiam regulos ipsos, aliorum instar, bello cadere: eoque experientia vanitatem eam satis refelli. Quod cùm ignorare non possint, censeo, pennas istas adsumere, partim ornatus causâ; partim ut argumentum suæ in Deo fiduciæ, & symbolum divinæ erga se providentiæ. Nempe sperant, se per istas Dei sive paradisi aves numini reddi commendatiores: nec facile in prœlio a Deo, cui fidant, in desertum: atque, ut cadant, mox transferendos esse in sedes beatas.

Quam varie se in volando habeant alites, docent hæc Plinii lib. x, cap. XXXVIII: *Expandunt alas, pendentesque raro intervallo quatiunt, aliæ crebrius d; aliæ & tota latera e pandunt: quædam vero majore ex parte f compressis volant: percussoque semel aliqua, & geminato g, aëre feruntur, vel, ut inclusum eum prementes, h ejaculantur esse in sublime, in rectum, in pronum. Impingi i putes aliquas, aut rursus ab alto cadere k has, illas l salire. Anates solæ, quæque sunt ejusdem generis, in sublime protinus se tollunt, atque e vestigio cælum petunt, & hoc etiam ex aqua. Vultur, & fere graviores, nisi ex procursu, aut altiore tumulo immissæ, non evolant, cauda reguntur.*

Præterea avium quædam solivagæ sunt, ut merula, quæ quia mera sive sola volet, & pascatur, nomen hoc *merulæ* accepit; ut Varro m, & Festus n, sed Fabio o refragante, scripserunt. Quædam catervatim volant; ut sturni; unde Plinius lib. x, cap. XXIV: *Sturnorum generi proprium catervatim volare, & quodam pilæ orbe circumagi, omnibus in medium agmen tendentibus.*

Plerique item avium volatus rectus; hirundini anfractuosus: unde eam aquila, quæ recta provolat, ac se dimittit, neque intercipere. Plinius ibidem: *Volucrum soli hirundini flexuosi volatus, velox celeritas: quibus ex caussis neque rapinæ cæterarum alitum obnoxia est.* Ac addit ibidem: *solam avium non nisi in volatu pasci.*

De anserum gressu antè dictum. De volatu ejus, ac cygni, sic Plinius lib. x, cap. XXIII: *Anseres, & olores, liburnicarum more rostrato impetu feruntur, facilius ita findentes aëra, quam si recta fronte impellerent: à tergo sensim dilatante se cuneo porrigitur agmen, largeque impellenti præbetur aura.*

a Dist. Cas. Scal. cap. 38 sect. 212.

b Discriminis caussa.

c Ut milvi.

d Ut accipitres, qui Germanis sperveri.

e Corvi.

f Pici.

g Cardueles.

h Hirundines.

i Perdices.

k Alaudæ.

l Coturnices.

m Lib. 4. de L. L.

n In Merula.

o Lib. 1. cap. 10.

Merops, non, ut avium aliæ, εἰς τὸ μπρόσθεν ἰὸν, *anteriora versus fertur*; verum ἐμπαλιν, *retrorsus*, ac versus caudam; ut Ælianus ait lib. 1 de Anim. cap. XLIX.

Altitudinem alæ alis & sublimius volant, & celerius. Quoque calidioris, & subtilioris sunt materiæ, eò alæ iis firmiores. Juvat &, si alæ magnæ, at corpus minutum. Hinc Plinius lib. x, cap. XIX: *Uncos ungues habentes sunt omnes fere altivolæ, præter nocturnas, & magis majores. Omnibus alæ grandes, corpus exiguum.* Itaque altè volant vultures: ac nidificant in montibus, & rupibus prope inaccessis. Unde Herodotus, Rhetoris Brysonis pater, (ut est apud Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. V) credebat, eos ex altero ad nos orbe advolare. Nam, inquiebat, nemo eorum nidum vidit. Id falsum esse, ait Aristoteles ibidem. Subinde enim conspici. Cujus sententiam firmant Juvenalis sat. XIII, Plinius lib. x, cap. VI: item Albertus M. Georgius Agricola, Petrus Bellonius, & alii plures. Ab hoc tardo quidem (unde & Ovidius in Ibin, —— *tardus trahet ilia vultur*) interea sublimi, ut dixi, volatu nomen *vultur* accepit. Nam ut prius *voltus* pro *vultus* dixere; sic *volturus* a, & *voltur*, pro *vultur*. Ac Hebræis similiter hæc avis דַּאָה b a דָּאָה, *volavit*. Alii tamen *milvum* interpretantur.

Accipitris quoque mira velocitas. Et forte ἱέραξ dicitur, quia ἵεται ῥᾳδίως, *feratur facile*, hoc est, celeriter volet. Sed aliud etiam etymon adferimus inferiùs. Ob hanc velocitatem, Oro c teste, accipiter pictus denotat ventos. Cùm autem varia sint accipitrum genera, is, qui palumbis necandis φασσοφόνος vocatur, celeri volatu cæteros vincit; ut Porphyrius ait in tertio de Abstinentia.

Sublimi etiam volatu volat ardea: imò ex sententia Cæsaris Scaligeri d *ardea* dicitur à volatu *arduo*: quod esse ait ἀπὸ τοῦ αἴρεσθαι ἄνω e. Maro 1 Georg.

—— *Notasque paludes*

Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.

Sed cùm Græcis hæc avis dicatur ἐρωδιός, credibilius planè puto, inde factum esse *ardeus*, & mutato genere, quia ad avis respiceretur, *ardea* dixisse. Multa enim ejus generis sunt apud Latinos.

Ab hocce avium in volando impetu est Græcum ὄρνις: nempe ab ὀρνυσθαι, quod est *impetu ferri*. Sane & Hesychius ὀρνύμενον exponit ὁρμῶντος: quod quandoque valet *concitis, incitis*. Imò Cæsar Scaliger f putabat, hanc impetus significationem etiam esse in *avem*: & inde esse *avis*, Æolum more digammâ inserto. Sed *avis* originem potiùs debet Hebræo עוף, quod est *avis, volucris*, ab עוף, *volavit*.

Interim quædam, si cum avium aliis conferantur, tardæ potius videntur. Hujusmodi est otis. Nam tardè subvolat, & citò deficit: unde Hispanis jam Pliniano ævo *tarda* dicebatur. Verba ejus sunt lib. x, cap. XXII: *Proxima sunt eis, quas Hispani aves tardas appellant, Græcia otidas, damnatas cibis: emissâ enim ossibus medullâ, odoris tædium extemplo sequitur.* Et fortasse Græcis Hispanos opposuit Hispalensis Isidorus Originum lib. XII, cap. VIII, cùm ait: *Gradipes apud Græcos vocatur avis, apud nos Tarda, eo quod gravi volatu detenta, nequaquam, ut cætera volucres, attollitur velocitate pennarum.* Sic uterque etiam MSSus noster bonæ notæ. Sed *Gradipes* Græcum non est; ut planè iis sit adsentiendum, qui pro *Gradipes* reponunt *Bradypus*. Nam βραδύπους ad verbum *tardipes*. Tarditatis ejus argumentum habemus apud Xenophontem lib. 1 de Expeditione Cyri: ubi narrat, ut milites in Arabia inciderint in otidas. Tum subdit g: τὰς δὲ ὠτίδας, ἄν τις ταχὺ ἀνιστῇ, ἔστι λαμβάνειν, πέτονται γὰρ βραχύ, ὥσπερ πέρδικες, καὶ ταχὺ ἀπαγορεύουσι· τὰ δὲ κρέα αὐτῶν ἥδιστα· *Otidas, siquis celerius suscitet, capere eas possis. Ad breve enim spatium volant, perdicum more, ac cito eas vires deficiunt. Carnes illarum suavissimæ erant.* Est otis ex anserum genere, ac frugibus vescitur: sic dicta, non quia sit oto, avi nocturnæ, similis, ut conjicit doctissimus Marinius h: sed quia au-

a Ennius apud Sosipatrum lib. 1. Servius ad 6. Æn. & Priscianus lib 6. Paulus Merula in locis malebat volturus. Sed si voltur γρ' dicerentur, nominis ejus ex volturus, genetivus foret non volturis, sed volturi; ut à vieturus, vir, hinc virus a faturus, faturi, hinc saturi.

b Levit. 11. 4.

c Lib. 2. cap. 15.

d Exercitat. 33.

e Ab aëre penetrando.

f Comment. in lib. 1. Arist. Hist. Anim. sect. 49.

g P. 256. edit Paris. an. 1619.

h In lexico Philologico.

aures habeat hirsutas. Unde Oppianus lib. II Κυνηγετικῶν a:

> Ὠτίδες, αἵτ' οὔατα πλεῖστον ἀειθαλέες λασιώτατοι οὔας.
>
> *Otides, hirsutis quæ florent auribus usque.*

a Vers. 407.

Sed de otidis, & oti differentia abunde diximus cap. LXXIII.

Cap. LXXXVIII.

Soni, vocis, & sermonis discrimen. Vox, *&* sermo, *unde derivata.* Sero, *&* sequo, *pro* dico. *Onocrotalo vox est asini;* tauro *avi, bovis;* antho, *equi. Quæ caussa inimicitiarum inter anthum, & equum. Anthum esse, quem Galli* phasianum bruantem *vocant. Perdices* κακκαβίζειν, τρίζειν, τιττυβίζειν: *sed Athenis* κακκαβίζειν, *sive* caccabare: *ultra Corydalum trissare, vel titybissare.* Πέρδιξ, *καὶ* κακκάβη, *etymon. Eustathii lapsus. Si fides Pratinæ, poetæ tragico, & Æschylo* ἡδυφώνοις, *coturnices, quæ alibi mutæ, suave quid cecinisse in Phliasiorum agro. Garrulam esse avem, quæ Græcè* χαραδριὸς, *Hebræis* anapha *vocatur, & unde utraque appellatio. Homines, ex quorundam opinione, Musicen ab avibus didicisse. Unde hæc vocabula sint,* luscinia, aedon, philomela. *Quantum avis ea polleat cantu. Quam variis de caussis canant galli. De cygnei cantione, veterum & juniorum sensus.*

DEinceps in avibus considerabimus sonorum sive vocum discrimina. Nam in isto etiam divina se providentia magnopere ostendit: & si rerum ordinem attendamus, hic proprius fuerit ea considerandi locus. Quippe de facultate locomotivâ proxime actum est nobis: vox autem est à spiratione, qui motus est quidam. Aliud interim est ψόφος, sive *sonus*; aliud φωνή, *vox*, aliud διάλεκτος, *sermo*; quæ & philosophus distinxit. lib. IV Hist. Anim. cap. IX. Atque aliqua etiam de eo discrimine jam diximus libri hujus cap. XXVII. Nempe sonus est qualiuas aeris elisi, quæ percipitur auditu. Sed sonus etiam excitatur motu alarum, pedum. Vox verò tùm vocatur, cùm à pulmone, ac gutture, proficiscitur. Quod si vox sit ἔναρθρος a, *sermonis* nomen accipit. Quocirca ab Aristotele b definitur, ἡ τῆς φωνῆς τῇ γλώττῃ διάρθρωσις. Id Cæsar Scaliger reddidit, *vocis dearticulatio per linguam.* Nimirum vox à pulmone exiens foret tenoris unius: sed eam articulatim seu frustulatim connectit lingua: ut hujus beneficium fit τὸ συλλαβεῖν c: unde συλλαβὴ d vocabulum. Quod si ad *vocis*, & *sermonis*, ἔτυμα, itidem recurri placet; *vox*, & *voco*, sunt à βοῶ, vel βοῶ: uti hoc ab Hebræo קרא, *clamavit.* *Sermo* ab antiquo *sero*, pro *dico*; à quo *adsero*, & *dissero*, onde *disertus.* Id *sero* est ab εἴρω, sive ἐρῶ, quod idem ac *dico.* Spiritus enim tenuis quandoque abit in S: ut ab ἕπω antiquum *sequo.* Unde Homericum ἔννεπε initio Odyssex Livius Andronicus *Insequé* reddidit: & apud Ennium e fint *insexit*, pro *dixit.* Gloss. vett. *Insequé*, εἰπέ. Similiter igitur ab ἐρῶ, *sero*; unde *sermo.*

a Articulata
b Lib. 4. hist. An.
c Comprehendere.
d Syllaba, q. d. comprehensionis.
e Festus.

Ad sonum avium etiam cantus pertinet. Propriè verò sono accidere, arguit, quòd & pulsu barbiti, vel lyræ, cantus editur; ubi vox est nulla, nedum sermo. Sed nunc solùm loquemur de tribus istis: primùm de sono eo, qui accidit voci avium simpliciter. Hinc de cantu earum. Ac denique de loquela.

Quantopere varient avium voces, cognoscere est ex carmine grammatici veteris, quod *Philomela* inscribitur, interque Ovidio adscripta legi solet. Sunt in his quædam voces, quæ quadrupedes imitentur; ut asinum. Onocrotalo enim nomen est ab asinino sono, quem edit, ubi rostrum aquis immergit, vel inter arundines efflat spiritum. Avis est ex ardearum genere, admodum gulosa, ac præcipue insidians anguillis. Psal. CII, 7. vocem קאת aliqui *onocrotalum*, quidam *plateam*, *pelecanum* alii reddiderunt.

Sunt & alites, quæ bovem, vel equum imitentur. Unde sic Plinius lib. X, cap. XLII: *Est quæ boum mugitus imitetur, in Arelatensi agro, taurus appellata, alioquin parva. Est quæ equorum quoque hinnitus, anthus nomine, herba pabulo adventu eorum pulsa imitatur, ad hunc modum se ulciscens.* De Antho, quem *florum* reddidit Theodorus, idem prodit Aristoteles lib. IX Histor. de Anim. cap. I a. Atque addit, fugari equum, ubi audit hanc avem hinnitum suum imitantem: quod si equus avem apprehenderit, interficere eam. Nec sane mirum, si equus exhorrescat avem tantillam. Nam cum primò, voce ejus auditâ, equum in propinquo esse existimet; circumspiciens se videt deceptum. Nec censet generosum animal hanc avi vocem convenire. Inde ira, & indignatio. Possis & alteram addere inimicitiarum caussam: quòd anthus non seminibus modò, & vermibus, sed herbis etiam vescatur. Quippe inimicitiam ex eo provenire, superiùs diximus, quòd eodem in loco degant, & eodem pascantur cibo. Galli hanc avem vocant *phasianum*; sed, ob gravitatem vocis, *bruant*; ut ait Scaliger in locum Aristotelis memoratum; nec non exercit. CCXXX adversus Card. Ejusdem est in Ave:

a Al. 2.

> *Haut phasianus jure dicitur vulgo:*
>
> *Quare bruantis Francus addidit nomen.*

Porrò varia suppetunt exempla avium, quæ sonum pro diversis varient locis. Exemplo sint perdices. De his ita simpliciter Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. IX: Τῶν περδίκων οἱ μὲν κακκαβίζουσιν, οἱ δὲ τρίζουσι. *Perdicum quædam caccabant, quædam trissant.* Uti verò hic perdices ait τρίζειν, ita iisdem τρυγμὸν tribuit lib. IX ejusdem operis cap. VIII. Sed pro τρίζειν, quod perperam *stridere*, pro *trissare*, reddidit Gaza. τιττυβίζειν habet Theophrastus apud Athenæum in IX Θεόφραστος δ' ἐν τῷ περὶ ἑτεροφωνίας τῶν ὁμογενῶν, Ἀθήνησι, φησὶ, πέρδικας ἐπὶ τάδε τοῦ Κορυδαλλοῦ, πρὸς τὸ ἄστυ, κακκαβίζειν· ἐπέκεινα, τιττυβίζειν. *Theophrastus, libro de varia voce animalium congenerum, refert, Athenis perdices citra Corydalum* b, *oppidum versus, caccabare ultra verò titybissare.* Sunt hæc verba à sono ficta. Κακκαβίζειν enim, pro quo *cacabare* dixit Philomelæ auctor, venit à κακκάβη: quomodo perdix aliter vocatur, teste Hesychio. Κακκάβη autem est ex eo, quòd sonum edat, quem solent cacantes. Nam Græcis κακκη, *stercus.* Usus Aristophanes in Εἰρήνη. Imò & perdicis vox ea inde est, quòd sonum intereundum edit, qualem, qui πέρδεται c. Aliis placet, avem sonare κακκαβί: atque inde esse κακκαβίζειν: ut à τρὶ, τρίζειν: à τιττυβί, τιττυβίζειν. Quæ vocales magis, hæ dicuntur, κακκαβίζειν. Quæ minùs, τρίζειν, vel τιττυβίζειν. Sanè τρὶ, & τιττυβί, exile quid sonant. Atque hoc est, quod Antigonus Carystius Hist. Mirabil. cap. VI ait, aliter sonare τοὺς εὐφώνους d, aliter τοὺς ἰσχνοφώνους e. Ælianus lib. III Hist. Anim. cap. XXXV, contentus est dicere, aliter perdices sonare Athenis, aliter alibi sed soni discrimen petere jubet ex Theophrasto. Id verò jam ex Athenæo vidimus. Et similiter, ac Athenæus, sive Theophrastus potiùs, etiam id expressit Julius Pollux lib. V, cap. XIII: καὶ πέρδικας τιττυβίζειν ἢ κακκαβίζειν. Sed quod apud Eustathium legas in Iliados Β, & Ψ, etiam κακκαβᾶν, & κικκαβίζειν, id erroneum prorsus: locusque ab eo ex Comico adductus est ex Aristophanis Avibus, qui de noctuis, non perdicibus, loquitur: ut doctissimo nostro Meursio f jamdiu observatum.

b Atticæ populum.
c Pedendi.
d Vocales.
e Exili voce præditas.
f Notis in Antigonum.

Quæ de variante, pro loco, avium sono diximus; etiam capiunt lucem ex coturnice. Nam uni Pratinæ Phliasio, (cui cum Æschylo, & Chœrilo, septuagesimâ circiter olympiade, certamen fuit) dramate eo, quod *Caryatides* inscripserat, ἡδύφωνος, q. d. *dulcisona*, vocabatur. Quod falsum videtur. Sed Athenæus lib. IX hoc pacto illud interpretabatur: utcunque alibi fuerint mutæ, vocales tamen fuisse in agro Phliasiorum, qui in Peloponneso erat.

Etiam in iis, quæ vocem attinent, simulachrum vitii moralis habemus, garrulitatem. Hac laborat charadrius. quæ

quæ avis Levit. xi, 19, & Deuter. xiv, 18, memoratur inter immundas, juxta LXX, & interpretem Latinum. Hebraicè est אנפה, *anapha*. Ac deducunt ab אנף, hoc est, *irasci*, quia facile irritetur. Ad Levitici locum Radulphus Flaviacensis, qui anno CIↃ CCCC, ac deinceps, vixit, hæc annotavit: *Sed & charadrios, avis garrula, nimiam quondam redarguit loquacitatem.* Est verò charadrius avis nocturna, atque ita secundùm Aristotelem *a*, & Aristophanis scholiasten, dicitur, quia incolit hiatus ac voragines terræ, quas Græci χαράδρας vocant. Itaque Theodorus Gaza vertit *hiaticulam*, vel *hiaticulam*. Quamquam & *rupicem* appellet, quia in rupibus etiam degat. Aristoteles ait, colore voceque prava esse. Epiphanius in Physiologo tradit, totam esse albam: quod & proditum Alberto M.

A voce citra cantum transeo ad Musicam avium naturalem. Quando, ut est Psalm. CIV, 12, *inter frondes dant vocem*, cantuque hoc suo humanum etiam animum oblectant. Imò Chamæleon Ponticus, ut est apud Athenæum in nono, memoriæ prodidit, τὴν εὕρεσιν τῆς μουσικῆς τοῖς ἀρχαίοις ἐπινοηθῆναι ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ἐρημίαις ᾀδόντων ὀρνίθων, ὧν κατὰ μίμησιν λαβεῖν στάσιν τὴν μουσικήν· *musicen ab hominibus priscis inventam & excogitatam ab avibus iis, quæ in solitudine canunt, atque ad earum imitationem esse institutam musices disciplinam.* Similiter sensit Lucretius lib. v, ubi Musices originem exponit.

In cantricibus hisce præcipua est luscinia, unde Plautus *b*:

Pol ego quoque metuo, lusciniola ne defuat cantio.

Et Seneca ep. LXXVI: *Habet vocem: sed quanto dulciorem, nobilioremque luscinia?* Imò sic dicta a cantu, non quia lugubre canat, ut putabat Varro *c*: nec quia luce primâ canat, quod Isidorus *d* voluit: sed quia præcipue in lucis canat. Hi enim præcipue lusciniæ cantu personant: unde Martialis *e*:

Sic ubi multisonâ fervet sacer Atthide f lucus.

Indem *aedon*, quia ἀείδει *g* dicta, & philomela, quia φιλεῖ μέλος *h*. De hac ita Plinius lib. x, cap. XXIX: *Lusciniis diebus ac noctibus continuis XV garrulus sine intermissu cantus.* Hinc digna miratu referens, *Primum*, inquit, *tanta vox tam parvo in corpusculo, tam pertinax spiritus. Deinde in unâ, perfecta musica scientiâ modulatus editur sonus: & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur conciso, copulatur intorto, promittitur revocato, infuscatur exopinato*: pluraque inibi in hanc mentem, sane eleganter. Postea narrat, quantum cantu certent natu majores. Tum subdit: *Meditantur aliæ juniores, versusque, quos imitentur, accipiunt. Audit discipula intentione magna, & reddit, vicibusque reticens. Intelligitur emendatæ correctio, & in docente quædam reprehensio.* In quibus & ingenii sollertia se exserit. Sed imprimis miranda (verùm, ut puto, ὑπερβολικωτέρως, nec sine omni veritatis excessu perscripta) quæ de sermonibus die auditis, noctuque ab luscinia redditis, referuntur epistolâ ad Conradum Gesnerum exaratâ, & in tertio Historiæ Avium inserta. Eam nec vererer hic apponere, nisi longior foret, & jam complures eam exscripsissent: ex quorum aliquo, cui Gesnerus ad manum non sit, petere eam possit, si volet. Uti Ulysse Aldrovando in Ornithologia lib. XVIII de Avibus, cap. II, Neandro in Physicis, Wolfango Franzio Histor. Animal. sacræ part. II, cap. XXVI, & siqui alii.

Dignus etiam est gallus gallicinio suo, ut aliquid de eo dicamus. Cum aves vocem edant, ut alia rationis expertia, vel alimenti, aut Veneris desiderio, vel irâ, aut metu: unumquodque istorum in gallo etiam gallinaceo locum habet. Mittam nunc, quòd querulum quid sonat, si cibus non præbeatur tempori: item si victus fugiat metu superioris. De cantu tunc solum dicam. Canit libidine incitus, ut advocet gallinas. Canit a coitu lætus, quia se semine nimio, quo onerabatur, exonerârit. Nempe non, ut homo, resolvitur coitu, qui idcirco à Venere dolet: sed exhilaratur, quia semen, quo abundat, non est amplius molestum, & recentis eum coitûs memoria delectat. Præterea canit ante pugnam, si ad eam magno se animo paret. Canit victor, victoriâ lætus. Præcipuè autem circa noctis canit meridiem, vel proximè ante solis exortum. Nimirum partim ubi Sol dimidiam itineris nocturni partem confecerit, partim ex quo ad nostrum pervigerit finitorem, vel [illegible]ter, gallo sensus solvuntur: quippe animal hoc vi naturæ, sive temperamenti proprietate, sic à sole afficitur, ut tum expergefiat. Gaudens igitur, tum quiete suaviter perceptâ, tum quia sentiat, non sic, ut antè, pectus vel stomachum gravari cibo, (ut qui per totum jam corpus sit digestus) lætitiam cantu, & alarum plausu testatur. Simul etiam quia, nocturnâ aëris constitutione, calidus ac tenuis galli sanguis halitus ac vapores in musculis excitavit: eo alas complodens, & gutture cantillans, vapores studet unà cum pituita frigore noctis collecta dissipare, haut secus ac animalium alia, vel pandiculatione, vel oscitatione, flatus propellunt. Quod verò Plinius ait lib. XXIX, cap. IV, gallum non canere, si collum circulo cinxeris sarmenticio, id vanum videtur. Ne illud quidem verum, quòd stans horis, nempe post ternas quasque, cantum ait distinguere: quod experimento proprio diluit Scaliger Exercitat. CCXXIX. Sonus gallicinii tam est sonorus, ut vel ad mille passus, uno ultrà, exaudiatur.

Inter aves etiam, quæ à cantu commendentur, olor reponitur à poëtis: ut Aristophane in Avibus, Theocrito idyllio XIX, Callimacho hymno in Apollinem, Dionysio Afro in Περιηγήσει, Lucretio lib. IV, Horatio lib. IV, od. III, Seneca Hippolito, ac tot aliis. Sed quis poëtis fidat, vanitatis toties compertis? Audiamus igitur Aristotelem potiùs lib. IX Histor. Animal. cap. XII *a*, ubi sic de cygnis scribit: ᾠδικοὶ δέ, καὶ περὶ τὰς τελευτὰς μάλιστα ᾄδουσιν· *cantores vero sunt, & sub mortem potissimum canunt.* Atque addit, à quibusdam Africam prætemavigantibus multos inventos ᾄδοντας φωνῇ γοερᾷ, *canentes voce lugubri.* Præivit ad hanc Aristoteli opinionem Plato in Phædone. Secuti eandem Cicero lib. I. Tuscul. Quæst. Appulejus lib. III Florid. Ælianus lib. V de Animal. cap. XXXIV, Philostratus lib. III vitæ Apollonii, cap. IV. Imò in proverbium abiit, *Cygnea cantio*. Sed ambigere videtur Ælianus lib. II de Animal. cap. XXXII. Nec Plinius fidem habet lib. X, cap. XXIII: *Olorum morte narratur flebilis cantus; falso, ut arbitror, aliquot experimentis.* Indem Athenæus lib. IX commemorat, Alexandrum Myndium tradidisse, multos se moribundos prosecutum, sed nullius audisse cantum. Cæsar Scaliger quoque ad memoratum Aristotelis locum annotavit: *Ferrariæ multos vidimus; sed cantores ane malos, neque melius ansere canere.* Quodque de aliis Africam prætemavigantibus narrat Aristoteles, (uti & ex eo Ælianus lib. X de Animal. cap. XXXVI) fabulam arbitratur. Cardanus Aristotelem sequitur in X de Subtilitate. Sed refellit idem Scaliger Exercitat. CCXXXII. Etiam Scaligero favet Bodinus in Methodo Historiæ. Sunt qui agnoscant, non canere gutture, sed tamen putent, alis suave edere melos, idque ἐπειδὰν ἐκπετάσωσι τὰ πτερὰ ταῖς αὔραις, *quando pennas in auras expanderit*: ut est apud Nazianzenum orat. XXXIV, sive II de Theologia *b*. Ac similis apud eundem locus est epist. I; ubi ait, ὁ ζεφύρῳ τὰς πτέρυγας ὑπαπλώσας, ἡδύ τι καὶ ἐναρμόνιον ᾄδει· *zephyro alas inspirante, suave quid, & concinnum canere.*

Cap. LXXXIX.

Annalibus Romanis, sed semel duntaxat, proditum fuit, locutum esse gallum gallinaceum: & quid de eo statuendum. Alites, quæ loqui discunt, latioris esse linguæ, ac propriam mandibulæ structuram habere. De psittaco in aula Basilii Cæsaris lugente Leonem; quem, licet filium, in carcerem conjecerat Imperator. Tollitur dubitatio Cedreni, in medio relinquentis, utrum sic edocta

a Lib. 9. de Animal. cap. 11.
b Bacch. act. 1. sc. 1.
c Lib. 4 de L. L.
d Lib. 12 Orig. cap. 7.
e Lib. 1. epig. 54.
f Luscinia, in quam Philomela Attica fingitur conversa.
g Canit.
h Amat cantum.
a Sive ex dist. Scal. cap. 16. sect. 162.
b Pag. 554 edit. Morellianæ.

edocta ales, an citra disciplinam, fuerit prolocuta. Quomodo psittacus, & qua ætate, magis sit idoneus disciplinæ. Plinii error, picis quinos in pede digitos tribuentis: graviorque alter Appulei, ac Solini, qui idem psittaco adscripserunt. Pica imitans tubarum cantum. Miranda de corvo maturè sermoni adsueto, & ut interemto exsequias ierit populus Romanus; neque hoc mysterio carere nonnullis videatur. De loquela turdi, sturni, perdicis. Ἀγιποτέρδης *Erithacus. Merulæ qualis sermo, & pici Martii.*

DE cantu habemus. Nunc transeo ad loquelam: quam naturâ aves habent nullæ, multæ etiam nec disciplina consequi valent. Tales, inter alias, galli gallinacei. Ut vel fabulosum, vel à fraude dæmoniaca fuerit, quod Plinius narrat lib. x, cap. xxi: *Invenitur in Annalibus, in Ariminensi agro, M. Lepido, Q. Catulo coss. in villa Galleri locutum gallinaceum, semel quod equidem sciam.* Ac multò certius pro fabula habendum, quod ajunt, aves inter se colloqui, & magos eum sermonem intelligere. Qua de re sic idem lib. x, cap. xlix: *Qui credit ista, & Melampodi profectò, aures lambendo, dedisse intellectum avium sermonis dracones, non abnuet: vel quæ Democritus tradit, nominando aves, quarum confuso sanguine serpens gignatur; quem quisquis ederit, intellecturus sit alitum colloquia.* Quid de Apollonio Tyaneo, linguas avium intelligente, item de oraculo pici Martii, ac Dodonæarum columbarum, censeam; jam aperui libri hujus cap. xlv. Quare, istis præteritis, nunc exponam, quæ avium dociles sint ad imitandum sermonem humanum. De id genus avibus ita Manilius in quincto:

> *Quin etiam linguas hominum, sensusque, docebit*
> *Aërias volucres; novaque in commercia ducet;*
> *Verbaque præcipiet naturâ sorte negata.*

Quæ verò ad hanc disciplinam sint idoneæ, Plinius a istis verbis docet: *Latior est lingua omnibus, in suo cujusque genere, quæ sermonem imitantur humanum.* Addunt alii, & propriam os esse maxillarum dispositionem: quo modo in psittaco non solùm est latior, sed & structura mandibulæ, præsertim superioris, ab avium vulgo variat. Illustre de hac alite docilitatis argumentum habemus in vita Basilii Macedonis imperatoris: qui filium Leonem, cognomento Philosophum, imperii fecerat consortem; sed, calumniis Sabarem deceptus, in carcerem conjecerat. Contigit autem, ut dum Imperator cum Senatoribus aliquot convivaretur, psittacus sæpiùs inclamaret, Αἰ αἰ κύριε Λέων b. Hinc silentium convivis, cujus caussam rogante Imperatore, respondere cum lachrymis: Animal rationis expers luget infelicitatem domini sui Leonis: & nos insontis obliviscimur. Imperator igitur eos porrò in convivio esse hilares, deque Leone bonum habere animum jussit: nec multò pòst eum carcere eductum priori restituit dignitati. Narrat rem in Historiarum Compendio c Georgius Cedrenus, item in Annalibus Constantinus Manasses d. Sed Manasses avem vocat στρουθίον μουσικόν: quod propriè sit, *passerculum canorum*. Generatim, *aviculam canoram*, reddidit Leunclavius. Cedrenus autem appellat Ψιττακόν, ζῷον μιμηλόν, καὶ πολύφωνον· *psittacum, animal imitans vocem humanam, ac loquax.* At in medio relinquit, utrùm ista dixerit, παρά τινων διδαχθὲν, εἴ τ' ἄλλως πως ἐξ αὐτομάτου· *edoctum ab aliquo, an aliâ ratione fortuitâ.* Manasses verò clarè ait, edoctam hoc avem à mulieribus assiduè Leonem lamentantibus. Nec enim homo, nedum psittacus, sermone loquetur, quem non didicerit. Quippe verba non significant naturâ, sed hominis instituto: ut diximus hujus libri cap. xliv. Quare poëtica est adulatio, quando Martialis ait lib. xiv, epigram. lxxii:

> *Psittacus à vobis aliorum nomina discam.*
> *Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.*

Vir tamen eruditus e putabat, hoc ita posse excusari, ut psittacus αὐτοδίδακτος f dicatur, quomodo corvus ille sutoris pauperis; qui salutato Cæsare Augusto, eoque dicente, satis se salutatorum istiusmodi habere domi; continuò subjecit; *Opera, & impensa periit.* Verum utut sutori non fuerat aliud propositum, quam ut corvum doceret, *Ave*, vel *salve Cæsar*: is tamen & alterum sæpiùs audierat; quia sutor (ut Macrobius a ait) *impendio exhaustus sæpe ad avem non respondentem id dicere solebat.* Quare rectè Appulejus in secundo Floridorum, *Et corvus, & psittacus, nihil aliud, quam quod didicerunt, pronunciant.* Quomodo autem psittacus doceatur; cum apud Plinium, & Solinum; tum ibidem legas his verbis: *Cum sermonem nostrum cogitur æmulari; ferrea clavicula caput tunditur, imperium magistri ut persentiscat. hæc ferula discenti est.* Atque ibidem addit, ut primo solùm biennio docilis sit; senex verò, obliviosus: item ut faciliùs discat, qui glandibus vescitur, ac cujus in pedibus quini digituli numerantur. Quæ omnia hausisse videtur ex Plinii lib. x, cap. xlii. Sed Plinium non bene intellexit; qui hæc non de psittacis, verùm picis, scripserat. Verba ejus inferius apponam.

Præter psittacum alias etiam aves, quæ loquantur, refert Porphyrius lib. iii de abstinentia ab animalibus: Κόρακες, καὶ κίτται, ἐριθακοί, καὶ ψιττακοὶ ἀνθρώπους μιμοῦνται· *Corvi, & picæ, & erithaci seu rubeculæ, & psittaci, vocem humanam imitantur.* Halce, præter erithacum, conjunxit Persius; si plerisque codd. fides. Sed de psittaco, & pica, versus sunt à poeta: ille de corvo infertus est à poetastro, eoque à vett. MSSis abest. *Picarum certo generi*, ut Plinius b ait, *expressior loquacitas*, quam psittaco: sed *minor nobilitas, quia non ex longinquo venit*: ut psittacus, quem mittit India. Verùm, ut ibidem legas, *addiscere alias sermonis humani species negant posse, quàm quæ ex genere earum sunt, quæ glande vescantur: & inter eas faciliùs, quibus quini sunt digiti in pedibus: ac ne eas quidem ipsas, nisi primis duobus vitæ annis.* Ubi fallitur Plinius, cùm picis quinos tribuit digitos: quippe duntaxat iis quatuor sunt. Magisque deceptus Appulejus, cum ista à Plinio, ut dixi, de psittacis putaret prolata. Nam à psittacis jam ad picas transgressum ista scribere, satis est apertum attentiùs Plinium legenti. Solinus quoque cap. lv hac in re erravit. Nam & is tradit præstantiores psittacorum quinos in pede digitos habere: cum tantùm binos habeat antè, ac totidem ponè.

Quid verò non ales hæc imitari discat, cùm exprimat etiam tubarum cantum? Qua de re illustre exemplum habemus apud Plutarchum in Comparatione aquatilium, ac terrestrium, & inde apud Pet. Victorium lib. x Var. Lect. cap. xiv. Rectè itaque Ovid. v Metam. dixit,

> *——imitantes omnia picæ.*

Planeque falluntur, qui putant, solùm sermonem imitari humanum.

In corvis non alius memorabilis magis illo, qui (Plinii c verba sunt) *Tiberio principe, ex fœtu supra Castorum ædem genitus pullus, in oppositam sutrinam devolavit, etiam religione commendatus officinæ domino. Is maturè sermoni adsuefactus, omnibus matutinis evolans in rostra, in forum versus, Tiberium, deinde Germanicum, & Drusum Cæsares nominatim, mox transeuntem populum Romanum, salutabat: postea ad tabernam remeans, plurium annorum assiduo officio mirus. Hunc, sive æmulatione vicinitatis, manceps proximæ sutrinæ; sive iracundiâ subitâ, ut voluit videri, excrementis ejus impositâ calceis maculâ, exanimavit; tantâ plebei consternatione, ut primum pulsus ex ea regione, mox & interemtus sit.* Addit deinde, ut huic corvo eâ in urbe, in qua multorum principum nemo duxerat funus; neque vel major Africanus habuit sepulcrum, (nam quod ostendi solet d, cenotaphium erat) nec minor repertus ultorem; innumeri exsequias celebrarint corvo, duobus Æthiopibus (nigræ alitis convenientius hi potissimùm) humeris constratum lectum deferentibus, prælatis omnis generis coronis, præcedente etiam

a Lib. 10. cap. 42.

b Ab ab, domine Leo

c Pag. 487. edit. Operm.

d Pag. 206 Græca edit. à Meursio procuratæ, sive Lat. 462.

e Raderus ad alterum Martialis locum.

f Ab seipso edoctus.

a Lib. 2. Saturn. cap. 4.

b Lib. 10. cap. 42.

c Lib. 10. cap. 43.

d Livius lib. 38.

etiam tibicine; ut in funeribus mos *a* erat: contigisseque ea a. d. Kal. Aprilis, M. Servilio & C. Cestio coss. hoc est, an. v. c. ↄↄ CC LXXXVIII. Porrò etsi certam spondere minimè ausim; non inficeta tamen est conjectura illa Gilberti Genebrardi in Chronico ad annum cIↄ cIↄ cIↄ cIↄ CLX, *funere corvi celebribus exequiis, novo & insitato facinore, à populo curato, significasse Spiritum sanctum, Corvum, id est, atrum illum Satanam, mox extinctum iri Romæ, ubi præcipua ejus erat sedes, & garritus.* Sed enim calculus fugit Genebrardum, cum ait, id contigisse *anno uno ante passum Dominum.* Nam isti, quos diximus, consules fuere anno XXXV æræ Dionysianæ, sive vulgaris; eoque biennio post Christum passum. Interea, quod ad rem ipsam, de qua Genebrardus, leve id discrimen. Siquid in eo mysterii fuit, sufficit ad hoc, quòd ab Apostolis, & viris aliis θεοπνεύστοις *b*, jam cœperat Euangelium prædicari: quo ipsa mox Roma, orbisque Romani imperii, imò terrarum orbis conversus ad Christum: contra atri corvi sive mali spiritus imperium infractum, magnamque partem obrutum & quasi sepultum fuit.

a *Vide Kirchmannum lib. 2. de funer. Rom. c. 9.*

b *Divinitus inspiratis.*

Adhæc turdus loqui discit. Qualem Agrippina, Claudii Cæsaris conjux, Plinio teste, habuit, eo tempore, quo Plinius id scriberet *c*. Atque addit, *habuisse & Cæsares juvenes sturnum; item luscinias, Græco atque Latino sermone dociles: præterea meditantes in diem, & assidue nova loquentes, longiore etiam contextu.* Ac cap. prox. idem ait: *Nunc quoque erat in urbe Roma, hæc prodente me, equitis Romani cornix e Bætica, primum colore mira admodum nigro, deinde plura contexta verba exprimens, & alia atque alia crebro addiscens.* De sturno favet Plinio Plutarchus: cui libro de Sollertia animalium, Ψᾶρες, καὶ κόρακες, καὶ ψιττακοὶ μανθάνουσι διαλέγεσθαι, *sturni, & corvi, & psittaci discunt loqui.* Etiam de eo assentit Statius Papinius, ut mox patebit. Imò Ludovicus Nonius in II de re Cibaria, cap. XXXI ait: *Hoc nostro seculo novum non est. Passim enim visuntur sturni; qui humanum sermonem feliciter imitantur, & aliarum avium voces reddunt.* Hæc ille, ut lucem addat versibus istis Papinianis in secundo Sylvarum, carmine in psittacum Melioris:

c *Lib. 10. cap. 42.*

—— Plangat Phœbeius ales,
Auditasque memor penitus dimittere voces
Sturnus, & Aonio versa certamine picæ:
Quique refert jungens iterata vocabula perdix,
Et quæ Bistonio queritur soror orba cubili.

Ubi videmus, etiam perdicem memorari. Sed Domitius Calderinus hunc in locum annotavit: *Perdicem cur docilem dixerit Papinius, viderit ipse.* Propterea non desunt, qui *cornix* pro *perdix* reponant. Alii eo vulgatam tuentur lectionem, quòd Porphyrius lib. III de Abstinentia Animal. cum dixisset, se circa Carthaginem advolantem sibi educâsse perdicem; atque eam consuetudine plane evasisse mansuetam: mox subjungat in hunc modum: Οὐ μόνον σαίνοντα καὶ θωπεύοντα ἡμᾶς ἑωρῶμεν, καὶ προσπαίζοντα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀντιφθεγγόμενον πρὸς τὸ ἡμέτερον φθέγμα, καὶ καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν, ἀνταποκρινόμενον· *non solum vidimus adulantem, & quasi demereri volentem, & alludentem: sed etiam nobis loquentibus quiddam contra resonantem, & pro suis viribus respondentem.* Sed hæc sagacitatem quidem, & docilitatem aliquam, arguunt: non tamen illud dicit Porphyrius, humana voce, ad psittacorum morem, prolocutam. Fortasse igitur speciosius fuerit, quòd apud Athenæum legimus lib. III, libertum Adriani imperatoris, veteris comœdiæ histrionem, vocat[um] ab eo esse Ἀττικοπέρδικα, *Atticam perdicem.* Suspicor enim id voluisse Hadrianum, ut perdices, & psittac[i] loquuntur, quæ non intelligunt, sic libertum suum c[..]e comœdias Atticas, quarum sales ac Veneres non intel[li]geret. Ob ista, & alia quædam, non ausim ire inf[it]ias, Domitiani ævo, ac deinceps, perdices quoque institutas ad loquelam. Atque hæc dicta sunto, ut lucis aliquid fœneratemus Papinio: a quo ordine vidimus referri corvum, sturnum, picam, perdicem, ac denique philomelam, hoc est, lusciniam. In hanc enim Progne secundùm Græcos, non in hirundinem, ut fere Latini tradunt, mutata fuit. De quo Hesiodi scholiasten, & Probum vide in Eclogam VI. Interim non meminit Statius ex antea nobis memoratis, vel psittaci, picæ, cornicis; de quibus res pervulgatior: vel erithaci, qui & ipse, ut vidimus, Porphyrio *a* dicitur sermonem imitari humanum. Est verò avis solitaria, hieme apparens, Aristoteli quoque relata lib. IX Hist. Animal. cap. XLIX; Hesychio item, ac Suidæ. Insuper autem merula, sed tanquam e modulis, sermocinatur: nec pica modo loquitur, sed etiam picus; minùs tamen aptè, & pauciora, & rarius. Auctor de utroque Cæsar Scaliger Exercit. CCXXXVII. Cujus & isti versus in Ara sua:

a *Lib. 3. περὶ ἀποχῆς.*

—— Garrulaque aves omnes,
Quæcunque nostros æmulantur accentus,
Linguamque luctà ductili probam fingunt,
Seu psittacus, seu pica, corvus, aut turdus,
Merulaque nigra, quæ ore buxeo pipat,
Sturnusque teneras streperus enecans aures,
Tum Martius Picumnus.

Ubi videmus, perdicem ab eo prætereiri, ut suspecta illi fuisse videatur Papiniana vel lectio, vel auctoritas. Sed eo id minùs movere debet, quia nec erithaci meminit, de quo, ut dixi, Porphyrius; nec cornicis, de quo Plinius, sicut vidimus.

Cap. XC.

Quantum aves nobis præstent in cibum: ac primùm quidem ovis, quæ pariunt. Oonensium victus. Romani cœnam orsi ab ovis. Commendatio ovorum a munditie. Ratio coquendi ea citra ignem. Quo in honore aliquando pavonum ova, ac quæ vilitas eorum postea. Recentia ova cur præstent, præsertim tremula, quæ & sorbilibus prælata: cur item elixa, & suffocata, salubriora sint assis, ac præcipue frixis. Quid sibi voluerit Simeon Sethi, cum ait, ovis ingenium juvari, si cum butyro addas fontem filiorum tauri. Hinc ad carnes transitur. Quarum avium carnes magis conducant iis, qui corpus laboribus exercent: ac quarum potiùs illis, qui ingenium excolunt doctrinà. Discrimen in avibus petitum ex ætate, anni tempore, victus ratione, & loco, quo vivunt. Annum pluvium, ut prodest piscibus, sic avibus obesse. Aristotelis locus excussus. Assyria Herodoti historia deperdita.

NUnc se nostra conferet oratio ad varios usus, quos ex avibus genus percipit humanum. In quibus sine dubio principem alimonia meretur locum. Nutriunt autem nos aves tum vivæ, tum à morte. Vivæ quidem, ovis suis; ut lacte quadrupedes. Nec hac parte malignè nobis ab optimo Deo consultum fuit. Quæ enim casa, ubi non ova in cibum sufficiat gallina? Imò Plinio *b* teste, sunt Oonæ insulæ, ubi incolæ vivant ovis, & avenis. Ab ovo etiam Romani cœnas ordiebantur: unde illud, *Ab ovo usque ad mala c:* &, *Ad ovum integram famem adferre d.* Imò & in secundis ea mensis apponebant; teste Athenæo in quartodecimo. Nec solùm hoc cibo nihil est paratius, quaqua iter facias: sed nihil etiam securius, nihil purius, mundiusque: quippe nec intus sordes habet ullas, nec manibus contrectatum inquinatur: unde etiam peregrinantes, quando diversoria publica immunditiei in parandis cibis suspectiora sunt, minimè omnium ova aversantur. Illud quoque ad commendationem facit, quòd ne igni quidem opus sit, si per solitudinem circumgestes. Fundâ enim circumactum sic jugi vertigine incalescit, ut coquatur citra ignem. Præterea quantæ ovorum lautitiæ! Quàm etiam salubria, idoneaque ad nutriendos homines, vel exhaustos jam, & exsuccos. Non leve interea eorum est discrimen, sive speciem animalis diversam, sive tempus, ex quo exclusa, sive præparandi attendas rationem.

b *Lib. 4. cap. 13.*

c *Horat. lib. 1. sat. 3.*

d *Cicero lib. 9. epist. ad Varronem.*

Cu-

Culinariùm suscipio negotium: sed cujus consideratione etiam animus pascatur; imò rapiatur in admirationem Dei, tam variè ac luculentè prospicientis vitæ ac valetudini nostræ.

Quod ad primum discrimen, phasianorum præcipuè ova laudantur. Sed hæc, ob raritatem, vix inferuntur mensis, nisi virorum principum. Proximus datur locus illis gallinarum, quibus vulgatius nihil. Ex secundo tamen Athenæi discimus, Epænetum, & Heraclidem Syracusium in Ὀψαρτυτικῷ *a*, pavonum ova omnibus prætulisse, ac deinde chenalopecum, ac loco tertio gallinarum. Sed quantopere illa pavonum postea viluerint, arguunt hæc Macrobii lib. III Saturn. cap. XIII: *Ecce res non admiranda solum, sed pudenda, ut ova pavonum quinis denariis veneant: quæ hodie non dico vilius, sed omnino non veneunt.* Anatum, anserum, & struthiocamelorum ova longè ab aliis bonitate vincuntur.

a Libro rei coquinariæ, sive de condiendis opsoniis.

Ex tempore tale petitur discrimen. Recentia longè optima. Tempore enim deteriora fiunt: ac tandem fœdo ipso odore putredinem testantur.

In præparandi ratione consideratur, tum gradus, tum modus coctionis. Quod ad gradum, ovorum quædam sunt ῥοφητὰ, sive sorbilia, in quibus albumen necdum coaluit: quædam τρομητὰ, sive tremula, in quibus id coivit: quædam ἑφθὰ, hoc est, planè cocta, cujusmodi etiam vitello duro sunt. De eorum discrimine post Galenum *b* egit Simeon Sethi: qui ad Michaelem Ducam, Imperat. Constantinop. de cibariorum facultatibus secundùm literarum ordinem scripsit, ac parum commodè à Georgio Valla Placentino, longeque rectius a Lilio Gyraldo, diffusissimæ solidæque eruditionis viro, redditus Latinè fuit. Ejus judicium est: Τὰ μὲν ῥοφητὰ ῥᾷον ὑποχωροῦσι, καὶ τοὺς ἐν τῷ φάρυγγι λεαίνει τραχύτητας, ἧττον δὲ τρέφουσι. τὰ δὲ ἑφθὰ, δυσπεπτα, καὶ βραδύπορα, καὶ παχεῖαν τροφὴν ἐμποιοῦσι τῷ σώματι. *Quæ sorbilia sunt, facilè pertranseunt, & gutturis leniunt scabredinem, sed minus nutriunt. Quæ verò coquendo induruerunt, difficiliùs concoquuntur, ac difficiliùs transeunt, & asperum crassumve corpori præbent nutrimentum.* Media igitur, hoc est, tremula, sunt optima. Quippe licet sorbilibus cedant eo, quòd minùs transeant; magis tamen nutriunt.

b Lib. 3. de Alim. Facult. cap. 22.

Quod ad coctionis modum, quædam fit in aquis, eoque *elixa* dicuntur: nempe quia *lix*, cujus obliquus *liquis*, veteribus *aquam* notabat: unde & *lixarum*, & *liquoris* nomina. Hujusmodi ova Græcis dicuntur ἑφθὰ *c*: unde Simeon interpretatur τὰ ἐπὶ θερμῷ ὕδατι ἑψαζόμενα, *cocta in aqua calida*. Hæc meritò laudantur, quia blandus aquæ vapor ea temperamenti facit melioris. Aliter se habent cineribus assata, sive si Simeonis verba malis, τὰ ἐν θερμῇ σποδιᾷ ὑποπτωθέντα. Hæc ab elixis bonitati superantur. Nam subtilior, & optima ovi pars transpirat. Alia verò sunt τηγανιστὰ, *frixa in sartagine*: quæ, eodem Simeone judice, nidorem contrahunt, & gignunt succum crassium, supervacaneum, ac malum. Sunt itaque pejora assatis. Alia denique dicuntur πνικτὰ, sive *suffocata*; nempe cocta in vase, cujus foramen sit obturatum. Atque hæc ipsa etiam laudantur; imò à plerisque præferuntur elixis. Mirum verò, quod Simeo addit, etiam ovorum esum prodesse ad εὐφυΐαν, sive *ingenii bonitatem*, τοῖς μετὰ ναμάτων θυγατέρων ταύρου, καὶ βουτύρου συνεχῶς ἐσθίουσιν αὐτά: *iis, qui cum fonte filiarum tauri, & cum butyro assidue ederint.* Ubi per fontem filiarum tauri rectè Lilius interpres mel intelligi vidit: nempe, quia apes è cæsis gignuntur tauris: de quo Maro in IV Georg. ac tot alii.

c Sic apud Simeonem Sethi censeo legendum. ubi nunc ὀρθοῖς. Est enim ab ἕψω, excoquo: unde ἑφθὸς, ut ab θάπτω, ταφή.

De ovis vidimus. Venio ad alimentum, quod a morte sua nobis præbent carne. Ubi videre est Dei bonitatem, quòd pro tam vario hominis temperamento tam variè illi prospexerit. Sanè, qui duris vitam laboribus exercent, eoque firmam requirunt, & stabilem alimoniam, nec labore statim absumendam, his potiùs a Deo destinatæ duriores avium carnes; ut anatum, anserum, olorum. Sed siqui robore corporis minùs valeant, ac sedentariam plurimùm vitam degant; iis magis attribuuntur columbæ, gallinæ, capi, phasiani, perdices, ac similes; quia iæ aves sanguinem generant tenuiorem, spiritus item subtiliores, clarioresque; quibus ad acutius omnia ingenio penetranda est opus.

Nec solum in diversis avium generibus discrimen faciendum: sed etiam in eodem genere distinguere necesse est, & avium ætatem, & anni tempus, & victus, quo uti solent, & loci, quo degant. Pulli recentes nimis sunt humidi ac mucosi: aves vetulæ nimis siccæ, duræque, sic ut nec assæ, nec elixæ, naturam exuant. Optimæ igitur media ætate, vel potiùs aliquanto ante eam.

Quo tempore aves imprimis Veneri indulgent, vel ovis incubant, corpus iis fit exsuccum, saporque ingratus. Æstate commendantur, quæ frugibus vescuntur; ut perdices. Auctumno autem ficedulæ, & fringellæ; quia tum ficubus vivunt, & baccis. Turdis, merulis, anatibus feris, & cunctis propè aquaticis, frigore fit sapidior caro.

Quod ad rationem victûs, carnivoris planè abstinendum. Aquatilibus vescimur, sed difficiliùs concoquuntur: sapor etiam, odorque, in piscivoris minus est gratus. Columbæ, gallinæ, perdices, & aliæ, quæ frugibus vivunt, bonitate præcellunt cæteras: ut capite prox. planius fiet.

Quæ caveis, vel cortibus, conclusæ saginantur (Græci κατοικιδίας *a* vocant) deteriores sunt τοῖς νομαδικοῖς *b*, quæ libero aëre volitant. Utcunque enim palato ob pinguedinem sint gratiores: quia tamen ob otium humore abundant excrementicio, nimiùs sunt salubres. Imò in his etiam, quæ non clauduntur domi, discrimen est non leve. Nam quæ degunt in aere tenui, ac puro, ut in æquoribus camporum, ac montibus *c*, salubriores sunt illis, quæ in aere vivunt graviori; velut in vallibus. Imò contrà quàm in piscibus, (si mugiles, & paucos alios, exceperis) usu venit, quibus annus pluvius conducit: τοῖς ὄρνισιν οἱ αὐχμοὶ συμφέρουσι καὶ πρὸς τὰς τόκους· Quorum sensum sic optimè Theodorus Gaza expressit, *avibus prosunt squalores, tum ad cæteram sanitatem, tum etiam ad partum.* In quo Aristoteles Hippocratem secutus est libro sexto Epidem. sect. IV, textu XXIV. Vide &, quæ eum ad locum Galenus adnotavit. Sane cùm piscibus utiles sint aquæ cælestes, quippe salubriores, & magis coctæ: avibus contra illæ nulli pænè sunt bono, præsertim cum iis noceat largiùs bibere: γαμψώνυχα verò, sive aduncis unguibus prædita, ἄποτα παντελῶς ἐστι· *omnino potu abstinent.* Ac super eo ab Aristotele castigari ibidem meruit Herodotus; qui induxerat aquilam in obsidione Nini bibentem. Hodie tamen hoc apud Herodotum frustra quæras: ut propemodum suspicer, esse ex historia ejus Assyria, quam in primo libro promittit. Unum obstat, quod meritò in dubium voces, utrùm ea lucem unquam viderit. Nec enim memini ex illa ab antiquis adduci quicquam. An locum vulgo corruptum credemus? Gaza quidem pro *Herodotus* posuit *Hesiodus*. Ita enim non posteriores modò editiones habent; sed & prima omnium *d* ad Gazæ archetypon bona fide procurata. Verum in cunctis & MSSis, & editis Græcis, Ἡρόδοτος reperitur. Quare nihil aliud meliùs adhuc video, quàm esse ex Herodoti Assyriis: quod opus, ut fortasse non perfecerit Herodotus, nihil tamen impedit, quo minùs jam fuerit affectum; inque eo, vel apud hæredes, vel alios, ista legerit Aristoteles.

a Domesticas.
b Sylvestribus.
c Galenus lib. 3. de aliment. facult. cap. 19.
d Venetia an. 1476.

Cap. XCI.

Avium carnes minus nutrire carne quadrupedum, suillâ imprimis. Ὄρνις, & ὀρνίθιον, *pro gallina. Caro ejus non uno nomine laudatur. Ratio gemina carnem recens occisa teneram reddendi. A quibus primo saginata sint.* Deliaci *qui. A Deliacis castratos gallos. Lege Fanniâ cautum, ne amplius una altilis gallinâ inferretur*

con-

convivio. Gallorum caro bonitate inferior, gallinarum. Unde sint vocabula, capo, *καπν, καπηλος, κάπηλον. Caponum caro salubris, & delicata, quaque ejus sit rei caussa; & an noceat podagricis. Quibus prosint pulli gallinacei, & cur id sit. Quid ὀρνιθόπουλον Graci posteriores dixerint, aliter, quam à viro perdocto factum, declaratur. Crista, ac palearia gallorum, num caro, an cartilago, an aliud, debeant censeri. Quid de esu cerum, & gallinarum, ac caponum cerebellos, judicandum. Testes gallorum commendati. An pedes caponum obsint podagricis. Columbina caro quas habeat vires: deque eo diversum Gracos sentire, & Arabes: pracipue, an lepram gignat. Palumbi, & turturis, discrimen. Turtur, cibus sapientum. De perdicis & attagenis carnibus, Arabes conciliantur. Eadem Gracorum σκολόπαξ, Latinorum* rusticula, *ac Gallorum* beccada. *In Aldrovando requisita major cura res metrica, dum poetarum adducit versus. An attagen idem ac gallina rustica. Attagenis Ionicis principatus deliciarum attributus. Phasianorum caro aquatur gallinacea. Quanti eam fecerit Martialis; item Pertinax, & Alexander Severus Impp. ac praterea rex Ptolemaus Physcon: & unde phasiani mitterentur Romam. Perperam a Ptolomao Physcone tetraones cum phasianis confundi: nisi diversis avibus commune fuerit* tetraonum *nomen.*

Atque hæc ad avium carnes pertinent universè. Nunc particulatim de præcipuis earum, quibus vescimur, dicemus. Ac quibus quidem potissima laus debeatur, Galenus ostendit lib. III de Alimentorum facultatibus, cap. XIX; ubi de eo, prius generatim, postea speciatim, sic scribit *a*: Ἔστι δὲ τὸ γένος ἁπάντων τῶν πτηνῶν ὀρνίθων ὀλιγοτροφώτερον, εἰ παραβάλλοιτο τῷ γένει τῶν πεζῶν, καὶ μάλιστα τῷ τῶν ὑῶν, ὧν τῆς σαρκὸς οὐδὲν ἄλλο τροφιμώτερον ἔχεις εὑρεῖν· εὐπεπτοτέρα γε μὴν ἡ σὰρξ ἐστι τῶν πτηνῶν, καὶ μάλιστα πέρδικος, ἀτταγῆνός τε, καὶ περιστερᾶς, ἀλεκτορίδος τε, καὶ ἀλεκτρυόνος. *Universum genus avium paucissimum præstat alimentum, si conferas cum genere gressilium; ac præcipue cum suilla, quâ non aliam reperias carnem nutrire magis idoneam. Caro tamen volucrium facilius concoquitur, ac præcipue perdicis, attagenis, columba, galli gallinacei, & gallina.* Ac postea cedere iis negat phasianorum carnes. De his itaque universis nunc agemus: sed ordine alio. Primò enim dicemus de gallinis, & columbis: quas solas Romani in aviariis habuerunt; illas in plano, has in sublimi; ut ex Varrone *b* superiùs vidimus. Exinde de perdice, attagene, & phasiano subdam.

a Aldinæ editionis tom. 4. fol. 178. b.

b Lib. 3. de r. r. c. 3.

In gallinaceo genere, (cui hic honos datus à Græcis, ut gallinas non ἀλεκτορίδας modò, sed κατ' ἐξοχὴν ὄρνιθας *c*, & ὀρνίθια, vocarent) de quinque istis ordine agemus. Primum de gallinis simpliciter, hinc de gallinis altilibus, tum de caponibus, exinde de pullis gallinaceis, hinc de partibus gallinacei generis.

c Galen lib. 3. de alim. facult. c. 19. & Athenæum l. 9.

Gallinarum caro, ut jam ex Galeno vidimus, facilè concoquitur. Bonum etiam sanguinem gignit, nec excrementitii habet multum. De quibus laudibus fusè Conciliator *d* differentia LXVIII. Atque auget eas, quòd cibus sit parabilis, sic ut facilis sit appositu, si hospes imparatum vesperi occupet. Solùm opus, quia durior sit caro recens occisæ, ut coquatur cum lapathi sive rumicis herba, quæ carnes omnes teneras reddit: vel viva immergatur Falerno; ut Catius Epicureus Insuber, ac Tullio *e* semel iterumque memoratus, apud Horatium præcipit lib. II, sat. IV:

d Sive Petrus de Apono, lib. de conciliatione medicinæ ad Joannem Papam XXII.

e Lib. 5. epist. 19. quæ ad Cassium.

> *Si vespertinus subitò te oppresserit hospes,*
> *Ne gallina malum responset dura palato,*
> *Doctus eris vivam misto mersare Falerno.*
> *Hoc teneram faciet.*

Quem locum cùm etiam adduxisset Joannes Bruyerinus *f*, subjungit continuò: *Hunc morem multos observari novimus.*

f Lib. 15. de re cibaria, c. 21.

Gallinas saginare Deliaci cœpere, ut Plinius ait lib. X, cap. L. Erant verò *Deliaci* gallinarum mercatores, de quibus Cicero in Lucullo: *Quoniam gallinarium invenisti Deliacum, qui ova cognosceret.* Meminit & orat. II pro C. Cornelio *a*. Item Columella lib. VIII, cap. II. Iidem ex gallis faciebant capones: quò alludens Petronius, de hominibus etiam dixit: *Deliaci manu recisi.* hoc est, *spadones.* Quàm verò Romani veteres hujusmodi gallinarum delicias refugerint, docet Plinius, cùm post verba proximè memorata subjungit: *Interdictum lege C. Fannii Cos. XI annis ante tertium Punicum bellum, ne quid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis: quod deinde caput per omnes leges ambulavit: inventumque diverticulum, in fraudem earum, gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis.*

a Apud Asconium.

Gallinis bonitate carnis cedunt galli, nisi castraveris. Hoc Aristoteles *b* fieri docet, si binis tribusve ferramentis extremam alvi partem adusseris. Nunc testes binos eximere solent. Nam alterutro relicto, etiamnum coeunt, solito more canunt, nec [illegible] succedit. Mirum verò, cùm Romani exsectionem gallorum habeant a Græcis, ut ex Aristotele etiam liquet: eos tamen proprio carnisse vocabulo, quo ἡ ἀλεκτρυόνων ἐκτομίας *c* vocaretur. Nam *capus*, & *capo*, sunt a Romanis: sed Græcâ, ut videtur, origine, quia avide voretur; nempe ἀπὸ τοῦ κάπτειν, quod veteres Grammatici *d* nunc ἐσθίειν *e* exponunt, nunc χανδὸν ἐσθίειν *f*. Sanè ab eodem κάπη, *præsepe*, à quo βουκάπη, *boum præsepe*, quia ab eo cibus capiatur. Atque ab eodem fonte κάπηλος, *caupo*; καπηλὶς, *copa*, sive *cupa*. Ipsum etiam κάπτειν fortè ex καὶ ἀφαγεῖν, à quo καταφαγᾶς, *helluo*. Hæc si placent, *capo* propriè sonet, quod Belgæ dicerent *flockspijs*. Nam iis *flocken* est χανδὸν ἐσθίειν. Quantæ enim deliciæ, & laudes, caponum credantur, quis ignorat? Quare de eo sufficerit apposuisse hæc verba B. Platinæ Cremonensis in V de Popinæ scientia *g*: *Omnium avium laudes, quantum ad obsonia pertinet, una caro gallinacea comprehendit. Quid enim populis adferunt reliquæ altiles, quod non unus capus in se habeat, sive elixum, sive assum velis? Hujus avis patina stomachum juvat, pectus lenit, vocem sonoram facit, corpus obesum.* Eo autem castratio has alites delicatiores efficit, quia fibrosa duraque gallorum caro, intermissione libidinis, reddatur temperamenti humidi, ac teneri; sanguis etiam planè fiat temperatus. Summus tamen vir, Joannes Crato, trium Cæsarum medicus, arbitrabatur, esum ejus podagricis obesse; idque quia capones podagrâ tententur. Sed non videtur hoc aliis competere, quàm in cavea saginatis; idque ob humorem excrementitium iis in pedes defluxionem. De quibus non movebimus litem. Omnes enim alites sic saginatas minùs esse salubres, etiam à Galeno proditum est. De caponum cæteris, hoc est, non sic saginatis, dispar ratio videtur.

b Lib. 9. hist. animal cap. ult.

c Gallus exsectus.

d Hesych. Eustath. & Etymolog.

e Edere.

f Avidè, & hianti ore edere.

g Cap. de gallinis.

Pulli gallinacei, non sanos modò, sed ægros etiam, mirè juvant. De his Simeon Sethi *h*: Τῶν λεγομένων ὀρνιθοπούλων ἡ σὰρξ εὔπεπτός ἐστι, καὶ εὔχυμος, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχομένων ᾠοτοκεῖν· *caro pullorum gallinaceorum facilis est concoctionis, & boni succi, & maximè gallinarum, quæ cœperunt ovum reddere.* Et paullo pòst, Ὀρνιθόπουλα δὲ ἀποτελεῖ αἷμα σύμμετρον τῇ συστάσει, μήτε πάνυ λεπτὸν, μήτε πάνυ παχύ· λυσιτελεῖ δὲ τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς ἐμφράττεσθαι λυσιτελέστερον ἀλισκομένοις. προτρέπουσι δὲ τὴν γαστέρα, καὶ ὠφελοῦσι τοὺς στόμαχον θερμαινομένους. *Gallinacei pulli temperatum gignunt sanguinem, nec valde tenuem, nec spissum. Prosunt autem se minus exercentibus, & quibus facile obstruuntur meatus. Ventrem etiam cient, atque eos juvant, qui stomachi sunt calidi.* Valde autem fallebatur M. Fabius Calvus, cum ὀρνιθόπουλα putaret esse *trunculos, & pedes gallinarum*: quo nomine a Lilio Gyraldo in Simeonis translatione reprehendi meruit. Omninò enim ὀρνιθόπουλος est *pullus gallinaceus*. Nam ὄρνιθες κατ' ἀντονομασίαν *gallinæ*, ut paullò antè diximus: quique Latinis *pulli*, iis posterioribus Græcis πουλλοι, ut Demetrio Constantinopol. Hieracosophii lib. I, cap. XLII. Qui & lib. II, cap. XXVIII, sic, ut dixi; ὀρνιθόπουλον usurpat: non ge-

h Voce ὀρνιθόπουλον.

neratim pro *aves*; quod vir doctus putabat. Itidem Constantino Asynkio in Viatico, ubi ait, καὶ ὀρνίθων τὰ μικρὰ, καὶ πέρδικας, καὶ ὅμοια: interpretari oportet, *& gallinaceos pullos, & perdices, similiaque*; non *& avium pullos*, ut generatim nimis exposuit idem ille longè doctissimus vir, aliàs ut re potius, quam in ista, ubi paullùm ab eo abimus, nominandus nobis.

Superest de partibus gallinacei generis dicamus. Cristæ, & palearia, Galeno *a* nec probantur multùm, nec damnantur. Nec carnem vere dixeris, imò, Plinio *b* judice, nec cartilaginem, nec callum. Ejus succus est pituitosus, ac crassus: sapor, verò obtusus, unde varie præparant. Cristas gallinarum cum palmis anserinorum pedum tostis condire, docuit Mesallæ oratoris filius; ut alibi est apud eundem Plinium *c*.

a Lib. 3 de alimentorum facultatibus, cap. 21.
b Lib. 11. cap. 37
c Lib. 10. cap. 22.

Gallinarum, caponumque cerebella multis sunt in deliciis. Contrarium tamen avium parum salubria existimem, quia humidum eorum pinguescat, & unctuosum. Salubrius altrum in montanis degentium. Nempe quò siccius, & minùs nauseam pinguedine movet, eo salubrius judicandum. Sed lurcones omnia raritate, ac sapore, æstimant. Unde & in Vitellii patina, de qua in vita ejus Tranquillus, etiam fuere cerebella phasianorum, ac pavonum. Et Heliogabalus, cerebellorum ergò, apposuit convivis sexcenta struthiocamelorum capita.

Gallinaceorum etiam testes, præsertim seroso lacte imbuti, Galeno judice prosunt convalescentibus: quippe facile ait *d* concoqui, boni esse succi, ac multum nutrire, semen etiam augere; alvum autem nec ciere, nec morari.

d Lib. 3. de aliment. facult. cap. 21.

Pedes caponum comestos podagram ajunt conciliare. Quod parum est verisimile. Adeo minutum est, quod inde cibi referamus: atque hoc ipsum stomachi, & jecoris concoctione, multum exuit naturam.

Post gallinaceum genus de columbinis dicam. Columbas, ut faciles concoctionis, commendat Galenus, cum lib. III de Alim. Facult. cap. XIX, ut diximus: tum de Attenuante victus ratione cap. VII. Mirùm verò, Simeonem Sethi sic damnare περιστεροπούλων σάρκα, *columbinorum pullorum carnem*. Quæ, secundùm eum, θερμή ἐστι καὶ ὑγρὰ, καὶ περιττωματική, καὶ μάλιστα τῶν κατοικιδίων. ἀποτίκτει δὲ αἷμα θερμότερον παχύτερόν τε καὶ θερμότερον, καὶ διὰ τοῦτο ἐνίοτε πυρετοὺς· ὠφελεῖ δὲ τοὺς διὰ ψύξιν ἀλγοῦντας τοὺς νεφρούς, καὶ προστίθησι τῇ γονῇ, καὶ τῷ αἵματι. βλάπτει δὲ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ὀφθαλμούς· λέγεται δὲ εἰς συνεχέστερον χρωμένων, λέπρας ποιεῖ. *Calida est, & humida, & humore abundans excrementicio, maxime columbinorum domesticorum. Gignit vero sanguinem justo crassiorem, & calidiorem: eoque interdum generat febres. Sed renes ob frigus dolentes juvat, ac semen genitale, & sanguinem auget. Caput, atque oculos lædit. Ajunt &, si continuo utaris, lepram gignere.* Sane sunt ista convenientiora doctrinæ Arabum, quam Græcorum. Quippe hi, etsi ut scabies ad lepram, ita lepra ad elephantiasin prævia sit: tamen elephantiasi laborantibus præscribunt columbas. Ut Aretæus de Curand. diut. lib. II. c. III: ubi ut his utiles, ab eo junguntur, πέρδικες πᾶσαι, φάσσαι, πελειάδες, καὶ ὁκόσων ἡ χώρη ἀρίστη ἰσχεῖ: *perdices omnes, palumbes, columbi, & quæcunque ea regio habet optima*. Et, puto, si pulli columbini ad lepram disponerent, non scriberet Florentinus initio decimiquarti de Agricultura: τοὺς τῶν περιστερῶν νεοσσοὺς ἀναγκαίους εἶναι τοῖς ἐξ ἀρρωστημάτων ἀναλαμβάνουσι· *columbarum pullos esse necessarios a morbo convalescentibus.* Interea nec junioribus de pullis hisce satis convenit. Ludovici Nonnii, Medici Antverpiensis, verba sunt in secundo de re Cibaria, cap. XXIII: *Non capio, quomodo columbarum caro frequenti esu lepram excitet. Lepra enim non generatur, nisi a sanguine melancholico, & valde adusto; qualem columbas non gignere certum est, præsertim in temperatis regionibus.* At Renatus Moreau, Medicus Parisiensis, animadversionibus in Scholæ Salernitanæ, cap. de Avibus, *Cum*, inquit, *columbæ præfervido sint ventriculo, Aristotele III Part. Animal. cap. VII, sanguine calido & adusto, & crasso; non mirum, si corpora calefaciant, & adurant, & ad elephantiasin disponant.* Utcunque eos conciliaveris, si statuas, etiam hunc non pro corporum modò, sed regionum etiam temperamento, variare.

In columbino etiam genere sunt φάτται, sive *palumbus*, & τρυγών, sive *turtur*. Quomodo differant, docet ex Aristotele Athenæus. Nempe quia φάττα sit par gallinæ, ac colore referat σποδόν, seu *vivum cinerem*: τρυγὼν sit columbarum aliis minor, & colorem habeat τεφρὸς, sive *cineris exstincti*.

Palumbi caro bonitate illi columbarum cedit: ut ait Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XIX, & lib. de attenuanti victus ratione cap. VII. Nempe omnino durior est, ac difficilior concoctu, quàm caro non columbarum modò, sed etiam turturum, imò & perdicum.

Turturis verò caro boni est temperamenti, præsertim illius, qui in montanis degit; ut Galenus ibidem tradit. Imò quia gignit succum tenuem ac siccum, & spiritibus generandis perdoneum: eò *cibum sapientum* vocare solet Nicolaus Massa, Medicus Venetus, pluribus in arte sua monumentis celebris. Clunibus imprimis placuisse delicatis, indicat hoc Martialis lib. III, epigr. LX:

Aureus immodicis turtur te clunibus implet.

Nisi κατ' συνεκδοχὴν partis simpliciter *magnum* dicere voluit. Nam hi præcipue laudati. Juvenal. sat. VI:

—— *Cariturus turture magno,*
Mullorumque jubis.

Post gallinas, ac columbas, videmur de perdice, & attagene, agendum: quia hos etiam ante avium eas, quas diximus, memorat Galenus *a*, ut jam vidimus. Itidem bonitatem succi, & concoctionis facilitatem, idem commendat De Attenuanti victus ratione cap. VII. Sed de attagene paullo post seorsum dicam. Nunc intra perdicem consistendum. Ut turturem, sic perdicem, Galenus *b* prohibet manducari, nisi minimùm servâris diem unum. Hoc pacto enim caro magis tenera fit, ac friabilis. Atque idem ex eo tradit Simeon Sethi. Addit verò, λυσιτελεῖν τοῖς αἱμορροΐζουσι, καὶ τοῖς τὴν δύναμιν ἀσθενέσι, καὶ τοῖς λεπτῇ διαίτῃ χρωμένοις, καὶ τοῖς ὑγρὸν τὸν στόμαχον· *prodesse iis, qui non exercent corpus, ac viribus sunt infirmis, ac iis dicuntur tenuis victus ratione, quique humido sunt stomacho.* Arabes non uno de iis loquuntur modo: nam hi calidas, illi frigidas ajunt. Nempe juniores temperamento sunt calido, & humido; vetulæ autem frigidiori, ac sicciori. Hodie est frequens satis, olim rarior: unde Martialis in Xeniis, epigr. LXII:

a Lib. 3. de alimentorum facult. c. 19.
b Lib. de Atten. facult. cap. 8.

Ponitur Ausoniis perdix rarissima mensis;
Hanc in lautorum condere sæpe soles.

Ab hac ave, caritate quidem, at non sapore, vincebatur gallina rustica. Plinius *c* simpliciter *rusticulam* vocat, *rusticam* Martialis: cujus illud in Xeniis epigr. LXXIII:

c Lib. 10. cap. 38.

Rustica sim, an perdix, quid refert, si sapor idem est?
Carior est perdix: sic sapit illa magis.

Junxit itidem Plinius *d*: *Currunt, ut perdices, rusticulæ.* Est verò haut alia, ac Aristoteli σκολόπαξ. Id nomen ex eo accepit, quia acumine rostri refert τὸν σκόλοπα, hoc est, vallum, sive palum præacutum. Ac eâdem de causâ Galli dixere *beccadam*: quia acuto est becco, hoc est, rostro. Nam *beccum* Gallis notasse rostrum, testis Tranquillus in Vitellio suo. Consentit per omnia Cæsar Scaliger in Arte sua:

d Ibidem.

Scolopaxque, quam Franciloqua lingua beccadam
Appellitat: nam rostra nominant beccos.

Similiter Ulysses Aldrovandus, qui & in III Ornithologias sententiam suam firmat adlatis Scaligeri verbis, & illis, qui proximè antecedunt: sed eos sic adducit, ut miram prodat metricæ artis inscitiam. Nam in adducto loco *appellat* reponit pro *appellitat*, quasi nihil referat ad versum: & iis, quæ paullo antè leguntur, inferciendo *etiam* de suo, plane σολοικίζοντα corrupit:

Quæ lautiores etiam expetuntur ad mensas.

Et mox iis alium Scaligeri versum apponit:

Tan-

Taurina gens gallinam vocare jussit.
Pro isto:
Taurina gens vocare Gallum jussit.

Imò persæpe alibi similiter peccat: quæ non tam à me dicuntur, ut detraham nomini Aldrovandi; viri industriâ suâ, post doctissimum Gesnerum, in enarrandâ nobis animantium naturâ, pulcre de studiis promeriti: sed ut socors videat adolescentia, viridibus annis non debere à se sic contemni artem metricam, nisi per omnem vitam ridicule sæpissime dare sese volet in veterum versibus adducendis. Estque hoc vitium Aldrovando commune cum aliis non paucis, nec parvi nominis: sed nominibus parcemus, qui ista etiam diximus pene inviti.

Fortasse autem rusticula, sive scolopax, eadem est ac attagen, sive attagena: quam cum perdice jungi, & pariter laudari à Galeno, paullo ante dicebamus. Pro eo est, quod in vett. glossis legas: *Gallina rustica*, Ἀτταγήν. Saltem quemadmodum rusticulæ idem à Martiale sapor esse dicitur, ac perdicis; eoque solùm differre, quod cùm carius veneat perdix, propterea quoque melioris putetur saporis: ita in verbis Galeni superiùs allatis videre etiam fuerit, proximo post perdicem loco attagenem collocari. Nec minùs ad laudem ejus facit hoc Aristophanis Ctonius *a*:

Ἀτταγᾶς, ἥδιστον ἑφθὸν ἐν ἐπινικίοις κρέας·
Attagen caro persuavis, digna Epinicius coqui.

a Apud Athenæum lib. 9.

Horatio *b* quoque celebratur attagen Ionicus; quomodo dictus, quia ex Ionia in terram Græciam, atque Italiam, apportaretur. Imò fuere, qui perdici præferrent; ut Martialis indicat in Xeniis *c*:

Inter sapores fertur alitum primus
Ionicarum gustus attagenarum.

b Lib. II. pod. od. 2.
c Epigr. 61.

Mirum verò gallinam betulæ cum hac ave confundi ab Gyberto Longolio in erudito de Avibus dialogo.

Laudatissimis avibus, de quibus dictum, apponendus est phasianus: idque judice etiam Galeno. Nam cum perdicem, attagenem, columbam, & gallinaceum genus commendasset: paullò post subdit hæc verba: Ὁμοία δὲ τῇ ἀλεκτορίδων ἐστὶν ἡ τῶν φασιανῶν (σάρξ) εἰς πέψιν, καὶ τροφὴν, ὑπερέχουσα δὲ τῷ κατὰ τὴν ἡδονὴν ἐδωδῇ. *Phasianorum caro, quod ad concoctionem, & nutrimentum, similis est carni gallinarum: sed voluptate in edendo etiam vincit.* Clare ait, salubritate non cedere, sapore etiam superare. Sed Averroes, & Petrus Aponensis, ob succi quoque ac nutrimenti bonitatem, avium cunctis præponunt. Pluribusque ejus temperamentum celebrat Ulysses Aldrovandus in XIII Ornithologias. Non dubium autem, quin non ista solùm, sed raritas quoque, majus esse pretium fecerint. Itaque negat Martialis *d*, eum se posse mittere amico:

Si Libycæ nobis volucres, & Phasidos e, essent,
Accipères: at nunc accipe cortis aves.

d In Xeniis epig. 42.
e Phasidos malunt, quam Phasides. Phasidos volucres, ut Phasidos aves.

Sed minùs hoc mirandum in equite Romano haud magna in re. Majorem habet admirationem, quod Capitolinus narrat, Pertinacem Imp. nunquam hanc avem privato edisse convivio, vel cuipiam amicorum misisse. Nec Alexander Severus eam mensis imponi sivit, nisi Kalendis Januariis, Hilariis matris Deûm, Ludis Apollinaribus, Iovis epulo, Saturnalibus, & majoribus hujusmodi festis; ut auctor est Lampridius. Quid, quod de Ptolomæo etiam proditum, non degustâsse unquam phasianum, sed velut κειμήλιον *f* servâsse? Proditum hoc Athenæo in XIV. Fuit autem is Ptolomæus septimus cognomento Physcon, sive Evergetes secundus: qui hoc de se prodidit in duodecimo operis ejus, quo viginti quatuor historiarum libros complexus erat. Miretur aliquis, regem hunc sic temperare gulæ suæ potuisse, qui usque adeò esset incontinens: præsertim cum non modò haberet phasianos è Media apportatos, sed alios etiam ex ovis, quæ gallinis cortalibus subjecerant, exclusos Alexandriæ; idque tanto numero, ut iis quotidie vesci posset: quemadmodum ipse memoriæ tradidit opere antea dicto. Sed enim nihil æquè regem impulit, ut ostentationis causâ tantum phasianorum aleret, quàm quòd miraculi penè loco haberetur, phasianos nasci, & educari in Ægypto. Nam convenit iis cælum solumque frigidum: quale constat esse tum Mediæ, unde translati in Ægyptum, tum Colchidos, ubi nisi abundassent, non a Phaside, Colchidis fluvio, *phasianorum* iis datum foret nomen. Imò in Europam inde transvecti. Notum illud Petronii:

Ales Phasiacis petita Colchis.

B. Hieronymo epist. ad Oceanum Verba ejus adferam hoc ipso capite.
f Aliquid carum ceu cimelium thesaurum.

Et hoc Martialis in Xeniis *a*:

Argiva primum sum transportata carinâ:
Ante mihi notum nil nisi Phasis erat.

a Epigr. 73.

Ad majorem gulæ voluptatem coxere olim, non in aquis, sed vapore calido ex aquis penetrante. B. Hieronymus epist. ad Oceanum *b*: *Domum suam bene regentem, non ut opus augeat, non ut regias paret epulas, non ut celatas patinas struat, non ut Phasidos aves lentis vaporibus coquat, quæ ad ossa perveniant, & superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento.*

b Epist. 83. Num repertus baptismo à matrimonio possit fieri sacerdos.

Porrò quæ diximus de phasianis, eadem de tetraonibus intelligenda; si iidem sunt; ut Ptolemæus Physco ait apud Athenæum in XIV. Sed tetraones potiùs sunt anserini generis: ut ex Plinio vidimus, cùm de locomotiva ageremus. Nisi vox *tetraonis* sit ambigua, & diversi generis avibus attributa.

Cap. XCII.

Gulæ mancipia ficedula, & turdo, inter aves dare solitos principatum; sed injuriâ. Unde συκαλίς, sive ficedula, vocetur. Cur piperari soleat. Quare non tantus hodie sit turdis honos, ac olim. Quamobrem Pompejus æger, præscriptus a medico turdus, iis non sit usus; licet innumeri in aviariis Luculli, & aliorum, alerentur. Merula, cum aliis rebus similes sunt turdis; tum eo, quod iisdem carnis sint fibrosa, duraque. Cujusmodi sit caro passerum, & quo anni tempore optima sit. Pavonis caro usque adeo fibrosa, ut vix putrescat: sed eâdem de caussa esse concoctu perdifficilem; imo interdum morbum adferre letalem: & quis Romanorum primus pavum appojuerit convivis. Summi lurcones, Callias, & Ctesippus, e Græcis; Hortensius, & Apicius, è Romanis. A quo pavones primo fuerint saginati. Cur pavo dicatur Samius. Quando primum pavo innotuerit Græcis: & quo in pretio fuerit Athenis. Utrum irrubio avis sit, nec ne, Galeno adolescente, à sophista declamatum in utramque partem. Qualis ejus caro. Cur grues dicantur Melicæ: deque duritie carnis earum: & quando à Romanis in mensas receptæ. Balearibus ut buccones, sic vipiones, in honore mensarum.

JAmdudum, credo, mirabitur aliquis silentium nostrum de ficedulis, & turdis: de quibus sic Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII: *Ex avibus, quæ volatu fidunt, firmioris sunt nutrimenti, quæ grandiores, quam quæ minimæ, ut ficedula, & turdus.* Imò Romæ, qui palati deliciis omnia metirentur, bonitatis principatum his duobus tribuerunt. Itaque Tiberius Cæsar, ut in vita illius refert Tranquillus, *Asellio Sabino HS ducenta donavit, pro dialogo; in quo boleti, & ficedulæ, & ostreæ, & turdi certamen induxerat.* Atque ut magis elucéat de utrisque; primum distinctè de ficedulis, hinc de turdis dicam. De ficedulis arguit, quid, ut Favorinus, vetus orator, in oratione adversus luxum ait apud Agellium *a*, *præfecti popinæ, atque luxuriæ, negarent, ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere.* De turdis indicat Martialis in Xeniis *b*. Horatii quoque est lib. I, epist. XVI

Nil melius turdo, vulva nil dulcius amplâ.

a Lib. 15, cap. 8.
b Epigr. 92.

Sed justas laudes non ibo vel ficedulæ, vel turdo, detractum: non tantæ tamen illæ, ut æquari possint iis, de quibus antea egimus, nedum præferri mereantur. Utraque enim avis vermibus pascitur. Tempus quoque, & præparandi ratio, discrimen facit. Prius locum

habet in ficedula: quæ autumno melior est, quia tum optimis duobus fructibus vescitur, uvarum, & ficuum: à quibus & Græcè συκαλὶς, & Latinis *ficedula* (ut Italis *beccafico*) nominatur. Ideo Martialis in Xeniis *a* quærit, cùm utroque fructu pascatur, cur potiùs à *ficu ficedula* vocetur, quàm *uvedula* ab *uva*: uti Græcis alia quædam avis ab uvarum esu nominatur ἀμπελὶς *b*, & ἀμπελίων *c*, quia ἡ ἄμπελος, *vitis*. Fici esu pinguescere hanc avem, Varro quoque ait lib. VI de L. L. Imò in tantum pinguis fit, ut necesse duxerint piper addere, quò acrimonia hujus pinguedo fluens castigaretur. Petronius: *Deinde, ut audivi veterem convivam, hic nescio quid boni debet esse: persecutus putamen manu, pinguissimam ficedulam inveni piperato vitello piperatam.* Martialis in Xeniis *d*:

Cerea quæ patulo lucet ficedula lumbo,
Cum tibi forte datur, si sapis, adde piper.

Jam quod ad turdi elogia apud Horatium, & Martialem; illa facile refelluntur eo, quòd sint fibrosæ, duræque carnis; Galeno teslante in III de Alim. Facult. cap. XIX. Adde, quòd non oporteat ex veterum mensis æstimari nostras. Loquuntur illi de turdis saginatis. At hodie fere, simulac capti fuerint, assantur, plurimùm adhuc macri, præterquam vindemiæ tempore. Quid mirum igitur, si gratia sit dispar? Puto autem, cùm Pompejus à medico id consilii accepisset, ut turdo vesceretur, non tam altiles, sive saginatos quæsisse, quàm recens captos. Dicitur enim non potuisse eos reperire, quia tempus esset à captura alienum. Eoque hoc consilii datum Pompejo fuit, ut à Lucullo altiles peteret. Sed respondit ille, ut est apud Plutarchum in Apophthegmatis: εἰ μὴ Λούκουλλος ἐτρύφα, Πομπήϊος οὐκ ἂν ἔζησεν; *Ergone, nisi luxuriaretur Lucullus, non viveret Pompejus?* Ac deinde, ut subdit Plutarchus, χαίρειν ἐάσας τὸν ἰατρὸν, ἔλαβε τῶν εὐπορίστων· *medico valere jusso, usus est iis, quæ facile pararentur.* Porrò non tam miror, debere vitam noluisse Lucullo, (cui quàm inimicus fuerit, ex iisdem apophthegmatis, & imprimis vita Pompeji, satis est apertum) quàm quòd aliunde non posceret. Nam multi adeò erant, qui turdos pascerent, ut agros stercorarent fimo eorum; cui & principatum tribuit M. Varro *e*. Id cùm legisset Plinius *f*: *De nostris*, inquit, *moribus bene sperare est, si tanta apud majores fuere aviaria, ut ex his agri stercorarentur.* Cur igitur, inquies, non aliunde petiit turdos Pompejus, si nollet à Lucullo? Existimo, cùm de Lucullo abnuisset, nec sustinuisse aliunde postulare. Cæteroquin visus esset, id odio dixisse Luculli. Nunc temperantiæ, & animo generoso tributum, quòd nulli lurconum debere vitam vellet.

Vidimus de avibus, quarum bonitati vel Galenus, ac sapientum alii; vel insipientes, gulæque mancipia, principatum tribuerunt. Nunc de aliis agamus, quarum impar erat dignatio. Ac quia proximè de turdis dictum; de merulis primò loquar, ob summam earum convenientiam cum turdis. Ut enim turdi, sic merulæ, vermibus vescuntur, & locustis. Utrosque item saginabant Romani. Utrique etiam boni sunt succi; sed fibrosæ ac duræ carnis; uti & passeres: unde de tribus hisce ita Galenus, cum de perdicibus, attagenis, columbis, & gallinis, esset locutus *g*: Ἡ δὲ τῶν κιχλῶν, καὶ κοττύφων, καὶ τῶν μικρῶν στρουθῶν, ἐν οἷς εἰσι καὶ οἱ πυργῖται καλούμενοι, σκληροτέρα τούτων ἡ σάρξ· *Turdi, & merulæ, & passerculi, in quibus etiam sunt turricolæ, carnem habent prædictis duriorem.* In merulis præcipua pars pectoris. Unde Horatius lib. II, sat. ult.

—— *Tum pectore adusto*
Vidimus & merulas poni, & sine clune palumbes.

Merulas excipiant passeres: quando, ut jam vidimus, eos, uti & turdos, Galenus conjunxit. Atque idem, lib. de Attenuante victus ratione *h*, tria hæc avium genera sociat, eaque, nec non perdices, & alias aves monticolas, utiliter ab iis ait manducari, quibus attenuans victus convenit. Cæterùm non omni tempore anni par ratio est. Maximè enim autumno passeres commendantur: quoniam tum ob messem, & vindemiam, pinguiores, ac melioris succi fiunt. Interea ajunt, uti libidinosi sunt, ita comestos quoque libidinem concitare.

a Epigr. 49.
b Callimach.
c Pollux lib. 6. cap 9.
d Epigr. 5.
e Lib. 1. de R. R. cap 38.
f Lib. 17. cap. 9.
g Lib. 3. de alim. facult. c. 19.
h Cap 8.

Post aves superiores subdit Galenus *a* etiam de pavone: cujus caro antea memoratis dicitur esse σκληροτέρα, καὶ δυσπεπτοτέρα, καὶ ἰνωδεστέρα· *durior, concoctu difficilior, ac fibrosior.* Ac simile prorsus Simeonis Sethi judicium est. Jason à Pratis Zincæus, lib. de sanitate tuenda, illustre nobis duritiei hujus argumentum promit. *Carnem ejus*, inquit, *coctam visum est per annum, citra putrefactionem, vel fœtorem ullum, durâsse incorruptam.* Imò B. Augustinus lib. XXI de Civit. Dei, cap. IV, ait: *Quis nisi creator omnium Deus dedit pavonis carni non putrescere?* Sed paullùm emollit Isidorus lib. XII Orig. *Pavo nomen de sono vocis habet; cujus caro tam dura est, ut putredinem vix sentiat, nec facile coquatur.* Cùm igitur tam fibrosæ sit duritiei, ut cocta quoque pro semicocta possit haberi; nihil mirum, si repentinæ etiam mortis caussa foret: quod Juvenalis queritur sat. I:

Pœna tamen præsens, cùm tu deponis amictus
Turgidus, & crudum pavonem in balnea portas.
Hinc subitæ mortes, atque intestata senectus.

Horatius similiter lib. II, sat. II conqueritur, quòd tanta sit hominum stultitia, ut quia pavones magno veneunt, & pennas habeant pulchras, eò malint pavone vesci, quàm gallinâ: quasi pennis vescamur, vel pavo, cum apponitur, habeat pennas. Audiamus ipsum:

Vix tamen eripiam, posito pavone, velis quin
Hoc potiùs, quam gallinâ tergere palatum,
Corruptus vanis rerum: quia veneat auro
Rara avis, & pictâ pandat spectacula caudâ:
Tanquam ad rem attineat quicquam. num vesceris istâ,
Quam laudas, plumâ? cocto num adest honor idem?

Quis ad hanc stultitiam pervenerit, docet è nostris Tertullianus de Pallio cap. I: *Hortensius orator primus pavum cibi caussâ potuit occidere.* Hauserat verò hoc è Varrone, vel alio, qui hunc legisset. Varronis quidem, qui Hortensii ipsius ætate vixit, verba sunt ista lib. III, cap. VI: *Primus hos Q. Hortensius augurali adjiciali cœnâ posuisse dicitur. quod protinus factum, tam luxuriosi, quam severi boni viri laudabant* b. Similiter Plinius lib. X, cap. XX, & Ælianus lib. V de Anim. cap. XXI. Sed is, quod Plinius tacuit, Varroni autem repugnare videtur, propterea Hortensium ait κριθῆναι *c*, vel, ut in aliis est codd. κατακριθῆναι *d*. Et sanè apud eundem Ælianum *e*, ex Atheniensibus quidem Callias, & Ctesippus; ex Romanis Apicius, & Hortensius, ut, præ cæteris lurconibus, gulæ deditì memorantur. Apud Plinium *f* & hoc legas: *Saginare* (pavones) *primus instituit circa novissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco, exque eo quæstu reditus sestertiûm sexaginta M. habuit.* Ob ista sic Publius Syrus apud Petronium Arbitrum; qui hisce negas melius quid dici posse:

Luxuriæ rictu Martis marcent mœnia.
Tuo palato clausus pavo pascitur,
Plumato amictus aureo Babylonico:

Pluraque ibi in hanc mentem. Porrò per Martis mœnia Romam intellige, Romuli opus, qui Martis filius credebatur: vel antiquè *mœnia* valeat *munia* sive *partes*. Versu secundo malunt alii, *lautus pavo nascitur*, vel *oculosus pavo*, vel *Samius pavo*: nempe quia è Samo, (ubi in templo Junonis Samiæ alebantur) in alias transferrentur terras; ut à Menodoto Samio apud Athenæum refertur. Malui nihilominus retinere lectionem editionis principis: puta Parisinæ anni CIↃ IↃ XX, quæ MSum fide optimâ expressit, ac sui castigationem reliquit eruditis. Planeque censeo, respici à Publio ad ornithonas; in quibus aluere pavones, turtures, turdos: ut indicat Varro lib. III de R. R. cap. III.

Fuit verò pavus Græcis ipsis ignotus ante tempora Alexandri M. qui cùm eum in India primùm conspexisset, edicto vetuit, ne quis necaret: ut Ælianus narrat lib. V de Animal. cap. XXI. Atque ibidem legas, ut Athenis, quibusque

a Lib. 3 de aliment. facult. cap. 19.
b Atque inde apud Macrobium l. 2. Saturn. cap 9. Unde sic locum Varronis allatum corrige Popma: Quod potius factum luxuriosi, quam severi boni viri laudabant. Censeo scripsisse Varronem, Quod protinus factum luxuriosi, quam &c. Nempe ut sæpe καὶ pro ἤ, magis intelligitur. Ut sententia sit, Luxuriosos magis laudasse, quam severos.
c In jus vocatum.
d Condemnatum.
e Lib. 10. cap 20.
f Lib 3. cap 42.

busque mensium Calendis, fuerint, qui quæstum facerent, ostendendo eos viris, ac mulieribus: item ut Antiphon oratione contra Erasistratum tradat, ibidem marem, & feminam, fuisse mille drachmis æstimatos.

a Cap. 20. Post aves proxime dictas quædam Galenus subjicit *a* de struthiocamelo, & grue. Sed de struthiocamelo (στρουθοκάμηλον Græci malunt dicere) poterat dubitari, utrùm rectè ei in avibus daretur locus. Quippe narrat, se in adolescentia audisse sophistam, qui oratione geminâ hoc tractâsset argumentum; atque unâ ei contendisset locum dandum inter aves, alterâ id impugnâsset. Qua de quæstione sententiam Aristotelis jam antea *b* exposuimus. *b Cap. 80.* Rectè verò Galenus ait, non tam referre, ut sciamus, utrùm inter aves referri debeat, an minus: quàm cujusmodi alimentum inde percipiamus. Docet *c* igitur, carnem earum esse περιττωματικὴν, καὶ πολὺ δυσπεπτοτέραν τῆς τῶν προειρημένων ζώων· *excrementitiam, ac multo difficiliorem concoctu, quam prædictarum avium.* *c Lib 3. de alimentorum facult. cap. 20.* Ut struthionem, sive struthiocamelum, convivis apposuerit Heliogabalus, dictum cap. LXV.

d Sat. ubi Agrippa. De gruibus autem (quas *Melicas* dixit Varro *d*, quia ex Melo insula advehentur Romam) sic idem Galenus postea subjungit, esse iis carnem fibrosam ac duram; ut propterea, pluribus, antequam edatur, diebus, soleat macerari. Romani eam, jam Augusti ætate, in mensam recepere: sed sic, ut ciconias præferrent: quemadmodum ex Cornelio Nepote refert Plinius lib. X, cap. XXIII. Addit, suâ contrà ætate ciconias fuisse despectas, ita ut nemo attingeret; grues verò expetitos inter alitum primas. Plinii verba cap. prox. adducam. Quomodo tam duræ carnis avem præpararint, ex parte indicat Horatius lib. II, sat. ult.

Mazonomo pueri magno discerpta ferentes
Membra gruis sparsi sale multo, non sine farre.

Et Plutarchus de esu carnium lib. seu orat. poster. Ἄλλοι γεράνων ὄμματα, καὶ κύκνων ἀπορράψαντες, καὶ ἀποκλείσαντες, ἐν σκότῳ πιαίνουσιν, ἀλλοκότοις μίγμασι καὶ καρυκείαις τισὶν αὐτῶν τὴν σάρκα ἐφηδύνοντες. *Alii vero grues, & olores, oculis prius consutis, tenebricoso quodam loco inclusos, saginant, ac mirificas mixturarum miscellas & condimenta, carni earum, quæ obsonium futura, addunt.*

Ad grues etiam vipiones pertinent. De his Plin. lib. X, cap. XLIX. Nam cum dixisset e Balearibus insulis prophyrionem mitti, subjungit: *Ibi & buteo accipitrum generis in honore mensarum est: item vipiones: sic enim vocant minorem gruem.* Nomen à sono, ut pipio *e* in gallinis.

e Lamprid. in Alexandr.

Cap. XCIII.

Qualis sit ciconiarum caro. Lex Thessalica, ut, qui ciconiam necârit, haut secus puniatur, ac si hominem interemisset. Sempronium Rufum, virum prætorium, primum eas mensis apposuisse; offensoque ideirco populo Romano, frustra consularem ambisse honorem. Augusti principatu magis ciconias placuisse, quam grues: at, principe Vespasiano, grues in maximo fuisse pretio, ciconiam plane nullo. Ac similiter in aliis quoque cum tempore judicia de sapore variasse. Mularum enim pullos existimatos esse optimi saporis, superstite Mæcenate; eo mortuo, non item: ac papa Hadriano vivente creditum Romæ merluccias pisces belle sapere; sed judicium hoc desiisse, simulac Hadrianus desiit vivere. Coturnicum caro cujusmodi. Helleboro eas vesci, ut cicuta sturnos. Falli Plinium, ac Solinum, cum tradunt, ex omnibus animantibus coturnicem solam laborare morbo comitiali. Cur Flamini Diali non licuerit nominare capram, nedum tangere, multoque minus edere. Galenum a non paucis in eo deseri, quod putârit, ab esu coturnicum esse periculum ἐπιληψίας. Lagopodis nomen nunc tribui avi, quæ similis coturnici; nunc alteri Alpinæ, columbæ magnitudine; quicum perperam glaucopidem confundant. Phœnicopteri lingua, nepotantium delicia. Sturnorum caro qualis sit. Meleagrides postremæ mensis recepta, & an eædem, ac gallinæ Africanæ. Vespertiliones cibus Borsippensium. Catonis majoris judicium de anate rejectum. In pretio fuisse anseres altiles, ac fartiles, quos [illegible] dixere. Alæ anserum laudatæ: sed sic, ut illæ gallinarum cedant. Iecur, quod anseri exemerant, lacte mulso augebant: vivi autem anseris, pascendo eum pinguibus ficis. Eupolidis locus illustratus. Iecur *pro sapientia. Iecur anseris, aliis exemtum, sic auxere, ut majus ipso fierat ansere: & quis primus hoc artificium invenerit. quis item modum torrendi palmas anserinorum pedum. Chenerotes. Olorum caro improbata: & quomodo olim saginari soleant.*

HActenus solùm egimus de avium illis, quas Galenus nominavit in tertio de Alim. Facult. Nisi quòd occasione aliâ nobis de ficedulis inserta quædam. Præterea verò ibidem loquitur Galenus de anserum carne: quam mediam ait inter illam gruum, & anatum. Verùm de hoc meliùs in amphibiis dicetur. Nunc videamus de aliarum avium præcipuis, quas eo libro non nominat Galenus. Ac quia proximè de gruibus dictum, inque earum tractatione quædam de ciconiis attigi: nunc ut pleniùs res omnis intelligatur, novum ab iis initium fiat.

Ciconiis caro est fibrosa, mali succi, & concoctu difficilis: imò & pestilens habetur; credo quia ranis, lacertis, & serpentibus, vescuntur. Saltem hodie propterea videmur iis abstinere. Thessalis verò honorandi hinc caussa erat: de quo sic Plinius lib. X, cap. XXIII: *Honos iis serpentium exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Apud Romanos primus adhibuit mensis Sempronius Rufus, vir prætorius: de quo Horat. lib. II, sat. II:

Tutus erat rhombus, tutoque ciconia nido,
Donec vos autor docuit prætorius. ——

Eum ad locum vetus interpres hoc in Rufum epigramma esse factum memorat, cum repulsam tulisset candidatus:

Ciconiarum Rufus iste conditor,
Hic est duobus elegantior Planciis.
Suffragiorum puncta non tulit septem.
Ciconiarum populus ultus est mortem.

Consulatum ambiisse, exinde colligo, quòd vir fuerit prætorius: & ut ædilitatem curulem prætura, sic præturam sequeretur consulatus.

Porrò hinc videmus, cur Apiciis, Hortensiis, & similibus lurconibus, Rufos addat Tertullianus de Pallio cap. V: ut optimè observatum Cl. Salmasio. Nam prioribus hic tenebræ erant. De eâdem alite sic Plinius lib. X, cap. XXIII: *Cornelius Nepos, qui Divi Augusti principatu obiit, cum scriberet, turdos paullò ante cœptos saginari; addidit, ciconias magis placere, quam grues: cum hæc nunc ales inter primas expetatur, illam nemo velit attigisse.* Unde liquet, quantopere etiam pro temporibus varient judicia hominum in iis, quæ rem cibariam attinent. Quippe hic videmus, Cornelii Nepotis ætate, in pretio fuisse ciconias. Vixit autem ille Attico, Ciceroni, Catullo, amicissimus. At hinc usque ad imperium Vespasiani, sub quo Plinius claruit, anni sunt CX: quo planè cibus is despectui erat. Quod si granduisculum hoc videatur intervallum: quid de eo statuendum, quòd uno cum homine judicium de alicujus sapore & nascitur, & denascitur? Neque hoc solùm in alitibus, sed quadrupedibus etiam, ac piscibus, usu venit. Ac fortassis operæ fuerit, si utriusque generis exemplum demus. E quadrupedibus adfert Plinius lib. VIII, cap. XLIII: *Pullos mularum epulari Mæcenas instituit, multum eo tempore prælatos onagris: post eum interiit auctoritas saporis.* Nempe ob auctoritatem Mæcenatis sapor earum visus optimus: eo extincto, non item. Sic cum Romæ Hadrianus Pontifex merluccii pisce caperetur, qui saporis non boni,

eoque pretii vilis habebatur: multi judicium hoc secuti sunt; ut is piscis mox supra mediocre pretium divenderetur, ridente foro piscario; ut Paullus Jovius ait libro de piscibus Romanis: sed addit, *Adrianum Pontificem, ficut in administranda Rep. hebetis ingenii, vel depravati judicii, ita in esculentis fuisse insulsissimi gustus.* Nempe non idem est omnium palatum: & in iis etiam, quæ ad gulam pertinent, summatium judicium libenter sequuntur minores, vel fœda adulatione, vel etiam admiratione nimiâ.

Nunc de coturnicibus dicam; quia non leve iis hinc nomen accessit, quòd his Deus populum suum paverit in deserto. Saporis sunt boni, nec mali succi: præsertim autem commendantur autumno, quia tum pinguiores sunt, & magis succulenti: pulli verò etiam in lauticiis censentur. Romani tamen pro noxiis habuere. Eo autem impulsi fuerunt; quòd helleboro vescerentur. Hoc enim pasci, etiam prodidit Aristoteles, sive alius, libro περὶ φυτῶν lib. I, cap. V: atque idem tradit Alexander in præfat. problematum: & addit, itidem sturnis cicutam esse pro cibo. E Latinis similiter Lucretius lib. IV:

Præterea nobis veratrum est acre venenum,
At capris adipes, & coturnicibus auget.

Atque ex hoc insalubres esse, colligit etiam Plinius lib. X, cap. XXIII: *Coturnicibus veneni semen gratissimus cibus: quam ob caussam eas damnavere mensæ: simulque comitialem propter morbum despui suetum, quem sola animalium sentiunt, præter hominem.* Idem tradit Solinus cap. XVII. Has igitur, cur iis sit abstinendum, adferunt rationes; quia edant helleborum, sive veratrum; quia propterea morbo laborent comitiali, & quidem solæ; quia denique hunc morbum comestæ in homines propagent. Dicam de horum singulis. Veratro eas vesci, concedimus antiquis: sed in morbum hunc incidere comitialem, vix possim mihi persuadere. Veratrum enim coturnicum naturæ conveniens est; ut Lucretius indicat. Ac pariter sturnis cicuta prodest. Cur autem neutrum iis noceat, hanc B. Basilius Hexaëm. homil. V *a* adfert rationem, quia angustas habeant venas, ut venenum diutiùs iis detineatur, detentum concoquatur, eoque, nonnisi correctum, ad vitalem cordis fontem pertingat. Fortasse id aliquid est. Censeo tamen, occultiorem subesse rationem, quæ ab ἰδιοσυγκρασίᾳ *b* pendeat.

a Pag. 58, & 59. edit. Paris. Som. 16 8.

b Temperiei proprietate.

Sed neque verum est, quod à Plinio, & Solino, proditum dicebamus, solum hominem, coturnice exceptâ, comitiali morbo vexari. Aristoteles quidem ad hanc iis opinionem præivit in problematis: verùm longè aliter est. Siquidem Hippocrates, libro περὶ τῆς ἱερῆς νούσου *c*, eodem ait laborare oves, & capras: deque capris idem sentit Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæst. CXI; ubi addit, flamini Diali ideo fuisse lege interdictum, non modò ne vesceretur caprâ, verùm etiam ne tangeret eam, atque adeo etiam ne nominaret quidem. Item equos eum morbum sentire, tradit Absyrtus: uti accipitres, capos & graculos, Brodæus lib. III Miscell. cap. XXIII.

c De morbo sacro.

Superest, utrum coturnices comestæ homini comitialem adferant morbum. Censet id quoque Galenus: proque hac sententia facit, quòd idem comm. V in lib. VI Epidem. narret multos se novisse in Doride, Bœotia, & Thessalia, atque adeò Athenis, qui frequenti earum esu musculorum distentionibus laborarent. Sed hac parte Galeno repugnat Averroes, ac è junioribus Ulysses Aldrovandus lib. XIII Ornitholog. item Renatus Moreau comm. in Scholam Salernit. qui negat, se in Gallia ejusmodi quid observare potuisse. Interea putat, abstinendum esse ea tempore pestilentiæ; quia caro illius, ob humores excrementicios, facile putrescat, ac propterea febribus ex ... tandem ... onea sit.

Post coturnices videamus de lagopode, quia *à coturnicibus magnitudine tantum differt croceo tinctu*; ut ait Plinius lib. X, cap. XLVIII. Est verò, ut ibidem legas, *cibis gratissima.* Sed *lagopodis* vox est, ὁμώνυμος. Sæpius enim per hoc nomen intelligitur avis Alpina, non grandis modò, sed *præcipui saporis*; ut idem paullò antè dixerat. De eadem legas ibi: *Pedes leporino villo nomen ei hoc dedere, cætero candida, columbarum magnitudine. Non extra terram eam* (de Alpibus sermo erat) *vesci facile, quando nec viva mansuescit, & corpus occisa marcescit.* Si vulgatis codd. standum, meminerit ejus Martialis lib. VII, epigr. LXXXVII:

Si meus aurita gaudet lagopode Flaccus.

Sed rectè Scaliger, Castigationibus in quartum Propertii *a* librum, Arethusæ ad Lycotam epistolâ, *glaucopide* emendat. Nam, *Primùm*, inquit, *lagopus non est aurita: est enim lagopus, quam perdicem albam Induspini vocant. Deinde prima syllaba corripitur. Postremò avis illa pulcherrima est: ideoque non videtur inter monstra, & deformia portenta Naturæ annumeranda: cùm tamen hoc agat Martialis, ut ostendat, monstra placuisse illis viris, quos ordine recenset. At contra glaucopis, seu bubo, & aurita est, & sane non inter venusta illa animalia numeranda.*

a Eleg. 3.

Phœnicopterus etiam est in honore: sed præcipuè ob linguam. Plinius lib. X, cap. XLVIII: *Phœnicopteri linguam præcipui saporis esse, Apicius docuit, nepotum omnium altissimus gurges.* Martialis in Xeniis *b* de eodem:

b Epigr. 68.

Dat mihi penna rubens nomen: sed lingua gulosis
Nostra sapit. Quid si garrula lingua foret?

Suetonius *c* narrat, Vitellium in dedicatione patinæ, quam *clypeum Minervæ* nuncupabat, cum phasianorum, & pavonum cerebellis linguas miscuisse phœnicopterûm. Cerebella eorundem magni æstimata Heliogabalo; qui, ut Lampridius refert, cum dapes exhiberet Palatinas, phœnicopteri cerebella mullorum extis sociabat. Etiam Caligulam Cæsarem hoc avium summo in pretio habuisse, arguit, quòd cum exquisitissimis sibi hostiis vellet sacrificari, eas esse vellet phœnicopteros, pavones, erythrotaones *d*. Testis in ejus vita Tranquillus *e*.

c Lib. 7. cap. 13.

d Sic, ubi vulgo tetraones, legendum monuere Sabellicus, & Ursinus.

e Cap. 22.

Sturnorum caro difficulter concoquitur: etiam virosum habet saporem, quia cicutâ pascantur: ut Galenus fatetur lib. de Theriaca ad Pisones, & lib. III de Temperamentis. De eadem sic B. Platina in quinto de tuenda valetudine: *Sturni, quos vulgo diabolicam carnem habere dicimus, omnino ab obsoniis lautorum rejiciantur. Hos comedat Vacerra noster, qui marsupio magis quàm vitæ, consultum vult.* Meliores tamen sunt autumni tempore, quia tunc appetunt uvas, earumque esu virosus sapor plurimùm corrigitur. Melius etiam sapere dicuntur, si, simulac captæ fuerint, caput præcideris. Imò Galenus ipse in VI de Sanitate tuenda, sturnorum carni locum ab attagena proximùm adsignat, ac convenire iis arbitratur, qui corpore sunt sicci ac graciles.

Meleagrides, quæ quotannis in Bœotia circa Meleagri tumulum depugnant, & inde nomen hoc sortitæ sunt, *novissima peregrinarum avium in mensas receptæ propter ingratum virus*; ut ait Plinius lib. X, cap. XXVI. Ait autem, esse *Africæ gallinarum genus, gibberum, variis sparsum plumis.* Quomodo à gallina differat Numidica, docemur his Columellæ verbis lib. VIII, cap. II: *Africana est, quam plerique Numidicam dicunt, Meleagridi similis: nisi quod rutilam galeam, & cristam, capite gerit, quæ utraque sunt in meleagride cærulea.* Quærat aliquis, si Meleagrides sint Africæ sive Numidiæ gallinarum genus; quomodo plane easdem dicat Varro lib. III de R. R. cap. IX, his verbis: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ; quas μελεαγρίδας appellant Græci. Hæ novissimæ in triclinium ganearium f introierunt in culina, propter fastidium hominum.* Satis liquet, ex his Plinium sua expressisse. Facileque adeo conciliantur; nempe soli pene distinctione, hoc pacto: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ: quas μελεαγρίδας appellant, hæ novissimæ in triclinium ganearium introierunt e culina.* Ut sententia sit, ex his africanis gallinis illæ, quæ *meleagrides* dicuntur, postremò

f Al. geniauum.

sunt

sunt in mensis receptæ. Atque hactenus memoratis pasti fuere Græci pariter, ac Romani.

Quid autem, quòd Borsippæ, civitate Babyloniæ prope Mesopotamiam, etiam vespertiliones in cibum condiunt? ut est apud Strabonem lib. xvi.

De amphibiis nunc dicendum: ut sunt anates, anseres, olores. Cato Censorius in pretio tanto habuit anates, ut his pasceret, siquis è familia sua ægrotaret: quemadmodum scribit Plutarchus in vita ejus. Ubi & lepores iis apposuisse narrat. Nempe homo durus, & laboribus adsuetus, ex suo temperamento ac viribus, cæteros metiebatur: in quo graviter ab eo peccatum. Siquidem ut lepores, sic quoque anates, succum gignunt melancholicum: præsertim domesticæ, quæ volatu se minus exercent; præterea cœno, & iis, quæ è culinis everruntur, ali solent. Meliores sunt sylvestres, quia libero aëre, & aquis gaudent fluentibus. Itaque in hac alite solum pectus, & cervicem edere, cætera reddi coquo, jubet Martialis a. Ex his verò etiam judicium ferre est, qualis succi sint boscas, penelops, querquedula, aliæque anatini generis.

Anseres itidem duræ sunt carnis, succique mali, & excrementicii. Olim tamen in pretio fuere anseres σιτευτοί b: quales iccirco Agesilao Lacedæmonio, cùm in Ægyptum venisset, unà cum vitulis dono misere Ægyptii: ut ex Theopompo c refert Athenæus lib. ix. Fuere & anseres fartiles. Nempe, ut porcellos variis implebant animalibus, ac cupediis; (quales ab equi Trojani similitudine dixere *porcos Trojanos*; ut vidimus cap. LXVI:) ita & anseres rebus variis farciebant: ac quia equum Trojanum δούρειον vocant poëtæ; eò hujusmodi anserem quoque δούρειον nominarunt. Diphilus apud Athenæum lib. ix:

Δούρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φυσήματι.

Id, puto, reddi posse:

Flatu tumentem Durium adduco anserem.

Alæ anserum & facile concoquuntur, & bene nutriunt: ut Galenus tradit lib. III de facult. aliment. cap. xx. Cujus caussa est, quòd hæ partes præ cæteris moveantur, & exerceantur. Quò autem aves melioris sunt temperamenti, eò & alæ salubriores. Propterea illæ gallinarum præstant anserinis; ut ibidem ait Galenus. Præcipuè autem in deliciis fuit jecur anseris, cujus alimenta lacte fuissent imbuta. Tale enim & saporis est jucundi, & optimi succi, ac nutrimenti: facilè etiam concoquitur, & dejicitur. Testis Galenus loco jam memorato. De eodem Plin. lib. x, cap. XXII: *Fartilibus in magnam amplitudinem crescit: exemptum quoque lacte mulso augetur.* Etiam ut in suibus vivis hepar præparabatur ficorum pastu: quemadmodum Galenus refert loco antè indicato: ita & jecoris caussa potissimùm ficis alebant anserem: unde συκωτὸν dixere. Nam σῦκον, *ficus*. Meminit è Latinis Horatius lib. II, sat. VIII:

Pinguibus & ficis pastum jecur anseris albi.

Athenæus in ix ait, Eupolin quoque in [illegible] meminisse jecoris anserini. Adducit autem hunc versum:

Εἰ καὶ σὺ χηνὸς ἧπαρ, ἢ ψυχὴν ἔχεις.

Ni vel jecur, vel animus est tibi anseris.

Sed quid iste versus ad delicias facit, de quibus loquitur Athenæus? Quippe *jecur* hic pro sapientia accipitur: ut isto veteris epigrammatis in Catonem Grammaticum d:

En cor Zenodoti, en jecur Cratetis.

De quo pluribus diximus in Oratoriis Instit. lib. IV, cap. VII, sect. VIII. At verè ad delicias referendum hoc Ovidii I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minùs anser
Det jecur in lances, Inachi lauta, tuas.

Quem locum itidem enarravimus jam olim in iisdem Oratoriis lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Sed & deliciarum istarum meminere Persius sat. VI, Juvenalis sat. V, & Martialis, lib. XIII, epigr. LVIII: ubi jecur hoc magno ait majus ansere; nempe postquam fartilibus, & lacte mulso auctum; ut ex Plinio dicebamus. Quis sic augendi jecoris anserini rationem invenerit, nec Plinii ætate convenit: ut liquet ex eo, lib. x, cap. XXII. Ait verò, nonnullos repertum id tribuisse Scipioni Metello, viro consulari; alios M. Sejo, equiti. Uterque horum ætate vixit Varronis: qui itidem eos junxit lib. III de R. R. cap. x: *Horum* (anserum) *greges Scipio Metellus, & M. Sejus, habent magnos aliquot.* Ut Messallinus Cotta primus docuerit torrere palmas anserinorum pedum, & cum gallinaceorum cristis condire, ex eodem Plinio a superiùs retuli.

Hæc de Romanis. Britannis in deliciis erant, quos Græci χηναλώπεκας dicunt. Plin. lib. x, cap. XXII: *Anserini generis sunt chenalopeces, & quibus lautiores non novit Britannia, chenerotes, fero ansere minores.*

Olores, ut anseribus majores, ita carnis sunt durioris, præsertim natu grandiores. Excrementitiis etiam scatent, ut aquaticæ aliæ. Lautioribus inferuntur conviviis: sed pompæ potiùs gratiâ, quàm ob succi bonitatem. Nec olim epulis abesse solere, testis est Athenæus in IX. Saginari consuevisse, oculis priùs consutis, apud Plutarchum legas in secundo de esu carnium. Verba ejus adduximus, cùm de gruibus diceremus.

CAP. XCIV.

Ex Celsi monito cavendum, ne in secunda valetudine adversa præsidia consumantur. Dacnadum, sive dacnadum usus in somno impediendo apud Ægyptios, dum convivarentur. Immanis Æsopi histrionis, & filii ejus, luxus. Confiscare, pro reponere. Luxuriosa Vitellii cœna. Luxus Romanus se saturantium inferioribus solum partibus avium, præterquam ficedulæ, quam solam comederent totam. Ornithonum magnitudo, & quot aves continerent, & quantum inde pretii quotannis ad dominum rediret. Quantus avium numerus ex uno quarundam pari produci possit intra octennium. Atque obiter non absimilis ratio inita in ovium fœcunditate.

QUæ hactenus fusè adeò enarravimus, satis docent, Deum nobis non aves modò dedisse ad alimoniam, sed etiam ad voluptatem. Uti illas, quæ succi bonitate commendantur, & simul palatum mirè oblectant. Sed hujusmodi ut meretur in conviviis apponi, ita μονοφάγοι b rectiùs iis abstineant, nisi quando ægri sunt, vel à morbo convalescunt: nempe, ut verbis utar Cornelii Celsi c, *ne in secundâ valetudine adversæ præsidia consumantur.* Magnopere verò dolendum, cùm tanta sit Dei bonitas, homines non contentos alimonia, & modica voluptate, sic donis ejus abuti ad luxum. In quo nunc tacebo de Oriente: cujus luxuriem ignorat nemo. Mittam & Ægyptios: quorum abusum satis arguit dacnadum usus in conviviis; ne inter compotandum somnus obreperet. Pompejus Festus: *Dacnades sunt avium genus, quas Ægyptii inter potandum cum coronis devincire soliti sunt; quæ vellicando, morsicandoque, & cantitando assiduè, non patiuntur dormire potantes.* Hesychius: δακνὶς, εἶδος ὀρνέου. Nempe ἀπὸ τοῦ δάκνειν, quod est *morsicare.* Mitto etiam Græcos: de quibus tam multa Athenæus in Dipnosophist. Solùm ostendam, quàm fœdè se gesserint Romani. Familiam in his ducat Æsopus tragicus, vel ejus filius; cui pater ex arte ducenties sestertium reliquerat; ut præter alios Macrobius d narrat. De filio quidem ita Valerius Max. lib. IX, cap. I: *Quem furiosa luxuria juvenem constat cantu commendabiles aviculas, immanibus emtas pretiis, in cœna pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus adspergere solitum, amplissimum patrimonium, tanquam amaram aliquam sarcinam, quam celerrimè abjicere cupientem.* At parenti id liquidò tribuit Plinius lib. x, cap. LI. *Maximè*, inquit, *insignis est*

a Xeniorum epigrammate 51.
b Athen.
c Hellenic. & Philipp. 13.
d Apud Tranquillum in Grammaticis illustribus.
a Lib. 10. cap. 22.
b Qui soli comedunt.
c Lib. 1. cap. 1.
d Lib. 2. Saturn. cap. 10.

est in hac memoria, Clodii Æsopi, tragici histrionis, patina, sexcentis H-S taxata: in qua posuit aves cantu aliquo, aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coemtas; nullâ aliâ inductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis manderet; ne quæstus quidem suos reveritus illos opimos, & voce meritos: dignus prorsus filio, à quo devoratas diximus [a] *margaritas.* Sane filium simile, à quo comestas narrat margaritas; etiam Horatius testatur lib. II, sat. III:

> *Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ,*
> *Scilicet ut decies solidum exsorberet, aceto.*
> *Diluit insignem baccam.*

[a] Lib. 9. cap. 35.

Similiter Tertullianus de Pallio cap. v. At de patina adscribit patri histrioni. En de utroque verba: *Æsopus histrio ex avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris, & loquacibus quibusque, sexcentum millium patinam confiscavit: filius ejus post tale pulpamentum potuit sumtuosius esurire: margarita namque, vel ipso nomine pretiosa, debausit, credo, ne mendicius patre cœnasset.* Sed priora verba sic cum maximo Salmasio legere malim: *Æsopus histrio avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris & loquacibus quibusque, centum millium patinam confiscavit.* Hoc est, patinam centum millium, quod ejus pretium erat, confiscatam sive repositam habuit; ut eam, cum vellet, avibus carissime emtis plenam repræsentaret convivis. Nam *confiscare*; ut glossæ vet. exponunt, ταμιεύειν, ἀποθησαυρίζειν, hoc est, *reponere, recondere.* Quomodo idem Salmasius elegantissime interpretatur hoc Tertulliani de Anima, *in confiscato animam habere.* Et Suetonii illud in Augusto: *Quam summam repræsentari jussit: nam & confiscatam semper repositamque habuerat.* De pretio patinæ fusiùs eundem disserentem vide. Sed quid sibi vult, quod Plinium audiebamus dicentem, aves singulas sex nummis coemtas? Loquaces, & canoras, sex nummis? Id sane pretium Belgis necdum adæquet stuferos quatuor, sive quinctam floreni partem. Quo quid vilius? At Valerius aviculas singulas immanibus ait pretiis comparatas. Quare Hottomannus de re numaria [b] pro *sex* legit *sexcentis.* Id pretium Belgis sit octodecim florenorum. Sed neque id justum fuerit pretium: quod haurire est ex optimo & vetustissimo clarissimi Nic. Rigaltii codice. In eo erat: *bisvi singulas coemtas.* At notum IIS, vel HS, esse sestertii notam. Ut certissima sit Salmasii emendatio, propterea scribentis, IIS VI *singulas coemtas.* Nempe pro avibus singulis soluta sestertia sex, sive sex millia nummûm. Quam Plinii sententiam etiam Tertullianus expressit. Sic enim scribit: *Asinius Celer mulli unius obsonium VI. M. HS detulit; Æsopus, ex avibus ejusdem pretiositatis, sexcentûm millium patinam confiscavit.* Ubi clare inter patinam, & avium pretium, distinguit: quæ Budæus in secundo de Asse confudit.

[b] Pag. 257. & seq.

Ab Æsopo ad aliud transeo luxus exemplum. Suetonii est lib. VII: *Famosissima super cæteras fuit cœna Vitellio data adventitia a fratre: in qua duo millia lectissimorum piscium, septem avium, apposita traduntur. Hanc quoque exsuperavit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem Clypeum Minervæ, αἰγίδα Πολιούχου, dictitabat. In hac scarorum jecinora, phasianorum, & pavonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murænarum lactes, a Carpathio usque, fretoque Hispaniæ, per navarchos, ac triremes, petitarum, commiscuit.*

Quantopere etiam Romanorum luxum arguunt verba hæc Favorini apud Agellium lib. XV, cap. VIII: *Negant ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere: cæterarum avium, atque altilium, nisi tantum apponatur, ut à clunaculis inferiori parte saturi fiant, convivium putant inopia sordere: superiorem partem avium, atque altilium, qui edunt, eos palatum non habere.*

Multum etiam luxus comparunt Romani ex aviariis, sive ornithonibus: de quibus sic Varro lib. III de R. R. cap. III: *Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes villæ solent pasci.* Et mox: *In binas species dividi possunt: in prima parte ut sint, quæ terrâ modo sunt contentæ: ut sunt pavones, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ non sunt contentæ terrâ solùm: ut sunt anseres, querquedulæ, anates.* In hisce ornithonibus tria imprimis admirationi sunt; magnitudo earum, multitudo avium, quas continerent, & pretium ingens, quod inde quotannis perciperent. De magnitudine sic Varro ibidem: *Primus ille gradus antiquus majorum nostrorum erat, in quo essent aviaria duo duntaxat. In plano cohors, in qua pascebantur gallinæ: & earum fructus erant ova, & pulli. Alter sublimis, in quo erant columbæ in turribus, aut summa villa. Contrà nunc aviaria sunt nomine mutato, quos sunt ornithones; quæ palatum suave domini paravit, ut tecta majora habeant, quam tum habebant totas villas; in quibus stabulentur turdi, ac pavones.* De multitudine avium sic cap. V: *Dicam de hoc ornithone, quod fructus causâ faciunt. Igitur testudo fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum, includere possint. Quidam cum eo adjiciunt præterea aves alias quoque, quæ pingues veneunt care; ut miliariæ, ac coturnices.* Magnitudinem pretii inde redeuntis docet nos Axius apud Varronem ejusce libri cap. II. Cùm enim locutus esset de materteræ suo fundo in Sabinis, *in hac,* inquit, *villa, qui est ornithon, ex eo uno quinque millia scio venisse turdorum denariis ternis; ut sexaginta millia ea pars reddiderit eo anno villæ, bis tantum, quam tuus fundus ducentûm jugerum Reate reddit.* Et post pauca: *Nonne L. Albutius, homo apprime doctus, cujus Luciliano charactere sunt libelli, dicebat, in Albano fundum suum semper vinci à villa? Agrum enim minus dena millia reddere, villam plus vicena.* Plura que mihi in hanc mentem. Idem lib. III, cap. VI, *Ex pavonibus M. Aufidius Lurco supra sexagena millia nummûm dicitur capere.* Ea summa Belgis sit CIↃ IↃ CCC florenorum. Idem cap. VII, ubi de columbis: *Parentes eorum Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis; paria singula vulgo veneunt ducenis nummis; necnon eximia singulis millibus nummûm: quas nuper cum mercator tanti emere vellet a L. Axio, equite Romano; minoris quadringentis denariis daturum negavit.* Quod de Axio referre etiam non piguit Plinium lib. X, cap. XXXVII. Duceni autem nummi Belgis nunc fuerint VI floreni: mille nummi, XXX floreni: quadringenti denarii, CXX floreni. Nempe denarium, qui decem valet assibus, unde & nomen, sex stuferis, sive schellingio, ut loquimur, æstimamus. Quod tam care hæc avina venderentur, id præcipui tribuendum adicialibus, & triumphalibus cœnis. Unde legas lib. III Varronis, cap. II: *Quotusquisque enim est annus, quo non videas epulum, aut collegia, non epulari; quæ nunc innumerabiles incendunt annonam.* Nihil igitur mirandum, si ex villis tantas sibi opes pararent: præsertim cogitantibus, quanta sit avium quarundam fœcunditas. Siquidem ex aliquarum pari uno, si pro naturæ viribus generent, & ex natis, atque inde porrò genitis, necetur nihil, nec sponte intereat quicquam; annos intra octo esse aves possint 3347272. Quod facile visurus, qui artem numerandi calleat. Hoc quoque miram Dei bonitatem arguit, quâ s[...] abutimur mortales. Nec in avitio modò, sed etiam quadrupedibus, hanc bonitatem ejus cernere licet. Siquidem oves centenæ intra annos sexdecim genuisse tantum ovium possint, ut pretium earum sit aureorum 6168960o. Nec minùs miranda, certissima tamen, piscium, & plantarum fœcunditas est; ut inferiùs dicetur.

Cap. XCV.

Remedium pilis vel nigris reddendis, vel albis: item tineæ, capitis dolori, phrenitidi, melancholiæ hypochondriacæ, morbo caduco, paralysi, vigiliæ morbidæ, sanguinis e cerebro eruptioni, oculorum caligini, lippitudini

nova

uvea tunica procidentia, suffusioni, humori in oculos defluenti, tuberculo in minore angulorum angulo, oculis suâ sede propulsis foras, putrido narium ulceri. Avis odore suo reficiens cerebrum. Remedium doloris dentium, anginæ, inflammationi tonsillarum ac gurgulionis, spirandi difficultati, pleuritidi, collectioni puris inter thoracem ac pulmonem, & sputo sanguinis: in quibus tot divinæ bonitatis argumenta, quot morbos enumeravimus.

HActenus constitit oratio nostra in alimonia avium, & earundem deliciis. Nunc eam transferam ad utilitatem, quam inde in medicina bonitas nobis divina concessit. Numine quidem irato peccatis nostris, totæ morborum cohortes incubuerunt terris: sed, eodem miserente, rebus variis, inque his, avibus, vis est attributa ad valetudinem recuperandam. Hoc primò planum faciam in parte corporis nostri maximè sublimi. De capillorum tamen decore mittam: quia in eo non læsæ actionis, ut in morbis, cura suscipitur; sed ornatûs, ut ad κομμωτικὴν a potiùs pertineat. Tale est, quòd corvi ovum myrto commistum pilos reddit nigros: suffitus fellis corvini eosdem facit albos. Prius tradit Philes in Jambis; alterum Rhasis.

a Comtoriam, sive artem ornamentorum.

At propriè in morbis est tinea, cutis nostræ, quâ caput obtegitur, affectio, à salsa pituita, aliove succo mordaci. Ubi topicis utendum remediis, tum reprimentibus, tum discutientibus. In his est fel avium, ac præcipuè earum, quæ calidiores sunt, & licciores.

Capitis doloribus, sive τῇ κεφαλαλγίᾳ, quæ est à solutione continui in parte nervosa ob sanguinem pituitosum, columbino stercore mederi docet Galenus τῶν κατὰ τόπους b lib. II, cap. III. Jubet autem capere fimum columbarum montanarum, quia id validum magis. Etiam vulture medicina fit. Sextus Platonicus part. II, cap. II: *Vulturis ossa de capite, suspensa collo, capitis dolorem sanant. Itidem cerebrum ejus, si commisceas cum oleo cedrino, & inde nares frequenter tangas, capitis dolorem aufert.* Similiaque apud Plinium, & Marcellum, legas; imò & Galenum lib. III Euporist. cap. XXXIV.

b De compositione medicamentorum secundum corporis loca.

Ad capitis morbos etiam refertur phrenitis; quâ actio secundùm imaginationem, ac discursum, depravatur ab inflammatione, sive intemperie calidâ cerebri, & meningum. In hoc morbo à medicamentis minùs vehementibus initium fit. Taleque est, si columbæ viventes mox applicentur dissectæ.

Est & hujus loci melancholia hypochondriaca; quando ex hypochondriis, & imprimis sinistro, humor vaporque cerebrum petit, ac imaginationem corrumpit; sic ut homo delipiat sine febri; timeat, & mœreat absque caussa. Est verò timor à colore atræ bilis; qui fere lienis vino se spiritui miscet, atque eum tenebricosum facit. Hic prosunt cùm diaphoretica alia, tum jus galli gallinacei; item columbæ: quarum alitum ventres farciendi rutâ, anetho, chamæmelo, serpillo, pulegio, cumino, feniculo, dauco. Hujuscemodi enim multùm promovent evacuationem eam, quæ transpirando fit.

Epilepsiæ quoque, sive morbi comitialis sedes est in cerebri ventriculis: qui non tantopere quidem obstruuntur, quàm in apoplexia, sic tamen impediuntur, ut spiritus animalis inde egredi non possit. Id provenit à crasso & viscoso humore: quem dum spiritus excutere adnititur, convulsio fit, tantaque totius corporis concussio, ut etiam spumam ore eliciat. Adversus hunc morbum tale remedium præscribit Sextus Platon. part. II, cap. II: *Vulturis jecur totum, cum sanguine ipsius vulturis tritum, & per dies septem potum, caducis prodesse didicimus.* Et cap. XII: *Hirundines comesta caducos sanant. Item lapilli in ventriculis earum reperti, & brachio alligati, perfectè sanant.*

Cerebri etiam morbus est paralysis: quando nempe spiritus animalis, ob morbum vel nervi, vel spinalis medullæ, e cerebro non influit in nervum, vel ab nervo, ob intemperiem ejus frigidam, ac quandoque simul humidam, non recipitur: unde fit, ut musculum motui destinatum destituat motus. Estque ad paralysin sæpe prævius tremor corporis, quasi minuta paralysis, inque eam sæpe degenerans: uti torpor sive stupor abit in apoplexiam, epiplexiam, & spasmum; qui musculi involuntaria est ad suum principium contractio. *Convulsionem* vulgo nominant. Paralyticis, & quibuscunque partes aliquæ corporis torpidæ sunt, aut tremulæ, columbarum esu conducit: ut ait Rabbi Moses Maimonides in Aphorismis. Spasticis etiam, ac convulsis, conferre, Serenus Sammonicus a pronunciat:

Sin autem subito replicantur corpora morbo,
Contractos revocat nervos caro sumta columba.

a Cap. 55.

Etiam anserinus adeps conducit convulsioni paralyticæ. Adipis ejus usus est in Comageno. De quo sic Plinius lib. X, cap. XXII: *Aliud reperit Syriæ pars, quæ Comagene vocatur: adipem eorum in vase æreo cum cinnamo nive multâ obrutum, ac rigore gelido maceratum, ad usum præclari medicaminis, quod à gente dicitur Comagenum.* Et lib. XXIX, cap. III; *Comagenum fit ex adipe anserum: alioquin celeberrimi usus est ad hoc in Comagene Syriæ parte cum cinnamo, casia, pipere albo, herba quæ Comagene vocatur, obrutis nive vasis, odore jucundo, utilissimum ad perfrictiones, convulsiones, cæcos ac subitos dolores, omniaque quæ acopis curantur: unguentumque pariter, ac medicamentum est.* Subjungit deinde & alterum modum, quo in Syria fiat.

Si è cerebro excrementicia sic materies fluat in partes subjectas, ut actionem lædat, *catarrhus* vocatur: qui si salsus erit, coronali suturæ applicatur confectum e thapsia & fimo columbino: ut Galenus præscribit Method. lib V, cap. XIV. Nempe hoc pacto sursum attrahitur materies peccans.

Ut somnus, ita & morbosa vigilia, quæ *zaara* dicitur Avicennæ, cerebri affectio est. Plinius ait lib. XXX, cap. XV, *cuculum leporinâ pelle alligatum somnos allicere.*

Sanguinis eruptiones e cerebri meninge inhibet cerebellum gallinarum, si è vino bibatur: ut ait Dioscorides lib. II, cap. LIII.

Et hæc de plerisque cerebri vitiis: cui, ut parti principali, aliquantum insistere æquum putavi; præsertim homini philosopho; quando, hoc malè adfecto, speculari naturam, quod nunc facimus, non licet. Deinceps videamus de oculis; quorum, ad indagationem naturæ, præcipuus ex instrumentis sensuum est usus.

Oculis claritatem confert hirundinum, pullorumque, cinis combustus in olla fictili, cum melle oblitus; ut ait Dioscorides lib. II, cap. LX. Etiam Sextus part. II, cap. XII adversus oculorum dolorem, lippitudinem, & caliginem, sic præscribit: *Hirundinis pulli cinerem cum melle in oculos mitte; aut hirundinis fel, & sanguinem, inungito: mire prodest.* Idem part. II, cap. V, adversus caliginem, suffusionem incipientem, & leucomata, præparare docet *fel perdicis*: ac subjungit; *Hoc nos ipsi frequenter tentavimus.* Idem partis ejusdem cap. III dixerat, adversus caliginem juvare accipitrem coctum cum oleo susino, seu λειρίνῳ, hoc est, ex liliis. Nam *susinum* dicitur à *Susa*; quo & lilium notatur, & urbs à copia liliorum sic nominata: sicut alibi b diximus pluribus. Similiter fere Plinius, nisi quòd pro susino *rosaceum* reponit. Sic enim ille lib. XXIX, cap. VI: *Accipiter decoctus in rosaceo efficacissimus ad inunctiones omnium vitiorum in oculis putatur.* Sed, credo, hac parte vis eadem rosis, liliisque. Præterea caligini occurritur felle vulturino cum porri succo, & melle exiguo: ut est apud Plinium lib. XXIX, cap. VI, & Sextum part. II, cap. II. In hoc tamen est discrimen, quòd Plinius dicat, *porri succum*; Sextus habeat, *marrubii succum*. Non dubium est, quin uterque secutus sit Græcos. Ac *marrubii* quoque est apud Galenum lib. I εὐπορίστων, cap. XLIV. Nec propterea Plinius corrigendus. Ipsum potiùs Plinium vitiato esse usum codice, arbitror. Nempe ubi scriptum esset πρασίου, hoc est, *porrum*

b Lib. 4. Orat. in Jul. cap. 7. sect. 3.

non *πράσιον*, quod est, *marrubium*; ut ipse Plinius interpretatur lib. xx, cap. xxii.

Ad hæc ophthalmiæ, quam Celsus *lippitudinem* appellat, medetur albumen temporibus, fronti, & partibus oculo proximis applicitum. Idem facit ovi vitellus: imò ovum integrum cum aqua rosacea. Ita Galenus Methodi lib. xiii, cap. ult. Marcellus Empiricus *a* ait, qui ciconiæ pullum elitarit, eum annis continuis non lippiturum. Jecur anserinum juvat *νυκτάλωπας*, h.e. *τὸ νυκτὸς ἀλαούς*. Ἀλαοὶ vero à λάω, h. e. videre. Est id vitium ab imbecillitate spiritus, ac tunicæ, & humorum crassitudine.

Si cornea oculi tunica sic rumpatur, ut procidat uvea; Avicennæ consilium est, adhibere collyrium è croco, amylo, tragacantha cum ovi albumine.

Si tunica *ῥαγοειδὴς b* sic distendatur, ut pupilla dilatetur, & acies hebescat (*μυδρίασιν* vocant Græci, *alintisar* Avicennas) turturis, vel columbi sanguinem, in oculum destillare idem Avicennas jubet.

Ὑπόχυμα, sive *suffusio* dicitur, cùm pupilla obscuratur ob humores astulos corneam inter tunicam, & humorem crystallinum, concrescentes. Adversus hoc vitium Galenus *τῶν κατὰ τόπους c* lib. iv, cap. viii præscribit sanguinem columborum teneris è pennis instillandum. Nempe hic leviter discutit, & aliquantum adstringit. Rhasis, siquando perseverârit dolor, juvare initio ait ovi albumen cum rosaceo. Galenus inde dare jubet ovi vitellum cum vino.

Ἐπιφορὰ particulatim vocatur humor in oculos assiduò defluens, sic ut lachrymari videaris. Huic tenui occurritur panno linteo, quod ovi albumine madefeceris.

Ἐγκανθὶς hoc loco non tam est alteruter oculi angulus, sive is *ῥινικὸς*, qui major, & naso propior; *μικρὸς κανθός*, qui minor, propiorque temporibus; quàm tuberculum, sive carnis incrementum in *κανθοῖς* excrescens, nec permittens, ut facilè palpebras diducas. In hoc morbo applicatur oculo albumen ovi sedulò agitatum cum aqua rosacea.

Ἐκπιεσμὸς vocatur, quando non uvea solùm foras prorumpit; quod malum *πρόπτωσιν* dicunt: sed totus ab ingenti inflammatione oculus magno impetu suâ propellitur sede foras. Avicennas jubet occurrere emplastro è farina fabacea cum rosis, thure, & ovi albumine. Atque de avium usu in oculorum morbis hæc sufficiant.

Ὄζαινα est narium non tam tumor, ut in polypo; quàm ulcus; idque ab humore acri, & putrescente, unde graveolentia; quæ & nomen morbo dedit. Nam *ὄζειν*, *olere*, *fœtere*. Occurritur huic adipe anserino.

Quædam aves odore hominem reficiunt. Ita in India occidentali, quam Americam dicimus, aves sunt corvi figurâ, magnitudine, tardo volatu, carnivoræ, moschi odore præditæ: ut est apud Cardanum de rerum variet. lib. vii, cap. xxxiv.

Dentium dolori medeberis, si adipe galli gallinacei inunguntur.

Anginâ laborantibus prodest hirundinum in olla fictili combustarum cinis, si cum melle obleveris: ut docet Dioscorides lib. ii, cap. lx. Ac ibidem tradit, mederi inflammationi tonsillarum: quo nomine etiam intellige quadruplicem gurgulionis, sive columellæ inflammationem Aretæ *d* memoratam. Vulgus medicorum *uvulam* nuncupat.

Nunc à capitis, & colli morbis ad thoracis, & partium eo contentarum affectiones, transeamus. Respiratio crebrior præter naturam (nec enim de illa nunc loquimur, quæ est à cursu) proficiscitur ab angustia partium pulmonis utrimque suspensarum; quas Hippocrates *e ἀρθρα* vocat; alii lobos, fibras, atque etiam alas, quia alarum more explicantur. Estque ea angustia plurimùm à materie pituitosâ, viscidâ, & crassâ; ac vel à cerebro recipitur, vel in pulmone ob ejus intemperiem gignitur. Ad dissipandam ejusce materiem in thorace conferri jus è vetere gallinaceo. Sed ut præparari debeat, è Dioscoride petas licet lib. ii, cap. liii. Item ex Avicenna, & Mesue, qui fusè de hoc agit. Atque hoc diætam extra paroxysmum tangit. In paroxysmo, ne æger suffocetur pectori applicatur oleum amygdalinum, decoctum malvæ, item pinguedo gallinæ; uti & suis, vituli, vel alius animantis.

Noctuæ etiam sanguis mederi dicitur spirandi difficultati, qua quis nonnisi recto thorace quit spiritum ducere. Græci inde *ὀρθόπνοιαν* vocant. Sed hoc naturæ remedium ut dubium vocat Galenus lib. x de Simpl. cap. iii.

Πλευρῖτις est inflammatio interioris membranæ, quæ *τὰς πλευρὰς* sive costas succingit. Adversus vehementes ejus dolores, post venæ sectionem, adhibentur *ἀνώδυνα*, sive dolorem delinientia: in quibus, ut malva, althæa, lac, butyrum, amygdalæ dulces; ita adeps gallinaceus, suillus, alia. De his inter alios Capivaccius lib. ii practicæ Medicinæ, cap. iii.

Ἐμπύημα est vitium, quo thorax pure completur. Si pus renes, vel alvum versus feratur, ab eodem Capivaccio cap. seq. commendatur jus galli ætate aliquanto provectioris: sed cum melle rosato, ut fiat evacuatio per alvum, & cum diureticis, ut fiat evacuatio per renes.

In sputo sanguinis Galenus lib. v Meth. cap. xiii, inter cætera, quæ inde peti malo, applicat capiti fimum columbinum: nempe ad divertendam materiem a capite profluentem.

a Cap. 8. Frobenianæ editionis pag. 57.

b Uvea.

c De medicamentorum compositione secundum corporis partes.

d Lib. 1. de causis & signis acutorum morb. c. 8.

e Lib. de morb. major.

Cap. XCVI.

Ex avibus adferuntur remedia jecoris scirrho, stomachi vitiis variis, dolori colico, alvo duriori, vitiis sedis, hæmorrhoidi, morbo cœliaco, regio, lienico, renum calculo, vesicæ erosioni, gonorrhææ, impotentiæ Venereæ, mensium profluvio, partûs difficultati, secundis extrahendis, morbo articulari, febribus longis ac diuturnis, hectica etiam. Ratio corrigendi quædam, quæ febrim creduntur adferre. Remedia ex avibus adversus venena, & serpentium, aliorumque venenatorum, canis item rabidi morsus. Interim in iis, quæ adversus venena vulgo adferunt, inveniri superstitiosa non pauca, vel etiam falsa. Utilitas, quam adversus venena capere est ex ciconia, ibide, vulture, corvo. Iyngi à Magis tributa vis magna in philtris.

NUnc dicemus de ventre: ubi duplicia attendimus instrumenta; quædam pertinentia ad facultatem nutritivam, alia verò ad generatricem. In iis, quæ nutritioni inserviunt, præcipuum est jecur. Hujus fluxum mirè sistit hepar anatis. Ejusdem scirrho medentur non modò medulla cervina, & vitulina; sed etiam adeps gallinæ, & anseris. Quippe digerunt, & emolliunt. Sed quibus præterea uti conveniat, Capivaccius meliùs dicet lib. iii Medicinæ Practicæ, cap. xxii. Atque idem cap. xxiv refert, quomodo, ne a phlegmone hepatis suppuratio proveniat, inde autem ulcus, malum ferè immedicabile; eò, ad emolliendum, & maturationem juvandam, cum althæa, malva, carica, fœnogræco, & aliis, ovorum quoque vitellis uti conveniat.

Secundaria verò instrumenta sunt ventriculus, intestina, vesicula fellis, lien, renes, & vesica urinaria.

Ventriculi vitio mederi dicitur ventriculus avium comestus: ac particulariter struthiocameli, & mergi. Sed Galenus lib. iii de Aliment. facult. cap. xx hanc respuit sententiam. Neque enim vel ipse ventriculus facilè concoquitur, vel, instar piperis, & zingiberis, vim ullam habet, quæ concoctionem juvet. Apud Dioscoridem tamen lib. ii, cap. liii legas, internam ventriculi partem in gallinaceis, quæ substernitur membranâ cornus instar pellucidâ, ac inter coquendum excoriari, & abjici solet, si arefiat, & teratur, bibaturque è vino, stomachicis conferre. Item jus pulli iis, quibus os ventriculi æstuat, temperare illud vitiosos pellendo humores. Quod tamen in Ruellii tralatione prætéritum: sed non item

ne-

neglexit Saracenus. Vide autem, quæ & pro Dioscoride adversus Galenum Saracenus ibidem annotavit.

a Lib. 3. medicinæ practicæ, cap. 2.
b Cap. eodem.
c Cap. 4.

Capivaccius *a* etiam in humida ventriculi intemperie hujusmodi victus rationem præscribit, *ex aviculis montanis, è perdicibus, turturibus, pullis gallinaceis; sed assis.* Posteaque *b* idem in ventriculo admodum calido, & sicco, *potum* præfinit *e distillato jure longo pulli cum succo angurix.* Idem *c*, ad tumorem ventriculi emolliendum, medicamentum jubet applicare, in quo cum medulla vitulina adeps anserinus, & alia, quæ melius certiusque ipse referet. Ac si tumor sit ab inflammatione, quæ pus & abscessum generet; medicamentum præcipit, cum ex caricis, dactylis, amygdalis, althæa, malva, oleo; tum adipe gallinaceo, vel suillo. Etiam in cardialgia cum

d Cap. 6.
e Cap. 7.

Alexandro ventriculos anserum exhibet *d*. Item in fame canina, quam Græci κυνορεξίαν, vel κυνώδη ὄρεξιν, appellant, Aetium secutus, commendat *e* inter alia adipem anserinum, ac gallinaceum. Inque siti morbidâ, ad refrigerandum, & humectandum, catapotium, sive pilulas, suadet ex semine cucumeris hortensis, melonum, amygdalarum, diadoceion in forma solida: sed cum saccharo, & ovi albumine.

f Lib. de Ponderibus.

Rondeletius *f* etiam testatur, cineres cuculi valere medendo dolori ventriculi, eidemque humectando.

A ventriculo transeo ad intestina: ubi præcipuè de colico videndum dolore. Adversus hunc jus galli decrepiti commendat Avicennas: qui decoqui ait oportere cum sale, anetho, polypodio, & interdum cum cardamo, sive nasturtio.

Eidem morbo, ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LIX medetur alauda; quæ aliter *cassita*, vel *galerita*: nempe à cristato apice, quem cassidis vel galeri instar in capite gestat. Nec ignoro, apud Dioscoridem in Parisiensi editione Ruellii non κωλικοῖς legi, sed κοιλιακοῖς. Verùm κωλικοῖς legi oportere, rectè visum Andreæ à Lacuna Secobiensi, & Antonio Saraceno. Similiter enim vetus codex: & sic quoque Plinius lib. XXX, cap. VII: *Coli vitium efficacissimè sanatur ave galeritâ assâ, in cibo sumtâ. Quidam in vase novo exuri jubent cum plumis, conterique in cinerem, bibique ex aqua cochlearibus ternis, per quatriduum: quidam cor ejus adalligari femini: alii recens repensque devorari. Consularis Aspernatum domus est; in qua alter e fratribus colo liberatus est, ave hac in cibo sumta, & corde ejus armillâ aureâ incluso.* Imò & Galeni est lib. XI de Simplicibus Medic. Facult. cap. XXXIII: *Galerita, avis pusilla, nobis plerumque obvia, in jure simplici elixa, colicos adjuvat. Verum assiduo eam edere cum jure necesse est.* Similiter quoque Paullus Ægineta, Trallianus, alii. Sed, post laudatos tot veterum, dissimulare non possum judicium Thomæ Erasti libro de occultis medicamentorum proprietatibus, scripto, dicatoque Nobil. viro, necessario ac propinquo meo, Henrico Smetio, in cujus Miscellaneis secundum librum facit. Sic verò clarissimus ille vir cap. XLV: *Laudant Galenus, & Aetius (neque hi soli) alauda, avicula cristata, usum in doloribus colicis: eamque hos dolores, si frequenter comedatur, persanare adserunt. Ego colicis sæpenumero plurimis, & longo tempore exhibui: fructum inde nullum persensi.* Nec eo damno antiquos. Potiùs censeo, pro cælo, soloque, variare, & animantium, & aliorum temperamentum.

Alvum dejicit jus è vetere gallinaceo; ut ait Dioscorides lib. II, cap. LIII: unde & modus præparandi petatur. At Galenus XI simplic. Ὁ γε μὴν τῶν ἀλεκτορίδων ἁπλοῦς ζωμὸς ἐπισχετικῆς ἐστι δυνάμεως· ὥσπερ ὁ τῶν παλαιῶν ἀλεκτρυόνων, ὑπακτικῆς· *gallinarum simplex jus vim habet alvum cohibendi; uti veterum gallinaceorum, eam subducendi.* Similiter Paulus Ægineta lib. VII. At Plinius hoc pacto lib. XXIX, cap. IV: *Jus gallinæ alvum solvit; validius è vetere gallinaceo.*

g Lib. 29. cap. 3.

Ad sedis vitia prodest (ut idem Plinius *g* ait) *ex ambusto cum candido ovorum tostum hordeum, & suillo adipe: infantibus quidem* (prodest) *etiam, si quid ibi procidat.* Ac postea subdit, *sedis vitiis prodesse ova durata igni.* Ac mox addit, etiam *prosunt condylomatis cum rosaceo.* Hoc est, callosæ carnis excrescentiæ in sede: puta quando ani rugæ intumescunt in modum articuli, quem Græci vocant κόνδυλον, unde vitium hoc κονδύλωμα vocatur.

Ibidem, sed paullò antè legas, *contra hæmorrhoidum morsum illinitur ovum, sorbeturque totum.* Et continuò pòst: *Quinque ovorum lutea in vini heminâ, cruda sorbentur dysentericis, cum jure putaminis sui, & papaveris succo, ac vino.* Et postea: *Dant & dysentericis pullos in ipso ovo decoctos, admistâ vini austeri heminâ, & pari modo olei, polentaque.* Antea idem, sed eodem cap. dixerat: *Dantur* (ova) *cœliacis cum uvæ passæ pinguis pari pondere, & malicorio, per triduum æquis portionibus.*

Hinc, ut ordini antea memorato insistam, ad vesiculam fellis eo, & lienem. Quoties bilis excrementitia, vel nigra, sic inter cutaneas corporis partes se diffundit, ut totius corporis color præter naturam immutetur; ἴκτερος, seu *aurigo*, vel *morbus regius*, nuncupatur. Ac quidem, si lien non recipiat humorem melancholicum: tensione ejus, & quandoque etiam tumore, ac duritie, id cognoscatur. Sin vesicula fellis desit officio: color corporis citrinus erit; retrimenta cibi non citrina, sed albicantia. Aurigini sive morbo regio ex avibus remedium præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Morbo regio resistit gallina, si sit luteis pedibus prius aqua purificatis, deinde collutis vino, quod bibatur.* Alterum deinde adjungit: *Cerebrum perdicis, aut aquilæ, in vini cyathis tribus.* Ac similiter Sextus Platonicus partis II, cap. V. Imò & si auriginosus sive ictericus intueatur charadrium avem, qui & icterus dicitur; ipse morbo liberatur, sed avem is corripit: unde, si obtutum in eam defixeris, oculos claudit: nempe naturæ instinctu gnara, hunc intuitum morbum adferre; ut est apud Theophylactum Simocatum probl. XV. Vide & Aristophanem, ejusque scholiasten, Plinium lib. XXX, cap. XI, Ælianum lib. XV de Anim. cap. XXVI. Heliodorum in Æthiopicis lib. III, Suidam in Ἴκτερος: ubi legas, Didymum hoc proverbium ex Aristophane adduxisse, χαραδριὸν μιμούμενος, *charadrium imitans.* Avis est nec bonæ vocis, nec coloris boni, sed subcavi: noctuque apparet, de die fugit: ut Aristoteles judicat lib. IX Hist. anim. cap. XI *a*. Itali *calandrinum* nuncupant, voce ex χαραδριὸς corrupta. Plura de ea diximus superiùs *b*.

a Secundum dist. Scal. c. 29. sect. 153.
b Cap 88.
c Lib. 29. cap. 3.

Lienosis, ut idem Plinius *c* refert, *dantur ova ex oleo fricta terna, totis ovis pridie maceratis in aceto.* At contrà atram bilem auget pavonis esus; nisi correxeris: quod fit, si jugulatum frigido aëri diebus exposueris quindecim, gravi pondere de pedibus dependente.

Proximè vesiculæ fellis, & lieni, renes superiùs subjecimus. Eos purgant pipiones. At calculum renum gignunt ova dura. Contrà prodest ei caro perdicum: hinc & attagenarum, sturnorum, merularum, turdorum: ut Galenus tradit lib. XVI de sanitate tuenda, cap. XVI. De sturno objectant, quòd carnis sit durioris. Rectè quidem: sed hic attenditur, quòd ob desiccandi vim non augeat calculum: uti humido copiosoque alimento faciunt aves à cauponibus saginatæ, quibus renum obstructio capit incrementum: ut à Galeno ibidem proditum est.

Addam & remedium, quod tradit Ludovicus Nonius, Medicus Antverpiensis, de re cibaria lib. II, cap. XXXV: *Frequenti experientiâ observavi; tunicam illam ventriculi gallinarum siccatam, atque in pulverem redactam, ex vino potam, renum calculos egregriè pellere.*

Ut Plinius ait lib. XXIX, cap. III, *Prodest ovum & renibus, vesicæ rosionibus, exulcerationibusque.* Alvum ciet capus.

Vidimus de instrumentis, quæ inserviunt nutritioni. Sequuntur, quæ generationis propria sunt.

Qui laborant profluvio seminis, quod præter naturam fit invitus (γονόῤῥοιαν vocant) utuntur iis, quæ

jecur ac renes refrigerant: uti inter alia est medicamentum ex aqua rosacea, succo limonis, & ovi albumine.

a Rei Venereæ.

Impotentiæ τῆς ἀφροδισιασμοῦ *a*, si defectus sit sanguinis, ac spirituum, proderunt ea, quæ utrumque producunt: ut ova sorbilia: item caro pullorum, caponum, phasianorum, turturum: præterea gallinaceorum testes. Sin semini opus sit acrimonià; ad suscitandam vim sopitam, columbi, vel capones, cum macere decoquuntur.

Salacibus contrà libidinem restinguit esus palumbis. Martial. in Xeniis *b*:

b Epigr. 67.

Inguina torquati tardant hebetantque palumbes:
Non edat hanc volucrem, qui cupit esse salax.

Profluvium uterinum, quo menses colorem non retinent, curatur iis, quæ evacuant materiem utero contentam: in his medicamento è resina sicca, tamarisci folio, semine lini vino indito, & cum adipe anserino clysteri infuso. Ova etiam, ut Plinius ait lib. xxix, cap. iii, *sistunt menses mulierum cocta, & ex vino pota; inflationes quoque vulva cruda cum oleo ac vino illita.*

Parturientes adjuvat penna vulturina, pedibus subjecta; si credimus eidem Plinio lib. xxx, cap. xiv. Ac similiter Sextus Plat. part. ii, cap. ii.

Partum, ut ibidem legas, *tota ova adjuvant cum ruta, & anetho, & cumino, pota ex vino.* Ac ex Aetio *c* quoque, Aspasiam exscribente, cognoscere est, ut partum juvet albumen ovi cum decocto malvæ, vel cremore ptisanæ. Adde cum dulcium amygdalarum oleo.

c Lib. 16. cap. 15

Secundas pellit mergi jecur assiccatum, potumque ex hydromeli binis cochlearibus; ut ait Dioscorides lib. ii, cap. L.

Atque hæc de morbis, qui pertinent ad tres, ut vocant, ventres. Proximum est, ut de artubus videamus.

Nervorum, articulorumque dolori remedium tradit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Nervorum nodis medetur, & dolores tollit, adeps vulturinus cum ventre arefactus, contritusque, cum adipe suillo inveterato.* Similiter Sextus part. ii, cap. ix. Paullò plenius Serenus Sammonicus *d*:

d Cap 55.

Si vero occultus nervos dolor urit inertes;
Vulturis excisos adipes, rutamque remitte,
Aut ceram, & tali recreabis languida fotu.

Milvus quoque podagricos juvat: ut idem ait Plinius lib. xxx, cap. ix.

Prodest item arthriticis jus è vetere gallinaceo: sicut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. LIII. Galli tamen Numidici, sive Calecutensis esus podagram accelerat otiosis.

Deinceps considerabo, ut Deus per hæc animantia etiam prospexerit nobis in totius corporis morbis: velut in periculis a febribus, vel venenis.

In febribus calor ille igneus propriè est calidi innati: quod non quidem destituit cor; attamen qualitas ejus communicatur corpori universo; idque spiritu per arterias, & sanguine per venas: ut pluribus traditum Avicennæ, & multis declaratum est à Capivaccio Medic. Pract. lib. vi, cap. i, ac deinceps. Pro febrium autem natura variat avium medicina.

Febribus longis, ac diuturnis, utile est jus è vetere gallinaceo: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. LIII. Si febricitantium frigidior sit stomachus, præscribunt potionem exiguam ex syr. ros. sol. cum paxillo juris pulli. In febre putridà spiritum sic resolvente, ut inde lipothymia, vel syncope, oriatur, in diæta laudantur *e* roborantia: in his, ut sorbitio ex alica, mala punica, pyra; sic ovorum vitelli, & gallorum testiculi: quibus addunt ex quadrupedibus cerebrum suillum, sed probè assatum.

e Capivacc. lib. 6 Med. Pract. cap 16.

Hecticà laborantibus prodest phasianus: cujus esus in aliis etiam morbis laudatur. Hinc vulgus, quod *fasanum* vocat, sic dici ait, quia facit sanum. Sed a Phaside esse appellationem, ostendimus superiùs.

Contra febrim concitant anseres adultiores. Ideo edendi potius pulli anatum. Sed gulæ jugulatorum suffitus boracis immittendus: tum aromatis farciantur, atque ita assentur. Idemque in anate fieri expedit. Etiam coturnices ut spasmum, sic febrim dicuntur adferre. Sed de hac ave quid sentiendum sit, antea exposuimus. Interea dubium non est, quin longè ea fiat melior, si bonis & salubribus herbis educetur.

Superest, ut quædam postremo dicamus loco de remediis avium contra venena. Columborum ac pipionum usus tempore pestilentiæ. Anates Ponticæ, quia in Ponto herbis vescuntur venenatis, adversus venena prosont, si sanguis eorum spissatus, vinoque dilutus bibatur. Reperit hoc primus Mithridates, rex Ponti: de quo sic Plinius lib. xxv, cap. ii: *Illius inventum autumant, sanguinem anatum Ponticarum miscere antidotis, quoniam venenis viverent.* Censeo autem, anates hujuscemodi, si citra vinum, vel antidotum, longiori assumantur tempore, noxias potiùs fore. Nam tractu temporis carnes etiam animantium, quæ veneficam vim soleant vincere, inficiuntur ab alimentis venenatis: ut à Galeno traditum est lib. xi Simpl. cap. de viperarum carne. Alioquin fatendum, ad tempus interdum superiorem esse vim expultricem. Hoc videre est in cervis, & apris, venenatâ percussis sagittà, vel jaculo. Nam in his venenum vel exstinguitur, vel segregatur, & excernitur: unde excrementa quidem sunt venenata, carnes non item. Atque (ut in avibus persistam) gallinæ, comesto scorpio, non eò pereunt; sed venenum exsuperant, idque stomachi robore: quo quantopere hominem vincant, illud quoque arguit, quòd fabas, & cruda concoquant cibaria.

Plinii item est lib. xxix, cap. iii: *Adversus ictus serpentium ova cocta tritaque, adjecto nasturtio, illinuntur.* Etiam adversus venenatarum bestiarum morsus prodest gallinarum cerebellum, si in vino bibatur; ut Dioscorides tradit lib. ii, cap. ii. Idem præcedenti capite dixerat, serpentium morsibus opitulari, si gallinæ dissectæ, calentesque, apponantur: sed in priorum locum sufficiendas esse mox alias, atque alias. Huic rei lucem adferent Thomæ Erasti verba lib. de occultis medicamentorum proprietatibus cap. xxi *a*: *Sunt qui viventium gallinarum podicem vulneri à venenato animali inflicto, ac pestiferis bubonibus, admovent, ut sic venenum extrahant. Verum hoc non tam ab occulta, ut ego quidem puto, virtute fieri putandum est. Moriuntur enim gallinæ, quæ hoc modo venenum proliciunt. Videntur id cucurbitulæ instar exsugere, extrahereque, non propter qualitatem aliquam ignotam. Auget suspicionem hanc, quod imperant medici, talibus gallinis rostra occludere, ut respirare nequeant.*

a Habet lib 2. Miscell. Medic. Henr. Smetius.

Itidem morsis à cane rabido, si non sinant cantharides loco morso applicari, admoveantur affectæ parti columbæ, vel gallinæ, viventes dissectæ. Nihil tamen hæc prolint, si tamdiu exspectatum, ut quis jam sit rabiosus. Aliis autem citiùs, aliis tardiùs, rabies venit: quod fit pro copia veneni, & temperamento corporis humani. Si enim canis morsu multum infuderit veneni, & homo fuerit biliosus, vel primum intra mensem rabidus quis fiat. Sin tantummodo paullum admiserit veneni, nec sit biliosus; tardè virus id sic capiat incrementum, ut corpetat, vitæ fontem. Itaque aliqui sextum demum post mensem, imò exacto jam anno, rabie corripiuntur.

Multa quoque alia ab alitibus remedia adversus venena, & morbos, adferuntur; sed ut multa vera utiliaque, ita nec pauca vana, & superstitiosa. Audiamus de hoc, quem paullò antè adduxi, Thomam Erastum, philosophum, & medicum eximium *b*: *Quæ Fernelius lib. ii de abditis rerum caussis cap.* xviii *de corde hirundinis palpitante, de corde vulturis, & corvi, de araneis inclusis in testa juglandis, ranarum oculis, anate vivâ refert; indigna sunt, quorum fiat mentio. Aut enim superstitiosa sunt, aut ementita, & falsa: quod de aliquibus ipse periculo facto certissime affirmo: aut certè propter manifestam caussam prosunt. Siquid anas efficit, calore suo efficit. Hujus periculum necdum faciendi occasio data est.* Ex quibus videmus, utcunque de multis neget, de plerisque tamen agnoscere: sed putare, caussam eorum posse adferri; nec

b Lib. de occult. med. propr. cap. 21.

opus

opus esse, ut cum Fernelio ad occultas rerum caussas, veluti inscitiæ asylum, recurramus.

Nec alites modò vel ore assumtæ, vel corpori adhibitæ, adversus venena juvant: sed eo etiam, quòd venenatis ab animalibus terras & aëra expurgent. Ut ciconiæ: de quibus ita Plinius lib. x, cap. xxiii: *Honos ciconiis de serpentium exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Juvenalis sat. xiii:

—— Serpente ciconia pullos
Nutrit; & inventâ per devia rura lacertâ.

Ibidis quoque magna Ægyptus est utilitas, quòd venetur serpentes, ac scorpiones. Hinc Solinus cap. xxxv: *Ibis serpentum populatur ova, gratissimamque ex his escam nidis suis defert, sic rarescunt proventus fœtuum noxiorum.* Ac plura ibidem: & penè eadem apud Ammianum lib. xxii. Porrò Ælianus lib. x de Animal. cap. xxix, duplicem adfert caussam, cur sine noxa serpentes, & scorpios, conficiat. Prior est, quia calidissimi sit temperamenti; ut facile, alioquin noxia, concoquat. Altera est, quoniam excrementa nullo egerat negotio. Porro ajunt, ab ejusmodi interim cibo esse, quòd ex illarum ovis facile gignantur basilisci, ac propterea Ægyptios earum ovis insidiari. Hanc quidem rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate xiv.

Vulturis item pennæ combustæ fugant serpentes; ut ait Sextus philos. part. ii, cap. ii. Sanè ab eo adversus serpentes primum esse è volucribus remedium, etiam à Plinio traditum est lib. xxix, cap. iv. Atque addit: *Annotationem quoque minus virium esse nigris. Pennarum ex his nidore, si urantur, fugari eas dicunt.*

Corvi non quidem serpentes vorant, vel fugant: attamen aliter adversus venenum prosunt. Siquidem, ne inficiatur aër, præstant, idque cadavera quadrupedum vorando, item pisces mortuos in litus è mari ejectos. Ac refert Bellonius *a*, propterea in Anglia esse interdictum, nequis interimat corvos. Atque hæc satis ostendunt, quantum sanitatis nomine avibus, vel Deo potiùs, debeamus.

a Lib. 6 de Avibus. cap. 2.

Jam quid dicam de viribus, quas avium aliis quoque magi tribuerunt? Ut jyngi, quam Theodorus Gaza, quia collum torqueat, *torquillam* novè appellat. Hæc magnam habere vim credita est in philtris sive amatoriis. Unde Theocritus in Pharmaceutria:

Ἴυγξ, ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα.
O jynx, tu nunc virum in ædes attrahe nostras.

Ideircò Veneri sacrata, ut pluribus dicemus inferiùs. Modum autem, quo jynge in conciliandis utebantur amoribus, attingit Suidas in Ἴυγξ, ac pluribus exponit Pindari scholiastes in Pyth. od. iv *b*.

b Pag. 257. edit. Pauli Steph.

Cap. XCVII.

Aves, ac præcipuè turdos, columbas, gallinas, prodesse fimo, quo stercorantur agri. Seleucides aves frumentum præstare tutum à locustis, id alioqui absumturis: ac Zosimum, & gentiles, id beneficium tribuisse Apollini. Accipitris, imo & noctuæ usus in illiciendis avibus. Aucupii genus, quali nunc gaudent viri illustres, non obtinuisse apud Græcos, aut Romanos veteres; sed Thracas, & Indos: temporibus tamen Constantini M. fuisse etiam Romanis cognitum. Quis primus dicatur venationem accipitrariam seu induxisse, seu revocasse in Italiam. Corvo etiam usi in aucupiis. Clysteris usum esse ab Ægyptiis: hos eum ab ibide ave didicisse. Quid hirundini, & ciconiæ, debeant medici. Pervetustum esse morem galeas ornandi plumis. Quis inventor ejus rei. Usus plumarum anserinarum in culcitis, & cervicalibus, etiam obtinuit apud Romanos. De plumatili opere Americanorum.

Cognovimus in eo bonitatem Dei, quòd aves nobis sint datæ pro cibo, quòdque vel intus adsumtæ, vel foris applicitæ, medeantur omni penè morborum generi. Cæterum aliter etiam homines, tum alimoniæ, tum medicinæ ratione, juvant. Ac alimoniæ quidem nomine præterea iis debemus quadrifariam. Primò ratione agriculturæ, in qua fimus earum usum habet maximum. Nam turdorum ille, ut Varro, & ex eo Plinius tradit, imprimis lætas facit segetes: proximamque vim columbinus, hinc gallinarius obtinet; ut auctor est Columella *a*. Nec mirandum, si veteres Romani agros stercorarent turdorum, & avium fimo. Nam tanta iis fuere aviaria, sive, ut postea dixere, ornithones, ut multa avium millia continerent, majoraque sæpius haberent tecta, quàm totæ antiquitus villæ fuissent. De hoc superiùs *b* ex Varrone satis egimus.

a Lib. 2. cap. 15.

b Cap. 96.

Alter modus est, quòd ea, unde nobis cibus paratur, tuta præstent ab animantibus noxiis. Sic Seleucides aves locustas vorant, quæ alioqui absumerent frumenta. Unde B. Basilius in Ethicis: Τὴν σελευκίδα πρὸς τὴν ἐπ' ἀκρίδων γεωργίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἀκόρεστον εἶναι ὁ κτίσας τῶν ὅλων ἐμηχανήσατο· *Seleucidem avem talem, ut in benefaciendo hominibus esset insatiabilis, universi conditor produxit.* Sed gentiles invenere, quo pacto hujus quoque usus gloriam ad suos Deos transferrent. Nam Zosimus Comes narrat lib. i, ut Seleuciæ, Ciliciæ oppido, fanum fuerit Apollinis Sarpedonii, & circa illud magnâ copia degerent aves ab loco dictæ *Seleucides*: solereque Apollinem, quando eum homines, locustis frumenta infestantibus, invocarent, has aves dimittere, ad necandas brevissimo tempore locustas. Addit autem, suæ ætatis mortales repudiasse tantum Dei beneficium. Ita loquitur homo paganus, quia, inductâ religione Christianâ, passim ludibrio erat gentilis superstitio. Vide sis de his aviculis etiam Plinium lib. x, cap. xxvii, & Galenum lib. vi de locis affectis, cap. iii. Meminere & Hesychius, ac Suidas.

Tertius modus est, quòd illicio suo famulentur aucupi. Unde Martialis lib. xiv *c*:

Prædo fuit volucrum, famulus nunc aucupis idem
Decipit, & captas non sibi mœret aves.

c Epig. 216. al. 214.

Nempe usi aucupes accipitre, non ut prædatrice, quæ ars tum necdum obtinuit apud Romanos; sed ut aves alliceret: quæ illectæ vel virgis adhærebant viscatis, vel, reti superfuso, avolare nequibant. Hinc scitè Plautus *d* ejusmodi aucupio quæstum comparat meretricium:

Esca est meretrix, lectus illix, ast amatores aves.

d Asin. act. 1. sc. 3.

Ubi amasii quidem conferuntur avibus, quæ alliciuntur: lectulus verò, & concubitus, cum accipitre, ave aliarum illice.

Ad avium hoc illicium etiam refer, quod fit noctuâ emissâ, vel retibus appositâ. Quippe eam de die circumvolant avium cæteræ: ut tum optima sit occasio vel visco, vel laqueis, vel aliter, eas capiendi. Meminit hujuscemodi aucupii Aristoteles de Animalibus lib. ix, cap. i, & Ælianus lib. i de Animal. cap. xxix. Circumvolant eam aves admirabundæ, quia insolens illius de die spectaculum sit: sed mox, ubi eam vident inertem, & invalidam, admirationem in contemtum vertunt. Sic enim optimè liceat conciliare duas ejus rei rationes, quas adducit B. Chrysostomus Orat. de prima Dei cognitione.

Quartus modus est dimittendi accipitrem, aliamve avem prædatricem; quæ deinde in altum alias involet, & aucupi deferat captas. Hæc ars serò cognita est à Græcis, & Romanis: sed iis, quos hi barbaros vocant, est pervetusta. In Thracia enim ars hæc accipitraria jam ævo obtinuit Aristotelis: ut liquet ex lib. ix de Animal. cap. xxxvi, & libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμ. *e*. Ac de eodem Plinius lib. x, cap. viii: *In Thraciæ parte super Amphipolim homines, atque accipitres, societate quadam aucupantur. Hi ex sylvis, & arundinetis, excitant aves: illi supervolantes deprimunt. Rursus captas aucupes dividunt cum iis.* Imò de Indis non absimilia Ctesias apud Ælianum lib. iv de Animal. cap. xxvi. Etiam in excerptis Ctesiæ hæc apud Photium verba ha-

e De mirandis auditu percepis.

habes *a*: Λαγωὺς δὲ, καὶ ἀλώπεκας θηρῶσιν, οὐ τοῖς κυσὶν, ἀλλὰ κόραξι, καὶ ἰκτῖσι, καὶ κορώναις, καὶ ἀετοῖς. *Lepores, & vulpes, non canibus, sed corvis, milvis, cornicibus, & aquilis venantur.*

a Cod. 72. sive in excerptis, à Stephano seorsum editis, pag. 26.

Ex Romanis meminit primus, quantum adhuc video, Julius Firmicus lib. v, cap. vii: *Accipitres tamen, falcones, astures, aquilas, & aves hujuscemodi, ad venandum alere studebunt.* Et cap. viii: *Nutritores accipitrum, falconum, cæterarumque avium, quæ ad aucupia pertinent.* Sed hinc nihil aliud colligas, quàm Romanis ætate jam Constantini M. fuisse in usu. Meminit quoque Sidonius Apollinaris panegyrico ad August. Avit. *b* Id seculo toto, & amplius, fuerit post Constantinum M. Nempe imperantibus in Oriente Theodosio Juniore, Marciano, ac deinceps. Sed diu postea vix in Occidente mos is notus fuit. Unde est, quòd in Italia primus intulisse dicitur, sive Fredericus Barbarossa, ut est apud Leandrum in Italia *c*; sive Henricus VI, ut traditum Collenutiu lib. iv Hist. Neapolit. Antiquissimus verò omnium, qui hanc artem scriptu signârit, est Demetrius Constantinopolitanus; quem de Græco Latinè reddidit Petrus Gillius.

b Carm. 7. vers. 207. & quatuor sequentibus.

c In Campania descriptione pag. 279. edit Colon. an. 1567.

Est verò & corvorum in hujusmodi aucupio usus. Primus in venando iis usus dicitur Ludovicus Galliarum Rex *d*. Sed nec hoc venationis genus fuisse veteribus ignotum, docent illa Plinii verba lib. x, cap. xliii: *Nec non & recens fama Crateri Monocerotis cognomine, in Erizena e regione Asiæ, corvorum opera venantis, eo quod devehebat in sylvas eos confidentes corniculis humerisque: illi vestigabant, agebantque, eò perductâ consuetudine, ut exeuntem sic comitarentur & feri.*

d Ulysses Aldrovandus lib. 12 Ornithologias cap. 2. pag. 702. e Al. Troezena.

Varios conspeximus modos, quibus alites nobis inserviunt ad alimoniam. Alterum caput erat, quòd incrementa sui debeat iis ars medica. Nam clysteris usum prima homines edocuit ibis, avis Ægyptia: quam compertum sæpius alvum exonerare, postquam rostrum immiserit in anum. Sanè, ut ab Ægyptiis gentes alias clysteris usum hausisse, auctor est Herodotus in Euterpe: ita Ægyptios eum didicisse ab ibide, agnoscit Galenus in Medico suo. Et ante eum sic Plinius lib. viii, cap. xxvii, *rostri aduncitate per eam partem se perluit, quà reddi ciborum onera maximè salubre est.* Mox & alia addit, quæ ab avibus edocti sumus. *Chelidoniam*, inquit, *visus saluberrimam, hirundines monstravere, vexatis pullorum oculis illa medentes. Ciconia origano in morbis sibi medetur.*

Post rei cibariæ, & medicæ, ministeria, series exigere videtur, ut dicamus de utilitate, quæ ex avibus redit ad rem vestiariam, & alia huic affinia. Ordiar ab iis, quæ nostris etiam terris, ac ubique propemodum, obtinent. Tale est, quòd milites, ut de aliis taceam, ex more antiquo, galeas, & petasos, ornent pennis avium elegantiorum; unde πτερωτὸν φάλον Polybius appellat. Prius verò galeam ornarunt setis ex cauda equina: unde & ea vocabatur ἱππουρις *f*. E tribus Carum inventis primo loco ab Herodoto in Clio memoratur, quòd galeis cristas illigarint. Id non adornatum modò, sed terrorem etiam, factum esse, nimirum dubitandum.

f Homer.

Præterea hodieque plumarum est usus in culcitis, & cervicalibus farciendis: quæ consuetudo itidem est vetus. De anserinis quidem ita Plinius lib. x, cap. xxii: *Candidorum* (anserum) *alterum vectigal in pluma. Velluntur quibusdam locis bis anno. Rursus plumigeri vestiuntur; molliorque, quæ corpori quamproxima; & è Germania laudatissima. Candidi ibi, verum minores, ganzæ vocantur. Pretium plumæ eorum in libras denarii quini. Et inde crimina plerumque auxiliorum præfectis, a vigili statione ad hæc aucupia dimissis cohortibus totis. Eoque deliciæ processere, ut sine hoc instrumento durare jam ne virorum quidem cervices possint.*

At magis admirationem meretur usus ille plumarum apud gentes toto a nobis mari Atlantico divisas. Hæ plumulas minutas psittaci, & aliarum avium discolorum, forcipe ad id præparato extrahunt, apteque sociant, prout exigit opus id, quod paratur. Nunc enim pileos, perizomata, vestes; nunc aulæa, & tapetia; nunc clypeorum, & ensium, ornamenta, inde concinnant: imò & imagines, apte adeò unumquidque referentes, ut subinde illa exsuperent, quæ penicillo habemus expressa. Etsi verò variæ sint aves discolores, quarum plumæ minutulæ ad hoc idoneæ sint: facile tamen principem merentur locum exiguæ illæ in regione Mexicanâ, haut apibus majores, &, harum instar, rore ex floribus collecto, viventes, glirium more totam dormientes hiemem: quarum plumulæ vel solæ operi sufficere plumatili creduntur. Ejus generis, aliarumque avium plumulæ discolores, divendi in America solent nundinarum tempore: imò opes multorum in iis solis sitæ sunt. De hujusmodi operibus pluscula habes exempla apud Ulyssem Aldrovandum *a*. Compluriaque id generis conspicere est in hac Amstelodamensium Urbe, inter tot laudabilia, antea navigationibus in Orientem, & ultimum Septentrionem, nunc etiam in Occidentem, inclytâ. Existimant viri quidam eruditi, nec artem hanc fuisse ignotam antiquis: dictosque *plumarios*, qui ex plumis vestes texerent: ita apud Nonium vocari Varroni Cat. sive de liberis educandis: item Vitruvio lib. vi, cap. vii. Sed omnino adsentiendum per textores plumarios intelligentibus eos, qui acu pingerent vestes ad modum plumarum. Sic *plumatiles* vestes ποικιλόμιτους, ac similiter, ut antè dictum, Publ. Syro *plumatum aureum Babylonicum*; nempe, quia aurum purpuraque acu insuerentur tapetibus Babylonicis: item Vopisco, tunicæ *micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles.* Quem in locum multa præclare de hac arte ὁ πάνυ Salmasius annotavit.

a Tom. 2. Ornithologias lib. 9. pag 856.

Cap. XCVIII.

Præsagia augurum ex oscinum cantu, præpetum volatu, & pullorum tripudio. Et, unde oscines, præpetes, ac tripudium, dicantur. Aves sinistræ, prosperæ: infelices contrà arculæ, remores, inebræ, volsgræ, clivia, altera: & unde hæ sint appellationes: uti & auspicii, ac augurii vocabula. Telegonus, & Car, augurioram crediti inventores. Dissensus gentilium, avesne sint indices futurorum, quia, ut cælo propiores, melius sciant consilia Deorum; an ipsæ quidem eorum sint ignaræ; sed divinitus sic dirigantur, ut homines gnaros reddant. Quid statuendum de corvo mortem annunciante Ciceroni; deque aquila Deiotarum regem instantis periculi commonente. Pro gentium varietate aliud atque aliud augures collegisse. De naturalibus ex avium genere præsagiis, & quod eorum sit fundamentum. Ex quatuor avibus quatuor anni tempora cognosci. Cur serius arantes vocarentur cuculi. Aves Hercynii saltus, quarum penna viatoribus noctu inserviant ad iter faciendum. Usus tinnunculorum in epistolis perferendis. Cornici sepulcrum erectum ab Marre, rege Ægyptio, ob hunc usum. Columbarum utilis in eodem opera, Margaritarum politura a columbis. Oblectamentum adolescentulorum, primæque ætatis ex avibus. Arnobii locus illustratus. Fabella de corde bubonis, secreta muliebria referante.

POst cibi, medicinæ, vestium, & ædium bona, nunc alios ad usus me conferam. In quibus auguralis disciplina primum sibi locum vindicabit; idque religionis ergo, ob quem vel antea memoratis præmitti merebatur, nisi de vana gentium religione, pietate planè impia, agendum foret.

Si fides auguribus; belli, nuptiarum, itinerum, similiumque eventus præsagire sit, tum ex *oscinum* cantu, quomodo dictæ, quia ore canerent: tum ex *præpetum* volatu; quo pacto vocatæ, quia in volatu anteriora semper petant *b*: tum ex *pullorum* pastu; quam rationem *tripudium* quasi *terripavium* *c* appellarunt, quia quod cibi ex

b Servius in 3 Æn. & Isidor. lib. 12. Orig c. 7.

c Festus in Puls.

ore dicidisset, id terram paviret, hoc est, feriret. Ac sinistras quidem aves putarunt prosperas: ut scævum omen, bonum, teste Varrone, in VI de L. L. Contrà aves quæ impedimentum objicerent, Festo teste, vocatæ *arcula*, ab arcendo: imò in idem ait, *remores*, à remorando: ac eodem, & Servio *a* testibus, *inhibræ*, vel *enebræ b*, ab inhibendo: imò & *volsgræ*, ut est apud eundem Festum, quia se vellendo auspicium facerent malum: & *clivia*, quia *clivia* sint ardua ac difficilia: eodemque referendæ *altera*, quæ priori auspicio, quod felix visum, vitium facerent. Horum disciplinam, tum *auspiciorum*, ab avibus speciendis, tum *augurorum*, ab avium garritu, dixerunt: Græci οἰωνιστικὴν, ὀρνιθοσκοπικὴν, & ὀρνιθομαντείαν, vocarunt. Barbaris hanc in pretio fuisse, auctor est Ælianus lib. II Var. Hist. cap. XXXI. A Telegono ad Græcos pervenisse, refert Suidas in Τηλέγονος. Plinius verò lib. VII, cap. LVI ait, esse inventum ejus Caris, à quo Caria nomen accepit. Ac vulgo quidem existimatum fuit, aves mentem Deorum tanto nobis meliùs scire, quanto essent superis propiores. Hinc Ovidius in V Fast.

a lib. 3 Æn.
b Festus in enubro, & inebræ. Vide & glossas Philoxeni in embrum (leg. ainibrum) κοτὶ in embro, & in inebra.

—— Nam Dis, ut proxima quæque,
Nunc pennâ veras, nunc datis ore sonos.

Sed prudentiores aliter. Ammianum Marcellinum audiamus lib. XXI: *Auguria, & auspicia, non volucrum arbitrio futura nescientium colliguntur (nec enim hoc vel insipiens quisquam diceret) sed volatûs avium dirigit Deus: ut rostrum sonans, aut prætervolans penna turbido meatu, vel leni, futura præmonstret. Amat enim benignitas numinis, seu quod merentur homines, seu quod tangitur eorum affectione, his quoque artibus prodere, quæ impendent.* Ac deinde parem esse aruspicinæ rationem pronunciat. Illustrabimus hæc exemplo corvi, qui in villa Cajetana ferrum horologii, conspiciente Cicerone, loco movit, & excussit, ac protinus ad ipsum tetendit, laciniamque ejus togæ tenuit morsu, donec nunciaret servus, advenisse milites ad eum occidendum. Hæc variis memorata: ut Valerio M. lib. I Memorabil. cap. IV, Plutarcho in vita Ciceronis, & Appiano lib. IV bell. civilium. Ex Ammiani sententia corvus quidem nescivit futura: sed Deus sic corvum direxit, ut Cicero de exitu suo fieret certior. En alterum quoque exemplum. Deiotarus rex in tecto suo aquilam conspexit. Ea visâ, cùm auguralis esset disciplinæ gnarus, tecto abstinuit, quod nocte imminente solo æquatum fuit. Referunt Cicero I, & II de Divin. ac Valerius Max. lib. I, cap. IV. Hic, Ammiani judicio, Deus Deiotarum voluit commonere, ut ne tecto illo diutiùs se contineret. Sanè speciosa oratio. Sed quanto est verisimilius, spiritum malum istos alites dirigere, ut hominum animos in superstitione detineret? Nec enim disciplinam hanc esse à Deo, sed malo spiritu, arguit ejus vanitas: unde etiam est, quòd, pro gentibus, usque adeò variabat. Ita Hetrusci in auspicando ad Occidentem se convertebant, Romani ad Orientem. Diversa quoque auspiciorum ratio apud Galatas. Unde Deiotarum, Galatarum regem, Cicero; Ciceronem autem Deiotarus de hac disciplina solet interrogare. Et sanè ne augures audiamus, interdictum nobis Deuter. XVIII. & Jerem. XXVII. Ac similiter omnis Sanctorum Patrum chorus. Ex quibus Cyrillus Hierosolymitanus catech. I *c*. Οἰωνοσκοπία, μαντεία, κληδονισμοί, ἢ περιάμματα, ἢ ἄλλαι κακοτεχνίαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα, λατρεῖαί εἰσι διαβόλου. *Auguria, divinationes, amoleta, inscriptiones in foliis, aliæque malæ artes, & similia hujusmodi, cultus diaboli sunt.* Itidem Gaudentius tract. IV. in Exodum, inter diaboli venena, & idololatriæ partes, etiam auguria, sortes, & suballigaturas reponit. Petrus Chrysologus Serm. XVIII nuncupat *diaboli laqueos*. Nec infeitè Zeno Veronensis, sive alius potiùs, Serm. de Jona: *Non rapti jecoris spirantes consulunt fibras, nec per varios avium volatus conjecturis inanibus statum pulmen salutis inquirunt: sed à suo corde remedium salutare deposcunt.* Plura verò de auguriis si voles, vide

c Pag. 513. edit. Morellianæ an. 1608.

Augustinum Niphum libro, quem de Auguriis inscripsit, Alexandrum Neapolitanum *a*, & ad eum Tiraquelli notas, Peucerum libro de Divinat. Georgium Ragusinum lib. II de Divinat. epist. IX, quæ ad Andream Maurocenum.

a Lib. 5. Genial. dierum, cap. 13.

Utcunque verò vana sit ars auguralis de felici, vel infelici eventu eorum, quæ in natura non habent fundamentum: magnus tamen ex avibus, in omni vita civili, præsagiorum est usus, quando ea ratione nituntur naturali. Ut cùm agricolæ, nautæ, medici, prævident imminentem tempestatem, & pro ea componunt, quæ animo agitabant. Vide de isto Aratum in Prognosticis, Maronem I Georg. eorumque interpretes, Ælianum lib. VII de Animal. cap. VII; ubi serenitatis & tempestatis signa tradit ex gruibus, ardeâ, noctuâ, corvo, cornice, graculo, monedulâ, anate, mergo, ἐριθάκῳ, sive rubecula, gallo gallinaceo, aliis: quæ peti ex fonte, quàm rivis hisce nostris malo. Aliquid interea de eo quoque diximus libri hujus cap. XV. Ubi & caussam ejusmodi præsagiorum attingebamus. Ea est, quòd aves aëris ambientis vapore afficiantur. Nonnullis igitur is ob crassitiem est molestus: atque eò vellicant pennas, ut excutiant onus, quod incumbere videtur. Sic & corvi alis plaudunt, ut eo pacto humor nimius dissipetur. Iidem, ac graculi, gregatim volantes, tum voce insolitâ ad morem resonant accipitrum, quia humor arteriæ, & pulmonibus, vocis instrumentis, oris immutavit sonum. Galli etiam, ut antea dictum, frequentiùs imminente canunt pluviâ, quia aër humidus instrumenta vocalia replet pituitâ, quam cantu student discutere. Quædam item marinæ aves tum, nimii humoris fugâ, in siccum se recipiunt.

Unum verò ex galli cantu cognoscere sit horas nocturnas, exposuimus jam antè, cùm de alitum voce ageremus. Nunc illud potiùs dicam, quatuor, inter alias, avium adventu, quatuor anni horas sive tempora cognosci. Quam rem sic Alciatus expressit Emblem. C:

Advenisse hyemem fringilla renunciat ales.
Ad nos vere novo garrula hirundo redit.
Indicat æstatem sese exspectare cuculus.
Autumno est tantum cernere ficedulas.

Ex quibus cuculus indicat seræ arationis remedium. Nempe tempestivæ arationis jactura reparatur, si pluerit (ut Hesiodus *b* cecinit)

ἦμος κόκκυξ κοκκύζει δρυὸς ἐν πετάλοισι.
Quando cuculus canit quercus in frondibus.

b Ἔργ. καὶ ἡμ. lib. 2. hoc vers. 484.

Atque hinc etiam cognoscere est, cur cuculus dicatur de eo, qui seriùs araret, quàm convenit: ut & qui post æquinoctium vites putaret. Hoc Porphyrio indicat in illud Horatii lib. I, sat. VII:

—— Regerit convitia durus
Vindemiator, & invictus, cui sæpe viator
Cessisset, magnâ compellans voce cuculum.

Nempe vindemiatore duro, in viatores omne convitii genus ingerente, hi solùm regerunt probrum *cuculi*. Idem convitium signat Ausonius in Mosella:

Certantes stolidis clamoribus: inde viator
Riparum subjecta tenens, hinc navita labens,
Probra canunt seris cultoribus.

A præsagiis tempestatum, & anni temporum, venio ad illud, quòd ex avibus usus redeat aliquis ad viatores nocturnos, modò quædam reperiantur, quarum plumæ in tenebris præluceant viam. Paucis id indicat Plinius lib. X, cap. XLVII: *In Hercynio Germaniæ saltu invisitata* (sive potiùs, ut Salmasius *c* emendat, *invisitata*) *genera alitum accepimus, quarum plumæ, ignium modo, colluceant noctibus.* Sed fusiùs rem diduxit Solinus cap. XXIII, his verbis: *Saltus Hercynius aves gignit, quarum pennæ per obscurum emicant, & interlucent: quamvis obtenta nox denset tenebras. unde homines loci illius plerumque nocturnos excursus sic destinant, ut illis utantur ad præsidium itineris dirigendi; præjactisque per opaca callium, rationem viæ moderentur indicio plumarum fulgentium.* Hercyniam hancce avem Albertus M. ab

c In Solin. exercitat. p. 230.

luce

luce ea, quam noctu diffundit, *Lucidiam* appellat. Norinbergenses vocant *Behemle*, quasi dicas, avem Bohemicam: nempe quia è Bohemia quotannis finitimas in regiones volet. Id probè convenit cum eo, quòd Hercyniam avem dicant Plinius, ac Solinus. Nam Hercynia sylva cingit includitque Boiohæmum, veterem (unde & nomen) Bojorum sedem: quibus pulsis eam terram Marcomanni, duce Marobodüo, occuparunt: ut est apud Vellejum, & Strabonem. Quod verò pennæ hujus alitis luceant noctu, id commune habent, cum oculis felis, cicindelâ, putribus lignis, atque aliis: qua de re dictum libri hujus cap. XXVI.

Operam etiam homini præstant aves in epistolis perferendis. Hinc de timunculis Plinius lib. X, cap. XXXVII: *Quin & internuncia in rebus magnis fuere, epistolas annexas earum pedibus obsidione Mutinensi in castra consulum Decimo Bruto mittente. Quid vallum & vigil obsidio, atque etiam retia amne prætenta, profuere Antonio, per cælum eunte nuncio?* Narrat Ælianus lib. VI de animal. cap. VII, ut rex Ægyptius Marres operâ cornicis uti soleat in literis, quò terrarum vellet, mittendis: eique mortuæ sepulcrum statuisse, quod ad lacum Myridis, prope Crocodilorum oppidum, ostendi soleat. Sed omnino Ægyptiacæ vanitati tribuendum, quod ibidem dicitur, cornicem, simulac audisset, quò perferenda esset epistola, quæ regiones transeundæ, ubi quiescendum, eò prout acceperat, iter direxisse. Captum hæc mutæ animantis excedunt. Sed solent homines de magnis loqui majora, ut magis sint admirationi. Etsi non ignorem, aliquos & his fidem habere; sed putare, malum genium hanc alitem duxisse. Quomodo barbari, Christianis Tyros obsidentibus, columbæ ministerio in literis mittendis usi sint; Christiani autem in castris suis, alite conspectâ, tantum excitarint clamorem, ut ea conciderit, huic literas contrarii alligatint argumenti, atque ita illuserint obsessis, vide apud Paullum Æmilium de Francorum gestis lib. V, in vita Ludovici Crassi, & Petrum Justinianum historiæ Venetæ lib. II. Alia etiam ex Romana, Batavaque historia, adferrem exempla, nisi existimarem esse notissima.

Etiam Veneres nostræ, ac Junones, aliquid avibus debent propter margaritas, quibus sic colla brachiaque ornant. Margaritæ enim poliuntur columbis præbitæ, ac brevi illis tempore relictæ: ut Cardanus refert lib. VII de Rerum Variet. cap. XXXIV.

Adolescentuli etiam aviculis se oblectant. Ut Reguli ille filius indulgentissimè à parentibus habitus: de quo sic Novocomensis Plinius ad Clementem [a]: *Habebat puer manulos multos, & vinctos, & solutos: habebat canes majores, minoresque: habebat luscinias, psittacos, merulas.* Imò & prima ætas hisce lusitando se oblectare solet. Unde Plautus Capt. act. V, sc. IV:

> —— *Quasi patricius pueris, aut monedula,*
> *Aut anates, aut coturnices dantur, quicum lusitent.*

Vel si hoc de paullo provectioribus capiendum, saltem disertè de pusionibus est illud Arnobii in septimo adversus nationes: *Ut parvuli pusiones, (ut animis parcant, abstineantque ploratibus) passerculos, pupulos, panes accipiunt, quibus avocare se possint: ita Dii immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant?* Post *pusiones* cum Heraldo *ut* inserui, quod propter antecedens *ut* neglexerat librarius. Colvius [b] pro *animis parcant*, maluit, *quo animos pascant*, vel *lacrimis parcant*. Sed quid est *lacrimis parcere*, nisi, quod sequitur, *abstineantque ploratibus?* Nihil ergo mutandum; ut liquet utramque similitudinis partem consideranti; priorem de pueris, posteriorem de diis. Quod in illa est, *animis parcere*; id in hac est, *iras atque animos ponere*. Sententia igitur fuerit, pusionibus dari crustula, pupos, aviculas, & similia, ut desinant irasci, vel dolere. Quibus mox de lachrymis subdit, ut ira, & dolor, has exprimere pueris soleant. Quare nihil caussæ erat, cur vir eruditus [a] (cujus operæ Plauto impensæ non leviter amatores ejus Comici debent) Arnobii locum apponere mallet ex emendatione Colvii, sed nomine ejus dissimulato; quàm secundùm veterum codicum lectionem, quæ verissima erat.

[a] Lib. 4. epist. 2.

[b] Ad Apul. lib. 8. Met. pag. 133.

[a] Taubm. in Capt. 5. 4.

Sed jam sentio me delapsum ad pusiones, pluteque minuta: ut metuam, ne id videar fecisse, quia deficiant majora. At longe aliter est: verùm summâ in copiâ sufficere putavi, si quædam omnis generis excerperem. Nonnulla verò etiam judicio omisi, ut planè falsa. Quale illud, quod Albertus M. tradit, cor bubonis uberibus impositum mulieris dormientis, efficere, ut ad omnia respondeat interrogata, nec reticeat secreti quicquam. Id ait Albertus à fratribus suis compertum esse longè verissimum. Mihi boni fratres videntur os sublevisse nimis credulo Alberto. Potiùs igitur Plinio accessero: qui lib. XXIX, cap. IV inter portentosa illud mendacia reponit. Hujusmodi plura occurrunt: sed cui bono referam, cùm manifesta ratione refellantur? ut nihil attineat ex iis divinam velle sapientiam adstruere, cùm veritas non sit indiga mendacii.

Cap. XCIX.

De avibus fabulosis: ac primùm phœnice, de quo veterum opinio refertur. Quantopere varient scriptores de spatio, quo is vivit. Tacita hac de alite opinio. Tertulliani error, existimantis in Sacris etiam Scripturis hujus fieri mentionem. Non esse, cur Clemens Romanus negetur parens atque auctor epistolæ ad Corinthios, utcunque similitudo in ea petatur ab alite hac, qua in rerum natura non est. De phœnice Indorum, nomine Semenda. Origenis lapsus, apud Mosem intelligentis fictitium poëtarum gryphem. Descriptio gryphis poëtica adfertur, & refellitur. Ex quo commentum de Arimaspis unoculis originem traxerit. Unde sit Scytharum appellatio. Cur gryphis partim aquilæ, partim leonis, tributa sit figura. Unde gryphes vocentur. Nullum esse alitem pegasum: sed in poëtarum fabulis per eum συμβολικῶς navem designari. Cur Pegasus dicatur proles Neptuni. Primus equus Scyphius. Posse & per Pegasum intelligi nubes. Fictitia avis tragopan, sic vocata, quia cornua ei tribuuntur similia hircinis. Quare Pan pingatur facie rubrâ. Ex antiquorum sententia, Sirenes infernè non pisces fuisse, sed aves: & quid poëtæ per eas adumbrarint. Harpyiarum fabulam nullis avium melius aptari, quàm ignotis vetustati vespertilionibus Darienes. Antiquos verò physice per eas intellexisse ventos. Cur dicantur natæ ex Oceani filia. Unde Aello, Ocypete, & Celæno, nomen fuerint sortitæ. Quamobrem Eurus Horatio dicatur niger: ac Hyemi nigra soleat hostia immolari. Unde Harpyiarum vocabulum: & quare vocentur canes Jovis, ac Iridis dicantur sorores, nonnullis etiam Neptuni & Terræ filiæ. Quid, secundùm historiam veterem, per Harpyias capiendum sit. Item per aves Stymphalidas ab Hercule devictas.

Multoque minùs ad Deum animus adscendat humanus ab illis, quæ non jam dicit de veris avibus falsò; sed de omnino falsis falsò prodiderunt. Varias enim aves commenti sunt Græculi: quorum auctoritas tantum valuit apud posteros, ut de mirandis illis, quæ tradidere, fidem invenerint, etsi aves ipsæ ne in rerum quidem fuerint natura.

Nam, ut à phœnice ordiar, quis cordatus credat, esse avem singularem, quæ se ipsam igne, cùm Solaribus radiis, tum ventilatione alarum, accenso, comburat; ex ea in cineres versa, vel saltem medullâ, aut sanguine ejus effuso, nasci vermem, qui postea, aliis adsumtis, hæc avis fiat, eaque unica, sed sua refecta morte, quia perit, ut viveret, atque ita simul sit parens, & proles: unde &, ubi par
oriens,

oneri, prima ei cura sit, ut (si non ex cineribus, sed medulla, vel sanguine sit reformata) patrium cadaver Heliopolim in Solis aram deferat, atque adoleat. Hæc recitasse, prope sit refutasse. Multa adeò incredibilia in iis se offerunt. Quid quòd illi, qui ista tradiderunt, in variis ipsi dissentiant? inter alia de vitæ spatio, ubi mira scriptorum inconstantia. Rex Æthiopiæ, in sua ad Pontificem Romanum epistolâ, annos ei tribuit trecentos. Herodotus, Ælianus, Philostratus, Orus, Æneas Platonicus; ex Latinis Ovidius, Tacitus, Victor, annos dant quingentos quadraginta. Plinius ex Manilio sexcentos sexaginta: Martialis, & Lactantius, millenos: alii, ut est apud Tacitum, eld CCCCLXI, Chæremon Ægyptius, ut relatum Tzetzi, sexennium, & septies millenos. Hæc cùm satis arguant, quid de ave ea sit sentiendum; tantopere tamen esse hujusmodi alitem obtinuit, ut Tacitus quoque in XIV Annalium, licet quædam eorum, quæ superiùs adduximus, fabulosa arbitretur; ipsam tamen avem aliquando in Ægypto conspici non ambigat. Imò Tertullianus putavit, etiam Scripturas phœnicis meminisse. Nam libro de Resurrectione illud Psalm. XCI, sive XCII, Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει· reddidit, *Justus ut phœnix florebit*: cùm debuerit, *ut palma*. Simili planè errore, ac alius in Plutarcho, sicut Mureto in Variis *a* observatum, ἐγκέφαλον φοίνικος, *cerebrum phœnicis* transtulit, cùm significetur, *medulla palmæ*. Sanè à Davide plantam significari, luculentè arguit, quod ibidem subjecit de cedro, & platano. Sed verè hujus avis meminit Apostolorum σύγχρονος *b* Clemens Romanus epistola ad Corinthios priori: quæ pauculos ante annos prodiit in lucem egregiâ v. cl. Patricii Junii curâ. Sunt tamen, qui hanc epistolam abjudicent Clementi, quia natura avis, quæ nusquam sit, illustrare ea studeat, quæ ad cælestem pertinent veritatem. Sed ex iis, quæ de Plinio, ac Tacito, superiùs dicebamus, satis videmus, illis, quibus Clemens vixit, temporibus, communem fuisse eam de phœnice opinionem. Atqui hoc sufficit in scripto, ecclesiastico quidem, attamen ad κανόνα *c* fidei ac vitæ neutiquam pertinente. Nec enim necesse est, credamus, Clementem scisse omnia, quæ facerent ad arcana naturæ. Ne id quidem credere est opus de Apostolis, licet Christus promiserat *d*, missurum se Spiritum sanctum, qui in omnem eos duceret veritatem. Quippe hoc restringendum ad veritatem earum rerum, quæ ad salutis pertineant negotium imo ne harum quidem omnium, quia Apostoli ipsi *e* ex parte viderunt, ac prophetarunt sed omnium, quas scire est opus alteram ad vitam consequendam.

a Lib. 13. cap. 12.

b Coætaneus.

c Regulam, ac normam

d Joan. 16. 13.

e 1 Cor. 13. 9.

Utcunque verò Phœnix sit commentitius, ajunt tamen aliam esse alitem, in qua pleraque eorum, quæ de phœnice referuntur, habeant locum. Sanè Cardanus in X de Subtilitate, cùm de phœnice dixisset, esse fabulæ, quam veritati, propiorem; scribit hunc in modum: *Referunt tamen quidam, in interiore India avem esse, nomine Semendam, quæ rostrum habeat triplici ordine, atque, ut in ellychniis, undique perforatum; quæ moritura dulce canat, cygnorum exemplo, inde collectis sarmentis motu alarum accendat illa, uraturque; ex cujus cinere vermis, tum ex verme avis denuo renascatur: quæ his malui addere subtilem ob historiæ sensum, quàm ob rei ipsius descriptæ incredibilem narrationem prætermittere.* Postrema verba non obscurè indicant, etiam de Semenda Cardano parum credibile videri. At non prorsus fidem abrogat Cæsar Scaliger Exercitatione CCXXXIII: ubi ait, *Phœnicem haud esse penitus fabulosum, legimus in Commentariis navigationum. In mediterraneis Indiæ reperiri. Semenda vocatur ab incolis.*

Gryphes verè sunt, si intelligantur chrysaëti, aliudve genus aquilæ: ut Levitici 11, 13, ubi Moses inter aves immundas primo refert loco, *aquilam, gryphem, haliæetum, milvum, ac vulturem.* Sane ipse ordo Mosaicus ostendit, esse aquilæ genus, differens ab aquila vulgari, & haliæeto. Sed Origenes intellexit poetarum gryphem. Nam lib. IV περὶ ἀρχῶν *f*, varias recensens leges, quæ non secundùm literam, sed allegoricè ac spiritualiter, intelligi debeant; inter cætera scribit, Rufino interprete: *Si etiam de impossibilibus legibus inquirendum est; invenimus gryphum, quem nullus unquam meminit, vel audivit humanis manibus succurrere: manducari prohibet legislator.* Non ita te ipsisset, si statuisset, Hebræum פֶּרֶס, *peres*, esse aquilæ genus, non autem avem fabulosam: quæ ut verè foret, nihil erat, cur ejus esu interdiceret Moses. Nam, ut ajunt, in Riphæis sive Hyperboreis Asianæ Scythiæ montibus vivit: nec in Judæam, aut loca finitima, unquam pervolat. Nunc ne esse quidem, pro certo habendum. Hoc ut liquidius fiat, primò dicam, qualem hanc avem fingant: deinde unde ejus fluxerit commentum. Leoni par sit magnitudine, si in Apollonii vita lib. III audiatur Philostratus. Ctesias lupo parem dixerat. Sed quid faciamus Joanni de Montevilla, Anglo? qui in peregrinationis suæ descriptione tradit, mole corporis octo æquare leones. Idemque in literas relatum ab Tostato Abulensi. Capite fingunt aquilæ, corpore reliquo leonis, sed cum alis. Cum Arimaspis unoculis de auro iis certamen esse perpetuum, ab Aristea, Proconnesio poeta, proditum fuit. Montevillanus, quem dixi, narrat, tanti esse roboris, ut equum una cum equite attollant in sublime. Et, ut veteres potiùs adducam, Philostratus *a*, sed adversante Æliano *b*, refert, eos etiam consistere contra elephantos, ac dracones, cæteraque animalia, tigribus exceptis; quæ solæ effugiant ob eximiam pernicitatem. Hæc nunc expendamus. Primùm constat, non esse aquilas semileones, sive leones semiaquilas. Nec in Riphæis montibus, totove Septentrione, aurum gignitur: ut in Sarmatiæ Asiaticæ descriptione tradit Joannes Michovius. Neque si istic gigneretur, de ejus, ut puto, custodia laborent gryphes, cum neutiquam iis hoc esse usui possit. Adhæc nulla est unoculorum gens. Figmentum autem de Arimaspis ex eo originem traxit, quòd Scythæ optimi sint arquites, sive sagittarii: unde & *Scytharum* appellatio. Nam Septentrionalibus, uti & Germanis, *schieten* est sagittam arcu emittere. Arimaspi autem, in collimando, uno utebantur oculo, clauso altero; ut hodieque faciunt multi: quales cùm in prœlio pugnantes apparerent, præbita est occasio commento, eos unum duntaxat oculum habere. Avibus verò Septentrionales montes incolentibus tributa est partim aquilæ, partim leonis figura, quia in illa corporis mole haberent & aquilæ pernicitatem, & robur leoninum. Hæ vastæ volucres, siqui montes, ubi nidulantur, adscendant, eos vehementer infestant, non auri amore, quod ibi ut dixi nullum; sed amore pullorum, quibus ab homine metuunt; ut de gryphe Indico Ælianus *c* tradit. Quod si appellatio etiam Scythica sit, fuerit vocabulum à *grijpen*, quod est *capere, apprehendere.* Sed quid si dicamus, gryphum fabulam promanâsse ab Ægyptiis; ubi hac, vel formâ non multùm absimili, sic numen effingeretur: Græcos verò, figurâ ea conspectâ, fictitiæ avi nomen fecisse γρυπὸς *d* ob rostrum aduncum? Nam γρυπὸς dicitur, qui nasum habet aquilinum. Præterea in animum induxisse, verè esse aves ejusmodi: & cùm nusquam, ne in Ægypto quidem, comparerent; poetas iis esse locum commentos in Septentrione, ubi aureos colerent montes. Persas eam ipse ob caussam Indis tribuisse: quos Ctesias secutus, uti hunc Ælianus lib. IV de Anim. cap. XXVII. Facilis enim ratio mentiendi de gentibus longe adeò remotis.

a Lib. 3. de vita Apollonii c. 14.

b Lib. 4. de Animal. cap. 7.

c Lib. 4. de Animal. cap. 27.

d Gryphus.

f P. 875 edit. Froben. an. 1536.

Præter phœnicem, & gryphes, de quibus hactenus dictum, etiam pegasum, tragopana, & sirenes, inter fabulosos alites Plinius reponit lib. X, cap. XLIX. *Pegasos,* inquit, *equino capite volucres, & gryphas aurita aduncitate rostri, fabulosos reor; illos in Scythia, hos in Æthiopia. Equidem & tragopana, de qua plures affirmant, majorem aquila, cornua in temporibus curvata habentem, ferruginei coloris, tantum capite phœniceo. Nec Sirenes impetraverint fidem: licet affirmet Dino, Clitarchi celebrati auctoris pater, in India esse, mulcerique earum cantu,*

quos gravatos somno lacerent. Dicam ordine de antea indictis. De pegaso sic Solinus cap. XXXII, in descriptione Æthiopiæ: *Illius cæli ales est pegasus: sed hæc ales equinum nihil præter aures habet.* Etiam volucris hujus Eustathius meminit. Sed enim nusquam est avis pegasus: verùm per *pegasum* poetæ, ut Palæphatus interpretatur, intellexere navem velis remisque instructam. Nam quod in alite alæ, id hic vela; quod illic pedes, hic remi. Unde Artemidorus lib. I, cap. LVIII, cùm equum esse navigio similem dixisset, subjungit: [illegible] *Poeta enim naves dixit equos: & nos Neptunum Hippium sive Equestrem vocamus: & sane, quam rationem in terra habet equus, eam in mari habeat navis.* Nec etymon adversatur. Nam est πήγασος à πήγω, sive πήγνυμι, hoc est, *compingo*: quia navis è multis componatur lignis. Et favet quoque, quòd Pegasus fingatur Neptuni proles: nempe quia eo maria sulcamus. Etiam Valerius Probus in I Georgic. ubi poeta ait, terram Neptuni tridente percussam primum fudisse equum, annotat, equum illum vocatum esse *Scyphium*: quod magnam habet convenientiam cum navigii appellatione apud Germanos: ut quibus hodieque illud *schiff* nuncupetur. Nec absurde tamen per pegasum etiam intelligamus nubes; quæ in altum subvolant, & per mediam aëris regionem, avis instar, deferuntur. Uti neque incommode Neptuni proles censentur, cum vapores attollantur è mari. Etiam *Pegasi* nomen iis convenit; ut sit ἀπὸ τῆς πηγῆς, hoc est, *fonte*. Sunt enim nubes fons & scaturigo aquæ pluvialis.

Insuper, ut vidimus, Plinio pro commenticiâ alite censetur tragopan: apud quem tamen editum *tragoponadem*, pro *tragopanem*. Ut & apud Pomponium Melam a, *tragopomones*, pro *tragopanes*; & apud Solinum b, *tragopa*, pro *tragopan*. Perperam Pintianus apud Melam *tragopogones* reposuit, quasi ab hircina id barba nomen foret. Omnino enim ut αἰγίπαν, sic dixere τραγόπαν. Nomen id notat *hircinum Pana*. Ab hirco nomen datum, ob cornua in temporibus curvata: a Pane autem, ob caput puniceum: ut Salmasio c jam monitum. Utrumque horum et a Plinio tribui, patuit e verbis superiùs adlatis. Pani autem caput esse puniceum, indicat illud Maronis in Sileno:

> —— *Quem vidimus ipsi*
> *Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.*

Ubi Servius: *Facie rubrâ pingitur Pan propter ætheris similitudinem.* Pleniusque hæc lucem accipient ex iis, quæ de Pane dicam inferiùs, cùm de numine agam totam repræsentante Mundi compagem.

Sirenes præterea in fictitiis Plinio avibus habentur. Id miretur quispiam, qui cogitet, vulgo à pictoribus, quia maris monstra credantur, effingi superiori corporis parte virgineâ, inferiori autem piscium. Sed tale quid apud veterum legas neminem. His enim supernè formosæ erant virgines, infernè aves. Unde Ovidius lib. V Metam. fab. VII:

> —— *Vobis Acheloides unde*
> *Pluma, pedesque avium, cum virginis ora geratis?*

Atque hanc etiam sententiam legas apud Ælianum lib. XVII de Animal. cap. XXIII: item Servium in VI Æn. & Suidam. Etsi autem variè eas interpretentur antiqui: maximè tamen verisimile est, fuisse psaltrias corpore quæstum facientes; quæ transeuntes allicere, allectos detinere, detentos & animo corrumpere, & pecuniis ac honesto nomine exuere, solerent.

Avium fabulosarum à Plinio memoratis adde etiam Harpyias: quas [illegible] describit Maro III Æn.

> *Virginei [illegible] lucrum vultus, fœdissima ventris*
> *Proluvies, uncæque manus, & pallida semper*
> *Ora fame.*

P[illegible]usque de iis Apollodorus lib. I de Diis, Diodorus Siculus [illegible] V [illegible]bliothecæ, Valerius Flaccus lib. IV Argonaut. Tzetzes lib. I, Chiliad. VII. Nulli vero avium generi magis conven[illegible]nt, quæ de Harpyiis referuntur, quam vespertilionibus Dan[illegible] [illegible] A[illegible] qui non modò gallos gallinasque, sed & canes felesque, morsu interimunt; homines etiam infestant, sanguinemque exsugendo in maximum vitæ periculum conjiciunt; quando & nonnulli hinc tabe emortui. Testis Petrus Martyr. lib. VI Ocean. decad. III. Sed hoc genus avium veteribus ignotum fuit: qui φυσικῶς a per Harpyias intellexere ventos: unde & natæ dicuntur ex Ele[illegible], Oceani filia. Ita interpretantur cùm Apollonii, & Hesiodi scholiastæ; tum etiam Eustathius. Ac belle satis [illegible] sententiæ nomina conveniunt, quæ tribuerunt. Nam duæ b statuuntur, Aello, & Ocypete. Atqui Ἀελλὼ est ab ἀέλλη, quod est *procella*, *turbo*, [illegible] c ut interpretatur Suidas. Ὠκυπέτη ab ὠκὺς, *celer*, & πέτεσθαι, *volare*. Quid autem celerius volat vento? Unde de Aquilone I Georg.

> *Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.*

Et I Metam. de Daphne

> —— *Fugit ocior aurâ*
> *Illa levi.* ——

Additur nonnullis tertia Κελαινὼ, quod à κελαινὸς, hoc est, *nigrum*. Procellis enim, ventisque, nigrescit cælum. Hinc Horat. lib. I, od. V:

> —— *Aspera*
> *Nigris æquora ventis.*

Et od. X:

> *Niger rudentes Eurus inverso mari,*
> *Fractosque remos differat.*

Et Valerius Flaccus in secundo Argonaut.

> *Insequitur niger & magnis cum fratribus Eurus.*

Itaque & nigram hiemi pecudem immolabant: secundùm illud III Æn.

> *Nigram hiemi pecudem.* ——

Nigricat enim cælum hybernum ob nubes, imbres, & ventos: ac ut à pluvia Latinis dicitur *hyems*, nempe ab ὕω, *pluo*: sic Germanis, & Belgis, *Winter*, à [illegible] hoc est, ventus.

Præterea quid rapacius ventis? ut valde etiam idoneum sit Harpyiarum nomen. Est enim id ab ἁρπάζω d, unde & ἅρπαξ e, & ἁρπάζω f, ac Latinorum *rapio*. Appollonii quoque est in secundo Ἀργον.

> Ἁρπυίας μεγάλοιο Διὸς κύνας.
> *Harpyias magni Iovis canes.*

Nempe *Jupiter* est aer; ventus vero est motus, tum exhalationis per aera, tum aeris ejus, quem exhalatio secum rapit. Exhalationes istæ fiunt ex terris, & aquis. Unde Acusilaus Harpyias Neptuni ac Terræ filias statuit. Hesiodus in Theogonia ait esse sorores Iridis. Nempe quia & venti, & iris, in aere gignantur. Atque hactenus exposuimus, quid φυσικῶς g per Harpyias intelligatur. Ἱστορικῶς h autem capiendæ pellices Phinei regis, quas aula expulere Calais, & Zetes, Boreæ, hoc est Septentrionalis reguli, ex Orythia apud Ilissum rapta, filii; quorum sororum Cleopatram Phineus duxerat uxorem. *Cleopatram* verò appello cum Apollonio lib. II Argonautικῶν, Apollodoro lib. III de Diis, & Valerio Flacco lib. IV Argonaut. Sed *Cleobulam* vocant Servius ad III Æn. & Tzetzes ad Lycophr. Cassand. i De Orithyæ à Borea raptu aliquid etiam diximus libri hujus cap. I.

Æque fabulosæ sunt aves Stymphalides: de quibus Lucretius lib. V:

> —— *Uncisque timenda*
> *Unguibus Arcadiæ volucres Stymphala colentes.*

Ab Hercule ex Arcadia pulsas fabulantur. Placet verò in hoc Musæ[illegible] sententia, quòd non aves, sed homines fuisse, ar[illegible]tur. Cens[illegible] autem, pr[illegible]dones fuisse, qui avibus compara[illegible], quia alimi[illegible] le, avium instar, advolarunt. a[illegible] [illegible]ribus finguntur [illegible] b rapinas, quas ex[illegible]. Hi [illegible] erant, ut ad eos extinguendos [illegible] dos, Herculea [illegible] virtute opus. Planè verò [illegible] existimandi, qui, ut in Mythologia sua Natalis

a Lib. 3. cap 10.
b Cap. [illegible]
c Plinian. Exercit. pag. 399.

a Servio dum scoliastam naturalem.
b Hesiodo in Theogon. & Apollodoro lib. I.
c Ventorum convolutio.
d Falcator, rapio.
e Milvus, Cretensibus, teste Hesychio.
f Rapio;
g In naturali lectione.
h Secundùm historiam.
i Pag 68. edit. Operum.

talis Comes *a*, Stymphalidas, & Harpyias, pro iisdem habent. Clare enim distinguit Petronius:

Tales Herculea Stymphalidas arte coactas
Ad cælum fugisse reor, pennâque fluentes
Harpyias, cum Phineo maduere veneno
Fallaces epulæ.

a Lib. 7. cap. 6.

Plura de hisce avibus, ut poëtas præteream, Pausanias in Arcadicis, & Apollonii scholiastes in II Argonaut. *b*

b Vers. 1050.

CAP. C.

De avium cultu. Ac primum, quomodo intelligi debeat, quod ait Clemens Alexandrinus, divinum a Thessalis honorem esse tributum ciconiis. An Ægyptii ciconiam pro numine coluerint; quod plerique Lucianum ajunt scripsisse. Item num corvus ab iis in Deorum numerum fuerit relatus; quod ex B. Ambrosio colligi ajunt. Sacra Coracina *quæ. Accipiter cultus à Tentyritis, ac Philæis: & quæ honoris tanti sit caussa. In dubium vocatur, quod Strabonis scriptum, accipitrem pro numine ab universis habitum Ægyptiis. Quantum Coptitarum odium fuerit erga accipitres. Ut ibis ab eadem natione honore sit affecta divino, & quid eam ad hoc impulerit. Cur aquilam coluerint Thebæ. Cur credita sit regnum portendere. Locus Plutarchi expensus. Ægyptii suem aversati, ac vix etiam in sacrificiis ea usi. Isidis statua pennis vulturis ornabatur. Gryphis forma cujusmodi, & quid ea significasse Ægyptii videantur. Gryphes sacrati Soli: cujus & currum protrahunt, secundum Indos pictores; quorum opinionem etiam secutus sit Claudianus. Si candide exponenda sit Ægyptiorum opinio, fatendum esse, aves non habitas ab iis pro Diis; sed solum pro vivis Deorum imaginibus.*

NUnc quòd in quadrupedibus postremò feci; idem in avibus ultimo agam loco, ut id quoque animal doceam esse habitum pro numine. Ac tam fœda superstitio etiam reperta apud Indos Mexicanos. Nam, mirum dictu, vespertilionem pro numine adorarunt: ut proditum est Paulo Grysaldo lib. III Historiæ Indicæ. Sed veteribus insistamus. Quale est, quòd ciconias à Thessalis esse cultas, Clemens Alexandrinus tradit in Protreptico. Sed difficulter hoc in animum induxerim de Græcorum ullis. Ac planè video erroris fontem. Clemens enim, sive is, quem secutus hic fuit, ex eo id collegit, quòd Thessali ex lege illos capitis supplicio afficerent, qui ciconiam necassent. Plinii *a* de eo verba adduximus antea *b*: ex quibus satis dilucet, hunc honorem iis habitum esse, quia regionem à serpentibus (his enim pascuntur) expurgarent. Potiùs igitur de Ægyptiis videamus; quos multa animantia pro Diis habuisse, communis est opinio. Ac de hac ipsa quidem alite, ciconia inquam, testem adducunt Lucianum in Deorum concilio: ubi primùm loquitur de cultu canis, qui Maroni est *latrator Anubis*. Hunc sic alloquitur, πῶς ἀξιοῖς θεὸς εἶναι ὑλακτῶν; *quomodo Deus esse contendis latrando?* Inde meminit tauri Memphitici, qui Apis dicebatur. Hic, inquit, προσκυνεῖται, καὶ χρᾷ, καὶ προφήτας ἔχει· *adoratur, & oraculis respondet, & prophetas habet.* Post ista subjungit: Αἰγύπτιοι δὲ ἴβιδας, καὶ πιθήκους αἰδῶ, καὶ τράγους, καὶ ἄλλα πολλῷ γελοιότερα, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ Αἰγύπτου παραβυσθέντα ἐς τὸν οὐρανόν. Ea sic reddidit Vincentius Opsopœus: *Pudet me ciconias percensere, & simias, & hircos, atque his longe absurdiora; quæ nescio quomodo ex Ægypto usque in cælum adscenderunt.* Ac unicus quidem is locus est, unde ciconias ab Ægyptiis cultas collegerunt. Nempe Obsopœi eos interpretatio decepit; qui, quia ibis, & ciconia, in eo conveniunt, quòd serpentibus pascantur, propterea ibin ille ciconiam putavit: quam opinionem, ut manifestè falsam, nihil attinet refellere.

a Lib. 10. cap 23.
b Cap. 93. hujus libri.

Alii corvum ajunt pro numine habuisse. De hoc testis laudatur B. Ambrosius, sive alius ejusdem temporis scriptor. Nam Damasi Papæ temporibus scribere se ait *a*. Is in epist. ad Rom. cap. I, ubi & volucres reponit inter illa, quibus fuerit sacrificatum; hoc inde firmat, *quia Coracina sacra habent pagani.* Ac continuò subdit: *Harum omnium rerum, quas memoravi, simulacra coluerunt Ægyptii, & alia, quæ nunc dicere non est necesse.* Credo, hæc sacra fuere prope Coptum, urbem tanti nominis, ut inde Ægypto sit appellatio; quemadmodum alibi ostensum. Circa eam quidem civitatem bini duntaxat corvi conspiciebantur: nec enim militibus Romanis, qui smaragdi metalla montanis ibi in locis custodiebant, visi sunt plures. Atque ibidem Apollinis erat simulachrum, cui corvi esse sacri perhibentur. Testis horum Ælianus lib. VII de Animal. cap. XVIII. Verùm non video, quomodo hinc consequatur, corvos illos potiùs fuisse Deos, quam symbolum numinis. Itaque etiam sacra etiam κορακικά, sive *corvina*, à symbolo nuncupata. Nihilo magis id evincit locus B. Hieronymi epist. ad Lætam: quem adducit Jo. Lud. de-la-Cerda in Adversariis Sacris cap. CXLIII, §. V. Adde quod ibi non de Ægyptiis, sed Persicis, puta Mithræ sacris, sermo est.

a In 1 ad Tim. c. 3.

Sed ut tam in corvo, quàm ciconia, fuerint decepti: fatendum tamen, a gravissimis scriptoribus varias adduci volucres, quas ut Deos coluisse Ægyptii dicantur. Tales sunt ibis, & accipiter. Utrumque hunc alitem ab universis esse cultum Ægyptiis, auctor est Strabo in XVII: addit autem, aquilam seorsum venerationi fuisse Thebanis. Verba ejus adduxi *b*, cum de quadrupedum cultu ageremus. Nunc, uti tum recepi, de tribus istis avium generibus pleniùs dicam. Ac de accipitre primùm. Æliani est lib. X Hist. Animal. cap. XXIV, Σέβουσι δὲ οἱ Τεντυρῖται ἱέρακας· *Accipitres colunt Tentyritæ.* Sunt hi in Ægypto. Refert etiam Strabo lib. XVII, Philarum incolas (hæ in confinio Ægyptiorum, & Æthiopum sitæ sunt) avem in templo esse cultam, quam accipitrem dicerent. Quare tum Tentyritas, tum Philæos, capimus, cùm Cicero in III de Nat. Deor. accipitres ait barbaris esse pro Diis. Diodorus verò Siculus lib. I, & ex eo Eusebius lib. II de Præparat. Evangel. cultus ejus caussam adducunt, quia Ægyptum purget à cerastis, scorpiis, & aliis animalibus. Unde & apud Hermopolim simulachrum fuit Typhonis equi fluvialis, cui accipiter insisteret cum serpente depugnans. Auctor est Plutarchus lib. de Iside & Osir. Cæterùm quod Strabo ait, accipitrem ab tota coli Ægypto, id quoque, ut puto, non injuriâ aliquis in dubium vocet. Nam Ælianus, loco antè memorato, cum dixisset, accipitres à Tentyritis coli; subdit deinde, ut Coptitæ contra crocodilos venerentur; accipitres autem, velut hostes crocodilorum, sæpe agant in crucem. Rationem utriusque cultus hanc adfert, Εἰκάζουσι δὲ τὸν μὲν κροκόδειλον ἐκεῖνοι ὕδατι, διόπερ τιμῶσι· οἱ δὲ τὸν ἱέρακα πυρί· ταύτῃ τοι καὶ προσκυνοῦσι· *Ac illi quidem crocodilum assimilant aquæ: & propterea etiam venerantur. Hi vero accipitrem comparant igni, & idcirco adorant.* De accipitre hactenus.

b Libri hujus cap. 74.

De ibidis cultu non modò est apud Lucianum in Deorum concilio, cujus verba superiùs adducebamus: sed etiam apud Ciceronem lib. I de Nat. Deor. & Tusc. V. item Juven. sat. XV. Plinii quoque est lib. X, cap. XXVIII: *Invocant & Ægyptii ibes suas contra serpentium adventum.* Eandem sacri honoris caussam adfert Herodotus in Euterpe: ubi & ibides describit, atque ait, capital esse Ægyptiis, siquis illam, vel accipitrem, seu sciens, seu ignarus, occiderit.

De aquilæ cultu apud Ægyptios sic Diodorus Siculus lib. I: Τὸν δ' ἀετὸν Θηβαῖοι τιμῶσι, διὰ τὸ βασιλικὸν εἶναι δοκεῖν τοῦτο τὸ ζῷον, καὶ τοῦ Διὸς ἄξιον· *Aquilam venerantur Thebæ, quod animal hoc regium, & majestate Iovis dignum, videatur.* Nempe eandem ob caussam, ob quam & Græcis, ac Romanis, regnum, & alia grandia, portendere credebatur. Seneca lib. II Natural. Quæst. cap. XXXII: *Cur aquilæ hic honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia?*

Præter aves hactenus memoratas, Ægyptii etiam divino honore prosecuti dicuntur gryphas: quod colligi videtur ex hisce Plutarchi verbis lib. IV Symposiacon quæst. V: Εἰ δὲ δυσμορφον ἡ ὗς, ἢ θολερόν, οὐκ ἀτοπώτερον κανθάρου, ἢ γρυ.., καὶ κροκοδείλου, καὶ αἰλούρου, τὴν ὄψιν ἀλλοκοτώτερον, ἢ τὴν φύσιν ἀμαθέστερον· οἷς ὡς ἁγιωτάτοις ἱερεῖς Αἰγυπτίων ἄλλοι ἄλλοις προσφέρονται· *Quod tum, si porcus sit deformis, ac fædus? scarabæo, gry..., crocodilo, fele turpior adspectu non est, ut natura ineptior: quorum alia ab aliis Ægyptiorum sacerdotibus sanctè coluntur.* Pro γρυ.. (ut est in Aldina, Basileensi, & Stephanica) γρύλου, vel γρύλλου sunt in MSo Turnebi, & Vulcobii. Sic *porcum* dixere, ut ex Hesychio constat. Sed H. Stephano non videtur Plutarchus eâ fuisse voce usurus: cui lubens adsentio. Atque aliter etiam opinio hæc refelli videtur. Nam, ut apparet Plutarchum legenti, controversia erat, an sus culta esset ab Judæis. Id absurdum negat Callistratus, quia & alia animalia colantur ab Ægyptiis: in his aliis non fuerint γρῦλοι, cùm illi ipsi sint in genere suillo. Præterea de Ægyptiis est sermo. At ab iis sues culti non sunt: quin potiùs eos exsecrabantur, Solique & Lunæ inimicissimos putabant: nec ulli deorum sacrificabant, nisi Lunæ; idque semel duntaxat quotannis. Testis Ælianus lib. X de Anim. cap. XVI. Quid si igitur γυπὸς legamus, hoc est, *vulturis*? Nam in aquilis est & γυπαίετος, sive *aqua vulturina*. At ut accipitrem, sic aquilam, ab Ægyptiis fuisse cultam, jam antea ostendimus. Scrupulum interea injicit, quod de alite, cui proprium γυπὸς, sive *vulturis* nomen fuit, tale nihil legimus. Quare licet Ægyptii Isidis statuam pennis ornarent vulturinis, ut idem Ælianus ait lib. X, cap. XXII: non tamen pro numine, vel ejus symbolo, γῦπα a habuisse arbitrer. Præterea adversatur, quòd in codd. MSSis non γυ... sed γρυ sit exaratum. Quare, quod Xylandro, & Stephano, placuit, vera lectio sit, γρυπὸς, *gryphis*. Verisimile enim est, gryphis fabulam promanâsse ab Ægyptiis; his verò fuisse symbolum Dei. Nam inter quadrupedes nihil leone; inter aves, nihil aquilâ convenientius est, ad naturam numinis repræsentandam. At gryphes, ut superiori capite dictum, conflatæ erant ex leone, & aquila: ut iis utriusque animalis natura exprimatur. Hanc etiam sententiam confirmat, quòd aliis item gentibus; quæ suam ab Ægyptiis superstitionem accepisse existimantur; gryps sacer fuerit Apollini sive Soli, Deorum summo. Unde in Gallieni Cæsaris nummo Gryphum videas, cum hujusmodi inscriptione: APOLLINI CONS. AUG. hoc est, *Apollini conservatori Augusto*. Habes inscriptionem eam quoque in numismatis Adolphi Occonis a. Sed, quod gryphum cum Ulysse Aldrovando diximus, contentus est vocare monstrum alatum. Monstri ejus figuram expressit in numismatis suis Jacobus Bizus b. Imò Apollinis sive Solis currui eos junxere. Unde Claudianus c:

At si Phœbus adest, & frenis grypha jugalem
Riphæo tripodas repetens detorsit ab axe.

Est verò poëta in hoc secutus opinionem Indorum: ut indicat Philostratus lib. III de vita Apollonii, cap. XIV, de hac ave loquens: Τὰ δὲ γρύπεια ταῦτα εἶναι μὲν ἐν Ἰνδοῖς, καὶ ἱερὰ νομίζεσθαι τοῦ ἡλίου· τέθριππά τε αὐτῶν ὑποζεύγνυσθαι τοῖς ἀγάλμασι τοὺς τὸν ἥλιον ἐν Ἰνδοῖς γράφοντας· *Has enim aves ajunt esse in India, ac Solis esse sacras: ac quadrigis eas jungunt, qui Solem apud Indos pingunt.*

Non dubium itaque, quin ita fuerit persuasum Romanis, & Græcis, aves pro Diis haberi ab Ægyptiis. Et, credo, è vulgo Ægyptio non defuere, qui tam stultè saperent. Sed enim non sacerdotes modò, verùm etiam alii, qui paullum viderent supra vile vulgus, non habuere aves eas alio loco, quam pro Deorum symbolis. Nempe sicut Romanis, & Græcis, colebantur Mercurii, vel Iovis statuæ: sic Ægyptii honorarunt sacras illas alites. Statuas verò constat non pro cælitibus habitas; sed eorum signis. Quod enim *Iovem*, vel *Mercurium*, vocarent, id factum eo sermonis genere, quod μετωνυμίαν dicimus. Similiter igitur se prostravere Ægyptii coram alitibus, tanquam Deorum symbolis. Hoc solùm interfuit, quòd signa Romana, Græcaque, essent manu facta. Ægyptia autem erant signa naturalia, ac vivæ quædam Deorum imagines: quemadmodum Clemens Romanus ait lib. V Recognitionum d, ac pleniùs exponam, ubi ad Theologiam symbolicam fuerit deventum. Aves coluere quia divinitatis argumentum videatur, quod ex iis augures futura cognoscant.

a Vulturem.

a P. 325.

b Fol. 60.

c Panegyris in sextum Honorii Augusti consulatum.

d Fol. 63. b. edit. Paris. Sum. an. 1568.

FINIS LIBRI TERTII.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE, AC PROGRESSU,
Et ex naturæ mirandis adſcenſu hominis ad Deum,
LIBER QUARTUS;
Qui eſt de reliquorum animalium, natura, ac cultu.

CAP. I.

Ab avibus acceſſum ad piſces. Quare hos Deus priùs fecerit, quam aves. Scripturam ipſam nos hortari ad conſiderandum multitudinem ac varietatem piſcium. Quot piſcium ſpecies ex Plinii ſententia ſint. Qui piſcium vivum pariant animal. Qui pariant ovum perfectum, nec maris operâ indigum ad genituram. Qui ovum pariant imperfectum, ac ſterile futurum, niſi mas ſemen ſuum ſuperfundat. Quam cito ova, poſt hanc ſeminis adſperſionem, excreſcant, & vivum animal producant. Glanis, & cyprini cura in cuſtodiendis femellarum ovis. Utrùm mugiles ex limo progeniti, ac illi, qui è coitu gignuntur, ejuſdem ſint ſpeciei, ſecundum Ariſtotelem. Fortaſſe autem eos, & piſcium alios, qui quandoque tantummodo ex ſemine, alias autem aliunde naſci exiſtimantur, ſemper ex ſemine provenire; ac modus, quo id fieri poſſit, oſtenſus. Apuarum genus nunquam non proveniens citra coitum; idque ex ſpuma maris; à quo etiam nomen apuarum acceperint. Interim & alia eſſe apuarum genera; quæ gobiis, mænadibus, vel mugilibus, debeant originem ſui. Unde ſit generatio illis, quæ vocantur ὀστρακόδερμα, & quæ ratio ſit hujus nominis. Ἀμμόσπερα aliquando in navibus è limo naſci, & ſpumâ putreſcente. Variare eorum ſpecies pro luti natura, unde gignuntur. De anguillarum generatione à Plinio diſceſſum.

PErſolvi, quæ de avibus promiſeram. Conſequi videtur, ut ſimiliter Dei ſapientiam, potentiam, & bonitatem, in piſcibus perſequamur. Quippe ut quadrupedibus aves, ſic avibus proximè piſces ſuccedunt. Priùs quidem avibus piſces Deus creavit. Sed & aves ante quadrupedes fecit, & quadrupedes ante hominem. Cujus ratio eſt quòd in creando ab imperfectioribus procedere voluerit ad perfectiora. At piſces nec ita viſu, vel auditu, valent, ac aves; nec illâ ſagacitate, aut memoriâ. Imò nec ea membrorum eſt diſtinctio in piſcibus; quod Ariſtoteles quoque ait lib. IV de partibus anim. cap. XIII. Interim & magna ſe oſtendit piſcium, atque avium cognatio: unde recepta eſt opinio, Deum tam aves, quàm piſces, ex aquis creâſſe. Sed de utroque iſtorum nihil attinet repetere, quæ dicebamus lib. III, cap. LXXVII. Nunc initium nobis fiat à maxima piſcium varietate, ac multitudine: ad cujus rei conſiderationem nos accendit divinus pſaltes *a*, cum ait: *Hoc mare magnum, & latum locis: ibi reptilia* (ſive natantia) *quorum non eſt numerus, beſtiæ puſillæ cum magnis.* Etiam inde nos in admirationem rapit Jeſus Sirachides cap. XLIII, 26, 27. *Navigantes mare narrant ejus pericula; quæ nos noſtris audita auribus miramur. At incredibilia ſunt ibi, & admiranda opera, omnigena varietas animantium, & natura cetorum.* Hanc, ut Sirachides vocat, ποικιλίαν παντὸς ζώου *b* explicat Plinius lib. IX, cap. XIV: *Piſcium ſpecies ſunt ſeptuaginta quatuor; præter cruſtis intecta, quæ ſunt triginta.* Sed locus hic ſine dubio eſt corruptus. Nam eo deinceps libro à Plinio memorantur ſpecies octoginta-quatuor. Nec dubium, quin complura præterierit. Quare locus is corrigendus ex illis, quæ legere eſt lib. XXXII, cap. ult. *Peractâ aquatilium dote, non alienum videtur indicare, per tot maria, tam vaſta, & tot millibus paſſuum terræ infuſa, extraque circumdatâ menſurâ penè ipſius mundi, quæ intelligantur animalia, centum ſeptuaginta ſex omnino generum eſſe, eaque nominatim complecti.* Neque ignoro, à Plinio quandoque piſcem eundem, ob nomina diverſis vel locis, vel ſcriptoribus, variantia, pro diverſis haberi. Sed idem quoque præterit Septentrionis non paucos; alios item longè diſſitis Oceani partibus degentes; ut illos ante Indiam Orientalem detectam, ac Americam præcipuè, necdum cognitos.

a Pſal. 103. ſive ſecundum Hebr. 104. verſ. 25.

b Omnigenam animantium varietatem.

In tanta ſpecierum multitudine primùm varietatem eam conſiderabimus, quæ petitur à generatione atque ortu. Deque hac priùs universè agemus, deinde particulatim. Ad generalem doctrinam pertinet, quòd alii ex coitu generentur, alii αὐτομάτως *c*. Hoc eſt, alii generatione naſcuntur univocâ, nempe ex piſcibus ſui generis: alii æquivocâ, ſive ex non piſce, ſed limo putreſcente, vel re ſimili. Quæ propriâ generantur ſtirpe, vel jam viva ſunt animalia, cùm ea mater parit; vel poſtea id fiunt. Illa prioris generis, vel ἀμέσως, ſeu proximè è ſemine gignuntur; vel ex ovo, unde intus vivus piſcis eſt excluſus. Vivum è ſemine animal producunt, è pilo carentibus delphini; quos animal parere, contentus eſt dicere Plinius lib. IX, cap. XIV: at è pilo veſtitis, priſtis, balæna, vitulus: de quibus idem retulerat cap. præcedenti. Ælianus lib. XI de Animal. cap. XXXVII, ſolùm ait, delphinum, ac balænam ζωοτοκεῖν *d*. Quaſi non idem, præter memorata, agant balænæ, phocænæ, orcæ, phyſeteres, homines marini, & quæcunque lacte nutriunt fœtus. Graviorque fuerit error, ſi vivo de quovis fœtu intellexit.

c Sponte.

d Vivum animal parere.

Nam & acanthia centrina, galeus lævis, lamia squatina, vulpecula, & cartilagineorum alia non pauca, vivum pariunt animal: sed ex ovo prope septum transversum concepto, atque ibidem excluso.

Piscium verò, qui non animal pariunt vivum, sed ovum duntaxat, duo item genera sunt. Est cùm ova sunt magna, perfectaque; quibus ruptis, prodeat piscis. Hoc contingit in ovis rajarum, ranarum, caniculorum item, quas νεβρίας nuncupant: uti Aristoteles est testis Historiæ Animalium lib. VI, cap. X *a*. Est item cùm ova sunt imperfecta: parva puta, molliaque; qualia diutiùs utero nequeunt continere; tum quia is angustior sit, quam ut sufficere his possit indies incrementum capientibus: tum etiam quia frigidius est piscium temperamentum, quàm ut exteriorem tot ovorum partem reddere valeat solidam, duramque. Hujusmodi ovis θορὸν, ut vocat Aristoteles *b* (*vitale virus* nuncupat Plinius *c*) superfundit mas. Quod in glaniis declarat idem philosophus *d*. Mas & femina τοὺς πόρους, sive meatus genitales, quos aliqui ὀμφαλοὺς, sive umbilicos vocant, conjungunt. Eo attritu excitatur utrinque libido. Femella igitur parit ova: mas ejaculatur semen supra ova. Tantum enim ei seminis est, ut non solùm sufficiat ad coitum, & primam constitutionem; sed etiam, ut jam ova in lucem edita faciat genitalia. Quæcunque enim ova genitura fuerint adspersa, ea fiunt utilia ad generationem; cætera sterilescunt, ac supervacua sunt. Unde Plinius *e*: *Nec satis est generationi per se coitus, nisi, editis ovis, inter se versando mares, & feminæ, vitale adsperserint virus. Non omnibus id contingit ovis in tanta multitudine: alioqui replerentur maria, & stagna; cum singuli uteri innumerabilia concipiant.* Quibus semen est superfusum, adspersione ea fiunt candida, ac viscida: unde adhærent radicibus, locisve aliis, ubi edita sunt. Tantum verò incrementi subitò capiunt, ut primum intra diem, vel proximum saltem, jam animadvertere id liceat, in glanio ad magnitudinem ervi; in cyprino autem milii. Mox se oculi ostendunt. Auctis jam piscibus, excutitur membrana quædam ovum cum pisciculo continens: hinc & ovo rupto pisciculus prodit. Ea tardiùs fiunt in cyprino; magis etiam in glanio: in minimis verò, vel terno die pisciculos conspicias. Cæterùm quia tardissimum est glanio ex ovis augmentum, & femella ova, quæ peperit, negligit: eò mas vel XL, aut L diebus, assidere us, ac observare solet, ne fœtus à piscibus occurrentibus devoretur. Ac sic quoque multa pereunt ex ovis, quæ fluctu auferuntur. Cyprino etiam mos ova custodire: sed nonnisi suis in unum compositis intervenerit. Quod cùm forte fortuna fit, amat & ipse ea servare.

Venio ad generationem æquivocam, sive eorum, quæ sine ovo, sine semine producuntur. Hos è duplici Aristoteles *f* materie ait provenire, ἐκ τῆς ἰλύος, καὶ ἐκ τῆς ἄμμου· *ex limo, & arena*. Duo item piscium genera facit; quia nonnulli nunquam fiunt è coitu; quidam plurimùm, non semper, Posterioris generis statuit mugilum genus: ut cujus materies interdum sit limus ex aqua pluvia. Unde liquet, Aristoteli animalia, quæ univocà, quæque æquivocà generatione fiunt, ejusdem esse generis. Hoc qui negant, objectant, specie differre, quæ principiis differunt. Verùm non principia discrepant, quoad οὐσίαν *g*, sed duntaxat accidenti; quod substantiam non mutat. Imò non absurda eorum est opinio, qui arbitrantur, æquivocà generatione nascentes ex semine piscium sui generis provenire. Satis enim constat, anates, fulicas, ardeolas, aliasque ejus generis, vorare piscium ova. At nihil absurdi sit, si dicamus, ova hujusmodi, dum stomacho concoquuntur fieri solutiora, atque ex iis unà cum excremento egestis pisces variè enasci, pro natura seminis adsumti, & sic concocti. Falli verò, qui omne mugilum genus sponte nasci putant, arguit, quod feminas *h* invenire sit ova gestantes; mares verò cum semine genitali. Idem dixero de erythinis, & chanis. Nam, ut Plinius *i* ait, *ovis gravidæ capiuntur.*

At apuarum est genus, cujus generatio semper fit æquivoca. Nec enim prolem procreat, nec grandescit, nec diu vivit: sed solum ab Arcturo autumnali ad ver usque. Nempe hæc fiunt ob principiorum infirmitatem. Gignuntur locis fœdis, & largos post imbres calescente sæpius spumâ: unde & pisciculi sic geniti, ἀφύαι dicuntur Aristoteli; Athenæo ἀφρίτιδες. At apua illa, quæ κωβῖτις vocatur, quasi *gobialem* dicas, semper fit e piscibus. Nam procreant eam κωβιοὶ οἱ μικροὶ, καὶ φαῦλοι, *gobii minuti, & ignobiles*, sive degeneres. Quemadmodum & alia est apua, γόνος *b* μαινίδων, καὶ κεστρέων· *fœtura mænidum, & mugilum.*

Ex limo, vel putrescente materia, generatio *c* est illis, quæ dicuntur ὀστρακόδερμα, hoc est, σκληρόδερμα. ob duram, ac siliceam testam, quâ operiuntur. Plinius lib. IX, cap. LI: *Quæ verò siliceo tegmine operiuntur; ut ostrea*, (proveniunt) *putrescente limo, aut spumâ circa navigia diutius stante, defixosque palos, & lignum maxime.* Æliano *d* sunt conchæ, murices, buccinæ, turbines, echini, locustæ. Porrò etsi Plinius, post verba proximè adlata, subjungat; *Nuper compertum in ostreariis, humorem iis fœtificum lactis modo effluere*: non tamen hinc colligi possit, ostrea coitu generari. In talibus enim ob testas affrictus, vel contactus, esse nequit. Aristoteles quoque lib. III de Generat. Animal. cap. ult. idem eo evincit, quòd in navibus etiam ex limo, & spuma putrescente, proveniant, quæ λιμνόστρεα vocantur, quasi dicas, *ostrea in paludibus progenita*: nempe quia hic plurimùm nascantur. Item eo, quòd cùm ad Rhodum appulisset classis, fictilibus in mare projectis, temporis progressu, è cœno iis agglutinato ostrea in illis nata sunt. Præterea quòd Chii nonnulli, cùm è Pyrrha Lesbi insulæ vivas portassent ostreas, inque loca ἀρπωτώδη *e* (perperam Gaza ἀμπωτώδη *f* legit) demisissent; post aliquod temporis spacium majores quidem, at non plures, reperere. In hisce limnostreis pro natura luti variat species. Locis arenosis conchæ nascuntur, cœnosis ostrea: holoturia autem, & balani, originem capiunt in cavernis petrarum; lepades, ac neritæ, luminis adhærent petris.

Angvillæ *g* etiam reponendæ in iis, quæ sine coitu nascuntur. In his dissectis neutrum sexum, nec vel ova, vel semen, deprehendas. Proveniunt non temporibus siccis, sed post imbres; idque ex iis, quæ vocantur γῆς ἔντερα, *terræ intestina*: quæ fiunt in cœno, & putredine; maritimis quidem locis, quæ algam producunt; in stagnis verò, & fluviis, prope ripas, quia tepor sive calor istic putredinem gignit. Veriora ista sunt illis, quæ prodit Plinius lib. IX, cap. LI: *Anguillæ atterunt se scopulis: ea strigmenta vivescunt: nec alia est earum procreatio.*

a Sive ex Cæsaris Scaligeri distinct. cap. 8. sect. 102.
b Lib. 3. Hist. Anim. cap. 20.
c Lib. 9. cap. 50.
d Lib. 6. Hist. Anim. cap. 14. sive dist. Cæs. Scal. cap 13. sect 156.
e Lib. 9. cap. 50.
f Lib. 6. Hist anim. cap. 15. sive Cæs. Scalig. cap. 14 sect. 167.
g Substantiam.
h Aristot. loco memorato.
i Lib. 9. cap. 16.

a Arist. lib. 6. Hist. An. cap. 15.
b Idem ibid.
c Idem lib. 5. Hist. An. cap. 15.
d Lib 11 Hist. An. cap 37.
e Putrida.
f Reciprocos maris æstus habentia.
g Arist. Lib 6. Hist. An. cap 16.

Cap. II.

Ut generatio piscium intelligatur primum de coitu agitur Quid pisces habeant loco testium. Interim & testes esse nonnullis: ut delphino, balænæ, & phocæ. In piscibus etiam situ differre maris, & feminæ testes. Cur ii piscium nullis propendeant foras. Miranda penis magnitudo in balænis, & cur minor obtigerit delphino. Quare testes, & penem habentibus dati quoque sint pulmones. Ex numero piscium, qui attritu ventrium coeunt, excipi cartilagineos minoris caudæ; quales marem tergo non admittunt. De coitu testudinis, anguillæ, vituli marini, cancri, sepiæ, loliginis. Cur in piscium multis obscurus sit coitus modus, contrà quam sit in balænis. Pisces verno imprimis tempore in Venerem ruere: quosdam interea alio anni tempore congredi. Ad coitum pisces latebras sectari. A coitu ad gestationem fœtus transimus: ubi attenditur, tum dispar spatium, tum diversus uteri situs. Χελῶν, & μύξων, unde nomen acceperint. Denique ad partum devenimus: qui nunc vivi est animantis; nunc, uti dictum antea, ovi perfecti, vel imperfecti. De diverso ovorum colore, & quamobrem cum dolore etiam à

pisci-

piscibus edantur. Ovorum copiam esse imprimis mugili, harengo nostro, & menidi. Harengus veteribus ignotus fuit, ut nec balex, nec menis, vel leucomanis, vel gerris, debeat putari. Piscium quorundam ova monilis instar cohærescere. Quibus locis parere gaudeant pisces. Quot fœtus pariant pisces vivipari; & cur non plures duobus. Cur ovipara tot ponant ova. Quoties pariant lupus, trichias, mulli, cyprini, scorpiones, sargi, squatina, salpa, squali, sepia: & pleri-que eorum, quando pariant. Cyprinorum fœcunditas miranda: atque obiter additum de fœcunditate plantarum.

HÆc universè dicta sint de generatione. Nunc particularim loquar de tribus hisce; coitu, gestatione fœtus, & partu.

In coitu spectantur ejus instrumenta, modus, tempus, locus. Instrumenta sunt, quæ *genitalia* vocamus; ut in utroque sexu testes, in virili penis, in femineo vulva.

Si Aristoteli fides in IV de Partibus Animal. cap. XIII, & Hist. Anim. lib. III, cap. I; piscibus nulli intus, vel foris, sunt testes; uti nec serpentibus: sed bini illis meatus sunt à septo transverso, pendentes ex utraque spinæ parte, qui coitus tempore semine replentur. Idem tamen initio lib. III Hist. Anim. delphinum habere testes agnoscit. Præterea verò balænæ, ac vitulo marino, testes sunt; etiam feminis; sed ad uteri cornua, non in imo ventre prope vesicam, uti maribus. Porrò in hoc etiam divina se exserit providentia, quòd piscium hi foris sint nulli. In natando quippe impedirent, & aquis nimis redderentur frigidi. Qui respirant, & testes habent, etiam penem acceperunt, eumque parem longitudini vulvæ. In balænis is est quatuordecim cubitorum. Ac Rondeletius *a* ait, se vidisse, qui, à procero homine humeris deportatus, terram contingeret: unde non difficilis est conjectura, quantus is sit libidine concitis. Delphinis sapienter minor est tributus, quia vulva non est in alto sita, facileque copulantur. Quibuscunque verò provida natura testes, & penem dedit, hi sanguinis sunt calidioris; eoque, ad refrigerandum eum, pulmones quoque acceperunt. Squamosi verò, molles, & alii magno numero, hisce partibus carent. In orpho etiam non reperiri meatus seminis, ab Athenæo proditum est. Hæc de organis.

Modum etiam coitus scire juvat naturæ mystas. Nihil quippe est in operibus divinis, quod non considerationem mereatur. Modum eum Aristoteles exponit lib. V Hist. Anim. cap. V: item Plinius lib. IX, cap. L, & LI. Ajunt verò, coitum fieri ventrium attritu. Excipit interim Aristoteles cartilagineos, non omnes quidem, sed quibus minor est cauda: ut rajam, pastinacam, similiaque: quæ præterea à tergo marem recipiunt. Id non possunt cartilagineorum masculi, quibus cauda est lata. Hæc quippe impedit, quo minùs mas à dorso admittatur. Quædam etiam cartilaginea adversa inter se, sive caudis inversis, instar canum terrestrium, cohærent. Recepta est opinio, maribus cartilagineis duas circa anum esse appendices, quibus coeant. *At*, inquit Rondeletius *b*, *ego illas sæpe multumque contemplatus, non video, quo pacto his coire illi possint: potius igitur ad retinendas feminas factas esse arbitror.*

Testudines tam marinæ, quàm palustres, tergum feminæ adscendunt. Anguillæ, murænæ, congri, aliique pisces longi, ventribus admotis congrediuntur. De quo Rondeletius *c*: *Vidi equidem sæpe anguillas hoc modo copulatas in Lado capt.* Vituli marini, & μαλακόστρακα *d*, ut cancri, locustæ, squillæ, & similia, ob caudam abtet nequeunt coire *e*, quam πυγαῖον *f*, more quadrupedum eorum, quæ ὀπισθουρητικὰ *g* dicuntur. Sepiæ, & loligines, ut coitu oscula, nares naribus, brachia brachiis jungunt: ut ait Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. VI *h*. Atque ibidem refert, & semen recipere, & ova parere, per φυσητῆρα, sive fistulam. At cap. VII narrat, ut cancri coeant. Nempe minor, qui mas est, tergum inscendit: tum major, sive femina, invertit se in latus: atque ita κατὰ τὰ πρόσθια, sive partibus anterioribus, sociantur, operculis mutuò applicitis.

Sed omnino difficile est afferre omnem coitus rationem; quia alii quidem è piscibus ad coitum latibula quærunt; alii verò, mox ubi congressi, digrediuntur; ut tam breviculo spatio difficilis sit observatio. Res tamen satis aperta est in balænis, aliisque, quæ vivum pariunt fœtum. Hæc enim diutius in coitu occupantur: ut de iis traditum Aristoteli lib. IV Animal. Hist. cap. V. Quem in locum *a* sic Cæsar Scaliger annotavit: *Cantabri, cum hæc scribebamus, narrarunt nobis, balænam (earum enim apud eos mense Majo magna captura) à se visam sæpe inversam supinam marem excipere, & hominum more coire.* De modo satis.

Tempus coeundi mirè variat. Thynnus, pelamys, & ejus generis alia, semel quotannis congrediuntur. Lupus, trichias, & cuncti saxatiles, bis annis coeunt singulis. Similiter scorpiones, vere, & auctumno. Mulli ter. Omni verò anni tempore, more humano, consuescunt cyprini, murænæ, sepiæ, vituli marini. Hoc inde cognoscitur, quia quavis anni parte pariunt. Præcipuè autem, ut quadrupedes, & aves, sic pisces etiam, verno tempore incalescunt: quod Aristoteli quoque proditum lib. V Histor. Animal. cap. VIII *b*.

Quod ad locum (id postremum erat è quatuor istis, quæ in coitu consideranda proposueram) pisces, aliorum instar animalium, fere ad congressum, uti & fœtus educationem, latebras quærunt. Atque hoc in causa esse diximus, cur pauca adeò de modo coitus sciantur. Interea hac parte etiam plura si nosse voles, desiderium fortasse explebit Rondeletius lib. IV de Piscibus marinis, cap. VI.

A coitûs consideratione accedo ad gestationem fœtus. De hac est cognoscere exinde, quòd intra annum omnes parere, pronunciatum sit Aristotelis lib. VI Hist. Animal. cap. XIV *c*. Sed ut magis particulatim dicam, novem ea, decemve mensium est in balænis, delphinis *d*, & cæteris è semine vivum parientibus fœtum. Diuturna quoque illis, qui ex ovo animal pariant vivum: ut vulpes, acanthiæ, galeæ leves. At breve ejus tempus imperfecta edentibus ova, ut squamosis. Quod inde cognoscitur, quia tam crebrò pariant intra annum. Diebus solùm XXX gravidus est sargus; ut Aristoteles ait lib. VI Hist. de Animal. cap. XVII. Nisi cum Rondeletio hic pro σαργος legendum σαργῖνος: qui piscis est à sargo diversus; ut ex Athenæo *e* cognoscitur. Idem Aristoteles ibi tradit de labeone in mugilum genere: qui Græcis χελὼν a labiis. Cæsar Scaliger censet, eundem esse, quem Ovidius *f* vocat *Labrum*, Plinius *myxonem*, sive μύξωνα, q. d. *muconem*, à μύξα, id est, *mucus*, *pituita*.

Uterus, quo gestatio fit, quibusdam est ad septum transversum; quales intus concipiunt, vivumque pariunt ex ovo: aliis loco inferiori; ut in squamosis.

Superest partus; in quo primò attenditur, quid pariant. De isto jam diximus, quosdam vivum parere piscem ex semine, quadrupedum more: quosdam ex ovo intus excluso, ad modum viperæ: quosdam non vivum parere animal, sed ova; eaque vel perfecta, ut fit in rajis; vel imperfecta, quæ foris semine maris superfusa excrescunt.

Ova squamosis fere omnibus sunt alba; hippocampi rubent; hirundinis ova colorem referunt coralli; uti & illa cancrorum, aliorumque, quæ conteguntur crusta.

Licet verò ova piscium sint minuta; non tamen ea magnum citra dolorem ponunt; idque ob ingentem illorum copiam: imprimis mugil, ut Aristoteles *g* testatur. Atque idem per est verisimile de harengo nostro, pisce veteribus, ut videtur, ignoto: ut quibus exigua maris Septentrionalis fuerit notitia. Hic quandoque tantum continet ovorum, ut pondus æquet piscem ipsum. Itaque nihil mirandum, si ob summam ejus fœcunditatem tantum haren-

a Lib. 3. cap. 23.
b Lib. 4. de pisc. mar. c. 5.
c Lib. 4. de pisc. mar. cap. 5.
d Crustacea.
e Arist. lib. 5 Hist. Anim. c. 7.
f Sect. 51. & alibi ante.
f In aversum.
g Retro lotium reddentia.
h Sect. 146. dist. Cæs. Scal.

a Sect. 38.
b Sect. 55 Cæsaris Scalig. in lib. cap. 9.
c Sect. 50 Cæsaris Scaligeri dist. c. 13. lect. 150.
d Plinius lib. 9 c. 8. Solinus cap. 22.
e Lib. 7.
f In Halieutico.
g Lib. 6 Hist. anim. cap. ..

rengorum salitorum in exteras mittatur terras. Vulgo *halecem* nuncupant. Sed alius is piscis est, Uti & *μαινίς*, quæ Persio *mæna a*, uti & Plinio. *Halecem* quidem, & *halecolam*, exponit Gaza; inque veteri onomastico est, *Halec*, *μαινίς*. Et harengum esse, eo suspicari possis, quòd Aristoteles *b* ait, mænide nihil esse fœcundius: nec harengo sit fœcundius quicquam. Sed hanc sententiam Rondeletius *c* refellit: ac nihilo magis (quò Massarius inclinabat) leucomænides, sive *σμαρίδες*, vel Plinii *gerres*, existimari debent, cùm hæ e genere sint thrissarum.

a Sat. 3.
b Lib. 6 Hist. An. cap 16.
c Lib. 5 de Piscib. marinis. cap 13.

Quidam verò pisces ova sua fundunt in modum monilium, sic ut, arundine admotâ, attractoque ovorum uno, seriem quoque reliquam agglomeres. Hoc videre est in glanis, & percis; uti & ranis. Testis Aristoteles lib. VI Hist. Anim. cap. XIV *d*. Sed pro glanis, qui & *γλανεῖς*, & hic, & alibi semper, perperam apud Gazam est *silurus*; cùm eos distinxerit Athenæus; ac Ælianus quoque similes, non eundem dicat piscem. Sed de siluro pluribus ulteriùs agemus.

d Sive ex dist. Cas. Scal. cap. 13. sect. 154.

Præterea videndum, ubi, & quoties, & quando pariant. Sed de loco in multis minùs liquet. Nam, ut fœtui consulant, delitescere amant. *Λάροι*, sive gaviæ, pariunt in cautibus maritimis: glani, qui & *γλανεῖς*, in aquis profundis; majores etiam, ubi sex pedum altitudo. minores ad radices salicis, vel alterius arboris, vel arundines, vel muscum: ut est apud Arist. lib. VI Histor. Anim. cap. XIV *e*. Atque ibidem *f* legas, cyprinum, & fere lacustrium, ac fluviatilium alios, ut pariant, appellere se *πρὸς τὰ βράχεα*, *ad vada*. Ut hac parte multum differant à glanis majoribus, de quibus dixi.

e Secundum dist. Cas. Scal. cap. 13. sect 155
f Sect. 161.

Deinceps de numero fœtus distinctè agam; priùs de viviparis, hinc de oviparis. Balænæ, & quæcunque vivum pariunt fœtum, ut Aristoteles ait *g*, unicum parere sunt contenti, summùm geminos. Delphini *h* item, & phocænæ, rarò binos edunt, unum sæpius. Vituli marini pariunt binos. Nempe quia duo duntaxat utero sint sinus, eo numerus in piscium memoratis non exceditur, nisi fiat superfœtatio.

g Lib. 6 Histor. Anim. cap. 12.
h Plinius lib. 9. c. 8.

At creberrimus illis partus, qui ova pariunt imperfecta, eaque innumera, & parva. Nam quia plurima eorum pereunt, eò Deus sapientissimus, ne interiret genus, defectum hunc copia compensavit.

Ad ovipara quod attinet, geminum in iis se offert discrimen. Prius illud, quòd postquam ova pepererint; in his citiùs, in illis tardiùs, vivus inde prodeat fœtus. In iis, quæ *θερμῆς* *i* superfundi opus, exigitur triduum duntaxat: in siluro, mureque marino, etiam diebus opus L, aut XXX. De quo sic Plinius lib. IX, cap. LI: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova; sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis. Cætera feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Et mox: *Mus marinus in terrâ, scrobe effosso, parit ova, & obruit terrâ. Rursus tricesimo die refossa aperit, fœtumque in aquam ducit.*

i Semine.

Alterum discrimen attinet ad anni tempus, & numerum fœtus. *Τῶν γαλεῶν*, sive mustelorum, is qui *ἀστερίας* dicitur (*stellarem* vertit Gaza) bis de mense parit, teste Arist. *k* Cæteri musteli bis quotannis, caniculâ exceptâ; quæ semel in anno parit *l*. Ut liqueat, caniculam esse partum fœcundam; asteriam, fœcundissimum. Mænides pariunt brumâ; pelagici majorem partem æstate; unde tum nunquam capiuntur. Tum item parit anthias, & mox aurata, lupus, mormyrus, & quos Aristoteles vocat *δρομάδας*, Gaza reddit *cursores m*. Coracinus parit *περὶ τὸν πυροφόρον*, *circa tempus mensis triticeæ*: ut est apud Aristotelem *n*. Sed longum fuerit de singulis dicere. Contentus ero uno Plinii loco; qui est lib. IX, cap. LI: *Piscium lupus, & trichias, bis anno parit, & saxatiles omnes. Mullus ter, ut chalcis.* Sa[illegible] is Græcis inde *τρίγλη*, quasi *τρίγον*, hoc est, *τρίγονος*: ut apud Eustathium legas in Odyss. X *o*. Imò hunc partus numerum docuerunt antea Aristoteles, & Athenæus: ut ostendi lib. II, cap. XXIX; ubi & Oppiani de eo locum adduxi. Subdit deinde Plinius: *Cyprinus sexies parit.* Pro eo, *πεντάκις*, *ἢ ἑξάκις a*, apud Aristotelem legas in Hist. Anim. *b*. Hinc sequitur: *Scorpiones bis, ac sargi, vere, & auctumno. Ex planis squatinabis, autumno, & Vergiliarum occasu.* Ac similiter Aristoteles *c*. Inde legas: *Plurimi piscium tribus mensibus, Aprili, Majo, Junio. Salpa auctumno: sargi, torpedo, squali, circa æquinoctium: molles, vere: sepia, omnibus mensibus. Polypi hieme coeunt, pariunt vere.* Post aliquammulta subjungit: *Torpedo octogenos fœtus habens invenitur: eaque intra se parit ova prædmollia, in alium locum uteri transferens, atque ibi excludens. Simili modo omnia, quæ cartilaginea appellavimus.* Et hæc de piscium fœcunditate. In quibus illa cyprini est ex primis. Nam sexies illum quotannis parere, dicebamus. Itaque qui numerorum doctrinam tradunt, ostendunt, cyprinorum propagatione annis XII continuata, tantam fore multitudinem, ut, modo cuique eorum spatium detur sex pedum, ne universum quidem mare iis possit sufficere. Nec istis abludunt, quæ de [illegible] ovium, & avium fœcunditate superiùs afferebamus. Similiter quoque se res habet in plantis. Quippe si unicum pisum annuatim proferat XXX, tantum inde pisorum intra annos fuerit XII, ut enim nequicat autem 100 [illegible] 8200000 imò universam terram circumtegere valeat ad altitudinem non exiguam. Hujusmodi ut mirandam naturæ fœcunditatem, ita summas bonitatis divinæ erga hominem divitias ostendunt.

k Lib 6 Hist. An. cap 11. sive dist. Scal. c. 9 sect. 110.
l Sect 111.
m Cursores mallet Scaliger ad lib. 6. sect 189.
n Lib. 6 Hist anim. cap. 16 Scal. sect. 205.
o Pag. 1934 edit. Rom.
a Quinquies, vel sexies.
b Lib. 6. cap 14.
c Lib. 6 Hist. An. cap. 11. sive dist. Cas. Scal. cap. 9. sect. 112.

Cap. III.

Ab origine vitæ piscium ad durationem ejus transitur. Callionymus, sive uranoscopus, movet se penitus exenteratus. Cor salmonis exemtum vivit di[illegible] integrum. Quamdiu purpura, & buccina, suppetat vita, & quo pacto ætas earum cognoscatur. Quam longa delphinis ætas, & unde id deprehensum. Thunnorum ætas, item anguillarum; deque ea Plinius lapsus. De ætate polypi, sepiæ, cancri, ranæ. Temporibus Senecæ in piscinis Cæsaris fuisse pisces sexaginta annis majores. De lucio pisce post CCLXVII annos capto, quam impositus esset stagno ab ipso imperatore.

HÆc de origine vitæ. Nec ejus ortu solùm differunt pisces; sed etiam duratione. Alii enim aliis magis sunt vivaces. Callionymo quidem, (ut Aristoteles, Dioscorides, & Ælianus, vocant, qui Plinio, Galeno, & Athenæo quoque, *uranoscopus* dicitur) piscis est usque adeò vivax, ut cunctis etiam visceribus exemtis, moveatur nihilominus: quemadmodum Bellunus *d* de eo testatur. Salmonem etiam esse vivacem, exinde colligas, quòd cor ejus extractum diutiùs vivat, quam alterius ujusquam animalis: ut memoriæ prodidit Albertus M. Atque addit, fraudulentos piscatores, ut pisces magis sint vendibiles, cor ejus mortuis, ac morientibus aliis, supponere, quò superstites illi vivere adhuc existimentur. De vivacitate eâ cordis, testis quoque Robertus Constantinus in Supplemento l. I. *e* *Cor exenteratis (salmonis) adspersum aquosa antè salmonis elatis, ultra diem vivere conspeximus Basileæ.*

d Lib. 1 de Aquatilibus. cap. de callionymo.
e Voce Salmo.

Sed ex istiusmodi, de longâ quidem piscium ætate capere est conjecturam: non tamen de annorum numero præfinire liceat quicquam. Quare de certo in iis vitæ spatio deinceps videamus.

Aristoteles lib. V Hist. Animal. cap. XIV *f*, *πορφύραν καὶ κήρυκα*, *purpuram, & buccinam*, ait vivere ad annum usque sextum: ac manifestum quotannis incrementum deprehendi *τοῖς διαστήμασι τοῖς ἐν τῷ ὀστράκῳ τῆς ἕλικος*: *ex tortuosis testæ intervallis*. Non multum abit Plinius, cujus verba sunt *g*: *Purpura vivunt annis plurimum septenis.*

f Sect. 149. ex distinct. Cas. Scal.
g Lib 9. cap. 36.

Delphini etiam vivunt ad annum XXV, vel XXX. quod eo deprehensum à piscatoribus, quia, quos in experimentum

tum præcisâ caudâ reddidissent mari, iterum tanto pòst cepissent: ut est apud Aristotelem lib. VI Histor. Anim. cap. XII a, & Plin. lib. IX, cap. VIII.

a Diss. Cas. Stol. 10. sell. 125. b Lib. 9. cap. 15. c Lib. 9. cap. 21. d Lib. 10. rei culinariæ de anguillis. e Lib. 9. cap. 30. f Lib. 9 cap. 31. g Lib. 9. cap. 51. h Lib. 9. cap. 53.

Thunnis, ut Plinius b ait, *vita longissima biennio.* Anguillæ septem octove vivunt annis, secundùm Aristotelem: posteriorem numerum secutus Plinius c. At Platina d, credo, vitiosis admodum codicibus deceptus, pro *octonis* annis scripsit *octoginta.* Polypis, vel sepiis, ut idem Plinius e refert, *non bimatu longior vita.* Cancris ait f vitam longam: sed annos, non definit. Eodem auctore g, *ranæ semestri vitâ resolvuntur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur, quæ fuere nata, perinde occultâ ratione, cùm omnibus annis id eveniat.* Nullum autem longioris vitæ exemplum ab eodem h relatum, quàm quod nunc subjungam: *Ævi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniæ, haud procul Neapoli: in ea in Cæsaris piscinis à Pollione Vedio conjectum piscem, sexagesimum post annum exspirâsse, scribit Annæus Seneca, duobus aliis æqualibus ejus ex eodem genere etiamtum viventibus.* Quem locum frustra quæras in iis Senecæ libris, qui hodie supersunt.

i Præfat. operis de piscibus.

Nihil verò æquè mirandum, quàm quod de lucio pisce retulit Conradus Celtes, primus Germaniæ poëta laureatus, qui temporibus claruit Cæsaris Maximiliani primi: quodque ex Conrado eo Conradus Gesnerus i perscripsit ad Imperatorem Ferdinandum I; cujusmodi heroi nemo bonus illudere mendacio velit. Is narrat Cæsari, ut anno partæ per Christum libertatis CIↃ CCCC XCVII, in stagno circa Hailprun, imperialem Sueviæ urbem, captus fuerit lucius piscis cum annulo ex ære Cyprio in branchiis sub cute, parte sui splendens. Ei annulo inscriptum erat: Εἰμὶ ἐκεῖνος ἰχθὺς ταύτῃ λίμνῃ πρῶτος ἐπιτεθεὶς διὰ τοῦ κοσμητοῦ Φρεδερίκου β΄ τὰς χεῖρας, ἐν τῇ ε΄ ἡμέρᾳ τοῦ Ὀκτωβρίου α΄σ΄λ΄. *Sum piscis ille primus omnium huic stagno impositus manibus imperatoris Frederici* II, *die* V *Octobris*, CIↃ CC XXX. Quare, cùm caperetur piscis ille, annorum jam fuerit CC LXVII; ut non accenseas spatium, quo vixerat, priusquam stagno eum imponeret Cæsar Fredericus.

CAP. IV.

Dividuntur pisces in marinos, fluviatiles, & lacustres, vel palustres. Marini item vel pelagii sunt sive profundi maris, vel saxatiles, vel litorales. Marinorum item aliqui etiam ingrediuntur stagna, qui λιμνοθαλάττιοι *vocantur: aliqui subeunt fluvios; idque vel casu, vel consilio; item vel animo redeundi suo tempore, vel ut omnem illic vitam exigant. Præterea esse pisces amphibios, nunc in aquis, nunc in terra degentes: ut sunt phocæ, testudines, polypi, mures marini, murænæ, exocœti. Unde nomen* exocœto, *& ut aliter dicatur* Adonis; *item ut in terram exiens sibi caveat ab aviculis. Pisces in Gallia Narbonensi e terra eruti, pro mendacio habitum Pomponio Melæ: sed pro vero agnitum Aristoteli, Theophrasto, Polybio, Straboni, Athenæo: & quam ejus rei caussam esse Aristoteles putârit. Plinii loca varia de id genus piscibus ex Theophrasto hausta. Exemplum ejusdem rei ex historia Romana, & alia nostrorum temporum. An pisces fossiles sub terris sine aqua possint vivere. Cur piscium illi, qui in terram cibi, vel somni caussâ, egrediuntur, alii aliis diutius hic degere sustineant, duplex caussa adfertur: quarum prior habet locum in iis, quibus sunt pulmones; altera in istis, qui branchiis respirant.*

DE vitæ in piscibus origine, & duratione egimus: nunc considerabimus, quomodo differant ratione eorum, quæ vitæ genus tangunt.

Piscium alii sunt θαλάττιοι, sive marini; alii ποτάμιοι, sive fluviatiles; alii λιμναῖοι, sive lacustres: sub quibus τελματιαίους, sive palustres, comprehendimus.

Marinorum item alii πελάγιοι, qui in imo sive profundo maris degunt: alii αἰγιαλώδεις, sive, ut Hippocrates a vocat, αἰγιαλοί, quia litora, sive terris proxima eligunt loca. alii πετραῖοι, qui loca tenent prope saxa. Primi generis sunt thynni, pastinacæ, aselli, & similes. Alterius sunt, mulli, gobii, mugiles, & alii. Tertii, inter cæteros, sunt scari, merulæ, percæ. Hippocrates in secundo de victus ratione πετραίοις, hoc est saxatilibus, opponit πελαγίους, sive errones: quales in primis sunt, qui πελάγιοι vocantur. Hi enim pabuli ergo ut illuc vagantur. Quare subinde & prope saxa, & litora etiam, inveniuntur.

a Lib. de Aff. Intern.

Nec marini solùm loca mutant in mari: sed quidam etiam è mari exundante, vel ventis agitato, in stagna se recipiunt, vel quoque per alveos effossos eò derivantur. Hoc sæpe usu venit in rhombis, soleis, passeribus, lupis, gobionibus, cancris, atque aliis. Hujuscemodi pisces non simpliciter λιμναῖοι, sive lacustres, sed λιμνοθαλάττιοι vocantur, quasi partim marini, partim lacustres. At verè proprieque lacustres sunt, quando aquæ è montibus ruentes stagna faciunt. Hoc pacto inter cæteros lucii, percæ, cyprini, lacustres nominantur.

Quemadmodum verò marinorum nonnulli in stagna deferuntur: ita alii quidam in fluvios se recipiunt. Utrumque non casu modò fit, sed etiam consilio. Plin. lib. X, cap. XIX: *In stagna, & amnes transeundi plerisque evidens ratio est, ut tuto fœtus edant: quia non sint ibi, qui devorent partus; fluctusque minus sæviant.* Sunt hi duûm generum. Aliqui, in mari producti, subeunt fluvios, & hic dulcedine aquæ capti reliquam degunt ætatem. Nonnulli item, licet & ipsi fluvios ingrediantur, non penitùs tamen obliviscuntur natalis loci: sed ut veniendi, ita & regrediendi tempus sciunt. Tales sunt salmones, alosæ, lampetræ, sturiones. Ab utroque hoc genere diversi sunt, qui ut in flumine nascuntur, ita semper se in eo continent. Hi propriè *fluviatilium* nomen possident.

Sunt & pisces amphibii, sive ancipites: qui è mari, aut fluvio, se in terras receptant, atque ibi pascuntur. Plinius lib. IX, cap. III, cùm de Gedrosiis esset locutus: *Exeunt & pecori similes belluæ ibi in terram, pastæque radices fruticum remeant: & quædam equorum, asinorum, taurorum capitibus; quæ depascuntur sata.* Idem ejusce libri cap. VII: *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.* Et lib. IX, c. XXIX: *Soli mollium polypi in siccum exeunt.* Et ejusce libri c. XIX: *Exeunt in terram & qui marini mures vocantur, & polypi, & murænæ. Quin & Indiæ fluminibus certum genus piscium, ac deinde resilit.* Ac paullo antè idem dixerat: *Miratur & Arcadia suum exocœtum, appellatum ab eo, quòd in siccum somni caussâ exeat.* Nam ἐξώκοιτος dictus, quia illi ἔξω τοῦ ὕδατος κοίτη καὶ ἀνάπαυσις, *extra aquas cubile, & quies.* Hausit verò ista Plinius ex Theophrasto: apud quem hodieque ea leguntur in fragmento. De piscibus in sicco degentibus. Exocœtus verò, de quo postremò dicebam, alterum etiam nomen habet. Nam *Adonis* quoque dicitur, ut Clearchus Peripateticus prodidit libro de Aquatilibus, & ex eo Athenæus in VIII: ubi ex eodem quoque piscem hunc describit, ac memorat, ut sibi caveat ab aviculis, quæ placido mari pascuntur circa litus, ut ceryli, sive alcyones mares: item trochili, ac præterea elorius: his enim conspectis territum profugere, ac mari se abdere.

Pisces etiam quibusdam locis e terra erui, Theophrastus prodidit; ut tradit Seneca lib. III Nat. Quæst. XVI. Proximo tamen capite, subdit: *Sunt qui fabulas putent, piscem vivere posse sub terra, & effodi.* Puto, ab Hispano Seneca signari Hispanum Melam: cujus hæc verba lib. II, cap. V, ubi Galliam Narbonensem describit: *Juxtà campus minutâ arundine, gracilique perviridis; cæterùm stagno subeunte suspensus. Id manifestat media pars ejus, quæ abscissa proximis, velut insula natat, pellique se, atque attrahi patitur: quin & ex iis, quæ ad imum perfossa sunt, suffusum mare ostenditur. Unde Grajis,*

nostrisque etiam auctoribus, verine ignorantiâ, an prudentibus etiam mendacii libidine, visum est tradere posteris; in ea regione piscem e terra penitus erui; qui ubi ex alto huc usque penetravit, per ea foramina ictu captantium interfectus extrahitur. Ex Grajis, quos dicit, scriptoribus, fuere Strabo, Polybius, Theophrastus, Aristoteles, si is mirandarum Auditionum sit scriptor. Sane Athenæus in VIII narrat ex XXXIV Polybii Historiarum, juxta Pyrenæos montes Narbonam usque campos esse, per quos Illiberis, & Ruscino, juxta civitates ejusdem decurrant nominis: porro in ipsis campis, multo gramine herbosis, si ad duos tresve cubitos foderis, pisces reperiri subterraneos. Idem memorat Strabo lib. IV; atque, pisces eos limo ali, sicut anguillas: capi verò *τρυοδόντι a*, quibus majores capere pisces solent piscatores. Aristoteles de Mirandis Audit. ejus rei caussam esse hanc ait, quòd lacus ingens prope Massiliam exundans in terras magnâ eas piscium copiâ repleat: postea, Etesiis flantibus, hos terrâ obrui, ac solidâ superficie redditâ, *τρυοδόντι* magno numero extrahi. Alia etiam de piscibus fossilibus adducit Theophrastus, fragmento antè memorato Περὶ τῶν ἰχθύων ἐν τῷ ξηρῷ διαμενόντων *b*. Fusiùs ea refert, quàm ut adscribi commodum sit. Sed pleraque ex eo narrat Plinius: cujus iccirco verba apponam. Locus est lib. IX, cap. LVII: *Piscium genera etiamnum à Theophrasto mira produntur: circa Babylonis rigua, decedentibus fluviis, in cavernis aquas habentibus, remanere quosdam: inde exire ad pabula pinnulis gradientes, crebro caudæ motu, contraque venantes refugere in suas cavernas.* Quæ & apud Aristotelem legas de mirandis auditionibus. Subdit deinde Plinius: *Circa Heracleam c, & Cromnam, & Lycum, & multifariam in Ponto, unum genus esse, quod extremas fluminum aquas sectetur, cavernasque sibi faciat in terra, atque in his vivat, etiam reciprocis amnibus siccato litore: effodi ergo: motu demum corporum vivere eos approbante.* Atque his gemina apud Aristotelem legas opere memorato. Hinc sequitur apud Plinium, quæ & ipsa ibidem ab Aristotele, vel alio, prodita sunt. *Circa Heracleam eadem, eodemque Lyco amne decedente, ovis relictis in limo generari pisces, qui ad pabula petenda palpitent exiguis branchiis, quod fieri non indigis humoris: propter quod & anguillas diutius vivere exemtas aquis: ova autem in sicco maturari, ut testudinum.* Ac paullo pòst: *Idem tradit, in Paphlagonia effodi pisces, gratissimos cibis, terrenos, altis scrobibus, in his locis, ubi nulla restagnent aqua: miraturque & ipse, gigni sine coitu.* Habemus & exemplum in Historia Romana. Anno enim ab Urbe condita ƆLXXXI, Posthumio Albino, & M. Popillio Lenate coss. (ut initio libri XLII tradit Livius) *in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersere.* Sed hoc inter prodigiosa habitum. Unde mox Livius subdit: *Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, edictumque ab decemviris est, & quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur.* Sed Philosophis id non tam prodigiosum, quàm naturale, videatur. Liquet hoc ex eo, quòd Aristoteles ejus rei etiam caussam addicat; ut vidimus antea ex Auditionibus Mirandis. Vel si is liber alterius est; saltem genuinus est ille de Respiratione; ubi sic scribit cap. IX: Ἐπεὶ καὶ τῶν ἰχθύων οἱ πολλοὶ ζῶσιν ἐν τῇ γῇ, ἀκινητίζοντες μέντοι, καὶ … *Quandoquidem & piscium multi in terra, sed immobiles, vivunt, & defossi inveniuntur.* Imò & hodie id pluribus fit locis. Ut ad Albim in Germania: in Galliis prope Salsas, arcem regiam, ultra Narbonam: & prope Mompessulum in pago dicto *Baillarguet*, ad ripam amnis Liriæ, vulgo *le Liz* dicto. Testis Dalecampius ad Plinii locum antea adlatum. Rondeletius etiam de piscibus marinis lib. I, cap. X, ait: *In terra anguillas, ranas, aliosque pisciculos, ibidem etiam generatos sæpenumero vidimus: & e terra defossas anguillas aliquoties spectavimus in villa Joannis Scironii, viri doctissimi, Monspeliensisque Scholæ principis.* Hæc ostendunt miram Dei providentiam in terris ipsis pisces nutrientis.

a Tradentibus.

b De piscibus in sicco degentibus.

c Al. Circa Heracleam ad Lycum amnem, Tion, & Cromnam.

Nec propterea existimandum, pisces ejusmodi ætatem omnem sine aquis posse vivere. Nam tales vel locis vivunt limosis, vel solo ejusmodi, quod aquâ per venulas suas irrigetur. Imò pisces isti, vel iis locis; quibus capiuntur, geniti sunt, ut anguillæ, & ranæ: vel eò depulsi undis reciprocis, postea que humo obtecti. Et hæc de fossilibus.

Quod verò ad piscium illos, qui sponte in terras exeunt, hi universi necesse habent ad aquas reverti. Ac plerique pauxillo solùm tempore extra eas sustinent. Quidam verò diutius: quales antea dixi esse vitulum marinum, exocœtum, uranque testudinem, & alios quosdam: item ranam ex amphibiis; quibus etiam accensendus est crocodilus. Caussa verò hujus facultatis non eadem est in omnibus. In iis quidem, quos proximè recensui, ratio peti debet à pulmonibus, quibus aëra recipiunt, ac diutiùs retinent: ut aer his calorem refrigeret vicem aquæ. At ratio est dispar in longis piscibus, ut anguillis, murænis, & serpentibus marinis. Hos eo diutius extra aquas vivere existimat Rondeletius, quia branchias habeant minùs diductas, & patentes; eoque nec copiâ tantâ subire aer queat, ut debilem opprimat calorem; nec subitò adeò exire, ut non morâ aliquâ calorem priùs refocillari. Sed an branchiarum is sit finis, quem Rondeletius existimabat, commodiùs exponam, cùm ad spirationem piscium devenero.

Cap. V.

Piscium appellationes à figura, quam referunt, & unde tanta sit diversitas formarum, & quo fine sic Deus jusserit. Ut præterea differant colore. Unde carocino nomen, & glauco, ac mullo. Romani, more à regibus Albanis accepto, mulleis usi calceis: idque in triumphis, & sollemnibus pompis. Aliàs quoque in usu fuere curulem gerentibus magistratum, hinc senatoribus cunctis, inde patriciis omnibus, tandem & militibus. Eos coloris fuisse punicei. Utrum mulleis à mullis nomen; an mullis, a mulleis, his à mullando. Vocabulum utrumque potiùs videri inditum à figura recurva, quia μυλλὸς, curvus. Mulleos calceos à Maroae intelligi per vincula Tyrrhena. Qui piscium pro anni tempore varient colorem. Polypum adsumere colorem rei proxima, duplex inde ad eum commodum redundare, unde hæc sit coloris immutatio, ac cum squatina hoc ei esse commune.

AC hujusmodi quidem est discrimen piscium, quod à loco petitur, ubi degunt. Præterea verò differunt variâ partium figurâ, coloreque, ac corporis magnitudine. Discrimen à figurâ etiam appellationes testantur in multis. Interdum enim nomen sortiuntur rei cœlestis; ut stellæ, lunæ. Interdum quadrupedis; ut arietis, asini, bovis, canis, capri, elephanti, erinacei, felis, hyænæ, hinnuli, hirci, lacerti, leonis, leporis, lupi, orygis, ovis, muris, mustelæ, pantheræ, porci, simiæ, vituli, vulpis, ursi. Interdum avis; ut accipitris, aquilæ, attagenis, columbæ, corvi, cuculi, galli, graculi, gruis, hirundinis, merulæ, milvi, noctuæ, pavi, passeris, pavonis, phœnicis, psittaci, sturni, turdi, turturis. Interdum piscis notioris, ut rhombi, soleæ. Interdum insectorum, ut aselli, cicadæ, culicis, grylli, locustæ, muscæ, pediculi, scarabæi. Interdum partis corporis; ut auris, digiti, orchios, pulmonis. Interdum plantæ; ut uvæ, cucumeris. Interdum rei inanimæ; ut acus, lyræ, patellæ, pectinis, item rotæ Oceani Gaditani, *sic* (ut Plinius *a* ait) *appellata à similitudine, quaternis distincta radiis, modiolos earum oculis duobus utrimque claudentibus.* Item serræ, sphenis, σφυραίνης, à figura veru, xiphiæ, sive gladii, ζυγαίνης, sive libellæ, à jugi figura.

a Lib. 9. cap. 4.

In tam multis formis præterii humanam. Sed de ea quoque Plinius testis lib. eodem cap. V: *Auctores habeo in equestri ordine splendentes, visum ab his in Gaditano Ocea-*

Oceano marinum hominem, toto corpore absolutâ similitudine: adscendere eum navigia nocturnis temporibus, statimque degravari, quas insederit, partes: &, si diutius permaneat, etiam mergi. Huc pertinent quoque Tritones, & Nereides: quos qui vidisse se dicerent, memorat idem mihi. Ac Juvenalis, ut vetus ejus interpres ait, eosdem intellexit sat. XIV:

Grande operæpretium est, ut tenso folle reverti
Inde domum possis, tumidâque superbus alutâ
Oceani monstra, & juvenes vidisse marinos.

Tritonis quæ figura sit, dicet Pausanias in Bœoticis. Ut arbitror Triton balæna, aut aliud monstrum marinum: cum navigantes primùm conspexissent, ut novis omnibus fit, territi, vel Deum, vel divinum aliquid crediderunt. Mox etiam honore coluerunt divino. Poëtæ autem, fabulosa natio, plane monstrosam ei formam tribuerunt, plura inferius.

Cur verò tam variæ sint piscium formæ, ac quandoque etiam se offerant monstrosæ; Plinius aperit lib. IX, cap. II: ubi a duobus hoc ait proficisci; ab humoris luxurie, & caussis genitalibus e sublimi. Quibus sic expositis, subjungit: *Semper pariente naturâ, pleraque etiam monstrifica reperiuntur, perplexis, & in semet aliter, atque aliter, nunc flatu, nunc fluctu, convolutis seminibus, atque principiis.* Itaque, ut ibidem legas, *vera fit vulgi opinio, quicquid nascatur in parte naturæ ulla, & in mari esse: præterque multa, quæ nusquam alibi.* Sed rationes, quas Plinius adduxit, ad caussam pertinent efficientem, & materialem: nobis altiùs adscendendum, quo fine pisces Deus tantopere discriminârit. Ac primùm in tantâ varietate nobis ob oculos posuit mirandam suam sapientiam: quippe hinc elucet, mille, atque adeò innumeris modis, res potuisse variare. Præterea hinc quoque se exerit cura atque amor humani generis. Nam absque tam vario foret discrimine, sæpe (ut imperiti in plantis solent) venenum pro medicina, vel alimento, sumeremus.

Nec figurâ modò pisces differunt; sed etiam colore: ubi idem Deo propositum fuit. Molles fere omnes sunt albi. Niger est coracinus, ut appellatio indicat; etsi apud Athenæum lib. VII legas, sic vocari ἀπὸ τοῦ διηνεκῶς τὰς κόρας κινεῖν, *quia assiduè moveat pupillas.* Rubri pagrus synagris, cataphractus, & qui inde dictus erythinus: item cancri, & crusta contecta ἀλφηστής, sive cinædi, cæteri; nisi quod quibusdam partibus purpurascant, testibus Plinio *a*, & Athenæo *b*. Gobii, & turdi, virides. Galeus est cœruleus, sive, ut Ælianus ait, glaucus. Sed, quæ diximus, non de toto semper corpore capienda; verùm parte ejus majore. Quomodo glaucus (piscis est umbræ quidem, ac chromi similis, diversus tamen) nomen hoc accepit, non quia toto corpore sit glaucus, sive cœruleus, sed quia tergum ejus sit coloris. Sic mullus albo est ventre; aureas etiam lineas habet; sed dorso, & capite ruber: quæ res & nomen illi dedit. Nam, ut Plinius ait lib. IX, cap. XVII, *nomen his Fenestella à colore mulleorum calciamentorum datum putat.* Tam de mulleis, quàm mullo, paullo pleniùs tam commoda occasione exponam. Nec enim veteres ipsi fuere hac parte perspicaces satis. Mulleis calciamentis usi ante Romanos reges Albani; ut ait Festus. Hinc &, qui Romæ cepissent magistratum curulem: de quibus idem auctor ex M. Catonis Originum lib VII. Præcipue usi in triumphis, & solemnibus pompis: unde in Epigrammatis antiquæ Urbis Romanæ, & exinde apud Carolum Sigonium Commentario in Fastos & triumphos, epigramma in C. Marium legas, quod sic finiat DE MANUBIIS CIMBRICIS, ET TEUTONICIS, ÆDEM HONORI, ET VIRTUTI, VICTOR VESTE TRIUMPHALI, ET CALCEIS PUNICEIS. Ubi *calcei punicei* sunt iidem, ac *mullei*. Postea & usi sunt Senatores, ac patricii: ut idem indicat Festus. Quod verò dicebam, calceos illos fuisse puniceos, [illegible] noscere etiam est ex Dionis lib. XLIII; ubi, d[illegible] e Julii Cæsaris in vestitu agens, ait & usum τῷ ὑποδήματι ὑψηλῷ καὶ ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους: *calceamentis rubris, more eorum, qui Alba quondam regnassent.* Dicitque id Cæsar fecisse, ὡς καὶ προσήκων σφίσι διὰ τὸν Ἴουλον *tanquam eos genere attingens, propter Julum.* Nam προσήκων, non προσῆκον; Ἴουλον, non Ἰούλιον, legi oportet *c*, & res clamat, & monitum jamdiu Casaubono ad Tranquillum lib. I, cap. XLV. Nempe regibus Albanis fuit πέδιλα ἐρυθρά, sive φοινικοβαφῆ: uti postea Imperatoribus Constantinopolitanis fuisse, Zonaras, Nicetas, & alii, referunt. Ejus verò coloris etiam mullum piscem esse, indicat Ovidius in Halieutico:

—— *Tenuis suffusus sanguine mullus.*

Et Oppianus lib. I Ἁλιευτ.

—— Τρίγλαι δ' ἐρυθρόχροα φῦλα νέμονται *a*.

Isidorus de colore consentit. Sed contrà calceos à pisce dictos putat. Sic enim ille lib. XIX, cap. XXXIV: *Mullei dicti sunt a colore rubro, qualis est mulli piscis.* Eique subscribere maluit Turnebus lib. XIX Advers. cap. XXIV. Festo horum placuit nihil. Vult enim dici à *mullando*, hoc est, *suendo*. Ipsum *mullare* sit à μύειν, quod est *stringere*. Id verbum sutoribus convenit; uti & Venerem exercentibus, quomodo usus Theocritus Id. IV. Hinc Hesychius: Μυεῖ, πλησιάζει. Sed caussa erat nulla, cur particulatim inde nomen daretur mulleis, cum in omni calciamento subigat subula. Nec propterea de *mullis*, vel *mulleorum* etymo, vel Fenestellæ adsensero, vel Isidoro. Longe enim verisimilius est, quod ad Tertullianum de Pallio Salmasius annotavit, & *mullum*, & *mulleum* dici a μυλλός· quod, teste Hesychio, notat καμπύλον, σκολιόν, κυρτόν, στρεβλόν *b*. Nam & pisci hæc convenit appellatio: ut docet illud Epicharmi in Hebes Nuptiis *c*:

—— Ἄγε δή
Τρίγλας τε κυφάς, κἀχαρίστους βαίνας.
—— *Agedum,*
Mullosque gibbos, ingratosque baenas.

Ac calceis quoque mulleis id nomen aptum, quia essent repandi. Quod cognoscere est ex calceis Tyrrhenis, quales regum quoque Albanorum. Nam mullei erant senatorum, & patriciorum; ut ex Festo diximus. At hi dicti *calces Tyrrheni*: de quibus Maro VIII Æn.

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Ubi sic Servius: *Tyrrhena vincula. Tusca calciamenta, & dicit crepidas, quas primo habuere senatores, post equites Romani, nunc milites.* Idem Salmasio *d* ostensum ex eo, quòd τὸ μυλλὸν (id ὑπόδημα φοινικοῦν *e* interpretatur Hesychius) Λύδιον ἔργον *f* vocet Sappho apud Pollucem *g*; à Lydis verò Tyrrhenos esse constet *h*. Tyrrhenos autem calceos fuisse acuminatos, & repandos, colligit Salmasius *i* ex eo, quòd tales fuerint militum Romanorum; ut ex Leonis, & Constantini Tacticis observat. Nam Tusca calciamenta ad milites tandem Romanos transiisse, ex Servio jam vidimus. Quamobrem etsi & mulli, & mullei, coloris essent rubri: non a colore tamen, sed figurâ, id nomen accepisse, verisimilius est.

Quidam verò piscium colorem etiam mutant pro anni tempore. Phycis candida est, præterquam vere; quo variat colorem. Mænæ, & smarides, hiberno tempore candidæ sunt; nigricant æstate, longis interim depictæ lineis cæruleis, ac purpureis: de quo Rondeletius lib. II de Pisc. mar. cap. XIII. Sed hæc coloris immutatio paullatim fit. Nihil verò æquè mirandum, quàm quòd polypus, dum vivit, brevissimo temporis spatio sic variet colores. Nam, simulac saxis se applicuerit, colore iis similis fit: atque hoc pacto, tum majorem piscium vim effugit, quia saxum putant: tum minores pisces capit, qui securè ad eum, saxum credentes, adnatant; quos ille mox pedibus comprehendit, ut etiam est apud Ovidium in Halieuticis, & Ælianum lib. I Variæ Histor. cap. I. Ac Pindari quoque, & Theognidis de hac re versus adduxit Plutarchus in Comparatione aquatilium & terrestrium: ut Plinium, & alios, mittam, quos magnus adducit Desiderius, proverbio, *Polypi:*

a Lib. 32. cap. 11.
b Lib. 7.
c P. 266. edit. H. Steph.

a Mullorum rubrum vocatur genus.
b Incurvum, gibbum, repandum.
c Apud Athenæum lib. 7.
d Notis in Vopiscum.
e Puniceum calciamentum.
f Lydorum opus.
g Lib. 7. cap. 22.
h Dionys. lib. 1. Strabo lib. 5. Valer. Max. l. 2. cap 4. Vell. l. 1. Plin. l. 3. cap. 5 Tacitus 4. Ann. Plutarch Rom. &c.
i Ad Tertullianum de Pallio.

& altero, *Polypi mentem obtine.* Cæterùm apud Plutarchum libro memorato legas: in hoc chamæleontem, & polypum, differre, quod ille timore colorem mutet: hic de industria. Illum enim esse natura meticulosum; eoque, cum totum ejus corpus pulmone impleatur, quod arguit plenum esse spiritus, simulac timere cœperit, immutari. Hunc autem studio colorem mentiri, vel ut capiat, vel ne capiatur. Sed sane non ea vis ulli animantium, ut, simulac volet, colorem variet. Imo nec vere vel chamæleon, vel polypus, mutant colorem. Solùm sic videtur, quia corpus iis est læve ac glabrum, sic ut saxi vel alterius corporis vicini color in eo, velut in speculo, reluceat; quemadmodum dictum nobis lib. III, cap. LV. Sunt qui sepiam dicant similiter colorem variare; sed fallo. Nam e piscibus eum sola squatina id polypo est commune: ut Aristoteles tradit lib. IX Hist. Animal. cap. XXXVII *a*. Est vero squatina pelle admodum crassa, ac minimè perlucente: atque eo minùs verisimile est, colorem immutare, succum subducendo: quamquam id de polypo censeat Cæsar Scaliger *b*. Tanto verisimilius est, hic quoque locum habere caussam illam, quam de chamæleonte, & polypo, paullo antè adduximus.

a Seu ex Cæsaris Scalig. de finct. cap. 59. sect. 280.
b Nota ad dictum Aristotelis locum.

Cap. VI.

Pisces distinguuntur ratione nutrimenti sui. An alantur aquâ. Pisces ab Rondeletii conjuge triennio solis aquis in vitro non altus modo, sed ad majorem etiam magnitudinem perductus. Rejicitur commentum Cæsaris Vanini, existimantis in isto, & similibus exemplis, pisces non aquis pastos, sed anhelitu hominum post sumtum cibum vitreamen circumstantium. Iis occursum, qui solum negant, aquas marinas esse alere idoneas: interim in dubio relictum, utrum ea nutriant solum dulcibus partibus suis, an salsis etiam, sed facultate piscium internâ dulcibus redditis. Qui piscium magis refrigerentur aquâ, quàm alantur. Cur pisces quidam cibos non manducent, sed degluttiant.

POstquam pisces vitæ origine, & locis, pro quibus varia vita, figura etiam, & colore, unde dignoscuntur, distinximus: de facultatibus, quibus prædití sunt, agemus. Facultatum earum prior cum plantis est communis, quæ *vegetativa* nominatur: altera autem, quæ laxè dicitur *sensiva*, animalium propria est. Vegetativa, quam Medici *naturalem* vocant, continet nutritivam, & generativam. Sed de generativa abunde ex iis cognoscere fuit, quæ de origine piscium diximus. In nutritiva (ad quam & altricem refero) duo considerabimus; tum cujusmodi sit, quo aluntur pisces; tum quæ corporis partes inserviant nutritioni.

Id, quo pisces nutriuntur, pro natura eorum variat. Sunt pisces, qui aquâ alantur, inde dicti ὑδατοτρόφοι: ut mugiles, lepades, sardinæ, holothuria, aphyæ, ostrea. Alii vero muco: ut anguillæ, & tincæ fluviatiles, ac palustres. Alii luto, cœnoque: unde *lutarium mullum*, & *cœnosam salpam*, legimus apud Plinium. Pelamydes etiam dictæ ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ πηλῷ μένειν, *quia in cœno se occultent*. Alii arenâ, sabuloque: ut ille, qui Germanis *grundel*, q.d. *fundulum*. Tales, quia ψάμμος est *arena*, *psammitas* vocat Rondeletius. Stercus, inter cætera, comedunt mulli, lupi, cancri. Ad animata ut veniam, herbis & radicibus vivunt omnes saxatiles. Algâ coracinus, & gobius, non solùm vivunt sed etiam inde nidum struunt. Lupi quoque, & mulli, vermibus pascuntur, quippe παμφάγοι *a*. Carne piscium vescuntur polypus, loligo, sepia: item cartilaginei omnes, & cetacei. Mullis lepus marinus, etsi venenatus, citra noxam edi creditur, idque solus, m[illegible] quòd caro idem tribuat Athenæus lib. VIII: sed [illegible] tam [illegible] ut [illegible] exponam.

a Omnivori.

[illegible] verò d[illegible]mus, p[illegible] etiam aquâ pasci, id à q[illegible] da[illegible] bium vocatur Nam, inquiunt, Galeno [illegible], simplex nullum nutrit. Qui parùm cogitant, eum de nutrimento hominum loqui, non piscium in aquis nascentium. Præterea nec aqua, qua pascuntur pisces, simplex est elementum. Aer enim penetrans ad fœcunditatem aquis se maritat. Nec parum terreni ussem admi[illegible] tur ab alveis, quibus fluunt. Caloris etiam expertes non sunt, præsertim cum ventus agitat fluctus, quo tempore aquam, calore concepto, tepidiorem reddi, satis constat experientia. Et profectò pisces multos solâ vivere aquâ, liquet ex piscinis; item naviculis perforatis, quibus includuntur, atque asservantur diu. Scite etiam Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. XII: *In Gallia Narbonensi curiosi quidam in vasis vitreis aquâ plenis diu nutriunt: certumque est, quo purior fuerit aqua, eo diutius vitam producere: celeriter autem interire, si quid aliud, præter aquam, ut panem, aut aliud quippiam solidioris alimenti, in vas conjecerint. Hoc modo suavissima conjux mea tres annos piscem domi aluit: sicque educatus in eam corporis molem accrevit, ut tandem nec vas eum capere, nec, quâ ingressus fuerat, eâdem exire potuerit.* Alia deinde subjungit de holothuriis, & lepadibus: item mugilibus, sardinis, aphyis, unde piscium multos sola liqueat aquâ nutriri. Intellige autem aquam, qualem dixi, sive, ut in scholis loquuntur, elementatam. Porrò in piscibus illis, qui vitrei in vasis aqua sola dicuntur, Cæsar Vaninus arbitratur accedere etiam vapores pingues; sive è terra prodeuntes, sive ex accedentium hominum, cibum, post sumtum, anhelitu. Audiamus ipsum *a*: *Audiccemus vitreum vas esse porosum: eoque miseros illos captivos attrahere potuisse pingue terræ humidum circumstans? Profectò ostrea ipsa saxis hærentes, ubi maritimus humor, quo illa alebantur, abierit, vesci credita sunt pingui aere ambiente, quem captant hiantes. An (quod verisimilius est) complures pransi, & cœnati, ad eos invisendos accedebant? ut horum anhelitus, per vasis poros ad pisces transmissi, alimenti materiam subministrarint: quemadmodum & circumstantium culinarum odores idem efficere potuerint. Democritus quidem solius panis recentis odore per tres dies vixisse fertur.* Quam verò in hoc sibi responso placuerit Vaninus, non obscurè colligas ex eo, quòd illum, quicum eo dissent dialogo, ita serìò loquentem inducat: *Quæ subtilior, quæ doctior excogitari responsio poterat! Profectò, si Athenienses disserentem te semel audivissent, à suis Democritus in te suam transtulissent gloriam.* Mihi interea, qui stupor meus, docta hæc subtilitas nondum satisfacit. Video, quomodo Democritus vapores calidi panis naribus proximè admoti, ubi nihil obstaret, attrahere valuerit. At non item per exiguos vitreaminis poros attrahi à piscibus potuit vapor, qui circum vitreamen non moratur, sed ob levitatem confestim adscendit. Accedit, quòd ne Democritus quidem nutritus fuit vaporibus panis: sed tantùm odore ejus imbecilles cerebri spiritus ad breve tempus refocillavit: quemadmodum diximus libri hujus cap. XXX. Quamobrem in ea persistamus sententiâ, piscium quosdam alimentum suum aquis debere.

a De Admirandis Naturæ, dialogo 34.

Aliqui fluviali pisces aquâ pasci concedunt ob dulcedinem: nempe quia pisces sunt dulces, eò simili, dulcibus nempe aquis, nutriri, minimè putant absurdum. Sed marinos pisces aquâ vesci solâ, non fit iis verisimile. Nam, inquiunt, marinæ aquæ sunt salsæ, & amaræ. At, secundùm Hippocratem, salsa parum sunt idonea ad alendum, quia sal humorem absumit. His illud responsum velim, marinæ etiam aquæ permisceri partes dulces: ut inde colligitur, quòd puteis in litore effossis aqua dulcis hauriatur. Hoc unde fieri [illegible] nimus, nisi quia dum aqua marina percolatur, relictis partibus crassis, & amaris, solæ transeant tenuiores, & dulciores. Simile igitur in piscibus præstat natura: non quasi pisces vel ore, vel branchiis, separent has partes: sed quoniam id præstet vis nutritiva. Solum enim e[illegible] o attrahit, & reservat partes c[illegible] ipsi [illegible] trire idoneas, sa[illegible] verò, vel amaras, tanquam inutiles excernit per vim expul[illegible]em.

Acce-

Accedit quòd salsa, & amara, quorundam conveniant naturæ. Veneno enim cominices gaudent, ac pinguescunt, ut iis dulce videatur; vel saltem intus adsumtum exuit naturam priorem. Sane in aquis sulphureis, ubi nulla est dulcedo, ut prope Budam, Pannoniæ urbem; item in aquis aluminosis, ut prope Forum Julium in Carnis; pisces reperiri, auctor est Cardanus in decimo de Subtilitate *a*. Etiam Cæsar Vaninus de naturæ Admirandis dial. xxxiii *b*, sic scribit: *Capitones, labeones, & mugiles, aluntur limo: e quo in stagnis marinis, atque in æstuariis, paululum aliquando cum ego curiosius gustassem; adeo sal um comperi, ut mihi ancestres viderentur.* Censet *c* iccirco cum Cardano, *salis pinguedinem non parum ad nutritionem conferre.* Quocirca non tam est dubium, num salsæ quoque aquæ nutriant, quàm utrùm id solùm faciant dulcibus sui partibus, an salsis etiam, sed a natura piscium immutatis, & ut voce utar Cn. Matii *d*, mimiamborum scriptoris, edulcati.

Extra controversiam igitur esto, aquas piscibus inservire, tum ad refrigerandum; tum etiam ad alendum. Nempe qui carne, herbis, & aliis solidioribus vescuntur, refrigerantur magis aquâ, quàm nutriuntur. Ac propterea quum branchiis aquam hauriunt, citò exit, ne copiose nimis recepta sic ventriculum repleat, ut cibus excludatur, vel in ea innatet. Atque eadem de caussa à sapientissimo opifice pluribus id datum piscibus, ut deglutiant, non manducent cibum. Nam in manducando morâ esset majore opus; eoque aquæ nimium ingrederetur ventriculum. Scarus tamen, pagrus, aurata, sargus, laxiores habent maxillas, ac cibum etiam mandunt, & ruminant. Sed his non tam aqua ad hoc inservit, ut nutriat; quàm ut refrigeret, cibumque faciliùs ad stomachum deducat.

a Pag. 413. cum Lugd. a. 70.
b P. 218.
c P. 219.
d Apud Agellium lib. 15. cap. 25.

CAP. VII.

De partibus corporis destinatis nutritioni: ac primum de ore, & ejus situ diverso, & cur quibusdam illud datum sit in parte inferiori, sic ut cibum capere nequeant, nisi se converterint. Pisces ore recto, vel in angustum contracto; minutiorem, vel magno. Quam vasto oris hiatu sit lamia: ac fortasse eam esse, in cujus ventre conservatus propheta Jonas. Piscium quibus, & quo fine, datum, ut os queant extendere, & adducere. Labra quibus carnosa, ac mobilia. De labro Ovidii, tam Plinii, quam ejus librariorum, defensio. Qui pisces careant dentibus. Falso scriptum Athenæo, mugili ab Aristotele dentes attribui serratos. De etymo χελλῶν@. De maxillarum usu. Quo fine piscium aliis dati sint dentes, aliis negati. Dentices sunt iidem, ac synodontes: sed synagrides aliud videri piscium genus Plinii lapsus, existimantis, scaro soli datos esse dentes non serratos. & quis ejusmodi dentium sit usus. Quotuplex dentium sit ordo. Cur piscibus, qui lactent, non tribuerit Deus dentes. Piscium quosdam cibum mittere in gulam, quosdam in ventriculum: & cur longi pisces acceperint gulam. Solum ruminare scarum. μηρυξ unde dicatur. Unde it, quod, qui veteribus erat scarus, ab Isidoro Hispalensi vocetur escarus, eoque ab esca dici putarit.

EXposui de alimento. Videamus porrò (quod alterum erat caput) de partibus corporis, quæ inserviunt nutritioni. Earum quædam præparant ad concoctionem; aliæ candem perficiunt. Prioris generis sunt os, maxillæ, dentes, gula; de quibus ordine dicemus.

Ore nulli piscium carent. Verùm aliis se confestim prodit; ut lupis, sparis, mugilibus, mullis, delphinis, aliisque multis: aliis autem est in parte inferiori *a*, ut rajis, galeis, sturionis, pastinacis, turpedini: quales non capiunt cibum, nisi se converterint; quod duabus de caussis a sapientissimo Numine factum fuit. Prior est, ut piscium aliorum saluti sic meliùs consuleretur: quia dum hi in eo sunt, ut sese vertant, sæpius piscium illis, quibus insidiantur, tempus datur fugæ. Carnibus enim vescuntur universi. Altera est caussa, ne cibo se expleant nimis, atque inde arcessant sibi mortem. Quippe nunc nisi plane urgeantur fame, convertere se cessant, quia aliquid ea res molestiæ adferret. Utramque rationem placuisse etiam videas Rondeletio lib. III de piscibus marinis, cap. IV.

Item quibusdam os est ἀνεσπασμένον, sive *apertum*, vel *rescissum*; scissura ventrem versus tendit: aliis verò est μύουρον, vel μείουρον, *compressum*, sive *contractum*, undique arctum se colligens. Sarcophagi omnes, & quidem soli, priori modo os habent: ac præterea, unum si lycostomum excipens, dentes serratos; de quibus postea.

Os item aliis minutum; iis, qui aqua aluntur: aliis majus; ut sarcophagis. Imprimis ore vasto terribilis est λαμίας, quæ *lamia* Latinis *a*. De hoc Oppianus lib. I de Piscat. *b*

—— Λ᾽ ὑπερτρηπὲς τε δυσωπὸν χάσμα τε λαίμου.

—— *Crudelis lamiaque infandis hiatus.*

Tanto enim est oris rictu, ut totum deglutiat hominem. Sane Nicæenses testati sunt Petro Gillio, se lamnam seu lamiam cepisse ad quatuor librarum millia accedentem, inque ejus ventre reperisse hominem solidum. Item Massilienses ei retulerunt, invenisse se in ea hominem loricatum. Ut lamia possit videri id ceu genus, in cujus ventre divinitus conservatus Jonas propheta fuit.

Illud quoque ex animantibus proprium est piscibus nonnullis, ut, quemadmodum homo labia sua, & extendit, & reducit: ita illi os, & protrudant, & attrahant. Quod iis datum divinitus, ut faciliùs caperent piscium alios. Faber longissime profert os: minus id possunt lupi, mulli, & saxatiles. At plane id nequeunt, quorum maxillæ exeunt in mucronem: ut xiphiæ, acus, sphyrænæ, thunones.

Labra, eaque carnosa, ac mobilia, pisces habent saxatiles. His, uti boves, & oves, attrahunt cibum. A labiis ejusmodi mugil creditur χελλῶν dici. Nam χεῖλη, *labia*, *labra*. Gaza, superiùs etymon secutus, *labeonem* vertit. Apud Plinium inter pisces Ovidio relatos *labrus* refertur: quem iccirco *labeonem* Gazæ putabat Scaliger: ut cap. II dicebamus. Rondeletius itidem *labrum* Ovidii, Pliniique, e mugilum genere esse arbitratur. Plinii quidem verba sunt lib. XXXII, cap. II: *His adjiciemus apud Ovidium posita nomina, quæ apud neminem alium reperiuntur: sed fortassis in Ponto nascuntur, ubi id volumen supremis suis temporibus inchoavit.* Et mox: *Præterea placentem caudâ labrum.* Hodie de labro, & cauda ejus, nihil apud Ovidium: sed legas *c*;

Quin laude insignis cauda melanurus, & auri
Chrysophrys imitata decus.

Ac Gesnerus *d*, quia hic melanurus laudatur à cauda, eò Plinium putat perperam pro *melanuro* posuisse *labrum*. Atqui *labrum* eo loco apud Ovidium legisse nequit, quia versus allatus claudicaret. Et quantum profectò hæc duo distant vocabula! Propiùs ad *labrum* abiret *labracem*; quomodo Dalecampius conjicit apud Plinium esse legendum. Sed Plinius ait, se memorare pisces ignotos: qualis nec mugil, nec λάβραξ, sive lupus. Objectat Gesnerus, quòd de labro nihil legere sit in Halieutico: imò nec apud alios scriptores. Sane majoris hæc ponderis forent, nisi pars Halieutici, vetustate in eo fuisset codice absumta, unde nobis Aldus expressit, quæ hodie habemus. Et si piscis esset ignotus Romanis, ac Græcis, potuit Ovidius labioso pisci nomen Romanum finxisse a labris. Quare nec Plinii, nec librarii errorem hic ullum video. Illud potiùs ambiguum, an Ovidii, Pliniique *labrus*, sit χελλῶν Græcorum. Nam ut initio dicere Plinium, ignotos se pisces referre, qualis χελλῶν non est) quod eundem faciant χελλῶνα, ac labrum, solo nixum est etymo χελλῶν@, eoque incerto. Siquidem non χελλῶν modò, sed etiam χελλῶν, & χελλὸς legas: quæ longius abeunt à χεῖλ@: unde

a Aristoteli id est,
b Plin. lib. 9. cap. 24.
b Vers. 370.
c In Halieut.
d De quadrupedibus in Melanuro.

unde etiam χείλων σιαλογώτερον, quàm χελών, diceretur.

Cùm autem ore nulli careant pisces: maxillis tamen destituuntur illi, quibus pro ore est foramen, ac fistula: item quæ durâ teguntur testâ, holoturia, vermes, ac marinæ hirudines: atque idem de intectis crustâ, & stellarum genere, verisimile esse, Rondeletius *a* censet. Paucis verò piscium datæ sunt maxillæ ad manducandum. Tales sunt, scarus, aurata, & squamosorum quidam, amplis præditi maxillis, & osseis tuberculis, quibus minuti pectines, iique comminuti, sunt pro cibo. Aliis piscium alio fine dantur maxillæ: ut inferiùs *b* dicetur.

a Lib. 3 de pisc. mar. c. 6

b Cap. de robore piscium.

Dentibus multi piscium carent: ut balæna. Sturio etiam, & attilus, à siluro secernuntur eo, quòd hic dentatus sit, ille non item. Præterea iis destituuntur crustâ contecti: item cyprini, & quoddam echinorum genus; nec non loligines, polypi, sepiæ, testudines. Utrùm mugili sint dentes, video in dubium vocari. Sed carere iis planè, extra controversiam ponet, qui vident. Et cui bono illi dentes, cùm non sit è carnivoris? Acutis tamen dentibus esse, refert Erasmus, proverbio, *Cestreus jejunat*. Nempe quia apud Athenæum in septimo dicatur Aristoteli ὁ κεστρεὺς καρχαρόδους *c*. Sed audiamus de isto Cæsarem Scaligerum in Aristotelis de Animal. Hist. lib. II *d*: *Mentitur* (Athenæus) *egregiè, cum mugilem ex Aristotelis sententia καρχαρόδοντα e scripsit*. Modestiùs dixisset, vel memoriam fefellisse, vel vitiosis Aristotelis codd. usum esse. Alterutrum agnoscimus. Fatendum enim nihil tale in Animalium Historia nunc legi.

c Cestreus serratis dentibus.

d Cap 17. sect. 118. p. 219.

e Serratis dentibus præditum.

Piscium tamen aliis dentes sunt: imò ab iis nomen accepere συνόδοντες, quia dentes habeant in superiori, & inferiori maxilla, ac quatuor cæteris eminentiores. Eâdem de caussa *dentices* vocat Columella lib. VIII, cap. XVI: *At arenosi gurgites planos quidem non pessime, sed pelagios melius pascunt, ut auratas, ac dentices*. Sed in eo deceptus Columella, quòd & auratas, & dentices, *pelagios* dicat; qui Aristoteli, & Oppiano αἰγιαλοί *f*, idque piscantium usu comprobante; ut Salviano monitum. Si Gazam audimus, idem fuerit συνόδους, ac συναγρίς. Utrumque enim *dentex* vertit. Sed distinxit Epicharmus apud Athenæum in septimo:

f Litorales.

—— Συναγρίδας

Μαζίας τε, συνόδοντάς τε ἐρυθροποικίλους.

Quasi dixeris:

—— *Synagrides*

Grandesque g. synodontesque variantes rubro.

g Mammisque reddendum, si lectio placet vulgata. Nam μαζίας μασθὸς [illegible], mamilla. Hoc si rectum, fuerat genus piscis. Sed nullum ejus generis hactenus occurrit. Itaque grandesque reddendum, secutus emendationem Gesneri, legentis μεῖζονας. Nam μεῖζων est ex μέγας, pro μέγας, ut h in Arist. Hist. An. lib. 9. cap 16 sect. 111.

Aristoteles etiam, qui non solet confundere vocabula, distinctè utrumque piscem nominat. At Plinius, in piscium historia, neutrius meminit: idque, si cum Cæsare Scaligero *h* loqui voles, *pudendâ vel oblivione, vel negligentiâ*. Sane asperè hæc satis de eo, qui nisi exstaret, multa adeò nesciremus, quæ alibi invenias nuspiam. Quo fine piscibus dati sunt dentes, indicat Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Dentes habent in os vergentes, ne excidant cibi, nullum habentibus retinendi adminiculum*. Dixeris, ad pisces mortificatim manducandos esse attributos. Sed obstat, quòd carnivori integros devorent pisces; ut, dissectis iis, ex stomacho cognoscitur. Vera igitur ratio est, quòd dentati his cibum meliùs recipiant. Hoc sapiens Numen aliter compensavit in cancris; quibus datæ sunt chelæ; & sepia, polypo, loligine; quibus ab eo tributa acetabula. Nam cum hi totos nequeant pisces deglutire, sed morsibus vorent: eo pacto velut brachiis detineri prædam, atque ad os deferri, opus fuit. Ii verò, qui aqua vivunt, & luto, dentibus carent; quia his nihil ad manducandos vel retinendos cibos, indigebant. Dentes ferè pisces habent recurvos, inque os vergentes; ut ex Plinio ante vidimus. Non omnes tamen, cùm delphino hi sint recti. Fere item habent serratos, pauci exertos, in quibus hippopotamus. Si Plinium audimus, soli scaro dentes non sunt serrati. Sed aliter Rondeletius lib. III de pisc. mar. cap. VI: *Auratam, inquit, sparum, arbem, apriscum, latos habere, nec multum a scari dentibus dissidentes, experientia comprobat; quicquid dicat Plinius*. De quo pluribus postea. Usus verò serratorum dentium is est, sicut rectè Plinius *a* docet, *ut turbâ vulnerum molliant, quæ attritu subigere non queunt*.

a Lib. 11 cap 37.

Ordo dentium piscibus nunc simplex est, ut scaro, & auratæ; nunc duplex, ut plerisque galeis; nunc triplex, ut malthæ; nunc quadruplex, ut squatinæ; cui & quintuplex interdum; nunc sextuplex, ut lamiæ.

Cùm verò piscium quibusdam, simulac nascuntur, dentes sint: aliter est in lactentibus; ut lamiis, delphinis, vitulis marinis. Nempe sic divinitus provisum, ne in sugendo iis læderent mammas.

A capite nunc venio ad illa, quæ ei subdidit Natura.

Ab ore cibus demittitur, aliis quidem in ventriculum, quem ori habent continuum: ab aliis autem in gulam, quem Græci οἰσοφάγον, ac communi etiam nomine στόμαχον appellant. Gulam habent, qui pulmonibus respirant: ut balænæ, delphini, alii. Item quibus corpus est tenue, & oblongum: ut lucii, congri, acus, anguillæ, alii: quibus si ventriculus foret ori continuus, ob corporis tenuitatem non possent cibum retinere. Adhæc crustâ contecti; quod experientia docet, & ab Aristotele proditum est lib. IV Hist. Anim. cap. III.

Solus piscium ruminare scarus putatur: ut Aristoteles ait lib. II Hist. Animal. cap. ult. *b* Quem & vide lib. III de Part. Anim. cap. penult. Ovidii quoque est in Halieut.

b Sive in dist. Cæs Scalig. 21. sect. 160.

Ut scarus, egestas solus qui ruminat herbas.

Similiter Plinius lib. IX, cap. XVII, Athenæus lib. VII, Oppianus in I Halieut. Macrobius lib. III Saturn. cap. XVI. E nostris etiam sic Basilius M. homil. VII: quique eum sequi solet Ambrosius V Hexaem. cap. V. Ut mittam Grammaticos, Isidorum, & Suidam: de quorum priori mox dicam. Sed quod Aristoteles ait, solum ruminare scarum, id refelli videtur eo, quòd ipse lib. IX Histor. de Anim. cap. ult. *c* memorat καὶ ὁ ἰχθὺς μήρυξ καλούμενος· hoc est, *meryca, quasi ruminalem vocatum ex eo, quia μηρυκάζειν sit ruminare*. Omnino igitur aut μήρυξ sit idem, ac *scarus*: vel verum non erit, solum ruminare scarum. Latini aliter vocant *escarum*; si Isidoro *d* credimus, qui *escarum* ait dici, eò quòd *solus escam ruminare perhibetur*. Jacobus Breulius, qui notis Isidorum illustravit, pro *escarus* esse *scarus* legendum arbitratur. Sed cum lanici in nostris, & aliorum MSSis, *escarus* est exaratum. Et quod ab *esca* derivat, quomodo scripserit, ostendit. Nimirum, ut puto, jam ætate Isidori hominis Hispani, qui circa annum vixit IↃ CXXX, Hispanis in more fuit, ante SC præmittere E: quomodo & nunc (nec omnes tamen) pro *scorpio* dicunt *escorpion*: pro *scopa*, *escoba*: pro *scarabæus*, *escaravaio*: pro *scala*, *escala*: pro *scabellum*, *escabel*: pro *scaber*, *escabroso*: pro *scriptor*, *escritor*: & sunt hujus generis alia id genus non pauca.

c Secundum dist. Cæs Scal. sect. 646.

d Lib. 12 Orig. c. 6.

Cap. VIII.

De partibus corporis concoctioni inservientibus. Quam fervidus sit stomachus [illegible]. Cur [illegible] eius usque adeo sit gulosus. Diversus in piscibus podicis situs. Cancello eam partem non deesse. Varius jecoris color in piscibus. Splenis in iisdem color, & situs. Diversus fellis situs. Encrasicholi unde dicantur, & cur non nisi capite salliantur præci[sо]. De magnitudine fellis, & colore. Delphini felle carent: nec soli tamen, quod Gaza putavit. Qui piscium destituantur renibus, & vesica: & cur eas partes habeant delphini.

HÆc de præparatione ad concoctionem: sequitur ipsa concoctio; quæ est duplex. Prior fit ventriculo, altera jecore. Ventriculus itaque, non, ut gula, solum [fa]ctus ad deferendum; sed etiam ad retinendum: quia nisi diutius retineatur cibus, concoctio fieri nequit. Est

pisci-

piſcibus quoque ventriculus amplus, & membranoſus. Aliqui itaque integros deglutiunt piſces, non morſicatim devorant. Quid mirum? quando lamiæ etiam degluriant hominem loricatum, uti dixi *a*? At viventibus aquâ, & muco, ventriculus eſt minutus, ac carnoſus. Item pulmones habentibus, quaſi meditullium corporis obtinens, pari intervallo ab ore diſtat, ac valle poſtica, quâ ciborum egeruntur retrimenta.

a Cap. ſup.

Quàm fervidus ſit ſtellæ ventriculus, Ariſtoteles indicat lib. v Hiſtor. Anim. cap. xv; ubi omnia ait, quæ ceperit, confeſtim concoquere. Et Plinius lib. ix, cap. lx: *Huic*, inquit, *tam igneum fervorem eſſe tradunt, ut omnia in mari contacta adurat, omnem cibum ſtatim peragat.* Imò Rondeletii ſunt iſta libro iv de piſc. mar. cap. 11: *Libet hic referre, quod unà cum multis, qui mecum erant, vidi. Stellam vix pedem unum longam, non procul à Magalona, diſſecui; in cujus ventre cochleas tres integras; duas alias emollitas, & ſemicoctas, inveni.*

Ventriculus concoctione primâ perfunctus, ut in animantium aliis, ita in piſcibus quoque, tranſmittit chylum ad inteſtina: atque hic fit diſcretio partium nobiliorum, quæ in hæpar deferuntur, & feculentarum ac ſupervacuarum, quæ porrò per inteſtina delatæ per anum egeruntur.

Inteſtina quibuſdam piſcium recta petunt anum: quod fit in galeis, aliiſque longis. Lucio inteſtinum longum recurrit ſurſum; inde autem remeat ad anum: quæ ratio eſt, cur ſit uſque adeò guloſus.

Pars, qua cibus exit (Latinis *podex*, vel à rotunditate, *anus*, quod *circum* notat, unde *annulus*; Græcis πρωκτὸς, item ἀρχὸς, etiam Ariſtoteli *b*, ex quo & συγγενὴς Germanicum *ars* contractum videtur) ea, inquam, pars, locuſtis, aſtacis, ſquillis, & omnibus cruſtâ obtectis, in ipſa eſt cauda: anguillis, murænis, congris, aliiſque tenuibus, & longis, prope caudam: auratis, lupis, merulis, percis, ſcaris, turdis, paullo longiùs à cauda: in bugloſſis, quaſi in medio ventre: in iis, quibus figura eſt rotunda, vel rhomboides, propiùs ori, quàm caudæ: in holoturià, purpurà, cochleà, rotundiſque aliis, eâdem propemodum parte, quâ eſt os; ſi exceperis echinos, quibus ὁ πρωκτὸς *c* ori eſt adverſus. In hoc quoque (rideant Numinis contemtores, quantum lubet,) providentiam Dei videmus, quòd eò in cunctis podex ore ſit minor; quia, quæ egeruntur, liquida ſint, vel ſaltem diviſa, comminutaque. Eſt verò in quibuſdam ita exiguus, ut non appareat, niſi ventrem preſſeris. In ſaxatilibus tamen uſque adeò patet, ut quandoque prolabatur inteſtinum: quod in cinædis, merulis, turdis, crebrò ſe obſervâſſe, ait Rondeletius, curioſiſſimus naturæ piſcium indagator, ac cui hoc nomine plurimùm debeat philoſophia naturalis. Cancello, qui in purpurarum, & ceticum teſtis, reperitur, podicem non apparère, Ariſtoteles putavit lib. iv Hiſt. Animal. cap. iv *d*. Sed falſum id eſſe, ut ait Rondeletius *e*, experientia evincit. Iuerea ob parvitatem vix conſpicitur.

b Lib 2. Hiſt. anim. cap. ult. ſed Caſ. Scal. cap. 19. ſect. 143.
c Podex.
d Ex diſt. Caſ. Scal. ſect. 173.
e Lib. 2 de Piſcib marinis, cap. 10.

Vidimus de inſtrumentis primæ concoctionis. Venio ad alteram, in qua ſummo loco conſideratur jecur, venarum origo. Color ejus varius eſt. Reſpirantibus, ut balænæ, delphino, phocæ, ſanguineus eſt. Squamoſis, minùs ruber. At albus muſtelæ fluviatili, & marinæ, lotæ, anthiæ, & prope cunctis cute albicantibus. Galeis id coloris cinerei; ſcaro, nigricantis; paſtinacæ, crocei, & cuidam generi rajarum; cærulei, lampetris.

Ab hepate ſplen recipit atram bilem; veſicula hepati adnexa, flavam; renes, & inde veſica, humorem tenuem, qui parte ſui abit in potus excrementa.

Splen ingens, ac longus, eſt cetaceis; ſcaro minutus, & niger. Quibus hepar album, iis ſplen ruber. In nonnullis ſitus eſt ſub ventriculo; mullis, prope hepar; lucio, in ventriculi fundo.

Fellis veſicula, ut Ariſtoteles *f* optimè diſtinxit, his quidem πρὸς τῷ ἥπατι, *ad jecur*; quomodo id habent muſtelorum genera, glanis, ſquatina, lævis raja, torpedo; & ex longis anguilla, acus, zygæna: aliis verò ἐπὶ τῷ ἥπατι, *in hepate*, ut callionymo, ſive uranoſcopo. Cæteri piſcium habent ſel πρὸς τοῖς ἐντέροις, *ad inteſtina extentum.* Quandoque verò in eodem genere reperias inconſtantiam. Congrorum enim, ut idem Ariſtoteles *a* ait, aliis quidem jecori fel hæret; aliis verò inferius eſt appenſum. Aphyis fel eſt in capite; quibus propterea nomen ἐγκεφαλόχολοι. Hinc rationem videmus, cur, cum ſaliuntur, caput iis præcidatur. Alioqui enim fel garum corrumperet.

f Lib 2 anim. Hiſt. cap. 15. five diſt. Caſ. Scal. cap. 18. ſect. 134.
a Ibidem.

Nec ſitu ſolùm fel variat, ſed etiam magnitudine, & colore. Maximum eſt callionymo *b* κατὰ μέγεθος *c*. Quodque ad colorem, plurimis id flavum. Scaro nigrum, ut ex Ariſtotele tradit Athenæus. Hirundini, & galeorum multis, colorem habet porraceum. Illud uranoſcopi refert oleum.

b Ariſt. ibid
c Pro proportione.

Nec piſcibus cunctis fel eſt. Nam ex pulmone præditis delphinus caret felle: ut Ariſtoteles *d* docet. Verba ejus ſunt, Δελφὶς οὐκ ἔχει χολήν. Gaza vertit, *Delphin unus felle privatus.* Perperam addit *unus*, cum id Ariſtoteles non dicat: nec in ſolo habeat delphino locum: ſed etiam vitulo marino.

d Ibidem.

Piſces, ut in eo cum avibus conveniunt, quòd ovum pariant: ſic & in iſto, quòd renibus careant, & veſica: ut idem Ariſtoteles *e* tradit. Sed excipit teſtudinem marinam: licet quadrupes ſit oviparum. Hæc enim renes habet, qui renes referant bubulos. Omnes verò piſces ſquamoſi, læves, cartilaginei, carent & renibus, & veſicâ. Delphini eas partes habent, & quotquot pulmonibus reſpirant. Nempe quia ſanguis iis eſt copioſus: eoque ſeroſus humor abundaret: cujus excrementum nec ob cutis duritiem poſſet expurgari: nec in ſquamas, vel ſimile quid, abſumi. Atque ut propterea excrementum illud à renibus attrahi, & veſicâ, opus fuit: ita quoque delphino, & aliis quibuſdam, iccirco non bini renes, ſed utroque ex latere innumeri prope racemi conglobantur: nempe ut tenuis ille, & excrementicius humor uberiùs, ac faciliùs, iis exciperetur.

e Lib. 2 Hiſt An. cap 16. Sed ex diſt. Caſ. Scal. cap 18. ſect. 136.

Cap. IX.

De piſcium augmento, & quid eo nomine propriè ſignificetur. Cur auctrix facultas piſcibus fuerit neceſſaria. De cetaceorum magnitudine: item thynni, ſiluri, eſocis, attili, vermis Indici, cujus & vires indicatæ: adhac mulli, polypi, ſepiæ, & loliginis. Eundem piſcem primo dici αὐξίδα, hinc pelamydem, tum thynnum, poſtea orcynum, tandem cetum: ac unde ei ſit pelamidis, vel pelamydis, appellatio. Materialem incrementi cauſſam eſſe humoris luxuriem. Cur piſces in Ponto celerius adoleſcant, quàm alibi. Primariam incrementi etenim cauſſam efficientem eſſe animam: inſtrumentalem autem, ſpiritum, ſive calorem ejus nativum. Atque inde rationem quoque petendam, cur ſic excreſcant piſces; imprimis balænæ: quarum non tanta modò magnitudo, ſed ea quoque oſſium eſt durities: etſi non carnibus, ſed aquis, paſcantur. Quouſque ætatis creſcant delphini. Congros quandoque nec utraque aliquos manu poſſis amplecti.

Nunc de accretione aliquid dicendum. Ea ſine nutritione non fit: imò planè iis aſſentio, qui arbitrantur, facultatem altricem, & auctricem, καθ' οὐσίαν *f* non differre: inque auctrice contineri, tum alimenti converſionem in corporis animati ſubſtantiam, tum partium ſingularum ex nova acceſſione extenſionem. Quippe nutritio eſt materiei aſſimilatio: per quam etiam fit incrementum: hoc eſt, motus quantitatis ſecundùm omnes particulas: ut diximus lib. iii, cap. xxi. Nec enim hic ſe res habet, ut cum aqua ferveſcens augeſcit. Tale ſiquidem augmentum fit per rarefactionem ex intenſione qualitatis puta caloris. At, de quo nunc agimus, fit per extenſio-

f Quod ad eſſentiam.

nem

nem in omnes dimensiones ex assimilatione materiæ. Est quidem & ejus assimilatio, cum piscis, vel aliud animal, pinguescit. Verùm non in omnes dimensiones, nec secundùm omnes particulas.

Quàm autem facultas auctrix necessaria fuerit in piscibus, ac cæteris etiam animantibus: satis parebit cogitanti, non posse à matre gestari fœtum, qui ipsam magnitudine adæquet. Quare necesse fuit, ut vivens initio foret exiguum; paullatim verò facultatis auctricis beneficio ad convenientem perveniret magnitudinem.

Cuique verò piscium præscripsit Deus suam magnitudinem, optimus geometra, sive maris thalassometra: nec limites magnitudinis à Deo præfinitos piscium ullus excedit.

De magnitudine cetaceorum sic Plinius lib. IX, cap. III: *Plurima, & maxima, & Indico mari animalia; è quibus balænæ quaternum jugerum, pristes ducenum cubitorum: quippe ubi locustæ quaterna cubita impleant: anguillæ quoque in Gange amne tricenos pedes.* Et cap. seq. *Maximum animal in Indico mari pristis, & balæna est: in Gallico Oceano physeter, ingentis columnæ modo se attollens, altiorque navium velis diluviem quandam eructans.* De eorumdem magnitudine ita B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. XI: *Quam ingentia* (in mari Atlantico) *& infinitæ magnitudinis cete! Quæ siquando supernatant fluctibus, adnare insulas putes, montes altissimos summis ad cælum verticibus eminere.* Sed hoc oratoria ὑπερβολῇ dictum putemus: ut Maro a de classe Ægyptia:

a Æn. 8.

—— Credas innare revulsas
Cycladas. ——

Quemadmodum & Ambrosii magis temporibus, quàm nostris, habuit locum, quod subjungit de istiusmodi belluis: *Non in actâ, nec in litoribus; sed in Atlantici maris profundo, feruntur videri: ut eorum conspectu nautæ à navigandi in illis locis præsumtione revocentur: nec secreta elementorum adire, supremo terrore mortis usurpent.*

De aliorum piscium magnitudine sic Plinius lib. IX, cap. XV: *Præcipuâ magnitudine thynnum invenimus talenta quindecim pependisse. Ejusdem caudæ latitudinem duo cubita, & palmum.* Nec marina modò sic excrescunt, sed & fluviatilia: unde idem continuò subjungit: *Sunt & in quibusdam amnibus haud minores, silurus in Nilo, esox in Rheno, attilus in Pado, inertiâ pinguescens, ad M aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.* Severus Sulpitius dialogo 3 de vita S. Martini: *Ad primum jactum, reti permodico, immanem esocem diaconus extraxit.* Putatur verò esox factum ex Belgico *snoeck*, lucius. De vermibus in Gange Indiæ Plin. loco proximè citatô: *Statius Sebosus haud modico miraculo adfert esse vermes branchiis* b *binis, LX cubitorum, cæruleos, qui nomen à facie traxerunt. His tantas esse vires, ut elephantos, ad potum venientes, mordicus comprehensa manu eorum abstrahant.* Adhæc lib. IX, cap. XVIII: *Mullum LXXX librarum in mari rubro captum Licinius Mucianus prodidit.* De polypi mirâ magnitudine idem narrat lib. X, cap. XXX. Verba ejus inferiùs apponam. Ibidem de pari magnitudine sepiarum, & loliginum, ex Trebio Nigro subjungit. Atque addit: *In nostro mari loligines quinum cubitorum capiuntur; sepia, binûm.*

b Pro branchiis apud auctorem anonymum de natura rerum branchiis legas: sed perperam.

Quandoque autem in piscibus variant nomina pro ætatis incremento. Sic fœtus thynni dicitur σκορδύλη: ac fit ex ovo, quod thynnus pepererit in Ponto. Byzantii vocant αὐξίδα, q. d. *auxumam*, quia citò augetur. At postea *pelamyda*, cujus vocabuli originem cap. VI adduximus. Per υ verò hanc vocem scribi, docet Hesychius. Alii tamen malunt πηλαμίς, per ι; nec compositum ajunt, sed derivatum à πηλός, *lutum*, *limus*. Unde *limosum* vocat Plinius lib. IX, cap. XV. Meminit quoque Juvenalis lib. III c:

c Sat. 7.

—— siccus petasunculus, & vas
Pelamydum.

Ubi vetus interpres: *Vocabulum est piscium salsorum.* Cùm verò annum obtinuerint *pelamidum* nomen, vocantur *thynni*. Testis istius Aristoteles lib. VI Histor. Anim. cap. XVI a: & ex eo Plinius lib. IX, cap. XV, his verbis: *Cordyla appellatur partus, qui fœtas redeuntes in mare autumno comitatur. Limosæ vero e luto pelamides incipiunt vocari, & cum annuum excessere tempus, thynni.* Lucilius b:

a Sect. 103 ex dist. Cæs. Scal.

Thunnos captato: cordylum exclude. ——

b Apud Varr. l. 6.

Imò ad superiorem Aristotelis locum annotat Cæsar Scaliger, si thunnorum moles majus sit nacta incrementum, vocari *orcynos*: sin supra modum creverint, *cete* nuncupari. Sanè orcynum esse ex genere pelamidum, etiam à Plinio proditum est lib. XXXII, cap. XI. Imò & tritonem esse ex genere pelamidum, ab eodem c docemur. Quare nihil mirum, si veteres sæpe promiscue utantur vocabulis cordylæ, pelamidis, thunnidis, thunni, orcyni. Nam ætate solùm discrepant.

c Ibid.

Proximum est, ut videamus de caussâ incrementi piscium. Ea hic duplex attenditur; materies, quæ augescit, & efficiens, à quo augescit. Materies est id alimentum, quod accedit ad partes nutriendas, augendasque. Hoc enim poris receptum, eos non solùm opplet, sed etiam extendit: nec permanet humor, sed in solidam convertitur substantiam. Hæc omnium sunt animantium communia. Sed quod majus sit incrementum piscium, id est ab copia & luxurie humoris. Hinc Plinius d: *Sunt complura* (in mari) *majora etiam terrestribus. Caussa evidens, humoris luxuria, tam late supino mollique, ac fertili incremento accipiente caussas genitales e sublimi.* Ubi & efficientem tangit; sed generalem, quæ ab æthere est.

d Lib. 9. cap. 2.

Pro alimento autem, quod pro locorum, pisciumque indole mirè variare, inferiùs ostendam, dispar quoque est augmentum. Exemplo fuerit, quòd celerrime pisces adolescunt in Ponto; ut Aristoteles ait lib. VI Hist. Animal. cap. VI. Hic ad eum annotat Cæsar Scaliger, id inde esse, quia istic rarissima sit amaritudo: pisces autem imbribus, & aquis dulcibus, largiùs proveniant. Imò jam olim dixerat Plinius lib. IX, cap. XV: *Piscium genus omne præcipuâ celeritate adolescit, maxime in Ponto. Caussa, multitudo amnium dulces inferentium aquas.* Exempli loco adducit Aristoteles amias; quarum magna ibi multitudo. Hæ, ut ait, ἐπιδήλως αὔξονται, *manifeste crescunt*. Item brevi spacio clarè videas grandescere murænas, & hippuros. Quod itidem fit ob alimenti bonitatem. Hæc de materie.

Efficiens caussa vel generalis est, quam sidera esse ex Plinio vidimus: vel particularis, quæ est anima; idque per instrumentum spiritus, sive caloris nativi, qui per omnes funditur corporis particulas. Nimirum par ratio hic, ac in animantium cæteris. Quale quid etiam videas in farina: quam siquis aquâ subigat, partes aridæ humescant, humefactæ à calore dilatante in majorem se materiem extendant: quemadmodum est apud Aristot. lib. III de Generatione Animalium. Hæc locum clarè habent, ut in piscium memoratis, sic etiam in sturione, & mugili: qui tantopere excrescunt, cum tamen aqua, & mucus, sint pro alimento. Maximè autem id in balænis mirandum; quæ similiter aluntur, & in tantam tamen magnitudinem, ac antea diximus, excrescunt. Id planè acceptum ferre oportet insigni calori nativo, qui aquam, spumamque, concoquendo facit spissiorem, & ex condensata tandem tam grandes, solidasque corporis partes, tam dura etiam ossa generat.

Ex iis, quæ de humore, & calore, diximus, puto, non esse obscurum, cur *piscium feminæ majores sint, quam mares*; ut Plinius ait lib. IX, cap. XV. Nimirum omnino ad tantam fœcunditatem, quanta piscium est, ea in sequiori sexu luxuriæ humoris fuit opus.

Superest de spatio temporis, quousque corpora piscium excrescunt: item de periodi ejus caussâ. Siquidem, ut

ut philosophus ait lib. I de Generat. & Corrupt. *a* tamdiu nutrimur, quamdiu vivimus: sed non semper crescimus. Nempe in piscibus etiam definitum est temporis spatium, extra quod facultas auctrix & materialem, & efficientem caussam destituit. Exemplo sint delphinorum catuli: qui anno decimo justam absolvunt magnitudinem: ut est apud Aristotelem *b*, Pliniumque *c*.

Periodus ea in piscibus nunc major est, nunc minor; prout tardiùs, vel ciciùs, ossa, vel spinæ induratæ fuerint calore naturali. Nam hoc ubi est, obesiores fortasse fiunt pisces; majores non item. Egregiè obesus fuerit congrus ille, quem se vidisse ait Cæsar Scaliger tam crassum, ut utrâque manu nequiret amplecti. Vide eum comment. in Arist. hist. an. lib. II, cap. XVI, sect. CVIII. Quamquam ille fortassis etiam pro crassitudine fuerit longus. Sed de isto, eo tacente, qui narrat, quid certi spondeam? Sufficit, quòd & magnitudinis, & obesitatis, in vulgaribus etiam piscibus, quotidie nobis suppetant exempla.

a Text. 41.
b Lib. 6. Hist. An. cap. 12. seu de Hist. Cæs. Scal. cap. 10. sect. 120.
c Lib. 9. cap. 8.

Cap. X.

De vi, ac robore, quo pisces armavit natura. Quomodo cornibus duobus valeat locusta. Quantum crangones, & squilla gibba, possint cornu suo. Xiphiæ, & sturionis vis in rostro; xiphiæ quidem prælongo; utrique autem acuto, duroque. Iterum de usu maxillarum, & dentium: sed quatenus conferunt ad robur. Plinius durius, Aristoteles mollius à Cæsare Scaligero reprehensus. Cæsaris Tiberii crudelitas, jubentis piscatoris lacerari duro & aculeato locustæ tergo. Qua parte aculeos habeant pisces varii, indicatum. λεπιδωτῶ *nomen unde: & in eo Valla lapsus. Cur serpentis potius* φολιδωτῶ *nomen attributum. De variis piscium integumentis. Polypo vis in cirris. Quam noxium id animal. Piscium aliis carnem fulciri spinis, aliis cartilagine, aliis ossibus.*

Porrò cùm ætate non solùm accrescit moles, sed etiam robur: quod ipsum quoque facultatis est vegetativæ beneficium. Quare deinceps considerabimus, ut providentia divina piscibus etiam vires, & arma, tribuerit ad tutelam sui. Ab armis capitis initium esto.

Locustis, quæ Græcis κάραβοι, quandoque etiam ἄστακοι dicuntur, in cornibus vis est: quibus eos dimicare Plinius narrat lib. IX, cap. XXX. Sunt hæc bina, in ortu crassa, hinc magis magisque gracilia, donec in tenuem desinant cirrum. Ea in quamvis flectunt partem; extra metum porrigunt ad latera; in pavore autem erigunt. Sub hisce cornibus duo habent alia; sed minuta, tenuiaque: quibus eos pisciculos allicere, ac venari, Rondeletii *a* opinio est.

Crangonibus, & squillis gibbis, cornu datum, (quo squillarum carent aliæ) è medio prominens capite, acutum, & serratum; quo devoratæ interimunt lupos, & alios pisces: unde scitè Oppianus *b*:

> Ὀλλύμεναι δ' ὀλέκουσι, καὶ ὡς κτείνουσι φονῆας.
>
> *Dum pereunt, perdunt hostem, occiduntque necantem.*

Nonnullis quoque piscibus est rostrum porrectum; quandoque etiam ad duos tresve cubitos; ut in xiphia apparet. Item acutum; ut in eodem xiphia, nec non sturione; unde hujusmodi dicantur ὀξύρυγχοι *c*. Adhæc interdum ex osse durissimo: ut eisdem, xiphiæ dico, & sturioni; qui iccirco naves etiam, ac saxa, rostro perforant.

Adhæc eodem pertinent maxillæ: ut quæ piscibus datæ sint, non ad manducandum; si exceperis paucos, de quibus ante dictum; sed ad comprehendendum, suique tutelam.

Item dentes; de quibus quædam jam vidimus cap. VII. His carent, qui luto, & algâ, vescuntur: at non carnivori; quibus defensione sui, & propulsatione injuriæ illatæ, opus fuit. Præcipuè tamen dentes dati sunt piscibus, ut ea, quæ comprehendissent, firmiùs retinerent. Excipi interim videntur lampetræ; quæ minutos habent dentes, toto dispersos ore, usu prope nullo. Bos quoque dentes habet: sed ut minutos, sic invalidos: qua de re Oppianus in secundo Ἁλιευτ. At multum dentibus valet, tum συναγρὶς, quem Gaza *denticem* vertit, sed perperam; ut dictum *a*: tum συνόδων, qui verè *dentex*, ac hodie quoque Venetis, & Istris, *dentalis* appellatur. In piscium historia Plinius nec synagrin, nec denticem, nominat: quam *pudendam vel oblivionem, vel negligentiam*, Cæsar Scaliger *b* vocare non dubitat. Idem Plinius in eo reprehensus nobis superiùs *c*, quòd soli scaro dixerit dentes non serratos. In quo tamen ei præivit Aristoteles *d*. Hoc itaque Cæsar Scaliger *e* *errorem divini præceptoris* nuncupat. Nam, inquit *f*, *dentices ego comedi: quorum dentes æquales omnes erant, ac teretes, nec absimiles à paxillis citharæ.*

Hæc de capitis armis. Nunc videamus de iis, quæ reliquo habent corpore. Nonnullis ad sui defensionem dati sunt aculei, ut fronte, sic corpore universo: sicut cancris marinis, item locustis: unde hæ Tiberio Capreis agenti inservierc ad crudelitatem. Tranquillus *g*: *Gratulanti (piscatori) inter pœnam, quòd non & locustam, quam prægrandem ceperat, obtulisset, locustâ quoque lacerari os imperavit.* Non satis locustæ naturam intellexit Torrentius, cùm hunc ad locum annotaret, eam ad lædendum fuisse idoneam, quia esset è crustatorum genere. Nec enim tam eo læsit, quia intecta esset crustâ; quàm quoniam aspera, & aculeata.

Nonnullis verò aculei sunt in cervice; ut araneo, uranoscopo, cyaneo, qui vulgo derbius: vel à cervice ad caudam; ut auratæ, percæ, sargo, thynno: vel thorace, & branchiis; ut uranoscopo: vel pinnis, ut sargo, canthato, sparo, corvo, melanuro: vel caudâ solùm, cujus aculeo propriè *radii* h nomen; ut pastinacæ: vel caudâ, & corpore reliquo; ut rajis nonnullis: quemadmodum optimè Rondeletio expositum lib. II de pisc. mar. cap. VIII. Qui & cap. IX docet, quomodo aculei, qui in dorso eriguntur, in quibusdam bini sint: ut acanthiæ, & centrinæ: nonnullis tres; ut pisci araneo, & uranoscopo: plures aliis; velut auratæ, cantharo, mugili, pastinacæ, percæ, sargo, scaro. Pastinacæ, quam dixi, nunc unus in cauda radius est: nunc geminus: nunc etiam triplex. Galeorum alii aculeos habent, alii iis carent.

Præterea ad robur conferunt squamæ. Imò cuidam pisci proprium inde nomen factum λεπιδωτῶ: quem Ægyptii coluere, ut inferiùs dicetur. Valla apud Herodotum *squamatum* vertit. Parum commode: quando istic non generalis est appellatio, sed nomen particulatim impositum.

Sunt verò squamæ piscibus propriæ. Scio, etiam serpentibus tribui squamas, sed valde impropriè: cùm potiùs sint tenuis cortex. Is Græcis φολὶς, atque inde serpentes φολιδωτοὶ dicuntur. Estque is squamarum usus piscibus qui avibus plumarum. Hieme enim arcent frigus: æstate inumbrant adversus calorem. Cæterum non de alarum pennis, qui ad volatum inserviunt: sed de minoribus plumis, corpus integentibus, nunc sermo est nobis.

Non omnes tamen pisces habent squamas. Nam læves, & squamarum expertes, sunt ii, qui cartilaginei dicuntur: item anguillæ, murænæ, (quas malè cartilagineis accenset Suidas *i*) lacerti magni, parvique. De piscium aliis sic Plinius lib. IX, cap. XII: *Aquatilium tegumenta plura sunt. Alia corio, & pilo integuntur; ut vituli, & hippopotami. Alia corio tantum, ut delphini: cortice, ut testudines: silicum duritiâ, ut ostrea, & conchæ: crustis, ut locustæ: crustis, & spinis, ut echini: squamis, ut pisces* k: *asperâ cute, ut squatina, quâ lignum & ebora poliuntur: molli, ut murænæ: alia nullâ, ut polypi.* Sed ut polypis cutis sit nulla, quod hic Plinium dicere videmus, non tamen iis non prospexit natura. Nam cirri illis dati; quibus quantum valeant, Plinius docet; qui ex Trebio Nigro refert lib. IX, cap. XXX, *nullum esse atrocius animal ad consiciendum hominem in aqua; luctari enim complexu,*

a Lib. 18. de pisc. mar. c. 2.
b Lib. 2. de Piscat. vers. 133.
c Quasi dicas acutirostres; quomodo de piscibus repandirostrum pecus, ait Pacuvius apud Varronem l. 4. de L. L. & Quintilianum l. 1. cap. 5.

a Cap. 7.
b In lib. 2. Hist. Anim. sect. 111.
c Cap. 7.
d 2 Hist. Anim. cap. 111.
e Ibid.
f Ibid.
g In Tiberio c. 60.
h Plin. lib. 9. cap. 30.
i In Zoda.
k Aliqui scribunt: ut alii fere pisces: sed puto, Plinium voce piscium strictius usum: quod & Aristoteles interdum facit.

& for-

& sorbere acetabulis, ac numeroso suctu detrahere, cum in naufragos urinantesque impetum cepit. Idem, si aquila eum in altum sustulerit, sic vicissim suis implicat cirris, ut decidat, & undis mergatur. Testis Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XI. Utile sane exemplum iis reddendis cautionibus, qui experiunt sibi noxia.

Ex his dilucet, quam varie Deus exteriùs prospexerit piscibus ad defensionem sui. Nunc aliquid dicendum de iis, quæ interius conferunt robur. Hoc præstant spinæ, quia carnem fulciunt, ut ossibus respondeant. Imprimis his abundant, qui in dulcibus degunt aquis: ut alosæ, & similes. Sunt verò sic spinæ piscium propriæ, ut solis conveniant, non omnibus tamen; cùm pro spinis etiam sint cartilagines & ossa. Quæ cartilagines habent, inde Plinio *cartilaginea* vocantur. Aristoteli sunt τὰ σελάχη, qui primus id nomen imposuisse dicitur a: nempe à nitore, qui Græcis σέλας. Cartilagine duriora sunt ossa: quæ pro spinis, vel cartilagine data belluæ marinæ, & habentibus pulmones: unde illorum præcipuum robur.

a Plin. quem retulimus, 17.

Cap. XI.

Unde piscis torpedo *Latinis, Græcis* νάρκη, *vel* νάρκα, *dicatur. Vim habere stupefaciendi: & cui bono hanc facultatem acceperit. Diphilus eam vim ei in lumbis inesse voluit, quam alii totius esse corporis ajunt. Stuporem eum, quem inducit oriri ab spiritu, & humore frigido, quem effundit. Unde piscis aliis* ἐχενηΐς *dicatur, &* ναυκράτης. *Cardano* echeneida, *&* echinum, *male confundi.* Remeligines *eadem, ac* remora*: & unde utrumque nomen. Non videri unicum piscem, cui hoc nomen conveniat; sed varios; in his lampetram. Caussam tanta facultatis, quæ multis, etiam Suarezio, occulta plane existimatur, Fracastorio putari vim saxorum magneticam, supra quæ natant echeneides. Sed Rondeletium verisimilius statuere, retineri navem a remora clavum regente, a quo motus navis dependeat. De pisce navem diebus XIV retrorsum tergo gestante.*

QUæ hactenus diximus, caussam habent apertam, atque ad certam etiam corporis partem pertinent. Sunt præterea quæ occultæ totius corporis virtuti tribuantur. Ut vis motus depravandi in torpedine, tollendi autem in echeneide.

Horum torpedo sic dicitur à vi, ut Varro ait IV de L. L. nempe quia inducit torpedinem. *Torpedo* enim idem ac *torpor*. Sic illus Sallustius. Græcis eâdem de caussâ νάρκη nominatur: vel Menandro a etiam, paucisque aliis, νάρκα per α: nempe quia ναρκῶσαι b producat. A tremore, quem afferet non contrectantibus, Burdegalensibus dicitur *tremble*, Ligurihus *tremorizza*, q. d. *tremulam*. Bellunensi, Avicennæ interpreti, vocatur *albarade*, ex *al*, Arabico articulo, & verbo חרד harad, seu charad, hoc est, *stupuit*, *horruit*. Nimirum omnium est gentium consensus, eam inducere corpori tremorem, torporemque: quod non solum facit contrectanti; sed etiam hamo piscanti. Vim enim illam per hamum, setam, & arundinem, in piscantis manum traducit. Testes Plato in Menone, Aristoteles. lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII, Theophrastus apud Athenæum in VII, Plinius lib. XXXII, cap. I, Ælianus lib. IX de Anim. cap. XIV, Galenus lib. VI de locis affectis, Alexander Aphrod. procemio lib. I problematum Oppianus lib. III Halieut. c Claudianus poematio, quod Torpedo inscribitur, Isidorus Hispal. lib. XII Orig. cap. VI, Theophylactus Simocatus problematum natural. quæst. IV; in Albertum, & juniorum tot alios, mittam. Rondeletius quoque lib. XV de Pisc. Mar. cap. ult. experientia hoc ait à se comprobatum. Hæc vis ei attributa est a Deo ad capiendos piscium alios. Per se enim imbecillis est: sed hac vi stupefacit pisciculos accedentes, ac sic capit: ut diceimus, cum ad piscium sagacitatem erit deventum. Itaque Oppianus lib. II de piscatione hanc vim ei tributam ait pro robore. Modum etiam, quo vim exerit, exponit his verbis a:

Αὐτὰρ ἐπεὶ λαγόνεσσιν ἀναλκείης δόλος ἀλκή,
Κερκίδες ἐμπεφύασι παρὰ πλευρῆς ἑκάτερθεν
Ἀμφίδυμαι, τῶν εἴ τις ἐπιψαύσειε παλάμαις,
Αὐτίκα οἱ μελέων ἄρετο σβέσεν, ἐν δέ οἱ αἷμα
Πήγνυται, οὐδ' ἔτι γυῖα φέρειν δύνατ', ἀλλά οἱ ἀλκή
Ἦκα μαραινομένοιο παρέσσεται ἄφρονι νάρκῃ.

Verum ipsi in lumbis imbecillitatis dolus est subsidium,
Radii sunt innati juxta latus utrimque
Gemini: quos si quis attingat accedens,
Statim ipsi membrorum robur exstinguit, sanguisque ipsi
Congelascit, neque amplius membra ferre potest, sed ipsi robur
Paullatim tabescente remittitur stolida torpedine.

a Vers. 62. & deinceps.

Quibus ex versibus duo videmus. Primùm de parte corporis, cui vis inest; deinde de qualitate ea, quæ id facit. Nam in lumbis hanc ei vim insitam ait. Et favet Diphilus Laodicenus b libro in Nicandri Theriaca. Quippe cùm vulgatior sit opinio, toto ei corpore hanc inesse vim, contrà hic ait, parte duntaxat corporis istum stuporem inducere; idque longo sibi usu esse compertum. Quod ad qualitatem attinet, hanc frigus ait: in quo abit à Galeno lib. I. de caussis symptomat. ac lib. de usu respirationis, ubi obscuræ occultæque qualitati id tribuit. Sententia hæc est nostra, torpedinem spiritus, & humores diffundere, qui refrigerent, &, ut Oppianus ait, quasi congelent, non pisces modò, sed piscatores etiam; quorum nervi, ac digiti, vi per hamum ac lineam transeunte, proximum ratione facultatis motricis debiles fiant, ac infirmi: unde tremor ille, de quo superius dicebámus. Porrò versus Oppiani apposuimus, prout leguntur vulgo, & ut eos interpretatus est Rittershusius: qui versu ult. in genitivo μαραινομένοιο intelligi putat αἵματος, h. e. *tabescente sanguine*. Sed eo quid durius? Idem ἄφρονι νάρκῃ de pisce interpretatur. Quod sequentia refellunt. Vide, an non potiùs versu penultimo pro νάρκῃ legendum sit νάρκης? quomodo exponi debeat:

—— —— *Sed ipsi* (torpedini) *robore*
Mox tabescente (sanguis) *remittitur stolido torpore.*

b Apud Athenæum.

Hinc transeo ad remoram: quæ Græcis ἐχενηΐς, ἀπὸ τοῦ ἴσχειν τὰς ναῦς, *à navibus sistendis, sive retinendis*. Item ναυκράτης, ἀπὸ τοῦ κρατεῖν τὴν ναῦν, *quia detineat navem*. Prior appellatio est pervulgata, etiam Latinis; ut Ovidio in Halieut. & Lucano lib. VI. Sed aliud *echinus*, ac *echeneis*; cùm *echinus* sit *erinaceus*; ut perperam hæc vocabula confuderit Cardanus lib. X de Subtilitate. Alterum ναυκράτης nomen habes apud Suidam c, & Eustathium d. Philes quoque in Jambis ait:

Καὶ πηγνύει ναῦς ἐντυχοῦσα ναυκράτης.

Vertere possis:

Navisque sistit incidens remeligo.

c In ναυκράτης.
d In Odyss. p. 1490. edit. Rom.

Latinis enim non *remora* modò à remorandis navibus vocatur: sed etiam *remeligo*, teste Festo. Qui τῷ μεταφορικῶς hac voce usum docet Afranium, & Plautum Patinâ trochaico isto:

Nam quid illa tam diu intus remorantur remeligines.

Lambinus pro *Patina* apud Festum *Casina* scribendum conjectat; ac sic, ut Festus retulit, legendum act. IV, sc. III, vers. VII: nisi quòd pro *remeligines* malit *remoragines*. Sed nihil impedit, quò minus *remeligo* rectum credamus. Nempe ut sit ἀπὸ τοῦ μένειν, quod *cunctari* significat. Favent Isidori glossæ, in quibus legas: *Remeligines, remoratrices*. Vim autem naves sistendi, præter eos, quos diximus, echeneidi tribuit Aristoteles lib. II Hist. Anim. cap. XIV. Deque eadem ita Plinius lib. IX, cap. XXV: *Est parvus admodum piscis, adsuetus petris, echeneis appellatus: hoc carinis adhærente, naves tardius ire creduntur.* Idem subjungit, ut tenuit navem Pe-

a Apud Athenæum.
b Obstupefactionem.
c Vers. 149 & seqq.

riandri. Ac lib. XXXII, cap. I, simile ait usu venisse Antonio triumviro; adhæc Cajo principi.

Quis verò is sit pisciculus, mire variant scriptores. Nam, ut ibidem refert Plinius, limaci eam similem fuisse ajebant, quæ quinqueremem Caji sisterat. At priori loco libri IX, Mucianus ait, esse latiorem purpurâ: Trebius Niger, esse pedalem, & crassitudine quinque digitorum. Ælianus autem, lib. XII de Anim. cap. XIV, æquat mediocri anguillæ. Ut omnino videantur plura esse piscium genera, quæ vim habeant navem sistendi, ac propterea communi *echeneidos*, vel *remoræ* nomine, appellentur. Quid mirum? quando & quasi adjectivè eâ voce utitur Æschylus Persis. Illa verò Æliani videtur esse lampetra nostra: quam & Oppianus intellexit lib. I Ἁλιευτ. Sanè lampetra (quæ ita à lambendis petris *a* dicta) naves sectatur, præsertim recens pice illitas, idque ut picem exsugat: quod si clavo se applicuerit, etiam moratur navem. Id experientiâ comprobari, ait Rondeletius *b*. Nam cum Romam triremi proficisceretur unà cum Cardinale Turnonio, cursum fuisse inhibitum magnâ cum admiratione vectorum: atque his in caussam inquirentibus, deprehensam esse lampetram ore adfixam clavo: eam captam coctamque pœnas moræ dedisse injectæ: atque hujusce rei testes se habere ait locupletes, viros nobiles, & graves, qui una vehebantur. In multos tamen incidi, homines doctos, quibus hoc omnem excedere fidem videretur. Quid, inquiebant, incredibilius Plinianis *c* illis? *Ruant venti licet, & sæviant procellæ, imperat furori, viresque tantas compescit, & cogit stare navigia: quod non vincula ulla, non anchoræ pondere irrevocabili jactæ: infrenat impetus, & domat mundi rabiem nullo suo labore, non retinendo, aut alio modo, quam adhærendo. Hæc tantilla est satis contra tot impetus, ut vetet ire navigia.* Omnis verò admiratio est à caussæ ignorantia. Suarezius decimâ octavâ disputationum Metaphysicarum, sectione octavâ, ubi agit de propinquitate necessaria inter agens, & patiens *d*, scribit de ea hunc in modum: *Ego censeo, rem esse occultissimam; quæ necessariò reducenda est in aliquam virtutem superioris rationis; quæ vim habeat talem ac tantam ad resistendum illi impulsui navis, ut ab eo debilitari non possit. An verò id fiat ab hoc animali, imprimendo aliquam qualitatem navi, debilitantem vim illius impetus: vel solum adhærendo per vim sibi innatam, sicut homo detinet lapidem proportionatum, ne cadat: vel denique, an hic piscis vim talem habeat sistendi se ipsum, & quasi adhærendi loco suo, ut etiam ab impellente navim rapi, aut dimoveri non possit; mihi incertum est. Quocunque tamen horum modo eveniat; non dubium est, quin ex virtute mirabili & occulta proveniat, adjuvante fortassis speciali aliquâ & connaturali influentiâ cælesti.* Et sententiæ huic favet Basilius Hexaëmeron homil. VII: & eum, ut solet, secutus Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X; ubi ait, *creatoris munere tantum suppetere virtutem.* Hieronymus Fracastorius Veronensis libro de Sympathia, & Antipathia, cap. VIII, ait, hanc rem esse non ab echeneide; sed à saxis vim habentibus magneticam ad navem retinendam. *Nihil*, inquit, *prohibet saxa, & scopulos, ubi echeneides degunt, consimilem speciem usque ad navigia mittere, qualem & montes magnetis ad ferrum in navigiis fixum. Sicut igitur, si ferrum fortiter, & tenacissime navigio infixum esset, ita ut nec extrahi posset; non attraheretur quidem navigium ad montes illos, sed firmaretur tamen: ita & circa scopulos echeneidum accidit transmissa ad naves specie, quæ vel ad clavos earum, vel ad aliud analoga sit, retineri ipsas. Quare inveniatur illic pisciculus signum dat sibi esse scopulos eos, qui firmare navigium possint.* Plura ibidem de hac re disserit. Sed Cæsar Scaliger ea ridet ad Cardanum Exercitat. CCXVIII. Censet ipse, ut magneti vis inest movendi, sic echeneidi vim esse motu privandi. Non instituam huic refellendæ opinioni: quod a Conimbricensibus factum. Contentus ero dicere, quid in hoc dissensu videatur. Nempe acutiùs veriusque de tota hac re judicasse puto Rondeletium in opere de piscibus marinis: quod Scaliger non vidit, nisi suis jam quasi ad finem perductis. Hujus operis lib. XV, cap. XVIII, quia echeneis non habeat eam vim, nisi clavo adhæreat, optimè, ut arbitror, colligit, non esse hunc effectum ab occultâ quapiam proprietate echeneidos, sed à natura gubernaculi; quod se habet instar vectis; ut, exiguum licet, magna moveat pondera. Nempe centrum motus ejus est in cardine gubernaculi: unde navis impellitur obliquè; dextrorsum, si clavus moveatur sinistrorsum; contra sinistrorsum, si clavus dextrorsum impellatur. Si igitur echeneis clavo, vel puppi, se applicet, & nunc dextrorsum, nunc sinistrorsum se moveat: propter ambiguum hunc ejus motum, etiam ambiguus redditur motus navis: proque exiguo motu unius extremi, alterum etiam extremum, atque adeò tota moles, nutat, nec progredi idonea est, vel saltem it tardiùs. Multum hæc lucis accipient ex iis, quæ Aristoteles habet in Mechanicis *a*; ubi disserit, cur gubernaculum, cùm res sit minuta, unius hominis opera, prope ludentis, movere possit navem ingentem. Quam rem & Vitruvius explicat lib. X rei Architectonicæ, cap. VIII. Ostendit verò, gubernaculum esse instar vectis; de cujus maxima vi res est nota è Mechanicis: mare autem se habere instar oneris; cardines, in quibus clavus vertit, esse vicem hypomochlii; gubernatorem verò esse motorem, quò & echeneis referenda. Vana tamen hæc fuerit caussa, si verè Oppianus, etiam sub carina vim eandem habere; si item hoc paullo antiquior Plutarchus Symposiacon lib. II, probl. VII, rectè ait id præstare lateri adhærentem. Mihi magis placet, non habere hanc vim, nisi vel gubernaculo adhæreat, quod Rondeletius statuit; vel saltem ei proxima sit; quod placuit Keckermanno in problematis nauticis *b*: ubi existimat, *remoram piscem effundere e corpore suo humorem quendam viscosissimum, & frigidissimum; qui eam aquam, quæ est circa gubernaculum navis, quasi congelat, ut ad motum reddatur inhabilis.* Interea incertum hujus rei docet, quàm mirandus sit Deus etiam in piscium natura. Quò etiam referendum, quod Jo. Hugo Linschotanus in Navigationum Indicarum historia *c* narrat. Ait is, navem Lusitanicam Mosambiqua ad Indos navigantem, ac secundo utentem vento, nihilominus per dies XIV retro delatam: idque animadversum ab iis, qui altitudinem Solis quotidie observarent. Hæc res, inquit, & gubernatorem, & cæteros, qui navi eâ veherentur, mire habuit sollicitos: nec aliud in animum inducere poterant, quàm Magorum illud maleficio fieri. Tandem, ut refert, conspectus piscis navi circumplicitus. Omnium igitur opera in eo desudabat, ut is conto, & instrumentis aliis, depelleretur. Nec tamen, nisi caudâ priùs præcisâ, navim reliquit: quæ exinde feliciter reliquum confecit cursum. Collegere igitur, navim tergo esse piscis gestatam, eoque in adversum natante, hebdomadis duabus actam retro. Hanc rem Indiæ prorex in palatio suo, æternæ memoriæ ergò, depingi jussit; adscripto, & gubernatoris nomine, cui id contigit, & anno etiam, ac mense, quo id evenisset. Non dubium autem, quin & clavi regimen ab hoc pisce inutile redditum sit. Nam, ut ait Linschotanus, sub carina quidem corpus piscis erat; caput autem sub clavo.

a Dissentit tamen Cæsar Scaliger in Aristot. hist. anim. l. 2. sect. 108 idque quia capiuntur fluminibus fabulosis: parvula autem sub carne.

b Lib. 14. de pisc. mar. c. 4.

c Lib. 32. cap. 1.

d P. 457. edit. Moguntina an. 1600.

a Quæst. 6.

b Problem. 10.

c Tom. 1. c. 48. Belgicæ editionis pag. 71.

Cap. XII.

Ad sensus externos, primoque ad visum acceditur. Aquatilia initio carere visu; utcunque primo de formandis oculis sollicita sit Natura. Cur primi in piscibus moribundis deficiant oculi. Quamobrem piscibus dati sint oculi duri: cur palpebræ iis negatæ, quorum usus tamen sit maximus: & quo pacto defectus earum compensetur. De oculorum situ diverso, & ejus caussa. Cur oculorum gratiâ caput esse factum, Galenus putârit. An cancri capite careant, quod eidem placitum. De capite planorum piscium. Cur piscium quidam obtorto natent capite. Quare piscium illi pejus

cernant, quibus oculi prominent. Cur melanuri male videant. Ophthalmias *Plauti idemne sit, ac* melanurus, *vel* oculata. *Unde nomen* oculatæ. *Opinio eorum, qui melanurum censent esse torpedinis genus, & oculatæ nomen sortitum a quinis corporis maculis. Duriores oculis minus esse perspicaces. Quare mugiles hieme parum videant. Unde colligatur, thynnos dextro minus oculo cernere. Vulgaris refellitur opinio de septenis lampetræ oculis. Noctu piscium quorundam oculos lumen de se fundere. Aquatilium quædam visu carere: ac particulatim, cur testâ conclusis visus non sit concessus. Iisdem visu destitui pisces quosdam molles, stellas, echinos, urticas, lepores, & aquatilium alia. Cur cochleis cornua sint addita. Hinc itur ad auditum: primoque exponitur, qui piscium hoc excellant, & cui bono sensus is piscibus sit attributus. Ut pisces adnatent ad cibum, seu nomine sibi imposito, sive etiam plausu, cui adsueverint, audito. Perperam Aristoteli, ac Plinio, negatum, auditus ergo meatum piscibus ad cerebrum perforari. Cur piscibus datus sit auditus vel obtusus, vel nullus.*

SAtis diximus de facultate eâ, quæ animali communis est cum omnibus stirpium vita prædius; ac in animali jecur pro fonte habet; inde venas, ut canales quosdam, per universum corpus diffundit. Nunc venio ad δύναμιν *a* alteram, solis inditam animalibus; quæ in corde sedem habet, atque inde arterias, velut canales, per corpus spargit. A posteriori ista sunt hæc tria; sensus, appetitus, motus. Sensus vel est instrumentalis, vel princeps. Instrumentales sunt visus, & cæteri, qui vulgo sensus dicuntur externi.

a) *Facultatem.*

Aquatilium omnium fœtus, ut Plinius *b* ait, *inter initia visu carent.* Quanti tamen in piscibus visum fecerit Natura, arguit, quòd primi gignantur oculi; utcunque initio non habeant videndi facultatem. Itaque in aphyis, & sepiis, adhuc nascentibus, & imperfectis, oculos tamen discernere est. Similiter & primi in iis moribundis deficiunt. Tu hoc ob paucitatem spiritus; quo ad videndum opus est. Etiam hoc Naturæ, seu divinæ potiùs Providentiæ, curam indicat, quòd piscibus oculos dederit duros, ne lædantur ab aquis, præsertim salsedine.

b) *Lib. 9. cap 52.*

At palpebræ piscibus sunt negatæ, & universis quidem. Videlicet, ut faciliùs nictare sub aquis valeant. Magnus quidem palpebrarum usus aliis est animantibus: ut ostensum nobis lib. III, cap. XXIII. Sed defectum istum magnam partem in piscibus corneæ membranæ durities compensat.

Quia verò admodum variat piscium natura, figuraque; eò nec uno in loco cunctis oculi collocantur. Quibusdam sunt positi juxta pedes, & ventrem; ut polypo, loligini, sepiæ: de quibus testis est Plinius lib. IX, cap. XXVIII. Ac proinde ibidem iis caput est, cùm oculi à cerebro per nervos accipiant spiritum visivum. Imò caput oculorum caussâ esse factum, putabat Galenus *c*. Nempe quia αἰσθητήρια *d*, præter oculos, canceris, & similibus, in pectore sint. His tamen non satis consentaneum est, quòd scribit *e*, canceros capite destitui. Nam iis oculos esse, quibus videant, ipse agnoscit. Sed hoc Galenum fefellit, quòd chelas pro brachiis habeant, quâ parte animantium aliis est pectus. Callionymo oculi in summo capite dati, cælum versus: unde & οὐρανοσκόπος *f* nominatur. De hoc dictum cap. XLI. Planis piscibus oculi non æquè distant ab utroque latere: sed unus prope in dorso; alter ori propior, deviorque: ut ad Aristotelem Cæsar Scaliger *g* observat. Quanquam verò supra caput oculos habent, magis tamen è lateribus vident: quod liquet in rhombo, passere, buglosso, rajâ. Fabro interea, & tæniæ longæ, oculi utrimque a lateribus magis sunt. Sunt & à lateribus anthiæ, ac thymno; sed supra os. Porrò in quibus oculus uterque eâdem est parte, natant capite obtorto, prout in terris ambulant homines μονόφθαλμοι *h*. Atque hæc ad diversum oculorum situm pertinent.

c) *Lib. 8. de usu partium*
d) *Sensus instrumenta.*
e) *Ibidem.*
f) *q. d. cælispex.*
g) *In Hist. Anim. l. 2. sect. 108. p. 219.*
h) *Unoculi.*

Cur pisces oculos habeant hebetes, diximus lib. III, cap. XXIII. Nec leve interim est in his discrimen. Acutiùs è piscibus cernunt illi, quibus pupillæ sunt exiguæ, nec oculi præ aliis prominent. At obtusiùs vident, qui eos habent magnos, & prominentiores. Itaque torpedo dicitur ὀξυδερκής *a*. Nam, pro mole corporis, oculi ei sunt minuti. Magnis verò oculis est βοῦς, unde & nomen. Præterea μελάνουρος: cui itidem, pro corpore, ingentes sunt oculi, eique ex cæruleo nigrescentes. Atque hinc, ut multorum fert opinio, idem dicitur ὀφθαλμίας. Meminit *ophthalmiæ* Plautus Captivis *b*. Sed utrùm piscis, an sinciput *c*, carove *d* circa oculos, intelligatur, parùm convenit. *Oculatam* esse è piscibus, satis ostendit Celsus lib. II, cap. XVIII, & Plinius in piscium catalogo *e*. Verùm hic, quod Gazæ adversatur, *melanurum*, & *oculatam*, pro diversis recenset. Sic enim scribit: *Mugil, melanurus, mæna, merix, muræna, mys, mitulus, myscus, murex, oculata, ophidion, ostrea, &c.* Quare aliis placet, oculatam non *melanurum* esse; sed torpedinis genus; quod hodie Romani *occhiatella* nuncupant vulgo. Nempe ut hoc nomen acceperit à quinis maculis cæruleis, oculi referentibus figuram. Niger eas ambit circulus: exterius spatium crebris, iisque rotundis distinctum punctis. Si prius magis arridet; fatendum sit, uno ex pisce Plinium, propter appellationes binas, binos cudisse pisces, seu oblivione, seu ignorantia. Nec sanè possumus semper Plinium ab hoc crimine absolvere. Interim extra controversiam est, si *melanurus* sit idem, ac *oculata*: hoc eum nomen accepisse, non ab acumine visus, sed oculorum magnitudine: quæ potiùs ἀμβλυωπίας *f* caussa esse solet.

a) *Perspicax.*
b) *Act. 4. sc. 2. vers. 70.*
c) *Dalecamp. ad Plin. l. 11. cap. 37.*
d) *Turneb. lib. 4. Advers. c. 19.*
e) *Lib 32. cap. 11.*
f) *Obtusi visus.*

Præterea pejùs vident, quibus oculi duriores: acutiùs, quibus humidi; ut rajis, pastinacis, & cunctis, qui ex insidiis alios piscium venantur. Mugili hieme visus obtusior, sive ob frigus, sive quia oculi muco, vel cartilagine, obducantur. Thunnis quoque hebes visus: interim dextro oculo clariùs vident; minus sinistro. Hoc inde colligunt, quia dextrâ ripâ subeant Pontum, exeant sinistrâ: ut Aristoteles narrat in VIII de Animal. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XV. Addit hic, ut in angustiis Thracii Bosporo saxum sit magno suo candore à vado usque ad summa perlucens. Eo conspecto, thynnos ait percelli: magnoque agmine petere adversum Byzantii promontorium, quod inde *Auricornu* nominatur.

Lampetra, quam Ausonii esse mustelam negat Scaliger *g* pater, ait verò filius *h*, septenos utrimque oculos habere vulgaris est opinio. Sed quos oculos vocant, branchiarum sunt foramina, per quæ respirat: unde, his apertis, bullæ undique excitantur; carumque indicio capitur. Atque hoc attendit Ausonius in Mosella:

Spumarum indicis caperis mustela natantum.

Quin verò alia sit mustela marina ab illa Arariss, minime dubitandum. Nec enim, quæ de mustela scribit Ausonius, conveniunt illi, sed lampetræ.

g) *In Arist. Hist. Animal. lib 2. sect. 108. p. 217. 218.*
h) *Ausonianarum lect. lib. 2. cap. 1.*

Piscium multis oculi noctu refulgent, instar oculorum felis, item putrium lignorum, aliorumque: de cujus caussa dixi cap. XXVI.

Interea nec oculi piscibus dati universis. Nam, ut ait Plinius lib. IX, cap. XXX: *Carent conchæ visu, omnique sensu alio, quam cibi, & periculi.* Iisdem carent visu ostrea, & alia testis hærentia. Cui enim bono iis darentur, qui, testa conclusi, in tenebris semper delitescunt? Sed & mollibus quibusdam visus negatus; ut pulmonibus. Caput enim non habent; eoque nec oculos. Iisdem visus, oculorumque, expertes sunt stellæ, & echini. Utcunque enim loco moveantur cibi quærendi ergò; hoc tamen faciunt cæcorum instar, arripientes temere quidvis, sed gustu discernentes. Nec enim habere oculos, ἀνατομὴ *i* ostendit. Quemadmodum & iis carent urticæ, lepores, soles, priapi marini, & insecta. Cochleæ, cum visus deficeret, cornua acceperunt, quibus prætentarent viam, ut oculorum iis implerent munus; teste Plinio lib. IX, cap. XXXII.

i) *Sectio corporis.*

Ac-

Accedo ad auditum: quo excellunt mugil, salpa, chromis, lupus. Imò piscium nonnulli, non audiunt solùm, sed etiam harmonia capiuntur. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Delphinus, non homini tantum amicum animal, verùm & musicæ arti, mulcetur symphoniæ cantu, & præcipuè hydrauli sono.* Attributus verò piscibus audiendi sensus, non sermonis, & disciplinæ gratiâ, uti hominibus; sed ad corporis sui defensionem. Nam simulac sonum audierint, territi recedunt. Hinc opus silentio in piscibus capiendis. In cicuribus tamen etiam auditus ad alimoniam confert. Nam qui in mari, vel aquis dulcibus, aluntur, accedunt, si vocaris: ut se in delphinis, luciis, atque aliis, crebrò observâsse, Rondeletius testatur lib. II de pisc. marinis, cap. III. Atque idem lib. IV ejusce operis, cap. X, inquit: *Non procul ab Ambiano, in villa quadam divi Antonii, tructa nutritur; quæ vocata ad cibum properat, & de manu capit. Glani, & cyprini, in vivario adium nobilissimi viri à Jarnaco, pulsato pariete ad cibum properant; id quod ipse sum expertus. Audio, in quibusdam vivariis Germaniæ inferioris, tintinnabuli sonitu pisces ad cibum vocari.* Et sanè antiquis etiam consuetudo fuit, plausu eos in vivariis congregandi, vel suis eos vocandi nominibus, quibus auditis ad manum accederent. Atque eâ de re ex Cicerone, Plinio, Luciano, diximus cap. XXVII libri superioris.

Quâ parte audiant; in balænis, delphinis, vitulis marinis, qui pulmone respirant, manifestius est. Licet enim meatus exterior, quo sonus recipitur adeò sit minutus, ut invenire eum vix possis: interiùs tamen admiranda ejus structura satis conspicua est. Atque hic & se offert meatus ad cerebrum: quem perforari negabat Aristoteles lib. I de hist. anim. cap. XI. Sed isto nomine reprehendi meruit ab Rondeletio lib. III de pisc. mar. cap. III: ubi repertum sibi in delphino meatum ἀκουστικὸν a ait, etsi aures habere neget Philosophus. Atque addit, quos in vitulo meatus esse manifestos ait, diu quærenti non repertos, nisi pilis abrasis; fuisseque tam exiles, ut vix acus penetraret. In his verò Aristotelem errantem Plinius etiam secutus fuit lib. XI, cap. XXVI.

a *Auditorium.*

In piscium aliis haut facilè dictu, quo audiant. Offerunt quidem se ante oculos foramina: sed de quibus non possis dicere, utrùm auditui inserviant, an odoratui. Illud constat, eos, qui audiunt, obtusiùs percipere, partim quia per aquas audiunt, non aëra; partim quia carent auriculis; quæ quantùm conferant ad auditum, exposui cap. XXVII: ubi & dixi, surdastros propterea manum concavam ad aurem admovere. Nec sanè opus erat, ut pisces acutè audirent, cum ad disciplinam idonei non sint; quod de quadrupedibus, & avibus, dici nequit. Itaque multis etiam auditus non obtigit. Quod satis est manifestum in mytulis, ostreis, & omnibus durâ testâ obtectis. Movent quidem se, si capiendis iis opera detur: sed non soni motu, verùm aquæ agitatione. Adhæc pulmones auditu carent, & urticæ, & alia è mollibus illorum, quæ visu esse prædita, antea negavimus.

Cap. XIII.

Pisces esse gustu præditos. Non eum linguæ modo usum esse, ut hac vox formetur: deque istoc culpatus ab Scaligero Erasmus, sed ut solet, acerbius, quàm par erat. Idem tamen præclaro carmine ab eodem laudatus. Damnatum perpetuum illud maledicendi studium, quo laborant viri quidam cætera magni, & admirandi. Quibus piscium negata sit lingua. Cyprinis pro lingua datum esse palatum carnosum; etiam Aristotele judice: atque hinc liquere, cyprinum esse eundem ac carpionem. Error viri docti, Orpheum ἀεὶ λίθων vocantis vatum antiquissimum. Pisces odoratum habere: sed de organo quo odorentur, non satis esse perspicuum. Cujusmodi odore pisces quidam gaudeant. Tactus nullum piscem esse expertem. Urticæ ἔτυμον, ac natura. An spongia quoque sit in zoophytis. Occurritur argumentis, quibus id assertum eunt.

Gustus quoque piscibus datus est. Quod eo probat Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. VIII a, quia ἰδίοις μάλα χαίρει χυμοῖς. *multis peculiaribus saporibus oblectantur.* Hi enim illo, alii alio cibo gaudent: quod de amiis ibidem comprobat: & de aliis liquet ex illis, quæ superiùs dicebamus de piscium alimentis. Alii etiam aliis plus gustu valent: minor iis delectus, qui solâ vivunt aquâ, major his, qui vivunt, vel herbis. Itaque & gustus gratiâ piscibus tributa est lingua. Erasmus tamen libro de lingua (ut quidem scribit Cæsar Scaliger) piscibus eò negat concessam linguam, quia non sint vocales. Id apud Erasmum non lego, sed verba ista b: *Quos & ipsa lingua formâ facit ad vocem promendam. Unde pisces, quoniam linguam habent à terrestribus animantibus differentem, omnino muti sunt.* Quod longè aliud est, quàm eum sensisse ait Scaliger. Nec video, quid in his magnopere possit culpari. At aliud est dicere, eo piscibus linguam negatam, quia non sint vocales. Quasi is solùm linguæ sit usus, ut vocem formet; ac non etiam, ut gustet, & cibum dirigat. Piscibus lingua est concessa, non ut vocales sint; sed neque ut cibos vertant; & congerant: verùm ut discernant, cujusmodi alimentum suæ magis conveniat naturæ. Hæc optimè quidem perspexit is, quem dixi, Cæsar Scaliger, vir in rerum natura subactissimus. Attamen quis ferat, quòd Erasmum seu jure, seu injuriâ, reprehendere non contentus, mox subdat c: *Sed ille facilius potuit spernere, quam nesciebat, philosophiam, quam imitari, quos formidabat.* Nempe non potuit summus vir ab animo suo impetrare, ut occasionem ullam negligeret maledicendi Erasmo, viro tam præclarè merito de orbe literato. Atqui non spretam esse ab Erasmo philosophiam naturalem, vel Colloquiorum arguat liber: in his dialogus, qui Puerpera inscribitur, ubi multa de animæ facultatibus: item ille, cui titulus Problema, ubi de levium ac gravium motu. Et quid omnia congeram? Nec satis erat, si in philosophiæ studio sic traduceret. Quid penè ei laudis reliquit? Satis res aperta ex oratione adversus Ciceronianum Erasmi. Quid ea virulentius? Sed contineamus nos in illis, quæ postea exaravit. Operis de re Poëtica libro IV, qui Parasceue inscribitur, cap. I, cum Petrum Aponensem culpâsset, quòd orationi Latinæ misceret particulas Græcas, ἔτι, καὶ &c; subjicit deinde: *Contextus, cujusmodi videas quotidie prodire ex claustris monachorum: neque ex his solum, sed illis quoque, penes quos summa rei literariæ diu stetit judicio imperitorum pædagogorum; inter quos Erasmus; cujus mirificam animadvertas Latinitatem, vel cum dicit, se calculum suum recantare.* Non vacat cætera id genus adscribere: nec opus, quando ipsum, credo, Scaligerum subiit tandem hujus maledicentiæ pœnitudo. Hoc enim colligi videtur ex Carmine isto, libro, quem *Heroes* inscripsit:

> *Tune etiam moreris? ah quid me linquis, Erasme,*
> *Antè, meus quàm sit conciliatus amor?*
> *Tune etiam? cui tam parvus fuit orbis, ut alta*
> *Expleres mentis fulmina torva tuæ.*
> *Ergo sidereis postquam est subvecta quadrigis,*
> *Atque Dei læto lingua recepta sinu:*
> *Ille ego, qui insana ridebam vulnera mortis,*
> *Conditaque Ætneâ tela trisulca manu,*
> *Ad quodvis stupeo momentum, ac territus adsto,*
> *Maxima cum videam numina posse mori.*

Quid dicere potuit magnificentius? Inde igitur potiùs æstimemus magnitudinem Erasmi, quàm aliis quidem a nigræ succo loliginis derivatis. Nec sane Erasmus Scaligero, viro licet in non una studiorum parte incomparabili, minùs de orbe ac studiis, meritus esse censendus; modò totum cogitemus Erasmum. Quod nemo negaverit, nisi qui operam ejus Sacris literis, & tot Græcis Latinisque Patribus impensam, suo nesciat pretio æstimare. Utinam verò tandem illud rodendi alios studium ab eorum latere ani-

a *Secundum dict. Cæs. Scal. sect. 248.*

b *Tom 4. pag. 300. edit. Froben. an. 1540.*

c *Notis ad memoratum Aristotelis locum.*

d *Adhuc, iterum.*

animis, ac linguis, longissimè exularet, qui præclari ingenii, doctrinæque monumentis consecuti illud sunt, ut omnium in se oculos converterent. Melius multò sic consulerent moribus, præcipuè lubricæ juventutis, tanto propensioris ad vitia detrahendum præclaris, quanto majoribus se tueri possit exemplis. Sed ad pisces redeamus: quibus linguas quidem datas esse agnoscimus; nec omnibus tamen, cum ea desit testa simplici, nec turbinatâ, & duplici connectis, quibus magno saporum discrimine non fuit opus. Nec ea exigebatur aquâ lutoque vescentibus: ut cyprinis, bramis, tincis *a*: qui saporem discernunt palato carnoso, ac molli; non cartilagineo, ac duro; quale illis, qui integros vorant pisces, sæpe etiam aculeis horridos. Est verò piscibus cunctis palatum album, hirundine exceptâ; cui id rubrum. De cyprino, quod dixi, firmat Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. VIII *b*: ἐν δὲ τοῖς ἐνύδροις, καλουμένοις δ' ἰχθύσι, τὸ μὲν τῶν χυμῶν αἰσθητήριον, τὴν γλῶτταν ἔχουσι μέν, ἔχουσι δ' ἀμυδρῶς. ὀστώδη τε γὰρ, καὶ οὐκ ἀπολελυμένην· ἀλλ' ἐνίοις τῶν ἰχθύων ὁ οὐρανός ἐστι σαρκώδης, οἷον τῶν ποταμίων ἐν τοῖς κυπρίνοις· ὥστε τοῖς μὴ σκοπουμένοις ἀκριβῶς, δοκεῖν ταύτην εἶναι γλῶτταν. *At inter aquatilia, quæ pisces appellantur, ad gustus officium, linguam quidem habent; sed obscure, confuseque: quippe osseam, nec mobilem, & solutam. Quin quibusdam eorum palatum est carnosum: cujusmodi in fluviatilibus sunt cyprini; sic ut, qui non exacte intuentur, id linguam esse putent.* Ita locus is excusus in optimis editionibus, etiam Sylburgianâ. Sed Cæsar Scaliger pro μὴ σκοπουμένοις *c*, quomodo etiam Gaza legit, mavult, μὲν σκοπουμένοις *d*: ut contrarium de cyprino dicat Aristoteles: nempe eum linguam habere, etsi palatum esse videatur. De hoc cur aliter nobis videatur, liquet ex illis, quæ paullò antè diximus. Porrò vel ex eo ipso, quod de carnoso cyprini palato refert hoc loco Aristoteles, videmus esse eum, quem Cassiodorus *e* *carpam* nominat, ac vulgo etiam *carpionem* appellamus. Λεπιδωτὸν aliter vocari, auctor est Dorion apud Athenæum. In Deos relatum ab Ægyptiis, Herodotus narrat. Sed de isto inferiùs agetur. Ab Orpheo etiam laudatur hoc nomine libro περὶ λιθῶν. At quod Orpheum hunc vatum antiquissimum appellat Ludovicus Nonius lib. III. rei cibariæ, cap XXXIV; valde eum ratio fugit. Similisque est error Cæsaris Scaligeri, Musæum *f*, scriptorem poëmatii de Herûs, & Leandri amoribus, existimantis esse vetustissimum illum Musæum à Marone memoratum in VI magni operis. Omnino enim tam Orpheus, quam Musæus ille, demum scripsere sub Cæsaribus Romanis: quâ de re alibi *g* dicetur.

Venio ad olfactum. Hoc existimet aliquis pisces carere, quia urinatores negent, se posse sub aquis olfacere. Sed dispar horum ratio est, quia respirant; pisces non item: nec hi patulum habent odoratus instrumentum, quale animantes aliæ; sed reconditum quoddam; ut diximus libri superioris cap. XXX. Sanè non satis est apertum, num olfaciant foraminibus certis: uti illis, quæ in piscibus squamosis ante oculos conspicere est. Scio, id pluribus esse persuasum. Verùm in delphinis, (qui teste Aristotele *h*, odoratu multùm valent) foramen, vel meatum, minimè invenias. Interea ut de odoratus organo obscurius sit: odorari tamen & Aristoteles *i* clareat, & experientiâ comprobatur. Nam, ut Rondeletius *k* monet, piscatores propterea solent ad excitandos e latibulis pisces, cetaceis odoribus illinere specûs fauces: deustas etiam sepiarum carunculas appendunt hamis, ut nidore capti accedant promtiùs. Ad hæc salpæ capiuntur magis odore stercoris, & porri; scarus adnatat ad hinozoitum; polypus ad oleum advolat. Iis tamen, qui stabili hærent sede, neutiquam videtur odor esse, quia cùm aqua semper suppetat, nullo illis opus sit cibi delectu.

Superest tactus: quem omnes habent pisces, quia alioqui non sint animalia. Et si gustum habent, possident etiam tactum; quia, uti Aristoteles ait, gustus est quidam tactus. Itaque qui piscium carent visu, auditu, odoratu; tactu tamen præditi sunt: nempe non carent sensibus, qui ad vitam simpliciter sunt necessarii, sed iis solùm, qui eò attributi sunt, ut melius vitæ esset. Hoc liquet ex genere ἀκαλήφης, sive *urticæ*: cui sensum inesse, ex eo colligitur, quia, si tangas, contrahat se, manumque teneat sic, ut intumescat, sive obductum, ut in polypo fit; quod Aristoteles *a* videtur sensisse: sive, (quòd non displicuit Cæs. Scaligero *b*) ob pruritum, quem facit, instar plantæ ejus, quæ propterea, ab urendo *urtica* nominatur. Ibidem *c* verò memorat Aristoteles, in medio sui os habere: eò si pisciculus, vel esculentum aliud quid, adlabatur, id comprehendere, & devorare: quamquam verò os obtineat, non tamen excrementum habere *d*, quo convenit cum plantis. Plinius hæc, & etiam alia quædam, aliter expressit lib. IX, cap. XLV. Plinius ait: *Equidem & his inesse sensum arbitror, quæ nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque naturam habent; urticis dico, & spongiis.* Hinc loquitur de genere urticæ, quod solutum, & noctu vagatur. Post paucula subdit: *Vis pruritu mordax, eademque quæ terrestris urticæ. Contrahit ergo se quam maxime rigens, ac prænatante pisciculo frondem suam spargit, complectensque devorat.* At deinde: *Dum admoveri sibi manus sentit, colorem mutat, & contrahitur.* Ac postea. *Ora ei in radice esse traduntur: excrementa per summa tenui fistula reddi.*

De spongia major est dissertatio. Nec enim id Aristoteles asserit, nisi ex vulgari opinione. Audiamus ipsum lib. V Hist. Animal. cap. I *e*: Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ σπόγγος ἔχειν τινὰ αἴσθησιν. σημεῖον δ', ὅτι χαλεπώτερον ἀποσπᾶται, ἂν μὴ γένηται λαθραίως ἡ κίνησις, ὥς φασι. *Videtur quoque spongia quodam esse sensu prædita. Argumentum ejus rei est, quod difficilius abstrahatur, nisi sensim circa eam motus fiat, ut ajunt.* Sed quod ambiguè Aristoteles refert, id apertè prædicat Plinius lib. IX, cap. XLV; ubi sic de iis loquitur: *Nascuntur omnes in petris: aluntur conchis, pisce, limo. Intellectum inesse his apparet, quia ubi avulsorem sensere, contracta multo difficilius abstrahuntur. Hoc idem fluctu pulsante faciunt. Vivere esca, manifesto conchæ minutæ in his repertæ ostendunt. Circa Toronem vesci iis avulsas etiam ajunt, & ex relictis radicibus recrescere. In petris cruoris quoque inhæret color; Africis præcipue, quæ generantur in Syrtibus.* Sed hæc Plinii verba ipsum refellunt auctorem. Si enim spongiæ ex relictâ radice renascuntur; plantarum habent naturam, ut vitis, oleæ, ac similium, non item animantis, cùm nunquam ex parte animalis animal nascatur. Neque quod ait, minutas in iis conchas inveniri, arguit his eas vesci: sed solùm conchas in illis vivere, quas foraminibus admittunt; quomodo & alia iis, itidem animata, excipiunt. At non vesci illis, arguit, quòd non sit iis os, gula, stomachus, viscera, & similia nutritionis instrumenta; sed solùm, qualia sunt in plantis. Neque cruor, de quo Plinius, verus est cruor, cùm sanguine careant: sed succus duntaxat, quo vivunt. Nec palmarium illud argumentum, quòd si avellere quis volet, motum in iis persentiat, adeò est solidum, quam arbitrantur. Motus enim iste non à spongia est; sed animalculis, quæ spongiam opplent; seque, si eam avellere quis volet, metu contrahunt. Atque hisce de caussis etiam Rondeletius spongiis sensum inesse negat lib. IV de pisc. mar. cap. 5. Et sanè Aristoteles, licet aliquando ex aliena opinione sensum his tribuere videatur: libro tamen VIII Hist. Anim. cap. I, ubi de iis disserit, quæ dubites, utrùm animalia sint, an plantæ, hunc in modum loquitur: Ἔνια γὰρ τοῦ σώματος ἔχει σαρκώδη τὴν φύσιν· οἷον τά τε καλούμενα τήθυα, καὶ τὸ τῶν ἀκαληφῶν γένος· ὁ δὲ σπόγγος παντελῶς ἔοικε τοῖς φυτοῖς. *Quibusdam est carnea corporis natura: ut iis, quæ tethya, sive papilla, vocantur, & certo urticarum generi. At spongia omnino est plantarum similis.* Cæsar tamen Scaliger ad hunc locum sic commentatur: Παντελῶς *f* dixit, *quoniam nullum sensum habet præter tactum: neque os, neque oras excrementorum: ut quidem possis negare, spongiam esse animal.* Mihi verò, cùm παντελῶς ait, etiam sensum

tactûs

a Rondeletius lib. 3 de pisc. mar. c. 9.
b Secundum dist. Cæs. Scal. sect. 247.
c Qui non exacte speculantur.
d Exacte speculantibus.
e Lib. 12 Var. epist. 4.
f Lib. 5 Poet. c. 2.
g Libb. de re Poetica.
h Lib. 4 Hist. An. cap. 8.
i Idem.
k Lib. 4 de pisc. mar. c. 10.

a Lib. 4 Hist. An. cap. 6. sive ex Cæs. Scal. dist. cap. 5. sect. 204.
b Comm. ad eum adlatum. Sect. 205.
c Sect. 208.
e Sive ex dist. Scal. cap. 2. sect. 9.
f Omnino, sive penitus.

tactûs excludere videtur. Atque hoc etiam arguit ἀντίθεσις a illa inter urticarum genus, & spongiam. Credo, aliter ut sentiret Scaliger, fecit, quòd metueret, ne alioqui ab iis abiret philosophus, quæ ipse dixerat initio Historiæ suæ. Verùm nulla est his pugna: quia, ut paullo antè vidimus, non ex sua illic sententia loquebatur, sed alienâ: ut qui dicat, ὡς φασι ut ajunt.

a Opposition.

Utrùm ostreis sit sensus, quæri possit ex ista Plinii lib. IX, cap. XLVII: *Siliceâ testâ inclusis fatendum est nullum esse sensum, ut ostreis. Multis eadem natura, quæ frutici; ut holothuriis, pulmonibus, stellis.* Sed alibi excipit gustum, tactumque. Sic enim lib. IX, cap. XXXI: *Carent conchæ visu, omnique sensu alio, quàm cibi, & periculi.* Quem locum & superiori cap. adduximus.

Atque ex his cognoscere est, quæ verè, quæ falsò, credantur (ut cum Aristotele dicam) ἐπαμφοτερίζειν φυτῷ καὶ ζώῳ, sive, ut Plinium b paullo ante loquentem audivimus, *nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque habere naturam.* Unde & unâ voce ζωόφυτα vocantur: quod possis cum Budæo reddere *plantanimantes*, vel *plantanimalia*.

b Lib. 9. cap. 45.

Cap. XIV.

Transitur ab sensibus exterioribus ad interiores: ubi de sagacitate & sollertia piscium tractatur. Naturâ, ut animantium ceteris, ita piscibus, esse insitam notitiam tuendi sui. De astu delphinorum, bovis piscis, melanuri, torpedinis, ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, pastinacæ, scolopendræ, vulpis marinæ, glanidis, mugilis, caniculæ marinæ, cyprini, cancri, pinnotheris, polypi, musculi marini, & aliquot aliorum ex Ovidio, verbaque ejus cum Plinianis collata: ac scriptor uterque emendatus. De stupore mugilis. An polypus comedat cirros suos.

POst expositos sensus instrumentales veniendum ad principes: ubi considerandum, quantopere, tum ingenio ac sagacitate, tum memoriâ etiam, pisces valeant. Sanè & istorum in iis illustria se offerunt documenta. Quod Plutarchum impulit, ut dissertationem scriberet duorum: quorum unus terrestria, alter aquatilia, sollertioris esse ingenii statueret: arbitri verò eorum rem in medio relinquerent, ac eos hortarentur solùm, ut, omissâ hac disceptatione, animis jungerentur, & iis opponerent se potiùs, qui muta omnia animantia essurationis experti contendunt.

Videamus primò de illo, quod universos tangit: ut quòd omnibus naturâ est tributa vis, non sui duntaxat tuendi, de qua satis antea diximus; sed etiam cognitio ejus. Unde in Halieuticis Naso:

> *Omnibus ignota mortis timor: omnibus hostem*
> *Præsidiumque datum sentire, & noscere teli*
> *Vimque, modumque sui.*

Et ex eo Plin. lib. VIII, cap. XXV: *Callent in hoc cuncta animalia, sciuntque non sua modo commoda, verum & hostium adversa: norunt sua tela, norunt occasiones, partesque diffidentium imbelles.* Ut ad particularia accedam, de astu delphinorum ibidem legas: *In crocodilo major erat pestis, quam ut uno esset ejus hoste Natura contenta. Itaque & delphini immeantes Nilo, (quorum dorso, tanquam ad hunc usum, cultellata inest pinna) abigentes eos prædâ, ac velut in suo tantùm amne regnantes, alioquin impares viribus ipsi, astu interimunt.* De eadem re ita Solinus cap. XXXIV: *Delphinum genus est in Nilo: quorum dorsa serratas habent cristas a. Hi delphines crocodilos studio eliciunt ad natandum, demersique astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, & interimunt.* Sed quod delphinum genus vocat Solinus, id piscem delphino similem nuncupat Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Præter eos (crocodilos) qui fortuitâ pereunt morte, alii disrumpuntur, suffossis alvi b mollibus certis ferarum dorsualibus crustis, quas delphinis similes marini fluvius (Nili) ante-*

a Crustas pro cristis rectè corrigunt ex Ammiano; cujus verba subjecimus.
b Rissè sic emendant, pro alvis. Ut Solinus, tenera ventrium; sic Ammianus, mollia alvi.

dictus. Alia etiam, unde sagacitas delphinorum appareat, Ælianus adfert lib. XI de Anim. cap. XII.

De bove pisce hæc narrat Oppianus in secundo de Piscatione a: Piscem esse in luto degentem, sæpe latum undecim, vel duodecim cubitos, inertem, imbellem, interea callide in limo insidiantem urinatoribus: nullo enim sic epulo delectari, ac carnis humanæ: itaque simulac nautam, vel piscatorem, aliumve, conspexerit sub aquis, attolli eum supra caput, & pondere suo sic hominem aggravare, ut emergere non possit: ita occupatum, devorare. Similia Philes in Jambis.

a vers. 141. & deinceps.

Melanurus piscis est imbecillus, timidus; cautus tamen, ac providus. Ac timor quidem inde, quia sibi conscius sit infirmitatis suæ. Itaque cavet sibi ab ciborum deliciis: unde retibus, vel nassis, raro implicatur. Nec tranquillo maris se confidit: quasi gnarus, tum piscari homines. In arenis igitur se continet quietum. Sed si tempestate concitetur mare; adnatat ad petras, ac litus, quasi nihil sibi metuens à piscatoribus, qui tum cessent, & præterea sic maris agitati spumâ contectus, ut conspici non possit. Videque hac de re scripsit Ælianus lib. I de Anim. cap. XLI, Oppianus Halieut. lib. III b, & Philes in Jambis. Apud doctissimum Gesnerum c legas, Ælianum sua transcripsisse ex Oppiano. Id contrà est, cùm Ælianus temporibus Adriani Cæsaris vixerit, cui & Tactica sua dicavit: Oppianus autem claruerit sub Antonino Caracalla; annis post Ælianum circiter LXX. Atque in isto alibi etiam decipitur, & cum eo, qui exscribere illum solent.

b Vers. 443. & seqq.
c Lib. 4 de aquatil. in Melanuro p. 639.

Torpedinis sollertiam arguit, quòd quia stupefaciendi vim sibi inesse novit, resupinet se in arena, immotaque jaceat mortuæ instar. Pisces igitur securè accedunt, stuporeque correpti nequeunt recedere. Hæc illi piscandi ratio: qua, licet ipsa tardissima, mugiles etiam quamvis piscium velocissimos, capit: unde & eos in torpedinis ventriculo inveniri, auctor est Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII. Deque eadem sagacitate testis Plutarchus Comparatione aquatilium & terrestrium, ac plures alii: sed contentus ero adducere Plinii verba: quibus ex Aristotele non torpedinis modò, sed & ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, & pastinacæ sollertiam, luculente enarrat. Locus est lib. IX, cap. XLII: *Novit torpedo vim suam, ipsa non torpens: mersaque in limo se occultat, piscium, qui securi supernatantes obtorpuere, corripiens. Nec minor sollertia ranæ, quæ in mari piscatrix vocatur. Eminentia sub oculis cornicula turbato limo exerit, assultantes pisciculos attrahens, donec tam prope accedant, ut adsiliat. Simili modo squatina, & rhombus, abditi pinnas exertas movent, specie vermiculorum: itemque, quæ vocatur raja. Nam pastinaca latrocinatur ex occulto, transeuntes radio (quod telum est ei) figens. Argumenta sollertiæ hujus, quod tardissimi piscium hi mugilem, velocissimum omnium, habentes in ventre reperiuntur.* Hinc continuò cap. prox. subdit, ut scolopendra, & vulpes marina, hamos devoratos egerant. Et sanè Aristoteles quoque ait, scolopendram marinam, ubi hamum devoravit, mirâ & versutia, & facultate, inversis extra os intestinis, hamum ejicere. Vide eum lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII d. *Centipedam* & hic, & alibi, vertit Gaza; idque Plinio præeunte. Nomen ei à scolopendra terrestri: cui specie est similis; sed ut corpore minor, ita veneno nocentior.

d Cas. Scal. c. 91. sect. 259.

Quod autem ad vulpem marinam; is piscis est cartilagineus, sed pedum expers; verùm vel à caudæ longitudine id nomen indeptus, ut Rondeletius putavit; vel à viroso terrenæ vulpis odore; vel, quod Ælianus judicat, ab astutia. Hanc, ubi sentit se hamum devorasse, ad lineam procurrere, eamque abrodere, scripsit quoque Aristoteles lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII e. Vide & Plutarchum in Comparatione Aquat. & Terrestr. Ælianum lib. I Var. Hist. V, & Oppianum in III Ἁλιευτ.

e Ex dist. Cas. Scal. cap 52. sect. 262.

Etiam glanidem ἀγκιστροφάγον f facit Aristoteles. At Plinius aliter lib. IX, cap. XLII: ubi dicitur, *aversos mordere hamos, nec devorare, sed esca spoliare;* quod

f Hamivorum.

de

de mugile prodit Plutarchus Comparatione aquatilium, & terrestrium. Sed alium esse mugili morem, inferiùs ostendam.

Apud eundem Plinium libri IX, cap. XLVI legas aliqua de sollertia caniculæ marinæ. Inter alia ait: *Monstro sollertia est navigium subeundo, atque ita e tuto prædandi.*

Miro etiam astu utitur cyprinus, ut captus evadat, nunc foramen quærendo, nunc transilire conando, nunc fodiendo in fundo, nunc herbam prehendendo, ne unà cum reti attrahatur. Narrat rem Albertus M.

Cancris etiam, ut Oppianus canit lib. II de Piscat. a

—— ἐπιφρασσάμενοι περὶ δαίμων
Ὄστρεα φέρβονται.
—— Versutiam tribuit Deus,
Ut ostreis pascantur.

Nempe, ut ibidem tradit, hiantibus conchis injiciunt lapillum è litore: illis nequeuntibus testam claudere, depascunt carnes securè. Idem Plinius, & Plutarchus, tradunt; & è nostris Ambrosius lib. V Hexaem. cap. VIII, nec non Isidorus lib. XII Orig. cap. VI.

Sagax est & pinnotheres, è cancrorum genere. De quo ita Plinius lib. IX, cap. XXXI, *Pinnotheres vocatur minimus ex omni* (cancrorum) *genere, ideo opportunus injuriæ. Huic solertia est inanium ostrearum testis se condere: & cùm accreverit, migrare in capaciores.*

Quod de cancris diximus, id in polypo etiam usu venit. De cujus sollertia sic Plinius lib. IX, cap. XXX: *Insidiantur polypi conchis apertis; imposito lapillo extra corpus, ne palpitatu ejiciatur. Ita securi grassantur, extrahuntque carnes: illæ se contrahunt, sed frustra, discuneatæ. Tanta sollertia animalium hebetissimis quoque.* Hebetissimum cur vocet, liquet ex cap. præcedenti: *Polypus*, inquit, *brutum habetur animal: ut quod ad manum hominis adnatet.* Tamen, ut idem subdit: *in re quodammodo familiari callet. Omnia in domum comportat: dein putamina, erosâ carne, egerit, adnatantesque pisciculos ad ea venatur.* Sed imprimis mirandum, quod de polypo, ex Trebio Nigro, L. Luculli proconsulis comite, narrat b his verbis: *Carteiæ in cetariis assuetus exire e mari in lacus eorum apertos, atque ibi salsamenta populari, convertit in se custodum indignationem, assiduitate furti immodici. Sepes erant objectæ: sed has transcendebat per arborem nec deprehendi potuit, nisi canum sagacitate. Hi redeuntem circumvasere noctu, concitique custodes expavere novitatem. Primum omnium magnitudo inaudita erat, deinde color muriæ oblitus, odore diri. Quis ibi polypum expectasset, aut ita cognosceret? cum monstro dimicare sibi videbantur. Namque & afflatu terribili canes agebat, nunc extremis crinibus flagellatos, nunc robustioribus brachiis clavarum modo incussos: ægreque multis tridentibus confici potuit. Ostendere Lucullo caput ejus dolii magnitudine, amphorarum quindecim capax, atque* (*ut ipsius Trebii verbis utar*) *barbas, quas vix utroque brachio complecti esset, clavarum modo torosas; longas pedum XXX, acetabulis sive caliculis urnalibus pelvium modo; dentes magnitudini respondentes. Reliquiæ asservato miraculo pependere pondo DCC.*

Nec levis ingenii videtur minutus ille pisciculus, qui balænæ, tam vastæ belluæ, est itineris dux. Eum pisciculum esse mustelam, tradit Græcus Halieuticôn Oppiani paraphrastes. Musculum vocat Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Musculus marinus, qui balænam antecedit, dentes nullos habet; sed, pro iis, setis intus os hirtum.* Videtur esse Græcorum μυστικῆτος: de quo sic Aristoteles lib. III Hist. Animal. cap. XIII ἔχει δὲ ὁ μυστικῆτος ὀδόντας ἐν τῷ στόματι οὐκ ἔχει· τρίχας δὲ ὁμοίας ὑείαις. *Præterea nec mysticetus in ore dentes habet; sed* (eorum loco) *pilos similes setis.* Mirum verò, cùm minutus sit pisciculus, inter belluas marinas referri à Plinio lib. XXXII, cap. XI. Sed conciliare hæc liceat, si *musculi* ambiguam esse significationem dixeris.

Longum esset omnium piscium sagacitatem exponere. Quare desinam, ubi illustrem Ovidii locum cum iis contulero, quæ inde Plinius exscripsit lib. XXXII, cap. II. Verba Plinii sunt, *Mihi videntur mira & quæ Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine, quod Halieuticon inscribitur.* Tum subjicit de scaro. De eo nunc in Ovidio solùm hæc supersunt:

—— Sic & scarus arte sub undis,
Sin * * * *
Decidit, assumtamque dolo tandem pavet escam;
Non audet radiis obnixâ occurrere fronte,
Aversus crebro veniens sub verbere cauda
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.
Quin etiam si forte aliquis dampius nataret
Mitis luctantem scarus hunc in vimine vidit,
Aversi caussam morsu tenet, atque *
Uber rer * *nato, quem texitque resultet* *

Versu secundo hic hiatum sic posse expleri Gesnerus putabat:

Contextam si forte levi de vimine nassam
Incidit.

Sed propiùs accesserit ad MSi fidem, *Intextam s. f. l. d. v. n. Decidit.* Versu tertio doctissimus Swartius a malebat: *Decidit, absumtamque dolo jam depavet escam.* Malim ego, *Decidit: absumtâque dolo tandem pavet escâ.* Ut sensus sit, tandem, ubi escam adsumsit, pavet dolo, quo capta.

Mox, ubi est *sub verbere cauda*, cum Achille Statio lego: *sed verbere caudæ.* Quod Plinius, ut mox liquebit, confirmat. Adrianus tamen Behotius in Apophoretis suis b emendat:

Adversus crebro vimen sub verbere cauda
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.

Versu sequenti, *pro aliquis dampius nataret*, Octavius Pantagathus, ut refert Hercules Ciofanus, legit,

—— aliquis dumque nataret.

Atque idem Behotius sequitur. Extremam lacunam sic suppleri posse credebat Gesnerus:

—— atque trahendo
Captivum texto socium de carcere solvit.

Quomodo sine dubio non scripserit Ovidius. Sententiam tamen poëtæ expressit: ut ostendunt Plinii ista, eum exscribentis, sed verbis paullum immutatis: *Scarum inclusum nassis, non fronte erumpere, nec infestis viminibus caput inserere, sed aversum cauda ictibus crebris laxare fores, atque ita retrorsum erumpere: quem luctatum ejus si forte alius scarus extrinsecus videat, apprehensâ mordicus caudâ adjuvare nixus erumpentis.* Sequitur hinc apud Ovidium:

Sepia tarda fuga, tenui cùm forte sub unda
Deprensa est, jam jamque manus timet illa rapaces;
Inficiens æquor nigrum vomit illa cruorem,
Avertitque vices, oculos frustrata sequentes.

Versu tertio Achilles Statius, & Hercules Ciofanus, malint,

—— vomit ore cruorem.

Nimirum quia, ut otiosa, sic odiosa sit repetitio provocabuli ILLA; quod proximè antecessit. Non multum dissentio. Interea ILLA sæpius πλεονάζει, ut ostensum nobis in arte Grammatica, libri de Structura, cap. LIX.

Vocabulum *vices* versu postremo locum non habere, credo Petro Ciaccono, Antonio Mureto, & Herculi Ciofano.

Quod ad Plinium, is licet alioquin Ovidiano insistat ordini, hic tamen de sepiis tacet. nempe quia, de earum, tum maris, tum feminæ, astu egisset lib. IX, cap. XXIX: *Ambo*, inquit, *ubi sensere se apprehendi, effuso atramento, quod pro sanguine iis est, infuscatâ aquâ absconduntur.* Similiter verò Aristoteles lib. IX de Animal. cap. XXXVII, & lib. IV de Part. animal. cap. IV, Nicander in Alexipharmacis, Cicero lib. II de Nat. Deorum, Plutarchus in Compar. terrestrium, & aquatilium, Ælia-

a Vers. 169.

b Lib. 9 cap. 30.

a Analectorum. Lib. 1. cap. 5.

b Lib. 1. cap. 3.

Ælianus lib. I de Anim. cap. XXXIV, Athenæus lib. VII, Oppianus lib. III Ἁλιευτ. *a* Orus lib. II Hieroglyph. cap. CXIV. Et e nostris, præter alios, Nazianzenus orat. ad centum & quinquaginta episcopos, item carm. I *b*: &, qui Ælianum sequi solet, Philes in Jambis.

[a Vers. 256. b Vers. 500.]

Exinde sic de lupo Ovidius, prout ab Aldo editum ex MSo, quem ab Actio Syncero Sannazario acceperat:

Clausus rete lupus, quamvis immanis, & acer,
Dimotis cauda submissus sedet armis in Austro
Emicat, atque dolos saltu deludit inultus.

Versu secundo maluit Gesnerus:

Dimotis caudâ latitat submissus arenis.

Sed placet emendatio Octavii Pantagathi, legentis:

Dimotis caudâ submissus sidit arenis.

Postea autem deesse versus quosdam arbitrantur. Atque hæc de lupo sic Plinius ex Ovidio expressit: *Lupum rete circumdatum arenas arare caudâ, atque ita conditum transire rete.*

Hinc de murænâ Ovidius istum in modum:

Et muræna ferox teretis sibi conscia tergi,
Ad laxata magis conversa foramina retis,
Tandem per multos evadit lubrica flexus,
Exemploque nocet, cunctis interventis una.

Ubi Gesnerus malebat: *cunctis quod prævenit una.* Propiùs à scriptura veteri abit Behotii *c* correctio:

—— Cunctis iter invenit una.

[c Lib. I. Apophoret. cap. 3.]

Quod nec displicuit Bersmanno. Plinius hæc sic descripsit: *Murænam maculas appetere ipsas, consciam teretis ac lubrici tergi: tum multiplici flexu laxare, donec evadat.* Sententia est, ad laxas fugere maculas, ut faciliùs penetret: &, quia nec illæ satis laxæ, crebris corporis flexibus reddere laxiores, donec erumpat. Quo de astu etiam Philes in Jambis sect. LXXXII. In plerisque Plinii codd. est, *cum multiplici flexu.* Sed sententia *tum* exigit: & sic in MSSis legas, & antiquâ editione Parmensi *d*.

[d Anni 1476.]

Postilla agit Ovidius de polypo; de quo paullò antè quædam attulimus. Narrat verò, ut colorem mutet ad loci similitudinem: de cujus rei caussa, & usu, vidimus cap. V. De isto tacet hìc Plinius: sed dixerat lib. IX, cap. XXIX. Hinc refert vates Sulmonensis:

—— Hic quoque fallit
Elato calamo cùm demum emersus in auras,
Brachia dissolvit, populatumque exspuit hamum.

Quæ sic extulit Plinius: *Polypum hamos appetere, brachiisque complecti, non morsu: nec prius dimittere, quam escam circumroserit, aut arundine levato extra aquam.*

Sequitur apud Ovidium:

At mugil caudâ pendentem everberat escam,
Excussamque legit.

Quæ sic Plinius: *Scit & mugil esse in esca hamum, insidiasque non ignorat: aviditas tamen tanta est, ut caudâ verberando excutiat cibos.*

Post mugilem iterum de lupo Ovidius agit, his verbis:

—— Lupus acri concitus irâ
Discursu fertur vario, fluctusque ferentes
Prosequitur, quassatque caput, dum vulnere sævus
Laxato cadat hamus, & ora patentia linquat.

Quæ Plinius hoc pacto: *Minus in providendo lupus solertiæ habet; sed magnum robur in pœnitendo. Nam ut hæsit in hamo, tumultuoso discursu laxat vulnera, donec excidant insidiæ.* Sic etiam MSSi, & vetus editio Parmensis.

Postquam de lupo esset locutus, ad murænam redit Ovidius:

Nec proprias vires nescit muræna nocendi,
Auxilioque sibi, morsu: nec eo minus acri
Deficit, aut animos ponit captiva minaces.

Sic Aldina. Aliqui pro *minùs*, *nimis*. Editio Pithœana meliùs:

Auxilioque sui, morsu nec comminus acri.

Plinius sic expressit: *Murænæ amplius devorant, quam hamum, admoventque dentibus lineas, atque ita erodunt.*

Post illa subjicit Naso:

Anthias his, tergo quæ non videt, utitur armis,
Vim spinæ novitque suæ, versoque supinus
Corpore lina secat, fixumque intercipit hamum.

Operæ est videre, ut pro illis apud Plinium legatur: *Pytheas id tradit. idem infixum hamo invertere se, quoniam sit dorso cultellato, spinâque lineam præsecare.* Quorsum hic mentio Pytheæ? Scio ex Strabone *a*, & Gemino *b*, scripsisse illum de Thule insula, & Oceano. Sed enim Plinius vestigiis insistit Ovidii: ubi non de historico Pythea, sed de pisce anthea, est sermo, ut vidimus. Quare vera est filii mei Isaaci, non uno hoc filii nomine mihi carissimi, conjectura; qui locum Plinii eo pacto corrigebat: *Antheam tradit idem, infixum hamo, invertere se.* Sanè in MSo etiam lemma est, *De pythias.* Ut liqueat, jam olim creditum de pisce hic agi. Præterea Plinius ipse in nono Historiæ cap. LIX ait: *Iidem anthiæ, cùm unum hamo teneri viderint, spinis, quas in dorso serratas habent, lineam secare traduntur; eo, qui tenetur, extendente, ut præcidi possit.*

[a Lib. I. b Isagoge in Phænomena.]

Quæ hactenus diximus, pertinent ad notitiam piscibus innatam. Est altera, quam usu acquirunt, hominum instar. Nam dociles esse, arguit, quòd sua addiscant nomina: qua de re diximus antea *e*. Idem videmus ex Plinii lib. X, cap. XLV: ubi hirundinibus, ac muribus, quæ nihil addiscunt, opponit animantium alia: è quibus, inquit, *elephanti jussa faciunt, leones jugum subeunt; in mari vituli, totque piscium genera, mitescunt.*

[e Lib. 3. cap. 27.]

Atque ista quidem pisces esse sollertes, ac dociles, ostendunt. Interim est, ubi stultitiam prodant. Ut mugiles; de quibus sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito, totos se occultare credentium.* Idem tradiderat Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. IV *d*. Scitè verò Rondeletius *e* observat, id propriè cephalo, sive capitoni (è mugilum is genere est) convenire: & inde hoc esse, quòd temperie sit valde humidâ, & admodum calidâ, capite autem magno: cujusmodi animalia cæteris sunt stupidiora.

[d Secundum dist. Cas. Scal. cap. 5. sect. 38. e Lib. 9. de piscibus mar. c. 2.]

Polypum quoque brutum ac hebes esse animal, jam vidimus antè ex Plin. lib. IX, cap. XXIX, & XXX. Utrùm verò etiam proprios comedat cirros, sive acetabula, non convenit inter antiquos. A multis quidem veterum id proditum est *f*: in his à Pherecrate Comico, fabula, cui nomen Agrestis, & Diphilo in Mercatore: quorum verba adducit Athenæus in septimo. Sed subdit: Τοῦτο δ' ἐστὶ ψεῦδος. Ὑπὸ γὰρ τῶν γόγγρων διωκόμενος τοὺς πόδας ἀδικεῖται. *Hoc autem falsum est. Nam a congris persequentibus hoc ei damnum infertur.* Similiter Plinius lib. IX, cap. XXIX: imò Aristoteles ipse lib. VIII Hist. Anim. cap. II *g*. Proclus in Hesiodum ab Aristotele ait proditum, id contingere polypo à paguris. Sed memorià falsum, liquet ex iis, quæ diximus. Atque ut polypus comederet cirros, (quomodo caudam sibi prærodere cercopithecos constat, carnis desiderio,) non hoc idoneum satis stultitiæ fuerit argumentum; quia ipsi quoque, qui id prodiderunt, eum non agere id fatentur, nisi stimulatum fame, telo durissimo.

[f Complures hic non memoratos adducimus l. 2. Orat. Instit. c. 12. sect. 1. g Sive ex dist. Cas. Scal. c. 4. sect. 26.]

CAP. XV.

Argumenta adducuntur varia, ex quibus Aristoteles collegit pisces dormire. Pediculorum marinorum origo; & ut somnum impediant piscibus, quibus etiam magno sæpe numero capiuntur. Pisces in somno placide movere caudam: excitatos magno cum impetu exsilire: dum dormiunt, oculis esse nec plane apertis, nec prorsus obtectis: aliorum instar animalium, præcipue dormire de nocte. Planos pisces faciliùs in somno capi fuscinâ. Cur balæna, & delphini in summa dormiant aqua. De ronchis eorundem observ. De scaris refellitur opinio, & eorum, qui arbitrantur solos dormire, & qui putant solos non dormire. Ἡμερόκοιτος, sive νυκτερὰς, unde dicatur. Vitu-

lo marino gravior est somnus, quàm piscium aliis; & quæ caussa sit ejus rei.

QUæ diximus de sagacitate, vel stupore piscium, ea ad sensus pertinent interiores, seu principes. Nunc, quia somnus sensuum est ligatio, ac quies; de eo quoque pauca exponam. Nec enim somno minùs indigent pisces, quàm animalium cætera: ut diximus jam ante lib. III, cap. XXXIV. De hoc verba ipsa Aristotelis ponam e quarto Hist. Anim. cap. X *a*: Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔνυδρα (καθεύδειν) οἷον οἵ τε ἰχθύες, καὶ τὰ μαλάκια, καὶ τὰ μαλακόστρακα, κάραβοί τε, καὶ τὰ τοιαῦτα. βραχύυπνα μὲν οὖν ἐστιν ἅπαντα τὰ τοιαῦτα, φαίνεται δὲ καθεύδοντα. *Iisdem & dormiunt aquatilia, pisces* (sic præise dicti,) *mollusca, crustâ intecta, locustæque, & istiusmodi. Omnia quidem hæc sunt brevis somni; attamen manifesti.* Objici poterat, dixisse antea eum, quæ palpebras habent, connivere cum dormiunt: conniventiam igitur signum esse somni: sed in piscibus hoc non habere locum, quia careant palpebris. Propterea philosophus subjungit argumenta, e quibus dormire eos certò colligatur. Ac primùm quidem ex ἀτρεμίᾳ, sive *quiete intrepidâ*; quæ tanta est, ut nisi infestentur pediculis, ac, ut vocant, pulicibus (quæ animalcula somnum impediunt profundiorem) facilè manu ipsâ capiantur; quam alioqui tantopere exhorrescant. Et sanè morsus ipse pediculorum indicium somni præbet. Nam hi non infestant pisces, nisi soporatos. Nempe è profundo maris, unde originem ducunt, magno ad eos agmine natant, hinc occupant, & sic mordent, ut expergefaciant. Interdum verò & circumglobati una cum pisce captivo extrahuntur. Præterea inde eos somnum capere concludit, quòd videas, non pinnulas, vel aliud, sed caudam solùm, quod a fluvii esse motu videtur, placidè commovere; piscatoris verò superventum non sentire, sic ut manu prehendant, vel etiam baculo, aliove, feriant. Adhæc idem consequi ait, ex φορῇ ac impetu illo, quo excitati e somno, quasi mente exsternati, se corripiunt: ut canes solent ad focum dormientes, si forte ligna, vel apud Batavos tesellæ ustiles ruant, quos vulgo *cespites* vocant. Item quòd in cavernas petrarum se recipiant, tutum ita somno locum captantes. Insuper quia semiconniveant, sic ut albugo oculorum ex parte solùm videatur. Utcumque enim careant palpebris; oculis tamen sunt minùs patentibus, cùm dormiunt. Tempore denique idem arguit ait, quoniam potissimùm de nocte capiant quietem. Ac aliquos quidem, ut ibidem traditur, in arena complectitur somnus, ut pisces latos; quorum etiam vestigia in arenis comparent: hos dormientes facilè fuscinâ capi tradit ob latitudinem; sed capi eâdem quoque lupum, auratam, mugilem, similes; quod, nisi dormirent, fieri minimè posset. Alii verò super saxo sopiuntur, ut polypi: vel saxo hærent, ut patellæ. Anguillæ, & tincæ, limum subeunt. Delphini, balænæ, & quæcunque fistulam habent, in summo dormiunt æquore: imò rostrum exserunt extra aquas, quò respirent. Hoc de delphino alibi quoque apud philosophum *b* legas. Eundem, ut loco ante memorato dicitur, stertentem multi audiere. Ronchorum caussam attuli libri superioris cap. XXXIV. Addam nunc, apud Plutarchum in Comparatione animalium esse perscriptum, delphinos, ubi in somnum inciderint, paullatim pondere suo pessum ire: ubi allisérint fundo, evigilare, ronchoque edito iterum petere æquorum summa.

Quæ hactenus de piscium somno diximus, comprobantur etiam a Plinio. Verba ejus, licet alibi quoque relata *c* nobis, quia tamen mire præsens negotium illustrant, reponere hoc loco non erit molestum: *Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verùm ipsâ quiete cernuntur placida, consopita, neque aliud, quàm caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Juxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Plani autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balænæque, stertentes etiam audiuntur.*

Seleucus tamen Tarsensis in Halieutico, teste Athenæo *a*, prodidit, solum ex piscibus scarum non dormire, eumque propterea non capi de nocte, ac fortassè præ metu hoc ei contingere. Sed veriùs de isto Oppianus in secundo de Piscatione *b*, eò noctu non capi, quia præ metu se abdat in scopulorum recessus, ut tuto hoc loco petat somnum. Eò sine dubio respexit Conradus Rittershusius, cùm ad Oppiani primum de Piscat. *c* annotavit: *De scaris hoc quoque singulare est, quòd infrà extremo libro dicitur, eos solos ex omnibus piscibus somnum capere.* Id verò Oppianus nusquam dicit. Credo, memoriâ lapsus, Oppiano suo tribuit, quod de Seleuco Tarsensi in vulgatis Athenæi codd. invenerat. Verùm non dubium, quin (uti jamdiu Casaubono *d* monitum) particula οὐ interjectâ, apud eum legi debeat, μόνον τῶν ἰχθύων τὸν σκάρον οὐ καθεύδειν. *solum piscium scarum non dormire*: ut argumenta firmant, quæ Seleucus addebat, & nos antea adduximus.

Interea falsa est utraque opinio, tam eorum, qui solum ajunt scarum dormire; quàm qui tradunt, solum non dormire. Priùs abunde diluunt, quæ ex Aristotele, & Plinio, diximus. Imò hoc, vel nomine suo, refellit ἡμερόκοιτος, ut Suidæ dicitur: vel si solùm homini, prout Hesiodus usus, convenire putes ἡμερόκοιτον, sicut Oppiano vocatur in secundo de Piscat. *e* q. d. *diedormitus*, vel *diecubus* potiùs. Nempe vocabulum ex eo, quia de die cubet, noctu venetur: quo tempore sic cibis se explet, ut nec eos queat retinere, sed hi redundent ore. Ita saburratus se in fundum demittit, ac aliorum fit piscium præda. Eàdem de caussa & νυκτερὶς vocatur, quasi *noctuam* voces, aut *vespertilionem*. Nec alius ab eo videtur callionymus, sive uranoscopus.

Ad alterum venio, ecqui, præter scarum, non dormiant. De hoc sic primò statuendum, ipsos etiam scaros somni otia accipere. Quippe Oppianus *f* clarè ait, solum scarum noctu non capi, quia soleat

—— Πῆ ὕπνον.
Ἐννύχιον κοίλῃσιν ὑπαὶ κευθμῶσι λαβεῖν.
—— *Alicubi somnum*
Nocturnum cavis sub latebris capere.

Perperam igitur inde, quòd solus noctu non caperetur, collegere, solum noctu non dormire. Præterea, ut somno se non daret scarus, non solus tamen somni foret expers: quando & alii piscium non dormire dicuntur. Nam paullo ante ibidem dixerat Oppianus *g*:

—— Οὔποτ' ἐσίδοις εὕδοντας
Ἰχθύας· ἀλλ' ἄγρυπνοι καὶ ὄμματα, καὶ νόος αἰεὶ
Ἐγρήσσει ἀΰπνοτος· ἐπεὶ τρομέουσι μὲν αἰεὶ
Φέρτερον ἀντιόωντα, χερειότερον δ' ἐλάουσι.
—— *Nunquam conspexeris dormientes*
Pisces: sed iis & oculi, & animus semper
Excubat pervigil: quoniam horrent semper
Validiorem occurrentem, infirmiorem autem propellunt.

Verùm hæc, quæ simpliciter sic proferuntur, restringenda sunt ex Aristotele; qui, ut vidimus, pisces ait esse brevis somni, manifesti tamen: item ex Plinio, qui fatetur exiguum dormire. Eò autem breviss & exigui sunt somni, quia potentiorem formidant. Nempe comparatum est cum piscibus, uti cum lepore; quem & ipsum, præ timore, somni esse expertem, ait Oppianus *h*. At dormit ille, sed non securè: quippe animal timidissimum; unde & ad levem strepitum mox evigilat. Nec tamen tota piscium gens est (ut Lucretius *i* loquitur) *levisomna*. Quo major enim formido, hoc gravior piscibus est somnus. Nullus autem eorum, imò animalium, graviore premitur somno, quàm phoca, seu vitulus marinus; ut auctor est Plinius lib. IX, cap. XIII. Unde Juvenalis sat. III:

Eripient somnum Druso, vitulisque marinis.

In somno, ut ex Aristotele ibidem Plinius ait, iis est mugitus: & inde *vituli* nomen. Est is lunus ab humo-

re

---

a Sect. 296. ex edit. Cas. Scal.

b Lib. 8. Hist. An. cap. 2.

c Lib. 3 cap. 34.

a Lib. 7.

b Vers. 661. & duobus segq.

c Vers. 134.

d In lib. 7. Athen. cap. 20.

e Vers. 199.

f Lib. 2. Halieut. vers. 662.

g Vers. 657.

h Lib. 3 de Venat. vers 514. & segq.

i Lib. 5. vers. 862.

re pituitoso arteriam asperam obsidente, & agitato à spiritu reciprocante. In terra etiam dormire, præter Plinium, auctor est Oppianus lib. 1 de Piscat. *a*

Cap. XVI.

De appetitu concupiscendi in piscibus. Temperantia mugilis in cibis; contra lupi in iis intemperantia, item rhombi: at mugilis in Venere. Pietas delphini, alentis parentes in senectute: impietas hippopotami, patrem devorantis. Amor delphinorum erga conjuges; unde mas femellaque juncti semper evagantur. Castitas piscium non coeuntium cum ullis alieni generis. Quod objici possit de murænæ congressu cum vipera, id falso esse traditum ab antiquis. Delphinis cum esse amorem erga fœtus, ut eos etiam gestent in infantia: falli interea, qui arbitrantur, in os fœtum recipere. Quam balænæ abundent lacte. Cur careant papillis. Qua parte iis sitæ sint mamillæ. Quod perperam delphinis tributum, id locum habere in glauco, squatina, torpedine, fœtum, cùm metuant, ore recipientibus: imo repertam torpedinem, quæ octoginta fœtus contineret. Cur pastinaca, raja, rana, nequeant intra se fœtum recipere. Quanto tempore glanis fœtum custodiat: sed Plinium id perperam tribuisse siluro: uti & in eo deceptum, quod siluri id proprium crediderit. Thunni ἀστοργία. Scari amor, ac fides, in liberando socio captivo. Amicitia balænæ cum musculo, qua iter ei monstrat; item pinnæ cum cancello, & squilla. Unde fit, quòd apertus lucii venter sanetur si tincis affricetur. Inimicitia balænæ cum orca, attili cum clupea. Attilum *ab sturione esse diversum. Quæ clu*pea *sit. Quam asilus sit infestus erga thunnum, & gladium. Inimicitia mugilis, & lupi; congri, & murænæ; polypi, & locustæ; item, & congri; itque amphibiis, ichneumonis, ac crocodili. De amore delphini erga homines, & animo ejus grato.*

QUæ hactenus diximus, ea sunt διανοίας, ut Aristotelem loqui antea vidimus: hoc est, phantasiæ, sive cogitativæ. Nunc venio ad facultatem appetitivam, atque affectus. Ubi iidem ex ingenti copia racemabimur pauca, sed maximè idonea. Nec de affectibus solùm dicam; sed etiam virtutibus, quæ affectus moderantur. In quadrupedibus, & avibus, distinctè de his duobus egimus. Sed nihil necesse eadem nos chorda oberrare: præsertim cùm in mutis animantibus non veræ sint virtutes, aut vitia; sed horum duntaxat simulachra.

Piscibus inesse appetitum, amoremque cibi, potus, Veneris; satis est apertum. Itaque & in iis observamus imaginem quandam temperantiæ, & intemperantiæ: temperantiæ quidem in mugile, intemperantiæ autem in lupo. Qua de re non gravabor ponere verba Rondeletii lib. 1 de pisc. mar. cap. XI: *Ut vivendi genere, ita moribus, differre lupum à mugile, oris gulæque figura & conformatio docet. Mugili non carnium voraci, sed continentissimo, & piscium justissimo, natura os parvum sine dentibus tribuit: lupo vero hians vastumque; quod gulæ ventrique deditus carnibus vescatur, & rapto vivat. Ille parvum habet, & gallinarum modo densum, carnosumque ventriculum, quod muco, vel aqua solum vescatur: hic amplum, & capacem, quique etiam integros pisces voratos capere possit.*

Iidem vorax, & gulosus est rhombus, imprimis aculeatus ille. Atque ad implendam gulam multum juvat solertia superiori capite exposita nobis ex Plinio; qui hac parte, ut aliis multis, Aristotelem exscripsit, de universis id ψηττῶν, seu planis scribentem *a*. Quod verò sic gulæ sit mancipatus, in caussa etiam est, cur facilè adeò capiatur hamo.

Sed non ut in alimonia sibi temperat mugil, ita quoque in Venere. De isto sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Mugilum tanta salacitas, ut in Phœnice, & Narbonensi provincia, coitus tempore, e vivariis marem lineâ longinquâ, per os ad branchias religatâ, emissum in mare, eâdemque lineâ retractum, feminæ sequantur ad litus; rursusque feminam mares partus tempore.*

Hæc de amore alimenti, & propagationis. Nunc videamus de amore erga pisces, vel aliud animal. Prior ille cernitur erga parentes, conjugem, fœtus, alios sui, vel alterius generis, pisces.

Delphini parentes senio confectos alunt, & difficilem eorum natationem nisu corporis promovent: ut de iis refert Jo. Tzetzes. Credo, major parentium amor illis, quæ lacte nutriuntur: ut in delphinis fit. Atque hoc firmat quoque Rondeletius *a*; qui multos à se delphinos ait conspectos. Hinc etiam fieri, quòd tam diu suos sectentur parentes, & ægrè adeò ab iis divellantur. Quamquam & ab alia caussa id esse possit, quando item faciunt thunni, licet non nutriantur lacte.

Pietati delphinorum maximè adversa est impietas hippopotami, sive equi fluviatilis: ut qui ipsum devoret patrem suum; quemadmodum alibi *b* diximus ex Æliani lib. VII de An. cap. XIX: ac similiter Plutarchus in Comparat. anim. terr. & aquat. & Horapollo lib. 1, cap. LVI.

Amor delphinorum erga conjuges colligi videtur ex illis Aristotelis lib. IX Hist. Anim. cap. XLVIII *c*: Διατρίβουσι δὲ μετ' ἀλλήλων κατὰ συζυγίας οἱ ἄρρενες ταῖς θηλείαις. Quæ Theodorus vertit: *Degunt conjugatim mares cum feminis.* Ac Cæsar Scaliger: *Degunt inter se conjugia mares simul & feminæ.* Plinius sic extulit lib. IX, cap. VIII: *Agunt verè conjugia.* Ita reperio in MSo, & veteri editione Parmensi *d*. Vulgo pro *vere* editum *fere*. Et fatendum, in antiquioribus MSSis inveniri, *aguntur fere conjugia.* Itaque clarissimus Salmasius legit, *vagantur fere conjugi.* Quomodo nempe alibi *e* idem de serpentibus ait, *Conjuga ferme vagantur, nec nisi cum pari vita est.* Ac favet Solinus cap. XVIII *f*, ubi de iisdem delphinis: *Quoquò eant, conjuges evagantur.* Sic quoque conjugalis sit amoris indicium, quòd non sejugi, sed conjugi, sive conjuges vagantur. Nec aliud voluit Aristoteles verbis antea adlatis.

Castitatem piscium in connubiis mirè celebrat B. Ambrosius lib. V Hexaem. cap. III: *Tum deinde, quàm pura, & inviolata successio! Nullus alteri, sed generi suo miscetur; thymallus, thymallo g, lupus, lupo. Scorpæna quoque castitatem immaculati connubii generi suo servat.* Et mox: *Nesciunt igitur alienigenarum genera piscium adulterina contagia: sicut sunt ea, quæ coeunt asinorum equarumque inter se genera, quæ magnâ curâ hominum perpetrantur: vel rursus cum equus asinæ miscetur: quæ sunt vera adulteria naturæ.* Vulgaris tamen opinio est, murænam cum serpente, vel vipera coire. Quod legas apud Nicandrum in Theriacis *h*, Plinium lib. IX, cap. XXIII, & lib. XXXII, cap. II, Ælianum lib. I de Anim. cap. L, & lib. IX, cap. LXVI, Athenæum in VII ex Sostrato de animal. Oppianum lib. I de Venat. *i* fusiusque hoc diducentem lib. I de Piscat. *k* Orum Apoll. lib. II, cap. CXI: & ex nostris Basilium M. orat. VII Hexaëm. Ambrosium lib. V Hex. cap. VII, Isidorum lib. XII Orig. cap. VI, Philen in Jambis, Cyrum vel potiùs κῦρον, hoc est, κύριον, sive *dominum* Prodromum in Amicitia exulante. Sed ex his nonnulli, ut Plinius, & Ælianus, sic ajunt vulgus putare: ac Nicander quoque addit, εἰ δ' ἔτυμον· *si vera est fama.* Mihi placet Andreæ sententia lib. περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων, *de falso creditis.* Ubi (ut Athenæus tradidit in septimo) ψευδῆ φησιν εἶναι, τὸ μύραιναν ἔχιδνι μίγνυσθαι, προερχομένην ἐπὶ τὸν πηλώδη αἰγιαλόν· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ πηλώδεις ἔχεις νέμεσθαι, φιλοδένδρους. *Falsum esse ait, murænam in lutulentam maris oram progredientem misceri cum vipera, quæ in cænosis non versatur, sed nemorum amat secreta.* Argumento huic Andreæ accidit, quod nullus hodie piscator, nauta, vel accola litorum, ubi frequentes sunt murænæ, & vicino solo agunt viperæ, observare potuerit viperæ cum muræna congressum.

a Vers. 406.

a Lib. 9. cap. 37. sive in dist. Cæs. Scal. c. 49. sect. 256.

a Lib 3. de piscibus marinis, cap 8.

b Lib 3. cap 62. ubi de eo inter quadrupedia actum, uti his recer aquatilia quia est animal amphibium quadrupes.

c Sive secundum dist. Cæs. Scal. c. 74. sect. 502.

d An. 1476.

e Lib. 8. cap. 23.

f Ex dist. MS Soruvat, cap. 12.

g Sic scribendum ex Æliani lib 14. de Anim. cap 22. ubi θύμαλλος vocatur, & id nomen dicitur habere, quod thymum redoleat. Et favet Isidorus lib. 12. Orig. c. 6. Sed perperam apud eum Timallus editum est.

h Vers. 823. Ubi scholiastes idem prodi tum ait ab Archelao. Eisdem Hieran quoque apud Stobæum, serm. de Injustitia. cum Nicandro Archelaum physicum jungit. Nicandri versus etiam adducit Athenæus in septimo: eosque emendat Casaubonus Animad. l. 7. cap. 18.

i Vers. 380.

k Vers. 555. & seqq.

Amo-

Amore erga fœtus nulli piscium cedit delphinus. Aristot. lib. VI Hist. Anim. cap. XII a: Καὶ ἔστι τὸ ζῶον φιλότεκνον b. Atque hanc ait caussam, cur catulos suos diu comitetur. Sanè nusquam eos deserere, ait Oppianus lib. I Ἁλιευτ. c. Eosdem etiam gestant in infantia, prout quidem Aristotelem d Plinius e cepit. Sed quod Oppianus f ait, intra os recipere prolem, id aliter est. Nam hoc, ut rectè Rondeletius g inquit, *fieri non posse, perspicuè ostendit oris compositio, catulorum ipsorum magnitudo.* In quibus id veriùs habeat locum, mox dicetur. Oppianus verò in hanc sententiam impulsus est verbis istis Aristotelis lib. VI Hist. Anim. cap. XII: Εἰσδέχονται τὰ τέκνα μικρὰ ὄντα. Quæ cum Plinio, quem sequi solet, etiam Gaza cepit de gestatione in infantia; ut antè dictum. Sed video, ut Oppianus, sic Cæsarem etiam Scaligerum h verba Aristotelis capere: cui prorsus assentio.

Cæterùm non delphini modò suos amant: sed piscium etiam alii. Quales, ut in cetaceis persistam, balænæ, vituli marini, phocænæ. Hi, ut vivos pariunt fœtus, (sicut Aristoteles, cùm alibi testatur, tum lib. III Histor. anim. cap. XX, & lib. VI, cap. XI) ita quoque eos educant lacte suo. Quo quàm abundent, arguit, quòd Rondeletius narrat i, se vidisse in litore Aquitanico ex balænis colligi duos lactis cados. Papillis interea carent, ne impediant natationem. Cùm verò mulieri mamillæ sint in pectore; elephanti in alis; cani, & sui, toto ventre: piscibus istis sunt prope genitalia, ac partem eam, qua excernunt ciborum retrimenta.

Glaucus, si timere suboles cœperit, à matre ore hianti excipitur; cessante metu, iterum evomitur: ut Ælianus refert lib. I Hist. Anim. cap. XVI. Atque hoc de glaniis (è quo genere est glaucus) proditum Aristoteli ipsi lib. VI de Anim. cap. X k. Verba ejus sunt: Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι γαλεοί, καὶ ἐξαφιᾶσι, καὶ δέχονται εἰς ἑαυτοὺς τοὺς νεοττούς. *Cæteri vero mustelis & emittunt, & admittunt intra se catulos.* Ac similiter, inquit, agunt αἱ ῥῖναι, καὶ αἱ νάρκαι· *squatinæ, & torpedines.* Tum subjungit de ingenti torpedine, quam deprehensam, magno sanè affectus indicio, recepisse intra se tenellos fœtus octoginta. Id, ob spinæ asperitatem, ait facere non posse spinum; etsi & ipse è mustelis sit. E latioribus verò facere negat vel pastinacam, vel rajam; idque διὰ τὴν τραχύτητα τῆς κέρκου· *ob caudæ asperitatem.* Ranam idem negat posse, tum ob capitis magnitudinem, tum ob spinas. At delphinos id posse, Aristoteles tradere videtur; imò & phocænas. Sed de isto paullo antè diximus.

Glanis mas etiam magno amore prolem prosequitur. Nam, quo loco plurimus est fœtus, vel ad quadragesimum, aut quinquagesimum diem custodit eum, donec satis auctus à cæteris se piscibus tueri valeat. Testis Aristoteles lib. VI Hist. Anim. cap. XIV. Propterea Æliano quoque γλάνις (sic enim, non λάγνος, legendum) dicitur φιλοτεκνότατος ἰχθύων· *ex piscibus suorum piscium amantissimus.* Ut ibidem est, σιλούρῳ τὸ εἶδος ὅμοιός ἐστι· *formâ similis est siluro.* Ea res imposuit Plinio, ut quod de glanide scripserat Aristoteles, ipse tribueret siluro. Sic enim ille lib. IX, cap. XXXIII: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova, sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis: cætera feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Ubi & in altero fallitur, cùm ait, à solo hoc custodiri ova, cùm idem faciat cyprinus. *Fœtus*, igitur, non *ova* dicere oportuerat. Plinius verò in errorem etiam impulit Theodorum Gazam: ut qui propterea apud Aristotelem γλάνιδα semper verterit *silurum.* Imò in Glossis etiam Græcolatinis ab H. Stephano editis, & Leidæ cum castigationibus B. Vulcanii recusis, legas cap. de Piscibus l: *Silurus*, γλάνιος. Unde eadem videmus, pro γλάνις etiam γλάνιος dici. Quin & apud Hermolaum Byzantium, in epitome Stephani Ethnicorum m, legas: Γλάνις ὁ καλούμενος γλάνιος. Et Raphaëlem Volaterranum si audimus in quinto & vigesimo Philologiæ, Plinius etiam *glanium* dixit. Sed apud eum lib. XXXII, cap. IX, lego *glanis jecur*, non *glanii*

Objectant locum alium è lib. IX, cap. XLIII: *Glanius, qui & glanis vocatur.* Verùm sic veteres libri: *Cautius, qui glanis vocatur.* Julius tamen Scaliger, ubi Aristoteles habet γλάνις, *glanius* vertit, lib. VI Hist. Animal. cap. XIV, sive ex ejus distinctione, sectione CLIV, & sequenti. Inque commentario ibidem sic scribit: *Glanis, sive glanius.* Eumque præcipuè secuti *glanium* vocamus cap. I: ubi & retuli, quæ de amore glanidis erga fœtum, imo & cyprini, proximè dicebam. Interea tutius *glanis*, quàm *glanius*, vocetur. Multum enim metuo, ne γλάνιος sit vocabulum mixobarbarum. Aliquid interim est, quod & Plinius *glanis* videatur dixisse, quod proximè abit.

Hunc variorum morem piscium erga subolem sic expressit B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. III: *Alii* (pisces) *vivos fœtus edunt de suo corpore; ut mustela, & canicula, & cete ingentia; delphines, & phocæ, aliaque cætera hujusmodi. Quæ cum ediderint partus; siquid fortè insidiarum, terrorisque, præsenserint circa catulos suos quemquam moliri; quo tueantur eos, vel teneræ ætatis pavorem materno affectu comprimant; aperire ora, & innoxios partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore, & genitali ferunttur alvo abscondere. Quis humanus affectus hanc piscium pietatem possit imitari?* Pluraque in hanc mentem facundè ibidem disserit sanctissimus antistes.

Nec tamen hæc στοργὴ a perpetua est. Nam quid ἀστοργον b magis thunnis? ut qui devorent ova propria, simulac ea pepererunt: quemadmodum Oppianus ait lib. I de Piscat. c

Jam videamus, ubi etiam non est arctum adeò naturæ vinculum, quantus nihilominus sit consensus. Ac primùm in piscibus ejusdem generis. Ubi exemplo fuerit scarus: qui quàm non modo amicus ac fidelis, sed etiam prudens erga socios sit; ex Ovidio, & Plinio, vidimus cap. superiori. Atque idem refert Plutarchus in Comparatione terrestrium, & aquatilium. Sed eleganter imprimis Oppianus in quarto de Piscatione. Uterque verò & alterum præmittit, ut sagacitatis, sic amoris & fidei exemplum; quod, si scarus quispiam deglutierit hamum, cæteri, qui adsunt, approperent, & abrodendo funiculum liberent socium.

De amore erga alterius generis pisces, & cum iis concordia, sic Plinius d: *Amicitiæ exempla sunt balæna, & musculus: quando prægravi superciliorum pondere obrutis ejus oculis, infestantia magnitudinem vada prænatans demonstrat, oculorumque vice fungitur.* Similiter Ælianus e. Sed ambigit Cæsar Scaliger f.

Pinnæ, quæ & Græcis πίνναι dicuntur, socios habent cancellum, & squillam, πιννοφύλακας, *custodes suas*; quibus amissis, perire celeriùs Aristoteles ait in V Hist. Animal. cap. XIV. Nempe pinna, quando esurit, hiat. Tum pisciculi minuti ejus subeunt alveum. Hoc ea non sentit. Sed monetur à cancello, vel squilla. Ab his vellicata, fores claudit; cumque cancello, vel squilla, prædam partitur. Cicero lib. II de Nat. Deor. *Pinna (sic enim Græcè dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum, admonita ab squilla, pinna morsu comprimit conchas.* Ubi per duas conchas intellige testas: à quibus Aristoteli talia dicuntur δίθυρα: Gaza vertit *bivalvia*, ut μονόθυρα eidem *univalvia*. Aliis *bifores*, & *unifores* conchæ.

Lucii, & tincæ, amicitiam inde comprobant, quòd cùm carnivorus sit lucius, tincæ tamen parcat: tum etiam, quod si ventrem lucii ad duos, & amplius, digitos rescindas, & vulnus postea consuas, hinc vivario reddas, in quo tincæ fuerint, sanetur, postquam tincis ventrem affricuerit. Sed amicos quidem hos pisces esse agnoscimus; attamen, quod sanetur lucius, ab duabus potiùs esse caussis videtur. Prior est à lucii vivacitate; de qua dictum cap. III. Altera est à tincarum natura. Sunt enim glutino-

a Cæs. Scal. c. 10. sect. 124.
b Valde amans suos fœtus amat.
c Vers. 665. & seqq.
d Lib. 6. Hist. An. cap. 12. sect. 119.
e Lib. 9. cap. 8.
f Lib. 1. Halieut. vers. 656. 657.
g Lib. 16. de pisc. mar. c. 8.
h Comm. in Arist. lib. un. allatum: nempe in dict. Cæs. Scal. c. 10. sect. 119.
i Lib. 3. de pisc. mar. cap. 23.
k Ex dist. Cæs. Scal. cap. 8. sect. 106.
l Col. 250. utriusque edit.
m In Γλαδ. in.
a Naturalis erga prolem affectio.
b Expers naturalis amoris.
c Vers. 756. & seqq.
d Lib. 9. cap. ult.
e Lib. 2. de animal. cap. 13. ubi & Oppian. 5. Halieut. vers. 99. & seqq.
f Comment. in Arist. l. 2. Hist. An. cap. 16. sect. 118. ubi id Contrabrio aut incompertum.

tinosæ; ut, non oblæsis hicii visceribus, facilè vulnus ventris coalescat. Est autem tinca, quam Belgæ *zeelt* vocant; vel etiam *schoenmaker*, hoc est, *sutorem*: nempe quia cute corium referat, unde suuntur calcei.

Nec tamen amoris solùm, & consensus exempla, in piscibus habemus: sed odii etiam, & dissensus. Ita inimicitiæ sunt balænæ cum orcâ, *infestâ* (ut Plinius *a* ait) *huic belluâ, & cujus imago nulla repræsentatione exprimi possit aliâ, quam carnis immensæ, dentibus truculentæ.* Subjungit deinde de pugna orcæ cum balænis. Tandem ita claudit: *Spectantur ea prælia, ceu mari ipso sibi irato, nullis in sinu ventis: fluctibus vero ad anhelitus fluctusque, quantos nulli turbines volvunt.* Hunc affectum malignum inter balænam, & orcam, agnoscit etiam Olaus Magnus *b*, qui & pugnæ inter eas qualemcumque exhibuit picturam.

a Lib. 9 cap. 6.
b Lib. 21. cap. 9.

Inimicitia item est inter attilum, & clupeam. Plinius lib. IX, cap. XV: *Haud minor thunno attilus in Pado, inertiâ pinguescens, ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus. atque hunc minimus piscis, appellatus clupea, venam quandam ejus in faucibus mirâ cupidine appetens, morsu exanimat.* Porrò attilus non sturio est, quod Franciscus Philelphus putabat: sed qui Padi accolis dicitur *adeaa*, *adene*, vel *adane*: ut Cælius Calcagninus solidè eo comprobat, quòd magnitudo sit eadem, nec alibi is piscis inveniatur. Ipsum vide Cœlium lib. V epistolarum, eà quæ est ad Jacobum Ziglerum. Clupea autem, quæ & Ennio memorata, eadem videtur ac Græcorum θρίσσα: quæ opinio eo firmatur, quòd Italorum *chiepa*, quæ θρίσσα est, ex *clupea* corruptum videtur. Præterea ut thrissæ, sic clypeæ, tribuitur à veteribus spinarum multitudo. Κλυπαία dicitur quoque Callisthini Sybaritæ apud Stobæum: qui &, aucto spinarum numero, ab iis ait interimi. Idem Plinius aliquanto pòst. *Animal est parvum scorpionis effigie, aranei magnitudine. Hoc se, & thunno, & ei, qui gladius vocatur, crebro delphini magnitudinem excedenti, sub pinnas affigit aculeo: tantoque infestat dolore, ut in naves sæpenumero exsiliant. Quod & alias faciunt aliorum vim timentes, mugiles maxime, tam præcipuæ velocitatis, ut transversa navigia interim superjaciant.* Animalculum hoc οἶστρος, sive *asilus* dicitur Aristoteli lib. VI Hist. Animal. cap. XXXI. Ac apud Athenæum quoque legas, difficulter capi thunnum, dum parvulos habet fœtus: sed, ubi is grandior, capi ob asilum. Figuram ejus Rondeletius, & ex eo Gesnerus, expressit.

Etiam, ut Aristoteles ait lib. IX, cap. II *c*, λάβραξ, καὶ κεστρεὺς, πολεμιώτατοι, *inter lupum, & mugilem, inimicitiæ sunt capitales.* Et paullo pòst *d*: Ἀπεσθίεται δὲ ὁ μὲν κεστρεὺς ὑπὸ λάβρακος, ὁ δὲ γόγγρος ὑπὸ μυραίνης. *Devoratur mugil à lupo, conger autem à muræna.* Porro alii aliis caudam prærodunt: sine qua etiam vivunt, dummodo non in tantum morsus excesserit, ut excrementa nequeant continere. Unde Aristoteles ibidem *e*: Ζῶσι δὲ πολλάκις ἀφῃρημένοι οἱ κεστρεῖς τὴν οὐρὰν, καὶ οἱ γόγγροι, μέχρι τῆς ἐξόδου τῆς περιττώματος. *Vivunt sæpe mugiles, & congri, adesâ caudâ ab ea usque parte, qua cibi egeruntur.* De his ita Plinius lib. IX, cap. ult. *Sunt & inimicitiæ miracula. Mugil, & lupus, mutuo odio flagrant; conger, & muræna, caudas inter se prærodentes. Polypum in tantum locusta pavet, ut si juxta viderit, omnino moriatur. Locustam conger; rursus polypum congri lacerant. Nigidius auctor est, prærodere caudam mugili lupum, eosdemque statis mensibus concordes esse. Omnes autem vivere, quibus cauda sic amputentur.*

c Struen dist. Cæs. Scalig. cap. 3. sect. 65.
d Sect. 66.
e Sect. 66.

Ranas absumit is piscis, qui quasi civis esset Romanus Lucii sibi nomen vindicavit. Unde Ausonius Mosella:

Hic etiam Latio risus prænomine, cultor
Stagnorum, querulis vis infestissima ranis
Lucius, obscuras ulva cœnoque lacunas
Obsidet.

Similes inimicitiæ in amphibiis Nili quadrupedibus se exerunt. Ichneumon enim, quem vulgo *murem Pharaonis* dicimus, crocodili, imò & aspidis, ova indagat: unde illis *ichneumonis* nomen, quasi dicas *indagatorem*. Reperta utriusque ova conterit: ut est apud Oppianum in tertio de Venatione. Nicander tamen ait eum aspidis ova humi mandare. Porrò ex his etiam divina elucet sapientia. Sic enim utriusque animalis, usque adeò noxii, fœcunditas impeditur.

Atque ista ad amorem, & odium, pertinent, quo pisces inter se mutuò flagrant. Præterea amore aliqui hominem prosequuntur. De delphinis id tradit Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XLVIII *a*. Notissimum est exemplum de Arione Methymnæo, citharœdo, Tarento proficiscente Corinthum, & postquam carmen cecinisset ὄρθιον (quale χαλεπὸν ᾄσαι *b*, ut Aristoteles *c* ait) in altum, desiliente; sed excepto ab delphino, & ab eo Tænarum in Laconicam devecto. Primus id narravit Herodotus lib. I: ex eo alii, in his Ovidius II Fast. Agellius lib. XVI, cap. ult. Oppianus lib. V ἁλιευτ. *d* Pro fabula habent multi: sed Philippo in Αἰγιαλ. *e*.

—— οὐ ψεύδεις μῦθος Ἀρίονος.
—— *Non falsa est fabula Arionis.*

a Secundum dist. Cæs. Scal. cap. 74. sect. 498.
b Difficulter cani.
c In problem. sect. 19. quæst. 37.
d Vers. 448.
e Lib. 1. cap. 50. quod est. ius ἰχθύας.

Apio etiam Plistonices, sive Polyistor, in quincto Ægyptiacorum tradidit de puero apud Puteolos adamato à delphino: atque id se vidisse ipse narrat. Verba ejus adducit Agellius lib. VII, cap. VIII. Sed quod Apio aculeos in tergo tribuit delphino, id aliter est: ut, si delphinum ipse viderit, quemadmodum ait; parum ejus attenderit figuram: prout Rondeletius, qui plurimos conspexit, rectè monet in opere de piscibus marinis *f*. Fortasse ob istud, & alia multa, in illo etiam, quod de delphino diximus, auctoritas ejus levior videatur. Sed idem, etsi non eodem planè modo, retulere etiam Mæcenas, Flavianus, & Flavius Alfius, atque alii: ut Plinius testis est lib. IX, cap. VIII. Ac ibidem simile addit exemplum de delphino in litore Africo Hipponis Diarrhyti: & aliud de eo, qui adamasset puerum Jassensem: quem, postquam delphinus expirasset, Alexander M. Neptuni sacerdotio præfecit. Atque idem memorant Plutarchus in Comparat. animalium, Ælianus lib. VI, cap. XV, Athenæus in VII, Tzetzes Chil. III, cap. CXVII. Sic tamen memorant, ut discrepent in nonnullis. Vide & de hujusmodi amore, ac mansuetudine, præter memoratos, Plinium lib. IX, epist. XXXIII, quæ ad Caninium, Pausaniam Laconicis, & Solinum cap. XVIII. Ac plura nobis Gesnerus congessit *g*. Sed pleraque Cæsari Scaligero *h* suspecta.

f Lib. 16. cap. 8.
g De aquatilibus, cap. de delphino pag. 395. & seqq.
h In Arist. lib. 2 Hist. Animal. cap. 16. sect. 118.

Amor istiusmodi natura delphino insitus videtur. Intenditur autem, si quis benefecerit. Est enim is piscis gratissimus: qualem se erga Cœranum Parium præbuit ille, de quo Plutarchus in Comparatione Terrestrium, & Aquatilium, Ælianus lib. VIII de Animal. cap. III, & Athenæus lib. XIII, qui Phylarchum ejus rei laudat auctorem. Sed Cæsar Scaliger *i* prospitio habet mendacio. Alterum quoque εὐχαριστίας *k* in delphino exemplum commemorat idem Ælianus lib. II de Anim. cap. VI.

i Ad memoratum Aristotelis locum.
k Animi grati.

CAP. XVII.

De appetitu irascendi in piscibus. Callionymum felle abundare. Pugna cancrorum inter se arietantium: adhæc amiarum, sive troctarum (eadem enim) cum delphino; carabi item cum muræna; canicula marina cum urinantibus. Origo fabulæ de Scylla in scopulum conversâ, & pube tenus cinctâ canibus marinis. Terrestria animalia ab aquatilibus ejusdem nominis & robore vinci, & magnitudine. Quod in sepiarum genere, non ut mares feminis, ita feminæ maribus succurrant; videri non minorem testari amorem, sed majorem metum. Quantopere piscium alii delphinum timeant. Meticulosi thynni, mugiles, melanuri, locusta, cancri. Quantus saracho metus, & cui bono hunc Deus timorem illi indiderit. Silurum Ausonii alium esse ab siluro Plinii: illum esse mitem, & innoxium; hunc grassari in pisces cæteros: illum in præsto fuisse,

hunc non item, præterquam Rhodiis. De inertia rhombi, & asili.

POstquam vidimus de concupiscendi appetitu, & virtutibus ac vitiis circa eum versantibus, considerabimus quoque irascendi appetitum, & illius tum moderationem, tum excessum. Agendum igitur nunc partim de ira & iracundia, atque audacia; partim de metu, timiditate, atque aliis, quæ fortitudini repugnant.

Callionymum esse iracundum, ex eo colligas, quòd ut Plinius refert lib. XXXII, cap. VII, *Nulli piscium fel copiosius.* Atque addit, idem Menandro traditum. Ex cujus Messenia Ælianus lib. XIII, cap. IV adducit isthoc:

Τίθημ' ἔχειν χολὴν σε καλλιωνύμου
Πλείω.
Habere callionymo te censeo
Plus fellis.

Item illud Anaxippi in Epidicazomeno:

Ἐάν με κινῇς, ἢ ποιήσῃς τὴν χολὴν
Ἅπασαν, ὥσπερ καλλιωνύμου, ζέσαι.
Si moveris me, feceris mox ferveat
Ut bilis omnis, more callionymi.

De felle ejus agit & Dioscorides lib. II, cap. XCVI.

Irarum etiam testes sunt pugnæ, tum in eodem genere, tum in diverso. In eodem, ut in cancris; qui Plinio *a* teste, *dimicant inter se, ut arietes, adversis cornibus incursantes.* In diverso, sicut amiæ cum delphino, quorum pugnam graphicè describit Oppianus in secundo de Piscatione *b*. Conspecta bellua se amiæ convertunt, maximæ circumnatant, & cæteras defendunt. Ac cum alias bellua, tum lamias, ab iis vulnera accepisse, quandoque conspectum: ut est apud Arist. lib. IX Hist. Animal. cap. XXXVII *c*.

a Lib 9. cap. 31.
b Vers. 562.
c Cas. Scal. sect. 263.

Prœlium troctarum cum delphino referunt Ælianus lib. I de Anim. cap. V, & Philes in jambis, cap. de Troctis. Ut diversum piscium genus memorat vir eruditus in suis ad memoratum Oppiani locum notis. Sed enim planè eædem amiæ, & troctæ: ut docet Rondeletius lib. VIII de pisc. mar. cap. IX. Nomen τρώκτης *comestorem*, vel *voratorem* sonat, ἀπὸ τοῦ τρώγειν, quòd est *edere*. Atque ad hanc voracitatem conferunt dentes crebri, continui, & acuti.

Carabus quanto animo adversus murænam decertet. Oppianus scitè depinxit lib. II Ἁλιευτ. *d*

d Vers. 321. & seqq.

Caniculæ marinæ strenuè adversus urinantes dimicant, de quo Plinius lib. IX, cap. XLVI. Easdem signat Theophrastus lib. IV Hist. Plant. cap. VIII, cùm de mari rubro ait: Ἡ δὲ θάλαττα θηριώδης. πλείους δὲ ἔχει τοὺς καρχαρίας, ὥστε μὴ εἶναι κολυμβᾶν. *Mare hoc plenum est belluis, plurimosque habet carcharias, in tantum, ut non sit tutum natare.* Ubi Theodorus Gaza καρχαρίας reddidit *caniculas.* Solinus, & Ammianus, *canes* nominant *marinos.* Etiam κύνας θαλαττίους *e* (ut cæteros mittam) Athenæus vocat in quarto: ubi Archestrati versibus docet, esse ἀνθρωποφάγους *f*: ut mirum non sit, si humanæ avidi carnis cum hominibus decertent. Poetæ fabulantur, Scyllam, (non illam Nisi filiam, quæ, abscisso patris capillo, commutata dicitur in cirim; sed filiam Phorci, quæ postquam concubuisset cum Glauco, in mare se præcipitavit, & conversa creditur in scopulum marinum prope Rhegium Italiæ) pube tenus cinctam fuisse his piscibus marinis, qui & classem Ulyssis infestarint. Unde Maro in Sileno:

e Canem marinum.
f Hominum comestorem.

Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis?

Fabulæ origo partim est ex eo, quòd σκύλαξ *catulum* signet, ut est apud Hesychium: (nempe ejusdem hoc originis est, ac σκύλαξ, *catulus*) partim etiam, quia scopulus ille supernâ parte mulierem referret, inque infernis partibus concavis delitescere crederentur canes marini: undæ etiam, in eas partes illisæ, imitarentur sonum horribilis multorum canum latratus. Quæ firmant Strabo in primo, Agatharchides apud Apollonii interpretem, & Isacius Tzetzes.

Par ratio in aliis piscium plurimis. Nam ut vires majores, sic major etiam ferocitas esse aquatilium, quam terrestrium, videtur. Oppianus lib. V Ἁλιευτ. *a*

a Vers. 23.

——— Καὶ ἀλκῇ,
Καὶ μεγέθει, προβέβηκεν ἀναιδέα θρέμματα πόντου.
——— Et robore,
Et magnitudine, antecedunt immania monstra ponti.

Confert deinde testudines, canes, pantheras, hiænas, ariëtes marinos, cum ejusdem nominis aquatilibus: ac vincere hæc contendit.

Non desunt tamen etiam metûs argumenta. Ac interdum id fit in eodem genere, in quo fortitudo se exerit. Constantia enim in maribus sæpius relucet, feminis non item. Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Sepiarum generis mares varii, & nigriores, constantiæque majoris. Percussa tridente feminæ auxiliantur: at femina ictu mare fugit.* Credo, non amoris, sed animi minùs, feminis.

At timoris in universo genere est, quòd, adventante delphino, fugam capessunt piscium alii. Unde Papinius in nono Thebaidos:

Qualis cærulei tumido sub gurgite terror
Piscibus, arcani quoties devexa profundi
Scrutantem delphina vident: fugit omnis in imos
Turba lacus, viridesque metu stipantur in algas:
Nec prius emersi b, quam summa per æquora flexus,
Emicet, & visis malit certare carinis.

b Al. emergunt.

Ovidii est de thynnis *c*:

Et pavidi magno fugientes agmine thynni.

c In Halieutico.

Timidi item mugiles; ut ait Ælianus lib. VII de Anim. cap. XIX.

Melanuros etiam esse meticulosos, dictum cap. præcedenti.

De locustis ita Plinius lib. IX, cap. XXX: *Reptantium modo fluitant: si nullus ingruat metus, recto meatu cornibus, quæ sunt propriâ rotunditate præpilata, ad latera porrectis; iisdem erectis pavore, oblique in latera procedunt.* Ejusdem verba sunt *d*: *Cancri in pavore etiam retrorsum pari velocitate redeunt.*

d Lib. 9. cap. 31.

Timidus quoque sarachus, usque adeò, ut ad tremulum umbræ motum territus se recipiat quam longissimè. Nec est temere, quòd sapiens Numen ei tantum indidit pavorem. Nam hinc est, quòd insequente lucio, cyprino, truttave, gregatim magno agmine fugiat in retia, summâ cum piscantium voluptate, ac commodo; ut qui non modò sic sarachos, sed etiam pisces capiant insequentes. Est autem hæc sarachi appellatio ab Epirotis, seu Albanensibus. Insubribus est *acone*, & *aquone*: quorum exemplo dicitur *aquo* à Paullo Jovio, & Salviano; *aco* à Fracastorio, & Benedicto Jovio; *agonus* à Bellonio.

De polypo mitto, quem Plinius *e* ait, *colorem mutare ad similitudinem loci, & maximè in metu.* Nec enim à metu est coloris ea mutatio; imò nec verè mutat, nisi apparentem; ut cap. V, & alibi, ostendimus.

e Lib. 9. cap. 29.

Silurus est mitis, & innoxius; ut Ausonius illum in Mosella describit. Satis verò apertum est, signare eum, quem nunc *sturionem* dicimus. Nec obstat, quòd secundùm Plinium, *silurus grassatur, ubicunque est, omne animal appetens; equos natantes sæpe demergens, præcipue in Meno Germaniæ amne.* Nam, ut alia est echineis Oppiani, quam Aristotelis: ita alius quoque silurus est Ausonii, quam Plinii; ut primus Josephus Scaliger *f* observavit. Ut alia mittam, silurus magnum addit honorem amni; sicut de eo Ausonius ait. At silurus veterum vilis erat piscis: quod non modò ex Juvenale *g*, & veteri ejus interprete *h*, constat: sed etiam Antiphane, & Diodoro Sinopensi, apud Athenæum in VI. Rhodiis quidem

f In Lectionibus Ausonianis lib. 1. cap. 1.
g Sat. 4. & 14.
h Ad sat. 4.

in deliciis fuisse, colligi videtur ex Diphilo in VII Athenæi. Sed aliud judicium, cùm aliis Græcorum, tum etiam Romanis fuisse, jam vidimus. Denique non veterum silurum, sed sturionem nostrum, silurum etiam vocari videas ab Venantio Fortunato, Pictaviensi episcopo; qui duobus post Ausonium seculis vixit. Nam, quod eidem Scaligero monitum, silurum veterum non invenias in Garumna: at capere eum est etiam ultra confluentes Ægirci amnis: de quo sic Poeta memoratus lib. I poëmatum, carm. XXI *a*.

Obtinet expulsus stabulum campestre silurus:
Plus capitur terris, quam modo piscis aquis.

Ad rictum etiam pertinet inertia: quippe laboris metus; quo nihil æque fortitudini adversum. Hanc cernere est in rhombis illis,

Quos operit glacies Mæotica, ruptaque tandem
Solibus effundit torpentis ad ostia Ponti,
Desidiâ tardos, & longo frigore pingues;

ut Juvenalis ait sat. IV. Item in attilo; de quo Plinius lib. IX, cap. XV: *Attilus in Pado inertiâ pinguescens ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.*

a In bibliotheca SS. Patrum edit. a. Tom. 8. col. 838.

Cap. XVIII.

De facultate locomotiva, tum eâ quæ est partis solùm, tum quæ totius est corporis. Varia eorum genera recensentur, quæ cùm stabilem habeant sedem, nonnisi partem moveant corporis. Alia nunc partem, nunc corpus integrum moventia. Totius corporis motus, vel natatus est, vel gressus, vel volatus. Cur nec ceto, sepia, aut planis piscos; nec quæ obducuntur crusta; vel incedere, vel volare possint. Alio loco marinis, alio autem fluviatilibus, pinnas esse datas. De earundem numero. Perperam Plinium branchias adimere murænæ: ac quantò rectius de eo scripserit Aristoteles. Cur tam Aristoteles, quàm Plinius, eidem negent esse pinnas; recentiores autem eas agnoscant. Usus caudæ in natando. Quo piscium caudæ differat ab illis quadrupedum. Quæ mente ἄρχισ@ dicatur Aristoteli. Cur transversa lataque sit balænis, ac delphinis. Quare Deus caudam negarit cancris, non item locustis. Aristoteles, & Rondeletius, conciliantur: quorum ille caudam adimit cancris, hic tribuit. Quid Lunæ pisci pro cauda sit datum. Fistulæ usus polypo ad natandum. De longorum piscium natatu, qui varius fit corporis flexibus.

HAbemus de iis, quæ ad sensum, appetitum, ac mores, pertinent. Nunc considerationes intendemus in motum: qui duplex se offert in piscibus. Vel enim pars solùm corporis dilatando, aut contrahendo, movetur, reliquo corpore immoto: vel movetur corpus universum: quod partim in iis fit, quæ habent pinnas, vel pedes; partim illis, quæ ob sui longitudinem variis flexibus corpus promovent. Quæ prioris sunt generis, uno semper loco stabilem habent sedem: unde Aristoteli *a* dicuntur μόνιμα, quasi dicas, *stationaria*. Ac alia quidem loco suo lanâ tenui alligantur; ut mytuli, & pinnæ, quibus datum quidem, ut se membranis suis pandant, & contrahant; at non item, ut partem aliquam sui emittant foras. Alia verò adhærent saxis; ut urticæ, neritæ, lepades: ex quibus urticæ sic quandoque contrahunt frondem, ut eam conspicere non possis. Alia aliis adhærent rei, velut ostreis holothuria. Sunt & vermes rubri saxis, vel ostreorum testis hærentes: partem sui anteriorem nunc proferentes è fistula, nunc adducentes. Alia defixa sunt in terra; ut tum pinnæ, & pernæ; quæ sic se movent, ut nullam sui partem emittant foras: tum ungues, qui aperta testâ caput exserunt. Alia jacent super terram, ob gravitatem testæ; sicut ostrea magna; quæ nullam sui partem exserunt extra testam. Alia jacent super arenam; ut chamæ, pectines, spondyli, tellinæ; quæ & ipsa nullam sui partem foras mittunt; uti neque alia binis testis conclusa. Pectines tamen volitare supra aquas, proditum est à Plinio; ut posteà referetur. Balani in rimis saxorum se habent, ut vermes rubri hærentes saxis, vel ostreis; de quorum utrisque dictum. Purpuræ, buccinæ, cochleæ, mutant locum. Sed cancellus, qui, crustulâ & ipse contectus, inest conchis eorum, quæ proximè nominavimus, duriorem quidem sui partem exerit concha; sed ei retinet molliorem; planeque cochleæ instar vivit. Ipsæ verò buccinæ, cochleæ, purpuræ, mutant sedes. Hæc de piscibus, qui unâ semper in sede degentes partem duntaxat corporis cient. Aristoteles *a* etiam vocat ἀκίνητα, quasi dicas, *immobilia*. Sed parum commode; quia, ut ostendimus, & ipse agnoscit, partem corporis movent: ut magis idonea sit appellatio illa μονίμων, de qua diximus.

a Lib. 1 Hist. An. cap. 1. sive Cas. Scal. cap. 2. sect. 9.

a Lib. 1. cap 1. sive Cas. Scal. cap 2. sect. 9.

Reliquum est, videamus de illis, quibus totum movetur corpus: sic tamen, ut & partem aliquam moveant seorsum. Ita, ut Plinius *b* ait, *sepiæ, & loligini, pedes duo longissimi, & asperi; quibus ad ora admovent cibos, & in fluctibus se, velut anchoris, stabiliunt: cæteri cirri, quibus venantur.* Cancris quoque & astacis, χηλαὶ manibus nostris respondent. Quippe inserviunt cibo ori ingerendo: unde & prope os eas Deus fecit. Imò & his se tuentur, aliosque impugnant. At squillæ chelis carent. In sepia, cancro, & similibus, facile est distinguere utrumque motum. Deinceps verò solùm loquemur de motu illo totius corporis. Qui est triplex; natatus, gressus, & volatus.

b Lib. 9. cap. 28.

Quibusdam verò est simplex motus, quibusdam geminus. Simplex vel solùm est natatus, vel gressus solùm. Natatu duntaxat valent belluæ marinæ; item sepiæ è mollibus: adhæc plani, ut rajæ, quippe organis aliis ad motus carent: item quæ crustâ obducuntur; ut astaci, cancri marini, ἱππεῖς, sive equites, ac squillæ. Nam longiores iis pedes, quàm ut ingredi valeant: sed natatui sunt idonei, quia pro remis inserviunt. At qui simpliciter cancri vocantur, solùm gradiuntur, non natant; cujus caussam inferius exponam.

Præcipuum verò natatûs instrumentum sunt pinnæ: quibus idcirco natura, sive Deus potiùs, ad latus locum dedit: in marinis quidem ita, ut ad superiorem magis partem vergant; in fluviatilibus magis sub ventre.

De numero earum sic Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XIII *c*: Τὰ πτερύγια, οἱ μὲν πλεῖστοι, τέτταρα· οἱ δὲ προμήκεις, οἷον ἐγχέλυς, δύο, ὄντα πρὸς τοῖς βραγχίοις· ὁμοίως δὲ κεστρεῖς, οἷον ἐν Σιφαῖς οἱ ἐν τῇ λίμνῃ, δύο· καὶ ἡ καλουμένη ταινία ὡσαύτως. Ἔνια δὲ τῶν προμηκῶν, οὐδὲ πτερύγια, οἷον σμύραινα· οὐδὲ τὰ βράγχια διηρθρωμένα ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἰχθύσιν. *Pinnas ut plurimum quaternas habent. Attamen longis, ut anguillæ, bina juxta branchias hærent. Mugilibus etiam illis, qui in Sipharum stagno, bina; atque etiam ei, quam vittam appellant. Nonnullis e longis nulla omnino sunt pinna, ut murænæ: quæ nec branchias sic habent explicatas, ut pisces alii.* De eodem ita Plinius *d*: *Pinnarum quoque sunt discrimina, quæ pedum vice datæ sunt piscibus; nullis supra quaternas; quibusdam bina, quibusdam trina, aliis nulla. In Fucino tantum lacu piscis est, qui octonis pinnis natat. Bina omnino longis, & lubricis; ut anguillis, & congris. Nulla, ut murænis; quibus nec branchiæ. Hæc omnia flexuoso corporum impulsu ita mari utuntur, ut serpentes terrâ. In sicco quoque repunt. Ideo etiam vivaciora talia. Et è planis aliqua non habent pinnas: ut pastinacæ: ipsa enim latitudine natant. Et quæ mollia appellantur, ut polypi; quoniam pedes illis pinnarum vicem præstant.* Verùm hos non pedibus modò, sed etiam pinnis natare, Aristoteles ait. Mirum verò, Plinium murænæ, ut pinnas, sic etiam branchias adimere; cùm eas habeat quaternas; sed, ut Athenæus *e* vocat, parvas; utpote ex quaternis minutis osculis, sive foraminibus, paullum modò se exserentes. Sanè Aristoteles, ut ex verbis proximè adlatis vidimus, non simpliciter ei adimit branchias; verùm solùm ait, eas habere, non διηρθρωμένας, hoc est, explicitas, expressasque; sed potiùs confusas, præter aliorum piscium morem.

c Cas. Scal c. 16. sect. 108.

d Lib 9. cap. 20.

e Lib 7. idque ex quodam Theophrasti de piscibus in sicco perdurantibus.

rem. Imò ne illud quidem simpliciter capiendum, quod tam Aristoteles, quam Plinius dicit, non habere pinnas. Nam has quoque obtinet: sed non ad latus sitas, neque tales, ut natare iis possit. Et hæc fuit caussa, cur eas pinnarum nomine Aristoteles non dignaretur.

Utcunque verò pinnis habentia iis potissimùm natent: tamen & caudâ, ut gubernaculo, in natando se regunt. Hæc ut Aristoteles *a* ait, est piscibus *συνεχὴς*, sive corpori continua, & uno protenta tractu, cùm aliis animantibus quasi appendatur. quod in lacertis etiam locum habet in eisdem humo. Ex ima sui parte est *σχιστή*, sive bifida, hoc est, pinnulis, vel crenis divisa. *Ἀσχιστον b* tamen vocat Aristoteles, quod *non fissilem* signat. Sed (ut Cæsar Scaliger *c* annotavit) solùm dicere voluit, non, ut aliis animantibus, eam esse quasi abscissam à corpore. In mugile, lupo, & aliis magno numero, pro spinæ longitudine se habet ad aquas findendas. Atque ut tanto id melius possit, transversa est lataque in delphinis, ac balenis. Cancros cauda carere, Aristoteles ait lib. IV Histor. Anim. cap. II *d*. At, ut idem docet *e*, habent locustæ. In quo discrimine itidem divina se exserit sapientia. Nam locustis cauda utilis fuit in natando, cùm quinis ejus palmulis innitantur. Canceris autem cauda foret inutilis, quòd vitam agant terrenam. Rondeletius tamen & his caudam esse tradit lib. II de piscibus marinis, cap. X. Verùm hæc conciliare non est operosum. Nec enim *ἁπλῶς f* iis caudam negat Aristoteles; sed solùm si conferas cum locusta, cui protenditur cauda. Id fieri non potuit in cancro. Quippe, ut verbis utar Aristotelis *g*, *τὸ σῶμα τῶν μὲν καράβων καὶ καρίδων προμηκές· τὸ δὲ τῶν καρκίνων, στρογγύλον*: *locustarum, squillarumque corpus oblongum est; cancrorum, rotundum.* Ubi non loquitur de rotunditate absoluta, sed comparata: ac similiter caudam adimere putandum. Justiùs tamen Lunæ pisci caudam esse neges, ob figuram magis orbicularem. Interim cum duas habeat pinnas, inferior earum caudæ usum præbet: ut idem Rondeletius *h* monuit.

Etiam fistula natatui inservit. Plin. lib. IX, cap. XXIX: *Est polypis fistula in dorso, qua transmittunt in mare: eaque modo in dextram partem, modo in sinistram transfertur.*

Est & natatûs genus, quod non pinnis fit; verùm variis corporis flexibus. Sic natant non solùm murænæ, & lampetræ, quæ pinnis carent lateralibus; sed etiam anguillæ, congri, & alii piscium nonnulli, qui à lateribus præditi sunt pinnis.

a Lib. 2 Hist. an. c. 13 sed Cæs. Scal. cap. 16. sect. 105. *b* Indiversum. *c* Ibid. *d* Cæs. Scal. c. 3. sect. 80. *e* Ibid. *f* Simpliciter. *g* Loco paullo ante dicto. *h* Ibid.

Cap. XIX.

Cur aquatilium adeo pauca acceperint pedes: unde ἀπόδες vocantur. Qua mente Homerus phocas appellet νέποδας, cum pedes habeant. Unde fit, quod cancri sciant progredi, natare non item. Crocodilo, & progrediendi, & natandi est facultas. Phocam ab Aristotele vocari quadrupedes mutilum, *quia pedes ejus posteriores sint caudæ similiores, sive formam, sive etiam in natando usum consideremus. Polypum & brachiis natare, & flexibus variis corpus promovere. Cur ad gressum inutiles sint pedes, tum cetaceis, tum locustis. Pisces volucres, ut loligo, & præcipue hirundo: & qua utriusque nominis ratio sit. De saltu exocæti, salmonis, pectinis. An volet milvus, sive accipiter. De celeritate delphini. Providentia divina in eo relucens, quod os delphino datum sit in partibus infernis; modo Aristoteles, & Plinius audiendi sint: sed ἀντιλογία eorum sententiam refelli. Mira delphini velocitas: tanta etiam vis, ut malos navium, vel saltem vela, transvolare, aut transilire credatur: & a qua caussa hoc sit. An recte delphinus in antiquis monumentis dorso fingatur recurvo. Quid signetur delphino anchoræ circumvoluto. Quandoque suam delphino noxiam esse velocitatem. Mugilum celeritas, & in his cephali: cujus ἴτυον exponitur, & vis transiliendi naviculam piscatoriam. Thunni celeritas, a qua & nomen invenit. Carabi veloces, in his hippæ, vel potius hippeis: & quæ origo ejus nominis. Qui pisces tardiores sint, & unde id proveniat.*

PErgo nunc ad gressum, qui pedibus fit. Horum alii digitati, ut crocodilo, & vitulo marino; alii bisulci, ut hippopotamo. Item piscium quidam bipedes, ut tritones, quidam quadrupedes, ut hippopotami, quidam multipedes, ut scolopendræ. Sed longe maxima vis piscium pedibus caret, quia nulli forent usui in aquis. Nempe multò aliter cum iis est comparatum, quam cum avibus: quia in siccolis, ac in terra, est vita. Sic sapienter Deus cuncta dispertiuit. Pisces, quia pedibus fere careant, ἄποδες vocantur: nempe ex α privativo, & πούς, pes, ut recte est apud Suidam. Altera tamen opinio ibidem subjungitur, ut dicantur νέποδες, à νέω, nó, sive nato; quasi νηξίποδες, natantes pedibus. Et hoc etymon ibi prætertur, quia ἔχουσι πόδας αἱ φῶκαι, pedes habent vituli marini: quibus tamen nihilominus νέποδων nomen convenit. Nam Homeri est Odyss. Δ *a*:

> Ἀμφὶ δέ μιν φῶκαι νέποδες.——

Hoc interpretes transtulere:

> *Circa ipsum vero phocæ carentes pedibus.*

Sed vel νέποδες aliter exponendum, vel erraverit Homerus. Nam phocis pedes esse, satis constat. Quare potiùs dixero, Homerum νέποδας posuisse non ἀποφατικῶς *b*, pro *pedum expertibus*, sed ὑπαρκτικῶς *c* pro *piscibus*: quibus data hæc νεπόδων appellatio, non quia nulli piscium sint pedes; sed quia paucis, imò vulgarium nullis. Est verò eorum, qui pedes habent, hujusmodi discrimen; quòd alii solùm gradiantur, alii etiam natent. Cancri sic ἁπλῶς *d* dicti (nam cancros mæras superius excepimus) non natant, sed solùm gradiuntur. Progredi sciunt, & celeriter quidem, ob multitudinem pedum, & crurum brevitatem. Nesciunt autem natare, tum ob defectum pinnarum; tum vitio caudæ sic corpori applicatæ, ut nequeat extendi.

At natatu, & gressu, pollet crocodilus. Imò, pro corporis mole, gressus ejus satis est velox. Vituli item marini, de quibus paullo antè diximus, utroque valent. Pedes anteriores ingressui, sive reptationi, serviunt. Ad natandum parum sunt idonei, quia ungues quidem exstant; at digiti nonnisi in extremo quatuor lineis discernuntur. Posterioribus natant quoniam caudæ potiùs naturam referunt, quàm pedum. Aristoteles de iis sic scribit lib. II Histor. Anim. cap. I *e*: Ἡ δὲ φώκη, ὥσπερ ἀνάπηρον τετράπουν ἐστίν. εὐθὺς γὰρ ἔχει μετὰ τὴν ὠμοπλάτην τοὺς πόδας ὁμοίους χερσίν, ὥσπερ καὶ οἱ τῆς ἄρκτου. πενταδάκτυλοι γάρ εἰσι, καὶ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμπὰς ἔχει τρεῖς, καὶ ὄνυχα μέγαν· οἱ δὲ ὀπίσθιοι πόδες, πενταδάκτυλοι μέν εἰσι, καὶ τὰς καμπὰς καὶ τοὺς ὄνυχας ὁμοίως ἔχουσι τοῖς προσθίοις· τῷ δὲ σχήματι, παραπλήσιοι ταῖς τῶν ἰχθύων οὐραῖς εἰσιν. Pro ὄνυχα οὐ μέγαν, ut est in editione Sylburgianâ, reposui ὄνυχα μέγαν: partim quia id verius est, partim quoniam video, sic esse etiam excusum Aldinâ anni CIↃ CCCC XCVII; imò similiter & Florentinâ Leonici, & Basileensis Isengrinii. Sylburgiana consentit tralationi Gazæ; qui vertit, *unguibus muniuntur non magnis*. Sed cum Aldina, qua utebatur Cæsar Scaliger, convenit tralatio ejusdem. Sic enim totum locum reddidit: *Marinus autem vitulus tanquam mutilus quadrupes est. Etenim sub armis statim pedes habet manibus similes, velut ursinos. Nempe quinis discretos sunt digitis. Quorum singuli ternas habent flexiones, atque unguem grandem unum. Posteriores quoque pedes, numero quidem & curvatura digitorum, item ipsis unguibus, similes habent prioribus. Cæterum figurâ ad piscium caudas propius accedunt.* Eo libentius locum hunc adscripsi; quia abunde eo refellitur pictura phocæ, quàm Bellonius repræsentat *f*. Nam posteriores etiam pedes cum quinis expressit digitis. Atqui αὐτοψία *g*, ad quam meritò etiam provocat Ron-

a Vers. 404. *b* Velut appositum. *c* Ut subjectum, sive substantiam significans. *d* Simpliciter. *e* Ex dist. Cæs. Scal. cap. 4. sect. 14. *f* Lib. 1 de Aquatilibus, cap. 4. *g* Conspectus ipse.

a Lib. 16. de pisc. mar. c. 6.

Rondeletius *a*, clarè evincit, vituli pedes posteriores non esse, ut in castore, divisos, ac membranis intertextos. Alioqui Aristoteles non hunc vitulum vocaret quadrupes mutilum. Quomodo loquitur, quia posteriores pedes, uti (quod Aristoteles ait) caudæ sunt similiores; ita ejusdem potiùs munere funguntur. Nam non gressui inserviunt, sed natationi; ad quam magnum quoque caudæ usum esse, superiùs diximus.

Præterea & natant, & gradiuntur, scolopendra minor, testudo marina, ac lutaria: polypus item utrumque præstat brachiis; quæ & pedes dici posse, ipsum *polypi* nomen indicat. Præterea verò se promovet corporis flexibus. Quod & faciunt hirundines marinæ, ac palustres.

Miretur aliquis, cetacea à me præteriri, cùm pedes habeant. Sed his non ambulant; quia pedes ob molem corporis non sustinent tantum pondus.

At locustæ aliâ de caussa non gradiuntur: nempe quia pedes habent in obliquum conversos, eoque natatui, quàm gressui aptiores.

Sunt præterea è piscibus, qui non tantùm natent, sed etiam volent; ut ἡ τευθίς, sive loligo, quæ commutatâ principe literâ sic dicitur, quasi *voligo*; ut Varro censet lib. IV de L. L. De eâdem, & pectunculis, sic Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Loligo etiam volitat extra aquam se efferens: quod & pectunculi faciunt, sagittæ modo.* De pectunculis posteà dicam. Loligo autem non tam volat, quàm exilire extra aquas est contenta: qui & delphinis mos. Verùs volat χελιδών, sive hirundo: quæ hunc in usum accepit pinnas latas longasque, ac, ut in vespertilione videmus, certis cartilaginum intervallis consertas: sicut de eo Cæsar Scaliger *b* scribit. Ac sic vocatur, quia in volando referre hirundinem videtur. Unde idem Plinius lib. IX, cap. XXVI dixerat: *Volat hirundo sane perquam similis volucri hirundini: item milvus.* Ac Rondeletius lib. IV de pisc. mar. cap. VIII: *Vidi equidem hirundines marinas ad lapidis jactum extra aquam in aere volitâsse, & milvos, & mugilum genus alatum. Hujusce rei locupletes sunt testes, qui ad Herculis columnas navigant; quo in loco hirundines multæ volare videntur. Sed piscium alii aliis longius, celerius, & frequentius, volant. Quibus enim priores pinnæ sunt longiores, latioresque, & valentiore membranâ contextæ, ii melius volare possunt, longius etiam volant.* Ac plura ibidem, etiam de exocœto; sed saltante veriùs, quam volante: adhæc salmone, aquarum fontes petente: pectunculo item, de quo ex Plinio jam diximus. Estque & alter de hoc apud eundem locus lib. IX, cap. XXXIII: *Saliunt pectines, & extra volitant, seque ipsi carinant.* Volitant autem pinnis, ut iis tum sint pro pennis: præcipueque in volando hoc agunt, ut effugiant hostem. Trebius Niger etiam ex volatu eorum imminentem colligebat tempestatem; de quo postea.

b In Aristot. Hist. Anim. lib. 2. cap. 18. sect. 135.

Est & in piscibus ἱέραξ, sive ἴρηξ, ut Oppianus *c* vocat. Latinis sit *accipiter*. Sed Plinius *milvum* nominat, verbis antea adductis. Hic vix volat; imò ambigere possis, utrùm extra aquas prorsus feratur; an in summo fluitet æquore.

c Ἁλιευτ. lib. 1. vers. 428.

Adhæc inter volatiles pisces a Plinio refertur lucerna. Sed Rondeletius eundem ac hirundinem, Salvianus autem eundem ac milvum, censet. Cur *lucerna* dictus sit, inferiùs exponam, cum agetur de piscium, extra alimoniam, & medicinam, usibus variis.

Nec solùm hisce differentiis distinguuntur pisces, qui totum movent corpus; sed eo quoque, quòd hi celeriùs, illi tardiùs, moveantur. Sic canis cetaceus celerior est balænâ. Quis verò omnium maximè sit expeditus, docet his verbis Plinius lib. IX, cap. VIII: *Velocissimum omnium animalium, non solùm marinorum, est delphinus, ocior volucre, ocior telo: ac nisi multum infra rostrum os illi foret, medio pene in ventre, nullus piscium celeritatem ejus evaderet. Sed adfert moram providentia Naturæ, quia nisi resupini, atque conversi, non corripiunt.* Videmus, ut homo gentilis in compage ac structura delphini agnoscat providentiam Naturæ. Quàm turpe igitur, si quibus major multò lux affulsit, non à mirandis naturæ ad providentiam conditoris adscendant! Interea, quod dici solet, bene quidem dicit, sed male probat. Nam quod ait, os habere in parte inferiori, id falsum putamus. Idem tamen Aristoteli traditum lib. IV de Partib. Animal. cap. XIII: ἔχει δὲ καὶ αὐτὸ τὸ στόμα διαφοράς. τοῖς μὲν γὰρ κατ' ἀντικρὺ ἔχει τὸ στόμα, καὶ εἰς τὸ ἔμπροσθεν· τοῖς δ', ἐν τοῖς ὑπτίοις, οἷον δελφῖσι, καὶ τοῖς σελαχώδεσι. *Sunt & oris discrimina. Aliis enim ex adverso, parteque anteriori os est: aliis vero in parte inferiori, ut delphinis, ac cartilagineis.* Ut hac parte à summo magistro recedam, facit, quòd, quæcunque juniores de delphinis scripsere, figuræque ab iis expressæ, longe aliud ostendant. Quare vel Aristoteles, & Plinius, errarint; vel delphinus noster sit alius ab illo veterum. Sed ad Plinium redeamus: qui, post verba superiùs allata, continuò subjungit: *Quæ caussa præcipue velocitatem eorum ostendit. Nam cum fame conciti, fugientem in vada ima persecuti piscem, diutius spiritum continuere; ut arcu emissi, ad respirandum emicant; tantâque vi exiliunt, ut plerumque vela navium transvolent.* Ubi videmus, delphino etiam volatum tribui. Similiter Solinus cap. XXII: *Ante omnia nihil velocius habent maria: ut plerumque salientes transvolent vela navium.* Apud Aristotelem in IX Histor. anim. pro eo est: Καὶ ὑπεράλλονται τοὺς ἱστούς, hoc est, *Et transvolant malos.* Nam ἱστός, *malus*; ἱστίον, *velum*. Quæ confudisse Plinius videtur. Cæterùm etsi invitus ab Aristotele recedere solet Cæsar Scaliger; hac parte tamen deserere videtur. Sic enim scribit *a*: *Cum Aristoteles ait, malos navium transmittere, puto ludebat.* Sed ut de tanto seu saltu, seu volatu, tueri philosophum vix ausim: constat tamen eo mirandum in modum valere. Tantæ velocitatis, & agilitatis (quam Oppianus etiam celebrat, de Iberorum equorum celeritate agens) caussa non in pinnis est, quæ pro corpore exiguæ obogere: sed partim in robore, quo valet; partim ab agilitate, quæ à nervis, ac tendinibus dependet; partim ab arte, quia, ut urinatores animam continent; sic ille primò comprimit spiritum, ac deinde corpus, velut sagittam nervo expulsam, jaculatur. Nam spiritus ita compressus ab urinatore, ac delphino, propellit utrumque: ut præter Plinium (cujus verba adduximus) etiam Aristoteles tradidit, & ex eo Ælianus lib. XII de Anim. cap. XII.

a In Arist. lib. 2 Hist. Anim. cap 16. sect. 18.

Porrò delphini etsi non sint tergo naturâ repando: eo tamen tunc sunt incurvo, cùm se ad prosiliendum vibrant, vel etiam lusitantes, ac navigia consequentes, caput undis exserunt. Eaque ratio est, cur Oppianus *b* κυβιστῆρες, hoc est, *urinatori*, comparet: ac Ovidius etiam in II Metam. dicat:

b Lib. 2. Ἁλιευτ. vers. 586.

——— *Nec se super æquora curvi*
Tollere consuetas audent delphines in auras.

Et Metam. III, de Medonte Tyrrheno in delphinum converso:

Corporeque c, & presso spina curvamine flecti
Incipit. ———

c Al. Corpore, sed presso.

Talis etiam exprimitur in vett. marmoribus; uti & numismatis; quemadmodum illo, cujus ab uno latere est; *Imp. Titus Cæs. Vespasian. Aug. P. M.* Ab altero autem delphinus cum dorso repando circumvolutus anchoræ, ac circum eum: *Tr. P.* IX *Imp.* XV. *Cos.* VIII. *P. P.* Figurâ anchoræ, ac delphini, significatur, inter tarditatem anchoræ, ac celeritatem delphini mediam esse insistendam viam; secundùm proverbium, Augusto Cæsari *d* usque adeò placitum, Σπεῦδε βραδέως, *Festina lente.* Symbolum verò id Aldo etiam Manutio placuisse, nemo paullo humanior ignorat. Adderem & achatem annuli, cui ille repando cum tergo insculptus in dactyliotheca Gorlæi *e*, si satis esse vetustum constaret. Oporinus quoque, minimè illaudatus typographus, cum Arione sic eum editionum suarum symbolo expressit.

d Sueton. in Aug. cap. 25.

e Num. 53.

Etsi autem delphino velocitas sua plurimùm ad pisces capiendos prosit: interdum tamen hæc illi exitio est: ut, quoties celeriores insequens pisces, dum impetum

petum nequit sistere, in litus se ejaculatum; ubi eum cum aquis vita destituit die tertio, vel præterpropter. In piscibus, quorum ergo tanto fertur impetu, mugiles sunt: quos omnium velocissimos Plinius inquit lib. IX, cap. XLII. Sunt in horum genere κέφαλοι: qui magnitudine capitis ceteros superant mugiles. Unde & nomen, nempe ut Euthydemus Atheniensis ait *a*, διὰ τὸ βαρυτέραν τὴν κεφαλὴν ἔχειν, *ob graviusculum eorum caput*. Celeritatem eorum indicat, quod scribit Cæsar Scaliger comm. in Histor. Aristot. de Anim. *b Mummam piscatoriam, in qua essemus nos, cephalus transiliit.*

Magna etiam celeritas thunni: cui & ab impetu nomen. Nam θύειν valet ὁρμᾶν *c*. Item omnium ὀξυρύγχων *d*.

Quin & carabi, cancrorum genus, ut Plinius *e* ait, *in Phœnice tantæ sunt velocitatis, ut consequi non sit*. Atque, ut idem ait, *hippæ* nominantur. Nempe, ut Terentii *Adelphe*, ἀδελφοί: sic *hippæ* fuerit ἵπποι. Sed rectè emendant *hippeis*, ἱππεῖς, hoc est, *equites*: ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Anim. cap. II *f*: ubi addit, sic vocari, διὰ τὸ οὕτως ταχέως θεῖν, ὥστε μὴ ῥᾴδιον εἶναι ταχέως καταλαβεῖν· *quia velociter adeo ferantur, ut captatores vix consequi possint*. Cæsar Scaliger *g* ad hanc celeritatem conferre etiam arbitratur ventrem cibi vacuum ob pabuli penuriam.

At tardissime è piscibus moventur balænæ, aliæque belluæ marinæ; idque præ corporis mole. Tardus etiam motus eorum, quibus caput grande; ut orchios, ranæ piscatricis, uranoscopi. Ad hæc planorum; ut passeris rhombi. Item iis, qui pedibus natant; ut polypi, sepiæ, squillæ. Præterea quibus caput depressum, cauda sursum elata, quomodo inhibetur natatio; ut uranoscopo, & memoratæ antea ranæ piscatrici: vel quibus caput elatum; ut hippocampo.

a Lib. de Salsamentis apud Athenæum lib. 7.
b Lib. 2. cap. 16. sect. 118. pag. 234.
c Cum impetu ferri.
d Quibus rostrum est acutum.
e Lib. 9. cap. 31.
f Exerc. Cæs. Scal. cap. 3. sect. 65.
g Ad locum Aristotelis proxime allatum.

Cap. XX.

Ad locomotivam refertur spiratio; quæ triplex: præcipua vero earum respiratio perfecta; quæ aeris est pulmonibus attracti, & remissi. Cur pisces minores diutius se contineant sub aquis, majores autem, qui pulmones accepere, suffocentur. Laryngos, & asperæ arteriæ, utilitas. Cui bono sit cohibitio respirationis. Cur alius sit cordis situs iis, qui pulmonibus, quam qui branchiis, respirant. De asperæ arteriæ usu ad cor refrigerandum; item fistulæ, quæ in respirando tantam etiam vim aquarum efflat in naves, ut periculum sit, ne mergantur: ad hæc præcordiorum, ad quorum motum moventur pulmones. Imperfecta respiratio refrigerat cor aquâ branchiis admissâ. Quare branchiis locus sit attributus circa cor. Cur, quæ his respirant, non moveant imas ventris partes. Nova Rondeletii de branchiarum usu opinio. Duplex adducitur ratio, cur in summo mari natent muranæ; una quidem pinguedo; altera autem siccitas ex Solis torrentis ardore. Πλῶται, *seu* flutæ, *unde nominentur. Exotmiltos Cassiodori est naturæ similis, ac muranæ. De branchiarum numero. De transpiratione, quam Cardanus vocat* spirationem occultam: *ac perperam hoc nomine a Cæsare Scaligero culpari. Nec ab eodem Scaligero solide adstrui, ὀστρακόδερμα non perspirare.*

VIdimus de triplici piscium motu; natatu, gressu, volatu. Verùm & spiratio est motus quidam. Hæc quomodo tum ad vegetativam, tum ad sensivam referatur facultatem, dictum nobis lib. superioris cap. XXXVIII. Est hæc spiratio triplex. una est respiratio: altera quasi respiratio; tertia autem perspiratio.

Respiratio sic proprie dicta est aëris frigidi, qui circumfunditur, attractio, & ejusdem expulsio. Hæc a sapientissimo numine iis est attributa, quibus sanguis esset calidior, atque is copiosus. Hoc imprimis videmus in piscibus majoribus. Minores enim diu se continent sub aquis; quia sanguis iis frigidior, & is paucus; ut non magnopere egeant frigoris. At eo pisces indigent majores ob majorem calorem: unde & pulmones iis dati: nempe, ut alibi *a* dictum, ad aëra captandum, quo refrigerentur. Sanè tales propterea summis in aquis fluitant, ac capite etiam erecto capiunt somnum, ut aëra sic hauriant. Quod si diutiùs sub aquis detineantur, ut si retibus implicíti emergere nequeant, intereant suffocati.

Nec tantùm pulmones inserviunt respirationi: sed etiam aspera arteria, fistula, & præcordia. Quam dixi arteriam, cujus caput λάρυγξ vocatur, soli illam habent pulmonibus præditi. Usus ejus est, ut spiritus hac attrahatur, & emittatur: quandoque etiam, ut retineatur. Nam interdum piscibus conducit cohiberi spiritum, quò faciliùs attollantur. Siquidem retentione spiritûs fit, ut aër eos quasi suspendat in aquis.

Ut verò in iis, qui pulmonibus respirant, asperæ daretur arteriæ locus: eò cordis situs obtigit paullò inferiùs, quam branchias habentibus. His enim is collocatum, ubi branchiæ coeunt dextræ & sinistræ. Ac tales extra aquas celeriùs aliis extinguuntur; quia spiritus habent animales magis aqueos; ut absque iis nequeat refrigerari cordis fervor. Sed illis, qui præditi sunt pulmonibus, spiritus sunt magis aërei: inde refrigerando eorum spiritui non aqua solùm, sed aër etiam, convenit. Hoc liquet ex vitulis marinis spirantibus, & dormientibus in terra.

Quomodo autem aspera arteria in pulmones disseminetur; primus exposuit Rondeletus, dignissimus planè, quem super isto adeas lib. III de Piscibus marinis, cap. XI.

Fistula quoque nonnullis in fronte, vel tergo, obtigit; ut eâ respirent, & aquam ore receptam rejiciant. Plinius lib. IX, cap. VI, vocat *ora*. Sic enim scribit: *Ora balænæ habent in frontibus; ideoque, summa aqua innatantes, in sublime nimbos efflant.* Ubi *ora* Plinius vocat, quæ Aristoteli sunt φυσητῆρες. Ac Plinio, Solino, aliis, inde balænarum genus nomen *physeterum* accepit. Hermolaus vertit *flatores*. Aristo el ... videtur esse πρῆστις: quod similis originis. Nam πρῆστις a πρήθω, ut φυσητὴρ à φυσάω. At idem πρήθω, ac φυσάω *b*. Ut Il. *a*:

Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. ——

Ubi Eustatius *c* πρῆσεν, sive ἐνέπρησεν (est enim tmesis) ἐφύσησεν exponit: quod est *inflavit*. Ut sententia sit, Ventus medium velum flatu implevit. Quantos physeter fistula suâ nimbos efflet, indicat Strabo in XV; ubi ait, Nearcho navigante in sinu Persico, tantam eructasse diluviem, ut præ caligine nec ea possent conspici, quæ forent proxima. Etiam Gulielmus Turnerus Anglus, in epistola ad Conradum Gesnerum, refert, genti suæ vocari *worpoul*; magnitudinis esse portentosæ; minoris tamen, quam balænas; aquæ tantum fistula efflare, ut singuli uno ictu replere, ac mergere, navim valeant *d*. Hujus verò rei se testem ait oculatum.

Etiam ad respirationem consentiunt præcordia, sive διάφραγμα. Ad hujus enim motum moventur pulmones. Atque, eodem inflammato, respiratio vel aufertur, vel læditur: eoque cor nequit refrigerari. Ac talis est respiratio, quæ dicitur perfecta.

Imperfecta autem, quam *quasi respirationem* vocamus, non aere per pulmones attracto refrigerat cor, ut in respiratione propriè dicta; sed aquâ per branchia attractâ fervorem cordis temperat. Est igitur hic quiddam tum aeri, tum pulmonibus ἀνάλογον *e*; ac aqua quidem aeri, pulmonibus verò branchiæ respondent. De hoc branchiarum usu ita B. Ambrosius lib. V. Hexaem. cap. II: ubi comparationem inter homines, & pisces, instituit: *Sicut nobis spiritus ... ita illis aqua vivendi ministrat substantiam. Nos, inter luso commeatu spiritus vitalis, statim extinguimur. Pisces quoque sublati de aqua, ... substantiâ sui ... non possunt. Et caussa manifesta est, quoniam ... lia, recipit spiritum. Pisces vero branchias habent;*

quas

a Lib. 3. cap. 38.
b Fla.
c P. 139. edit. Rom.
d Apud Gesn. de aquatilibus, pag. 853.
e Simile, ac proportione respondens.

quas nunc plicant, & colligunt; nunc explicant, atque aperiunt. In hanc ergo collectionem, & apertionem, dum suscipitur aqua, & transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere.

Atque ex his etiam liquet, cur Deus branchiis locum dederit circa cor. Hoc enim est, cui opus refrigeratione. Cæterum qui branchiis respirant, non movent imas ventris partes, quia musculi epigastrii non pertingant ad eas usque partes, quibus fit illa quasi respiratio.

Verùm quod branchias ad refrigerandum à divina attributas providentia diximus; id ex veterum opinione, ac recepta penè apud omnes, dictum nobis fuit. Alioquin scrupulum non levem injicit doctissimus Rondeletius lib. III de piscibus marinis, cap. XII. Ipsum audiamus: *In branchiis animadverti, aliis fere immotis, opercula ossea imposita dilatari, & comprimi: deinde in branchiis foramina nulla esse, aut cavitatem per se attrahendo aeri vel aquæ, aut istis attractis, ad cor transmittendis accommodatas: quæ faciunt, ut dubitem, num hiatus illius operculi ossei dilatione aperti, & ejusdem compressione occlusi, potius quam branchiarum beneficio, fiat respiratio* a. *Quis igitur branchiarum usus in piscibus? nempe ut cibus per hiatum illum ad respirationem a natura comparatum non efflueret; sed branchiis velut claustris contineretur, & recta ad ventriculum delaberetur, & aqua simul cum cibo hausta rejiceretur.* Hæc Rondeletii sententia si placet; quæ ab Aristotele tribuuntur branchiis, rectiùs capiantur de osseis operculis, quæ branchiis superposita sunt. Sed dum super hoc disputant eruditi, veterum nos de branchiis opinionem, tanquam receptam penè apud omnes, & fortasse etiam veriorem, bona cum dissentientium veniâ, sequemur.

a *Laxi respirationem dicunt, quam nos quasi respirationem vocabamus, sive respirationem imperfectam.*

De murænarum branchiis cur Aristoteli potiùs, quàm Plinio, accedamus, diximus capite superiori. Ut verò branchiis tam exiguis respirare nihilominus valeant, in summis natant aquis. Atque hoc tanto magis possunt, quanto sunt pinguiores. Hinc Varro libro eo, qui inscribebatur Gallus, de admirandis b: *In Sicilia quoque Papirius c manu capi murænas flutas, quod hæ in summa aqua præ pinguedine fluitentur.* Ubi *fluitent* malim, quod valet, *fluitent.* Unde *flutæ*, ut Macrobius hic vocat, dictæ sunt: nempe ad exemplum Græcorum, quibus similiter πλῶται vocantur. Sed quod Varro ait, pinguedinem esse in caussa, cur sic fluitent; id hactenus amplector, ut præterea in considerationem veniat siccitas, quam in flutando contrahunt Solis ardore: qui sic eos torret, ut se nequeant curvare, ac propterea, ut Varronem dicere vidimus, manu facilè capiantur. Hinc Martialis in Xeniis d:

Quæ natat in Siculo grandis muræna profundo,
Non valet exustam mergere Sole cutem.

b *Apud Macrobium l. 2. Saturn. cap. 11.*

c *Puto antecesserat, ait, vel refert. In collega autem Paperium Fabianum, naturæ rerum peritissimum, ut Plinio vocatur lib. 36. cap. 5. Ut nihil caussæ sit, cur cum viro docto Papirii nomen deleamus.*

d *Epig. 80.*

Et ideirco, ut dixi, *flutæ* nominatæ; quia Sole torrefactæ, velut exanimes fluant. Idem de exormisto narrat Cassiodorus lib. XII Variarum, epist. XIV ad Anastasium cancellarium: *Exormisten*, inquit, *inter pisces regium genus, compar murænis corpore, vel* (malim *sed*) *colore distans, naribus fetosis, colostreâ delicatâ teneritudine præditum, oleoso ac suavi liquore coagulatum: appetibilis grataque pinguedo: cum spumis fluctuantibus inter aeris confinia cœperit enatare, nescit ad cubilia redire: quæ deserit credo, aut immemor reversionis, aut teneritudine summâ mollitus: æquis undis elevantibus contrariâ obluctatione demergere: fertur velut corpus exanime, nullis astibus periculum, nullâ arte devitans: & hinc viribus destitutus redire non creditur, quia nec fugere posse sentitur.* Quid mirum autem, si id commune habeat cum muræna; quando, ut Cassiodorum audivimus loquentem, corpore sit murænis compar? Imò ut de muræna Sicula loquitur Martialis; ita & de pisce Siculo sermo est Cassiodoro. Nam capiatur in Brutiorum litore Rhegino. Ac ejusdem libri epist. IV, ubi mensæ regalis delicias enarrat, post Danubii carpam, & Rheni ancoraginem, exormiston Siciliæ subjungit. In utroque MSo nostro est, *Exormus tonsicula quibuslibet laboribus afferatur.* Sed princeps syllaba in *tonsicula*, citra dubium præcedentem ad vocem pertinet.

De numero branchiarum ita Plinius a: *Piscium aliis branchiæ multiplices habent, aliis simplices, aliis duplices.* Quod ad multiplices, sunt eæ quibusdam quaternæ, aliis quoque octonæ: proque branchiarum numero etiam foraminum numerus variat. Quippe lampetris ea sunt septena, quina galeis prope omnibus, unicum utrimque murænis ac congris. Est verò hoc, ut branchias habeant, piscium proprium. Unum excepens crocodilum. Sed neque ille, cùm ἀμφίβιος b sit, terrestrium numero planè est eximendus.

a *Lib. 9. cap. 18.*

b *Quasi anceps, in utraque, & terra & aqua sede vivens.*

Superest διάπνοια, sive *perspiratio*, quam vulgo *transpirationem* nuncupant. Fit ea per exiguos, ac sensum fugientes totius corporis meatus. Unde *occultam spirationem* vocat Cardanus c. Sic enim scribit: *Spirant animalia omnia manifeste, vel occulte.* Sed hoc quoque Scaliger culpat Exercit. CCLXXIII: *Verba*, inquit, *inutile produnt: qui dicas, manifestè, aut occulte: quæram, qui scias: Si occulta vidisti, non occulta sunt.* Atque hoc à se acutè dictum adnotavit. Sed enim quid apertius, quàm Cardano *occultam* dici *spirationem*, quæ aliis *insensilis* vocatur? Sic hystericæ vivunt perspiratione: cujusmodi spiratio nisi lateret domesticos ipsos; non aliquæ, licet vivæ, pro mortuis habitæ, eoque terræ essent mandatæ. Hujusmodi spiratione, visui non manifestâ, sed occultâ, vivunt insecta; eàque vel tenui, ut muscæ; vel crassiore, ut lumbrici. Sed quæritur, utrùm id quoque habeat locum in aquatilibus. Censent plurimi. Nam ὀστρακόδερμα d ajunt perspirare. Sed enim vide quid contra obtendat Cæsar Scaliger Exercitat. CCLXXIII, sect. 1: *Ostreas, alterâ ablatâ testâ, ac conclusa fallant oculos; in aqua plenam pelvim mitte: videbis aquam neque moveri motu ullo, neque ampullari. Et egent illâ tum anhelatione, cum nixibus irritis requirunt testam.* Verùm pro receptiori sententia dixerit aliquis, usque adeò minutum, & tam invalidum esse id, quod perspiratur, ut nullus aquæ motus, nullæ in eo bullæ compareant. Interea fatendum, nec sic solidè aquatilium perspirationem evinci. Nam si ipsi agnoscant, tam frigidi temperamenti aquatilia esse nonnulla, ut nec respiratione per pulmones; nec quasi respiratione per branchias, indigeant; sed ad refrigerationem iis sufficiat perspiratio: quid si nos dicamus, tam debilem esse calorem nonnullis, ut iis nec perspiratione sit opus? Scio, id Galeno adversari, qui negat, vel animal esse posse, nisi spiret; vel spirare, nisi animal sit. Sed enim nunc solùm quæritur, ecquo sententia hæc nitatur, præterquam autoritate dicentis. Nec enim video, quomodo seu hanc, seu alteram tueri opinionem visum fuerit, sat validis ea possit argumentis vel adstrui, vel destrui.

c *Lib. 12. de Subtilitate pag. 466 edit. Lugd. an. 1580.*

d *Testis conclusa duris.*

Cap. XXI.

Rondeletii de ea sententia, cur diutius extra aquas vivant exocætus, anguilla, muræna: channa contrà cito extra eas moriantur, & unde channis *nomen. Quibus argumentis hanc Rondeletii opinionem Cæsar Scaliger impugnet. Dissensus eorundem de isto, utrùm sub aquis pisces spirent aera: & quâ occasione Scaliger aggressus sit oppugnare de isto Rondeletium, sed modeste, nec sine ejus viri laudatione. Multorum piscium sonum vocem dici non posse. B. Ambrosii judicio, non eo contemptiores, sed laudatiores esse pisces, quod vocis sint expertes. Qui piscium fiat vocales. Vituli marini mugitus.* Bocæ *unde nomen. Gemitus delphini. Qua meate Aristoteles neget, delphino esse linguam solutam. Refellitur Græculorum opinio de delphinis* simonis *nomine gaudentibus: & quomodo eam tueri conetur Cardanus, sed Scaligero meritò adversante.*

De triplici piscium spiratione dixi. Nunc disquiramus, cur alii aliis diutiùs extra aquas vivant. Primùm videamus de iis, quæ exeunt in terras pabuli, vel somni caussa; ut exocœtus. Rondeletius *a* hoc in eo fieri ait, quia frigidus aër nequit per branchias confertim irruere ad cor; sive quia careat branchiis, ut Plinius *b* censet; sive quia angusta admodum sit branchiarum rima, eoque haut nimius ei sit aëris appulsus. Anguillæ, ut Plinius *c* ait, *durant sine aqua senis diebus, aquilone spirante, austro paucioribus.* Has, uti & murænas, idem Rondeletius *d* ait diutiùs sine aqua vivere, quia ob rimæ parvitatem nonnisi parum aëris trahant, sic ut lædi cor nequeat refrigeratione. At contrà channas putat citò interire in terra, quia multum attrahant aëris ob hiatum perpetuum; unde & iis nomen esse datum ait Eustathius *e*. Nempe ἀπὸ τοῦ χανεῖν, quod est *hiare*. A quo & χάνος, pro *ore*, apud Comicos; teste Polluce *f*. Sed rectè ea Cæsar Scaliger refellit. Nec enim nimis refrigerando lædit aër adsuetos vivere in aqua; quod elementum aëre est frigidius. Et, quemadmodum ex Plinio dicebamus, non tam diu extra aquas vivunt flante noto, quam aquilone; qui frigidior est altero. Diutius etiam pisces extra aquas verno vivunt tempore, quàm æstivo. Præterea ab aëre branchiis recepto malè ratio arcessitur, si aër attrahatur ore, branchiis emittatur: quomodo earum angustia potius caussa sit futura, cur aër ore receptus exire branchiis non possit, eoque retentus diutius, cor magis refrigeret. Tantoque magis in murænis hoc fieret; quòd ore sint patulo, & hiante admodum. Eo plus recipiat aëris: & quia unicum duntaxat branchiis utrinque est foramen, eo difficilius exibit aër, ac cor lædet vehementius. Cui adversatur, quòd diu in terris vivere fatentur. His satis refellitur, quòd Rondeletius contendit, eo diutius pisces eos vivere in terra, quia ob rimam branchiarum angustam non plus aëris assumant, quàm sufficiat cordis refrigerationi. Quemadmodum inde etiam diluitur, quod channas ait citò interire, quia copiosius attraxerint frigidum aëra, quàm cor ferat.

Itidem in Rondeletio improbat Scaliger, quòd operosè adeò contra Aristotelem contenderit, pisces aërem sub aqua spirare. Nempe eò Rondeletius attendit, quòd aqua non sit pura, sed aëri permista. Censet propterea, pulmonibus, & branchiis, sub aquis etiam adduci aëra. At Scaliger ait, sic aquam & aëra, imò & ignem, terramque, misceri, ut ex iis unum quid fiat: nec piscibus eam esse vim, ut faucibus valeant aëra ab aquis separare. Statuit igitur ipse, cùm unumquodque animal eò nutriatur, quod convenit naturæ: omnino, quibus aëreus est spiritus, ut homini, aëre eum reparari; aquâ autem, quibus spiritus est aqueus, ut pisci. Nec inficiatur, branchiatis etiam piscibus refrigeratione esse opus: sed negat, inde consequi, respirationis esse indigos: quia refrigeratio non aëre solùm, sed aqua etiam, fiat: à qua fit aquei spiritûs in piscibus pabulum. Plura si de istis voles, ipsum adi Scaligerum; qui accuratè hanc quæstionem pertractavit, idque occasione hujusmodi. Jam ad finem perduxerat suas ad Cardanum Exercitationes, cùm incidit in Rondeletii libros de piscibus marinis. Legit inter cætera libri IV caput IX. Videt Aristoteleæ, suæque sententiæ pugnantissima. Non continuit igitur se, quin, Exercitatione CCLXXIII, sectioni priori alteram adjiceret, qua Rondeletii hanc opinionem refelleret, singulis etiam ejus occurreret argumentis. Nomini interim parcit: imò nunc *optimum philosophum, & amicum hominem* appellat: nunc *virum tum optimum, tum lenissimi ingenii, atque animi maximè temperati.* Quanto honestius hic, quàm Rondeletium nominatim excepit Cardanus *g*! Julius Cæsaris Scaligeri vestigiis insistit, imò propè eum exscribit, Julius Cæsar Vaninus de Admirandis Naturæ Arcanis dialogo XXXII.

His pauca de piscium voce adtexam, quia à spiratione est, quòd sint vocales. Sed est hoc in paucis. Nam longè maximam partem muti sunt; quemque sonum edunt, is à branchiis est, ut vox nequeat dici. Vidimus de istis obiter, cùm de hominum sono, & voce, ageremus *a*. Nec eo contemptior piscis, quia mutus: sed eo honoratior, quòd non verbis, sed factis, exsequitur mandata, quæ Deus illi inscripsit. Itaque Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X, cùm narrasset, ut pisces loca, temporaque observent, haut secus ac proposita tessera, subjungit continuò: *Divinæ legi pisces obsequuntur, & homines contradicunt. Pisces solenniter obaudiunt mandata cœlestia, & homines irrita faciunt Dei præcepta. An contemtibilis tibi videtur, quia mutus est, rationisque expers? Sed vide, ne tu tibi magis incipias esse contemtus, si irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur?*

Solùm verò vocales sunt, qui respirant, eoque pulmones & asperam habent arteriam: ut phocæ; quos *vitulos marinos* Plinius, *boves marinos* Servius interpretatur. Mugire constat; unde & nomen iis impositum esse, antea diximus. Quemadmodum & inde *bocas* vocarunt à *boando*, id est, *vocem emittendo*; ut quidem legere est apud Festum. Sed potius *boca* est ex βῶκα, φ in B transeunte; ut *balæna* ex φάλαινα, *umbilicus* ex ὀμφαλικός, *ambo* ex ἀμφὼ, *orbus* ex ὀρφὸς, *albus* ab ἀλφὸς, & similibus trecentis.

Eandem ob caussam etiam vocales sunt delphini. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Lingua est his contra naturam aquatilium mobilis, brevis, atque lata, haut differens suillæ. Pro voce gemitus humano similis.* Nec obstat Aristoteles lib. XVI Hist. Anim. cap. 13; ubi linguam iis tribuit οὐκ ἀπολελυμένην, *non solutam*: unde & negat, vocem proferre posse articulatam. Nam sententia est, linguâ quidem sonum promere; sed vocem eam non esse articulatam; idque ideirco, quia lingua non sit libera, ac soluta; quomodo ferè in infantibus etiam se res habet.

Quibusdam verò persuasum est, delphinos non modò vocem edere: sed etiam sermonem intelligere humanum. Unde idem Plinius eodem in loco *b*: *Dorsum iis repandum, rostrum simum. Qua de caussa nomen simonis omnes miro modo agnoscunt, maluntque ita appellari.* Jure profectò mirus vocatur modus, modò verus. Sed quis credat, pisces nativè Græcè intelligere, vel Latinè? Etenim *simonis* nomen iis impositum à simis naribus: qua de re dixi jam olim in Oratoriis institutionibus *c*, & notis in fragmenta veterum Tragicorum *d*. Fidem tamen habuit Cardanus lib. VII de Rerum Varietate, cap. XXXVII *e*. Rationem etiam adducit ibiusmodi: *Delphines*, inquit, *Simonis quodam consueto nomine gaudent: quoniam vestigia consuetudinis, velut in cera forma, inhærent in animalibus. Unde columba, in quibusdam insulis novis orbis, manibus capiebantur, nunc non: didicerunt enim longè ferè, fugere homines. Et catulamea, patre & matre genita adsuetis ferre, lapides & ferrum multo diebus ferre didicit: mira res, cum alium catem vix bimestri spatio, & magno cum labore, edoceas: unò prorsus non edocta, sponte ferebat, sed non afferebat. Itaque delphinos priores, hoc nomine vocari adsuetos, vestigium in pronepotibus reliquerunt, ut etiam nunc hoc nomine gaudeant.* Verùm multò aliter, ac venustiùs, de isto Cæsar Scaliger, Comment. in Aristotelis Hist. Anim. *f* *Multa* (de delphinis) *recensentur, quæ nostram superent fidem: ut & ridiculum illud dicamus, Simonis eis nomen gratum esse, quoniam simi sint; ut ne hic quoque Græcia careat mendacio.*

a Lib. 4 de pisc. mar. cap. 9.
b Lib. 9. cap. 19.
c Lib. 9. cap. 21.
d Loco paullo ante memorato.
e In Odyss. O. p. 1778. edit. Rom.
f Lib. 2. cap. 4. sect. 22.
g Lib. 7 de rerum Varietate, cap. 37 ubi Rondeletium ait, opere de piscibus famam potiùs quærere, quàm veritatem, nullum habere pro se argumentum, nisi in quo apertè mentitur, veniâ dignum non esse, maximè tractare oscitanter, cum velit videri diligentissimus, &c.

a Lib. 3. cap. 27.
b Lib. 9. cap. 8.
c Lib. 4. cap. 13. sect. 10.
d Ad Livii Andronici Ægisthum.
e P. 293. edit. Lugd. an. 1508.
f Lib. 2. cap. 16. sect. 118.

Cap. XXII.

Cur, ex sententia Plutarchi, justitiæ minus adversetur esus piscium, quam quadrupedum, vel avium. Cur pisces lacustres, vel degentes fluminibus cœnosis, pingues quidem sint, sed insalubres. Ut utrosque bonitate vincunt illi, qui degunt fluviis puris; ita vin-

ni à marinis: & quæ sit caussa istius. Quare pisces ponti Euxini bonitate cedant piscibus aliis maris. Ab eâdem caussa esse, quod pisces e mari subeuntes flumen media sint natura inter eos, qui semper in mari, quique in flumine semper agunt. Unde Xenocrates, qui Galeno antiquior, noverit percam Rhenensem. Quare pelagii pisces difficiles quidem sint concoctu, at bene nutriant. Saxatiles cur aliis præstent. Interim & horum alios magis accedere ad pelagios, alios ad litorales. Qua de caussa meliores sint pisces, si mari tempestuoso capiantur: eoque laudentur, qui locis agunt ventosis, præsertim borea expositis. Tyrrheni maris pisces suaviores sunt, quam Adriatici. Lupus in Tiberi duos inter pontes captus cæteris longe commendatur: ac caussam ejus esse non solum a fluminis natura, sed etiam agitatione & exercitio piscis. In piscibus commendatur media ætas, quæ nondum ad summam pertigit magnitudinem: & cur nec minuti, nec vetuli, probentur. Εὔθρυπτοι pisces dicuntur etiam Græcis, qui facile concoquuntur. Solum e piscibus barbum ætate non reddi deteriorem. Piscium quosdam vere, alios æstate, vel hieme, præstabiliores esse. Etiam partium alias aliis esse meliores: & cur partes caudæ propiores præcipue commendentur; ut mugile maxime, non item in mullo. Alvarium quoque partium alia aliis sunt laudatiores. Melandrya quid. Discrimen etiam esse pro sexu. Nec leve esse hoc pro apparandi ratione: in qua distinguuntur frixi, assi, elixi, patinarii, sive jurulenti, qui & jusculenti.

TEmpus nunc est, ut consideremus immensam Dei bonitatem erga nos: quia non contentus pro cibo dedisse plantas, quadrupedes, aves: etiam, piscibus suppeditandis, inservire nobis jussit flumina, stagna, maria. Imò Lamprias apud Plutarchum [a] ait: *δικαιότατον ὄψον εἶναι τὸ ἐκ θαλάττης, justissimum esse obsonium, quod è mari petitur.* Rationem adjicit hujuscemodi, quòd major nobis necessitudo sit cum terrestribus; quia in terra nobiscum vivant: eodem fruantur aere, iisdem plantis nobiscum vescantur, pleraque eodem tecto nobiscum degant; ut canes, feles, subinde & equi: nobis etiam inserviant; quod si jugulemus ea, vocem edant, quâ ciere possint misericordiam sui. At piscibus nihil esse horum; cùm in alio vivant elemento, imò quasi in mundo alio: præterea nec ministrent nobis, nec edant vocem: ut non sit caussa, cur sic amemus, ut ab necandis ac comedendis illis abstineamus.

[a] Lib. 4 Sympos. problem. 4.

Sed ut terrestrium, ita in aquatilium etiam alimonia, non leve est discrimen, deque eo agit Galenus lib. III de Facultat. alimentorum, cap. XXV. Petit autem discrimen, partim ex loco, ubi degunt; partim ex iis, quibus aluntur. Nos fusius paullò ex veterum aliis rem diducemus. Ac primùm οἱ λιμναῖοι ἰχθύες, *stagnorum lacustres pisces sunt pingues*: ut Hippocrates ait libro de Affectionibus. Sunt interea insalubres, quia cœnoso ac turbido vivant alimento. Par ratio piscium, qui in rivis degunt limosis, ac cloacas urbis excipientibus. Habent enim carnem mucosam, & excrementitiam. Deque hujusmodi fluviatilibus intelligi debet Xenocrates, quando eos cum lacustribus conjungit. Sic enim scribit: Ποτάμιοι δὲ, καὶ λιμναῖοι, κακοχυμότεροι, παχυχυμοῦς ὕλης ἀθροιστικοὶ, δυσδιαχώρητοι· *Fluviatiles autem, & qui in stagnis degunt, stomacho nocent, succos gignunt crassos, difficulter excernuntur.* At fluviatilium aliorum ratio est dispar. Unde Simeon Sethi: Οἱ ἐν πετραίοις καθαροῖς τρεφόμενοι ἰχθύες, εὔχυμοι· ὥσπερ οἱ ἐν θολεροῖς, καὶ ἐν οἷς εἰσβάλλουσιν ὀχετοὶ καὶ ἄλλη ὕλη, κακόχυμοι, καὶ γαστρὶ βλαβεροί· *Pisces, qui in fluviis puris & limpidis pascuntur, succi sunt boni: sicut qui in locis turbidis, & in quæ se ingerunt cloacæ, ac res quævis sordidæ, atque immundæ, mali sunt succi, & ventriculo noxii.*

Interea fluviatiles plurimùm cedunt marinis. Unde Hippocrates libro de Affectionibus: Οἱ ποτάμιοι βαρύτεροι· οἱ δὲ αἰγιαλοὶ, θαλάσσιοι, κουφότεροι· *Fluviatiles sunt graviores: leviores verò litorales, ac marini.* Nempe mare salsedine suâ, quia salis natura est calida, tum frigus temperat; tum humorem nimium absumit: quod in fluminibus non habet locum; utpote dulcibus, non salsis. Itaque & marinum est discrimen pro fluminum ratione, quæ hæc ingrediantur. Ponti enim Euxini pisces non sunt ejus bonitatis, ac aliorum: nempe quia multos, & magnos excipit fluvios; ut est apud Galenum lib. III de facult. aliment. cap. XXIV [a]. Subdit verò: Οἱ γὰρ ἐν τῇ τοιαύτῃ (θαλάττῃ) καθ' ὅσον πλεονεκτοῦσι τῶν λιμναίων, κατὰ τοσοῦτον ἀπολείπονται τῶν ἐν καθαρᾷ θαλάττῃ διαιτωμένων· *Nam qui piscium in mari ejusmodi degunt, quanto præstant illis, qui in stagnis aluntur; tanto superantur ab iis, qui in puro mari agunt.*

[a] Tom. 4. edit. Ald. fol. 179. b.

Quod verò ad pisces, qui, mari relicto, flumina subeunt (ἀναδρόμους appellant Græci) quales amia, & mugilis, ab Aristotele dicuntur: hi, ut Athenæus [b] ait, εἰσὶν ὑγρότεροι, καὶ μᾶλλον πίονες ὑπάρχουσι· καὶ ἐσθιόμενοι μέν εἰσιν ἡδεῖς· πρὸς δὲ τὴν πέψιν, καὶ τροφὴν γίνονται χείρους· *humidiores sunt, ac pinguiores; in cibo quidem delicatiores; sed difficiliores concoctu, ac deterioris alimenti.* Ac idem traditum Mnesitheo Atheniensi ἐν τῷ περὶ ἐδεστῶν [c]: unde se ista, atque alia, hausisse, ipse agnoscit Athenæus. Nempe ut iis, qui in mari semper degunt, sunt deteriores: sic iis fluvio semper agentibus præstant: quia, ut Xenocrates ait, οὐκ ἀπολείπει τῆς θαλαττίας ὕλης· *non carent prorsus materie marinâ.* Iccirco & Alexander Trallianus lib. I, cap. de Epilepsia, sic morbo hoc laborantibus præcipit: Τῶν δὲ ποταμίων λαμβανέτωσαν μάλιστα τοὺς καλουμένους ἀναδρόμους· *ex fluviatilibus præcipue assumant in cibum eos, qui anadromi vocantur.* Imò, si Xenocratem audimus, quidam fluviatiles marinis non cedunt. De sapore non contendero: sed an par salubritas, meritò in dubium vocetur. Tales ait coracinum Nili, lupum Tyberis, percam Rheni: de qua hodieque proverbium apud Germanos, & Belgas, præsertim Rheni accolas: *gesonder als een baers.* Non injuriâ verò miratur Gesnerus, unde Rhenanæ percæ fama provenerit ad hominem Græcum. Equidem colligo inde, non multò antiquiorem esse Galeno, à quo sæpius citatur. Is verò vixit temporibus Cæsaris Antonini philosophi, & filii ejus Commodi. Saltem non Julio Cæsare modò recentior fuerit Xenocrates; sed etiam Druso, quem varia Rheno castella imposuisse constat. Satis enim verisimile est, etiam Græcos aliquos Drusi secutos esse castra: uti & aliorum, qui postea in Germaniam missi fuere cum exercitu. Potuit etiam in ipsa hoc Græcia hausisse ex homine Romano; qui id vel scripsent, vel dixerit. Interea, quod de perca retuli Rhenana, fugisse videtur C. Plinium: qui tamen res Germaniæ minimè ignoravit. Siquidem bella cum Germanis gesta XX libris est persecutus. Meminit eorum Plinius, sororis filius, lib. V, ep. VIII, Tacitus in primo Annalium, & Suetonius, sive alius, in Plinii vita. Et tamen in Historia Plinii naturali de hoc tacetur; etiam ubi sermo de piscibus pro loco variantibus bonitate: ut lib. IX, cap. XVIII, ubi sic scribit: *Est & hæc natura, ut alii alibi pisces principatum obtineant: coracinus in Ægypto; zeus, idem faber appellatus, Gadibus; circa Ebusum, salpa, obscœnus alibi, & qui nusquam percoqui possit, nisi ferulâ verberatus: in Aquitania salmo fluviatilis marinis omnibus præfertur.*

[b] Lib. 8.

[c] Libro de edulis.

Cæterùm in marinis ipsis discrimen est non exiguum. Pelagii quales sint, apud Athenæum in octavo docet Diphilus Siphnius: Οἱ δὲ πελάγιοι εὐανάδοτοι, πολύτροφοι, δυσοικονόμητοι· *Pelagii bene facile concoquuntur, multùm alunt, tardè digeruntur.* A duritie carnis est, quòd difficulter concoquuntur, uti & digerantur. Nam fere qualis concoctio, talis & distributio. Interim agnoscit, valde illos nutrire: quod bonitatem arguit succi.

Maximè salubres sunt saxatiles: ut Galenus docet lib. III de aliment. facult. cap. XXVII, & XXX. Nempe mediocriter sanguinem generant: nec bonitatem suam exuunt,

quia non mutant vel alimentum, vel locum, nec aquis utantur dulcibus. Similiter Simeon Sethi voce ἰχθύες *a*: item Diphilus Siphnius *b*; qui cùm eos dicit εὐφθάρτους, intellige εὐπέπτους, *concoctu faciles*: de quo mox pluribus loquar.

Est præterea discrimen inter saxatiles ipsos: quia aliquando saxa litori sunt propiora, aliquando remotiora. Illi magis accedunt ad pisces πελαγίους, eoque carnis sunt durioris, & siccioris. Hi similiores litoralibus, ac propterea carnem habent molliorem, & humidiorem; ut apud Athenæum quoque legas. Græci idcirco μαλακοσάρκους *c* nuncupant.

Confert etiam ad bonitatem piscium, si capiantur mari tempestatibus agitato. Cujus rei hanc Galenus *d* adducit rationem, quòd sic magis exerceantur: ut omnino eò pisces sint deteriores, quo diutiùs mare quieverit: eò meliores, quo fluctibus magis fuerit agitatum. Eadem est mens Hippocratis in secundo de victus ratione, ubi agit de piscibus τοῖς πλανήταις, hoc est, πελαγίοις, (στασίμοις enim opponit) eosque illo commendat nomine, quòd κυματοπλῆγες *e* τε ἐόντες καὶ συμμεμιγμένοι τῷ πόνῳ στερεωτέρην τὴν σάρκα ἴσχουσι· *undis pulsati, quia laboribus exerciti, solidiorem habent carnem*. Ut sanè liqueat, quantum, etiam Coi illius senis judicio, in piscibus ipsis valeat exercitatio. Atque ut ille præivit Galeno: ita secutus utrumque Simeon Sethi: Ἀλλ᾽ αἱ καὶ οἱ ἐν ἀνηνέμοις τόποις διατρίβοντες ἰχθύες, χείρους, καὶ οἱ μὲν θαλάττιοι, τούτων πλεῖον. *At qui pisces degunt in locis non ventosis, boni non sunt: ac his magis, si fuerint marini*. Addit Galenus, postea, quæ ante ab fonte illo promebamus, nec parum referre ait, si loca sint boreæ exposita. Verba ejus sunt: εἰ *f* δὲ καὶ πρὸς τὰ βόρεια τῶν πνευμάτων ἐστραμμένοι, πολὺ βελτίους. εὐμενὴς γὰρ αὐτοῖς διὰ χυμῶν ἀπολαύουσιν ἅπασι ζώοις τῆς οἰκείας γυμνασίας, ἐν καὶ τὸ καθαρὸν τοῦ καταμιγνυμένου τῷ ὕδατι πνεύματος, αὔξει τὴν ἀρετὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν. *Si præterea spectent boream, multo erunt meliores. Nam cum exercitationes propria non parum ad succi bonitatem omnis conferant animantis: præterea puritas ejus venti, qui aquæ miscetur, bonitatem substantiæ eorum auget*. Marium etiam discrimen agnoscit Xenocrates: Καὶ τὰ πελάγη δὲ διαφέρει· μέτριοι μὲν γὰρ οἱ κατὰ τὸν Ἀδρίαν. οἱ δὲ κατὰ τὸ Τυρρηνικὸν, ἥδιστοι. *Jam maria quoque inter se discrepant. Namque mediocres sunt Adriatici maris pisces: sed qui in Tyrrheno degunt, suavissimi*.

Atque hæc abunde ostendunt, pisces pro locis, & alimentis, non salubriores modò esse; sed palato etiam gratiores. Itaque homines delicati olim primo etiam gustu discernebant, quo loco foret piscis captus. Ut an cepissent eum piscatores in Tiberi, & quidem postquam agitatus esset inter pontes duos. Hujusmodi enim commendari imprimis solere, cognoscere est ex verbis C. Titii, & poetæ Lucilii, adductis a Macrobio lib. III Saturn. cap. XVI. Tam docto verò palato fuisse, ut continuò istoc dignoscerent; indicat Horatii illud lib. II, sat. II:

> *Unde datum sentis, lupus hic Tiberinus, an alto*
> *Captus hiet, pontesne inter jactatus, an amnis*
> *Ostia sub Tusci?*

Ubi non de nihilo est, quòd *jactatus* dicat. Nam illa lupi duos inter pontes agitatio sine dubio saporem ejus reddidit meliorem: ut ex iis cognoscere licet, quibus piscem tempestatibus captum præstitisse veterum judicio ostendimus. Hujuscemodi piscem sibi appositum esse credebat Philippus ille, quem una cum Hortensio, & Lucullo, piscinarios inter reponit Plinius lib. IX, cap. LIV. Sed simulac gustavit, se deceptum sensit: quemque gustârat, ne piscis quidem nomine dignabatur. Hac de re Varronis ipsius verba sunt lib. III de R. R. cap. III: *Philippus, cùm ad Ummidium hospitem Casini devertisset, & ei e flumine suo* (Varronis, qui sub Casino villam habuit) *lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & exspuisset, dixit: Peream, nisi piscem putavi esse*. Atque idem memorat Columella lib. VIII, cap. XVI. De hoc discrimine sic quoque Plinius lib. IX, cap. LIV ait: *Sergius Orata primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit: quando eadem aquatilium genera alibi, atque alibi meliora: sicut lupi pisces in Tiberi amne inter duos pontes, rhombus Ravennæ, muræna in Sicilia, elops Rhodi, & alia genera similiter, ne culinarum censura peragatur*. Hoc saporis pro locis, & alimentis, discrimen compulit illum ὀψοδαίδαλον *a* Archestratum, ut tantum locorum peragraret, quo de sapore judicaret exactiùs. Hinc quoque est, quod Ἀχαρναλικὰς *b* legimus anguillas Bœotias, carabos Scirios, mœnides Carisbas, murem Ponticum, pagros Eretricos, thynnos Megarenses, atque ita in aliis quibusdam. Nec hodie minùs homines elegantiores cunctis penè in nationibus cognominis à patrio solo distinguere solent piscium, uti & esculentorum aliorum bonitatem.

Alia item variant saporem, naturamque piscium: unde Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII, cùm pro locis eos distinxisset, subjungit: *Neque verò in generibus rerum tantummodo discrimen est; sed etiam in ipsis: quod & ætate fit, & membro, & solo, & cælo, & habitu*. Quod ad ætatem, senectum mihi ab eo præfertur *in piscibus media ætas, quæ nondum summam magnitudinem implevit*. Rationem adducit Aristoteles lib. VIII Hist. Animal. cap. ultimo: Φαῦλοι οἱ γέροντες τῶν ἰχθύων· πολὺ γὰρ συντήκεται τῆς σαρκός. *Deteriores sunt pisces vetuli: multum enim carnis absumitur*. Est & Xenocratis *c*, medici antiqui, & Galeno sæpius *d* memorati: Παρὰ δὲ ἡλικίαν, οἱ μὲν βραχεῖς, καὶ νέοι, εὔφθαρτοι. *Quodque ad ætatem, minutis, & juvenculi pisces facile corrumpuntur*. Nempe ob carnem fluidam. Quod contrà fit in adultioribus, quia caro iis firmatior. Liquet igitur, quod ex Celso dicebamus, optimos esse pisces nec admodum juvenculos, nec vetulos; sed paullum infra mediam ætatem constitutos. Possis tamen & Xenocratis locum aliter cum Gesnero *e* interpretari; ut εὔφθαρτοι sit idem, ac εὔπεπτοι, *concoctu faciles*: nempe ex Empedoclis opinione, qui concoctionem putabat fieri corruptione. Ac quamquam opinionem eam damnet Galenus: (uti & illam Erasistrati, concoctionem fieri existimantis attritione & lævigatione, nec non complexu ventriculi, & adscititii spiritus proprietate) nihilominus tamen facile conciliatur cum sententia Galeni. Nam statuit Galenus, fieri τὴν πέψιν *f* ventriculo cibum reddente similem animali; hoc est, qualitatis, quæ nutrienti inest, commutatione in qualitatem, quæ est nutriti. Nam etiam hoc cum fit, est φθορὰ, sive *corruptio*: quia cibus, quando in chylum convertitur, desinit esse, quod erat, & fit, quod non erat. Cæterum, quod dicitur ab Aristotele, & aliis, pisces vetulos difficulter concoqui, succique esse deterioris, & nutrire minus; id in uno barbo non habet locum; ut ostendunt Ausonii illa in Mosella *g*:

> *Laxior laxos exerces, barbe, meatus.*
> *Tu melior pejore ævo: tibi contigit uni*
> *Spirantum ex numero non illaudata senectus.*

Est verò is piscis, quem *barbeel*, & *barm* dicimus; Galli *barbeau* nuncupant; vocabulis e *barbo* deflexis.

Nec discrimen modò ætatis attendere convenit; sed etiam anni tempus, quo capiuntur. Hinc Xenocrates: Καὶ ἔαρος μὲν οἱ πλεῖστοι διὰ τὸ κύειν, ἀμείνους, ὡς τρίγλαι· θέρους δὲ, φάγροι τε, καὶ συνόδοντες h· φθινοπώρου δὲ κέφαλοι ... [illegible], ... λάβρακες, τρυφερώτεροι· *Verno etiam tempore quam plurimi, quod ova pariant, sunt præstantiores; ut mulli: æstate vero phagri, & sinodontes, autumno autem hepati improbantur, quantum sunt malo succo: mugiles, & lupi, tum magis sunt teneri, ac molles*. Verna itidem tempestate optimus est chromius; anthias autem, sive callichthys, hyberna: ut prodidit Ananius (qui Aristophanis scholiastæ Ananias) poeta jambicus *k*, & ex eo Epicharmus Siculus *l*; ex utroque autem Athenæus in septimo.

Nec in eodem pisce par est partium bonitas; sed hac parte etiam non leviter differunt. Ipse de hoc sententiam suam dicat Hippocrates lib. II de Diæta *m*: Τῶν δὲ ἰχθύων ξηρότατοι

a Pisces.
b Apud Athenæum lib. 8.
c Q. d. molli ac tenera carne præditos.
d Lib. 3 de facult. alim. cap. 25.
e In editione Wechel. Foes. sect. 4. pag. 25.
f Edit. Aldin. part. 4. fol. 179. b.

a Bellum apparandi obsonii artifice.
b Differentiam consilia.
c In Collectaneis Oribasii ad Julianum lib. 2. cap. 58. Scorpius uno Græce edidit id fragmentum Conradus Gesnerus cum scholiis suis.
d Lib. 10 de facult. simplic. medic. & lib. 5 de composit. sec. gen. & alibi.
e Scholiis in Xenocratem.
f Concoctionem.
g Idyl. 3.
h Vel, anthiæ. Utroque enim modo non ea scribitur.
i Mattiis, Gesnerus, & Lodovicus Nonnius, ac post legunt. quod placet. Nam ... mugil.
k Teste Athenæo lib. 3.
l In Nuptiis Hebes.
m Extremo p. 25. edit. Wechel. an. 1595.

γυμναστικώτερα τὰ ἄνω· παχύτερα δὲ τὰ ὑπογάστρια, καὶ κεφαλαὶ ὑγρότεραι διὰ τὴν πιμελὴν, καὶ τὸν ἐγκέφαλον. *Piscium siccissimæ sunt partes superiores; levissimæ ventris inferiores, & capita humidiora propter pinguedinem, & cerebrum.* Imprimis verò partes caudæ propiores commendari solent, quia magis exercentur. Xenocrates: Παρὰ δὲ τὰ μέρη διαλλάττουσι. Ἐπεὶ τοῖς οὐραίοις κινοῦνται γυμναζόμενα, εὔχυλα, εὔπεπτα, τρυφερά. κατὰ δὲ τὴν γαστέρα, ἅτε λιπώδη, εὐπαθῆ, καὶ πρὸς ἐκκρίσεις ἐπιτήδεια. κατὰ δὲ τὰ νῶτα σκληρόσαρκα. κεφαλαὶ δὲ πάντως, διὰ τὸ ἁλμυρὸν, καὶ λιπῶδες, ἄτροφοι, καὶ δυσδιοίκητοι. *Etiam, quod ad partes, differunt. Quippe iis, quæ ad caudam sunt, cum has movendo se exerceant, boni sunt alimenti: teneri item sunt ac molles. In iis verò partibus, quæ ad ventrem sunt, quia pingues, fluitant, & ad excretiones recte sunt affecti. At in tergo sunt carnis duræ. Capita autem omnino propter salsum humorem, & pinguedinem, non nutriunt, ac difficulter digeruntur.* Ubi quod caput improbat ob pinguedinem, id in salmone tanto est evidentius, quanto id pinguius. Sapor quidem ejus delicatus: sed de quo largiùs si comedas, febrim subinde conciliet. Quod ad partes caudæ vicinas, Xenocrati, præter Galenum, & alios, consentit etiam Plinius lib. IX, cap. XV, ubi de thynnis agit: *Vilissima ex his, quæ caudæ proxima, quia pingui carent; probatissima, quæ faucibus: at in alio pisce circa caudam exercitissima.* Sive, ut in aliis libris, *exercitatissima*: Franciscus Masarius a mavult *probatissima*. Sed longe nimis abit à MSSis. Rectiùs Ludovicus Nonius b, particulam inferciendo, legit, *ut exercitissima*. Sententia est, in thunno non probari partes caudæ propinquas, contra quam in aliis fit piscibus, ubi eæ judicantur maximè salubres, & delicatæ, quia iis se pisces præcipuè exercent. Particulatim verò cauda mugilis solet laudari: uti & caput ac hepar mulli, deorsum congri, scari viscera, thunnorum κλεῖδες, sive clidia, quæ salita dicuntur μελάνδρυα, vel *melandrya*: nempe ex eo, quia referunt μέλαν δρυὸς, sive intimam quercus partem. Unde Plinius lib. IX, cap. XV: *Melandrya vocantur cæsis quernis assulis simillima.* Plura ibidem de his vide, & apud Athenæum lib. VI.

a *Notis in nonum Plinii, ad hunc locum.*
b *De re cibaria lib. 3. cap. 14.*

Quid quod pro sexu etiam sapor est diversus? Quomodo feminæ maribus præferuntur in anguillis, cancris, locustis.

Magnopere etiam variant pisces pro ratione præparandi. Nam ut Cornelius Celsus ait lib. II, cap. XVIII, *Res eadem magis alit jurulenta, quam assa: magis assa, quam frixa.* Quod pleniùs explicandum. Pisces sartagine frixi, ut ab his initium sumam, magis conducunt illis, qui corpore sunt valido, firmâque valetudine. Assi quoque in sanis non improbantur. Elixi convenientiores sunt febricitantibus. Nam sic præparati facilioris sunt concoctionis: cujus habenda est ratio in laborantibus febri; quia vis concoctrix in iis nunquam sit illæsa. Sed præterea est quartum præparandi genus; verum, quia cruditatem affert, illaudatum Galeno. Hoc piscium est, ut idem nuncupat, τῶν ἐν λοπάσιν συνναζομένων, *in patinis paratorum*. Quos *patinarios* etiam Plautus appellat Asinar. act. I, sc. III:

> *Quasi piscis, itidem est amator lenæ: nequam est, nisi recens.*
> *Is habet succum, is suavitatem, eum quovis pacto condias,*
> *Vel patinarium, vel assum: verses quo pacto lubet.*

Qui verò hîc *patinarius*, is aliter *jurulentus*, vel *jusculentus*, quia cum suo apponitur jure. Nec enim in aqua elixatur; sed in proprio jure coquitur, & apponitur: attamen ut arbitror, pauxillo vini, ne aduratur, in patinam priùs adfuso, sicut hodie fit. Sic vocat Apulejus in Apologia: *Q. Ennius pisces alios multis versibus decoravit, & ubi gentium quisque eorum inveniatur, qualiter assus, aut jusculentus optime sapiat.* Quia verò à *jus* fit *jusculum*, inde *juscellum*; ut *acista, cistula, cistella*; eò à *jusculum* quidem *jusculentus*, (ubique κατὰ συγκοπὴν pro *jusculolentus* c) at à *juscellum juscellatus* etiam dixere. Sanè Plinius (non Secundus ille, sive Veronensis, sed Valerianus, Gallus) lib. V de Re medica cap. XXIV dixit, *pisces juscellatos* vulgò licet *viscellatos* edatur: ut & capite sequenti legere est, *lactucas in viscello coctas*, pro *juscello*. Quod verò Plautus ait de versandis piscibus, ut assis, ita patinariis, sive jusculentis: hoc inde est, quia sicut pisces vertimus, qui assantur in craticula ferrea: sic & eos, qui coquuntur in patina, cui ignis suppositus, altera ferè patinâ superimposita, simulac unum latus coctum est, verti sit opus, quò & alterum ab igni coquatur supposito.

c *Ut lapicidæ, pro lapidicidæ. Nisi magis placet jussulentus: ut vulgo legitur apud Apulejum. Hoc si malis, videri possint veteres pro jus dixisse jussum; ut vasum pro vas, ossum pro os, de quibus in arte Grammatica abunde egimus. A jussum autem fit jussulentus, ut à somno, somnolentus; à vino, vinolentus.*

Cap. XXIII.

Ὄψον, & ὀψάριον, propriè quidem accipi pro quolibet, quod cum pane comeditur: sed peculiariter etiam pro piscibus. Sic quoque loqui Evangelistas: Nepotem item, & Terentium ipsum, idque Comicorum Græcorum exemplo. Fieri hoc per ἀντονομασίαν, Plutarchi & aliorum veterum judicio. Homerum non apponere heroibus suis pisces; nec eos piscantes inducere, nisi fame urgente. Priscos etiam Romanos piscibus abstinuisse. Quomodo ab Romanis Carna dea soleat placari. Quantopere postea Romanis pisces in deliciis fuerint. Piscina illaudata, nisi quæ marinos haberent pisces. Oratæ, & Murænæ, vocabula piscibus imposita familiis Romanis. Quando, & a quibus, inventa sint vivaria oratarum, murænarum, cochlearum. Carius piscem venisse, quàm bovem. Apicii inventum, mullum necare in garo sociorum, & ex ejus jecore facere halecem. Mullus a quo sit emtus octo millibus nummûm. Coci ingentibus triumphorum pretiis parati. Hortensii fletus ob murænæ obitum. Inaures additæ murænæ ab Antonia Drusi.

HÆc ostendunt, non alimoniæ solùm caussâ pisces esse hominibus concessos divinitus; sed etiam ad deliciarum non inelegantium, luxu tamen carentium, voluptatem. Quippe quibus rectè utentes, citra mollitiem affici; abutentes autem molliter ubici, ac solvi animo soleant. Et sanè, cum ὄψον, sive ὀψάριον, generatim significet προσφάγιον a, ut Hesychius exponit: ferè tamen usurpari solet pro *pisce*. Imò sic utuntur Scripturæ: ut B. Joannes cap. VI, 9; ubi δύο ὀψάρια legas; pro quo δύο ἰχθύες est apud Matthæum cap. XIV, 17, Marcum cap. VI, 38, Luc. cap. IX, 13. Etiam apud Cornelium Nepotem, quem perperam vulgo Æmilium Probum nuncupant, legas, Themistoclem ex Myunte habuisse obsonium: pro quo apud Diodorum est, præbuisse Themistocli Μυοῦντα εἰς ὄψον, ἔχουσαν θάλατταν εὔιχθυν. *Myuntem in obsonium, quæ mare haberet piscosum.* Trecenti possint similes adduci scriptores: sed continebo me intra Comicos Latinos, Græcosque. Terentio enim in And. act. II, sc. II, sic dictum, *Paullum obsonii*. Nam postea subjicitur, *Pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni.* Nec aliter act. II, sc. VI, & Adelph. Act. V, sc. IX. Non dubium, quin in hoc secutus sit Menandrum, & Diphilum, Comicos Græcos: ex illo enim Andriam, ex hoc Adelphos, se transtulisse, ipse fatetur Terentius. Solere verò sic Comicos loqui, etiam indicat Alexis in Tarentinis b:

> Οἱ πυθαγορίζοντες γὰρ ὡς ἀκούομεν
> Οὔτ' ὄψον ἐσθίουσιν, οὔτ' ἄλλ' οὐδὲ ἓν
> Ἔμψυχον· οἶνον τ' οὐχὶ πίνουσιν μόνοι.
> *Qui Pythagorissant, non solent, ut dicitur,*
> *Obsonium, vel aliud edere quippiam*
> *Animatum: iidem bibere vinum nesciunt.*

Ubi ὄψον clarè in animatis reponitur; nempe quia, ut dixi, ὄψον c idem ac ἰχθὺς d: ut ὀψοφάγοι, φιλίχθυες e. Caussam hujusmodi sermonis aperit Plutarchus lib. IV Sympoſiacῶν, probl. IV: Ὡς πολλῶν ὄντων προσοψημάτων, ἐκ τοῦ πλεονάζοντος (?) ἐξαιρέτως ποιητὴν καλοῦμεν· οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνος ἢ μάλιστά γε ὄψον καλεῖσθαι,

a *Omne id, quod cum pane comeditur.*
b *Apud Athenæum l. 4.*
c *Obsonium.*
d *Piscis.*
e *Obsonatores, piscium amantes.*

λοῖσθος, ὅσῳ τὸ πολὺ πάντων ἀρετῇ κρατεῖν. *Sicut e multis poetis unum reliquis præstantiorem eximio poeta nomine affumimus: similiter, cum multa sint obsonia, solus tamen piscis hanc palmam adeptus, ut præcipue vocaretur obsonium, quia virtute longe cæteris antistat.* Pluraque inibi in hanc mentem; ac Athenæus quoque lib. VII; & particulatim de Rhodiis Ælianus lib. I Var. Hist. cap. XXVIII; adhæc Eustathius in Iliad. A a. Quia verò præcipuæ essent piscium deliciæ, & frangi animus deliciis solet: eò, ut Platoni observatum, Homerus de iis agens, qui temporibus vixissent Trojanis, licet Ilium foret prope Hellespontum, ubi nobilis piscatio, nullos tamen inducit piscibus vescentes, ne homines quidem insulares; uti Ithacenses; imò ne molles quidem Phæaces illos. Narrat quidem Odyss. M. socios Menelai se dedisse piscationi circa Pharon insulam, diei itinere, ut ait, ab Ægypto distantem: sed id factum dicit urgente cibi inopiâ. Ac par eorum ratio est, quæ de Ulyssis sociis refert Odyss. M. ubi itidem caussam rejicit in famem. Itaque & Eubulus Comicus rogat:

a Pag. 867. & seq. edit. Rom.

> Ἰχθῦς δ' Ὅμηρος ἐσθίοντ' εἴρηκε τίνα
> Τῶν τῶν Ἀχαιῶν;
> *Homerus ubinam quemquam Achivorum refert*
> *Edisse pisces?*

Veteres etiam Romani, quos cascos dicebat Ennius b, piscibus abstinebant. Atque inde est, quòd Deam Carnam, carnis ac vitalium præsidem c, non piscibus, sed, fabaceâ pulte, ac lardo, placabant. Ovidius VI Fastorum:

> *Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat:*
> *Nec petit adscitas luxuriosa dapes.*
> *Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat:*
> *Ostreaque in conchis tuta fuere suis.*

b Teste Varrone lib. 6 de L. L. Cicer. lib. 1 Tusc. Qu. & Hieronymo ad Nepotem.
c Macrobius.

Ubi videmus, negare eum, pisces à Romanis comestos. Sed ista quidem ad tempora pertinent vetusta. Postea enim hi imprimis in deliciis fuere: unde eos porro ac cepis, vili & plebejo cibo, opposuit Horatius lib. I epist. XII ad Iccium: *Verum seu pisces, seu porrum, & cepe, trucidas.*

Imò magnum quoque deliciarum in illis erat discrimen. Tandem enim sorduere etiam mugiles, & lupi, ac vix piscinæ laudabantur, nisi quæ pisces haberent marinos. Varronis sunt ista lib. III de R. R. cap. III: *Quis* (majorum nostrorum) *habebat piscinam, nisi dulcem, & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contrà nunc Rhinton non dicit, suâ nihil interesse, utrum iis piscibus stagnum habeat plenum, an ranis?* Tum subdit illud superiori etiam capite memoratum: *Non Philippus, cum ad Ummidium hospitem Casini divertisset, & ei e suo flumine lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & expuisset dixit: Peream, ni piscem putavi esse? Hinc subjungit: Sic nostra ætas, inquam, luxuriâ piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium revocavit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & L. Murana? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensii, Luculli?* De cognomentis à piscibus quod ait, etiam apud Columellam legas lib. VIII, cap. XVI, his verbis: *Jam enim celebres erant deliciæ popinales, cum ab mari deferrentur vivaria; quorum studiosissimi, velut ante devictarum gentium, Numantinus, & Isauricus, ita Sergius Orata, & Licinius Murena, captorum piscium lætabantur vocabulis.* Vide præterea, si voles, fusius ista enarrantes, Valerium Max. lib. IX, cap. I, & Macrobium lib. III Saturn. cap. XV. Quanti etiam est luxus argumentum, quòd multi tantas sibi opes pararint e vivariis! Qui verò hac parte, & quando, prævenerint cæteris, Plinius docet lib. IX, cap. LIV. De ostreis tribuit hoc inventum Cn. Sergio Oratæ: de quo antè dictum. Nunc verba modò Plinii afferam: *Ostrearum,* inquit, *vivaria primus omnium Sergius Orata invenit in Bajano, ætate L. Crassi Oratoris, ante Marsicum bellum* d: *nec gulæ caussâ, sed avaritiæ, magna vectigalia tali ex ingenio suo percipiens: ut qui primus pensiles invenit balineas, ita mangonizatas villas subinde vendendo.* Postea a subdit: *Murænarum vivarium privatim excogitavit C. Hirius* b *ante alios; qui cœnis triumphalibus Cæsaris Dictatoris sex millia numero murænarum mutuo appendit. Nam permutare quidem pretio noluit, aliâve merce.* Huic subjungit c: *Cochlearum vivaria instituit Fulvius Hirpinus in Tarquiniensi, paullo ante civile bellum, quod cum Pompejo Magno gestum est, distinctis quidem generibus earum.* Deque isto discrimine postea exponit.

d Circa ann. Urbis DCLXVI.
a Cap. seq.
b Al. Hirrius.
c Cap. 56.

Ad eundem Romanorum luxum pertinebat Catonis querimonia apud Plutarchum d, *Pluris venire piscem, quam bovem.* Et Juvenalis hoc sat. V:

d Lib. 4 Sympos. probl. 4.

> *Atque ita defecit nostrum mare, dum gula sævit*
> *Retibus assiduis, penitus scrutante macello*
> *Proxima, nec patimur Tyrrhenum crescere piscem.*

Conqueruntur etiam de hoc luxu Plinius lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necari eos* (mullos) *præcellens putavit, atque e jecore eorum alecem excogitare provocavit.* Ac mox: *Asinius Celer è Consularibus, hoc pisce prodigus, Cajo principe unum mercatus octo millibus nummum: quæ reputatio aufert transversum animum ad contemplationem eorum, qui in conquestione luxus coquos emi singulos pluris, quam equos, quiritabant. At nunc coci triumphorum pretiis parantur, & coquorum pisces.* Et quantum deliciarum amorem indicant illa ejusdem libri cap. LV! *Apud Baulos in parte Baianâ piscinam habuit Hortensius orator, in qua murænam adeo dilexit, ut exanimatam flesse credatur. In eadem villa, Antonia Drusi, murænæ, quam diligebat, inaures addidit: cujus propter famam nonnulli Baulos videre concupiverunt.* Neque natura, vel Deus est culpandus, quòd produxerit luxuriæ instrumenta. B. Ambrosium de hoc audiamus lib. V Hexaëmeron, cap. I *Væ mihi; ante hominem cœpit illecebra, abundantia copiarum, nostra mater luxuria. Ante hominem deliciæ. Prior ergo hominum tentatio, quam natura. Sed nihil creatura deliquit: alimenta dedit, non vitia præscripsit.* Imò, quanto plus deliciarum fuit; tanto pejor erat primi hominis transgressio. Unde Ambrosius subjungit: *Tibi suos fructus terra producit: tibi scaros, & acipenseres, & omnes fœtus suos generant aquæ: & hic non contentus, interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut prævaricatio tua avidatis oneretur.*

Cap. XXIV.

Scaro prima dantur piscas inter saxatiles, imò in piscibus universis. Sed serius honorem hunc adeptum, qui primitus penes acipenserem fuit: nempe ignoto adhuc Romanis scaro, qui e Siculo, vel Carpathio mari advehebatur; quandoque etiam tempestatibus in mare pellebatur Tyrrhenum: in quo & satus fuit à Tiberii Cæsaris liberto: deque hujus mortalis nomine quæsitum. Expositum quoque, unde esse videatur, quod postea scarus in hoc mari desierit. Eum jam tempore belli Punici secundi notum fuisse Romanis: dictum Ennio cerebrum Jovis: assatum maximo fuisse in pretio: præcipuè commendatum jecur, ac viscera: deque his Epicharmi locus aliter, ac à Casaubono, expositus. Discessum à Scaligero, existimante fuisse à Numa interdictum, nequis scarum, licet squamosum, pollucerent. Turdo laus, qui dictus psitana marina: item merula, phycidis, & julidis. Glossa vett. correcta. Cur Pythagoras interdixerit esum τῆς μελανούρου. Melanurus commendatus, sed infra sargum. De gobio. In Hippocrate, & Hesychio, conjectura. De cinædo, sude, acu, fabro, umbra.

HActenus generatim solùm monstravimus, pisces nobis a Deo esse datos, partim cibi caussâ, partim etiam

al

ad honestam voluptatem. Quæ longè fient manifestiora, si particulatim animum diffundamus per præcipua piscium genera. Ac quia marinorum, & in his saxatilium, præcipua esse commendatio solet, ab iis initium capiemus.

Scarus principem inter hos tenet locum, judice Galeno: qui Philotimum reprehendit, quòd durioris esse carnis dixisset. Pro Galeno est Diphilus apud Athenæum in VIII: *Σκάρος ἁπαλόσαρκος, ψαθυρός, γλυκύς, κοῦφος, εὔπεπτος, εὐανάδοτος, εὐκοίλιος· scarus tenerâ est carne, friabilis, dulcis, levis, concoctu facilis, facilè redditur, ventrem mollit.* Romani verò non inter saxatiles modò; sed pisces universos primum ei locum tribuerunt. Unde Plinius lib. IX, cap. XVII: *Nunc scaro datur principatus: qui solus piscium dicitur ruminare, herbisque vesci, non aliis piscibus.* Et lib. XXXII, cap. XVII: *Scarus principales hodie.* Cautè priori loco *nunc*, altero *hodie* adjunxit. Primitus enim penes acipenserem is honos erat: credo, cùm parum cognitus esset scarus. Erat enim Romanis scarus peregrinus. *Mari ille Carpathio maxime frequens*; ut Plinius *a* refert. De eodem sic Columella lib. VIII, cap. XVI: *Scarus* (perperam, etiam in editione Rob. Stephani, *scaurus* legitur) *Asia, Græciaque litoribus, Siciliâ tenus, frequentissimus exit; nunquam in Ligusticum.* Hinc liquet, cur æqualis ejus Petronius sic scripserit:

— Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam vivus perducitur.

Et alibi:

— Ultimis ab oris
Attractus scarus est.

a Lib. 9. cap. 17.

Quandoque tamen tempestate aliquâ fiebat, ut scari ab Carpathio ac Siculo mari, in mare compellerentur Tyrrhenum. Hinc Horat. Epod. od. II:

Non me Lucrina juverint conchylia,
Magisve rhombus, aut scari,
Siquos Eois intonata fluctibus
Hiems ad hoc vertat mare.

Sed sponte nunquam ultra mare Siculum prodibant. Unde Fabius Quinctilianus, homo quidem Hispanus, sed Romæ agens, sic scribit lib. V: *Non elopem nostro mari, nec scarum ducas.* Ubi *nostro mari* est *Tyrrheno*. Itaque, jam imperante Tiberio, ratio est inita eum huc seminandi. Qua de re sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Scarus promunturium Troadis Lecton sponte nunquam transit. Inde advectos, Tiberio Claudio principe, Optatus, e libertis ejus præfectus classis, inter Ostiensem, & Campaniæ oram, sparsos disseminavit. Quinquennio fere cura est adhibita, ut capti redderentur mari. Postea frequentes inveniuntur Italiæ in litore, non ante ibi capti. Admovitque sibi gula sapores piscibus satis, & novum incolam mari dedit, ne quis peregrinas aves Romæ parere miretur.* Idem refert Macrobius lib. III Saturnal. cap. XII. Sed qui Plinio *Optatus* dicitur, is *Octavius* est Macrobio. Video, à quibusdam (in his Domino Calderino, suis ad Martialem *b* notis) *Elipetum*, nominari. Quod è corrupta Plinii lectione provênit. In nonnullis enim codd. fuit *Optatus Elipetus*, pro *Optatus è libertis*. Cæterùm opera illa, seu Optati, seu Octavii, non diu videtur fuisse utilis. Nam & postea rarus is piscis, ut antè: credo, scarorum genere, quod satum erat in mari Tyrrheno, partim intereunte paullatim; partim ad mare Siculum, ac Carpathium, unde venerat, iterum remeante. Cæterum jam ante bellum Persicum Romanis scarum fuisse cognitum, indicat Ennius; qui temporibus Hannibalicis, ac deinceps, claruit. Is in Phagesiorum fragmento, quod apud Appulejum *c* legere est, scarum vocat cerebrum Iovis:

Scarum præterii, cerebrum Iovis pene supremi.
Hectoris ad patriam hic capitur magnusque, bonusque.

Nempe locutus more Græcorum; quibus, quicquid est delicatum, *Διὸς ἐγκέφαλος d* nominatur.

b Lib. 13. ep. 84.
c Apol. 1.
d Iovis cerebrum.

Præcipuè verò commendabatur assatus. Unde Archestratus apud Athenæum in septimo:

Καὶ σκάρον ἐν περιάλῳ Καρχηδόνι τὸν μέγαν ὄπτα
Παλαιάν.
Scarum assatotum magnâ Carthaginis urbe,
Quæ vicina mari.

Cùm autem scarorum caro tantopere laudaretur; longè tamen præferebantur viscera. Unde in Vitellii patina, apud Tranquillum *a* legimus, fuisse *scarorum jecinora*. Imò Martialis *b*, visceribus solùm reservatis, carnem coquo reddi jubet. At immensi res elogii est, quòd Epicharmus in Hebes nuptiis *c*, de sparo, & scaro, inquit:

Τῶν οὐδὲ τὸ σκῶρ θεμιτὸν ἐκβαλεῖν θεοῖς.
Abjicere quorum stercus haud fas est Diis.

Ut non jecur modò, sed etiam intestina, videantur in summo fuisse honore. Sententia enim est, non hominibus solùm, sed ipsis etiam Diis, in deliciis esse intestina scari: nec ipsis in cælis fas esse ea abjicere, nedum nos homulli tale facinus auimus. Scio, maximum Casaubonum *d*, malle pro θεοῖς, θεοί, ut sit θαυμαστικόν: quomodo, ὦ Ζεῦ, dixere *e* Eubulus, & Philemo Comici: Catullus *f* item,

Doctis, Jupiter, & laboriosis.

Sed enim exclamatio minùs convenit in hoc Epicharmi loco: &, ut vidimus, nihil quoque si mutes, commodus est sensus.

a In Vitell.
b Lib. 13. epigr. 88.
c Apud Athenæum lib. 7. germana, ni loco, prius ubi de scaro, mox de sparo.
d Animadv. in Athen. lib. 7. cap. 20.
e Apud Athen.
f Epigr. 1.

Summa autem hujus piscis tantas fecit, ut quia in sacris parsimonia observabatur, ex squamosis solùm pollucere scarum non liceret. Festus Pompejus *g*: *Pollucere merces h..... liceat, sunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus, passa, suilla, bubula, agnina, casei, ovilla, alica, sesama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter squarum. Herculi omnia esculenta poculenta.* Ubi à variis jam monitum, pro *squarum*, *scarum* legi oportere. Itaque Josephus Scaliger *i* legem hanc à Numa Pompilio latam putat: PISCES, QUEI SQUAMOSI NON SUNT, NEI POLLUCETO. SQUAMOSOS OMNEIS, PRÆTER SCARUM, POLLUCETO. Verùm non possum ut animum inducere, ut credam, jam Numæ temporibus scarum fuisse notum Romanis. Planè enim obstant, quæ ex Plinio diximus. Adhæc Macrobii *k* verba sunt: *Scarum adeo Italicis litoribus ignotum, ut nec nomen Latinum ejus piscis habeamus.* Quare potiùs censeo, à Numa, vel alio, antiquis fuisse temporibus sancitum, non alios esse pisces pollucendos, quàm squamosos. Posteaquam verò innotuit scarus, qui ob raritatem magno venibat, lege eum, parsimoniæ caussa, fuisse exceptum, ne epulæ ad pulvinaria magno nimis constarent. Sanè de scaro nihil fuisse in lege Numæ, ostendunt verba illa Cassii Heminæ apud Plinium lib. XXXII, cap. II: *Numa constituit, ut pisces qui squamosi non essent, ne l pollucerent, patrimonia* (legendum, *parsimonia* m) *commentus, ut convivia publica & privata, cœnæque n ad pulvinaria facilius compararentur: ne, qui ad pollucitum emerent, pretio minus parcerent, eaque* (al. *eosque*) *præmercarentur.*

g In Pollucere.
h Supplent hoc pacto, Pollucere Mercurio quæ licent.
i In Festum ad vocem Pollucere.
k Lib. 3. Saturn. cap. 12.
l Pronci, sive ne.
m Sic Jos. Scaliger ad Festum in Pollucere. Id malim, quam, ut aiu, pollucerentur sacris ceremoniis.
n Parmensis vetus habet, ad conventus, & convivia publica & privata, cœnasque.

Post scarum inter saxatiles laudatissimi sunt turdus, & merula: quos à mollitie carnis etiam Diocles, & Diphilus *o*, laudarunt: uti & Xenocrates; cujus mox verba apponam. Imò turdum Trallianus videtur scaro præferre. Sic enim ille lib. VI, cap. de Pleuritide: *Ἔστι δὲ κίχλης ὁ ἰχθὺς καὶ ἁπαλός, καὶ ὑγρός, καὶ εὔπεπτος· καὶ ἴσως πτισάνην αὐτὴν ὀνομάζων θαλασσίαν, οὐκ ἂν ἁμάρτοις· οὕτως ἐστὶν ἀπέριττος ἡ τ' αὐτῆς τροφή. Est vero turdus piscis & mollis, & humidus, & concoctu facilis: & si forte ipsum MARINAM PTISANAM nomines, non aberres. Adeo alimentum hoc est excrementi expers.* Similiter Plinius Valerianus lib. V: *Sed & pisces offeres maxime κίχλας p. Est enim mollis carne, & naturâ humidus, & digestibilis: quem & Marinam Ptisanam vocant.* Merulam laudat Plinius Secundus lib. XXXI, cap. XI.

Utrumque hunc piscem, ac præterea phycidem extollit

o Apud Athenæum. lib. 7 in piscibus à K incipientibus.
p Turdos.

tollit Xenocrates, his verbis: Κίχλαι, κόσσυφοι, φυκίδες, ἀπαλόσαρκοι, εὔχυλοι, εὐδιαφόρητοι, ἄτροφοι, πρὸς διαχώρησιν ἐπιτήδειοι. *Turdi, merula, phycides, tenera sunt carnis, boni succi, digestu faciles, non nutriunt, ad alvi dejectionem commodi.* Diphilo etiam, inter saxatiles, phycides dicuntur ἁπαλόσαρκα ἰχθύδια, καὶ εὔφθαρτα· *teneræ carnis pisciculi, ac faciles concoctu.* Julidem quoque teneram habere carnem, facilè concoqui, & planè salubrem esse, Galeni *a* judicium est. *Phycidas*, & *julidas* junxit quoque Columella lib. VIII, cap. XVI. Sed perperam vulgò pro eo legitur, *Punicasque*, & *Indigenas*. Observatum hoc Ludovico Nonio lib. III de re cibaria, cap. XXIII. Qui & monet, apud Oribasium lib. IV Synopseos *b* legi debere: *Ex piscibus saxatilibus vesci poterimus julide, phycide, merulâ, turde, scaro.* Vulgo pro *phycide* legitur *phœnicide.* Ac similiter, ut Gesnero *c* monitum, apud Dioscoridem lib. II pro φοινικων scribendum φυκίδων: uti & in glossis veteribus pro φινις, φυκίς. In glossis etiam, quæ Cyrilli nomen præferunt, legas: φυκις, ἰχθυς, *Saxtila.* Ubi puto *saxatilis piscis*, vel simpliciter *saxatilis* legendum. Siquidem in Philoxeni glossis clare est: *Saxatilis*, φῦκος, εἶδος ἰχθύος, πετραῖος. *Saxatiles*, πετραῖοι, φυκίδι.

Percæ etiam marinæ (de fluvialibus ante *d* locuti sumus) commendantur à Galeno; qui lib. III de Alim. Facult. cùm primùm in marinis tribuisset locum scaro, alterum merulæ, & turdo; tertium assignat julidi, phycidi, & percæ. Hinc proverbium vetus *e*, Ἀντὶ πέρκης σκόρπιον *f*, cùm optima posthabemus. Jus percæ describit Apicius lib. X, cap. I.

Melanurum aliquis noxium putare possit propter Pythagoræum illud, μὴ γεύεσθαι τῶν μελανούρων *g*. Sed hic vetatur, ut Plutarchus *h* docet, συνδιατρίβειν μελανοῖς ἀνθρώποις διὰ κακοήθειαν· *versari cum hominibus, qui nigri sint morum malitiâ.* Quales etiam nigros vocant Catullus *i*, & Horatius *k*. Nomen verò pisci à nigris caudæ maculis: ut qui sit ἐρυθροπύγαντος *l*, unde & Ovidio in Halieut. *laude cauda insignis* vocatur. Non esse, cur eo abstineatur, indicat Xenocrates, his verbis: Εὐτράπεζοι ἢ σαργοι, μελάνουροι, κάνθαροι, εὐστόμαχοι, εὔχυλοι εὐδιοικητοι· τρόφιμοι ἢ, καὶ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις εὖ ἔχουσι. *Apti mensæ sunt sargi, melanuri, cantheri; suntque stomacho idonei, boni succi, ac facilis digestionis; præterea multum nutriunt, & facile excernuntur.* Hicesius tamen apud Athenæum in VII ait, non adeò nutrire ac sargum; nec eâ esse succi bonitate, nec sapore tam grato. Sanè & Xenocrates, ut vidimus, sargum præmittit melanuro. Etsi nonnullis vincatur a sargo; eo tamen superat, quòd minùs adstringat. Deterior ille mugil, qui cœno vescitur: melior, qui pisciculis. Nam hic sæpius in ventriculo invenitur. Item cui alga sit cibus: de quo testis Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. II.

Gobius saxatilis, uti & qui in arenosis vivit litoribus, Galeno commendatur lib. II de Aliment. ubi & de gobiorum aliis judicium promit. Apud Athenæum tamen Hicesius refert, multum succi gignere, at non boni: sed neque multùm nutrire. Interea agnoscit, sapore esse gratos, facileque excerni. Dioclis etiam, & Mnesithei, judicium memorat. Honore non eo fuisse, quo mullos, & alios pretii ingentis, indicat hoc Juvenalis sat. XI:

> *Nec mullum cupias, cum sit tibi gobio tantum*
> *In loculis.*

Et Martialis in Xeniis:

> *In Venetis sint lauta licet convivia terris,*
> *Principium cœnæ gobius esse solet.*

Gobiorum elephitis ab Hippocrate sociatur lib. II de victûs ratione *m*: Κῦφοι ἢ οἱ πετραῖοι σχεδόν τι πάντες. οἷον κίχλη, φυκὶς, ἐλεφιτὶς, κωβιὸς. οἱ τοιοῦτοι ἢ κουφότεροι τῶν πλανήτων. ἄτε γὰρ ἀτρεμίζοντες ἀραιὰς τὰς σάρκας καὶ κούφας ἔχουσιν. οἱ δὲ πλανῆται, καὶ κυματοπλῆγες, πεπυκνωμένοι τῷ πόνῳ, στερεωτέρας τὰς σάρκας ἔχουσιν. *Leves vere saxatiles fere omnes: velut turdus, phycis, elephitis, gobius. Hi omnes erronibus sunt leviores. Cum enim quiescant, raram & levem carnem habent. Errones autem, quique undas verberant, laboribus attriti, solidiorem obtinent carnem.* Quem locum eo lubentius adscripsi, quia causam hinc discimus, cur non modò elephitis; sed & gobius, & phycis, & turdus, & saxatiles alii, carnem habeant leviorem, ac tenuiorem, quàm quos errones vocant. Verùm quis Hippocrati sit piscis ἐλεφιτὶς (quomodo & in Aldina *a* reperio) haud facile dixerim. Nec enim me alibi id nomen legere commemini. Quid si igitur pro ἐλεφιτὶς, legamus ἐλεφιτις, vel ἐλεποκὸς: Hesychius: ἐλεπονες, ἰχθὺς, ὅμοιος φυκίδι. Ac similiter Varinus: nisi quod apud eum sit ἐλεποκὸς. Sanè cùm Hesychius dicat, esse phycidi similem, & Hippocrates, ut vidimus, phycidi subjungat: verisimile est, vel Hippocratem ex Hesychio, vel hunc ex illo, esse emendandum. Alioqui nec ita multùm ab ἐλεφιτὶς abit ἀλφηστὴς: & possint Iones, quorum dialecto scripsit Hippocrates, ita vocasse hunc piscem. Saxatilibus enim apud Athenæum *b* a Diocle *c* accensetur ἀλφηστὴς, qui Numenio ἀλφηστὴς, q.d. *inventorem*; nempe quia alter alterum sequatur, quasi quærens, & inveniens. Plinio lib. XXXII, cap. XI vocatur non κιναιδος quidem, ut multi scribunt, atque in his Rondeletius *d*: sed κιναιδος, quia alter alteri ad caudam sive nates comes esse soleat; unde que præposteræ Veneris argumentum collegerunt. Cæterorum saxatilium instar, carne est tenerâ, molli, & friabili, ac neutiquam glutinosâ: ut est apud Rondeletium lib. VI de pisc. mar. cap. IV. Addit, jus ejus ventrem lenire: in sartagine coctum esse meliorem asso, vel elixo: modum etiam præparandi apud eundem invenies: facileque ait concoqui, & sanguinem gignere temperatum.

Σφύραινα quoque, sive *sudis e*, ab Oppiano *f* refertur inter saxatiles: Attici κέστραν, hoc est, *stimulum*, nominant, teste Athenæo lib. VII. Apud quem legas, gustu esse ingratum, at succi bonitate non aspernandum. Sed plus alimenti præstare, quàm congros, planè falsum est: sive is Hicesii apud Athenæum est error, sive Athenæi ipsius, sive librariorum: qua de re vide Casaubonum.

Βελόνη, sive ῥαφὶς, seu acus carnis est duræ, ac siccæ, eoque difficulter concoquitur. Diphilus apud Athenæum ait εὔχυλον *g*, Hicesius κακόχυλον *h*. Sed potior Hicesii sententia est. Et fortassè ἄχυλος in Diphili verbis legendum.

Ζαιος, qui & faber, carne minus durâ est, quàm rhombus; ut tradit Rondeletius *i*. Salvianus salubrem ait, ac suavem. Præcipuè olim commendatus est Gadibus: ut Columella refert lib. VIII, cap. XVI: *Atlantico pascitur faber: qui & in nostro Gadium municipio generosissimis piscibus adnumeratur, eumque prisca consuetudine zeum appellamus.* Similiter Plinius lib. IX, cap. XVIII.

Σκίαινα, quod nomen & retinet Plinius *k*, (*umbram marinam* Ennius in Phagetiis *l* appellat) boni est succi, facilis digestionis, saporis grati, nutrimenti non admodum copiosi: ut est apud Xenocratem. Capite imprimis commendatur: cui comprobando lepidam narrat historiolam Paullus Jovius libri de piscibus Romanis cap. V.

CAP. XXV.

Ex litoralibus primo agitur loco de mullo; qui & inter pelagios referri possit. Meliorem esse pelagium litorali, & in litoralibus deteriorem esse lutarium. Pro locis etiam esse discrimen. Quam immane olim fuerit mullorum pretium; idque imprimis ob jecur, & caput; cujus barba magno habita loco. Juvenalis locus enarratus. Ratio apparandi jecur. In sociorum garo necari, vasi etiam vitreo includi, ac sic morientis colorem spectari solere. Eundem chrysendetis mensa illatum. De sargo, mullum comitante, ut excubatum, sed relictum ab eo, pabulum comedat. Quantopere olim sparus fuerit in deliciis,

a Lib. 3. de alim. facult. c. 26.
b Cap. 1.
c Lib. de aquatilibus pag. 847. edit. an. 1558.
d Cap. 22.
e Apud Zenobium, Diogenianum, & Suidam.
f Pro perca scorpium.
g Abstine iis quibus nigra est cauda.
h Lib. περὶ τοῦ ἀγωγῆς.
i Epig 94.
k Lib. 1. sat. 4.
l In erythropygo punctis notatus.
m Sect. 4. fol. 25. edit. Fœs. sive Wechel. an. 1595.

a Fol. 40. b.
b Lib. 7.
c In primo ὑγιεινῶν.
d Lib. 6. de pisc. mar. c. 4.
e Varro, Plinius. glossæ vett. in quibus legas. Sudis, σφύραινα, ἰχθὺς καὶ εἶδος ξύλου.
f Lib. 1. ἁλιευτ. vers. 172.
g Boni succi.
h Mali succi.
i Lib. 11. de pisc. mar. c. 19.
k Lib. 32. cap. 11.
l Apud Appul. in Apol.

liciis, & quod juniorum de eo judicium. Mormyro unde nomen: deque ejus carne dissensus juniorum ab antiquis. Aurata qualis: item salpa, chalcis, mana; deque hac Martialis, & Ciceronis loci aliter, ac ab aliis, expositi. De scorpis piscis, & scorpæna, item apuarum carne: adhæc orphi, synodontes, erythrini, milvi sive lyra, phagro, & synagrochilon.

A Saxatilibus provehor ad litorales. Ac primùm de erectis, sive spissis, & corpulentis, dicendum.

Mullus, ut Galenus lib. III de alimentorum facult. *a* ait, carnem habet duram admodum, & valde friabilem: eoque nihil habet lentoris, & uberiùs piscibus aliis nutrit: quam rem pluribus ibidem exponit. Xenocrates quoque, in luculento illo apud Oribasium fragmento, ait obsoniorum esse præstantissimum, stomachoque aptum, boni succi, sapore gratum, concoctu haut facilem; sed qui non difficulter admodum excernatur. Uterque verò, & Galenus, inquam, & Xenocrates, adhæc Plinius *b* quoque, discrimen faciunt in mullis: præcipuè verò commendant, qui altum, purumque mare incolit, & bonis vescitur alimentis: non item litoralem, nedum lutarium, hoc est, in luto degentem, qui cancellos vorat. Archestratus *c* commendabat, ut delicatiores mullos ad Tichiunta, urbem agri Milesii: Cratinus *d*, ac Nausicrates *e*, comici, quos Æxonis dedisset, pagus Atticus. Juvenalis sat. V indicat, Romanis fuisse in pretio, quos misisset Corsica, vel Tauromitana Siciliæ rupes. Sed nihil æquè arguit, quanti fieret, quàm pretium: quod immane temporibus Tiberii Cæsaris erat; ut indicant illa Senecæ epist. XLV: *Mullum ingentis formæ (quare autem non & pondus adjicio, & aliorum gulam irrito? quatuor, & ad selibram, fuisse ajebant) Tiberius Cæsar, missum sibi, cum in macellum deferri, & venire jussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum, aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra illi spem conjectura processit: licitati sunt: vicit Octavius, & ingentem consecutus est inter suos gloriam; cum quinque millibus HS emisset piscem, quem Cæsar vendiderat; ne Apicius quidem emerat.* Id pretium, si, ut censeo, denarius valeat sex stufeiis, fuerit florenorum Belgicorum CL. Apud Juvenalem sat. IV de Crispino legas:

—— Mullum sex millibus emit
Æquantem sane paribus sestertia libris.

Mullus ille igitur sex librarum emptus sit florenis CLXXX. Apud Plinium *f* celebratur, *Asinius Celer e sub Caio Cæsare octo millibus nummûm unum mullum mercatus.* Quod fuerit florenorum CC XL. Hoc velut extremam prodigalitatem memorat. Majus tamen est, quod Tranquillus refert de Tiberio *g*: *Corinthiorum vasorum pretia immensum exarsisse, tresque mullos XXX millibus venisse, graviter conquestus est.* Sic quisque mullus steterit denis millibus: hoc est, florenis CCC. Scribit Galenus lib. III de Aliment. Facult. *h* aliquando se rogasse quendam, qui grandi pretio ingentes esset mullos mercatus; cur eos pisces tantopere expeteret: illum respondisse, duo esse in caussa, hepar, & caput. Ac apud Aetium quoque legas lib. II, cap. LXXIX: Θαυμάζουσι δὲ ποτε τὸ ἧπαρ αὐτῆς, καὶ τὸ ἐγκέφαλον, ἡδονῆς ἕνεκεν· *Admirantur quidem ipsius jecur, & cerebrum, voluptatis caussâ.* Celebratur in capite etiam (ut Plinii *i* verbis utar) *gemina mullorum barba, qua insigniuntur inferiori labro.* Barbas vocat, ut γένειον Sophron apud Athenæum in VII. Quantillas Heliogabalus fecerit, Lampridius dicet in ejus vita. Imò, jam Domitiani ævo, magno esse loco habitas, indicat illud Juvenalis sat. VI:

—— Cariturus turture magno,
Mullorumque jubis.

Ubi vetus interpres *jubas* interpretatur *cristas*: malè profectò. Planè enim, abusione duriori, sed poetæ concessâ, *jubas* pro *barbis* dixit. Hepar verò non solùm per se edi solet: sed etiam imponebatur oleo, & garo, cum vini pauxillo: inque his eò usque comminuebatur, donec ex iis, quæ dixi, succus fieret unicus, in quo mulli carnes, quas ederent, tingebant. Auctor ejus Galenus, loco antè memorato. Succum istum *halecem* dixere; ut indicat Plinius: qui auctor etiam est, ut in sociorum garo mullum necarint. Sic enim ille lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius, ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necare eos præcellens putavit, atque ex jecore eorum excogitare provocavit halecem.* Seneca similiter lib. III Nat. quæst. cap. XVII: *Alios necant in garo, & condiunt vivos.* Ut rectè in Hippolyto Salviano culpet Ludovicus Nonius *a*, quòd in Plinio *b* pro *necare* legere mallet *siccare*. Inventi ejus siqua est gloria; ea non penes Apicium, sed Græcos fuit. Est enim Platonis Comici *c*: Ἐν σαπρῷ γάρῳ βαπτόντες ἀποπνιξοῦσί με. *In putrido garo submergentes suffocabunt me.* Nec satis erat sic necare, nisi vitreamini inclusus moriens spectaretur: unde Seneca loco antè memorato: *In cubili natant pisces, & sub ipsa mensa capitur, qui statim transferatur in mensam. Parum videtur recens mullus, nisi qui in convivæ manu moritur. Vitreis ollis inclusi offeruntur, & observatur morientium color quem in multas mutationes mors luctante spiritu vertit.* Pluraque inibi, quibus hunc morem eleganter describit, & exagitat. Illud etiam ad luxum pertinebat, quòd tanti pretii piscem in mensam vasis deferrent aureis, quibus illigarentur gemmæ: unde & vasa ejusmodi à gemmis auro insertis χρυσένδετα vocabantur. Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Immodicis tibi flava tegunt chrysendeta mulli.

Diutiùs institimus mullo, quia, ut scarus in saxatilibus, ita hic inter litorales, tenet primas. In cæteris erimus breviores.

Mullum excipiat sargus, quia mullum semper comitatur, ac ubi is lutum fodit, eo abeunte reliquias excitati vorat pabuli: ut ab Aristotele *d*, & Plinio, proditum est. Eum inter delicatos reposuit Epicharmus Hebes nuptiis. Abunde nutrire, magis etiam melanuro, tradidit Hicesius. Sed difficulter concoqui, retulit Archestratus. Plenius de istis Athenæus *e*.

Sargum sequatur sparus, quando eos conjunxit Epicharmus Hebes nuptiis: ubi eos tam delicatos dixit, ut neque stercus illorum abjicere fas sit Diis *f*. Eosdem etiam sociavit Matron parodus. Verba habes apud Athenæum *g*. Qui & Hicesii, ac Diphili judicium adducit. Hicesii quidem tale: εὐχυλότερον εἶναι μαινίδος, καὶ ἄλλων τῶν πολλῶν τροφιμώτερον· *meliores succi esse, quàm mænidem, & magis nutrire aliis multis.* Salvianus mediæ ait naturæ inter molles durosque, inque salubribus potiùs, quàm saluberrimis, reponi oportere.

Matron *h* sparo spargoque jungit mormyrum: ut Plinius etiam vocat, qui Oppiano *i* μορμύλος, &, Eustathio *k* judice, nomen hoc est sortitus ἀπὸ τοῦ μορμύρειν, hoc est, *murmure*, quod undæ, dum rapidè per eas fertur, edere videntur. τροφιμώτατον *l* esse, ait Hicesius apud Athenæum lib. VII. Sed improbant Salvianus, ac Rondeletius: quia carne sit molli, & insipidâ, lutumque redolente. Archestrati quoque est apud Athenæum *m*:

Μορμύλος αἰγιαλεὺς κακὸς ἰχθὺς, οὐδέποτ' ἐσθλός.

Litoreus malus est, bonus haut est mormylus unquam.

Aurata sive orata, quæ Græcis χρύσοφρυς, Athenæo lib. VII etiam ἰωνίσκος, mirè celebratur ibidem ab Hicesio, & Matrone parodo. Ephesiam oratam commendat apud eundem Archestratus: illam Lucrini lacus Martialis lib. XIII, epigr. XC:

Non omnis laudem, pretiumque, aurata meretur:
Sed cui solus erit concha Lucrina cibus.

Est orata carnis candidæ, solidæ, densæ, succi boni, digestu facilis, bene nutriens, nec excretu difficilis; ut est apud Xenocratem.

a Cap. 27.
b Lib. 9. cap. 17.
c Apud Athenæum lib. 7.
d In Trophonio.
e In Naviculatoribus.
f Lib. 9. cap. 17.
g Lib. 3. cap. 34.
h Cap. 27.
i Lib. 9. cap. 17.

a Lib. 3. de re cibaria, cap. 27.
b Loco proxime allato.
c Apud Athenæum lib. 2. ubi de garo.
d Lib. 8. Hist. An. cap. 2.
e Lib. 7.
f Epicharmi verba adducimus cap. 24.
g Lib. 7.
h Athenæi lib. 7.
i Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 100. & alibi.
k In Iliad. Ξ. pag. 2151. edit. Rom.
l Valde nutrientem.
m Lib. 7.

Σάλπαι *a*, quæ & βῶες *b*, ut ait Pancrates *c* apud Athenæum *d*, elegantiorum mensis damnatæ: unde Ovidius in Halieut.

—— *Merito vilissima salpa.*

Plinio *e* item *obscæna* dicitur: qui & negat percoqui posse, nisi ferula percussam. Improbant similiter apud Athenæum Archestratus, Diphilus, & ante hos Epicharmus, qui in nuptiis Hebes σπατοφάγον, *merdivoram* dixit, ac βδελυρὸν, *fœtidam*.

Chalcides non pelagus modò, & petras, sed litora etiam petere, traditum Oppiano *f*. Parùm nutrire, Hicesius docet apud Athenæum *g*: quippe ἀχυμώδεις, καὶ ἀναλ-πεῖς, καὶ αὐχμώδεις *squalidos, ac parum pingues, & exigui succi*.

Mænæ etiam viles. Unde Martialis lib. XII, epigr. XXXII:

Fusis gerres, aut inutiles mænas,
Odor impudentis urcei fatebatur.

Et Cicero lib. de fin. bon. & mal. *Qui enim voluptates ipsas contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem mænæ non anteponere.* Mirum autem, ex hoc loco colligere Ulyssem Aldrovandum *h*, fuisse commendatas in cibo, cùm contrarium significet Tullius. In adlato etiam Martialis loco miror, putasse Rondeletium *i* pro *urcei* legendum esse *hirci*, ob hircorum fœtorem; unde τραγίζειν Aristoteli, ut Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui hircum olent; teste Censorino *k*. Huic enim sententiæ planè reclamat lex pedaria: cujus non satis gnarus fuisse doctissimus Rondeletius videtur. Nec mænæ, salpæ, mormyli, & similium vilitas derogat providentiæ divinæ: quam eam potius adstruit: quia paupertinæ etiam sortis hominibus consulendum fuit.

Scorpius item marinus ex Hicesii sententia, ut in pelagus est, de quibus postea agemus; ita in cœnosis etiam litoribus vivit. Atque inter litorales quoque recenset Salvianus, & cum eo Aldrovandus. Cœnoso loco, ut nigrior, sic pejor est; eodem teste Hicesio: qui scorpænam ab eo tradit superari suavitate carnis, ac bonitate nutrimenti. Scorpænam autem saporis non ingrati esse, Xenocrates tradidit. Quod de ea capiendum, quæ in puriori vivit aqua; cùm alioqui piscis sit insuavis, ac vilis. Jus scorpii quale fuerit, Apicius tradit lib. X, cap. XIII.

Apuæ sunt humidæ, & flatulentæ: ut ex Mnesitheo apud Athenæum *l* videmus. Ventremque idem solvere ait. Sed difficulter concoqui, Diphilus tradit apud eundem *m*.

Orphus duræ est carnis, concoctu difficilis, succi crassi, falsique: ut Philotimus ait apud Galenum lib. III de Alim. cap. XXX. Cui Galenus in illo refragatur, quòd attinet salsedinem. Nempe quia, si salsa diutiùs coquantur, jus quidem sive liquor capiat salsuginis incrementum; ipsa verò fiant dulciora. Quanto autem in pretio fuerit olim, arguit, quòd Archippo apud Athenæum *n* dicatur ἱερεὺς τοῦ θεοῦ, *Dei sacerdos*.

Συνόδους, sive συνόδους, qui *dentex* Columellæ *o*, & Apicio *p*, & secuto hos Gazæ *q* vocatur, inter lautitias ab Antiphane *r*, & Hicesio *s* refertur apud Athenæum. Alvum ciere, Xenocrates ait: sed adstringere censuit Hicesius *s*.

Erythrinus, sive erythimus (utraque enim scribendi ratio in vett. invenitur codd.) Plinio est *rubellio*; sicuti & Apicio lib. X, cap. VII, ubi apparandi ejus rationem docet. Saporis est grati, & uberis alimenti; teste Xenocrate. Quod verò ad Pythagoræ illud, μὴ ἐρυθῖνον ἐσθίειν; *t*, quia piscis ille coloris sit rubri, ac sanguinei, unde & nomen sortitus fuit; eò innuit, cavendum esse ab sanguinis effusione: ac fortasse etiam interdixit, ne sanguine vescerentur; uti eo, ac suffocatis, abstinuere Hebræi.

Litorales etiam, ac squamosi, sunt cuculi; quos duræ esse carnis, Philotimus apud Galenum *u* est auctor. Milvus verò, qui & ipse est inter litorales squamosos, eo est durior: ut Diphilus ait apud Athenæum. Propterea elixus præstat assato. Lyra, quam Rondeletius *x* ait Belgis dici

a Salpa.
b Boves.
c In operibus marinis.
d Lib. 7.
e Lib. 9. cap. 18.
f Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 47.
g Lib. 7. ubi de chalcide.
h De pisc. lib. 2. pag. 325.
i Lib. 5. de pisc. marin. cap. 13.
k Cap. 14.
l Lib. 8. edit. Lugd. an. 1612 pag. 357.
m Paullo ante, pag. 356.
n Lib. 7. ubi de Orpho.
o Lib. 8. cap. 16.
p Lib. 10 cap. 4.
q Arist. Hist. An. l. 2. c. 13. & 15 lib. 8. c. 2. & 13. lib. 9. c. 2.
r Lib. 7. ubi de synodonte.
s Eodem lib. ubi de phagro.
t Ibid.
u Lib. 3. de Alim. fac. cap. 31.
x Lib. 10. de piscibus marinis, cap. 10.

Lechan (*Zeerhaan* dicere voluit, q. d. *gallum marinum*) eidem carnis est duræ, & siccæ; at suavis interim. *Lyra* autem dictus, vel quia rostri cornua referant figuram veteris lyræ; vel quòd grunnitum edat, qui agrestibus auribus aliquomodo lyræ sonum referre videatur.

Φάγρος, sive pagrus, sat nutrit: de quo Hicesius apud Athenæum *a*. Addit quoque, esse dulcem, & adstringentem. Sed contra est, quia alvum ciet. Diphilus apud eundem fluviatili præfert marinum, de quo nunc loquimur. Concoctu esse difficilem, tradit Simeon Sethi: ut quidem est in tralatione Gyraldi; illa etiam, quam Dominicus Monthesaurus Veronensis emendavit.

Ἐγκρασίχολοι, si sale condiantur, & exponantur Soli, donec caro fuerit dissoluta, vim accipiunt excitandi appetitum dejectum: uti & crassam attenuandi pituitam; item ciendi alvum. Quale sit piscis genus, haud facile scias ex Aristotele. Nam sola ex apua, quæ in Atheniensi est portu, nasci ait lib. VI Hist. Anim. cap. XV *b*. Sed Græcis non satis notæ erant maris partes, quæ spectant Occidentem. Nam è Liguria, Gallia Narbonensi, atque aliis locis, muria salitos, in varias deportabant terras. Et Athenæus, serum talium curiosissimus, nasci ait ex apua cobite. De etymo vocabuli dictum cap. XX. Alter vocantur ἐγχελίδιον. Unde *encraulos* (*engraules* scribere oportuit) Gaza transtulit apud Aristotelem loco memorato. Ab magno oris rictu Æliano, & aliis, λυκόστομοι vocantur. Hodie appellantur *anchoies*. Eosdem signat Plinius, cùm lib. XXXI, cap. VIII garum fieri ait ex pisce mutilato, hoc est, cui caput sit truncatum, visceraque omnia exemta.

a Lib. 7.
b Secundum dist. Cæs. Scal. cap. 14. sect. 173.

Cap. XXVI.

De litoralibus erectis, sed non squamosis. De scombro carne, & garo ex ejus intestinis eliquato. Hoc garum sociorum dici solere; deque eo rejecta opinio aliorum, qui associorum, asotorum, vel Sosiorum legunt. De carne trachuri, colia, sive lacerti, caroni, trachinosauri. De piscibus planis, sive jacentibus; passere, solea, rhombo.

Quos memoravimus, litorales sunt pisces, non spinosi; atque hi erecti, non plani; squamosi interim: præter quos alii sunt, litorales, erecti & ipsi, non tamen squamosi, sed levi cute præditi. Eorum celeberrimus scomber, Gallis, uti & Angelis, ac Belgis, *maquereau* vocatus. Hic, etsi de eo benignè satis judicent apud Athenæum Diphilus, & Hicesius, omnino tamen succi est crassi ac viscosi, & difficilis concoctionis: ac propterea, quò pinguedo ejus liquescat, saliri solet. Ex iis verò putrescentium eliquabant garum laudatissimum: de quo Plinius lib. XXXI, cap. VII. Hinc Martialis in Xeniis *a*:

Exspirantis adhuc scombri de sanguine primo
Accipe fastosum munera cara garum.

Sociorum garum dixere, quia à sociis populi Romani apportaretur: quales Hispani; unde idem Martialis in iisdem *b*:

Hesperius scombri temperet ova liquor.

Nimirum Carthagine Nova seu Spartaria fiebat: atque id tanti pretii, ut nullus, præter unguenta, liquor carius divenderetur; teste Plinio *c*. Odoris tamen fuisse ingrati, indicat hoc poetæ *d* antè memorati:

Unguentum fuerat, quod onyx modo parva gerebat.
Olfecit postquam Papylus, ecce, garum est.

Usum ejus hodieque esse Constantinopoli, traditum est Bellonio. Quod verò Joannes Langius in epist. Med. *e* putat, Plinium *f* vocasse garum *associorum*, atque hoc valere *asotorum*: id tam docto viro planè indignum. Sane *sociorum* etiam appellavit Seneca epist. XCV *g*: *Quid illud sociorum garum, pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere salsâ tabe præcordia?*

a Epig. 101 al. 99.
b Ep. 40.
c Lib. 31. cap. 7.
d Lib. 7. ep. 93 sive al. 94.
e Lib. 1. epist. 59.
f Lib. 9. cap. 17 & lib. 32. cap. 7.
g Sive lib. 15. ep. 1.

Ha-

Habes & apud Martialem in Xeniis lemmate epigr. XCIX, ubi veram lectionem retinuit Aldina *a*. Item Ausonium epist. XXI ad Paullinum. Imò apud Galenum lib. III de Compositione Medic. sec. loc. leges, *Γάρε μέλανος, Ῥωμαίοις λεγομένου Σοκιώρου. Gari nigri, quod Romanis Sociorum dicitur.* Sic enim rescribendum: ubi perperam in Aldina *b*, *σωτίρου*; in Basileensi, *σωτήρου*. Atque hac multiplici autoritate etiam eos est refellere, qui *Sosiorum* rescribunt: quasi id nomen impositum sit à Sosiorum apud Romanos familia, memoratâ Tullio non semel *c*, & Horatio in arte, atque alibi. Sed ut non dubitandum, quin recta sit *sociorum* appellatio: ita haut æquè apertum, an non veriùs *sociorum* dicatur, quasi sodalium, sive cœtûs socialis, qui gulæ caussa convenisset. Sed magis placet, quod priori loco dicebamus. Variam garorum confectionem docent Geoponica Constantino tributa lib. XX, cap. ult. Legas ibi, garum *αἱμάτιον d* cæteris esse præstantius. Videtur idem esse, ac illud sociorum: quod Galeno in verbis adlatis *μέλαν e*: quomodo & Aëtius vocat lib. III, cap. LXXXII. *Πρωτεῖον f* nominat Paullus Ægineta. Eo autem *nigrum*, & *sanguineum* dicebatur, quoniam conficeret ex piscium cruore; qui nigroris ipsius erat caussa.

Scombro subdam *τεξχυνες*, quando & is litoralis est, & ob oris similitudinem Gallis dicitur *maquereau bastard*: q. d. *scombrum nothum*. Aridum vocat Diphilus apud Athen. Duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, & succos gignere crassos, judicium erat Philotimi, cui assentit Galenus *g*.

Magna etiam cum scombro affinitas est pisci, qui Aristoteli *h κολίας*, alicubi etiam Plinio *i*, lacertus autem dicitur Columellæ *k*, Cornelio Celso *l*, Martiali *m*. Xenocrates tradit stomacho esse ingratum, aridum, malique succi, nec facile excerni: ubertim interea nutrire. Rationem apparandi apud Apicium habes lib. IV, cap. II, & lib. X, cap. IX.

Corvus, qui Athenæo *n κορακῖνος*, difficulter concoquitur: interim grati est saporis: ut ostendunt illa Cornelii Celsi lib. II, cap. XVII: *Piscium eorum, qui ex media* (bene maleque nutrientium) *materia fiunt, quibus maxime utimur, tamen gravissimi sunt; ex quibus salsamenta quoque fieri possunt: qualis lacertus est: deinde qui, quamvis teneriores sint, tamen duri sunt: ut aurata, corvus, scarus, oculata.*

Uranoscopus etiam, sive callionymus, inter litorales est Aristoteli lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII. Is comeditur quidem, secundùm quosdam; ut Ælianus tradit lib. XI Hist. Anim. cap. XXXIV: sed nonnisi à plebejis; idque quia, ut virosi est odoris, unde *βαυὶς o* Diphilo vocatur apud Athenæum; ita & saporis sit ingrati. Id verò Rondeletius *p* inde esse censet, quia cœnosis vescatur aquis.

Est & hujus loci *σαῦρος*, quem Æliani *q* interpres Gillius *lacertum* vertit, cùm is potiùs *κολίας* videatur; ut paullò ante diximus. Corpore est oblongo, ac rotundo: unde Speusippus in secundo similium *r* sphyrænam, acum, & saurum, conjunxit. Molli esse carne, ait Philotimus apud Galenum lib. III de Aliment. Ipsi tamen Galeno *s* mediæ est naturæ inter illos carnis mollis, duræque: uti & saporis est, nec insipidi, nec admodum delicati. Rationem apparatus Alexis apud Athenæum docet.

Atque hi litoralium piscium sunt longi, & corpulenti: quales Columella *erectos* vocat. His opponuntur illi, quorum latera in tenuitatem degenerant. Græci nominant *πλατεῖς*, hoc est, *latos*. Columella appellat *prostratos*. Sic enim ille lib. VIII, cap. XVII: *Eadem prabentur cibaria & prostratis piscibus, & erectis.* Nec tamen nunc cunctis de prostratis dicemus; sed duntaxat spinas habentibus. Nam de cartilagineis seorsum agemus. Hujus igitur loci sunt passer, solea, rhombus: quos ideirco junxit quoque Plinius lib. IX, cap. XX, & eo prior Columella lib. VIII, cap. XVI, & ante utrumque Ovidius: cujus illa in Halieutico:

a Aliqui libb. perperam, garum scombrorum, pro sociorum.
b Tom. 2. fol. 111. b
c Lib. 8 ad Att. ep. 6. & lib. 3 de Nat. Deor.
d Sanguineum.
e Nigrum.
f Primarium.
g Lib. 3 de al. facult. cap. 31.
h Lib. 9 Hist. An. cap. 2.
i Lib. 32. cap. 11.
k Lib. 8. cap. 17.
l Lib. 2. cap. 17.
m Lib. 7. ep. 77.
n Lib. 7. Idem Hesychio *κορ*.
o Gravis.
p Lib. 10 de pisc. marinis, cap. 13.
q Lib. 11. cap. 49.
r Apud Athenæum lib. 7.
s Cap. 30.

Fulgentes solea candore, & concolor illis
Passer, & Adriaco mirandus litore rhombus.

Priusquam exponam discrimen horum in cibis, de proprietate vocabulorum pauca dicam. Nec enim, non intellectis vocabulis, res possunt intelligi. Passer Græcis *ψῆττα*. Subinde tamen vox Græca, imò & Latina, laxè accipitur, sic ut comprehendat pisces *ψηττώδεις*, sive passerinos, hoc est, planos omnes, qui præditi sint spinis. Sic usus Athenæus, cùm in VII ait, *ψῆτταν* a Romanis vocari *rhombum*. Imò Aristoteles etiam, qui nusquam nominat rhombum; sed pro eo dicit *ψῆτταν*. Ut omnino rectè scripserit Jovius *a*, *ψῆτταν* genus esse passeris, soleæ, & rhombi.

Sed propriè passer, qui vulgo Belgis *scholle*, vel etiam *platyse*: nempe à *platessa*, quomodo Ausonio vocatur in Mosella. *Platessa* autem, quia piscis *πλατύς b*. Videtur interim eo nomine, præter memoratum piscem, etiam contineri, qui nobis *eelbot* nominatur. *Passeris* nomen, ut vulgaris est opinio, sic vocatur, quia instar avis passeris parte supina candidus sit, pronâ autem terrei coloris. Sed Cæsari Scaligero assentio: qui comment. in Arist. Hist. Anim. *c* sic appellari ait, quia se pandat: nempe quâ significatione dicimus *passis velis*, vel *capillis*. *Solea* vocabulum est à similitudine plantæ humanæ. Eadem & Græcis *βούγλωσσος*, & *βουγλώσση*, & *βούγλωσσον*. Hesychius quidem *σανδάλιον*, & *ψῆτταν*, exponit. Nomen inde, quia referat linguam bubulam: nisi, ut puto, *βοῦ* hic sit *ἐπιτατικόν d*. Latinis *lingulaca* dicitur: vel potiùs piscis est haut absimilis. Nam distinguit Plautus Casinâ *e*: ubi Olympio in forum mittitur piscarium, ut emat soleas, & lingulacas. Belgis quoque *tonge* nominatur. Rhombus iisdem *tarbot*, vel *terbot*. Hic eo differt a passere, quòd, rhombo resupinato, dexter passeri situs appareat lævus: ut Plinius ait lib. IX, cap. XX. Satis de vocibus.

Quod jam cibariam attinet, passerem Romanis in pretio fuisse, indicat Horatius lib. II, sat. VIII. Solea interim, ut carne est mollior, ita saporis etiam gratioris. Itaque Henricus III, Galliarum Rex, Quadragesimæ tempore ob bonitatem saporis, & facilem concoctionem, ejus esu imprimis capiebatur, ut in Diætetico suo Polyhistorico tradit Jos. Quercetanus cap. VII. Imò & Galenus lib. VIII Methodi Medendi post asellos, ac saxatiles, proximam solearum laudem facit. De attenuanti etiam victus ratione cap. VI, buglossos præcipit, si saxatiles nequeant haberi. Eos esse lingulacas, vel similis figuræ, ac indolis, antea nobis dictum fuit. Buglossam, imò omnem *ψῆτταν*, hoc est, & passerem, & soleam, & rhombum, bene nutrire, Diphili est judicium apud Athenæum. De rhombo tamen paullo aliter Xenocrates in memorato sæpius fragmento apud Oribasium. Nam concoctu ait difficilem: atque auctor est, ut antequam coquatur, unum adservetur diem. Et favet illi Philotimus, cùm enumerans pisces carnis mollis, inter citharos, qui fortasse sunt rhombi leves: non item rhombos, nempe aculeatos illos, reponit. Sic facilè eum vindicaris à reprehensione Galeni in III de Facult. Aliment. vel potiùs Philotimum cum Galeno conciliaveris. Alter etiam concilies, quia grandioribus rhombis non eadem est salubritas, non sapor idem, ac junioribus. Ac de junioribus præcipuè capiendum, quod in proverbium abiit. Nihil ad rhombum.

a Lib. de piscibus Romanis cap. 25.
b Latus.
c Lib. 2. cap. 16. sect. 109.
d Significationem intendens.
e Act. 2. sc. 8.

Cap. XXVII.

De piscium pelagiorum nutrimento. Ac primùm de squamatis: ut de asello tam callaria, quam baccho: & unde prioris Gallicum, ac Belgicum nomen. De turca, & harengo: item hippuro, & channe: quorum & etymon adfertur. Unde fit, quod piscium nonnullis ventriculus procidat in os. De pelagiis non squamatis: ut congro. Quid sit exdossuare, & exossare. De muranis, & amiis, & unde amiis sit nomen. De xiphia.

SEquuntur ex habentibus spinas (nam de cartilagineis seorsum videbimus) marinorum illi, qui eo quod in penitiori degant mari, pelagii vocantur. Hi a substantia cutis dividuntur in squamatos, ac læves.

Squamas habet asellus, qui bonitate carnis cum saxatilibus contendit: ut est apud Galenum *a*. Diphilus quoque boni esse succi agnoscit: sed negat faciles esse concoctu: imò putat, aliquid habere virosi: quod postremum de iis capere oportet, qui alimento utuntur malo; eoque lentorem contrahunt, & alimentum efficiunt excrementitium. Jecore & delicato, & magno, facilè pisces exsuperat cæteros. *Asellorum* autem nomine complector, & minorem callariam *b*, & majorem bacchum: de quibus sic Plin. lib. IX, cap. XVII: *Callariæ minores, & bacchi, qui non nisi in alto capiuntur, ideoque prælati prioribus.* Est verò callarias, qui Dorioni apud Athenæum *c* ὀνίσκος, à quo tamen Oppianus *d* distinguit. Tria quippe ei asellorum sunt genera, ὄνος, ὀνίσκος, & καλλαρίας: quæ vox contrahitur ex γαλλαρίας. Gallis vocatur *merlucius*, quasi *maris lucius*: Belgis *schelvisch*; quod nomen non à Scaldi fluvio imponitur (est enim piscis marinus) sed contrahitur ex *asellus-piscis*: ut ex *balæna piscis* fecere *walvisch*. Verùm in priori κατ' ἀφαίρεσιν præcisum est A; ut ex ἀμέργω, *ruro*, ex ἀμέλγω, *mulgeo*. Bacchus est is, qui, dum junior, Hollandis vocatur *bolck*; adultior verò, *cabeljau*. Qua mente asellus in ventriculo cor habere ab Aristotele *e* dictus sit: Hieronymus Mercurialis dicet Variarum Lect. Lib. IV, cap. XVI.

Tinca bonitate carnis cedit callariæ; nec figura est dissimilis: sic ut eà deceptus Salvianus eundem putarit piscem. Omnino autem fluviatilis est: de quo idcirco inferiùs dicemus.

Harengi nostri tot bona qui satis prædicet? Vox ipsa est nova; sed fortasse ex Græco τάριχος, quæ sale conditur; unde & *pekelharing* vocatur quasi *muriaticum harengum* dixeris. Solùm injicit scrupulum, quòd piscis iste, nec recens, nec salitus, Romanis, ut Græcis, fuisse cognitus videatur: ut diximus cap. secundo.

Quanto glaucos fuerit in honore, ex Epicharmo, Eubulo, Anaxandride, & aliis, Athenæus *f* docet. Interea quantum superat sparum, tantum vincitur à lupo: ut est apud Xenocratem. Tralliano etiam inter durioris carnis pisces recensetur. Contra morem squamosorum non minùs est bonus, quando est gravidus, quàm cùm non gravidus; teste Aristotele *g*. Quos Romani maximè æstimarint, docet hoc Ennii in Phageticis *h*:

Surrenti fac emas glaucum, & Cumas apud ——

Ubi legere malim:

Surrenti channas i, *glaucum & Cumas apud.* ——

Ab Ovidio, & Oppiano, inter pelagios etiam refertur hippurus, sic dictus, quæ pinnarum longitudine caudam referat equinam; vel potiùs, quia instar equi ὁρμᾷ, hoc est, *ruit*, sive concito fertur gradu. Carysthum imprimis laudabat Archestratus *k*: quod eo mirandum magis, quia istius loci pisces soleant esse viliores. Ut suavem, commendabat Epicharmus in Hebes nuptiis, & Matron parodus: uterque apud Athenæum. Rondeletio videtur esse Hispanorum *lampugo*: qui carne est pingui, ac suavi, sed duriori; ut glauci, thunnique. Aliis tamen *lampugo* potiùs *amia* videtur. Sed hos ubertim refellit Rondeletius *l*.

Pelagius quoque in piscibus Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII, ac similiter Ovidius in Halieuticis, recensent χαίνον, sive χάννην, piscem mandibulis ita affectum, ut hiare semper videatur; unde & χάννη nomen, teste Eustathio *m*: ac Gaza propterea *hiatulam* vertit. Est ex piscium illis, quibus, ut & synodonti, dum minores insectantur pisces, gula procidat in os, nimiam ob ingluviem. Gula enim, ut piscium pars maxima, destituntur: eoque ventriculus ori propinquus, imò rectis ei fibris annexus, facilè, dum aliquid deglutiendum, in magno cibi appetitu, sursum procurrit: ut Aristoteles tradit lib. II Hist. Anim. cap. XVII, & ex eo Galenus lib. III de facult. natural. Diphilus apud Athenæum in VIII tradit, carne esse tenerâ; sed duriori tamen, quàm percæ. Xenocrates monet, si channus sartagine coquatur, ori esse gratum, sed stomacho nocere. Pro insipido ac vili, habet Salvianus. Atque hæc de pelagiis squamatis sufficere arbitror.

a Lib. 3 de Alim. Fac. cap. 30.
b Seve γαδαρίας, ut scribitur apud Athenæum lib. 7. ubi de muræna.
c Lib. 7. ubi de muræna.
d Lib. 1 Ἁλιευτ.
e Apud Athenæum lib 7 & Clementem Alex. Pædag. lib. 1. Ac similiter Athenæum lib. 7. ubi de ὄνῳ sive ὀνίσκῳ.
f Lib. 7. in Γλαῦκος.
g Lib. 8 Hist. An. cap ult.
h Apud Apul. Apol. 1.
i De quibus mox dicetur. Scaliger lopadas. Sed ad veterem, pergo, lectionem propius accessimus.
k Apud Athenæum lib. 7 in piscibus ab i incipientibus.
l Lib 9 de pisc. marin. c. 19.
m In Locum ostendimus Rom. annotavimus ad oram cap. 21.

Venio ad pelagios squamis carentes. Talis est conger: qui quanto olim in pretio fuerit, ex Philemone Comico in Milite, & Archestrato item in Gastronomia, & aliis liquet scriptoribus ab Athenæo adductis lib. VII. Etiam rationem eum coquendi idem Athenæus docet lib. XIV. Plauti quoque est Aulularià act. II, sc. II:

Dromo, desquama pisces: tu Machærio,
Congrum, murænam exdorsua, quantum potes.
Atque omnia, dum absum hinc, exossata fac sient.

Sed postremus versus, ut in Camerarianâ, & Duziacâ editione exstat; ita à vett. libris abest; etiam edit. Venetâ, quæ cum Saraceni, Petri Vallæ, Pyladæ, & aliorum notis prodiit *a*. Nec dubitandum, quin spurius sit. Sed Terentii est Adelph. act. III, sc. III:

—— *Pisces cæteros purga, Dromo:*
Congrum istum maximum in aqua finito ludere
Tantisper: ubi ego rediero, exossabitur.

Plauto *exdorsuare* esse *dorsum confringere*, facilè credo Festo. Sed *exossare* quid sit, non æquè est apertum. Nam cùm non alius sit piscis exos, quàm qui ossibus, ac spinis caret, aliud erit *exossare*, quàm *exenterare*. Quare *exossare* potiùs sit frangere os sive spinam; simili locutione ac dicimus *exdorsuare*. Verè autem piscis exossatur artificio quodam eximendi spinas majores per os, minoribus relictis, sed concisis: pisce interim, cum mensæ imponitur, nullo id indicio testante. Quod artificium apud elegantiores Belgas, sed ab extraneis, puto, edoctos, à paucis demum annis obtinere cœpit.

Nec squamas, sed levem habet cutem muræna. Quæ in magno honore, Sicula imprimis, apud Romanos fuit: sicut argumento erit, quòd hinc cognomentum fuerit Murænæ: item Tullii illud lib. VII, epist. XXVI, quæ ad Gallum: *Qui me ostreis, & murænis, facilè abstinebam.* Quæque de C. Hirrii murænis, & villa ejus, legere est apud Varronem, Columellam, Macrobium. Quomodo appareetur, ex Apicio videre est lib. X, cap. II.

Parte circa branchias exceptâ, levis etiam cutis sunt amiæ. Hæ, Hicesii apud Athenæum judicio, carnis sunt teneræ, succi boni, parcè interim nutriunt; ad excernendum mediæ sunt naturæ. Ut pingues, nec non suaves & delicatos, apud eundem laudarunt Archippus, & Epicharmus. Nec obstat, quòd Philotimus apud Galenum in III de Alim. facult. amias inter pisces duræ carnis recensere videatur. Nam jamdiu Rondeletius, ac Salvianus, viderunt pro ἀμίαι illic legendum esse χαμαίαι; qui piscis est duræ carnis, quippe cartilagineus. Nomen huic pisci ex eo est, quia non solitarius, sed gregatim natet: sive sit ex α στερητικοῦ *b*, & μία, *una*: sive ἀπὸ τοῦ ἅμα [?] ἰέναι, *quia simul eant*. Æliano dicitur τροχίας, ἀπὸ τοῦ τροχάζειν *c*. Eaque deceptus similitudine nominis cum trutta, fluviali pisce, ambos confudit Paullus Jovius *d*: eique hac in re præivit Raphael Volaterranus *e*.

Cutis etiam levis est piscis, qui *gladius* à figura dicitur Plinio, & Græcis similiter ξιφίας: uti & Ovidio, cujus est in Halieut.

Ac durus xiphias ictu non mitior ensis.

Mnesitheus *f* difficulter ait concoqui: sed concoctum bene nutrire. Simeon Sethi tradit, non modò difficilis esse concoctionis: verùm mali etiam succi: eoque abstinendum eo esse, nisi acriori corrigatur condimento, ac superbibatur vinum annosum, & tenue.

a An. 1518.
b Privativo.
c A vorando
d De piscibus Romanis c. 35.
e Philologias lib. 25. cap. de piscibus.
f Apud Athen.

CAP. XXVIII.

De marinis cartilagineis. Unde ea dicantur σελάχη, & an primus sic vocarit Aristoteles. Cur cartilaginea contecta squamis careant. Non omnia esse cutis asperæ; licet hoc Aristotelis scriptum. Esse difficilis concoctionis, & succi flatulenti: ac caussam ejus esse, quod pisces hujusmodi

modi sunt segnes, non celeres. Galeis, cani, asteriæ, *unde nomen. Cujusmodi hi pisces habeant carnem, uti & vulpecula, acanthias, centrina, zygæna.* Τρυγὼν *piscis B. Ambrosio dictus* turtur: *sed præter veterum morem, qui* pastinacam *vocant: & quæ ejus, & aliorum quorundam nominum, origo. Utcunque radium habeat venenatum; tamen in cibis esse, & unde id fit. Eidem Ambrosio* βάτος *minus commodè* rubum *dici, cùm satius fuerit noto veterum vocabulo* rajam *nuncupare.* Λειόβατος, *&* βάτος ἀστερίας. *Deque rajarum carne quid sentiendum.*

Atque hi pisces marini spinas habent. Sunt alii præterea, quibus pro spina est cartilago; quæ propius ad naturam ossis accedit, & hoc commune cum eo habet, quòd non crescat, si abscideris; ut Aristoteles refert in tertio Historiæ Animalium *a*. Cartilagineos hosce Græci vocant σελάχη: nempe παρὰ τὸ σέλας ἔχειν *b*, ut est apud Galenum lib. III de aliment. facult. cap. XXXVI. Primus sic vocavit Aristoteles, ut antea diximus; idque præeunte Plinio lib. IX, cap. XXIV. Sed dissentit Jul. Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCXVIII, sect. 1, ubi inquit: Σελάχεα *vocem ab Aristotele primum fictam, scribunt recentiores in suis rhapsodiis; quosdam veteres paucæ lectionis secuti viros.* Ubi nihil opus erat obtrectari Plinio; quando is nihil minùs fuit, quam vir paucæ lectionis. Subdit hinc Scaliger: *Ante eum* (Aristotelem puta) *Hippocrates in secundo De ratione victus posuit.* Sanè hac voce usum esse, certissimum est. Inter alia loca etiam lib. II περὶ διαίτης, ubi apertè loquitur de ἰχθύσι σελάχεσι. Sed Galenus in lexico Hippocratico sic ait vocari ab eo, ὅσοι ἰχθύων λεπίδας οὐκ ἔχει καὶ ζωοτοκεῖ· *pisciums eos, qui squamas non habent, & animal pariunt.* Ut videatur Aristoteles vocem hanc, laxiùs ante acceptam, ad significationem restrinxisse angustiorem. Rectè interea ait, cartilaginea omnia squamis carere: cujus rationem hanc adfert Aristoteles lib. IV de partibus animalium, cap. XIII: Τὰ δὲ σελάχη, ἀλεπιδωτὰ μέν, τραχύδερμα δ' ἐστί, διὰ τὸ χονδράκανθα εἶναι. τὸ γὰρ γεῶδες ὅθεν ἡ φύσις εἰς τὸ δέρμα καταναλίσκει. *Cartilaginea squamis carent; sed asperâ cute muniuntur, quoniam spina cartilaginea constant. Nam, quod terrenum habent, inde transtulit natura, inque cutis asperitatem consumsit.* Verùm quod Aristoteles ait, omnia illa cute esse asperâ, id non habet locum in λειοβάτῳ; de quo postea dicam: uti nec in torpedine, pastinaca, vel aquila.

a *Secundùm doctiss. Scal. cap. 8. sect. 1.*
b *A splendore, quem ebiciunt.*

Quod ad victus rationem, cartilaginea carnem habent concoctu difficilem, succum gignunt flatulentum: ut de eo taceam, quòd visum reddant hebetiorem. Auctor istorum Diphilus apud Athenæum *c*. Ut succi sint pejoris, facit etiam minùs vehemens exercitatio. Aristotelis enim est, paullo ante verba proxime adlata: Τὰ δὲ σελάχη πάντα, χονδράκανθα. ἔτι δ' αἱ κινήσεις τῶν μὲν νωθεῖς, διὰ τὸ μὴ ἀκανθώδη εἶναι, μηδὲ νευρώδη· τῶν δὲ ἀκανθωδῶν ταχεῖα. *Cartilaginea omnia spinam habent cartilagineam. Motus eorum est lentus, ac piger, quia non firmentur spinis, vel nervis. At quæ spinas habent, celeria sunt.*

c *Lib. 8. pag. 356. edit. Lugdun. 1612.*

Interim nec in cartilagineis, quod ad alimoniam, similiter se semper ratio habet. Quippe alia est erectorum ratio, alia substratorum, sive planorum. In prioribus, quæ longa & rotunda, partim sunt γαλεοί, quos Theodorus *mustelos* reddit, (nomen ex eo, quia γαλῇ, sive mustelæ, terrestris similes sint) partim γαλεοειδῆ, sive γαλεώδεις, q. d. *generis mustelini.* In galeis est canis, sive canicula, Varrone teste, dicta *à vi quadam*: nempe quia instar canis terrestris mordeat dentibus. *Canem* vocant Aristoteles, & Oppianus. Plinio est *canicula*. Theophrasto καρχαρίας. Sed distinguendus hic ab carcharia illo, qui aliter lamia. Nam is in cetaceo est genere. Canem vocat Homerus, cum junxit *d*.

> Δελφῖνάς τε κύνας τε. ——
> *Delphinasque, canesque.* ——

d *Odyss. μ. vers. 96.*

Galeum, de quo nunc sermo, esse durâ carne, ac mali succi, etiam proditum Galeno *a*. Sed excipit galaxiam. Apud Athenæum *b* quoque legas, asteriam, cæteris esse teneriorem, melioremque; addo etiam suaviorem. Est verò ἀστερίας galeus, sive mustelus, in tergo habens maculas figuram referentes stellarum: unde nomen ἀστερίας, sive *galei stellaris.*

Est & in galeis vulpecula marina, quæ bellonio *c simia marina.* Hæc succum habet excrementitium, & saporem virosum.

Galeus acanthias, quasi *spinacem d* dicas, est insipidus, sed minus virosus.

Centrina, ab aculeis sic dicta, carnis est durissimæ, nerveæ potiùs, quàm carneæ. Quod & judicium est de mola Salviani, sive orthragorisco Rondeletii.

Zygæna item, sive libella, ex cetaceorum potiùs genere est. Carne est durà, minimè suavi, præterea excrementitia, ac succi mali de quo in cetaceis cap. XXXII, Galenum, & Paulum, testes advocabimus.

a *Lib. 3 de aliment. facult. cap. 31.*
b *Lib. 7 in Hicesio, ubi de* ἀστερίᾳ. *& lib. 8. in longo Diphili loco.*
c *Lib. 1 de Aquatilibus, cap. 7.*
d *Cum Gaza Arist. Hist. An. lib. 6. c. 9. & lib. 9. cap. 37.*

Hactenus de cartilagineis longis, & rotundis: sequitur de planis. In his sunt torpedo, & pastinaca.

Torpedo carne est admodum lentà, & concoctu difficili, nec grati saporis, nisi frigatur. Eæ tamen partes, quæ circa caput, teneræ sunt, ac faciles concoctu: parvæ item torpedines sunt meliores magnis. Sic ex Diphilo, & Hicesio, Athenæus lib. VIII. Sed Plato apud Athenæum lib. IV, gratum esse torpedini saporem ait. Imò Galenus quoque in III de alim. facult. *e* refert, torpedinem, ut & pastinacam, carnem habere mollem, sapore gratam, concoctu haut difficilem, mediocriter nutrientem, quæque alvum non male subducat. Idem lib. de Attenuante victu *f* præcipit, si pisces defuerint saxatiles, torpedo ut assumatur cum beta, tritâ nempe; item cum porro, quod uberiùs adhibeatur, cumque minuto piperis. Adhæc lib. VIII Medendi docet, post asellos proximum obtinere locum soleas, & torpedinem. Imò Italiæ in deliciis est; ut ait Albertus lib. XXIV, cap. 1. Nempe evanescente vi frigidi veneni, quod inerat vivæ. Jecori torpedinis, ut Plinius *g* inquit, *teneritas nulla præfertur.* Sic enim, non *tenacitas h*, legendum.

e *Cap. 36. quod de Cartilagineis.*
f *Cap. 8.*
g *Lib. 9. cap. 42.*
h *Sane teneritas etiam reperio in MSS, & veteri Parmensi anni 1476.*

Pastinaca est, quæ Græcis τρυγών: unde B. Ambrosius lib. V Hexaem. cap. X *turturem* nuncupat. Propriè τρυγὼν est avis *turtur*; quem piscis hic alis refert expansis. Sed piscem hunc priorum, vel æqualium nemo, quod sciam, *turturem* dixit. Ausonius *i* Græcam retinuit, ——

> *Letalisque trygon.* k ——

Celso *l*, ut & Plinio *m*, *pastinaca* dicitur à pastino, *ferramento bifurco, quo semina panguntur: unde & repastinata dicta fuere vineæ veteres, quæ refodiebantur*: veluti Columella describit lib. III, cap. XVIII. Nempe ut, à *loro*, *lorica*; à *lecto*, *lectica*; à *verbena*, *verbenaca*: sic à *pastino*, *pastinaca*: quia radius ejus pastinum referat: uti & *pastinaca* herba, quia radix ejus pastino similis sit. Etsi verò pastinacæ radius sit venenatus, de quo postea dicetur: Galenus tamen de victu attenuante cap. VIII sic laudat, ut in saxatilium penuria eo nos in cibis uti posse dicat. Videtur interim esse humoris glutinosi, ac crassi: unde Galenus ipse ad eum attenuandum præstare ait, ut apparetur albo jure, & porrum copiosiùs misceatur cum aliquanto piperis. Nec metuendum, ne sic esus ejus noceat, eò quòd radius illius sit venenatus. Nam, caudâ præcisâ, cætera veneni sunt expertia. Ut similiter sit comparatum ac cum araneo, sive dracone marino: qui solùm habet venenum in aculeis ad branchias, dorsique initium. Et sanè scorpio etiam terrestri vescimur, licet ictus ejus sit venenatus: ut Dioscoridi *n*, & aliis, traditum.

i *Epist. 5. ad Theonem.*
k *Nisi malis cum Vineto. Letalis trygon. Nam Nicander, & Oppianus, priorem in τρυγὼν producunt.*
l *Lib 6. cap. 9. quod est de dentium dolore.*
m *Lib. 9. cap. 48.*
n *Lib 2. cap. 13.*

Etiam in cartilagineis planis est raja: Græci, pro sexu diverso, βάτον, vel βατίδα vocant: nempe quia ad modum βάτου, sive fruticis rubi, horreat aculeis. Plinius lib. XXXII, cap. XI Græcum *batos* retinuit. Contrà B. Ambrosius, ut monitum jam Conr. Gesnero, *rubum* reddidit: fortassè quia vocabulum *raja* non occurreret, aut non satis sciret, piscem esse eundem. Est & rajæ genus, quod ob cutis lævitatem λειόβατος vocatur, q. d. *levirajam.*

Nam

Nam cauda quidem aculeos habet: sed dorsum est leve. Meminere Aristoteles, & Galenus. Apud Athenæum autem est & tertium genus, βάτος ἀστερίας, raja stellaris: cui ex eo nomen, quia notis quibusdam tergum habeat depictum. Rajas, & lævirajas, esse duræ carnis, & concoctu difficiles, a Galeno *a* etiam proditum est: interim, ut idem docet, magis nutriunt, quam torpedo, vel pastinaca. Hiberno tempore comedi, jussit Archestratus: ut est apud Athenæum. Modum etiam apparandi docet. Assatis nulla est gratia: sed sapor bonus elixatis affuso butyro, & aceto, cum sinapi: ut apud Batavos nostros comedi solent. Sic usu comperimus, longiori vectura, & diutius asservando, carnem earum reddi magis teneram. Jecur multis in deliciis est: ac video etiam a Rondeletio *b* id commendari.

Ejusdem generis est ῥίνη: quod vocabulum *limam* sonat. Sed Latini *squatum*, & *squatinam*, dicere maluerunt. Plin. lib. XXXII, cap. XI: *Rhina, quam squatum vocamus.* Gloss. Cyr. *Squatus*, εἶδος ἰχθύος. Nomen ῥίνης est a scabritie cutis limam referente. *Squati*, item *squatina*, ab eadem origine, à qua *scaber*. Oppianus *c* in cartilagineis longis reponit; nos planis, Aristotelem secuti lib. V Hist. Anim. cap. V, & Plin. lib. XXIII, cap. XI. Carnis est duræ, & concoctu difficilis, magis interea nutrit, quàm pastinaca, & torpedo: ut Galenus docet lib. III de alim. Apud Athenæum tamen in septimo Dorion squatinas Smyrnæ commendat: uti & Archestratus Milesius.

Extremum in cartilagineis locum dabimus ranæ marinæ: quia est, ubi a ceteris ejus generis abeat. Sola enim è cartilagineis non ovum, sed vivum parit animal: ut est apud Aristotelem lib. II Hist. Anim. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XXIV. Etsi verò Aristoteli fere ἁπλῶς dicatur βάτραχος *d*, tamen, ut distinguatur a rana palustri ac terrestri, Theophrasto quidem βάτραχος θαλάττιος, ut Ciceroni *e rana marina*: Plutarcho autem, & Æliano, βάτραχος ἁλιεύς, *rana piscatrix*, nominatur. *Ranæ* nomen est ex eo, quia refert gyrinos, sive ranulas recens editas, & imperfectas, oculis quidem, & cauda notabiles, sed quibus postea demum accessuri sunt pedes, & caudæ fissura. Multa de hac memorant scriptores: sed subinde ex locis veterum corruptis, dum βάτος, & βάτραχος, item *raja*, & *rana*, a librariis confunduntur. De vi lustratione, cujus consideratio hujus loci propria est, sic res habet. Amphanes in Cyclope, & Archestratus in Sententiis suis, lautos inter cibos habuere; ut ex Athenæi septimo videmus. At Martialis lib. X, epigr. XXXVII in cibis reponit vilibus, his verbis:

> *An Laurentino turpes in litore ranas,*
> *Et satius tenues ducere credis acos:*
> *Ad sua captivum quam saxa remittere mullum,*
> *Visus erit libris qui minor esse tribus?*

Sententia est, An existimas melius captari ranas marinas, vel acos, quam trilibres mullos?

Cap. XXIX.

De piscibus ἀναδρόμοις, & καταδρόμοις. De salmone, salare, farione, anchoragine. Item lampetra, exormisto, galaxia. De vario λευκίσκων, seu mugilum genere, & qui eorum salubriores. De carne alosæ; nec non lupi. De tripatino, et Fenestella. De sturione, erytino, ὄκκῳ, silure, siluro, acipensere, elope. Pomponius emendatus. De anguilla, mensarum Helena, præsertim Copaide, & cur betâ conderetur.

Hactenus actum de piscibus, qui solùm mare incolunt. Deinceps videbimus de illis, qui vel relicto mari petunt flumina, & ἀναδρόμοι vocantur: vel relicto flumine descendunt ad mare, & καταδρόμοι nuncupantur.

Salmo magis fluviatilis est, quam marinus. Cùm minimæ est ætatis *salar*, cùm adultæ, *fario a* vocatur: ut his verbis ostendit Ausonius in Mosella:

> *Teque inter geminas species neutrumque, & utrumque,*
> *Qui necdum salmo, nec jam salar, ambiguusque*
> *Amborum medio, fario, intercepte sub ævo.*

De salare [illegible] Salmone nihil se delicatius comedere, ait Massarius. Sanè gratissimi saporis, succulentes, [illegible] Præcipue Rhenanus commendatur ab Alberto M. Interim salmo omnis concoctu est difficilis: succum etiam gignit crassum, & viscidum: coque ægris non conducit. Memoratur Plinio lib. IX, cap. XVIII: & pulchre ab Ausonio describitur in Mosella. Creditur que is esse, qui *Anchorago* est Cassiodoro lib. IV, epist. IV. *In principali convivio hoc prof[…]o decet exquiri, quod visum debeat admirari. Destinet carpam Danubius, a Rheno veniat anchorago.* Videtur autem ea vox esse conflata ex *anchora*, & *ore*: quasi ore anchoræ instar sit recurvum, vel potius simplex sit ab *anchora* derivatum, ob caussam, quam dixi.

Lampetræ nomen ignotum est veteribus Latinis: coque nonnullis non a lambendis petris factum putatur *a*, sed ex *lanc-prik*: q. d. *longa pricca*. Nam *pricca* est lampetra nostra. Hic piscis item sapori est optimi, sed carnis lentæ, & viscosæ, coque succi illaudati. Ut vitium istoc corrigatur: sicut olim garo enecabant pisces, ita nunc lampetram Cretico, vel alii immergunt vino: branchiarum item foramina, quæ vulgus oculos nuncupat, replent caryophyllis. Facit autem assentio Ludovico Nonio *b*, multis comprobanti, lampetram Cassiodoro vocari *exormiston*; quem piscem a freto Siculo maximis laboribus apportari, lib. XII, ep. IV indicat, ac plenius epist. XIV ejusdem libri. Ubi bique & de sapore pronunciat. Nam [uno] loco ait, regali dignum mensa: altero autem, *Hic plane tanta dulcedinis esse dignoscitur, ut ei nemo piscium comparetur.* Creditur quoque lampetra is piscis esse, quem Galenus lib. III de Aliment. facult. *c* genus esse ait τῶν γαλεῶν, *mustelorum*, ac Romanis summo esse in pretio, vocari autem γαλαξίας: nec reperiri in mari Græco, ac propterea non memoratum Philotimo: in istoc autem differre a reliquo mustelorum genere, quod cùm isti sint σκληρόσαρκοι *d*, hic sit ἁπαλόσαρκος. Non dubium verò, quin a lacteo sapore γαλαξίας sit vocatus. Sed meritò miratur Lud. Nonius, nuspiam a Latinis sic dici: verùm generali solùm mustelarum nomine indicari.

Λευκίσκος quoque, sive mugil, qui à candore *e* nomen sortitus est Græcis, e mari flumina ac lacus subit: ut Mnesitheo *f* traditum. Hicesio in libro περὶ ὕλης, sive de alimentorum materia *g*, comprehendit varia mugilum genera. Atque ex iis ait κεφάλους, sive *capitones*, esse suavissimos, & optimi succi: proximos ab iis esse τοὺς κεστρεῖς, quos perperam juniorum aliqui confundunt cum κεστρεῦσι, hoc est, σφυραίναις, sive *sudibus*: tertium locum dat μυξίνοις, quasi *mucosos* dicas: ultimum ei obtinent χελλῶνες, sive *labrones*: quos etiam vocari ait βάκχους. Alii tria potiùs genera faciunt, ac eosdem putant χελλῶνας, & μυξίνους, ob Aristotelis auctoritatem lib. VI Hist. Anim. cap. XVII. Interim omnes leucisci ab Hicesio statuuntur εὔχυλοι, ὀλιγότροφοι, καὶ εὐέκκριτοι: *boni succi, pauci nutrimenti, & excretu faciles.* Si nativam vocabuli vim attendas, propriè mugiles sunt, qui Græcis μυξῖνοι. Nam *mugiles* non dicuntur quasi *multum agiles*, ut nugatur Isidorus *h*, sed a *muco*, ut μυξῖνος à μύξα, quod & ipsum significat *mucum*: ac quidem est originis, ac μυκτὴρ *i*, unde *mucus*. Ratio hujus etymi est, quòd mugil nutriatur ἐκ τῆς ἀπ' αὐτοῦ φερομένης μύξης: *muco, quo oblinitur*; cùm contra χελλῶν pascatur ἄμμῳ, καὶ ἰλύϊ: *arenâ, & limo.* Quod verò Hicesius leuciscos omnes à succi bonitate commendat: id de iis capiendum, qui puro mari capiuntur: uti & de iis loquitur Galenus, quando, ut post asellos soleam, & torpedinem, laudat: ita post hos lupum, & [mugilem] ita proximum post [hos locum] præbet mu[gili] pelagio. Mugil[is], qui [li]mo pascitur, [sapor] tur propterea m[…] olet [… que] jejunus optim[u]s est, & suavissimus. Huic apud Athenæum [k], cùm roganti ef-

Marginal notes: a Lib. 3 de Aliment. facult. cap. 36. — b Lib. 12 de pisc. mar. c. 5. — c Lib. 1 Ἁλιευτ. vers. 381. — d Rana. — e Lib. 2 de Nat. Deor. — a Al. fario. — a Quod tradit quoque Cæsari Scaligero, velut dictum ad oram capitis undecimi hujus libri. — b Lib. 3 de re cibaria, cap. 32. — c Cap. 31. — d Duræ carnis. — e Galenus lib. 3 de Alim. Fac. c. 25. — f Athenæi lib. 8 in longo Mnesithei loco. — g Apud Athenæum lib. 7 in piscibus à κ incipientibus. — h Lib. 12 Orig. c. 6. — i Nares. — k Athen. lib. 7 ubi de cestreis. — l Lib. 7 in piscibus à κ incipientibus.

set, cur κεςρεὺς dicatur νῆστις, hoc est, *jejunus*: respondetur, Aristotelem dicere, ὅτι μὴ νῆστις ὤν, φαῦλός ἐστι, *nisi jejunus sit, vilem esse in cibo*. Quod vellem Cæsar Scaliger *a* attendisset, cùm Athenæum reprehendit, quasi dixerit, jejunum esse deteriorem. Mugilem, cùm uterum fert, illaudatiorem esse, traditum Aristoteli lib. VIII Hist. Animal. cap. ultimo. Hieme igitur, quippe post partum, fuerunt meliores. Qui in lacubus capiuntur, pinguiores sunt ob cœnum; eoque palato, & linguæ, gratiores: interea minùs sunt salubres: imò iis, qui stomacho minùs valent, capitis dolorem conciliant: uti traditum Paullo Jovio *b*. Recentes præferendi aliis, quia facilè corrumpuntur. Iccirco sale condiri solent, ut sic diutius adserventur. Stagnalis præcipuè sic corrigitur. Quicquid enim mucosi, vel virosi habet, deponit. Imò & recens salitus præstat diu salito. Auctor istorum Galenus lib. III de Alim. facult. cap. XXV.

a Comment. in Arist. lib. 2 Hist. An. fol. 108. sive pag. 219.

b De piscibus Romanis c. 10.

Alosa etiam sponte fluvios subit. Belgis *elft* nominatur. Plerisque creditur esse Græcorum θρίσσα, vel Latinorum *clupea*, Italorum *chiepa*; quod vocabulum ex *clupea* esse corruptum, Franc. Massarius *c* arbitratur. Non videntur in pretio fuisse apud antiquos. Nam Ausonii est in Mosella, qui solus ejus meminit:

Stridentesque focis, obsonia plebis, alosas.

c In Nonum Plinii.

Pinguiores tamen sunt delicati saporis; præsertim ex aceto comesti. Saltem comperio tales, qui prope Dordrechtum in Rheni, Mosæ, Mervæ, & Vahalis confluente capiuntur. Sed spinularum frequentia in edendo aliquid molestiæ adferre solet.

Lupus Latinis alius est ac Græcorum λύκος. Num λύκος Lario est *blennus*, vel *anthia*. At qui nobis *lupus* dicitur à voracitate, is Græcis λάβραξ. Λάβρακα sive lupum non in aquis dulcibus nasci, sed è mari in fluminum ostia adscendere, vel in stagna salsa, quæ Græci λιμνοθαλάσσας dicunt; Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXVI. Alimentum ejus, ut ibidem legas, (atque addit, in aliis idem piscibus habere locum) sanguinem gignit tenuiorem, quàm animalium est terrestrium. Atqui, ut ibidem docetur, sanguis ille optimus est, qui neque crassus est, instar liquidæ picis; neque serosus ac tenuis, instar aquæ; sed exactè medius: qualis gignitur ex pane probè præparato; item perdicibus, & id genus volucribus: quibus proximos esse pisces pelagios, pronunciat. Proinde tenuior ille succus, quem lupi, & pisces alii, gignunt, non admodum nutrit, & facilè dissipatur. Sed hæc quidem locum habent, si cum terrestrium succo conferas lupinum. Sin piscium duntaxat fiat comparatio; apud Cornelium Celsum *d* legas, ut mullos, sic lupos, mediæ esse materiæ inter pisces duræ, & teneræ carnis. At inter hos pisces illud discriminis est, quòd mullus, quò major, eò delicatior soleat haberi: lupus contrà minor, vel mediocris, præfertur. Hanc opinionem verbis istis castigat Horatius lib. II, sat. II:

d Lib. 2. cap. 18.

> ——*Laudas, insane, trilibrem*
> *Mullum; in singula quem minuas pulmenta necesse est.*
> *Ducit te species video. Quò pertinet ergo*
> *Proceros odisse lupos? Quia scilicet illis*
> *Majorem natura modum dedit, his breve pondus.*
> *Jejunus rarò stomachus vulgaria temnit.*

Sed pro obsonatoribus istis caussam adversus Horatium dicet vetus scriptor Xenocrates: cujus hæc verba *e*: Λάβραξ ἐξαλλάσσεται, ὅσον αὔξεται σκληρότερος γινόμενος. ἄριστος ὁ μέσος αὐτῶν, δίσιμαχος, εὔχυλος, τρυφερός. Ubi Jo. Baptista Rasarius pro μέσων legit μηνῶν: quomodo sententia sit: *Lupus autem variatur: quantoque fit major, tanto fit durior. Optimus est bimestris* f *stomacho bonus, boni succi, tener.* Nec dubito, quin ita sit legendum.

e Apud Oribasium lib. 2 Collectaneorum. c. 58.

f In Wottoni translatione, Qui magnitudine mediocri est. Nempe veram lectionem non vidit.

Etiam honos ejus cognoscitur ex eo, quod in tripatino, à tribus patinis sic dicto, is pars fuerit non infima. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Ut luxu quoque aliqua contingat auctoritas figlinis, tripatinum, inquit Fenestella, appellabatur summa cœnarum lautitia. Una erat muraenarum, altera luporum, tertia myxonis piscis.*

Cur lupus in Tiberi duos inter pontes jactatus, præferri meruerit, ignorare se fatetur Macrobius *a*. Nos à jactationis exercitio caussam arcessebamus cap. XXII. Illud verò lupis omnibus est commune, quòd meliores fiant salsæ ac dulcis aquæ misturâ. Unde & commendabantur illi, qui in lacu Veneto caperentur. Martialis lib. XIII, epigr. LXXXIX:

a Lib. 3. Sat cap. 6. ex edit. H. St. ac priorum: sed lib. 2. cap. 12. ex edit. optima amici nostri Isa. Pontani.

> *Laneus Euganei lupus excepit ora Timavi*
> *Æquoreo dulces cum sale pastus aquas.*

Græcis præcipuè laudatus λάβραξ ὁ Μιλήσιος: ut proverbio constat, & illis Archestrati apud Athenæum in VII:

> Λάμβανε δ' ἐκ Γαίσωνος, ὅταν Μίλητον ἵκηαι,
> Κεστρέα τὸν κέφαλον, καὶ τὸν θεόπαιδα λάβρακα,
> Εἰσὶ γὰρ ἐνθάδ' ἄριστοι. ὁ γὰρ τόπος ἐστὶ τοιοῦτος.
> *Accipe ex Gasone, cum Miletum veneris,*
> *Cestreum cephalum* (mugilis genus) *& prolem deorum lupum,*
> *Illic enim optimi sunt. Talis est natura loci.*

Versiculis si malis, en quales quales:

> *Gasone capias cum Miletum veneris.*
> *Cestrea capitonem prole cum Deum lupo.*
> *Hic optimi sunt. Illa natura est loci.*

Ubi eadem videmus, ut ille obsonatorum sive Homerus, sive Aristoteles, lupum vocet θεόπαιδα, *prolem Deorum*.

Sturio noster grati est saporis, sed carnis duræ, pinguis, ac viscosæ: eoque difficulter concoquitur, ac succum generat crassum. Propterea non conducit aliis, quàm sanis: & his quoque condiendus aromatibus: vinum deinde superbibendum: ut judicat Simeon Sethi, voce ὕκκα, ut vulgo apud eum scribitur pro ὕκκα. Hycca enim sive ὕκκης est, qui nobis *sturio*: ut jam olim Hermolao Barbaro, postea que Joanni Manardo *b*, monitum, ac Ludovico etiam Nonio *c* ostensum. Cyrenæis idem vocabatur ὀρφεῖνος, ut ex Zenodoto refert Athenæus *d*. Ὕκκης verò, hoc est, χοῖρος *e*, dicebatur, quia, ut idem Simeon Sethi tradidit, nutrimentum adferat, quod proportione quadam carni respondeat porcinæ. Nisi magis placeat ratio Isidori Hispalensis, sic scribentis lib. XII Orig. *Porci marini, qui vulgo vocantur Sulli: qui, dum escam quærunt, more suis, terram sub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium: & nisi rostrum arenis immergant, pastum non colligunt.* Quæ optimè conveniunt sturioni. Cùm verò Isidorus, homo Hispanus, dicat, suo tempore (vixit is ante annos mille) vulgo *suillos* nominari: minimè dubitandum, quin inde sit *sollus*; quod nunc obtinet apud Hispanos. Et sanè, ut his *sollo* vocitatur ex *suillo*: sic Italis ex *porcello*, *porcelletto* nominatur. Quæ & ipsa confirmant, porcum marinum, suillum, hyccam, ac sturionem, eundem esse piscem. Imò & *silurum* dici Ausonio, monebamus *f*, cum de piscium moribus ageretur. At planè ratio fugit Guil. Rondeletium, & Hadr. Junium *g*, qui sturionem credunt esse acipenserem veterum. Nam obstat Plinius lib. IX, cap. XVII, cui in Italia dicitur *rarus inventu*: &, *unus omnium squamis ad os versis contra aquam nando meare.* Præsertim quando, *quod ait Plinius de acipenseris squamis, id verum esse* (verba Sammonici Sereni apud Macrobium sunt lib. II Saturn. cap. XII) *maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus ostendit; in cujus libro de Animalibus quarto sic positum est: Cur alii pisces squamâ secundâ, acipenser adversâ sit.* Hoc in sturione nostro non habere locum, extra controversiam est. Argumento isti sic occurrunt, perperam id de acipensere existimatum aliis, qui eum cum elope confunderent. Interque istos fuit polyistor ille Apion Grammaticus, qui libro de Apicii deliciis, piscem qui elops vocatur, acipenserem esse scripsit: ut est apud Athenæum in septimo *h*. Sed obstat, quòd, ut Ovidius in Halieuticis, sic Plinius eos in Naturali historia distinguat.

b Libro 9. epist. 3. quæ ad Hieronymum Cavezanum.

c Lib. 3 de re cibaria, cap. 33.

d Lib. 7. in piscibus, quorum nomina incipiunt ab T.

e Porcus.

f Cap. 17.

g In Nomenclatore.

h Cap. IX, quod de galeo.

Præterea parum verisimile est, nec Nigidium, nec Plinium, nec Sammonicum, nec Macrobium, acipenserem novisse: qui tantopere apud Romanos in honore erat, ut (si idem sit acipenser, ac γαλεὸς ῥόδιος *a*, sicut Archestratus putabat, ille rei culinariæ doctor) cum tibiis & coronis ad cœnas cum pompa soleat circumferri, iis etiam, qui sic ferrent, coronatis. Testis Athenæus lib. VIII. Propterea homines frugi sic conviciis proscindebant Gallonium, præconem Romanum, Ciceroni etiam pro Quinctio memoratum, altissimum gurgitem; qui acipensere mensas instruere gaudebat. Habes de eo Lucilii versus apud Ciceronem lib. II de Finibus. Luciliumque secutus Horatius lib. II, sat. II:

—— Haut ita pridem
Galloni præconis erat acipensere mensa
Infamis.

Etiam quantopere celebratus fuerit Romanis, ex Plauto liquet Bacchariâ, & Cicerone dialogo de Fato. Verba eorum citat Macrobius lib. II Saturnal. cap. XII *b*. Et idem verba indicant Ciceronis in II de Finibus, adducta nobis cap XXVI, ex quibus liquebit, mænam fuisse piscem vilem: unde & in Majali L. Pomponius *c*, Atellanarum poëta, ut dicitur Agellio:

—— Cœnam quæritat. Si nemo eum
Vocat, revertit mæstus ad mænam miser.

Ita, ut trimetri sint senarii, locus is restitui apud Nonium debet. Contrà, ut Plinius *d* inquit, *apud antiquos piscium nobilissimus habitus acipenser.*

Ex piscibus καταδρόμοις, hoc est, qui in mare è fluviis descendunt, anguilla est, quæ Anaxandridæ in Civitatibus dicta τῶν ὄψων μέγιστον, *obsoniorum præcipuum*: ac Erasistrati etiam judicio *e*,

—— βασιλίς.
Πάντων τῶν περὶ δαῖτα, καὶ ἡδονῆς ἡγεμονεύς.
—— Regnat
Hæc epulis cunctis, estque ejus prima voluptas.

Et Epicureo cuidam Εἰλαδιστῇ *f* vocatur *g* τῶν δείπνων Ἑλένη, *cœnarum Helena*. Nec Archestratus apud eum dubitat Messanensium prædicare felicitatem ob anguillarum frequentiam. Copaidas celebrat Aristophanes Acharnensibus *h*:

Πρόεβηθι πεντήκοντα Κωπαΐδων κορῶν,
Ἐκβᾶσα, τῷ δὲ χαριεσσαι τῷ ξένῳ.

Possis ita reddere.

Egredere, natu magna quinquies decem
Copaidum, huic & grata facias hospiti.

Priorem versum lepidà παρῳδίᾳ effinxit poëta ex illo Æschyli in Armorum judicio:

Δέσποινα πεντήκοντα Νηρῄδων χορῶν.
O domina decies quinque Nereidum chori.

Anguillæ Bœotiæ meminit & Antiphanes in Philothebæo *i*, & Eubulus in Ione *k*. Copiades autem dictæ ab lacu & flumine Bœotiæ prope oppidum Κώπας. Eas apud Athenæum *l* etiam celebrant Dorion, Agatharchides, Eubulus: qui & docet, anguillas betis involutas comedi solere. Atque inde Aristophani in Acharnensibus *m* dicitur ἐντευτλανωμένη, hoc est, ut scholiastes Græcus exponit, μετὰ τεύτλων ἑψηθεῖσα, *cum betis cocta*. Nempe quia beta vi suâ nitrosâ, (quam Dioscorides *n* quoque ei tribuit) humorem excrementitium detergeat. Unde & sale conditur. Quem morem esse antiquum, ex Hicesio constat inter salsamenta referente *o* anguillas Macedonicas. Atque hinc ἐγχέλεια, τὰ τῶν ἐγχελείων ταρίχη *p*, ut Eustathius exponit in Iliad. Φ *q*. Sed salitæ minùs sunt suaves. Ex recentibus tostæ præstant elixis; quia lentus ac viscosus humor ab igni consumitur. Utile etiam inter edendum pitissare vinum generosum. Quod si elixam malis, necanda in vino bono; coquenda item in vino aqua permixto, cum aromatis. Sed varios apparandi modos ex Apicio, vel Platina, petitu malim. Illud solùm referam, hic à Barth. Platina, cùm retulisset apparandi modum, subjungi ista: *Coct. inimicis hostibus appones. Nihil enim boni in se habet.* Et sane improbant eam Hippocrates lib. II de diæta: item libro de internis affectionibus, & Galenus lib. III de alim. facult. nec non de victu attenuante *a*. Præsertim verò illis ab anguilla abstinendum, qui facilè obstructionibus laborant: item nephritici, quia lentore suo conglutinat materiem, unde calculi generantur.

a Galeus Rhodius.
b In editione I. Cl. Isaaci Pontani. At in illa H Stephani ad: lib. 3. cap 15
c Apud Nonium in Revortit.
d Lib 9. cap. 17.
e Apud Athenæum lib 7.
f Εἰλαδιστὴν sive vigesimum quemque mensis diem, colentem, quo natus Epicurus.
g Apud Athen. eodem lib. septimo.
h Froben edit pag. 396. sive act 4 sc. 1. quæ incipit, Ἰὼ Ἡρακλῆς.
i Apud Athenæum lib. 14.
k Apud eundem lib 7.
l Ibid.
m Loco paullo ante memorato.
n Lib. 2 cap. 149. sive aliis cap. 116
o Apud Athen. lib 7 ubi de anguillis.
p Salsamenta ex anguillis.
q Pag. 123. edit. Rom.
r Lib 8 rei culinariæ, cap. de tortis ex anguillis Vide & cap. de anguilla in torta.

a Cap. 6.

Cap. XXX.

Transitur ad fluviatiles: ubi primum de thymallo, magnopere prædicato a B. Ambrosio. Proverbium exeo, Aut piscem olet, aut florem. *Perca salubritas. Lucius illaudatior Italis, quam Belgis; & quæ sit caussa istius discriminis. Nec minus cyprinorum alios ab aliis differre. Caviarium Judæorum a vulgari diversum. De mustela, & pagro. Truttarum indoles, ferri adversus fluminis impetum. Glanis deliciæ. De barbo, tinca, capitone fluviatili.*

Nunc venio ad pisces, qui non in mari degunt, sed amni. Qualis est coracinus Niloticus; qui melior est marino, ut elixus asso. Nec movet, quòd de priori contrarium videatur Diphilus tradere apud Athenæum. Nam hac parte à vulgatis codd. meritò recedunt Rondeletius, ac Gesnerus.

Sed Niloticos, & similes tam dissitorum locorum pisces, de quibus Athenæus non uno loco, missos faciam; deque Europæis solùm loquar. Ordiar ab thymallo; de quo aliquid etiam diximus cap. XVI. Hic boni adeò est odoris, ut thymum videaris olfacere: nec aliunde nomen sortitur: ut omnino perperam apud Isidorum *b* *timallus* scribatur, etiam in MSis nostris. Hunc piscem sic laudat B. Ambrosius libro V Hexaëmeron, cap. III *Neque te inhonoratum nostrâ prosecutione thymalle dimittam, cui a flore nomen inolevit: seu Ticini de unda fluminis, seu amœni Athesis unda nutrierit, flos es. Denique sermo testatur, quòd de eo, qui gratam redolet suavitatem, dictum facete sit, Aut piscem oles, aut florem: ita eadem pronunciatum est piscis odor esse, qui floris. Quid specie tuâ gratius! Quid suavitate jucundius! Quid odore fragrantius? Quid mella fragrant, hoc in corpore tuo spiras.* Nec odore modò, vel specie, placet; sed etiam sapore, Salviano in opere de piscibus teste; qui & majores præfert elixos, ac butyro conditos; minores autem assos. Idem, sed advertante Gesnero, negat opus esse, ut eximantur intestina, quia felle careant.

Valde etiam prædicatur perca fluvitialis: quod ex Xenocrate apud Oribasium constat: ut & illo Ausonii in Mosella;

Nec te delicias mensarum perca silebo,
Amnigenos inter pisces dignande, marinis
Solus puniceis facilis contendere mullis.
Nam neque gustus iners, solidoque in corpore partes
Segmentis coeunt, sed dissociantur aristis.

Verùm laudatur quidem perca; sed infra marinam: ut errent, qui fluviatili tribuunt, quæcunque ad marinæ laudem attulit cum Philotimo Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI. Percâ tamen Rhenanâ nihil salubrius; de qua diximus antea *c*.

Lucius abunde quidem nutrit: sed difficilius concoquitur, quia carne non sit tenerâ, ac friabili. Multis etiam locis non durus modò est, sed etiam insipidus; eoque nullà in dignatione. Unde Ausonius in Mosella:

Lucius obscuras algâ cœnoque lacunas
Obsidet. Hic nullos mensarum lectus in usus
Fervet fumosis olido nidore popinis.

Hodieque nullo esse Italis loco, a Paullo Jovio *d* refertur. Belgæ tamen in pretio habent, non quasi minùs sapores dignoscant: sed quia apud eos verè melioris sit saporis. Quid mirum? quando certum est, piscium plurimos variare pro locis. Neque id modò in fluviatilibus usu venit; qualis ille, de quo nunc sermo, sed ipsis etiam marinis. Unde Varro in III de R. R. cap. VI: *Non enim si muræna optima fiunt in Sicilia, & elops ad*

b Lib. 12 Orig. c. 6.
c Cap. 28 hujus libri.
d Lib. de Pisc. Rom. cap. 37.

ad Rhodon, continuo hi pisces in omni mari similes nascuntur.

Qui κυπρῖνοι Oppiano lib. I Ἁλιευτ. *a* hi Athenæo lib. VII vocantur κυπρανοί: nisi, ut puto, κυπρῖνοι legendum. Ætoli hodieque veteri nomine *cyprinum* dicunt. *Carpam* Cassiodoro vocari, & à *carpione* differre (de quo postea agetur) antea diximus. Carne sunt molli, humidâque, &, nisi aromatibus condias, insipidâ: imò insalubri etiam prope urbes magnas, quia sordibus earum pinguescunt, unde mali redduntur succi. Aliàs, ut inter salubres non sint, ita tamen innoxii fuerint. In caussa est, *quod non tenaci, sed aqueo potius humore abundent*: ut tradit Paullus Jovius libro de pisc. Rom. cap. XXXVIII. Ubi & linguam earum à sapore ait commendari. Sed quod linguam vocat, potiùs palatum esse carnosum, diximus cap. XIII. Ex ovis fit *caviarium* rubrum, quod vocitant, *Judaicum*. Nam nigro illo ex ovis sturionum vesci iis religio est, quia piscis ille sit lævi cute: qualium esu Mosaica lex interdicit. Rubrum hoc longe lateque distrahitur ab urbe Capha, ad Tanain sita *b*.

Mustela fluviatilis, quæ Sabaudis *moustelle*; Belgis autem, quia partim anguillam, partim ranam referat, *aelpuyt* nominatur, piscis planè est diversus à veterum mustela, sive lampetra: de qua inter pisces ἀναδρόμους *c* diximus *d*. Germani hunc piscem elixant in aqua non admodum salsa, pauxillo aceti, vel potiùs vini, affuso. Jecur ejus multis est in deliciis: usque adeò, ut apud Thuringos Comitis Bichlingici conjux dicatur in hoc principatus sui reditus profudisse.

Pagri sunt & fluviatiles; marini tamen salubriores; ut ait Diphilus Siphnius apud Athenæum in VIII *e*.

Trutæ nusquam memorantur veteribus Latinis. Sed meminit B. Ambrosius lib. V Hexaemeron, cap. III: nisi quod ibi *tructas* perscriptum. Item Plinius Valerianus, is cujus sepulchrum Comi conspicitur, lib. V de Remediis, cap. XLIII. Et Isidorus Hispalensis lib. XII Orig. cap. VI. Hujus verba sunt: *Varii à coloris varietate, quos vulgus truttas vocat.* Ita quoque exaratum in uno è MSis nostris. In altero est *tructas*. Nempe hæc scriptura ex eo est, quia confuderint vulgò cum troctæ: qua de re etiam dictum antea extremo capite XXVII. Truta verò Germanicæ est originis: etsi derivent ex eo, quia se trudant in flumen adversum. Verè interea dicunt, ferri, quàm maximus, ac rapidissimus est aquæ impetus. Itaque præceptor olim meus, philosophiæ apud Batavos Professor, Antonius Trutius, cui à truta id nomen erat, picturâ ejus piscis utebatur pro symbolo; cui adscriptum:

—— Ne contra fluminis ictum.

Nempe exemplo Vibii Crispi:

—— Qui nunquam direxit brachia contra
Torrentem:

ut de eo Juvenalis *f* refert.

Porrò quia natatione hujusmodi, eâque veloci, fatigant, atque exercent corpus, eo & grati sunt saporis, ac salubris. Rationem coquendi Paullus Jovius docebit lib. de Piscibus Rom. cap. XXXV.

Glanis quoque, sive glanius, inter fluviatiles est, licet maris peculiarem Plinius putârit lib. XXXII, cap. XI. Sanè hac parte aliter Aristoteles, Ælianus, Pausanias, veteres omnes: imò & Plinius ipse alibi inter fluviatiles reponit: ut qui in Rheno, sive, ut in aliis est libris, Mæno, grassari dicat silurum: quem eundem glanio putavit; uti & eum secutus Theodorus Gaza, ut Pausaniæ interpres *g*. In deliciis fuisse, ostendit Matron parodus, qui eum in Attica sua cœna recenset apud Athenæum libro quarto. Ac apud eundem in septimo Archippus fabulâ, quam Pisces inscripserat, inquit, Τὰς μαινίδας, καὶ σαπέρδας, καὶ γλανίδας *h*. Apud eundem Ephippus, & Mnesimachus, celebrant τεμάχη γλανίδος, *glanis tomacula, sive segmenta.*

Barbus nulli est memoratus ante Ausonium *i*, quod constet. Grandiores natu præstare, indicant ejusdem Ausonii versus, quos adduximus cap. XXII.

Eidem Ausonius in Mosella refertur tinca: quod nomen

a Vers. 101.
b Bellonius lib. 1 de Aquatil. cap. 17.
c Pisces è mari in flumen commeantes.
d Cap. 29.
e Pag. 355. edit. Lugd. an. 1612.
f Sat. 4. vers. 89.
g Romulus Amasæus tradat. lib. 4 Pausan.
h Mænas, saperdas, & glanidas.
i In Mosella.

nec antiquis fuisse ignotum, ex eo colligas, quod Cicero libro de claris Oratoribus meminerit oratoris Placentini, laudati ab ingenio facero, qui Tincæ cognomen sit sortitus. Nec mirum, si Plinius, & alii reticeant, cum inter pisces ignobiles (qualium plurimos nec mentione dignantur,) ab Ausonio *a* etiam referatur: ut qui *vulgi solatia* appellet. Nimirum quia stomachum gravat, tardè digeritur, pravique est succi: præsertim à Majo usque ad Novembrem. Solis igitur convenit juvenibus, biliosis, & corpus multùm exercentibus. Cæsar Scaliger *b* censet esse eandem, ac merulam fluviatilem. Ut Belgis vocetur diximus cap. XVI. Paullus Jovius lib. de piscibus Romanis cap. XXXVI, præstare ait illas in Fucino lacu, item lacu parvo apud sylvam Baccanam, Antonino etiam memoratam in Itinerario. Balthasar Pisanellus, medicus Bononiensis *c*, jubet edere cum allio, herbisque fragrantibus, ac aromatis: vel coqui cum oleo, cæpis, uva passâ, mentha, allio, apio, & aceto.

Sunt & capitones quidam tantùm fluviatiles, qui citò putrescunt, ac fœtent; ut nonnisi recentes esse grati possint. Hinc Ausonius sæpius jam memorato poematio:

Nec duraturus post bina trihoria mensis.

Sed qui pisces vix alios, quàm pauperes (& his consulere Natura voluit) juvant in cibo: hi piscium aliis in cibo sunt, quibus majori voluptate, & commodo, utimur. Præterea varios habent usus in medicina: de quibus postea agetur.

Sed longum sit de omnibus fluviatilibus dicere. Quot enim pisces habent flumina Hollandiæ nostræ! Sin extera malumus, quot Sequana Galliæ! Quos Bellonius *d* his nominibus recenset, *vaudoises, espelans, barbeaux, carpes, govions, bremmes, gardons, baseaux, brochets, escrevisses, anguilles, chenesnes ou chemsneaux, mulets, tanches, aloses, truittes, saulmons, beccars, pucelles, loches, ables, rosses, lamproyes, perches, mousniers ou chabots, barbottes ou marmottes, grenouilles, & tortues.* Quis inde etiam non æstimet immensam erga nos Dei bonitatem?

Nec difficile sit, similiter nobiliorum aliis in terris piscium nomina referre. Sed contentus ero unâ Britanniâ; cujus Regi augusto æternum debebo. In hac Tamesis, & flumina alia, hos pisces habent; ut literarum ordine dicam: *barbel* a, *basse* b, *bleie* c, *bremme* d, *carpe* e, *crevis* f, *daces* g, *eels* h, *godgion* i, *griggs* k, *lamprey* l, *lochys* m, *menoys* n, *mullet* o, *perch* p, *picrel* q, *pollards* r, *prans* s, *roches* t, *ruff* u, *schafolings* x, *schmelts* y, *schriemp* z, *tenche* a, *trouite* b, *umbers* c: de quorum plerisque promerem hoc loco, quæ in Britannia ipsa, Londini, Cantabrigiæ, Oxonii, Cantuariæ, & aliis accepi locis, nisi eruditissimi nobilissimæ gentis viri ea jamdiu longè melius, quàm dicere possim, scriptis consignassent.

Cap. XXXI.

De piscium lacustribus, & palustribus. Ut sunt liparis, anguilla quadam, picus, sive cyprinus clavatus, aquo, sive agonus, salmo, carpio Benaci, quo capiendo etiam gaudebat Imp. Fredericus III, *deque ejusdem etymo. Adhuc de umbla, & lavareto.*

DEinceps, ut magis magisque Dei erga nos amor ac bonitas, etiam in re cibaria, elucceat, pauca de lacustribus piscium dicam: sed sic, ut palustres etiam misceam: etsi non ignorem τοὺς παλμαίους, sive *palustres*, bonitate cedere τοῖς λιμναίοις, sive *lacustribus*. Paludum enim aquæ, propterea quòd cœnosæ, improbantur; iisque degentes deteriori utuntur nutrimento. Eos nihilominus sociabo; eo lubentiùs, quia par fere natura sit amborum. Quid mirum? cùm ex lacubus sæpius paludes fiant. Ut illa, quæ Pellam, regiam Macedoniæ urbem, cingebat. Sic enim de hac Livius extrema parte eorum, quæ ex libro

a In Mosella.
b Ad Cardanum Exerc. 201.
c Libro de esculentorum & potulentorum facultatibus: quem ex Italico Latinum fecit Arnoldus Freitagius.
d Lib. 1 de aquatilibus, c. 17.
a Mullus barbatus.
b Lupus.
c Alburnus.
d Abramis.
e Carpa.
f Cancer.
g Leucisc forte.
h Anguilla genus.
i Gobius.
k Genus anguillæ.
l Lampetra.
m Cobitis sed aliis gobius.
n Phoxinegenus.
o Mugil.
p Perca.
q Lucius minor.
r Cephalus, sive capito.
s Minus squilla genus.
t Erythrinus, sive rutilus.
u Porculus, χοιρίσκος.
x Sive scharpling, aculeatus major.
y Vulgo eperlanus.
z Majus squilla genus.
a Tinca.
b Trutta.
c Umbra.

libro quarto & quadragesimo supersunt: *Cingunt* (Pellam) *paludes inexsuperabilis altitudinis, astate, & hieme: quas restagnantes faciunt lacus.*

Quia verò nunc de Macedonia nobis sermo; liparis primum teneat locum. Hic enim pisciculus, ut Bellonius *a* ait, capitur in Macedoniæ lacu, qui vulgo *Comus*, vel *Limnus Pischiac* vocatur. Est sardinæ similis, ac, si paullum ignis apposueris, in pinguedinem resolvitur: unde & nomen; puta à λιπαρὸς, *pinguis*. Ob hanc pinguedinem stomacho incommodat, & alvum ciet. Sed sale conditur, ut superfluus sic humor consumatur. E Comi pago mittitur Thessalonicam, ac harengi nostri est similis; estque grati saporis.

a Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Anguilla palustris minùs est laura, quàm marina; sed mittit magis: ita ait Diphilus apud Athenæum in VIII.

Lucius, & tinca, in lacubus etiam, ac stagnis, sunt frequentes. Sed de his antea dictum: pluraque si voles, Paullum Jovium *b* adi.

b Lib de pisc. Rom. cap 37

Atque idem Jovius *c* ait, singulos Italiæ lacus alere pisces suos. Hoc ipsum de lacubus Galliæ dixeris. Paucis ero exemplis contentus.

c Cap 38.

Jovii *d* verba sunt: *Larius lacus, ob longitudinem à Virgilio maximus nuncupatus, pisces longe omnium maximos gignit. Troctas centum aliquando librarum pondere, & burbaros ducenarum.* Et paullo post: *Sunt & in Mantuano lacu; qui, restagnante Mincio, late diffunditur.* Hinc subjicit, quod hujus proprium est loci: *Burbari pisces sapore longe optimi.* Ac post aliqua: *Eos Veneti raynas, ipsi vero Ticinenses, Placentinique, & cateri Padi accola, Carpenas appellant. Humidiores carnes, sed tamen innoxias, habent; quod non tenaci, sed aqueo potius humore abundent.* Postremò addit, in linguæ carum præstent sapore.

d Cap 38. memorati operis.

Circa Verbanum, Lariumque lacum, est piscis delicatus, dictus *pic*, vel *pico*: videlicet à *picken*, quod est *pungere*, *cadere*. Nam è medio squamarum eminentes habet clavos: unde Rondeletius vocat *cyprinum clavatum*. E cyprinorum esse genere, idem arbitratur: etiam sapore iis similem esse ait; sed meliorem; solisque clavis à cyprinorum aliis differre. Nomen præterit Plinius; qui sic de eo scribit lib. IX, cap. XVIII: *Duo lacus Italia, in radicibus Alpium, Larius, & Verbanus, appellantur: in quibus pisces omnibus annis, Vergiliarum ortu, existunt squamis conspicui crebris, atque praacutis, clavorum caligarium effigie; nec amplius, quam circa eum mensem, visuntur.*

Verbanus quoque lacus, ac Larius, sive Comensis, profert aquones sive agonos; de qua appellatione aliquid diximus cap. XVII. Piscis est laccis, sive alosis, figurâ ac sapore similis, sed magnitudinis minoris: quippe pedem non excedens; ut Paullus Jovius refert lib. de piscibus Rom. cap. XVII. Atque idem addit, verno quidem tempore gracilem esse, sed auctumno optimum. Fusiusque de hoc Salvianus; qui pinguiorem ait, eoque delicatiorem esse Julio, & mensibus tribus sequentibus: mediocriter nutrire, attamen succi esse crassioris. Rondeletius putat, esse chalcidem, quem Aristoteles inter lacustres refert. Theodorus *e* reddidit *aricam*.

e Tralatione Arist. Hist. An. lib. 6. cap. 14 item lib 9. cap. 37.

Hæc de lacubus Italiæ: videamus de Gallicis. Salmones lacustres, ut Rondeletius nuncupat, quos alii truttas lacustres vocant, non tantùm in lacu inveniuntur Lario; sed etiam Lemano, Tigurino, Acronio. Sapidiores sunt mense Februario, ac tribus proximis. In Acronio lacu meliores sunt captæ parte ejus inferiora, quàm superà. Caro solida est: sapor quoque egregius, nisi fastidium nimia adferat pinguedo: quæ in causâ est, cur paucis ab morte horis putrescere incipiat, omnemque saporis gratiam deperdat.

Huic salmoni, sive truttæ lacustri, haut absimilis est carpio lacûs Benaci: qui olim non videtur in magno fuisse pretio. Siquidem apud veteres de eo silentium est: quod Marius Grapaldus, libro 1 de partibus ædium cap. ult. non aliunde factum putat, quam quia antiqui, vilibus posthabitis, solùm nobiliores soleant pisces referre. Hodie tamen (fortasse quia apparatus ejus nunc melior sit) primæ habetur notæ. Captuque ejus etiam gaudebat Imperator Fredericus III, parens Imp. Maximiliani I. Adscribam de hoc verba Petri Bembi ex lib. 1 Historiæ Venetæ: *Fredericus Benacum primum invisens, omniaque litora biremi circumvectus, ejus præsertim ora, qua ad meridiem vergit, adspectu atque fragrantiâ, quòd est pomis Medici plena, mirificè exhilaratus, tum aqua perlucidissima amœnitate oblectatus, piscationibusque delectatus est. Capitur eo in lacu prope medio, quaque altissima est aqua, piscis clarus, carpio ab incolis dictus, pedis plerumque longitudine: qui omnino piscis alibi non capitur: eum piscem capere, atque cognoscere Frederico voluptati fuit.* Sed de eo, quod ait, non alibi reperiri, planè decipitur. Omnino enim, etsi minor (quippe unius libræ) nascitur in lacu Pestano: unde cautiùs de hoc in Italia sua Leander *a* sic scribit: *Benacus copiâ piscium optimorum abundat: imprimis truttarum, itemque carpionum: qui, ut ferunt, auro vescuntur: nec alibi piscis hujus speciem inveniri creditur, præterquam in Pestano lacu, prope Saram Aprutii, magnitudine tamen hunc inferiorem.* Ubi a Leandro etiam tangi videmus illam vulgi fabulam, carpionem Benaci lacus auro vesci. Quæ inde promanavit, quia in intestinis excrementa ejus sabulum referant aurei coloris. Ac faciliùs id persuasum, quia in fundo semper degat. Itaque & ab auro carpendo *carpionis* nomen esse dictitant, eamque etiam opinionem sequitur Joannes Pierius Valerianus: ut qui suam Carpionis fabulam his clauserit versiculis:

a In Italia sua, parte sexta decima, quæ est de Lombardia transpadana. Colon. edit. pag. 619.

> *Nam quia quod carpis, nihil est pretiosius auro;*
> *Elogium fiet nominis inde tui.*
> *Carpio nomen erit; quod nulla obliteret ætas.*
> *Vive, vale; ac aurum, Carpio, carpe tuum.*

Sed origo vocabuli non est è Latio arcessenda; cui is piscis fuit ignotus. Præterea stultum est putare, carpionem auro vesci: quasi Benacus etiam aurifer sit, vel metallum ulli animanti sit pro cibo. Si nomen id à carpendo auro esse, placet: illis potiùs subscripseris, qui sic ajunt vocari, quia carè venit; eoque aurum decerpit emtoris; imò insanientes in hoc pisce, auro & fortunis evertit. Quomodo quidam iccirco, ut apud Bellonium *b* est, *carpionem* priùs dictum putabat *pionem*: inde à caritate pretii nomen indeptum *carpionis*.

b Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Lemani, sive Lucernensis lacûs piscis est, qui vulgò *umbla*, corruptè, ut videtur, ex *umbra*, non quasi *umbra* Lemani sit eadem, ac *umbra* veterum; sed quia fluvitialis, marinaque veterum umbra, similis sit lacustri illi, quæ Lemani accolis *umble* dicitur; ut Sabaudis *Romie*. Piscis est carnis suavis, & siccæ, & quam multi nec asellis, atque adeò ne saxatilibus quidem, cedere existiment. Præcipuè commendatur mense Novembri, ac Decembri.

Burgetri, & Æquebeletii *c* lacus apud Allobroges proprius est *laver*; qui vulgo *lavaretus*, sic à *lavando* dictus, ob munditiem, quia nunquam sordeat, sed similis sit pisci recens abluto. E salmonum genere esse, ait Rondeletius: è truttarum, putabat Bellonius *d*. Boni est succi, nec malè nutrit. Ut carpionem Itali, sic laverem Allobroges, cæteris præferunt piscibus. Non multum ab eo abit bezola lacus Lemani, figurâ similis harengo. Est & ejusce lacus proprius, qui *farra*, vel *pala*, nominatur. Carne is candidâ, & suavi; nec bonitate lavare, vel truttâ, inferior.

c Vulgo d'Arguebelene.

d Lib 1. de Aquatil. cap. 17.

Cap. XXXII.

Acceditur ad cetaceos, quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa: & quomodo hi præterea differant à piscium aliis. Quid occasionem præbuerit quæstioni, an cetaceis Quadragesima tempore vesci liceat. Unde sint, Hebræorum leviathan, *Græcorum* φάλαινα, *Latinorum* balæna. *Qualis saporis ejus sit caro. Quomodo delphinorum caro præparanda. Græcos penè universos ejus esum refugisse.*

Imo,

Imò, Oppiani judicio, non capi, vel edi, sine maximo scelere. Phocis unde nomen, & ut aliis vocentur gentibus. Qualis sint carne, & ut etiam B. Hieronymus dicat, delphini, & phocæ carne abstineri. De phocæna, & manate. Cetaceos Galeno improprie vocari pisces quoslibet prægrandes: sicuti zygænam, & caro ejus qualis: item thynnum, deque eo Lucilii, & Ennii versus partim illustrati, partim correcti. Unde thunnis nomen. De antacei carne, & unde vocabuli origo. Item de attilo.

HÆc de piscium sanguineorum illis, qui vel spinas, vel pro spinis habent cartilaginem: eorumque tam de squamosis, quàm lævibus, actum nobis. Nunc pergam ad cetaceos sic propriè dictos: quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa. Qualia & pariunt animal; non ovum, aut vermem. Adhæc mammas habent, quibus nutriunt fœtus. Auctor de istis Aristoteles lib. I Hist. An. cap. V, & lib. III, cap. XX. Præterea pro branchiis arteriam, & pulmones, obtinent ad respirandum. Atque hi magnitudine pisces alios excedunt: unde & Festo *a*, & in glossis nostris MSSis *b*, dicuntur *belluæ marinæ*. Sic sanè Horatius *c belluas ponti* appellat, & Plinius *d belluam* pro *ceto* dixit. Ob magnam eorum cum terrestribus convenientiam, quandoque piscibus opponuntur. Atque hoc, ut Rondeletio *e* etiam monitum, occasionem præbuit nonnullis, quærendi, utrum Quadragesimæ tempore in piscibus, quorum esus obtinet loco carnis, etiam cetacea comprehendantur. Hoc sanè in manate habeat locum: de quo inferiùs agemus.

a *In balæna.*
b *Ubi scriptum, cetus, bellua marina. Sed legendum, cetus, belluas marinas.*
c *Lib. 3 Carm. od. 27.*
d *Lib. 9. cap. 2.*
e *Lib. 16 de pisc. mar. c. 1.*
f *Psal. 104.*

A magnitudine videtur esse Hebræum לויתן *f* leviathan: nempe ab לוה, lavah, quod est, *cumulatus, additus fuit*. Græcum φάλαινα est ab Chaldaico בלע balah, hoc est, *deglutivit, devoravit*. Nam totum etiam absorbet hominem. Hoc lucem capit ex iis, quæ de lamia, ceti impropriè ita dicti genere, attulimus cap. VII. A φάλαινα autem est Latinorum *balæna*, aspirata in mediam conversâ; ut ab ἀλφὸς, *albus*; à τραβὴξ, *trabes*; Macedonibus ex Φερενίκη, Βερονίκη, ut & Latinis *Beronice*. Sed hæc de voce. Rem videamus, eamque cibariam.

Galeno judice lib. III de Alim. Facult. sapor balænis, est ingratus, ac mucosus. Idem in III de Loc. Aff. salsas, earum carnes humorem ait melancholicum producere. Cardanus tamen viscera illarum ait ob pinguedinem grata esse; nec sapore solùm, sed odore etiam, quo violam referant, commendari.

Ex cetaceis etiam est delphinus, quem mensis experi, præsertim incrustatum, atque aromatis conditum; Scaligero scriptum in Aristot. lib. II Hist. Animal. cap. XVI *g*, sect. XVIII. Nempe adeò pinguescit, ut partim inde, partim à capitis similitudine, vocarint *marsuin*, sive *meerschwein*, hoc est, marinum suem. Sed hæc pinguedo, ut jam dictum, aromatis corrigitur. Saltem efficit, ut pinguedo ea palato non sit ingrata. Ut verò valetudini noceat minùs, assare præstat, seu in veru, seu craticula: vel priusquam elixetur, salienda, ut sic crassus humor absumatur: cocta autem edenda cum apio, anetho, cepa, & similibus: quemadmodum Rondeletius docet lib. XVI de piscibus marinis, cap. VIII: *Experientiâ*, inquit, *ipse didici, delphini carnem præterquam quod dura sit, & difficilis concoctu, etiam pinguem esse: quo fit, ut ventriculum relaxet, & nauseam moveat*. Hinc vitium istoc sic corrigi, prout jam diximus, subjungit. Item ut ex partibus delphini præcipuè commendentur hepar, & lingua.

g *Puta dist. Scal.*

Orientalibus verò edere delphinos, religio erat. Abstinuere etiam Græci propè omnes. Unde apud Athenæum *h* Pancrates Arcas *i*, ait, cum is piscis capitur, & editur, ut à cetariis fit; ἀγεννομοῦσθαι, hoc est, violari eum, quia id sit contra legem, vel consuetudinem. Apud eundem *k* narrat Phylarchus, ut Cœtanus Milesius, cùm videret in verriculo piscatorum delphinum, quem à prisco nim degenerantes parati essent in frusta concidere, cum ære suo redemerit, ac vivum reddiderit mari. Pro quo quis honos ei à delphino præstitus dicatur, illic legi malo. Oppianus quoque in V Ἁλιευτ. *a* eorum capturam vocat ἀπότροπον, *abominandam*: nec enim fœdum minùs esse delphinum necare, quàm hominem: nec hoc qui scelus commiserit, solùm esse tanti facinoris reum; sed domesticos polluere universos; ut nemo cum tali debeat eidem se tecto, vel navi, committere. Etiam B. Hieronymi tempore abstinere solitum ab ejus esu, liquebit ex verbis, quæ mox adducam.

h *Lib. 7. ubi de pompilo, & delphino.*
i *Libro de marin.*
k *Lib. 13. cap. 8.*
a *Vers. 416. & seqq.*

Ex cetaceis etiam sunt φῶκαι, sive vituli marini. Sanè vivos pariunt fœtus, ut Oppianus ait: &, Plinio teste, eos nutriunt mammis. Ossa quoque habent; molliora tamen, & ad cartilaginem propiùs accedentia, quàm balænarum, ac delphinorum; ut *ossa cartilaginea* cum Aristotele possis dicere. Φῶκαι autem quasi βῶκαι vocantur, à mugitu, quo bovem referunt. Festus: *Bocas genus piscis à boando, id est, vocem emittendo*. Adspirata abiit in mediam: quomodo ex φάλαινα est *balæna*; sicut diximus. Massilienses similiter vocant *bovem marinum*. Sed Germani *meerhund*, Belgæ *zeehond*, q. d. canem marinum. Omnino tamen vitulo similior est, auribus exceptis: ut mittam, quòd velut vitulus boet. Quare omnino rectiùs *meerkalb*, & *zeekalf* vocetur. Caro phocis est mollis, & spongiosa; præque pinguedine facilè liquatur, & nauseam creat. Mali etiam & succi est, & odoris. Eo minùs mirandum, si etiam B. Hieronymi ætate ab illo abstinuerint. Sic enim scribit lib. II adversus Jovinianum: *Si omne, quod movetur, & vivit, ad vescendum factum est, & præparatum gulæ, respondeant mihi, cur elephanti, leones, ursi; cur viperæ, scorpii, cimices, culices, pulicesque; cur vultur, aquila, corvus, accipiter; cur ceti, delphines, phocæ, minutæque cochleæ sint?*

Post phocas aliquid etiam de phocænis dicamus: cùm vocabulorum unum ex altero sit deflexum. Nempe quia phocis similes sint: præter quas referunt delphinos; ut scripsit Aristoteles lib. VI Hist. Animal. cap. XII. Plinius lib. IX, cap. IX, ait, tursiones habere delphinorum similitudinem. Ita ut Aristotelis φώκαινα videatur esse Plinii *tursio*. Theodorus quidem sic reddidit in Aristotele. Inter alia verò etiam ossibus, ac cartilaginibus, conveniunt. In Ponto nasci, ab Aristotele ibidem proditum est. Lutetiam in forum deferri piscarium, à Bellonio traditur Gallici de Piscibus operis lib. II, cap. XI. Cæterùm cùm pinguior sit delphino, eo quoque difficiliùs concoquitur.

Manates, sive manatus, piscis est Indiæ Occidentalis, ac fortassis, qui Aristoteli *bos* nuncupatur. Cardanus de eo sic scribit lib. X de Subtilitate *b*: *Optimus est piscis manatus, & qui plaustro vix à duobus junctis bobus vehatur. Hujus caro ideò vituli carnem imitatur, ut si piscem quis non te doceat esse, carnem juraveris*. Ubi & addit, mammas habere, iisque alere vitulos suos; ut inde liqueat, ex propriè dictis cetaceis esse. Cardano hac parte assentit Cæsar Scaliger Exercit. CCXXIII, & quædam addit ei intacta. Sed intra rem nunc cibariam consistamus. Carnem habet bubulæ simillimam, & quæ si concidatur, siccetúrque, longissimo tempore servetur incorrupta: sapor verò is, qui thunno, vel melior potiùs. Cauda, si coquatur, tota abit in pinguedinem, idoneam ovis in sartagine frigendis. Ejus bonitatem arguit, quòd vetustate non fiat rancida, vel mali saporis. Testis istorum Ferdinandus Oviedus. Eum piscem Lugduni Batavorum sæpius vidimus in porticu horti Academici suspensum. *Vaccam marinam* vocitabant Batavi, qui ex India eum Occidentali advexerant anno CIↃ IↃ C: quo publicè in Academia illa Aristotelis de Natura libros enarrabam. Eodem tempore non dubitandum ejus Academiæ ornamentum erat Carolus Clusius: quem de pisce hoc vide Exoticorum lib. VI, cap. XVIII.

b *Pag. 424. edit. Lugd. an. 1580.*

Atque hactenus de cetaceis diximus, prout hoc vocabulum usurpare Aristoteles solet. Sed Galeno in III de Alim. facult. cap. XXI, laxiùs ea vox sumitur pro quibusvis vastæ molis piscibus. Itaque non modò phocas, balænas, del-

delphinos, in cetaceis numerat: sed etiam canes marinos. Hos verò ait esse carnis duræ, & excrementitiæ; saporis etiam ingrati, ac mucosi: ac propterea non comedi, nisi à vulgo: idque cum sinapi, & oxelæo, & id genus acribus condimentis.

Eidem postea cap. XXXVII, præter canes memoratos, in cetaceis sunt zygænæ, sive libellæ, ac grandiores thunni. Atque his etiam ait carnem esse excrementitiam, & pravi succi; coque eam jubet sale condiri, ut sic attenuetur, ac coctioni & gignendo sanguini bono aptior reddatur. De libella idem traditum Æginetæ lib. I, cap. XCIV. Sed juniorum thunnorum caro non æquè fuit improbata. Itaque non ignobilis erat piscatio thunnaria: cujus mentio fit lib. VIII Digest. Tit. IV, qui est Comm. præd. Horum abdomina commendabant; ut apud Athenæum in septimo docebunt Eubulus, Aristophanes, Strattis, Eriphus. Idem indicat Lucilius, è cujus primo satyrarum adducitur ab Agellio *a*, Nonioque *b*:

Ad cœnam adducam c, & primum his abdomina thynni
Advenientibu' priva dabo, cephalæaque atarne.

Ubi in vulgatis, *cephaleamque carnem*. Unde Turnebus *d*, *carnem & cephalæam*. Sed malim cum aliis *Atarne* e, ab Mysiæ oppido è regione Lesbi. Similiter apud Appuleium *f* ex Ennii Phagetiis:

Polypu' Corcyræ, calvaria pingua Atarnæ.

Hæc generatim de thunnis: quos, ubi magni evaserint, in cetaceis numerari, liquet etiam ex iis, quæ diximus cap. IX. Et favet quoque vocabuli origo. Planè enim verisimile est, *thunni* utcunque à θύειν non ineptè deducas, ut vidimus cap. XIX: verius tamen esse ex תנים tannim: quomodo Hebræis dicuntur balænæ, aliique pisces vastæ magnitudinis: ut Genes. I, 21. Ubi Deus creasse dicitur התנים hattanim: quòd LXX τὰ κήτη reddiderunt.

In thunnis verò etiam is piscis est, qui Callimacho *g* ab aureis superciliis χρυσόφρυς dictus; aliis verò πομπίλος, ἀπὸ τῆς πομπῆς, quia, ut ait Oppianus, navigantes ex alto mari in continentem usque soleat comitari: ob quam benevolentiam etiam ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*, est nuncupatus. Sed de hoc inferius dicemus pluribus.

Inter cetaceos adhæc Plinio ob magnitudinem refertur ἀντακαῖος, sive ἀντακαῖος; cui nomen hoc dedere Antaces, populus circa Mæotin, Colchis vicinus: secundùm Plin. lib. VI, cap. VII. De antaceo autem locus est lib. IX, cap. XV: etsi ibi nomen id non exprimatur: uti neque apud Pomponium Melam, vel Solinum. Sed ἀντακαῖος Herodoto *h*, & aliis, vocatur. Verè autem cetaceum non esse, arguit, quòd, ut spinis, sic ossibus careat: quippe qui cartilagineus sit. Carne est prædulci, & viscidâ: eoque idoneâ salituræ. Itaque a Tanais, ac Ponti accolis, Romam, & Venetias, mitti, inque foro venire piscario solet.

Ob solam quoque magnitudinem cetaceis censetur attilus; etsi in Pado flumine nascatur, & nutriatur *i*. Is quoque cartilagineus est, ac sturioni usque adeò similis, ut pro eo subinde vendatur. Sed fraudem detegit sapor, qui parum est gratus. Carne utcunque est molli.

a Lib. 10. cap. 20.
b In Privi.
c Al. abducam.
d Advers. l. 14 c. 18
e Nisi cum Salmasio statuendum starne, vel à carne (nam C, & T, sæpe confunduntur) hic poni pro piscis vocabulo.
f Glossæ: Atarna, εἶδος ἰχθύος. Est & Hesychio: Ἀταρνά, ἀκέφαλα.
g In apolog.
g Apud Athenæum.
h Lib. 4. cap. 53.
i Plinius lib. 9. cap. 15.

Cap. XXXIII.

Qui piscium ἄναιμοι nominentur, & quot eorum genera statuantur à philosopho. Quæ sint μαλάκια, vel μαλακόδερμα: nec pisces ejusmodi dici molles ratione carnis, cum hæc dura sit; sed propter cutem, quæ lævis est, hoc est, sine squamis, testâque. Qualis sit caro sepiæ. Qui loliginis indigere dicti sint Atheniensibus. Philoxeni mors ex avidè nimis comesto polypo: Diogenis item ex esu polypi crudi: de quo tamen aliter alii. Ut figurâ inter se differant cancri, squillæ, locustæ, astaci. Qualis crustatorum omnium caro. Callimedonti oratori unde Locustæ cognomen. Tria bona esûs locustarum, secundùm Dorionem. Cancri, maæ, & paguri. Astaci caro. Elephanti, & leones marini, astacorum generis, vel iis similes. Squillas minores micranis addi; majores cum asparagis coqui solere. Squillarum magnitudo. Quantopere squillis delectatus sit Apicius. Cammari, squillæ genus.

De piscibus sanguine præditis, qui ἔναιμοι Græcis appellantur, quoniam pro instituto nostro satis diximus: deinceps expediam de iis, qui Græcis ἄναιμοι, nobis *exsangues* vocantur, quia non habent sanguinem propriè dictum, ut animantium calidiora; sed humorem alium, qui sanguini proportione respondeat. Horum tria ponuntur genera ab Aristotele *a*, Plinioque *b*. Alia enim mollem habent cutem; alia tenui obducuntur crustâ; alia testâ concluduntur durâ. Illa primi generis a Græcis vocantur μαλάκια *c*, vel μαλακόδερμα *d*: quia cutem habent, qualis hominis; non squamas, nedum crustam, vel testam. Talia sunt sepiæ, loligines, polypi, osmylæ, eledonæ *e*.

Sepiæ, omniumque mollium, ut Plinius vocat, hoc est, levium cuti ctorum, caro dura est, & concoctu difficilis, si parum habeat salis: quod si concoquatur, multum nutrit: crudum interea succum gignit. Ita Galenus, & Aetius. Unde Simeon Sethi aromatibus condiri aromatis jubet, & iis comestis vinum bibi. Diphilus tamen apud Athenæum in VIII scribit, carnis esse teneræ, & excretu facilis. Quomodo sepiæ apparentur, & ex iis isicia fiant, apud Apicium legere est lib. II, cap. I & lib. IX, cap. IV.

Loligines Athenis usque adeò viles erant, ut quem pauperrimum significare vellent, eum dicerent τευθίδος δεῖσθαι *f*, *loliginis parvæ indigere*. Nam τευθίδες, *minuta loligines* sunt: τεῦθοι autem *majores* vocantur; ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Animal. cap. I. Sed hodie etiam divitibus sunt in deliciis. Modum eas cum atramento suo coquendi Rondeletius docebit lib. XVII de Pisc. Mar. cap. V.

Polypum difficulter concoqui, majoremque majoris esse alimenti, Diphilus tradit apud Athenæum *g*. Elixi præstant. Nam, cum duræ sint carnis, duriores assatione redduntur. In Thaso, & Caria, optimi habebantur, judice Archestrato *h*. Corcyra etiam multos, & magnos, alebat. Testis Athenæus. Qui & narrat, ut ex hoc pisce immodicè commeso in morbum inciderit ὀψοφάγος *i* ille Philoxenus: cumque letalem esse morbum, ex medico audiret, dixerit, ut quidem Machon Sicyonius Comicus inquit *k*:

Ἵν' ἔχων ἀποτρέχω πάντα τὰ ἐμαυτοῦ κάτω,
Τοῦ πουλύποδός μοι τὸ κατάλοιπον ἀπόδοτε.
Ut hinc recedens auferam mea omnia,
Quicquid relictum est polypi, mihi date.

Diogenes quoque obiit πουλύποδα φαγὼν *l*, sed ὠμὸν *m*: ut idem Athenæus *n* ait, ac Laërtius in ejus vita: sed apud hunc, ut dixi libri superioris cap. XX, corruptè legitur βοὸς πόδα; unde non modò Ambrosius, & qui eum recensuit, Brognolus, sed doctissimus etiam Leopardus, qui Aristippi, & Diogenis, vitam ex Laërtio edidit Latinè, reddidit *o* hoc pacto: *crudo bovis pede devorato*. Sed πολύποδα etiam est apud Lucianum, qui addit, ἢ ἀποπνίξας *p*. Verisimilius interea est, retentione spiritus discessisse; ut necessarios illius rem eam narrasse, tradidit Antisthenes in Successionibus apud Laertium lib. VI. Vitæ, puto, tædium, postquam *cruditate in choleram solutus*; ut ait Censorinus *q*.

Alterum ἀναίμων *r* genus dixere μαλακόστρακα, quasi dixeris, testâ quidem, sed molli, contecta. Plinius vocat *crustata*, vel *crustis contecta*. Horum quatuor esse genera, refert Aristoteles *s*; locustas, astacos, squillas, & cancros. Quæ ipsa etiam conjungit Athenæus lib. III; ubi ex Diocle Carystio legas: Καρίδες, καρκίνοι, κάραβοι, ἀστακοὶ, εὔχυμα καὶ οὐρητικά· *squillæ, cancri, locustæ, & astaci, grati sunt saporis, & urinam cient.* Sed Plinius laxiùs cancrorum vocabulo utitur. Nam lib. IX, cap.

a Lib. 4. Histor. Anim. cap. 1.
b Lib. 9. cap. 28.
c Mollia.
d Molli cute contecta, q. d. mollicoria.
e Aristoteles, & ex eo Athenæus lib. 7: ubi de polypo.
f Aristoph. Acharn.
g Lib. 7. ubi de polypode.
h Ibidem.
i Piscium helluo.
k Apud Athenæum lib. 8 c. 5. sive pag. 341.
l Polypode comesto.
m Crudo.
n Lib. 8.
o Excudit Antverpiæ Bellerus an. 1556.
p Anhelitu suffocato.
q Cap. 15.
r Sanguinis expertium.
s Lib. 4. Hist. Anim. cap. 2.

cap. XXXI ait: *Cancrorum genera, carabi, astaci, maæ, paguri, Heracleotici, leones. Carabi caudâ à cæteris distant.* Ubi mirum, dicere de carabis, caudâ differre, quasi non & astaci, ac squillæ, habeant caudam. Rectiùs autem quatuor genera ab Aristotele, ac Diocle, memorata distinxeris in hunc modum: quòd cancri sint corpore rotundo, cætera oblongo, ex his squillæ careant forcipibus denticulatis, pedesque habeant plures locustis, & astacis: locustæ verò anteriori corporis parte rigeant, ac binis præhendantur cornibus, & utrimque prædit sint pedibus quinis: astaci autem polleant chelis, sive brachiis forcipatis; cornua verò habeant minora.

De sapore crustatorum jam aliquid ex Diocle vidimus. Sed pleniùs res explicanda. Omnia crustata salsum habent humorem, duræque sunt carnis, ac propterea concoctu difficilia: sed si dulci aquâ coquantur, atque ita exuerint salsedinem, bene nutriunt. Testis Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIV.

Quod universè dictum de crustatis, id de locustis particulatim ait Simeon Sethi *a*. Nam difficulter concoqui docet, sed valde nutrire. Non vitiari in stomacho, ait Cornelius Celsus *b*. Atque idem traditum Galeno lib. VIII de Composit. medicamentorum τῶν κατὰ τόπους. Gravidas præstare, Aristoteles *c* narrat. Plinii *d* de ea est: *Unum hoc animalium, nisi vivum ferventi aquâ incoquatur, fluidâ carne non habet callum.*

Καράβοις, sive locustis, usque adeò capiebatur Callimedon *e* Orator, ut exinde *Carabi* nomen acceperit: sicut Alexidis, & Timoclis, locis ostensum Athenæo *f*. Lepidè verò Dorion, eodem teste *g*, dicebat, locustam tria in se habere, διατριβὴν, καὶ ἀπόλαυσιν, καὶ θεωρίαν· *exercitationem, delicias, & contemplationem.* Nam in eo discerpendo manus, oculosque, exercemus: præterea grati est saporis: adhæc, elegantem ejus fabricam speculando, suaviter animum pascimus.

E cancris maximæ sunt majæ; minores iis paguri, quique Aristoteli *h* Heracleotici dicuntur. Παγούρια eos appellat Simeon Sethi. Succus iis minùs est salsus. Fluviatiles, vel saltem dulci aquâ capti, præstant marinis. Etiam temporis est discrimen, quia maximè laudantur vere, & auctumno, idque plenilunii tempore. Interim difficiliùs concoquuntur, & humores gignunt crassos, ac biliosos. Eoque edendi cum aceto, & pipere. Eâdem de causâ juvenibus utiliores sunt, & valenti stomacho præditis.

Ἀστακοί, Mnesithei *i* judicio, meliores sunt assi, quàm elixi. Unde in clibano coqui jubet. Humidi sunt, & frigidi: interea multùm nutriunt, secundùm Simeonem Sethi. Majores astaci, si Bellonio *k* fides, *leones* Æliano *l* dicuntur. Mihi placet, valde quidem similes esse; attamen differre specie. Sanè Athenæus *m* distinguere videtur, cùm leonem astaco majorem ait. Distingui & Plinius *n*.

Squillas cum foliis coctas ficulnis optimum esse obsonium, Ananius poëta ait apud Athenæum. Lucilii jam ævo eas in pretio fuisse, indicat hoc illius de Gallonio lurcone:

Cœnasti in vita nunquam bene, cùm omnia in illa
Consumis squilla.

Erat interea non leve squillarum discrimen. Minores erant accessio murænarum. Unde Horat. lib. II, sat. ult.

Adfertur squillas inter murana natantes
In patinâ porrecta.

Majores verò, velut caput cœnæ, cum asparagis inferebantur. Hinc Juvenalis sat. V:

Adspice quàm longo distinguat pectore lancem,
Quæ fertur domino squilla, & quibus undique septa
Asparagis

Magnitudinem satis priori versu expressit. Sed ea non tam τῇ καρίδι convenit, quàm astaco. Nam καρίδες etiam magnæ spithamam non solent excedere: quod ex Simeone Sethi constat. Quamobrem ita censeo, Juvenali, & Romanorum aliis, laxiùs *squilla* vocabulum esse acceptum, ut non modò καρίδα, sed etiam ἀστακὸν, comprehendat.

a Voce Carabi.
b Lib. 2. cap. 28.
c Lib. 8. Hist. An. cap. ult.
d Lib. 9. cap. 30.
e Plutarcho etiam memoratus in vita Demosthenis.
f Lib. 3, 6, & 8.
g Lib. 8.
h Lib. 4. Hist. An. cap. 2. sive Cæs. Scal. cap. 3.
i Apud Athenæum l. 3. cap. 23. sive p. 106.
k Lib. 2. de Aquatilibus, cap. 3. ubi pessimo confundit eum elephanto, bellua marina: ut loquitur ex Plinio lib. 32. c. 11.
l Lib. 14. de An. cap. 9.
m Ex Diphilo l. 3. cap. 23. sive Commel. & Lugdun. edit. pag. 106.
n Lib. 9. cap. 31. & lib. 32. cap. 1.

Quantopere Apicium, trium Apiciorum medium, (quippe Tiberio Cæsari æqualem, ac memoratum etiam Senecæ *a*, Plinio *b*, & Dioni; à quo item *placentis Apicianis* *c* nomen) delectarint squillæ; argumento illud erit, quòd referam ex primo Athenæi. Degebat Apicius non Κεντήσοις Γαλατίας *d*, ut perperam est apud Suidam *e*; sed Μιντούρναις τῆς Καμπανίας *f*; idque capitis squillis ejus loci, quæ non Smyrnæas modò squillas, sed Alexandrinos etiam astacos, magnitudine exsuperabant. Hîc fando forte accipit, in Africa esse squillas multò grandiores. Itaque nec unam sibi diem differendam putavit, quo minùs navem conscenderet, rectaque in Africam navigaret. Varia perpessus navigationis incommoda jam prope ad litus pervenerat, cùm piscatores obviam veniunt; qui jam consilii ejus facti erant certiores. Ex his igitur, cùm squillas suas ostendissent, exquirit, num majores iis haberent, quas adveherent. Illis negantibus, non tanti duxit, ut in Africam inferret pedem; sed, Minturnensium squillarum memor, gubernatorem vela flectere retro, ac continuò repetere Italiam jussit.

Cammari vel genus erant squillæ minoris, ut Athenæus, eumque secutus Eustathius putavit: vel potius fuere persimiles; ut mavult Plinius lib. XXXII, cap. XXII. Vile fuisse obsonium, indicat Martialis lib. II, ep. XLIII:

Immodici tibi flava tegunt chrysendeta mulli.
Concolor in nostra, cammare, lance rubes.

Item Juvenalis sat. V:

Sed tibi dimidio constrictus cammarus ovo
Ponitur, exiguâ ferali cœna patellâ.

a Consolatione ad Albinam, & aliis in locis.
b Lib. 19. cap. 8.
c Lib. 57.
d Centuriis Galatiæ.
e In Ἀπίκιος, & καρίδες.
f Minturnis, Campaniæ oppido.

Cap. XXXIV.

Transitur ad ὀστρακόδερμα, sive testacea. Quam latè pateat conchæ vocabulum. Quæ ex limnostreis præferantur. Cur pelagia minoris sint bonitatis. Commendatiora nasci iis in locis, ubi salsuga temperatur aquâ dulci. Hujusmodi habita fuisse cum alibi, tum Abydi, Æni, & Rutupiis apud Britannos. Interea omne hoc genus in deliciis magis censeri, quàm cibis talibus, unde multum, beneque nutriamur.

VEnio ad ὀστρακόδερμα, hoc est, ea quæ ὀστράκῳ, sive siliceâ testâ conteguntur. Hæc Ludovicus Nonnius *a* perperam eadem facit ac μαλακόστρακα, cùm hæc molli, sive fragili conteguntur crustâ: illa autem durâ, ac collisili: ut ea Aristoteles *b* distinguit. Quemadmodum autem à veteribus omne genus crustatum interdum *cancrorum* genere censetur: ita ab iisdem totum genus testaceum subinde *concharum* nomine intelligitur. *Concharum* igitur vocabulo continentur κοχλίαι, & στρόμβοι: ex quibus concha potiùs est testâ semper rotundâ: strombus verò eadem est in longum turbinatâ. Præcipuè autem eas concharum nomine dignantur, quæ duabus constant testis: unde Aristoteli vocantur δίθυρα: possis reddere *bifores*. Ostreæ igitur concharum nomine continentur. Nec rarò tamen conchæ, & ostreæ, memorantur, ut species ἀντιδιῃρημέναι *c*. Ac tum *concha* dicuntur, quibus testa est lævis, & polita, vel saltem simili ratione rugas habens, ac dentes: *ostreis* verò ea exteriùs scabra est, & aspera.

In hoc tam vario testaceorum genere principatus est ostreorum: quorum tanta erat cura veteribus Romanis, ut eorum gratiâ etiam vivaria exstruerent: quod quis primus fecerit, diximus cap. XXVII. Nec tamen par omnium est bonitas. Nam cùm alia gignantur in mari, alia in fluviis, alia in stagnis; unde λιμνόστρεα *d* vocantur: præstantissima sunt marina illa, ubi ut Athenæus ait, lacus, vel fluvius, adjacet mari. Unde Ausonius epist. ad Theonem:

a Lib. 3. de re cibaria, cap. 35.
b Lib. 9. cap. 30.
c Opposita.
d Stagni ostrea.

tollit Xenocrates, his verbis: Κίχλαι, κόσσυφοι, φυκίδες, ἀπαλόσαρκοι, εὔχυλοι, εὐδιαφόρητοι, εὔπεπτοι, πρὸς διαχώρησιν ἐπιτήδειοι. *Turdi, merula, phycides, tenera sunt carnis, boni succi, digestu faciles, non natriunt, ad alvi dejectionem commodi.* Diphilo etiam, inter saxatiles, phycides dicuntur ἁπαλόσαρκα ἰχθύδια, καὶ εὔφθαρτα· *teneracarnis pisciculi, ac faciles concoctu.* Julidem quoque teneram habere carnem, facile concoqui, & plane salubrem esse, Galeni *a* judicium est. *Phycidas*, & *julidas* junxit quoque Columella lib. VIII, cap. XVI. Sed perperam vulgò pro eo legitur, *Puniceasque*, & *Indigenas*. Observatum hoc Ludovico Nonnio lib. III de re cibaria, cap. XXIII. Qui & monet, apud Oribasium lib. IV Synopseos *b* legi debere: *Ex piscibus saxatilibus vesci poterimus julide, phycide, merulâ, turdo, scaro.* Vulgo pro *phycide* legitur *phœnicide*. Ac similiter, ut Gesnero *c* monitum, apud Dioscoridem lib. II pro φωκίων scribendum φυκίδων: uti & in glossis veteribus pro Φίνις, φυκίς. In glossis etiam, quæ Cyrilli nomen præferunt, legas: Φυκίς, ἰχθύς, *Saxtila*. Ubi puto *saxatilis piscis*, vel simpliciter *saxatilis* legendum. Siquidem in Philoxeni glossis clare est: *Saxatilis*, φῦκος, εἶδος ἰχθύος, πετραῖος. *Saxatiles*, πετραῖοι, φυκίδες.

Percæ etiam marinæ (de fluvialibus ante *d* locuti sumus) commendantur à Galeno: qui lib. III de Alim. Facult. cùm primùm in marinis tribuisset locum scaro, alterum merulæ, & turdo; tertium assignat julidi, phycidi, & percæ. Hinc proverbium vetus *e*, Ἀντὶ πέρκης σκορπίον *f*, cùm optima posthabentur. Jus percæ describit Apicius lib. X, cap. I.

Melanurum aliquis noxium putare possit propter Pythagoræum illud, Μὴ γεύεσθαι τῶν μελανούρων *g*. Sed hic vetatur, ut Plutarchus *h* docet, συνδιατρίβειν μέλασιν ἀνθρώποις διὰ κακοήθειαν· *versari cum hominibus, qui nigri sint morum malitiâ.* Quales etiam nigros vocant Catullus *i*, & Horatius *k*. Nomen verò pisci à nigris caudæ maculis: ut qui sit ἐριστομελανόπυγος *l*, unde & Ovidio in Halieut. *Insignis cauda insignis* vocatur. Non esse, cur eo abstineatur, indicat Xenocrates, his verbis: Εὐτράπεζοι δὲ σαργοι, μελάνουροι, κάνθαροι, εὔχυλοι, εὐδιοίκητοι· τρόφιμοι δὲ, καὶ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις εὐ ἔχουσι· *Apti mensæ sunt sargi, melanuri, canthari: suntque stomacho idonei, boni succi, ac faciles digestionis; præterea multum nutriunt, & facile excernuntur.* Hicesius tamen apud Athenæum in VII ait, non adeò nutrire ac sargum; nec eâ esse succi bonitate, nec sapore tam grato. Sanè & Xenocrates, ut vidimus, sargum præmittit melanuro. Et ut nonnullis vincatur a sargo; eo tamen superat, quòd minùs adstringat. Deterior ille mugil, qui cœno vescitur: melior, qui pisciculis. Nam hic sæpius in ventriculo invenitur. Item cui alga sit cibus: de quo testis Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. II.

Gobius saxatilis, uti & qui in arenosis vivit litoribus, Galeno commendatur lib. II de Aliment. ubi & de gobiorum aliis judicium promit. Apud Athenæum tamen Hicesius refert, multum succi gignere, at non boni: sed neque multùm nutrire. Interea agnoscit, sapore esse gratos, facileque excerni. Dioclis etiam, & Mnesithei, judicium memorat. Honore non eo fuisse, quo mullos, & alios pretii ingentis, indicat hoc Juvenalis sat. XI:

> *Nec mullum cupias, cum sit tibi gobio tantum*
> *In loculis.*

Et Martialis in Xeniis:

> *In Venetis sint lauta licet convivia terris.*
> *Principium cœnæ gobius esse solet.*

Gobioni elephitis ab Hippocrate sociatur lib. II de victus ratione *m*: κῦφοι δὲ οἱ πετραῖοι σχεδὸν τι πάντες. οἷον κίχλη, φυκὶς, ἐλεφιτὶς, κωβιός. οἱ τούτων δὲ κουφότεροι τῶν πλανητῶν. ἅτε γὰρ ἀτρεμίζοντες οὗτοι ἀραιὰν τὴν σάρκα καὶ κούφην ἔχουσιν. οἱ δὲ πλανῆται, καὶ κυματοπλῆγες, πεπονημένοι ὑπὸ πόνου, στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσιν. *Leves verò saxatiles fere omnes: velut turdus, phycis, elephitis, gobius. His omnes errantibus sunt leviores. Cum enim quiescant, raram & levem carnem habent. Errones autem, quique undas verberant, laboribus attriti, solidiorem obtinent carnem.* Quem locum eo lubentiùs adscripsi, quia caussam hinc discimus, cur non modò elephitis; sed & gobius, & phycis, & turdus, & saxatiles alii, carnem habeant leviorem, ac tenuiorem, quàm quos errones vocant. Verùm quis Hippocrati sit piscis ἐλεφιτὶς (quomodo & ut Aldina *a* repeprio) haut facile dixerim. Nec enim me alibi id nomen legere commemini. Quid si igitur pro ἐλεφιτὶς, legamus ἐλεπιτὶς, vel ἐλεπτονὶς? Hesychius: Ἐλέπονες, ἰχθύες, ὅμοιος φυκίσι. Ac similiter Varinus: nisi quod apud eum sit ἐλεπονὶς. Sanè cùm Hesychius dicat, esse phycidi similem, & Hippocrates, ut vidimus, phycidi subjungat: verisimile est, vel Hippocratem ex Hesychio, vel hunc ex illo, esse emendandum. Alioqui nec ita multùm ab ἐλεφιτὶς abit ἀλφηστής: & possint Iones, quorum dialecto scripsit Hippocrates, ita vocasse hunc piscem. Saxatilibus enim apud Athenæum *b* à Diocle *c* accensetur ἀλφηστικός, qui Numenio ἀλφηστὴς, q.d. *inventorem*; nempe quia alter alterum sequatur, quasi quærens, & inveniens. Plinio lib. XXXII, cap. XI vocatur non κιναιδος quidem, ut multi scribunt, atque in his Rondeletius *d*: sed κιναιδος, quia alter alteri ad caudam sive nates comes esse soleat; undeque præposteræ Veneris argumentum collegerunt. Cæterorum saxatilium instar, carne est tenera, molli, & friabili, ac neutiquam glutinosâ: ut est apud Rondeletium lib. VI de pisc. mar. cap. IV. Addit, jus ejus ventrem lenire: in sartagine coctum esse meliorem asso, vel elixo: modum etiam præparandi apud eundem invenies: facileque ait concoqui, & sanguinem gignere temperatum.

Σφύραινα quoque, sive *sudis e*, ab Oppiano *f* refertur inter saxatiles: Attici κέστραν, hoc est, *stimulum*, nominant, teste Athenæo lib. VII. Apud quem legas, gustu esse ingratum, at succi bonitate non aspernandum. Sed plus alimenti præstare, quam congros, plane falsum est: sive is Hicesii apud Athenæum est error, sive Athenæi ipsius, sive librariorum: qua de re vide Casaubonum.

Βελόνη, sive ῥαφὶς, seu acus carnis est duræ, ac siccæ, eoque difficulter concoquitur. Diphilus apud Athenæum ait εὔχυλον *g*, Hicesius κακόχυλον *h*. Sed potior Hicesii sententia est. Et fortassè ἄχυλος in Diphili verbis legendum.

Ζαῖς, qui & faber, carne minus durâ est, quàm rhombus; ut tradit Rondeletius *i*. Salvianus salubrem ait, ac suavem. Præcipuè olim commendatus est Gadibus: ut Columella refert lib. VIII, cap. XVI: *Atlantico pascitur faber: qui & in nostro Gadium municipio generosissimis piscibus adnumeratur, eumque prisca consuetudine zeum appellamus.* Similiter Plinius lib. IX, cap. XVIII.

Σκίαινα, quod nomen & retinet Plinius *k*, (*umbram marinam* Ennius in Phagetis *l* appellat) boni est succi, facilis digestionis, saporis grati, nutrimenti non admodum copiosi: ut est apud Xenocratem. Capite imprimis commendatur: cui comprobando lepidam narrat historiolam Paullus Jovius libri de piscibus Romanis cap. V.

Cap. XXV.

Ex litoralibus primo agitur loco de mullo; qui & inter pelagios referri possit. Meliorem esse pelagium litorali, & in litoralibus deteriorem esse lutarium. Pro locis etiam esse discrimen. Quam immane olim fuerit mullorum pretium; idque imprimis ob jecur, & caput: cujus barba magno habita loco. Juvenalis locus enarratus. Ratio apparandi jecur. In sociorum garo necari, vasi etiam vitreo includi, ac sic morientis colorem spectari solere. Eundem chrysendetis mensæ illatum. De sargo, mullum comitante, ut excitatum, sed relictum ab eo, pabulum comedat. Quantopere olim spectatus fuerit in deliciis,

a Lib. 3. de alim. facult. c. 28.
b Cap. 1.
c Lib. de aquatilibus pag. 847. edit. an. 1558.
d Cap. 22.
e Apud Zenobium, Diogenianum, & Suidam.
f Pro perca scorpium.
g Abstine ab iis quibus nigra est cauda.
h Lib. περὶ παίδων ἀγωγῆς.
i Epig. 94.
k Lib. 1. sat. 4.
l In orbe pygio punctis notatus.
m Sect. 4. fol. 25. oper. Fœsi. Wechel. an. 1595.
a Fol. 40. b.
b Lib. 7.
c In primo ὀψαρτ.
d Lib. 6. de pisc. mar. c. 4.
e Varro, Plinius, glossæ vett. in quibus legas. Sudis, σφύραινα, ἰχθὺς καὶ ...
f Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 172.
g Boni succi.
h Mali succi.
i Lib. 11. de pisc. mar. c. 19.
k Lib. 32. cap. 11.
l Apud Appul. in Apol.

licius, & quod juniorum de eo judicium. Mormyro unde nomen: deque ejus carne dissensus juniorum ab antiquis. Aurata qualis: item salpa, chalcis, mæna; deque hac Martialis, & Ciceronis loci aliter, ac ab aliis, expositi. De scorpii piscis, & scorpæna, item apuarum carne: adhæc orphi, synodontis, erythrini, milvi sive lyra, phagri, & γυνεγαιχύλων.

A Saxatilibus provehor ad litorales. Ac primùm de erectis, sive spissis, & corpulentis, dicendum.

Mullus, ut Galenus lib. III de alimentorum facult. *a* ait, carnem habet durum admodum, & valde friabilem: eoque nihil habet lentoris, & uberiùs piscibus aliis nutrit: quam rem pluribus ibidem exponit. Xenocrates quoque, in luculento illo apud Oribasium fragmento, ait obsoniorum esse præstantissimum, stomachoque aptum, boni succi, sapore gratum, concoctu haut facilem; sed qui non difficulter admodum excernatur. Uterque verò, & Galenus, inquam, & Xenocrates, adhæc Plinius *b* quoque, discrimen faciunt in mullis: præcipuè verò commendant, qui altum, purumque mare incolit, & bonis vescitur alimentis: non item litoralem, nedum lutarium, hoc est, in luto degentem, qui cancellos vorat. Archestratus *c* commendabat, ut delicatiores mullos ad Tichiunta, urbem agri Milesii: Cratinus *d*, ac Nauticrates *e*, comici, quos Æxonis dedisset, pagus Atticus. Juvenalis sat. V indicat, Romanis fuisse in pretio, quos misisset Corsica, vel Tauromintana Siciliæ rupes. Sed nihil æquè arguit, quanti fieret, quàm pretium: quod immane temporibus Tiberii Cæsaris erat; ut indicant illa Senecæ epist. XCV: *Mullum ingentis formæ (quare autem non & pondus adjicio, & aliorum gulam irrito? quatuor, & ad selibram, fuisse ajebant) Tiberius Cæsar, missum sibi, cum in macellum deferri, & venire jussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum, aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra illis spem conjectura processit: licitati sunt: vicit Octavius, & ingentem consecutus est inter suos gloriam; cum quinque millibus HS emisset piscem, quem Cæsar vendiderat; ne Apicius quidem emerat.* Id pretium, si, ut censeo, denarius valeat sex stuferis, fuerit florenorum Belgicorum CL. Apud Juvenalem sat. IV de Crispino legas:

— Mullum sex millibus emit

Æquantem sane paribus sestertia libris.

Mullus ille igitur sex librarum emptus sit florenis CLXXX. Apud Plinium *f* celebratur, *Asinius Celere sub Cajo Cæsare octo millibus nummûm unum mullum mercatus.* Quod fuerit florenorum CC XL. Hoc velut extremam prodigalitatem memorat. Majus tamen est, quod Tranquillus refert de Tiberio *g*: *Corinthiorum vasorum pretia immensum exarsisse, tresque mullos XXX millibus venisse, graviter conquestus est.* Sic quisque mullus steterit denis millibus: hoc est, florenis CCC. Scribit Galenus lib. III de Aliment. Facult. *h* aliquando se rogâsse quendam, qui grandi pretio ingentes esset mullos mercatus, cur eos pisces tantopere expeteret: illum respondisse, duo esse in caussa, hepar, & caput. Ac apud Aetium quoque legas lib. II, cap. LXXIX: Θαυμάζουσι δὲ τινες τὸ ἧπαρ αὐτῆς, καὶ τὸ ἐγκέφαλον, ἡδονῆς ἕνεκεν· *Admirantur quidem ipsius jecur, & cerebrum, voluptatis caussâ.* Celebratur in capite etiam (ut Plinii *i* verbis utar) *gemina mullorum barba, qua insigniuntur inferiori labro.* Barbas vocat, ut γένειον Sophron apud Athenæum in VII. Quanti illas Heliogabalus fecerit, Lampridius dicet in ejus vita. Imò, jam Domitiani ævo, magno esse loco habitas, indicat illud Juvenalis sat. VI:

— Carisium turture magno,

Mullorumque jubas.

Ubi vetus interpres *jubas* interpretatur *cristas*: malè profectò. Planè enim, abusione duriori, sed poetæ concessâ, *jubas* pro *barbis* dixit. Hepar verò non solùm per se edi solet: sed etiam imponebatur oleo, & garo, cum vini pauxillo: inque his eò usque comminuebatur, donec ex iis, quæ dixi, succus fieret unicus, in quo mulli carnes, quas ederent, tingebant. Auctor ejus Galenus, loco antè memorato. Succum istum *halecem* dixere; ut indicat Plinius: qui auctor etiam est, ut in sociorum garo mullum necarint. Sic enim ille lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius, ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necare eos præcellens putavit, atque ex jecore eorum excogitare provocavit halecem.* Seneca similiter lib. III Nat. quæst. cap. XVII: *Alios necant in garo, & condiunt vivos.* Ut rectè in Hippolyto Salviano culpet Ludovicus Nonius *a*, quòd in Plinio *b* pro *necare* legere mallet *siccare*. Inventi ejus siqua est gloria; ea non penes Apicium, sed Græcos fuit. Est enim Platonis Comici *c*: Ἐν σαπρῷ γάρῳ βαπτίζοντες ἀποπνίξετέ με. *In putrido garo submergentes suffocabunt me.* Nec satis erat sic necare, nisi vitreamini inclusus moriens spectaretur: unde Seneca loco antè memorato: *In cubili natant pisces, & sub ipsa mensa capitur, qui statim transferatur in mensam. Parum videtur recens mullus, nisi qui in convivæ manu moritur. Vitreis ollis inclusi offeruntur, & observatur morientium color, quem in multas mutationes mors luctante spiritu vertit.* Pluriaque inibi, quibus hunc morem eleganter describit, & exagitat. Illud etiam ad luxum pertinebat, quòd tanti pretii piscem in mensam vasis deferrent aureis, quibus illigarentur gemmæ: unde & vasa ejusmodi à gemmis auro insertis χρυσένδετα vocabantur. Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Immodicis tibi flava tegunt chrysendeta mulli.

Diutiùs institimus mullo, quia, ut scarus in saxatilibus, ita hic inter litorales, tenet primas. In cæteris erimus breviores.

Mullum excipiat sargus, quia mullum semper comitatur, ac ubi is lutum fodit, eo abeunte reliquias excitati vorat pabuli: ut ab Aristotele *d*, & Plinio, proditum est. Eum inter delicatos reposuit Epicharmus Hebes nuptiis. Abunde nutrire, magis etiam melanuro, tradidit Hicesius. Sed difficulter concoqui, retulit Archestratus. Plenius de istis Athenæus *e*.

Sargum sequatur sparus, quando eos conjunxit Epicharmus Hebes nuptiis: ubi eos tam delicatos dixit, ut neque stercus illorum abjicere fas sit Diis *f*. Eosdem etiam sociavit Matron parodus. Verba habes apud Athenæum *g*. Qui & Hicesii, ac Diphili judicium adducit. Hicesii quidem tale: εὐχυλότερος εἶναι μαινίδος, καὶ ἄλλων τῶν πολλῶν τροφιμώτερος· *melioris succi esse, quàm mænidem, & magis nutrire aliis multis.* Salvianus mediæ ait naturæ inter molles durosque, inque salubribus potiùs, quàm saluberrimis, reponi oportere.

Matron *h* sparo spargoque jungit mormyrum: ut Plinius etiam vocat, qui Oppiano *i* μορμύλος, &, Eustathio *k* judice, nomen hoc est sortitus ἀπὸ τοῦ μορμύρειν, hoc est, *murmurare*, quod undæ, dum rapidè per eas fertur, edere videntur. τροφιμώτατον *l* esse, ait Hicesius apud Athenæum lib. VII. Sed improbant Salvianus, ac Rondeletius: quia carne sit molli, & insipidâ, lutumque redolente. Archestrati quoque est apud Athenæum *m*:

Μορμύλος αἰγιαλεὺς κακὸς ἰχθὺς, οὐδέποτ' ἐσθλός.

Litoreus malus est, bonus haut est mormylus unquam.

Aurata sive orata, quæ Græcis χρύσοφρυς, Athenæo lib. VII etiam ἰώνισκος, mirè celebratur ibidem ab Hicesio, & Matrone parodo. Ephesiam oratam commendat apud eundem Archestratus: illam Lucrini lacus Martialis lib. XIII, epigr. XC:

Non omnis laudem, pretiumque, aurata meretur:

Sed cui solus erit concha Lucrina cibus.

Est orata carnis candidæ, solidæ, densæ, succi boni, digestu facilis, bene nutriens, nec excretu difficilis; ut est apud Xenocratem.

a Cap. 17.
b Lib. 9. cap. 17.
c Apud Athenæum lib. 7.
d In Trophonio.
e In Noviculatoribus.
f Lib. 9. cap. 17.
g Lib. 3. cap. 34.
h Cap. 27.
i Lib. 9. cap. 17.

a Lib. 3 de re cibaria, cap. 27.
b Locoproxime allato.
c Apud Athenæum lib. 2. ubi de garo.
d Lib. 8. Hist. An. cap. 2.
e Lib. 7.
f Epicharmi verba adducimus cap. 24.
g Lib. 7.
h Athenæi lib. 7.
i Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 100. & alibi.
k In Iliad. 2. pag. 1151. edit. Rom.
l Valde nutrientem.
m Lib. 7.

Σάλπαι *a*, quæ & βῶες *b*, ut ait Pancrates *c* apud Athenæum *d*, elegantiorum mensis damnatæ: unde Ovidius in Halieut.

—— Merito vilissima salpa.

Plinio *e* item *obscœna* dicitur: qui & negat percoqui posse, nisi ferula percussam. Improbant similiter apud Athenæum Archestratus, Diphilus, & ante hos Epicharmus, qui in nuptiis Hebes σκατοφάγον, *merdivoram* dixit, ac βδελυρὰν, *fœtidam*.

Chalcides non pelagus modò, & petras, sed litora etiam petere, tradidit Oppiano *f*. Parùm nutrire, Hicesius docet apud Athenæum *g*: quippe αὐχμώδεις, καὶ ἀλιπεῖς, καὶ ἄχυλοι· *squalidos, ac parum pingues, & exigui succi.*

Mænæ etiam viles. Unde Martialis lib. XII, epigr. XXXII:

Fuisse gerres, aut inutiles mænas,
Odor impudicus urcei fatebatur.

Et Cicero lib. de fin. bon. & mal. *Qui enim voluptates ipsas contemnunt, eis licet dicere, se acipenserem mænæ non anteponere.* Mirum autem, ex hoc loco colligere Ulyssem Aldrovandum *h*, fuisse commendatas in cibo, cùm contrarium significet Tullius. In adlato etiam Martialis loco miror, putasse Rondeletium *i* pro *urcei* legendum esse *hirci*, ob hircorum fœtorem; unde τραγίζειν Aristoteli, ut Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui hircum olent; teste Censorino *k*. Huic enim sententiæ planè reclamat lex pedaria: cujus non satis gnarus fuisse doctissimus Rondeletius videtur. Nec mænæ, salpæ, mormyli, & similium vilitas derogat providentiæ divinæ: quin eam potius adstruit: quia paupertinæ etiam sortis hominibus consulendum fuit.

Scorpius item marinus ex Hicesii sententia, ut in pelagus est, de quibus postea agemus; ita in cœnosis etiam litoribus vivit. Atque inter litorales quoque recenset Salvianus, & cum eo Aldrovandus. Cœnoso loco, ut nigrior, sic pejor est; eodem teste Hicesio: qui scorpænam ab eo tradit superari suavitate carnis, ac bonitate nutrimenti. Scorpænam autem saporis non ingrati esse, Xenocrates tradidit. Quod de ea capiendum, quæ in puriori vivit aqua; cùm alioqui piscis sit insuavis, ac vilis. Jus scorpii quale fuerit, Apicius tradit lib. X, cap. XIII.

Apuæ sunt humidæ, & flatulentæ: ut ex Mnesitheo apud Athenæum *l* videmus. Ventremque idem solvere ait. Sed difficulter concoqui, Diphilus tradit apud eundem *m*.

Orphus duræ est carnis, concoctu difficilis, succi crassi, salsique: ut Philotimus ait apud Galenum lib. III de Alim. cap. XXX. Cui Galenus in isto refragatur, quod attinet salsedinem. Nempe quia, si salsa diutiùs coquantur, jus quidem sive liquor capiat salsuginis incrementum; ipsa verò fiant dulciora. Quanto autem in pretio fuerit olim, arguit, quòd Archippo apud Athenæum *n* dicatur ἱερεὺς τοῦ θεοῦ, *Dei sacerdos*.

Συνόδους, sive συνόδοντας, qui *dentex* Columellæ *o*, & Apicio *p*, & secuto hos Gazæ *q* vocatur, inter lautitias ab Antiphane *r*, & Hicesio *s* refertur apud Athenæum. Alvum ciere, Xenocrates ait: sed adstringere censuit Hicesius. *t*

Erythrinus, sive erythinus (utraque enim scribendi ratio in vett. invenitur codd.) Plinio est *rubellio*; sicuti & Apicio lib. X, cap. VII, ubi apparandi ejus rationem docet. Saporis est grati, & uberis alimenti; teste Xenocrate. Quod verò ad Pythagoræ illud, μὴ ἐρυθῖνον ἐσθίειν; id, quia piscis ille coloris sit rubri, ac sanguinei, unde & nomen sortitus sit; eò innuit, cavendum esse ab sanguinis effusione: ac fortasse etiam interdixit, ne sanguine vescerentur; uti eo, ac suffocatis, abstinuere Hebræi.

Litorales etiam, ac squamosi, sunt cuculi; quos duræ esse carnis, Philotimus apud Galenum *u* est auctor. Milvus verò, qui & ipse est inter litorales squamosos, eo est durior: ut Diphilus ait apud Athenæum. Propterea durus præstat aslato. Lyra, quam Rondeletius *x* ait Belgis dici

a Salpa.
b Boves.
c In operibus marinis.
d Lib. 7.
e Lib. 9. cap. 18.
f Lib. 1. ἁλιευτ. vers. 47.
g Lib. 7. ubi de chalcide.
h De pisc. lib. 2. pag. 225.
i Lib. 5. de pisc. marin. cap. 13.
k Cap. 14.
l Lib. 8. edit. Lugd. an. 1612 pag. 357 in Paulo ante, pag. 356.
n Lib. 7. ubi de Orpho.
o Lib. 8. cap. 16.
p Lib. 10 cap. 4.
q Arist. Hist. An. l. 2. c. 13. & 15. l. 8. c. 2 & 13. lib. 9. c. 2.
r Lib. 7. ubi de synodonte.
s Eodem lib. ubi de phagro.
t Ibid.
u Lib. 3 de Alim. fac. cap. 31.
x Lib. 10. de piscibus marinis, cap. 10.

Lechan (*Lacham* dicere voluit, q. d. *gallum marinum*) eidem carnis est duræ, & siccæ; at suavis interim. *Lyra* autem dictus, vel quia rostri cornua referant figuram veteris lyræ; vel quòd grunnitum edat, qui agrestibus auribus aliquomodo lyræ sonum referre videatur.

Φάγρος, sive pagrus, est nutrit.: de quo Hicesius apud Athenæum *a*. Addit quoque, esse dulcem, & adstringentem. Sed contrà est, quia alvum ciet. Diphilus apud eundem fluviatili præfert marinum, de quo nunc loquimur. Concoctu esse difficilem, tradit Simeon Sethi: ut quidem est in tralatione Gyraldis, illa etiam, quam Dominicus Monthelaurus Veronensis emendavit.

Ἐγκρασίχολοι, si sale condiantur, & exponantur Soli, donec caro fuerit dissoluta, vim accipiunt excitandi appetitum dejectum: uti & crassam attenuandi pituitam, item ciendi alvum. Quale sit piscis genus, haud facile scias ex Aristotele. Nam sola ex apua, quæ in Atheniensi est portu, nasci ait lib. VI Hist. Anim. cap. XV *b*. Sed Græcis non satis notæ erant maris partes, quæ spectant Occidentem. Nam è Liguria, Gallia Narbonensi, atque aliis locis, muriâ salitos, in varias deportabant terras. Et Athenæus, rerum talium curiosissimus, nasci ait ex apua cobite. De etymo vocabuli dictum cap. XXI. Alter vocantur ἐγγραυλεις. Unde *encrasulos* (*engraules* scribere oportuit) Gaza transtulit apud Aristotelem loco memorato. Ab magno oris rictu *Athanor*, & aliqui λυκόστομοι vocantur. Hodie appellantur *anchoios*. Eosdem signat Plinius, cùm lib. XXXI, cap. VIII garum fieri ait ex pisce mutilato, hoc est, cui caput sit truncatum, visceraque omnia exemta.

Cap. XXVI.

De litoralibus erectis, sed non squamosis. De scombri carne, & garo ex ejus intestinis eliquato. Hoc garum sociorum dici solere; deque eo rejecta opinio aliorum, qui aslociorum, asotorum, vel Sositorum legunt. De carne trachuri, colia, sive lacerti, corvi, uranoscopi, sauri. De piscibus planis, sive jacentibus; passere, solea, rhombo.

Quos memoravimus, litorales sunt pisces, non spinosi; atque hi erecti, non plani; squamosi interim: præter quos alii sunt, litorales, erecti & ipsi, non tamen squamosi, sed levi cute præditi. Eorum celeberrimus scomber, Gallis, uti & Angelis, ac Belgis, *maquerellus* vocatus. Hic, etsi de eo benignè satis judicent apud Athenæum Diphilus, & Hicesius, omnino tamen succi est crassi ac viscosi, & difficilis concoctionis: ac propterea, quòd pinguedo ejus liquescat, saliri solet. Ex tali verò putrescentium eliquabant garum laudatissimum: de quo Plinius lib. XXXI, cap. VII. Hinc Martialis in Xeniis *a*:

Exspirantis adhuc scombri de sanguine primo
Accipe fastosum munera cara garum.

Sociorum garum dixere, quia à sociis populi Romani apportaretur: quales Hispani; unde idem Martialis in iisdem *b*:

Hesperius scombri temperet ova liquor.

Nimirum Carthagine Nova seu Spartaria fiebat: atque id tanti precii, ut nullus, præter unguenta, liquor carius divenderetur; teste Plinio *c*. Odoris tamen fuisse ingrati, indicat hoc poetæ *d* ante memorati:

Unguentum fuerat, quod onyx modò parva gerebat.
Olfecit postquam Papilus, ecce, garum est.

Usum ejus hodieque esse Constantinopoli, traditum est Bellonio. Quod verò Joannes Langius in epist. Med. *e* putat, Plinium *f* vocasse garum *assoctorum*, atque hoc valere *assotorum*: id tam docto viro planè indignum. Sanè *sociorum* etiam appellavit Seneca epist. XCV *g*: *Quid illud sociorum garum, pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere salsâ tabe præcordia?*

a Lib. 7.
b Strom. dapp. disp. Cas. Scal. cap. 14. sect. 173.
a Epig. 102. al. 99.
b Ep. 40.
c Lib. 31. cap. 7.
d Lib. 7. ep. 93 sive al. 94.
e Lib. 1. epist. 59.
f Lib. 9. cap. 7 & lib. 32. cap. 7.
g Sen. lib. 15. ep. 1.

Ha-

Habes & apud Martialem in Xeniis lemmate epigr. xcix, ubi veram lectionem retinuit Aldina *a*. Item Ausonium epist. xxi ad Paullinum. Imò apud Galenum lib. iii de Compositione Medic. sec. loc. leges, *Γάρου μέλανος, Ῥωμαίοις λεγομένου Σοκιόρουμ. Gari nigri, quod Romanis Sociorum dicitur.* Sic enim rescribendum: ubi perperam in Aldina *b*, σκιτόρου; in Basileensi, σκιτόρου. Atque hac multiplici autoritate etiam eos est refellere, qui *Sosiorum* rescribunt: quasi id nomen impositum sit à Sosiorum apud Romanos familia, memoratâ Tullio non semel *c*, & Horatio in arte, atque alibi. Sed ut non dubitandum, quin recta sit *sociorum* appellatio: ita haut æquè apertum, an non verius *sociorum* dicatur, quasi sodalium, sive certûs socialis, qui gulæ caussa convenisset. Sed magis placet, quod priori loco dicebamus. Variam garorum confectionem docent Geoponica Constantino tributa lib. xx, cap. ult. Legas istic, garum *αἱμάτιον d* cæteris esse præstantius. Videtur idem esse, ac illud sociorum: quod Galeno in verbis adlatis μέλαν *e*: quomodo & Aëtius vocat lib. iii, cap. lxxxii. Πρωτεῖον *f* nominat Paullus Ægineta. Eo autem *nigrum*, & *sanguineum* dicebatur, quoniam conficeret ex piscium cruore; qui nigroris istius erat caussa.

Scombro subdam *τρίχωνον*, quando & is litoralis est, & ob oris similitudinem Gallis dicitur *maquereau bastard*: q. d. *scombrum nothum*. Aridum vocat Diphilus apud Athen. Duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, & succos gignere crassos, judicium erat Philotimi, cui assentit Galenus *g*.

Magna etiam cum scombro affinitas est pisci, qui Aristoteli *h κολίας*, alicubi etiam Plinio *i*, lacertus autem dicitur Columellæ *k*, Cornelio Celso *l*, Martiali *m*. Xenocrates tradit stomacho esse ingratum, aridum, malique succi, nec facile excerni: ubertim interea nutrire. Rationem apparandi apud Apicium habes lib. iv, cap. ii, & lib. x, cap. ix.

Corvus, qui Athenæo *n κορακῖνος*, difficulter concoquitur: interim grati est saporis: ut ostendunt illa Cornelii Celsi lib. ii, cap. xviii: *Piscium eorum, qui ex media* (bene maleque nutrientium) *materia sunt, quibus maxime utimur, tamen gravissimi sunt; ex quibus salsamenta quoque fieri possunt: qualis lacertus est: deinde qui, quamvis teneriores sint, tamen duri sunt: ut aurata, corvus, scarus, oculata.*

Uranoscopus etiam, sive callionymus, inter litorales est Aristoteli lib. viii Hist. Anim. cap. xiii. Is comeditur quidem, secundùm quosdam; ut Ælianus tradit lib. xi Hist. Anim. cap. xxxiv: sed nonnisi à plebejis; idque quia, ut virosi est odoris, unde *βαιοῖς o* Diphilo vocatur apud Athenæum; ita & saporis sit ingrati. Id verò Rondeletius *p* inde esse censet, quia cœnosis vescatur aquis.

Est & hujus loci *σκῦρος*, quem Æliani *q* interpres Gillius *lacertum* vertit, cùm is potiùs *κολίας* videatur; ut paullò ante diximus. Corpore est oblongo, ac rotundo: unde Speusippus in secundo similium *r* sphyrænam, acum, & saurum, conjunxit. Molli esse carne, ait Philotimus apud Galenum lib. iii de Aliment. Ipsi tamen Galeno *s* mediæ est naturæ inter illos carnis mollis, duræque: nec & saporis est, nec insipidi, nec admodum delicati. Rationem apparatus Alexis apud Athenæum docet.

Atque hi litoralium piscium sunt longi, & corpulenti: quales Columella *erectos* vocat. His opponuntur illi, quorum latera in tenuitatem degenerant. Græci nominant *πλατεῖς*, hoc est, *latos*. Columella appellat *prostratos*. Sic enim ille lib. viii, cap. xvii: *Eadem prabentur cibaria & prostratis piscibus, & erectis.* Nec tamen nunc cunctis de prostratis dicemus; sed duntaxat spinas habentibus. Nam de cartilagineis seorsum agemus. Hujus igitur loci sunt passer, solea, rhombus: quos idcirco junxit quoque Plinius lib. ix, cap. xx, & eo prior Columella lib. viii, cap. xvi, & ante utramque Ovidius: cujus illa in Halieutico:

a *Aliqui libb. perperam, garum scombrorum, pro sociorum.*
b *Tom. 2. fol. 111. b*
c *Lib. 8 ad Att. ep. 6. & lib. 3 de Nat. Deor.*
d *Sanguineum.*
e *Nigrum.*
f *Primarium.*
g *Lib. 3 de al. facult. cap. 31.*
h *Lib. 9 Hist. An. cap. 2.*
i *Lib. 32. cap. 11.*
k *Lib. 8. cap. 17.*
l *Lib. 2. cap. 17.*
m *Lib. 7. ep. 77.*
n *Lib. 7. Idem Hesychio κορακῖνος.*
o *Gravis.*
p *Lib. 10 de pisc. marinis, cap. 13.*
q *Lib. 11. cap. 49.*
r *Apud Athenæum lib. 7.*
s *Cap. 30.*

Fulgentes solea candore, & concolor illis
Passer, & Adriaco mirandus litore rhombus.

Priusquam exponam discrimen horum in cibis, de proprietate vocabulorum pauca dicam. Nec enim, non intellectis vocabulis, res possunt intelligi. Passer Græcis *ψῆττα*. Subinde tamen vox Græca, imò & Latina, laxè accipitur, sic ut comprehendat pisces *ψηττώδεις*, sive passerinos, hoc est, planos omnes, qui præditi sint spinis. Sic usus Athenæus, cùm in vii ait, *ψῆτταν* à Romanis vocari *rhombum*. Imò Aristoteles etiam, qui nusquam nominat rhombum; sed pro eo dicit *ψῆτταν*. Ut omnino rectè scripserit Jovius *a*, *ψῆτταν* genus esse passeris, soleæ, & rhombi.

Sed propriè passer, qui vulgo Belgis *scholle*, vel etiam *plattse*: nempe à *platessa*, quomodo Ausonio vocatur in Mosella. *Platessa* autem, quia piscis *πλατύς b*. Videtur interim eo nomine, præter memoratum piscem, etiam contineri, qui nobis *celbot* nominatur. *Passeris* nomen, ut vulgaris est opinio, sic vocatur, quia instar avis passeris parte supinâ candidus sit, pronâ autem terrei coloris. Sed Cæsari Scaligero assentio: qui comment. in Arist. Hist. Anim. *c* sic appellari ait, quia se pandat: nempe quâ significatione dicimus *passis velis*, vel *capillis*. *Soleæ* vocabulum est à similitudine plantæ humanæ. Eadem & Græcis *βούγλωσσος*, & *βουγλῶσσα*, & *βούγλωσσον*. Hesychius quidem *σανδάλιον*, & *ψῆτταν*, exponit. Nomen inde, quia referat linguam bubulam: nisi, ut puto, *βοῦ* hic sit *ἐπιτατικόν d*. Latinis *lingulaca* dicitur: vel potiùs piscis est haut absimilis. Nam distinguit Plautus Casinâ *e* ubi Olympio in forum mittitur piscarium, ut emat soleas, & lingulacas. Belgis quoque *tonge* nominatur. Rhombus iisdem *tarbot*, vel *terbot*. Hic eo differt à passere, quòd, rhombo resupinato, dexter passeri situs appareat lævus: ut Plinius ait lib. ix, cap. xx. Satis de vocibus.

Quod rem cibariam attinet, passerem Romanis in pretio fuisse, indicat Horatius lib. ii, sat. viii. Solea interim, ut carne est mollior, ita saporis etiam gratioris. Itaque Henricus III, Galliarum Rex, Quadragesimæ tempore ob bonitatem saporis, & facilem concoctionem, ejus esu impensius capiebatur, ut in Diætetico suo Polyhistorico tradit Jos. Quercetanus cap. vii. Imò & Galenus lib. viii Methodi Medendi post asellos, ac saxatiles, proximam solearum laudem facit. De attenuanti etiam victus ratione cap. vi, buglossos præcipit, si saxatiles nequeant haberi. Eos esse lingulacas, vel similis figuræ, ac indolis, antea nobis dictum fuit. Buglossam, imò omnem *ψῆτταν*, hoc est, & passerem, & soleam, & rhombum, bene nutrire, Diphili est judicium apud Athenæum. De rhombo tamen paullo aliter Xenocrates in memorato sæpius fragmento apud Oribasium. Nam concoctu ait difficilem: atque auctor est, ut antequam coquatur, unum adservetur diem. Et favet illi Philotimus, cùm enumerans pisces carnis mollis; in iis citharos, qui fortasse sunt rhombi læves: non item rhombos, nempe aculeatos illos, reponit. Sic facilè eum vindicaris à reprehensione Galeni in iii de Facult. Aliment. vel potiùs Philotimum cum Galeno conciliaveris. Aliter etiam concilies, quia grandioribus rhombis non eadem est salubritas, non sapor idem, ac junioribus. Ac de junioribus præcipuè capiendum, quod in proverbium abiit. Nihil ad rhombum.

a *Lib. de piscibus Romanis cap. 25.*
b *Latus.*
c *Lib. 2. cap. 16. fol. 109.*
d *Significationem intendens.*
e *Act. 2. sc. 8.*

Cap. XXVII.

De piscium pelagiorum nutrimento. Ac primùm de squamosis: ut de asello tam callaria, quàm baccho: & unde prioris Gallicum, ac Belgicum nomen. De tinca, & harengo: item hippuro, & channa: quorum & etymon adfertur. Unde fit, quod piscium nonnullis ventriculus procidat in os. De pelagiis non squamosis: ut congro. Quid sit exdorsuare, & exossare. De muranis, & amiis, & unde amiis sit nomen. De xaphia.

SEquuntur ex habentibus spinas (nam de cartilagineis seorsum videbimus) marinorum illi, qui eo quod in penitiori degant mari, pelagii vocantur. Hi à substantia cutis dividuntur in squamatos, ac læves.

Squamas habet asellus, qui bonitate carnis cum saxatilibus contendit: ut est apud Galenum *a*. Diphilus quoque boni esse succi agnoscit: sed negat faciles esse concoctu: imò putat, aliquid habere virosi: quod postremum de iis capere oportet, qui alimento utuntur malo; eoque lentorem contrahunt, & alimentum efficiunt excrementitium. Jecore & delicato, & magno, facilè pisces exsuperat cæteros. *Asellorum* autem nomine complector, & minorem callariam *b*, & majorem bacchum: de quibus sic Plin. lib. IX, cap. VIII: *Callariæ minores, & bacchi, qui non nisi in alto capiuntur, ideoque prælati minoribus.* Est verò callarias, qui Doriom apud Athenæum *c* ὀνίσκος, à quo tamen Oppianus *d* distinguit. Tria quippe ei asellorum sunt genera, ὄν@, ὀνίσκ@, & καλλαρίας: quæ vox contrahitur ex γαλλαρίας. Gallis vocatur *merlucius*, quasi *maris lucius*: Belgis *schelvisch*; quod nomen non à Scaldi fluvio imponitur (est enim piscis marinus) sed contrahitur ex *asellus-piscis*: ut ex *balæna piscis* fecere *walvisch*. Verùm in priori κατ' ἀφαίρεσιν præcisum est A; ut ex ἀμέργω, *runa*, ex ἀμέλγω, *mulgeo*. Bacchus est is, qui, dum junior, Hollandis vocatur *bolck*; adultior verò, *cabeljau*. Qua mente asellus in ventriculo cor habere ab Aristotele *e* dictus sit: Hieronymus Mercurialis docet Variarum Lect. Lib. IV, cap. XVI.

Tinca bonitate carnis cedit callariæ; nec figura est dissimilis: sic ut eâ deceptus Salvianus eundem putarit piscem. Omnino autem fluviatilis est: de quo idcirco inferiùs dicemus.

Harengi nostri tot bona qui satis prædicet? Vox ipsa est nova; sed fortasse ex Græco τάριχ@, quia sale conditur; unde & *pekelharing* vocatur quasi *muriaticum harengum* dixeris. Solùm injicit scrupulum, quòd piscis iste, nec recens, nec salitus, Romanis, ut Græcis, fuisse cognitus videatur: ut diximus cap. secundo.

Quanto glaucus fuerit in honore, ex Epicharmo, Eubulo, Anaxandride, & aliis, Athenæus *f* docet. Interea quantum superat sparum, tantum vincitur à lupo: ut est apud Xenocratem. Traliano etiam inter durioris carnis pisces recensetur. Contra morem squamosorum non minùs est bonus, quando est gravidus, quàm cùm non gravidus; teste Aristotele *g*. Quos Romani maximè æstimarint, docet hoc Ennium Phageticis *h*:

Surrenti fac emas glaucum, & Cumas apud ——

Ubi legere malim:

Surrenti chromas i, *glaucum & Cumas apud. ——*

Ab Ovidio, & Oppiano, inter pelagios etiam refertur hippurus, sic dictus, quia pinnarum longitudine caudam referat equinam; vel potiùs, quia instar equi ἵππος, hoc est, *ruit*, sive concito fertur gradu. Carystium imprimis laudabat Archestratus *k*: quod eo mirandum magis, quia istius loci pisces soleant esse viliores. Ut suavem, commendabat Epicharmus in Hebes nuptiis, & Matron parodus: ite eque apud Athenæum. Rondeletio videtur esse Hispanorum *lampugo*: qui carne est pingui, ac suavi, sed duriori; ut glauci, thunnique. Aliis tamen *lampugo* potiùs *amia* videtur. Sed hos uberrim refellit Rondeletius *l*.

Pelagiis quoque in piscibus Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII, ac similiter Ovidius in Halieuticis, recensent χάννην, sive χάννον, piscem mandibulis ita affectum, ut hiare semper videatur; unde & χάννος nomen, teste Eustathio *m*: ac Gaza propterea *hiatulam* vertit. Est ex piscium illis, quibus, ut & synodonti, dum minores insectantur pisces, gula procidat in os, nimiam ob ingluviem. Gula enim, ut piscium pars maxima, destituuntur: eoque ventriculus ori propinquus, uniò rectis ei fibris annexus, facilè, dum aliquid deglutiendum, in magno cibi appetitu, sursum procurrit: ut Aristoteles tradit lib. II Hist. Anim. cap. XVII, & ex eo Galenus lib. III de facult. natural. Diphilus apud Athenæum in VIII tradit, carne esse tenerâ; sed duriori tamen, quàm percæ. Xenocrates monet, si channus sartagine coquatur, on esse gratum, sed stomacho nocere. Pro insipido ac vili, habet Salvianus. Atque hæc de pelagiis squamatis sufficere arbitror.

a Lib. 3 de Alim. Fac. cap. 30.
b Sive γαλλαρίας, ut scribitur apud Athenæum lib. 7. ubi de muræna.
c Lib. 7. ubi de muræna.
d Lib. 1 ἁλιευτ.
e Apud Athenæum lib 7 & Clementem Alex. Pædag. lib. 1. Ac similiter Athenæus lib. 7. ubi de ὄνῳ suo loco.
f Lib. 7. in Γλαῦκ@.
g Lib. 8 Hist An. cap. ult.
h Apud Apul. Apol. 1.
i De quibus mox dicetur. Scaliger lopadas. Sed ad veterem, puto, illis nova propius accessimus.
k Apud Athenæum lib. 7 in piscibus ab ι incipientibus.
l Lib 9 de pisc. marin. c. 19.
m In Lovanii editionis Rom. an notavimus ad eam cap. 21.

Venio ad pelagios squamis carentes. Talis est conger: qui quanto olim in pretio fuerit, ex Philemone Comico in Milite, & Archestrato item in Gastronomia, & aliis liquet scriptoribus ab Athenæo adductis lib. VII. Etiam rationem eum coquendi idem Athenæus docet lib. XIV. Plauti quoque est Aulularia act. II, sc. IX:

Dromo, desquama pisces: tu Machærio,
Congrum, murænam exdorsua, quantum potes.
Atque omnia, dum absum hinc, exossata fac sient.

Sed postremus versus, ut in Camerariana, & Duziacà editione exstat; ita à vett. libris abest; etiam edit. Venetâ, quæ cum Saraceni, Petri Vallæ, Pyladæ, & aliorum notis prodiit *a*. Nec dubitandum, quin spurius sit. Sed Terentii est Adelph. act. III, sc. III:

—— Pisces cæteros purga, Dromo:
Congrum istum maximum in aqua finito ludere
Tantisper: ubi ego rediero, exossabitur.

Plauto *exdorsuare* esse *dorsum confringere*, facilè credo Festo. Sed *exossare* quid sit, non æquè est apertum. Nam cùm non alius sit piscis exos, quàm qui ossibus, ac spinis caret, aliud erit *exossare*, quàm *exenterare*. Quare *exossare* potiùs sit frangere os sive spinam; simili locutione ac dicimus *exdorsuare*. Verè autem piscis exossatur artificio quodam eximendi spinas majores per os, minoribus relictis, sed concisis: pisce interim, cum mensæ imponitur, nullo id indicio testante. Quod artificium apud elegantiores Belgas, sed ab extraneis, puto, edoctos, à paucis demum annis obtinere cœpit.

Nec squamas, sed levem habet cutem muræna. Quæ in magno honore, Sicula imprimis, apud Romanos fuit: sicut argumento erit, quòd hinc cognomentum fuerit Murænæ: item Tullii illud lib. VII, epist. XXVI, quæ ad Gallum: *Qui me ostreis, & murænis, facilè abstinebam.* Quæque de C. Hirrii murænis, & villa ejus, legere est apud Varronem, Columellam, Macrobium. Quomodo apparetur, ex Apicio videre est lib. X, cap. II.

Parte circa branchias exceptâ, lævis etiam cutis sunt amiæ. Hæ, Hicesii apud Athenæum judicio, carnis sunt teneræ, succi boni, parcè interim nutriunt; ad excernendum mediæ sunt naturæ. Ut pingues, nec non suaves & delicatos, apud eundem laudarunt Archippus, & Epicharmus. Nec obstat, quòd Philotimus apud Galenum in III de Alim. facult. amias inter pisces duræ carnis recensere videatur. Nam jamdiu Rondeletius, ac Salvianus, viderunt pro ἀμίας istic legendum esse χαμαίας; qui piscis est duræ carnis, quippe cartilagineus. Nomen huic pisci ex eo est, quia non solitarius, sed gregatim natet: sive sit ex α στερητικῷ *b*, & μία, *una*: sive παρὰ τὸ ἅμα ἰέναι, *quia simul eant*. Æliano dicitur τρώκτης, ἀπὸ τοῦ τρώγειν *c*. Eaque deceptus similitudine nominis cum trutta, fluviali pisce, ambos confudit Paullus Jovius *d*: eique hac in re prævit Raphael Volaterranus *e*.

Cutis etiam levis est pisci, qui *gladius* à figura dicitur Plinio, & Græcis similiter ξιφίας: uti & Ovidio, cujus est in Halieut.

Ac durus xiphias ictu non mitior ensis.

Mnesitheus *f* difficulter ait concoqui: sed concoctum bene nutrire. Simeon Sethi tradit, non modò difficilis esse concoctionis: verùm mali etiam succi: eoque abstinendum eo esse, nisi acriori corrigatur condimento, ac superbibatur vinum annosum, & tenue.

a An. 1518.
b Privativo.
c A vorando
d De piscibus Romanis c. 35.
e Philologias lib. 25. cap de piscibus.
f Apud Athen.

Cap. XXVIII.

De marinis cartilagineis. Unde ea dicantur σελάχη, & an primus sic vocârit Aristoteles. Cur cartilaginea cuncta squamis careant. Non omnia esse cutis asperæ; licet hoc Aristoteles scriptum. Esse difficilis concoctionis, & succi flatulenti: ac caussam ejus esse, quod pisces hujuscemodi

modi sint segnes, non celeres. Galeis, cani, asteriæ, unde nomen. *Cujusmodi hi pisces habeant carnem, uti & vulpecula, acanthias, centrina, zygæna.* Τρυγὼν *piscis B. Ambrosio dictus* turtur: *sed præter veterum morem, qui pastinacam vocant: & quæ ejus, & aliorum quorundam nominum, origo. Utcunque radium habeat venenatum; tamen in cibis esse, & unde id fit. Eidem Ambrosio* βάτον *minus commode* rubum *dici, cùm satius fuerit noto veterum vocabulo* rajam *nuncupare.* Λειόβατος, *&* βάτος ἀστερίας. *Deque rajarum carne quid sentiendum.*

ATque hi pisces marini spinas habent. Sunt alii præterea, quibus pro spina est cartilago; quæ propiùs ad naturam ossis accedit; & hoc commune cum eo habet, quòd non crescat, si abscideris, ut Aristoteles refert in tertio Historiæ Animalium *a*. Cartilagineos hosce Græci vocant σελάχη: nempe παρὰ τὸ σέλας ἔχειν *b*, ut est apud Galenum lib. III de aliment. facult. cap. XXXVI. Primus sic vocavit Aristoteles, ut antea diximus; idque præeunte Plinio lib. IX, cap. XXIV. Sed dissentit Jul. Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCXVIII, sect. I, ubi inquit: Σελάχη *vocem ab Aristotele primum fictam, scribunt recentiores in suis rhapsodiis; quosdam veteres paucæ lectionis secuti viros.* Ubi nihil opus erat obtrectari Plinio; quando is nihil minùs fuit, quam vir paucæ lectionis. Subdit hinc Scaliger: *Ante eum* (Aristotelem puta) *Hippocrates in secundo De ratione victus posuit.* Sanè hac voce usum esse, certissimum est. Inter alia loca etiam lib. II περὶ διαίτης, ubi apertè loquitur de ἰχθύσι σελάχεσι. Sed Galenus in lexico Hippocratico sic ait vocari ab eo, ὅσοι ἰχθύων λεπίδας οὐκ ἔχει καὶ ζωοτοκεῖ· *piscium eos, qui squamas non habent, & animal pariunt.* Ut videatur Aristoteles vocem hanc, laxiùs ante acceptam, ad significationem restrinxisse angustiorem. Rectè interea ait, cartilaginea omnia squamis carere: cujus rationem hanc adfert Aristoteles lib. IV de partibus animalium, cap. XIII: Τὰ δὲ σελάχη, ἀλεπιδωτὰ μὲν, τραχέα δ' ἐστὶ, διὰ τὸ χονδράκανθα εἶναι. τὸ γὰρ γεῶδες ἐντεῦθεν ἡ φύσις εἰς τὸ δέρμα κατανάλωκεν. *Cartilaginea squamis carent; sed asperâ cute muniuntur, quoniam spina cartilaginea constant. Nam, quod terrenum habent, inde transtulit natura, inque cutis asperitatem consumsit.* Verùm quod Aristoteles ait, omnia illa cute esse asperâ, id non habet locum in λειοβάτῳ; de quo postea dicam: uti nec in torpedine, pastinaca, vel aquila.

Quod ad victus rationem, cartilaginea carnem habent concoctu difficilem, succum gignunt flatulentum: ut de eo taceam, quòd visum reddant hebetiorem. Auctor istorum Diphilus apud Athenæum *c*. Ut succi sint pejoris, facit etiam minus vehemens exercitatio. Aristotelis enim est, paullo ante verba proximè adlata: Τὰ δὲ σελάχη πάντα, χονδράκανθα. ἔτι δ' αἱ κινήσεις τῶν μὲν νωθεῖς, διὰ τὸ μὴ ἀκανθώδη εἶναι, μηδὲ νευρώδη· τῶν δ' ἀκανθωδῶν ταχεῖαι. *Cartilaginea omnia spinam habent cartilagineam. Motus eorum est lentus, ac piger, quia non firmentur spinis, vel nervis. At quæ spinas habent, celeria sunt.*

Interim nec in cartilagineis, quod ad alimoniam, similiter se simpliciter ratio habet. Quippe alia est erectorum ratio, alia substratorum, sive planorum. In prioribus, quæ longa & rotunda, partim sunt γαλεοὶ, quos Theodorus *mustelos* reddit, (nomen ex eo, quia γαλῆς, sive mustelæ, terrestris similes sint) partim γαλεοειδῆ, sive γαλεώδεις, q. d. *generis mustelini.* In galeis est canis, sive canicula, Varrone teste, dicta *à vi quadam*: nempe quia instar canis terrestris mordeat dentibus. *Canem* vocant Aristoteles, & Oppianus. Plinio est *canicula.* Theophrasto καρχαρίας. Sed distinguendus hic ab carcharia illo, qui aliter lamia. Nam is ut cetaceo est genere. Canem vocat Homerus, cum junxit *d*.

Δελφῖνάς τε κύνας τε.——
Delphinasque, canesque.——

Galeum, de quo nunc sermo, esse durâ carne, ac ma-

succi, etiam proditum Galeno *a*. Sed excipit galaxiam. Apud Athenæum *b* quoque legas, asteriam, cæteris esse teneriorem, melioremque; addo etiam suaviorem. Est verò ἀστερίας galeus, sive mustelus, in tergo habens maculas figuram referentes stellarum: unde nomen ἀστερίας, sive *galei stellaris.*

Est & in galeis vulpecula marina, quæ Bellonio *c* *simia marina.* Hæc succum habet excrementitium, & saporem virosum.

Galeus acanthias, quasi *spinacem d* dicas, est insipidus, sed minùs virosus.

Centrina, ab aculeis sic dicta, carnis est durissimæ, nerveæ potiùs, quàm carneæ. Quod & judicium est de mola Salviani, sive orthragorisco Rondeletii.

Zygæna item, sive libella, ex cetaceorum potiùs genere est. Carne est durâ, minimè suavi, præterea excrementitia, ac succi mali de quo in cetaceis cap. XXXII, Galenum, & Paulum, testes advocabimus.

Hactenus de cartilagineis longis, & rotundis: sequitur de planis. In his sunt torpedo, & pastinaca.

Torpedo carne est admodum lentâ, & concoctu difficili, nec grati saporis, nisi frigatur. Eæ tamen partes, quæ circa caput, teneræ sunt, ac faciles concoctu: parvæ item torpedines sunt meliores magnis. Sic ex Diphilo, & Hicesio, Athenæus lib. VIII. Sed Plato apud Athenæum lib. IV, gratum esse torpedini saporem ait. Imò Galenus quoque in III de alim. facult. *e* refert, torpedinem, ut & pastinacam, carnem habere mollem, sapore gratam, concoctu haut difficilem, mediocriter nutrientem, quæque alvum non male subducat. Idem lib. de Attenuante victu *f* præcipit, si pisces defuerint saxatiles, torpedo ut assumatur cum beta, tritâ nempe; item cum porro, quod uberiùs adhibetur, cumque minuto piperis. Adhæc lib. VIII Medendi docet, post asellos proximum obtinere locum soleas, & torpedinem. Imò Italiæ in deliciis est; ut ait Albertus lib. XXIV, cap. I. Nempe evanescente vi frigidi veneni, quod inerat vivæ. Jecori torpedinis, ut Plinius *g* inquit, *teneritas nulla præfertur.* Sic enim, non *tenacitas h*, legendum.

Pastinaca est, quæ Græcis τρυγών: unde B. Ambrosius lib. V Hexaem. cap. X *turturem* nuncupat. Propriè τρυγὼν est avis *turtur*; quem piscis hic alis refert expansis. Sed piscem hunc priorum, vel æqualium nemo, quod sciam, *turturem* dixit. Ausonius *i* Græcum retinuit,——

Letalisque trygon. k——

Celso *l*, ut & Plinio *m*, *pastinaca* dicitur à pastino, *ferramento bifurco, quo semina panguntur: unde & repastinatæ dictæ fuere vineæ veteres, quæ refodiebantur*: veluti Columella describit lib. III, cap. XVIII. Nempe ut, à *loro, lorica*; à *lecto, lectica*; à *verbena, verbenaca*: sic à *pastino, pastinaca*: quia radius ejus pastinum referat: uti & *pastinaca* herba, quia radix ejus pastino similis sit. Etsi verò pastinacæ radius sit venenatus, de quo postea dicetur: Galenus tamen de victu attenuante cap. VIII sic laudat, ut in saxatilium penuria eo nos in cibis uti posse dicat. Videtur interim esse humoris glutinosi, ac crassi: unde Galenus ipse ad eum attenuandum præstare ait, ut apparetur albo jure, & porrum copiosius misceatur cum aliquanto piperis. Nec metuendum, ne sic esus ejus noceat, eò quòd radius illius sit venenatus. Nam, caudâ præcisâ, cætera veneni sunt expertia. Ut similiter sit comparatum ac cum araneo, sive dracone marino: qui solùm habet venenum in aculeis ad branchias, dorsique initium. Et sanè scorpio etiam terrestri vescimur, licet ictus ejus sit venenatus: ut Dioscoridi *n*, & aliis, traditum.

Etiam in cartilagineis planis est raja: Græci, pro sexu diverso, βάτον, vel βατίδα vocant: nempe quia ad modum βάτου, sive fruticis rubi, horreat aculeis. Plinius lib. XXXII, cap. XI Græcum *batos* retinuit. Contrà B. Ambrosius, ut monitum jam Conr. Gesnero, *rubum* reddidit: fortasse quia vocabulum *raja* non occurreret, aut non satis sciret, piscem esse eundem. Est & rajæ genus, quod ob cutis lævitatem λειόβατος vocatur, q. d. *levirajam.*

Nam

a Secundum doctissimi Scal. cap. 8. sect. 2.
b A splendore, quem obtinent.
c Lib. 8. pag. 356. edit. Lugdun. 1612.
d Odyss. μ. vers. 96.

a Lib. 3 de aliment. facult. cap. 31.
b Lib. 7 in Hicesio, ubi de ἀστερίᾳ, & lib. 8. in longo Diphili loco.
c Lib. 1 de Aquatilibus, cap. 7.
d Cum Gaza Arist. Hist. An. lib. 6 c. 9. & lib. 9. cap. 37.
e Cap. 36. quod de Cartilagineis.
f Cap. 8.
g Lib. 9. cap. 42.
h Sane teneritas etiam reperio in MSS. & veteri Parmensi anni 1476.
i Epist. 5. ad Theonem.
k Nisi malis cum Vineto. Letalis trygon.
l Nam Nicander, & Oppianus, priorem in τρυγόνι producunt.
l Lib 6. cap. 9. quod est de dentium dolore.
m Lib. 9. cap. 48.
n Lib 2. cap. 13.

Nam cauda quidem aculeos habet: sed dorsum ei læve. Meminere Aristoteles, & Galenus. Apud Athenæum autem est & tertium genus, βάτος ἀστερίας, raja stellaris: cui ex eo nomen, quia notis quibusdam tergum habeat depictum. Rajas, & levirajas, esse duræ carnis, ac concoctu difficiles, à Galeno *a* etiam proditum est: interim, ut idem docet, magis nutriunt, quam torpedo, vel pastinaca. Hiberno tempore comedi, jussit Archestratus: ut est apud Athenæum. Modum etiam apparandi docet. Assatis nulla est gratia: sed sapor bonus elixatis affuso butyro, & aceto, cum sinapi: ut apud Batavos nostros comedi solent. Sic usu comperimus, longiori vecturâ, & diutius adservando, carnem earum reddi magis teneram. Jecur multis in deliciis est: ac video etiam a Rondeletio *b* id commendari.

Ejusdem generis est ῥίνη: quod vocabulum *limam* sonat. Sed Latini *squatum*, & *squatinam*, dicere maluerunt. Plin. lib. XXXII, cap. XI: *Rhina, quem squatum vocamus*. Gloss. Cyr. *Squatus*, εἶδος ἰχθύος. Nomen ῥίνη est a scabritie cutis limam referente. *Squati*, item *squatina*, ab eadem origine, à qua *scaber*. Oppianus *c* in cartilagineis longis reponit; nos planis, Aristotelem secuti lib. V Hist. Anim. cap. V, & Plin. lib. XXXII, cap. XI. Caro ejus est duræ, & concoctu difficilis; magis interea nutrit, quam pastinaca, & torpedo: ut Galenus docet lib. III de alim. Apud Athenæum tamen in septimo Dorion squatinas Smyrnæ commendat: uti & Archestratus Milesias.

Extremum in cartilagineis locum dabimus ranæ marinæ: quia est, ubi a cæteris ejus generis abeat. Sola enim è cartilagineis non ovum, sed vivum parit animal: ut est apud Aristotelem lib. II Hist. Anim. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XXIV. Etsi verò Aristoteli fere ἁπλῶς dicatur βάτραχος *d*, tamen, ut distinguatur à rana palustri ac terrestri, Theophrasto quidem βάτραχος θαλάττιος, ut Ciceroni *e rana marina*: Plutarcho autem, & Æliano, βάτραχος ἁλιεὺς, *rana piscatrix*, nominatur. *Rana* nomen est ex eo, quia refert gyrinos, sive ranulas recens editas, & imperfectas, oculis quidem, & cauda notabiles, sed quibus postea demum accessuri sint pedes, & caudæ solutâ. Multa de hac memorant scriptores: sed subinde ex locis veterum corruptis, dum βάτος, & βάτραχος, item *raja*, & *rana*, a librariis confunduntur. De victus ratione, cujus consideratio hujus loci propria est, sic res habet. Antiphanes in Cyclope, & Archestratus in Sententiis suis, lautos inter cibos habuere; ut ex Athenæi septimo videmus. At Martialis lib. X, epigr. XXXVII in cibis reponit vilibus, his verbis:

An Laurentino turpes in litore ranas,
Et satius tenues ducere credis acos:
Ad sua captivum quam saxa remittere mullum,
Visus erit libris qui minor esse tribus?

Sententia est, An existimas meliùs captari ranas marinas, vel acos, quam trilibres mullos?

Cap. XXIX.

De piscibus ἀναδρόμοις, & καταδρόμοις. De salmone, salare, farione, ancheragine. Item lampetra, exormisto, galaxia. De vario λευκίσκων, seu mugilum genere, & qui eorum salubriores. De carne alosæ; nec non lupi. De tripatino, ex Fenestella. De sturione, erythrino, ὄνῳ, fusco, siluro, acipensere, elope. Pomponius emendatus. De anguilla, menstruum Helenâ, præsertim Copaide, & cur betâ condiretur.

HActenus actum de piscibus, qui solùm mare incolunt. Dein[illegible] verbimus de ill[illegible], qui [illegible] relicto mari petunt flumina, & ἀναδρόμοι vocantur: vel relicto flumine d[illegible] re, & καταδρόμοι nuncupantur.

Sal[illegible] in[illegible] fluviatilis est, quàm marinus. Cùm minimus [illegible] *salar*, cùm adolevit, *fario a* vocatur: ut his verbis o[illegible] Ausonius in Mos[illegible]:

Teque inter geminas species neutrumque, & utrumque,
Qui necdum salmo, nec jam salar, ambiguusque
Amborum medio fario intercepte sub ævo.

De salare [illegible]. Sed ta[illegible] videtur specie differre. Salmone nihil se delicatius comedere, ait Massarius. Sanè gratissimi saporis, sive elixes, seu asses, seu fumo indures. Præcipue Rhenanus commendatur ab Alberto M. Interim salmo omnis concoctu est difficilis: succum etiam gignit crassum, & viscidum: eoque ægris non conducit. Memoratur Plinio lib. IX, cap. XVIII: & pulchre ab Ausonio describitur in Mosella. Creditur que is esse, qui *Anchorago* est Cassiodoro lib. IV, epist. IV *In principali convivio hoc prof[illegible]o decet exquiri, quod visum debeas admirari. Destinet carpam Danubius, à Rheno veniat anchorago.* Videtur autem ea vox esse conflata ex *anchora*, & *ore*: quia os anchoræ instar sit recurvum, vel potius simplex sit ab *anchora* derivatum, ob caussam, quam dixi.

Lampetræ nomen ignotum est veteribus Latinis: eoque nonnullis non a lambendis pet[illegible] factum putatur *a*, sed ex *lanc-prik*: q. d. *longa pricca*. Nam *pricca* est lampetra nostra. Hic *piscis* item saporis est optimi; sed carnis lentæ, & viscosæ, eoque succi illaudati. Ut vitium istoc corrigatur: sicut olim garo enecabant pisces, ita nunc lampe[illegible] in Cretico, vel alii immergunt vino: branchiarum item foramina, quæ vulgus oculos nuncupat, replent caryophyllis. Faci[illegible] autem assentio Ludovico Nonio *b*, multis comprobanti lampetram Cassiodoro vocari *exormiston*; quem is piscem a freto Siculo maximis laboribus apportari, lib. XII, ep. IV indicat, ac pleniùs epist. XIV ejusdem libri. Utrobique & de sapore pronunciat. Nam [illegible] non locoant, regali dignum mensa: altero autem; *Hic plane tanta dulcedinis esse dignoscitur, ut ei nemo piscium comparetur*. Creditur quoque lampetra is piscis esse, quem Galenus lib. III de Aliment. facult. *c* genus esse ait τῶν γαλεῶν, *mustelorum*, ac Romanis summo esse in pretio, vocari autem γαλαξίας: nec reperiri in mari Græco, ac propterea non memoratum Philotimo: in istoc autem differre a reliquo mustelorum genere, quòd cùm ista sint σκληρόσαρκα *d*, hic sit ἁπαλόσαρκος. Non dubium verò, quin à lacteo sapore γαλαξίας sit vocatus. Sed meritò miratur Lud. Nonius, nuspiam a Latinis sic dici: verùm generali solùm mustelarum nomine indicari.

Λευκίσκος quoque, sive mugil, qui à candore *e* nomen sortitus est Græcis, e mari flumina ac lacus subit: ut Mnesitheo *f* traditum. Hicesio in libro περὶ ὕλης, sive de alimentorum materia *g*, comprehendit varia mugilum genera. Atque ex iis ait κεφαλῖνους, sive *capitones*, esse suavissimos, & optimi succi: proximos ab iis esse τοὺς κεστρεῖς, quos perperam juniorum aliqui confundunt cum κεστρεῦσι, hoc est, σφυραίναις, sive *sudibus*: tertium locum dat μυξίνοις, quasi *mucosos* dicas: ultimum ei obtinent χελλῶνες, sive *labeones*: quos etiam vocari ait βάκχους. Alii tria potiùs genera faciunt, ac eosdem putant χελλῶνας, & μυξίνους, ob Aristotelis auctoritatem lib. VI Hist. Anim. cap. XVII. Interim omnes leucisci ab Hicesio statuuntur εὔχυλοι, εὔφθαρτοι, καὶ ὀλιγότροφοι, καὶ εὐέκκριτοι: *boni succi, pauci nutrimenti, & excretu faciles*. Si parvam vocabuli vim attendas, propriè mugiles sint, qui Græcis μυξῖνοι. Nam *mugiles* non dicuntur quasi *multum agiles*, ut nugatur Isidorus *h*, sed à *muco*, ut μυξῖνος à μύξα, quod & ipsum significat *mucum*: ac quidem est origimus, ac μυκτὴρ *i*, unde *mucus*. Ratio hujus etymi est, quòd mugil nutriatur ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ φερομένης μύξης: *muco, quo oblinitur*, cùm contra χελλῶν pascatur ἄμμῳ, καὶ ἰλύϊ: *arenâ, & limo*. Quod verò Hicesius leuciscos omnes à succi bonitate commendat: id de iis capiendum, qui puro mari capiuntur: uti & de iis loquitur Galenus, quando, ut post asellos soleam, & torpedinem, laudat; ac post hos lupum, & mullum: ita proximum post iis locum præbet mu[illegible] e pelago. Mugil[illegible], qui limo pascitur, [illegible] tur [illegible] male olet: eoque jejunus optimus est, & suavissimus. Hinc apud Athenæum *l*, cum rogatum esset,

a Lib. 3 de Aliment. facult. cap. 36.
b Lib. 12 de pisc. mar. c. 5.
c Lib. 1 Halieut. vers. 381.
d Rana.
e Lib. 2 de Nat. Deor.
a Al. fario.

a Quod rejectum quoque Cæsari Scaligero, veluti dictum ad oram capitis undecimi hujus libri.
b Lib. 3 de re cibaria, cap. 32.
c Cap. 31.
d Duræ carnis.
e Galenus lib. 3 de Alim. Fac. c. 25.
f Athenæi lib. 8 in longo Mnesithei loco.
g Apud Athenæum lib. 7 in piscibus à κ incipientibus.
h Lib. 12 Orig. c. 6.
i Nares.
k Athen. lib. 7. ubi de leuciscis.
l Lib. 7. in piscibus à κ incipientibus.

ſet, cur κεςεῦς dicatur νῆςις, hoc eſt, *jejunus*: reſpondetur, Ariſtotelem dicere, ὅτι μὴ νῆςις ὤν, φαῦλός ἐςι, *niſi jejunus ſit, vilem eſſe in cibo.* Quod vellem Cæſar Scaliger *a* attendiſſet, cùm Athenæum reprehendit, quaſi dixerit, jejunum eſſe deteriorem. Mugilem, cùm uterum fert, illaudatiorem eſſe, traditum Ariſtoteli lib. VIII Hiſt. Animal. cap. ultimo. Hieme igitur, quippe poſt partum, fuerint meliores. Qui in lacubus capiuntur, pinguiores ſunt ob cœnum; eoque palato, & linguæ, gratiores: interea minùs ſunt ſalubres: imò iis, qui ſtomacho minùs valent, capitis dolorem conciliant: uti traditum Paullo Jovio *b*. Recentes præferendi aliis, quia facilè corrumpuntur. Icciteo ſale condiri ſolent, ut ſic diutius adſerventur. Stagnalis præcipuè ſic corrigitur. Quicquid enim mucoſi, vel viroſi habet, deponit. Imò & recens ſalitus præſtat diu ſalito. Auctor iſtorum Galenus lib. III de Alim. facult. cap. XXV.

a Comment. in Ariſt. lib. 2 Hiſt. An. fol. 108. ſive pag. 219.

b De piſcibus Romanis c. 10.

Aloſa etiam ſponte fluvios ſubit. Belgis *elſt* nominatur. Pleriſque creditur eſſe Græcorum θρίσσα, vel Latinorum *clupea*, Italorum *chiepa*; quod vocabulum ex *clupea* eſſe corruptum, Franc. Maſſarius *c* arbitratur. Non videntur in pretio fuiſſe apud antiquos. Nam Auſonii eſt in Moſella, qui ſolus ejus meminit:

c In Nonum Plinii.

Stridentesque focis, obſonia plebis, aloſas.

Pinguiores tamen ſunt delicati ſaporis; præſertim ex aceto comeſti. Saltem comperio tales, qui prope Dordrechtum in Rheni, Moſæ, Mervæ, & Vahalis confluente capiuntur. Sed ſpinularum frequentia in edendo aliquid moleſtiæ adferre ſolet.

Lupus Latinis alius eſt ac Græcorum λύκος. Nam λύκος Latio eſt *blennus*, vel *anthia*. At qui nobis *lupus* dicitur à voracitate, is Græcis λάβραξ. Λάβρακα ſive lupum non in aquis dulcibus naſci, ſed è mari in fluminum oſtia adſcendere, vel in ſtagna ſalſa, quæ Græci λιμνοθαλάσσας dicunt; Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXVI. Alimentum ejus, ut ibidem legas, (atque addit, in aliis idem piſcibus habere locum) ſanguinem gignit tenuiorem, quàm animalium eſt terreſtrium. Atqui, ut ibidem docetur, ſanguis ille optimus eſt, qui neque craſſus eſt, inſtar liquidæ picis; neque ſeroſus ac tenuis, inſtar aquæ; ſed exactè medius: qualis gignitur ex pane probè præparato; item perdicibus, & id genus volucribus: quibus proximos eſſe piſces pelagios, pronunciat. Proinde tenuior ille ſuccus, quem lupi, & piſces alii, gignunt, non admodum nutrit, & facilè diſſipatur. Sed hæc quidem locum habent, ſi cum terreſtrium ſucco conferas lupinum. Sin piſcium duntaxat fiat comparatio; apud Cornelium Celſum *d* legas, ut mullos, ſic lupos, mediæ eſſe materiæ inter piſces duræ, & teneræ carnis. At inter hos piſces illud diſcriminis eſt, quòd mullus, quò major, eò delicatior ſoleat haberi: lupus contrà minor, vel mediocris, præferatur. Hanc opinionem verbis iſtis caſtigat Horatius lib. II, ſat. II:

d Lib. 2. cap. 18.

—— Laudas, inſane, trilibrem
Mullum; in ſingula quem minuas pulmenta neceſſe eſt.
Ducit te ſpecies video. Quò pertinet ergo
Proceros odiſſe lupos? Quia ſcilicet illis
Majorem natura modum dedit, his breve pondus.
Jejunus rarò ſtomachus vulgaria temnit.

Sed pro obſonatoribus iſtis cauſſam adverſus Horatium dicet vetus ſcriptor Xenocrates: cujus hæc verba *e*: Λάβραξ ἐξαλλάσσεται, ὅσον αὔξεται σκληρότερος γινόμενος. ἄριστος ὁ μείων διμῆν, εὐστόμαχος, εὔχυλος, τρόφιμος. Ubi Jo. Baptiſta Raſarius pro μείων legit μηνῶν: quomodo ſententia ſit: *Lupus autem variatur: quantoque ſit major, tanto ſit durior. Optimus eſt bimeſtris & ſtomacho bonus, boni ſucci, tener.* Nec dubito, quin ita ſit legendum.

e Apud Oribaſium lib. 2 Collectaneorum, c. 58.
f In Wottoni tralatione, Qui magnitudine mediocri eſt. Nempe veteram lectionem non vidit.

Etiam honos ejus cognoſcitur ex eo, quod in tripatino, à tribus patinis ſic dicto, is pars fuerit non infima. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Ut luxu quoque aliqua contingat auctoritas figlinis, tripatinium, inquit Feneſtella, appellabatur ſumma cœnarum lautitia. Una erat murænarum, altera luporum, tertia myxonis piſcis.*

Cur lupus in Tiberi duos inter pontes jactatus, præferri meruerit, ignorare ſe fatetur Macrobius *a*. Nos à jactationis exercitio cauſſam arceſſebamus cap. XXII. Illud verò lupis omnibus eſt commune, quòd meliores fiant ſalſæ ac dulcis aquæ miſturâ. Unde & commendabantur illi, qui in lacu Veneto caperentur. Martialis lib. XIII, epigr. LXXXIX:

a Lib. 3. Sat cap. 6. ex edit. H. St. ac priorum: ſed lib. 2. cap. 12. ex edit. optima amici noſtri Iſa. Pontani.

Laneus Euganei lupus excipit ora Timavi
Æquoreo dulces cum ſale paſtus aquas.

Græcis præcipuè laudatus λάβραξ ὁ Μιλήσιος: ut proverbio conſtat, & illis Archeſtrati apud Athenæum in VII:

Λάμβανε δ' ἐκ Γαίσωνος, ὅταν Μίλητον ἵκηαι,
Κεστρέα τὸν κέφαλον, καὶ τὸν θεόπαιδα λάβρακα,
Εἰσὶ γὰρ ἐσθλοὶ δ' ἄριστα. ὁ γὰρ τόπος ἐςὶ τοιοῦτος.
Accipe ex Gaſone, cum Miletum veneris,
Ceſtreum cephalum (mugilis genus) *& prolem deorum lupum,*
Illic enim optimi ſunt. Talis eſt natura loci.

Verſiculis ſi malis, en qualeſquales:

Gaſone capias cum Miletum veneris.
Ceſtrea capitonem prole cum Deum lupo.
Hic optimi ſunt. Illa natura eſt loci.

Ubi eadem videmus, ut ille obſonatorum ſive Homerus, ſive Ariſtoteles, lupum vocet θεόπαιδα, *prolem Deorum.*

Sturio noſter grati eſt ſaporis, ſed carnis duræ, pinguis, ac viſcoſæ: eoque difficulter concoquitur, ac ſuccum generat craſſum. Propterea non conducit aliis, quam ſanis: & his quoque condiendus aromatibus: vinum deinde ſuperbibendum: ut judicat Simeon Sethi, voce ὔσκα, ut vulgo apud eum ſcribitur pro ὕκκα. Hycca enim ſive ὕκκης eſt, qui nobis *ſturio*: ut jam olim Hermolao Barbaro, poſteaque Joanni Manardo *b*, monitum, ac Ludovico etiam Nonio *c* oſtenſum. Cyrenæis idem vocabatur ἐρυθεῖνος, ut ex Zenodoto refert Athenæus *d*. Ὕκκης verò, hoc eſt, χοῖρος *e*, dicebatur, quia, ut idem Simeon Sethi tradidit, nutrimentum adferat, quod proportione quadam carni reſpondeat porcinæ. Niſi magis placeat ratio Iſidori Hiſpalenſis, ſic ſcribentis lib. XII Orig. *Porci marini, qui vulgo vocantur Suilli: qui, dum eſcam quærunt, more ſuis, terram ſub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium: & niſi roſtrum arenis immergant, paſtum non colligunt.* Quæ optimè conveniunt ſturioni. Cùm verò Iſidorus, homo Hiſpanus, dicat, ſuo tempore (vixit is ante annos mille) vulgo *ſuillos* nominari: minimè dubitandum, quin inde ſit *ſollus*; quod nunc obtinet apud Hiſpanos. Et ſanè, ut his *ſollo* vocitatur ex *ſuillo*: ſic Italis ex *porcello*, *porcelletto* nominatur. Quæ & ipſa confirmant, porcum marinum, ſuillum, hyccam, ac ſturionem, eundem eſſe piſcem. Imò & *ſilurum* dici Auſonio, monebamus *f*, cùm de piſcium moribus ageretur. At planè ratio fugit Gul. Rondeletium, & Hadr. Junium *g*, qui ſturionem credunt eſſe acipenſerem veterum. Nam obſtat Plinius lib. IX, cap. XVII, cùm in Italia dicitur *rarus inventu*: &, *unus omnium ſquamis ad os verſis contra aquam nando meare.* Præſertim quando, *quod ait Plinius de acipenſeris ſquamis, id verum eſſe* (verba Sammonici Sereni apud Macrobium ſunt lib. II Saturn. cap. XII) *maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus oſtendit; in cujus libro de Animalibus quarto ita poſitum eſt: Cur alii piſces ſquamâ ſecundâ, acipenſer adverſâ ſit.* Hoc in ſturione noſtro non habere locum, extra controverſiam eſt. Argumento iſti ſic occurrunt, perperam id de acipenſere exiſtimatum ab iis, qui eum cum elope confunderent. Interque iſtos fuit polyhiſtor ille Apion Grammaticus, qui libro de Apicii deliciis, piſcem qui elops vocatur, acipenſerem eſſe ſcripſit: ut eſt apud Athenæum in ſeptimo *h*. Sed obſtat, quòd, ut Ovidius in Halieuticis, ſic Plinius eos in Naturali hiſtoria diſtinguat.

b Libro 9. epiſt. 3. quæ ad Hieronymum Carvexanum.
c Lib 3 de re cibaria, cap 33.
d Lib. 7. in piſcibus, quorum nomina incipiunt ab T.
e Porcus.
f Cap. 17.
g In Nomenclatore.
h Cap. 12. quod de galeo.

Præterea parum verisimile est, nec Nigidium, nec Plinium, nec Sammonicum, nec Macrobium, acipenserem novisse: qui tantopere apud Romanos in honore erat, ut (si idem sit acipenser, ac γαλεὸς ῥόδιος *a*, sicut Archestratus putabat, ille rei culinariæ doctor) cum tibiis & coronis ad cœnas cum pompa soleat circumferri, iis etiam, qui sic ferrent, coronatis. Testis Athenæus lib. vii. Propterea homines frugi sic conviciis proscindebant Gallonium, præconem Romanum, Ciceroni etiam pro Quinctio memoratum, altissimum gurgitem; qui acipensere mensas instruere gaudebat. Habes de eo Lucilii versus apud Ciceronem lib. ii de Finibus. Luciliumque secutus Horatius lib. ii, sat. ii:

> —— *Haut ita pridem*
> *Galloni præconis erat acipensere mensa*
> *Infamis.*

Etiam quantopere celebratus fuerit Romanis, ex Plauto liquet Bacchariâ, & Cicerone dialogo de Fato. Verba eorum citat Macrobius lib. ii Saturnal. cap. xii *b*. Et idem verba indicant Ciceronis in ii de Finibus, adducta nobis cap. xxvi, ex quibus liquebit, mænam fuisse piscem vilem: unde & in Majali L. Pomponius *c*, Atellanarum poëta, ut dicitur Agellio:

> —— *Cœnam quæritat. Si nemo eum*
> *Vocat, revertit mœstus ad mænam miser.*

Ita, ut trimetri sint senarii, locus is restitui apud Nonium debet. Contrà, ut Plinius *d* inquit, *apud antiquos piscium nobilissimus habitus acipenser.*

Ex piscibus καταδρόμοις, hoc est, qui in mare è fluviis descendunt, anguilla est, quæ Anaxandridæ in Civitatibus dicta τῶν ὄψων μέγιστον, *obsoniorum præcipuum*: ac Erasistrati etiam judicio *e*,

> —— Βασιλίς.
> Πασῶν τῶν περὶ δαῖτα, καὶ ἡδονῆς ἡγεμονίς.
> —— *Regnas*
> *Hac epulis cunctis, estque ejus prima voluptas.*

Et Epicureo cuidam Ἑλένη *f* vocatur *g* τῶν δείπνων Ἑλένη, *cœnarum Helena.* Nec Archestratus apud eum dubitat Messanentium prædicare felicitatem ob anguillarum frequentiam. Copaidas celebrat Aristophanes Acharnensibus *h*:

> Πρέσβειρα πεντήκοντα Κωπάδων κορῶν,
> Ἔκβηθι, τῷ δὲ κηπεχαρίτια τῷ ξένῳ.

Possis ita reddere.

> *Egredere, natu magna quinquies decem*
> *Copaidum, huic & grata facias hospiti.*

Priorem versum lepidâ παρῳδίᾳ effinxit poëta ex illo Æschyli in Armorum judicio:

> Δέσποινα πεντήκοντα Νηρῄδων χορῶν.
> *O domina decies quinque Nereidum chori.*

Anguillæ Bœotiæ meminit & Antiphanes in Philothebæo *i*, & Eubulus in Ione *k*. Copaides autem dictæ ab lacu & flumine Bœotiæ prope oppidum Κώπας. Eas apud Athenæum *l* etiam celebrant Dorion, Agatharchides, Eubulus: qui & docet, anguillas betis involutas comedi solere. Atque inde Aristophani in Acharnensibus *m* dicitur ἐντευτλανωμένη, hoc est, ut scholiastes Græcus exponit, μετὰ τεύτλων ἑψηθεῖσα, *cum betis cocta.* Nempe quia beta vi sua nitrosâ, (quam Dioscorides *n* quoque ei tribuit) humorem excrementitium detergeat. Unde & sale conditur. Quem morem esse antiquum, ex Hicesio constat inter salsamenta referente *o* anguillas Macedonicas. Atque huc ἐγχέλεια, τὰ τῶν ἐγχελύων τεμάχη *p*, ut Eustathius exponit in Iliad. Φ *q*. Sed salitæ minus sunt suaves. Ex recentibus tostæ præstant elixis; quia lentus ac viscosus humor ab igni corrigitur. Utile etiam inter edendum propinare vinum generosum. Quod si elixam malis, necanda in vino bono; coquenda item in vino aquâ permixto, cum aromatis. Sed varios apparandi modos ex Apicio, vel Platina, petit malim. Illud solùm referam, hic à Barth. Platina, cùm retulisset apparandi modum, subjungi *r* ista: *Coct. ne demum hostibus appones. Nihil enim boni in se habet.* Et sane improbant eam Hippocrates lib. ii de diæta: item libro de internis affectionibus, & Galenus lib. iii de alim. facult. nec non de victu attenuante *a*. Præsertim verò illis ab anguilla abstinendum, qui facilè obstructionibus laborant: item nephriticis, quia lentore suo conglutinat materiem, unde calculi generantur.

Cap. XXX.

Transitur ad fluviatiles: ubi primum de thymallo, magnopere prædicato a B. Ambrosio. Proverbium ex eo, Aut piscem olet, aut florem. *Perca salubritas. Lucius illaudatior Italis, quam Belgis; & quæ sit caussa hujus discriminis. Nec minus cyprinorum alios ab aliis differre. Caviarium Judæorum a vulgari diversum. De mustela, & pagro. Truttarum indoles, ferri adversus fluminis impetum. Glanis deliciæ. De barbo, tinca, capitone fluviatili.*

NUnc venio ad pisces, qui non in mari degunt, sed amnii. Qualis est coracinus Niloticus; qui melior est marino, ut elixus asso. Nec movet, quòd de priori contrarium videatur Diphilus tradere apud Athenæum. Nam hac parte à vulgatis codd. meritò recedunt Rondeletius, ac Gesnerus.

Sed Niloticos, & similes tam dissitorum locorum pisces, de quibus Athenæus non uno loco, missos faciam; deque Europæis solùm loquar. Ordiar ab thymallo; de quo aliquid etiam diximus cap. xvi. Hic boni adeò est oduris, ut thymum videaris olfacere: nec aliunde nomen sortitur: ut omnino perperam apud Isidorum *b* timallus scribatur, etiam in MSis nostris. Hunc piscem sic laudat B. Ambrosius libro v Hexaëmeron, cap. iii *Neque te inhonoratum nostrâ prosecutione thymalle dimittam, cui à flore nomen inolevit: seu Ticini de unda fluminis, seu amœni Athesis unda nutrieris, flos es. Denique sermo testatior, quod de eo, qui gratam redolet suavitatem, dictum facete sit, Aut piscem oles, aut florem: ita idem pronunciatus est piscis odor esse, qui floris. Quid specie tuâ gratius? Quid suavitate jucundius? Quid odore fragrantius? Quid mella fragrant, hoc tu corpore tuo spiras.* Nec odore modò, vel specie, placet; sed etiam sapore, Salviano in opere de piscibus teste; qui & majores præfert elixos, ac butyro conditos; minores autem assos. Idem, sed adversante Gesnero, negat opus esse, ut eximantur intestina, quia felle careant.

Valde etiam prædicatur perca fluviatilis: quod ex Xenocrate apud Oribasium constat: ut & illo Ausonii in Mosella;

> *Nec te delicias mensarum perca silebo,*
> *Amnigenos inter pisces dignanda, marinis*
> *Solus puniceis facilis contendere mullis.*
> *Nam neque gustus iners, solidoque in corpore partes*
> *Segmentis coëunt, sed dissociantur aristis.*

Verùm laudatur quidem perca; sed infra marinam: ut errent, qui fluviatili tribuunt, quæcunque ad marinæ laudem attulit cum Philotimo Galenus lib. iii de Alim. Facult. cap. xxxi. Percâ tamen Rhenanâ nihil salubrius; de qua diximus antea *c*.

Lucius abunde quidem nutrit: sed difficilius concoquitur, quia carne non sit tenerâ, ac friabili. Multis etiam locis non durus modò est, sed etiam insipidus; eoque nullâ in dignatione. Unde Ausonius in Mosella:

> *Lucius obscuras algâ cœnoque lacunas*
> *Obsidet. Hic nullos mensarum lectus in usus*
> *Fervet fumosis olido nidore popinis.*

Hodieque nullo esse Italis loco, a Paullo Jovio *d* refertur. Belgæ tamen in pretio habent, non quasi minùs sapores dignoscant: sed quia apud eos verè melioris sit saporis. Quid mirum? quando certum est, piscium plurimos variare pro locis. Neque id modò in fluviatilibus usu venit; qualis ille, de quo nunc sermo, sed ipsis etiam marinis. Unde Varro in iii de R. R. cap. vi: *Non enim si muræna optima flutæ sunt in Sicilia, & elops*

ad

---

a Galeus Rhodius.
b In editione V. Cl. Isaaci Pontani. At in illa H. Stephani ad lib. 3. cap 15
c Apud Nonium in Revortit.
d Lib 9. cap. 17.
e Apud Athenæum lib 7.
f Eiud Aν. sive augustissimam quamque mensis dicem, colentem. quo natus Epicurus.
g Apud Athen. eodem lib. septimo.
h Froben. edit. pag. 296. sive al. 4 l. 1. quæ incipit, Ἰοὺ Ἡρακλῆς.
i Apud Athenæum lib. 14.
k Apud eundem lib 7.
l Ibid.
m Loco paullo ante memorato.
n Lib 2 cap. 149. sive aliis cap. 116
o Apud Athen. lib 7 ubi de anguilla.
p Salsamenta ex anguillis.
q Pag. 123. edit. Rom.
r Lib. 8 rei culinariæ, cap. de torta ex anguillis. Vide & cap. de anguilla in torta.

a Cap. 6.
b Lib. 12 Orig. c. 6.
c Cap. 28 hujus libri.
d Lib. de Pisc. Rom. cap. 37.

ad Rhodon, continuò hi pisces in omni mari similes nascuntur.

Qui κυπρῖνοι Oppiano lib. I Ἁλιευτ. *a* hi Athenæo lib. VII vocantur κυπρίανοι: nisi, ut puto, κυπρῖνοι legendum. Ætoli hodieque veteri nomine *cyprinum* dicunt. *Carpam* Cassiodoro vocari, & à *carpione* differre (de quo postea agetur) antea diximus. Carne sunt molli, humidâque, &, nisi aromatibus condias, insipidâ: imò insalubri etiam prope urbes magnas, quia sordibus earum pinguescunt, unde mali redduntur succi. Aliàs, ut inter salubres non sint, ita tamen innoxii fuerint. In caussa est, *quod non tenaci, sed aqueo potius humore abundent*: ut tradit Paullus Jovius libro de pisc. Rom. cap. XXXVIII. Ubi & linguam earum à sapore ait commendari. Sed quod linguam vocat, potiùs palatum esse carnosum, diximus cap. XIII. Ex ovis fit *caviarium* rubrum, quod vocitant, *Judæorum*. Nam nigro illo ex ovis sturionum vesci iis religio est, quia piscis ille sit lævi cute: qualium esu Mosaica lex interdicit. Rubrum hoc longe lateque distrahitur ab urbe Capha, ad Tauriam sita *b*.

a Vers. 101.

b Bellonius lib. 1 de Aquatil. cap. 17.

Mustela fluviatilis, quæ Sabaudis *moustelle*; Belgis autem, quia partim anguillam, partim ranam referat, *aelpuyt* nominatur, piscis planè est diversus à veterum mustela, sive lampetra: de qua inter pisces ἀναδρόμους *c* diximus *d*. Germani hunc piscem elixant in aqua non admodum salita, pauxillo aceti, vel potiùs vini, affuso. Jecur ejus inulus est in deliciis: usque adeò, ut apud Thuringos Comitis Bichlingici conjux dicatur in hoc principatus sui reditus profudisse.

c Pisces e mari in flumen commeantes.

d Cap. 29.

Pagri sunt & fluviatiles; marini tamen salubriores; ut ait Diphilus Siphnius apud Athenæum in VIII *e*.

e Pag. 355. edit. Lugd. an. 1612.

Trutæ nusquam memorantur veteribus Latinis. Sed meminit B. Ambrosius lib. V Hexaemeron, cap. III: nisi quod ibi *tructas* perscriptum. Item Plinius Valerianus, is cujus sepulchrum Comi conspicitur, lib. V de Remediis, cap. XLIII. Et Isidorus Hispalensis lib. XII Orig. cap. VI. Hujus verba sunt: *Varii a coloris varietate, quos vulgus truttas vocat.* Ita quoque exaratum in uno è MSis nostris. In altero est *tructas*. Nempe hæc scriptura ex eo est, quia confuderint vulgò cum trocta: qua de re etiam dictum antea extremo capite XXVII. Truta verò Germanicæ est originis: etsi derivent ex eo, quia se trudant in flumen adversum. Verè interea dicunt, ferri, quà maximus, ac rapidissimus est aquæ impetus. Itaque præceptor olim meus, philosophiæ apud Batavos Professor, Antonius Trutius, cui à truta id nomen erat, picturà ejus piscis utebatur pro symbolo; cui adscriptum:

—— Ne contra fluminis ictum.

Nempe exemplo Vibii Crispi:

—— Qui nunquam direxit brachia contra
Torrentem:

ut de eo Juvenalis *f* refert.

f Sat 4 vers. 89.

Porrò quia natatione hujusmodi, eâque veloci, fatigant, atque exercent corpus, eo & grati sunt saporis, ac salubris. Rationem coquendi Paullus Jovius docebit lib. de Piscibus Rom. cap. XXXV.

Glanis quoque, sive glanius, inter fluviatiles est, licet maris peculiarem Plinius putârit lib. XXXII, cap. XI. Sanè hac parte aliter Aristoteles, Ælianus, Pausanias, veteres omnes: imò & Plinius ipse alibi inter fluviatiles reponit: ut qui in Rheno, sive, ut in aliis est libris, Mœno, grassari dicat silurum: quem eundem glanio putavit; uti & eum secutus Theodorus Gaza, ut Pausaniæ interpres *g*. In deliciis fuisse, ostendit Matron parodus, qui eum in Attica sua cœna recenset apud Athenæum libro quarto. Ac apud eundem in septimo Archippus fabulâ, quam Pisces inscripserat, inquit, Τὰς μαινίδας, καὶ σπιρίδας, καὶ γλανίδας *h*. Apud eundem Ephippus, & Mnesimachus, celebrant τεμάχη γλανίδος, *glanis tomacula, sive segmenta.*

g Romulus Amasæus tralat. lib. 4 Paus.

h Mænas, saperdas, & glanidas.

Barbus nulli est memoratus ante Ausonium *i*, quod constet. Grandiores natu præstare, indicant ejusdem Ausonii versus, quos adduximus cap. XXII.

i In Mosella.

Eidem Ausonius in Mosella refertur tinca: quod nomen nec antiquis fuisse ignotum, ex eo colligas, quod Cicero libro de claris Oratoribus meminerit oratoris Placentini, laudari ab ingenio faceto, qui Tinca cognomen sit sortitus. Nec mirum, si Plinius, & alii reticeant, cum inter pisces ignobiles (qualium plurimos nec mentione dignantur,) ab Ausonio *a* etiam referatur: ut qui *vulgi solatia* appellet. Nimirum quia stomachum gravat, tardè digeritur, pravique est succi: præsertim à Majo usque ad Novembrem. Solis igitur convenit juvenibus, biliosis, & corpus multùm exercentibus. Cæsar Scaliger *b* censet esse candem, ac merulam fluviatilem. Ut Belgis vocetur diximus cap. XVI. Paullus Jovius lib. de piscibus Romanis cap. XXXVI, præstare ait illas in Fucino lacu, item lacu parvo apud sylvam Baccanam, Antonino etiam memoratam in Itinerario. Balthasar Pisanellus, medicus Bononiensis *c*, jubet edere cum allio, herbisque fragrantibus, ac aromatis: vel coqui cum oleo, cæpis, uva passâ, mentha, allio, apio, & aceto.

a In Mosella.

b Ad Cardanum Exerc. 201.

c Libro de esculentorum & potulentorum facultatibus: quem ex Italico Latinum fecit Arnoldus Freitagius.

Sunt & capitones quidam tantùm fluviatiles, qui citò putrescunt, ac fœtent; ut nonnisi recentes esse grati possint. Hinc Ausonius sæpius jam memorato poëmatio:

Nec duraturus post bina trihoria mensis.

Sed qui pisces vix alios, quàm pauperes (& his consulere Natura voluit) juvant in cibo: hi piscium aliis in cibo sunt, quibus majori voluptate, & commodo, utimur. Præterea varios habent usus in medicina: de quibus postea agetur.

Sed longum sit de omnibus fluviatilibus dicere. Quot enim pisces habent flumina Hollandiæ nostræ! Sin extera malumus, quot Sequana Galliæ! Quos Bellonius *d* his nominibus recenset, *vandoises, esperlans, barbeaux, carpes, govions, bremmes, gardons, haseaux, brochets, escrevisses, anguilles, chenesnes ou chemineaux, mulets, tanches, aloses, truittes, saulmons, beccars, pucelles, loches, ables, rosses, lamproyes, perches, mousniers ou chabots, barbottes ou marmottes, grenouilles, & tortues.* Quis inde etiam non æstimet immensam erga nos Dei bonitatem?

d Lib. 1 de aquatilibus, c. 27.

Nec difficile sit, similiter nobiliorum aliis in terris piscium nomina referre. Sed contentus ero unâ Britanniâ; cujus Regi augusto æternum debebo. In hac Tamesis, & flumina alia, hos pisces habent, ut literarum ordine dicam: *barbel* a, *basse* b, *bleie* c, *bremme* d, *carpe* e, *crevis* f, *daces* g, *eils* h, *gudgion* i, *griggs* k, *lamprey* l, *lochys* m, *menoys* n, *mullet* o, *perch* p, *picrel* q, *pollards* r, *prans* s, *roches* t, *ruff* u, *schafolings* x, *schmelsy*, *schriemp* z, *tenche* a, *troutte* b, *umbers* c: de quorum plerisque promerem hoc loco, quæ in Britannia ipsa, Londini, Cantabrigiæ, Oxonii, Cantuariæ, & aliis accepi locis, nisi eruditissimi nobilissimæ gentis viri ea jamdiu longè melius, quàm dicere possim, scriptis consignassent.

a Mullus barbatus. b Lupus. c Alburnus. d Abramis. e Carpa. f Cancer. g Leucisc(us) fortè. h Anguilla genus. i Gobius. k Genus anguillæ. l Lampetra. m Cobitis: sed aliis gobius. n Phoxine genus. o Mugil. p Perca. q Lucius minor. r Cephalus, sive capito. s Minus squillæ genus. t Erythrinus, sive rutilus. u Parculus, ... x Sive scharpling, aculeatus major. y Volgo eperlanus. z Majus squillæ genus. a Tinca. b Trutta. c Umbra.

Cap. XXXI.

De piscium lacustribus, & palustribus. Ut sunt liparis, anguillæ quadam, picus, sive cyprinus clavatus, aquo, sive agonus, salmo, carpio Benaci, quo capiendo etiam gaudebat Imp. Fredericus III, deque ejusdem etymo. Adhæc de umbla, & lavareto.

DEinceps, ut magis magisque Dei erga nos amor ac bonitas, etiam in re cibaria, elucent, pauca de lacustribus piscium dicam: sed sic, ut palustres etiam misceam: etsi non ignorem τοῖς τελματιαίοις, sive *palustres*, bonitate cedere τοῖς λιμναίοις, sive *lacustribus*. Paludum enim aquæ, propterea quòd cœnosæ, improbantur; iisque degentes deteriori utuntur nutrimento. Eos nihilominus sociabo; eo lubentiùs, quia par fere natura sit amborum. Quid mirum? cùm ex lacubus sæpius paludes fiant. Ut illa, quæ Pellam, regiam Macedoniæ urbem, cingebat. Sic enim de hac Livius extrema parte eorum, quæ ex

libro quarto & quadragesimo superstite: *Cingunt (Pellam) paludes inexsuperabiles altitudinis, æstate, & hieme: quas restagnantes faciunt lacus.*

Quia verò nunc de Macedonia nobis sermo; liparis primum teneat locum. Hic enim pisciculus, ut Bellonius *a* ait, capitur in Macedoniæ lacu, qui vulgo *Comus*, vel *Limnus Pischiac* vocatur. Est sardinæ similis, ac, si paullum ignis apposueris, in pinguedinem resolvitur: unde & nomen; puta à λιπαρὸς, *pinguis*. Ob hanc pinguedinem stomacho incommodat, & alvum ciet. Sed sale conditur, ut superfluus sic humor consumatur. E Comio pago mittitur Thessalonicam, ac harengi nostri est similis; estque grati saporis.

a Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Anguilla palustris minus est lauta, quàm marina; sed nutrit magis: ut ait Diphilus apud Athenæum in VIII.

Lucius, & tinca, in lacubus etiam, ac stagnis, sunt frequentes. Sed de his antea dictum: pluraque si voles, Paullum Jovium *b* adi.

b Lib. de pisc. Rom. cap 37

Atque idem Jovius *c* ait, singulos Italiæ lacus alere pisces suos. Hoc ipsum de lacubus Galliæ dixeris. Paucis ero exemplis contentus.

c Cap. 38.

Jovii *d* verba sunt: *Larius lacus, ob longitudinem à Virgilio maximus nuncupatus, pisces longe omnium maximos gignit. Troctas centum aliquando librarum pondere, & barbaros ducenarum.* Et paullo post: *Sunt & in Mantuano lacu, qui, restagnante Mincio, late diffunditur.* Huic subjicit, quod hujus proprium est loci: *Barbari pisces sapore longe optimi.* Ac post aliqua: *Eos Veneti rainas, ipsi vero Ticinenses, Placentinique, & ceteri Padi accolæ, Carpenas appellant. Humidiores carnes, sed tamen innoxias, habent; quod non tenaci, sed aqueo potius humore abundent.* Postremò addit, in linguæ catum præstent sapore.

d Cap 38. memorati operis.

Circa Verbanum, Lariumque lacum, est piscis delicatus, dictus *pic*, vel *pico*: videlicet à *picken*, quod est *pungere, cadere*. Nam è medio squamarum eminentes habet clavos: unde Rondeletius vocat *cyprinum clavatum*. E cyprinorum esse genere, idem arbitratur: etiam sapore iis similem esse ait; sed meliorem; solisque clavis à cyprinorum aliis differre. Nomen præterit Plinius; qui sic de eo scribit lib. IX, cap. XVIII: *Duo lacus Italiæ, in radicibus Alpium, Larius; & Verbanus, appellantur: in quibus pisces omnibus annis, Vergiliarum ortu, existunt squamis conspicui crebris, atque præacutis, clavorum caligarium effigie; nec amplius, quàm circa eum mensem, visuntur.*

Verbanus quoque lacus, ac Larius, sive Comensis, profert aquones sive agonos; de qua appellatione aliquid diximus cap. XVII. Piscis est laccii, sive alosis, figurâ ac sapore similis, sed magnitudinis minoris: quippe pedem non excedens; ut Paullus Jovius refert lib. de piscibus Rom. cap. XVII. Atque idem addit, verno quidem tempore gracilem esse, sed auctumno optimum. Fusiusque de hoc Salvianus; qui pinguiorem ait, eoque delicatiorem esse Julio, & mensibus tribus sequentibus: mediocriter nutrire, attamen succi esse crassioris. Rondeletius putat, esse chalcidem, quem Aristoteles inter lacustres refert. Theodorus *e* reddidit *aricam*.

e Tralatione Arist. Hist. An. lib. 6. cap. 14 item lib. 9. cap. 37.

Hæc de lacubus Italiæ: videamus de Gallicis. Salmones lacustres, ut Rondeletius nuncupat, quos alii truttas lacustres vocant, non tantùm in lacu inveniuntur Lario; sed etiam Lemano, Tigurino, Acronio. Sapidiores sunt mense Februario, ac tribus proximis. In Acronio lacu meliores sunt captæ parte ejus inferâ, quàm superâ. Caro solida est: sapor quoque egregius, nisi fastidium nimia adferat pinguedo: quæ in causa est, cur paucis ab morte horis putrescere incipiat, omnemque saporis gratiam deperdat.

Huic salmoni, sive truttæ lacustri, haut absimilis est carpio lacûs Benaci: qui olim non videtur in magno fuisse pretio. Siquidem apud veteres de eo silentium est: quod Marius Grapaldus, libro I de partibus ædium cap. ult. non aliunde factum putat, quam quia antiqui, vilibus posthabitis, solùm nobiliores soleant pisces referre. Hodie tamen (fortasse quia apparatus ejus nunc melior sit) primæ habetur notæ. Capturâque ejus etiam gaudebat Imperator Fredericus III, parens Imp. Maximiliani I. Adscribam de hoc verba Petri Bembi ex lib. I Historiæ Venetæ: *Fredericus Benacum primum invisens, omnia que litora biremi circumvectus, ejus præsertim ora, quæ ad meridiem vergit, adspectu atque fragrantiâ, quòd est pomi Medici plena, mirifice exhilaratus, tum aqua perlucidissima amœnitate oblectatus, piscationibusque delectatus est. Capitur eo in lacu prope medio, quaque altissima est aqua, piscis clarus, carpio ab incolis dictus, pedis plerumque longitudine: qui omnino piscis alibi non capitur: eum piscem capere, atque cognoscere Frederico voluptati fuit.* Sed de eo, quod ait, non alibi reperiri, planè decipitur. Omnino enim, etsi minor (quippe unius libræ) nascitur in lacu Pestano: unde cautiùs de hoc in Italia sua Leander *a* sic scribit: *Benacus copiâ piscium optimorum abundat: imprimus truttarum, itemque carpionum: qui, uti ferunt, auro vescuntur: nec alibi piscis hujus speciem inveniri creditur, præterquam in Pestano lacu, prope Soram Aprutii, magnitudine tamen huic inferiorem.* Ubi à Leandro etiam tangi videmus illam vulgi fabulam, carpionem Benaci lacus auro vesci. Quæ inde promanavit, quia in intestinis excrementa ejus sabulum referant aurei coloris. Ac faciliùs id persuasum, quia in fundo semper degat. Itaque & ab auro carpendo *carpionis* nomen esse dictitant, eamque etiam opinionem sequitur Joannes Pierius Valerianus: ut qui suam Carpionis fabulam his clauserit versiculis:

a In Italia sua. parte frontadreiana, quæ est de Lombardia transpadana, Colon. edit. pag. 619.

Nam quia quod carpis, nihil est pretiosius auro;
Elogium fiet nominis inde tui.
Carpio nomen erit; quod nulla obliteret ætas.
Vive, vale; ac aurum, Carpio, carpe tuum.

Sed origo vocabuli non est è Latio arcessenda; cui is piscis fuit ignotus. Præterea stultum est putare, carpionem auro vesci: quasi Benacus etiam aurifer sit, vel metallum illi animanti sit pro cibo. Si nomen id à carpendo auro esse, placet: illis potiùs subscripseris, qui sic ajunt vocari, quia carè venit; eoque aurum decerpit emtoris; imò insanientes in hoc pisce, auro & fortunis evertit. Quomodo quidam ideirco, ut apud Bellonium *b* est, *carpionem* priùs dictum putabat *pionem*: inde à caritate pretii nomen indeptum *carpionis*.

b Lib. 1. de Aquatil. cap 17.

Lemani, sive Lucernensis lacûs piscis est, qui vulgò *umbla*, corruptè, ut videtur, ex *umbra*; non quasi *umbra* Lemani sit eadem, ac *umbra* veterum; sed quia fluviatilis, marinaque veterum umbra, similis sit lacustri illi, quæ Lemani accolis *umble* dicitur; ut Sabaudis *Route*. Piscis est carnis suavis, & siccæ, & quam multi nec asellis, atque adeò ne saxatilibus quidem, cedere existiment. Præcipuè commendatur mense Novembri, ac Decembri.

Burgetii, & Æquebeletii *c* lacus apud Allobroges proprius est *laver*; qui vulgo *lavaretus*, sic à *lavando* dictus, ob munditiem, quia nunquam sordeat, sed similis sit pisci recens abluto. E salmonum genere esse, ait Rondeletius: è truttarum, putabat Bellonius *d*. Boni est succi, nec malè nutrit. Ut carpionem Itali, sic laverem Allobroges, ceteris præferunt piscibus. Non multum ab eo abit bezola lacus Lemani, figurâ similis harengo. Est & ejusce lacus proprius, qui *farra*, vel *pala*, nominatur. Carne is candidâ, & suavi, nec bonitate lavare, vel truttâ, inferior.

c Vulgo d'Aiguebelene.

d Lib 1. de Aquatil. cap. 17.

Cap. XXXII.

Acceditur ad cetaceos, quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa: & quomodo hi præterea differant à piscium aliis. Quid occasionem præbuerit quæstionis, an cetaceis Quadragesima tempore vesci liceat. Unde sint, Hebræum leviathan, *Græcum* φάλαινα, *Latinum* balæna. *Qualis saporis ejus sit caro. Quomodo delphinorum caro præparanda. Græcos pene universos ejus esum refugisse.*

Imò,

Imò, Oppiani judicio, non capi, vel edi, sine maximo scelere. Phocis unde nomen, & ut aliis vocentur gentibus. Qualis sint carne, & ut etiam B. Hieronymus dicat, delphini, & phocæ carne abstineri. De phocæna, & manate. Cetaceos Galeno improprie vocari pisces quoslibet prægrandes: sicuti zyganam, & caro ejus qualis: item thynnum, deque eo Lucilii, & Ennii versus partim illustrati, partim correcti. Unde thunnis nomen. De antaceo carne, & unde vocabulo origo. Item de attilo.

HÆc de piscium sanguineorum illis, qui vel spinas, vel pro spinis habent cartilaginem: eorumque tam de squamosis, quàm lævibus, actum nobis. Nunc pergam ad cetaceos sic propriè dictos: quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa. Qualia & pariunt animal; non ovum, aut vermem. Adhæc mammas habent, quibus nutriunt fœtus. Auctor de istis Aristoteles lib. I Hist. An. cap. v, & lib. III, cap. xx. Præterea pro branchiis arteriam, & pulmones, obtinent ad respirandum. Atque hi magnitudine pisces alios excedunt: unde & Festo *a*, & in glossis nostris MSSis *b*, dicuntur *bellua marina*. Sic sanè Horatius *c belluas ponti* appellat, & Plinius *d belluam* pro *ceto* dixit. Ob magnam eorum cum terrestribus convenientiam, quandoque piscibus opponuntur. Atque hoc, ut Rondeletio *e* etiam monitum, occasionem præbuit nonnullis, quærendi, utrum Quadragesimæ tempore in piscibus, quorum esus obtinet loco carnis, etiam cetacea comprehendantur. Hoc sanè in manate habeat locum: de quo inferiùs agemus.

a *In balena.*
b *Ubi scribitur, cetus, bellua marina. Sed legendum, cetus, bellua marina.*
c *Lib. 3 Carm. od. 27.*
d *Lib. 9. cap. 2.*
e *Lib. 16 de pisc. mar. c. 1.*
f *Psal. 104.*

A magnitudine videtur esse Hebræum לִוְיָתָן *f* leviathan: nempe ab לָוָה, lavah, quod est, *cumulatus, additus fuit*. Græcum φάλαινα est ab Chaldaico בְּלַע balah, hoc est, *deglutivit, devoravit*. Nam totum etiam absorbet hominem. Hoc lucem capit ex iis, quæ de lamia, ceti impropriè ita dicti genere, attulimus cap. VII. A φάλαινα autem est Latinorum *balæna*, aspiratâ in mediam conversâ; ut ab ἀλφὸς, *albus*; à τράφηξ, *trabes*; Macedonibus ex Φερενίκη, Βερενίκη, ut & Latinis *Beronice*. Sed hæc de voce. Rem videamus, eamque cibariam.

Galeno judice lib. III de Alim. Facult. sapor balænis, est ingratus, ac mucosus. Idem in III de Loc. Aff. salsas, earum carnes humorem ait melancholicum producere. Cardanus tamen viscera illarum ait ob pinguedinem grata esse; nec sapore solùm, sed odore etiam, quo violam referant, commendari.

Ex cetaceis etiam est delphinus, quem mensis experi, præsertim incrustatum, atque aromatis conditum; Scaligero scriptum in Aristot. lib. II Hist. Animal. cap. XVI *g*, sect. XVIII. Nempe adeò pinguescit, ut partim inde, partim à capitis similitudine, vocarint *marsuin*, sive *meerschwein*, hoc est, marinum suem. Sed hæc pinguedo, ut jam dictum, aromatis corrigitur. Saltem efficit, ut pinguedo ea palato non sit ingrata. Ut verò valetudini noceat minùs, assare præstat, seu in veru, seu craticula: vel priusquam elixetur, salienda, ut sic crassus humor absumatur: cocta autem edenda cum apio, anetho, cepa, & similibus: quemadmodum Rondeletius docet lib. XVI de piscibus marinis, cap. VIII: *Experientiâ*, inquit, *ipse didici, delphini carnem præterquam quod dura sit, & difficilis concoctu, etiam pinguem esse: quo fit, ut ventriculum relaxet, & nauseam moveat.* Hinc vitium istud hoc sic corrigi, prout jam diximus, subjungit. Item ut ex partibus delphini præcipuè commendentur hepar, & lingua.

g *Pala diss. Scal.*

Orientalibus verò edere delphinos, religio erat. Abstinuere etiam Græci prope omnes. Unde apud Athenæum *h* Pancrates Arcas *i*, ait, cum is piscis capitur, & editur, ut à ceteris fit; παρανομεῖσθαι, hoc est, violari eum, quia id sit contra legem, vel consuetudinem. Apud eundem *k* narrat Phylarchus, ut Cœranus Milesius, cùm videret in verriculo piscatorum delphinum, quem à prisco rum degenerantes parati essent in frusta concidere, eum aere suo redemerit, ac vivum reddiderit mari. Pro quo quis honos ei à delphino præstitus dicatur, illic legi malo. Oppianus quoque in V ἁλιευτ. *a* eorum capturam vocat ἀπότροπον, *abominandam*: nec enim fœdum minùs esse delphinum necare, quàm hominem: nec hoc qui scelus commiserit, solùm esse tanti facinoris reum; sed domesticos polluere universos; ut nemo cum tali debeat eidem se tecto, vel navi, committere. Etiam B. Hieronymi tempore abstinere solitum ab ejus esu, liquebit ex verbis, quæ mox adducam.

h *Lib. 7. ubi de pompilo, & delphino.*
i *Libro de marin.*
k *Lib. 13. cap. 8.*
a *Vers. 416. & seqq.*

Ex cetaceis etiam sunt φῶκαι, sive vituli marini. Sanè vivos pariunt fœtus, ut Oppianus ait: &, Plinio teste, eos nutriunt mammis. Ossa quoque habent; molliora tamen, & ad cartilaginem propiùs accedentia, quam balænarum, ac delphinorum; ut *ossa cartilaginea* cum Aristotele possis dicere. Φῶκαι autem quasi βῶκαι vocantur, à mugitu, quo bovem referunt. Festus: *Bocas genus piscis a boando, id est, vocem emittendo.* Adspirata abiit in mediam: quomodo ex φάλαινα est *balæna*; sicut diximus. Massilienses similiter vocant *bovem marinum*. Sed Germani *meerhund*, Belgæ *zeehond*, q. d. canem marinum. Omnino tamen vitulo similior est, auribus exceptis: ut mittam, quòd velut vitulus boet. Quare omnino rectiùs *meerkalb*, & *zeekalf* vocetur. Caro phocis est mollis, & spongiosa; præque pinguedine facilè liquatur, & nauseam creat. Mali etiam & succi est, & odoris. Eo minùs mirandum, si etiam B. Hieronymi ætate ab illo abstinuerint. Sic enim scribit lib. II adversus Jovinianum: *Si omne, quod movetur, & vivit, ad vescendum factum est, & præparatum gulæ, respondeant mihi, cur elephanti, leones, ursi; cur viperæ, scorpii, cimices, culices, pulicesque; cur vultur, aquila, corvus, accipiter; cur ceti, delphines, phocæ, minutæque cochleæ sint?*

Post phocas aliquid etiam de phocænis dicamus: cùm vocabulorum unum ex altero sit deflexum. Nempe quia phocis similes sint: præter quas referunt delphinos; ut scripsit Aristoteles lib. VI Hist. Animal. cap. XII. Plinius lib. IX, cap. IX, ait, tursiones habere delphinorum similitudinem. Ita ut Aristotelis φώκαινα videatur esse Plinii *tursio*. Theodorus quidem sic reddidit in Aristotele. Inter alia verò etiam ossibus, ac cartilaginibus, conveniunt. In Ponto nasci, ab Aristotele ibidem proditum est. Lutetiam in forum deferri piscarium, à Bellonio traditur Gallici de Piscibus operis lib. II, cap. XI. Ceterùm cùm pinguior sit delphino, eo quoque difficiliùs concoquitur.

Manates, sive manatus, piscis est Indiæ Occidentalis, ac fortassis is, qui Aristoteli *bos* nuncupatur. Cardanus de eo sic scribit lib. X de Subtilitate *b*: *Optimus est piscis manatus, & qui plaustro vix a duobus junctis bobus vehatur. Hujus vero ideò vituli carnem imitatur, ut si piscem quis non te doceat esse, carnem juraveris.* Ubi & addit, mammas habere, iisque alere vitulos suos; ut inde liqueat, ex propriè dictis cetaceis esse. Cardano hac parte assentit Cæsar Scaliger Exercit. CCXXIII, & quædam addit ei intacta. Sed intra rem nunc cibariam consistamus. Carnem habet bubulæ simillimam, & quæ si concidatur, siccetúrque, longissimo tempore servetur incorrupta: sapor verò is, qui thunno, vel melior potiùs. Cauda, si coquatur, tota abit in pinguedinem, idoneam ovis in sartagine frigendis. Ejus bonitatem arguit, quòd vetustate non fiat rancida, vel mali saporis. Testis istorum Ferdinandus Oviedus. Eum piscem Lugduni Batavorum sæpius vidimus in porticu horti Academici suspensum. *Vaccam marinam* vocitabant Batavi, qui ex India eum Occidentali advexerant anno CIↃ IↃ C: quo publicè in Academia illa Aristotelis de Natura libros enarrabam. Eodem tempore non dubitandum ejus Academiæ ornamentum erat Carolus Clusius: quem de pisce hoc vide Exoticorum lib. VI, cap. XVIII.

b *Pag. 424. edit. Lugd. an. 1580.*

Atque hactenus de cetaceis diximus, prout hoc vocabulum usurpare Aristoteles solet. Sed Galeno in III de Alim. facult. cap. XXI, laxiùs ea vox sumitur pro quibusvis vastæ molis piscibus. Itaque non modò phocas, balænas, del-

delphinos, in cetaceis numerat: sed etiam canes marinos. Hos verò ait esse carnis duræ, & excrementitiæ; saporis etiam ingrati, ac mucoli: ac propterea non comedi, nisi à vulgo: idque cum sinapi, & oxelæo, & id genus acribus condimentis.

Eidem postea cap. XXXVII, præter canes memoratos, in cetaceis sunt zygænæ, sive libellæ, ac grandiores thunni. Atque his etiam ait carnem esse excrementitiam, & pravi succi; coque eam jubet sale condiri, ut sic attenuetur, ac coctioni & gignendo sanguini bono aptior reddatur. De libella idem traditum Æginetæ lib. I, cap. XCIV. Sed juniorum thunnorum caro non æquè fuit improbata. Itaque non ignobilis erat piscatio thunnaria: cujus mentio fit lib. VIII Digest. Tit. IV, qui est Comm. præd. Horum abdomina commendabant; ut apud Athenæum in septimo docebunt Eubulus, Aristophanes, Strattis, Eriphus. Idem judicat Lucilius, è cujus primo satyrarum adducitur ab Agellio *a*, Nonioque *b*:

Ad cœnam adducam c, & primum his abdomina thynni

Advenientibu' priva dabo, cephalæaque atarne.

Ubi in vulgatis, *cephaleamque carnem*. Unde Turnebus *d*, *carnem & cephalæam*. Sed malim cum aliis *Atarne e*, ab Mysiæ oppido è regione Lesbi. Similiter apud Appuleium *f* ex Ennii Phagetis:

Polypu' Corcyræ, calvaria pinguia Atarnæ.

Hæc generatim de thunnis: quos, ubi magni evaserint, in cetaceis numerari, liquet etiam ex iis, quæ diximus cap. IX. Et favet quoque vocabuli origo. Plane enim verisimile est, *thunnus* utcunque à θύειν non ineptè deducas, ut vidimus cap. XIX: veriùs tamen esse ex תנים tannim: quomodo Hebræis dicuntur balænæ, aliique pisces vastæ magnitudinis: ut Genes. I, 21. Ubi Deus creasse dicitur התנינם hattinim: quòd LXX τὰ κήτη reddiderunt.

In thunnis verò etiam is piscis est, qui Callimacho *g* ab aureis superciliis χρυσόφρυς dictus; aliis verò πομπίλος, ἀπὸ τῆς πομπῆς, quia, ut ait Oppianus, navigantes ex alto mari in continentem usque soleat comitari: ob quam benevolentiam etiam ἱερὸς ἰχθύς, *sacer piscis*, est nuncupatus. Sed de hoc inferiùs dicemus pluribus.

Inter cetaceos adhæc Plinio ob magnitudinem refertur ἀντακαῖος, sive ἀντακαῖος; cui nomen hoc dedere Antaces, populus circa Mæotin, Colchis vicinus: secundùm Plin. lib. VI, cap. VII. De antaceo autem locus est lib. IX, cap. XV: etsi ibi nomen id non exprimatur: uti neque apud Pomponium Melam, vel Solinum. Sed ἀντακαῖος Herodoto *h*, & aliis, vocatur. Verè autem cetaceum non esse, arguit, quòd, ut spinis, sic ossibus careat: quippe qui cartilagineus sit. Carne est prædulci, & viscidâ: eoque idoneâ salituræ. Itaque à Tanais, ac Ponti accolis, Romam, & Venetias, mitti, inque foro venire piscatio solet.

Ob solam quoque magnitudinem cetaceus censetur attilus; etsi in Pado flumine nascatur, & nutriatur *i*. Is quoque cartilagineus est, ac sturioni usque adeò similis, ut pro eo subinde vendatur. Sed fraudem detegit sapor, qui parum est gratus. Carne interim est molli.

a Lib. 10. cap. 20.
b In Privu.
c Al. abducam.
d Avers. l. 14 c. 18
e Nisi cum Salmasio statuendum atarne, vel atarne (nam C, & T, sæpe confunduntur) hic poni pro piscis vocabulo. Glossæ: Atarna, εἶδος ἰχθύος. Est & Hesychius: Ἀταρνεὺς, ἀκαζεύς.
f In apolog.
g Apud Athenæum.
h Lib. 4. cap. 53.
i Plinius lib. 9. cap. 15.

Cap. XXXIII.

Qui piscium ἄναιμα nominentur, & quot eorum genera statuantur à philosopho. Quæ sint μαλάκια, vel μαλακόδερμα: nec pisces ejusmodi dici molles ratione carnis, cum hæc dura sit; sed propter cutem, quæ lævis est, hoc est, sine squamis, testâque. Qualis sit caro sepiæ. Qui loliginis indigere dicti sint Athenienses. Philoxeni mors ex avide nimis comesto polypo: Diogenis item ex esu polypi crudi: de quo tamen aliter alii. Ut figurâ inter se differant cancri, squilla, locusta, astaci. Qualis crustatorum omnium caro. Callimedontis oratoris unde Locustæ cognomen. Tria bona esûs locustarum, secundùm Dorionem. Cancri, maiæ, & paguri. Astaci caro. Elephanti, & leones marini, astacorum genus, vel iis similes. Squillas minores muranis addi; majores cum asparagis coqui solere. Squillarum magnitudo. Quam opere squillis delectatus fit Apicius. Cammari, squillæ genus.

De piscibus sanguine præditis, qui ἔναιμοι Græcis appellantur, quoniam pro instituto nostro satis diximus: deinceps expediam de iis, qui Græcis ἄναιμοι, nobis *exsangues* vocantur, quia non habent sanguinem propriè dictum, ut animantium calidiora; sed humorem alium, qui sanguini proportione respondeat. Horum tria ponuntur genera ab Aristotele *a*, Pliniοque *b*. Alia enim mollem habent cutem; alia tenui obducuntur crusta; alia testâ concluduntur dura. Illa primi generis à Græcis vocantur μαλάκια *c*, vel μαλακόδερμα *d*: quia cutem habent, qualis homini; non squamas, nedum crustam, vel testam. Talia sunt sepiæ, loligines, polypi, osmylæ, eledonæ *e*.

Sepiæ, omniumque mollium, ut Plinius vocat, hoc est, lævium cunctorum, caro dura est, & concoctu difficilis, si parum habeat salis: quod si concoquatur, multum nutrit: crudum interea succum gignit. Ita Galenus, & Aetius. Unde Simeon Sethi actionibus conditi aromatis jubet, & iis comestis vinum bibi. Diphilus tamen apud Athenæum in VIII scribit, carnis esse teneræ, & excretu facilis. Quomodo sepiæ apparentur, & ex iis isicia fiant, apud Apicium legere est lib. II, cap. I & lib. IX, cap. IV.

Loligines Athenis usque adeò viles erant, ut quem pauperrimum significare vellent, eum dicerent τευθίδος δεῖσθαι *f*, *loliginis parvæ indigere*. Nam τευθίδες, *minutæ loligines* sunt: τευθοὶ autem *majores* vocantur; ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Animal. cap. I. Sed hodie etiam divitibus sunt in deliciis. Modum eas cum atramento suo coquendi Rondeletius docebit lib. XVII de Pisc. Mar. cap. V.

Polypum difficulter concoqui, majoremque majoris esse alimenti, Diphilus tradit apud Athenæum *g*. Elixi præstant. Nam, cùm duræ sint carnis, duriores assatique redduntur. In Thaso, & Caria, optimi habebantur, judice Archestrato *h*. Corcyra etiam multos, & magnos, alebat. Testis Athenæus. Qui & narrat, ut ex hoc pisce immodice commeso in morbum inciderit ὀψοφάγος *i* ille Philoxenus: cumque letalem esse morbum, ex medico audiret, dixerit, ut quidem Machon Sicyonius Comicus inquit *k*:

Γ' ἵν' ἔχων ἀποτρέχω πάντα τὰ ἐμαυτοῦ κάτω,
Τοῦ πολύποδος μοι τὸ καταλειπόμενον ἀπόδοτε.
Ut hinc recedens auferam mea omnia,
Quicquid relictum est polypi, mihi date.

Diogenes quoque obiit πολύποδα φαγὼν *l*, sed ὠμὸν *m*: ut idem Athenæus *n* ait, ac Laërtius in ejus vita: sed apud hunc, ut dixi libri superioris cap. XX, corruptè legitur βοὸς πόδα; unde non modò Ambrosius, & qui eum recensuit, Brognolus, sed doctissimus etiam Leopardus, qui Aristippi, & Diogenis, vitam ex Laertio edidit Latinè, reddidit *o* hoc pacto: *crudo bovis pede devorato*. Sed πολύποδα etiam est apud Lucianum, qui addit, ἢ σηπίαν *p*. Verisimilius interea est, retentione spiritus discessisse; ut necessarios illius rem eam narrasse, tradidit Antisthenes in Successionibus apud Laertium lib. VI. Vitæ, puto, tæduit, postquam *cruditate in choleram solutus*; ut ait Censorinus *q*.

Alterum ἀναίμων *r* genus dixere μαλακόστρακα, quasi dixeris, testâ quidem, sed molli, contecta. Plinius vocat *crustata*, vel *crustis contecta*. Horum quatuor esse genera, refert Aristoteles *s*; locustas, astacos, squillas, & cancros. Quæ ipsa etiam conjungit Athenæus lib. III; ubi ex Diocle Carystio legas: Καραβοι, καρκίνοι, καρίδες, ἀστακοί, εὔχυμοι κ. διουρητικά: *squillæ, cancri, locustæ, & astaci, grati sunt saporis, & urinam cient*. Sed Plinius laxius cancrorum vocabulo utitur. Nam lib. IX, cap.

a Lib. 4. Histor. Anim. cap. 1.
b Lib. 9. cap. 28.
c Mollia.
d Mollis cutis contecta, q. d. mollicoria.
e Aristoteles, & ex eo Athenæus lib. 7. ubi de polypo.
f Aristoph. Acharn.
g Lib. 7. ubi de polypode.
h Ibidem.
i Piscium helluo.
k Apud Athenæum lib. 8 c. 5. sive pag. 341.
l Polypode comesto.
m Crudo.
n Lib. 8.
o Excudit Antverpiæ Bellerus an. 1556.
p Aut sepiâ.
q Cap. 15.
r Sanguinis expertium.
s Lib. 4. Hist. Anim. cap. 2.

cap. XXXI ait: *Cancrorum genera, carabi, astaci, maeæ, paguri, Heracleotici, leones. Carabi caudâ à cæteris distant.* Ubi mirum, dicere de carabis, caudâ differre, quasi non & astaci, ac squillæ, habeant caudam. Rectiùs autem quatuor genera ab Aristotele, ac Diocle, memorata distinxeris in hunc modum: quòd cancri sint corpore rotundo, cætera oblongo, ex his squillæ careant forcipibus denticulatis, pedesque habeant plures locustis, & astacis: locustæ verò anteriori corporis parte rigeant, ac binis prælientur cornibus, & utrimque prædita sint pedibus quinis: astaci autem polleant chelis, sive brachiis forcipatis; cornua verò habeant minora.

De sapore crustatorum jam aliquid ex Diocle vidimus. Sed pleniùs res explicanda. Omnia crustata salsum habent humorem, duræque sunt carnis, ac propterea concoctu difficilia: sed si dulci aquâ coquantur, atque ita exuerint salsedinem, bene nutriunt. Testis Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIV.

Quod universè dictum de crustatis; id de locustis particulatim ait Simeon Sethi *a*. Nam difficulter concoqui docet, sed valde nutrire. Non vitiari in stomacho, ait Cornelius Celsus *b*. Atque idem traditum Galeno lib. VIII de Composit. medicamentorum κατὰ τόπους. Gravidas præstare, Aristoteles *c* narrat. Plinii *d* de ea est: *Unum hoc animalium, nisi vivum ferventi aquâ incoquatur, fluidâ carne non habet callum.*

Καράβοις, sive locustis, usque adeò capiebatur Callimedon *e* Orator, ut exinde *Carabi* nomen acceperit: sicut Alexidis, & Timoclis, locis ostensum Athenæo *f*. Lepidè verò Dorion, eodem teste *g*, dicebat, locustam tria in se habere, διατριβὴν, καὶ ἀπόλαυσιν, καὶ θεωρίαν· *exercitationem, delicias, & contemplationem.* Nam in eo discerpendo manus, oculosque, exercemus: præterea grati est saporis: adhæc, elegantem ejus fabricam speculando, suaviter animum pascimus.

E cancris maximæ sunt majæ; minores iis paguri, quique Aristoteli *h* Heracleotici dicuntur. Παγούρια eos appellat Simeon Sethi. Succus iis minùs est salsus. Fluviatiles, vel saltem dulci aquâ capti, præstant marinis. Etiam temporis est discrimen, quia maximè laudantur vere, & autumno, idque plenilunii tempore. Interim difficiliùs concoquuntur, & humores gignunt crassos, ac biliosos. Eoque edendi cum aceto, & pipere. Eâdem de causâ juvenibus utiliores sunt, & valenti stomacho præditis.

Ὀπτοὶ, Mnesithei *i* judicio, meliores sunt assi, quam elixi. Unde in clibano coqui jubet. Humidi sunt, & frigidi: interea multùm nutriunt, secundùm Simeonem Sethi. Majores astaci, si Bellonio *k* fides, *leones* Æliano *l* dicuntur. Mihi placet, valde quidem similes esse; attamen differre specie. Sanè Athenæus *m* distinguere videtur, cùm leonem astaco majorem ait. Distinguit & Plinius *n*.

Squillas cum foliis coctas ficulnis optimum esse obsonium, Ananius poëta ait apud Athenæum. Lucilli jam ævo eas in pretio fuisse, indicat hoc illius de Gallonio lurcone:

Cenasti in vita nunquam bene, cùm omnia in illa
Consumis squilla.

Erat interea non leve squillarum discrimen. Minores erant accessio murænarum. Unde Horat. lib. II, sat. ult.

Adfertur squillas inter muræna natantes
In patinâ porrecta.

Majores vero, velut caput cœnæ, cum asparagis inferebantur. Hinc Juvenalis sat. V:

Adspice quàm longo distinguat pectore lancem,
Quæ fertur domino squilla, & quibus undique septa
Asparagis.

Magnitudinem satis priori versu expressit. Sed ea non tam τῇ καρῖδι convenit, quàm astaco. Nam καρίδες etiam magnæ spithamam non solent excedere: quod ex Simeone Sethi constat. Quamobrem ita censeo, Juvenali, & Romanorum aliis, latiùs *squillæ* vocabulum esse acceptum, ut non modò καρίδα, sed etiam ἀστακὸν, comprehendat.

Quantopere Apicium, trium Apiciorum medium, (quippe Tiberio Cæsari æqualem, ac memoratum etiam Senecæ *a*, Plinio *b*, & Dioni; à quo item *placentis Apicianis* *c* nomen) delectarint squillæ; argumento illud erit, quòd referam ex primo Athenæi. Degebat Apicius non Κωνσταντίαις Γαλατίας *d*, ut perperam est apud Suidam *e*; sed Μιντούρναις τῆς Καμπανίας *f*; idque captus squillis ejus loci, quæ non Smyrnæas modò squillas, sed Alexandrinos etiam astacos, magnitudine exsuperabant. Hic fando fortè accipit, in Africa esse squillas multò grandiores. Itaque nec unam sibi diem differendam putavit, quo minùs navem conscenderet, rectaque in Africam navigaret. Varia perpessus navigationis incommoda jam prope ad litus pervenerat, cùm piscatores obviam veniunt; qui jam consilii ejus facti erant certiores. Ex his igitur, cùm squillas suas ostendissent, exquirit, num majores ut haberent, quas adveherent. Illis negantibus, non tanti duxit, ut in Africam inferret pedem; sed, Minturnensium squillarum memor, gubernatorem vela flectere retro, ac continuò repetere Italiam jussit.

Cammari vel genus erant squillæ minoris; ut Athenæus, eumque secutus Eustathius putavit: vel potius fuere persimiles; ut mavult Plinius lib. XXXII, cap. XXII. Vile fuisse obsonium, indicat Martialis lib. II, ep. XLIII:

Immodici tibi flava tegunt chrysendeta mulli.
Concolor in nostrâ, cammare, lance rubes.

Item Juvenalis sat. V:

Sed tibi dimidio constrictus cammarus ovo
Ponitur, exiguâ feralis cœna patellâ.

Cap. XXXIV.

Transitur ad ὀστρακόδερμα, sive testacea. Quam latè pateat conchæ *vocabulum. Quæ ex limnostreis præferantur. Cur pelagia minoris sint bonitatis? Commendatiora nasci iis in locis, ubi salsugo temperatur aquâ dulci. Hujusmodi habita fuisse cùm alibi, tum Abydi, Æni, & Rutupiis apud Britannos. Interea omne hoc genus in deliciis magis censeri, quàm cibis talibus, unde multùm, beneque nutriamur.*

VEnio ad ὀστρακόδερμα, hoc est, ea quæ ὀστρακίνῳ, sive siliceâ testâ conteguntur. Hæc Ludovicus Nonnius *a* perperam eadem facit ac μαλακόστρακα, cùm hæc molli, sive fragili contegantur crustâ: illa autem durâ, ac collisili: ut ea Aristoteles *b* distinguit. Quemadmodum autem à veteribus omne genus crustatum interdum *cancrorum* genere censetur: ita ab iisdem totum genus testaceum subinde *concharum* nomine intelligitur. *Concharum* igitur vocabulo continentur κοχλίαι, & στρόμβοι: ex quibus concha potiùs est testâ semper rotundâ: strombus verò eâdem est in longum turbinatâ. Præcipuè autem eæ concharum nomine dignantur, quæ duabus constant testis: unde Aristoteli vocantur δίθυρα: possis reddere *bifores*. Ostreæ igitur concharum nomine continentur. Nec rarò tamen conchæ, & ostreæ, memorantur, ut species ἀντιδιῃρημέναι *c*. Ac tum *conchæ* dicuntur, quibus testa est lævis, & polita, vel saltem simili ratione rugas habens, ac dentes: *ostreis* verò ea exteriùs scabra est, & aspera.

In hoc tam vario testaceorum genere principatus est ostreorum: quorum tanta erat cura veteribus Romanis, ut eorum gratiâ etiam vivaria exstruerent: quod quis primus fecerit, diximus cap. XXVII. Nec tamen par omnium est bonitas. Nam cùm alia gignantur in mari, alia in fluviis, alia in stagnis; unde λιμνόστρεα *d* vocantur: præstantissima sunt marina illa, ubi ut Athenæus ait, lacus, vel fluvius, adjacet mari. Unde Ausonius epist. ad Theonem:

Ostrea

a Vide Carabi. b Lib. 2. cap. 28. c Lib. 8. Hist. An. cap. ult. d Lib. 9. cap. 30. e Plutarcho etiam memoratus in vita Demosthenis. f Lib. 3. 6. & 8. g Lib. 8. h Lib. 4. Hist. An. cap. 2. sive Cels. 3. al. cap. 3. i Apud Athenæum l. 3. cap. 23. sive p. 106. k Lib. 2. de Aquatilibus, cap. 3. meißime confundit cum elephanto, bellua marina, cujus meminit Plinius lib. 32. c. 11. l Lib. 14. de An. cap. 9. m In Dipnosoph. l. 3. cap. 23. sive Comel. & Lugdun. edit. pag. 106. n Lib. 9. cap. 31. & lib. 32. cap. 11.

a Consolatione ad Albinam, & aliis in locis. b Lib. 19. cap. 8. c Lib. 57. d Cinturis Galatia. e In Ἀπίκιος, & ἄξιος. f Minturnis, Campaniæ oppido.

a Lib. 3. de re cibaria, cap. 35. b Lib. 9. cap. 30. c Opposita. d Stagni ostrea.

Ostrea Bajanis certantia, qua Medulorum
Dulcibus in stagnis refluis maris astus opimat.

In mari interiori, ubi *pelagia* dicuntur, minùs sunt salubria. De quo sic Xenocrates apud Oribasium in ea parte, quæ Græcè desiderabatur in codice Gesneri; eoque Latinè solùm prodiit ex tralatione Joannis Baptistæ Rasarii: *Ostrea verò pelagia, rara & insuavia sunt, quod ea Sol non adspicit, & exigua magnitudinis sunt, amaraque sunt, nec esculenta, quia ventrem mordicant.* Continuò, quæ præstent, subjungit his verbis: *Gaudent dulci temperamento immixta, quod carnes dulces auget. Idcirco ad Nili ostia præcipue in Ægypto, & in Epheso ad Caystri ingressum inclusa, ut semina ponunt, & ita crescunt. Vere itaque crassescunt, expleta albo humore, & lacteo. Præterea Brundusii, Tarracone, Narbone, Dicæarchiæ in Lucrino lacu: Chelidoniæ, Leucade, Abido, & Labyco sinu, idem fit.* Laudabantur & Abydena: ut indicat Clemens Alexand. lib. II Pædag. Sanè & Maro primo Georg. Abydum vocat ostriferum. Et Ennii est in Phagetici, sive Hedyphageticis *a* potiùs,

Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi.

Quod pari verborum numero expressum ex illo Archestrati apud Athenæum lib. III *b*:

Τοὺς μῦς Αἶνος ἔχει μεγάλους, ὄστρεια δ' Ἄβυδος.

In magna etiam dignatione erant Cyzicena: de quibus, & aliis, mox illustrem apponam Plinii locum. Hodie apud Belgas maximus est honos Britannicis: sed remotiores paullo Belgarum habere ea recentia non semper possint: possunt Britanni: ubi quantum præstent, cognovi, cum in eam ante decennium essem profectus, recens mihi, indigno licet, oblato Canonicatu Cantuariensi ab Serenissimo & Augustissimo rege Karolo, cui immensum semper debitura sunt studia nostra. Nec hodie, vel heri, honos is ostreis esse Britannicis cœpit. Quippe jam olim de eo aliud Plinius *c* ostendit; dum Cyzicena ostrea cum cæteris confert: idque Muciani ter confulis verbis: *Cyzicena* (ostrea) *majora Lucrinis, dulciora Britannicis, suaviora Getulicis* d, *acriora Lepticis, pleniora Lucensibus, sicciora Coryphantenis, teneriora Istricis, candidiora Circeiensibus.* Ejusdem est lib. IX, cap. LIV: *Nondum Britannica serviebant litora* (unde nempe præstantissima ostrea) *cum Orata* (de quo dictum antea *e*) *Lucrina* (ostrea) *nobilitabat.* Advehebantur autem Rutupiis, Cantiorum urbe: unde Juvenalis sat. IV de Montano helluone ait:

—— *Circeis nata forent, an*
Lucrinum ad saxum, Rutupinove edita fundo,
Ostrea callebat primo deprendere morsu.

Veteres non minùs, ac hodie fit, ostrea, in antecœnio imprimis, edisse cruda, constat ex Macrobio lib. III Sat. cap. IX: ubi ex quarto indice Metelli Pont. Max. hæc adducit: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent.* Etiam crudorum meminit Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XXXIII: ubi ait, etsi alvum subducant, corpus tamen imbecillius nutrire. Item Athenæus *f*, qui ex Mnesithei Atheniensis de edulis libro refert, ostreorum, concharum, mytulorum, & id genus aliorum carnem ægrè concoqui ob succum salsum, quo cruda alvum subducant: sed si elixentur, cum salsugine exuere hanc vim: assa autem, modò commodè torreantur, minimè esse noxia; quippe humore illo jam domito per ignem. Interim in deliciis magis fuisse, quàm cibis, docent hæc Senecæ epist. CVIII: *Inde ostreis, boletisque, in omnem vitam renunciatum est. Hæc enim non cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia: quod gratissimum est edacibus, & se ultrà, quam capiunt, farcientibus, facile descensura, facile reditura.* Ac comprobant hanc sententiam illa Marci Ciceronis lib. VII, epist. XXVI: *Ita ego, qui me ostreis, & murænis facile abstinebam, a beta etiam, & malva, deceptus sum.*

CAP. XXXV.

Echini marini utrum testacei, an crustati sint generis, inter Aristotelem, & Plinium, non convenit. Eum ab echino terrestri hoc nomen accepisse. Laconis dictum, devorantis echinum una cum aculeis suis. Echinometra. Cur echini ad Toronem, & Misenum, sint cæteris salubriores. Unde echini bonitas dignoscatur, & in quo ea consistat. Peloridis unde appellatio. Laudatam, quæ caperetur ad Messanen, & in lacu Lucrino. De peloride judicium cùm Martialis, tum Diphili, & Xenocratis. De spondylis, balanis, glycymeride, murice, seu concha Venerea, & unde ei nunc porcellanæ nomen. Etiam purpura carnem cibis. De trachalis.

CUm ostreis, de quibus dictum, passim *a* videas conjungi echinos. Sed utrùm testacei, an crustati sint generis, non satis convenit. Aristoteles reponit inter ea, quæ testâ conteguntur: Plinius inter crustata. Atque hunc sequi maluit Rondeletius *b*, quia testam habeant fragilem, ut crustæ magis nomen mereantur. Sed enim id argumentum non satis validum videtur; quia & quædam, ob tenuitatem, fragilia sunt; etsi siliceæ sint naturæ.

Echinus, teste Isidoro *c*, dicitur à similitudine echini terrestris, qui aliter *erinaceus* vocatur. Quippe, ejus instar, armatur spinis, sive aculeis. Unde Martialis lib. XIII, epigr. LXXXVI:

Iste licet digitos testudine pungat acutâ,
Cortice deposito mollis echinus erit.

Et apud Athenæum in tertio *d* legas de Lacone quodam, ut cum ille modum echino vescendi nesciret, eoque ori ingereret unà cum aculeis, quos auferre oportuerat; offensus quidem fuerit, ubi sic se aculeis pungi persensit: cæterùm, quia indignum Spartana putaret patientiâ, ab echino, eoque cocto, se vinci; deglutierit qualeserant, sed in verba hæc erumpens: Ὦ βρῶμα μιαρόν, οὔτε μὴ νῦν σε ἀφῶ μαλακισθεὶς *e*, οὔτ' αὖθις ἔτι λήψομαι. *O scelestum edulium, neque ego nunc te præ animi mollitie dimittam: nec posthac iterum sumam.* Sunt verò Aristoteli *f* duo echinorum genera, τὸ τῶν Σπατάγγων, καὶ τὸ τῶν καλουμένων βρυττῶν *g*. Omnium autem maximas ait *h* ἐχινομήτρας *i*, sic ex eo vocatas; uti in coturnicibus *ortygometram* dicimus. Legas ibidem *k*, echinis omnibus esse ova: ac generi cuidam grandia, & esculenta. Maximè laudat *l* echinos ad Toronem, Macedoniæ urbem, unde sinui Toronaico nomen. Caussa est, quòd, ut ait, hic motu sint agili, & plus spatii conficiant, semperque aliquid algæ, aut aliud, secum deferant in spinis. Nimirum ut ignavia carnem facit insipidam: ita motus frequens conciliat saporem. Credo, & hæc ratio est, cur Romanis præcipuè commendarentur illi circa Misenum, Bajarum portum. Horat. lib. II, sat. IV:

Ostrea Circeis, Miseno oriuntur echini.

Illos, qui rubri aut melini sunt coloris, & lacteum, quando raduntur, succum emittunt, esse palato gratiores, Diphili apud Athenæum *m* judicium est. Parum nutrire, mediæque esse naturæ inter illa, quæ sanguinem crassum, quæque tenuem reddunt; apud Galenum legas lib. III de Aliment. Facult. cap. XXXVIII.

Ab echinis, quos aliqui in crustâ obtectis reponunt, uti diximus, ad ea redeamus, quæ in testatis esse convenit. Ac primò consideremus cætera quoque à Metello memorata in indice cœnæ Pontificalis. Verba ejus apud Macrobium *n* sunt ista: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas quantum vellent, peloridas, spondylos.* Et mox: *Patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos: iterum spondylos, glycomaridas.* Post aliqua subdit, *murices, purpuras.*

Peloridum Græca est appellatio; ut ait Varro lib. IV de L. L. Sic dictæ à Peloro, Siciliæ promuntorio: quamquam non ignorem, aliter de eo sensisse Athenæum *a*,

a Sic Salmasius legendum censet. In Romana Appuleji editione est, edesphagetica. Unde Casaubonus faciebat, edesitis, aut phagitis. Græcè, ἡδυπάθεια, ἡ φαγεῖν.
b Cap. 13.
c Lib. 32. cap. 6.
d Sic Masfarius legit. Al. Adulitis. In vulgatis est edulis unde legendum censeo, Medulis. Meduli omnium ostreis inclaruere: ut indicat Ausonius ad Theonem locum, quem hoc ipso capite adduximus.
e Cap. 23.
f Lib. 2. c. 13. sive fol. 92.

a Plauto Rudent. act. 2. sc. 1. Lucilio apud Agellium l. 10. cap. 8. Horat. lib. 2. sat. 4.
b De pisc. mar. l. 18. cap. 29.
c Lib. 12. Orig. c. 6.
d Cap. 13. ex Demetrio Scepsio.
e Ita legendum cum Casaubono, non μαλακισθεὶς, quod Dalecampius putabat.
f Lib. 4. Histor. Animal. c. 5. ex desl. Cas. Sed. cap. 5.
g Illud spatangorum, alterum bryttorum.
h Ibid.
i q. d. matrem echinorum.
k Sect. 185.
l Sect. 188.
m Lib. 3. cap. 12. sive p. 91. edit. Commel. & Lugdun.
n Lib. 2. Saturn. cap. 9. ex edit. Isaaci Pontani: sed formandum edit. H. Stephani, & aliis, cap. 12.

næum *a*, & Eustathium *b*: ut qui πελωρίδας dici velint quasi πελωρίας, hoc est, *ingentes*; quia chamis sint majores. Sed propriori opinione est Archestratus in γαστρονομίᾳ *c*, ubi referens, quibus locis quidque excellat, ait inter alia *d*:

Μεσσήνη δ' ἐπὶ πορθμὸν ὅπου ... κόγχας·

Ad Messanen, angusto freto propinquam, conchas Peloridas.

Præter Messanenses etiam illæ Lucrini lacus ad Bajas commendabantur. Horatius lib. II, sat. IV:

Murice Bajano melior Lucrina peloris.

Quamquam verò Martialis peloridas non magni facere videatur; ut quam nunc *aquosam* e, nunc etiam *fatuam* f appellet: (planè enim ratio fugit Calderinum, ac Raderum, quando ex eo commendari existimant, quòd *aquosa* dicatur, cùm poëta clarè ostreis opponat Lucrinis) præclarum tamen de ea Diphili judicium fuit: ut qui & regias voces, ac sic de iis scribat *g*: Αἱ δὲ πυχεῖαι χῆμαι, βασιλικαὶ δὲ παρά τισι καλούμεναι, Πελώριαι τε λεγόμεναι, πολύτροφοι, δυσέκκριτοι, εὔχυλοι, εὐστόμαχοι, καὶ μάλιστα αἱ μείζους. *At ex chamis crassa, quas regias quidam vocant, alii pelorias, multum alunt, egeruntur difficulter, boni sunt succi, stomachum juvant, præcipuè majores.* Xenocratis de iis judicium tale est in fragmento apud Oribasium, ex tralatione Baptistæ Rasarii (nam in Græcâ Gesneri editione hæc desiderantur) *Ex genere peloridum sunt biatula. Diversa autem sunt, atque varia, & longa; ut Dicaarchia in Lucrino lacu, & Alexandria in portu. Sunt enim dulces, & boni succi. Quæ verò sub Pharo, & Diolco, & Ponto, & insula, oblonga sunt, & aspera, glandibus quercinis similes, & æque, ac phagi, echinum producentes. Alba autem sunt dura, atque acres.*

Hinc in Metelli indice sequuntur spondyli: qui Græcis similiter σπόνδυλοι, quasi *vertebras* dicas. Seneca etiam epist. XCV, post sociorum garum refert *Venereas, spondylos, & ostrea.* Memorat & Martialis lib. VII, epigr. XVII. Duræ tamen carnis esse, & virus olere, eoque gustui esse ingratos, Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI.

Postea subdit Metellus de balanis tum albis, tum nigris. Nomen ex similitudine βαλάνου, sive glandis quernæ. Idcirco & nonnulli juniorum *glandes* vertunt. Sed Græcum *balani* vocabulum retinuere Plautus *h*, Columella *i*, Plinius *k*. De his ita Athenæus lib. III: Αἱ βάλανοι δ' αἱ μείζονες, εὐέκκριτοι, καὶ εὔστομοι. *E balanis majores facilè excernuntur, & grati sunt ori.* Ac Xenocrates, ex Rasarii interpretatione: *Glandes* (*balanos* meliùs dixisset cum antiquis) *optimæ sunt, quæ æstate capiuntur, apta, cis ut vescamur; quæ quidem exoriuntur, ubi aqua dulcis mari admiscetur. nam & alunt, & dulces sunt: plerumque autem in petris educantur. Suavissima enim, quæ alunt, & dulces sunt, friabilesque, multumque succi faciunt, & ori sunt grata.* Pluraque inibi: sed magis ad medelam, quàm nutritionem, pertinentia. Quare inferiùs iis fuerit locus.

Postea subjungit Metellus glycymeridas; de quibus sic idem Xenocrates: *Glycymerides præstantiores sunt trachibus* (sine dubio *trachelis* legendum, de quibus mox dicam) *inferiores autem peloridibus: hæ namque stomachum disgregant. Earum* (glycymeridum) *caro dura est illa quidem, sed non expers alimenti. Assata, meâ quidem sententiâ, indurescunt: elixata verò, & condita, ori sunt grata.*

Exinde Metellus loquitur de muricibus, & purpuris. Unde liquet, ea differre. Quod & Plinius docet lib. IX, cap. XXV, his verbis: *Mutianus muricem esse latiorem purpurâ, neque aspero, neque rotundo ore, neque in angulos prodeunte rostro; sed simplici conchâ utroque latere sese colligente.* Ubi describitur concha Venerea, ut sequentia magis aperiunt. Hæc enim continuò Plinius subjungit: *quibus inhærentibus, plenam ventis stetisse navem portantem nuntios* [*à Periandro, ut castrarentur nobiles pueri; conchasque, quæ id præstiterint, apud Gnidiorum Venerem coli.* De Venereâ hac concha Rondeletium adi lib. XIII, cap. XII. *Veneream* vocat idem Plinius lib. IX, cap. XXXIII: *Navigant Venereæ* a, *præbentesque concavam sibi partem, & alteram* b *auræ opponentes, per summa æquorum velificant.* At Venereas hasce conchas intelligit Martialis lib. II, cap. XLVII:

Levior & conchis Galle Cythereiacis.

Sunt eædem ac illæ, quas nunc dicimus *porcellanas*, à porcello; ut Græci etiam eas vocant χοιρίνας, quia χοῖρος *c*, & χοιρίον *d*, id in muliere sit, quo mulier est. Causa vocabuli, quia partem illam referant. Χοῖρος nomine sic usus Aristophanes *e*: *porca* Cato; cujus est, si standum emendationi Popmæ: *Depetigini porca brassicam opponito.* Locus is Catonis est extremo cap. CLVII. Ubi libri plerique, *Deinde petigini*: alii, *Dein impetigini.* Sed vox prior furcillanda. Dubitabat librarius, utrùm *depetigini* esset scribendum, an *impetigini*. Itaque supra *de*, scripsit *in*. Hinc irrepsit particula *dein*: sententiâ licet adversante. Videtur autem pro *porca*, *parcè*, ut etiam Rob. Stephanus edidit, rectiùs retineri. Nam nisi parcè adhibeas brassicam, ulcus faciet; quo sequentia pertinent. Nec si de *porca* vocabulo Catonis destituat autoritas, eo Latini non sic utebantur. Aliud nos docet Varro lib. II de R. R. cap. IV: *Nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali, nova nupta, & novus maritus, primum porcam immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia, idem factitasse videntur. Nam & nostræ mulieres, maximè nutrices, naturam, quâ feminæ sunt, in virginibus appellant porcam, & Græcè χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum.*

Uti verò allatus Metelli locus docet, murices etiam in cibo fuisse: ita, quod de purpura idem ait, firmatur illo Lucillii *f*, significantis abfuisse à convivio delicias omnes:

Ostrea nulla fuit, non purpura, nulla peloris.

Purpuras hasce aliqui, τραχήλους, sive *trachalos*, ἀπὸ τοῦ τραχύνεσθαι, hoc est, *asperitate*, vocant: quâ de re sic Hesychius: Τραχήλους, τὰς πορφύρας· ἔνιοι τοὺς σπονδύλους τῶν κογχυλίων· *trachalos aliqui vocant purpuras: alii verò conchyliorum vertibula, sic nuncupant.* Propriè tamen non tam purpuræ sic dicuntur, quàm purpurarum, imò etiam muricum, cervices. De quibus sic Petronius: *Mox cibis validioribus pastus, id est, bulbis, cochlearumque sine jure cervicibus, hausi parcius merum.* Et convenit Festus Pompejus: *Trachali appellantur muricum ac purpuræ superiores partes: unde Ariminenses, maritimi homines, cognomen traxerunt trachali.* Porrò quid de esu trachali sit judicandum, indicant illa Athenæi lib. III *g*: Ἑψόμενοι δὲ οἱ καθ' ἑαυτοὺς, καὶ οἱ τράχηλοι τῶν πορφυρῶν, διαθετοῦσι πρὸς τοὺς τῶν στομάχων ἀσθενεῖς. *Per se igitur elixa purpurarum conducunt cervices stomacho infirmo, & languenti.* Sed hoc etiam pertinet ad medicinam: de quâ inferiùs.

CAP. XXXVI.

Chamarum ἔτυμον. Earum divisio, & facultas: atque ubi laudatiores. Lepas unicam habet testam, quæ alterum latus à saxo clauditur. Videri Latinis lopadem *dictam. Eundem esse piscem, τελλῖνα, αὐλὸν, δόνακα, ὄνυχα, δακτύλον. Solen, viduarum deliciæ. Qui in cibo melior. Philoxenus Solenista. Ut differant μύες, μύακες, & μυΐσκοι: & unde hæc vocabula originem traxerint; item μίτυλος, ex quo mytlus; & ut alter tellina nominetur. Utrùm hæc σωληνοειδής, an σκυλαΐδης, dicta sit. Collatio lepadis, ostrea, pectinis, myis, & buccina. Pinna edulis. Qui pectinum optimi. Divisio eorum, quæ στρομβώδη vocantur. Facultas cochleæ marinæ, nerites, umbilici marini. Quibus propriè magis vocabulum στρομβώδης competat. Buccina Tritonis. Facultas strabeli.*

EXposuimus de testaceis illis, quæ Metellus Indice suo complectebatur. Præter quæ alia ejus generis me-

a Lib. 3. cap. 13.
b In Periegesin Dionysii.
c Legibus ac ventre alendi.
d Apud Athenæum lib. 3. cap. 13.
e Lib. 6. epigr. 11.
f Lib. 10. epigr. 37.
g Apud Athenæum lib. 3. cap. 12. sive pag. 90. edit. Commel. & Lugdun.
h Rudente act. 2. sc. 1.
i Lib. 8. cap. 16. quod de piscinis. & piscibus inscribitur.
k Lib. 32. cap. 11.
l Vox nuntios a MSS. quo usi summus, abest.
a Quidam tamen libri neritæ.
b Ita libri meliores.
c Porcus.
d Porcellus.
e Vespis. f. 11a, quæ incipit, Κοῖχος, κοίρχο.
f Lib. 3. Sat. apud Non. in Ostrea.
g Cap. 10. sive pag. 87.

memorantur non pauca: sed pleraque vel referre ad superiora possis, vel minoris suere dignationis apud Romanos. Talia sunt, quæ apud Athenæum *a* conjunxit Philyllius, sive alius in opere de illustribus oppidis, his verbis: Χήμας, λεπάδας, σωλῆνας, μῦς, πίννας, κτένας, ἐκ Μηθύμνης. *Chamas, lepadas, solenas, myas, pinnas, pectines, ex Methymna.* De his eodem ordine singula dicemus.

Chamæ, ostrei genus, Suida teste. Nomen videtur à χαίνω, unde χαίνω *b*. Quippe sunt *c* μεγαλοχαστικαί *d*. De his sic Athenæus in tertio *e*: Ἰκέσιος ὁ Ἐρασιστράτειος τῶν χημῶν φησι, τὰς μὲν τραχείας λέγεσθαι, τὰς δὲ βασιλικάς, ἢ τὰς μὲν τροφίμους, ἢ κακοχύλους εἶναι, ὀλιγοτρόφους, ἢ εὐεκκρίτους· τὰς δὲ λείας καὶ τὰς μείζω, ἢ τὰς ἀλλοιοτέρας. *Chamarum quasdam vocari asperas, quasdam regias: & asperas quidem esse pravi succi, & parum nutrire, & facile excerni: leves autem, ut quæque major est, ita distare, & aliis præstare.* Methymnæas chamas laudasse Philyllium, (sive is Phrynichus, vel Aristophanes *f*) antea vidimus. Ephesias commendabat Archestratus *g*.

Lepas μονόθυρον est, quam univalvem, vel meliùs uniforem dixeris. Ea superne quidem tegitur testâ; inferne autem saxo adhærescit, quod ei loco est testæ: sicut, quo sepates, opus sit ferrum inter eam, & saxum immitti. Hinc Athenæus in tertio de anarite, sive anarta, σφίγγει ταῖς πέτραις, ὥσπερ αἱ λεπάδες· *adhærescere saxis, more lepadum.* Et Aristophanes *h* de anu, quæ à juvene non posset avelli:

Ὡς περ λεπὰς τῷ μειρακίῳ προσίσχεται.

Adhæret adolescentulo, velut lepas,

Ubi veterem vide interpretem.

Has etiam Hippocrates, ac Aristoteles, λεπάδας vocant; uti & Diphilus apud Athenæum. Gaza Latinè reddidit *patellas*. Sanè λεπάδων nomen est à vasis illius escari similitudine. Sed Latini Græcum nomen retinuerunt. Ut Plautus Casinâ *i*:

Emito sepiolas, lepadas, lolligunculas.

Et Rudente *k*:

Echinos, lepadas, ostreas, balanos captamus, conchas,
Marinam urticam, musculos, plagusias, striatas.

Videntur & lepades dixisse. Nam Nonius *lepades* interpretatur genus conchæ: & Plauti hoc adducit ex Parasito medico: *Addite lepades, echinos, ostreas.* Nempe ut pro *benus* dixere *bonus*; pro *exterris*, *extorris*; pro *polio*, *pollio*; pro *pigneris*, *pignoris*, ac similia. Rondeletius refert, erudas etiam lepades comedi ab Aquitanis, & Britannici litoris, item Massiliensis, & Agathensis accolis; sed coctas faciliùs stomacho concoqui; modò coctura non sit nimia, quæ omnia testacea duriora facit concoctionis.

Ex concharum item genere sunt solenes; quos cum conchis, sic propriè dictis, junxit ideo Aratos in Compylone *l*:

Κόγχαι τε, καὶ σωλῆνες, αἱ τε καμπύλαι
Καρίδες.
Conchaque, solenesque, gibbo & prædita
Carides.

Ac Speusippus quoque *m*, in secundo Similium libro, ἰδίᾳ καταριθμεῖται κόγχας, κτένας, μῦς, πίννας, σωλῆνας· *particulatim recenset conchas, pectines, myas, pinnas, solenes.* Varia autem sunt solenis nomina. Nam uti σωλὴν dicitur à figura canalis sive tubi; ita & αὐλὸς vocatur, quia excavatus sit instar tibiæ; & δόναξ à similitudine crassioris arundinis, præsertim Cypriæ; & ὄνυξ, propterea quod testa ejus unguem referat humanum. Athenæus lib. III *n*: Οἱ δὲ σωλῆνας μὲν φασὶ τινες καλεῖσθαι, τινὲς δὲ αὐλοὺς, καὶ δόνακας, καὶ ὄνυχας, πολύχηλοι, καὶ κακόχυλοι, κολλώδεις· *Solenes a quibusdam vocari, à nonnullis donaces, & onyches, multum succi suppeditant; sed mali, & glutinosi.* Nec dubitandum, quin apud Plinium lib. XXXII, cap. IX, de solenibus aliquid præcesserit, etsi nunc desideretur, quando sic scribit: *Ex his mares alii donacas, alii aulos vocant; feminas onychas.* Etsi autem Græcas appellationes prætulit Plinius; Varro *a* tamen maluit Latinam; ut qui *pectunculos*, & *ungues*, jungat. A similitudine etiam digitorum δακτύλοι, sive *digiti*, vocantur. Et hic etiam Græcam appellationem Plinius *b* retinuit. Ungues duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, Galenus ait lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIII. Ut verisimile sit, pauperiorum suisse delicias. Sophron quidem Comicus *c*, sed vocabulis ludens ambiguitate, ut Paullus Leopardus in Emendationum docuit libris *d*, vocat χηρᾶν γυναικῶν λίχνευμα, *viduarum cupedias*. Icesius apud Athenæum lib. III *e* ait, hoc purpuris, & solenibus, esse proprium, quòd jusculum, in quo coquantur, spissescat. Eodem libro *f* legas, solenas feminas esse dulciores: item solenas omnes edi elixos, ac frixos; verùm meliores esse in prunis tostos, usque dum hient: item ex Phania Eresio *g* memorat, ab hoc pisce Philoxenum tyrannum esse dictum σωληνιστήν, quia primitus vitam sustentasset solenum capturâ, eàque grandes sibi opes parâsset.

In pretio etiam erant μύες ut Aristoteles vocat: majores ex his μύακες, nominantur Dioscoridi lib. II, cap. VII: minores μυΐσκοι, vel μυΐσκαι: atque hi sunt, qui *mytili*, vel *mytuli*, dicuntur Plinio, qui & Myas vocat. Vide eum lib. XXXII, cap. IX. *Musculos* vocat Plautus Rudente, uti & Cornelius Celsus lib. II. Imò μύας etiam Ennius *mures* reddidit: ut liquet ex versu ejus superiùs memorato, quo Archestratum expressit. Sed rectiùs vocantur *myes*, vel *myaces*, vel *mytili*. Neque enim μύες dicti à similitudine muris terrestris; quod si foret, rectè etiam *mures* verteremus: sed ἀπὸ τοῦ μύειν *h*, quod testarum unam, ut conchæ omnes δίθυροι *i*, aperiant, ac claudant, quando lubet. Ejusdemque originis sunt μύαξ, & Siculum μύτιλος, pro μυΐσκος. Nempe à μύειν, *claufilis*. Quæ pluribus firmat maximus Salmasius in Plinianis exercitationibus *k*. Atque ibidem docet ut μύτιλος contractum sit ex *mytilus*: qui aliter *tellina*, secundùm Athenæum. Sic enim scribit: Τὰς τελλίνας λεγομένας, ἃς Ῥωμαῖοι μύτλον ὀνομάζουσι· *Tellina quæ dicitur, à Romanis vocatur mytlus.* Sed in hoc Athenæum decipi existimat doctissimus Janus Antonius Saracenus: cujus notas adi in secundi Dioscoridis cap. VIII *l*. Ait Plinius *m* mytilos, sive tellinas, scillam respuere. Nempe legerat, esse σκίλλαις *n*. Sed Salmasius *o* putat, veram suisse lectionem, σκυλάσιν, q. d. *coriaceos*: quomodo in Athenæi etiam epitome σκυλώδη vocantur, quæ difficulter manduntur, eoque trahuntur inter dentes. Sanè ejusmodi est σκῦλος, hoc est, *corium*: à quo & σκυλώδεις, *coriarius*. Vel, ut idem conjectat, σκυλώδη dicuntur ab odore tetrico, qualis corii: unde idem summus vir apud Petronium legit: *Quomodo hæc mutrantur, non magis sapere possunt, quàm bene olere, qui in corioria habitant*, h. e. ἐν τῷ βυρσοδεψίῳ. Id quidem proximè accedit ad *coria*, & *curia*; ut in veteri MSo reperit Petrus Daniel Aurelius. Imò in omnibus vett. libris ita legi, eidem monitum Salmasio: quem præterea vide libris de usuris *p*, deque modo usurarum *q*. Icesius Erasistratus apud Athenæum libro tertio *r* confert inter se lepadas, ostrea, pectines, & myas: ac quidem lepadas ait faciliùs excerni conchis asperis, quas Macedones χηράμας nominant, Athenienses χήμας: ostrea autem minùs nutrire, magis satiare, & illis faciliùs egeri: κτένας, sive *pectines*, plus nutrire; sed succi esse deteriores, & tardiùs excerni: μύας Ephesios esse his similes bonitate succi, pectinibus meliores, chamis deteriores; at quosdam ingrati, ac mordacis saporis, vitiosum succum gignere: minores interim, & foris hirtos, succi esse meliores, quàm scillam, attamen minùs alere. Subjungit deinde, τῶν κηρύκων, sive buccinorum cervices, stomacho prodesse; sed minùs alere, quàm μύας, chamas, pectines. Verùm de pectine mox pluribus: quemadmodum in hoc desisit Philyllius. Reperiuntur μύακες, sive mytili plurimùm in dulci aqua stagnante. Caro iis dura, difficilis concoctu, & pravi succi.

Pin-

a Lib. 3. pag. 86. edit. Commel.
b Hic.
c Athen. lib. 3. cap. 13.
d Mutum hiantes.
e Cap. 10. sive p. 87.
f Athenæi l. 3. cap. 9 sive pag. 86.
g Apud Athen. l. 3. cap. 13. sive pag. 92. edit. Comm. & Lugd.
h Pluto act 4. sc. 5 quæ incipit, Ἀτὰρ ἐ...
i Act. 2. sc. 8.
k Act. 2. sc. 1.
l Apud Athen. l. 3. pag 86. edit. Commel. sive edit. Lugd. cap. 9.
m Apud Athenæum ibid. cap 11 sive p. 90.
n Pag. 90. edit. Comm. & Lugd.

a Lib. 4 de L. L.
b Lib 10. cap 61. & lib. 32 c. ult.
c Apud Athenæum l. 3. cap 9. sive p 86. edit. Commel.
d Lib. 10. cap. 12.
e Pag. 87. edit. Commel.
f Pag. 90.
g In eadem. Libro de tyrannis, de quibus poena est sumta.
h A claudendo.
i Bivalves sive potius bifores.
k Pag. 1129.
l Pag. 27.
m Lib. 32. c. 9.
n Scillam respuentes.
o Plin. exerc. Sol. Reeum. pag. 1127.
p P. 527.
q Præfat. operis.
r Pag. 87. edit. Commel.

Pinna, quæ & Græcis πίννη, *duabus grandibus patula conchis*, ut de ea scribit Tullius *a*, ipsa etiam, quemadmodum Diphilus ait apud Athenæum *b*, est τρόφιμος, δύσπεπτος, δυσανάδοτος· *bene nutriens, sed concoctu, ac digestu difficilis*.

a Lib. 2 de Nat. Deor.
b Lib. 3. pag. 91. edit. Commel.

Supersunt κτένες, sive pectines: de quibus jam dictum ex Icesio. Sed distinctiùs eorum nos indolem docet Athenæus III *c*: Τῶν κτενῶν ἁπαλώτεροι μὲν εἰσιν οἱ λευκοὶ. ἄβρωμοι γὰρ, καὶ εὐχυλοι· τῶν δὲ μελάνων, καὶ πυῤῥῶν οἱ μείζονες εὔσαρκοι. κοινῶς δὲ πάντες εὐστόμαχοι, καὶ εὔπεπτοι. *Pectinum illi magis sunt teneri, qui albi sunt: at è nigris, & rufis; majores sunt ori gratiores. Ut plurimum vero stomacho prosunt, & concoctu sunt faciles.* Nec tamen par ratio semper est vel temporis, vel loci. De tempore ita Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. ult. *d* Τὰ ὀστρακόδερμα, οἷον κτένες, καὶ ἅπαντα τὰ ὀστρεώδη, καὶ μαλακόστρακα, ἄριστα ἐστιν ὅταν κύῃ, οἷον τὰ καραβώδη. *Testacea, ut pectines, & omnia ostreacea, & crustà intecta, præstantissima sunt gravida; sicut omnia locustacea.* Quod ad loca, iis Mitylenen, & Ambraciam, abundare, ait Archestratus in Gastronomia *e*; & ex ea Ennius. Sed corruptè vulgo eorum versus leguntur: quos in Solinianis Exercitationibus *f* restituit maximus Salmasius. Apud Romanos præcipuæ dignationis erant Tarentini. Horatius lib. II, sat. IV:

c Cap. 12. sive p. 90.
d Ex dist. Scal. sect. 324.
e Apud Athenæum lib. 3. pag. 92. edit. Commel.
f P. 1128.

Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Atque hæc de testaceorum illis, quæ Metellus, & Philyllius, locis antea memoratis complectebantur.

Aliquid nunc addamus de iis, quæ dicuntur στρομβώδη, sive *turbinata*. Ea sic dividit Aristoteles lib. IV de part. an. cap. VII: Τὰ δὲ στρομβώδη, καθάπερ εἴρηται πρότερον, καὶ τὰ μὲν ἑλικὴν ἔχοντα, οἷον κήρυκες· τὰ δὲ σφαιροειδῆ μόνον, καθάπερ τὸ τῶν ἐχίνων γένος. *Turbinati generis sunt ista, ut dictum. Quorum alia in anfractum intorta, ut buccina: alia in globum circumacta, ut echinorum genera.* Ubi laxè usurpat τῶν στρομβωδῶν vocabulum. Nam videmus hic eo nomine complecti, tum illa, quæ in globum intorquentur; tum conglobata quidem, sed non in gyrum conclusa, verùm claviculatim insurgentia in mucronem longum. Prioris generis sunt cochleæ. De cochlea marina sic Dioscorides lib. II, cap. XI: Καὶ ὁ θαλάσσιος (κοχλίας) εὐστόμαχος, καὶ εὐέκκριτος· ὁ δὲ ποτάμιος, βρωμώδης. *Cochlea marina stomacho est idonea, & facile excernitur: fluviatilis autem virus resipit.* Etiam Cornelius Celsus *g* boni esse succi tradit. Interim, cùm sint lentæ, ac viscosæ, difficulter concoquuntur: quod & Psello traditum: concoctæ autem bene nutriunt. Præparandi rationem tradit Apicius lib. IX.

g Lib. 2. cap. 20.

Nerite cochlea buccini est similis. Magna earum copia est apud Aremoricos. Itaque, ubi æstus recessit, legere eas in litore solent, & ne testæ in transportando sint oneri, carnes prius inde eximunt, & divendunt iis, qui propiùs loca accolunt mediterranea. Et his sensum inesse, arguit, quòd fugiant, nisi sensim, ac cum silentio, accesseris: ut monitum jam olim Aristoteli lib. IV Hist. Anim. cap. VIII. *h*

h In fine cap.

Umbilicus marinus longè major est nerità: nec tamen ad majorem pertingit magnitudinem, quàm vulgare buccinum. Est & hic in esculentis, ac divenditur instar neritæ, buccinæ, purpuræ.

Sunt & alia cochlearum genera: quæ longum fuerit persequi. Nusquam enim magis luxuriavit *i* Natura, quàm in genere concharum, cochlearum, turbinum: unde tantum videas studium in plerisque hominum elegantiorum nulli parcentium operæ, in iis conquirendis.

i Plin. lib. 9. cap 33.

A cochleis venio ad alterum τῶν στρομβωδῶν *k* genus: quod propriè magis id nomen possidet. Nam στρόμβος idem ac στρόβιλος, vel κῶνος: unde Nicander στρόμβον vocat, ut Scholiastes exponit, τὸ κωνοειδὲς κάρπιον τῆς πίτυος *l*. Et βέμβιξ, sive turbo, vel turben puerilis etiam στρόμβος, aut κῶνος dicitur, mixobarbaris στρούμβα; ut ex Pindari *m* scholiaste constat; item Laccapeno in schedis Grammaticis. Στρομβώδεις igitur vocantur piscium illi, qui Latinis *turbinati*: hoc est, qui in longum porriguntur, & ex forma ampla, lataque, exeunt in mucronem; qualis buccina Tritonis: unde eam sic describit Ovidius I Met. *a*

k Turbinatorum.
l Pinus fructum conicæ figuræ.
m In Olympion. od. 13.
a Fab. 9.

— *Cava buccina sumitur illi*
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo.

In turbinatis sunt tum κήρυκες, sive murices; tum etiam purpuræ; de quibus dictum, cùm paullo antè Metello memoratis lucem affunderemus. Adhæc στρόβηλοι, qui prioribus similes. Sanè Speusippus in secundo Similium libro *b* ait, παραπλήσια εἶναι κήρυκας, πορφύρας, στροβήλους, κόγχας· *similitudinem esse inter se buccinis, purpuris, strabelis, conchis.* Facultas strabeli ex eo satis pàret, quòd Oribasius scribit, turbines omnes esse duræ carnis, & difficulter concoqui; eoque edi cum sinapi, & aceto.

b Apud Athenæum lib. 3. pag. 86. edit. Commel.

Cap. XXXVII.

Hinc consideratur bonitas divina in eo, quòd è piscibus concesserit nobis tot remedia febrium, ac venenorum. Ac febrium quidem, ut jecur delphini, spondylum, cochleas, alia. Venenorum autem, ut mullum, hippopotami testes, ranas, omotarichum, auratam, pluriaque; præcipue cochleas fluviatiles, quarum maximus est usus in morsis à cane rabioso, sed ante ὑδροφοβίαν: caussaque allata, cur præsentius sit venenum canis rabiosi, quam furiosi hominis, quem canis momorderit.

ABunde mihi videor egisse de iis, quæ ad alimoniam, vel etiam delicias, pertinent. Ista sanos etiam tangunt. Nunc videamus de ægris. Ac primùm his etiam pisces præscribit Hippocrates; cùm alibi, ut mox dicam; tum libro de Affectionibus, quando ait *a*: Ἰχθύες κοῦφοι ἔδεσμα, καὶ ἑφθοὶ, καὶ ὀπτοὶ, καὶ αὐτοὶ ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μεθ' ἑτέρων σιτίων. *Pisces leve alimentum sunt, tum cocti, tum assati; & ipsi per se, & cum aliis cibis.* Eum sequitur Plutarchus in IV Sympos. quæst. IV: Καὶ μὴν τά γε ἄλλα θαλάττης ὄψα, πρὸς τῷ ἥδιστα καὶ τὰ ἀβλαβέστατα ἔχει· κρεώδη μὲν γάρ ἐστιν, οὐ βαρύνει δὲ ὁμοίως, ἀλλὰ καταπέττεται, καὶ διαφορεῖται ῥᾳδίως. *Cæterum alia maris obsonia, præterquam quòd suavissima sint, maximè etiam sunt innoxia. Nam & carnosa sunt, nec æque gravant, facileque & concoquuntur, & digeruntur.* Hinc subjicit, ut ægrotantibus, præ ciborum aliis, Zeno, & Crato, pisces præscripserint, velut leviorem succi melioris, & magis elaborati. Et quid multis opus? quando medici constanter ægris præcipere pisces solent. Hoc facit Hippocrates libro etiam de Internis Affectionibus, & de morbis mulierum. Hoc Galenus lib. VIII Medendi, cap. II; & lib. IX ejusdem operis, cap. VI. Hoc Alexander Trallianus *b*, & veterum quis non? Quod liquidius erit, si particulatim agamus de morborum præcipuis. In his primùm dicam, quæ corpori medeantur toti; deinde, quæ corporis instrumentis. Prioris sunt generis, tum febres; tum morbi à veneno provenientes.

a Sect. 5. pag. 89. edit. Wechel.
b Lib. 1. cap. 14. & lib. 7. c. 2. & alibi.

Febri è piscibus medicinam petit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Febrium circuitus tollit jecur delphini gustatum ante accessiones: & ipsi alligantur ægris.* Hinc remedium sequitur ex pisce asello, ranis, & cancris fluviatilibus. Post aliqua subdit: *Tertianis mederi dicitur & spondylus per se adalligatus; quartanis cochleæ fluviatiles in cibo recentes. Quidam ob id asservant sale, ut dent tritas in potu.* Galenus item lib. I ad Glauconem, cùm dixisset, exquisitam tertianam ex flava bile mota invalescere; contraria autem contrariorum esse remedia; ac propterea in eo morbo esse opus refrigerantibus, & humectantibus: in ejusmodi remediis ex piscibus saxatiles reponit. Eodem libro tradit, in quartanâ utendum piscibus mollis carnis, & concoctu facilibus, nihilque habentibus viscosi: sallamenta etiam commendat cum sinapi. Similia de utroque morbo legas apud Oribasium, Aëtium, & Æginetam.

Quar-

Quartanæ etiam medetur lateri corporis sinistro alligatus lapis, grano salis similis, ex piscis *κλυπαίας*, sive *clupea* capite eductus: quemadmodum prodidit Callisthenes Sybarita, & ex eo Stobæus.

A febrium remediis venio ad illa venenorum. Marini draconis, ac scorpionis, item aranei ictibus conducit mullus, si crudus discissusque imponatur. Ita Dioscorides lib. II, cap. XXIV. Capite etiam proximo refert, hippopotami testiculos exsiccatos, & ad lævorem usque contritos, mederi serpentium morsibus, si ex vino bibantur. At cap. XXVI ait, testes fibri, amphibii animalis (ut & hic aliquem habeat locum) prodesse contra serpentium venena, si *ex vino* bibantur: pro quo *ex aqua* dicit Plinius lib. XXVIII, cap. VIII. Sed nullius misturæ meminit Ægineta. Hinc Dioscorides lib. II, cap. XXVIII docet, ranas pro antidoto esse contra omnia serpentium venena; si cum sale, & oleo, è jure decoquantur, ac jus earum sorbeatur. Cap. XXX legas, ut smaridis caput, & omne salsamentum, prosit à scorpione ictis, & a cane demorsis. Cap. XXXII gobio vim tribuit auxiliandi demorsis à cane, vel serpente. Cap. XXXIII auctor est, carnem omotarichi, qui conditanei est thunni genus, opitulari demorsis à vipera, cui nomen *presteris*. Sed addit, multum subinde vini assumendum, ut vomitum reddatur. Eamne vim habeat, vide sis in illis, quæ doctissimus Saracenus ibi annotavit. Hinc subdit Dioscorides, omotarichi carnem canum morsibus utiliter imponi. Et cap. XXXIV ait, garum a cane morsis mederi. Atque hoc de canibus mox plenius explicabimus.

Post Dioscoridem nunc Plinium audiamus. Is lib. XXXII, cap. V. ait: *Venenatum mel diximus ubi nasceretur. Auxilio est piscis aurata in cibo.* Et mox: *Contra menstrua mulierum auxiliatur mullus. Item contra pastinacam, & scorpiones terrestres, marinosque, & dracones, & phalangia ibitus, sumtusve in cibo. Ejusdem recentis e capite cinis contra omnia venena, privatim contra fungos.* Ibidem legere est, quantum adversus venena prosint stellæ marinæ, salsamenta, sarda, draco marinus, rana marina, & fluviatilis, cancri fluviatiles, coracinus Nilo peculiaris, vitulus marinus, murænæ, pastinacæ, hippocampi. De cancris, ac præcipue fluviatilibus, idem lib. IX, cap. XXXI dixerat, *eos contra serpentium ictus mederi.* Morsis verò à cane rabido, item phalangio, scorpio, aliisque venenatis, prodesse etiam apud Aristotelem legas lib. IX Hist. Anim. cap. V, Dioscoridem lib. II, cap. XII, & Galenum lib. XI de simpl. medic. facult. Aetium lib. VI, cap. XXIV, & Paullum Æginetam lib. V, cap. III. Modus præcipuus, quo in morsis a cane rabido utendum, ejusmodi est. Cancri fluviatiles caudâ carentes, qui *molucci* vocantur, uruntur, donec in cinerem redigantur. Ejus cineris primis diebus exhibetur, quantum capit cochlear magnum. Sin jam aliquot effluxerint dies, præbenda duo cochlearia. Hoc remedio ita calor, & spiritus, firmantur, ut venenum facile expellatur. Sed quod superius *a* dicebamus de alitibus, idem hic locum habet, hæc solùm prodesse ante *ὑδροφοβίαν*: *b* postea malum esse immedicabile. Nec obstat de duobus illis, qui sanitati post *ὑδροφοβίαν* restituti esse dicuntur. Nam loquimur de morsis à cane: duos illos ait Aëtius fuisse morsos ab homine, quales quandoque sanantur, quia venenum id minùs sit efficax. Nam virus paullum remittit, ubi a cane propagatum est in hominem. Canis quippe temperamento est calido, & sicco. Quæ qualitates, ubi incrementum ceperint, (quod fit ab æstu æstus, vel comestâ carne putridâ, vel putrido sanguine hausto) atra bilis gliscit, sanguis putrescit, rabies canem occupat. Quem verò momorderit, inficitur quidem; at non pariter semper præsertim si non sit homo biliosus. Sed nec canes semper sunt æque rabidi, vel eodem mordent furore. Ut mihi hic mirandum, si quandoque, rarissimè licet, ubi jam venenum tantopere cepisset incrementum, ut aquas formidarent, (cujus de caussâ alibi vidimus *c*) nihilominus à peritissimo medico, divino beneficio sanitati redderentur.

a Lib. 3. cap. 96.

b Aquarum formidinem.

c Lib. 3. tropus operis, c. 407.

Cap. XXXVIII.

E piscibus remedia ulceribus capitis, morbo comitiali, veterno, capitis dolori, tremori, & convulsioni membrorum.

HActenus dictum de corporis totius morbis: nunc de illis agendum certarum corporis partium, quæ ejusdem sunt instrumenta. Horum alia pertinent ad corporis ventres; alia ad artus. Ventres, sic late nuncupant, tres numerantur. Primus est capitis.

Hujus morbi vel communes sunt, vel proprii. Communes sunt tumores, vulnera, luxationes, fracturæ. De ulceribus ita scribit Plinius lib. XXXII, cap. VIII *Capitis ulceribus muricum, vel purpurarum testa cinis, cum melle utiliter illinitur.* Sed de communibus plenius infrà dicetur.

Proprii capitis morbi, vel ab intemperie sunt cerebri; vel ab incommodatione partis alterius. Priores vel ad facultatem pertinent cognoscentem, vel ad moventem.

Ad cognoscentem, hoc est, sensum, referuntur duplices; quidam principales, quidam secundarii. Principales voco, quibus læditur facultas imaginativa, ratiocinatrix, vel memorativa. Universæ hæ functiones tolluntur in comitiali morbo. Eo laborantibus vituli prosunt marini. Theophrastus in fragmento de animalibus, quæ dicuntur invidere: Καὶ ἡ φώκη, ὅταν μέλλῃ ἁλίσκεσθαι, ἐξεμεῖ τὴν πυετίαν, χρησίμη οὖσα καὶ ταύτην πρὸς ἐπιληπτικούς. *Vitulus marinus, cum captum se videt, coagulum evomit, quod epilepticis auxiliatur.* Quod ipsum verbis prope iisdem tradidit Aristoteles, vel alius, in Auditionibus Admirandis *a*. Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXXI: *Evomit* (vitulus marinus) *fel suum, ad multa medicamenta utile. Item coagulum ad comitiales morbos; ob ea se peti prudens.* Idem alibi *b*, *Comitiales sanant panacis Heraclea radices pota cum coagulo vituli marini; ita ut sint panacis tres partes.* Item *c*: *Ad comitiales coagulum vituli marini bibunt, cum lacte equino, asininove, aut cum punici succo; aut ex aceto mulso; nec non aliqui per se pilulas devorant.* Similiter Pierius Valerianus Hieroglyph. lib. II, cap. LVIII. Item his verbis Cælius Aurelianus lib. I Tardarum Passionum, cap. IV *d*, quod est de Epilepsia: *Dant etiam bibendum sanguinem testudinis marinæ, vel humanum, aut vituli marini: & non solum sanguinem, verùm etiam coagula, quæ lacte miscentur.*

Suffitus quoque ἰυγγος *e* excitat laborantes morbo comitiali: ut est apud Dioscor. lib. II, cap. X. Prosunt quoque phoca *f*, & testudo marina *g*.

Ex cartilagineis torpedo sola conveniens est epilepticis: ut Galenus ait in consilio pro epilepticis.

Est & in principalibus cerebri functionibus memorativa: quam aufert lethargus, sive veternus. Eo correptos fibri testes (amphibii animalis, & eo hic etiam locum habentis) excitant cum aceto, & rosaceo, irrigati: ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. XXVI.

De eodem morbo ita Plinius lib. XXXI, cap. X: *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Idem lib. XXXII, cap. X: *In lethargum vergentibus coagulo balænæ, aut vituli marini, ad olfactum utuntur. Aliqui sanguinem testudinum lethargicis illinunt.* Et mox: *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Ac deinde: *Lethargicos coagulum vituli adjuvat in vino potum oboli pondere, item ichthyocolla.*

Hæc de morbis facultatis cognoscentis principalis. In secundariis, in læsione facultatis tactricis, est dolor capitis. Huic medetur, si frons ex aceto illinatur cinis pellium murænarum: ut est apud Marcellum Empiricum cap. I *h*. Eodem auctore ibidem *i*, dolorem capitis, licet inveteratum, continuò tollit, & ne recurrat facit torpedo nigra, si viva imponatur parti dolenti:

quod

a Pag. 99. edit. Sylburgianæ.

b Lib. 26. cap. 11. & Dioscorides, sive alius Paralabilium lib. 1. cap. 14.

c Plin. lib. 32. cap. 9.

d P. 286. edit. Rovill. an. 1567.

e Unguis marini.

f Dioscorides lib. 2. Parabilium c. 18.

g Idem lib. 2. Mat. Med. cap. de Sanguinibus, & lib. 1 Parabilium, cap. 18.

h Pag. 36. edit. Frobeniana.

i Pag. 31.

quod minimè mirandum. Nam torpedinis vis est torporem inducere. Sed ne pars prius dolens, tandem ablato sensu, torpeat æternùm; eò, simulac dolere desiens, auferenda est torpedo. Atque hoc remedium dolori capitis traditum quoque est Dioscoridi lib. II, cap. XVII. Sed tacet, opus esse vivam adhiberi; quod sine dubio necesse est, & requiritur etiam ab Ægineta, Aetio, & Avicenna. Expedit verò, quia non eadem vis est cuivis torpedini, duas, tres comparare: quo in singulis remedium tentetur; ut monitum Marcello Empirico *a*.

a Operis de medicamentis, cap. 2.

Præterea palustris testudinis sanguis, (ut Galeni verbis utar) *ἀπαντὶ ὀνίνησι κεφαλαλγίαν κατὰ παντα καιρὸν· nullo non tempore prodest capitis dolori.* Quod ex Archigene se hausisse, agnoscit lib. II de compositione κατὰ τόπους cap. II. Quod si in quovis dolore capitis, quovis tempore, id præstat: non jam notâ temperamenti qualitate id fiat; sed per *ἀιδιότητα*, sive occultam vim, & proprietatem. Quæ etiam opinio est Thomæ Erasti *b* libro de occultis Medicamentorum proprietatibus, ac necessarium ac propinquum mecum H. Smetium cap. XXIX. Juvat quoque si cochleis illinas frontem *c*.

b Lib. 2. Miscellaneorum Henrici Smetii.
c Serenus Sammonicus cap. I.

A facultatis cognoscentis morbis nunc venio ad morbos moventis. Tremori, convulsioni, & omnibus nervorum vitiis, medentur testes fibri, (qui & hic quodammodo locum habet) si vel bibantur, vel illinantur: atque hoc est ob vim *θερμαντικήν d*. Sic Dioscorides lib. II, cap. XXVI.

d Calefaciendi.

Lepidotum, qui idem ac cyprinus, sic, ut videtur, à Cypro insula, vel Cypria Venere, appellatus, nervorum affectionibus medetur: ut refert Orpheus περὶ λίθων, ubi de opali gemma loquitur.

De centrina pisce ita scribit Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Inveteratam nervorum contractionem, & remediis maxime rebellem, hepatis centrinæ oleo, non sine magna admiratione, plane sanavimus.*

Cap. XXXIX.

Ex aquatilibus remedia adferuntur capitis morbis: alopeciæ, ex hippocampo, lepore marino cum urtica marina, ex rana, sanguisuga, purpura oculorum, adipe fluviatilium, felle callionymi, scari, testudinis marinæ; videriquè fel illud, quo Tobia oculi persanati, callionymi, sive uranoscopi, fuisse. Alia oculorum remedia ex felle scorpii marini, sepiæ cortice, cinere myacum, & cochlearum. Palpebrarum medicina ex lepore marino, pectunculo, ranis, tellinis ac callo palpebrarum, & ἀπομνοις, è sepia. Auditus gravis remedia ex garo silurorum, testudine marina, callionymo, anguillâ, thymallo, tincâ, adversus parotidas ex sepia, & muricibus. Sanguinis naribus effluentis remedium è cochlea; pulmone marino, è garo mænarum. Dentium dolori medicina ex purpura, buccino, ungue, pastinacâ marinâ, ranâ, dracone marino, myacibus, sepiâ. Varia dentifricia ex aquatilibus.

Postquam vidimus de morbis capitis, qui universè sensum, vel motum, attingant: dicam nunc de illis, qui particulatim sunt capillorum, oculorum, aurium, dentium.

Ordior ab capillis ob humoris malignitatem defluentibus: quod vitium Græci vocant *ἀλωπεκίαν*. Caussam alibi adduximus. Celsus *aream* nominat lib. VI, cap. IV. Remedium ex aquatilibus ejusmodi est. Hippocampus, minutum animalculum marinum, crematur, inque cinerem redigatur. Is cinis excipiatur pice liquidâ, vel axungiâ, aut unguento amaracino. Alopeciam corriget; ut Dioscorides ait lib. II, cap. III. Idem legas Dioscoridis Parabilium lib. I, cap. XCVI. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. VII: *Alopecias replet hippocampi cinis cum nitro, & adipe suillo, misus, aut sincerus ex aceto.*

Aliud remedium Dioscorides suggerit Parabilium lib. I, cap. CIV: ubi hanc vim lepori marino tribuit trito, atque imposito. At materiæ medicæ lib. II, cap. XX, ait, habere eum vim deglabrandi, si adhibeatur ἀκαλήφῃ, sive *urtica*; nempe marina. Hoc enim Oribasius addidit. Ac favet Plinius; qui lib. XXXII, cap. II, inter ψιλωθρα *a* reponit urticam marinam, tritam, & ex aceto scilite adsiuntam.

a Medicamenta depilatoria.

Adhæc ranæ ustæ cinis, si inspergatur, eidem morbo medetur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXVIII, & Parabilium lib. I, cap. XCVI: item Galenum libro primo τῶν κατὰ τόπους.

Capillorum etiam defluvio medentur purpurarum opercula in oleo cocta: ut est apud Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. XCVIII item Æginetam lib. VI, & VII.

A capillis, quibus nihil levius, vilìusque, conferam me ad oculos: quibus nihil habemus carius; sicut alibi *b* dictum. De horum remedio ita Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Omnium piscium fluviatilium, marinorumque, adeps liquefactus, oleo admisto melle, oculorum claritati plurimum confert.* Quod de marinis etiam dicit, ad fluviatiles restringit Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLI: ubi adipem eorum liquari jubet in Sole, ac tum misceri melli. Subjungit deinde Plinius: *Callionymi fel cicatrices sanat, & carnes oculorum supervacuas consumit.* Apud Dioscoridem quoque loco Parabil. proxime dicto, item Galenum lib. IV de compositione medicamentorum secundùm locos, legere est, fel callionymi, uti & scorpii, ac testudinis marinæ, mederi oculorum suffusioni. Etiam lib. X ejusdem Galenici operis cap. XV, callionymi piscis fel laudatur ad acuendum visum, & initia suffusionum discutienda. Itaque & aliquorum *c* non absurda est opinio, fel illud piscis, quo redditus est visus Tobiæ *d*, fuisse callionymi, sive uranoscopi. Sanè legas quoque apud Rondeletium lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Quot oculorum suffusiones, ac cicatrices, uranoscopi, ac ranæ piscatricis felle, curaverim, nihil attinet hic recensere.* Est verò hæc opinio de Tobia eò verisimilior, quòd callionymus fere circa litora versetur, in arena etiam de die dormiat: unde ἡμεροκοίτης dictus Oppiano *e*, ut superiùs *f* dictum. Eo faciliùs capi sit quitus à juniore Tobia. Post verba proximè allata subdit Plinius: *Coracini fel excitat visum.* Deinde scribit: *Fel marini scorpionis rufi cum oleo vetere, aut melle Attico, incipientes suffusiones discutit. Inungi ter oportet intermissis diebus. Eadem ratio albugines oculorum tollit.* Sed quod Plinius de scorpione rufo, id simpliciter de scorpio dictum Galeno lib. X de composit. medicament. cap. XV: item Dioscoridi Parabilium lib. I, cap. XLI. Imò & genuinus Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XIV ait: Τοῦ θαλασσίου σκορπίου ἡ χολὴ ἁρμόζει πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς ὑποχύσεις, καὶ λευκώματα, καὶ ἀμβλυωπίας. *Marini scorpionis fel convenit ad oculorum suffusiones, albugines, & hebetudines.* Simpliciter etiam inquit Marcellus Empiricus de Medicamentis cap. VI *g*: *Piscis marini felle, qui scorpios dicitur, oculi mentis caligine atque albugine, quamvis crassâ, citò liberabuntur.* Ad Plinium redeo, qui post aliqua hæc subdit: *Oculorum tumorem, ruboremque, sepiæ cortex cum lacte mulieris illitus sedat. Eadem cortice & nyctalopes curantur in farinam tritâ, & ex aceto illitâ. Extrahit & squamas* (oculorum) *ejus cinis. Cicatrices oculorum cum melle sanat; pterygia cum sale, & cadmia, singulis drachmis. Emendat & albugines oculorum jumentorum.* Aliaque dein oculorum remedia suggerit ex echino, ad visus claritatem; è rana, contra lippitudinem, ac albuginem; tum & è cancris, aliaque ex aliis. De sepia legas & apud Galenum in undecimo Simplicium, quomodo medeatur asperitati oculorum, quam Græci ψώρας vocant. At de pterygiis quod Plinius ait, quoque est apud Dioscoridem lib. I Parabil. cap. XLV: imò & Mat. Med. lib. II, cap. XXIII. Ubi addit, jumentis iridem albuginem oculorum auferre, si insuffletur, ac pterygia eorum absumere, si tritam cum sale adhibeas. Galenus lib. XI de med. facult. fossilem salem exigit. Sed Plinius quoque, ut proximè vidimus, simpliciter *sale* inquit: interea addit, *& cadmiâ, singulis drachmis.* Idem Plin. lib. XXXII, cap. VIII

b Lib. 2. cap. 23.
c Franc. Valles. de sacra philosoph. cap. 42.
d Tob. cap. 11. vers. 15.
e Lib. 2 Ἁλιευτ. vers. 203.
f Cap. 15.
g Pag. 67. edit. Bas.

 ait

ait: *Myacum cinis potus emendat caligines.* Et cap. IX: *Mytuli lavantur plumbi modo ad genarum crassitudines, & oculorum albugines, caliginesque, atque in aliis partibus sordida hulcera, capitisque pustulas.* Similiter docuerat Dioscorides lib. II, cap. VII, μυακας, sive mytulos, mederi oculorum albugini, ac cæteris, quæ pupillæ caliginem affundunt. Idem Dioscorides libri ejusdem cap. XI hanc ipsam vim tradit inesse cochleis crematis.

Ab oculis accedo ad palpebras: varia quibus remedia præscribit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lepus marinus ipse quidem venenatus est: sed cinis ejus in palpebris pilos similes, evulsos cohibet. Et ad hunc usum utilissimi minimi: item pectunculi salsi triti cum cedria: & rana, quas diopetes, & calamitas vocant; sanguis earum cum lachryma vitis si, evulso pilo, palpebris illinatur.* Ac postea: *Ranas quindecim conjectas in fictilis novo junceis configunt quidam: succum earum, qui ita effluxerit, admiscent lachrymæ, quæ ex alba vite emanat, atque ita palpebras emendant inutilibus pilis exemtis, acu instillantes hunc succum in vestigia evulsorum. Meges psilothrum palpebrarum faciebat in aceto enecans putrescentes: & hoc utebatur multis variisque per aquationes autumni nascentibus.* Subjungit postea & aliud remedium, his verbis: *Idem præstare sanguisugarum cinis ex aceto illitus putatur. Comburi eas oportet in novo vase.* Itidem ex rana, & sanguisuga, remedium petit Serenus Sammonicus cap. XXXV:

Præterea quascunque voles avertere setas,
Atque in perpetuum redviva occludere telâ,
Corporibus vulsis saniem perducito ranæ;
Sed quæ parva situ est, & rauco garrula questu.
Nec non & stagnis cessantibus exul hirudo
Sumitur, & vivens Samiâ torretur in aulâ.

Ranarum eam vim firmat Dioscorides lib. II, cap. XXVIII: ubi ait, evulsos palpebris pilos non renasci, si viridium ranarum sanguinem instilles. Idem legas Parabilium cap. LII. Verum Galenus lib. XIX de Med. facult. narrat, se id falsum compertsse. Invenias tamen & apud Aetium, ac Paulum.

Idem præstant telluræ salsæ, & crematæ, inque pulverem contritæ, cum cedrino liquore instilatæ. Dioscor. Parabil. lib. I, cap. LII. Item Paulus Ægin. lib. III, cap. XXII. Itidem pilis palpebrarum refractis, & transverso natis tramite, prodest glutinositas cochleæ acu excepta: ut est apud Dioscoridem Parabil. cap. LIII: item Aetium, & Paulum. Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XI. tradit idem de cochlea terrestri. Nempe utriusque vis eadem videtur.

Si duri fuerint calli in palpebrarum loco, locus is pumice, aut sepiæ testâ radendus: ut ait Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLVII, ac similiter Paulus Æginetaibidem.

Ὑπώπια quoque, sive sub oculis livores, sanat sepiæ testæ ramentum cum aceto illitum; ut ait Dioscorides Parabilium lib. I, cap. LVII, & Aetius cap. II, Serm. IV, Tetrab. II.

Nunc de auditus organo dicamus. Fel anguillæ, thymalli item, & uncæ, cum felle porcelli lactentis permistum, inter aurium remedia est: ut ex MSo quodam Germanico prodidit Gesnerus a. Quippe quo infuso, pelliculæ rumpantur, fluxus sistatur, vermes necentur. A Gillio etiam, & post eum à Bellonio b, traditum est, piscatores Ticini accolas thymalli adipem in remedium aurium servare. Salvianus quoque ait, si adeps ejus, mense Majo, vitreamini inclusus Soli exponatur, & id, quod ex eo destillat, auribus instilletur; discuti vitium male audientis. Imò & de sanguine ejus Gesnerus similia narrat se audisse ex piscatoribus ad lacum Lemanum ætate provectis. Sed arbitratur, errore provenisse, ut pro *adipe*, *sanguinem* dicerent.

Adversus παρωτίδας, hoc est, ut Theodorus Priscianus in Σαι.ομ... ἀποριςῶν c interpretatus, *tumores repentinos sub auribus innatos*, Plinius lib. XXXII, cap. VIII ait, *mirifice prodesse sepiæ ossa cum axungia vetere contusa, & illita.* Addit deinde: *Quin & testas cadi salsamentarii tusas cum axungia vetere, muricumque cinere, ex oleo ad parotidas utuntur.* Capite etiam sexto dixerat, prodesse huic morbo testæ ostreorum cinerem.

a In piscium historia, ubi de thymallo.
b Lib. I de aquatilibus, cap. 17.
c Lib. I, cap. 9

Sanguinis è naribus profluvium reprimit cochlearum caro in aceto, vel integris etiam cum testa contusis, ac more cataplasmatis fronti, vel naribus, impositis. Sic Dioscorides lib. II de Mat. Med. & Parabilium, cap. CCXI. Item Aetius in IV Tetrab. Serm. II, cap. LI.

Oris putridis prodest ulceribus, si colluas os garo mænarum: ut est apud Dioscoridem in II Med. Mat. cap. XXXI.

Item juvat cinis mænarum combustarum cum aloe: ut est lib. I Parabil. cap. LXXXIII.

Superest de dentibus agamus. Purpuræ, & κήρυκες, sive buccini cinis vim habent eos expurgandi: ut tradit Dioscorides lib. II. cap. IV, & V. Idem cap. X ait, ὄνυχα, sive unguem, eadem posse ac purpuram, & buccinum. Ac conchas crematas eandem vim habere, legas cap. XI. Idem cap. XXII refert, pastinacæ marinæ radium, qui ex reflexis ejus caudæ squamis oritur, dolorem dentium mitigare, atque id comminuendo dentem, ac dein expellendo. Quem ad locum operæ est adire Antonium Saracenum in Notis. Plinii de eâdem mox locum indicabo. Cap. XXVIII docet Dioscorides, ut si ranæ in aqua, & aceto, decoquantur, os eo liquore colluendo dentium discutias dolorem. Vide & Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. LXXI: ubi jecur ranæ prodesse ait dolori dentium. Et cap. LXXI; ubi ranas virides conferre docet dentibus vacillantibus. Varia etiam dolori remedia suggerit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Dentium*, inquit, *dolores sedantur ossibus draconis marini scarificatis gingivis: cerebro caniculæ in oleo decocto, adservatoque, ut ex eo dentes semel anno colluantur. Pastinacæ quoque radio scarificare gingivas est in dolore utilissimum. Conteritur is, & cum elleboro albo illitus, dentes sine vexatione extrahit.* Pluraque ex aquatilibus remedia subdit: quæ inde peti malo, ne longiores simus. Idem cap. IX ejusdem libri: *Myacum cinis potus emendat gingivarum, & dentium vitia.* Quod & Dioscoridi traditum Parabilium lib. I, cap. LXXVI. Ubi etiam legas, idem præstare testam sepiæ combustam. Galenus quoque Euporiston lib. III, cap. CLXXXVI tradit, dentibus candorem reddi, si ovorum putamina, sepia, & oleum, misceantur, & coquantur, usque dum supersit pars tertia, atque hoc tepidum contineatur ore. Accedit Plinius Valerianus lib. I Εὐπορίστων, cap. XL: *Conchylii marini testam sale plenam combures, dentesque inde fricabis. Sepiæ item testam tusam cribrabis, & candidi erunt, & cum vino candido piperato dentes lavabis.* Similiter Capivaccius lib. I Med. Pract. cap. LII: sed cum pulvere ossium sepiæ jungit cornus cervini & aristolochiæ pulverem: tum jubet dentes limâ abradi, & abluí vino odorato. Muricum cinerem etiam in dentifricio esse, ait Plinius Secundus in Historia Naturali cap. VII libri antè dicti.

CAP. XL.

Ex aquatilibus remedia colli, & thoracis morbis: ac primum angina ex vitulo marino, mænâ, cancro: uvis (quo vocabulo valde improprie pro columella usus est Plinius) ex garo, ostreorum testis, ac cochleis: χοιράδι, sive struma, ex lepore marino, ostreis, muricis, purpuris marinis: rigori tum cervicis e pediculis marinis; tum spinæ dorsi, e ranis; raucedini, e congro, & siluro: sputo sanguinis, è testaceis: tussi morbosa (cujus caussa allata) e cancris, & ranis; phthisicis, & cachecticis, è cancris, tethyis, ranis, torpedine, squatina, rajagaleo, cochleo: pleuritidi e pisce turdo. Remedium augendi feminis lac esu glauci piscis.

A Capite venio ad eam in homine regionem, quæ superiori parte jugulum, inferiori septum habet transversum: a parte verò postica spinam dorsi, ab anticâ, os pecto-

pectoris; à lateribus, costas membranâ succinctas, & musculos costis additos. Omne hoc *thoracem* vocant: alii in collum, & thoracem, sic propriè dictum, distinguunt.

A collo initium esto; ubi præ aliis se offert anginæ morbus; qui Græcis κυνάγχη, atque, corrupto inde vocabulo, non modò Italis, Gallis, Hispanis; sed Anglis etiam, ac Belgis, *squinancia* nuncupatur. Est verò musculorum gutturi, & gulæ ministrantium inflammatio, respirandi, ac deglutiendi afferens difficultatem. Atque ex eo, quia laquei instar strangulet, *synanches* nomen accepit. Nam ἄγχω, *strangulo*. Huic remedium ex aquatilibus Plinius dabit lib. XXVI, cap. IV: *Angina medetur peucedanum cum coagulo vituli marini aquis partibus*. Item lib. XXXII, cap. VIII: *Anginas manarum salsarum ex capitibus cinis ex melle illitus abolet; ranarum decoctarum ex aceto succus*. Postea subdit, hoc etiam *contra tonsillas prodesse*. Tum continuò subjungit: *Cancri fluviatiles triti singuli in heminam aquæ, anginis medentur, gargarizati, aut è vino, aut calidâ aquâ poti*.

Alius est faucium morbus, qui σταφυλὴ, sive *uva*, nuncupatur: nempe quando, ut Aristoteles ait lib. I Histor. Anim. cap. XI *a*, pars ea, quam γαργαρεῶνα, sive *columellam* dicimus, humorem è capite destillantem præter naturam concipit, atque inde inflammatur. Vocatur autem *uva*, quia cùm naturâ sit latior superâ parte, inferâ angustior; contrà tamen, ubi, ut Aristoteles loquitur, ἐξυγρανθῇ, hoc est, *humorem ita imbiberet, ut intumescat*; parte superâ sit tenuis ac gracilis magis *b*, quàm inferâ, ad modum uvæ pendulæ: unde & Cajus Plinius de eâ lib. XI, cap. XXXVII: *Inter tonsillas, uva nomine, ultimo dependet palato*. Ubi tamen pro *uva* rectiùs dixisset *gurgulionem*: cùm aliud sit membrum; aliud ejus incrementum, & inflammatio. Verùm nec Græci, nec Latini, hoc discrimen semper observant: ut de Græcis quidem liquet ex iis, quæ contra Archigenem, & alios, disserit Galenus lib. VI τῶν κατὰ τόπους *c* cap. III. De Latinis docet Celsus, qui libro VI, cap. XIV, & lib. VII, cap. XII, non morbum, sed partem morbo affectam, vocat *uvam*. Nec tamen hæc satis excusant Plinium: qui loquitur de membro eo, uti naturâ est; non quale est in morbo; quomodo σταφυλὴν vocari etiam Aristoteli vidimus. Nec aliter capiendus Celsus. Atque hæc, ut puto, si attendisset Galenus, non proprietatem vocis sic urgisset adversus Archigenem. Sed de isto satis. Nunc ostendendum, ex aquatilibus etiam remedia huic morbo esse à Deo nobis concessa. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Uva medetur garum cochlearibus subditum*. Et ejusdem libri cap. VI dixerat: *Testa ostreorum cinis uvam sedat, & tonsillas admisto melle*. Itidem adversus uvam ex cochleæ cinere remedium petere jubet Serenus Sammonicus cap. XV. Atque etiam Nicolaus Myrepsus tonsillis inflammatis, exteriùs jubet admovere cochleas crudas ex aqua pluvia calida. Vulgo quidem ibi scribitur κογχλίοις. Sed enim κοχλίας legas oportere, rectè vidit vir de re medicâ præclarè meritus, Leonartus Fuschius.

Strumas dicimus tumorem glandularum in cervice: qui, quia in gutture porcorum est creber, eo creditur esse χοιρὰς Græcorum. Quorum exemplo *cherades* etiam vocat Theodorus Priscianus in Φαινομένων εὐπορίστων lib. I, cap. XI. Huic morbo medentur lepores marini. Scribonius Largus, qui sub Claudio Cæsare vixit *d*, cap. LXXXI: *Ad strumas melius marini lepores oleo vetere necati faciunt, in plumbea pyxide clusi; quam diebus quadraginta diligenter alligatam oportet habere. Postea ex ea, pinnâ oblinenda sunt struma, superque eas pellis lanata non nimium tonsa, tegendi gratiâ, imponenda est*. Ac plura ibidem. *Præterea ostrea cruda, si tundantur, strumas sanant*; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. VI. Idem ejusdem libri cap. VIII: *Muranarum muria, & caputum cinis, cum melle sanat strumas*. Aliud etiam remedium ex cancrorum, ac muricum testis, mox subjungit. Et probat Dioscorides Parabil. lib. I, cap. CLV: item Marcellus cap. XV *e*: ubi & aliud ex lupo marino. Adhæc strumas, uti & ἀντιάδας *f*, sic dictas, ut Paulus *g* ait, quia sibi invicem oppositæ, quæ & aliter παρίσθμια, (vulgo *amygdalarum inflammationem* vocitant) omnia denique mala, quæ in collo expullulant, mirificè sanat purpuræ marinæ κροκὶς *a* collo viperæ injecta, ac deinde collo hominis, morbo affecti, appensa: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medic. facult. cap. de Pæonia. Verbaque etiam Galeni adducit Paulus Ægin. lib. III, cap. XXVI. Probat & Oribasius in IV ad Eunap. cap. de angina, & Avicennas lib. II Canonis Tract. II, cap. CXVI, & in III Can. Fen. IX, cap. X. Arabice est *Alargivan*: quod interpres reddidit *purpuram marinam*, & *muricem marinum*. Tangit idem remedium Dioscorides Parabilium lib. I, cap. CLV: ubi sis ejus interpretes Moibanum, & Gesnerum, vide.

Est & remedium colli è pediculo marino, qui Græcis φθεὶρ θαλάττιος *b*, Germanis similiter *waßerlusz*, vel *meerlusz*. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Rigor cervicis mollitur cum marinis, qui pediculi vocantur, drachmâ potâ*.

Τέτανος, qui *rigor* vocatur Cornelio Celso lib. II, cap. I, non solùm est convulsio, ac distentio musculorum cervicis; sed totius corporis, præcipuèque eorum, qui movent spinam dorsi. Sic convulsis, ac rigentibus, prodest jusculum ranarum cum sale, oleoque, conditum, ac comestum, conducunt & ranæ ipsæ. Ita Dioscorides Parabilium lib I, cap. CCXXXII.

Raucitas, quæ est ἡ τῆς φωνῆς τραχύτης *c*, gutturis affectio est, orta è catarrhi in fauces defluxu. Gloss. Philoxeni: *Ravus*: κόρυζα. Itaque prosint ei, quibus thorax, & aspera arteria expurgantur: ut sunt remedia inde dicta ἐκλείγματα. Persius sat. I:

> —— *Liquido cùm plasmate guttur*
> *Mobile colluerit.*

Hanc vim abstergendi guttur tribuêre etiam congro, uti & viscidorum piscium aliis. Quod adstruendum nobis auctoritate Clearchi Comici in Citharœdo. Sic enim ille apud Athenæum in XIVI

> Γόγγρον τε λιπαρὸν πᾶσι τοῖς ἰχθυδίοις
> Βρόγχιζε. τούτοις γὰρ τρέφεται τὸ πνεῦμα, καὶ
> Τὸ φωνάριον ἡμῶν εὐαυγὲς γίνεται.

Reddere sic possis:

> *Candente congro, viscidis & piscibus*
> *Vescare cunctis. Aliter illis spirans,*
> *Ac fit celerior vox, & expeditior.*

Sed de isto quidem fides esto penes auctores. Res apertior de siluro sale condito. Hunc enim voci adferre claritatem, legas quoque apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXIX, & Parabilium lib. I, cap. CXIV; item Paullum lib. VII *d*: *Silurus*, inquit, *sale conditus si edatur, arteriam humentem expurgat*. Videri id possit esse, non à natura siluri, sed salis solius, cui vis inest abstergendi. Sed adversatur Plinius; qui & recenti hanc vim tribuit. Sic enim scribit lib. XXXII, cap. VIII: *Vocem siluri recentes, salsive, in cibo sumti adjuvant*.

Iis, qui ob ulcus in thorace pus exspuunt, si salsus sit humor, & biliosus, non alienum est dare pectines, buccina, astacos, ac καραβίδας, sive locustas: ut est apud Alexandrum Trallianum lib. VII, cap. II, quod est de purulentis. Atque ibidem erinaceum præscribit, si ulcus fuerit sordidum, & paullatim pus effluat, non autem perfecta sit circumfusi humoris eruptio. In omni quoque sanguinis sputo piscem saxatilem commendat ex jure, anetho tamen assumto.

Tussis morbosa est quidem à pulmonis vi expultrice, sed irritatâ à materia pituitosa, vel aliâ, viam respirationis, ac vocis, obstruente. Hæc igitur pulmonis facultas in eo est, ut id, quod molestum est, per asperam pellat arteriam, idque musculorum beneficio; quibus opus, quia arteria illa, cùm sit cartilaginea, per se expellere non possit. Aëre autem è pulmonibus impacto in laryngem fit sonus ille, quem formaliter, ut in scholis loquimur, *tussim* nominamus.

In vehemente tussi adhibenda aqua hordei cum cancris: ut ait Avicennas III lib. Canonis, Fen. X, Tract. III,

cap.

a Strum. dum dist. Cas Scal. cap 9. sect. 106.

b Hippocrates 3 Prognost. cap. 21.

c De compositione medica secundum locos.

d Scribon. cap. 60. & 120.

e Pag. 109. edit. Frobrn.

f Tonsillas.

g Lib. 6. cap. 30.

a Stamen, sive flocculi, quibus alligatur: nisi potius ea voce, ut Rondeletio non injuriâ visum, significetur lana purpuræ crassior, & minus curata.

b Aristot. lib 5 Hist. Anim. cap. 31.

c Vocis asperitas.

d In iis, quæ à X incipiunt.

cap. III. Ac similiter cancros in vino maceratos, ac deinde tostos, superinsperso pipere, tussientibus præscribit Dioscorides lib. II Parabil. cap. XXXII, si vera est emendatio Jo. Moibani, pro κυρμωτῖ, vel κυρμωτοῖ, reponentis καρκίνοι. Aliud remedium tradit Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Tussim sanare dicuntur piscium modo e jure decoctæ in patinis ranæ.* Et cap. IX ait, *myacos prodesse pituitæ pulmonis.*

Φθίσις, sive tabes, propriè est exulceratio pulmonum cum lenta febre, extenuationem totius corporis inducens. Remedium illi tale, dummodo non sit perfecta, docet nos Dioscorides lib. II, cap. XI: Καρκίνοι ποτάμιοι, ἑφθοί, σὺν ζωμῷ ἰδίῳ ἐσθιόμενοι, φθισικοῖς ὠφελοῦσι. *Cancri fluviatiles cocti, & ex jure suo comesti, phthisicis prosunt.* Idem legas Parabilium lib. II, cap. XXXIX. Ac apud Aëtium II Tetrab. lib. IV, cap. LXVII. Est & Plinii lib. XXXII, cap. II: *Cancri fluviatiles ex jure sumti & phthisicis prodesse dicuntur.* De eodem sic Marcellus Empiricus operis de Medicamentis cap. XVI *a*: *Cancros marinos impari numero exustos, vel aridos tritos, & baccas lauream impari numero tritas, adjecto melle, atque adipe anserinâ remissâ, æquis ponderibus, universa permixta unum corpus facies, atque æqualiter in duodecim partes divides, & in cibo, aut in potione, laboranti phthisico dabis: mire proderit.* De numero impari quod ait, sine dubio superstitiosum est. At cancrorum eam esse vim, hodieque docet experientia. Quâ de re sic Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Quot emaciatos, & pene marcore confectos, squillarum, vel cancrorum usu, pristinæ sanitati restituerim, nihil attinet hic recensere.* Etiam cancros combustos commendat Capivaccius *b*.

a Pag. 119. edit. Basil.

b Lib. 2 Practica Medicinæ, cap. 7.

Nec cancri solùm prosunt: sed alia quoque aquatilium. Plinius lib. XXXII, cap. II: *Cachecticis, quorum corpus macie conficitur, tethya utilia sunt cum ruta, aut melle.* Subjungit hinc adversus febres remedia ex strombo.

Adhæc ranarum marinarum & palustrium coxæ, verno tempore in recenti frixæ butyro, cumque paullo origani, ac menthæ, apposito, non modò sunt delicatæ: sed etiam asthmaticis, ac tabidis, & inveteratâ tussi laborantibus, prosunt. Nimirum partibus arefactis humore suo humorem instaurant primigenium: præsertim elixatæ cum caponis jusculo; quod somnum conciliat suavem, ut sic partes arefactæ melius irrigentur.

Iisdem tabe laborantibus conducit esus torpedinis, squatinæ, rajæ, galei; ut est apud Hippocratem libro de internis affect. Nempe hæc concoctu quidem difficilia sunt: si tamen illæ fuerint stomacho vires, ut concoquere valeat; multum solidi præstant nutrimenti.

Idem de cochleis dixero: quarum esum phthisicis commendat Serenus Sammonicus cap. XIX:

Si vero phthisis annoso sedet improba morbo,
Intritas vino cochleas hausisse juvabit.

Iisdem, sed ex aqua clara, dulci, & fluida admodum, utiles ait Constantinus Afer lib. V, cap. XXV.

Sanè quanta sit vis nutriendi in hoc genere, ex eo colligere licet, quòd limaces cochleis inclusæ totâ hieme propriâ alantur substantiâ. De quo & Quercetanus diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de piscibus.

Ad thoracem etiam, nempe ad nervosas ejus partes, membranas, ac musculos, pertinet πλευρῖτις, quæ Lucillio, & aliis, *lateralis dolor.* Est verò pleuritis, cùm inflammatur ὑπεζωκὼς τὰς πλευρὰς ὑμὴν, *membrana interior costas succingens.* Nascitur ex sanguinis tenuis, & biliosi, affluxu. Dolor tamen est ex solutione continui ob humorem mordentem, vel tendentem. In hoc morbo, ut ait Alexander Trallianus lib. VI, cap. I, assumitur pisciculus, præcipue turdus, quia sit piscis tener, & humidus, & concoctu facilis, ac præterea alimentum gignens excrementi expers: unde & ait, *maris ptisanam* dici posse. Sed idem vitare jubet pectines, omniaque testacea: quippe quæ succi sint mali, ac ejectionem sputi vehementer impediant. De quo tamen aliter Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Lateris dolores leniunt hippocampi tosti sumti, tethyaque similis ostreo in cibo sumta.* Quippe & tethya est testacea: ut præter Plinium Aristoteles, Athenæus, atque alii, docent.

Priusquam à thorace, & eo contentis, abeam, unum hoc addam, quod particulariter feminas tangit. Glaucum ait Plinius *a*, sive, ut maliis libris est, glaucisc̄um, mulieribus facere copiam lactis. Ac similiter Arabs scriptor, Kiranides, opere de viribus lapidum, stirpium, animalium, quod Latinè barbarè vertit Gerardus Cremonensis. Est verò γλαῦκος piscis pelagius *b*, magnus *c*, quandoque tricubitalis *d*, carnivorus, cui & mugil sit in cibo *e*: eique is nomen hoc ex colore fortitus; qui γλαυκός, sive ὑπόλευκος, nempe ex albo cæruleus. Memoratur & Ennio ex Archestrato *f*. Quàm multis Græcorum laudetur, dicet Athenæus in VII *g*. Creditur is esse, qui Romanis *lechia* vocatur: sed alii repugnant. De virtute illâ glauci, quam dixi, ambigat aliquis; quia piscibus non ea videatur data vis nutriendi, sine qua esse copia lactis non possit. Sed nihil certius, quam multis piscium inesse vim alendi commodam: de quo mox pluribus dicendum. Smarides etiam lacti facere ubertatem, si cum ptisana sumantur, vel decoquantur cum fœniculo, ab eodem Plinio *h* traditum est. Atque addit: *Cancri fluviatiles illiti, vel marini, pilos in mamma, vel muricum carnes apposita tollunt. Squatinæ illitæ crescere mammas non patiuntur.*

a Lib. 32. cap. 10. sive edit. Parm. cap. 6.
b Aristot.
c Athen.
d Rondelet.
e Oppia. 3 A'λιευτ. vers 193.
f Apud Appuleium in Apolog.
g Cap. 12. sive pag. 295.
h Lib. 32. cap. 10.

Cap. XLI.

Hinc item ad ventris remedia ex aquatilibus. Quàm varie ventris vox sumatur. Cur veteres pro ventriculi ore dixerint καρδίαν: unde καρδιακῶν, & καρδιαλγίας appellatio. Remedium huic ex cochlea, imprimis Africana; item strombo, buccino, cancro. Quadruplex ventriculi functio. Ὄρεξιν cieri a squillis assatis; item ostreis. Ut tædium vini creetur è piscibus certis. Βραδυπεψίας remedia ex locusta, polypo, loligine: item cochleâ, conchis, cancris: & quæ ejus sit rei caussa. Retentioni ciborum conferre cochleas; vomitui, mullos. Iliaci, & colici morbi, discrimen. Colici remedium è cochleâ Libycâ, anguillâ, umbrâ. Dysenteriæ mederi silurum, scorpænam, astacum: deque his Plinius Valerianus correctus. Triplex intestini functio, & usus. Quod discrimen sit inter lientericos, & cœliacos. Erythinum, cancros fluviatiles, & alia quædam, alvum sistere. Contra eam cieri conchis, & cochleis: item cybiis, siluro, jure piscium recentium, gobio, lepadide, balano. Ani remedia e torpedine, cancro, mugile, mullove. Hæmorrhoidibus utilem esse sepiæ succum.

SEquitur γαστήρ, sive venter, sic propriè dictus. Nam etsi & γαστὴρ ipsi Hippocrati sit thorax: imò aliis caput sit venter summus: ut thorax, medius; is, de quo nunc sermo erit, distinctè vocetur venter imus: proprie tamen venter solùm est regio ea, quæ circumscribitur septo transverso, hypochondriis, & pube. Ut hic ordine sit agendum, primò de ventriculo, intestinis, ano: tum de jecore, liene, renibus, uretere, vesica: ac denique de membrorum illis, quæ generationi inserviunt.

Ventriculus œsophago junctus à dextro latere jecur, à sinistro habet lienem. Os ventriculi à veteribus, ob mutuum ejus cum corde consensum, nominabatur etiam καρδία, teste Galeno *i*. Atque hinc καρδιακοὶ dicuntur; quales sæpe animo deficiunt, extremis partibus frigentibus, sudore in vultu, & pectore, diffluente, pulsu denso, sed obscuro, circa cor tamen vehementi. Nempe in hoc affectu morbus quidem primariò est ab ore ventriculi: sed cor, & caput, συμπάσχουσι *k*. In remedio est, si viva comedatur cochlea, præcipuè Africana: quemadmodum est apud Dioscoridem Mat. Med. lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. IX. Favet quoque Marcellus, his verbis: *Cochleas, sed veras Africanas, conditas ex sale, & paullo olei coctas, sed non purgatas, qui jejunus ternas, aut quinas quotidie, & frequenter sumserit, rarissimo stomachi dolore vexabitur.* De strombis similiter Plinius lib. XXXII,

i Lib. 2 de Placitis Hippocratis, & Platonis.
k Simul patiuntur.

cap.

cap. VIII: *Strombi in aceto putrefacti prosunt cardiacis.* Etiam Alexander Trallianus lib. VII, cap. X præcipit esum buccini, cochlearum, cancrorum; idque quia resistant acrimoniæ humoris os ventriculi rodentis. Audiamus & Plinium Valerianum de re medica, sive, ut non incommodè dicens, *ἀνωνύμου* a lib. II, cap. XV: *His quos linquit animus, aut mens, & alienantur, quibusque vertigines fiunt, cochleas singulas cum sua testa tritas expassi cyathis tribus, calefacta potione, per dies novem dabis.* Pluraque ibi, ac inter alia hæc: *Cochlea Africana in cibo sumta stomachi dolori medentur.*

a Parabilium.

Functio stomachi quadruplex est; attractio, concoctio, retentio, & expulsio. Ad attractionem pertinet naturalis appetentia: quâ diminutâ oritur fastidium ciborum. Huic remedio sunt squillæ. Quippe nauseantem recreant stomachum, & ὄρεξιν b gignunt. Unde Horatius lib. II, sat. IV:

b Appetitum.

> *Tostis marcentem squillis recreabis, & Afrâ*
> *Potorem cochleâ.*

Ubi non de nihilo est, quòd poëta tostas dicat squillas. Nam olim eas assari solere, arguit hoc Anaxandridæ Comici in Cercio fabula c:

c Apud Athenæum lib. 3. cap. 23 sive pag. 106.

> Ἐρυθρότερον καρίδος ὀπτῆς σ' ἀποφανῶ.
> *Præstabo ut assâ sis magis squillâ ruber.*

Conducunt & ostreæ. Plinius lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea stomachum unice reficiunt: fastidiis medentur. Addiditque luxuria frigus obrutis nive, summa montium, & maris ima, miscens.* Ælianus lib. XIV de Anim. cap. IV ait, echinos prodesse stomachis ciborum fastidio laborantibus. Quod & Dioscoridi traditum, & Alexandro lib. I, cap. XV, quod est de epilepsia. Est verò cùm & appetentia est nimia, seu cibi, ut in βουλιμίᾳ d, seu vini, qualis vel naturâ, vel consuetudine, est in ebriosis. Et hac parte natura homini consuluit. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Mullus in vino necatus, vel pisces rubellio, vel anguillæ duæ, item uva marina in vino putrefacta, iis, qui inde biberint, tædium vini adfert.* Similiter è junioribus Capivaccius Med. Pract. lib. III, cap. VIII, quod est de siti morbosa: *Si immodicum sit desiderium vini, ut patiens ab hoc appetitu vindicetur, probatur vinum detentum in vase, in quo, patiente inscio, immissa sit, vel anguilla, vel lacerta viva, vel testudo lacustris, vel semina cantium.*

d Fame canina.

Altera stomachi functio est, quæ Græcis ἀλλοίωσις, barbaris nostris *alteratio* vocatur: concoctio nempe, sive cibi in chylum conversio. Cui adversantur ἀπεψία, sive cruditas, quando concoctio est nulla, & βραδυπεψία, ut Galenus e vocat, hoc est, concoctio tarda. Prior delinit in ἀτροφίαν, tabis speciem, in qua corpus non alitur: posterior terminatur in gracilitatem, ac maciem; quando quædam cibi partes convenienter immutantur, aliæ non item. His qui tarde concoquunt, conducunt locustæ, polypi, loligines. Hæc enim minimè vitiantur in stomacho; ut ait Cornelius Celsus lib. II, cap. XXVIII. Ac de locustis idem est apud Galenum lib. VIII Medicamentorum κατὰ τόπους f. Tale etiam remedium est apud Serenum Sammonicum cap. XIX:

e Lib. de diff. sym. cap. 4. & de symp. caus. lib. 3. cap. 1.

f Secundum loca.

> *Et potu, & fotu, stomacho conducit acetum.*
> *Seu cochleas undis calefactas, ac prope victas,*
> *Suppositis torre prunis; vinoque, garoque,*
> *Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.*

Par ratio concharum, & cancrorum fluviatilium. Nempe, quæ talia sunt, non omnibus quidem, sed illis tamen commodum præstant nutrimentum, quibus tardiùs concoquuntur cibi, eoque non corrumpuntur longiori morâ: cujusmodi in aliis etiam animantibus sunt capita, cerebella, testiculi, glandulæ, ventriculi, summi pedes.

Tertia functio est retentio, tamdiu durans, donec concoctio sit perfecta. Hæc læditur, dum chylus non satis diu retinetur. Ut in lienteria, qua cibi stomacho egeduntur non immutati. Item in cœliaca passione, quando nihil est in intestinis, quod impediat, quo minus cibi alvo egerantur semicocti. Sed de lienteria, & cœliaca passione, potius dictum in consideratione intestinorum, ubi de alvi fluxu. Hoc loco illud sufficerit, siquis stomacho sit tam infirmo, ut cibum nequeat retinere, à Sereno Sammonico a præscribi, ut cochlearum cinis è vino bibatur.

a Cap. 21.

Quarta postremaque stomachi functio est expulsio, quæ naturæ limitem egreditur: ut in singultu, ac vomitu. In singultu patitur stomachus à materia impacta: in vomitu, à materia stomacho recepta. In hoc manifesta est evacuatio: in singultu non item. Estque vomitui vicina nausea. Hac expellere stomachus conatur: vomitu autem id fit. Quod si vomitu cibum expellere, quam retinere, satius sit: ecce remedium à Plinio lib. XXXII, cap. VIII: *Vomitiones mulli inveterati, tritique, in potione concitant.*

A ventriculo venio ad intestinum: quod bifariam attenditur, quatenus dolori est obnoxium, ob nervos à cerebri sexto pari receptos: & quatenus organum est concoctioni, digestioni, & expulsioni destinatum. Dolor est nunc a vermibus, nunc a morbo iliaco, colico, vel dysenterico. Vermes gignuntur, putrescente alimenti materiâ; quia nec perficiuntur, nec excernuntur. Iliacus morbus propriè est ex obstructione intestini tenuis, quod Græcè εἰλεόν; unde morbus ipse εἰλεός. Tanta verò obstructio est, ut nihil queat descendere, nisi fortè paucula liquida; eoque stercus sæpe naturæ violentiâ sursum concitetur, perque os egeratur: quod letale esse indicium solet. Colicus propriè morbus est, cùm à frigido crassoque humore, aut spiritu flatuoso, κῶλον, sive intestinum crassum, sic obstruitur, ut nec flatum possis emittere. Dysenteria est excretio cruenta ab exulceratione intestinorum propter mordacitatem bilis flavæ, vel atræ. Contentus ero pauca ex aquatilibus remedia colico adscribere dolori, & dysenteriæ.

Colico dolori medetur cochlea Libyca una cum testa sua contrita & e vino pota, cum exigua portione myrrhæ, & piperis: ut est in Dioscoridis Materiæ Medicæ lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. XLVI. Etiam Marcellus cap. XXIX b cochleam ex Africa delatam commendat: sed imprimis ex iis quàm maculosissimam.

b Pag. 204. edit. Froben.

Præterea dolore colico laboranti jubet idem Marcellus sanguinem anguillæ ex aquâ tepida cum vino rubello duplici mensurâ dari, dum æger est jejunus, & sub dolorem. Promittit verò, non in præsentia modò opitulari: sed efficere, ne quis in posterum hoc morbo laboret. Vide eum cap. XXIX c. Alexander Trallianus lib. X in dolore colico ex humoribus frigidis contracto commendat pisces saxatiles addito semine flatibus digerendis idoneo: vel etiam cum allio, si eo gaudeant ægri. Sin affectus colicus natus sit ex calidis & biliosis humoribus; jubet ex piscibus eos adsumere, qui duriori carne sunt præditi: cujusmodi ab eo statuuntur ceris, orphus, glaucus, scorpius, canis, coryx, sepia, & lolligo. Ex testaceis verò laudat pectines, ostrea, cochleas marinas, item erinaceum: qui, præterquam quòd refrigeret, ac temperet, sapori etiam gratus est, alvumque & urinam ciet; ut ibidem traditur.

c Pag. 208. edit. Basil.

Σκιαινα, quod nomen retinet Plinius d, (*umbram* vocant Varro e, Ovidiusque f) in capite calculos gestat majusculos, qui colicum abigere dolorem creduntur; imò itidem præstare, ne redeat. Artifices ideo in Galliis eos argento includunt, ac vocant, *pierre de colique.* Auctor Bellonius lib. I de Aquatil. cap. X.

d Lib. 32. cap. 9.
e In 4 de L. L.
f In Halieutico.

Dysenteriâ vexatis, dum morbus is incipit, utilis est muria siluri; quia fluxûs ad summa cutis prolicit; ut apud Dioscoridem est lib. II Mat. Med. cap. XXIX. Atque, ut idem ait cap. XXXIV, garum dysentericis intestinorum ulcera cohibet, ac coercet. Quod pleniùs exponunt Galenus lib. XI de simpl. med. facult. cap. ult. & Aëtius Tetrabiblo I, lib. II, cap. CLI. Vide & Dioscoridem Parabilium lib. II, cap. LVII.

Insuper laborantibus dysenteriâ scorpænam, astacum, & ostreæ testam præscribit Plinius Valerianus lib. V, cap. XXVII: *Domarittimis*, inquit, *piscibus non multi sunt, qui expediri possint; sed scorpænam accipias conditam aceto,*

& cymino. Sed etiam astaco datur, ostreaque asthmate fessa juvat. Ubi pro *scorpina* legendum *scorpæna*: pro *astaco* autem *astacus*: quomodo Græcis dicuntur *σκόρπαινα*, & *ἀστακός*. De *astaco* error est ex scripturæ compendio tali, *astacus*.

Præterea, ut diximus, consideratur intestinum pro tri-plici functione, non quadruplici, ut de stomacho diceba-mus. Nec enim intestinum attrahit cibum è ventriculo; sed ventriculus sua vi transmittit in intestinum; unde tra-hit hepar. Prima igitur hic functio est concoctio: quam præstat, dum a pyloro alimentum devenit ad venas mesa-raicas. Nam in ventriculo quidem concoqui cibum, sed in intestino perfici, rectè traditum est Galeno lib. IV de Usu Partium, cap. XVII. Altera est digestio, sive distributio. Nam & confert ad secretionem, quæ venis fit mesaraicis utilem sugentibus succum: ut ait idem lib. VI de Loc. Aff. cap. III. Tertia est fecum, postquam, quod utile erat, attraxerunt venæ hepatis, expulsio per partem, ut Lucil-lius *a* vocat, posticam. Quod apertius est, quam ut ad-struendo illi cujusquam sit auctoritate opus. Sed subinde læditur facultas retentrix: ut in κοιλιακοῖς, & λειεντερ-ικοῖς. Utrisque continuò fluit alvus: sed in λειεντερίᾳ, (quæ sic dicitur, quia sit λειότης τῶν ἐντέρων *b*) retentio est nul-la, cùm ad eam opus sit siccitate, & asperitate quadam par-tium continentium. Hinc eò admodum cibi prodeunt, eoque prorsus crudi: sic ut cognoscere sit, quis cibus sit assumtus. At in κοιλιακοῖς, quia cibi diutius in ventricu-lo, ac stomacho morantur, eo non quidem cocti, sed nec crudi exeunt, verùm semicocti, & jam fœtentes. Ut dy-sentericis, sic cœliacis, siluri conducunt: sicut Diosco-rides docet locis ante memoratis. Huc etiam pertinet usus eorum, quæ comesta alvum sistunt: ut de erythino, sive erythrino, prodidit Xenocrates *c*. Item caro crustâ inte-ctorum, quando in aquis dulcibus elixa salsuginem posue-rint. Hoc de astacis, paguris, canceris, locustis, caridibus, gammaris, ac similibus, prodidit Galenus lib. III de ali-ment. facult. cap. XXXIV. Est & Plinii Valeriani lib. II Rei Med. cap. XXVII: *Ad ventrem sistendum cancri fluviati-les triti ex aqua bibuntur.*

a Apud Nonium in Postica.

b Intestinorum levitas, sive æquabilis superficies.

c De aquatilibus fragmento apud Oribasium.

Nec solùm peccatur alvo nimiùm liquidâ; sed etiam du-râ nimis. Atque hac parte etiam ex aquatilibus nobis con-suluit bonitas divina. Præcipuaque hic laus concharum, cochlearumque. Chamas, quidem & alias conchulas, in paullo aquæ coctas, & cum vino adsumtas, alvum cie-re, Dioscorides tradit lib. II Mat. Med. cap. IX. Similiter Galenus lib. III de Aliment. Facult. cap. XXX: ubi ait, alvum valde subduci ab urtica cum conchulis coctâ. Ac in III de Simplic. tradit, conchularum, & ostreorum, succo salso ventrem solvi: sed addit, carnis esu alvum sisti. Idem ex antiquioribus Athenæus docet lib. III *d*: ubi ex Dioclis Carystii libro de tuenda valetudine, ait, κινητικὰ εἶναι τῶν κογχυλίων κοιλίας καὶ οὔρων, μύας, ὄστρεα, κτένας, χήμας: *esse potissima ex con-chyliis ad alvum movendam, ciendumque lotium, myes, ostrea, pectines, chemas.* Atque idem de chamis pro-didit Icesius Erasistratius; ut postea narrat *e*. Audiamus & Latinos. Nam Cornelii Celsi est lib. II, cap. XXIX: *At alvum movent cochleæ, garum, salsamenta, ostrea, pelorides, echini, musculi, & omnes fere conchulæ.* Pli-nius quoque lib. XXXI, cap. VI, refert, talia *mollire al-vum leniter.* Et cap. IV ait: *Purgant & myaces.* Quorum naturam pleniùs postea explicat. *Horum*, inquit, *jus tra-ditur alvum, & vesicas, exinanire.* Neque hæc nescivit Horatius lib. II, sat. IV:

d Pag. 86. edit. Commel.

e Pag. 87.

——*Si dura morabitur alvus,*
Mytilus, & viles pellent obstantia conchæ.

f Al. 29.

Unde Serenus Sammonicus cap. XXVIII *f*:

Quodque satis, melius verbis docemus Horati:
Mytilus, & viles pellent obstantia conchæ.

Sic legendum: ubi *mugilus*, pro *mytilus*, est in editio-ne non eâ modò, quam Joa. Cæsarius recensuit; sed illa etiam, quam exhibuit Pithoeus in Epigrammatis, & Poë-matis veteribus. Subjungit deinde Sammonicus:

Sed cochleas prius est urticâ, aut furfure, pasci;
Purior hinc gustus noxâ sine moverit alvum.

Præter conchas, cochleas, & similia, vim alia habent alvum ciendi. Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Purgant & cy-bia vetera; privatimque cruditates, pituitas, bilemque, trahunt.* Cybium autem est pelamys concisa: pelamys est thunnus, antequam anniculus sit. De quo superius moni-tum. Antea verò ibidem dixerat Plinius: *Alvum emollit silurus e jure, & torpedo in cibo. Et olus marinum simile sativo, stomacho inimicum, alvum facillime purgat: sed propter acrimoniam cum pingui carne coquitur. Et omnium piscium jus.* Illud de siluro etiam firmatur ex Aetio: ut qui tetr. I, sect. III, cap. CLIX dicat, garum acrimoniâ suâ (ut quod vim habeat calidam, ac siccam) solvere alvum, si ei immittatur. Loqui autem se ait de garo ex siluro. Et sa-nè ea hoc etiam pisce fecisse garum, indicat Cælius Aure-lianus lib. II Tardarum passionum, cap. I: ubi *garum* ait esse *liquamen ex pisce siluro confectum.* Nempe variis e pi-scibus garum fiebat; ut antè diximus.

Quod verò de jure piscium Plinius verbis ait adlatis, id firmare est ex Dioscoride lib. II Mat. Med. cap. XXXV: ubi refert, jus piscium recentium, per se sumtum, vel ea vi-no potum, subducere alvum. Ac, quomodo præparari debeat, subjungit. Ejusdem libri cap. XXXII docuerat idem Dioscorides, quo pacto sit gobio utendum, ut alvum sub-ducat ἀταράχως *a*. Etiam cap. XXIII dixerat, alvum mol-liri sepiæ coctæ atramento. Sunt & ista Plinii, loco antè in-dicato: *Solvunt & alvum sepiæ. In cibum dantur cum oleo, & sale, & farina decoctæ. Mænæ salsæ cum felle taurino illitæ umbilico alvum solvunt.*

a Citra perturbationem.

Liparis item, Plinio *b* memorata, alvum ciet pingue-dine suâ; quæ non modò intestinis inest, sed etiam sub cute; sic ut caro tota nihil nisi pinguedo esse videatur. Et ideo liparis dicitur, quia λιπαρός, hoc est, pinguis. Ron-deletium sis adi lib. IX de Piscibus marinis, cap. VIII; & quæ cap. XXXI dicebamus.

b Lib. 32. cap. 11.

Balani adhæc, ut ait Xenocrates *c* (cujus interpres Rha-sarius, præter morem veterum, pro eo *glandes* dixit) *sunt ad alvum molliendam accommodati. Succus eorum sim-plex confici non potest. At jus decoctorum ad excretionem valet. Qui vero in petris vitam non degunt, acres sunt, & medicamenti facultatem præ se ferunt, & plus ventrem citant, quam urinas moveant.* Quæ Latine adduximus, quia Græce nondum prodierunt.

c Fragmento de aquatilibus apud Oribasium.

Intestinis nunc subdam, quæ ad podicem pertinent. Nam & hic primæ concoctioni inserviunt. Ut Dioscorides ait lib. II, cap. XVIII: ἕδραν ἐκτετραμμένην, ἢ προπεπτωκυῖαν (νάρκη θαλασσία) στέλλει προστιθεμένη: *Torpedo marina sedem eversam, vel procidentem, coercet.*

Callosas etiam sedis rimas (Græci ῥαγάδας vocant) sanat cancrorum fluviatilium ustorum cinis, cum cerato rosaceo impositus: ut apud Dioscoridem est Parabilium lib. I, cap. CCXXI. Medetur & caput mænidum, ac smaridum: ut traditum Galeno lib. XI Simpl. Aliud quoque remedium dabit Marcellus cap. XXXI *d*: *Carnes ex capitibus mugi-lum, sive mullorum decoctæ, & cum melle subactæ, at-que impositæ, vitiis ani plurimum prosunt.*

d Pag. 221. edit. Froben.

Sanguinis per ani venas effluvium αἱμορροῒς dicitur. Hac si opus conducet sepiæ elixæ succus. Nam & sangui-nem gignit tenuiorem, & per hæmorrhoides excretio-nem facit.

Cap. XLII.

De vitiis jecoris, ut aquâ intercute: cui medentur cochleæ, cancri, adeps delphini. Ejusdem doloribus remedium ex scorpio marino, & conchis. Item adversus illius duri-tiem, è centrina. Splenis remedia ex aquatilium variis. Renum remedia ex myacibus, ac vesicæ calculo, ex scor-pio marino, & lucii maxillis. Eidem etiam medera cal-culos, qui reperiuntur in baccho, scorpio marino, cora-cino, astaco. Stranguriæ occurri scorpione marino, ac cochleis ustis, ut & pulliceditis, aco. Οὐρητικὰ esse mytilos, ostrea,

ostrea, pectines, chamas, echinum marinum, pelorides, glycymeridas, atque adeo jus omnium piscium.

Hinc incipiam agere de alterius concoctionis, digestionis, & excretionis instrumentis. Ubi primò de hepate videndum, sanguinis, & venarum principio: mox de vesicula fellis, liene, renibus, uretere utroque, vesica; quemadmodum superiùs recepimus.

Hepatis vitia sunt quævis intemperies, tumores, obstructiones. Ab intemperie frigidâ sunt nutritionis imminutio, quam ἀτροφίαν dicimus: cruenta excretio, quam morbum hepaticum, vel dysenteriam hepaticam, vocamus: chyli non in sanguinem, sed humorem aquosum, & pituitosum, conversio, quam appellamus hydropem. His quoque remedia ex aquatilibus data esse, ostendam.

Si metus sit à pituita crassâ, ne transitus in aquam fiat intercutem; modò curabilis sit morbus, ex piscibus prosit edere gobium, callionymum, cuculum, scorpium, & similes pisces siccos. De quo Hippocratem vide lib. de Affectibus intern. *a* Idem postea *b* hepatico in morbo uti jubet γαλεῷ, νάρκῃ, τρυγόνι, καὶ βατίσι τῇσι μικρῇσι, πᾶσιν ἑφθοῖσι· *galeo, torpedine, pastinacâ, & batidibus parvulis, omnibus coctis.* Est autem βατὶς raja femina; ut mas, βάτος: sicuti etiam existimat Rondeletius lib. XII de pisc. mar. cap. III.

a Sect. 5. pag. 104. edit. Wechel. an. 1595

b Pag. 109 ejusdem edit.

Cochleæ crudæ, si cum calicibus suis imponantur, hydropicorum tumores discutiunt: non priùs tamen amovendæ, quàm omnem exhauserint humorem. Ita Dioscorides lib. II Materiæ Med. cap. XI. Ac Parabilium quoque, quæ Dioscoridis nomen præferunt, libro primo cap. LXIX; nec non apud Aetium *c*, adversus hydropem præscribuntur cochleæ denæ, carnibus pariter, ac testis, contritæ, & impositæ, donec, humore siccato, quæ antea adglutinatæ erant, decidant. Ad hydropem quoque, præcipuè ascitem, prodest, si cancri fluviatiles siccentur & conterantur, sine forcipibus, sive acetabulis, ac cum pauxillo opii, & aquæ, bibantur: ut est Dioscoridis Parabil. lib. II, cap. LXVII. Eosdem aquæ fluminis, unde educti, misceri, ac sic bibi, jubet Aetius lib. X, cap. XXVI.

c Lib. 10. cap. 29.

Aliud etiam remedium suggerit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Hydropicis medetur adeps delphini liquatus, & cum vino potus.* Idem firmat, quæ priores de scorpio, & conchis, adversus hepatis dolores scripsere. Sic enim ille lib. XXXII, cap. IX: *Jecinoris doloribus scorpio marinus in vino necatur, ut inde bibatur. Concha longa carnes ex mulso pota cum aqua pari modo, aut, si febres sint, ex aqua mulsa.* Illa verò de cochleis antea nobis memorata comprobat Plinius Valerianus lib. II rei medicæ, cap. XV: *Jecori prodest, si cochlea Africana coquuntur intacta ex aqua, deinde in prunis torrentur, tunc ex vino, & garo, eduntur impari numero. Prosunt item vivæ cochleæ ex aceto devoratæ.* Sed, de impari numero, quod addit, sine dubio à superstitione est.

Præterea illitum centrinæ oleum emollit duritiem hepatis, atque etiam corroborat; præcipuè si admisceantur adstringentia; ut sunt cyperus, spica nardi, absinthium, ladanum, styrax: sed tum emollit minùs. Atque hæc se expertum ait Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Juvenem,* inquit, *quendam olim, cum, scirro hepatis penè confirmato, jam jam in hydropem, omnium judicio, prolapsurus videretur; nos, præter omnium opinionem, medicamento ex oleo hepatis centrinæ, mastiche, spicâ Celticâ, ac modico styrace confecto, curavimus.*

Partim ad jecur, partim ad κύστιν χοληδόχον, hoc est, folliculum, fel ex jecore attrahentem, pertinet ἴκτερος, qui Latinis *morbus arquatus,* vel *regius,* vel etiam *aurigo:* quando nempe vel ex intemperie hepatis calida & siccâ, vel obstructione folliculi memorati, bilis multa sanguini miscetur, & ad cutem propellitur; unde illi color χλωρὸς *d*, sive luteus. In hoc morbo conducunt, quæ vomitum, & alvum cient: quod qui piscium præstent, jam antea diximus.

d Hippocrates lib. 2 de morbis, sect. 5. pag. 71. edit. Wechel.

In splenis morbo scorpium, draconem, gobium, cuculum, callionymum, coctos, & frigidos, commendat Hippocr. lib. de affect. intern. Adhæc item rhombus conducit impositus vivus: ut ait Plinius *a*. Sed quod ait, opus esse postea in mare remitti, id sine dubio vanum est.

Eidem medetur imposita torpedo: ut est apud Marcellum Empiricum *b*.

Myaces purgant renes; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX.

In renum, & vesicæ affectionibus, præcipuè considerantur ulcera, calculus, & urinæ incontinentia, vel suppressio. De primo sic Plinius Naturalis Historiæ lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea vesicarum ulcera repurgant.* De altero ita Plinius Valerianus lib. II Rei Med. cap. XXXIX: *Scorpio marinus, in vino necatus, vesicæ vitia sanat, & calculos pellit: ipse autem editur, & vinum bibitur.*

a Lib. 32. cap. 9. ac similiter Marcellus Empiricus c. 23 sive pag. 165. edit. Froben.

b Cap. 23.

Præterea in lucii ossa maxillarum, in cinerem, aut pulverem redacta, si drachmæ pondus assumatur, prosunt calculosis in urinæ meatibus, sive id absumendo pituitam, quæ calculum detinet; sive hunc deorsum pellendo, fiat. Addunt & cineri isti pulverem e dentibus apri, & stercore murium: atque hæc pro se habent arcana; ut ait Capivaccius lib. III Medicinæ Practicæ, cap. XXVIII.

Imprimis verò adversus calculum prodesse dicuntur calculi varii, qui in piscibus reperiuntur. Plinius Valerianus de re Medica lib. II, cap. XXXIX: *Inveniuntur etiam in bacchi piscis capite ceu lapilli. Hi poti ex aqua calculosis præclare medentur.* Ubi dubium, an bacchos intellexerit ex genere asellorum; de quibus dictum antea: an ex genere mugilum; de quo sic Marcellus Empiricus cap. XXVI *c*: *In capitibus piscium, id est, mugilum, aut mullorum, spina invenitur cani similis: hæc renibus apposita, vel alligata, miro remedio est.* Itidem in scorpione marino se res habet. Plinius quoque Valerianus loco ait memorato, de calculo agens: *Lapillus, qui invenitur in scorpionis marini cauda, utiliter potatur.* Ac ibidem: *Inveniuntur in brancis capitis piscis quasi lapilli, qui poti ex aqua calculosis præclare medentur.* Ubi pro *brancis* emendo *bacchi*, præeunte Plinio Secundo lib. XXXII, cap. IX *d*. Lumbis, & renibus sanandis tale est remedium apud Sammonicum cap. XXV:

Aut tres ex vino cochleas fervescere coges,
Cumque suis domibus franges, piperis quoque grana,
Ter quinque adjicias, potuque juvaberis illo.

c Sive edit. Froben cap. 179.

d Ubi tamen vulgo banchi. Sed bacchi est in MSStis. Is piscis est ex asellorum genere; ut antea dictum.

Adhæc in capite coracini lapis reperitur utilis nephriticis: quod & Rondeletius *e* se ait expertum. Est autem is piscis saxatilis, sic dictus, vel quia colorem habeat ὡς κόρακος *f*, ut Oppianus *g* putat: vel quia assiduè τὰς κόρας κινεῖ [?] *h*, ut est apud Athenæum lib. VII *i*. Nec, si Dorioni fides, alius est ac σαπέρδης, piscis Ponticus; unde Persius sat. V:

Et quid agam? rogitas? saperdas advehe Ponto.

Amni tamen, ac mari, esse communem, ait Plinius lib. XXXII, cap. XI.

e Lib. 5 de pisc. marinis, cap 8.

f Corvi.

g Lib. 1 Ἁλιευτ. vers. 133.

h Pupillas movet.

i Cap. 17. sive pag. 309.

Adhæc in astacorum capitibus lapilli sunt rotundi, quos vulgus *cancrorum oculos* vocat. Hi, si in pulverem triti cum albo bibantur vino, plurimùm conferunt laborantibus calculo: ut Quercetano etiam visum diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de piscibus. Atque idem addit, limacum testas, quæ terrestres quidem sunt cochleæ, sed marinis naturâ similes) si in aceto dissolvantur, non minorem habere vim expellendi calculum, quàm remedium ex corticibus ovorum, vel lapide Judaico apparatum: quæ tantopere prædicantur.

Nunc venio ad vitia urinæ reddendæ. Ubi peccatur non uno modo, quia plura sunt, quibus sit opus ad hanc functionem. Quippe primùm à renibus humor ille corporis saccatus, ut vocat Lucretius *k*, à vesica rectis attrahitur fibris: inde ab ea aliquamdiu detinetur fibris obliquis, ne continuò mejere cogamur: denique idem ab expultrice vi vesicæ foras per fibras compellitur transversas. Peccatur verò imprimis, vel incontinentiâ urinæ, vel suppressione. Incontinentiâ, ut in στραγγουρίᾳ, sive stillicidio. Hoc vitium emendat scorpius marinus cum lilii radice; ut est apud Plinium

k Lib 4. vers. 122.

lib. XXXII, cap. XI. Praeterea adversus urinae incontinentiam prosunt usta omnia, quia vim habent siccandi. Hujusmodi sunt cochleae caro, testaque cremata, trita, inque potu data. Ad haec ῥαφίδα, sive acum combusseris, & cinerem in potu dederis, medeberis stillicidio urinae; ut est apud Galenum lib. III Εὐπορίστων.

Urinam contrà movent μύες, ὄστρεα, κτένες, χῆμαι· *mures, ostrea, pectines, chamae*: ut ait Diocles Carystius *a* apud Athenaeum lib. III *b* quod & superiùs diximus, cùm de αἱματίτου *c* usu in re cibaria ageremus.

a Libro de tuenda valetudine.
b Cap. 9. sive pag. 86.
c Sanguinis expertium.

Echinus item marinus, ut stomacho utilis est, & bonam facit alvum, sic urinam etiam ciet: quemadmodum Dioscorides docet lib. II Med. Mat. cap. I. Idem tradit Aelianus lib. XIV de An. cap. IV: ac Trallianus cap. de epilepsia. Jubet autem sumere ex calido aliquo, sive absinthite, sive condito.

Eandem vim habent pelorides. Interea glycymeridas urinam magis, quam pelorides, ciere, apud Xenocratem legas in ea fragmenti apud Oribasium parte, quae Latinè duntaxat prodit.

Sed quid multis opus? quando, ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX, *Omnium piscium jus urinas ciet, e vino maximè.* Ac postea quoque, cùm varia enumerasset, quae alvum purgent, ait iisdem vim esse exinaniendi vesicas, renesque purgandi.

Cap. XLIII.

De partium, quae generationi inserviunt, morbis, ac remediis: ac duplici istorum consideratione. Unde fit suffocatio uteri, eique medecina e phoca, ungue marino, delphino. Carcinomatis vulvae remedium e cancro fluviatili. Uteri, quatenus generationi dicatus est, triplex consideratio. Menses cieri polypodiis, sepiolis, felle scorpii marini, cinere marini pulmonis, echinis tusis, cancris coctis cum lapatho, apio, vel hyssopo. Eosdem contra sisti echeneide, & cancris ex aqua potis. Partum educi ope siluri, cancri, torpedinis; & quo pacto hoc auxilietur: juvare etiam cochleas, si suffumiges oculis piscis salsi. Suffitus e polypo, locusta, perca, maena, post partum conducibiles. Verendis virilibus remedia ex salsamentis, & cochleis. Venerem cieri cochleis, erythinus, jecore ranae, dente crocodili, hippocampo, nervo rubetae, polypo, barbaro. Impediri eandem tum felle torpedinis, cujus ratio allata; tum echeneide, & hippopotami pelle.

MEmbra ventris, de quorum morbis diximus, faciunt ad conservationem individui: sequuntur illa, per quae species perennat. Ut in muliere est uterus; in viro testes, ac veretrum. Propterea quae hujusmodi sunt, bifariam consideramus, ut partes viventes, & ut determinatas ad speciei continuationem. Priori modo affectus uteri est strangulatio, proveniens ex obstructione vasorum semen, vel menstruum sanguinem, deferentium: unde provenit refrigeratio uteri, ac ejus convulsio, & tandem animi deliquium.

Suffocationi matricis medetur caro vituli marini, juxta Avicennam. Imò Hippocrates ipse, libro de natura muliebri *d*, cùm graveolentium suffitum praescribit, inter eos etiam phocas recenset. Eadem de causa hystericis prosunt suffitus unguis marini: ut docet Dioscorides lib. II, cap. X. Ungues vocat εὐώδεις, quod non interpretandum *bene olentes*; sed gravis, ac vehementis odoris: ut bene ad eum Dioscoridis locum annotavit Janus Antonius Saracenus. Nec enim bonis odoribus ea vis: & constat, unguem marinum quodammodo castoreum redolere. Addam & remedium e Plinii lib. XXXII, cap. X: *Delphini adipe lumina accensa excitant vulva strangulatu oppressas. Item scombri in aceto putrefacti.*

d Sect. 5. pag. 139. edit. Wechelianae.

Ulcera etiam vulvae, & quae hujus generis, pertinent ad communes affectus. Remedium ibidem Plinius tale adducit: *Carbunculos, & carcinomata in mulierum parte, praesentissimo remedio sanari tradunt cancro femina, cum salis flore contuso post plenam lunam, & ex aqua illito.* Sed de ulceribus universe inferiùs dicetur.

Quatenus autem uterus ad continuationem speciei determinatur, triplicem habet facultatem; unam purgationis menstruae, alteram conceptionis, tertiam partus. Purgatio nunc cienda, nunc sistenda. Ad menses ciendos conducunt bolbidia, sive polypodia; item si sepiolae in vino, & oleo coctae, edantur; ut Hippocrates tradit in secundo de morbis muliebribus. Idem eo opere, & lib. de natura mulierum, commendat fel scorpii marini lanâ exceptum, & in umbra siccatum. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. X: *Pulmones marini cinis adalligatus egregiè profluvia purgat. Echini viventes tusi vino dulci poti.* Et post aliqua: *Cancri in jure cocti cum lapatho, & apio, menstruas purgationes expediunt.*

Echeneis contrà, sive remora, quae naves sistit, eamque, Plinio *a* teste *ob caussam amatoriis quoque veneficiis infamis est, & judiciorum ac litium mora: quae crimina una laude pensat, fluxus gravidarum utero sistens, partusque continens ad puerperium.* Idem lib. XXXII, cap. X: *Cancri ex aqua poti* (dicuntur) *profluvia sistere: ex hyssopo, purgare.* Quare, quòd superiùs, ut vidimus, ciere menses ait, id non à natura cancri fuerit; sed e praeparandi modo, quem antè diximus. Atque hoc firmat, quòd Plinius in verbis proximè allatis ait, ex aqua menses sistere, ex hyssopo purgare.

a Lib. 9. cap. 25.

Sunt & remedia ad partus continendos. Plin. lib. XXXII, cap. XI *Cancros ex aqua recentes, vel aridos, bibunt ad partus continendos.*

Partum quae juvent, mortuumve educant, tradit Plinius ibidem: *Siluri, inquit, suffitu, praecipuè Africi, faciliores partus fieri dicuntur.* Ac post aliqua: *Cancri ex aqua poti, si partus stranguletur, auxiliantur.* Et mox: *Hippocrates ad purgationes, mortuosque partus utitur illis cum quinis lapathi radicibus, cum ruta, & fuligine tritis, & in mulso datis potui.* Ac postea: *Mirum quod de torpedine invenio: si capiatur, cum Luna in Libra fuerit, triduoque asservetur sub dio, faciles partus facere postea, quoties inferatur.* Sine dubio est id, ut multa in eo alia, superstitiosum. Quod si admota torpedo partum juvet, fuerit ex eo; quòd, natura à torpedine stupefactâ, dolor non sentiatur; & hoc pacto, quasi induciis quibusdam, firmetur natura.

Illi verò, quod de cancris dictum, simile hoc de cochleis apud Serenum Sammonicum cap. XXXIII:

Atque ubi jam certum spondet pregnatio fetum:
Ut facili vigeat servata puerpera partu,
Dictamnum bibitur, cochleae manduntur edules.

Partum quoque accelerat, si suffumiges oculis piscis salsi: ut Capivaccius tradit lib. IV Medicinae practicae, cap. IX.

Varia etiam conducunt à partu. Ipse enim Cous senex lib. I γυναικείων *b*, ut λόχια *c* meliùs fluant, polypis, ac locustis, vesci jubet. Est & Plinii lib. XXXII, cap. X: *Percarum, vel maenarum capitis cinis admisto sale, & cunilâ, oleoque, vulvae medetur: suffitione quoque secundas extrahit.*

b De morbis muliebribus.
c Purgamenta post partum.

Quemadmodum verò de genitali mulierum parte dicebamus: ita de virili etiam statuendum; eam attendi bifariam, ratione affectûs communis, & particularis. Ad communem pertinet illud Plinii libri XXXII, cap. IX: *Carbunculos verendorum privatim salsamenta cocta cum melle restinguunt. At testem, si descenderit, cochlearum spuma illitus volunt.* Et hoc Sereni Sammonici cap. XXXVI:

Sin autem existit durum ubi glandibus inguen,
Proderit induci cochleas cum melle minutas.

At particularis affectus sunt, quae ad partem hanc pertinent, non quatenus est pars vivens, sed quatenus Veneri destinatur. Huic quoque rei prospexit Deus aquatilia condendo. Nam alia sunt idonea Veneri ciendae, alia exstinguendae. De prioribus sic Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Concitant cochlearum fluviatilium carnes sale adservatae, & in potu ex vino datae: erythini in cibo sumti: jecur ranae diopetis, vel calamitae, in pellicula gruis alligatum: vel dens crocodili maxillaris annexus brachio, vel hippocampus: vel nervi rubetae dextro lacerto adalligati.* De erythino, sive erythrino, favet

Xe-

Xenocrates: qui in fragmento de aquatilibus ait, Venerem ciere, si bibatur vinum, in quo erythinus fuerit suffocatus.

Polypi quoque esum ad Venerem conferre, Diocles tradidit libro primo Salubrium, & inde Athenæus lib. VII a. Similiter Paulus Ægineta lib. I, cap. XXXV, quod est de Venere. In caussa est, quòd piscis hic multum nutriat, & sit flatuosus, & salsugine sua creat pruritum. Nec solùm ea est polypodis vis; sed omnium piscium mollium; ut Athenæus lib. VII ex Diocle ait, & ex Rufo Aetius lib. III, cap. VIII. Dioclis verba sunt ista b: Τὰ δὲ μαλάκια πρὸς ἡδονὴν, καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια μάλιστα δὲ οἱ πολύποδες· *Molles ex piscibus, & sapore valent, & Venerem juvant: præcipue polypodes.* Itidem, ut Paulus Jovius lib. de Pisc. Rom. cap. XXXVIII ait, burbatus & sapore præstat, & Venerem auget. Est verò is Larii ac Mantuani lacus piscis, Venetis *varnas* dictus, *carpenas* Ticinensibus, Placentinis atque aliis Padi accolis.

Quia verò non omnibus, nec semper, conducit Venus: eò & data homini remedia, quæ illam impediant. Sic penis arrectionem prohibet fel torpedinis, si bibatur: ut est apud Galenum lib. II Euporistôn, cap. LXXV. Apud Plinium quoque est lib. XXXII, cap. II: *Venerem inhibet echeneis, & hippopotami frontis e sinistra parte pellis in linteolo adalligata, felve torpedinis vivæ genitalibus illitum.* Ubi per *vivæ fel*, recens exemtum intelligi, satis apertum arbitror. Quid mirum autem, cùm torpedo (ut Turpilius in Heteræ c loquitur) torporandi habeat vim, hoc est, torporis inducendi? Etiam homo si biberit vinum, in quo suffocatus est mullus, ad Venerem fit impotens: ut ex Athenæo dicebamus lib. II, cap. XXIX.

a *In piscibus à II insipientibus.*

b *Locus ante memoratus è penultimo Athenæi lib. 7. cap. 19.*

c *Apud Nonium Marcellum in Torporavit.*

CAP. XLIV.

Ad brachia, femora, pedes, acceditur. Usus unguium, ac remedium scabritiei unguis ex alece. Medicina pernionum, & digitorum fissuris, ex cancris. Alia item pernioni medicina ex pulmone marino, & ostreis. Morbi articularis caussa gemina: ac ejusdem remedia ex torpedine, quæ posterioribus Græcis νάρκωνα, & quæ caussa tantæ facultatis. Obiter de vi simili narcissi, & vocis ejus etymo. Præterea arthriticis prodesse cochleas, hirudines, ranas, rubetas, leporem marinum, fibrum, vitulum marinum, centrinam; cujus & etymum memoratum. Ischiadico morbo remedium ex fibri muria, item cochleis è vino.

NUnc ordo exigere videtur, ut à ventris morbis, ac remediis, gradum capessam ad considerationem eorum, quæ Græci nuncupant κῶλα: ut sunt rami è vivo corporis trunco exstantes. Hujusmodi sunt brachia e thorace dependentia. Sed præcipuè id nomen, ut Pollux a indicat, merentur femora, & pedes. In hisce nihil, si pilos excepens, abjectius videtur unguibus. Ut quos Natura, si Aristotelem b audimus, non excogitarit πρὸς χρῆσιν c, sicut in animantium aliis; sed ut essent σκεπαστήρια τῶν ἀκρωτηρίων d. Verùm haud dubium, quin ungues non modò ornent, sed digitos etiam muniant: quod Aristoteles ipse tradidit in primo de Usu Partium. Scabritiei illorum mederi docet Plinius lib. XXXII, cap. X. *Alex defervefacta unguium scabritiem, cutisque e capite manarum, extenuat.*

Gravius est malum, quod Græcis χίμετλον, quasi χείμετλον, ἀπὸ τοῦ χειμῶνος e vocatur. Latinis est *pernio*, quasi *pernio*, à πτέρνα, *calx*: unde Onomasticon: *Pernio*, χίμετλον. Exulceratis jam pernionibus, acrimis pedum, prosunt cancri fluviatiles usti, melle, aut cerato excepti. Ita Dioscorides lib. II Mater. Med. cap. XII, & Parabil. cap. CLXXXVI, item Aetius lib. II, cap. CLXXIV. Ubi addit, etiam sanare digitorum fissa, quæ Græcis ῥαγάδες, & ἕλκη. Præterea memorato Parabilium loco legas, conducere pernionibus pulmonem marinum tritum, ac pro cataplasmate impositum. Adhæc ostreorum testas, admisto melle, perniones sanare, est apud Plinium Secundum lib. XXXVI, cap. II.

a *Lib. 2. cap. 4 fol. 40.*

b *Lib. 4. de Partibus Animal. cap. 10.*

c *Ad usum aliquem.*

d *Integumentum extremorum digitorum.*

e *Ab hieme.*

At longè gravissimum est malum podagræ, gonagræ, chiragræ. Sed hæc continentur generali nomine ἀρθρίτιδος a: quod & ἰσχιάδα b comprehendit. Itaque deinceps veniam ad artus, sive, ut Græci vocant, ἄρθρα: unde & morbus ἀρθρῖτις, quemadmodum Latinis *morbus articularis*, nominatur.

a *Articularis morbi.*

b *Arthritidem coxendicis.*

Morbi hujus caussa est gemina: una est articuli imbecillitas. Articuli autem nomine intelligo non modò ossis caput, & κοτύλην, sive γλήνην, hoc est, ossis cavitatem, quod caput, sive processum alterius ossis recipit; sed etiam membranas, ligamenta, tendines; & quicquid natura articulorum gratia fabricavit. Altera caussa est humor superfluus, qui in articulum receptus vel tensione, vel calore eo, qui fit præter naturam, parit dolorem. Noxius ille humor, si pedes infestet, ποδάγρα vocatur; si manus, χειράγρα; si genu, γονάγρα; si coxas, ἰσχιάς: sin varios occupet articulos, generali nomine ἀρθρῖτις dicitur: ut docet Galenus in III Aphor. comment. XVI, & Aetius lib. XII, cap. VI.

Podagræ, & omni morbo articulari, prodest, si torpedo nigra parti dolenti viva imponatur: quomodo Anteros, Cæsaris libertus, curavit hunc morbum; ut est apud Scribonium Largum cap. CLXII, & Marcellum cap. XXXVI c. Apud Æginetam quoque lib. VII, cap. XVII, legas, podagram mirum in modum leniri, si apposueris, quo loco dolet, ishiam remedii diatuspænes: ubi remedium idem intelligitur. Nam Græcè est, διὰ τῆς νάρκης. Quippe νάρκωνα est eadem, ac *torpedo*: imò unde novella Græciæ vox originem traxit. Neque remedium hoc in minuto duntaxat dolore locum habet; sed etiam in inflammatione. Nimirum ea est piscis illius natura, ut obstupefaciat, & hoc pacto auferat dolorem: sicut diximus, cùm de sedando capitis dolore ageremus. Interea & cocta idem præstat: ut Trallianus ait lib. XI. Jubet verò cum ea coquere narcissum: nempe quia βαρύοδμον ἄνθος ναρκῶν ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις. *gravis odoris flos torporem inducit nervis*: ut ait Clemens Alexandr. lib. II Pædag. Quomodo & Plinius ait lib. XXI, cap. XIX, *nervis inimicum, caput gravantem, & a narce narcissum dictum, non à fabuloso puero.* Ut in eo conveniant torpedo, & narcissus, quòd νάρκην, hoc est, torporem, stuporemque, inducant nervis, sic ut sensus, & motus, iis auferatur.

c *P. 249. edit. Froben.*

Cochleæ quoque, si crudæ imponantur, podagricas inflammationes leniunt: ut Dioscoridi observatum lib. II, cap. XI. Ac cap. XXXIX tradit, pulmonem marinum, si fuerit recens tritus, auxiliari podagricis. Alia quoque remedia suggerit Plinius. Ut lib. XXXII, cap. X: *Hirudines, quas sanguisugas vocant, multi podagris quoque admittendas censuere. Decidunt capite, & pondere ipso sanguinis detractæ, aut sale adspersæ. Aliquando tamen adfixa relinquunt capita: quæ caussa vulnera insanabilia facit, & multos interimit: sicut Messalinum e Consularibus patriciis, cum ad genua admisisset. Invehunt virus remedio verso: maximeque rufæ ita formidantur. Ergo sugentia ora forficibus præcidunt: ac veluti siphonibus defluit sanguis: paullatim morientium capita se contrahunt, nec relinquuntur.* Idem cap. præcedenti remedium præscribit è ranis: *In articulis morborum impetus sedant ranæ subinde recentes impositæ, quas quidam dissectas jubent imponi.* De iisdem, & aliis, hæc antea d dixerat: *Podagris, articularibusque morbis, utile est oleum, in quo decocta est rana, & ipsius intestina, & rubetæ ornis cum adipe vetere. Quidam & hordei cinerem adjiciunt, trium generum æquo pondere. Jubent & lepore marino recenti podagram fricari: fibrinis quoque pellibus calceari, maxime Pontici fibri: item vituli marini, cujus & adeps prodest.* Sane & Galenus in secundo Euporistôn narrat, si calcei gestentur è corio phocæ (ut & leonis, lupi, vulpis) fore, ut pedes non doleant. Ac similiter Marcellus, ut vocant, Empiricus capite sexto & vigesimo e: *Vituli marini,*

d *Eodem cap.*

e *P. 246. edit. Froben.*

rinis, aut, quod melius est, bicana pelle facta calciamenta (sic rectè Cornarius, non *medicamenta*, expressit) *siquis in cotidiano usu habuerit, efficaciter podagra morbo carebit.*

Κεντρίων piscis est à κέντροις, sive aculeis, sic dictus. Meminere Athenæus *a*, & Oppianus *b*. Oleum ejus illitum medetur morbo articulari: quod experientiâ sibi compertum tradit Rondeletius lib. XII de Piscibus Marinis, cap. IX.

a Lib. 3.
b Lib. 7. Ἁλιευτ.

Extremo loco aliquid de morbo addam ischiadico; qui corruptè vulgo *sciatica* nuncupatur. Nam & is morbus est articularis; qui à podagra, & aliis, non aliter differt, quàm quòd (ut Paulus Ægineta *c* ait) humor hic consistat in compage, & articulo τῷ ἰσχίῳ, sive coxæ; unde & nomen. Ischiadicis muria siluri infusa medetur; ut Dioscorides ait lib. II, cap. XXIX. Similiter Plinius lib. XXXII, cap. IX ait, *ischiadicorum doloribus dari muriam siluri clystere infusam.* Ac favet Galenus lib. XI Meth. ubi refert, muriam salsorum piscium acrimoniâ suâ humores coxendici infestos attrahere, eosque evacuare. Serenus quoque Sammonicus cap. XXXVII, quando

c Lib. 3. cap. 78.

—— *Occultus victâ coxendice morbus*
Perfurit, & gressus diro languore moratur,

jubet,

—— *In Aminæo cochleas haurire Lyæo.*

Quo ex loco colligo, *Aminæa* etiam scripsisse Maronem in II Georg. non *Taminia*: quod est apud Verrium, sive Festum. Sanè pro priori etiam lectione sunt Servius, Philargyrus, Hesychius in Ἀμιναῖοι, &, quod habemus glossarium Græcum MSum hactenus ineditum.

Cap. XLV.

De morbis corporis externis; ut vulneribus; eorumque sordibus extergendis remedium è cinere echini marini. Spiculis e corpore extrahendis remedia e siluris, & sepiis. Procalo, soloque, vulnera facilius, vel difficilius, sanari. Adustis medicina e cancris, & buccinis. Ulceribus, & carni excrescenti, prodesse echinos marinos eorumque testas; item purpuras, buccina, aliaque testacea, garum siluri, vel alterius piscis, ipsum etiam silurum, caput mænæ, cinerem sepiæ. Adhæc carcinomatis conducere cancros, uti & gangrænæ. Iisdem carcinomata sanari salsis percarum capitibus: ulcera purgari salpe. Carbunculis remedium e coracino, & mullo: tumori e murice, & scorpione marino: adversus epinyctidas medicina ex ichthyocolla. Quomodo differant impetigo, scabies, lepra, elephas. Remedium his è cochleis, vitulis marinis, muræna, pastinaca, hippocampo, delphino. Adversus cutis maculas, & rugas, remedia e murice, conchyli, ichthyocollâ. Adversus verrucas, e conchylibus. Pilos attenuari sepiæ testâ. Ψίλωθρα e lepore marino, thunno, ranis, testudine, scolopendrâ, urticâ marinâ, & stellis marinis.

Postquam nobis de internis actum corporis morbis, nunc series exigit; ut de externis loquamur. Sed horum aliqui sunt certæ corporis partis; ut capitis alopecia, colli struma, pedum pernio, manuum pedumque scabrities; de quibus diximus. Deinceps videamus de externorum iis, qui vel totius sunt corporis, vel plurium ejus partium. Atque hi vel à caussa sunt internâ, vel externâ. Externa sunt vel a caussâ inanimà, vel animatâ. Inanimâ; ut gladio, sclopeto, lapide, igni. Hujus igitur loci sunt vulnera, & exustiones.

Cinis echini marini, cum testis cremati, exterget vulnerum sordes: ut ait Ælianus lib. XIV de Animal. cap. IV.

Cochleæ crudæ, testis impositæ, spicula, & aculeos eximunt: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XI, & Parabil. libro I, cap. CLVIII. Ubi & legas, ad hoc prodesse siluri saliti carnes. Plinii est de hac ipsa aquatilium facultate lib. XXXII, cap. X: *Extrahunt tela corpori inhærentia sepiarum testæ ex aqua, salsamentorum carnes, cancri fluviatiles triti, siluri fluviatilis (qui & alibi, quàm in Nilo, nascitur) carnes imposita recentes, sive salsa. Ejusdem cinis extrahit, & adeps.*

Alia etiam vulnerum remedia legas apud veteres, & juniores. Cujusmodi sine dubio sunt capienda de iis, quæ medicabilia sunt. Nec enim omne vulnus medicinam recipit: imò aliquod uno est loco medicabile, altero non item. Sic dicitur *a*, vulnus omne Florentiæ acceptum in capite esse letale; Ferrariæ autem esse immedicabile, si tibiæ sit inflictum. Cujus rei rationem arcessam à diversâ urbis situ: quia prout venti calorem, ac frigus; siccitatem, vel humorem, adferunt: ita variant corpora, & ejus partes, atque affectus. Hæc de vulneribus.

a Josephum Quercetanum in Sclopetario. cap. 3. pag. 42. editionis Lipsiensis an. 1614.

De adustis ita Plin. lib. XXXII, cap. X: *Adusta sanantur cancri marini, vel fluviatilis, cinere; & ea, quæ fervente aquâ combusta sunt.* Similiter juvat buccina sale expleta, ustaque in crudo fictili, & ambustis, cataplasmatis more, imposita, donec in crustam induretur, & sitâ sponte decidat ambustis. Vide Dioscoridem lib. II de Mat. Med. cap. V, & Parabil. I, cap. CLXXIX.

Hæc de morbis externis à caussa externa. Sunt alii ab interna. Nam si natura nequeat excernere superflua per meatus destinatos: hoc agit, ut regurgitent, vel in glandulas, quæ facile *b* defluxus recipiunt: (atque huc etiam pertinent χοιράδες, sive strumæ; de quibus vidimus) vel in articulos, ut in arthritide; de qua item dictum: vel in cutim, ut in ulceribus, tumore, scabie, clavo, verrucâ, ac similibus.

b Hippocrates lib. de glandulis.

Combusta echini marini testa carnes ulcerum excrescentium compescit: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. I, & Plinium lib. XXXII, cap. I. Integrum verò echinum uri, jubet Galenus in XI Simplic. Ac similiter Oribasius, Paulus, Aetius. In Parabilibus Dioscoridi tributis videas, magnam in talibus vim tribui, nunc echini cineri; in lib. I, cap. CXX: nunc testæ ejus crematæ; quâ ulcera expurgari legas libri ejusdem cap. CLXXXVII. Idem cap. CIX vim istam carnes excrescentes reprimendi tribuit buccinæ crematæ. Similiter lib. II Mat. Med. cap. IV, & V, assignat eam vim tum purpuris, tum buccinis. Deque buccinis idem legas Parabil. lib. I, cap. CCI. Nempe omnibus testaceis, si urantur, ea est facultas: ut ex Paulo, Oribasio, Actuario, & Aetio videre est. Idem præstat garum silurorum, vel aliorum piscium: ut legas apud eundem lib. II Mat. Med. cap. XXXIV, ac præcipuè Parabilium lib. I, cap. CCI. Plinii etiam est lib. XXXII, cap. X: *Ulcera, quæ serpunt, & ex iis excrescunt, ex capite mænarum cinis, vel siluri, coercet.* Ibidem habes: *Sepiarum cinis carnes excrescentes tollit, & humida ulcera.* Eodem capite ait: *Cancri marini cinis usti carcinomata compescit. Ad hoc & fluviatilis sufficit cum melle, lineàque lanugine. Aliqui malunt alumen melque miscere cineri.* Paulus itidem lib. IV, cap. XXVI traditum ait Archigeni, cancrosis, ac malignis ulceribus prodesse cancros fluviatiles cum cadmia, utriusque partibus æqualibus tritis, & inspersis: item cinere cancrorum imposito unà cum cerato. Uri & eorundem cinerem cum melle gangrænis mederi, legere est in Dioscoridis Parab. lib. II, cap. CCIV. Alia etiam ulcerum tumorumque remedia suggerit Plinius *c*, loco jam semel iterumque memorato. Verba ponam: *Carcinomata percarum capita salsarum efficacius coercent, si cineri earum misceatur sal, & cunila capitata, oleoque subigantur.* De cancris, quæ subdit, jam vidimus. Paullo pòst ait: *Salpe expurgat ulcera in linteolis concerptis.* De echino quod sequitur, antea dictum. Hinc subjungit: *Carbunculos coracinorum salsamenta illita discutiunt. Item mullorum salsamenti cinis. Quidam capite tantùm utuntur cum melle, vel coracinorum carne. Muricum cinis cum oleo tumorem tollit: cicatrices, fel scorpionis marini.*

c Lib. 32. cap. 10.

Adversus ἐπινυκτίδας, (pustulas, sive ulcuscula subrubra,

bra, mucosam saniem continentia, sic dicta, quia imprimis de nocte hominem excrucient) remedium est ichthyocolla, piscis sic vocatus à corio, vel ventre, glutinoso. Ita Plinius lib. XXXII, cap. VII. De multiplici ejus usu inferiùs agemus.

Varia etiam aquatilia medentur cutis asperitati, ac prurigini. Sed ut morbus is, sic remedia variant. De morbo priùs loquar. Si lenior sit, pruritus vocatur λειχὴν, sive *impetigo*. Quod malum adeò mite, ut sanare possis, si quotidie defrices salivâ jejunâ. Sin malum sic gliscat, ut cutis in furfures resolvatur, nominatur propriè ψώρα, sive *scabies*. Quod si asperitas non modò summam cutim vitiet; sed altiùs descendat in carnem subjectam; nec furfures, sed squamæ, ex cute oboriantur; ab hisce squamis, quas Græci λεπίδας nuncupant, appellatur λέπρα, quasi λεπηρά. Arnobius lib. I *vitiliginem* pro eo dixit. Est verò tantus in hac pruritus, ut nec scabendo juvetur; sed eo sæpe ulcera, & inflammationes, proveniant. Si denique in lepra humor magis uratur, & malignior fiat, ἐλέφας, vel ἐλεφαντίασις, dici solet: partim quia homo intumescit, ut quodammodo crassitiem elephantinam referat; sed præcipuè, quod corium colore, & asperitate, ob profundas fissuras, elephantino fiat corio simile. Nunc varia istis remedia adferamus.

Omnium cochlearum, tum marinarum, tum agrestrium, testæ crematæ lepras, & vitiligines, extergent: ut legere est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XI. De solis tamen terrestribus id prædicat Aetius cap. CXXXII, lib. I, Tetr. IV. Ac similiter Dioscorides, sive alius, Parabil. lib. I, cap. CXX, & CXXIX. Sed marinas etiam, imò præcipuè, intellexisse videtur Serenus Sammonicus cap. VI:

Pruritus autem salsos levat humor aceti,
Sive maris rabidi sudor, cochleæque minutæ,
Quarum contactu perimetur acerba libido.

Et sanè testæ earum, in quibus & umbilici marini, & neritæ, vim habere expurgandi, arguit excalfaciendi, urendique facultas: ut ex quarum testis fiat calx. Unde & cicatrices oculorum corrigunt; ut auctor est Bellonius lib. II de Aquatil. cap. X.

A cochleis ad alia venio remedia. Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lichenas, & lepras, tollit adeps vituli marini, murænarum cinis cum mellis obolis ternis; jecur pastinacæ in oleo decoctum; hippocampi, & delphini cinis, ex aqua illitus.* Ibidem legas: *Pruritum, scabiemque, non hominum modo, sed & quadrupedum, efficacissimè sedas jecur pastinacæ decoctum in oleo.* Plinio, Naturalis Historiæ scriptori, subdam Plinium Valerianum: cujus hæc lib. II rei Medicæ, cap. LVI: *Græco nomine lichenes appellatur, quod vulgo mentagram appellant: & est vitium, quod per totam faciem solet serpere, oculis tantum immunibus: descendit verò in collum, & pectus, ac manus: fœdat cutem; eosque, qui sic vexantur, osculari non convenit; quoniam contactus eorum perniciosus fore perhibetur. Manlius Cornutus Prætor, provinciæ Aquitaniæ legatus, ducentis in hoc morbo locavit se curandum.* Pro quo Plinius Secundus lib. XXVI, cap. I: *Manilius Cornutus ex Prætoriis.* Varia exinde remedia Valerianus subdit: inter alia autem, *delphini jecinoris cinerem ex aqua.* Quod remedium etiam apud antiquiorem Plinium est; ut ex verbis allatis ante vidimus.

Hinc subjiciam remedia adversus cutis maculas, & rugas. Plinii est loco Historiæ Naturalis proximè memorato: *Muricum, vel conchyliorum testæ cinis, maculas in facie mulierum purgat cum melle illitus, cutemque erugat, extenditque septenis diebus illitus, ita ut octavo candido ovorum foveantur.* Et postea: *Ichthyocolla erugat cutem, extenditque in aqua decocta horis quatuor, deinde comminuta, collota, & subacta ad liquorem usque mellis. Ita præparata in vase novo conditur, & in usu quatuor drachmis ejus bina sulfuris, & anchusæ totidem, octo spumæ argenteæ adduntur, adspersâque aquâ teruntur una. Sic illita facies post quatuor horas abluitur. Medetur & lentigini, cæterisque vitiis, ex ossibus sepiarum cinis.* De sepiæ facultate ista similiter Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XXIII.

Sunt & cutis vitia verrucæ, clavi, similiaque: quibus inter alia conchylibus mederi docet Serenus Sammonicus:

Si rupta immensos fundit verruca cruores,
Purpureo tritis cineres de vellere prosunt,
Quod fuerit vero conchyli sanguine tinctum.

Quod si tanti videtur, ut hic quoque, non dico de capillis, de quibus antea diximus; sed de reliqui corporis pilis agamus; etiam ex aquatilibus remedia sunt hos attenuandi, & extergendi. Vim illam habet sepiæ testa: ut est apud Dioscoridem lib. I Parabilium, cap. CIII. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄστρακον a: apud Aetium verò lib. VI, cap. LXV b legas pro eo: τὸ τῆς σηπίας (ὄστρακον) κεκαυμένον, καὶ ἄκαυστον c. Sepia testa exusta aufert varos (ἰόνθους.) Dioscorides cap. CXXIII, & Aetius cap. XIII Serm. IV Tetrabib. II. Pilis verò denudant pharmaca ex lepore marino, hepate thunni putrefactu, ranarum in viridibus arundinetis agentium ichore, marinæ testudinis sanguine: adhæc oleo ex marinis scolopendris, urticâ marinâ, & stellis marinis: qua de re Galenus in primo de Composit. Medic. sec. loc. cap. IV, & ex Galeno Actuarius in VI Meth. Aëtius lib. VI, cap. LXIII, Oribasius lib. IV ad Eunap. cap. VII. Quodque de scolopendris dixi marinis, apud Dioscoridem quoque legas Parabilium lib. I, cap. CIV. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄστρακον d: pro quo apud Aëtium e lib. VI, cap. LXV legas, σηπίας ὄστρακα κεκαυμένα f.

a Sepia testa.
b Sive pag. 116. edit. Aldinæ.
c Sepia testa & usta, & non usta.
d Sepia testa.
e Edit. Ald. pag. 116. a.
f Crematæ sepiæ testæ.

CAP. XLVI.

Alius modus, quo pisces, & alimonia prosunt non comesti, & medicina non appliciti foris: nempe quatenus pisce pisciam illicio capiamus. In hoc inservire homini delphinos, polypos, sepias. Nec pisces modo piscibus capi, sed etiam quadrupedes. Hanc utilitatem præstare blennum, qui perperam aliquibus blennus *vocatur. Quæstio, an pellis phocarum tutos præstet a fulmine, tangitur solum; quia superius de ea actum.*

Vidimus, quantum ex piscibus emolumentum capiamus, tum cibi causâ, in valetudine secundâ; tum medicinæ gratiâ, in eadem adversâ. Atque hæc princeps eorum utilitas est: præter quam altera est priori subserviens, tum in mensis, tum in medicamentis. Est ea, quòd piscibus alios piscium utrumque in usum venamur. Hoc ex delphinis cognoscimus, cum homine societatem ineuntibus piscationis: quam rem scitè exponit Plinius lib. IX, cap. VIII. Æliani quoque est lib. II de Anim. cap. VIII: Λόγοι φασὶν Εὐβοέων, τὰς ἁλιέας τὰς ἐκεῖθι τοῖς δελφῖσι τὴν ἐκεῖθι ἰσομοιρίαν τῆς θήρας ἀποδιδόναι. *Sermo hic apud Eubœos percrebuit, piscatores indigenas cum delphinis partiri piscium capturam.* Præterea odor piscium ad alios capiendos confert. Plinius lib. IX, cap. XXX: *Mirè omnes marini (pisces) expetunt odorem polyporum: quæ de caussa & nassis illinuntur.* Hoc haustum ex Aristotelis lib. IV Hist. Animal. cap. VIII. Ubi & sepias, & polypos, ait piscationi esse utiles, quia pisces eorum odore allecti faciliùs capiantur: unde colligit, pisces odorandi habere facultatem. Diximus aliquid de argumento illo libri hujus cap. XIII: nunc ipsum audiamus philosophum libri IV Histor. Animal. cap. VIII a: Καὶ ὅλως δ' οἱ ἰχθύες πρὸς τὰς κνισώδη πάντες φέρονται μᾶλλον. περὶ τὴν σηπιῶν δὲ τοῖς σαρκίοις καθιέντες ἕνεκα τῆς ὀσμῆς, δελεάζουσί τινες. προσίσχονται γὰρ μᾶλλον. τὰς δὲ πολύποδας φασὶν ὀπτῶντες, εἰς τοὺς κύρτους ἐντιθέναι, οὐδενὸς ἄλλου χάριν, ἢ τῆς κνίσσης. *Ac omnino omnes ad nidores potius feruntur. Unde etiam frustula carnis sepiarum densta, odoris gratiâ, objectantes iis, pisces inescant. Sic enim faciliùs accedunt. Polypos etiam ajunt assatos, nonnisi nidoris gratiâ, retibus indi.*

a Secundum dist. Cas. Scal. sect. 251.

Pro-

Prosunt quoque venatoribus. Siquidem terrestres lupi, qui, ut diximus libro III *a*, multimodis in medicina prosunt, capiuntur pisce blenno. Modum ostendit Diophanes apud Cassium Dionysium: ut retuli cap. LXXIII. Ubi & monui *b*, perperam apud eum βλέμμοι scribi, quamquam & *blemmum* reddidit Cornarius. Omnino enim βλεννὸς dicendum: ut est apud Oppianum in I ἁλιευτ. Estque id nomen contractum ex βέλεννος: prout vocatur Athenæo in VII.

Ad medicinam quoque προφυλακτικὴν *c*, partem τῆς ὑγιεινῆς *d*, pertinet, quòd corium marini induentes vituli reddantur tuti ab ictu fulminis; imò &, si currus, quo vehimur, corio istiusmodi fuerit obtectus. Sic quidem Augusto, & Severo, persuasum fuit. Sed quàm infirmo hoc tibicine nitatur, diximus jam lib. tertio cap. VII.

a Cap. 73.
b Ad eorum.
c Praeservantem, sive quae praesentem conservat sanitatem.
d Quae tuetur sanitatem.

Cap. XLVII.

Ex piscibus usus, & sæpius luxus, in vestibus purpureo tingendis colore; item in margaritis. De margaritis prius dictum: ubi expositum unionis, *&* margaritæ *ἔτυμον: & cur etiam χάλαζα vocetur.* Concham, *&* margaritam, *differre. Concha Tertulliano* maris poma: *margarita autem potius concha vitium, quàm decus. Quæ concha sint margaritiferæ. Ex veterum opinione margaritas nasci ex rore: sed sententia hæc refellitur. Concha alia ἀυξάνει, alia ἀναδύει. Cur, judicio veterum, margarita glescant tonitru, fulgetro decrescant. Ostrea dicta Nereidos tubera. Hinc itum ad tincturam. Conchylii vox πολύσημος. Conchyliata, & purpurea vestis discrimen. Hodie purpureum colorem e se ab herbis: sed fuisse olim ab aquatilibus, quæ eum in mediis haberent faucibus.* Trachalus *quid, &* μήκων. *Fullonis, &* tinca *commoda in eluendis vestium maculis: concha porcellana usus in poliendis linteis; uti & chartis.*

DEinceps aperiam, quantum utilitatis adferant pisces extra ea, quæ ad alimoniam, ac medicinam, pertinent. Ac primùm quis crederet, eos etiam prodesse ad rem vestiariam? Varie tamen juvant; vituli marini corium est vestium materies: de quo Rondeletius: præcipuè verò tincturâ vestium, & margaritis. Utrumque complexus est Plinius lib. IX, cap. XXXV: *Sed quota hæc portio est reputantibus purpuras, conchylia, margaritas!* Ubi duo priora ad tincturam referri, satis est apertum. Subjungit deinde, quæ ostendant, (ut omnium, quorum est usus, etiam est abusus) non solùm valere ad usum, sed etiam ad luxum: *Parum scilicet fuerat, in gulas condi maria; nisi manibus, auribus, capite, totoque corpore, à feminis juxta virisque, gestarentur. Quid mari cum vestibus? Quid undis, fluctibusque, cum vellere? Non recte recipit hæc nos rerum natura, nisi nudos. Esto, sit tanta ventri cum eo societas; quid tergori? Parum est, nisi qui vescimur periculis, etiam vestiamur. Adeo, per totum corpus, animâ hominis quæsita maxime placent.* Ac post aliquammulta: *Quin & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis socculis* (margaritas) *addunt. Neque enim gestare jam margaritas, nisi calcent, ac per uniones etiam ambulent, satis est.* Hæc tum de margaritis, tum purpureâ ac conchyliatâ veste, aliquanto pluribus explicabimus. Dicam priùs de margaritis, ut Tertullianus *a* ait, *vel ipso nomine pretiosis.* Latini *uniones* vocant, non quia nunquam duo simul reperiantur; ut Solino *b* proditum, & Isidoro *c*: verùm, quia, ut meminit Plinius *d*, *nulli duo reperiantur indiscreti.* Margaritæ verò vocabulum, si Eustathium *e* audimus, fuerit à μαργαίνειν *f*. Sed credibilius est, unde res ipsa, (à barbaris puta) inde etiam vocabulum esse acceptum. Nempe à Persis, vel Indis: et si hi conchas, in quibus margarita foret, βήρβερι vocarint; ut Androsthenes *g* tradit apud Athenæum *h*. Existimet aliquis, hæc eo quoque firmari, quòd Thargum Hierosolymitanum habeat מרגלית Exodi XXVIII. Sed fortasse vox ea Magistris illis, ut aliæ innumeræ, à Græcis fuit. His dicitur, tum μαργαρίτης, quia intelligitur ὁ λίθος, tum μαργαρῖτις, quia intelligitur ἡ λίθος. Dicitur & ὁ μάργαρος, & τὸ μάργαρον: junioribus etiam χάλαζα, quia referat grandinem porcinam *a*, h. e. alba suillæ carnis grana. A conchis, in quibus nascitur, clarè etiam distinxit Tertullianus libro de Habitu muliebri cap. VI: *Siquid de mari Britannico, aut Indico, ambitio piscatur; concha genus est, non dicam conchylio, aut ostreo; sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat, vitium ejus magis debet esse, quàm gloria. Et licet margaritum vocetur; non aliud tamen intelligendum, quàm conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca.* Ferunt autem margaritum pinnæ, pectines, myaces: item μαργαριτοφόροι, sive, ut vocant, perularum mater: quæ pectinem magis refert, quàm pinna, ac facie exteriori scabritiem habet, & rugas.

a Lib. de Pallio c. 5.
b Cap. 20.
c Lib. 16. Orig. c. 10.
d Lib. 9. cap. 35.
e In Il. α, pag. 80. edit. Rom. & alibi.
f Splendere.
g In navigatione Indiæ.
h Lib. 3. cap. 13. sive p. 93. edit. Commel.

a e Athen. lib. 3. cap. 13. sive p. 93.

Conchas se aperire, ac claudere, satis constat: unde & μύες ἀπὸ τοῦ μύειν *b* vocatæ. Ajunt verò, noctu pandi, ut ex Lunari adspergine, hoc est, rore, concipiant, atque partu illo, & pellucido humore indurescente, pariere candidum illum lapillum, quem *margaritam* dicimus. Hæc sententia Plinii est, & exinde Solini, atque ex eo Ammiani Marcellini. Sed ut illud de terrestribus conchis verum sit (de his id Symmacho proditum) falsum tamen fuerit de marinis: ut vel illud argumento est. quòd cùm, teste Isidoro Characeno *c*, concharum aliæ sint αὐξάνουσαι, quæ in fundo degunt, aliæ πλανώμεναι καὶ ἀναδύουσαι, *quæ in summo mari deferuntur, ac natant*: minores sint, quæ fluitant in maris superficie. Scio, quid respondeant, tantum conchis esse prudentiæ, ut fundum petant, simulac conceperint. Sed obstat, quòd conchæ maximas habentes margaritas creentur in profundo: talesque non vagentur, sed adhærescant fundo: ita ut sæpe opus sit urinatores mergi ad XX orgyarum altitudinem: sicut idem ait Isidorus. Quare multò est credibilius, ex eâdem materie & animal gigni, & lapillum: sed hunc creari ex humore puriori, ac magis perspicuo. Crescente animali, crescit quoque lapillus, sive os mali. Nam utroque modo veteres loquuntur. Si fulguret, fieri minores, traditum est Plinio lib. IX, cap. XXXV: ut alibi quoque diximus. Id fieri ait pro jejunii modo. Sed tonitru majores potiùs reddi, censet idem: uti & Characenus Isidorus *d*. Nempe imbris beneficio tonitru consequentis: propter quam caussam tubera quoque tum fiunt *e* grandiora; ut exposuimus libri III, cap. VII. Possis iccirco eleganter vocare *maris tubera*; ut Matron parodus *f* ostrea nuncupat. Ejus enim versus ille apud Athenæum *g*:

Ὄστρεα τ' ἤσχυνε Θέτιδος Νηρῆδος ὕδνα *h*.

Ac non dissimili ratione *maris poma* appellavit Tertullianus, lib. de habitu muliebri cap. VI. Verba ipsa superiùs adduximus.

A margaritis venio ad tincturam. Plinio lib. IX, cap. XXXVI duo sunt genera turbinatorum, florem illum continentium tantopere tingendis vestibus expetitum: uni nomen *purpura*; alteri *buccino*. Ambo laxè accepto *conchyliorum* nomine continentur: sed quandoque vocabulum *conchylii* sumitur strictiùs: ut cùm Dioscorides jungit τὸ κογχύλιον, τὴν πορφύραν, καὶ τὸ κήρυκα. *conchylium, purpuram, buccinum.* Interdum & buccinum solum *conchylii* nomine intelligitur: quomodo eædem sint *vestes conchyliatæ*, & quas Maro *i* appellat *Tyrio murice infectas*. Hoc pacto opponi solent vestis *conchyliata*, & *purpurea*. Nempe apud Romanos sic usus erat, ut conchyliatus color esset dilutior, ac pallidior: purpureus vegetior, florentiorque. Qualis Tyrius, ut idem Plinius ait) *concreti sanguinis nigricans adspectu, idemque suspectu refulgens*. Hoc colore quia bis vestis tingeretur, *Tyriam dibaphum* dixere. Hoc he

b e Ab occludendo.
c In descriptione Parthiæ, apud Athenæum lib. 3. cap. 14. sive pag. 94. edit. Commel. & Lugdun.
d Eodem Athenæi libro p. 93.
e Plutarch. l. 4. Sympos.
f In Cæna.
g Lib. 2. cap. 22. sive pag. 62. edit. Commel.
h Ostrea tulit, Thetidis Nereidos tubera.
i 4 Æn.

tum

tam purpureus, quam conchyliatus color, non est à liquore purpuræ, sed ab herbis: de quo suo videbimus loco. Olim verò iste honos erat aquarum, & piscium: unde B. Ambrosius Hexaëm. lib. v, cap. 11: *Quid etiam purpuras memorem, quæ ornant regum convivia, amictus imbuunt? Aquarum est igitur, quod in regibus adoratur.* Ubi aquarum appellat honorem, quia & purpura, & buccinum, sint aquatilia. Locum, quo liquorem illum contineant, indicat Aristoteles *a* his verbis: Τὸ δ᾽ ἄνθος ἔχουσιν ἀνὰ μέσον τῆς μήκωνος, καὶ τοῦ τραχήλου. Pro eo sic Plinius lib. ix, cap. xxxvi: *Purpuræ florem illum tingendis expetitum vestibus in mediis habent faucibus.* Nimirum fauces inter eas sunt partes, quas Aristoteles τραχήλους vocat, & μήκωνα. Priori vocabulo significatur cervix, sive partes superiores; quas Latini etiam *trachalos*, Festo teste, dixerunt. Posteriori signantur partes inferiores, ac fibratæ, tenui quadam lanositate vestitæ. Mox de loco eodem subdit Plinius: *Liquoris hic minimi est in candida vena: unde pretiosus ille bibitur, nigrantis rosæ colore sublucens.* Plura mihi; inter alia de purpureæ vestis usu; ut in consulari dignitate, in ætate prætextata, in senatoria dignitate, cujus togæ latus intexebatur clavus purpureus; quo pacto ab equitibus distinguebantur: item quod purpuram sacrificarent; & in triumphantium veste aurum miscerentur: quod vel ex Æmilii Paulli apud Livium *b* triumpho ducect. Postea de conchyliorum tinctura addit: *Sed unde conchylii pretium? quis virus graveinfuco, color austerus in glauco, & irascenti similis mari?* Paullo pòst de buccinis subdit; ex quibus ipsis etiam liquor colligitur utilis unguentorum officinis: quod abunde ex superioribus intelligere sit. Plura item de his tribus refert cap. proximo, nec non tribus seqq.

Ad hunc margaritarum, & purpuræ usum tertius accedat: quòd decocto fullonis, qui Græcis similiter γναφεὺς, maculæ vestium eluuntur; ut Dorion tradit apud Athenæum *c*. Ψύλλησα vocari ajunt ab Aristotele *d*. Eandem vim habet tinca. Quo uno, ut videtur, impulsus Bellonius *e*, tincam Ausonii *f*, quæ Italis hodieque *tenca*, Ψύλλησα, sive γναφεῖα, esse existimavit. Sed fiscillum verè est hoc argumentum. Quippe eadem vis est aliis non paucis: ut ichthyocollæ, & id genus piscibus glutinosis. De tinca quod dixi, firmat Cardanus lib. vii de Rerum Varietate, cap. xxxvii: *Tincarum decocto maculas omnes tolli existimant; quoniam lentum sit, ac viscidum; unde materiam maculæ ad se trahat.*

Est & quarta in re vestiaria utilitas. Nam conchis, ut vocant, porcellanis utuntur vulgo ad poliendalintea, quia nihil in iis asperum: unde & usus eorum in charteæ politura. Videntur esse conchæ, quas veteres dixere *Venereas*. De his jam ante egimus. Adi & Bellonium lib. ii de Aquatilibus, cap. x.

a Lib. 5. Hist. Animal. 15.

b Lib. 45.

c Lib. 7. cap. 12. & ve Comme. ... p. 297

d Lib. 6. Hist. Anim. ... 14 Sed H. Stephanus in Thesauro putat. Th. Gaza... fullonem vertat. At Cas. Scal. Comm. in Aristotelis ... (ut ... 161) ...

e Lib 1 de Aquatil. cap. 17.

f In Mosella.

CAP. XLVIII.

Usus piscium in ædium structura, ac re fabrili. Gedrosis ædium postes sunt ex maxillis cetaceis. Quis Romanorum primus testudinis testâ vestierit lectos, & repositoria. Conchylium usus ad cochlearia. Glutinum ex ichthyocolla, tum ventre, tum pelle: ac superpriori loci Dioscorides defensa. De variis ejus appellationibus apud Germanos. Squatinæ utilitas ad polituram. Quo fique pompilus naves adsectetur: & ut nautæ ex hoc ... colligant, se litori appropinquare. Eosdem præ... tempestatem ex echinometra, ac delphino: & ratio ejus rei allata. Piscem nomine lucernam ... lucem de se jaculari, multorumque id piscium oculos ... Prælucere etiam baculum, cui marinum affricueris pulmonem.

Ab re vestiaria venio ad ædificia, eorumque partes, & instrumenta domestica. His aquatilia trifariam inserviunt. Parum enim materiam exhibent, partim eam jungunt, partim poliunt. Primi generis est cetaceorum usus in exstruendis ædificiis apud ichthyophagos, inter Carmanos, & Oritas, sitos: de quibus id narrat Strabo in xv. De Arbis refert Plinius libro ix, cap. iii: *Gedrosi, qui Arbin amnem accolunt, Alexandri M. classium præfecti prodidere, in domibus fores maxillis belluarum facere, ossibus tecta contignare: ex quibus multa quadraginta cubitorum longitudinis reperta.* Nec barbaris solùm materiem præstant: sed Romanis etiam, ac Græcis, præcipuè ad lectos, repositoria, & similia. Plinius lib. ix, cap. xi: *Testudinum putamina secare in laminas, lectosque, & repositoria his vestire, Carvilius Pollio instituit, prodigi & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.* Vide eundem lib. xvi, cap. xliii. Hinc Juvenalis Sat. xi:

> *Qualis in Oceani fluctu testudo nataret,*
> *Clarum Trojugenis factura ac nobile fulcrum.*

Et Martialis lib. xii, epigr. liv:

> *Gemmantes prima fulgent testudine lecti.*

Ac similiter Lucianus, & qui eum expressit, Appulejus; uterque de asini metamorphosi: illius est; Κλίνη ἦν μεγάλη ἀπὸ χελώνης Ἰνδικῆς. Hujus autem; *Lectus Indica testudine pellucidus.* Ex quibus Justus Lipsius lucem fœnebatur ubi Senecæ verbis lib. vii de Beneficiis, cap. ix: *Video elaboratam scrupulosâ distinctione, & fœdissimorum pigerrimorumque animalium testas, ingentibus pretiis emtas: in quibus ipsa illa, quæ placet, varietas subditis medicamentis in similitudinem veri coloratur.*

Hodie quoque ex conchis margaritiferis cochlearia faciunt, & pocula.

Alterum statuebamus usum in jungendis instrumentis domesticis. Hinc Aristoteles lib. iii Hist. Animal. cap. xi *a*, cùm dixisset presso, & macerato tergo bubulo, gluten elici; addit, hoc alicubi etiam fieri è piscibus. Non nominat piscem: sed hoc facit Dioscorides: qui tamen non de cute id scribit, sed ventre. Verba ejus sunt lib. iii, cap. cii: Ἡ δὲ ἰχθυόκολλα λεγομένη κοιλία ἐστὶν ἰχθύος κητώδους. *Ichthyocolla quæ dicitur, venter est piscis cetacei.* Scio, Marcellum Virgilium in antiquo codice pro κοιλία reperisse κόλλα *b*: quomodo & legendum suspicatur Rondeletius lib. ix de piscibus marinis, cap. xiv, quod est de molva. Sed enim placet vulgata lectio, propter auctoritatem Plinii lib. xxxii, cap. vii sic scribentis: *Ichthyocolla appellatur piscis, cui glutinosum est corium: idemque nomen glutino ejus. Quidam ex ventre, non e corio, fieri dicunt ichthyocollam, ut glutinum taurinum.* Nimirum nihil prohibet, quo minus & ex corio, & è ventre, glutinum parant. Porro eam ichthyocollam præcipuè commendant Dioscorides lib. iii, cap. cii, & Plinius lib. xxxii, cap. vii. Germanis, ad quos è Danubio etiam sexcentarum advehitur librarum, dixere *hausen*, quia magnitudine domum exiguam refert. Indeque glutinum ejus vocatur *hausenleim*, id est, husonis glutinum; ac generali vocabulo *fischleim*, hoc est, piscium glutinum; item *mundtleim*, hoc est, orale glutinum: quia ore madefit, ut faciliùs conglutinet. Cæterùm non hanc utilitatem fabris modò præstat lignariis; sed etiam artificum aliis: ut in emplastris, instrumentis musicis, chartis.

Tertium statuebamus usum in domesticorum instrumentorum politura. Huc facit squatina: de qua sic Bellonius lib. i de Aquatilibus, cap. viii: *Hujus pellem piscatores Itali prius glubunt, quam foro exponant. Ea enim assulis distenta, & exsiccata, fabris lignariis ad opera perpolienda, ut & camelorum apud nos pellis, utilis est.* Sed veteres potiùs audiamus. Plinius lib. ix, cap. xii: *Aquatilium tegumenta plura sunt: squamis, ut pisces; asperâ cute, ut squatina; quâ lignum, & ebora, poliuntur.* Atque ad hunc locum attendens lib. xxxii, cap. ix: *Prodest per se squatina piscis cutis combusta. Hæc est, quâ diximus lignum poliri: quia & maris fabrilibus usus exeunt.* Sit hæc de usibus, ut Plinius hic vocat, fabrilibus; ac propriè in ædificiis.

a Sed ex Scal. t. 10, sect. 128.

b Gluten.

Post eos videndum, ut usui sint nautis. Nam & ναυπηγικὴ est inter artes fabriles, ac navis est æquoreum domicilium. Et quomodo non in aquatilibus vel maximè rationem habeamus nautarum, qui in aquis degunt; à quibus etiam, ut & piscatoribus, aquatilium naturam, ac commoda, præcipue accepimus?

Pompili magno usui sunt nautis, quia, quasi navium custodes, & servatores, eas comitantur, non quidem in portum usque, quod Nicolaus Leonicenus *a* refert; sed donec terram è longinquo præsentiant. Itaque quo propiùs ad litus acceditur, eò segniùs comitantur. Vide Ovidium in Halieuticis, Plinium lib. XXXII, cap. ult. Ælianum lib. II de Anim. cap. XV: &, qui multa adeò ex Æliano carmine reddidit, Oppianum, lib. IV de Piscatione *b*: etsi de hoc ipso agens Gesnerus dicat, Ælianum sua ex Oppiano exscripsisse. Sed eum, ut alibi ostendi, ætas amborum satis refellit. Nec tanti erat id repetere hoc loco; nisi plerique, hoc argumentum post Gesnerum tractantes, alienum errorem facerent suum. Porrò ista pompili erga navigantes affectio occasionem præbuit fabulæ de Pompilo nauta, vel piscatore Icario, in piscem sui nominis converso; ut retulit ex Apollonio Athenæus *c*. Sed & Ælianum *d* videsis, & Eustathium in Homerum *e*.

a Variorum lib. 3. cap. 9.

b Vers. 188. & seqq.

c Lib. 7. cap. 7. sive pag. 283.

d De animalibus lib. 15. cap. 23.

e In Odyss. N. p. 1737. edit. Rom.

Alium quoque nautis, & piscatoribus, usum pisces præbent: ut qui imminentem ex iis colligant tempestatem. Plinius lib. IX, cap. XXXI: *Tradunt sævitiam maris præsagire* (echinometras) *correptisque opperiri* *f* *lapillis, mobilitatem pondere stabilientes. Nolunt volutatione spinas atterere: quod ubi videre nautici, statim pluribus ancoris navigia infrenant.* Ejusdem sunt ista lib. XVIII, cap. XXXV: *Delphini, tranquillo mari lascivientes, flatus, ex qua veniunt parte, præsagiunt: item, spargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Caussa horum videtur, quòd pisces in aquis etiam immutationem aëris persentiant: hinc se agitent, & sæpius ostendant. Quid mirum? quando similia in hominibus videmus præsagia. Sic cum laterum, vel thoracis dolore conflictantes, ex hoc colligunt ventos instare septentrionales. Et arthritici, vel morbo afflicti Neapolitano, seu Gallicum vocare malis, ex capitis, vel articulorum dolore, colligunt flatum imminere austrinum.

f Sic rescribo ex MSo. & veteri edit. Parmens. Opperiri mente valet exspectare. In aliis est operari: quod probare non possum.

Nautis insuper aëra illuminat piscis ex eo dictus *lucerna*. Plinius lib. IX, cap. XXVII: *Subit in summa maria piscis ex argumento appellatus lucerna, linguâque igneâ per os exerta tranquillis noctibus relucet.* Sed de linguâ parum est credibile, quando ea piscibus explanata est; ut docet Aristoteles in secundo de Partibus Animal. Eoque argumento Plinium etiam Gillius impugnat. Rondeletius *g* censet, piscem esse eundem, ac Plinii milvum. Oculos is habet rubescentes; linguam item, palatum, aliaque interioris oris rubra; imò sandaracham, vel cinnabarim, vincentia: quibus sic partibus lucet, quasi ore teneat carbones. Sed & oculi eò conferunt, quos habet rubescentes. Quosdam sanè pisces oculis noctu lucem jaculari, testis Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Quin & in tenebris multorum piscium* (oculi) *refulgent, aridi sicut robusti caudices, vetustate putres.* Sic locus iste est distinguendus.

g Lib. 10. de pisc. mar. c. 8.

Aliter etiam conducunt pisces aëri navigantibus illuminando. Idem Plinius lib. XXXII, cap. X: *Pulmone marino si confricetur lignum, ardere videtur; adeo ut baculum ita præluceat.*

CAP. XLIX.

Afros θολῷ sepiæ; sed Romanos, & Græcos, è fuligine fornacium, & balnearum, atramentum fecisse, quo scriberent. Cochlearum usus in oleo decapulando, ac hauriendo. Oleum ex hepate factum cartilagineorum piscium, vel adipe balænæ. Sepia atramento lucernis indito, adstantes videri Æthiopes. Concha pictoribus hodieque pro vasculis pigmentariis. Pro tuba piscis temporibus conchæ usus erat. De oleo vermis Indici, quod exstingui nequeat, & propterea à regibus Persarum usurpetur in urbibus expugnandis; si Ctesiæ fides. Usus aquatilium in suffragiis, mensuris, flagellandis pueris, plectendis adulteris. Abusus eorundem ad equorum venditionem fraudulentam; item philtra, & magicas præstigias.

VEnio ad commoda illa, quæ omnes prope homines tangunt; sed præcipuè deditos literarum studiis. His maximus est chartarum usus, & atramenti, & olei, dum nocturnis eos impallescere chartis juvat. Sed de charta, ut ea & ichthyocollâ conglutinetur, & concha poliatur, aliâ paullo antè occasione dicebamus. Alterum præstat sepia excremento suo, quod Græci μέλαν, Latini *atramentum* vocant. Nam licet Romani, & Græci, ex fornacium, balneariumque fuligine, atramentum facerent; ut cognoscere est ex Plinio lib. XXXV, cap. V, & Dioscoride lib. V, cap. ult. Afri tamen ex excremento, sive nigro, & glutinoso humore in vesica, sive membrana sepiæ latente (Græci humorem eum θολὸν nuncupant ἀπὸ τοῦ θολοῦσθαι *a*) atramentum scriptorium conficiebant: quemadmodum vetus annotavit interpres ad illud Persii sat. III:

a Turbidum esse.

Nigra quòd infusâ vanescat sepia lymphâ.

Ubi poeta idcirco *sepiam* μετωνυμικῶς pro quovis posuit atramento. Puto, & ideo in veteri epigrammate, (quod inter alia in veteribus nobilissimi Salmasii membranis comparet) geminum illi usum tribui: unum in cibis, alterum scriptionis. Epigramma id hujusmodi est:

Femineo geminum designat nomine sexum,
Et candens piscem sepiae laudat omnis.
Utilior nullus piscis per cærula oberrat,
Cui pretium capto debuit esse duplum.
Præstat carne cibos; apicum dat felle figuras;
Atque brevis specie. b *usum ad utrumque facit.*
Hanc potiùs doctis apponere convenit escam,
Quæ sapit in morsu c, *& probat articulos.*

b Nullo hoc est elisio: cujus rei multa sunt exempla similia in veteribus epigrammatis a Pithæo congestis, & editis.

c Nec hoc versum elidere. Aliqui scripserit, &c quæ.

De sepiæ succo vide Salmasium epist. II de Cruce ad Bartholinum pag. 483, & 484.

Porrò non solùm sepiæ inest atramentum (sic etiam Cicero eum vocat humorem in II de Nat. Deorum) sed mollibus cunctis; ut Aristoteles ait *d*: qui & ipse θολὸν nominat, & ab iis in metu ait effundi, ut infuscatâ aquâ occultentur. De loligine quidem id manifestum: unde ejus succum pro animi livore, ut *æruginem* pro *veneno*, dixit Horatius *e*: quemadmodum Porphyrio interpretatur hunc locum:

—— Hic nigra succus loliginis, hæc est
Ærugo mera. ——

Sed utrum, ut sepiæ, sic etiam loliginis succo, in scribendo usi sint Afri, vel populorum alii, non facilè dixero.

d Lib. 4. Hist. Anim. c. 1.

e Lib. 1. sat. 4.

Ad oleum variè aquatilia prosunt. Primùm in conficiendo illo ex olivis, vel seminibus cannabis, lini, raporum, vel etiam è nucleis. Cochleæ enim, & myacum testæ, usui sunt ad decapulandum oleum, vel hoc illis hauriendum: ut est apud Dioscoridem lib. I Med. Mat. cap. XXXVIII, & Plinium lib. XXXII, cap. XI.

Præterea ex aquatilibus etiam oleum fit: ut ex hepate cartilagineorum. Eo quippe non solùm inunguntur ægri: sed usus etiam est in lucernis. Rondeletius lib. III de Pisc. mar. cap. XIX: *Cartilagineorum hepar pingue est, ut liquefieri possit, & in oleum resolvi, quo in multis affectibus frequenter usi sumus: est ad lucernas utile.* Adhæc balænæ adeps pro oleo est; eò quòd non concrescat. Propterea Itali vocant *capidolium*; ut Bellonius tradit lib. I de aquatil. cap. III. Est de hoc belluæ marinæ usu insignis locus in vita S. Philiberti abbatis, à monacho Gemmeticensis cœnobii ad abbatem Coschinum, ac fratres scripta *f*: *Habent illic & fratres è marinis belluis solatium, vel compendium: quod marium*

f Apud Surium in vitis Sanctorum ad 20. Augusti.

sane

sanè est, & à seculo inauditum. Uncis enim, retibusque, & ratibus capiunt pisces maris, longos pedes quinquaginta: ex quibus non solum escas sibi parant Fratres: sed etiam pinguedine illorum fovent lucernas. Faciunt hoc merita Sancti Philiberti, & multorum aliorum illic quiescentium sanctorum Fratrum, qui fideliter Domino servierunt, & tempore pacis cum Christo Cruci affixi, suâ voluntate martyrium obiere. Et multò pòst: *Alio quoque tempore, cum ejusmodi liquore lucerna Fratrum indigerent; Beato viro Dominum instanter rogante, ut ipsius munere Fratrum inopia suppleretur: mane annunciavit ei Monachus, mare grandem piscem mortuum ejecisse in litus. Ex illo pisce Fratres triginta modios pinguedinis ad lucernas fovendas extraxere.* Sepiæ etiam atramentum in lucernis usui est: sed eo addito, qui adsunt, æthiopes videntur; ut ab Anaxilao est traditum, & exinde refert Plinius lib. XXXII, cap. X.

Est & in liberalibus artibus pictura. Cui itidem commodant aquatilia. Nam colores suis infundunt pictores conchis; ut chamarum, & mytilorum testis: idque partim, quia colores iis non immutentur, partim quia testæ nulli sunt oneri, dum manu sustinentur.

Sua etiam commoda ex aquatilibus percepit scientia militaris. Antiquis enim pro tuba fuit concha turbinata, dicta στρόμβηλος, quasi στρόβιλος. Hesychius, & Varinus: Στρομβήλῳ, τῷ κόγχῳ, ᾧ ἐσάλπιζον. *Strabelo, concha, quâ buccina instar, canebant.* Idem Hesychius: Κόχλοις (sic legendum) τοῖς θαλαττίοις, ἐχρῶντο πρὸ τῆς τῶν σαλπίγγων εὑρέσεως· *Conchis marinis utebantur ante inventas tubas.* Theocritus Διοσκούροις:

> Ἦρ' Ἄμυκος, καὶ κόχλον ἑλὼν μυκήσατο κόχλον.
> Οἱ δ' ὦκα σύνηγερθεν ὑπὸ σκιερὰς πλατανίστους,
> Κόχλῳ φυσηθέντος ἀεὶ Βέβρυκες κομόωντες.
> *Dixit sane Amycus, & cavâ acceptâ conchâ insonuit.*
> *Celeriter autem convenerunt sub umbrosam platanum,*
> *Conchâ inflatâ, Bebryces semper comam alentes.*

Est & Lycophronis in Cassandra:

> Καὶ δὴ χυταῖσι γαῖαν ἐρχηστὴς Ἄρης,
> Στρόμβῳ τὸ αἱματηρὸν ἐξάρχων νόμον.

Quod Scaliger reddidit:

> *Jam culta vastat arva Mars Salisubsulus,*
> *Reciproco cruenta signa murice*
> *Edens.*

Quod Lycophron appellat στρόμβον (concham ait Tzetzes) id Scaliger *muricem reciprocum* dixit. Hinc & Tritones in antiquis videas marmoribus cum conchis oblongis, ore rotundo, amploque; sed paullatim amittentibus magnitudinem, donec per sinuositatem devexam desinant inferiùs in mucronem. *Turbinem* vocant Latini: ut *turbinata* Gaza dixit, quæ Aristoteles στρομβώδη *a*. Hujusmodi Tritonis concham scitè descripsit Ovidius primo Metam. fab. VII, ut cap. XXXVI ostensum.

a Lib. 4. Histor. anim. c. 4.

De dicto concharum in bellis usu vidimus quoque in Oratoriis Institut. lib. V, cap. XI, sect. VII.

Alium præterea usum dabo, fide scriptoris antiqui, sed Græculi. Vermis est fluvii Indi, septem longus cubita, pauxillo minoris crassitiei, quàm est hominis amplexus. Fusè eum ex Ctesia Cnidio describit Ælianus lib. II de Anim. cap. III. Inter alia mirandum, quod ait, eum XXX diebus pendulum in fictilia stillare oleum crassum: ligna hoc oleo illita confestim comburi: nec ullâ flammam ratione posse restingui: atque ita urbes expugnari à regibus Persicis: unde nec catapultis, ballistis, & similibus, eis sit opus. A Ctesia verò non magis fidem exigere oportet, quàm poëtis.

Sed longum esset singulas ire per vitas. De cæteris igitur sufficeret pauca addere quasi per satyram. Ut quòd concharum etiam minutarum pro calculis usus antiquitus in suffragiis erat ferendis. Eas χοιρίνας vocarunt; ut est apud Julium Pollucem *b*, & scholiasten Aristophanis *c*.

b Lib. 8. cap. 5.
c In Equites sc. Cujus meminit, 3ac. ep. & alibi eidem commend.

In mensuris etiam conchis usi. Unde obtinuit, ut concham dicerent pro tribus cochlearibus. Nempe sextarius valuit conchas triginta duas; quod sit nonaginta sex cochlearia.

Etiam usus aquatilium fuit in rebus tristibus: pœnis dico, tum privatis, tum publicis. Privatis, ut quòd patribus familias, & pædagogis, lori in flagellando vicem præstabant tergora anguillæ. Plinius libro IX, cap. XXIII: *Tenuissimum his* (murænis) *tergus: contra anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius prætextatos: & ob id multam iis dicit non institutam.* Sententia Verrii, qui præceptor fuit nepotum Augusti, hæc fuit: prætextatos non puniri mulcta aliquâ pecuniariâ, quam ipsi pendant, quia non ipsi, sed parentes sic luant pœnas: verùm flagris, quas sentiant, & huic rei inservivisse terga anguillarum. Similiter Isidorus in Glossis: *Anguilla est, qua coercentur in scholis pueri, quæ vulgo scutica dicitur.*

At pœnæ publicæ exemplum esto, quòd adulteri Athenis pœnas luebant mugile in anum immisso. Juvenalis sat. X:

> —— *Necat hic ferro, secat ille cruentis*
> *Verberibus, quosdam mœchos & mugilis intrat.*

De cujusmodi supplicio est & illud Catulli ad Aurelium:

> *Ah tum te miserum, malique fati;*
> *Quem attractis pedibus, patente portâ,*
> *Percurrent raphanique, mugilesque.*

Sunt & usus improbi, seu abusus potiùs: qualis ille (ut simili ex re exemplum petam) quòd Cingari nequissimi equis, ut cariùs vendant, in anum inserunt anguillam. Sic enim fit, ut intumescente corpore, videantur pinguiores, & dum ob molestiam ex anguilla crebrò subsultant, etiam credantur agiliores.

Nefarius quoque usus ille in philtris, & rebus magicis. Pompilus quidem ad philtra utilis habitus; dictusque ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*: quo de Athenæus lib. VII, & ex eo Nicolaus Leonicenus Variorum lib. III, cap. IX; etsi non Athenæum, sed Pausaniam, seu memoriæ, seu calami lapsu, profiteatur auctorem.

Phocas ad magicas præstigias esse utiles, eoque eas circum Protea fingi, quasi iis gaudentem, apud Eustathium *a* legere est, & scholiastarum alios.

a In Odyss. Δ, pag 1502. edit. Rom.

CAP. L.

De aquatilibus noxiis. De navigantium periculo à loligine. Oculis obesse mullos, & omnes pisces cartilagineos. Hippocampos, ut ajunt, gignere hydrophobiam. Turbida produci somnia capite polypi comesto. De veneno scorpii marini, sepia, centrina, uva Gallicana, & leporis marini; quo periit Titus Imperator. Diphili apud Athenæum μνημονικὸν ἁμάρτημα. *Hostes marini leporis cancer marinus, ac mullus; cui propterea honos exhibitus in Eleusiniis. B. Ambrosii locus non inelegans de lepore marino. Abortum ab eo & fieri, & impediri. Ut pastinacæ veneno perierit Ulysses. Quando vixisse videatur non respuendus belli Trojani scriptor, qui sub nomine Dictyos Cretensis extat Latine. Araneum, & draconem marinum, perperam à Plinio pro diversis haberi. Eundem & venenum esse, & antidotum. Ac similem esse rationem porci marini.*

CUm tot tantaque sint piscium bona, in cibis, in medicina, in omni vita: non injuriâ aliquis miretur, abhorruisse ab eorum esu, tum Syros, tum etiam Pythagoricos. Sed à Syris hoc datum honori Dercetûs, in piscem conversæ: qua de re satis dictum nobis lib. I, cap. XXIII. Pythagorici verò cur abstinuerint, exposui lib. III, cap. XXVII. Sed, quantacunque sit piscium utilitas, non diffitendum tamen, gravia etiam damna iis imputari. Ut quòd loligines magno numero sese complexæ natant: ac similiter multæ nexæ extra aquas volitant:

litant: unde periculum ab iis, ne mergant navigia: sicut quidem ex Trebio Nigro tradidit Plinius lib. XXXII, cap. II. Quam illud etiam navigantibus noxium, si verè de remora ajunt, remorari (unde & nomen) navem velis, remisque, quasi provolantem? Sed quid de isto censendum sit, antea *a*, cùm de vi piscium dicerem, exposui.

a Cap. 11.

Nunc ergo videamus de morbis, quos afferunt vel parti certæ, vel corpori universo. Prioris generis exemplum habemus in mullis, qui lædere oculos dicuntur. Dioscorides lib. II, cap. XXIV: Τρίγλη συνεχῶς ἐσθιομένη ἀμβλυωπίαν δοκεῖ κατασκευάζειν· *Mullus continuo comestus creditur caliginem oculis offundere.* Idem apud Aetium legas. Imò cartilaginea omnia, si diu multumque utaris, visum reddunt hebetiorem; ut apud Athenæum ait Diphilus.

Hippocampi adferunt hydrophobiam; si hac parte, quod non puto, credendum Æliano lib. XIV de Animal. cap. XX.

Polypi caput comestum turbulentos reddit spiritus, somniaque hinc molesta: ut auctor in Symposiacis Plutarchus. Verba ejus adducebamus lib. III, cap. XXXV.

Universo autem corpori nocent, qui veneno inficiunt. Nam, utcunque ad commendationem aquarum B. Ambrosius *b* dicat, *ipsos angues venenosos esse in terris, sine veneno in aquis*: sunt tamen & pisces venenati. Qualis scorpius marinus: ut tradunt Dioscorides lib. VI, cap. LXI, Plinius lib. XXXII, cap. V, Avicennas lib. IV, Fen. VI, tract. V, cap. XXIII. Imò Ovidius quoque in Halieutico:

b Lib. 5. Hexaem cap. x.

Et capitis duro nociturus scorpius ictu.

Sive potiùs, *Et captus d. n. s. i.* Prout Petrus Ciacconius legit, probante etiam Hercule Ciofano.

Sepiæ quoque, ut Ælianus *c*, Oppianus *d*, & Philes *e*, tradunt, morsu nocent. Inest enim illis aliquid venenati, sive id x dentibus sit, sive a sanie effluente è corpore.

c Lib. 5. de An. cap. 44.
d Lib. 2. Ἁλιευτ. vers. 454. & duobus seqq.
e Cap. de animac.

Κεντρίνη item, quæ in cartilagineis est, nempe ex galeorum genere, duos habet aculeos; unum in cauda, alterum in vertice capitis; ut Ælianus *f* ait; sive potiùs in cervice, secundùm Athenæum *g*. Hisce aculeis, à quibus & κεντρίνης nomen accepit, venenati quid esse, ab eodem Æliano proditum est lib. I Hist. Anim. cap. LV.

f Lib. 1 de An. cap. 55.
g Lib. 7. in γαλεῶν, sive c. IX.

Adhæc Gallis piscis est minutus, dictus *viva*, (*la vive*,) salubris ille quidem, sed dorsi medullam obtinens adeò venenosam, ut si quis ab ea fuerit læsus, pars affecta continuò intumescat, & inflammetur: homo maximos patiatur dolores, & varia symptomata: nec rarò eidem mortem afferat: ut Quercetanus narrat in diætetico suo polyhistorico, cap. VII.

Etiam, Æliano teste lib. II Hist. Anim. cap. XLV, in venenatis est lepus marinus; qui Græcis similiter λαγωὸς θαλάσσιος *h*, piscis ex mollibus, & ἀναίμοις *i*, nomen *leporis* ex eo sortitus, quòd colore referat leporem terrestrem. Caro ejus similis est loligini parvæ: cui iccirco comparat Dioscorides lib. II, cap. XX. Sed figuram si attendas, potiùs refert offam informem; ut ait Plinius lib. IX, cap. XLVIII: vel etiam, præcipuè posteriori corporis parte, cochleam testâ exemtam; ut Ælianus ait loco antea indicato. Sanè nec oculos, nec pinnas, habet: nec alia corporis membra distinguuntur. Piscis hic pulmones exulcerat; ut est apud Galenum lib. de Theriaca ad Pisonem; item lib. I de medicamentorum compositione κατὰ γένη, & lib. IV de simpl. fac. cap. XIX. Utrùm ex nota qualitate, an occulta, dissent Thomas Erastus *k* lib. de occultis Medicament. propriet. cap. XXXVII. De eodem ita Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Nec venena cessant dira, ut in lepore: qui, in Indico mari etiam tactu pestilens, vomitum dissolutionemque stomachi protinus creat.* Item lib. XXXII, cap. I: *Non sunt minus mira, quæ de lepore marino traduntur: venenum est aliis in potu, aut in cibo datus, aliis etiam visus. Siquidem gravidæ si omnino adspexerint feminam ex eo genere duntaxat, statim nauseâ, & redundatione stomachi, vitium fatentur, ac deinde abortum faciunt.* Quam rem experientiâ firmat Rondeletius *a*. Etiam in venenatis referunt Nicander *b*, Dioscorides *c*, Ægineta *d*, Aëtius *e*. Imprimis autem pestiferam ejus vim indicat, quòd veneno illius Domitianus sustulerit Titum fratrem: Tzetzes: Τίτος θνήσκει βεβρωκὼς λαγωὸν τὸν θαλάσσιον· *Titus moritur, comesto lepore marino.* Quod ipsum legere est apud Glycam, & multo antiquiorem Philostratum lib. VI de vita Apollonii, cap. XIV. Ut nihil sit, cur Josephus Scaliger in Animadversionibus Eusebianis miretur unde id hauserit Græculus ille Tzetzes. Imò præsentis adeò veneni putatur, ut & recens scarus sit suspectus, quia lepores venatur marinos, iisque pascitur. Sic quidem Diphilus apud Athenæum lib. VII. Potiùs tamen adsentior viris doctissimis, qui arbitrantur, Diphilum, memoriâ lapsum, id tribuisse scaro, quod, priores secutus, de mullo narrat Plinius lib. XXXIII, cap. I. Scarus enim herbis pascitur, ac piscis est laudatissimus; imò inter eos obtinet principatum; ut antea vidimus. Neque hîc numen permisit; ut nulla suæ bonitatis vestigia haberemus. Nam persequitur eum cancer marinus: item mullus; ob quod beneficium honos huic in sacris habitus Eleusiniis: ut est apud Ælianum lib. XII de Animal. cap. XXI, & Athenæum lib. VII *f*. Apponi etiam merentur, quæ dicit Ambrosius lib. V Hexaem. cap. X: *Lepusculus, timidum animal in terris, in mari formidabile, citam, & quæ non facilè possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum, ut propter pauca, quæ noceant, quasi in excubiis positus armis fidei semper, & scutum devotionis accinctus, à Domino tuo debeas salutis sperare præsidium.* Quid quòd & lepus iste morbo medetur, quem facit? Nam adversus illud, quod abortus esse caussam dicebamus (Plinii verba sunt lib. XXXI, cap. I) *remedio est mas, ob id induratus sale, ut in bracchialibus habeant.*

h Lepus marinus.
i Sanguinis expertibus.
k In Miscellaneis Medicis H. Smetii.
a Lib. 17. de Pisc. Mar. c. 11.
b In Alexipharmacis.
c Lib. 6. cap. 30.
d Lib. 13.
e Lib. 13.
f Cap. 21. sive pag. 325. edit. Commel.

Sunt & alii pisces, veneni nomine exosi; qui interim, ut Pelias hasta, medicina sunt malo, quod dederunt. Sic pastinacæ ictum esse letalem, cognoscimus exemplo Ulyssis: quem filius Telegonus incautus interemit hastâ suâ pro aculeo habente radium pastinacæ. Rem narrant Oppianus in I Ἁλιευτ. Eustathius in Odyss. Λ *g*, & Dictys *h*, sive interpres, qui ut Græci τρυγόνα, sic ipse vocat *turturem marinum*: quod & facit B. Ambrosius. Nempe pares vel suppares fuere: etsi non paullo antiquiorem aliqui *i* putârint. De hujus veneno sic Plinius lib. II, cap. XXXVI: *Nullum* (in animalibus venenatis) *usquam execrabilius, quàm radius super caudam eminens pastinacæ, quincuncialis magnitudine. Arbores infixus radici necat: arma, ut telum, perforat vi ferri, & veneni malo.* Vide & de eodem Dioscoridem in VII *k*, & alios. Sed magna est bonitas Dei, qui ex hoc ipso pisce remedium nobis dedit. Nam is dissectus, & vulneri impositus, medetur; ut Dioscorides tradit in VIII *l*. Cinerem quoque ejus ex aceto illitum prodesse, relatum Plinio lib. XXXII, cap. II. Radii ejus cinere, vulneri admoto cum aceto, se curasse rusticum à pastinaca ictum, tradit Rondeletius.

g Vers. 134.
h Pene extremo l. 6. de bello Trojano.
i Etiam Gaspar Scioppius.
k Cap. 8. Sive ex antiquorum inscriptione, & distinctione, Theriacorum cap. 7.
l Cap. 6 sive Theriacorum cap. 24 & 25. ubi vide, quæ Janus Antonius Saracenus annotavit.

De araneo, qui Belgis *pieterman*, sic Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Æque pestiferum malum araneus, spina in dorso aculeo noxius.* Est verò idem ac *draco marinus*: etsi Plinius *m* distinguat: quod inde est, quia diversos exscribat diversis eundem piscem vocabulis vocantes. Vide autem hic etiam Dei bonitatem. Plinii ipsius est lib. XXXII, cap. V: *Draco quidem marinus ad spina sua, quam ferit, venenum ipse impositus, vel cerebro toto n prodest.* Idem traditum Dioscoridi lib. II Medicæ Mat. cap. XV.

m Lib 32. cap. 5.
n Ita & vetus editio Parmensis Sed in aliis codd. pro toto est tantum.

Similiter à porco marino, & venenum, & remedium est. Plinius lib. XXXII, cap. V: *Inter venena sunt piscium porci marini spina in dorso, cruciatu magno læsorum: remedium est limus ex reliquo piscium eorum corpore.* Qui locus adversari videtur existimantibus, porcum ma-

marinum esse, quem Hollandi *post* vocant, vocabulo, ut ajunt, ex *porces* corrupto. Nec enim hujus ictum putem venenosum: neque obsidetur limo, unde peti debeat veneni medicina.

Atque hæc dicta sunto de piscium aliquot noxiis: & relucente in his etiam bonitate, ac providentiâ divinâ.

Cap. LI.

De piscibus à gente Syra habitis pro Diis: item ab Ægyptiis, è quibus oxyrinchum coluere Oxyrinchitæ, latum Latopolitani, nonnulli lepidotum, Syenitæ phagrum: Elephantinæ incolæ, Mæotem: alii anguillam, quo cultus ab Antiphane, & Anaxandride Comicis, facete risus. De sacris Lydiæ piscibus. Syrorum sapientiores piscibus, uti & columbis abstinuisse, non tanquam Diis, sed uti rebus, quæ Diis essent sacratæ. Nihilo magis ex eo, quod Ægyptii his non vescerentur, consequi, eos habitos esse pro Diis: etsi de rudi vulgo id nolimus diffiteri. Testudines marinæ à Troglydisis adoratæ, sive ut Dii, sive potius ut symbola. Sidera piscium nomen sortita. De Nereidibus, & Tritonibus, ad varios remissum. Quas LXX interpretes apud Jesaiam, & Jobum, σειρῆνας reddiderunt, dracones, non aves, vel pisces, intelligi convenire.

TAm miranda piscium natura, tam multiplex usus, nec latuit nationes. Sed cum hinc rapi eas oporteret in admirationem conditoris; creaturæ sunt facti cultores: quod multi è SS. patribus iis objectant. Imò hoc ipsorum gentilium de gentilibus judicium est: ac præcipuè de Syris, & Ægyptiis. De Syris (ut dictum lib. I, cap. XXIII) testis est Xenophon lib. I de expeditione Cyri: ubi ait, Chalum amnem fuisse plenum piscium magnorum, & mansuetorum, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον· *quos Syri pro Diis habebant.* Atque addit, propterea non perpessos, ut læderentur. Hygeni item est fabulâ CXCVI, quæ de Venere: *Ob id Syri pisces, & columbas, ex Deorum numero habent.*

De Ægyptiis verò Strabo in XVII sic ait: Ἐν δὲ τῇ περαίᾳ Ὀξύρυγχος πόλις, καὶ νομὸς ὁμώνυμος. Τιμῶσι δὲ τὸν Ὀξύρυγχον, καὶ ἔστιν αὐτοῖς ἱερὸν Ὀξυρύγχου. *In ulteriore* (Ægypti) *regione est Oxyrynchus civitas, & præfectura cognominis: Hic oxyrynchus colitur, & oxyrynchi templum est.* Postea subjungit, non ab Oxyrynchitis modò coli, sed ab universis Ægyptiis: quædam enim animalia ab universa coli Ægypto, ac hujusmodi esse τῶν ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον, *ex aquatilibus duo, lepidotum, & oxyrynchum*: quædam verò esse, ἃ τιμῶσι καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ λάτον τὸν ἐν τῷ Νείλῳ τινὰ ἰχθὺν, Λατοπολῖται. *quæ seorsum colant; ut latum, piscem quendam in Nilo, Latopolitani.* De veneratione lepidoti favet Herodotus in Euterpe: de eodem, & oxyryncho, Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Est autem lepidotus, qui aliter *cyprinus*, Cassiodoro *carpa*, nominatur: quâ de rediximus, cùm de piscium gustu ageremus *a*. Oxyrynchum esse lucium, ex eo colligebat Petrus Bellonius *b*, quòd is frequens admodum sit in Nilo. Hadriano Junio *c* est rajarum genus, quod βάτος ὀξύρυγχος vocetur. Loco dicto addit Clemens, ab Euenitis φάγρον cultum: & ab Elephantinæ incolis piscem Μαιώτην. Atque idem legas apud Ælianum lib. X de Anim. cap. XIX. Sed pro *Euenitis* meliùs apud Clementem scribas *Syenitas*. Caussam cultus addit Ælianus, quia prævertant Nilum, atque ita Ægyptios animi pendentes, recreent. Sed & alteram esse rationem, quia abstineant à piscium aliis. De cultu crocodili (qui, cùm animal sit amphibium, ut inter terrestria, sic aquatilia etiam, locum obtinet) abunde ex Strabone, & aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV.

a Cap. 13.
b Lib. 2 Observationum, cap. 32.
c In Nomenclatore cap. de Piscibus.

De anguillæ veneratione testis Herodotus loco ante memorato. Ob huncce cultum lepidè in Lycone comœdia Ægyptios risit Antiphanes *d*:

d Apud Athenæum in septimo.

Καὶ τἆλλα δεινοὺς φασὶ τοὺς Αἰγυπτίους
Εἶναι, τῷ νομίσαι τ' ἰσόθεον τὴν ἔγχελυν.
Πολὺ τῶν θεῶν γάρ ἐστι τιμιωτέρα.
Τοὺς μὲν γὰρ εὐξαμένοισιν ἔσθ' ἡμῖν τυχεῖν.
Ταύτης δὲ δραχμὰς τοὐλάχιστον δώδεκα,
Ἢ πλεῖον, ἀναλώσασιν ὀσφρανθῆναι μόνον.
Οὕτως ἔσθ' ἅγιον παντελῶς τὸ θηρίον.

Ea sic versibus expressit perillustris vir, Hugo Grotius *a*:

Tum rebus aliis ajunt esse Ægyptios
Sollertes, tum quod anguillam æquiparant Deis.
Quin vero longe est illa Diis pretiosior.
Nam solis precibus nobis se indulgent Dei;
At illam, drachmas solidas cum dederis decem,
Aut plus aliquanto, olfacere vix tandem licet.
Tantam habet in se animal illud sanctimoniam.

a In excerptis Tragicis & Comicis.

Eundem morem taxat alius Comicus Anaxandrides in Civitatibus *b*: ubi & varia Ægyptiis objectat quadrupedia, quæ coluerunt. Quia nunc sic occasio tulit, locum integrum apponemus:

b Apud Athen. ibid.

Οὐκ ἂν δυναίμην συμμαχεῖν ὑμῖν ἐγώ,
Οὔθ' οἱ τρόποι γὰρ ὁμονοοῦσ', οὔθ' οἱ νόμοι
Ἡμῶν, ἀπ' ἀλλήλων δ' ἀπέχουσι πολύ.
Βοῦν προσκυνεῖς. ἐγὼ δὲ θύω τοῖς θεοῖς.
Τὴν ἔγχελυν μέγιστον ἡγεῖ δαίμονα·
Ἡμεῖς δὲ τῶν ὄψων μέγιστον παραπολύ.
Οὐκ ἐσθίεις ὕει'· ἐγὼ δέ γ' ἥδομαι
Μάλιστα τούτοις. κύνα σέβεις· τύπτω δ' ἐγώ,
Τοὔψον κατεσθίουσαν ἡνίκ' ἂν λάβω.
Τοὺς ἱερέας ἐνθάδε μὲν ὁλοκλήρους νόμος
Εἶναι· παρ' ὑμῖν δ', ὡς ἔοικεν, ἀπηργμένους.
Σὺ μὲν τὸν αἴλουρον κακὸν ἔχοντ' ἂν ἴδῃς,
Κλάεις· ἐγὼ δ' ἥδιστ' ἀποκτείνας δέρω.
Δύνασαι παρ' ὑμῖν μυγαλῆ, παρ' ἐμοὶ δέ γ' οὔ.

Quæ sic idem ille, summus undique vir, expressit:

Ego esse vester non queam commilito,
Quando nec leges, nec mores consentiunt,
Sed multis inter se intervallis dissident.
Bovem tu adoras, ego quem sacrifico Diis.
Anguillam numen esse reris optimum,
Quæ mihi putatur optimum esse obsonium.
Non vesceris suillâ: mihi nulla est caro,
Quæ sapiat melius, tum tu veneraris canem:
Ego eundem, epulas prægustavit, verbero.
Lex nostra solos, qui integro sunt corpore;
At vestra mutilos lex sacerdotes probat.
Tum siquod felem attigerit infortunium,
Ploras: ego illam occido, & excorio libens.
Magnum quid apud vos, mihi nil mus araneus.

Syrorum, & Ægyptiorum exemplum secuti dicuntur Lydi. Quò referunt illud Varronis lib. III de Re Rust. cap. ult. *Si hi loculatas habent piscinas, ubi dispares disclusos habeant pisces, quos, proinde ut sacri sint, ac sanctiores, quàm illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad tibicinem Græcum gregatim venisse dicebas ad extremum litus, atque aram, quòd eos capere auderet nemo.* Sed non si sancti crederentur, eò habebantur pro Diis. Quare consistemus intra Syros, & Ægyptios. Ac Syris pisces cultos pro Diis, colligunt eo, quòd Atergatis, sive Derceto, in piscem; filia ejus Semiramis, in columbam, conversæ dicantur: ut vidimus lib. I, cap. XXIII. Si igitur Atergatis, & Semiramis, à morte sunt mutatæ in piscem, & columbam, inque Deos relatæ, piscis, & columba, Deæ videantur, non Dearum symbola duntaxat. Sed enim hoc argumentum foret validius, si idem numero piscis, eademque numero columba, in quos mater filiaque conversæ credebantur, culti fuissent à Syris. Nunc quanto aliter sit, liquet ex iis, quæ libro primo *c* dicebamus. Nihil interea hoc impedit, quo minùs, licet aliter saperent elegantiores; ex crasso tamen vulgo plurimi piscem sacrum, sacramque columbam, non pro symbolis, sed Deabus, haberent.

c Cap. 23.

Nec de Ægyptiis aliter censeo. Plutarchus quidem lib.

lib. VIII Symposiacôn, quæst. VIII, non hoc dicit, Syros, & Ægyptios, pro Diis habuisse pisces; verùm religione quadam eorum abstinuisse esu. Sed suâ eum linguâ loquentem audiamus: Οὔθ' οἱ παρ' Αἰγυπτίοις μόνον, οὐδὲ Σύροις, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἕλλησι, γέγονεν ἁγνείας μέρος ἀπέχεσθαι ἰχθύων. *Itaque apud Ægyptios non solum, neque Syros: sed etiam apud Græcos, sanctimoniæ pars erat, piscibus abstinere.* Et profectò quid infirmius argumento illo, Syros, & Ægyptios, quia piscibus non vescerentur, eo habuisse illos pro Diis? Si enim hoc fuerit validum, rectè iidem gentiles concludebant, Judæos, ut Petronius de iis scribit, porcinum numen adorare: nempe quia suillâ abstinerent. Nec Pythagoræ pisces erant Dii: uti utique in ejus symbolis foret, ἰχθύων μὴ γεύεσθαι· *pisces ne gustato.* Quamobrem de piscium apud Syros, & Ægyptios cultu, idem sentiendum, ac de quadrupedum, & avium veneratione, superiori libro a dicebamus.

Ac fortasse nec aliter de Troglodytis putandum. Apud Plinium tamen legas lib. IX, cap. X: *Troglodytæ cornigeras habent* (testudines,) *ut in lyra, annexis cornibus latis, sed mobilibus: quorum, in natando, remigio se adjuvant. Celtium genus id vocatur eximiæ testudinis, sed raræ. Namque scopuli præacuti Chelonophagos terrent. Troglodytæ autem, ad quos adnatant, ut sacras adorant.*

Nec propterea existimandum, nullum piscibus habitum esse honorem divinum. Nam in sideribus sunt delphinus, & pisces duo; qui in XII signis ex adverso caudis utrunque positi, fulvoque vinculo colligati: item piscis magnus, cujus illi in Zodiaco nepotes dicuntur. Adhæc cetus, qui Germanico *bellua Ponti*: & hydra, cujus caudæ corvus insidet. Hæc, ut siderum alia, in Deorum numero fuisse, abunde ostendimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Sed ista non vocantur pisces, nisi ὁμωνύμως b. At συνωνύμως, καὶ κυρίως c, pisces sunt Nereides, ac Tritones. Aliquid de his diximus lib. IV, cap. V. Fusiusque Plinius lib. IX, cap. IV, & V, item lib. XXXIV, cap. XI, Ælianus lib. XIII Hist. Anim. cap. XXI, Pausanias in Bœoticis. E junioribus Alexander Neapolitanus Genialium Dierum lib. III, cap. VIII, Vincentius Chartarius Regiensis de Deorum imaginibus, quem Latinè reddidit Ant. Verderius, Rondeletius lib. XVI de pisc. mar. cap. XX, & duobus sequentibus, Gesnerus in Aquatilium Historia, cap. de Hominibus marinis, & altero de Nereidibus, alioque de Tritonibus.

a Cap. 74. & 100.

b Æquivoce.

c Univoce, proprieque.

Existimet aliquis, etiam Sirenes huc referri oportere. Præsertim, quando in piscibus etiam Nævius reposuit; si rectè Scaliger, Conjectaneis in Varronem, ista, ut Nævii, adducit:

—— Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur: sirenes citis
Delphino junctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Sed omnino illa quidem Livii Andronici sunt:

Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur. ——

Livio enim tribuit etiam Nonius Marcellus in *Pecus.* Posteriora verò sunt ex Nævii Sirene, ac Nonio citantur in *Hippocampi.* Sic autem ut puto, legi debent:

—— Ocior
Delphino vinctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Quemadmodum ostendimus notis in fragmenta veterum Tragicorum, ante annos editis viginti circiter.

Quid verò de Sirenibus censendum sit, diximus lib. III, cap. XCIX. Sunt tamen, qui verè piscem, sive semipiscem, ac semimulierem, aut planè mulierem, sed mutam, ac penè brutam censeant; atque hæc firmatum eunt muliere illa anno CIↃ CCCC III in Frisia captâ, & Edamensi oppido Harlemum delatâ: ubi nere didicit, ac annos vixit complures, & postmodo in cœmeterio sepeliri meruit, eò quòd, ut ajunt, sacro Crucis signo honorem exhibuisset. Qua de re ex Belgarum annalibus, chronicis, geographis, vide sis Joannem a Leidis, Reinerum Snoium, Joannem Reigersbergium, Jacobum Meierum, Hadrianum Junium, & alios complures: ut aliarum gentium scriptores prætercam.

Quas verò Jesaiæ cap. XIII, vers. ult. LXX interpretes, etiam in edit. Romana, vocant σειρῆνας, uti & *Sirenes* reddit B. Hieronymus, sive vulgatus interpres (Hebraicè est תנים *tanim*, qui desertam incoluturi Babylonem dicuntur) non monstra marina intelligi debent; ut cepisse videtur Hector Pintus Lusitanus, Conimbricensis Theologiæ professor a: sed dracones, atque adeò omne serpentum genus: quomodo reddidit Chaldæus interpres, ac præter alios Leo Judas, & socer meus Fr. Junius. Etiam Jobi cap. XXX, 29, ubi eadem vox Hebræa, interpretes Græci habent: Ἀδελφὸς γέγονα σειρήνων· *frater factus sum sirenum.* Ubi B. Chrysostomus intelligit ᾠδικούς τινας ὄρνιθας b. Sed & hic vetus vulgatus, & juniorum alii, *dracones* reddiderunt.

a Commentar. ad eum locum.

b Aves quasdam cantrices.

Cap. LII.

A piscibus transitur ad serpentes. Quomodo vocabula anguis, & serpentis, differant, & unde deriventur: item ὄφεως etymon, & unde sit Ægyptium οὐβαῖος pro basilisco. Eorum conciliantur sententiæ, qui ἔχιν referunt inter ὄφεις, & qui in iis esse negant. Qualis serpentium coitus. Falsum de origine eorum ex avium sanguine; incertum de ortu ex medulla hominis; prodigiosum de natis ex muliere. Refellitur vulgaris opinio de basilisci ortu ex ovo galli septennis, novennis, summum annorum XIV. Herodoti sententia de viperarum coitu, ac partu, eamque ab Ægyptiis haustam videri. Etiam SSos Patres quandoque in hoc sequi Ægyptios, & in eo excusari. Quippe opinionem illam falsam esse argumentis comprobatur ex rei ipsius natura petitis. Excusati etiam Romani, quod, de partu viperæ opinione falsi, propterea in parricidæ culeo etiam viperam insuerint. Viperæ, & ἐχίδνης etymon. Similiter decipi, qui tradunt, viperam coire cum muræna marina. Utrum ceraste ova pariant, an vivos fœtus. Cerastas quidem esse viperæ similes; trifariam interea differre: nec obstare hoc, quò minus & illi vivos pariant fœtus.

TAndem ad indagandam piscium naturam, quantum quidem pro operis hujus instituto sufficere videretur, emensi sumus flumina, stagna, lacus, maria, Oceanum ipsum. Diutius aberratum, quàm cùm aquas hasce ingrederemur, fore putabamus. Sed nihil ista ad Ulysseos decennii errores intra solum mare Mediterraneum. Quippe admodum falluntur, qui eum fretum putant egressum esse Gaditanum. Plane enim contrarium ostendunt, quæ cecinit Homerus. Eo faciliùs delati in terris agnoscemur à nostris, quàm Ulysses olim à suis. Reduces igitur post quadrupedes, aves, pisces, considerabimus quartum animantium genus: puta serpentes. Qua in voce *anguium* vocabulum intelligitur: vel, quando muliebri genere caperetur, *bestia*; quod Plautus addit in Asinaria a: ac simili ellipsi *bestia* desideratur in *animans*, *quadrupes*, *fera*; *volucris*, in *avis*; *canis*, in *Molossus*; *ovis*, in *bidens*: multaque id genus alia adduximus in libris de Arte Grammatica b. Διαφερόντως c autem terrestres angues dicuntur *serpentes*, quia & angues sunt aquatici; quales natu, non serpunt. *Anguis* igitur est nomen magis generale: ac proinde ut *serpens* à *serpo*, hoc ab ἕρπω, spiritu, ut sæpe, in S abeunte: ita *anguis* nomen habet non ab angulis quidem, ut ajunt, quia delitescat in cavernis; sed ab ἄγχω, *ango*, *stringo*, *premo*; quoniam corpore sit stricto pressoque, sive angusto: uti & ab eadem origine est *angustus*: item *angulus*, & *angina.* Vel fuerit *anguis* ab ἔχις, *mas viperæ*, inserto N d; ut à δασύς, *densus*; à βυθός *fundus*; à ῥυκάνη, *runcina.* Græcè *anguis*, ὄφις; sive ab אפעה, quod genus serpentis: sive, ut alibi dictum, ab Hebræo אוב, *ob*, sive *oph*: unde & οὐβαῖος, h. e. βασιλίσκος, ut interpretatur Orus e. Interdum verò hoc vocabulum laxè capitur, ut etiam complectatur ἔχιν, sive viperam: interdum

a Act. 3. sc. 3. vers. 105.

b Lib. 6. cap. 6.

c Dissimilis constr.

d Usi & dictum lib. 1. cap. 40.

e Hieroglyphicon lib. 1. c. 1. Ubi tamen vulgo Οὐραῖος; sed in MSo esse Οὐβαῖος, jam alii monuerunt. Quæ, quum vera sit lectio, non est dubitandum.

ἀγλ-

ἀντικειμένως *a*, ut serpentes cunctas comprehendat, præter viperas. Priori modo usus Aristoteles in quincto de Generatione Animalium: ubi & clare ἔχιν, seu *viperam*, inter ὄφεις, sive *serpentes*, refert. Ut valde ratio fugerit Augustinum Sinuessanum, cùm in primum de Generat. anim. cap. x annotaret, viperas non esse ὄφεις, quia aliud sit ὄφις, aliud ἔχις. Quippe differunt solùm, ut genus, & species.

a Opposite.

Hæc de vocabulo. Ad rem ipsam accedamus. Ubi primùm de ortu serpentium agemus: idque tum generaliùs de serpentibus, tum particulatim de vipera, ceraste, basilisco. Utrobique spectabimus tum coitum, tum partum. De coitu serpentium sic Plinius lib. x, cap. LXII: *Coeunt complexu, adeò circumvoluta sibi ipsa, ut una existimari biceps possit.* Serpentes igitur ex serpentibus generantur: ac fabulosum est, quod Democritus ajebat, produci eos ex sanguine avium. Nec multò est verisimilius, quod Plinio traditum libri ejusdem cap. LXVI, & Plutarcho in vita Cleomenis, serpentem enasci è medulla hominis. Quod si verum foret, argumentum præberet, sive iræ divinæ, sive irreconciliabilis serpentini odii, erga humanum genus jam ab eo tempore, quo diabolus hoc instrumento humanum decepit genus. Sed meritò id in dubium vocat Ælianus lib. I de Anim. cap. LI. Nec sane experientia ultrà evincit, quàm in sepulcris etiam nasci serpentes: uti in mausoleo quoque Caroli Martelli contigisse, à Roberto Gaguino, & Paullo Æmilio, proditum est.

Prodigiosum autem, quod ait Plinius lib. VII, cap. III: *Serpentem peperit inter initia Marsici belli ancilla.* Et Julius Obsequens de Syllanis scribit temporibus *b*: *In Hetruria Clusii materfamilia vivum serpentem peperit, qui jussu aruspicum in profluentem dejectus aversâ aquâ natavit.* Narrat idem Appianus Alexandrinus lib. I de bello civili *c*. Fuerit id L. Cornelio Scipione Asiatico, & C. Junio Norbano coss. an Urb. Cond. IↃ CLXXI. Ei fidem conciliare videntur, quæ de anguilla in puella Lovaniensi enata, vivaque excreta anno CIↃ IↃ LXXI, ubertim narrat & explicat Cornelius Gemma, ante annos LXX Regius Medicinæ professor in Academia Lovaniensi, in appendice Cosmocritices, sive operis de divinis Naturæ characterismis *d*.

b Cap. 118. in Lycosthenis editione interpolata, supletaque.

c Pag. 400. edit. H. Steph.

d Pag. 201. edit. Plantin.

Hinc particulatim dicere aggredior de ortu certi generis serpentium. Vulgò in Belgica, & aliis quibusdam Europæ terris, fertur, gallum gallinaceum intra annum septimum, & quartumdecimum, edere ovum: hoc si foveatur à bufone, enasci inde basiliscum. Neque negandum, ex galli veteri semine, postquam coëundi desiit consuetudo, coagulari globosum quid, idque ovi instar excerni. Sed non eò vera etiam, quæ de ovo hoc attexunt. Nam primùm obstat, quòd gallus ipse hoc fovere solet. Præterea credibile est, inde potiùs enasci vermem venenatum, vel aliud virulentum: quomodo & ex homine vermes; ex fimo bubulo, muscæ; ex asini merda, scarabæi; & aliunde alia enascuntur animantia. De basilisco autem incredibile est. Verùm quia basiliscus his terris de nomine solùm notus esset: eò animal illud è gallinaceo natum, quale quale fuerit, conspicientibus hominibus meticulosis, horrendo basilisci nomine appellare visum fuit. Vide sis Lævinum Lemnium de Occultis Naturæ miraculis cap. XII.

Ac de basilisco quidem juniorum est error: at vetus ille de coitu pariter, ac partu viperæ. Antiquissimus, qui de eo egerit, Herodotus est in Thalia. Narrat ille, viperam marem in coitu caput inserere ori conjugis, inque illud exspuere semen: illam rabidâ libidinis voluptate caput maris præcidere. Sed catulos vicissim, partus moram pertæsos, lateribus matris perfossis vi erumpere. Ita perire parentem utrumque. Atque hoc à Deo, & naturâ, statutum ait, ne in immensum excrescat numerus viperarum. Hæc quin ab Ægyptiis, qui sapientiæ parentes habiti sunt, hauserit Herodotus, nullus dubito. Siquidem Ægyptii, ut est apud Horapollinem in Hieroglyphicis cap. LIX, mulierem vitæ viri insidiantem, soloque in coitu blandientem, designabant viperâ, quæ ὅταν συγγίνηται τῷ ἄρρενι, στόμα στόματι ἐμβάλλῃ, καὶ μετὰ τὸ ἀποζεύχθηναι, ἀποδακοῦσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄρρενος ἀναιρεῖ. *cum mare congrediens os ori inserit, & à coitu discedens marem morso capite interimit.* Nec facile dixerim, quàm multi post Herodotum hanc Ægyptiorum fabellam fuerint secuti, tam illam de feminæ impietate in maritum, quàm prolis in matrem. In his Plinius lib. x, cap. LXII, & Ælianus lib. I de Animalibus, cap. XXIV. E nostris item Prudentius in Hamartigenia. Solam sobolis impietatem adduxit Appulejus in Apologia: *Vipera, ut audio, exeso matris utero in lucem proserpit: atque ita parricidio gignitur.* Ubi cautè ait, *ut audio*. Similiter B. Basilius, rem eandem narrans Hexaem. Homil. XX *a*, ait, ὥς φασι *b*. Et, quem dixi, Prudentius:

a Pag. 118. edit. Græcolat. Paris. an. 1618.

b Ut ajunt.

—— *Sic vipera, ut ajunt,*
Dentibus emoritur fusa per viscera prolis.

Imò ante tres illos Plutarchus de Garrulitate: Τὰς μὲν γὰρ βελόνας φασὶ ῥήγνυσθαι τίκτουσας, καὶ τὰς ἐχίδνας. *Acus enim ajunt parientes disrumpi, & viperas.* Veterum & opinionem, & dubitationem vidimus. Plerique tamen, etiam ex doctoribus Christianis ἀβασανίστως *c* id videntur amplexi. In quibus est B. Chrysostomus in Matth. cap. XVII, homil. LVIII *d*: ubi, ait, τοὺς τόκους κεφαλαίου μεῖζον, καὶ βιάζεσθαι τὰ ἄωρα, καὶ ἀμβλωθρίδια προσεοικέναι γεννήματα ἐχιδνῶν· *fœnora in sortem redire coguntur, & immaturum, ac abortivum partum parere viperarum.* Hinc subjungit: Τοιοῦτοι γὰρ οἱ τόκοι τῆς θηρίων ἐκείνων μᾶλλον κατεσθίουσι, καὶ σπαράττουσι τὰς τῶν ἀθλίων ψυχάς· *Hunc enim in modum fœnora illa magis, quàm vipera alvos parentum, vorant ac lacerant animas miserorum.* Sed enim, quando oratores Christiani rhetoricantur, interque alia, ex scientia naturali illustrare ea volunt, quæ ad pietatem, ac mores pertinent; non tam spectari oportet, quicum aliquid confertur, quàm quod confertur; hoc est, cujus gratiâ comparatio instituitur. In illis enim, quæ extrinsecus advocantur, multo justiùs Theologis ignoscendum, quàm poetis: in quibus Aristoteles, & ejus paraphrastes Averroes, distinguere jubent inter errores καθ' αὐτὴν ποιητικὴν, καὶ κατὰ συμβεβηκός· *secundum artem poeticam, & ex accidenti*: ut fusiùs explicamus, & multis ostendimus poëtarum exemplis, in primo de arte Poetica. Falsum verò esse tam de viperæ coitu, quàm partu, solidè comprobatur. Ac de coitu quidem eo abunde refellitur, quod ex sectione cunctorum animantium appáret, non esse ab ore aditum seminis ad vulvam; sed cibo & potui ad stomachum, & intestina. Atque isto etiam vulgarem de mustelæ partu opinionem refutavimus lib. III, cap. LIV. Dixeris, ut hac parte falsi sint, de altero tamen vel eo comprobari, quòd Romani quoque, hac opinione imbuti, propterea, ut gallum, canem, simiam, ita & viperam, culeo insuerint cum paricida. Nam cur id fecerint, nisi quia similiter viperæ catuli interimunt parentem suam? Speciosa quidem oratio. Sed veteres Romani magis intelligentes erant rei familiaris, & militaris, quàm naturalis scientiæ; vel etiam facundiæ, & aliarum Græciæ scientiarum, atque artium. Ut Ovidius *e* ait,

c Citra probationem adhibitam lapidem.

d Pag. 508. edit. Commeliana.

Qui bene pugnabat, Romanam noverat artem:
Mittere qui poterat pila, disertus erat.

e Lib. 3 Fast.

Sanè de catulis viperinis, latus matris effodientibus, abunde refellitur ab Apollonio apud Philostratum lib. II, cap. VII; ubi conspectam sibi ait viperam catulos lambentem. Ac pluribus de eo tractat. cap. prox. Ex eo quoque Photius idem memorat in bibliotheca sua cod. CCXLI. Alii insuper complures sibi visos ajunt, parente salvâ: in his Cæsar Scaliger Exercitat. CI: *Vidimus*, inquit, *in Vincentii Camerilli circulatoris ligneâ thecâ enatas viperillas parente salvâ.* Nempe viperæ & ipsæ quidem intus habent ovum: sed intus etiam fovent, & excludunt: quod iis videtur proprium esse ex serpentibus; unde & *viperæ* quasi *vivipara* dicuntur: non quia *vi pariant*; quod Isidorus *f* putabat. Sed hunc Servius *g* decepit; uti illum Plinius; cum cùm alii, & fortasse Aristoteles ipse male intellectus; tum etiam Herodotus, de quo diximus. Præterea eo faciliùs ignoscendum Grammaticis, quia & Græcis plerisque

f Lib. 12 Orig. c. 4.

g In illud 3 Georg. Vipera delituit.

ἔχις

ἔχις sic dici videatur, quia ἔχει, hoc est, contineat fœtum, usque ad mortem. Sed verisimilius dixissent, quia contineat, usque dum vivum pariat fœtum: quod est in Etymologico magno.

Ne id quidem verè proditum à veteribus fuit, viperam desiderare coitum murænæ marinæ; eoque ad litus ire, sibilo murænam evocare, priùs tamen venenum deponere, quàm coeat cum muræna. S. Basilius *a* ait, esse hoc adulterium naturæ, adulterosque meritò viperis conferri. Addit idem, si vipera ante nuptias suas venenum ponat, multò magis homines cùm junguntur matrimonio, asperos & implacidos mores, ac quæcunque conjugium redderent infelicius, relinquere oportere. Quæ belle quidem à sancto viro dicuntur: sed cessat similitudo, si viperæ non coeunt nisi cum viperis, venenatum animal cùm simili suo.

a Hexaem. homil 7.

De cerastis verò non satis dicere possim, num vivos pariant fœtus, an ova. Prius negant veteres, qui solius hoc viperæ proprium putarunt: ut ex iis liquet, quæ antea adduximus. Sed enim doctissimus Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. XI, longè aliter: *Viperam*, inquit, *à cæteris serpentibus distinguere solent, quod animal pariat. Id vero cerastæ quoque usuvenire certum est. Nam qui bestiam hanc, discendi studio, in Ægypto, & Africâ, dissecuerunt, catulis gravidam multoties offenderunt.* Interim Brodæo in eo de cerastis haud facile se assensurum ait Dalecampius ad Plinii lib. X, cap. LXII. Mihi satis verisimilis videtur Brodæi opinio. Siquidem si viperæ vivos pariant fœtus, quid mirum de cerastis? quando formâ referunt viperas; imò viperæ credi possent, nisi triplex obstaret discrimen. Primùm enim, ut Nicander in Theriacis docet, cornua, sive quiddam corniculis simile habent. Præterea non, ut viperæ, rectà serpunt, corpore neutrum in latus fluctuante; sed, more claudicantium, nunc in dextrum, nunc in sinistrum latus inclinant. Ad hæc præsentius est venenum viperæ, quam cerastæ: ut à quo morsus non ad tertium modò diem, quod in morsu fit viperino; sed ad nonum etiam diem supervivat, idque citra dolorem vehementem. Verùm ista ostendunt, non per omnia viperæ, & cerastæ, convenire. Attamen non evincunt in tanta similitudine formæ etiam eo esse dissimiles, quod viperæ pariant animal vivum, cerastæ non item. Nam ejus generis discrimina etiam in eadem specie reperias: quanto igitur magis in vicina, & si non eadem, saltem cognatâ, & quasi consanguineâ.

Scorpiones sæpe ad undecim generare, Aristoteli proditum est lib. V Histor. Animal. cap. XVI, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. XXI, sect. CCLXVI.

Cap. LIII.

Hinc actum de anguium magnitudine. Quantus fuerit serpens, quocum ad Bagradam pugnarunt Romani. Cur in Asia majores sint serpentes, quam in Europa: inque septentrionalibus plagis grandiores homines, quam Australibus locis. Quæ magnitudo serpentum in India. De serpentibus, qui solidos, pueros, ac capras deglutierint. Quæ mensura illorum in America. Accessum deinde ad anguium temperamentum. Unde hæmorrho, & dipsadi nomen, & Hebræo ssimmaon. *Serpentium fel calidum esse, à quo venenum: corpus autem frigidum potius videri: variisque id argumentis comprobatum. Cur angues pilis careant, vino gaudeant, hieme subterris delitescant, æstate etiam diutissime citra cibum adserventur. Atque idem firmatum serpentibus Mexicanis. Cur item serpentes hieme non exserant venenum. Quamobrem amphisbæna ante serpentium alios hibernas deserat latebras. Quas exuvias, vel* senectam *anguis dicimus, non esse nativam ejus pellem. Origo proverbii,* inanior lebeende. *Ut fœniculi, vel marathri usu visum recuperet serpens, & cur se juniperi spinis scabat. Unde* scytales, *&* cœculæ *appellationes. Quare maxime infesta sint itinera à serpentibus circa meridiem.*

JAm videamus, quantam in magnitudinem excrescant serpentes. Notissimum est, ut serpens ille, quicum ab Romano exercitu, duce Attilio Regulo, ad Bagradam flumen pugnatum fuit, pedum fuerit centum & viginti: cujus & pellis ad bellum usque Numantinum duravit. Testis Livius, ut ex epitomes libro constat XVIII: item Valerius Max. lib. I, cap. ult. Plinius lib. VIII, cap. XIV, Agellius lib. IV, cap. VIII.

Magnos & Asia, & Africa, serpentes habet: sed longè minores in Europa. Caussa ejus discriminis est ab majori eorum locorum calore, qui nativum in frigido hoc animante intendit. Contra igitur hic usu venit, quàm in hominibus: qui in Septentrione, locisque frigidis majores fiunt, frigore, quod ambit, poros constringente, ne calor evaporet; caloreque ita conservato, plus exigente alimoniæ, unde iis incrementum. Aristobulus tradidit, visam sibi in India viperam novem cubitorum, & dodrantis. Testis Strabo in XV. Atque addit, sibi quoque in Ægypto conspectam viperam, unde allatam, paris fere magnitudinis: imò Nearchum prodere, esse & in India viperas feminas cubitorum sexdecim. Plinius lib. VIII, cap. XIV narrat ex Megasthene, in India solidos etiam cervos, taurosque, hauriri à serpentibus: ac Romæ in Vaticano, temporibus Claudii imperatoris, in corpore boæ (serpentis ita dicti, quia suctu bubuli lactis *a* alatur) integrum esse puerum repertum. Ibidem legas: *Metrodorus scribit, circa Rhyndacum amnem in Ponto ut supervolantes, quamvis alte pernicitérque, alites haustu raptas absorbeant.*

a Plin. ibid.

Ælianus quoque aliqua habet de magnitudine. Nam aspides etiam ad longitudinem quinque cubitorum accedere, dicit lib. VI de animal. cap. XXXVIII. Apud Scyritas, gentem Indiæ, vel ultra Indiam, maximos esse serpentes ait; quorum aliqui greges pecorum rapiant, & vorent. Vide eum lib. XVI, cap. XXII. Idem lib. XVII, cap. II narrat, circa Indiam gigni serpentes XVI cubitorum: & ejusce rei auctorem laudat Clitarchum. Ac, ut idem refert lib. XVII, cap. III, Nymphis lib. IX de Ptolomæis tradidit, in Troglodytica regione excrescere usque ad XV cubita.

Etiam Aloysius Cadamustus, Navigationis suæ cap. XXVIII (ubi loquitur de Senega, Africæ regione ex iis, quæ sunt Nigritarum) *Ibi*, inquit, *inveniuntur serpentes tantæ vastitatis, ut integras capras hauriant, nec lancinent: solide devorantia.* Quod ipsum, sed dissimulato, unde hauserat, auctore, Cæsar Scaliger prodidit adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VI: atque iterum Comment. in Aristotelis Historiæ Animal. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Ubi & ista legas: XV *esse cubitorum in India; ad mare Rubrum*, XL; *in Æthiopia, passuum* XXX; *eosque elephantorum interfectores patriâ voce vocari; in Phrygia, pedum* XL. Hinc memorat, sed fusiùs, quod ex Metrodoro, Pliniοque, antea afferebamus. Atque addit, quod de Senega retulimus. Post pauca subjungit: *In Macra serpens spectaculo fuit mortua ingenti longitudine, tam crassa, ut utrimque sedentes in equis contueri inter se nequirent: hiatu tam vasto, ut equiti aditus esse posset squama* b *clypeorum orbibus pares. Ad Cathaium, quæ pars ultima Scythiæ est, quinquagenûm pedum serpentes esse, denos pedes implere crassitudine, ungues leoninos habere sine pedibus, proditum est: oculorum orbes pedum ternum, tam grandi hiatu, ut hominem integrum excipere valeant: formidini esse cæteris omnibus animantibus, etiam ursis & leonibus, quos noctu invadant, & conficiant: interdiu latere: ingredientibus terra, quæ tota constat sabulonibus, subsidit tanto sulco, ut dolium ea parte tractum putes. In eo sulco latentes hamos ferreos præacutos figunt venatores, quibus illa transfixa aut perit, aut invalida fit ad subsistendum.*

b Sic rescripsi pro squamas. *Nisi Scaliger scribere voluit:* Squamas habuit, *vel simile quale ajunt.*

Aliqua etiam ex juniorum aliis addemus. Vasta quoque magnitudo est Americano serpenti dicto *canambeoati* c. Crassitudo illi hominis: sed duplo superat longitudine. Contigit, ut insederint illi Indi, pro trabe habentes, donec, illo devehente, insessores id animadverterent, & territi consurgerent. Aliquando autem & duodeviginti militibus sedes fuit.

c Jo. Eusb. Nier. lib. 12 Hist. Nat. cap. 17.

Bam-

Bambæ serpentes superant longitudine palmos viginti quinque, ac quinque latitudine: ut ex oculatis testibus relatum Petro Jarrico; ex hoc, Eusebio Nierenbergio *a*.

Qua verò de caussa in tantam magnitudinem plerique excrescant serpentes, disserit adversus Cardanum Scaliger Exercitat. CLXXXIV, sect. 1.

A magnitudine ad temperamentum transeamus. Serpentibus omnibus temperiem esse frigidam, communis est opinio: cui tamen jam olim adversatus est Avicennas in VI quarti tractatus cap. XXI, & in II de Medicament. cap. de serpentibus: quibus locis contendit, calidos esse, quia sanguinem accendunt. Sane si vipera corpus hominis vulneravit, sic vesicis intumescit, quasi ambustum foret. Hæmorrhoi venenum ita exsiccat cutim, ut ea rumpatur, & cruorem stillet undique: unde & serpenti hoc nomen. Διψάδες eorum, quos læserint, sanguinem ita exsiccant, ut morsi perpetuò sitiant: unde & sic vocantur, quia διψῆν est *sitire*: ac Hebræis, ut Deuter. VIII, 15. צמאון tsimmaon dicuntur a צמא tsama, *sitire*. Sed vim ista deperdunt, si dicamus, sermonem nobis esse de corpore serpentino, non felle duntaxat; quod calidum esse, non inficiamur. At verè venenum serpentis est in felle; ut ait Plinius lib. XI, cap. XXXVII. Atque hoc felleum virus (sive sit à cavernulis sub dentibus, sive a vena sub lingua) serpens iratus in eum effundit, quem momorderit. At corpus ipsum esse frigidum, non a Galeno solùm asseritur, de Ther. ad Pisonem cap. VIII, & lib. II de temper. cap. V: sed contactus ipse frigidus vel mediâ arguit æstate: ac multæ idem rationes evincunt. Talis est, quòd paucum habeant sanguinem, in quo animalium calor consistit. Item quòd pilis careant, cùm calidi esse pilosi soleant, ac hirsuti. Præterea quòd vino gaudeant ad calorem suscitandum. Unde &, ubi se vino inebriarint, faciliùs capiuntur *b*. Item quòd tempore hiberno quatuor mensibus *c* lateant sub terris: quò se abdunt, ne ab frigore externo prorsus exstinguatur calor nativus. Itaque interim ob caloris hujus imbecillitatem jacent sopiti, & quasi immobiles: unde & tum capias facillimè. Idem eo arguitur, quòd mensibus hisce hibernis sint cibi expertes *d*. Imò & æstate à pharmacopœis *e* ad menses complures in pyxidibus adservantur absque cibo. Et ne solos pharmacopœos dicam, magnum audiamus Scaligerum Comment. in Histor. Anim. lib. II *f*: *Nos inclusum ligneâ caveâ anguem mediâ æstate duos menses vivum habuimus nullo fotum alimento.* Idem confirmatur serpentibus Novi Orbis. Nam serpens, qui Mexicanis *aquaquetzpalin*, Haitinis *iguana* dicitur, si vel decem, aut viginti dies alligâris alicui rei, citra sonum, vel noxam ullam, citra etiam cibum, vel potum durabit: si tamen herbam, vel aliud præbueris, comedet illud: ut est apud Oviedum, & Eusebium Nierenbergum lib. XII Histor. cap. I. Idem ex Hispanorum commentariis tradit ejusdem libri cap. I, in regione Mexicana serpentem esse nomine *teuhtlacocauhqui*, quasi dicas dominam serpentum: hunc etiam annum integrum durare sine cibo potuque, iis testibus, qui domi eum alere solent. Atqui, secundùm Hippocratem, animantium illa multo etiam indigent alimento, quibus multum est caloris. Eamque longioris inediæ in variis animantibus caussam etiam adducit Albertus M. lib. VII de Animalibus, cap. IV. Præterea huc pertinet, quòd serpentes hieme, utcunque habeant venenum, non tamen id exserant: nempe quia, ut dixi, frigore torpeant toti. Unde etiam est, quòd vere novo prorepant è latibulis caloris desiderio: nisi quòd paullo ante ver, nempe cùm cicadæ incipiunt canere, prodeat amphisbæna, unde colligas, calidioris esse temperamenti, quàm serpentium cæteros.

a Lib. 12 Hist. Nat. cap. 39.

b Aristoteles Hist. An. lib. 8. cap. 4. & Plin. lib. 10. cap. 72.

c Aristoteles lib. 8 Hist. An cap. 15.

d Arist. lib 8 Hist. An. cap 4.

e Arist. ibid.

f Cap. 18. sect. 123.

Non prætereunda verò hic mira Dei providentia in serpentibus, cùm primum è latebris exeunt. Nam dum diu adeò torpent in cavernis, situ mucoque obducuntur; qui concrescit, condensaturque circa corpus universum, ac cutis speciem habet; etsi nihil sit nisi sordes induratæ ad figuram corporis serpentini. Sic affecta serpens locum quærit angustum, eumque penetrando distruigit hanc quasi pellem: quæ & vulgo vera ac antiqua pellis putatur. *Exuvias* dicunt, quia exuantur: uti &, quia sic serpens quasi rejuvenescit, Latinis *senecta*, Græcis *γῆρας* vocatur. Ad utrumque hoc attendit Tibullus lib. I, eleg. IV.

—— Serpens novus exuit annos.

Et Maronis est III Georg.

Cum positis novus exuviis, nitidusque juventâ.
Volvitur.

Gloss. Cyrilli: Γῆρας ὄφεως, *superficies*: adde, *serpentis*. Ac quoniam superficies ea exuitur vere; eò & dicta *vernatio*. Onomasticum vetus: *Vernatio*, λεβηρίς. Quia autem pellis istæc exuta planè est exsucca, & inanis; aspera etiam ob siccitatem; nec oculos, sed vestigia solum oculorum habet: hinc proverbia illa, γυμνότερος λεβηρίδος, *nudior leberide*, sive *exuviis*: κενότερος λεβηρίδος, *inanior leberide*: τραχύτερος λεβηρίδος, *asperior leberide*: τυφλότερος λεβηρίδος, *leberide cæcior*. Præterea, quòd ex diuturna sub terris vita sit offusa oculis caligo, & eo fœniculum quærit, quo eos purget, & abstergeat: ut est apud Ælianum lib. IX Histor. cap. XVI. Atque ante eum (non post eum, quod doctissimus Grevinus *a* scripsit) idem traditum Plinio lib. VIII, cap. XXVII: qui tamen pro *fœniculo*, *marathrum* nominat: vernationem autem fœniculo tribuit: *Anguis*, inquit, *hiberno situ membrana corpori obductâ, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat. Exuit autem à capite primum, nec celerius, quam uno die ac nocte replicans, ut extra fiat, membrana quod fuerat intus. Idem, hibernâ latebrâ visu obscurato, marathro herba sese affricans, oculos inungit ac refovet: si verò squama obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Sola verò scytale (sic dicta a figura; quia similis sit baculo, cui inseritur ligo) non comedit fœniculum, ut recuperet visum: unde & eadem putatur, ac Latinorum *cæcula*; cui à cæcitate id nominis datum.

a Lib. 3 de venenis, cap. 3.

Memoravimus, quomodo se habeant serpentes tum hieme, tum quando, Sole Arietem ingrediente, prodeunt è latebris. Quanto autem magis calor anni procedit, tanto magis vires recipiunt, & nocentiores fiunt, præcipuè æstate, idque tempore meridiano: ut non paullo tutiùs sit per loca serpentibus infesta iter facere, postquam solis calor jam remiserit.

Cap. LIV.

Quòd serpentes gustus sensu multùm valeant, id ex eo esse, quia linguam habeant bisulcam. Utrum, ex Aristotelis opinione, primore in lingua, an propius radicem, sit gustus. Nullos esse serpentes bilingues, etsi eos sic vocarit Plautus. Καταγλωττίσματα *descriptum eidem Comico. Unde error profluxerit de serpente bilingui, gemina conjectura. Cur dracones thesaurorum statuantur custodes; quare sacri Æsculapio; cur signum Romanarum fuerint cohortium; cur item Assyriarum. Unde Hispanicum* alfiero. *Draconarii qui dicti. Visu etiam pollere serpentem parvum, sive pariam, & unde hoc nomen acceperit. Quare aspidi, & amphisbænæ, visus sit obtusus.* Ἔλοπες *lusci*, τυφλῶπες *cæci. Serpentes vernationis tempore male videre, & huic vitio consulere marathro. An propriè, & historicè, capi debeat, quod David ait, aspides obturare aures, ne audiant verba incantantis.* Κωφίαν, *&* τυφλίαν, *diversos videri; etsi aliter scriptum Hesychio.* Κεράσται *unde dicti: an vera habeant cornua: & quo dolo capiant aves, hominesque etiam adoriantur. Quomodo ranis insidientur hydri. Eosdem dici chersydros; etsi aliqui specie differre docuerint. Ut* δρυΐνας *nomen acceperit ex eo, quod, persequente asilo, sive tabano, recipiat se in cava quercus. Calliditas, ac vis serpentis canauhcoal, dum cervis insidiatur, & vi anhelitus attractis sanguinem exsugit. Serpentum concordia inter se. Pugna draconis cum elephanto. Aspidis amor erga conjugem. Cur reges Ægyptii pictam aspidem in corona gestarint. Viperina ira indicia. Tangitur solum, quam basiliscum metuant serpentes cæteri.*

ATque hæc de generatione, magnitudine, temperie serpentium ad facultatem pertinent vegetativam. Proximum est, ut de sensiva disseramus. Sed non est, quòd insistamus tactui, cùm sine eo animal esse non possit. De gustu item liquet. Imò eo pollent serpentes præ animantium plurimis. Cujus ratio est, quòd linguam habeant (ut Aristoteles *a* ait) δικρόαν, καὶ τὸ ἄκρον λεπτὸν καὶ τριχῶδες, διὰ τὸ λίχνον τῆς φύσεως. διπλῆν γὰρ τὴν ἡδονὴν κέκτηται τῶν χυμῶν, ὥσπερ διπλῆν ἔχοντα τὴν τῆς γεύσεως αἴσθησιν. *bifidam, & parte extremâ capillamentis tenuem, propter suæ naturæ cupedium. Duplex enim voluptas percipitur, quasi duplicem sensum gustandi habeant.* Quæri solet, vigeatne gustus in priori, an posteriori linguæ parte. Ex allatis verbis colligas in priorem sententiam proniorem fuisse philosophum. Porrò quidam bilingues etiam ajunt esse serpentes. Unde Persa II, IV:

> *Tanquam proserpens bestia, est bilinguis, & scelestus.*

Et Pœnulo V, II:

> *Bisulcilingua, quasi proserpens bestia.*

Et Asinar. III, III: ubi de osculo quod κατὰ γλωττισμα dixere, sermo est:

> *Fac proserpentem bestiam me, duplicem ut habeam linguam.*

Sed angui nulli bina est lingua, verùm unica; quæ tamen bifida videatur, quia dum protenditur longissimè, quibusdam quasi capillamentis discernitur; ut paullo antè diximus. Nisi potius ex eo profluxit error, quòd serpentes in coitu mutuis ita implicentur nexibus, ut qui sic eas ex longinquo, vel propiùs etiam, sed terrore mentem exterrante, conspexerint, videantur sibi unicum videre serpentem, crassi admodum corporis, sed capitibus hinc inde discretis. Hæc de gustu, & ejus instrumento.

De odoratu etiam, qui gustui prævius, res liquet. Interim non capiuntur odore, quatenus sunt res odoratæ: sed quoniam conducunt ad explorandum alimentum; ut vidimus lib. III, cap. XXX.

Hæc igitur, quia vel aperta sunt, vel jam dicta; solùm superest, ut de visu, & auditu, quædam afferamus.

Dracones visu valere, alibi retulimus: & inferiùs etiam aliquid de eo dicendum erit. Ideo fingebantur thesaurorum custodes; ubi vigilantia opus. Æsculapio etiam sacri, quia medicum circumspectum esse oportet. Eadem virtus in militia requiritur: ad quod significandum, posterioribus Romani imperii temporibus draco singularum erat cohortium signum: ac ut qui aquilam ferret, ex eo dictus *aquilifer*, (unde Hispanicum *alfiero*) ita qui gestarent dracones, *draconarii* vocabantur: sicut est apud Modestum de vocabulis rei Militaris. Græcis similiter dicti tum δρακοναρίοι, ut liquet ex Leonis Constit. III: tum δρακοντοφόροι, quod est in Glossis Græcolatinis. Constantinopolitanos verò imperatores hunc morem accepisse ab Assyriis, tradit Codinus *b*. Sed hos arbitror alio spectâsse. Nam draco illis vel numen Bel, vel numinis erat symbolum. Nota res vel ex illo, quem Daniel, sive prophetes, sive junior ex tribu Levi *c*, interemisse legitur. Quare potiùs his symbolum fuerit numinis, quod pro exercitu vigilaret.

Ab acerrimo visu etiam commendatur παρείας, sive παρώας, Aristophani memoratus in Pluto, ac, ut ejus ait interpres, hoc nomen inde adeptus, quòd habeat tumidas & inflatas maxillas, quæ Græcis παρειαί. Addit, etiam meminisse ejus Demosthenem, & Lycurgum in illa adversus Demadem: coli sacrum Alexandriæ, ac in templis τοῦ Διονύσου *d*. Esse verò, ut dixi, ὀξύωπον τὸ ὄμμα *e*, apud Ælianum legas Histor. Anim. lib. VIII, cap. XII.

Aspidi tamen visus est hebes, ac oculos dicitur non in fronte, sed temporibus *f*, eosque sanguineos, habere.

Amphisbænæ alia de causa, nempe ob genas prælongas, quæ obducuntur oculis, visu sunt obtuso ac imbecilli.

Ἔλοπες Nicandro in Theriacis memorati (ubi tamen alii λάμπουσι malunt) μυιόφθαλμοι, sive lusci esse dicuntur, & unde hoc nomen ferant, λοπὶ δ' ἰλλαίνουσιν ἐπ' ὄσσε, hoc est, *illas a*: alter nempe, quàm pisces, dicuntur ἔλλοπες, quasi ἰλλόμενοι τὴν ὄπα, hoc est, φωνὴν *b*, ut idem sit ac ἄφωνοι *c*. Similiter ex re dicuntur τυφλῖνοι, qui Nicandro *d* τυφλώπες, quasi τυφλοί τις ὦπας *e*. Τυφλίας pro eodem legas apud Hesychium in Κωφίας. Sed τυφλῖνος retinet in litera τ. Femina dicitur τυφλίνα. Non incommode *cæciliam* reddebat Gaza.

Imò nec serpentium alii æquè semper cernunt. Hebet visus, cùm exuunt senectam, quam, ut retuli *f*, *vernationem* dicimus. Huic quomodo rem consulant, docet Plinius lib. VIII, cap. XXVII, verbis hisce etiam superiùs adductis: *Anguis hybernâ latebrâ visu obscurato, marathro herba sese affricans, oculos inungit ac refovet: si verò squamæ obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Hæc de visu.

Audire etiam serpentes, arguit, quòd David Psal. LVIII *g* dicat, aspides caudâ obturare aures suas, ne verba audiant incantantis. Id ni facerent, carmina vim habere existimantur. Sanè Cæsar Scaliger Comment. in lib. II Hist. Anim. *h* ait: *Nos aliquando vidimus, cantionibus è cavernis exciri serpentes.* Non tamen propriè loquendo, aures habent: unde ab Italorum vulgo, serpens is vocatur *surdus*. Et operæ est audire, quæ de isto Scaliger post verba adlata continuò subjungat: *Aspidem ajunt, verborum vim ubi senserint, promovere ad evocatorem. Inde alteram aurem terræ affigere, alteram caudâ inditâ obstruere; ita contegeri non posse: magnis mendaciis: neque enim aures habent.* Dixeris: quomodo igitur divinus psaltes ait, aspides aures obturare? Nempe hæc à poeta divino elocutione poeticâ efferuntur: quod pluribus exponerem, nisi alibi fecissem. Sufficit huic loco, quòd audiat: ut vel inde cognoscatur, quòd, licet progrediatur motu haut vegeto, oculis conniventibus, quasi dormitaret; hanc tamen ignaviam, ut ibidem Scaliger subdit, *accepto sonitu, aut viso aliquo, illico excutit, atque caput tollit.* Imò fertur, ut ibidem addit, *auditu promtiore esse, visu hebetiore.*

Sunt interea & serpentes vocati κωφίαι, hoc est, *surdi*, vel *surdastri*. Mirùm verò, quod ait Hesychius: Κωφίας, ὄφεως εἶδος, ὁ καὶ τυφλίας. *Cephias, serpentis genus, qui & typhlias.* Κωφίας enim *surda*, vel *surdastra*; τυφλίας, *cæca*, vel *cæcilia*. Ut non dubium videatur, quin ut visus, & auditus, specie differunt; ita & hi serpentes sint specie diversi. Memoratu etiam illud meretur, quod Cæsar Scaliger monet commentario in Aristotelis Histor. Anim. *i* *Sunt & surdi unde, etiam κωφίαι dicti. Quanquam in vetustissimo codice, qui inter paucos nobilissima Canis, principis Scaligeri, bibliotheca nobis superstes est, ῥοφίαι scriptum est, à voracitate scilicet.* Sanè ῥοφεῖν, *sorbere*.

Ab his ad ea accedam, quæ animi sagacitatem, & affectus, ac mores testentur. De vafritie testis Moses Genes. III, 1; ubi serpens vocatur φρονιμώτατος *k*, ut habent LXX; sive πανοῦργος, ut vertit Aquila, quod Hieronymus transtulit *versipellis*. Notum etiam illud Christi apud Matthæum X, 16: *Estote prudentes, sicut serpentes.* Calliditatis serpentinæ varia memorantur indicia: inter alia de cerastis, viperarum genere, sic nuncupato, quia in fronte binæ, ac interdum, ut Plinius, Solinus, & Arabes, docent, quaternæ etiam sint eminentiæ, quas vulgo vocant *cornua*. Solent hi sese occultare in sabulo, solis exertis corniculis. Quibus aviculæ conspectis, (sunt enim granis frumenti simi[illegible]) quasi ad escam advolant: atque ita miserè pereunt. Iidem sæpe latitant in orbita, vel arena concolori: unde in feras, ipsosque homines, sed à latere, impetum facere solent.

Quâ solertiâ se sustentet hydrus, sive natrix; sic Cæsar Scaliger αὐτόπτης *l* enarrat *m*: *Quamdiu suppetit aqua stagnis, ranis vesci vidimus nos: coaxantes enim in aprico ex insidiis obliquus invadit. Illa, morsu correpta, clamorem tollit, atque in aquam trahit: hic lubricus subsistere non valet. Tum major est rana, quàm ut primo captu devorari possit. Quare dum morsum repetere vult, quo ulterius occupatam deglutiat, faciliùs illam abire vidimus; hunc ad aliam prædam conversum esse.* Idem, postquam

Ca-

a Lib. 2 de Part. Anim. cap 17.

b Lib. de Officiis Constantinopolitanis, pag. 208. edit. Commelinianæ, a primo editore Franc. Junio, socero meo, procuratæ cum tralatione ejus scriptoris, & notis.

c B. Hieronymus præfat. in Dan.

d Libero Bacchi.

e Acrioris visus.

f Cæs. Scal. in Arist. Hist. An. lib. 2. cap. 18 sect. 123.

a A visu deficiente.

b Ob defectum vocis.

c Muti.

d In Theriacis.

e Oculis capti.

f Cap. superiori.

g Al. 57. vers. 5.

h Cap. 18. sect. 103.

i Lib. 2. cap. 18. sect. 103.

k Prudentissimus.

l Oculatus testis.

m Comment. in lib. II Arist. Hist. Animal. cap. 18. [sect. 1]23.

Caniculæ æstu palus propè exaruit, sic ut ranæ istic vix suppetant, in terras abit, atque ex eo *chersydros* vocatur. Dum hic ranas persequitur, alium invenit stagni incolam, planeque inimicum; insectum nempe, quod Græcis μύωψ: Latinè *asilum* Gaza, *tabanum* reddebat Cæsar Scaliger a. Hoc invadente, recipit se fugâ in cavernam quercus, vel fagi. Atque hinc nomen ei δρυΐνη, quasi cum Scaligero b *quercinum* dixeris. Sed eidem tamen in isto Nicander adversatur, quòd *hydrum*, & *dryinam*, eundem putet. Hic enim similes ait, sed diversos. Verùm pro se adfert Scaliger, quòd Nicander ipse scripserit, dryinam, palude relictâ, & ulvâ, ranunculos persequi in terris: quem sane hydri esse morem, satis convenit.

a Comm. in lib. 2 Hist. An. cap. 18. sect. 123.
b Ibid.

Quanta etiam est calliditatis, quòd serpens Indicus canauhcoal (Hispani vocant *culebras bobas*) non quidem vi animal adoriatur; ut qui morsu se innoxium sciat: sed sub foliis se occultet, ne conspiciatur à cervis, qui prætereunt pasunt! Un & quanta vis, quod transeuntem eum attrahat in latibulum suum, idque vi anhelitus! Hic verò arctè adeò cervum complectitur, ut eum exstinguat. Incredibile id videretur, nisi longitudine hominem excederet duplo; crassitie verò æquaret; ut superiùs c etiam diximus. Sed quo pacto cervum voret, pilis usque adeò horridis obsitum? Hic quoque prudentia ejus se ostendit. Nam quia cervus sic idoneus non sit esui; eo priùs lambit, salivaque ita præparat, ut commodè satis sanguinem, & quicquid nutriendo idoneum est, exsugat. Video hunc serpentem vocari *anguem stupidum*; etiam à Joanne Eusebio Nirenbergio in Naturæ historia d. Sanè corporis stupor videtur, quòd sic jacere soleat immotus. Sed stupor ingenii facile refellitur iis, quæ diximus. Cæterùm hic, tam immanis cervis, à formicis necatur, patulum ejus os ingressis. Nimirum nihil tam potens est in rerum natura, quin everti possit à multò minori. Quod in rebus humanis etiam locum habet. Hoc multi, dulci fortunâ ebrii, non cogitant. Sapientes contrà in animo semper habent illud vetus e, Ἔνεστι κἀν μύρμηκι χολή f.

c Cap. 53.
d Lib. 12 cap. 17.
e In proverbiis Diogeniani centuria 4 prov. 46.
f Formicæ sua etiam bilis inest.

Hæc sollertiam testantur. Nunc videamus de affectibus, ac moribus. Serpentum inter se concordia est. Nam, ut Plinius g inquit, *serpentum morsus non petit serpentes*. Muribus verò terras purgant serpentes, unde vocari myothecæ sive ut Nicander nuncupat, myagri, qui & coronatos appellat, à lineis pictis.

g Proœmio lib. 7.

Dracones perpetuâ cum elephantis discordiâ bellantur: ut idem ait lib. VIII, cap. XI. Inque nummis Julii Cæsaris videas unum, in quo pugna elephanti, & draconis: alterum, in quo draco obtritus ab elephanto.

Etiam ab serpentibus homines amari, inferiùs ostendam.

Aspidis ira inde elucet, quòd instata pugnam dat sibilo signum. Ex ira, & pariter amor, ex eo, quòd semper cum conjuge vagatur, &, alterutrâ interfectâ, superstes notat percussorem, in eum, illæsis cæteris, impetum facit; nec persequi cessat, nisi obstet turba multorum, quorum interventu, attingere non possit. Hujusmodi & populi esse amorem convenit erga regem suum: quod ut reges indicarent Ægyptii; coronis suis pictæ symbolum aspidis gestabant. Nisi altera magis ratio placet, quòd ea significentur vires regni invictæ; quomodo venenum etiam aspidis ἀνίατον h. Hanc caussam adducit Ælianus lib. VI de Anim. cap. XXXVIII. Magnum etiam & iræ, & amoris est argumentum, quod nec catulis parcit male de hospite meritis. Plinium i audi: *De aspide miraculum Phylarcho redditur. Is enim auctor est, cum ad mensam cujusdam, veniens in Ægypto aleretur assidue, enixam catulos, quorum ab uno filium hospitis interemptum: illam reversam ad consuetudinem cibi, intellexisse culpam, & necem intulisse catulo, nec postea in tectum id reversam.*

h Invictum.
i Lib. 10. cap. 74.

Viperæ iram cognoscas ex oculis, qui irascentibus inflammantur: etiam bisulcam vibrat linguam, ac caudam sinuat extimam.

Et quam serpentium alii formidant basiliscum! Audito ejus sibilo cadaver relinquunt, propere se subducentes fugâ. Sed de eo infrà pluribus.

Cap. LV.

Serpentes omnes pedibus carere: progredi autem eo modo, quo natant anguilla, nempe corporis flexu: cui in minoribus serpentibus spinæ; in majoribus, ossa inserviunt. Costarum, & squamarum, in iisdem utilitas. Cur attributa facultas caput in sublime efferendi: item convertendi illud, reliquo corpore quiescente. Particulatim de progressu aspidis, vipera, cerasta, hæmorrhois, sepedonis, cenchrenes, acontia, amphisbænæ. Serpentes respirant. Quorsum lingua fissa iis data. Prodigiosus serpentis latratus.

A Sensu, & affectu, nunc conferam me ad facultatem locomotivam. Serpentes non gradiuntur, cùm pedibus careant: nisi verùm est, quod Plinio a traditum, visas esse serpentes pedibus anserinis. Objiciat quoque aliquis dracones, quos effingunt quadrupedes. Basiliscus item dicitur habere formam gallinaceo similem, ac pedes binos. Sed sunt hæc nugatoria. Quia verò serpentibus gressus est negatus, eo datus iis corporis flexus, ad modum quo lampetræ natant; item anguillæ, cui & duæ pinnæ adduntur. Nempe sicuti pisces, qui serpentium habent figuram, pinnis fere carent, quia sufficeret illis corporis flexus: ita & pedes Deus serpentibus negavit, quoniam nulli forent usui: ut scite Aristoteles ostendit lib. de incessu Animal. cap. VIII. Ad flexum verò istum serpentibus minoribus datæ sunt spinæ; majoribus ossa, ut costæ XXX; quibus progredientes innituntur, seque promovent; ut pedum sint ac crurum loco, sicut squamæ obeunt vicem unguium. Quomodo autem moventur in terra, ita & natant in aquis: ut Aristoteles observat. lib. de incessu animalium cap. VII.

a Lib. 11. cap. 47.

At quòd eodem permanentes loco ab imo ventre, cui innixæ; attollant caput; id fit, ut faciliùs descendat cibus: quem alioqui difficillimè deglutiunt.

Quia verò pedibus carent, eò inepti sunt ad sese convertendum. Quæras, quomodo igitur se defensitare possint adversus pericula, quæ à tergo imminent. Huic incommodo Deus eo prospexit, quòd, ut Aristoteles ait lib. IV de Part. Anim. cap. XI, ἴδιον δὲ πρὸς τὰ συγγενῆ τῶν ζώων ὑπάρχει τοῖς ὄφεσι, τὸ στρέφειν τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ ὄπισθεν, ἠρεμοῦντος τοῦ λοιποῦ σώματος. τούτου δ' αἴτιον, ὅτι καθάπερ τὰ ἔντομα ἑλικτόν ἐστιν. ὥστε εὐκαμπεῖς καὶ χονδρώδεις τοὺς σπονδύλους ἔχειν. *Proprium serpentibus præ cæteris ejusdem generis animalibus est, ut caput vertere in aversum, reliquo quiescente corpore, valeant. Cujus rei caussa est, quod, modo insectorum, structurâ volubili constant, ut vertebras cartilaginosas, & flexibiles habeant.*

Sic in tanta animantium varietate ubique Dei providentia elucet. Vide sis quoque Aristotelis librum de incessu animalium, & quæ ad eum, ante seculum, Nicolaus Leonicus Thomæus commentabatur.

Magis etiam sic divina patefaciet sapientia, si, non contenti hac generali doctrinâ, particulatim consideremus præcipua serpentum genera.

Ex iis aspis rectâ progreditur, sed haut vegeto motu; conniventibus item oculis, non absimilis dormitanti. Ex viperis mas acriùs fertur, femella temperatiùs. Cerastes motu fertur obliquo cum magno squamarum strepitu. Hæmorrhous itidem movetur obliquus, quasi fluctuans, tergoque fracto, magno cum strepitu stringens ventre terram. Similis hæmorrhoo σηπεδών, sed motus hujus celerior. Caudam trahit, quam sinuat in obliquum.

Cenchris, sive cenchrene b, tantæ est velocitatis, ut è grege haut facilè quis evadat, nisi obliqua fuerit fuga. Nam sectis utitur flexibus, quia vertebrarum ei difficilis conversio: unde Lucanus lib. IX:

Et semper recto lapsurus limite cenchris.

b Κεγχρίνη. De appellatione hac dicam cap. seq.

Acontiæ, sive jaculi, insidiantur viatori, vel animanti muto, inque spiram se colligentes caput occulunt: hinc in

eum, quem putant, tanto impetu exiliunt, ut illi adhæreant, idque vel aa cubitis dissito.

Amphisbæna & prorsum, & retrorsum graditur citra conversionem: unde & nomen accepit. Imò quia nunc in partem anticam progreditur, nunc in posticam regreditur, cauda etiam pro capite habita est. Sane & Nicandro ἀμφικάρηνος *a* vocatur, & Æliano δικέφαλος *b*. Lucani quoque est in ix:

a Utrinque caput habens.
b Biceps.

Et gravis in geminum surgens caput amphisbæna.

Imò errorem hunc sequitur quoque Galenus libro de Ther. ad Pis.

Ad motum superiùs etiam non semel respirationem retulimus. Hanc quoque serpentes obtinuerunt: quin eo fine accepere pulmones, & arteriam; ut cognoscere est ex Aristotele lib. iv de Partibus Anim. cap. 1. Nec sine respiratione est vox, cujus organum lingua; ut & gustûs. Linguam verò etiam habent serpentes, & bifidam: sed utilem quidem ad gustum, verùm ἄχρηστον οὖσαν πρὸς τὴν τῆς φωνῆς ἐργασίαν, *inutilem ad vocis officium*: ut Philosophus ait operis ejusdem lib. ii, cap. xvii. Pro voce autem promunt sibilum: unde Σίγμα, literam θηριώδη, hoc est, viperinam, dixit Halicarnassensis. Quòd, Tarquinio rege ejecto, serpentes latrasse dicuntur *c*: id, si fabulosum non est, inter prodigiosa referri debet. Nempe malus spiritus effonnavit hunc sonum in gutture & ore serpentis: quo instrumento jam à mundi gavisus est incunabulis.

c Plin. lib 8. cap. 41.

Cap. LVI.

Quam serpentes homines noceant. Ac primùm basiliscus; deque ejus etymo, magnitudine, colore, veneno. An visu interimat. Ut, quod attigerit, illud hominem hoc attingentem necet: & quæ caussa sit istius. Aspides, non caudâ, ut ajunt, venenum infundere, sed dentibus. Aspides πτυάδες, χελιδόνιαι, χερσαῖαι, & unde hæc nomina acceperint. Quare Cleopatra ex variis mortibus eam elegerit, quæ sit aspidis morsu. Cur femina aspidis præsentius sit venenum. Cujus coloris sanguis effluat morsis ab aspide. Quàm cito illi obeant. Hypnalen non videri distinctum serpentem, sed aspidis genus: & ex quo ei nomen. Unde dignosci possit, ecquis à vipera mare, an feminâ, sit læsus, & utrius ictus sit periculosior, & quando utraque maximè cavenda. Cerastæ, unde vocabulum, & quod in serpentibus cornua, vel coronas nominarint. Symptomata eorum, qui morsi sunt à ceraste. Quibus locis gaudeant dipsades; genusnam ab iis periculum; & quinque aliæ earum appellationes, & singularum caussæ. Presterum quam horrenda symptomata: nec alios videri serpentes igniteos, Israelitis divinitus immissos in deserto: & de eo, unde fuerint producti, duplex opinio.

DEinceps videamus de damnis maximis, quæ serpentes generi dant humano. Postea dicemus de remediis, quæ divina bonitas suggessit.

Basiliscus in Cyrenaica imprimis provincia gignitur. Eo à serpentium aliis distat, quòd in vertice maculam habeat albam, velut diadema; quod regium est insigne; unde & Græcum βασιλίσκος, ac Latinum *reguli* vocabulum venit. Non duodenis est digitis longior. Caput ei est acutum: corporis color aurum imitatur. Quod & Lucanus indicat. Versum inferiùs adscribam. Quare, cùm Nicander *a* χλοερόν τε vocat, quod χλοερὸν exponunt; non tam *viridem* (quo colore dracones non sunt) quàm *pallidum*, ac *flavescentem*, interpretandum. Quàm sit venenatus, Aëtius ostendit: qui ab eo morsis ait ex veneni ardore, & corporis putredine, decidere capillos; carnes etiam lividas membratim defluere. Vulnus, quod facit, subflavum est, & quasi aurei coloris; ut traditum Erasistrato: quem de veneno scripsisse, Dioscorides *b* auctor est. Hoc quoque virus arguit, quod, ut superiùs dixi, serpentes cæteros solo terreat sibilo. Unde Lucanus lib. ix:

a Ther. vers. 438.
b In Theriacis, sive Materia Medic. lib. 7 cap. de basilisco.

Sibilaque effundens cunctas terrentia pestes,
Ante venena nocens, late sibi submovet omne
Vulgus, & in vacua regnat basiliscus arena.

Ne quidem de cadavere ejus, quem interemit, ulla avis gustavere. Virus adeò noxium exhalat. Hoc è longinquo etiam aves olfaciunt. Propinquum verò easdem necat. Creditur vulgò ipso interficere adspectu. Quod si est, eum videt nemo. Quomodo igitur describi potuit? Vulgarem tamen opinionem secutus, secutisque aliis ad eam pervenit, Plinius lib. viii, cap. xxi. Sed Galenus lib. x Simpl. pro fabula videtur habuisse. Et sanè longè verisimilius est, è longinquo conspici: sed propinquos, non visu, verùm halitu suo interimere, vel si visu ipso id fiat, fore à spiritu venenoso ex oculis prodeunte: quomodo nocent oculi mulieris menstruis laborantis, salem sanguine menstruo corrupto. Utrumque sanè in basilisco grande sit virulentiæ argumentum. Uti & illud, quòd si baculum momorderit, quem manu aliquis teneat, hunc ipsum interimat, veneno per baculum corpus subeunte humanum: Geminum illud Plini, loco ante memorato: *Creditum quondam, ex equo occiso hastâ, & per eam subeunte vi, non equitem modo, sed equum quoque absumptum*. Videtur in dubium revocare, quia *creditum quondam* dicat. Verbis quo faciliùs prioribus credamus, Cæsar Scaliger facit, Commentariis suis in Aristotelem *a*: *In Circumpadanis*, inquit, *ex vepretis exiliens serpens crassus, & informis, non solum interficientem se interfecit veneno per hastam penetrante: sed etiam equi aurem transfodiendo cum attigisset, & equus, & eques, obiere meâ tempestate.* Nempe ut à torpedine per lineam, vel tridentem piscatoris, quædam aura transit in manum piscatoris, unde torpescat: ita & è serpente memorato spirituosa quædam substantia per hastam transiit in equitem. Citò quidem spiritus evanescit; sed citò etiam penetrat, & alienum spiritum inficit veneno: quippe participe qualitatis, quæ est in venenato corpore, unde emanat.

a Hist. de Animal. lib 2 c 18. sect. 123.

Aspides non, ut ajunt, caudâ venenum infundunt; sed, aliorum more serpentum, vulneri terratis à se dentibus facto inspirant illud è minutis cavernulis sub dentibus; ubi in pellicula venenum eos in usus reservant. Unde de calumniatoribus Psalm. cxl. *b*: *Venenum aspidum sub labiis eorum.* Non uno tamen modo, nec æque omnes nocent. Nam aspis Lybica vel solâ adspiratione excæcare hominem fertur: ut ait Ælianus lib. vi de Animal. cap. xxxviii. Nec solùm locis distant; sed etiam genere. Unde xvi aspidum genera referunt Ægyptii: ut idem docet lib. x, cap. xxi. Sed nos summa solùm genera considerabimus. Galeno teste, lib. de Theriaca ad Pison. cap. viii, (quem Paulus, & Aetius, secuti) aliæ quidem solo lædunt morsu, aliæ autem spuendo: & exinde πτυάδες dicuntur; quasi dicas *sputatrices*; quomodo *sputatorem* dixit Plautus. Priores eidem Galeno sunt vel χελιδόνιαι, sive *hirundinariæ* vel χερσαῖαι, sive *terrestres*. Minimæ omnium sunt χελιδόνιαι, sic dictæ, quia tergi nigrore, ventris albore, referant hirundines, quas Græci χελιδόνας *c* vocant. Hæ veneni sunt præsentioris. Majores hisce αἱ χερσαῖαι, sive *terrestres*: quæ, Nicandro *d* teste, sæpe ad quinque cubitorum, & ulnæ magnitudinem, pertingunt. Maximæ αἱ πτυάδες, sive *sputatrices*: quæ non, ut priores, morsu solùm nocent, sed, ut dixi, etiam sputo: quod cum ejectare volunt, collum extendunt, ad expendendum, quousque spuendum sit, ut attingant. Aspidis morsum elegit Cleopatra, ut mitius mortis genus, quàm si vel biberet venenum, vel in gladium incumberet. Nam adeò minutum est, quod aspis pungit, ut sensu minimè percipiatur, vel quid acu punctum videatur. Quod dolorem minuit: quando majorum vulnerum major esse dolor solet. Minùs etiam diuturnus est ille aspidis: quia veneni, ut ait Lucanus lib. ix *e*,

b Hier. secundum Latinos Ps. 139.
c Hirundines.
d In Theriacis.

—— In nullo plus est serpente coactum:

eoque illius, ut Ælianus *f* inquit, φάρμακον ὀξύτατόν ἐστι, καὶ διαδραμεῖν ὤκιστον. *venenum peracutum, & celerrime penetrans.* Et hæc est caussa, cur, cùm corpus adeò corpetat,

e Vers. 703.
f Lib. 9. cap. 61.

petat, etiam mortem acceleret. Magisque id præstant femellæ: quia maribus, Aetio teste, bini tantummodo dentes sunt, femellis, quatuor, sub quibus eas in cavernulis, ut dixi, occultare venenum, Nicandri quoque judicium est. Etsi verò minutum adeò sit vulnus, quod aspis facit: paullum tamen sanguinis effluit, ejusque nigricantis; sive, ut Dioscorides *a* inquit, ἀτρέπτως χλωροῦ: quod Ruellius reddidit: *virentis, & discoloris.* Sed Jo. Ant. Saracenus: *coloris minime constantis, at maligne virescentis.* Fortassè autem Dioscorides non ἀτρέπτως scripsit; sed ζοφώδους, quod Hesychius, & Suidas, exponunt σκοτεινόν, hoc est, *obscurum*, sive *nigrum*. Consequitur ictum *b* exigua cordis palpitatio, frontis convulsio, genarum motus, qualis dormitantium. Ab ea ictos non ultra horas quatuor vivere, ait Ælianus *c*. Etiam Dioscorides *d* ait: Τούτους θάνατος συναίρει μὴ ᾗ τρίτον ἡμέρας διελθούσης. *Eos mors tollit, nec tertiâ diei parte relictâ.* Non percepere mentem Dioscoridis, qui velle ajunt, summum die obire tertio.

a Lib. 7. Mat. Med. cap. 18. sive Theriac. c. 17.
b Ælianus lib. 6. de Animal. cap. 38. & Cæs. Scal. lib. 2. de Hist. An. cap. 18. sect. 123.
c Loco proxime expresso.
d Lib. 7. Mat. Med. cap. 18. sive Theriacorum, cap. 17.

Hypnale quoque est serpentis genus Solino. Verba ejus inferius adducam. Græcè ὑπναλῆ ex ὑπναλέω, nisi ὑπναλὴ malis, quia apud Suidam sit ὑπνηλός, ῥᾴθυμος, hoc est, *desidiosus*, *tardus*. Omnino autem videtur aspidis genus. Rationem nominis indicat Nicander in Theriacis:

— Σχιδάλιον δ᾽
αἰὲν ἐπινύζων φαίνονται ὑπνοις ἔοικός.

Quod Gorræus reddidit:

— *Semperque putatur*
Nictans clausa gravi concedere lumina somno.

Est & Lucani in ix:

Aspida somniferam tumidâ cervice levavit.

Vipera Græcis κατ᾽ ἐξοχὴν ὄφις, vel θηρίον, dicitur. Mas Græcis ἔχις, femina ἔχιδνα vocatur. Maris morsus cognoscitur ex gemino ictu; feminæ ex pluribus: illius etiam dentes sunt acutiores, hujus latiores. Magis periculosos esse ictus feminæ, docent Nicander, & Paulus: ut Avicennas contrarium perperam tradidisse videatur. Quanta veneni ejus vis sit, & quæ signa, inter alios Cæsar Scaliger ad lib. Aristotelis secundum Histor. Anim. *f* annotavit. Nocentiores sunt viperæ comesto scorpio, vel radice venenatâ: à coitu etiam sunt infestiores, vel ubi cervum evaserint, & cum exuunt senectam; quod tempore fit autumnali, ac præcipue verno; unde & *vernatio*, ut dictum, nuncupatur.

e Enumeratione confid.
f Cap. 18. sect. 103.

Cerastis appellatio est ἀπὸ τῶν κεράτων *g*: non quasi cornua ulli sint serpenti; sed, ut vidimus, cùm de sagacitate serpentium ageremus, sic vocarunt carunculas in capite protuberantes. Quomodo nec ulli serpenti sunt coronæ. Sed eo modo nominarunt quiddam carneum eminens in capite, & exuberans. Cerastis venenum est, inefficacius, quàm viperæ. Nam à vipera morsus triduum duntaxat; à ceraste, etiam novem dies supervivit; teste Nicandro. Percussis interiùs convulsiones sunt, inguen distenditur, mens stupet, caligant oculi, poplites dolent, livescit corpus: pars etiam affecta in ambitu intumescit livido colore, ac sanies prodiens vel nigra est, vel sublivida. De quibus Nicander, Dioscorides, Aetius, Paulus, Actuarius, alii.

g A cornibus.

Dipsas, secundùm Galenum, & Aetium, viperæ est species: aspidis autem, secundùm Solinum, & Isidorum. Degit locis maritimis, vel saltem salsuginosis: ac licet vipera sit minor, celeriùs tamen necat: ut Ælianus tradit lib. vi de Animal. cap. 21. Nempe, ut Aetius inquit, geminum se offert malum: si non bibas, exuritis: sin explere sitim velis, rumperis. Atque ab hac siti διψάς ei est nomen, antea diximus: quasi Latinè *sitientem* vel *sitibundam* appelles. Sed & aliis vocatur nominibus; quæ ita quinque loco memorato adfert Ælianus; πρηστήρ, καύσωνα, μελάνουρον, ἀμφισβαίναν, κεντρίδα. Ac μελάνουρος quidem dicitur, quia cum sit coloris albi, in cauda tamen duas habet lineas nigras: ut ibidem ex Sostrato legas. Ἀμφισβαίνα, quia per arenas vadat. Κεντρίς, dixe, ut apud Nicandri scholiasten est, κεντρίνη, quia cùm collo sit lato, sed cauda gracili, κέντρον, hoc est, *stimulum* referat. Πρηστήρ autem à πρήθειν *a*, & καύσων à καίειν *b*, quia ardorem corpori inducit, & enormem totius corporis distentionem, ad aquæ modum in cacabo ferventis. Alii quitamen distinguunt: ut Solinus cap. xl, ubi & alia tria affert serpentium genera; hypnalen, hæmorrhoum, & sepem. Sic enim scribit cap. xl: *Dipsas siti interficit. Hypnale somno necat. Hæmorrhous morsu sanguinem elicit, & dissolutis venarum commerciis, quicquid animæ est, evocat per cruorem. Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentiâ necatur extuberatus. Ictus sepum putredo sequitur.* Quàm horrendus sit exitus ictorum à prestere, narrat Ælianus lib. xvii de natura Animal. cap. iv. Atque idem ostendit Lucanus lib. ix:

a Accendere.
b Urere.

Nasidium Marsi cultorem torridus agri
Percussit prester: illi rubor igneus ora
Succendit: tenditque cutem, pereunte figurâ,
Miscens cuncta tumor toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies, latè tollente veneno.
Ipse latet penitus congesto corpore mersus *c*
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accensis non sic exundat aheno
Undarum cumulus: nec tanto carbasa coro
Curvavere sinus: tumidos jam non capit artus
Informis globus, & confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haud impunè feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo, crescens fugere cadaver.

c Al. mersus.

Locum integrum apposui, ut eo magis liqueret, quàm gravis illa fuerit plaga, divinitus immissa Israelitis: quemadmodum legere est apud Mosen Numer. cap. xxi, 6: ubi Hebraice est הנחשים השרפים hanchasim ha seraphim: quod LXX verterunt, τοὺς ὄφεις τοὺς θανατοῦντας, hoc est, *serpentes mortiferos*. Sed vulgatus interpres vocem posteriorem vertit *igniteos*, uti Vatablus *urentes*; quia est à שרף saraph, *ussit*, *incendit*. Sic Deuter. viii, 15, dicitur נחש שרף nachas saraph, *serpens ardens*. Ut planè sit verisimile intelligi eum, qui Græcis Latinisque similiter ab urendo *prester*, & *causon*, nominatur. Videtur autem Deus presteres illos, sive causonas, in Arabiæ desertis Angelorum ministerio suscitâsse. Fortunius tamen Licetus credebat, non aliunde immissos; sed, Dei judicio, in vivorum corporibus enatos. Sanè plurimis in locis, in his Æthiopiâ, Ægypto, Indiâ, dracunculi gignuntur ex partibus hominum viventium musculosis: velut brachio, femore, tibiâ: ut ex Galeno, Ægineta, & aliis constat: ac in vermium historia inferiùs exponam.

Cap. LVII.

Amphisbænæ symptomata, & scytales, & unde huic nomen. Cur hæmorrhous Nicandro αἱμόρροος vocetur. Quam: durum hoc malum. Unde cenchri, sive cenchrides appellatio. Aliter Merra nominari. Quæ effugiendo ejus ratio sit. Serpentis hujus symptomata. Etymon ac natura acontiæ, sive jaculi; sepis, sive chalcidis; item sepedonis, qui fortasse idem ac seps; præterea natricis sive hydri, qui & chersydros vocatur; & quanta hujus virulentia; atque id etiam ostensum inde, quod hydræ sanguis non mortem modò attulerit Nesso Centauro; sed caussa etiam mortis fuerit Herculi, qui ipse hydram interemerat. Nam à chersydro sit diversus chelydrus, vel dryinas, & quam grave ejus virus. De variis Indiarum serpentibus.

De amphisbænæ vocabulo superiùs *a* diximus. Ab hac morsis oritur membrorum convulsio, & oculorum caligo: hinc mors consequitur horrenda. Par ratio scytales, sic dictæ, quia similis sit σκυτάλῃ, hoc est,

a Cap. 55.

frutica, vel *baculi*. Utrumque enim Græcâ voce signari, ex Suida constat. Fortasse & eadem hæc ac amphisbæna. Apud Dioscoridem quidem lib. VII, cap. XI *a* legas σκυταλίας, ἢ ἀμφισβαίνης *b*. Sed distinguunt tum Lucanus *c*, & Solinus, tum Paulus, & Aetius: qui hoc adducit discrimen, quòd amphisbæna utrumque serpat. De gemino istoc motu iidem vidimus *d*.

Αἱμοῤῥοΐς, & αἱμοῤῥοῒς (illo mas, hoc femina signatur) non excedit pedem humanum, ac quia Ægypto est frequens, Θῶνιος Nicandro *e* dicitur, ab rege Ægyptio, cui nomen Θῶνος, ut ejus scholiastes indicat. Memoratur is rex Homero Odyss. Δ *f*, atque inde etiam Luciano in Pseudomante, & Æliano lib. IX de Animalibus, cap. XXI. Nullam tamen mentionem hujus regis invenio in dynastiis Ægyptiis, quas ex tomis Manethonis Sebennitæ, Heliopolitani Flaminis sacrorum, exscripserat Julius Africanus in πεντεβίβλῳ χρονολογικῷ. Serpens is *sanguinem elicit, dissolutis venarum commerciis*; ut ait Solinus *g*. Atque inde etiam αἱμοῤῥοῒς nomen. Nimirum non sanguis modò exsudat poris: sed etiam effluit naribus, oculorum angulis, gingivis, unguium radicibus: adhæc pulmonibus, stomacho, alvo, sanguinis fit rejectio: etiam οὐλαὶ, ut est apud Nicandrum *h*, sive εἰλαὶ, ut Dioscorides, & Aetius, vocant, hoc est, vulnerum cicatrices, rumpuntur; unde item iis sanguis promanat. Rumpuntur verò non tam, ut aiunt, doloris vehementia; quàm caussa doloris: puta fervore & acrimonia veneni virulentæ bili permisti: quomodo æstu Solari terram findi videmus. De istis vide sis Nicandrum in Theriacis, Dioscoridem Theriacorum cap. XII, sive, ut distinguere priùs solent, lib. VII Medicæ materiæ cap. 15, Ælianum lib. XIV de Anim. cap. XIII. Meminit quoque Lucanus lib. IX:

At non stare suum miseris passura cruorem
Squamiferos ingens hæmorrhois explicat orbes.

Qui Latinis *cenchris*, in his Lucano, Plinioque; is Nicandro, & Paulo, κεγχρίνης; Dioscoridi *i* κέγχρος, & κεγχρίδιον; Actuario etiam κέγχρος, Aetio κεγχρίας, & κεγχρίτης. Nempe origo ex eo, quòd κέγχρος sit, ut Hesychius interpretatur, *σπέρμα κέγχρου μελίνῃ ὅμοιον*, *semen panico simile*. Latinis *milium* vocatur. Ratio nominis est, quòd, florente milio, fiat ferocior: vel potiùs, quia alvus variis distinguatur notis milio similibus. Utrumque Aetius memorat. Sed alii tradunt, non alvo duntaxat, verum corpore universo, semen milii referre. Eo verisimilius fuerit posterius etymon. Nicander *k* ait, ob sævitiam etiam λέοντα *l* vocari. Pecori insidiatur, ac, quem potest, circumplicitus exsugit. Similiter homini facit. Sed, ut evites, non rectâ fugiendum viâ (nam viginti etiam cubitos uno exsuperare saltu dicitur) sed per vepres & senticeta, quibus offensus cursum sistit. Ei, quem læserit, caput aggravat, oblivionem etiam gignit, ventrem inflat aquâ intercute, simile ex eo ulcus ac a viperis inflicto, caroque circumstans tumescit, & tandem concidit. Præcipuè autem jecur, vesicam, & colum infestat: ut Erasistratus tradidit, teste Dioscoride. Nam planè assentio Jano Antonio Saraceno, qui apud eum pro νήστιν *m* legit κύστιν *n*.

Qui ἀκοντίας Græcis, is *jaculus* Latinis: ut Lucano lib. IX, Plinioque lib. VIII, cap. XXIII. Glossæ Cyrillo attributæ: Ἀκοντίας, ὁ ὄφις. *Jaculus*. Ubi *jaculus* rescribendum. Ratio nominis est ex eo; quòd se, ut Plinius loco indicato ait, *ex arborum ramis vibret, & non solùm pedibus timendus sit, sed & ut missili volet tormento*. Isidori etiam sunt ista lib. XII, cap. IV: *Jaculus serpens volans: de quo Lucanus*, —— *Jaculique volucres. Exsiliunt enim in arboribus, & dum aliquod animal obvium fuerit, jactant se super illud, & perimunt; unde & jaculi dicti sunt.* Videtur eadem veneni ratio, ac cenchri. Imò eundem esse serpentem, tradit Aëtius. Sed cum Nicandro diversum putamus. Nempe ex arboribus se vibrat acontias, ut vidimus: in plana via est sua vis cenchro; ut effugere eum possis, si viâ obliquâ fugam capessas per spinas & sentes; ut item dictum.

a Sive Alexipharmacorum cap. 10.
b Scytales sive amphisbæna.
c Lib. 9. vers. 717. & 719.
d Cap. 55.
e Theriac. vers. 313.
f Vers. 228.
g Cap. 30. in Salmasiana editione 27.
h Ther. vers. 304.
i Lib. 7. rei medicæ, c. 16. sive Theriacorum cap. 17.
k Theriac. vers. 463.
l Leonem.
m Intestinum jejunum.
n Vesicam.

Σηψ vocabulum est ambiguum. Nam & sic vocatur lacerta, quadrupedis genus, quod crura habet utrimque à latere addita. Id à virgulis æreî coloris, quas gestat in dorso, aliter χαλκὶς, vel σαῦρα χαλκιδικὴ nuncupatur. Nunc verò sermo est nobis de angue, eoque pedum experte: ita dicto ἀπὸ τοῦ σήπειν, quod est *putrescere*: unde *putridam* aurius est reddere Cæsar Scaliger. Ratio illa est nominis, quòd corpus continuò putrefaciat, sic ut & palpebræ ac capilli excidant, membraque prorsus diffluant ac dilabantur. Hinc Lucanus in IX:

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

Jubet verò Nicander *a* imprimis loca cavere, quibus

—— Δολιχὸς ὑφέρπει σήψ·
—— *Sitibundus progreditur seps.*

Rationem subjungit,

Χροιὴν δ' αἰὲν ὁμοιωθεὶς, καὶ ἣν μίαν οἶδεν ἴσχει,
Ἀεὶ ἐνδιάασθῳ χώρῳ ἵνα χηραμὰ τεύχει.

Reddere possis:

Est alius color, atque alius, non unus, & idem:
Semper & assimilis loco, ubi spelæa tenebit.

Iis quoque, quos læserit σηπεδὼν (quomodo rectiùs, quàm σηπεδόνι, scribi puto) palpebræ, & supercilia decidunt; summoque cum dolore conflictantur: oculi item caligant, ac marcescunt, corpus totum vitiligine obsitum tabescit; ex quo & nomen accepit: nempe, ut Nicandri scholiastes ait, ὅτι σηπεδόνα καὶ φθίσιν ἐμποιεῖ τῷ σώματι· *quia putredinem ac tabem afferat corporibus eorum, quos momorderit*. Hunc aliqui *b*, ob simile etymon, cum sepe confundunt. Nec tamen cum iis, qui sic sentiunt, magnopere serram reciprocârim: quia Nicander, & Plinius, de sepedone solùm loquuntur, non sepe; Aetius de sepe, non sepedone; qui & eadem sepis, ac aliis sepedonis, memorat symptomata.

Natrix dicitur Latinis, qui Græcis ὕδρος: quod nomen ἀπὸ τοῦ ὕδατος *c*: unde *aquex* novè redditur Cæsari Scaligero *d*. Idem est, ac *chersydrus*. Nam, ut dixi *e*, non aliter hæc differunt, quàm quòd in aquis vocetur *natrix*, vel *hydrus*: in terris verò *chersydros*. Animal quippe amphibium est; ut docent Nicander in Theriacis, & Maro III Georg. Hieme, ac vere, colit aquas. Ubi inarescunt paludes, in terram prosilit. Ut omnino errârit Lucanus lib. IX; qui, quasi forent diversi, primò ait:

Natus & ambiguæ coleret qui Syrtidos arva
Chersydros.

Postea verò subdit:

Et natrix violator aquæ.

Lucano tamen patrocinatur H. Stephanus in Thesauro Ling. Gr. *f* De virulentia ejus ita Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Hoc genus anguium pulcherrimum nullis serpentium inferius esse veneno.* Deque isto inde colligas, quòd, si ori ejus admoveris virgam, in ea excitentur vesicæ, sive fellei coloris pustulæ: sin gladium admoveris, is quoque à mucrone usque ad capulum tetro ac cæruleo tingatur colore. Imò &, si chersydrum, sive natricem terrestrem calcaris; eo solo interimit: quemadmodum ex Apollodori Theriacis tradit Ælianus lib. VIII de Animal. cap. VII. Hominibus ab eo ictis oritur caligo oculorum, vertigo cerebri, somnus multus, animi mœror, stuporque: etiam sitis magna, membrorum tremor, bilis, & sanguinis vomitus, obstructio urinæ: quidam etiam mugientes suffocantur. Hinc poetis fiducia scribendi, periisse Herculem veste tinctâ sanguine hydræ Lernææ, quam marito suo cum Iole ab Oechalia reduci, ne pellicis magis, quàm conjugis, amore caperetur, miserat Deianira, stultè credula Nesso, qui moribundus hoc optimum fore φίλτρον *g* dixerat. Longa verò est catena de hoc veneno. Origo petenda ab hydra Lernæa; de cujus veneno jam dictum. Ejus interfectæ sanguine tinxit Hercules sagittas suas, quò vulnera, quæ inferrent, forent letalia. Sagittis istis vulneratus fuit Nessus Centaurus: eoque & sanguis è vulnere ejus defluens factus venenatus. Hoc sanguine Nessi tinxit Deianira vestem, quam misit Herculi; unde & ea vene-

a In Theriacis vers. 147. & seqq.
b Gesner.
c Ab aqua.
d Comment. in lib. 2. Arist. Hist. Animal. cap. 18. fol. 123.
e Cap. 54.
f Voce Ὕδρος.
g Amatorium.

rum imbibit. Veste hac virulentâ indutus Hercules in summos incidit cruciatus, & furorem simul: quibus percitus se in pyram conjecit Oetæam. Non hæc absurdè dicuntur; quia, ut puto, constat, venena etiam in corpus penetrare illita chirothecis, ephippiis, atque, ut jam ab aliquot vocarunt seculis *a*, stapiis etiam, & aliis id genus.

Ab chersydro diversus Nicandro est *chelydrus*. Nam priùs de chersydro agit: hinc ordine de amphisbæna, scytale, basilisco: tum demum de chelydro. Et sanè distinxit etiam Lucanus in IX:

Chersydros, tractique viâ fumante chelydri.

Culpari propterea solet; sed, ut vidimus, tueri se potest auctoritate Nicandri. Porrò veterum aliquibus non *chelydrus* modò, sed & *hydrus* idem fuit. Nam Nicandri est:

Ὕδρον μὶν καλέουσι, μετεξέτεροι δὲ χέλυδρον.

Hunc hydrum multi vocitant, aliique chelydrum.

Verùm sententia istorum displicuit Nicandro. Mox enim de chelydro subjungit,

Ὕδρῳ εἰσάμενον. ——

Hydro similem. ——

Interim illos, à quibus Nicander recessit, sequi maluit Cæsar Scaliger. Quid eum moverit, attulimus cap. LIV. Scaligero *b* igitur idem sunt *hydrus*, *chersydrus*, *chelydrus*, *dryinas*. Hoc si est, *chelydros* ex *chersydros* sit effictum, ut molliùs sonaret vocabulum. Sed qui diversos malunt, dixerint, *χέλυδρον* vocari quasi *testudinem aquaticam*; ut quæ sit *τραχύδερμος*, *cute asperâ*. Quod nec Scaliger negat. Cur *δρυΐνας*, ut est apud Nicandrum, sive *δρυΐνος*, ut appellat Ælianus, nuncupetur, superiùs *c* item vidimus. Ubi & dicebamus, Cæs. Scaligero a. v. dici *querenam*. Sic enim est Commentariis in Histor. Anim. Sed *querculi* nomen facit Exercit. ad Cardanum *d*. Chelydro, sive dryinæ, Nicander fœdum tribuit odorem, qualis est *λαθύργης*. Hoc scholiastes ejus exponit, *τὰ ξέσματα τῶν δεψουμένων*: *præsegmina, quæ scalpro ex pútribus raduntur pellibus.* Hinc & Maro III Georg.

—— *Graveolentes chelydros.*

Ab dryina, sive chelydro ictis magni oriuntur dolores: item in parte affectâ pustulæ, è quibus profluit sanies aquosa; adhæc stomachi rosiones, & tormina; ut est apud Dioscoridem lib. VII, cap. XII *e*. Pluribusque de eo Galenus lib. de Ther. ad Pisonem, & ex eo, ipsis Galeni verbis, Paulus. Vide &, quem dixi, Aëtium lib. I Tetrab. IV, cap. XXIX.

Aliqua etiam de Orientali, & Occidentali India addamus. In Malabarum terris est Cocini regio. In ea *halitus serpentium adeò est teter ac noxius, ut afflatu ipso necare perhibeantur*: ut est apud Jo. Pe. Maffeium Historiarum Indic. lib. II *f*.

Porphyrus est Indiæ serpens, capite quidem candido, sed corpore purpureo; unde & nomen. Hic non morsu nocet, cùm dentibus careat: sed vomitu, quo quod adspersum contabescit. Iccirco, qui cepere, suspendere de cauda solent *g*, gemino vase supposito; uno, in quod gulæ sanies evomatur colore electrino; altero, in quod sanies corporis tabescentis colore atro destillet. Prius venenum quamprimum tollit hominem cum convulsione corporis, conturbatione oculorum, & destillatione cerebri per nares. Itaque sic necari beneficii instar habetur. Sed altera sanies tabem adfert, anno integro, imò & biennio, durantem.

Antonius de Herrera, Hispaniarum regis cosmographus, & ex eo Joannes Nierenbergius *h*, refert, in Chiapa, Novæ Hispaniæ provincia, reperiri serpentes bicipites duorum dodrantium figuram habentes literæ Tau: eos esse usque adeò venenatos, ut non morsus solùm interimat, sed etiam si quis calcârit solum, per quod repserint. Quod autem bicipites dicit, idem error videtur, ac de amphisbænis ab Aristotele refutatus lib. de Generatione Animalium: ut superius monebamus.

a Hieronymus Magius Miscellaneorum lib. 2. cap. 14.

b Comm. in Arist. An. lib. 2. fol. 123. & Exercit. ad Card. 189. fol. 4.

c Cap. 54.

d Exercit. 189. fol. 4.

e Sive Theriacorum c. 11.

f Pag. 82. edit. Lugd. an. 1590.

g Cæs. Scal. comment. in Arist. lib. 2. Hist. An. cap. 18. fol. 123.

h Lib 12. Hist. Nat. cap. 10.

Jacatana olim novæ Hispaniæ contermina, nunc verò etiam pars censetur. In hac est serpens ex eo dictus *polpoch*, quod sibilus ejus hunc referre sonum videatur. Hic & ore mordet, & caudâ pungit. Arbores scandit; seque, caput caudam complexus, in viatores sæpe, ut de acontia superius *a* diximus, ejaculatur. Ictis ab eo intra triduum caro putrescit, atque excidit: nec homo sic magnopere dolore, sed torpidus totus, ac velut temulentus obit; ut indigenæ testantur *b*.

Etiam apud Quanahuacenses *c* est serpens virulentus, quem vocant *texmiman*, nostri *oculispetam*: quia de arbore se jaculi instar in oculos demittit; in hoc simulachrum præbens Amoris, qui ex conspectu nascitur: unde illud *ἐκ τοῦ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν* *d*: & poetæ *e* hoc,

—— *Oculi sunt in amore duces.*

Serpens ovis in insula Cuba, qui quatuor longus est spithamas, pollicem crassus, adeò noxius est, ut si quem momorderit, intereat intra horas quinas, vel senas *f*.

Nec serpentes Indici veneno duntaxat, sed aliter etiam nocent. Ut in novo orbe amilagatus, anguis exiguus, non longior, vel crassior, pennâ anserinâ. Centenos, vel plures numero junctos est invenire. Hi si fortè dormientem sint aggressi, nullo eos artificio avellas. Quippe adhærent, & assiduis hominem ictibus pungunt, pungentesque vorant, donec absumserint. Sic quoque, ut priores mittam, Jo. Eusebius Nierenb. lib. XII Hist. Nat. cap. XIV.

Venenatus item jaracucu, decem longus palmos, dentibus tremendus, quibus virus crocei coloris infundit, usque adeo noxium, ut intra diei spacium pereant, quos momordit. Et, quod malum auget, fœcundus admodum est; ut in cujus ventre etiam reperti sint tredecim fœtus. Venenati quoque jaracoaypitiuga, jaracaepeba, & quæ simpliciter jaraca vocatur. Quid dicam de boycupecanga, ibiboboca, ibiracua, curucucu, & tot aliis serpentibus? de quibus legere est apud Franciscum Lopes de Gomara, Joannem Lerium, Andream Thevetum, atque alios magno numero.

CAP. LVIII.

Nec universos tamen serpentes esse venenatos. Excipi enim dracones, qui ne morsu quidem venenum infundant, uti nec dolorem eo magnum gignant: & quæ sit hujus rei caussa. Interim venenatos esse dracones Africæ, & quæ ejus quoque discriminis ratio sit. Quomodo serpentes, pressius hac voce acceptâ, differant à draconibus. Triplex draconis etymon, & cur dicatus Æsculapio, deque filia hujus Panacea. Non dracones solum esse innoxios: sed quosdam etiam alios serpentes: ut illos in Begervonibus, Mauris, Nigritis, Ægyptiis; ubi parias propterea Æsculapio sacer: item in Hispaniola, & aliis Occidentalis India locis.

Quamquam verò tam multa, tam infesta nobis serpentum venena manifesto sint indicio numinis propter hominis peccatum irascentis: non tamen divina fivit bonitas, nos hac etiam parte suæ erga nos curæ, & sollicitudinis, esse expertes. Ac primùm quidem eo, quòd & serpentes quosdam esse innoxios jussit. Hoc de draconibus tradit Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Draco*, inquit, *non habet venena.* At dixerit aliquis, varia Plinium præscribere remedia adversus draconum morsus. Quasi non aliud sit morsus, aliud morsus venenatus. Ille verò draconis, ut vel irâ valde sit accensus, talis tamen est, qualis muris, qui venenatus non est. Imò nec magnum ciet dolorem, quia animal id ore sit parvo, nec multum dehiscenti. Nempe non morsu, quàm verbere caudæ, nocet. Quibusdam tamen locis, ut Indiâ, Libyâ, imò & Phrygia, etiam patulo oris rictu sæviunt, ac instar suis sylvestris, ossa ipsa comminuunt, & confringunt. At objeceris, etiam de venenis draconum legi: ut vere-

a Cap. antecedenti.

b Vide Jo. Euseb. Nierenbergii Histor. Natural. lib 12. cap. 48.

c Idem Eus. l. 12. cap. 30.

d Ex visu est quod amet.

e Propert. lib 2. eleg. 15.

f Jo. Eusebius Nierenberg. l. 12. Histor. Nat. c. 12.

veteres mittamus, Scaligeri esse Exercitatione CLXXXIII, sect. IX, *solo contactu dracones Atlantis montis interficere.* Et sanè quod Satanas Apocalypseos XII, 3, & alibi, vocatur *draco* non inde modò est, quòd figurâ serpentis primis illuserit parentibus: sed etiam quòd, ut veneno corpus draco, sic satanas animam occidat. Facilè istis occurritur. Nam bifariam draco attenditur; qualis sit natura, & qualis fiat. Natura est veneni expers: uti & Satanas conditus est bonus. At per mensem Lunâ instigante, ac præcipue fervore loci, draco fit virulentus: uti satanas bono ex angelo, superbiâ æstuante, factus est malus. De dracone utrumque vidit Lucanus in IX; quando ait, eos aliis quidem terris innoxios esse, utpote veneni expertes, ac sicut symbola numinum coli: at apud sitientes Afros ex plagæ natura, fieri virulentos. Hæc verborum est istorum mens:

Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris
Serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
Pestiferos ardens facit Africa.

Etsi verò, si laxè utaris voce *serpentes*, in his etiam sint *dracones*: sæpe tamen distinguuntur. Siquidem dracones, præterquam quòd non omnes quidem, sed soli tamen alas habent; differunt etiam, quòd draconibus omnibus bina de mento pendeant palearia: quòd item ore sint exiguo, sed intus ab utraque maxilla triplicem habent ordinem dentium: quòd denique oculis sint magnis, sed acutè tuentibus: unde & Grammatici, in his Festus, *δράκοντα κατὰ ἀντίφρασιν* ajunt sic vocari pro *δέρκοντα*, ex *δέρκειν*, sive *ἰδέρκειν*, hoc est, *videre*. Etymon interea hoc satis est incertum. Et Cæsar Scaliger a mavult esse à *δρᾶν ἄχ@* b. Ausim ego non minori jure deducere *ἀπὸ τοῦ δρᾶν ἄκ@* c: nempe quia innoxii sint, &, ut Festus etiam ait, sacri Æsculapio; cujus filia *Panacea* sit dicta ex *πᾶν* d, & *ἄκ@* e, ut ipso nomine omnium morborum remedia promittat, Plinio teste lib. XXIV, cap. IV.

a Exercit. 183. sect. 12.
b Facere dolorem
c Facere medicamentum
d Omne.
e Remedium.

Nec dracones soli naturâ sunt innoxii: sed alii etiam serpentium nonnulli. Hoc in Europa cernere est, cùm alibi, tum prope Pyrenæos montes in Bigerrionibus: ut illum Galliæ Aquitanicæ populum Julius Cæsar f appellat; quem veterum alii *Bigerros*, vel *Bigeritanos*, vulgò & *Bigorros* vocant. De his sic Cæsar Scaliger Exercitat. CLXXXIII, sect. III: *Ad Pyrenæos Bigerrones innoxii sunt angues incolis permisti; quibuscum eodem lecto, ac pene eâdem utuntur mensa. Cibum enim familiariter capiunt ex iis, quæ pro analectis cecidere. Longitudo quaternûm pedum. Humani brachii crassitudo. Noctu deversantur in ædibus cum sibilis; etiam interdiu.*

f Lib. 3. de bello Gallico.

De Africa hunc subjungit: *Zix montes in Mauritania, & edunt, & alunt serpentes incolis familiares. Ii, agrestium casas ingressi, micas sub mensis, catellorum more liguriunt.* Aloysius quoque Cadamustus, Navigationis suæ cap. duodevigesimo, narrat, in Nigritarum solo ut noxios, ita & innoxios esse serpentes.

Etiam *παρείας*, sive *παρώας* serpens, quem Alexandriæ conspici diximus, eo quòd innoxius, ac planè mitis sit, Æsculapio *θεῶν φιλανθρωποτάτῳ* g sacer fuit, ac ejus ministerio dicatus: quemadmodum Ælianus narrat lib. VIII Hist. Anim. cap. XII.

g Ex Diis maxime hominum amanti.

De Asia idem constat: præsertim Syriâ, & Arabiâ, terris balsamum ferentibus: quod præstat cibi, ut sic dixerim divinitas.

Denique de America idem statuendum. De Hispaniola quidem, & locorum Insulis, scribit Petrus Martyr Mediolanensis Oceanicarum rerum lib. I h: *Serpentes insula nutriunt, sed minime noxios.* Etiam innoxius est Americanus serpens, nomine *bom*, à sono, quem edit, sic nuncupatus. Item aquaticus ille, qui Americanis *acoatl*, vel *mazacoatl*. Longus est quinque dodrantes, crassus verò pollicem, tæniis nigris ac cyaneis distinctus: ut præter alios est apud Io. Eusebium Nierenbergium lib. XII Histor. Natur. cap. VII. Idem sequenti cap. narrat, ut innoxium quoque sit tzicatlinan, q. d. formicarum serpens. Sic serpens is dicitur, quia non vivit nisi cum formicis, & iis exeuntibus è cavernis unà etiam prodire solet. Omnium dicitur serpentum formosissimus, duos longus dodrantes, crassitie digiti minimi, transversis fasciis candidis, ac rubris, alternatim distinctus.

h Pag. 8. edit. Colon. an. 1574

Nec modo serpentes nonnulli sunt innoxii: sed etiam quædam inest iis *φιλανθρωπία* a: potissimùm vero erga infirmos; velut mulieres, & pueros. De mulierum amore illustre habemus exemplum in dracone eximiæ magnitudinis; qui in Judæa, vel, quod verisimilius, Idumæa, ad puellam, amatoris instar, blande accedere, ac propter eam dormire solitus est. Hoc quia non citra metum puellæ fieret, illa sese ad mensem subduxit, ut amatorem interea amasiæ caperet oblivio. Ille nihilominus non dissimulare ardorem, ac quotidie cum dolore accedere eò, ubi cubare cum puella solebat. Rediit hæc postea; quam ut conspexit, confestim se circumplicans corpori illius, crura parce ac molliter cauda sua percussit; quasi dicere vellet, puellam graviora esse commeritam, quæ sic ludificâsset amatorem; sed sese, amatorum more, levicula hac castigatione esse contentum. Refert eam rem Ælianus lib. VI de Animalibus, cap. XVII. Nec multùm absimile est exemplum, quod de amore draconis Ætolam erga feminam memorat Plutarchus libro de solertia animalium. Aliaque id genus apud alios invenias: ut minùs mirandum sit, potuisse tam multis persuaderi, Alexandrum, Scipionem, Augustum, natos esse ex draconis cum horum matribus concubitu: cujus rei varios laudamus auctores lib. I Orat. Instit. cap. V, sect. XIV. Nunc apponam insignem Luciani locum in Alexandro sive Pseudomante; ubi de Pella Macedoniæ oppido agens, ait: *ἐνταῦθα ἰδόντες δράκοντας παμμεγέθεις, ἡμέρους πάνυ, καὶ τιθασούς, ὡς καὶ ὑπὸ γυναικῶν τρέφεσθαι, καὶ παιδίοις συγκαθεύδειν, καὶ πατούμενους ἀνέχεσθαι, καὶ θλιβομένους μὴ ἀγανακτεῖν, καὶ γάλα πίνειν ἀπὸ θηλῆς κατὰ ταὐτὰ τοῖς βρέφεσι. πολλοὶ δὲ γίνονται παρ' αὐτοῖς, ὅθεν καὶ τὸν περὶ τῆς Ὀλυμπιάδ@ μῦθον διαφοιτῆσαι πάλαι οἶμαι, ὁπότε ἐκύει τὸν Ἀλέξανδρον, δράκοντός τιν@ οἶμαι τοιούτου συγκαθεύδοντ@ αὐτῇ.* *Ibi conspexere serpentes longè maximos cicures plane ac mansuetos, adeo ut a mulieribus nutrirentur, & cum pueris dormirent, & se conculcari sinerent, neque pressi indigne ferrent, lac etiam more infantium sugerent e papilla. Sunt vero tales apud eos permulti: ut verisimile sit, inde provenisse fabulam, Olympiadem olim ex concubitu cum ejusmodi dracone Alexandrum concepisse.* Hæc tum de mulierum, tum puerorum amore confirmat Cæsar Scaliger. De illo mulierum loquitur Comment. in Arist. Hist. Anim. lib. II, sect. CXXIII. Ubi fabulosos illos Olympiadis, & aliarum congressus originem trahere ait ex eo, quod in hominum etiam lectos se recipiant innoxii. *Sic*, inquit, *ad Blasimontem in prætura Vasatensi secundum fluvium Dordonam, in lectis tam frequentes esse, tamque longinquâ consuetudine, ut adventus tantùm metum faciant, nulli noceant.*

a Erga homines amor.

De puerorum amore, sic idem Scaliger Exercit. CLXXXIII, sect. IV: *Serpentes sunt in Malabar, adspectu horribiles: innoxii tamen, nisi irritentur. Ii puerorum amore capiuntur. Quocirca Pæderotas eos libuit appellare. Pueros enim diurno, contentoque adspectu, sine maleficio comtuentur.* Pluraque de iisdem continuò subjungit. Longum sit omnia omnium exscribere velle. Pro iis igitur reponam potiùs veterum aliquem. Is esto Plinius lib. VIII, cap. XVII: *Democritus Thoantem in Arcadia servatum a dracone narrat. Nutrierat eum puer dilectum admodum: pavensque serpentis naturam, & magnitudinem metuens, in solitudines tulerat: in quibus circumvento latronum insidiis, agnitoque voce, subvenit.* Ubi & grati animi exemplum videmus.

Neque mirandum, si serpentis etiam naturâ noxii (propterea enim metuebantur) educatio fuerit innoxia. Sunt enim serpentes, qui natura sint infesti: sed sic ab homine, alii tamen magis aliis, cicurentur, nocere ut nolint,

cum possint. Docuit id Phylarchus in XII, & ex eo Ælianus in XVII de Animal. cap. V. Qui tradidere, aspidas apud Ægyptios cibo, à colentibus sibi præbito, (hic nullus præstat farinâ vino ac melle soporatâ) ita mansuescere, ut simul cum iis vivant puerulis; etiam crepitu digiti è cavernis evocari; mensæ, cum cibus sumitur, circumsistere tanquam invitatas; reliquo corpore humi relicto, caput solum allevare, sensim cibo expleri: si noctu sit lecto surgendum, digitis priùs signum dari, ne in eas incurratur: illas etiam, audito signo, confestim de via decedere, inque sua se latibula recipere.

Exemplum etiam adducam ex recentiori historia. Franciscus Hernandus narrat, vidisse se in India, qui colubros virides educent: pro lectulo iis dari stramentum in dolio: hinc non exire, nisi cibi gratiâ, ac tum heri sui humeros adscendere amicè, à quo cibum accipiant: inde in dolium redire. Addit quoque, cùm primitus tantùm pollicis magnitudinem habent, excrescere in crassitiem femoris. Memorat & Jo. Eusebius Nierenbergius, in Histor. Natur. *a*

a *Lib.* 12. *cap.* 40.

Cap. LIX.

De animantibus divinitus productis ad impugnandos serpentes, magno cælestis erga hominem bonitatis argumento. Hujusmodi esse e quadrupedibus cervum, pantheram, mustelam, suem, vulpem, ichneumonem, lacertum: ex avibus, ciconiam, & ibidem: ex aquatilibus, cancrum: ex insectis, locustam, & araneum. De eo, cur Deus non attribuerit serpentibus alas, vel pedes, defensus adversus Scaligerum Cardanus. De sonitu, quem ingressu edit serpens Bambæ. De serpente Indico, compressu arboris se interimente. Per loca serpentibus infesta periculosius iter fieri a jejunis, item serpentibus nondum pastis. Viperas in eo quoque a serpentibus differre, quod hieme delitescant sub saxis.

Sed cùm tanta supersit copia serpentium inimiciter adeò adversantium nobis: parum illud videri possit, quòd reperiantur aliqui, qui vel naturâ sint innoxii, hominem etiam ament: vel eò curâ perducantur humanâ, ut lædere cùm possint, nolint. Deinceps igitur ostendam, ne in cæteris quidem, adeò infestis, defecisse bonitatem Numinis erga nos. Ac primò eam non obscure comprobavit, creando tot genera animantium, quæ pro homine militent adversus serpentes. Initium à quadrupedibus fiat. Plinii est lib. VIII, cap. XXXII: *Est cervis cum serpente pugna. Vestigant cavernas, narium que spiritu extrahunt renitentes.* Utrùm verò cervus serpentes extrahat odore cornûs, an anhelitus vi, excussimus libri III, cap. LXXIII. Ubi etiam dictum nobis pantheras opitulari contra serpentes. Item capitales esse inimicitias inter basiliscum, & mustelam; imò hunc ab ea necari; si Plinio *a* credimus. *Huic monstro*, inquit, *mustelarum virus exitio est: adeo naturæ nihil placuit esse sine pari.* Pulcra est oratio; præsertim si pro *natura* dixeris *naturæ auctorem.* Quamquam sic quoque sit, quod in adlato requiram exemplo. Nam unde didicere homines, mustelæ inimicitias esse cum basilisco, qui rarus adeò sit conspectu, nec nisi in deserto? Verius, vel saltem verisimilius est de inimicitiis mustelæ, & suis, cum serpente: quas tradit Aristoteles lib. IX Histor. Anim. cap. I; ubi & legas, serpentem ab sue devorari: mustelæ autem, & serpentis odium esse ὅτι τῶν αὐτῶν ζῶσιν *b*, *quia iisdem vivunt.* Quomodo & postea ait, *c* esse inimicitias inter serpentem, & vulpem, ob certamen de loco. ἀμφω γὰρ τρωγλοδυτοῖ· *ambæ enim in cava habitant terra.* Etiam ambæ ovis, & aviculis, vescuntur. Quod verò dicebatur, mustelam persequi serpentem, id apud Plinium quoque invenias lib. XXIX, cap. IV: idemque obiter tradit lib. XXXII, extremo cap. II. Pugnaturæ autem cum serpentibus priùs se rutâ muniunt: quâ de re dictum lib. III, cap. LXVII.

a *Lib* 8. *cap.* 21.
b *Sect.* 38.
c *Sect.* 51.

Ichneumon quoque, quem vulgo *murem Indicum*, vel *Pharaonis* vocitant, non modò aspidis ova indagat (unde nomen, nempe ἀπὸ τοῦ ἰχνεύειν *a*, accepit) sed eadem quoque conterit. Absque eo foret, brevi ab tam fœcundo animali repleretur orbis: ut Ælianus narrat lib. VI de Anim. cap. XXVIII. Præterea contra eumdem decertat. Sed priusquam hoc ineat certamen; sæpius se mergit luto; hinc Soli se exponit, lutoque indurato illud pro lorica habet; tum adversus aspidem progreditur; caudâ, quam attollit, ictus ejus excipit aversus, donec commodam nactus occasionem in fauces irruat. De ista aspidis, & ichneumonis pugna, legere est apud Nicandrum, Strabonem, Plinium, Oppianum.

a *Ab indagando.*

Adhæc lacerti, qui & ipsi inter quadrupedes referendi, decertant cum serpente: testudines item, quæ ante prœlium degustant cunilam bubulam.

Etiam aves contra eos militant: præcipuè ciconia, & ibis: ut ostensum nobis lib. III, cap. XCVI.

Ex aquatilibus quoque idem faciunt cancri. Duratque hoc dissidium à morte: de quo inferiùs agetur.

Verùm ecce insecta etiam sunt, quæ adversus serpentes conjurent: ut locustæ. Narrat enim Simon Majolus, episcopus Vulturiacensis *b*, olitori suo ex agro venienti conspectum, ut locusta serpentem gutture apprehenderit, atque ita citra pugnam interemerit. In quo, ut olitori, & Majolo, faciliùs habeamus fidem, Plinius facit lib. XI, cap. XXIX, his verbis: *Serpentem* (locustæ) *cum libuit, necant singula, faucibus ejus apprehensis mordicus.* Talia cùm apud Plinium multi legunt, fidem derogant; quia non credunt, nisi quæ vident. Sed quod non videre hi, cernunt subinde vulgares animæ; quibuscum si sermonem serere non gravaremur, plura sciremus naturæ arcana. Nunc alii rebus publicis, aut forensibus, alii umbraticis studiis occupati, multa non conspicimus, quæ illi, quos contemnere solemus, vident, & observant.

b *Initio Colloquii* 10.

Itidem araneus serpentibus est infestus. Plinius lib. X, cap. LXXIV: *Librat araneus se filo in caput serpentis porrectæ sub umbra arboris suæ: tantâque vi morsu cerebrum apprehendit, ut stridens subinde, ac vertigine rotata, ne filum quidem desuper pendentis rumpere, adeò non fugere queat: nec finis ante mortem est.* Quibus fidem facit, quod de simili facto aranei erga bufonem narrat Erasmus peteruditio de Amicitia dialogo: qui, inter alia tot, vel solus ostendat, nimium ambitioni suæ indulsisse magnum extra controversiam virum Cæsarem Scaligerum; cùm non minorem se, sed aliis laudibus, Batavum nostrum traducit, quasi totius Naturæ imperitum. Sed de isto jam superiùs sum conquestus.

Araneos devorant stelliones; ut Aristoteles ait lib. IX Histor. Anim. cap. I, & Plinius lib. XI, cap. XXVI. Abrumpam verò de animantibus, quæ quasi pro homine hostilitatem adversus serpentes exercent.

Aliter etiam divina elucet providentia. Nam ne tam facilè noceant serpentes, negatæ iis alæ, ac pedes: quod rectè observatum à Cardano: male verò improbatum à Cæsare Scaligero Exercitat. CLXXXVI, & CLXXXIX, sect. V. Non diffiteor, quod objectat Scaliger, multa esse noxia animantia alis, vel pedibus prædita. Sed noluit Deus, nimium esse talium numerum. Ac justo, sed misericordi etiam Deo hac parte sat gravis visa est peccati pœna, si noxium esset serpentium virus; licet non tribueret iis, ad faciliùs ac certiùs nocendum nobis, pedum alarumque velocitatem. Quin potiùs voluit ut nonnullis quippiam inderet, unde moneretur homo, ut tempori sibi consuleret. Exemplo sit, quod Philippus Bigafeta in descriptione Congi, & inde alii *c*, narrant. Est in solo Congi serpens mirè virulentus: sed tanto cum strepitu procedit; ut continuò audiatur; eoque nullo quis negotio periculum evitet, imò venenatissimum interimat serpentem. Strepitus verò ille incessus, ut Petro Jarrico traditum, de serpentibus Bambæ agenti, provenit ex concussione lagenulæ, quam in cauda accepit: eaque

c *Jo. Euseb. Nurembreg. lib.* 12. *Hist. Nat. cap* 39.

 lage-

lagenula, sicut etiam caput serpentis, cardiacis & febricitantibus prodesse dicitur: ut ab tam virulento animali etiam medicamentum morbis habeamus.

Aliorum item vim aliter vel eludimus, vel elidimus. Utriusque dabo exemplum. Ingentis est roboris serpens Indicus nomine *acuileabuiba*, hoc est, cum quinque pugnans. Hic in obvios impetum faciens eos sic constringit, ut opprimat, vel si collo se circumplicuerit, strangulet. Sed & hic Deus remedium homini dedit. Nam & quandoque serpens suo ipse rumpitur obnixu. Et qui naturam serpentis ejus novere, arborem, vel aliud, objiciunt; quod dum ille, hominem credens, comprimit, nimiâ ipse interit pressurâ *a*.

a *Jo. Eus. Nier. Hist. Natural. lib. 12. cap. 41.*

Sed hæc Indias magis tangunt. Est verò & Europæis nobis ratio non una cavendi à serpentibus. Superiùs diximus, quo diei calor magis intendit, eo præsentius & efficacius esse serpentium venenum: tantoque tutiùs hominem iter capessere, postquam æstus diei sit imminutus. Sed & alia peregrinantes attendere oportet. Ut ne jejuni se dent in viam, quia vacuis venis faciliùs hauritur venenum, & in principes mittitur partes; vires etiam corporis minùs tum polleant veneno vel consumendo, vel expellendo. Præterea non ingrediundum iter serpentibus necdum pastis. Jejunæ enim sunt sæviores. Sed maximum est periculum, cum pullos nutriunt. Adhæc non procedendum per muscum, & herbarum alias, sub quibus sese soleant occultare: neque facile lapides movendi, quandò & sub illis sæpius sese abdunt. Nec enim in eo solùm viperæ à serpentum aliis distant, quòd solæ vivos pariant fœtus, ut superiùs diximus: sed in illo etiam, quòd, contra quàm Plinius *b* refert, vipera hieme lateat sub saxis, cùm cæteri in cavernis delitescant. Posterius discrimen adducit Aristoteles in VIII Historiæ Animalium, cap. XV.

b *Lib. 8 cap. 39*

Cap. LX.

Adversus serpentes remedia è fossilibus: ut sale, nitro, ophite, gagate, bitumine, sulphure. E plantis, ut succo papaveris, (ubi de inscriptione ultimorum trium librorum Dioscoridis) item porro, cepis, allio, aniso, rutâ, lupinis, aliis. Quanta sit ἀντιπάθεια inter serpentem, & fraxinum. Loca serpentibus scatentia etiam plantas pro remediis producere: idque in utraque etiam India observatum. Cujusmodi casu compertum sit, acetum conducere adversus ictus aspidis.

NOndum omnia, quibus Deus nobis contra serpentes consuluit, diximus. Referebamus antea, varia esse animalia, quæ pro homine adversus serpentes decertent. Nunc monstrabo, ex mortuis animantibus, adeoque naturâ etiam sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus, remedia nobis contra serpentium venena divinitus esse concessa. Ordiar a fossilibus.

Salem, & nitrum, commendat Dioscorides lib. VIII, cap. 1. Item apud eum εὐπορίστων lib. II, cap. CXLI legas: Θηρία διώκει λίθος ὀφίτης περιαπτόμενος. *Ophites lapis appensus serpentes fugat.* Nec serpentes sustinent odorem gagatis incensi: quia nempe, Oribasio *a* teste, bituminosus est, ac sulfureus. Nam & bitumen, & sulfur, si accenderis, idem efficiunt. Eâdem de caussa hoc ipsum præstat lapis Thracius. Nam & ille est bituminosus.

a *Lib. 2. Synopseos, cap 56.*

Jam de plantis loquar. A basilisco vulnerati nequeunt sanari, secundùm Ælianum, Aëtium, Actuarium. Sanè nec Nicander remedium docuit. Erasistratus tamen prodidit τῷ μήκωνος ὀπῷ, *papaveris succo*, fieri medicinam: ut est apud Dioscoridem lib. VIII materiæ Medicæ, cap. ult. sive Theriacorum cap. XXXV. Porrò ne diversa adeò citandi ratio offendat quemquam, ita habendum est, cùm tres posteriores adduco Dioscoridis de medica materia libros, eos signari, qui in codd. aliis *Alexipharmaca*, & *Theriaca* vocantur. Nam Alexipharmaca sextum constituunt: Theriaca septimum usque ad caput XIX *a*, quod est de basilisco: exinde octavum. Sed si accuratiùs rem consideremus: tantùm abest, ut sint pars librorum, quos de medica materia scripsit Dioscorides ille Anazarbensis, qui sub Cleopatra & Antonio in Ægypto vixit, & a lentiginosa facie, Suida teste, Φακᾶς dictus: ut fortasse ne quidem sint hujus Dioscoridis, sed junioris, Galeno interim memorati in glossis Hippocratis. Hæc sanè Cornarii, & aliorum quorundam opinio est. Deque eo pleniùs dicemus in Insectis. Nunc redeo ad remedia e plantis: quale, ut dixi, papaveris succus. Pro *succo* apud Avicennam est *semen*: sed, ut puto, perperam.

a *Al. 18.*

Præterea in omnibus serpentium ictibus; ut aspidis, cerastæ, & similium; nunc cinis sarmentitius, vel ficulnus, cum lixivio stillatitio, garo, & aceti salsamento, subactus; nunc porrum, cepa, & allium, quàm minutissimè contrita, illinuntur; vel cremata imponuntur vulneribus: ut Dioscorides ait lib. VIII, cap. 1. Pluraque subdit postea de picis, cepæ, alliique remedio, quod apud Ægyptios spicilegii tempore obtinet. Idem lib. VIII, cap. VIII, hoc est, Theriacorum cap. XXVII, in εὐπορίστων cap. CXXVII, adhæc Aëtius ex Archigene, allium & vinum commendant. Iidem Paulus duo ista, σκοροδοφαγίαν, καὶ ἀκρατοποσίαν *b*, remedium vocat κοινότατον *c*. Plinius quoque, etsi alicubi neget, ab aspidibus ictos posse sanari; & ipse tamen remedia suggerit. Ut lib. XX, cap. XVII: *Sunt qui & aspidum venenis adversari naturam anisi putent.* Et lib. XXI, cap. XX: *Polium cum ruta sylvestri, si teratur ex aqua cælesti, aspidas mitigare dicitur.* Idem lib. XXII, cap. XXV, vim eandem attribuit lupinis. Ut clinopodio lib. XXIV, cap. XV. Adversus serpentum etiam alios passim apud eum remedia legas. Ut lib. XXI, cap. XX: *Polium contra serpentes substernitur, vel potatur.* Et initio cap. seq. *Trifolium scio credi prævalere contra serpentium ictus, & scorpionum, ex vino, aut posca, seminis granis viginti potis: vel foliis, & totâ herbâ decoctâ: serpentesque nunquam in trifolio conspici. Præterea celebratis auctoribus, contra omnia venena, pro antidoto sufficere XXV grana ejus.* Plura ibidem vide. Longior enim fuero, si verba semper appendam scriptorum. Contentus ideo ero plantas quasdam alias, quasi per saturam, numerare. In iis magnum nomen est fraxini: ut testis est idem lib. XVI, cap. XIIII ubi ait, succum ejus adversus ictus serpentum prodesse, & si expressus sit ad potum, & si imponatur ulceribus. Mira verò est ἀντιπάθεια *d* inter arborem hanc, & serpentem: quam se verissimam experientiâ ipsâ comperisse, ibidem refert. Si ignem struas ab eo loco, ubi umbra incipit arboris, usque eò ubi desinit, potiùs per ignem sit perrupturus, quàm eâ parte, ubi est umbra fraxini. Ut fraxinus esse possit imago, & symbolum boni principis, non sinentis improbos requiescere sub umbra sua.

b *Esum allii, & potum vini meri.*

c *Efficacissimum.*

d *Natura pugna.*

Arcentur præterea serpentes suffitu filicis, rosmarini, nasturtii, peucedani, sive pinastelli. Item substratis passim fasciculis è calamintha humida, vitice, buglosso sylvestri; cujus semini eò Deus videtur formam dedisse capitis viperini, ut inde ejus adversus serpentes vim homines cognoscerent. Item ex origano, & ramis mali Punicæ. Prodest etiam & suffitu, & substratu, conyza, sive pulicaria. Item potu utile erythrodanum, seu rubia tinctorum. Etiam substratu, potuque, asphodelus. Illita juvat resina cedri, oleum ex peucedano, & conyza, admixtâ salviâ, & laseris radice, item erucæ immistæ oleo. Vide de istis Nicandrum in Alexipharmacis, Dioscoridem cùm aliis in locis, tum imprimis lib. VIII, cap. 1, Plinium variis locis, præter eos, quos memoravimus: è junioribus, eruditum Nicandri interpretem, Grevinum; ut Mercurialem, & tot alios præteream; qui vel seorsum, vel in suis artis Medicæ libris, de venenorum remediis egerunt.

Magnum verò est divinæ bonitatis argumentum, quòd,

quòd, quibus locis serpentes maximè abundant; iis quoque præcipuè plantas prodire jussit, quæ venenis adversarentur. Hoc liquet ex aromatiferis plerisque Asiæ locis. In India quidem, ait Aristobulus, visas sibi viperas novem cubitorum & dodrantis. At item addidit (ut est apud Strabonem in xv) τὴν βοήθειαν ῥᾳδίαν εἶναι, διὰ τὴν ἀρετὴν τῶν Ἰνδικῶν ῥιζῶν καὶ φαρμάκων· *remedium esse facile propter vim herbarum Indicarum, & medicamentorum.*

Multa talia de America legas in Hispanorum commentariis. Jucatanensis agri serpens est nomine *kokob*, quatuor dodrantes longus, coloris fusci; sed distincti maculis cyaneis, ac rubris. Est ex hæmorrhoorum genere. Nam ab eo ictus intra horæ unius spatium toto ex corpore sanguinem rejectat; unumque intra diem sic homo exstinguitur; nisi tempori remedio utaris divinitus concesso. Est hoc ejusmodi: siliquastri succus miscetur tobaco confuso resolutoque, atque ita bibitur. Refert Jo. Eusebius Nierenbergius in Histor. Nat. lib. xii, cap. ult.

Priusquam à plantis abeo, aliquid dicam de aceto. Siquidem vitium fructus est vinum, è quo acetum; ac id quandoque vino ipso carius; unde Martialis lib. xiii, epig. cxxii, de amphora Niliaci aceti:

Esset cùm vinum, vilior illa fuit.

Quamquam verò aspidis venenum ab Ægyptiis haberetur invictum; ut ex Æliano dicebamus cap. liv: magna tamen vis aceti perhibetur: quod quomodo sit deprehensum, docet Plinius lib. xxiii, cap. i: *Nuper ab aspide calcatâ percussus utrem aceti ferens, quoties deposuisset, sentiebat ictum, alias illaeso similis. Intellectum ibi remedium est, potuque succursum.* Paulloque eo antiquior Cornelius Celsus hisce idem exposuit, qui & in caussam inquirit. Locus est lib. v, cap. xxvi: *Usus docuit, eum, quem aspis percussit, acetum bibere debere. Quod demonstrasse dicitur casus cujusdam pueri; qui cum ab hac ictus esset, & partim ob ipsum vulnus, partim ob immodicos æstus, siti premeretur, ac locis siccis alium humorem non reperiret: acetum, quod forte secum habebat, ebibit, & liberatus est. Credo, quoniam id, quamvis refrigerandi vim habet, tamen habet etiam dissipandi. Quo fit, ut terra respersa eo spumet. Eâdem ergo vi verisimile est, spissescentem quoque intus humorem hominis ab eo discuti, & sic dari sanitatem.*

Cap. LXI.

De usu insectorum contra serpentes; uti cimicum, & muscarum. Adversus morsus venenatos remedium omnium præstantissimum. Ex piscibus mederi, cum salsamenta, in his omotarichum; tum gobios, & præcipuè cancros fluviatiles. Ex avibus idem præstare, cum anseres, tum gallinas, & quæ rei istius sit caussa: adhæc anates Ponticas, & hirundines. Ex quadrupedibus prodesse adipem elephanti, sanguinem crocodili, & similia, vix parabilia: parabilium verò, leporis coagulum, castorem, mustelam, vaccam, cervum, hædum, agnum, murem, oves, capras. Hominis etiam urinam juvare, & imprimis salivam, atque ut remedio isto uti soleant Ophiogenes: ac verisimile idem esse de Psyllis, & Marsis. Disquisitum interim, an non hoc, quòd Psyllis haud noceant serpentes, sit à propriâ hominis in Africa temperie, vel peculiaribus terræ ejus herbis; vel fiducia, sive audacia tractandi serpentes: maximeque esse credibile, provenire id ex eo quòd, qui à pueris degunt inter hæc serpentium genera, à prima etiam ætate remedia discant adversus venena. Magno divinæ providentiæ argumento fieri, ut terra serpentem homicidam non recipiat; sed ille diu noctuque vagus fiat; si veteribus fides.

NUnc paucis dicam de remediis ex animalibus: ac ab insectis quidem, imperfectissimo animantium genere, quasi per gradus quosdam, ad hominem ipsum ascendam.

Maximum insectorum usum in hac parte Plinius ostendit lib. xxix, cap. iv: *Quædam pudenda dictu tanta auctorum asseveratione commendantur, ut præterire fas non sit. Siquidem illa concordia rerum, aut repugnantia, medicinæ gignuntur: veluti cimicum, animalis fœdissimi, & dictu quoque fastidiendi natura contra serpentium morsus, & præcipue aspidum, valere dicitur: item contra venena omnia: argumento, quod dicunt, gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aspide: carnes quoque earum percussis plurimùm prodesse.*

Est & sua laus muscis inter remedia adversus morsus venenatos: imò ex tam variis remediis præcipuè Cæsar Scaliger *a* commendat: *Aristolochiæ rotundæ, Mithridatii, singulorum uncias duas: terræ sigillatæ unciam semis: muscas, quæ de napelli frondibus victum capiunt, duodeviginti: succi citri, quantum satis.*

a Adversus Cardan. Exercitat. 185. sect. 1.

Ex ipsis etiam serpentibus remedium adversus eos peti, cap. prox. monstrabatur, cùm de amoletis diceretur.

Præsidio etiam sunt aquatilia. Sic Dioscorides lib. viii, cap. xi, ob acrimoniam salsamenta commendat ictis ab hæmorrhoo, vel dipsade. Etiam libri hujus cap. xxxvii dicebamus ex eodem Dioscoride, contra serpentes mederi hippopotami testiculos exsiccatos, testes fibri, ranas, &, ne amphibiis insistamus, etiam gobios, è salsamentis omotarichum. Ibidem quoque de cancris fluviatilibus remedium petebamus è Plinii lib. ix, cap. xxxi. Ac convenit hoc lib. xxxii, cap. v: *Cancri fluviatiles triti potique ex aqua recentes, seu cinere adservato, contra venena omnia prosunt, privatim contra scorpionum ictus.* Pluraque in hanc mentem. Inter cætera: *Magi dicunt, nihil æquè adversari serpentibus, quam cancros: suesque percussas hoc pabulo sibi mederi.*

De avibus hæc verba sunt Cornelii Celsi lib. v, cap. xxvi: *Si neque, qui exsugat* (ex vulnere venenum) *neque cucurbitula est,* (quæ venenum extrahat) *sorbere oportet jus anserinum, vel ovillum, vel vitulinum, & vomere. Vivum autem gallinaceum pullum per medium dividere, & protinus calidum super vulnus imponere, sic ut pars interior corpori jungatur.* Idem tradit Dioscorides lib. viii, Mater. Medic. cap. i: ubi & caussam remedii hanc addit, quòd gallinæ naturæ sint admodum calidæ, (ut argumento est, quòd etiam arenas, & calculos comestos, stomacho suo consumant) eoque spiritus inde adjutus venenum vel exstinguat, vel expellat. Ac de isto etiam egimus lib. iii, cap. xcvi. Ubi & dictum de usu anatis Ponticæ adversus venena. Addit Fernelius quoque de corde palpitantis hirundinis: item corde turturis, & corvi: de quibus Erasti judicium ibidem adduximus.

Venio ad quadrupedes. Unguentum ex adipe elephanti contra serpentes prodesse, dixi lib. iii, cap. l. Interim Erasistratus in libro, quem de venenis, & remediis fecit *b*, non injuriâ eos incessit *c*, qui præscribunt remedia, si vera, saltem ejusmodi, ut non possint, nisi regum ope, conquiri, & explorari. Talia esse ait fel elephanti, sanguinem crocodili, ova testudinis, & similia. Subdit igitur ipse magis parabilia, & certa: ut leporis πυτίαν, sive coagulum cum vino, ac castorii sextantem, item mustelam exenteratam, & sale diuturno exsiccatam, ex qua binas bibisse drachmas suffecerit. De leporino coagulo adversus viperas habes & cap. viii. Idem dixerat lib. ii, cap. lxxxv. Ac ejusdem libri cap. lxxxi docuerat, etiam ab aspide morsis prodesse, si illinas butyrum. Lib. ii, cap. lxiii, legas de odore cornus cervini. Quod & Plinio traditum lib. viii, cap. xxxii: *Singulare*, inquit, *est abigendis serpentibus odor adusto cervino cornu.* Sed cornu etiam uti possumus vivo cervo. In remediis, quæ petuntur è mortuis, consistamus. Quale est, quod lib. iii, cap. lxviii, ex eodem Dioscoride *d* retuli, ut genitale cervinum medeatur mor-

b Dioscorides lib. 7. cap. ult.
c Dioscorides lib. 8. cap. 1.
d Lib. 2. cap. 32.

morsis à vipera. Quod legas etiam apud Simeonem Sethi. Ubi & de sanguine cervi idem narrat. Sammonicus quoque auctor est, nec periculum esse ab iis, si dormiamus in pelle cervinâ, aut si cervi dentem gestemus. Quæ ostendunt, ut cervinum odorem non ferant. Vicina sunt remedia ex pullis cervinis, quos *hinnulos*, & *hinnuleos* dicunt. De his ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Contra morsus* (serpentium) *præcipuum remedium ex coagulo hinnuli in matris utero occisi.*

De cervis satis. Nunc quædam de aliis addam. Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVI præcipit, ut *hædus, agnusve, diffindatur, & calida ejus caro statim super vulnus imprimatur.* Plinius similiter lib. XXIX, cap. IV: *Adversus serpentium ictus efficaces habentur mures dissecti, & impositi; quorum natura non est spernenda; præcipuè in adscensu siderum, cum lumine Lunæ fibrarum numero crescente, ac decrescente.* Idem ubi commendat *fimum pecudis recens in vino decoctum, illitumque.* At Celsus, loco memorato, adversus chersydri & cerastis ictum laudat *stercus caprinum ex aceto coctum.* Prosunt quoque testiculi fibrini: de quibus ita Plinius lib. XXXII, cap. III: *Bibuntur adversus cerasten, & presteras, cum panace, aut ruta, ex vino: adversus cæteras serpentes cum vino. Dari binas drachmas satis est: eorum, quæ adjiciantur, singulas.* Dioscorides lib. VIII, cap. VII docet, adversus basiliscum, aspidem, & cerasten conducere sanguinem taurinum, si bibatur. Et rationem hanc addicit: Βοὸς αἷμα ὀξύτατα πήγνυσι τὸ ἐν ἀρτηρίαις αἷμα, καὶ πήγνυται πρὸς τοῦτον ὁ ἰός. *Taurinus sanguis acerrimè conglutinat sanguinem in arteriis, & per hoc coagulatur venenum.*

Sed nihil æquè ostendit, quàm curæ fuerimus Deo, quàm quòd hominibus venenum insit contra serpentium venena. Sanè urina ictorum ab aspide remedio est ictis ab ea. Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Cunctarer in preferendo ex his remedio, nisi M. Varronem scriptum LXXXVIII vitæ anno prodidisse, aspidum ictus efficacissimè curari, haustâ a percussis ipsorum urinâ.* Neque solùm contra aspides præsidium habemus jam morsi; sed etiam priùs: nec modò adversus aspides; sed alios etiam serpentes. Hoc Aristoteli traditum lib. VIII Hist. Animal. cap. XXIX a: Ἔστι δὲ τοῖς πλείστοις αὐτῶν πολέμιον τὸ τοῦ ἀνθρώπου πτύαλον. *Adversatur & plurimis eorum hominis saliva. Plurimis* ait, non quia non verum sit in cunctis; sed quia nondum de omnibus constaret. Utcunque hoc est, saltem omnibus id præsidii datum. Plinius lib. VII, cap. II. *Et tamen* OMNIBUS *contra serpentes inest venenum: feruntque ictu salivæ, ut ferventis aquæ contactu, fugere.* Hanc salivæ vim agnoscit quoque Galenus lib. X Simplicium, & Scaliger in Arist. Hist. Anim. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Sed imprimis intelligenda illa hominis jejuni: quæ si in serpentem ceciderit, fugere jam dixi, velut ad contactum aquæ ferventis. Quod si in rictum ejus incidat, etiam mori, ab Ophilio traditum est, indeque Plinio lib. XXVIII, cap. IV. Ac similiter Lucretius in IV b:

> *Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis*
> *Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.*

Etiam, morsus a serpente, si confestim salivam illeveris vulneri, cohibebis venenum, nec ultrà se diffundet. Hinc Lucanus in IX:

> *Nam primum tacta designat membra salivâ,*
> *Quæ cohibet virus, retinetque in vulnere pestem.*

Hoc remedio uti etiam solent Ophiogenes in Hellesponto circa Parium: de quibus Varro, Plinio c teste, scripsit, suo etiam tempore fuisse istic paucos eorum, *quorum saliva contra ictus serpentium medeantur.* Ac colligo inde, salivâ priùs imbuere manus solere; quandò, ut ibidem ex Cratete Pergameno refertur, *serpentum ictus contactu levare solent, & manu imposita venena extrahere corpori.* Facile etiam mihi persuadeo, hoc remedio usos esse Psyllos, & Marsos: de quibus sic Plinius loco antè memorato: *Similis & in Africa gens Psyllorum fuit, ut Agatharchides scribit, à Psyllo rege dicta, cujus sepulchrum in parte Syrtium majorum est. Horum corpori ingenitum fuit virus exitiale serpentibus, ut cujus odore sopirent eas.* Id ingenitum virus salivam fuisse, censeo. Sed odorem, de quo loquitur Plinius, puto fuisse à rebus odoratis, quas circumgestarent secum. Multorum enim odore fugantur serpentes: ut antè vidimus, & pleniùs in plantis, & fossilibus, dicetur. Subjungit deinde: *Hæc gens ipsa quidem prope internecione sublata est a Nasamonibus, qui nunc eas tenent sedes: genus tamen hominum ex his, qui profugerant, aut cum pugnatum est, abfuerant, hodieque remanent in paucis. Simile & in Italia Marsorum genus durat: quos a Circes filio ortos servant* (f. ferunt) *& ideo inesse iis vim naturalem eam.* Idem de Psyllis, Marsisque, tangit lib. XXI, cap. XIII. De prioribus quoque sic Lucanus:

> ——— *Gens unica terras*
> *Incolit à sævo serpentum innoxia morsu*
> *Marmaridæ Psylli: par lingua potentibus herbis.*
> *Ipse cruor tutus: nullumque admittere virus,*
> *Vel cantu cessante, potest. natura locorum*
> *Jussit, ut immunes misti serpentibus essent.*

Ubi quod à natura loci esse ait, non omnino aspernandum. Nam & hoc bonitatem Dei arguat, quod ubi serpentes plurimi, ac maximè virulenti, illic etiam cœli solique beneficio magis veneno resistant corpora humana. Videtur idem voluisse Hieronymus Fracastorius Veronensis libri de sympathia & antipathia cap. XIX, ubi sic scribit: *Cum Psyllis, & Marsis, non ea serpentum inimicitia est, quæ cum reliquo genere, sive sit mistio iis non omnino contraria, sive odor, sive aliud, per quod species minus ingrata accidat.* Interea non arbitror, in hoc solo consisti oportere. Nam aliud præterea in caussa esse, ex eo colligo, quòd Nasamones, cùm, Psyllis fugatis, eorum sedes occuparunt, non tamen idem potuerunt: ut ex Plinio paullo antè cognoscere fuit. Quare censeo, Psyllos præcipuè eo se tutos præstitisse, quòd non è temperamento solo, sed ex vestibus quoque, vel aliter, odorem spirarent serpentibus inimicum: cumque ictus venenatos exsugerent, remedium fuisse à saliva: nec solâ tamen: credibile enim est priùs se herbis in Africa familiaribus munivisse. Etiam cum solâ manu impositâ extraherent venenum: priùs digitos salivâ, ac liquore aliquo ex herbis adversus venena idoneis tinxisse, planè credibile est. Valde hæc firmat Cornelius Celsus; qui & ipse negat, à temperie Psyllorum caussam peti debere: imò eo usque provehitur, ut putet, quòd innoxii tractent serpentes, potiùs esse fiduciam usu longo firmatam. Locus est lib. V, cap. XXVI: ubi adversus serpentium morsus præscribit, ut cucurbitulis venenum educamus: priùs verò, scalpello incidamus circa vulnus, quo plus vitiati sanguinis extrahatur. Si cucurbitula non sit, adhibere jubet vas quodlibet, quod usum similem præstet. Hinc ista subjungit: *Si id ne quidem est, homo adhibendus est, qui vulnus exsugat. Neque Hercules scientiam præcipuam habent hi, qui Psylli nominantur; sed audaciam usu ipso confirmatam. Nam venenum serpentis, ut quædam etiam venatoria venena, quibus Galli præcipuè utuntur, non gustu, sed in vulnere nocet. Ideo colubra ipsa tuto estur, ictus ejus occidit: & si stupente eâ (quod per quædam medicamenta circulatores faciunt) in os digitum quis indidit, neque percussus est, nulla in eâ salivâ noxa est. Ergo quisquis exemplum Psylli secutus id vulnus exsuxerit, & ipse tutus erit, & tutum hominem præstabit.*

Mihi interim in variis hisce sententiis, nihil æquè verisimile est, ac illud Psyllos, quoniam inter serpentes degerent a primis incunabulis, quasi cum lacte à matribus, quò tutiores essent, remedia quædam non adeò vulgaria esse edoctos: neque ista alienigenis aperuisse, partim ne minùs iis essent admirationi, partim etiam ne minùs ex illis caperent lucri. Ac credibile est, nec alibi remedia fuisse tam præsentia: quia ubi locorum abundarent

a Sive ex distinctione Cas. Scala 33. sect. 320.

b Vers. 639.

c Lib. 7. cap. 2.

darent serpentes, iisdem præcipuè remedia venenis Deus produxit: ut dictum cap. præcedenti, & inferiùs in venenatorum insectorum remediis iterum erit dicendi locus.

Atque ex his satis evincitur, remedia nos adversus serpentium venena habere in fossilibus, plantis, insectis, aquatilibus, avibus, quadrupedibus, ac homine ipso: sic ut tota rerum natura videatur eâ parte pro homine conspirâsse.

Imò ipsa etiam terra sit ultrix hominis à serpente percussi: si verè Plinius lib. II, cap. LXIII: *Illa* (de terra loquebatur) *serpentem homine percusso non amplius recipit, pœnasque etiam inertium nomine exigit.* Sed hoc Cæsari Scaligero *a* parum fit verisimile. *Quare*, inquit, *terra eam fovet, quam sciat esse percussuram?* Plinio tamen subscribit Ælianus lib. XII de Animal. cap. XXXII. Atque addit, non solùm Indos hoc dicere; sed testes etiam advocare Libyas, & Thebaidos incolas. Hos uno ore dicere, non posse serpentem, interemto homine, subire veterem cavernam; sed, quia respuat eum tellus; diu noctuque, æstate & hieme, vagari sine consortio conjugis, sine prolis adspectu. Atque ait, hoc fieri προνοίᾳ ἐκ θεῶν, *providentia divinâ.* Quæ si pœnas ab mutis exigat animantibus, multò magis hominem cavere sibi ab homicidio oportere. Quod si humano efferetur sanguine, nec naturalis deficit ratio.

a Comment. in Arist. lib. 2 Hist. Animal. cap. 18. sect. 123.

Cap. LXII.

De triplici utilitate, quæ ex serpentibus in hominem redundat; ratione alimenti, medicamenti, & amoleti; ac quomodo hæc tria inter se differant. Ac primo de serpentibus esculentis; unde nomen ophiophagis. *Eos regalem esse in Cuba cibum. De iguana, & teuthlacocauhqui. Serpentes, qui medeantur sterilitati mulierum, oculorum caligini, singultui, capitis vel lumborum dolori, item tumoribus, aliisque,* Amoleti, *&* theriacæ, *etyma. Quàm sedulo cavendum, ne pro vipera carne accipias cerasta. De adipe draconis. Serpentes, qui vulnus fecerint, eidem impositos mederi.*

PRæter tot modos, quibus adversus serpentium venena nobis Deus prospexit; quàm manifestum est divinæ clementiæ indicium, quòd ex illis ipsis animantibus, quibus propter hominis peccatum virus atrum additum est, vel saltem, dominio homini cætera in animantia non exiguâ parte erepto, noxium esse eidem hoc virus cœpit; tam multa tamen emolumenta capere ex serpentibus, post etiam inductum in orbem peccatum, licet. Utilitas ea in tribus potissimùm consistit; cùm & in cibum adsumantur, & medicinam adferant morbis, & adversus venena prosint. Quæ tria multum differunt à vi venenosa. Nam ut *alimentum* est, quod à natura animantis immutatur, & bono ejus vincitur; *medicamentum* verò, quod immutatur, & ejus bono vincit naturam: sic *venenum* est, quod naturam ita immutat, ac vincit, ut perimat; *amoletum* autem quod naturam defendit ac venenum vincit. Ostendam igitur, utcunque serpentes noceant veneno; prodesse tamen eosdem & alimento, & medicamento, & amoleto. Quomodo pro uno malo tria reponimus bona.

De alimento primùm loquar. In Africa quidem, *quos ophiophagos vocant, serpentibus vesci adsuetis*; ut Plinius ait lib. VI, cap. XXIX. Idem lib. XXIX, cap. XXVI refert, tutò comedi viperas, exemtis intestinis, & utrimque mensurâ quatuor digitorum recisâ, cumque sale discoctâ. Etiam *colubra tutò estur*: ut ait Celsus lib. V, cap. XXXVI. Cæsaris Scaligeri verba sunt Exercitat. CLXXXIX, sect. IV: *In India, atque Æthiopia, non solum innoxii serpentes multi, sed etiam esculenti.* Imò in insula Cuba usque adeò delicati saporis serpentes sunt, ut solis apponantur regibus: sicut ait idem Scaliger in Arist. lib. II Histor. Anim. *a* Hausit verò hoc ex Petri Martyris Mediolanensis de Oceani & novi Orbis rebus lib. III *a*. Ubi narrat, ut cùm Hispani in quandam ejus insulæ partem venissent, neminem quidem repererint, quia incolæ præ metu in montana se recepissent: sed, casas piscatorum intrantes duas, in his viderint *verubus ligneis appositas ignibus piscium libras circiter centum, duosque octipedales serpentes.* Hinc narrat, ut pisces comederint; sed serpentibus abstinuerint, quia cibum hunc reformidarent. Ex interprete autem postea didicisse, piscatores eos & pisces, & serpentes illos, apparasse ex regis sui mandato, qui regem alterum convivio excipere statuisset: lætatos verò, quòd solos absumsissent pisces, quales facilè proximâ nocte capere possent; reliquissent verò serpentes, captu difficiles, nec vulgarium animarum cibum; non magis puta, quàm terris nostris phasiani, aut pavones. Gemina his idem Martyr scribit de Oceani, & novi orbis rebus lib. V *b*: *De serpentibus*, inquit, *quos inter edulia principatum obtinere, crocodilisque simillimos esse, supra descripsimus; juvanas serpentes vocant. Has in insula nasci, sero didicerunt: neque ex iis nostri, ob fœditatem, quæ horrorem, non modo nauseam, inducere videbatur, gustare hactenus ausi fuerant. Præmordere paullatim Adelantatus juanam, regis sororis pellectus facetiis, statuit. Sed ubi demulcere carnium earum sapor palatum, & guttur, cœpit: plenis deinde faucibus eas expetere videbatur. Non mordicus deinde, neque vix tacto labello, illas delibabant: sed helluones omnes effecti, de re nulla jam, præterquam de serpentium suavitate, sermocinabantur; lautioresque esse dapes illarum, quàm aut pavonis, aut phasiani, vel perdicis apud nos.* Plusculis postea nos edocet de modo eas apparandi: quæ ex fonte peti malo. Sed quos Scaliger in commentariis ad Aristotelem, & alii, *serpentes* vocant, non videntur propriè id nomen obtinere: quandoquidem videmus hic dici crocodilis similes, & *iguanas* vocari. At verò, *iguana*, non nisi laxè *serpens* dicitur, cùm inter quadrupedes locum habeat. Mexicani vocant *aquaquetzpallin*, Haitini *iguanas*, & alii *iuanas*, coloti non multum absimiles. Adspectu sunt horrendi, pedibus referunt lacertum, uti & capite. Corpus est longum binos palmos, & semissem; palmum, vel ampliùs, crassum. Cauda verò etiam quatuor, aut quinque palmos, longa est. Hi, si capias, dentibus quidem renident, nec tamen lædunt: uti nec si decem, aut viginti dies, palo alligâris; neque cibum præbeas. Vide de iis Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VIII. Ubi de eo inter cætera, *Is pro delicatissimo cibo venalis est in mercatoribus.* Adi & Gonsalum Fernandum Oviedum, & quæ ex eo refert Jo. Eusebius Nierenbergius lib. XII Histor. Nat. cap. VI. Sed hic contentus est dicere, esse pro cibo non contemnendo. Idem Eusebius ejusdem lib. I, cap. I narrat, Indis Occidentalibus in cibo, atque adeò deliciis, haberi serpentem, nomine *teuthlacocauhqui*: de quo mox pluribus. Et cap. XXXIX refert, serpentes Bambæ, etsi valde virulentos, sic tamen præparari ab incolis, ut non minùs iis sapiant, quàm nobis gallinæ: atque hoc se habere è commentariis Petri Jarrici profitetur. De alimento satis.

a Cap. 18 sect. 123.

a Pag. 36. & 37. edit. Colon. an. 1574.

b Pag. 63. edit. Colon.

Præterea serpentes medicamento esse narrabamus. Ita Dioscorides lib. II, cap. XVIII jubet, ad oculorum claritatem vesci coctâ viperæ carne: sed cute, capite, caudâque, ablatis, quia carne vacant. Strumis laborantes viperarum esu multum juvantur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. & Parabil. cap. CLV. Similiter Aetius lib. XV. Paullus laudat cinerem serpentis in olla usti mixtum fœnogræco & melli: item medicamentum ex aspidibus. Est & Marcelli Empirici cap. XVII: *Ad singultus cohibendos serpentis senecta, id est, exuviæ licio alligata, & villo circumdata, miré prosunt.* Longum esset omnia exscribere. Solùm dicam, hoc etiam locum habere in America: ubi serpens est boytiopua, quod interpretantur *anguem longi rostri.* De illo ita persuasum est Indis istis, feminas reddi fertiles, si lumbis earum affricetur. Etiam illic serpens est jam memoratus *teuthlacocauhqui*, sive *domina serpentum.* Quatuor est pedes longus, vel amplius.

Hic

Hic caninorum dicitur dentium tubulis (sunt enim cavi) venenum jaculari. Cæterùm Mexicani medici caninis istis pungunt collum, ac cervicem eorum, qui gravi capitis dolore laborant: etiam dolorem lumborum, ac partium aliarum, tumores item, illitâ ejusdem serpentis pinguedine, discutiunt. Præterea ajunt caput hujus mederi morbis gutturis, atque adeò febribus. Vide Jo. Eusebium Nierebergium, Physiologiæ in Madritensi Academia professorem, lib. XII. Histor. Natur. cap. I. Etiam lacertæ caput tritum, & impositum tollit verrucas, clavos, similiaque, ut Dioscorides ait lib. II Mater. Med. & Parabil. cap. CLXXVI, Galenus lib. XI Simplic. Paulus Æg. lib. VII, ut de Latinis, Plinio, ac Sereno Sammonico, taceam.

Denique ipsi serpentes *ἀλεξητήρια* sunt, sive, ut ab *amoliendo* Latini dixere, amoletum, vel ut vulgo scribunt, amuletum. Non opus est, ut longè petantur exempla. Nihil notius est, quàm ex viperæ carne fieri theriacam, sic dictam, ex eo, quòd vipera κατ' ἐξοχὴν dicatur θηρίον[a]: unde cùm Dionysius Halicarnassensis [b] literam Σ vocat θηριώδη, ut cap. DXILV, non *ferinam* [c] cum interprete vertere convenit; sed *viperinam*, hoc est, cujus sonus sibilum referat serpentinum. Porrò videndum, ne pro viperæ carne adhibeatur cerastæ. Est enim cerastes viperæ admodum similis formâ: sed effectu planè dispar. Cur verò non caro cerastæ, aspidis, aliusve serpentis antidotum hanc ingrediatur, Galenus disquirit: quem, si voles, vide lib. de Theriaca cap. VIII.

Adversus atrox aspidis venenum juvat, si deglutias cimices in cubiculo enatos, numero septenos; modò Dioscoridi habeamus fidem lib. II, cap. XXXVI.

A vipera morsis scorpius creditur convenire: ut est apud Galenum lib. XI de Simplicibus.

Etiam *draconum adipem venenata fugiunt*: ut ait Plinius lib. XXIX, cap. IV.

Frequanti illud putandum, quòd ut Pelias hasta, secundùm poetas, & vulnus facit, & eidem medetur: sic etiam animalia venenosa, quæ vulnus inflixere, trita, & vulneribus applicita, affrictaque, iidem salutarem afferant medicinam? ut Galeno proditum lib. IX de Simplicibus, cap. de dracone marino, & lib. de Theriaca cap. XI.

a *Etiam Act. Apostol. c. 28. vers 4. eoque ἔχιδνα eo in loco interpretatur Pro-pensens. 1 Genes.*

b *Lib. de Collocat. verborum, pag. 13 edit. Wechel.*

c *Simon Borcovius, viperus interpres, agrestium belluarum, sed nobilo melius, vertit.*

Cap. LXIII.

De serpente in Diis culto ab Ægyptiis, jam antiquis seculis: & recentioribus, a Borussis, Samogithis; ut & Calecutensibus.

HÆc tam miranda de serpentibus cùm animos attollere nostros ad Deum conditorem, & ejus amorem, ac cultum deberent: contrà tamen, quemadmodum in quadrupedibus, avibus, piscibus; de quibus dictum: ita huc quoque evênit, ut serpens etiam, imò præ animantium cæteris, ad divini ipse honoris fastigium pertingeret. Ita aspides ab Ægyptiis πάνυ ἰσχυρῶς, *vehementer coli*, tradidit Phylarchus Hist. lib. XII, & ex eo Ælianus lib. XVII de An. cap. V. Ac primùm quidem serpens commendabatur gentibus, ut numinis symbolum: & sic Indis cultum fuisse, tradit Maximus Tyrius Dissertatione XXXVIII. Pluraque de hoc dicemus in Theologia gentium Symbolica. Sed, ut sæpius dictum, qui cultus prudentioribus erat symbolicus, is simplicibus ac rudibus proprius erat: quo nihil diabolo gratius, & acceptius fuit, propterea quòd hoc instrumento fœdè adeò primis illusisset parentibus. Multa de eo, & antea adduximus, & postea dicentur. Quàm pertinax verò is cultus fuerit: arguit illud, quòd de Borussis sic scribat Erasmus Stella, penè initio libri primi de Antiquitatibus Borussiæ: *Nulla eis sacra aliquamdiu fuere: tandem in eam deducti insaniam, ut serpentes, ferasque, & arbores, religiose colerent.* De Samogithis similiter Sigismundus L. Baro in Herbenstein, commentariis rerum Moscoviticarum: ubi tradit, *Samogitas incolis serpentem esse pro Deo. Siquid adversi*, ait, *illis accideret, serpentem, Deum domesticum, male acceptum, & saturatum esse, credunt.* Subjicit denique quiddam, quod in Lithuania contigerit. *Cum*, inquit, *priori ex Moscovia itinere rediens, in Troki venissem; referebat hospes meus, ad quem fortè diverteram, se eodem, quo ibi eram, anno, ab ejusmodi quodam serpentis cultore aliquot alvearia apum emisse: quem cùm oratione suâ ad verum Christi cultum adduxisset; utque serpentem, quem colebat, occideret, persuasisset; aliquanto post, cùm ad visendas apes suas eo reversus fuisset, hominem facie deformatum, ore aurium tenus miserabilem in modum diducto offendit. Tanti mali caussam interrogatus, respondit, se, quòd serpenti, Deo suo, manus nefarias injecisset, ad piaculum expiandum luendamque pœnam, hac calamitate puniri: multaque graviora, si ad priores ritus suos non rediret, se pati oportere.* Alexander quoque Guagninus in Sarmatia sua Europæa de Lituanis hæc scribit: *Viperas atque serpentes Deos esse credebant, eisque cultum præcipuum exhibebant, & singuli patresfamilias, cives, coloni, & nobiles, singulos serpentes domi adservare solebant; quos pro Penatibus, & Laribus familiaribus, adorabant; lacque, & gallos gallinaceos, eis immolabant: eratque inauspicatum, & exitiabile toti familia, quempiam ex eis violâsse, dehonorasseve, aut domi non fovisse. Tales enim, vel omnibus bonis privabantur, vel crudeliter lacerati interibant.* Etiam de Samogithis idem refert. Locum apponerem, nisi, prætento Sigismundi nominê, ea ad verbum ex illo exscripsisset, quæ antea adduximus. Potior igitur nobis esto auctoritas Cæsaris Scaligeri adversus Cardanum Exercitat. CLXXXIII [a]: *In Sarmatia*, inquit, *regio aut Rutenorum, aut Rutenis proxima est, Samogithia. In ea lacerti sesquipede majores, crassi, nigri: quos incola pro Laribus colunt, familiaribus. Siquid accidit sinistri; minus rite cultum numen arbitrantur, aut deterioribus, parcioribusque acceptum epulis. Itaque curant eum operâ attentiore: quâ sese ad res secundiores existimant exoraturos.* Idem Scaliger comment. in lib. II Arist. Hist. Anim. [b] refert, *in provincia Calecuto serpentes vastissimo esse capite, porci maximi magnitudine: pro numine a rege coli: itaque earum maximam vim esse.*

a *Sect. 2.*

b *Cap. 18. fol. 123.*

Cap. LXIV.

Accessimus ad insecta, quæ postremum inter animantia locum obtinent: latiusque patere exsanguium vocabulum, quàm insectorum. *Quales sint insectorum, unde iis nomen, incisuræ & cur Magnus Albertus pro iis dixerit* annulata. *Variis occurritur argumentis, ex quibus colligi videatur, parvi faciendam esse insectorum considerationem. Nec tamen audiendum in eo B. Augustinum, quod muscam præferret Soli. Subtilius esse Dei artificium in minutis animalculis, quam in animalibus etiam vastæ molis.*

SUpersunt ex tot animantium generibus, quæ Aristoteli ἔντομα, Plinio, & Latinorum aliis, *insecta* dicuntur. Ea perperam aliqui cum *exsanguibus* confundunt, cùm vocabulum hoc latiùs multò pateat. Siquidem Aristoteles lib. I de Generat. Animal. cap. XIV facit τῶν ἀναίμων γένη τέτταρα· ἓν μὲν, τὸ τῶν μαλακοστράκων· δεύτερον δὲ, τὸ τῶν μαλακίων· τρίτον δὲ, τὸ τῶν ἐντόμων. καὶ τέταρτον, τὸ τῶν ὀστρακοδέρμων· *Quatuor genera exsanguium: primum genus est, crustatum; alterum, molle; tertium, insectum; quartum, testatum.* Sive primum, *crusteum*, vel *crustâ intectum*: alterum *molluscum*: tertium *incisum*: quartum *testicorium*. Sola nempe exsanguium illa dicuntur *insecta*, quibus incisuræ, (ut ea Plinius [a] describit) *nunc cervicum loco, nunc pectorum, atque alvi præcinctu, separant membra, tenui modo fistula cohærentia.* In vulgatis codd. est *alvi præcincta*: ac similiter in MSo reperio, & veteri editione Parmensi. Sed rectum est, quod Hadrianus Junius [b] in MSo alio, eoque vetustissimo,

a *Lib. 11. cap. 1.*

b *Vide eum in Nomenclatore cap. de insectis.*

reperit, *præcinctus*: quod Græcè sit διαζώματα, vel ὑποζώματα. Nomen insectis datum ab hisce incisuris, quas habent, quasi annulos: unde non insubidè, vel ineptè, ea Albertus M. *annulata* nuncupabat.

Hoc genus animalculorum consideratione indignum censent animæ vulgares. Nimirum æstimant talia magnitudine. Præterea imperfectionis arguunt: quia vivant quidem, sed sine corde: moveantur, sed sine nervis. Objiciunt etiam minorem partium distinctionem: tum autem vilitatem cimicum, pedum, pulicum: ex quibus colligunt, solùm esse curiositatis in talium naturam inquirere. Sed enim non est curiositatis ea indagare, quæ ad nos pertinent: nec vile censendum, quod divinum sit opus: nec imperfecta sunt, in quibus nihil desideratur ad naturæ suæ perfectionem: quomodo homo perfectus est, licet non habeat alas. Nec censeri debent magnitudine molis, sed virtutis: cùm Deus sæpe in minimis maxima collocârit miracula: unde gemmam præferimus saxo. Sic plura miramur in ape, quàm bove: plura etiam in formica, quàm asino. Quid quod Hipponensis ille antistes lib. I de duabus animis cap. IV, non dubitat muscam eo solo, quòd vitales actus exerceat, Soli præferre? Sed de isto aliter censeo: quia quædam non debent formâ æstimari, verùm fine: qui nimium quantum excellentior in Sole, quàm, non dico, insecto ullo; sed etiam, si hominem exceperis, perfecto quovis animali. Subsistamus igitur in minutis animantibus; ubi insecta facilè apud sapientes suum tuentur locum. Rectè Ambrosius lib. I Hexaem. cap. II: *Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis.* Plinius quoque lib. XI, cap. I, insecta vocat *immensæ subtilitatis animalia*: ac mox subdit: *nusquam alibi spectatius esse naturæ rerum artificium.* Rationem continuo subdit a: *In magnis siquidem corporibus, aut certe majoribus, facilis officina sequaci materiâ fuit. In his tam parvis, atque tam nullis, quæ ratio, quanta vis, quam inextricabilis perfectio? ubi tot sensus collocavit in culice? ubi visum in eo prætendit? ubi gustatum applicavit? ubi odoratum inseruit? ubi truculentam illam, & portione maximam vocem ingeneravit? qua subtilitate pennas annexuit? prælongavit pedum crura?* Pluraque deinde in hanc mentem: quæ claudit illis verbis: *Turrigeros elephantorum miramur humeros, taurorumque colla, & truces in sublime jactus, tigrium rapinas, leonum jubas; cum rerum natura nusquam magis, quàm in minimis, tota sit.* Nempe hic comparatum est, uti cum Myrmecidis quadriga ex ebore, quam cum agitatore suo musca alis tegeret; & nave, quam apicula pinnis absconderet: ut idem Plinius refert lib. VII, cap. XXI, & lib. XXXVI, cap. V. In qualibus non dubium est, quin subtilius ac majus sit artificium; cùm quo minus est materiæ, hoc minùs sit sequax ac tractabilis ad variarum adeo partium figurationem.

a Cap. 2.

CAP. LXV.

Insectorum alia gaudent volare per aera: alia solum ambulant in terris, vel plantis, cafis, aliisve terrarum solo innixis: alia sunt aquatica. Quàm variis in locis, ac rebus, nascantur insecta. Galbarum *unde dicta familia. Nec solum species inter se differre; sed etiam, quæ ejusdem sunt speciei. Locustæ Indiæ trium pedum. Incredibilis pene ratione accidentium varietas in vespis, locustis, muscis, papilionibus, atque aliis.*

HÆc qui nobis cum cogitârit, neutiquam mirabitur, si curâ haut minori dicere paremus de insectis, quàm fecimus in animantium cæteris. Interim terret difficultas in tam subtili, ut dictum, argumento, ac præterea tam vario: quod liquebit summa eorum genera consideranti. Quædam enim aëria sunt, ac volantia in quibus api est principatus. Suntque ejusdem generis asili, sive œstri, seu tabani: nam pro iisdem habet Isidorus a, imo & Plinius b. Item cantharides, cicadæ, cicindelæ, crabrones, culices, lampyrides, locustæ, muscæ, papiliones, pyraustæ, scarabæi, vespæ. Quædam sunt terrestria, ac gradientia, vel reptantia: ut acari, araneæ, blattæ, bombyces, cimices, cleri, (qui Plinio a teste, in favis apum nascuntur) κανίμβοι, quos Theophrastus b ait generari in uvis, curculiones, formicæ, grylli, midæ, millepedæ, pediculi, pulices, ricini (sic κρότωνας vocat Plinius; nemo fortasse *redivios*, præter Gazam) scorpii, tineæ, teredines, Græcis τερηδόνες ἢ καὶ σκώληκες: quorum genus cossi. Quædam sunt aquatica: ut erucæ marinæ, hippocampus, hirudo, pediculi piscium, scolopendra marina, tipulæ.

a Lib. 12. Orig. cap. ult.
b Lib. 11. cap. 8.
b Lib. 11. cap. 16
b Lib. 5 de caussis plantarum, cap. 13.

Pluria etiam genera fuerint, si à locis, ubi gignuntur, distinxeris hoc pacto. Quædam nasci dicuntur in igne; ut pyraustæ. Quædam in nive; ut vermes hirti & rubidi; sicut Aristoteles c ait. Quædam in aquis: atque id vel mari, ut microcorinchoteros, & macrorinchoteros, scolopendra marina, marinus pulex, atque alia: vel in stagnis, aut lacubus; fontibus, aut amnibus; puteis, aut cisternis: ut hirundines, chorades, pluriaque id genus. Quædam in plantis; ut in esculis galbæ, unde Galbarum familia nomen accepit: maximè enim hoc verisimile; quod ex quatuor opinionibus postremo recenset loco Tranquillus d: in tritico autem curculiones: in ligno teredines: mida in faba. Quædam in animalibus; ut pediculi, pulices, ascarides. Quædam ex artificialibus; ut è vestibus, & chartis, tineæ, ac blattæ.

c Lib. 5. Hist. An. cap. 19 & ex dist. Cas. Scal. cap. 8. fol. 229.
d Lib. 7. cap. 2.

Jam quàm illustris distributio est, quæ à partibus petitur: præsertim alis, & pedibus. Sed quia illis loco se movent, eò quantopere his varient, potiùs dicemus, ubi deventum erit ad facultatem locomotivam.

Nec species modò distinguuntur; sed etiam, quæ ejusdem sunt naturæ. Locustæ enim fere differunt pro terris diversis; neque id solùm ratione volatus, & saltus, quod ad locomotivam pertinet; sed formâ etiam corporis, & colore. Canunt aliquæ, quædam item mutæ. Aliquæ homini noxiæ, aliæ autem in cibum cedunt. Præterea quædam minutæ, aliæ mediocres: in India verò etiam sunt magnitudine tripedali: alibi etiam grandes adeò, ut in volando aves videantur, Solemque obscurent: ut est apud Plinium lib. XI, cap. XXIX. Papilionum quidam cum proboscide sunt; quidam sine ea. aliqui unius, alii duorum, alii & plurium colorum: sunt qui roseas habeant lineas, sunt qui nullas. Erucarum tot videntur genera, quot plantarum: quædam virides, aliæ nigræ, aut luteæ, aut variæ: quædam glabræ, aliæ hirsutæ, quales magis noxiæ: quædam quatuordecim pedum, quædam plurium: quædam anteriori parte, quædam posteriori plures habent pedes: quædam cum cauda, aliæ ejus expertes. Jam tot prope pediculorum genera, quot animantium: ex quibus solus iis asinus creditur carere: in Æthiopia etiam alati dicuntur. Sed longum esset omnia discrimina memorare: ut vel argumento fuerit, quòd vesparum referuntur genera duodecim: cimicum traduntur viginti: aranearum quinque & viginti: locustarum quasi triginta: cantharidum XXXV: scarabæorum XL: erucarum fere XL: muscarum circiter LXX: papilionum plus minus centum.

Hæc in diversis naturis similitudo, ac ut naturâ eadem dissimilitudo, proclivem reddit errorem oculis, & mentibus humanis; præsertim in tanta corpusculorum exilitate. Sed in nostro stupore magis sapientia elucet divina: quæ non ita rerum occuluit naturas, ut non multa detegat indagantibus. Quare difficultas ista non deterrere animos debet generosos; sed accendere potius ad hoc viæ, quod de animalibus reliquum est, capessendum. Hac mente igitur insectorum historiam, quantum ad necessitatem rei, vel instituti potiùs nostri, satis videbitur, exponam: eamque auspicabor, quod dicitur, ab ovo; eo initiis, quia & ab ovo plurimis est origo; ut paullò pòst videbimus.

CAP.

Cap. LXVI.

Utrum Deus creârit insecta, an ex creatis sponte sint producta. Ex quo natura rerum est constituta, alia coitu nasci, alia sponte. Tarde ea à coitu absistere: & quæ rei istius ratio sit. In coeuntibus feminam esse majorem mare, & ejus quoque caussa adlata. Non mares feminæ, sed feminas mari, ingerere aliquod membrum: aliter interim esse in cicadis. Quæ ova pariant, & cujusmodi ea sint. Ut ex ovo fit vermiculus, hinc fiat eruca, postea chrysallis, inde papilio. Quàm pulcre, & pie, feminis sericum gestantes monuerit B. Basilius, ut vestem suam intuentes cogitent de potentia divina, & resurrectionis mysterio; quia qui ex bombyce sericum nente papilionem fecit, idem ex corporibus nostris, cum resurgent, corpora faciet spiritualia. Ut insecta eodem à coitu die, vel saltem postridie pariant. Ut ex pityocampâ unâ uno tempore plures millenis prodeant fœtus. An apes Veneri indulgeant. Num apes universæ, an Rex solus, semen genitale fundat. Quo pacto, & quo ordine, ex semine illo apis gignatur. De apis etymo.

ORtus insectorum bifariam attenditur; ratione creationis, & generationis. De priori quæstio est; utrum & insecta à Deo sint creata. De hoc ita statuo, illa à Deo actu esse creata, quæ coitu nascuntur: potentiâ solum, quæ ex corruptione ac putredine animantium, herbarum, lignorum, & similium, ut fimo, generantur. Ac eodem modo Lugdunensis Eucherius lib. I in Genesin: vel alius potius seculo minimùm recentior.

De posteriori hæc & veterum sententia est, & nostra: insectorum aliqua quidem fieri ex animali *a*, alia verò aliunde. Ex animali procreantur bifariam; vel coitu, vel absque eo. Priori modo nascuntur phalangia, araneoli, ἀττέλαβοι, sive bruci; item locustæ, cicadæ, vespæ, & alia multa. In coitu mas adscendit feminam. Unde Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Coitus locustarum, qui & insectorum omnium, quæ coeunt, marem portante feminâ.* Tarde verò à coitu absistunt: ut Aristoteles ait lib. I de Generat. Anim. cap. ult. Atque idem legas cùm alibi, tum lib. V Hist. Anim. cap. XIX *b*. Deque eodem sic Cæsar Scaliger in Theophrasti lib. IV de caussis Plantarum, cap. I *c*: *Insecta diutissime in coitu immorantur, ut pulex, cicindela: quamquam musca celerius expediuntur.* Idem adversus Cardanum Exercitat. CXCI, sect. II: *Duo tibi etiam Sapientibus ignota declarabo. Primum scito, cicindelam à me cum suo mare deprehensum in coitu. Mas ne contactus quidem abstitit. In pertusâ pyxide conditi fuere totam noctem. Postridie adhuc hærebat mas. In meridie solutus obiit.* Sed, ut magis pareat Dei sapientia, rationem quoque diuturnioris coitus addamus. Ea est, quòd insecta fere sint admodum sicca: eoque, quod emittunt in coitu, vapor veriùs videatur. Facilè igitur exhalaret, nisi mas, ubi ascendit, diutiùs cohæreret.

Ne illud quidem, quod itidem ab Aristotele *d* accepimus, memoratu videatur indignum; in iis insectorum, quæ coëunt, feminas maximam partem esse majores masculis: uti & in piscibus fit. Nempe sic Deus jussit, non tantum, ut in coitu feminæ faciliùs portarent marem: sed etiam, quò uterus major ovorum copiâ magis extumescat. Sed imprimis mirandum, quod ait *e*, non, ut in animantium aliis, mas partem habet eminentiorem, quam inserat feminæ, ita fieri in coitu insectorum: sed contrà feminæ genitale esse oblongum, quod immittat in marem, ut excipiat inde semen. Id in muscis, scarabæis, & plerisque aliis, est manifestum. Hoc in illis ad faciliorem facere conceptum, minimè dubitandum. Sed, ubi aliter foret, aliud etiam volunt Deus. Itaque cicadæ femellæ est, ut Aristoteles *f* tradit, αἰδοῖον ἐσχισμένον *g*, in quod mas suum immittat. De rebus ad coitum insectorum pertinentibus hæc, & similia, legere est lib. I de Gen. Anim. cap. XVIII, & lib. V Hist. Anim. cap. VIII; item Galenum de Semine cap. III.

Ex semine vel vermes proveniunt, vel ova, aut quiddam ovo simile. Vermiculos edunt propè omnia: etiam apes, crabrones, vespæ. Sed apes videntur nescire Venerem: de quibus ideireo seorsum inferiùs dicam. Crabronum, vesparumque coitus sæpius conspicitur. Cæterùm vermiculi isti, quos dixi, mox in aliam transeunt figuram: ac tum *nympha* vocantur: de quo postea agemus.

Ova pariunt formicæ, papiliones, & erucæ quædam. Nam perperam de solis id papilionibus dixerat Aristoteles *a*. Est verò id ovum quod pariunt, cartami semini simile, ac intus habet ἔγχυμα, ut Aristoteles *b* vocat; quod Gaza *fluidum* reddit, *medullam* Cæsar Scaliger.

Ex hoc ovo, sive semine, enascitur vermiculus: inde fit διηρθρωμένον ζῶον *c*, *dearticulatum animal*. Nempe priùs rudis erat figura, confusis articulis, qui postea discernuntur. Ita igitur ex vermiculo minuta fit eruca. Quæ paullatim grandescit. Exinde, ut eidem traditum magistro *d*, eruca fit immobilis. Tum χρυσαλλίς, sese ad contactum movens. *Aureliam* vocat Gaza. Ex hac fit papilio. Atque ista etiam in bombycibus locum habent: unde B. Basilius jubet, mulieres, quando sericum gestant, hoc intueri, & resurrectionis futuræ inde capere argumentum. Nam quâ potentia Deus ex erucis papiliones facit; eadem & corpora nostra immutabit in spiritualia. Sed verba S. Patris adscribi meretentur ex Hexaem. VIII *e*: Τί φατε αἱ ἀπιστοῦσαι τῷ Παύλῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀλλοιώσεως, ὁρῶσαι πολλὰ τῶν ἀερίων τὰς μορφὰς μεταβάλλοντα; ὁποῖα καὶ περὶ τοῦ Ἰνδικοῦ σκώληκος ἱστορεῖται τοῦ κεροφόρου· ὃς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, εἶτα προϊὼν βομβυλιὸς γίνεται, καὶ οὐδὲ ἐπὶ ταύτης ἵσταται τῆς μορφῆς, ἀλλὰ χαύνοις καὶ πλατέσι πετάλοις ὑποπτεροῦται. Ὅταν οὖν καθέζησθε τὴν τούτων ἐργασίαν ἀναπηνιζόμεναι αἱ γυναῖκες, τὰ νήματα, ἃ πέμπουσιν ὑμῖν οἱ Σῆρες πρὸς τὴν τῶν μαλακῶν ἐνδυμάτων κατασκευήν, μεμνημέναι, τῆς κατὰ τὸ ζῷον τούτου μεταβολῆς, ἐναργῆ λαμβάνετε τῆς ἀναστάσεως ἔννοιαν, καὶ μὴ ἀπιστεῖτε τῇ ἀλλαγῇ, ἣν Παῦλος ἅπασι καταγγέλλεται. *Quid dicitis, quæ non creditis Paulo de resurgentium illâ immutatione, cum videatis ex aereis animantibus multa suas immutare formas? Qualia de verme etiam Indico cornibus prædito referuntur. Hic primo immutatus in erucam, ulterius progressus fit bombylius: neque in hac forma persistit; sed bracteolis alarum mollibus, ac latis, volucris fit. Quando igitur vos mulieres consideretis, eorum opus retexentes; videlicet telas, quas ad vos usque Seres transmittunt, ad molles illas vestes faciendas: memores sitis illius animalculi immutationis in varias formas, atque inde dilucidum capite resurrectionis argumentum; neque fidem derogate futuræ immutationi, quam omnium fore communem, annunciat.* Sic videmus, ut etiam grande resurrectionis mysterium lucem capiat ex insectis; eoque faciliùs fidem inveniat apud infideles.

Porrò in hujusmodi insectis non coitus solùm attenditur: sed etiam gestationis tempus. De eo sic Cæsar Scaliger in quartum Theophrasti de caussis plantarum cap. I *f*: *Videamus tempus prægnantium. Insecta pariunt haud ita multò post coitum. cicindela postridie.* Idem ad Cardanum Exercitat. CXCI, sect. II, cùm narrâsset de cicindela à se in coitu deprehensa, inque pertusa pyxide inclusa, ac postridie circa meridiem solutâ, & obeunte; subjungit deinde: *Ab ea hora sub vesperam usque ova multa edidit femella: quæ intra viginti horas vivificata abierunt. Sic momento eduntur insectorum ova, atque perficiuntur. Quod & philosophus docebat in primo de Generatione Animalium:* Συμπλέκεται μὲν πάλιν ταχέως· διαλύεται δὲ πάντα ταχέως *g*.

Nec citus modò est talium partus, sed mirè etiam fœcundus. Hoc quotannis experimur in hortis: quos nullâ curâ satis tueri possumus adversus insecta: ut inferiùs dicetur, cùm agam de damnis, quæ plantis & animantibus afferunt.

a Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal. cap. 18 sect. 204.

b Ibid.

c Aristot. ibid. sect. 205.

d Lib. 5 Hist. An. cap. 19.

e Pag. 109. edit. Paris. an. 1618 sive Basil. pag. 38.

a Arist. lib. 5 Hist. Animal. cap. 19.

b Cæs. Scal. c. 18. sect. 602.

c Pag. 220. edit. Crispin.

d Lib. 1 de Generat. Animal. cap. 16. ad quem locum idem in paraphrasi tradit Averroes.

e Ibid.

f Lib 5 Hist. An. cap 30. sive ex Cæs. Scal. dist. sect. 375

g Genitale scissum.

f Pag. 220 edit. Crisp.

g Complectuntur se in Venere longo tempore: sed brevi à coitu pariunt.

runt. Nunc solum referam ex Matthiolo quiddam in Dioscoridis lib. II, cap. LV: ubi de πιτυοκάμπαις, sive pinorum erucis, sic scribit: *Numerosa habentur in Tridentinis montibus; quod inibi pinorum perpetuo vireant sylvæ, Ananensi præsertim tractu, ac Flemarum convallibus. In extremis arborum ramis, & iis plerumque, qui in earum cacumine attolluntur, innumerabiles erucæ rufescentes, ac pilosæ, miro artificio nidificant, quibusdam tenuissimis velleribus innumeris involucris contextis. Latent in his hieme, ita frigoris noxam evitantes. Nidi magnitudo adeo ampla est, ut nonnunquam conclusi vermiculi* MILLENARII M *numerum excedant.*

Quæ hactenus memoravimus, coitu nasci constat. Quò & apes retulere in utili suo de insectis opere Thomæ duo, Pennius, & Mousetus a, Angli. Interim alter Maro Georg. IV:

Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.

Servius quoque IV Georg. in illud, *Sola communes natos*, sic scribit: *Jovem Ops, Saturni uxor, Curetibus, Corybantibus, & Idæis Dactylis, custodiendum dedit in monte Cretæ Dictæo; ne eum Saturnus consumeret, ut filios omnes solebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus, ut diximus, temporum Deus est; quæ in se revolvuntur in æternum. Tunc itaque apes, æris secutæ sonum, Jovem melle aluisse dicuntur: pro qua re eis postea præstitit Jupiter, ut haberent liberos sine ullo concubitu.* Hæc Servius. Saltem eas coeuntes vidit nemo; ut non Aristoteles b modò, Pliniusque c, tradiderunt: sed ab amicis etiam accepimus, qui in Belgica nostra apes pascerent. Interim non dubitamus, quin generent. Quibusdam placet, ex apum rege, & reges, & apes nasci cæteras: ex iis verò apibus, quæ reges non sunt, nasci apes alias non reges: ex apibus hisce fucos, qui non generent. Hoc apud Aristotelem etiam legas d. Sed verisimilius est utcunque id neget Albertus e, ab solo rege genitale semen effundi. Nec moveat, quòd neque reges quisquam conspexit congredientes. Licet enim apes non coeant; desiderium tamen habent generis sui propagandi: quomodo & in aliis quibusdam, quæ generant, unus est sexus, vel nullus: ut de erythrinis, anguillis, purpuris, Cæsar Scaliger ait adversus Cardanum f. Hujus apum regis in hisce Belgicæ terris generationem ejusmodi accepimus ab apiariæ rei intelligentissimis. Rex apum singulis in cellis semen emittit. Id est folliculus albicans, unde prodit vermiculus ejusdem coloris, semini papaveris assimilis. Isti folliculo circumdatur ab apibus viscidus ex rore humor, itidem albicans. Nempe album hoc albumini ovi, regium semen vitello respondet. Folliculo, sic viscido rore circumdato, apicula incubat gallinæ instar, ac suo id fovet calore. Ita folliculus turgescit magis, & magis; donec talis fiat vermiculus, qualem pinguioribus in caseis nasci videmus. Porrò sæpe quidem tardiùs, interdum tamen, cælo nempe sereno, intra diem decimum, vel duodecimum, vermiculi ejus pelliculâ perruptâ exit apis, eaque perfecta; senis quippe pedibus, alis quaternis, pallidior tamen, sed paullo pòst adultioribus colore similis. Ut valde fallantur, quibus placet, *apis* dici, quasi ἄπους. Multò verisimilius est, venire ab antiquo *apo*, id est, *necto*, quod ab ἅπτω: uti ab *apo* etiam *apiscor*, à quo *adipiscor*, & *indipiscor*. Ejusdemque originis *apex*, & *aptus*, hoc est, *nexus*, *junctus*: unde Maro g,

—— Cœlum stellis ardentibus aptum.

Et Catullus h:

Aptus sarcinulis, & expeditis.

Apes nempe quia pedibus aptæ, hoc est, nexæ, sociatæque: juxta illud IV Georg.

Aut illæ pedibus connexa ad limina pendent.

Ac Belgis quoque ex eo putantur dici *bien*, quasi *by-een*.

a Cap. 3.
b Lib. 3 de Generatione An. cap. 10.
c Lib. 11. cap. 16.
d Loco proxime memorato.
e Lib. 17 de An. tractat. 2. cap. 2.
f Exercit. 191. sect. 2.
g 6 Æn.
h Epig. 28.

CAP. LXVII.

Quomodo è carne viva enascantur pediculi. Qui perierunt phthiriasi. Cur pueris, & feminis, in capite magis proveniant pedes. De pediculis, & ricinis canum, ovium, caprarum, suum. Asinum neutri insecto credi obnoxium. Ex avibus phasianos iis perire, nisi malo occurratur. Apium, vesparum, crabronum, & scarabæorum origo. Unde χάλαζος sic vocetur. De fucorum ortu opinio Bernardini Gomesii. Lumbricorum tria quatuorve genera. Quomodo ex urina etiam, aceto, ac nive, gigni possint vermiculi. Ut ex resudatione vaporosa generentur pedes, & cimices. Pulicum origo ex sordibus excretis: & unde fit, quod ex iis animatum quicquam producatur. Quatuor insectorum genera, quæ plantis debeant originem. ἶψ *sive convolvulus. Hercules* ἰποκτόνος. Ψῆνες. Ξυλοφθόροι. *Insecta e rore, vel potius lentore foliorum enascentia. Cujusmodi insecta Aristoteli vocentur* ἀνήρματα. *De duplici cicadarum origine. Cur quædam careant insectis.*

DIximus de iis, quæ coitu, vel saltem ex semine, fiunt animalis. Simul de gestationis tempore, & fœcunditate, adjecimus. Nunc videndum de illis, quæ nascuntur ex putrefacta animalis substantia. Quod bifariam fit; ex carne, vel excrementis. Ex carne vel vivi animalis, vel mortui. Ex vivi carne fiunt pediculi. Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXXI a: Οἱ φθεῖρες ἐκ τῶν σαρκῶν γίνονται. Ὅταν μέλλωσιν, οἷον ἴονθοι μικροί, οὐκ ἔχοντες πύον. τούτους ἄν τις κεντήσῃ, ἐξέρχονται φθεῖρες· *Pediculi fiunt è carnibus. Quando prope est, ut enascantur, existunt veluti pustulæ minutæ absque pure: quas si acu punxeris, exeunt inde pediculi.* Idem verum esse scimus de minutis illis, quos Galli *sirones* nuncupant. Interdum verò tantâ copiâ, ex carnis corruptione, quam humor nimius gignit, erumpunt, ut homo inde pereat. Sic Alcmanem poetam, & Pherecydem Syrium, Pythagoræ doctorem, exstinctum, Aristoteles b narrat: ac de Sylla Dictatore constat ex Plutarchi Sylla, & Appiano in primo Civilium. Ibidem narrat Plutarchus, sic interiisse ex priscis Acastum, Pelei filium: ex inferioribus, Alcmana poetam lyricum, & Callisthenem Olynthium, dum in vinculis detineretur ab Alexandro: de quo aliter scio Ptolomæus rex apud Arrianum c, qui tortum, & suspensum ait; Trogus sive Justinus d, qui veneno periisse dicit; M. Seneca e, à quo refertur lanceâ perfossum. Sed Plutarcho ejus sententiæ, ut ipse in Alexandri vita testatur, auctor fuit Chares Mitylenæus, scriptor Athenæo f non semel, ac Agellio g etiam, memoratus. Apud Suidam quoque est h: φέρεται λόγος, ὡς ὁ Καλλισθένης ὑπὸ φθειρῶν ὑπερβλυσάντων, καὶ ἐκβεβρωμένος τὸν βίον καταστρέψαι. *Fertur rumor, Callisthenem à pediculis corpore ebullientibus absumtum, vitam finiisse.* Diogenes Laertius i agnoscit, morbo correptum pediculari: sed leoni talem ait objectum. Aristobulus, Alexandri ipsius comes, tradidit, obiisse morbo: sed quis is fuerit, non exprimit. Verùm de Callisthene nimis multa. Addit Plutarchus k, morbo eodem consumtum esse Mucium Jurisconsultum, sive is P. Mucius Scævola, sive Quinctus fuit; nempe Augur, non Pontifex, quem ab inimicis interfectum constat: etsi de augure putànt Blondus. Utrumque inter Jurisconsultos refert Cicero præfatione dialogi de Amicitia. Idem Plutarchus subjungit, Ennium Syrum, qui fugitivus servile in Sicilia bellum concivit anno Urbis IↃ CXVII, postquam Romam est retractus, eodem credi morbo exstinctum. Et seculo nostro sic obiisse Philippum II, potentissimum Hispaniarum regem, abunde cognitum est. Vide de hoc φθειριάσεως l malo, si voles, Galenum lib. I τῶν κατὰ τόπους m.

Præcipuè verò pediculis infestantur capita puerilia: cujus caussa est, quòd sudor, vaporque ille, ex capite emanans cute, & capillis considеat, & inhæreat: aliis verò parti-

a Ex dist. Cæs. Scal. cap. 26. sect. 284.
b Ibid.
c Lib. 4. pag. 88. edit. H. St.
d Lib. 15.
e Suasoria 1.
f Lib. 1. 3, 8, 10, 11, 12, 13.
g Lib 5. cap. 13.
h In Καλλισθένης.
i In Aristotelis vita.
k In Sylla.
l Pedicularis morbus.
m Remediorum secundum locos.

partibus id non possit, sed defluat. Ac eâdem de caussâ calor ibidem retinetur. Nam vapor, qui exsudatur, & calidus est, & humidus. Calor autem, humorque, sunt generationis principia. Etiam feminis, ob copiam humoris, & quia in longis adeò capillis faciliùs humor ille calidus retinetur, citiùs pediculi proveniunt. Ac parem esse eunuchorum rationem, tradit Plutarchus *a*.

a In Sylla.

Nec soli sunt homines pediculis, ac similibus insectis, obnoxii. Nam & canibus generantur ricini, qui in his κυνοραισταὶ *b* vocantur. Oves etiam & capræ, ricino laborant; non item pediculis. Sues pediculis grandibus, & duris. Solus asinus ex animantibus pilo obtectis nec ricino, nec pediculis, infestatur. Horum quoque auctor Aristoteles *c* nobis.

b Ricini canum.

Ab eodem *d* traditur, aves pediculis laborare: in his phasianos iis mori, nisi pulvere, & aquâ, conspersceris. Adderem & pisces iis infestari. Sed nunc loquimur de pediculorum illis, qui è carne proveniunt. Ac philosophus *e* ait, pediculos piscium non è piscibus, sed e limo provenire. Hæc igitur de carne viventium ad necessitudinem hujus instituti satis sunto.

c Lib. 5. Hist. An. cap. 31. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 26. sect. 191.
d Ibid. sect. 190.
e Ibid. sect. 294.

De carne cadaveris sic Plinius lib. xi, cap. xx: *Apes reparari juvencorum corpore exanimato, Virgilius ait: sicut equorum, vespas, atque crabrones: sicut asinorum, scarabæos, mutante naturâ ex aliis quædam in alia.* Scarabæus quidem ex eo κάνθαρος, quasi κάνθωρος, Suida teste, dicitur, quia κάνθων *asinus*; semen verò vocatur ὀρὸς, vel θορὸς, à quo θορίζειν, *seminare, gignere*. De apium ex juvencis ortu etiam idem tradunt Archelao in Epigrammate, & Ovid. xv Metam. Modum ostendit Florentinus in Geoponicis Constantino dicatis *f*.

f Lib. 15. cap. 2.

Quid quod de fucis idem verisimile est? Sic enim de isto scripsit Bernardinus Gomesius Miedis Saguntinus lib. I de Sale: *Excellentem originem, primigeniumque ortum apum, à mortuo atque putrescenti bove duci posse, Maro, & Plinius, tradiderunt. Quæ plane stupendo quodam naturæ miraculo in ipsismet fucis nuper vera esse deprehendi. Idque Sagunti, dum ibidem, animi recreandi gratiâ, inter apum alvearia versarer, ac mirarer, inter singularia earum opera imprimis fucorum obsequium, & benignitatem. Referam rem novam, inauditam, neque visam hactenus, neque ab ullo scriptore, quod sciam, memoriæ proditam. Nam cum captus à me fucus digitis, atque ungue, medius premeretur, si forte aliquid vice aculei emitteret: ecce ruptis visceribus, atque posterioris partis pelliculâ, album seu croceum caput bovis, expansis & tortuosis cornibus, rostroque adunco, affabre formatum derepente emersit. Quam rem summe, qui aderant, admirantes, atque iccirco id ipsum denuo experiri efflagitantes, aliis subinde quinque fucis à me, ut antea pressis, totidem similiter boum capita eruperunt: naturâ (cui merito summa inest cura apum) in hoc portento, seminalem ipsarum rationem, atque unde tandem amissæ instaurandæ sint, per fucos mire ostendente.*

Hæc de insectis ex carne animalium nascentibus. Sequitur videamus de iis, quæ originem debent eorum excrementis; idque vel excretis, vel etiam non excretis. Ad posterius genus pertinent ἕλμινθες *g*, quæ Aristoteli *h* dividuntur in πλατείας, *latas*, στρογγύλας, *rotundas*, & τρίτον γένος ἀσκαρίδας, *tertium genus ascarides*. Sed, ut bene istic observat Cæsar Scaliger, omittit quartum genus in stomacho, & intestino magno nascentium, ac serpenti similium. Tale quindim pedum se vidisse narrat, quod medicamentis erat eductum. Nec modò ex cibi retrimentis; sed etiam potus reliquiis, nascuntur. Nam refertur ibidem, in vesica natum, lævem, candidum, loculis igneis, rostro acuto; qui urinæ ductum obsepserat in virgine ex eo postmodo mortua. Non quasi ex urina nasci potuerit; sed in urina. Nec enim acrimonia urinæ magis generationi obstat, quàm salsedo, aut amaror in mari, vel acrimonia, & mordacitas in aceto; unde κώνωπας *culices* nasci Aristoteles *i* narrat. De verminculis inde enatis ἀνωπῆσι *a* nobis, & ahismulus, in convivio, quo nos magnifice exceperat, retulit nobilissimus, & fortissimus Christophorus Arcissewski, terrarum fœderatæ Belgicæ in Occidentali India antehac præfectus. Nempe non ex ipsa urina fiunt; sed, quæ ei inest, materiâ purulentâ. Ac similiter in nive etiam vetusta, ex materia aliqua nivi permista, vermiculi fiunt rubri, & hirsuti: ut idem Aristoteles *b* docet; qui interea & acetum, & nivem, esse ἀσυμπτώματα *c* agnoscet.

g Lumbrici.
h Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal. c. 18. sect. 211.
i Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18 sect. 219.
a Testis oculatus.
b Ibid.
c Corruptioni minime obnoxia.

Hæc de excrementis nondum excretis. Excreta vel adhuc hærent, vel non hærent. Prioris generis sunt sudor, & fuligines pingues, quas cute transpiramus. Huc pedes referendi in pilis nascentes. Nam nunc ex carne ipsa gignuntur; nunc etiam ex vapore exsudato, & adhærescente. Similiter huc pertinent *αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ζώων συνισταμένης ἐκτός· Cimices e vapore provenientes, qui exterius hæret cuti animalium*; ut Aristoteles inquit *d*. Posterioris generis sunt, ut idem *e* ait, *αἱ ψύλλαι ἐξ ἐλαχίστης σηπεδόνος. ὅπου γὰρ κόπρος ξηρὰ γίνεται, ἐνταῦθα συνίστανται· pulices ex minima putredine. ubi enim fimus arescit, ibi concrescunt.* Sic in agris ex boum fimo gigni videmus. Quid mirum? quando ex parte aliqua in eo residuus est spiritus animalis: qui facultatem habet efficiendi sibi habitaculum, dum materiem nanciscatur idoneam. Nempe ut ignis urendi habet vim; sed non urit, nisi materiam ustilem: sic spiritus ille animalis non nisi pro materiæ ratione eam præparandi, & animandi, vim obtinet. Itaque & pro ejusdem varietate varietas tanta est insectorum inde nascentium.

d Lib. 5 Hist. An. cap. 31. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 26. sect. 184.
e Ibidem.

Dictum de iis, quæ animantibus ortum sui debent. Sequuntur, quæ aliunde generantur. Hæc vel ex plantis nascuntur, vel inanimis. In plantis Theophrastus ait quatuor generari insecta; unum in quorundam leguminum ac frugum radicibus, quem communi nomine σκώληκα, sive *vermem* dixere: alium in cicere, puta κάμπην, sive *erucam*: alium in vitibus, ἶπα, qui Catoni *convolvulus*, *involvulus* Plauto: denique in oleis κάμπην. Hercules ab eo, quòd ἶπας fugâsset ἀμπελοφάγους *f* ab Erythræis vocatus est ἰποκτόνος, *ipes interimens*; ut est apud Strabonem, & Eustathium. Erucas ait Aristoteles *g* nasci ex virentibus foliis, præcipuè κράμβης, sive *brassica*. Sed mallet Cæsar Scaliger, ut, pro *foliis*, dixisset, *ex lentore foliorum*: cui planè subscribo. Interea nihil culpem in philosopho, cùm lentor ille ex foliis exsudet; ut mox pleniùs dicam.

f Vitium arrosores.
g Lib. 5 Hist. An. cap. 19 sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 224.

Ex inanimis variè producuntur. Quædam ex iis utcunque vitâ non ampliùs sint prædita, nihilominus debent plantis ortum suum: ut fructibus, etiam decerptis; quomodo ψῆνες proveniunt ex fructibus caprifici. De his Aristoteles, & fusiùs Theophrastus. Item cossus, qui philosopho ξυλοφθόρος (Gaza *ligniperdam*, Cæsar Scaliger *h* *ligniteram*, vel *lignivoram* reddit) ex lignis fit cæsis, atque adeò, ut Aristoteles *i* loquitur, αὔοις, hoc est, *aridis*, ac *siccis*. Quædam fiunt ex natura inanimis: ut ex rore, idque plurimùm vere: vel etiam auctumno, quando is verisimilis obtingit: imò interdum & hieme, austris spirantibus. Nam ut Etesiæ, ventus aquilonaris, temperant nimium calorem æstatis: ita & Noti moderantur nimium frigus hibernum. Quamquam verò Aristoteles dicat, nasci è rore: verisimilius tamen sit, concurrere & hic lentorem foliorum: unde & Aristoteles ipse interdum ex rore, & foliis, nasci ait. Gignuntur quoque è terra, cœno, limo. Nimirum etiam his inest spiritus: qui, ut dixi, pro materia sibi fabricat domicilium. Hujusmodi verò, quæ non fiunt ἐξ ζώων συγγενῶν, *ex animali congeneri*, αὐτόματα, *sive sponte genita*, philosopho dicuntur.

h Lib. 5 Hist. An. cap. 27. sect. 302.
i Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal. c. 19. sect. 210.

Sunt verò & insecta quædam, quibus duplex sit origo: ut cicadis. Prior earum generatio est ex coitu, unde ovum, ut ex hoc cicada. Eum ex coitu modum agnoscit Plinius lib. xi, cap. xxvi. Et iccirco iis à natura datum est genitale rescissum, quo marem admittant: ut experientia docet, & Aristoteles testatur lib. v Hist. Anim. cap. xxx.

Al-

Alter generationis modus est ex putri materia. Quippe Baldangelus controversiarum ac discussionum lib. VIII, cap. VII, & ex eo Aldrovandus de Insectis lib. II, cap. XIII; *Ego*, inquit, *testari veraciter possum, quod in terra non proscissâ, aut cultâ, ad Orientem Solem spectante, cùm effoderetur, sub quercubus vetustioribus statim effossæ sunt cicadæ non perfectæ, sed formâ solitâ, & multæ, albæ, sine alis, quæ suâ terrâ latebant. Propterea ego nescio, an omnes ex semine, ut Aristoteles dicit; an quædam etiam ex putri materia oriantur.* Isidorus planè ridiculus est, cum cicadas nasci ait ex cuculorum spuma: quod apud eum legas lib. XII Orig. cap. VIII.

Non injuriâ verò in illis, quæ non coitu, vel ex semine, nascuntur; sed ex aliquo diversæ speciei, quam *generationem æquivocam* vocant; admiratio animos subeat humanos, quòd ex rebus nonnullis, dum naturam integram conservant, nulla generentur insecta: ex aliis verò non modò magnâ gignantur copia, sed magnâ etiam naturæ diversitate; imo in iis ipsis, quæ ejusdem sunt speciei, tantopere accidentibus discrepantia; quemadmodum ex iis cognoscere licuit, quæ de varietate istâ capite LXV afferebam. Hujus discriminis caussam arcessere convenit, partim ab humore, ut caussa materiali; partim à calore, qui efficit putredinem. Nam tum putredo ea fit, quando abundat nimis humidum dulce, atque id concipit calorem externum: ut Theophrastus docet lib. IV de Caussis Plant. cap. XVI. Itaque non facilè producunt insecta, quæ vix admittunt humorem, caloremve externum. Hujusmodi sunt sicca, amara, acria, pinguia, & πολυχίτωνα, sive multis obducta integumentis. Milium igitur, & panicum non facilè generant insectum: ut quæ tum sicca sint, tum multa habeant integumenta. Itidem nec lolium, quia est acre: nec lupinum, & cicer, quia amara sunt, & acria: cujusmodi qualitatibus diutiùs plantæ conservantur. Sed neque sesamum, quia pingue; quale à se repellit humorem alienum. At ut apud eundem Theofrastum libri ejusce cap. ult. legas, facilè producuntur insecta ex tritico pulverulento, & adservato in locis calce obductis; præsertim si latè fuerit expansum, vel altè aggestum, nec ventilatum. Ratio est, quod facilè sic calor nativus aboleatur ab externo. Latè enim expansum à sole exsiccatur. Et si alte sit stipatum, ex mutuo contactu calor fit impensior. Præterea calor est tum à pulvere, cujus calorem indicat siccitas: tum à calce, de cujus summo calore satis constat. Istis à Theophrasto sic disputatis nihil æquè objecens, quàm quod cruditas sua non obstet caprifico, quo minùs & is culices producat. Huic sic occurrit Cæsar Scaliger *a*; quod cessante calore nativo, qui fructus ad maturitatem perduceret, externus subeat calor, unde temperiei dissolutio, ac putredo, ex qua culices.

a *Commentario ad assignatum ante Theophrasti locum.*

Quod verò tanta sit insectorum diversitas, quæ citra coitum nascantur, id à caussa materiali provenit. Pro diversa enim humoris natura, diversum nascitur insectum: ut est apud Theophrastum *b*.

b *Lib. 4 de Caussis Plant. cap. 16.*

Cap. LXVIII.

Quamdiu vivant insecta. De animalculis unius diei, quæ propterea dicuntur ἐφήμερα. *Apes plus minus septennio vivere, vel summum decennio. Inter ephemera, & apes, maximam insectorum partem natura esse media, ut quorum vita annum non excedat: & unde sit illa vitæ brevitas. Esse insectis aliquid cordi analogum; & quia hoc in quibusdam oblongis, ut millepedis, ubique inter caput & alvum habeat locum; eo, conciso insecto, partes singulas vivere, & moveri: nec tamen vitam hanc perpetuam esse, ut in plantis, sed brevi duramine; quæque ejus discriminis ratio sit.*

Ac hujusmodi est generatio, & ortus insectorum. Duratio vitæ iis diuturna non est. Imo in Hypanis fluvio, qui in Bosporum fluit, sub solstitio ruptis folliculis, qui acino majores, nascuntur quadrupedes alatæ, quæ ad serum quidem diei volitent, sed inclinato Sole tabescant, occidente eo occidant. Unde animalculum id ἐφήμερον vocatur, quasi *diarium*, vel *diale*, dicas. Testis Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XIX *a*, & ex eo Cicero lib. I Tusc. Quæst. Cæsar Scaliger *b* ait, eadem animalcula crebrò conspici ad Garumnam, frequentiùs etiam ad Tarnim. Alibi *c* idem retulit, ad Sarcam, & Benacum, manè quidem non videri; sed crebrò vesperi. Verùm de vivacioribus potiùs loquamur: ut sunt illa, quibus, sicut Aristoteles *d* loquitur, ὅσα τὸ διάζωμα διῄρηται, ὅπως διὰ λεπτοτέρου ὄντος τοῦ ὑμένος ψύχηται· *corpus sub septo transverso distinguitur, ut per membranam subtiliusculam refrigeretur.* Addit continuo: Μᾶλλον γὰρ ὅσα θερμά, πλείονος δεῖται τῆς καταψύξεως, οἷον αἱ μέλιτται· τῶν γὰρ μελιττῶν ἔνιαι ζῶσι καὶ ἑπτὰ ἔτη, καὶ τἆλλα δὲ ὅσα βομβεῖ, οἷον σφῆκες, καὶ μηλολόνθαι, καὶ τέττιγες. *Namque calidiora sunt, ampliori refrigeratione indigent, ut apes. Quædam enim apes septenos annos vivunt. Et cætera etiam, quæcunque bombos edunt: ut vespa, scarabæus, & cicada.* Hinc ex eadem membrana subtili, & spiritus ad eam allisione, caussam petit soni, quem edunt: neque id in apibus modò, muscis, & similibus; sed etiam cicadis. Verùm de isto pleniùs dicetur, cùm de sono insectorum agemus. Nunc vivacitati apum insistamus: de qua sic idem Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXII *e*: Βίος δὲ τῶν μελιττῶν ἔτη ἕξ. ἔνιαι δὲ τῶν μελιττῶν, καὶ ἑπτὰ ἔτη ζῶσιν. ἐὰν δὲ σμῆνος διαμείνῃ ἔτη ἐννέα ἢ δέκα, εὖ δοκεῖ διαγεγονέναι. *Vivunt quædam ex apibus annis sex, vel septem. Quod si examen apum annis duret novem, aut decem, bene secum actum putant.* De septennio etiam est apud Plinium *f*: de decennio, apud Columellam *g*. Quòd hæc vivacitate usque adeò insecta exsuperent cætera; id non aliunde esse æque videtur, quàm quod melle vescantur. Hoc enim hominis etiam vitam diu servat incolumem: ut ex Democrito ostendam, cùm de bono mellis agetur.

a *Ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 231.*
b *Ad memoratum Aristotelis locum.*
c *Ad Cardanum Exercitat. 194. sect. 5.*
d *Lib. de respiratione cap. 9.*
e *Cæs. Scalig. cap. 19. sect. 261.*
f *Lib. 11. cap. 20.*
g *Lib. 3. cap. 9.*

Dixi de ephemeris, & maximè vivacibus. Nunc loquar de illis, quæ mediæ sunt naturæ. De istis quoque audiendus nobis Aristoteles *h*: ἐπέτεια τὰ πολλὰ τῶν ἐντόμων· *insectorum plurima non ultra annum vivunt.* Nimirum, ut ibidem legas, sanguinea sunt μακροβιώτερα *vivaciora* exsanguibus, & majora, exiguis. At insecta & exsanguia sunt, & exigua. Præcipua autem ratio petenda à temperie. Sed ea non uniusmodi est. Maximam partem frigida sunt: unde non opus est iis respiratione; ut ait Aristoteles *i*. Quid mirum igitur, si pusillus ille calor, quem obtinent, frigore hiemis exstinguatur? Aliqua quidem calida esse non negandum: ut tum apes, de quibus dictum; tum cantharidas, & pityocampas, quibus vis inest erodendi, & exulcerandi. Sed tamen neque ista perferre possunt frigus hibernum: unde hieme latent, torpentque. Neque hæc pugnant inter se, ut aliquid temperie sit calidâ, idemque frigoris impatiens. Nam & utrumque locum habere in canibus videmus: unde usque adeò focis gaudent, & locis apricis.

h *Lib. de longitudine, & brevitate vitæ, cap. 4.*
i *Lib. de respirat.*

Etsi verò insecta sint vitæ brevis; sunt tamen ejus admodum tenaces: ut arguit, quòd vivant etiam capite reciso, imò plures in partes concisa. Istius quoque caussam afferam. Sequar autem ducem philosophum in opere de Partibus Animal. Ex quo discimus, in cæteris animantibus cor esse vitæ principium; in insectis autem aliquid cordi analogum, & itidem quærendum in medio partium, quæ cibum recipiunt, & ejus egerunt reliquias: hoc est, inter caput, & alvum. Ibidem addit, licet hoc principium plerisque insectis sit simplex; nonnullis tamen esse multiplex: ut iulis, & similibus prælongis: & hanc esse caussam, cur si dividas, partes seorsum vitâ suâ præditæ sint. Non injucundum est, quod de isto narrat B. Augustinus lib. de quantitate animæ cap. XXXI *k*: *Cum*, inquit, *nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes, qui tunc mecum erant studiorum suorum gratia, animadverterunt humi jacentes in opaco loco reptantem bestiolam mul-*

k *Tom. 1 oper. Augustini. pag. 610. & seq. edit. Froben. an. 1556.*

multipedem; longum, dico, quendam vermiculum. Vulgo notus est: hoc tamen, quod dicam, nunquam in eo experti eramus: verso namque stylo, quem secum forte habebat unus illorum, animal medium percussit. Tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore, quam si duo hujusmodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, caussæque curiosi, ad nos, ubi simul ego, & Alypius, considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula, quoquoversum poterant, cernebamus. Atque unum ipsorum stylo tactum contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus, quatenus id valeret: atque vermiculum, imo jam vermiculos, in multas partes concidimus. Ita omnes movebantur, ut nisi a nobis id factum esset, & comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus. Postea subdit Augustinus: *Adolescentibus dixi, cum intenti me intuerentur: ut in studiis, sicut cœperant, suum cursum tenerent: ita eos opportunius aliquando ad quærenda, & discutienda ista, si res moneret, esse venturos.* Quod profectò non est quæstionem solvere. Exinde tangit, ut dimissis adolescentibus, ipse, & Alypius, de eo sint collocuti: ac subjungit, non si corpus dividatur, eò existimandum esse dividi animam, utcunque in vermiculo lateat caussa istius vivacitatis, & numerositatis. *Si*, inquit *a*, *apud te de aliquo fixum immotumque constaret, quod esset vir bonus; eumque in latronum convivio, quos persequereris, deprehenderes; atque aliquo casu, antequam abs te interrogari posset, moreretur: quamlibet caussam putares potius illius cum sceleratis conjunctionis, atque convivii, etiamsi te semper lateret, quam scelus, & societatem. Cur ergo non, cum tam multis argumentis superius editis, atque abs te firmissime comprobatis, planum tibi factum sit, non loco animam contineri; atque ab hoc nullius talis esse quantitatis, qualem in corporibus cernimus; aliquam suspicaris esse caussam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat; non eam tamen, quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, nonne quærenda est potius vera, quam falsa credenda?* Vera autem caussa, quam magnus antistes non satis perspexit, haut aliunde rectius petatur, quam ex Aristotelis lib. IV de Part. Animal. cap. V, & VI; item lib. de Juvent. & Senectute. Iis in locis, præter ea, quæ paullo antè dicebamus, etiam illud à philosopho traditur, insecta ex parte esse similia plantis; quæ & ipsa vitam retinent divisa. Caussam in utrisque illam esse, quòd non uti homo, quadrupeda, aves, & similia, vitæ principium atque originem habeant in corde; sed in qualibet corporis parte: ita ut unum quidem sit vitæ principium actu, sed multa habeant potestate: interea hoc esse discriminis, quòd partes in plantis resectæ vitam conservent; in insectis post aliquantulum intervallum eam amittunt. Nempe quia plantæ habent instrumenta conservandæ vitæ, uti quo recipiant extrinsecus alimentum, receptumque retineant: cujusmodi sunt os, & stomachus. At hoc in insectis locum non habet. E recentioribus, si lubet, videre etiam possis, quæ ex Thoma Aquinate annotavit Cælius Rhodiginus lib. XXI Ant. Lect. cap. I.

a Cap. 31.

Cap. LXIX.

Insecta non bibere, nisi cibi gratiâ. Chrysallides nec edere quicquam, nec ex cernere: atque idem habere locum in vermiculis, qui νύμφαι vocantur. Edaciora esse insecta, quibus sunt dentes, vel intestinum est anfractuosum. An animal ullum careat corde, & jecore. Insecta sanguinis avida. Conciliantur duo Aristotelis loca, quibus culicem aut solum acida sectari, & mel appetere. Scorpiones ali muscis, item pinguiori terræ succo. De alimento araneæ, crabronis, vespæ, apis. Cur apes magis vorent mel, si ereptum hoc eamus. Quid κήρινθος, vel σανδαράκη, vocet philosophus, cum eam cibum apum facit. De erucarum peste. Quibus & quo pacto bombyces pascendi. Papilionum copia, florente malvâ. Unde conjectum sit, cicadam rore pasci. Quomodo alatur, cum ore careat. Utrum linguam, sive promuscidem habeat in pectore, ut Plinius putabat. Refelluntur, qui censent, nihil excernere. Cur in agro Cyrenaico nulla sint cicadæ. Cur nec in lucis reperiantur, vel arboribus densis. Quo nutriantur lumbrici, scorpiones, cossi. Cur moriantur vermes, si ex arbore, e qua nati, in aliam transferantur. Culices interim e caprifico natos in ficum se conferre, velut coloniam pinguiorem.

POstquam de vitæ ortu & duratione dictum est; particulatim loquar de functionibus vitæ tum vegetantis, tum sentivæ. In prioribus attendam ea, quæ vel ad nutritionem, vel incrementum, vel robur, vel colorem pertinent. In nutritione dicam tum de instrumentis ei intervenientibus, tum de nutrimento ipso.

Insecta, quia in iis etiam calor humorem depascat nativum, nutritionis & ipsa egent; eoque & edunt, & bibunt: sed bibunt non potûs, verùm cibi gratiâ: uti & pisces faciunt: quemadmodum de utrisque refert Aristoteles lib. III Hist. Anim. cap. VIII.

Nec tamen omni tempore egent nutrimenti. Χρυσαλλίδες enim, sive, ut Gaza vocat aureliæ, (quæ ex erucis fiunt, & in papiliones commutantur) neque os habent, neque partem aliam manifestam: ac proinde neque quicquam vel gustant, vel excernunt: ut est apud Aristotelem lib. V Hist. Anim. cap. XIX *a*.

Apum etiam, crabronum, vesparum vermiculi recens nati, qui νύμφαι dicuntur, περιειργμένοι, hoc est, folliculo, quo latent, conclusi, obseptique, ab omni motu cessant: eoque nec edunt, nec excrementum habent: quemadmodum Aristoteles ibidem *a* ait.

a Secundum Cæs. Scal. c. 18. sect. 214.

b S. sect. 215.

Quæ dentes accepere, edaciora sunt insectorum aliis. Minùs verò comedunt, quibus aculeus ac promuscis in ore obtigit: quippe contenta fere sunt humore, quem liguriunt. Aristotelem vide lib. VIII Hist. cap. XI. Eò autem iis paullum sufficit alimenti; quia & parva sunt, & maximam partem naturâ sunt frigida. Dico autem partem maximam, quia apes videntur calidæ temperiei: uti & cantharides; quemadmodum superiùs monuimus.

Nec hic dentes modò in considerationem veniunt, sed etiam intestinum: quod aliis quidem rectum ab ore usque ad podicem, aliis verò anfractuosum: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VII *c*. Posteriora hæc, ut locustæ, edaciora sunt: quemadmodum idem indicat lib. IV de Part. Anim. cap. V, & VII; nec non Plinius lib. XI, cap. IV. Tradit verò uterque, nullum intus habere viscus, præter intestinum. Unde restringendum, quod alibi ait philosophus, cor, & jecur, esse partes necessarias; cor, ut fontem vitæ; jecur, ob cibi concoctionem. Nempe habent insecta aliquid istis partibus ἀνάλογον *d*.

c Cæs. Scal. c. 6. sect. 230. & 233.

d Simile, ac proportione respondens.

Id verò, quo nutriuntur insecta, mirè variat pro insectorum natura: quidam animante, aliqui plantâ, nonnulli re inanimâ, sive hac, sive aliâ vel aliâ, pascuntur. Sunt & quæ non uno genere, sed pluribus gaudeant.

Carne vel sanguine animantis pascuntur pediculi, & pulices: illi carnem rodunt, hi sanguinem sugunt. Muscæ etiam de carne, & obsoniis, ligurriunt: unde λίχνας Aristoteles vocat. Μύωψ, sive tabanus, & οἶστρος, sive asilus, (quæ vocabula veterum aliqui distinxere, alii promiscuè usurpant) armenta mirum in modum divexant. Camelos tabanis impeti, Plinius narrat: tauros ab asilis infestari, canit Maro. Aristoteles ideo & μύωπα & οἶστρον, vocat αἱμοβόρα, sanguinivora. Culices quoque appetentissimi sunt sanguinis humani. Aristoteles *e* tamen ait, τὸν κώνωπα πρὸς οὐδὲν γλυκὺ προσπέτεσθαι, ἀλλὰ πρὸς ὀξέα· culicem ad nihil dulce advolare, sed ad acida. Quod ipsum etiam apud Plinium *f* legere est. At sanguis humanus dulcis

e Lib. 4 Hist. An. cap. 8. ex dist. Cæs. Scal. dist. 255.

f Lib. 10. cap. 70.

cis plurimùm est. Verùm licet universè Plinius loquatur; Aristoteles tamen de certo solùm culicum genere scripsit; quod κώνωπα vocat. At cùm culices ait mella etiam appetere, non κώνωπας ait, sed ψῆνες; quod Gaza *culices dictos muliones* transtulit, & quidem approbante Cæsare Scaligero. Non est putandum, Aristotelem tam pugnantia dicere, ut eodem quidem capite, nunc culices statuat mella appetere, nunc dulcia fugere: præsertim cum uno loco vocet κώνωπας altero ψῆνας: quod vel solum satis docet de diversis loqui insectis.

Scorpiones etiam muscis nutriuntur. Quod firmat Aldrovandus *a* exemplo cujusdam; qui scorpionem vitro concluserat, eumque menstruo spatio sic aluit, ut corporis etiam caperet incrementum. Interim & terrâ eos vivere, Plinius ait lib. x, cap. LXXII. Id de pinguiori terræ succo capiendum.

Araneis quoque muscas, & ejusmodi volatilia, pro cibo esse, satis constat. Sed ut hæc retibus venantur; ita & alias extra retia insidiari, postea dicetur.

Crabrones non flores appetunt, sed γλυκείας ὀπώρας, *fructus dulces* b; ut uvas, poma dulcia. Præterea muscas venantur; quibus captis amputant caput; unde reliquum auferunt cadaver. Ita Aristoteles *c*: quod de vespis refert Plinius *d*.

Vespis multiplex cibus: de quo sic Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XLI εἰ Τροφῇ χρῶνται μὲν καὶ ἀπὸ ἀνθῶν τινων, καὶ καρπῶν. τὴν δὲ πλείστην, ἀπὸ ζωοφαγίας. *cibum sumunt carptum à floribus, & fructibus quibusdam. Plurimum autem ex animalibus.* Ubi & viva intelligit animantia, & mortua.

Apis verò, ut Aristoteles *f* ait, πρὸς οὐδενὸς σαρκὸς καθίζει, οὐδ' ὀψοφαγεῖ· *carnibus nullius insidet animalis, neque appetit obsonium.* E floribus verò vivunt: sive, ut Aristoteles *g* inquit, ἀνθολογούμεναι ζῶσιν αἱ μέλιτται: Idem ait *h*, Νομὴ τῶν μελιττῶν τὸ θύμον, *pastus apum thymum.* Paullo etiam antè dixerat *i*: Τροφῇ δὲ χρῶνται μέλιτι, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος· *melle vescuntur, tum æstate, tum hyeme.* Ac propterea mel reponunt cibi gratiâ. Parcunt eidem, nisi cùm apiarii illud erepturi eunt. Tum enim, fumo vexatæ *k*, vehementiùs edunt; sive id invidiâ fiat; sive potiùs, quò sibi prospiciant ad fugam. Sanè, capto oppido, cives abdunt, quantum valent; partim quia invideant hosti, cui jure irascuntur; partim etiam, ut sibi sit, unde vivant postea. Præterea apes, ut ait philosophus *l*, cerintho, sive sandaracâ, vescuntur: quod quiddam est mediæ inter mel, & ceram, naturæ; melle quidem inferius, cerâ autem melius. Hanc potius Aristotelis mentem, non refragante Cæsare Scaligero, arbitror, quàm ut intelligat herbam cerinthum: etsi ea delectari, ex Marone, Plinio, & aliis, constet.

Erucæ, dirum animal, aliæ frondem erodunt, aliæ florem, & depastam arborem turpi facie relinquunt: ut est apud Plinium lib. XVII, cap. XXIV. Fruges etiam absumere, ait Theophrastus lib. VIII Histor. cap. X.

Huic hortorum, & agrorum pesti subdimus utile insectum bombycem. Nutritur hoc mori foliis, vel etiam ficûs: quod in Syria vulgare esse, narrat Bellonius lib. II Observat. cap. CV. Si necdum sint mori folia, ali posse lactucâ, urticâ, rubo. Sed hujusmodi non net sericum. Quocirca curandum, ne, ubi ficus non est, ova excludantur, antequam morus germinet. Ter de die cibandus: sed ubi ad justam pervenit magnitudinem, quinquies. Interim sedulò videndum, ne formicæ adhærescant foliis. Hæc præcipua pernicies bombycum. Sic observavi semel iterumque in bombycibus liberorum, unà nocte ab formicis ingentem factam stragem, cunctis, ad quas aditus patuit, absumtis.

Papiliones malvâ aluntur; ut videtur. Eâ quidem florente, magna illorum copia est; ut ait Columella lib. IX, cap. XII, & Isidorus lib. XII, cap. VIII, item lib. XV.

Rore pasci cicadas, non poetæ solùm tradiderunt; in his Hesiodus *m*, Theocritus *n*, Virgilius *o*: sed etiam philosophi; ut Aristoteles *p*; qui hoc rusticos colligere ait exinde, quòd subvolantes humorem quendam emittant. Plinii *a* quoque verba sunt: *Excitatæ cum subvolant, humorem reddunt; quod solum argumentum est, rore easdem ali.* Nec obstat, quòd solæ insectorum careant ore; ut ait Aristoteles *b*. Nam capiti additum est quiddam concavum, quo ligurriant. Verba Aristotelis sunt: Ὁ δὲ τέττιξ, μόνον τῶν τοιούτων, καὶ τῶν ἄλλων δὲ ζώων στόμα οὐκ ἔχει, ἀλλ' οἷον τοῖς ὀπισθοκέντροις τὸ γλωττοειδές, τοῦτο μακρὸν, καὶ συμφυὲς, καὶ ἀδιαίρετον, δι' οὗ τῇ δρόσῳ τρέφεται μόνον. *Cicada sola ex insectis, omnique animantium genere, ore caret: sed ut iis, quibus aculeus in ore, quiddam est linguæ speciem referens; ita & illi est quiddam prolixum, consertum, & indivisum; quo solo rorem haurit, quo alitur.* Plinius *c* hanc partem vocat *linguam*; sed meliùs alii *promuscidem* appellant. Idem *d* statuit in pectore; idque eo deceptus, quòd pectori sit vicina. Sed nulli animanti id, quo cibum capit, est in pectore; verum in capite. Et in cicada etiam αὐτοψία *e* Plinium erroris convincit. Cùm verò alatur, non dubium, quin & in alvo habeat excrementum. Id negare ajunt Aristotelem: in his Aldrovandus *f*. Nempe Gazæ, & illum, & alios, interpretatio decepit. Ea est hujuscemodi: *Excrementum cicadis nullum in alvo reperitur.* Atqui Græcè est: οὐκ ἴσχει δὲ τῇ κοιλίᾳ οὐκ ἴσχει περίττωμα. Quod Cæsar Scaliger *g* optimè reddit: *In ventre autem nullum retinet excrementum.* Nempe, si alitur, excrementum habet: sed id, quo alitur, adeò tenue est, ut citò transeat: unde negat ἴσχειν, hoc est, *retinere* excrementum.

Quia verò cicadæ vescuntur rore, eò non amant humum; nec degunt, nisi locis, quæ consita sunt arboribus, unde rorem legunt. Ideo in agro Cyrenaico nullæ sunt cicadæ. Quippe arboribus caret. At aliam habet caussam, quòd neque in lucis reperias, vel in olivis *nemorosis*, sive *valde opacis*. Nam gaudent calore: quem arcent arbores umbrosæ. Aristotelem de utroque adi lib. V Hist. Anim. cap. XXX.

Lumbrici terrestres, γῆς ἔντερα *h*, terrâ vivunt: ut indicat Olympio apud Plautum Curculione *i*. Et hic etiam per terram succus ejus pinguior capiendus.

Scarabæi alii nutriuntur frumento, alii lignis aridis, alii jumentorum fimo; præcipue stercore asinino; unde & verna apud Aristophanem, in Εἰρήνῃ, jubet ei pro cibo dari μᾶζαν ἐξ ὀνίδων πεπλασμένην, *turundam ex asini stercore.* Quid mirum, quando & inde nascuntur?

Itidem cossi, qui è ligno, robore imprimis, oriuntur, indidem aluntur.

Quin vermes ex sua arbore, è qua nati, in alteram translatos, vitales esse negat Theophrastus in quinto de caussis plantarum *k*. Usque adeò verum est, quod Aristoteles ait lib. I Politicorum *l*: Παντὶ ἐξ οὗ γίνεται, τροφή ἐστι τὸ λειπόμενον. *Unicuique residuum ejus, ex quo nascitur, est pro nutrimento.* In culicibus tamen è caprifico natis secus est. Nam quia succus ejus arboris est crudus, nec cibo idoneus; culices è caprifico volitant in ficus proximas: ut est apud Theophrastum lib. II de Caussis Plantarum, cap. XIII.

Lerius memorat, & ex eo Nierenbergius *m*, Americanis esse papilionum genus, gryllorum magnitudine: hoc ad focum accedere, quicquid reperit, exedere: etiam thoracum coriaceorum ac calceorum superficiem corrodendo prorsus absumere: gallinas, aliosque cibos negligentius reconditos, sic ut is pateat accessus, ita vorare, ut mane ossium tenus inveniantur carnibus nudata.

CAP. LXX.

In insectis femina est mare grandior. De discrimine magnitudinis in bombycibus. De magnitudine quorundam vermium; scorpionum item, ac araneorum. Cur careant ossibus, nervis, cartilagine, & aliis quibusdam. Cujus id sit natura, quo partes insectorum cohærent. Ex insectis soli scorpio caudam esse foris prominentem. Cur Celsus scorpium in serpentibus reponat. Cur apis,

a Lib. de insectis cap. 11, quod est de scorpione, sive pag. 582.
b Arist. lib. 9 sect. 40. sive ex dist. Cas. Scal. c. 66. sect. 443.
c Ibid. sect. 444.
d Lib. 11. cap. 21.
e Dist. Cas. Scal. cap. 65. sect. 433.
f Lib. 9. Hist. Animal. cap. 40. sive ex dist. Scal. cap. 64. sect. 358.
g Ibid. cap. 66. sect. 443.
h Cap. 66. sect. 386.
i Sect. 367.
k Arist. lib. 9. cap. 40. sive ex dist. Cas. Scal. 64. sect. 312. sect. 313. & 367.
m In Herculis clypeo.
n In Pastoribus.
o Ecl. 5.
p Lib. 4. Hist. Anim. cap. 7. & lib. 5 cap. 30.

a Lib. 11. cap. 26.
b Lib. 4. Hist. An. cap. 7. sive ex dist. Cas. Scal. cap. 6. sect. 234.
c Lib. 11. cap. 26. & 37.
d Lib. 11. cap. 26.
e Oculari inspectione.
f Lib. 2 de Insectis, cap. 13. pag. 318.
g Lib. 4. cap. 6. sect. 234. sive ex vulgari dist. ad cap. 7.
h Terræ intestina Dioscorid. & Athen.
i Act. 1.
k Cap. 14.
l Cap. 10.
m Lib. 12. Hist. Nat. cap. 5.

amisso aculeo, non diu supervivat. Apes quadam aculei expertes. Si non tabani, *&* asili, *saltem* myopes, *&* asili *differunt. Aculeum in ore nactis binas solum alas esse attributas, etiam dentibus plurimum carere. Araneorum genus* Φαλάγγια, *atque id mordere. Crabro passerem insequens, & necans. Scarabaus symbolum viri bellicosi. Leonem à scorpio interimi. Cur variet color in vermiculis e nive enatis. De colore bombycum, erucarum, muscarum.*

DE magnitudine nunc loquar: quæ variat pro sexu, & cœlo soloque.

In insectis mares sunt feminis minores: ut Aristoteles ait in Histor. Anim. cum alibi, tum lib. v, cap. XIX *a*, & XXVIIX *b*. Cur ita Deus jusserit, expositum nobis, cùm de coitu eorum ageremus.

Quantum pro terris varient, ex bombycibus argumentum capere licet. Neapolitani, & Calabres, sunt majores Hispanis; eoque & plus ab iis serici est: Hispani sunt minores, sed sericum eorum præstantius.

Plinius *c* refert ex Statio Seboso, in Gange esse vermes binis branchiis, LX cubitorum. Nitimalis senûm cubitorum; ut est apud Solinum *d*. Olaus verò Magnus lib. XXI, cap. XXIV ait, in litoribus Norvegiæ vermem esse XL cubitorum: sed non crassiorem brachio infantis. Verùm istiusmodi ob similitudinem solùm *vermes* dicuntur, neque in insectis habent locum.

Scorpiones Guatimalæ *e* ingentes sunt, ac sorices exsuperant.

In insula Hispaniola aranei sunt tanti, ut adæquent pilam lusoriam, soláque corporis soliditate nuci possint comparari: ut est apud Ovetum lib. XV, cap. III. Puto, idem signare Cardanum in IX de Subtilitate, cùm ait, in Occidentali India eos excrescere ad magnitudinem passeris. Vide & Cæs. Scal. Exercit. CLXXXVII.

Ad robur faciunt ossa, nervi, cartilagines; in piscibus etiam spinæ. Sed horum nihil habent insecta: ut traditum Aristoteli lib. II de Part. Anim. cap. VIII, & lib. IV Hist. Anim. cap. VII. Atque eadem sic expressit Plinius lib. XI, cap. IV: *Insecta non videntur nervos habere, non ossa, nec spinas, nec cartilaginem, nec pinguia, nec carnes; ne crustam quidem fragilem, ut quadam marina, nec qua jure dicatur cutis; sed media cujusdam inter omnia hac natura, corpus arenti simile, nervo mollius, in reliquis partibus siccius verius, quam durius.* Nimirum insecta multum habent aquei: ut minus sit mirandum, si careant iis partibus, quæ plus habent terreni. Licet igitur quædam in iis sint partes sicciores; non eò usque tamen, ut prorsus obdurescant. Imò id ipsum, quo partes cohærent, non inter ossa, & cartilaginem; sed inter cartilaginem, & nervum, mediam habet naturam. Nam molle est, ut caro; sed quod distendatur, ut nervus.

Nec propterea existimandum, insecta armis carere, quibus se tueantur adversus animalia noxia. Nam scorpius longo armatur spiculo: quod solus *f* insectorum habet foris prominens. Hunc à cauda sic exstantem aculeum, serpentum more, per terram trahit, ac vi ejus venenosâ homines necat: quæ ratio est, cur Cornelius Celsus *g* scorpium, licet insectum, retulerit inter serpentes.

Insectorum sunt alia, quæ aculeum habent alvo reconditum; ut apes, & vespæ. Is aculeus semel amissus non renascitur; ut in ape videmus: sive id fiat, quia aculeus constet ex humido radicali; ut Albertus M. putabat: sive (quod longè magis verisimile) quia deperdito aculeo multi ad partem affectam confluant humores. Inde enim fit, ut apis priùs quidem debilior fiat, tandem autem intereat.

In Americana tamen provincia Veræ-Pacis, ut refert Antonius Herrera, apes sunt aculei expertes, liquidi mellis opifices, non favum concinnantes, sed in cavis arborum mellificantes: de quibus plura apud eum legere possis, & exinde alios *h*.

Sunt & inter ὀπισθόκεντρα *i*, ut Aristoles *k* appellat, μύωπες, καὶ οἶστροι: quod Scaliger reddidit, *tabani, & asili*. Nam etsi *tabani* appellatio à Latinis cum *asilo* sæpius confundatur: Aristoteles tamen μύωπας ab asilis diversos facit.

Sunt insectorum alia, quæ arma habent in ore: puta linguam duram, ac promuscidem. Cumque, quæ aculeum in alvo recondunt, quatuor alas acceperint, quò faciliùs in periculo avolent: iis, quæ in ore ipso aculeum sunt consecuta, binas sufficere natura, sive Deus potius, judicavit.

Sunt & quæ non victus gratiâ, sed pro armis dentes acceperint: ut Aristoteli traditum lib. IV de Part. Anim. cap. V. Quemadmodum verò quadrupedum istis negavit Natura cornua, quibus dedisset dentes exsertos; ut apris: ita & insectorum illis negavit dentes, quibus linguæ aculeum dedisset, paucis exceptis.

Aranei pungunt, non mordent. Quoddam tamen genus, quod φαλάγγια vocant, δηκτικόν, sive *mordax* dicitur Aristoteli lib. IX Histor. cap. XXXIX *a*.

Jam quanti est roboris, quòd insecta quædam superant aves! Thomas Pennius Anglus, à quo opus de Insectis inchoatum Thomas Mousetus, itidem Anglus, perfecit, dum Petropoli in Anglia ageret, in oppidi vico crabronem vidit, qui passerem insectaretur, ac tandem aculeo exanimaret, sanguine ejus, postquam in terram decidisset, sese explêret, magnâ cum spectantium admiratione. Vide eos cap. de Crabronibus *b*.

Scarabæus etiam congredi cum aquila dicitur. Viris quidem bellicosis sculpturam scarabæis fuisse in annulis, traditum Plutarcho lib. de Iside, & Æliano lib. X de Anim. cap. XV.

Quod si à quadrupedibus exemplum peti malis, B. Ambrosii verba sunt Hexaemeron lib. VI, cap. VI: *Natura hæc potentia est, ut terribilia aliis, aliis meticulosa sint. Est enim donata prærogativa quadam singulis creaturis, ut quibusdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus, murem timet. Leo quidem, rex ferarum, exiguo scorpionis aculeo exagitatur, & veneno serpentis occiditur. Eximia leonis pulchritudo comantes cervice toros excutit, cum sublato serpens pectore attollit ora. Sed quis non miretur tam brevi scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exciri mortem?*

De colore etiam aliquid dicendum. Uniusmodi hic est in formicis, ac fere vermibus cunctis: interim alius atque alius pro temperie. Sic vermiculi in nive recenti, quia hæc candida, candidi sunt. At è vetusta nive enascentes sunt rubri, quia vetusta nix est rubra. Hanc rationem Plinius adducit, præeunte Aristotele lib. V Hist. Anim. cap. XIX *c*. Bombyces unius omnes coloris esse, tradidit Hieronymus Vida in poëmatio de eo. Sed sunt & coloris subflavi, vel cinerei. De linea fusca, per medium tergum discurrente, satis constat. In erucarum genere ea est colorum varietas, ut vix ullus hanc Apelles penicillo suo expresserit. Nec philosophus quisquam illos oculis satis discernat: nedum adferre valeat singulorum caussas. Idem dixero de plerisque aliis insectis. Qui ambigit, capiat papilionem, cantharidem, vel etiam muscam: quam pavonis instar variegatam esse, in ejus encomio dicit Lucianus. Cernet, quanto facilius sit colorem bovis pingere, vel penicillo, vel oratione, quàm ejusmodi insectorum.

Cap. LXXI.

De externis insectorum sensibus. Oculos insectis esse grandiores; fortasse tamen lumbricos iis carere prorsus. Cur insecta non habeant palpebras. De corniculis præ oculis. Quaternos esse oculos araneis nonnullis. Obtusum esse visum api, & cicada: unde de insectorum aliis conjectatio. Cicindelas tamen noctu videre: ex quo & nomen Latinum, & Græcum πυγολαμπίδες. Unde fit, quod luceant. Quis auctor sit Margarita philosophica. Cur ligna putrida, & similia, noctu luceant; de die non item. Apes, contra quam Aquinati traditum, audita

a Scal. cap. 18. sect. 202.
b Scal. cap. 23. sect. 272.
c Lib. 9. cap. 15.
d Cap. 55. qui tamen de solis brachiis loquitur. quasi vermi brachia sint. Omnino recte Plinius branchias dixit, quia de verme aquatico est mentio: qui non magis insectum est, quàm hydrus, vel anguilla.
e Jo. Eusebio Nieremb. Hist. Nat. l. 13. cap. 2.
f Arist. lib. 4. An. Hist. c. 7. item lib. 1. de Generat. cap. 3.
g Lib. 5. cap. 26.
h In quibus Jo. Nieremberg. lib. 13. Hist. Nat. cap. 1.
i Parte aversa aculeum gestantia.
k Lib. 4. Hist. An. cap. 7. sive ex dist. Cas. Scal. cap. 6. sect. 218.

a Ex dist. Cas. Scal. cap. 63. sect. 297.
b Pag. 523.
c Ex dist. Cas. Scal. cap. 18. sect. 229.

diu esse præditas. An noctu ea, quâ natus est Jesus, magis quam alias, bombos edant. Ut è longinquo etiam longe dissitis odorentur mel, thymum, & similia: & quod iis sit odoratus instrumentum. Cur muscæ fugiant mel Atticum. Gustum insectis inesse, bifariam ostensum: ac nonnulla hoc sine linguam accepisse.

Hinc jam ad facultatem sensivam proficiscatur oratio nostra. Ac de visu primò videndum.

Omnibus insectis oculos esse, ait Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VII *a*. Cæsar tamen Scaliger *b* censet, lumbricos iis carere. Sunt verò insectis oculi satis grandes, & conspicui, præ aliorum sensuum instrumentis; quæ percipi nequeunt, præter linguam; ut ibidem Aristoteles ait. De magnitudine liquet vel ex bombycibus; quibus & grandiusculi oculi, & nigri.

a Ex dist. Cæs. Scal. cap. 6. sect. 218
b Ad locum dictum.

Carent insecta genus sive palpebris: quod iis commune est cum crustatis; ut Aristoteles refert lib. II de Partibus Animal. cap. XIII, & Plinius lib. XI, cap. XXVII, & XXXVII. Nimirum quibus oculi obducuntur crustâ, non habent palpebras; quòd hæc pugnantia sint, habere palpebras, quæ celeri motu cientur, & obduci oculos duritie, quæ motum hujusmodi non permittit. Moventur verò oculi insectorum, ut nonnullis quadrupedum. Aliquibus etiam sunt κεραία πρὸ τῶν ὀμμάτων, *cornicula præ oculis*: ut papilionibus, & carabis; teste Aristotele in IV Hist. Animal. cap. VII *c*.

Quibusdam araneis quaterni sunt oculi: ut Cæsar Scaliger ait Comment. in lib. V Arist. Hist. Anim. cap. XXVII *d*.

c Sive ex dist. Cæs. Scal. c. 6. sect. 226
d Sive ex Cæs. Scal. dist. 26. sect. 269.

Apes, ob oculos duros, hebetem habent visum. Nam longe si prospicerent, non facile adeò cibus fierent meropis, & hirundinum.

Obtusus itidem visus est cicadis: quæ vix vident, nisi admodum Sol niteat. Quin tum etiam, si sensim admôris digitum, in eum insiliunt, quasi in folium motum: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXX *e*. Atque hinc de insectorum aliis capere est conjecturam.

e Sect. 281. dist. Cæs. Scal.

Quædam insectum noctu vident; ut quæ vocantur Latinis *cicindela*, fortasse quia *cieant candorem*, sive fulgorem: Aristoteli lib. V Hist. Anim. cap. XIX *f* πυγολαμπίδες: quod Cæsar Scaliger *igniclunes*, & *lucciclunes* reddit. Nomen ex eo, quia noctu clunibus lucem de se fundant: unde & *noctilucas* dixeris. Lumen id minutum quidem; sed quod illis sufficiat, non ad videndum modò, sed etiam ad iter noctu dirigendum.

f Ex dist. Cæs. Scal. cap. 18 sect. 221.

Hoc lumen exit ab lucenti humore alvi; unde Cæsar Scaliger *g* sic loquentem inducit:

g Ænigmate de noctiluca seu cicindela.

—— Lumina ponè gero.

Ac prout humor ille vel sursum attrahitur, vel deorsum defertur: ita vel lucent, vel non lucent. Hisce guttulis, instar ignis pellucentibus, caussam luminis etiam tribuit Georgius Reischius Carthusianus, vir variæ admodum pro temporibus, quibus vixit, doctrinæ: ut mirandum sit, non ejus meminisse Theodorum Petreium in bibliotheca Carthusiana *h*. Sed, credo, non occurrit, eum esse auctorem Margaritæ philosophicæ; quod opus ante annos centum, & amplius, cùm Argentorati *i*, tum Basileæ *k*, prodiit. Ejus operis lib. X, tractatu X, cap. II, sic colloquuntur Magister, & Discipulus. MA. *Ea vesibulsa, quæ noctiluca dicuntur, cum intrinsecum, & connatum lumen habeant, etiam in nocturnis tenebris videri possunt: ut sunt quædam ligna putrida, vermiculi, squamæ piscium, & similia.* DI. *Unde hæc corpora ingenitum lumen habent?* MA. *Ab igne. Omne equidem mixtum elementis constat. In vermiculis igitur quibusdam, quoniam sine sanguine sunt, & frigidi, igneæ partes circa digestionis locum concurrent, & ibi lucent. Sic & piscibus, qui frigidi sunt, & in frigido degunt elemento, natura squamas prævidet, multùm duras, & terrestres, partes igneas conservantes pro fortificatione caloris naturalis. In lignis autem putridis ignis cum humido aëreo ad extremitates colligitur.* Et post pauca: DI. *Quid subest caussa* *ediscito, quòd hæc corpora non in die in lumine suo congenito videntur.* MA. *Quia in die à lumine Solis, quod majus est, illustrantur; à quo etiam lumen, tanquam minus, & debilius, obscuratur. Ob quam caussam etiam stellas in die nonnisi ab acutissimo visu, & in puteo aliquo, posse conspici diximus.* De visu hactenus.

h Edidit Aut. Hervatus Coloniæ an. 1609.
i Edente Joan. Gruningero. an. 1515.
k An. 1535. ex recognitione Orontii.

Apes auditu carere, sententia est Thomæ Aquinatis: ac propterea ait, esse animal nullius capax disciplinæ; quia auditus sit disciplinæ sensus. Nec eum movet, quòd sono vehementi (qualis est tympani sonus; nostris etiam temporibus, bombardæ, vel sclopeti) exterritæ fugiant. Nam fieri id ait ob aëris commotionem magnam: quæ & animal interimere, & lignum scindere valet. Nos Plinio accedimus; qui lib. XI, cap. XX, auditu esse præditas ex eo colligit, quia plausu æris gaudeant. Ac similiter Didymus *a*: Θέλγεται δὲ τοῦτο τὸ ζῶον καὶ καλλίστῳ μέλει. ὅθεν εἰ μάλιστα ἐγγὺς διεσπαρμένα ζητήσεις αὐτὰς κυμβαλίζοντες, ἢ ταῖς χερσὶν εὐρύθμως κροτοῦντες συνάγουσι. *Mulcetur verò ac delinitur hoc animal dulcissimo cantu. Unde, qui illud pascunt, dispersas apes cymbalis pulsatis, aut manus concinnè plaudentes, congregant.* Cæsaris etiam Scaligeri verba sunt: *Disputant quidam, eas non audire. Verum ego puto audire. Signa enim dant intus alia, atque alia, etiam foris mutato murmure. Qui negant, ut solvant tinnitus argumentum, ajunt, aërem commoveri, atque ita eas afficere. Audiant autem, aut non audiant, metu puto perterreri.* Et quàm firmum sit auditus argumentum, si verum est, quod Aristot. refert lib. IX Hist. cap. XL *b*, sono vel murmure excitari ad opus, & bombi etiam sonitu se dare quieti, atque inde mox esse silentium. Sic enim scribit philosophus: Ὀρθρίαι δ' σιωπῶσιν, ἕως ἂν μία ἐγείρῃ βομβήσασα δὶς ἢ τρίς. τότε δ' ἐπ' ἔργον ἀθρόαι πέτονται· καὶ ἐλθοῦσαι πάλιν, θορυβοῦσι τὸ πρῶτον. κατὰ μικρὸν δ', ἧττον, ἕως ἂν μία περιπετομένη βομβήσῃ, ὥσπερ σημαίνουσα καθεύδειν· εἶτ' ἐξαπίνης σιωπῶσι. *Mane silent, donec una excitârit, bis terve edito bombo. Tum confertim ad opus evolant. Reversa iterum primum fremunt: sed paullatim minus minusque, donec una circumvolitans bombum edit, quasi signo dormiendi dato. Atque exinde continuo silent.* Quanto hoc solidius est, quàm quod pro auditu, & Musices, Deique amore adferunt nonnulli; qui ajunt, eas natali Christi bombitando noctu celebrare adventum Dominicum. Omnino enim ista inanis est vulgi persuasio; quando cunctis noctibus serenis ejusmodi audire est apium murmur.

a In Geoponicis Constantino dicatis lib. 15. c. 3.
b Ex dist. Cæs. Scal. cap. 64. sect. 403.

Odore etiam insecta prædita sunt: quomodo eædem apes è longinquo sentiunt mel; ut ait Arist. lib. IV. Histor. Anim. cap. VIII. Est & Lucretii lib. IV:

—— Ideoque per auras
Mellis apes quamvis longe ducuntur odore.

Et videmus, è longinquo in urbes etiam, ac officinas eorum, qui mella divendunt, magnâ copiâ advolare. Imò si mel absentibus auferatur, ut cum eo vel mille passus recesseris, nihilominus sint reperturæ. Retulit Theodorus Clutius, vir aliquâ mihi, dum viveret, amicitia junctus, & rei apiariæ longo usu intelligentissimus, ut cùm mel coqueret domi, per longum camini tubum supernè sint ingressæ; nec aliter, quam circa candelam cicindelæ, & lampyrides solent, volitarint illæ circa ahenum; pleræque etiam in illud decidentes sint submersæ. Similiter è longinquo odorantur plantas varias: ut thymum, casiam, serpilla, violas, rosam, melissophyllum, cerinthen, aliaque; de quibus Maro IV Georg. & Plin. lib. XXI, cap. XII. Et hæc satis sunt aperta. Solùm in controversia relinquitur, quo instrumento id fiat: unde & Plinius miratur, ubi Natura tot sensus collocârit. Nobis sententia placet Philosophi: cujus hæc de eo verba sunt lib. II de Partibus animal. cap. XVI: Περὶ τῶν ἄλλων ζώων τῶν μὴ ἀναπνεόντων, εἴρηται πρότερον, δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἔχουσι μυκτῆρας· ἀλλὰ τὰ μὲν διὰ τῶν βραγχίων, τὰ δὲ διὰ τοῦ αὐλοῦ, τὰ δ' ἔντομα διὰ τοῦ ὑποζώματος αἰσθάνονται τῆς ὀσμῆς· καὶ πάντα τῷ συμφύτῳ πνεύματι τοῦ σώματος, ὥσπερ κινεῖται. *De cæteris animalium, quæ non respirant, diximus antea, cur*

naro-

naribus careant: sed alia branchiis, alia fistulâ, alia, ut insecta, præcinctu odores sentiant: ac omnia quidem id faciant spiritu innato, quo & moventur. Ubi videmus, duplex odoratus instrumentum adferri; primarium, & secundarium: hoc statui τὸ ὑπόζωμα, sive præcinctum; ad quem alliditur spiritus: illud esse spiritum ipsum, quem non adventitium ait, sed innatum.

Melli Attico non insident muscæ, quæ non ferunt graveolentiam thymi Attici, unde id elaboratum: quam rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate Naturali postremo. Hæc de odoratu.

Nec dubium, quin insecta sint gustu prædita. Quod duplici argumento firmat Aristoteles lib. IV Histor. Anim. cap. VIII *a*, his verbis: καὶ τῶν χυμῶν ὅτι αἴσθησιν ἔχει, φανερὸν διὰ τῶν αὐτῶν· πρὸς ἃ γὰρ διὰ τὰς ὀσμὰς προσέρχεται κεκινημένα, τούτων χαίρει καὶ τοῖς χυμοῖς ἕκαστα. ἔτι δὲ ὅσα ἔχει στόμα, χαίρει καὶ λυπεῖται τῇ τῶν χυμῶν ἁφῇ. *Sensum item saporum his inesse, iisdem rationibus liquet. Nam sapore earum rerum quæque invitantur, ad quæ veniunt odoribus invitata. Adde quod quæcunque os obtinent, iis è saporibus vel gaudium est, vel dolor.* Sententia est: quorsum odorantur, vel os accepere, si non gustant? quando & odor gustui inservit; & os habemus, ut cibos eo capiamus.

[a Ex Cæs. Scal. dist. cap. 8. fol. 258]

Ad gustandum, cibumque attrahendum, lingua nonnullis data est. Nec sanè alia sensuum instrumenta in insectis sunt conspicua, quàm oculi, & lingua: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VI *b*. Porrò lingua aliquibus quidem est mollis; aliis verò dura, ut aculeo alvi carentibus; eaque vel intra os se continens, ut formicis; vel exerens se, ut apibus, & muscis, ac culicibus; quæ promuscide etiam pungunt, & cruorem eliciunt.

[b Cæs. Scal. c 6. fol. 218.]

De tactu, qui omnibus datus est animantibus, nihil attinet dicere.

Quin araneus hoc sensu cætera exsuperare animantia existimatur. Unde illud calcatum:

> *Nos aper auditu præcellit, aranea tactu,*
> *Vultur odoratu, lynx visu, simia gustu.*

Et sanè ad quam exiguum etiam telæ motum sentiunt minutum culicem, vel aliud, involâtile!

Cap. LXXII.

Acceditur ad internos insectorum sensus. Conferuntur apes, formica, aranei. Apum prudentia in fabricando alveari. Quid κονίασις, sive κόμμωσις: & cur ea ex herbis fiat amaris. Quid & unde sint πισσόκηρον, & πρόπολις. Cur apes aditus alvearis faciant angustos, & obliquos. De cellis sexangulis, & earum magnitudine, ac triplici incolarum genere. Esse & regi aculeum; sed clementiæ esse simulacrum, quod eo non utatur. Cur quandoque regem malum tollant. Interdum in apibus de imperio certari. Quanta apum fides, & obedientia, erga regem suum. De partitis apum officiis. Ut apes utantur fucorum servitio; sed easdem necent, ubi non amplius sunt usui; nec hanc dicendam esse sævitiam. De fortitudine apum in se, & laboribus suis defensitandis adversus crabrones, & vespas; ac figura amborum ab illa apum distinguitur. De equo ab apibus interemto. Ut obsessi, emissis undique apibus, vexarint obsidentes, obsidionem etiam solvere coegerint. Cur S. Scriptura hostes comparârit apibus. Credi apes se lapillo librare, ne vehementiori vento auferantur. Sollertia earum in mittendis speculatoribus, itique somno capiendo foris, & in eodem conciliando domi. De munditie in iisdem amore. Apes e juvencis, fuci ex equis, vespæ ex asinis, crabrones ex equis vel mulis, scarabæi item ex asinis. Aristomachi Cyrenaici in apibus studium, atque industria. De examine earum à Samsone reperto in cadavere leonis. Quamopere se mutuo ament apes, illustre documentum.

A Sensibus, ut vocant, externis confero me ad internos: ubi in insectis trium maximè apparet sagacitas, & industria: apis, formicæ, & aranei. Ex quibus formica nec facit, nec venatur, verùm colligit, & reponit: araneus horum neutrum agit, sed venatur: apis verò non venatur, sed facit, colligit, & reponit: quemadmodum Aristoteli traditum lib. IX Histor. Anim. cap. XL *a*. De hisce tribus nunc dicam. Ab apibus ut initium fiat, earum meretur præstantia; sive singulas attendas privatim, sive totam earum πολιτείαν *b*. Nec aliunde illustriora capere est virtutum exempla: neque vel maxima animantia clariùs ostendunt auctorem suum Deum, quàm minutum hoc insectum.

[a Dist. S. al. cap. 64. fol. 312.]
[b, Rempublicam.]

Primùm enim, quanta in iis relucet prudentia architectonica, cùm alveare illinunt tectorio, quod κονίασιν, quasi *illitionem*, vel κόμμωσιν, sive *gummitionem* dicunt. Idque faciunt ex herbis amaris, ut arceant bestiolas alias, mellis avidas. Nec κομμώσει contentæ, inducunt ei πισσόκηρον, sic dictum; quia picatûs modo inducitur, & ceræ est initium: quippe *c* dilutior cera. Præterea materiæ crassioris, nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum, ut omnes frigoris, & injuriæ aditus arceant, ad ipsum alvearis ingressum faciunt: unde & πρόπολις dicitur, quia in ipso apiariæ urbis aditu occurrit. Hoc quoque sollertiæ est, quòd, ut ait Didymus apud Γεωπονικῶν collectorem lib. XV, cap. III, εἰδυῖα (μέλιττα) τὴν αὐτῆς ἀσθένειαν, στενὰς ποιεῖ, καὶ οὐκ εὐθυτενεῖς τὰς εἰς τὸν αὐτῆς οἶκον εἰσόδους· τὰς ἂν εἰσερχόμενος ἐπὶ βλάβῃ, πλείους περιστᾶσαι, ῥᾳδίως καθαιροῦσι. *Cum sibi conscia sit* (apis) *suæ imbecillitatis; angustos, & non in rectum dispositos facit aditus in domum suam. Si quod igitur animal ingrediatur, ut noceat; eo quod plures circumstent, facile illud occidunt.* Cellarum etiam forma ædificium commendat. Unde ibidem Didymus: τὸ δ' ἴσχος λογικῆς διανοίας μάλιστα θεωρεῖται, ἐξ οὗ τὰς θήκας ἑξαγώνους ποιεῖ. *Prope ad humanam accedere intelligentiam confitemur ex eo, quod cellas faciat sexangulas.* Rationem adfert Plinius lib. XI, cap. XI: *Sexangulæ omnes cellæ, à singulorum earum pedum opere.* Hoc quoque prudentiæ, quod ibidem legas: *Domos primum plebejis exædificant, deinde regibus. Si speratur largior proventus, adjiciuntur contubernia & fucis. Hi cellarum minimæ: sed ipsis majores apibus.* Ubi videmus, ut singulis suus destinetur locus in alveari: regi, qui major, pulcriorque: apibus minoribus, à quibus cera, & mel: fucis, qui calore suo adjuvant in excludendo fœtu. Triplici enim hoc genere, nec pluribus incolis, constat apum domus. De regia verò sic scribit: *Regias imperatoribus futuris in ima parte alvei exstruunt amplas, magnificas, separatas, tuberculo eminentes.*

[c Plin. lib. 11. cap. 7.]

Postquam de domo, de qua Hesiodus *d* etiam primò sollicitum esse jubet, ac quasi de urbe apum vidimus: de regimine nunc seu domûs, seu urbis, agemus.

[d Ἔργων α.]

Habent apes μοναρχίαν, ut δημοκρατίαν formicæ, quod postea parebit. In hoc regimine considerabimus tum regis, tum subditorum naturam, idque domi bellique: inde apparebunt virtutes partim ethicæ, partim œconomicæ, partim politicæ.

Rex eligitur, qui præstat formâ, & magnitudine. In eo relucet affectus erga populum suum conveniens. Ac primùm lenitas, & clementia: ut qui aculeum quidem habeat, sed eo non pungat: unde aliqui nec habere, censent: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXI. Posteriores hosce sequitur & Seneca lib. I de Clementia, cap. XIX: ubi & exemplum hinc regibus petit. *Rex*, inquit, *sine aculeo est. Noluit illum naturâ nec sævum esse, nec ultionem magno constaturam petere: telumque detraxit, & iram ejus inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Pudeat ab exiguis animalculis non trahere mores: cum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet.* Porrò & Plinius negat *e*, constare inter auctores, nullumne rex habeat aculeum, an ejus usum tantummodo negârit natura. Experientia autem docet, non

[e Lib. 11. cap. 17.]

planè

planè carere: nec interim tam aculeum habere, quàm istiusmodi quid; quo nihilominus non utatur.

Nec tamen istam ob commendationem existimandum, reges omnes similiter sapere. Nam qui terris hisce apes curant, testantur, eas, hominum instar, nunc reges habere bonos, nunc malos: nec eos formâ, aut colore, discernas; sed operibus. Malus enim rex non amplius mellis congregari sinit, quàm sufficit æstati. Fucos majoris æstimat, quàm veras apes: quas labore sic obruit, ut paullatim imminuatur numerus. Gaudent interea fuci, ac valentiores fiunt. Quare nisi, vel apes ipsæ, quòd quandoque fieri ajunt; vel qui apes curant, hujusmodi regem tempori necent; ac præterea apiarius, sive mellarius, ab alio rege prospiciat alviario; cunctis hieme sit moriendum.

Quid quòd etiam ex proceribus apum uni alteri dira regnandi cupido subit? unde Colum. lib. IX, cap. IX: *Sunt sæpe plures unius populi duces, & quasi procerum seditione, plebs in partes diducitur. quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam intestino bello totæ gentes consumuntur. Itaque, si constat principibus gratia, manet pax incruenta. Sin autem sæpius aciem dimicantes notaveris, duces seditionum interficere curabis.* Pugna autem dimicantium, ut Maro a ait,

a 4 Georg.

Pulveris exigui jactu compressa quiescit.

Addit Columella, *aut mulso, passove, aut alio quovis simili liquore resperso: videlicet familiari dulcedine, sævientium iras mitigante. nam eadem mire etiam dissidentes reges conciliant.* Quibus verò indiciis cognoscere sit seditionis duces, ibidem refert Columella.

Quis etiam satis commendant populi fidem, & obedientiam, planè talem, qualis sub bono est rege, eoque unico? De hoc sic Didymus b: Ἡ πολιτεία τούτου τοῦ ζώου, προσέοικε ταῖς μάλιστα εὐνομουμέναις τῶν πόλεων. τάς τε γὰρ ἐξόδους καθ᾽ ἡγεμόνα καὶ πρὸς ἐπίταγμα ποιεῖται. *Imperii forma, quam animal hoc habet, similis est urbibus optime constitutis. Nam & exitus fit pro ducis arbitrio ac mandato.* Sic quoque idem Didymus: Μόνον δὲ τοῦτο τὸ ζῶον ζητεῖ ἡγεμόνα τὸν ἐπιμελησόμενον τῶν ἄλλων· διόπερ ἀεὶ τιμᾷ τὸν βασιλέα, καὶ συνέπεται μετὰ προθυμίας, ὅπουπερ ἂν τύχῃ. κάμνοντα δὲ αὐτὸν συναναλαμβάνει, καὶ μὴ δυνάμενον πέτεσθαι, φέρει καὶ διασώζει. *Solum vero hoc animal ducem quærit, qui curam omnium gerat. Idcirco semper colit regem, ac alacriter eum comitatur, ubicunque locetur. Ægrotantem etiam sustinet, ac si volare nequeat, gerit eum, ac servat.* Quin pro rege etiam suo, ut Maro c canit,

b Apud Tarentinum collectorum lib. 15. cap. 13.

c 4 Georg.

—— Corpora bello
Objectant, pulcramque petunt per vulnera mortem.

Sunt quoque singulis πολιτικοῖς d civibus partita officia.

d Rep.

Namque (ut ait Maro e) *aliæ victu invigilant, & fœdere pacto*
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, & lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas, & nubila cæli:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto,
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

e 4 Georg.

Hinc cùm Cyclopum retulisset exemplum, Iovi fulmina fabricantium, ita canit:

Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, & Dædala fingere tecta.

Similiter Plinius lib. XI, cap. X: *Interdiu statio ad portas more castrorum, noctu quies in matutinum, donec una excitet gemino, aut triplici bombo, ut buccino aliquo. Tunc universæ provolant, si dies mitis futurus est. Prædivinant enim ventos, imbresque, & tunc se continent tectis. Itaque temperie cæli (& hoc inter præscita habent) cum agmen ad opera processit, aliæ flores aggerunt pedibus, aliæ aquam ore, guttasque lanugine totius corporis. Quibus est earum adolescentia, ad opera exeunt, & supradicta convehunt. Seniores intus operantur. Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id naturâ scabra; pedes priores rostro: totæque onustæ remeant sarcinâ pandatæ. Excipiunt eas ternæ, aut quaternæ, atque exonerant. Sunt enim intus quoque officia divisa. Aliæ struunt, aliæ poliunt, aliæ suggerunt, aliæ cibum comparant ex eo, quod illatum est. Neque enim separatim vescuntur, ne inæqualitas operis & cibi fiat, & temporis.* Pluraque in hanc mentem: inter alia autem: *Mira observatio operis: cessantium inertiam notant; castigant mox, & puniunt morte.* Ubi illustre & industriæ, & justitiæ exemplum videmus. Atque hic justitiæ, uti & parsimoniæ amor, exserit se imprimis erga fucorum servitia: quibus dum utiles sunt, parcunt: at necant, postquam nihil sciunt, nisi vivere de alieno. Eundem Plinium audiamus lib. XI, cap. XI: *Sunt fuci sine aculeo, velut imperfectæ apes, novissimæque à fessis, & jam emeritis inchoatæ, serotinus fœtus, & quasi servitia verarum apum. Quamobrem imperant iis, primosque in opere expellunt, tardantes sine clementia puniunt. Neque in opere tantum, sed in fœtu quoque, adjuvant eas, multùm ad calorem conferente turba. Cum mella cœperunt maturescere, abigunt: multæque singulos aggressæ trucidant.* Nimirum quinæ, aut senæ apiculæ fuco uni, ut majori, sic valentiori, vellicant alas, & pedes: ille sic laniatus, volare amplius nescit, ac paullo pòst emoritur. Mortuum autem alveari ejiciunt: ut est apud Ælianum lib. V Hist. cap. XLIX.

Nec immitis hoc animi videri debet. Nam *fuci*, *ignavum pecus*, ut Maro a vocat, evolant quidem, seque pascunt; sed nihil domum referunt: & ubi non exiunt, multum depascunt mellis, ob magnitudinem, & robur corporis. Quare si perpeterentur eos absumere mel alienâ congestum industriâ, brevi illud deficeret: hieme sanè moriendum esset universis. Nec dubium, quin, ut alia, ita hoc quoque de imperio faciant regis sui: cui non ferendum, ut ignaviâ malorum pereant boni, & industrii.

a 4 Georg.

Fortitudinem apum cognoscere sit ex allatis superiùs Maronis versiculis, de prœlio morteque earum pro Rege suo. Eandem, uti & justitiæ amorem, docet Didymus his verbis: Οὐ λυμαίνεται τοὺς ἄλλων πόνους· ἀμύνεται δὲ μάλιστα τοὺς ἐγχειροῦντας τοῖς αὐτῆς ἐπιβαλεῖν ἔργοις τισί. *Non aliorum laboribus damnum dat: sed fortissimè se defensitat adversus eos, qui labores suos invadere velint.* Magna sanè iracundia, ac pugna, apibus cum vespis, & crabronibus: quorum uterque μελιττώδης b. Nam hoc commune habent cum apibus, quòd favos struant, & mellificent, &, si Aristotelem c audimus, etiam ducem habeant: de quo tamen aliter Plinius d. Figurâ verò non ab apibus modò, sed etiam inter se differunt. Nam σφήξ, sive vespa, minor est crabrone, estque hirsuta. Ἀνθρήνη, seu crabro, flavis, ac nigrantibus; sed transversis lineis distinguitur: animal ita noxium, ut (Plinii e verba sunt) *ictus ejus haud temere sine febri sit: auctoresque sint, ter novenis punctis interfici hominem.* At verarum apum forma satis nota est: nisi quòd in America differant formâ à nostris: ut Joannes Lerius refert cap. XI.

b Similis api.

c Lib. 5. Hist. c. 20. ex distinctione Cæs. Scaligeri.

d Lib. 11. cap. 21.

e Ibid.

Quid quòd non vespas modò, & crabrones; sed magnis etiam animis aggrediantur aves, nocere si velint: imò & quadrupedes? Ita est in exemplis, equus ab iis occisos: ut Aristoteles refert lib. VIII Histor. Anim. cap. XL, & Plinius lib. XI, cap. XVIII. Imò quàm nec hominibus ipsis parcant, multi suo discunt malo, qui imprudentiùs alvearia accesserint. Notum, ut arbitror, quòd Jamblichus (non Porphyrii auditor, ac Juliano apostatæ familiaris; sed senior, Trajano Cæsari coætaneus) in Babylonicis, sive fabulosâ de Simonide & Rhodane historiâ, & exinde Photius narravit, cod. XCIV: ut nempe Garan, regis Babylonici, exercitus ab apibus (sed hæ,

quia serpentibus vescerentur, venenatæ fuisse dicuntur) ita fuerit vexatus, quasi cum hostilibus copus bellum foret, atque ut propterea, quippe impar, terga vertere sit coactus. Notum *a* etiam, ut unus ex ducibus Henrici imperatoris, ab duce Lotharingico obsessus, cùm aliter consulere saluti non valeret, in hostes conjici curarit alvearia multa unà cum apibus, a quibus equi in furorem agebantur. Itidem *b* anno CIↃ IↃ XIII dux regis Lusitani, à Mauris in Africæ oppido Xiarimensi obsessus, innumera de mœnibus misit in hostes alvearia, eoque coëgit eos solvere obsidionem. Amurathe etiam Albam Græcam obsidente, oppidani indem, apum examinibus in Turcas dimissis, se defensitabant: ut est apud Bonfinium Decadis III, libro IV. Ex quibus obscurum non est, Ecclesiæ hostes scitè apibus irritatis conferri, Deuteronomii cap. I, 44: *Amorrhæus persecutus est vos, sicut solent apes persequi.* Ac de Palæstinis, & hostium aliis, legas similiter Psal. CXVII, sive Hebr. CXVIII, *Sicut apes circumdederunt me.* Interea sæpe, aculeo infixo, ipsæ moriuntur apes: nempe ut apud Plinium est, *aculeo in tantum adacto, ut intestinum quippiam sequatur.* Imò, ex Aristotelis mente, non aliter adigere possunt, quàm ut quid ejus sequatur: eoque semper vulnerantes moriuntur.

a Wittichindus lib. 1. gest. Saxon.

b Hier. Osorius l. 8. de rebus Emanuelis, pag. 239 edit. Bremmannicæ.

Cùm verò apicularum industriam superiùs cognoscere fuerit ex iis, quæ de partitis in earum Rep. officiis afferebamus: aliquid etiam dicendum de sagacitate in labore, imò & quiete.

Quàm animi illud sollertis est, quòd, ut Maro ait IV Georg.

——— Sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles, fluctu jactante, saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.

Unde & Plinius lib. XI, cap. X: *Gerula secundos flatus captant. Si cooritur procella, apprehensi pondusculo lapilli se librant. Quidam in humeros eum imponi tradunt. Juxta verò terram volant in adverso flatu vepribus hebetato.* Sed, quod ajunt, lapillo se librare, ne vento auferantur, id non ausim pro certo affirmare. Experientia enim terris nostris non respondet. Et eo id suspectius est, quia utrum humeris gestetur, an pedibus, non convenerit.

Certius illud, nec vulgaris sollertiæ, quòd (ut Plinius ait libri ejusdem cap. VIII) *Operantur intra LX passus: & subinde consumtis in proximo floribus speculatores ad pabula ulteriora mittunt: noctuque deprehensæ, excubant supinæ, ut alas a rore protegant.* In Ponto apes meníe quoque bis mellificant: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXII *c*.

c Cæs. Scal. c. 19. sect. 261.

Nec foris modò hæc in somno capiendo prudentia se exerit; sed etiam domi. Nam quas manè ad laborem gemino, vel terno apis unius bombo, excitari superiùs dicebamus, hæ compositè etiam se vesperi bombo ejusdem ad somnum componunt. Quod attingit Maro IV Georg.

Vesper ubi è pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussant oras, & limina circum.
Post ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.

Sed de bombo, quod dixi, clare Aristoteles, ut vidimus *d*: item Plinius lib. XI, cap. X: *Cum advesperascit, in alveo strepunt minus, & minus, donec una circumvolet eodem, quo excitavit, bombo, ceu quietem capere imperans: & hoc castrorum more: tunc repentè omnes conticescunt.*

d Cap. proximo præcedenti.

Mirificè etiam munditiei student. Didymus *e*: ἔςι δὲ καὶ καθάριον ὑπερβολῇ τὸ ζῶον, οὐδενὶ τῶν δυσωδῶν καὶ ἀκαθάρτων προσιζάνον· οὐ λίχνον· *f* οὐ γὰρ σαρκῶν, οὐ αἱμάτων, οὐ λιπασμάτων ὅλως προσιζάνει, ἀλλὰ μόνοις τοῖς γλυκὺν ἔχουσι τὸν χυλόν· *Est autem & animal hoc purum, supra modum: nulli graveolenti, vel impuræ rei insidet: neque ligurit: neque enim carnes, neque sanguinem, neque pinguedinem ullam advolat, sed ad illa duntaxat, quibus succus est dulcis.* Plinius lib. XI, cap. X: *Amoliuntur omnia e medio; nullaque inter opera spurcitia. Quin & excrementa operantium intus, ne longius recedant, unum congesta in locum turbidis diebus, & operis otio, egerunt.* Vide eundem cap. XVIII: item Columellam lib. IX, cap. V. Et sanè nec ferunt odorem hominum ebriosorum, nec qui vel allium, vel cepas, comederint.

e Apud Cornar. Collect. l. 15. c. 3.

f Cornarius videtur legisse, Οὐ τὸ γὰρ λύχνον. &c. Nam vertit: Neque ad lucernam advolat, neque carnes, &c.

Munditiei tamen adversari videtur, quòd cap. XXVII ex Marone, Plinio, & aliis, dicebamus, apes è necatis nasci juvencis. Quod verisimile reddit aliorum insectorum origo; ut ibidem diximus. Ac Servii est in I Æn. *a* *Propriè apes dicuntur de bobus ortæ; fuci, de equis; crabrones, de mulis; vespæ, de asinis.* Plutarchus quoque, in extrema Cleomenis vita, narrat, doctores putare, ex hominis medulla enasci serpentes; ut apes gignuntur ex bobus, ex equis putrescentibus vespæ, ex asinis scarabæi. Galenus item libro, quo disserit, An animal id sit, quod utero continetur, ait, naturam ex plantis vermes producere; ex equis, & bubus, vespas, & apes. Istis adversus apum munditiem adferri solitis, sic à nonnullis occurritur: quicquid sit de vespis, fucis, crabronibus, saltem de apibus falsum videri. Nam, inquiunt, si ex cadaveribus nascerentur, iis quoque postea gauderent. Atqui ea fugiunt quam maximè. Præterea ajunt, in Batavia, & terris vicinis, nihil tale observari hactenus potuisse ab illis, qui apium amore capti ætatem fere omnem iis insumsere, penè similes Aristomachi Solensis, qui duodesexaginta annis nihil aliud dicitur egisse: ut Plinius ait lib. XI, cap. IX. Sed possemus istuc de hisce, quibus vivimus terris, frigidis, & fere paludosis, parum omnino habet momenti. Quàm multa enim his locis non generantur, quæ alibi nascuntur! Nempe plurima pro cælo soloque variant. Ad prius quod attinet, dixero, non unam videri apum omnium omnibus in locis indolem. Atque hoc etiam videmus ex apibus in leonis cadavere à Samsone repertis: quemadmodum legere est Judicum cap. XIV, 8: sive in utero ejus fuerint, ut est apud B. Ambrosium epist. LX: sive ἐν στήθει, *in pectore*, ut Josephus ait: sive, quod verius puto, in capite, hoc est, cranio, vel in ore, ut est apud LXX, & vulgatum interpretem Latinum. Respondent, illud Samsoni evenisse providentiâ Dei singulari: ac continere historiam istam symbolum Christi, & fidelium. Nam similiter, occiso Leone de tribu Juda, enatas apes, Christianos homines; item favos, ac mella cælestis Euangelii; quod saluberrimo & suavissimo succo hodieque mentes omnium pascit fidelium. Sed profectò non si mysterium hic lateat, (quod fusiùs B. Ambrosius aperit initio lib. II de Spiritu S.) eo historia non fuerit: nec si eluxerit hic providentia Dei, eo prorsus fuerit prodigiosum. Equidem caussam non satis video, cur idem naturale non fuerit, præsertim quando & Herodotus lib. V refert de examine apum ingresso in caput Onesili suspensi: & in vita magni Hippocratis legere sit, apes longo tempore mellificâsse in ejus sepulchro: ut non tantopere omnes omnia aversari cadavera videantur, quàm multi tradiderunt.

a Ad illud. Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.

Magno etiam amore se invicem prosequuntur apiculæ. Exemplum ejus rei illustre observavit vir, fide dignissimus, ac notus aliquâ nobis, dum viveret, amicitiâ, Theodorus Clutius lib. I de apibus, cap. III. Repererat is in hortis suis apiculam in olla mellis prope submersam: alteram item ab imbre sic afflictam, ut & ipsa quasi exanimis jaceret in herba. Utramque igitur manui imposuit; cujus calore sic fotæ, planè sunt refocillatæ. Ut verò se mutuò agnovere, utraque alteram osculari, & amplecti, amicum in modum. Ac illa quidem mundior, quam imber sic prostraverat, membratim purgare cœpit alteram melle sordidatam: inque operâ hac propemodum horam insumsit. Tum quæ beneficium id acceperat, os admovit alteri; eique, grati animi ergo, de pectore suo eduxit mellis aliquid: quod ea hausit, satiataque, quia operâ sui non amplius esset opus, in alveare avolavit. Mox ea, quæ remanserat, alas paullùm librare, &, ubi se volando parem vidit, itidem domum se recepit.

O quan-

O quantum amore mutuo hæc [illegible] nalcula maximè præstant: partem generis humani!

Ne [illegible] tro hoc sed divino animalculo longior sim, concludam Didymi sæpius jam memorati verbis: μάλιστα πάντων τῶν λοιπῶν ζώων ἐστὶ σοφώτατον, καὶ ἀγχινούστατον, καὶ ἐγγὺς ἀνθρώπων τῷ συνιέναι. *Apis omnium reliquorum animantium est sapientissima, & [illegible] ima, & prope ad homines intelligentiâ accedit.* Locus est, (ut [illegible] us, quæ antea attulimus, sumpserat [illegible]) ex lib. XV de Agricultura dicatorum Cæsari Constantino, cap. III. Cujus Collectaneorum operis aliqui Dionysium Uticensem, in quibus Brodæus; alii Cassianum Bassum Scholasticum, auctorem esse voluerunt.

CAP. LXXIII.

De formicarum prudentia, industria, justitia, mutuo amore, munditie, ac cura in sepeliendis mortuis. Quo argumento compulsus fuerit Cleanthes ad rationem mutis etiam tribuendam animantibus. De mirando aranei artificio in texendo, venandoque. Democriti error, fila araneorum credentis eorum esse excrementum. Texendi *verbum unde veniat. Araneum fungi munere boni geometræ, architecti, & œconomi. Cur mane, vel vesperi, telam ordiatur. Araneis femellis plus esse industriæ, quam masculis. Bombycis nonnendo artificium. Quanta tela ab erucis textæ firmitas. Stella marina ad insecta relata. Unde iis nomen Græcum, Romanum, Germanicum, Belgicum. Earum solertia adversus conchas.*

JAm quanti illud existimandum, quòd Deus formicis etiam indidit simulachra quædam virtutum, ut iis ad meliora excitemur. Itaque sapientissimus ipse Salomon pigrum ad eas remittit Proverb. VI, 6, & XXX, 25. Et sanè magna in iis prudentia comparet. Siquidem cavernas sibi struunt per varios terræ anfractus, ut eo pacto tuti sint a serpentium, aliorumque insidiis. Præterea maturè, nempe dum æstas est, acervum congregant frumenti, ne esuriant hieme. Seniores, & validiores, adscendunt culmos; adolescentiores inferiùs circumstant: atque illæ quidem supernè dejiciunt inferioribus spicas à se recisas, hæ aperiunt illas, granaque auferunt inclusa. Majora si fuerint, quam ut ore valeant gestare vi corporis protrudunt. Nihil gerentes gerentibus de via cedunt. Ne fruges è granis nascantur congestis, atque ita sperato bono excidant; priùs eâ arrodunt parte, qua exit seges. Imò & propterea imbri madefacta apponunt Soli exsiccanda: unde iis hoc agentibus serenitatem præsagimus. Et hæc sunt prudentiæ. Sunt verò nec minoris industriæ. Nam apes, & formicæ, sunt insectorum ἐργατικώτατα *a*: ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVIII *b*. Industria verò ex eo elucet, quòd tantilla animalcula grana ejus magnitudinis ferant, aut protrudant studio indefesso, neque vel æstu diurno vel noctu etiam, viarum longitudine, vel asperitate absterreantur a labore. Quantæ quoque justitiæ est, quòd non una alteri in portando quicquam adimit; sed semper consulunt in commune. Quanti inter se amoris, quòd gravatis in via aliæ opitulantur. Quanti item affectus post mortem, quantæque est munditiæ, quòd non relinquant mortuos in cavernis; sed efferant, honesteque, quasi in majorum monumentis, sepeliant. Prope etiam fidem exsuperat, quod ab Æliano proditum est lib. VI Historiæ animalium, cap. L. Narrat ille, ut Cleanthes aliquando, otiosè considens, conspexerit ad pedes suos à [illegible] e multiplicibus mortuam quandam, quæ non esset [illegible] contubernalibus, deferri ad cavernam, unde solebat eg[illegible] dum viveret. Eò ut venerunt, constitisse illas ante [illegible] ventus. Mox ex cav[illegible] ma formicas produisse ad hab[illegible] per[illegible] ac [illegible] & sæpius esse commeatum, ut [illegible] lumbricum deferentibus oblatum, quasi [illegible] cadaveris, aut im-

a Operi maximè intenta.
b Sive ex dist. Cæs. Scal. c. 62. fol. 295.

per[illegible] hoc pr[illegible] recepto, abiisse quæ eò venerant: alias, & libenter, & cum gaudio, mortuam, velut fratrem [illegible], [illegible] ule. Atque ait Ælianus, hoc spectaculo compulsum Cleanthem, ut fateretur rationem etiam inesse animantibus, cui opinioni antea contradixerat semper.

Hinc videamus, quanta sit araneorum [illegible] tas in texendo, venandoque. præsertim tertii eorum generis, quod Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXIX *a* vocat σοφώτατον, καὶ γλαφυρώτατον· *sapientissimum, & elegantissimum.* Ejus hæc opera memorat. Primùm, inquit, filum extendit undecunque ad extrema. Id filum non egerit, ut excrementum, sicut Democritus putabat; [illegible] obstat, quod minuti araneoli, qui exc[illegible], non tamen telam texunt; sed ea ratione emittit, quâ e corpore animantis exeunt pili, & plantis cortices; quemadmodum ait Aristoteles *b*: sive potius velut e stamo prodeunt cornua; quomodo assimilare mavult Cæsar Scaliger *c*. Hinc araneus, tanquam bonus geometra, medium speculatur, atque, ut ait Aristoteles σημειοῦται ἀπὸ τοῦ μέσου, *stamen inducit à medio*: quod medium capit, quantum satis. Tum imponit quasi κρόκην, hoc est, *tramam*, sive *subtemen.* Postremò texit: aliter tamen, quam mos est hominum. Nam nobis trama trajicit stamen, alternisque nunc illud tegit, nunc ab eo tegitur: unde & texendi verbum. Nam ut à *tago taxo*, à *veho vexo*, sic à *tego texo*: quod jam olim *d* visum fuit Joanni à Genua in Catholico. Atque hoc quidem pacto octonis illis pedibus, usque trinodibus, ex humore suo viscido telam concinnat. In qua, Deum immortalem, quæ filorum subtilitas! quanta interim firmitas! Nam & [illegible] alio se demittens filo, firmè adeo affigit parieti, vel arbori, ut ea nec imbri, nec vento auferatur. Præcipueque ut in [illegible] tio dicebam, admiratione hic sunt aran[illegible] corporis & expeditioris, & elegantioris: utquorum & opus concinnius sit, & subtilius. Quantæ etiam sollertiæ est, quòd alibi constituat cubile suum, ac τὴν ἀπόθεσιν τῆς θήρας, *repositorium prædæ*, quasi *penum* dicas. Quòd item in medio observat motum, quia illic faciliùs eum persentit: ut in architectura tignorum media leviori de caussa moventur. Siquid in casses inciderit, primùm telâ involvendo quasi vincula injicit: tum, si esuriat, exsugit: extra famem verò cadaver in penum effert: ac, quod oper[illegible] sum est, resarcit. Atque ita, ut ad eum Aristotelis locum Cæsar Scaliger annotavit, munia implet triplicia, boni geometræ, architecti, & œconomi. Hinc subdit Aristoteles, ut si tete injuriâ alicujus fuerit laceratum, non absistat ab officio œconomi; sed novam texat telam, atque id faciat mane & vesperi, quia Sole oriente muscæ, & insecta similia, exire solent: & occidente Sole repetunt loca, unde venere. Sic quoque fit, ut meridie tete habeat paratum, quando eadem maximè volitant. Major verò feminæ industria est. Nam, ut [illegible] Aristoteles, illa & texit, & venatur: mas ἐπαπολαύει· *partis una fruitur.* Addit Cæsar Scaliger: *Maris [illegible] aranei similes Flandris sint, qui otiosè agitant: muliere ne[illegible] exercent.* Aliud etiam sagacitatis [illegible] Aristoteles *e* adfert, quòd araneus [illegible], *cruribus præditus majoribus*, imo de loco se suspendat, [illegible] bestiolæ non metuentes sibi ab eo supernè [illegible] at qui minor est, cui minùs periculi est ne [illegible], super ore loco excubet, in exiguo se telæ foram[illegible] ltans. Nec in reti solùm [illegible] sed extra etiam r[illegible]ia, [illegible] bus; & quidem majoribus. Nam, ut [illegible] summâ celeritate os lac[illegible] adit in non [illegible] circumcurrens filis vincit; eoque sic obdu[illegible], buccas comprehendit, ac mordet [illegible] tice inter oculos.

Nec q[illegible] hactenus [illegible] um de apibus, [illegible], araneis, dictum nobis: eò sagacitat[illegible] & artem, d[illegible] cæteri, existimandum. Sane Ar[illegible] g [illegible] propensionem ad operan[illegible] bus ac for[illegible] buisset continuò [illegible] ἐπὶ ... ἐνέργειαν, [illegible]

a Ex dist. Cæs. Scal. cap 62 fol. 302.
b Ibid. sect. 3.
c Ad Arist. locum quæ[illegible]
d An. 1260.
e Ibid. [illegible] 306.
f Sect. 308.
g Lib. 9. Hist. An.

...ὡς εἰπεῖν, τὸ συγγενὲς τόπος. *Atque etiam industrii sunt crabrones, & vespæ: omnia denique, quæ cognata sunt.* Hinc addit de ingenio aranei. Cujus in nendo artificium etiam in bombyce conspicuum est. unde ea conjunxit Martialis lib. VIII, epigr. XXXIX:

Nec vaga tam tenui discurrit aranea tela:
Tam leve nec bombyx pendulus urget opus.

In hac bombycum tela præcipuè mirandum, quòd folliculum, cui involvitur, intra biduum pertexit: ac filum ejus tenue adeò sit, ut prope fugiat visum; tam fragile, ut in tractando eo cautione magnâ sit opus; & interim eò usque producatur, ut (Virgilianâ *a* imitatione sic dixerim)

a I Æn. vers. 372.

Urbem bombycis possis circumdare filo.

Erucæ item omnes, vel saltem, ut Aristoteles *b* ait, maxima earum pars, telam texunt, & involucrum sibi condunt: quam consuetudinem nesciunt apes, muscæ, & multa alia. Estque hoc artificium eo magis mirandum, quòd involucrum id penetrabile non sit frigori hiberno. Quod ipsi sæpe in hortis Batavis animadvertimus. Sed de hoc observationem adferam potiùs Cæsaris Scaligeri in Arist. V Hist. An. cap. XIX, sive ex Scal. dist. XVIII, sect. CCXIV: *Eruca net aranei more, atque folliculum in summis ramis contexit, in quo condit genituram. Ibi crescunt per hyemem tantâ pertinaciâ, ut etiam crudissimum gelu evadant. Cum enim hæc scriberemus, Garumna pene totus consisterat glacie: & tamen apertum folliculum: Soleque, quamvis imbecillo, exposita movebantur Idibus Januariis.*

b Lib. 5. Hist. An. cap. 19. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18 sect. 222

Nec in terrestribus solùm insectis sollertia se clarè exerit: sed etiam aquatilibus. Ut in stella marina: quam Aristoteles interdum *c* in ὀστρακοδέρμοις *d* reponit: verùm potiùs cum Rondeletio, & aliis magno numero, referam ad insecta, vel etiam zoophyta: præsertim cùm & ipse huic opinioni faveat Aristoteles lib. IV de part. Anim. cap. V. Cur verò insectis adscribant, facit, quòd & exsanguis sit, & incisuras (unde insectis nomen) habeat in quinque illis radiis, a quibus, ut Græcis ἀστὴρ, & Latinis *stella*, ac Germanis *meerstern*, sic Belgis *vijfvoet* nominatur. Solertia ejus in eo se aperit, quòd conchis immittat lapillum, vel is si desit, pedem suum inferat, ne discumbentes occludere se possint, eoque liberiùs carnibus vescatur: quale quid & de cancris, ac polypis, diximus cap. XII. De stellis verò marinis id refert Ælianus lib. II de Animal. cap. XXII, & Oppianus in II Ἁλιευτ.

c Lib. 5 Hist. Nat. cap. 15.
d Testâ obductis.

CAP. LXXIV.

Varia esse insecta, quæ parùm valeant phantasiâ, vel memoriâ: inque his esse vermes; item muscas, & pyraustas. Imo & insectis morum esse vitia: ut fucus inertiam; impietatem erga parentes scorpionibus, & araneis. Insecta dormire: parum interim firma esse duo Aristotelis pro opinione hac argumenta. Cur non avolent gallinæ, si de noctu lumen admoveris. De veterno bombycum, priusquam exuvias ponant.

Nterim & insecta sunt varia, ac fortasse pars eorum longe maxima, quæ à vi sensûs interioris commendare nemo possit. Nam ut memoriâ valent apes: ita obliviosi sunt vermes; imò & muscæ. Quid mirum, quandò neutris etiam phantasia viget?

Pyraustæ [illegible] est stultitia, ut voluptate flammæ capta, non modò advolet, sed involet; aliisque exustis pereat. Hinc Æschylus:

Δέδοικα μωρὸν κάρτα πυραύστου μόρον.
Magis per stultum metuo pyraustæ exitum.

Q[illegible] adducunt Ælianus lib. XII de Animal. cap. VIII, & [illegible]bios Proverbio LXXIX.

Imò in[illegible] etiam in[illegible] moralium vitiorum simulachra. I[illegible] sunt fuci[illegible] unde Aristoteles, de apibus loq[illegible] li[illegible] v Hi[illegible]. Anim. cap. XXI *a*. Ὁ κηφὴν, μέγιστος μὲν πάντων, ἄκεντρος δὲ, καὶ νωθρός· *fucus apum omnium maximus, sine aculeo, iners.* Ac Maro IV Georg.

a Dist. Cæs. Scal. cap. 19 sect. 243.

Ignavum fucos pecus ——

De scorpionibus terrenis ita Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXVI *a*: Ὅταν τελειωθῶσιν, ἐκβάλλονται, ὥσπερ οἱ ἀράχναι, καὶ ἀποκτείνουσι τοὺς γονεῖς· *Illi ubi sunt perfecti, expellunt parentes, atque interficiunt: quod & in aranearum genere fit.*

a Secun. dist. Cæs. Scal. 27. hoc est, sect. 266.

Aranei quoque est ea, ut sic dixerim impietas, ut matrem, quò foveat incubantem, interimat; sæpe & patrem, dum is, ut conjugem in sobole adeò numerosa juvet, ipse etiam incubat. Auctor Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXVII *b*, & Plinius lib. XI, cap. XXXI.

b Secundum Cæs. Scal. 212. sect. 209.

Atque ista ex tam multis adduxisse suffecerit, ut liqueat, insectis non virtutum modò, sed vitiorum etiam, inesse simulachra. Priusquam verò recedamus a sensu interiori; aliquid etiam, ut in cæteris factum animantibus, dicendum de ejus cessatione ac quiete, quam somnum vocamus.

Insecta quoque dormire, illo probat Aristoteles lib. IV Hist. An. cap. X *c*, quòd quiescant, & ita quiescant, ut nullum moveant membrum: eoque somni in iis manifestius penè habeamus indicium, quàm piscibus ipsis; quorum pinnulæ, ac cauda, in somno moventur. Sed hoc argumentum magis est speciosum, quàm firmum. Nam quod pisces magis, quàm insecta, se motant in somno: id eo fit, quia elementum aquæ sit instabile, ac fluctuans. Illo etiam Aristoteles pugnat, quòd muscæ, aliaque insecta, si lumen admôris, immota persistant: quin potiùs uri se patiantur, quàm fugiant. Sin fortè non dormiant, lumen circumvolent. Sed vidit Cæsaris Scaligeri acumen, hoc argumentum non esse à dea Suada. Nam nec de die in conclavi se commovent, si ita occluseris fenestras, ut nullum admittatur lumen. Neque tamen dormire tum putandum. Præterea si gallinas, vel aviculas, capere noctu velimus, admovemus oculis tædam, vel malleolum, aut paleam flagrantem. Sic enim fit, ut licet non dormiant, non tamen avolent. In caussa est, quia solùm lucem, non aëra undique illustratum, vident. Idem verò de insectis dicere possumus. Certius videtur somni indicium, quod ibidem particulare Aristoteles ex apibus adfert: quæ interdiu murmurant, noctu silent. Ac idem quoque firmat alter philosophi locus lib. IX Hist. cap. XL. Verba ipsa apposuimus cap. LXXI. Quemadmodum & idem comprobatur à Marone, Plinioque: quorum de hoc verba retuli cap. proxime antecedenti. Somnum verò capiunt apes spiritu lassato. Nihil enim sensûs particeps non desiderat quietem. Fortasse & somnum hunc iis inducit gratus ille sonus, quando comedunt vesperi.

c Cæs. Scal. sect. 311.

Bombyces itidem dormire, ipse observavi: ac majori curâ liberi, in pueritia etiam, ut fieri amat, rerum talium non incuriosi. Somnus iis, sive veternus, tridui est; qui provenire solet die quaque decimâ. Nam exinde cibum denuo sumunt. Præclarè hanc rem descripsit Hieronymus Vida in opere Bombycis; quod *regem librorum Vidæ* nuncupat Cæsar Scaliger *d*. Inde hæc excerpsimus:

d In Hypercritico.

Sæpe etiam impastas averti pabula cernes.
Sopitasque gravi, veluti torpore, veterno
In tabulis. Hic parce metu, ne corpora morbus
Forte aliquis, gentemque lues invaserit ægram.
Hunc illis morem, natura hunc ipsa soporem
Addidit: indulgent somno, stratisque quiescunt.
Sopitisque dies alter transibit, & alter.
Cum vero expulerit noctem lux tertia rebus,
Consurgent, læsaque ad pabula nota redibunt.

Dormientes verò anteriorem corporis partem habent erectam: ac tales durant, donec, serpentium more, exuerint λεβηρίδα, sive senectam. Unde continuò subdit Vida:

Ergo illas tumidas jubeo observare (nec ingens
Nosse labor) ne improvisus sopor occupet: ultro
Signa dabunt ipsæ, & cælo capita ardua tollent.
Arrectæ, spernentque dapes: tum pigra notabis
Corda, animosque resides, insueta silentia mensis.

Ac

Ac postea etiam, quomodo, quæ vigilant, ab illis, quæ somno indulgent, separandi sint, docet. Ex hisce de insectorum aliis puto capi posse conjecturam.

Cap. LXXV.

De motu insectorum. Moveri ea videas, si contingas. Ut vasta etiam maria locustæ volando transmittant. Insectis propriè non esse πτέρυγας, sed πτίλα: Pliniumque, uti & Gazam, impropriè eis pennas tribuisse. Cur bina solum alæ sint datæ muscis; apibus, quaterna. Quæ κολεόπτερα dicantur: & quare Deus locustis tribuerit ἔλυτρον, sive integumentum, quo alas, velut vaginâ, recondunt. Idem locum habere in scarabæis, & melolonthe, sive chrysocantharo. Insecta varia ἄποδα, & quæ in pedes habentibus pedes numerus eorum variet. Insectorum nulla pedes pauciores habere senis: nulla plures iis, quibus quatuor sunt & quadraginta. Cur culicibus, & locustis, posteriores pedes dati sint longiores primis. Cur insectis concessus sit tantus pedum numerus: argueretque id reliqui corporis infirmitatem. De numero pedum in aquatilibus insectis: inque his etiam ἄποδα quædam esse. Tipullis unde nomen. Vermes ferventibus aquis innatantes citra noxam. Atque idem ranis quibusdam esse naturale. Aristotelis locus de gressu partium quarundam, postquam à reliquo corpore abscissa.

POst ea, quæ de sensu diximus; inque virtutum & vitiorum simulachris de appetitu etiam adspersimus; ordo tacitè nos ad motum vocat. Ubi ambigat aliquis, an & locomotiva facultas insit in chrysallide, sive aurelia. Sanè ἀκινητίζειν, hoc est, *nullum edere motum*, Aristoteles ait in quincto Historiæ Anim. cap. XIX *a*. Sed idem mox subdit, ἐὰν μὴ θίγῃ τις κινεῖται· *si in contingas, moventur.* Atque idem firmat Cæsar Scaliger; qui ad memoratum Aristotelis locum hæc annotavit: *Imus obscipatur gestu crusta durâ. Quæ quamquam articulorum discrimen non edat per incisuras: figuram tamen quasi capitis, & ventris locustæ, ac dorsi; inæqualemque crustæ mollitudinem, aut duritiam ventre ac dorso. Lectum nos folliculum a folso lepidus scidimus: tunc fætus ille palpitavit: intus secto invenimus per initia anni humorem lentum, crassiusculum, luteum: ineunte vere, vermiculos circumformatos.* Cur non experimento nunc credamus?

Uti verò motus vix in chrysallide comparet: ita contrà se luculenter exerit in aliis: sed nusquam magis, quàm locustis: a quibus Plinius ait lib. XI, cap. XXIX, *etiam longinqua maria transiri, continuatâ plurium dierum (quod maxime miremur) fame quoque, quam propter externa pabula petunt.* Sic ex Africa travolarunt in Longobardiam, anno IↃXCI, regnante in ea Agilulfo. Ex terris trans pontum Euxinum in Podoliam transmisere a. CIↃ IↃXXXVI.

Præcipua instrumenta, quibus in terris, vel aëre, moveantur insecta, pedes sunt, atque alæ: illi ad gressum, hi ad volatum. Nec tamen, ut aquatilia mittam, cunctis hæc terrestribus obtigere. Unde Aristoteli lib. IV Hist. Anim. cap. I insecta dividuntur in alata, & alis carentia. Carent iis formica, cimex, araneus, scorpio, lumbricus, multaque alia. Contra habent alas apes, muscæ, culices, locustæ, & similia. Alæ horum non sunt pennæ, ut in columba, aliisque avibus; sed membranæ siccæ: atque ut alæ in avibus πτερά, ita in insectis πτίλα vocantur. Plinius tamen scarabæos habere pennas ait. Sed propriè magis alas dixisset, quam pennas; licet Plinium etiam sequi non dubitarit Gaza: ut qui χρυσαλλίδας vocet *pennigeros papiliones*. Sed eo nomine censuram non effugit Cæsaris Scaligeri *b*. Quædam autem binas solùm alas habent; ut muscæ, culices: quæ ut efficere, quia non opus iis fuerit longè abire, victûs ergo. Aliis datæ sunt quaternæ; ut apibus: quibus ad victum longiùs evolandum.

Aliquibus item alæ obtigerunt duræ, ac membranaceæ; ut vespis ac cicadis: quibusdam molles, ac farinaceæ; velut papilioni.

Præterea quædam alas habent apertas; ut apes, muscæ, culices, cicadæ: quædam tutas, & quasi vaginà obductas, quam Aristoteles *a* ἔλυτρον vocat. Id quod verbum sonat *integumentum*. Nam ἔλυον est καλύπτειν, ut Proclo, & aliis, exponitur. Hujusmodi ἔχοντα ἐν ἐλύτρῳ τὰ πτερὰ *b*, ut Aristoteles loquitur, unicâ etiam voce vocantur κολεόπτερα, vel κολεόπτερα. *Vaginipennia* aliqui reddiderunt. Tales sunt locustæ; quibus, ob alarum fragilitatem, Deus dedit, in quo recondant alas; sicut quando sedent, non videantur sedere. In his etiam ab Aristotele reponuntur μηλολόνθαι, & κάνθαροι: ubi quid sint scarabæi; μηλολόνθη verò, teste Hesychio, est γένος κανθάρου, *genus scarabæi*: vel potius, ut est apud scholiasten Aristophanis, ζωύφιον χρυσίζον κανθάρῳ ὅμοιον· *animalculum coloris aurei, scarabæo simile.* Unde & videtur esse idem, ac χρυσοκάνθαρος. Μηλολόνθη autem Polluci μηλολανθη, qui & sic dici ait, διὰ τὸ ἐπὶ τὰ ἄνθη τῶν μηλεῶν φέρεσθαι, *quia advolet, & insideat mal..., cum florere incipiunt.*

Nunc videamus de pedibus. Ab his istiusmodi est insectorum divisio. Alia pedibus sunt prædita, alia sunt ἄποδα *c*: quæ divisio & in terrestribus, & in aquatilibus, habet locum. Ex terrestribus enim pedes habent formicæ, scorpiones, erucæ, aranei &c. non habent limax, & vermes nascentes in animantibus, plantis, fossilibus. *Numerus pedum*, ut Plinius *d* ait, *impar nulli est.* Nempe id gressum impediret, cujus gratiâ dati sunt. Mirè autem numerus variat. Minimùm interea senos habent; ut formica, pediculus, pulex. Quædam octo; ut scorpius, araneus *e*. Quædam duodecim, ut plerique vermes, juxta Plinium *f*. In his, quæ Aristoteli non vocantur certo nomine, sed simpliciter dicuntur *g* κάμπαι, αἱ κυματισμῷ τῇ πορείᾳ, hoc est, *erucæ, quæ undatim incedunt.* Hæ sex pedes habent anteriores; totidem posteriores; in medio ventre nullos: his pedibus, ut Aristoteles *h* ait, συνεβαίνουσι τῷ ἑτέρῳ καμπτόμεναι ἐπιβαίνουσι: quod Gaza reddidit, *parte innitentes priore contrahunt sese, adducentes posteriorem, arcuatimque incedunt.* Cæsar Scaliger veriùs, & simpliciùs, *egressa, alterà parte curvatâ, promovent.* At quatuordecim pedes sunt erucis; nec non bombycibus, quorum duo postremi maximi, hinc sex minores, minimi sex primi. Quædam etiam numerum istum exsuperant: ut onisci sive aselli, qui sub hydriis stabulantur, Belgis *pissebedden*: scolopendræ, quæ iisdem *lange oorwormen*: item iuli, quos *multipedas* Plinius nuncupat; sed sic ut cum asello, & scolopendra, confundat. Iulo esse quadraginta quatuor pedes, prodidit Cardanus lib. VII de Rerum Variet. cap. XXVIII.

In illis sex pedum prima duo crura sunt minora, media his majora, postrema sunt maxima, quæ Aristoteles vocat πηδάλια: hoc Gaza reddidit *gubernacula*. Et sanè πηδάλιον navis clavum significare solet. Ita igitur Aristoteles vocârit eos pedes, quia ut navis motus gubernatur clavo: sic motus sive saltus insectorum dirigatur pedibus postremis. Nisi simplicius sit dicere cum Cæsare Scaligero *i* πηδάλια hic valere *saltacula*, ἀπὸ τοῦ πηδᾷν, *salire, saltare.* Postremorum enim flexu, quæ alis carent, se vibrant ad saliendum: ut alia ad avolandum. Liquet id utrisque ex culicibus, & locustis. Plinius lib. XI, cap. XLVIII: *Quæ insectorum pedes novissimos habent longiores, saliunt ut locustæ.* Nimirum pedes postremos inflecti opus, ut eorum innixu se elevent è terra. Vide Aristotelem lib. IV de Part. Animal. cap. VI. Ubi &, cur insecta quædam tantum acceperint numerum pedum, hanc adfert rationem, quòd frigidæ sint naturæ, eoque necesse fuerit facilioris motûs gratiâ, ut magis sit pedum copiâ. Sanè & Cardanus, loco ante memorato, ait, quòd iulis pedes obtigerint XLIV, id potiùs imperfectionis videri. Quippe plurimis eos ob debilitatem eguisse. Quod si qua ex insectis sint imbecilliora, ac paucos nihilominus pedes habent; ea fere accepere alas, ut si defectum illum supplerent. Hæc de pedibus terrestrium.

a Sive ex distinct. Cæs. Scal. cap. 19 sect. 214.

b Comment. in lib. 5 Arist. Hist. An. c. 19 sect. 214.

a Lib. 4 Hist. An. cap. 7. sive Cæs. Scal. cap. 6. sect. 223.

b Quibus pennarum, tutela, causa, superveniunt crustæ: ut reddidit Gaza.

c Simpedibus.

d Lib. 11. cap. 48.

e Plin. ibid.

f Ibid.

g Lib. 5 Hist. anim. cap. 19.

h Ibid.

i Comment. in Arist. lib. 4 Hist. An. cap. 6. sect. 227.

Iidem in aquaticis insectis alia, ut [illegible] pedes habent; alia carent. P[illegible] quædam habent sex pedes, ut muscæ fluviatiles, quas describit Rondeletius; cantharides aquatic[illegible], cimicibus & magnitudine pares & form[illegible]; [illegible] pullæ sic dictæ, quia degant circa τὰ πέφ[illegible] est, ut Hesychius exponit, τὰ [illegible] in quibus [illegible] mira pollent celeritate: unde Varro Bimarco *b*:

—— Ut levis
Tipulla [illegible] frigidas transit lacus.

Et huc quoque respexit Plautus Persâ act. II, sc. II:

—— Omne [illegible] lena levifida:
Neque tipulla levius pondus est, quam fides c lenonia.

Aliæ plures senis pedes habent; unde *multipeda* dicuntur; ut sunt pulices, & pediculi marini; item œstrus, sive asilus: adhæc scolopendræ marinæ, terrestribus, quæ *centipeda* vocantur, vel pares, vel impares.

Pedibus c[illegible] et vermis Indi fluvii, sex cubitorum, de quo Ctesias: item [illegible]λλα, sive hirudo marina: adhæc vermes Patavini, qui in ferventibus aquis è terra erumpentibus vivunt illæsi, ut proditum Bernardino Scardeonio in Antiq. Patav. *d*. Et verisimilius hoc facit, quòd Paullus Jovius lib. XXXII Historiarum sui temporis narrat, in Pannonia stadiis fere XII ab urbe Buda ranas ingenitas sine damno innatare in aquis è terra scaturientibus, usque adeò ferventibus, ut vix possis pedem immittere, ac lanui in eo facile depilent sues.

Quæ diximus, pertinent ad gressum, aut volatum totius insecti. Gradiuntur verò & quædam partes præcisæ. Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VII *e*: Ὅσα [illegible] μακρὰ ἢ πολύποδα ἐστι, πολὺν χρόνον ζῇ διαιρούμενα, καὶ κινεῖται τὸ ἀποτμηθὲν ἐπ' ἀμφότερα τὰ ἔσχατα. καὶ γὰρ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν *f* (sic legit Gaza, naturæ sanè convenientius, quam est in vulgatis codd.) πορεύεται, καὶ ἐπὶ τὴν οὐράν, οἷον ἡ καλουμένη σκολόπενδρα. *Longiorum autem, & quæ multis moventur pedibus, partes præcisæ diu vivunt, moventurque ad utrumque extremum, ac tum ad caput tum ad caudam: ut quæ scolopendra appellatur.* Caussam rei tam mirandæ petere oportet ex iis, quæ capite LXVIII dicebamus, cùm de duratione vitæ ageremus.

Cap. LXXVI.

Insecta etiam moveri spiritu; verum non foris adveniente, sed congenito. Non tamen respirare, cùm pulmonibus careant, atque etiam corde. Interea refrigerari; idque perspiratione aeris non attracti, sed admissi. Nam ut corde, & sanguine careant; aliquid tamen habere, quod proportione iis respondeat. Cur insecta moriantur oleo imbuta, præcipue si eo illitorum caput Soli exponatur. Quare eadem reviviscant, ubi acetum adsperseris. Quamobrem idem contingat aquâ suffocatis, postquam cinerem iis imposueris. Unde sit, quod insectorum alia aquis suffocentur; alia in iis solis vivant.

HÆc de [illegible]ssu, ac volatu, sive integri corporis, sive etiam mutili. Nunc de spiratione dicam; quæ & ipsa certarum est partium motus. Non ejus penitùs expertia esse insecta, docet nos Aristoteles lib. de Somno & Vigilia *a*: Τὰ σύμφυτον πνεῦμα ἀναφυσώμενα, καὶ συνίζοντα φαίνεται. Δῆλον [illegible] τοῦτο ἐπὶ τῶν ὁλοπτέρων· οἷον σφηκῶν, καὶ μελιττῶν, καὶ [illegible] μυιῶν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. *Spiritus quidam attolli vicibus, & [illegible] idere cernitur. Quod facile deprehendi p[illegible] bu[illegible] ut sunt vespæ, apes, muscæ, & id [illegible] genus alia [illegible]* [illegible]ler us hoc explicaturus ad[illegible], non move[illegible] animal [illegible] spi[illegible]um vel in[illegible]tendi [illegible]e, cumque [illegible] in respirantibus esse foris acce[illegible]; in non [illegible]bus, ut insectis, esse [illegible], [illegible] c[illegible]. Ut [illegible] tur insecta no[illegible] spi[illegible] pulmon[illegible]c[illegible], [illegible]rat oris instrumento [illegible] cordis experti[illegible], [illegible] randi [illegible] est respirati[illegible] non tamen sp[illegible]gandum, [illegible] spiritum attolli & leprimi [illegible] licamus: sed alius hic est refrigerandi modus, quo [illegible] erantur veris aer [illegible] per poros corporis adm[illegible]. Quæ & B. Basilii sententia est Hex. Homil. VIII. Di[illegible]s esse [illegible] sangui[illegible]; eaque non egere refrigeratione, ac proinde nec spiratione. Sed obstat huic sententiæ, quòd pro corde habeant aliq[illegible] ἀνάλογον *a*: ut & [illegible] sanguini acceperunt succum [illegible]m. Horum igitur grana opus fuerit, fr[illegible] qu[illegible] oc[illegible]ue. dimiti[illegible]. Et quòd inse[illegible]a vivunt jam diss[illegible]a, [illegible] videtur, parte etiam eas aëra & recipere, & admittere. Vide Aristotelem libro de Somno ac Vigilia; [illegible] de Respiratione: Plinium quoque lib. XI, cap. III. At [illegible], non hæc tam solida esse, quàm al[illegible] patet. Esto enim, ut quædam insecta externo egeant ae[illegible] ad refrigerandum; ut calidiora illa, apes, pityocampæ, cantharides: nihil hoc tamen ad frigidiora illa pertinere, quæ sunt prope omnia. Sed enim facile isti occurras. Utcunque enim frigidiora minùs indigeant non dico respiratione, sed perspiratione: non tamen perspirationis omnino sunt expertia: ut indicio est, quòd oleo tinctæ moriantur. Nam unde hoc esse putemus, nisi quòd spiratio deficit, omnibus spirandi meatibus occlusis? quod ob angustiam in animalculis istis facile fit. Hinc Plinius lib. XI, cap. LIII: *Quæ insecta appellavimus, omnia olei adspersu necantur.* Ælianus lib. IV de Anim. cap. XVIII: Τὰ ἔντομα φθείρεται, εἰ ἐλαίῳ τις ἐπιχρίσειεν αὐτά. *Insecta perduntur, si quis oleo inunxerit.* Rationem adfert Alexander Aphrodisiensis problematum lib. I, cap. LXIV: Διὰ τί μέλιτται, καὶ μύρμηκες, καὶ μυῖαι, καὶ καθόλου πάντα τὰ ἔντομα ζῶα, ὑπὸ ἐλαίου ἀποθνήσκει; Διότι τὰ ἀναπνευστικὰ στενὰ τούτων, καὶ τὸ ἔλαιον γλίσχρον ὂν ἐμφράττει· καὶ οὕτως ἀποθνήσκει. *Cur apes, formica, musca, atque in universum omnia ab oleo pereunt insecta? Quia spirandi meatus iis sunt angusti: oleum autem, quoniam lentum est, omnium spiritui occludit viam. Quod cum fit, pereunt.* Quando id præcipue contingat, Aristoteles refert lib. VIII Hist. Anim. cap. XXVII: Πάντα τὰ ἔντομα ἀποθνήσκει ἐλαιούμενα· τάχιστα δ' ἄν τις τὴν κεφαλὴν ἀλείψας, ἐν τῷ ἡλίῳ θῇ. *Intereunt insecta omnia oleo inuncta: sed celerrime, si capite illito exponantur Soli.* Similiter Plinius lib. XI, cap. XIX: *Oleo quidem non apes modo, sed omnia insecta exanimantur: præcipue si capite uncto in Sole ponantur.* Nimirum, oleo Soli exposito, id tenuius fit, eoque altiùs penetrat meatus. Sed eadem insecta, si aceto adspergas, quasi reviviscunt. Videlicet acetum absterget. Etiam, si humore fuerint suffocata, à morte revocaveris, cineribus impositis. Quippe calore eorum priùs humor extenuatur, mox plane consumitur; unde, poris plane reseratis, spiritus liberum habet exitum. Sed hæc loquimur de insectis terrestribus. Aquatilia enim insecta non suffocantur aquis, quandoquidem non nisi in illis vivunt. Dispar est conditio ob temperiem diversam. Terrestria aëreum; aquatilia aqueum exigunt humorem: ac aquatilia non refrigerii modò, sed etiam alimenti caussâ.

Cap. LXXVII.

Apes sonum edere spiritu innato ad membranulam, quæ præcinctiora obtenditur, alliso. Quam variè præcinctoriam illam nuncuparit philosophus. Aristotelis locus enarratus. Duplex insectorum [illegible]nus, murmur, & cantus; estque sonus is vel ab [illegible] innato alliso ad membranam incisuræ proximam; vel ab aere externo alis, aut cruribus, attritio. Cicadæ impropriè dicuntur ᾄδειν, vel etiam λαλαγεῖν: propriè autem τερ[illegible]ειν, vel laxius Latinis sonare ac resonare. Quæ cicadæ ἄχεται, quæque τεττιγόνια vocentur. Ἄχεται non mutas esse, sed canoras minus. Unde it, quod cicadæ Rhegina, & Locrenses, si alter in alterarum agrum transferantur, desinant [illegible] vocale. Cur ranæ C[illegible]enaicæ non coaxent. Quare ci[illegible]adam m[illegible] m[illegible] [illegible]ariant feminæ. Quamobrem [illegible] æstivum [illegible] [illegible]ent, ac imprimis tempore meridiano. Non ore, [illegible] sub[illegible] sonum eder[illegible] [illegible] spi-

spiritu ad memoratam antea pelliculam: & cur cum idem fiat à muscis, & vespis, sonus tamen nullus audiatur, quando sedent. Quòd tam dispar sonus alis reddatur, id à diversa adeò alarum natura provenire. Pluris ἀντιλογία, nunc cum Aristotele dicemus, locustas sonum edere feminum attritu; nunc stridere eas dentes conterendo. Perperam apud Theocritum ἀκρίδας reddi cicadas: & quid errori huic occasionem præbuisse videatur. Quâ parte resonent grylli.

ASpiratione nunc veniam ad sonum, quem reddunt insecta. Nam ut ad motum spiratio, sic ad spirationem sonus refertur. Spiritu enim & apes sonant; non dixero illo foris arcessito, forasque emisso, ut in respirantibus; quæ vocem edunt gutture quidem ad vocales concurrente, ad consonas verò linguâ, & labris: sed ab innato spiritu: de quo discrimine paullo antè adducebamus verba Aristotelis ex libro de Somno, ac Vigilia. Continuò autem sequitur apud philosophum modus ille, quo innatus iste spiritus bombum sive sonum efficit: Διὸ καὶ βομβεῖν φαίνεται τὰ πτερωτά, ὅταν κινῆται τῇ τρίψει τοῦ πνεύματος προσπίπτοντος πρὸς τὸ ὑπόζωμα τῶν ἐντόμων. *ideirco alas habentia edunt bombum, cum se movent, attritu spiritus ad præcinctum allidentis.* Sententia est, insecta dare sonum spiritu illiso ad membranulam illam, quæ obtenditur præcincturæ. Hanc enim pelliculam Aristoteles eo in libello nunc διάζωμα, nunc ὑπόζωμα appellat: uti & alibi vocat ζῶμα, ζωστῆρ, & περίζωμα. Eundem soni modum docet nos libro de Juventute, & annexis, part. ult. quæ est de Respiratione: ubi tradit, his animantibus corpus sub præcinctura distingui, quo per tenuiorem membranam refrigerentur: bombumque fieri τρίψει τοῦ ἐμφύτου πνεύματος πρὸς τὸν ὑμένα· *attritu spiritus innati ad pelliculam.* Illustrat deinde hæc similitudine petitâ à ludicro puerorum; qui calamum inflatum perforatum apponunt ad eam pelliculam, ad quam spiritus inflantium allidatur. Et sanè tibicines etiam foraminibus tibiæ variè imponunt digitos, ut allisione ad eos, pelliculæ vicem præstantes, varia oriatur harmonia. Sed non alius illustrior est locus,* quàm lib. IV Hist. Anim. cap. IX *a*: ubi primò negat, insecta habere vocem. Nam, inquit, ea à pulmone per guttur proficiscitur; linguâ autem, & labiis, articulatim formatur. Atqui insecta, quia pulmonibus defecta, non respirant: ac proinde neque vocem edunt; sed tantummodo sonum: quæ vox multò est generalior; ut diximus etiam lib. III, cap. XXVII, & XLIV. Atque ex his colligit, τῷ ἔσωθεν ψοφεῖν τῷ ἔσω πνεύματι, οὐ τῷ θύραζε· *insecta sonare interiori spiritu, non foris admisso.* Sive, *spiritu insito, non foris arcessito.* Quem tamen locum aliter cepit Cæsar Scaliger: quando reddit, *admisso spiritu sonant, non emisso.* Verùm non dubium, quin τὸ ἔσω πνεῦμα idem sit, ac σύμφυτον: uti τὸ θύραθεν idem ac τὸ θύραζε. Atqui σύμφυτον non est foris admissum, sed *congenitum, innatumque.* Saltem σύμφυτον non est *externum*, interque alas forìs elisum. Quare, si placet intelligere spiritum foris advenientem; id sic capere oportebit, sonum fieri spiritu foris sponte in corpus illapso, atque ita intus ad membranam proximè subditam incisuræ attritum fractumque. Sed ad Aristotelem redeamus. Is duplicem deinde sonum facit: quippe insectorum alia ait βομβεῖν *b*, ut apes, ac vespas: alia ᾄδειν *c*, ut cicadas. Addit deinde, Πάντα δὲ ταῦτα ψοφεῖ τῷ ὑμένι τῷ ὑπὸ τὸ ὑπόζωμα, ὅσων διῄρηται· *Universa autem sonum cient membranâ, quæ obtenditur ad incisionem præcincturæ.* Hinc ostendit, duplici motum, in illum ab spiritu incluso, qualis apium est; & alterum ab exterioris corporis motu: qui duplex, vel ab alis, vel à cruribus; uterque ab attritu. A cruribus, ut in locustis; de quibus sic inquit: Αἱ δ' ἀκρίδες τοῖς πηδαλίοις τρίβουσαι (ποιοῦσι) τὸν ψόφον. Quod Gaza vertit: *Locustæ suis gubernaculis atterentes sonant.* At meliùs fortasse, ut ex superiori capite liquet, Cæsar Scaliger: *Locustæ autem saltatoriis cruribus affricatis sonum faciunt.* Ab alis verò, ut in muscis, & apibus; quæ, sese attollendo, alas dilatant, atque ita sonum dant.

a Ex Cæs. Scal. dist. 267.

b Murmurare.

c Canere.

Quæ hactenus de insectis ex Aristotele dicebamus, eadem Plinius enarrat lib. XI, cap. LI: *Vocem non habere, nisi quæ pulmonem, & arterias habent, hoc est, nisi quæ spirant, Aristoteles putat: ideirco & insectis sonum esse, non vocem, intus meante spiritu, & incluso sonante: alia murmur edere, ut apes; alia cum tractu stridorem, ut cicadas. Recepto enim ut duobus sub pectore cavis spiritu, mobili occursante membranâ intus, attritu ejus sonare viscera, sat notum est. Cætera simul cum volatu & incipere audiri, & desinere; ut muscas, apes. Sonum enim attritu, & interiore aurâ, non animâ, reddi. Locustas pennarum & feminum attritu, creditur sanè.* Ubi videmus, quatuor insectorum genera sono discrepantia referri, caussas etiam discriminis exponi. Ea insecta sunt, apes, cicadæ, muscæ, & locustæ. Verùm non idem, quod Aristoteles, ac Plinius, de iis retulere, cæteris etiam vitium fuit. Præterea alia etiam de sono earum in considerationem veniunt. Quocirca de quatuor istis, & aliis nonnullis, paullò distinctiùs dicemus.

Ordiar à cicadis, quia illud habent eximium, quòd qualicunque homines cantu oblectent. Atque hoc nomine celebrat eas magnus Mediolanensium antistes B. Ambrosius lib. V, cap. XXII: *Quàm dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena! quarum cantibus medio æstu arbusta rumpuntur.* Ubi respicit illud III Georg.

Et cantu querulæ rumpunt arbusta cicadæ.

Et *rumpuntur* etiam est in mellificio Ambrosiano Bartholomæi Urbinatis episcopi: qui anno vixit CIƆCCCC XII: ut est apud Philippum Bergomatem *a*. Quod indignum foret referri, nisi vidissem, qui *corrumpebantur* ineptè reponerent. Continuò inde subdit Ambrosius: *Eoque magis canora meridianis caloribus, quo puriorem aerem id temporis attrahunt spiritu, cantus resonant clariores.* Sed Ambrosio objectes, non bonos cantores, verùm malos poetas, cicadis fuisse comparatos: qua de re ex Simonide diximus lib. IV Oratoriarum Instit. cap. VI, sect. XII. Huic sic occurrimus, ut raucus sit eorum cantus, eoque insuavis præ illo lusciniæ, vel etiam à poetis attributo oloribus; quibus poetæ boni conferuntur: plus tamen habere suavitatis, quàm aliis est insectis; uti apibus, vespis, crabronibus. Sanè si accuratè loquendum, cantus dici nequit. Ac propterea cautè Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. IX non ᾄδειν *b* ait, sed ᾄδειν λέγεται, *canere eas dicitur.* Quemadmodum nec proprius est sermo, cùm eas λαλαγεῦν ait Theocritus Idyll. Z. Quippe λαλαγεῦν est à λαλαγῇ, hoc à λαλάζω, illud à λαλῶ: quod propriè est *loquor*: ac fortasse per reduplicationem venit ab Hebræo לע, quod est *guttur*, formandæ vocis instrumentum. Cicada verò non loquitur, nec gutture sonum edit. Quare nec λαλαγεῖν propriè illi tribui videtur. *Fritinnire* illas ait minimè vetus scriptor carminis, quod Philomelæ nomen præfert, ineptèque inter Ovidiana reponitur. Varroni verò Virgulâ divinâ *c* minutarum avium pulli *fritinnire* dicuntur. Quare & hoc proprium sit respirantium. Maro *d* itaque maluit de cicadis voce uti generali:

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

Præcipuè autem sonant æstate, ac diebus potissimùm canicularibus: ut ex Anania, Jamborum scriptore, traditum Athenæo lib. VII. Auctumno is cantus desinit. Caussam ejus inferiùs referam. Nec omnes æstate canunt: sed majores, quæ Aristoteli *e* vocantur ἀχέται, quasi ἠχέται; ut apud Hesiodum in ἔργοις legas, ἠχέτα τέττιξ, *vocalis cicada*: nempe ab ἠχῶ, *sono*. Minores eidem dicuntur τεττιγόνια, aliis τεττιγόνια: hoc video ab his *cicadastros*, ab illis *cicadellas*, vertı: utrumque, ut censeo, appositum, & omnino ἀναλόγως *f* factum. Minores istæ statuuntur ἄφωνοι, sive *mutæ*: quod cautè capiendum. Nec enim planè non canunt: sed sunt, ut Plinius *g* de iis refert, *minus canoræ*. Quare dispar statio Locrensium, & Rheginarum: quarum illæ in Rhegino, hæ in agro silent Locrensi, licet ripæ fluminis medii nec jugeris spatio distent: ut Ælianus *h* scripsit. Cujus ratio à sexu peti nequit, sed ex eo, quia temperies loci variet. Ut similis in hasce insectis

a In Chronico Supplement.

b Canere.

c Apud Nonium in Fritinnire.

d Ecl. 2.

e Lib. 5. Hist. An. cap. 30.

f Formatione aliarum vocum convenienter.

g Lib. 11 cap. 26.

h Lib. 5 de An. cap. 9. Vid. & Plinium lib. 11. cap. 27.

ctis ratio sit, ac ranis *a* Seriphiis: quæ sunt mutæ ob aquæ nimium humorem. Nam siquis in aquas transferat crassiores, fiunt vocales. Nec ranæ Cyrenaicæ *b*, ut cum Marone *c* sic loquar, loquaces sunt; idque ob aquæ amaritiem. Autor de utroque Theophylactus Simocattus problemate physico XVIII. Sed à propria intemperie est, quòd in cicadis mares canant, feminæ non item: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXX *d*, Plinius lib. XI, cap. XX, Ælianus lib. I de An. cap. XX. Et convenit hoc Hesychii: Ἀχέται, ὁ ἄῤῥην τέττιξ ὁ λαλίστατος· *Acheta cicada mas, qui maxime loquax.* Aliis placet, ἀχέτας, & τεττιγόνια, non sexu, sed magnitudine, & voce, distingui. Sed solos mares canere, vulgus etiam rusticorum ait: quod in talibus non est aspernandum: præsertim ubi etiam ratio pro iis facere videtur. Nam cantus est à spiritu vegetiore; qualis potiùs maris, præsertim magnitudine præcellentis. Sin & quædam femellæ canunt, hæ quasi viragines habeantur. Ac jam olim rationem illam attulit Theophylactus Simocattus problemate physico XIII: ubi ait, cicadam videri Pythagoræ discipulam: ac caussam hanc silentii esse, quòd ea sit mare humidior, & frigidior; licet alioqui & mares satis frigidi sint temperamenti. Unde est, quòd canere demum incipiant circa solstitium: præterea meridie quidem, cùm intensior est calor, valde sint vocales; at sonare desinant Sole occidente.

a Plin. lib. 8. cap. 58.
b Ibid. & apud Aristotel. Admir. Audit.
c 3 Georg.
d Sive ex distinct. Cæs. Scal. cap. 24 sect. 279.

Quomodo cicadæ canant, ne inter veteres quidem convênit. Imperiti ore id fieri censent. Sed obstat, quòd etiam canant capite præciso: ut traditum Alberto Magno lib. XXVI de Anim. & Cardano lib. VII de Varietate Rerum, cap. XXVIII. Alii putant, concussione alarum, quas nactæ quaternas, reddi sonum. Hinc Sappho apud Demetrium Phaler. *e.* Πτερύγων δ' ὑποκακχέει λιγυρὰν ἀοιδάν. *Sub alis autem funditat argutam cantilenam.* Imò Hesiodi etiam est in Ἔργοις *f* lib. II:

—— Καὶ ἠχέτα τέττιξ
Δενδρέῳ ἐφεζόμενος λιγυρὴν καταχεύετ' ἀοιδὴν
Πυκνὸν ὑπὸ πτερύγων.
—— *Et canora cicada,*
Arbori insidens, stridulum effundit cantum
Frequenter sub alis.

e Pag. 130. edit. Florent. sive Morellianæ pag. 63.
f vers. 580.

Quem ad locum hæc scholiastes ejus, Proclus Diadochus *g*: Ὁ τέττιξ ᾄδει, ὑπὸ τῶν πτερύγων τρίβων ἑαυτόν, καὶ τὸν ἦχον ἐκπέμπων· οὕτω γὰρ αὐτὸν ᾄδειν φασί· *Cicada canit sub alis, atterens seipsam, & sonum emittens. Sic enim canere eam ajunt.* Nec multum abit Horapollo, qui lib. II, cap. LV ait, eam διὰ τῆς ῥάχεως φθέγγεσθαι, *dorso resonare.* Sunt & aliæ aliorum de cantu hoc opiniones. Nobis ob ea, quæ antea adduximus, persistere animus est in sententia ex Aristotele, Plinioque, superiùs adducta. Nempe ut sonus fiat à spiritu intus allidente ad membranam præcincturæ obtentam. Quem modum etiam assignavi lib. III, cap. XXVII.

g Pag. 133. edit. Raphaleng.

Quæreat aliquis, si hæc ita sunt, cur muscæ, & vespæ, non edant sonum, nisi volantes; cicadæ etiam sedentes. Nempe cicadis est caloris paullo plus. Itaque spiritus iis insitus memoratam ad pelliculam sæpius, ac vehementius, impellitur: unde sonus ejusmodi, quem liceat audire. At muscæ, & similia, sunt frigidiora: ut sonus audiatur quidem, cùm vehemens intus motio est, uti quando volant: at si sedeant, quia exilis tum is motus, eò vel sonus fit nullus, vel saltem non ejusmodi, ut ab homine possit sentiri.

Imò si Cæsarem Scaligerum audimus, quod de muscis dictum, in apibus etiam locum habet. Nam hac parte, quod rarò facit, deserit Aristotelem, ac ab iis quoque, non spiritu intus alliso; sed alarum agitatione, sonum reddi ait. Vide eum adversus Cardanum Exercitat. CCLXXIII. Verùm quid si dicamus ambo ista in apibus concurrere?

Sed quicquid de apibus sit, saltem insecta quædam alis resonant. Cur verò id aliæ magis aliis faciant, ab alarum diversa pendet natura. Quod eidem Cæsari Scaligero egregie ostensum Commentario in Aristotelicam Animalium Historiam lib. IV, cap. IX, sect. CCLXVII. Nempe alæ papilionum, ob mollitiem, sonum edunt nullum; illæ muscarum, aliquem, quia membranaceæ sunt; majorem crabrones, propterea quòd iis sint duriores; maximum scarabæi, quia crustaceæ. Culices interim tenuem, & acutum, ob alarum angustiam.

Nunc videamus, quod extremo loco cùm Aristoteles [illegible], tum Plinius quoque: qui in verbis quidem superiùs allatis cum philosopho consentit; sed a se ipso abit lib. XI, cap. XXXIX, his verbis: *Vox locustarum proficisci ab occipitio videtur. Eo loco in commissura scapularum habere, quasi dentes; eosque inter se terendo stridorem edere, circa duo æquinoctia maxime; sicut cicada, circa solstitium.* Nisi dicere velimus, hic Plinium ex sua loqui sententia: ex aliena verò id facere, cùm illum tribuit sonum feminibus contritis: & ideo dixisse superiùs, *creditur sane.* Mirum verò, quòd in locustarum etiam sono putarint musicum quid inesse. Nam ut Maro dixit Ecloga IX:

—— *Sed argutos inter strepere anser olores:*

ita Theocritus Idyll. VII ait,

—— βάτραχος δὲ ποτ' ἀκρίδας ὥς τις ἐρίζω·
Sed velut rana quadam contra locustam contendo.

Ubi sic scholiastes Græcus: Τῶν ἀκρίδων εἰσί τινες, αἳ συρίζουσιν ἐναρμόνιον. *Locustarum quædam canunt harmonicum quiddam.* Id cùm absurdum videretur erudito Theocriti interpreti, ἀκρίδας maluit vertere *cicadas*: nempe quia de cicadarum cantu res notissima. Unde Maro, ut antè vidimus,

—— *resonant arbusta cicadis.*

Et credo, meminerat doctus ille vir, cicadas etiam de poëtis dici, licet non optimis; ut mox parebit. Verùm omnino ἀκρίδες Theocrito etiam sunt *locustæ*: quas sonum reddere, satis docent Aristotelis, & Plinii verba superius adducta. Et verisimile est, in Sicilia, (Siculus enim Theocritus erat) locustas quasdam magis fuisse aliis canoras. Nam mirum in modum variat vox insectorum pro locis, ubi degunt; quemadmodum diximus.

Gryllus quoque sonum edit: sed ut cicada, parte alvi fistulata; non, ut locustæ, feminum attritu; uti nec alis. Sic Scaliger Exercitat. CCLXXIII. Non igitur iisdem, ac locusta, instrumentis; quod traditum Julio Casseno Placentino; sed reprehensum etiam ab Ulysse Aldrovando *a.*

a Lib. 4 de insectis, cap 2.

CAP. LXXVIII.

Insectorum usus deinceps ostenditur: ac primum in cibo. Vesci enim iis non muta modo animantia; uti tum aves, in his gallinas Indicas, & vulgares; tum quadrupedes, velut ursos: sed homines ipsos. Sic olim comestas Græcis cicadas, maximè τεττιγομήτρας, & cicadas assas. Hodieque cicadas edi Americanis: imo & gryllos, ac locustas. Joannis Baptistæ in cibo fuisse, non ἐγκρίδας, ut in Ebionitarum erat Evangelio; non ἀκρέμονας, ut Hieronymo Montuo visum; non ἀχράδας, ut credere alii: verùm ἀκρίδας, prout recepta habet B. Matthæi lectio: ac voce eâ non plantarum germina intelligi, sed locustas: iisque Æthiopes, & alios Orientis, ac Libyæ populos, vesci solere, ex scriptoribus variis ostensum. Interea cibum hunc fuisse insalubrem, ex eo colligitur, quod gentes ἀκριδοφάγοι brevis essent vitæ, & misero mortis genere perirent. Variis in cibis vermes: & Afris, limaces.

HActenus spectavimus naturæ miranda in insectis, ac præcipuorum etiam adduximus caussas; ut ita facilius a caussis secundis mens humana ascendat ad Deum, naturæ ipsius auctorem. Nunc, ut in animantium factum cæteris, sic deinceps de multiplici loquar utilitate, quam ex insectis capere est. Vulgo aut nullus, aut parvus eorum usus apparet, quia non cedant in cibum. Negare tamen non possunt, multa iis vesci animantia. Sic aves penè omnes erucis capiuntur, ac vermibus terrestribus: papilio-

pilion[illegible] gallinæ Indiæ; imò [illegible] [illegible]stræ. [illegible] noxam [illegible] ita sit modus. P[illegible] est lib. x, [illegible] xxii: *Ut [illegible] ruge, [illegible], [illegible], pomi[illegible], & apilus cancris etiam, [illegible].*

Sed [illegible] dixeris, non de rationis exp[illegible], verùm homine duntaxat. At de hoc [illegible] tuo u[illegible]. Cicadæ [illegible] sunt ed[illegible]s præ[illegible] *[illegible]μητρα*, quasi *matrem cic[illegible]arum* [illegible]cas. Hæ[illegible], & pri[illegible]tiam cortex rumpatur [illegible] cicadæ [illegible] odeant gustu [illegible] ma. Ante c[illegible]tum acceptu[illegible] mares: à coitu feminæ; idque ob ova candida, quæ gestant. Sunt enim illa [illegible] pergrata. Quorum auctor Aristoteles lib. v Hist. Anim. [illegible] xxx *a*. Etiam Antiphani Comico in Oenomao, sive Pelope, inter [illegible] *[illegible]* *cicadæ af*[illegible], ut [illegible] re est apud Athenæum lib. iv *b*. Aristophanes item in Horis, apud eundem Athenæum lib. ix *c*, inter cibos hieme venales refert cicadas. Plinii quoque est de iisdem lib. xi, cap. xxvi: *Gentes vescuntur [illegible] ad Orientem; etiam Parthi opibus abundantibus.*

In India item Occidentali in populo Carabi, & juxta sinum Darienum, & in Uraba, cicadis vescuntur, tum siccis, tum salitis, quemadmodum testantur, cum alii, qui regiones eas descripserunt, tum Gonsalvus Oviedus. Atque addit, sine eo sporti integris vel pretio divendi, vel mercibus aliis commutari. Nec de cicadis modò id refert, sed gryllis etiam, & locustis. Est verò gryllus non scarabæi genus, ut Plinius putavit: non locustæ, ut traditum aliis: imò nec cicadæ, sed propiùs tamen accedens; quippe cantu non multùm absimile, nec forma, aliis exceptis. Vocant Belgæ *[illegible]kel*, vel *nachtkrekel*. Valde enim eos ratio fugit, qui sic cicadam interpretantur; cùm id animalculum terris Belgarum vix reperiatur.

Locustæ verò vetustis etiam temporibus in cibo erant. Ut Joannis Baptistæ Matth. iii, 4, Ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες. Quamquam non ignorem, in Ebionitarum Evangelio non ἀκρίδες fuisse, sed ἐγκρίδες, ut Epiphanius *d* testatur. Est verò ἐγκρὶς bellarium in oleo, & aqua coctum, ut proditum Athenæo lib. iii *e*, & imprimis lib. xiv *f*, ubi Stesichori ista promit:

Χ[illegible], καὶ ἐγκρίδας,
Ἄλλα τε πέμματα, καὶ μέλι χλωρόν.
Alicamque, & encridas,
Aliaque bellaria, & flavum mel.

Habes & eam vocem apud LXX: puta Exod. xvi, 31, & Num. xi, 8. Sed profectò, quomodo austeræ vitæ, qualis illa Joannis Baptistæ erat, a[illegible]mentum fuerit, quòd placentis, vel id genus vesceretur bellariis? Alii igitur aliter legere jubent: ut Hieronymus Mo[illegible]nus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus ordinarius libro de Sanitate tuenda cap. iii. *Pro ἀκρίδες*, inquit, *καρίδες, lubrico lapsu, quantum opinor, suppositum est Matth. iii in Divi esca Joannis.* Sed dictum creditu, ei pro cibo fuisse ramos prægrandes, vel etiam virgulta; ut illam vocem reddidit B. Hieronymus in Esaiæ cap. xiii. Præterea in nullis codd. MSSis id invenias, nec meminere ejus lectionis veteres ulli. Ut neque reperias, quæ aliorum suspicio, ἀχράδας: quod *[illegible] ἄγριον ἀπίου g*, Aristoteli, Dioscoridi, aliis, etiam Columellæ lib. x. Non abeundum itaque à recepta, ac constantissima l[illegible]e, quæ est ἀκρίδες. Sed sic quoque in dubio est utrùm hoc vocabulo locustæ, an plantarum germina, intelligantur. Rusbenius v[illegible] Perottus, &, si Abulensem audimus, etiam Brocardus in Descriptione terræ Sanctæ. Imo legas hanc sen[illegible] apud Euthymium, ac Theophylactum quoque. [illegible] hisce antiquior eandem secutus Isidorus Pelusiot[illegible] [illegible] cxxxii: qui scribere non veretur animal[illegible] *[illegible]*, *imperite*: omi[illegible] no enim si[illegible] *[illegible]*, [illegible] *[illegible]nimutates herbarum, vel plantarum.* [illegible] quod Lat[illegible] quoque [illegible] placuit vetustiori [illegible] Paulino [illegible] ita enim ille carmine de Joanne [illegible]:

P[illegible] m[illegible] [illegible]a melle,
Pomaque, & [illegible] enata cautibus herba.

Ut [illegible]tiam ἀκρίδ[illegible] [illegible]ficati[illegible] non [illegible] quam quod [illegible] erant van[illegible] locustas [illegible], hod[illegible] P[illegible] constat ex An[illegible] Ac[illegible]amentis, & [illegible] Syr[illegible], ac A[illegible] [illegible]um *a*. N[illegible] [illegible] Æthi[illegible] *[illegible]*, q. d. *locustivor[illegible]orum*, c[illegible] quod *ἀκρίδα*, [illegible], [illegible] dicuntur. A[illegible]tau[illegible]n, utrum [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] natva[illegible] tem[illegible] [illegible] rugno, an ali[illegible]mento, quo[illegible]s. P[illegible] [illegible] ut Hieron[illegible] Mercur[illegible] Vat. Lec[illegible] xx. Idem v[illegible]ò, Agath[illegible] dem in eo [illegible], [illegible] prodi[illegible] Diodorus Siculus lib. iii *b*, & S[illegible] xv[illegible] Plinii quoque est lib. vi, cap. xxx: *Par[illegible] [illegible] pum loc[illegible] [illegible] [illegible] alimenti [illegible] quadr[illegible] [illegible] non [illegible] dunt.* Etiam Parthos iis v[illegible] [illegible] xxix: *Parthis*, inquit, *& locustæ [illegible] cibo grata.* F[illegible] etiam B. Hieronymus lib. ii in Jovinianum, [illegible] *Orientales, & Libyæ populos quia per [illegible] amerenni vastitatem, locustarum nubes reperiuntur [illegible] esci moris est. Hoc verum [illegible] Joanne [illegible] Bapti[illegible] probat.* Similiter Joannes [illegible] in Descriptione A[illegible] lib. ix, cap. de Animalibus: ub[illegible] [illegible] : *A[illegible] deserta, & Libyæ populi, lo[illegible] adventum p[illegible] felici habent omine: nam vel elixas [illegible] ad solem desiccatas, in farinam tundunt, atque comedunt.* T[illegible] quoque [illegible] Clenardus in epistolis. Sic [illegible] [illegible]nus, nil [illegible] causæ, cur putemus, Jo. Bapt[illegible] [illegible] edisse, [illegible] locustas: præsertim, cùm sint in[illegible] cibos Judæis c[illegible]; ut liquet ex Levitici cap. xi, 21, 22. Sc[illegible] ut [illegible] etiam Sententiam Cæsar Scaliger in lib. v Arist. [illegible] An. cap. xxviii *d*: *Nota*, inquit, *ex D[illegible]ide, l[illegible]ustas esitari solitas, ut Grammaticorum pertinacia pergat ineptire de locustis Divi præcursoris Domini.* Gramm[illegible]icos ait: imperitiores sacri ordinis voluit dicere. Nec enim improbo sermonem, quia parte ista disquisitio est, si [illegible] Grammatica, saltem non sunt Theologica, quatenus Theologi sunt. Etsi verò locustæ fuer[illegible] in cibo [illegible] tamen diuturnior earum usus suspectus sit, ut [illegible] suspicio inde potissimum [illegible], [illegible], de quibus antea diximus, brevi fuerant [illegible] soleant morus gen[illegible]re. Ag[illegible]archi[illegible] verba inferiùs adducam, cum de malis, quæ [illegible] nobis, agetur.

Sunt & alia insecta in cibo. Ut cossi, de qui[illegible] Plinius lib. xvii, cap. xxiv: *Jam quidem & [illegible] luxuriæ esse cœpit, prægrandesque roborum* (vermes) *[illegible] in cibo: co[illegible]os vocant: atque etiam [illegible]inati hi quoque altiles fiunt.* Ælianus [illegible] l[illegible] xv[illegible] Anim. cap. xiii narrat, Indorum regi in mensis [illegible] vermem [illegible] in planta nascentem, & [illegible] eum delicat[illegible] ab Indis haberi, ac [illegible] quosdam Græcorum, qui gustassent. Sed & [illegible] Mandevil Ang[illegible], qui a[illegible] annos claruit prope[illegible], ut insula Talache [illegible] ibus apponi in men[illegible] putridis enatos. [illegible] imbricis [illegible] refert Manardus; Indos Occidentales etiam crud[illegible], prodidit Joann[illegible] Lopez.

Afris hod[illegible] limaces, sive cochleas [illegible], [illegible]bo esse, comproba[illegible] Brasavolus testimonio [illegible]uorum F[illegible] qui anno [illegible] xxxv [illegible] Imperatore Karol[illegible] p[illegible] ct[illegible] Tunetum.

CAP. LXXIX.

De melle [illegible] apud vet[illegible] in cibo, ac [illegible]. Mulsi [illegible] [illegible] Falerno, vel Massico, [illegible] Attic[illegible], aut [illegible], [illegible] solere. [illegible] laudatum [illegible]. Commendatus [illegible] vino [illegible] omnium meli [illegible] ato differat [illegible] ac qua gentes jam ol[illegible] hydromeli pro

a Sive ex edit. Casaub. c. 25. fol. 27 b. & 180.
b Cap. 3 fragment. Comment. pag. 131.
c Cap. 2. fere editionum Comment. pag. 372.
d In Ebionæorum hæresi, quæ numero xxx.
e Cap. 27.
f Cap. 14. [illegible]
g Genus piri sylvestris.
a Bibliotheca cod. 250.
b Pag. 161 edit. Wechel.
c Pag. 772 edit. Parisi an. 1620.
d Sive ex edit. Cas. Scal. c. 23. fol. 271.

tino usurparint. Mellina quid. *Mella quædam amara. D[illegible] um Jonathanis, melle vi[s]um sibi redditum, e Plauto illustrinum. Mel vitam producere, ostensum exemplo Po[lli]onis Romuli, ac Democriti. Cur apes di[u] vivant, quam insector. multa. Melle etiam cadavera conse[rv]ari solere: cujus tamen loco & ceram usurparint. Unde ea vis sit melli.*

ALiquid est, quòd insecta quædam in cibis esse diximus. Sed minimum est præ illo, quod referam de fructu quorundam; ut apicularum melle; quo sic veteres sunt in cibo usi, uti nos sacchаro solemus. Nec mirum si mel fieret, quum saccharum [non] nisi terrarum ubique nasceretur. Quippe sic vita est hominum, ut teneant vulgaria; illa penè sola eos juvent, quæ è longinquis petuntur locis. Ac in cibo quidem trifariam illud fuit: per se, vel panis illitum, vel mixtum placentis, & aliis operibus dulciarii: ut quæ Petronius, sed tralatitiè, *mellitos* dixit *globulos*.

Præterea usi sunt melle in potu. Præcipuè autem miscebant vino austero, quod melle mulcebant, hoc est, leniebant: unde &, quod Græcis *οἰνόμελι*, Latini *mulsum* dixere: nisi simpliciter ex *mel* factum malis. Ex vinis hisce fortibus, & austeris, erat Falernum, & Massicum. Iis nomen Falernis, & Massicis montibus; quos in Campania statuit Plinius lib. III, cap. V. Hujusmodi vino mulcebant imprimis mel Atticum, vel etiam Siculum, quod bonitate erat proximum: ut est apud Martialem lib. XIII, ep. CIV, & CV. In antecœnio tamen minùs id laudabatur, quod ex vino esset Falerno; eoque nomine Aufidium damnat Horatius *a*, quòd primis etiam poculis hoc uteretur, cùm lene mulsum tum sit convenientius. Ab ætate aliàs esse commendatio solet. Unde Plinius libro XXII, cap. XXIV: *Semper mulsum ex vetere vino utilissimum, facillimeque cum melle concorporatur; quod in dulci nunquam evenit.* Quo pacto autem fiat mulsum, referunt Geoponica Constantino dicata lib. VIII, cap. XXIV. *b*

Est & vinum melites: quod quomodo ab mulso differat, docet his verbis Dioscorides lib. V, cap. XV: Οἶνος μελιτίτης διαφέρει δὲ οἰνομέλιτος, ὅτι ἐκεῖνο μὲν ἐξ αὐστηροῦ οἴνου, καὶ παλαιοῦ, καὶ ὀλίγου μέλιτος σκευάζεται· ὁ δὲ μελιτίτης [illegible] χόας αὐστηροῦ γλεύκους, μέλιτος χοῦν ἕνα, καὶ ἁλὸς κύαθον ἕνα. *Vinum melites differt à mulso, quod illud ex austero, & vetere sit vino, ac melle exiguo: melites autem, adjecto ad quinque austeri musti congio mellis uno, & salis cyatho.*

Præterea est aqua mulsa, quæ Græcis *μελίκρατον*, vel *ὑδρόμελι*. Nisi quòd melicratum potiùs dicatur, si recens aqua misceatur melli ad usum repentinum, ac usus ejus vix esse soleat extra medicinam: hydromeli autem ex veteri sit mistura; ut Dioscorides ostendit libri ejusdem cap. seq. Hoc extra medicinam loco vini usos esse Celtiberos, docet Diodorus Siculus lib. V: ac Aristoteli in Auditionibus Mirandis idem proditum de Taulantiis, Illyridis populo, ut ibidem legas, ac Epidamno vicinis, ut Thucydides indicat. Quos Macedoniæ partem à Plinio, & Appiano, fieri, nil [mi]randum; quando inter eas gentes, ob bella continua, variare imperii limites solent. Imò videtur & Græcorum [f]uisse mos, priusquam vinum nossent. Plutarchus quidem [l]ib. I Sympos. quæst. V tradidit, ante vinum inventum pro eo ænomeli bibi in conviviis solere. Quomodo fiat hydromeli, docent Geoponica antè dicta cap. XXVI, & XXVII. Planè verò iis adsentio, qui per *mellinam* intelligunt *hydromeli* apud Plautum Pseudolo act. II, sc. IV; ubi jungit,

Murrhinam, passum, defrutum, mellinam. ——

Quòd ve[rò] u[t] sic me[l] gaudere [u]t ve[teres], sine dubio fuit ab grato ejus [sa]pore. Ut in tam exiguo apicularum mole non solùm [o]mnium maximas a[r]t[e] virtutes; de quibus antea dix[imus]: sed e[ti]am fructum amœnum dulcissimum, & sapidi[ssimum]. Atque inde comprobat Siracides in Ecclesiastico cap. XI [illegible] non debere homines æstimari ex corpo[ris] figura. Nam inquit, Μικρὰ ἐν πετεινοῖς μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς. *Exig[u]a in volatilibus est apis: & principatum inter dulc[ia] [te]net ejus fructus.*

Ab hac du[lcedine] quoque [est], quòd veteres [blandiendo] dicerent *mel*, v[el] *melculum suum* a[,] aut *me[um] a loque* b, & *mulsa mea* c. Int[er]im & mella sunt [am]ara, ut in Sardinia, ob ab[si]nt[hii] copiam: quemadm[od]um ait Dioscorides lib. II, cap. CI.

Altera etiam commendatio est, & longè excellentior. Nam vires quoque [re]ficere, ac recreare, [ex]emplo d[ocet] [pri]mus Jonathanis, [fi]li Saulis; de quo [i]n prioribus Regum *d* libris, Samuelis attributis, [legimus], ut, cùm paterni hujus ignarus edicti, ne quis cibi quicquam ante partam caperet victoriam, mel in sylva fluitans gustasset: dixerit oculos isto sibi illuminatos: hoc est [redditas] sibi re[cupera]tas priores, quæ fame anteà planè erant de[perditæ], sic ut & oculi vix viderent, genua vix sustinerent. Quod à fame [e]venire, docet Curculio Plautinus *e*:

—— Tenebræ oboriuntur, genua inediâ succidunt.

Et mox:

—— Perii, prospicio parum:
Os amarum habeo, dentes benent, lippiunt fauces fame.

Quæ satis ostendunt, cur Jonathas famelicus, paullulo mellis comesto, sibi oculorum dixerit redditum lumen. Nam cum omnis id habeat cibus, ut vires deperditas instauret: tum præcipue hoc, uti vinum, sic mel præstat; quia ambo subtilia sint, eoque citiùs vires diffundant.

Quanti præterea illud est faciendum, quòd mel vim habet maximam in putredine arcenda! unde est, quòd ætatem hominis producat. Plinius lib. XXII, cap. XXIV: *Multi senectam longam mulsi tantum nutritu toleravere; neque alio ullo cibo, celebri Pollionis Romuli exemplo. Centesimum annum excedentem eum Divus Augustus hospes interrogavit, quanam maxime ratione vigorem illum animi corporisque custodisset? At ille respondit: intus mulso, foris oleo.* Didicerat hoc à Democrito. Iidem enim, ut Diophanes prodit *f*, Δημόκριτος ἐρωτηθείς, πῶς ἂν ὑγιεῖς καὶ μακρόβιοι γίγνοιντο οἱ ἄνθρωποι, εἶπεν, εἰ τὰ μὲν ἔξωθεν ἐλαίῳ τοῦ σώματος, τὰ δὲ ἔνδοθεν μέλιτι χρίοιεν. *Democritus rogatus, quomodo homines manerent incolumes, & fierent longævi, dixit, si exteriores corporis partes oleo, interiores autem melle illeverint.* Sanè Democritus hic per omnem vitam melle fuit delectatus: ac anno demum CIX decessit: ut ex Hipparcho proditum est Laërtio lib. IX. Etiam mellis esui tribuerim, quòd apes insectorum sola vivunt in annum septimum, vel etiam decimum, ut ex Aristotele, Columella, Plinioque superiùs dictum. Nimirum, ut idem Plinius *g* inquit, *Mellis natura talis est, ut putrescere corpora non sinat.*

Nec viva modò corpora conservat: sed, ut Columella *h* ait, etiam exanima: quæ icirco Democritus, antea quoque memoratus, melle jussit condiri: ut Varronis *i* illud docet περὶ ταφῆς: *Quare Heraclides Ponticus plus sapit, qui præcepit, ut comburerent, quam Democritus, qui, ut in melle servarent: quem si vulgus secutus esset: peream, si centum denariis calicem mulsi emere possimus.* Sic sepultum fuisse Alexandrum Magnum, indicat hoc Papinii in Sylvis:

Duc & ad Æmathios manes; ubi belliger urbis
Conditor Hyblæo perfusus nectare durat.

Lacedæmonii quoque solent corpora regum suorum longè à patria mortuorum melle condire, atque ita domum reportare. Unde Xenophon lib. V de rebus Græcorum sic scribit de rege Agesipolide, qui non procul ab Olyntho urbe mortuus erat: Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐν μέλιτι τεθεὶς, καὶ κομισθεὶς οἴκαδε, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς. *Atque ille quidem in melle repositus, & domum reportatus, sepulturâ regiâ est affectus.* De Agesilao etiam, mortuo in Menelai portu inter Cyrenas, & Ægyptum, similiter Diodorus Siculus lib. XV: Καὶ τὸ σῶμα ἐν μέλιτι κομισθὲν εἰς τὴν Σπάρτην, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς τε καὶ τιμῆς. *Et corpus (Agesilai) in melle deportatum* Spar-

a Lib. 2. sat. 4

b Græca edit. Bas. pag. 211.

a Plaut. Mostell. & Casin.
b Idem Pænul.
c Idem Stich.
d Lib. 1 Samuelis, cap. 14. vers. 29.
e Curcul. act. 2. sc. 3.
f Geoponic. lib. 15. cap. 7.
g Lib. 22. cap. 24.
h Lib. 12. cap. 45.
i Apud Nonium.

Spartam, & decoratum regiô sepulturâ honoreque. Sed de isto paullò aliter Cornelius Nepos, & Plutarchus, uterque in vita Agesilai: ubi tradunt, quia mel deesset, ceram fuisse circumfusam. Nempe cera mellis quodammodo pars, sanè affinis; unde eandem penè habet facultatem. Addam & exemplum partus monstrosi. Plinius lib. VII, cap. III: *Claudius Cæsar scribit, hippocentaurum in Thessalia natum eodem die interiisse. Et nos principatu ejus adlatum illi ex Ægypto in melle vidimus.*

Nec obscura mihi ratio videtur, cur hanc mel habeat vim conservandi cadavera; etsi nihil sit illis pronius ad putredinem. Quippe mel naturæ est aëreæ, &, nisi coquendo nimis eliquetur, lentore suo tum calorem constringit, ac continet nativum, ne exeat; tum arcet externum, sive peregrinum, ne intus subiens temperiem solvat.

Cap. LXXX.

Ad morborum ex insectis remedia transitur. Ita tertianæ mederi araneam lycon; quartanæ alterum aranearum genus: item cimicos, vel, secundum alios, cochleas potius. Adhæc pseudosphecem, & non unum scarabæi genus, item caudam scorpionis, & erucam: cujusmodi interim remedia a Magis superstitiosè referantur. Itidem limacem, multipedam, vermiculos certos. Cochleas nudas *idem esse, ac* limaces; limaces conchæ implicitos *idem, ac* cochleas. *Mellis medicina contra morsum canis rabiosi, vulnera serpentium, & alia venena. Cimicum item, & locustarum, adversus venena remedium.*

EX hisce manifestum puto, quanta sit facultas insectorum, ac præcipuè fructus ejus, quem ex apibus percipimus, idque in nutriendo, & reparandis viribus, vitâque homini producendâ. Quæ non ad sanos modò, sed ægros etiam, se extendunt. Sed ut de ægris liquidius sit, diffundam me per varia morborum genera, in quibus medicina petatur ab insectis. Cæterùm omnes morbi æstimantur ex locis affectis, pro caussæ influentis admissione ad certam speciem restrictis. Pro hujusmodi determinatione, &, ut loquuntur, specificatione, distribuuntur in internos, externos, & mixtos. Interni, ut antea quoque diximus, vel sunt totius corporis, vel partis alicujus. Universi sunt corporis, tum febres, tum morbi ex veneno provenientes. Febris siquidem est calor præter naturam in corde quidem accensus, sed toti inde corpori communicatus; ut Avicenna tradit lib. IV, fen. I. Ac in veneno item, cuicunque id parti primò sit adfusum, spiritui quoque vitali imprimitur: is in partes intermedias agit, priusquam ad cor pertingat: hinc cor ipsum, velut sedem, petit: unde partes, priùs vicinæ, mox aliæ, aliæque, infici solent. Nunc utrique isti morborum generi ab insectis esse medicinam, planum faciam.

In febri continua cum melancholia hypochondriaca expedit hirundines apponi ano, & sex demi sanguinis uncias: ut dial. IV suadet Antonius Mundella, ac inde memorat Ulysses Aldrovandus lib. VII de Insectis, cap. X.

Dioscorides lib. II, cap. LXVIII ait, araneum, quem vocant λύκον, vel etiam λύκον (sic appellari etiam Hesychius autor est) sanare febres tertianas, si emplastro subactus, & linteolo inductus, fronti ac temporibus inducatur. Idem sic Plinius expressit lib. XXX, cap. XI: *In tertianis fiat potestas experiendi, quoniam miseria spei delectat, an ne aranei, quem lycon vocant, tela cum ipso specu toto, resina ceràque impositâ utrisque temporibus, & fronti prosit; aut ipse calamo adalligatus: qualiter & aliis febribus prodesse traditur.* Hoc tamen remedium à posterioribus fuisse rejectum ex Marcello Empirico licet cognoscere.

Est & alterum aranei genus, candidam, tenuem, & densam texens telam. Hoc alutâ involutum, deque lacerto suspensum, dicitur [Greek illegible] *mederi quartanis circuitibus*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXVIII.

Medentur iisdem cimices in cubiculo enati, numero septeni, si fabis inclusi, inque cibo assumti, [Greek illegible], *ante accessionem febris*, comedantur: ut Dioscorides auctor est lib. II, cap. XXXVI. Eamque Dioscoridis sententiam Serenus Sammonicus his versibus approbavit:

Allia non pudeat terno cum cimice trita,
Et diluta mero, mediis haurire diebus.

Imò Marcellus Virgilius in quavis febri cimices in pulverem tritos, præberi utiliter refert. Huic tamen remedio Plinius repugnat lib. XXIX, cap. IV, his verbis: *Cætera, quæ de cimicibus tradunt, vomicæ, & quartanarum remedia, aliorumque morborum, quamquam ovo, aut cerâ, aut fabâ inclusos, censeant devorandos, falsa, nec referenda arbitror.*

Sed loco hujus aliud ipse remedium suggerit lib. XXXII, cap. X: puta *cochleas fluviatiles in vino recentes.* Et addit, *quosdam ob id adservare sale, ut dent tritas in potu.*

Iisdem quartanis remedium tale præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Pseudosphecem vocant vespam, quæ singularis volitat: hanc sinistrâ manu apprehensam subnectunt ægri; alii verò, quam quis eo anno viderit primam.* Ubi sine dubio à superstitione est, quod exigit, ut capta sit manu lævâ, vel prima omnium conspecta. Subdit deinde aliud remedium, *scarabæum, qui pilulas volvit.* Et mox: *Sed & alium adalligant Magi, cui sunt cornicula reflexa, sinistrâ manu collectum. Tertium, qui vocatur fullo, albis guttis, dissectum utrique lacerto adalligant; cætera sinistro.* Postea addit: *Scorpionis caudæ quatuor articulos cum aculeo, panno nigro; ita ut nec scorpionem dimissum, nec eum qui alligaverit, videat æger triduo. Post tertium circuitum id condat. Erucam in linteolo ter lino circumdant totidem nodis, ad singulos dicentes, quare faciat, qui medebitur.* De caudæ scorpionis, vel erucæ usu, non adverser: sed quod de scorpionis cauda exigitur, ne videatur, qui alligat; quodque in eruca verbis certis vim medendi tribuat; omnino magicum ac superstitiosum est. Hinc præcipit adhiberi, *limacem in pellicula, vel quatuor limacum capita, præcisa arundine: multipedam lanâ involutam: vermiculos, ex quibus tabani fiunt, antequam pennas germinent: alios e spinosis frutectis lanuginosos. Quidam ex illis quaternos inclusos juglandis nucis putamine adalligant, cochleasque quæ nudæ inveniuntur. Ubi cochleæ nudæ* sunt, quæ aliter *limaces*: uti contrà *limaces* Columellæ dicuntur *conchis impliciti.* Sic enim scribit *a*:

Implicitus concha limax, hirsutaque campe.

Ut valde decipiantur, qui *limacem*, & *cochleam*, nihil apponentes, promiscuè sumunt: sanè Plinio adversante, qui *limaces*, & *cochleas*, jungit, ut specie differentes. Ut extra controversiam sit ponendum, limaces carere testâ; habere eam cochleas, unde Lucillio *b* vocantur *domiporta.*

Nec febribus modo medentur; sed morbis etiam, à veneno provenientibus. Sic mel delinctum potumque valet contra morsum rabiosi canis: ut Diosc[orid]es tradit lib. II, cap. CI. Ibidem ait, & ex eo Plinius lib. XXII, cap. XXIV, *vulneribus à serpente percussis & contra venena fungorum*, esse *mel utilissimum.* Ac paullo pòst ibidem addit Plinius: *Contra venenum psimmithii aqua mulsa salutaris, addito oleo. Item contra hyoscyamum, cum lacte maximè asinino, & contra halicacabum.* Idem lib. XXVIII, cap. IV sic scribit: *Cimicum, animalis fœdissimi, & dictu quoque fastidiendi natura, contra serpentium morsus, & præcipue aspidum, valere dicitur. Item contra venena omnia: argumento, quod dicunt gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aspide: carnes quoque earum percussis plurimum prodesse.* De hyoscyamo quod ex Plinio dicebamus, etiam à Cornelio Celso firmatur: qui lib. V, cap. XXVII *c* adversus eum bibere jubet fervens mulsum. Quemadmodum & contra scorpionis ictum imponi jubet cum melle salem tostum.

Vegetius artis Veterinariæ lib. IV, cap. XII adversus *languorem, quem pestilens morbus ingessit*, præscribit suffimentum,

a Lib. 10.

b Apu Cic. in 2 de Divin.

c Pag. 303. edit. Taur.

tum, in quo, præter alia stellæ marinæ. Addit & *pallas marinas*: ubi emendant *caballos marinos*: hoc est, hippocampos, sive marinos equos, ut nuncupat Varro. Et hoc est genus insecti marini, ex eo nomen habens, quòd referat καμπάς, sive erucas: sed vulgaribus, erucis grandius sit. Nam ἵππος, auget in compositione, ut in ἱππομάραθρον, & similibus. At nomen τῆς καμπῆς est a caudæ flexu. Nempe ἀπὸ τοῦ κάμπτειν, quod est *flectere*. Hippocampi venter est venenatus: ut Ælianus docet lib. XIV de Anim. cap. X: ubi & narrat, quosdam putare, id non provenire ab ventris natura, sed algæ genere, quo pascitur. Verum sententiæ isti repugnat Rondeletius lib. de Insectis, & zooph. Sed si nocet ventre hippocampus, prodest adversus canis rabidi morsum, si exenteratus, & assatus comedatur: quemadmodum auctor est idem Ælianus. Imò & adversus venenum ventris nobis Deus prospexit, si sepia in aceto suffocetur, atque id oleo mixtum bibatur. Auctor Aëtius lib. II, cap. CLXXXVIII.

Inuncti oleo ex erucis, quæ in oleribus gignuntur, tuti creduntur à morsibus venenatæ bestiæ: quemadmodum traditum Dioscoridi lib. II, cap. LXIV. Rasis ait, & locustas pedibus carentes valere adversus omnia venena.

Quid quòd insecta etiam insaniæ medentur? ut nopal ocuillin, seu tunarum vermis; qui frequens in Huexuxla, provincia Panicensi. Generatur intra tunarum folia, quæ longa, & angusta. Vermis ipse lineis candidis, & cyaneis, distinguitur. Horum bini tunduntur, & ex aqua semel assumuntur. Sin morbus sit inveteratus, bis terve id fieri opus: iis assumtis, continuò somnus obrepit ægro: nec multò pòst experrectus, ad se sanus redit. Auctor. Jo. Eus. Nierenbergius, lib. XII Hist. Nat. cap. XXX. Ita videmus, ut insectorum, etiam vilium, magnus sit usus, non dubitando divinæ bonitatis ac sapientiæ argumento.

Cap. LXXXI.

De capitis morbis: ac primùm illius dolore, atque ut ei medeantur cochleæ; uti & epilepsia. Cui item remedium à muscis, & stellis marinis, sive ἀστέροις. Paralyticis medicina à mulso, & asellis: atque obiter de natura ejus insecti, & aliis nominibus. Ut nervorum vitia corrigantur vermibus terrestribus, & scarabæis, qui Lucani *vocantur.*

SEd magis id patebit, si viderimus de morbis alicujus partis: ac primùm capitis: quales (præter omnino externos, ut alopeciam, maculas faciei, & similes, si & hi possint *morbi* vocari) duûm generum videntur: alii quidem, ubi partes affectæ non cernantur, alii, ubi morbus sit partis in oculos incurrentis. Prioris generis triplex est. Nam is vel tentat cerebri membranas, vel cerebrum ipsum, vel ejus ventriculos. Membranas cùm afficit, velut meningem & pericranium, dicitur *dolor capitis*, ac particulatim *cephalalgia*, *cephalæa*, & *hemicrania*. Medicinam his à cochleis. Plinius lib. XXIX, cap. VI: *Capitis doloribus remedio sunt cochlearum, quæ nudæ inveniuntur, nondum perfectæ, ablata, capita ex his lapidea duritia exemta; (est autem calculi latitudine:) quæ alligantur, & minuta fronti illinuntur trita.* Ac similiter Serenus Sammonicus, De medendo capiti agens:

Profuit & cochleis frontem tractare retectis.

Ubi *retectis* valet *nudis*. Sed malim cum aliis legere *minutis*: ut apud Plinium est, inque melioribus Sereni libris *a*. Id verò ridiculum puto, quod refert Marcellus de Medicamentis cap. I *b*. *Limacis calculum, quem in capite habet, tolle: quod non facile facias, nisi ei, dum in via repit, caput subito abscideris: quem lapidem, quamdiu tecum habueris, nunquam ullum dolorem capitis nec senties, nec patieris.*

Cerebrum ipsum affligunt tum phrenitis, delirium, & similes morbi, actionem depravantes: tum amentia, veternus, alii, qui, abolent actionem. Sed potentioribus ad eos, quam insectis, opus remediis videtur.

a Etiam editione à Jo. Cæsario procurata, & Parisiensi illa Puteani.
b Pag. 34 edit. Basil. an. 1536.

Ventriculos, ductusque, afficiunt epilepsia, paralysis, convulsio & tremor nervorum, ac similes.

De epilepsiæ sic Plinius lib. XXX, cap. X: *Comitialem morbum cochlearum cinis, addito semine lini, & urticæ, cum melle inunctus sanat.* Ac postea: *Fuere & qui vigintiunam muscas rufas, & quidem moriuas, in potu darent; infirmioribus pauciores.* Etiam inter alia stellas marinas prodesse epilepticis, a Nicolao Myrepso proditum est. ἀστέρας ille nuncupat: quo vocabulo *stellam marinam* intelligi, facilè assentio maximo Turnebo lib. XVIII Advers. cap. XVIII.

Paralyticis mulsum conducere, Plinii sententia est lib. XXII, cap. XXIV. Iisdem tale est remedium apud Marcellum cap. XXXV *a*: *In locis humidis, & sordidis, sub lapidibus inveniuntur bestiolæ multipedes; quæ contactæ contrahuntur, & rotundantur. Ex his XXI contrita cum optimo melle, & ex aqua potui per fistulam data, paralyticis medentur. Ideo autem per fistulam potanda sunt, ne dentibus noceant; quos si contigerint, nigrificant.* Animalcula, quæ signat Marcellus, Græci ὄνους, Latini *asellos* vocant. Nec sub lapidibus modò sordidis, quod hic ait Marcellus; sed etiam in sterquiliniis *b* nascuntur; locisque, ubi meii solent: unde Belgica appellatio, quam superius *c* adduximus. Si manu contingantur, in pilæ se modum conglobant: ut ea describit Dioscorides lib. II, cap. XXXXII, Galenus item in III τῶν κατὰ τόπους, & XI simplic. medicam. ubi ait, aliter vocari κυάμους, hoc est, *fabas*, non tam à forma, quam colore fusco. Cælius Aurelianus *d* à figura nominat *porcelliones*, Marcellus Emp. *e* à cutis durrie, *entiones*.

Huc etiam pertinet medicina nervorum, quia illis à cerebro sit origo. Essi & seorsum illi dare locum possis in medicina morborum, qui insident partes simplices, & similes, quas vulgo dicunt similares. Nervos præcisos glutinant vermes terrestres, triti, & impositi; secundum Dioscoridem lib. II, cap. LXXII. De iisdem sic Plinius lib. XXX, cap. XII: *Nervorum nodis (qui Græcis γάγγλια) medentur terreni vermes cum melle illiti.* Marcellus Empiricus cap. XXXV *f*: *Vermes terrenos, aut exustos, contere cum axungia vetere, & adjice herbam senecionem, & cacumina buxi tenera, & tus masculum, contritaque hæc simul permisce, & emplastri more adpone nervis præcisis, vel vexatis: confestim eos reparabis: quod remedium bubus etiam, & jumentis, similiter prodest.*

Juniores item si consulamus, docebit Ferrantes Imperatus Retract. XII, quæ fer. epist. scarabæos, ut Nigidius *g* vocabat, Lucanos, quos vulgo *cervos volantes*, Neapolitani *grancio h* nuncupant, feliciter mederi contractionibus nervorum. Atque idem ex eo prodidit Ulys. Aldrovandus in IV de Insectis, cap. III. Apud Pierium item Valerianum lib. VIII Hieroglyphicôn legas *i*, *in Veneta regione gramphos quasi cerampbos, hoc est, bicornes, appellari: cornicula ea etiam in frigidiuscula lavatione urinatoribus ad nervorum stuporem, qui plerumque fit in aquis, amoletum credi.*

a Pag. 240. edit. Froben.
b Idem Marcellus cap. 15. pag. 109.
c Cap. 75.
d Lib. I Tardarum Passionum. cap. 4. Rovill. edit. pag. 287.
e Cap. 9. edit. Froben p. 76. & cap. 15. pag. 109. item c. 32. pag. 226.
f Pag. 240.
g Ita Plinius lib. 11. c. 28.
h Ut Galli le grampe.
i Pag. 79. edit. Lugd. 1602.

Cap. LXXXII.

Remedia oculis à cochleis, melle, araneo, scarabæo: qui necnon in pretio fuerit gemmarum sculptoribus. Præterea a cochleis, & vermiculis viperæ. Auribus medicina ab iisdem: sed cautione illâ, ne in aure relinquantur, donec novum inde insectum generetur. Alia item a vermibus terrenis, & rubris arborum vermiculis. Adhæc ab ictimacis, sive asellis, cochleis, araneis, gryllis, formicis, melle, scarabæo, pulice marino. Naribus remedium à melle, cochleis, pityocampe. Dentibus item à millepeda, araneis λύκοις, vermiculis terrenis, vermiculo in labro Veneris, & arenulis in cochlearum cornibus.

VIdeamus nunc de morbis eis afficientibus capitis partes, quæ sensui exponuntur. Ac primùm de illis oculorum.

Α'μ-

Ἀμβλυωπίαν, seu visus hebetudinem, corrigunt cochlearum omnium testæ, si totæ cum sua carne ustæ, & contritæ, illinantur; ut ait Dioscorides lib. II, cap. XI. Ac caussam addit, quia vim habent extergendi. Dixi de isto jam libri hujus cap. XXXIX. Nempe quia cochleis, in aquatilibus pariter, atque insectis, est locus.

Quidam oculorum angulos exulceratos melle tangi suadent: ut est apud Plinium lib. XXII, cap. XXIV. *Per se* tamen *oculis inutile aliqui arbitrantur*; ut ibidem legas. Sed idem lib. XXIX, cap. ult. *Mel utilissimum oculis, in quo sunt apes immortuæ.* Inibi postea legas remedium adversus influxum humoris, & imprimis in oculos, qui Græcis ἐπιφοραί vocantur. *Aranei*, inquit, *muscarii tela, & præcipue spelunca ipsa imposita per frontem ad duo tempora, itaut a puero impube, & capiatur, & imponatur, nec is triduo se ostendat ei, cui medeatur, neve alteruter nudis pedibus terram attingat his diebus, mirabiliter epiphoris mederi dicuntur.* Sed hoc, magnam saltem partem, sine dubio superstitiosum est. Sequitur deinde: *Albugines quoque dicitur tollere inunctione araneus candidus, longissimis ac tenuissimis pedibus contritus in oleo vetere.* Hoc jam ad externos potius morbos pertinere videatur, cum affectio ipsa conspicua sit: sed quæ ad oculos pertinent, ea satius simul apponere putavi. Hinc addit: *Sed is etiam araneus, cui crassissimum textum est, in contignationibus fere adalligatus panno, epiphoras sanare traditur.* Hinc remedium aliud oculis: *Scarabæi virides naturâ contuentium visum exacuunt. Itaque gemmarum sculptores contuitu eorum acquiescunt.* At firmat ista Marcellus lib. de Medicam. cap. VIII a: *Scarabæus coloris smaragdini tantum beneficii oculis præstare dicitur, ut visionem ei acutissimam reddat, qui eum contemplatus fuerit assidue.* Aliud item subdit Marcellus his verbis: *Cochleas Africanas vivas super spissam craticulam dispositas ponito, & carbones acres adsidue suggerito, ut æqualiter comburantur: deinde mortario terito, ut tenuissimum ex his pulverem facias, adjectâque mellis Attici cotylâ unô, storum validissime terito, & postmodum in vasculo fictili repone, & signa: & cum alicui mederi voles, specillo inde eum inungo: intra paucos dies integram aciem ejus, claramque restitues.* Hinc & aliud b addit collyrium ex viperæ vermiculis cum melle Attico contritis. Sed nihil attinet omnia adscribere. Ad aurium igitur affectiones accedamus.

a Pag. 61. edit. Basil.
b Pag. 62.

Interanea ejus blattæ, quæ reperitur in pistrinis, cum oleo trita instillatu mitigant aurium dolores: ut tradit Dioscorides περὶ ὕλης c lib. II, cap. XXXVIII. Plinii quoque est lib. XXIX, cap. ult. *Est & quædam pinguitudo blattæ, si caput avellatur: hanc tritam una cum rosaceo auribus mire prodesse, dicunt: sed lanam, qua incluserint, post paullum extrahendam. Celerrime enim id pingue transire in animal, fierique vermiculum. Alii binas, ternasve, in oleo decoctas, efficacissime auribus mederi scribunt, & tritas in linteolo imponi contusis.* Præterea terreni vermes decocti cum anserino adipe, & instillati, ὦτα ἐγχυματιζόμενα θεραπεύουσι· *auribus affectis medentur*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXII. Similiter Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Constat deplorata aurium vitia sanari, si terreni vermes adipe anseris decocti infundantur. Item ex arboribus rubri, cum oleo triti, exulceratis & ruptis auribus præclare medentur.* Posterius hoc etiam legas apud Galenum lib. III περὶ τῶν κατὰ τόπους d. Ac idem refert Serenus Sammonicus cap. XIII:

c Mater. Med.
d Lib. secundum locos.

Annosâ rubros si legeris arbore vermes,
Ex oleo tere: sic tepido impone dolenti.

Prius veró tradit in his his verbis:

Si vero obtusâ sensus moritur in aure,
Lumbricos terræ, sevumque ex ansere rauco,
Excoque: sic veterem poteris depellere morbum.

Apud Galenum lib. XI de Simplic. simpliciter pro anserino adipe in oleo coctos præstare ex Apollonio legitur. Ac similiter Plinius lib. XXX, cap. III: *Vermes terreni decocti in oleo, infusique auricula, cujus e parte doleant, præstant levamentum.* Aliud remedium idem Plinius adfert lib. XXIX, cap. sext. aliquanto post verba antè adducta: *Millepeda, ab aliis centipeda, aut multipeda dicta, animal est e vermibus terræ pilosum, multis pedibus arcuatim repens, tactuque contrahens se: oniscum Græci vocant, alii tylon: efficaciter sanat aurium dolores, in cortice mali Punici decoctum, & porri succo. Addunt & rosaceum, & in alteram aurem infundunt.* Sanè ὄνισκους à Severo tritos cum unguento, & exulceratis auribus infusos, etiam commendat Galenus in tertio de Compositione. Paullo pòst ait Plinius: *Cochleæ, quæ sunt in usu cibi, cum myrrha, aut thuris polline, apposita, item minuta, & lata, fracturis aurium illinuntur cum melle.* Ac mox; *Aranei sanies cum rosaceo, aut per se in lana, vel cum croco, auribus prodest.* Ac lib. XXX, cap. ult. inquit: *Sunt qui & araneum animal sinistrâ manu captum, tritumque in rosaceo, & in aurem infusum, cujus a parte doleat, prodesse arbitrentur.* Quod requiritur de manu sinistrà, sine dubio nullius est momenti. Et Avicenna simpliciter scribit, telâ aranei cum oleo instillatâ dolorem aurium mitigari. Plinii quoque est ea memorato antè libro XXIX, cap. ult. *Auribus prodest gryllus cum sua terra effossus, & illitus.* Et post pauca de auribus purgandis sic loquitur: *Utuntur & per se ovis formicarum. Namque & huic animali est medicina, constatque ursos ægros hoc cibo sanari.* Extremo penè capite idem ait: *Mel utilissimum auribus quoque est, in quo apes emortuæ sunt.* Idem lib. XXII, cap. XXIV cum rosaceo instillari jubet auribus sonantibus, ac dolentibus. Pro rosaceo sal fossile tritum est apud Dioscoridem lib. II, cap. CI. Oleum quoque, in quo efferbuit scarabæus, earum doloribus prodesse, tradit Galenus libro de Theriaca ad Pisonem. In aquatilis insectis sunt ψύλλοι θαλάττιοι, *pulices marini*, Aristoteli etiam memorati lib. IV Hist. Anim. cap. X. In litoribus reperiuntur, ac si coquantur cum oleo rosaceo, vel vino albo, dolori aurium medentur: ut Kiranidi, scriptori Arabi, sed ab interprete quomodocunque Latinè reddito, traditum lib. I. Idem præstant hirudines marinæ in veteri oléo coctæ: ut docet Rondeletius in opere de Aquatilibus.

Nunc de naribus, odoratus instrumento, & *αἱμοῤῥαγίᾳ*, sive sanguinis è naribus fluxu, videndum. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Gravitati odoris* (ita pro saporis est in vett. lib.) *proficit succus cancrorum fluviatilium cum melle.* Quod in insectis hic, non cancrorum ratione, sed mellis, referri, satis apertum esse arbitror. Sanguinem, ut Plinius lib. XXX, cap XIII ait, *cochlearum terrena sistunt*, hoc est, terrenum sive lutosum illud testis adhærens. Sequitur deinde: *Sed & ipsa extracta testis. E naribus fluentem sistunt cochleæ contritæ fronti illitæ: aranei tela supposita.* Quomodo & pityocampes tela sanguinem cohibet; ut monitum Matthiolo in Dioscor. lib. II, c. LV. Item à cimicibus remedium hæmorrhagiæ petit Serenus Sammonicus his verbis:

Si modicus pleno manet de corpore sanguis,
Subvenit: at nimius cum vita funditur ipsâ.
Quapropter madido naris completa cruore
Cum fluit, attritus cimex conducit odore.

Ac à Kiranide antè memorato traditum, sanguinem naribus profluentem sisti, si iis immiseris limacem cum manna, sive thure contuso. De qua vocabuli *manna* significatione alibi a etiam diximus.

a Lib. 3. Grammat. artis, cap. 20.

Dentibus quoque ex insectis sua sunt remedia. Nam millepedæ tritæ, inque cortice mali Punici addito rosaceo calefactæ, & dentibus instillatæ, remedio sunt πρὸς ὀδονταλγίαν, *ad dolorem dentium*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XXXVII. Ex Archigene item narrat Galenus lib. V περὶ τῶν κατὰ τόπους b, vermiculos illos ovo similes, quos aranei λύκοι pariunt, si diluantur unguento nardino, dolori dentium mederi. Varia item remedia exesis dentibus congessit Plinius lib. XXX, cap. III: *Vermium terrenorum cinis, exesis dentibus conjectus, ex facili cadere eos cogit: integros dolentes illitus juvat. Comburi autem oportet*

b Secundum locos.

tet in testa. Is quoque vermiculus, qui in herba Veneris labro appellata invenitur, cavis dentium inditus mire prodest. Nam erucæ brassicæ ejus contactu cadunt. Et e malva cimices infunduntur auribus cum rosaceo. Arenulæ, quæ inveniuntur in cornibus cochlearum, cavis dentium indita statim liberant dolore. Serenus Sammonicus cap. XV:

Exesos autem dentes si forte quereris,
Prodest & pulvis lumbrici corpore tosto.

Gingivis hoc remedium est apud Plinium loco proximè indicato: *Cochlearum*, inquit, *inanium cinis cum myrrha gingivis prodest.*

Cap. LXXXIII.

De morbis colli; ut angina, & tonsillis; quibus medicina à melle, & cera, item millepedis, & asellis. Adversus asperitatem faucium, & gurgulionem, e cochleis, & gryllo. Ex eodem gryllo remedium contra strumam; item e scarabæo terrestri, & vermibus terrenis, sive lumbricis; adhæc quodam blattarum genere, nec non cerâ. De thoracis morbis: ubi primum de tussi morbosâ; eique remedium e cochleis, melle, & aqua mulsa. Hinc de asthmate, sive suspirio, & orthopnœa: priori mederi multipedas, & cochleas: alteri, tryxalin; item mel cum blattis. Tum de peripneumonia, cui mella occurritur. Exinde adversus ulcera pulmonis medicamentum ex millepedis, & cochleis. Insuper contra palpitationem cordis remedium à tela aranea: contra lipothymiam, e cochleis, & bombycum tela: contra pleuritidem a cera, favis, ac melle: contra mammarum suppurationes, & lactis defectum, a lumbricis cum mulso.

Nunc de colli, & thoracis morbis videamus. Colli sunt angina, & tonsillarum, ac gurgulionis inflammatio. *Mel*, ut Plinius ait lib. XXII, cap. XXIV, *faucibus, tonsillis, anginæ, utilissimum.* Ac libri hujus c. XL simile adduximus ex ejusdem libri cap. VIII. Serenus Sammonicus cap. XVI, de faucium morbis ab apibus bifariam remedium quærit: nempe non melle modò, sed etiam cerâ. De melle sic scribit:

Simplicibus lymphis confunditur aëreum mel.

De cera autem remissa, sive liquefacta, hoc pacto:

Præterea fauces extrinsecus ungere prodest
Ursino & tauri sebo, cerisque remissis.

Præterea tonsillis est remedium à millepedis tritis: ut Plinio traditum lib. XXX, cap. IV. Ibidem etiam legas: *Millepedam illini anginis, efficacissimum putant.* Ubi cave per *millepedam* intelligas *scolopendram*; etsi & eam quandoque *centipedam* videas, vel *millepedam* nominari. Quomodo enim scolopendra medeatur anginis, quæ insectum sit adeò perniciosum? Sed intelligi debent aselli, sive cutiones; ut ostendit Dioscorides lib. II, cap. XXXVII: ubi, idem anginis remedium docens, vocat ὄνους τοὺς ὑπὸ ταῖς ὑδρίαις a. Ac firmat quoque Galenus: qui & ipse, in sexto de Compositione Medicamentorum, ὄνους reponit in remediis, quæ Archigenes dabat adversus gurguliones inflammatos. Cochleæ etiam faucibus medentur. Plinius lib. XXX, cap. IV: *Asperitatem faucium, & destillationes, leniunt cochleæ.* Ac similiter gurgulionem columnæ instar pendulum (*uvam*, vel *columellam*, nuncupant)

—— Pulvis tosti relevabit aceti,
Aut cinis ex cochlea. ——

a Asellos sub vasis aquariis agentes.

Etiam asperitatem faucium, & destillationes, ut ibidem traditum Plinio, *lenit gryllus infricatus, aut si quis manibus, quibus eum contriverit, tonsillas attinget.*

Ad colli etiam morbos pertinet ἡ χοιράς, sive struma. Utcunque enim in alis quoque, & inguine, & lateribus, & feminarum uberibus, proveniat: maxime tamen in glandulis gutturis, quæ facilè admodum fluxus recipiunt. His etiam insecta medentur. Unde Plinius libri memorati cap. prox. *Strumis gryllum illinire cum sua terra effossum suadent.* Ac mox: *Tauri vocantur scarabæi terrestres, ricino similes: nomen cornicula dedere. Alii pediculos terræ vocant. Ab his quoque terram egestam illinunt strumis, & similibus vitiis. Alii vermes terrenos totidem, quot sint strumæ, adalligant, pariterque cum his arescunt.* Idem lib. XXXIX, cap. ult. ait, *Tertium blattarum genus exacutâ clune sanare strumas, panos, diebus viginti uno impositas.* Marcelli quoque Empirici est cap. XV a: *Malagma ad strumas, & ad omnem duritiam relaxandam, mirificum, sic resina terebinthina P. II. cera selibram: propolis, quam quidam ceram sacram vocant P. I.* Oxymeli commendat Oribasius lib. VII Synops. c. XXIX.

a P. 111. edit. Basil.

Rigori cervicis medentur pediculi marini: uti in aquatilibus jam dictum libri hujus cap. XL.

Thoracis morbi vel utrique sunt sexui communes, vel proprii sequioris. Priores, ut pulmonis, vel cordis, vel membranæ costas succingentis. Pulmonis, ut tussis morbosæ, respirationis difficilis, phthiseos. Tussi remedium adfert Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochleæ crudæ tritæ, cum aqua tepida cyathis tribus si sorbeantur, tussim sedant.* Mel quoque tussi prodest, quia crassos humores absterget. Dioscorides auctor lib. II, cap. CI. Hinc Serenus Sammonicus cap. XVIII, de tussiagens:

Ovum melle teres domitum ferventibus undis.

Plinii quoque est lib. XXII, cap. XXIV: *Aqua mulsa & tussientibus utilis traditur.* Et Marcelli Empirici cap. XXIX b: *Aqua mulsa ex melle crudo pota liquores, qui pulmoni insident, & difficulter exscreantur, depellit.*

b P. 214. edit. Basil.

Respiratio nunc est depravata; ut si difficilis, densaque sit, velut in asthmaticis: nunc admodum frequens, ut in orthopnoicis; qui non nisi rectâ cervice possunt respirare. Asthmaticis remedio erunt ὀνίσκοι, sive aselli, si deni, vel sextarii mensurâ, à jejuno bibantur; ut tradit Galenus in VII de Compos. Med. ubi hoc medicamentum ad auctorem Antonium Musam refert. Ac idem remedium est apud Dioscoridem Parabilium lib. II, cap. XL. Item Oribasium, Aetium, Æginetam. Alia etiam adversus asthma, sive suspirium, præscribit Plinius lib. XXX, cap. VI: *Suspiriosis multipeda medentur; ita ut ter septena in Attico melle diluantur, & per harundinem bibantur. Alii centipedam vocant, & ex aqua calida dari jubent.* Ubi obiter videmus *millepedam*, & *centipedam*, eandem credi. Millepedas verò etiam hoc in morbo commendant, tum Galenus, qui Asclepiadem secutus; tum Paullus Ægineta: sed ille urit in furno; hic frigit in sartagine. Sequitur paullo pòst apud Plinium: *Cochleæ ex passi cyathis tribus singulæ contritæ cum sua testa, & calefactæ in potu, dantur diebus plurimum novem. Aliqui singulas primo die dedere, sequenti binas, tertio ternas, quarto duas, quinto unam. Sic & suspiria emendant, & vomicas.*

Ad orthopnoicos pertinet, quod continuò subdit: *Est animal locustæ simile sine pennis, quod tryxalis Græce vocatur; Latinum nomen non habet, ut aliqui arbitrantur: nec pauciores hoc esse, quod gryllus vocetur. Ex his XX torreri jubent, ac bibi e mulso, contra orthopnœas, sanguinemque spuentibus. Est qui cochleis illotis protropum infundat, vel marinam aquam ita decoquat, & in cibo sumat: aut si tritæ cum testis suis sumantur cum protropo, sic & tussi medentur.* Apud eundem lib. XXIX, cap. ult. legas, Diodorum tradere, se ut in morbo regio, sic etiam orthopnoicis, cum resina, & melle dedisse tertium illud blattarum genus, quod odoris tædio est invisum, & exacutâ clune.

Itidem mel contra ἕλκωσιν πνεύμονος, sive pulmonis exulcerationem, præscribit lib. XXII, cap. XXIV.

Etiam pulmonis exulcerationi, ac vomicis, sua ex insectis remedia habemus. Plinius geminum suggerit lib. XXX, cap. X: *Tradunt utilissimas esse millepedas phthisin sentientibus: cochlearum cinerem potum in vino.* Etiam cap. VI cochleas laudârat. *Cochleæ*, inquit, *suspiria emendant, & vomicas.* Ac similiter Serenus Sammonicus cap. XX:

Si verò phthisi [illegible] fodes improba morbo,
Intritas [illegible] cochleas [illegible].

Sed h[illegible] remedium occasi[illegible] aquati nimjam adduxi[illegible] cap. [illegible] Et pertinet eod[illegible] ad Sammonicu, cap. xxii: ubi sermo de [illegible]picientibus languinem:

E[illegible] ex calido prode[illegible] epota Lyæo,
Ovorum cinis, aut cochlearum.

Cordis affectio est [illegible], [illegible] *palpitatio*: cui opitulari dicitur araneæ tela, è [illegible] regione imposita. Item hujus loci sunt lipothymia, & syncope: ut quibus spiritus vitalis in corde aggravetur: unde facultas motrix debilitatur manifestè, ut in lipothymia, vel judicio quidem fer[illegible] plane etiam aufertur, ut in syncope. Remedium suggerit Plinius lib. xxx, cap. vi: *Cochlea, inquit, in cibos his, quos linquit animus, aut quibus vertigines fiunt, ex passi cyathis tribus singulæ contrita cum sua testa, & calefacta, in potu data diebus plurimum novem.* Quod sic expressit Marcellus Empiricus cap. xx a: *Ad eos, quos subito linquit animus, & quibus mens alienatur, aut vertigo est, cochlea cum suis testis trita, incocta ita datur per dies quinque: ac primà die cochlea una cum passi cyatho potanda detur: alia die duæ, cum duobus cyathis: quintâ die una cum cyatho uno.* De vertigine idem remedium se offert cap. iii b. Sed ea non cordis est affectio; verùm cerebri anterioris, ubi spiritus animalis in orbem à vapore movetur, unde foris objecta circumagi videntur. Solum igitur lipothymia hujus est loci: sed à Plinio, & Marcello, cum vertigine jungitur, quia eadem ratione utrique occurritur.

a P. 152. edit. Basil. an. 1536.

b Pag. 39. & 40. edit. Basil.

Serico etiam, quod bombyci debemus, corroborari cor, ab Arabibus non exiguo consensu traditum est. At plerique alii negant, quia sericum sit frigidum; uti & vermes frigidi, & morus frigida, cujus foliis vescuntur. Verùm Scaliger Exercit. clviii, sect. ix, eo Arabes tuetur, quòd in Syria, & Ægypto, alantur foliis ficulnis: hæc verò calidæ esse temperiei constet. Atque idem Scaliger ad Theophrasti lib. ii de Caussis Plant. cap. vi, argumenti istius à cibo petiti vim eo refellit, quòd & videamus ardeolarum, licet piscibus vescantur, tam calida esse excrementa, ut arbores exurant. Quare nihil causæ est, cur negemus, sericum esse temperatum, ac utiliter adhiberi in corroborantibus cor: ut in diamoschon, alchermes, sirupo de pomis, & de citri corticibus. Usus ad corroborandum cor hujusmodi est. In minutissimas scindi particulas Serapio jubet. Haly monet, ut in fornace uratur post recentem eductum panem. Præcordia juvat mel sive mulsum. Serenus Sammon. cap. xxv:

Languida si duro turgent præcordia morbo,
Misceatur mulsæ fortis sextarius unus.

Lumborum dolori Plinius lib. xxx, cap. vi præscribit *cochleas tres contritas cum testis suis, atque in vino decoctas, cum piperis granis* xv.

Membranam costas succingentem afficit pleuritis. Adversus eam impensè laudatur oleum ceræ per alembicum arte chymicâ destillatum. Ejus verò parandi varii traduntur modi: quos apud Aldrovandum reperies lib. i de Insectis cap. iii c. Imò Hippocrates ipse in altero pleuritidis genere favum exhibet aquâ maceratum. Ac Plinius lib. xxii, cap. xxiv præcipit mel decoctum.

c P. 187.

Quæ de thoracis affectionibus diximus, utrique sunt sexui communia. Quod superest de eo, solas spectat feminas. *Vermes terreni impositi*, ut Plinius ait lib. xxx, cap. xiv, *mammarum suppurationes concoquunt, & aperiunt, extrahuntque, & ad cicatricem perducunt. Lac devocant (καλῶσι) poti cum mulso.* Similiter Serenus Sammonicus cap. xxi, quod est de mammis sanandis, vel stringendis:

Sin autem clausas penitus dolor urget acerbus,
Lumbricos terra surgentes unge corymbos.

Eosdem esse idoneos lacti in uberibus generando, quando eo destituuntur nutrices, Græcorum pariter, atque Arabum judicium est.

Cap. LXXXIV.

De ventriculi, & intestini morbis. Ac ventriculo quidem medicina à melle, & mulso. [illegible] cochleis, & asellis. Morbo colico remedium à [illegible], dysenterici verò [illegible] & cœliacis, à melle, & cera. Mel item mederi torminibus ventris. Alvum solvi cochleis, & melle, vel mulso. Procidentiam alvi, & condylomata, cochleis sanari, & araneis.

SEquitur venter: ubi prima concoctio fit ventriculo, & intestino. Ventriculo remedium ab apibus. Plinius lib. xxii, cap. xxiv: *Mulsum appetendi revocat aviditatem cibi.* Sammonicus item cap. xix dolori stomachi, quem verè corporis regem vocarunt, lactucam præscribit, quam inquit,

—— *Admista jejunus sumito melle.*

Ac postea subdit:

Proderit & stomacho, victas & concoquet escas:
Grana peregrini piperis di[illegible] quinque,
Niliaco mellis quæ massæ inserta capesses.

En aliud remedium à cochleis, & terrestribus, & marinis; sed his magis. Idem paullo antè:

Seu cochleas undis calefactas, ac prope coctas,
Suppositis torre prunis: vinoque, garoque,
Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.

Quæ expressit ex illis Plinii lib. xxx, cap. vi: *Cochlearum cibus stomacho medetur. In aqua eas subfervefieri intacto corpore earum oportet; mox & in pruna torr[illegible], nihilo addito, atque ita è vino, garoque, sumi, præcipuè Africanas. Nuper hoc compertum plurimis prodesse.* Et mox: *Cochleæ marinæ stomacho utiliores silvestribus. efficacissime in dolore stomachi. Laudatiores traduntur, quæcunque viva cum aceto devorata.*

Est & remedium stomacho ab ὀνίσκοις, sive asellis cum melle sumtis, idque ad vomitum ciendum. Auctor Archigenes; ut ex eo refert Galenus lib. vi de Composit. Med. sec. loc. Similiter Dioscorides, vel alius, lib. i Parabil. cap. lxxxix, & Aëtius cap. xlvii lib. iv Tom. ii.

Intestina tum cibo transitum præbent ad venas mesaraicas, &, dum transit, magis concoquunt: tum, quod à suctione venarum reliquum est, expellunt. Suntque partim gracilia, ut superiora; duodenum, jejunum, ileon, à quo morbus iliacus: partim crassa, quibus feces continentur; ut cæcum, colon, rectum; a quorum medio colicus morbus nomen accepit. Huic prodest, si tres, quinæ, vel septenæ dentur cicadæ siccæ, cum totidem piperis granis; sed per intervalla, interim in ipso etiam paroxysmo. Auctor Galenus lib. xi de Simplic. Med. facultatibus.

Intestinorum, tum gracilium, tum crassiorum affectio est δυσεντερία, quam *difficultatem intestinorum* κατὰ λέξιν a dixeris. Est ea cruenta excretio ab exulceratione intestinorum cum cruciatu ex bilioso humore, cum cupiditate crebrà egerendi, sed pauca egerens. Remedium dat Plinius lib. xxx, cap. vii: *Dysentericos recreant cochleæ duæ cum ovo, utraque cum putamine contrita.* Addit deinde reliquum utendi modum; & ut idem præstant cochleæ nudæ, maximè Africanæ. Ac mox: *Dysentericis, & cœliacis, medetur mel, in quo sint immortuæ apes, decoctum.* Atque idem lib. xxii, cap. xxiv: *Cera, inquit, datur in sorbitione dysentericis, favique ipsi in pulte alica prius tosta.* Hoc ipsum de cera proditum est Dioscoridi lib. ii, cap. cv: deque nova, ac molli, ex Galeno interpretandum.

a Ad verbum.

Friam, ut ait Plinius lib. xxx, cap. viii, *tormina & melle curantur, in quo sint apes immortuæ, decocto.*

Hujus etiam loci est, quæ alvum sistant, vel solvant. De posteriori Plinius lib. xxx, cap. vi: *Cochleæ sylvestres, stomacho inutiles, alvum solvunt. Item omnes minutæ.* Puto *sylvestres* dicere ad [illegible]harum discrimen. Quippe ait ejusdem libri cap. viii: *Sistit alvum & cochlea, sicut diximus*

mus in suspiriosis temperata. Modum temperandi ex Plinio superius adduximus in pectoris vitiis. Addit deinde, idem præstare *cinerem cochlearum quæ vivæ crematæ sint, potum ex vino austero.* Marcellus Empiricus cap. xxix a: *Aqua mulsa, ex melle crudo pota, ventrem movet, & tenuat glutino. Eadem intestinis præstat remedium: & venis, quæ sunt in proximo circa intestina, medetur.*

a P. 214. edit. Froben.

Ad intestina etiam pertinet hoc Plinianum libri ejusdem cap. viiii *Procidentia, alvi succus cochlearum punctis evocatus, illitu depellit. Condylomatis privatim araneus, demto capite, pedibusque, infricatur.* Ubi condylomata stricte intellige tubercula ani, quæ, voce addita, Marcellus *condylomata ani* mavult dicere cap. xxxi b. Idem Plinius lib. xxx, cap. xv: *Cochlearum inanium cinis admistus ceræ, procidentium interaneorum partes extremas prohibet. Oportet autem cineri misceri saniem punctis emissam e cerebris viperæ.*

b. P. 229.

Peritonæi rupturæ prodest stella lævis, si applicetur cum onoñide: ut est apud Rondeletium.

Cap. LXXXV.

Jecori mederi hirudines, apes suo melle, cantharidas, locustas. Morbis ex flava bile provenientibus remedium à melle. Ac particulatim morbo regio a cantharidibus una cum melle, lumbricis cum aceto mulso, & aliis cum liquore mellito; præterea quoque pediculos. Lieni medicinas a cochleis, melle, araneis, hirudine. Renum, aut vesicæ calculo, a lumbricis, cochleas, scorpionibus, gryllis, cicadis, scarabæis. Difficultati urinæ conducere locustas, cochleas, lumbricos, cantharidas, cicadas tostas. Viris genitalibus prodesse cochleas, araneam, mel: mulierum malis, cantharides, buprestim, vermes certos, cochleas.

HÆc de ventriculo, intestinis, ano: nunc venio ad secundæ concoctioni servientia: puta jecur, vesiculam fellis, lienem, renes, vesicam.

Si cataplasmatis, & malagmatis jecur non curetur; hirudines applicandæ, quarum suctu sanguis extrahatur. Id plurimùm prodesse, ex Archigene prodidit Aëtius a. Sanè hirudine olim usi pro cucurbitula. Nam tribus horis infigit vulnusculum: nec mittit sanguinem, nisi sale imposito fuges, vel sanguine se expleverit. Imò est, cùm necplena recedat; sed perlistat in sugendo, donec rumpatur. Kiranides quoque, homo Arabs, partibus tumido humore turgentibus, ac jecori potissimùm, hirudines jubet applicari.

a Lib. 10. cap. 6.

A melle etiam remedium jecori. Sammonicus cap. xxiii:

Si molles jecoris fibras dolor hauriet acer,
Protinus ex mulsa potanda elelisphacus herba.

Ab frigida jecoris intemperie hydrops provenit. Huic occurri traditum, si antidotis misceas cantharidas: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. lxvi. Avicenna laudat, si ex rotundis locustis, recisis capitibus, partibusque extremis, cum siccæ myrti pauxillo, grana duodecim adsumantur.

Hinc jam de vesicula flavæ bilis, ac liene, atræ bilis receptaculo, earumque partium morbis, dicendum. Serenus Sammonicus, si flava bilis abundarit, *talis*, inquit inter alia,

—— Auxilio fella horrida purges.
Prosunt & pelagi lactes, quos pondere justo
Dulcibus associas lymphis, melleque liquenti.

Et mox tepido, ait, lacti asellæ

—— Vinum infundas, ac mella, piperque.

A bile excrementitia est icterus sive aurigo: cui conducit, si cantharides quatuor absque alis, & capite, contritæ, dimidia vini albi hemina dilutæ, pauxillo etiam mellis affuso, in potu exhibeantur: quemadmodum est apud Hippocratem libro de Internis Affectionibus. Præterea aurigini, sive morbo regio, ut Plinius ait lib. xxx, cap. xi, *resistunt vermes terreni in aceto mulso cum myrrha.* Et convenit, quod Avicenna, atque ex eo Rossi Arabs, lumbricos adversus aurigo commendat. Jubent verò eos, ut loquuntur, clarificari ex succo & aqua cichorii, sive endiviæ. Sed mel mox pluribus prædicat idem Plinius. Nam prodesse eidem morbo ait *cinis capitis palmarum, aut interaneorum palumbis in mel, ad cochlearia tria: pediculum ejus sarmentis crematorum, cochleari uno duobusve, in aqua mulsa.*

Pediculi quoque propinentur ictero laborantibus. Et id remedium fat usitatum Belgis. Sed quia prope omnes ab horum esu abhorrent, eo ægris solent insciis præberi.

Adversus lienem dolentem præscribit Plinius lib. xxx, cap. vi, *cochlearum cinerem cum semine lini, & urticæ, addito melle, donec persanet.* Addit deinde. *Eo & liberat mel, in quo apes sint emortuæ: araneus, & maxime, qui lycos vocatur.* Marcellus Empiricus cap. xix a: *Aqua mulsa ex melle crudo pota bene prodest.* Etiam hirudo applicita auxiliatur. Serenus Sammonicus cap. xxiv:

a P. 214. edit. Froben.

Quando lien tumido circumligat ilia vinclo,
Proderit excusso fluvialis hirudo cruore.

Sic est in editione b epigrammatum, & poëmatiorum veterum, quæ cum Pythœus, sed nomine prætento, prodidit emendationibus. Sed omnino pro *excussa* legendum *exsuctus*: prout est in editione, quam ante seculum, quod exivit, Joannes Cæsarius castigavit.

b à Davallo Parisiis edita an. 1599.

Nunc de calculo renum, aut vesicæ, item de urinæ difficultate, videbimus. Plinius lib. xxx, cap. iii: *Jubent vermes terrenos bibi ex vino, aut passo, ad comminuendos calculos: vel cochleas decoctas uti suspiriosis.* Modum suspiriosis decoquendi, ex Plinio superius diximus. Exinde cochleis alterum addit remedium *testarum inanium cinerem, ad calculum pellendum.* Quod & Marcellus Empiricus præcipit cap. xxvi, his verbis: *Cochlea inanes, id est, sine carne sua, casu inventæ, contusæ, & in pulverem tenuissimum redactæ, in potione calculosis datæ medentur.* Subdit inde Plinius, adversus calculum *cinerem scorpionum in pane sumi, vel cum locusta cibo. gryllum dilutum cum aqua calida: cicadas tostas in patellis: millepedam oniscum bibi.* De scorpionibus quod ait, etiam Mesues firmat, & Jo. Damascenus lib. vi. Uterque enim renum, ac vesicæ calculum, oleo ait ex scorpionibus frangi, & expelli.

Scarabæos item calculo laborantibus prodesse, traditum est opere de Dynamidiis; quod Galeno tribuitur, & inter notha reponitur.

Urinæ difficultati, feminarum præcipuè, succurritur suffitu locustarum: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. lvii, & Plinium lib. xxx, cap. xiv, ac post eos Avicennam, & alios. A cochleis etiam stranguriæ remedium est apud Plinium lib. xxx, cap. viii: *Jubent cochleas exemtas testis, tritasque, tres in vini cyatho bibi, sequenti die duas, tertiâ die unam, ut stillicidia urinæ emendent.* Spontaneo tale profluvio dat Marcellus de Medicamentis cap. xxvi c: *Cinis cochlearum Africanarum exustarum si potetur, urinæ incontinentiam sedat.*

c P. 184. edit. Froben.

Terreni vermes triti, & cum passo epoti, urinas cient; teste Dioscoride lib. ii, cap. lxxii. Provocatorium etiam ex cantharidibus confectum citra noxam sumitur ad urinam concitandam: quemadmodum est apud Galenum in Comment. Ac Aëtius quoque auctor est, quendam è præceptoribus suis ad urinam movendam cantharidum aliquid indidisse pharmaco; sed alis, ac pedibus, prius resectis. Imò non tantùm potu haustæ, sed foris etiam applicitæ, eandem vim habent. Quod & Bartholomæus Montegnana, medicus Italus non exigui nominis, retulit Consil. clxxxii, cap. x: & ex eo Jo. Langius epist. xlvii, lib. i Medicinalium epistolarum: ex illo iterum Antonius Mizaldus, Monluciánus Medicus, Memorabilium Centuria ii, sect. xxvii. Ab his refertur, clarum Patavinum, Franciscum Braccam, cùm genitalibus applicuisset cantharides, tantum reddidisse urinæ, ut excederet

detes quinque librarum pondo. Addunt quoque, idem evenisse cantharidas pedum pollici applicanti, quò tolleretur unguium scabrities. Et quia difficile creditu, tantam esse vim cantharidum, ut etiam, si foris applicentur, id possint, addit Langius: *Sic crebro expertus sum, cum sordidis in genu ac juxta talos ulceribus Mercurii præcipitati pulverem paullò frequentius inspergerem, illius virus, cæteris membris illæsis, ad dentes penetrasse, & os, ac pharynga, diurno nocturnoque salivæ affluxu maduisse.* Alia quoque vesicæ malè affectæ remedia adducit Plinius Secundus lib. XXX, cap. VIII: *Prodest urinæ edisse cicadas tostas in patellis: millepedam ermisum bibisse.* De priori similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXIX: *Cicadas coctas* (al. tostas) *das in patella in vesicæ dolore. Utile enim est contra omnes vesicæ dolores seu difficultates.* Sed & Aretæus Cappadox audiatur lib. II de curandis morbis acutis cap. IX: Ἀγαθὸν δὲ κύστιος τέττιγες, οἳ θέρεος ὠδικοί, ἔδεσμα. ξηροὶ δὲ ἐκτὸς ὥρης, λεῖοι ξὺν ὕδατι. *Optimum vesicæ remedium sunt cicadæ, si suo tempore exhibeantur assæ. Sed extra tempus aridæ, tritæ cum aqua.* Atque ante hos omnes similiter Dioscorides lib. II, cap. LVI: Τέττιγες ὀπτοὶ ἐσθιόμενοι τοῖς περὶ τὴν κύστιν ἀλγήμασι βοηθοῦσι. *Cicadæ, si assatæ* (sive tostæ in patella) *edantur, succurrunt doloribus vesicæ.* Quem in locum (sed ex ejus distinctione cap. XLV) Andreas Matthiolus, rectè observat errorem Alberti Magni, qui per cicadas hoc loco intelligit gryllos. Nam putat, significari animalculum de nocte in ædibus stridulum, quod in balneis Germaniæ frequens. Sed longè aliter est, quia Germania, plagæque Arctoæ, hoc insecto ob frigus carent.

Vidimus de iis partibus ventris, quæ inserviunt nutritioni. Seorsum pauca nunc adferam de usu insectorum ad Venerem, & partes genitales. Plinii est lib. XXX, cap. VIII: *Si decidat testium alter, spumam cochlearum illitam remedio esse tradunt.* Similiter Marcellus cap. XXXIII *a.* Qui *b* & infantium testiculis vitiosis, vel tumentibus, remedium efficax hoc esse ait: *Araneam, quæ per filum suum se summittit, quando sursum versum currit, cape, & cum aqua calida tritam da continuo infanti bibendam.* Hinc ad veretri dolorem mellis usum docet. Ad Plinium redeo: qui remedium postea addit adversus ὑδροκήλην, sive humoris aquosi concervationem inter testium membranas. *Hydrocelicis*, inquit, *prodesse ajunt cochleas Africanas, cum sua carne & testa crematas, poto cinere.* Similiter Marcellus cap. ante dicto *c*: *Cochleis, quæ nudæ inveniuntur, adjicitur aliquid tritæ turis, & albi ovorum, atque inde ulcera testiculorum tumentia, & hydrocelæ puerorum, sive ramices, superlinuntur, ut modo glutinis adhærescat.* Idem Plinius libro XXX, cap. XV: *Venerem inhibet fimum cochleæ, & columbinum, cum oleo & vino potum.* Cantharidas contrà Venerem concitare, velut notum omnibus, memorat Ruellius lib. II de Nat. Stirp. cap. CXXVII. Inque opere secretorum, quod Galeni nomen præfert, remedium est ad satyriasin, sive Venerem stimulandam: id ex est libra una olei de sanibac, sive jesmino, item millo formicis alatis, & aliis; quæ inde petat, qui volet. Est & Marcelli cap. XXXIII: *Ut rebus Veneris aptus sis, piper tritum cum oleo, & melle misce, & cum coire velis, verenda tibi illine.* Sed quid talibus, quæ lasciviæ etiam inserviant, insistimus? Venio ad alia.

a P. 227 edit. Bas.
b P. 228.
c P. 230.

Mensibus ciendis cantharidas exhibebat Hippocrates: ut liquet ex libro ejus de Nat. Muliebri; ubi & modum utendi præscribit. Inibi etiam adversus uteri strangulationes commendat. Sed & ibidem docet buprestim menses ciere, si purgatorum ex ea fiat trita, ablatis alis, capite, ac pedibus, cum interiori parte ficus commista, sic ut dupla sit ficus portio. Dioscorides lib. II, cap. LXVI jubet, ut buprestii addantur ἐρέαι μαλακαί, hoc est, lanæ molles conceptæ, & ad digiti figuram rotundatæ, medicamentum excipientes, & continentes. Ita enim [illegible] describit Ægineta lib. VII, cap. XXIV. Etiam ad fœcundandum uterum commendat δίκαιε, quod Calvus *vermes rubeos* reddit: mallem dixisset *vermes terrenos*, vel *lumbricos terrestres*; qui & *intestina terræ* solent nuncupari.

Varia etiam malis muliebribus remedia apud Plinium habemus. Aliqua excerpam. *Vermes terreni*, ut is ait lib. XXX, cap. XIV, *gravidis secundas pellunt in passo poti.* Quem ad locum rectè Dalecampius annotavit, Plinium non *gravidis*, sed *puerperis*, & *fœtis*, dicere debuisse. Mox idem Plinius subdit: *Inveniuntur & in gramine vermiculi, qui adalligati collo, continent partum. Detrahuntur autem sub partu: alias enim non pariuntur. Cavendum etiam, ne in terra ponantur. Conceptus quoque caussa dantur in potu quini, aut septeni. Cochleæ in cibo sumtæ accelerant partum: item conceptum, impositæ cum croco. Eædem ex amylo & tragacantha illitæ, profluvia sistunt. Prosunt & purgationibus sumptæ in cibo, & vulvam aversam corrigunt cum medulla cervina, ita ut uni cochleæ denarii pondus, addatur, & cyperi. Inflationes quoque vulvarum discutiunt exemtæ testis, tritæque cum rosaceo.* Pluraque ibidem id genus.

CAP. LXXXVI.

De arthritide: cui remedium e melle, mulso, cera. Medicina illa Julii Ausonii, qui parens poetæ Ausonii fuit. Huic morbo etiam mederi vermem, sive lumbricum terrenum, & oleum inde confectum: item cochleas, aranei telam, hirudinem, sive sanguisugam, cantharidem, terramque a scarabæis egestam.

SUpersunt ex morbis internis articularii: de quibus eo justius post Veneris, & partium genitalium considerationem, agemus, quòd arthritis Bacchi, & Veneris filia dici soleat. *Arthritidos* nomine (quæ Germanis commodè satis *glidsucht*) laxè utar, ut & ischiadicum morbum comprehendat. *Mulsum inveteratum solebat dari in articulario morbo*: ut Plinius ait lib. XXII, cap. XXIV. Cælius quoque Aurelianus, qui à Cassiodoro *a* etiam laudatur, potiusque vocetur Soranus *b* à Cælio Latinitate donatus, scribit in hunc modum *c*: *Arthriticis convenit digitis ceram emolliendam dare.* Etiam à melle, cera, mulso, remedia huic reperies morbo apud Aetium lib. XII, cap. XLV, XLVI, XLVIII & ab oxymeli Juliano, apud Alex. Trallianum lib. XI. Itidem apud Marcellum Empiricum cap. XXV, XXXV, & XXXVI, complura habemus remedia, quæ ingrediantur mel, aut cera. Unum inter cætera, in quo foret mellis optimi hemina, ait esse (verba ejus sunt *d*) *incredibile, & unicum remedium, quo & ipse Ausonius medicus sanatus sit, & multos ita jacentes, ut movere se sine cruciatu nequirent, intra quinque dies stare, ambulare, aut intra septem dies, fecerit.* Porrò Ausonius iste, quem *medicum* vocat, fuit Julius Ausonius, pater poetæ Ausonii, civis quidem Vasatensis, sed qui è patria Burdigalam commigrarit,

a Divinarum institutionum cap 31. quod de Medicis.
b Hieronymus Mercurialis similiter lib. 2. Variarum Lect. c 12.
c Lib 5. Tardarum Passionum cap. 2.
d Cap. 25. pag. 172. edit. Frobenianæ.

—— Facundo non rudis ingenio,
Præditus & vitas hominum ratione medendi
Porrigere, & fatis amplificare moras:

Ut de eo scribit filius in Parentalibus. Sed ex filio quidem medicum fuisse scimus: verùm de medicina posteris aliquid reliquisse, non nisi ex hoc Marcelli Empirici loco cognoscimus. Ea seculorum injuriâ periisse, nihil mirandum; quando, (quod ibidem filius tradit) quemadmodum non Hippocratem, Galenum, aliusve sectæ sequebatur quemquam: sic nullum habuit, qui se sequeretur. Tempora horum probe conveniunt, quando uterque, & Marcellus inquam, & Ausonius, imperante claruit Theodosio, & ante. Sed in illis ab apibus remediis diutiùs constitimus. Alia ab aliis addamus.

Plinii est libro XXX, cap. VI: *Vermem terrenum catillo ligneo ante fisso, & ferro vincto impositum, aquâ excepta perfodere, & defodere, unde effoderis, Magi jubent; mox aquam bibere catillo; mire id prodesse ischiadicis,*

dicis, affirmantes. Ac similiter de eo Marcellus Empiricus cap. xxv. *a* Qui & à vermibus geminum remedium petit cap. xxxvi *b*. Prius est: *Vermiculos terrestres in aceto per noctem manere curabis, ut se omni sorde purgent: mane eos siccabis, & ex his - ix in libram axungiæ mittes, & diutissimè conteres, ut unum corpus efficias, & pro ceroto uteris ad sedandos pedum quamlibet molestos dolores.* Alterum tale est: *Terrestres lumbrici, ad mensuram acetabuli in mellis cotyla contriti, & impositi pedibus, qui prius oleo rosaceo uncti fuerint, ac tertio die soluti, & statim rursum impositi, & confestim dolorem leniunt, & in posterum tollunt.* Hodieque imprimis commendant oleum ex lumbricis: cujus conficiendi rationem apud Matthiolum, Andernacum, & alios, reperies. Nempe hoc vim habet insignem inflammationes minuendi, ac mitigandi dolores: quæ duo in articulari dolore, podagra imprimis, requiruntur. *e*

Aliud quoque remedium suggerit Plinius xxx libri cap. viii, ubi sic scribit: *Ischiadicis cochleas crudas tritas cum vino Amminæo, & pipere, potu prodesse dicunt.* Quod ipsum etiam, iisdem pene verbis, Marcellus habet capite antè citato *c*. Idem Plinius cap. ix: *Cochleæ latæ potæ tollere dicuntur pedum & articulorum dolores. Bibuntur autem binæ in vino tritæ. Eadem illinuntur cum helxines herbæ succo.* Et postea: *Quin & cinis cochlearum illinatur.* Ac mox: *Incussos articulos araneæ tela commodissimè curant. Sunt qui cinere earum uti malint.* Etiam apud Marcellum Empiricum est cap. xxxvi *d*: *Remedium ad arthritim, vel maxime ad podagram* e, *sic: aceti optimi, quantum volueris; quod melius erit, si ex vino styptico fuerit; telas aranearum, quæ in cypresso inveniuntur; buxi summitates tenerrimas.* Ac postea subjungit, quomodo hæc coquenda sint, & adhibenda.

Est & Plinii lib. xxxii, cap. x: *Multi podagris quoque hirudines admittendas censuere.* Serenus similiter Sammonicus, de morbo hoc loquens, inquit:

> *Sunt quibus adpositâ siccatur hirudine sanguis.*

Cælius quoque Aurelianus lib. v Tardarum Passionum, cap. ii, quo de eodem morbo tractat, *Ubi*, ait, *permiserint partes, cucurbita figenda, vel hirudines admovenda.* Nempe, ut ante dictum, hirudines idem præstant ac cucurbitæ: quas adhibere jubent penè omnes: in his Theodorus Priscianus Logici sui cap. ult. ubi itidem de hoc morbo agens, *Cucurbitis*, inquit, *ventosis frequenter locus relevandus est.*

Podagræ ex cantharidibus medicamentum conducere, etiam Paulus prodidit lib. iii, cap. lxxviii. Sunt autem cantharides è scarabæorum genere. Plinius verò etiam podagris illitam jubet terram a tauris, sive scarabæis terrestribus, egestam. Vide eum lib. xxx, cap. v. Plethoræ conducunt hirudines. Plinius lib. xxxii, cap. xi *Hirudinum, quas sanguisugas vocant, ad extrahendum sanguinem usus est. Quippe eadem ratio earum, quæ cucurbitarum medicinalium, ad corpora levanda sanguine, spiramenta laxanda, judicatur. Sed vitium, quod admissæ semel desiderium faciunt circa eadem tempora anni semper ejusdem medicinæ. Decidunt satietate, & pondere ipso sanguinis detracta, aut sale adspersa.* Ac plura ibidem in hanc rem.

Cap. LXXXVII.

De externis corporis morbis: ac primum iis, qui certæ sunt partis. Capilli Petronio pars corporis. Canitiei remedium a lumbricis terrestribus. Alopeciæ medicina à cantharidibus, & muscis; pediculis capitis, à melle; palpebris, à muscis, & cochleis; superciliis, & pilis maxillarum, à formicis; pilis reliquis etiam corporis, ab hirudine. Adhæc ab hirudine adversus inflammationes oculorum, eorumque cicatrices, & albugines, à cochleis; contra aurium humorem a melle; narium fœtorem, ab eodem; labia fissa, ab aranearum tela. Cutis vitia in facie sanari cochleis, formicis Herculaneis, buprestis, melle, imprimis Sardoo. Unguium scabritiei remedium à cantharidibus, & crabronibus; adversum unguium scabritiem, a lumbricis; contra reduviam unguium, a mello.

HActenus dictum de morbis certarum corporis partium: sed internis solùm, nisi quid in ista scribendi festinatione, tot meorum mortibus, aliisque adversis afflicto, inque his ipsis tot occupationibus distento, exciderit fortasse, quod potiùs alterius esse generis videatur. Nunc loquar de externis certæ corporis partis, mox de externis universi corporis dicturus. Initium esto à capillis: qui quidem partis nomen non merentur, ἀκύρως *a* tamen sic vocantur: ut apud Petronium hoc epigrammate:

> *Infelix modò crinibus nitebas,*
> *Phœbo pulcrior & sorore Phœbi:*
> *At nunc lævior ære, vel rotundo*
> *Horti tubere, quod creavit unda,*
> *Ridentes fugis, & times puellas.*
> *Ut mortem citius venire credas,*
> *Scito, jam capitis periisse partem.*

Prout eos versiculos, qui malè antè digesti legebantur, Turnebus restituit lib. iv Advers. cap. xix.

Canities ut obviam eatur, tradit Plinius lib. xxx, cap. xv: *Capilli ne canescant, vermium terrenorum cinere præstari, admisto oleo.* Cui geminum hoc Sereni Sammonici cap. v:

> *Lumbrici quoque terrestres miscentur olivo,*
> *Et juvenem præstant redivivo flore capillum.*

Item illud Marcelli cap. vii *b*: *Vermium terrenorum cinis, oleo adjectus, quo ut fœminæ in pectendo solent, capillos prohibet senectute mutari.* Nempe lumbricis & humor, & calor, est temperatus; eoque nec calore aduritur humor, cui originem debent pili; sed potiùs digeritur, ac roboratur.

Alopeciæ, (à cujus remediis variis, opus suum orditur Alexander) utiles quoque sunt cantharides. Sed videndum, ne altè exulcerent. Modum itaque utendi discere opus è Plinio lib. xxix, cap. vi, & Galeno de compos. medic. secundùm loc. lib. v. Apud Plin. ibidem, ante id, quod dixi, legas, *alopeciam repleri muscarum capitibus recentibus prius folio ficulneo asperatam: alios vero sanguine muscarum uti: alios decem diebus cinere earum illinere cum cinere chartæ, vel nucum, ita ut sit tertia pars e muscis: alios lacte mulierum cum brassica cinerem muscarum subigere: quosdam melle tantùm.* Similiter Marcellus cap. vi *c* *Muscarum capita combusta, & cum melle trita, capitique illita, mire alopecias tollunt.*

Capillis subdam hoc de pedibus, qui obsident capillos. *Mel lendes, & fœda capitis animalia necat:* ut ait Plinius lib. xxii, cap. xxiv; idque Dioscoride præeunte lib. ii, cap. ci. Etiam cornu capræ rasum, & melli, ac sali mixtum, prodesse adversus pedes, si caput eo defricetur, apud Sextum philosophum legas lib. i de animalibus, cap. v. Marcellus item cap. viii *d*, ad tollendam veterrimam palpebrarum asperitatem, inter alia præcipit mellis Attici ℥. i.

Post capillos, & pedes, ac lendes, de oculorum, & maxillarum pilis videndum. Plinius lib. xxxix, cap. ult. *Palpebras gignere muscarum, fimique murini cinerem, æquis portionibus, ut efficiatur dimidium pondus denarii, promittitur.* Idem lib. xxx, cap. xv: *Cochlearum saliva, illita infantium oculis, palpebras corrigit, gignitque.* Ac eodem cap. antea legas: *Ovis formicarum supercilia denigrari cum muscis tritis tradunt.* Idem libri ejusdem cap. v dixerat: *Ne sint malæ hirsutæ, formicarum ova pueris infricata præstant.*

Ad totius corporis pilos pertinet, cùm Plinius lib. xxxii, cap. x, de psilothro agens, ait: *Sanguisuga tosta in vase fictili, & ex aceto illita, eundem contra pilos*

Marginal notes:
- a P. 174 edit. Froben.
- b P. 250.
- c P. 171.
- d P. 248.
- e Sic puto hunc locum restituendum.
- a Impropriè.
- b Pag. 48. edit. Froben.
- c Pag. 46. edit. Froben.
- d Pag. 64. edit. Froben.

pulas habere effectum. Ac idem tradit Plinius Valerianus lib. 1 32 tei Med. cap. XLII, quod de pilothris: *Sanguisuga viva, in fi vase, ex aceto illinunto per horas tres: deinde in balneo abluuntur.*

Ad ea, quæ verius sunt corporis partes, veniamus. In oculorum inflammationibus occipitio vel cucurbitulæ, vel hirudines adhibendæ; ut Marcellus jubet cap. XXXVIII. Crematæ cochlearum testæ non marinarum modò, de quibus etiam in aquatilibus dictum; sed planè omnium, oculorum cicatrices, & albugines, corrigunt; dentes item expurgant; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XI. Aurium humoribus conducit vinum mulsum: ut est apud Marcellum cap. XII. Fœdo narium odori occurritur, si myrrhæ, acacia, amomi, singulorum drachmam unam contusam, & melle cocto exceperis: quemadmodum Oribasius tradit lib. VIII Synopseos cap. XXX. Atque, ut idem monet cap. XXXII, labus scissis consulimur candidis aranearum telis, quæ in arcis inveniuntur. Idem cap. XXXVIII hirudinem oculis suadet inflammatis, proximè, ubi dolet, in fronte adhiberi. Marcellus lib. V, cap. X tradit, oris ulceribus, quas aphthas dicimus, prodesse itidem cum melle, præterea mulsum.

Præterea, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XVI *Tollit ex facie vitia & cochlearum, qua lata & minuta passim inveniuntur, cum melle cinis. Omnium quidem cochlearum cinis spissat, calefacit smecticà vi: & ideo causticis commiscetur, psorisque, & lepris, & lentiginis illinitur. Invenio & formicas Herculaneas appellatas, quibus tritis, adjecto sale exiguo, talia vitia sanentur.* Easdem commendat Marcellus Empiricus cap. XIX a his verbis: *Formiculas, qua Herculanea nominantur, contritas, modico sale adjecto, impetiginis adpone: miraberis remedium: nam celeriter expurgant.* Sequitur unde apud Plinium: *Buprestis animal est rarum in Italia, simillimum scarabæo longipedi. Fallit inter herbas bovem maxime; unde & nomen invenit; devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat. Hac cum hircino sevo illita lichenas ex facie tollit septicâ vi.* Ei vi non faciei modò, sed reliqui etiam corporis lichenas tolli; edocebimus cap. LXXXIX. Hinc de variis locutus ait: *Utilissimum & in facie mel, in quo apes sint immortua.* Quod verò cochlearum cineri mel addi jubet Plinius, è Dioscoride firmatur: qui lib. II, cap. CI mel Sardoum, cum faciei illitum, mederi ait ejus maculis, tum à Sole contractis, tum aliunde provenientibus.

a P. 129. edit. Froben.

De capite abunde actum. De thorace, & ventre, liquet, ex iis, quæ inspersimus, & inseremus cæteris. Ac pertinet huc etiam, quòd, ut Dioscorides ait lib. II, cap. CI, si verpis, à balneo potissimùm, præputium ad dies XXX emolliatur, glans citra circumcisionem nudata in integrum restituitur.

De artubus pauca adjungam. Primùm de unguibus, qua tam manuum fini, quam pedum. De his ita Plinius lib. XXX, cap. XII: *Unguium scabritiem tollunt cantharides cum pice tertio die soluta, aut locusta fricta cum sevo hircino.* Ac Sancta etiam Hildegardis in Physicis suis b ait, unguium inmunditiem (scabritiem puto lignari) tolli docet liquore e fucis expresso. Sed ij si *bumbelim* vocat, quia *fucus* Germanis *hummel*; ut Belgis *hommel*: sicuti suis gentibus *hommelen*, & *bommelen*, *bombum edere.*

b Lib 4. part. 2. cap. 52.

Ad ungues etiam pertinet παρωνυχία, sive *reduvia*; illa manuum proprimus. Ut in ea melle sit utendum cum galla, Oribasius dicet lib. VII Synopseos, cap. XVIII. Theodorus quoque Priscianus lib. Εὐπορίστων, cap. XXXIV in hoc vitio præcipit *lenticulam coctam cum melle contritam impone, & myrto folia viridia trita similiter cum melle adhiberi: sic etiam rosarum, sic oliva folia.* Mox subjungit: *Quibus forte aliquo ictu ungues nigrescunt, nasturtium cum melle mixtum medebitur. Et cera sola liquefacta superimposita medebitur.*

Perniones cera bifariam sanari, docet idem Theodorus lib. I φαινομένων ὄψεων, cap. XXXII.

Clavis pedum medentur vermes terreni ex oleo: ut ait Plinius lib. XXX, cap. IX.

CAP. LXXXVIII.

De externis corporis morbis, ac primum illis ab caussa externa: ut vulneribus, quibus medicina à lumbricis terrestribus, telâ aranea, imo & bombyces, albae cochleis, quibus & tela extrahuntur. Vis mellis in vulneribus: uti & ejusdem, & apum, ac cera, in membris contusis, fractis, vel adustis: & ubi his etiam cochlea propius. Hinc item ad externos morborum, quibus caussa est interna: ut sunt ulcera. De his primo universè actum: & ut remedio iis sint mel, cera, expmels; qua apum gloria est. Adhæc certum blattarum genus, & gryllis: tum autem millepeda, & aranea: præterea cochlea, & vermes: inque his cossi, in quos illi, quibus origo in ulmis. Exinde particulatim considerantur varia ulcerum genera: ut erysipelas, sive sacer ignis; cui medentur lumbrici. Species sacri ignis herpes, quos Latinus zona. Herpetis genus, quod Scpinina dicitur, ac eundem videri herpetem exedentem. Herpeti equorum remedium a vermiculo cardui. Carbunculi descriptio, & remedium ab apibus, & melle. Descriptio furunculi, eique medicina ab araneo, & muscis. Exanthemata cerá sanari.

Hinc jam propero ad morborum externorum eos, qui non tam certæ sunt partis, quàm corporis totius. Atque hic etiam habet locum, quod superius a diximus, esse eos vel à caussa externa, vel interna. Externa, ut vulnera à gladio; contusiones & fracturas à lapide, aut baculo; exustiones ab igni.

a Cap. 45. hujus libri.

Vulneribus medentur lumbrici terrestres. Plinius Secundus lib. XXX Histor. Natur. cap. XIII: *Vulnera recentia conglutinant vermes terreni, adeo ut nervos quoque abscissos illitis solidari intra septimum diem persuasum sit. Itaque in melle servandos censent. Quidam vermibus arefactis in Sole ad vulnera ex aceto utuntur: nec solvunt, nisi biduo intermisso.* Plinius Valerianus de re Medica lib. III, cap. XXI: *Vulnera recentia conglutinant vermes terrenis triti, adeo ut etiam nervos incisos solident in die septimo. Iidem arefacti in Sole, & ex aceto triti vulneribus imponuntur, &, interposito biduo, solvuntur.* Ac cap. XXI: *Ad venas, vel nervos præcisos: lumbricos de terra confundes, & pones: statim sanant.* Serenus Sammonicus cap. LXIV:

Lumbrici terra poterunt conducere vulnus.

Insuper vulnera sanantur tela araneæ. Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Aranei tela, ex oleo & aceto imposita, vulneribus tonstrinarum sanguinem sistit.* Eandem commendant in vulneribus Dioscorides, & Galenus: hodieque nihil apud nos vulgatius, quàm ut, siquis vel cultro leviter se læserit, telam continuò araneæ, præsertim candidam, puramque, imponat. Nempe ea constipandi habet vim, & refrigerandi, atque abstergendi; eoque inflammatio ne accedat, prohibet. Unde &, capite alicujus vulnerato, fractoque, eam præcipit Serenus Sammonicus cap. LIV:

Si vero caput infestus collisit ictus;
Ex oleo nacti vestis debebit arachnes:
Nescit hac illinc, nisi cum sanârit, abire.

Quam verò laudem tribuimus araneæ, hanc etiam bombyci competere, docebit Vincentius Bellovacensis: ut qui Speculi Naturalis lib. XX, cap. CXIX doceat, sericum combustum mundare vulnera, ac corroborare.

Adhæc carnes cochleæ crematæ, cumque thure, & myrrha illitæ, vulnera quævis, sed maximè, quæ nervi acceperunt, conglutinant: ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. XI. Favet quoque Cornelius Celsus lib. V, cap. II: *Glutinant vulnus contusa cum testis suis cochlea.* Item Plinius lib. XXX Histor. Nat. cap. XIII:

Ad vulnera eâdem ratione, & cochlearum terrena profunt: totaque exemta, tusa, & imposita, recentia vulnera conglutinant, & nomas sistunt. Atque aliquanto pòst: *Arundines, & tela, quæquæ alia extrahenda sunt corpori, evocant cochleæ ex his, quæ gregatim folia sectantur, contusæ impositæque cum testis, & ea, quæ mandantur, exemptæ testis: sed cum leporis coagulo efficacissime. Laudantur & cantharides tritæ cum farina hordeacea.* Plinius Valerianus de re Medicâ lib. III, cap. XX: *Cochleæ exemtæ de suis testis crudæ tritæ, mirifice solidant. Cochleæ item cum suis testis ustæ cum myrrha, & thuris pari pondere ex aqua, præcisos nervos sanant.*

Quod verò cochleis extrahi tela ait prior Plinius, ut vidimus: id blattis tribuit Plinius Valerianus lib. III Rei Med. cap. XLIX, his verbis: *Ad extrahenda ea, quæ corpori infixa sunt, blatta sine pedibus, & sine capite, & pennis, trita illinuntur.*

Magna etiam in vulneribus est vis mellis. Coctum ea conglutinat: ut est apud Cornelium Celsum lib. V, cap. II: mel crudum ea purgat, ut idem ait libri ejusce cap. V. Serem Sammonici est cap. XLVI

Ergo modus quicunque obtingit vulneris atri,
Contritus cum melle dabit medicamina bulbus.

Idem cap. LXIV, ut doceat, quomodo

Vulnera tabescant spatio vitiata dierum:

Præscribit hoc pacto:

Aut hederam Baccho decoctam, & semen anethi,
Aut cineres alni tardo cum melle legentur.

Contusioni item membrorum apes prodesse, docet inter alios S. Hildegardis Physices suæ lib. IV, cap. XLVIII: *Si aliqua membra contrita sunt, apes, quæ in vasculo suo mortuæ sunt, sufficienter in laneum pannum consuat; & in oleo olivæ calefaciat, & membro, quod dolet, superimponat, & melius habebit.*

Adversùm adusta corporis loca, lenticula, & ervum cum melle, commendantur à Cornelio Celso lib. V, cap. XXVII a. Plinius verò lib. XXX Hist. Nat. cap. XII tale suggerit remedium: *Ambustis medetur murium cinis, & cochlearum; idque sic, ut ne cicatrix quidem appareat.* Plinius Valerianus de re Med. lib. III, cap. XX: *Ambustis sanandis illinitur cochlearum cinis ex oleo.* Postea & commendat ceram in oleo rosaceo resolutam.

a Sect. ult. sive pag. 304. edit. Turnef.

Sequuntur morbi externi, caussam agnoscentes internam, ut sunt ulcera, tumores, scabies, & istis similia. His quoque docebo remedia esse divinitus data ex omni prope insectorum genere.

E insectis quidem alas habentibus detectas est apis: quæ ulceribus mirè prodest. Nam Scribonii Largi est cap. CCXXXVII: *Omne ulcus in omni parte corporis sordidum purgat mel per se.* Idem cap. CCXXXVIII docet, quomodo, si putrum sit ulcus, & concavum, mel, & cera, cotinini, & resinæ, atque aliis, misceri conveniat. Sed & cap. CCXII, ubi Tryphonis chirurgi ad cicatricem ducendam emplastrum tradit, ceræ cum resina usum in eo enarrat. Cum hoc Tiberiani ævi scriptore convenit Plinius lib. XXX, cap. IX: *Tetris ulceribus, & manantibus, auxiliatur mel, in quo apes sunt immortuæ, cum resina.* Ac postea: *Si putrida sint ulcera, cera addita ad cicatricem perducunt.* Imo porrum capitatum contritum, & ex melle impositum, universa ulcera optime purgat: ut est apud Marcellum, cap. IV, p. 42. Itidem Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. V tradit, ulceribus summæ cutis conducere ceram, & mel. Etiam cap. XI refert usum oxymelitis, ac ceræ, in ulceribus malignis.

Ex insectis, quibus alæ sunt coopertæ, blattæ sunt, & grylli. De prioribus ait Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Tertium blattarum genus, & odoris tædio invisum, exacutâ clune cum pissel æo sanare ulcera alias insanabilia.* De alteris sic idem lib. XXX, cap. IX: *Si putrida sint ulcera, ad cicatricem perducunt gryllorum crematorum favillâ ex oleo.*

Ex insectis non habentibus alas sunt multipeda, sive millepeda, & aranea. De priori sic Plinius lib. XXX, cap. XIII. *Duritias in alto ulcerum, & carcinomata, persequitur multipeda trita, admistâ resinâ terebinthinâ, & sinopide. Eademque utilissima sunt in his ulceribus, quæ vermibus periclitantur.* De alterâ ita S. Hildegardis Physices lib. IV, Part. III, cap. XLI, ulcerum dolorem mitigari tela araneæ impositâ.

Quæ insecta nunc retulimus, ea pedibus prædita sunt. Carent iis cochleæ, & vermes. Utrosque ulceribus prodesse, docet Plinius lib. XXX. Ac capite quidem VIII sic scribit: *Tetris (verendorum) ulceribus, & manantibus* a, *medentur cochleæ latæ parvæ contritæ ex aceto, vel cinis ejus: cochleæ nudæ, quas in Africa gigni diximus, tritæ cum thuris polline, & ovorum albo: tricesimoque die resolvunt.* Idem cap. IX: *Si putrida sint ulcera, ad cicatricem perducunt favillâ vermium terrenorum cum oleo vetere, & cochlearum, quæ nudæ inveniuntur. Ulcera omnia pedum sanat cinis earum, quæ vivæ combustæ sint.* Ac cap. XIII: *Quin & vermium ipsorum genera miranda usus habent. Cosses* b, *qui in ligno nascuntur, sanant ulcera omnia. Nomas verò combusti cum pari pondere anisi, & ex oleo illiti.* Et post aliqua: *Cinis vermium terrenorum margines ulcerum duriores absumit cum pice liquida, vel simili ex melle.* Et post pauca, commendans cochleas cum testis suis tusas: *Tradunt, ulcera tractabiliora fieri, & sanari celerius.* Porrò cum eo, quod de cossis Plinium dicere videbamus, consentit, quòd S. Hildegardis, in Physicis suis c, ulceribus jubet admoveri vermiculos Germanis dictos *ulmwurm*, quasi ulmi arboris vermes rimicipes. Eos ait in vase testaceo cum hordeaceo fumo suffocatos comminui oportere: tum ulceri, vel etiam vulneri, esse imponendos.

a h.e. Serpentibus: quomodo & alibi Plinius, ubi Dioscorides ἑρπυστικὰ, ille ulcera manantia reddidit.
b Alii codd. cossi. Quod malim.
c Lib. 4. part. 3. cap 42.

Hæc universè de ulcere dicta sunt: verùm particulatim etiam de variis eorum generibus, ac remediis, agemus. *Si super inflammationem ruber ulcus ambit, isque cum dolore procedat, ἐρυσίπελας Græci nominant:* ut ait Celsus lib. V, cap. XXVI d. Ibidem, ad purgandum ulcus ejusmodi, maximè melle, & resinâ, uti jubet. Græcum morbi nomen retinuit Celsus. Sed eo paullo junior Columella e vocat *sacrum ignem*; uti & hoc posterior Plinius Secundus f. Quippe post hunc sesquiseculo vixit Sammonicus ἁπλῶς *ignem* g nuncupat. Malis ulceribus annumerat quoque Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII h. Erysipelas itaque signatur in hoc Plinii remedio libro XXX, cap. XII: *Igni sacro medentur vermes terreni ex aceto illiti: gryllus contritus in manibus. Quo genere præstat, ut qui id fecerit, antequam incipiat vitium, toto eo anno careat. Oportet autem cum ferro cum terrâ cavernæ suæ tolli.* Quæ & ipsa totidem prope verbis apud Plinium Valerianum legas lib. III Rei Med. cap. XXXIV. Ignis hujus sacri species est herpes, qui *zona* Scribonio Largo. Sic enim ille cap. CCXLVII: *Ad zonam, quam Græci ἕρπητα dicunt.* De Græco vocabulo, & simul remedio, ita Plinius lib. XXX, cap. XIII: *Herpes quoque animal à Græcis vocatur, quo præcipue sanantur, quæcunque serpunt. Cochleæ prosunt eis cum testis suis tusæ.* Arbitror, Græcis etiam vocari ἑρπύσμα. Sanè id ulceris esse nomen, ait Celsus loco antè memorato i: atque huc etiam refert, quem ἕρπητα ἐσθιόμενον k Græci vocant, quia celeriter serpendo, penetrandoque, usque ad ora vorat. Huic ut idem l ait, *superdanda cum melle linimenta.* Etiam in equorum herpete insectorum usus est. Cardanus lib. VII de Rerum Varietate, cap. XXXII: *Herpeti, quem vermem vocant veterinarii, vermiculum, qui in carduo fullonum vertice nascitur, penna anseris inclusum, ab quo offensa, discissa cute frontis, inserito, consutoque vulnus. Solet viginti post dies emori, totidemque diebus equus liberatur.*

d P. 290. & seq. edit. Turnef.
e Lib. 7. cap 5.
f Lib. 26. cap 11.
g Cap. 41. Vulgo similiter vocatur ignis S. Antonii.
h Sect. de Sacro igne, sive pag. 309 edit. Turnef.
i P. 308. edit. Turnef.
k Herpetem exedentem.
l Ibid. pag. 309.

Est & ulceris genus carbunculus, quod ita describit Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII, [illegible].1: *Rubor est, superque eum non nimium pustulæ eminent, maximè nigræ, interdum sublividæ, aut pallidæ. In [illegible] esse videtur, infra color niger est. Ipsum corpus aridum, & du-*

durius, quàm naturaliter oportet. Circa quem quasi crusta est, eaque inflammatione cingitur, neque in eo loco levari cutis potest: sed inferiori carni quasi adfixa. Ac plura deinceps. Remedium tale suggerit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Carbunculus fimo columbino abolетur per se illito, vel cum lini semine ex aceto mulso. Item apibus, quæ in melle sint immortuæ, impositis: polentàque impositâ inspersâ. Si in verendis sit, cæterisque ibi ulceribus, occurrit e melle æsypum cum plumbi squamis.*

Item ulceris genus est furunculus: qui sic Cornelio Celso describitur lib. v, cap. xxviii a: *Furunculus est tuberculum acutum cum inflatione, & dolore, maximeque ubi jam in pus vertitur.* Ut mederi liceat, tradit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Furunculis mederi dicitur araneus, priusquam nominetur, impositus, & tertiâ die solutus.* Ac mox sanare eosdem dicuntur, *muscæ impari numero infricatæ digito medico.* Plinius item Valerianus lib. iii de re Medica, cap. xxviii: *Furunculus musca impari numero infricantur: digito minimo sordes ex auriculis pecudum illinuntur. Limacis cinis adspersus purgat.*

a Lib. 7. sive pag. 313. edit. Tornes.

Exanthemata quoque sunt superficiariæ cutis exulcerationes, subrubicundæ, & asperæ: ut Trallianus ait lib. i, cap. v. Ut cera his medeatur, Oribasius docebit lib. vii Synopseos, cap. vii.

Cap. LXXXIX.

A vulneribus, & ulceribus, ad tumores abitur. His, si glandulas sub auribus occupent, millepedas mederi, & gryllos. Si in inguen, præstare id ceram, uti non cochleas minutas cum melle. Hydropicorum autem tumores sanari cochleis crudis terrestribus. Mel quibusvis ulceribus prodesse. Pani etymon, ac eodem remedium a multipeda, cochlea, cantharide. Φύματα sanari oximelito, mulso, cerâ. Cancro prodesse ceram; abscessibus, millepedas: tum illis hominum, tum equorum vomicis, mel remedio esse. Scabiei apud Græcos, & Germanos vocabula, & illorum origo. Scabiem arceri culicibus, & cerâ. Vitiliginem, & lepram, esse eandem: sed differre à lepra Arabum. Blattarum genus, quo lepra occurratur.

POst ulcera dicam de tumoribus: quorum aliqui sunt certæ partis: ut parotides, quæ glandularum sunt sub auribus. Eas, ut Plinius ait lib. xxix, cap. ult. *multipeda comprimit cum resina tertiâ parte illita: & grylli, sive illiti, sive adalligati.*

De illis inguinis, sic idem lib. xxii, cap. xxiv: *Si inguen tumeat, album ceram in pube fixisse remedio est.* Et cap. xxx, cap. viiii *Inguinum tumorem cochleæ minutæ cum melle illitæ leniunt.*

At universi magis corporis sunt hydropicorum tumores. Eos discutiunt cochleæ crudæ terrestres, si cum testis suis imponantur, nec auferantur, priusquam omnis sit exhaustus humor.

Sunt & in tumoribus pani, ex eo sic dicti, quia referant glomum, qui Græcis πῆνος, Doribus πᾶνος. Diminutivum est *panicula*, vel *panucula*, teste Festo. Remedium affert Plinius lib. xxx, cap. viii: *Panos discutit multipeda contrita, admistâ resinâ terebinthinâ ex parte tertia. Quidam & sinopidem admiscent cochlea contusa. Et per se cinis inanium cochlearum cera mistus discussoriam vim habet. Cantharides mistâ calce panos scalpelli vice aperiunt.* Similiter Plinius Valerianus lib. iii rei Med. cap. xxvii: *Ad paniculas sanandas cochlea minuta mirabiliter facium.*

Φύματα sunt tubercula furunculis rotundiora, planioraque. Ea sanantur oxymelite, & mulso: de quo pluribus Oribasius lib. vii Synopseos, cap. xxix. Ceræ quoque in malagmatis usum adversus phymata, uti & tubera, tradit Celsus lib. v, cap. xviii a. Qui & cap. xxviii naturam phymatis describit: sed de curatione ad locum jam adsignatum remittit.

a Pag. 246. & seq. edit. Tornesianæ.

Est & tumoris genus καρκίνος, sive cancer, qui *non solum corrumpit, quod occupavit, sed etiam serpit*: ut ait Celsus lib. v, cap. xxvi. Estque interdum ulcerosus, interdum sine eo: ac si totum occuparit corpus, *elephas* vocatur: *universalem cancrum* dixeris. Ad carcinodas etiam ceram juvare, docet Cornel. Celsus lib. v, cap. xviii a.

a Pag. 247. edit. Tornes.

Abscessus quoque, ut Celsus vocat, in tumoribus est purulentis. Græcis ἀπόστημα, vel ἀπόστασις, dicitur ἀπὸ τοῦ ἀφίστασθαι b, quia partes ante contiguæ, humore præter naturam recepto, separentur. Remedium tale adfert Plinius lib. xxx, cap. v: *Millepedes, additâ resina terebinthina parte quartâ, omnia apostemata curari jubent.*

b Abscedere.

Inter abscessus sunt vomicæ, quibus Serenus Sammonicus c commendat:

Et mulsos amnes, & purgamenta columbæ.

c Cap 41.

Nec hominum modò vomicis melle con[illegible] sed etiam equorum: ut liquet ex Vegetii Mulomedicinæ lib. iii, cap. lxix; ubi medicamentum præscribit, in quo mel, & ficus, coquuntur.

Scabies Celso d esse dicitur, *durior cutis rubicundior, ex qua pustulæ oriuntur, quædam humidiores, quædam sicciores.* Origo vocis aperta. Græcis similiter ψώρα à ψαίειν, *frico*. Germanis *den rand*, fortasse à *rauch*, *asper*, *rudis*: item *die kratze*, credo a Chaldæo חרת charath, *sculpere*, *incidere*: unde & Gr. χαράσσειν.

d Lib. 5. cap. ult. sive de scabie.

Scabies tollitur, si capiti hominis imponatur culex cum stramine accensus, cumque vivis carbonibus in cineres versus: quod pluribus ostendit S. Hildegardis: sed pro culice, Germanorum more, *muggam* dicit. Vide eam lib. iv Phys. Part. ii, cap. l. Ac ibidem cap. lii scabiei capitis consuli dicitur, si superlinas liquorem ex humbelini expresso: ubi sine dubio intelligitur fucus, qui Germanis *hommel*. Hildegardis enim in Germania nata, mortuaque, ante annos cccct.

Plinius Valerianus lib. iii, cap. xxxviii ad scabiem arcendam docet varium ceræ usum. Imò & Vegetius lib. iii Mulomedicinæ, cap. lxxi geminum equis præscribit medicamentum, quorum utrumque ingrediatur cera.

Est & fœdum scabiei genus, quod λειχήν, sive *impetigo* vocatur: item aliud, quod dictum ἀλφός, sive *vitiligo*; de qua Festus. Vulgò *morpheam* nuncupant. Ejus generis est lepra, quam Dominum sanasse legimus in Evangelio. At planè eos tauo fugit, qui elephantiasin arbitrantur. Lepram, omnemque vitiliginem (λέπρας, & ἀλφούς) purgant crematæ cochlearum testæ: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. xi. Intellige verò non illas modò marinarum, de quibus in aquatilibus non semel dictum: sed etiam terrestrium. Idem Dioscorides lib. ii, cap. lxvii ait, medicamentis iis, quibus carcinomata, lepræ, & impetigines feræ (λειχῆνες ἄγριοι) sanantur, etiam buprestes misceri; idque ob vim σηπτικήν, ἑλκωτικήν, θερμαντικήν, *exedendi*, *exulcerandi*, & *calefaciendi*. Varia etiam remedia suggerit Plinius. Ut lib. xxix, cap. iv: *Vis cantharidum adurere corpus, crustas obducere. Eadem pityocampis, in picea nascentibus; eadem bupresti; similiterque præparantur. Efficacissimæ omnes ad lepras, lichenasque.* Et libri xxx, cap. xiii: *Ad vitiliginem, & cantharides, cum rutæ foliorum duabus partibus, in Sole, donec formicet cutis, toleranda sunt.* Quam rem mox pleniùs explicat. Marcellum etiam Empiricum audiamus cap. xix e: *Ad lichenem, sive mentagram, quod vitium neglectum solet per totam faciem, & per totum corpus serpere, & plures homines inquinare. Nam Soranus medicus quondam ducentis hominibus hoc morbo laborantibus curandis in Aquitania se locavit. Huic ergo valetudini maxime medentur cantharides tritæ, & inlitæ cum succo uvæ amineæ, & cum sevo ovis, vel capræ: sed prius facie lotâ, & nitro diligenter curatâ, medicamen imponitur.* Idem docet Plinius Valerianus lib. ii Rei Medicæ, cap. lvi. Aliud item remedium accipe è Plinii lib. xxix, cap. ult. *Alterum blattarum genus mylœcum f appellavere, circa molas fere nascens. Has capite*

e Pag. 129. edit. Froben.

f Al. mylœcon.

 de-

detracto atritas, lepras sanâsse, Musa, & Picton, in exemplis reliquere. Aliud item è lib. XXX, cap. XIII: *Ad easdem vitiligines, & muscas illinis jubent cum radice lapathorium a.* [a Al. lapathoria.] Mel quoque juvat: unde Marcellus cap. XIX b [b Pag. 130.] nitrum ex melle, & lacte bubulo, impositum elephantiasi ait mederi, & Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. XLVIII oxymeli adversus lepram commendat. Hæc abunde arguunt, quàm nobis ad alimoniam, ac medicinam, immensa Dei bonitas ex ipsis providerit insectis.

Cap. XC.

Insecta etiam ad rem vestiariam prodesse. Serica vestis usus varius pro vario anni tempore. Seres ubi sint, & cur inde Serica vesti nomen datum. Cur eadem dicta Persicæ, & Medicæ. Quo pretio sericum soleat divendi florentibus rebus Romanis. Qua occasione planè innotuerit Romanis, Græcisque, sericum neri à bombyce, cum antea id valde esset incertum, multis, etiam classicis scriptoribus, existimantibus, e foliis arborum depecti. Pamphila in Co insula primum instituit bombycinam deglomerare, ac deinde telam hinc texere. Cur inter Coam vestem, & illam ex Arabis, vel Assyrii bombycis tela textam, veteres distinxerint. Primitus solis feminis vestes Sericas fuisse in usu; hinc viris nobilibus; tandem & hominibus e vulgo. Quando bombycina, & Serica, eadem haberi cœperint. Purpuram melle conservari, & unde ea vis mellis. Cur gladii oleo inuncti non sint obnoxii rubigini. Blattam μετωνυμικῶς poni pro panno purpureo, non quidem ab ea vocis significatione, quâ blatta vermiculus est; sed quatenus sic dicitur os[illegible]um purpura. Sericoblatta. Blattifer Senatus.

JAm quanti illud existimandum, quòd bombyces suppeditant vestem sericam? Quæ vel æstivo tempore aptior, vel hiberno, vel verno, & auctumnali. In æstu magno ob levitatem accommodatur [illegible]ma tafetata: in minori, ormesina. Hieme conducunt selpa, & velutum: quorum utrumque pondere suo, & villis, calefacit. Vere, & auctumno, laudatur rasa, quæ vulgo, *veluto riccio.* Vetus Sericæ vestis appellatio est a Seribus: qui populus est Orientis, Boreæ propior, ac, ut ait Ammianus Marcellinus lib. XXIII, *ab Occidentali latere Scythis adnexus; à Septentrione, & orientali, nivosæ solitudini cohærens; qua meridiem spectat, adusque Indiam porrectus, & Gangem.* Ptolomæus ab Oriente ait habere γῆν ἄγνωστον a: [a Terram incognitam.] alii referunt terminari Oceano Eoo, & ab his dici *Sericum*, uti meridionalis ab Indis *Indicus* vocatur. Iis cum Tarobanis erat commercium: cæterorum refugisse cœtum, apud Plinium b legas. [b Lib. 6. cap. 17.] Ex hac gente Sericum deportabatur in Persiam. Nec vestes *Persicæ*, vel *Medicæ*, aliæ intelligendæ, quam *Serica.* E Persia verò post devictam ab Alexandro Magno Persiam, delatum est in Græciam: florentibus rebus Romanis, in imperium Romanum: ubi ἰσόχρυσον c fuit. [c Ejus pretii ac aurum.] Nam serici libra emebatur librâ auri. Ea consuetudo obtinuit usque ad tempora Justiniani Imperatoris. Huic permolestum erat, ab hostibus Persis tam carè vestem emi oportere. Commodè, ut Procopius in Gothicis d, [d Lib. 2.] & ex eo Zonaras narrat, duo monachi ex India venêre, qui indicium facerent Cæsari de vermibus Sericum nentibus: nec posse quidem vermes eos Constantinopolim deferri; sed posse apportari ova, ex quibus vermiculi gignerentur. Remissi igitur monachi, qui ova ejusmodi attulerunt. Atque inde [illegible] omne id vermium genus sericum nentium, quòd hodie [illegible] est in Europa. Ac tum nulli amplius dubium fuit, quin [illegible] esset bombycum opus. Antea verò quæstio admodum erat anceps, & incerta. Fuere quidem, qui [illegible], quod res esset, tradetent: ut Pausanias in Posteriori Eliacorum libro (nec tamen citra errorem,) Servius item in illud Maronis e, [e 2 Georg. vers. 120.]

Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?

Adhæc B. Basilius Hexaëm. homil. VIII. Chrysostomus quoque bombycinam vestem pulchram quidem ait, sed τῶν σκωλήκων ὕφασμα, *vermium telam.* Sed enim vulgatior erat opinio, esse arborum fœtum, sive fieret è corticibus, sive foliis depecteretur. Prius placuit Straboni lib. XV: Τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ Σηρικὰ ἔκ τινων φλοιῶν ξαινομένης βύσσου· *Talia sunt & Serica, bysso nempe ex arborum quarundam corticibus carminatâ, ac netâ.* Posteriorem autem sententiam sequuntur Maro II Georg. ac Seneca in Hippolyto, & Hercule Oetæo: imò Plinius quoque lib. VI, cap. XVII, & Ammianus Marcellinus lib. XXIII. Quibusdam Strabo etiam conveniet, si pro φλοιῶν a reponatur φύλλων b. [a Corticibus. b Foliis.] Post verò Justiniani tempora, quod antea dicebam, pariter omnibus liquebat. Quod inter alios satis in κοσμοποιΐᾳ ostendit Georgius Pisides diaconus & referendarius Constantinopolitanus, qui Heraclii Imperatoris temporibus, & deinceps, vixit. Dixeris, nec multò ante potuisse hoc ignorari propter vestes Coas; quas ex bombyce esse constaret. Quippe ab Aristotele ipso lib. V Histor. Animal. cap. XIX c traditum esse, primam in Co insula Pamphilam, Latoi filiam, docuisse bombycinam deglomerando exsolvere, & inde texere. [c Ex dist. Cas. Scaligeri sect. 327.] A Plinio præterea lib. XI, cap. XXIII tradi, Coam bombycem etiam viris esse in usu, Assyriam solis mulieribus. Est & Propertii lib. II, eleg. III:

Nec si qua Arabio lucet bombyce puella.

Sed his satis puto occurri, si statuamus, illa de Assyria, Arabiave bombyce, intelligi debere de tela serica, quæ inde apportaretur. Nam bombyx μετωνυμικῶς sæpe capitur pro tela ex eorum filis contexta. Quod verò ad vestem Coam, non quidem ignorabant, id, unde illa fieret, neri à bombyce: sed fere doctissimis quibusque ita erat persuasum, disparem esse originem serici. Et hunc in errorem impellebantur eo, quòd longè præstantius esset sericum è Persia apportatum, quàm bombycinum Coum. Credo, Indici bombycis tenuius ac subtilius filum erat: crassius autem vermis Coi. Præterea, ut e Plinio observatum maximo Salmasio, Coi non antè elaquabant stamen bombycinum, quàm corrosâ metaxâ evolasset papilio. At Seres, integro illo stamine, id agebant, intus adhuc morante bombyce, ac necdum in papilionem converso. Quare nihil mirum, si, Plinii ætate, viri etiam Cois uterentur; serico solæ feminæ. Sic enim scribit: *Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico femina translucecat.* Ac alibi simile habet. Paullo pòst tamen serica & viri cœpere uti. Unde opus fuit, decerni à Senatu anno Urbis ƆCCLXIX (ut Tacitus d narrat) *ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent, ne vestis serica viros fœdaret.* [d Lib. 2 Annal.] Solini ætate, qui Plinium exscribit sæpe, (nec enim eo antiquiorem esse putandum) viris quoque is luxus. Verba ejus e: *Primo feminis, nunc etiam viris, persuasit luxuria libido.* [e Cap. 53. sive ed. al. 50.] Nec è vulgo tamen, sed soli nobiles, hac veste utebantur. Tandem etiam & infimi sine ulla discretione usurparunt: ut est apud Ammianum Marcellinum f. [f Lib. 23.] Cæterùm cùm Solinus ait, viros etiam sericâ usos, intelligenda subserica, cujus stamen lineum, trama sericum. Nam & hanc *sericam* dixere. Sed veste, cujus & stamen sericum foret, primus ex Romanis usus est Heliogabalus. Sic enim de eo Spartianus: *Primus Romanorum holosericâ veste usus fertur, cùm jam subserica in usu essent.* Ex his liquet, quomodo differant vestis bombycina, subserica, & holoserica. Bombycina enim est Coa. Serica quidem è bombyce erat: sed ante Justiniani tempora origo ejus, ut vidimus, non satis erat nota. Postquam verò Coa esse in usu desiit (quod contigit, ubi Serica in Romanum imperium magnâ advehi copia cœpit) nomina bombycinæ, & Sericæ vestis, promiscue solent usurpari.

Nec bombyces duntaxat, sed apes etiam, rei prosunt vestiariæ. Nam purpura melle conservatur. Narrat enim Plutarchus in Alexandri vita, quo loco de captis loquitur Susis, in urbe ea, inter alia pretiosa, inventa esse quinque millia talentûm purpuræ Hermionicæ, centum & nonaginta annis servatæ, ac nihilominus florem [illegible] recentem & novitium retinentis, quia puniceorum inf[illegible]ctura esset melle perfecta;

fectis; candidorum, oleo candido. Nempe mel, ut diximus antea, lentore suo efficit, ne calor nativus foras exeat, vel externus ingrediatur: ac par olei ratio est; unde est, quòd gladii oleo inuncti non obducantur rubigine.

Ex iis, quæ hactenus diximus, constat, non leve esse vestibus decus ab insectis. Est interea, ubi & verus earum honos falsò sit insectis attributus. Ut cùm blattæ vermiculo deberi ajunt blatteum colorem, & decus vestium, quæ inde *blattea* vocantur. Estque pro iis hoc Pauli Diaconi in Glossis: *Blatta, genus purpureum vermis.* Sed vide, an non satius sit pro *vermis* rescribere *vestis*. Nam Horatio quidem, Plinio, Martiali, aliis, *blatta* est vermiculi genus: at non unde purpureus fiat color. Sed postquam declinavit Romani puritas sermonis, *blatta* cœpit accipi pro osse ex nare purpuræ: nec tamen cujusvis purpuræ, sed Byzantiæ. Unde Actuarius: βλάττιον Βυζάντιον ὀστοῦν τῆς ῥινὸς τῆς πορφύρας· *Blatta Byzantia est os ex nare purpuræ.* Sed si consuetudinem ejus vocis attendamus apud Annam Comnenam in III Alexiados, Theodosium Zygomalam in Crusii Turcogræcia *a*; imò & Codinum variis in locis operis de officiis Constantinopolitanis; adhæc Nicetam, & Cedrenum: comperiemus, non solùm sumi pro osse nasi purpuræ, nec pro purpura Byzantia modò, quæ Anastasio bibliothecario in Papa Leone III, *blattin Byzantium*; sed simpliciter pro purpura, vel potiùs panno purpureo. Quomodo & *blatta* vocabulum usurpant Latini. Cassiodorus lib. I Var. Lect. epist. II: *Pontus castorea, blattam Tyrus, æra Corinthus.* Ac similiter usus lib. I, epist. II: *Cum blatta, quam nostro cubiculo dare singulis annis consuevisti, venire festina.* Item Alcimus Avitus lib. III:

—— Fulgidus auro
Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.

Et lib. IV:

Pallia blattarum spreto diffibulat auro.

Hinc igitur *blatteus color* pro *purpureo*, Isidoro lib. XII Orig. cap. ult. & lib. XIX, cap. XVIII: *blattei funes* Eutropio in Nerone: *blattea tunica* apud Vopiscum in Aureliano, & Gregorium Turonensem lib. II Histor. cap. XXXVIII: *pallium blattosericum* eidem Vopisco: quod & *sericoblatta*, l. X de murilegul. lib. II Cod. Justin. & l. XIII eodem Tit. Cod. Theodos. Divisim item *sericum blatteum*. Venantio Fortunato lib. II Epigram.

Serica cui niveis agnata est blattea telis.

Sic & *blattifer senatus*, pro *purpureis Patribus*, Sidonio Apoll. lib. IX, epigram. XVI.

a Pag. 99.

Cap. XCI.

De multiplici ceræ usu. Ac primum de veterum consuetudine literas, testamenta, aliaque exarandi in tabulis ceratis; deque commodo gemino, quod habeat ea scribendi ratio. Cur, qui scripta sua corrigunt, stylum vertere *dicantur. Lini, ceræque usus in claudendis, & obsignandis literis. Hoc sigillum iis, quibuscum negotium foret, inviolatum ostendi solere, priusquam literæ aperirentur. Asiaticos pro cera in signando usurpâsse cretam. De creta, terraque Cimolia, ac Samia, natura. Quam antiquus annuli usus Hebræis. Quod Plinius ait, Ægyptios non signasse literas, id si universe capiatur, refelli annulo Pharaonis, quem Josepho dedit. Quomodo veteres Græci, maxime Lacones, signarint ligno a vermibus eroso: quod inde* θριπόβρωτον, *&* θριπήδεστον, *dixere. Mos Creticorum cerâ muniatâ signandi, quæ improbarent. Democriti* χειρόμακτα. Παραγράμματα *quæ dixerint. De arte ceris pingendi, quæ vocata est* ἐγκαυστική. *Tria ejus genera fuisse; quorum unum cerâ fieret, qualis esset; alterum, eâdem liquefactâ; tertium, cestro sine cera, inurente ebur, vel cornu: & in quibus usi sint primo, ac secundo genere, quod* κηρογραφίαν *dixere; ubi tertii generis* ἐγκαυμα *vocavere* κέρατα. *De imaginibus ex cera effigiatis: & universe de vi imaginum in animis hominum. Imagines, quæ more Romano disponi in atrio, & in funere solent præferri, fuisse vultus humero tenus ex cera efformatos. Nec tamen omnium solere imagines funus comitari; sed duntaxat eorum, qui non viderentur hostes fuisse Reipublicæ.*

SEd ad veros insectorum usus redeo; & quia de re vestiaria satis dictum puto; nunc conferam sermonem ad usus eos, quos è ceris capere licet in scripturis, sigillis, picturis, simulachris, lucernis, & variis rebus glutinandis.

Antiqui olim in tabulis scribebant ceratis *a*: unde *cera* Ovidio pro epistola: ac apud Jurisconsultos *b* sæpius *tabulæ ceræque* de ceratis testatorum tabulis: apud poëtas *c*, & alios *d*, *prima*, *ima cera*, & *cera ultima*, pro iisdem. Hæc scribendi ratio, licet nunc desita, duo habuit commoda. Prius est, quòd celerior esset. Nam dum pennam in atramento tingimus; crebra adeò manus relatio cogitationem moratur, & frangit; ut apud Fabium est lib. X, cap. III. Posterius ibidem refertur, quòd contrà quam in chartis fit, nullum, ubi mutâris, relinquatur lituræ indicium. Quippe ut cuspide graphii, sive styli (qui quandoque osseus, plerumque ferreus fuit) exarabant: ita parte adversâ, quæ obtusior erat, quicquid displiceret, inducebant, ac complanabant; ibidemque aliud, quod vellent, scribebant. Unde Horatianum *e* illud; *Sæpe stylum vertas*: hoc est, ne retine, quicquid primò in mentem venerit; sed scripta tua crebrò muta, ac corrige.

Præterea cerâ in obsignandis literis, & testamentis, utebantur. Nempe tabellas, chartasve, lino obligabant; postea annulo χαρακτῆρα imprimebant ceræ. Hinc Chrysalus apud Plautum Bacchidibus *f* ad literas scribendas, signandasque, adferri jubet,

—— stilum, ceram, & tabellas, & linum. ——

Iis jam exaratis, sed necdum signatis, dicitur,

Cedo tu ceram ac linum actutum. age obliga, obsigna cito.

Quod si adversarium literis vellent convincere, signum inspiciendum dabant, priusquam linum inciderent, atque ita aperirent. Liquet hoc ex Curculione act. III *g*, & Bacchid. act. IV, sc. VI *h*: item Pseudolo act. IV, sc. II *i*. Cicero in Catil. *Ostendi tabulas Lentulo, & quæsivi, cognosceretne signum.* Ac similiter de eo Sallustius in Catilin. Pro cera autem Asiatici utebantur cretâ; quam Herodotus in Euterpe appellat γῆν σημαντρίδα *k*. Meminit ejusce consuetudinis etiam M. Tullius pro Val. Flacco: *Hæc quæ est à nobis prolata laudatio, obsignata erat cretâ illâ Asiaticâ, quâ utuntur omnes in publicis, & privatis literis.* Nec id mirum, cùm creta quædam sit pinguis, lenta, glutinosa: non illa modò, quæ ex Creta advehitur, indeque nomen id insulæ obtinet: sed & quæ locis vicinis, ut ex Cimolo, maris Cretici insula; quæ ipsa magis glutinat terrâ Samiâ. Nam de ejus pinguedine, & lentore, etiam testes sunt Dioscorides, & Galenus. Et sanè quia creta quædam sit pinguis, eò Britanni etiam tali agros suos uberes reddunt, ac pingues. Interim mos iste annulo in cera, cretâve, signum imprimendi, tardè obtinuit apud plerasque Orientis ipsius gentes. Nam Plinii est lib. XXXIII, cap. I: *Non signat Oriens, aut Ægyptus, etiam nunc literis contenta solis.* Hebræis tamen mos iste pervetus: ut arguit annulus Thamari à Juda datus pignori: quemadmodum est Genes. XXXVIII. Nam signatorium fuisse, communis opinio est. Et quicquid de Ægypto sit, ex quo sub Ptolemæis fuit: tamen jam temporibus patriarcharum, si non vulgus, saltem reges annulis usi signatoriis: ut arguit Genes. XLI, quòd Pharao dederit Josepho annulum suum. Eo enim auctoritatem tribuit regias obsignandi literas, tanquam regni cancellario. Quod verò ad Græcos veteres, Lacones inprimis; hi quidem in cera signavere, sed non annulo; quia sculpendi, cælandique ars adhuc esset ignota; verùm θριπήδεστῳ, sive θριπόβρωτῳ, hoc est, ξύλῳ ἀπὸ θριπῶν βεβρωμένῳ· *ligno a vermibus corroso*; ubi, sine dubio, punctorum numerus, magnitudo, & situs, pro signo erant.

a Plin. lib. 13. cap. 11.
b Marcianus l. 1. §. 4. l. Cor. de fal. & Ulpianus Tit. 20 Regul.
c Horat. lib. 2. sat. 5. Martial. lib. 4. epig. 26.
d Sueton. in Jul. cap. 83. & in Ner. cap. 17.
e Lib. 1. sat. 10.
f Act. 4. sc. 4.
g Sive Bune, Beatus videor, vers. 53.
h Vers. 19.
i Vers. 45.
k Terram signatoriam.

erant. Vide Hesychium in θερμόζευτος, & in θερμαιδιστος: nec non Isacium Tzetzem in Lycophronis Cassandræ vers. DVIII.

In censendis etiam scriptis solent Critici ceris annotare signa quædam judicii sui. Hinc ceræ admiscebatur μίλτος, sive rubrica, aut minium; quo & alias usi, ad ornatum. Unde Achilles Statius in Aratum: Ἔστι δὲ ὁ καταχειρισμὸς ἐν τῇ σφαίρᾳ κηρῷ μεμιλτωμένῳ· *est vero in sphæra illius cera, minio admistô.* Criticis autem fuisse in usu, indicat Cicero lib. XVI ad Att. epist. XI: *Nostrum opus tibi approbari lætor, ex quo ἄνθη a ipsa posuisti: quæ mihi florentiora sunt visa tuo judicio: cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Democritus etiam in opere suo, quod χειρόκμητα inscripsit, iis, quæ παράδοξα b viderentur, verissima tamen esse experientiâ didicisset, notam è cera annulo suo signatam adfigebat. Hujusmodi κηροὺς κατεσφραγισμένους, *ceras illitas*, propterea vocabant σφραγίσματα: ut ex Hesychio constat. Cur verò opus ipsum Democritus χειρόκμητα inscripserit, non meliorem adducere possis rationem, quàm quòd annulum signatorium dicerent χειρόκμητον: ut ex Eudemo Rhetore, & Suida, cognoscere est. Apud Vitruvium c, Pliniumque d, imò & Laertium e, id vocabulum corruptè legitur: sed feliciter emendavit vir nunquam satis laudatus, nec temere sine laude nominandus, Claudius Salmasius: quem de isto pluribus vide in Plinianis, & Solinianis Exercitationibus f.

a Flores.
b Admirabilia, sive contra communem opinionem.
c Lib 9. cap 3. sed vulgo χειροτόνητα legitur: quasi electa vel electione dicerentur, quia electio etiam fit suffragiis cum manuum extensione: unde vox Græca.
d Lib. 24. cap. 17. ubi vulgo chirocineta.
e In Democriti vita, ubi est χειρόκμητα.
f Pag. 1100

Adhæc usus ceræ in pictura erat. Nam ceram priùs tabulæ inducebant, non quidem liquefactam, sed cujusmodi esset. Inducebant autem ceram discolorem, prout exigeret id, quod in tabula vellent pingere. Ceris ita inductis, instratisque, eas inurebant, ac exæquabant. Id, quo ceris pingerent ἐγκαυστὴν g dixere, uti artem ipsam ἐγκαυστικὴν h. De hac capiendus quoque Varro lib. III de R. R. cap. XVII: *Nam ut Pausias, & cæteri pictores, ejusdem generis loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sunt ceræ.* Item Martialis lib. IV, cap. XLVII:

Encaustus Phaëton tabulâ depictus in hac est.
Quid tibi vis, dipyron qui Phaëtonta facis?

Quærit ex pictore, quid sibi velit, quòd cùm potuerit in tabella, penicillo colores inducendo, exprimere Phaëtonta, maluerit eum pingere encausto: quasi non satis fuerit, si semel sit ustulatus, cùm male regens currus paternos, ac in magnum conjiciens periculum genus humanum, propterea fulmine a Jove in Eridanum est præcipitatus: ut nihil attinuerit, quò bis miser esset, iterum ustulare, dum inuritur ceris; unde δίπυρον vocat, quasi *ignem bis expertum* dixeris. Erat & alter ceraria encaustices modus: qui fiebat ceris liquefactis. De hoc ita Vitruvius lib. VII, cap. IX: *Ceram Punicam igni liquefactam paullo oleo temperatam seta inducat: deinde postea, carbonibus in ferreo vase compositis, eam ceram apprime cum pariete calefaciendo sudare cogat, fiatque, ut peræquetur. Postea cum candela, linteisque puris, subigat, uti signa marmorea curantur, hoc autem καῦσις Græce dicitur.* Sed extrema verba sic optimè [illegible] i Salmasius corrigebat. *Hæc γάνωσις Græce dicitur.* Id encaustices genus a priori diversum fuit, eoque puppes navium pingebant: præter quæ & tertium erat, sed citra ceram, idque in ebore. Hæc tria complexus etiam Plinius fuit lib. XXXV, cap. XI: *Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat; cerâ, & in ebore cestro, id est, veruculo, donec classes pingi cœpere. Hoc tertium accessit resolutis igni ceris penicillo utendi: quæ pictura in navibus nec Sole, nec sale, ventisque, corrumpitur.* Atque hinc maximus Salmasius k optime interpretabatur Ovidianum hoc:

—— Et picta coloribus ustis
Puppis ut Ægeas concava findit aquas.

g Q. d. inustorium.
h Inurendi, sive inustoriam.
i Illustres, ac luminosas.
k In Salm. Plinian. Exercit. cap. 32.

Nec naves solùm, sed etiam fornices, sive cameras, sic pingebant: ut idem notis ad Flavium Vopiscum docuit ex primo Procopii de ædificiis Justiniani. Qui hanc encausticen factam ait κηροῦ ἐντακέντος, καὶ διαχυθέντος· *cera liquefactâ, & diffusâ.* Et Plinii est, loco antè memorato, sed de priori ratione ceris pingendi: *Idem* (Pausias) *& lacunaria primus pingere instituit, nec cameras, nec ante eum taliter adornari mos fuit.* In januis etiam, & atriis, ἐγκαυστικὴ a habebat locum. Hinc Ausonius Epigr. XXV:

Ceris inurens januarum limina,
Et atriorum pegmata.

a Inurendi ars.

Item muris obducebant ceræ loricam, inque ea pingebant. Etymologicum magnum: Ἐγκεκαυμένον, ἐζωγραφημένον· ἐπεὶ ἐγκαυσταὶ λέγονται οἱ ζωγράφοι, οἱ διαχειρίζοντες τοὺς τοίχους· *Encausta, picta: quia encaustæ dicuntur pictores, qui muros pingunt.* Mallem, non laxè adeò locutus esset; sed dixisset, esse genus picturæ, quo muros, & alia, ceris pingerent. Unde aliter κηρογραφίαν vocarunt. Ita videmus apud Athenæum libro quincto, quo loco ex Callixeno Rhodio Ptolomæi Philadelphi pompa describitur, inter alia recenseri κεράμια εἴκοσι χρυσᾶ, πεντήκοντα δὲ ἀργυρᾶ, τριακόσια δὲ κεκηρογραφημένα χρώμασι παντοίοις· *amphoras aureas viginti, argenteas quinquaginta, trecentas vero omnigenis ceræ coloribus pictas.* Hoc tamen discriminis est inter ἐγκαυστικὴν, & κηρογραφίαν, quòd prior illa, ut ex Plinio vidimus, etiam comprehendat κέρατι, sive ebur, aut cornu, κέντρῳ, hoc est, ignito vericulo, depicta. Quis primus ceris pingere, vel picturam inurere, invenerit: pete indidem ex Plinio.

Præterea, ut ligno, ebore, lapide, vel metallo; ita ex sola etiam cera vultus, totasque imagines, efformabant. Nec cerâ sanè ulla est materies magis ductilis. Ut de imagunculis magicis nihil nunc dicam; talis erat imago, de qua Ovid. lib. II Remed. Amor.

Si potes; & ceras remove: quid imagine mutâ
Carperis? hoc periit Laodamia modo.

Vult, ut amasiæ subeat oblivio, removeri ceratam illius imaginem, eo quòd conspectus memoriam ejus renovet; uti Laodamiæ contigit, quæ in epistolis Ovidianis sic scribit marito suo Protesilao, ad Trojam profecto:

Dum tamen arma geris diverso miles in orbe,
Quæ referat vultus est mihi cera tuos.
Illi blanditias, illi tibi debita verba
Dicimus, amplexus accipit illa meos.
Crede mihi plus est, quam quod videatur, imago.
Adde sonum ceræ; Protesilaus erit.
Hanc specto, teneoque sinu pro conjuge vero;
Et tanquam possit verba referre, queror.

Hoc, quod fecit, cùm putaret conjugem vivere, (falsò licet: quia occisus erat, secundùm oraculum, quo prædictum fuerat, periturum, qui Græcorum primus in solum Trojanum è navi descendisset) id sine dubio, ubi ab Hectore interemtum intellexit, tam amans mariti, in luctu summo, qui nihil suadet moderati, multò fecit impensiùs, usque dum mœrore penitùs contabesceret. Hunc enim ejus fuisse exitum, abunde indicant Ovidii verba priori à nobis loco adducta. Ex hoc usu ceræ in picturis, & vi picturæ in amantium animis, etiam liquet, cur Plautinus parasitus b in syngrapho inter lenam, & Diabolum adolescentem, adscribat, lenæ id præstandum,

Ne epistola quidem ulla sit in ædibus,
Nec cerata adeo tabula, & siqua inutilis
Pictura sit, eam vendat.

b Asin. act. 4. sc. 1.

Nimirum ne picturâ illâ alterius refricaretur amatoris memoria; qui fortasse gratior foret amicæ, quàm adolescens iste, sic cum lenâ transacturus.

Sed ut amantibus sæpe noxiæ erant hujusmodi imagines ceratæ: (& par aliarum ratio est:) ita magnam capere erat utilitatem ex ceris majorum, qui præclarè præivissent. Quippe, ut ait Valerius Max. lib. V, cap. VIII, exemp. III: *Effigies majorum cum titulis suis idcirco in prima ædium parte poni solent, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur.* Hanc imaginum vim, quam varios propter abusus perperam homines mepernegant, præclarè omnes experimur, & jam olim summi viri agnoverunt. Sallustium audiamus prologo belli Jugurthini: *Sæpe audivi Q. Maximum, P. Scipionem,*

nem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram, tantam vim in se habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere; neque prius sedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam, adæquaverit. Qui locus simul indicat, illas majorum imagines ex cera fuisse. Pleniusque eam rem explicat Plinius lib. XXXV, cap. II: *Apud majores imagines in atriis hæc erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora: expressi ceræ vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera, semperque, defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas. Tabulina codicibus implebantur, & monumentis rerum in magistratu gestarum.* Pluraque mihi eodem pertinentia. Quod verò ait, imagines eas defuncti comitari solere, id restringendum ad illorum imagines, qui non visi essent hostes Reip. Ac propterea notatum illud in Julio Cæsare, quòd in funere Juliæ, amitæ suæ, quæ uxor fuerat Marii, septies consulis, imagines Marii prætulisset: quæ, ex quo dominatus erat penes Syllam, Mariusque hostis fuit judicatus Reip. nullis in exequiis fuerant conspectæ: ut est apud Plutarchum in Julio Cæsare. Indidem nec Bruti, & Cassii, imagines prælatæ sunt in funere Juniæ Tertiæ; cui soror fuisset Bruti, alteramque sororem Cassius habuerat uxorem. Nihilominus *præfulgebant Cassius, atque Brutus, eo ipso, quod effigies eorum non visebantur*: quibus verbis Tacitus tertium Annalium claudit. Quia verò imagines istæ ex cera erant (quippe capita humerorum tenus è cerâ effigiata) eò poetæ ipsas eas simpliciter *ceras* appellant. Ut Ovid. I Fastor.

Perlege dispositas generosi per atria ceras.

Et lib. I Amor. El. VIII:

Nec te decipiant veteri cincta atria cerâ.

Cap. XCII.

Ceræ usus in fugandis tenebris. Literarum D, & L, commutatio. Quinque cereos in nuptiis præferri solere. Cereorum in veteri Ecclesia, post persecutionis tempora, dediò usus, & quid mystici in hoc statuerint. Baptizatis datum cereum, ejusque ceremoniæ fines. Quomodo Nero Christianos, tunicâ papyraceâ ceris circumlitâ indutos, usserit in usum nocturni luminis. Cur de Christianis vulgo, ut maleficis, supplicium sumeretur. De fistulis veterum ex calamis septem, vel novem, compactis ad alarum formam. Inventionem earum Pani attributam: nec multum abire hinc, qui parenti ejus Mercurio adsignarunt. Planeque idem dicere, qui auctorem statuerunt Faunum. Alios tamen tribuisse seu Idi, seu Daphnidi, pastori Siculo. De doliorum ceratura, in cujus locum gummitio successerit. De navibus ceratis. Theocriti locus de poculis cerâ illitis illustratus. Cur pocula ærea, stanno; at fictilia, pice oblinerentur: utramque autem caussam concurrere in poculis ceratis.

ALia etiam ceræ commoda prosequamur. Ex ea enim sunt cerei, ad pellendas tenebras nocturnas. Hodieque Belgis inde candelas quoque sebaceas vocant *keerssen*, quia olim è *cera*: quod Romani etiam pronunciabant, ut Græci κηρ. Nunc ineptissimè sonat nobis *ceras*, ut *seras*. Ad consuetudinem hanc Romanam pertinet illud Plauti Curculione act. I, sc. I:

Tute tibi, puere, lautus luces cereum?

Nisi *lanceas* cum Scaligero malis: quod fuerit ex *δαδοῦχος, dautia, lautia, lacruma dacruma, μελετᾶν, meditari*, Ὀδυσσεὺς Æolice Ὀλυσσεὺς, ex quo *Ulysses*, *gallina Medica, melica*, & trecenta id genus, in quibus literarum D, & L fit commutatio, ut pluribus in Originum libris ostendimus. Est & Martialis lib. XIV, epigr. XLII:

Hoc tibi nocturnos præstabit cereus ignes.

Quas etiam patrimi, & matrimi pueri faces præferebant in nuptiis, hæ cerei fuerunt, iique numero quini: cujus rei caussam non unam adfert Plutarchus Quæstionum Romanarum tertia. Nuncupat ipse πέντε λαμπάδας, ἃς κηρίωνας ὀνομάζουσιν a.

In Ecclesia etiam cereorum usus antiquis obtinuit temporibus: priùs quidem ad tenebras pellendas, quia, ut ex Plinii quoque epistolis b constat, noctu potissimum, ad persecutionem effugiendam, cœtus fiebant: postea verò placuit, ut in sacris de die quoque veteri luminarium insisteretur consuetudini. Hoc Vigilantius multùm culpabat in Ecclesia Occidentali: sed B. Hieronymus sic illi occurrit c: *Per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Evangelium, accenduntur luminaria, jam Sole rutilante: non utique ad fugandas d tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum.* Quem secutus Isidorus lib. VII Originum, cap. XII sic scribit: *Ἀκόλουθοι Græce, Latine ceroferarii dicuntur à deportandis cereis, quando Evangelium legendum est, aut sacrificium offerendum. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, & deportantur, non ad fugandas tenebras, dum Sol eodem tempore rutilat; sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Evangelio e legitur, Erat lux vera, quæ illuminat* &c. Similiter, ut mysticum, interpretantur Alcuinus de divinis Officiis cap. de tonsura cler. & cap. de celebrat. Missæ; Amalarius lib. III, cap. XVIII; quique alii de divinis scripsere officiis.

Baptizatis etiam cereus in manus dari solet: quam consuetudinem indicant Cyrillus, sive Joannes Hierosolymitanus in Procatechum. & catech. I Mystagog. Venantius Fortunatus lib. IV Carm. ubi de Judæis conversis, Gregorius Turonensis lib. V Hist. cap. XI, Nicephorus Callistus lib. III, cap. XXXVII, Simeon Metaphrastes in Constantini M. vita. Vix tamen censeam sub hoc Cæsare eam obtinuisse consuetudinem. Saltem apud neminem, qui Constantino fuerit prior, inveniri puto. Interea mos venit: ac luce illa cerei externâ significabatur interior animæ illuminatio: à qua baptisma dicebatur φωτισμὸς, *illuminatio*; baptizati item φωτισθέντες, *illuminati*. Adhæc respexere parabolam quinque prudentium Virginum, quæ cum lampadibus obviam prodiere sponso f. Hoc verba ipsa Nazianzeni testantur, quæ hujusmodi sunt: Αἱ λαμπάδες, ἃς ἀνάψεις, τὸ ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον, μεθ᾽ ἧς ἀπαντήσομεν τῷ νυμφίῳ φαιδροὶ καὶ παρθένοι ψυχαὶ, φαιδραῖς ταῖς λαμπάσι τῆς πίστεως, μὴ καθεύδουσαι διὰ ῥᾳθυμίαν, ἵνα μὴ λάθῃ προσιὼν ὁ προσδοκώμενος, μηδὲ ἄτροφοι, καὶ ἀνέλαιοι, καὶ καλῶν ἔργων ἐνδεεῖς, ἵνα μὴ τοῦ νυμφῶνος ἐκπέσωμεν. *Lampades, quas accendes, arcana sunt figura illius luminum gestationis, cum qua splendida, & virgines animæ splendidis fidei lampadibus obviam prodibimus Christo, nec per ignaviam & socordiam dormientes, ne fugiat nos inopinato, ubi advenerit is, cujus adventus exspectatur; nec alimenti, olei, & bonorum operum indigi, ne è nuptiali cubiculo excludamur.* Ac similiter in commentario suo ad hunc locum Nicetas, Heracliensis Metropolita. Nec multùm abeunt illa Ivonis Carnotensis sermone de sacrament. Neophyt. *Ad ultimum datur cereus ardens in manus baptizati, quatenus implere doceatur illud Evangelii: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est.* Ac eadem prope αὐτολεξεὶ g habes apud Hugonem Victorinum lib. de Sacramentis cap. XX. Sed de hoc cereorum usu in baptismate plura dicimus libro de ritibus baptismi.

Quia verò cera conducit tenebris pellendis; inde est, quòd ea quoque in Christianorum martyriis usus sit Nero. Nam molestâ eos tunica induebat, quæ interiùs papyracea, foris cerea erat: qualis κηρόχιτων dicitur poetæ veteri: uti Christiani ipsi ex eo vocati κηρίωνες, hoc est, cerei. Nempe quia hoc pacto ardentes noctu pro cereis erant. Tacitus lib. XV Annalium: *Pereuntibus Christianis addita*

a Quinque faces, quas Romani ipsi cereos vocant.
b Lib. 10. ep. 97.
c Contra Vigilantium cap. 3.
d F. fugandas, ut est apud Isidorum.
e Joan. Evang. cap. 1.
f Matth. 25.
g Verbis iisdem.

addita ludibria, ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi, aut flammandi, atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur. Sulpitius Severus lib. II: *Plerique* (Christianorum a Nerone) *in id reservati, ut cum defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.* Papyro autem, quæ cera esset circumlita, indui solere, indicat vetus interpres ad illud Juvenalis sat. I *a*:

a Vers. 155.

> *Pone Tigillinum; tædâ lucebis in illâ,*
> *Quâ stantes ardent, qui fixo gutture fumant.*

Sic enim scribit: *Tigillinum si læseris, vivus ardebis; quemadmodum in munere Neronis vivi arserunt, de quibus ille jusserat cereos fieri, ut lucerent spectatoribus, cùm fixa essent illis guttura, ne se curvarent. Nero maleficos homines tædâ, & papyro, & cerâ supervestiebat, & sic ad ignem admoveri jubebat, ut arderent.* Ubi per maleficos intelliguntur Christiani. Vulgò quidem malefici jam Constantini temporibus, (ante quem interpres ille non vixit, ut alibi ostensum) dicebantur illi, qui execrandas artes magicas exercebant: ut indicat Lactantius lib. II Divin. Institut. cap. XVII. Ac Impp. ajunt, L. VII D. de obseq. parent. *Siquis Magus, aut Magicis carminibus adsuetus, qui Maleficus vulgi consuetudine nuncupatur.* Similiter B. Augustinus lib. X de Civit. Dei, cap. IX. Sed enim sacerdotes gentiles, ut maleficos, vulgò traducebant Christianos. Illa enim miracula, quæ fierent ab iis virtute divina, nihil aliud esse ajebant, quam præstigias, & artes execrabiles.

Sed abusus hic magis, quàm usus ceræ, est dicendus: nisi quando adhiberetur in iis, qui malefici re ipsa forent, non falsò dicerentur. At vera hæc, nec levis est ceræ utilitas, quam præstat in rebus, glutini in morem, jungendis. Sic primùm fistulas fecere pluribus cicutis, sive cannis, cerâ junctis. Martialis lib. XIV, epigr. LXIII:

> *Quid me compactum ceris, & arundine rides?*
> *Quæ primum exstructa est fistula, talis erat.*

Nempe Martialis ævo jamdiu hæc componendæ ejus ratio obsoleverat: ac siquis revocare vellet, ridebatur. Ideo Ovidius cautè ait, quondam istam obtinuisse formam. Locus est VIII Metam. ubi Dædali alas cum fistula sic graphice confert:

> *—— Nam ponit in ordine pennas*
> *A minima cœptas, longam breviore sequente,*
> *Ut clivo crevisse putes. Sic rustica QUONDAM*
> *Fistula disparibus paullatim surgit avenis:*
> *Tum lino medias, & ceris alligat imas.*

Jungebant autem fistulas septem: unde Maro in Ecl.

> *Est mihi disparibus septem compacta cicutis*
> *Fistula. ——*

Et Ovid. II Metam.

> *—— Dispar è septem fistula cannis.*

Vel etiam novem. Theocritus quidem Ecl. VIII fistulam ἐννεάφωνον *b* appellat.

b Novem vocum.

At Ovidius XIII Metam. non veretur Polyphemo suo affingere quandam centum cannarum:

> *Sumtaque arundinibus compacta est fistula centum.*

Nempe ei, qui mole corporis tantopere excederet cæteros, convenire etiam visa est tam vasta fistula. Quis artificium arundines jungendi repererit, dissentiunt veteres. Sed plures eam Panos putant gloriam: ut Maro Ecl. II:

> *Pan primus calamos cera conjungere plures*
> *Instituit.*

Similiter Ecl. VIII, Ovid. I Met. Plinius lib. VII, cap. LVI. *Fistulam*, inquit, *& monaulon, reperit Pan Mercurii.* Isidorus verò lib. III Orig. cap. XX tradit, quosdam hanc laudem tribuere Mercurio, alios Fauno, nonnullos Idi pastori Siculo. De Mercurio non longe abit à Plinio, qui Pani Mercurii adsignat. Nec Faunus Latinorum alius est a Pane Græcorum: ut ibidem agnoscit Isidorus. Pro *Idi* verò lubens (quod Antonio Augustino non improbatum) *Daphnidi* reponam: quando is pastor Siculus fuit, & carmen reperit Bucolicon, ac eo, & fistulâ, alios oblectavit ut de singulis istorum testis est Diodorus Siculus pene extremo lib. IV Bibliothecæ.

Iisdem cerâ oblinebant dolia, ac naves: illa, ne liquorem transmitterent: has, ne aquas admitterent. De doliis arguit hoc Columellæ lib. XII cap. *Dolia ubi fuerint vacuata, confestim villica debet ad[illegible] ceram, ut emundentur, non calidissima lixivia, ne vasa ceram remittant, sed semel atque iterum eluantur; deinde aquâ tepidâ leviter manibus defricentur.* Et post pauca: *Consideram, numquid ceram novam dolia desiderent. Nam fere sextâ quâque vindemia cerari oportere, antiqui dixerunt. Quod fieri posse non intelligo. Nam quemadmodum nova vasa si calida sint, liquidam ceram facile recipiunt: sic vetera non crediderim, propter olei succum, ceraturam pati, quam tamen & ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolæ repudiaverunt. Existimaverunt satius esse, nova dolia liquida gummi perluere, siccataque suffumigare albâ cera, ne paucorem capiant.*

Navium verò rimas cerâ obturari solere, cognoscimus ex illo Ovidii in XI Metam. *a*

a Fab. 10 de Ceyce.

> *—— Spoliataque tegmine cera*
> *Rima patet.*

Ejusdem est in II Amor.

> *Nec satis una tenet ceratas anchora puppes.*

Non sola tamen cerâ ad hanc rem utebantur; sed etiam pice: unde Lucanus lib. III *b*, ubi incendium classis describit:

b Vers. 683.

> *—— Faciles præbere alimenta carinæ*
> *Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cerâ.*

Ac similis quoque est Ovidii locus Metam. XIV *c*.

c Fab. 12. quæ est de navibus Æneæ in Nymphas conversis.

Pocula etiam cerâ oblinebant ut indicat hoc Theocriti in Thyrside, sive Idyllio primo:

> καὶ βαθὺ κισσύβιον κεκλυσμένον ἁδέϊ καρῷ.
> *Et profundum poculum oblitum dulci cerâ.*

Ita etiam verba illa puto capienda, idque præeunte Græco scholiaste: qui κεκλυσμένον exponit λελαμμένον, ἰχωσμένον. Vir eruditus censet, κεκλυσμένον idem hic esse ac κεκηρογραφημένον. Sed allatus antea Athenæi locus ostendit, pretiosiora fuisse vasa ceris picta, quàm ut ea haberent rustici in Sicilia, idque jam Theocriti ætate, qui Ptolomæi Lagidæ, & filii ejus Philadelphi temporibus claruit. Quare sic potiùs statuo, vulgo etiam pocula interdum stanno obduci solere, vel pice, aut cerâ: ærea quidem stanno; quia (ut Plinius ait lib. XXXIV, cap. XVII) *stannum illitum æneis vasis saporem facit gratiorem, & compescit virus æruginis.* Fictilia verò πίσσῃ, sive pice liquefacta, ne tempore æstivo exsudet liquor infusus: quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in Problematis. Utraque ratio locum habet in vasis cerâ illitis. Nam ut pix, sic cera impedit exsudationem. Atque ut stannum, sic cera dulcis saporem facit gratiorem, & æruginis virus coercet. Vasa cerâ illita dicuntur κηρωτὰ, ut illa pice obducta πισσωτὰ, & πιττωτά. Quæ stanno incrustata, κεκασσιτερωμένα, & γανωτὰ, vel γεγανωμένα, uti non inducta stanno ἀγάνωτα: sicut pluribus expositum eruditissimo Casaubono Animadversion. in Athenæum lib. I, cap. VI.

Cap. XCIII.

Quid utilitatis ex cimicum morsu, imò & quòd mures nostra arrodant, capere nos dixerit Chrysippus. Ratio scribendi cicindelæ liquore, quæ solum noctu possint legi. In nova India iter facientes etiam per aliquot passuum millia cucuios gestant, qui laternæ instar præluceant. Ex araneorum tela apud Carabes vestes etiam confici posse. Locustarum crura, & femina, pro serra. Ex cicadarum cantu cognosci tempus messis.

Quæ

Quæ hactenus de multiplici insectorum usu extra alimoniam & medicinam, diximus, ad apes, & bombyces pertinent universa. Nec dubium, quin, si commoda nostra attendamus, hæc propterea inter insecta facile principem mereantur locum. Addam nunc pauca de aliorum usibus: non dico istis τῷ συμβεβηκός a, ut quod cimices, fœdum animal, nos excitet e somno; sicut Chrysippus retulit in quincto de Natura; teste Plutarcho de Stoicis repugnantiis. Ubi & eodem ex libro memorat, hoc ex muribus capi utilitatis, quòd meliùs curam geramus in rebus reponendis. Dicam potiùs, quæ propriè ex iis consequuntur, nec ita longè sint quæsita. Quale illud in mente anum significandi arcano modo. Nam quæ cicindelæ liquore scripseris, ea non die legeris; sed de nocte solùm. Quidam verò non solo utuntur cicindelæ liquore; sed cum eo commiscent fel canis, putridum salicis lignum, & ovi albumen. De hoc usu sic Gaudentius Merula Memorabilium lib. III, cap. LXI: *Lampyrides, quas nos cicindelas vocamus per noctem emicant. Ex iis putrescentibus in vase aqua fit, sive liquor potius fit, qui mire eluceat in tenebris.* Unde verò sit illa vis aera noctu illustrandi; diximus lib. III, cap. XXVI, & libri hujus quarti cap. LXXI.

Indiæ novæ cocoons, sive cuccuius, qui non multùm absimilis est scarabæo, ac pene magnitudinis ejusdem, lucem de se noctu fundit partim oculis suis, partim sub alis; unde & volans plus lucet. Porrò nec unus cuccuius, minùs lucet, quàm lucerna; sicut is qui gestat, eminus lucernam deferre videatur. Itaque per sylvas iter vel quatuor miliarium facturi, torquem ex iis collo appendunt, vel etiam tres, quatuor solùm assumunt, quæ lucernæ præbeant vicem, ac securius facibus dirigunt viam; quia hæ vento possint exstingui. Etiam liquor ex iis lucem præstat: sed non diuturnam, quia vis ignea, ob substantiæ, cui inhæret, tenuitatem, citò exstinguitur. Vide Petrum Martyrem b, Oviedum, Cardanum. Fusè de iis, partim ex Petro Martyre, partim ex MSo inedito, Jo. Eusebius Nierenbergius Hist. Nat. lib. XIII, cap. III.

b Decad. 7. cap 9.

Apud Caribes in novo orbe, ut ex Hispanorum commentariis idem Eusebius Nierenbergius c memorat, aranei sunt dentibus longis, & acutis, cruribus exiguis; tanti integra corporis, ut adæquent dimidium malum citreum. Telam verò texunt filis adeò firmis, ut iis passeres etiam, aliæque volucres, irretiantur. Ex his calantica feminis texi potest. Ablui valet, & hoc pacto fit alba.

c Lib. 12 Hist. Nat cap. 26.

Verùm ex novo orbe in veterem redeamus. Ubi & usus est locustarum in re domestica. Plinius lib. XI, cap. XXIX, *In India locustæ ternûm pedum longitudinis esse traduntur; cruribus & feminibus serrarum usum præbere, cum inaruerint.* Præterea tempora etiam præsagire ex insectis licet. Nam ut ex ciconiæ adventu, & voce cuculi, colligimus tempus esse arandi, serendique: ita ex voce cicadæ scimus esse tempus messis. Verùm istiusmodi fortasse minutiora multis videbimur: qualia si congerere plura parem, metuo, ne quis sic prædicanti insecta injiciat manum; ac tandem, istis missis, cogitare etiam jubeat, quanta eadem damna dent generi humano. Sequar igitur, quò trahor: sed conditione eâ, ut quando abunde ostendero, quàm noxia sint; eosdem mecum considerare ne pigeat, quam variè nobis ad damna hæc evitanda divinitus fuerit prospectum.

Cap. XCIV.

Quanta locustæ damna dent frugibus, vitibus, plantarumque aliis. Romæ sæpius adversùm hanc pestem remedium esse quæsitum ex libris Sibyllinis. Metapontinorum nummus illustratus. A locustis calamitas Pannoniæ, & regionum vicinarum. Curculio quam noxius frugibus. Unde Plautina Curculionis nomen. Vermis curculionis *vocabulum non tam videri à Latino* gutture *profectum, quod voluit Varro; quam Græcanico* γαργαρεών*: ac complura similis mutationis exempla. In vermibus etiam, qui plantas erodunt, sicut* θρὶψ, ἴψ, *κνώψ, ἴλλος, σκνίψ, & quomodo hi vermiculi distinguantur materie, unde nascuntur.* Curculio, *pro mida. Blattæ, tineæque, pestes vestium, ac librorum. De insectis, quæ molestiam creant corporibus nostris. Quantopere incolæ Hispaniolæ vexentur a culicibus: & de ratione eos capiendi insecto alio, cui nomen* cuccuio, *& quomodo cuccuios ipsi capiant. Cur egentes nec cimicem, nec araneum, habere dicantur. Paupertatem esse mediam inter opulentiam, & egestatem. An Carthusianorum cellæ sint immunes a cimicibus. Utrum ex vivis etiam hominibus generentur. Cardanus refellitur de ortu cimicum. In insula S. Thomæ sunt pulices; cimices non sunt. Quam molestus apium ictus in Orbe novo.*

Nocivum esto ab insectorum iis, quæ alimoniæ hominis adversantur: sicuti locustæ, plurimis quæ plantis nocent; in his tum frugibus; de quo Nicander in Theriacis, & alii multi: tum vitibus; quemadmodum indicat Theocritus Idyll. V; ubi Comatas rogat locustas, ut vitibus suis, quia sint teneræ, parcere velint. Hoc de insecto ita Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Deorum ira pestis ea intelligitur. Namque & grandiores cernuntur, & tanto volant pennarum stridore, ut aliæ alites credantur: Solemque obumbrant, solicite suspectantibus populis, ne suas operiant terras. Sufficiunt quippe vires: & tanquam parum sit maria transisse, immensos tractus permeant, diràque messibus contegunt nube, multa contactu adurentes; omnia vero morsu erodentes, & fores quoque tectorum.* Quæ de diro istoc malo firmantur, tum octavâ Ægyptiorum plagâ; quæ per locustas fuit; ut legere est Exodi cap. X, 4: tum Joelis I, 4; ubi, quis famis ab Elisæo prædictæ modus sit futurus, refertur. Nam ut numerus singularis pro plurativo, sic præsens sumitur pro futuro; ut apud Hebræos solent, in propheticis imprimis. Verba Joëlis sunt: *Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo.* In historicis etiam externis abunde est exemplorum: præcipuè de Italia, & Africa. De Italia sic Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Italiam ex Africa maximè infestant, sæpe populo ad Sibyllina coacto remedia confugere, inopiæ metu.* Italiæ etiam pars magna Græcia, ubi Metapontum. Atque huc referendus est nummus argenteus apud Hubertum Goltzium: cujus in uno latere est caput muliebre spicis triticeis coronatum, quod sine dubio est Cereris: ab altera parte spica cum attelabo, sive locusta minore: adscriptumque ΜΕΤΑ, hoc est, ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΩΝ: ut Metapontinorum fuisse nummum pateat. Eorum ager fertilis erat; sed ab attelabis depopulatus; terra etiam pestilentiâ divexata, donec consulto oraculo Delphico, & placato numine, tantis fuere malis liberati: inque rei memoriam nummos istiusmodi cuderunt. Memorabile etiam est exemplum, quod anno contigit Urbis ƆƆ LXXXI, C. Popilio Lænate, & P. Ælio Ligure coss. De quo sic Livius lib. XLII: *Locustarum tanta nubes à mari vento repentè in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam, C. Sicinius Prætor in Apuliam missus, agmine, ad colligendas eas, coacto.* Nec solam in Europa Italiam hoc malo infestari, putandum. Nam de Africa dicam inferiùs, cùm agam de pestilentiâ ex locustis. Et aliis de terris varia habemus exempla, non in veterum modò, sed juniorum etiam historiis. Unum referre contentus erô. Georgius Agricola libro de animantibus subterraneis, quem ad Georgium Fabricium anno scripsit CIↃ IↃ XLVIII, *Ab hinc*, inquit a, *annos sex, locusta dira herbarum, leguminum, segetum, stirpium, quas vastant, pestes, gregatim involarunt in Pannonias, in Daciam, in veterem regionem Marcomannorum, Lygiorumque: ut quondam etiam sæpe ex Africa in alias Europæ oras.*

a Pag 11. edit. Froben. an. 1549.

Præter locustam stirpes depopulatur hirsuta, sive eruca, quam Græci κάμπην dicunt. Adhæc fruges quoque exedit curculio: unde & Plautus fabulæ suæ nomen *Curculionis*

fecit à parasito; qui in ea primas tenet, & meritò est *Curculio* dictus, quia simili[illegible] cibos excisset alienos, ac circulio fruges. De vermiculo autem non magnopere repugno, quo minùs hoc nomen acceperit ex eo, quod nihil aliud, quàm guttur videatur, quasi *gurgulionem* dixeris: ut Varroni traditum, & exinde Servio in I Georg. C enim, & G, esse ἀντίστοιχα, abunde ostendi in primo de Arte Grammatica. Interea cum *guttur*, & *curculio*, etiam aliis abeant literis, magis placet, *curculio*, vel *gurgulio* non tam esse a *guttur*, quàm Græco γαργαρεών, unde γαργαρίζειν, *gargarizare*. Est verò γαργαρεών à sono, quem edimus, dum fauces colluimus. Ac par ratio Belgici *gorgelen*. Ea verò gurgulionis ὁμωνυμία aliorum multorum ἀναλογία abunde comprobatur. Nam A in V similiter abit in *strangulo* ex στραγγαλῶ, *vitulus* ab ἰταλός, *pessulus* à πάσσαλος, *umbo* ab ἄμβων, *botulus* à βότυλος, *crapula* à κραιπάλη, & aliis ejusmodi. R autem crebrò in L mutari, ostendunt, *balatro* à βάραθρον, à χελιδὼν *hirundo*, à μέρος *morstum*, ab ἑταῖρος *sodalis*, à *casmen carmen*, à *Papisius Papirius*, & trecenta id genus.

Alias etiam plantas exedentia proprium sunt nomen consecuta. Hesiodi scholiastes in Ἐργ. a: Δήξ, εἶδος σκώληκος ἐγγινομένου ἔνδον τῶν ξύλων· ἲψ ἀμπέλων· τρὼξ ὀσπρίων· ψὴν σύκων. *Dex, genus vermiculi nascentis in lignis, ix in vitibus, trox in legumine, psenes in ficu.* Ubi & addit, ut ἲψ vocetur in cornibus, σὴς in vestibus, & alter in aliis. In fabis μίδας dicitur nonnullis: ut est apud Theophrastum lib. IV de caussis plantarum, cap. XVI b. Columella tamen, lib. II, cap. X etiam in fabis *curculiones* nuncupat. Ut omnino liqueat, non solùm sic appellari triticei farris populatorem.

a Pag. 105. edit. Raphelengianæ.

b Rudi-stinctione vulgari, sive ex illa Scaligeri cap. 10.

Nec insecta duntaxat plantis nocent; sed etiam vestibus: quarum pestes sunt blattæ, tineæque. Horat. sat. III lib. II:

> —— *Cui stragula vestis,*
> *Blattarum, & tinearum epula, putrescat in arca.*

Inde in librorum. Martialis lib. VI, ep. LX:

> *Quam multi tineas pascunt, blattasque diserti.*

Et lib. XIV, epigr. XXXV[illegible]:

> *Constrictos nisi das mihi libellos,*
> *Admittam tineas, trucesque blattas.*

Sententia est, ne libri in arcula ac scrinio à blattis comedantur, nonnisi compactos reponi oportere.

Deinceps de iis dicam, quæ corpora animantium, ipsa etiam humana, infestant. Horum alia solùm creant molestiam: alia etiam auferunt vitam. De priori genere sic Plautus Curculione act. IV, sc. II:

> *Item genus est lenonium inter homines, meo quidem animo,*
> *Ut muscæ culices, pedesque, pulicesque,*
> *Odio, & malo, & molestiæ; bono usui estis nulli.*

Quod ait, nulli esse usui, satis iis refellitur, quæ antea diximus. Sed rectè ait, molestiam creare: in quo ipso tamen plurimùm terræ variant. In Hispaniola, vicinisque aliis insulis, culices sunt, qui tàm vehementer vexent incolas, ut necesse habeant humilia exstruere ædificia, ac fores in iis facere parvas adeò, ut ægre homines admittant; foraminum item expertes, nequa culices isti subeant. Lumina accendere non audent, quòd culices ea soleant sequi. Sed cùm sic etiam caverunt homines, reperiunt bestiolæ, quà ingrediantur. Consuluit verò Deus insulis istis scarabæi quodam genere vel animalculo volatili non absimili. *Cucuios* vocant: qui culices istos venantur. Eo fine cucuios captare, & domum deferre solent. Capiunt verò hoc pacto. Primo crepusculo foras prodeunt cum titione ardenti, clamantes, *cucuie, cucuie*. Ac simpliciores credunt, eos, nomine suo audito, advolare. Sed si quid clamor is valet, unum hoc possit, quòd strepitu eo faciliùs excitentur. Excitati autem vident culices circa titionem. Lumine enim hi gaudent. Tam bella occasione cucuii ad eos capiendos volant. Tum veste vel aliter, percutiuntur ut in terram concidant: unde languidiusculi attolluntur, ac refocillati deferuntur domum, quam totam pervolitant, donec paullatim absumserint quicquid huic culicum. Cibo autem deficiente, cucuios etiam [illegible], ne tam utile insectum fame necetur. Plura his hæc Euseb. Nierenbergius lib. XII Hist. Nat. cap. III.

Mirum verò, Plautum verbis superius adductis, quibus jungit muscas, culices, pediculos, & pulices, non item cimices memorare, animal ut fœtidum, sic mordax: unde de poëta similis indolis sic Horatius lib. I, sat. X.

> *Men' moveat cimex Pantilius?* ——

Solet hic inprimis infestare lectos pauperum: unde Catullus cùm dicere vellet, Furium [illegible] ne lectulum quidem habere, κατὰ μετάληψιν (qua ex antecedente consequens, vel ex consequente intelligitur antecedens) festivè admodum negat, illum esse cimicem. uti & araneum habere negat, cum dicere vellet, non esse ei domum. Ita enim orditur epigr. XXIII:

> *Furi, cui neque servus est, neque arca,*
> *Nec cimex, nec araneus, neque ignis.*

Sic locum illum accipi oportere, indicat Martialis epigrammate a in Nestorem, quod inde expressit. Id incipit:

> *Nec toga, nec focus est, nec tritus cimice lectus.*

Desinit verò:

> *Non est paupertas, Nestor, habere nihil.*

a Ep. 33. lib. 11.

Significat, Nestorem esse egentem veriùs, quàm pauperem. Conditio autem pauperum inter divites, & egentes, media est. Nam dives plus habet, quàm opus, ut juvare alterum possit: pauperi est, quantum satis est naturæ; sed juvare possit neminem: egenti opus ope aliena. Hinc Seneca epist. XVII: *Non est, quod paupertas nos a philosophia revocet, nec egestas quidem.* Et initio epistolæ LVIII: *Quanta nobis verborum paupertas, imò egestas sit.* Plinius item lib. IV epist. *Inopia, ac potius, ut Lucretius b loquitur, hac egestate sermonis.* Quod igitur, qui egent, non habeant cimices, inde est, quòd nihil habeant, in quo cimices nascantur. Sed habent pauperes, quia in exigua re familiari necessitatis magis vacare debent, quàm munditiei. Ex immunditie verò, & sordibus, cimices oriuntur. Proinde, si dives non sis, melius sit cimices habere, quàm carere iis: ex mente quidem Catulli, & Martialis. Nam de Batavis nostris hoc dicere non possim: ubi fere illa etiam est mundities pauperum honestiorum (non egenum dico) ut ædibus non gignantur: illa industria, ut si succreverint, non uno necentur remedio. Quod verò monachos fertur Carthusianos non divexari ab iis, id si est, munditiei quoque in cellulis suis eximiis tribuerim. Sed metuo, ne inanis ea sit quorundam jactatio. Persuasum tamen id Cardano c: qui aliunde caussam arcessit: nempe quia carnibus abstineant. Quasi non si carne ipsi constent, sufficiat, modò mundities absit. Siquidem, ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXXI d: αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ζῴων συνισταμένης ἐκτός. *cimices fiunt è vapore, qui consistit in cute animalium.* Et sane e vivo etiam homine generari, indicat illud, quod Cornelio Gemmæ traditum est Cosmocriticæs, sive de divinis naturæ characterismis libro secundo, cap. IV: ubi narrat de cimicibus in fœminæ calvaria natis inter meninges. Adde jam, quòd etiam generentur è lectis, quando mollior eorum est materies. Meritò igitur Cæsar Scaliger ridet Cardanum Exercit. CCLVI, sect. V. Operæ est verba adducere, quando & alia docent: *De Carthusianis cimicibus arrisere tibi fabula. Quarum nugas ausus es inserere subtilitatibus. Sed adjungis his mendaciis caussas non minus vanas: non tentari ab illis quia carnibus abstineant. Utinam Pythagoræ id scire contigisset. An non meministi, canes a cimicibus non appeti? ab equis fugere pulices? mures tantum alere, atque inferre pulicum, ut paullo minus accuratè prospectanti pulvis interdum corio sectus esse videantur? Esto. Cimicum incursionibus nemo Carthusianus vellicetur. Restat illud tamen, in eorum cubiculis an oriantur. Nam Tolosani lectuli non esitant carnes: & tamen eâ peste infames sunt. Magnam vero laudem rem si Carthusianorum ἀποχρεοφαγία e exterminet ex illorum toto cælo tam fœtidam bestiam. Nam in Marsis*

c Lib. 10 de Subtilitate.

d Secundum Cæs. Scal. dist. cap. 26. sect. 184.

e A carne abstinentia.

vipera

vipera sunt; sed illis, quamquam infensis, non infesta. Nascuntur in abiegnis potissimum cubilibus, maximeque ubi palea inveteravit. Si intra telam coacta, consutaque fuerit, non nascuntur. Inter chartaceos quoque libros generantur. Sed mirum quantum in caveis gallinarum. Odore cupressi fugari, persuasum est. Hæc Scaliger. Mirum vero sic variare etiam ortum cimicum pro cælo, & solo. In insulis enim S. Thomæ pulicibus quidem infestantur: at cimices in ea nulli. Cujus rei non aliam rationem, quàm temperiem loci putandum.

Imò apes ipsæ, etsi tot bona dent; stimulis tamen suis abunde etiam molestiæ homini facessunt: præsertim genus quoddam earum in novo Orbe: Indi vocant *mateecas*. Morsus earum non minùs adfert doloris, quàm ictus serpentium: duratque is horis XXIV: ut ex Hispanorum commentariis proditum Eusebio Nierenbergio Hist. Nat. lib. XX, cap. I. At, ut ibidem legas, minus noxæ sunt in Guatemala; quæ ut ipsæ albæ, ita & alba sunt earum mel, ac cera.

Cap. XCV.

De insectis vitæ noxiis: hujusmodi videri locustarum esum, ob brevem Acridophagorum vitam, & exitum miserabilem. Sed si a locustis hæc non sint, saltem ab insectis eorum mortem esse, cum à vermibus corrosi pereant. Nec multum absimilem esse mortem Afrorum circa Nigritas. Iterum, & fusius, dictum de mortis genere, quo periit Pherecydes, Pythagoræ præceptor. Serpens *pro* verme. Θηριώδης, *&* θηρίωμα, *pro* ferali, *vel* ferino. *Pestilentia horribilis ab multitudine locustarum mortuarum, aura fœtore suo corrumpentium. Eutropios duos perperam ab eruditis etiam viris confundi. Unde fit, quod ex locustarum copia præsagium habeatur pestilentiæ, imo & belli. Nec tamen, unde id nos maneat bellum, ex adventu earum posse conjectare.*

Vidimus, ut insecta varia morsu, vel ictu humanis etiam corporibus, magis, minusve molestiam adferunt. Nunc de illis loquar, quæ periculum vitæ creant. Sed aliqua temperiem paullatim corrumpere dicuntur, donec tandem, plurium post annorum decursum, miserabili homo morte decedat. Eam vim locustis tribuunt pro cibo adsumtis: atque id comprobant ex Ἀκριδοφάγοις a, gente Æthiopicâ: de qua sic Agatharchides scribit apud Photium cod. CCL, cap. XXVII: Ζῶσι δ' οὐ πλεῖον τεσσαράκοντα ἐτῶν, ξηρᾶς κοινωνοῦντες τελείως τροφῆς. τελευτῶσι δὲ τὸν ζῆν ἀθλιώτερον. ἅμα γὰρ πλησιάζειν τὸ γῆρας, ἐγγίνεται τοῖς σώμασιν αὐτῶν πτερωτὰ φθειρῶν [illegible] μὲν τῷ τύπῳ τοῖς κρότωσι, βραχύτερα δὲ [illegible] κυνὶ φαινομένας· ἀρχόμενα μὲν ἀπὸ [illegible] [illegible] ἐπινεμόμενα δὲ [illegible] μετὰ [illegible] πρόσωπον τὴν ἐπιφάνειαν. οἱ δὲ μὲν πρῶτα [illegible] [illegible] ὁμοίως διάγουσιν· ὕστερον δ' ἐπιτείνας [illegible] οὕτω [illegible] εἰς ἀηδίαν [illegible], καὶ μετὰ [illegible] [illegible] φύσεως καὶ λεπτῶν ἀναχωρουμένων ἰχώρων, ἀκαρτερήτως [illegible] [illegible] τὰς ἀθλίους τοὺς δεσμώτας συμβαίνει. οὕτω μὲν οὖν τοὺς χυμοὺς, εἴτε τὴν τροφὴν, εἴτε τὸν ἀέρα τὴν αἰτίαν ἔχοντας αἴτιον, οὕτως ἀπόλλυνται. Latinè sonant: *Ultra XL annos non vivunt communiter, prorsus sicco utentes cibo. Misere autem ex vita discedunt. Simulatque enim senium appropinquat, innascitur eorum corporibus volucre pediculorum genus. Forma hi non dissimiles ricinis: sed paullo sunt minores muscis, quæ in canibus conspiciuntur. Incipiunt à pectore, & alvo; continuò autem una cum facie omnem depascunt corporis superficiem. Illi igitur primo scabebant, sicut illi, qui scabie infestantur. Postea vero magnâ cum molestiâ scabendo se lacerant. Hinc morbo ad summum perducto, erumpentibus vermiculis* b, *ac tenui sanie effluente, miseros eos acerbitates sustinere intolerabiles contingit. Hi igitur* (acridophagi) *sive corporis succus, sive alimentum, sive aer corruptus, in caussa sit, istum in modum intereunt.* Dixerit, non tradere hoc Agatharchidem locustarum esum planè caussam esse miseræ istius mortis; sed in medio relinquere, utrùm ea proveniat ex eo unde dixi, an nativâ corporum temperie, vel aeris naturâ. Non diffiteor: sed ut mors non sit a locustis, fuerit tamen sic quoque ab insectis. Solùm enim de caussa est remota dubitatio, puta utrùm ea sint locustæ comestæ: non item de proxima; quando in confesso est, eam esse vermes, undique e corpore cum sanie erumpentes. Similiter iis, qui circa Nigritarum terras, ac præcipuè portum & castellum de Mina navigant, vivis nascuntur vermes, qui eos exedant. Hac de re vide quæ Joannes Hugo Linschotanus retulit in Itinerario suo.

Nec apud Acridophagos modò, & circa Nigritas; sed aliis etiam in terris, e corpore humano enascuntur vermes, qui vivos comedant. Varios, qui sic excessere vita, memoravi libri hujus cap. LXVII. Alios etiam, qui phthiriasi obierint, vel à lumbricis, ac vermibus, corrosi extinguerentur, collegit Ulysses Aldrovandus lib. V a, & VI b de insectis. Ne omnia hic reponendo actum agam: contentus ero uno Pherecyde; de quo & disserit Hieronymus Mercurialis lib. V Variarum Lect. cap. VI. Præter Aristotelem, de quo diximus, sic de eo Plinius lib. VII cap. LI: *Morborum vero tam infinita est multitudo, ut Pherecydes Syrius, copiâ serpentium ex corpore ejus erumpente, expiraverit.* Ubi *serpentes* dixit pro *vermibus*. Græcè videtur fuisse ἑρπετά. Sed hoc generale est vocabulum, nec de angue duntaxat, verùm etiam verme dicitur. Quamquam nec Latinum *serpens* naturâ suâ solùm de anguibus usurpetur. Nam & vermes ἑρπετά, hoc est, *reptilia*, sive *serpunt*: quæ duo verba Latina ex Græco ἕρπω facta sunt; unum κατὰ μετάθεσιν literarum; alterum spiritu aspero in sibilum converso: sicut ab ἕξ, *sex* venit; ab ἅλς, *sal*. Nec enim *serpens* naturâ suâ est substantivum; sed in eo intelligitur *anguis*: ut in *natalis* intelligendum *dies*; in *majalis*, *porcus*; in *fluvius*, *amnis*: cujus generis plurima attulimus in opere de Arte Grammatica c. Usus interea ita obtinuit apud Latinos, ut licet *serpens* naturâ tam pateat latè, ut etiam conveniat vermibus; non tamen pro his accipi soleat; eoque metuo, ne Plinius ambiguitate Græci vocabuli fuerit deceptus. Pherecydem quidem pediculari laboràsse morbo, constat ex ipsius epistola ad Thaletem, quæ est apud Laërtium. Indeque obiisse, idem narrat Laërtius; uti & Ælianus lib. IV Var. Hist. nec non Suidas, & e Latinis Scribonius Largus. Vel fefellerit eum, quòd legisset, morbum vocari θηριώδη, quasi *feralem* dixeris. Nam *fera* ex Græco θήρ, mutato syllabæ modulo. Putavit is esse ab illa θηρίων significatione, quâ Dionysius Halicarn. 2 vocat θηριώδη, quia referat sibilum serpentium. Voce autem θηριώδης de hoc morbo usus & Dioscorides lib. II, cap. XXXI: ubi ait, τῷ ὀρόβῳ, sive *ervo*, sanari τὰ θηριώματα: quod Hermolaus reddidit *ulcera fera*, Marcellus, & Janantonius Saracenus, *ulcera ferina*. Ruellius Græcam retinuit vocem. Vertit enim, *Ulcera, quæ theriomata vocant*.

Nunc dispiciamus de insectis, quæ mortua inficiunt aërem, atque ita pestilentiam inducunt. Alia inter, de quorum plerisque antea dictum, tam grande etiam malum a locustis proficiscitur. Quàm horrenda enim clades ab iis in Africa fuit anno Urbis IↃC XXVII, M. Plautio Hypsæo, & M. Fulvio Flacco coss. Rem tangit epitome Liviana lib. LX: *Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur.* De eodem sic Julius Obsequens: *Locustarum ingentia agmina in Africa, quæ à vento in mare dejecta, fluctibusque ejecta, odore intolerabili Cyrenis mortifero vapore gravem pestilentiam fecerunt pecori; hominumque octingenta millia consumta tabe proditum est.* Fuse verò hæc narrat Orosius d: interque alia ait: *In Numidia, in qua tunc Micipsa rex erat, octingenta millia hominum: circa oram vero maritimam, quæ maxime Carthaginensi, atque Uticensi litori, adjacet, plus quam ducenta millia periisse traditum est. Apud ipsam vero Uticam civitatem, triginta millia militum, quæ ad præsidium totius Africæ ordinata*

a Locustivoris.

b al. pediculis. Nempe θηρία δὲ & de vermibus, ut lumbricis, usurpatur, & de ulceribus, quomodo Hippocrati ipsi θηριώδης, terrum ac ferarum ulcus.

a P. 555. & duabus seqq.

b P. 666.

c Lib. 6. sive De constructione cap. 16.

d Lib. 5. cap. 16.

nata fuerant, exstincta, atque abrasa sunt. Atque hæc, & alia, exscripsit ex Orosio Paulus, vel Joannes Diaconus in quarto Historiæ Miscellæ. In annalibus Romanis Stephani Pighii, viri præclare de Romana historia meriti, legas, ex Orosio eadem exscripsisse Eutropium. Sed apud hunc de isto silentium est. Et quomodo is exscribere Orosium potuit, cùm hic scripserit, captâ ab Alaricho Româ; alter sub Juliano militarit, suaque dicarit Valenti Augusto? Error ex eo promanavit, quòd Eutropium hunc confuderint cum Eutropio presbytero, de quo Gennadius in scriptoribus illustribus. Verum errorem hunc (in quo illi, præter cæteros, Raphael Volaterranus præivit) abunde refellimus in secundo de Historicis Latinis.

Porrò quia aëra fœtore suo corrumpunt, atque inde pestilentia nascitur: non difficile est videre, quo nitatur illud, quòd magna earum copia haud fallax habeatur præsagium pestilentiæ imminentis.

At vulgò non pestilentiam modò significare; sed bellum etiam portendere, existimantur. Ac credidisse etiam id videntur Crantzius, Sigonius, Surius; imò & Cardanus *a*. Hujus rei siquod sit fundamentum; equidem non aliud video, quàm quòd adventus earum testetur iram Numinis; inque hujus pœnis fames, pestilentia, ac bellum, esse soleant. Quod verò ajunt, unde bellum immineat, unde adveniunt; id planè superstitiosum puto.

a Lib 9 de Subtil pag Lugd. an. 1580.

Cap. XCVI.

De insectis, quæ veneno necant. Qualis scorpius: cujus octo genera Nicandro, novem Æliano; & iidem in nominibus dissentiant. Alia esse symptomata, si superas punxerit partes, quam si inferas. Discrimen scorpii, & phalangii pungentis. Solipugas phalangii, uti phalangia aranei genus esse. Etymon solipugæ *proprius.* Noctipuga, *pro veretro.* Ἡλιοκέντρις. *De* Phygelæ *sive* Fugelæ *etymo, Mela lapsus. P crebro in F abire.* Sulfuris *etymon* Soliferreum. *Alterum* solipugæ *etymon.* Salpugam *cur dicere maluerit Lucanus, quam* solipugam. *Solipugas etiam in Africa esse; licet Solinus eas Sardiniæ proprias putârit.* Tarantulæ ἔτυμον, *ac mirus effectus. Cantharidum venenum. Cato accusatus, quod, in auctione bonorum Ptolemæi, hasta eas subjecisset. Quâ parte corporis insit cantharidi venenum, non convenire inter scriptores. Cantharidibus sumtis periisse dicuntur C. Carbo, & Pyrrhus Epirotarum rex, ejus, qui cum Romanis bellum gessit, nepos. Buprestis unde dicta, quæ & Boduam. Vegetius Mulomedicus corrigitur. Pityocampe quam venenata. Mella quædam, uti & araneum novi orbis* lavalava *vocitatum, mentem labefactare.*

SEquuntur insecta, quæ veneno necant. Eorum alia aculeo, aut morsu, illud fundunt; alia flore adsumantur. Prioris generis sunt scorpii, aranei, solipugæ.

Scorpium describit Aristoteles lib. V Histor. Animal. cap. XXVI. Eum in priori genere esse, indicat illud Plinii lib. XI, cap. XXV: *Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, ne quando desit occasioni. Ferit & obliquo ictu, & inflexo. Venenum ab iis candidum fundi. Apollodorus auctor est, in novem genera descriptis, per colores maxime supervacuos: quoniam non est scire, quos minime exitiales prædixerit.* Sunt verò Nicandro in Theriacis octo scorpionum genera; album, rufum, fuscum, viride, lividum, cancro simile, pagurum referens, & μελίχλωρος. Ælianus autem in VI de Animal. cap. XX, appellationibus nonnullis abit: ut cùm, quod Nicander ζοφώδης, sive *fuscum* vocat, ille appellat καπνώδης, *fumosum*; quodque Nicander μελίχλωρος hic videtur dicere φλογώδης, sive *flammeum*. Sed & pro octonis, novena recenset genera. Quod convenit cum Apollodoro: ut videre fuit in Plinii verbis antea memoratis.

Ex Arabum sententia, si superas partes punxerit scorpius; tumor oritur sub axillis, ac crebri fiunt ructus ventriculi. Sin puncta sint, ut sæpius fit, infera; venter flatu tumescit, penis intenditur, ac bubones excitantur. Posteriora duo Paulus, & Aëtius, vocant αἰδοίου ἔντασιν, καὶ βουβώνων ἐπαρσιν. Galeni de ejusmodi ictibus sententiam vide lib. III de Locis affect. cap. VI[?]. Ubi inter alia quoque refert, se intellexisse ex icto à scorpio, corpus sibi universum glaciei in modum obriguisse, sudoremque obortum, sed frigidum.

Præterea ictu venenum inserunt aranei: & in his phalangia. Quæ in eo à scorpiis distant, quòd hi profundius inserant aculeum, sic ut pungant venas, arterias, nervos: phalangia autem tantummodo feriant cutim: inde venenum transeat ad carnem, partesque nervosas, eò quòd cutis ipsa sit nervosa. Galenum videsis tertio de Locis affectis, cap. VII, & Avicennam in VI quarti tract. cap. V.

Ad phalangia etiam pertinet solipuga, sive solifuga. Plinius quidem lib. XXIX, cap. IV ait, esse formicarum genus venenatum: sed Solinus cap. X censet, esse aranei formâ. Eaque sententia amplius Plinii auctoritate adstrui potest. Ut cùm lib. VIII, cap. XXX, scribit: *Circa Cynamolgos Æthiopas late deserta est regio, à scorpionibus, & solifugis.* Atqui Agatharchides, & ex eo Diodorus lib. III bibliothecæ *a*, ajunt, in caussa desertionis fuisse πλῆθος σκορπίων, καὶ φαλαγγίων *b*. Præterea Plinii est lib. XXII, cap. ult. *Et leguminibus innascuntur bestiolæ venenatæ, quæ manus pungunt, & periculum vitæ afferunt, solipugarum generis.* Ubi *solipugas* vocari videmus. At idem phalangia vocitat lib. VIII, cap. XXI: *Nascentur & phalangium in ervo, bestiola aranei generis.* Cur *solipuga* dicatur, indicat Festus: *Solipuga, genus bestiolæ maleficæ, quod acrius concitatur sub fervore Solis, a quo nomen traxit.* Nempe, ut Lucilius *noctipugam c* cum dixit (prout apud eundem Festum feliciter nobilissimus Salmasius correxit) obscœnam virorum partem, quæ noctu pungit sexum sequiorem, intellexit, quasi νυκτικέντρον dixeris: sic *solipuga* vocatur, quia Sole ardente pungant vehementius: unde & ad verbum ἡλιοκέντρις reddiderunt. Sic enim est in glossis Philoxeni: *Solipaga* (leg. *Solipuga*,) ἡλιοκέντρις, μῦας εἶδος. Ubi mirum, non potius aranei, vel phalangii, aut saltem formicæ, quam muscæ genus, dicere. Cæterùm de etymo allato, scrupulum injicit, quòd multis in libris non *solipuga*, verùm *solifuga* scribatur: quasi, quod Solinus contra manifestam Verrii sive Festi auctoritatem scribit, ea fugiat Solem. Sed id falsum: ac quod *solifuga* exaretur, ut gemino etiam Arnobii loco videre est: id, ut maximo Salmasio observatum, haud aliter factum, ac cùm urbs, quæ Græcis dicitur τῆς φυγῆς τῇ Πυγέλα, Latinis vocaretur *Fugela*: unde similis ac Solino error obortus Pomponio Melæ; ut qui lib. I, cap. XVII, urbem eam a fugitivis conditam, atque inde *Fugela* nomen adeptam, arbitretur. Et sane alia etiam sunt non pauca, obi P abeat in F: ut a πείθω, *fido*, à πείρω, *forare*, *fungus* à σπόγγος, *figo* à πήγω, *fere* à πέρι, aliaque. Nec propterea à *sole*, ac *pungendo*, dici, extra controversiam posuero. Nam & a[lii]s possis cum Salmasio deducere. Nempe ut *sulfur* est ὅλον πῦρ, *solum ignis*: ac *soliferreum* est genus teli, ex solo ferro, Festo teste, quasi ὁλοσίδηρον dicas: sic *solipuga*, quia hoc animalculum ita acriter pungat, ut videatur esse sola punctura, quasi Græce ὁλοκέντρις dicatur. En aliam etiam appellationem. Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Solipugas appellat Cicero, salpugas Bætica.* Sic nuncupat Lucanus in IX *d*:

Quique suas calcare timent salpuga latebras.

Nempe patrio usus vocabulo. Nam Lucanus è Corduba, Bæticæ urbe. Porrò ex hoc Lucani versu liquet, solpugas etiam in Africa esse. Quod adversatur Solino *e*, eas Sardis agris peculiares facientis. Nec minùs refellitur ex Agatharchide, Diodoro, Plinio: qui hoc φαλάγγιον δηκτικὸν *f*, ut vidimus antea, etiam statuunt circa Æthiopas Κυναμόλγους, quasi *Canimulgos* dixeris.

a P. 164. edit. Wechel.

b Multitudinem scorpionum, & phalangiorum.

c Perperam vulgo Noctiluca.

d Vers. 837.

e Cap. 10.

f Mordentis phalangii genus.

Præ-

Præterea in araneis, ac quidem phalangiis, est tarantula, Italiæ propria imprimis Apuliæ: a cujus oppido Taranto, ut nunc pro *Tarento* dicimus) id nominis accepit. De hac ... nomine ... : sique in momordent, eo in statu perlistere quo, um morderetur, fuit ambulantem porrò ambulare, saltantem etiam saltare, ridentem ridere, plorantem plorare, dormientem dormire usque dum venenum corpore fuerit exactum. Quam rem & vani pertexere, & ex iis, qui in Italia diu fuere, sæpius cognovi: certius verò Appuli ipsi rem omnem dicunt.

Sunt & insecta, quæ, si solum contigeris, veneno inficiant: ut in Guatimala vermes villosi, & cra... : de quibus novi orbis scriptores, & ex iis Eusebius Nierenbergius *a*.

Nunc de illis loquar, quæ in cibo potuve adsumta necent. Tales sunt cantharides. Unde Theodorus philosophus Lysimacho regi, (ad quem à Ptolomæo Lagide missus fuisse, auctor est Laertius *b*) mortem minitanti respondit, magnificum quidem vim eum habere; sed commune sibi cum cantharidibus: nempe quia & illis sit interficiendi hominis potestas. Ideo ab inimicis culpatum in Catone juniore, quòd cùm Cyprum Proprætore Clodia obtineret, ac Ptolomæi regis mortui bona omnia hastæ subjiceret; etiam cantharides vendiderit, quibus improbi possent abuti ad homines veneno tollendos. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Objecta sunt Catoni Uticensi, ceu venenum vendidisset in auctione regia, quoniam eas sestertiis LX addixerat.* Et M. Seneca Controvers. IV, lib. VI: *Venenum Cato vendidit. Quærite, an proscripto liceret emere, quod licuit Catoni vendere.* Paullo ante verba adducta de iis dixerat Plinius: *Ipsarum cantharidum venenum in qua parte sit, non constat inter auctores. Alii in pedibus, & capite, existimant esse; alii negant. Convenit tamen pennas earum auxiliari, ut quacunque parte sit venenum.* Quod verò Plinius negat, inter veteres convenisse, qua parte venenum haberent: idem asseritum Galeno lib. XI de Simp. Med. fac. atque alibi. Inter eos, qui his fumis periisse dicuntur, fuit C. Carbo: qui anno Urbis DC XXXV, L. Cæcilio Metello, qui postea Delmaticus, & L. Aurelio Cotta coss. accusatus à L. Crasso, XIX annorum adolescente, ut voluntariâ morte se à judicum severitate vindicaret, succo cantharidum epoto, mortuus est. Scio, apud Val. Maximum lib. III, cap. VII legi, exilio mulctatum. Sed alter Tullius in Bruto, ac imprimis lib. IX epist. XXI ad Papir. Pæt. *Cajus Carbo, accusante L. Crasso, cantharidas sumsisse dicitur. Is & tribunus pl. seditiosus, & P. Africano vim attulisse, existimatus est.* Ex nonnullorum sententia periit similiter Epirotarum rex Pyrrhus, ejus Pyrrhi, qui in Italia militavit contra Romanos, nepos ex Olympiade. Is enim cùm deperiret puellam, nomine Tigridem; mater Olympias virgini dedit succum cantharidum, quo contabesceret: sed Pyrrhus, eo intellecto, reliquum veneni hausit, eoque periit. Hinc Ovidius in Ibim:

Utque nepos dicti nostro modò carmine Regis,
Cantharidis succos, dante parente, bibas.

Pyrrhum Olympiadis filium, Ptolemæi fratrem, facit etiam Justinus lib. XXVIII. Quomodo nepos ponatur pro pronepote. Verùm in aliis quoque est dissensus; quibus insistere non est hujus loci. Plura verò de cantharidum veneno si voles, adi Ambrosium Paræum lib. XX Chirurgices, cap. XXVIII.

Ore etiam adsumta interimit βούπρηστις, animal scarabæo longipedi simile. Boves maxime fallit: qui, eo devorato, sic accenditur, ut rumpantur: sicut Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Et inde nomen: nempe ἀπὸ τοῦ βοῦς πιμπρῆσθαι *c*: nisi potius hic βου sit ἐπιτατικὸν *d*, ut in βούπαις *e* & similibus. Quomodo nomen ex eo fit, quia & homines, & alia animalia, ubi eam comederint, vehementer inflet: quod magis placuit scriptori etymologici magni. Adi hoc de insecto Nicandrum in Alexipharmacis, Galenum in I περὶ ... cap. I, & alibi; Etymologum in βούπρηστις. Aliter βουβάλιον vocari, auctor est Hesychius. Rarum esse animal in Italia, tradit Plinius *a* in Libya esse frequens: at Lucianus in Dipsadibus. Vocabulum ejus corruptè legi puto apud Vegetium Renatum lib. II Mulo-medicinæ sive artis veterinariæ cap. XV: *Bestiola etiam, quæ appellantur vulpestres, araneæ similes, cum devoratæ fuerint, animal præfocant.* Ubi pro *vulpestres* alii codd. legunt *bulprestre*: quod propius accedit ad *buprestis*, vel *buprestes*. Ac plane ita hunc locum censeo corrigendum. Nec dubitandum, quin & ejusdem libri cap. LXXVIII pro *bustrepem* legi debeat *buprestem*.

Inter venena ejusmodi etiam pityocampen reponit Marcellus lib. XLVIII Dig. Tit. ad Legem Corneliam de sicariis, & veneficiis: ubi dicitur, tam lege ... teneri, qui pityocampas, quàm qui buprestes dederint. Sed corrupte vulgo legitur *pityocarpa*: cum πιτυοκάμπη vertatur, quasi *pinorum eruca*, ut superiùs diximus. Erodendo occidere, ait Cardanus lib. I de Venen. cap. XXIV.

Est & cùm insecta non corpori solum noceant; sed etiam animo. Hoc ex ipsis apibus dilucet. Nam mel Ponticum mentem de statu dejicit cum multâ sudoris profusione: ut ait Dioscorides lib. II, cap. CI. Etiam in provincia Veterapacis mel adeò est noxium, ut iis, qui multum inde confectum bibent, delira concilient. Proditum hoc Antonio Herreræ, & exinde Eusebio Nierenbergio *b*. Qui & ipse alibi *c* memorat, in herbiferis Philippicarum insularum pratis esse araneum aurei coloris, *latalaoa* dictum: hujus ictum non corpori modò inducere stuporem cum dolore; sed mentem etiam facere dementem.

Cap. XCVII.

De remediis adversus mala, quæ dant insecta. Locustis exitio sunt graculi, galerita, aves Seleucides, ibis, adhæc serpentes. Quanto cum studio locustis occurratur in Cyrenaica, Lemno, Syria, Italia. Eas, cum maria transvolant, necandi modus, ignibus in litore accensis. Pestilentia ex locustis e mari in litus rejectis. Utrum sic rejectæ reviviscant in litore; an potiùs ex gravidarum ovis nascantur aliæ. Cur mane potissimum erucæ sint arboribus decutiendæ. Varia adversus eas remedia. Ratio gemina impediendo, ne generentur curculiones in frumento: una in modo exstruendi granarium: altera in reponendo frumento. Eâque occasione etiam dictum de modo reponendo fabas. Quod si jam geniti sint curculiones, partem frumenti vitiatam separandam esse à reliqua, & curculiones, appositis aquæ catinis, proliciendos, ut ipsi seipsos necent. Ratio eosdem napi semine necandi. Ut iisdem, aliaque insecta, & libros, à blattis, & tineis, præservemus. Muscis, & culicibus, à Deo humanam domari superbiam. Quare maluerit Deus affligere Ægyptios ejusmodi insectis, quam leones immittendo, ... tigres. Cur in locis sublimibus non infestemur à muscis. Quomodo locis etiam terra propinquis fugari eas liceat: aut lumen excludendo, efficere, ne in nos involent. Triplex illas necandi modus. Ut Bancanis religio sit pediculos perimere. Variè eos arcendi ratio; inter alia aquâ marinâ. Munditiem quantum prosit, ne gignantur pediculi, vel etiam pulices. Quomodo pulicibus, ac cimicibus liberemur.

Etsi verò tot mala damnaque dent insecta: *falsò tamen*, ut imitatione Sallustii *a* Vindicianus *b* scripsit, *humanum generis fragilitas de natura sua queritur.* Quod ut liqueat, cum eodem Vindiciano, *offensis remediis, vanas belli querimonias refrenabimus.* At ut id malis antea, ita nunc quoque in remediis, ordiemur a locustis; quas dicebamus, quasi acie instructâ turmatim provolare, ac sata longè lateque vastare. Adversus hoc malum dedit Deus varias aves, quæ pro nobis militent. In iis graculi sunt: de qui-

a Hist. Nat. l. XI. cap. 2.
b In Aristippo.
a Lib. 30. cap. 4.
b Lib. II. Hist. Nat. cap. 1.
c Lib. 12. cap. 24.
c A bove accendi.
d Intensivum.
e Puer grandis.
a Initio Jugurthini.
b Ad Valentinianum Imp.

quibus ita Plinius lib. xi, cap. xxix: *Lemnii graculos ob id colunt, adverso volatu occurrentes locustarum ovis.* Adhæc galeritæ; quæ in Plutarcho traditum, ab iisdem Lemniis honorantur, quòd attelaborum ova inquirant, & absumant. Quod ipsum alii de Thessalis, & Illyriis tradidere: ac propterea publice ab his gentibus sumtum præberi. Item aves Seleucides; de quibus hoc ostensum nobis lib. iii, cap. xcvii. Ibis quoque, ut est apud Diodorum Siculum, locustas vorat, ac bruchos. De serpentibus idem dixero: ex quibus locustas, ut & ranas, venatur chelydrus; quemadmodum traditum Nicandro.

Quid quòd concessa est homini potestas, tum rumpendi ova, ne generentur inde locustæ, tum etiam jam genitas necandi. Qua de re sic Plinius lib. xi, cap. xxix: *In Cyrenaica regione lex etiam est, ter anno debellandi eas: primò ova obterendo, deinde fœtum, postremo adultas: desertoris pœna in eum, qui cessaverit. Et in Lemno certa mensura præfinita est, quam singuli enecatarum ad magistratus referant.* Ac mox: *Necare & in Syria militari imperio coguntur.* Superiùs etiam ex Livii lib. xlii retulimus, ut anno Urbis IↃLXXXI in Apuliam missus sit prætor Romanus cum ingenti agmine ad tollendas locustas. Modi verò necandi sunt multi. In his antiquus ille, si earum nube adventante, ignes longe lateque exstruantur, præsertim in litore, quando mare transvolant. Igne autem fugari, etiam Homerus indicat Iliad. Φ, vers. xii, & seqq. Nempe eo conspecto, retro volant, & quoniam lassis non eadem vis, in mari submerguntur. Sed quia maris æstus rejicere in litus solet; geminum inde est periculum; unum, ne hic reviviscant, quod temporibus Romani Argyri (is anno CIↃXXIX Basilio successit) evenit, ut Cedrenus *a* narrat. Quippe inquit, Κατὰ τὸν ἐν Ἑλλησπόντῳ αἰγιαλὸν ἐν ψάμμῳ διαφθαρεῖσαι, αὖθις ἀνέφυν αὐτομάτως. *Quæ in Hellespontiaci litoris arenis perierant, sponte sua revixerunt.* Sed, ut puto, verisimilius est, ex ovis gravidarum alias esse enatas locustas. Alterum est periculum, quòd, aëre ex putredine corrupto, pestilentia oritur. Utrique malo occurritur, si, quibus cura est Reipublicæ, necatas, vel in litus ejectas, confestim curent sepeliri.

a P. 607. edit. Operini.

A locustis venio ad erucas. Has item arcendi varia sunt remedia. Nam eas de arboribus decutere, ac pedibus conterere, facilis est labor; si mane, quando frigore torpent nocturno, præsertim post pluvias, frutices vel ramos arborum concusseris. Hoc Columellæ etiam monitum, extremo libro undecimo. Sin fruticum, arborumque ea erit copia, ut permolestum id sit futurum: possis incendere bitumen, vel sulfur: quod non adversus erucas modò valet, sed etiam limaces, pulices hortenses, vermes, aliaque insecta. Pluriaque suggerent remedia, qui de re hortensi scripserunt: interque alios Mizaldus lib. de secret. hortorum.

Adversus etiam curculiones, aliaque insecta, ex fructibus, ac lignis, provenientia, bifariam nobis Numen consuluit. Quippe licet, ut de locustis dicebamus, impedire, ne gignantur, & jam genita necare, aut fugare. Ne curculio ex frumento nascatur, duplex esto cura: una ut granaria rectè sint exstructa: altera, ut frumenta, prout convenit, reponantur. De priori sic Vitruvius lib. vi, cap. ix: *Granaria sublimata, & ad septentrionem, aut aquilonem spectantia, disponantur. Ita enim frumenta non poterunt cito concalescere; sed afflatu refrigerata diu servantur. Namque cætera regiones procreant curculionem, & reliquas bestiolas, quæ frumentis solent nocere.* Præterea expedit areas amurca subigi: ut Cato *b* jubet & copiosè Columella docet: qui & alia eò pertinentia addit. Ipsum audiamus lib. [illegible], cap. vi: *Parietes* [illegible] *granariorum) oblinuntur amurca [illegible] luto, cui pro paleis [illegible] sunt arida oleastri, vel si ea non sunt, olei folia. Deinde, cum [illegible] tectorium inaruit, rursus amurcâ respergitur, quæ [illegible] frumentum infertur. Ea res abnoxia curculionum & similium animalium, commodissime in [illegible] conditas fruges defendere; quæ nisi diligenter repo-*

b De R. R. cap. 92.

sita sint, celeriter ab iis consumuntur. Postea alia etiam huc pertinentia subjungit [illegible] Plinius, Columellæ ipsius mentione [illegible] lib. viii, cap. vi.

Quod ad frumenti reponendi modum: curandum, ne loco in pulverulento; quandoquidem [illegible] calidus est, externoque hoc [illegible] putredo oritur. [illegible] locus sit calcis tectorio oblitus: quia calx est [illegible] admodum. Utrumque etiam antea diximus ex Theophrasto [illegible] iv de caussis plant. cap. ult.

In fabis [illegible] quomodo reponantur, plurimi [illegible] referent. Qua de re sic Columella lib. ii, cap. x: *[illegible] luna, fabam vellito ante lucem. Deinde cum in area exaruerit, confestim priusquam luna incrementum capiat, excussam, refrigeratamque, in granarium conferto. Sic condita a curculionibus erit innoxia.*

Quod si jam nati sint curculiones in frumento, curandum est ne ultra malum serpat. Quidam putant, occurri ventilando frumentum, ac sic refrigerando. Sed hac ratione, permiscendo bonum vitiato, corrumpitur universim. Satius igitur est, separare id, quod vitiatum non est. Nec enim curculiones descendunt infra quatuor digitos: ut Columella, & Plinius, narrant locis ante memoratis. Hinc verò necandi curculiones partis corruptæ. Modum interficiendi tradit Varro lib. i de R. R. cap. lxiii: *Tuendi caussâ promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. Id enim cum promtum est, in Sole ponere oportet aquæ catinos, quod eo conveniunt, ut ipsi se necent, curculiones.*

Dignum etiam hoc memoratu, quòd demum parentum, vel avorum memoria, observatum esse narrat Ulysses Aldrovandus *a*. Curculiones at [illegible] modum illic semine napi: sed ita avide illud vorare, ut distenta dein intereant. Ita Deus re etiam maxime grata curculioni magis homini, quàm illi, prospexit. O magna undique divinæ & bonitatis, & sapientiæ argumenta!

a Lib. 2 de insectis, cap. 9. pag. 302.

Odoribus etiam variè nobis eadem voluit consultum: ut si granarii pavimentum illeveris salsugine, in qua decoctum album. Nam odor is adeò illis est inimicus, ut eo exanimentur, nisi abiò repserint.

Sunt & alia, quorum odores non ferant; neque curculiones modò, sed nec erucæ, aliave insecta. Ut sunt sulfur, cornu cervinum, castoreum, galbanum, hedera, ligapenum, sabina, aliaque graveolentia. Sed & refugiunt odorem lupi salictarii. Quid mirum? quando & cerebrum offendit homini, ac quasi temulentum facit.

Ne vestes à blattis corrumpantur, conducit, si apponantur herbæ calidæ quæ [illegible] exsiccant: ut mentha, absynthium, scordium, stœchas: præcipuè autem juvant flores lavendulæ, & rosmarini; quia non modo sunt calidi, sed odoris etiam grati. Necantur quoque odore sambuci; uti & tineæ.

Egi de remediis adversus insecta, [illegible] corrumpunt stirpes, vestes, libros. Jam exequar [illegible], quæ corporibus nostris molestiam facessunt. Ac primum loquar de alatis; ut sunt muscæ, & culices: quæ, minuta licet insecta, sæpe nihilominus vel studia, vel colloquia, vel somnum, impediunt. Unde non incommode olim [illegible] illud de muscis vexantibus querenti responsum a præceptore fuit, *His armis domari humanam superbiam.* Quod à Godscalko Holem *b* relatum. Eoque, ut idem ait, pertinet, quod insectis, & id genus rebus, Ægyptios affligere maluit Deus, quàm leonibus, ac tigribus; quo clarior foret tum potentia cœlestis, tum fragilitas humana. Porrò ab hoc etiam insectorum genere nos tutos præstamus multi anam.

b In Dominica post Pascha.

Primum enim, qui ædes habent turritas, vel altas contignationes, in summas partes se recipiendo fugere ea possunt. Nam aut rarissimæ, aut nullæ, eò pertingunt; quia magis illic [illegible], quod is adversatur: unde & borea vehementius [illegible] latibulis. Sed neque tantæ [illegible] vires, ut [illegible] volatum [illegible]; eò minus, quia aër gravior continuò descendit, quòd diffi-

difficiliorem reddit ascensum; ut Aristoteli monstrum in proœmiis.

Alterum est, quòd si fugere nobis non licet, aut lubet: ipsi fugare ea possimus, qualitatis alicujus excessu, quam horreant: sive ea odoris sit, sive saporis. Odoris, velut sulphuris, foliorum sambuci, coriandri, &c. Saporis, ut aceti; vel item rei amaræ, sicut fellis taurini, lupini, aliorumque.

Tertiùm esto, quòd licet non fugimus, vel fugamus, nec tamen eas admittimus: ut si occludendo fenestra lumen arceamus. Nec enim muscæ in tenebris volitant: sed sese, quo se loco ante receperint, continent.

Quartum fuerit, quod eas quidem admittimus; sed ut interficiamus sive implicando, ut pice, vel resinâ: sive suffocando, ut oleo, vel ejus amurcâ: sive admovendo flammam, aut apponendo cibum gratum, sed veneno mixtum.

Nec minùs nobis prospexit Deus adversus molestias, quas adferunt insecta non alata: veluti pediculi, pulices, cimices.

Pediculi quomodo necentur, haut laborant nôsse Banjani, populus Indiæ in regno Guzzarat. Ea enim superstitione sunt, ut nulli, quod vitam, tem caram, à Deo acceperit, auferre eam sustineant, nec mortuum attingant. Eo, siquis se coram interimere pediculos volet, etiam pretio vitam illorum rediniunt. Sin nimis sint molesti: deserti incolas, quales Christianis sunt eremitæ, arcessunt, qui eos legant, suisque impositos capitibus nutriant. Equidem multum metuo, ne isti in sylvam reversi eos vel interimant, vel remedius fugent. Multis id fit modis. Pediculos enim pellit, & cutis pruritui occurrit, jus viperæ, cum in modum coctæ, quem præscribit Plinius lib. XXIX, cap. ult. Imò pediculos arcent omnia illa, quæ vim habent valide exsiccandi: ut sunt salsa, acida, austera, acerba. Unde & talia Galenus præscribit lib. I de med. compos. secund. loc. Item Serenus Sammonicus sic pedicularem morbum profligat:

Sæpius ergo decet mordax haurire sinapi,
Nitro vel sale permixtis, acidoque liquore
Lavatis, ut sint simul allia, tangere corpus,
Aut lacrimis hederæ, aut succo perducere cedri.

Idem lendibus sic occurrit:

Unda maris lendes capitis deducit iniquos,
Et quicquid crebris defendit sylva capilli.

Nempe aqua marina, ob salsedinem suam, vim habet abstergentem: unde & pediculosis conducibile natare in mari. Cætera suggerent Dioscorides, Plinius, Cælius Aurelianus, Marcellus, Paulus, Theodorus Priscianus, atque alii magno numero. Nihil verò opus sit de fugandis, vel necandis, laborare, si caveatur, ne succrescant. Quod tum commoda præstat victus ratio, tum vestium lectorumque munditties. Satius quoque lineis uti vestibus, quàm laneis: unde lineis usi sacerdotes Ægypti; ut alibi dicimus ex Plutarcho lib. de Iside & Osir.

Indem pulices arcentur munditie: unde prodest vertere sæpius cubile, lintea mutare. Gossipio etiam per lectum sparso capiuntur. Uti & vasis patulis per cubile dispositis. Necantur item abrotono, absynthio, anagyri, coriandro viridi, filice, juglandis foliis, lavendulâ, mentastro, nigellâ, rutâ, satureiâ, pseudonardo, psyllio: quæ aceto scillino, sive scillite, (utroque modo Plinius vocat, quod Græcis σκιλλητικόν) conspergenda, ac culcitis supponenda.

Atque hoc pacto quoque cimices necantur. Alios item hos interficiendi, vel fugandi modos ex Saserinarum, patris, filiique, libris memorat Varro lib. I de R. R. cap. II, his verbis: *Cucumerem anguinum condito in aquam, eamque infundito, quo voles: huic* (cimices) *accedent. Vel fel bubulum cum aceto mixtum: unguito lectum.* Plinius etiam ad cimices necandos lib. XXXII, cap. X, præscribit sanguisugæ suffitum. In Geoponicis item Constantino dicatis remedia complura ex Didymo, & Florentino referuntur lib. XIII, cap. XIV. Ex junioribus etiam Cardanus lib. VII de Variet. Rer. cap. XXX alia suggeret remedia: ut Alexium, & cæteros, mittam.

Cap. XCVIII.

Deum multifariam nobis consuluisse adversus insectorum venena. Esse scorpiones innoxios in Italia, & Ægypto. Venenatis autem varie occurri; ut muribus Ponticis; genere quodam locustæ, quod onos dicitur; testibus fibri; mullo, & cancro fluviali, quorum uterque etiam adversus phalangia opitulatur: adhæc variis fomentis; imo scorpio ipso trito, & ictui imposito; nec non salivâ hominis jejuni. Alia, quæ ictui phalangii medeantur, ac tarantulæ. Quomodo occurratur cantharidibus potis, item buprestis ore assumtæ, ac pityocampæ: adhæc melli Pontico, quod comestum ad insaniam aliquem redegerit.

Denique prosunt insecta adversus venenata; tum ea, quæ ictu, vel morsu, aut etiam contactu inficiunt; tum quæ in cibo potuve adsumta id faciunt. Diximus antea, prioris esse generis scorpium, & araneum: ac hujus genus esse phalangium, & tarantulam.

Non tamen scorpionum ubivis eadem ratio est. Nam, ut Plinius ait lib. XI, cap. XXV: *Visuntur scorpiones aliquando in Italia: sed innoxii.* Nec circa Pharon, aliisque locis, lædere, Aristoteles pronunciat lib. IX Hist. Animal. cap. XXIX. Ac eosdem, credo, intellexit Galenus, cùm lib. III de Aliment. Facult. ait, citra noxam scorpiones comedi in Ægypto. Sin venenati sint, ut passim solent, ictibus eorum salutares sunt mures domestici, si dissecti imponantur vulneri. Auctor Dioscorides lib. II Mater. Med. cap. LXXIV. Idem ejusdem libri cap. LVII dixit, adversus venena scorpii valere locustam ἄπτερον, καὶ μεγαλόσκελον, ἀσίεργον ἢ ὄνον λεγομένην a. Jubet verò assatam bibere ex vino. Atque idem traditum Avicennæ. Imò, ut alibi diximus, Rhasis contra omnia venena auxiliari arbitrabatur. Præterea testes fibri, ut ait Plinius lib. XXXII, cap. III, *adversus scorpiones ex vino bibuntur.* Etiam *mullus contra scorpiones, & phalangia, auxiliatur illitus, sumtusque in cibo*: ut idem narrat lib. XXXII, cap. V, ac inde nobis dictum cap. XXVII. Ubi etiam cancrum fluviatilem contra hæc ipsa prodesse, ex Aristotele, Dioscoride, & aliis, monebamus. Insuper adversus hæc, aliaque venena, prodesse stellas marinas, ibidem diximus. Nempe de stellis istis tum in piscibus loquebamur, partim quia inter ὀστρακόδερμα b reponat Aristoteles; ut relatum nobis cap. LXXII; partim quia tum per aquatilia nos diffunderemus, sive pisces forent propriè dicti; sive etiam inter insecta, dummodo aquatilia forent, referrentur. Verùs autem inter insecta, quàm pisces, reponi, superius jam ostendimus. Adhæc adversus scorpionum ictus juvat, si vulnus foveris majoranâ cum hominis urina: item fomento myrti in vino, unà cum cypero, calamento, pulegio, assa fœtida in vino applicita: cujusmodi liquorem admixtum in penitiores vulneris partes deducunt. Hoc enim fieri necesse est, quia alioqui parum prodesset fomentum, cùm vulnere ab ictu scorpionum tum profunda, tum tenuia sint, obscuraque: ut est apud Galenum lib. III de Locis affect. cap. VII, atque inde apud Hieronymum Mercurialem lib. II de Venenis, cap. IV. Magnum etiam divinæ est bonitatis argumentum, quòd terrestris scorpius crudus, si teratur, suæque imponatur plagæ, vel si tostus edatur, remedium sui erit ictus: ut Dioscorides refert lib. II, cap. XIII. Nempe hoc commune habet cum serpentibus, qui itidem sanant vulnus, quod fecere: ut ex Galeno monuimus extremo cap. LXII. Iisdem tam scorpiis, quàm serpentibus, medetur saliva hominis jejuni: de cujus vi eximia diximus jam cap. LXI. Sed de scorpiis satis: quibus & aliqua de phalangiis miscuimus. Nempe prope eadem est curatio scorpii, & phalangii: ac hîc similiter fomen-

a Alarum expertem, & longis cruribus, quæ asiraeos, vel onos, dicitur.

b Ea, quæ testâ silicea obteguntur.

fomenta affricanda, ut magis penetrent vulnus tam exile, & obscurum, sed profundum. Eapropter balneæ quoque conducunt; ut Aëtius, & Avicennas, docent. Sic enim angusta laxantur, ut facilius exsudet venenum. Propterea & conducit vulnus foveri vino, in quo bullierint origanum, serpillum, ruta. Item vulneri affricatur, oreque assumitur theriaca.

Tutos etiam à venenatorum animantium morsibus præstant erucæ oleum, si cum oleo misceas: ut est apud Paullum Æginetam lib. VII, cap. III, voce *Campe*. Atque antea idem ab Dioscoride proditum est lib. II, cap. LXIV. Cujus rei non aliam se caussam quam proprietatem occultam, afferre posse, ait Grevinus lib. II de venenis, cap. VI.

Est quoque phalangii genus tarantula; ut superiùs dictum. Huic aptant Musicen medeti. Præterea illi occurritur cantharidibus tribus, quatuorve, in potu datis. Primus illoc observavit Joannes Porta Neopolitanus: atque ad periculum istius faciendum eo se compulsum profitetur, quòd videret, in frumento cantharides copiosè nasci & cogitaret, sic divinam omnia dispensare providentiam, ut quibus locis malum, iis etiam remedium proveniat. Vide eum lib. VI Phytog. cap XXIII.

Hinc videamus de insectis, quæ, si ore adsumantur, inficiunt. Atque hoc etiam præstant phalangia, & araneæ. Nec enim ictu solum nocent; sed etiam in cibo, vel potu. Remedio tum sunt fibrorum testiculi: de quibus ita Plinius lib XXXII, cap. III: *Adversus phalangia, & araneos, ex mulso bibuntur, ita ut vomitione reddantur, aut ut retineantur cum ruta.* Quam cantharidum potus sit noxius, ostendimus superiùs: eas adversus tarantulam comestæ prosint, ut proxime vidimus. Remedio adversus eas est, si æger ad vomitum cogatur, priusquam cantharides e stomacho subeant intestina. Cietur optimè vomitus rebus pinguibus, quales facilè nauseam creant. In istis sunt cerebella: unde est quòd Nicander in Alexipharmacis adversus cantharidas commendat cerebrum porci, agni, capræ: præsertim cum lini semine, quod crassum est, & flatulentum. Idem præstant jura omnium carnium pinguium. Quod si opus, etiam digitus faucibus inserendus, ut tanto facilius evomas funestas dapes. Idem quoque commendat lac per clysterem immissum, ac præcipue si bibatur. Quæ & Dioscoridi placuere: ut liquet ex lib. II, cap. LXXVII. Nempe serosa lactis substantia tum frigore suo compescit æstum, quem excitant cantharides: tum etiam vim obtinet detergendi. Alia item remedia Nicander suggerit: in iis rutam, quam itidem adversus cantharidas laudant Dioscorides, & Galenus.

Buprestis quoque hujus est loci. Ac ut ea canthandi est similis, ita eadem hæc remedia valent. Interim & peculiaria suggerit Nicander in Alexipharmacis: in his palmæ fructum, piraque sylvestria.

Ut cantharidi, & buprestidi; sic pityocampæ etiam medetur lac recens: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXVII.

Dicebamus superiùs, insecta quædam non corpus modò inficere; sed etiam mentem labefactare: ut mel Ponticum, teste Dioscoride lib. II, cap. CI. Sed continuò idem addit, juvare, si ruta & salsamenta edantur, & mulsum bibatur, toties que hæc resumantur, quoties vomitu fuerint rejecta.

CAP. XCIX.

De cultu insectorum apud gentes: ac primum de illo scarabæorum apud Ægyptios, & quomodo eum excusârit Apion Grammaticus. De cultu formicarum apud Thessalos, ac muscarum apud Acarnanes. De Pisæarum, & Actiacarum muscarum, in hoc cultu discrimine. Videri sacerdotum non tam muscis sacra facta, quam numini muscas depellenti. Ζεὺς, καὶ Ἡρακλῆς Ἀπόμυιος. An Accaronitæ in Palæstina muscas fint veneratis: & utrumne numinis apud eos nomen fuerit Beelzebub. Cur Judæi Beth aven dixerint Beth-el. Barcocheba, qui proprio nomine Barchozeba. Cur in sermone Ochoziæ regis numen Accaronitarum, cui cultum volebat præstare, nuncupetur Beelzebub. B, & L, in L conversa. Unde Acorus h. e. Beelzebub, cultus Cyrenaicis. Hercules Κυνοκλόνος, & Ἰμυάγρος.

MUltum diuque institimus insectis, ut omnino cognoscerent, quibus minus nihil his contemnius vi[...]atur; sit vel iis tamen in iis esse naturæ artificium, quam quadrupedum plurimis, etiam ingentis molis. Adhæc multa ex iis commoda redundare, ad rem cibariam, medicam, vestiariam, atque alias pertinentia. Non quidem negari posse, hominem ex iis multa etiam capere incommoda. Verùm neutiquam ista ejus generis esse, ut non suppeterent remedia, quibus eatur his malis obviam. Hæc cùm gentiles viderent admirabundi, insecta primò quidem habuere pro symbolis numinis; postea verò eò insaniæ processerunt, præsertim simpliciores, ut symbola pro numine ipso colerent. Itaque apud Ægyptios canthari, sive scarabæi, divino cultu afficiebantur: ut est apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V. Est & Arnobii lib. I: *Templa felibus, scarabæis, & buculis sublimibus sunt elata fastigiis.* Caussam ejusce cultus attulit Apion polyhistor: ex eo autem Plinius lib. XXX, cap. XI ubi cùm dixisset, scarabæum, qui pilulas volvit, quartanæ mederi, subjungit: *Propter hunc Ægypti magna pars scarabæos inter numina colit, curiosa Apionis interpretatione, quâ colligit, Solis operum similitudinem huic animali esse, ad excusandos gentis suæ ritus.* In quibus verò similitudo ea consistat, ibi docet Orus Apollo Hieroglyph. lib. I, cap. X.

Nec solus is scarabæis honos. Nam Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ narrat, à Thessalis coli formicas, quoniam Jupiter se in formicam mutâsse traderetur, quando cum Eurymedusa, Cletoris filiâ, consuesceret: unde, ut ajunt, genuit Myrmidonem. Item Clemens ex Heraclide refert, in Acarnania, ubi est templum Apollinis Actii, bovem sacrificarum muscis. Imò apud Ælianum idem legas lib. XI de Animalibus, cap. VIII. Cl[...]re inter alia, θύουσι βοῦν ταῖς μυίαις· *bovem muscis sacrificant.* Confert ibidem muscas Pisæas, & Actiacas. quarum illas ait suâ sponte, quando Olympia sunt, in ulteriorem Alphei ripam recedere, reverentia Jovis, cui Olympicum certamen erat sacrum: at alteras non abire ab Actii Apollinis templo, nisi dominas sacrificio, cujus sanguine jam sint saturatæ. Quam verò ineptum, muscarum ex eo divinitatem colligere, quia bene pastæ abiò se recipiunt! Valde etiam ridiculum est, numen ipsum, quod Apollinem Actiacum dicunt, non posse a templo suo abigere muscas; sed ad hoc requiri, ut sacrificio propitiatæ abeant sponte. Imò ubicunque vulgo dicerent sacra fieri muscis, censeo, sacerdotes non tam rem divinam fecisse muscis, quam Apollini, vel Jovi, muscarum depulsori. Nam Pausanias id clare docet lib. V: ubi dicit, Ἠλείους θύειν τῷ Ἀπομυίῳ Διΐ, ἐξελαυνομένας τῆς Ἠλείας Ὀλυμπίας τὰς μυίας. *Eleenses sacrificare Jovi Apomyio* (hoc est, muscarum abactori) *ad muscas omnes pellendas ex Olympia Eleaca.* Addit, id facere Herculis exemplo; quo sacrificante Jovi Apomyio, muscæ omnes trans Alpheum avolarint. Arcadas etiam heroi τῷ μυιάγρῳ rem fecisse divinam, tradit idem lib. VIII. Quem verò *Jovem Apomyium* vocant Elienses, hunc *Herculem Apomyium* vocitabant Romani; ut clarè ait Clemens Alexandrinus in Protreptico. *Myiodem*, q. d. *muscarium*, simpliciter nominat Plinius lib. XXIX, cap. VI: *Nullum animal minus docile existimatur, minorisve intellectus: eo mirabilius est, Olympiæ sacro certamine, nubes earum immolato tauro Deo, quem Myiodem vocant, extra territorium id abire.* Satis ista ostendunt, etsi vulgò dicerentur Eleenses sacrificare muscis: verius tamen eos sacrificasse Deo

Deo muscarum abactori. Si tamen iis in Palæstina sacrificatum ab Accaronitis, nec mirandum sit de Eliensibus. Censet illud Philastrius, cum scribit cap. XIII: *Sunt qui muscam colunt in civitate Accaron dicta.* Collegit illud ex nomine *Beelzebub*, numine Accaronitarum: ut videre est II sive IV Reg. cap. I, vers. 2, 3, 6, 16. At *Beelzebub* conflatum ex בעל, baal, *dominus*, & זבוב zebub, *musca*. Sed, ut dixi lib. II, cap. IV, Scaligeri opinio erat, non fuisse id verum nomen; verùm *baal-zebahim*, hoc est, *Deus victimarum*: Judæos autem id, contemtus causâ, immutâsse; simili puta paronomasiâ, ac ex *beth-el*, id est, *domus Dei*, fecere *beth-aven*, hoc est, *domus vanitatis*: ut Oseæ IV, 15. & X, 5. Nempe qui locus à visione Jacobi, statuaque ibi posita, sacer antea habitus fuit; is postquam Jeroboamus ibi vitulum erexit aureum, indignus est visus priori nomine, nomenque ei communicatum deserti Beth-aven, cui lubentiùs, quòd Betheli foret vicinus. Hoc clarè liquet ex Jos. VII, 2: ubi Hai dicitur fuisse apud Beth-aven ab Oriente ipsi Bethel. ut multum errent, qui Jos. VIII, 12, & XVIII, 12, aut I Sam. XIII, 5. & XIV, 23. per *Bethaven* intelligunt locum *Bethel* dictum. Cum enim ista scriberentur, per *Bethel*, & *Beth-aven*, loca diversa signabantur: ac diu post excessum Salomonis, deserti nomen needum communicatum fuit Luzæ sive Betheli. Ecce alterum etiam exemplum dabo. Planus ille, qui sub Trajano, & Hadriano Cæsaribus, credi voluit Messias, (qualis & habitus à clarissimo illo Judæorum doctore Rabbi Akiba) pro בר כוכבא bar cocheba, quod est υἱὸς ἀστέρος, *filius stellæ*, Judæis dictus est בר כזיבא Barcozba, υἱὸς ψεύδους, *filius mendacii*. Vide si fis de eo Justinum Martyrem orat. ad Antoninum Pium, & Eusebium lib IV Hist. Eccles. cap. VI, & VIII; nec non in Chronicis ad numerum Eusebianum MMXLIX, & seq. sive Hadriani Cæs. annum XVII. Possint simili paronomasia etiam Βεελζεβούλ [a] dixisse: quomodo hoc nomen, sed pro dæmoniorum principe acceptum, legitur apud Euangelistas, etiam in tralatione Arabica, quam edidit clarissimus & amicissimus, dum viveret, in Leidensi Academia collega meus, Thomas Erpenius. Id *Deum stercoris*, vel *stercoreum* designat. Immutationes istæ extremi fuerint contemtûs indices. Et fortasse nihil eâ verius est conjecturâ. Nec magnopere premit, quòd videamus, Ochoziam regem initio II seu IV Regum, cùm numen illud vellet ire honoratum, *Beelzebub* nuncupare. Nec enim insolens est Scripturis, non verba adnumerare dicentis; sed sic referre ea, uti sonant interpretatione divinâ. Fatemur interea sententiæ hujus incertum. Sed ut vera fuerit appellatio Beelzebub, proque eo κατ' ἀντονομασίαν *Beelzebul* etiam dixerint, quomodo ex Hebræo כשדים Casdim esset Χαρδαῖος, pro quo Χαλδαῖος in usu est: non eò Beelzebub sit *Deus musca*, ut cepit Philastrius; sed *Deus muscæ*, sive *muscarius*, hoc est, *abactor muscarum*: ut idem sit ac μυίαγρος. Pro qua sententia est hoc Plinianum lib. X, cap. XXVIII: *Invocant Cyrenaici Achorem Deum* (sic in veteribus est libris) *muscarum multitudine pestilentiam adferente: quæ protinus intereunt, quà litatum est illi dæe.* Ubi *Achorem Deum* dictum censeo, pro *Achoron*, sive *Accaron*, seu *Accaronis*, vel *Accaronitarum Deum*. Cùm enim, quæ Plinius refert, conveniant nomini *Beelzebub*, Accaronitarum numini, cujus tantum erat nomen apud Palæstinos, ut Judæi etiam sic principem dixerint dæmoniorum; planè credibile est, Palæstinos hunc cultum in Cyrenaicam attulisse. Satis enim notum, pleraque Africæ fuisse Phœnicum colonias: ut longiùs etiam distantem Carthaginem. Et solere gentiles numinibus suis nomina indere ab insectis, quibus se liberari ab iis putarent: arguit etiam Trachiniorum Hercules κορνοπίων, sic dictus à fugandis locustis; nisi culicibus malis. Nam κόρνωπες Hesychio κώνωπες, *culices*. Item Erythræorum Hercules ἰποκτόνος, interemtor vermiculorum vites infestantium, qui Græcis ἶπες. Pluraque de istiusmodi cognominibus Eustathius in Iliad. Α [a].

Atque hæc, quæ priùs de insectorum natura, proximè verò de cultu eorum dissemimus, liquidò arguunt, non solùm ex natura hominis, vel etiam quadrupedum, avium, piscium, & serpentium; de quibos omnibus ordine, nec incuriosè, ut arbitror, vidimus: sed ex ipsis etiam insectis, quibus nihil videri possit vilius, & contemtius, providentiam numinis divini clarissimè elucere: eoque nullum planè esse animantium genus, quod non hominem quasi manu ducat ad Dei creatoris notitiam, amorem, ac cultum: Ὅπερ ἔδει δεῖξαι [b], ut vulgari hæc Mathematicorum formulâ consignem.

[a] Matth. 12, 24.

[a] Pag. 34. edit. Rom.

[b] Quod fuit demonstrandum.

FINIS LIBRI QUARTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
LIBRI QUINTI
PARS PRIMA.

CAP. I.

DE PLANTARUM FORMA.

Accessum ad plantas: ac primo ostensum, rectè præmissam Animalium doctrinam. Hinc probatur, ex Aristotelis sententiâ vivere, non sentire: sed secundum Platonicos etiam sentire; quibus Manichæi adhæserunt: Stoicos verò habuisse pro inanimis: sed in eo recessisse à magistro Zenone. Ex triplici hac sententia Aristotelis illa asserta. Refelluntur, qui putant, animam vegetantem esse formam specificam plantæ, quatenus est planta: atque ostensum, plantæ formam esse incognitam, uti & inferiorum plantarum; item earum, quæ speciem infimam constituunt. Specificam verò formam esse in caussa, cur planta quæque hunc illumve fructum gignat, atque has, vel illas, habeat vires.

HActenus vidimus de Animalibus, sequitur de Plantis. Etsi non ignoro nonnullis sic videri, priùs de Plantis, quam Animalibus agi debuisse. Et sanè sic foret, si seriem Naturæ attendamus. Sed aliud Doctrinæ ordo exigebat. Nam Plantarum natura intelligitur ἀναλόγως a ex natura animalium. Unde & ab animalibus nomina petuntur. Quale est quod דם ענבים, αἷμα σταφυλῆς, hoc est, *sanguis uvarum*, legas Deuteronomii XXXII, 14. Locutus eo ipse modo Sirach XXXIX, 31, & L, 16. Item auctor lib. I Maccab. VI, 34: ubi & similiter ait sanguinem mororum, pro eorum succo b. Prius verò illud apud Æschylum quoque reperias. Similiter plantis tribui videas vocabula carnis, nervi, venæ, matricis: licet de postremo hoc aliter prodiderit Theophrastus lib. I Hist. Plant. cap. III, ubi κυρίως μήτραν c dici ait. Sed nihil manifestius, quam hoc etiam vocabulum peti ab animalibus. Nexus verò eorum, quæ diximus, & deinceps afferentur, hujusmodi est: quod utrobique de animatis agatur: sed animalia sensus habeant universos: plantæ sive stupes partim nullum habeant sensum, partim unum duntaxat. Quanquam nec desunt, qui plantas omnes omnis censeant sensus expertes: quomodo nulla fuerint zoophyta. Verùm de isto postea videbimus. Nunc illud considerabimus, rectène plantas animatis accenseamus. Nec enim desunt, qui reponant inter inanima. Uti alii contrà etiam animalibus annumerant.

a Proportionatè.
b Drusius ad Maccab. p. 26.
c Propriè matricem.

Imò, juxta Græcanicam Philosophiam, homines in plantas fuerint conversi. Nam Meliades aiunt nomen habere ex eo, quia prius fuerint μελίαι, sive fraxini. Sed profecto jure hoc ἐν ἀπίστοις a ridet Palæphatus: ac verisimilius censet sub arboribus natas, vel ibi expositas, ut Proclus ait in Hesiodum. Ac hujusmodi aliquid dicere possis de eo, quod nympha Oceanine conversa sit in philyram sive tiliam: ut est apud Hyginum fab. CXXXVI, vel quod è quercu nata dicatur Tithorea nympha, unde nomen civitati Tithoreæ, & jugo Parnassi: ut est apud Pausaniam in ultimo: vel quod Ladonis filia ab Apolline conversa in Laurum, ut refertur I Metam. vel quod Lotis nympha commutata sit in plantam ejus nominis, cum fugeret Priapum; ut idem Ovidius narrat.

Est & similis farinæ illud de Mentha, quæ cum Plutone dicitur concubuisse; quod cum indignè ferret tum Proserpina, cui & forma se prætulerat, vel mater ejus Ceres, pellex Proserpinæ, commutata dicitur in μίνθην, sive, ut Latini malunt scribere, mentham hortensem. Hoc narrat quoque Strabo lib. VIII. Ac consentit Ovid. IX Metam.

> —— *An tibi quondam*
> *Fœmineos artus in olentes vertere menthas*
> *Persephone licuit?*

Ubi olentes valet bene olentes: unde Græci ἡδύοσμον appellant. Sed de odore plantarum inferiùs dicemus. Hujusmodi poëtarum commentis, etsi ratione suâ non carent, non visum nunc insistere. Puto, de iis melior erit dicendi nobis occasio in Arte Poetica. Quare solùm hoc in disquisitionem venit, non an rationis participes sint, vel fuerint: sed utrum vita solùm, an etiam sensu prædita sint. Aristoteles vivere ajebat: sed solùm animam habere vegetativam, quâ nutriantur, augeantur, germinent: non sensivam, quam nec tribuit vulgus. Unde *stolo*, ἀναίσθητος b: ut illo Ausonii:

> *Sed jam non potes, ô stolo doceri.*

Ac inde *stolidus*, & contractè *stoltus*, sive *stultus*. Plato verò, eo non contentus, plantas etiam inter animalia retulit c. Hinc Theodoretus lib. V affectionum Græcarum: ὁ Πλάτων καὶ τὰ φυτὰ ζῶα κέκληκε· ὡς τρίτου γε τοῦ ψυχῆς εἴδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνου μετέχοντα. *Plato etiam plantas inter animalia reponit: sed quæ tertiam animæ vim, nempe concupiscibilem, solam participent.* At plerique Stoicorum facultatem nutriendi, & generandi, tanti non esse, ut propterea non dico animalia, sed viventia dicerentur; ut auctor ibidem Theodoretus: sed addit, in eo recessisse a sectæ suæ principe Zenone Cittieo: qui arbi-

a In incredibilibus.
b Sensu carens.
c Pag. 73. edit. Commel.

arbitrabatur, semen vel maximè esse animatum. Quippe illud μετέχειν πνεύματος, καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι μέρος τι καὶ ἀποσπασμα, particeps esse spiritus, esseque animæ partem, & velut abscissionem. Platonis sententia placuit quoque Manichæis: nam sentire, eas crediderunt, ut est apud Augustinum hæresi XLVI. Unde & cædem committere judicarunt, qui vel folium decerperet de arbore. Aristotelis igitur sententia inter Platonicam, & Stoicam, media fuit. Nam inter non vivere, & etiam sentire, medium est vivere, & non sentire. Vivunt verò per animam, quam accepere, ut nutriantur, augeantur, ac generent. Nutriri indicat, quòd instrumentum habent, quo attrahant alimentum, ut radicem, quæ plantis est pro ore: item fibras, & alia, quibus illud diffundant per corpus: adhæc calorem naturalem, quo alimentum concoquant, & in sui substantiam commutent: excrementa etiam, uti flores, & gummi. Augeri quoque videmus, idque in omnem partem. Etiam generant semen, & inde sibi simile producunt. Præterea proferunt fructus, & ut adolescunt, sic etiam senescunt, ac tandem moriuntur.

Atque hæc manifesta sunt vitæ indicia. At (si zoophyta exceperis, tactûs sensu prædita) non sentiunt, quia carent oculis, auribus, & cæteris sensus instrumentis. Ac longè minus eguerunt sensibus interioribus: puta sensu communi phantasia, & memoria. Et quia somnus est vacatio ab sensibus exterioribus, sive ligatio sensus interioris, nec somno iis opus fuit: ut dictum lib. III, cap. XXXIV. Quare nec Anaxagoræ sit assentiendum, qui plantæ spiritum defatigari operando ajebat, atque eo per æstatem se retrahere ad radicem, per hyemem verò ad medullam, & hoc somnum esse. Nec tamen quietem denegâro plantis. Quippe plantæ ubi humore satiatæ, cessant, ut non perpetuo, sed per intervalla, trahant alimentum. At inquiunt, qui Platonem sequuntur, quicquid alitur, id appetere alimoniam, & dum ea deficit, dolere, & contra ob saturitatem affici voluptate. Verùm non satis distinxere appetitum naturalem, & animalem. Quos si distinguere non placet, dicendum in plantis non esse appetitum. Et sanè si ἐπιθυμία a est à θυμὸς b, fatendum propriè ἐπιθυμίας non habere, cùm non habeant θυμόν.

a Concupiscentia.
b Animus.

Eo constituto, esse & vitam sine sensu, & ea plantas vivere; jam discutiendum, quæ sit plantæ forma essentialis. Vulgaris opinio est, plantas esse plantas per animam vegetantem, hoc est, nutriendi ac generandi facultate præditam. At hoc si esset, animalia cuncta forent plantæ: quia universa habent animam vegetantem; eo fortasse excusaveris, quod per intellectum separent animam vegetantem ab iis conditionibus, quæ animæ vegetanti accedentes restringunt communem illam animæ naturam ad naturam animæ sensuum facultate pollentis. Sed nihil eos hæc mentis abstractio juvat. Nam & anima vegetans sic considerata est forma plantæ, quia vivens, non qua planta. Alioqui nec plantæ ab animali, nec plantæ inter se specie, sed solùm accidentibus, differrent. Verùm communi illi formæ superadditur natura specialis, quæ restringens communem animæ vegetantis naturam facit, ut quid planta sit, & dicatur. Nempe comparatum hic est, uti cum equo, qui per animam sensivam est animal, non equus, quatenus ποιόν τι c: verùm equus est accessu conditionis, quam addit anima equi. Similiter quoque anima plantæ superaddit aliquid ad animam vegetantem: per quam locum sortitur non modò in viventium numero, sed etiam plantarum.

c Tale quid.

Quemadmodum verò plantæ natura aliquid superaddit formæ viventium: ita huic formæ plantarum aliquid addit forma arboris, fruticis, herbæ: imò & arboris formam ulterius restringit forma quercus vel cerasi; item fruticis formam forma rosæ, vel rosmarini, & sic in aliis. Quæ discrimina cum sint essentiæ ipsius, satis liquet, specificas plantarum formas esse incognitas: quod ipsum etiam de mutorum animantium formis specificis dixeris.

Quod si displicet in plantis vehiculum illud facultatis vegetantis nuncupare animam, ac omnino cum vulgo plantas quia sensus sunt expertes, malis inter inanima referre, possis pro anima spiritum dicere, atque intelligere illum spiritum primo die creatum à Deo, posteaque quasi discerptum ac rebus inditum, ad omnium generationem ac conservationem. Quomodo spiritus in plantis erit proxima caussa efficiens omnium formarum, atque earum seminarium. Nec soli tamen spiritui hoc attribuimus, sed etiam luci, eadem die creatæ, ac spiritus, qui calore suo est συνεργὸς a lucis. Imò animalibus etiam hic spiritus inest, atque adeo ipsi homini: qui etsi animam habeat sensivam ac rationalem, tamen spiritu indiget tanquam proximo instrumento sensus, & motus. Atque eundem in fossilibus verisimiliter statui, planum faciemus, ubi ad ea fuerit deventum.

a Cooperator.

Cap. II.

De origine plantarum duplici, unâ spontaneâ, alterâ ab arte. Quarum prior est a semine manifesto, vel occulto. Et ut incrementum planta sit a seminis emollitione, ruptura, partisque erumpentis adscensu, donec in terris fixa sese justam ad magnitudinem extulerit supra terras. Exinde accessum ad ortum artificialem: qui bifariam fit: primum radice, vel stolone, sive surculo terra infixa: deinde insertione surculi in truncum, qua ἐμφυτεύειν vocatur. Imo & esse, ubi folio terra insito fiat propagatio. Arbores in ramis singulis habere aliquid analogum cordi, atque hanc esse caussam, cur surculi amputati vivant, & si alteri inferantur arbori fructus ferant non secundum naturam trunci, cui inserti, sed arboris unde decerpti. Adhæc de vario tempore, intra quod è terra germen erumpit, & ejus varietatis caussa.

HActenus ostensum, quid statuere oporteat de forma plantæ εἰδοποιῷ a. Proximè videbimus de plantarum origine. De hoc Theophrastus lib. I Histor. cap. I, & lib. de Caussis Plant. item lib. IV, cap. I. Breviter ita Plinius lib. XVII, cap. X: *Aut semine proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito, & consecto arboris trunco.* Hæc fusius diducam. Sponte quæ crescant, duûm sunt generum. Quædam semper sine eo proveniunt, ut filix, ut quæ expers sit seminis. Quædam verò semen habent, sed quandoque tamen nullo sato oriuntur: ut hyoscyamus; quod dum in Theophrasti Historiam commentaretur in hortis suis sibi animadversum ait Cæsar Scaliger lib. II, cap. I. Etiam sine industria humana proveniunt adiantum, polypodium, scolopendria: item gramina, & pratorum herbæ urticæ, cardui, spinæ, lolium, variique generis arbores sylvestres. quæ vel occulti seminis principiis debentur: vel omnino nascuntur sine semine: quod etiam fieri, eo ostendit Theophrastus, quòd terris quibusdam plantæ nascantur, quibus priùs non fuere: ac sic laserpitii sylva succreverit in Africa, cum prius planta hæc nesciretur. Idem ex eo cognoscitur, quod è saxis erumpant. Quid mirum autem, si plantæ sic proveniant, cum etiam pediculi sine semine nascantur, & alia insecta? Imò & mures etiam è fimo nascuntur, non solum è semine muris masculi, & feminæ? Dixeris cum Anaxagora, aliunde semina deferri, ut terrarum inundatione. Non refragor, quo minus hoc quoque eveniat: Sed videmus, etiam ubi nullum fuit diluvium, id evenire. Huc etiam pertinet, quòd è muris altissimis succrescunt. Plura de herbis sponte nascentibus apud Plinium vide lib. XXI, cap. XV, ac deinceps.

a Specifica.

Aliæ verò cura hominum proveniunt: ut quæ seminantur: sicuti olera, lactuca, portulaca, apium, chærefolium, innumeraque alia. Nec frumentum nisi ex semine provenit.

In his, quæ seri dicebamus, primum semen terræ commissum emollitur humore, etiam humorem terræ imbibit, & calore naturali, ac cælesti fovetur, & coquitur,

donec rumpatur: semine rupto, partes prodeunt, quædam aereæ, quædam terrestres. Ac terrestres quidem remanent in terra, unde radix: aëreæ verò adscendunt, & terram perrumpunt: hinc supra terras excrescunt: ac prius quidem partes omnes sunt raræ: postea intromissis partibus aliis magis & magis densescunt, ac durescunt. Ita fit truncus, è trunco item rami prodeunt, è ramis surculi. Unde videmus semen potestate esse hæc omnia: sed expressione partium fieri actu: expressio verò illa partium est à principio insito, quod motum efficit, quo motu peracto res est animata.

Ac hujusmodi quidem est generatio naturalis. Altera est ab arte, eaque triplex. Primùm cùm radix inseritur terræ, ut glycyrrhizæ, vel lilii: quæ facilè nutrimentum attrahentes vivunt. Deinde cùm stolo, vel surculus terræ infigitur, ut fit in salice, vite, moro. Item rosa, quæ utroque nascitur modo; nempe & ex semine, & ex caule: Sed tardius ex semine. Caulis igitur seritur, isque concisus, & ustus. Sic enim latiùs nascitur. Unde etiam transferri: quomodo pulchrior fit rosa, ut est apud Theophrastum, & Plinium. Accuratiùs verò rationem serendi rosas, ostendit Palladius.

Tertius est modus, quando surculus inter corticem & lignum trunci inseritur: Græceque ἐμφυτεύσις a vocatur. Scitè naturæ adulterium vocat Plinius, ut in malo, pyroque, per est usitatum. Imò & quædam plantæ crescunt surculo vel terræ infixo, vel trunco inserto: ut cerasus, ficus, olea. Quin & alius est modus, sed infrequens: quando ex folio terræ infosso arbor germinat. Locum hoc habet in ficu Indica, & opuntia Theophrasti. Sed non videtur fidem habere Plinius. Sic enim scribit lib. XVII, cap. X: *Folia palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror.*

a *Insitio.*

At non item mirandum, si surculi abscissi, terræque infixi, vivant. Nam in ejusmodi plantis anima per singulas ejus partes diffunditur. Abscissus igitur surculus vim animæ, cumque ea calorem nativum, & humorem densum, ac tenacem retinet, terræque infixus, caloris vi, primus novum attrahit humorem, unde intumescit; exinde descendentibus partibus humoris gravioribus radicem efformat, ac pariter, adscendentibus superioribus, superficiem nutrit.

Unde verò hoc primitus sit observatum, Plinius ostendit lib. XVII, cap. X, his verbis: *Ex eodem inventum est surculos abscissos serere: hoc primo sepis caussa factum, sambucis, cotoneo, & rubis depactis: mox & cultura, ulmis, salici, quæ vel inverso surculo seritur.*

Similiter cum insitione comparatum est. Nam surculus abscissus, dummodo recens, animam vitamque suam retinet: eoque insitus, fructum profert, non qualem arbor, cui insertus, atque unde nutrimentum accipit: sed pro sua, sive ejus arboris natura unde avulsus. Imò plantæ sylvestres, si inserantur aliis, ob alimentum sincerius, fructus celeriùs, ac dulciores producunt. At cum animalium partibus longe aliter se res habet. Nam quia cor est vitæ fons, eo emoriuntur, simulac influere à corde vitalis desinit facultas.

Nec in arboribus solùm habet locum, ut anima se per universam diffundat plantam: sed etiam in herbis. Ut in pulegio: de quo sic Valerius Cordus ad Dioscoridis lib. I, cap. XXX: *Tantam & tam miram esse huic plantæ germinandi facilitatem, ut etiam minutim concisa, sataque proveniat, ac germinet.* Ac idem prodit ex eo Renatus Morean in Scholæ Salernit. cap. XXXVI. Tribuit vero beneficio humidi tenacis ac pinguis: per quod tardissimè arescit, nisi parte exteriori duntaxat. Nec repugno, dum pariter de anima, & humore primigenio intelligatur. Est verò humor pulegii crudus qui, ut hieme ob frigus nequit concoqui, sic solstitii tempore concoquitur: unde & tum planta hæc suspensa floret: quemadmodum Aristoteles prodit sect. XXI, problem. XXI. Ubi & idem de lino, & cæpis habet.

Ruta etiam ficui arbori inseritur, ut melior fiat. Ruta enim caloris & humoris indiga est: utrumque autem ei præstat ficus: ut tradit Aristoteles problem. XVIII, sect. XX.

In nive etiam gignuntur plantæ: ut est lib. secondo eorum de Plantis, qui Aristoteli tribuuntur. Quid mirum, cum & vermes in iis gigni tradat Aristoteles in quincto Historiæ de Animalibus: Et ex nivibus lutum fieri experientia docet: in luto autem succrescere vermes satis constat. In aquis etiam plantæ succrescunt, sed limosis: ut lenticula aquatica, epatica, nymphæa, hydroselinum.

At visci frutex arboribus innascitur: unde Plinius lib. XVI, cap. ult. *Quædam in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.*

Unde autem nascatur, non æque patet, veterum quorundam ea est sententia, nasci ex stercore turdorum, quod super arbores excrevere. Turdos autem baccis vesci, & pulpâ quidem acinorum ali corpus, sed semen cum retrimentis excerni: ex eo, ubi sole fervefactum est, enasci viscum non in quibusvis, sed ad hoc idoneis arboribus; ut malo, pyro, pruno, terebintho, abiete, quercu, cerro, quæ & ipsa Plinio arbor est glandifera lib. XVI, cap. VI: unde *cerrinum calicem* alibi apud eundem legas. Sed huic sententiæ adversantur complura; ut videre est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitatione CLXVIII. Præcipuum videtur, quod difficile est credere stercus illud vel quod è semine enascitur, perforare durum duriorum arborum corticem, atque inde arbori inseri. Credibilius igitur, ut ex osse bovis enascuntur cornua, sic ex arboribus enasci viscum. Nam arbor, & viscum; lignum continuum sunt. Et firmat hanc opinionem, quod Ion Chius in fabula Cæneo viscum vocarit sudorem quercus: manifesto argumento eum putasse, non ab externo aliquo, sed interno, corticem perforari. Et sane è parte aliqua plantæ generari, etiam Aristoteles indicat lib. III de Generatione Animalium, cap. II; ubi sic scribit: Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φυτῶν τὸν αὐτὸν τρόπον. τὰ μὲν γὰρ ἐκ σπέρματος γίνεται, τὰ δ' ἐκ ὥσπερ αὐτοματιζούσης τῆς φύσεως. γίνεται γὰρ ἢ τῆς φύσεως σηπομένης τῆς γῆς, ἢ μορίων τινῶν ἐν τοῖς φυτοῖς. Ἔνια γὰρ αὐτὰ μὲν οὐ συνίσταται καθ' αὑτὰ χωρίς, ἐν ἑτέροις δὲ γίνεται δένδροις, οἷον ὁ ἰξός. *Eundem vero in modum se in plantis res habet. Aliqua enim oriuntur e semine: alia vero quasi sponte natura. Oriuntur enim vel e putrescente terra natura, vel parte aliqua planta. Quædam enim non consistunt seorsum, in aliis vero, arboribus dico, soleat generari; ut viscum.* Et hæc de visco. At, ut Cæsar Scaliger ibidem ait, *Aliæ plantæ in aliis aliâ ratione oriuntur: ut muscus, & lichen is, quem pulmonariam dicimus: nempe ex iis sordibus, quæ in corticum rimis contenta, vel à cælo calorem, vel à planta habitum naturalem, tum ad generationem, tum ad vitam, recipere apta sunt.*

Quorundam etiam natales prodigiosi. Ut quod Livius scribit lib. XXXII: *Sulpicio proconsule litera ex Macedonia adlata nuntiarunt in puppi longæ navis enatam laurum.* Item Plinius lib. XVII, cap. XXV. *Ficus in lauro nata est Cyrici ante obsidionem. Simili modo Trallibus palma in basi Cæsaris Dictatoris, circa bella civilia ejus.* Idem lib. XVIII, cap. XVIII. narrat, P. Ælio, & Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Annibal in arboribus nata prodi frumenta.

Quod si & huc pertineat, quod è cornu cervino nasci potuerit hedera; de quo testis nobis Aristoteles Historiæ de animal. lib. IX, cap. V. & lib. de admirandis auditionibus. Sed conjectat philosophus, hederam fortè tenello cornu insertam, velut ligno viridi, coaluisse. Ac Plinius quoque idem innuit lib. XI.

Etiam è thorace Rocci Martini Hispani anno CIƆ IƆC XXXVII, enata arbor fuit. Hispanus is (patria ei Orca fuit) de pruno sylvestri prociderat thorace in spinum. Hic alius penetrans intus hæserat, & quia filis multis quasi radices egisset, à chirurgo non fuerat exemtus, eò quòd rationem commodam nesciret, nisi horrendo dolore

ægrum

ægrum vellet adficere. Temporis progressu spinus prodiit è thorace, ac quasi in fœcundo solo fuisset, incrementum cœpit, & ramulos, & frondes produxit. Fusius rem narrat Petrus Servius lib. de Unguento Armario, sive Naturæ Artisque miraculis.

a Romæ prodiit anno 1643. pag. 51.

Refert ibidem, quomodo spica farris enata fuerit naribus mulieris Arretinæ. Sane simile credo ob caussam, ac mihi in anno clↄ Iↄ LXXXII, sorori meæ unicæ Mariæ Vossiæ vix dum quadrienni, Fuerit in Flandria è naribus enasci prunum. Judicatum à parentibus, atque aliis, pisum (ut ætas illa est improvida) naribus ingessisse, & quia à nemine id esset animadversum, a nullo etiam fuisse exemtum: itaque, quasi in pingui solo, pro anni tempore fructificare cœpisse.

Quamquam verò plantarum generatio fit in instanti; præparatio tamen ad generationem tempus requirit: atque id nunc longius, nunc brevius. Qua de re sic Plinius lib. XIX, cap. VII: *In horto satorum celerrime nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca, tertio etiam die erumpunt; anethum, quarto; lactuca, quinto; raphanus, sexto; cucumis & cucurbita septimo, prior cucumis; nasturtium, ac sinapi, quinto; beta æstate, sexto; hieme decimo; atriplex octavo, cepe decimonono, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius coriandrum. Cunicula quidem, & coriandrum, post XXX diem. Omnium autem difficillime apium: quadragesimo enim die cum celerrime, quinquagesimo majore ex parte emergit.* Hæc Plinius. Quid quod pæoniæ, & mandragora vix anni spatio oriantur? Imo magis miranda, quæ Cæsar Scaliger in priorem librorum de Plantis, qui Aristoteli vulgo tribuuntur b: *Observatum nobis est, portulacam plus interdum in nascendo, quam in vivendo, moræ trahere. Quartodecimo post anno, moratis seminis, exiisse de terra, idque præter tempestatem, seroque anni.* Subdit mox: *Par arborum, ac fruticum ratio. Prunus paucis mensibus; amygdalus paucioribus, Persicus exitio. At staphylagriam seminis anno toto ipso serentis terere spem.* Ac paulo post: *Quædam animantes citius, quam plantæ generantur: ut canes, quàm palma, vel capparis. Atque is pusillus frutex est.*

b Pag. 97. edit. Crispin.

Tantæ verò diversitatis ratio præcipuè à diversa formæ natura dependet. Præterea verò caussa petenda à tribus. Primum à majori caloris vi vel imbecillitate: quomodo & celerior est conceptus maris quam feminæ, ob calorem vehementiorem. Deinde à seminis mollitie, vel duritie; raritate, vel densitate. Semina enim dura densaque non tam facile humorem imbibunt, quo intumescant: nec tam facile fit ruptura, qua opus, ut quæ partes plantæ insunt potentia, ex actu compareant. Tertia caussa est diversa loci ratio: quando unus altero melior. Sed in hoc corrigendo multum etiam humana valet industria, quia si fimo pinguius fiat solum, calore fimi augebitur seminis calor. Imò & semini ab arte succurritur. Nam palmulæ semen citiùs provenit, si ferventi aqua maceretur.

Multum etiam refert qua anni tempestate satio fiat. Qua de re sic idem Scaliger in posteriorem Aristotelis, ut vulgo putant, librum de Plantis c: *Secundum sationem tempora nonnulla respondent futura statâ.*

c Pag. 125.

Quod vere concipiant & pariant plantæ, id inde est, quod hieme abunde humoris collegerint, ac caloris externi vis excitet calorem innatum, plantarum cutim ac meatus laxet, succum etiam foras eliciat ac producat.

Quod plantarum aliæ aliis citius germinant, id partim est à majori minorive humoris, ac caloris vi, partim etiam à corporis raritate, vel densitate. *Veluti si post brumam triticum terræ mandes. Alias accelerant. Brassicam, & Lactucam, siquis serat, quo tempore semenescunt adulta, semen secum ferunt ex hieme prodeuntes. Quædam pene toto anni tractu fœcunda sunt, aliam alio subeunte fructu. Nonnulla bifera sunt. In quibusdam novelli fructus veteres pellunt. Sunt etiam quæ nullis anni tempestatibus obnoxia, custiones a satu suo servent. Cinara si tellori per autumnum committatur, vere magna ex parte Pineam reddet pro operis; si per hyemem, æstate; per ver, autumno.*

Ocimum, quod basilicon dicitur, voce à posterioribus Græcis accepta, quibus βασιλικὸν dicitur: id cum maledictis seratur, melius provenit: ut est apud Plinium lib. XIX, cap. VI. Atque hinc Persius Sat. IV.

Dum ne deterius sapiat pannucia Baucis,
Cum bene de cincto cantaverit ocima vernæ.

Sed simile hoc aliis multis, vanæ superstitionis, quæ apud rei rusticæ scriptores legere est.

CAP. III.

De nutritione plantarum. Transitio, de quibus posthac agendum. Fundamentum nutritionis spiritus plantarum igneus, per quem illa æquè ac animalia vivunt. Quomodo nutriantur plantæ. Quanti referat hoc vel illo solo cœlove stirpem consistere: ubi de quibusdam arboribus Arabiæ & Indiæ. De raritate ac densitate stirpis. De solo, pingui, aquoso. De alimento minus vel magis præparato: ubi de effectu insitionis. Quæstio num plantæ etiam salsis alantur. Alimentum duplex, ligno & medullæ alterum; alterum foliorum & fructuum. Suberis peculiaris natura, abraso cortice lætius provenientis. Etiam annosas ac concavas quercus crescere, necnon quarum medulla induruit. Augere & crescere quomodo differant; augentur etiam lapides, non crescunt. Quæ arbores aliis aliæ citius crescant. De admiranda arborum quarundam vastitate & proceritate.

POstquam de duobus istis, plantarum formâ essentiali, & origine diximus: de quatuor istis ordine videndum, primum de nutriendi facultate: hinc de generatione: tum de duratione, ac longævitate: ac postremo de consequente tandem interitu. Post quæ transibimus ad partes, species, & facultates sive vires. Atque his quidem cancellis constringam me in latifundiis istis de Plantarum natura, atque utilitate multiplici. Post quæ extimo loco exponam abusum plantarum ad veneficia, & magiam, ac gentilium Deorum cultum.

Non animalia solùm, sed etiam plantæ per spiritum vivunt, qui natura igneus est: ut calor nativus propriè insit spiritui. Porrò calor ille requirit alimentum, quo nutriatur: cùm non minus plantarum, quam animalium vita consistat in vinculo, sive conjunctione caloris nativi, & humidi radicalis: sicut ostendimus lib. III, cap. XVIII. Alimenti finis est instaurare, & quasi recreare, id quod calore est absumtum. Constat verò humido, & sicco, atque è terra attrahitur, non quatenus est terra, sed quatenus humor terræ est admixtus. Nec plantæ semper attrahunt humorem: nam satiatæ cessant attrahere: sed faciunt id per intervalla, uti fit in nobis. Humori hinc etiam calor inest: sed calor is non agit in alimentum: verùm id facit calor corporis nutriendi. Quod vero frigoris eidem inest alimento, ad temperiem conducit, ne calor corporis nutriendi adauctus calore alimenti humidum prorsus absumat tum nativum, tum adventitium. Multum etiam refert, cujusmodi sit humidum, hoc est, corpus, cui humor inest. Nam ut sit θρεπτικὸν a, debet esse lentum ac tenax. Hujusmodi succus terrestris à radice attractus per fibras in truncum, & ramos, totamque plantam, etiam folia & fructus, transmittitur, inde substantiam plantæ convertitur. Quæ ex nutritione hominis facilius intelliguntur, ut vidimus lib. III cap. XXI.

a Nutritivum.

Plurimùm verò ad nutritionem, imò & incrementum, generationem, & universè ad vitam stirpium confert cœlum solumque. Unde Maro I Georg.

Ventos, & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ,

Ar-

Arborei fœtus alibi atque injussa virescunt Gramina.

Sic arbores quædam in calidis solum regionibus proveniunt. Ut thuris arbor in Arabia; myrrha in India, ut & macer in insula Badan, cujus fructus nux myristica, vulgò muscata: inque eadem India arbor piperis: in Ægypto, Arabia, & Phœnicia, palma, sive φοῖνιξ, cujus fructus dactyli: in India palma sylvestris dicta tamarindus, quasi palma Indica: nam palma Indis *tamar* vocatur: in Judææ valle Hierchuntina, & Ægypto, balsamum: cujus incisa arbor liquorem emittit lacteum, qui *opobalsamum* nominatur: in Media malus Medica sive citria: in Cypro imprimis cedrus.

Plurimùm etiam, pro diversa plantarum natura earum raritas, ac densitas vel juvat, vel nocet. Nam si rarior sit stirpis materies, facile calore externo dissipatur calor internus: ut omnino in aere denso meliùs vivant. Sæpius etiam usu venit, ut ob densitatem soli, stirpes non profundè satis, vel late, agere radices possint. Atque hoc in densiori solo, contingit imprimis plantis robustæ ac longioris radicis. Ac contrà rarum iis solum disconvenit, quibus tenues radices. Nam quia non illæ iis vires, ut profundo e solo attrahere alimentum possint, eò facile exarescunt. Multum etiam refert, pingue, an aridum sit solum. Pinguescit verò ager, & fertilior fit non solùm fimo, sed sanguine etiam humano, ut olim ab Archilocho poeta proditum fuit, teste Plutarcho in Marii vita. Ubi narrat, ut post pugnam Marii geminam, unam cum Ambronibus, alteram cum Teutonis, terra ex putrefactis cadaveribus & imbribus hieme superfusis, ac tabe profundiùs penetrante, æstate proxima provenerit ingens vis frugum. In medio autem relinquit, utrum imbres consecuti fuerint vaporum copia & cruore tot cæsorum in nubes coalescente: an verò hoc Deo cuipiam sit tribuendum: qui post strages immensas immittere soleat pluvias, ut sic terra puris & cælestibus aquis purgetur. Equidem censeo, angelorum esse ministerio tribuendum, qui post magnas exercituum clades, nubes undique in loca propellant, locis, ubi pugnatum, imminentia. Sic & pestilentiæ magis occurritur, & fertilitati terræ consulitur.

Est & fruticum quorundam ea indoles, ut non temere proveniant, nisi locis aquosis. Itaque tali indicio etiam locis extrinsecus aridis cognoscere est latere aquas subterraneas: eoque puteos fodi posse, ad sitim explendam. Id ex ejusmodi argumento collegit Cn. Pompejus pugnaturus adversus Mithridatem: qua de re sic in vita Pompeji Plutarchus: Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοῦ καρτερὸν ὄρος, καὶ δυσμάχον, ἐν ᾧ στρατοπεδεύων ἐτύγχανεν, ὡς ἄνυδρον ἐκλιπόντος, αὐτὸ τοῦτο κατέσχεν ὁ Πομπήιος, καὶ τῇ φύσει τῶν βλαστανόντων, καὶ ταῖς συγκλίσεσι τῶν τόπων τεκμαιρόμενος ἔχειν πηγὰς τὸ χωρίον, ἐκέλευσεν ἐμβαλεῖν πανταχοῦ φρέατα. Καὶ μεστὸν ἦν εὐθὺς ὕδατος ἀφθόνου τὸ στρατόπεδον, ὥστε θαυμάζειν, εἰ τὸν πάντα χρόνον τοῦτο Μιθριδάτης ἠγνόησεν. *Ac primum cum montem validum ac munitum, in quo castra habuerat, quasi aridum reliquisset, eum ipsum occupavit Pompejus: atque ex fruticum indole, locorumque convexitate conjiciens subesse ibi fontes, imperavit puteos passim deprimi, fuitque in castris statim aqua affluentia, ut miraretur tamdiu id Mithridatem fugisse.*

Multum quoque refert, utrum alimentum magis an minùs sit præparatum. Itaque semen cepæ inditum terræ non adeò excrescit, quam insitum alterius radici. Item virgulta arborum aliis inserta, majora producunt folia, quam non inserta.

Quæstio est, an plantæ etiam salsis alantur. De eo sic censeo: uti pisces in mari degunt, quos tamen dulci aqua pasci Aristoteles ait: ita & plantas in salsis locis provenire, non quasi salsis nutriantur, sed quia salso humori plus dulcis inest, quam salsi. Atque hujusce dulcoris argumentum est, quòd si in mari ad latera navis alligentur lanæ, dulcis inde exprimatur exhalatio ad bibendum.

Pro duplici verò alimento duplex est via, quâ alimentum meat. quod attrahitur. Alimentum id, quo lignum ac medulla, nutriuntur, è radice per fibras adscendit: seque in truncum ac ramos diffundit. Alterum verò alimentum, quo aluntur folia, & fructus, adscendit inter corticem ac lignum. Atque inde est, quod cortice circumquaque avulso arbores desinant fructus ferre. Imò etiam pars ejus humoris nutritioni truncorum ac ramorum inservit. Unde est, quod arbor decorticata non diu supervivat, nisi (quod quandoque evenire Theophrastus *a* ait lib. IV histor. cap. XVIII) sic æra & folium faveant, ut eorum beneficio restituatur cortex. At suberis peculiaris est natura. Nam, ubicunque loci crescat, si corticem detraxeris, fit melior novus. Imò expedit detrahere, quia eo strangulatur, abraso autem lætiùs provenit. Mirum autem etiam annosas, intercus, ac concavas, eoque medullæ expertes, crescere nihilominus. Uti & eas, quarum medulla in stupam induruit. De hujusmodi aliter statuere non possumus: quam per solas fibras adscendere alimentum. Mirandum quoque, plantarum foliæ ac fructus omne acquirere alimentum per pediculum tam angustum.

a Cortex si totus abradatur moro ea moritur, ut est apud Theophrastum.

Ex iis, quæ proximè diximus de plantarum nutrimento, quæque de auctrice hominis facultate asserebamus lib. III, cap. XXI, facile etiam est statuere de ratione, qua plantarum fit incrementum, sive augmen, ut Lucretianâ utar voce. Malim tamen incrementum vocare, ubi de plantis vel animalibus sermo. Augeri enim latius patet, quam crescere. Quippe augentur etiam lapides, sed non crescunt. Nec enim in absumtæ partis locum, ex alimento apponitur quantitati quaquaversum secundùm omnes dimensiones. Hoc verò fit in animatis.

Plantarum autem aliæ aliis citiùs crescunt. Qua de re ita Plinius lib. XVII, cap. XIII: *Quædam autem natura tarde crescunt, & imprimis semine tantum nascentia, & longo ævo durantia. At quæ citò occidunt, velocia sunt; ut ficus, Punica, prunus, malus, pyrus, myrtus, salix.* Addit deinde: *Omnia vero celeriùs adolescunt stolonibus ablatis, unumque in stirpem redactis alimentis.*

Mirum verò ad quam vastam magnitudinem quædam arbores excrescant. Uti ficus Indica: de qua ex Theophrasto ita Plinius lib. XIII, cap. V: *Ficus ibi exilia poma habet: ipsa se semper serens vastis diffunditur ramis: quorum imi adeo in terram curvantur, ut annuo spatio infigantur, novamque sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario. Intra sepem eam æstivant pastores, opacam pariter & munitam vallo arboris, decora specie subter intuenti, proculve fornicato ambitu. Superiores ejus rami in excelsum emicant sylvosa multitudine vasto matris corpore, ut LX. P. pleraque orbe colligant, umbra verò bina stadia operiant.* Idem sic eodem libro cap. X: *Sylvestris fuit & circa Memphim regio tam vastis arboribus, ut terni nequirent vel circumplecti.* Idem inter alia de abiete lib. XVI, cap. XL. *Arboris ejus crassitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.* Item lib. XII, cap. I, de platano sic prodidit: *Celebratæ sunt primum in ambulatione Academiæ Athenis cubitorum XXXVI, una radice ramos antecedente. Nunc est clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava LXXX, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar, agros longis obtinens umbris, ac nequid desit speluncæ imagini, saxeâ intus crepidinis coronâ muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter cos. & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, large ipsa toros præbente fronde, ab omni afflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus, lætiorem quam marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eadem. Aliud exemplum Caji principis in Veliterno rure mirati unius tabulata, laxisque ramorum trabibus scamnis patula, & in ea epulati, cum ipse pars esset umbræ, XV convivarum*

rium ac ministeriis capaci triclinio, quam cœnam appellavit ille nidum. Complura etiam, ac miranda, de arborum magnitudine legas apud eundem lib. XVI, cap. XL. Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXVI: *Ad Gambra fluvium arborum crassitudinem tricenûm septenûm pedum prodidere. In Zeilano tam capaces arundines, ut ex iis parent monoxyla, sicut apud nos è populo. Sed & lanceas ex eisdem conficiunt: sicut in regno Peruvenos, & malos myoparonum, minore miraculo: quando etiam septenûm pedum ambitum æquare ibi certum est.* Et mox: *Ad vicum quindecim hinc distantem milliaribus, quercus etiam nunc est, tum recta, tum enodis, longitudine pedum circiter quinque & septuaginta.* Postea ex Plinio memorat, ut in India sic arbores ascendant suis fastigiis, ut indigenæ sagittis nequeant superare. Item ut in Planaria, una ex Fortunatis, ad CXLIV pedes extiterit, suoque tempore laricem visam CXX pedum. Quibus subjungit: *In regno Tombut, quod est Æthiopia Occidentalis, agreste fœniculum ad eam provehitur magnitudinem, idque roboris nanciscitur, ut ab incolis ex eo stipite arcus fiant.* Idem Exercitat. CLXVIII narrat, ut in Java insula, quam compendium orbis appellat, sicut auri, & æris, ac tritici, ita arborum immensarum sit copia.

Cap. IV.

De facultate generativa. Germinativum plantæ non cuivis ejus parti inest. Quomodo maritentur, concipiant, & pariant stirpes. Quæ arbores nullo flore exhilarentur. An aliqua arbor semine careat. An in stirpibus discrimen sexus locum habeat, ut Plinius autumabat. Superfætatio plantarum. Pinus baccas biennio gestat. Caprificus quater in anno fructum fert. Multitudo ramorum arboribus nocua. Corylus, vites quædam, & amygdalus neglectius habita proficiunt. Quomodo maturentur fructus. Attendendum solusne fructus, an ipsum etiam semen sit maturum.

VEnio ad vim generativam: quæ insita animæ informanti. Nec quia anima illa se per totam diffundat plantam, eo facultas hæc cuivis inest parti, non magis sanè quam in animantibus. In facultate hac quatuor distingui debent: conceptus, gestatio, partus, & educatio. De his, sic inter alia Plinius lib. XVI cap. XXV. *Ordo naturæ annuus ita se habet. Primus est conceptus, flare incipiente vento Favonio, circiter ferè VI Id. Februarii. Hoc enim maritantur vivescentia è terra. Hic est genitalis spiritus mundi. Flat ab occasu Æquinoctiali, ver inchoans. Catulitionem rustici vocant, gestiente naturâ semina accipere eoque animam inferre omnibus satis. Alia protinus, ut animalia: tardius aliqua, & diutius gravida, partus gerunt: quod germinatio ideo vocatur. Pariunt, cum florent. Educatio in pomo est. Hoc & germinatio. Arborum flos est pleni veris indicium & anni renascentis. Tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant. Non enim omnes florent. Nam neque ilex picea, larix, pinus, ullo flore exhilarantur: nec fici, atque caprifici. Protinus enim fructum, non flores gignunt. Omnes autem germinant, etiam quæ non florent.*

Omnes verò arbores, etsi aliter visum antiquis, semen gerunt: quod luculentè ostensum Jo. Baptistæ Portæ lib. VI. Phytognom. Itaque cùm Theophrastus nunc salicem ἄκαρπον a dicat, ut lib. III Histor. Plant. cap. VI; nunc verò καρπὸν ἔχοντα b, ut lib. ejusdem cap. I, II, & III, posteriori potiùs sententiæ adhæremus. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Arboribus, imo potius omnibus, quæ terra gignat herbisque etiam, utrumque sexum esse, diligentissimi naturæ tradunt. Quod in plenum satis sit dixisse, hoc in loco.* Addit deinde, *Nullis tamen manifestius,* (quam palmis.) *Mas in palmite floret: femina citra florem germinat tantum spicæ modo.* Ac aliquanto pôst: *Cætero non sine maribus gignere feminas, sponte editu nemore confirmant: circaque singulos plures nutare in eum pronas blandioribus comis. Illum erectis hispidum, afflatu, visuque, & pulvere etiam, reliquas maritare. Hujus arbore excisa, viduas post sterilescere feminas. Adeoque est Veneris intellectus, ut coitus etiam excogitatus sit ab hominibus; ex maribus flore ac lanugine, interim verò tantum pulvere insperso feminis.* Firmat hæc Guilandinus, qui ait in Ægypto atque Oriente obtinere, ut, ne feminæ steriles, mares eò ab illis intervallo ferant, ut ventus ab iis pulverem ad feminas perferre possit: vel si longius distant, quàm ut pulvis, vel odor eò usque possit pertingere, à mare ad feminam alligari funem, ut per hoc vinculum vis maris ad feminam perferatur.

a Sine fructu.
b Fructiferam.

Etsi verò stirpes generant, non tamen iis sexus inest. Non me fugit tiliam dividi in marem, & feminam: ut à Plinio etiam factum lib. XVI, cap. XIII: item calamus Indicus, ut apud eundem lib. XVI, cap. XXXVI. adhæc abrotonum lib. XXI, cap. XXI. Scio quoque eundem, hederam, quæ Græcis κισσὸς, similiter dividere lib. XVI, cap. XXXIV. Sed de hedera nihil tale priores. Nempe confundit Plinius κισσὸν a cum κίστῳ b, de quo frutice id traditum. De aliis quoque stirpibus sic loqui solet. Ut de anagallide lib. XXV, cap. XIII: de glycyside, sive pæonia lib. XXIX, cap. X. Etiam piper longum vel mas, vel femella dicitur Christophoro à Costa. Verùm in his, & aliis id solum fit ob similitudinem quandam. Nec planta plantam generat, sed è planta generat natura: uti propriè nec homo hominem, sed spiritus naturam permeans.

a Hederam
b Cistaro.

Videtur in plantis etiam statui posse quædam quasi superfœtatio. Nam citrus, quo tempore aliquos habet fructus maturos, alios affectos, non item perfectos, alios quoque habet tantummodo inchoatos, & in spe floris: ut ait Cæsar Scaliger in priorem Aristoteli tributorum de Plantis c.

c Pag. 57. edit. Crispin.

Etiam arbores è fertilibus, fiunt steriles, non ætate modò, sed etiam negligentiâ cultoris, vel alium in locum translatæ. Juniperus sola arborum baccas suas biennio gestat, ac prioribus necdum maturis alios profert.

Caprificos quasdam in Ceo esse biferas, quasdam item triferas, à Theophrasto proditum est lib. II de Plantis, atque inde Athenæus lib. III. Imò ab aliis quoque traditum, ter quaterque in anno fructum ferre, sic ut unus obruatur altero.

Multitudo ramorum facit arbores minùs fœcundas: unde utile est eas, ut Theophrastus loquitur, in I Histor. Pl. cap. I. ἀποκαθαίρεσθαι, sive expurgari, quod fit tollendo superflua. Ea de re sic quoque Averroës in paraphrasi Aristotelis lib. I, de Gener. Anim. cap. XVIII. *Si vitis non putatur, minùs fructus ferre videtur, quia materia consumitur in multitudinem ramorum: ob quam caussam plures arborum fructu vacant: ut salix.* Addit deinde, similiter usu venire in mulieribus pinguibus: ut quæ eo infœcundæ esse soleant quia excrementum ultimi nutrimenti, non tam in semen, quàm pinguedinem habeat. Nec neglectu omnia fiunt magis fœcunda, quin potius quædam minus fertilia. Hoc quoque potiùs exponam verbis Cæsaris Scaligeri in Histor. Theophrasti lib. II, cap. III: *Nimio cultu sterilescit corylus, etiam non nimio aliquando. Si enim vel modice attondeatur, ut arborescat, luxuriat in stipitem. Sic vites quædam amputata adeo ramescunt, ut nihil ferant: eadem neglectiores absumto succo superfluo in brachia, uvas ferunt. Amygdalus uberiore solo fructum non perficit: ex negligentia, deteriore facta humo, perficit tandem.* Quomodo maturentur fructus docent Theophrastus lib. VI de caussis Plant. cap. VIII. & Galenus lib. IV de Simplic. cap. IV. Ajunt verò caussam esse, à calore partim interno, sive plantæ proprio: partim externo, sive solari, qui intus receptus, ibi remanet, ad modum scintillæ, & ad concoctionem plus etiam confert, quàm internus, ut & ipse plantis naturalis dici mereatur. Acquisitum verò hunc calorem sic remanere statuimus, ut in lixivio fit,

Fol. 190. b.

& urina. Quorum lixivium habet eum à cinere, cinis ab igne. Urina verò etiam à sanguine separata, calorem reservat à digestione & concoctione ciborum. Ut ad IV Meteorolog. Arist. scribit Alexander Aphrodisiensis. Bifariam autem, ut Theophrasto monitum, maturatio attenditur. Nam cum arborum fructus interdum sit ipsum semen: interdum verò semen habeat inclusum: in posteriori hoc genere distinguere oportet, solusne fructus sit maturus, an ipsum etiam semen.

Cap. V.

Quomodo ab duobus istis, calore convenienti, vel disconvenienti, humore item tenui, vel denso ac tenaci, proveniat, quod aliis brevior, aliis sit diuturnior vita. Deque morte, sive corruptione plantæ: quæ vel a natura, vel vi externa. Prior duplex, una κατὰ σβέσιν, quæ a frigore; altera κατὰ μάρανσιν, quæ ab æstu. Utrumque vero vel totius esse plantæ, vel partis duntaxat.

Nunc agamus de διαμονῆ a, quæ gemina; vitæ longinquitas, & avulsæ plantæ duratio ad usum, cui natura eam destinavit. De priori nunc solum loquar. De altera agam, cùm exponam usum arborum in ædificiis, & quæ magis structuris sint idoneæ.

a Duratione.

Quia vita non in quovis humido consistit, sed lento: eò & plantæ, diutius vivunt, quæ affluant humido lento: ut olea, quæ illæsa annos etiam durat ducentos. Ac eâdem de caussâ diuturna adeò vita etiam est abieti, piceæ, cupresso, palmæ, buxo, junipero, aliisque arboribus oleosis, & resinosis.

Imò & vinum, ut hominibus, sic arboribus, vires addit. Plinius lib. XII, cap. I. *Tantumque postea honoris* (platanis propter umbram) *increvit, ut mero infuso enutriantur: compertum id maxime prodesse radicibus: docuimusque etiam arbores vina potare.* Etiam plantis quibusdam prosunt aquæ fulguritæ: nempe quia humor calore fiat genitalis, ac vivificus. In tuberibus id manifestum est: ut ostensum lib. III, cap. VII. Quod verò nives liquatæ conducant, ex eo est, quòd sensim stillent in sata, non subito: de quo plenius dictum Plinio.

Videas & arbores esse vivaciores, quæ tardè crescunt, & ad perfectionem pertingunt: minùs longævas, quibus incrementa sunt præpropera. Nempe priores magis magisque indurantur: eoque minus sunt obnoxiæ putredini. Eâdem de caussâ vivaciores sunt arbores, quæ in asperis nascuntur locis, ac rupibus altissimis. Et universe sylvestres arbores diutius vivunt hortensibus, & urbanis. Præsertim si adsit magnitudo, ac materiæ duricies. Tales sunt quercus, ilex, fagus, ulmus, platanus, & similes. Nempe quia in magnis plus est caloris: atque idem materiæ durities magis constringitur, ne foras eliciatur. Fraxinus ad centesimum etiam annum, & ultra, ætatem producit. Etiam arbores glandiferæ, & nuciferæ diutius iis vivunt, quæ baccas ferunt, aut poma. Interim malus, etiam Punica, ac Medica; item pirus, prunus, mespilus, cornus, cerasus, ad sexagesimum annum pertingunt: imprimis si purgentur a musco, quo vestiuntur. *Quædam arbores pulpam habent mollem, extrinsecus duram: quædam interius duriorem, ut quercus.* Verulamius de vita & morte pag. 28. §. 7. Vide de longævis arboribus exempla apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV. Flavius Josephus ait suo tempore extitisse etiamnum quercum, sub qua conquierat Abrahæ somnium. Ita fuerit illa annis bis millenis. Ac Josephum etiam sequitur Cardanus de Subtilitate lib. VIII. Et admittit etiam Cæsar Scaliger Exercitatione CLXVII.

Ruminalis ficus, ut Tacitus lib. XIII Annalium ait, stetit octingentis & quadraginta annis. Nempe exaruit demum sub Cæsare Nerone: at ea est, sub qua Romulus & Remus dicuntur inventi lupæ rumas, sive mammas sugentes. Meminit quoque Plinius lib. XV, cap. XVIII. Sed confundit duas ficus sacras, unam Ruminalem, quæ prope Tiberim, & jam ante Romulum fuit; alteram Naviam ab augure Attio Navio sic dictam, qui claruit sub Tarquinio Prisco: atque hæc sita erat in foro ad puteal Libonis.

Verùm miranda multa de arborum ætate legere possis apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV; quod incipit: *Vita arborum quarumdam immensa credi potest, siquis profunda mundi, & saltus inaccessos cogitet.* Subjungit deinde de durante adhuc oliva ante annos CCL satà manu majoris Africani: item de loto, quæ foret annorum amplius CCCCL: & alia mirè antiqua, ad quam soleat Virginum Vestalium deferri capillus: deque alia in Vulcanali, quæ Urbi coæva, eoque annorum DCCCXX: itidem coæva cupresso, quæ extremis Neronis temporibus exaruisset: deque ilice, quæ Urbe foret vetustior, ac titulum haberet inscriptum æneis literis Hetruscis, manifesto antiquæ religionis argumento. Atque hæc Romæ. Addit deinde de arboribus, quæ durare dicantur ab temporibus Agamemnonis, imò Herculis, atque adeo Apollinis, & Minervæ. Pausanias in Arcadicis has putat arborum antiquissimas, viticem Samiam ad ædem Junonis, oleam in Athenarum arce, palmam Deli, ad quam Latona enixa Apollinem, & Dianam, quercum Dodonæam, & platanum à Menelao satam, cùm proficisceretur ad bellum Trojanum. Scio pleraque hæc multum à fabulis trahere: insignem interim, ac mirandam antiquitatem ostendunt.

Sunt & frutices vivaces: ut rosmarinus, qui ad sexagesimum pervenit annum: imò acanthus, & hedera, ad centesimum.

Herbarum quæ frigidiores censentur, quædam intra annum tam radice emoriuntur, quàm caule: ut lactuca, & portulaca: imò & omne frumenti genus. Aliquæ annos durant tres, quatuorve: ut viola, fragraria, pimpinella, primula veris. Calidæ verò herbæ diutiùs vivunt ut hyssopus, quæ bis quotannis tonsa etiam quadraginta annos complesse, monet Verulamius in Historia Vitæ ac mortis a. Diu etiam ob calorem insitum ætatem sustinent thymus, absinthium, salvia, satureja, majorana altera, chamædrys, atque aliæ. Etiam diu vivit amarantus, cui & inde nomen, quia non marcescat: eodemque nomine à nonnullis vocatur flos ἑλίχρυσος b, quia diutissimè duret: ut ait Dioscorides lib. IV, cap. LVII. Sanè sic florem eum nominari quoque videas à Galeno. Inter vivaces flores etiam est, qui vulgo, ab odore dicitur caryophylleus. Multos enim annos durat, tota floret æstate, & autumno, nec intensa hyeme exstinguitur, sed in cellis adservatur.

a Pag. 35. edit. Leidensis.

b Helichrysus.

Ad durationem vitæ non solùm vigor pertinet, sed etiam ætas mala, ut in hominibus vocatur. Nam & plantæ humidi consumtione senescunt, tabescunt, arescunt. Quandoque etiam ægrotant: ut in æstu diuturniore, si pluviæ sint nullæ: at redit vigor, ubi cælestis aqua cœperit irrigare.

Mirum verò arbores adeò vetustas, ut frondes ferre desierint, si terra fodiatur, atque aperiatur, rejuvenescere, iterumque folia producere. Quod apud Verulamium etiam legas in Historia vitæ ac mortis c.

c Pag. 58. edit Leidens. an. 1637.

Interitus plantæ se habet ut in animalibus. Vel enim à natura est, vel vi externa. Naturalis dicitur αὔανσις, quando tandem vis deficit naturæ, calore vitali exstincto, & absumto humore nativo. Violenta vel est à frigore, quo exiguus ejus calor exstinguitur, vel in partes intimas receptus duplicatur, tantoque celerius absumit calorem primigenium, nec terra propter humores congelatos suppeditare calorem alium valet: quemadmodum etiam dictum lib. III, cap. XX. Hoc mortis genus vocatur κατὰ σβέσιν d. Est alterum præterea κατὰ μάρανσιν e, quod est ab æstu externo, & omnem humorem tum plantæ, tum soli, absumente. Nunc verò planta tota, nunc pars solùm emoritur. Etiam violenta mors aliunde est: ut cum exscinduntur, vel radicitus evelluntur.

d Exstinctione.

e Marcore.

Cap. VI.

De plantarum divisione in partes tum similares, & has vel liquidas, vel siccas; tum dissimilares, easque perennes, vel anniversarias. Quid succus in plantis. Quid lachryma & unde ea. Humor plantarum varius lacteus, gummosus, &c. Ὀπὸς in papavere. Quid caro, quid fibra plantarum. Quod quædam arbores pulpâ careant. Radix, compendium plantæ. Planta homo inversus. Quædam plantæ sibi ipsis radix. Palmæ vigor non à radice, sed unde. De profunditate radicum, ubi de abiete. De obliquitate radicum, ubi de cupresso, platano, & loto urbi Romæ coæva. Radix cujus temperamenti. Caulis & ejus partes. Cortex digerit & defendit. Quædam herbarum caulem non habent. Matrix plantæ quid. Arundo, num careat medullâ. Rami, brachia arborum. Minores rami, surculi. Differunt stolones & surculus. Stolidus unde. Usus foliorum. Quibus plantis folia non decidant: an in his etiam alicubi cerasi. Flos fructus inchoatus. Fructus quarundam arborum sine flore. Muscus. Arborum prodigia.

PRoximum est, ut plantarum afferamus tum partitionem, tum divisionem; quarum illa totum secat in partes integrantes: hæc genus dividit in species. Nulla planta pauciores habet partes integrantes cute, carne, succo, quæ etiam in tuberibus: etsi hæc non tam plantæ, quam plantarum morbi Verulamio dicantur. Deinde aliud partes, aliud membra quæ Græcis μέλη. Membra sunt radix, truncus, rami, surculi, quæ partes sunt compositæ.

Partium porrò integrantium aliæ sunt similares, aliæ dissimilares. Similarium quædam liquidæ, quædam consistentes. Liquidæ sunt, succi, & lachrymæ. Succus per omnem plantæ substantiam diffunditur: atque id plantæ est, quod sanguis animali; teste Aristotele, sive alio potius, in primo de Plantis cap. 11. Lachrymæ verò sunt humores extra plantæ substantiam: ac vel suâ sponte ob humoris copiam exsudant, vel Solis calore educuntur: vel arbore occasione aliquâ dehiscente exprimuntur. Porrò lachrymarum aliæ manent liquidæ, ut illæ in vite incisa: cujus caussa est, quòd magis aqueæ sint: aliæ verò concrescunt, ut resina, ac gummi. Quæ à multis plantarum excrementa appellantur. Sed Verulamius *a* judicat rectiùs exuberantias vocari, quam excretiones.

a In Historia Vitæ ac Mortis pag. 109. edit. Londini an. 1637.

Humor plantæ, quem pro sanguine esse dicebamus, varius est: ficis lacteus, cerasis gummosus, ulmis salivosus, malis lentus, ac pinguis, aquosus vitibus, ac pyris; ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII. Interdum verò is humor proprium nomen non habet: ut ὀπὸς in papavere, & planta quædam medica, ac Cyrenaica.

Consistentes partes sunt caro, & fibræ. Caro musculis animalium respondet. Atque ad eam etiam pertinet alburnum, quod est pro adipe. Est ea, ut Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII ait, *mollis ac pessima pars ligni, etiam in robore facile putrescens, teredini obnoxia.* Fibræ verò respondent venis, ac nervis. Venæ sunt majores, magisque succulentæ: ut quæ humorem ac spiritum deferant. Nervi sunt tenuiores ac sicciores, atque ad quietem & consistentiam plantæ dati à natura. Cum verò caro secundum omnem dimensionem dividatur, contra nervi, quia e villis, sive filis sunt, longitudinem habent ac fissilitatem: ut Theophrastus docet lib. I Hist. cap. IV; & Plinius loco antememorato, ubi cum de fissilitate illa secundum rectitudinem dixisset, subdit: *Ideo fit ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admotâ, ictus ab altero capite vel graviis sentiatur, penetrante recto meatibus sono. Unde deprehenditur, an torta sit in verses, nodisque concisa.* Ac post pauca: *Quibusdam pulpa sine venis, mero stamine, & tenui constat. Hæc maxime fissilia. Alia frangi celeriora, quam findi, quibus pulpa non est, ut olea, vites. At e contrario, totum e carne corpus fico. Tota ossea est ilex, cornus, robur, cytisus, morus, ebenus, lotos, & quæ sine medulla esse diximus.* Etiam inde divina sapientia scilicet, quòd abieti sit caro rara, constet autem nervis validis & multis: contrà pinus carnis sit rigidæ, ac nervis suffulciatur paucioribus: ut apud Scaligerum est ad Theoph. hist. lib. V, cap. 11.

Dissimilares partes ex similaribus constant. Earum aliæ sunt constantes, sive perennes: aliæ anniversariæ, sive vicissitudinariæ, ut Cæsar Scaliger loqui non dubitat in priorem de Plantis eorum, qui male Aristotelis creduntur.

Constantes sunt radix, caulis vel caudex, matrix, sive medulla, & rami.

A radice incipiendum, quia plantæ principium est, & quasi totius compendium. Hujus unicum est officium, excipere alimentum: unde id, relicto, quantum radicis alimoniæ opus est, reliquum aliæ attrahunt partes. Est igitur instar famuli victum apportantis. Etiam pro ore est, unde veteres plantam dixere hominem inversum. sed non ob hoc solum, quod illis os infimum obtinet locum, cùm nobis in summo sit; sed etiam quia in plantis rami sursum tendant, nobis brachia ac pedes tendant deorsum. Nec solum pro ore est, sed & ventre. Utrumque enim scribit Aristoteles *a*. Nempe quatenus accipit alimentum pro ore est; quatenus concoquit, pro ventre. Ac ventri etiam assimilat Theophrastus *b*. At nisi radix etiam vim haberet concoquendi, non haberet ipsa, unde aleretur.

a Lib. 2 de Part. Animal.
b Lib. 1 Hist. Plant. & 6 de Causis.

Quædam tamen plantæ carent radice, ut ait Theophrastus histor. Plant. lib. I, cap. 11. Exemplum non promit. Sed Dioscorides, atque alii, id prodidere de malabathro. Alii verò eos putant a mercatoribus deceptos. Habere enim radicem, licet exiguam. At neque radix cassythæ, sive cassitæ. Uti neque in epithymo radix est conspicua: vel etiam visco, & aliis quibusdam, cujusmodi hyphear, fungus, muscus. Vel si, partem qua insident, vocare radicem velis, saltem vera radix non est. Etiam sempervivum sibi ipsi est radix: & tamen etiam fructum fert. Nec radicem habet lenticula palustris, cui nihil præter folia. Cujusmodi possis dicere propterea plantas imperfectas. Possis tamen dicere plantis omnibus esse radicem, laxiùs radicis voce accepta: nempe ut non radix modo dicatur, quod sub terra latet, sed etiam cui sic insident, ut unde trahant alimentum: sive illud aqua sit, ut in lenticula palustri, sive planta alia, ut fit in visco, musco, epithymo. In cujusmodi id pro terra est, cui insident.

Quædam radices quandoque, ut Mnesitheo monitum, resecari debent: videlicet si tantum è terra attrahant humoris, ut partium aliis non satis virium sit ad humorem eum excoquendum. Cæterùm, cum arborum aliæ vitalem succum à radice hauriunt; in palma arbore vigor est à summo arboris cacumine, quo abscisso, palma exarescit: ut à Xenophonte, lib. II, Κύρου ἀναβάσ. è junioribus à Guilandino proditum est. Græci hoc cacumen vocant, ἐγκέφαλον, Latini cerebrum, vel medullam: ut postea dicetur.

Arborum radices deorsum se extendunt, quousque se exserit vis caloris Solaris, & aqua pluvia descendit. Ita radici prospectum, tum à calore Solis, quo fovetur, tum ab humore quo alitur. Estque demis pedibus terra rarior, ac magis porosa, quò faciliùs tum calor, tum humor, penetrant. Non altiùs verò descendere aquam cælestem, non simpliciter narrat, sed compertum sibi ait L. Seneca lib. III, Natur. quæst. cap. VII, his verbis: *Ego tibi, vinearum diligens fossor, affirmo, nullam pluviam esse tam magnam, quæ terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat.* Sed à Seneca abit Plinius, qui sic scribit lib. XXXVI, cap. XXXI: *Quidam non altius descendere radices, quam Solis calor tepefaciat, idque natura loci tenuioris, crassiorisve, dixere: quod falsum arbitror. Apud*

auctores certè invenitur, abietis plantam, cùm transferretur, VIII cubitorum in altitudine, radicem fuisse, nec totam: refossam, sed abruptam. Sic in vett. aliquot libris verba hæc leguntur, & meliùs, ut arbitror. Ac narrat eadem Theophrastus lib. II de Plantis. Sed pro abiete dicit, pinum. Verùm esto, ut Plinius non erret de eo, sed alios secutus sit auctores. Præsertim cùm fatendum sit, abietem altè admodum agere radices. At saltem falsum est, quod ait Maro Æneid. IV:

—— Quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.

Sanè Libertus Fromondus Meteorologicorum lib. v, capitis VI, artic. II. *Ego*, inquit, *ante villam paternam, ingentem & ramosissimam quercum, ab abavo meo plantatam, ventis illis anni* CIↃ IↃCVI, *qui omnia pene in Belgio straverunt, radicitus eversam adspexi: & demiratus sum, exilibus, & paucâ terrâ obrutis radicibus, tam immanem molem potuisse tot annos sustineri. Terni enim viri expansis brachiis vix truncum fuissent amplexi.*

Atque ista pertinent ad radices in profundum. Videamus etiam, quantopere se extendant in obliquum. Hoc Varro docet lib. I Rei Rusticæ, cap. XXXVII. *Aliæ*, inquit, *radices angustius diffundunt, ut cupressi; aliæ latius, ut platani, usque eo, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus novella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse.* Hoc fuerit pedum undequinquaginta, & dimidii. Locus Theophrasti, quem signat, est lib. I de Plantis, cap. XI. Nec ignoro Fallopium lib. de Thermis, cap. IV, intelligere de descensu radicis in profundum, non in obliquum. Et addit, si de effusione in obliquum locutus esset Theophrastus, non habiturum esse locum, quod ait, pro miraculo habitum. Nam sane in qualibet platano, magis in novella, de qua sermo est Theophrasto, miraculi id instar videtur. Quamquam nec simile deest, imò majus exemplum. Id est de loto, quæ Romæ in Vulcanali. Sic enim de ea Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Radices ejus, in forum usque Cæsaris, per stationes municipiorum penetrâsse.* Verùm admirationem demit longa ejus temporis ætas. Nam cùm ea scriberet Plinius, lotus illa annorum erat plus minus IↃ CCCXX. Quippe coæva erat arbor origini, atque incunabulis urbis Romæ.

Frigidissimam esse radicem censuit Cardanus: At calidissimam in calidis plantis maxima ex parte esse, ut radix feris, intubi, cichorii, sonchi, Cæsar Scaliger contendit Exercitat. CLXXVI, ubi & asserit contra eundem, nec matricem esse humidissimam ac frigidissimam. Ludovici Vivis sententia est, frondes & flores tenui succo creari, crassiore fructus, crassissimo radices. Sed id perpetuum non esse, ostendit idem Cæs. Scal. Exerc. CXLI. Hæc de radice.

Venio ad partium consistentium alias. Ac primò de caudice dicendum, in quo tria distinguere oportet, corticem, lignum, & matricem. Extimus est cortex: qui præterquam quòd attractum digerat alimentum, ut diximus, etiam lignum, & matricem defendit à frigore, atque æstu. Generali nomine dicitur *δέρμα*, sive cutis; quod vocabulum non in caudice modò, sed etiam caule locum habet. Quod enim caudex in arboribus, & fruticibus: hoc in herbis est caulis, à Græco καυλός. Est verò tam caulis, quàm corticis, adde & fibrarum, digerere alimentum à radice attractum. Quemadmodum ostensum, cùm de facultate nutriente ageremus.

Quædam tamen herbarum non habent caulem. Ea Græce dixeris ἄκαυλα, Latinè *secaulia*, ut *secordia*, sive *socordia*. *Secordia* est apud Theodorum Gazam in Hist. Plant. lib. VII, cap. II. Sed apud Theophrastum ibi est ἀκαυλα: quo quid significetur, non ita apertum est. Vide quæ istic Cæsar Scaliger annotavit.

Ex iis, quæ habent caulem, aliis est perpetuus, aliis non item. In posteriori genere, vel una cum radice perit, vel salva radice, anno exacto, novus repullulat vel alius potius, quando non idem, sed ejusdem tamen plantæ est caulis.

Matrix medium ligni locum occupat, eoque medullæ etiam nomine appellatur: imò & cor, ut ait Theophrastus *a*: puta quia vitæ habeatur caussa: quin ipsa nonnullis vitalis anima creditur, ut ex Plinio liquet lib. XVII, cap. XXI. Nec tamen videtur parti cuivis plantæ necessarium. Hoc eo probatum ibat Cæsar Scaliger *b*, quòd *medullâ de sarmentis exemtâ, Græci profitentur, acinos sine gigartis produci.* Ac videtur etiam arundo carere medulla: de quo aliquid Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII. Ita tota fuerit caro. Alii tamen malunt in ea coaluisse carnem & medullam: ut ibidem ait Scaliger. Atque idem dixero de aliis, quæ objectant. Propterea Theophrastus in Hist. lib. I, cap. II ait, quædam habere μήτραν φανερὰν, *medullam evidentem*; quædam ἀφανεστέραν sive *obscuram*; ut quando est confusum quid, non ἀφωρισμένον separatum, certumque.

a Lib. I. Hist. c. 4.
b Comment. in lib. I. Aristotelis de Plantis pag. 51. edit. Cris. pin. 1566.

Rami sunt, qui caudice, vel caule in multitudinem se diffundunt. Ac Latinis vox ea absque discrimine dicitur de majoribus & minoribus. At majores poëtis *brachia* satis convenienti translatione: Virgil. II Georg.

Tum fortes latè ramos, & brachia tendens.

Plinius lib. XVII, cap. XIV. etiam *arborum humeros* nuncupat. Sic enim scribit: *Certum est ab humeris arborum, orientem æstivum spectantibus, surculos petendos, & e feracibus & e germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur.* Scio in veteri codice, pro *humeris* esse *ramis*. Sed hoc è glossemate est. Græcis ἀκρεμόνες, & ὄζοι, ut liquet ex Theophrasti Historia lib. I, cap. II. Ἀκρεμόνες dicuntur, quia ἐν ἄκρῳ, hoc est, summo. Nempe uti Latinis *ramus* ab Hebræo רם *ram*, *celsus*. ὄζος fortasse ab ἕζομαι, *sedeo*. Ramus enim quasi insidet arbori. Sæpe etiam pro arboris nodo sumitur: unde Hollandis idem dicitur *oest*, vel *ast*: nisi hæc κατ' ἀφαίρεσιν *c* ex *quast*, quod ejusdem est significationis. Sunt rami majores φυτεῖα *d*, ut Theophrastus vocat, minorum: nam ex iis prodeunt. Hosce minores Theophrastus κλάδους vocat, loco antè memorato. Alibi tamen etiam de majoribus usurpat. Origo vocabuli est ἀπὸ τοῦ κλάω, hoc est, frangere. Quo ex etymo non facilè decidas, utra magis sit significatio. Licet enim faciliùs minores ramos decerpas. salvâ tamen plantâ etiam recidimus majores: quod interdum expedire, superiùs ostensum, cùm de generativa vi ageremus. Deque majoribus imprimis ramis capiendum, cùm ἀκλάδον cladem vocarunt, cum tempestate frangerentur arborum rami: ut in Oratoris Institut. dixi lib. IV, cap. VI, sect. XI. Aptior igitur, minus saltem ambigua vox, cum minores hosce vocant μόσχους, quasi ad majores ramos habeant se tanquam vituli ad boves. Nam μόσχος *vitulus*, item ἁπαλὸς, sive tener, unde μόσχοι λύγοι, quod Eustathius ἁπαλὰς exponit. Latinis minores rami dicuntur *surculi*. Ac credebat etiam Cæsar Scaliger *f* id voce indicari. Esse enim a *surus*, quod est palus: unde & *sura* in homine. Sed obstat tum quod à surus esset *surulus*. tum quod longiùs à *fieri* significatione abit *surculi* significatio. Potiùs igitur ex eo sit nomen, quòd oriatur ac exsurgat ex ramo majori. A *surgo* igitur *surgus*, sive *surco surcus*, unde *surculus*. Nam antiquis C pro G in usu erat: unde LECIO, MACESTATOS, EFFOCIO, aliaque in rostrata Duillii columna. Uti verò *surculus* à surgendo quod à surrigendo: ita & Belgis, *surculus*, *rys* à *rysen*, quod est surgere. Sed plura de istoc in nostris originum libb.

c Per ablationem.
d Plantaria.
f Tractat. g Exercitat. 140.

Usus ramorum est fructus ferre, qui pediculo ex iis dependent. Non tamen ἀεὶ necessaria sunt plantæ pars, quia vivit planta ramis abscissis: uti diximus.

Stolones ab radice pullulant. Græci vocant παραφυάδας. Atque ab hisce stolonibus est nomen *stolidus*: a quo stultus. Valde autem imperitiam suam produnt, qui nesciunt *stolones*, & *surculos*, distinguere. Audiant hi Plinium lib. XVII, cap. I: *Stolonem* (cognomen illi) *Liciniæ genti: ita enim appellatur in ipsis arboribus fruticatio inutilis: unde & pampinatione inventa primo Stoloni dedit nomen.*

Anni-

Anniversariæ sive vicissitudinariæ partes sunt folia, flores, fructus. Foliorum is usus, ut arborem ab æstu defendant: simul ut fructus tegant, ne nimio calore arescant, sed sensim eum, & quibusdam gradibus recipiant. At cum major æstus exposcitur, folia obsunt: ideo vinitores auferunt circa vindemiam. Atque hinc etiam liquet, cur natura priùs producat folia, quàm fructus, etsi contrarium sit scriptum in primo eorum de Plantis, qui perperam Aristoteli tribuuntur. Cùm verò rami quidem abscinduntur ab arbore eâ salvâ: sponte tamen plantæ jaciunt sive amittunt folia, quod Græcis est φυλλοῤῥοεῖν. Eo minùs folia sunt de οὐσίᾳ a. Interea non omnes φυλλοῤῥοοῦσι b. Nec enim decidunt oleæ, lauro, palmæ, myrto, cupresso, pinis, ederæ, rhododendro: ut apud Plinium est lib. XVI, cap. XX; idque præeunte Theophrasto lib. I Histor. Plant. cap. XV. Atque a Plinio ejusdem libri cap. XXI relatum, è sylvestribus arboribus folia non decidere abieti, larici, pinastro, junipero, cedro, terebintho, buxo, ilici, aquifolio, suberi, taxo, tamarici. Addit & in fruticum genere non decidere cuidam rubo, & calamo. Ac ut ibidem legas, *Tanta locorum vis est, ut circa Memphim Ægypti, & in Elephantine Thebaidis, nulli arbori decidant, ne vitibus quidem.* Hæc firmat etiam Varro lib. I de R. R. cap. VII: *Cretæ ad Cortyniam dicitur platanus esse, quæ folia hieme non amittat: itemque in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari, qui nunc Tyrii dicuntur, quercus similis esse natura, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinen, ut neque ficus, neque vites, amittant folia.*

a Substantia.
b Folia deponunt.

Quæstio est, an plantæ singulæ certo constent foliorum numero, nisi aberrârit natura. Fuit hæc opinio Cardani. Sed Scaliger Exercitat. CLXXVII, sect. V, ait, quia inepte liberet, se in lactucis, item foliis adianti, api, iridis, caryophyllorum, ad hæc etiam in frondibus arborum numerum initse; sed comperisse sibi, & aliis, esse impositum à Cardano, eoque melius deinceps velle tempus collocare.

Nec indignum relatu, quod idem Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXII: *Genuensis mercator, qui in apothecis Cafanis valde erat exercitatus, Augustinus Maresius, retulit nobis, se in extrema Euxini ora vidisse cerasos, quæ nullo tempore foliis spoliarentur.*

Flores res sunt pulcherrimæ suo tempore, interim exiguo. At eruditissimi homines, qui eos vocant excrementa, plurimùm mihi falli videntur. Quippe flos est fructus inchoatus. Itaque omnino flos prior est fructu. Foliaque floris priùs naturæ sunt terrestris, postea aëreæ magis redduntur. Prius igitur compactiora, postea autem rariora. Sunt interim & fructus sine flore, ut quercui, oleæ, fico: item flores sine fructu, ut iridi, jeśemino, & cuidam narcissi generi: de quibus Scaliger Exercitat. CXLI, & alibi: est & flos idem ac fructus, ut thymi. At sæpius fructus è flore.

Plurimum verò priora floribus folia: interdum contra, ut in pruno, atque amygdalo. Fructus interdum de semine dicitur. Sic sane καρπὸ nomine sæpius usi Dioscorides, ac Galenus. Sed hic pro diversis sumimus. Ac fructus quidem sic dici videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Porro fructus, seminaque, sunt plantæ partes, ut fœtus matricis. Hoc est, sic pars sunt, ut desinant pars esse. Vel dicendum non partem esse, sed opus. Quod & in floribus habiturum est locum. Sed fructus sic opus, ut simul sit finis. Nec semina tam faciunt ad perfectionem individui, quàm speciei. Quibusdam fructus est nullus: ut capillo veneris. Quæritur an idem numerus seminum, vel granorum in quaque sit specie. De malo Punico ait Cardanus: negat Cæsar Scaliger Exercit. CLXXVII, sect. V, uti & incertum in malis, pyrisque. In mespilo tamen omnibus parem esse granorum numerum, agnoscit.

Muscus, qui Græce βρύον, arboris pars non est. Nam & lapidibus adnascitur, nec tamen planta pars lapidis dici possit, cum lapis sit animæ expers, muscus ἔμψυχόν τι c.

c Animatum quid.

Quare in plantis alia arboris, alia musci anima est, differuntque arbor & planta forma εἰδοποιῷ a. Et sanè si pars esset, arbor sine musco non foret totum, quod dicitur, integrale. Quæ hactenus diximus naturæ conveniunt. Quædam verò eveniunt prodigiosa. De quibus sic Plinius lib. XVII, cap. XXV: *Invenimus arbores, sine foliis natas: vitem, & malum Punicam, stirpe fructum tulisse, non palmite, aut ramis, vitem uvas sine foliis, oleas quoque amisisse folia baccis hærentibus.* Idem deinde subdit miracula complura: maximum illud de oliveto publicam viam transgresso. Quod suo ævo tempore principis Neronis in agro Marrucino contigisse ait.

a Specifica.

Cap. VII.

De zoophytis seu plantis sensus non plane expertibus. Quod zoophyta visu, auditu, & odoratu careant, necnon gustu. De piscibus medium inter plantas piscesque locum sortitis. Quod motus zoophytorum sit duplex, unus totius corporis, alter partis duntaxat, exempla: concharum, pectinum, de arbore Indica pudibunda non sentiente solum, sed etiam adventum accedentis præsentiente, similique fere herba αἰσχυνομένῃ. Cur non eadem tactus vis spongia marina. De triplici zoophytorum usu ad victum, valetudinem, & amictum, ubi imprimis de spongiis.

Plantarum duo sunt genera. Quædam sensus non penitus sunt expertes: ut quæ ζωόφυτα dicuntur, quasi dicas *plantanimes*, vel *plantanimalia*; quædam verò sensu prorsus carent. Priora, ut vox indicat, constituuntur in confinio naturarum, & quasi in transitu ab animali ad plantam, & contra. Hæc imperfecta quidem sunt, si cum homine & aliis animantibus comparentur: sunt tamen perfecta, si naturam eorum absolute consideremus. Habent enim animam nunquam feriantem, habent ea corporis instrumenta, quibus ad functiones suas est opus.

Visus, auditus, odoratus esse expertes ex eo cognoscimus, quod destituantur eorum sensuum instrumentis. Ac de gustu idem hinc colligimus: etsi sciam Plinium aliud putare. At Aristoteles aliter: & videtur is de zoophytis intelligendus, quando animalia quædam gustu carere ait libro de Somno & Vigilia. At non destitui tactu, ex motu cognoscitur. De quo aliqua jam adduximus lib. IV, cap. XVIII. ubi actum nobis de aquatilium facultate locomotiva: nec de veris piscibus modò, sed etiam quæ medium inter pisces, plantasque locum sortiuntur. Eo nunc erimus breviores.

Motus zoophytis est duplex: unus totius corporis, alter partis duntaxat. Totius, ut conchis, quæ repant. Nec minus terrestribus cochleis movent se marinæ. Pecten, qui ex ostreorum est genere, inferiori testa solum premit, ac repellere nititur: eo nixu subsilit validius, locumque mutat. Nec caput modo operculo exerit, sed etiam cirrulis prorepit. Patellæ, quæ conchyliis accensentur, corpus habent molle & crispum, ut facile se moveant. Non modò caput è testâ exserere, sed ad pastum ire ac redire. Tergestinis esse piscatoribus observatum, refert Cæsar Scaliger Exercitat. CCXIX.

Parte vero sui moventur ostrea. Negatum id Cardano. Sed dubitare desinet, qui digitum inseruerit. Ac notum è fabella de mure sic capto. Etiam motus hic iis, quæ Græci vocant κνίδας, & ἀκαλήφας a, Plautus Rudente, atque alii, urticas marinas: nempe quia non minus ut urtica terrestri pruritum suo cient contactu. Hæ, ubi senserint sibi manus admoveri, colorem mutant, seque contrahunt: qua de re ex Aristotele, & Plinio, dictum lib. eit, cap. XIII. Atque ibidem actum nobis de spongiis marinis: quibus sensus, motusque, jam olim tributus à multis, Plinio imprimis. At Aristoteles alienam quidem refert sententiam: suam verò non satis liquidò promit. Unde orta disputatio, an sentiant zoophyta. Negat

a Urticas.

Rondeletius, cujus mentem loco adsignato plenius expressimus. Interea sunt, sanè non aspernanda, quæ Rondeleno possis obducere: ut liquebit ex illis, quæ adversus eum disputat Joannes Eusebius Nietembergius, Madritensis Philosophus, lib. III de Rerum Natura, cap. III. Itaque ampliare de istoc malim, quam odiosè reciprocare serram. Uti nec de isto fecerim, an & zoophyta sint, quæ non solùm tactu prædita sint, sed etiam præsentiant adventum accedentis. Nam ajunt Indicam esse arborem, octonûm pedum in provincia Pudiferam. Et accedente homine, mutove animante, contrahit ramos; abeunte autem extendit. Non paullo hoc amplius est, quàm de zoophytis aliis dicebamus. Ea si tetigeris, folia contrahendo ostendunt, se tactu prædita esse. Sed arbor illa etiam prævenit tactum, quia se contrahit, aliquo appropinquante. Unde & *Pudicam* justiùs appellant, quam herbam dixere αἰσχυνομένην, quia manuum si admoveris, folia constringit; ut ab Apollodoro, Democriti discipulo, traditum est. Nam hæc herba hoc solium habet, quòd ubi tetigeris, sentire se ostendat. At ab Indica arbore prævenitur tactus videtur. Profectò, ut Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXXI, sect. XXVIII, *aut afflatum percipere dicendum est, aut radices, propter soli motum, compressionem agitationemve.* Quæstat aliquis, unde sit, quod non eadem vis spongiæ. Ad hoc idem hic respondet: *An, inquit, spongia, cum sit in perpetuo salo, hebetatur a continuo salo, quo minus supervenientis sensione adficiatur? Tempestatibus adsueta sine periculo, nihil novi patitur à spongisecа novo motu.*

Sed quicquid de istis sit, ex zoophytis etiam ingens Dei bonitas relucet: sive attendamus alimentum, sive medicamentum, sive rem vestiariam, vel alia. Nam in cibo sunt conchæ, & ostrea, & alia: etiam urticæ marinæ: quanquam exiguum, ac humidum præbent alimentum: ut Athenæo lib. III. a traditum ex Mnesithei Atheniensis libro de edulis.

a Pag. 92. edit. Commel.

Magnus etiam usus in medicamentis: præsertim si hic spongiis etiam, ut receptissima est opinio, fuerit locus. Nam spongias cum pice istas sanguinis ex naribus eruptiones cohibere, tradit Dioscorides lib. V Mat. Med. & Parabilium cap. CCX. Ac similiter Aetius II, cap. XCIV. Alexander in III, cap. VIII. Nec aliter Oribasius. Præterea spongiæ ex aceto impositæ succurrunt inflationi intestinorum, & mentis conturbationi: ut Archigenes tradidit, teste Galeno in VIII de Composit. Medic. secundum locos, cap. IV. Ac similiter Dioscorides in Parabil. lib. II, cap. III, Aetius III Tetrab Serm. I, cap. II, Alexander in VII, cap. VII, Paulus Æg. in III, cap. XXXVII. Oribasius in IV ad Ennap. cap. LXXXIV, & ad Eustath. lib. IX, cap. X. Item rejicientibus cibum medetur, si acri fuerit aceto imbuta, & pedibus, ac brachiis imposita donec pustulæ excitentur. Ita Dioscor. Parabilium parte II, cap. VIII. Etiam thoraci eorum, qui sanguinem spuunt, imponenda spongia ex oxycrato: ut est Parabilium Diosc. lib. II, cap. XXXI.

CAP. VIII.

De plantarum divisione in species perfectas radicem & caulem habentes; & minus perfectas. Quod plantarum duæ sint præcipuè species arbores & herbæ, aliis 4. numerantibus. Quid arbor, quid frutex, quotuplices item, ac quomodo hæ inter se & ab herbis differant. Verum discrimen herbarum, & suffruticum, crematorum. Herbæ quotuplices. Fruges herbæ sunt. Frugum species. Olera. Flos a Φλόξ. *Flores pro sideribus & viceversa. Violæ quædam species flammula* (φλὸξ) *κατ' ἐξοχὴν dicta. Jasione flos foliis est nullius. Medicamentaria herbæ radices, flores, folia. Tubera plantas esse imperfectas & quare. An fungus destituatur radice. Quomodo arbores immutentur, herba arborescat, hordeum fiat triticum, quin brassica rapum.*

HActenus de ζωοφύτοις. Nunc de plantarum iis videamus, quæ sensus penitus sunt expertes. Harum duæ sunt præcipuè species, arbores, & herbæ. Unde Gen. I: *Germinet terra germen, herbam producentem semen, arborem fructiferam.* Ac postea: *Produxit terra germen, herbam producentem semen juxta speciem suam; & arborem facientem fructum.* Quo pacto frutices comprehenduntur sub arboribus. At hæ aliis species sunt mediæ. Imò & Aristoteli & Theophrasto quatuor genera sunt: sed sic, ut non prorsus conveniant. Aristoteli enim hæc quatuor genera sunt δένδρα, θάμνοι, βοτάναι, καὶ λάχανα· *arbores, frutices, herba, & olera.* Sed Theophrastus a retinet quidem tres priores; verùm pro λαχάνοις reponit φρύγανα. Hoc *suffrutices* vertit Gaza: Columella, & Plinius, ac eorum exemplo vetus Psalmorum interpres Psal. CI, item B. Hieronymus in Oleæ cap. X, vocant *cremia*, à *cremando*, quomodo nempe ab usu ad ignem φρύγανα vocantur ἀπὸ τοῦ φρύγειν, quod est *torrere*: ac similiter in Geoponicis dicuntur φάκελλα: videlicet quia facilè accenduntur. Belgis *besteren* vel *heesteren*, ab *beeten*, fervefacere, calefacere: nisi hoc fortassis ab αἴθειν, *ardere*. Et sanè non dubitandum, quin sub θάμνοις etiam λάχανα comprehendantur: eoque rectiùs cum Theophrasto quartam speciem faciamus, φρύγανα, sive *cremia*. Imò lubens subscribo Costæo b, qui à Theophrasto putat perfectas solùm plantas numerari: quales & sui perficiem, & radicem habent: eoque addi oportere quintum genus, quod alterutra parte careat: ut sunt fungi, tubera, cassuta, epithymum, viscum, & his similia, quæ in prioribus quatuor generibus Theophrasto memoratis nemo reposuerit.

a Hist. Plant. l. 1. cap. 5.

b Lib. 1. de nat. stirp. nat. 6. 10.

Sic igitur statuimus plantarum alias esse perfectas, alias imperfectas. Perfectæ habent radicem sub terris, caulem supra terram. Hujus generis sunt arbores, frutices, suffrutices, herbæ. Arbores sunt stirpes, sive plantæ, quæ, à radice, caudice simplici c ac ligneo altius adsurgentes varios in ramos se diffundunt. Conjiciebamus *arborem*, sive *arbosem* (sic enim veteres locuti) esse ex ἀὴρ, *aer*, & βορὰ, cibus: quia cibum præbeant, non humi, sed in aëre natum. Arbores distribuuntur multifariam. Ab origine Plinius hoc pacto dividit lib. XVI, cap. XXXIII: *Arbores, quas naturæ debeamus, tribus modis nascuntur; sponte, semine, aut ab radice.* Rodolphus Agricola lib. I de Invent. cap. VII: *Arborum alia ex semine fiunt; alia sponte nascuntur.* Ubi videmus, ut seminalem, & sponte natam, dicere contentus, prætereat ab radice nascentem. Est verò utraque divisio ab ortu naturali. Ab usu verò dividitur in cæduam, fructiferam, & seminalem. Quomodo, inter alios dispescit Udalricus Zasius J. C. in Rhetor. ad Herenn. cap. III d. Alii partiuntur ratione loci natalis. Quædam enim gaudent solo calidiori, ut thuris arbor, aut piperis: quædam alibi non minus proveniunt, ut malus, pyrus. A loco etiam est quòd quædam arbores, uti & plantarum aliæ, in udo gaudeant, ut mari, flumine, vel palude: quædam non udo: ut pratis, arenis, montibus. Ab eodem est, quod plantarum aliæ, in agris vel sylvis crescant: aliæ in hortis, atque oppidis. A qua tamen divisione differt illa Theophrasti in plantas ἡμέρας sive *mites*, & ἀγρίας sive *agrestes*. Alii à partibus dividunt, ut ex eo quod quædam sunt sine radice; uti & quædam sine stipite; vel à partium partibus, ut flore, foliis, fructibus. Nam quædam sine flore gerunt fructus, quædam florent, nec fructum gerunt. Quædam multa habent folia, quædam pauca: imò jasionæ flores sunt unius folii. Quædam item fœcundæ sive fructiferæ, quædam steriles. Ac postrema hæc divisio maximè arridet. Sed ipsa etiam sub se alias continet. Nam fructiferæ vel molle habent tegumentum, vel durum. Molli tegumento præditæ vel pomiferæ sunt, vel bacciferæ. Pomiferæ sunt ficus, olea, malus, pirus, prunus, mespilus, cerasus. Quædam verò ex his solo tantum calido proveniunt, ut palma sive φοῖνιξ, malus Punica, & Medica, sive citria.

c Unde Græci προσαγορεύουσι dicunt Plinius uni-stirpe vertit lib. XVI. cap. XXX.

d Pag. 28. edit. Basil. an. 1537.

Bacci-

Bacciferæ sunt piperis arbor, quæ calidis solùm locis nascitur: quæque aliis etiam locis proveniunt, laurus, juniperus, morus.

Arbores, quarum fructus duro continentur tegumento vel toto fructu conteguntur, vel ex parte duntaxat. Totus fructus vel calyce ligneo tegitur, vel echino. Calyx vel continuus est, vel bifidus. Continuus, ut in amygdalis: bifidus, ut juglans. Echino teguntur castaneæ.

Ex parte solùm tegitur fructus quercus, roboris, ilicis, suberis.

Fructiferis arboribus similes sunt resiniferæ, quæ strobilos proferunt: hoc est, nuces ligneo putamine, ad squamarum modum compactas. Hujusmodi arbores sunt pinus, picea, larix, & ejus generis aliæ. Piceæ generis est abies.

Sterilium arborum nomine censentur ulmus, alnus, tilia, buxus, betula, salix, populus, & aliæ. Quæ tamen commodè interpretandum ex iis, quæ diximus de eo, ecqua arbor sterilis sit prorsus.

Sunt & quæ mediæ sint naturæ inter arborem, & fruticem. Tale est cynosbaton. Theophrastus: τὸ κυνόσβατον ἐν δένδρῳ καὶ θάμνῳ μεταξύ. *cynosbaton est inter arborem & fruticem medium.* Latinè ad verbum dixeris *caninrubum.* Dioscorides de eodem: Θάμνος ἐστὶ βάτου πολὺ μείζων, δενδρώδης. *Frutex est rubo longe major, arborescens.* Ruellius censet idem esse κυνόρροδον, sive rosam caninam, quæ Belgis *Eglantier*, vel *Aglantier.*

Item quædam stirpes sunt mediæ naturæ inter frutices, & herbas: unde, ut diximus, Theodorus Gaza suffrutices vocabat. Nam lignosum habet caulem, ut frutices: sed non altè se attollunt humo, quod commune habent cum herba. Unde Belgicè dixeris *houtachtige kruyden.* Hujusmodi sunt spartum, fraga, rosmarinus, lavendula, viola nigra. Porrò nec semper cremiorum sapitem manere videre est, ex althæa: ut falsi sint, qui in cremio id pe. petuum putarunt. In iis verò etiam Cardanus: qui & de fruticibus pariter deceptus. Nam nec truncus manet pæoniæ, & Anemisiæ: ut idem hoc nomine castigari meruerit à Cæsare Scaligero *a*.

a Exercitat. 139.

De arboribus dictum. Frutices sequuntur: quibus nomen videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Hi ab arbore differunt, tum parvitate, tum quia multiplici caudice, eoque ligneo, adsurgant. Ac alii perennant: ut myrtus; alii non item, ut pæonia. Etiam dispescuntur in nobiliores, ut sunt cinnamomum, cassia fistula, &c. & ignobiliores, ut corylus, sambucus, oxyacantha, ribes, rosa, rubus, poterion, colutea.

Hactenus de plantis, quæ candice adsurgunt ligneo. Videndum deinceps de herbis, quæ sic dici existimantur, quia hæreant terræ, aliæ quidem profundiùs, aliæ verò solùm in superficie, sive summo terræ, unde caret etc. duntur radice. Sed verius nomen est vel ab Græco φέρβω, pasco, unde φορβὴ pabulum: vel à Syriaco עשבא, *herba*, pro quo Hebræi עשב, *hesebh.* Nec dura originatio ab *herba*, *herba*; quando ubi veteres S, ibi posteriores R maluerunt. Ita *Lases* dixere, pro *Lares*, *asena* pro *arena*, *Papisius* pro *Papirius*, *casmen* pro *carmen*, pluraque id genus alia alibi adduximus.

In herbarum verò numerum vulgo referri ajunt, quæcunque unico, eoque tenui ac molli (non ligneo) caule cum foliis excrescunt. Attamen bifariam hic peccatur. Nam non semper unicus est stipes, sed quandoque nullus: ut capillo Veneris. Quandoque multiplex, ut in feniculo. Interdum etiam lignosum accipiunt caudicem, ut Theophrastus tradit de caule ferulæ, & raphani radice; quibus ubi caro caulis densitatem ligni adepta, fibræ sunt conspicuæ. Quid mirum autem de raphano, & similibus? quibus tres partes; cuticula, quæ facilè abraditur; coriaceum illud, quod à medio facile separatur, & lignosum illud, quod pro medulla est. Nempe etiam coriaceum illud, quod lignosum illud ambit, ubi veterascit, lignosi induit naturam. Hujusmodi, ubi induruerunt, θαμνώδη, vel φρυγανώδη, dicuntur. Imò apud Theophrastum etiam legas δενδρολάχανα, quod Gaza vertit *olerarbores.* Sic & δενδρομαλάχην dixere, quando malva ita lignoso fit caudice, ut pro fusti esse possit. Quæ cum & attenderet Cæsar Scaliger aliud discrimen quæsivit, ac reperit. Ipsum audiamus Exercitat. ad Cardanum CXXXIX: *Herba convenit cum cremio stipitis unitate aliquando, ut brassica: nonnunquam cum frutice stipitum multitudine, ut feniculum: aliàs cum eorum neutro stipitis carentia. Differt semper, & omnis, & ab omnibus, aliis discrimine. Solanamque statim fundit ab radice folia, præter ea bina prima, quæ cunctis communia, illico è seminis pulpa prodeuntia, sunt affinia radici. Nam & arbor, & cremium, & frutex, continuo ab iis folius edunt stipitem: herba omnis insuper folia: procedente vero tempore etiam stipitem quadam, quadam nullum unquam.* Subjungit deinde, quomodo hunc locum acciperet illud doctissimi omnium poetæ, *Tibi messis in herba est.* Mallem ingeniosissimi dixisset. Nec enim Maronis est, sed Ovidii epist. Helenæ ad Paridem:

> *Sed nimium properas, & adhuc tua*
> *Messis in herba est.*

Cui geminum hoc Plinii libro duodevigesimo, cap. septimo: *Frumenta hyeme in herba sunt, verno tempore fastigiantur in stipulam.*

Herbarum aliæ sunt alimentariæ, aliæ coronariæ, aliæ medicamentariæ.

Primi generis sunt fruges, & olera. Fruges à Plinio lib. XVIII, cap. VII, dispescuntur in frumenta, & legumina. Illis prætenues multæque radices, eoque surculos non emittunt: his verò surculi ramosi, quia radix est lignosa: ut apud Theophrastum lib. II Histor cap. VIII, ac inde Plinius loco proximè memorato. Frumenta sic Plinius ibidem dividit pro tempore sationis: *Frumenti ipsius eadem genera, per tempora satus divisa. Hyberna, quæ circa Vergiliarum occasum sata terrâ per hyemem nutriuntur, ut triticum, far, hordeum. Æstiva, quæ æstate ante Vergiliarum exortum seruntur, ut milium, panicum, sesama, horminum, irion, Italiæ dumtaxat ritu: alioquin in Græcia, & Asia, omnia Vergiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroque tempore in Italia. Ex his quædam & tertio, veris scilicet.* Legumina Græcis ὄσπρια dicuntur, fortasse à fatione, καὶ μετάθεσιν *a* ab ὄσπριον, item χέδροπα quasi χειρόδροπα ut Latinis quia manu leguntur. Galenus lib. I de alimentorum facultatibus, reponit quidem inter δημήτρια σπέρματα, *semina Cerealia*; sed eo discernit, quod ex his non fiat panis. Duo eorum genera sunt. Nam quædam nascuntur in siliquis, quædam non item, quæ capitata dicuntur. Illa prioris generis, vel majora sunt, vel minora. Majora, ut fabæ, phaseolus, pisa, lupini, ciceræ, cicerculæ, lentes, araec. Minora autem eorum, aphaca, vicia, fœnum-Græcum, erysimum, sesamum, lolium. Capitata sunt papaver sativum, linum, cannabis, ocimum, vitex, atque alia.

a Per transpositionem.

Hæc de frugibus, sed voce ea strictius accepta, quàm Jurisconsultis. Vide, quæ de vocis ejus usu scribit Cæsar Scaliger Animadversionibus in Hist. Plant. lib. VIII, cap. I.

Olera sunt brassicæ, cichorea, lactuca, beta, portulaca, malva, cepa, porrum, petroselinum, &c.

Flores, herbæque coronariæ, dicuntur, quæ odoris, vel ornatus ergo expetuntur, imprimis in coronis. Ut sunt violæ, bellis, flos caryophyllorum, majorana, rosmarinus, nardus, narcissus, lychnis coronaria, &c.

Flores, si credimus Isidoro lib. XVII Originum, c. VI, sic dicuntur, quasi fluores, quia citò defluunt ac solvuntur. Malim quia fluant, & oriantur è planta. Qua mente etiam derives à βλαστός, quia plantæ illos βλαστάνειν, sive emittunt. Aliqui à χλόος, quo viriditas significatur, siveur Tertullianus lib. de Pallio loquitur, viror, sed ille imprimis, qui in pallorem vergit. Omnium autem maximè placet, ut sit à φλόξ, flamma: quia instar flammulæ emicant; unde & cælestes ignes vocantur *flores*: qua de re

re dictum in Oratoriis lib. IV. cap. VI, sect. III: ubi ostensum, & *flores* pro stellis, & *stellas*, ac *sidera*, pro floribus usurpari. Cùm verò id florum, sit commune, quòd ob colorem quasi flammulam de se jaciant, tamen violæ species id κατ' ἐξοχὴν, meruisse visa, ut φλὸξ diceretur.

Multiplex eorum virtus: odore recreant, & delectant spiritum: colore oblectant visum: lenitate etiam tactum. Præterea virtute varios sanant morbos.

Flos alius domesticus, alius sylvestris, sive campestris: quoniam hic per se crescat, ille non item.

Altera etiam divisio est. Nam flores aut hiberni sunt, aut verni, aut æstivi, aut autumnales: quomodo à tempore eos dividit Rodolphus Agricola lib. I de Inventione, cap. VII. Porrò plurimum quidem flores multis constant foliis. Jasione tamen folii est unius: ut ait Theophrastus lib. I Histor. cap. XXI. vel potius folii est nullius, quando, ut ibidem Cæsar Scaliger annotavit, folium non est, quod non est divisum.

Medicamentariæ sunt aromaticæ istæ, crocus, zingibet, xedoaria, galanga, calamus aromaticus, acorus, &c. Hujusmodi si vis præcipue insit radici, *radices*, dicuntur: sin flori, *flores*: si verò foliis, *herba*: nempe à parte nobiliori.

Hactenus dictum de plantis perfectis: sequuntur imperfectæ: ut quæ radice sub terris, vel caule extra terras carere videntur. Hujus generis sunt tubera: de quibus sic Plinius lib. XIX, cap. II: *Tubera undique terrâ circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique exuberante loco, in quo nascuntur, aut rimas agente: neque ipsa terra cohærent. Cortice etiam includuntur; ut plane nec terram esse possimus dicere, nec aliud quàm terræ callum.* Radice carere ait Theophrastus lib. I, cap. IX. At Scaliger ad eum locum annotavit, totum tuber esse radicem. Nec hæ pugnant opiniones. Nam in tuberibus idem est radix, stipes, fructus, omnibus in unum confusis.

Addit ibidem Theophrastus, fungum radice destitui. At ubi annotat Scaliger: *Ego radiculas vidi.* Nempe minutas adeo, ut Theophrastus fuerit dicturus, non mereri radicis nomen. Jam quod ad caulem, is capillo Veneris deest, nisi capillamenta habeas pro stipite: quod placitum Scaligero Exercitat. CXI.

Mirum verò arbores quandoque immutari non colore solum, quomodo Plinius putabat ex populo alba esse factam nigram, sed etiam foliis, fructu, ac totâ prope arboris naturâ. Qua de re sic Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXIX: *Mutantur vel naturâ, vel arte, vel ostento. Naturâ, veluti cùm sterilescunt, aut fœcundantur, soli, calive mutationibus: ut olea, oleastrum. Arte, ut insitione, amputatione, stercoratione, ablaqueatione, cultu denique. Ostento, ut Xerxis adventu olea in platanum. Quamquam occultam fortasse naturæ subesse proportionem putandum. Ex platani siquidem baccis, sale & aqua maceratis, oleum fieri, memoria proditum est.* Vide & quæ de herbis arborescentibus idem scribit Exercitatione CLXXI. Etiam è tritico lolium fit, è lolio item triticum. Ajunt & è brassica fieri rapa. Sed placet ejusdem Scaligeri judicium Exercitat. CLXXVII, sect. IV. Censet is, uti ex asina & equo fit hinnus, ita commixto brassicæ & rapi semine fieri caulorapa. Vide eundem in Theophrasti Histor. lib. II, cap. III, ubi falsò ait Theophrastum pro fabula habere, quod dicitur triticum atque hordeum mutuo naturæ transitu alterum in alterum transire: nam semet hoc vidisse: magisque mirandum esse de brassica, ac rapo, ubi nulla apparet similitudo. Ob imperfectionem quædam plantæ in alias degenerant: id. Scalig. I de Plant. p. 62. b. & 63. a.

CAP. IX.

De plantarum effectis in inanima, plantas, & muta animalia. De potentia & actu per exempla naturalia. Efficaciæ gradus 4 τάξεις καὶ ἀριθμοὶ Græcis medicis dicti. Oleum malaciam gignit. Συμπάθεια oleæ & vitis. Ficus taurum mitigat. Rhamnus striges arcet. Lysimachia discordantes cohibet boves. Quid quædam planta ovis substrata præstent. Capiendis feris utiles herbæ. Platanus vespertilionibus adversatur, dictamnum serpentibus. Consiligo & veratrum pecori prodest. Hippice famem & sitim arcet.

FAcultates plantarum duplices sunt: nam aliæ tales sunt ἐνεργείᾳ sive actu, aliæ δυνάμει, sive potentiâ. Priori modo aqua est humida, ignis calidus. Posteriori modo etiam infans est rationalis: panis est caro, potentia remotâ; chylus in stomacho potentia propiori: sed sanguis humanus proxima id potentia est. Sic δυνάμει stirpes quædam calidæ dicuntur, quia ubi in minutas partes concisæ, atque ita adsumtæ, calore nostri corporis incaluerint, calefaciant nos. Nempe ut ligna arida ab igne facilè accenduntur, ac flammam concipiunt: sic stirpes calidæ à corpore calefactæ, calefaciunt magis corpus nostrum.

Sunt verò efficaciæ quatuor gradus. Quædam calefaciunt, frigefaciunt, humectant, vel exsiccant simpliciter, quod primum gradum vocant: quædam magis corpus immutant, quædam faciunt ulterius; quædam maximè, quod in gradu quarto appellant. Hi gradus Græcis τάξεις, sive ordines, ἀποστάσεις sive distantiæ, Galeno ἀριθμοὶ sive numeri, appellantur.

Plantarum mirandos effectus conspicere est penè in omni rerum genere. Ac primùm in rebus inanimis. Ut oleum cur malaciam gignat hanc rationem adducit Theophylactus Simocatta Problem. VII. Λεπτότατον ἐστὶ τὸ πνεῦμα πολύκροτες· τὸ δὲ ἔλαιον γλισχρὸν καὶ λεῖον καθέστηκεν· ὀλισθαῖνον γοῦν τὸ πνεῦμα διὰ τὴν λειότητα, ἀδυνατεῖ στρεβλοῦν κλύδωνα. *Tenuissima materia ventus est, Polycrates: oleum vero lubricum & leve, quocirca prolapsus in lubrica superficie ventus, tempestatem in aquis commovere non potest.* Michael Psellus dissertationem edidit a, Διά τι τοῦ θαλάσσῃ ἐλαίου καταρραινομένου γίνεται καθάρσιμα, καὶ γαλήνη. *Cur effuso in mare oleo dilucidum fiat, ac tranquillum.* De oleo item vide Aloysium Novarium sacroprof. lib. IX. cap. VI. de chrismate idem lib. VIII.

a *Vide est in catalogo opusculorum Pselli apud Leonem Allatium dissertatione de Psellis pag. 94.*

Miri etiam effectus in plantas alias. Ut ostendit συμπάθεια oleæ, & vitis. Nam si olea viti inseratur, non olivas modo, sed uvas quoque proferet. At maxima ejus ἀντιπάθεια, ac quercus.

In muta etiam animantia vis mira est plantarum. Ut ficûs, ad quam si tauri etiam ferocissimi alligentur, mansuescere existimantur. Rhamnus striges arcet. Dioscorides f. 48. & ibi Gonpylus, puta fol. 388. b. Lysimachia, dicta ab Lysimacho, uno ex fortissimis ducibus Alexandri Magni, posteaque Thraciæ rege, odore est acri, cujus tanta vis, si Plinio fides lib. XXV, cap. VII, *ut, jumentis discordantibus, jugo imposita, asperitatem cohibeat.*

Plantæ quædam ovis substratæ præstant, ut ne iis noceant tonitrua. Columella lib. I, cap. V: *Plurimi infra etiam cubilium stramentum graminis aliquid, & ramulos lauri, nec minus allii capita cum clavis ferreis subjiciunt; quæ cuncta remedia creduntur esse adversus tonitrua, quibus vitiantur ova.* Ad feras capiendas utiles herbæ variæ: pardalianches contra pardalim, lycoctonus contra lupum; de quibus dictum superius.

Platanum vespertilionibus adversari, ait Plinius. Unde & ad ingressus locorum, quæ metuimus, ne iis infestentur, platani folia jubent suspendi. Hoc edocti sumus à ciconiis, quæ propterea hæc nido imponit, gnara vespertiliones solere ad ea advolare, soloque contactu efficere, ut sterilescant. Auctores Ælianus lib. I de Animal. cap. XXXVII, Philes in Jambis, Zoroastres in Constantini sive Bassi vel Dionysii Geoponicis. Quam variis rebus, præcipuè plantis, ac fossilibus, serpentes fugentur ostendit Epiphanius initio hæreseos XXXI, sive LI, quæ est

Alo-

Alogorum: Ἑρπετὸν μὴ δυνάμενον ἀντισχεῖν πρὸς τὴν ὀσμὴν τοῦ δικτάμνου, ἢ τοῦ στύρακος, ἢ λιβανωτίδος, ἢ τοῦ ἀβροτόνου, ἢ τῆς ὀσμῆς τῆς ἀσφάλτου, ἢ τοῦ θυμιάματος ἢ τοῦ λίθου τοῦ Γαγάτου, ἢ τοῦ κέρατος τοῦ ἐλάφου· φασὶ γὰρ οἱ ἐν συνηθείᾳ γεγονότες, καὶ διὰ πείρας τούτων ταῦτα τὰ εἴδη ἀπελαστικὰ εἶναι ἑρπετῶν καὶ ἰοβόλων· *Serpens dictamni, vel styracis, vel libanitidis vel abrotoni, vel bituminis, vel suffitus, vel Gagatæ lapidis, vel denique cervini cornus odorem non sustinet. Isti enim serpentes, ac bestias venenatas abigi ajunt qui id usu atque experientia didicerunt.* Etiam plantæ magnam habent efficaciam in pecore, & jumentis, canibus quoque ipsis. Sic consiliginem pecori prodesse ait Columella lib. VI, cap. V: radices nigri veratri, Plinius lib. XXV, cap. V. Hodieque eo utuntur similiter rustici. Buphthalmo pro eo utuntur medici, & pharmacopœi in Bohemia Matthiolo teste. Multa ejus generis suggeret Vegetius lib. de re veterinaria: item de *ἱππιατρικῇ* Hierocles, Absyrtus, alii. Vidimus de isto obiter quoque opere de satisfactione Christi pro illustri Hug. Grotio, adversus H. R. exarato.

Hippice herba ex eo dicta, quòd eam si equi in ore habeant, famem sitimque non sentiant: ut ait Plinius lib. XXV, cap. VIII. Atque addit, eundem effectum habere locum in hominibus. Imò hac herba, & alia quæ Scythice vocatur, *Scythas etiam in duodecos dies durare in fame sitique.*

Cap. X.

De effectis plantarum quoad rem cibariam, ac primo loco de pane ejusque prima causa, & varia frumentorum materie. Quod frumentum princeps sit planta. Græcorum antiquissimi balanophagi. Ceres Sicula, Ægyptia. Glandibus successere far apud Rom. hordeum apud Græcos. Puls Rom. polenta Græcorum. Far & triticum quomodo differant. Tritici tres species. Triticum inter frumenta primum. Ex hoc panis quadruplex: siligineus præstantissimus. De polline, & pane pollinario sitne idem ac furfuraceus. De præparatione panis, pane azymo & fermentato, testa aut furno cocto. Democritus exhalatione panis vivit. Hordeum apud Romanos quid. Panes olyra sive arinea post triticeos suavissimi: sed zea quid. Quales typhini panes. Zeopyron medio est loco inter zeam & πυρὸν seu triticum. Quid Thracum & Macedonum briza. quis panis inde. Secale cis Alpes asia dictum. panis secalitius difficulis concoctu. Pisana ex Hispanorum oryza. Panes panici cujus generis. Avena quorum pabulum. Quid tragotrophum. Hordei pisana, polenta. Hordeum siccans, humectans. Milium minoris alimenti. Bellaria stomacho quid. bella non bella, mellita non mellita.

IN rebus verò seculi maximè plantarum utilitas apparet ratione alimenti: idque tum in cibo, tum in potu. Ac de cibo quidem sic Deus ipse apud Mosem Gen. I. 29: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, & omne lignum, in quo est fructus arboris ducentis semen, vobis erit in escam.* Imò & animantibus mutis. Unde Moses subjungit: *Ac omni bestiæ terræ, cunctisque volucribus cæli, atque omnibus reptantibus supra terram, in quibus est anima vivens, omne olus herba erit in escam.* Idem legas Psalm. CIV. 14. Atque hic aliquis exspectet, solisne plantis, an & carnibus animantium, Adamus vixerit, & cæteri ante diluvium. Sed hanc quæstionem excussimus jam lib. III. hujus operis, cap. LXV. Solis quidem foliis vivi non posse, ordo Foliatanorum experientià didicit. Ac constat vivi posse sine carnibus, dum suppetant semina, & fructus.

Verulam. lib. de vita & morte, pag. 105.

Alimentum, ut Hippocrati lib. de Alimento traditum, trifariam dicitur: primum, quod actu nutrit: ut jam parti corporis affigitur, ac reipsa immutatur. Deinde quod est οἷον τροφή, *velut alimentum*: puta quod in proxima est potentia, ut sanguis. Denique τὸ μέλλον τροφή, quod futurum est alimentum, sive, quod in remotiori est potentia, ut nutriat: velut cibi. Ac postremo hic modo accipitur. De alimonia hac è plantis primum loquar: atque hoc tum ratione panis quotidiani, ut vocamus vulgatum scripturæ interpretem secuti: tum etiam ratione obsonii. Usus panis antiquissimus est: ut qui ab Adamo, & Caino, primis agricolis, cœperit: ut mirum sit, usque adeo in eo consentire gentes, hominum vetustissimos fuisse βαλανοφάγους a. Nec tamen repugnamus, quo minus tales fuerint in Græcia, donec frugum serundarum rationem ab aliis sunt edocti. Panis materies varia sunt frumenti genera.

a Glandibus vescentes.

In omnibus verò plantis principatus est penes frumentum. Magnumque est divinæ bonitatis argumentum, quod voluerit id nasci non in regionibus modò temperatis, sed etiam calidissimis, ut Africa, ac frigidissimis, ut Livonia, Russia, Suedia. Græcorum certè antiquissimi fuere βαλανοφάγοι: ut vel notum proverbio Ἄλις δρυός b. Frugum sationem Athenienses edocti ab Eleusinus, Eleusinii à Siculis, Siculi, ut videtur, ab Ægyptiis: apud quos rex Osiris, & Isis regina primi dicuntur docuisse sationem frumenti. Imò eadem possit videri Ceres Sicula, ac Ægyptia Isis. Qua de re satis dictum lib. I, cap. XVII. Cùm verò à veteribus dicitur, antiquissimos ante fruges inventas glandibus vesci solitos: non hoc voluere, non novisse eos alios arboreos fœtus, quàm glandes: sed his imprimis usos loco panis. Glandibus primò successere hæc duo, far, & hordeum: hoc quidem apud Græcos, illud apud Romanos. Ac de hordeo quidem testis Theocriti scholiastes ad Idyll. VII: de farre Ovid. VI. Fast.

b Mora seu satis quercus.

Sola prius furnis torrebant farra coloni.

Imò de utroque auctor gravis Dionysius Halicarn. lib. II Antiq. ubi docet ideo ab hordeo in sacris initium facere Græcos, vocareque οὐλάς: Romanos verò far propterea adhibere, cùm mactant victimas, imò & in nuptiis ideo vocari confarreationem. Qui verò præter far adoreum nativum, aliud esse, nempe factitium, arbitrantur, refelluntur ab Hieronymo Mercuriali lib. II, cap. XXIII. Ac Verrio traditum, & exinde Plinio lib. XVIII, cap. VII populum Romanum solo farre annis usum trecentis. Nec quia hordeum, & far nossent, ideo hordeacio, aut farreo pane fuere continuò usi. Nam ut apud Græcos diu obtinuit polenta, ita apud Romanos puls. Plin. lib. XIX, cap. VIII: *Pulte, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum.* Quod pluribus deinde argumentis probat. Subjungit postea: *Videtur tam puls ignota Græciæ fuisse, quàm Italiæ polenta.* Fiebat autem polenta ex farina hordei tosti frictive. Porrò far hordeumque etiam sationis loco differebant: ut docet Varro lib. I de R. R. cap. IX: *Peritis in loco humidiore far potius serunt, quàm triticum: contra in aridiore hordeum potius, quam far: in mediocri utrumque.* Ubi & triticum memorari videmus. Differunt autem far, & triticum, quod triticum haberet spicam muticam, sive mutilam, & aristis carentem, ut Varro interpretatur lib. I de R. R. cap. IV. At spicam farreum sit aristatum, ut indicat Festus in *Restibilis*. Deque aristis quod dixi, imprimis liquet ex zeæ genere quod à simplici spicæ grano dicitur monoccos. Ac triticum quidem dictum, (ut ex IV Varronis de L. L. cognoscimus) quia ex spicis tritum: imò & trituratione repurgatum. Far verò est ab Hebræo בר, quod LXX ferè reddunt σῖτον. Estque ab Hebræo illo etiam Græcum πυρός, etsi sæpiùs de tritico dicatur.

Triticum Columellæ est triplex; robus, grani magis ponderosi ac nitidi; cujusmodi apud nos Zelandicum: siligo, quæ pondere deficit: & setaneum, sive triticum τρίμηνον, hoc est trimestre. Belgis verò πεντάμηνον potiùs dicatur, quia Martio satum nonnisi Julio demetitur. Sed quam exiguum sit hisce tribus discrimen sit, ex eo apparet, quòd mutato vel solo, ubi nascuntur, vel

 tem-

tempore sationis, imò vel desidiâ, vel diligenti culturâ, genus unum transeat in alterum. Siliginem Plinius *a* tritici delicias censet: Columella *b* autem vocat tritici vitium. Nimirum Plinius Urbis delicias attendit. Nam panis ex eo candidior, levior, suaviorque. Columella autem, tanquam bonus pater-familias, considerabat pondus: quo, Plinio etiam teste, triticum maximè discernitur. At eo vincitur siligo. Græci videntur caruisse siligine, ad tempora usque Galeni: ut qui dicat non posse se Græcè dicere, eoque retinere vocabulum Σιλίγνιν. Ac ex quovis quidem frumento panis fit, sed optimus è tritico. Dictus *panis*, quia eo potissimum pascimur. Nempe à παίω, unde *pasco*, ut ab *bio*, *bisco*: etiam βρώσκω c à βρόω, unde βρωτός, inde *broot* Belgis pro pane. Est triticeus panis quadruplex, pro quadruplici ejus partium separatione, & mistura. Quod Cornelius Celsus indicat lib. II, cap. XVIII: *Ex tritico firmissima siligo: deinde simila; deinde cui nihil ademptum est, (quod αὐτόπυρον d Græci vocant) infirmior est; ex polline infirmissimus cibarius panis.* Firmius ac valentius id dicit, cui plus alimenti est, ut se ipsum antea interpretatus fuit. Primum in hac re locum tribuit siligini: quo nomine hic intelligit vel florem siliginis, vel farinam à furfuribus expurgatissimam: unde panis siligineus dicitur, qui inde confectus. Itaque Juvenalis lib. I, sat. V, cum dixisset porrigi solum

—— Mucida frusta farinæ:

mox subjungit:

Sed tener & niveus mollique siligine factus
Servatur domino.

Proximus locus a Celso datur similæ, sive similagini, quæ Græcè vocatur σιμίδαλις. In hujusmodi farina excussi quidem sunt furfures crassiores, sed non tenuiores. Laudat Martialis in Xeniis:

Nec dotes poteris similæ numerare, nec usus,
Pistori toties, cum sit & apta coquo.

Hinc fit panis similaceus sive similagineus, qui Græcis ἄρτος σιμιδαλίτης. Tertium locum adsignat farinæ illi, cui cribro nihil vel floris, vel furfurum decessit. Unde fit panis confusaneus, qui Græcis συγκομιστός, aut αὐτόπυρος, vel αὐτοπυρίτης nominatur. Postremum locum occupat apud Celsum, quod mirum, cùm Plinio flos farinæ, ac pollen eo solo distinguantur, quod flos sit in siligine, pollen in cætero tritico: imò & pollinis florem legas lib. XIII, cap. XII. Indeque Plautus pollinarium cribrum dixit, quo excutitur pollen, & à furfuribus discernitur. At Celso, si locus est sanus, ipsi furfures pollen videntur. Nam ait, inde esse cibarium atque infirmissimum panem. At is est panis furfuraceus, sive furfurosus, qui Græcè πιτυρίας. Similisque, videtur ac ille, qui Lucilio sat. XV. apud Nonium dicitur è *farre acerosо*. Præcipue si plus aceris, quam farris adsit. Etsi autem flos maximè ad nutriendum idoneus; non tamen nihil boni in furfuribus, cùm vim habeant abstergendi. Præterea ut minus alant, faciliùs tamen alvum subeunt. Quod haut leve existimandum. Nullum enim stomacho gravius est opus, quàm à pane: qui male concoctus hepar obstruit, & venas mesaraicas.

Vidimus de primo panis discrimine quod est ratione farinæ. Præterea discrimen est ratione præparandi. Præparatio attenditur trifariam, ante coctionem, in ea, & post eam. Ante illam considerantur fermentatio, & subactio. Fermentum, quod Græcis ζύμη, est farina subacta, ac deinde sale adspersa, tum relicta, donec acescat, hinc massæ addita, suoque calore & acrimonia præstans, ut ea intumescat, eoque panis inde fiat levior, ac concoctu digestuque facilior. At panis ἄζυμος pejoris est alimenti, cruditates stomachi gignit, ac meatus obstipat: unde morbi gravissimi. Quos ut effugiamus, satius sit modum in fermento excedere, quam ut desiat. Excessu enim solum decessent alimoniæ, quia panis nimis rarus ac spongiosus citius dissipetur, ac quia minus durabile sit ejus alimentum, eo nutriat minus. Ita Galenus lib. I de Alimentis, atque alii. Melius sanè quàm Celsus lib. II, cap. XXV, & XXVIII, ubi fermentatum panem censet stomacho nocere, facileque corrumpi. Conciliare tamen ambos conatus Renatus Moreau. Vide eruditas ejus Animadvers. in Scholam Salernit. cap. XVII. In subigendo plurimùm refert, ut salem, eumque bonum adspergamus: item ut nonnisi salubrem aquam affundamus. Sine sale panis minus ori & ventriculo gratus erit. Imò nec levis, eoque insalubrior: sale non depascente humores crudos, unde gravitas panis; in corpore verò humoris lentore, obstructiones, & calculum pariente. Aqua marina, mala magna adfert. Lac pro aqua non improbem, nisi hoc fieret, in vilioni tritico, ut candore illud melius triticum ementiatur, lucro pistorum, sed damno edentium. Præterea quaquaversum depsendum, ut fermentum, sal, aqua ad omnes pertingant partes: ne harum quædam etiam à coctione sint farinaceæ; quædam vel salsæ nimis, vel insipidæ.

In coctione curandum, ne lignis utamur putridis, fumidis, mali odoris. Justa etiam esse coctio debet, quà sine tum graviores fiunt panes ob remanentem humorem: tum palato adhærent, ut mandi nequeant. Cujusmodi panis non potest non obstructiones gignere, nisi quis multo corporis exercitio vitium hoc corrigat. Sed neque diutius æquo coquendi. Nam calore nimio non solum absumitur humor superfluus; sed etiam succulentus ille, quo ad alimoniam opus est. Atque ex his liquet: cur & crustæ damnentur. Siccæ enim sunt & adustæ: eoque acrimonia suâ gignunt choleram adustam, & humores melancholicos. Interim hoc boni præstant, quod cibum suo pondere deprimant: etiam humidioribus stomachis humores absumunt. Refert etiam utrum in furno, an testa coquamus. Prior panis dicitur ἰπνίτης, quod furnarium Cornarius vertit. Alter vocatur κλιβανίτης; licet a nonnullis contra traditum sit. Utriusque coctură meminit Galenus in primo de Alimentis: ubi ἰπνίτας postponit κλιβανίταις, quia ob immoderatum furni calorem, non æque interius, ac exterius coquantur. Pluraque de eo Mercurialis lib. I Var. Lect. cap. XII.

Nunc videamus, quæ coctionem sequuntur. Recens furno extractus, eoque calidus etiamnum, naribus admotus, exhalatione prodest infirmis: ut vel exemplo Democriti constat, qui hoc solo vitam triduo sustentavit, donec nempe soror à Cereris sacris redisset: ut est apud Laërtium in Philosophi hujus vita. Calidos recentes plus nutrire frigidis & veteribus, etiam Athenæi medici judicium est apud Oribasium Sardianum lib. I Collectan. cap. IX: idem Simeon Sethi. Sed talis panis comestus tardè descendit è stomacho, etiam recens in exhalatione corpus inflat, & distendit, ac viscido humore obstruit, sitim quoque gignit. Testis Hippocrates lib. 2, de ratione victus. Et tamen pejor hoc, biduo jam reservatus, præsertim mucidus, & vetustate induratus. Pridianus melior, sed optimus ille, qui recens planè; ut Simeon Sethi tradit: sic tamen ut omnino refrixerit, quomodo Simeonis sententia restringi debet.

De tritico hactenus: In quibus & aliquid de zea, & hordeo dictum. Sed de hordeo illud addendum, etsi apud Athenienses antiquissimum in cibis hordeum fuerit, teste Plinio lib. XVIII, cap. VII: apud Romanos tamen vitam damnasse, & quadrupedum tradidisse refectibus: vel pro pœna fuisse militari, ut pro tritico hordeum daretur: quod primus M. Marcellus fecit militibus ad Cannas ab Annibale devictis: Livio teste lib. XXVII. Ac Augustus similiter, ut Suetonius in ejus vita ait cap. XXIV, *cohortes siqua cessissent loco, decimatas hordeo pavit.* Imò & ab Antonio idem factum, cum legiones ejus Parthis cessissent: Dionis de eo verba sunt lib. XLIX: κριθὰς αὐτοῖς ἀντὶ σίτου ἔδωκε καὶ ἐδεκάτωσέ τινας, *hordeum pro tritico dedit, & decimavit aliquos.* Etiam sagina fuit gladiatorum: qui inde *hordearii*, Plinio teste *a*, nuncupati. De ptisana ex hordeo in medicamentis postea dicetur.

a Lib. 18. cap. 8.
b Lib. 2. cap. 9.
c Comedo.
d Ipsum atque merum triticum.
a Lib. 18. cap. 7.

Præ-

Præter hæc & alia sunt frumenti genera. Ut olyra, sicut Græci vocant, quæ Latinis *arinca*, teste Plinio lib. XVIII, cap. X. Nec Plinius modo frumentis annumeravit sed etiam ante eum Celsus, Galenus tamen mavult ad legumina referre. Panes inde dulcissimos, ac præstantissimos fieri post triticeos, testis Plinius, nec non Galenus de facult. alim. Minus etiam zea nutrire, Dioscorides docet.

Item τύφη, quæ vulgo typha Cerealis, ut distinguatur à palustris arundineti typha. Germanis est *Welsch weitzen*, Belgis *Roomsche terwe*. Mnesitheus putabat idem esse typham, & olyram. Quod vicina esse arguit. Differunt interim: unde hac parte Mnesitheum erroris arguit Galenus. Qui & censet, typhinos panes proximæ esse bonitatis post olyrinos. Vide eum de aliment. facult.

Zeopyron, ut compositio arguit medio est loco inter zeam, & πυρὸν sive triticum. Ac Hieno Tragus ait, culmo & spica simile esse zeæ; tritico autem simile grano glumis explicato: unde Rembertus Dodoneus *a* censet idem esse ac Germanorum *Kernsamen*. Natura ejus media est inter triticum, & Zeam, quemadmodum ait Galenus de aliment. facultat.

a In Frugum hist. cap 6.

Thracum & Macedonum *briza* Dodonæo in Historia frugum cap. VII, videtur esse quod Germanis *Dinckelkorn* Nempe à Thracibus acceperint Germani: haut secus ac ab iis multa habent vocabula, quod ostendimus præfat. in librum de Vitiis sermonis. Panis ex eo est gravis, & ater, atque, ut Mnesitheus scripsit, substantiæ membrosæ.

Secale uni veterum Plinio memoratur libro XVIII, capite XVI. Belgis est *rogge*. Per omnia enim *rogga* nostræ respondet, quæ Plinius scribit. Verba apponam: *Rarum dictu esse aliquid, cui prosit negligentia. Id autem quod secale, atque farrago appellatur, occari tantum desiderat. Secale Taurini sub Alpibus Asiam vocant; deterrimum* b, *& tantum ad arcendam famem utile, fæcunda, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur huic far, ut mitiget amaritudinem ejus, & tamen sic quoque ingratissimum ventri est.* Hodieque ex secali, & tritico panem miscellum habent Belgarum multi, quem *mistelluyn* vocant, ut Galli *mistel*. Panis secalinus difficulter quidem concoquitur; imprimis expers furfurum: αὐτόπυρος autem licet noxius iis, qui imbecilli sunt stomacho, illis tamen, quibus stomachus est calidus & robustus, ut qui non in otio degunt, sed corpus perpetuo laboribus exercent, alimentum præbet firmum ac solidum. Aliter Latinis dicitur farrago, qui pro farragine jumentis daretur. Proprie enim farrago aliud; ut constat ex Varrone, Plinio, Festo. Græce γεῦσις à γεύω, *edo*. Hispanis secale dicitur *centeño*. Imò jam Isidori ætate sic dicebatur: ut videre est ex Isidoro lib.... Originum cap.... *Centenum*, inquit, *appellatum eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis renascantur.* Et etymon hoc confirmant hæc Plinii verba, proximè post verba superiùs memorata: *Nascitur qualicunque solo cum centesimo grano, ipsumque pro lætamine est.*

b Sic vet. cod. approbante etiam Dodonæo in frugum hist. cap. 8. In aliis est deterrimum.

Oriza, quæ Germanis *rijs*, ex Hispaniis nobis pista ac purgata advehitur. Ptisana inde Belgis cum lacte cocta, non boni minus alimenti, quam palato grata.

Panicum ita dictum à paniculis sive loculis, quibus semen continetur, Germanis *Heidelphennig*, Belgis *panickoren*. In panes coqui, sed exigui esse alimenti, legas apud Dioscoridem, Galenum, Plinium.

Avena, Græcis est βρόμος, Belgis *haver*. Aliquando & ex ea panis fit, sed nonnisi publica fames sic suadeat. Alioqui jumentorum est potiùs, quàm hominis cibus.

Tragotrophum à Dodonæo in Frugum Historia cap. XV vocatur, quod Belgis *boekweyd*, voce conflata ex *bok*, τράγος, & *weyd*, pabulum. Quomodo veteres dixerint, satis est obscurum. Panificia quædam, ac pultes inde conficiunt. Verum non multum nutriunt.

Oriza, ob vim adstringendi, alvum sistit: ut est apud Galen. de aliment. Facult. & de Facult. Simplicium, item Dioscoridem, ac Psellum.

Hordeum, quod Græcis κριθή, Belgis & Germanis *gerste*, sive panem, sive ptisanam, sive polentam inde feceris, refrigerandi vim habet: ut est apud Galenum lib. de facult. aliment. Parum habeat alimenti, imprimis si non utare hordeo candido puroque. Interim corpus calefacit, & pro præparandi modo, vel humectat, vel exsiccat.

Milium Græcis est κέγχρος, Germanis *hirse*. In panem coactum, minoris est alimenti, quam ex frugibus aliis: ut est apud Dioscoridem, ac Galenum de facult. aliment. & simplic. facult.

Atque hæc sufficiant de frumentis, non panis solum materie, sed etiam pultis, polentæ, & offæ: item placentæ, artolagani, crustuli, & similium deliciarum: quæ à bello sapore, bellariorum nomen sortitæ: Græcis dictæ πέμματα, non, ut vir eruditus *a* in diætetico suo scribit, ἀπὸ τοῦ πέμπειν *b*, quia ad amicos mitterent: sed ἀπὸ τοῦ πέσσειν *c*, restricta generali significatione ad angustiorem; uti & factum in vocabulo τραγημάτων, & τρωγαλίων *d*. Nec enim sola eduntur, quæ apponuntur mensis secundis; gulæ verius irritamenta, stomacho adversa: quippe magna parte difficilis concoctionis: unde scite Varro in Sat. *e Bellaria ea maxime sunt mellita, quæ mellita non sunt.* Πέμμασι *f enim cum* πέψει *g societas infida.*

a Lud. N.
b Mittere.
c Coquere.
d Τρώγειν & τρώγειν, edere.
e Sat. Nescis quid serus vehat Hesperus
f Bellariis.
g Concoctione.

Cap. XI.

De leguminibus: ubi faba maximus honos. Ejus farina, lomentum; unde sic dictum. Faba in cibis mortualibus. Faba in somniis. Fabarum siliqua gratissimo pabulo pecori. An lenticula esus, lenitatem & animi gaudium inducat, ubi simul de lepore & lepôre. Lenticula usus in cibis funebribus. etiam Judæis cibus luctus fuit & unde. Pisorum usus maximus in jusculis. De cicere, & cicercula quorum hæc lustralis, & quibus. De ervo, & ervilia qua cibus hominum. Phaseoli. Lupini. Elegans simile de lupinis aquâ perfusis dulcescentibus. Leguminum facultates, & alimonia qua qualis. puteana ne coquantur & quare.

A Frumentis venio ad legumina, alterum frugum genus, ut supra dictum.

Ex his, ut Plinius ait libro... cap. XII, *faba maximus honos: quippe ex qua tentatus etiam sit panis. Lomentum appellatur farina ejus.* In onomastico est, *Lomentum*, σμῆγμα ἀλεύρου. Id fuerit faba fresa, ac comminuta. At conchis Juvenali, & Martiali faba quæ integra, cum siliquis, apponeretur, à conchæ figura sic dicta. In glossis Philoxeni *lomenta* exponuntur σμήγματα. In Cyrilli glossis, Σμῆγμα, *lomentum*. Σμηγματοπώλης, *lomentarius*. Σμήκτης *pumicator*. Σμήχω, *lomento*. Cum igitur σμήχειν sit *lotione abstergere, purgare*; ut in proverbio. σμήχειν Αἰθίοπα· lomentum quoque quia ad lavandum, eo & abstergendum uterentur, nomen habeat à lotu, ut à motu momentum, à fotu fomentum. Nec origo alia, cum accipitur pro coloris genere, quod fieret è cæruleo, ac lavando terendoque perficeretur: sicut est apud Plinium lib. 11. Fabæ in cibis mortualibus, sive cibis feralibus usus: ut docet Festus præeunte huic Plinio, illi autem Varrone. Verba eorum inferius forsan adducemus. Potest autem & videri Kirchmannus in Tr. de Funeribus p. 591. 592.

De fabæ usu sic Plin. lib. XVIII, cap. XII: *Faba multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipue homini. Frumento etiam miscetur, & maxime panico solida, ac delicatius fracta.* Et postea: *Aqua marina, aliave salsâ, non percoquitur. Siliqua, caulesque gratissimo sunt pabulo pecori.*

Fabæ interim somnia gignunt molesta: eoque iis abstinebant, qui ex somnio vellent divinare. Diximus de eo lib. III, cap. XXXV. Subjicit deinde Plinius, de lente, piso, cicere, cicercula, ervo, phaseolis, & lupino. Dicam de singulis ordine. Magna lenticulæ vis sit, si vere de ea Plinius lib. XVIII, cap. 12: *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus eâ.* Quod non puto aliunde provenisse quàm quia, magna est similitudo si voces spectes, inter *lentes*, & *lentos*, hoc est lenes, & non facile irascentes. Nempe ut simile sit illi, quod eum, qui lepores ederet, dixere lepôres amare, & ob eos formosiorem videri aliquot diebus. Sanè neutro aliquid subest veri. Nam & leporina caro & lenticulæ cibus, gignunt atram bilem, ac succum crassum. Sed quo minùs huic de lente conjecturæ acquiescam, facit quòd Florentinus in Geoponicis Constantini, lentem Ægyptiam lib. II scribat, afferre animi lætitiam. Quare fortasse hoc ab exteris acceptum sit. Sane Romanis lenticula in cibis erat funebribus: unde Crassi exercitus mali hoc ominis judicavit, quòd sibi in defectu annonæ lentes essent datæ: ut traditum Plutarcho in vita Crassi, & Appiano in bello Parthico. Mirum verò etiam Judæos hoc cibo usos in luctum. Hieronymus ad Paullam de obitu Blesillæ: *Flentes usque hodie Judæi nudis pedibus in cinere volutati, sacco induti, ex superstitione Pharisæorum primus cibum lentis accipiunt, signantes quasi quo edulio primogenituram perdiderint.*

Sequitur apud Plinium de pisis, quorum usus in jusculis maximus esse solet. Galeno dicitur πισὸς, fortasse ἀπὸ τῆς πίσσεσθαι quod Eustathius putavit. Sed Phavorinus nomen ex eo putabat, quia magna eorum copia foret prope Elidis Pisam.

Cicer Græcum nomen non est: etsi id putavit Isidorus lib. XVII Orig. cap. IV. At Græce dicitur ἐρέβινθος. Genera ejus duo, arietinum, & columbinum, sive Venereum: ut videre ex Plinio lib. XVIII, cap. XII, & Galeno lib. I de Aliment. facult. cap. XXIX.

Cicercula, Græcis λάθυρος. Sic saltem λαθύρου vocem reddit Gaza.

Ervum Græcis ὄροβος. Tralliani dixere καθαρτῆρα, quasi dicas, lustrale: ac utebantur ad expiationes, & piacularia: cujus caussam memorat Plutarchus in Quæstionibus Græcis. Aliud verò *ervum*, aliud *ervilia*. Ervum, ut dixi, ὄροβος, estque jumentorum cibus: ervilia, ὦχρος, cibus hominum: Belgis *erweten*. Falli censeo Manardum lib. I, epist. I; quando Plinii *erviliam dolichum* censet. Quid verò *dolichi* sint, mox dicam.

Phaseolus est à Græcis. Nam φασίολος est apud Dioscoridem, & Pollucem. Nomen videtur à figura phaseli, navis oblongæ. Aliter & δόλιχος nuncupatur. Parvo fuisse in pretio arguit, quod *vilem phaselum* dixerit Maro. Belgæ vocant *roomsche boontjens*.

Lupinos idem poëta tristes vocat: quia amarore suo tristitiam conciliant vultui. Itaque nomen deducunt ἀπὸ τῆς λύπης. Sed Græcis quidem recentioribus λούπινος, & λουπινάριον vocatur: veteribus autem θέρμος: fortasse autem à θερμὸς calidus, sive quia calidæ sint naturæ, ut indicio est amaror, sive quia aqua calida macerentur, ut exuant amarorem. Ideo Zeno, Stoicæ sectæ conditor, rogatus, ut Diogenes ait, cur cum austerior foret, in conviviis tamen esset hilarior, respondit, καὶ οἱ θέρμοι πικροὶ ὄντες, βρεχόμενοι γλυκαίνονται. *Etiam lupini, qui sunt amari, aquâ perfusi, dulcescunt.* Sunt vero lupini communis cibus hominum, & animalibus ungulas habentibus.

Singulorum leguminum in alimonia virtutem nôsse si voles Galenum adi lib. I de alimentorum facultatibus. Universe solùm hoc dixero, fabas, pisa, lentes, phaseolos, & similia, carne quidem subducere ventrem, cortice autem adstringere. Præterea ut Hippocrates ait lib. IV de Rat. victus, sunt φυσώδη, hoc est, flatulenta eoque tormina excitant, dum purgans facultas vult excernere; adstringens autem retinere. Salubriora igitur sunt dempto cortice: præsertim ubi is durior; ut fabis, & nigris ciceribus. Difficulter etiam concoquuntur, succi sunt non multùm nutrientis, crassum gignunt humorem, quo in nervos crurum subsidente, magna eorum subit imbecillitas. Interim quædam vitia corrigi possunt: ut si cum pane triticeo, ac jure vervecino comedantur: præsertim si pipere, aliisque aromatis condiantur. Hæc enim & crassum humorem attenuant, & flatus discutiunt. Istoc vero ad coquos pertinet, legumina facile coqui aquâ fontanâ, aut fluviali: at puteali reddi duriora, nec percoqui posse.

Cap. XII.

De oleribus, aliisque herbis. Quæ materfamilias nequam. Laudatur jus olerum, non ipsa substantia. Nestoris ancilla quid Domino apponat. Terrestris cœna, sine sanguine. Trucidantur sæpe cepa, porri, quibus. Commendatur malva, & asphodelus. Roma brassica esu effloruit. Cyma in deliciis. Asparagorum nutrimentum. Corruda quid. Lupuli qualitas. Romulus rapis vivit. assa minus inflant. Causa contumaciæ radicum in concoquendo. Raphani dignitas. An beta præstent brassicæ. Atriplex accusata. Pastinaca qualis. Siser a Germania à Tiberio nobilitata. Alium edit Mecænas Horatio deprecante. Nero sectile porrum comedit, cur. Boletus fungus princeps; sed Principis morte infamis, qui hoc. Lactuca honos. Intybum, cichorium quid, quotuplex. Spinachia veteribus incognita. Lapathus facile parabilis. Laus ceparum. Carduus à Siculis. Apium in cœnis feralibus. Sinapi virtutes. Melopeponum occasio & ætas. Cucurbita in bundis. Quæ herbæ quibus sui partibus delectent. In herbis veterum frugalitas. Lex sumptuaria Cæsaris. fraus legis. Herba herbas condiunt. Etiam saccharum herba donum est.

SEquuntur olera, sive herbæ hortenses, unde pauperi etiam licebat mensam onerare epulis inemtis. Nec tamen horti erat viris cura: quomodo, ut Plinius ait, *sic statim faciebant judicium, nequam esse in domo matremfamilias (etenim hæc cura feminæ dicebatur) ubi indiligens esset hortus.*

Quæ Græcis λάχανα, hæc Latinis vocabantur *olera* ab *oleo* pro *cresco*; unde *indoles*, *suboles*, *adolescens*, & alia. Galeni lib. de aliment. facult. sententia est, parum nutrire, succum pravum gignere, multa etiam stomacho nocere. Atque idem Diphilo visum, apud Athenæum lib. II. Nempe non tam alimento inserviunt, quàm medicamento: nti ad refrigerandum, humectandum, vel aliter corpus ad temperiem reducendum. Atque hoc movit Salernitanos, ut laudarent jus olerum, sed substantiam olerum improbarent. Veterum tamen tum Græcorum tum Romanorum ea frugalitas fuit, ut olera potissimùm iis cibus forent. Itaque apud Homerum Iliad. Λ. Hecamedas, ancilla Nestoris, nihil aliud domino suo apponit, quàm cepe, mel, & farinam. Cœnam, quæ nisi terræ natum haberet, terrestrem dixere. Plautus Capt. act. I, sc. II:

> HEB. *Terrestris cœna est.* PAR. *Sus terrestris bestia est.*
>
> HEB. *Multis oleribus.* PAR. *Curato ægrotos domi.*

Non ignorabat parasitus, quæ foret cœna terrestris. Sed ignorare simulabat, donec explicatius diceret senex, se ad multa cum olera invitare. Tum ille petit, ut hunc cibum ægrotis servaret. Nempe carnem aprugnam, petasonem, & similia, vel pisces, avesque, maluisset. Quod Plautus *terrestrem cœnam*, id vero cœnam sine *sanguine* dixit Diphilus apud Athenæum lib. VI. Sed quod Taubmannus ait similiter imitatione Græcâ Horatium loqui. Decepere eum, quæ ad Horatium annotavit Lambinus lib. I, epist. XII. ubi poëta loqui-

tur

tur de porro, vel cepa trucidanda: puta ad morem eorum qui tenuiter vivunt, & sine apparatu, quales pro piscibus edunt porrum, aut cepe. Græcis antiquis pro his erant malva, & asphodelus. Unde Hesiodus ἐν Ἔργοις·

Νήπιοι οὐδ᾽ ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἥμισυ παντὸς,
Οὐδ᾽ ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ᾽ ὄνειαρ.
Stulti neque sciunt, quanto plus dimidium sit toto.
Neque quam magnum in malva, & asphodelo bonum.

Asphodelum, ut Plinius ait lib. XXI, cap. XVII vocant *albucum*, & *hastulam regiam*. Ejus radix hoc est bulbus, edulis est. Quò respexit Hesiodus. Ad malvarum commendationem pertinet, quod eas salubres vocat Horat. Epod. Od. II. Et Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. II, ait esse εὔχυλον, sive boni succi.

Brassica pro olere ponitur κατ᾽ ἐξοχὴν a, ut piscis pro lupo. Scaliger ad Varr. p. 19. Si audimus Varronem sic dicebatur quasi præseca; quia nempe ex scapo minutatim præsecetur. Sed verius dicitur quasi πρασιαὶ, à πρασιά, hoc est, horti area, ubi præcipue serebatur. Quanto in pretio fuerit apud Romanos, arguit, quod Porcius Cato scripserit Romam sexcentis annis brassicæ medicamento usam, ac familiam suam à lue pestilenti fuisse immunem. Sed facile iis accessero, qui hanc laudem non tam brassicæ assignant, quam temporum eorum frugalitati. Græcis brassica κράμβη, cujus ἔτυμον afferam in oculorum medicamentis. Etiam ab Atheniensibus ῥάφανον dictam, testis est Aristoteles lib. V Histor. Animal. & Jul. Pollux lib. I Onomastici. Latinis aliter dicitur *caulis*, vel *colis*; unde Belgicum *cool*. Propriè quidem caulis est brassicæ scapus sive thyrsus: sed κατὰ συνεκδοχὴν pro ipsa sumitur brassica: quomodo & usus Horatius lib. II, sat. IV, ubi sic Catium Epicureum inducit loquentem:

Cole suburbano qui siccis crevit in agris
Dulcior. irriguo nihil est dilutius horto.

Sententia est, colem eum, qui in siccis crevit agris, esse dulciorem suburbano: eò quòd suburbani soli vitio, quod crebro irrigatur, multum deperdat nativi saporis. Nempe non sic ex animi sui sententia scripsit Horatius, sed ut Catium rideret. Nam brassica solo gaudet frigido, & humido; ut Columella ait lib. XI, cap. III. Ac in hanc mentem etiam quædam Palladius.

Ad brassicas etiam pertinent cymæ, sive cymata, sic dicta quasi κυήματα, hoc est, novelli partus. Sunt enim tenues scaporum coliculi, stirpe ipsa ut delicatiores, sic salubriores. Columella lib. X: *Frigoribus caules, & veris cymata mittit.*

Inde eodem libro *cymosam stirpem* vocat, quæ multas haberet cymas. Romanis fuisse in deliciis, indicat Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Transfertur* (brassica) *cùm quinque foliorum est. Cymas a prima sectione præstat proximo vere. Hic est quidam ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii luxuriâ, & per eum Druso Cæsari fastiditus, non sine castigatione Tiberii patris.* Subjungit deinde: *Post cymam ex eadem brassica contingunt æstivi autumnalesque cauliculi, mox hiberni, iterumque cymæ, nullo æque genere multifero, donec sua fertilitate consumatur.* Quod vero Plinius ait cymas a prima sectione præstari, satis convenit vocabulo *prototomi*, quo usus Martialis lib. X, epig. XLVIII:

Et faba fabrorum prototomique rudes.

Sic πρωτότομος καυλὸς, apud Galenum. Sed naturâ vox latiùs patet, cum similiter πρωτοτόμων ἀμπέλων b dixit Theophrastus in Hist. Plantar. lib. IV, cap. XVI. Attici veteres pro cymis etiam ὄρμενα dicunt: ut ex secundo Athenæi cognoscimus. Etiam ἀσπάραγος vocatur: & ut videtur, valde κυρίως, ut nomen sit ab α στερητ. & σπείρω c, quia non è semine nascatur, sed è scapo brassicæ. Latius autem extensa significatio, cum etiam de oxymyrsine sive rusco, oxacanthe, quæ vulgo berberis, chamædaphne item usurpetur a Galeno in secundo de Alimentorum Facultatibus.

Imò plurimum asparagus non pro cymis sumitur, sed pro planta peculiari, & optimi saporis, & salubri. Est ea vel sylvestris, vel altilis. Sylvestris asparagus aliter montanus, ut Juvenali Satyr. XI, est *corruda*, Græcis ὄρμενος, & μυάκανθος, & aliis nominibus vocatur, ut est apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Ac ὄρμενος quidem pro ὁρμώμενος, hoc est ὁρμώμενος: quia vi spiritus magno cum impetu erumpit è terra: Ex corrudis verò fiunt asparagi altiles; de quo sic Plinius libri ejusdem cap. IV: *Sylvestres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret passim: ecce altiles spectantur asparagi, & Ravenna ternos libras rependit.* Hinc Cato cap. VI. *Ibi corrudam serito, unde asparagi fiant.* Ravennates asparagi, de quibus Plinium audivimus, hodieque ob magnitudinem commendantur, ut & Veronenses. Martialis quoque in Xeniis epigr. XXI, confert sativos Ravennatium, & incultos sive sylvestres. Leviter coqui sufficit, ne coctione multa diffluant, ac saporem deperdant: unde proverbiale illud Augusti Cæs. apud Tranquillum, *Velocius quam asparagi coquantur.* Parum alimenti præbere, est sententia Galeni lib. II de Alimentorum facult. A quo nimium quantum abit Simeon Sethi: nam olerum omnium ait maxime nutrire, & quodammodo mediæ esse naturæ inter olera, & carnes.

Lupus salictarius, ut Plinius ait, *inter oblectamenta magis, quam cibos recipiendus.* Apud Belgas tamen ejus cauliculis cum aceto ac oleo utimur haut secus ac asparago. Cum verò duplex sit: sylvestris, qui locis crescit incultis, ac circa vepreta: & sativus, qui pingui solo, & culturâ diligenti, lætius provenit, posterioris hujus generis magnus est usus Belgis in cervisia condienda: magnus inde etiam rusticis est quæstus. Officinæ pro *lupo*, [illegible] maluere *lupulum* dicere, voce veteribus ignotâ. Salictarium veteres appellarunt, quia repat in vepreta, & salicta.

Vocabulum raporum est à Græcis: nempe à ῥάπυς, quo Speusippum, & Glaucum, fuisse usos, ex Athenæi nono cognoscimus. Nec aliunde est Græcum ῥαφανίς. At quod doctissimus Varro *rapa* sic vocari ait, quasi *ruapa*, quia *ruerunt* è terra, id nisi tanti scriptoris habenda ratio, dignum foret excipi omnium cachinnis. Sed Varro in ἐτυμολογίαις a crebrò non est Varro. Nam quidvis comminisci solet ne videantur Romani linguam penè omnem debere Græcis; ut ex *patres*, *agri*, & similibus vocabulis, cuivis perspicuum est.

Rapa ridiculè commendat Martial. lib. XIII, epigr. XVI, ubi fingit Romulum, sicut in terris solet, ita etiam rapis vesci in cœlis. Interim hoc veterum Romanorum frugalitatem ostendit. Uti & exemplum Marci Curii Dentati: quem Samnitium legati repperere rapa torrentem in foco: ac quod iis contentus foret, aurum recusantem; quod legati offerebant: ut est apud Ciceronem, Plinium, Plutarchum. Hæc erat antea illorum simplicitas, ante primum bellum Punicum. Contigit enim istoc anno Urbis CCCC LXIV: hoc ipso Curio, & P. Cornelio Rufino coss. Porrò veteres inprimis assis gaudebant rapis, quia facilius concoquuntur, & minus inflant: ut est apud Athenæum. Ex elixis melioris saporis ac succi sunt, quæ cum carne pingui percocta. Nec radicum aliæ, iis in facultate nutriendi præferri merentur. Quod & è dulci sapore cognoscitur. Nam dulcia magis alunt iis, quæ amarore linguam contrahunt. Interim hoc habent incommodi, quod carnem gignant laxam fluxamque, quod item sint flatulenta: ut constat versiculis Scholæ Salernitanæ, atque aliis, quæ ob inelegantiam non merentur apponi. Quod si ea sit stomachi imbecillitas, ut non satis concoquantur, succum gignunt crassum, & melancholicum. Quod minus mirandum, cùm hæc omnium sit radicum natura: ut non de nihilo sit, quod Mnesitheus ajebat è partibus plantarum deteriores esse radices: nempe ob succum qualem diximus, & in concoquendo contumaciam. Proveniunt hæc inde, quòd radices terra lateant, nec ventilentur, aut transpirent, aëris, ac luminis solaris expertes. Ac hujusmodi cum radicum soleat esse natura, non obscura est ratio,

a Per excellentiam.

b Vitem prototomon. sive primo putatam.

c Seminario.

a Originibus.

tio, cur in radicibus videantur rapa eò primas mereri, quod bene nutriant: ut etiam proditum à Paulo Ægineta lib. I de Re Medica cap. LXXVI, & Simeone Sethi, ut cæteros mittam. Nec tamen æqualis omnium raporum natura. alia enim γογγυλίδος a, alia βουνιάδος b: quorum prius genus *rapum*, alterum *napum* vocat Dioscorides lib. II, cap. CXXXVI. Ac censet βουνιάδα parum alimenti præbere. Diphilus tamen Siphnius apud Athenæum lib. IX, ait napum esse dulciorem, magis alere, & faciliùs concoqui. γογγυλίδα verò extenuare, acrem esse, & ægre concoqui. Præterea magnum est raporum naporumque discrimen pro solo natali. Itaque Plinius principatum dat rapis Nursinis, & Amiternis: eaque & celebrat Columella in X.

Quæque Amiternus defertur Bunias arvis.

Græcorum aliqui Magnesia commendarunt, ut Crates: alii Thebana, ut Athenæus: Mantinica, ut Clemens Alexandrinus. Sed apud eum lib. II Pædag. perperam Gentianus Hervetus γογγύλην μαντινικὴν, vertit *bolum Mantinicam.* Ac retinuit eruditus castigator. *Mantinicum rapum* verti oportuisse, jam aliis observatum c.

Raphanus quanto in honore sit habitus apud Græcos, arguit hoc Plinii lib. XIX, cap. V: *Atque, ut est Græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum è plumbo.* Subjungit, quanto aliter sapuerit Curius dentatus, qui rapis imprimis delectatus est; ut supra diximus. Addit, ut interim *Moschion Græcus unum scripserit de raphano volumen.* Hunc ait, *Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur.* Nempe ob egregiam calefaciendi, & extenuandi vim. Dioscorides ait, à cibo conferre, quia concoctionem juvent: sed si antea sumantur, cibum in stomacho suspendere. Aliter verò Galenus lib. II de Aliment. Facult. ubi tradit, utcumque hoc referatur à medicis, & idiotis, qui testari illud experientiam tradunt; omnibus tamen, qui consilio obsecuti, nocuisse. Illiberale etiam aliquid habet usus raphani ob crebros ructus quos gignit, &, pro stomachi ratione, etiam fœtidos. Sed si cum olivis drupis comedatur, & rarior is ructus, & minus odore ingratus.

Betam quoque, ex quo luxus Romæ obtinuit, fuisse plebejis in cibis, arguit Martialis illud lib. XIII, distich. XIII:

—— Fatuæ fabrorum prandia betæ.

Sed cùm beta vel candida sit, vel nigra; nigra est εὐχυλοτέρα, sive *melioris succi.* Brassicam interim bonitate præstare, apud Actuarium legas lib. II de spiritus animal. nutrit. cap. VI. At contra, Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. IX, censet betam meliotis esse succi, magis etiam alere brassicâ. Quomodo præparari beta debeat, docet Apicius lib. III, cap. IX. Apud Belgas præter duo betæ genera, quæ dixi, etiam tertium est rubrum, sed quodammodo nigricans. Quo tempore hiberno utuntur cum olere & aceto: grati quidem saporis crassioris succi, ac flatus ciens.

Atriplex, Græcè ἀτράφαξις, imò fortasse & χρυσολάχανον d, à luteo colore ita nuncupatum: etsi non ignorem, Plinium pro diversis habere herbis Belgis *milde.* In jusculis obtinet: ac vim habet humectandi, ac refrigerandi: sed ἄποιον e verè, & insipidum, nisi cum oleo, & aceto, vel aliis assumas: ut apud Galenum legas. Atqui stomacho etiam nocet, ac parum nutrit. Imò ut Plinius tradit lib. XX, cap XX: *Atriplex & sylvestre est, accusatum à Pythagora, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, & pallorem, coqueretur difficillimè, ac ne in hortis quidem id juxta nasci quicquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius, & Diocles, plurimos ex eo gigni morbos, nec nisi mutatâ sæpius aquâ coquendum: stomacho contrarium esse, lentigines & papulas gignere.*

Pastinaca, Græcè est σταφυλῖνος, quomodo & vocat Columella lib. X:

—— Mollemque sinum staphylinus inumbrat.

Videtur Simeonis Sethi ætate δαῦκον dicta. Est verò pastinaca, vel erratica, vel sativa: illa medicamentis melior, hæc alimoniæ: suaviorque ac salubrior, si cum carnibus decoquatur, ut apud Belgas obtinet. Minus tamen rapis nutriunt, ut ait Galenus. Diocles in nono Athenæi tradit caroton etiam esse genus pastinacæ magnæ, ac sativæ, esseque succi melioris, magis etiam calefacere, quam sylvestrem. Ubi non aliam videtur signare, quam hodie caroti nomine nuncupatam, pastinacam scilicet sativam.

Siser, Græcis σίσαρον, hodie inter radices, ob saporis suavitatem, a qua & Belgis sacchariæ radiculæ vocantur, facile primas ferunt. Commendant quoque Dioscorides, & Cornelius Celsus. Quantopere placuerint Tiberio Cæsari, docet his verbis Plinius lib. XIX, cap. V: *Siser Tiberius Princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis à Germania. Gelduba appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet, frigidis locis convenire.* Mirum verò quod subjungit: *Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relictâ, quæ mulso in cibis temperata etiam in gratiam vertitur.* Sanè hodie amaror omnis abest. Num igitur Siseres differunt à nostris radiculis saccharinis? an cultura, & longo spatio tandem exuêre amaritiem?

Prodest allium agricolis, ac messoribus; ut liquet ex Virgilii Alexi, & Horatii lib. Epod. od. V. Item usus est nautis, ac remigibus; de quo Plauti locum mox apponam. Ad hæc conducit, bajulis, ac cunctis, qui vehementes corporis labores sustinent. Cujus ratio est, quod his magno corporis calore est opus, & allium calore suo calorem augeat corporis nativum. Ac ob eundem calorem Thracibus, Gallis, atque aliis, qui in frigidis habitant plagis, conducibile esse, judicium est Galeni. De allio Plin. lib. XX, cap. VI. *Magna illi vires, magna utilitates contra aquarum & locorum mutationes.* Est & allii genus, quod Ulpicum dixere. De quo Columella lib. XI, cap. III: *Ulpicum, quod quidam allium Punicum vocant, Græci autem ἀφροσκόροδον a appellant, longe majoris est incrementi, quam allium.* Plautus Pœnulo act. V, sc. V:

—— Tum autem plenior
Alli, Ulpicique, quam Romani remiges.

Biliosis non convenit, unde Horatius usque adeò detestatur lib. Epodon, od. V. Imò in omnibus habet pœne aliquid illiberale ob halitum quem spirat. Unde ibidem Horatius orat Mecænatem, ut, si allium concupiverit, puella ejus osculo opponat manum, inque sponda cubet extrema.

Porrum cum allio, & cepis, convenit naturâ. Nam itidem calefacit, attenuat, exsiccat. Habet aliquid pravi succi; sed pravitatem eam exuit si coquatur, dulciusque quoque fit, & minùs inflat. Est verò duplex, κεφαλωτὸν sive capitatum, quod γογγυλίδα Diphilus apud Athenæum appellat: & sectile, ut Columella vocat: cui nomen dedit Cæsar Nero. Vocis enim causâ, certis cujusque mensis diebus, eo vesci solebat, ac solo quidem, nec pane addito: teste Plinio lib. XIX, cap. VI. Interim & hoc minori in gratia est, tum quod visum, si comedas largius, hebetet; tum quòd somnia inducat turbulenta, & gravem spiret odorem, cujus ergo Tarentinum porrum Martialis culpat lib. XIII. Ep. XIIX.

Fila Tarentini graviter redolentia porri
Edisti quoties, oscula clausa dato.

Succedant tubera. Illa nascuntur imprimis vere, vel autumno; sed maximè post tonitrua. De vere est apud Juvenalem sat. V: de auctumno apud Plinium lib. XX, cap. III. Quod verò post tonitrua potissimùm crescant, non tam est à tonitru, quàm ab aquâ fulguritâ, quæ genitalis, ac vivifica: ut pluribus dictum operis hujus lib. III, cap. VII.

Post tubera sunt fungi in quibus primus locus boletis datur ab Ægineta. Proximum à tuberibus locum iis dat Martialis in Xeniis, Epigrammate..

a Rotunda. b Montani.

c Renato Moreau animadversionibus in Scholæ Salernitanæ cap. 24.

d Aureum olus.

e Sine qualitate.

a Afrum allium.

Rum-

Rumpimus altricem tenero de cortice terram
Tubera. Boletis poma secunda sumus.

Ubi *poma* vocat diminutivâ tralatione. Vibores fungos à boletis distinguit quoque Juvenalis sat. v:

Vilibus ancipites fungi ponentur amicis,
Boletus Domino.

Ferventes comedi solent. Hinc Seneca lib. iv Naturalium Quæst. *Quemadmodum nihil illis satis frigidum, sic nihil satis calidum: sed ardentes boletos, & raptim condimento suo mersatos, demittuntur fumantes, quos restinguant deinde nivatis potionibus.* Quomodo solent præparari docet Apicius lib. vii, cap. xiv *a*. Nihil verò æque eos reddidit infames, quam mors Claudii Cæsaris boleto venenato ab uxore Agrippina interemti, posteaque in Deos relati, unde boletos βρῶμα θεῶν *b* vocabat Nero, Plinius lib. xxii, cap. xxii: *Inter ea, quæ temere manduntur boletos merito posueris, optimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos, veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem a conjuge Agrippina dato; quo facto illa terris venenum, sibique ante omnes, Neronem suum dedit.* Martialis lib. i, epig. xxi:

Boletum, qualem Claudius edit, edas.

Juvenal. sat. v:

Boletus Domino, sed qualem Claudius edit.

Rem dicent Tacitus xii, Annal. & Suetonius in Claudio cap. xliv. Sed quid vulgatissimis insistam?

Lactucæ ad honorem pertinet quod, ut Plinius ait, lib. xix, cap. iv, *in familia Valeria Lactucini quidam vocati, à cura lactucarum.* Græcis hæc herba Θρίδαξ, & θριδακίνη, posterioribus Græcis μαρούλιον, vel μαρούλιον. Demetrius Constantinop. Hieracosophio lib. i, cap. v: Γάλα δὲ ἐκ ἀγρίας θριδακίνης ἀγρίας, ἣν ἀποτέμνουσιν οἱ ἱέρακες ἰατρείας ἕνεκεν· *Lac est lactuca agrestis, quam accipitres morsu resecare, medicinæ ergo.* Usus quoque μαρούλιον voce Dionysius Uticensis vel alius, in Γεωπονικοῖς Constantino Cæsari dicatis lib. xii, cap. 1: ubi & Cornarius interpres *maruli* vocem retinuit. Similiter vocant Hesychius, Suidas, alii. De lactucarum vario genere ita Plinius lib. xix, cap. viii: *Est natura omnibus refrigeratrix, & ideo æstate grata, stomacho fastidium auferunt, cibique appetentiam faciunt.* Ob hanc ὄρεξιν *c* primo apponi mensis cœpit, cum antea in secundis mensis haberet locum. Unde in Moreto:

Grataque nobilium requies lactuca ciborum.

Utrumque ritum tangit Martialis, notissimis versibus. Nunc non minus sic quæri possit:

Claudere cur cœnas lactuca solebat avorum
Dic mihi, cur nostras inchoet illa dapes?

Nempe eo postrema edebatur, ut vi refrigeratrice arceret ebrietatem. Apud Plinium, loco antea dicto, legas, credi etiam sanguinem gignere. Sed sanguis, quem gignit, & paucus est, & parum laudatus: ut à Galeno traditum lib. ii de Aliment. Facult. cap. xl. Puto ob refrigerandi vim factum, ut diceretur νεκρῶν βρῶμα· *mortuorum cibus.* Nec aliunde credo, quod poëtæ tradiderunt in hoc olere potissimum Adonim a Venere sepultum. Vide Athenæum lib. ii.

Intybum, quod veteribus Græcis σέρις, junioribus ut Simeoni Sethi, voce à Romanis accepta, ἴντυβον dicebatur; vel erat sylvestre sive erraticum; vel sativum sive hortense: ut docent Dioscorides lib. ii, & Plinius lib. xx, cap. viii. Hujus verba sunt: *Erraticum* (intybum) *apud nos quidam ambugiam* (ambubejam cum Celso malim) *dixere. In Ægypto cichorium vocant, quod sylvestre sit. Sativum autem, serin, quod est minus, & venosius.* Ac postea: *Seris & ipsa lactucæ simillima, duorum generum est: sylvestris melior: nigra ista, & æstiva: deterior hiberna, & candidior.* Quam hibernam vocat, & candidiorem dicit, vulgo *endiviam* nominamus: item scariolam, à seris quasi seriolam. Hæc obruta terrâ, vel arena fit tenerior, & candorem acquirit: nec minus hieme grata est, quàm æstate lactucæ. Ac sylvestris illa nigra & æstiva, à Marone signatur, cum ait i Georg.

—— Et amaris intyba fibris.

A quo amarore etiam πικρὶς vocatur. Eadem, ut puto est *cicorea* Horatii lib. i, Od. xxxi:

—— Me pascunt olivæ,
Me cicorea, levesque malvæ.

Spinachia nostra videtur veteribus fuisse ignota. Verisimile autem est *spinachiam* dici, à seminis spinis, ac aculeis. Salubrius est quam atriplex.

Lapathus, sive lapathium Græco nomine, idem ac rumex: ut ex Glossis tum Philoxeni, tum Cyrilli, liquet. Inter ἀπαρίνας *a*, & dapes inemtas reponit quoque Horatius lib. Epodôn Od. ii: Item Varro, cùm ait: *Hanc eandem voluptatem tacitulus taxim consequi lapathio, & ptisana possim.* Frugalem lapathi herbam, squillis, ac acipenseri decumano, P. Gallonii, hominis afori, ac vere Epicuri de grege porci, præferebat C. Lælius sapiens: quem C. Lucilius sic loquentem inducit apud Ciceronem lib. ii de Fin.

O lapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cui sis!
In quo Lælius clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros
Lælii præclarè & recte, sophos illeque verè
O Publi, ó gurges Galloni es homo miser, inquit,
Cœnasti in vita nunquam bene, cùm omnia in ista
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Cebæ excitant ὄρεξιν *b*, ut ait Dioscorides lib. ii. Atque addit, & alvum expurgare. Inprimis autem salubriter comeduntur cum piscibus crassi succi: item cum leguminibus, atque aliis flatulentis. Nam crassum crudumque humorem attenuant, flatus etiam discutiunt. Appetitum excitant, & urinam cient. Sed quis omnia commemoret cepiarum bona? cùm integram iis valetudinem Sotion polliceatur, qui singulis diebus cepas teneriores selectas cum melle comederit jejunus: ut est in Dionysii Uticensis sive Cassiani Bassi Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. xii, cap. xxxi. Hoc interim habent incommodi, quod calore & acrimonia sua capiti noceant, ut est apud Dioscoridem, & Simeonem Sethi. Sitim etiam excitant: & comestæ ingratum spirant odorem. Adde quod omnibus, qui naturæ biliosæ, noxiæ sunt, si multum ac sæpe assumantur in cibo: uti & omnibus, qui ventriculo sunt calido, cerebro imbecilli, qualibus facilè perturbant τὸ λογικὸν, sive rationem. Nam & hoc incommodi habere, traditum à Simeone Sethi.

Cinara, sive Carduus, Theophrasti ætate necdum erat Græcis cognita *c*; sed Siculis solùm, quibus κάκτος vocabatur. Hermolai Barbari temporibus, Venetiis unus Italiæ hortus habebat. Nunc in nulla pene non est regione Europæ. Descriptionem ejus elegantem habes apud Columellam in x. Ubi inter alia dicit, potum vini reddere gratiorem: ac Plinius lib. xx, cap. xxiii, radicem ait, potoribus sitim facere. Quanti quæstus fuerit, dicet idem lib. xix, cap. viii: ubi reddere ait sestertia sena millia. Id fuerit .... Horrendum luxum! Stomachum corroborat, Plinio *d* teste, atque odorem commendat oris. Succum interim melancholicum gignit: ut est apud Galenum.

Apium hortense est, quod vulgo parum commodè vocatur petroselinum, cum multum differat ab eo, quod in locis nascitur petrosis, atque Macedonicum vocatur. Crudum, coctumque obtinet in cibis. Apium in cœnis feralibus. Vide Plinii & Arnobii verba apud Kirchmannum de Fun. p. 592.

Sinapi, Græcis σίναπι, sed Atticis, Athenæo teste, νᾶπυ, duplex est, κηπαῖον, hortense, sive sativum, & ἄγριον, sive sylvestre. Utrumque calefacit multum, etiam attenuat, & absterget. Prodest pro condimento carnibus, ac piscibus durioris concoctionis. Biliosis obest: sed pituitosis convenit. Præparari quomodo soleat, Columella, ac Palladius dicent. Pallorem gignit cuminum, si bibatur. Horat. lib. i epist. iii:

—— *Quod*

a Al. 13.
b Deorum cibum.
c Appetitum ciendi facultatem.
a Parabiba.
T. 2. Pigh. pag. 444.
b Edendi desiderium.
c Theophr. Histor. Plant. lib. 6.
d Lib. 20. cap. 23.

——*Quod si*
Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Hinc & Pers. sat. v. Scitum verò, quod Plinius narrat lib. xx, cap. xiv. *Cuminum omnem pallorem bibentibus gignit. Ita certe ferunt Porcii Latronis, clari inter magistros dicendi, adsectatores similitudinem coloris studiis contra li imitatos.* Sanè pallidum fuisse Latronem, testis est familiaris ejus ac carissimus sodalis, M. Seneca præfat. lib. 1, Controvers. *Post cœnam,* inquit, *lucubrabat, nec patiebatur alimenta per somnum, quietemque, æqualiter digeri, sed perturbata & dissipata in caput agebat. Itaque & oculorum aciem confuderat* (al. contuderat) *& colorem mutaverat.* Sententia igitur Plinii est, auditores Porcii Latronis edisse cuminum, ut ejus imitarentur pallorem: haut secus ac Platonis discipuli imitabantur ejus curvitatem; Aristotelis verò, ejus balbutiem teste Plutarcho lib. de Audiendis Poetis.

Cucumeris sive σικύς vocabulo non solùm vulgaris cucumis intelligitur, sed eodem pepo continetur. Unde Plinius lib. xix, cap. v: *Cum* (cucumeres) *magnitudine excessere, pepones vocantur.* Itaque hos σικύας πέπονας vocat Paulus Ægineta lib. 1, cap. xiii. Etiam melopepones eodem comprehenduntur. De quibus sic Plinius ibidem: *Ecce cum maxime nova forma eorum in Campania provenit, mali cotonei effigie: forte primò natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopepona vocant.* Cum Plinius ait ibidem *cucumin mirâ voluptate Tiberio principi expetitum*, melopeponem intelligit: sed nomen istoc Tiberii temporibus necdum erat; quippe demum repertum Vespasiani ætate, sub quo Plinius scribebat. Porrò quæ veteres de peponibus scribunt, meliùs conveniunt melonibus nostris. Unde Julii Alexandrini, Matthioli, aliorumque judicium est, per eorum pepones nostros melones intelligi debere. Vide Ludovicum Nonnium de re cibaria lib. 1, cap. xvi.

Cucurbita, quæ Græcis κολοκύντη, vel κολόκυνθα, à Chrysippo in cibis damnata. Est frigidæ & humidæ naturæ, eoque non aliis convenit, quàm illis, qui temperamento sunt calido, & sicco. Ac sic quoque cum origano coqui conducit. Etiam sacchara conditur ac sic ægris exhibetur, ad exstinguendam sitim. Vetus est proverbium ab Athenæo a allatum ex Epicharmo: Κολοκύνθης ὑγιέστερος b. De quo plura Desiderius. Etiam hinc ludus Senecæ de morte Claudii ab auctore Ἀποκολοκύντωσις inscriptus. Caussam adfert Dio Coccejus lib. lviii.

a Lib 3.
b Cucurbita sanior.

Sed herbarum singulis similiter insistere si velim, longi res negotii sit, nec necessarii; partim quia hæc præcipua fere sunt, quæ ad alimoniam è plantis pertinent, quatenus verò sunt in medicamentis, seorsum inferiùs exponetur: partim etiam, quia tot habemus diligentissimos rei hortensis scriptores, quos exscribere sit actum agere cum nostra, & publica jactura. Quare satis hic erit carpere rerum vestigia.

Sunt verò herbæ sex præcipuè generum. Quædam placent radice, ut rapum, raphanus, pastinaca, allia, cepa: quædam caule & folio; ut lactuca, portulaca, cichorea, rumex, atriplex: quædam tenuioribus scaporum coliculis, quæ cymæ & cymata dicuntur, quasi κυήματα, sive novelli partus, ut fœniculum, anethum: quædam germinibus, ut asparagus, lupulus: quædam floribus, ut rosa, buglossa, quæ vulgo borrago, brassica, crocus: quædam carne ac fructu, ut capparis, cynara, fraga: quæ à Pentaphyllo gigni perperam Plinius putavit lib. xxv, cum producantur ab herba τριφύλλῳ c, non πενταφύλλῳ d.

c Trifolio.
d Quinquefolio.

Quædam verò pluribus delectant. Sic folia betæ fabrorum prandia constituunt, & radices præsertim ejus quam Romanam rubram vocant, pipere, sale, aceto atque oleo conditæ, appetitum excitant, ac saporis sunt gratissimi.

In hujusmodi cibis præcipuè consistebat veterum frugalitas, ut antea diximus. Sed ubi ea virtus desiit, ipsas etiam herbas magno sumtu ac luxu condire cœperunt: præsertim cum lege Cæsaris sumtuariâ modus esset piscibus præfinitus; & aliis obsoniis, exceptis iis quæ è terra nascerentur. Hinc Cicero lib. vii, epist. xxvi ad Gallum: *Lex sumtuaria, quæ videtur* λιτότητα a *attulisse, ea mihi fraudi fuit. Nam dum volunt isti lauti terrâ nata, quæ lege excepta sunt, in honorem adducere, fungos, helvellas, herbas, omnes ita condiunt, ut nihil possit esse suavius. In eas cum incidissem in cœna augurali apud Lentulum, tanta me* διάῤῥοια b *arripuit, ut hodie primum videar cœpisse consistere. Ita ego, qui me ostreis, & murænis facile abstinebam, à beta, & malva, deceptus sum.* Ita videmus, ut herbarum non modo sit usus ad alimoniam; sed etiam abusus ad luxuriem. Nec propterea omnia herbarum condimenta culpamus; sed luxum. Siquidem ea est bonitas Dei, ut etiam ea nobis concederet, quibus plantæ conditæ non palato solùm ac stomacho forent gratiores, sed etiam salubriores. Atque adeo sunt ejusmodi ab ipsis plantis: ut piper, oleum, omphacium, acetum: item rosatum liquor stillatitius; qui & ipse tragematis, & placentis, delicatiorem gratioremque saporem præstat. Quid dicam de sacchâro, sive zuccaro, ut Arabes vocant? Nam & sacchâro in plantis est locus, quando vel è cannis saccharum nascitur, vel ex haoscer, Indica arbore, vel ex herba, quæ Arabibus, & Ægiptiis Tigala dicitur, unde ubi à vermiculo fuerit erosa, mira ratione resudat, atque in grandinis modum concrescit: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitatione clxiv.

a Λιτότητα, tenuitas.
b Diarrhœa.

Cap. XIII.

De arboreis fructibus, & quorundam fruticum. Laus hortorum præ macellis. Conjectura docta de arbore scientiæ boni & mali, ac vitæ. Arborei fructus, vel sunt æstivi, vel autumnales. Etiam æstivos durare posse, si duro sint cortice. Qui fructus ante cœnam, vel post conveniant. Cerasa acida dulcibus præstant. pruna siccata recentibus. Mala in hyemem adservata commendantur. Mala medica, citria, aurantia, ejusdem esse speciei. Aurea Hesperidum mala quæ. Chrysomela & aurantia differre. Persica, & Persea arbores quantum distent. Persica pomis vix innocentior cibus, si vetus vinum adbibas. Malum Punicum etiam dicitur granatum, & unde. Pyra cocta alvum subducunt. Ficus post glandes melioris vitæ Græcis initium. quantopere nutriant. quomodo sumantur. species. Cannia laudatissimæ. Olearum genera. Oleum cujus temperamenti. Mora quotuplicia. virtus. Mespila & sorba parum distare, ut magis & minus adstringentia. Dactylorum laus. nævus. 49 genera. Dactylis captus Augustus, unde, & a quo. Uvarum gloria. minùs tamen nutriunt ficubus. dulciores calidiores. Uvæ ollares. fabricia, quæ. Uva passa salubres. Piper fructus arboreus. triplex. Zingiber planta per se. Cappares lieni amica.

Ad arboreos nunc fœtus accedo. Ad arborum verò, & universè plantarum commendationem plurimum facit, quòd Deus non constituit hominem penes macellum, vel laniarium, ubi bestiæ mactarentur: sed in paradiso, sive horto Edenis: ubi & arbores ei, & herbas dedit in cibum: ipsam quoque arborem vitæ: solam verò excepit arborem scientiæ boni, & mali. Nec est, quòd aliquis cum nonnullis dicat, paradisum mysticè debere intelligi; ac pariter duas hasce arbores. Nam de paradiso abunde variis refutarunt. Quodque ad arbores duas, hæ quoque & naturales fuere, & mysticæ: haut aliter ac rupes in deserto, quæ, Mose percutiente, aquam effudit, vera erat rupes, & mysticè Christum designavit: & serpens à Mose erectus in deserto ex ære erat vulgaris, & Christi passionem adumbravit. Similiter nempe & duæ istæ arbores, veræ erant arbores: sed illa vitæ sacramentum fuit immor-

mortalitatis, dum Deo obediretur: & altera mortalitatis, simulac lex divina transiliretur. Arborem illam, quæ cognitionis boni malique erat, ficum fuisse Indicam variis argumentis comprobat Goropius Becanus. Et pro eo est, quòd à Mose traditum est, Adamum se, mox comesto fructu vetito, ficûs foliis contexisse. Ut parum sit verisimile ab arbore, sub qua peccarant, aliam ad arborem concessisse: præsertim cùm Moses addat, primos parentes sub medio ligni, sive arboris, se abscondisse: ubi non alia videtur arbor intelligi, quam sub qua peccarant. Et ficus Indicæ arbor latibulum optimum præbuerit, quia multiplicem habet truncum. Unde sub umbra ejus, tamquam tabernaculo, conquiescere homines solent, ut traditum Theophrasto. Quæ arbor vitæ fuerit, non tam clarè ex scripturis dilucet. Interim, si conjecturæ indulgendum, videtur vitis fuisse. De cujus plantatione Noachus post diluvium sollicitus fuit: & unde liquor expressus vitæ conservandæ imprimis conducit. Unde & Christus se verum esse vitem pronunciat, cui nos, ut palmites, inserimur: ac mundo abiturus, fructum vitis, sacramentum nobis esse voluit sanguinis sui, quo à peccatis mundamur, & alimur ad vitam æternam. Ut vel hinc satis verisimile fiat, non aliam fuisse arborem magis ad hoc aptam, ut in medio paradisi posita, vitam significaret æternam. Verùm à mysticis ad apertiora veniamus. Quale est quòd fœtibus arborum ac fruticum debemus tot sapores annuos, quibus constant mensæ secundæ: ut est apud Plinium lib. XII, cap. I. Nempe est succus, ut idem ait lib. XV, cap. XXVIII, *pyro vinosus, oleæ pinguis, uvis dulcis, aquosus prunis, sanguineus moris, candidus uvis albis, lacteus ficis, spumens persicis; & si odorem spectes, malis acutus, persicis dilutus, citreis acerrimus.* Ac magis se aperiet hæc varietas, si animum circumferamus per tot arbores pomiferas, bacciferas, nuciferas, glandiferas. Imò & vites hujus sunt loci, quando & uvæ sunt in cibis: præcipuè mensis secundis. Ac frutices quoque huc conferre, corylus arguit. Ut taceam rosmarinum, tot ciborum condimentum. Sed quid saporibus insisto? cùm majoris multò sit nutriendi facultas. Quæ tamen mirè & ipsa variat, ut convênit in tam vario hominum temperamento, ac diversa adeo constitutione. Operæ erit, si hanc rem pluribus explicemus.

Arborei fructus vel sunt ὡραῖοι, sive æstivi, vel ὀπωρινοί, sive auctumnales: Priores sic vocantur ἀπὸ τῆς ὥρας, hoc est, eo æstatis tempore, cujus medio Canicula oritur. Posteriores sic dicuntur ἀπὸ τῆς ὀπώρας hoc est auctumno: quomodo interpretatur Martialis libro...

Si daret auctumnus mihi nomen, ὀπωρινὸς essem;
Horrida si brumæ sidera, χειμερινός.

Propriè verò ὀπώρα, tempus inter ortum Caniculæ, & Arcturum: ut ex Hippocrate videmus. Ὡραῖοι, ut præcoces, sic fugaces: ὀπωρινοί, ut serotini, ita repo[n]i, ac conservari idonei. Quæ tamen sic capienda, ut solùm id intelligatur secundùm quòd maximam sit partem. Nam & fructus æstivæ horæ, unde ὡραίους esse nomen dicebamus, durare possunt, si duriori sint cortice, ut quæ ἀκρόδρυα dicuntur; velut nuces, amygdalæ: cujusmodi idcirco ad ὀπώρινα potiùs referuntur. Ex hisce fructus ὡραῖοι vim obtinent humectandi, refrigerandi, & solvendi alvum: ὀπωρινοὶ tardiùs concoquuntur, atque alvum duritie suâ adstringunt. Æstivi etiam hoc habent, quòd maturi sint magis, ob calorem æstivum. Minùs maturi auctumnales ob solem declinantem, & aëris inconstantiam, qui nunc calidus, nunc frigidus, sæpe etiam humidus ob imbres crebros: unde fit, ut fructibus multum insit humoris crudi, ac superflui: à quo κακοχυμία *a*, ac varii morbi. Æstivi antecœnio conveniunt: ut sunt cerasa, mora, pruna, fraga, persica præcocia, & ejus generis alia. Nam si in bellariis sive postcœnio comedantur, quia citò vitiantur, cruditatem gignunt. Nunc frigore suo stomachi calorem temperant, & alvum molliunt humore suo. Auctumnales verò magis conveniunt postcœnio sive mensæ secundæ: cujusmodi sunt mala, pyra, nuces, cydonia, mespila, castaneæ, & hujusmodi alia: quæ si initio sumerentur, quia pleraque adstringendi vim habent, duritie suâ alvum indurarent. Nunc os ventriculi magis comprìment, stomachum roborabunt, ac facient, ut alvus citius solvatur. Hæc universè de fructibus arboreis dicta sunto. Nunc particularim de iis videamus.

In fructibus æstivis nulli cedunt cerasa: quæ non modò ob vinosum saporem grata sunt: sed etiam corroborant, ac pinguefaciunt, ut est argumento, quod nunquam passeribus jecusculum est majus, quàm quo tempore cerasa edirant. Eoque audiendus non est Simeon Sethi, qui esse κακόχυμα *a* tradidit, sed adversante Diphilo Siphnio, apud Athenæum: cum ait esse stomacho grata, parum nutrire, sed bonum succum gignere. Interim non omnium parem esse rationem putandum. Nam quæ dulcia sunt, quia facilè adeò corrumpuntur, stomacho nocent, ac putridos gignunt humores. Pontica verò, sive acida, modò recentia sint, præsertim si simul caro nuclei comedatur, abstergunt pituitosum stomachi humorem: bonum etiam succum generant. Arbor, ut Plinius *b* & Servius *c*, docent Romam apportata à Lucullo post Mithridatem, & Tigranem victos. Græcis verò multò ante cognita fuit; cùm apud Athenæum meminerit Diphilus, qui sub Lysimacho vixit. At inter cæsum a Nicatore Lysimachum, & Mithridatem victum à Lucullo, amplius est duobus seculis. Itaque nec cerasis nomen datum, quia cerasum Lucullus apportaret: quod putavit Athenæus, & Isidorus. Quin ipsi oppido id nomen à cerasorum copia: quod & vocabuli ἀναλογία *d* indicat. Valde autem ratio fugit Servium, cùm in II Georg. scribit, fuisse quidem in Italia cerasum: sed durum, dictumque cornum: atque inde mixto nomine vocatum esse cornocerasum. Planè enim cornus, & cerasus, specie differunt.

Etiam ex Asia Romam deportata sunt pruna: ac similiter inde vocem acceperunt. Nam cùm Græcorum aliis pruna dicantur κοκκύμηλα, Asiaticis prunum sylvestre quòd Græcè ἀγριοκοκκύμηλον, vocatur προύμνον; ut est apud Galenum lib. VII Simplicium, & lib. II de Aliment. Facult. cap. XXXVIII; ac inde apud Aetium, & Æginetam. Sunt ea εὐστόμαχα *e*, si fuerint siccata: recentia verò κακοστόμαχα *f*. Sic enim concilianda ἐναντιοφανῆ *g* illa apud Dioscoridem. Parum nutriunt, ventrem interim refrigerant, ac subducunt, teste Galeno lib. II de Aliment. facult. cap. XXXI. Præcipua olim laus Damascenis, quia mediocriter refrigerant & humectant. Nunc maximè commendantur Hispanica, quæ Damascenis suaviora. Interim sive recentia, sive etiam siccata comedas, multum robur iis stomachi imminui. At pessima ἀγριοκοκκύμηλα *h*, sive pruna sylvestria, quæ vulgo *pruneola* nominant. In medicamentis tamen iis locus ob vim adstringendi, ac sistendi alvi.

Mala, ut est apud Varronem in IV de L. L. sic dicuntur à Dorico μᾶλα, pro μῆλα. Hæc pro sapore, viribus etiam variant. Austera succum habent frigidum, & crassiorem, ac conveniunt stomacho calido. Acida habent succum frigidum, sed tenuem: magisque conducunt, si stomachus sit repletus crasso ac viscoso humore, quem acida incidunt, ac detergent. Dulcia, quia calidiora, frigidis stomachis aptiora. Immatura nocent; sed & matura, si immodicè sumas. Nec tam laudanda, quæ recentia à matre, quam in hiemem, vel etiam ver adservata. Unde Juvenalis Sat. XI:

—— Et odoris mala recentis
Nec metuenda tibi, siccatum frigore postquam
Auctumnum, & crudi posuere cubilia succi.

Ubi & caussam addit, cur illa diutiùs adservata præstent: nempe quia deposuerint crudum ac flatulentum illud. Quod & traditum Galeno in Concilio pro puero epileptico, cap. V. Videlicet maturitatem, quàm non plenè à Sole nancisci potuerunt, hanc ab ætate accipiant. Præterea etiam, si assentur, frigidus ac crassus succus corrigitur. Nullis verò æque à recentioribus ac flatulentis cavendum, quàm phthisicis, vel hecticâ laborantibus. Nam flatus ve-

Kkkk nas

a Malus succus vel humor.
a Pravi succi.
b Lib. 15. cap. 25.
c In 2 Georg.
d Ratio, proportio.
e Accommodata stomacho.
f Ingrata stomacho.
g Quæ videntur contraria.
h Galeni Loca adeunda, & libri de aliment. facult.

nas pulmonis extendunt, unde earum ruptura, hinc sanguinis sputum. Atque ex his liquet, cautè capi oportere, quæ ab Averroe in Colliget, sive Collectaneis potiùs, citra distinctionem scribuntur: nempe, secundùm interpretem, rudibus his verbis: *Poma generant grossam ventositatem in secunda, & tertia digestione, & possunt inducere phthisim, & hecticam, quia flatus ab illis elevatus habet proprietatem ad erodendas arterias pulmonis.*

Mala Medica, sive Assyria ex eo sic dicta, quòd ex Medias, & Assyria, primitus in Græciam, atque Italiam, fuerint adlata. Egregiè ea describit Maro lib. II Georg. Sub his malis continentur tum citrea, tum quæ aurantia, quæque limonia nuncupamus. Imò & quæ Itali vocant poma Adami, ob opinionem eam vulgi, hoc genere degustato à primis parentibus, peccatum introiisse in mundum. Hujus mali arbori surculum citreæ aurantiæ, vel limoniæ utiliter inseri, à pluribus accepimus. Appulejus in opere de arboribus, (ut est apud Servium in II Georg.) citrum à Medica diversam scribit. Sed enim strictiùs usus est vocabulo; vel Medicæ, vel citri; quando & Hesychius κιτρέον dicit pomum esse Indicum. Quamquam & Indicum hic capere possis pro Orientali: quomodo veteres esse locutos, dictum nobis lib. I hujus operis, cap. XXVI, & alibi. Dubium verò utrum aurea Hesperidum mala sint citria sive Medica, an verò Cydonia. De Medicis adversari illud videtur, quod hæc, ut nomen Medicorum testatur, advecta sint ex Oriente, at illa Hesperidum stationantur in Africa. Sed opinioni huic adversatur Martialis, qui lib. XIII, epigr. XXXVII, ubi lemma de malis citreis: scribit:

Aut Corcyræi sunt hæc de frondibus horti,
Aut hæc Massyli poma draconis erant.

Atque apud Athenæum etiam quædam pro hac legas sententia.

Malum Cotoneum, Græcis κυδώνιον, à Cretæ civitate sic dictum, multa lanugine vestitur: unde Maro de eo:

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala.

Secundum Columellam, & Plinium continet struthea, chrysomela, & mustea. χρυσόμηλα ad verbum sonat *aurea mala*. Et sic appellat Maro Ecloga III. Scio, multos putare, intelligere eum mala, quæ Aurantia vocamus. Sed hæc ad mala citrea pertinent, quæ nec dum tum temporis, imò nec Plinii ætate, in Italia crescebant, sed è Media & Assyria, tarde postea sunt apportata: unde iis Medici, & Assyrii mali nomen. Quomodo igitur, ea mittere potuit Menalcas? cujus hæc verba:

Quod potui puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi, cras altera mittam.

Cydonia vero num difficile erat pastori mittere, quia passim in Italia nascebantur. Adde quod chrysomela clarè in cydoniis referuntur ab antiquis: at citrea, ut & Aurantia, nunquam. Facilè autem adsentio Pierio Valeriano, qui in Hieroglyphicis arbitratur, non alia esse mala Hesperidum, quam aurea, sive chrysomela. Cydonia hæc non ab odore modò commendantur: sed etiam à medicina multiplici; ut in medicamentis inferiùs dicetur.

Persica mala sic dicta à Persia, unde primùm advecta. Hæc, quia refrigerant, prosunt stomacho æstuanti, quia imminuunt fervorem. Sed non edenda, nisi matura, & à cibo: continuò etiam, ubi manducata, non mustum quidem, quod Schola Salernitana præcipit; sed vinum est bibendum vetus. Atque hinc liquet, quod Plinius ait lib. XV esse *innocua, & expetita ægris*. Quodque idem scribit lib. XXIII, cap. VII, *nec esse eis pomis innocentiorem cibum*. Aut quod Dioscorides ait esse *εὐστόμαχα, καὶ εὐκοίλια, stomacho, & alvo accommodata.* Galenus sanè de alimentorum facultatibus, cap. XIX, facilè ait corrumpi, & malum gignere succum. Quod & proditum Æginetæ lib. I, cap. XVIII. Addit deteriora esse præcoquis, sive Armeniacis: quæ teste Dioscoride a, e minoribus Persicis erant; ac *præcoqua* videntur dicta, quòd citiùs aliis maturescerent. Ex *præcoqua*, ut Martialis a vocat, factum est βερίκοκκα, sicut appellat Simeon Sethi. Nec dubium, quin ex alterutro corruptum sit Gallicum *abricoque*: quod & obtinet apud Belgas. At vide ne Persicam, & Perseam arborum confundas, uti factum à Columella lib. X, Nicandri scholiaste, & Isidoro. Clare enim distinguunt Plinius lib. XV, cap. XIII, & Galenus lib. II de compos. Medicam. Item Dioscorides, Ætius, Ægineta, qui distinctè de iis egerunt. Malum Punicum est, quod à copia granorum vulgo dicitur granatum. Græcis ῥοιά, Bœotiis σίδη, de quo vide Athenæum ex Agatharcide. Ejus mali quoniam tria grana gustasset Proserpina, ab inferis eam reducere non potuit Ceres: ut Ovidius IV Fastorum ait:

Rapta tribus, dixit, solvit jejunia granis,
Punica quæ lento cortice poma tegunt.

Vim habet roborandi stomachum: sed parum nutrit.

Pyra Græcis ἄπια, forte ex eo, quia abundaret iis Apia, sive Peloponnesus, indeque ad Græcorum alios sint devecta. Sanè id verisimilius, quàm ut à pyris nomen sit datum regioni; uti maluit Etymologus Græcus. Pleraque de his liquent ex iis quæ de malis diximus. Faciliùs interim concoquuntur, etiam magis nutriunt, quia sunt substantiæ densioris. Sed recentia ac cruda serosum gignunt succum, inflant, & colicum afferunt dolorem: ut est apud Simeonem Sethi, & Avicennam. Eo post esum eorum bibendum vinum: ut hæc mala evitemus. At pyra cocta stomachum levant, & corroborant, etiam subductionem alvi juvant: expedit verò comedere post ciborum alios. Vide quæ de pyrorum facultatibus refert Galenus lib. VI Simplic. & lib. II de aliment. facult. cap. XXIV. Quam varia autem pyrorum genera fuerint, docet Plinius lib. XV.

Ficus Græci melioris vitæ initium dixere, postquam eas reperit Phytalus heros. Nimirum quia antea glandibus vescerentur. Est de hoc epigramma apud Pausaniam in Atticis, ubi ἱερὰν συκῆν, *sacram ficum* vocat. Multa item, ac pulcra, de ficubus legere est apud Athenæum libro III. Sunt verò minus mali succi, quam pomorum alia. Præterea admodum nutriunt. Unde & συκωροὶ sive ficuum custodes, cibo hoc cæteris solent esse obesiores. Sed non est obesitas ea diuturna, cùm postea detumescat corpus. Et potuit hoc inter alia movere Pythagoram exercitatorem, ut athletas, cùm prius ficubus gauderent, ad carnes traduceret, teste Plinio lib. XXIII, cap. VII. Magnum verò salubritatis argumentum est, quòd Galenus ipse ab anno duodetrigesimo usque ad senectam, cùm aliis omnibus abstineret ὀπωρῶν, ficus tamen comederit, & uvas. Interea hoc vitii habent, quòd pediculos gignant; sive quòd in corporibus impuris putrescant, sive quia in puris sanguinem tenuem gignant, qui ob subtilitatem ad exteriora se recipiat, ac pituitosos secum humores attrahat. Demetrius Scepsius, ut ex eo tradit Athenæus, ait, ficus voci incommodare: ac Hegesianacta historiarum scriptorem, cum initio pauper, egregium evasisse histrionem in agendis tragœdiis: atque hoc ex eo provenisse, quia annis duodeviginti hoc cibo abstinuisset. Credo id inde, quod glutinosæ sint indolis: ut vel ex eo liquet, quòd manibus, si tractentur, adhærent. Veteres edisse, cum sale, thymo, & aceto ex eodem Athenæo videre est. Alii cum aceto, vel garo comedebant, teste Galeno. Hodie multi cum sale, & pipere comedunt. Caussa horum, quod ista atterunt viscidum humorem, qui alioqui renes, ac lienem, obstruit. Ac eandem ob caussam, iis comestis, largiùs bibendum, ne diu nimis stomacho inhæreant. Utrum aqua calida, an gelida præstet, disputatum olim Heraclidæ Pontico in Convivio, teste eodem Athenæo. Qui calidam commendarent, eo se tuebantur, quod manus faciliùs calidâ mundentur. Qui frigidam præferrent, ajebant eam gravitate sua magis fundum petere ventriculi atque inde ficus protrudere. Sed alii prorsus merum præ ulere; ut cruditas corrigatur. Is mos hodie Italis. Hispani,

quia

a Lib. 13. ep. 46.

a Lib. 1 cap. de pomis.

quæ calidiori vivunt solo, aquam censent potiorem. Quia verò lentore suo obstruunt, eò cum amygdalis comedi præstat: ut Galenus ait libro de cibis boni malique succi. Vel ante cibum comedendæ cum pipere, vel zingibere; aut thymo, origano, vel hyssopo.

Nec dubium tamen, quin ea, quæ diximus, multùm varient in tam multis generibus. Quorum præcipua, Romanis quidem cognita, Columella recenset lib. x.

At gravis arcturi sub sidere parturit arbos
Livia, Chalcidicis, & Caunis, æmula Chiis,
Purpureaque chelidonia, pinguesque marisca,
Et callistrutis roseo quæ semine ridet,
Albaque, quæ servat flavæ cognomina ceræ,
Scissa Libyssa simul, picto quoque Lydia tergo.

Ex his verò claræ admodum Cauneæ, Ciceroni etiam memoratæ in libris de Divinat. ubi sermo de femina, quæ cum Crassus ad Parthos proficisceretur, proclamaret *Cauneas*: id mali ominis visum, quia videretur deterrere Crassum ab itinere. Hoc non facile capiant, qui ignorant Romanis v consonum sonuisse ut Germanicum w, eoque *cave* pronunciatum, tanquam *cawe*. Nihil igitur mirum, si cùm diceretur *Cauneas*, id ita interpretaretur, quasi dixisset, *cave ne eas*. Quæ verò ab urbe Cauno Cauneæ, ex à regione Caria, in qua Caunus, caricæ. Quod clare indicat Cicero loco ante dicto, verbis illis: *Cum M. Crassus exercitum Brundusii imponeret, quidam in portu Caricas Cauno advectas vendens, Cauneas clamitabat.* Caricas etiam vocat Ovid. I Fast. Seneca epist. LXXXIX, atque alii. Item celebris etiam Chia ficus sic dicta, quia in Italiam translata è Chio, Ægei maris insula. Meminit Athenæus lib. III. Duo ejus bona celebrat Martialis lib. XIII, epigr. XXIII. Nempe quod sitim restinguit, & quod pro sale esse possit. Hæc enim sententia est illorum verborum:

Chia seni similis Baccho, quem a Setia misit;
Ipsa merum secum portat & ipsa salem.

a Sic pro quem reponendum.

Nimirum comparat Chium ficum cum veteri vino, è Setino Campaniæ agro misso: atque ait in eo convenire, quòd utrumque pro sale sit, & sitim relevet ac sedet, ut vino eam sisti non sit opus. De siti minus mirandum quando universè ab Hippocrate in secundo de diæta scriptum: σῦκα χλωρὰ ὑγραίνει, *virides ficus humectare.* Item celebres callistruthiæ: etiam Plinio memoratæ lib. XV, cap. XVIII. atque addit, eædem & *passariæ* dicebantur. Julius Capitolinus, in vita Clodii Albini: *Nam & quingentas ficus passarias, quas illi callistruthias vocant, jejunum comedisse dicit.* Chias memorat Martialis lib. XIII, cap. XXIII; ubi eas & vinum redolere, & salsas ait. Chelidoniæ sic vocatæ à colore hirundinis, quia ἐρυθρομέλαιναι b, ut est apud Athenæum in XIV: Chalcidicæ, & Chiæ, & Liviæ, etiam mentio apud Plinium lib. XV, cap. XVIII. Item mariscarum, de quibus & Cato. Adhæc Libyssæ, sive Africanæ ficus. Atque idem Plinius memorat, Columellæ indictas: Rhodias, Tiburtinas, Pompejas, Herculaneas, Saguntinas, Tellianas. Præter hæc genera quæ ex Columella, & Plinio, diximus, varia etiam genera refert Athenæus libro III: ut Atticas, Laconicas, Phibaleas, erineas sive caprifici, vel agrestes, oporobasilidas, coluras, Phorinas, Megaricas, Rhodias, Africanas, Taxalias, Hæmonias, sive Parias, Amadeas, Nicyleas, Regias, Colyphia, Glycisidas, Cydoneas, Coraceas, Cyprias, Leucomphalias, Protericas, sive primarias, Cirrhocœladias, Hyladias, sarcolapheas, Lapynas, Pieridias, Dracontias, Leucophias, Melanophias, Creneas, Mylaicas, Ascalonias, Trallianas. Sed non video, cur his debeam insistere. Vix enim ullus eorum usus, nisi ad scriptores antiquos melius intelligendos: atque is ipse eo minor, quod scriptores, ubi tot generum mentio, maximam partem deperierunt.

b Pulla.

De olearum variis generibus, agit Columell. lib. VI, cap. IIX.

Oleo priùs inungebant veteres carnes, & pisces, quos assarent. Galenus lib. XI de simplicibus Medicam. eo id factum ait, ne exteriores partes vi ignis exurerentur, ac interiorum partium actio vel coctio impediretur. Altera etiam ratio est, ne proprius eorum quæ assarentur humor foras profflueret. Nam oleo obturante meatus externos, nequit exire humor interior. Quam caussam adfert, ac pluribus illustrat Hieronymus Mercurialis lib. I. Var. Lect. cap. XVI. Est verò oleum cætera calidum, igneæque naturæ: eoque contrariæ virtutis ac aqua: & hæc ratio est, cur licet utrumque sit humidum, aqua tamen, & oleum, commisceri non possint. Uti nec commiscentur aqua, & gummi masticis; quia gummi hoc itidem igneæ naturæ, eoque facile flammam concipit. Contra cerasorum, miscetur aquæ, imò in ea resolvitur. Nempe quia gummi hoc naturæ est aqueæ.

Mori poma stomachum refrigerant, ut ait Plinius lib. XXIII, cap. IV. Ac præsertim id faciunt immatura, qualia alvum adstringunt. Matura verò dulciaque, si prius aqua abluantur, & a jejuno adsumantur stomacho, ventriculi ac jecoris æstum temperant. Post alios adsumta cibos facilè corrumpuntur. Ut stultitiam Catii censeam ab Horatio rideri, cùm lib. II, sat. IV, scribit:

——Ille salubres
Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante gravem quæ legerit arbore solem.

Is enim peccat, cum mora nondum à sole calefacta nimis refrigerent, & a cibo sumta facilè cum cibis putrescant. κακοστόμαχα a esse ait Dioscorides: sed adversante Galeno.

a Incommodo stomacho.

Etiam mora appellant, ruborum fructum. qui Græcis βάτινα. Unde Ovidius I Metam.

—— Dans hærentia mora rubetis.

Ac similiter IV Fast. item Columella lib. V, cap. X. Sed hujusmodi magis adstringunt, & stomacho molestiam gignunt, etiam capitis dolorem creant, si largius comedantur. Itaque paucis is cibus in deliciis: sed agricolis libens relinquitur.

Etiam Servius ad illud Ecl. III,

—— Et humi nascentia fraga:

Interpretatur *mora in herbis nascentia.* Ea grata sunt ob vinosum saporem, & odoris fragrantiam. Sed multum refrigerant: eoque è vino sacchavo adsperso comedi solent.

Mespila magis in medicamento sunt, quam alimento, ut Galenus docet lib. II de facult. alim. cap. XXV. Quare hic de iis illud solum dicam: alimentum præbere exiguum ac frigidum, sed habere insignem adstringendi vim, eoque stomachum roborare, atque alvum lubricum sistere. Utrum verò Arabum *azarola* mespilorum genus sint, vide apud Manardum lib. X, epist. I. Ubi & vocem eam ad Neapolitanos ait provenisse ab Hispanis, hos à Pœnis, ut alia multa, accepisse.

Nec multum à mespilis distant sorba: sed minùs adstringunt; ac ubi maturuerint, suavioris sunt fructus.

Dactyli, sive palmulæ, palmæ arboris fructus, in cibo celebrantur: ut Plinius ait lib. XIII, cap. IV. Nec leviter eas commendat, quod sancti aliquot viri, ut Hilarion, Paulus, Antonius, hoc uno cibo vitam in eremo traduxerint. Est alioquin iis succus crassus, ac lentus: eoque lienem ac hepar obstruunt. Dulciores etiam facilè in bilem abeunt, ut adstringentes in pituitam. Cùm verò undequinquaginta, secundum Plinium, eorum genera sint, præcipua palmularum sunt, Caryotæ, & Ægyptiacæ sive Thebanæ; omnes vero hoc habent commune, quod sint dulces, & adstringentes: sed Caryotæ minus adstringunt: Thebanæ sunt minoris dulcedinis. Caryotæ dicuntur, non à κάρυον, hoc est nux, quæ Isidori sententia est, quasi dicas, nucales, hoc est nucibus similes: sed à κάρη, hoc est caput, quia illud aggravant: quam nominis rationem Plinius b adducit. In caryotis fuere Nicolai, sic dicti ab Augusto in honorem summi & undecunque doctissimi Nicolai Damasceni; qui cum iis sciret capi Cæsarem, ei crebro è Syria mittebat: ut auctor est Plutarchus in Symposiacis, lib VIII, quæst. IV. item Athenæus. Romanis etiam mos muneri mittere dactylos latentes & conclusos in ramo, unde dependebant. Is ramus,

b Lib. 13. cap. 4.

mus, Polluce teste, dicebatur ἐλάτη, vel σπάθη, aut σπαθάλιον: unde apud Martialem lib. XIII, epig. XXVII, sub lemmate Spathalium caryotarum:

Aurea porrigitur Jani caryota Calendis.
Sed tamen hoc muneris pauperis esse solet.

Quia verò & ramus ille, unde pendebant, φοῖνιξ, sive palma dictus φοινικοβάλανος a, & Statius Papinius ait primo Sylvarum:

a Partem fecundo proveniento.

—— Et latente palmâ
Prægnantes caryotides cadebant.

Scriptum id carmen Kal. Decembribus Saturnalibus: unde liquet tum etiam mitti solere, non Januariis solùm. Etiam in cibis erat arboris ejus summitas. Xenophon lib. II περὶ τῆς Κύρου ἀναβάσεως vocat ἐγκέφαλον b, ubi narrat ut Græci id milites comederint. Imò & sic appellant Theophrastus, Strabo, Plutarchus, Galenus. At Dioscorides appellat ἐγκέφαλον: nempe quia Græcis cerebrum etiam dicitur ἔγκαρ, vel ἔγκαρον, quia sit ἐν κάρᾳ, in capite. Nam κάρα caput. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Dulcis medulla illarum in cacumine, quod cerebrum appellant.* Ac Plutarchus quoque lib. de tuenda valetudine, dulce esse agnoscit: sed capitis dolorem adferre. Ac similiter Xenophon loco antè memorato: Addit exarescere palmam, cui id ademtum. Qua de re & antea dictum, cum de radicis natura ageremus.

b Q. d. cerebrum.

Uvarum magna est gloria, si prorsus maturuerint. Minus tamen ficubus nutriunt: plus fructibus cæteris: præsertim quæ plus carnis habent, quàm succi. Interim hoc commune habent cum ficubus, quòd ubi quis alterutro fructu habitior est factus, eo vesci desuescat, breviculo tempore detumescat caro, quia flaccida unde est, non solida. Dulciores uvæ sunt calidiores: unde est quòd sitim pariant. Frigidiores sunt acidæ, & austeræ: quales stomacho nocere, & concoctionem turbare, Galeno traditum est libro de Alimentorum Facultatibus. Folliculi, & nuclei, sive vinacea; meliùs exspuuntur, reservata carne cum succo. Nec enim stomachus concoquere possit. Ex iis quæ vindemiæ tempore diutius adservarentur, salubriores erant pensiles, quia dum funiculo dependent, ventilantur. Meminit *pensilium* Horatius lib. II, sat. II, & Plinius lib. XV, cap. XVII: ubi ait, in granariis solere suspendi, ac pulverem iis prodesse. Dispar earum ratio, quas in olla reconderent, quæ *botryones* dictæ, & *uvæ ollares.* Utraque appellatione usus Martialis: ut videre est lib. XI, cap. XXVIII, & lib. VII, cap. XIX. Ac in vett. glossis legas: Βοτρύονες, *uva, conditus racemus.* Etiam in fabrorum officinis adservabantur: ubi fumus fabrilis, sicuti vinis, gratiam iis adferre solet; quemadmodum Plinius ait lib. XIV, cap. I: præsertim Albanis: unde Horatius lib. II, sat. IV:

Rectius Albanam fumo duraveris uvam.

Hujusmodi uvas Fabricias vocat Theodorus Priscianus in Logico, cap. XIII. Etiam fabrilium harunce meminit Cælius Aurelianus lib. IV Tardarum Pass. cap. III. In aquis cælestibus servatæ, minus suaves, sed magis salubres: secundum Plinium.

Uvæ passæ, quas Græci vocant σταφίδας, & ἀσταφίδας, item σταφίδας, salubres sunt, quia haud facile putrescunt, & crudos humores concoquunt: ut apud Galenum est lib. VIII de compositione Medicamentorum secundum locos, cap. VII. Minutæ verò illæ colore nigro, quæ Corinthiacæ dicuntur, ...

Est & arboreus fructus piper, proveniens non quidem in Caucasi montis parte mari Erythræo obversa, quod traditum Plinio c, & Philostrato d: sed in Malabarica regione, cujus caput Calecutium, unde & piper Calecutianum vocatur. Ac unus è veteribus Arrianus id scivisse videtur in Periplo maris Erythræi. Verùm, & aliis crescit locis: etiam in novo orbe; ut, quod dicitur Americanum, vel piper longum Monardi; estque calidius, ac siccius eo, quod ex Oriente advehitur. In pipere mira relucet Dei providentia. Nam piperi imminet folium, quod pluviæ pondere pressum in solum suum subsidit, & à

c Lib. 12. cap. 7.
d Lib 8 de vita Apollonii, cap. 1.

pluvia defendit ne calorem, siccitatem, & odorem deperdat: cessante autem pluvia, à Sole exsiccatur, & paullatim à pipere, cui imminebat, adsurgit. Est piper triplex; album, nigrum, longum: ex quibus constat, quod διατριῶν πεπέρεων dicitur. Valde autem falluntur, qui putarunt zingiber esse arboris piperis radicem. Etsi & ipsum zinziger, atque adeo optimum in Malabara prope Calecutium crescat. Sed omnino sunt à plantis diversis. Interim & zingiber, & piper, aromatica sunt, sed sic ut plus habeant acrimoniæ, quam aromatici, majorisque sint usus in culina, quàm medicina. Utraque in condimentis concoctionem calore, & acrimoniâ suâ juvant, pituitam & excrementitios humores incidunt, & corrigunt. Interim quia vehementer calefaciunt, magis conducunt senibus, quam juvenibus, pituitosis, quam biliosis, in crassis edulis, quam tenuibus, hiberno tempore quàm æstivo. Præterea nec piper in minimum pulverem redigi debet, quale per corpus dispersum, accendit sanguinem, & hominem emaciat. Atque ad hæc mala evitanda, ne quidem nimis multum, vel crebrò nimis, cibis addendum.

Capparis prodest, si prima mensa assumatur ex oleo, & aceto. Nam ὄρεξιν a excitat, dum pituitam ventriculo deterget. Interim, ut Galeno quoque proditum, parum nutrit. Ut omnino non tam ei locus sit in alimento, quàm medicamentis idque ob attenuandi & extenuandi facultatem, qua lieni, & hepati prodest, ut postea dicetur.

a Appetentiam cibi.

Cap. XIV.

De nucibus, & arundinaceo succo. Nux ab Hebræo, vox omnibus fructibus duriori testis operimento communis: magis tamen propriè juglandi, & avellanæ. Juglans, quasi Jovis glans dicta. Avellana, ab oppido Abella. Juglandes minus nutriunt avellanis. Amygdala, voce Græca, à striis, ac scarificatione nuncupata. Amygdala duplices, dulces, & amaræ. Arbor prognostica fertilitatis anni, & qui hoc. Castanea unde. difficulter concoquuntur. Nuces pineas multum nutrire. Pistacia grata stomacho. Quernæ glandes, nunc suum cibus. Saccharum, succus arundinis. ejus multivarium usum veteribus non sic perspectum fuisse, atque nunc.

NUx dicta non à nocendo, quia capiti noceat, vel quia umbra noceat segeti: sed ab Hebræo לוז, *luz*, quod generatim nux, ac particulatim amygdalus: ut Genes. XXX, 37. ubi vertitur ἀμυγδαλίνην, & καρυΐνην. Hieronymus in libro Quæst. *Ecce manifestissime comprobatur, Bethel, Luzam, id est, amygdalon, ante vocitatam.* A *luz* verò *nux*, L in N abeunte: ut a λύμφη, *nympha*; à luscitiosus, *nuscitiosus*; de quo Festus, Dores etiam pro φιλάτατος dicunt φινάτατος, pro λαβεῖν, *nabein*, Belgæ à σκιά *schenen*.

Nucis appellatio omnibus convenit duriori testis operimento: sed propriè magis id nomen sibi vindicant juglans, & avellana, laxius autem competit amygdalo, castaneæ, ac nuci pineæ. Juglandi tamen in glandibus primus datus est locus: ut nomen indicat cum Latinum, tum Græcum. Nam Græcis Διὸς βάλανος dicitur: unde *Jovis glans*, & *d* præterito juglans: quod etymon placuit Cloatio Vero in libro à Græcis tractorum. Verba ejus refert Macrobius lib. II Saturnal. cap. XIV. Vel potiùs, ut ibidem refertur ex Gavio Basso de Verborum significat. Ut Græcis Διὸς βάλανος, h.e. Jovis glans: ita Latinis priùs Joviglans, inde jouglans, & per metam vocalem: quomodo simile, sit, ac *Jupiter* ex *Joupiter*, quod contractum ex *Jovipater*, h.e. *Jovis pater*, ubi *Jovis* est rectus, ut in *Marspiter*, & similibus. Ibidem apud Macrobium legas dici Græcas κάρυα βασιλικά, sive nuceni regiam. Imo & Persica vocatur: atque ex hisce regiæ, & Persicæ nucis appellationibus, colligit Plinius à regibus è Perside translatam. Cùm verò nunc glans, nunc dicatur nux,

ut

ut vidimus, Belgæ una voce complexi utrumque. Nam iis vocatur *oker-note*. Cujus vocis pars posterior *note*, nux: prior autem *oker*, quod Sicambris, & Hollandis, *glandem* notat. Angli pro eo *oke* dicunt. Ab *oker* est vetus Flandricum *okeler*; quod notat nucem arborem. Sed pro *oker* etiam dicitur *aker*, glans. Utrumque ab *eike*, quercus. ut hinc liqueat, *oker*, & *aker*, propriè quercum, vel *ilicem*, notare: quæ arbor est glandifera: unde IV Georg.

Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.

De nullo horum dubitabit, qui sciat, quàm facilè in lingua Belgica, imò & aliis, A, E, O, commutentur.

Addam consuetudinem Romanis fuisse, in nuptiis spargendi nuces. Ut vel illo Catulli notum in Epithalamio Juliæ, & Mallii,

Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lusisti nucibus: lubet
Jam servire Thalasio,
Concubine, nuces da.

Fuisse eas nuces juglandes, Plinius dicet lib. XV, c. XXII: ubi & caussam ejus moris affert.

Avellana, ex corylo, Græcis λεπτοκάρυον, ut Juvenali *minima nux*. Ex Ponto Asiæ regione traducta est in Græciam: atque inde in Campaniam, à cujus oppido Abella, Avellanæ nominatæ: ut a Ponto Ponticæ: ab Heraclea, Ponti oppido, Heracleoticæ: etsi aliter Oppius, de quo mox dicam: imò ex quo Prænestini obsidionem Hannibalis iis nucibus sustinuere, (de quo apud Livium legere est) etiam *Prænestinorum* nomen meruerunt. Ad istoc nomen nucum adlusit Nævius in Ariolo: cujus versus sic apud Macrobium lego, inque numeros restituo:

—— Quis heri apud
Te? Prænestini, Lanuinique hospites:
Suopte utrosque decuit acceptos cibo.
Alteris inanem bubulam madidam dari;
Alteris nuces in proclivi profundere.

Nisi versu tertio cum Scaligero rescribere malis *bulbum madidantem*: ac postremo, cum Pontano, *in proclivis*.

Juglandes minus nutriunt avellanis. Virides & candicantes melioris sunt succi. Siccæ enim ætate contrahunt oleaginosum quid, & stomacho adversum. Præcipuè prosunt, si cum ficubus comedantur. Immodico autem usu paralysin gignunt, ob obstruendi vim. Dolorem etiam capitis gignere, ac stomacho innatare, à Diphilo Siphnio proditum est.

Avellanas dicebamus præstare: cujus caussa est, natura compactior, minùsque oleosa. Sed quia compactiores eo difficilius quoque concoquuntur: ut est apud Galenum. Commune hoc habent cum juglandibus, quòd capitis dolorem pariant: sicut Plinio, Aëtio, atque aliis, proditum. Eoque valde eos fugit ratio, qui cremorem earum mederi cephalalgiæ arbitrantur.

Amygdala nucis nomine secundùm Servium, & Isidorum intellexit Maro I Georg. ubi ait:

—— Cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem, & ramos curvabit olentes.

Amygdala di[illegible] creduntur, quia putamen habeat multas ἀμυχὰς, sive strias ac scarificationes. Nam id est ἀμυχή, ab ἀμύσσω, quod propriè est unguibus rado. Aliter *nux Thasia* vocatur: ut ex Cloatio Vero scribit Macrobius lib. II Sat. cap. XIV. Ac ibidem legas, eandem esse *nucem Græcam*. Nimirum sic dixere temporibus Catonis, quando necdum in Italia cresceret. Cùm verò duplices sint amygdalæ, dulces & amaræ, posteriores medicamentis utiliores ob abstergendi vim: priores ut ventriculo jucundiores ita aliquantò magis nutriunt. Multum alere Diphili sententia est: at non admodum nutrire, Galenus judicavit. Nostris temporibus sacchare incrustatæ in bellariis adhibentur. Ex hoc fructu cognoscere possumus anni fertilitatem. Nam Maro quoque I Georg. προγνωστικὸν anni futuri fertilis, vel infœcundi, his verbis proponit:

Contemplator item, cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem & ramos curvabit olentes;
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur.

Ubi Servius monet, nucis plurimæ nomine signari nucem longam, sive amygdalum: beneque, pro prognostico elegisse hanc arborem, quæ prima foliis vestitur. Caussam prognostici si voles, ea est, quòd indicet temperiem aeris: unde de fœcunditate anni facilis est conjectura.

Castaneis nomen dedit Castanum Magnesiæ urbs, quæ iis abundabat. Unde Nicander in Alexipharm.

Λοπίμον καρύοιο, τὸ Καστανὶς ἔτρεφεν αἶα
Squamosam misit Castana terra nucem.

Ubi, ut & alibi apud eundem, inter nuces reponi videmus. Et Maronis est Ecl. II:

Castaneasque nuces. ——

At Dioscorides, ac Galenus, glandibus annumerant. Ac magis eò inclinat Plinius lib. XV, cap. XXIII: *Nuces vocamus & castaneas, quamquam accommodatiores glandium generi.* Ibidem legas, Græcis *Sardianos balanos* vocari, quia Sardibus provenere primum. Addit postea: *Patria laudatissimis Tarentum, & in Campania Neapolis.* Unde Martialis lib. V, epigr. LXXIX:

Et quas docta Neapolis creavit
Lento castanea vapore tosta.

Oppius apud Macrobium lib. II Saturn. cap. XIV, censet easdem esse Heracleoticas. Sed exeptotius sunt avellanæ, sive Prænestinæ. Difficulter à stomacho concoquuntur, sed succi sunt boni, multumque nutriunt: quo nomine laudant eas cùm Diphilus & Mnesitheus, tum Galenus lib. II de Alimentorum Facult. Cæterùm quia, ut dixi, ægrè concoquuntur, nocent iis, quibus stomachus est imbecillis. Etiam ob crassos succos obstructiones pariunt, corpus quoque flatibus distendunt. Ob quæ in attenuanti victus ratione damnantur à Galeno lib. de cibis boni & mali succi, cap. X. Sanè si obstruunt, nephriticis convenire non possunt. Si inflant, nocent colico dolore affectis. Sed crassities succi, ac flatulentum illud magnam partem corrigitur, si comedas tostas cum sale & pipere. Et tamen sic quoque ante satietatem abstinendum. Omnino enim cibus est convenientior robustis, & laboriosis, quam sedentariis, & qui totos se studiis immergant.

Nuces pineæ, quæ Græcis στρόβιλοι, & aliter vocatæ, pomis accensentur a Martiale, ut qui poma cybeles vocet. Quod videtur profectum a joco Cascelli Jurisconsulti: de quo sic Macrobius lib. II Saturnal. cap. VI: *Lapidatus à populo Vatinius, cum gladiatorum munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edicerent, nequis in arenam, nisi pomum misisse vellet. Forte iis diebus Cascellius consultus à quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: Si in Vatinium missurus es, pomum est.* Succi esse boni crassique, & multum nutrire, licet difficilius concoquantur, Galeni judicium est. Ac de alimento idem Diphili est judicium. Nuclei etiam pinei, ut ait Cornelius Celsus, stomacho sunt amici. Sed utile est ut prius lavando abstergeatur pars oleosa; vel aquâ rosaceâ, ut nunc fit, macerandi. Nec eadem est gratia veteribus, ubi rancidæ sunt factæ.

Pistacia, quæ Nicandro in Theriacis ψιττάκια, & ipsa in nucibus sunt. Hæc, ut Plinius scribit lib. XIII, cap. V, è Syria primus in *Italiam L. Vitellius intulit, qui postea Censor fuit, cùm legatus in ea provincia esset, novissimis Tiberii Cæsaris temporibus; simulque in Hispaniam Flaccus Pompejus, eques Romanus, qui cum eo militabat.* Εὐστόμαχα a esse, ait Dioscorides, eumque secutus Simeon Sethi. Galenus tamen putat, nec prodesse stomacho, nec nocere; nec multum nutrire.

a *Stomacho utilia*

Quernæ glandes ante inventas fruges obtinebant, unde & *fago* nomen ἀπὸ τοῦ φαγεῖν: Imo si Isidorum audimus, etiam ilici nomen, quia hunc fructum sibi homines primo elegere. Sed quanto rectius arcessas ab Hebræo אלה *ela*, id est quercus: uti hoc ab אל *el*, fortis. Nunc verò quernæ, & ilignæ glandes suum potius cibus, quàm hominum, præterquam ingentis famis tempore.

De nuce myristica, sive unguentaria, item myrobalano, sive ben Arabum, deque phœnicobalano sive officinarum tamarindo, in medicamentis potius, quam in re cibaria locus erit.

Arundinis succus est, qui saccharum dicitur. Prius de veterum saccharo dicam: deinde de nostro. Ac de veterum illo ita Dioscorides lib. II, cap. CIV: Καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὂν μέλιτος ἐν Ἰνδίᾳ πεπηγότος, καὶ τῇ εὐδαίμονι Ἀραβίᾳ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἁλσί, καὶ θραυόμενον ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι καθάπερ οἱ ἅλες. *Est & quoddam mellis concreti genus, quod saccharum nominatur; quodque in India, & felici Arabia in arundinibus reperitur, consistentia sali simile, ac dentibus etiam salis modo fragile.* Ubi videmus primo dici mellis genus: quomodo etiam vocant Seneca epist. LXXXIV, Plinius lib. IV, cap. VIII, Arrianus in Periplo maris Erithræi, Isidorus lib. XX Originum, cap. II. Deinde conspicimus appellari saccharum: quam vocem non puto apud antiquiorem quemquam reperiri. Est vero vox ab Arabibus: quibus סכר, sacar, vocatur ab inebriando vi. Sane & Hebræis שכר schakar, *inebriare*. Firmat etymon Strabo lib. XV, ubi de India hæc ex Megasthene tradit: Εἴρηκε δὲ καὶ περὶ τῶν καλάμων, ὅτι ποιοῦσι μέλι, μελισσῶν μὴ οὐσῶν· καὶ περὶ δένδρου εἶναι καρποφόρου, ἐκ δὲ τοῦ καρποῦ μέθυον. *Dixit idem, arundinem mel sine apibus gignere: cumque non sit arbor fructifera, ex fructu tamen inebriare.* Tertium est, quod crescere dicat in Arabia, & India. Ac similiter Plinius lib. XII, cap. VIII: *Saccarum & Arabia fert, sed laudatius India.* Ac Galenus lib. VII de simplicium medicam. facult. Καὶ τὸ σάκχαρ δὲ καλούμενον, ἐστὶ μὲν ἐξ Ἰνδίας τε, καὶ εὐδαίμονος Ἀραβίας κομιζόμενον. *Est & quod sacchar vocatur, quod ex India, & Arabia Felice defertur.* Similiter Isidorus lib. XX Orig. cap. II. Ubi de melle: Arabicum saccharum signat Dionysius in περιηγήσει, cum loquitur de succo Ἐρυθραίου καλάμοιο a; h. e. in Arabia crescentis ad mare Erythræum, sive sinum Arabicum. Quartum est, quod ait in arundinibus elicere. Quod & Isidorus memorat. Unde Arrianus in Periplo vocat μέλι καλάμινον. *mel arundineum.* Imò & apud Theophrastum legas in fragmento libelli de melle, ubi de tertia ejus generatione agit: ἄλλο δὲ ἐν τοῖς καλάμοις· *aliud quod in arundinibus fit.* Crescit autem in ipsis cannis; ut Isidorus ait: non in foliis, ut Seneca putavit, qui epist. LXXXIV, sic scribit: *Ajunt inveniri apud Indos mel in arundineis foliis: quod aut ros illius cali, aut ipsius arundinis humor dulcis, & pinguior gignit.* Nec tamen e cannis solum, sed etiam radicibus exprimebatur: unde Varro apud Isidorum:

> *Indica non magna nimis arbore crescit arundo,*
> *Illius e lentis premitur radicibus humor,*
> *Dulcia cui nequeunt succo contendere mella.*

Quintum est, quod sali comparat: quod & Isidorus facit: non ratione saporis; quomodo à Dioscoride melli confertur, sed ratione formæ, ac ὀσμώσεως b. Unde & salem Indicum vocabat Archigenes, teste Paulo Ægineta lib. II, cap. de linguæ asperitate: Καὶ ἅλας ὁ Ἰνδικὸς χροιᾷ μὲν καὶ συστάσει ὅμοιος τῷ κοινῷ ἁλί, γεύσει δὲ μελιτώδης. *Sal Indicus, colore quidem, concretioneque, vulgari sali similis, gustu autem ac sapore melleus.*

Atque hæc de veterum saccharo. Ab eo autem plurimum distat, de quo Arabes, ac juniores Græci loquuntur, quodque nunc obtinet passim. Veterum illud nihil arti debuit, humorque erat sponte ex arundine profluens, ac potui accommodatus. unde Lucanus:

> *Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.*

Non igitur erat ἀψώδες c, quod clare ait Galenus. At nostrum non minorem quam mel sitim facit. Etiam arte paratur, quippe igne exprimitur, & excoquitur, ac postea concrescit, inque panes redigitur. Veterum, nisi quod succum ad potum exprimerent, tantum erat in medicinæ usum, ut ait Plinius lib. XII, cap. VIII. Nostrum penè omnium ciborum condimentis inservit: quem morem si veteres servassent, non pro eo usi essent melle. Veterum illud erat κοιλίας λυπηρόν a: quod de nostro vix dixeris. Veterum illud bonum ventri, & stomacho, teste Dioscoride: nostrum pectori, quam stomacho utilius. Plinius vero, qui juniorbus veteris ac nostri sacchar. differentiam multiplicem observavit, Joannes Manardus fuit. Vide eum in epistolis Medicinalibus lib. II, epist. 19; uti & lib. IX, epist. V. Item lib. XV, epist. V: ubi docet veterum saccharum non quidem esse mannam, sed & mannam, & saccharum, sub eodem mellis genere contineri: nec sibi constare, quando Arabum & recentiorum saccharum, in usu esse cœperit, videri autem primum Arabum meminisse Serapionem, qui annis post Galenum vixit amplius sexcentis. Adi etiam Plinianas Salmasii ad Solinum exercitationes b. Unus tamen est locus Statii Papinii, qui adversus hanc sententiam producitur. Est is in quarto Silvarum carm. VI, sive ultimo:

> *Et quas præcoquit Ebosia cannas.*

ut legit Domitius Calderinus. Sive *Ebosita*, ut est apud Joannem Despauterium Ninivitam Artis Versificatoriæ lib. III c. Est verò Ebosus una ex insulis Pityusis, quæ hodie Moncolobrres, juxta Ambrosium Morales. Hanc ajunt sacca[ri] fuisse feracem: eoque nec esse dubitandum, quin Papinius loquatur de arundinibus, unde saccharum excoqueretur. Sed quis veterum unquam tradidit, in Ebuso saccharum gigni? Strabonem id scribere ait Domitius Calderinus: sed fallitur. At ficus producere præstantissimas, verum est. Sic enim Plinius lib. XV, cap. XIX: *Honos laudatas servat* (ficus) *in capsis, in Ebuso vero optima præstantissimas, amplissimasque.* Hæc res valde firmat sententiam Salmasii d, pro *cannas* reponentis *Caunas*, h. e. Cauneas. Eâ voce usus poeta non pressè pro advectis Canæ oppido; sed laxe pro quibusvis ficubus siccis. Nempe ob nobilitatem Caunearum, ad alias etiam caricas, ut Ebusiticas, extensa est significatio: ut in multis aliis factum constat. Nec *præcoquit* rectum, sed ut idem summus vir emendabat, *percoquit*. Quod est ad maturitatem perducit. A quo non multum, in ipso sensu etiam lectione, abit Domitius Calderinus. Nam *præcoquit* interpretatur, *maturat ante diem*: ut satis liqueat de coctura solis intellexisse, non ignis, sicut capit in Hispaniæ veteris descriptione Ludovicus Nonnius cap. XCIV, eumque secutus Caspertus Gevartius in Notis Papinianis.

Præter ea, quæ diximus, etiam plantæ ad cibum prosunt, quatenus iis coquendis materiam præbent; ut ligna & sarmenta. Sed quia usus ignis longè se ulterius, nempe ad omnes prope fabriles artes, extendit, inferiùs potiùs de eo dicturi sumus.

Cap. XV.

De utilitate plantarum in potu, qua parte principem locum meretur vitis. Vinum non est, nisi connatum habens saporem vinosum, & odorem inebriantem. Flos, fæces, vinum, partes vini. LXXX vinorum genera, jam Plinii ætate numerata. Setinum Campania ab Augusto cunctis prælatum. Vina CCC annorum. Surrentinum nobile vinum, sed quibus & quare. Vinum creticum gallave quid qualis. Italia vinorum ante Græciam præstantia. Vina qualitatem soli imbibunt unde proveniunt. hinc dulcia, amara, salsa, sulphurea. hinc vinorum contrariæ effectus obstipatio, solutio, pinguedo, macies, &c. caute ergo propinandum, quid, cui.

NEc à plantis modò cibum, & ejus condimenta, ac ignem ad illa præparanda; sed varia etiam potuls genera habemus. Atque in his facile excellit vinum. Eoque de hoc nunc agam, postea dicturus de potu facticio, qui itidem e plantis fiat. Ac primum in disquisitionem venit, quid vini nomine intelligatur. Bifariam enim hæc vox sumitur. Vulgò sic dicitur omnis succus ex carne uvæ expressus. Ac sic quidem laxe ea vox sumitur. Strictiùs verò accipitur, quando duæ prætetea conditiones requiruntur, una ratione saporis, ut hic sit vinosus; altera ratione odoris,

a *Alsam Corium.*

b *Pag. 1018. & deinceps.*

c *Pag. 435. edit. Rob St.*

d *In Plinianis Exercitationibus pag. 938.*

a *Erythræa arundinis.*

b *Confusione. & concretionis.*

c *Sitim vims.*

tis, ut is sit inebrians. Itaque Aristoteles, cum alibi, tum problemate XXVII, sectioni III, non ἐμανίμοι *a* pro vinis habet, mellis instar prædulcia, ac vinoso sapore, & inebriandi vi destituta. Nimirum sic sentit de vinis sincerè dulcibus, non iis quæ cum dulcedine habent austeritatem, vel alium saporem admixtum, cumque vinosum, & odore vaporis vinosi caput calefacientem, & calefaciendo inebriantem. Dixeris perperam Aristotelem sic sentire, quia & præter vina illa prædulcia, alia sint vina, eaque adeò aquosa, ac debilia, ut non inebrient; & tamen ab omnibus pro vinis haberi. Verùm fateri cogimur: hæc vina interim pro natura sua aliquem etiam emittere vaporem vinosum, & inebriantem, si non in exiguâ illâ quantitate, saltem in majori: atque id sufficere Aristoteli, ut vini nomen retineant.

a Aquosæ.

Vini hæ partes, flos, floces, & quod simpliciter vinum dicitur: ut in illo Cæcilii:

Ego neque florem, neque floces volo: mihi vinum volo.

De flore est illud Plauti Curculione:

Flos veteris vini naribus objectus est meis.

Ac Cistellaria:

Quæque adeo me complevit flore liberi,
Magis libera uti lingua conlibitum est mihi.

De flocibus Agellium vide lib. XI, cap. VII.

Quàm varia sint genera vinorum, difficile dictu est. Jam olim Plinius lib. XIV, cap. XI, scripsit, fere numerari in orbe vina nobilia LXXX: quorum duæ partes Italiæ sint. At nunc plura habet Italia, quàm olim: & orbis reliquus multis partibus notior est nobis, quàm Romanis. Ostendunt hæc ingentem Dei sapientiam ac bonitatem erga nos: qua tamen maximam partem abutimur ad perniciosas voluptates.

Inter generosa vina habitum olim Setinum; quod Augustus Cæsar prætulit cunctis: item Cæcubum, vim habens στaλτικὸν *b*, eoque nauseam coercere aptum, ut ait Horat. Epod. IX. Ubi cum Lesbio & Chio conjungit: sed hoc incuria coloni & magis fossa Neronis, intercidit: Falernum, quod & ipsum jam Plinii ævo exoleverat: Massicum ex monte Gaurano, Puteolos, Baiasque prospectante: Rhæticum, Falerno solùm post habitum à Marone: atque alia, de quibus Plinius lib. XIV, cap. VI. In Falernis optimum erat Opimianum, quale illud apud Petronium Arbitrum in Trimalcionis cœna: ubi id dicitur annorum fuisse centum. At multò amplius est, quod dicit Plinius lib. XIV, cap. IV: ubi & plenius de hujus natura. *Lucio*, inquit, *Opimio Consule, cùm C. Gracchus Tribunus plebem seditionibus agitans interemtus, ea cæli temperies fulsit, quam cocturam vocant, Solis opere, natali Urbis* IↃ CXXXIV. *Durantque adhuc vina, ducentis fere annis, jam in speciem redacta mellis asperi: etenim hæc natura vinis in vetustate est: nec potari per se queunt si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomitâ.* Idem Plinius septimo capite inter vina transmarina commendari ait Thasium, & Chium, his verò Lesbium addi ab Erasistrato Medico. Thasium etiam notum fuit Aristophani: ut liquet non modò ex Acharnensibus, sed & Θεσμοφοριαζούσαις *c*. In eo aberrasse Aristophanis Scholiastem, observatum Casaubono in I Athen. c. XXIII. Quanta Thasii laus fuerit, ostendit illud Bionis: μὴ δυνατὸν εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον, ἢ οἶνον Θάσιον· *non posse aliquem vulgo placere, nisi placenta fiat, aut vinum Thasium.* Chium cadum laudant etiam Horatius, & Tibullus. Lesbium fuisse non bonum modò ac jucundum, sed etiam dulce, liquet ex dicto Aristotelis, cum verecundè adeò diatribæ suæ successorem Theophrastum eligeret præ Menedemo: ut legere est apud Agellium lib. XIII, cap. V. Nisi ex Nunnesii *d* sententia pro *Menedemo* scribendum *Eudemo*, quando Menedemus ibi illum memoratus; Eudemus autem ab Alexandro Aphrodisiensi, atque aliis, sæpius cum Theophrasto jungitur. Vitam hujus Eudemi scripsit Damus; ut est apud Simplicium Comment. in φυσικῆς ἀκροάσεως libros.

b Percol-lendi.

c Cereris sacra celebrantibus.

d In vita Aristotelis p. 155.

Quibus exoticis proxima fuerit auctoritas, ibidem Plinius dicet. Idem cap. VIII, commemorat septem vinorum fictitiorum genera: ac postremò addit, *omnia transmarina septem, aut sex annis, ad vetustatem mediam pervenire.* Inde cap. IX memorat quatuordecim genera dulcium: & seq. cap. tria genera deuteriæ, sive vini secundarii: modo id vini nomen mereatur. Quod etiam dicere possimus de Surrentino. De hoc quidem ita Plinius lib. XIV, cap. VI: *Surrentina in vineis tantum nascentia, convalescentibus maxime probata, propter tenuitatem, salubritatemque. Tiberius Cæsar dicebat, consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent: alioquin esse generosum acetum, C. Cæsar qui successit illi, nobilem vappam.* Ideo & ψαφαρὸν sive ψαφαρὸν *a* hoc vinum dicitur Athenæo lib. I. Nempe simili tralatione ac vinum dicitur σκληρὸν, sive durum. Hoc ante annum prope vigesimum etiamnum crudum erat, ac vigesimo demum anno potui aptum fuit, nec facile amarescebat, ac cum Falerno tum contendebat: ut est apud Galenum lib. I de Antidotis, cap. VIII. Sed apud Athenæum libro memorato dicitur, Galenum id scripsisse non de anno vigesimo, sed vigesimoquincto: ut fortasse vel ex Galeno Athenæus, vel hic ex illo corrigi debeat. Quod si Galeni ætate contenderit, minùs mirandum, quia jam Plinii ætate exoleverat Falernum: ut antea dictum. Et credo, qui Surrentinum dixere acetum, vel vappam, locuti de tempore, prius quam ad XX, vel XXV annum perveniret.

a Friabile, arenæ simile.

Marsica vina, à Marsis, qui in Pelignis, sic dicta, inter vina erant turbida. Unde Martialis lib. XIII, epigr. CXXI:

Marsica Peligni mittunt turbata coloni:
Non tu, libertus sed bibat illa tuus.

Quia vero turbida: eò percolare solent, ut fierent tenuiora. Diversa fuere à Massicis, quæ in Campania.

Quoddam etiam, *vinum crucium* dicebatur, quod acerbum adeo foret, ut alteri quodammodo crux videretur. Ita Lucilium loqui, tradit Festus. Qui & auctor est, eundem poetam similiter gallam dicere vinum quod adstringeret instar gallæ; qui fructus est arborum glandiferarum præter legitimum innascens. Græcè dicitur κηκίς, ut Glossæ indicant. Lucilii verba sunt:

Qua gallam bibere, ac rugas conducere ventri
Farre aceroso, oleo decumano, pane coegit
Cumano.

Præterea varia memorat vina Julius Pollux in Onomasticolib. VI, cap. III. In iis & tria illa antea laudata, Thasium, Chium, Lesbium. In Chio optimum dicit Arvisium. Memorat & Peparethum, de quo etiam Heraclides Ponticus in Politiis, & ex eo Athenæus lib. I. Item Pollæum ex Syracusis, sic dictum à Pola Argivo, qui primus paravit: vel à Polide Syracusarum rege, ut Aristoteles scripsit. Italicum negat admodum fuisse notum veteribus Græcis, alioqui non aliud ei fuisse prælaturos. Est & quorundam vinorum mentio apud Athenæum, de quibus silentium apud Plinium & Pollucem.

Porrò ut aquæ, pro solo, per quod percolantur, sunt dulces, amaræ, salsæ, sulphureæ: sic variant vina pro terra, unde liquorem exsugit vitis, qui in ea postea concoquitur. In hoc autem succo, sive liquore, concurrit terrestre siccum, cum humore partim aqueo, partim aëreo. Interim partes humidæ exsuperant siccas: ut indicat, quòd præ ampla adeò humoris copiâ pusillum est fecis. A permistione verò humidi, & sicci, tum odor est, tum sapor: ut ex iis liquet quæ de utroque diximus lib. III, cap...

Nec vina modo pro cælo soloque, colore, odore, sapore variant: sed multiplici etiam facultate. Tantæ diversitatis exemplum fuerit, quòd uva quædam Ægyptia alvum solvat: quædam solutam sistit: quædam item vina dolorem capitis inducant, quædam illi medeantur. Et quàm disparis est naturæ, quod quædam, ob aqueam naturam flammam minuant; quædam ob humorem pinguem & oleosum flammam augeant. Et quàm contrarii

sint

sunt effectum, quòd, ut Jo. Bapt. Confalonerius, ante hos centum annos, Philosophus, ac Medicus Veronensis, libro de Vini natura lecte scripsit, *Vinum mœrorem, ac gaudium; silentium, & loquacitatem; mentis hebetudinem, atque acumen; pinguedinem, ac maciem; sanitatem, & ægritudinem; denique vitam, ac mortem adfert.* Quis non tam contrarios effectus miretur, qui caussas non intelligat? Propterea philosophi, ac præcipuè medici, est non omnia vina lineâ signare alba: sed ei pro vinis, & corporibus, aliter, atque aliter statuendum. Scio, quid respondeant, nec se nescire, quàm varia sint vinorum genera: sed in omni genere id potissimùm attendere, quod potissimum est: ut in vinis, quod maximè vinosum: & ut poeta loquitur Venusinus,

Quod curas abigat, quod cum spe divite manet.

Equidem, non diffiteor, non esse nihil quod dicunt. Interea tamen in publicum peccant, quando non meliùs se explicant; quia sic loquuntur, & scribunt, quasi vinis omnibus sit commune, quod certi est generis. Atque hoc magis elucebit ex iis, quæ de variis adeò generibus deinceps dicentur. Cur vinum dulce obstruat foramina jecoris, pulmonis obstructionibus medeatur, explicat Julius Crassus in quæst. Natur. Quæst. 5. p. 95. Græce οἶνος. Attice ὦνος, & quandoque ἠδονή, ut monet Casaubonus ad Athen.

Cap. XVI.

De qualitate vini, variis miscendi generibus, aliisque. Vinum vires & animum reficit. præstat aquâ etiam apud gentes hydropotas: ita tamen ut calidi humidique temperamenti, aqua cæteris paribus utilior sit. Causa cur vinum præ reliquis liquoribus tantopere animos exhilaret: ubi eleganter de 3 corporis humani constitutionibus. Probatur, vinum etiam nutrire partes corporis solidas. Qui fiat, quod cùm vinum sit naturâ calidum, frigidos tamen in ebriis generet morbos. Cinis vini, meri instar flagrat. Grande beneficium vinum aquâ temperare docuisse. Ubi de lymphis seu Levando Baccho, Baccho recto, & poteribus curvis? Quæ vina diluenda. ratio miscendi apud veteres Græcos, juxta harmonias musicas. Vinum 20. partes aquæ admittens. De decem poculis. *Quomodo variè olim vina condierint, ubi de sacco, fumo, &c. De oenomeli, vinis medicatis & quibusquibus factitiis, vino lotii, caryotarum, pyrorum, pomorum, &c. Vinum Moscoviticum quid quale. De cervisia.*

SAtis convenit vinum esse persalubre si modum teneamus: ut quod non modò stomacho conducat, sed etiam mœstis & sollicitis adimat, curas, & somnum conciliet. Tiresiam audiamus, apud Euripides in Bacchis; ubi sic adversus Pentheum disserit:

—— Δύο γὰρ, ὦ νεανία,
Τὰ πρῶτ' ἐν ἀνθρώποισι, Δημήτηρ θεὰ,
Γῆ δ' ἐστὶν, ὄνομα δ', ὁπότερον βούλῃ, κάλει.
Αὕτη μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτούς,
Ὁ δ' ἦλθ' ἔπειτ' ἀντίπαλον, ὁ Σεμέλης γόνος.
Βότρυος ὑγρὸν πῶμ' ηὗρε, κεἰσηνέγκατο
Θνητοῖς, ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
Λύπης, ὅταν πλησθῶσιν ἀμπέλου ῥοῆς.
Ὕπνον τε λήθην, τῶν καθ' ἡμέραν κακῶν
Δίδωσιν, οὐδ' ἔστ' ἄλλο φάρμακον πόνων.

—— *Duo enim, ô adolescens,*
Præcipua sunt inter homines, Ceres dea,
(Terra autem est Dea nomine, utrovis, hanc appella)
Hæc quidem siccis alit mortales;
Sed præstat contrarium Semeles filius.
Uvæ enim humidam potionem invenit, & intulit
Hominibus: quæ liberat miseros mortales;
Dolore, quoties repleti fuerint vitis liquore.
Et somnum, oblivionem malorum, quæ quotidie accidunt,
Dat; nec est aliud pharmacum curarum.

Unde Bacchus dictus Medicus, & sanitatis præses; ut ait Mnesitheus apud Athenæum in 11. & ex eo Aloysius Novarinus lib. vii, cap. xxix a. Mirum ibi Athenæum citari in Gymnosophistis, pro Dipnosophistis. Neque hic tantummodo; sed etiam ubi rationem adfert cur Amphictyo Bacchi templo proximum esse voluerit templum Nympharum. Iterumque Gymnosophistarum libros vocat lib. viii, cap. xxi; ubi de palmarum cerebro, ex Athenæo: & lib. x b, cap. vii; ubi de oleo, butyroque.

a P. 108. 209.

b Vel ix.

Sed quæri à multis solet, utrùm salubrior sit vini, an aquæ potus. De quo paucis dicam, non propter Hollandos nostros, (quorum nemo est ὑδροπότης c, ac ne vinum quidem aquâ solent miscere, sed quoties vinum non suppetit, zytho acquiescunt) verùm propter gentes alias, quæ, eò quòd salubriores habent aquas, vel has solas bibunt, vel nunc mero utuntur vino, nunc mixto. Triplex vero discrimen hic observandum, hominum, aquarum & vinorum. Primùm enim distinguere oportet inter hominum ætatem, ac temperamentum. Nam, ut Hippocrates lib. v. Epidemiorum text. xv, & Galenus in ejus commentario ait, pueris, atque omnibus, qui temperamenti sunt calidi, atque humidi, aqua [illegible] prosit: contra, vinum est conducibilius corporibus [illegible]dis, & siccis. Præterea, dispar est ratio aquarum. Ut plurimùm naturâ sunt frigidæ, ac crassiorum partium, eòque insalubres. Hinc Galenus lib. vi, Epidem. Comment. iv, textu 18: *Vinum aquâ præstat, non solum ad concoctionem, quæ in ventriculo fit, adjuvandam, sed etiam ad concocta distribuenda, ad sanguinem creandum, ad nutriendum, ad lotium citandum, & ad corpora dissolvenda in recte valentibus.* Certe aqua nostra nihil adjuvat concoctionem, cùm sit frigida: concoctio autem sit caloris beneficio. Sed neque ubi peracta concoctio, conducit distributioni, quia, cùm tenuissimarum sit partium, diutiùs inhæret ventriculo, ac tardè viscera permeat: quo pacto jecur, & lien, obstruuntur, tumor gignitur, vel augetur. Sed neque confert ad sanguinis procreationem, quia ad hanc quoque calore est opus. Utilior etiam est distribuendo cibo, quam alendo corpori. Denique nec utilis est ad excretionem urinæ, vel sudoris, vel etiam corporis difflationem, quia, ut dicebamus, tenuis est substantiæ. Nec tamen hæc sic accipi debent, quasi simile de aquis omnibus judicium ferrem. Sunt enim etiam aquæ tenues ac leves, nec frigidæ nimis, ut arguit dulcedo: unde ejusmodi conducit corporibus calidis. Tales esse aquas cœlestes, locuples nobis testis est Hippocrates lib. de aëre, locis, & aquis, cap. iv. Talis quoque aqua Nili, ubi incaluerit. Unde est quòd Ægyptii, quandoquidem vino us interdictum, hac aqua utuntur, ac salubrem vitam agunt: ut est apud Prosperum Alpinum lib. i de Ægyptiorum Medicina. Vide etiam quæ lib. ii hujus operis, præcipuè cap. lxxii, de hominum & aquarum discrimine diximus. Tertium erat vinorum: quorum itidem magnum est discrimen. Plinii ætate fere erant lxxx: postea accessere multa, etiam nobilia, ut de cæteris taceam. Vide de hoc discrimine Manardum lib. xiv epist. iii.

c Aquæ potor.

Præterea in quæstionem venit, unde sit, quòd vinum præ liquorum aliis tantopere animos exhilaret. Quod ipsa vitis non reticuit in parabola illa Judicum cap. ix, 13. Etiam cor hominis vino exhilarari legas Psal. civ, 15, Eccles. xl, 20, Zach. x, 7, Actor. xiv, 17. Unde Bacchus χαριδώτης, quod Maro i Æneid. & Horat. reddidere lætitiæ datorem. Atque hinc & Varro de eo:

Hoc hilaritatis dulce seminarium.

Ac eò respexit quoque Thomas Aquinas, cùm in hymno d sic canit de Christo: *Dedit & tristibus sanguinis poculum.* Nempe quia vinum calicis benedic[illegible] mysterio est sanguis Christi. Natura vinum est, quod [illegible] habet

d Sacris sollemnibus.

bet reficiendi cor humanum. Spiritualiter sanguis est, cujus effusi mem[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] sitiâ penè obrutum. Re[illegible] enim nob[illegible] [illegible] [illegible] onis Dominicæ, qua [illegible] a sunt pecca[illegible] [illegible] in Christo credentium.

Sed hæc non aliud indicant, quàm cor hominis vino exhilarari præcipue eo quod bono fragrat odore, quale etiam homines à syncope revocat. Utrumque enim experien[tia] constat, & Galeno etiam testatum lib. XIV Meth. Med. cap. IV. Nunc caussam utriusque videamus.

Tria sunt, quæ constituunt corpus nostrum, teste Hippocrate, τὰ ἴσχοντα, τὰ ἰσχόμενα, καὶ τὰ ἐνορμῶντα *continentia, contenta, & impetum facientia*: sive, ut Galenus vocat, partes solidæ, humores & spiritus. Horum unumquodque continuo illo effluxu aliquid deperdit sui. Ut igitur partes solidæ restituantur, opus imprimis cibis solidioribus: propter humores verò opus est potu: at spiritus noster instauratur partim per aëra, quem naribus, ore, & gutture haurimus; partim vino, quod multum habet aërei: eoque sic sanguinem instaurat, ut simul spiritum reficiat. Unumquodque enim requirit alimentum simile. At spiritus & vinum ambo sunt aëriæ naturæ.

Alia item quæstio est, an vinum nutriat. Negat hoc Hieronymus Mercurialis in Pisanis Prælectionibus, tractatu de Vino, & Aqua. At pro altera sententia stant Hippocrates, Galenus, & omnis Medicorum schola. Imo ratio idem manifeste evincit. Nam si non solum spiritus reficit, sed sanguinem quoque gignit; plane etiam solidas partes nutrit, quia, ubi sanguis coctione spissior factus, novam iis solidis partibus materiem suppeditat. Atque ut hoc non esset, cùm non minùs partes humidæ, quàm siccæ, absumantur à calore nativo: tam opus est humores instaurari, quàm partes siccas, ac solidas. Quare propterea etiam, quia sanguinem recreet, ac reficiat, nutriri nos vino negari nequit. Interea, alia aliis magis nutriunt. Magis id præstant vina nigra, ac dulcia: minùs alba, & ὀλιγόφορα a, cujusmodi potius conducunt ad succos pravos pertrahendos, & vesicam expurgandos. Commune autem utrisque est, quod sint ὄχημα τῆς τροφῆς b: sed, ut antea dictum, melius aquâ id vinum præstat, ob celerem motum, qui ipse est à tenuiori substantia, & vi egregie calefaciendi, de qua deinceps dicam.

a Quæ non multam ferunt aquam.
b Vehiculum cibi.

Quarta enim hæc de vino est quæstio, utrum calidum sit, an frigidum; humidum, an siccum. Frigidum esse Macrobius contendit lib. VII Saturnal. cap. VI. Pugnat inter cætera eo argumento, quod *si aconitum cum vino tritum, haurientem nulla curatio à morte defendit: tunc enim vinum naturâ frigidum, admixtione sui, frigus augere veneni.* Atqui longè aliter est. Nam quia vinum natura est calidum, eò faciliùs celeriusque venenum defert ad intimas cordis partes. Pugnant & eo solent argumento, quòd vinum frigidorum sit morborum caussa: ut tremoris ac dissolutionis nervorum, apoplexiæ, veterni. Sed non hi morbi ἁπλῶς c proveniunt à vini usu; verum excessu. Nempe si immoderatè sumatur, non sufficit calor hominis ad vinum calefaciendum: quod requiritur, ut possit concoqui. Calore igitur justo destitutum redit ad naturam aqueam, ac frigidos gignit morbos. Esse verò per se calidum, arguit illud, quòd sobrii vinum bibentes sentiunt se incalescere, spiritus etiam, & animæ vires recreantur: imò qui jam exspiraturi videbantur, sive ob inediam, sive lassitudinem, vel similem caussam, hi pauxillo vini haustu, vel odore etiam, quasi a morte revocantur ad vitam. Etiam ebrietas calorem arguit. Nam vinum per se calidum, & calore nostro calidius redditum, vapores calidos exspirat, qui cerebrum petunt, atque ibi sensuum instrumenta sic agitant ut nequeant sua obire munia. Quia verò ebrietas est à calore: eò ad hanc tollendam, vel imminuendam, utimur iis, quæ refrigerant cerebrum. Atque hoc ipsum indicio est calidum esse vinum. Aliud quoque argumentum è Plinio habemus lib. XIV, cap. XX: *Fex vini siccata recipit ignes ac sine alimento per se flagrat. Cinis ejus nitri naturam habet, easdemque vires, hoc amplius, quo pinguior sentitur.* Et credo, poetæ cùm attenderent igneam vini naturam, eò finxere Bacchum esse natum Semele combustâ à Jove, hoc est, vi cælesti, præsertim calore solari. Addunt, Bacchum postea a Nymphis exceptum, & ubi aquis abluissent, servatum. At Nymphæ non aliud quàm Lymfæ, crebro N in L, & L in R, transeunte. Ut nihil aliud eo videantur voluisse, quàm non nocere vinum, sed saluti conducere, modò vinum aquâ temperetur. Quod significatum etiam ab Amphictyone, Atheniensium rege, quando vini temperandi rationem à Baccho edoctus, in Horarum delubro, quia Horæ vitis fructum educant, aram exstruxit Baccho Recto, & proximè illam constituit alteram Nymphis, Bacchi nutricibus: quarum beneficio, videlicet lunfam vino miscendo homines non incurvi, sed recti ambularent; unde & Baccho Recti nomen datum fuit. Auctor horum Philochorus, & ex eo Athenæus lib. II.

c Simpliciter.

Ex his occasio nascitur alterius quæstionis, quis sit vini miscendi modus. Totus ille dependet à vini natura, ac corporis humani temperamento. Vix opus misceri Rhenanis, quæ plurimùm diluta sunt naturâ suâ. Nec mistellâ multùm adeò indigent Gallica. Fervidiora Græca, Hispanica, pleraque etiam Italica. In his locum habuerit Græcorum iste senarius:

Ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία, ἢ μὴ τέτταρα.
Vel quinque bibito, vel tria, at ne quatuor.

Exponit in Symposiacis Plutarchus lib. III, quæst. IX; ubi adagium hoc secundùm Musicas Dionysii Harmonias hoc pacto declarat. Ait attenditum, ad vini colores, tum ad aquæ partes. Ac πέντε sive hemioliam, vel sesquialteram, significare, tribus aquæ portionibus addi debere duas vini: at τρία, sive διὰ πασῶν, indicare, uni vini parti duas esse miscendas partes aquæ: sed τέτταρα, sive diatessaron, exigere, ut uni vini parti tres addantur aquæ. Mirum verò quod de mistura Maronei, vini Thraciæ, sic à rege ejus Marone, Euanthei filio, dicti, prodidit Homerus Odyss. IX a. Rem dicet Plinius lib. XIV, cap. IV: *Maroneum vicies tanto addito aquæ miscendum Homerus prodidit.* Sed ipsum Homerum audiamus:

a Vers. 208. & seqq.

Τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρὸν
Ἓν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα
Χεῦε.
Hoc quando biberent dulce vinum rubrum,
Uno poculo impleto, aquæ viginti mensuras
Immiscuit.

Uti verò nihil certi præscribi possit de vini mistura: sic neque de poculorum numero, vel mensura. Apud Athenæum lib. II legimus, ut Panyasis primum poculum tribuerit Gratiis, Horis, & Baccho: alterum Veneri, atque iterum Baccho: tertium Atæ, sive contumeliæ damnò, aut noxæ. Quodque apud eundem Eubulus Bacchum inducit de decem sic poculis loquentem, quasi primum poculum sit bonæ valetudinis, alterum voluptatis, tertium soporis, & hæc sola esse sapientum: cætera verò insipientum: ac quartum quidem protervitæ, quinctum clamoris, sextum comessationis, septimum ὑπωπίων, sive sugillationis in oculis, octavum apparitoris, (puta in jus propter verbera vocantis) nonum iracundiæ, decimum furoris. Ausonius vel Gratiarum, vel Musarum numero bibere jubebat, lege, ut ait, mysticâ. Pluraque hujus generis occurrunt multa: sed multis præsertim iis, qui Convivalia tractarunt, reposita sæpius, ut tam nota referre pigeat, tædeatque. Quare suffecerit hoc loco dicere non posse eandem vini mensuram omnibus præscribi: cùm totum hoc variet pro vini natura, poculorum capacitate, hominis temperamento. Græci cùm certum poculorum numerum iniere, loquebantur de vinis & poculis, quibus Græci vulgo in conviviis uterentur: deque hominibus ejus temperamenti, quali fere in Græcia forent.

forent. Et tamen sic quoque magnum fuisse discrimen, dubium non est. Varie olim vina condiebant: sive gypso aut calce: sive argilla, aut marmore: sive miscendo vino resinam, sed prius lotam, ut exueret graveolentiam: sive miscendo salem, aut aquam marinam, quale vinum τεθαλασσωμένον vocat ait Caelius Aurelianus lib. II Acutorum morborum, cap. XXXIX. Contrarium dixere ἀθάλασσον, Horatius *maris expers*. Picare etiam vasa solent, item in fumo collocare, ut calore fumi per vas penetrante, aqueae vini partes absumerentur. Horat. lib. III, od. VIII:

a Aqua marina d[?] ...

Hic dies anno redeunte festus
Corticem adstrictum pice demovebit
Amphorae, fumum bibere institutae
Consule Tullo.

Tibullus lib. II:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis, & Chio solvite vincla cado.

Saepius etiam apud Martialem est de vinis Massiliensium maturatis fumo. Vide & Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XIII.

Veteribus etiam mos erat vina quaedam sacco percolare, quae σακκίας οἴνους dicebantur, item ἡλιαστικά & ἠθημένα. Veterum aliqui *moralia*, cùm sit τὸ ἠθεῖν b, eoque redderet *colata*, *saccata*. Eo autem percolabant, ut è crassis, ac turbidis tenniora fierent, & liquidiora: quod oculis erat acceptius. Interim sapori decedit, sacco vires auferente: quod libello περὶ διαίτης ait Hippocrates, vel quisquis ejus auctor. Atque idem indicat Lucilius; cum apud Ciceronem in secundo de Finibus vinum celebrat, cui siphon demsit nihil; nec sacculus vires abstulit. Et Horatius ait de vinis ejusmodi.

b Transmittere.

Integrum vertunt lino vitiata saporem.

Sed quo tenuiora, hoc plus potores bibebant, quia minùs ab ebrietate erat periculi. Hinc illa querimonia Plinii lib. XV, cap. XXII: *Ut plus capiamus, sacco frangimus vires.* Quia verò *ingeniosa gula est*, ut est apud Petronium, etiam repertum, quomodo corrigi posset, quod saporis sacculus auferret. Nempe si peregrinis odoribus sacco injectis magis placeret odore & sapore. Ad hanc rem usi melanthio, foeniculo, aniso, de quo Plinius lib. XX, cap. XVII: *Saccis quoque* (anisum) *additur.* Apud Plutarchum etiam in Symposiacis lib. VI, quaestio est, An colandum si vinum. Ipsum ads.

Vinoque quoque gratiam conciliat quartum panacis genus, à Chirone Centauro appellatum centaurium: item Pharnaceum, à filio Mithridatis Pharnace: ut testatur Plinius lib. XXV, cap. IV. Etiam ratio est hederae ope, separandi aquam vino mistam. Plinius lib. XVI, cap. XXXV: *Edera mira proditur natura ad experienda vina: si vas fiat ex ligno ejus, vina transfluere, ac remanere aquam, si qua fuerit mista.* Adde de vini mixtura apud antiquos Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. XVIII. Qui idem de Pithoegus, lib. I, cap. XV; ubi exponit quando Romani bibere vinum soleant, fieri id post annum. Agit item postea cap. XVI, an vinum dulce inebriet.

Nunc aliquid etiam dicamus de mulso vino, quod Graecis οἰνόμελι. Nicandro etiam μελίζωρον. Hoc faciebant imprimis ex vino Massico, & melle Attico. Unde Martialis lib. IV, epig. XIII:

Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo:
Massica Thesei tam bene vina favis.

Vel ex Falerno, & eodem melle. Idem in Xeniis, ep. CVIII:

Attica nectareum turbatis mella Falernum.
Misceri decet hoc à Ganymede merum.

Quem morem Catius Insuber Epicureus improbat apud Horat. lib. II, Sat. IV:

Aufidius forti miscebat mella Falerno.
Mendose: quoniam vacuis committere venis
Nil nisi lene decet: leni praecordia mulso
Prolueris melius, si dura morabitur alvus.

Omne quidem mulsum dulce est: sed tamen aliquid retinebat austeritatis ex Falerno, cujus genus quoddam fuisse austerum, ex Athenaeo constat: qui & Massico scribit, valde esse austerum: interim ... non juvare. Catius igitur ... olebat, misceri mel non austero, sed leni vino. Nec praetereundum hic vina propomata quae sic dicebantur quia ante potum reliquum, ac cibum, sumebantur. Fiebant ex mellis despumati sextario uno, & quaternis vini: ut est apud Paullum Aeginetam lib. VII, cap. XV. Plura de iis vide sis apud Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. VII. Tandem, de vinis medicatis, quomodo fiant, & quam vim habeant, vide apud Dioscoridem, Aetium lib. ult. Arnoldum Villanovanum lib. de vinis, Evonymum Philiatrum, sive Conradum Gesnerum in Thesauro de remediis occultis.

Hactenus de vite, ac liquore, qui ex uva exprimitur. Deinceps aliquid dicendum de liquorum aliis, uti factitiis, ut sic dicam, vinis. Quale lotophagorum erat. Solo enim loti fructu vivebant: atque inde & vinum confecere: ut est apud Herodotum in Melpomene. Vina etiam è caryotis, hoc est, dactylis, fructu arboris palmae. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Caryotae maxime celebrantur, & cibo quidem, sed & succo uberrima; ex quibus praecipua vina Orienti, iniqua capiti, unde pomo nomen.* Nimirum deducit à κάρα, caput: non, ut Isidorus fructus ejus similis nucibus: quasi ... appellat, non autem nux. Nec solum è succo caryotarum potum ... sed ipsa etiam palmula Aegyptia, si antequam maturuerit decerpantur ... fit, sitim sedat: unde Plinio lib. XII, cap. XXII, imò & Hugoni Eretriano libro de Spiritu S. ἀδιψ@ a vocatur. Sic enim rectè Ertriani locum corrigit Hadrianus Junius lib. V Animadversorum, cap. I. Norunt etiam, vinum fieri è malis, pyris, dactylis, cerasis. Potus è pyris, nec tam gratus, nec salubris, quàm ille è malis. Utrumque jam Plinii aetate obtinuisse indicant illa ejus verba lib. XIV, cap. XVI: *Vinum fit & è siliqua Syriaca, & è pyris malorumque omnibus generibus.* Hodieque & ille è malis, & alter è pyris obtinent apud Cantabros, & Normannos.

a Sitim non movens.

Etiam è sorbis potus. Unde Maro III Georg.

—— Et pocula laeti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.

Moscoviae, quia vino carent, utuntur aqua destillata ex avena: quae non minus vino, calefacit, & inebriat: ut est apud Cardanum. Septentrionalibus quoque ad coquendum cervisium in usu est lupulus, & hordeum, seu bryne. Hac de re non repetam, quae fuse satis prosecutus mihi videor lib. I de Vitiis Sermonis, cap. IV: ubi actum nobis de vanis variis apud gentes potiis generibus. Solùm aliquid attexam de zythu nostri facultate, idque propter eas gentes, quae damnant, quia ignorant......

CAP. XVII.

De usu plantarum in vasis atque instrumentis culinariis, & tricliniaribus, supellectile rustica, pistoria, piscatoria, venatoria.

Atque haec dicta sunto de cibo, ac potu, quem plantis debemus. Sed alter etiam plantae ad alimentum prosunt: quatenus videlicet inde instrumenta fiunt, quibus cibus, potusque, praeparantur. Huc verò pertinent, partim vasa atque instrumenta domestica, usui isti destinata; partim supellex rustica, pistoria, piscatoria, venatoria. Domestica, quatenus ad cibum & potum pertinent, vel inserviunt cibis coquendis; quae culinaria dixeris: vel iis jam coctis mensae inferendis, cujusmodi tricliniaria vocamus.

Tricliniaria sunt duplicia. Quaedam enim vasa cibum potumque continent: ut vasa aliqua viminea, & lignea. E vimine sportulae panem adferentes, quae *panaria*, & *panariola*, vocabant. Ex ligno hedera ... fiebant κισσύβια; teste Athenaeo, Hesychio, Suida.

a Vas, poculum, ex edera.

Ac nomen indicio est, cum hederam Græci κισσὸν vocent. Quædam verò præstant, ut elegantius cœnemus: ut è lino mantilia, ac mappæ; de quorum discrimine diximus lib. 1 de Vitiis Sermonis. Quædam è ligno, ut sella, scamnum, scabellum. Frumentarius mensoribus è ligno est rutellum, ita dictum [illegible] a à rutro, quod à ruendo. Rutello enim corruebant, ac congerebant frumentum in modium. Lucilius sat. 1x, apud Nonium:

a Diminutive.

Frumentarius est: modium hic secum, atque rutellum,
Unà adfert.

Item è ligno radius sive hostorium, quo postquam frumentum rutabulo congestum est in modium, æquatur ejus mensura.

Pistoria è ligno sunt: mactra, in qua panis subigitur, infurnibulum sive pala, qua panis in furnum immittitur, rutabulum, quo ignis proruitur in furno, teste Festo. E vimine autem ventilabrum sive vannus.

Piscatoribus è lino sunt: retejaculum, verriculum, tragula, sagena, excipulus. Tragulæ bifariam plantis debent, tum quatenus retia sunt; tum quia sublevantur subere; ut Plinius ait. Iisdem è vimine sunt nassa, fiscella, sirpiculum.

Venatoribus item è lino retia, ac plagæ; è ligno venabula, sed ex parte duntaxat, cum lato sint ferro præpilatæ.

Aucupibus item è plantis calamus, sive virga aucupis, quæ illinitur visco: tum ames sive pertica, tendiculam sustinens.

DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBRI QUINTI

PARS ALTERA.

Cap. XVIII.

De plantarum utilitate in medicina. Ac primùm de morbis universalibus: uti febribus, & illis, quæ à veneno, etiam pediculari: horumque remediis ptisana, agarico, lactuca, hyoscyamo, moly, polemonia, gentiana, staphide, hedera, allio sylvestri, aliis.

Vidimus de iis, quæ cibo, potuque invitant: item instrumentis artium, quæ circa hæc versantur. Ad ea nunc venio, quæ medicinæ gignit tellus. Hæc quoque pars quanti sit momenti qua hominis salutem, quis nescit, nisi qui morborum vim ignoret? multum igitur etiam Numini debemus, quod ut ægris mortalibus consultum iretur, tot vires, sicut animantibus, ita herbis indiderit. Ut calefaciendi, refrigerandi, corroborandi, reprimendi, digerendi, discutiendi, attenuandi, & similes. Nec dubium, quin ut mox à peccato incubuit terris morborum cohors, quà ad mortem præcipiti nimis iremus gradu, etiam medicina sit reperta, quà morbis obviam iretur. Sicut non ineleganter carmine suo ad Fredericum IV, Electorem postmodo Palatinum, cecinit vir equestris stemmatis Henricus Smetius, propinquus noster,

> *Stat primo Medicina loco, reliquasque vetusto*
> *Jure superba præit. Siquidem cum prima futuro*
> *Omnipotente manu jacta essent semina mundo;*
> *Jamque recens tellus vernantem condita vultum*
> *Induerat; turpe ante nefas, morbosque nefanda*
> *Culpa carnifices, ante ipsa exordia gentis*
> *Humanæ, Medicinæ pars mox tempore cæpit.*

Remedia verò, de quibus loquar, duûm erunt generum. Quædam enim plantæ assumuntur integræ, sive tota sua substantia: quædam verò secundùm puriorem partem, ut aquæ, olea, succi, per destillationem, aliave ratione artificiosa, è substantia eliciti ac extracti. In cujusmodi liquoribus non amplius est admixta terrena & impurior materies: solumque remansit aquea, aërea, vel ignea natura.

Usus horum vel est in omni morbo, vel in uno genere, aut pluribus. In omni genere si quid sit, id verè mereatur nomen πανάκεια.

Quæ appellatio pluribus data medicamentis: ut antidoto ad Aphrodam relatæ, quam describit Galenus lib. II de antidotis: item alii relatæ ad Musam, de qua idem in septimo κατὰ τόπους: item Andromachi emplastro: de quo idem lib. II τῶν κατὰ γένη: & alii, quod Heræ dicitur, atque inter πολύχρηστα a memoratum, descriptumque lib. V ejusdem operis, ubi legas id ὑγείαν b nominari. Item arteriacum medicamen, quod dicitur Mithridatis, ac describitur lib. VII τῶν κατὰ τόπους. Verum ista omnia ambitioso nimis nomine sic vocantur: & nunc sermo est nobis de simplicibus, non compositis. E plantis verò hoc nomen mereatur malva, si verum quod aliqui de ea prodidere: ut Plinius ait lib. XX, cap. XXI his verbis: *De eisdem* (malvis) *mira & alia traduntur. Sed maxime, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum.*

a Multùm utilia.
b Sanitatem.

Verum mittamus istiusmodi: ac videamus de morbis singulatim.

Morborum, ut prioribus libris dictum, vel corporis sunt universi, vel partis alicujus. Morbus universalis est febris: item huc veneficia, & venena referuntur. Ac febris quidem vel est simplex, cùm elementalis calor tantummodo limites naturæ, ac temperamenti, excessit: vel est putrida, si caloris excessus fuerit ex putredine humoris; vel pestilens, si venenata, ac perniciosa exspiratio contaminet partes, sive contentas, ut spiritus aut humores; sive continentes, ut similares, vel organicas.

Simplex febris vel ephemera est, sive diaria; vel synochos sive continens, vel hectica. Ephemera uno prope die abit, quia in solo est spiritu, tenui, vago, & dissipabili subjecto. Synochus est in sanguinis effervescentia. Hectica in substantia partium solidarum. Putrida est ex sanguine putrescenti. Quæ vel continua, vel intermittens. Continua, si insit venis, vel arteriis majoribus sic ut cor continuo labefaciat. Intermittens, si putredo levior sit, vel longiùs à corde absit. Ac quidem pituita putrescens, quotidie; bilis, tertio; melancholia, quarto die irruit. Pestilens febris non solo caloris excessu nocet: sed imprimis qua κακοήθης sive maligna qualitas spiritus, humores, vel partium substantiam, infecerit. Ut omnino venenata qualitas simplici putredini perniciosius aliquid superaddat. Nunc de remediis e plantis videamus.

Ptisana persalubris in febribus acutis. Ea sic dicta ἀπὸ τοῦ πτίσσειν, quatenus notat à cortice purgare. Itaque non solum fiebat ex hordeo, sed etiam tritico. Unde apud Aristotelem sect. I problemat. XXXVIII, unum ptisa-

ptisana hordeacia præstet an triticea: ac præfertur hordeacea. Nempe quia hordeum tritico frigidius est: eoque ejus sorbitio magis conveniat febrientibus. Sanis contra, panem triticeum præferendum constat: ut qui calefaciat magis, ac facilius etiam concoquatur, ut est sect. XXII probl. XXIV. Etiam ptisanæ ex oryza meminit Horat. lib. II, cap. III, & Plinius lib. XVIII cap. VII. Sed medici, ubi de ptisana, ἁπλῶς a loquuntur, hordeaciam intelligunt, quæ fiebat ex hordeo optimo in aqua purissimâ macerato, cui deinde cortex deglubatur. Quomodo vero exinde coqui oporteat, malo peti ex Galeno, Oribasio, & Ægineta: è junioribus ab Ludovico Nonno lib. IV Diætetici, cap. ult. Sed ut ptisana nobile est remedium, ita pauci rectè præparant: qua de re conqueritur Joan. Manardus lib. XVIII, epist. I b.

a Simpliciter.

b Pag. 499.

Agaricum, datur ante febris accessum ad rigorem eum imminuendum. Est hoc inde quod rigor febrilis sit a crassis, & tenacibus humoribus: agaricum autem habeat vim calefaciendi, & crassos humores incidendi. Quemadmodum & eadem de caussa præbentur costum, rheum, piper, laser, aliaque multa. De quo disserit Joannes Manardus lib. IX, epist. V.

Lactuca ob vim refrigeratricem febricitantibus convenit, ac omnibus biliosæ naturæ. Ea Antonius Musa restituit Cæsarem Augustum: cumque antea nullus lactucæ honos foret, postea in pretio esse cœpit: ut Plinius tradit lib. XIX, cap. VIII: Lactucam Eubulus vocat νεκύων βρῶμα mortuorum cibum: quæ superstitio tantopere invaluit, ut ad Augustum principem multis esset religio lactucis vesci; teste Plinio. Galenus non dubitat affirmare, succo lactucæ tam facile aliquem posse tolli quam cicutæ, 5 de facult. simpl. med. 89.

Hyoscyami quarto genere in vino febrem depelli, veterum fuit opinio, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Piper si cum vino bibatur ante paroxysmum, prodest quartana laborantibus. Etiam adversus tremorem ejus prodest, si piperis oleum, aut pulvis ejus oleo mixtum spinæ dorsi illinatur. Rosarum liquor stillatitius humectat, ac suaviter refrigerat. Eoque, uti & serapium ex eo, in febribus conducit: quia & calorem temperat, & sitim extinguit. Sed obest stomacho debili & humido. Etiam labruscæ, hoc est, vitis sylvestris radix, & acini cutis, Plinio teste lib. XIV, cap. XVI, *paullo postquam defloruit, singulare remedium habent ad refrigerandos in morbis corporum ardores, gelidissimâ, ut ferunt, naturâ.*

Etiam ad morbos universales pertinent veneficia, & venena: adversus quæ multa quoque à plantis remedia. Contrà summa veneficia prodest herbarum laudatissima Homero, quam à Diis moly putat vocari. Ac à Mercurio primò inventam. Ubi ea nasci credatur, docet Plinius lib. XXV, cap. IV.

At contra venena, & serpentium ictus, multa adducit ejusdem libri cap. VIII. Eum igitur audiamus: *Ordiendum à malorum omnium pessimo, id est, serpentium ictu. Medentur ergo Britannica herba, panacisque generum omnium radix e vino, Chironis flos, & semen potum, illitumve ex vino, & oleo; privatimque, quæ cunila bubula appellatur.* Hanc vero adversus venena valere, didicit homo à mustela; ut ostendi lib. III, cap. LXVII. Sequitur deinde apud Plinium, quomodo iidem conducant *polemonia, vel philetaria radicis drachmis quatuor ex mero: teucria, sideritis, scordotis ex vino, privatim ad angues, pota & illita, sive succo, sive folio, sive decocto: centaurio majoris radix drachma in vini albi cyathis tribus: gentiana præcipuè adversus angues, duabus drachmis cum pipere, & ruta, vini cyathis sex, sive viridis, sive sicca. Et Lysimachiæ odorem fugiunt. Datur ex vino percussis chelidonia. Morsibus imponitur vettonica præcipue: cui vis tanta perhibetur, ut inclusæ circulo ejus serpentes ipsæ sese interimant flagellando. Datur ad ictus semen ejus denarii pondere cum tribus cyathis vini; vel farinâ drachmis tribus sextario aquæ imponitur. Cantabrica, dictamnum, aristolochia, radicis drachma in vino bibenda sæpius bibenda. Prodest & illita ex aceto: similiter aristolochia. Quin omnino suspensa supra focum fugat e domibus serpentes.* Alia etiam è plantis remedia, adducit capite sequenti. Sed quid attinet tam multa exscribere, quæ melius ex ipso hauriuntur. Idem lib. XXIII, cap. III, ait testes fibri conducere *adversus cerasten & presteras cum panace, aut ruta, ex vino.* Idem lib. XII, cap. III. *Malus Assyria, quam alii vocant Medicam, venenis medetur.* Item de malvis sic scribit lib. XX, cap. XXI: *Hinc contra omnes aculeatos ictus efficacior vis; præcipue scorpionum, vesparum, similiumque, & muris aranei. Quin & trita cum oleo qualibet earum perunctis ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem adfert. Valent & contra venena. Aculeos omnes extrahunt illita cum nitro: pota vero decocta cum radice sua, leporis marini venena restringunt; &, ut quidam dicunt, si vomatur.*

Pentaphylli radix à Dioscoride commendatur adversus venena letalia. At non audiendus Avicenna, cùm secundo canonis tradit, medicinam esse noxiam. Atque ejus auctoritate motus Michael Savonarola, ut de eo tradit æqualis ejus Nicolaus Leonicenus a (ante hos annos CL vixit) non ausus erat dare in quartana. Tanta erat Principis, ut Avicennam vocitabant, iis temporibus auctoritas.

a Dissertat. 3 de erroribus Plinii, pag 122.

Adversus venena etiam valent caricæ, juglandes, &, de qua antea quoque dictum, ruta. Ex his constabat antidotus Mithridatis; ut inter alios tradidit Serenus Sammonicus:

Bis denas rutæ frondes, salis & breve granum,
Juglandesque duas, totidem cum corpore ficus.
Hæc, oriente die, parco conspersa Lyæo,
Sumebat, metuens, dederat quæ pocula matri.

Raporum semen si illinatur, vel vino inditum bibatur, prodest adversus serpentes, & toxica: ut proditum Plinio. Ac Simeon Sethi ait, quo quis die cum nepeta adsumserit, nihil ei à veneno, vel venenatorum morsibus periculi fore. Ex quibus liquet, cur antidotis misceatur: ut traditum Dioscoridi libro II, cap. CXXXVI.

Venenis adversatur malum Medicum, sive citreum. Unde Maro II Georg.

Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula siquando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.

Hanc adversus venena vim Athenæus luculento comprobat exemplo hominis in theatro ab Ægypti præfecto serpenti objecti, nec sentientis noxam, quia antidotum hoc sumsisset. Quam veram fuisse caussam, altero postea experimento est comprobatum. Caltha, quæ vulgo *calendula*, Belgis *goutbloeme*, cor corroborat, venenis, & febribus pestilentibus resistit.

Zedaria prodest adversus venena, & pestilentiam, & alia multa. Porro planta hæc, vel antiquis ignota fuit vel sub alio nomine descripta: ut ait Joannes Manardus in Censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue a. Rondeletius putabat esse ipsissimum Dioscoridis costum Arabicum. Saltem non dubium quin valde conveniant.

b Pag. 614.

Alsia pro amoleto sunt adversus serpentium morsus. Supposititius Æmilius Macer:

Hæc ideo miscere cibis messoribus est mos,
Ut si forte sopor fessos depresserit artus,
Anguibus a nocuis tuti requiescere possint.

Fraga etiam videntur habere aliquid venenis adversum. Nam cum humi crescant, ubi sæpius venenata perrepant animalia, inauditum tamen quemquam inde aliquid veneni persensisse. Adversus serpentium ictus conducit semen lilii albi potum; ut ait Dioscorides.

Asphodeli semen & flores, si in vino bibantur, excellens sunt remedium adversus scorpiones, & scolopendras. Cur ruta serpentes fuget, caussam adfert Theophylactus

Simo-

Simocatus problem. VI. Sic & piper resistit serpentium venenis: unde & theriacæ miscetur.

Φθειρίασις, sive morbus pedicularis oritur ex calore, & humore putrido. Docet verò Aristoteles in V Histor. Animal. cap. XXXI, pulices ex minima nasci putredine: cimices ex humore in summa humani corporis parte: ex carne autem pediculos: emergereque ex pustulis exiguis sine pure, quas si aperias, pediculum exire. Diximus de hoc quoque lib. IV, cap. LXVII. Quia verò pediculi sunt ex carne, eò si cutis cranio adhæreat nulla carne intermediâ, pediculus nullus in capite generatur: ut est apud eundem philosophum in tertio de natura animal. Acridophagi autem quia non possunt non habere putridos humores ex copia vitiosi locustarum succi, moriuntur pediculari morbo, ut de iis prodit Diodorus Siculus lib. III, ubi & reperies de pediculis volantibus. Nunc è plantis remedia addamus. Pediculos, & lendes, interimunt nuclei staphis agriæ; ut ait Plinius. Item inuncta cedria, vel hederæ lachryma; ut est apud Dioscoridem. Abigit etiam eos illitum allium sylvestre; ut tradit Ruellius. Pulices arcet psyllium sive conyza; teste Dioscoride. Cimices necantur appositis foliis filicis, ut Ruellius inquit. Imò apud Merulam legas, si tutæ virenti tamo aquam per domum sparseris cimices non adventuros, vel siqui fuerint abactum iri. Atque idem ait, nemini dormienti cimices, vel etiam culices, molestos fore, si juxta se posuerit ramusculos cannabis humidæ.

Cap. XIX.

Accessum ad morbos particulares: ac initium factum a morbis meningum & pericranii. Ubi de his, quæ dolori capitis ex nimio potu medentur panace, pulegio, rosis; ac simul, quibus ebrietati occurratur amygdalis, brassica, raphanis. Succedunt, quæ symptomatis substantiam cerebri infestantibus suppetias ferunt: helleborus, papaver, melissophyllum.

HÆc de morbis internis, quæ toto corpore grassantur. Nunc de iis loquar, quas membratim sentimus. Ac vel insunt parti principi, ut principi, vel principi, at non ut principi, vel parti, quæ principum partium alicui inserviat. Dividuntur hi morbi pro partibus affectis. Sunt verò partes vel similares ac simplices: ut sunt caro, os, nervi: vel dissimilares ac compositæ, quæ & instrumentales. De posterioribus prius loquar, in quibus ordinem servabo: qui est pro situ locoque partis affectæ. A capite igitur ordiar.

Capitis morbi, ut dicuntur, sed symptomata potiùs, quàm morbi, vel infestant membranas capitis, vel cerebri substantiam, vel ventriculos, sive meatus ac ductus. Membranas sive meninges ac pericranium obsident cephalalgia, cephalæa, & hemicrania.

Κεφαλαλγίαις varia è plantis remedia. Plinius lib. XXV, cap. XI: *Capitis dolori medetur panacis omnium generum radix in oleo contrita: aristolochia, & iberis adalligata horâ, vel diutius, si pati possit, comitante balnei usu. Medetur & daucum.* Pulegio quoque & mentæ ea vis. De menta sic lib. XX, cap. XIV: *Illinitur temporibus in capitis dolore.* De priori sic subdit: *Dignior e pulegio corona vertigini quàm e rosis, cubiculis nostris pronunciata est. Nam & capitis dolores imposita dicitur levare.* Atque hinc Platina lib. de Conservanda Valetudine cap. de Pulegio: *Corona vatum ex pulegio magis (quod capitis dolores levet) quam ex rosa fit.*

Farina secalis, si capiti circumligetur linteo, dolores sedat: quia crassos humores discutit, ac per poros digerit. Hoc sæpius sibi compertum fuisse, scribit Rembertus Dodonæus in Frugum Historia, cap. VIII. Capitis dolori crapula gravati medetur hedera: de quo sic Plinius lib. XXIV, cap. X: *Capitis dolorem sedant hedera, præcipue cerebro, commissuramque cerebrum membrana utiliter mollibus impositis foliis, cum aceto & rosaceo tritis & decoctis addito postea rosaceo oleo.* Ac similiter Tertullianus de Corona Militis cap. VII: *Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hedera natura sit cerebrum ab heluco defensare.* Ubi helucus notat ἰλιγγιασίαν, quod Hesychius interpretatur χθεσινῇ μέθῃ a. Sanè hesterno vino languentem Græci vocant ἴλλον, indeque helucus, sive elucus factum videtur, ut ex Festo cognoscimus. Eandem vero vim ac hedera habet smilax: unde Plinius aliquanto post verba antea producta: *Smilax quoque, qui & nicephoros cognominatur, similitudinem hederæ habet, tenuioribus foliis. Coronam ex eo factam impari foliorum numero, ajunt capitis doloribus mederi.* Ubi absque dubio superstitiosum est, quod imparem foliorum numerum requirit.

[a Ex hesterna ebrietate capitis gravitas.]

Coronæ rosaceæ, & violaceæ quia sensim refrigerant, coërcent καρηβαρίαν: ut ait Clemens Alexandrinus Pædagog. lib. II, cap. VIII. Ideo & Anacreon jubet Libero sociare:

> Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
> Μίξωμεν Διονύσῳ,
> Τὸ ῥόδον τὸ καλλίφυλλον
> Κροτάφοισιν ἁρμόσαντες.
> *Rosam amoribus dicatam*
> *Sociemus ad Lyæum:*
> *Foliis rosam decoram*
> *Capiti revincientes.*

Sed idem poëta, ut etiam monet Julius Pollux lib. VI, cap. XIX, myrtea quoque corona gaudebat, sive quia & myrtus vim vini reprimit, sive quoniam Veneri dicata. Etiam capitis dolori medentur coronæ, è semine spinæ albæ; item ex herba hirsuta, quæ Græcis φιλάνθρωπος. De utraque auctor Plinius lib. XXIV, cap XII, & XIX. Imò inebriari eum negant, qui coronam gestet ex humili pinu quæ Græcis χαμαιπίτυς, & πιτυΐνην. Auctor Africanus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. VII, cap. XXXI.

Violæ potus, atque odor tollit κεφαλαλγίαν, à crapula, aut flava bile provenientem; ut est apud Plinium lib. XXI, cap. XIX, & Simeonem Sethi. Nempe tum tempene sua, tum suavi odore, cerebrum refrigerat, ac firmat.

Vidimus, quæ capitis dolori ex crapula medeantur. Sed satius est hoc agere, ne dolore hujusmodi laboremus. Quod ante omnia quidem temperantia fit. Proximè vero illis, quibus largius etiam bibendo ebrietati occurritur. Quare de his etiam dicemus.

Amygdalæ amaræ comestæ ebrietatem impediunt: quod experimento egregio comprobat Plutarchus lib. I Symposiacorum, quæst. VI. Hoc vel inde est, quia amaritudine suâ exsiccent humorem haustum: vel quia vi diuretica præstent, ut humor cito exeat: vel quia ob vim oleaginosam in stomacho supernatent, ac impediant ne vapores admodum petant cerebrum.

Ebrietati ac crapulæ adversatur brassica: ut proditum Theophrasto lib. II Hist. Plantarum, Athenæo lib. II, ubi Ægyptios, aut propterea ante symposia comedere brassicam elixam. Similiter Simeon Sethi, & alii magno numero. Quare caussam afferre sufficeret. Ea pendet à contraria vini, & brassicæ natura. Ebrietas oritur è vino, quia postquam calore nostro vinum calefecimus, vapores petant cerebrum, ac cum vaporum calore spiritus inclusi sensus agitent atque impediant, quo minus suo officio fungantur. Brassica autem naturæ est frigidæ, ac stypticæ; unde in stomacho innatans, impedit, quò minùs humores vinosi in sublime ferantur: imò evectos refrigerat, ac deorsum trahit: ut Aristoteli etiam proditum tertiæ lectionis problemat. XVII. Ex his liquet, proram, & puppim hujus sententiæ esse frigus brassicæ; de quo Aristoteli etiam assentit Galenus lib. II de Composit. Medicament. secundum locos, & Actuarius lib. VII Med. cap. II. Trallianus item lib. I, cap. X, Averroes lib. I Collectaneorum, cap.

cap. XXI. Verùm nihil æquè huic sententiæ adversum videtur, quam quod Hippocrates brassicam statuit calidam. Sed conciliari ea possunt ex Galeno lib. VI de Simplic. cap. XV, ubi duplicem in brassica, ut substantiam statuit, sic quoque naturam: unam solidam, crassam, ac terrestrem, quæ frigida sit: alteram verò succulentam tenuem, ac liquidam, quæ calida sit. At succus hic si coquatur brassica, magis magisque deperit parte brassicæ crassiori residuâ ac vim frigidam retinente: præsertim quanto sæpiùs aquam effuderis. Nam succus iste, quod caloris habuit, deposuit: ut quod terrestre superest omnino frigidum sit, ac vim habeat restringendi.

Raphanos prodesse contra ebrietatem, refertur à Plinio ex sententia Androcidis.

Album, ut Hippocrates ait lib. IV de ratione victus, ebrietatem impedit. Quod pugnare cum eo videtur, quod ibidem ait, gravitatem capitis inducere. Hæc vix melius conciliare possumus, quam eo, quòd, si caput nullos vel paucos habeat vapores, facile eos exsuperet, qui a vino proveniant: sin jam antè multis caput sit vaporibus repletum, gravitatem inducit, quam alioquin dissolvit.

Sequuntur morbi, qui infestant substantiam cerebri. Quanquam propriè non tam morbi sunt quam symptomata imaginativæ, vel memoriæ, aut depravatæ aut abolitæ. Depravatæ symptomata sunt παραφροσύνη sive παράνοια, hoc est, mentis alienatio, quo nomine & melancholiam, & maniam, complector. Abolitæ verò functionis symptomata sunt ἄνοια, sive amentia, memoriæ amissio, καταφορὰ βαθεῖα, sive altus sopor, soporeque gravior veternus, catoche, lethargus. In melancholia, & mania, & similibus prodest cerebrum purgari helleboro, scillis, de quibus mox dicetur. Prodest & somnus. Dicam igitur aliqua, quæ eum concilant.

Papaver somnum conciliat. Unde Maro IV, Æn.

Spargens humida mella, soporiferumque papaver.

Et I Georg.

Urunt Lethæo perfusa papavera somno.

Phreneticis atque omnibus quibus imminutum est cerebrum, prodest si cochlear vini cui melissophyllum sive citraria ad destillandum fuerit imposita, jejuni biberint; intellectus enim & memoria redeunt, acuuntur: ut ex Raymundo Lullo tradit Euonymus in Thesauro [a].

[a] Pag. 209.

CAP. XX.

De morbis visus, & auditus internis, nec non de visu & olfactu, & quæ his ex plantis succurrant: stella Attica, ficus, piper, chelidonia, crambe, rapa, &c.

A Meningum & cerebri affectionibus, transeo ad morbos visus & auditus internos, necnon visus olfactus. Ubi principio de medicamine amelli: putatur autem ἀστὴρ ἀττικὸς [a], sive βουβώνιον seu herba inguinalis idem esse ac amellus, de quo Virgilius in IV Georg. Oculorum inflammationi prodesse, ait Dioscorides lib. IV, cap. CXX. Thymum si in cibo assumas, oculis confert hebetis visus, eodem teste. Ficus recentes medentur oculis puerorum affectæ: ut ex Pherecrate traditum Athenæo. Piper item additur oculorum unguentis, ut melius videamus.

[a] Stella Attica.

Ad eundem scopum Chelidoniâ medici uti solent, ut nempe clarius videamus. Ac fabulatur Plinius [b] hoc homines edoctos ab hirundinibus, qui pullis excæcatis ea herbâ visum restituant. Sed merito fabulam putat Cornelius Celsus lib. VI, cap. VI. Ac per se visum hirundinibus restitui Aristoteles censet lib. VI Historiæ Animal. cap. V, deque generat. animal. cap. VI, & Philoponus in iis, quæ illic annotavit. Inde tamen nomen herbæ arcessunt. Sed malo credere Dioscoridi, qui lib. II, cap. CLXV, ait nomen ei χελιδόνιον sive hirundineæ dedisse, quia oriatur hirundinibus advenientibus, abeuntibus verò emarcescat.

[b] Lib. 8. cap. 27. & lib. 25. cap. 8.

Plura autem de quæstione illa an visus restituatur pullis hirundinum, vide sis apud Renatum Moreau Animadversionibus in Scholæ Salernitanæ cap. XXXII. Sane si perfossis etiam oculis paullatim redeat visus, id potius inde fuerit, quod sensum novus accrescat humor. Nam & puero id aliquando compertum: ut traditum Galeno lib. I de Symptomatum caussis, cap. II.

Oculis etiam conducit brassica. sic enim Dioscorides de ea, ἀμβλυωποῦσι βοηθεῖ, *hebetioribus oculis opitulatur*. Plinius quoque lib. XX, cap. IX, ait, hunc cibum plurimùm conducere oculorum claritati: etiam succum conferre vel crudæ, si angulis oculorum cum melle Attico illinatur. Sed hæc solum habent locum, si visus impediatur ob crassos humores, quos calore suo brassica attenuat, & exsiccat. Atque hæc Galeni etiam est sententia. Sed si oculorum vitium fuerit exsiccatio, nocet brassica ob exsiccandi vim oculis inimicam: unde & Græcis κόραμβη dicitur, quasi κορεμβλή, ut Attici vocabant: ἀπὸ τοῦ τὰς κόρας βλάπτειν, *quia oculorum pupillas lædat*: ut est apud Aristophanis scholiasten ad Equites.

Rapas oculis claritatem afferre, tradunt Arabes: ut Avenzoar, & Averroes.

Visui etiam inservit pæonia granis suis rubentibus, quæ, ut Appuleius ait, noctu lucet instar lucernæ, eoque noctu plurimùm colligi à pastoribus solet. Et sanè, ut pæonia noctu colligatur, etiam Theophrastus, & Plinius jubent. Idem de Aglaophotide refert Ælianus. Quid mirum quando idem est flos: quod & vocabulum testatur. Nam ἀγλαοφῶτις ad verbum sonat splendide lucentem, sive lucem claram. Βάαρα vocatur à Flavio Josepho lib. VII belli Judaici, cap. XXV: ubi scribit, colore esse similem flammæ, circa vesperum fulgere instar jubaris. Aquas varias e plantis igni elicitas ad varios oculorum affectus sanandos commemorat Euonymi Philiatri Thesaurus [a].

[a] Pag. 258 & deinceps.

Si ita visus sit corruptus, ut quis putet se videre muscas circumvolitantes, aliaque ejusce generis, è plantis, sed & aliis, remedium dicet Joannes Manardus lib. XIX, epist. III. Ubi & caussam, unde is morbus sit, luculente exponit. Nempe esse à fumis obstruentibus viam, per quam spiritus & species visibiles transeunt motu inordinato.

Auditum auget evaporatio ex decocto absynthii, aut pulegii. Juvat etiam acetum tepidum auribus instillatum. Item si aurium sordes, sive marmoratum, ut Plinius vocat, detergeantur auriscalpio ex xyloaloë. Imprimis verò si cerebrum purges per extergentia illa, acriaque, quæ, quia naribus infunduntur, ἔῤῥινα vocantur à Græcis: ut sunt betæ succus, melanthium, cyminum, & alia alibi memorata. Item aloëtica, & ἀποφλεγματισμοὶ sive medicamenta, quæ comesta, palato illita, vel gargarizata pituitam è cerebro in os projiciunt.

Adversum tinnitum aurium; gravemque auditum, prosunt salvia, rosmarinus, mentha, borrago, buglossum, melissophyllum, ocyma, amygdala, ficus siccæ, passulæ, avellanæ, grana pini, mespila, cotonea, coriandra secundum artem præparata, feniculi, & anisi semina. Ita Joan. Manardus lib. XX, epist. IV.

Odoratui consulitur, pastillo ex nigella, aut semine ocimi, mentha, uno omnibus pene quæ odoris sunt grati. Unde excipere oportet rosam, & violam; quandoquidem sæpius gignunt, ut ait Avicennas. Præterea hoc faciunt omnia, quæ Græci ἔῤῥινα vocant: ut flores papaveris sylvestris, succus iridis, atque alia alibi memorata nobis.

CAP. XXI.

De morbis ventriculorum cerebri, vertigine, ephialte, paralysi, &c. & iis quibus cerebrum purgatur, ac roboratur agarico, scilla, pæonia, myrobalano, sampsucho sive majorana, spica, ruta, aliisque.

At-

ATque hæc dicta sunt de morbis vel symptomatis potius, depravatæ vel abolitæ, imaginativæ, aut memoriæ. Deinceps videndum de cerebri ventriculis. In his, sive iis meatibus, unde spiritus animalis, instrumentum sensus ac motus, per corpus diffunditur, hæc sunt symptomata: vertigo, epilepsia, ἐφιάλτης, sive incubus, apoplexia, paralysis, σπασμὸς, sive convulsio, tremor, κατάῤῥους, sive destillatio. Prout hæc enumerat Fernelius παθολογίας cap. 1. Vertigo capitis, quæ Græce δῖνος, ac quia sæpe obtenebratio accedat, etiam σκότωμα vocatur, maximam partem à vitio stomachi provenit. Si fuerit ab atra bile ex jecinore in stomachum transmissa, medentur agaricum, mastiche, spica, ac plantarum aliæ: quas malo petas ex accuratissimo doctissimoque Jo. Manardo lib. x epist. 11.

Scilla herba est bulbacea, quæ officinis *squilla*, Belgis *zee ajuyn*, q. d. maris unionem sive cepam. Ex ea planta fiebat acetum, quod dicebatur acetum scillites: nempe, qua ratione dixere vinum absinthiten. Ausonius epist. v, quæ ad Theonem:

Scillite decies si cor purgeris aceto,
Anticipesque tuo Samii Lucumonis acumen.

Nec enim audiendus Turnebus, cum legit *scillitico*. Siquidem secunda est porrecta. Imò nec *scilletico* dicendum esset, sed *scillitico*, vel *scillino*, quod apud Serenum Sammonicum. Vix autem dici potest, quanta ejus aceti vis sit in cerebro purganda, ac gutture. Omnino enim incidit omnem pituitam: adeo quidem ut nec præsentius pueris remedium sit, ubi periculum est à morbo comitiali; etiam pueris recens natis. Nempe recipere oportet unciam scillitæ aceti, atque ei miscere binas saccari ex Canariis insulis, septenaque optimi vini Rhenani cochlearia. Puero intra tres menses, hunc mane cochlear, ac item vesperi detur: sed ulterius ætate provecto, minus minusque vim scillitæ aceti saccharo, ac vino infringi opus est. Hoc præsentaneum remedium, & auro contra non carum multorum bono experientia comprobavit. Ac debeo illud Amplissimo Supremæ Hollandicæ Curiæ Senatori, Georgio Rallero Dublerio, summo viro, & rerum divinarum, humanarumque intelligentissimo.

Ephialtes, qui vulgo incubus, non tam morbus est, quam symptoma, proveniens à vapore cavernas cerebri obstruente, sic ut transitus intercludatur spiritui animali: unde fit, ut quis insilire atque incubare videatur. Plinius lib. xxv, cap. iv, appellat Faunorum in quiete ludibria, ac mederi ait pæoniam, quam quidam pentorobon vocant. Addit, qua facie sit, & ubi nascatur. Sed superstitiosum quod subdit: *Præcipiunt eruere noctu, quoniam si Picus Martius videat, tuendo in oculos impetum faciat.* Utile autem est pæoniam de collo suspendi: cujus ratio est, quod sic vapores cerebrum petentes excludat, & cerebrum corroboret. Cerebrum enim natura frigidum & concretum resolvitur calore ac frigore florum, pratorum, atque unguentorum: ut odor non minus prosit sanitati, quam voluptati: ut ex Aristotelis sententia scribit Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. Juvat & myrobalanus saccharo condita, & manè comesta quotidie. Magnopere enim cerebrum corroborat. Plura que remedia adducit Jo. Manardus in epistolis Medicin. lib. iii, epist. ii, & iii; ubi docet, ut huic morbo etiam medeantur ruta, salvia, sampsychum, hyssopus, rosmarinus. Item ut in cibis prosint, pistacia, passulæ, pinei nuclei: inque mensis secundis pira, cydonia, & similia adstringentia: & ex oleribus feniculum, anethum, buglossum.

Etiam iis, qui insomniis vexantur, videndum, cujusmodi utantur vino. Nam vetus vinum præstat ὕπνους ἀπημονας *a*: novum vero est δυσόνειρον *b*, quia creat insomnia. De vetere vino, quod dixi, est apud Athenæum lib. i: de novo apud Dioscoridem.

Paralysi [illegible] laborant, qui quotidie utuntur capparis ut ait Plinius lib. xx cap. xv. Nempe quia ea capparis indoles; ut multum attenuet & incidat omnes crassos humores, qui paralysin gignunt. Eadem de caussa oleum rosmari-

nimembra paral[illegible] ut [illegible]dinum cale[illegible] que sanat: ut est in [illegible] Thesauro *a*. Ac mode, [illegible] quomodo præparetur. Vin[illegible] & cinnamomum, prode[illegible] par[illegible] al[illegible] do temperamento [illegible] ut est apud Arnoldum Villanovanum lib. de Vino.

Si ori epilepsia laborantis quoties paro[illegible] dens, aquam destillatam [illegible] ceras is ab arbor[illegible] rec[illegible] deceptis, inhibetur morbi v[illegible]: quemadmodum ab Joanne Manardo, & aliis, proditum est. Pæoniæ, [illegible] etiam masculæ radix, certissimo experimento [illegible] est adversus morbum comitialem, ut tradit [illegible].

Flos quoque purpurei ræ as lens A[illegible], si [illegible] qua bibatur, ut anguis, sic comitiali morbo p[illegible] pueris, Dioscorides ait. Plinius idem de purpureo [illegible] tradit. Sed suspectum sibi id ait Remb. Dodonæus [illegible] de Floribus, cap. [illegible]

Epilepticus, ut ait Raimundus Lullus, [illegible] sanabitur si jejunus bibat cochlear vini, cui mel [illegible] citraria imposita fuerit ad destillandum. Aqua destillata ex melissophyllo contuso inque vino macerato, si quotidie bibatur, vel in ore retineatur, apoplexiam, & epilepsiam, uti & alios ex pituita, vel atra bile affectus, Auctor Remaclus F. Limburgensis libro de aquis destillatis, quæ in communi sunt usu: item Euonymus Philiatros in Thesauro suo *b*. Siquis morbo comitiali in terram conciderit, ut is excitetur, utile est naribus subdi, & olfaciendum dari oleum de spica, quod vulgo oleum balsaminum vocant. Ita in Thesauro suo Euonymus, sive Gesnerus *c*. Ruta crassos ac viscidos cerebri humores attenuat atque educit: unde cruda, coctave contrita naribus atque in comitiali morbo laborantium indi solet, ut ex Plinio constat. Vide & Michaëlem Savonarolam tract. vi cap. de capitis morbis. Vinum, cui salvia indita, ab eo accipit vim calefacientem, & exsiccantem humores pituitosos. Quare conducit paralyticis, epilepticis, & tremulis [illegible] vertigini, morbisque aliis, qui proveniunt à materie frigida. Vide Cardanum lib. ii de tuenda Sanitate, cap. xxxiii.

Ex alsina, quæ vulgò dicitur *morsus gallinæ*, aqua destillata datur pueris epilepticis, sive sola, sive cum aqua fontana. Sed non videtur ei remedio multum fidere Euonymus Philiatros, sive Conradus Gesnerus, in Thesauro de remediis occultis *d*.

Sternutamenta provocat nasturtium: quod inde dictum, quia nares torqueat ut Varronis ac Plinii judicium est. Etiam ocimum acrimonia odoris sternutamento juvat: imo & propterea aliqui ocyma scribunt: quasi sit ab ὄζειν, sed falluntur, nam aliter optimi codices Latini, & Græci.

Helleboro nigro, quod vocatur polyrrhizon, item entomon, vel ectomon, cerebrum purgatur: unde, ut Plinius ait lib. xxv, cap. [illegible], *plerique studiorum gratiâ ad pervidenda acrius, quæ commentabantur, sæpius sumitaverunt.* Inque his, ut ibidem legas, Carneades responsurus Zenonis libris. Imò & comitiali morbo prodest. Nam, ut ibidem legas, *Drusum, Tribunorum popularium clarissimum, cui ante omnes plebs stans plausit, optimates vero bellum Marsicum imputavere, constat hoc medicamento liberatum comitiali morbo in Anticyra [illegible] ibi enim tutissime sumitur, quoniam sesamoides admiscent. Italia veratrum vocat.*

Manna omne purgat cerebrum: imò & pectus, stomachum, alvum: præcipueque conducit biliosis. Porrò manna, non dico Judæorum illud, sed nostrum succus est laricis arboris, aut fraxini: quod primus docuit Matthias Lobelius. Pituitam cerebro subduci piper cum uvis passis, vel Corinthiacis comestum.

Majorana, quæ Dioscoridi σάμψυχον, ob vim calefaciendi, & exsiccandi in secundo gradu, medetur frigidis cerebri, ac capitis morbis, ac [illegible] indita, pituitam provocat, & ut sternutamenta [illegible] facit: etiam si manduces, vel apponas dentibus, eorum dolores mi[tigat]. Rosmarinus itidem, qui Græcis λιβανωτὶς στεφανωματικὴ *e*; ob vim calidam

&

a Somnos quietos.
b Somniorum molestum.

a Pag. 328. & seq.
b Pag. 220.
c Pag. 376.
d Pag. 25. 53.
e Libanotis coronaria.

& siccam, cerebrum exsiccat, & morbis cerebri ac capitis adversatur ex frigida & humida caussa provenientibus. Quod & apud Serapionem legas. Eadem de caussa sensus & memoriam acuit. Lavandula quoque in tertio gradu calida est, siccaque: & ideo liquor ejus stillatitius, si fronti ac temporibus illinatur, conducit morbis cerebri ex frigore, sed sine copioso humore, contractis. Leviori etiam hemiplexiæ medetur, ac morbo ipsi comitiali. Subinde etiam reficit eos, qui syncope laborant. Putatur autem lavandula esse eadem ac casia, non quidem prout sumitur pro cinamomo, sive canella: sed ut casiæ voce utitur Maro Ecl. II, & IV Georg.

Sinapi caput expurgat pituitâ: imò & sternutamento juvat: sed oculis obest. Imò ex eo σίνηπι putatur dici, quia σίνεται τοὺς ὦπας. Sed Atticè νᾶπυ vocatum: ut potiùs videatur σίνηπι, vel σίναπι, appellari quasi σίνον νᾶπυ, *ladens napu*. Quia nempe oculos lædit. Unde & Columellæ ille notissimus versiculus lib. x.

Seque lacessenti fletum factura sinapis.

Cap. XXII.

De morbis colli: tonsillarum, angina, &c. & remediis: hyssopo, bubonio, ptisana, tragacantha, plantagine, & similibus.

Hinc confero me ad morbos faucium qualis ille tonsillarum, qui Græcis παρίσθμια, quem tamen alii capitis censent. Item ἡ κυνάγχη, sive angina.

His remedia tradit Plinius lib. XXVI, cap. IV: *Anginæ argemonia medetur, sumta ex vino: hyssopum cum vino decoctum & gargarizatum: peucedanum cum coagulo vituli marini æquis partibus. Proserpinaca cum muria ex mænis & oleo trita, vel sub lingua habita. Item succus de quinquefolio potus cyathis tribus. Hic & omnibus faucium vitiis medetur gargarizatus: verbascum privatim tonsillis in aqua potum.*

Asteris quoque Attici, sive bubonii flos purpureus cum aqua si bibatur, anginæ medetur: ut est apud Dioscoridem. Contra gutturis exulcerationes, ac scabritiem prodest ptisana ex tritico, vel hordeo: ut est apud Dioscoridem.

Tragacantha tollit asperitatem arteriæ asperæ; ut est apud Dioscoridem lib. III. Itaque phonasci, & qui mollitie vocis studebant, hanc edebant; teste Synesio.

Strumis conducunt (ut Plinius ait lib. XXVI, cap. V) *plantago cum melle & axungia: & quinquefolium: radix persolatæ item cum axungia, operitur folio suo imposita: radix mandragoræ ex aqua.* Et mox: *Damasonium, quæ & alcea vocatur, sub solstitio collecta, imponitur ex aqua cælesti folium tritum, vel radix cum axungia tusa, ita ut imposita folio suo operiatur. Sic & ad omnes cervicis dolores, tumoresque, quacunque in parte. Bellis in pratis nascitur, flore albo, aliquatenus rubente. Hanc cum artemisia illitam efficaciorem esse produnt. Condurdum herba solstitialis, flore rubro, suspensa in collo, comprimere dicitur strumas: item verbenaca cum plantagine.*

Uvæ morbo prodest radix portulacæ collo appensa. Plinius lib. XX, cap. XX: *Prætorii viri patrem esse Hispaniæ principem, quem scio propter impatibiles uvæ morbos radicem ejus* (portulacæ) *suspensam e collo gerere, præterquam in balineis: & ita liberatum incommodo omni.*

Similiter uvæ, ac faucium inflammationi medentur mora immatura & acerba. Nam humores à capite influentes exsiccant, atque partis affectæ æstum refrigerant.

Cap. XXIII.

De morbis thoracis, ac viscerum quæ eo continentur: spirandi difficultate, inflammatione pulmonis, tussi, tabe, &c. & plantarum remediis absinthio, thymo, scabiosa, hyssopo, verbenaca, consiligine, ac pluribus aliis.

Hæc de capitis ac colli morbis. Accedo ad morbos thoracis, & eo contentorum. Itaque huc etiam pertinent, δύσπνοια, sive spirandi difficultas, ἡ ὀρθόπνοια, cùm non ducimus spiritum, nisi recta cervice: ἡ περιπνευμονία, sive pulmonum inflammatio, ἀπόστημα ἐν πνεύμονι, sive vomica pulmonis: ἡ φθίσις, sive tabes: membranæ costis subtensæ pleuritis: cordis, συγκοπή[a], & palpitatio.

[a] Deliquium.

Absinthium, quia vim habet abstergendi, prodest pectori obsesso ab humoribus crassis ac viscosis: præsertim si sumamus cum iride.

Thymus quoque thoracem & pulmones expurgat, idque ob vim calefaciendi, & exsiccandi in tertio ordine: qua incidit pituitam, & facilem exscreationem præstat, præsertim mixtum melli, & delinctum; ut Dioscorides tradit.

Scabiosa vulgò quædam herba, sive à scabritie, sive quia valeat adversus scabiem, dicitur. Sed quomodo olim vel Latinis, vel Græcis, fuerit nuncupata, non liquet. Imò nec quomodo Arabes appellent. Hæc vim habet calefaciendi, attenuandi & purgandi, eoque viscidos thoracis humores præsertim senum, deterget, ac lenit, quod tussis exasperavit. Unde versiculi illi, quos Brassavolus scriptos ait ante annum CIↃ C, nempe temporibus Urbani II, qui vivere desiit anno CIↃ XCIX:

Urbanus per se nescit pretium scabiosæ:
Nam purgat pectus, quod comprimit ægra senectus,
Purgat pulmonem, laterisque simul regionem.

Ficus coctæ *cum hyssopo pectus purgant, pituitam, tussim veterem*: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Atque addit postea, *decoctas cum fænograco utiles esse pleuriticis, & peripneumonicis.*

Hyssopus, quia calefacit & exsiccat, tum cerebrum tum thoracem ac pulmones, tum nervos etiam, à pituitosis humoribus expurgat. Imprimis verò senibus conducit quorum pectus fere lentâ crassâque pituita obsidetur. Maxime autem prodest, si decoquatur cum ficis, aqua, melle, & ruta. Quomodo & opitulatur diuturnæ tussi, peripneumoniæ, & orthopnœæ. Nec tamen certo statuas, quæcunque de hyssopo veteres prodidere, ea nostræ convenire hyssopo. Nostra enim est inter hortenses herbas atque olera, eaque utimur, ut juscula, sive condimenta ciborum sapidiora fiant. Nihil tale veteres de hyssopo. Vide omnino Fabium Columnam libro de minus cognitis stirpibus cap. XIV: ubi in eo est, ut ostendat hyssopum nostrum non esse veterum hyssopum.

In dyspnœa, sive difficultate spirandi, crassi & viscosi humores, qui pectus obsident, incidi, attenuari, & educi debent. Hæc præstant oxymeli cum aqua cinnamomi; & syrupus è succo cardui, veronicæ, & scabiosæ: ut est apud Joannem Cratonem à Crafsheim lib. IV, Consilio VIII. Pluraque ibidem in hanc rem. Item Consilio IX, De asthmate, ac remediis è plantis, adi ejusdem libri Consilium XII, quod ab Caspare Hofmanno, Medico Electoris Brandeburgici datum fuit. Universè prodest verbenaca, Plinius libro XXVI, capite VII: *Verbenaca omnibus visceribus medetur, lateribus, pulmonibus, jecinoribus, thoraci. Peculiariter autem pulmonibus, & quos ab his phthisis tentat.*

Etiam pulmonis vitiis, sanguinemque rejicientibus utilis est quinquefolii succus, ut Plinius eodem ait capite. Ac postea subjungit, *Radix herbæ consiliginis summe*

quidem, & pecoris omnis, remedium præsens est pulmonum vitio, vel trajecta tantum in auricula. Bibi debet ex aqua, haberique in ore assiduè sub lingua. Decoctum thymi cum melle utile est orthopnoicis, & asthmaticis; ut tradit Dioscorides.

Tussientibus prodest avenæ succus in sorbitione, ut Dioscoridi, ac Plinio, traditum. *Ad tussim*, ut Plinius ait lib. XX, cap. IV, *mane jejunis raphanus prodest cum melle.*

Rosarum aqua stillatitia, præcipuè ex rosis candidis, ac diluti ruboris, & Damascenis, quæ ab odore alter Moscatæ dicuntur, vim habent corroborandi, tremori ejus ac palpitationi occurrendi, & reparandi spiritus. Quæ & præstant rosæ rubentes, dictæ provinciales: sed minor earum vis ob partes magis terreas: præsertim si exsiccatæ fuerint, quomodo, absumto fere humore, non tam humectant, quàm adstringunt. Crocus etiam corroborat cor: crudos thoracis humores concoquit, pulmones obstructos aperit: & in his tantum pollet, ut & phthisicis alioqui jam jam animam acturis, spiritum quasi reducat, & vitam ad dies aliquot proroget: ut Dodonæus narrat lib. de Flor. cap. L. Ocimon (à quo ocymon differt) ut odore capiti prodest, ita & cordi, ac cardiacis affectibus medetur, mœrorem discutit ab atra bile provenientem, ut hilaritas succedat: teste Simeoni Sethi.

Varia è plantis ad tussim remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. V, VI, VII. Aqua rosarum destillata cor corroborat, eoque in syncope prodest. Auctores Avicenna *a*, & Mesue *b*, quorum hic duarum solum aquarum destillatarum meminit; puta rosarum, & absynthii. Magis verò corroborat cor ea, quæ paratur ex rosis rubeis: quàm candidis. Cujus caussa, quod illa magis calefacit, hæc magis refrigerat: ut monuinm Remaclo F. Limburgensi libro de aquis destillatis. Cor, cerebrum, nervos, ac corpus universum corroborat, imo juventutem conservat, oleum rorismarini. Id quomodo fiat docet in Thesauro Evonymus *c*.

a Lib. 2. cap. de rosis.
b Cap. de rosis.
c P. 328. 329.

Cardiacorum morbo unica spes in vino: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. II. Ac præcipuè vino vetere, & generoso, ut indicat Juvenalis Sat. V:

Ipse capillato diffusum consule potat
Calcatamque tenet bellis socialibus uvam,
Cardiaco nunquam cyathum missurus amico.

Ubi *cardiacus* dicitur de eo, qui laborat cordis morbo, puta syncope, sive cordis deliquio, non de affectione ea, qua stomachi os ab acribus morsum humoribus dolorem gignit: etsi vox ea sic sæpe usurpetur. Nec enim eo in morbo temere bibendum vinum: ut tradit Celsus. Plura que de eo Hieronymus Mercurialis lib. VI Var. Lect. cap. I.

Vinum quoque lætitiam parit: cujus rei duplex inprimis ratio redditur. Una quidem quia spiritus auget, & inspissatos diluit. Altera verò quia humorem melancholicum, qui frigidus est, ac siccus, calore, & humore suo corrigit, ac discutit.

In deliquiis acetum odore suo quasi animam reddit.

Melissophyllon, officinis dicitur melissa, Latinis apiastrum; sed ambiguo nomine, cum & alterum sit apiastri genus, multum differens; etsi Plinius confuderit. Est vero melissophyllon inter ea, quæ cor, ac spiritus vitales vehementer recreant, ac reficiunt. Præcipuè verò hanc vim habet aqua vitæ, si in ea ter, quater, sæpiusve sit melissophyllon maceratum, ac succus deinde in aquam vitæ expressus: quam rem plenius tradunt Chymici. Avicenna, Serapionem secutus, tradit spodium cor, & ventriculum roborare. Cùm verò spodium Dioscoridi, & Galeno sit metallicum quid quod in ærariis fornacibus comparatur, intelligit ille exustas cannæ radices. Quo de errore fusiùs Joannes Manardus lib. XII epist. V.

Imò omnia calida, & humida, maximam habent convenientiam cum calore nostro, quia & ipse calidus pariter, & humidus. Hujusmodi igitur corrigunt, & siccam cordis intemperiem. Inque iis non infimum obtinet locum herba, quam veteres dixere buglossum, officinæ autem borraginem vocant: voce forsitan corrupta ex corrago. Nam apud Appuleium, non Madaurensem, sed juniorem, in historia de virtutibus Plantarum legas: Buglosson Græcè, Prophetæ γόνος αἰλούρου *a*, *Romani linguam bubulam, Lucani Carrago.* Ubi alii, *Lucani corrago.* Nisi istic *borrago* legendum. Quicquid sit, qui descriptionem buglossi apud Dioscoridem, & Avicennam, contulerit cum borragine nostra, facilè videbit, unam eandemque esse plantam.

a Catulum felis.

Quod autem dicebamus buglosso cor recreari, pellique tristitiam id apud Dioscoridem legas lib. IV, cap. CXXIII. Idemque de borragine traditum Scholæ Salernitanæ cap. XXI, editionis optimæ, quam Renatus Moreau dedit. Ut non absurdè sentiant, qui putant esse plantam illam Ægyptiacam, quam Homerus Iliad. Δ, quia oblivionem tristitiæ induceret, νηπενθὲς vocat. Hanc ait in Ægypto ab Helena vino inditam, ac tantarum fuisse virium, ut qui potum illum gustaret, toto eo die nullam emitteret lachrymam. Et sanè Plutarchus etiam putavit esse buglossam, ut videre est lib. I Symposiacon, quæst. I. Quamquam idem & alteram adferat rationem, sed mysticam: nempe, ut intelligantur sermones decori atque loco convenientes: quæ & Macrobii sententia est lib. VII Saturnal. cap. I.

Præterea cor recreant, eoque syncope, sive deliquio animi laborantibus prosunt, tum quæ purgant spiritus turbulentos, velut aromatica: tum quæ languentes spiritus suscitant: ut herbæ bene olentes. Adhæc si spiritus intus æstuat, vel foras exundet, proderunt succus limonum comestus, acetum naribus admotum. Prius retundit fervorem spiritus: alterum impedit spiritus effluxum. Quid autem mirum si acetum id possit, quando & aqua, si affundatur, id præstet propter frigus. Hoc *adspergere*, vel *obsipare aqualam*, dixit Plautus Bacchid. & Cistellariâ. Atque alios etiam conciliandæ lætitiæ modos suggeret Avicenna cap. IX tractatu I de virtutibus cordis.

Ocimum, quod vulgo basilicon, uti & junioribus Græcis, inter cardiaca reponitur à Simeone Sethi: ut quod odore suo cerebrum ac cor juvet, atræ bili occurrat, ac hilarem reddat. Mirum quàm hæc abeant à veterum somniis. Quam enim ab iis noxium creditum sit, Plinius ex Chrysippo dicet lib. XX, cap. XII: item Florentinus in Geoponicôn Collectaneis lib. XI, cap. XXIX. Sed Plinius loco memorato subjungit secutam ætatem longè melius de eo sensisse, & quàm ad varia utile sit ostendit. Ac Galenus quoque in secundo de Alimentorum Facultatibus, cap. LVI, agnoscit quidem esse succi vitiosi: sed falsum esse ait, quod prodidere, paucis diebus inde scorpiones gigni si tritum immittatur in ollam inanem, atque ea ad solem quotidie calefiat. Juniorum tamen aliqui non verentur scribere: compertum sibi in hominis cerebro ortum scorpionem, ex crebro ocimi odoratu. Sed non persuadent. Etsi sciam vermiculos ex ocimo corrupto generari. Pro magnis ocimi virtutibus stat quoque Arabum medicorum cohors.

Melopeponis odor deliquio animi medetur. Dioscorides idem prodit de cucumere. Enimvero de eo quod vulgò cucumerem dicimus, verum non est. Rectè interim Dioscorides, quia ejus temporibus necdum obtinebat nomen melopeponis: sed is cucumeris vocabulo continebatur. Nam, ut alibi diximus, melopeponis appellatio Neronis aut Vespasiani demum temporibus cœpit.

Crocus comestus calore suo spiritus crassos attenuat, eoque lætitiam adfert: quod Schola prodit Salernitana cap. XLIX. Imò & vivaces reddit quotidianus usus, dum modicus sit. Sanè Verulamius in Historia Vitæ ac mortis eo majores magis longævos fuisse arbitratur, quod tum magis uterentur croco in placentis, jusculis, ac similibus: Hibernos etiam diutius vivere censet, quia utantur indusiis croceatis. Quia verò lætitiam adfert eo & risus multi caussa est, si immodicè adsumatur. Sanè Simeon Sethi refert, si tres drachmas adsumserit,

fore

fore *θανάτου πρόξενον*, *hospitem mortis prænuntium*. Imò & Dioscorides ait, ad tres drachmas ex aqua potum fore *θανάσιμον*. Nimirum immoderatè sumtus sic aperit meatus, ut spiritus excedant: ac risus ejusmodi non tam risus, quam convulsio imitans risum.

Turcæ plantæ Asseral aliquantum comedunt. Hinc amentes prælium ineunt, cunctaque pericula contemnunt. Sic Jul. Scaliger Exercitat. CLIII. Atque addit aliquanto pòst, ut post epulas etiam comedant, ac exinde læti exultent. Verùm aliquos plantam non *Asseral* vocare, sed *Masslach*.

Lateris & pectoris dolores (sanat) *verbascum cum ruta ex aqua. Vettonica farina bibitur ex aqua calida.* Ita Plinius lib. XXVI, cap. VII. Ac postea subdit: *Peucedani succus, doloribus lateris pectorisque, si febres non sint.* Item: *Geum radiculas tenues habet, nigras bene olentes. Medetur pectoris doloribus, aut lateris.* Postea addit: *Pleuriticis, & peripneumonicis, centaureum majus.* Ac deinde: *Pleuriticis peucedani succus. Halus autem, quam Galli sic vocant, Veneti cotoneam, medetur lateri.* Ac postea: *Eosdem effectus lateris doloribus habet chamærops, ex vino pota.*

Purulenta præcordiorum sanant raphani, si cum melle edantur: ut apud Plinium est lib. XX, cap. IV.

Cap. XXIV.

De morbis partium ventris, quæ conservationi individui inserviunt. Ac primum quidem de passionibus stomachi cruditate, nausea, &c. jecinoris, hepatis, & renum, aliorumque viscerum obstructionibus: jecoris, & splenis, vesiculæ fellis vitiis: atrophia unde phthisis, hydrope, scirrho, ictero, bile. horumque remediis scordio, moris, raphano, melyssophyllo, rosis Provincialibus, cappare, scolopendrio, roremarino, brassica, &c.

VEnio nunc ad alvum sive ventrem: de quo scitè Plinius lib. XXVI, cap. VIII: *Plurimùm homini negotii alvus exhibet, cujus causâ major pars mortalium vivit. Alias enim cibos non transmittit, alias non continet, aliàs non capit, aliàs non conficit. Eoque mores venêre, ut homo maximè cibo pereat. Hujus gratiâ præcipuè avaritia expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad stomachum: huic profundi vasa exquiruntur. Et nemo vilitatem ejus æstimat, consummationis fœditate. Ergo numerosissima est circa hanc medicinæ opera.*

Quare de ejus quoque morbis pariter ac remediis pauca dicam. Distinctè verò agam prius de partibus ventris, quæ inserviunt conservationi individui, deinde de iis, quæ sunt propter conservationem speciei. Prioris generis sunt stomachus, jecur, folliculus fellis, lien, renes, vesica, & alvus sic pressè dicta. In stomacho attenditur cruditas, nausea, imminutus, vel corruptus appetitus. Singultus convulsivus.

De stomacho ita Plinius lib. XXVI, cap. VII: *Stomachum corroborat scordotis succus, centaureum, gentiana ex aqua pota: plantago aut per se sumta in cibo, aut cum lente, alicave sorbitione. Item aristolochia pota: agaricum manducatum siccum, ut ex intervallo merum sorbeatur: nymphæa heraclia illita: peucedanum succus.* Alia etiam remedia postea subjungit. Raphanum sylvestrem purgare stomachum legas lib. XX, cap. IV.

Stomacho bilioso, ac cardialgiæ ab humore bilioso profectæ, medetur polenta succo mali Punici adspersa: ut exemplo probat Hippocrates lib. II epidem. Mora stomachum, & jecur æstuans refrigerant.

Amygdalæ virides cum suo operimento comestæ corrigunt stomachum humoribus abundantem: ut est apud Dioscoridem.

Mespila ante cibum comesta stomachum corroborant, & vomitum compescunt.

Stomachum roborant uvæ passæ: præsertim illæ quibus aliquid inest austeri: idque ob vim adstringentem.

Pipere condimus cibum, tum ut melius sapiat, tum ad stomachum calefaciendum, quo faciliùs concoquat. Quod si stomachus quidem frigidus sit, jecur calidum, proderit compositio diatrion pipereon, ut Galenus vocat. Nam sic stomachus calefiet, nec calefiet jecur: cujus caussa est, quod compositio ea constet ex tribus piperis generibus, calidis quidem; sed caloris evanescentis, priusquam ad hepar perveniatur. Ratio hujus, quòd calor ille in substantia tenuium partium consistat: ut tradit Joannes Crato lib. IV, Consilio VI a. Apud eundem Consilio VIII legas, decoctum radicum cichorii ex jure pulli frigori ventriculi occurrere, nec epar calidum offendere. Item suadet ut flores cichorii saccharo conditi mane assumantur.

a Pag. 30. edit. Francof. an. 1593.

Aqua destillata è menta, betonica, melissophyllo, balsamita, satureia, salvia, serpillo, polio, pulegio regali, hasta regia, ex foliis singulorum; capitis & stomachi infirmitati, ex causa frigida provenienti, medetur, concoctionem etiam juvat: uti & ventris fluxum sistit: quemadmodum Euonymus, sive Gesnerus docet in Thesauro de remediis occultis.

Ad stomachum etiam pertinent vomitiones, quas *faciles præstat radix Vettonicæ, ellebori modo IV drachmis impasse, aut mulso. Hyssopum tritum cum melle utilius, præsumto nasturtio, aut irione. Est & silybo lacteus succus, qui densatus in gummi sumitur, cum melle supra dicto pondere, præcipuèque bilem trahit. Rursus sistunt vomitionem cuminum sylvestre. Vettonicæ farina ex aqua mulsa, plantago decocta caulium modo.* Postea addit, *Singultus hemonium sedat: item aristolochia.*

Malis Persicis ea est odoris suavitas, ut & cardiacis succurrat, ac fœtori oris ex stomachi vitio. Etiam comesta sedant continuum vomitum ex jactatione maris obortum: quemadmodum tradit Julius Alexandrinus lib. X Salubrium.

Adversus nauseam à mari utile est vinum absinthites. Nam *εὐστόμαχον* est, ac vi adstringente stomachum corroborat. Verum, ut monitum Avicennæ, adsumi non debet, nisi expulso jam per vomitum humore pituitoso, ac bilioso.

Crocus quoque nauseam maris tollit. Sanè Verulamius narrat in Historia Vitæ & Mortis Anglum quendam, qui ex mari gravissimè semper soleret ægrotare, cùm stomacho sacculum croci alligâsset, omnis fuisse nauseæ expertem.

Capparis ob attenuandi & incidendi vim, lienis, & hepatis obstructionibus medetur: præsertim si adsumatur cum oxymelite, vel aceto. Sanè qui quotidie comedunt, non laborare lienis doloribus, etiam apud Plinium legas lib. XX, cap. XV.

Jecoris vitia sunt *ἀτροφία* b, & hydrops quæ ex frigore, item ejus visceris obstructio vel scirrhus. Ad *ἀτροφίαν* verò etiam refer *καχεξίαν* c. Hydrops sive aqua intercus est triplex: vel *ἀνὰ ἢ κατὰ σάρκα* d, sive etiam *λευκοφλεγματία*, sic ab alba pituita, qua totius corporis superficies in tumorem extollitur, dicta: vel *ὁ ἀσκίτης*, à similitudine utris: vel *τυμπανίτης*, à tympano. His nunc quæ Deus remedia è plantis concesserit, videamus.

b Nutriendi impotentia
c Malum habitudinem.
d Per seu secundum carnem.

In Phtisi deploratis prodest consiligo, ut Plinius ait lib. XXV, cap. VIII. Atque ibi legas, ubi nascatur. Ad jecinoris dolores hordeum in posca decoquitur, aut in vino, ut ait Plinius.

Raphani, jecinori prosunt, & hydropicis quoque ex aceto, aut sinapi sumti: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Sampsuchi decoctum si bibatur, conducit hydropicis morbi initio: ut est apud Dioscoridem.

Melissophyllon, sive citraria, vino imposita ad distillandum, hydropem sanat, quæ à caussa fuerit frigida: ut est apud Raimundum Lullum.

Jecur plurimis herbis roboratur, quas vide apud Joannem

nem Manardum lib. XVI, epist. III, quæ ad Cardinalem Campegium.

Hepar, renes, & viscerum alia, ubi debilitata, firmantur rosis provincialibus exsiccatis. Nam & roborandi & adstringendi vim habent, ut ante diximus. Crocus ob calefaciendi vim tollit hepatis, & fellis obstructionem: medetur & morbo regio, bonumque inducit colorem: ut tradit Dioscorides.

Hepaticis Dioscoride teste, prodest radix chrysocomes, idque quia vim habeat calefaciendi, & adstringendi.

Betæ succus tenuium est partium, ac facultatem habet abstergendi. Eoque prodest jecori, unde infertos crassos pravosque humores educit. Ac similiter conducit lieni, si cum aceto, vel sinapi comedatur. Ita Galenus lib. II de Aliment. facult.

Semen floris, qui vulgo *aquileia* (Belgis *akeleie*) conducit obstructioni jecoris, & morbo regio laborantibus. Drachmæ pondo cum croci obolo in vino exhibendum: ut docet Tragus. Addit verò, eum, qui sumserit sedulo esse cooperiendum, ut sudor emanet. Gesnerus censet esse florem, qui veteribus à leonini rictus similitudine *leo* vocatur. De quo Columella in X:

Narcissique comas, & hiantis sæva leonis
Ora feri.

Sed Dodoneo [a] is potiùs *ἀντίῤῥινον* [b] vocatur. Nempe quia hic felicius rictum leonis exprimat, quàm aquileia.

Amygdalæ amaræ lienis & hepatis obstructioni medentur, ac valde abstergent purulentos & viscidos humores.

Agaricum (ut Galenus ait, cap. de agarico) arquatos ex jecoris obstructione sanat. Cujus caussa est, quod ut ibidem legas, vim habet calefaciendi, discutiendi, & crassos humores incidendi.

Lactuca suo frigore retundit calorem jecoris, ac facit, ut non gignat bilem, sed sanguinem. Estque ea ratio, cur, lactuca biliosis conveniat, & à medicis nonnullis sanguinem gignere dicatur. *Jocineri privatim Teucria bibitur recens, drachmis IV, in posca hemina*: ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII. Ac postea addit: *Jocineri anagallides mirè prosunt.* Item, *Acoron jocinori medetur.* Ac postea: *Tripolium in maritimis nascitur saxis, ubi alluit unda, neque in mari, neque in sicco, folio satis crassiore, palmo alto, in mucrone diviso, radice alba, odorata, crassa, calidi gustus. Datur hepaticis in farre decocta. Hæc herba eadem videtur quibusdam, quæ polium.* Subjungit post aliqua: *Jocineri herba melandryum, nascens in segete, ac pratis flore albo odorata. Ejus cauliculus conteritur ex vino vetere. Item herba chalcetum è vineis contrita imponitur.*

Hepatis obstructioni comestæ conducunt avellanæ: si audimus Matthæum de Gradi, magni nominis medicum; ut eum Ludovicus Nonnius vocat lib. I de re Cibaria, cap. XXXVII. Sed eam sententiam jure reprehendit, quia Galeno teste, nullam habeant vim viscera abstergendi: imo stomacho & hepati noceant, ac pravos in visceribus humores gignant; ut Rhasis tradit in Aphorysmos.

Jecoris calidæ intemperiei prodest intybus comestus, præsertim sylvestris, qui cicorea dicitur. Hanc ei vim tribuunt Dioscorides . . . . . & Galenus lib. VIII de Compositione medicamentorum secundum locos. Ubi tradit, non eò solùm hepati prodesse, quia vim habet refrigerandi, sed etiam quia adstringit ac corroborat. Sunt & morbi lienis; ut ejus tumor ac distentio, scirrhus, & inflammatio: adhæc à jecore, & liene sunt ἴκτερος, qui biliosi est humoris in cutem, & extima corporis effusio, uti icterus arquatus, quo melancholicum humorem eodem effundit: præterea affectio hypochondriaca.

De morbis jecoris pariter ac lienis sic Galenus (Latinè solum adscribam) lib. XIII methodi med. cap. XVII: *Similia genere medicamenta ambo viscera, jecur, & lien, postulant. Cæterum tanto valentiora lienis, quanto crassiore utitur alimento. Scirrho igitur laborantibus ipsis convenientia nutrimenta sunt; genere quidem eadem sed majoris, minorisque ratione differentia. Quale ergo est jecori medicamentum absynthium; tale est lieni capparis cortex. Quale rursus jecori est eupatorium, tale est lieni scolopendrium. Itaque & si capparis ex oxymelite edatur, utilis sanè est utrique visceri. Cæterum nec ipsa pari modo, nec similiter, mistum habens oxymeli. Nam & ipsa copiosior, & ex minus diluto oxymelite lieni erit utilior.*

In regio morbo crudum absinthium bibitur cum opio, aut adianto: ut vulgo quidem legitur apud Plinium lib. XXVII, cap. VII. Sed pro *opio* legendum *apio*: ut est in quibusdam vett. libris, ac Mercurialis corrigit lib. II Var. Lect. cap. VIII. Præterea icterico sive regio morbo prodest betæ succus: teste Plinio lib. XX, cap. VIII. Etiam juvare ajunt conyzam & buphthalmum, quorum flores flavi: imo conducere volunt cuncta vultum ictericum referentia. Sed nulli veterum putarunt, ex similitudine coloris, aut figuræ, posse statui de medicamento. Posteriorum illud seculorum inane est commentum. Rosmarinus regium morbum sanat, siquis ante exercitationem in aqua coctum bibat, & ab exercitatione se lavet, ac bibat vinum. Testis Dioscorides.

Tamarix quantopere lieni immodico medeatur, argumento sint illa Plinii lib. XXIV, cap. IX: *Arbitrantur quidam hanc (myricen) esse tamaricem, sed ad lienem præcipua est, si succus ejus expressus in vino bibatur: adeoque mirabilem ejus antipathiam contra solum hoc viscerum faciunt, ut affirment, si ex ea alveis factis bibant sues sine liene inveniri. Et ideo homini quoque splenetico cibum potumque dant in vasis ex ea factis.* Hanc tamaricis virtutem in medendo lieni, etiam indurato, cum nosset, primus eam in Angliam transtulit Edmundus Grindallus: qui cum temporibus Mariæ Reginæ Anglicæ exulasset, ea mortua in Angliam reversus, Londinensis est factus Episcopus, hinc Eboracensis, ac tandem Cantuariensis Archiepiscopus, ac moriens anno CIↃ IↃ LXXXIII, successorem habuit Joannem Witgiftum. Verùm alia etiam sunt quæ lieni medeantur. Nam & *raphani lienem extenuant*: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Sed & althea illi medetur: ut apud eundem est lib. XXVI, cap. IX. Idem sic scribit lib. XXV, cap. V: *Invenit & Teucer eadem ætate Teucrion, quam quidam hemioniam vocant, spargentem juncos tenues, folia parva, asperis locis nascentem, austero sapore, nunquam florentem, neque semen gignit. Medetur lienibus: constatque sic inventam: cum exta super eam projecta essent, adhæsisse lieni, eumque exinanisse. Ob id à quibusdam Splenion vocatur: narrant sues, qui radicem ejus ederint, sine splene inveniri.* Ubi pro *Splenion* Ulysses Aldrovandus, sive Thomas Demsterus, lib. de quadrupedibus bisulcis cap. XXXVI [a], *asplenion* emendat: nempe quia facit *ἀσπλήνους* [b]. Sed nihil muto. Nam eadem herba, quia *σπλῆνα τήκει* [c], dicta tum *ἀσπλήνιον*, tum *σπλήνιον*, ut Dioscorides ait lib. III, cap. CLI: ubi & *σκολοπένδριον*, & *ἡμιόνιον* dici addit. De *hemionio* idem dicentem Plinium jam antea audiimus. Nicolaus Myrepsus *σπληνοδάπανον* appellat: nempe absumit splenem, ut diximus. Piper quoque aceto mixto impedit splenis tumorem.

Quædam etiam sunt *χολοδόχου κύστεως πάθη* [d], ut obstructio. Raphani sylvestris cortices in vino bilem detrahunt: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Drosatou idem præstare mox dicam.

Brassica non percocta bilem detrahit; juxta Plinium lib. XX, cap. IX.

[a] Lib. de Floribus cap. 24
[b] Vel ἀντίῤῥινον, seu à rostro naso.

[a] Pag. 977.
[b] Liene carentes.
[c] Splenem absumit.
[d] Morbi vesiculæ fellis.

CAP. XXV.

De remediis, quæ sunt intestino, & ano; tum renibus, vesica, & peni, quatenus egestioni urinæ inserviunt: nimirum de dolore colico, passione iliaca, cisa, diarrhoea alvo, hæmorrhoidibus, lumbricis, obstructione, calculo, stranguria: horumque in plantis medela multi,

ma-

marathri, &c. malvarum, fabarum, allii, &c. amaranthi, hypocistidis, &c. violarum, aloes, &c. absinthii, menthæ, &c. betonicæ, agarici, &c. cerasorum, fragorum, &c. napi, asparagi, &c.

INtestinorum morbi sunt κωλικὴ ὀδύνη, sive dolor colicus, εἰλεός, sive iliaca passio; διέξοδος ταχεῖα, sive cita alvi dejectio; affectio κοιλιακὴ a, λειεντερία b, διάῤῥοια c, δυσεντερία d, τεινεσμός e, ἕλμινθες, sive lumbrici, ἀσκαρίδες, qui tenues & teretes f. Torminibus ventris prodest, si milium tostum in sacculo parti affectæ imponatur: ut est apud Dioscoridem.

a *Coliaca.* b *Lævitas intestinorum* c *Profluvium.* d *Intestinorum exulceratio.* e *Irrita dejiciendæ alvi cupiditas.* f *Lumbrici.*

Marathro sive fœniculo comesto ructus, flatusque ventris sequi solent. Sed dubium, num hoc inde sit, quod fœniculum flatus gignat, an pellat. An si natura sua flatus dissiparet, Dioscorides, Galenus, Ægineta, Oribasius, Simeon, alii Græcorum, ex Arabibus etiam tam illustris virtutis meminissent.

Allium corporis flatus excitare, dictum Hippocrati lib. IV de morbis acutis. Quod de viridi allio capiendum. Siccum enim dissolvit. Vel dicendum eo credi excitare, quia expellit. Quomodo sennæ folia inter flatulenta reponunt, quæ flatus non gignunt, cum sint calida, & sicca, sed genitos discutiunt.

Agaricum, ut Dioscorides ait, purgat ventrem, unius vel duarum drachmarum pondere cum melicrato potum. Ac præter purgandi vim habet & aliam, nempe adstringendi, & calefaciendi: atque ea, ut ibidem legas, facit adversus tormina, & cruditates. Purgare verò ut possit minimum assumitur drachmæ pondus; ut etiam apud Galenum legas, cap. de agarico. At adstringendi & calefaciendi vi eoam prodesse diximus ante febris rigorem, sed tum trium obolorum pondus sufficit. Vide de hoc discrimine Joannem Manardum lib. IX, epist. V.

Malva emollit alvum: indeque nomen habet, ut ait Plinius lib. XX, cap. XXI. Respicit autem Græcum nomen μαλάχη, quod ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, hoc est, molliendo. à μαλάχῃ autem *malva*, secundum Varronem lib. IV de L. L. Quamquam nec absurdè illi, qui *malva* quasi *molva* à molliendo derivant: ut supposititius Æmilius Macer lib. II, cap. XXXVII:

Dixerunt malvam veteres, quod molliat alvum.

Ac versum eundem habes Scholæ Salernitanæ cap. XXIII. Subjungit autem:

Hujus radices rasæ solvunt tibi feces.

Sed veteres potiùs adducamus. Cicero cum in diarrhœam incidisset, epistola ad Gallum lib. VII ait, se à malva deceptum. Horat. lib. I, od. XXXII, *malvas* vocat *leves*; ac lib. Epodon od. II, dicit *gravi salubres corpori*: quia alvum mollit. Martialis est lib. III, epig. LXXXIX:

Utere lactucis, & mollibus utere malvis:
Nam faciem durum, Phœbe, cacantis habes.

Idem lib. X:

Exoneraturas alvum mihi villica malvas
Attulit, & varias, quas habet hortus, opes.

Major verò emolliendi vis malvæ illi, quæ floribus est candidis: quàm quæ sanguineis.

Fabæ alvum sensim subducunt ac levigant. Ideo frequens earum usus Pythagoræ, ut traditum Aristoxeno Musico, Aristotelis discipulo; teste Agellio lib. IV, c. XI. Nec obstat symbolum illud κυάμων ἀπέχεσθαι g, quia non per κυάμους fabas signabat, sed rem Veneream. Quippe allusit ad verbum κυεῖν, utero gestare: unde κυήματα, *fœtus*, atque alia. Ut voluerit à rebus Veneris absterrere.

g *Quasi, à fabis abstinendum.*

Lactuca etiam solvit ventrem. Unde κοιλίας μαλακτικὴν vocat Dioscorides. Et Martialis lib. XI epig. LIII:

Prima tibi dabitur ventri lactuca movendo
Utilis.

Lapathum, λάπαθον, & ὑποκοριστικῶς h, λαπάθιον, παρὰ τοῦ λαπάσσειν, quod est evacuare, nempe quia alvum mollit. Unde Horatius sat. IV lib. II:

h *Deminutivo.*

— *Si dura morabitur alvus,*
Mitulus, & viles pellent obstantia conchæ,
Et lapathi brevis herba, sed albo non sine Coo.

Quo faciliùs alvum moveat, cum oleo coquitur: ut est apud Dioscoridem.

Brassica, ut Cornelius Celsus ait, *subcruda alvum movet, bis cocta stringit.* Subcrudam vocat leviter coctam: quam & Galenus ait alvum mollire. Idem firmat Plin. lib. XX, cap. IX: brassica non percocta alvum solvit, recocta sistit.

Nasturtium alvum turbat ac lumbricos pellit, secundum Dioscoridem. Δρόσατον, sive, ut Actuario vocatur, ἰοσέραπιον, quod ex violis fit in aqua maceratis, lenit alvum, ac bilem per intestina deducit, si trium quatuorve unciarum pondo adsumantur.

Dodon. pag. 15.

Pruna Damascena molliunt alvum: quod & monitum Martiali lib. XIII sub lemmate Pruna Damascena:

Pruna peregrinæ carie rugosa senectæ
Sume: solent duri solvere ventris onus.

Deque Hispanicis idem traditum Galeno lib. de attenuandi victus ratione. Alvum etiam sobducunt uvæ dulces, si decerpantur cum rore suo, sole necdum orto. Ac magis etiam alvum movent, si plus habeant succi, quàm carnis: uti si contra plus carnis habeant, magis nutrient.

Olivæ, quia alvum ciere idoneæ primo loco edebantur: eadem in bellariis reponebantur ob vim adstringentem. Unde Martialis lib. XIII:

Hæc quæ subductis venit subducta trapetis,
Inchoat, atque eadem finit oliva dapes.

Liquor olivâ expressus, quem oleum dicimus, egregie humectat, moderateque calefacit: præcipuè quod confit ex olivis druppis. Olim non in condimentis solùm utebantur: sed etiam corpus eo inungebant adversus algorem. Ac initio solùm is mos in Gymnasiis, postea aliis quoque. Notum quomodo Romulus Pollio ab Augusto Cæsare interrogatus, quo pacto in extremo senio servasset animi vigorem, respondisse, intus mulso, foris oleo.

Alvus leniter subducitur succo rosarum, imprimis earum, quæ sunt diluti ruboris. Item earundem drosato, sive serapio, ex infuso, in quo coloris, cujus dixi, rosarum folia virentia sæpius fuerint macerata. Hujusmodi drosatum, sive, ut nuncupant officinæ, syrupum rosatum solutivum, non alia educit excrementa, quam intestinis hærentia, aut cruda, pituitosa, ac quandoque etiam biliosa quæ primis & proximis insunt venis. Sin vehementius purgandum, miscentur remedia potentiora. Quod verò diximus de rosis memoratis, idem ex parte etiam locum habet in rosis rubentibus, quæ Provinciales vocantur. Nec obscura est discriminis ratio. Priores rosæ habent partes humidas, aëreas, spirituosas: provinciales autem magis terreæ sunt substantiæ, & exsiccantis. Præcipue vero si fuerint exsiccatæ: quales ob humorem consumtum, non tam humectant, quam adstringunt. Itaque utiles sunt, ad alvum, si laxa nimis fuerit, constringendam. Sed pleniùs de his Dodonæus lib. de Flor. cap. XXVIII. Etiam beta *validius cocta fluxiones stomachi sistit, & ventris*: ut est apud Plinium lib. XX, cap. VIII. At succus cichorii decocti alvum solvit: ut postea subdit. Mespila alvum constringunt. Idem oryzam facere convenit. Sorba etiam idem præstant. Unde Martialis:

Dodon. pag. 105.

Sorba sumus molles nimium durantia ventres;
Ampliùs hæc puero, quàm tibi poma dabis.

Etiam alvum sistunt pira in furno assata.

Uvæ fabriles, sive fabricianæ, hoc est in fabrorum officinis adservatæ, fumoque fabrili siccatæ, etiam à ferro accepere vim adstringentem: unde utiles fluxum ventris laborantibus: quemadmodum est apud Cœlium Aurelianum. Cœliacis, & dysentericis, ex multorum opinione, sanguis sistitur amaranto purpureo. Sed hoc non aliunde colligunt, quàm quia idem sit sanguinis color: debili sanè argumento, cùm ex colore non possimus certi quid de viribus statuere: ut Galeno clarè ostensum lib. de simpl. med. facult. Sanè rubiæ rubicunda radix, & alia quæ-

dam

dam ejusce coloris, calida sint, & apertientia. Quare error iste reprehendi meruit à Dodonæo lib. de Floribus cap. xxvii. At Betæ succus verè prodest dysentericis: de quo Plinius lib. xx, cap. viii. Dysenteriam sistit hypocistis, idque ob adstringendi vim: ob quam & alia sistit profluvia, ut menstruum. Alvum etiam, cohibet, teste Dioscoride radix hyacinthi nivei & cærulei.

Chamæmelum, quod Belgis κατὰ συγκοπὴν *a* *camilbloeme*, Galeno teste, vim habet calefaciendi, & discutiendi moderatè: eoque urinam provocat, colicos dolores, & ventris tormina ac rosiones mitigat, atque adeo omnibus utiliter miscetur, quorum ad sopiendum dolorem usus est. De aloe sic Plinius lib. xxvii, cap. iv: *Usus in multis, sed principalis alvum solvere, cum pene sola medicamentorum, quæ id præstant, confirmet etiam stomachum, adeò non infestet ulla vi contraria.* Subjicit deinde, quomodo eâ uti conveniat.

a *Concise, per contractionem.*

Intestinorum ulcera sanant raphani: teste Plinio lib. xx, cap. iv.

Ani affectus est ἡ αἱμοῤῥοΐς *b*.

b *Fluxus sanguinis.*

Aster Atticus (de quo in oculorum remediis dictum) utilis est ad τὰς προπιπτούσας ἕδρας, *sedes procidua*s, ut est apud Dioscoridem lib. iv, cap. xx. Oleum ex violis, quia habet vim refrigerandi, & humectandi, eo, si cum luteo ovi illinatur, dolores mitigat sedis, & hæmorrhoidum. Dioscorides ait etiam prodesse sedi excidenti. Item *aloe hæmorrhoidum abundantiam leniter sistit*: ut apud Plinium lib. xxvii, cap. vii.

Dod n. p. 15. 16.

Scrofularia hæmorrhoides sanat, quod ajunt fieri, propterea quia referat sua figura hæmorrhoides. Sed nihil stultius est, quam ex figura colligere cui morbo aliquid prosit. Innumera enim similia producere est, quæ imposita non prodessent, sed nocerent. Vera autem ratio est quod scrofularia emolliat, & humores superfluos, ac noxios, consumat.

Vermes stomachi, ac lumbricos intestinorum necat atque expellit amarore suo absinthium. Atque idem facit mentha. Nempe utraque herba est facultatis acris, ac calidæ, & siccantis. Quâ de posteriore idem asserit Dioscorides lib. iii, cap. xxxiv, atque alii, Schola Salernitana cap. xxxiv. Vermes quoque necat myrrha. Nec mirum quando ita putredini resistit, ut cadavera etiam à putredine conservet.

Varia admodum è plantis remedia adversus alvi lumbricos, puerorumque ascaridas, ex Avicenna, Paulo, & Aetio, comperies apud Joannem Manardum in epistolis Medicinalibus lib. iii epist. i. Eundem quoque de hoc morbo differentem adi lib. iv epist. i.

Renum morbi sunt ἔμφραξις sive obstructio ab arenulis, calculo, humore crasso, ac viscoso.

Renibus, ut Plinius ait lib. xxvi, cap. vii. *prodest plantaginis cibus, Vettonica potus, Agaricum potum, ut in tussi.* Postea ibidem refert ut herba, quam Galli halum, Veneti cotoneam vocant, prosit *renibus convulsisque & ruptis.* Apud eundem legas lib. xx, cap. x, *Asparagi radicem, plurimorum prædicatione tritam, & ex vino albo potam, calculos exturbare.*

Calculo laborantibus prodest gummi arboris cerasi, si indatur vino albo. Quod à variis proditum est. Etiam renum calculo perutilis est aqua ex fragis destillata arte chymicâ. Imò per se quoque renum vitiis medetur, si sumatur in antecœnio.

Nephriticis doloribus liberatur, siquis novem, aut decem nuces avellanas perpurgatas comedat ante cœnam, vel prandium. Hoc experientiâ compertum Joanni Cratoni, trium Imperatorum Archiatro amygdalæ amaræ calculos renum pellunt. Calculos frangit, & urinam ciet melissa sive citraria vino ad destillandum imposita: ut est in Raimundi Lulli libello de Aquis.

Calculo renum, & vesicæ prodest oleum è nucleis cerasorum: ut est in Euonymi thesauro *c*.

c *P. 483. & seq.*

Cucumeres, etsi pravi sint succi, pejoris etiam quàm pepones, ut apud Athenæum Diphilus Siphnius ait, urinam tamen cient, ac præcipue ejus semen.

Eadem in urina cienda vis peponis: quod & de melonibus Medici Arabes tradiderunt. Quâ de re pluribus Ludovicus Nonnius in primo de re cibaria, cap. xvi. Quæritur, cum melones naturæ sint frigidæ, quale comestis iis vinum sit bibendum. Simeonis Sethi judicium est, pituitosis bibendum esse vetustum, quia hoc cucumerum frigus minuit. Atque hoc inprimis locum habet, ubi vix unquam ad maturitatem pertingunt. Sed iis, qui abundant flava bile, ait bibendum ὀλιγοφόρον, ac ὀξῶδες, tenue & acidulum; nempe ne bilis acrimonia augeatur.

Carotum, pastinacæ sativæ genus, pellere urinam, Diocles tradit apud Athenæum lib. nono.

Amygdalæ recentes urinam cient, ut ait Plinius. Vesicæ itemque prodest decoctum ex naporum genere quod bunion dicitur: ut Plinius auctor lib. xx, cap. iv.

Asparagus urinam movet; ut est apud Galenum lib. ii de medicam. facult. Mirum autem urinam ab eo odorem mutuari: usque adeò ut, qui nesciat, quid alieni sit comestum, è lotio hoc possit odorari. Hinc quoque diureticam ejus vim videmus. Vide quæ de hoc Simeon Sethi scribit. Jecoris, & renum obstructioni medetur asparagus; ut est apud Simeonem Sethi.

Cicer, præsertim arietinum, quod Græcis κριὸς ἐρέβινθος, sive quia arietino capiti simile sit, sive aliunde, calculo medetur, ob abstergendi vim: uti & viscerum obstructioni prodest. Succus è nucleis cerasorum expressus, si credimus Scholæ Salernitanæ cap. lvi, frangit ac expellit calculum tum renis, tum vesicæ. Caro quæ nucleo cerasorum inest, etsi nequit calculum expellere, materiem tamen inchoati in renibus potest incidere, ac propellere. Sic enim verba Scholæ Salernitanæ *a* interpretari, ac restringere oportet.

a *Cap 56.*

Ficus comestæ calculo medentur, quia renes & meatus urinarios expurgant.

Mespila, si Brassavolo credimus lapillos è renibus vehementer ejiciunt, ac vesicæ calculum minuunt. Addit Petrum de Argenta plures quam lx, hoc remedio renum calculo liberasse: item Andream Rhodum iis sic renum calculos imminuisse, ut in pulverem redacti citra dolorem egererentur. Sed refragatur his Renatus Moreau, eruditus Medicus Parisiensis, qui Animadversionibus suis in Scholam Salernitanam negat sibi cognitum esse ullum medicamentum comminuendis renum, aut vesicæ calculis, nihilque superesse remedii, nisi à ferreis lithotomi instrumentis.

Maronia quoque, sive mariolana, ut Galli, Germani, & Belgæ nuncupant, calefaciendi, & exsiccandi vim habet, eaque, si in potu adsumatur, urinam copiâ magnâ educit. *Asphodeli cibus urinam ciet utilissimè, præterquam quod vesicam exulceret*: secundum Plinium lib. xx, cap. x. Ac paullo post sequitur: *Si sanguis per urinam reddatur, semen asparagi, & apii, & cumini ternis obolis, in vini cyathis duobus, quinis diebus Chrysippus dari jubet.*

Althæa sicca farina in vino pota stranguriam tollit, efficacius addito dauco: ut est apud Plinium lib. xxvi, cap. ix. Addit quoque, *ut hypericon, quod alii corion appellant, præcipuum sit ad stranguriam, si exulcerata non sit vesica.*

Cap. XXVI.

De morbis partium ventris, quæ generationi inserviunt, præcipue de generandi impotentia, & seminis abundantia; quaque his ex plantis medentur eruca, vitis, rapa, horminum, staphylinus, mandragora, &c. malum Punicum, vitex, camphere, cneorum, conyza, pinus, allium.

PArtes ventris generationi inservientes sunt testes, penis, uterus. Ut huc pertineant rei Venereæ impotentia, priapismus, γονόῤῥοια *a*. Item urinæ incontinentia, ἰσχουρία *b*, δυσουρία *c*, στραγγουρία *d*. Insuper scroti morbi, ut

a *Fluxus seminis.*
b *Urinæ suppressio.*
c *Urinæ difficultas.*
d *Stillicidium.*

ut hernia. Atque ex uteri affectibus: mensium suppressio, vel immoderata purgatio, muliebris gonorrhœa, sterilitas ab uteri vitio, abortionis caussa, pariendi difficultas.

Duplicia verò præsidia sunt quæ Venerem concitant: quædam enim id faciunt ratione nutrimenti, ac temperamenti calidi, aut partium flatulentarum, cujusmodi interius assumuntur: quædam verò foris admoventur, atque imponuntur; cujusmodi medicamenta dicuntur ἐντατικά; quia intendunt τὸ αἰδοῖον, ita ut quis possit στύειν, quod qui nequiret, facetè à veteri Comico, Eustathio teste, dictus Ἀστύαναξ. Sic olim Hectoris filius à populo Trojano vocatus fuit, cùm priùs Scamander vocaretur. Sed illi hoc nomen dabatur, quòd sperarent illi quandoque regem fore: ut sit ab ἄστυ, *urbs*, & ἀνάσσειν, *imperare*. Verum Comicus ille Ἀστυάνακτα finxit quasi ἄστυον, hoc est, αἰδοῖον στῦσαι ἀδύνατον a. Helenæ etiam famula, quæ varias reperit lascivi concubitus figuras, (quales fuere in libellis Philænidis, Elephantidos, & Cyrenes, dictæ δωδεκαμήχανοι b) proptereà vocabatur Ἀστυάνασσα, teste Hesychio: nempe quasi regina eorum, qui non habent Venereos stimulos, eoque novo aliquo reperto egerent ad στύματα illa, quæ Dianæ ignota esse Comicus ait apud Athenæum.

a *Regem qui non possit virilia commovere.*
b *Duodecim Venerearum artium magistra.*

Lactuca, quia frigidæ est naturæ, Veneri adversatur: præsertim rotundæ lactucæ genus, quod ἄστυτις dicebatur, quia ineptos facit πρὸς τὸ στύειν. Hoc de verbo jam dictum. Ob eandem caussam à Pythagora vocatur εὐνοῦχιον, quia quasi eunuchos facit. Auctor horum Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Rotunda verò lactuca cum minima radice latis foliis: quam quidam astytida, quidamque Eunuchium vocant, quoniam hac maxime refragetur Veneri.* Sic rectè correxerunt viri eruditi, cùm prius *astylida* legeretur, quod exposuere στύειν sive penis expertem. Quia autem Veneri repugnat, eo Callimachus finxit Adonidem postquam ab apro interemtus, à Venere fuisse sepultum sub lactucis. Altera etiam ratio accessit. Nam lactuca ob frigefaciendi vim, qua & somnum conciliat, νεκύων βρῶμα vocatur ab Eubulo Comico. Nempe mortuo convênit mortuorum cibus: ἄστυτες illi, qui jam στύματα c nesciret.

c *Arrectiones.*

Eruca herba calore suo Venerem concitat, teste Plinio lib. XIX, cap. VIII. Nempe contrariæ planè est potestatis ac lactuca, quam, quia refrigerat, Veneri adversari dicebamus. Verba de hoc Plinii sunt: *Eruca præcipue frigorum contemtrix, diversa est quàm lactuca natura, concitatrixque Veneris: Iccirco jungitur illi fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet.* Unde illud poëtæ:

Incitat ad Venerem tardos eruca maritos.

Vinum excitare Venerem, notum vel ex illo Comici, sine Cerere, & Libero, friget Venus. Itaque & Varro Menippeam suam inscripsit, Vinalia, περὶ Ἀφροδισίων. Ac olitores feriabantur in ante XII Kal. Sept. quo die erant Vinalia Rustica, ac Veneri dedicata ædis: ut est apud Varronem in V de L. L.

Καρδάμον, sive nasturtium Veneri adversari, Plinius ait lib. XX, cap. XIII. Ac similiter Florentinus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII, cap. XVII, ubi vocat συνουσίας ἐφεκτικόν, *coitus abstinentiam inducens*. Sed Scholiastes Nicandri Venerem ait excitare. De quo ambigo, etsi temperamenti sit calidi & sicci: minimum in ordine tertio. Sanè acre, mordax, igneum vocat is scholiastes.

Semen raporum tritum, & affatim comestum, Venerem concitat. Deque rapis ipsis sic Simeon Sethi: esse ea φυσώδη καὶ σπέρματος γεννητικά, *flatulenta, & semen generare.*

Ὄρμινον, quod Belgis peregrinum, creditur Venerem excitare, cum vino potum; ut ait Dioscorides. Sed puto magis id esse à vino. Nam horminum mediocriter est siccum, & abstergens: ut ait Paulus Ægineta.

Staphylinos, quam pastinacam erraticam vocant, eandem vim habet. Plinius lib. XX, cap. V: *Orpheus amatorium inesse staphylino dixit: fortassis quoniam Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Mandragoræ putatur vis inesse amorem conciliandi: unde & Circæa nonnullis dicta, teste Dioscoride, ac Galeno: puta à Circe, philtrorum conficiendorum peritissima. Aliqui arbitrantur perutilem herbam mulieribus infœcundis: eoque Leam hujusce pomis pactam à Rachele noctis cum Jacobo concubitum. Ac firmare hoc conantur eo, quòd figura mandragoræ sit ἀνθρωπόμορφος, & quidem uterque sexus referatur. Sed opinionem eam refellit S. Augustinus lib. XXII contra Faustum. Pluraque de eo Consalii Ponce de Leon Hispalensis Notis ad Epiphanii Physiologum cap. IV, sive de Elephanto. Quod & ipsum animal Veneri operam daturum mandragora vesci traditur; ut Epiphanius ait, & Vincentius Bellovacensis.

Bulbos Venerem excitare, certum est vel ex illo Martialis in Xeniis:

Cùm sit anus conjux, cùm sint tibi mortua membra,
Nil aliud bulbis quàm satur esse potes.

Est & Græcus Senarius:

Οὐδὲν σ' ὀνήσει βολβός, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχῃς:
Nervum nisi habeat, proderit bulbus nihil.

Non dubium verò quin poeta non quamvis stirpem signet bulbosam: sed certum genus. Sed quod id genus sit, non satis liquet. Matthiolus tradit veterum illum bulbum ab aliquot seculis videri exolevisse. Quicquid sit, veterum bulbi, & nostrûm, complura habent, in quibus conveniant.

Cicer ad Venerem incitat, ut legumina solent: quippe flatulenta. Ideo & equis admissariis dabatur, ut traditum Galeno lib. I de Aliment. facult. cap. XXIX.

Præter has, complures plantas, quæ Veneris appetentiam faciant, Plinius suggeret lib. XXVI, cap. X. In iis celebre est Satyrion, etiam Petronio Arbitro semel iterumque memoratum. Ac fortasse eadem herba est surnach: quam Joannes Leo in descriptione Africæ lib. IX, cap. XX, testatur frequentem esse in occidentali parte Atlantis: in eclegmate sumtam penem inflare, & Veneris appetentiam gignere: imò sic vulgo esse accolis persuasum, Venerem eâ stimulari, siquis vel casu in eam minxerit: quandoque etiam virgines, cum eam perminxissent imprudentes, gravidas inde factas esse.

Theophrastus est auctor, & ex eo Athenæus lib. I, esse & herbam, quæ habeat ὀχευτικὰς δυνάμεις, ὡς καὶ μέχρις ἑβδομήκοντα συνουσιῶν ἀπολαύειν· *vires in Venerem sufficiendi, ut quoque septuagesimo coitu libido maneat.* Quæ herba hæc sit, non refert: sed dicit eam ab Indo allatam esse in Græciam. Ac in superioris, & nostri seculi Indicarum navigationum scriptoribus traditum, hujus, vel similis esse virtutis apud Indos agnacat, tambor sive betet amfiam, & alias plantas: quæ vim habent συντατικήν, sive τοῦ αἰδοίου ταθῆναι, arrigendi nutrimum: sive τοῦ ὁρμὰς ἐμποιεῖν, excitandi Venerem, atque, ut loquitur Theophrastus, ὀρνίθων δίκην, *ad morem avium quarundam*: quales passeres, perdices, galli gallinacei, aliæque aves ἀφροδισιαστικαί a, ut eas Aristoteles vocat in primo Historiæ Animal.

a *Salaces.*

Mentha etiam Venerem stimulat: unde Martialis lib. X, epigr. XLVIII:

In quibus est lactuca sedens, & sessile porrum,
Et destupratrix mentha, sed herba salax.

Ubi duo dicit, mentham, ob calidam naturam, excitare Venerem: unde *salax* dicitur: interim si frequentiùs sumatur, attenuare ita semen, ut sponte profluat, eoque destituat coire postea volentem. Quæ & magni Hippocratis est sententia. Sed id in dubium vocat Aristoteles Problemate II, Sectionis XX, ubi refert, belli tempore vetitum fuisse mentham serere, vel edere: caussam vero ejus hanc adfert, quod frigida sit, eoque genitale semen minuat, fortitudini etiam ac audaciæ repugnet. Sed certum est mentham esse calidam. Sic enim, ut posteriores præter-

teream, laudatus Hippocrates lib. II de diæta, his verbis, μίνθη θερμαίνει, καὶ οὐρητικὸν, καὶ ἐμέτους ἵστησι, καὶ ἢν πολλάκις ἐσθίῃ τις, τὸν γόνον αὐτοῦ τήκει ὥστε ῥεῖν· καὶ ἐντείνειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. *Mentha calefacit, urinam ciet, vomitus sistit, ac siquis eâ sæpenumero vescatur, semen illius ita liquefacit, ut fluat; etiam temiginem prohibet, ac corpus reddit infirmum.* Plinius quoque lib. XX, cap. XIV, sic scribit: *Eâdem vi* (mentha) *resistere & generationi creditur, cohibendo genitalia densari.* Ubi per *genitalia* (ut quoque est in veteri Parmensi a, atque Aldina b) genitale semen capiendum. In MSo invenio *genitali*. In aliis est *genitura*: quod maximè loco conveniat, modo genuinum. Sententia Plinii est, uti mentha lacti indita non sinit coalescere illud: ita ab homine comestam non permittere, ut semen condensetur. Item Aëtius Tetrabibl. IV, serm. IV, cap. XXVI, ait multum seminis generare, sed languidi. Quare quod Veneri incommodet non tam est à frigore, quam quod æquo liquidius semen reddat. Cæteroquin calore suo ad Venerem potiùs stimulat. Ideirco Hieronymus Mercurialis lib. IV Var. Lect. cap. VIII, apud Aristotelem pro καταψύχει c legendum censet κατατήκει d. Sed aliter etiam Aristotelem excuses: nempe ut refrigerare dicatur κατὰ συμβεβηκός e. Nam ad Venerem accendit: quæ immodica si sit, nativum imminuit calorem, & fortitudini, audaciæque adversatur. Aut hoc voluit vel velle debuit Aristoteles. Ac ea quoque mens est Ludovici Nonii de re Cibaria lib. I, cap. XV.

a Ann. 1476.
b Ann. 1540.
c Refrigerat.
d Liquefacit.
e Per accidens.

Etiam pastinacæ vis eadem. Græci staphylinon vocant. De eo sic Plinius lib. XX, cap. VI, *Orpheus amatorium staphylino inesse dixit: fortassis Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Genitalem vim rapis excitari, Diocles putabat, ut Plinius ait lib. XX, cap. III. Nempe ob inflandi potentiam. Atque idem traditum à Dioscoride, & Simeone Sethi.

Folium, quod Arabibus, & Persis, Tambor, & Tembul, vocatur; Indis verò Betol, Beteli, & Bettre, cùm cor, & cerebrum corroboret, & valetudinem firmet, nihil mirum, si vires etiam ad Venerem augeat. Propter id folii Tambor, quas dixi, gentes quotidie in otio, ac negotio manducant: ut proditum ex Hispanorum libris Julio Cæsari Scaligero Exercitatione CXLVII, sect. II.

De reliquis plantis Venerem excitantibus, præcipuè Indicis, vide Cæsarem Scaligerum Exercitatione CLXXV.

Mali Punici esus Venerem compescit, præsertim frigidioribus. Auctor Simeon Sethi. Sic qui cælibe & ascetica gaudent vita, eam vitice, & caphura tuentur.

Cardamum sive nasturtium Venerem inhibet, Plinius. excitat, Simeon Sethi. Menses ciet, juxta Dioscoridem.

His quibus genitura profluit, utile est aridam iridem bibere cum aceto f.

f Dodon. p. 15.

κάρδαμον, sive nasturtium urinam reprimit: unde apud Aristophanem Θεσμοφοριαζούσαις, cùm Clisthenes Socrati dixisset, longo eum tempore mejere, respondet, non tam hoc esse ab urina multa, quam à substillo, sive στραγγουρίᾳ, quia stillatim reddere lotium cogatur: atque hoc inde esse, quia pridie ederit nasturtium. Ubi scholiastes annotat, nasturtio urinas, sputaque reprimi. Ac propterea, ut apud Xenophontem legere est lib. I. Κύρου παιδείας Persæ solent nasturtio vesci, quia turpe iis foret palam mejere, nares emungere, vel spuere: ut quæ indicia essent καχεξίας g, ab intemperantia provenientis.

g Male habitudinis.

Quæ hactenus diximus, magis ad viros pertinent: nunc videamus de iis, quæ mulieres juvant. Purgationibus feminarum utile decoctum ex naporum genere, quod Græci bunion vocant; ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Rosmarinus vi calida & adstringente sistit menstrua, & omne sanguinis profluvium. Suffocationi, ac doloribus matricis medetur folium bardanæ majoris quæ & arction, & personata dicitur. Summo si capiti imponatur, matricem attollit: si pedibus supponatur, trahit deorsum. Remedium hoc præstantissimum appellat Antonius Mizaldus Monlucianus Medicus, Memorabilium centuria I, sect. LXXXIX.

Linozostis, sive parthenium, vel Hermupoa, seu Mercurialis, vel masculus est, vel femina: ac prioris succus, si à conceptu in passo protinus bibatur, vel folia edantur decocta ex oleo & sale, vel cruda ex aceto, facere dicitur ut mas gignatur: posterioris, ut gignatur femina: teste Plinio lib. XXV, cap. V. Ubi & alium eam assumendi modum tradit. De aristolochia verba sunt ejusdem Plinii, cap. VIII: *Inter nobilissimas aristolochia nomen dedisse gravidæ videntur, quoniam esset ἀρίστη λεχοῦσαις a.*

a Optima ad fœturam.

Porrum comestum præstat, ut feminæ faciliùs concipiant, minusque abortiant. Ut Hippocrati traditum lib. I & II de morbis mulierum, & inde Plinio lib. XX, cap. VI. Caussa ex eo, quòd infœcunditas plurimùm sit ex eo, quod uterum obsideant humores pituitosi, porrum verò illam illuviem acrimoniâ suâ detergeat atque expurget.

Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ est ἀνοήτων b sive potiùs ἀλόγων c Καὶ τὴν μὲν δὴ ἐξ ἀρχῆς [illegible] καλοῦσιν, ἀπὸ τοῦ τοὺς παῖδας τῶν ἰατρῶν κεχρῆσθαι ταύτῃ εἰς τὴν τῶν τικτουσῶν γυναικῶν βοήθειαν. *Quod ad dictamnum pertinet, quidam inde vocari putant, quod eo utantur medicorum filii ut opitulentur parturientibus.*

b Stultorum.
c Irrationalium.

Piper facilem præstat partum, propellit fœtum mortuum, imo conceptum impedit si mox à concubitu pessario inducatur in uterum.

Pæoniæ radix, masculæ potissimum, sicca conducit mulieribus à partu non purgatis: ut est apud Dioscoridem. Menses item ciet, si quantitate amygdalæ bibatur, idque, ut Galenus adjungit, in mulsa.

Erythronium Satyrion, ut Dioscorides, & Plinius tradunt, magnopere ad Venerem concitat: etiam si manu teneatur, sed magis si in vino adsumatur. Ideo & arietibus, & hircis segnibus in Venerem dari in potu solet: uti & equis dant Sarmatæ, si in Venere sint segniores. Ac suspicio est quorundam, eandem esse herbam, quam Theophrastus lib. IX, ab Indo ait allatam, nec edentibus modò, sed etiam tangentibus præstare, ut coëant, quoties visum est. Nec exiguam vim excitandi Venerem ὄρχεις habent: imò officinæ confundunt cum satyrio: atque adeo Appulejus idem facere videtur. Sunt vero Dioscoridi duo orchium genera, cynosorchis, & serapias. Cynosorchis duplex major, minorque. De majori ajunt, si viri radicem ejus edant, generari mares: si feminæ minorem, feminas. Serapiadem unius Veneri inservire, Galeni sententia est.

Secundis educendis, sanguinique ex utero pellendo conducit, si leucoii semen tritum cum vino bibatur. Ac lutei quoque leucoii radix eodem modo exhibita ad idem utilis est. Auctor de utroque Hippocrates lib. de natura muliebri. Est verò λευκοΐον μήλινον, sive luteum leucoion, quod Belgis *geele violieren*: item *steen violieren*, quasi dicas saxatiles, aut parietinas violas.

Eodem libro docet Hippocrates menses evocari melanthio ex frumento, quod vocat μελάνθιον ἐκ πυρῶν. Octavio Horatiano dicitur, *gith quod in semine nascitur*. Nempe illud de segete, ab utroque additur, ut ab melanthio, & gith, quod simpliciter sic dicitur, distinguatur. Floret mense Majo, ac Junio. Belgis *koren-rosen*.

Inter fœtida alia, strangulationi conducit parthenium, quod vulgo matricaria: & quodammodo idem præstat chamæmelum sylvestre fœtidum sive cotyla fœtida: quæ Belgis, *stinkende camille*, vel *paddebloemen*. Leonardus Fuchsius eandem utramque herbam esse judicabat: sed fœtentius parthenium, & efficacius: foliis etiam differunt, ut ostensum Matthiolo, ac Dodonæo. Thymus vi calefaciendi & exsiccandi menses provocat: quemadmodum & urinam ciet. De utroque testes Dioscorides, & Galenus. Multa etiam alia ad mulierum morbos remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. XV.

Uteri, aliisque mulierum morbis medetur Artemisia ab ejus nominis Mausoli uxore: ut est apud Plinium lib. XXV, cap. VII.

Ari-

Aridam itidem bibere cum vino, prodest ad menses ducendos: ut Dioscorides tradit.

Cinara, sive cardous altilis, *si credimus* (ut Plinius ait lib. xx, cap. xxiii) *& vulvis etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, & Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur.*

Etiam plantarum variæ conducunt ad castitatem atque abstinentiam à Venere. Un viticis folia. Quibus idcirco matronæ Atticæ sibi cubitus sternebant in Thesmophoriis castitatem custodientes: ut est apud Dioscoridem lib. i, cap. cxxxv, Plinium lib. xxiv, cap. ix, Galenum lib. περὶ τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων δυνάμεως. Ubi hanc caussam adfert, quod frutex is reprimat impetus Venereos. Atque idem dicit Ælianus in Histor. Animal. lib. ix, cap. xxvi, ut scholiastas præteream, ad Nicandri Theriaca, & Eustath. in Odyss. i. Sed & hac de caussâ sibi eædem substernebant κνέωρον a plantam: de quo Hesychius b: item aliam plantam, dictam κόνυζα c; ut traditum Theocriti, & Nicandri Scholiastis: item pinus folia, ut est apud Stephanum, sive Hermolaum Byzantium d. Allia quoque simili castitatis studio comedebant: ut est apud Etymologici auctorem.

a Quæ & cneftrum seu ἀνίτρινον.
b In Κνέωρον.
c Conilago, pulicaria.
d In Μίλητος.

Cap. XXVII.

De morbis artuum, h. e. brachiorum & pedum, ac universe de arthritide, præcipue de podagra quæque huic ex plantis succurrunt panax, hyoscyamus seu Apollinaris, scordion, verbenaca, helleborus, bellis, hiberis, urtica, &c.

ACcedo nunc ad morbos brachiorum, ac pedum: quo pertinet chiragra, gonagra, & podagra. Sed latiùs patet arthritis, quo nomine etiam continetur alius quivis articularis dolor: insignis is dolor, ubi nervi e lumbis, & osse sacro erumpunt. Ἰσχιὰς vocatur. De podagra sic Plinius lib. xxvi, cap. x: *Podagræ morbus rarior solebat esse, non modò patrum avorumque memoria, verum etiam nostrâ, peregrinus & ipse. Nam si Italiæ fuisset antiquitus, Latinum nomen invenisset. Insanabilis non est credendus: quippe quoniam & sponte desiit, & in pluribus curâ. Medentur panacis radices cum uva passa: succus hyoscyami cum farina, vel semen, scordion ex aceto; iberis; verbenaca cum axungia trita, cyclamini radix.* Alia quoque multa ex herbis remedia postea subjungit. Sed istic legi, quam exscribere cuncta, malo. Atque idem lib. xxv, cap. v narrat, nigrum helleborum podagris, & articularis morbis mederi. Nempe quia humores trahit: unde & paralyticis, insanientibus, hydropicis, dum citra febrim, prodesse; ibidem legas. *Etiam podagræ, morbisque articulariis brassicam illini cum ruta, coriandri, & salis mica, hordei farina*, Plinio traditum lib. xx, cap. ix. Item Bellis, quæ Belgis *Kersoutwe*, *Madelieve*, & *Margriete*, ob vim humectandi, & refrigerandi mitigat dolores podagricos, & cæteros arthriticos. Terenda ejus folia una cum foliis malvæ: cumque butyro recenti & insulso imponenda parti affectæ: ut auctor Dodonæus lib. de Flor. cap. lxxi.

Hiberida herbam prodesse coxendicibus & articulis, & à quo reperta, quo modo etiam uti conveniat Plinius docet lib. xxv, cap. viii.

Urtica, quæ Græcis κνίδη, vel ἀκαλήφη, cunctis artuum doloribus medetur: ac propterea, præterquam quod crassos ac viscosos pectore, ac pulmonibus, humores educit, etiam ischiadi chiragræ, & podagræ medetur. Præcipuè si fuerit à viscoso, crasso, ac frigido humore. Qualem extenuat, quia in secundo, vel tertio potius ordine est calefacientium, & exsiccantium: quod & urat, unde urtica dicitur; & mordeat ac pungat, unde κνίδη vocatur ἀπὸ τοῦ κνίζειν, quod est pungere, ac vellicare. Nec tamen tota ignea est; sed, ut Averroës observat in quincto Collectaneorum, solâ superficie, quæ si fricetur, ac imprimis si lavetur, vim urendi, & morsicandi amittit. Interiori autem succo, sive oleo, quod ab Ægyptiis educitur, demulceat æstus febriles. Pedem corvinum podagræ prodesse. Avicenna putavit Fen. xxii, tert. cap. de solutione podagræ, & ischiadicorum. Ac scribit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertia de erroribus Plinii a, qui Avicenna fretus, ex ejus radice pilulas confecerit, atque eas podagra laborantibus dederit deglutiendas? Atqui nihil periculosius facere poterat, ut ibidem Leonicenus tradit. Nam vim habet exulcerandi, ac venenati quiddam, eoque in medicinæ ejus usus non est, nisi extrinsecus apponatur. Podagræ prodest pulegium, si parti affectæ imponatur donec rubeat. In caussa est siccitas & acrimonia, qua viscosos eos humores, unde podagra nascitur, extenuat, & educit. Imo hac virtute omnes inflammationes sedat, si cum polenta illinatur. Ob hanc acrimoniam, quæ communis ei cum ruta, Cicero alludit lib. xvi b, cùm ad Tironem sic scribit: *Cras expecto Leptam: etenim ad cujus rutam pulegio mihi tui sermonis utendum est.* Significat, quia colloquendum sibi cum Lepta, homine erudito & acri, velle ut sermoni intersit Tiro, cujus acrimonia doctrinaque alteri possit opponi. Sic jam olim exposuit Turnebus in Adversf. lib. viii, cap. v. Mora videri possint podagricis prodesse. Sanè apud Athenæum Hegesander ex Pythermo tradit, cùm Athenis viginti annis nulla morus fructus tulisset, tantum fuisse podagricorum, ut non viri modo, sed etiam pueri, puellæ, mulieres, atque eunuchi, eo morbo infestarentur: imò & capræ ipsæ, usque adeo ut vix tertia earum pars ab hoc morbo immunis foret. Nec tamen hinc certum colligitur argumentum, id inde contigisse, quia qui ante vesci moris solerent, nunc iis carerent. Nec enim capræ moris vescuntur. Quare credibilius id factum esse ab aeris constitutione, quæ viginti illis annis fuit. Vide & de isto disserentem Hieronymum Mercurialem lib. i Var. Lect. cap. xxiv.

a P. 128.
b Epist. Tu vero.

Cerasa dulcia si manè etiamnum roscida comedantur, ventrem adeo purgare, dicuntur ut etiam podagricos morbo liberent. Atque hoc monuit quoque Renatus Moreau Animadversf. in Schol. Salernit. cap. lvi. Podagricis plurimum prodest oleum spicæ: de quo Arnoldus Villanovanus in Antidotis, & Euonymus Philiatros in Thesauro c. Etiam juvat oleum è nucleis cerasorum: ut est apud eundem Euonymum d. Item eodem auctore e, si arthritis fuerit ex caussa frigida vel obstructione, juvabit oleum ex baccis hederæ.

c P. 495. & 496.
d P. 483.
e P. 484.

Varias etiam plantas arthritidi adversas, ac rationem utendi, memorat Joannes Manardus lib. xiv, epist. v. Ischiadicis prodest thymum cum vino ac polenta impositum parti dolenti: ut Dioscorides ait. Iisdem folia æthiopidis prodesse, Plinio traditum est lib. xxvii, cap. iv.

Cap. XXVIII.

De morbis partium similarium. Et hic quidem de nervis & venis, quæque his opem ferunt absinthium, salvia, oleum, aloe, tragacantha. Annectitur aliquid de elephantiasi, & lue venerea.

EXplicatis hucusque plantarum viribus, in morbis partium dissimilarium, capitis nimirum, colli, thoracis, ventris, & artuum, gradumque jacientes ad affectiones partium similariom, hoc est, cutis, carnis, ossium, venarum, & nervorum, methodo suscepta pergendo in morbis corporis humani internis, initio aliquid de nervis sensus & motus animalis instrumentis, ac venis in medium proferre jubemur: brevitati hoc capite, ut passim, multum studendo. Itaque absinthium habens vim discutiendi, siccandi, adstringendi, & roborandi: his facultatibus succurrit nervis, quando serosus humor

porosis nervorum partibus est illapsus: unde eorum laxatio, ac imbecillitas. Salvia quoque nervis conducit. Nam calefacit & exsiccat: nervorum autem imbecillitas, a qua & tremor, provenit plurimum à frigore eorum & copia humorum, qui nervos obsident. Proinde senili ætati imprimis convenit. Robur athletis auget olei inunctio.

Aloe sanguinem sistit, etiam screatu emissum: quemadmodum non Plinius modò testatur, sed etiam Dioscorides, & Galenus. Joannes Mesue, cum aperire venas, ac sanguinem ciere ait, ut in aliis multis, ita in hoc quoque vehementer errat: atque eo nomine reprehendi meruit à Joanne Manardo lib. I, epist. I.

Tragacantha cum melle delincta asperæ arteriæ prodest, vocemque reficit raucescere incipientem; quemadmodum est apud Dioscoridem lib. III. Ut sit inter remedia λειαντικὰ a: qualia signat Persius sat. I, cum ait,

—— Liquido cum plasmate guttur
Collueris.

Ubi πλάσμα vocat, quæ πλάττει φωνὴν, hoc est, vocem fingit, sive in melius format. Cui contraria φωνὴ σκληρὰ καὶ ἄπλαστος b: ut vocat Plutarchus in Cicerone.

a *Detergentia, lævigantia.*

b *Vox dura & informis.*

Et tantum est de morbis internis, sequuntur ex interno externoque mixti. Ut si partes internæ ita morbo afficiantur, ut simul patiantur externæ, à caussa, quæ non modò adferat consensum & qualemqualem affectum foris, sed verum exterius morbum inducat. Hujusmodi morbus est ὀφίασις, sive ἐλεφαντίασις. Item lues venerea. Est verò elephantiasis species lepræ deterior, ab atra bile, ut lepra, initium sumens, sed temporis processu omnem sanguinem in atram bilem commutans, cutem, carnem ad ossa usque depascens. De lepra Plin. lib. XXIII, in proœmio: *Lachryma vitium quæ veluti gummi est, lepras & lichenas, & psoras, nitro ante præparatas sanat.* Quæ de elephantiasi idem afferat, vide eum sis lib. XXVI. De lue venerea seu morbo Gallico ut vocant, ejusque præcipuo medicamine ligno Guajaco, aliisque ingredientibus è plantis, adi neotericos Medicos, & medicastros magno numero.

Cap. XXIX.

De morbis seu symptomatis partium similarium, & dissimilarium, totius corporis, & particularibus. Ac initio quidem de symptomatis totius corporis externis, à caussa interna vitiosi humoris provenientibus, iisque tam supra cutem sese efferentibus, quam eam tantum maculantibus, aut vero excavantibus, nimirum tumore, bubone, erysipelate, &c. pustulis, scabie, lichene, &c. ulcere, gangræna; horumque remediis amello, salice, grossis, plantagine, folio, albuco, vite, &c.

Quæ hactenus diximus, pertinent ad morbos vel solùm internos: vel ex interno & externo mixtos. Utrique ad medici curam pertinent. Nunc agendum de morbis externis partium similarium & dissimilarium, in quibus, dirigente medico, chirurgo opus est, qui manuum usu, & exercitatione, valeat. Sunt verò externæ hæ affectiones duûm generum. Vel enim toto corpore vagantur: vel propriam habent corporis sedem. Priores illæ vel sunt ab humoris vitio; vel a caussa externa atque evidenti. Prius genus triplicia συμπτώματα comprehendit. Vel enim in cute prominent, vel eam maculant, vel excavant. Prominent tumor, tuberculum, pustula. Ad tumorem etiam pertinent bubo, erysipelas, struma, cancer, &c. Ad tubercula carbunculus, furunculus, &c. Ad pustulas, scabies, lichen, lepra verrucæ, clavus, callus, &c. Maculant cutem, vitiligo, lentigo, &c. Excavant gangræna, & σηπεδών, sive abscessus. Remedia plerisque è plantis apponam.

Ἀστὴρ ἀττικὸς, qui Virgilio videtur amellus, prodest, Dioscoride a teste, bubonibus, unde nomen βουβώνιον.

a *Lib. 4. cap. 20.*

Sed superstitiosum est, quod idem censet, recentem quidem producere inflammationibus bubonum: aridum verò sinistrâ dolentis manu decerpendum, ac sic buboni alligandum. Nempe ejuscemodi comminiscebantur antiqui, ut etiam cum vulgaria præberent medicamenta, magis admirationi forent vulgo, quandoque etiam elegantioribus.

Salicis cortex in aceto maceratus radicitus tollit verrucas; ut est apud Dioscoridem lib. I, cap. CXV. Atque idem corticis ejus cinis aceto maceratus præstat, si clavis, & callis illinatur. Est verò id à vi exsiccandi, & adstringendi. Ac portulacæ idem tribuit Avicenna cap. DXLI secundi Canon.

Cruda grossi verrucas & thymos, nitro farinaque additis, tollunt: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Verrucis, pterygiis, & aliis quibusdam remedia dat Plinius lib. XXVI, cap. XIV: *Verrucas tollit argemonia ex aceto vel batrachii radix, quæ & ungues scabros aufert. Lonchitidis utriusque folia, vel succus illitus. Tithymali omnes, genera verrucarum omnium: item omnia pterygia, varosque tollunt. Cicatrices cum elegantia ad colorem reducit ladanum.* Lichenes Latini mentagram vocant, quoniam à mento fere oriatur, postea licet totos occupet vultus, oculis immunibus, ac in colla etiam, pectus, ac manus fœdo cutis furfure descendat. Lues ea primùm in Italiam irrepsit medio Tiberii principatu: ut auctor est Plinius lib. XXVI, cap. I. Ut vero idem cap. IV ait, *medetur ei plantago trita, quinquefolium, radix albuci ex aceto, ficulnei caules aceto decocti, hibisci radix cum glutino & aceto acri decocta ad quartas. Defricantur etiam pumice, ut rumicis radix trita ex aceto illinatur, & flos visci cum calce subactus. Laudatur & tithymali cum resina decoctum. Lichen verò herba omnibus his præfertur, unde nomine invento. Nascitur in saxosis, folio uno ad radicem lato,* (leg. cum Dalecampio, *foliis imis ad radicem latis*) *caule uno, parvo longis foliis dependentibus. Teritur cum melle. Est aliud genus lichenis, petris totum inhærens ut muscus, qui & ipse illinitur.* Pharmacopœis herba hæc dicitur *hepatica*, sed distinctius *hepatica petræa*, ut Belgis *steen-lever-kruyt*.

Etiam κάρδαμον sive nasturtium lichenas deterget, atque exterit: ut est apud Nicandri Scholiasten: & caussam addit, quia sit acre, mordax, igneum.

Lentigines, & varos, (φακοὺς καὶ ἰονθάδας) tollit tithymalli liquor cum melle: solùm cavendum ne diutius relictus, profundius exulceret. Dioscorides lib. IV Mater. Med. & Parabilium cap. CXXI, CXXX, & CLXXVII.

Maculas & lentigines aufert oleum è nucleis cerasorum: ut est apud Euonymum in Thesauro a.

a *P. 483. & 484.*

Hordeum ex aceto, & melle lentigini medetur, ut est apud Plinium.

Labrusca sive Taminia uva, quæ & uva silvestris, impetigini medetur. Scribonius Largus cap. CCXLIX: *Ad impetigines uva Aminea* (*Taminea* rescribendum) *quæ sic dicitur, bene facit.* De Taminea plura si voles, adi Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XVI. Oleum de frumento (quod inter marmor, & laminam ferream crassum fieri ait Rasis) prodest adversum impetiginem, ac cutis asperitatem & fissuras.

Hæc de remediis, quæ in cute prominentibus symptomatis, tum iis, quæ cutem maculant, è plantis suppetant.

Superest tertium morborum externorum genus: nempe illud, quod carnem excavat: ut ulcera, gangræna, atque alia. Ulceribus mederi vinum, auctor est Mnesitheus apud Athenæum initio lib. II, item Dioscorides lib. V, cap. VII. Οἱ παλαιοὶ οἶνοι πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονὰς ἐπιτίθενται σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι· καταντλοῦνται ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ θεραπεύειν ἕλκη. *Vina vetera cum lana succida imposita, utilia sunt ad vulnera & inflammationes. Utiliter & curantur his ulcera efferata.*

Cap. XXX.

De morbis externis totius corporis, qui à caussa proveniunt externa, ut sunt vulnera, contusiones, fractura, fissura, & ambustiones; horumque medicina balsamo, centaurio, melissophyllo, aloe, cynorrhodo, tithymallo, oliva, melle, radice lilii, elechryso, myrto, &c.

HActenus vidimus de priori morborum externorum genere, quod est ab humoris vi, vel spiritu flatuoso. Nunc venio ad genus alterum; quod est à caussa externa, & evidenti. Atque huc pertinent vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones. Vulnera, pro instrumento infligente vulnus, vel cæsa sunt, ut ab ense, vel alia re secante: vel puncta, ut a mucrone: vel contusa, ut a re gravi, dura, obtusa, ac cutem etiam aperiente: vel morsa, quæ à dentibus: vel sclopetaria, quæ à glande plumbea, vel globo ferreo, sive è sclopeto vel bombarda emisso, vel à pulvere pyrio similive violentia ignis illisa.

Contusiones fiunt à corpore duro citra cutis apertionem. Hoc enim à vulneribus contusis differunt.

Fractura est ex soluta ossis unitate. Fissuræ, rimæ seu divisiones, quæ à scarificatione, talive contingunt causa. Ambustiones, distinguendo à vulnere. Nunc his remedia è plantis demus.

Vulneribus sanandis nihil tam utile, quàm balsamum. Hanc habuit vim balsamum veterum; de quo Theophrastus, Dioscorides, Strabo, Justinus, atque alii. Deperiisse id dicitur in Judæa, postquam in Ægyptum est translatum: in Ægypto autem anno CIↃ IↃ XVI, cum Selymus, Turcicus Imperator (qui Solymannum habuit successorem) Cayrum cepit, ac cultoribus hortorum, ubi balsamum cresceret, interfectis, non suffecisset novos. Par autem vel suppar virtus est balsamo recentiorum: ut quod è Peruvia, vel Hispaniola, & aliis quibusdam Occidentis locis defertur. Ut ἀντιβάλσαμον sive succedaneum esse possit balsami veteris. Siquidem calefacit, humectat, tenuat, digerit, deterget, & glutinat. Nec naturale solum balsamum, sive veterum, sive recentiorum, hanc vim obtinet: sed etiam quod arte componitur. Nam & brevi tempore vulnera glutinat, & mala arcet symptomata. Cujus caussa præcipue est, quod & ipsum calefaciat, & siccet, ac tenuiorum sit partium. Ratio verò arte hoc balsamum componendi à pluribus tradita est: sed, ut puto, suffecerit Euonymus Philiatros in Thesauro suo *a*.

Quartum panacis genus, quod à Chirone centauro *centaurium*, à Pharnace rege *Pharnaceon* nominatur, duo genera continet, quorum unum ab Hercule *Heracleon* dicitur, & *omnia vulnera ferro illata efficacissime sanat*, ut Plinius ait lib. XXV, cap. IV. Ac ejusdem libri cap. V legas: *Centaurea curatus dicitur Chiron, cùm Herculis excepti hospitio pertractanti arma, sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant.* Addit postea: *Vis in vulneribus tanta, ut cohærescere etiam carnes tradant, si coquantur simul.* Idem lib. XXVI, cap. XIV: *Hulcera multorum sunt generum, ac multis modis curantur. Panacis omnium generum radix ex vino calido illinitur manantibus. Siccat privatim, quam Chironiam diximus.* Ac postea alia etiam ulcerum remedia subjungit.

Vulnera omnia à putrefactione conservantur, si abluantur vino, cui melissa sive citraria fuerit imposita ad destillandum; quemadmodum est apud Raimundum Lullum. Aloes foliis recentibus in Asia utuntur ad vulnera: mirifice enim conglutinat, ut ait Plin. lib. XXVII, cap. IV. Quod ex rosis rubentibus sive provincialibus exsiccatis rhodomeli fit: vulnera, ulceraque, abstergendi, & exsiccandi vim obtinet. Oleum quoque ejus inflammationes, vel prohibet, vel lenit.

a P. 576. & seqq.

Etiam *nidoris* *a*, si illinatur medetur νομαῖς, sive ulceribus depascentibus, teste Dioscoride. In caussa est, quod, Galeno teste, vim habeat exsiccandi.

a Cisthus seu cistus.

Ladanum vulnera glutinare, Matthioli est sententia.

Lilii albi radix cocta & trita cum rosaceo, sanat ambusta, ulceraque perducit ad cicatricem: ut est apud Dodonæum lib. de Flor. cap. XXXII. Narcisso item tanta est vis abstergendi & exsiccandi, ut maxima etiam vulnera, Galeno teste, conglutinet.

Fissuris scarificatione factis conducit inditus tithymalli liquor: ut est Dioscoridis Parabilium cap. CCI. Periculum vulneris creare narratur tertium centaurii genus, quod dicitur centauris triorchis. Nam ut Plinius ait lib. XXV, cap. VII: *Qui eam secat, rarum est, ut non vulneret se: hæc succum sanguineum mittit. Theophrastus defendi eam impugnarique colligentes tradidit a triorche accipitrum genere, à quo & nomen accepit.* Puto tamen hæc ficta à Magis, ut alia id genus multa. Nempe hoc pacto terrebant vulgus à plantis carpendis, ut soli magis forent admirationi, nec aliunde, quàm ab iis, remedia peterentur.

Morsui canis rabidi medetur radix cynorrhodi: quod quomodo homines didicerint, docet his verbis Plinius lib. XXV, cap. II: *Insanabilis ad hosce annos fuit rabidi canis morsus, pavorem aquæ, potusque omnis adferens odium. nuper cujusquam militantis in Prætorio mater vidit in quiete, ut radicem sylvestris rosæ, quam cynorrhodum vocant, blanditam sibi adspectu pridie in fruteto, mitteret filio bibendam: in Lacetania res gerebatur, Hispaniæ proxima parte: casuque accidit, ut milite à morsu canis incipiente aquas expavescere, superveniret epistola orantis, ut pareret religioni: servatusque est ex insperato, & postea quisquis auxilium simile tentavit.* De contusione agit Plin. lib. XVII, cap. XXIV, & Columell. lib. XII, cap. XLVII, ubi de oliva, aliusque. De fracturæ Plin. lib. XXII, cap. XXII, & lib. XXIX, cap. VI, ubi effectus florum in melle & similibus.

Flos dictus ἑλειόχρυσον *b*, teste Theophrasto, si torreatur, & melli misceatur auxiliatur ambustis. Similiter myrteum oleum medetur eruptionibus & ambustis, ut habet Plinius lib. XXIII, cap. IV.

b Aurelia quibusdam.

Cap. XXXI.

De morbis externis particularibus: ac primùm de illis, qui sunt capitis, nimirum achoribus, cerio, lippitudine, lachryma, &c. de affectionibus palpebrarum, & aurium, auribus sanguinolentis, purulentis, &c. de gingivæ & dentium doloribus, de stomacace & scelotyrbe: horumque relevaminibus salicis, artemisia, betæ albæ, lentis, ceparum, marathri, &c. hyoscyami, asphodeli, raphani, ladani, cisti, polypodii, mali Punici, ficus, nasturtii, Britannica, &c.

VIdimus de morborum externorum illis, qui toto vagantur corpore. Deinceps de iis loquar, qui obsident corporis partem. Ut sunt ἀχῶρες & κηρίον, quæ Plinius *manantia* capitis ulcera appellat. Proveniunt autem à nitrosa, salsaque pituita, eoque mordaci. Sed in achore ulcera sunt crustosa: in cerio humentia. Achor vulgo tinea vocatur, quia, ut tinea tenui morsu vestem erodit, similiter in achore sanies glutinosa tenuibus admodum foraminibus erodat capitis cutem. Cerion ab illo differt, quia majora foramina efficit, & humor erit, illi similis, unde κηρίον nomen. Plura de his Constantinus in Viatico. Crassam lentamque saniem incidit ac digerit acetum. Siccis crustis fomentum præstat decoctum foliorum salicis, teste Ægineta: item aqua Artemisiæ: adhæc unguentum ex elleboro. Similiter nuces regiæ mansæ & appositæ.

Etiam ad capitis morbos referuntur capillorum vitia. Sed enim quæcumque de his traduntur, maximam partem pertinent ad κοσμητικὴν *x*. Potiùs igitur de iis dicam, ubi

x Intelligentiam decorationis.

ubi absolvero illa, quæ propriè medicinæ pars dici merentur.

Proximè itaque subjungam morbos, qui in exteriori sunt oculorum parte, ubi hi potissimi. Ὀφθαλμία sive lippitudo, quæ est ex inflammatione tunicæ corneæ, cum rubore, dolore, & lachrymis. Ἐπιφορὰ, sive delachrymatio: quæ fit pituita ad oculos delata. Γλαύκωμα, ex mutatione crystalloidis in glaucum colorem. Ὑπόχυμα sive suffusio, cùm lenti humores congelantur inter corneam & crystalloidem.

Oculorum vitia omnia sanari aloë convenit: ut apud Plinium est lib. XXVII, cap. IV. Epiphoras sedat betæ albæ succus, ut est apud eundem lib. XX, cap. VIII.

Lens ei prodest, cui diffluunt oculi humore nimio. Multum enim exsiccat. Ac propterea, si ægris exhibendum, siccitas ejus temperari debet alterius humore, uti betæ: quomodo lens humorem betæ, beta siccitatem temperat lentis. Hoc τηλοφανὴν vocarunt, ac non sanis modo, sed etiam ægris commendatum ab Heraclide Tarentino.

Cepas esse visui commodas, tradit Hippocrates lib. II de diæta. Nempe quia odore ipso crassos oculorum vapores, qui visum hebetant attenuat ac deterget. Quod ipsum præstat, dum lachrymas ciet: unde lachrymosa dicitur Junio Columellæ lib. X. Græci propterea vocant κρόμμυον, παρὰ τὸ κόρας μύειν τῶν ἐσθιόντων· *quia pupillas oculorum iis, qui comedunt, comprimit*. Atque hæc etiam firmat Aristoteles sect. XXXI, probl. IX, ubi ad quæstionem cur post lippitudinem acutius videamus, id inde esse respondet, quòd pupilla quæ priùs obsepta humore erat, purior sit, ac solutior: atque addit interdum etiam id præstare acria, & lachrymas cientia, velut cepe.

Marathrum sive fœniculum oculorum aciem reficiunt; quod homines didicere à serpentibus, qui è latebris, prodeuntes continuo ad hoc accurrunt, eoque caliginem oculorum levant. Auctor Plinius lib. VIII, cap. XXVIII, & lib. XX, cap. XXIII. Item Nicandri Scholiastes ad Theriaca.

Ruta item manducata acuit visum: ut est apud Dioscoridem lib. III, cap. XLIV, & Avicennam II Can. cap. DLXXVIII. Iccirco pictores veteres, ut visu valerent, esitare eam solent, ut est apud Plinium, & Simeonem Sethi. Cum melle Attico, vel muliebri lacte adsumi solet. Sed si immodicè utaris, ob calorem, quo pollet, oculorum inflammationem parit.

Euphorbium qui carpunt, clarius vident. Herbam eam reperit Juba, Mauritaniæ rex, ac nomen hoc dedit à medico suo Euphorbo, fratre Antonii Musæ, à quo conservatus Augustus Cæsar: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Ac capite sequenti refert, ut ex serratula, sive vettonicâ, sic à Vettonibus, Hispaniæ populo, vocatâ, fiat vinum, & acetum non stomacho modo gratum, sed etiam claritati oculorum utile. At capite VIII, narrat chelidoniam quam ad verbum dixeris hirundinariam, singulari esse remedio contra caligines oculorum. Nomen ex eo esse; quod hirundines, quæ Græcis χελιδόνες, pullorum oculis in nido visum hac herba restituant, etiam erutis oculis. Quod sine dubio falsum. Simplicius igitur nomen ex eo esse dixeris, quod homines ejus usum ab hirundinibus sint edocti: vel quòd, ut ibidem narrat Plinius, floreat adventu hirundinum. De quo & suprà.

Oculis conducit succus radicis asphodeli, si illinatur cum vetere vino dulci, myrrha & croco. Croci usus visum, ut & sensus alios, reddit vegetiores. Inflammationi oculorum medetur sampsuchum, si cum tenuissima polentæ farina imposueris. Ocimi succus caligantes juvat oculos, exsiccando defluxus Asparagi cibum oculis claritatem adferre, Plinii sententia est lib. XX, cap. X. Miretur aliquis, si & cepas retulero inter ea quæ visum reddunt clariorem: cum oculis admota lachrymas cieat, non quidem ob acrimoniam (nam origanum & nasturtium, cepis licet acriora, id non præstant) sed ob humorem mordicantem; quam rationem adducit Aristoteles problem. XXII, sect. XX. At oculis conducere, ac caligini mederi, tradunt Hippocrates lib. II de Diæt. Dioscorides lib. II, cap. CLXXXI, Plinius lib. XX, cap. V, Galenus lib. VII Simplicium. Ac fortassè nemo aliter, præter Sotionem qui in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. XXXI ait, ἀμβλυωπίαν ποιεῖν, *caliginem oculis inducere*. Sed hæc feliciter Animadversionibus in Scholam Salernitanam conciliabat Renatus Moreau. Nam cepa quidem comesta parit caliginem: at oculis admota clariorem facit visum. Primum enim oculos calefacit; hinc mordicat, unde dolor; tum humor exprimitur, qui visui incommodabat. Non satis id discrimen videtur attendisse Bias, cum Alyattæ Regi per nuncium poscenti, ut quamprimum ad se veniret, respondit, ut est apud Suidam, Ἐγὼ Ἀλυάττῃ κελεύω κρόμμυα ἐσθίειν, *jubeo Alyatten cepas edere*. Nam idem dicere voluit ac Horatius cùm ait, *jubeo plorare*. Id verò non tam est cepatum cum eduntur, quam cùm oculis admoventur. Nec id solum, cum oculis imponuntur, quomodo & nasturtium, aliaque acria vim habent proliciendi humoris, sed etiamsi non impones: ut quæ id præstent τῇ δυνάμει, sive contactu virtutis, etsi non fit corporis contactus.

Opium, si modum serves oculis prodest. Sanè, cum Galenus in tertio de Composit. Simpl. multa referat medicamenta, nullum in iis, quod non certus opii modus ingrediatur. Nec obstat, quod Plinius lib. XX, cap. XVIII, ex Erasistrati & Diagoræ sententia tradit, opium esse oculis perniciosum. Quod ipse etiam Galenus in tertio Methodi observat. Nam locuti illi de opio immodicè sumto, more Empiricorum; quos Galenus damnat, quia in omnibus penè opiato uterentur. Ita Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. VIII.

Palpebrarum πάθος est φθείρωσις, crassities palpebræ cum rubore & dolore, quandoque cum defluvio pilorum. Sed de hac potius in Κομμωτικῇ dicetur.

Adversus palpebrarum pediculos conducit suffitus ex hyoscyami capitulo seminis pleno: ut est apud Torotulam.

Aurium affectiones sunt, cum ex iis exit sanguis, pus vel vermiculi. Si sanguis, vocantur ὦτα αἱματοῤῥοοῦντα; si pus, πυοῤῥοοῦντα; si vermiculi, σκωληκιῶντα, Plinio aures verminosæ. Etiam retro aures succrescunt tumores, quos παρωτίδας appellant.

Auribus purulentis conducit succus radicis asphodeli, tum per se, tum etiam triti cum thure, melle, vino, myrrha. *Aurium gravitati succum raphani* instillant, ut ait Plinius lib. XX, cap. IV. Idem cap. VI narrat, ut *porrum sectile sanet aurium vitia cum felle caprino, vel pari mensurâ mulsi*. Betæ nigræ succus sonitum aurium sedat, ut est ejusdem lib. XX, cap. VIII: ubi & prodesse ait adversus capitis dolores, & vertigines.

Ladanum cum hydromelite, & rosaceo, infusum auribus, earum mitigat dolores: idque vi adstringente, calefaciente, molliente, aperiente: quas ei tribuit Dioscorides. Porro hoc medicamentum fit ex cistho, non cisso, ut Plinius putavit. Nempe ob affinitatem vocabulorum hæc confudit: quem ejus errorem primi Hermolaus Barbarus a, & Nicolaus Leonicenus b, observarunt.

Inter ὠτικὰ c medicamenta est absinthium bovis felli mixtum. Aurium enim tinnitui medetur; idque quia utrumque illorum habeat vim dissipandi flatuum materiem.

Narium morbi sunt ὄζαινα, & πολύπους: quibus vocabulis etiam utuntur Latini. Item αἱμοῤῥαγία, sive sanguinis per nares eruptio.

Linguæ vitio fit aliquis ἀγκυλόγλωσσος, cum lingua adstringitur membranula breviore. Quod vitium in infantia tolli debet.

Betonica, polypodium, alia prosunt laboranti ex gingiva. Sed universam methodum vide apud Joannem Manardum lib. XVIII epist. II quæ ad Simonem Grinæum.

a *Ad Plinium.*
b *Lib. de Plinii erroribus cap. 57. 58.*
c *Aurium.*

Gin-

Gingivæ vitium est παρελὶς, tuberculum in gingivis juxta dentes dolens, ut interpretatur Celsus: apud quem tamen perperam in codd. vulgatis legitur *parotis*: quo quid significetur, antea diximus.

Dentium vitium est eorum stupor: item dolor, qui Græcis ὀδονταλγία.

Gingivis ac dentibus, ob adstringentem vim medetur flos mali Punici: qui in sativis cytinus, in sylvestribus balaustium vocatur.

Dentium dolori ficus succus appositus in lana prodest, aut in cavis eorum additus: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VII.

Dolores dentium sedat illitus succus betæ: ut Plinius tradit lib. XX, cap. VIII. Etiam si doleant, utile est contrariam in aurem infundere succum radicis asphodeli. Dentium autem dolorem mitigat liquor tithymalli cavernis dentium inclusus: sed cerâ dentes obstruendi, ne liquor ...dentes, ac linguam lædat, inque fauces defluat. Dioscorides lib. IV Mat. Med. cap. ... At Parabilium cap. LXIX, simpliciter ponitur tithymallus in remediis ὀδονταλγίας. Archigenes, & Alexander Trall. docuere rationem ejus decoquendi in vino usque ad dimidias. Oribasius in IV ad Eunapium, cap. LXIV, adjungit, bis quoque mense eo colluendum os, ac fore, ut non occurrat vitium oris.

Dentium item dolorem tollit nasturtium, dum crassos, & pituitosos humores calefaciendo incidit, ac extenuatos discutit. Traditum id quoque Scholæ Salemitanæ cap. XXXIX. Verum potius Galenum adi lib. ... κατὰ τόπους.

Dentium stupori ex acri vel acerbo cibo provenienti, quem Græci αἱμωδίας vocant, prodest portulaca: eo quòd lentore suo detergeat limum dentibus inhærentem: ut traditum Aristoteli problem. XXVIII, sect. I. Sed si stupor ille in ipsa fuerit dentium radice, non idem præstat, quin potius lædat: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medicam. facult.

Juvant hæc dentes, ut est apud Joannem Menardum lib. VI epist. IV, quæ ad Vaciensem episcopum: Sylvestris mentha; vel menthastrum, salvia, origanum, lupini, tamariscus, cortex fraxini; aqua, in qua salitæ sunt olivæ; radix verbenæ masticata, cymæ rubi; vinum decocti radicis pentaphylli, quam tormentillam vocant; radix lapathi malvcam, acetum scillites, amurca olei, oleastri folia. Ac tria postrema cum usto cervi cornu illini jubet, & dentibus infricari.

Oris vitium sunt aphthæ. Item columellæ inflammatio, quam *tonsillas* dicimus.

....

Stomacace, & scelotyrbe (oris est malum, ac crurum, ut vocabula indicant) medetur herba Britannica, sic, ut puto, nuncupata, quia crescat in Batavia, ac Frisia ad Oceanum Britannicum. A Frisiis hanc didicere Romani. Plinium adi lib. XXV, cap. III.

Plura si è plantis remedia capitis morbis voles, adi Plinium lib. XXV, cap. XI, XII, XIII.

Cap. XXXII.

De illis externis particularibus morbis, qui sunt colli, pectoris, ventris, manuum aut pedum; horumque remediis inde, lapatho, andrachne, plantagine, lupino, paronychia, cyclamino, cotyledone, &c. Conclusio seu transgressio conquerentis natura, quod, contra quos.

STrumis gutturis hæc à Dioscoride commendantur: iris illyrica, lapathum, andrachne, plantago, argemone, libanotis, aparine, millefolium, scordium, cotyledon, pruna, galiopsis, adiantum, pseudobunion, coriandrum, lithospermon, capparis, laserpitium, hordeum, lolium, fabæ, lens, lupinum, piper, grossi. Ex compositis plura refert medicamenta Hieronymus Montuus *a*. Aliaque ex Arnaldo petere jubet.

a Pag. 188, & seq.

...

In epidermide manuum sæpe hominibus cacochymicis ex ichoris colluvie nascuntur vermiculi adeo exigui, ut solum acutissimi visus aciem non fugiant. *Acari* dicuntur, Gallis *cirones*. Pruritum cient. Cognoscuntur ex lineolis, quas cutem perreptantes ducunt: agnitique facilè aciculis eximuntur. Necantur amaris, ut vermium alii. Eoque conducit manus sæpius lavare vino diluto cum farina lupinorum. Paronychiæ medetur frutex cognominis, ut habet Dioscorides lib. XVII, cap. LIV. Alia remedia affert Plinius lib. XXIII, cap. III.

Perniones, Græcè χίμετλα, proveniunt ex frigore hiberno. Celsus non pedum modò, sed & manuum esse tradit. Remedium dicet Plinius lib. XXVI, cap. X: *Decoctum radicis cyclamini pernionibus prodest*. Idem cap. XI refert, *perniunculos curari cotyledone cum axungia, fo... ex batrachio, epithymi succo.* Addit inde: *Claves pedum extrahit ladanum cum castoreo; verbenaca ex vino.*

Radix lilii albi in vino decocta, clavis pedum medetur, teste Plinio. Abunde igitur in herbis atque aliis remediis: sed plerique medicorum malunt argute disputare, quàm facilem adferre medicinam. Qua de re conqueritur Theodorus Priscianus, vetus & elegans scriptor, lib. I *Euporiston*, cap. I. Verba ejus apponam, sed aliquanto emendatius, quam vulgo leguntur: *Jactetur æger magna tempestate, morituro collegii caterva concurrat: tunc nos non periculi ratio possidet, nec communis naturæ conditio convenit: sed tanquam in Olympico* (malè vulgo Tempico) *agone, alius eloquentia, alius disputando; alius adstruendo, destruendo* (non ut vulgo distribuendo) *alius, inanem gloriam capiat. Interea dum hi inter se luctantur, atque æger fit fatis propior, nonne videtur natura ipsa rerum hæc dicere? O frustra ingratum mortalium genus: occiditur æger, non moritur: & mihi fragilitas imputatur. Sunt tristes morbi, sed dedi remedia: latent in fructibus* (malè vulgo fluctibus) *venena, sed plura germinant salutis officia.* Aliaque ibidem in hanc mentem.

Cap. XXXIII.

De plantarum usu in κοσμητικῇ, seu ornatrice facultate, ac primò quidem circa totius hominis, quâ gracilitatem, quâve vitandam obesitatem: Deinde in partium hominis, initio in pilis, horumque sive defectu, quoad capillos, cilia, barbam: sive excessu: tum canitie duplici, & porrigine, deque curandis palpebris. Ubi suppeditantur aloe, malum Punicum, panis triticeus, puls, asphodelus, spongiola cynorrhodi, amygdala, ladanum, nardus, spica, abrotonum, oleum, vitis, chelidonia, oxymeli diospoliticum, diatrion piperеon, diacalaminthа, lupina, beta, amygdala, rosa, palmula, ampelitis, &c.

POstquam de medicina è plantis omnium penè partium humani corporis aliqua diximus, quædam addam de κοσμητικῇ. Nam hæc quoque medicinæ accensetur, ac suâ utilitate non caret, dummodo suis se limitibus contineat. Aliud verò, juxta Galenum, κοσμητικὴ sive exornatoria: aliud κομμωτικὴ, sive fucatrix. Prior naturalem corporis pulchritudinem tuetur, ac custodit: altera inducit pulchritudinem adscititiam. Prior proba: altera autem improba, nec bono digna viro, nedum à viro principe ad eam cogatur. Sanè Plutarchus refert, à Philippo, Macedonum rege, quendam judicum ordine motum, quia capillum tingeret: & caussam addit, quia nihil sinceri ab eo esset sperandum, qui fucum ipsis faceret capillis. Nec sanè omnem ornatum esse medici curâ indignum ex Galeno ipso liquet, qui de κοσμητικῇ agit lib. I τῶν κατὰ τόπους. Summa vero capita hausit è Critone: cui eo magis tribuenda est venia, quod in ædibus vixerit imperatoris. Nec du-

dubitavit Archigenes hoc tractare argumentum, vel Heraclides Tarentinus, vel etiam Cleopatra. Nec κοσμητική solum pulchritudinem conservat, sed etiam sanitatem ac robur confert: ut ait Galenus. De hac arte dicturus ordiar ab iis, quæ universi sunt corporis; deinde acturus de illis, quæ propria sunt alicujus partis. Totius est corporis cura, ne nimis vel gracilis sis, vel obesus: quamquam & ad valetudinem possis referre, quia admodum graciles valde obnoxii sunt injuriis externis: obesi autem iis, quæ ab ipso corpore proveniunt. Gracilitas est à δυσκρασίᾳ a calida & sicca: eoque conveniunt illi, quæ frigefaciunt, & humectant. Obesitas est à temperie contraria: eoque conveniunt calefacientia, & exsiccantia. Maciem conciliat aloës usus: item mustum è malis Punicis si cum oxymelite bibatur: acetum cum pipere: item sarcocolla, cinnamomum, alia. Obesum pinguemque reddit oleum. Item panes triticei recentes, pultes, alica, faba, faseoli, bulbi, pastinaca, uvæ passæ, palmulæ, castaneæ; idemque de nucibus Euboicis tradit Ruellius. Præter Celsum, & veterum alios, adi Hieronymum Montuum libro de Salubritatis tutela, cap. ult.

a Mala temperie.

Nunc loquar de iis, quæ propria sunt alicujus partis. Ac primum faciei. Inque his initium est de pilis. Ubi triplex conditio in considerationem venit. Nam vel displicet defluvium, vel superfluitas est ingrata, vel non in substantia, sed in qualitate aliquid cupimus immutari.

Defluvium est vel capillorum, vel cilii, aut supercilii, vel barbæ.

Ad capillorum defluvium pertinent ἀλωπεκία, & ὀφίασις. Hoc habent commune, quod proveniunt ab humore maligno. Diciturque ἀλωπεκία ex eo quia defluvio ejusmodi vulpes sit obnoxia: vel quia ubi ea minxerit, locus continuò arescat, nec ibi herbæ succrescant: ut antea quoque dictum. Ὀφίασις autem vocatur, quia ab occipitio primùm decidant capilli ad duorum digitorum spatium: hinc ad aures utrasque malum serpat: ac tandem se defluvia hæc in priori parte conjungant. Quomodo serpendo anguem imitatur: quæ nominis est caussa.

Alopeciam explet cinis ustæ radicis asphodeli bulbosi, teste Galeno. Idem præstat cum melle cinis spongiolæ, quæ in cynorrhodi, sive sylvestris rosæ, mediis nascitur spinis. Auctor Plinius lib. xxv, cap. ii. Atque, ut idem ait ejusdem libri cap. xi, *Alopecias emendat nymphæa, & cicutæ radix, si una trita illinantur.* Ibidem legas, ut defluentem capillum confirmet & denset polytricha: item lingulaca circa fontes nascens: adhæc & cyclamini radix. Adhæc ut veratri radix porriginem tollat, in oleo, vel aqua, decocta. De aloe quoque sic idem lib. xxvii, cap. iv: *Capillum fluentem continet cum vino austero capite in Sole contra capillum peruncto.* Imo & beta cruda prodest alopeciis, ut est lib. xx, cap. viii, ubi & addit utilem ulceribus, quæ in capite manant.

Cum verò ἀλωπεκία proveniat ab humoris malignitate, φαλάκρωσις sive calvitium oritur ab inopia humoris. Ac sincipite primò defluvium incipit capillorum, quia siccius est occipite, eo quod cutis solum ossi hæreat: eunuchi verò non fiunt calvi, quia temperamenti sunt humidi: Calvitium autem turpe semper habitum: unde Ovidius:

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,
Et sine fronde frutex, & sine crine caput.

Notum quoque, ut Elisæus propheres b ob calvitiem sit irrisus à pueris clamantibus, *Adscende calve, adscende calve.* Julius etiam Cæsar in triumpho contemtim calvus mœchus audivit. Ac hujusmodi, nisi pervulgata essent, permulta possent adduci. Ut mirandum non sit, si multi etiam calvitio remedium quæritant. Ac in juventute quidem ei, ut Avenzoar refert, occurritur illito oleo dulci amygdalarum: eo quod acrimoniam humoris auferat. Juvat & ladanum cum oleo myrtino in duplici vase liquefactum, ut est apud Galenum in primo κατὰ τόπους. Est & apud suppositum Æmilium Macrum:

b Sive 4 Reg. 2 23.

Contritis cepis loca quæ nudata capillis,
Sæpe fricans poteris capitis reparare decorem.

Sententia est, si ceparum contritarum succo caput glabrum perfricetur, restituit capillos. Quod inde est, quia cepæ suo calore aperiant meatus, humoresque noxios sub cute digerant, ac corrigant. Vide Dioscoridem lib. ii, cap. cxxxvii, Galenum lib. ii de alimentorum facultat. cap. lxxi, & Alexandrum Trallianum lib. i, cap. ii.

Ciliorum simplex defluxus μαδάρωσις vocatur. Quod si obveniat ex palpebris crassis callosis, & rubentibus, πτίλωσις nominatur Galeno, Aëtio, & Æginetæ. Adversus πτίλωσιν facit nardi, & spicæ decoctum in aqua.

Si barba lentius succrescat, Galenus in vi simpl. præscribit cinerem abrotoni cum oleo tenui. Item piperis, euphorbii, succum foliorum calami, muscerdæ olei per combustionem expressi. Alii illinunt mel cum tritis juniperi baccis.

Hæc de pilorum defluvio. Ubi defectu laboratur. Est item cum laboratur copia: ut in pilosis. Nam & hoc in vitio poni ostendit illud Ciceronis in Pisonem: *Non enim color iste servilis, non pilosa gena, non dentes putridi deceperunt.* Pilosis conducit τιθυμάλλου κορυμβίτου liquor recens cum oleo in Sole illitus: ut ait Dioscorides in iv Materiæ Medicæ, & Parabilium cap. civ. Etiam ad pilos absumendos utile est ex vino aspergi cinerem sarmentorum vitis & vinaceorum, ut tradit Ruellius. Præterea prodest succus radicis chelidoniæ gossypio illitus: ut tradit Sarac. Adhæc prosunt psilothra ex colophonia, & aliis; de quibus Hieronymus Montuus opere antea memorato.

a Tithymalli [illegible] vocant.

Præter hæc duo genera, ubi vel satis pilorum non est, vel nimium est, tertium se offert, quando qualitas displicet: ut si canities gratiam homini demat. Quare de ea quoque dicendum.

Canities, est à vitio humoris, quo aluntur capilli. Estque vel naturalis, vel morbosa. Naturalis, vel intempestiva, vel tempestiva. Intempestiva est in Albania & alibi, ubi capilli in pueritia sunt cani, in senectute autem nigrescunt: ut est apud Plinium lib. vii. Similiter grues in senectute nigrescunt, quia plus humoris in pennas abit, quàm ut putrescere citò possint: quemadmodum auctor est Aristoteles lib. v de Generat. Animal. Tempestiva est canities senum: ac provenit ab inopia caloris nativi, senectutis comite, vel caussa. Ubi enim calor nativus putredine fit imbecillis, non ultra concoquere eum valet humorem, qui alimentum ac materies est pilorum. Consequitur igitur humoris ejus cruditas ac putredo: ut apud Aristotelem est loco antè memorato: item problemate xxxvi, sect. x. Ac hujusmodi quidem est canities naturalis: cui non magis remedium est, quàm ipsi senectuti qui morbus est immedicabilis. At morbosæ, sive à morbo provenientis, dispar est ratio. Multi enim, qui morbo canuerant, ubi sanitati fuere restituti nigri sunt renati, ut est apud Aristotelem in iii de Nat. Animal. & v de Generat. Animal. Ac Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus, narrat libro de Salubritatis Tutela cap. ult. audiisse se ex πολυχρονίῳ b illo, & undecumque doctissimo Gulielmo Postello, quomodo sibi itinere suscepto in Græciam, Asiam, ipsamque Indiam, in locum canorum defluentium, nigri succreverint capilli. Porrò tum natura, tum morbo, primò canescere solent tempora, quia locus ille humidior est ob musculos ingentes. Etiam humidius est sinciput, quàm occiput; eoque & eâ parte celeriùs canescimus. Quod si Aristotelem audimus, citius canescunt rufi, quia is color index est imbecillitatis. Sed de hoc aliter Hieronymus Montuus loco antè dicto. Sic enim scribit: *Nos observavimus, subinde contrarium evenisse: nempe non facilè, sed sero canescere rufos. At canescunt citius, qui à senioribus orti sunt parentibus; & qui educati à vetula nutricis lacte fuerunt. Namque proles optima est, cum vigent parentes,*

a Multorum annorum perito.

rentes, ut ait Aristoteles v de nat. Animal. Vis quoque lactis satis apparet in hado, ovis lacte nutrito. Siquidem hadus pilos obtinebit molliores: quod animadvertit Macrobius in Saturnalibus. Ac deinceps fusè ostendit Montuus, quomodo morbosæ canitiei possit occurri. Commendat verò victum, quo corroboretur calor nativus: item qui attenuat, & absterget. Hujus generis sunt oxymeli Diospoliticum, diatrion pipereon, diacalamintha, trifera Joannitii, trifera minor, electarium ex aromatibus, confectio alhanf Mesuæ, diagalanga, electarium lætificans Almansoris, electarium de scilla, trochisci stellæ Avicennæ. Ibidem etiam legere possis, qui pili reddantur nigri, flavi, crispi, molles, densi. Quæ omnia exscribere longum sit. Etiam in pilorum vitiis est πιτυρίασις. De qua Serenus Sammonicus:

Est insensibilis morbus, sed, noxia forma,
Cum caput immensa pexum porrigine ningit:

Vulgo *furfures* appellant. Sæpius verò capillos occupat, rarius barbam, quandoque supercilium. Et provenit ab humore vitioso, sive is salsa sit pituita, sive biliosus & melancholicus sanguis caput subiens. Adi Celsum lib. VI, Galenum κτ̃ τόπ. & V Epi. com. III, Æginetam lib. III. Distinguendum verò inter porriginem humidam, & siccam. Si fuerit humida, ablue caput, locumve affectum, decocto lupinorum; ut est apud Æginetam. Sin fuerit sicca, farinam fenuculi ex vino capiti induc: ut ait Marcellus Empiricus. Vel illinatur succus betæ, ut præcipit Serapio. Vel lavetur caput lacte amygdalarum, aut decoctis radicis liliorum alborum, aut vino cocto cum arundine. Verùm sæpe satius est ejusmodi remediis abstinere, quia vitium est non omni parte vitiosum: quippe quod in se plerumque perniciem convertat: ut est apud Marcellum Empiricum. Eoque, secundùm Celsum, præstat subinde pectendo à furfuribus mundare caput, quam malum penitus prohibere. Etiam è plantis sunt, quibus venustent ac fucent, palpebras. Callilephara vocitant. Hujusmodi fiunt ex ustis rosarum foliis, teste Plinio lib. XXI, cap. XIX; vel nucleis palmarum, ut est apud eundem lib. XXVII, cap. IV; item ex ampelitide, eodem testante lib. XXXV, cap. XVI. Nimis severus, more suo, est Tertullianus, cum lib. de Cultu feminarum cap. X, ait talia esse feminis monstrata ab angelis peccatoribus: quos cum feminis consuesse, & inde ante cataclysmum gigantes genuisse, multi veterum crediderunt, impulsi libro, qui Enochi dicebatur.

Cap. XXXIV.

De parte ea Cosmetices, qua versatur circa facies colorem, maculas, pustulas, cicatricum vestigia, & rugas; necnon aliquid de dentibus & saliva. Ubi usus est fabarum, nymphaa, pomorum acidorum, fragorum, liliorum, ari, juniperi, terebinthi, salicis, iris, persica, calamintha, rosa, vini, rosmarini seu libanotidis, salvia, cinnamomi, coriandri, galla, &c.

A Pilis & eorum accidentibus, transeo ad ea, quæ ad faciei colorem, vel maculas, vel pustulas pertinent. Nam & hæc faciunt ad faciem universam. Malus faciei color Græcis dictus ἐφηλὶς, ἀπὸ τ̃ ἡλίῳ, h.e. Sole. Plinius nunc vocat *discolorem à Sole cutem*, nunc *à Sole ustam*, vel *adustam*. Idem hoc pacto deformiores appellat *solatos*. Verùm obtinuit ἐφηλίδα non tantùm vocari, si vitium sit à Solis ardore; sed etiam si ab aliis fuerit caussis asperitas & durities, mali coloris, ut est apud Celsum lib. V, cap. V. Nempe quotiescumque facies pro candore refert nigrorem, pro levore asperitatem. Adversus hanc conducit aqua è floribus fabarum, vel nymphææ, vel liliorum alborum. Item è seminibus melonum vel radicum iridis, vel draguntеæ, vel sigilli Salomonis: ut tradit Hibres herbarius. Ex compositis item aqua ex fragis cum radice liliorum alborum. Vel aqua liliorum alborum cum aqua plantaginis, & florum sambuci. Adhæc unguentum citrinum; ut est apud Hier. Montuum *a*.

Rubor faciei ac nasi sunt à calore hepatis. Ac incrementum caloris etiam pustulæ consequuntur. Occurritur, si inungatur vesperi facies succo pomorum acidorum: mane autem abluatur aqua, in qua amygdalæ, & semina melonum ita fuerint comminuta, ut lac videatur. Sic præcipit Joannes Crato à Craftheim lib. IV consilio VIII *b*; pluraque ibidem in hanc rem.

Faciei colorem bonum conciliant aquæ florum fabarum, & fragorum. Vinum etiam aromaticum sive zingibere, & cinnamomo conditum feminis cutim reddit albam, puram, & magis coloratam. Sunt hujusmodi liquores & alii permulti, qui idem præstent. Eos petere licebit ex Euonymi Philiatri Thesauro *c*.

Crocus pusculis mistus εὐχροιάν *d* conciliat, teste Dioscoride.

Præterea candorem & faciei, & collo, conciliamus, ut apud Epiphanium legere est, radicibus lilii, ari, dracunculi, recentium an. selibram, aquæ florum fabarum sesquilibram, aquæ rosaceæ drachm. VIII, & cinamomi an. drachm. II. Alia etiam remedia ex plantis vide apud Euonymum Philiatrum, & Hieronymum Montuum *e*, qui multus est in hoc argumento. A colore me conferam ad maculas faciei.

Lentigini medentur lixivio cineris juniperi, item aqua è terebintho exstillata quæ noctu illinitur, mane detergetur. Etiam oleum myrobalanorum commendatur ab Aetio; & Jo. Manardo. Cardanus præcipit, acetum exstillatum illinere, ac postero die abluere aqua, in qua cocta sit malva, & furfures.

Ἰόνθοις sive varis conducit aqua & foliis salicis cum pulvere caryophyllorum. Vel aqua ex foliis salicis, & persiei destillata. Quod traditum Euonymo.

Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit nux pinguis comesta: ut ait Aetius item fabæ lomentum cum melle subactum, atque illitum. Item aloë cum melle illinitur. Etiam jam inveteratis nigrisque medetur succus absynthii, & raphani sativi, olei myrtini, & chamæmeli.

Præterea faciei & cutis maculas delet succus foliorum ireos cum fabarum farina illitus. Idem præstant farina lupinorum, hordei, lentis, amyli, raphani, cum sic lacte illinantur. Item oleum è cerasorum nucleis: ut expositum.

Thesauro Euonymi tam pulchro nomine digni.

Nec enim Euonymus ille φιλίατρος alius est existimandus, quàm magnus Germaniæ πολυΐστωρ *f*, Conradus Gesnerus, vir undecunque doctissimus.

Superest, de tuberculis, ac pustulis aliqua addamus: item cicatricum vestigiis, ac rugis. Tubercula faciei rotunda, quæ Gallis *rubiz*, persanantur si humectes aqua destillata de foliis persici & salicis, æquo pondere mixtus: ut est in Euonymi thesauro *g*.

Vestigia cicatricum, sive hæc in facie, sive vel aliarum aliis corporis partibus, si illinantur succo calaminthæ cum pari rosacei, & cerusæ mensura, ita delentur, ut non appareant: quemadmodum tradit Aetius.

Rugis obviam itur aqua ex floribus ac radice liliorum alborum, cum coctis ovorum aquatis destillata: ut loquitur Hier. Montuus *h*. Iisdem medemur, ut Hibres herbarius ait, vino albo in quo elixati sunt flores rorismarini. Hactenus de iis vidimus, quæ tota facie vagantur. Sunt præterea, quæ ad certam capitis partem melius referantur. Ut gingivam, dentes, os.

Dentibus candorem conciliat aqua rosacea, aqua salviæ, aqua origani, cinnamomum, alia: de quibus plenius Hieronymus Montuus *i*. Ex Myrepso etiam discere est, dentes servari illæsos, si quotidie manducetur radix pentadactyli.

Oris vitium est gravis anhelitus. Sed de illo postea. Eodem pertinet vitium crebro identidem salivandi. Saliva si modum excesserit, lingua illinatur semine coriandri levigato cum vino. Vel colluatur galla trita cum solano, & aceto. Quod est

a De Tutela Salubritatis cap. ult.

b Pag. 48. edit. Francof. an. 1593.

c Pag. 275. usque ad 293.

d Coloris suavitatem.

e Pag. 300. & tribus seqq.

f Multiscius.

g Pag. 277.

h Pag. 274.

i Pag. 281.

est apud Myrepsum. Vel comedantur semina coriandri præparata, ac saccharo confecta.

Cap. XXXV.

De remediis adversus ea, quæ deformant pectus, ventrem, vel artus, ubi conveniunt lens, plantago, sambucus, lilia, faba, oriza, panis candidus, quinquefolium seu pentaphyllum, tithymallus, saccharum, &c.

PErgamus speculari fœcunditatem Naturæ, quæ etiam prospexit homini ad ornatum pectoris, ventris, manuum pedumque.

Ne virginum mamillæ nimium excrescant, cohibentur epithemate ex alumine, cerusa, plumbo usto, lente tosta an. drach. j. cum succo plantaginis: ut idem Montuus *a* tradit. Mamillarum rimis imponatur amygdalum aqua rosacea solutum, dilutumque. Ita Cocles. Papillarum fissuris utile illini interiorem sambuci corticem cum adipe gallinæ, & cera alba.

a Pag. 290.

Mamillis pendulis erigendis Arnoldus præscribit remedium ex radice liliorum alborum, cum rosaceo, atque aliis. Apud Dioscoridem legas non crescere virginum mammas, si cicutæ succo illinantur. Atque eadem vis epithemati ex succo seminis & foliorum lapathi: ut ait Montanus. Qui alterum remedium addit ex lomento fabarum, oleo rosato, succo cichureæ, & plantaginis.

ß Mont. 281.

Ventris rugas corrigit, ceratum ex succo radicum liliorum alborum cum melle albo, & cera liquefacta: ut est apud Arnaldum. Idem præstat illitum oleum nucis Indicæ. Vide & Aetium lib. XVI de plantis.

Manus candidas ac molles facit, si laventur farina fabarum, vel orizæ, cum lacte mixta. Item si lacte maceretur medulla panis candidi. Necnon smegmate ex oleo amygdalarum dulcium, & caryophyllorum. Præterea sapo ex palma, manuum candorem præstat: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitat. CLVIII, sect. VII.

Suus etiam est ornatus unguibus, manuum imprimis. Quamquam non tantum propter decorem dati sunt: sed etiam quia manus digitique sic muniti melius quidque agunt. Priorem rationem commemorat Aristoteles lib. IV de Partibus Animalium, cap. X: posteriorem idem primo de usu partium. Ubi & caussam legas, cur mortuo etiam homini excrescant. Nempe quia generantur ex tendonum excremento. Itaque ubi tendones desinunt, istic incipiunt ungues. Ad ornatum unguium facit, si non ulterius protendantur, quàm summi digiti. Quod facile consequimur, si singulis resecentur hebdomadis. At superstitiosum puto, cum die Jovis id fieri jubet Tacuinus Caroli M. præceptor: adsentiente etiam Nicolao Florentino, & Arnoldo ..... Magis laborandum de πτερυγίῳ, cum caro initium unguis operiens sic excrescit, ut ulteriora etiam tegat. Item παρωνυχίᾳ, sive reduvia, cum caro circa unguium radices reluitur, sive resolvitur ac finditur: unde & nomen. Nam *reduvia* dicitur quasi *reluvia*, L in D abeunte: quomodo à μελετᾶν est *meditari*. Remedio juvat Plinius lib. XXVI, cap. V. *Digitorum vitiis omnibus, & privatim pterygiis quinque folium medetur.* Etiam conducit illitus tithymalli liquor: ut est in Dioscoridis Parabilibus cap. CXCI. Item saccharum in pulverem contritum, atque inspersum.

Maculas unguium delet, si palmularum caro ex rosaceo illita, vel infricata caro mali Medici sive citrei fuerit.

Adversus unguium fissuras admodum prodest illini iis aquam cynoglossæ stillatitiam.

Quassatis unguibus medemur superligando fasciolam cum centaurei succo.

Cap. XXXVI.

De remediis è plantis adversus malum odorem cum totius corporis, tum alicujus partis anhelitus, gingivæ, narium, axillarum, pedum. Ubi utiliter adhibentur spica Celtica seu Gallica, lavendula, malum Medicum, mastiche, scillites, rosæ, vinum, nux myristica, pastilli rosacei, myrtus, &c.

OCcurrimus hactenus vitiis, quæ in oculos incurrunt. Est verò cum non oculi offenduntur, sed nares. Ut cum quis gravem de se odorem spirat. Est ea graveolentia vel a toto corpore: vel à certa corporis parte.

Graveolentia totius corporis provenit ab humoris, sudorisque putrefactione: ut est apud Avicennam in septima quarti. Hoc vitium bona concoctione corrigitur: foris verò utile abluti corpus balneis, ac lavacris ex spicæ Gallicæ, vel lavendulæ decocto.

Ex illis certæ partis, primò est, si anima male oleat. Adversus quod remedio est, si comedantur ea quæ grati sunt odoris. Parthi quidem, ut apud Plinium est, sic commendare halitum solent. Deque malo Medico sive Assyrio, quod & citrium dicitur, sic Maro scribit lib. II Georg.

——Animas, & olentia Medi
Ora fovent illo, & senibus medicantur anhelis.

Etiam cortex mali Punici huic vitio medetur. Utile quoque est manducare mastichen; aut myrrham, aut semen anisi, aut agallochum, aut malobathrum, aut nucem myristicam. Suntque alia id genus suaveolentia complura.

Etiam gravis anhelitus est à laxis & putrescentibus gingivis. Hæ illinantur aceto scillino: ut est apud Mesuam. Excisis, in qualibus ciborum reliquiæ putrescunt, utile est inspergi pulverem seminis rosarum, & calami odorati veteris, de quo plenius Montuus *a*.

a Pag. 282.

Est & fœdus narium odor ex retento humore, qui è naribus venit. Huic succurritur, si nares & os colluantur vino calido, in quo nux myristica sit comminuta. Etiam medicamentum est naribus purgandis, quod ἔρρινον dicitur. Hoc illinitur vel insufflatur naribus ægri, capite deorsum spectantis, ut sic meliùs corruptus humor destillet. Constat verò id medicamentum extergentibus, & acrimoniâ suâ irritantibus vim expultricem: ut sunt betæ succus, melanthium, veratrum, iris sicca, staphis agria, & similia.

Hircus est ex putredine humoris qui sub axillis: nempe parte ea, quæ quia obtecta semper minus humorem superfluum potest exspirare. Huic vitio corrigendo suadet Dioscorides, ut illinantur pastilli rosacei.

Spurcus etiam odor ab iis fertur, qui eam nequeunt continere. Quo de vitio alibi loquimur.

Pedum fœtor itidem ex putredine humoris oritur. Corrigitur is si inspergatur aromatum pulvis, qui cruditatem corrigit. Præterea expedit crebrò lavari pedes è vino, in quo elixatæ sint rosæ, myrtus, rosmarinus, menta, lavendula, sampsuchus, salvia, & melissophyllum.

Cap. XXXVII.

De vi quam plantis Magi tribuerunt, quà stupenda quædam opera fidem & captum rationis superantia, tum quà abigendum aut præpediendum fascinum, liberandos dæmoniacos, & certo ritu sanandi vulgares quosdam morbos. Ubi memorantur balis, æthiopis, achæmenis, latace, baccharis, baaras, melampodium, buglossum, & muscus lapidis vulgaris.

QUæ hactenus diximus, ejusmodi sunt, ut non videantur excedere naturæ vires. Præterea verò plurima tradi videas; quæ licet incredibilia sint, à Magis tamen inter arcana Naturæ habeantur. Ut quod Xanthus Lydiacorum scri-

scriptor, refert, occisum draconis catulum ad vitam revocatum herbâ quam balin vocant, ac Thylonem, quem interemerat draco, eâdem vitæ restitutum. Quodque hominem herbâ in Arabia redditum vitæ prodidit Juba Mauritaniæ rex doctissimus. Quod idem contactu herbæ cujusdam ab alite illatæ exilient cuneus arbori à pastoribus adactus: ut Democritus scripsit, & Theophrastus credidit. Ea legere est apud Plinium lib. XXV, cap. II. Atque subjungit: *Quæ etiamsi fide carent, admirationem tamen implent: cogitque confiteri, multum esse, quod vero supersit. Inde plerosque ita video existimare, nihil non herbarum vi effici posse, sed plurimarum vires esse incognitas: quorum in numero fuit Herophilus, clarus medicinâ; a quo ferunt dictum, quasdam fortassis etiam calcatas prodesse. Observatum certe est, inflammari vulnera ac morbos super venientium eorum, qui pedibus iter confecerint.* Equidem Herophili dicto non invitus subscripserim vel propter experientiam, de quâ Plinium vidimus testari. Sed enim non capio, quomodo hoc collegerint ex illis, quæ Plinius agnoscit vero superesse. Nec enim ex falsis solidè quicquam, nisi ex hypothesi, colligitur. Alia etiam Magicæ vanitatis exempla complura adfert, ac simul refellit, atque irridet, Plinius lib. XXVI, cap. IV. Primum est, *Æthiopide herba amnes ac stagna siccari conjectu, tactu clausa omnia aperiri.* Adversus quæ ait, *Siccentur hodie Æthiopide Pomina paludes, tantumque agri suburbana reddatur Italiæ.* Ac aliquanto post: *Non satius fuit Æmilianum Scipionem Carthaginis portas herbâ patefacere, quàm machinis claustra per tot annos quatere?* Alterum est, *Achæmenide conjecta in aciem hostium trepidare agmina, ac terga vertere.* Contra hæc dicit: *Ubi nam ista fuit, cum Cimbri Teutonique terribili Marte ululavere, aut cum Lucullus tot reges Magorum paucis legionibus sterneret.* Tertium est, *Latacen dari solitam à Persarum Rege legatis, ut quocunque venissent, omnium rerum copiâ abundarent.* Contra ea sic scribit: *Cur hercule Cæsaris miles ad Pharsaliam famem sensit, si abundantia omnis contingere unius herba felicitate poterat.* Quartum est, quòd *apud Democritum invenitur compositio medicamentorum, quo pulchri, bonique, & fortunati gignantur liberi.* Subjicit Plinius: *Cur nunquam Persarum Regi tales* (herbas) *dedit?* Tandem sic colligit: *Mirum profecto hucusque provectam credulitatem antiquorum, saluberrimis ortam initiis, si in ulla re modum humana ingenia novissent.* Ac conqueritur, *Medicinam ab Asclepiade repertam evectam ultra Magos etiam.* Puto, à Magis etiam esse quòd plantas prodesse traditum contra fascinum. Ut baccharem. Unde Maro Eclog. VII:

> —— *Bacchare frontem*
> *Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.*

Est verò baccharis non quidem *nardum rusticum*, ut quosdam putasse ait Plinius lib. XXI, cap. VI: sed *asaron*, ut idem docet libris ejusdem, cap. XIX. Sane asarum Crateuas Baccharim nominavit. Verùm diversas esse herbas, docet Dodonæus lib. de Floribus, cap. LXXXIX.

Itidem vires tribuunt plantis contra dæmoniacos. Ut herbæ, quæ *baaras* vocatur à Flavio Josepho lib. VII belli Judaici, cap. XXV: ubi narrat, hac herbâ admotâ, eos, qui à malo spiritu, sive dæmonio, vexantur, ac, nisi succurratur, ab eo necari solent, tanto periculo liberari, simulac admoveris herbam hanc, quâ spiritus abigatur. Ibidem legas non nisi magno cum periculo carpi. Quippe refugere manus decerpere volentis, usque dum eam perfuderis urina, vel menstruo muliebri, imò tum quoque eam tangenti mortem certam imminere, nisi illam ipsam gesserit radicem de manu pendentem. Sed & alterum esse modum, quo citra periculum capiatur. Ut si undique circumfodias, ita ut perparum ejus radix terrâ condatur: tum canem alliges qui nullo negotio evellat: sed canem mori loco ejus, qui alligasset. Sed sunt & ista planè vana ac futilia.

Cùm nullam non herbam quavis diei hora citra ullum periculum evelli posse, hodie satis constet. Nihilo meliora sunt, quæ alii, Theophrasto etiam, & Plinio testibus, prodiderunt: siquis de die evellere pæoniam paret, & conspiciatur à Pico Martio, periculum esse, ne oculos amittat. Sin secuerit radicem, metum esse, ne procidant sedes. Quibus Andreas Medicus, Galeno teste, suos repleverat commentarios. Nempe hauserat ea ab Ægyptiis, qui præstigiis, & mendaciis ejusmodi ludificari genus humanum solent: Nec propterea in totum damnem, quod ajunt herbas dæmoniacis prodesse. Nam solent dæmones potissimùm invadere melancholicos, quia humor melancholicus maxime idoneus est adigere homines ad insaniam ac desperationem. Medici igitur officium est tales herbis purgantibus restituere sanitati: quod si assequatur, dæmones vetus hospitium deserunt, ut sibi parum idoneum.

Notum quomodo Melampodio (ellebori id genus) Melampus sanarit Prœtidas, quæ se vaccas putabant: ut dictum lib. III, cap. LXVIII. Nec herbis solùm talibus medemur: verùm aliis omnibus, quibus melancholia pellitur. Itaque & Saul, à dæmone occupatus, mitius se habuit, quando dulcedine citharæ à Davide deliniretur. Sic igitur statuimus, sæpe quidem melancholicos tantum esse, qui à dæmone obsideri creduntur, ac quandoque etiam tales esse, qui deferuntur ad exorcistas: ut agnoscit Valesius libro de Sacra Philosophia cap. XXVIII. Sæpe verò eosdem & melancholicos, & dæmoniacos esse, quia dæmon melancholicos invadat, ut magis operationibus suis idoneos. Ac tum herbæ, atque alia, quæ melancholicum succum subducunt, per se ac primò prosunt melancholico, ratione morbi: ex consequenti autem, quatenùs corpus minus fit idoneum nequitiæ dæmonum.

Dioscorides, & Appulejus junior, sunt auctores, buglossi, sive ut officinæ nuncupant, borraginis decoctam radicem tertianis mederi, si tres thyrsos seminis emiserit: quartanæ autem, si quatuor fuerint thyrsi. Hæc planè magorum ineptiis digna. Ac simile, quòd Plinio traditum lib. XXVIII, cap. X: *Jubere magos, ut excrementa felis cum digito bubonis quartanis febribus adalligentur, & ne recedant, retineantur ad quartanum circuitum.* Atque idem legas apud Sextum Philosophum lib. de Medicina animalium, cap. XVIII.

De lapide vulgari sic Plinius lib. XXVII, cap. XI: *Lapis vulgaris juxta flumina fert muscum siccum, canum. Hic fricatur altero lapide, additâ hominis salivâ: illo lapide tangitur impetigo. Qui tangit dicit,*

> Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὔμμε διώκει.
> *Fugite cantharides, lupus acer, vos insequitur.*

CAP. XXXVIII.

De usu plantarum in vestibus vel conficiendis seu materie instruendis, vel à blattis & tineis aliisque id genus præservandis ac liberandis, vel tingendis seu colorandis, vel grato odore imbuendis, peribolis & calanticis solidandis, vel denique varia instrumenta & adminicula textoribus, fullonibus, & cerdonibus præbendo. Ubi de incredibili utilitate unius arboris palmæ, tum gossypio, lino: helichryso, stœchade: violis, vacciniis seu hyacinthis, genista, cocco rubentem rosseum colorem reddente: baccare: decocto oryzæ, amyle: ligno materiali, carduis, cocco fullonio, malicorio, rhoë.

Multa hactenus tum naturalia, tum magica, adduximus de usu plantarum in Medicina. Sed infinitis partibus plura omisimus: ut quibus animus non esset cuncta Medicorum scrinia compilare, sed vix amplius, quàm levem præbere gustum, quod Græcis est [illegible]γδὴν. Imò nec plantæ hoc solum rei medicæ conducunt, quod ἀμέσως a morbis ac vitiis corporis medeantur: sed etiam ἐμμέσως b, quatenus materiem præbent medicorum sive chirurgorum, vasculis, ac instrumentis. Sic pyxi-

a Immediate.
b Mediatè.

pyxidula primitus è buxo: narthecium è ferulæ ligno: indeque nomina. Nam πύξος *buxus*, νάρθηξ *ferula*. E lino item fasciolæ, mitella, hapsus, turundæ, lemnisci, & tot alia: quæ cognosci malo ex Medicis, & iis, qui de vocum proprietate scripserunt. Missis igitur, quæ ad medicinam, vel medicos pertinent, propero ad usum plantarum in re vestiariâ. Ubi primùm loquar de iis, ex quibus vestes fiunt tale est linum, unde vestes lineæ, quales laneis præferebantur ab Isiacis: ut ait B. Hieronymus in c. XIX Jesaiæ. Caussam ejus ex Plutarcho alibi adduximus.

Etiam Plinius lib. XIX, cap. II auctor, *esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem, quâ vescuntur, esse laneam naturam, ex quâ vestes quædam conficiantur.* Atque ejusce auctorem laudat Theophrastum.

Ex palma itidem textilia fiunt. Quid mirum? cùm & panis inde confiat, & mel, & vinum, & acetum: multisque adeò rebus aliis inserviat. Sanè apud Strabonem legas, palmas apud Persas celebrari carmine quo numerentur ejus utilitates trecentæ & sexaginta: tot videlicet, quot dies annus habere credebatur. Unde & Demetrio statuere Athenienses æneas statuas numero solum CCC LX. Atque hinc Varro de eo:

> *Hic Demetrius æneas tot aptus est,*
> *Quot luces habet annus absolutus.*

Huc etiam pertinet insignis locus Cæsaris Scaligeri ad Cardanum Exercitatione CLVIII, sect. VIII: *In Moluchis cujusdam arboris corticem aquâ macerant, atque tundunt, usque dum ad serici veli speciem redactum, atque ex filamentis contextum videatur. Eo sibi operiunt feminæ pudenda. Habes apud Theophrastum ἐριοφόρα a arbores: apud Plinium lanatas vites. Vulgo verò gossypium, linum, cannabem.*

a Lanife-ras.

Gossypion, Græcè tum γοσσύπιον, tum sæpius ξύλον, fructum profert ex cujus interiori bombyce lanugo netur. Plinius lib. XIX, cap. I: *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossypium vocant, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatæ nucis defert fructum: cujus ex interiore nuce lanugo netur, nec ulla sunt eis in candore, mollitieve, præferenda.*

Videtur & Arabia etiam hunc fruticem producere. Nam Propertii est:

> *Nec si qua Arabio radiat bombyce puella.*

Nam potius de xyli lana, quam serico, ceperim poëtam. Crescit etiam in Creta, Melita, & aliis terris, Austrum versus sitis. Lana ejus Nicolao Myrepso βομβάκιον, Italis *bombagio*, Belgis dicitur *bombasin*, quasi *boome-sy*, h. e. sericum arboreum. Aliter iisdem *cottoen*: nec multum abit appellatio Gallica, Anglica, Hispanica: sed hæc articulum Arabicum addit. Vocant enim *Algodon*. Ægyptios sacerdotes gossipinis sive xylinis vestibus usos esse, testis est Plinius loco ante memorato. Hodieque is habitus frequens Europæis, præcipuè ditionibus. Etiam in Sinæ regno nobiles quidem sericis gaudent, xylinis cæteri.

Etiam est lini species amorgis, quæ Suidæ λινοκαλάμη. Variaque alia fuere linorum genera, è cannabe genistis, ac genistis in arbore succrescentibus. Sed principatum obtinuit linum Ægyptium. Quod Ægyptus propterea in usu Isiacis præcipue, de quo in symbolica Ægyptiorum theologia dicam: sed aliis etiam, ut ostendit Herodotus in Euterpe. Ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους, περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις. Ἐπὶ τούτοισι δὲ εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέουσι. οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα, οὐδὲ συγκαταθάπτεταί σφι· οὐ γὰρ ὅσιον. *Vestibus amiciuntur linteis, circa crura fimbriatis, quas calasires appellant: supra quas candida ferunt lanea superjecta. Laneæ tamen vestes, neque in ædes sacras gestantur, neque una cum cadavere sepeliuntur. Profanum enim est.* Addit hæc esse consentanea sacris, quæ Græcis Orphica, & Bacchica vocantur. Esse verò ἱρὸν λόγον, sacram rationem, cur in laneis aliquem sepeliri sit nefas.

Sacris quoque veterum Christianorum vestibus inservit linum. Unde apud Bedam in Marcum legas: *In Ecclesia mos inolevit, ut sacrificium altaris non in serico, neque in panno tincto, sed in lino terreno celebretur; sicut est corpus Domini in sindone mundâ sepultum: juxta quod in gestis Pontificalibus à B. Papa Silvestro legimus esse statutum.*

Nec plantæ solùm utiles sunt vestibus, quatenus materiem iis præbent; sed etiam, quia vestibus appositæ præstant, ne obnoxiæ sint tineis, & blattis. Ita ἑλίχρυσος flos, si vestibus indatur, eas conservat incorruptas: ut est apud Dioscoridem. Etiam hac parte utiles sunt stœchadis citrinæ flores. Quippe, ut pediculos, ac lentes, cum lixivio necant: sic & tineas delent: unde Belgis *mottenkruyt* vocatur. Aliter dicitur *Rhijnbloeme*, quia ad Rhenum feliciter provenit circa solstitium. Nec flores modò, sed & cortex Medicæ sive citriæ arboris vestibus apposita tineas necat, aliaque id genus insecta noxia arcet.

Vide Dodon. pag. 260, 261.

Ad rem vestiariam etiam referre possumus colores: quando ab eorum nitore, ac varietate luxus in vestibus magnam partem consistit. Quare nunc dicam, ut plantæ inserviant tinctorum cortinis, atque inficiendis pannis, & vestibus. Præstant hoc viola, & vaccinium. De quibus sic Vitruvius lib. VII, cap.... *Tinctores, cum volunt solem Atticum imitari, violam aridam conjicientes in vas cum aqua confervescere faciunt ad ignem: deinde cum est temperatum, conjiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam & ex ea eretriam infundentes, & eam terentes, efficiunt Solis Attici colorem. Eadem ratione vaccinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt elegantem.* A violis quidem dicitur vestis Janthina: nempe quia viola Græcis ἴον: quo vocabulo præcipuè intelligitur ἴον πορφυροῦν a, quod Theophrasto ἴον μέλαν, καὶ μελάνιον b. Etiam genistis in tinctura usi. Plinius lib. XVI, cap. XVIII: *Subeunt in montosa tingendis vestibus nascentes genista.*

Dodon. pag. 15.

a Viola purpurea. *b Viola nigra.*

Frutex est exiguus, qui producit κόκκον βαφικὸν c. Sunt grana scatentia vermiculis, è quorum sanie est color coccineus, sive vermiculatus. Unde Lucilius emblemate vermiculato: Et Glossæ: κόκκος d, βάμμα e, *vermiculus*, *hoc coccum.* A quo colore hodieque *minium* vocant *vermillon*, quasi vermiculorem dicas. Coccineus color imperatoribus dicatus, ut Plinius ait. Atque idem Plinius lib. IX, cap. XLI, tradit Romanos *cocco tinctum Tyrio tingere, ut fieret hysginum.* Addit, *coccum Galatia rubens granum, ut dicemus in terrestribus, aut circa Emeritam, in maxima laude est.* Remittit vero nos Plinius ad operis lib. XVI, cap. VIII, & lib. XXIV, cap. IV.

c Coccum tinctorium. *d Granum.* *e Tinctura.*

Salm. in Sol. pag. 272. & aliquot seqq. ubi & de hysgino colore.

Quercu etiam tingi lanas tradunt, ut idem ait lib. XIII, cap. ult.

Utrum & Lysimachiæ herba sit idonea vestibus colore cæruleò tingendis, fuse disserit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertiâ de erroribus Plinii: quæ est ad Franciscum Tortum Lucensem f.

f P. 117. 118, 119.

Baccbar vestibus odoris gratiâ inseritur: ut est apud Plinium lib. XX, cap. XXI.

In peribolis collaribus, muliebribus capitis tegumentis, & id genus lineis, ut rigor ac soliditas quædam accedat usus est oryzæ decocto vel amylo: quod e frumenti genere. Græci ὄλυραν, Latini arincam dixere. Germani dicunt *amelkoren*, quasi dicas amyli frumentum.

Addam etiam aliquid de iis, è quibus præparantur instrumenta ad lineas, vel laneas, vestes. Textorum penè omnia è ligno. E carduis est pecten fullonum, quo pannos rudes excitant in villos.

Etiam ad indumenta pertinent calceamenta. Ad hæc quoque, licet è corio plurimum fiant, plantarum se usus extendit. Ac primùm ratione eorum, quibus corium præparatur.

tur. Deinde ratione formæ, cui corium inducitur, ut calceus fiat. Ac denique ratione suberis, quo calceus attollitur.

Coria perficiuntur malicorio, h. e. cortice mali Punici: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VI, & lib. XXIV, cap. XI.

Rhoe sive rhu, frutex in petris proveniens, utilis ad pelles inspissandas.

Lignea est forma, cui sutor inducit corium quò calceum faciat. *Mustricolam* vocat Festus: fortasse quia monstret, quomodo suendus sit calceus. Nempe à monstrum fit monstricola, & liquidâ elisâ mostricola, vel mustricola. Sic à monstrum, mostellum, unde Plauti Mostellaria. At Isidoro in Glossis *Mustricula* idem est ac *decipula*: à muribus stringendis, vel potius tricandis, h. e. intricandis.

Suberi inde nomen, quia insuatur. Nempe à *suo*, *suber*, ut à *tumeo*, *tuber*. Partim verò insuitur, ut quis grandior videatur, partim arcendo frigori. Qua de re ex Alexio Comico, ac Xenophonte agit Petrus Victorius lib. XV, cap. XIII. Apud Romanos feminæ utebantur tempore hiberno: ut ait Plinius lib. XVI, cap. VIII.

Cap. XXXIX.

De plantarum utilitate in ædificiis & utensilibus tum terrestribus, urbanis & rusticis; tum navibus, quæque eo spectant. Ubi de modo & tempore lignandi, quæque ligna cuique rei conducant. Ædificiis aptissimum robur, ulmus, populus, cupressus, abies. Evolvitur structura templi Dianæ. Rigorem fortissimè servat ulmus. Juniperus in subdialibus convenit. Larigna castella ignem non admittere. Etiam frutices ædificiis inservire, ut harundo. Citrus, terebinthus, operi maximè congruunt intestino. Mensa Ciceronis unde, & quanti. Lecti veterum quotuplices, & quales. Ficulneorum cochlearium virtus. Stragula, cuna, cophini. Instrumenta agricolarum, piscatorum, venatorum. Illustris abies & pinus in ædificandis classibus.

EX his, quæ de re cibaria, medicamentaria, & vestiaria, vel calcearia diximus, vidimus usum plantarum, qui ad coquum, medicum, & sarcinatorem, ac sutorem pertinet. Nunc ostendam de usu in ædificiis & navibus quem Plinius signet, cùm lib. XII, cap. I ait: *Arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus.* Priùs de ædificiis, deinde de navibus dicam. Ac ad ædificia quidem attenditur, & quando arbores cædi oporteat, & quomodo, & quas imprimis. De quibus omnibus accurate Theophrastus lib. V Hist. Plant. ac Vitruvius paucis lib. II, cap. I, fuseque cap. IX. De iisdem egere Cato de R. R. cap. XVII, Columella lib. XI, cap. II, Plinius lib. XVI, cap. XXXIX, Palladius lib. XI, cap. XV. & è Græcis Cassianus Bassus in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis cap. XXXV. Quare erimus hoc loco breviores: præsertim de primis duobus: de tertio enim aliquanto pluribus agendum.

De tempore, quo arbores cædi debeant, hæc complurium sententia est: non cædendam tempore verno; quia tum arbores prægnantes se efferant in frondes, & fructus. Propterea conducere tempus post solstitium, desinereque antequam Favonii flare incipiant, quod fit VI Id. Febr. Hibernum verò tempus esse maximè idoneum, quoniam frigus tum materiem comprimat, & consolidet.

Quod ad modum incidendi arbores, de hoc Vitruvium audiamus: *Cædi ita oportet, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando succus. Itaque qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem cum sicca, & sine stillis erit arbor, dejiciatur, & ita erit optima in usu.*

Maximè ædificiis idoneæ, ut Vitruvius ait, *robur*, *ulmus*, *populus*, *cupressus*, *abies*, & quædam aliæ, quas tamen comprobat naturâ differre. Plinii *a* sunt ista: *Infœcunda firmiora fertilibus; nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, & cornus. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxum, taxus, juniperus, oleaster, & olea. Ex reliquis tardissimè larix, robur, suber, castanea, juglans. Rimam, fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea.* Quod ad laricem quod ea non absumatur carie, vel tineis; id est ob amarorem. Imò & ejus laus est, quòd castella inde exstructa vix ignem admittant; ut ex Vitruvio dicam, cùm de lignorum ad ignem usu loquar. De ædificiorum verò materie vix aliunde meliùs possit judicari, quàm numinum simulachris, ac præcipuè ex templo Dianæ Ephesiæ; quippe ut Plinius *b* ait, à tota Asia quadringentis annis *c* exstructo. Pertinent quidem & ad plantarum in falsi numinis cultu abusum: de quo seorsum postea dicam: sed quatenus hic durationem lignorum in ædificiis universè consideramus, non possumus illustriori documento eam rem comprobare, quàm è statuis ac templis. Plinium igitur audiamus, qui de Diana Ephesia sic refert ibidem: *Convenit tectum ejus esse è cedrinis trabibus.* Nempe cedrus utilis structuris; quia cariem ac putredinem nescit. Interim rebus aliis bene affectis putredinem adfert: sed corruptas restituit ac conservat. Postea apud eundem Plinium sequitur: *De ipso simulachro Deæ ambigitur. Cæteri ex ebeno esse tradunt. Mutianus ter consul, ex his, qui proximè visu eo scripsere, vitigineum, & nunquam mutatum, septies restituto templo.* Adjicit mox: *Valvas esse è cupresso, & jam quadringentis prope annis durare materiam omnem novæ similem. Cupressus in eas electa, quoniam præter cætera uno in genere materiæ nitor maximè valeat æternus. Nonne simulachrum Vejovis in arce è cupresso durat, à condita Urbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum? Memorabile & Uticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere prima urbis ejus origine, annis ↀCLXXXVIII. Et in Hispania Sagunti aiunt templum Dianæ à Zacyntho advectæ cum conditoribus annis ducentis ante excidium Trojæ, ut auctor est Bocchus: infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Annibal: juniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur ædes in Aulide ejusdem Deæ, seculis aliquot ante Trojanum bellum exædificata.* Ac subdit: *In plenum dici potest, utique quæ odore præcellant ea æternitate præstare.* Plura vide ejusdem libri cap. XLII.

a Lib. 16. cap. 40.

b Lib. 16. cap. 40.

c Pro quo tamen ducentis viginti. β lib. 36. cap. 14.

Est verò non modò discrimen in arboribus, sed etiam ædificii partibus. Unde ibidem *d* Plinius: *Rigorem fortissimè servat ulmus: ob id cardinibus, assamentisque portarum utilissima, quoniam minimè torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine.* Et aliquanto post: *Juniperus in subdialibus aptissima.* Trabibus maximè idoneæ abies, & larix: nempe quia ambæ, ut Plinius inquit ejusdem libri cap. XLII, *pondus sustinent validè, etiam in transversum posita.* Ac paullo post ait: *Facile panditur juglans. Sunt enim & ex ea trabes: frangique se prænunciat strepitu: quod in Antandro accidit, cùm e balneis territi sono profugerunt.* Continuò subdit: *Pinus, picea, alnus, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Ac mox: *Firmissima ad tectum abies. Eadem valvarum repagulis aptissima.*

d Lib. 16. cap. 11.

Nec modò ex arboribus domicilia, vel eorum partes consiunt: sed ipsæ etiam pro domicilio esse possunt. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I: *Nunc est* (platanus) *clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava octoginta, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar agros longis obtinens umbris: ac nequid desit speluncæ imagini, saxea intus crepidinis corona muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter consul, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, largè*

ipsâ toros præbente fronde, ab omni afflatu securum optantem imbrium per folia crepitus, laetiorem, quam marmorum nitore, pictura varietate, laquearium auro, cubuisse in eâdem.

Nec ædificiis modò inserviunt arbores, sed etiam frutices: uti harundines de quibus ita Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Tegulo earum domus suas Septentrionales populi operiunt: durantque ævis tecta alta.* Hinc *penicillum tectorium* Plautus vocat Milite, ac Rudente. Subjicit deinde Plinius, quomodo in aliis orbis locis inde facere soleant pergularum cameras, sive fornices: nempe ut leves, nec onerosas. Item cap. XXXVII ejusdem libri refert, ut scirpis Mauri mapalia sua tegant. In Æthiopia Troglodytica tegere ædes solent herba quadam, quæ in opere eo sine vitio annos duret centenos: ut est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitat. CLVIII, sect. VIII. Qui & paulo post addit: *lanam demitti ex interstitiis palmularum, ex qua cum pilis camelorum, qui Libyæ deserta occuparunt Arabes sua tegunt tentoria.*

Hactenus vidimus de plantarum, præcipueque arborum usu in ædificii, vel ejus partium structura. Deinceps dicam de apparatu eo quo domus instruitur, uti de opere intestino, & supellectile, sive utensilibus. De priori sic Plinius lib. XVI, cap. XLII: *Abies, ad quæcunque libeat intestina opera, aptissima.* Et cap. seq. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat & alnus, tuber sectile, sicut citrum, acerque.*

Mensis vulgaribus fagus servit: ut indicio hoc Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Fulcitur testâ fagina mensa mihi.

Citri arbori debentur mensæ ingentis pretii: ut illa Ciceronis, quam *citri orbem* Tertullianus vocat lib. de Pallio. In Libya crescit: unde Varro in Gerontididascalo apud Nonium:

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Nempe crescit prope Atlantem. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Atlas mons peculiari proditur sylva. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor citri.* Sic istic legi debere pro *cetri*, etiam Cujacius docuit Observat. lib. II, cap. V. Continuo autem subdit Plinius: *Et mensarum insania, quas fœminæ viris contra margaritas ingerunt. Extat hodie Marci Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo, emta HS X.* Quia verò, ut dictum, citrus in Mauritania prope Atlantem montem crescit, hinc Martialis lib. XII, epigr. LXVIII:

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. XIV, epig. LXXXIX:

Accipe felices Atlantica munera sylvas.

Porro mensæ ex iis, quia maculosas tigrium & pantherarum pellium referant, etiam *tigrina*, & *pantherina*, dicebantur. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis: illud oblongo evenit discursu, ideoque Tigrina appellantur; hoc intorto, & ideo tales Pantherinæ vocantur.* Mensis hisce citreis fulcrum subdebatur ex ebore, figura pardi hiantis. Unde Juvenalis sat. XI:

Nil rhombus, nil dama sapit: putere videntur
Unguenta atque rosa, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes.

Putabat vir doctus [a] mensas dici *pantherinas* à pede seu fulcro pantheram sive pardum repræsentante. Sed distinguit poeta orbem latum, & id quod orbem sustinet: orbem dixerat heri ex ligno peregrino, non annosa nuce, aliove ligno domi nato: pedem verò qui orbem sustineret, fabricatum ait ex ebore, advecto ex Ægypto, Mauritania, India, vel Arabia.

[a] *Thomas Dempsterus in iis, quæ addidit Ulyssi Aldrovando lib. I de quadrupedibus bisulcis, pag. 929.*

A mensis venio ad lectos; quorum alii tricliniares, in quibus cœnantes accumberent: alii cubiculares, in quibus de nocte somnum caperent: præter quos fuere lucubratorii; in quibus studerent; item in quibus de die dormirent; quos Lampridius vocat *accubitus*; uti Spartianus, more Græco, anaclinteria, ἀπὸ τοῦ ἀνακλίνειν. Ut taceam de lecto Stygio, sicut Martialis vocat. De hoc seorsum dicam, cum loquar de usu plantarum post hominis mortem. Pauperes interdum dormiebant in storea, sive tegete, vel matta. Item eronibus, de quibus postea dicam. Etiam, qui in re honesta essent apud Romanos ligneis usi lectulis fuere, dum prisca foret frugalitas. Quam ut in memoriam reduceret Ælius Tubero, in epulo publico, sive, ut Plautus vocat, populari cœna, tales populo sterni jussit, uti & pelles hædinas pro stragulis, vasa fictilia pro argenteis. *Sed censura fuit illa, non cœna*: ut scitè hoc vocat Seneca epist. LXIX. Eamque frugalitatem populus Romanus, pro sordibus habuit, hominemque integerrimum, ac civem optimum, præturâ dejecit: ut est apud Ciceronem orat. pro Muræna. Nec tamen putandum lautioribus etiam postmodum tricliniares, puto & cubiculares lectulos non fuisse è ligno, at non vulgari, sed pretioso: ut è citro, quam ex Libya peterent: unde Maro in Ciri:

Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Est & Persii sat. II

—— Non quicquid denique lectis
Scribitur in citreis.

Nec mensas solum, & lectos stirpibus debemus; sed etiam alia multa: ut sunt capsæ, sedes, scamna, scabella, vasa vinaria, pocula quædam, ut fagina, apud Maronem.

Cochlearia ex ficulno ligno si sæpius iis carnes verses, vel una cum iis coquantur, efficiunt, ut celerius elixentur: sicuti est apud Mizaldum Memorabilium Centuria I, sect. LXXVI.

Nec ligna solum lectis inserviebant: sed etiam linum, plantarumque aliæ. Ut culcita, quam perperam vocant *culcitram*; adhæc περιβλήματα, quæ injiciuntur, qualis vestis stragula. Nec è vimine minùs, quam ligno, fiunt cunæ, sive alvei, in quibus cunabula infantium. Ex vimine item fiebant cophini, aliaque vasa, viminea inde dicta: item erones sive herones, sparteа storearum vel tegetum more texta, in quibus frumentum reponebatur, pauperes quandoque dormiebant: Græci φορμὸς vocant, unde Terentiani Phormionis nomen deducit Donatus. Turnebum vide lib. XXIV Advers. cap. II. Ex erica scopæ, quibus domus verritur, vel vestes purgantur. An & mulierum propria attingam? Ut quod è ligno colus; è vimine calathus, qui & quasillus.

Post domestica instrumenta, sive illa culinæ, sive mensæ, sive aliis, inserviant, venio ad rustica, piscatoria, venatoria, similiaque. In rusticis sunt currus, & plaustra, cùm ad alia, tum frumentum in Urbem advehendum. Currus unde olim potissimum fuerint, indicat hoc Plinii lib. XVI, cap. XLIII: *Eadem* (abies aptissima) *& curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, quà solida est.* Quod ex Theophrast. hausit. Longè verò plurima è salice. Nam & jugis vinearum perticas emittunt (salices), & virgas sequaces ligaturis; prætenues inserviunt viminibus texendis, firmiores corbibus, & plurimæ agricolarum supellectili: ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII. Eorundem sepimentis inserviunt spinæ, sambucus, rubus, aperina, aliaque. Alni quoque sepibus muniunt, contraque erumpentium amnium impetus riparum muro in tutela ruris excubant: ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVII.

Ægyptii sycomoris colligant aggeres Niloticos ad retinenda aquarum incrementa. Unde pœna his, qui sycomorum succidissent: ut liquet ex Jurisconsultis de Pœna Extraordinaria.

Sunt & piscationi utilia: ut retia sive è lino, sive genista, Plinius lib. XIX, cap. II: *Asia è genista facit lina ad retia præcipua, in piscando durantia, frutice madefacto decem diebus.*

Venatoribus è lino retia rara, plagæ. E ligno vari, sive valli, quibus retia eriguntur. Item clava, qua cuni-

culos

culos interimunt: & numella, qua canum, uti & pecorum, colla includuntur.

Multa prætereo, ne tædio sim in rebus non obscuris. Quia verò prope omnia de fabris ideo consignabo hanc partem, aliquo, quod universè pertineat ad τεχνικά, sive fabrorum e ligno instrumenta. Eorum quam varius ad varia usus sit, nemo paucis dixerit. Nec quodvis lignum ad singula æque est idoneum: qua de re ita Plinius lib. XVI, cap. XLIII: *Sunt verò & parvi usus fabrilium ministeriorum insignes. Ideoque prodidere, terebris vaginas ex oleastro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utilissimas fieri. Ex iisdem malleos, majores quoque e pinu, & ilice. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos, fieri jubet. Hyginus manubria rusticis carpinea, iligna, cerrea.*

Satis de ædificiis, & utensilibus, vel rusticis, fabrilibus, aliisque instrumentis. Venio nunc ad rem nauticam: eò justius, quia & navis pro ædificio est: unde Tullius pro Milone *classes ædificare* dixit. Cum verò ex variis fiant naves, maximè tamen illustres abies & pinus, unde ea vocabula sæpe pro nave sumuntur. Maro VIII Æneid.

Labitur uncta vadis abies.

Ex abiete fuit Argonavis, uti & equus Trojanus; de quo dictum in Orator. Institut. lib. IV, cap. VIII, sect. III. Et sane, ut Plinius ait lib. XVI, cap. X [a], *expetita navigiis arbor est, & in excelsis montium, seu maria fugerit, sita.* Hinc Claudianus lib. II de Raptu Proserp.

Apta fretis abies. ——

Et Papinius in VI Theb.

Huic audax abies. ——

Eo audax, quia ex hac truci pelago navim committimus.

Arundo Indica est arboreæ magnitudinis, adeò crassa ac procera, ut navigiis sit idonea, singulaque internodia tres possint homines capere. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Differre mares ac feminas in his Indi quoque tradunt: spissius maris corpus, feminæ capacius: navigiorumque etiam vicem præstant, si credimus, singula internodia.* Quid mirum quando, ut ait Strabo, arundo illa tria habeat cubita in diametro, & novem in orbe? imò quædam altera parte sit crassior: quippe quæ sena habeat in diametro, decem & octo in circuitu. De Indicis navigiis ex arundine etiam est apud Theophrastum. Nam planè est verisimilis conjectura maximi Salmasii [b] apud eum reponentis, ἀπὸ ἀκατίων χρῆσθαι [c], ubi vulgo est ἀκοντίοις [d]. Nam de jaculis nihil sane mirandum foret, cum ea & fiant ex arundine Belgica, Cretica, Italica. Navigia illa ex arundine καλαμίνας σχεδίας [e] appellat Isidorus apud Athenæum. Scirpis, ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII, *velificant non in Pado tantum, verum & in mari piscator.* E teda est pix, qua naves muniuntur. Nec navis modo è plantis, sed etiam vela, sive carbasa. Quæ plurativo numero diximus, quia præter majus velum, quod acatium, vel artemon dicitur, etiam minora sunt, ut ad proram dolon, quomodo etiam Livius appellat lib. XXXVI: ad puppim autem epidromus. Præterea ex cannabe funes: ut rudentes, funis ancorarius, pes funis, quo religatur velum; unde dictum laxare, vel facere pedem.

Quantus etiam papyri usus fuerit ad rem nauticam, illa Plinii docent lib. XIII, cap. XI: *Ex ipso quidem papyro navigia texunt: & e libro vela, tegetesque, nec non funes. Nascitur & in Syria. Neque aliis usus est, quam inde, funibus rex Antigonus, in navalibus rebus, nondum sparto communicato.* Ubi ostendit & usum sparti: cujus ingens copia in Hispania. Unde *Ibericos funes* pro sparteis dixit Horatius lib. Epod. od. IV.

[a] XLII.
[b] Solin. Exercit. p. 1017.
[c] Acatiorum seu naviculorum instar actuariorum utuntur.
[d] Jaculorum in modum.
[e] Rates arundineas.

CAP. XL.

De utilitate stirpium militia, qua bellum gerendum, re bene gesta honorem exhibendum, & per satyram quasi etiam aliquid de pœnis. Ubi de borrenda vi calami & arundinis, de fraxino, abiete, acere, nova siderinde seu ferrea arbore Javæ, esculo, lauro, myrto, ilice, palma, populo; fustuarie, virgibus, virgis, pice, ficu.

Etiam bello utiles plantæ. Nam ex ligno sagittæ: imò & ex arundine. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinnâ addita calamis. His armis solem ipsum obumbrant. Ac si quis Æthiopas, Ægyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes, & Orientis, omniaque Parthorum regna diligenter computet, æqua ferè pars hominum in toto mundo calamis superata degit.* Post pauca addit, Indicas harundines præstare: *quando & hastarum vicem præbent additis cuspidibus.* Est ea arundo Indica circa Acesinem amnem. Nam de hac scribit Theophrastus, ὅτι ἀκοντίοις χρῶνται, quod Plinio est *hastarum vicem præbere additis cuspidibus.* Ubi mirum est Plinium reddere hastas, cum apud Theophrastum non δόρυ sit, sed ἀκόντιον. Sed nodum exsolvit Salmasius, qui apud Theophrastum pro ἀκοντίοις legit ἀκατίοις. Plinius igitur in vitiosos inciderit Theophrasti codices: de quo jam ante dictum, cùm de usu stirpium in navigiis loqueremur. Interea ex Plinio constat non Indos solum, sed & Belgas, Cretenses, atque Italos, ex arundine jacula fecisse. Europæis verò longè id usitatius ex arbore, maximeque laudata huic rei fraxinus. Notum ut fraxinus nobilitata sit Homeri præconio, hastaque Achillis. Deque hasta abietali Servius interpretatur illud Æn. II:

—— *Cujus apertum*
Adversi longâ transverberat abiete pectus.

Nec Afris modò parmæ e ligno, verum & apud Romanos legionariis, sed ligno corium superinducebant. Etiam e ligno jacula & sagittæ: Quibus interdum & nomina inscribebant, ut constare hosti posset, à quo esset vulneratus. Id fecerat Aster, qui jactum sagittæ ex obsessâ Methone, Magnesiæ urbe, altero oculo privavit Philippum Amyntæ filium. Vallum etiam constat cespite, sive terra aggesta ad vallos, sive sudes. Erant eæ è denso ligno ac robusto: unde *vallum acernum* dixit Propertius lib. IV. Erant quoque ramosæ, ne terra facilè solveretur. Unde Maro *Quadrifidas sudes* vocat. At quantus in bello usus foret, si in Java minore, ut dicunt, arbor fuerit, quæ medullam habeat ferream, exilem quidem, at ad summum fastigium pertingentem. Unde qui frustum gerat, ferro dicitur impenetrabilis, quod relatum magis, quam creditum Cæsari Scaligero Exercitat. CLXXXI, sect. XXVII.

Nec ad militiam modò plantarum usus fuit, sed etiam ad honores post res militia bene gestas. Huic rei coronæ inserviebant multifariam, ut ostendit Plinius lib. XVI, cap. IV. Ac primùm triumphantium, quæ priscis temporibus ex esculo, postea ex lauro: si Ovidio credimus de Pythiis agenti I Met. Laurea verò adsumta Liberi patris exemplo ex Indis triumphantis: quod Tertulliano etiam proditum libro de Corona Militis. Romanis quidem literæ laureatæ, aut laurus lanceis pilisque affixæ victoriæ signum: ut Plinius ait lib. XV, cap. XXX. Postes etiam Imperatorum laureati, ut ibidem legas, ac Ovidii hoc indicat lib. I Met.

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabit.

Plinius lib. XV, cap. XXX: *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratissima janitrix Cæsarum, Pontificumque: quæ sola & domos exornat, & ante limina excubat.*

In vett. etiam nummis laureata Imperatorum capita. Sed quid rei notissimæ diutius insistam? Myrtea verò corona ovantium erat: quia minor is honos. Nam myrtus Veneri sacra, ut dictum. Myrteâ primus usus est Postumius, victis Sabinis. Marcus Valerius duabus usus coronis, laureâ, myrteâque. Civica corona, quam civis dabat ei a quo servatus foret, primitus ex ilice fuit. Unde

Vide Brodæum l. I. c. 33. & Alex. ab Alexand. l. I. cap. 27.

de Cæcilius Comicus: *Advehuntur cum iligneâ coronâ, & chlamyde*: de hac ita Plinius lib. xvi, cap. iv: *Civica iligna primò fuit, postea magis placuit ex esculo, Jovi sacra. Variatumque & cum quercu est, ac data ubique, quæ fuerat custodito tantum honore glandis.* Postea subdit: *Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Acceptâ coronâ civicâ licet uti perpetuò. Ludos ineunti semper adsurgi etiam ab Senatu, in more est. Sedendi jus in proximo Senatus. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, & avo paterno.* Caussam adducit triplicem Plutarchus in Problematis, & Coriolano. Nempe quod Arcades, unde genus Romanis, fuerint βαλανηφάγοι, vel quod facilis ubique copia hujus arboris, vel quod Jovi, urbium præsidi, sacra fuerit quercus. Palma item victoriæ symbolum, ut ex vett. nummis, & sculpturis liquet. Caussa est, non modò quia uti arbor ea non patitur foliorum defluvium, semperque vireat, similiter non marcescat nomen ac gloria eorum, qui res magnas gessere: verùm potissimum, quia uti palma non cedit, sed resistit ponderi, ita vincere qui volet, adversario obniti ac perstare debeat. Quam rationem ex Aristotele & Plutarcho Agellius tradit lib. iii, cap. vi. Nec propterea putandum, semper in nummis per palmam signari victoriam. Nam in nummis Titi Vespasiani quæ cum mœsta muliere habent palmam cum hisce literis JUD. CAP. hoc est, *Judæa capta*, uti per mulierem, ita etiam per palmam Judæa significatur: nempe quia plurima succrescit in Judæa. Videlicet sicut ex silphii planta cognoscimus esse nummum Cyrenaicum, quia regio ea hac plantâ abundaret.

Ad militiam etiam referre possis honores, qui conferebantur in Deorum festis, ubi de viribus corporis foret certamen. Nam hujusmodi certamina ad militiam præparabant. Quare aliquid de hoc etiam adspergam.

In Olympiis, quæ in Elide erant, victori dabatur corona ex apio: ut notum ex Ἀνθολογίᾳ, & aliunde: quandoque etiam è lauro: ut est apud Chrysostomum in Gen. cap. xviii. Hom. xlii.

Apud Lacedæmonios in festo, quod Προμάχεια dixere, victor coronabatur arundine: ut Sosibio traditum libro περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, & ex eo Athenæus lib. xv.

Apud Rhodios corona populea dabatur ei, qui vicisset in festo Tlepolemi: ut tradit Pindari scholiastes in Olympion. od. vii.

Myrteâ coronâ ornabantur, qui vicissent ἐν Ἡραίοις, sive certamine Junonis Argivæ; ut idem Pindari scholiastes habet ibidem. Atque ut hic Scholiastes ait in Isthm. od. iv, similiter fiebat apud Thebanos in certamine Herculis, quod non Ἡράκλεια *a* modò, sed & Ἰολάεια *b* dixere. Apud Elienses etiam, teste Athenæo lib. iii, qui vicisset in certamine, quod Καλλιστεῖα dixere, quia de forma certaretur; arma quidem præmium accipiebat, sed quæ vittis redimitus ab amicis, coronamque myrteam gestans, in Minervæ templum deferret, Deæque consecraret. Eademque ornabatur corona apud Megarenses, qui vicisset festo in Alcathoi honorem instituto. Sed hæc ad Græcos pertinent.

a Heraclea.
b Ab Iolao Herculis comite.

Nec Respublica modò præmio constat, sed & pœnâ: ad quam etiam stirpium usus se extendit. Ut in suspensione de arbore infelici, in laqueis è cannabe, in plurimis carceris instrumentis, ac ne longior sim, in tribus illis, fustuario, virgis. Quod fustuarium Ciceroni, id ξυλοκοπία est Polybio: qui eam refert hoc pacto fieri solere. Tribunus fustem capiens, eo leviter tangebat illum, qui deliquerat. Hinc milites accedere, ac alii fustibus, alii lapidibus ferire, donec occidissent. Vel si salvus forte evaderet, non illi in patriam redire, non necessariis in ædes eum recipere licebat. Gravis ea pœna: sed honestius visum, si commilitonum, quàm carnificis manu periret.

Ad ξυλοκοπίαν *c* accedat μαστίγωσις *d*, quæ fiebat vite, aut virgis. De vite legas in epitome Livianâ lib. lviii, ubi sermo de Scipione Æmiliano ad Numantiam: *Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus fustibus cecidit.* Unde liquet, honoratius fuisse vite feriri, quam fuste. Est & Quincti Ciceronis lib. de Petitione consulatus ad Fratrem: *M. Marium* (Catilina) *inspectante populo Romano, per totam urbem vitibus cecidit.* Scio, in vulgaris, etiam Stephanicis, esse *virgis*: sed meliores MSSi habent *vitibus*: quod & in suis reperère Lambinus, ac Gruterus. Ut non dubium sit, quin legendum sit *vitibus*: ut in veteri libro reperisse se ait Turnebus Adversariorum lib. xxv, cap. iii. Atque ejusmodi supplicii meminere etiam Tacitus lib. i Annalium, Plutarchus in Galba, Martianus ff. de re militari. Hinc Juvenalis sat. viii:

c Fustuarium
d Verberatio.

> *Nodosam posthac frangebat vertice vitem,*
> *Si lentus pigrâ, muniret castra dolabrâ.*

Nimirum minus ignominiosum à centurione cædi, quàm lictore; vite, quam virgis, aut flagris. Unde quæ de centurionali hac vite (sic Solinus vocat) tradidere Petrus Faber lib. i Semestr. cap. xvii, & xviii. Godscalcus Stewechius ad Vegetium lib. ii, cap. vi, & Justus Lipsius lib. ii de Militia Romana, dial. viii. Picturam ejus habes apud Hubertum Goltzium tab. xxiii, num. v, & vi, & Antonium Poss. de nummis vett. tabb. H. num. v.

Ac in gregarios quidem milites hujusmodi erat pœna centurionum, & tribunorum: qui eas per se milites suos exigebant, ut qui lictores non haberent.

Consules verò, & Prætores animadvertebant in ipsos duces. In militia tamen non usi virgis. Quod igitur Catilina Marium cecidit vitibus; ut jam vidimus, id factum militariter. Atque usus ad eam rem lictoribus. Nam quo anno Cicero fuit Prætor urbanus, is Prætor Africam obtinuit. De virgarum supplicio plura non addam, cum orbe obtineat toto.

Etiam ad supplicia è plantis refere, quod picem liquidam flagitiosis infundebant. Unde Plautus Captivis:

> —— *At pol te, hic si sapiet senex,*
> *Atra pix agitet apud carnificem, tuoque capiti illuceat.*

Ficus etiam lignum esse adhibitum ad puniendos homines fumò, cognoscimus è Luciani Proteo. Alias etiam id factum fumo è stipula, & lignis viridibus, eoque plurimùm fumi emittentibus: sicut cognoscere est ex Alexandro Severo Lampridii. Ac quia de supplicio ficus dixi, addam aliud, quo usus Cæsar Fredericus Barbarossa; cum ejus uxorem Beatricem Augustam inhoneste tractassent Mediolanenses. His igitur devictis, illud pœnæ imposuit, ut si mortis supplicium vellent evadere, ficum extraherent ex natura mulæ. Unde Italis, ac Germanis, proverbium illud, *ficum alicui ostendere.* Usus ejus est in eos, quos prorsus contemnimus.

CAP. XLI.

De utilitate quam ex stirpibus capiunt literarum ac sapientiæ studiosi, atque artifices alii qui de peritiâ publice certassent. Præcipue autem de utilitate ad rem librariam, musicen, & picturam. Inspergitur inexpectati quid de jucunditate ex stirpibus capienda astronomica. Ubi denuo de quercu, hedera, lauro; charta, lino, cedro, arundine, canna, cinnabari, Indico, isate seu glasto, & dinaique de sandyce, heliotropio, lupino, ulmo, salice, tilia, populo, olea.

AC luculenta quidem hæc præmia rei bello bene gestæ: quæ non multo ante memoravimus. Sed est majus longe præmium, nominis immortalitas: quam viris fortibus & patriæ conservatoribus conferunt ii, qui res eorum posteris produnt. Nam, ut ait Venusinus poeta:

Pau-

Paulum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus.

Proximè igitur loquar de utilitate quam eruditi ex plantis percipiunt. At quia quernas coronas in militaribus præmiis fuisse diximus: ab eo potissimum ordiamur, quod etiam qui poësi forent superiores, in agonibus Capitolinis à Domitiano Cæs. institutis, quernâ donabantur coronâ è Capitolio decerpta. Imò & artifices alii, ut citharœdi. Martialis lib. iv. cap. LIV:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus!

Juvenalis;

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare?

Quatinus hederæ usus fuerit poetis, & quæ caussa ejus rei existimanda sit, dictum nobis lib. de natura ac constitutione Poeticæ, cap. x. Atque ibidem exposui, cur poetæ lauro fuerint coronati, & quando ea cœperit consuetudo.

Præcipuè verò quantum plantis debeant homines eruditi, ostendunt vulgata nomina libri, codicis, folii, papyri, tabularum, & similium. Plinium audiamus lib. XIII, cap. XI.: *Prius quam digrediamur ab Ægypto, & papyri natura dicetur, cum charta usu maxime humanitas vitæ constet, & memoria. Et hanc Alexandri Magni victoria repertam, auctor est M. Varro, condita in Ægypto Alexandria. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primo scriptitatum: deinde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta, aut ceris.* Hujus loci verba diligenter excussere Guilandinus, vir sanè doctissimus. Item illustris Scaliger dissertatione de papyro adversus Guilandinum. Facile autem assentio Guilandino, cùm pro *palmarum* legendum putat *malvarum*. Cui sententiæ favet illud Helvii Cinnæ apud Isidorum lib. .. Orig. cap. ..

Hæc tibi Arateis multum invigilata lucernis
Carmina, queis ignes novimus aerios,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera naviculа.

Librorum linteorum mentio est apud Livium lib. IV, & Fl. Vopiscum in Aureliano. Chartæ de papyro arbore meminit Hieronymus in cap. XIX Isaiæ. Cœpit autem chartæ usus, Ægypto in Macedonum potestatem redacta, & Alexandria condita, per Græciam vulgaris esse: usque dum ex æmulatione inter Ptolomæos & Pergami reges, (de bibliothecæ nobilitate certabant) rex Ægyptius vetuit chartam Ægypto efferri. Tum Pergami rex, ne ab studio remitteretur literarum, curavit, ut membranarum maxima esset copia. Atque exinde passim in Græcia membranæ cœperunt abundare. Quæ Pergamenæ dictæ quia Pergami procurarentur & inde optimæ afferrentur. Imò charta etiam qua nunc utimur vulgò, plantis debetur, cùm sit è linteis, hæc verò è lino. Ita ut nunc linum præcipuè sit, quo (ut de papyro Plinius ibidem loquitur) *constat immortalitas hominum*. E linteis contritis, laceratis, inque liquiorem redactis jam ab multis seculis paramus, in quo scribimus. *Chartam* dicimus, eo nempe nomine, quo Romani id vocabant in quo scriberent; etsi ea fieret è papyro Ægyptia, non è linteis. Nempe in re nova, ob usum similem, vetus placuit nomen.

E suilace etiam fiunt codicilli:

ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXV.

Cedrino oleo illita cariem non sentiunt: unde & eo, ut Vitruvius ait, libros conservabant. Ovid. lib. I Trist. el. III:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Martialis:

Quæ cedro decorata purpurâque
Nigris pagina crevit umbilicis.

Hinc *cedro digna* dicebantur, quæ immortalitatem mererentur.

Musicæ etiam utiles calami, sive arundines, aliæ ut inde fistulæ; aliæ, ut tibiæ fiant: sicut pluribus Plinius tradit lib. XVI, cap. XXXVI. De fistulis compactis è septenis cannis, & quis primus eas cerà conjunxerit, dixi lib. IV, cap. XCII.

Nec injucundum Astrologis videre, quomodo plantæ ostendant anni tempus. Qua de re sic Campanella in Præfatione operis sui Astrologici: *Cum viderem —— in herbis sympathiam cum Sole, & Luna, quibuscum convertuntur, & cum aliis Planetis: unde heliotropium, & lupinus, motum longitudinis Solis, & horas indicant; ulmus verò, salix, tilia, populus, olea, motum latitudinis, inter tropicos sua conversione ostendunt, una cum Solari facta.* ——

Aliquid etiam de pictura addam, quando & hæc inter liberales habita disciplinas, ut ex Plinio constat. Debet & hæc plantis. Inter alia cinnabaris, & Indici iis usus est. At cinnabaris secundùm Arrianum in Periplo, est concreta arboris Indicæ lachryma. Indicum, sive τὸ μέλαν ἰνδικὸν si Dioscoridem audimus, est ex arundinibus Indicis. Verum ex herba potius Indica paratur: quæ Gali dicitur. Eodemque colore inficit isatis nostra: vulgo *nil* nuncupata.

Quæritur an & sandyx sit in herbis quibus pictores utantur. Sandyce eos uti certum est, ut ait Plinius: Ac in herbis, quibus lanæ tingantur, à Marone reponi utque in Eclogis dicat,

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

Sanè de herba interpretatur etiam Servius. Verùm nulla est ejus nominis herba: nec, quod Plinius putavit, de herba intellexit Maro, verum de colore. Quippe sententia poetæ est, tantam fore felicitatem, ut posthac non sit opus lanam tingere colore muricis, sandycis, vel simili: sed lana sponte sit eum habitura colorem. Est verò sandyx res non naturalis, verùm factitia: nempe cerussa usta, usque dum sandarachæ colorem referat. Cerussa autem uti & sandaracha sunt in fossilibus.

Cap. XLII.

De utilitate plantarum ad ignes, & lucernas. Ubi de Vulcano seu igne artificiali, larice flammam dedignante: facibus, candelis, cereis, lucerna.

SEd quis omnia omnium plantarum bona se explicare posse speret, & non cum pœnitudine quadam tot prætereunda respiciat? Sanè arborum solarum, ut Plinius ait lib. XII, cap. I, *mille sunt usus sine queis vita degi non possit.* Quid igitur fuerit, si herbæ etiam ac frutices in censum veniant? Quamobrem abrumpere hanc partem animus est, si duo adjecero. Quorum unum est, de plantarum usu ad ignem ac lucernas. Alterum quomodo utilitas è plantis etiam ultra hominis vitam se extendat. Quod ad prius attinet, etiam ante rationis usum omnes sciunt, igni materiem præbere ligna, ac φρύγανα, sive virgulta, quæque in Geoponicis ἄφλεκτα, Latinis, à cremando *cremia* dicuntur. Quis verò non videt quanti ignis nostri usus sit in vita humana? Hoc cibos, & ciborum condimenta præparamus, hoc pharmaca ad medendum, hoc fabrilia instrumenta ad ædificia, navigia, rem bellicam, & quò non? Unde & Vulcanum fabrum Deorum finxere. Vulcanus enim τὸ τεχνικὸν πῦρ, *ignis artificiosus*: ut est apud Laertium lib. VII, ac pluribus à nobis expositum in secundo hujus operis libro. Adde quòd etiam ignem olim concipiebant, non silice modò, sed etiam terebro ex solidiore ligno, & supposità tabellâ, quam Græci dicunt ἐσχάραν, Gaza ab usu *conceptaculum* vocat. Vide Theophrastum lib. V Hist. Plant. cap. X.

Interea multum etiam refert cujusmodi ligno ad ignem utamur. Larix sanè parùm idonea, quia, si flammam admoveris, aliquamdiu eam aspernatur, nec nisi multo ac diuturno igne in carbones vertitur. Vide de ea Plinium lib. XVI, cap. X, & Palladium lib. XI, cap. XV. Itaque Cæsar frustra circa Alpes conatus est accendere larignum castellum:

porosis nervorum partibus est illapsus: unde eorum laxatio, ac imbecillitas. Salvia quoque nervis conducit. Nam calefacit & exsiccat: nervorum autem imbecillitas, ex qua & tremor, provenit plurimum à frigore eorum & copia humorum, qui nervos obsident. Proinde senili ætati imprimis convenit. Robur athletis auget olei inunctio.

Aloe sanguinem sistit, etiam screatu emissum: quemadmodum non Plinius modò testatur, sed etiam Dioscorides, & Galenus. Joannes Mesue, cum aperire venas, ac sanguinem ciere ait, ut in aliis multis, ita in hoc quoque vehementer errat: atque eo nomine reprehendi meruit à Joanne Manardo lib. 1, epist. 1.

Tragacantha cum melle delincta asperæ arteriæ prodest, vocemque reficit raucescere incipientem; quemadmodum est apud Dioscoridem lib. III. Ut sit inter remedia λιασμα *a*: qualia signat Persius sat. 1, cum ait,

—— Liquido cum plasmate guttur
Colluerit.

Ubi πλάσμα vocat, quia πλάττει φωνὴν, hoc est, vocem fingit, sive in melius format. Cui contraria φωνὴ σκληρὰ καὶ ἄπλαστος *b*: ut vocat Plutarchus in Cicerone.

a Detergentia, lævigantia.

b Vox dura & informis.

Et tantum est de morbis internis, sequuntur ex interno externoque mixti. Ut si partes internæ ita morbo afficiantur, ut simul patiantur externæ, à caussa, quæ non modò adferat consensum & qualem qualem affectum foris, sed verum exterius morbum inducat. Hujusmodi morbus est ἀλώπεκια, sive ἐλεφαντίασις. Item lues venerea. Est verò elephantiasis species lepræ deterior, ab atra bile, ut lepra, initium sumens, sed temporis processu omnem sanguinem in atram bilem commutans, cutem, carnem ad ossa usque depascens. De lepra Plin. lib. XXIII, in procemio: *Lachryma vitium quæ veluti gummi est, lepras & lichenas, & psoras, nitro ante præparatas sanat.* Quæ de elephantiasi idem afferat, vide eum sis lib. XXVI. De lue venerea seu morbo Gallico ut vocant, ejusque præcipuo medicamine ligno Guajaco, aliisque ingredientibus è plantis, adi neotericos Medicos, & medicastros magno numero.

CAP. XXIX.

De morbis seu symptomatis partium similarium, & dissimilarium, totius corporis, & particularibus. Ac initio quidem de symptomatis totius corporis externis, à caussa interna vitiosi humoris provenientibus, usque tam supra cutem sese efferentibus, quàm eam tantum maculantibus, aut vero excavantibus, nimirum tumore, bubone, erysipelate, &c. pustulis, scabie, lichene, &c. ulcere, gangræna; horumque remediis amello, salice, grossis, plantagine, folio, albuco, vite, &c.

QUæ hactenus diximus, pertinent ad morbos vel solùm internos: vel ex interno & externo mixtos. Utrique ad medici curam pertinent. Nunc agendum de morbis externis partium similarium & dissimilarium, in quibus, dirigente medico, chirurgo opus est, qui manuum usu, & exercitatione, valeat. Sunt verò externæ hæ affectiones duûm generum. Vel enim toto corpore vagantur: vel propriam habent corporis sedem. Priores illæ vel sunt ab humoris vitio; vel a caussa externa atque evidenti. Prius genus triplicia συμπτώματα comprehendit. Vel enim in cute prominent, vel eam maculant, vel excavant. Prominent tumor, tuberculum, pustula. Ad tumorem etiam pertinent bubo, erysipelas, struma, cancer, &c. Ad tubercula carbunculus, furunculus, &c. Ad pustulas, scabies, lichen, lepra verrucæ, clavus, callus, &c. Maculant cutem, vitiligo, lentigo, &c. Excavant gangræna, & ἀπόστημα, sive abscessus. Remedia plerisque è plantis apponam.

Ἀστὴρ ἀττικὸς, qui Virgilio videtur amellus, prodest, Dioscoride *a* teste, bubonibus, unde nomen βουβώνιον.

a Lib. 4. cap. 20.

Sed superstitiosum est, quod idem censet, recentem quidem producere inflammationibus bubonum: aridum verò sinistrâ dolentis manu decerpendum, ac sic buboni alligandum. Nempe ejuscemodi comminiscebantur antiqui, ut etiam cum vulgaria præberent medicamenta, magis admirationi forent vulgo, quandoque etiam elegantioribus.

Salicis cortex in aceto maceratus radicitus tollit verrucas; ut est apud Dioscoridem lib. 1, cap. CXV. Atque idem corticis ejus cinis aceto maceratus præstat, si clavis, & callis illinatur. Est verò id vi exsiccandi, & adstringendi. Ac portulacæ idem tribuit Avicenna cap. DXLI secundi Canon.

Crudæ grossi verrucas & thymos, nitro farinaque additis, tollunt: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Verrucis, pterygiis, & aliis quibusdam remedia dat Plinius lib. XXVI, cap. XIV: *Verrucas tollit argemonia ex aceto vel batrachii radix, quæ & ungues scabros aufert. Limozostidis utriusque folia, vel succus illitus. Tithymali omnes, genera verrucarum omnium: item omnia pterygia, varosque tollunt. Cicatrices cum elegantia ad colorem reducit ladanum.* Lichenes Latini mentagram vocant, quoniam à mento fere oriatur, postea licet totos occupet vultus, oculis immunibus, ac in colla etiam, pectus, ac manus fœdo cutis furfure descendat. Lues ea primùm in Italiam irrepsit medio Tiberii principatu: ut auctor est Plinius lib. XXVI, cap. 1. Ut vero idem cap. IV ait, *medetur ei plantago trita, quinquefolium, rad. & albuci ex aceto, ficulnei caules aceto decocti, hibisci radix cum glutino & aceto acri decocta ad quartas. Defricantur etiam pumice, ut rumicis radix trita ex aceto illinatur, & flos visci cum calce subactus. Laudatur & tithymali cum resina decoctum. Lichen verò herba omnibus his præfertur, unde nomine invento. Nascitur in saxosis, folio uno ad radicem lato*, (leg. cum Dalecampio, *foliis imis ad radicem latis*) *caule uno, parvo longis foliis dependentibus. Teritur cum melle. Est aliud genus lichenis, petris totum inhærens ut muscus, qui & ipse illinitur.* Pharmacopœis herba hæc dicitur *hepatica*, sed distinctius *hepatica petræa*, ut Belgis *steen-lever-kruyt*.

Etiam κάρδαμον sive nasturtium lichenas deterget, atque exterit: ut est apud Nicandri Scholiastem: & caussam addit, quasi sit acre, mordax, igneum.

Lentigines, & varos, (φακοὺς καὶ ἰονθάδας) tollit tithymalli liquor cum melle: solùm cavendum ne diutius relictus, profundius exulceret. Dioscorides lib. IV Mater. Med. & Parabilium cap. CXXI, CXXX, & CLXXVII.

Maculas & lentigines aufert oleum è nucleis cerasorum: ut est apud Euonymum in Thesauro *a*.

a P. 483. & 484.

Hordeum ex aceto, & melle lentigini medetur, ut est apud Plinium.

Labrusca sive Taminia uva, quæ & uva silvestris, impetigini medetur. Scribonius Largus cap. CCXLIX: *Ad impetigines uva Aminea* (*Taminea* rescribendum) *quæ sic dicitur, bene facit.* De Taminea plura si voles, adi Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XVI. Oleum de frumento (quod inter marmor, & laminam ferream crassum fieri ait Rasis) prodest adversum impetiginem, ac cutis asperitatem & fissuras.

Hæc de remediis, quæ in cute prominentibus symptomatis, tum iis, quæ cutem maculant, è plantis suppetant.

Superest tertium morborum externorum genus: nempe illud, quod carnem excavat: ut ulcera, gangræna, atque alia. Ulceribus mederi vinum, auctor est Mnesitheus apud Athenæum initio lib. II, item Dioscorides lib. V, cap. VII. Οἱ παλαιοὶ οἶνοι πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονὰς ἐπιτίθενται σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι· καταντλοῦνται ὀφθαλμοῖς πρὸς τὰ θηριώδη ἕλκη. *Vina vetera cum lana succida imposita, utilia sunt ad vulnera & inflammationes. Utiliter & curantur his ulcera efferata.*

Cap.

CAP. XXX.

De morbis externis totius corporis, quæ à causis proveniunt externa, ut sunt vulnera, contusiones, fractura, fissura, & ambustiones; horumque medicina balsamo, centaurio, melissophyllo, aloe, cynorrhodo, tithymallo, oliva, melle, radice lilii, elechryso, myrto, &c.

HActenus vidimus de prion morborum externorum genere, quod est ab humoris vi, vel spiritu flatuoso. Nunc venio ad genus alterum, quod est à caussa externa, & evidenti. Atque huc pertinent vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones. Vulnera, pro instrumento infligente vulnus, vel cæsa sunt, ut ab ense, vel alia re secante: vel puncta, ut a mucrone: vel contusa, ut a re gravi, dura, obtusa, ut cutem etiam aperiente: vel morsa, quæ à dentibus: vel sclopetaria, quæ à glande plumbea, vel globo ferreo, similive e sclopeto vel bombarda emisso, vel à pulvere pyrio similive violentia ignis illisa.

Contusiones fiunt à corpore duro citra cutis apertionem. Hoc enim a vulneribus contusis differunt.

Fractura est ex solutâ ossis unitate. Fissuræ, rimæ seu divisiones, quæ à scarificatione, talive contingunt causâ. Ambustiones, distinguendo à vulnere. Nunc his remedia è plantis demus.

Vulneribus sanandis nihil tam utile, quàm balsamum. Hanc habuit vim balsamum veterum; de quo Theophrastus, Dioscorides, Strabo, Justinus, atque alii. Deperiisse id dicitur in Judæa, postquam in Ægyptum est translatum: in Ægypto autem anno ClↃ IↃ XVI, cum Selymus, Turcicus Imperator (qui Solymannum habuit successorem) Cayrum cepit, ac cultoribus hortorum, ubi balsamum crekeret, interfectis, non suffecisset novos. Par autem vel suppar virtus est balsamo recentiorum: ut quod è Peruvia, vel Hispaniola, & aliis quibusdam Occidentis locis defertur. Ut ἀντὶ βαλσάμου sive succedaneum esse possit balsami veteris. Siquidem calefacit, humectat, tenuat, digerit, deterget, & glutinat. Nec naturale solum balsamum, sive veterum, sive recentiorum, hanc vim obtinet: sed etiam quod arte componitur. Nam & brevi tempore vulnera glutinat, & mala arcet symptomata. Cujus caussa præcipue est, quod & ipsum calefaciat, & siccet, ac tenuiorum sit partium. Ratio verò artis hoc balsamum componendi à pluribus tradita est: sed, ut puto, sufficerit Evonymus Philiatros in Thesauro suo *a*.

a P. 576. & seqq.

Quartum panacis genus, quod à Chirone centauro *centaurium*, à Pharnace rege *Pharnaceon* nominatur, duo genera continet, quorum unum ab Hercule *Heracleon* dicitur, & *omnia vulnera ferro illata efficacissime sanat*, ut Plinius ait lib. XXV, cap. IV. Ac ejusdem libri cap. V legas: *Centaurea curatus dicitur Chiron, cùm Herculis excepti hospitio pertractanti arma, sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant.* Addit postea: *Vis in vulneribus tanta, ut cohærescere etiam carnes tradant, si coquantur simul.* Idem lib. XXVI, cap. XIV: *Hulcera multorum sunt generum, & multis modis curantur. Panacis omnium generum radix ex vino calido illinitur manantibus. Siccat privatim, quam Chironiam diximus.* Ac postea alia etiam ulcerum remedia subjungit.

Vulnera omnia à putrefactione conservantur, si ablutantur vino, cui melissa sive citrana fuerit imposita ad destillandum; quemadmodum est apud Raimundum Lullum. Aloës foliis recentibus in Asia utuntur ad vulnera: mirifice enim conglutinat, ut ait Plin. lib. XXVII, cap. IV. Quod ex rosis rubentibus sive provincialibus exsiccatis rhodomeli fit: vulnera, ulceraque, abstergendi, & exsiccandi vim obtinet. Oleum quoque ejus inflammationes, vel prohibet, vel lenit.

Etiam *radice a*, si illinatur medetur τιμαῦς, sive ulceribus depascentibus, teste Dioscoride. In caussa est, quod Galeno teste, vim habeat exsiccandi.

a Cisthus, Ladanum.

Ladanum vulnera glutinare, Matthioli est sententia.

Lilii albi radix cocta & trita cum rosaceo, sanat ambusta; ulceraque perducit ad cicatricem: ut est apud Dodonæum lib. de Flor. cap. XXXIII. Narcisso item tanta est vis abstergendi & exsiccandi, ut maxima etiam vulnera, Galeno teste, conglutinet.

Fissuris scarificatione factis conducit inditus tithymalli liquor: ut est Dioscoridis Parabilium cap. CCII. Periculum vulneris creare narratur tertium centauri genus, quod dicitur centauris triorchis. Nam ut Plinius ait lib. XXV, cap. VII: *Qui eam secat, plerumque, ut non vulneret se: hac succum sanguineum mittit. Theophrastus defendi eam impugnarique colligentes tradidit a triorche accipitrum genere, a quo & nomen accepit.* Puto tamen hæc ficta à Magis, ut alia id genus multa. Nempe hoc pacto terrebant vulgus à plantis carpendis, ut soli magis forent admirationi, nec aliunde, quàm ab iis, remedia peterentur.

Morsui canis rabidi medetur radix cynorrhodi: quod quomodo homines didicerint, docet his verbis Plinius lib. XXV, cap. II: *Insanabilis ad hosce annos fuit rabidi canis morsus, pavorem aquæ, potusque omnis adferens odium: nuper cujusdam militantis in Prætorio mater vidit in quiete, ut radicem sylvestris rosæ, quam cynorrhodum vocant, blanditam sibi adspectu pridie in fruteto, mitteret filio bibendam: in Lacetania res gerebatur, Hispaniæ proxima parte: casuque accidit, ut milite à morsu canis incipiente aquas expavescere, superveniret epistola orantis, ut pareret religioni: servatusque est ex insperato, & postea quisquis auxilium simile tentavit.* De contusione agit Plin. lib. XVII, cap. XXIV, & Columell. lib. XII, cap. XLVII, ubi de olivâ, aliisque. De fractura Plin. lib. XXII, cap. III, & lib. XXIX, cap. VI, ubi effectus florum in melle & similibus.

Flos dictus ἑλειχρυσος *b*, teste Theophrasto, si torrefiat, & melli misceatur auxiliatur ambustis. Similiter myrteum oleum medetur eruptionibus & ambustis, ut habet Plinius lib. XXIII, cap. IV.

b Amaranthus quibusdam.

CAP. XXXI.

De morbis externis particularibus: ac primùm de illis, qui sunt capitis, nimirum achoribus, cerio, lippitudine, lachryma, &c. de affectionibus palpebrarum, & aurium, auribus sanguinolentis, purulentis, &c. de gingiva & dentium doloribus, de stomacace & scelotyrbe: horumque relevaminibus salicis, artemisia, beta alba, lentis, ceparum, marathri, &c. hyoscyami, asphodeli, raphani, ladani, cisti, polypodii, mali Punici, ficus, nasturtii, Britannica, &c.

VIdimus de morborum externorum illis, qui toto vagantur corpore. Deinceps de iis loquar, qui obsident corporis partem. Ut sunt ἀχῶρες & κηρία, quæ Plinius *manantia* capitis ulcera appellat. Proveniunt autem a nitrosa, salsaque pituita, coque mordaci. Sed in achore ulcera sunt crustosa: in cerio humentia. Achor vulgo tinea vocatur, quia, ut tinea tenui morsu vestem erodit, similiter in achore sanies glutinosa tenuibus admodum foraminibus erodat capitis cutem. Cerion ab illo differt, quia majora foramina efficit, & humor erit, illi similis, unde κηρίς nomen. Plura de his Constantinus in Viatico. Crassam lentamque saniem incidit ac digerit acetum. Siccis crustis fomentum præstat decoctum foliorum salicis, teste Æginera: item aqua Artemisiæ: adhæc unguentum ex elleboro. Similiter nuces regiæ mansæ & appositæ.

Etiam ad capitis morbos referuntur capillorum vitia. Sed enim quæcumque de his traduntur, maximam partem pertinent ad κοσμητικὰ *a*. Potiùs igitur de iis dicam, ubi

a intelligentiam decoris ornatus.

ubi absolvero illa, quæ propriæ medicinæ pars dici meretur.

Proximè itaque subjungam morbos, qui in exteriori sunt oculorum parte, ubi hi potissimi. Ὀφθαλμία sive lippitudo, quæ est ex inflammatione tunicæ corneæ, cum rubore, dolore, & lachrymis. Ἐπιφορὰ, sive delachrymatio: quæ fit pituita ad oculos delata. Γλαύκωμα, ex mutatione crystalloidis in glaucum colorem. Ὑπόχυμα sive suffusio, cùm lenti humores congelantur inter corneam & crystalloidem.

Oculorum vitia omnia sanari aloe convenit: ut apud Plinium est lib. XXVII, cap. IV. Epiphoras sedat betæ albæ succus, ut est apud eundem lib. XX, cap. VIII.

Lens ei prodest, cui diffluunt oculi humore nimio. Multum enim exsiccat. Ac propterea, si ægris exhibendum, siccitas ejus temperari debet alterius humore, uti betæ: quomodo lens humorem betæ, beta siccitatem temperat lentis. Hoc τὸ διπλοφακὸν vocarunt, ac non sanis modo, sed etiam ægris commendatum ab Heraclide Tarentino.

Cepas esse visui commodas, tradit Hippocrates lib. II de diæta. Nempe quia odore ipso crassos oculorum vapores, qui visum hebetant attenuat ac deterget. Quod ipsum præstat, dum lachrymas ciet: unde lachrymosa dicitur Junio Columellæ lib. X. Græci propterea vocant κρόμμυον, παρὰ τὸ τὰς κόρας μύειν τῶν ἐσθιόντων· *quia pupillas oculorum iis, qui comedunt, comprimit*. Atque hæc etiam firmat Aristoteles sect. XXXI, probl. IX, ubi ad quæstionem cur post lippitudinem acutius videamus, id inde esse respondet, quòd pupilla quæ priùs obsepta humore erat, purior sit, ac solutior: atque addit interdum etiam id præstare acria, & lachrymas cientia, velut cepe.

Marathrum sive fœniculum oculorum aciem reficiunt; quod homines didicere a serpentibus, qui è latebris, prodeuntes continuo ad hoc accurrunt, eoque caliginem oculorum levant. Auctor Plinius lib. VIII, cap. XXVIII, & lib. XX, cap. XXIII. Item Nicandri Scholiastes ad Theriaca.

Ruta item manducata acuit visum: ut est apud Dioscoridem lib. III, cap. XLIV, & Avicennam II Can. cap. DCLXXVIII. Ideirco pictores veteres, ut visu valerent, esitare eam solent, ut est apud Plinium, & Simeonem Sethi. Cum melle Attico, vel muliebri lacte adsumi solet. Sed si immodicè utaris, ob calorem, quo pollet, oculorum inflammationem parit.

Euphorbium qui carpunt, clarius vident. Herbam eam reperit Juba, Mauritaniæ rex, ac nomen hoc dedit à medico suo Euphorbo, fratre Antonii Musæ, à quo conservatus Augustus Cæsar: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Ac capite sequenti refert, ut ex serratula, sive vettonicâ, sic à Vettonibus, Hispaniæ populo, vocatâ, fiat vinum, & acetum non stomacho modo gratum, sed etiam claritati oculorum utile. At capite VIII, narrat chelidoniam quam ad verbum dixeris hirundinariam, singulari esse remedio contra caligines oculorum. Nomen ex eo esse; quod hirundines, quæ Græcis χελιδόνες, pullorum oculis in nido visum hac herba restituant, etiam erutis oculis. Quod sine dubio falsum. Simplicius igitur nomen ex eo esse dixeris, quod homines ejus usum ab hirundinibus sint edocti: vel quòd, ut ibidem narrat Plinius, floreat adventu hirundinum. De quo & suprà.

Oculis conducit succus radicis asphodeli, si illinatur cum vetere vino dulci, myrrha & croco. Croci usus visum, ut & sensus alios, reddit vegetiores. Inflammationi oculorum medetur sampsuchum, si cum tenuissima polentæ farina imposueris. Ocimi succus caligantes juvat oculos, exsiccando defluxus. Asparagi cibum oculis claritatem adferre, Plinii sententia est lib. XX, cap. X. Miretur aliquis, si & cepas retulero inter ea quæ visum reddunt clariorem: cum oculis admota lachrymas cieat, non quidem ob acrimoniam (nam origanum & nasturtium, cepis licet acriora, id non præstant) sed ob humorem mordicantem; quam rationem adducit Aristoteles problem. XXII, sect. XX. At oculis conducere ac caligini mederi, tradunt Hippocrates lib. II de Diæt. Dioscorides lib. II, cap. CLXXXI, Plinius lib. XX, cap. V, Galenus lib. VII Simplicium. Ac fortasse nemo aliter, præter Sotionem qui in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. XXXI ait, ἀμβλυωπίαν ποιεῖν, *caliginem oculis inducere*. Sed hæc feliciter Animadversionibus in Scholam Salernitanam conciliabat Renatus Moreau. Nam cepa quidem comesta parit caliginem: at oculis admota clariorem facit visum. Primum enim oculos calefacit; hinc mordicat, unde dolor; tum humor exprimitur, qui visui incommodabat. Non satis id discrimen videtur attendisse Bias, cum Abyattæ Regi per nuncium poscenti, ut quamprimum ad se veniret, respondit, ut est apud Suidam, Ἐγὼ Ἀλυάττῃ κελεύω κρόμμυα ἐσθίειν, *jubeo Alyatten cepas edere*. Nam idem dicere voluit ac Horatius cùm ait, *jubeo plorare*. Id verò non tam est cepatum cum eduntur, quam cùm oculis admoventur. Nec id solum, cum oculis imponuntur, quomodo & nasturtium, aliaque acria vim habent proliciendi humoris, sed etiamsi non imponas: ut quæ id præstent τῇ δυνάμει, sive contactu virtutis, etsi non fit corporis contactus.

Opium, si modum serves oculis prodest. Sanè, cum Galenus in tertio de Composit. Simpl. multa referat medicamenta, nullum in iis, quod non certus opii modus ingrediatur. Nec obstat, quod Plinius lib. XX, cap. XVIII, ex Erasistrati & Diagoræ sententia tradat, opium esse oculis perniciosum. Quod ipse etiam Galenus in tertio Methodi observat. Nam locuti illi de opio immodicè sumto, more Empiricorum; quos Galenus damnat, quia in omnibus penè opiato uterentur. Ita Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. VIII.

Palpebrarum πάθος est πτίλωσις, crassities palpebræ cum rubore & dolore, quandoque cum defluvio pilorum. Sed de hac potius in Κομμωτικῇ dicetur.

Adversus palpebrarum pediculos conducit suffitus ex hyoscyami capitulo seminis pleno: ut est apud Torotulam.

Aurium affectiones sunt, cum ex iis exit sanguis, pus vel vermiculi. Si sanguis, vocantur ὦτα αἱματώδη; si pus, πυόῤῥοοῦντα; si vermiculi, σκωληκιῶντα, Plinio aures verminosæ. Etiam retro aures succrescunt tumores, quos παρωτίδας appellant.

Auribus purulentis conducit succus radicis asphodeli, tum per se, tum etiam tritu cum thure, melle, vino, myrrha. *Aurium gravitati succum raphani* instillant, ut ait Plinius lib. XX, cap. IV. Idem cap. VI narrat, *ut porrum sectile sanet aurium vitia cum felle caprino, vel pari mensurâ mulsi*. Betæ nigræ succus sonitum aurium sedat, ut est ejusdem lib. XX, cap. VIII: ubi & prodesse ait adversus capitis dolores, & vertigines.

Ladanum cum hydromelite, & rosaceo, infusum auribus, eorum mitigat dolores: idque vi adstringente, calefaciente, molliente, aperiente: quas ei tribuit Dioscorides. Porro hoc medicamentum fit ex cistho, non cisso, ut Plinius putavit. Nempe ob affinitatem vocabulorum hæc confudit: quem ejus errorem primi Hermolaus Barbarus [a], & Nicolaus Leonicenus [b], observarunt.

Inter ὠτικὰ [c] medicamenta est absinthium bovis felli mixtum. Aurium enim tinnitui medetur; idque quia utrumque illorum habeat vim dissipandi flatuum materiem.

[a] Ad Plinium.
[b] Lib. de Plinii erroribus cap. 57. 58.
[c] Aurium.

Narium morbi sunt ὄζαιναι, & πολύποι: quibus vocabulis etiam utuntur Latini. Item αἱμοῤῥαγία, sive sanguinis per nares eruptio.

Linguæ vitio fit aliquis ἀγκυλόγλωσσος, cum lingua adstringitur membranula breviore. Quod vitium in infantia tolli debet.

Betonica, polypodium, alia prosunt laboranti ex gingiva. Sed universam methodum vide apud Joannem Manardum lib. XVIII epist. III quæ ad Simonem Grinæum.

Gin-

Gingivæ vitium est παρουλὶς, tuberculum in gingivis juxta dentes dolens, ut interpretatur Celsus: apud quem tamen perperam in codd. vulgatis legitur *parotis*: quo quid significetur, antea diximus.

Dentium vitium est eorum stupor: item dolor, qui Græcis ὀδονταλγία.

Gingivis ac dentibus, ob adstringentem vim medetur flos mali Punici: qui in sativis cytinus, in sylvestribus balaustium vocatur.

Dentium dolori ficûs succus appositus in lana prodest, aut in cavis eorum additus: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VII.

Dolores dentium sedat allitus succus betæ: ut Plinius tradit lib. XX, cap. VIII. Etiam si doleant, utile est contrariam in aurem infundere succum radicis asphodeli. Dentium autem dolorem mitigat liquor tithymalli cavernis dentium inclusus: sed cerâ dentes obstruendi, ne liquor is dentes, ac linguam lædat, inque fauces defluat. Dioscorides lib. IV Mat. Med. cap. ... At Parabilium cap. LXIX, simpliciter ponitur tithymallus in remediis ὀδονταλγίας [a] Archigenes, & Alexander Trall. docuere rationem ejus decoquendi in vino usque ad dimidias. Oribasius in IV ad Eunapium, cap. LXIV, adjungit, bis quoque mense eo colluendum os, ac fore, ut non occurrat vitium oris.

[a] Dolori dentium.

Dentium item dolorem tollit nasturtium, dum crassos, & pituitosos humores calefaciendo incidit, ac extenuatos discutit. Traditum id quoque Scholæ Salernitanæ cap. XXXIX. Verùm potius Galenum adi lib. περὶ εὐπορίστων κ. τ. γ.

Dentium stupori ex acri vel acerbo cibo provenienti, quem Græci αἱμωδίας vocant, prodest portulaca: eo quòd lentore suo detergeat limum dentibus inhærentem: ut traditum Aristoteli problem. XXVIII, sect. I. Sed si stupor ille in ipsa fuerit dentium radice, non idem præstat, quin potiùs lædit: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medicam. facult.

Juvant hæc dentes, ut est apud Joannem Menardum lib. VI epist. IV, quæ ad Vaciensem episcopum: Sylvestris mentha; vel menthastrum, salvia, origanum, lupini, tamariscus cortex fraxini; aqua, in qua salitæ sunt olivæ, radix verbenæ masticata, cymæ rubi; vinum decocti radicis pentaphylli, quam tormentillam vocant; radix lapathi masticata, acetum scillites, amurca olei, oleastri folia. Ac in a postremis cum usto cervi cornu illini jubet, & dentibus infricari.

Oris vitium sunt aphthæ. Item columellæ inflammatio, quam *tonsillas* dicimus.

....

Stomacace, & scelotyrbe (oris est malum, ac crurum, ut vocabula indicant) medetur herba Britannica, sic, ut puto, nuncupata, quia crescat in Batavia, ac Frisia ad Oceanum Britannicum. A Frisiis hanc didicere Romani. Plinium adi lib. XXV, cap. III.

Plura si è plantis remedia capitis morbis voles, adi Plinium lib. XXV, cap. XI, XII, XIII.

Cap. XXXII.

De illis ... particularibus morbis, qui sunt colli, pectoris, ventris, manuum aut pedum; horumque remediis iride, lapatho, andrachne, plantagine, lupino, paronychia, cyclamine, cotyledone, &c. Conclusio seu transgressio conquerentis naturæ, quod, contra quos.

STrumis gutturis hæc à Dioscoride commendantur: iris illyrica, lapathum, andrachne, plantago, argemonē, libanotis, aparine, millefolium, scordium, cotyledon, pruna, galiopsis, adiantum, pseudobunion, coriandrum, lithospermon, capparis, laserpitium, hordeum, lolium, fabæ, lens, lupinum, piper, grossi.

Ex compositis plura refert medicamenta Hieronymus Montuus [a]. Aliaque ex Arnaldo petere jubet.

[a] Pag. 188, & seq.

....

In epidermide manuum sæpe hominibus cacochymicis ex ichoris colluvie nascuntur vermiculi adeo exigui, ut solum acutissimi visûs aciem non fugiant. *Acari* dicuntur, Gallis *cirones*. Pruritum cient. Cognoscuntur ex lineolis, quas cutem perreptantes ducunt: agniti que facilè aciculâ eximuntur. Necantur amaris, ut vermium alii. Eoque conducit manus sæpius lavare vino diluto cum farina lupinorum. Paronychiæ medetur frutex cognominis, ut habet Dioscorides lib. XVII, cap. LIV. Alia remedia affert Plinius lib. XXIII, cap. III.

Perniones, Græcè χίμετλα, proveniunt ex frigore hiberno. Celsus non pedum modò, sed & manuum esse tradit. Remedium dicet Plinius lib. XXVI, cap. X: *Decoctum radicis cyclamini pernionibus prodest.* Idem cap. XI refert, *perniunculos curari cotyledone cum axungia, foliis ex batrachio, epithymi succo.* Addit mox: *Clavos pedum extrahit ladanum cum castoreo; verbenaca ex vino.*

Radix lilii albi in vino decocta, clavis pedum medetur, teste Plinio. Abunde igitur in herbis atque aliis remediis: sed plerique medicorum malunt argute disputare, quàm facilem adferre medicinam. Qua de re conqueritur Theodorus Priscianus, vetus & elegans scriptor, lib. I ὁμοίων, cap. I. Verba ejus apponam, sed aliquanto emendatius, quam vulgo leguntur: *Jactetur ager magna tempestate, morituro collegii caterva concurrat: tunc nos non periculi ratio possidet, nec communis naturæ conditio convenit: sed tanquam in Olympico* (male vulgo Tempico) *agone, alius eloquentia, alius disputando; alius adstruendo, destruendo* (non ut vulgo distribuendo) *alius, inanem gloriam captat. Interea dum hi inter se luctantur, atque æger sit fatis propior, nonne videtur natura ipsa rerum hæc dicere? O frustra ingratum mortalium genus: occiditur æger, non moritur: & mihi fragilitas imputatur. Sunt tristes morbi, sed dedi remedia: latent in fructibus* (malè vulgo fluctibus) *venena, sed plura germinant salutis officia.* Aliaque ibidem in hanc mentem.

Cap. XXXIII.

De plantarum usu in κοσμητικῇ, seu ornatrice facultate, ac primo quidem in cura totius hominis, quâ gracilitatem, quave vitandam obesitatem: Deinde in partium hominis, initio in pilis, horumque sive defectu, quoad capillos, cilia, barbam: sive excessu: tum canitie duplici, & porrigine, deque curandis palpebris. Ubi suppeditantur aloe, malum Punicum, panis triticeus, puls, asphodelus, spongiola cynorrhodi, amygdalæ, ladanum, nardus, spica, abrotonum, oleum, vitis, chelidonia, oxymeli diospoliticum, diatrion pipereon, diacalaminthe, lupina, beta, amygdala, rosæ, palmula, ampelitis, &c.

POstquam de medicina è plantis omnium penè partium humani corporis aliqua diximus, quædam addam de κοσμητικῇ. Nam hæc quoque medicinæ accensetur, ac suâ utilitate non caret, dummodo suis se limitibus contineat. Aliud verò, juxta Galenum, κοσμητικὴ sive exornatoria: aliud κομμωτικὴ, sive fucatrix. Prior naturalem corporis pulchritudinem tuetur, ac custodit: altera inducit pulchritudinem adscititiam. Prior proba: altera autem improba, nec bono digna viro, nisi à viro principe ad eam cogatur. Sanè Plutarchus refert, à Philippo, Macedonum rege, quendam judicum ordine motum, quia capillum tingeret: & caussam addit, quia nihil sinceri ab eo esset sperandum, qui fucum ipsis faceret capillis. Nec sanè omnem ornatum esse medici curâ indignum ex Galeno ipso liquet, qui de κοσμητικῇ agit lib. I τ. κ. τόπους. Summa verò capita hausit è Critone: cui eo magis tribuenda est venia, quod in ædibus vixerit imperatoris. Nec du-

dubitavit Archigenes hoc tractare argumentum, vel Heraclides Tarentinus, vel etiam Cleopatra. Nec κοσμητικὴ solum pulchritudinem conservat, sed etiam sanitatem ac robur confert: ut ait Galenus. De hac arte dicturus ordiar ab iis, quæ universi sunt corporis; deinde acturus de illis, quæ propria sunt alicujus partis. Totius est corporis cura, ne nimis vel gracilis sis, vel obesus: quamquam & ad valetudinem possis referre, quia admodum graciles valde obnoxii sunt injuriis externis: obesi autem iis, quæ ab ipso corpore proveniunt. Gracilitas est à δυσκρασίᾳ ª calida & sicca: eoque conveniunt illi, quæ frigefaciunt, & humectant. Obesitas est à temperie contraria: eoque conveniunt calefacientia, & exsiccantia. Maciem conciliat aloës usus: item mustum è malis Punicis si cum oxymelite bibatur: acetum cum pipere: item sarcocolla, cinnamomum, alia. Obesum pinguemque reddit oleum. Item panes triticei recentes, pultes, alica, faba, faseoli, bulbi, pastinaca, uvæ passæ, palmulæ, castaneæ; idemque de nucibus Euboicis tradit Ruellius. Præter Celsum, & veterum alios, adi Hieronymum Montuum libro de Salubritatis tutela, cap. ult.

ª Mala temperie.

Nunc loquar de iis, quæ propria sunt alicujus partis. Ac primum faciei. Inque his initium est de pilis. Ubi triplex conditio in considerationem venit. Nam vel displicet defluvium, vel superfluitas est ingrata, vel non in substantia, sed in qualitate aliquid cupimus immutari.

Defluvium est vel capillorum, vel cilii, aut supercilii, vel barbæ.

Ad capillorum defluvium pertinent ἀλωπεκία, & ὀφίασις. Hoc habent commune, quod proveniunt ab humore maligno. Diciturque ἀλωπεκία ex eo quia defluvio ejusmodi vulpes sit obnoxia: vel quia ubi ea minxerit, locus continuò arescat, nec ibi herbæ succrescant: ut antea quoque dictum. Ὀφίασις autem vocatur, quia ab occipitio primùm decidant capilli ad duorum digitorum spatium: hinc ad aures utrasque malum serpat: ac tandem se defluvia hæc in priori parte conjungant. Quomodo serpendo anguem imitatur: quæ nominis est caussa.

Alopeciam explet cinis ustæ radicis asphodeli bulbosi, teste Galeno. Idem præstat cum melle cinis spongiolæ, quæ in cynorrhodi, sive sylvestris rosæ, mediis nascitur spinis. Auctor Plinius lib. xxv, cap. ii. Atque, ut idem ait ejusdem libri cap. xi, *Alopecias emendat nymphæa, & cicutæ radix, si una trita illinantur.* Ibidem legas, ut defluentem capillum confirmet & denset polytricha: item lingulaca circa fontes nascens: adhæc & cyclamini radix. Adhæc ut veratri radix porriginem tollat, in oleo, vel aqua, decocta. De aloe quoque sic idem lib. xxvii, cap. iv: *Capillum fluentem continet cum vino austero capite in Sole contra capillum peruncto.* Imo & beta cruda prodest alopeciis, ut est lib. xx, cap. viii, ubi & addit utilem ulceribus, quæ in capite manant.

Cum verò ἀλωπεκία provenat ab humoris malignitate, φαλάκρωσις sive calvitium oritur ab inopia humoris. Ac sincipite primò defluvium incipit capillorum, quia siccius est occipite, eo quod cutis solum ossi hæreat: eunuchi verò non fiunt calvi, quia temperamenti sunt humidi: Calvitium autem turpe semper habitum: unde Ovidius:

> *Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,*
> *Et sine fronde frutex, & sine crine caput.*

Notum quoque, ut Elisæus propheta ᵇ ob calvitiem sit irrisus à pueris clamantibus, *Adscende calve, adscende calve.* Julius etiam Cæsar in triumpho contemtim calvus mœchus audivit. Ac hujusmodi, nisi pervulgata essent, permulta possent adduci. Ut mirandum non sit, si multi etiam calvitio remedium quærant. Ac in juventute quidem ei, ut Avenzoar refert, occurritur illito oleo dulci amygdalarum: ut quod acrimoniam humoris auferat. Juvat & ladanum cum oleo myrtino in duplici vase liquefactum, ut est apud Galenum in primo κατὰ τόπους. Est & apud suppositum Æmilium Macrum:

ᵇ Sive 4 Reg. 2. 23.

> *Contritis cepis loca quæ nudata capillis,*
> *Sæpe fricans poteris capitis reparare decorem.*

Sententia est, si ceparum contritarum succo caput glabrum perfricetur, restituit capillos. Quod inde est, quia cepæ suo calore aperiant meatus, humoresque noxios sub cute digerant, ac corrigant. Vide Dioscoridem lib. ii, cap. cxxxvii, Galenum lib. ii de alimentorum facultat. cap. lxxi, & Alexandrum Trallianum lib. i, cap. i8.

Ciliorum simplex defluxus μαδάρωσις vocatur. Quod si obveniat ex palpebris crassis callosis, & rubentibus, πτίλωσις nominatur Galeno, Aëtio, & Ægineta. Adversus πτίλωσιν facit nardi, & spicæ decoctum in aqua.

Si barba lentius succrescat, Galenus in vi simpl. præscribit cinerem abrotoni cum oleo tenui. Item piperis, euphorbii, succum foliorum calami, muscerdæ olea per combustionem expressi. Alii illinunt mel cum tritis juniperi baccis.

Hæc de pilorum defluvio. Ubi defectu laboratur. Est item cum laboratur copia: ut in pilosis. Nam & hoc in vitio poni ostendit illud Ciceronis in Pisonem: *Non enim color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt.* Pilosis conducit τιθυμάλλου χαρακίου ª liquor recens cum oleo in Sole illitus: ut ait Dioscorides in iv Materiæ Medicæ, & Parabilium cap. civ. Etiam ad pilos absumendos utile est ex vino aspergi cinerem sarmentorum vitis & vinaceorum, ut tradit Ruellius. Præterea prodest succus radicis chelidoniæ gossypio illitus: ut tradit Sarac. Adhæc prosunt psilothra ex colophonia, & aliis; de quibus Hieronymus Montuus opere antea memorato.

ª Tithymalli characiæ.

Præter hæc duo genera, ubi vel satis pilorum non est, vel nimium est, tertium se offert, quando qualitas displicet: ut si canities gratiam homini demat. Quare de ea quoque dicendum.

Canities, est à vitio humoris, quo aluntur capilli. Estque vel naturalis, vel morbosa. Naturalis, vel intempestiva, vel tempestiva. Intempestiva est in Albania & alibi, ubi capilli in pueritia sunt cani, in senectute autem nigrescunt: ut est apud Plinium lib. vii. Similiter grues in senectute nigrescunt, quia plus humoris in pennas abit, quàm ut putrescere citò possint: quemadmodum auctor est Aristoteles lib. v de Generat. Animal. Tempestiva est canities senum: ac provenit ab inopia caloris nativi, senectutis comite, vel caussa. Ubi enim calor nativus putredine fit imbecillis, non ultra concoquere eum valet humorem, qui alimentum ac materies est pilorum. Consequitur igitur humoris ejus cruditas ac putredo: ut apud Aristotelem est loco antè memorato: item problemate xxxvi, sect. x. At hujusmodi quidem est canities naturalis: cui non magis remedium est, quàm ipsi senectuti: qui morbus est immedicabilis. At morbosæ, sive à morbo provenientis, dispar est ratio. Multi enim, qui morbo canuerant, ubi sanitati fuere restituti, nigri sunt renati, ut est apud Aristotelem in iii de Nat. Animal. & v de Generat. Animal. Ac Hieronymus Montuus, Mitebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus, narrat libro de Salubritatis Tutela cap. ult. audiisse se ex πολυγλώττῳ ᵇ illo, & undecumque doctissimo Gulielmo Postello, quomodo sibi itinere suscepto in Græciam, Asiam, ipsamque Indiam, in locum canorum defluentium, nigri succreverint capilli. Porrò tum natura, tum morbo, primò canescere solent tempora, quia locus ille humidior est ob musculos ingentes. Etiam humidius est sinciput, quàm occiput; eoque & eâ parte celeriùs canescimus. Quod si Aristotelem audimus, citius canescunt rufi, quia is color index est imbecillitatis. Sed de hoc aliter Hieronymus Montuus loco antè dicto. Sic enim scribit: *Nos observavimus, subinde contrarium evenisse: nempe non facilè, sed serò canescere rufos. At canescunt citius, qui a senioribus orti sunt parentibus; & qui educati à vetula matricis lacte fuerunt. Namque proles optima est, cum vigent parentes,*

ᵇ Multarum linguarum perito.

rentes, ut ait Aristoteles v de nat. Animal. Vis quoque lactis satis apparet in hædo, ovis lacte nutrito. Siquidem hædus pilos obtinebit molliores: quod animadvertit Macrobius in Saturnalibus. Ac deinceps fusè ostendit Montuus, quomodo morbosæ canitiei possit occurri. Commendat verò victum, quo corroboretur calor nativus: item qui attenuat, & abstergat. Hujus generis sunt oxymeli Diospoliticum, diatrion pipereon, diacalamintha, trifera Joannitii, trifera minor, electarium ex aromatibus, confectio alhanf Mesuæ, diagalanga, electarium lætificans Almansoris, electarium de scilla, trochisci stellæ Avicennæ. Ibidem etiam legere possis, qui pili reddantur nigri, flavi, crispi, molles, densi. Quæ omnia exscribere longum sit. Etiam in pilorum vitiis est πιτυρίασις. De qua Serenus Sammonicus:

Est insensibilis morbus, sed, noxia forma,
Cum caput immensa pexum porrigine ningit:

Vulgo *furfures* appellant. Sæpius verò capillos occupat, rarius barbam, quandoque supercilium. Et provenit ab humore vitioso, sive is salsa sit pituita, sive biliosus & melancholicus sanguis caput subiens. Adi Celsum lib. vi, Galenum κτ τόπ. & v Epi. com. iii, Æginetam lib. iii. Distinguendum verò inter porriginem humidam, & siccam. Si fuerit humida, ablue caput, locumve affectum, decocto lupinorum; ut est apud Æginetam. Sin fuerit sicca, farinam feniculi ex vino capiti indue: ut ait Marcellus Empiricus. Vel illinatur succus betæ, ut præcipit Serapio. Vel lavetur caput lacte amygdalarum, aut decoctis radicis liliorum alborum, aut vino cocto cum arundine. Verùm sæpe satius est ejusmodi remediis abstinere, quia vitium est non omni parte vitiosum: quippe quod in se plerumque perniciem convertat: ut est apud Marcellum Empiricum. Eoque, secundùm Celsum, præstat subinde pectendo à furfuribus mundare caput, quam malum penitus prohibere. Etiam è plantis sunt, quibus venustent ac fucent, palpebras. Callitlephara vocitant. Hujusmodi fiunt ex ustis rosarum foliis, teste Plinio lib. xxi, cap. xix; vel nucleis palmarum, ut est apud eundem lib. xxvii, cap. iv; item ex ampelitide, eodem testante lib. xxxv, cap. xvi. Nimis severus, more suo, est Tertullianus, cum lib. de Cultu feminarum cap. x, ait talia esse feminis monstrata ab angelis peccatoribus: quos cum feminis consuesse, & inde ante cataclysmum gigantes genuisse, multi veterum crediderunt, impulsi libro, qui Enochi dicebatur.

Cap. XXXIV.

De parte ea Cosmetices, quæ versatur circa faciei colorem, maculas, pustulas, cicatricum vestigia, & rugas; necnon aliquid de dentibus & saliva. Ubi usus est fabarum, nymphææ, pomorum acidorum, fragorum, liliorum, ari, juniperi, terebinthi, salicis, iris, persicæ, calaminthæ, rosæ, vini, rosmarini seu libanotidis, salviæ, cinnamomi, coriandri, gallæ, &c.

A Pilis & eorum accidentibus, transeo ad ea, quæ ad faciei colorem, vel maculas, vel pustulas pertinent. Nam & hæc faciunt ad faciem universam. Malus faciei color Græcis dictus ἐφηλίς, ἀπὸ τοῦ ἡλίου, h.e. Sole. Plinius nunc vocat *discolorem à Sole cutem*, nunc *à Sole ustam*, vel *adustam*. Idem hoc pacto deformiores appellat *solatos*. Verùm obtinuit ἐφηλίδα non tantùm vocari, si vitium sit à Solis ardore; sed etiam si ab aliis fuerit caussis asperitas & durities mali coloris, ut est apud Celsum lib. v, cap. v. Nempe quotiescunque facies pro candore refert nigrorem, pro levore asperitatem. Adversus hanc conducit aqua è floribus fabarum, vel nymphææ, vel liliorum alborum. Item è seminibus melonum vel radicum iridis, vel dracunteæ, vel sigilli Salomonis: ut tradit Hibres herbarius. Ex compositis item aqua ex fragis cum radice liliorum alborum. Vel aqua liliorum alborum cum aqua plantaginis, & florum sambuci. Adhæc unguentum citrinum; ut est apud Hier. Montuum *a*.

a De Tutela Salubritatis cap. ult.

Rubor faciei ac nasi sunt à calore hepatis. Ac incrementum caloris etiam pustulæ consequuntur. Occurritur, si inungatur vesperi facies succo pomorum acidorum: mane autem abluatur aqua, in qua amygdalæ, & semina melonum ita fuerint comminuta, ut lac videatur. Sic præcipit Joannes Crato à Craftheim lib. iv consilio viii *b*; pluraque ibidem in hanc rem.

b Pag 48. edit. Francof. an. 1593.

Faciei colorem bonum conciliant aquæ florum fabarum, & fragorum. Vinum etiam aromaticum sive zingibere, & cinnamomo conditum feminis cutim reddit albam, puram, & magis coloratam. Sunt hujusmodi liquores & alii permulti, qui idem præstent. Eos petere licebit ex Euonymi Philiatri Thesauro *c*.

c Pag. 275. usque ad 293.

Crocus pusculis mistus εὔχροιαν *d* conciliat, teste Dioscoride.

d Coloris suavitatem.

Præterea candorem & faciei, & collo, conciliamus, ut apud Epiphanium legere est, radicibus lilii, ari, dracunculi, recentium an. selibram, aquæ florum fabarum sesquilibram, aquæ rosaceæ drachm. viii, & cinamomi an. drachm. ii. Alia etiam remedia ex plantis vide apud Euonymum Philiatrum, & Hieronymum Montuum *e*, qui multus est in hoc argumento. A colore me conferam ad maculas faciei.

e Pag. 300. & tribus seqq.

Lentigini medentur lixivio cineris juniperi, item aqua è terebintho exstillata quæ noctu illinitur, mane detergetur. Etiam oleum myrobalanorum commendatur ab Aëtio; & Jo. Manardo. Cardanus præcipit, acetum exstillatum illinere, ac postero die abluere aqua, in qua cocta sit malva, & furfures.

Ἰόνθοις sive varis conducit aqua & foliis salicis cum pulvere caryophyllorum. Vel aqua ex foliis salicis, & persici destillata. Quod traditum Euonymo.

Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit nux pinguis comesta: ut ait Aëtius item fabæ lomentum cum melle subactum, atque illitum. Item aloë cum melle illitum. Etiam jam inveteratis nigrisque medetur succus absynthii, & raphani sativi, olei myrtini, & chamæmeli.

Præterea faciei & cutis maculas delet succus foliorum ireos cum fabarum farina illitus. Idem præstant farina lupinorum, hordei, lentis, amyli, raphani, cum sic lacte illinantur. Item oleum è cerasorum nucleis: ut expositum.

Thesauro Euonymi tam pulchro nomine digni.

Nec enim Euonymus ille φιλίατρος alius est existimandus, quàm magnus Germaniæ πολυΐστωρ *f*, Conradus Gesnerus, vir undecunque doctissimus.

f Multiscius.

Superest, de tuberculis, ac pustulis aliqua addamus: item cicatricum vestigiis, ac rugis. Tubercula faciei rotunda, quæ Gallis *rubiz*, persanantur si humectes aqua destillata de foliis persici & salicis, æquo pondere mixtus: ut est in Euonymi thesauro *g*.

g Pag. 277.

Vestigia cicatricum, sive hæc in facie, sive vel aliarum aliis corporis partibus, si illinantur succo calaminthæ cum pari rosacei, & cerusæ mensura, ita delentur, ut non appareant: quemadmodum tradit Aëtius.

Rugis obviam itur aqua ex floribus ac radice liliorum alborum, cum coctis ovorum aquatis destillata: ut loquitur Hier. Montuus *h*. Iisdem medentur, ut Hibres herbarius ait, vino albo in quo elixati sunt flores rorismarini. Hactenus de iis vidimus, quæ tota facie vagantur. Sunt præterea, quæ ad certam capitis partem melius referantur. Ut gingivam, dentes, os.

h Pag. 274.

Dentibus candorem conciliat aqua rosacea, aqua salviæ, aqua origani, cinnamomum, alia: de quibus plenius Hieronymus Montuus *i*. Ex Myrepso etiam discere est, dentes servari illæsos, si quotidie manducetur radix pentadactyli.

i Pag. 281.

Oris vitium est gravis anhelitus. Sed de illo postea. Eodem pertinet vitium itentidem salivandi. Saliva si modum excesserit, lingua illinatur semine coriandri levigato cum vino. Vel colluatur galla trita cum solano, & aceto. Quod

est

ſcriptor, refert, occiſum draconis catulum ad vitam revocatum herbâ quam balin vocant, ac Thylonem, quem interemerat draco, eadem vitæ reſtitutum. Quodque hominem herbâ in Arabia redditum vitæ prodidit Juba Mauritaniæ rex doctiſſimus. Quod idem contactu herbæ cujuſdam ab alite illatæ exilierit cuneus arbori à paſtoribus adactus: ut Democritus ſcripſit, & Theophraſtus credidit. Ea legere eſt apud Plinium lib. xxv, cap. II. Atque ſubjungit: *Quæ etiamſi fide carent, admirationem tamen implent: coguntque confiteri, multum eſſe, quod vero ſuperſit. Inde pleroſque ita video exiſtimare, nihil non herbarum vi effici poſſe, ſed plurimarum vires eſſe incognitas: quorum in numero fuit Herophilus, clarus medicinâ; a quo ferunt dictum, quaſdam fortaſſis etiam calcatas prodeſſe. Obſervatum certe eſt, inflammari vulnera ac morbos ſuper ventu eorum, qui pedibus iter confecerint.* Equidem Herophili dicto non invitus ſubſcripſero, vel propter experientiam, de quâ Plinium vidimus teſtari. Sed enim non capio, quomodo hoc collegerint ex illis, quæ Plinius agnoſcit vero ſupereſſe. Nec enim ex falſis ſolidè quicquam, niſi ex hypotheſi, colligitur. Alia etiam Magicæ vanitatis exempla complura adfert, ac ſimul refellit, atque irridet, Plinius lib. xxvi, cap. IV. Primum eſt, *Æthiopide herba amnes ac ſtagna ſiccari conjectu, tactu clauſa omnia aperiri.* Adverſus quæ ait, *Siccentur hodie Æthiopide Pomtina paludes, tantumque agri ſuburbana reddatur Italia.* Ac aliquanto poſt: *Non ſatius fuit Æmilianum Scipionem Carthaginis portas herbâ patefacere, quàm machinis clauſtra per tot annos quatere?* Alterum eſt, *Achamenide conjectâ in aciem hoſtium trepidare agmina, ac terga vertere.* Contra hæc dicit: *Ubi nam iſta fuit, cum Cimbri Teutonique terribili Marte ulularent, aut cum Lucullus tot reges Magorum paucis legionibus ſterneret.* Tertium eſt, *Latacen dari ſolitam à Perſarum Rege legatis, ut quocunque veniſſent, omnium rerum copiâ abundarent.* Contra ea ſic ſcribit: *Cur hercule Cæſaris miles ad Pharſaliam famem ſenſit, ſi abundantia omnis contingere unius herba felicitate poterat.* Quartum eſt, quòd *apud Democritum invenitur compoſitio medicamentorum, quo pulchri, bonique, & fortunati gignantur liberi.* Subjicit Plinius: *Cur nunquam Perſarum Regi tales* (herbas) *dedit?* Tandem ſic colligit: *Mirum profecto hucuſque provectam credulitatem antiquorum, ſaluberrimis ortam initiis, ſi in ulla re modum humana ingenia noviſſent.* Ac conqueritur, *Medicinam ab Aſclepiade repertam evectam ultra Magos etiam.* Puto, à Magis etiam eſſe quòd plantas prodeſſe traditum contra faſcinum. Uti baccharem. Unde Maro Eclog. VII:

—— Bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Eſt verò baccharis non quidem *nardum ruſticum*, ut quoſdam putâſſe ait Plinius lib. xxi, cap. VI: ſed *aſaron*, ut idem docet libris ejuſdem, cap. XIX. Sane aſarum Crateuas Baccharim nominavit. Verùm diverſas eſſe herbas, docet Dodonæus lib. de Floribus, cap. LXXXIX.

Iidem vires tribuunt plantis contra dæmoniacos. Ut herbæ, quæ *baaras* vocatur à Flavio Joſepho lib. VII belli Judaici, cap. XXV: ubi narrat, hac herbâ admotâ, eos, qui à malo ſpiritu, ſive dæmonio, vexantur, ac, niſi ſuccurratur, ab eo necari ſolent, tanto periculo liberari, ſimulac admoveris herbam hanc, qua ſpiritus abigatur. Ibidem legas non niſi magno cum periculo carpi. Quippe refugere manus decerpere volentis, uſque dum eam perfuderis urina, vel menſtruo muliebri, imò tum quoque eam tangenti mortem certam imminere, niſi illam ipſam geſſerit radicem de manu pendentem. Sed & alterum eſſe modum, quo citra periculum capiatur. Ut ſi undique circumfodias, ita ut perparum ejus radix terrâ condatur: tum canem alliges qui nullo negotio evellat: ſed canem mori loco ejus, qui alligaſſet. Sed ſunt & iſta planè vana ac futilia.

Cùm nullam non herbam quavis diei hora citra ullum periculum evelli poſſe, hodie ſatis conſtet. Nihilo meliora ſunt, quæ alii, Theophraſto etiam, & Plinio teſtibus, prodiderunt: ſiquis de die evellere pæoniam paret, & conſpiciatur à Pico Martio, periculum eſſe, ne oculos amittat. Sin ſecuerit radicem, metum eſſe, ne procidant ſedes. Qualibus Andreas Medicus, Galeno teſte, ſuos repleverat commentarios. Nempe hauſerat ea ab Ægyptiis, qui præſtigiis, & mendaciis ejuſmodi ludificari genus humanum ſolent: Nec propterea in totum damnem, quod ajunt herbas dæmoniacis prodeſſe. Nam ſolent dæmones potiſſimùm invadere melancholicos, quia humor melancholicus maxime idoneus eſt adigere homines ad inſaniam ac deſperationem. Medici igitur officium eſt tales herbis purgantibus reſtituere ſanitati: quod ſi aſſequatur, dæmones vetus hoſpitium deſerunt, ut ſibi parum idoneum.

Notum quomodo Melampodio (ellebori id genus) Melampus ſanarit Prœtidas, quæ ſe vaccas putabant: ut dictum lib. III, cap. LXVIII. Nec herbis ſolùm talibus medemur: verùm aliis omnibus, quibus melancholia pellitur. Itaque & Saul, à dæmone occupatus, mitius ſe habuit, quando dulcedine citharæ à Davide deliniretur. Sic igitur ſtatuimus, ſæpe quidem melancholicos tantum eſſe, qui à dæmone obſideri creduntur, ac quandoque etiam tales eſſe, qui deferuntur ad exorciſtas: ut agnoſcit Valeſius libro de Sacra Philoſophia cap. XXVIII. Sæpe verò eoſdem & melancholicos, & dæmoniacos eſſe, quia dæmon melancholicos invadat, ut magis operationibus ſuis idoneos. Ac tum herbæ, atque alia, quæ melancholicum ſuccum ſubducunt, per ſe ac primò proſunt melancholico, ratione morbi: ex conſequenti autem, quatenùs corpus minus fit idoneum nequitiæ dæmonum.

Dioſcorides, & Appulejus junior, ſunt auctores, bugloſſi, ſive ut officinæ nuncupant, borraginis decoctam radicem tertianis mederi, ſi tres thyrſos ſeminis emiſerit: quartanæ autem, ſi quatuor fuerint thyrſi. Hæc planè magorum ineptiis digna. Ac ſimile, quòd Plinio traditum lib. XXVIII, cap. X: *Jubere magos, ut excrementa felis cum digito bubonis quartanis febribus adalligentur, & ne recedant, retineantur ad quartanum circuitum.* Atque idem legas apud Sextum Philoſophum lib. de Medicina animalium, cap. XVIII.

De lapide vulgari ſic Plinius lib. XXVII, cap. XI: *Lapis vulgaris juxta flumina fert muſcum ſiccum, canum. Hic fricatur altero lapide, additâ hominis ſalivâ: illo lapide tangitur impetigo. Qui tangit dicit,*

Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὔμμε διώκει.
Fugite cantharides, lupus acer, vos inſequitur.

CAP. XXXVIII.

De uſu plantarum in veſtibus vel conficiendis ſeu materie inſtruendis, vel à blattis & tineis aliiſque id genus præſervandis ac liberandis, vel tingendis ſeu colorandis, vel grato odore imbuendis, peribolis & calamiſcis ſolidandis, vel denique varia inſtrumenta & adminicula textoribus, fullonibus, & cerdonibus præbendo. Ubi de incredibili utilitate unius arboris palmæ, tum goſſypio, lino: helichryſo, ſtœchade: violis, vacciniis ſeu hyacinthis, geniſta, cocco rubentem roſeum colorem reddente: baccare: decocto oryza, amylo: ligno materiali, carduis, cocco fullonio, malicorio, rhoë.

MUlta hactenus tum naturalia, tum magica, adduximus de uſu plantarum in Medicina. Sed infinitis partibus plura omiſimus: ut quibus animus non eſſet cuncta Medicorum ſcrinia compilare, ſed vix amplius, quàm levem præbere guſtum, quod Græcis eſt ἀπογεύειν. Imò nec plantæ hoc ſolum rei medicæ conducunt, quod ἀμύνειν a morbis ac vitiis corporis medeantur: ſed etiam ἰατρεύειν b, quatenus materiem præbent medicorum ſive chirurgorum, vaſculis, ac inſtrumentis. Sic pyxi-

a Immediare.
b Mederi.

pyxidula primitus è buxo: narthecium è ferulæ ligno: indeque nomina. Nam πύξος *buxus*, νάρθηξ *ferula*. E lino item fasciolæ, mitella, hapsus, turundæ, lemnisci, & tot alia: quæ cognosci malo ex Medicis, & iis, qui de vocum proprietate scripserunt. Missis igitur, quæ ad medicinam, vel medicos pertinent, propero ad usum plantarum in re vestiariâ. Ubi primùm loquar de iis, ex quibus vestes fiunt tale est linum, unde vestes lineæ; quales laneis præferebantur ab Isiacis: ut ait B. Hieronymus in c. XIX Jesaiæ. Caussam ejus ex Plutarcho alibi adduximus.

Etiam Plinius lib. XIX, cap. II auctor, *esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem, quâ vescuntur, esse laneam naturam, ex quâ vestes quædam conficiantur.* Atque ejusce auctorem laudat Theophrastum.

Ex palma itidem textilia fiunt. Quid mirum? cùm & panis inde confiat, & mel, & vinum, & acetum: multisque adeò rebus aliis inserviat. Sanè apud Strabonem legas, palmas apud Persas celebrari carmine quo numerentur ejus utilitates trecentæ & sexaginta: tot videlicet, quot dies annus habere credebatur. Unde & Demetrio statuêre Athenienses æneas statuas numero solum CCC LX. Atque hinc Varro de eo:

Hic Demetrius æneas tot aptus est,
Quot luces habet annus absolutus.

Huc etiam pertinet insignis locus Cæsaris Scaligeri ad Cardanum Exercitatione CLVIII, sect. VIII: *In Moluchis cujusdam arboris corticem aquâ macerant, atque tundunt, usque dum ad serici veli speciem redactum, atque ex filamentis contextum videatur. Eo sibi operiunt feminæ pudenda. Habes apud Theophrastum* ἐριοφόρα a *arbores: apud Plinium lanatas vites. Vulgo vero gossypium, linum, cannabem.*

a Laniferas.

Gossypiòn, Græcè tum γοσσύπιον, tum sæpius ξύλον, fructum profert ex cujus interiori bombyce lanugo netur. Plinius lib. XIX, cap. I: *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossypium vocant, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatæ nucis defert fructum: cujus ex interiore nuce lanugo netur, nec ulla sunt eis in candore, mollitieve, præferenda.*

Videtur & Arabia etiam hunc fruticem producere. Nam Propertii est:

Nec si qua Arabio radiat bombyce puella.

Nam potius de xyli lana, quam serico, ceperim poëtam. Crescit etiam in Creta, Melita, & aliis terris, Austrum versus sitis. Lana ejus Nicolao Myrepso βομβάκιον, Italis *bombagio*, Belgis dicitur *bombasin*, quasi *boome-sy*, h. e. sericum arboreum. Aliter iisdem *cottoen*: nec multum abit appellatio Gallica, Anglica, Hispanica: sed hæc articulum Arabicum addit. Vocant enim *Algodon*. Ægyptiis sacerdotes gossipinis sive xylinis vestibus usos esse, testis est Plinius loco ante memorato. Hodieque is habitus frequens Europæis, præcipuè ditioribus. Etiam in Sinæ regno nobiles quidem sericis gaudent, xylinis cæteri.

Etiam est lini species amorgis, quæ Suidæ λινοκαλάμη. Variaque alia fuere linorum genera, è cannabe genistis, ac genistis in arbore succrescentibus. Sed principatum obtinuit linum Ægyptium. Quod Ægyptiis propterea in usu, Isiacis præcipue, de quo in symbolica Ægyptiorum theologia dicam: sed aliis etiam, ut ostendit Herodotus in Euterpe. ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους, περὶ τὰ σκέλεα θυσσανωτούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις. ἐπὶ τούτοισι δὲ εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέουσι. οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα, οὐδὲ συγκαταθάπτεταί σφι· οὐ γὰρ ὅσιον. *Vestibus amiciuntur lineis, circa crura fimbriatis, quas calasires appellant: supra quas candida ferunt lanea superjecta. Laneæ tamen vestes, neque in ædes sacras gestantur, neque una cum cadavere sepeliuntur. Profanum enim est.* Addit hæc esse consentanea sacris, quæ Græcis Orphica, & Bacchica vocantur. Esse verò ἱρὸν λόγον, sacram rationem, cur in laneis aliquem sepeliri sit nefas.

Sacris quoque veterum Christianorum vestibus inservi linum. Unde apud Bedam in Marcum legas: *In Ecclesia mos invaluit, ut sacrificium altaris non in serico, neque in panno tincto, sed in lino terreno celebretur; sicut est corpus Domini in sindone mundâ sepultum: juxta quod in gestis Pontificalibus à B. Papa Silvestro legimus esse statutum.*

Nec plantæ solùm utiles sunt vestibus, quatenus materiem iis præbent; sed etiam, quia vestibus appositæ præstant, ne obnoxiæ sint tineis, & blattis. Ita ἑλιχρύσου flos, si vestibus indatur, eas conservat incorruptas: ut est apud Dioscoridem. Etiam hac parte utiles sunt stœchadis citrinæ flores. Quippe, ut pediculos, ac lentes, cum lixivio necant: sic & tineas delent: unde Belgis *mottenkruyt* vocatur. Aliter dicitur *Rhijnbloeme*, quia ad Rhenum feliciter provenit circa solstitium. Nec flores modò, sed & cortex Medicæ sive citriæ arboris vestibus apposita tineas necat, aliaque id genus insecta noxia arcet.

Vide Dodon. pag. 260, 261.

Ad rem vestiariam etiam referre possumus colores: quando ab eorum nitore, ac varietate luxus in vestibus magnam partem consistit. Quare nunc dicam, ut plantæ inserviant tinctorum cortinis, atque inficiendis pannis, & vestibus. Præstant hoc viola, & vaccinium. De quibus sic Vitruvius lib. VII, cap. ... *Tinctores, cum volunt solem Atticum imitari, violam aridam conjicientes in vas cum aqua confervescere faciunt ad ignem: deinde cum est temperatum, conjiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam & ex ea eretriam infundentes, & eam terentes, efficiunt Solis Attici colorem. Eadem ratione vaccinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt elegantem.* A violis quidem dicitur vestis Janthina: nempe quia viola Græcis ἴον: quo vocabulo præcipuè intelligitur ἴον πορφυροῦν a, quod Theophrasto ἴον μέλαν, τὸ μελάνιον b. Etiam genistis in tinctura usi. Plinius lib. XVI, cap. XVIII: *Subeunt in montosa tingendis vestibus nascentes genistæ.*

Doden. pag. 15.

a Viola purpurea.
b Viola nigra.

Frutex est exiguus, qui producit κόκκον βαφικὸν c. Sunt grana scatentia vermiculis, è quorum sanie est color coccineus, sive vermiculatus. Unde Lucillius emblemate vermiculato: Et Glossæ: κόκκος d, βάμμα e, *vermiculus, hoc coccum.* A quo colore hodieque *minium* vocant *vermillon*, quasi vermiculorem dicas. Coccineus color imperatoribus dicatus, ut Plinius ait. Atque idem Plinius lib. IX, cap. XLI, tradit Romanos *cocco tinctum Tyrio tingere, ut fieret hysginum.* Addit, *coccum Galatiæ rubens granum, ut dicemus in terrestribus, aut circa Emeritam, in maxima laude est.* Remittit vero nos Plinius ad operis lib. XVI, cap. VIII, & lib. XXIV, cap. IV.

c Coccum tinctorium.
d Granum.
e Tinctura.

Salm. in Sol. pag. 272. & aliquot seqq. ubi & de hysgino colore.

Quercu etiam tingi lanas tradunt, ut idem ait lib. XIII, cap. ult.

Utrum & Lysimachiæ herba sit idonea vestibus colore cæruleo tingendis, fuse disserit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertiâ de erroribus Plinii: quæ est ad Franciscum Tortum Lucensem f.

f P. 117, 118, 119.

Bacchar vestibus odoris gratiâ inseritur: ut est apud Plinium lib. XX, cap. XIX.

In peribolis collaribus, muliebribus capitis tegumentis, & id genus lineis, ut rigor ac soliditas quædam accedat usus est oryzæ decocto vel amylo: quod è frumenti genere. Græci ὄλυραν, Latini arincam dixere. Germani dicunt *amelkoren*, quasi dicas amyli frumentum.

Addam etiam aliquid de iis, è quibus præparantur instrumenta ad lineas, vel laneas, vestes. Textorum penè omnia è ligno. E carduis est pecten fullonum, quo pannos rudes excitant in villos.

Etiam ad indumenta pertinent calceamenta. Ad hæc quoque, licet è corio plurimum fiant, plantarum se usus extendit. Ac primùm ratione eorum, quibus corium præparatur.

tuitur. Deinde ratione formæ, cui corium inducitur, ut calceus fiat. Ac denique ratione suberis, quo calceus attollitur.

Coria perficiuntur malicorio, h. e. cortice mali Punici: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VI, & lib. XXIV, cap. XI.

Rhoe sive rhu, frutex in petris proveniens, utilis ad pelles inspissandas.

Lignea est forma, cui sutor inducit corium quò calceum faciat. *Mustricolam* vocat Festus: fortasse quia monstret, quomodo suendus sit calceus. Nempe à monstrum fit monstricola, & liquidâ elisâ mostricola, vel mustricola. Sic à monstrum, mostellum, unde Plauti Mostellaria. At Isidoro in Glossis *Mustricula* idem est ac *decipula*: à manibus stringendis, vel potius tricandis, h. e. intricandis.

Suberi inde nomen, quia insuatur. Nempe à *suo*, *suber*, ut à *tumeo*, *tuber*. Partim verò insuitur, ut quis grandior videatur, partim arcendo frigori. Qua de re ex Alexio Comico, ac Xenophonte agit Petrus Victorius lib. XV, cap. XIII. Apud Romanos feminæ utebantur tempore hiberno: ut ait Plinius lib. XVI, cap. VIII.

CAP. XXXIX.

De plantarum utilitate in ædificiis & utensilibus tum terrestribus, urbanis & rusticis; tum navibus, quæque eo spectant. Ubi de modo & tempore lignandi, quæque ligna cuique rei conducant. Ædificiis aptissimum robur, ulmus, populus, cupressus, abies. Evolvitur structura templi Dianæ. Rigorem fortissime servat ulmus. Juniperus in subdialibus convenit. Larigna castella ignem non admittere. Etiam frutices ædificiis inservire, ut harundo. Citrus, terebinthus, operi maximè congruunt intestino. Mensa Ciceronis unde, & quanti. Lecti veterum quotuplices, & quales. Ficulneorum cochlearium virtus. Stragula, cuna, cophini. Instrumenta agricolarum, piscatorum, venatorum. Illustres abies & pinus in ædificandis classibus.

EX his, quæ de re cibaria, medicamentaria, & vestiaria, vel calcearia diximus, vidimus usum plantarum, qui ad coquum, medicum, & sarcinatorem, ac sutorem pertinet. Nunc ostendam de usu in ædificiis & navibus quem Plinius signet, cùm lib. XII, cap. I ait: *Arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus.* Priùs de ædificiis, deinde de navibus dicam. Ac ad ædificia quidem attenditur, & quando arbores cædi oporteat, & quomodo, & quas imprimis. De quibus omnibus accurate Theophrastus lib. V Hist. Plant. ac Vitruvius paucis lib. II, cap. I, fusèque cap. IX. De iisdem egere Cato de R. R. cap. XVII, Columella lib. XI, cap. II, Plinius lib. XVI, cap. XXXIX, Palladius lib. XI, cap. XV. & è Græcis Cassianus Bassus in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis cap. XXXV. Quare erimus hoc loco breviores: præsertim de primis duobus: de tertio enim aliquanto pluribus agendum.

De tempore, quo arbores cædi debeant, hæc complurium sententia est: non cædendam tempore verno; quia tum arbores prægnantes se efferant in frondes, & fructus. Propterea conducere tempus post solstitium, desinereque antequam Favonii flare incipiant, quod fit VI Id. Febr. Hibernum verò tempus esse maxime idoneum, quoniam frigus tum materiem comprimat, & consolidet.

Quod ad modum incidendi arbores, de hoc Vitruvium audiamus: *Cædi ita oportet, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando succus. Ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem cum sicca, & sine stillis erit arbor, dejiciatur, & ita erit optima in usu.*

Maximè ædificiis idoneæ, ut Vitruvius ait, *robur*, *ulmus*, *populus*, *cupressus*, *abies*, & quædam aliæ, quas tamen comprobat naturâ differre. Plinii [a] sunt ista: *Infæcunda firmiora fertilibus; nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, & cornus. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxum, taxus, juniperus, oleaster, & olea. Ex reliquis tardissimè larix, robur, suber, castenea, juglans. Rimam, fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea.* Quod ad laricem quod ea non absumatur carie, vel tineis; id est ob amarorem. Imò & ejus laus est, quòd castella inde exstructa vix ignem admittant; ut ex Vitruvio dicam, cùm de lignorum ad ignem usu loquar. De ædificiorum verò materiè vix aliunde meliùs possit judicari, quam numinum simulachris, ac præcipuè ex templo Dianæ Ephesiæ; quippe ut Plinius [b] ait, à tota Asia quadringentis annis [c] exstructo. Pertinent quidem & ad plantarum in falsi numinis cultu abusum: de quo seorsum postea dicam: sed quatenus hic durationem lignorum in ædificiis universè consideramus, non possumus illustriori documento eam rem comprobare, quàm è statuis ac templis. Plinium igitur audiamus, qui de Diana Ephesia sic refert ibidem: *Convenit tectum ejus esse è cedrinis trabibus.* Nempe cedrus utilis structuris, quia cariem ac putredinem nescit. Interim rebus aliis bene affectis putredinem adfert: sed corruptas restituit ac conservat. Postea apud eundem Plinium sequitur: *De ipso simulachro Deæ ambigitur. Ceteri ex ebeno esse tradunt. Mutianus ter consul, ex his, qui proximè viso eo scripsere, vitigineum, & nunquam mutatum, septies restituto templo.* Adjicit mox: *Valvas esse è cupresso, & jam quadringentis prope annis durare materiam omnem novæ similem. Cupressus in eas electa, quoniam præter cætera uno in genere materia nitor maxime valeat æternus. Nonne simulachrum Vejovis in arce è cupresso durat, à condita Urbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum? Memorabile & Uticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere prima urbis ejus origine, annis* CIↃCLXXXVIII. *Et in Hispania Sagunti ajunt templum Dianæ à Zacyntho advecta cum conditoribus annis ducentis ante excidium Trojæ, ut auctor est Bocchus: infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Annibal: juniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur ædes in Aulide ejusdem Deæ, seculis aliquot ante Trojanum bellum exædificata.* Ac subdit: *In plenum dici potest, utique quæ odore præcellant ea æternitate præstare.* Plura vide ejusdem libri cap. XLII.

Est verò non modò discrimen in arboribus, sed etiam ædificii partibus. Unde ibidem [d] Plinius: *Rigorem fortissimè servat ulmus: ob id e cardinibus, assamentisque portarum utilissima, quoniam minime torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine.* Et aliquanto post: *Juniperus in subdialibus aptissima.* Trabibus maximè idoneæ abies, & larix: nempe quia ambæ, ut Plinius inquit ejusdem libri cap. XLII, *pondus sustinent validè, etiam in transversum positæ.* Ac paullo post ait: *Facile panditur juglans. Sunt enim & ex ea trabes: frangique se prænunciat strepitu: quod in Antandro accidit, cum è balneis territi sono profugerunt.* Continuò subdit: *Pinus, picea, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Ac mox: *Firmissima ad tectum abies. Eadem valvarum repagulis aptissima.*

Nec modò ex arboribus domicilia, vel eorum partes consiunt: sed ipsæ etiam pro domicilio esse possunt. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I: *Nunc est* (platanus) *clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava octoginta, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar agros longis obtinens umbris: ac ne quid desit speluncæ imagini, saxea intus crepidinis corona muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter consul, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putarit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, largè*

[a] Lib. 16. cap. 40.
[b] Lib. 16. cap. 40.
[c] Pro quo tamen ducentis viginti. f. Lib. 36. cap. 14.
[d] Lib. 16. cap. 12.

ipsâ toros præbente fronde, ab omni afflatu securum optantem imbrium per folia crepitus, latiorem, quam marmorum nitore, pictura varietate, laquearium auro, cubuisse in eisdem.

Nec ædificiis modò inserviunt arbores, sed etiam frutices: uti harundines de quibus ita Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Tegulo earum domus suas Septentrionales populi operiunt: durantque ævis tecta alta.* Hinc *peniculum sectorium* Plautus vocat Milite, ac Rudente. Subjicit deinde Plinius, quomodo in aliis orbis locis inde facere soleant pergularum cameras, sive fornices: nempe ut leves, nec onerosas. Item cap. XXXVII ejusdem libri refert, ut scirpis Mauri mapalia sua tegant. In Æthiopia Troglodytica tegere ædes solent herba quadam, quæ in opere eo sine vitio annos duret centenos: ut est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitat. CLVIII, sect. VIII. Qui & paulo post addit: *Lanam demissis ex interstitiis palmularum, ex qua cum pilis camelorum, qui Libyæ deserta occuparunt Arabes sua tegunt tentoria.*

Hactenus vidimus de plantarum, præcipueque arborum usu in ædificii, vel ejus partium structura. Deinceps dicam de apparatu eo quo domus instruitur, uti de opere intestino, & supellectile, sive utensilibus. De priori sic Plinius lib. XVI, cap. XLII: *Abies, ad quæcunque libeat intestina opera, aptissima.* Et cap. seq. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat & alnus, tuber sectile, sicut citrum, acerque.*

Mensis vulgaribus fagus servit: ut indicio hoc Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Fulcitur testa fagina mensa mihi.

Citri arbori debentur mensæ ingentis pretii: ut illa Ciceronis, quam *citri orbem* Tertullianus vocat lib. de Pallio. In Libya crescit: unde Varro in Geronididascalo apud Nonium:

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Nempe crescit prope Atlantem. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Atlas mons peculiari proditur sylva. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor citri.* Sic illic legi debere pro *cetri*, etiam Cujacius docuit Observat. lib. II, cap. V. Continuo autem subdit Plinius: *Et mensarum insania, quas feminæ viris contra margaritas ingerunt. Extat hodie Marci Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo, empta HS X.* Quia verò, ut dictum, citrus in Mauritania prope Atlantem montem crescit, hinc Martialis lib. XII, epigr. LXVII:

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. XIV, epig. LXXXIX:

Accipe felices Atlantica munera sylvas.

Porro mensæ ex iis, quia maculosas tigrium & pantherarum pellium referant, etiam *tigrina*, & *pantherina*, dicebantur. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis: illud oblongo evenit discursu, ideoque Tigrina appellantur; hoc intorto, & ideo tales Pantherina vocantur.* Mensis hisce citreis fulcrum subdebatur ex ebore, figura pardi hiantis. Unde Juvenalis sat. XI:

Nil rhombus, nil dama sapit: putere videntur
Unguenta atque rosa, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes.

Putabat vir doctus a mensas dici *pantherinas* à pede seu fulcro pantheram sive pardum repræsentante. Sed distinguit poeta orbem latum, & id quod orbem sustinet: orbem dixerat fieri ex ligno peregrino, non annosa nuce, aliove ligno domi nato: pedem verò qui orbem sustineret, fabricatum ait ex ebore, advecto ex Ægypto, Mauritania, India, vel Arabia.

a *Thomas Dempsterus in iis, quæ addidit ad Ulyssi Aldrovandi lib. I de quadrupedibus bisulcis, pag. 929.*

A mensis venio ad lectos; quorum alii tricliniares, in quibus cœnantes accumberent: alii cubiculares, in quibus de nocte somnum caperent: præter quos fuere lucubratorii; in quibus studerent; item in quibus de die dormirent; quos Lampridius vocat *accubitus*; uti Spartianus, more Græco, anaclinteria, ἀπὸ τοῦ ἀνακλίνεσθαι. Ut taceam delecto Stygio, sicut Martialis vocat. De hoc scortium dicam, cum loquar de utilitate plantarum post hominis mortem. Pauperes interdum dormiebant in storea, sive tegete, vel matta. Item eronibus, de quibus postea dicam. Etiam, qui in re honesta essent apud Romanos ligneis usi lectulis fuere, dum prisca foret frugalitas. Quam ut in memoriam reduceret Ælius Tubero, in epulo publico, sive, ut Plautus vocat, populari cœna, tales populo sterni jussit, uti & pelles hædinas pro stragulis, vasa fictilia pro argenteis. *Sed censura fuit illa, non cœna*: ut scitè hoc vocat Seneca epist. LXIX. Eamque frugalitatem populus Romanus, pro sordibus habuit, hominemque integerrimum, ac civem optimum, præturâ dejecit: ut est apud Ciceronem orat. pro Muræna. Nec tamen putandum lautioribus etiam postmodum tricliniares, puto & cubiculares lectulos non fuisse è ligno, at non vulgari, sed pretioso: ut è citro, quam ex Libya peterent: unde Maro in Ciri:

Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Est & Persii sat. I:

—— Non quicquid denique lectis
Scribitur in citreis.

Nec mensas solum, & lectos stirpibus debemus; sed etiam alia multa: ut sunt capsæ, sedes, scamna, scabella, vasa vinaria, pocula quædam, ut fagina, apud Maronem.

Cochlearia ex ficulno ligno si sæpius iis carnes verses, vel una cum iis coquantur, efficiunt, ut celerius elixentur: sicuti est apud Miraldum Memorabilium Centuria I, sect. LXXVI.

Nec ligna solum lectis inserviebant: sed etiam linum, plantarumque aliæ. Ut culcita, quam perperam vocant *culcitram*; adhæc περιστρώματα, quæ injiciuntur, qualis vestis stragula. Nec è vimine minùs, quam ligno, fiunt cunæ, sive alvei, in quibus cunabula infantium. Ex vimine item fiebant cophini, aliaque vasa, viminea inde dicta: item erones sive herones, sparteа storearum vel tegetum more texta, in quibus frumentum reponebatur, pauperes quandoque dormiebant: Græci φορμοὺς vocant, unde Terentiani Phormionis nomen deducit Donatus. Turnebum vide lib. XXIV Advers. cap. II. Ex erica scopæ, quibus domus verritur, vel vestes purgantur. An & mulierum propria attingam? Ut quod è ligno colus; è vimine calathus, qui & quasillus.

Post domestica instrumenta, sive illa culinæ, sive mensæ, sive aliis, inserviant, venio ad rustica, piscatoria, venatoria, similiaque. In rusticis sunt currus, & plaustra, cùm ad alia, tum frumentum in Urbem advehendum. Currus unde olim potissimum fuerint, indicat hoc Plinii lib. XVI, cap. XLII: *Eadem* (abies aptissima) *& curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, quà solida est.* Quod ex Theophrast. hausit. Longè verò plurima è salice. Nam & jugis vinearum perticas emittunt (salices), & virgas sequaces ligaturis; prætenues inserviunt viminibus texendis, firmiores corbibus, & plurimæ agricolarum supellectili: ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII. Eorundem sepimentis inserviunt spinæ, sambucus, rubus, aperina, aliaque. Alni quoque sepibus muniunt, contraque erumpentium amnium impetus riparum muro in tutela ruris excubant: ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVII.

Ægyptii sycomoris colligant aggeres Niloticos ad retinenda aquarum incrementa. Unde pœna iis, qui sycomorum succidissent: ut liquet ex Jurisconsultis de Pœna Extraordinaria.

Sunt & piscationi utilia: ut retia sive è lino, sive genista, Plinius lib. XIX, cap. II: *Africæ genista facit lina ad retia præcipua, in piscando durantia, frutice madefacto decem diebus.*

Venatoribus è lino retia rara, plagæ. E ligno vari, sive valli, quibus retia eriguntur. Item clava, qua cuniculos

culos interimunt: & numella, qua canum, uti & pecorum, colla includuntur.

Multa prætereo, ne tædio sim in rebus non obscuris. Quia verò prope omnia de fabris ideo consignabo hanc partem, aliquo, quod universè pertineat ad ἐργαλεῖα, sive fabrorum è ligno instrumenta. Eorum quam varius ad varia usus sit, nemo paucis dixerit. Nec quodvis lignum ad singula æquè est idoneum: qua de re ita Plinius lib. XVI, cap. XLIII: *Sunt verò & parvi usus fabrilium ministeriorum insignes. Ideoque proditum, terebris vaginas ex oleastro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utilissimas fieri. Ex iisdem malleos, majores quoque è pinu, & ilice. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos, fieri jubet. Hyginus manubria rusticis carpinea, iligna, cerrea.*

Satis de ædificiis, & utensilibus, vel rusticis, fabrilibus, aliisque instrumentis. Venio nunc ad rem nauticam: eò justius, quia & navis pro ædificio est: unde Tullius pro Milone *classes ædificare* dixit. Cùm verò ex variis fiant naves, maximè tamen illustres abies & pinus, unde ea vocabula sæpe pro nave sumuntur. Maro VIII Æneid.

Labitur uncta vadis abies.

Ex abiete fuit Argonavis, uti & equus Trojanus; de quo dictum in Orator. Institut. lib. IV, cap. VIII, sect. III. Et sanè, ut Plinius ait lib. XVI, cap. X a, *expetita navigiis arbor est, & in excelso montium, fonti maria fugerit, sita.* Hinc Claudianus lib. II de Raptu Proserp.

a XLII.

Apta fretis abies. ——

Et Papinius in VI Theb.

Hinc audax abies. ——

Eo audax, quia ex hac truci pelago navim committimus.

Arundo Indica est arboreæ magnitudinis, adeò crassa ac procera, ut navigiis sit idonea, singulaque internodia tres possint homines capere. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Differre mares ac feminas in his Indi quoque tradunt: spissius mari corpus, femina capacius: navigiorumque etiam vicem præstant, si credimus, singula internodia.* Quid mirum quando, ut ait Strabo, arundo illa tria habeat cubita in diametro, & novem in orbe? imò quædam altera parte sit crassior: quippe quæ sena habeat in diametro, decem & octo in circuitu. De Indicis navigiis ex arundine etiam est apud Theophrastum. Nam planè est verisimilis conjectura maximi Salmasii b apud eum reponentis, ὥστ' ἀκατίοις χρῆσθαι c, ubi vulgo est ἀκοντίοις d. Nam de jaculis nihil sanè mirandum foret, cum ea & fiant ex arundine Belgica, Cretica, Italica. Navigia illa ex arundine καλαμίνας σχεδίας e appellat Isidorus apud Athenæum. Scirpis, ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII, *velificant non in Pado tantum, verum & in mari piscator.* E teda est pix, qua naves muniuntur. Nec navis modo è plantis, sed etiam vela, sive carbasa. Quæ pluratiuo numero diximus, quia præter majus velum, quod acatium, vel artemon dicitur, etiam minora sunt, ut ad proram dolon, quomodo etiam Livius appellat lib. XXXVI: ad puppim autem epidromus. Præterea ex cannabe funes: ut rudentes, funis ancorarius, pes funis, quo religatur velum; unde dictum laxare, vel facere pedem.

b Salm. Exercit. p. 1017.
c Acatiorum seu naviculariarum instar actuariarum utuntur.
d Jaculorum in modum.
e Rates arundineas.

Quantus etiam papyri usus fuerit ad rem nauticam, illa Plinii docent lib. XIII, cap. XI: *Ex ipso quidem papyro navigia texunt: & e libro vela, tegetesque, nec non funes. Nascitur & in Syria. Neque aliis usus est, quàm inde, funibus rex Antigonus, in navalibus rebus, nondum sparto communicato.* Ubi ostendit & usum sparti: cujus ingens copia in Hispania. Unde *Ibericos funes* pro sparteis dixit Horatius lib. Epod. od. IV.

CAP. XL.

De utilitate stirpium militia, quâ bellum gerendum, re bene gesta honorem exhibendum, & per satyram quasi etiam aliquid de pœnis. Ubi de horrenda vi calami & arundinis, de fraxino, abiete, acere, nova fideritide seu ferrea arbore Javæ, esculo, lauro, myrto, ilice, palma, populo; fustuario, vitibus, virgis, pice, ficu.

Etiam bello utiles plantæ. Nam ex ligno sagittæ: imò & ex arundine. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinnâ addita calamis. His armis solem ipsum obumbrant. Ac si quis Æthiopas, Ægyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes, & Orientis, omniaque Parthorum regna diligenter computet, æqua fere pars hominum in toto mundo calamis superata degit.* Post pauca addit, Indicas harundines præstare: *quando & hastarum vicem præbent additis cuspidibus.* Est ea arundo Indica circa Acesinem amnem. Nam de hac scribit Theophrastus, ὥστ' ἀκοντίοις χρῆσθαι, quod Plinio est *hastarum vicem præbere additis cuspidibus.* Ubi mirum est Plinium reddere hastas, cum apud Theophrastum non δόρυ sit, sed ἀκόντιον. Sed nodum exsolvit Salmasius, qui apud Theophrastum pro ἀκοντίοις legit ἀκατίοις. Plinius igitur in vitiosos inciderit Theophrasti codices: de quo jam ante dictum, cùm de usu stirpium in navigiis loqueremur. Interea ex Plinio constat non Indos solum, sed & Belgas, Cretenses, atque Italos, ex arundine jacula fecisse. Europæis verò longè id usitatius ex arbore, maximeque laudata huic rei fraxinus. Notum ut fraxinus nobilitata sit Homeri præconio, hastaque Achillis. Deque hasta abiegnali Servius interpretatur illud Æn. II:

—— *Cujus apertum*
Adversi longâ transverberat abiete pectus.

Nec Afris modò parmæ e ligno, verum & apud Romanos legionariis, sed ligno corium superinducebant. Etiam è ligno jacula & sagittæ: Quibus interdum & nomina inscribebant, ut constare hosti posset, à quo esset vulneratus. Id fecerat Aster, qui jactum sagittæ ex obsessa Methone, Magnesiæ urbe, altero oculo privavit Philippum Amyntæ filium. Vallum etiam constat cespite, sive terra aggesta ad vallos, sive sudes. Erant eæ è denso ligno ac robusto: unde *vallum acernum* dixit Propertius lib. IV. Erant quoque ramosæ, ne terra facilè solveretur. Unde Maro *Quadrifidas sudes* vocat. At quantus in bello usus foret, si in Java minore, ut dicunt, arbor fuerit, quæ medullam habeat ferream, exilem quidem, at ad summum fastigium pertingentem. Unde qui frustum gerat, ferro dicitur impenetrabilis, quod relatum magis, quam creditum, Cæsari Scaligero Exercitat. CLXXXI, sect. XXVII.

Nec ad militiam modò plantarum usus fuit, sed etiam ad honores post res militia bene gestas. Huic rei coronæ inserviebant multifariam, ut ostendit Plinius lib. XVI, cap. IV. Ac primùm triumphantium, quæ priscis temporibus ex esculo, postea ex lauro: si Ovidio credimus de Pythiis agenti I Met. Laurea verò adsumta Liberi patris exemplo ex Indis triumphantis: quod Tertulliano etiam proditum libro de Corona Militis. Romanis quidem literæ laureatæ, aut laurus lanceis pilisque affixæ victoriæ signum: ut Plinius ait lib. XV, cap. XXX. Postes etiam Imperatorum laureati, ut ibidem legas, ac Ovidii hoc indicat lib. I Met.

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabit.

Plinius lib. XV, cap. XXX: *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratissima janitrix Cæsarum, Pontificumque: quæ sola & domos exornat, & ante limina excubat.*

Vide Brodæum l. 1. c. 33. & Alex. ab Alexand. l. 1. cap. 27.

In vett. etiam nummis laureata Imperatorum capita. Sed quid rei notissimæ diutius insistam? Myrtea verò corona ovantium erat: quia minor is honos. Nam myrtus Veneri sacra, ut dictum. Myrteâ primus usus est Posthumius, victis Sabinis. Marcus Valerius duabus usus coronis, laureâ, myrteâque. Civica corona, quam civis dabat ei à quo servatus foret, primitus ex ilice fuit. Un-

de Cæcilius Comicus: *Advehuntur cum iligneâ coronâ, & chlamyde*: de hac ita Plinius lib. XVI, cap. IV: *Civica iligna primò fuit, postea magis placuit ex esculo, Iovi sacra. Variatumque & cum quercu est, ac data ubique, quæ fuerat custodito tantum honore glandis.* Postea subdit: *Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Acceptâ coronâ civicâ licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper adsurgi etiam ab Senatu, in more est. Sedendi jus in proximo Senatus. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, & avo paterno.* Caussam adducit triplicem Plutarchus in Problematis, & Coriolano. Nempe quod Arcades, unde genus Romanis, fuerint βαλανοφάγοι, vel quod facilis ubique copia hujus arboris, vel quod Jovi, urbium præsidi, sacra fuerit quercus. Palma item victoriæ symbolum, ut ex vett. nummis, & sculpturis liquet. Caussa est, non modò quia ut arbor ea non patitur foliorum defluvium, semperque vireat, similiter non marcescat nomen ac gloria eorum, qui res magnas gessere: verùm potissimum, quia uti palma non cedit, sed resistit ponderi, ita vincere qui volet, adversario obniti ac perstare debeat. Quam rationem ex Aristotele & Plutarcho Agellius tradit lib. III, cap. VI. Nec propterea putandum, semper in nummis per palmam signari victoriam. Nam in nummis Titi Vespasiani quæ cum mœsta muliere habent palmam cum hisce literis IUD. CAP. hoc est, *Judæa capta*, uti per mulierem, ita etiam per palmam Judæa significatur: nempe quia plurima succrescit in Judæa. Videlicet sicut ex silphii planta cognoscimus esse numum Cyrenaicum, quia regio ea hac plantâ abundaret.

Ad militiam etiam referre possis honores, qui conferebantur in Deorum festis, ubi de viribus corporis foret certamen. Nam hujusmodi certamina ad militiam præparabant. Quare aliquid de hoc etiam adspergam.

In Olympiis, quæ in Elide erant, victori dabatur corona ex apio: ut notum ex Ἀνθολογίᾳ, & aliunde: quandoque etiam è lauro: ut est apud Chrysostomum in Gen. cap. XVIII. Hom. XLII.

Apud Lacedæmonios in festo, quod Προμαχεῖα dixere, victor coronabatur arundine: ut Sosibio traditum libro περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, & ex eo Athenæus lib. XV.

Apud Rhodios corona populea dabatur ei, qui vicisset in festo Tlepolemi: ut tradit Pindari scholiastes in Olympion. od. VII.

Myrteâ coronâ ornabantur, qui vicissent ἐν Ἡραίοις, sive certamine Junonis Argivæ; ut idem Pindari scholiastes habet ibidem. Atque ut hic Scholiastes ait in Isthm. od. IV, similiter fiebat apud Thebanos in certamine Herculis, quod non Ἡράκλεια a modò, sed & Ἰολάεια b dixere. Apud Elienses etiam, teste Athenæo lib. III, qui vicisset in certamine, quod Καλλιστεῖα dixere, quia de forma certaretur; arma quidem præmium accipiebat, sed quæ vittis redimitus ab amicis, coronamque myrteam gestans, in Minervæ templum deferret, Deæque consecraret. Eademque ornabatur corona apud Megarenses, qui vicisset festo in Alcathoi honorem instituto. Sed hæc ad Græcos pertinent.

a *Herculea.*
b *Ab Iolao Herculis comite.*

Nec Respublica modò præmio constat, sed & pœnâ: ad quam etiam stirpium usus se extendit. Ut in suspensione de arbore infelici, in laqueis è cannabe, in plurimis carceris instrumentis, ac ne longior sim, in tribus illis, fustuario, virgis. Quod fustuarium Ciceroni, id ξυλοκοπία est Polybio: qui eam refert hoc pacto fieri solere. Tribunus fustem capiens, eo leviter tangebat illum, qui deliquerat. Hinc milites accedere, ac alii fustibus, alii lapidibus ferire, donec occidissent. Vel si salvus forte evaderet, non illi in patriam redire, non necessariis in ædes eum recipere licebat. Gravis ea pœna: sed honestius visum, si commilitonum, quàm carnificis manu periret.

Ad ξυλοκοπίαν c accedat μαστίγωσις d, quæ fiebat vite, aut virgis. De vite legas in epitome Liviana lib. LVII, ubi sermo de Scipione Æmiliano ad Numantium: *Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus fustibus cecidit.* Unde liquet, honoratius fuisse vite feriri, quam fuste. Est & Quincti Ciceronis lib. de Petitione consulatus ad Fratrem: *M. Marium* (Catilina) *inspectante populo Romano, per totam urbem vitibus cecidit.* Scio, in vulgatis, etiam Stephanicis, esse *virgis*: sed meliores MSSi habent *vitibus*: quod & in suis reperêre Lambinus, ac Gruterus. Ut non dubium sit, quin legendum sit *vitibus*: ut in veteri libro reperisse se ait Turnebus Adversariorum lib. XXV, cap. III. Atque ejusmodi supplicii meminere etiam Tacitus lib. I Annalium, Plutarchus in Galba, Marcianus ff. de re militari. Hinc Juvenalis sat. VIII:

Nodosam posthac frangebat vertice vitem,
Si lentus pigrâ, muniret castra dolabrâ.

c *Fustuarium*
d *Verberatio.*

Nimirum minus ignominiosum à centurione cædi, quàm lictore; vite, quam virgis, aut flagris. Unde quæ de centurionali hac vite (sic Solinus vocat) tradidere Petrus Faber lib. I Semestr. cap. XVII, & XVIII. Godscalcus Stewechius ad Vegetium lib. II, cap. VI, & Justus Lipsius lib. II de Militia Romana, dial. VIII. Picturam ejus habes apud Hubertum Goltzium tab. XXIII, num. V, & VI, & Antonium Poss. de nummis vett. tabb. H. num. V.

Ac in gregarios quidem milites hujusmodi erat pœna centurionum, & tribunorum: qui eas per se milites suos exigebant, ut qui lictores non haberent.

Consules verò, & Prætores animadvertebant in ipsos duces. In militia tamen non usi virgis. Quod igitur Catilina Marium cecidit vitibus; ut jam vidimus, id factum militariter. Atque usus ad eam rem lictoribus. Nam quo anno Cicero fuit Prætor urbanus, is Prætor Africam obtinuit. De virgarum supplicio plura non addam, cum orbe obtineat toto.

Etiam ad supplicia è plantis refert, quod picem liquidam flagitiosis infundebant. Unde Plautus Captivis:

—— At pol te, hic si sapiet senex,
Atra pix agitet apud carnificem, tuoque capiti illuceat.

Ficus etiam lignum esse adhibitum ad puniendos homines fumo, cognoscimus è Luciani Proteo. Alias etiam id factum fumo è stipula, & lignis viridibus, eoque plurimùm fumi emittentibus: sicut cognoscere est ex Alexandro Severo Lampridii. Ac quia de supplicio ficus dixi, addam aliud, quo usus Cæsar Fredericus Barbarossa; cum ejus uxorem Beatricem Augustam inhonestè tractassent Mediolanenses. His igitur devictis, illud pœnæ imposuit, ut si mortis supplicium vellent evadere, ficum extraherent ex natura mulæ. Unde Italis, ac Germanis, proverbium illud, *ficum alicui ostendere*. Usus ejus est in eos, quos prorsus contemninus.

CAP. XLI.

De utilitate quam ex stirpibus capiunt literarum ac sapientia studiosi, atque artifices alii qui de peritiâ publice certassent. Præcipue autem de utilitate ad rem librariam, musicen, & picturam. Inspergitur inexpectati quid de jucunditate ex stirpibus capienda astronomica. Ubi denuo de quercu, hedera, lauro; charta, lino, cedro, arundine, canna, cinnabari, Indico, isate seu glasto, & ἐν παρέργῳ de sandyce, heliotropio, lupino, ulmo, salice, tilia, populo, olea.

AC luculenta quidem hæc præmia rei bello bene gestæ: quæ non multo ante memoravimus. Sed est majus longè præmium, nominis immortalitas: quam viris fortibus & patriæ conservatoribus conferunt ii, qui res eorum posteris produnt. Nam, ut ait Venusinus poeta:

Pau-

Paullum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus.

Proximè igitur loquar de utilitate quam eruditi ex plantis percipiunt. At, quia quernas coronas in militaribus primus fuisse diximus: ab eo potissimum ordiamur, quod etiam qui poëси forent superiores, in agonibus Capitolinis à Domitiano Cæs. institutis, quernâ donabantur coronâ è Capitolio decerpta. Imò & artifices alii, ut citharœdi. Martialis lib. IV. cap. LIV:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus!

Juvenalis;

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare?

Quatenus hederæ usus fuerit poëtis, & quæ caussa ejus rei existimanda sit, dictum nobis lib. de natura ac constitutione Poëticæ, cap. x. Atque ibidem exposui, cur poëtæ lauro fuerint coronari, & quando ea cœperit consuetudo.

Præcipuè verò quantum plantis debeant homines eruditi, ostendunt vulgata nomina libri, codicis, folii, papyri, tabularum, & similium. Plinium audiamus lib. XIII, cap. XI.: *Prius quam digrediamur ab Ægypto, & papyri natura dicetur, cum chartæ usu maxime humanitas vitæ constet, & memoria. Et hanc Alexandri Magni victoriâ repertam, auctor est M. Varro, conditâ in Ægypto Alexandriâ. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primò scriptitatum: deinde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta, aut ceris.* Hujus loci verba diligenter excussêre Guilandinus, vir sanè doctissimus. Item illustris Scaliger dissertatione de papyro adversus Guilandinum. Facilè autem assentio Guilandino, cùm pro *palmarum* legendum putat *malvarum*. Cui sententiæ favet illud Helvii Cinnæ apud Isidorum lib. .. Orig. cap. ..

Hæc tibi Arateis multùm invigilata lucernis
Carmina, queis ignes novimus aërios,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera naviculà.

Librorum linteorum mentio est apud Livium lib. IV, & Fl. Vopiscum in Aureliano. Chartæ de papyro arbore meminit Hieronymus in cap. XIX Isaiæ. Cœpit autem chartæ usus, Ægypto in Macedonum potestatem redacta, & Alexandria conditâ, per Græciam vulgaris esse: usque dum ex æmulatione inter Ptolomæos & Pergami reges, (de bibliothecæ nobilitate certabant) rex Ægyptius vetuit chartam Ægypto efferri. Tum Pergami rex, ne ab studio remitteretur literarum, curavit, ut membranarum maxima esset copia. Atque exinde passim in Græcia membranæ cœperunt abundare. Quæ Pergamenæ dictæ quia Pergami procurarentur & inde optimæ afferrentur. Imò charta etiam qua nunc utimur vulgò, plantis debetur, cùm sit è linteis, hæc verò è lino. Ita ut nunc linum præcipuè sit, quo (ut de papyro Plinius ibidem loquitur) *constat immortalitas hominum*. E linteis contritis, laceratis, inque liquorem redactis jam ab multis seculis paramus, in quo scribimus. *Chartam* dicimus, eo nempe nomine, quo Romani id vocabant in quo scriberent; etsi ea fieret è papyro Ægyptia, non è linteis. Nempe in re nova, ob usum similem, vetus placuit nomen.

E similace etiam fiunt codicilli:

ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXV.

Cedrino oleo illita cariem non sentiunt: unde & eo, ut Vitruvius ait, libros conservabant. Ovid. lib. I Trist. el. III:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Martialis:

Quæ cedro decorata purpuráque
Nigris pagina crevit umbilicis.

Hinc *cedro digna* dicebantur, quæ immortalitatem mererentur.

Musicæ etiam utiles calami, sive arundines, aliæ ut inde fistulæ; aliæ, ut tibiæ fiant: sicut pluribus Plinius tradit lib. XVI, cap. XXXVI. De fistulis compactis è septenis cannis, & quis primus eas cerà conjunxerit, dixi lib. IV, cap. XCII.

Nec injucundum Astrologis videre, quomodo plantæ ostendant anni tempus. Qua de re sic Campanella in Præfatione operis sui Astrologici: *Cum viderem —— in herbis sympathiam cum Sole, & Luna, quibuscum convertuntur, & cum aliis Planetis: unde heliotropium, & lupinus, motum longitudinis Solis, & horas indicant: ulmus verò, salix, tilia, populus, olea; motum latitudinis, inter tropicos sua conversione ostendunt, una cum Solari facta.* ——

Aliquid etiam de pictura addam, quando & hæc inter liberales habita disciplinas, ut ex Plinio constat. Debet & hæc plantis. Inter alia cinnabaris, & Indici iis usus est. At cinnabaris secundùm Arrianum in Periplo, est concreta arboris Indicæ lachryma. Indicum, sive τὸ μέλαν τὸ Ἰνδικὸν si Dioscoridem audimus, est ex arundinibus Indicis. Verum ex herba potius Indica paratur: quæ Gali dicitur. Eodemque colore inficit isatis nostra: vulgo *nil* nuncupata.

Quæritur an & sandyx sit in herbis quibus pictores utantur. Sandyce eos uti certum est, ut ait Plinius: Ac in herbis, quibus lanæ tingantur, à Marone reponi ut qui in Eclogis dicat,

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

Sanè de herba interpretatur etiam Servius. Verùm nulla est ejus nominis herba: neç, quod Plinius putavit, de herba intellexit Maro, verum de colore. Quippe sententia poëtæ est, tantam fore felicitatem, ut posthac non sit opus lanam tingere colore muricis, sandycis, vel simili: sed lana sponte sit eum habitura colorem. Est verò sandyx tes non naturalis, verùm factitia: nempe cerussa usta, usque dum sandarachæ colorem referat. Cerussa autem uti & sandaracha sunt in fossilibus.

CAP. XLII.

De utilitate plantarum ad ignes, & lucernas. Ubi de Vulcano seu igne artificiali, larice flammam dedignante: facibus, candelis, cereis, lucerna.

SEd quis omnia omnium plantarum bona se explicare posse speret, & non cum pœnitudine quadam tot prætereunda respiciat? Sanè arborum solarum, ut Plinius ait lib. XII, cap. I, *mille sunt usus sine queis vita degi non possit.* Quid igitur fuerit, si herbæ etiam ac frutices in censum veniant? Quamobrem abrumpere hanc partem animus est, si duo adjecero. Quorum unum est, de plantarum usu ad ignem ac lucernas. Alterum quomodo utilitas è plantis etiam ultra hominis vitam se extendat. Quod ad prius attinet, etiam ante rationis usum omnes sciunt, igni materiem præbere ligna, ac φρύγανα, sive virgulta, quæque in Geoponicis ἐφολκίδα, Latinis, à cremando *cremia* dicuntur. Quis verò non videt quanti ignis nostri usus sit in vita humana? Hoc cibos, & ciborum condimenta præparamus, hoc pharmaca ad medendum, hoc fabrilia instrumenta ad ædificia, navigia, rem bellicam, & quò non? Unde & Vulcanum fabrum Deorum finxere. Vulcanus enim τὸ τεχνικὸν πῦρ, *ignis artificiosus*: ut est apud Laertium lib. VII, ac pluribus à nobis expositum in secundo hujus operis libro. Adde quòd etiam ignem olim concipiebant, non silice modò, sed etiam terebro ex solidiore ligno, & suppositâ tabellâ, quam Græci dicunt ἐσχάραν, Gaza ab usu *conceptaculum* vocat. Vide Theophrastum lib. V Hist. Plant. cap. X.

Interea multum etiam refert cujusmodi ligno ad ignem utamur. Larix sanè parùm idonea, quia, si flammam admoveris, aliquamdiu eam aspernatur, nec nisi multo ac diuturno igne in carbones vertitur. Vide de ea Plinium lib. XVI, cap. X, & Palladium lib. XI, cap. XV. Itaque Cæsar frustra circa Alpes conatus est accendere larignum castellum:

ſtellum: ut fuſiùs narrat Vitruvius lib. II, cap. IX. Quem ad locum hæc annotavit Philander: *Ejus rei cum Venetiis periculum facere vellem, monitus Vitruvii lectione, ſpectante Mecænate meo, tum ad Venetos regio legato, nunc ad Paulum III, Pontif. Max. incenſa arſit, ita tamen, ut videtur flammas dedignari, & velle à ſe diſcutere.* Et ſanè tardè flammam recipit, at diu retinet: eoque ferrariis officinis utiliſſima eſt, ut auctores ſunt Matthiolus, & Dodonæus.

Ac primis quidem temporibus non ſolum igni utebantur propter calorem, ſed etiam propter lucem. Unde Maro I Georg.

Urit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Nec ubi ea deſiit conſuetudo, deſierunt plantæ lumen de nocte præbere. Nam hodieque oleum exinde conducit lumini nocturno. Arnobius lib. I: ubi orbem ſe habere docet, ut prius, *olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec luminis ſubminiſtratur exſtincto?* At non oleum modo à plantis, ſed etiam ellychnium, ſive xylinus aut ſtuppeus funiculus, qui oleum imbibit. Ac locum idem habet in candelis ſebaceis.

Sic lucernæ primitus è ligno. Græci ligna hæc, nocturni luminis cauſâ accenſa vocabant λαμπτῆρας: ut Homerus Odyſſ. Σ. verſ. CCCVI. Ubi monet Euſtathius, ſuâ etiam ætate obtinuiſſe eum apud ruſticos morem. Homeri exemplo etiam ſcribit Maro: *Urit* &c. ut jam allegatum.

Poſt hanc conſuetudinem ſucceſſere lucernæ ex oleo, & candelæ è ſebo vel cera. Græci potius cereis uſi, vel ſebaceis candelis. Romani autem candelis. Unde Martialis Apophoretorum epig. XLII:

Nomina candela nobis antiqua dederunt,
Non norat parcos uncta lucerna patres.

Imò ante eum Varro lib. IV: *Candelabrum à candela: ex his enim funiculi ardentes figebantur. Lucerna poſt inventa; quæ dicta à luce*, aut quod id vocant Græci λύχνον. Huc ſpectant ἐλλύχνια Ταρσικά, ut vocat Galenus. De quibus Hieronymus Mercurialis lib. III, cap. XVII. De ligneo verò antiquorum candelabro, eſt apud Martialem Apophoretorum libro, lemma XLIX, *candelabrum ligneum*, diſtichum hujuſmodi:

Eſſe vides lignum: ſerves niſi lumina, fiet
De candelabro magna lucerna tibi.

Poteſt videri Licetus, de Lucernis veterum.

Cap. XLIII.

De miniſterio plantarum poſt mortem hominis; ſive cadaver humetur, ſive ſuper terram aſſervetur, ſive concremetur. Ubi de myrrha, aloe, thure. Quæſtio, an Chriſtus mortuus non ſolum unctus, ſed & lotus ſit; porrò de cedro, opobalſamo, myrto, olea, populo, floribus, apio: Ægyptiis mortui conviva & compotores. De amomo, croco, nardo, caſia, cinnamo. Quæſtio, quomodo cineres dignoverint, & hujus occaſione de asbeſto ſeu lino vivo, de teda, picea, fraxino, robore, orno.

HActenus fusè ſatis proſecuti ſumus, quantum utilitatis plantæ præſtent homini, dum vita hac fruitur. Deinceps oſtendam prodeſſe etiam poſt fata: nempe quatenus eorum in funeribus eſt uſus. Id bifariam fit, quia alia erat ratio, quando corpora ſepelirentur terrâ, aut in penetralibus domi aſſervarentur ſupra terram: alia autem, quando cadavera cremarentur. Sepultura obtinuit apud Perſas, & Ægyptios: qui cremationem penitus averſabantur: illi quidem, quia ignis, cùm numen ſit, dignior videatur, quàm ut cadaver ei quaſi pro cibo exhibeatur: hi verò, quoniam humanum corpus dignius ſit, quàm ut abſumatur ab igne, qui non tam ſimilis videatur numini, quàm belluæ omnia abſumenti, & ubi deſit, quod devoret, ſponte ſuâ morienti.

Græcis utraque conſuetudo, & ſepeliendi, & comburendi. Prior ſine dubio vetuſtior. Altera originem ex eo cepit, quod cùm longinquis in terris bellum gereretur, ac qui prælio vel morbo cecidiſſent, ibidem ſepelirentur, poſtea ab hoſtibus effoderentur cum ingenti contumelia. Romani ab his utrumque morem hauſere. Cornelia interim gens ſtudioſè perſtitit in humatione, primuſque ex ea cremari voluit L. Sylla, talionem veritus, quia Marii corpus effodiſſet. Chriſtiani verò ſemper eam conſuetudinem averſati: ac ubi imperium penes Chriſtianos imperatores fuit, paullatim in deſuetudinem abiit: ita ut Theodoſii M. temporibus, quemadmodum ex Macrobio, ejus ætatis ſcriptore conſtat, planè is ritus fuerit ignotus.

Nunc & in humandis, & cremandis corporibus, odoriferas plantas in uſu fuiſſe oſtendam. Ac in humatione quidem unde potiùs originem, quàm à Chriſto ſumam? Clarè enim in Euangelio Joannis cap. XIX, ejus corporis inungendi cauſſâ Nicodemum attuliſſe μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν· *mixturam myrrhæ & aloës ad libras fermè centum.* Ac mox ſubditur: ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν· *Acceperunt ergo corpus Jeſu, & obvinxerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Judæis ſepelire.* Etiam Matthæi cap. XXVI legimus, ut cum mulier alabaſtrum pretioſum fudiſſet ſupra caput Chriſti, atque id culparent diſcipuli, dixerit Chriſtus, βαλοῦσα αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν· *Quod hæc unguentum miſit ſupra corpus meum, ad ſepeliendum me fecit.*

Thure etiam ad hoc uſi: Tertullianus Apolog. cap. XLII: *Thura planè non emimus. Si Arabiæ queruntur; ſciant Sabæi, pluris & carius ſuas merces Chriſtianis ſepeliendis profligari, quam Diis fumigandis.* Unde videmus & Chriſtianis hunc morem fuiſſe. Uti & lavandi mos cadavera, idque Judæis & Chriſtianis. Prout liquet ex Act. Apoſt. cap. IX, 37: ubi legere eſt de Tabitha mortua, λούσαντες αὐτήν. *Quam cum laviſſent, poſuerunt eam in cœnaculo.* Quin & in vivis apud Chriſtianos lavacris ſtudebatur. Quod firmat idem Tertull. his verbis paulò antè: *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lavor honeſta hora, & ſalubri: quæ mihi & colorem & ſanguinem ſervet. Rigere & pallere mortuus poſſum.* Et ſanè Chriſtum, non unctum duntaxat, ſed etiam lotum fuiſſe, colligit Chryſoſtomus homil. LXXXIV in Joan. cap. XIX. Quia nempe iſtic dicatur ſepultum fuiſſe ex more Judæorum quibus lavandi fuiſſe conſuetudinem, jam ex Tabitha vidimus. Romanis etiam moribus utrumque fuiſſe in uſu, vel Ennii hoc fidem fecerit:

Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

De Chriſtianorum verò unctione, præter Tertulliani locum adlatum, (cui ſimilia habet lib. de Idololatria, atque item de Reſurrectione) etiam illuſtre eſt illud Clementis Alexandrini lib. II Pædagogi, cap. VIII: αἱ γὰρ περίεργοι χρίσεις τῶν μύρων, κηδείας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνέουσιν. *Nimiæ unguentorum unctiones potiùs juſta, quæ fiunt mortuis, quam familiarem vitam redolent.* Item apud Minucium Felicem in Octavio ſic Chriſtianum affatur gentilis: *Non floribus caput nectitis, non corpus honoribus honeſtatis, reſervatis unguenta funeribus.* Secuti verò Chriſtiani Judæos, & præcipuè Chriſtum, qui unctionem in ſua ſepultura comprobavit: ut vidimus. Judæi accepere à Patriarcha Joſepho: qui, ut apud Moſem legimus, patrem Jacobum aromatibus juſſit condiri: & poſtea ipſe etiam ab Ægyptiis eſt inunctus. Ut ſatis liqueat, Joſephum hunc morem hauſiſſe ab Ægyptiis, qui quo pacto uunxerint, Herodotus docet lib. II, & Diodorus lib. II. Ad conſuetudinem, qua corpora condirentur myrrha, ut ex B. Joannis verbis vidimus, pertinet & illud Prudentii in Cathem.

Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos eſt,
Aſperſaque myrrha Sabæo
Corpus medicamine ſervat.

Eſt

Est & de eo apud Philonem Carpathium in Cantic.

Cedro quoque vis mortuorum corpora ad servandi in longum tempus: ut est apud .... lib. I, cap. de Cedro, Plinium lib. XXIV, cap. V, Galenum lib. VII de Simplic Medicamentis. Est & apud Nicandri Scholiasten: Ἡ κεδρὶς ... *Cedrus praestat, ne putrescant mortui, idque expellendo, quod humidum ac fluidum est: unde & mortuorum vitam aliqui nuncuparunt.* De balsamo ita Corippus lib. de funere Justiniani Imp.

> *Thura Sabaea cremant, flagrantia mella locatis*
> *Infundunt pateris, & odoro balsama succo,*
> *Centum alia species, unguentaque mira feruntur*
> *Tempus in aeternum sacrum servantia corpus.*

Inscriptio Rhodae apud Hispanos teste Morali a: MATER AD LUCTUM ET GEMITUM RELICTA EUM LACHRIMIS ET OPOBALSAMO UDUM HOC SEPULCHRO CONDIDIT. M. Varro, more Pythagorico cadaver suum condi voluit myrti, oleae, & nigrae populi foliis: ut est apud Plinium lib. XXXV, cap. XII. Huc referendum, quod qui adversus mortuos testari adfectum vellent; flores tumulo adspergebant, myrtum quoque, tumulo imponebant, vel ramos myrteos, ut liquet ex Euripidis Electra, ubi de Agamemnonis tumulo est sermo. Corona etiam myrtea tumulum ornasse; ex marmoreis veterum sepulcris videmus.

a *In Gruteri Collectaneis pag. 691. num. 10.*

Apio hortensi coronabant monumenta defunctorum: unde, qui periculose aegrotarent, dicebantur apio egere: ut est apud Plutarchum in Symposiacis. Sed & qui in Nemaeo certamine vicissent, eo coronari solent. Itaque cum Timoleontis militibus occurrissent, qui apium gestarent, ac pro mortis hoc omine haberent, Timoleon illud in alterum interpretatus fuit, quasi victoriae omen foret: ut eidem traditum Plutarcho. Et haec de plantis humationi inservientibus.

Quod si odoriferis istis utebantur in corporibus, quae terrae mandabantur: quanto studiosius id fecisse Aegyptiorum eos existimandum, qui illa supra terram in penetralibus adservabant: imo etiam honoris ergo mensis atque epulis suis adhibebant! Hoc testibus firmandum. Domi eos arte medicatos servasse, ait Tullius I Tuscul. Quaest. & Mela lib. I, cap. IX. Sexti quoque Empirici verba sunt lib. III Pyrrhon. Hypotypos. cap. XXIV b: Αἰγύπτιοι τὰ ἔντερα ἐξελόντες ταριχεύουσιν αὐτοὺς, καὶ σὺν ἑαυτοῖς ὑπὲρ γῆς ἔχουσιν. *Aegyptii intestina extrahentes, condiunt defunctos, & secum super terram habent.* Convivius adhiberi solere, auctor nobis Silius in tertiodecimo: ubi cum dixisset, Iberos, in quibus Barcaei, cadavera humana objicere vulturi, Hircanos cani; subjungit ista:

b *Pag. 156. edit. Aurel.*

> —— *Aegyptia tellus*
> *Claudit odorato post funus stantia saxo*
> *Corpora, & a mensis exanguem haud separat umbram.*

Quae vera lectio, non, ut corrigunt *odorata taxo*, arbore venenata, magisque idonea ad corrumpendum corpus humanum, quam servandum. Caeterum quod Silius simpliciter refert, id se conspexisse ait Lucianus lib. de Luctu: ut nullus super eo scrupulus relinquatur. Verba sunt: Ταριχεύει ὁ Αἰγύπτιος. οὗτος μὲν τοι, λέγω δ᾽ ἰδών, ξηράνας τὸν νεκρὸν σύνδειπνον καὶ συμπότην ἐποιήσατο. *Aegyptius vero salit. Ac hic quidem, (quae vidi, refero) ubi exsiccavit, mortuum, eum conviviam ac compotorem suum facit.*

Superest videamus de usu plantarum in crematione. Ubi non de lignis loquar, unde rogus exstruebatur, res satis aperta, sed de iis, quae injicere rogo solent. Cujusmodi fuere thus, amomum, crocus, nardus, casia, & alia id genus. Maro VI Aen.

> *Aversi tenuere facem, congesta cremantur*
> *Thurea dona.*

Propertius lib. IV, Eleg. VII:

> *Cur nardo flamma non oluere mea.*

Papinius in Epicedio Pileti Ursi:

> —— *Odoriferos exhausit flamma Sabaeos,*
> *Et Cilicum messes, Phariaque exempta volucri*
> *Cinnama, & Assyrio manantes gramine succos.*

Juvenalis sat. IV:

> *Et matutino sudans Crispinus amomo,*
> *Quantum non redolent duo funera.*

Apulejus in Apolog. *Ut si thus, & casiam, & myrrham, caeterosque id genus odores funeri tantum emtos arbitreris, cum & medicamento parentur, & sacrificio.*

Etiam lini usus fuisse creditur in cremandis corporibus: nempe ut cineres cadaveris a cineribus lignorum discernerentur. Sed valde falluntur, qui hunc in finem Romanis hoc in usu fuisse arbitrantur. Nam rarius, & pretiosius illud, quam ut eo proceres ipsi uti possent. Quod satis liquet ex iis, quae Plinius tradit lib. XIX, cap. I. Praeterea non illud e planta fuit, sed lapide quodam Indico, non multum absimilis naturae, ac lapis erat amianthi: ut libro sequenti, qui de fossilibus erit, pluribus exponam. Quaerat aliquis, si Romani non discreverint cineres lino illo vivo sive asbestino, quo pacto scire potuerint, quos in urnam reconderent. Dixero, ex situ cadaveris & lignorum, colligere potuisse, qui veri forent, qui non. Atque hoc libro tertio ostendit Quinctus Calaber sive potius Smyrnaeus, ubi funus Achillis describit. Quod jam dudum observatum Isaaco Casaubono, & monitum etiam Jo. Kirchmanno lib. III de funeribus Romanorum, cap. VII. Juvabit tamen etiam aliquid de pyra commemorare. Nimirum pyram, (quomodo dixere a lignorum congeriem) exstruebant ex *taedis atque ilice secta*: ut est V Aen. vel e picea, fraxino, robore, orno: ut est Aen. VI. Imo & papyro, ut colligere ex Martialis lib. X epigr. in Numam. Injectisque variis odoribus, de quibus egimus, etiam cupressis rogum seu pyram atae in modum constitutam cingebant, ut grato earum odore ingratus ille ex faetore cadaverum congereretur. Quam rationem ex Varrone adducit Servius in XI Aen.

a *Servius 3. & 11 Aen.*

Tandem quod priori loco referri meruit, agmen claudat. Nimirum plantas communi sime etiam eatenus mortuis inservire, quod e ligno feretrum seu sandapila, quam Orcinianam spondam, & lectum Stygium appellat Martialis.

CAP. XLIV.

De variis e plantis, ac praecipue e floribus, voluptate, partim ratione odoris, partim decoris. Item de voluptate ex coronis, & unguentis. Imo ex umbra etiam arborum voluptatem capi. Hic itaque de tulipis, corona imperiali, & similibus.

Hactenus in eo fuimus, ut exponeremus, quantum utilitatis ad hominem e plantis rediret. Tanta vero est bonitas divina, ut praeterea voluerit eas nobis largiri ad honestam voluptatem. Qualis imprimis illa est e floribus, sive suavem odoris fragrantiam attendas, sive coloris, ac formae elegantiam. Scite Plinius lib. XXI, cap. I: *Nulli potest facilius esse loqui, quam rerum naturae pingere, lascivienti praesertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variae ludenti.* Nempe quod in caelo sidera, id in terris flores: unde apud poetas stellas pro floribus, & flores pro stellis legas: quemadmodum ostensum in quarto Oratoriarum Institut. Plinius vocat *plantarum gaudia, & partus*; Apulejus, *primum naturae fetum, qui est proprius Gratia, frutex germinantis, vitis gemmantis, segetis viridantis.* Et Major foret haec florum gloria, nisi adeo brevis, esset temporis, ut mirari subeat, in hac etiam Hollandia, quae a parsimonia commendari solet, proximis quatuor annis ita fuisse insanitum in tulipis, coronis imperialibus, & aliis aliquot, ut flores singulos majoris mercarentur, quam complures opimos boves. Itaque

prudenter hoc ab Illustribus Hollandiæ Ordinibus decretum fuit, eos, qui hujusmodi emtionis gratia in jus vocarentur, nunquam reos iri peractum, cessante judicio adversus illos, qui insaniæ isthoc morbo laborarent.

Sed ut hi modum excesserint, suus tamen honos, & odoris, & elegantiæ voluptati constare debet. Utroque nomine inprimis rosa commendatur. Sed a priori nomen creduntur accepisse. Nempe à ῥέω, quia ut Plutarchus ait, ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι· largum emittit effluvium odoris. Nec infimus in στεφανωτικοῖς locus est floris caryophylli, sic à recentioribus vocati ab odore caryophyllorum. Ac similiter Germanis dicuntur *negel-bloemen*, Italis vocantur *gareffoli*, ut Belgis *genoffel bloemen*. Fuchsius vettonicam alteram, alii aliam credunt. Ruellius verò tam egregium florem putat veteribus fuisse ignotum. Odoris etiam gratia in coronariis locum fecit, amaraci suffruticis flori. Catullus in Epithalamio Juliæ & Manlii:

Cinge tempora floribus
Suave olentis amaraci.

Floriferam esse plantam, indicat & Maro I Æneid.

——Ubi mollis amaracus illum
Floribus, & dulci adspirans complectitur umbra.

Cerebrum etiam recreat odore mentha, quæ Græcis μίνθη, & à junioribus vocata est ἡδύοσμος, ob odoris suavitatem. De hac ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Menthæ nomen suavitas odoris apud Græcos mutavit: cum alioqui mintha vocaretur: unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato mentha mensas odore percurrit in rusticis dapibus.*

Nec ea odoris voluptas est inanis. Nam eo pacto reficiuntur vires, animus torpidus excitatur, etiam conciliatur somnus. Itaque ocimi odorem, & capiti, & cordi prodesse, apud Simeonem Sethi legas. Imò odores etiam nutriunt, Hippocrate, & Galeno testantibus. Nempe, ut Petrus Aponensis tradit, vapor ex re odorata transiens per asperam arteriam ad pulmones, & cor, defertur, inde ad aortam, & retiformem plicaturam, hinc ad cerebrum pertingit. Atque hoc pacto spiritus animales eo nutriuntur. Verùm solidæ partes non nutriuntur, sed refocillantur: ut judicium est Joan. Manardi lib. XVIII epist. VI, quæ ad Jo. Jac. Savium.

Quid si velim commemorare, quantum arbores habeant pretii in odore? sive singulæ per se, de quo Plinius fusè lib. XII; sive quatenus juvit varia ex arboribus in unum miscere, de quo idem lib. XIII. Malo ex nobilissimo scriptore petantur, quàm ex rivis nostris. Variat autem odor pro solo. Sic ex Plinio constat, locis siccis, quàm humidis rosas esse magis odoras. Multum etiam conferre temperiem aëris, arguit, quod eodem in loco anno uno melioris sint odoris, quàm altero. Tùm cæli tum soli diversitas concurrunt in rosis prope Cyrenas, ubi, ut Theophrastus ait, odoratiores proveniunt: unde & gratiora ex iis unguenta.

Nec tamen plantis omnibus odor est gratus: Nam quædam non olent, ut capillus Veneris: quædam malè olent, ut spathula fœtida. Odoris verò diversitas est à mixtura. Minus olet piper: quod est à partibus igneis in terrestri. Gratior odor in maci & moscata, quia partes igneæ in pingui & aërio. Atque ita in cæteris. Quibusdam verò olent flores, non fructus, ut rosæ: quibusdam fructus non flores, ut malo Cydonio; quibusdam & flores, & fructus, ut nuci myristicæ; quibusdam radix, non flores, ut caryophyllatæ; quibusdam cortex, ut canellæ; quibusdam lignum, ut illo Guajaci: quibusdam & radix & flores, ut iridi; quibusdam radix, stipes, flos & fructus, ut fœniculo. De odore satis. Alterum erat formæ elegantia. Atque ad eam pertinent colores varii, præcipuè in floribus. Cur verò is magis in floribus sit diversus, quam herbis aliis, caussam hanc Cardanus putabat, quòd in herbis quidem perpetuo suppeditetur humor, unde omnia necessariò sint viridia: in floribus verò humidum quidem à calore siccetur; at non suppeditetur alius. Sed complura hic

Scal. exer. ...

requirit Cæsar Scaliger Exercitatione CLXXVI; censet verò caussam non tam esse ab elementorum qualitatibus, quàm a facultatibus formarum.

Ab duabus hisce caussis, odoris fragrantia, & formæ venustate originem duxit coronæ. Quàm antiqua Romæ corona fuerit, Plinius dicet lib. XVIII, cap. III ubi eam accessit ab Arvorum sacerdotibus, Accâ Laurentiâ, Romuli nutrice, genitis. Sed longè altius ascendit Tertullianus de Corona militis, cap. VII, his verbis: *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum. Jovem Diodorus post devictos Titanas hoc munere a cæteris honoratum. Junoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis signum ejus palmite redimitum. Herculem nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium. Callimachus & Apollinem memorat, interfecto Delphico dracone lauream induisse. Liberum, eundem apud Ægyptios Osirim, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hedera natura sit cerebrum ab heluco defensare. Si & Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit. Plura quærentibus omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator, Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & caussas, & species, & solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem non alicui capiti invenias consecratum.*

Verùm iis, quæ de origine coronarum diximus, valde adversatur Tertullianus, gravis morum censor: qui eodem de Corona Militis libro, sic inter alia scribit: *Cæterum in capite quis sapor floris? quis coronæ sensus nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quàm cibum aure, quàm sonum nare.* Atque idem in Apologetico ait: *Nos coronam naribus admovemus. Viderint, qui per capillum odorantur.* Similis mens Clementi Alexandrino: qui pædag. lib. II, cap. VIII dicit coronatos amittere τὴν τέρψιν τῶν ἀνθῶν, a cum neque videre possint, neque odorem percipiant. Sed si caussa esset coronatorum suscipienda, non deforet, quod responderetur. Nec enim nullus odor à capillis in nares pertingit, cùm & tota triclinia odore florum repleantur. Ut mittam, quod & coronarum in refrigerando cerebro, atque ad alia usus est, ut antea ostensum. Sed luxus fecit, ut Christiani severioris vitæ in iis culpandis, quandoque excederent modum, quem semper tenere, difficile est.

a Delectationem florum.

A voluptate illa è floribus, & plexis inde corollis, venio ad illam ex unguentis. Nam eorum societatem arguit, quòd coronas, & unguenta, persæpe jungi videas ab antiquis. Solùm tamen hujus loci sunt unguenta, & liquores, sive olea è plantis.

Hujusmodi sunt celebriora quatuor olei genera Hippocrati memorata; sicut Galenus refert in vocum ejus expositione. Sunt hæc, Ægyptium oleum duplex, unum simpliciter sic dictum, alterum Ægyptium oleum album. Item unguentum Ægyptium duplex, unum sic ἁπλοῦς vocatum, alterum unguentum Ægyptium album. Hanc tamen Galeni sententiam improbant Hermolaus Barbarus, & Ruellius: qui putarunt Ægyptium unguentum fuisse stacten, sive guttam: in quo præivit Didymus apud Athenæum. Sed obstat, quod stacte ex sola erat myrrha: unguentum Ægyptium præterea ex cinnamomo, atque aliis: quemadmodum Theophrasto traditum περὶ ὀσμῶν. Pluribus de his agerem; nisi adiri mallem Hieronymum Mercurialem lib. II Variarum Lect. cap. XIX. De aliis etiam liquoribus, sive aquis ex plantis solius odoris gratia eliciis, adi Thesaurum Evonymi Philiatri, sive Conradi Gesneri b. Ex iis verò aqua rosacea etiam inservit ciborum condimentis.

b Pag. 263. & seqq.

Hujusmodi & unguentorum, & liquorum usus, ad bonum corpori odorem conciliandum, planè à veteribus Christianis alienus fuit. Quemadmodum indicat Tertullianus in Apologet. cap. XLIV, & Minucius Felix in Octavio. Fusè verò impugnat Clemens Alexandrinus

drinus Pædagogi sui cap. VIII. Ethnicis verò adeò familiaris, ut Martialis scribat:

Qui non cœnat, & ungitur Fabulle,
Is verò mihi mortuus videtur.

Nec iis solum, quæ diximus, plantæ delectant: sed etiam arborum umbræ sua est voluptas: platani imprimis. De qua sic Plinius lib. XII, cap. I: *Quis non jure miretur, arborem umbræ gratia tantum ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Jonium in Diomedis insulam ejusdem tumuli gratiâ primum invecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiæ; & jam ad Morinos usque provecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant.* Ac paullo post: *Celebratæ sunt, primum inambulatione Academiæ Athenis cubitorum XXXVI, unius radice ramos antecedente.* Pluraque de hoc diximus, cum de magnitudine arborum ageremus. Tum verò ad decorem, tum ab umbram facit opus topiarium: quod fit ex hedera, buxo, salice, aliisque plantis sequacibus.

Cap. XLV.

De plantis noxiis, & quomodo in his etiam divina bonitas reluceat, flore Tunetensi, Persea, cicuta, taxo, Indica betol, Clymeno, aconito, &c.

ADversus hæc tam multa, de usu & voluptate plantarum, frustra objecerit aliquis tot herbas letiferas. Nec enim lædent, si uti scias, ac voles. Nam lædunt quasi invitæ, ac coactæ. Præterea si quæ læserit, remedia habemus ex ipsis etiam plantis. Priùs igitur de stirpibus venenatis; deinde de remediis loquar.

Inter venenatos flores est, qui *flos Africanus* dicitur, vel *Tunetensis*: nempe quia Imp. Carolo V. victoria ad Tunetum potito, ex Africa translatus est in Europam. Gesnerus nuncupat *caltham Punicam*, & Pœnis ait *Pedua* nominari. Vim ejus esse venenosam arguit odor ingratus, caput ad modum cicutæ, aggravans: certiusque idem variis experimentis ostendit Remb. Dodonæus lib. de Floribus cap. XVIII. *Memini*, inquit, *in puero, qui flores mandere ceperat, labia, & os, inflata me vidisse; sicuti crebro iis accidit, qui cicuta fistulis ludentes, aut modulantes, intra labia eas aliquandiu continuerunt. Felis etiam flores cum calycibus; recenti caseo permixtos, olim dedimus: quæ mox valde inflata, & paullo post mortua fuit. Mures quoque, qui semen arroserant, mortui feruntur reperti.* Narcissus sic dictus ἀπὸ τῆς νάρκης, h. e. à torpore, quem nervis inducit, ut Plutarchus ait. Unde & Sophocles eo coronari ait magnos Deos inferos. Nimirum quia præsint defunctis, qui toti torpent.

Ocinum visum reddit hebetem, si multum comedas: ut ait Dioscorides. Remedia Deus concessit. Ut medicamento pernicioso ab aconito lac recens: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Persea in Perside fuit venenata, sed in Ægyptum translata, exuit hoc virus. Testis Galenus lib. II de semine, cap. I. Vulgo id tradunt de malis Persicis, quæ nec in Persia noxii quicquam habent. Nempe persicam confundunt cum persea. Cicuta pro petroselino apposita in jusculo ab ancilla, amentem sed citra soporem perdidit Franciscum Trapolinum, qui præceptor fuit Pomponatii, ut is Cæsaris Scaligeri: quemadmodum hic refert ad Cardanum Exercit. CLII, sect. I.

Porri succus etiam in venenis refertur à Plinio lib. XIX, cap. VI; *Fama*, inquit, *est, Melam equestris ordinis reum, ex procuratione à Tiberio principe arcessitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu: ampliorem modum negant noxium esse.* Cicutam depasti in Hetruria asini, in somnum incidunt tam profundum, ut subinde pro mortuis habeantur. Unde rustici stupore quodam excoriant: ac interdum corio jam dimidia parte detracto non sine ingenti rusticorum terrore exsurgunt: quod apud Matthiolum in Dioscoridem legere est. Præterea quæ herbæ nobis noxiæ hæ utiles animantibus, quibus vescimur. Sanè cicuta mortifera est: ac rationem attuli lib. III, cap. XX. At citra noxam vescuntur sturni. Caussam adduximus lib. III hujus operis, cap. XCIII. Ac similiter veratro vesci coturnices ibidem dicebamus. Zizaniorum semen inter frumenta crescit, quod non modò cerevisiæ inditum facile inebriat, sed etiam pani permixtum. Quippe vapores habet crassos, noxios, mentemque perturbantes, non in potu modo, sed etiam in cibo: ut rectè observatum Quercetano Diætetici Polyhistorici cap. IX a. Taxi succo, quia venenatus latrones inungunt tela, quo vulnera sint lethalia. Noxia est umbra juglandis, adultæ ficus, & juniperi. Unde Virgil.

a Pag. 52. b.

Juniperi gravis umbra, nocent & frugibus umbræ.

Arbor Indica betol, beteli, & bette dicta, profert Coffol, fructum palmulæ similem. Indis est pro bellariis: ac nascitur ex arbore quæ Indis *areca* dicitur. Folia ejus pro bellariis: sed si excedatur modus, mentem faciunt amentem. Idcirco feminæ Tamasseti, dejecturæ se in rogum mariti mortui, prius hoc se folio explent. Quod ex commentariis Lusitanorum Cæsar Scaliger refert Exercitatione CXLVI, sect. II. Clymenos, à rege sic dicta, vim habet summam in refrigerando, ut minium non sit, si potu etiam sterilitatem faciat viris: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Atque ibidem subjungit, ut prægnantibus bibenda non sit Gentiana, quæ in Illyrico præstantissima nascitur, atque nomen nacta à Gentio, Illyricorum rege. Item ut Nymphæam qui biberint duodecim diebus coitu genitura priventur. Sic dictam ajunt à Nympha, quæ zelotypia erga Herculem mortua: unde & Heracleon dicta: aliis rhopalon, à clavæ similitudine. Jam quid de aconito dicam: de quo notum illud Nasonis in Met.

Lurida terribiles miscent aconita novercæ.

Nomen est à loco, ubi nascitur. Is est mons Ἀκόναι prope Heracleam Ponti. De quo auctores nobis Theopompus, & ex eo Theophrastus, atque ex hoc Ælius Promotus lib. περὶ ἰοβόλων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων b, qui in Vaticana adservatur bibliotheca. Verba scriptoris adducit Hier. Mercurialis lib. III Var. Lect. cap. IV. Idem ex eodem Theopompo narrat Antigonus Carystius in Historiarum Mirabilium Collectaneis, cap. CXXXVI. Similiterque Nicandri scholiastes in Alexipharm. Alii tamen Aconas hasce in Bithynia statuunt apud Mariandynos: ut Etymologici auctor: imò idem legas apud ipsum Theophrast. in Histor. Plant. lib. IX, cap. XVI. Est verò aconitum, ut Plinius ait lib. XXVII, cap. II, *omnium venenorum ocyssimum.* Addit atque, *tactis quoque genitalibus feminini sexus animalium eodem die inferre mortem. Hoc fuit venenum, quo interemtas dormientes à Calpurnio Bestia uxores M. Cæcilius accusator objecit. Hinc illa atrox peroratio, ejus in digito mortuas.* Sed vide quomodo hac parte nobis consuluerit numen. Subjungit enim Plinius: *Hoc quoque in usus humanæ salutis vertêre, scorpionum ictibus adversari experiendo datum in vino calido.* Ac deinde scitum illud: *Ea est natura, ut hominem occidat, nisi invenerit, quod in homine perimat. Cum eo solo colluctatur, velut pari intus invento. Sola hæc pugna est, cùm venenum in visceribus reperit: mirumque, exitialia per se ambo cum sint, duo venena in homine commoriuntur, ut homo supersit.* Refert deinde, quomodo non solùm scorpiones aconiti tactu torpescant, & vinci se confiteantur: sed etiam carnibus aconito illitis pantheræ interimantur, terras alioqui impletur: atque hinc esse, quod herba hæc etiam *pardalianches* nuncupetur: Sane sic vocari ex Euphorione etiam prodidit Ælius Promotus libro antè memorato. Proximo etiam capite sic scribit Plinius: *Majores oculorum quoque medicamentis aconitum miscere, saluberrimè promulgavere, apertâ professione, malum quidem nullum esse sine aliquo bono.* Mirum verò, quod hic ait Plinius, aconitum oculis conferre, ut id commune habeat cum ruta:

b De venenosis pharmacis.

& rutam tamen plurimùm prodesse adversus aconitum. Itaque cum Heracleensium tyrannus Agatharchus multos tolleret aconito, re detecta Heracleenses rutam bibebant priusquam pedem domo efferrent, atque ita se tutos præstabant à tyranno. Rem narrat ex Theopompo Antigonus Carystius in Historiis Mirabilibus, cap. CXXXI. Sed Athenæus lib. III, pro Agatarcho Clearchum dicit: atque ita apud Antigonum etiam legendum videtur. Nam Clearchi Heracleensium tyranni sæpius veteres meminere. Atque ut in eo Antigonus ex Athenæo corrigendus: ita & Athenæus ex Antigono: cùm venenum, quo tyrannus cives tollebat κώνειον, sive cicutam dicit. Nam ἀκόνιτον, ut est apud Antigonum, rescribi debet. Nisi placet laxiùs usum esse cicutæ significatione, ut aconitum comprehendat. Vide quæ pro hac sententia adducit Hieronymus Mercurialis lib. III Var. Lect. cap. IV.

Adversus cicutam remedium à Deo nobis vinum datur. Nam ut cicuta cum pauxillo vino exhibita celeriùs penetrat vitalia, atque interimit, quia paullum vini tollere nequeat cicutæ virus: ita si post datam cicutam largiùs vinum bibatur, frigus cicutæ calore vini non retunditur modò, sed etiam expugnatur. Unde Plinius lib. XVI, cap. V: *Sicut cicuta homini venenum est, sic cicuta vinum.* Non hoc fugit illos, qui, ut Plutarchus narrat libro περὶ ἀδολεσχίας, templum populaturi priùs cicutam biberunt, ac vini lagenam secum detulere. Quod eo factum, ut capti cicuta prius morerentur, quam afficerentur supplicio: periculum hoc si evaderent, vini haustu periculo item veneni liberarentur. Brassica oculos hebetat, unde, ut ajunt, κράμβη dicta quasi κορέμβλη, à κόρη, pupilla oculi, & ἀμβλύνειν, hebetare. At rapa contrà visum reddunt meliorem.

Cap. XLVI.

Quomodo plantis ad Deum adducamur: sed gentiles nimiâ, stultaque admiratione eos, vel ut numina coluerint, vel ut numinum receptacula, aut symbola.

EX iis, quæ hactenus diximus, abunde relucet bonitas ac prudentia divina. Unde & plantas ad laudandum Dominum invitat Psaltes Ps. CXLVIII: *Laudate Dominum montes, & omnes colles, arbores fructiferæ, & omnes cedri.* Sed gentilium admiratione nimiâ factum, ut ea religiose colerent alii, ut numina, alii ut sacra numinum templa, alii ut eorum symbola. Hinc Prudentius in secundo adversus Symmachum:

Sunt qui quadriviis brevioribus ire parati
Vilia Niliacis venerantur olujcula in hortis,
Porrum & cepe Deos imponere nubibus ausi,
Haliaque, & Serapin cœlo super astra locare.

Et ante eum Clemens Romanus in V Recognitionum libro: cujus verba lib. II, cap. LXXIV, adduximus. Uti & alibi Minutii Felicis verba in Octavio. Pro Diis vero ab Ægyptiis ea coli, ex duobus collegere gentes exteræ. Primùm ex eo, quòd per ista jurarent. Qua de re sic Plinius lib XIX Nat. Histor. cap. VI: *Allium cepasque inter Deos jurejurando habet Ægyptus.* Et hinc itidem lib. XI, cap. VII: *Gentes verò quædam animalia, & aliqua etiam obscena pro Diis habent, & multa dictu magis pudenda, per fœtidos cibos jurantes.* Atqui infirmum est, admodum argumentum, haberi aliquid pro Deo quia per illud juretur. Sanè pessimus, sed vulgaris mos plurimis Belgarum jusjurandum concipientium per animam suam: ac ne id nuperum inventum quis arbitretur, fecit idem Phryxille apud Euripidem in Oreste. Nempe jurant per eam non ut numen, sed rem carissimam. Quomodo & per liberos jurabant. Hinc Maro IX Æn.

Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat.

Eadem de caussa nummos ferreos, hoc est, per pecunias suas, jurabant Byzantii: ut est apud Aristophan. Νεφελ. act. I, sc. III, & veterem inibi scholiasten.

Alterum est argumentum, quia Ægyptiis religio foret porro & cepis vesci. Unde Juvenalis sat. XV:

Porrum & cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.

Apud Sextum Empiricum etiam legas lib. III. Pyrrh. Hypotyp. Κρόμμυον δὲ οὐκ ἄν τις προσενέγκαιτο τῶν καθιερωμένων τῷ κατὰ Πηλούσιον Κασίῳ Διΐ· ὥσπερ οὐδ' ἱερεὺς τῆς κατὰ Λιβύην Ἀφροδίτης σκορόδου γεύσαιτο ἄν. *Cepas vero nemo eorum unquam ederit, qui apud Pelusium initiantur sacris Casii Jovis, uti nec Libycæ Veneris sacerdos allium gustarit.* Cepis abstinuisse Isiacos, etiam apud Plutarchum legas lib. de Iside, atque Osiride, item Origenem contra Celsum. In delictis tamen ad expiationem Isiacis faciebat allium comestum: ut ostendit hoc Persii sat. V:

Hinc grandes Galli, & cum sistro lusca sacerdos
Incussere Deos inflantes corpora, si non
Prædictum ter mane caput gustaveris alli.

Ubi de Isiacis, Ægyptiacis sacerdotibus, sermonem esse, arguit vox sacerdotis cum sistro. Nam sistrum in sacris Isidos, ut cymbalum in sacris Cybeles. Ergo Ægyptii non semper abstinuere allio. Atque, ut semper abstinuissent, sic quoque argumentum satis fuerit infirmum. Nam nec licuit ei apud Græcos ingredi sacrarium Matris Deûm, qui allium comedisset, teste Athenæo lib. X: ubi narrat de Stilpone Philosopho, ut fisus sua temperantia in sacrario obdormient, sed Dea in somnio illi dixerit, Philosophus es, ô Stilpon, & sacras leges violas? ad hoc eum respondisse in somnis, Præbe Diva, quod comedam, nec vescar allio. Sacra illa lex non erat inde, quòd Græci pro Numine colerent allium; imò ne quidem, quòd pro symbolo Numinis haberent, sed quia detestarentur. Et an non nobis religio sit carnibus vesci humanis, etiam hostis? cujus carnes Brasiliensibus sunt in deliciis. At non propterea homo pro numine à nobis colitur. Nec Brasileenses tam stulte sapiunt, ut id de nobis credant. Nec animantia, quibus Judæi in Lege jussi abstinere, eo Dii habebantur. Neque ea animantia pro Diis colimus, quibus nemo Christianus vescatur, nisi ad extremam redactus famem: uti equos, mures, feles.

Quare si non aliud habuere Juvenalis, vel alii quàm abstinentiam ab esu harum plantarum, perperam inde collegerunt, Ægyptios eas pro Diis habere. Meo verò judicio, tantum abest, ut Ægyptii putarint cepas propriè esse Deum quempiam, ut vix habuerint pro signo vel symbolo numinis, ac potiùs crediderint symbolum esse impietatis erga Isidem sive Lunam, atque adeò erga omnem cultum divinum: uti symbolum intemperantiæ. Lunæ enim adversam putabant, idque quia ea crescat decrescente: imò omni cultui Deorum inimicam, quia festos dies deceat lætitia: at hæc lacrymas ciet, quod doloris argumentum. Temperantiæ verò præsertim jejunantium religionis ergo, omnino contrariam statuebant quia sitim excitat: unde immoderatus potus, mox etiam Veneris desiderium. Hæ veteræ erant caussæ, cur ejus esu abstinerent sacerdotes, ut Plutarchus nos docet lib. de Iside & Osiride: Οἱ δ' ἱερεῖς ἀφοσιοῦνται καὶ δυσχεραίνουσι καὶ τὸ κρόμμυον παραφυλαττόμενοι, ὅτι τῆς σελήνης φθινούσης μόνον εὐτροφεῖν τοῦτο καὶ τεθηλέναι πέφυκεν· ἔστι δὲ πρόσφορον οὔθ' ἁγνεύουσιν, οὔθ' ἑορτάζουσι, τοῖς μὲν ὅτι διψῆν, τοῖς δ' ὅτι δακρύειν ποιεῖ τοὺς προσφερομένους. *Sacerdotes vero aversantur & cepam, quoniam solum decrescente Luna vigeat & crescat. Neque usus ejus commodus est: vel castimoniam exercentibus, vel dies festos celebrantibus, illis quidem, quia sitim ciet; his verò quia lachrymas movet.*

Potiùs dixero, plantas habuisse pro Diis, quatenus colerent Osirim. Nec enim Osiris modò Sol; sed etiam frumentum. Quod exoptant Ægyptii, cùm Osiridem plangunt. Vetus Statii interpres in I Thebaidos a. *Proventum fructuum quærunt Ægyptii usque ad veros planctus. Nam irrigatio Nili supradictorum fletibus imploratur.*

a Perf. 265.

tur. Ac similiter Phœnicibus Adonis non Sol duntaxat, sed & fruges: ut ex Ammiano Marcellino diximus lib. II, cap. IV. Et tamen ne illud quidem in animum inducere possum, vel Ægyptios, vel Phœnices, fruges habuisse inter sua numina: sed potius inter inventa ejus, vel dona, quem pro numine colerent. Propriè si Deum putassent, non eas demessuissent, non torruissent, aut moluissent, non denique comedissent.

Valde autem antiquus sit plantarum cultus, si credimus iis, quæ Eusebius in primo Præparationis Evangelicæ prodidit ex Sanchuniathone Berytio, ille autem ea Taauto Ægyptio desumsit. Sic enim scribunt: Ἀλλ' οὗτοί γε πρῶτοι ἀφιέρωσαν τὰ τῆς γῆς βλαστήματα, καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ' ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἑπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιθύσεις ἐποίουν. *At illi omnium principes terræ germina consecrarunt, iisque Deorum loco habitis, cultum tribuerunt: quibus non ipsi modo, sed ipsorum etiam posteri majoresque vitam sustentarunt, inferiasque ac libamina obtulerunt.*

Quicquid verò de Ægyptiis sit, saltem variæ gentes ad Septentrionem sitæ arbores cultu affecere divino. In his Sclavi, quibus sylvas, sic coli auctor est Procopius, atque ea eo Joannes Dubravius lib. I Historiæ Bohemicæ *a*. Sed fortasse hoc ex eo colligebant, quia ad arbores sacrificarent. Nam idem Dubravius lib. IX *b*, scribit Bohemos Laribus, & Lemuribus victimas mactâsse ad fontes, ad lucos, & ad compita. Similiaque legas apud Cosmam Pragensem. Ac fortasse nec aliter capiendum, quod Alexander Gaguinus in Sarmatia sua Europæa tradit *c*, arbores cultas à Lituanis. Firmat hanc opinionem, quod de Celtis scribat Maximus Tyrius serm. XXXVIII. Iis altissimam quercum haberi ἄγαλμα Διὸς, *simulachrum Jovis*. Plures tamen proprium cultum arbitrantur. Ita in vita S. Amandi, quam Baudemundus scripsit *d*, refertur, arbores, ac sylvas à Gandensibus cultas. Sic Vandalos Lucos coluisse, & penates Deos habuisse refert Crantzius in Wand. lib. III, cap. XXXVII. De quercus aliarumque arborum cultu à Germanis, Gallis, Romanis, vide Lipsium ad Tacit. de moribus German. *e*.

Etiam Indorum aliqui arbores adorasse dicuntur. S. Odericus de Foro-Julii, qui ante annos claruit trecentos, Peregrinationis suæ in Oriente cap. II, §. V, de civitate Chanaam, quæ aliis Thanam, vel Tonam: *Hic populus idolatrat: nam adorant ignem, serpentes, & arbores.* Quod verò ille ait de Indis Orientalibus, idem in Occidentalibus Indis verissimum est. Peruanos quidem hodieque arbori cultum præstare divinum, docet Josephus Acosta lib. V, cap. II. Quod si ab Oriente & Occidente ad Septentrionem ire visum est: Joannes Lasicius Polonus de Diis Samogitarum, aliorumque Sarmatarum agens, retulit quendam cùm arbores decorticaret magno nisu, sic eas affatum, *Vos me meis anseribus, gallisque gallinaceis spoliâstis; proinde & ego nudas vos faciam.* Quomodo non foret locutus, nisi vel arbores putâsset Deos, vel saltem Deos in iis habitâsse. Equidem posterius illoc credere malo. Nam ea rudis vetustatis in nationibus opinio fuit, Deos se insinuare arboribus, iisque inhabitare velut templis. Plinium audiamus lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Hæc fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura, etiamnum Deo præcellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulachra, quam lucos, & in iis silentia ipsa adoramus.* De arboribus deorum templis. Vide & Annium Viterbiensem lib. XVII, fol. CLVIII. Inter istos arborum incolas, fuere etiam nymphæ ex eo dictæ Hamadryades, quia ἅμα ταῖς δρυσὶ, h. e. una cum arboribus nascerentur & interirent, ut Mnesimachus tradidit, eumque secutus Servius in X Æn. Atque hinc Ovid....

Naida vulneribus succidit in arbore factis:
Illa perit, fatum Naidos arbor erat.

Ausonius in versibus monosyllabo finitis:

Non sine Hamadryadis fato cadit arborea trabs.

Nec tamen omnium ea opinio fuit, Dryades, vel Hamadryades inhabitare arboribus: Quippe longe vulgatior illorum sententia erat, qui eas putarent extra arbores unà cum Faunis ac Satyris degere in sylvis, & Venere misceri, ac varios procreasse, ut memorant poëtæ. Sed sive inhabitarent arbores, sive in sylvis extra arbores degerent, non tam arbores habitæ, quam arborum præsides: quod Festus indicat, cum scribit: *Querquetulanæ viræ putantur significari nymphæ præsidentes querqueto virescenti, quod genus sylvæ indicant fuisse intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetulana.* Querquetulanæ enim non aliæ, quam Dryades, vel Hamadryades, ut tam Latinum, quam Græcum nomen indicat.

Sed fortasse aliquis eo conetur comprobare Græcis etiam ac Romanis plantas pro Diis cultas, quia mythologi doceant Proserpinam esse frumentum, ac semen: at Cererem Proserpinæ matrem, non modò Lunam esse, cujus vi seges succrescit, sed etiam segetem ipsam, ex cujus spicis sunt grana quæ terræ mandantur. Ac firmant hæc eo, quod Ceres, & Proserpina tanquam mater, & filia, junctim propterea colerentur: sicut apud Athenienses; ubi Proserpina unà cum matre sua Cerere colebatur festo Σκίῤῥοις, sive Σκίροις, quod celebre ex se ipso, nobilius redditum fuit victoriâ ad Mantineam: ut Plutarchus ait libro de Gloria Atheniensium. Scholiastes Aristophanis ad Concion. vult Σκίῤῥα esse festum Σκιῤῥάδος Ἀθηνᾶς *a*: sed addit, aliis esse Δήμητρος, καὶ Κόρης, Cereris, & Liberæ, sive Proserpinæ. Equidem nihil horum inficior, sed non puto inde consequi, quod putarunt. Nec enim ex μυθολογίᾳ Theologiæ Poëticæ, vel etiam Philosophicæ, statui quicquam debet de Theologia civili; quæ tria Theologiæ genera Varro optimè distinguebat. Sanè secundùm Theologiam Politicam Ceres ævum in cœlis agitabat inter Deos Consentes: Proserpina verò, cum suo Plutone, apud inferos Manibus præsidebat. Quin etiam, secundùm Philosophiam Stoicam, Ceres, & Proserpina, ad unicum debeant reduci numen: nec tam pertineant ad mundi partes, quam spiritum ejus sive animam, toto se mundi corpore miscentem, variaque pro variis effectis Deorum Dearumque nomina sortitum. Quod planiùs fiet, cum partibus Naturæ singulatim expositis, Naturam, sive compagem universi, contemplabimur. Hoc loco sufficit dixisse, non esse verisimile, stultè adeò sapuisse Romanos, & Græcos, ut pro numine haberent, quod ederent, & biberent. Hujus si opinionis fuissent, non usque adeò eam risissent sententiam in Ægyptiis. Imò ne hos quidem ita credidisse, non obscurè elucet iis ex argumentis, quæ antea adduximus.

Sed sive gentes totas, sive simpliciores in iis, tanta ceperit dementia, ut in animum inducere possent plantas propriè, & per se, numina esse; non propterea esset, quòd Deum argueremus, quasi liber hic naturæ tam ab eo obscurè scriptus fuisset, ut non liqueret ea non esse numina. Nam si numina sunt, invocare eorum opem, atque auxilium oportet: eoque necesse est ut audire, & exaudire, nos possint: ad quod etiam intellectu opus est. At quomodo hæc possint, cum intelligentia careant, imò & sensu? Quo propterea destituuntur, quia ob crassitiem suam non erant sensus capaces. Tum etiam quia eo non indigebant, cùm alimentum habeant obvium, ac propinquum, ut longiùs id quærere non habeant necesse.

Cinnamomum sacrum Assabino, sive Jovi Æthiopico: qua de re ex Theophrasto, Plinio, & Solino dicebamus hujus operis lib. II, cap. XI.

CAP. XLVIII.

De numinibus, quibus creditum, vel Jovis decreto, vel sortitò, obtigisse, ut partem aliquam curarent eorum, quibus satisfieri possit votis humanis in rebus ad plantas pertinentibus.

DIximus de primo in plantis idololatriæ genere, quo ipsæ habentur pro Diis, sive propriè, ac per se; sive qua-

a Pag. 5. l. 53. edit. Hanov. a. 1602. Vide & pag. 68. l. 30.
b Pag. 68.
c P. 52. b.
d Apud Surium, 6. Feb. pag. 909. edit. Colon. an. 1576.
e P. 439. edit. Moreti. in fol. col. 2.
a Minervæ, cujus festum Σκιῤῥοφοριῶν, in Martio mense celebrabatur.

quatenus continent Deos, ad templorum modum. Accedo ad alterum genus, quod bipartitum, pro duplici relatione; una Iovis, vel Fortunæ, ad plantas; altera hominum ad easdem. Siquidem judicarunt, Iovis voluntate, vel sortitò, unicuique Deo obtigisse, ut hujus, vel illius rei, ad plantas pertinentis, curam gereret, mortalium bono. Quale, quod putarunt Cereri a Iove datum, ut præesset frugibus. Atque hoc prioris est generis. Præterea, cùm se gratos vellent Diis præstare, variè illis dicarunt plantas. Ut cum arborem sublimem, vel aliquod arboris genus, huic vel illi numini sacrarunt. Quod suæ esse voluntatis putarunt, non divinæ. Atque hujusmodi ad alterum genus referuntur. Dicam primò de numinibus, quibus judicarunt hoc a Jove vel sorte obtigisse, ut curam gererent rerum humanarum, quatenus eorum salus à plantis dependet. Ac frugibus quidem hi crediti præesse.

Seia, à serendo sic dicta, & Segesta, sive Segetia, à segete ita vocata: quarum simulacra in Circo fuisse, Plinius indicat lib. XVIII. Tutullina, tutatrix segetis, ut ex Varrone tradit Augustinus. Occator, Sarritor, Sterculinius, occationis, stercorationis præsides Dii, sicut ex Varrone Servius refert. Nodinus, vel Nodotus Augustino, qui curabat nodos, & genicula culmorum. Ac apud eundem Augustinum, Hostilina Dea, cum segetes novis aristis hostiuntur, h. e. æquantur. Nam *hostire* æquare, unde *hostorium*, *hostimentum*, & *redhostimentum*. Lactucina eidem, quæ præesset lactentibus frumentis: Varro apud Servium *Lactentem* vocat. Patalena eidem Augustino ex Varrone, sive potiùs Patulena, ut est apud Arnobium, cum folliculi patefiunt ut spicæ exeant. Runcina Varroni de L. L. item Augustino, cui curæ esset runcatio. Torrendis frugibus præerat Dea Fornax, sive Dea Fornicalis. Utroque enim modo appellat Ovidius in Fastis. Meminere & Festus, ac Lactantius.

Robigus arcere creditus robiginem, quod vitium est in frugibus præcipuè frumentaceis. Nascitur ex eo, quòd ros, pluviave à spica exceptus non depluat, sed adhærescat, atque à Sole calefactus marcescat, ac putrescat, sic ut striatus in fœtidum pulverem abeat. Hinc Robigalia, quæ secundum Plinium *a*, & Festum *b*, VII Kal. Maji celebrata: circa quod tempus occupare segetem robigo solet. In Robigalium ac Floralium locum successere in Ecclesia Romana Rogationum dies, ac supplicationes illæ amburbiæ, & ambarvales: quæ fieri solent die S. Marci, triduo ante Adscensionem Domini. Arcere rubiginem creditur S. Judocus, cujus simulachrum propterea in arvis statui solet. Apud gentes Deo Robigo, ipsis Robigalibus, canis mactabatur, & ovis. Ovidius lib. IV Fast.

a *Lib.* 18. *cap.* 29
b *in Robigalia.*

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Ac ibidem, inter alia:

Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque obscenæ vidimus exta canis.

De cane etiam sic Columella lib. X:

Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas.
Sanguine lactantis catuli placatur & extis.

Cur verò canis potiùs, quam aliud Rubigo sacrificaretur, ex eo cognoscere est, quod rufæ canes Caniculæ sive Sirio sacrificari soleant: ut ex Festo diximus lib. II, cap. XXXVI *c*.

c *In Appendice.*

Vidimus de præsidibus frugum. Atque idem censendum de iis numinibus: quæ arboribus præsiderent, vel fruticibus, ut puta, quæ putationi præerat, teste Arnobio. Spinensis Deus, secundum Augustinum, qui eradicaret ex agro spinas. Pomona cui pomorum cura quasi sortito obvenisset. De qua Ovid. Metam. ... & Propertius lib. .. eleg. .. Indeque Pomonalis Flamen. Flora floribus præerat, ac invocabatur, non ut frumenta modò, sed arbores etiam florescerent. Falli censeo, qui Floralibus à Flora meretrice hoc nomen putant impositum. Quam sententiam refellebamus lib. I hujus operis, c. XII. Nec sanè hoc quisquam gentilium putavit. Sequitur tamen hanc sententiam Genebrardus in Chronicis ad annum mundi ter millesimum octingentesimum octogesimum tertium *a*, ac laudat auctorem ejus Plinium lib. XVIII, cap. XXIX. Ubi de Floralibus quidem agit: sed hoc, quod ille vult, non dicit.

a *P.* 170.

Neptunum ciceris inventorem ajunt, quia sapor ejus sit salsuginosus.

Atque hæc de cultu impio, quo finxere numina, quæ plantis præessent. Quomodo cultus vero numini debitus est attributus numini commentitio: utpote quod vel non sit in rerum natura, vel si sit, solum debeat haberi pro parte, aut affectione spiritus mundani.

CAP. XLVIII.

De plantis ab iis, qui primi usum earum monstrassent, numen consecutis. Ac imprimis de plantis alicui numini dicatis: inque illis primùm hoc in arboribus ostensum, atque id trifariam: nam vel species certa Diis sacratur, vel arbor unica, vel variarum arborum congeries, sive in hortis, sive in sylvis. Postea actum de herbis certo numini consecratis.

DEinceps videndum de eo, quod dicebamus, plantarum præcipuas huic, vel illi, fictitio numini, fuisse consecratas. Nam sic quoque cultus, uni Deo debitus, ad id translatus est, quod non foret numen. Ut & hoc nomine nationes illiciti cultus peragantur rei. Egit de isto, sed non ut veteres laudaret autores, Nicolaus Mutonus medicus Mediolanensis, præfatione luculenta, quam ante hos annos nonaginta, & amplius, novæ suæ Joannis Serapionis tralationi præmisit. Ubi etiam narrat, quomodo reges ac principes honorem, imò immortale decus ex eo sibi quæsierint, quòd à nomine suo plantæ appellarentur: ut factum videmus in Gentiana, Lysimachia, Mithridatico, Eupatorio, Clymeno, Artemisia, Theseo, Telephio, Teucrio, Alcibiadio. Et ut vetustiora illa præteream, eorum imitatione factum, ut Carolina diceretur à Carolo M. qui ante hos annos solùm vixit triginta supra octingentos. Nec culpare possumus, quod ab inventoribus nomen datum vel principibus bene meritis, sed quod falsis numinibus attributus is honos: ut factum est in Chironii herba: quæ inventa dicitur à Minerva, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Atque, ut ibidem legimus, Herculi adscribitur Apollinaris, sive hyoscyamus. Linozostis sive Parthenion, Mercurii inventum creditur, unde Græci Ἑρμούβιον, Latini *Mercurialem* vocarunt; teste eodem libri XXV, cap. V.

Aliqui etiam opinantur Sirupos, qui è plantis fiunt, à Serapi inventos, nomenque suum accepisse. Hinc Conradus Gesnerus in Mithridate suo, cap. de lingua Indica *a*: *Colitur apud Indos dæmon Σοροαδειος, id est, οἰνώδης b, Athenæus. Forte Σοροάπειος legendum: ut idem sit, qui Serapis. Nam siraper vinum significat linguâ Afrorum circa Tripolim. Medici potiones quasdam mulsas, vel saccharatas, sirupos appellant: Græci recentiores serapia: quorum quadam etiam in Deum (forte Serapim, per somnia admonentem, præsertim ægrotos in templo eam ob caussam dormientes) auctorem referuntur.* Ad Serapidem Medicum pertinet hoc Varronis Eumenidibus:

a *Fol* 56. *a.*
b *Vinitor.*

Hospes, quid miras nummo curare Serapin?
Quid? quasi non curet tantidem Aristoteles.

Sed hæc solùm pertinent ad plantas à numine aliquo, ut ajunt inventas, & ex eo nomen sortitas. Longè verò plures sunt stirpes, de quibus etsi non idem prædicetur, tamen numini fictitio fuerunt sacratæ. Atque hoc imprimis de arboribus, & fruticibus dictum velim. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur: ut Iovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Addit deinde in arborum honorem: *Quin & Sylvanos Faunosque, & Dearum genera sylvis, ac sua numina, tanquam & cœlo attributa credimus.* De esculo, lauro, olea, myrto, plu-

ribus

ribus dicam. Esculum Iovi esse sacram indicat hoc Maronis in Georg.

—— Iovi quæ maxima frondet
Esculus, atque habita Grajis oracula quercus.

Idem Plinius tradit lib. XVI, cap. IV. Verba ejus adtuli, cum de usu coronæ in bello ac victoria loquerer. Nempe arbores omnes glandiferæ Iovi consecratæ. In quibus & fagus: de qua cognoscere est ex sacello, quod dictum Iovis Fagutalis. Varro lib. IV de L. L. *Fagutal a fago: unde etiam, quod ibi sacellum, Iovis Fagutalis.* Plinius l. XVI, cap. X: *Fagutali Iovi etiam nunc, ubi lucus fageus fuit.* Festus Pompejus: *Fagutal sacellum Iovis, in quo fuit fagus arbor, quæ Iovi sacra habebatur.*

Similiter quercum esse Iovi sacram diximus cum in honoribus militaribus de corona civica ageremus. Nec id modo apud Græcos, & Romanos, sed alias etiam gentes fuit. Ita apud Celtas quercus ut symbolum Iovis colebatur. Maximus Tyrius serm. XXXVIII: κελτοὶ σέβουσι μὲν Δία, ἄγαλμα δὲ Διὸς κελτικὸν ὑψηλὴ δρῦς a. Nec soli tamen Iovi quercus sacra: sed etiam Rheæ, ut testis est Apollodorus lib. III Bibliothecæ. Unde apud Apollonium lib. I Argonaut. aræ Δινδυμίης μητρὸς, quæ eadem ac Rhea, accumulantur φύλλοις δρυΐνοις b.

a Celtæ Jovem colunt, cujus apud ipsos signum excelsa quercus.
b Foliis quernis.

Quia verò glandiferæ arbores Iovi sacræ, ut antea diximus: eo & dicata illi nux juglandes ferens. Hoc etiam nomen indicat. Nam ut *Jupiter* ex Jovipater: ita *juglans* ex *Joviglans*. Solum hoc discriminis est, quod in priori, *Jovis* est rectus casus in posteriori patrius. Ideo boni ominis caussa in nuptiis spargebantur. Servius ad Ecl. VIII: *Varro hanc spargendarum nucum rationem esse dicit, ut Iovis omine matrimonium celebretur, ut nupta matrona sit sicut Juno. nam nuces in tutela sunt Iovis.* Aliam tamen rationem Plinius adducit lib. XV, cap. XXII: *Nuces,* inquit, *juglandes, quamquam & ipsæ nuptialium fescenninorum comites, multum minores universitate, eademque portione ampliores nucleo. nec non & honor his naturæ peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinati primum calycis, mox lignei putaminis: quæ caussa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtum muniri: quod est verisimilius, quam quia cadendo tripudium solistimum faciant.*

Laurus erat Apollini sacra. Itaque in festo Apollinis natalitio, (quod Ἑβδόμη dicebatur, uti Apollo ipse Ἑβδομαγενὴς c) Athenienses hymnum deo canentes laurum gestabant: ut ait Proclus in Hesiodi ἡμέραις. Sed & in festo Apollinis Ismenii & Galaxiæ gestata laurus, quam contingeret puer patrimus, & matrimus: unde & festum δαφνηφορία dictum: ut est apud Proclum in Chrestomathia. Cur Laurus Apollini sacra fuerit, exposui lib. II hujus operis, cap. XII. Inter caussas erat ignea natura. Sanè ex spongiola materie cognoscimus multum continere aeris, qui, si igni admoveantur folia, ignescit: unde est, quod lauri folia ardeant, quodque igni crepitent: ut Cæsar Scaliger ostendit Exercitat. CLXXX, sect. II & III. At Cardanus valde fallebatur, cum utriusque caussam inde peteret, quod aliquid putridi in se contineret. Quia verò Apollo divinationis erat præses eo, ut loco ante memorato dicebamus, etiam creditum, comestam ἱερουργεῖν πρὸς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς, conferre ad numinis afflatum: ut scribit Hesiodeæ Theogoniæ interpres. Indeque vaticinantes dixere δαφνηφάγους d. Hinc Tibullus lib. II, eleg. VI, de Sibylla:

c Septimo die natus.
d Laurivoras.

Vera cano, sic usque sacras innoxia laurus
Vescar. ——

Ignique injecta credebatur boni index, si craparet vehementius; mali, si non ederet sonum: ut liquet ex Tibulli lib. II, el. V, & Propertio lib. II eleg. XXVIII.

Olea Minervæ sacra. Græcis non ἐλαία modò, sed & μορία dicitur. Hesychius; μορίαι, ἐλαῖαι ἱεραὶ τῆς Ἀθηνᾶς, *olea Palladi sacra.* Eo autem Palladi dicatæ, quia pacis ac tranquillitatis symbolum: unde præferri solet ab iis, qui pacem postularent. Notum illud Plauti Pœnulo, *oleo tranquillior.* Ac Plato in Thæteto placida ingenia confert oleo molliter fluenti. Imò & oleum in tempestate undarum impetum frangit. Unde Plin. lib. II, cap. CIII: *Mare omne oleo tranquillatur. Et ob id urinantes ore spargere: quoniam mitiget naturam asperam, lucemque deportet.* Nec solum Minervæ sacra olea: sed etiam Apollini. Cujus caussam ex Theocrito addixi lib. II, cap. XII. Imò & Jupiter oleâ coronabatur. Unde Phurnutus: Στέφεται δὲ ἐλαίᾳ, διὰ τὸ ἀειθαλές, καὶ λιπαρὸν, καὶ πολύχρηστον. ἢ διὰ τὴν ἐμφέρειαν τοῦ πρὸς τὸ ὑγρὸν γλαυκότητος. *Caput ejus coronâ oleaginâ redimiri. Caussa autem est, quod hæc arbor semper in vigore sit, & quod olei usu sit ubique plurimus.* Myrtus Veneri sacra: quia, ut poetæ narrant cum ipsa, Juno item, ac Minerva ad judicium de forma proficiscerentur, ubi victoriam retulit, myrteâ coronâ caput ornaverat, ut Nicander ait in Alexipharmacis. Alii eò Veneri sacratam arbitrantur, quia in litore nascatur, & Venus mari orta sit. Alii, quia vim habeat conciliandi amorem. Alii verò quoniam medeatur plurimis feminarum morbis. Itaque satis conveniens Veneris simulachro materies erat myrtus. Ita è myrto fuit Veneris simulachrum, quod ultra Hermum ad Temnum oppidum erat ac à Pelope, ut Hippodamiæ nuptiarum compos fieret, procuratum fuisse existimatur: quemadmodum narrat Pausanias in Eliacis prioribus. A myrto dicta Venus myrtea, sive ob myrtetum ædi Veneris vicinum ad metas Myrteas, sive Murcias; sive à monte Aventino, qui primitus vocaretur Murcus. Posterius Festo, Servioque placuit; prius Varroni, Plinio, Plutarcho; qui auctores priùs Myrteam, postea Murciam vocatam. Quia verò myrtus Veneri sacra, eo & in conviviis corona gaudebant myrtea; ut liquet ex Horat. lib. I, od. IV, & XXXIV. Eadem de caussa nuptiarum tempore postes ædium myrto obducebantur. Claudianus in Nupt. Honorii, & Mariæ:

Hi nostrâ nitidos postes obducere myrto
Contendant.

Nec soli tamen Veneri sacra, quando & Dionysum myrto coronatum Aristophanes inducit in Ranis. Anacreon etiam myrteâ se coronabat: ut ex Polluce alibi diximus. Vidimus de quatuor arboribus sacris Plinio nominatis: quarum duas myrtum, & laurum, etiam nominat Virgilius Ecl. VII, sed addit populum, & vitem.

Populus Alcidæ gratissima, vitis Jaccho,
Formosa myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Ac de populo firmat, quod idem VIII Æneidos canit:

—— Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit.

Ac mox de Saliis, Martis & Herculis sacerdotibus, subdit,

Populeis adsunt evincti tempora ramis.

Sed de populo Herculi sacra, etiam Plinius lib. XII, cap. I: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur; ut Jovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Itaque & ipse cum Iovi in Olympia sacrificaret, victimarum coxas populeis lignis adolevit: ut est apud Pausaniam lib. V. Etiam apud Ovidium quievisse propterea sub hac arbore dicitur:

Opportuna suâ blanditur populus umbra:

Albam verò adamâsse populum dicitur, qua propterea athletæ, & heroes coronabantur: Plinium adi lib. XVI, cap. XXIII. Etiam apud Horatium primo odarum de Teucro leges:

Tempora populea fertur vinxisse corona,
Sic tristes affatus amicos.

Nempe, ut lætitiam præ se ferens, alios etiam juberet bene in posterum sperare.

Cur vitis sacrata sit Libero, gemina est ratio, una physica, ob calorem vini, qui à Sole, à quo vinum excoquitur: altera historica, quia in Libero cultus fuit Noë, primus vitis consitor. Diximus de eo lib. I hujus operis cap. XIX. Saltem addendum videtur, quod antequam mensa tolleretur, bibebant poculum, quod dicebatur ἀγαθοῦ

δαίμονος, boni Dei, sive Bacchum, sive Genium intelligentes. Potest videri Victorius lib. I, cap. I Var. Lect.

Pleraſque arborum, quas diximus etiam jungit Phædrus, Augusti libertus, fab. LVI:

Olim quas vellent esse in tutela sua
Divi legerunt arbores; quercus Jovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybele, populus celsa Herculi.

Ac subjungit de olea à Minerva electa. De sola harum pinu nondum dictum. Sed egimus de ea lib. I, cap. XX, ubi exponimus caussam, cur in sacris Cybelles pinus ab iis gestari soleat, quos propterea δενδροφόρους a vocabant. Hinc Cybelle apud Maronem IX Æn.

a Arboriferos.

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos.

Ubi sic Servius:

Pinus in tutela matris Deûm est.

Atque idem sic: paullo post ad illa,

Quam sacras dabitur pinus. ——

Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur, pinumque arborem, sub qua jacuerat (Attis,) *tutelæ suæ adscripsit.* De eadem arbore sic Arnobius in VII: *Quid sibi vult illa pinus, —— quam genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit.* Ac eodem libro postea: *Quam memorant divam in solatium sui consecravisse mæroris.* Hinc & pinea nux apud Martialem lib. XIII, epig. XXV ait:

Poma sumus Cybeles. ——

Etiam Fauno pinus placuit. Unde Ovidius epistola Oenones:

Cornigerumque caput pinu præcinctus acuta,
Faunus in immensis, qua tumet Ida, jugis.

A Pane etiam adamatam indicant Γεωπονικὰ Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XI.

Pomus in Veneris est tutela, ob fructum. Piget caussam referre. Nec eam potest nescire, qui legerit variorum in Priapum lusus. Maximè Veneri grata poma ἐαρινὰ καὶ γλυκεῖα b, ut est apud Artemidorum. Theocritus à Διονύσῳ poma ait primitus inventa. Verùm Antiphanes, & alii, tribuere Veneri. Ac constat in judicio Paridis pomum Veneri datum. Romani item cum effingerent Venerem Victricem, eam formabant manu pomum tenentem, & palmam: ut videre licet ex vett. statuis ac nummis. Nempe quia Venus in certamine de forma pomum à Paride accepit, eoque palmam sive victoriam retulit. Etiam in antiquo toreumate argenteo, quod μυθολογίᾳ suâ illustravit Pighius, Venus conspicitur hastam tenens, in cujus cuspide est pomum rosarum foliis cinctum.

b Verna, dulciaque.

Ficus Diis sacra, arisque adhibita: qua de re sic Julianus epist. XXIV: Ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττον εἰς θυμίαμά ἐστιν, οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλ' ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Enimvero Diis ficum consecrari, arisque omnibus adhiberi, & quovis thure ad odores esse aptiorem, non mea est oratio: sed quisquis, usum ejus didicit à sapiente aliquo homine, sacrorumque antistite, manasse intelligit.* Quod si in via inveniretur, appendebatur signo Mercurii, unde auferebatur ab eo, qui vellet. Zenobius cent. V, proverb. XCII: *Ficum Mercurio. de re promta & cuivis usui exposita. Ficum enim antiquitus qui reperisset, Mercurio sacram suspendebat, indeque cui libitum erat, auferebat.* Ficus Baccho quoque sacra. Sosibius quidem Lacedæmonius Bacchum ficus inventorem ait, ac propterea à Spartanis coli Bacchum Συκίτην, sive Ficulneum. Atque idem Andriscus & Agasthenes retulere: ut est apud Athenæum lib. III. Videtur & Saturno sacra fuisse: sed apud Cyrenenses Macrobius lib. I Saturn. cap. VII: *Cyrenenses etiam cùm rem divinam Saturno faciunt, ficis recentibus coronantur.* Nec mirum si numini ficum dicarint, cujus tot bona sunt. Vide de iis Julianum Cæsarem epist. XXIV, quæ ad Sarapionem. Summam ipse complexus cum post longam & elegantem dissertationem subjungit: Καὶ ὥσπερ μὲν φύσεως αὐτῶν, ἡ γλυκύτητος, καὶ ὥρας, καὶ πλήθους, καὶ χρείας ταῦτα σοι περὶ ἡμῶν ἡ ἐπιστολὴ προσπαίξει. *Ac de earum ortu, dulcedine, specie, confectione, utilitate, nostra epistola adhuc lusit.* Et ob ista quidem sacra apud Græcos ficus. At alia ratio de Ruminali ac Navia ficu apud Romanos. Eam dabit Festus in *Navia*, ac *Ruminalis.* Plinius lib. XV, cap. XVIII: *Colitur ficus arbor in Foro ipso, ac comitio, Romæ nata sacra, fulguribus ibi conditis.* Cultam ait ficum. Et certum tamen non habitam pro numine, sed pro re sacra ac religiosa.

Ficum Naviam & Ruminalem, eandem esse docet Scaliger ad Festum.

Cupressus, ut Plin. ait lib. XVI, cap. XXXIII, al. XXXIX, *Diti sacra, & ideo funebri signo ad domos posita.* De Dite a, adsentit Festus. Pro eo Proserpinam ait Servius b: alii generatim ajunt Dis inferis. Rationem eam adfert Festus quòd capite præciso, præterquam in Ænaria, non renascatur, sicuti homini, ut ait Catullus,

a Seu Plutone.
b In 4 Æn.

—— *Cum semel occidit brevis lux,*
Nox est perpetuo una dormienda.

Quod verò addit Plinius, domui funebri solere apponi, id de ditiorum ædibus capiendum. Unde Lucanus:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Nempe rara erat in Italia, nec cognita multò ante Catonis tempora. Varro ait rogo solere circumdari, ut corrigeret gravem ustrinæ odorem. Hinc ferales cupressos vocat Maro VI Æn. & Silius in X, funebres Horat. lib. epodon, od. V. Horatius etiam lib. II, od. XIV ait, divites ab obitu nihil sequi præter invisas cupressus.

Oleastrum Apollini dicatam, indicat illud Theocriti in Hercule Leonicida:

Χλωρή τ' ἀγριέλαιος Ἀπόλλωνος νομίοιο,
Ἱερὸν ἁγνὸν ξεῖνε τελεσσιπόνοιο θεοῖο.
Atque virens oleaster Apollinis ipse sacratus
Ac purus, coma sacra Deo frondescit adulto.

Fauno tamen dicatæ meminit Maro in XII Æneid.

Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere vestes.

Palma Apollini sive Soli sacra fuit: ut testis est Julianus Imp. Orat. V. & secundum Aluys. Novarium lib. VIII Sacroprofan. cap. IX. XXI. p. 232, & præced. Sed & Musis sacratam apud alios legas.

Buxus, quam vulgo his terris palmam vocant, videtur Cybele fuisse sacra. Saltem in ejus sacris non alia usos tibia existimo, quam è buxo. Hinc Virgilius in Ciri:

Sæpe velut gelidis Ciconum Bistonis in oris.
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe.

Statius Papinius lib. V Thebaidos:

—— *Cum sacra vocant, Idæaque suadet*
Buxus.

Idem lib. VIII Æneid.

—— *Geminæ æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum variè spiramine buxus.

Claudianus lib. I de Raptu Proserp.

Non buxus, non æra sonant, blandique leones
Submisere jubas: adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Sidonius Apollinaris Carm. IX:

Non hic Dindyma, nec crepante buxo,
Curetas Berecynthiam c sonantes.

Etiam apud Julium Pollucem lib. IV, cap. X legere est, tibiam quæ ἔλυμος dicitur, fuisse è buxu, ac inventam a Phrygibus, cumque ea concinuisse cornu in honorem Cybeles. Sed & buxea usi tibia in sacris Bacchi. Papinius IX Thebaidos:

c Matrem deûm. Dindymenen, Cybelen.

—— *Cum Bacchica mugit*
Buxus, & insana maculant trieterida matres.

Nempe utraque sacra furentium erant, vel simulantium furorem.

Rosa Veneri sacra: ut inter alios docet Ausonius idyllio VI, quod *Rosa* inscribitur. Qui & propterea idyllio

lio

lio II, cujus lemma, *Cupido cruci adfixus*, roseo serto auream Venerem coronat. Imò & Anacreon eo ornat filium ejus Cupidinem:

> Ῥόδα παῖς ὁ τῆς Κυθήρης
> Στέφεται καλοῖς ἰούλοις,
> Χαρίτεσσι συγχορεύων.
> *Roseis puer Cytheres*
> *Caput implicat corollis,*
> *Charitum choros frequentans.*

In argenteo toreumate vetusto, quod Antonii Perenotti, Episcopi prius Attrebatensis, & postea Cardinalis, fuit, ac doctissimus Stephanus Pighius mythologia suâ de Horis, illustravit, conspicere est Venerem, Veris præsidem, in cujus hastæ cuspide est pomum, rosæ foliis cinctum. Nempe & poma Veneri dicavere, ut suprà vidimus, ac pariter rosas. Quod ob floris ejus pulchritudinem factum esse, ait Pausanias in Eliacis. Imò apud Libanium legas, ut prima eam, odore floris allecta repererit, cum de forma cum Junone ac Minerva decertans, cestum deponere cogeretur, quia hoc cingulo ad amorem sui animos fascinaret. Venus etiam, cum rosæ priùs candidæ forent, colorem earum dicitur commutasse in rubrum, cùm Adoneo suo, sub apro periclitanti, succurrere volens, pedes in rosarum spinis vulnerasset. Nota fabula ex Aphthonii progymnasmatis. Adde & Geoponica Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XVIII. Propterea Politianus sic apud Claudianum legere maluit in secundo de raptu Proserpinæ, ubi Venerem describit flores in Siculis pratis legentem:

> —— *Sic fata cruoris*
> *Carpit signa sui.*

Atque hoc ob summam viri auctoritatem, postea penè omnes excusos occupavit. Sed in MSSis & nostris, & aliorum non *cruoris* est, sed *doloris*. Nempe non de rosa sermo est Claudiano: sed de anemone, flore purpureo; in quem cruor Adonis conversus fuit: ut Ovidius narrat lib. X Met. fab. XVI.

Philyram etiam Veneri tribuit Phurnutus: si rectè emendant viri eruditi. Nam in vulgaris codd. est φιλυτρία, vel φιλυτρεῖ. Si de philyra placet, ex eo fuerit, quòd coronas Venerias inde plecterent. Unde Horat. lib... od...

Displicent nexæ philyrâ coronæ.

Hedera κισσὸς Græcis, apud Ægyptios Osiridi sacra, quem hederatum fingebant: ut ex Harpocratione Tertullianus refert libro de Corona Militis. Itaque & Ægyptiis hedera dicebatur χενόσιρις: quod *plantam Osiridis* significat, ut auctor est Plutarchus libro de Iside & Osiride. Ac ibidem legas, apud Græcos sacram Baccho: qui iccirco κισσοφόρος, καὶ κισσοχαίτης a à poëtis vocatur. Atque hæc etiam caussa est, cur hedera suspensa signum sit vini venalis. Osiridi verò & Baccho sacrata fuit quòd uterque sit Sol: hedera autem igneam habeat naturam, qua cum Sole convenit. Ac obiter hoc attigimus lib. II, cap. XII, cum caussam de lauro adferremus. Sanè Homerus in Hymnis inducit Bacchum & lauro, & hederâ coronatum. Sed alii caussam adferunt planè contrariam. Volunt enim habere vim refrigerantem. Ac propterea, qui vino curas pellerent, solere hederaceâ uti coronâ, ad ebrietatem compescendam. Quam caussam adfert Plutarchus in Symposiacis lib. III, problemat. I. Videmus, ut contrariæ affectiones hederæ tribuantur. Nec propterea culpandi, qui vel hanc, vel illam caussam attulerunt. Nam ut est apud Galenum lib. VII Simpl. medicamentorum, hedera constat contrariis qualitatibus, quia quiddam habet adstringens, quod terrenæ est, ac frigidæ naturæ: & habet quiddam acre, quod calidæ esse naturæ, gustu cognoscitur. Imò & tertia inest qualitas, ratione aqueæ naturæ, quæ tepida est, ut ibidem traditur. Sed sunt, quibus neutra satisfacit ratio. Ajunt primitus in honorem Bacchi vitea corona usos esse. Sed quia hibernâ tempestate viris folia non habet, cogitâsse de planta viti quam simillimâ: eam visam esse hederam, quia esset torulis, & foliis tumidis, & corymbus nigrescens uvas imitaretur. Utramque stirpem jungit Nemesianus, cum sic Bacchum compellat:

a *Hederiferus.*

> *Te cano, qui gravibus hederatâ fronde corymbis*
> *Vitea serta plicas.*

En alias etiam caussas. Uti Bacchus semper juvenis: ita hedera semper viret. Nam Bacchus, ut dixi, Apollo, non quidem secundum poëticam, sed secundum φυσικὴν θεολογίαν. Itaque & in Hyacinthiis, quæ Apollini erant sacra, Bacchico ritu hederâ coronabantur: ut dictum libro I, cap. XIII. Plutarchus in problematis eo ait Bacchò sacram, quia sit quoddam hederæ genus, quod comestum, utcumque vino abstineas, ebrium reddat, imò & mentes concitet ad furorem. Poëtæ autem maluere ad fabulam recurrere. Nam eo Baccho caram volunt, quia hac fuerit occultatus, servatusque, cum eum quæreret Juno noverca. Ex eo autem, quòd inebriet, ut dictum, etiam cognoscere est, cur poëtæ coronarentur hedera. Unde Maro Ecl. VII:

> *Pastores hedera crescentem ornate poetam.*

Ac Persius, in Prologo, de poëtis ait:

> —— *Quorum imagines lambunt*
> *Hederæ sequaces.*

Hoc inde est, quia poëtæ feliciùs soleant carmen condere, post ἐνθουσιασμὸν a, & οἰνοποσίαν b: ac hedera, ut ex Plutarcho dictum, similia vino præstet. At nimis longè mihi petitum videtur, cùm Stephanus Pighius in Mythologia sua de anni partibus hanc etiam rationem promit, quòd Bacchus præsit auctumno, in auctumno autem Sol quasi senescens alimenta subtrahat, ac hedera similiter plantis vicinis alimentum adimat, ut Plinius refert. Unde & C. Laberius Mimus:

a *Afflatum numinis.*
b *Vini bibitionem.*

> *Ut hedera serpens vires arboreas necat:*
> *Ita me vetustas amplexu annorum enecat.*

Acer in tutela Suporis est: ut ait Servius in II Æn. vers. XVI.

Picea sive larix (Græcis πεύκη) sacrata Vulcano, quia facilè accenditur, atque ex ea faces & tædæ fiant. Hanc rationem adducit Eustathius in Iliad. A c.

c *Pag. 87. edit. Rom.*

Quæ hactenus de arboribus dicta sunt, ea pertinent ad totum genus, sive ad speciem ipsam. Deinceps duo ostendam: prius est, etiam singularem arborem numini dicatam: alterum, certo numini quoque sacratam fuisse congeriem arborum diversi generis, h. e. hortos, & sylvas totas. De priori liquet, ex platano illa Helenæ dicata, de qua Theocritus in Helenæ Epithalamio:

> Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται (ὡς παριών τις
> Ἀννείμῃ) Δωριστί, Σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμί.
> *Litera verò in cortice scribentur (ut quis præteriens*
> *Legat) Doricè: Venerare me: nam Helenæ arbor*
> *sum.*

Contra verò etiam arborum multitudo, ut dixi, sacrata uni numini. Ità Veneri sacri erânt horti, ut ex Plauto, Varrone, ac Plinio est videre. Eo & Nævius Venerem pro olere dixit. Ut ne Antonio Delrio credas, qui pro Venere Liberum, vel Pallada substituebat. Diximus de eo Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VII, sect. IX.

Dianæ quæ & Phœbe, sacra nemora: eique in his dicata templa: ut in Aricino, Ovid. I de Arte:

> *Ecce suburbana templum nemorale Dianæ.*

Indeque Diana ipsa *Nemoralis* dicta, & *Nemorensis*. Unde & Papinius I Sylv. in Tiburtino Manlii Vopisci:

> *Hæc domus Ægeriæ, nemoralem abjungere Phœben.*

Puto, caussam esse ex eo, quia noctu, Dianæ sive Lunæ beneficio venantur in nemoribus venatores. Unde & Diana Sylvarum potens dicitur Horatio.

In hac ipsa etiam Hollandia, qua scribimus ista, dum incolæ essent gentiles, nemora erant Diis sacra. Itaque sacri nemoris meminit Tacitus in quarto.... *Civilis*, inquit, *primores gentis, & promtissimos vul-*

vulgi, Sacrum in nemus vocatos, ubi nocte, ac lætitia, incaluisse videt, à laude gloriaque gentis orsus, injurias, & raptus, & cætera servitii mala enumerat. Et satis est verisimile id nemus intelligi, quod inter Leidam, & Delphos, prope Vorburgum, *Schaken bosch* vocatur. Vox enim non abludit: quamquam nolim cum iis serram reciprocare, qui putant *Schaken-bosch* vocari, quia in illud multi fierent raptus. Id enim Belgis est *Schaken*. Quod si placet, non Batavi ex *sacrum* fecerint *schaken*: sed Romani ex *schaken* fecerint *sacrum*: sive illud attendendo, quod nemora Diis sacrarentur, sive sacrum, pro exsecrando acceperint, quia raptorum refugium exsecrarentur. Illis quidem, qui Diis fuisse locum sacrum arbitrantur, favet quod à nonnullis creditum S. Wilibrordum, cùm fœdissimum in nemoribus idolorum cultum exsecraretur, effecisse, ut in nemorosa Batavorum insula arbores Boreâ spirante conciderent: unde nunc quoque totâ penè insula tot arborum trunci effodiantur. Sed his, quia auctoribus parum idoneis sunt subnixa, insistere non est animus: præsertim quando plures arbitrantur eam arborum stragem sola tempestate, idque toto amplius seculo post Wilibrordi tempora contigisse.

Nec arbores modò dicarunt Diis, sed etiam flores, & herbas.

Hyacinthus sacer Apollini, ac ita dictus à puero Amyclæo ejus nominis, in cujus caput discus ab Apolline jactus ceciderat, Zephyro sic jactum, præ invidia, dirigente, ut fabulantur.

Narcissus sacer Eumenidibus, seu Furiis, ut Eustathius scribit in Iliados Λ a. In caussa est, quod Narcisso nomen est ἀπὸ τῆς νάρκης, sive à torpore: & Eumenides etiam torporem inducant hominibus scelestis. Itaque, ut ibidem legas, qui Erinny. Furiæ sacrificarent, coronis ex hoc flore utebantur: quod antea ab Istro, libro de Coronis proditum. Proserpinæ etiam dicatus fuit, quia eam colligeret, cùm à Plutone raperetur. Auctor Phanodemus lib. v rerum Atticarum. Sed & Baccho gratum legimus.

a Pag. 87. edit. Rom.

Malvam ajunt fuisse Osiridi dicatam. Neque caussa sit obscura. Nam cùm per Osirim Sol intelligatur; ut libro secundo ostensum: non dubium est, quin hoc fuerit, quia malva sit ἡλιοτρόπιον, hoc est, cum Sole convertatur; ut Theophrasto proditum lib. II de Caussis Plantarum, cap. XXVI. Scio, quas ejusce rei caussas Ægyptii, ac Proclus adducant. Sed vera est ratio, quòd humidam hanc herbam Sol exsugens folia inclinet, quò calor jubet. Nisi malis inde esse, quòd meatibus corticis rarefactis calore radiorum Solarium, spiritus in surculis latens eò feratur, quò spiritus per meatus facilius exspirat. Quam rationem adduci video ab Julio Sirenio lib. III de Fato, cap. XLVI. Sed ulteriùs etiam malvæ honos se extulit. Siquidem in maximis fuisse periculis adoratam, apud Lucianum legere est libro secundo Ver. Histor. Atque idem à Musis adoratam ejus radicem ait sermone adversus indoctum. Et alicujus sanctimoniæ sit argumentum, quod inter donaria reponi soleat, si eam, quod apud Dioscoridem legere est, ἄνθημα dixerint; ἄνθημα autem vocarint quasi ἀνάθεμα, vel ἀνάθημα, quomodo dixere donaria, quæ in templis suspendebant. Dixeris, arma etiam hostilia solere dicari Diis. Sed dispar ratio in herbis: ubi aliquid latet caussæ occultioris, hoc est, magis divinæ. Et quæ ista potiùs fuerit, quàm quòd non alimoniæ modò utilis foret: sed tam multos quoque morbos pelleret: ut antea ostendimus. Itaque Ælianus etiam lib. IV Var. Histor. cap. XVII ait, hanc Pythagoræ fuisse opinionem, ἱερώτατον εἶναι τὸ τῆς μαλάχης φύλλον, *sanctissimum esse folium malvæ.*

Videtur & in herbis sacris locus esse brassicæ. Μάντιν λαχάνοισιν, *vatem inter olera*, scripsit in Georgicis Nicander: ac Menander vocavit ἱεράν, *sacram*. Itaque & multi per eam jurarunt, ut Hipponax in Jambis: ac Jonicum id fuisse juramentum, Ananius, Teleclides, & Eupolis, prodi lerunt. Cumque ea foret gloria brassicæ, minus mirandum si de hac una singulatim scripserint Pythagoras, Chrysippus, & Dieuches.

Allium & cæpe cur sacrata Diis. cur cæpe capita offerentur Diis à Romanis: Ovid. III Fast. Clarus Sylvius in leges XII Tabb. pag. 243, & 245, & 255, vers. antepenult.

Atque hæc de plantis alicui numini dicatis: de quo aliqua, etiam hic indicta, attigimus lib. I Institut. Orat. cap. V, sect. XXXVII, ac operis hujus de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana lib. II, cap. XII.

Quia vero exposuimus cultum quem gentiles præstitère plantis, earumque ad religionem impiam abusum: exspectet fortassè aliquis, ut addam quippiam de Christianis. Nam & hi inanima coluere, si fides gentibus, quæ eis objectabant crucis cultum. Non crucifixi dico, sed crucis, nempe ligneæ, & citra hominem: cujusmodi crux veteribus Christianis in usu erat. Sed de hoc alibi potius dicemus. De Terebintho inter Christianos culta, vide Scaligerum ad Eusebium p. 192.

Cap. XLIX.

De triplici plantarum abusu, primùm in statuis Deorum; inde in sacrificiis; insuper in ceremoniis cultus paganici. Præterea hoc superstitionis fuisse, quod, religionis ergo, plantis quibusdam abstinerent.

NEc solum, qua ratione diximus; sed quadrifariam præterea, in plantis aberratum fuit à recto numinis cultu. Ac primùm, quod abuterentur ad falsorum numinum templa, ac simulacra. De templis satis est apertum. Quare solùm dicam, quod in consecratione templorum postes tenerent manu. Cicero pro domo: *Postem teneri oportere in dedicatione templi, videor audisse.* Idem in secundo de Legg. *Bene verò, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu; quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt.* Livius lib. II, ubi agit de dedicatione templi Capitolini: *Postem jam tenenti consuli fœdam interpretationem Deum nuncium incutiunt.*

De abusu ad simulacra inde liquet, quod, ut Pausanias ait in Arcadicis, imaginum materies foret ebenus, cypressus, cedrus, quercus, smilax, lotus. Sed de hoc in Symbolica Theologia pluribus dicemus. Nunc solum addam, quod amaranto etiam coronabant statuas Deorum: ut est apud Dioscoridem lib. IV, cap. LVII. In caussa erat, quòd non marcesceret; unde & nomen, ut superiùs vidimus.

Alter abusus consistebat in sacro suffitu, ac sacrificiis. Ubi duo consideramus, ignem quo quid crematur, & id quod offertur, atque igni absumitur. De lignorum usu ad ignem, abunde superius dictum. Quod offertur, vel ipsum quoque plantis debitum, vel animal erat. Prius generis erat thus, quod ita dictum ἀπὸ τοῦ θύειν a, quia ejus usus foret: in sacris suffitibus. Finis quippe thuris crematio, cremationis odor, in quo bonitas thuris. Unde vero illa gentibus opinio fuerit, Deos quoque suffitibus conciliari, exposui lib. III, cap. XXX.

a Dromus operari.

Nec thure solum aliove suffitu placabant Deos: sed etiam vino, imo & floribus: præsertim Genium. Plutarch. lib. de Osir. & Isi. & Aloys. Novarius lib. IX, cap. V b: *Ægyptii quotidie ter Soli adolent resinam sub ejus exortum; myrrham, quando medium tenet æthera;* circa obitum κῦφι c appellant. Horat. lib. II, epist. I:

b P. 109. col. a.

c Sic vocant thymiamatis compositionem.

> *Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant,*
> *Floribus, & vino, Genium memorem brevis ævi.*

Persius Sat. ...

> *Funde merum Genio.*

Variis etiam Diis legumina ac fruges offerebant: ut ostendit illud Catonis de R. R. cap. CXXXIV: *Priusquam messim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri*

fieri oportet. Cereri porcâ præcidaneâ, porco feminâ, prinsquam hæc fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino Jano, Jovi, Junoni, præfato.

Fabaria quoque sive fabacia pulte, & lardo, in Cœlio monte sacrificatum olim Carnæ Deæ, quæ à carne ita dicta, & vitalibus credita præesse humanis. Eò autem his duobus sacrum fiebat, quoniam geminio illo cibo maximè credebatur ali caro humana. Nam & olim panis è lomento, sive fabarum farina, inde item pultes. Vide de eo sacro Nonium in voce *Mactio*, & Macrobium lib. I Saturn. cap. XII. Tangit quoque Plinius lib. XVIII, cap. XII. *Quin & priscorum fabacia* (Turnebus fabata) *sua religionis Diis in sacro est, prævalens pulmentari cibo.*

Hoc quoque fabæ in sacrificiis usum ostendit, quòd ubi segetes sevissent, quia inauspicatum videbatur domo efferre, quod non referres, pro frugibus ad sacrificium referebant fabam: atque hoc ita interpretabantur, quasi faba esset pignus frugum, ac quia fabam retulissent, etiam fruges relaturos domum. Hinc fabam quam referebant dixere refrivam, quasi referivam. Festus Pompejus: *Refriva faba dicitur, ut ait Cincius quoque, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii caussa, quasi revocet fruges domum. Data enim est & tritico ad rem divinam faciendam.* De hoc tamen Ælius Stilo, Varronis præceptor, ambigebat. Continuò enim subjungit Festus: *Ælius dubitat, an ea sit, quæ prolata in segetem domum referatur, an quæ refrigatur, quod est torreatur.* Verùm Cincii opinioni accedit Verrius, sive Festus. Subdit enim: *Sed opinionem Cincii adjuvat, quòd in sacrificiis publicis, cùm puls fabata Diis datur, nominatur refriva.* Plinii quoque est lib. XVIII, cap. XII: *In eadem* (faba) *peculiaris religio. Namque fabam utique è frugibus referre mos est auspicii caussâ: quæ ideo refriva appellatur.* Ubi clarè nomen à *referendo* deducit: non quidem, quòd Scaliger ait, quia formâ est à *condo conditivus*: (nam hoc à supino venit, ut à *statum, stativus*; à *satum, sativus*, ab *actum, activus*) sed ut à præsenti *condo* est *condivus*, à *recido, recidivus*, ab *adopto, adoptivus*. Subjungit deinde Plinius, etiam in auctionibus locum fabæ datum, itidem boni ominis caussâ. *Et auctionibus*, inquit, *eam adhiberi lucrosum putant. Sola certè frugum, etiam exesa, repletur crescente Lunâ.*

De farre, de quo ex Catone antea vidimus, sic scribit Plinius lib. XVIII, cap. II: *Numa instituit Deos fruge colere, & molâ salsâ supplicare, atque ut auctor est Hemina, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximè noverant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant: quarum simulacra in Circo videmus. Tertiam* a *ex iis nominare sub tecto religio est. Ac ne degustabant quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.*

Ubi primò videmus molam describi, ex farre, sale & aquam compositam, atque ut Numa nullum absque ea sacrificium esse ratum putàrit. Hinc Tibullus lib. III, eleg. IV:

> —— *Omina noctis*
> *Farre pio placant, & saliente sale.*

Et Ovid. lib. II Fast.

> *Ante Deos homini quod conciliare valeret,*
> *Far erat, & puri lucida mica salis.*

Item Virgilius II. Æn.

> *Jamque dies infanda aderat, mihi sacra parari,*
> *Et salsæ fruges.*

Ubi sic Servius: *Sal, & far, quod dicitur mola salsa, quâ & frons victimæ, & foci adspergebantur, & cultri. Fit autem de hornâ fruge, & horno sale.* Vide & eundem Servium in illud IV Æn.

> *Ipsa molâ, manibusque piis.* ——

Ut verò far esset tostum, sequin etiam videas à Festo: *Mola*, inquit, *vocatur etiam far tostum, & sale sparsum, quod eo molito hostiæ adspergantur.* Atque inde Ovid. II Fast.

> *Torrida cum mica farra.*

Quodque Fornacalibus farra ait Plinius solere torreri, idem Festus firmat his verbis: *Fornacalia feriæ institutæ sunt farris torrendi gratiâ*: quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Atque idem liquet ex Ovidio Fastorum lib. II, & VI.

A Romanis verò in eo differebant Græci, quòd pro farre hordeum sale conspergerent, aræque infunderent, qua de re Plutarchus in problematis, cap. CIX.

Quod si quis apud Romanos Fornacalibus sacrum, quod dixi, neglexisset; is hoc delictum mense Februario, festo Quirinalium expiabat: unde id festum *Stultorum feriæ* appellabatur. Vide de eo Plutarchi problemata cap. LXXXIX, Festum in *Quirinalibus*, & *Stultorum*.

Etiam Plinius piamentum è plantis memorat lib. XXV, cap. IV: *Unum* (Panaces genus) *Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit, radice multi corticis, & salsi. Hac evulsâ, scrobem repleri vario genere frugum, religio est, ac terræ piamentum. Ubi & quo fieret modo, & quale maximè probaretur, inter peregrina docuimus.*

Sed & arborum fructus Diis offerebant Græci. Sic Melitenses, Atticæ populus in Heracliis, quæ quinctò quoque anno fiebant, poma Herculi offerebant. Atque inde etiam Hercules dictus Μήλων a, teste Hesychio. Ex quibus videre est Diis non cruenta solùm hostiâ sacrificatum, sed & libis, pulte, primitiis frugum, & id genus.

Tertius plantarum abusus etiam extra sacrificia erat in variis festis sollemnibus, eorumque ritibus sacris, sive cæremoniis. Hi ritus, vel publicè spectabantur, vel solùm cogniti mystis. Prioris generis erat, quod in Cereris sacris rustici choreas agerent cum corona quernea: unde Maro I Georg.

> —— *Neque ante*
> *Falcem maturis quisquam supponit aristis,*
> *Quàm Cereri tortâ redimitus tempora quercu*
> *Det motus incompositos, & carmina dicat.*

Etiam urbs tota, festi tempore, cibo usa, qui festo illi conveniret. Sic fabis vescebantur Athenienses in festo Apollinis, quod πυανέψια inde dixere: uti & mensem, in quem incidebat illud festum πυανεψιῶνα: nempe ex eo, quòd veteres pro κύαμος b dixerunt πύαμος, vel πύανος: ut testis Pollux lib. VI, cap. IX.

In festo, quod Γαλάξια c dicebatur (videtur fuisse Apollinis Γαλαξίῳ, Proclo in Chrestomathia memorati) coquere solebant pultem hordeaciam in lacte: ut est apud Hesychium in Γαλάξια.

Imprimis verò hujus loci videntur quæ fierent, cùm pompa traduceretur. Tale est, quod in Adoniis (id festum erat Adonidi & Veneri sacrum) circumferebantur horti ex fœniculo, & lactucis in memoriam ejus, quod Venus Adonin mortuum reposuisset in lactucis: ut est apud Athenæum lib. II, ac Eubuli comici de hoc versibus cognoscitur. Sic, ut Pausanias tradit in secundo Corinthiacorum, apud Hermionenses stato Deæ Chthoniæ festo, sacerdotes, magistratus, viri, mulieres, pueri, deam cum pompa deducunt, vestibus albis, capitibus gestantes corollas ex flore, qui indigenis vocatur κοσμοσάνδαλος. Eum Pausanias statuit esse hyacinthum, quia similis sit magnitudine, & colore, ac præterea habeat ἐπὶ τῷ θρήνῳ γράμματα, *inscriptas literas lugubres.* Unde & de eo Theocritus Idyll. X:

> —— Καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος.
> —— *Et scriptus hyacinthus.*

Ex literæ sunt αἶ, αἶ d: ut idem ait Idyll. XIX, & Ovid. X Met. Hosce hyacinthos ferrugineos vocant Maro IV Georg. & Columel. lib. X. Aliis *lilium purpureum* nominatur. Opponitur ei hyacinthus non scriptus, qui

a Tutilinam.

a Qui pomis placatur.

b Fabæ.

c A γάλα lac.

d Hei, heu.

cæruleus, vel albus: unde Columella utrumque genus complectens lib. x:

Nec non vel niveos, vel caeruleos hyacinthos.

Vaccinium aliter vocari, auctor est Dio cordes. Athenis in festo quod πλυντήρια dixere, quia tum lavarent vestes Deæ Minervæ detractas, circumferebant in pompa massam caricarum: ut est apud Hesychium, & Etymologum in Ἡγητηρία. Etiam Thargeliorum festo Apollini & Dianæ, vel Horis, sacro, ad lustrationem Urbis, iidem Athenienses immolandis duobus, virorum, altero feminæ, qui φαρμακοί a, & συμβάκχοι b dicebantur, caricas de collo suspendebant, nigras de virili, albas de muliebri, item in manus iis dabant caseum, mazam, caricas, exinde septies cædebant colaphis, scillis, ficubus agrestibus aliisque id genus, denique lignis infelicibus comburebant, cineres in mare spargentes. Vide Helladium lib. III Chrestomathia apud Photium in Bibliotheca, & Joannem Tzetzem Chil. v, cap. xxv: ac imprimis Meursium lib. IV Græciæ Feriatæ in Θαργήλια. In iisdem Thargeliis, quæ biduo Athenis Thargelione seu Febr. mense celebrabantur; item in Pyanepsiis, quæ & ipsa Apollini sacra, ac mense Pyanepsio Octob. aut secundum alios Julio, agitata, circumferebantur rami oleagini, lanâ obvoluti: εἰρεσιώνην appellabant: ab iis ramis dependebant panis, corila, ficus, ac fructus cæteri. Testes scholiastes Aristophanis in Equites, Eustathius in Iliad. χ, & verbis iisdem Suidas in Εἰρεσιώνη, item Lutatius in secundum Statianæ Thebaidos: qui Εἰρεσιώνην vocat *verbenam omnium frugum pomorumque primitiis obligatam*: ac ejus rei testem laudat Cratinum. Eo autem hæc facta arbitror, quia Apollo, ac Diana sint Sol, & Luna; Horæ autem sint anni quatuor tempestates, ac præcipuè æstiva, unde fructibus ὡραίοις nomen. Convenienter igitur hisce numinibus frugum, fructuumque primitiæ oblatæ, & in festo sacro circumlatæ.

Videtur etiam ad ritus publicos pertinere, turpis ille ritus, quo in honorem Cereris, & Proserpinæ, ex melle & sesamo fiebant muliebria verenda, (μυλλοὺς c dixere) quæ Syracusani circumferebant in festo Θεσμοφορίων: ut auctor est Athenæus lib. XIV.

Alii, ut dicebamus, ritus in occulto à solis mystis videbantur. Exemplo sit, quòd Milesiæ in Thesmophoriis, dum ἁγνεύειν, sive in casto esse vellent mulieres, substernebant sibi folia pinus: ut est apud Stephanum in Μίλητος.

Præterea verò error gentilium in eo consistit, quod impiæ religionis ergo plantis quibusdam abstinerent. Ita Deorum matrem venerantes abstinebant seminibus, præterquam siliquis, ac stirpibus, exceptis iis, quæ sursum attollerentur. Quam rem scitè exposuit Julianus orat. v. Latinè sic sonant. *Non desi";, qui unico seminum genere vescuntur, nimirum siliquis: quod non magis inter semina, quàm olera, numerandum existimatur: quandoquidem sursum adsurgit, & erectum est, neque in terra radices agit: sed ad eum modum habet, quo hedera fructus ex arbore, vel vitis ex arundine dependet. His de caussis igitur stirpium vesci seminibus nobis interdicitur; fructibus, & oleribus, permittitur, non humi repentibus, sed quæ à terra in sublime to‑untur. Hæc eadem ratio est, cur in rapo, quidquid terra potissimum gaudet, eo, utpote terrestri, abstinere jubeat; quicquid autem sursum emergit, & in sublime sese tollit, tanquam purum indulgeat. Nam & oler‑m caulibus duntaxat usu concessis, radicibus vetitis ... erit, quæ immutriuntur humo, & olim ea convenientiam quandam habent.* Plinius etiam lib. XVIII, cap. XII, ... faba scribit: *Hebetare sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hæc Pythagoricæ sententiæ damnata: ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Qua de caussa parentando utique adsumitur. Varro & ob hoc Flaminem ea non vesci tradit, & quoniam in flore ejus litera lugubres reperiantur.* De Flaminе & Parentalibus, sive Lemuralibus, quod ait ... verbis Festus Pompejus; *Fabam nec tangere, nec nominare Diali Flamini licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus litera apparere videntur.* De Lemuralibus ritum his versibus expressit Ovid. lib. v Fastorum:

Cumque manus puras fontana perluit unda,
Vertitur, & nigras accipit ore fabas:
Aversusque jacit, sed dum jacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo, meque meosque Lares.
Hæc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.

Item in Cereris sacris vinum libare nefas erat, si credimus Macrobio lib. III Saturn. cap. XI. Atque hoc probat illo Plauti Aulul. act. II, sc. VII

STAPHYLA. *Cererine, Strobile, has facturi nuptias?*
STROBILUS. *Qui?* STA. *quia temeti nihil allatum intelligo.*

Quare culpatum hoc in Marone, quasi religionis nescio, quòd scribat:

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius eo excusat, quod per mitem Bacchum intelligatur, non temetum, sed mulsum. Kalendis enim Januariis Herculi & Cereri sacrificatum sue prægnante, panibus, mulso. Sed Servius aliter, qui id solum ait prohibitum in nuptiis iis, qui Orci nuptiæ dicebantur. Sane in sacrificio id Pontificalibus libris non fuisse interdictum, testis etiam Cato cap. CXXXIV: *Exta Cereri, & vinum dato.* Orci verò nuptiæ, ut puto celebratæ in memoriam raptæ ab Orco sive Plutone Proserpinæ, Cereris filiæ. Ubi non conveniebat Bacchus lætitiæ dator, cùm Ceres tum filiam mœsta per orbem quæreret & raptum lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ eadem, ut puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste scholiaste Sophoclis Oedipi Colonei. Nam & hæ lætitiæ fuissent argumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in eodem festo non comedisse grana mali Punici. Nempe quia hoc solùm in caussa fuit, cur Proserpina non posset redire ad superos, quod Ascalapho indice cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt, novem grana mali Punici degustasse. At Jupiter promiserat Cereri restitutionem filiæ, sed ea conditione, si nihil eorum degustasset, quæ apud inferos forent. Caseo recenti Attico, non utebatur sacerdos Minervæ Poliadis, sed extraneo, Meursius Att. lect. p. 165.

Cujusmodi vinis ad sacra uti fas non sit, indicat his verbis Plinius lib. XIV, cap. XIX: *Prohibere Diis nefastum haberi vina impūtata vitis, fulmine tacta, quamque juxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus calcata, & quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut superne deciduo immundiore lapsu aliquo polluta.*

CAP. L.

Qui de plantis scripserint. Quos inter Salomo, qui nec indignum majestate Regia putavit, si de plantis à cedro usque ad hyssopum scriberet; tum de aliis vetustioribus.

Multiplex adeò utilitas ac vis plantarum effecit, ut plurimi de iis scriberent. Ex Hebræis Salomon Rex à cedro, quæ arbores cæteras proceritate exsuperat, ad hyssopum usque, naturam plantarum perscripsit: ut est I sive III Regum, cap. IV. & Josephum Antiq. lib. VIII, cap. II. Sed hoc ejus scriptum deperiit, ut alia ejus complura: in quibus etiam de exorcismis sive dæmonibus per adjurationes fugandis liber fuit, si Origeni fides; qui suo etiamnum tempore eum superfuisse ait tractatu XXXV in Matthæum. Omnino supposititium fuisse censeo. Sed de Græcis videamus: de quibus ita Plinius lib. XXV, cap. II: *Primus omnium, quos memoria novit Orpheus de herbis curiosius aliqua prodidit. Post eum Musæus, & Hesiodus polion herbam in quantum miratı sunt, diximus.* Orpheus,

a Devotis, expiatores.
b Simul bacchantes.
c Placentas obliquas.
Ex Aloys. Novar. pag. 326.

pheus, & Hesiodus suffitiones commendavere. Homerus & alias nominatim herbas celebrat, quas suis locis dicemus. Ab eo Pythagoras, clarus sapientiâ, primus volumen de earum effectu composuit, Apollini, Æsculapioque, & in totum Diis immortalibus inventione & origine adsignata. Composuit & Democritus; ambo peragratis Persidis, Arabiæ, Æthiopiæ, Ægyptique Magis. Adeoque ad hæc attonita antiquitas fuit, ut affirmaret etiam incredibilia dictu. Atque incredibilium illorum quædam subjicit exempla ex Xantho historiarum scriptore, Juba rege, & Democrito, de quibus superius diximus. Antea verò & alios memoravit, qui Græcè scripserint. Verba pauca apponam: *Præter hos Græci auctores medicinæ prodidere, quos suis locis diximus. Ex his Euax rex Arabum, qui de simplicium effectibus ad Neronem scripsit. Crateuas, Dionysius, Metrodorus, ratione blandissimâ, sed quâ nihil pene aliud, quàm rei difficultas intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum, atque ita subscripsere effectus.* Eum scribendi modum deinde improbat: ac subdit de Antonio Castore. Huic ut ait, *summa autoritas erat in ea arte nostro ævo, visendo hortulo ejus, in quo plurimas alebat* a, *centesimum ætatis annum excedens, nullum corporis malum expertus, ac ne ætate quidem memoria aut vigore concussis.* Equidem non dubito, quin herbariæ rei peritia tam longa ætate valetudinem tam bonam sibi conservarit: ut vel hinc herbarum vim intelligamus. Ac quantum etiam huic doctrinarum parti à Mithridate, Ponti ac Cappadociæ rege, fuerit tributum, fusè Plinius ibidem enarrat. Imò & initio capitis exposuit, qui Latinè de herbis scripserint. *Minus*, inquit, *quam par erat, nostri celebravere, omnium utilitatum, & virtutum rapacissimi. Primusque, & idem solus idem ille M. Cato, omnium bonarum artium magister, paucis duntaxat attigit, boum etiam medicinâ non omissâ. Post eum unus illustrium tentavit C. Valgius eruditione spectatus, imperfecto volumine ad Divum Augustum, inchoata etiam præfatione religiosa, ut omnibus malis humanis illius potissimum principis semper mederetur majestas. Antea condiderat Lenæus, Magni libertus: quo primum tempore hanc scientiam ad nostros pervenisse animadverto. Namque Mithridates, maximus sua ætate regum quem Pompejus debellavit, —— in reliqua ingenti magnitudine medicinæ peculiariter curiose, & ab hominibus subjectis, qui fuere pars magna terrarum, singula exquirens, scrinium commentationum harum, & exemplaria, effectusque in arcanis suis reliquit. Pompejus autem omni regia præda potitus, transferre ea sermone nostro libertum suum Lenæum, Grammaticæ artis doctissimum, jussit: vitæque ita profuit non minus, quam reipublicæ, victoriâ illâ.*

a Herbas.

Rem porrò herbariam scriptis illustrarunt Theophrastus Erefio Lesbius, Aristotelis discipulus, & in schola successor. Phanias Theophrasti popularis, ac condiscipulus, ex cujus commentario complura apud Athenæum. Pedacius Anazarbü Dioscorides Cilix. Heraclides Cratevas, Dionysius, Metrodorus, Aristander & C. Epidius de arborum ostentis, ille apud Græcos, hic Latinos. Chrysippus medicus peculiarem librum de brassica scripsit, memorante Plinio lib. XX, cap. IX; Juba rex de Euphorbio, teste eodem Plinio lib. XXV, cap. VII; Themison medicus de plantagine. Sabinus Tyro in κηπουρικῷ a Mecœnati dicato. Plinius noster secundus, in historia naturali dicam an divina? Epicurus quoque librum de plantis condidit referente Laërtio. Aliique innumeri è veteribus, ut de recentioribus taceam.

a Tractatu seu opere hortensi.

Sed ex Arabibus Joannem Mesue & Serapionem herbas describere aggressos, medici ante hos annos CL in simplicium medicamentis plurimum sequebantur: ut Nicolaus Leonicenus ait in opere de Plinii in re medica erroribus *b*.

b Pag. 4.

FINIS LIBRI QUINTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBER SEXTUS.

CAP. I.

DE FOSSILIUM *aliorumque inanimorum caussa formali, & efficiente. Non omnia corpora inanima perfectè mixta effodi: fossilium nomen laxiùs usurpari. Fossilia semine carere: an tamen cuidam adamanti infuerit vis γονιμική. Anima quadruplex: animadvertere hoc in magnete, & succino. aut si mavis, vis formatrix fossilium aliorumque inanimorum erit spiritus primo die creatus, unde motus, & lux sive ignis portio unde calor.*

VEnimus nunc ad corpora perfectè quidem mixta, sed inanima. Cùm corpora mixta dicimus, excludimus cœlum & elementa. Cùm requirimus perfectam mixtionem, separamus à meteoris, quæ non componuntur constanti ac durabili mixtione. Addimus esse inanima, propter plantas & animalia, quæ sunt in viventium numero. Vulgo ea uno *mineralium* vocabulo intelligunt. Sed vox ista Latina non est, uti neque *minera*, unde venit. Est verò ab Italis, quibus *minera* sunt ductus sive meatus subterranei, unde corpora, quæ diximus, effodiuntur. Belgæ similiter hosce ductus *mijnen* appellant. Græci non corpora modò ipsa, sed etiam loca hujusmodi μέταλλα appellant. Ut apud Herodotum μέταλλον ἁλὸς, pro *salis fodina*. Imò & sic Lucretius in VI dixit *aurata metalla*, non pro auro ipso, sed pro auri fodinis. Maro quoque similiter Georg. II, *æris metalla*: Lucanus lib. III, *aurifera metalla*: Plinius lib. XXXIII, cap. VII, *metalla argentaria, plumbaria, miniaria*. Pro *mineris* igitur & *mineralibus* Latine magis *metalla*, & *metallica* dicamus. Aliqui, quia vocabula hæc ambigua sunt, qua de re etiam Salmasius ad Spartian. p. 157 a, b ubi & metalla pro lapidibus videas sumi, malunt appellare *fossilia*. Quod Latinum quidem est, sed non minùs *mineralium* voce nimis est angustum. Siquidem quædam inanima perfectè mixta non effodiuntur è terra. Nec enim hoc dixeris de margaritis, quæ reperiuntur in conchis atque ostreis. Neque de coralliis, quæ in mari crescunt, & aquis extracta indurescunt. Neque de lapidibus, qui in plantis, atque animalibus crescunt. Ut taceam de sale, & aliis, quæ arte etiam parantur: nec eo minùs physicæ sunt considerationis.

Sed de vocabulis nolim cuiquam movere litem: præsertim cùm sponte fateantur fossilium se nomine laxiùs uti, non quia omnia, sed penè omnia effodiuntur è terra. Quare illud potiùs considerandum, an ea, quæ *mineralia* vel *fossilia* dici solent, rectè antea esse inanima diximus; tanquam eo à plantis, & animalibus discreta, quòd hæc sint animata. Certè *lapidem* pro ἀναισθήτῳ ac stupido dixere: ut apud Terentium; *Quid stas, lapis?* Inde & tales vocant *petrones*, uti & *stipices*; quod apud Lucilium, & Tertullianum de Anima, ac alibi apud eundem non semel. Præcipuè tamen de istoc controversiam movent Chymici, qui contra Peripateticos contendunt, metalla, aliaque fossilia etiam animam habere, quâ vivant. Rationes eorum: Quia vim habeant longum in tempus sese conservandi; & operentur varia. Omnia metalla, & lapides vivere, etiam docet Campanella. Ac Thales quidem, ut Laertius ait, πρῶτος τοῖς ἀψύχοις μεταδεδωκέναι ψυχὰς λέγεται, τεκμαιρόμενος ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος, καὶ τοῦ ἠλέκτρου· *primus inanimis dicitur tribuisse animas, conjecturâ captâ ex magnete lapide, & electro.* Sed invictum est Peripateticorum argumentum, si animam habeant vegetativam, etiam habere instrumenta organica, quibus nutriantur, ac generent simile. At neutrum dici potest. Nam augentur quidem; verùm non sicut plantæ, & animalia. In his enim particulis singulis, à calore intus calefactis nova additur materies, quæ in poros recepta, corpori agglutinatur, ut propterea majori spatio sit opus; prout diximus lib. III, cap. XXI. Metalla autem fossiliaque crescunt appositione externâ, non mutato interiùs eo, cui quid apponitur, sed illo, quod exteriùs attrahitur, agglutinato, simulemque in substantiam converso vi ejus, cui illud apponitur. Præterea fossilia carent semine, nec unum ex altero nascitur; sed, vena excoctâ persistit esse, quale erat citra spem novæ, ut sic dicam, frugis.

Nec desunt tamen qui adamanti existiment vim inesse γεννητικὴν a. Quippe Franciscus Rueus, Medicus Insulanus, lib. I de Gemmis, cap. I, illustre ejus rei exemplum affert, his verbis: *Relatum mihi jampridem est à Domina quadam fide digna, quod Domina Fleverensis è Luxenburgorum illustri genere oriunda, duos habeat, servetque hæreditarios adamantes; qui alios crebro, tanto naturæ miraculo, ut, eos quicunque statis temporibus intueantur, συγγενῆ, id est, congenerem sibi prolem emitti, palam judicent.* Subjicit deinde caussam, quam arcessit à vi cœlesti adamanti insinuatæ. Atque addit: *Ne isto plus admiretur quispiam, auctor est Theophrastus, esse lapides, qui pariant.* Eandem ex Rueo historiam refert Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap.

a Gignendi.

cap. III. Sed de fide ambigere videtur. Nec dissimulare possim, & mihi esse suspectum. Quod verò ad Theophrastum attinet, quod lapides minuti reperiantur prope grandiores; id esse arbitror, non quia majores sint eos enixi, sed ab exhalationibus terræ, unde post priores editos exoriantur novi: ut propterea caussæ nihil sit, cur fossilibus tribuamus generandi facultatem, vegetativæ animæ perfectionem.

Nec tamen cum eo contendere velim, qui quadruplicem esse animam dicat: unam, quæ qualemcumque vitalem vim largiatur, alteram, quæ nutrimentum præstet, & generandi facultatem: tertiam à qua fuerit sensus, & motus: quartam eorum, qui ratione utantur: Quomodo vita latius patebit vi nutriendi & generandi; vis generandi latiùs sensu & motu, hac ratione: & primum secundo, secundum tertio, hoc quarto continebitur. Hæc sententia etiam Thaleti placuit; ut qui vivere dixerit metalla, ac lapides: de quo paulò antè locum ex Laertio adduximus. Et sanè magnes, ac succinum, ut cætera mittam, videntur exposcere ut vim aliquam iis tribuamus vitalem; non tamen qualis est plantarum, sed vitæ multo imperfectioris, idque ob animam ignobiliorem, & inferioris ordinis.

Quod si displicet hanc vim formatricem vocare animam, cùm fossilium caussa efficiens bifariam attendatur, vel de tempore, quo esse cœperunt cum mundo, vel quo nunc fiunt, spiritum possis dicere: idque propterea, quia divinus Moses initio, operis sui, ut duplicem statuit materiam rerum, terram, & aquam: ita duplicem ponit efficientem, spiritum, unde motus, & lucem, unde calor. Hæc omnia primo die simplicia fuerunt, sed sequentibus diebus compositio rerum facta est. Tum igitur terra quidem, & aqua discreta fuere, sed ita ut terra aquæ, aqua terris misceretur, & spiritus ille creatus, qui super aquas ferebatur, lux item, sive ignis portio impurior (purior enim astris cessit) terræ, & aquæ mixtæ insinuaretur, rebusque ita inderetur facultas, qua primis qualitatibus, quæ alioqui æternum segnes & otiosæ fuissent in actum deductis, novæ nascerentur rerum formæ, ac species.

Et sanè valde eò inclinat animus, ut à Mose per spiritum Dei, aquis incubantem, non quidem intelligatur tertia Sacrosanctæ Trinitatis persona; sed spiritus primo die à Trinitate creatus, ac postea etiam fossilibus, atque aliis, quæ inanima dicuntur, inditus, ut vehiculum foret facultatis motricis, cumque luce, caloris vehiculo, caussa esset, per quam species quidem rerum conservantur, nova autem individua generantur. Fossiliumque generatio seu origo, prout nunc consideratur, ab ignibus erit subterraneis; nos etiam supra lib. II, cap. LXIII. Sed Cæsar Scaliger Exercitat. CXLI, sect. II, non dubitabat metalla vocare terram aqueam, quòd gemmæ, metallaque, diuturna concoctione tenuiora & densiora fiunt, propter humorem admodum terreo mixtum. Idem p. 539. In metallis viscidítas continet partes; ac siccitas est in actu, humiditas in potentia. Siccitas vero ab igni, & terra. De efficiente caussa hæc dicta sunto.

Cap. II.

De Fossilium materie. Prædominari in aliis terram, in aliis aquam, utrumque ab aere & igne temperari. Examinantur Chymicorum principia sal, sulphur, & Mercurius. Sal agnoscitur omnibus perfecte mixtis, sed is compositus. Solvatur aurum, & adamas. De humore lapidescente, & corpore patiente poroso. Etiam ligna, quin aquam in lapides converti. Vis assimilandi.

MAteries perfectè mixtorum ejusmodi, (sive inanima visum dicere, sive eo modo animata, quo proximè diximus) elementa quidem sunt: sed prædominante in aliis terrâ, in aliis aquâ. Terrâ constare, liquet ex gravitate, & soliditate. Sed terra in pulverem abiret, nisi humor pinguis & unctuosus conglutinaret partes. Ab hoc igitur est, quòd fossile omne sit corpus continuum. Cæterum ut essent corpora perfectè mixta, (qualia esse ex duratione videmus) necesse fuit, ut utriusque huic elementi qualitates frangerentur ab elementis contrariis, puta aëre, & igni.

Chymici tamen abeunt ab iis quæ de fossilium materia diximus. Volunt enim ea, imò & alia omnia, constare è tribus istis, sale, sulfure, & Mercurio. Atque hoc eò adstruunt, quod arte, ut vocant, Spagiricâ, salem manifestè deprehendamus, item aliquid aquei vaporis simile, quod Mercurium appellant, ac præterea cognatum quid sulfuri, quo noster ignis alatur. Nec negamus, salem cunctis inesse corporibus: unde & corporibus ustis cineres sunt salsi, & quod inde fit lixivium. De sulfure, & Mercurio non æquè liquet. Sed ut hoc quoque iis concedamus, nihil illa derogant Peripateticorum sententiæ. Siquidem hæc simplicia corpora non sunt, sed ipsa etiam in elementa resolvuntur. Nam in sale eorum, etiam purissimo, aqua inest, & terreum quiddam, ac combustibile. Etiam in eorum sulfure, quod flammam concipit, naturæ est igneæ: quod non concipit, id ab aliis est elementis.

Accedit quod neque aurum, neque adamantem facile in tria ista possunt resolvere. Cùm verò aurum se solvere ajunt, non tam in tria hæc principia resolvunt, quam ab adjunctis auro materiis separant.

A materiæ etiam conditione, nec sola tamen provenit, quod ligna, animantium corpora, resque aliæ, in aquas quasdam dejecta, non modò crustâ obducuntur lapideâ, sed interius etiam in lapidem convertuntur: ubi ostensum nobis lib. II hujus operis, cap. LXXI, & Anselmo Boëtio lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CCC. Duo hic attendere imprimis oportet; agens, & patiens. Agens est humor lapidescens. Patiens est corpus porosum, perque poros admittens lapidescentem humorem. Humor lapidescendi ab eo vim habet quod vel deferat terram tenacem, sive argillaceam. Vel quòd per saxa decurrens minutum aliquid assiduè abradat. Hujusmodi humor debet esse subtilis, & acutus ut facilius penetret, per tenuissimos etiam poros. Postquam verò à corpore poroso in intima est receptus, ibi conquiescit, ac frigore congelatur, & concrescit.

Atque hæc duo quidem præstant, ut omnes oppleantur pori, ac quicquid (ut in animantium corporibus) concavum est. Sed præterea opus, ut quod erat, & quod non erat, coagulentur: item ut quod erat assimiletur illi, quod extrinsecus accessit. De priori facile accessero Theophrasto Paracelso, qui hoc esse censet à spiritu salis. Omnia enim corpora salem continent: spiritusque ejus non partes modò universas permeat, sed etiam coagulat: Unde verò sit assimilandi vis, non adeò facile dictu: ac multùm metuo, ne & hæc inter occultas debeat qualitates referri.

Nec solùm aquæ sunt, quibus injecta in lapides convertuntur: sed & aquæ, quæ ipsæ in alveo suo lapidescunt. Caussam cognoscere obscurum non est, partim ex iis, quæ proximè de insectorum immutatione attuli; partim quæ paucis de eo dixi lib. II, cap. LXXI. Optandum verò ut exstaret liber Theophrasti, quem scripsit de iis quæ in lapidem convertuntur, unde non pauca meliùs sciremus.

Ossa in terra nasci inque lapides transire narrat è Theophrasto Plinius. Georgius Agricola testatur in agro Lunæburgensi ossa esse nata belluarum marinarum, inque lapides conversa. Ac narrat Goropius Becanus in tertio Beccesselenorum a, qui Niloscopium inscribitur, ut Nicolaus Rokokius frequens apud Antverpienses civium magister, dum aquis hauriendis puteum fieri curat domi suæ, erui viderit, ossa saxea ingentia, maximis balenarum ossibus æqualia. Ex hujusmodi colligi solet mare aliquando iis locis fuisse. Quomodo Herodotus è conchyliis colligit Ægyptum accrevisse ex Nili alluvione. Cui Aristoteles subscri-

a P. 242.

scribit in primo Meteorologicôn, & Plutarchus in Osiride. Sed Goropius multus est in hac sententia refellenda. Contendit autem à cælo præparari aptarique materiam, ut idonea sit formæ recipiendæ: secundariæ vero efficaciæ esse, qualitates materiæ, quas primas dicimus. Sed si vita conferatur, ut in muribus, aut vermibus è limo genitis, materiæ à cælo præparatis vitam infundi à spiritu illo, qui toti orbi permiscetur, sive Deum ἀμέσως *a* id præstare voles, sive per intelligentiam unam, pluresve, sive aliter. Ergo ubi idoneus est humor, qui vitam recipiat, eam infundi; fierique vivum pisciculum cum testa sua: sin liquor non sit idoneus vitæ recipiendæ, testam solum non pisciculum procreari. Sic latomum Antverpiensem vivum bufonem reperisse in medio marmore. Nempe & locus & materies fuere idonea recipiendæ vitæ. At non fuit materies idonea in lapide, quem in Anglia vidit Becanus. Eum è summis montibus excisum, ait *b* percam ad vivum expressisse, ne minimâ quidem lineolâ ad perfectionem desideratâ. Etiam refert vidisse se *in marmore cæruleo solidissimo pectinem, & ipsius sedem, ita affabre delineatam, ut nihil ars simile posse videretur.* Pluraque ejus generis inibi adducit. Atque ex his colligit, nihil magnopere mirandum esse, si in summis montibus testæ inveniantur, præsertim ubi *salsugo aliqua est, marina salsugini compar.* Hoc fieri in Ægypto, non salsuginis modo, sed nitri etiam ferace: quæ ambo idonea conchyliis generandis. In Belgica quoque & aliis in locis, attendere jubet, quomodo Oceanus per meatus subterraneos liquorem salsum exsudet, imò is attrahatur etiam ab arenis subterraneis. Liquor enim ille facilè induit formas viventium, vitam etiam habiturus, si succus fuerit idoneus ad vivi generationem; quemadmodum diximus.

a *Immediate.*

b *P. 237.*

Cap. III.

De divisione fossilium in metalla, lapides, succos, terras; ac particulatim actum de ortu & natura terrarum, de cretis, marga, calce, gypso, ochra, terra Samia, Cimolia, Lemnia, pnigitide, ampelitide, porcellana, &c.

NUnc ad divisionem mixtorum inanimorum venio; ea duûm sunt generum: quorum præcipua sunt metalla: cætera generali fossilium nomine etiam ab Aristotele comprehenduntur lib. III Meteorolog. cap. ult. Δύο μὲν αἱ ἀναθυμιάσεις, ἡ μὲν ἀτμιδώδης, ἡ δὲ καπνώδης, ὥς φαμεν εἶναι. δύο δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν ἐν τῇ γῇ γινομένων τὰ μὲν ὀρυκτὰ εἶναι, τὰ δὲ μεταλλευτά. *Duæ quidem exhalationes sunt, una vapida, altera fumida, ut diximus: ac duo similiter genera sunt eorum, quæ in terra generantur, nempe alia quidem fossilia, alia autem metallica.*

Fossilium igitur vocabulo ab Aristotele continentur terræ, lapides, & succi. Quare perfecte mixta inanima ad quatuor genera revocentur: metalla, ut sunt aurum, argentum: terras, quales calx, creta: lapides, ut sunt smaragdus, magnes: succos, quales sal, & sulphur. Nec enim adsentiendum Fallopio, qui de fossilibus, cap. VI, succos negat distinctum constituere fossilium genus. Omnino enim ex natura ac definitione diversa, liquet specie differre à fossilium cæteris.

De variis adeo generibus ordine deinceps loquar. Sed primitus de utilitate præterire est animus, quia seorsum postea de usu in cibo, medicina, vestibus, & reliqua vita, agetur. Hoc tempore igitur, solùm quasi manuductionem præmittam de vocabulis ipsis; deque iis, quæ originem, ac alia, extra usum, spectent. Nec illa de vocabulis doctrina inutilis est existimanda. Quamquam enim Galenus scribat, non nomina, sed curationem, spectari oportere: idem tamen non uno loco prædicat notitiam nominum, & Hippocratem laudat, quòd utatur vocabulis vulgo obtinentibus: culpat autem Archigenem, quòd nova effingat vocabula. Mitto, quòd nomina quædam ambigua sint: ut nisi ὁμωνυμία tollatur, proclivis planè sit error.

Initium verò faciemus à terris, tanquam terræ, unde effodiuntur, similioribus: quæ & caussa est, cur generali nomine *terræ* appellentur. Interim fossiles hæ, sive, ut vocant, minerales terræ differunt à terra vulgo sic dicta, colore, odore, sapore, variisque usibus ac effectis: ut singulari jure *terræ* nomen sibi vindicent. Discriminis caussâ malunt aliqui vocare terras pretiosas, etsi aliquæ tam pretiosum nomen parum mereantur, nisi quod aliquo saltem pretio emtoribus constent.

Ex hisce terris aliæ quidem proprium habent nomen; aliæ verò terræ nomen retinent, vel loci nomen, aliudve, additur distinctionis caussâ. Prioris generis est creta, ab insula Creta id nominis adepta: quo ex vicina insula Cimolo, Cycladum una, apportabatur: inde autem alias in terras. Quàm varia sint cretæ genera, Theophrastus dicet libro περὶ λίθων, ac item Plinius. Adi & Hieronymum Mercurialem lib. III Var. Lect. cap. XXI.

Præterea proprium habet nomen marga, terra itidem candida: sed pinguis spissaque, ac adeò fluida, ut similis videatur ossium medullis.

Item calx, quæ terra est siccior, & accenditur aquâ, exstinguitur oleo.

Præterea gypsus, cognata res calci ac cretæ. Nec solum effoditur è terra: sed etiam excoquitur e lapide, unde fortasse nomen: nempe à γῆ, terra, & ἕψειν, *coquo.*

Adhæc sil, sive ὤχρα, ex eo dicta, quia sit ὠχρά, sive lutei coloris. Estque vel nativa, vel factitia. Nativa, sive fossilis variis ex locis deferebatur olim, sed optima ex Attica: uti nunc ex Dacia, & Hungaria. Factitia fit ex plumbo adusto, ubi exstinctum aceto.

Posterioris generis terræ nomen hoc generale retinent; sed distinctionis causâ à loco, vel aliunde, vocabulo apposito. A loco vocamus terram Samiam, Cimoliam, Lemniam. E Samia vasa fiebant inde dicta Samia; quæ Plinius lib. XXXV, ait suâ etiamnum ætate laudata fuisse in esculentis. Continet hæc terra κολλύριον, & ἀστέρα, qui collyrio glutinosior. Cimolia terra, quæ sit, ante diximus. Lemnia terra erat triplex, ut est apud Galenum in IX de Simplicibus Medicaminibus. Primum genus dicebatur sigillum Lemnium, vel terra sigillata. Alterum est rubrica, qua utebantur fabri lignarii. Tertium, ob vim abstergendi, in usu erat fullonibus. Et lib. de theriaca ad Pisonem ait primum genus rectiùs vocari terram sigillatam, vel Lemniam σφραγῖδα, ac secundo generi, rubricæ relinquatur. Plinius tamen hæc genera diversarion distinxit, ac propterea culpari meruit à Nicolao Leoniceno, lib. de Plinii erroribus *a*. Hodie quoque terra Lemnia, eaque sigillata adfertur, sed dilutiori colore, quàm olim erat, cum obsignarent eam Dianæ sacerdotes. In caussa est, quòd hi admiscerent sanguinem capræ, quam Dianæ immolabant. Nec dubitavit Galenus Lemnum petere, ut misturæ ejus modum cognosceret coram.

a *Pag. 12.*

Nec semper nomen appositum est à loco. Siquidem & πνιγῖτις γῆ *b* memoratur Dioscoridi lib. V, cap. CLXXVIII; Plinio lib. XXXVII, cap. XVI, ubi vitiosè vulgo *pigitis*: item Oribasio, qui colore ait nigram, Eretriæ similem. Videtur ex eo esse nomen, quod nascatur in terra πνιγηρᾷ, sive æstuosâ, suoque fervore omnia circum suffocante ac strangulante. Nec à loco dicitur ἀμπελῖτις γῆ, vel γῆ φαρμακῖτις: sed ab usu, ut dicam, ubi deventum erit ad fructum, quem agricolæ ex fossilibus capiunt. Est verò hæc terra bituminosa, vel bituminis fossilis genus. Nec eorum displicet sententia, qui sic dictos censent carbones illos saxeos, quibus imprimis fabri ferrarii utuntur. Interdum & terræ nomen retinetur, etsi proprium habeat nomen. Uti fit in ἀργίλῳ sive argilla, quæ Columellæ vocatur terra figularis, ac Polluci similiter, γῆ κεραμῖτις.

b *Terra pnigitis.*

Terris etiam annumeranda illa Sinensis, quæ vulgo dicitur *porcellana*: cum tamen ejusmodi non sit. Nec enim

est

est ex ostreis conchave marina, quæ Gallis porcellana: sed è terra fossili, subtili, ac pingui, & igni excocta. Non videntur eam novisse antiqui. Cum nulla enim convenit terrarum, de quibus illi egere. Quod *porcellanas* dixere, id profectum inde, quòd putarentur fieri ex ostreis, alisque rebus admixtis, quæ annis centum sub terris latuissent. Atque ita etiam scripsit Odoardus Barbosa. Sed nemo nunc dubitat, quin fiant è terræ genere tenuissimo: cujus tractandi rationem docent Joannes Consalvus Mendoza in Historia Sinæ lib. I, cap. ult. & Hugo Linschotanus in Descriptione Navigationis in Orientem, cap. XXIII. Atque hæc de terris.

Cap. IV.

De Succorum concretorum ortu & natura. Generatio quadruplex. brevius: Omnes succi pingues, vel macri. pingues: *Sulphur quod duplex vel e fodinis vel arte paratum, viride præstat: bitumen, naphtha flos bituminis, naphtha petræa, camphora, pissasphaltus, etiam succinum bituminis est genus è terra cavernis in fundum maris prorumpens, ac in lapidem conversum, gagates nigrum succinum an vere prodat defloratam: sandaracha, & sandarace quantum distent: arsenicum seu auripigmentum naturale, vel facticium. Succi* macri *qui* triplices: vel ex liquore permisto cum terra, *ut sal qui itidem duplex, nativus, & facticius. cur aqua marina (unde sal) citius putrescat, quam fontana: nitrum ex amaro nascens succo. aphronitrum.* vel ex liquore permisto cum metallo, *nempe: chrysocolla viridis optima nota, ærugo, ferrugo, cyanum.* aut denique cum utroque: *chalcanthum, ubi simul de melanteria, misy, sory, chalcitide, horumque subjecto lapide æroso pyrite, deque alumine, ac succo recente acri anonymo.* Sed *sunt & succi compositi: aqua fortis, halonitrum.*

PRoximus est locus succis concretis. Quorum quadruplex est generatio. De hoc sic Agricola lib. III de Ortu & caussis subterraneorum, cap. XII: *Succi aut gignuntur, cùm calor rem siccam immiscet humida, & mistionem coquit; aut fiunt, cum aqua lambunt terram, aut cùm humor conclusus materiam metallicam corrodit; aut ab ipsa vi caloris ex terris exprimuntur.* Inde sic colligit: *Itaque succus densatus oritur ex succo liquido, quem vel calor, vel frigus coegit, densavitque.* Mox etiam exponit, quomodo idem succus dissolvatur: *Sed quem calor exsiccavit, eum ignis redigit in pulverem, humor verò dissolvit. Verùm non aqua calida, vel frigida, quosdam succos concretos dissolvit; sed aer etiam humidior: at quem succum frigus compegit, eum ignis & aqua calida dissolvit.*

Atque hæc universe pertinent ad materiem & caussam efficientem. Quod vero tanta sit diversitas succorum, id provenit à varietate materiæ. Quod idem Agricola his inibi verbis exponit: *Salsus autem succus condensatur in salem; amarus in nitrum; adstringens, & calidus, alter in alumen, alter in atramentum sutorium.* Et paullo pòst: *Ex succo adstringente etiam fit sory, chalcitis, misy. Quod flos esse videtur atramenti sutorii, ut soryos melanteria quadam.* Agit deinde de sulfure, & bitumine. Ac capite de chrysocolla, & aliis succis, qui *colores* vocantur.

Tam varia genera lib. III ejusce operis, cap. XIX, revocat ad duo genera. Vel enim succi sunt pingues, vel macri. Quorum ille facilè ignem concipit: hic non item etsi in ignem solvatur.

Prioris generis sunt, θεῖον, sive sulphur, ἄσφαλτος, sive bitumen, σανδαράχη, quæ Latinis quoque sandaraca, & ἀρσενικὸν, sive auripigmentum.

Sulfur dicitur, quasi ὅλον πῦρ, ut dictum lib. IV, cap. XCVI. Est verò pinguedo terræ excocta calore igneo ad indurationem. Nimirum duo hic concurrunt, copia pinguedinis, & ignis. Ea ambo in caussa sunt, cur facilè inardescat, etiam in aquis ferventibus. Quod autem sebum, licet pinguius sit, non tam facile ignem concipiat, ex eo est quòd idem sulfure sit frigidius.

Sulfur vel est è fodinis, vel paratur arte, idque variè. Fossile vocatur *vivum*, Græcis ἄπυρον, quod Celsus reddit *non expertum ignem.* Imprimis commendatur, quod viride est, ac pellucidum.

Ad bitumen refert naphtham, Babylonio vocabulo sic vocatam. Verè flos est bituminis, omnique bitumine efficacior. Etiam μηδείας ἔλαιον, vel φάρμακον dicitur, quia Medea hoc inunxerit munus, quod misit Glaucæ Creontis filiæ: ut etiam est apud Plinium lib. II, cap. CV de naphtha: *Ita ferunt a Medea pellicem crematam, postquam sacrificatura ad aras accesserat, coronâ igne raptâ.*

Est & naphtha petræa, quæ effluit ex saxis: unde dicitur πετρέλαιον, sive petræ oleum. Bituminis quoque genus est κάφουρα, quod Arabibus כפור caphur, ab oblinendo, quod Hebræis *caphar.* Schindlerus in Lexico: *Camphora, species bituminis, materia glutinosa, qua aliquid oblinitur, teriturque.* Sed Cæsar Scaliger Exercitat. CIV, sect. VIII, falli ait qui bitumen esse arbitrantur. Quippe esse lachrymam sive bitumen arboris. Et placuit idem Matthiolo in lib. I Dioscoridis, cap. LXXV. Ac prævivit Aëtius libro de alimentorum facultatibus: ubi ait, esse gummi arboris Indicæ. Sed proprietates camphoræ consideranti obscurum esse nequit, bituminis genus esse. Quæ opinio est in fossilium argumento eminentissimi Georgii Agricolæ: atque eum etiam sequitur Joannes Gorræus Parisiensis in eruditissimis Definitionibus Medicis.

Bituminis quoque genus est πισσάσφαλτος: atque ita vocatur, quia picem, & bitumen redolet, ut est apud Dioscoridem.

Item genus ejusdem est succinum, quod vulgo *ambram* dicunt voce Arabicâ, & Gallis etiam usitatâ. Græci antiqui vocarunt *electrum*, voce ambiguâ, cum & electrum sit metalli mixti genus. Complures idem, ac succinum, Lyncurium esse arbitrantur. Sed hoc est genus hyacinthi, tam simile succino, ut solo visu nequeas discernere: ac propterea opus sit attendere etiam ad duritiem, & an paleam trahat. Cardanus lib. III de rerum Varietate, cap. XV refert, in Septentrionali Oceano nasci è phocarum spuma litori & scopulis allisa. Sed si è spuma piscium sit, caussa non est, cur è phocarum duntaxat, non quorumvis cetorum spoma, nasci credamus. Equidem iis malim accedere, qui ortum ejus ab arboribus arcessunt. Convenit hoc cum antiquissimis poetarum fabulis, qui ajunt esse lachrymas Phaetontiadum, quæ in populus fuerint conversæ. Convenit cum Aristotele, qui putavit esse arboris cujusdam lachrymam. Ac similia legere est apud Dioscoridem, Plinium, Tacitum; etiam Atalaricum, Gothorum regem epistolâ ad Hessos, quam reperire apud Georgium Fabricium Commentario in Poëtas Christianos *a*, obi inter alia; *Hoc quodam Cornelio describente legitur, in interioribus insulis Oceani, ex arboris succo defluens (unde & succinum dicitur) paullatim Solis ardore coalescere. Fit enim sudatilo metallum.* Ubi laxè adeo metallum usurpat, ut succos concretos, & lapides comprehendat. Nec per *Cornelium quendam alium*, quam Cornelium intelligit Tacitum: quem fortasse non alio elogio dignatur, quia apud veteres Christianos mendacissimus audivit. Præterea convenit cum Paulo Ægineta, qui credebat esse succum albæ populi. Convenit cum Mithridatis opinione, qui censebat esse ex cedrino arborum genere. Firmat quoque hanc sententiam, quòd in succino, dum perspicuum est, videre sit araneas, aliaque insecta. Ut non absurde dici possit cum succo arboris ea animalcula decidisse.

a P. 118.

Dixeris, arbores non nasci in mari, unde succinum petitur. Sed enim plurimis in locis, ubi nunc est mare,

ibi olim fuere arbores: atque ubi nunc tellus, ibi olim mare. Quod multis indiciis cognoscere est in Belgica nostra.

Sed licet hæc non absurdè dicantur; non possum tamen admittere hypothesim tam incertam, &, ut puto, falsam, iis in locis, unde succinum petimus, in tanto veterum silentio, aliquando stetisse arbores bituminosas, unde tum succus ille in terras profluxerit, atque iis locis mari obrutis, post tot secula inde succinum superesse hodieque, ac, ut videtur, semper futurum. Quocirca multò magis eam in sententiam propendeo, succinum nasci ex oleo fundi bituminoso, quod, à terræ spiritu, per poros producatur foras, terraque exclusum, salsugine maris concrescat, ac congeletur. De animalculis verò quid si dicamus, ea esse nata in terræ cavernis, & unà cum bituminoso oleo è terris prorumpere in fundum maris? Saltem esse bituminis genus, non dubitandum. Nam & doctissimus Georgius Agricola, nec in Fossilium argumento satis laudatus, clare pronunciat, observatum sibi, succinum omnes habere bituminis proprietates: ut aliud videri non possit, quàm esse bituminis genus in lapidem conversum. Atque in hoc etiam Agricolæ subscribit Gorræus in pererudito Medicarum Definitionum opere. Et quàm manifestè indicio est, quòd, ubi ignem admoveris, ardebit. Imò unde, nisi à bituminosa, ac sulfurea natura sit, quòd, sicut magnes ferrum, & chalybem attrahit, sic succinum, si affrictum calefiat, attrahat paleas, plumas, aliaque id genus levia: unde & Græci ἅρπαγα a nominarunt. Ac placet Libavii sententia, id provenire à spiritibus, quos ex ejusmodi materia emittit calidos, pingues, ac glutinosos.

a Rapacem harpagem.

Plura de hoc argumento addere non est animus. Sed non abs re fuerit videre etiam Anselmum Boetium de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIX: ubi inter alia agit de triplici genere succini, & quatuor ejus differentiis. Præterea adi Andreæ Libavii de Succino historiam, & Andreæ Aurifabri de Succino libellum, qui subditur tomo IV Consiliorum Joannis Cratonis à Crafthein, Medici Cæsarei: item subjectum carmen Danielis Hermanni Borussi de rana, & lacerto, succino Prussiaco insitis. Quo eruditè de succino, & caussa istiusmodi, in succino animantium, disseritur. Vide Atalarici epistolam de succino apud Georg. Fabricium Comment. in Poëtas Christ. p. 128. Necnon de bitumine, naphtha, succino &c. Philandrum ad Vitruvium VIII, III, p. 324, 325.

Succini etiam genus est gagates, Germanis *swarten agstein*: sic dictus a Gage amne Lyciæ, ac videtur esse nigrum succinum exustum, & induratum. Sanè instar succini, si attritu calefeceris, paleas attrahit. Interim odorem graviorem spirat, quia magis est sulfureus. Multis ajunt experimentis comprobatum, gagaten esse virginitatis servatæ, vel amissæ indicem. Nam si virgo sit, quæ pulverem ejus biberit, non adigi ad lotium reddendum: secus esse, si fuerit corrupta. Habes quoque apud Anselmum Boetium, Medicum Cæsareum in secundo de Lapidibus cap. CLXV. Puto, non inutilem esse errorem, si lasciviores illæ persuasum habeant, posse lapidum virtute occulta, in notitiam eorum veniri, quæ occultè committunt.

De sulfure, & bitumine dictum. Supersunt sandaracha, & ἀρσενικόν. Σανδαράχη longè aliud est ac σανδαράκη. Quæ idem est ac κήρινθος; nempe apum, dum operantur cibus: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. XL; & Plinium lib. XI, cap. VII. Σανδαράχη autem est succus concretus, ac terreus, atque ubi tritus & ustus, sulphur olens. Et fere in iisdem provenit metallis, ac ἀρσενικόν sive auripigmentum, sed hoc pinguius. Est verò auripigmentum, vel naturale, vel factitium. Naturale triplex, unum cæteris præstantius aurei coloris, constans multis tenuibus crustis squamatim compactis, quod finditur instar lapidis specularis: Alterum proximæ bonitatis, magis aurei coloris, sed solutum pulveris instar. Tertium prioribus vilius, colore accedens ad sandaracham, ac glebæ simile. Factitium ex crustis auripigmenti fossilis fit, adjecto sale fossili, & una cocto.

Atque hæc de succis concretis pinguibus. Macri ab Agricola a triplices statuuntur, idque pro tribus rebus, unde oriuntur: *Nascuntur enim ex liquore permisto aut cum terra aut cum metallo, aut cum misto. Primi generis sunt sal & nitrum: secundi chrysocolla, ærugo, ferrugo, cæruleum: tertii atramentum sutorium, alumen, succus acris, qui caret nomine. Illa duo gignit pyrites, qui in mistorum numero est habendus: hunc cadmia.* Ordine aliquid de singulis dicemus.

a De natura fossilium lib. 2, cap. 19.

Sal Aristoteli est species terræ; convenientius tamen ad succos referas: ut ostendit generatio. Nam aqua salsam lambens terram salsa & ipsa redditur, caloreque indurata convertitur in salem.

Sal vel nativus est, vel factitius. Nativus vel in terra, vel in aqua nascitur. Estque succus terræ, qui à calore terræ subterraneo salsedinem contrahit: is in salem abit, si causæ adfuerint, per quas congeletur. Sin major fuerit calor, non sal gignitur, sed nitrum, quia is succus amarescit vi caloris: ut à Galeno ostensum in opere de simplicium facultatibus. Ideoque in Ægypto, & salis, & nitri copia est. Sal sub arenis ad Pelusium effoditur, ut Plinius auctor. Etiam in arenis, inque montibus Ægyptiis nitrum gignitur. Eoque solent lintea expurgari, uti apud nos lixivio. Etiam in Hispaniæ agro Toletano lacus est, è quo nitrum conficitur copiosum: nempe à calore minore fuit humor ejus salsus: nunc, quia à majore calore est adustus, nitrum inde componitur. Ut valde eos fugiat ratio, qui ubicumque sal, nitrumque est, ibi olim fuisse Oceanum colligunt. Contra quam opinionem fusè in Niloscopio disputat Goropius b. Nativus itaque sal, aut è montibus cæditur, vel sub terris effoditur, vel sub arenis concrescit: ut qui ideirco ἀμμωνιακὸς vocatur. Nisi nomen ab Ammonia regione, ubi delubrum Jovis Ammonis, hoc est, Chami, sive Chamonis, filii Noachi: de quo satis dictum lib. II, cap. XI. aut, inquam, nativus sal in fontibus, fluviis, vel lacubus gignitur.

b Pag. 242. & seq.

Imò & in mari circa scopulos concrescit, vocaturque ἁλὸς ἄχνη, *salis spuma*: ut est apud Dioscoridem. Factitius fit sæpius ex aqua marina: quandoque etiam ex salso fonte, ut apud Burdigalenses, & Burgundos. Apud Tacitum quoque in XIII Annalium legimus ex amne Hermunduros, & Cattos interfluente salem fieri, *undâ super ardentem arborum struem fusâ, contrariis inter se elementis, igne atque aquis concretum.* Imò etiam ex puteali aqua coquitur, vel sui generis lixivio.

Philoponus, & Olympiodorus falluntur, cùm ajunt, salem, etsi calore sit concretus, non tamen solvi frigore. Rationem adferunt, quia non solo sit calore concretus, sed etiam sicco. Nam perperam sicco tributum actionem: nec controversia caret, quod ajunt calore concreta, dissolvi frigore. Qua de re vide, quæ dilerit Cæsar Scaliger in secundum eorum de Plantis librorum, qui male Aristoteli tribuuntur c.

c Pag. 93. edit. Crisp.

Mirum verò cùm sal carnibus adspersus eas conservet; aquam tamen marinam, quæ salsa est, atque unde sal gignitur, celerius si vase concludatur, putrescere quam fluvialem. Sed in caussa est, quod mare, utrumque salsum, multa habeat excrementa, tum à piscium excrementis & cadaveribus: tum aliunde. Ab his se continuâ agitatione purgat, quod aqua ejus facere nequit, si vasi includatur. Quam rationem adducit Argenterius in Artem Galeni cap. LXXXIX. Addit alteram Fromundus d, quod halitus novi semper ac recentes ex bituminoso salsoque fundo se attollentes, arceant putredinem. Atque hoc facile ex iis intelligetur, quæ de maris salsedine suo loco diximus. Sal distinguit Varro in fossitium, & marinum lib. I de R. R. cap. VII. De eo quoque Philander ad Vitruvium lib. VIII, III. pag. 326. B.

d Lib. 5. Meteorol. cap. 1. art 4.

Hactenus de sale: sequitur de nitro, quod ex amaro succo provenire dicebamus. Hoc salis instar vel nativum

est,

est, vel factitium. Ad nitrum refer & ἀφρόνιτρον, q. d. spumam nitri. Item νίτρον Βερενίκιον, quod ita videtur dictum à Berenice Troglodytarum oppido. Videtur Gorræo idem esse, ac quod Plinius Ægyptium, Galeno ἐν τῷ περὶ ἀντιδότων vocatur Alexandrinum. Nempe quia è regione Troglodytica in Ægyptum Alexandriam, inde reliquum in orbem deferretur. Sed rectè Gorræus abit à Pandectarum auctore, qui, vicinitate soni deceptus, putabat idem esse Berenicium, & quod vulgo *vernicem* dicimus.

Vidimus de macris succis primi ordinis, qui est ex liquore permisto cum terra. Alter ordo est liquoris permisti cum metallo. Quò referebamus chrysocollam, ærugínem, ferruginem, & cæruleum. Χρυσόκολλα significat auri gluten; Belgis *Berch groen*. Sic dixere quia aurum auro conglutinet, uti & argentum argento. Nativæ color viridis est, unde & Belgicum nomen, quod diximus. Sed viriditas ea interdum ad illam Smaragdi accedit. Estque hujusmodi chrysocolla notæ optimæ. Vilis illa, cui dilutior viriditas. Medii loci est, si is color medio se modo habet. Facititiæ color, qualis ervi: unde Græcis vocatur ὀροβῖτις. Quomodo ea pararetur Plinius dicet. Qui & refert [a] Neronem Cæsarem chrysocolla stravisse arenam Circi, cùm auriga turus esset panno concolori.

[a] *Lib. 33. cap. 5.*

Ærugo est succus concretus è liquore admodum acido, atque æs erodente, eoque misto cum ære. In Cypriorum metallis ærariis gigni, apud Dioscoridem legas.

Ferrugo est à ferro humore contacto: sed raro intra terram invenias.

Cæruleum succus est, quem Græci similiter κυανὸν appellant. Fit ex humore admodum salso, & acido, metallicam materiem corrodente: Itaque sapore est acri, & aliquantum adstringente. Plurimùm verò ita fit, ut eidem glebæ adhærescant chrysocolla, & cæruleum. Nec in ærariis modò, sed etiam argentariis, & aurariis fodinis invenitur. Ac vel per se reperitur, vel à materia metallica opus est abradi. Ac fere arenæ est simile, cujus caussa est à magno calore: ut ait Agricola lib. III de Ortu Subterraneorum, cap. XIII. Nec solum fossile est, sed etiam factitium, quod variis fit modis. Vidimus de succis macris secundi ordinis.

Tertii esse ordinis dicebamus chalcanthum sive atramentum sutorium, alumen, & succum acrem ἀνώνυμον.

Χάλκανθος fit ex chalcitide: cumque [b] sory, & melanteria, coloris sint cinerei, vel nigri; chalcitis autem, rubii & ærei; misy lutei, & aurei: chalcanthum contrà nunc candidum est, atque albæ violæ simile, unde λευκόϊον appellarunt: nunc etiam vel pallidum, vel viride, vel cæruleum. Atque est insuper perspicuum; unde officinæ *vitriolum* nominarunt: veteribus ignotum hoc nomen: qui dixere *atramentum sutorium*: ut Celsus & Plinius. Sic vocabant, quia coria eo tingerent veteres. At nostro tempore aliud in usu est coriariis: ferrugo nimirum. Habet chalchanthus figuram striarum, cujus caussa est, quod destillando congeletur.

[b] *Agricola in Bermanno cap. 37.*

Ad chalcanthum etiam refer Misy. Nam ejus flos est, ut soryos flos melanteria, sive atramentum metallicum. Porrò & sory & misy succi sunt adstringentes: ac fiunt cum humor pyriten, qui & arosus, & friabilis est, arroserit. Etiam ex adstringente succo est chalcitis: quæ friabilis naturæ, & lanugo concreta videatur, secundum Plinium lib. XXXIV, cap. XII. Ubi & legas sub ea misy, & sory contineri. Sed omnino differunt.

Χαλκῖτις ærei est coloris, intercursantibus venis oblongis, & splendentibus: ac nascitur quidem in iisdem metallis, quibus μίσυ, ac σῶρυ: sed medium inter ea est tum loco, tum viribus. Primum enim se offerre solet μίσυ, hinc χαλκῖτις, tum σῶρυ. Tenue μίσυ, crassior χαλκῖτις, crassissimum σῶρυ. Imò & unum in alterum transit. Siquidem Galenus refert, chalcitim, quam triginta annis domi servârat, fuisse in misy conversam.

Alumen Græcis a vi adstringente στυπτηρία dicitur. Estque vel liquidum, vel concretum. Posterius hoc pro figura, ac colore, variat etiam facultate atque usu. Quod alumen Scaiolæ vocant, non est alumen; uti & sapor indicio est.

Succus ille acris, quem necdum nomen accepisse ajebam, memoratur Agricolæ lib. III de Natura Fossilium, cap. XVIII. Inventus verò Annæbergæ, in cuniculo acto in B. Ottonis fossam. durus est, candidus, tantæque acrimoniæ, ut erodat, atque ita necet mures, gryllos, & id genus animantia. Quid mirum verò, cum eum succum gignat cadmia? qui lapis tam acris est, ut exedat operariorum manus ac pedes.

Sunt & succi compositi: ut quam aquam fortem vocant. Hac ad ferri cælaturam utimur. Etiam dissolvit & liquefacit argentum. At aurum nequit dissolvere.

Item in compositis succis est halonitrum, sive pulvis tormentarius. Consit ex carbone, sulfure, & sale petræ,

CAP. V.

De Metallorum ortu & natura. Nomen. Descriptio. Liquefactum vel emollitum ad pristinam redire duritiem & impressam servare figuram, præstantissima metallorum qualitas. hinc quæstio: Argentum vivum sitne species metalli vel metallorum principium. Elementa esse materiem metallorum, annon etiam sulphur, & argentum vivum. Aurum, argentum, plumbum, æs, ferrum, unde dicta. Romanorum lingua maximè ab Æolibus. Unius grani auri tertiam partem, 134 pedum filum inaurare. Negatur Hydaspen, & Tagum aurum vehere. Uncia argenti, ad pedes 3200 se extendit. Plumbum triplex, candidum, nigrum, medium send bisemutum. Novem exsurgere metallorum genera, & quæ illa. Sed cerussam ex plumbo esse aceti vapore corroso. Æris usus ferri prior. Æs dilatatum fluitat. extersum citius rubiginem contrahit. Cyprium æs arte factum quale. Ferrum ajunt ex immodico argento vivo, & spissiore sulphure constare. Stannum nostrum non esse diversam speciem à plumbo, an etiam à plumbo candido. Electrum, & aurichalcum, non metallorum sunt species sed miscellaneum. Pompholyx, & spodium, recrementa metallorum. Pondus metallorum, & liquidorum.

A Succis concretis accedo ad metalla, deinde de fossilibus dicturus: quæ duo præcipua sunt fossilium genera; imò sola compluribus memorantur, Metalla dicuntur, quasi μετ' ἄλλα, *post alia*. Plinius lib. XXXIII, cap. VI: *Ubicunque una inventa vena est, non procul invenitur alia, unde metalla Græci videntur dixisse.* Aliqui censent sic dici, quod, in metallis scrutandis, ut Plinius ait in præfat. lib. XXXIII, *tellurem intus exquirat cura multiplici modo.* Id enim Græcis est μεταλλᾶν. Sed enim melius Eustathius censet hoc verbi propriè dici de scrutantibus metalla: inde κατὰ μεταφορὰν simpliciter sumi pro ἐρευνᾶν, ζητεῖν [a], atque etiam dici de iis, qui interrogando aliquid exquirunt: ut apud Homerum locò non uno.

[a] *Indagare, quærere.*

Cùm verò μέταλλον nunc sumatur pro eo, quod è venis terræ effoditur, nunc pro loco, unde effoditur, ut dictum, cum de minera paullo antè ageremus: priori nunc modo accipitur. Itaque Georgio Agricolæ lib. I de natura fossilium, cap. XXI, *metallum est corpus fossile naturâ vel liquidum, vel durum quidem, sed quod ignis liquefcit calore; attamen refrigeratum rursus ad duritiem revocatur, propriamque formam.* Ubi liquidum additur, ne excludatur argentum vivum: quippe naturâ fluidum. Additur deinde & altera conditio, quam etiam Fallopius requirit. Cui sic definitur lib. de Fossilibus, cap. X: *Metallum est corpus fossile, durum, igne liquabile, & in sua natura consistens, & malleo in omnem positionem ductile.* Ubi tres conditiones in considerationem veniunt. Una, quod naturâ durum sit, quo excluditur argentum vivum, quippe fluidum, instabile, & figuram mutans sponte. Altera est,

quod, ubi liquefactum igni, ad priorem redit duritiem, ac naturam. Hoc excluditur lapis, qui liquescit quidem, sed pristinam amittit formam ac dignitatem. Tertia conditio est, quòd ducitur malleo; ac figuram sibi datam servat. Quo ipso etiam videmus, argentum vivum non posse in metallorum numerum referri.

Quærat aliquis, si argento vivo non sit in metallis locus, ad quod genus fossilium debeat referri. Nam fossile esse constat: nec tamen in terris, succis, aut lapidibus habet locum. Dicam, quid de isto videatur. Censeo non quatuor, ut doctissimus Agricola aliique putarunt; sed quinque fossilium genera statui oportere; annumerato nempe argento vivo: cui in doctrinæ ordine proximus ante metalla locus dandus, eò quòd principium sit metallorum. Sanè Chymici id lubentes concesserint: etiam hos secuto Avicenna, & Alberto M. Cujus hæc verba præfatione Metallicorum lib. IV: *Tangemus primo de his, quæ quasi universalia metallorum sunt, sicut pater, & mater; sicut dicunt metaphorice loquentes auctores Alchimiæ. Sulphur enim est, quasi pater, & argentum vivum mater; quod convenientius dicitur, si sulphur dicatur esse in commixtione metallorum, quasi substantia seminis paterni, & argentum vivum sicut menstruum; quod coagulatur in substantiam embryonum.* Atque idem lib. III ejusdem operis, cap. IV, tradit, hanc esse sententiam Avicennæ tum in Physicis, tum libro de Alchymia ad Hazem, sive Assem Philosophum. Verba ejus de Avicenna sunt: *Dicit in utroque istorum librorum argentum vivum, & sulphur: esse omnium materiam metallorum, Humidum enim terreo admixtum est argenti vivi proxima, & substantia unctuositatis est propria & essentialis materia sulphuris.* Occurrit deinde iis, qui arbitrantur, elementa potius materiam esse metallorum. Respondet autem id quidem verum esse, *at rerum materiam non determinari ex his, sed potius ex iis, quæ in illis abundant.* Apertius dixeris, elementa esse materiam remotam; sulfur, & argentum vivum, proximam.

Sed sive Agricolæ sententia placet, liquidum aliquod metallum agnoscentis, sive aliorum, qui non metallum, sed metallorum esse principium arbitrantur; satis evidens est, in doctrina hac de metallis, tractari oportere. Paucis tamen defungemur.

Argenti vivi materies est aqua viscosa, sed purissima, purissimæ terræ, eique candicanti, commixta. E cujus mistura est, quod sit tenuissimum, frigidissimum, gravissimum. A tenuitate est, quod penetrare etiam valeat vel crassissimum cervi corium: quod item erodat perforetque omnia vasa metallica: unde ligneis vasculis tutius adservatur. Scribonius de hoc, *Vidi*, inquit [a], *cyathum argenteum, eo quod aliquamdiu Mercurius vivus repositus erat, cemento, vel mobilissimo similem factum esse.* Ac similiter, ut ait, *si aurum eo illinatur, ovi etiam cortice fragilius evadit.* Mobilitas, ob quam *vivum*, Chymicis etiam *Mercurius* dicitur, provenit à gravitate conjuncta cum rotunditate.

[a] Lib. 2. Phys.

Estque hydrargyrum vel nativum, vel factitium. Nativum Plinius vocat argentum vivum; factitium, hydrargyrum. Dioscorides vero non distinguit: ac propterea Plinium culpant, quasi nescierit quod Græcis est ὑδράργυρον, id Latinè esse argentum vivum. Sed abunde Plinium defendit Hieronymus Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. XIV. Ubi docet, Plinium esse priores secutum, qui non solent nativum vocare hydrargyron. Aristoteles quidem ἄργυρον χυτὸν [b] appellat lib. IV Meteorol. uti & Philippus Comicus apud eundem in primo de Anima. Factitium repertum demum ætate Theophrasti, sed ab eo hocquoque, in libro περὶ λίθων, ἄργυρον χυτὸν dici: posteriores distinxisse, quos Plinius sit secutus: Dioscoridique non magnam fuisse verborum curam, ac propterea etiam nativum vocasse ὑδράργυρον.

[b] Fusile argentum.

Atque hæc de argento vivo, sive metallo, sive metallorum, ut diximus principio. Vide tamen de argento vivo etiam Pincian [illegible] lib. 4, cap. 51, p. 647. Ubi & de chrysocolla.

Deinceps dispiciamus de iis, quæ metallorum esse species convenit. Differunt autem prout magis, minusve pura sint. Puriora aurum, & argentum. Impurioribus vel dominatur aqua, ut in plumbo: vel terra, ut in ære, & ferro.

Aurum dictum ab aura, h. e. splendore: ut illo VI Æn.

—— auri per ramos aura refulsit.

Indeque & *aurora*. Argentum ab ἄργυρος, quod ab ἀργὸς, h. e. λευκὸς, albus. Unde & Ἀργέστης, qui aliter λευκόνοτος, Horatio etiam *albus notus.* Plumbum a πλάμβος pro μόλιβος, μ in π converso, more Æolum, qui similiter sæpe in B mutant: ut μύσος, βύσος, natura muliebris; μύρμηξ, βύρμαξ, unde formica; μολγὸς, βολγὸς, unde *bulga*: βάμμα [a], βαμμα, teste Hesychio. Sanè Romanorum lingua maximè est ab Æolibus. Eoque minus placet, quòd *plumbum* derivant à πηλὸς, h. e. lutum, quomodo ut ajunt, & Belgicum *loot* est à *lutum*: sive ob terræ colorem, sive quia multum habeat feculenti, ac luto simile, sive quia è terra eruatur. Atque eadem de caussa deducunt æs ab ערץ, eretz, terra. Sed hoc ob splendorem igneum potius fuerit ab אש esch, ignis. Vel ab αἶθος, quod ab αἴθω, uro, splendeo: unde & αἴθοπα χαλκὸν [b] dixit Homerus. Ferrum, quantum possum divinare, vel est à φέρω, pro περάω, *transadigo, penetro*: vel φθείρω, pro φθείρω, *corrumpo, perdo, interficio*: nempe eliso θ, ut Dores, ἰσλὸς pro ἐσθλός. At quod in φέρρω & φθέρρω, ει in ε mutatur, & sequens ρ geminatur, hoc est ab Æolum exemplo, qui dicunt pro δείρω [c], δέρρω, item pro κείρω [d] κέρρω, pro κλῖναι [e], κλίνναι. Quod in nominibus etiam locum habet: ut χεῖρες [f], χέρρες, χεῖρων, χέρρων. Scio, plerosque arbitrari, *ferrum* dici, quia *ferrum* sit eo pugnare, sed alterum malo, quia tota penè lingua Romana sit ab lingua Æolica, quæ ex Dorica originem trahit, ut Attica ex Jonica.

[a] Tinctura. [b] Splendens æs. [c] Excorio. [d] Tondeo. [e] Occidere. [f] Manus.

In hisce quinque metallis aurum obtinet principatum: cujus hanc caussam adferunt Chymici, quod constet sulfure rubeo eoque subtilissimo ac purissimo, ac simili argento vivo. Quia verò partibus constat adeò puris, ac tenuibus, eo quoque solidissimum est, ac difficillimè solubile adeo ut nec terrâ, nec aquâ, nec aëre corrumpatur; igne verò non modo non deterius fiat, sed etiam perpurgetur. Præterea ob tenuissimam hanc soliditatem gravissimum est, & maximè ductile: usque adeò ut usus doceat, tertia unius grani pars undique inauret filum pedum CXXXIV: ac si malleo deducere velis super argenti bracteas, unica auri uncia contegat octo argenti pondo. Istoc etiam memorabile est: quòd circa diluculum frigidius sit: eoque qui aureum digito annulum gestat, inde valeat cognoscere quando dies exoriatur. Ut jam mittam singularem ejus in medicina vim, de qua postea dicetur. Quando effoditur, multo obsidetur terrâ, quæ ab auro abluitur lavando in purissima fluminis, vel rivi aqua. Dissolvitur verò aurum, si par addatur modus salis ammoniaci. Quod si veteres audimus, non omne aurum fossile est. Nam ajunt in Tago, & Hydaspe arenas aureas inveniri. Mirum vero de Tago id etiam prodere Isidorum, hominem Hispanum. Nihil sanè hujusmodi in Tago, vel Hydaspe, reperitur. Magis controversum, num aurum etiam arte ex metallis aliis possit produci. De quo diximus, in opere artium ac constitutione omnium artium & scientiarum: quo loco de Chrysopœia agimus.

Auro proximum est argentum, quod constat sulfure, & argento vivo, utroque purissimo, utroque candicante. Ob tenuitatem singularem, adeo ductile est, ut unica argenti uncia se extendat in pedes ter mille ducentos, sive brachia. . . . .

In fodinis argenti metallo huic miscetur plumbum, terraque nigra: ac terra quidem abluitur aquâ; plumbum autem igni in fornace separatur. Quod si vel centenæ fuerint libræ effossæ, argenti vix quinæ, vel septenæ, supersint. Vide de argento Aloysium Novarinum lib. VIII, cap. 1.

Plumbi genera Plinio sunt duo: unum candidum, quod

quod Græcis est κασσίτερον dici; alterum nigrum, quod iidem vocant μόλιβδος, unde *plumbi* vocem venire, antea ostendimus. Sed quod nigrum vocant, candorem habet, licet obscurius. Chymici ajunt, gigni utrumque si sulphur & argentum vivum sint impura, priùs etiam crassum, & feculentum. Tertium addunt recentiores, plumbum cinereum, quod vulgo *bisemuthum*. Atque hoc in caussa est, cur multi non quinque sed octo statuant genera metalli, pro simili plumbo tria ejus genera ponentes, unum nigrum, quod simpliciter vocant *plumbum*, alterum candidum, quod *stannum* dicunt, ac tertium, *bisemuthum*. Imò argento vivo annumerato novena sic metalla sint. Quin & quartum plumbi genus, quod è stibio est excocto. Siquidem catinis inditum, igne supposito metallum fit, coloreque refert plumbum hoc cinereum. Ex hoc quarto genere liquefacto fiunt characteres typographici; ut postea dicetur. Omne plumbum facile liquescit. Ex candido, vel nigro, quod aceti vapore fuerit corrosum, cerussa fit. Hæc à ceræ similitudine sic dicta videtur. Nempe à κηρὸν ποιῆσαι, inde κηρῶσαι.

Æs, secundùm chymicos, constat argento vivo paullò impuriore, & sulphure crasso ac rubeo: Belgis *Koper*, quia Cyprium æs maximo in pretio foret. Materies ejus magis est adusta: unde diutius durat, nec ab humore uti ferrum, vitiatur. Plerumque æs fossile aliquid continet argenti, ut ait Agricola *a*. Durum est, attamen in tenues ducitur bracteas. Mergitur, dum massa est, sed dilatatum fluitat. Celeriùs rubiginem contrahit extersum, quàm neglectum. Ajunt optimè adservari in pice liquida. Species æris, quod caldarium dicitur, ac fusile est. Æris usus antiquior usu ferri: unde Lucretius lib. v:

Posterior ferri vis est ærisque reperta,
Et prior æris erat, quàm ferri cognitus usus.
Ære solum terræ tractabant, æreque belli
Miscebant fluctus.

a Lib 8. de Natura Fossil. c. 9. ubi idem bis memorat.

Etiam ex Homero, Hesiodo, Heraclide Pontico, Pausania, Eustathio, idem ostendi lib. IV Oratoriarum institut. Nonnulla etiam nobis indicta de eo observavit Brodæus in lib. I κυνηγετικῶν Oppiani.

Æs Cyprium, quod arte factum firmitate præstat æri nativo, & cattitero: ut est apud Cæsarem Scaligerum in priorem eorum de Plantis, qui Aristoteli tribui solent *b*.

b Pag. 45. edit. Crispin. an. 1566.

Ferrum, ex Chymicorum sententia, fit ex immodico argento vivo, & spissiori sulfure, utroque impuro. Igni mollitur, unde & faber ille Deorum Vulcanus est dictus Mulciber: de quo postea dicetur. Maximè durum est, atque ideo si percusseris, edit sonum. Ex eo sæpius liquefacto fit στόμωμα, sive chalybs, unde acies ferri. Non aliunde facilius rubiginem trahit, quàm hominis sanguine: sed vitium id corrigitur aqua marina: item cerussa, gypso, pice, liquida, bitumine, minio secundario.

Quinque istis metallis de quibus hactenus diximus, duo alia argentum vivum, ac [illegible]um, superaddunt Chymici; ut sic pro planetarum n[illegible]ero, metallorum etiam septenarius exsurgat. Sed enim argentum vivum, sive lithargyrum non tam metallis annumerare oportet, quam metallorum principiis: ut ex iis liquet, quæ superiùs diximus. Stanni autem vocabulum ambiguum est. Veteribus, ut ex Plinio videmus lib. XXXIV, cap. XVII, *Ejus* (plumbi nigri) *qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum appellatur.* Et sanè aliud esse à plumbo candido, censet etiam Georgius Agricola in Bermanno, cap. XXIV. A multis tamen retro seculis non aliud vocabulo hoc intelligitur, quàm plumbum candidum; imò nec dubium, quin Belgicum *tin* sit à *stanni* voce. Quare si Chymici more veterum loqui voluere, non debuere stannum diversam facere speciem à plumbo. Secundùm eosdem Chymicos, stannum in superficie quidem habeat argentum vivum candicans; interius autem rubeum; cumque sulphure non bene commixtum. Itaque & Scribonio *c* dicitur esse plumbum argento dealbatum: imò & Agricolæ lib. I de Natura Fossilium, cap. XXI, stannum est mistura plumbi nigri & argenti. Quomodo, non simplicibus metallis, sed in compositis ei debeatur locus.

c Lib. 2. Phys. cap. de metallis.

Aliqui verò ad metalla etiam referunt electrum, & aurichalcum. Sed *electri* vox ambigua est. Nam vel eo succinum intelligitur, quod non metalli, sed bituminis est genus: vel aurum quincta argenti portione admista; ut ajunt Plinius, & Pausanias: eoque neque istud metallum est simplex, sed metallorum miscella.

Aurichalcum, sive ut Arrianus vocat, αὐρόχαλκον, vocabulum est ex vitiosa pronunciatione natum jam olim. Nam *au* fere sonabat, ut *O*: unde dixere promiscuè *caurus*, & *corus*, *aula* postea *olla*, idem *Claudius*, & *Clodius*. Cùm igitur *aurichalcum* dicerent, putarunt esse vocem conflatam ex Latino *aurum*, & Græco χαλκὸς, h. e. æs: inde colligentes, esse misturam auri & æris. Hinc glossæ: *Aurochalcum κεράμματα*. Ubi malim, κεράσματα; puta ex auro, & ære. Et fortasse quod Germani *messing* vocant, id ab hac est miscella. Verùm alii sic dici putant ab auri splendore, & æris duritie: ut Servius ait ad illud Æn. XII: *alboque orichalco*. Ubi videmus duas primas corripi. Quid mirum? Græcè ὀρείχαλκον, & perempta diphthongo, ὀρίχαλκον vocatur. Unde & Horatius in Arte:

a Miscellum quid.

Tibia, non ut nunc orichalco vincta. ——

Ea vox significat æs montanum. Nempe est id æris genus, quod quia inde coronas suas faciebant histriones, *coronarium* vocatur, ac Belgis dicitur *letonum*, vel generali nomine *metallum*. Nec aliter Virgilius, & Horatius, cepere. Neque existimem, esse in rerum natura fossile metallum ex auro, & ære constans. Ac negavit id quoque Aristoteles ἐν Τελεταῖς: ut legere est apud scholiasten Apollonii in IV, Ἀργοναυτικῶν *b*. Vulgo tamen non esse modò credebatur, sed auro esse pretiosius: ut videre est apud Plautum Curcul. Act. I, sc. III. Et hæc de metallis.

b Vers. 973 sive pag. 210. edit. H. Steph.

Porrò pompholyx, & similia metallorum recrementa, quæ Græci σκωρίας vocant, non naturæ, sed artis, ac fornacum sunt opera. Spodium namque comparatur è fornacibus, ubi æs excoquitur: eoque solo differt à pompholyge, quod liquescente in fornace ære vel cadmia, pompholyx hæreat cælo, vel parietibus fornacis: sed spodium, ob pondus suum, recta in terram concidat. Longè verò pompholyx spodio præstat: ut argumento est, quod dicat Galenus, se quia abunde pompholygis suppeteret, nunquam esse spodio usum. Vide quæ de veterum spodio, & illo juniorum, quantum inter ea intersit, deque pompholyge à Joanne Manardo scribuntur lib. XII epist. V.

Cæterùm, quemadmodum in liquidis levissimum oleum; hinc aqua fontana; tum *vinum*, nam ei plus fecum, quam in oleo; inde *cerevisia*; gravissimum mel: sic & in metallis, levissimum stannum, & ferrum, aliquanto ponderosius plumbum nigrum, & æs; pòst argentum; argentum vivum; gravissimum aurum, non quia maximè terrestre, sed quia terræ magis elaboratæ, & solidæ.

De metallis pauca, sed bona Philander ad Vitruvium VIII, III, pag. 321 A. B.

CAP. VI.

Universè de lapidum ortu, & natura, eorumque divisione. Exinde de gemmis, sed generatim Quid lapis, & an etiam durissimi quique nullo modo molliantur. Lapidum alii perspicui, alii opaci. Diaphana quà talia non esse colorata. Causa perspicuitatis, lucida continuitas. Lapidum alii coloris nullius ut adamas, alii unius, alii diversi; alii vulgares, alii pretiosi & unde iis pretium. Gemma rara, parva, dura, pulchra. *Quæ terra sit requiratur ubi gemmæ nascuntur. Sed & metalla in lapides converti: stibium, & plumbum in hyacinthi, minium in smaragdi formam.*

Superest quartum genus fossilium, quod est lapidum. Horum natura talis esse dicitur, ut nec humido molliatur, nec igni liquetur. Sed malim dicere, vix molliri, vix liquari. Nam longo tempore tandem molliores fiunt aquâ: maximoque igni liquescunt. Sane arte chymicâ etiam durissimi silices liquantur. Cautius itaque Georgius Agricola lib. 1 de Natura Fossilium, cap. xx: *Lapis est corpus fossile, siccum, & durum; quod vel aqua longinquo tempore vix mollit, ignis vehemens redigit in pulverem; vel non mollit aqua, sed maximo ignis liquefacit calore. Prioris generis sunt lapides, quos conspissavit calor: posterioris quos frigus coegit. Hæc duo genera lapidum, per ipsam naturam sunt constituta.*

Vis lapidum, ac gemmarum, quandoque est à materia; ut vis exsiccandi in pumice: quandoque à forma, ut sistendi sanguinem in hæmatite; attrahendi ferrum, in magnete. Sed difficile, imo *ἀδύνατον* est, afferre omnium differentias ab effectis, vel effectuum caussis. Itaque contenti esse cogimur differentiis, quæ petuntur à forma externa, vel aliis qualitatibus inhærentibus. Cujusmodi est, quòd alii lapidum sunt perspicui, alii opaci, alii mediæ naturæ. Item alii Orientales, alii Occidentales. Adhæc alii unius coloris, alii diversi. Item magni aliqui, aliqui parvi. Nonnulli quoque pretiosi, alii vulgares, alii inter utrosque medii.

De primo discrimine quædam dicemus. Nulli lapides nigri sunt perspicui. Nigror enim visum sistit. In caussa est, quòd color ille sit sine luce, ut diaphanus esse non possit. Imò nulla diaphana ullum reapse colorem habent: ne albor quidem. Dixeris chartam albam, si tenuissima sit, esse pellucidam. Non nego, habere aliquid pellucidi: sed propter lucem interiorem, non alborem, cui quantum accedit, tantum perspicuitatis decedit. Quærat aliquis, unde igitur, nisi ab albore totius substantiæ, sit perspicuitas gemmarum. Vulgo quidem ex eo esse creditur, quòd multum habeant aquæ concretæ, contrà quàm fit in lapidibus opacis, quas multum habere terræ arbitrantur. Sed vera perspicuitatis caussa est corporis continuitas: sive quòd corpus nullis sit poris atque atomorum terminis, separatum. Nempe in continuo non est, quod terminet visum: ut in aqua, quæ perspicua ideo, quia partes ejus discretæ non sint: aër similiter perspicuus, quia totus continuus, nisi quatenus atomos habet: qui ob exiguitatem non videntur, nisi Solis radii per rimas penetrent in locum occlusum: quod cùm fit, aliqua etiam, minuta licet, obscuritas est ab atomis, quia superficie Soli aversâ umbram faciunt. Ut verò terra fit continua, antea requiritur, ut admodum sit tenuis, ac subtilis; sic ut aqua admixta non impediat perspicuitatem. Uti contrà fit in lapidibus opacis, ubi terra est crassior atque impurior; aër verò implet poros, atque ita terminat partes terrestres.

Eo quoque perspicuitatem esse à continuitate comprobatur, quòd ea, quæ perspicua non sint, ob partes discretas; hæc fiant perspicua, si partes discretæ priùs, existant continuæ. Exemplo esto charta, quæ si affuderis oleum perspicuum, perspicua & ipsa fit. Nempe quia oleum totam penetrans chartam poros repleat universos, sic ut particulæ omnes jungantur, nec ultrà discretio sit ulla, quæ si fuerit, termini particularum, modo conspici possint, perspicuitatem impediunt. Quod verò de oleo chartæ infusæ dicebam, id sal etiam præstat in gemmis. Nam sal is, qui gemmis inest, nectit particulas tenuis terræ, sic ut visus non terminetur particularum terminis, sed radios oculorum transmittat. Plura si voles, adi de eo disserentem Anselmum Boethium in primo de lapidibus ac gemmis, cap. xiv.

Atque hæc de caussa, cur lapidum aliqui sint perspicui, alii opaci, alii inter hos medii: quorum exempla inferius adferemus.

Altera lapidum distributio petebatur à colore. Nonnulli enim lapides unius sunt coloris: quidam diversi. Unius coloris sunt ab uniusmodi materia: quomodo alabastrum est album: lapis Lydius, niger. At jaspis, Chalcedonius, achates, diversi sunt coloris, quia constant ex particulis diversi coloris, vel aquæ, aut exhalationes, quæ eas unxerint, ex venis diversi coloris profluxerint.

Alii malunt differentiam statuere in loco, ubi crescunt. Ordinarius is sub terris. Interim etiam in aquis crescunt: item in plantis, ipsisque animalibus: denique in aere etiam generantur, atque ipsis nubibus. Præterea distinguunt in Orientales, ac alibi nascentes.

Boëthius pag. 482.

Variantibus adeo sententiis simplicissimum videtur, si dividam primò in pretiosos, vulgares, atque illos mediæ naturæ. Deinde verò hæc tria genera dispescam pro lapidum colore, magnitudine, atque aliis accidentibus. A pretiosis auspicabimur.

Pretium imprimis raritas facit, secundum illud, quod dici solet, quæ rara cara. Itaque in pretio esse non possunt, quæ frequentia sunt, atque obvia. Hujusmodi igitur lapides vocamus vulgares, non pretiosos. Sed & raritatis, & frequentiæ sui sunt gradus. Nec solum in lapidibus attenditur, num inventu faciles sint, an difficiles: sed etiam parvi, an magni; duri, an molles, pulchri, an pulchritudinis expertes. Nam si ad raritatem parvitas accesserit, arguit naturæ non multum hujusmodi materiæ suppetere: ut hoc ipsum majoris sit raritatis documentum, quam ubi quid rarum, sed magnum. Dura etiam mollibus præferuntur, quia magis durant. Pulchra autem deformibus anteferuntur, quia visui gratiora, qui sensus omnium est, ut acerrimus, sic carissimus. Cuncta hæc in gemmis concurrunt: ut inter lapides hæ obtineant principatum. Ab iis igitur initium faciemus.

Gemma est lapis à natura productus, rarus, parvus, durus, pulcher. Ubi ante omnia requirimus, ut sit lapis: quo excludimus non modò corpora mixta animata, sed præterea ex inanimis salem, bitumen, metalla. Ulterius exigimus, ut sit à natura productus: quia quæ Chymici faciunt, utcumque parva, dura, perspicua, non gemmæ sunt, sed vitra colore illi gemmarum simili tincta. Ac uti non eas natura elaborat, sed ars, ita nec materies eadem, nec vires. Præter hæc, quatuor conditiones requirimus. Primo enim rarum esse necesse est: eoque pseudadamas Hungaricus, cos, silex, & similes, nequeunt gemmis accenseri. Crebro enim reperiuntur. Imò raritas si absit, non modo gemma non erit, sed nec lapis pretiosus, etsi posterius hoc nomen latius pateat, quàm gemmæ. Sed dispar est ratio trium postremarum conditionum, quarum singulæ quidem desiderantur, ut quid mereatur gemmæ nomen, non item ut sit lapis preciosus. Hæ conditiones sunt parvitas, durities, & pulchritudo. Parvus non erit, si excedat ovi gallinacei magnitudinem. Quæsieris, an si aliquando forte grandis adeo adamas, vel pyropus, uspiam inveniretur, ob magnitudinem eam sint amissuri nomen hoc, vel generale nomen gemmæ? Minimè verò; sed describimus, quid nunc gemma dicatur gentium omnium consensu; non autem quid tum gemmam vocaturi simus. Nempe hoc si contingeret, omitteremus conditionem eam, ut lapillus sit, non lapis; videlicet agnoscimus, describere nos gemmam, non ex forma essentiali, quæ ignota est, sed ex congerie eorum, quæ gemmæ accidunt.

Alterum est, ut sit durus: h. e. ut ne vel manu teri, vel cultro scindi possit. Ac proinde in gemmis non possunt numerari tophi, pumices, lapis bezoar, aut porcinus, & similes.

Tertium est, ut sit pulcher. Exsurgit autem pulchritudo, à perspicuitate vel colore grato, à radiorum reflexu, à figura oculis jucunda. Pulchritudinem hanc nativam esse convenit: Nec enim gemma erit, si lapillo turpi à politura artificis splendor, atque elegantia accesserit. De loco, ubi gignuntur gemmæ, aliquid addendum. Gemmarum nobilissimæ ex Oriente petuntur: paucæ ex Africa & America, etiamsi terræ sint ejusdem climatis ac latitudinis. Cujus caussam hanc adferre solent, quòd Sol prius Orientem lustret, quam Africam, vel Americam. Verùm hæc ratio, nec unius est assis. Nam in orbe cir-

cum-

cumeundo nec prius, nec posterius est nisi comparate. Sanè si Americani sunt antipodes Indorum: oritur Sol Indis cum occidit Americanis, & oritur Americanis cum Indis occidit. Quare non à sole petenda est ratio, sed à solo, cujus natura est dispar, vel etiam ab astris, quibus subditus est Oriens. In terra arenosa difficulter generantur gemmæ, quia non facile suppeditat materiam cohærentem, qualem requirit durities gemmarum. At magis proveniunt, in terra molli, miniata, & aquis, ut vocant, mineralibus, vel exhalationibus, gravida: Cujusmodi loca non modò vim habent ad gignenda metalla, sed etiam lapides. Ac propterea etiam metalla quædam convertuntur in lapides. Ut stibium, & plumbum in hyacinthi formam: nitrum in smaragdi: ut de iis tradit Anselmus Boëthius lib. I de Gemmis ac Lapidibus, cap. XII.

Jam quæ durities lapidibus, & metallis. Unde Homero Il. II χάλκεον ἦτορ a, Smyrnæo lib. XII σιδήρεον κῆρ b, Maroni VI Æn. *Ferrea vox*. Cur verò lapides, & metalla, tanto dureut tempore. Nos suprà lib. III, cap. XXI, Meatus lapidibus, non sunt, vel vix sunt, quà spiritus exeat, duris & pinguibus: in illis spiritus constringitur, ut exire non possit: in his quia tenax materies, detinetur, ut non studeat evolare. Durantque magis lapides, qui vel perpetuò sunt in aquis, vel perpetuò in aere, quàm qui nunc aëre, nunc aquis ambiuntur. Tantum valet, ut æqualis semper sit constitutio. Verulam. lib. de vita & morte c, Idem Verulamius de durabilitate metallorum, & lapidum agit ibid pag. 26, 27. Ac cur ignis lapides deficcet, metalla colliquet, tandem tamen & ea quæ colliquat, exsiccet, aurumque, & cætera metalla, nimio igne pondere minui, propter id quod evolet, tradit idem p. 28, & 43.

a Æreum animus.
b Ferreum cor.
c Pag. 31.

Cap. VII.

De Gemmis perspicuis. Adamas gemmarum durissimus, & coloris expers. Adamas octagies M coronatorum, & ejus quantitas. Vitiatur calore. Verus adamas sub Tropicis: viceversa crystallus locis frigidis. Calefactus adamas festucas attrahit, & unde hoc illi. Qua fraude sapphirus, aliaque adamantem mentiantur. Gemmæ coloratæ quotuplices. Carbunculo veterum num hodiernus respondeat rubinus. Rubinus LA M Ducatorum, & ejus ovalis magnitudo. Carchedonius species pyropi seu carbunculi. Granatus, veterum respondet amethysto. Bohemia gemmarum singulare. Esse vero in carbunculis quoque hyacinthi genus, sed quale. Quid carbunculus mystice. Chrysolithi, omnes aurei coloris gemmæ: Differentia. ubi & de topazio. Smaragdi inter virides principatus. Eo certamina Nero gladiatorum spectabat, causa. Duodecim smaragdorum genera. Quatuor smaragdi apud Ægyptios in Iovis obelisco, quanti. Prasius quomodo dignoscatur à smaragdo. Nostram sapphirum, non esse veterum, sed huic lazulum, illi cyanum respondere. Tinctura quid, quomodo. Sapphirus mystice. Berillus ex viridi cæruleus, Italis aqua marina. multas sub hoc latere veterum gemmas. quid à quodam præterea ei tribuatur.

Atque hæc de gemmis universè dicta sunt. Nunc de singulis generibus videamus.

Gemmarum aliæ sunt coloris expertes, aliæ coloratæ. Coloris expers est adamas. Hic gemmarum est durissimus ac durantissimus, coloris expers, & aquæ clarissimæ instar pellucens. Duritiei argumentum est, quod non possit teri, nisi altero adamante. Nec dubium, quin vox ipsa sit, ab α στερητικῷ a, & δαμάζω, *domo*: quia nempe non domatur ferro, nec igni. Unde Horatius b. *Martis* tunicam tribuit adamantinam. Et alibi idem Necessitas adamantinos figere clavos dicitur. Ac similiter poetarum alii. Imò & Zacharias cap. VII, IX. *Cor suum posuerunt adamantinum.* Quem ad locum ita B. Hieronymus: *Adamas lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur SAMIR, in tantum durus est, ut omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab ullo. Unde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.* Plinius lib. XXXVII, cap. IV, auctor est nec frangi malleo & incude. Sed constat nullum reperiri, quin mallei usu dissiliat, imo in pollinis minutias redigatur. Etiam sanguine solo hircino fervente plurimis persuasum fuit; in his Marcello Empirico, Theophylacto Simocato, Alberto Magno, Hermolao Barbaro, Georgio Agricolæ. Imò à plerisque traditum est, sanguine eo ita emollescere adamantem ut ferreo pistillo comminuatur in scobem. Sed ex eo, quod paullo ante dicebam, cognoscere est, sic pistillo posse comminui, absque sanguine hircino. Cùm verò, tantum sanguinis hircini vim putarent, ulterius etiam sunt progressi, ut dicerent, renum ac vesicæ calculum frangere: Sed requiri, ut hircus iis sit nutritus herbis, qui calculum dissolvant. Sanè quicquid sit de hirco sic enutrito, saltem ἁπλῶς id præstare non arbitror: etsi aliud visum Cæsari Scaligero a: de quo dictum lib. III hujus operis, cap. LXIX. Atque idem b Scaliger ait similiter calculum renum & vesicæ comminui sanguine leporino. Refellit quoque eos, qui vim eam hircini sanguinis esse arbitrantur, ex principii communis analogia, quasi hoc aliud sit, quam refugere ad occultam proprietatem.

a Privativo
b Lib. I. od. 6.
a Exercit. 349. sect. 8.
b Ibidem.

Quod adamantes non excrescant in grandem magnitudinem, id est ex eo, quia rara in terris est materies, quæ habeat conditiones ad materiem ejus requisitas.

Carolus Clusius vir summus, ac in adolescentia mihi Academicorum studiorum tempore Leidæ cognitus, existimabat, non majorem in Belgica hac visum, quàm eum, quem Philippus II. Hispaniarum Rex, Elisabetham Henrici II. Galliarum Regis filiam ducturus uxorem, anno CIↃ IↃ LIX, Antverpiæ à Carolo Affetati, coronatis emit octogies millenis. Pendebat autem grana CXC, sive ceratios XLVII cum semisse.

Calore vitiari splendorem, vires etiam adamantis imminui, à pluribus est observatum. Cujus rei intelligentes matronæ primariæ, pretiosum gestantes in annulo adamantem, cum cubitum ituræ, non modo de manu detrahunt, sed vel imponunt marmori, vel aquæ frigidæ immergunt, vel saltem in loco frigido deponunt.

Invenitur verus adamas in locis calidissimis: uti sub Tropicis, ubi generatur ex exhalationibus calidis, siccis, sulfureis: ut contra se hic habeat, atque in crystallo. Nec enim hæc in India gignitur: sed locis frigidis, ut quæ frigidæ materiâ constet. Pseudadamantes tamen profert & Anglia, Hungaria, Bohemia, & ne singulis insistam locis, etiam sub Arcto in nova Zembla generari, observarunt navigationibus suis Argonautæ Hollandi. Calefactus adamas, instar succini, attrahit festucas; quod fit ob pinguem & igneam naturam. Ob quam etiam gaudet jungi mastici, non item gemmis aliis. Nempe & adamantis, & masticis natura est pinguis, igneaque: quam caussam adfert Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. I. Ubi & ostendit, quomodo verus adamas à spurio dignoscatur ex receptione tincturæ. Item qua fraude fiat, ut sapphirus, amethystus Orientalis, chrysolithus, colorem exuentes ementiantur adamantem.

Hæc de adamante, qui, ut diximus, est sine colore. Venio ad gemmas cum colore: qui pro colore variant. Est is color, vel ruber, sive simpliciter, ut carbunculi; vel ex flavedine, ut hyacinthi: vel est aureus, ut chrysolithi: vel viridis, ut smaragdi, & prasii: vel cæruleus, ut sapphiri, ac berilli: de quibus ordine agemus.

Carbunculus, sive anthrax, vel pyropus, ex eo sic dicitur, quia instar carbonis, atque ignis, radios de se mittat, sic ut aera in tenebris illustret. Video esse, qui hoc in dubium vocent. Sed exempla illustria ex fide dignis accepi: ut non videam, cur minus hoc possint gemmæ, quam ligna putrida, atque alia. Varia admodum carbunculorum genera, sed confusè satis, Plinius recenset. Sunt qui tradunt carbunculum nihil aliud esse, quàm magnum rubinum: rubinumque etiam in tenebris lucere. Sed expe-

perientia repugnat. Quod si magnus rubinus verè sit carbunculus, talis fuerit ille Rudolphi II. Imperatoris, qui ad eum, hæreditario jure, pervenerat à sorore, Galliarum regis vidua. Ovi gallinacei minuti magnitudinem æquabat: ac LX ducatorum millibus emtus dicebatur: ut refert Cæsaris ejus medicus Anselmus Boethius *a*. Pyropus, vel species ejus, dicebatur Carchedonius, qui malè nonnullis *Chalcedonius*, ac corruptè *calchedonius*. Quippe non ei χαλκηδὼν, nomen dedit, civitas Asiæ, inclyta quarto concilio Oecumenico; sed Καρχηδὼν, sive Carthago magna: ut clarè ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII.

a *Lib. 2. de lap. & gem. c. 13.*

Etiam ad carbunculum pertinet, qui *granatus* dicitur; ut qui expositus Soli, vel luci alteri flavo suo rubore magis etiam rubino referat carbonem. A minii colore, quòd Gallis *vermeillon*, dicitur *vermeille*. Occidentalibus color dilutior est, qualis granis mali Punici: unde universis *granatorum* nomen. Bohemicis hoc inter gemmas coloratas singulare obtigit, quòd utcumque multos etiam menses igni imposueris, color non pereat, ac ne imminuatur quidem: ut hac parte mereatur conferri adamanti, auroque obrizo. Est verò granatus idem ac veterum amethystus *b*.

b *Boëthius l. 2. de lap. & gem. cap. 30.*

Est & in carbunculis hyacinthi genus, quod ex flavedine magis rubet, ac ignis flammas imitatur. Sin nihil habeant ruboris, omnino est generis à carbunculo diversi. Loquor verò de hyacintho sic vulgo appellato. Nam amethysto potius est accensendus *c*, is, qui Plinio hyacinthus dicitur lib. XXAVII, cap. IX.

c *Boëth. ib. cap 30*

Hæc de natura carbunculi, & præcipuis ejus generibus. Quid verò mysticè in Scripturis signet, his verbis exponit B. Hieronymus lib. XV in Jesaiam, cap. LIV: *Carbunculus, qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium.* Addit deinde: *Hic est, quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaiæ labia purganda: qui nascitur, juxta Geneseos fidem, in terra Hevilat, ubi est aurum optimum, lapisque carbunculus, & prasinus.*

Chrysolithus nomen est generale omnium aurei coloris gemmarum. Aliusque Orientalis, qui instar auri purissimi resplendet; atque in Arabia & Æthiopia, invenitur; præstantiorque in India, & Bactriana: alius autem Occidentalis, sive Europæus, qui cum aureo colore plus, minusve obtinet nigroris: ac mollis est, instar crystalli: ut si in gemmis duritie opus sit, sicut arbitror, gemmis nequeat annumerari. Ad chrysolithum pertinet, quos Plinius chrysolectros, & melichrysos, vocat. Planeque verisimile est, non aliam esse gemmam, quam vulgo topazium vocamus. Etiam chrysolithi genus est chrysoprasus, qui in viriditate porri immixtum habet splendorem aureum. Ac videtur idem esse, qui Isidoro, & Marbodæo, sive..... chrysopasius, Alberto M. chrysopagius, nominatur, ac mater creditur smaragdi. Imò nec alius lapis chrysolampis Plinii: sed tum sic dicitur, si, igne noctu admoto, admodum splendeat. Multa de hisce gemmis Plinius: sed non, ut nulli liquere possit, quomodo distinxerit.

Smaragdus inter virides gemmas facilè obtinet principatum. Quippe virore suo sic hominem recreat, quasi amœnissima cerneret viridaria. Ideo viridem lapidem appellat Horatius. Viriditate autem Peruviani præstant Orientalibus. Dicitur & prasinus, à colore porri. Item Neronianus, & Domitianus, teste Epiphanio, qui & caussam adferre conatus: sed, ut puto, infeliciter. Potius eo nomen arcessam, quòd Nero, & Domitianus prasina aurigarum factione delectarentur.

Legimus quoque Neronem smaragdo spectasse gladiatorum certamina. Nimirum quia instar speculi rerum circumstantium species recipit, atque exhibet. Et sanè alia etiam, ita lævia, ut nihil habeant asperi, si nigrore retro obducta sint, species receptas ad ea, quæ opponuntur, remittant. Quod in metallis lævigatis, puteorum aquis, ac similibus, comperimus. Duodecim smaragdi genera apud Plinium vide lib. XXXVII, cap. V.

Smaragdi mira magnitudo prædicatur à Theophrasto libro de Lapidibus, eum ex Ægyptiorum commentariis sic scribit: Ἀνακεῖσθαι γὰρ ἐν τῷ Διὸς ὀβελίσκῳ σμαράγδους τέτταρας, μῆκος μὲν τετταρακοντάπηχυν, εὖρος δὲ τῇ μὲν τέτταρας, τῇ δὲ δύο. *Id est, in Iovis obelisco quatuor fuisse positos smaragdos, longitudinis quadraginta cubitorum; latitudinis verum in una parte quatuor, in altera duorum.* Quem locum sic expressit Plinius lib. XXAVII, cap. V: *Et fuisse apud eos* (Ægyptios) *in Iovis delubro obeliscum e quatuor smaragdis quadraginta cubitorum longitudine; latitudine vero in una parte quatuor, in altera duorum.* Nec tamen Plinius sans videtur assecutus Theophrasti mentem. Nam dicit Plinius obeliscos fuisse totos è smaragdo: at Theophrastus contentus est dicere, smaragdos fuisse positos in obelisco: puta arte, quod longè est credibilius: ut monitum quoque Hieronymo Mercuriali Var. Lect. lib. I, cap. XXV.

Prasius colorem habet porri, unde & nomen. Coloris igitur est mixti è flavo, & viridi. Atque eo differt à smaragdi colore, quod ille nihil habet flavi. Ex prasio, & aureo colore mixtus est ille chrysoprasio. Ubi cum viriditate miscetur flavedo aurea.

Sapphirum his verbis Plinius describit lib. XXXVII, cap. 12: *Sapphirus aureis punctis collucet. Cærulea & sapphiri, raroque cum purpura. Optima apud Medos, nusquam tamen pellucida. Præterea inutiles scalpturæ, intervenientibus crystallinis centris. Quæ sunt ex eis cyanei coloris, mares existimantur.* Videmus, ut dicat, sapphirum non pellucere: item dicat, sapphirum punctis aureis collucere. At quam sapphirum vulgo dicimus, lapis est pellucidus. Nec punctis collucet aureis. Nostra igitur sapphirus, non est sapphirus veterum. Si quæras, quid igitur veterum sapphirum credamus, dixero lapidem lazuli: ut censet quoque Anselmus Boethius *a*, quippe qui non sit pellucidus, & punctis aureolis, velut flammulis sit conspicuus. Quem verò nos sapphirum vocamus, is est veterum lapis cyanus, Plinii. Scio aliquos velle, eundem esse lapidem cyanum, & lapidem lazuli. Sed si sanus est Plinii locus lib. XXAVII, cap. IX, aliter statuendum videtur. Siquidem istic in gloria regis Ægyptii ponitur, quòd primus cyanum, tincturâ adulterarit. Id verò, ut bene Anselmus Boëthius *b* observat, lapidi lazuli non convenit, quia planè est opacus: ubi tincturæ non est locus, sed solum in collucentibus, qualis est cyanus. In his gemmæ supponitur aliquis color, quod tincturam gemmæ dicimus.

a *Lib. 2. de Gemmis, cap. 119.*

b *Lib. 2 de gemmis, cap. 119.*

Est sapphirus gemma pellucida, coloris cærulei, ad instar florum mysotidis, vel scorpionis. Facileque is color adimitur igni; unde adamanti adeò similis fit, ut dignoscere periti solum gemmarii possint. Difficile est eam cælare, ob duritiem. Modum verò cælandi docet Alexius Pedemontanus lib. VI de Secretis. Dicitur sapphirus sordescere, nitoremque amittere, si gestetur ab adultero, aliove homine in Venerem putri. Atque idem de aliis etiam gemmis refertur. Nempe nimia Venere corpora corrumpuntur, ac putrescunt: unde virus exhalant, quo gemmæ haut aliter inficiuntur ac specula à sequiori sexu, quando laborat mensium profluvio.

Mysticè verò sapphirus significat cœlum: qua de re sic B. Hieronymus in Jesaiam cap. XV, cap. LIV: *Sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cæli habet similitudinem, & supra nos aeris: qui talis est, ut possit Aristophanium dicere cum Socrate:* Ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: *quod nos in Latinum sermonem convertere possumus: Scando aërem, Solemque despicio. Sive cum Paulo Apostolo: Nostra autem conversatio in cælis est. Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus, in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, & gloria Domini in hoc colore consistat: qui portat imaginem supercælestis.*

Berillus quoque cæruleus est, sed ex viridi: unde Itali *aquam-marinam* vocant. Poëtæ quidem mare nunc viride,

de, nunc cæruleum appellant. Sed si pallidior radiis scintillet aureis, chrysoberillus dicitur: nec fortasse alius est is lapis à chrysopraso. Imò nec dubium, quin multæ quoque aliæ veterum gemmæ sub berillo contineantur. Atque hoc magis liquebit; si videas, quam varia berillorum genera recenseat Plinius lib. XXXVII, cap. V. Solent berilli, ut & aliæ gemmæ compluribus sculpi angulis, ut ad eos reflectens lux sit major & splendidior. An ab hoc berillo Belgarum, Germanorumque. *Bril*, perspicilla? Sanè Nicolaus de Cusa librum quendam inscribit Berillum, quia ejus beneficio longè melius penetret mens, ad quæ alioqui non penetraret. Hinc cap. secundo ait: *Berillus lapis est lucidus, albus, & transparens, cui datur forma concava, pariter, & convexa, & per ipsum videns attingit prius invisibile.*

Cap. VIII.

De Gemmis semiperspicuis, & opacis. Sarda sive corneolo signasse Polycratem Samiorum. Sardonyche, quis quantus vir primus Romæ usus. Sardonychem, aut rubinum in Aaronis micuisse Rationali. Turcois pro ratione valetudinis gestantis, vultum mutat; an etiam horologii vicem præstet. Asteriam & astrium esse eundem, opalique, aut achata speciem. Opalus sive paderota igne, purpurâ, viridique mari ludit. Opalus H. S. XX M.

ACtum de gemmis perspicuis: sequuntur semiperspicui, & opaci: ut sunt turcois, sardonyx, astroites, leucosaphirus, opalus.

Inter opacas gemmas principem locum tenet turcois sive turchesia, sic dicta, quia è Turcia advehatur. Hadriano Junio videtur esse, eadem ac ἰώαρος ἀερίζουσα a. Hæc gemma si gestetur ab homine salubris temperamenti, colorem conservat: amittit, si affletur halitibus noxiis ægri corporis: recuperat, si postea aliquis sani corporis eum adsumat. Sed majora sunt, quæ fusè narrat Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CXVI, ac tangit Franciscus Rueus lib. II de Gemmis, cap. XVIII. Ajunt & horas signare, præstareque horologii vicem: quod ibidem expenditur à Boëthio. Arabes, ac Mauri, vocant *peruzego*, vel *perozaa*, ac memoratur etiam à Mezue in electario de gemmis: sed interpretes perperam vertunt smaragdum, errantesque in errorem induxere Valerium Cordum, Joannem Weckerum, & juniorum alios. Omnino enim Turcois signatur: ut ostendit Garzias ab Horto lib. I Aromatum, simpliciumque Historiæ cap. XLVIII. Atque idem traditum Anselmo Boëthio, Cæsaris Rudolphi II. Medico, lib. II de Gemmis, cap. CXVII, & maximo viro Claudio Salmasio in Plinianis ad Solinum Exercitationibus b.

a Aërei coloris.

b Fol. 1130.

Sardius sive sarda ex eo sic dicitur, quod primum Sardibus inventus fuerit, ut est apud Plin. lib. XXXVII, cap. VII. Vulgo vocatur *corneolus* ex carneolus, à sanguineo carnis colore. Quidam tamen, in his Albertus M. & Franciscus Rueus corneolum, à sarda distinguunt. Nempe videntur discrimen fecisse inter Sardium album, rubrumque: vel Orientalem, & aliunde petitum. Lapis est semiperspicuus, imo semiperspicuorum præcipuus. Si LXX sequimur, est sarda earum gemmarum prima, quæ fuere in Aaronis rationali. Judæi tamen censent rubinum fuisse. Propius accedit Flavius Josephus: qui sardonychem appellat: ac ea gemma est ex sarda, & onyche conflata à natura. Sarda signabat Polycrates, Samiorum tyrannus. Eam gemmam in mare à tyranno abjectam, piscis deglutivit, qui postea captus à piscatore; is gemmam in pisce exenterato repertam veteri restituit Domino.

Sardonychi dividuum nomen ex sarda, & onyche: unde Plinius lib. XXXVII, cap. VI: *Sardonyches, ut ex nomine ipso apparet, intelligebantur candore in Sarda, hoc est, velut carnibus ungue hominis imposito, & utroque translucido. Talesque esse Indicas tradunt.* Proxime verò antecessit: *Claudius Cæsar smaragdos induebat, & sardonychas. Primus autem Romanorum sardonyche usus est prior Africanus, ut tradit Demostratus, & inde Romanis hanc gemmam fuisse celeberrimam.*

Asteriæ sive astroitæ colorem, & unde sic dicatur, aperit Plinius his verbis: *Candidarum dux est Paderos. —— Proxima candicantium est asteria, principatum habens proprietate naturæ, quod inclusam lucem pupilla modo quandam continet, ac transfundit, cum inclinatione velut intus deambulantem ex alio, atque alio, reddens eademque contraria Soli regerens candicantes radios, unde nomen invenit, difficilis ad calandum. Indica præfertur in Caramania nata.* Continuò hinc de astrio subdit: *Similiter candida est, quæ vocatur Astrios, crystallo propinquans, in India nascens, & in Pallenes littoribus intus à centro, seu stella, lucet fulgore lunæ plenæ. Quidam caussam nominis reddunt, quod astris opposita fulgorem rapiat, ac regerat.* Videmus, ut a Plinio Asterias, & Astrios, habeantur pro gemmis diversis. Sed non video, cur non iis potiùs accedam, qui eandem arbitrantur.

Addit deinde hæc quæ cerauniam esse astrii speciem ostendunt: *Ceraunium vocari, quæ sit* (astrios) *deterior: pessimam lucernarum lumini similem.* Et post pauca: *Est & inter candidas, quæ ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens. Ipsa crystallina splendoris cærulei in Caramania nascens. Albam esse Zenothemis fatetur: sed habere intus stellam coruscantem. Fieri & hebetes ceraunias; quas nitro, & aceto maceratas concipere stellam, eam quæ post totidem menses elanguescat.*

Opalum his verbis celebrat Plinius lib. XXXVII, cap. VI. *Opali smaragdis tantum cedunt. India sola & horum est mater. Atque ideo eis pretiosissimam gloriam compositores gemmarum, & maxime inenarrabilem difficultatem dederunt. Est enim in eis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare, & cuncta pariter incredibili mistura lucentia.* Ac eadem habes apud Isidorum lib. XVI Orig. cap. XII. Ac ob tam gratum adspectum fortasse nomen ab ὀπὶ, h. e. visu. Sed cum lapis sit Indicus, verisimilius nomen esse Indicum, quod clarè ait Isidorus. Est verò de eo insignis apud Plinium historia, his verbis: *Extat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius Senator est, filius Strumæ Nonii ejus, quem Catullus poeta in sella curuli visum indigne tulit, avusque Servilii Noniani, quem Consulem vidimus: illeque proscriptus fugiens hunc e fortunis suis omnibus annulum abstulit secum: quem certum est sestertiis viginti millibus æstimatum. Sed mira Antonii feritas, atque luxuria, propter gemmam proscribentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis; cùm etiam feræ abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant.* Postea subdit: *Hanc gemmam, propter eximiam gratiam, plerique appellant paderota.* Germanis similiter *webse* vocatur, h. e. pupillus; à gratia puerili, ut est apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapid. cap. XLVI. Valde versibus suis laudat Orpheus, qui *opallium* nominat. Gemmariorum de hoc opinio est, concurrere in eo vires rubini, smaragdi, amethysti, & jaspidis.

Opali species videtur Asterias sive Astroites, ut & vocat Agricola a, sive lapis stellaris, Germanis *sternstein*: nempe à stellarum figura, quas natura scitè in eo expressit. Unde & possit videri achatis species: quia inter ejus genera stellatam reponit Plinius lib. XXXVII, cap. X. Nec semper tamen stellas habet: sed & figuram undarum, ac vermium. Aliter Germanis vocatur *siegstein*: nempe quia perhibetur adferre gestanti victoriam, quæ Germanicè *sieg*, à *segen* h. e. benedictio, quia victoria est à Domino. Vulgo dicunt *cati oculum*, vel *stellam Solis*. Mar-

a Lib. 6 de natura fossilium, cap. 11.

silius

silius Ficinus nuncupat *dracontium*, ab iis deceptus, qui putarent in Indiis exim è capite draconis: quod falsum. Effoditur enim in Comitatu Tirolensi, & alibi. Aceto impositus huc illuc movetur: quod sæpius se comperisse ait Cardanus in VII de Subtilitate. Hoc inde est, quod huc illuc agitetur ab humore acido, per poros se insinuante, atque urgente aera inclusum, ut exitum quærat.

Erasmus, colloquio quod inscribitur Peregrinatio Religionis ergo; recenset præcipuas gemmas, & exponit caussas nominum à figura. De Adamante Simocatus probl. 1 & 10.

Quæcunque verò de gemmis diximus, ac deinceps dicemus, ea de nativis intelligi cupimus. Nam quod ad gemmas Chymicorum, reponi in vitris debent. Habent quidem simile aliquid ob colorem, perspicuitatem, duritiem: sed viribus atque aliis, deficiunt.

Cæterum quàm diversè Hebræa gemmarum, ac lapidum Hebræorum nomina Græci, ac Latini interpretentur, dilucet ex his B. Hieronymi verbis lib. XV in Jesaiam, cap. LIV: *Ubi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptum est*, פוך, *quod omnes præter* LXX *similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comtæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos jaspidem, sequentes* LXX, *diximus: in Hebraico scriptum habetur* כדכד, *quod solus καρχηδόνιος transtulit. Pro crystallo quoque, in cujus loco apud Hebræos* אקדח *legitur, Symmachus, & Theodotio γλυφῆς, id est, sculptura: Aquila τετορνευμένους posuit; quod verbum formatarum cælatarumque gemmarum sensum sonat.*

Cap. IX.

Transitur à gemmis ad Lapides pretiosos, ubi primum locum sibi vendicant rari, duri, pulchri ast magni, *qui vel perspicui quales amethystus, topazius, crystallus cujus vera recensetur origo, quidque indicet mystice: vel opaci, achates, hujus species oculus Beli; jaspis quæ aliquando inæstimabilis, quoque respiciat mystice, ac ejus species heliotropium, nephriticus, & malachites qui gigni videtur ex chrysocolla; corallia è frutice-lapide. Sequuntur* rari, pulchri, parvi, sed molles, *hi vel colore blandiuntur, ut margarita, bezoar, vel figura grati, tales oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. Agmen claudunt* rari, parvi, duri, verùm deformes: *aetites, chelidonius, lapis palumbellarum, & ovum anguinum.*

Vidimus de lapidum iis, in quibus concurrunt omnes conditiones, quas requiri dicebamus, ut aliquid gemma dici mereatur. Sunt alii, in quibus una desideretur: nempe vel parvitas, vel durities, vel pulchritudo. Ob quem defectum e gemmarum numero excluduntur, non tamen è lapidibus pretiosis. Primò igitur dicam de lapidibus raris, duris, pulcris; sed magnis. Deinde de raris, parvis, pulcris; sed mollibus. Denique de raris, parvis, duris; sed pulcritudinis expertibus. Illi primi generis, quia numero permulti; distinguentur à nobis in perspicuos & opacos. Perspicui sunt amethystus, topazius, smaragdoprasius, crystallus, & pseudoadamas Bohemicus.

Topazius non ἀπὸ τοῦ τοπάζειν, h. e. quærendo, sic dictus; sed à Topazo, rubri maris insula: unde Dionysius Afer de Situ orbis:

— Γλαυκιόωντα λίθον καθαροῖο Τοπάζου.

Glaucum lapidem splendidæ Topazi.

Crystallo quoque potius ih gemmis est locus, quàm corporibus imperfectè mixtis. Valde enim falluntur, qui cum Plinio a crystallum putant non aliud esse, quàm glaciem diu in montibus servatam, tandemque in crystallum conversam. Quam sententiam merito rejiciunt Andreas Matthiolus in Dioscoridis lib. V, cap. CXVI, & Georgius Agricola lib. VI de Natura Fossilium, cap. VII. Si enim ex aqua foret congelata igne liquesceret: at contrarium docet experientia. Nam si in ignem conjiciatur, superest tum calx sive terra: tum sal. Quamobrem licet etiam aqua ad ejus generationem sit opus; non tamen tam ex aqua est, quam terra eaque admodum tenui ac subtili, item sale, qui & ipse visceribus terræ continetur, & ad rerum omnium compositionem requiritur: ut argumento est, quòd lignis etiam & aliis combustis, cineres sunt salsi, quemadmodum lixivium indicio est. Cur vero crystallus nascatur figurà hexagonà, Anselmus Boetius dicet lib. II de Lap. & Gem. cap. LXXII. Inter cætera crystalli bona, de quibus postea dicam, est etiam, quod eo ex solis radiis ignem colligimus. De crystallo pauca, nec mala ut videmur, nos in Meteor. extrem. cap. de Nive. Fromundus tamen adversatur lib. V Met. cap. de Nive, pag. 324.

a Lib. 37. cap. 2.

Quid vero in Apocalypsi, & alibi, in Scripturis, per crystallum, mysticè signetur: his verbis aperit B. Hieronymus lib. XV in Esaiæ, cap. LIV: *Portæ istius civitatis de lapide sunt crystallo: qui scalpitur variis modis: quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, & inaccessis Solis speluncis, concrescere aqua dicuntur in crystallum, & tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur, eos, qui in foribus ecclesiæ sunt, nullâ debere sorde maculari, sed fide esse purissima, & dicere cum Propheta a: A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

a Ps. 118.

. . . .

Vidimus de Diaphanis. Sequitur ut de opacis loquamur: quales achates, jaspis, corallia.

Achates, & jaspis colores habent eosdem: sed achates durior; mollior jaspis, & ex crassiori materie terrestri, eoque & magis opaca. Indicus Achates omnium præstantissimus. Plura de laudibus achatæ, vide apud Orpheum περὶ λίθων.

Achatæ genus est lapis, qui Beli oculus vocatur, Italis *Bellochio*, quia egregiè inde & pupilla oculum referat.

Multum jaspidum pretium commendat, si natura habeant impressas imagines: usque adeò ut quandoque inæstimabiles sint, ac pretium à solius venditoris arbitrio dependeat.

Quam variis locis jaspis reperiatur, indicat his verbis B. Hieronymus in Jesaiam lib. XV, cap. LIV: *Jaspidum multa sunt genera. Alius enim est smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, & vocatur grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior maris, & tinctus quasi floribus. Hunc in Phrygia monte Ida, & in profundissimis specubus ejus nasci referunt: alium verò juxta Iberos, Hyrcanosque, & mare Caspium reperiri: & præcipuè juxta lacum Neusin. Est & alius jaspis nivi, & spumæ marinorum fluctuum similis, & clementer, quasi mixto cruore subrutilans.* Postea subjungit, quid per jaspidem mysticè in Scripturis intelligatur: *Hoc diximus*, inquit, *ut universas gratias spirituales in Ecclesia propugnaculis intelligamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & potest cum sponsa* b *dicere: Fratruelis meus candidus, & rubicundus.*

b Cant. 5.

Ubi cùm ait, per jaspidem signari gratiam spiritualem, quæ vanos fugat timores, eo respicit, quod antea dixerat, primo jaspidis genere, quod γραμματίας vocavere, omnia fugari phantasmata: ut videatur verè vim hanc jaspidi tribuisse. Multum tamen metuo, ne fuerit deceptus: nec alii.... De jaspide copiosè Salmasius ad Solinum.

Jaspidis genus est Heliotropius sic dictus, quia si in vas, aqua plenum, Solisque radiis oppositum projiciatur, accedentem Solis fulgorem mutet sanguineo; ut ait Plinius lib. XXXVII Nat. Histor. cap. CIV. Reperiuntur

verò

verò & tantæ magnitudinis, ut inde fiant Sarcophagi: quemadmodum videre eſt Brugæ poſt ſummum altare in templo cathedrali B. Donatiani. Ajunt tantam habere vim, ut geſtantem præſtet inconſpicuum: quod etiam à Plinio ridetur.

Item nephriticus lapis jaſpidis eſt genus, quod Belgis *kalſuvee*. Vires ejus inferius recenſebo.

Jaſpidis quoque genus eſt molachites ſive malachites, ſic dictus à malvæ colore, quæ Græcis μαλάχη. Plinius lib. XXXVII, cap. VIII: *Non tranſlucet molochites, ſpiſſius virens, à colore malvæ nomine accepto, reddendis laudata ſignis, & infantium cuſtodia quodam innato contra pericula ipſorum medicamine.* Quod poſtremum planè, qualia illa eſſe magorum ſolent. Videtur gigni è chryſocolla: eamque opinionem firmat, quòd Anſelmus Boëtius *a* ſcribat, habere ſe fruſtum ex malachite & chryſocolla coalitum: unde colligit chryſocollam eſſe malachitæ matrem.

a Lib. 2 de Lapid. cap. III.

Corallium initio eſt frutex; cum ſuccus, ut ſic dicam, lapidificus penetrat, unde fit durior, duriorque, donec amittat ligneam naturam atque emoriatur, neque jam ulterius ſit frutex, ſed lapis. Nec enim ſtandum veteri opinioni, ligneæ eſſe naturæ ſub aquis; lapideſcere, ubi fuerit mari extractum. Quod placuit Naſoni lib. IV: ubi narratâ Perſei, & Andromedæ fabulâ, virgiſque in mare jactis, ac mox induteſcentibus, ſubjungit:

> *Nunc quoque coraliis eadem natura remanſit,*
> *Duritiem tacto capiant ut ab aere, quodque*
> *Vimen in æquore erat, fiat ſuper æquora ſaxum.*

Imò hoc poetarum, aut vulgi ſomnium amplexus etiam fuit Ambroſius lib. V Hexaem. cap. XI, ut mens noſtra ad Deum ſe ſuberigat, ſpeculari jubet, *Quomodo non indecorus lapis corallium in mari herba ſit, ſi in aërem transferatur, lapidis firmitate ſolidetur.*

Ab hac natura λιθόδενδρον vocatur. Κοράλλιον nuncupat & Orpheus περὶ λίθων, & Theophraſtus libello ſimiliter inſcripto. Excreſcit ad longitudinem hominis. Maximè expetitur id, quod eſt coloris rubri: ſed priuſquam eo pertingat, varios ſubit colores. Nam non modo eſt quod palleat, ſed etiam ſubflavum, cinereum, fuſcum, viride: haut aliter ac in malis videmus colores mutari. Si à viro geſtetur, melius ruborem ſervat, quàm ſi à femina: quod inde eſt, quia puriores à viro vapores exeant. Atque hoc illo etiam firmatur, quod palleſcat, liveſcat, variè maculetur geſtatum in periculoſis morbis, quomodo & mutatione coloris indicat imminere morbum, vel etiam mortem. Sed colore amiſſo eundem recuperat, ſi lavetur urina veteri puerorum, vel ſinapi ſemine obruatur & aliis modis: quos enarrat Anſelmus Boëthius lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIV. Plura ſi voles, Plinium adi lib. XXXII, cap. II, & quæ adverſus eum Petrus Matthiolus diſputat ad Dioſcoridis lib. V, cap. XCVII.

Actum hactenus de lapidibus pretioſis, qui conditiones omnes habent gemmæ, præterquam quod non ſint parvi. Accedo nunc ad alterum genus: ubi durities deficit. Quales, ut ob mollitiem, non ſunt gemmæ, ita pretioſi tamen lapides; quia parvi, rari, pulcri. Horum pulchritudo vel in colore conſiſtit, vel in figura. Prioris generis ſunt margarita, & bezoar, de quibus agam, cùm ſeorſium loquar de lapidibus, qui in animalibus reperiuntur. Poſterioris generis ſunt oculus cati, gloſſopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. De cati oculo dictum in opalo. Gloſſopetra eſt, quam Cardanus vocat gloſſidem. Male aliqui eum ceraunio lapide confundunt. De umbilico marino, agam in aquatilium lapidibus. Lapis Judaicus, alter dicitur Syriacus, & Tecolithus q. d. lapidem liquefaciens. Nec in Syria modo, ſed etiam in Sileſia, invenitur. Vide de eo Dioſcoridem lib. V, cap. V, & ibidem Matthiolum. Item Plinium lib. XXXVII, cap. X, Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XIX, & Andream Cæſalpinum lib. II de Metallicis, cap. XLV. Trochites à rotæ ſimilitudine ſic vocatur, ac nunc albus eſt, nunc cinereus, nunc luteus, digitum transverſum latus, ac tertia ſolum parte craſſius.

Supereſt tertium lapidum pretioſorum genus: nempe qui rari, parvi, duri, ſed deformes. Ob quem ſolum pulchritudinis defectum, excluduntur è gemmis. Hujuſmodi eſt aëtites, qui in aquilæ nido reperitur: unde & nomen. Plinius lib. XXXVI, cap. XXI, quatuor ejus genera recenſet: in quarti generis alvo callimum ait inveniri. Accuratius de hiſce Anſelmus Boëthius lib. II de Gemmis, cap....

Etiam huc referunt pantarben: eumque ajunt haut aliter trahere aurum, quam magnes ferrum. Sed de iſto ambigunt alii, an ſit in rerum natura.

Pertinent huc quoque chelidonias, lapis palumbellarum, & ovum anguinum. De quibus in animantium lapidibus dicetur.

CAP. X.

De Lapidibus media inter pretioſos & vulgares natura, ac primo quidem raris & parvis, ſed mollibus ac deformibus: quales morochthus ſive galaxias, à quo galactites parum differt; enhydrus, hyſtericus, Malaccenſis e felle porci, aliique animantium de quibus hic obiter.

DE gemmis dictum, & aliis lapidibus pretioſis. Accedo ad ſecundum lapidum genus, quod mediæ eſt naturæ inter lapides pretioſos, & vulgares. Hujuſmodi lapides duûm ſunt generum: aliqui enim propiùs à pretioſis, aliqui longius abeunt. Propius illi, quibus ex quatuor gemmarum conditionibus, raritate, parvitate, duritie, & pulchritudine, duæ quidem conditiones adſunt, duæ verò deſiderantur. In quo differunt à pretioſis: ubi una ſolum deficit conditio è tribus poſtremis. Sed ſic has quatuor conditiones capere opórtet, ut ſemper adſit raritas, qua ſine non medii, ſed ultimi ſint generis. In hoc medio genere primùm obtinent locum rari, ac parvi; ſed molles, ac deformes: alterum autem rari, durique, ſed magni, ac deformes: tertium verò rari, ac pulchri, ſed magni, ac molles. Primi generis ſunt morochthus, enhydros, & lapis hyſtericus.

Morochthus, ſive leucophragis qui & galaxias ſive graphis, in Ægypto invenitur, teſte Dioſcoride lib. V de re Medica, cap. CIX. Item in Saxonia, ſecundum Georgium Agricolam lib. V de Natura Foſſilium, cap. VI. Germanis dicitur *milchſtein*, quod exprimit Græcum γαλαξίας. Sic verò dicitur à ſucco lacteo, qui ex eo exprimitur. Quamquam interdum is non tam lacteus, quam cinereus. Sed poſſumus illum lactei ſucci galactiten vocare; illum cinerei, morochthum; uti melititen, ſi ſuccus ſit mellei ſaporis. Vide & de eo Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XVI. Matthiolum ad locum Dioſcoridis memoratum, & Andream Cæſalpinum lib. II Metallicorum, cap. LX. Nec multum à morochtho, ſive galaxia, differt galactites, qui & ipſe Germanis vocatur *milchſtein*. Aliter hic leucas, vel leucogea, atque aliis etiam nominibus vocatur. Vide de eo Dioſcoridem lib. V, cap. CVII, & Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Lapis enhydros, ſic dictus, quia in ſe continet aquam: uti alius lapis geodes vocatus, quia in ſe continet terram, vel arenam. Eſt planè rotundus. Plinius meminit lib. XXXVII, cap. XXI. Lapis hyſtericus, ſic vocatus, quia hyſtericis medetur, ex nova Hiſpania adfertur. Niger eſt, politus, majorique ex parte, teres, ac rotundus. Hujus etiam generis ſunt lapis Malaccenſis è felle porci, vel hyſtricis, item ille ex animali bulgolta: præterea lapis è capite piſcis mainati: item piſcis tuberonis: adhæc lapis caimanum, qui è lacertorum ventriculo: & bufonius qui vulgo crapaudinus. De quibus omnibus dicam, cum loquar de lapidibus, qui in animalium corporibus gignuntur.

CAP. XI.

De Lapidibus mediis inter pretiosos & vulgares natura secundi ordinis, raris ac duris. Qualis ante alios magnes cujus miranda pleraque enumerantur.

ET hujusmodi quidem sunt lapides mediæ naturæ primi ordinis: puta rari, ac parvi, sed molles, ac desormes. Alter ordo eorum est, qui rari, durique; sed magni ac desormes: quos inter, propter effectus mirandos, magnes sibi principem vindicat locum.

Magnes sic dicitur, quia effoditur in Magnesia, non illa Asiatica ad fluvium Mæandrum, à Persarum rege Themistocli data in panis usum: sed neque illa ad Sipylum montem: verùm Thessaliæ regione, quam Plinius Magnesiam Macedoniæ appellat. Sic enim legendum: ac similiter postea Magnesiam Asiæ dicit. Macedoniæ autem ait, eos secutus, qui Thessaliam Macedoniæ accenserent. Scitè de hoc lapide Plinius lib. XXXVI, cap. XVI: *Quo nihil mirabilius, nec alia in parte natura major improbitas. Quid enim lapidis rigore pigrius? Ecce sensus, manusque tribuit illi. Quid ferri duritia pugnacius? Sed cedit, & patitur moras. Trahitur namque a Magnete lapide domitrix illa rerum materia, ad inane nescio quid currit, atque ut propius venit, adsistit, teneturque, & complexu hæret.* Ab eò, quod ferrum attrahat, aliter sideritis vocatur. Nec tamen omnes ferrum trahunt, sed quidam solùm ostendunt mundi plagas. Sanè ille è Magnesia Asiæ non attrahit ferrum, ut postea Plinius subjungit. Addit & esse magnetes, qui alterum magnetem attrahant. Quales mihi necdum videre contigit. Vide ibidem, quæ ex Sotaco refert de aliis etiam, ubi crescit, locis, item de discrimine maris, qui majorum virium, & feminæ, quæ viribus exiguis, vel nullis; item colore vario, qui aliis rufus, aut niger; aliis candidus. Nulli verò magnetes plus virium habent, quam qui circa ferri fodinas reperiuntur, ac colorem referunt ferri. Imò etiam effodiuntur magnetes plus ferri habentes, quàm lapidis.

Nec in maritimo solùm itinere, sed ob hanc vim etiam in terrestri locum habet: ut in Arabiæ desertis: ubi, ut ex relatione Ludovici Barthemæ Simon Majolus, Episcopus Vulturariensis refert lib. I, cap. XIII, *cum undique arenæ sint levissimæ, nusquam rectum iter haberi potest: quandoquidem illa commota ventis perinde fluctuare videntur, ut mare. Itinerantes igitur inter ligneas arcas se condunt, dorsisque camelorum deferuntur. Quin ibi quoque, sicut & mari, itinera diriguntur.*

Gravis est quæstio, & perobscura, unde sit quod magnes attrahat ferrum, vel puriorem ejus portionem chalybem. Non quidem inficior si major sit magnes ferro, hoc ab illo attrahi: sin minor, ipsum accurrere ad ferrum. Magis tamen vis inest magneti, quam ferro, ut arguit, quòd ferrum tum demum attrahit ferrum, si prius magneti affricetur. Præterea magneti tanta est attrahendi vis, ut ea penetret per lignum, lapidem, vitrum. Sanè vidi vim eam exercere, etiam cum murus esset intermedius. Nempe ut lux per vitrum, sonus per corpus opacum: sic magnetis vis transit per murum interjectum. Multorum ea opinio est, hoc inde esse, quòd magnes nutriatur spiritu exeunte è ferro. Atque hoc eo adstruunt, quòd in ferri fodinis melius ac vividius se habeat: contrà ferrum ei propinquum rubigine obducatur. Interea scrupulum injicit, quòd magnes quandoque ferrum aversatur una parte; si alteram ostendas, eam amplectitur. Atqui non apparet caussa, cur una magis parte, quam altera, exposcat alimentum. Etsi igitur verum putamus, ex magnete spiritum exire amicum spiritui ferri, non tamen hoc omnem tollit difficultatem, ac omnino occultius quiddam subesse existimandum.

Ecce alteram etiam quæstionem. Nam in obscuro etiam est, cur magnes mundi plagas ostendat, ac eandem vim communicet ferro. Quæ vis priori facultate nobilior videtur. Quid enim magis mirandum, quàm magnetem ex filo suspensum, vel vasi aquæ pleno impositum super assem levem, utcunque manu circumagas, simulac & tu movere desieris, & ille moveri, parte una septentrionem spectare, altera occidentem? & ut sexcenties id fiat, eandem semper partem esse, quæ feratur ad septentrionem; unde *borealis* vocatur: partem adversam semper spectare notum, quæ inde dicitur australis. Conjectabat Clarissimus præceptor meus, Petrus Molinæus a, *totius terræ massam trajectam esse ingenti trabe magnetis a polo ad polum; & singulas magnetis partes habere eandem cum toto inclinationem.* Utcunque id fuerit, saltem videtur ratio horum petenda a situ, quo magnes fuit in terris. Quæ pars tum boream spectabat, sic affecta est, ab ea mundi plaga, ut eandem postea eidem plagæ applicet, unde vires est consecuta. Imò si grandem magnetem in multas partes redegeris, quæque particula hanc naturam retinet, non obscuro indicio spiritum magnetis in hoc sequi spiritum universi, sive animam mundi, unde spiritus ille, qui magnetis est proprius.

a Lib. 5. Physicorum, c. 4.

Quod verò Plinius ait etiam magnetem esse, qui ferrum repellat, id puto profectum ab iis, qui magnetis naturam non caperent satis. Nullus enim magnes ferrum abigit, nisi quòd parte australi se retrahat.

Nec tamen putandum magnetem exactè ostendere polos mundi, nam versus est ostendere polos suos, qui XXIII gradibus à polis mundi distat. Atque hoc ex nauticis Hollandorum observationibus dilucet.

Fallit verò Theophrastus Paracelsus, cum ait, posse magnetis vires mirificè augeri, usque adeo etiam, ut clavum parieti infixum extrahat. Hoc facere si sæpius ignescat, ac deinde ignea vis Martis oleo exstinguatur. Quippe magnes ignitus amittit attrahendi ferri facultatem: quasi spiritus, ac vitalis vis evolasset, nec aliud ulterius foret, quàm quiddam cadaveri simile. Sed quod ajunt idem fieri, si ceparum, vel alii succo illinatur, id secus esse scit Neptunia Hollandorum proles, quæ cum cibos istos in deliciis habet, crebram habet experiundi hujus facultatem. Apud Plinium quoque legimus, quomodo adamas appositus, impediat magnetem, quo minus attrahat ferrum. Quod & Marbodæus memorat. Anselmus Boethius b arbitratur, hanc opinionem inde ortam, quòd adamas à magnete, parte sua boreali contactus, abigat partem adamantis borealem. Sanè adamantem, si contigerit magnetem, ad Septentrionem volvi; partem verò obversam, ad Meridiem propelli, uti fit in magnete; prodidit quoque Joannes Baptista à Porta Neapolitanus.

b Lib. 2. de Lap. & Gem. cap. 152.

Jam quid de eo dicemus, quod magneti etiam vim tribuunt animi sensa significandi alteri, qui centenis, vel ducenis distet millium passibus? Id verò pernegamus. Artificium quo id posse contendunt, abunde perpendi: atque id eo lubentius, quia viri in dignitate constituti, & rerum Indicarum gnari, hoc mihi persuasum vellent. Quibus satis occurri a me putavi iis, quæ contra disserit Anselmus Boetius lib. II de Lap. ac Gemmis, cap. CCLIV c. Præcipuum est, quod acus magneti affricta, nunquam ultra quatuor plus minus passus vim suam exerat.

c P. 464. & seqq.

Ajunt & eam esse vim Magnetis, ut capulum ferreum, vel aliud grave corpus in aere sic possit sustinere, ut nec superne aliquid appareat, unde dependeat, nec inferius, quod sustineat. Nempe quia pluscule intervallo, & superiùs, & inferiùs magnes sit, qui utrimque pari attrahant virtute. Sed enim parum id verisimile est, propterea quod aër ille, per quem utrimque exit è magnete attrahendi vis, non eodem se modo semper habet, cum flatu dissipetur. Dinocratem objiciunt, qui sic orsus erat Arsinoes templum ædificare, ut ferrum, in quo Arsinoes simulacrum, in aëre penderet. Sed Plinius qui id narrat, addit, non perfecisse hoc, quia mors

& Pto-

& Ptolomæi, qui jusserat, & ipsius Dinocratis, intercessit. Præterea ajunt signum Solis, Alexandriæ sic se habuisse, sepulcrum etiam Muhammedis inter duos magnetes ita sustineri. Sed de utroque falluntur & falluntur: quemadmodum ostendi lib. 1 hujus operis de Theologia gentili, & Physiologia Christiana, cap. xxxi.

Rejiciendus verò error illorum, qui putant, in India, & circa mare rubrum, naves non compingi clavis ferreis, sed ligneis, quia alioqui illis periculum foret à monte magnetico, ferrum attrahente, in freto Anian, XVII gradibus distante à polo Arctico, atque ad centena aliquot passuum millia, vim suam transfundente. Nam de monte ejus loci res minime est explorata. Deque caussa, cur gentes memoratæ non clavis utantur ferreis, plane eos ratio fugit. Nam vera, cur id faciant caussa est, quia in terris, quibus degunt, nonnisi maximis impensis, possint sibi comparare ferrum, at lignorum sit abunde: ac præterea non indigeant navibus grandibus, sed sufficiant cymbæ, ad piscationem, vel merces hiberno per canalem tempore, æstivo autem per mare rubrum transvehendas: quod fumen fit exiguo: quia, ut dixi, nonnisi ligneis utuntur clavis, ac funibus quibus naviculas constringunt. Nec tamen iis locis desunt naves onerariæ, vel triremes: sed aliis e terris advectæ.

Jam quantus in Geographia, sive chorographia, & topographia magnetis usus est ad ichnographiam? Quod artificium luculente tradit Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV.

Cardanus in septimo de subtilitate meminit & magnetis carnei, sic dicti quia haut aliter attrahat carnem, quam magnes ferrum. Sed is lapis non magis hoc nomen, quam terræ meretur. Est enim mediæ naturæ inter lapides & terras: quodque carnem videatur attrahere, ubi linguæ admoveris, hoc inde est, quia & lingua, & lapis ille, naturæ sint porosæ. Facile igitur & humor linguæ se insinuat in poros lapidis, & lapidis partes mollicellæ in poros linguæ. Anselmus Boethius *a* refert ad Osteocollam.

a Lib. 2 de lapp & gem. cap 255.

Quæ scribunt de magnete trahente aurum, vel alio attrahente argentum, satis sunt incerta.

Cap. XII.

A magnete itum ad alios secundi ordinis lapides: onychem, smyriten, lapidem Lydium, broniam, belemniten.

SUnt præter magnetem, & alii in illis mediæ naturæ, secundi ordinis lapides: ut onyx, smyris, lapis Lydius, ceraunia, sive bronia, belemnites, sive dactylus Idæus. Onyx nunc est genus alabastri colorem unguis humani referentis; nunc gemma est ejusdem coloris. Differt vero gemma ab alabastritæ genere, quod hoc ustile sit, gemma non item.

Smyris lapis, Dioscoridi σμύρις, ut vulgo quidem legitur; vel potius σμιρις, ut est apud Hesychium; qui addit, ᾗ τοὺς λίθους οἱ δακτυλιογλύφοι σμήχουσι. *quo gemmas sculptores earum atterunt.* Adeo vero durus est, ut non minus eo, quam adamante, scindatur vitrum. De lapide Lydio nos in Oratoris pag. 198. Vide & H. Stephan. 7, lib. 6.

Ceraunius lapis, vel ἀπλῶς ceraunia, vel bronia creditur nubibus generari, & dejici cum fulminat, ac tonat. Nomen à κεραυνὸς, *fulmen*, & βροντή, *tonitru.* Aliis vocatur lingua natricis, ac Cardano ophioglossus. Nempe quia linguam refert. Alii comparant cum sagittæ aculeo. Sub terra quandoque invenias. Ac Ulysses Aldrovandus in secundo Ornithologias *a* refert, se quendam denticulatum in Musæo adservare. Eum cœli tempestate dejectum fuisse prope quercum in agro Bononiensi: defixumque in solo ad tres amplius cubitos. Germanis vocatur *donderkeil.*

a P. 165.

Belemnites, vel dactylus Idæus, qui & ceraunites. Belemnites dictus à figura sagittæ, quæ Græcis βέλεμνον. A magnitudine & colore digiti, qui Græcis δάκτυλος, nominatur *Dactylus Idæus*: eo autem *Idæus* quia invenitur in Cretæ monte Ida, ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Si longus sit sesquipedem circiter, vocatur *ceraunites*; quasi telum sit fulmineum, à κεραυνὸς, fulmen.

Cap. XIII.

De lapidibus media natura, tertiique ordinis, sive colore sese commendantibus, quales alabastrites, & lapis Armenus circa quem de vera differentia lapidis lazuli: sive figurâ, ut ammites, & astroites.

TErtium in mediæ naturæ lapidibus locum dabamus raris ac pulcris, sed magnis ac mollibus. Horum pulchritudo vel est ratione coloris, vel figuræ. Coloris ratione, alabastrum, & lapis Armenus.

Alabastrites duritie exsuperat marmor: unde rectius ab eo distinguitur, licet inter ejus genera annumerent veteres. Nec ignoro, etiam alabastrum inveniri adeo molle, ut cultro sit sectile: sed hoc potius est gypsum, vel marmor incoctum, & imperfectum. Primo enim est molle prorsus: sed magis magisque indurescit. Candidus alabastrites nascitur in Thebaide, Ægypti regione, item in Tauro monte, cujusmodi Lydinus vocatur; ad hæc coralicius, qui candore ebur refert; Thebaidos ille in Ægypto, candidus, sed guttis aureis interstinctus, collyriis utilis. Et tot aliis in locis nascitur, quos memorare supersedeo, ne actum agam. Vide eos, qui de gemmis scripsere.

Lapis Armenus colore convenit cum lapide lazuli, sive azuli. Imò Serapio eundem utrumque lapidem putavit: ut argumento est, quòd non agat de iis distinctè, sed solum de lapide lazuli: cui ea attribuit, quæ de lapide Armeno referuntur à Dioscoride, & Galeno. Avicenna autem diversis locis de utroque agit: interim ita, ut propemodum eadem de utroque tradat. Omnino autem lapides sunt diversi, quandoquidem Armenus lapis friatur in pulverem: lazuli lapis planè sit durus. Nisi & veteres ipsi in vocabulis hic non semper convenere: quod sæpe in aliis factum. Sanè lapidem Armenum, de quo nunc loquimur, tantæ esse duritiei scribit Stephanus sive Hermolaus Byzantius, libro de Urbibus, ut inde etiam sigilla fiant. Atque ex his liquet magnam habere convenientiam lapidem lazuli, & Armeni. Addo his etiam molochiten. Sanè tribus hisce inest vis purgandi. Ac Anselmus Boethius in secundo de lapidibus & Gemmis, cap. CXLII ait, sibi lapidem esse ex tribus istis concretum. Mirum verò, quod cum Armenius dicatur, Armenii tamen lapidem eum ignorat. Qua de re vide Garziam ab Horto lib. 1 Aromatum ac Historiæ Simplicium, cap. LV.

Hujus etiam loci succinum putatur, quia rarum & pulchrum, sed magnum & molle. Verum iis adsentimus, qui referre malunt inter succos concretos: qua de re actum cum de bituminis generibus tractaremus.

Hæc de lapidibus magnis & mollibus, sed raris & pulcris, idque ratione coloris. Ratione autem figuræ pulchri sunt ammites, & stellaris. Ammites fit ex arenis unde & nomen, sic compositis, ut similis videatur piscium ovis. Magnitudine differunt. Quidam æquant magnitudinem pisi, vel orobi; quidam seminis milii, vel papaveris.

Stellaris lapis, sive Græco nomine Astroites, ut Georgius Agricola *a* vocat, tantæ est elegantiæ, ut etiam in annulis gestetur. Propriè hoc nomen ei convenit, quando continet stellulas: quæ lapide ipso, (qui candidus, vel subcinericius, vel canus, vel fuscus) ad nigrum magis colorem accedunt. Quandoque autem pro stellulis in eo videas vel rosas, vel undarum fluctus, vel hæc universa.

a Lib. 6 de Natura Fossilium, cap. 12.

Cap. XIV.

De lapidum, qui mediæ sunt naturæ inter pretiosos ac vulgares, quarto genere, ut sunt amiantus, hæmatites, schistus, & Assius lapis.

HActenus egimus de priori genere lapidum mediæ naturæ; ubi ex quatuor conditionibus in gemma requisitis duæ adsunt, ac totidem absunt. Venio nunc ad alterum genus, ubi tres desunt conditiones, solaque adest raritas, absque qua esset, non jam medii ordinis haberentur, sed in numero forent lapidum vulgarium. Agendum igitur de lapidibus raris quidem, sed magnis, mollibus, ac deformibus. Quales sunt amiantus, hæmatites, schistus, Assius lapis, gagates. Quos quia prius genus, quod duas gemmarum conditiones habet, tripartitum erat; quartum lapidum mediæ naturæ genus vocare possumus.

Amiantus, ἀμίαντος, ἀπὸ τοῦ μὴ μιαίνεσθαι, quod est *inquinari*: quia nimirum, in ignem conjectus, non absumitur, sed purior exit, splendidiorque. In cypro, sed fuscus nascitur; teste Dioscoride. Perperam vulgo confundunt cum asbestino Indiæ lino. Ut etiam factum à Petro Andrea Matthiolo in Dioscoridem lib. v, cap. CXIII; Anselmo Boetio lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCIV. De asbestino lino agit Plinius lib. XIX, cap. I. De lapide amianto idem sic scribit lib. XXXVI, cap. XIX: *Amiantus, alumini similis, nihil igni deperdit. Hic veneficiis resistit omnibus, privatim Magorum. Gaoden ex argumento appellant, quoniam amplexus est terram. Oculorum medicamentis utilissimus: item mammarum, ac testium vitiis.* Ubi vides nihil addi de eo, quod vulgo creduntur Romani lino ex hoc lapide in crematione cadaverum discrevisse cineres defuncti a cineribus lignorum. Ex profecto fabula est. Porrò quia lapis hic amiantus igni non comburitur, sed purior redditur: atque in eo lineæ quædam intercursent, ut in ligno fit: hinc istis argumentis agyrtæ solent simplicioribus imponere, amiantumque venditantes pro particula ligni e Cruce nostri Salvatoris: ut est apud Antonium Musam Brassavolum Ferrariensem.

Hæmatites, si Theophrastum audimus lib. περὶ λίθων, sic vocatur, quia referat αἷμα πεπηγός, *sanguinem concretum*, quem *cruorem* dicimus. non verò quia si teratur, emittat succum sanguineum; nec item, quia sanguinem sistat. Quinque ejus genera statuit, antiquus scriptor Sotacus: quæ ex eo memorat Plinius lib. XXXVI, cap. XX. Hodie verò vix est, ut amplius quam duorum generum notitia sit.

Schistus, hoc est scissilis lapis, tum friabilis, tum scindi facilis; ut nomen indicat. Sæpe nigricat: sed optimus, si crocei sit coloris. Scinditur in laminas rectas, quo differt à talco. Meminit hujus lapidis Plinius lib. XXXVI, cap. XX.

Assius lapis sic dicebatur ab Asso Troadis: unde apportabatur: ut cognoscimus ex Plinii lib. XXXVI, cap XXVII. Non durus est, sed laxus, ac friabilis, ac colore topho similis: ut docent Dioscorides lib. v rei Medicæ, cap. XCIX; & Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus. Hujus etiam loci fuerit gagates, si rectè inter lapides refertur à multis. Sed potius succini esse genus dixi, cum agerem de succis concretis.

Cap. XV.

De lapidibus vulgaribus, magnis duris, & pulcris, in quibus principatus est marmori, cujus variæ recensentur genera candidum, nigrum quo & lapidem Lydium, ac Alabandicum referas, flavescens, rubrum, viride, durum, & minus durum. Post id locus saxo, coti, silici, pyritæ.

ABsolvi, quæ dicere habui de lapidibus pretiosis, & iis his mediæ inter pretiosos ac vulgares naturæ. Nunc proferam ea, quæ pertinent ad lapides vulgares, sive qui frequentes se offerunt. Sunt hi duplices; parvi, vel magni, parvi, vel duri, ut pseudamas Hungaricus: vel mollis, ut lapis fellis, oculi cancri, lapis cyprini, sive carpionum: item percæ, & limacis. Sed de hisce omnibus agam in lapidibus animalium, quos junctim postea exponam. Est & in frequentibus, ac mollibus, lapis, quem spongia continet. Candidus is, ac friabilis, inque succum solvitur lacteum frangendis renum ac vesicæ calculis perutilem: unde & lapis ipse κυστεόλιθος appellatur. Fortasse de hoc etiam aliquis existimet, inter vel post animalium lapides agi potuisse: cùm intellectum spongiæ tribuat Plinius lib. IX, cap. XLV; & Aristoteles etiam inter zoophyta retulisse videatur. Sed de isto quid statuendum sit, exposuimus in quarto hujus operis, cap. XLII.

Accedo ad lapides frequentes, & magnos: qui & ipsi vel duri, vel molles. Duri vel nitent, vel nitoris sunt expertes. Prioris generis est marmor.

Marmor à Græco μάρμαρον, sive adjectivè μάρμαρος, *splendens, fulgidus*, à μαρμαίρω, *candeo, splendeo.* Hesychius, μάρμαρος, λευκὸς, λίθος. Nascitur è terra subtili, ac aqua, & exhalationibus eam subeuntibus, idque plurimùm sale, nitro, aliove liquore metallico tinctis, posteaque magnam partem vel exsiccatis, vel foras expressis; unde est induratio: quæ tamen minor, cùm effoditur. Eruntum enim magis indurescit. Nec tamen æternùm durior redditur: sed longa die exeditur, mollisque fit: imò tandem in terræ naturam redit.

Primus apud Ephesios marmor reperit Pixodorus pastor, Cùmque eam rem civibus suis nunciasset, quibus in animo erat Dianæ ex marmore ædem exstruere, ob lætum hunc nuncium, pro Pixodoro dictus Euangelus, honorique ejus festum institutum, quod εὐαγγέλια dixere: ut pluribus refert Vitruvius lib. X, cap. VII. Meminere verò ejus festi, Aristophanes, Xenophon, Isocrates, Plutarchus, atque alii.

Marmoris maculæ, ac varii colores, sunt inde, quòd partium, è quibus coagulatur, per temporis intervalla fiat accessio, & exhalationes vehiculo aquearum subeuntes, generis sint diversi.

Quanta sæpe sit marmoris magnitudo, ac moles, argumento est, quod inde etiam sint montes toti, ac scopuli marini.

Varia autem sunt marmoris genera. Quoddam est album, ut est lapis Parius Quoddam nigrum, ut basaltes, & Lydius lapis. Quoddam nunc album, nunc nigrum: ut ophites: quoddam rubrum, ut porphyrites: quoddam viride, ut Lacedæmonium.

Parius lapis sic vocatur a Paro insula, marmore hoc inclyta. . Memorant poëtæ prope omnes; in his Horatii illud

> *Urit me Glyceræ nitor*
> *Splendentis Pario marmore purius.*

Nec tamen semper marmoris genus. Quandoque intelligitur sarda: quæ in eadem insula nascebatur, auroque etiam, quod in marmore non puto locum habere, includebantur. Unde Maro:

> *Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo*
> *Argentum, Pariusve lapis, circumdatur auro.*

Parius lapis alter dicebatur *Lychnitis*: nempe (Plinii [a] verba sunt) *quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, ut autor est Varro.*

[a] Lib. 36. cap. 5.

Basaltes nigrum est marmor. Ejus varia sunt genera. In his veterum marmor Numidicum: unde M. Lepidus, Catulli in Senatu collega, primus omnium in domo limina posuit, magna reprehensione: ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII. Item huc pertinet Lapis Lydius, qui & Chrysitis, & basanus. Videlicet, quia hoc aurum exploretur. Item hujus loci est Alabandicus, quippe niger, sed ad purpuram vergens. Inveniebatur Mileti, igni liquatur, usúsque ejus pro vitro erat,

Ophi-

Ophitis duo sunt genera; candidum unum, alterum nigrum, prius molle, alterum durius; ut ex Plinio videmus lib. XXXVI, cap. VII. Sed postea meminit ophitis, quæ tertii generis videtur, quod cinerei sit coloris, ac *tephria* appellatur. Quomodo utrumque conciliàris Plinium cum Dioscoride; qui lib. V de re Medica, cap. CXIX, tria ophitis genera statuit, unum ponderosum, ac nigrum; alterum coloris cinerei punctis distinctum, tertium lineis albis.

Phengites quandoque flavescit ac transparet. Etiam Seravitiæ in Italia marmor est melleo colore, ac terebinthino. Germania item flavum habet marmor. Etiam fulvo colore variegatur; quod dicitur πυῤῥοποικίλον.

In rubri marmoris genere principem locum tenet porphyrites Ægyptius ob duritiem & splendorem, ac si candidi puncti intercurrant *leucostictos* vocatur; ut est apud Plinium lib. XXXVI, cap. IX. Rubet etiam Thebaicum marmor: sed aureis punctis interstinguitur. Rubrum item, sed nigris punctis distinctum effoditur circa Syenem Thebaidos.

Intèr viridia marmora Lacedæmonium fuit: ut auctor nobis Plinius lib. XXXVI, cap. VII. Ait vero fuisse interstinctum maculis minutis. Vide & quæ ibidem adfert de Augusto, ac Tiberio marmore. Subviride item Thyites, in Æthiopia nascens: de quo Dioscorides lib. V rei Medicæ, cap. III.

Nullius verò æquè interest marmoris nosse naturam quàm sculptoris. Qua de re sic Cæsar Bullingerus lib. II de pictura & statuaria, cap. VII: *Nisi penitus sculptor filum marmoris, & venam, scienter exploret, & ferro sequatur; in irritum laboret. Michael Angelus Romæ sexagenarius corpore imbecillo, è durissimo marmore plus squamarum, & scoria, scalpro, quadrante horæ dejiciebat, quam quatuor alii juvenes, & valentes marmorarii duabus horis diruere potuissent; quia filum marmoris sine errore sequebatur.* Pluraque de marmore, & variis ejus generibus inibi vide, & cap. seq.

A marmore venio ad lapides vulgares magnos, duros, sed materiei importunioris, nec vel colore, vel figura commendabiles. Ut sunt saxum, & silex. Quo & cos, ac pyrites referuntur.

Saxorum varia sunt genera. Inter ea sunt saxum arenarium, crustosum, calcarium, aliaque. Arenarium nunc ex crassis arenis valide compingitur: nunc ex tenuibus ita molle fit, ut digitis conteratur. Sed posterius genus pertinet ad lapides molles, de quibus cap. sequenti.

Crustosum finditur in crustas, quas Belgæ vocant *schalien.*

Calcarium vocant, unde fit calx. Sed priùs uri oportet. Atque ab ustione hoc retinet, ut si aquâ frigidâ perfundatur, incalescat. Siquidem ἀντιπερίστασις [a], quæ contrariarum est qualitatum pugna, calcem potentia calidam in actum deducit. Nempe ita hic comparatum est, uti cum vero sulfuris oleo, quod aquæ frigidæ mistum usque adeò eam calidam reddit, ut vitreamen, cui inest, vix manu possis continere.

[a] *Quasi dicas circumobsistentia.*

E saxo fit lapis, qui ab usu molaris vocatur. Videtur è minutis constare silicibus, & arena subtiliori.

Cos unde sit, origo indicat. Nec enim est ἀπὸ τοῦ κόπτειν, etsi ferrum acuat: sed ut à *caudex* est *codex*, à *caurus*, *corus*; ita quia ex caute aptaretur, *cotem* appellarunt. Varia cotis genera sunt: de quibus Plinius lib. XXXVI, cap. XXII.

Silices, marmor etiam duritie exsuperant. Nam si eo fuerint molliores, generali quidem nomine lapides, non tamen silices nominantur. Silicis genus est pyrites, unde ignis excutitur: ut nomen indicat. Nec solùm ferrum id facit pyritæ collisum, sed & pyrites pyritæ illisus. In caussa est materies pyritæ oleosa, & sulfurea, ac præterea celeritas & vehementia motus in feriendo silice.

Pyritæ lapides ex eo dicti, quia si atterantur, flammis micant. Eos per πυρεῖα intellexit Thomas Linacer interpres, ubi Galenus lib. III de Temperamento refert Archimedem διὰ τῶν πυρείων accendisse triremes Syracusas obsidentium. Atqui πυρεῖον non lapidem pyriten signat: sed speculum comburens. Nam speculis ustoriis naves hostiles incendit Archimedes. Quod quo pacto fecerit narrat Joa. Tzetzes Chil. II, histor. XXXV.

Cap. XVI.

De lapidibus vulgaribus, mollibus: lythanthrace, gypso, talco, pumice, &c.

Expositis lapidibus frequentibus ac duris, explicandum nunc de frequentibus, & mollibus. Ut sunt lithanthrax, gypsum, talcum, pumex, ac lapis scissilis.

Lythanthrax sive carbo lapideus, Belgis *steenkolen.* Eos ex profundis cavernis ad duo etiam passuum millia ab orificio, quo se catenis demisere, effodi in agro Leodiensi vidimus, non sine admiratione partim ob urbis periculum, cui metus ne aliquando concidat in cavernas sub terris ductas, partim ob grande fossorum discrimen, qui ob minutum adeo precium animum venalem habent.

Etiam Thraces Ἄγριοι, hoc est, feri, fluvium habent, nomine Pontum, lapides deferentem carbonum similes, sed à ligneis carbonibus differentes, quod hi afflatu accendantur, illi non item, sed aquarum adspersu; at gravis adeò odoris, ut reptilium nullum eum sustineat. Testis Antigonus Hist. Mir. cap. CLI. Omnino censeo ad λιθάνθρακας referri oportere.

Gypsum nunc ponitur pro calce ex lapidibus ustis: nunc pro lapidum genere, varii coloris, sed ustione albo reddi solito: unde non vascula modo, sed & statuas olim fecere: imò arte etiam durius fit, & colore addito marmor imitatur.

Talcum, ut Germanis dicitur, lapis est plerumque candidus ad instar argenti: fortasse is, qui argyradamas, vel Galaicon, veteribus vocatur.

Pumex lapis est aridus, ac spongiosus, ac cavernulis refertus. Bibulum lapidem vocat Maro. Sæpe fit ab exustione lapidum: ut circa Vesuvium, & Ætnam. Etiam in litoribus plerisque reperitur: unde veteres putarunt è maris spuma nasci.

Cognatus pumici πῶρος, sive tophus, qui Germanis similiter *topsstein.* Item vicina Plinii acopis, pumicosa, nitroque similis, & aureis stellata guttis. Item palla marina; de qua Galenus lib. I de Composit. Medic. & Gesnerus libro de Aquatilibus, cap. de Palla Marina.

Cap. XVII.

De lapidibus qui reperiuntur in animalibus, in homine: *calculus renum, aut vesica, lapis fellis, & arthriticorum pori, quin & embryonem in lapidem conversum,* in quadrupedibus: *bezoar, Malaccenses lapides duo hystricis, & bulgolda, Turcorum baraczs, bufonites, lyncurium.* in volucribus: *aetites, alectorius, chelidonius, palumbellarum.* aquatilibus: *piscium Indicorum manati, & tuberonis, in cyprinis, cancris, percis, auratis, coracinis, corvis, hepatis, lupis, mugilibus, aliisque squamosis, necnon in planis solea, sive buglossa, concharum partus sunt margarita, unio H.S.C. cui ubi, umbilicus marinus vulgarium limacum.* in serpentibus: *dracontites, ovum anguinum, caimanes.* in insectis: *limacum testa carentium lapilli. Additur aliquid de fossilibus compositis, stanno, electro, pyrite.*

De lapidibus, quod satis sit, dixisse videar, nisi prætermisissem de iis, qui ex animalibus nascuntur, ac recepissem scorsum me de iis dicturum. Promisso igitur hoc nunc me exsolvam. Ordiar ab lapidibus, qui in hominibus

bus nascuntur. Cujusmodi est calculus renum aut vesicæ; item lapis fellis, & arthriticorum *πῶροι* a.

a *Tophi.*

De modo generationis communior hæc opinio est: materiem calculi esse lentam ac viscidam materiam: hanc vero calore renum indurari, sicut in fornace lutum ab igni. Verum obstat, quod viscida materies, uti videmus in glutine vulgari, non concrescit aqua, sed mollescit, ac solvitur, præsertim si calida fuerit aqua. Quare materies calculi potius constat terreis partibus, humori, ac sale mixtis. Sanè terrestris materies si tantum habeat humoris, quantum ad humectandum satis est, (nimius enim humor concretioni obstat) quo plus habuerit salis, eo facilius induratur: quodque sic induratum à Chymicis tartarus vocatur, translato vocabulo à materie illa in vinis ad vasis latera accrescente. At talis est caussa materialis. Efficiens verò caussa calculi non est calor, sed frigus. Salsi enim humores non concrescunt calore, sed frigore. Ut in matulis videre est saccatum illum corporis humorem, sicut vocat Lucretius, non coagulari, dum calor urinæ permanet, sed ubi pro calore subierit frigus. Quodque frigore concrevit, id calore iterum solvitur. Cumque hæc sic se habeant extra corpus humanum: multò magis putandum, ita fieri in corpore humano. Calculos igitur fieri à copia salis in humorem soluti: è frigida renum intemperie, quæ caussa est cur humor salsus coaguletur ac concrescat. Ac in senibus hæc imprimis contingunt, quia senectus frigida, & minor est vis facultatis expultricis: contra quam hi in juventute, cujus natura est calida, facileque id quod materia calculi futurum erat, expellit. Plura qui super isto volet, adeat de eo differentem Anselmum Boëtium Brugensem, olim Cæsaris Rodolphi II Medicum, lib. II de Lapp. ac Gemm. cap. CCCII.

Nec in renibus solum, vel vesica calculus gignitur. Sed etiam aliis humani corporis partibus: uti pulmonibus, ut argumento est, quod tussi ejectus: cujus rei exemplum refert Ægineta lib. III, cap. XXXI. Aliaque exempla memorant Fernelius, & Benivenius. Etiam Henricus Florentius in arte Medica eximius, quo etiam, dum in Academia Leidensi universi ævi Chronologiam, & Græcas literas, profiteretur, in familiæ morbis feliciter usus Medico fui, in publica muliebris corporis anatomiè è vesicula fellis XXIV calculos eduxit, cinerei coloris, quadratos, ac ejusdem penè magnitudinis, & crassitiei.

Etiam in arthriticorum manibus, pedibusque, ac quandoque & aliis partibus, lapides crescunt quos Græci *πώρους* appellant. Unde Persius sat. V:

—— Sed cum lapidosa cheragra
Fregerit articulos.

Hujusmodi morbo complures laborantes vidimus. Sed memorabile imprimis, quod ad allatum Persii locum his verbis memorat Isaacus Casaubonus: *Vivebat non procul Urbe, cum hæc scriberem vetus quidem arthriticus, è cujus corpore (exibant autem ex omnibus partibus) plus vel exciderat, vel extractum fuerat lapidum, quam quantum ipse penderet.* De fœtu in utero commutato in lapidem Petrus Servius de Unguento Armario pag. 42. De lapidibus hominis dictum. Pergam nunc ad lapidum illos, quibus origo in mutis animantibus. Hi æquè variant ac ipsa animantia. Nam vel è quadrupedibus sunt, vel è volucribus, vel ex aquatilibus, vel serpentibus, vel insectis. Ex illis quadrupedum est *bezoar*, sive bezohart, quod Arabica lingua significat vitam conservans, ut Cæsar Scaliger scribit Exercit. CLXXXIV, sect. V. Sed melius alii. de quo dictum lib. III hujus operis, cap. LVIII. Ubi & diximus, in capris Indicis crescere, & præsens esse remedium contra venena. Nec tamen extra controversiam est, sitne animal illud Indicum capris, vel hircis, an cervis annumerandum. Qua de re variorum judicia vide apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapidibus, cap. CXCII. Sunt huic lapidi variæ cuticulæ, quia humor, ex quo fit, non simul appellitur; sed alius post alium, ita ut, jam exsiccato priore, demum accedat novus. Atque hoc melius intelligitur ex iis, quæ antea diximus de margaritis. Par enim utrobique ratio est.

Item in porci felle, vel hystricis, prope Malaccam in regione Pan, lapis invenitur majorum virium, quam est Bezoar. Coloris est rubei, ac diluti; saporis vero amari, ac tactu Gallicum refert saponem. Vocant hunc lapidem Malaccensem, quia Pan provincia est regionis Malaccensium. Nec alius existimandus, qui vocatur *piedra de puerco*, sive *lapis porcinus*. Vide de eo Garziam ab Horto, & quæ ad Anselmi Boëtii lib. II, cap. CLXXXII, Adrianus Tollius annotavit. Vide & apud Amplissimum Senatorem G. R. Dubletum descriptionem ejus, quam clarissimus Elichmannus miserat ad ... Speckium, quondam nomine Procerum Fœderatæ Belgicæ, Gubernatorem Indiæ Orientalis.

Vide epistol. Dubletii ad me.

Boum circiter quisque in vesicula fellis habet lapidem, qui Turcis dicitur *baracza*. Iccirco, bove jugulato inspicere solent, an eum lapidem contineat. De hoc bubuli fellis lapide, & ejus viribus adi Petrum Bellonium lib. III Observationum, cap. XLVI, & Anselmum Boethium, qui *alcheron* vocat lib. II de lapidibus, cap. CXCV.

Est & apud Malaccenses lapis, dictus Bulgolda, qui eximitur ex animali, quod Indis Bulgodalf: ut est apud Ferdinandum Lopez lib. I Historiæ Indicæ.

E bufone sive rubeta, est qui bufonites, vel lapis rubetarum, Gallis *crapaudinus*, quia bufo illis *crapaut* vocatur. Est is coloris nunc fulci in candido, nunc in medio cærulei: præcipuè si è vivi bufonis capite extrahatur. Aliqui tamen ajunt nasci è cranio bufonis, qui diu inter vepres delituerit: vel saltem non aliud esse, quod pro bufonite geminarii obtrudant. Aliqui ombriam, vel brontiam appellant. Adi de Gallorum bufonite si libet Erasmum, Colloquio, quod inscribitur Peregrinatio religionis ergo.

Lyncurium non quidem in lynce nasci, sed tamen lyncei originem debere existimatur. Nam ajunt esse lapidem è lyncis urina concretum, atque inde hoc nomen adeptum. Meminere ejus rei Aristoteles de Admirat. Audit. Theophrastus de lapid. Ovid. XV Met. item Ælianus, Solinus, Isidorus, Philo. Qui & tradit lapidem eum, si contritum biberis conterere vesiculæ calculum. Sed jure pro fabula hæc habet Plinius: qui de hoc lapide agit lib. VIII, cap. XXXVIII, & lib. XXXVII, cap. II, & III. Omnino autem verisimilior eorum est opinio, qui in vesica lyncis gigni, atque unà cum urina egeri, vel succini esse speciem, arbitrantur.

His consequens est, ut loquar de lapidibus, quos volucribus debemus. Atque in his principem aliquis locum tribuat aëtitæ, uti princeps avium aquila, unde nomen sortitur. Sed is non in aquilis, verum aquilarum nidis, aliunde ab ipsis importatus aquilis, invenitur. At ex ipsis avibus sunt alectorius, & chelidonius. Quorum prior coloris est crystallini, vel aquei, inque ventriculo gallinacei, vel caponis, invenitur, ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Alter vero, ut ibidem legas, inveniri creditur in ventriculis hirundinum, qui primo sint partu exclusi: nec semper tamen, sed tempore novilunii.

Item in ventriculo avicularum, quas Romani hodie vocant palumbellas, Longobardi autem sassarolos, alii solonos, de quorum adversus calculum efficacia postea dicetur.

Finiunt lapides è volucribus nati: proximus est locus illis, qui debentur aquatilibus.

In capite piscis manati inveniuntur lapides bini, magnitudine minutæ pilæ lusoriæ, interdum etiam minores, pro ratione corporis. Agit de iis Consalvus Ferdinandus Oviedus in Historia Gent. & Natur. Indiæ Occidentalis primæ partis lib. XIII, cap. VII, & X.

Est & Indici maris piscis niberon, in cujus capite tres quatuorve inveniuntur lapides, ad nephritidem utiles. De pisce ipso Thevetum vide libro singulari cap. LXXI. Planè enim miranda sunt, modò vera, quæ narrat.

In cyprinis etiam, quos carpiones dicimus, lapis coloris flavi

flavi dicitur inveniri circa initium ſpinæ dorſi. Quem ajunt ciere appetitum, & calculo mederi. Eſt forma triangulari, colore foris candido, interius autem ſubflavo.

In cancris etiam bini lapilli reperiuntur oculorum inſtar rotundi, qui dicuntur cancrorum oculi, ſed ob formam, non quia circa oculos reperiantur. Albi ſunt, durique. De viribus eorum ſuo loco dicetur.

Quos percæ oculos nominant, lapilli ſunt duo candidiſſimi oblungi, è capite percæ minoris, magnitudine ea quâ eſt ſemen lini: attamen pro magnitudine piſcis majores alii aliis. Præterea in capite lapidem habent hi piſces: auratæ, coracini, corvi, hepati, lupi, mugiles, pagri, ſpari, umbræ; ac prope ſquamoſi omnes. In planis item ſolea, ſive bugloſſus.

Rondeletius p. 26.

Aquatilibus quoque debentur margaritæ. In quibus etiam eſt, quod Deum miremur. Ambroſii eſt illud lib. v Hexaëmeron, cap. xi, poſtquam de corallio egiſſet, *Unde etiam aſtreis pretioſiſſimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne ſolidaverit.* De his diximus Phyſiologiæ Chriſtianæ lib. iv, cap. xlvii. Sed non minus hujus ſunt loci. Nam in animatis quidem locus iis eſt, quatenus exiſtimantur eſſe concharum partus, vel etiam quatenus in animali fiunt ex aqueo ejus humore: Sed quatenus in ſe conſideramus, potius inanimis accenſentur, inque lapillorum, vel ſuccorum hiſtoria locum ſuum ſuſtinent; præſertim quando in mundo muliebri non minus ſunt, quam adamantes, ac gemmarum aliæ. Ut vel propter ſimilem uſum, vel luxum.

Quomodo margaritas gigni Plinius putârit, legere apud eum eſt lib. ix, cap. xxxv. Veriſimilior eſt Anſelmi Boethii *a* ſententia, qui cenſet, ex eodem humore, & margaritam gigni in animante, & extra illud teſtam. Nam humorem quem animal eructat, materiem fieri teſtæ, eum, quem nequit expellere, eſſe materiem margaritæ. Atque hinc cauſſam eſt videre, cur teſta cute conſtet multiplici. Nempe hoc inde eſt, quòd non ſimul expellatur humor, ſed per intervalla, eoque, quod prius expulit, exſiccatum fuerit, antequam novus humor accederet.

a Lib. 2 de Lapid. & Gemmis, cap. 37.

Ætate flaveſcunt margaritæ: ſed priſtinus redit candor, ſi extimam demas cuticulam, quod quo pacto fieri oporteat, docet Anſelmus Boethius *b*. Qui & ait, ſæpe ſe margaritas in aquis animali exemiſſe non minus duras, quam extra aquas forent. Ut error eorum liqueat, qui cenſent comparatum cum margaritis eſſe ac cum corallio, quod in aquis naſcitur in aere dureſcit.

b Lib. 2 de Gemm. cap. 38.

Nihil verò tantopere margaritas commendat, quam quod difficilis ſit ratio eas adulterandi, contrà quàm fit in auro, & gemmis. Atque hæc ratio eſt, cur ſublimi loco conſtitutæ margaritis malint divitias oſtentare, quam iis, quibus facile fit fucus. Quanto olim in pretio magnæ fuerint margaritæ, indicat Cleopatræ, reginæ Ægyptiæ unio, quem aceto reſolutum, deglutiit, ut ſua cœna illâ Antonii pretioſior foret. Emtus is erat centies ſeſtertiûm: quod, Hadriano Junio *c* computante, ſit quinquies centena Caroleorum millia. At hoc anno CIƆ IƆC XLVI, quo iſta ſcribimus, fuerint ſexies centena Caroleorum millia.

c In Nomenclatore ſuo.

A lapidibus aquatilium conferam me ad lapides ſerpentium. Qualis eſt dracontia, ſive draconites. Hic, ut ajunt, in draconis capite invenitur: miraque de eo fabulatus eſt Sotacus: uti & Plinius, lib. xxxvii, cap. x, necnon Philoſtratus lib. iii, & Albertus Magnus. Verùm etſi non magis mirandum ſit, lapidem eum in draconis capite, quam alios in aliis animantibus inveniri, non exiſtimem tamen facile repertum iri, qui viderit. Eum tamen deſcribit, habereque ſe ait Andreas Cæſalpinus lib. ii de Metallicis, cap. xli. Sed multum metuo, ne impoſtor aliquis fucum fecerit Cæſalpino. Eſt & lapis, qui à ſerpentibus conflari putatur; ovum anguinum vocant. Mira de eo Plinius prædicat lib. xxxvii, cap. x. Aliqui credunt eſſe ovum teſtudinis. Alii ſui generis eſſe lapidem malunt.

In ventriculo lacertorum (id eſt crocodilorum) lapides reperiuntur, quos dicunt Caimanes. Vide de his Nicolaum Monardes.

Vocant nunc me lapides, qui ortum ſuum debent inſectis. . . . . Ut vulgares limaces habent in orificio cruſtam albam: ita limaces teſtâ carentes, inque ſylvis, & locis ſubterraneis agentes, fuſci coloris, perhibentur in capite ibidem habere lapillum, quo hieme ſe occludunt. Is lapillus vocatur umbilicus marinus, Cretenſibus etiam oculus marinus. Germanis, *meer-bane*, q. d. faba marina. Eo meruit memorari, quod dicatur ſolvere quartanam, de quo inferius.

Atque hæc dicta ſunto particulatim de variis adeo foſſilibus, aliiſque ſimplicibus inanimis; niſi quod obiter tetigerimus aliquid de miſtis, ut electro, & ſtanno. Præter quæ & alia ſunt miſta, h. e. duobus, vel pluribus corporibus foſſilibus compoſita. Miſtura hæc eſt duplex: vel enim componitur aliquid cum ejuſdem generis foſſili, ut lapis cum lapide, metallum cum metallo: vel cum foſſili alterius generis, ut ex lapide, & ſucco, ex terra, & metallo, ex lapide, & metallo: quod poſtremum genus obtinet in pyrite. Nam hoc ſolus habet, quòd inter lapidem, & metallum, miſturæ ratione ſit medius. Quemadmodum verò chalcanthum, & alumen ſunt è pyrite: ita pyrites è cadmia. Sed de pyrite item antea dictum. Venio igitur ad uſum foſſilium.

Cap. XVIII.

De uſu foſſilium in re cibaria: vel in ipſo cibo, *idque cum ratione lactentium, quibus galactites, margarita, cryſtallum, lac fundunt. tum ſolidiore victu gaudentium, ubi ferè Sal monarchiam obtinet.* vel circa cibum: *variis nimirum inſtrumentis, procurandis eſculentis, poculentiſque, materiem præbendo. Ubi primum de vaſis ac inſtrumentis culinæ, & menſæ propriis ex argilla, terra Senenſi ſeu porcellana, ære, ferro, ſtanno, cryſtallo, ophite, onyche, gagate, jaſpide, argento, auro, fieri ſolitis. tum de organis agricolarum, piſcatorum, venatorum, moliitorum, zythopepiarum, ex ferro, ſaxo, ære. Figulos fictilibus ſuis argenteum nitorem conciliant talcô. Doliorum opercula gypſum. Ob fractum vas cryſtallinum, ſervum marinis objiciendum fuiſſe. quid ſervi Rom. maxime timuerint, quidque metus paſſi. Margâ, cretâ, agros ſtercorari, & ubi regionum. Chalcedonio lapide Turcas, Græcoſque ad triturandum uti, & quomodò. Ampelitis erucas arcet, lapis ſpecularis Tiberio Cæſari cucumeres hyeme cuſtodit.*

De foſſilium, ſive mixtorum inanimorum diverſis generibus, & præcipuorum nominibus, ac cauſſis internis, & generatione, quod pro inſtituto noſtro ſatis ſit, diximus. Deinceps exponam finem, ſive utilitatem, quam ex iis capimus, tum in cibo, & potu, tum in medicina, tum in re veſtiaria, tum ædificiis, eorumque vaſis, ac ſupellectile, tum re nautica, item militari, adhæc ſtudiis literarum, pictura, ...

Uſum verò in re cibaria, bifariam hic attendimus. Primum ratione lactentium, deinde ratione eorum, quibus eſt ſolidior cibus. Nutricibus lactis copiam præſtat lapis galactites in pollinem redactus, ſi aliquot horis lacti amygdalarum fuerit immixtus cum ſaccharo & aqua feniculi. Margaritæ itidem bene præparatæ corrigunt, atque augent lac muliebre. Etiam cryſtallus ubertatem lactis præſtat, ſi in pulverem redactus, exhibeatur lactanti cum vino, melle, vel juſculo.

In altero generis eſt ſal. Hic eliciet appetitum, & cibos non modò ſapidos magis, ſed etiam ſalubriores reddit, ac concoctionem juvat. Carnes quoque ac piſces in longum anni tempus ſale adſervantur. Eſt ea vis ſali ab acri calore, quo humorem fluxum, Unde putredo proveniret, abſumit. Vide Macrobium lib. vii Saturnal. cap. xii. Ac

verisimile est, ob hanc potissimum corpora conservandi virtutem, salem habitum pro re planè divina. Unde & sine salino profanam esse mensam putabant. Arnobius lib. II. *Sacras facitis mensas salinorum appositu.* Etiam Deorum caussâ patellam, ac salinum habebant, ad primitias cum sale offerendas: qua de re ex Livio, Valerio, Plinio, Lipsius lib. I Saturnal. cap. II. Quod si in Deorum numerum voluissent referre: credo Neptuniam statuissent prolem, non minori sane jure, quam Venerem mari ortam dixere. Nam si aqua marina excoquatur à Sole, vel igne supposito, sal ex ea fiet. Imò, si Bodinum audimus, sal non materiæ modò, sed formæ etiam ratione, inest mari: Atque hoc inde adstruit, quia si partes tenuiores evaporarint ea aqua marina, id quod superest, sal fuerit.

Ac de sale quidem, quin utilis sit in cibis, ambigit nemo: nisi Ægyptios excipere visum: qui maris odio unde fit, etiam à sale abhorrebant: ut dictum lib. II, cap. LXXV. Sed inter veteris Medicinæ, & Paracelsicæ, sive Chymicæ, sectatores, quæstio est, an auro quoque alatur corpus humanum. Mihi veterum magis placet opinio, inter alimenti conditiones esse, ac conveniant principiis vitæ, quæ in calido, ac humido, consistit. Metalla autem frigefaciunt corpus, atque exsiccant. Etiam requiritur, ut possint concoqui à calore nativo. At metallorum ὕλη a usque adeò dura est, ac pertinax, ut vix ab igni multo exsuperetur; nedum à calore nostro vincatur, atque immutetur, qui naturæ adeo mitis est, ac lenis. Ad hæc eaigitur, ut quod nutriatur corpus, sit aereum, ac pingue. Non hæc metallorum est natura, quæ terrea, eoque arida, ac sicca: vel siquis est humor, is aqueus potius sit, quàm aëreus. Mitto jam, quòd eò gustus animantibus sit datus, ut sapore alliciantur ad alimentum. At metalla sunt insipida.

a Substantia

Quare sic existimo, metalla, non habere alendi vim; ut quæ converti nequeant in substantiam corporis humani. Quæ vero de auro, & metallorum aliis diximus, ea in lapidibus quoque locum habent. Siquidem rationes adlatæ, vel utrobique, vel ne in metallis quidem, validæ sunt. Objectant aurum potabile: cui vim tribuunt conservandi vitam in longam ætatem. Sed de hoc adiri malim Thomam Erastum disputatione de auro potabili: item Fortun. Licetum in Aristotelis lib. II de Anima, cap. X, sive ad contextum LVI.

Venio igitur ad eum fossilium usum, quo inserviunt instrumentis fabricandis ad cibum potumque præparandum. Hujusmodi sunt instrumenta vasaque multa culinaria. Item agricolarum, venatorum, piscatorum, aucupum, molitorum, pistorum, zythopæorum, sive eorum, qui cervisiam coquunt, ac siqui alii sint; qui homini procurant, quod edit, ac bibat. Universis enim opus est instrumentis, quæ vel tota, vel ex parte, materia fossili constent.

Initium faciam à vasis & instrumentis coquinariis, & mensarum propriis. Coquinaria fere ex argilla, ære, aut ferro. Argilla, ut fictilia, sive testacea: in his testus; quomodo Catoni vocatur, in quo, igne subdito, coquuntur placentæ. Ex ære, ut (sicut nomen indicat) ahenum, quod Græcis similiter χαλκεῖον. Item lebes, authepsa, quodque Columellæ milliarium, Petronio cucuma, à cucumeris forma. E ferro, ut climacter, veru, batillus, forceps: de quo & nomen arguit: ut quod dicatur, quasi *ferriceps*. Nam primus ejus usus fabris ferrariis, qui eo capiebant ferrum candens. Postea & ad coquinas translatum, ad capiendas & prunas. E in O abiit, ut *hemo* prius, quam *homo*; *hemus* quam *homus*.

Iidem vasa, quibus cibus, & potus imponuntur mensis, fere sunt ex argilla, vitro, ære, plumbo candido, argento, auro. Fictilia vasa sunt ex argilla, quæ inde Columellæ terra *figularis*, Polluci γῆ κεραμῖτις vocatur. Sic fictiles lagenæ, quibus recondebant vina.

Multùm olim commendabatur terra Samia: cujus vasis mensam sæpe onerabat Agathocles rex; ut Ausonii epigrammate notum. Figuli suis fictilibus nitorem argenteum adferunt, stellâ terræ, ut vocant, sive, ut Germani nominant, talco: ac fortasse est veterum agyrodamas. Simile aliquid à chymicis in ære præstari, superius diximus.

Doliorum, & amphorarum opercula, claudebant gypso. Petronius Arbiter: *Statim adlatæ sunt amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: Falernum Opimianum annorum centum.*

Martiali memoratur calix vitreus, ubi & vitreum nimbus, CXII lemmate Apophoretorum. Quam è crystallo scyphi cari fuerint Romanis, docet, quòd Vedius Pollio servum ob vas ejusmodi fractum jusserit in piscinam abjici murænis futurum escam: & factum esset, nisi obstitisset Augustus, & cætera etiam vasa confringi jussisset: qua de re Seneca lib. VII de Beneficiis, cap. IX. Ideo non aliunde æquè metus servis, quam tam preciosa ac fragilia interim vasa contrectantibus, & subinde præ solo metu frangentibus; juxta illud Martialis, lib. XIV a:

Frangere dum metuis, frangis crystallina: peccant
Securæ nimium, sollicitæque manus.

a Ep. 111.

Quod non fiat in calicibus Saguntinis ex argilla: Unde idem eo ipso libro b:

Quæ non sollicitus teneat, servetque minister,
Sume Saguntino pocula ficta luto.

b Ep. 120.

Ex alabastritæ genere, quod onyx vocabatur, ac primitus inter Arabiæ montes, postea etiam inventum in Italia fuit, fecere amphoras, urceos, variaque potoria vasa. Appianus testis est, Mithridatem, Ponti Regem, ex onyche poculorum habuisse circiter duo millia.

Etiam ex achate; item ex jaspide, elaborant cochlearia, pocula, manubria cultrorum atque alia.

Iisdem usibus inservit ophites, à loco ubi in Misnia effoditur, Zeblicensis dictus. Est genus marmoris cinerei, vel subviridis. Sed hoc habet, quod molle sit, instar vulgaris alabastri, eoque facilè frangatur. Porrò olim quoque vasa ex eo facta esse, indicat Plinius lib XXXVI, cap. XXII: *Ex ophite albo vasa & etiam cades faciunt.* Subjungit deinde de simili lapide: *In Siphno lapis est, qui cavatur, tornaturque, in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus, quod in Comensi Italiæ lapide viridi accidere scimus. Sed in Siphnio singulare, quod excalefactus oleo nigrescit, durescitque, naturâ mollissimus.*

Et quantus hodie luxus in vasis Sinensibus, sive, ut vocant, porcellanis? cujus de vocabuli origine antehac egimus. E plumbo candido nostræ sunt quadræ, vel orbes ut Martialis vocat, quos Pollux similiter dicit κύκλους. Item nostræ gabatæ, sive lances, vel scutellæ. De poculis argenteis quid dicam? item salinis? Qualia etiam, sed religionis caussâ habuere Romani veteres maximè frugales: ipse quoque Fabricius: Aurea aliis tum gentibus in usu, non Romanis. Bifariam verò in poculis, auro usi. Vel enim ipsum ex auro erat, quale Æschylo χρυσότευκτον σκύφωμα; vel aliunde factum, sed auro inclusum, quod Callimacho χρυσένδετον. Prioris generis erat, quo se apud Maronem c in Didus regia proluit Bitias.

c Æn.

Argentariis vasis splendorem adfert genus cretæ, inde Plinio d dictæ argentariæ. Sanè & Aetius lib. II ait, τὸ ἀργυρίζειν ῥύπτειν e: videlicet quia vim habet abstergendi sordes.

d Lib. 17. cap 8.

e Purgare argentum.

Quia vidimus de vasis culinæ, & mensæ propriis: venio nunc ad vasa, & instrumenta agricolarum, atque aliorum, qui nobis victum procurant.

Agricolis è ferro vomer, rastri, rutra, sarcula, falces, alia: quibus, ut notissimis, non insistam. Referam potiùs paullo remotiora. Quale est, quod creta, & marga, quæ candore erat cretæ adsimilis, in stercorandis agris utebantur. De creta sic Varro lib I de Re Rust. cap. VII: *In Gallia Transalpina, intus ad Rhenum, cum exercitum*

citum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi agros stercorarent candida fossitia creta. Columellæ etiam patruus, ubi stercus non suppeteret, cretam sabulosis locis ingerebat. Sanè & quædam creta pinguis est: ut Cimolia, quam λίπος ἔχειν [a], Theophrastus ait in libro περὶ λίθων. De marga autem (nisi eadem hæc est, ac fossitia Varronis creta) sic Plinius lib. XVII, cap. VI: *Alia est ratio, quam Britannia, & Gallia, invenere alendi eam* (terram) *ipsâ. Quod genus vocant margam. Spissior ubertas in ea intelligitur. Est autem quædam terra adeps, ac velut glandia in corporibus, ubi densante se pinguitudinis nucleo.* Videntur sic Galli, ac eorum exemplo Britanni, vocasse à Germanico *mark*, sive Belgico *merg*, quæ *medullam* significant.

[a Pinguedinem habere.]

Chalcedonio lapide triturandis frugibus utuntur Græci, ac Turcæ. Qua de re sic Petrus Bellonius lib. I Observationum, cap. LXIV: *Collecta messe, frumentum* (Turcæ) *triturant, aut flagellis, ut apud nos; sed bobus; quemadmodum per universam Græciam: idque facientes, a Teres Chalcedonio lapide munitos post se trahunt, ut stramina & paleas, confringant.*

At post trinitationem molitore opus, huic item lapide molari, sic dicto ab usu, quia eo molatur frumentum. Est verò ex eo saxorum genere, quod arenis constat subtilioribus.

Ἀμπελίτις γῆ sic dicitur, quia necat vermes ἀμπέλων, sive vitibus innascentes, & erodentes gemmas. Græci eos vermes appellant κνίπας. Aliter Φαρμακίτις γῆ vocatur, idque, ut videtur, quia hoc φάρμακον, sive medicamentum adversus κνίπας in usu esset vinitoribus. Iisdem conducit lithanthrax, sive carbo lapideus, quia si oleo mixto triveris, atque ita emolliveris, oleum id vitibus oblitum præstat, ne gemmæ, quas vitium oculos dicunt, ab insectis erodantur.

Veteres Romani lapide speculari contegebant uvas, rosas, cucumeres, alia, atque ita hieme custodiebant: serenis tamen hiemis diebus exponebant Soli, postea que iterum similiter condebant. Itaque Tiberio toto anno erat cucumis. Plinium vide lib. XIX, cap. V.

Ex argilla item ἀρτηρίον. Sic Alexander Aphrodisiensis vas vocat multis foraminibus perpluens ad pulvillos hortorum irrigandos.

Etiam de cibo nobis prospiciunt piscatores, venatores, zythopœi.

Piscatoribus è ferro hamus, sive uncus: item fuscina, sive tridens, quo anguillas, & piscium alios confodiunt.

Venatoribus sunt, ut Maro ait, lato venabula ferro. Ex ære etiam sunt vasa, quibus cervisiarii coctores zythum coquunt.

Cap. XIX.

De remediis adversus morbos universales, uti febres, ubi usus est sapphiri, alectoria, chrysolithi, crystalli, lazuli, ophita, lapidis Caiman, limacum, coralli, bezoar, & venena. *hic suppeditantur bezoar, hyacinthus, ophites, vasa porcellana, fel hystricis, & bulgolda, suffitus bituminis, cornu cervinum, aurum, argentum vivum, margarita, dracontites, aetites, glossopetra.*

VIdimus de utilitate, quæ ex lapidibus ac metallis ad rem cibariam redit. Sequitur, ut demonstremus, quantopere conducat ad valetudinem recuperandam. Ubi prius agam de propulsandis universalibus morbis: deinde de particularibus. Universales sunt febres, & illi qui sunt à venenis.

Sapphirus creditur febrim minuere [a], si circa cordis pendeat arterias. Alectorius lapis, sub lingua detentus, sitim extinguit. Imo negant gallum, vel caponem, dum eum ventriculo gestat, unde & alectorii nomen, unquam bibere. Chrysolithus sub lingua febricitantium detentus sedat eorum sitim. Atque idem facit crystallus.

[a Ansel. Boet.]

Lapis Lazuli quartanæ prodest: qua de re ex Leonardo Fioravanto Veneto scribit Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus, & Gemmis, cap. CXXI. Lapis bezoar etsi quartanâ non liberat; occurrit tamen ejus symptomatis. Nam vel tollit, vel saltem lenit mœrorem; atque angorem animi, & hujusmodi, quæ comitari eam febrim solent.

Ex ophite, qui Seravitiæ effoditur conflunt globuli minuti, febricitantibus manu detenti, æstum morbi temperant.

Indi, & Hispani lapide Caimanuno, qui in ventriculo lacertorum, & crocodilorum invenitur, utuntur adversus quartanam. Binos enim alligant temporibus: ac prædicant sic averti paroxysmos, ac leniri calorem febrilem.

Etiam limaces cochlea destituti, fusci coloris, in sylvis, vel sub terris agentes, habere in capite lapidem dicuntur; quem si quis gestet, quartana liberetur. Tradit Anselmus Boëthius Rudolphi II Cæs. Medicus [a]. Et multa id genus apud alios reperio: quæ, ut exscribam vix possum adduci. quia rei ipse incertus, & fortasse ab æquè incertis edoctus, spondere nihil habeo. Corallium etiam, quia magnam habet vim ad augendum, & corroborandum spiritus vitales, & calidum innatum. Eoque multum juvat in febre pestilenti: quod in semet comperisse narrat Anselmus Boethius lib. II de Lapid. & Gem. cap. CLIV.

[a Lib. 2 de Lapp cap. 189.]

Lapis bezoar in pestilentia, ac febribus pestilentibus magnam vim habet ad virus compescendum, imo & exstinguendum. Atque hoc fine etiam ejus pulvere utuntur Indi cum aqua rosarum. Hyacinthus Orientalis, si in annulo gestetur, vel de collo pendeat, pestem creditur arcere; ut est apud Boethium de Boot Brugensem in secundo de Lap. & Gem. cap. XXXI; ac cap. XLIII eandem vim tribuit sapphiro. Atque addit, anthraces jam natos exstinguere, & impedire, ne halitus pestiferi ad cor mittantur, ac spiritum ipsum inficiant. Additque sic ferri (expertum se negat) araneam vitro conclusam exstingui, si orificio imponatur sapphirus. Quod si est, magnopere hæc gemma veneno resistat. Etiam in pestilentia, ac morbis contagiosis utimur succino, quia cor recreat, ac spiritus purgat, & auget.

Marmoris genus, quod ophites, ac tephria vocatur, pestilentiæ medetur in qua apparent exanthemata: atque etiam prodest adversus serpentium virus. Auctor de utroque Galenus lib. IX de Simplicium medicamentorum facultatibus.

Vasa Sinensia, quæ Porcellana parùm commodè vocantur, hoc habent, quod si quid venenati imposueris, illico rumpantur: ut inter alios ait Guido Pancirollus J.C. in rerum repertarum libro tit. secundo, ac pluribus ad eum Henricus Salmuthus. Jaspis sapphiro viriditate similis, dicta grammatias, aut polygrammos, pro amoleto adversus omnia venena. Bufonites quoque, sive lapis rubetarum propinari solet ad pellenda venena. Ajunt & cutim calefacere, præsente veneno, si pala sit in annulo perforato, ita ut contingat cutem. Etiam in regione Pan prope Malaccam in felle porci reperitur lapis, qui Indis vocatur *mastica de sobo*, h.e. lapis porcinus. is aquâ maceratus, & ubi fuerit exemtus, propinatus in aqua amara, omne expellit venenum: quod multiplici constare experientia ait Cæsarius Medicus, Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CLXXX. Sed idem cap. CLXXXII ambigit, aliusne, an idem lapis sit, qui & ipse in Pan Malaccensis regni provincia invenitur, & quidem in felle histricis, ac majoris etiam sit Indis, quàm lapis Bezoar. Nempe in utroque animante reperitur: uti testantur Hollandi, qui in Malacca vixerunt. Nec minorum virium creditur lapis Malaccensis, qui Bulgolda dicitur. Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ ἀσφαλτῶν vel potiùs ἀλόγων dicitur: ἵνα δείξῃ τὸ εἶδος ἡ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, ἔχουσα τὸ ἀσφαλτῶδες τὴν δύναμιν, τὴν συνδέουσαν τὰ δεινὰ καὶ ὀλέθρια ἑρπετώδη διδάγματα.

ματι. Ὅτι τῷ θυμιᾶται ἡ ἄσφαλτος, ἐκ ἰσχύει ἑρπετὰ ἐῶν. *Ut speciem præbeat sancta Dei Ecclesia, quæ vim habet bituminis, perniciosa ac letifera serpentum dogmata propulsando. Ubicunque enim suffitus est bituminis, ibi morari nequit serpens.* Idem Epiphanius ibidem inter alia, quorum odorem Serpentes non sustinent, reponit non bitumen modò, aut cornu cervinum, de quo diximus libro superiori, sed etiam τὸ λίθον τὸ Γαγάτην a. Venenis aurum resistit. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurum plurimis modis pollet in remediis, vulneratisque, & infantibus applicatur, ut minus noceant, quæ inferantur veneficia.*

a Gagatæ lapidem.

Argentum vivum, etsi ipsum venenum sit, si tamen post venenum sumatur, illius vim vincere, scitè epigrammate suo Ausonius docet. Nec indignum est, quod hic etiam legatur:

> *Toxica zelotypo dedit uxor mœcha marito,*
> *Nec satis ad mortem credidit esse datum,*
> *Miscuit argenti letalia pocula vivi,*
> *Cogeret ut celerem vis geminata necem.*
> *Dividat hæc siquis, faciunt discreta venenum.*
> *Antidotum sumet, qui sociata bibet.*
> *Ergo inter sese dum noxia pocula certant,*
> *Cessit letalis noxa salutifera:*
> *Protinus & vacuos alvi petiere recessus,*
> *Lubrica dejectis qua via nota cibis.*
> *Quam pia cura Deum! prodest crudelior uxor,*
> *Et cum fata volunt, bina venena juvant.*

De quo eo magis fidem habemus poetæ, quia constat parentem ejus medicum fuisse: unde id fortassis acceperit.

Venenis conducunt margaritæ, eo quod corroborent cor, & spiritus vitales. Maximè autem prosunt cum lapide bezoardico, cornu cervino, & quibusdam aliis. Vide præparandi ejusce pulveris rationem apud Anselmum Boëthium, Rodolphi II Imp. Medicum lib. II, cap. XXXVIII. Ubi & docet præparandæ aquæ è margaritis & aliis. Sanè hujusmodi celeriter ad partes pertingunt principes, vitesque ita reficiunt, ut quis ab Orco revocatus videatur. Memorabile verò, quod idem ait Anselmus non margaritis modò eam vim inesse, sive ut vocant, perlis, sed etiam illis, quas nominant perlarum matres.

Dracontias sive draconites, dicitur omnia fugare venena, præcipuè serpentium.

Amethystum apud B. Hieronymum in Jesaiæ cap. LXVI legas etiam omnibus resistere venenis. Ac Ulysses Aldrovandus lib. I Ornithologias b, judicat id haut absonum, ut vim habeat tuendi nidum aquilæ à bestiis virulentis. Mihi locus Hieronymi corruptus videtur, legendumque non *amethysten*, ut scribitur, neque item *amethystum*: sed *aetiten*: sermo enim est de lapide, qui in aquilæ nidis inveniatur. Præsentissimum adversus venena remedium est lapis porcinus: quem apud Amplissimum Senatorem Ratallerum Dubletium vidimus.

b Pag. 36

Glossopetra venenis inimica putatur. Qua de re sic Anselmus Boetius lib. II de Lapp. cap. CLXIX. *Ajunt præsenti veneno, veneficium sudore, & madore prodere: sed ea facultas à me nunquam deprehensa est.*

Gemmis non utebantur antiqui in antidotis. Ac Joannes Manardus, in censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue ait c, non libenter se usurum. Atque subdit hanc rationem, *Quæ eis contritis ad confortandum vis? Et si quæ etiam vis, bonas perfringere oporteret, non ramentis quibusdam uti, quibus nulla, præterquam coloris, cum veris gemmis conformitas.* De Fossilibus adversus venena: Solin. in Mithidate: Saracenus ad Diosc. p. 125, 2.

c P. 614.

Cap. XX.

De remediis adversus morbos capitis. Et quidem contra phrenesin, vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, helincum, paralysin, cephalalgiam, melancholiam, opem spondent: ophites, bezoar, crystallum, amethystus, alumen, smaragdus, onyx, gagates, chrysolithus, corallium cum chalchanto, & vitriolo. contra oculorum inflammationes, ecthymata, papulas, inciduas festucas, lippitudinem, fluxionem, visus obtensionem: sapphirus, smaragdus, achates, lapis buzeds, chelidonius, cinnabaris, lychnites, margarita, aetites, galactites, lapis Phrygius. contra narium, etiam hæmorrhoidum, mensium, aliumve sanguinis fluxum: sapphirus, Sardius, hæmatites, jaspis rubra, umbilicus marinus, seu lapis limacis vulgaris.

HÆc de morbis universalibus; nunc pergam ad particulares. Hi dividuntur pro ratione partium, quibus insident præter naturam, ac quarum actionem per se lædunt. Partes vero hæ duplices sunt: simplices quædam sive similes toti, & inter se: quædam verò dissimiles, sive compositæ, vel organicæ: quarum priores vulgo pro similibus similares, posteriores pro dissimiles vocant dissimilares: sed parum Latinè. Primùm dicam de dissimilibus, sive organicis: atque a capite ordiar, postea persequar cætera ordine eo partium, quem monstrat natura.

In capite primum in considerationem veniunt morbi cerebri: ut sunt phrenesis, epilepsia, & similes.

Ophites omnis, & inprimis tephrius, opitulatur phreneticis, ac lethargicis: fortasse quia frigus cerebro, & præcordiis adfert.

Comitiali morbo consulitur lapide bezoar, tum in infantibus, tum adultis: sed illis datur cum lacte: his cum aqua lilii convallium, pæoniæ, vel tiliæ. infantibus lactentibus duorum granorum pondere, adultis triplum, quadruplum, vel ultra, prout corporis constitutio exegerit.

Chrystallus de collo pendula somnia molesta impedit ac vertiginem cerebri: ut ait Anselmus Boethius lib. II de Lapid. cap. LXXIV. ac cap. CLX legas, succinum corrigere corpus nimio gravatum humore, ac propterea prodesse adversus vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, memoriæ defectum, carum lethargum, ephialten, paralysin, aliaque vitia à cerebro provenientia, nec solum curare ne sit, sed prohibere etiam, ne proveniat.

Amethystus ebrietati resistere judicatur: atque id è nomine colligunt, quia μεθύειν notat inebriare.

Aluminosa aqua conducit paralyticis. Vide quæ dixi lib. II, cap. LXXII.

Smaragdus de pueri collo dependens tutari eum dicitur à paroxysmis epilepticis: imò omnium est consensus, gestatum digitis impedire epilepsiam: vel si vis morbi exsuperet, saltem id præstiturum, si in minutias redigatur. Vide & quæ de vi smaragdi adversus eum scribit Henricus Nollius in Physica Hermetica lib. VIII, cap. VI, sect. III. Onychem quoque ajunt impedire comitialis paroxysmos. Jubent quoque jaspidem viridem, argento inclusam, non alteri metallo, circa cartilaginem ensiformem gestari diem integrum, noctemque, ac si epilepticus sudore corripiatur, ajunt eum sanatum iri, cæteroquin moriturum. Succinum etiam gestatum epilepsiam prohibere diximus, propterea, quia impedit, ne corpus, nimio gravetur humore. Epilepsiæ, uti & paralysi, medetur oleum ex gagate destillatum.

Chrysolithi pulvis si ex vino bibatur, cùm melancholiæ medetur, tum comitiali morbo: quod sibi compertum narrat Cardanus libro de Admirandis Curationibus. Corallium spiritu chalcanthi sive vitrioli præparatum paucas intra hebdomadas tollere dicitur morbum comitialem, etiam inveteratum. Chelidonius albus capiti, vel auribus impositus: item chelidonius niger, alligatus cuti, dicitur excitare eum, qui comitiali morbo fuerit collapsus.

Capiti si alligetur ophites, (marmoris id genus) dolori ejus medetur, teste Dioscoride. Item medetur unguentum, quod ab alabastro lapide alabastrinum vocatur. Vide de eo Benedictum Victorium Faventinum Empiricæ cap. I.

Epi-

Epilepsiæ adversatur corallium. Itaque Arnoldus Villanovanus jubet infanti recens nato, ne epilepsia corripiatur, dari ex lacte materno decem grana corallii rubri: ac Camillus Leonardus, Medicus Pisaurensis in secundo Speculi Lapidum ait, se crebro id expertum. At gagatæ suffitus efficit, ut qui hoc morbo laborare solet, eo confestim corripiatur. Quod siquis in eum non incidat, manifesto est indicio jam ab eo morbo esse liberatum.

De cerebri morbis dictum. Venio ad illos, oculorum, nariumque. Sapphirus in levem redacta pulverem, quia siccæ est & frigidæ naturæ, ut gemmæ prope omnes, eò si in pulverem levem redigatur, collyriis adhibetur, vel butyro loto excipitur, ac superioribus palpebris oblinitur, ut sic humorem oculorum exsiccet, & inflammationes exstinguat. Etiam oculos tuetur à variis, quos voce ab Italis petita *morbillos* barbari appellant, ἐκθύματα autem appellat Hippocrates: item à papulis, quos barbari nuncupant variolos. Etiam oculis imposita eximit pulverem, culices, & quicquid oculis incidit, imo eorum inflammationibus prodest, & vetera etiam vitia oculorum sanat: ut proditum Anselmo Boëtio Brugensi *a*. Qui & auctor est, si crebro quis intueatur sapphirum, multum eo oculos juvari, imò à plurimis malis præstari immunes. Sanè cum cœli sereni clarique referat colorem, nihil mirum si valde oculos pascat ac recreet. Sed non ausim dicere quod Boëtius ait, *oculos ab omni injuria defendere, ac tutari, ut nihil illis adversi contingere possit.* Achates item oculorum fluxionibus medetur: qua de re Psellus libro de Lapidum virtutibus. Abunde etiam notum ut senibus conducant perspicilla è crystallo. Plinii est lib. XXXVI, cap. XXII: *Ii lapides, qui succum reddunt, oculorum medicamentis utiles existimantur: ideoque Æthiopici maximè ad ea probantur.*

a De lapid. & gemm. lib. 2. cap. 43.

Smaragdum diu intueri, visum auget: ori & sapphirum, vel agathen. Nec tamen id est à natura lapidis, sed colore. Nam smaragdus hoc habet, quia viridis sit; commune que ei cum viridi scarabeo. Quodque sapphirus & agates recreant visum valde fatigatum, id inde quia oculus gaudeat colore glauco, vel cæsio. Apud Serapionem legas, lapidem buzedi, si oculis admoveas, restituere aciem visui, intuitu Solis hebetatam.

Chelidonius oculis impositus, & hinc inde volvatur efficit, ut facile quæcunque in oculum inciderint, eximantur. Sed verum id quidem: at singulare non habet, cum idem præstent omnes læves, atque angulis carentes: ut ait Anselmus Boëthius lib. II de Lapp. cap. CLXXII. Majus igitur, quod tritus, vel ex aqua decoctus, atque oculis instillatos, eos mire recreat. Ajunt & auro inclusum, & de collo suspensum oculorum dolorem semper avertere.

Serapio ait lapidem buzedi oculis eorum prodesse, qui ob solem diutius conspectum nequeunt videre.

Visum acuere dicitur lapis ophthalmicus, siquis eum deferat secum: contra autem adstantibus hebetare. Ita Lapidarius, cui non sum credulus.

Κιννάβαρι, sive, ut Latini genere muliebri dicunt, *cinnabaris* veterum, medetur angulis oculorum corrosis, & lippitudini. Hoc collyrio utebatur Stolo Britannicus, clari nominis ophthalmicus; ut est apud Galenum lib. IV τῶν κατὰ τόπους. Etiam oculorum vitiis medetur pulvis berilli lentis quantitate infusus oculis manè, ægro postea aliquamdiu supinè recumbente. Succini quoque frustum adalligatum oculis, fluxum sistit: ut est apud Mizaldum. Sic & pulvis ejus cum guajaco coctus, oculorum vitia emendat.

Ansel. 2. 61.

Oculorum fluxionem sistit lychnites, de collo suspensus; ut est apud Psellum lib. de lapidum virtutibus, vel appositus fronti, lineâ laciniâ involutus. Tradit verò Maussacus ad Plut. de Flum. pag. 21, lychniten lapidem cum luna nasci. Etiam margaritæ commixtæ butyro recenti eidem morbo medentur *b*. Sic & fluxum oculorum sistit, visumque recreat corallium, si in pulverem teratur, lotumque aqua rosarum misceatur collyriis. Sed imprimis adi Anselmum Boëthium *a*, qui è corallio remedium præscribit; quod & dolorem oculorum mitiget, & fluxionem sistat, & nascentes in oculis maculas prohibeat.

b Ansel. Boëth l. 2. de Gemm. cap. 38.

a Lib. 2. cap. 154.

Aëtites cum melle tritus prodest ophthalmiæ, atque aliis oculorum morbis: ut tradit Raphael Volaterranus in Commentariis Urbanis lib. VII.

Galactites etiam qui aliter leucogea, oculorum fluxui medetur lacteo suo succo: ut cognuscimus ex Dioscoridis lib. V de re Medica, cap. CVII.

Phrygium lapidem esse oculis utilem ait Galenus lib. IX de Simplic. medicam. facultat. Sed licet ejus lapidis meminere Dioscorides, Plinius, Ægineta, atque Aëtius, hodie tamen, quis sit, omnino est obscurum.

Fluxum sanguinis è naribus sistit sapphirus adhibita fronti. Etiam eum, undecumque erumpat, sistit Sardius. De hæmatite, vel ipso nomine edocemur. Ac easdem cum hæmatite vires habet, magnes; ut docet Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Atque eandem vim, & alias, ei tribuit Galenus lib. V de re Medica, cap. CV. Item jaspis rubra omnem sistit fluxum sanguinis, sive è naribus, sive ex hæmorrhoidibus, sive ex vulneribus. Lapis cyprinorum sive carpionum à Belgis solet naribus adhiberi ad sanguinem sistendum. Apud Nicolaum Monardes legas, ut in nova Hispania sit Jaspidis genus, quod lapidem sanguinalem, vel hæmatiten dicere possumus: eo sisti fluxum sanguinis sive è naribus is sit, sive mensium, hæmorrhoidum, aut vulnerum: sed requiri, ut æger eum lapidem in aqua frigidum dextra premat. Etiam umbilicus marinus, qui lapis in orificio limacis crescit, sanguinem sistit, quocunque è loco fluat: ut videre est apud Andream Baccium libro de gemmarum & lapidum pretiosorum natura, cap. XL.

Infantibus utile dari corallium, ut eo atterant gingivam. Sic enim eam reddent tenuiorem, ut facilius, ac dolore minori dentes emittant. Dentium quoque dolorem mitigat succinum cum vino decoctum.

Cap. XXI.

De remediis adversus morbos gutturis, & thoracis, pulmonis, & cordis, panos, raucedinem, ejectionem sanguinis, tussim, syncopen, phthisin, febrim; necnon de exuberantia uberum. Quibus adminiculantur lapis Asius, chalcedonius Lotharingicus, aëtites, leucophragis, Germanis talcum, succinum, bezoar, corallium, granatus, margarita, ostracites, æs Cyprium, cos Naxia.

HAbemus de morbis capitis: nunc accipe de illis gutturis ac thoracis.

Asii lapidis flos admistus pici, vel resinæ discutit strumas, & panos: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Chalcedonii Lotharingici, ut auctor est Symphorianus Campegius, raucedine laborantibus vocem reddunt clariorem.

Aëtites medetur pulmonis ulceribus, & ejectioni sanguinis: ut est apud Trallianum lib. VII, cap. 1. Etiam sanguinem exspuentibus conducit lapis morochthus sive leucophragis. Item lapis, à Germanis vocatus talcum, cum aqua plantaginis.

Ad tussim datur pulvis succini decoctus cum aqua decoctionis guajaci. Nimirum, quia sistit capitis defluxiones.

Cordis palpitationi medetur lapis bezoar, si duo ejus grana quotidie matutino tempore cum melissæ aqua sumantur.

Cor recreat & roborat coralium: eoque multum juvat in morbis venenatis ac pestilentibus.

Granati (carbunculi id genus) in pulverem redacti, à medicis adhibentur in electuariis, ut vocant cordialibus. Modum præparandi tradit Anselmus Boëthius de Boot Brugensis lib. II de Lap. & Gem. cap. XXV. Atque idem

cap. XXXI ait, hyacinthum orientalem tueri cordis virtutes, atque animi parere alacritatem. Sapphiri quoque cor corroborant, & lætitiam adferunt. Margaritæ idem præstant; unde iis utuntur in syncope & melancholicis affectibus: item phthisi, febribus ardentibus. Præcipue autem utendum diamargarito frigido in febribus malignis & pestilentibus, quia frigore suo nimium imminuit calorem. At diamargaritum calidum usurpatur, in deliquiis, sive à corde, sive à stomacho. Nam calore suscitat spiritum sopitum. Cordi etiam peramicum est succinum: eoque spiritus cordis purgat, recreat, ac corroborat, animi deliquium, ac cordis palpitationem prohibet.

Uberibus inflammatis conducit ostracites.

Asii lapidis flos admistus æri Cyprio mammarum vitia emendat: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Mammæ ne extumescant, cote Naxiâ præstari, apud Dioscoridem legas lib. V, cap. CXXV.

Cap. XXII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos stomachi, & hepatis, hydropem, phthisin, marasmum; nimirum de jaspide, succino, lapide cyprinorum, gagate, alabastrite onychis, & margaritis.

HAbes fere de colli ac thoracis morbis. Vide nunc de illis ventris, ac primùm, qui stomachi sunt, & hepatis.

Stomachum & ventriculi os corroborat jaspis viridis de collo suspensa: ut est apud Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Item Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XVII. Ac ibidem legas, Nechepson, Ægypti regem, præcepisse, ut in gemma hac certa imago sculperetur: sed experientiâ se id comperisse, tantundem posse jaspidem, à qua absit sculptura ista. Nempe figuræ & characteres nullam vim tribuunt gemmis, vel ullis lapidibus.

Ventriculum corroborat pulvis succini, ac adhærentes ejus tunicis humores propellit. Lapis cyprinorum dicitur prodesse ventriculo imbecilli ex crapula.

Gagates ventriculum corroborat, dum humores superfluos consumit, inque halitus redigit. Ac eadem de caussa jecori conducit.

Ventriculi doloribus medetur alabastrites onychis habens colorem: ut traditum Galeno lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Hydropicorum aquas asciticas miraculi instar brevi, urinæ promotione, succinum educit, ut ait Anselmus Boetius lib. II de Lapidibus, cap. CLX.

In phthisi, & marasmo, multum conducunt margaritæ, si bene præparentur.

Cap. XXIII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos lienis, vesiculæ fellis, renum, vesicæ, intestinorum, atque ani, lapide Armenio, cote Naxia, quinta essentia margaritarum, berillo, lamina auri, crystallo, jaspide, bufonite, corallius, succino, lapide piscis manati, perca, oculis cancrorum, lapillis palumbellarum, lyncurio, lapide Syriaco, ophite, belemnite, galaxia sive morochtho, gagate, bezoare, malachite, smaragdo, talco, pulvere sapphiri.

NUnc pergam ad morbos ventris. Lapis Armenius, ut & lapis Lazuli, magnopere educunt atram bilem, uti refert Ant. Musa Brassavolus *a*. Itaque ab his remedium quoque quartanæ, apoplexiæ, epilepsiæ, ephialtæ, insaniæ, vitiis lienis, & aliis affectibus melancholicis. Adversus deliria, & melancholiam lapidem Armenium valere, etiam apud Trallianum legas lib. I, cap. XVI. Etiam melancholicis dari præcipit Aetius lib. II, cap. XLII. Ac quia melancholicos humores expellit, etiam impedit augmentum cancri.

a Lib. de medicinis purgantibus.

Cote Naxia, si cum aceto bibatur, extenuatur lien: ut est apud Dioscoridem lib. V, cap. CXXV.

Lienis obstructiones, atque hepatis aperit aqua à margaritis, quam spagyrici vocant quinctam essentiam. Vide de ea Anselmum Boëtium lib. II de Gemmis, cap. XXXVIII.

Ictero medetur berillus: ut ait Psellus de lapidum virtutibus.

Auri lamina renes roborat, & iis apposita dolores sedat. Legas apud nonnullos, in his Weckerum lib. V de Secretis, eam vim habere tum aurum, si laminæ sit impressa leonis figura, & quidem id factum sit Sole in signo Leonis constituto, Lunaque non adspiciente domum sextam. Nempe hoc pacto opinionum quibusdam præstigiis illuditur simplicioribus. Seu figuram impresseris, seu minus, nihil hoc ad rem facit. Auri ea vis est, non figuræ. Atque aliter si esset, ad tacita cum dæmonibus pacta referrem, quia non ab auro foret, sed remedio occulto, quod præstaret malus spiritus, homine ignorante.

Renum atque adeo viscerum omnium obstructionibus medetur crystallus, si in pulverem redigatur: quemadmodum tradit Quercetanus.

Jaspis gestata impedire dicitur generationem calculi. Bufoniten, sive, ut Galli vocant, crapaudinum, tollere asserunt inveteratos quoque renum dolores, ac prohibere calculi generationem. Sic corallum expellit renum, & vesicæ calculos. Pariter calculo succinum liberat.

Calculum comminuit, ac ut in arenulas solutus emittatur, lapis præstat qui è capite piscis manati in India Occidentali reperitur. Qua de re Consalvus Ferdinandus Oviedus in Indiæ Occidentalis Historiæ lib. XIII, cap. VII & X. Eundem esse, ac qui in tuberonis piscis capite reperitur, Caroli Clusii judicium est. Imò & in perca pisce parvo, qui corvus vocatur, duo reperiuntur lapides oblongi, plana, alteraque parte dentati: quibus Germani ac Bohemi, ut ait Anselmus Boëtius *a*, crebro utuntur ad hoc malum averruncandum. Adsumunt autem communiter cum vino tenui. Si verò ureteribus inhæreat, mos est eum parti, ubi dolet, supponere, ut sic decidat in vesicam.

a Lib. II de Lapp. cap. 138.

Calculo prosunt lapilli, qui dicuntur cancrorum oculi, præsertim in pulverem redacti, & hausti cum vino diuretico, quomodo calculum rumpunt. Item lapilli ex aviculis, quas Romani hodie palumbellas, Longobardi Sassarolos vocant.

Magna lyncurio vis tribuitur in calculis nephritidos imminuendis: ac regio præterea morbo medetur. De utroque auctor Solinus cap. VIII.

Est in jaspidum genere lapis nephriticus, ita dictus ab eximia facultate adversus morbum nephriticum: cujus rei manifesta documenta adducunt Nicolaus Monardes, Medicus Hispalensis, Anselmus Boëtius libro II de Lapidibus & Gemmis, cap. CX. Adi & civitatis hujus Amstelodamensis antehac Medicum τὸ μακαρίτην Augerium Clutium, de lapide Nephritico, sive *Calsuwee*: qui de ejus egit viribus. Succinum gestatum dicitur citò calculo liberare, si in pulverem redigatur, & ex vino bibatur, addito semine paliuri. Etiam cum guajaco pulvis succini coctus renum vitia corrigit.

Lapis Syriacus, sive Judaicus, si teratur, & è calida bibatur, adversus calculum renum efficax est: nec minus valet adversus calculum vesicæ. Auctor de utroque Aetius lib. II Tetrabibli, cap. XIX. Imo & *tecolithos* iccirco Plinio, & Aetio vocatur: nempe διὰ τὸ τήκειν τοὺς λίθους, quia lapidem liquefaciat, atque absumat. Ophites lapis (est genus marmoris) vi, quam habet, extergendi, ac frangendi, conterit, & frangit calculum vesicæ, si ex vino albo, ac tenui, bibatur: ut est apud Galenum lib. IX de Facultatibus simplicium Medicamentorum.

Cal-

Calculum Saxones, Borusci, Pometani, etiam Hispani, non aliter frangunt, quàm lapide Judaico, belemnite, sive dactylo Idæo, qui belemnites vocatur ex eo, quod Græcis βελέμνον sit telum, cujus effigiem refert: Dactylus verò Idæus nominatur, quia & figuram refert βελέμνον, sive teli.

Dolori vesicæ occurritur propinando ex aqua lapidem morochthum, sive galaxiam, qui & graphis, & leucosphragis dicitur. Gagates est diureticus: humorem enim per urinam expellit, ac quia idem vim habet corroborandi eo humores superfluos consumit, inque halitus digerit. Vermibus consulitur lapide bezoar propinato cum aqua graminis, vel cardui benedicti.

Colico morbo medetur malachites sive molochites lapis cum lacte propinatus. Pulvis gagatæ dragmæ unius pondere, ex vino septem diebus haustus colicum morbum penitus profligat *a*. Crystallus si in pulverem redigatur *b*, etiam sistit fluxum cholericum, vel cœliacum. Cœliacis etiam conducit morochthus sive galaxias lapis, ex aqua propinatus.

a *Ansel. Boet.* 2. 165.
b *Idem* 2. 74.

Alvi & sanguinis fluxum, ac imprimis dysenteriæ sistit smaragdus, ut ait Avenzoar. Est id ab ejus natura frigida, & sicca. Ac firmat Antonius Guainerius, qui extra controversiam ponit dysenteria liberatum iri, cujus ventri adhibitus sit smaragdus. Etiam crystallus tenuissimum in pulverem redacta, haustaque cum vino eidem morbo medetur. Diarrhœa, ac dysenteriæ etiam prodest pulvis ex corallio præparatus, assumtusque cum vino Rhenano, vel aqua cum aceto. Dysenteriam quoque sedat lapis, qui talcum à Germanis vocatur, cum aqua plantaginis. Hæmorrhoides sanat aqua è margaritis præparata: de qua Chymici, & Anselmus Boëthius Rodolphi II. Imp. Medicus lib. II de Lapid. cap. XXXVIII. Atque ait non margaritis modò, sive ut appellant, perlis, hanc vim inesse, sed etiam iis, quas matres perlarum vocitant. Etiam hæmorrhoides sanat Sapphiri pulvis, si interius adsumatur cum aqua plantaginis, vel aliis affectui huic mederi idoneis. Etiam ab jaspide, & aliis gemmis, remedia adferebam, cum de fluxu sanguinis è naribus agerem. Ac apud Nicolaum Monardes legimus, ut & hæmorrhoidum, & menstruorum fluxus sistatur, continuò gestando lapidem sanguinalem, qui ex Nova Hispania defertur.

Cap. XXIV.

De morbis artuum; manuum, pedumque rimis, podagra, morbo articulari, itemque ischiade: ac horum remediis lapide Indico Manardo, sarcophago seu lapide Asio, crystallo, aëtite, lapide fabuloso Palatinatus, & nephritico ex jaspidum genere.

Consequi videtur, ut agamus de manuum, genuum, ac pedum morbis, sive, ut universè dicam, de arthritide. Atque ob communem naturam, etiam de ischiade.

Articulorum tophos comminuit ochra: ut est apud Dioscoridem. Etiam morbo articulari medetur succinum: quia catarrhos compescit. Efficacius autem, si cum guajaci ligno coquatur.

Rimæ manuum pedumque, teste Nicolao Manardes, sanantur lapide Indico, qui exinde dictus manualis. Asius lapis sive sarcophagus, *podagras lenit, pedibus in vase, ex eo cavato, inditis*: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII. Atque addit, *omnium crurum vitia in iis lapicidinis sanantur, cum in metallis omnibus, crura vitientur.*

Crystallus, si in pulverem redigatur, tartarum, ut vocant, in homine resolvit, eoque podagris prodest: ut est apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapp. cap. LXXIV.

Aëtites articulari morbo mirificè prodest: ut est apud Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XXXII: atque id hausit ex Theophrasti libro de lapidibus.

Thomas Erastus ait mire adversus podagram prodesse lapidem sabulosum qui prope Heidelbergam reperitur. Videtur esse, qui veteribus πῶρος dicitur.

Ischiadico morbo, quem corruptè *sciaticam* appellant, medetur lapis nephriticus, qui in Jaspidum est genere: imò & propterea Italis, vocabulo ex *sciatica* corrupto, vocatur *osiada*: uti ab Italico illo Gallis dicitur *une siadre*.

Cap. XXV.

De remediis morborum iis in partibus, quæ generationi inserviunt. Ubi de gonorrhœa, tentigine, mensibus, fluxu, abortu, partu, quæque eò spectant succinum, sapphirus, corallium, crystallus, oleum gagatæ, rubra jaspis, galaxias, smaragdus, lazulus, aëtites.

Deinceps transeamus ad morbos ventris cæteros: supersunt enim illi qui partium sunt nobis datarum, non tam ut singuli, quam ut genus humanum conservetur. Sapphirus in annulo, vel aliter gestata, impedire dicitur Veneris tentiginem: atque ideo ajunt gestari debere à sacerdotibus & aliis, qui perpetuam continentiam voverunt. Corallium sistit tum virorum gonorrhœam, tum menses mulierum. Atque utrumque etiam præstat succinum.

Albos uteri fluxus sistit crystallus, si in exiguissimum pulverem redigatur. Oleum ex gagate destillatum, petroleo simile, sed eo calidius, si eo natura muliebris inungatur, cito uteri suffocationem compescit. Immodicum mensium fluxum mirificè compescit rubra jaspis, si femori alligata gestetur. Quod manifestus se experimentis comperisse refert Anselmus Boëthius, Cæsaris Rodolphi II. Medicus, lib. II de Lapid. & Gemmis, cap. CII. Etiam menses imò omne sanguinis profluvium, undecumque erumpat, corallium sistit. Succinum quoque menses retentos ciet: uteri strangulationem prohibet, arcet ejus fluorem, ac eundem purgat. Fluxui matricis etiam consulitur, imponendo ei cum lana pessi forma lapidem morochtum sive galaxiam: ut idem ait Boetius libro II de Lapp. cap. CCXXVIII. Menstruorum fluxum sistit lapis Germaniæ vocabulo vocatus talcum.

Si succinum, in pulverem redigatur, & bibatur, gravidis præstat leviorem fœtus gestationem. Smaragdus coxæ mulieris adalligatus partum accelerat *a*: sed ventri adhibitus, eundem moratur. Sardius quoque alligatus ventri creditur partum conservare. Item jaspis alligata femori roborat conceptum, & promovet partum. Succinum etiam ajunt facilem partum præstare. Expedit autem ejus pulveri addi parum croci, & decoctum artemisiæ. Item gagatæ pulvis potatus accelerat partum.

a *Ansel.* pag. 199.

Lapis lazuli impedit abortum: sed ne moretur, vel etiam impediat partum, ejus tempore seponi oportet.

Aëtites lapis dicitur facilem præstare partum feminis: ac id compertum ajunt, ex eo quod aquilæ, unde & ἀετίτου nomen, binos aëtitas nido inferant, ut ex ovis terris binos excludant pullos. Meminit lapidum istorum Lucanus in VI:

Quæque sonant fœta tepefacta sub alite saxa.

Sed Ægyptii putarunt eò lapides inferri, ut nidus eorum pondere depressus firmius ventorum injuriis resistat. Itaque aquila lapidem nido inferens symbolum iis fuit hominis, qui stabilem fixisset sedem: ut est apud Orum in Hieroglyphicis. Puto autem hoc nomen corruptè legi apud B. Hieronymum in Esaiæ cap. LXVI *b*: ubi adducit illud è Deuteronomii XXXII: *Sicut aquila protegit nidum suum, & pullos suos desideravit, expandens alas suas suscepit eos, & portavit in humeris suis.* Deinde ista subjungit: *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum & jumentorum & pecudum, aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum: sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fœtus violet: amethysten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri: quo omnia venena superentur.* Ubi pro *amethysten*

b P. 155. edit. Frob.

planè

planè *aetiten* sentio rescribendum. Vel hoc verum est, vel memoria fefellerit Hieronymum.

Multum autem refert, quomodo hoc lapide utamur. Nam promovet quidem partum si alligetur femori; brachio autem alligatus retinet fœtum. Præterea quia ad se attrahendi vim habet, eo post partum amovendus: ne ipsam attrahat matricem: quod contingit, si quæ oblivіscatur mox à partu eum auferre. Id exemplo feminæ, quæ propterea matrice etiam excidente, mortua sit Valentiæ, comprobat Valeriola. Quam verò vim habet aëtites, eandem habere creditur callimus, qui in aëtite gignitur. Interdum pro callimo reperitur argilla, vel terra. Sed dubitant an tum, aetites dici debeat. Ulceribus penis, aliorumque locorum, morboque Gallico mire prodest pulvis angelicus, ut Nicolaus Massa vocat, sive argentum vivum præcipitatum: quod quomodo fiat, docet Euonymus Philiatros in Thesauro de remediis occultis *a*.

a P. 361. & 463.

Cap. XXVI.

De morbis partium similium, uti ossium, nervorum, carnis, cutis, aliarumque; fracturis, spasmo, ulceribus, tuberculis & excrescentiis, tumoribus ac inflammationibus, scabie, lepra impetigine, erysipelate, vibicibus, psora, pediculari, alopecia. Ubi conducunt osteocolla, magnes, margarita, calx, chrysocolla, as plumbumque ustum, molochites, ochra, sapphirus, bezoar, sulfur, squama ferri, hydrargyrum, cos Naxia.

HActenus dictum de morbis partium dissimilium sive organicarum. Nunc aliquid etiam tangam eorum, quæ pertinent ad passiones partium homogenearum, simplicium, sive similium, vel ut vulgò dicunt similarium: hoc est, earum, ubi partes singulæ toti, atque inter se similes sunt: quales sunt os cartilago, ligamentum, musculus, membrana, tendo, nervus, arteria, vena, caro, cutis. Ac alii quidem morbi sunt ossium, ut fractura eorum, aut loxatio: alii nervorum, ut spasmus: alij carnis ac musculorum; vel cutis, ac membranarum, &c. Quamquam horum morbi complures non solum partium sunt similium, sed etiam organicarum: imò quidam organicarum, per se, per accidens verò similium. Aliqua igitur horum morborum, qui penè omnes externi, remedia tangamus.

Ossa fracta, quæ non nisi xl dierum spatio sanari solent, intra dies tres, quatuorve, sanat lapis, qui osteocolla, rectiùs, quam ossifragus vocatur, etsi Germanis *Beinbruch* dicatur, non quia frangat ossa, sed fractis medeatur. Vide quæ de hac virtute scribit Matthiolus ad Dioscoridem lib. v, cap. c i x. Ac firmat eam rem, Josephus Quercetanus, testis ejus rei oculatus. Quorum & fide nixus, idem prodit Anselmus Boëtius, Medicus, dum viveret, Cæsareus, lib. 11 de Lapid. & Gemm. cap. ccxxxv. Nec tamen tam celerem sanationem persuadere potuerunt Gulhelmo Fabricio Hildano Observationum Chirurgicarum Centuria 111, Observat. xc.

Magnes si de collo geratur pendulus spasmo medetur, nervorumque cohibet dolores.

Margaritæ item roborant cerebrum, & nervos.

Theophrastus Paracelsus magnetem adhibet emplastris ad ferrum sagittæ è vulneribus extrahendum. Nempe quia ea magnetis indoles, ut attrahat ferrum. Sed utitur quoque ad educendam omnem saburram vulneribus inhærentem: idque, non inutili conatu, ut judicium est Anselmi Boëtii lib. 11 de Lapp. & Gemm. cap. ccl 111.

Calx, quia calore suo vim habet discutiendi, & extrahendi, eò coërcet ulcera ne ulterius serpant: ut indicat Plinius lib. xxxv i, cap. xxiv. Ad cicatricem quoque eadem perducit, si temperetur aceto, & rosaceo. Vide Galenum in nono de Simplicium Medicamentorum Facultatibus.

Ulceribus, quæ difficillimæ sunt curationis, utilissima est chrysocolla tum nativa, sive fossilis, tum etiam factitia. Cujus caussa est, quòd utraque digerat & exsiccet.

Ulcera eorum, quibus mollior est caro ad cicatricem perducuntur ære usto ac loto *a*: at sine lotura si caro fuerit durior. Ac vis similis plumbo usto, quod fit è cadmia *b*: ut & Galeno traditum.

a Agricola p. 683.
b P. 687.

Molochites, genus jaspidis, vel prasii, curare dicitur ulcera virulenta, si misceatur vino ardenti *c*. Etiam ad ulcera prodest corallium, quæ carne explet. Vis fossilium saporem aquis conferendi: item sanandi ulcera aliisque morbis medendi, & caussas eorum, luculentè exponit Bartholomæus Maranta Venusinus, libro de aquæ Neapoli in Luculliano scaturientis, quam ferream vocant, metallica materia ac viribus *d*.

c Anselm.

d Neapoli prodiit anno 1559. in 4.

Ochra tubercula dissipat, & excrescentias in carne coërcet. Est hoc à vi adstringendi, atque erodendi, quam illi tribuit Dioscorides. Tumoribus & inflammationibus consulitur, si ocyus imponatur sapphirus. Item si quamprimum parti contusæ imponatur, ac validius sapphiro pressseris, impedit, ne pars contusa inflammetur *e*.

Sapphirus etiam gestata minuere dicitur scabiem *f*.

e Anselm. l. 2. c. 43.
f Anselm.

Lapis bezoar multùm medetur lepræ Arabum, sive elephantiasi Græcorum: item impetigini, erysipelati, & vitiis aliis, quæ à melancholico humôre provenientia obsident cutim.

Lepræ, scabiei, & aliis cutis affectionibus medetur sulfur: cujus caussa est, quòd sit pingue & siccum, eoque igneum habet calorem qui noxium humorem absumit.

Vibices etiam flagrorum delentur emplastro quod *di' ôchras* *g* vocatur. Vide de eo Aetium lib. xv. Sulphur cum resina terebinthina, vel melle, exterget ac sanat psoras lepram. Nempe quia calidi est temperamenti, & tenuium partium, ac vim habet attrahendi.

g Ex ochra.

Sulphuris est factitii genus ex sulfure fossili, & squama ferri, simul coctis, ac deinde in urceos transfusis. Hoc vulgo dicitur *caballinum*, quia equorum scabiei medetur. Pediculos abigit, vel necat, hydrargyrum capiti alligatum: ut tradit Valescus, & ex eo Hieronymus Montuus *h*. Alopeciam pilis explet Cos Naxia: ut est apud Dioscoridem lib. v, cap. cxxv.

h Lib. de salubritatis tutela, cap. 5. pag. 151.

Postremò, quantæ efficaciæ in chymicis sit sulphur, alumen, sal, chalcantum, nitrum, chalcitis, ex Puteolano agro effossa, dicet Jul. Cæsar Capacius lib. 11 hist. Neap. pag. 753, & seqq. Reliqua remedia ubi ad morbos deventum, pete ex indice Euonymi, in Thesauro decretis remediis. Qui Euonymus, etiam de auro potabili agit pag. 248, & deinceps, usque ad 158. De argento vivo, auripigmento, &c. pag. 460, & seqq. De oleis ex metallis pag. 407, & seqq. De quinctâ essentia metallorum, idem p. 168, usque ad 172. Quid verò per *quinctam essentiam* intelligatur, legesis pag. 131. Joannes Braceſtus putabat quinctam essentiam ex solis metallis requirendam, pag. 138. De auro potabili parando, ejusque effectibus, consule Alexium Pedemontanum de Secretis lib. 1, pag. 18. ubi & in transitu de argento potabili.

Cap. XXVII.

De utilitate, quam ex fossilibus capiunt artes medicinæ famulantes: ut quarum vasa, atque instrumenta maximam partem materiæ fossili constent, ex alabastro, ferro, chalybe, &c.

PErcurrimus, quantum utilitatis ex lapidibus, ac metallis, rediret ad omne morborum genus. Egimusque de iis, quæ proximè morbos attingunt. Sunt verò quædam fossilium commoda, quæ non primò & per se homini medeantur; sed eo nomine pertineant ad medicinam, quod materiem præbeant vasis, atque instrumentis, quibus ad hoc opus, chirurgis, ac pharmacopæis, ut medico famulentur. Hujusmodi est, quod my-

myrothecium, sive vasculum, quo reconderentur unguenta, ex alabastro fere erant; unde & *alabastrum* dicitur Martiali. E ferro item, vel chalybe scalpellus, quo solent φλεβοτομεῖν *a*. Item forfex, vulsella, & quam ὀδοντάγραν vocant. Varro, secundùm Nonium, *odontagram*, ὀδοντάγωγον Erasistratus, &, ejus exemplo, *dentiducum* dicit Cælius Aurelianus: qui, & fide ejusdem Erasistrati, refert, in templo Apollinis fuisse μολύβδινον ὀδοντάγωγον, *plumbeum dentiducum*: ut eo commonerentur homines, non facilè odontagrâ utendum; sed tum demum si facile adeò evelli dens posset, ut plumbea odontagra ad extrahendum sufficeret. Ex ære καθετήρ, unde Celsus *aeneam fistulam* appellat. Est id instrumentum, quod peni insertum aperit meatum urinarium, atque ita prolicit urinam. Quid de cauterio, pericharactere, ut Aurelianus vocat, & tot aliis, dicam.

a Venam secare.

CAP. XXVIII.

De usu fossilium in κομμωτικῇ ad cutem reddendam candidam, tingendos pilos, similiaque mangonia, in quibus utuntur cerussa, ampelitide, antimonio, gypso, pulvere Sardii, coraliis, creta, lithargyro, sale ammoniaco, calce viva, auripigmento, argento sublimato, argento vivo, argento, alumine, vitriolo, pumice, chalcantho, myrrha, balineis aluminosis, sulfure, talco, selenitide seu lapide speculari.

EX his perspicere fuit bonitatem divinam, quæ tot nobis bona in fossilibus concessit, non solum ad rem cibariam, sed etiam medicinam. Nec tamen plenè mihi eam partem videar executus, nisi aliqua etiam attigero ex peritia κομμωτικῇ, & doctrina magica. De priori scitè Plato in Gorgia: ubi docet, sicuti duæ sunt scientiæ, quæ corpus curent, videlicet γυμναστική, sive exercitatoria, quæ valetudinem conservat, & ἰατρική, sive medicina: ita quoque duplicem esse κολακείαν, sive adulationem: priorem respondere gymnasticæ, ac dici κομμωτικὴν: alteram esse ἀντίστροφον *a* medicinæ, & vocari ὀψοποιητικὴν. Ex his κομμωτικὴν ita corpus fucare, ut qui sanus non est videatur sanus; quique deformis, formosus. At ὀψοποιητικὴν non valetudini corporis, ut facit medicina, sed cupediis, ac gulæ famulari. De his fusius actum nobis lib. de Natura ac Constitutione Rhetorices, cap. II. Ac si hanc quidem Platonis sententiam sequamur: nec γυμναστική, nedum κομμωτική, pars fuerit medicinæ. Et sanè etiam Hippocrates lib. de Locis γυμναστικὴν *b*, & ἰατρικὴν *c*, adversas constituit. Quamquam verò hæc ita sint, non tamen diffitendum, laxius sæpe accipi à veteribus Medicinæ nomen, ut Γυμναστικὴν comprehendat: de quo alibi nobis dictum. Unde est, quod & Medici κομμωτικὴν curent; præsertim qui in aulis principum degunt, atque in multis necesse habent obsequi heroinis, & earum gynæceo. Quare aliqua ex adulatrice hac scientia, ut eam Plato appellat, excerpam, ut liqueat, quantum etiam utilitatis ex fossilibus redeat ad κομμὸν, sive nitorem fucatum, & non naturalem, ut Cicero appellat, sive virgineos comtus, ut vocat Lucretius: etsi non minùs *femineos*, quam *virgineos*, poterat dicere.

a Ex altera parte respondentem.

b Gymnasticam.
c Medicinam.

Cerussa, quæ Græcis ψιμμύθιον, plumbariis debetur officinis. Hac mulieres cutim reddunt candidam. Martialis lib. I, epig. LXXIII:

> *Sic quæ nigrior est cadente moro,*
> *Cerussata sibi placet Lycoris.*

Item lib. VII, epigr. XXIV:

> *Et cerussatâ candidiora cute.*

Pilis tingendis utilis, γῆ ἀμπελῖτις *d* sive φαρμακῖτις. Itaque additur ad καλλιβλέφαρα *e*.

d Terra ampelitis.
e Fucandis superciliis.

Stibio, quod & stimmi vocatur, inque officinis *antimonium*, feminæ cilia nigrore pingebant, quo viderentur formosiores: ut Plinius autor est. Atque ideo γυναικεῖον *f* dixere, uti & πλατυόφθαλμον, quia oculi mangonio ejusmodi videantur dilatari. Vulgatus interpres Hieremiæ cap.... *Cum pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris.* Et Ezechielis cap......... *Circumlinisti tibi oculos tuos stibio, & ornata es modo muliebri.* Et lib. II sive IV Regum cap........ *Depinxit oculos suos stibio, & ornavit caput suum.* Mulieres manibus solent candorem conciliare gypso. Unde Rufinus in epigrammate:

f Muliebre.

> Ἀντὶ δέ μοι παίδων ἀδόλω χροιὰς ἤρεσε γύψω
> Χρίσματα, καὶ φύκος νόθον ἐπακτόν.

Mihi verò pro puerorum nativo colore, placuerunt unguenta gypsi, & forma fuco conciliata.

Imprimis verò is mos mulieribus barbaris. Hinc Valerius Flaccus in II Argonaut.

> *Picta manus, ustoque placet, sed barbara mento.*

Apud Ciceronem etiam legas lib. VII, epist. VI: *Manibus gypsatissimis persuasit, ne sibi illa vitio verterent quod abesset à patria.* De Medea sermo est. Sed puto non tam loqui de Medea illa heroina, quam quæ in dramate ejus personam repræsentaret. Histriones enim gypso vel creta candefaciebant, pro persona, quam sustinerent.

Livorem dentium, ac sordes, affrictu suo corrigit pulvis sardii, sive, ut nunc vocant, corneoli.

Ex ramentis plumbi, & aceto fit unguenti genus, quod cerussa dicitur, (de hoc & initiô capitis) ex Græco κηρόεσσα, quia ceræ similis sit. Pleniùs modum conficiendæ cerussæ docet Isidorus lib. XIX, cap. XVII. Hujus usus in κομμωτικῇ, ad alborem faciei conciliandum.

Cretâ vel gypso albos faciebant servorum venalium pedes. Unde Tibullus:

> ——— ——— *Quem sæpe jubebat*
> *Barbara gypsatos ferre catasta pedes.*

Et Juvenalis sat. I:

> *Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.*

Ad candorem faciei conciliandum spumæ argenti libr. sem. tritam cerne, & in aceti albi lib. II decoque, & usque dum tertia pars consumta rudicula agitato, decoctam destilla, hac faciem & collum illine. Ita Epiphanius. Sal Armeniacus inspersus superciliis eorum defluvium sistit *a*: nempe consumit acrimoniam humoris, ob quam male nutriti excidebant. Si facies sit pilosa, faciem glabram reddes psilotris ex ammoniaco purissimo, calce viva, auripigmento, atque aliis: ut pluribus docet Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis tutela cap. ult. *b* Lentigines faciei pellit ammoniacum purissimum in aqua solutum, & impositum: ut tradit Saracenus *c*. Ἰόνθοις sive varis pellendis valde efficax est metallorum aqua ex descriptione Arnaldi, & Bertapaliæ. Commendat quoque Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela *d*. Ubi & remedia suppeditabit ex argento sublimato, item argento vivo, aliisque. Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit Lithargyrum cum melle tritum, & fabæ fresæ admixtum. Vestigia exanthematum delet, lithargyrum, ut ait Sylvaticus. Pluraque ex Aquilano, & aliis, suggeret Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela. *e*.

a Montuus pag. 263.
b P. 266.
c Montuus item pag. 275.
d P. 276.
e P. 278.

Cicatrices ex ustura delet ac pilos reducit cataplasma ex calcis vivæ drachma I, cum adipis porcini cocti & colati libræ sem. *f* Auctor Marcellus Empiricus. Etiam faciei & cutis maculas tolles aqua ex argento vivo: ut est apud Hier. Montuum *g*.

f Montuus pag 279.
g P. 280.

Adversus ῥαγάδας sive ῥήξεις, hoc est, fissuras faciei, papillarum, vel alterius partis, utilia sunt lithargyrum, argentum, argenti spuma. De quorum usu, sæpe memoratum & memorandum vide Hieronymum Montuum *h*.

h P. 280.

Alumen cum aqua rosacea, salviæ, origani aliisque assumtum dentes præstat candidos. Modum præparandi plenius explicat Hieronymus Montuus lib. de Salubr. Tut. *i*.

i P. 281.

Etiam ibidem legas, quopacto alumine & vitriolo consequamur, ut ne gingivæ fluxione tentantur. Item ut medeamur iis exesis.

Pumicis loco, ad pilos auferendos, feminæ etiam utuntur ostracite, qui Germanis *topffstein*.

βρογχοκήλη, quo signatur ingens gutturis, vel asperæ arteriæ tumor, minuitur medicamento composito ex lithargyro, ammoniaco, & aliis. Item alio ex chalcantho. De quibus plenius Hieronymus Montuus *a*.

a P. 289.

Hircosis axillis utile illim alumen liquidum cum myrrha, odorato vino dissolutum. Item argenti spumam cum foliis myrti. Præterea lithargyrum cum foliis rosarum rubearum, & myrrha. Modum verò præparandi apud Hier. Montuum *b* vide.

b P. 286. & seqq.

Num & dignum memorari, adstringi naturam muliebrem balneis aluminosis? Aliaque ad id remedia apud Aetium, & alios. Quibus referendis non est animus insistere, quia pauci usûs, nisi ad decipiendum amantes.

Mulierem stupratam prodit ellychnium ammoniaco inunctum, si credimus Myrepsio.

Unguium maculæ delentur, si manus sæpe indideris aquæ, in qua liquefactum sit alumen.

Scabritiei unguium occurritur, si ex aceto imponas sulfur quod necdum sit expertum ignem, & ovi luteo æqua portione fuerit admixtum.

Feminæ lapidem, qui Germanis talcum dicitur, ac coloris est argentei, in liquorem solvunt, eoque faciei, collo, manibus candorem conciliant. Quomodo verò paretur hic liquor, enarrat Anselmus Boëtius Brugensis lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCXIV.

Atque eadem vis lapidi selenitidi, qui Galeno aphroselenitis, sive Lunæ spuma, ac vulgo idem cum lapide speculari existimatur.

Veteres etiam pumice sese lævigabant. Plinius lib. XXXV, cap. XXI: *Pumices sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris.* Lucilius lib. VII Sat.

Scabor, subvellor, desquamor, pumicor, ornor.

Indeque dicebantur *pumicati*: ut Plinio in secundo epistolarum: *Qui titulus à vita hominis comti semper, & pumicati, non abhorrebat.* Est & Martialis lib. V in Dindymum:

Et pumicata pauperes manu monstras.

CAP. XXIX.

De viribus, quas Magi fossilibus adsignant, non solum adversus morbos; sed etiam fulmina, incantamenta, aliaque: atque adeo ad ingenium augendum, facundiam parandam, favorem virginum, mulierum, etiam virorum principum acquirendum. Ubi memorantur adamas, rubinus, ceraunia, hyacinthus, amethystus, malachites, chrysolithus cum imagine asini, smaragdus, succinum, corneolus, magnes, aetites, alectorius.

Vidimus de formæ mangonio, ac lenociniis. Venio nunc ad ingentia Magorum promissa, sed vana. Atque ut ea vanitas manifestior fiat, non continebo me iis, quæ ajunt valetudinemque, vitamque conservare, ac morbos pellere; sed eâdem operâ adjungam, quæ aliis etiam in rebus magno cum hiatu pollicentur.

Adamanti inesse arbitrantur vim adversus pestilentiam, incantamenta, insaniam, terribilia somnia, incubos, succubos, & quid non? quæ opinio nullis æquè profuit, quàm gemmariis, ut carius suas divenderent merces. Ac equidem monetæ putandum, quòd existimatum, eo conjugum amorem foveri. Sanè aliquid ut potuerit memoria dulcium nuptiarum, ex conspectu adamantis in annulo pronubo; atque inde *reconciliationis gemmam* dixerint: non tamen adamas naturâ suâ vim reconciliandi habet.

Rubinus etiam dicitur tutum à pestilentia præstare, cogitationes malas, somniaque tristia avertere. Ad hæc tum libidinem coërcere: imò si quod homini infortunium immineat, immutatione coloris, indicium hujus rei facere gestanti. Atque Andreas Baccius, libro de Lapidibus ac Gemmis, scribit, se hujus rei experimentum habuisse ex annulo sibi à conjuge donato: qui sæpius colorem mutârit, imminente uxori morbo letali, illaque mortua, pristinum, receperit colorem. Cujusmodi si vera sint, nec casu ista concurrerint, non tam naturæ rubini tribuerim, quàm operationi spiritus per indicia ejusmodi homines commonentis de periculo instanti.

Nec absimilis est, quod de ceraunia prædicant, sive brontia, quem ajunt fulmine decidisse in terras, eoque tutum præstare à fulmine. Ambigo, an digni sint referri versiculi superiorum seculorum, quibus barbaries longe lateque grassabatur. Sunt autem hujusmodi:

Cum tonat horrendum, cum fulminat igneus æther,
Nubibus illæsus cælo cadit iste lapillus,
Qui caste gerit hunc a fulmine non ferietur,
Nec domus, aut a villa, quibus adfuerit lapis ille.

a Aut pro nec reposito, ne claudicet metrum.

Cautè additum illud *caste*: ut si contrà evenerit, quàm promissum à mago, vel gemmario, conferri culpa possit in gestantem, quasi cautè fortasse vixerit, at non castè.

Nihilo veriùs puto, quod ajunt hyacinthum, (nostrum dico, non veterum illum, qui nunc amethysti genus) de collo, vel in annulo gestatum, ajunt tutum præstare a fulmine: imò & opes, honores, ac prudentiam augere: quod & proditum Anselmo Boëthio *b*. Nisi sic lubeat argumentari: hyacintho vim esse cor ac spiritus recreandi: hinc alacritatem effici, & animi vigorem: ab eo prudentiam: à prudentia opes & honores provenire. Atque idem de similibus gemmariorum promissis judicium esto. Ut quod amethystum ajunt malas cogitationes prohibere: felix præstare ingenium, item vigilantiam ac industriam: etiam facere, ut gratiâ valeamus apud principem. Sanè lætitia animi pellit cogitationes tristes ac melancholicas: plus quoque ingenio videmus alacres, quàm torpidi: ingenium etiam, & industria nos viris principibus gratos præstant.

b Lib. 2. de Gemmis, c. 31.

Adamanti etiam tribuunt, quòd si pulvinari cum supposuerit maritus, uxor, modo casta fuerit, somno excitata irruet in amplexus mariti: sin cum alio rem habuerit, maritum aversabitur. Quæ anilia sunt, cum adamas scire nequeat, quid actum sit a conjuge. Aliam quoque rationem addit Anselmus Boethius *c*: quod ne natura quidem homines sciant adulterium esse vitiosum, nedum adamantes. *Nam*, inquit, *ante Moysem dum natura lex sola vigeret adulteria nulla erant, & tamen vario concubitu vivere licebat.* Quæ profectò mallem tacuisset. Quum ex Genesi XXXVIII, 24, cognoscere sit, ut Judas Thamarem, adjudicârit vivicomburio, eo quod licet Selaho, filio Judæ foret desponsata, ex altero tamen facta esset gravida.

c Lib. 2. de Lapidib. & Gemmis, c. 4.

Malachites quoque sive molochites, creditur gestantem præstare tutum à fulmine, ac tonitru: etiam arcere malos spiritus, acerbas animi cogitationes, terriculamenta nocturna, incantationes, & fascina: ac imprimis hoc posse ajunt magi, si Solis figura insculpatur gemmæ: quasi aliquid etiam conferant characteres.

Quid etiam ineptius, quàm quod legas in inepto libro, qui inscribitur Sigilla Raphaelis: *Asini imago in Chrysolitho futura prædicendi virtutem dat.* Citat Gaulminus in Notis ad Psellum de Operationibus Dæmonum. Ubi & de ejus Operis inscriptione addit, *Sigilla* vocari, Latinis, quæ Græcis σφραγίσματα, ultimi ævi scriptoribus ἀποτελεσματικὰ τὰ γλυφεῖα.

Modum etiam excedit laus smaragdi, quando dicitur è collo pendulus dæmones arcere ac fugare. Nec video, unde hoc deducant, nisi fortè, quòd certum si recreare animum atque ita pellere timorem, & mœrorem: quibus animum obsidentibus, melancholicæ dominantur cogitationes: nec aliis dæmones facile adeo in hominem imperium habere. Ajunt quoque conferre notitiam futurorum, eloquentiam, opes: quæ magis admirari, quàm intelligere, homini datum sit. Sed eum nulli movebimus litem de caussa, modò constiterit experientiâ, non esse hæc vana, atque inania.

Sma-

Smaragdi etiam hæc laus dicitur, quòd rumpatur, siquis eum gestet, dum illegitimam Venerem exercet. Sed enim quid manifestius, quàm smaragdum non posse discrimen statuere inter Venerem concessam, & inconcessam? Quare multo verisimilius Georgius Agricola ait, dissilire, quoties, qui eam gestant Veneri vacant. Quo pacto dicendum, ex iis, qui per Veneris res junguntur, halitum emitti smaragdo inimicum.

Succinum ajunt gestatum pueris esse amuletum adversus fascinationes, ac spectra nocturna. Perhibent eum qui gestat lapidem cui nomen ovum anguinum, in litibus vincere, & ad reges habere aditus faciles. Refert id ex aliis Plinius lib. XXXVII, cap. X. Atque addit à Claudio principe equitem Romanum è Vocontiis interemtum, quod eum in sinum haberet. Quis etiam Cardano credat? cum ait Sardium, qui vulgo corneolus, facere ut qui eum gestat in litigando caussa fiat superior?

Quam ineptum etiam, quod Marbodæus prodit de magnete, quasi rerum Venerearum intelligentiam habeat, maritos atque uxores conciliare, imò & adulteria prodere. Nam si capiti supponatur uxoris dormientis, eam quidem quæ casta est, irruere in amplexus mariti, etsi dormiat: adulteram verò de lecto procidere, velut fœtore coactam, quem emittat magnes.

Verisimilius est, quod ait, si fures eum imposuerint prunis ardentibus, domesticos abigere atque ita inservire nefariis illis hominibus, ut securius furentur. Nempe magnes igni admotus spirat fœtorem exitialem: adeò ut vertiginem, apoplexiam vel epilepsiam, inducat. Nihil igitur mirandum, si domestici fugentur, fures non item, qui amuletis sese antea adversus hunc adeò noxium fœtorem munivérunt.

Magicum etiam est, quod Dioscorides lib. V de re medica, cap. CXVIII scribit, fures eo pacto posse deprehendi, si dederis comedendum panem pulvere ærææ commixtum. Nec enim hunc porrectum posse deglutire. Imo hodieque ea in Græcia ratio obtinet inquirendi furis, sed aliis etiam additis, prorsus superstitiosis. Vide Bellonium lib. II Observat. cap. XXIII. Equidem nullum hic vim puto aetitæ: sed tamen censeo vafros fuisse homines, qui primi id commenti fuere. Quid mirum, si furti sibi conscius, & tamen esse aetitæ vim persuasus, eo animi angore sit, ut, infamiæ præsentis metu panem nequeat deglutire: at possit hoc melius sibi culpæ conscius.

Apud Plinium legere est Milonem Crotoniatem fuisse invictum beneficio lapidis Alectorii, quem habuisset. Quo quid magis ridiculum? Ut & quod dicitur mulieribus virorum gratiam, & eloquentiam conferre, ac tutum esse adversus quævis pericula. Item quod perhibent chelidonium nigri coloris conciliare principum gratiam, efficereque ut quis cœpta quævis feliciter ad exitum perducat.

Cap. XXX.

De usu fossilium in re vestiaria quà habitum quaque ornatum, quem præbent, præbuere vel lapis Carystius, amiantus, asbestinon ad eliciendam & conficienda inde textilia, morochthus ad candefacienda linteamina, creta fullonum, Cimolia, sutorum olim chalcanthus nunc ferrugo, aurum & argentum texendis pingendisque Attalicis; è ferro primitus Romanorum & tandem auro, horum aliorumque annuli: adamas, sardonyx in sacro summi Pontificis vestitu. Et quæ non alia in sacris & extra, ætatis puerilis & adultorum.

Postquam actum de iis, quæ ad penum sive cibum & potum; quæque ad medicinam, seu morbos propulsandos, imò & formæ lenocinia, aegrandia variaque magorum promissa pertinent; visum est animo proficisci ad commoda, quæ ex fossilibus percipiunt res vestiaria, atque ædificatio. Nam post ea, quæ valetudinem instaurant, nihil æquè ac duo ista, homini necessaria videntur. Ab amictu initium esto: ac prius de lapidibus, quam metallis. Priùs item de usu ad vestes inde texendas, deinde ad eas his mundandas.

Ad texendas inde vestes in pretio fuit lapis Carystius, sic dictus à Carysto, non illa civitate Laconicæ, quam à vini bonitate laudavit Alcman poëta: sed altera ejus nominis in Eubœa, prope Ocham montium in Eubœa maximum, ubi lapis ille crescebat. Hunc lapidem pectebant, inque fila diducebant, telasque ex eo texebant: unde capitum involucra, retia, mantilia, mappæque, & alia. Ac hujusmodi, in ignem conjecta, non comburebantur, sed exibant mundiora. Ut videatur non alius esse ac amiantus, de quo Dioscorides lib. V, cap. CXIII. Is sic vocatur, quia, quæ inde fierent non μιαίνονται a. Narrant Strabo lib. X, & Plutarchus de defectu Oraculorum, (qui suo tempore jam desiisse hunc lapidem ait) item Apollonius Dyscolus cap. XXXVI ἱστοριῶν θαυμασίων b: qui liber perperam, saltem præter auctoris mentem, vulgò inscribitur περὶ παντοδαπῆς ἱστορίας c, idque propter unius Suidæ auctoritatem, qui speciosum titulum immutavit; ut sæpius à Christianis in gentilium libris factitatum. Atque hoc quoque dictum nobis in Historia Historicorum Græcorum. Ubi & monitum, eorum, quæ de amianto refert Apollonius non Tacum memorabile auctorem, ut vulgò apud eum legitur, sed Sotacum, cujus librum περὶ λίθων d sæpius laudat Plinius, quodam etiam in loco Solinus, ut alios mittam.

a Inquinantur.
b Historia admiranda.
c Historia commentitia.
d De lapidibus.

Porrò non mirum adeò, si ejusmodi textilia non arserint in igne. Caussa est aperta, quia hoc linum non è planta fuit, sed è lapide, qui malleis cusus, terrenoque, quod superfluum erat, excusso, capillamenta emittebat, quæ haut aliter, ac si fuissent è lino, inter plantas memorato, materies erant textilium ac velorum. Interim Carystium hunc lapidem, qui amiantus videtur, distingui oportet à lapide alio, qui & ipse Carystius dicebatur. Nec enim Carystus hoc solum lapide commendabatur, sed etiam marmore, unde columnis Carystius nomen. Atque hinc Seneca in Troade:

—— *Ferax varii lapidis Carystus.*

Quod verò de Carystio lapide diximus, idem de Indiæ lapide prodit Plinius lib. XIX, cap. I. Sic enim scribit: *Inventum est etiam quod ignibus non absumeretur. Vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis, splendescentes igni magis, quam possent aquis. Regum inde funebres tunicæ corporis favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque Sole Indiæ, ubi non cadunt imbres inter diras serpentes: Adsuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cætero color splendescit igni. Cum inventum est, æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem a Græcis asbestinon ex argumento naturæ.* Valde autem falluntur, qui censent, apud Romanos etiam cadavera tunicâ ex hoc lapide texta indui solere. Nam hoc si esset, non id Plinius velut singulare quid retulisset de regibus Indicis. Et ea raritas lapidis illius fuit, ut in ipsa India regum id proprium foret. Alii idcirco malunt dicere, indutos tunicâ ex lapide Cyprio, vel Carystio: de quo ante dictum. Sed hoc si foret, non tantum de eo silentium esset apud veteres omnes. Quod siquis roget, quomodo absque eo separari cadaveris cineres potuerint ab illis lignorum, & aliorum animantium, quæ una cremabantur: non aliud offeram, quàm quæ dicebamus lib. superiori cum de lini usu in cremandis corporibus ageremus.

Opus ad rem vestiariam tum pectine ferreo, quo carminatur lana, tum ferreo hamo, quo carminatur linum. Illud Belgis *kemster-cam*: hoc iisdem *hekel*.

Morochthus, sive galaxias, eo quòd tener sit, facile solvitur in liquorem, utilisque ad dealbandas vestes lineas: ut est apud Dioscoridem lib. V rei Medicæ, cap. CIX.

Creta, teste Plinio *a*, & Isidoro, Romani togas & vestes candefaciebant: unde iis induti dicebantur *candidati*. Vulgo quidem Romanis toga alba in usu: sed cùm ambirent ac prensarent, ad alborem accedebat splendor: quæ duo ad candorem requiruntur. Nec quævis creta huic rei idonea sed Sarda, quæque Saxum dicebatur. Creta Umbrica etiam versicoloribus vestibus conducebat: nitorem enim colori cuivis conciliabat. Cimolia creta usi, non quidem ad candorem, sed ut vestibus alio tinctis colore adderetur nitor, rigorque, & soliditas quædam. Vide de variis hisce generibus Hieron. Mercurialem lib. III. cap. XXI.

a Lib 36. cap. 17.

Fullones in eluendis pannis utebantur terra sive creta Cimolia, sic dicta à Cimolo, Cretici maris insula, secundùm Ptolomæum. Ovid VII Met.

—— *Cretosaque rura Cimoli.*

Ad habitum corporis etiam calcei pertinent. Sutores autem in tingendis coriis antiquitus usi sunt chalcantho: quod idcirco *atramentum sutorium* à Celso, Plinioque dicitur. Nunc ejus loco sutores usurpant ferruginem in tenuiori zytho resolutam. Nempe quia adstringit velut atramentum sutorium: sed minùs eo erodit. Etiam lapide agerato usi coriarii, ad nitorem calceis conciliandum: ut est apud Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Iisdem in calceis parandis è ferro opus est scalpro sutorio, & subula.

Ad metalla venio. Ex auro, ac argento, fila nebant, unde vestes. Maro:

—— *Tyrioque ardebat murice lana*
Dimissa ex humeris, dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.

Claudinus:

—— *Cinctus,*
Quos tibi divino mecum Tritonia duxit
Pectine: juncta simul repetito murice fila
Contulimus pensis, & eodem nevimus auro.

Hæc de habitu indumenti. Venio nunc ad illa ornamenta. In quibus suus semper annulis honos fuit. Hic veteribus Romanis ferreus, atque is purus, hoc est, sine pala. Etiam Marius de Jugurtha triumphavit cum annulo ferreo; tertio demum consulatu ferreum adsumsit. Imò Plinius testatur, suâ ætate multos viros prætorios consenuisse in annulo ferreo: ac suum etiam annulum pronubum, sive quem sponsus sponsæ mitteret, ferreum, ac purum fuisse. Non satis constat, quando equites annulo aureo cœperint distingui à plebe. Utebantur annulo in manu sinistra. Nempe, ut Plinius ait, auctorem rei puduit inventi sui. Fere gestabant in digito, qui Græcis παράμεσος. Cujus hanc adferunt caussam, quod in eo sit vena, quæ ad cor ducat. Ac propterea quoque auro includebant gemmam, quæ veneno adversaretur. Ea à tergo non obducebatur auro, ut eo faciliùs vim suam in venam, ac porro ad cor transmitteret. Sed sunt ista λῆροι *b*. Neque enim Natura annulari digito magis, quam digitorum alii, ab ejusmodi venâ prospexit. Vide omnino quæ de annulis Plinius tradidit lib. XXXIII, cap. I.

b Nugæ.

Alia etiam ornamenta corporis debent homines fossilibus. Hujusmodi est bulla puerorum aurea, vel inaurata. Catenæ etiam è crystallo fiunt; imò & vestium, ut vocant, nodi. Quid dicam de torquibus aureis? quid de monilibus baccatis? Ut mittam de corallo, quo virgines, nuptæque brachia exornant: deque succino, cujus similis fere usus est. Nam ista, utcumque sint in mixtis inanimis, ac sint è succis concretis; non tamen in lapidibus, ac metallis nec ullis fossilibus, inveniunt locum.

Quid quòd in sacris etiam ornamentis locus gemmis fuit? Nam in populo Israelitico summus Pontifex adamantem in pectore gestabat, quoties talari veste, & epomide indutus, ingrederetur sanctum sanctorum. In eo Deus coloris immutatione potentiam, atque iram suam, ostendebat. Nec tamen hoc a natura, sed prorsus supernaturale fuit.

CAP. XXXI.

De fossilium usu in ædibus publicis, & privatis exstruendis, privatorumque potissimum instruendis, ac exornandis. Ex ferro cardines, seræ, &c. ex plumbo musica in templis organa, in carceribus compedes, manicæ; ex ære alicubi tecta, variaque antiquitus columnæ. Saxa arenaria parietibus inservire & quare, crustata ac fissilia tectis, tophos explendis rimis. Fenestra veterum, ex lapide diaphano qui specularis; hunc hodiernum superesse. similem usum præbuisse Cappadocium phengitem. Etiam vitrum fieri ex silicibus liquefactis. Vitrariorum fimos; his & usurpari magnetem coloris ergo. Fabrorum incudes, dolabra, unde. Lithantrax quanti usus. Hollandarum idola quæ, qualia. Pedes lectorum olim ex marmore. E ferro cortinarum annuli. Digitabula, calamistri.

VIdeamus nunc de fossilium usu in ædificiis privatis, publicis, sacris. Ac primùm de illo metallorum.

E ferro fiunt cardines, seræ, claves, cancelli, & alia. E plumbo, canales qui aquam tecto decidentem excipiunt, inque cisternas transmittunt. Ex ære olim limina, ostia, valvæ, tum in privatis ædibus; tum urbium portis: ut centum portarum Babylonis. Tecta quoque, ut hodieque Berlini in arce Principis Brandeburgici. Ac similiter in templorum tectis. Ex ære enim sunt illa B. Joannis, tum Magdeburgi, tum Lunæburgi: item Lipsiæ templo B. Thomæ, atque alia aliis in locis. Ex ære item variis in locis columnæ. Unde Maro III Georg.

Atque hic undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.

Quem ad locum ita Servius: *Augustus victor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superaverat, multa de navali certamine sustulit rostra: quibus conflatis, quatuor effecit columnas; quæ postea a Domitiano in Capitolio sunt locatæ: quas hodieque conspicimus.*

Hæc de metallis. Ad lapides, & saxa venio. Unde quanto firmius tutiusque ædes exstruantur, nihil attinet dicere. Ac parietibus quidem inserviunt saxa arenaria, quia valide sunt compacta, & ex arenæ natura hoc habent, quod facile imbibant calcem. Iisdem utilia saxa crustata, ac scissilia, quia ex his fiunt tecta. Pori in usu sunt rimis parietum explendis. Nam propter poros facile calcem, pumicis instar bibunt, atque ita hiscentes partes conglutinant. Ob levitatem autem non gravant.

Etiam specularia domus pars sunt, teste Ulpiano. Fenestræ erant non è vitro, ut nunc fit, sed è lapide diaphano, qui specularis vocabatur, inque tenues findebatur crustas. Meminere ejusmodi specularium Martialis, atque alii. De lapide ipso ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII, al. X: *Specularis lapis faciliore multo naturâ finditur in quamlibet tenues crustas. Hispania hunc olim citerior tantum dabat; nec tota, sed intra centum millia passuum circa Segobricam urbem. Jam & Cyprus, & Cappadocia, & Sicilia, &, quod nuper inventum Africa.* Ac plura de hoc subjungit. Pancirolus hunc lapidem reponit inter deperdita. Alii superesse censent, eundemque quem Germani vocant *unser lieben Frawen eys.*

Similis usus est lapidis phengitæ, quem video etiam ab eruditis viris cum speculari lapide confundi. At diversum esse, certissimum. De hoc ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII: *Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritiâ marmoris, candidus, atque translucens, etiam quâ parte fulva inciderant vena, ex argumento phengites appellatus. Hoc construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellant, à Servio rege sacratam, aurea domo complexus. Quare etiam foribus opertis a interdiu claritas ibi diurna erat, haud alio, quam specularium modo, tanquam inclusâ luce, non transmissâ.* Postea subdit: *In Arabia quoque esse lapidem vitri modo translucidum, quo utuntur pro specularibus, Juba autor est.*

a Sic legendum, non operti; ut est in vulgatis.

Etiam

Etiam vitrum fit è silicibus liquefactis.

Vitriarii vitrum findunt lapide, qui Plinio smiris dicitur, uti & Galeno, atque aliis *σμύρις*, vel *σμυρίς*. Gallis & Belgis *ameril*, Germanis *smergel*. Reperies quoque in officinis aurifabrorum, quibus dicitur *afreck-steen*.

Ex onyche (non pro gemma nunc, sed alabastri genere usurpo) columnæ olim fiebant, effodiebaturque inter montes Arabiæ; at Plinii ætate etiam repertus in Italia. Ex marmore Lacedæmonio, quod viride, sed maculis intercurrentibus majoribus, fiebant columnæ; minores autem ex vicino huic, quod ophites dicebatur, à maculis illis serpentum similibus situ, ac forma.

Nec considerare solùm oportet, quæ pars ædium fiunt, sed etiam quibus fiunt instrumentis. At fabris è ferro incudes, mallei, dolabræ, & similia. Huc quoque magnam partem pertinent, quæ de ferro, ferrumine, & ferruminandis operibus congessit Cæsar Bullingerus lib. II de Pictura & statuaria, cap. XII. *a*. Præterea fabris ferrariis, & ærariis longè utilissimus lithanthrax, qui Belgis *steen-kole*, quasi lapideum carbonem dicas.

a P. 151.

Vitriariis item magnes conducit, ut aliquid ejus miscentes vitro id è viridi, vel luteo, candidum reddant. Qua de re nonnulla Plinius lib. XXXVI, cap. XXVI. Plenius vero Georgius Agricola.

Nec solùm domus, ejusve partes, vel instrumenta, quibus ista fiunt, ortum suum fossilibus debent; sed etiam vasa domestica, variaque supellex, ab iis vel materiem accipit, vel nitorem atque elegantiam. Sunt vero vasa & supellectilia duûm generum. Quædam usui sunt, unde *utensilia* vocantur: quædam sunt *σκεύη ἀναθηματικά*, sic dicta, quia solùm ornatui inserviunt: quomodo & Hollandi ea vocant *huys-afgoden*. Nempe tantum est feminis Batavis studium, ut omnia niteant domi, ut nec credibile sit gentes majorem curam impendisse ne sorderent Deorum simulachra. Aliter iidem Batavi *pronck-werck* vocant. Græci *ἄπυρα*: ut *ἄπυροι λέβητες b*: videlicet, quia non admoventur igni, ne nitorem deperdant. Ex iis, quæ de utensilibus dicam facile erit de aliis statuere.

b Abigni immunes lebetes.

E ferro fiunt claves, veru, cultri, quædam etiam cochlearia. Ex ære fiunt pelves, candelabra, alia: Imo candelabra etiam ex ære Corinthio: ut liquet ex Martialis apophoretis lemmate XLII. Ex plumbo candido guttus sive aqualis, & quæ non alia. Ex auro & argento quæ fiant notius, quàm ut hic debeat tangi. Ex alabastrite fiebant olim pedes lectorum: uti & alia multa: de quibus dictum antea. E ferro fiunt cortinarum annuli. Sunt & quædam mulierum propriæ: ut e ferro acus, & calamistrum. Item ex ferro, ære, argento, digitabulum. Ad publicas ædes referendus carcer. Hic è ferro opus compedibus, manicis, aliis. In templis è plumbo fiunt instrumenta Musicæ, quæ simpliciter *organa* vocantur.

Transvolo singula, decerpere aliquid contentus. Quid enim iis insistam, quæ quilibet per se videt?

Cap. XXXII.

De fossilium usu in re nautica, ferro, ære unde naves rostratæ. Quantum navicularia, uni e fossilibus magneti debeat, homines cæteraque ferenti, ducenti.

Post ædium structuram, ac vasorum ejus, ad rem nauticam accedo. Sunt enim naves pro domo: unde & τὸ πλοῖον αἰνιγματικῶς *a* vocarunt μεταφόριμον οἶκον *b*, ut ab Eustathio proditum. Ac satis quidem constat de ferro, cujus usus in navibus compingendis. Primùm tamen pro eo utebantur ære, ut antea dictum. Ex eo rostra fiebant: ac naves cum rostris ejusmodi Appiano dictæ χαλκέμβολοι, Plutarcho χαλκήρεις, Maroni *aratæ* lib. IX:

a Navigium ænigmatice.
b Transportatilem domum.

Quot prius aratæ steterant ad litora puppes.

In quo tamen Maro non exactè habuit temporum rationem. Heroicis enim temporibus necdum erant naves æratæ; ut in Oratoriis Institut. ostendi lib. V, cap. XI, sect. VII.

Harpagones ferro solent præpilari.

Nunc vero multò etiam amplius, quàm olim, fossilibus debemus, propter usum magnetis. Olim enim de nocte ad astra, imprimis Cynosuram, & Helicen, cursum dirigebant: obscurâ autem nocte ignorabant, ubi versarentur: unde Maro III Æn.

Erramus pelago totidem sine sidere noctes.

At ante annos trecentos circiter, & quinquaginta Flavius quidam Melphi, Campaniæ oppido, reperit usum acus, ad eam magnetis partem, qua Septentrionem spectat, attritæ, atque hinc consecutæ, ut in pyxide nautica, etiam nocturnis in tenebris, Septentrionem styli cuspide ostendat. De inventione hac, Campanis debita, auctores nobis Blondus in Italia illustrata, & ex eo Pancirolla in novis repertis, ac ad eum in Notis Salmuthus, item Petrus Ciezius lib. II Histor. Indic. cap. IX, & Gomara lib. I Histor. Gener. Indic. Rationem adornandæ ejusmodi pyxidis atque acus, monstrat Hieronymus Osorius lib. de Rebus Emanuelis, Lusitaniæ Regis. Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV. Jure autem hanc artem inter miranda reponit Cardanus lib. XVII de artibus, rebusque artificiosis. Mirum autem acum in hunc usum nauticum bene custoditam durare ad annos centum: ut idem ait Boethius.

Cap. XXXIII.

De utilitate, quæ ex fossilibus rem ad militarem redit. Herculis, & Germanorum arma olim ex ære. Smiris armis expoliendis meretur. Magnes ignitos globos dirigit, ipseque pulvis pyrius unde. Arma noctu congressuri veteres, gypso dealbabant, quo suos dignoscerent. Tormenta ex ferro, ære. Gladii, sarissa, lorica, quid. Succino Turcos frenos, & ephippia exornare.

Egi de ædificiis, ac navibus. Pergam nunc ad rem militarem.

Metallorum in militia usum quis nescit? præsertim æris ac ferri. Primitus autem ære usi, juxta illud Hesiodi:

Χαλκῷ δ' εἰργάζοντο, μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος.
Ære operabantur, nigri ferri haud erat usus.

Itaque poetæ cum Herculis clavam describunt, aliaque heroum arma, ærea dicunt, non ferrea. Nec id mirandum, quando & in Germania sic olim fuit: ut ostendunt thoraces, & enses ænei, item frameæ ex ære, & calcaria, atque etiam cultri: quales crebro effodiuntur. Alioqui poterat putari, poëtas dicere ærea arma, non quia forent ex ære, sed quia ex ære esse solerent, priusquam in locum ejus ferrum successisset. Ac fortasse utroque usi, nempe, ut enses fuerint ex ære, *φάσγανα* verò sive acies ex ferro. Saltem Homerus ipse credidit heroicis temporibus notum fuisse ferrum. Nam Odyss. φ ait, in arca Ulyssis magnam fuisse copiam æris, & ferri. Adderem eundem poetam, & *οὐρανὸν a*, & *θυμὸν b*, vocare *σιδήρεον c*. Sed eo non pugno, quia dici possit, hoc à poeta κατὰ πρόληψιν dici, ratione habita suorum temporum.

a Cælum.
b Animum.
c Ferreum.

Smiris lapis non modo utilis est ad gemmas scalpendas; sed eo quoque arma expoliunt. Siquidem, affrictu ejus pulveris, enses & loricæ, ubi ferrugo obsederit, ita abstergentur, ut pro novis possint haberi.

Etiam in bello magnus est usus magnetis sive pyxidis nauticæ: quo bombardarum globi igniti ad locum pertingant destinatum. De hoc vide Junctinum in Sphæram de Sacrobosco cap. III *d*.

d P. 255. edit. Lugd. an. 1578.

Quid jam de halonitro, sive pulvere nitrario aut tormentario dicam? de cujus compositione antea vidimus.

Arma interdum gypso dealbabant, si noctu vellent aggredi hostes. Sic enim facilius dignoscebant suos ab hostibus. Auctor Herodotus in Urania, & Pausanias lib. x. In militia è ferro gladii, pugiones secures, sarissæ, frameæ. Item galeæ, loricæ, ocreæ, alia.

Ex ære item tormenta bellica, & tubi, pixides, pyroboli quos bombardas dicimus.

Equorum ephippia, frena, clitellas succino exornant Turcæ: uti & mulos, & camelos. Qua de re Petrus Bellonius lib. II Observat. cap. LXXII.

Cap. XXXIV.

Quantum commodi studia è fossilibus percipiant: præcipue in scribendo, ac ad rem epistolarem. Antiquissimis temporibus quæ durare debebant in saxis fuisse perscripta, etiam apud Danos. Tabula Mosaica. Leges Græc. & Romanorum, æri incisæ. Graphis. Miniatula Criticorum cerula. Libri pumice expoliebantur. Typi ex plumbo, & stibio. Elegantiam in scribendo sectantium arena. Sapphirum aliasque in sigilla sculpi.

A Militia, quò potiùs tendam, quàm ad studia sapientiæ, & universam literaturam? Pulcherrimus enim nexus est Martis, & artis: eorum qui gerunt scribenda, & qui scribunt gesta. Dixeris hæc solùm pertinere ad historiam. Sed aliter est. Nam historia non differt à philosophia practica, nisi quod illa doceat per exempla: hæc ea exemplis eliciat universale pronunciatum. Imò scientia quoque naturalis tota nititur historiâ naturali. Ad hæc non Philologia modò, & Poesis, atque Oratoria; sed ipsa etiam Grammatistice, quæ est legendi, ac scribendi scientia, studiorum nomine, comprehenditur.

Antiquissimis temporibus consuetudo erat ea, quæ perennarent inscribere saxis, lateribus, æri, aut plumbo incidere: quemadmodum de Babyloniis, Phœnicibus, Ægyptiis, Græcis etiam ac Romanis ostendi lib. I de Arte Grammatica, cap. xxxv. Atque idem quoque mos gentibus Septentrionalibus fuit. Hinc de Danis ita Saxo Grammaticus in Præfat. *Nec ignotum volo, Danorum antiquiores, conspicuis fortitudinis operibus editis, gloriæ æmulatione suffusos, Romani styli imitatione, non solum rerum à se magnifice gestarum titulos exquisito contextos genere, veluti poetico quodam opere, perstrinxisse; verum etiam majorum acta, patrii sermonis carminibus vulgata, lingua sua literis, saxis ac rupibus, insculpenda curasse.* Imprimis vero consuetudo hæc in legibus observata fuit. Nam ut de Mosaicis tabulis nihil nunc dicam: Græci pariter ac Romani leges incidebant tabulis æneis, quas deinde in loco publico clavis affigebant ferreis. Cicero Philipp. I: *Quod erit ita gestum, id lex erit, & in æs incidi jubebitur.* Ovid. 1 Metam.

—— Nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Quo de loco dictum in Oratorius Institut. lib. IV, cap. VII, sect. III. Ferreis affixas clavis, ex Plauti Trinummo liquet. Sed hoc nihil ad præsens institutum. De ænea tabula Augusti, in qua anni formam conscripsit, sic loquitur Macrobius lib. I Saturn. cap. XIV: *Augustus, qui annos XII sine intercalari die transigi jussit, ut illi tres, qui per annos triginta & sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis XII nullo die intercalato devorarentur, post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque anno intercalari jussit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ, ad æternam custodiam incisione mandavit.* Porro etiam cùm Romani in tabulis scriberent ceratis, graphio, sive stylo usi ferreo, vel æreo. De quo itidem in Arte egi Grammatica, loco, quo antè dicebamus. Arithmetici hodieque dum scribunt in palimpsesto, & lapide scissili: saxeo utuntur graphio. In vitris scribimus cuspide adamantina.

Librarii οἱ καλλιγράφοι a minio sive rubrica signabant librorum titulos. Unde initio Tristium Ovidius:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Et Sidonius lib. VIII, epist. XII: *Jure vobis in hoc* (epistolarum) *opere prima titulorum rubrica, prima sermonum officia dedicarentur.* Hinc veteres Glossæ: *Rubrica*, γῆ μίλτος ἐπιγραφή. In legum etiam titulis & initiis id observatum. Unde Persius sat. v:

Excepto, siquid Masuri rubrica notavit.

Imò etiam Criticis in more fuit, ut cera miniata notas sibi familiares appingerent. Hinc Cicero ad Att. lib. XV, epist. XIV: *His literis scriptis me ad* συντάξεις *dedi: quæ quidem, vereor, ne miniatâ cerulâ tuâ pluribus locis notanda sint.* Et lib. XVI, epist. X: *Nostrum opus tibi probari lætor: ex quo ante ipse posuisti, quæ mihi florentia sunt visa tuo judicio. Cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Hujusmodi notas, quia appingerentur, Græci dixere ἐπιμιλτώματα, ut ex Hesychio ad superiorem Persii locum Casaubonus annotavit.

Libros olim mos erat pumice expolire, ac lævigare. Unde Catullus Epigr. I:

Quoi dono lepidum novum libellum,
Arida modo pumice expolitum.

Unde Plinius lib. xxxv, cap. XXI: *Sed & si pumices, qui sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris, atque, ut ait Catullus, libris.*

Typographica etiam ars in excudendis libris metallicæ rei plurimùm debet. Nam typi sive characteres, quibus utitur, fiunt ex plumbo albo, & stibio in catinis excocto, atque ita puro reddito. Quale stibium magis etiam plumbo metalli nomen mereri, censet Georgius Agricola lib. I de Natura Fossilium, cap. XXI.

Saxi arenarii genus est ex arenis tenuibus, intermixtis, quæ argentei sint coloris, ac molle adeo, ut digitis facilè conteratur, & contritum inserviat iis, qui elegantiam in scribendo amant. Nam atramentum imbibit, splendorisque aliquid relinquit.

Sardæ usus veteribus in obsignandis literis, ut testis est Plinius. Nempe eo vincit ceram, quòd hujus facilè aliquid remaneat in sigillo: in sarda non item. Sigillis etiam inservit sapphirus; uti hodieque lapis lazuli, qui non alius à sappiro Plinii putandus, ut alibi ostendimus.

Cap. XXXV.

De fossilium usu in Pictura, & plastice, ac statuaria. Ubi de creta alba, & rubra, plumbo, morochtho, lapideve nigro, ad ducendam ichnographiam. De coloribus præstantioribus floridis *e fossilibus minio, Armenio, chrysocolla.* austeris *rubrica, Sinopica, Lemnia, fabrili, paratonio, melino, Eretria, auripigmento.* vilioribus *ochra, cerussa, sandaracha, sandyce. Porphyrite colores lævigabant. Plasticen in argilla & gypso occupari; marmorarios, ærarios ut nomina indicant. Sed tandem & ex argento atque auro statuas fecere. Sculptori famulatur adamas, ut gemmis imperet.*

P Ost ista cur non subjiciam de Pictura? Neque id modò, quia Graphice, quomodo Græci Picturam vocant, & Grammatice ac Grammatistice, si vocabula attendas, communem habent originem: sed imprimis, tum quia Graphice una est e quatuor liberalibus popularibus scientiis, de quibus seorsum scripsimus: tum propterea quòd Poesis in doctrinarum studiis illustri sit loco: & Poesis ac Pictura non aliter distare existimentur, quàm quod pictura sit poesis tacens, poesis autem pictura loquens: Sanè & Euphranori ad pingendum Jovem, Phidiæ ad sculpendum, duo versus Homerici pro archetypo fuerunt. Quid autem picturæ vicinius est plastice, ac statuaria? Dicam igitur deinceps, quantum artes hæ ex fossilibus capiant commodi.

a Ornamenti ergo.

Ac

Ac in pictura quidem duo attendimus: id in quo pingimus, & quo pingimus. Pingimus non solum in tabula, quod vulgatum, vel ebore, ut in encaustica, vel in ære, de quo Plinius lib. XXXIII, cap. IX: sed etiam in linteo. Tam verò in Tabula, quam linteo, lineæ prius ducendæ ac deinde inducendus color: prius est quasi Grammatica picturæ, alterum, ut Rhetorica. In priori, *sive* ichnographia usus est cretæ albæ: majores lineæ describuntur lapide nigro, fabrili, vel cretâ rubrâ, quandoque etiam plumbo. De coloribus ita scribit Plinius lib. XXXV, cap. VI: *Sunt colores austeri, aut floridi. Utrumque natura, aut mistura evenit. Floridi sunt, minium, Armenium, cinnabaris, chrysocolla, Indicum, purpurissum. Cæteri austeri. Ex omnibus alii nascuntur, alii fiunt. Nascuntur Sinopis, rubrica, paretonium, melinum, Eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, primumque quos in metallis diximus. Præterea e vilioribus ochra usta, cerussa, sandaracha, sandyx, syricum, atramentum.* Dicam de iis ordine, sed paucis. Primo loco inter colores ἀνθηρὰς a minium ponit, cui, ut Vitruvius tradit, nomen ab Hispaniæ fluvio ejusdem nominis. Justinus tamen, sive Trogus, putavit, flumini potiùs à minii colore datum nomen. Priusquam ex Hispania adveheretur, Græci dicebant κιννάβαρι: postea minium, & cinnabari distinxerunt. Fiebat minium è lapide, qui à colore prunæ ἄνθραξ dicebatur. Atque hoc quoque nos Vitruvius docet. Vide & Dioscoridem lib. V, cap. CIX. Sed ubi nunc ἄμμιον, legendum μίνιον; ut videre Hermolaus, Ruellius, Salmasius. Verba sunt, τὸ γὰρ μίνιον σκευάζεται ἐν Ἰβηρίᾳ ἔκ τινος λίθου μεμιγμένου τῇ ἀργυρίτιδι ψάμμῳ. *Minium in Hispania ex lapide quodam argentaria arena permisto temperatur.* Postea subdit: χρῶνται δ' αὐτῷ οἱ ζωγράφοι εἰς τοὺς πολυτελεῖς τῶν τοίχων κοσμήσεις. *Inde parato minio pictores ad sumtuosa parietum ornamenta utuntur.*

a *Floridi.*

Armenium à Plinio intelligitur, quod Aëtio vocatur τὸ τῶν ζωγράφων, ᾧ οἱ ζωγράφοι χρῶνται, *pictorum, sive quo pictores utuntur.* Quomodo distinguere videtur ab eo, qui dicitur Ἀρμένιος λίθος b. Saltem Paulus Ægineta, distinctis locis de Armenio, & Armeniaco agit lapide. Quantopere de Armenii colore dissentiant veteres, ostendunt I. Antonii Saraceni scholia ad Dioscoridem lib. V, cap. CV. Vulgò tamen promiscuè usurpantur. Ut Armenii lapidis color, diutius duret, addi non lini oleum, sed petroleum solet: quod & colorem reddit venustiorem, & longum in tempus conservat. Ex Armenio lapide fit color ille cyaneus, qui Italis dicitur *azulo oltramarino*, Belgis *azurblaeu.*

b *Armenus lapis.*

Cinnabari ad animalium historiam pertinet, si fuerit sanguis, vel sanies draconis, elisus pondere elephanti morientis, ac utriusque animalis sanguine permixto. Sic credidere Plinius lib. XXXIII, cap. VII, ac Solinus cap. XXVIII. Sed jure damnat hanc opinionem Dioscorides lib. V, cap. CIX. Figmentum id haustum à mercatoribus non alio hoc fine confingentibus, quàm solent propolæ, ut merces suas magis commendent. Sed ne hujus quidem fuerit loci si juniperi sit gummi; quæ verior sententia. Est & factitium cinnabari: cujus meminit Theophrastus περὶ λίθων: Ex eo cognoscimus, à Callia quodam Atheniensi fuisse repertum, qui XC annis vixit ante Theophrastum. Vide sis Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XIV. Cinnabari utuntur pictores ad parietum ornamenta; ut ait Dioscorides; atque addit, falli, qui cinnabarin putant idem esse, ac minium: etsi vulgo sic eâ voce uterentur.

At huc pertinet chrysocolla non prout interdum sumitur pro gemma: ut apud Plinium lib. XXXVII, cap. X: sed quatenus putre est æris metallum, ex humore vel sponte, vel arte in metalli venam immisso. Sic accipiunt Dioscorides lib. V, cap. CIV: & Plinius lib. XXXIII, cap. V. Præcipuè invenitur fodinis ærariis. Nec solis tamen: sed quandoque & plumbariis: imò etiam in aurariis, & argentariis. Nativa, quæ in fibris venisque ærariis, vel aliis metallicis, reperitur, viridis est coloris: pingiturque, antequam pingat. Atque ubi tincta, vocatur ὀροβῖτις, quia eundem habet colorem, ac ὄροβος, sive ervum. At chrysocollam factitiam vocant *santernam.* Dioscoridi refertur inter genera æruginis scoleciæ.

Indicum ex India apportatur, ut nomen indicat, & Plinius ait lib. XXXIII, cap. VI. Sed contradicere sibi videtur, quando idem inibi nunc ait. *Sibi adhuc inexplorata inventionis esse*: nunc verò provenire, *arundinum spuma adhærescente limo.* Fit vero non ex arundine, sed Herba Indica crescente in Guzarate, dictaque gali.

Nec purpurissum est hujus loci, cum spuma sit purpuræ, dum ad tingendas lanas coquitur, effervescentis. At purpura conchæ est marinæ, non fossile.

Sinopis est rubricæ genus. Glossæ Cyrilli: Σινωπίς, *miltum*, sic dicta à civitate, seu Paphlagoniæ, secundùm Ptolomæum: seu Cappadociæ, ut ait Strabo. Nempe quia istic inventa, etsi alibi quoque effoderetur. Rubrica, cùm non additur Sinopica, vel Lemnia, de fabrili intelligi solet. Sanè hoc loco non aliam intelligit Plinius. Eâdem enim utebantur fabri, & pictores. Rubrica Lemnia proximæ post minium auctoritatis. Paretonium genus est terræ pinguis. Cujusmodi raro in usu fuit. Magis enim macris usi. Sic dicitur ἀπὸ τοῦ Παραιτονίου, qui locus Africæ arenosus, prope Catabathmum ac Mareotim sive Marmaricam: uti ex Plinio, & Stephano discimus. Melico nomen à Melo insula. Cinerei hæc terra erat coloris, uti & Eretria, quæ similiter à loco, ubi effoderetur. Auripigmentum quod Græcis ἀρσενικόν, aurei est coloris: cumque vel nativum sit, vel factitium, priori utuntur pictores: imò & bibliopolæ, in pingendis librorum frontibus. Nec dubium, quin ex eo Latini dixerint *auripigmentum.* Plin. lib. XXXIII, cap. IV: *Aurum faciendi est etiam una ratio ex auripigmento, quod in Syria foditur pictoribus, auri colore, sed fragili lapidum specularium modo.*

Contrà ochra non nativa, sed factitia pictores utebantur. Usta dicebatur, quia ex rubrica fabrili, in ollis novis luto circumlitis exureretur: ut constat ex Theophrasto περὶ λίθων, & Dioscoride lib. V, cap. CXII. Imò & Plinio lib. XXXV, cap. VI. cujus verba emendat Philander Notis ad Vitruvii lib. VII, cap. VII. Ὤχρα à colore dicitur, hoc est lutea, quia γῆ, sive terra intelligitur. In vulgatis Plinii codd. *usta* jungitur cum cerussa: sed perperam, ut cognoscere ex iis fuit quæ diximus.

Cerussa, Græcè ψιμμύθιον, fit resolvendo plumbum acri aceto. Pictores ea utuntur iis in partibus, quibus hæret lux.

Sandaracha, ut Plinius ait, fere in aurariis, & argentariis invenitur metallis, maximeque effodiebatur inter Magnesiæ, & Ephesi fines. Sandyx fiebat è cerussa usta, donec sandarachæ colorem referret. Quomodo uri debeat, casu ex incendio didicere homines, ut Vitruvius docet lib. VII. Syricon, (sic enim, non *Scyricon*, legendum) secundum Plinium, ex sandyce & sinopide fiebat, pari pondere permistis. Sed Aëtius lib. II, & Paulus Ægineta, clarè σάνδυκα, καὶ συρικόν, pro eodem habent. Quare, secundum hos idem fuerit ac cerussa usta. Atramentum sutorium est succus concretus ex chalcitide Græcis χάλκανθος vocatur. Eo L. Papinium Carbonem, absorptum meminit Manutius in epist. ad famil. pag. 121. Atque hæc sufficiat attigisse de lapidum illis, quos allatis antea verbis Plinius picturæ esse utiles indicabat.

Sunt vero & alii, quorum pictoribus usus sit.

Nam ad colores lævigandos utuntur Porphyrite Ægyptio, sive totus sit ruber, sive candida puncta intercurrant, qualis vocatur leucostictos, auctore Plinio. Etiam pictores utuntur lapide morochto, qui & graphis dicitur, quia usum calami præstat. Lineas eo ducunt pictores, & mathematici in Hetruria. Invenitur in Apennino. De diversis pictorum coloribus, pictura vitri, & encausto sive smalto, unde, quomodove ex metallicis pigmentis fiat, adire licet Cæs. Bulling. de Pictura lib. II, cap. III, & seqq.

A pi-

A pictura ad plasticen accedo, idque Plinii exemplo *a*: item ad tres plastices filias, statuariam, sculpturam, & cælaturam. Harum enim matrem plasticen, Varrone *b* teste, Pasiteles dicebat, Colotæ magister, etiam Pausaniæ memoratus lib. v.

a Lib. 35. cap. 12. b Apud Plinium.

Plastice ex argilla effingit simulachra: de quo ex Varrone Plinius ibidem.

Argillæ vicinum gypsum. Ex hac statuæ grandes, ac miræ levitatis fiunt. Nam lanæ, stupæ, vel fœno, inducitur ex gypso tenuis crusta: ac deinde forma elaboratur exterior.

Fecere etiam ex ligno, cera, ebore. Sed nihil hæc materies ad præsens institutum. Quare solum dicam de lapide & metallis. In priori genere maximè celebratur marmorarius: in altero ærarius. Quos idcirco conjunxit Tertullianus lib. de Idololatria cap. VIII: *Seu & pictor, & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator.* Sed plures materias idem retulerat cap. III: *Neque enim interest an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat, quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum.* Ubi primo tria memorat genera artificum, qui idola facerent; plasten, qui effingeret ex argilla, aut gypso; cælatorem qui ex lapide, vel metallo exsculperet; & phrygionem, qui ex filo contexeret. De lapide sic Maro Æn. . .

——Vivos ducent de marmore vultus.

Et Propertius lib. II:

Praxitelem propria Vindicat arte lapis.

Ex ære etiam statuas multas constituere Romani, ac Græci. Ita in Tænaro ænea erat statua Arionis Methymnæi delphino insidentis. Athenis æreæ statuæ Harmodii, & Aristogitonis, qui Pisistratidarum tyrannide cives liberarunt. Demetrio Phalereo statuæ ex ære constitutæ ab Atheniensibus CCCLX. Unde Varro:

Hic Demetrius æneas tot aptus est,
Quot luces habet annus absolutus.

Cæsar Augustus, ut Tranquillus narrat, Antonio Musæ Medico statuam æneam constituit, juxta signum Æsculapii. Neapoli hodieque supersunt æneæ statuæ Scipionis Africani, Mutii Scævolæ, atque aliæ.

Imò & statuæ aliquæ è ferro: ut in Laconica Scias, opus Theodori Samii. Tandem & ex argento statuas fecere, vel etiam auro. Sed hujusmodi statuæ fuerunt duplices; concavæ, & solidæ. Posteriores dictæ ὁλοσφυρήλατοι, ὁλόσφυροι, & ὁλοσφύρητοι, h. e. τῇ σφύρᾳ σιδηλάμβιοι, tota malleo ductæ, eoque neutiquam inanes, ac concavæ. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurea prima omnium, nulla inanitate, & antequam ex ære aliqua alio modo fieret, quam vocant ὁλοσφύρητον, in templo Anaitidis posita dicitur. Direpta est Antonii Parthicis rebus.* Ac mox: *Hominum primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX circiter Olympiade. Tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus.* Verùm Valerius Maximus *c* non sibi ait posuisse, sed à tota positam Græcia. Imò Cicero in III de Oratorio scribit, non auream fuisse, sed inauratam. Pluraque de eo veterum dissensu dixi in Oratorus Institut. lib. V, cap. V, sect. II.

c Lib. 8. cap. ult.

Hæc de statuis hominum. Nam de illis Deorum in Theologia Symbolica dicemus. Nunc solum de sculptura, & cælatura, iisdem plastices, ut dixi, filiabus aliquid addam.

Sculptoribus utilis adamas, ob ingentem ejus duritiem, quæ facit, ut absque ejus ope nec adamantes, nec gemmæ aliæ, pulcrè, ac pro dignitate, sculpi, vel cælari possint. Etiam smiris lapis prodest, ad sculpendas, vel cælandas gemmas molliores.

CAP. XXXVI.

De utilitate quam ex fossilibus percipit tum omne fabrorum genus, tum universa mercatura. Sed fossilia etiam ad pœnas se extendere. Agitur itaque de chalybe, & silice, naphtha qua veteres olei vice usi sunt, lithanthracibus seu saxo-carbonibus, talco candidum æri colorem impertiente, lapide Samio aurum poliente, chrysocolla, commoditate pecuniæ ne necessum sit ἀντιφορτίζεσθαι, lapide Lydio, histrionum auro coronario, & lapidatione apud Judæos, Macedonas, inque castris Romanorum frequentata.

POst tot fossilium commoda contentus ero dicere de duobus solum: sed ejusmodi ut inde plurimum utilitatis ad genus humanum redundet. Prius tangit fabros: idque ratione ignis, & aliter. Alterum ad mercatores pertinet, quorum commercia expeditius pecuniis, quam commutatione mercium, transiguntur.

Ignem attendimus, tum quatenus excitandus, tum etiam augendus, ac conservandus. Ad prius valet chalybs, ac silex: ut indicat hoc Maronis I Æn.

Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.

Ex vulgari verò opinione est, quod idem I Georg. ait:

Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.

Nec enim ignis est in silice: sed aer pinguis: hic verò, icto silice, cujus particula decutitur, attritu rarescit, & ignescit.

Ad posterius valet naphtha. Hac enim usi veteres olei vice: præcipuè in agro Agrigentino: unde *oleum Siculum* dicebatur. Ac creditur non aliud esse, quàm quod *petrelaum*, vel *petroleum* vocatur: nempe quia oleo simile, ac ejus usus sit in lucernis.

Præterea ex saxeis carbonibus, qui Belgis *steenkolen* ignes struuntur, præsertim à fabris ferrariis. Plerique arbitrantur, eam esse terram, quam Plinius vocat pharmacitin, & ampelitin.

Nec ferrariis modo fabris igni est opus, sed argentariis etiam, & aurificibus. Sed his aliter quoque fossilia conducunt. Nam ex argentei coloris lapide, quem *talcum* vocant, oleum à Chymicis educitur, quo candidus æri color confertur.

Samio lapide, qui in terra Samia inclusus solet inveniri, aurifices splendorem conciliabant auro.

Chrysocolla item aurum auro, argentum argento conglutinant. Plura de hoc lapide si voles, adi Petrum Matthiolum in Dioscoridem lib. V, cap. CXXX; & Andræam Cæsalpinum lib. I de Metallicis, cap. XI. Atque hæc ad fabros pertinent.

Emtioni ac venditioni conduxere fossilia, ex quo passim desiere merces mercibus permutare: quod Græci dicunt ἀντιφορτίζεσθαι. Et primò quidem in usu erat æs grave, ac rude: cujus pondus oculis, & manibus æstimabant. His sæpe fallentibus, publica auctoritate ad mensuræ testationem figura accessit. Hoc Græci à voce νόμος dixere νόμισμα, & νόμμοι: nempe quia reciperetur ex more sive consuetudine gentis. Primi videntur Phœnices usi: ut qui mercaturas invenerunt: teste Plinio lib. VII, cap. LVII. Valuere & ea Æginetæ, ut nihil mirandum sit, si Græcorum primi sint numo usi. Romæ primus pecuniam signavit Servius Tullius; testibus Plinio *a*, & Servio Honorato; ut taceam de Cassiodoro *b*, atque aliis. Falsi, qui Numæ Pompilio hoc tribuunt, atque ab eo dictum *nummum*: quod legas apud Joannem Antiochenum περὶ ἀρχαιολογίας. Imò, si credimus Suidæ, prodidit id Suetonius Tranquillus. Ab ærea hac pecunia nomen *ærario* datum, quod in æde erat Saturni jam à temporibus Valerii Poplicolæ: ut ex Plutarcho constat. Inde etiam dicti ærarii tribuni, ac scribæ. Usi autem ea usque ad annum Urbis CCCCLXXXIV, hoc est, quinctum annum ante primum bellum Punicum. Tum primùm cusus est nummus argenteus; qui *denarius* vocatus, quia valeret decem libras æris. Atque hoc etiam testabatur nota hæc X, vel, eâ perscriptâ, ut loquitur Priscianus, hoc est, trajectâ, talis ✻: quæ subjiciebatur effigiei auctoris. Ab altero latere

a Lib. 33. cap. 3. b Var. a 7. epist. 32.

latere fuerunt bigæ, & quadrigæ: unde *bigatorum*, & *quadrigatorum* nomen. Aureus verò numus Romæ cusus anno Urbis Iↄxlvi: nempe annis xlii, ex quo argenteus in usu esse cœperat: ut auctor est Plinius *a*. Dispar verò auri δύναμις sive pretium atque æstimatio apud Romanos erat, ac Græcos. Apud Græcos, aureus nummus permutabatur denis argenteis: apud Romanos duodenis & semisse: imò sæpe majoris æstimabatur. Sed de istoc, & cæteris ad rem monetariam pertinentibus, consuli malo Budæum, Portium, Hotomannum, Car. Molinæum, Covarruviam, & intelligentissimum hujus argumenti, agnatum meum, Reinerum Budælium Ruræmundanum ICtum, Electori Coloniensi, dum viveret, monetarum tam Rhenensium, quam Westfalicarum præfectum: cujus geminus exstat liber: unus de arte cudendæ monetæ; alter de quæstionibus monetariis.

a Lib. 33. cap. 3.

Quomodò verò benignitas Dei variè regionum commodo, hoc vel illo metalli donô Hispaniæ, Æthiopiæ, &c. aurô, Galliæ ærifodinis, prospexerit; recenset Cæs. Bulingerus de Pictura ii, xx, 84, 85.

Nec fossilia tantummodo prosunt materiem pecuniæ præbendo: sed etiam quia eorum beneficio aurum verum à falso distinguimus. Huic rei inservit lapis Lydius, sic dictus, quia è Lydia advehebatur: atque idem vocatus χρυσῖτις, & βάσανος, quia bonitas auri eo explorare-tur. Nam exinde cognoscimus, quantum cuique auri, quantum item æris insit. Eundem verò, ut dixi, esse chrysiten, & basanum, Plinius indicat libro xxxvi, cap. xxii; ubi quoque videas παρατρίψεις *b* vocari. Variè autem auro hominibus imponitur: de quo alibi dictum. Histrionibus etiam æs in usu pro auro. Nempe in laminas ductum, & taurorum felle tinctum; speciem auri habet. Histriones igitur inde coronas faciunt, unde *coronarium* vocatur. Auctor Plinius. Hoc in numi tragœdiis. In comœdiis è lupinis fuere: unde Horatius *c*:

b Notabis colores ignes distinctum.

Nec tamen ignorat, quid distent æra lupinis.

Comicum aurum vocat Plautus *d*.

c Epist. 7. lib. 1.

d Pœnulo act 3. sc. 2.

Etiam fossilium usus in pœnis. Ut in lapidatione, quæ & inter supplicia Judæorum. Item apud Macedonas: Curtius lib. vi: *Omnes à Nicomacho nominati, more patrio, dato signo saxis obruti sunt.* Vides ut *morem patrium* appellet. Ac in conjuratione alia sic de Hermolao, & aliis, refert Arrianus lib. iv: Τοῦτον μὲν δὴ αὐτὸν, καὶ σὺν ἐκείνῳ αὐτοὶ ξυλληφθέντες κατελεύσθησαν πρὸς τῶν παρόντων. *Hunc, & reliquos cum eo comprehensos lapidibus obrutos ab iis qui aderant.* Imò apud Romanos quoque consuetudo erat castrensis, Polybio teste, in sexto Historiarum *e*, ut condemnati, postquam fuste eos attigisset tribunus, à commilitonibus fustibus & saxis ferirentur, sæpe etiam necarentur.

e P. 481. edit. Casaubonianæ.

Cap. XXXVII.

Post enarrata tot lapidum ac metallorum commoda, non dissimulatur, quandoque ea esse noxia; nec in re sed minima, sed ipsi hominis valetudini. Hic adducuntur plumbum, minium, chalcitis. Ostensum verò id nec sapientiæ Dei, nec bonitati ejus derogare. cyaneum si abluatur valetudinem multum juvare, arsenici virus infringere bezoar, multaque affingi fossilibus.

Quamquam verò tam eximia sint lapidum, ac metallorum bona: non tamen diffiteri possumus, multum etiam nocere valetudini humanæ. Atque operæ fuerit, de hoc etiam aliquid adtexere. Ut in plantis superiori à me libro factum fuit.

Plumbum noxia qualitate imbuit ea, quæ continet, vel quæ per plumbeos canales fluunt: Nocet vero aqua hujusmodi lotionibus, ac imprimis in cibis, potuque. Ideo nec medici facile vasculis plumbeis recondunt medicamenta: Imò Galenus lib. primo de Antidotis, cap. x, etiam vasa stannea aversatur, quia stannum facile adulteratur plumbo, virusque ab eo contrahit.

Mercurial. Var. lect. 2, 9

Minium adeò venenosum est, teste Plinio, ut qui id poliunt in officinis, faciem laxis illigent vesicis, ne respirando perniciosum pulverem attrahant. Est vero diversum à milto, quod assumtum interius hepaticos juvat, aliasque corpori utilitates adfert. Vide quæ de horum discrimine habet Joannes Manardus lib. iv, epist. i. *a*.

a Pag. 44 & 45.

Chalcitis est inter venena, quæ rosione necant. Nempe tanta est acrimoniæ, ut etiam urat carnem.

Poteram alia etiam multa adferre exempla damnorum quæ dant metalla. Nihil vero quæ diximus, vel prætereimus derogant sapientiæ vel bonitati divinæ. Nondicam cum Stoicis, vitio hæc fieri non Dei efficientis, sed caussæ materialis. Nam & materiam ipsam, & quicquid inde fabricatum à Deo, bonum initio fuit, ut ex Mose cognoscimus. Quare sic potius statuimus, omne istoc esse à peccato hominis, propter quod Deus terræ maledixit. Et tamen in maledictione etiam elucet divina bonitas. Nam & prudentiam nobis concessit abstinendi quatenus nocent, utendi quatenus conducunt. Exemplo fuerit lapis Cyaneus. Is si abluatur, multum valetudinem juvat: ut contra Symphorianum Campegium fuerit Joannes Manardus lib. xv, epist. iii. Campegii ejus opinio erat, quantumcunque abluatur, semper nocere. Præterea alia nobis divinitus sunt concessa, quibus si utamur, tuti simus ab noxia eorum facultate. Nam quis ignorat quantum sit arsenici virus? At, quantumcumque sæviat, veneno ejus venenum est lapis bezoarticus, verè panacea in morbis pestilentibus, ac venenatis. Adde quòd multa falsò insimulantur venenatæ facultatis, cùm experientia longè aliud comprobet. Quale est, quod ajunt adamantis scobem devoratum corrodere viscera, hominemque necare. At hanc opinionem non luculentè minus, quam solidè refellit Anselmus Boëtius lib. ii de Lapidibus ac Gemmis, cap. iv. Nec ad fossilium honorem ac pretium parum facit, quod inde fien possit, quæ ad structuram templi sui in veteri populo pertinerent, imò aureis etiam vasis illud exornavit, gemmas voluit relucere in pectorali summi sacerdotis, atque iis voluntatis suæ indicia dabat: legem etiam digitis suis inscripsit tabulis lapideis.

Cap. XXXVIII.

De utilitate, quæ è fossilibus ad homines redit à morte. Sale primitus cadavera condita. Ostracites lapis, cinerum conditor: Assius sarcophagus: mitior asservandis corporibus chernites qui Darium complexus, similemque operam navasset Pinus porus ac differt à topho.

Absolvimus de ingentibus commodis, quæ in hominem ex fossilibus redundant, dum vivit. Discussimus etiam tenebras, quas aliqui quia ex iis quædam noxia videantur, obduxere rebus clarissimis. His consequens est, ut ostendam non hic sistere fossilium bona, sed post fata prorogari.

Sale enim primitus cadavera, condiri solebant, ut diutiùs à putredine conservarentur. Liquet hoc ex non uno Herodoti loco, qui corpora hujuscemodi vocat ταριχευόμενα *a*. Et sanè nihil mirum sit primò usi sint simplicissima condiendi ratione, quæ paulatim in majorem majoremque luxum prorupit.

a Sale condita.

Ostracites, qui Græcorum Junioribus λίθος *, in terra mollis, sed inde exemtus lapidescit. Inde olim ollæ, quibus gentiles defunctorum cineres condebant: unde & lapidem ollarem vocant. Plinius lib. xxxv, cap. xii: *Quin & defunctos sese multi fictilibus ollis condi maluere.* Nec enim placet, quod in quibusdam MSSis est *doliis*; etsi ita & olim legerit Blondus.

A sio seu Assio lapide, qui ab Asso Troadis afferebatur, usi olim ut eo corpora defunctorum conderent. Nempe ut à lapide eo consumerentur, non verò putrescerent. Atque hinc lapidi illi *sarcophago* nomen fuit. De eo, ac Chenute, Poro, & aliis, sic Plinius lib. xxxvi,

 cap.

cap. XVII: *In Asso Troadis sarcophagus fissili vena scinditur. Corpora defunctorum condita in eo absumi constat intra quadragesimum diem exceptis dentibus. Ejus generis & in Lycia saxa sunt, & in Oriente, quæ viventibus quoque adalligata erodunt corpora. Mitior est autem servandis corporibus, nec absumendis, chernites, ebori simillimus, in quo Darium conditum ferunt. Parioque similis candore, & duritie, minus tamen ponderosus, qui porus vocatur.* Ubi *porus* aliud longè quam tophus. Nam candore ac duritie dicitur lapidi Pario similis. At πῶρος chlias est spongiosus ac levis, pumici similis: ut postea dicetur.

De hoc lapide quæstionem movet Theophrastus libro de Igne; cur eorum, qui in rogo sunt cremati, quædam supersint reliquiæ; at lapis, qui apud Assum invenitur, unde loculos faciunt, corpora penitus consumat, inque cineres redigat. Ait autem, id fieri lapidis ejus calore nativo: qui quoquoversum penetrans, ea, quæ ex minutis coaluere particulis, in minutas item resolvat. Lapidem eum esse calidum illo probat, quòd inde calx fiat. Ac calorem quidem ejus lapidis esse igneo minorem, subtiliorem tamen: illo autem aeris inclusi esse majorem, sed crassiorem: ut igneo celeriùs, aëreo diutius, sed celeriùs, dividat. Porrò aera inclusum, quia crassius, incalescere vehementius, ac diutius calorem retinere, qui vehementer locum torreat.

Cap. XXXIX.

De fossilibus habitis ab his pro Diis propriè dictis, ab aliis pro Deorum signis, ab aliis verò æstimatis pari, vel etiam majoris dignitatis, quam si Deorum forent signa, imo ipsi Dii. Hic producuntur lapis Jacobi Βαιτύλος *LXX dictus, à Bethel, unde Ethnicorum Abaddir; lapis Arabum Brachthan in memoriam Abrahami, silex Phrygum Mater Deûm. Veterum Fennorum in mari saxum Semes, acinaces Scytharum, Securis Tenedoinsulanorum, Plutus.*

EXposui de natura atque utilitate fossilium, quæ maximè mihi idonea videbantur. Hæc tam multa magnaque rapere hominem debuerunt id admirationem conditoris, atque ad cultum ejus accendere. Sed ubi malitia humanarum mentium factum est, ut desereretur creator, iisque omnia vitia proruerentur; tanta cæcitas consecuta, ut vel ea ipsa pro Deo haberent, vel iis abuterentur ad falsi numinis cultum. Adgrediar igitur hanc etiam partem explicare.

Præcipuè verò in eo versabitur oratio nostra, ut videamus quomodo fossilia, vel pro Diis habuerint, vel Deorum signis, vel præ iis etiam cultum Deorum contemserint.

Fossilia, licet inanima, pro Diis tamen habita fuisse, luculentè arguit lapis ille Βαιτύλος dictus à Βαιθὴλ, ut τοῖς ἑβδομήκοντα dicitur pro *Beth el*. Notum ex Genes. XXVIII, 18, ut Jacob Patriarcha Esavum fratrem fugiens in Mesopotamiam contenderit; in via autem, lapide pro pulvino nisus, in somnio viderit Deum scalæ innixum, per quam angeli adscenderent, & descenderent, Deumque in summo scalarum posteris ejus promittentem audierit omnem terram Cananæam: experrectus verò locum illum vocârit *Beth-el*, hoc est, domum Dei; lapidem autem, quem capiti supposuerat ut monumentum hujus visionis foret, erexerit, oleoque inunxerit, & inungendo consecrârit eum Deo. Hic lapis magnæ in veneratione Israelitis fuit usque dum divino coli honore à cultus nescius cœpit. A quo exusus lapis pius, ac locus, qui ante *Beth-el*, hoc est, domus Dei, vocabatur, à veris Israëlitis *Beth-aven*, hoc est, domus mendacii, nominatus. Ab hoc lapide, locoque Βαιθὴλ dicto, Βαιτύλια, & Βαιτύλια vocarunt, lapides rudes, quos sive symbola numinis crederent divini, sive etiam animatos & verè Deos. De cujusmodi cultu vide sis, quæ Photii Bibliotheca, codice CCXLII,

i. LXX Interpretibus.

suggeret in vita Isidori philosophi exarata à Damascio Damasceno, qui Simplicii discipulus fuit, ac temporibus claruit Justiniani imperatoris: ut in opere de Historicis Græcis colligebamus. Facile verò assentio eruditissimis viris, qui censent, hunc esse illum lapidem, quem Hierosolymam transtulere Judæi; quem item deletis Hierosolymis Judæi eo die, quo capta urbs à Tito (hoc enim solo, Hieronymo teste in cap. II Sophoniæ, ingredi iis urbem hanc licebat) cum multo gemitu, & lamentis, nec sine laceratione vestium, adire & inungere solent: ut est in antiqui scriptoris itinerario Burdigalensi, quod edidit Pithœus. Atque hunc lapidem finxere esse illum ipsum, quem pro Jove objectum fuisse Saturno fabulantur. Hesychius: Βαίτυλος. οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δοθεὶς λίθος τῷ Κρόνῳ ἀντὶ Διός. *Batulus. Sic vocabatur lapis pro Jove objectus Saturno.* Nempe à Βαιθὴλ Βαίτυλος: non uti nugatur Etymologus, quasi βαιτύλον, quia eum Rhea involverit βαίτῃ, hoc est, pelli caprinæ. Apud Julium Scaligerum Exercitat. adversus Cardanum CCLXXI legas, in veteribus barbarorum mysteriis *Abdir* nuncupari. Quod hausit è Prisciano, qui tamen *abadir* vel *abaddir* vocat extremo libri I, uti & pene initio II, ubi legas: *Abadir Deus est. Dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devorasse pro Jove, quem Græci* βαίτυλον *vocant.* Postea autem eodem libro est, *Abdir*, & *abaddir* ὁ βαίτυλος. Abaddir item est sequenti libro: ubi agnoscit, non repperisse se, qui voce abaddir uteretur: ut fortasse nihil attinuerit, toties hoc iterare. Sed unde *abadir*, vel *abaddir*? Puto esse ex Βαιθ-ηλ. Nam prioris partis clara hic vestigia. A crebro vocibus præmitti, & LINK abire, alibi ostendimus. Apud Isidorum in Glossis legas: *Agadir*, lapis. Ubi sine dubio legendum est *Abaddir*. Quanto ad verisimilius, quàm ut *agadir* sit ex Germanico *agadstein*, qui lapis Latinis *gagates*. Id tamen somnium placuit Caspari Barthio lib. XVI Advers. cap. XXIV.

Satis de Abaddir. Alia etiam inanima, eaque fossilia, vel quæ fossilibus debeant originem suam, refert his verbis Arnobius lib. VI: *Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memorialia ut indicant scripta: informem Arabas lapidem: acinacem Scythiæ nationes: ramum pro Cinxia Thespios: lignum Carios pro Diana immolatum: Pessinuntios silicem pro Deûm matre: pro Marte Romanos hastam: Varronis ut indicant Musa: atque ut Aethlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum, puteum Samios pro Junone.* E quibus huc pertinent Arabum lapis, acinaces Scytharum, & Pessinuntiorum silex. De his tribus pauca adjungam. Ac de lapide Arabum sic scribit in Panoplia sua Euthymius Zigabenus: Πῶς οὖν ὑμεῖς προστρίβεσθε τῷ λίθῳ τῷ Βραχθὰν, καὶ φιλεῖτε τοῦτον; καί τινες μὲν αὐτῶν φασι, διότι ἐπάνω αὐτοῦ συνουσίασε τῇ Ἄγαρ ὁ Ἀβραάμ· ἄλλοι δὲ, ὅτι προσέδησεν αὐτῷ τὴν κάμηλον, μέλλων θύειν τὸν Ἰσαάκ. *Quomodo igitur vos* (Saraceni) *adhæretis lapidi Brachthan, eumque osculamini? Ac respondent nonnulli eorum. Ideo quod super ipsum Abraham cum Agar congressus est: alii autem, quia alligavit ei camelum, cum Isaacum esset sacrificaturus.* Plura hoc de lapide diximus lib. II hujus operis, cap. XXXI. Ac plane censeo non alium signari à Maximo Tyrio serm. XXXVIII; ubi ait Arabes pro Deo, vel ejus symbolo colere λίθον τετράγωνον, *lapidem quadrangulum.* Etiam apud Arabas, fuit loci excelsi vertex sive cacumen, quod pro numine coluerunt. Rupem, vel saxum fuisse arbitror. Σκόπελον, ἢ κορυφὴν vocat Stephanus in Δυσάρη. Verba ejus adduximus lib. II harum commentationum, cap. VIII. Ac meminit Dusaris, vel Dusaris, Tertullianus etiam in Apologetico cap. XXXIV; ubi in Aldina corruptè *Diasares*. Nicolaus Loënsis in Miscellaneis censet ex Marino Philosopho *Thyandrites* reponi oportere: vel ex Suida, *Deus Ares*, Θεὸς Ἄρης. Sed eum refellit Stephani sive Hermolai Byzantii auctoritas, qui clarè narrat, Δυσάρην fuisse dictum jugum sive altissimum Arabiæ locum proque numine habitum ab Arabibus pariter, ac Dachareniis.

Vide Heraldum ad pag. 246. sive ipsum pag. 369.

Ab

Ab Arabum lapide venio ad silicem, quem Phryges pro Deûm matre coluere. Equidem planè censeo fuisse cultum non proprium, sed symbolicum: verùm quia aliter narrant Theologi veteres non est animus hanc sententiam refellere. Potius de eo loquar, ubi ad symbolicum cultum fuerit deventum. De hac silicis veneratione apud Phrygas etiam apud Livium est lib. XXIX: *Pergamum ad regem* (legati Romani) *venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolae esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit.* Est & Claudiani lib.... de Raptu Proserpinæ:

Hic sedes augusta Deæ, templique colendi
Religiosa silex, quam densis pinus obumbrat Frondibus.

Fortasse & aliquid ad lapidum cultum referat, quòd Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, ait albam pyramidem à Paphiis coli. Sed clarè dicit, statuam Veneris haberi: totaque ea oratione ostendit, nullam fuisse gentem, sive Græcam, sive barbaram, quin consecrârit aliqua σύμβολα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *cultus divum symbola sive signa.* Vides ut clarè statuas, saxa, & similia, non ad cultum proprium, sed symbolicum retulerit. Atque idem tradit de Ægyptiis, felem, accipitrem, crocodilum, & similia, deque iisdem fluvium, de Persis ignem colentibus. Sic enim scribit: Εἰ δὲ Ἕλληνας μὲν ἐπεγείρει πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἡ Φειδίου τέχνη, Αἰγυπτίους δὲ πρὸς τὰ ζῷα τιμή, καὶ ποταμὸς ἄλλους, καὶ πῦρ ἄλλους· οὐ νεμεσῶ τῆς διαφωνίας· ἴστωσαν μόνον, ἐράτωσαν μόνον, μνημονευέτωσαν μόνον. *Sive autem ad memoriam numinis maximè suscitet Græcos ars Phidiæ, Ægyptios verò animalium cultus, aut alios fluminum cultus, aut ignis alios: varietatem non culpo. Intelligant modò, quem colant, ament modò, illius modò memoriam servent.* Nec tamen ex sapientia hujus Platonici philosophi judicandum de rudibus & crassis ingeniis. Cujusmodi inter proprium, & symbolicum cultum distinguere nesciebant. Quare facile credo id de Finlandis, quales ante sesquisæculum fuere. Ut qui ferinam prope vitam duxerint, utcunque vicinis Lappis mansuetiores forent: sicut de iis scribit Sigismundus Liber Baro in Herberstein, in rerum Moscoviticarum Commentariis; ubi & ista de iis narrat a. *Relictâ postea Lapporum terra, —— ad promontorium quoddam, quod sanctum Nasum appellant, se pervenisse dicebat* (Isthoma.) *Est autem sanctus Nasus saxum ingens, ad nasi similitudinem in mare prominens; sub quo antrum verticosum conspicitur, quod singulis sex horis mare absorbet, ac alternatim magno sonitu reddit evomitque ejusmodi voraginem. Alii umbilicum maris, alii Charybdim dixere. Tantam autem hujus gurgitis vim esse, ut naves, aliasque in propinquo res attraheret: neque se unquam in majori periculo fuisse ajebat. Nam gurgite subito, ac violenter navem, qua vehebantur, ad se attrahente, vix magno labore renitentibus remis sese evasisse. Superato S. Naso, ad quendam montem saxosum, quem circumire oportebat, pervenisse: ubi cùm, ventis reflantibus, aliquot diebus detinerentur, nauta, Saxum inquit, hoc quod cernitis, Semes appellant; quod nisi munere aliquo à nobis placatum fuerit, haut facilè præteribimus. Quem Isthoma, ob vanam superstitionem se increpasse ajebat. Increpatus, nauta subticuit; totoque illic quatriduo vi tempestatis retentos, ventis postea quiescentibus solvisse. Cumque secundo jam flatu veherentur, nauclerum dixisse: Vos admonitionem meam de placando Semis Saxo, tanquam vanam superstitionem irridebatis: at nisi ego noctu clam, adscenso scopulo, Semem placassem, nequaquam transitus nobis concessus fuisset. Interrogatus, quid Semi obtulisset, avenæ farinam butyro permixtam super lapidem, quem prominere vidimus, se fudisse dicebat.*

a Pag. 87. edit. heredum Wechel an. 1600.

Nec saxa modò, prudentiores quidem pro numinum symbolis; rudiores verò pro Diis ipsis coluere; sed etiam ferrum, vel quæ ferro constarent. Sic Scythæ acinacen pro numine coluisse dicuntur: ut ex Arnobio videmus: ac idem proditum Clementi Alexandrino in Protreptico. Etiam ei sacrificasse, ait Damis apud Lucianum. Ac apud eundem Lucianum per acinacem jurat Toxaris. Nec tamen ex juramento solidè colligas pro Deo habuisse: ut liquebit ex iis, quæ de Ægyptiorum per animantia juramento in Theologia symbolica afferemus. Et sanè Neuri gladium quidem coluisse dicuntur: sed ut Martis symbolum. Sunt verò ultimi Scythiæ populi.

Jam quid dicam de incolis Tenedi, unius è Sporadibus insulis? Hi geminam securim coluisse dicuntur numinis loco. Verùm Suidas non hoc dicit, sed coluisse, ὡς ἀναθήματα, *sicut donaria.* Nempe fuere iis symbolum Deæ Themidos, sive Justitiæ. Unde & in nummis (quod ex antiqua Goltzii Græcia cernere est) duas videas secures. Hinc de severis judiciis, Τενέδιος ἄνθρωπος a, & Τενέδιος πέλεκυς b. Videlicet, quod severe admodum à carnifice securi in sontes animadverteretur, ut ex Suida constat. Aliam tamen rationem adducit Plutarchus de Pythiæ oraculo.

a Tenedius homo
b Tenedia securis.

Utrumque & proprium, & symbolicum saxorum cultum damnat etiam Concilium Arelatense II: *Si in alicujus presbyterio infideles, aut faculas accenderint, aut arbores, aut fontes, vel saxa venerentur, si hæc eruere neglexerit, sacrilegii se reum esse cognoscat.*

Præter verò hunc duplicem fossilium cultum, quorum unus pro Diis fossilia venerabatur, alter pro Deorum signis, etiam tertius est, quo numinum instar, fossilia habebantur: ita ut sicut Apostolus ait, quibusdam ventrem esse Deum, sic dicere liceat mammonam, sive opes, esse Deum. Ut quibus omnem felicitatem metiantur, in quibus etiam solis omnem reponant fiduciam. Qua mente quoque gentiles eas statuunt stultorum mortalium numen. Unde Euripides:

Ὁ πλοῦτος ἀνθρωπίσκε τοῖς σοφοῖς θεός·
Τὰ δ᾽ ἄλλα, κόμποι, καὶ λόγων εὐμορφία.

Sic puto expresseris:

Sunt sola opes, homulle, sapiens Deus;
At alia nugæ, bella sine re oratio.

Adfines verò his Menandri versus apud Stobæum Sermone LXXXIX c:

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ᾽ ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεοὺς,
Τἀργύριον ἡμῖν, καὶ τὸ χρυσίον μόνον.
Ἱδρυσάμενος ταῦτ᾽ ἂν εἰς τὴν οἰκίαν,
Εὖξαι τί βούλει, πάντα σοι γενήσεται,
Ἀγρὸς, οἰκία, θεράποντες, ἀργυρώματα,
Φίλοι, δικασταὶ, μάρτυρες, μόνον δίδου·
Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας.

c Sive aliis tit. 91.

Jambicis totidem reddidit eos versus Lilius Gyraldus Historiæ Deorum Syntagmate primo: sed venustius Illustris Hugo Grotius in Excerptis Stobæanis. Post quem nihil attinet novum carmine reddendi laborem subire. Sic verò ille:

Epicharmus istos prædicat nobis Deos,
Aquam, ignem, solem, spiritum, stellas, humum,
Ego verò Deos opiparos atque præstites
Aurum, atque argentum nobis esse intelligo.
His dedicassis rite si tuam domum,
Optato quodvis præmium, optatum feres:
Agros, domus, familiam, vasa argentea,
Testes, amicos, judices, tu da modo,
Ipsos habebis in ministerio Deos.

CAP. XL.

De metallis, ac gemmis alicui numini dicatis; æs Veneri, as inter inanima vocale; ferrum Vulcano mancipatum. Mars Veneri junctus, à Vulcano concatenatus, à Neptuno demum liberatus, quid hoc. Chymistas metalla planetis dicasse aurum Soli, argentum

Lunæ,

Lunæ, &c. vel innocentes ad metalla damnasse. Assyriorum Deo Belo gemma dicata Beli oculus, apud eosdem Adad seu Solis tres gemmæ sacræ. Etiam Persas Mythræ suo, hoc est, Solis gemmam sacrasse. Jovi Ammoni gemma, cornu Ammonis dicta, consecrata. Sed & vasa Diis sacra: scyphus Herculis, cantharus Libero.

HActenus actum de fossilibus, quatenus vel propriè haberentur pro Diis, vel figurate, idque vel κατὰ μετωνυμίαν a, vel μεταφορικῶς b. Nunc agam de eo, quòd falsos Deos fossilibus præfecerunt, & fossilia falsis Diis consecrarunt. Factum hoc in metallis, & gemmis. De metallis præcipuè liquet ex omnium antiquissimis: cujusmodi sunt æs & ferrum.

a *Nomine posito pro nomine.*
b *Significatione propria in alienam translata.*

Æs Veneri esse dicatum, ait Pindari interpres. Etiam ex Varrone traditum B. Augustino in libris de Civit. Dei, Romanus fuisse Deum Æsculanum, ab æsculo, h. e. ære, sic dictum, uti ab eodem in glossis *æsculator*, ærulcator, μυντοπωλητής. Porro ab Æsculano Deo poscebant, ne ære deficerent: uti Argentinum, ne carerent argento. Ac Æsculani quidem filium dixere Argentinum, quia æreæ pecuniæ usus prior fuit, quàm argenteæ. Quam rationem cum Augustinus adduxisset, postea subdit: *Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea moneta subjecta est.* Imo in lustrando & expiando, nullius metalli æque ac æris usus fuit. Eustathius in versum istum Iliad. Π:

ἐκ πόντοιο θύραζε λίπω, ἢ ἤνοπι χαλκῷ.

Ἤνοπα λέγει τὸν ἔνδοπα, ὅ ἐστι ἔμφωνον. Μόνος γὰρ τῶν ἀψύχων δοκεῖ φωνὴν ἔχειν. Καὶ οἱ Πυθαγορικοί φασι τὸν χαλκὸν παντὶ συνηχεῖν θειοτέρῳ πνεύματι· διὸ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι τρίπους οὗτος ἀνακεῖται. καὶ ἐν νηνεμίᾳ δὲ πολλάκις τῶν ἄλλων ἀτρεμούντων, σειομένοις ἔοικε τὰ κοῖλα χαλκώματα. *Aes* ἤνοπα, *id est*, ἔνοπα, *quod significat vocale. Ex inanimis enim solum videtur habere vocem. Ac Pythagorici ajunt, as omni diviniori spiritui concinere. Propterea æreus Apollini tripus est consecratus. Et aere tranquillo sæpe cæteris silentibus cavi lebetes moveri videntur.* Etiam scholiastes sic scribit ad illud Theocriti Idyllio Β:

Ἁ θεὸς ἐν τριόδοισι· τὸ χάλκεον ὡς τάχος ἄχει.

Dea est in triviis: vas æneum quamprimum pulsa.

Τοῦ γὰρ χαλκοῦ ἐχρῶντο ἐν ταῖς ἐκλείψεσι τῆς Σελήνης, καὶ ἐν ταῖς κατοιχομέναις, ἐπειδὴ ἐνόμιζον καθαρὸν εἶναι, καὶ ἀπελαστικὸν τῶν μιασμάτων. Διόπερ πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν αὐτῷ ἐχρῶντο, ὥς φησι καὶ Ἀπολλόδωρος Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ Θεῶν. *Æs pulsantes accinuere in deliquiis Lunaribus: atque item siquis vita abiret. Videlicet quia id purum credebatur, & utile adversus pollutiones. Icciroo eo utebantur in omnibus consecrationibus, & expiationibus: ut ait Apollodorus libro de Diis.*

Vulcano dicatum est ferrum, nec non Marti. Ac Vulcano quidem, quia is ignis: igni autem mulcatur, hoc est, mollitur ferrum: unde ei *Mulciberis* nomen. At Marti dicatum, quia ferro pugnetur. Itaque & in fabula Homerica c, qua fingitur Mars in Vulcani thalamo concubuisse cum Venere, à Vulcano autem, Neptuni ope liberatus, per Martem quidem ferrum intelligitur, per Venerem venustum & elegans fabrile artificium, per Vulcanum ignis, per Neptunum aqua: qua de re sic Heraclides Ponticus in Allegoriis Homericis: Ὁ μὲν Ἄρης εἰκότως ἂν ὀνομάζοιτο σίδηρος. Τοῦτον δὲ ῥᾳδίως Ἥφαιστος ἐχειρώσατο. Τὸ γὰρ πῦρ, ἅτ' οἶμαι σιδήρου κραταιοτέρας δυνάμεως μετειληχὸς εὐκόλως ἐν αὐτῷ τὴν ἐκείνου περιέτεινε θηλυτέραν. Δεῖ δὲ τῷ τεχνίτῃ πρὸς τὸ κατασκευαζόμενον, καὶ Ἀφροδίτης. Οὕτως οἶμαι διὰ πυρὸς μαλάξας τὸν σίδηρον, ἐπαφροδίτῳ τινὶ τέχνῃ τὴν ἐργασίαν κατώρθωσε. Ποσειδῶν δὲ ὁ ῥυσάμενος παρ' Ἡφαίστου τὸν Ἄρη πιθανῶς, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν βαναύσων διάπυρος ὁ τοῦ σιδήρου μύδρος ἑλκυσθεὶς, ὕδατι βαπτίζεται, καὶ τὸ φλεγῶδες ὑπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ὕδατι κατασβεσθὲν ἀναπαύεται. *Mars ratione probabili ferrum existimatur. Hoc à Vulcano facile domatur. Nam ignis, quatenus majorem vim ferro nactus, facile illius emollit virtutem. Indiget autem faber ad ferrum sua etiam Venere. Quamobrem ubi ferrum igni emollitum, venusta quadam arte, opificium perficit. Neptunus autem Martem justa de causa liberat a Vulcano: quandoquidem massa ferri candens extracta e fornacibus aqua immergitur, atque ardor flammeus, aqua natura exstinctus compescitur.* Hactenus Heraclides.

c *Odyss.* Θ.

Chymistæ, si non planetis dicarunt metalla, vel innocentes eos damnarint ad metalla, saltem nominibus quibus a gentibus vocantur planetæ, metalla appellant. Nam aurum iis Sol, argentum Luna, Saturnus plumbum, Venus æs, Mars ferrum. Et quia quinque istis ut septenarius exsurgat, addidere stannum, & argentum vivum: quorum illud Jovis, hoc Mercurii nomine donarint. Hanc sapientiam si novisset Homerus, puto Iliad. Α Apollinem, qui Sol est, potius χρυσότοξον a, quam ἀργυρότοξον b dixisset.

a *Aureum gerens arcum.*
b *Argenteis pedibus.*

Nec metalla solum Diis dicarunt, sed etiam gemmas. Uti illam, quam Beli oculum dixere. Plinius lib. XXXVII, cap X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* De Belo, Assyriorum, & Chaldæorum sive Babyloniorum numine, quo Sol signabatur; dictum nobis lib. II, cap. VI. Ex eo, quod veteres vocarunt *Beli oculum*, censeo esse *Bellocchio*; quomodo Itali appellant. Eo autem *Beli oculus* dictus est, quia inde & pupilla similis est oculo.

Ac ibidem c dictum nobis, ut Sol etiam Assyriis vocatus sit Adad, vel Adod: atque ut ei, Plinio auctore, tres hæ gemmæ fuerunt dicatæ, Adadi nephros, Adadi oculus, & Adadi digitus.

c *Lib.* 2. *hujus operis, cap.* 6.

Est & quam *Solis gemmam* Plinius appellet: Persis ea, quibus Sol *Mithra*, dicebatur *Mithrax*, vel *Mithridax*. Diximus de ea lib. II, cap. IX. Vulgo cati sive felis oculus appellatur: nempe quia, ut felium oculi, nunc clarius resplendeat, nunc obscurius. Neque Cardanus in vii de Subtilitate aliud per pseudopalum, sive opalum falsum, intelligere videtur.

Etiam Jovi Ammoni sacra gemma, quam *Ammonis cornu*, vocarunt, quia Ammon cum arietinis cornibus fingeretur. Eandem Garamantidem gemmam à vicinis Garamantibus nominabant. Vide quæ de hac gemma diximus lib. II, cap. XI.

Nec solum metalla, sed etiam vasa inde fabricata; alia huic, alia alii numini consecrata. Quomodo scyphus erat sacer Herculi, Cantharus Libero: uti ex Athenæo, & Macrobio liquet. Etiam Plinii est lib. XXXV: Manum, Liberi patris exemplo cantharis potasse. Vase futili utebantur in Vestæ sacris, ut ex Servio, & Donato constat. Ita dictum, quia, si poneres non exhausto liquore effunderes.

Cap. XLI.

De fossilium usu in sacris; tum locis, tum rebus, tum personis. Post saxa & lapides in templorum fabricis æris maximus usus. Ex ære valvæ Panthei in æde Saturni, Castoris item & Pollucis, &c. statuæ Deorum æneæ Jovis, Herculis, &c. Ex ære candelabra Bacchi. Cereri in sacrificio porca aurea, aut argentea oblata. Sulphuris usus in lustrationibus. Quo fossilium genere Attis, & Galli ad castrationem usi. Etiam in Circumcisione variatum, Abrahamum ferro, Mosaico ævo ac deinceps lapide usos. Saliis super tunicam pictam æneum pectoris tegmen, ancile.

PRæterea fossilia cultui gentilium inservierunt trifariam: videlicet in sacris locis, rebus, ac personis. In locis, uti templis, fanis, delubris. In quibus nullius è fossilibus, post saxa ac lapides, æquè, ac æris, usus fuit.

Quod

Quod ut liqueat, distinctè consideremus primum partes, deinde statuas, postremo templorum vasa, & instrumenta.

In partibus præcipuè ex ære faciebant valvas. Tales olim Panthei valvæ in æde Saturni, quæ nunc S. Mariæ rotundæ. Item Saturni, quæ nunc Divi Hadriani. Adhæc Castoris & Pollucis, quæ nunc Cosmæ, & Damiani. Præterea Bacchi, quæ hodie B. Agnetis, extra Viminalem in via Numentana. Ac imitati etiam Christiani in delubris à se exstructis. Nam templum B. Petri recentes ex ære valvas habet. Florentiæ quoque sacellum B. Joannis, quod *Baptisterium* vocatur, ternas habet æneas valvas, easque inauratas.

Quod ad statuas æneas, omnium antiquissima fuit Jovis, quæ Spartæ visebatur: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac meminit Georgius Agricola ænearum statuarum Herculis, Jovis Fulminatoris, Mercurii, Veneris, quas tum temporis Neapoli Hadrianus Guilielmus possideret.

Etiam vasa multa templorum ex ære fuerunt. Ut Romæ candelabra in Bacchi templo, quæ inde in ædem B Agnetis translata.

Hæc de locis. Sequitur de rebus sacris: ut sunt sacrificia, libationes, preces, ac ceremoniæ. Ad hæc etiam fossilibus utebantur. Ut in sacrificio Cereris. Cui non viva modò porca mactari solet, sed etiam duæ adhibebantur ex metallo melioris notæ. Festus Pompejus: *Porcam auream aut argenteam dici, ait Atejus* (Capito,) *qua etsi numero hostiarum non sint; nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam, adhiberi sacrificio Cereali.*

Sententia est, auream, argenteamque porcam in sacro Cereris non posse dici hostiam, quia non sit hostia, nisi quod cum sanguine vitam profundat. Item sulfuris usus erat in lustrationibus: ut liquet ex Homeri XXII Ulyssea; item Plinius: Hinc Propertius lib. IV, el. IX:

Terque meum tetigit sulfuris igne caput.

Tibullus lib. I, el. V:

— *Te circum lustravi sulfure puro,*

Ovid. in II de Arte:

Nam veniet, quæ lustret anus lectumque locumque,
Præferat & tremula sulfur & ova manu.

Appulejus lib. XI Asini Aurei: *Navem summus sacerdos tæda lucida, ovo, & sulfure, solemnissimas preces de casto præfatus ore, quàm purissimè purificatam Deæ nuncupavit.*

Lapidis quoque usus in sacris Cybeles, sive Matris Deûm, evirantibus sese Gallis, Attidis exemplo. Ac Attis quidem se exsecuisse dicitur, ab aliis quidem ære, aut ferro, ut Nonno in XXXV Dionysiacon, sive ense, ut est apud Lucianum de Dea Syria: ab aliis autem acuta silice, ut Catullo, cujus verba alibi [a] adduximus: ac Plinius quoque ait Gallos evirari solere testa Samia, quæ acutissima. Plinii item verba [b] protulimus. Quid mirum autem si in exsectione illa apud gentes variatum fuit: quando nec in populo Dei Circumcisio eodem semper modo sese habuit. Nam ferro quidem usus est Abraham: Mosaico autem ævo, ac deinceps, obtinuit lapis: ut Justinus Martyr indicat dialogo contra Tryphonem [c]. Sanè Exodi IV, 24; Sephora dicitur filium circumcidisse lapide. Hebraicè enim est צר, vel ציר, quod LXX exponunt ψῆφον, eorumque exemplo calculum Tertullianus lib. adversus Judæos, cap. III. Vulgatus interpres Latinus Hebræam vocem reddidit *petram acutissimam*. Etiam Josuæ V, 2, legas ad circumcisionem comparari חַרְבוֹת צֻרִים, ubi Græcè est μαχαίρας πετρίνας.

Etsi verò eviratio, ac circumcisio, nimium quantum distent, cum tamen multa [illegible] in gentilium sacris sint ex æmulatione populi Dei: à vero non abhorret, dæmoniorum ministros in exsectione illa quomodocunque æmulatos circumcisionem quam tum ferro, tum petra factam diximus.

Denique inserviere fossilia personis sacris, hoc est, sacerdotibus, & eorum ministris. Atque huc pertinent quoque, quæ ad sacrum ornatum spectarent. Ut quod Salii ex Numæ instituto super tunicam pictam gererent æneum pectoris tegmen: quod item gestarent scuta ærea, quæ quia ex utroque latere essent recisa, atque eo *ancilia*, quasi utrinque ancisa, dicebantur. Erant verò symbolum protectionis divinæ, præcipuè Martis, cujus Salii fuere sacerdotes.

Atque hæc de fossilium usu vel abusu potius in gentilium sacris locis, rebus, personis. Quæ hujus sunt loci, quatenus pertinent ad cultum propriè dictum: plenius verò à nobis explicabuntur extremo hujus operis libro, quo de cultu symbolico agendum.

[a] Lib. I. cap 20.
[b] Lib. 2. cap 53.
[c] P. 166. & 267 edit Commelin.

FINIS LIBRI SEXTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

ET

THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBER SEPTIMUS.

CAP. I.

Acceditur AD CULTUM MUNDI UNIVERSI, paucis præmissis de sociato duorum corporum cultu: ac primum quidem utriusque ætherei: deinde uniusætherei, alterius elementalis.

HActenus vidimus de duplici cultu, quorum prior erat rei spiritualis, puta vel angeli, sive dæmonis, vel animæ à corpore separatæ, inque Deos relatæ: de quorum utroque egimus libro primo. Alter autem cultus fuit rei corporeæ, sive animatæ, sive inanimatæ: &, ut particulatim magis dicam, sive cœlestis, sive elementalis, sive mixtæ: ut, annumerato his tribus, cultu spiritualis rei, de quo primò dicebam, cultus sit quadruplex: unde quadruplicem Maimonides idololatriam statuit libro de cultu planetarum ac siderum, cap. secundo, §. 1. De corporeæ rei cultu egimus libro secundo, & quinque, qui proximè consequuntur. Quibus in postremo genere quod mixtorum erat distinctè vidimus, tum de imperfectè mixtis, ut sunt meteora; tum de perfectè mixtis: ubi ordine ivimus, prius per naturam, cultumque animalium, deinde plantarum, ac denique lapidum & metallorum. Præter verò duplicem hunc, unum spiritualis, alterum corporeæ rei cultum, etiam tertius est ex utroque conflatus, non quidem ut fit in vivi hominis cultura, qui constat spiritu, & corpore: sed utriusque naturæ seorsum subsistentis, sola autem voluntate humana in cultu sociatæ: quomodo uno cultu cum cælo, sole, aliove corpore mundano animam alicujus herois, vel heroinæ, colendam sibi putârunt. Inter secundum, tertiumque, hoc cultûs genus, est intermedius ille, quo colitur mundus, sive rerum natura. Quod facile me omnibus persuasurum scio, qui cogitare volent, quomodo mundus in hoc negotio bifariam consideretur. Vel enim non ulterius adscendimus, quam cogitando illam omnium corporum compagem: in quo vulgus consistere solet: vel cum philosophis pertingimus ad mentem æternam, sive animam mundanam: quæ se habeat ad mundum, ut ejus gubernatrix: uti mundus tanquam vastum corpus, quod à mente illa regatur. Sive hoc, sive illo modo consideres, priusquam accedam ad cultum animæ heroicæ cum corpore mundano, agi debet de cultu mundi, sive rerum naturæ. Si enim priori modo attendas; ecquid post particularem cæli, elementorum, meteororum, animalium, plantarum, ac fossilium considerationem, justiùs sibi locum proximum deposcat, quàm cogitatio illa de horum omnium corporum compage, quam mundum dicimus? Sin potiùs videtur, cum philosophis attendere in mundo duo illa, mentem, quæ regit; & corporum omnium coagmentationem ac societatem, quæ à mente gubernatur: nonne fatendum, præter illum vivi hominis cultum, de quo in animalibus dictum fuit, esse duplicem rei spiritualis, & corporeæ cultum: unum divinæ mentis, cum mundo universo; alterum animæ humanæ, cum aliqua mundi parte? Quæ cum minimè sint obscura, caussam omnes vident, cur priusquam à substantiarum cultu ad cultum accidentium me conferrem, quod proximo faciam libro, de utroque illo, quem dixi, substantiarum duarum cultu, libro hoc septimo mihi agendum putârim.

Atque ut plenior, perfectiorque hæc sit opera nostra, priusquam accedam ad cultum naturæ universæ, non defugiam quædam referre, quæ & ipsa pertineant ad cultum compositum: ut in quo nec unum tantummodo corpus, sed neque corpora mundi universa; attamen duo, plurave, uno eodemque cultu ac tempore honorem consequantur divinum.

Hic sociatus cultus vel est duorum pluriumve corporum cælestium, vel unius cælestis, alterius subcælestis.

Ad mixtum gemini corporis cælestis cultum refero, quòd Persæ uno cultu coluisse videntur Lunam, & Hesperum, sive Dianam, & Venerem. Primò quidem, cùm simplicior esset idololatria Solem unum colebant, aut Solem, Lunamque. Postea autem & Lucifer sive Hesperus in societatem honoris venit: ut superius diximus, ex Strabonis xv. Sed sic tum venerati sunt Luciferum, ut uno templo, ac cultu & Lunam cum Lucifero, & Luciferum colerent cum Luna. Id pluribus commonstrabimus.

Anaitidos templum quod in Lydia ritu Persarum, (hi enim jam à Crœso victo patuere) exstructum erat, Dianæ appellat Pausanias in Laconicis: Λυδοῖς ἐστιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος. *Lydis erat Veneris Anaitidos templum.* Agathias lib. II Histor. Ἀναΐτιδα τὴν Ἀφροδίτην *Anaitida Venerem* dicit, ubi Deos Persicos & Medicos recenset: idque, ut ait, secutus Berosum Babylonium, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Babylonicarum & Medicarum rerum scriptores. Appianus quoque templum, quod Antiochus Epiphanes vo-

luit

luit deprædari, Veneris templum dicit lib. de bello Syriaco: καὶ τὸ τῆς Ἐλυμαΐας Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐσυληκὼς, καὶ φθίνων ἐτελεύτησε. *Spoliatoque in Elymaide Veneris templo, tabe vitam finiit.* At Josephus Antiquit. lib. XII, cap. XIII Dianæ templum vocat: Ἀκούσας πόλιν εἶναι ἐν τῇ Περσίδι πλούτῳ διαφέρουσαν Ἐλυμαΐδα τοὔνομα· καὶ πολυτελὲς ἱερὸν Ἀρτέμιδος ἐν αὐτῇ, καὶ παντοδαπῶν ἀναθημάτων πλῆρες εἶναι. Quæ sic reddidit Rufinus: *Audivit civitatem Persarum divitiis excellentem Elymaida nomine, pretiosissimumque templum in ea Dianæ; & omni specie ornamentorum* (malim *donariorum*) *plenum.*

Similiter Polybius, & Diodorus, inscriptis deperditis: de quibus testis B. Hieronymus in Danielis cap. XI: ubi de Antiocho Epiphane sic scribit: *Polybius, & Diodorus narrant, eum non solum contra Deum fecisse Judææ; sed avaritiæ facibus accensum, etiam templum Dianæ in Elimaide, quod erat ditissimum, spoliare conatum, oppressumque à custodibus templi, & vicinis circum, gentibus, & quibusdam phantasiis, atque erroribus versum in amentiam, & postremum morbo interiisse: & hoc ei accidisse commemorant, quia templum Dianæ violare conatus sit.*

Uti Persæ, ita & Arabes antiqui Lunam, & Hesperum unius numinis cultu complectebantur. Atque inde ea religio derivata est ad Saracenos. Quid mirum, cum Saraceni iidem sint ac Arabes Scenitæ. Saraca enim, unde Saraceni dicuntur, Arabiæ oppidum est, Ptolemæo, ac Stephano, memoratum. Nisi illorum magis placet opinio, qui nomen hoc indeptos putant à latrociniis: quia Arabibus Σαρακηνοὶ vox λῃστὰς, ac prædones notat. Etsi à Sara, Abrahæ conjuge, nomen ipsi arcessant, ac nostri propterea Agarenos, ab Agar ancilla malint nuncupare. De Saracenico hoc Veneris cultu ita Hieronymus in Amos cap. V: *Sidus Luciferi, quem Saraceni huc usque venerantur.* Hæc ille circa annum Christi quadringentesimum. Veneris igitur diem coluere Saraceni multò ante tempora Hegiræ, sive fugæ Muhammedicæ: quæ incidit in annum Christi DCXXII, Heraclii Imper. XI. A Saracenica tam vetusta religione provenit, quòd hodieque Muhammedani sexta die, Veneri sacratâ, feriantur, uti septimâ Judæi, primâ Christiani. Nam quod Alphonsi sectatores tradidere, quinctam ab iis feriam observari, id secus est, meliusque sextæ id tribuit Georgius Chrysococces medicus. Ejus autem quod veteres Saraceni Lunam coluere, reliquias itidem habemus in Lunulis Muhammedanorum. Apud Georgium etiam Cedrenum *a*, tempora Heraclii enarrantem, legas, precari Muhammedanos hoc pacto: Ἀλλᾶ ἀλλᾶ οὐά, κουβὰρ ἀλλᾶ. *Ac* ἀλλᾶ ἀλλᾶ exponit θεὸς θεέ; at οὐά, μεῖζον. Hinc κουβὰρ interpretatur, μεγάλη, ἤτοι Σελήνη καὶ Ἀφροδίτη. Ut Latinè sonet, *Deus Deus major, & magna, nempe Luna, & Venus Deus.* Sed paullò aliter Constantinus Porphyrogennetes qui aliquanto ante Cedrenum vixit. Is lib. de administrando imperio, cap. XIV, exponit, *Deus, & sidus.* Nam ALLA quidem *Deum* notare, sed UA valere, &, KUBAR signare *sidus*, sideris verò nomine intelligi τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄστρον. *Veneris sidus.* Aliquid etiam de hoc diximus lib. II, cap. XXXI.

a P. 350.

Nunc accedo ad cultum ex cælesti corpore, & subcælesti compositum. Qualis Ægyptiis fuit ille Osiridis, & Isidos. Nam in eo colebantur Sol, & Nilus: in hoc Luna, & Terra. Quod pluribus exposuimus lib. II, c. XXIV, & nonnihil de hoc dicam hoc ipso libro, cum de cultu heroicæ animæ & corporis alicujus mundani secundum Theologiam Ægyptiam agemus.

Apud Thebanos etiam talis Bacchi cultus fuit. Nam eo nunc Sol significabatur, tum Humor, quia generatio, ac vita, calore, & humore constat. Bacchum verò non vinum duntaxat, sed liquorem omnem, signare; ex Pindaro comprobat Plutarchus libro de Is. & Os. Bacchum apud se natum jactabant Thebani; quia à Thebanis hunc cultum alii Græcorum accepissent. Græcos autem Bacchi cultum docuit Melampus, Amythaonis filius. Qui didicerat à Phœnicibus. Herodotus in Euterpe: Πυθέσθαι δέ μοι δοκέει μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τοῦ Τυρίου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην χώρην. *Videtur autem mihi Melampus, quæ ad Dionysum pertinent, audisse ex Cadmo, aliisque Tyriis, qui cum eo è Phœnice venerunt in terram, quæ nunc Bœotia appellatur.* Nisi magis placet, Melampum ea hausisse ab Ægyptiis. Varios enim ritus sacros ab Ægyptiis devenisse ad Græcos ibidem tradit Herodotus: ac quidem ea, quæ ad Dionysum pertinent, in pluribus inter has gentes convenire. Uti quod in Dionysi pompa phallus circumgestetur. Phallus autem sine dubio symbolum erat generationis omnium rerum, quæ est à Dionyso, hoc est à Sole, & Aqua, sive à calida, & humida natura.

Aëra quoque, qui Juno dicitur, & Lunam, sive malis Lucinam, uno primitus cultu observari solere, clarè arguit, quòd junctim dicerent, *Juno Lucina.* Uti apud Plautum Aulul. Terentium Heautont. Catullum carmine seculari, Varronem in IV de L. L. Dionysium Halicarnass. lib. IV; qui, quod Latini *Juno Lucina*, id Græcè reddit Ἥρα φωσφόρος, *Juno Lucifera.* Ac similiter glossæ Græcolatinæ Cyrillo tributæ: φωσφόρος, ἀστήρ, *Lucifer.* φωσφόρος, ἡ Ἥρα, *Lucina.* Eo autem parturientes utrumque numen jungebant; quia Luna non ἀμέσως *a* agit in corpora humana, sed priùs in aëra, qui est Juno, perque aëra in corpora remotiora: unde Plutarchus: Μητέρα γοῦν τὴν σελήνην τοῦ κόσμου καλοῦσι, καὶ φύσιν ἔχειν ἀρσενόθηλυν οἴονται, πληρουμένην ὑπὸ ἡλίου, καὶ κυϊσκομένην, αὐτὴν δὲ πάλιν εἰς τὸν ἀέρα προϊεμένην γεννητικὰς ἀρχὰς, καὶ κατασπείρουσαν. *Lunam mundi matrem appellant, & naturam ex utroque mixtam sexu adsignant ei: quod impleta & gravida facta à Sole, rursum à se in aërem emittat, ac disseminet genitabilia principia.* Luna igitur per Junonem, sive aëra agit in terras, aquas, plantas, atque animantia. Quod non in rerum modò generatione; sed etiam partu elucet: quia humectando faciliorem præbet exitum. Nam & Sol, & Luna, calore suo humorem provocant: sed sol majore calore humorem elicitum consumit: Luna, quia calor ejus exiguus, foras quidem provocat, at non absumit. Quæ res lubricum ac facilem fœtui exitum præbet: ut etiam diximus lib. II, cap. XIX.

a Nullo intercedente.

CAP. II.

De cultu Mundi, sive Naturæ, apud Assyrios, sub nomine Beli: apud Phœnices sub nomine Molechi; apud Ægyptios sub nominibus Amûn, sive Ammonis, Isidis, Osiridis, & Serapis.

EXpositis hisce de sociato duorum, triumve corporum cultu; agendum nunc de cultu mundanæ compagis, Naturæ corporeæ generatim spectatæ. Quemadmodum enim post Solis, Lunæ, Siderum cultum, deventum est divinum ad honorem ætheris, sive cæli: ita ethereæ naturæ, ac elementorum cultum paullatim est consecuta mundi, sive universalis naturæ veneratio religiosa. Nimirum sic secum cogitabant, si Sol, Luna, Sidera, Æther; item Terra, Aqua, Ignis, Aër, pro diis haberentur: longè magis honore eo prosequendum esse mundum, qui universa ista complecteretur.

Sed qui hactenus convenirent, multis tamen partibus dissenserunt. Primùm de iis dicam: qui cum animum diffunderent per universam rerum naturam, facilè viderunt, quanto inferioribus hisce cælestia, cælestium aliis Sol præcelleret. Unde in eam venere opinionem, naturam quidem esse Deum, sed non omnes ejus partes æquè esse hujus divinitatis participes: verùm ut in homine caput præcellit, ita in natura præstare cælum, in cælo autem summam esse divinitatem Solis. Fuit hæc opinio Chaldæorum, Medorum & Assyriorum. Quibus omnibus Belus est Natura universa, magis tamen cælum, sive cælus,

lus, vel Uranus, at maximè Sol: quemadmodum diximus lib. II, cap. VI, & XV. Ac similiter cuncta hæc complectitur Phœnicum Molochus. Neque obstat, quòd qui in Scripturis Molocho dicuntur obtulisse liberos: hi à Græcis ac Romanis eos sacrificasse dicantur τῷ Κρόνῳ, sive Saturno, Temporis Deo. Nam Phœnicum Molochus non solum est Græcorum Κρόνος, qui poëtis ac vulgo alius est ab Jove, & Apolline: sed unus idemque & Saturnus erat, & Jupiter, & Apollo. Et Romanorum etiam Saturnum sic capere jubent, qui non tam poëticam, vel civilem Theologiam attendunt, quàm qualis erat antiquis populis Orientis, ac philosophis eos secutis. Macrobium audiamus lib. I Saturn. cap. XXII: *Saturnus ipse qui auctor est temporum, & ideo a Græcis immutata litera Κρόνος quasi Χρόνος, vocatur, quid aliud, nisi Sol intelligendus est? cum tradatur ordo elementorum, temporum numerositate distinctus, luce patefactus, nexus æternitate conductus, visione discretus: quæ omnia actum Solis ostendunt.* Nimirum ut paullatim est à Deo uno & vero recessum: ita & gradatim ἡ πολυθεότης incrementa sua cepit. In Oriente igitur primitus unus credebatur Deus; nec alius quam naturæ totius auctor. Mox errore gentili, pro naturæ auctore, natura ipsa, vel ejus virtus, ac efficacia, coli cœpit: & in hac ipsa ut dixi magis vis cælestis, quia major ea & illustrior: & in cælesti maxime solaris, quia Sole nihil Cælum habet præstantius, nihil sensibus conspicuum magis vel acceptum. Hæc tria itaque pro supremo numine in Oriente coluerunt: & nominarunt Assyrii Belum, h. e. Dominum, Phœnices *Moloch*, hoc est Regem. Nam בעל *bahal*, Dominum; מלך *molech* Regem signat Hebræis: de quibus lib. II, cap. IV, V, & alibi, satis dictum. Etiam sententiam nostram confirmat, quòd Phœnices nec solum, nec semper liberos Molocho sacrificarent: verùm in maximis tantum difficultatibus constituti: uti si belli calamitate essent pressi, vel dirâ fame aut pestilentiâ vexati: quod Porphyrius etiam testatur in libris περὶ ἀποχῆς: Alias sacrificabant res longè minoris precii, variè tamen, prout vel opes ferrent, vel conditio rei foret quam à Molocho exposcerent.

Quemadmodum verò hi omnem rerum naturam, sub nomine Beli, & Molochi coluere: ita Ægyptii eandem venerabantur sub nomine Amûn, sive Ammonis: de quo sic Plutarchus lib. de If. & Osir. Τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμοῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς, Ἄμμωνα λέγομεν) Μανεθὼς μὲν ὁ Σεβεννύτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς. *Cum plerique existiment, proprium apud Ægyptios esse Jovis nomen Amyn (quod nos producentes vocem, Ammonem dicimus) Manethos Sebennita eo nomine censet occultatum & occultationem significari.*

Videmus, ut supremum Jovis numen vocarint Ἀμοῦν: tum autem, ut Manethos Ægyptius, (quem quis patriæ linguæ scientissimum fuisse neget?) nomen illud interpretetur *occultum*, vel *absconditum*. Quæ ergo convenientior sit ejus nominis explicatio, quàm ut per Ἀμοῦν non tam intellexerint conspicua vel siderum, vel elementorum corpora; quàm vim occultam toti insitam Naturæ? Hæc igitur illis Deus princeps, ac summus. Nempe, de quo postea dicam, Arcadum Pan. Nomen aliud, sed idem numen. Unde ibidem de Ægyptiis sic Plutarchus refert: τὸν πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσι. *Principem Deum putant eundem ac universum.* Quamquam hic ambigi possit, an non Ægyptii τοῦ παντὸς nomine intellexerint spiritum Universo præsidentem, hoc est æternum illud Numen, cui uni verè τοῦ πρώτου Θεοῦ appellatio convenit. Nec dubitandum videtur, quin ex Ægyptiis aliqui sic sapuerint. Multa enim præclarè à patriarchis, Josepho imprimis, fuerunt edocti: quorum aliquæ reliquiæ apud posteros permanserunt. Alius, credo, animam mundi interpretetur. Sed anima à Deo infusa universo intelligi nequit, quia si infusa est à Deo is, qui eam infudit potiùs τοῦ πρώτου Θεοῦ nomen meteatur. Quare existimo, paucos quibus, ut sic cum poeta dicam,

De meliore luto finxit præcordia Titan,

verùm æternumque Deum intellexisse.

Nec adduci possum, ut de gente omnium superstitiosissimâ credam, communem hanc fuisse non vulgi dico, sed sacerdotum etiam opinionem. Quam plurimi metuo ne per numen illud, quod tum Universum, tum Deum primum appellarent, haud aliud intellexerint, quàm Naturam sive mundum hunc ipsum, non quidem prout in pueriles etiam ac stultorum oculos incurrit: sed quomodo intelligentiores in eo plurima deprehenderent quæ in admirationem naturæ, atque adeò stuporem quendam mentem raperent humanam. Hæc miranda naturæ vis elevare eorum animos debuerat ad mundi architectum: quod in aliquibus etiam factum esse non dubitamus: sed plures intra Naturam se continuerunt, eamque, ob mirandas vires, & ordinem admirabilem colere cœperunt velut principem Deum; partes verò Naturæ venerati sunt, veluti Deos minores, quos & ipsos pro præstantiæ mensura in varios gradus partiebantur.

Hanc occultam naturæ vim iidem Ægyptii etiam Minervam vel Isidem dixere: ut est apud Athenagoram in Apologia [a]. Ejusque ante templum Sais, eodem Plutarcho testante, inscriptio hujusmodi erat: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne quod fuit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit.* Ubi duo videmus Isidem sive Minervam Deam dicere, se esse τὸ πᾶν: & nulli hominum penitus retectam. Quæ optimè sanè conveniant cognitioni veri numinis: ut quæ sola solida sit sapientia: sed enim ob ea, quæ ante dicebam, prorsus censeo, potiùs intelligere providam administrationem Universi, ac occultam Naturæ vim, quam soli sacerdotes ejus nec penitùs tamen assequebantur. Eoque & veterem refero inscriptionem; quæ Capuæ exstat in templo S. Benedicti:

[a] P. 109. edit. H. Steph.

TE. TIBI.
UNA. QUÆ.
ES. OMNIA.
DEA ISIS.
ARRIUS BA-
BINUS V. C.

Nec tamen deest, quod adversari istis videatur. Quale est quod Isis Luna esse dicatur: unde colligat aliquis, Isidis vocabulo non universam signari Naturam, sed infimum planetarum: ac pro hac sententia non Diodorus modo, & Plutarchus, de quibus alibi dictum, sed etiam Appulejus facit in Metamorph. undecimo. Hujus verba adscribam: *Video*, inquit, *præmicantis Lunæ candore nimio completum orbem commodum marinis emergentem fluctibus. Certus summatem Deam præcipua majestate pollere, resque prorsus humanas ipsius regi providentia: nec tantum pecuina & ferina, verum inanima etiam divino ejus luminis numinisque nutu vegetari: ipsa etiam corpora, terra, cælo, marique, nunc incrementis consequenter augeri, nunc decrementis obsequenter imminui.* Hæc videntur solius Lunæ potestatem indicare. Sed quod alia gentium numina ad Lunam revocentur, sequentia ostendunt: *Deam præpotentem lachrymoso vultu sic apprecabar: Regina cæli sive tu* CERES *alma frugum parens originalis, quæ repertu lætata filiæ, vetustæ glandis ferino remoto pabulo, mitis commonstrato cibo, nunc Eleusiniam glebam percolis: seu tu* CÆLESTIS VENUS, *quæ primis rerum exordiis, sexuum diversitatem generato Amore sociasti, & æterna sobole humano generi propagato, nunc circumfluo Paphi sacrario coleris: seu* PHOEBI SOROR *quæ partu ferarum medelis lenientibus recreato, populos tantos educasti, præclarisque nunc veneraris delubris* EPHESI: *seu nocturnis ululatibus hor-*

renda PROSERPINA, TRIFORMI FACIE *larvales impetus comprimens, terraque claustra cohibens; ista luce feminea cuncta collustrans mœnia, & udis ignibus nutriens læta semina, & Solis ambagibus dispensans incerta lumina: quoquo ritu, quaqua facie te fas est invocare, tu meis jam nunc extremis ærumnis subsiste.* Satis ista ostendunt, ad Lunam revocari numen Cereris, Veneris Cælestis, Dianæ Ephesiæ, Hecates triformis. At dixeris, necdum illis universam rerum naturam significari. Non diffiteor: sed omnem hunc scrupulum eximit oratio Deæ, quam subjungit. Ea sic incipit: *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum* NATURA *parens, elementorum omnium Domina seculorum progenies initialis, summa numinum, Regina manium, Prima Cælitum, Deorum Dearumque facies uniformis: quæ cæli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia, nutibus meis dispenso. Cujus numen unicum multiforme, specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis. Me primigenii Phryges Pessinunticam nominant* DEUM MATREM; *hinc Autochthones Attici Cecropiam* MINERVAM; *illinc fluctuantes Cyprii Paphiam* VENEREM; *Cretes sagittiferi Dictynnam* DIANAM; *Siculi trilingues Stygiam* PROSERPINAM; *Eleusinii vetustam Deam* CEREREM; JUNONEM *alii, alii* BELLONAM, *alii* HECATEM, RHAMNUSIAM *alii. Et qui nascentis Dei Solis inchoantibus radiis illustrantur Æthiopes, Arii, priscaque doctrina pollentes Ægyptii; ceremoniis me prorsus propriis percolentes, appellant vero nomine reginam Isidem.* Postea etiam appellat *matrem siderum, parentem temporum, orbisque totius dominam.* Ex quibus cognoscimus, cùm ad Lunam revocatur universa rerum natura, non esse sistendum in lucenti Lunæ globo, sed animo etiam nos permetiri debere terras, maria, inferos, quia Lunæ lumen ac numen, ex eorum sententia, omnia hæc penetrat, ac moderatur. Atque hoc planius erit, si cogitemus, Appulejum dicentem verum Deæ nomen esse Isis. Ad quam extremo penè libro preces suas convertit his verbis: *Tu sancta & humani generis sospitatrix perpetua dulcem matris affectionem miseris tribuis. Fatorum inextricabiliter contorta retractas licia, & Fortunæ tempestates mitigas, & stellarum noxios meatus cohibes. Te Superi colunt, observant inferi: tu rotas orbem, luminas Solem, regis mundum, calcas tartarum. Tibi respondent sidera, gaudent numina, serviunt elementa, tuo nutu spirant flamina, nutriuntur nubila, germinant semina, crescunt germina.* Non tam Lunæ globo, quàm rerum Naturæ, conveniunt verba illa, *tu luminas Solem.* Nam Luna potiùs à Sole lumen accipit: imò in deliquio Solare lumen eripit adspectui nostro. Sed Natura parens est, à qua Sol lumen accipit. Quæres, si tanta sit gloria Isidos, hoc est, Naturæ, quid relinquamus Osiridi? de quo sic Appulejus libro extremo: *Deus Deûm magnorum potior, & majorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator Osiris.* Imò dixerat antea, *se Deæ quidem tantum sacris imbutum: at magni Dei Deûmque summi parentis invicti Osiris necdum sacris illustratum.* Sed his occurrit ipse Appulejus, cum continuo subjungit, *Quamquam enim connexa, imò verò* UNICA *ratio Numinis Religionisque esset, tamen teletæ discrimen esse maximum.* Sententia est, unicum esse numen Isidis, & Osiridis, nempe rerum naturæ sive Universi: sed quia hæc diversimode consideratur, eò tum Isidem, tum Osirim dici, ac ut nomina hæc variant, sic distingui ab homine sexu, ac facie, variare etiam colendi ritus. Quo & pertinent verba ante allata: *Cujus numen* UNICUM *multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis.*

Ad universam etiam naturam pertinet Ægyptium numen *Sarapis*: juxta oraculum, datum Nicocreonti, Cypriorum regi: quod tale apud Macrobium lib. 1 Sat. cap. XX:

> Εἰμὶ θεός, τοῖος δὲ μαθεῖν, οἷον κ᾽ ἐγὼ εἴπω.
> Οὐράνιος κόσμος κεφαλή, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
> Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσί, τὰ δ᾽ οὔατ᾽ ἐν αἰθέρι κεῖται,
> Ὄμμα τε τηλαυγές, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
> *Sum Deus, & talem credi me denoto cunctis:*
> *Cœlorum sublime mihi caput est, mare venter,*
> *Terra globosa pedes, aures ipsum æthera cadunt,*
> *Frons, oculi, vultus clari fax lucida Solis.*

Similiter Diodorus in primo ait idem numen intelligi per Osirim, Serapim, & Ammonem: neque hos tantum, sed etiam Græcorum Dionysum, Jovem, Pana, & Plutonem. Quæ convenienter dicta sunt judicio eorum, qui in divinis plus sapere cæteris credebantur. Hi enim per nomina Deorum universam rerum naturam, juxta Theologiam naturalem, intelligebant.

CAP. III.

De Natura apud Arcadas cultu sub nomine Panos.

HOc ut de Græcis ac Romanis etiam manifestius fiat, ab Ægyptiis transeo ad has gentes. Ordiar verò à Pane, Numine Arcadum; quia hi Græcorum vetustissimi habebantur, & Pan vetustissimum eorum Numen. Hoc clarè ait Dionysius Halic. lib. 1 Antiquit. Ἀρκάσι θεῶν ἀρχαιότατόν τε εἶναι καὶ τιμιώτατον τὸν Πᾶνα. *Arcadibus Deorum antiquissimum, & præstantissimum Pana.* At quid aliud Deus Πάν, quàm τὸ Πᾶν, hoc est, *Omne* sive *Universum*? *Cornutus sive Phurnutus*: Τοῦτον εἶναι καὶ τὸν Πᾶνα, ἐπειδὴ ὁ πᾶς ὁ αὐτός ἐστι. *Talem & esse Pana: siquidem idem est ac Universum.* Itaque & Scholiastes Theocriti in Idyll. A arbitratur verba poetæ sic posse exponi, ὦ τὸ πᾶν, σὺ ὦ Πάν a. Sed quo poetam fortasse id voluisse conjectat argutius est, quàm verius. Interim non dubium, quin ea nominis sit ratio. Nec est, quod dixeris, accentu ista distingui. Nam ex antiquis Græcorum tum lapidibus, tum nummis satis patet, non solere olim accentiunculas adscribi. Quemadmodum pluribus ostendi lib. II de Arte Grammatica, cap. VIII. Atque, ut constaret, veteres in pronunciando saltem accentu alio universi nomen, alio Dei extulisse, non magnopere id nobis adversaretur; quia certissimum est, religionis gentilis auctores, vel doctores, subinde solere nomina Deorum aliquantum ab origine sua inflectere: quomodo Juno iis Ἥρα potiùs, quàm ἀήρ, Ῥέα quam ἔρα. Uti hic literarum trajectione distinxere Deam, & naturam; ita potuerim ista accentu separare, ne ad mysterium illud penetraret vulgus; sub ejusmodi nomine rerum coli naturam. Neque enim vulgo, sed sapientibus, Pan credebatur Universitas, sive Mundus, atque ut unus, ita & Deus credebatur unus. Hinc Macrobius lib. 1 Saturnal. cap. XVII: ἓν τὸ πᾶν b *Sapientum principes prodiderunt.* Neque huic de mundi numinis unitate obstat, quòd numina tot statuerent. Nam ibidem legas, *unius Dei effectus varios pro variis esse censendos numinibus.* Mallem tamen *censeri*, quàm *censendos* dixisset.

Dixeris Macrobio Pana esse Solem: eoque non posse Panos nomine omnem Naturam intelligi. Sed qui sic argumentantur, non videntur cogitare, vetustissimam hanc fuisse opinionem, à spiritu divino regi hunc mundum: in mundo autem uti sublimius nihil, ita nihil quoque præstantius esse æthere: in æthere nihil esse pulcrius vel utilius Sole. atque ut unus est mundus, in eo æther unus, in hoc Sol unus: ita unum credidisse numen, quod nunc nomine generali Naturæ, nunc particulari Ætheris, vel etiam Solis appellatione censeretur. Unde & quadam ratione idem sunt Saturnus, Jupiter, Apollo, ut inferius ostendam. Ut ergo Natura, & Sol, idem; ita Pan idem, ac Sol: quia Soli, in omnem naturam imperium tribuerent. Hoc pacto Pani dominatum in totam naturam assignat ipse ille, quem nobis objectant, Macrobius lib. 1 Sat. cap. XXI: *Hunc* (Pana) *Deum Arcades colunt, appellantes* τὸν τῆς ὕλης κύριον: *non sylvarum Dominum, sed uni-*

Seldenus de Pane lib. II & III. p. 20. 433 439.

a Omniversum, tu Pan.

b Unum universum.

universæ substantiæ dominatorem significare volentes. Ac apertius idem ostendit Junius Philargyrius Ecl. 13, ubi *Pan dicitur Natura omnium rerum.* Deinde subdit: *Per cornua* a *Solem significat, & Lunam, per fistulam, septem planetas stellas; per pellem maculosam, cœli sidera; per canam, vetustas; per ungulas caprinas, soliditatem terræ. Villosus est, quia vestitus gaudet terra.* Ex quibus simul intelligere est, cur Pan fingatur *semicaper*, ut dicitur Ovidio XIV Met. αἰγοπρόσωπον καὶ τραγοσκελέα, *vultu caprino, & hirci cruribus*, quomodo a pictoribus & statuariis pingi & sculpi solere, ait Herodotus in secundo.

a *Leg. cornua.*

Etiam hæc confirmare est ex eo, quòd cùm triplex esset Athenis certamen, quorum in unoquoque ἐκ διαδοχῆς b alter alteri lampada traderet, eis singula proprio essent numini dicata, illud in Piræeo, Minervæ; illud in Ceramico, Vulcano; Prometheo illud in Academia: universa tamen referrentur ad honorem Panos, nempe velut numinis universa numina complexi. Hujus ritus prora & puppis nobis est Libanius declamatione quartadecimâ: ubi legas: καὶ χεῖρας ἂν προσαγάγοιτο Παναθήναια μὲν Ἀθηνᾶ, μυστήρια δὲ Δημήτηρ, τῇ λαμπάδι δὲ ὁ Πάν· *quemadmodum colitur Panathenæis Minerva, mysteriis Ceres, Lampadis certamine Pan.*

b *Successionem.*

Quia verò Pan est vel Natura, vel numen Naturæ, eo à Pane esse dicebantur subiti exercitus totius terrores, quorum caussa nesciretur, & tanti tamen, ut etiam Diis geniti se in fugam conjicerent. Unde Pindarus Nem. Od. IX:

——— Ἐν γὰρ
Δαιμονίοισι φόβοις
Φεύγοντι καὶ παῖδες θεῶν.
Nam dæmoniaco in terrore etiam Deorum filii fugam dant.

Δαιμονίους verò vocat, quia à Deo immissi. De hujusdi terroribus sic Cornutus: *Sunt Panici quidam terrores repentini, & sine ratione. Sic & pecudes, ac greges terrentur a strepitu quodam, quem percipiunt ex sylvis, antris, aut aliis sinuosis locis.* Videtur & eo referendum hoc Euripidis, vel alterius, in Rheso:

Ἀλλ' ἦ κρονίου Πανὸς τρομερᾷ μάστιγι φοβῇ.
Alioqui prisci Panis tremulo flagello cadendus.

Videas verò & Polyænum terroris illius, qui occulta vi totum occupat exercitum, caussam ad Pana referre. Narrat ille lib. 1 Strategem. ut cum Baccho adversus Indos exercitum ducenti nunciaretur, innumeras hostium catervas exadversùm castra metari, ingens eum metus invaserit: Pan verò auctor fuerit, ut exercitus Bacchi de nocte magnum & absonum tolleret clamorem: eo petras, & nemora ita resonuisse, ut longè major, quam foret Bacchi exercitus videretur. Tum hostes fuga perculsos se in fugam conjecisse. Atque idem narrat Theon Arati interpres. Vide & si voles de hisce terroribus Politianum Miscell. cap. XXVIII.

Nec semper tamen Panos nomine intelligi debet ipsa rerum natura, quam in scholis vocant *naturam naturatam*: sed & spiritus ille mundi hujus effector, & conservator, quem eædem nuncupant *naturam naturantem*. Ut apud Plutarchum in libro de Oraculorum defectu, in iis quæ de magni Panos morte traduntur. Ubi Pan ὁ λόγος, δι' οὗ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς οὗ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε. *Verbum per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, quod factum est*: ut loquitur B. Joannes initio Evangelii sui c. Tempus quidem narrationis istius satis convenit tempori, quo conditor ille mortuus est pro omnium peccatis. Imò juxta sanctissimos quosdam viros acciderit postridie passionis Dominicæ ut in primum Fastorum Ovidii Marius annotavit. Porro ille multorum cum admiratione gemitus, quem navigantes audiere, ubi Thamus ad Palades, uti a spiritu jussus erat, inclamasset, magnum Pana mortuum esse: a malignis mihi spiritibus editus videtur: qui doluere semen illud mulieris, in paradiso promissum, morte suâ contrivisse caput serpentis. Nec enim de morte τοῦ λόγου doluissent, sed exultassent potius, nisi morte suâ de morte, & mortis auctore, antiquo illo dracone triumphasset. Quare conjuncta erant mors Christi κυρίως sic dicta, & mors diaboli, sic κατὰ μεταφορὰν vocata. Atque hoc aliquos impulit, ut mortem magni Panos intelligere malint de morte diaboli, hoc est deleta ejus potestate per Christi mortem. Mihi satis est, quod fateantur, non fabulam, sed historiam esse, quam narrat Plutarchus, atque ad redemtionem generis humani per Christum pertinere. Nec video, cur non ut Jovis nomine etiam Deus summus intelligitur, quemadmodum ex Aratæo loco a B. Paulo in Actis adducto cognoscimus: ita magnus Pan dici potuerit ὁ λόγος, quippe unus omnia; ut per quem omnia facta sunt, & qui mortuus sit pro omnium peccatis, creator unicus, redemtor, & sanctificator noster. Quæ non ita capi volo, quasi Arcades cognorint verbum Dei; sed quia aliis Pan Natura universa intelligeretur; aliis Spiritus naturæ hujus opifex, & gubernator. Nec sane quòd post passionem oracula cessarint in gentibus (cujus rei rationem tam anxie Plutarchus singulari requirit libello) ab alia esse causa censendum, quam quod Lux illa venisset in mundum, verboque ac Spiritu illuminaret omnes terras, & tenebrarum principem ejiceret foras. De magno Pane satis.

c *Vers. 3.*

Cap. IV.

De natura universæ cultu apud Romanos, & Græcos, sub nominibus Jovis, Apollinis, Jani, Saturni, nec non Minervæ.

PRæterea naturæ cultus nomine Jovis intelligitur, ut Græcis, sic Romanis. Vulgo quidem constat, cœlum, hoc est, æthera, vel etiam aera, eo vocabulo signari. Sed insuper & terram, & aquam, & quidquid videmus, Jovem esse, prudentium opinio fuit: Itaque Veteres Grammatici putarunt, Jovem esse à juvando: in quo etsi valde eos ratio fugit, tamen naturam Numinis declararunt. Quatenus vero natura, vel Deus, mala immitteret, non *Jovis*, sed *Vejovis*, dicebatur. De cujus vocabuli origine Agellius lib. V, cap XII. Nec, quominùs Vejovem credamus, vim naturæ maleficam, obstat illud quòd ibidem legas, Vejovem esse Apollinem; atque hoc inde cognosci, quia simulacrum ejus, quod inter arcem, & Capitolium erat, sagittas teneret, velut paratas ad nocendum. Nec enim per Apollinem solus semper Sol intelligitur, sed quandoque etiam totus mundus. Nempe quia natura nihil æthere, vel æther Sole, excellentius habet; eo, qui unum duntaxat esse numen putarent, per ætheris, ac Solis, numen, Naturæ numen intelligebant; ex nobilissima parte totum capientes; ut caput, vel mortale pectus, pro homine dicimus. Præterea spectare jubebant in Sole non spatium, quod occupet; quod solum si attendas, fuerit Sol exigua naturæ portio; sed quatenus lumine, ac calore, penetrat universum. Quomodo Soli inest vis totius naturæ moderatrix. Atque huc spectabant Græci Theologi; ut ostendit hæc brevissima eorum precatio à Macrobio adducta lib. I Sat. cap. XXIII. Ἥλιε παντοκράτορ, κόσμου πνεῦμα, κόσμου δύναμις, κόσμου φῶς. *Sol omnium moderator, mundi spiritus, mundi potestas, mundi lux.* Atque idem Solem Orpheo esse omnia, his ejus versibus ostendit:

Κλῦθι τηλεπόρου δίνης ἑλικαυγέα κύκλον,
Οὐρανίαις στροφάλιγξι περίδρομον αἰὲν ἑλίσσων·
Ἀγλαὲ Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης,
Ἥλιε παγγενέτορ, παναίολε, χρυσεοφεγγές.
Audiveris, vasti ætheris rotundum splendidumque circulum
Cælestibus vertiginibus ambitum hunc semper versans:
Inclyte Jupiter Dionyse, pater maris, pater terræ,
Sol omnium genitor, omnivarie, aureo radians.

Hinc factum olim, ut veteres non semper consentirent,

tent, utrum numen aliquod designarit naturam, an partem æthercam. Ita (ut Augustinus ait lib. VII de Civ. Dei, cap. XXVIII) *Janum alii cælum, alii dixerunt esse mundum.* Quæ ex dictis facile conciliantur.

Janus quoque etsi Solem designet, ut lib. II vidimus, tamen pro tota etiam natura sumitur: eaque tum rudi, & indigesta, quam chaos dixere: tum etiam suam jam formam, & ordinem, sortita. Priori modo considerat Ovidius, I Fast. ubi Janus de se ait:

Me chaos antiqui (nam sum res prisca) vocabant.

Posteriori autem, cum paullo pòst subdit:

Quicquid ubique vides, cælum, mare, nubila, terras,
Omnia sunt nostra clausa, patentque, manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi.

Cum Jano antiquissimi Romani Saturnum coluere. Per quem item eos uti & Græcos naturam rerum universam intellexisse, testis nobis Dionysius Halicarnassensis lib. I. Antiquitatum. Nec per universitatem intelligi corpora ipsa in oculos incurrentia; sed quiddam, quod nemo oculis corporis, paucissimi autem animi veacie, utcumque perspiciunt, vel ipso *Saturni* nomine edocemur: siquidem ut nobis quoque videtur, appellatio hæc est ab eo, quod lateat, & occultetur. Quippe Saturni vox est à Thuscis: Thuscorum verò lingua ab Oriente: à סתר *satar*, latere, à סתרו *soterus*, dominator, quia protector lateat in occulto. Saturnus igitur est *Deus Latius.* Ita enim Latinis dicebatur. Uti uxor Saturni in pontificalibus libris *Latia Saturni* nuncupatur. Ipsaque terra, ut *Saturnia* appellatione Tuscâ, ita Latina *Latium* vocabatur. A latendo porrò nomen accepit Saturnus, quia etsi elementa mundi *a* videmus, naturam tamen, hoc est vim eorum, & virtutem, quæ agitat hanc naturæ molem, non videmus; sed ex effectus tantùm cognoscimus: nempe ex mutationibus, quas Tempus producit. Unde & idem Saturno ob longi temporis periodum, dicarunt planetarum summum; ut qui solus ex iis absolvit cursum triginta annorum spatio; quantum unius est generationis. Et aptè etiam Temporis Deo convenit Saturni, sive Latii appellatio, quia & illud latet: fugit enim, nec conspicitur. Nomen itidem quadrat Κρόνῳ. quod nihil aliud est quam χρόνος *b*. Nam Saturnus temporis Deus: ut indicat Cicero lib. II de Nat. Deor. & Macrobius lib. I Saturnal. Plutarchus quoque de Iside & Osiride: Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον. *Græci Saturnum ajunt allegorice signare Tempus.* Et firmat hanc opinionem, quod veteres, cum XVI duntaxat literas haberent, sine spiritu scripsere ΚΡΟΝΟΣ: pro quo postea spiritum addentes ΚΗΡΟΝΟΣ maluere: tandem verò, literarum compendio studentes, ΧΡΟΝΟΣ: qua de re diximus in primo de arte Grammatica, cum alibi, tum cap. XV. Nec in eo aliqua est pugna, quod Saturnum nunc vim universæ naturæ, nunc durationem sive tempus dicimus designare. Siquidem inter existentiam & durationem rei tanta est conjunctio, ut una sine altera esse non possit. Ut tantumdem sit rogare, quandiu quid exstiterit, & quandiu duraritt. Nec Deus, quia contradictionem implicat, facere possit, ut res aliquandiu existat, nec tandiu duret: uti nec possit durationem dare vel momentaneam sine ejus existentia. Sed duratio quidem momentanea impropriè duratio vocatur: propriè autem sic dicitur existentiæ continuatio & mora. Quare existentia, & duratio, solùm differunt ratione. Existentia dicitur quatenus res est extra caussas suas, sive quatenus actu est in rebus. Duratio vocatur, quatenus attenditur existentiæ extensio, & ut sic dicam, permanentia. Ubi propriè attenditur longum, & breve, item infinitum, & finitum, pro quibus duobus triplex est durationis mensura: una rei utrimque infinitæ, ut Dei: altera rei utrimque finitæ, ut equi: tertia rei ex parte priori finitæ, ex posteriori parte infinitæ, ut angeli, & animi humani. Prima dicitur Æternitas, altera Tempus, tertia Scholasticis vocatur Ævum, sed vocabulo, ut Thomas etiam Aquinas observavit; parum convenienti. Nam ab αἰὼν sive Æolico αἰϝὼν, est *ævum*, unde veteribus *ævitas*, & *æviternus*; pro quibus κατὰ συγκοπὴν dicitur *ætas*, & *æternus*. Ex his satis liquet, qua ratione utrumque veteres statuerint, naturam omnia generare & corrumpere; & omnia tempore produci, ac consumi: non quasi tempus per se caussa sit generationis, vel interitus, sed quia quæcunque sunt in tempore, ea tempore mutentur. Qua de re vide Simplicium, & interpretum alios, ad Aristotelis φυσ. ἀκρ. lib. IV, cap. XII *a* commate CXVII.

a Inde dictus Græcis Πᾶν, complexum, universum.

b Tempus

a Al. 19.

Ut igitur universa de Saturno gentium Theologia meliùs intelligatur, utile est distinguere, quæ de eo dicantur, quatenus naturæ vim in se attendimus: quæ item, quatenus spectamus virtutis ejus effectus, qui tempori tribuuntur ex accidenti. Quatenus significat totius naturæ vim, & virtutem, filius dicitur Οὐρανοῦ, sive Cæli: qui Uranus in Africa etiam colebatur. Cælus verò, sive Uranus non æther hic intelligendus, qui usitatius dicitur Jupiter, Saturni filius; sed Deus summus, qui in cælis habitat: ut in Scripturis etiam videmus Cæli nomine intelligi primò quidem thronum Dei, ex consequenti autem Deum supremum, sive Deum Israelis. Ut cum Christus Matth. XXI, quærit, utrum baptismus Joannis ex cælo esset, an ab hominibus. Hoc pacto igitur Saturnus dicitur Οὐράνιος, quasi *Uranides*, sive uni cælesti throno, hoc est, Deo summo originem suam debens. Idem dilucet ex liberis ei tributis, qui nihil aliud sunt, quàm nobilissimæ mundi partes, cælum cum elementis quatuor. Nam ex Ope (est ea principium naturæ corporeæ passivum, uti Saturnus, activum) generasse dicitur filios tres, Jovem, Neptunum, Plutonem: filias totidem, Junonem, Vestam, Cererem. At Jupiter est æther, unde loquendi genus *sub Jove frigido*, & *sub dio*. Summo autem Deorum, tribuêre nomen veri Dei. Nomen enim est *Jovis*, quod factum putatur ex nomine Dei tetragrammato, sive id *Jehova*, sive aliter debet efferri: de quo postea. Juno est aër, quæ Græcè ἥρα, κατὰ μετάθεσιν *b* ab ἀὴρ *c*. Neptunus est aqua: ἀπὸ τοῦ νίπτεσθαι, quod est *lavare*. Est enim elementum huic rei proprium. Unde & Germanis aqua *wasser*, lavare *wassen*, quasi dicas *aquari*. Pluto est interior terra, quæ metalla gignit, unde Πλούτων Græcis, Latinis *Dis* vocatur; nempe ab auro cæterisque divitiis, quæ terra effodiuntur. *Ceres* est terra, quæ vim habet producendi fruges, nempe à *geres*, quod Mosi est *spica virens*. Vesta est ignis, non ille, qui juxta Peripateticos complures Lunæ proximus, sed qui in terris; à Græco ἑστία, id est, focus. Atque hi Saturno geniti, ipsi alios deinde liberos procreasse dicuntur; quæ partes sunt partium, vel naturæ affectiones. Hac de Θεογονίᾳ *d*, quæ tota penè non aliud quam naturæ mysteria includit; vide Hesiodum in opere, quod ab hoc argumento inscripsit. Quamquam Pausanias in Arcadicis neget, Θεογονίαν sibi genuinam videri. Atque idem in Bœoticis referat, Bœotos, circa Heliconem degentes, dicere, nihil esse Hesiodi præter Ἔργα καὶ Ἡμέρας *e*, imò & invocationem Musarum, quam initio Ἔργων legimus, alterius esse, verumque esse initium, ubi de contentione incipit. Addit quoque, juxta fontem sibi à Bœotis monstratam esse tabulam, sed multum vetustate vitiatam, in qua perscripta essent Ἔργα. Sed utcunque hæc de auctore Θεογονίας scrupulum possint injicere: illud tamen extra controversiam manet, auctorem ejus esse antiquissimum. Præterea pro Hesiodo est, quod Pausanias agnoscit, ab aliis genuinum credi Hesiodi opus. Denique multum Pausaniæ opinioni obstat Herodoti auctoritas, scriptorum, qui prosâ hodieque exstant, omnium antiquissimi. Is disertim in Euterpe ait, Homerum, & Hesiodum primos Θεογονίας induxisse, ac tribuisse Diis varias appellationes, honores, artificia: nec putare se, eos ante sua tempora fuisse annis amplius quadringentis.

b Transpositis literis.

c Aër.

d Ortu Deorum.

e Opera, & Dies.

Posterior modus considerandi Saturnum erat, quatenus est Tempus, temporumque conversio. Cic. II de Nat. Deor. *Saturnum enim esse voluerunt, qui*

cursum & conversionem spatiorum ut temporum contineret. Conversio ea temporum est à conversione sive cæli solius circa terram, sive cæli, terræque. Nam Terram xxiv horarum spatio circumvolvi, opinio veterum erat multorum: uti Pythagoræ, Aristarchi Samii, Philolai, Hicetæ, Seleuci, Cleanthis Samii, Leucippi, Heraclidæ, Ecphanti, Platonis etiam jam senis, imò sesquiseculo ante Pythagoram, Numæ Pompilii, qui Plutarcho teste, eò Vestæ templum fecit rotundum, inque eo ignem æternum jussit asservari, ut rotunditate templi rotunditatem mundi repræsentaret, & asservatione ignis æterni in medio, Solem in medio mundi constitutum, cujus sacer ignis ille esset symbolum. Ac fortasse etiam ad hanc terræ & siderum conversionem circa Solem respexerint nonnulli, cum Saturnum, hoc est Tempus, non Cæli, sed Terræ etiam filium dicerent. Utcumque est, à cælesti saltem conversione est distinctio veris, æstatis, auctumni, hyemis: à quibus rerum omnium in terris, & aquis generatio, ac corruptio. Unde Saturnus liberos dicitur absumere. Nec omnes, sed mares, quia solum absumit formas rerum. At parcit feminis, quia materies rerum manet. Et ita deglutit mares, ut evomat; quippe veteres formas absumit, & novas reddit. Singularia intereunt, species manent. Pro æthere, natura, & calore ζωτικῷ species rerum conservante, quæ Jovis nomine intelliguntur, deglutivisse dicitur lapidem: quia res singulares rudi, & informi lapidi comparari merentur, quando quod aereum, & igneum est, inde excessit, ac solum quod aqueum & terreum id mansit. Ut fieri necesse est, resoluto calore nativo, sive à frigore, sive à calore externo.

Quatuor numina, quæ proximè memoravimus, mascula fuerunt. At etiam muliebre est numen quod eodem pertineret. Id est Minerva, per quam intellexere mentem divinam sese extendentem per naturam universam; ut est apud Athenagoram in Apologia a.

a P. 109. edit. H. St.

Cap. V.

De Stoicorum sententia, qui ex mente divina, & corpore mundano, constare numen dicebant; ac pro variis mundi partibus, variis etiam nominibus appellari. Verùm Platonicos in eo discrepasse, cum viderent mundi compagem, non esse Dei partem, sed quasi domicilium.

QUæ hactenus partim de Orientis, & Ægypti populis; partim de Græcis, & Romanis, diximus, non obscurè ostendunt sub variis Deorum nominibus cultam ab iis esse rerum naturam. Longeque hæc planiora fient, si eadem illustremus Stoicorum placitis; quibus natura est ingens animal, utroque sexu præditum. Prius igitur docebo, Stoicis hunc mundum, sive rerum Naturam esse animal divinum, constans mente divina, & corpore mundano: cujus singulæ etiam partes Dii vel Dei membra forent, quia divina illa mens partes singulas permearet. Deinde monstrabo, quomodo in hac rerum natura attenderint omnium generationem & corruptionem: cujusmodi conversio esse nequit, nisi insit ei principium activum, & passivum: ratione verò principii activi naturam considerabant ut marem; ratione passivi, ut feminam. Cùm verò dicerent, mundum esse magnum ac divinum animal, unum quidem numen agnoscebant: sed non ita ut impugnarent vulgi πολυθεότητα a. Solùm hoc intererat, quod vulgus cœtum crederet Deorum, Stoici autem, quos vulgus pro diis haberet diversis, statueret esse Dei, sive animæ mundanæ sectiones mundano corpori permixtas, ac pro corporibus diversis, etsi, unum nomen foret, diversa tamen nomina sortiri. Itaque animas etiam humanas, non pecudum modò, putabant esse illius animæ particulas. In hac sententia etiam Virgilius erat. Nam iv Georg. cum de spiritu hoc mundum alente, & magno se corpore miscente, quædam dixisset, deinceps ea deducit his verbis;

a Deorum multitudinem.

—— Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum,
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

Servium etiam hic audiamus: *Quatuor sunt elementa, terra, aqua, aer, ather. Et Deus. Prater hac nihil est aliud. Deus est spiritus divinus, qui per quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis, & Deo, nascuntur omnia, unam originem habent: & par est natura omnium. Ab elementis habemus corpus: a Deo animum. Ideo, quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor, videtur, sicut etiam elementa: animus invisibilis est, sicut etiam Deus. Illa praterea irrationabilia sunt, sicut corpus. Contrà Deus habet consilium: sic etiam animus. Deinde elementa mutantur, quod est eorum proprium* (ita cod. vet.) *sicut etiam corpus. Contrà Deum non perire manifestum est. Ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. Nam pars semper sequitur genus.* Idem vi Æneid. versus istos:

Igneus est ollis vigor, & cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant:

hoc pacto interpretatur: *De quatuor elementis, & Deo, in tantum in omnibus viget pars divinitatis, in quantum sinit corporis qualitas. Animus idem est, sed uti viribus suis non potest, propter corporis conjunctionem.* Unde liquet, ut omnia, in rerum natura putarint divinam habere animam, nec tamen ubique eam æquè se exserere; idque propterea, quia non pariter omnia sint idonea actûs instrumenta. Hoc putabant colligi etiam posse ex animantibus. Nam etsi animal omne præditum sit anima sensitivà, non quævis tamen partes corporis animati sentiunt. Nec enim de ossibus id dicere possumus; ut de unguibus, & capillis taceam. Similiter igitur in magno illo animali, quod mundum dicebant, multa non sentire, etsi partes ejus forent: idque non ob animæ mundanæ, sed mundani corporis defectum; quia unum quodque recipitur non pro sua, sed pro recipientis natura. Stoici igitur in eo quidem conveniunt cum Platonicis, quòd unum statuant numen principale. Sed differunt, quòd his judicantibus Deum incorporeum: illi eum corporeum dicant. Nam è duobus ajunt componi; è spiritu, qui est mundi anima, & mundo, qui spiritus illius est corpus: haut aliter, ac nos, ex anima, & corpore constamus. Unde Seneca, non in iis quidem, quæ exstant, sed apud B. Augustinum lib. vi, de Civitat. Dei, cap. x. *Ego feram, aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem: quorum alter Deum sine corpore facit, alter sine animo?*

Quod de Stratone hic Seneca scribit: idem & de eo Cicero tradidit in primo de Natura Deorum: *Nec audiendus ejus* (Theophrasti) *auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, qua caussas gignendi, augendi, minuendive habeat: sed careat omni sensu, & figurâ.* Item Lactantius lib. de Ira, cap. x: *Naturam ait Strato habere in se vim gignendi & minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus omnia, quasi suâ sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Eamque Manilius sic expressit lib. i.

Aut neque Terra Patrem novit, nec Flamma, nec Aër,
Aut Humor; faciuntque Deum per quatuor artus,
Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Ultra se quicquam.

Sed hanc qui sententiam tuerentur, verbo Deum fatebantur, re negabant. Quale enim hoc numen, quod ne sensu quidem, nedum ratione polleat? Quanto igitur tolerabilius Seneca, qui licet & ipse cum Stratone, elementa inter se sociata, pro Deo haberet, mentem tamen elementorum præsidem ac gubernatricem agnosceret. Nec tamen Stoici omnes eodem modo semper loquuntur. Est, cùm propriè, accurateque; est, cùm crassiùs,

ac populari loquantur ratione. Cùm propriè loqui volunt, secernunt Deum à mundo, ut opificem ab opere, & incorruptibilem, atque ingenitum, à genito, & corruptibili. Nam Deus Stoicis, ut Diogenes ait in Zenone, ἄφθαρτός ἐστι, καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως: *incorruptibilis est, ingenitus, atque opifex constitutionis mundanæ*; Atque aliquam multo post: Τὰ μὲν μέρη τοῦ κόσμου φθαρτά· οὗ δὲ τὰ μέρη φθαρτά ἐστι, καὶ τὸ ὅλον. *Partes mundi corruptibiles sunt: cujus verò partes corruptibiles, totum similiter affectum.*

Luculentiùs hoc discrimen elucebit, si sciamus, Deum propriè Stoicis esse corpus spirituale, ac igneum, sed purissimi ardoris, intelligens, mundi ex materia coæterna effectivum, eum continens, perque illum ubique vitalem ex se calorem diffundens, quo omnia foventur ac moventur: ita verò eum sibi jungens, ut mundus sit animatus, ac unus cum spiritu illo Deus: ubi verò post longas temporis revolutiones conflagratione mundus interierit, eidem superstes, atque ex priori materia, igni purgata, novum reddens, & ita æternùm, nunc mundum à se effectum animans, & gubernans, nunc post eundem ab igni destructum, aliquo interposito intervallo, novum condens. Quibus verbis partim complexi sumus naturam Dei Stoici, partim ejus effectus. Utraque veterum auctoritate firmabimus.

Ac primò quidem dicebamus, Deum Stoicis esse corpus. Objiciat aliquis illud Senecæ Consolat. ad Helvid. cap. VIII: *Quisquis formator Universi fuit, sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis Ratio ingentium operum artifex, sive divinus Spiritus per omnia intentus.* Sed enim ex Stoicorum quidem mente dicit, esse Spiritum per omnia intensum: ex Platonicorum verò sententia de incorporali ratione. Atque hoc satis indicant verba Senecæ, quæ ex B. Augustino superiùs adduximus. Nempe Stoicis, ut ait Laërtius, idem sunt σῶμα, καὶ οὐσία a. Ac adversus hanc opinionem Eusebio teste, librum scripsit Numenius, quem sic inscripsit, Ὅτι οὐκ ἔστιν σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωικούς. *Quod non sit corpus, quicquid est, ut Stoici censent.* Et Stoicos hac parte secutus Tertullianus, cui lib. adversus Hermogenem, *substantia est corpus rei cujusque.* Idem de carne Christi. *Omne quod est Corpus est sui generis: nihil est incorporale nisi quod non est.*

a Corpus, & substantia seu essentia.

Addebamus, esse corpus spirituale, ac igneum. Unde Posidonius apud Stobæum, Θεός ἐστι πνεῦμα νοερὸν, καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μορφὴν, μεταβάλλον δὲ εἰς ἃ βούλεται καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσιν. *Deus est spiritus intelligens, & igneus, formam ipse non habens, sed in omnes se convertens, sibique omnia assimilans.* Et ante eum Zeno apud Laertium: Θεὸν εἶναι πνεῦμα, διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου. *Deum esse spiritum, permeantem per totum mundum.* Apud Athenagoram quoque legas, Ζεὺς ἡ ζέουσα οὐσία, κατὰ τοὺς Στωικούς. *Zeus* (Jupiter) *fervens substantia, secundum Stoicos.*

Nec pugnare putabant, si corpus, & spiritum, dicerent, quia spiritus iis, ut Tertullianum paullò antè loquentem audivimus, *corpus est sui generis.* Corporis enim species, spiritus. Unde Laërtius in Zen. Ψυχὴν πνεῦμα εἶναι· διὸ καὶ σῶμα εἶναι. *Animam spiritum, eoque & corpus esse.* Nempe σῶμα ἀραιότερον, καὶ λεπτομερέστερον, *corpus rarius, & tenuiorum partium*: ut Chrysippus ait apud Plutarch. de Pugn. Adeò ut, (quemadmodum idem Tertullianus lib. de anima cap. IX, ex sua non minùs, quàm Stoicorum mente loquitur) *præ ipsa tenuitate de fide corporalitatis periclitetur.* Qui & mox Mosen sic interpretatur: *Recogita,* inquit, *cum Deus sufflasset in faciem hominis flatum vitæ, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum simulque divinâ adspiratione densatum, omni intus lineâ expressum esse. Inde igitur & corpulentia animæ ex densatione solidata est, & effigies expressione formata.* Quasi dicat, animam naturâ suâ esse corpus fluidum, & formæ incertæ: sed frigore corporis densari, & inde etiam effigiari. Quam ejus sententiam Augustinus, & Patrum alii jure passim impugnant.

Dicebamus præterea, Stoicis Deum esse spiritum intelligentiâ præditum: quomodo Posidonius, ut vidimus, appellat πνεῦμα νοερὸν a. Unde & eum, teste Laërtio, dixere νοῦν, item λόγον: hoc est *animum, mentem, rationem.*

a Spiritum intelligentem.

Quod subjecimus, spiritum hunc igneum esse æternum, ac mundi opificem, ex Diogene etiam Laërtio hæc cognoscere licet. Ejus hæc sunt in Zenone: Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον, εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν. τοῦτον γὰρ ὄντα ἀΐδιον διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. *Videtur autem, illis esse duo principia, agens, & patiens. Ac patiens quidem esse qualitatis expertem substantiam, materiem: agens autem, rationem in ea, Deum. Hunc enim sempiternum per ea creare singula.* De discrimine verò principiorum, & elementorum, postea subjungit: Διαφέρειν δέ φασιν ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα· τὰς μὲν γὰρ εἶναι ἀγενήτους καὶ ἀφθάρτους· τὰ δὲ στοιχεῖα, κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι. *Differre autem ajunt principia, & elementa. Nam illa quidem ingenita esse, & corrumpi non posse: elementa vero in conflagratione mundi interire.* Apud eundem legas, κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους ἀναλίσκοντα εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶντα. *Post certas annorum revolutiones, omnem mundi substantiam in se convertere, & rursum ex se gignere.* Atque ex his satis liquet, eos, cùm propriè loqui vellent, Deum ab opere suo secrevisse; illum æternum, hoc corruptibile credidisse.

Proximum est, ut doceamus, eosdem, quando se populari, sive civili Theologiæ accommodare vellent, etiam id, quod corruptibile, esse opus Dei statuisse, Deum nihilominus, impropriè nempe, nominâsse. Quomodo solem, lunam, sidera, atque adeò totum mundum, Deum perhibebant. Id apertè ostendit M. Tullius in secundo de Natura Deorum: *Igitur est mundus Deus. Atque hac mundi divinitate perspectâ tribuenda est sideribus eadem divinitas.* Ac post quam fusè de istis disseruit, concludit tandem docuisse se, *esse Deos, solem, & lunam, & vagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu, & commoditate generis humani.*

Quærat aliquis, quâ mente, qui Deum dicerent æternum, mundum non item, mundum tamen Deum nuncuparent. Sed enim Stoici trifariam fuere usi vocabulo *mundi*, interdum idem illis est mens æterna, sive Deus: interdum verò notat compagem universi, opus Dei, interdum item compositum ex mente æterna, & compage universi. Quod ita esse, ostendunt illa Laërtii in Zenone: Λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς, αὐτόν τε τὸν θεὸν, τὸν ἐκ πάσης οὐσίας ποιόν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων, κόσμον εἶναι λέγουσι. Καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ αὐτῶν. *Mundum verò trifariam dicunt, Deum ipsum, quem ajunt ex omni substantia quodammodo se habere, qui incorruptibilis sit, & ingenitus, opifex hujus mundi in se ipsum omnem substantiam consumens, atque iterum ex se ipso gignens. Corpus etiam stellis ornatum dicunt esse mundum. Tertio etiam modo mundum dicunt, quod ex utroque compositum.*

Quando verò mundum vocarent Deum, non mundi vocabulo utebantur pro compage seorsum à Deo consideratâ; sed vel pro solâ mente æternâ; vel pro composito ex mente divina, & compage illâ elementorum. Considerabant enim mundum hunc non ut sedem, ac domicilium Dei; uti Platonici rectiùs docuerunt; sed ut corpus, quod animet, ac informet. Nam mundus iis ζῶον, hoc est, *animal* vocatur; nec dicitur is solùm ἔμψυχος, *animatus*, sed & λογικός, *rationalis*; teste Laërtio. Unde & Balbo Stoico apud Ciceronem mundus ornatur elogio sapientis,

pientis, sideraque *sapere*, *&* *intelligere*, dicuntur. De iisdem ita Lactantius, lib. VII, cap. III: *Interdum sic confundunt ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Ac mente hac Manilius quoque in I:

—— Vivere mundum,
Et rationis agi motu: cum Spiritus unus
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Et huc inclinat etiam magnus ille Varro: de quo ita B. Augustinus lib. VII de Civ. Dei, cap. VI: *Varro de naturali Theologia praeloquens dicit, Deum se arbitrari animam mundi: & hunc ipsum mundum esse Deum.* Quod deinde sic illustrat: *Sicut hominem sapientem, cum sit ex animo & corpore, tamen ab animo dicimus sapientem: ita Mundum Deum dici ab animo, cum sit ex animo, & corpore.* Quia verò mundus est rotundus, eo illis & Deus rotundus: quod ridiculum videbatur aliis, qui humanam Diis formam tribuebant: ut, ex eorum sententia haberent caput, pectus, ventrem, artus: imò & virilia, quibus mitè validus poeticus ille Jupiter. Ridebatur igitur vulgo Stoicorum Deus: quo pertinet jocus M. Varronis, de rotundo illorum Deo sine capite, & praeputio. Habes apud L. Senecam in Ἀποκολοκυντώσει a. Sed planè Rhenanum ratio fugit, cum Claudium Cæsarem, sine praeputio fingi putat. Nihil minùs: Claudium nec cor, nec caput habuisse ait; quippe qui fatuus esset. At illa de capite, & praeputio, solum spectant Deum Stoicum. Quibus mirabantur alii, carere Deum Stoicum, cum caput sit sapientiae sedes, & vitilia instrumentum voluptatis: Deus autem sapientissimus, & vitam degat jucundissimam. Nec ista Caspar Barthius satis cepit lib. VI Adversariorum, cap. VIII, ubi censet Stoicorum Deum dici sine capite, quia secta hæc, vel plerique saltem ex ea, dicerent. Deum non curare mortalia. Quod longè aliter est: ut tot ejusdem Senecæ locis dilucet. Talis potiùs est Epicureus Deus; ut dixerat Seneca proximè ante illa de rotundo Stoicorum Deo. Quod igitur Stoici caput, & praeputium, adimere Deo dicerentur, eò spectat, quod non, uti alii, tribuerent ei formam hominis, etsi ea mundus nihil habeat praestantius: sed rotundam, ob caussam, quam diximus.

a Sive ludum de morte Claudii Cæs.

Cùm verò iis mundus sit Dei corpus; nihil mirum, si elementa statuerent Dei membra, imò & nos ipsos. Scio, id negare Josephum Scaligerum ad Manilium. Sed quid apertius illis Didymi verbis apud Eusebium in XV Præparat. Euangel. Οἱ Στωικοὶ δὲ ὅλον τὸν κόσμον, σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν· *Stoici totum mundum, cum partibus ejus, vocant Deum.* Ac illo Senecæ epist. XCII: *Totum hoc, quo divina & humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni.* Et epist. XCIV: *Totum hoc, quo continemur, & unum est, & Deus est: & socii ejus, & membra, sumus.* Lactantius quoque lib. VII, cap. III. Stoicos refutans, ait: *Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensibilibus ab his constituitur Deus.* Quod tamen Lactantii argumentum non procedit ex Stoicorum mente: qui ut corpus nostrum ab anima habet, quod sentiat, ita mundum ab anima mundi, hoc est Deo, habere illud ajebant, ut sensu, & intellectu, esset praeditus. Cornutus, sive Phurnutus de Jove: Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ὑπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτόν, καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Quemadmodum nos per animam sumus quod sumus: ita & mundus animam se continentem habet, & hæc vocatur Jupiter.* Sicuti nec illud Stoici agnoscerent, quod eos ait Lactantius dixisse, Deum sine Mundo nihil posse. Nam de materie quidem id fatebantur, de mundo non item. Hæc Lactantius ibidem verbis istis confudit: *Stoici naturam in duas dividunt partes, unam quæ efficiat, alteram quæ se ad faciendum tractabilem præstet. In illa prima, esse vim faciendi; in hac, materiem: nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum, & Mundum, artificem, & opus. dicuntque al. um sine altero nihil posse, tanquam naturà sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Hic Stoici dicerent, posse Deum esse sine mundo. Nam eum (ut Seneca ait epist. IX) *acquiescere sibi, resoluto mundo.* Sanè, ut est apud Minutium Felicem: *Stoicis constans opinio est, quod, consumto humore, mundus hic omnis ignescet.* Pluribus idem apud Ciceronem, Laërtium, Stobæum, & alios, legas. Summa eò redit, mundum hunc non esse æternum; multis tamen seculorum revolutionibus durare. Spatium id vocant annum magnum, vel mundanum. Ejus anni hyeme, ajunt perire cataclysmo, sive diluvio. Ejusdem æstate, perire ecpyrosi, sive incendio. Tum omnia resolvi in materiam primævam, sole etiam, lunâ, ac sideribus abolitis: Deumque esse sine mundo, sibique sic acquiescere, usque dum iterum mundum faciat ex superstite materia, eumque ambiat, permeet, gubernet, uti prius. Satis ex his liquet, Stoicos distinxisse inter πνεῦμα illud νοερὸν, quod per se & naturâ suâ Deus, & mundum, qui Deus esset participatione, quatenus mens divina sese mundo inserit eumque animat & informat, uti anima hominem. Etsi autem facilè credidero hanc mundi, ut sic dicam, animationem statuisse, ne illos, quos vulgo Deos putarent, negare viderentur: tamen quiddam quoque erat, quod verisimilem iis hanc redderet opinionem. Nam nihil in mundo videbant præstantius homine: nihil in homine præstantius anima: quam credebant esse spiritum igneum, spiritum quidem propter inspirationem, & exspirationem: igneum verò propter calorem vitalem. Morientes enim & spiritus, & calor, deserunt. Unde colligebant, Deum quoque spiritum esse igneum: atque ab eo esse calorem vitalem, qui omnia gignat, ac foveat. Unde M. Tullius in II de Nat. Deorum: *Caloris naturam vim in se habere vitalem per omnem mundum pertinentem.* Addit quoque, *hoc igneum tranare omnia.* Et post aliqua: *Quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu sed suâ sponte movetur, animus sit necesse est.*

Verùm objici hic posse video, per ardorem illum intelligi non Deum, sive mentem divinam, quæ mundum gubernat: sed elementum quartum, quod nunc *æther*, nunc *ignis*, à Stoicis vocatur. Unde eo de elemento sic ibidem Tullius: *Quartam mundi partem totam naturâ fervidam, & cæteris naturis omnibus salutarem impertire & vitalem calorem: ut in eo insit procreandi vis, & caussa gignendi.* Equidem non diffiteor, sic interdum Stoicos loqui, ut æthera Deum fateantur: atque hoc magis parebit ex iis, quæ postea dicemus: attamen hic eorum dissensus (sive alioqum ab aliis, sive etiam à se ipsis) impedire non potest quo minus verissimum sit, quod antea dicebamus, eos, qui accuratius loqui vellent, planè distinxisse inter ignem divinum, & ignem æthereum. Triplicem enim Stoici ignem statuerunt: divinum, æthereum, & sublunarem. Divinus ille est ardor purissimus, nihil habens feculentiæ: nec absumens, sed fovens & vitalis. Sublunaris, qualis in focis, & aris, planè densus, & devorans, non fovens. Æthereus, qualis Solis, Lunæ, siderum, mediæ est naturæ, divino densior, nostro rarior: interim & ipse alimenti indigus, etsi tanto minùs nostro, quanto rarior esset, & purior nostro. Non sublunarem modò, sed æthereum etiam ignem periturum, credebant Stoici: non, item divinum: hunc enim, exstincto igne æthereo, & sublunari, superesse, ac seminalem esse rationem novi mundi, quia ex rudi materie quatuor elementa, & quæ ex iis fiunt, longè artificiosius manu humanâ elaboret. Atque hoc voluere, cum dicerent, Deum esse, ut apud Plutarchum, & Stobæum, legere est, πῦρ τεχνικὸν, ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίνεται. *ignem artificiosum via vadentem in generatione mundi, continentem intra se omnes seminales rationes, juxta quas singula deinde fato fiant.*

Quid

Qui respexit M. Tullius in II de Nat. Deorum, cum ait: *Zeno ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via.* Et mox: *Natura non artificiosa solum, sed plane artifex ab eodem dicitur, consultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium.*

Quamquam verò putarent Deum toti mundo misceri, totumque hunc à divina mente animari; eoque mundum totum rectè Deum dici; imo, ut locuti, Deum esse, quicquid videremus: non tamen opinio eorum erat, omnes mundi partes æquè divinæ esse naturæ participes. Quemadmodum enim in homine ratio supremæ inest parti: ita & in magno hoc animali, quod mundum dicebant principatum, quem Græci τὸ ἡγεμονικὸν vocant, ætheris esse judicabant. Et ut in homine à capite in reliqua membra spiritus fluit, qui instrumentum est sensus & motus: ita in mundo ab æthere spiritum fluere in aera, & terræ atque aquæ globum, & ea quæ illis continentur. Totum igitur mundum esse Deum, quia per totum se diffundit Deus: sed minùs terræ, & aquæ globum, quàm aera; aera, quàm æthera: quia, utcumque Deus etiam insit cloacis, ac locis sordidis, tamen longè aliter se insinuet corporibus mundis, ac puris, magis etiam naturæ suæ convenientibus; ut igni, maximè ætheri: propterea æthera plus participare divinæ naturæ: inque æthere Lunam, ut terræ propiorem, ita plus habere terrestris, atque opaci, eoque minus divinæ participare naturæ, quàm solem: hujus, ut purioris ætheris, principatum esse in visibilibus: interea solem ipsum, qui humore pascatur maris, nedum eam habere puritatem, quam extremus cæli ambitus, qui purissimus sit ardor, quodque de Sole dici nequit, nulli sit interitui, vel corruptioni obnoxius, eoque supremus sit Deus, ut loco, ita dignitate.

Ex his conciliare est Stoicorum, sententias facie primâ pugnantes: quas proponit Cicero in primo de Natura Deorum: *Chrysippus disputavit æthera esse, eum quem homines appellant Jovem.* Ibidem antea legas: *Zeno*, inquit, *æthera Deum dicit esse.* Et mox: *Idem astris hoc tribuit.* Et postea: *Cleanthes, qui Zenonem audivit, ipsum mundum Deum dicit esse: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum indicat.* Similiter Laertius in Zenone, his verbis: Τὸν ὅλον κόσμον ζῷον ὄντα, καὶ ἔμψυχον, καὶ λογικὸν, ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, καθά φησιν Ἀντίπατρος ὁ Τύριος ἐν τῷ ὀγδόῳ περὶ κόσμου. Χρύσιππος δ' ἐν τῷ πρώτῳ περὶ προνοίας, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ περὶ θεῶν, τὸν οὐρανόν φασι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου· Κλεάνθης δὲ, τὸν ἥλιον· ὁ μέντοι Χρύσιππος διαφορώτερον πάλιν τὸ καθαρώτερον τοῦ αἰθέρος ἐν ταυτῷ· ὃ καὶ πρῶτον θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς. *Mundum universum, qui animal est, animâque & ratione præditus, habere facultatem principalem sive imperatricem æthera: ut ait Antipater Tyrius in octavo de Mundo. Chrysippus vero in primo de Providentia, eumque eo Posidonius libro de Diis cælum dicunt mundi tenere imperium, Cleanthes Solem. Rursus Chrysippus id quod præstantius & limpidius in æthere. Quod primum Deum dicunt sensus secuti.* Cleanthis opinio placuit Plinio lib. secundo, cap. VI: *Mundi totius solem esse animum, ac planius mentem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet, opera ejus æstimantem.* Quid verò in hac Stoicorum opinione amplectar, quid item improbem; id melius dicam, quando inferius omnem naturæ cultum religiosum refellam.

Cæterùm omni memoria dignum: Mundum hunc, τοῦ κόσμου (ab ornatu) nomen accepisse à Pythagora. Quo de pluribus Merula, pag. I.

CAP. VI.

De eorundem Stoicorum opinione, qua in Natura attendebant principium & agendi, & patiendi: eoque utrumque sexum Naturæ tribuerunt.

Atque hæc de prima sententia eorum, qui naturam universam pro numine habuerunt. Venio nunc ad sectam alteram. Hanc eorum statuebamus, qui in universa rerum natura attenderunt vim activam.

Atque hæc de priori Stoici dogmatis parte, qua statuerunt, mundum esse ingens animal, constans mente divinâ, & compage mundi. Nunc ad partem venio alteram, quæ de eo est, quòd in Natura attenderent vim activam, & passivam: & propterea eam tum marem, tum feminam dixere: marem, secundùm illud, quod vim in alia exserit; feminam, quæ vim alienam recipit, & quasi fœcundatur. Præivit ad hanc opinionem Orpheus, hymno suo in Naturam. Verba sunt:

> Πάντων μὲν σὺ πατὴρ, μήτηρ, τροφὸς, ἠδὲ τιθηνός.
>
> *Omnium es pater, & mater, nutrix quoque, & altrix.*

Eadem Valerii Sorani sententia fuit: qui ad tempora usque Varronis, Romanorum judicatus doctissimus. Item Varronis, qui eodem postea elogia ornatus fuit. Sorani quidem hi sunt versus:

> *Jupiter omnipotens regum rex ipse, deusque*
> *Progenitor, genitrixque Deûm, Deus unus & omnes.*

Varro autem eo in libro, quem de cultu Deorum scripsit, hæc sic exponit (teste Augustino lib. VII de Civit. Dei, cap. IX) *ut eum marem existimaret, qui semen emitteret; feminam quæ acciperet, Jovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere: qua caussa*, inquit, *scripsit Soranus, Jupiter progenitor genitrixque: nec minus cum caussa unum & idem omnia esse: mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.*

Quia verò hoc universæ convenit naturæ, eo & singulis ejus partibus, sive Diis eas partes denotantibus, tributum à Theologis fuit. Ita ut à Proclo Diadocho lib. I in Timæum Platonis proditum est, in Jove, Mercurio, Deorumque aliis, esse συμπλοκὴν τοῦ ἄῤῥενος, καὶ θήλεος, *compactum quid ex mare, & femina.* De Minerva sic antea etiam memoratus, Orpheus seu Onomacritus potiùs [a]:

> Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς, πολεμήτοκε μῆτι.
>
> *Vir genite, & mulier, genitrix prudentia belli.*

Baccho quoque uterque sexus. Suidas: Ἀνδρόγυνος καὶ ὁ Διόνυσος, ὡς καὶ τὰ ἀνδρὸς ποιῶν καὶ τὰ γυναικῶν πάσχων. *Utriusque etiam sexus est in Libero: ut qui & virilia agat, & muliebria patiatur.* Alibi [b] etiam ostendimus, Lunam à Carrenis vocatam Lunum: nempe Luna est, quatenus à Sole accipit lumen & efficaciam: Lunus, quatenus lumen & vim diffundit in inferiora.

Itaque & Venus quæ præcipuè Luna, non solum femina, sed & mas habebatur. Macrobii est lib. III Sat. cap. VIII: *Philochorus in Atthide* (Atticarum rerum commentarios scripsisse, satis constat) *eandem Venerem affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri: mulieres cum virili, quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Narrat etiam Suidas [c], ut mulieres Romanæ aliquando pestilenti prurigine laborarint, eoque necesse eas foret radi, sic ut nullus iis foret pecten, quando capillos non haberent. Tum eas supplices orasse Venerem, pro pristino capillorum honestamento: eo recepto, honorasse Venerem simulachro pectinem gestante, sed barbata, quia Venus καὶ ἄῤῥενα, καὶ θήλεα, ἔχει ὄργανα· *& mascula & feminea habet instrumenta.* Quasi dicat, esse ἀνδρόγυνον, sive ἑρμαφρόδιτον. Sanè & Hesychii verba sunt: Ἀφρόδιτος. Θεόφραστος μὲν τὸν ἑρμαφρόδιτον φησιν· Aphroditus. *Theophrastus ait, esse utriusque sexus participem.* Imò & Aristophanes in comœdia quadam deperdita eam Ἀφρόδιτον nuncupavit. Cujus rei auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII. Quod verò de Venere barbata ajebam, id etiam firmare est ex Hesychio, apud quem vulgo quidem sic legere est: Ὁ δὲ τὰ περὶ Ἀμαθοῦντα γεγραφὼς παιήονα ἄνδρα τὴν θεὸν σχηματισθῆναι ἐν Κύπρῳ λέγει. Ubi planè pro παιήονα legendum

[a] Hymno in Minervam.

[b] Lib. 2. cap 5.

[c] In Ἀφροδίτη.

gendum πωγωνίαν, quod & doctissimo Joanni Croio visum video, & lector. Sic Latinè sententia sit: *Incertus Rerum Amathusiarum scriptor ait, Deam Venerem figuram in Cypro habere viri barbati.*

Hæc valde eo firmantur, quòd dicantur, id relatum ab Amathusiarum rerum scriptore: & satis constet, Amathunta esse in Cypro; unde & Venus, ut Cypria, sic Amathusia *a* vocatur: & in Cypro Venerem effictam barbatam ab aliis etiam traditum sit: ut Macrobio lib. III Sat. cap. VIII: *Signum Veneris est Cypri barbatum corpore, sed veste muliebri, cum sceptro ac statura virili, & putant eandem marem, ac feminam esse.* Atque ejus æqualis Servius in illud II Æn.

Descendo ac ducente Deo ——

Est, inquit, *in Cypro simulacrum barbatæ Veneris.* Et in lib. IV: *Sciendum Stoicos, dicere unum esse Deum, cui nomina variantur pro actibus, & officiis. Unde etiam duplicis sexus numina esse dicuntur, ut cum in actu mares sint; feminæ cum patiendi habent naturam.*

Macrobius, & Servius, qui eadem ætate, nempe Theodosii Magni temporibus, vixere, utrumque hunc sexum inde etiam firmant, quòd Maro dixerit *b*, *Ducente Deo*, ubi Venus significatur: item, *Nec dextræ erranti Deus abfuit*, cùm vel Juno intelligatur, vel Alecto. Item quòd Licinius Calvus, poëta egregius, ac orator, Ciceronis æqualis, (quicum etiam, quamvis iniquâ lite, de eloquentiæ principatu certavit, teste Fabio) scripserit in hunc modum:

Pollentemque Deum Venerem. ——

Sed utrumque hoc argumentum mihi semper infirmum visum fuit. Nam quod ad Calvi hoc, *Deûm* non accusativus numeri singuli, sed patrius est pluralivi: diciturque Venus pollens Deûm, ut Horatio potens Cypri. Verè autem pollens Deum, quia in illos, inspirando amores, quodammodo imperium exercet. Vel si id magis placet, pollens Deûm, sit pollens inter Deas, ut Maroni IV Æn.

—— Sequimur te sancte Deorum.

Quomodo & Ennius locutus in primo Annalium. Quod verò ad Maroniana illa, de Veneris, & Junonis, vel Alectûs numine, Græcorum more, locutus poëta, qui & τὴν θεὸν dicunt. Sed de his abunde egi etiam in primo de Analogia, cap XI. Valentius verò illud Lævini ab eodem Macrobio adductum ibidem: *Venerem igitur almum adorans, sive femina, sive mas est, ita uti alma noctiluca.*

Quid quod & Phrygum Deus utroque sexu præditus fuit? Hesychius, & ex eo Phavorinus: Ἀδαγοῦς, θεός τις παρὰ Φρυξὶν, ἑρμαφρόδιτος. *Adagoos, Deus quispiam apud Phryges utroque sexu præditus.* His & similibus compulsus semichristianus ille Platonicus, qui inscribitur Hermes Trismegistus, in Pœmandro idem prodidit de Mente æterna, quæ alterum Νοῦν sive Λόγον genuit. Sic enim scribit: Ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύησε λόγῳ ἕτερον νοῦν δημιουργόν. *Mens etiam sive Deus, quia mas, & femina sit, vita, & lux, enixa est Verbo alteram mentem: opificem.* Imò Synesius, Episcopus Ptolemaidis, magnus, imò nimius Platonicæ philosophiæ amator, sic loqui non veretur de vero Deo Israelis. Ita enim ille hymno II:

—— Σὺ δ' ἐσσὶ ῥίζα
Παρεόντων, πρόσθ' ἐόντων,
Μελλόντων, ὑπεόντων.
Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄρρην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνὰ, σὺ δὲ σιγὰ,
Φύσεως φύσις γονόεσσα.

—— Tu autem es radix
Præsentium, præteritorum,
Futurorum, eorum quæ sunt.
Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Natura naturæ fœcunda.

Ac similiter hymno III:

Φύσις ἐν νοεροῖς
Θῆλυς ἄρσην.
Natura in intellectualibus
Femina, & mas.

Quid mirum igitur, si & hanc philosophorum sententiam ex parte etiam secutus est Valentinus hæresiarcha; ut ex Irenæo *a*, Tertulliano *b*, & Epiphanio *c* cognoscimus. Nam cùm quatuor tantum æonum nomina esse diceret, ajebat tamen ex his constitui æonum octonarium, eo quod in unoquoque æonum istorum attenderet oporteret connubium maris & feminæ; Verba Irenæi: Καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι παρ' αὐτοῖς καλουμένην, Βυθῷ καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ· εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀρρενόθηλυν. *Et esse hunc Octonarium generis principium, radicem & fundamentum omnium, quem quatuor complectuntur nominibus Profunditate, Mente, Ratione, & Homine; quorum unumquodque mas simul sit & fœmina.*

Nempe quisque æon dicebatur mas, & femina, mas ob principium activum, femina ob passivum. Quatuor igitur nomina, tribuebat, quia tantum quatuor erant συζυγίαι, sive, ut Tertullianus vocat, connubia æonum, Sed ogdoada vocabat, cùm virilem & femineam potestatem distingueret. Cabalistæ itidem statuerunt animal quodque in se marem & feminam continere, imò quicquid in rerum est natura: ut cognoscere ex R. Akiba libro de creatione, item R. Eliezer, & R. Saadiah, adhæc Leo Hebræus, vel alius lib. de Amore, Paulus Ricius lib. IV de cælesti Agricultura, Append. ad XXVI Theorema, item XVII, & XVIII. Quorum verba qui volet, reperiet apud Joannem Croium Part. II sacrarum, & historicarum Observationum, cap. XII.

Hisce subjicere non abs re erit, quæ prodit Alexander Geraldinus lib. IV sui Itinerarii: *In Bassiana urbe regia sunt Novoades, nobile Pontificis palatium, cum primo regnorum templo, & quod magnopere est mirandum hic & per vicinas regiones solum Deus Natura adoratur, qui in præalto à marmore solio, sedet cum effigie, & corpore minio illito, ad similitudinem ætheris, & dextra Solem, & sinistra Lunam tenet; eo quod omnes hisce duobus luminibus potestatem rerum in omni terra generandarum tribuit: cætera sidera per utraque latera retenta habet, & ea religione ipsum Regem agere, qui quoque concedit, nobile Dei sui simulacrum mira arte confectum, ex ebore miniatum dorso elephantis secum ducit, quinquies nocte & die ante effigiem Dei sui toto corpore per terram strato procumbit, & magnas preces profundo pectore illi effundit.*

a Catull. carm. ad Mallium.
b 2 Æn.
a Num. 11. p. 117. edit. Petavianæ.
b Lib. adversus Valentinianos.
c In hæresi Valentinianorum.
Ex Alex. [illegible] Novarum lib. 12. c. 22. sive pag. 353.

Cap. VII.

Refelluntur qui Naturam esse Deum putaverint. Item, qui tradiderunt, materiem, sive chaos, esse Deo coæternum. Quam sententiam etiam amplexi ex hæreticis fuere, Valentinianus, Hermogenes, & Sabellius. Post hæc diluitur opinio Stoica, idque trifariam: nempe partim in eo, quod Deum crediderunt natura esse igneâ, eoque corporalem; partim quod dicerent, igneam illam ita sic permisceri universo, ut unum ex illis divinum animal fieret; partim quod magni illius animalis partes singulæ pro Diis rectè haberentur, quia divina illis mens sit permista. Rectè interim Stoicos duo illa agnoscere, μοναρχίαν Dei, & Deum hunc diffundi per orbem universum. Varronis etiam sententia attingitur.

Vidimus hactenus, quomodo sapientiores gentilium, etsi varia adeò numina colerent cum vulgo, tamen animo agnoscerent unum numen; nempe rerum naturam: ad quod unicum numen omnia reducebant nomina &

Cap. 12.

& numina, quæ toto orbe colerentur. Ac vidisse etiam hoc videtur Livius, cùm lib. XXVIII ait: *At nescio, an mirabilior fuerit* (Hannibal) *adversis, quam secundis rebus. Quippe qui misto ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia sacra, alii prope dii essent, ita uno vinculo copulaverit eos, ut nulla seditio exstiterit.* Sciebat Livius, vulgò pro diversis haberi numinibus, quæ non appellationibus modò, verùm simulacris etiam, & ceremoniis, plurimùm differrent: sed quia non ignoraret, quanto aliter saperent intelligentiores, eò illam vulgi opinionem particula PROPE molliendam, imò corrigendam putavit.

Etsi verò fatendum, non paullo plus cæteris vidisse eos, qui μοναρχίαν Deo tribuerunt: non tamen dici quisquam potest verum coluisse Deum, qui coluit naturam. Nam vel intelligitur natura universalis, vel particularis. Particularem voco, quæ est hujus, vel illius sideris, regionis, hominis, muti animantis, arboris, lapidis, & pariter aliorum. Universalis est, quæ ex omnium individuorum, ac proinde etiam specierum naturis, animo colligitur. Neutro modo natura est Deus. Non particularis, rerum singularum natura: quia sæpe res illæ sensus, & vitæ etiam sunt expertes. Quod de Deo quis dixerit nisi qui animo Deum neget? Sed neque universalem naturam credere possumus Deum esse; quia hæc nihil est aliud, quàm naturæ omnes particulares animo collectæ: ut quod in particularibus non est, nec in universali esse possit.

Omnino igitur recurrere est opus ad aliquid à rebus hisce naturalibus distinctum, quodque eas res sustentet ac dirigat ad suos fines. Quale quod est, res eas omnes movet, omnia gubernat; eoque nec alius fuerit, quàm summus universi rector. Atque hoc vidit è philosophis Anaxagoras, qui ab Anaximene disciplinam hausit, uti is ab Anaximandro, ille ab Thalete. Hic Anaxagoras docuit; *materiam infinitam, & ejus particulas similes inter se, minutas primum confusas, postea in ordinem adductas mente divina*: ut est apud Ciceronem lib. II Academ. quæst. Imò & idem vidit ea parte, qualis ille mundi opifex foret. Idque ipsum expressit his verbis Tullius: *Primis omnium rerum descriptionem, & modum* MENTIS INFINITÆ *vi ac ratione designari, & confici voluit.* Imò & propterea ab aliis νοῦς, sive mens appellatus fuit; Sed ut ob hanc sententiam laudem meruit, ita eam corrupit, quando addidit illi ὕλην sive Materiem. Duo enim statuit esse συναίτια *a*, Deum, & chaos: quorum prius se haberet, ut caussa efficiens: alterum ut caussa materialis. Hoc ostendit non modò Timon in Sillis *b*: sed videmus quoque ex verbis ipsius Anaxagoræ in principio operis sui, unde ea adduxit Laertius: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia simul erant: deinde accessit mens eaque composuit.* Et sanè etiam philosophorum alii, qui faterentur, Deum esse mundi architectum, non tamen materiem esse à Deo, putarunt, sed ordinem atque ornatum duntaxat. Qui fuerint isti Philosophi, indicat Tertullianus lib. adversus Valentinianum, cap. XV: *Age nunc discant Pythagorici, noscant Stoici, Plato ipse, unde Materia, quam innatam volunt, & originem, & substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi.* A philosophis istis hanc sententiam accepere Hermogenes, & Valentinianus, adversus quos scripsit Tertullianus: qui eos vocat hæreticos materiarios *c*. Ac adversus Hermogenem dicit in Ecclesia eam esse doctrinam novellam, planeque Scripturis adversam, quæ cum dicit omnia esse facta à Deo, nec addit, ex materie, satis indicat, facta esse nihilo. Addit, si materia non sit à Deo, fore sine principio, sine fine, eoque Deo coætaneam, ac proinde non esse proprium censum Dei æternitatem, cum ea communis sit Deo cum materie. Præterea, inquit, si materies sit Deo contemporalis, unde Deo dominium in eam, ut inde faceret mundum? Num vi, an precariò id factum? Nec enim jure dominii, si materies in æternitatis consortio sit posita. Quo pacto materia Deo æquatur: ac duo erunt Dii; auctor, qui universum fecit, & auctrix, ut Tertullianus loquitur, de qua fecit, quæque de suo habet, ut ad mundi opus concurrat. Adhæc Deus non sit omnipotens, si non potuit materiem facere: imò materiæ fuerit subjectus, si hac eguerit, multum etiam illi debeat, quod ejus beneficio mundum fecerit. Cùm verò Tertullianus non semel clarè dicat Hermogenem sua ætate illa in Africa spargere, satis liquet error Prateoli in catalogo Hæreticorum: ubi Hermogenem facit asseclam Sabellii. Is enim multo post Tertullianum, nempe Galieni Imperatoris temporibus vixit. Quare potiùs dicendum, Sabellium eam sententiam ab Hermogene & Valentiniano, hausisse, vel à memoratis ante philosophis, hæreticorum, ut Tertullianus vocat, patriarchis. Sabellium autem & ipsum statuisse materiem ingenitam, constat ex Eusebii lib. VII Præparationis Euangelicæ; ut Philastrium, & Augustinum mittam, utrumque libro de hæresibus. Ac posterior hic aliis etiam in locis hanc hæreticorum, & antè philosophorum opinionem damnat. Ut contra Faustum lib. XX, cap. XIV: *Hylen, Græci cum de natura disserunt, materiem quandam rerum definiunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem: quæ quidem in corporum mutabilitate utcunque cognoscitur: nam per se ipsam nec sentiri, nec intelligi potest. Verùm in hoc errant quidam gentilium, quod eam tanquam coæternam Deo conjungunt: ut hæc ab illo non sit, quamvis ab illo formetur.* Satis liquet, chaos signari: cujus & descriptionem adducit libro contra Manichæi Fundamentum cap. XXIX.

Sed, misso errore illo de æternitate materiæ, redeo ad illud, quòd Anaxagoras statuit, Deum esse mentem infinitam, mundique opificem: quo satis ostendit, non se pro Deo habere naturam mundanam, quæ corporea est, & finita: sed mentem, quam infinitam, ac incorpoream statuebat: ut omnino & ille, & quicunque hac in re eum secuti sunt, ex parte notitiam habuerint veri Dei: ut ex Scripturis ostendi lib. I, cap. II. Hanc Anaxagoræ sententiam melius secuti sunt Platonici quam Stoici. Nam, ut ex iis colligere est quæ fusè superiùs dicebamus, in tribus Stoici ab Anaxagora, ac veritate ipsa, abierunt. Primus est error, quòd Deum, sive mentem cuncta permeantem, sive mundi animum, non statuerint esse aliquid incorporale, & seorsim à mundo subsistens; sed ardorem ignis, sive æthera, præcipueque purissimam ætheris portionem: qualis ille qui mundum ambit. Hæc de Deo finito ac corporeo non Anaxagoræ modò repugnant, sed etiam Sacris Scripturis: quæ æternum illud numen, à quo omnia, non corporeum statuunt, sed ἀσώματον *a* eoque nec igneum: non quasi non Deus in Scripturis etiam ignis vocetur, sed quia id non sit κυρίως *b*, quomodo Stoici sapiebant: sed τῷ μεταφορικῶς *c*. Nempe ob lucidissimam majestatem, ac splendorem inenarrabilem: unde & *Lux* appellatur 1 Joa. 1, 5. & *lucem* dicitur *habitare inaccessibilem*, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον: ut est 1 Timoth. VI, 16. Propterea etiam in rubo ardenti apparuit Exod. III. Et in columna ignis duxit populum per desertum: ut est Exod. XIII, 21, 22, & XIV, 24. Et ignis symbolo se ostendit Ezech. cap. 1. Ac Spiritus S. etiam ignis vocatur: ut cum Matth. & Luc. III, Joannes Baptista ait, se baptizare aquâ, Christum baptizaturum Spiritu, & igne, hoc est, igneo spiritu. Et Act. II, apparuit specie ignearum linguarum. Imò & altera præterea ratio est, cur Deus Christianis ignis dicatur: nempe ob iram erga peccata, & potentiam in perdendis impiis: ut ad Hebr. XII, 29. *Deus noster ignis consumens.* Multum hæc abeunt à Stoicis, quibus divinum numen propriè est corpus igneum; subtilissimum tamen. Philosophis verò Christianis Deus non corpus est, sed actus purus. Unde Boëthius ad Symmachum de Trinit. *Nihil secundum materiam esse dicitur: sed secundum propriam formam. Divina substantia sine materia forma est: atque ideo unum & est, quod est: reliqua verò non sunt id, quod sunt.* Quod pluribus deinde exponit.

a Caussæ.
b Apud Diogenem in vita Anaxagoræ.
c Adversus Hermogenem cap 25.

a Incorporeum.
b Propriè.
c Per translationem.

Alter Stoicorum error est, quòd spiritum illum igneum, quem Deum dixere, & à quo vitalem in omnia calorem promanare statuerunt, permisceri crederent mundo, uti animæ corporibus nostris: unde colligebant, ut anima, & corpus, constituunt hominem, ita ex spiritu igneo, & mundo, Deum constare. Meliùs Plato, qui & ipse, Anaxagoram secutus, vocabat Deum νοῦν sive mentem; sed eum statuit οὐδενὶ μεμιγμένον, *nulli commixtum*: & tamen διὰ πάντων ἰόντα, *per omnia vadentem*. Quæ conveniunt cum illis Lactantii lib. VII, cap. VI: *Divinum quidem Spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri: nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus misceatur elementis.* Ac similiter Damascenus lib. I Orthod. Fid. cap. XVI: Ὁ Θεὸς διὰ πάντων ἀμίγως διήκει. *Omnia permeat Deus sine mixtione.* Nam etiam secundum Platonem, ut anima hominis se per corpus extendit, at non divisibiliter, in modum rei corporeæ: ita etiam Deus, quasi anima mundi, se porrigit ad extima, non quidem velut corporea corporearum dimensionum conditio, sed sic ut tota toti applicetur: non tamen mundano corpori misceatur: at nihilominus, omnia sic connectat ut unum fiant. Ac talis quidem est illi ratio animæ, ut vocant, universalis; præter quam alias statuit particulares. Cui simile fuerit, si in homine constituas, tum animam universalem, quæ informet, moveatque: tum præterea particulares complures: velut unam in manibus ad aliquid apprehendendum, aliam in pedibus ad eundum, aliam in lingua ad loquendum, atque ita in cæteris partibus. Pariter enim etiam mundo tribuit animas particulares, quæ quia animæ omnis mundanæ motus est circularis, eo circum agant orbes cælestes appetendo animam mundi, cui sic semper occurrunt, ut nunquam adsequantur totam.

Tertius Stoicorum error est, quando ex eo, quòd Deus misceretur corpori mundano, collegerunt, omnes mundi partes divinæ esse naturæ participes. Itaque Solem, & sidera Deos dicebant, homines non item: etsi & animas nostras haberent pro particulis substantiæ ætheræ, sive spiritui igneo per cuncta decurrente. Nam ut Ægyptiis, sic & Stoicis, Jupiter, qui πνευματικὸν est spiritus cuncta permeans, origo est animarum. Unde Diodorus in primo, ubi de Ægyptiorum Theologia disserit: Τὸ μὲν οὖν πνεῦμα Δία προσαγορεῦσαι, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, ὃν αἴτιον ὄντα τοῦ ψυχικοῦ τοῖς ζώοις, ἐνόμισαν ὑπάρχειν πάντων οἱονεί τινα πατέρα. *Spiritum igitur Jovem dici, vocem si interpreteris, à quo vim animalem in viventibus proficisci; eoque quasi omnium parentem esse.* Quærat aliquis, cur igitur homines non putarint Deos, cùm cælum elementa habuerint pro Diis. Nempe in caussa est, quòd debeat invocari non rivulus mentis divinæ, qualis habita est mens humana; (ut mittam, quod nemo invocet se ipsum) sed quòd invocari oporteat fontem divinitatis, qui totus se toti miscuisset naturæ, quod de mente humana non poterat dici. Atque hæc lucem etiam capiunt ex Theologia civili: ubi privatim quidem hoc, illudve numen, invocabant: in publicis verò sacris, quia Dii particulares non absolvunt naturam universam, post Deos particulares invocabant universos: quod factum à Marone Georgicôn primo. Ubi sic Servius: *More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Sed in eo à civili Theologia differebat illa Stoicorum, quòd prior illa diversas statueret mentes divinas, unde aliquibus memoratis utile esset cæteras, saltem universè, adjungi: at in posteriori seu hoc seu aliud nominares numen, idem numen invocares: quia utcunque aliud sonaret nomen, tamen idem foret numen, quod pro diversa potestate in diversis ejusdem naturæ partibus diversum nomen sortiretur. Satis igitur liquet, cur Stoici partes mundi, præsertim præcellentes, partes Dei putarint. At nobis Christianis, partes mundi nullæ possunt dici divinæ, præterquam eâ mente, quâ res excellentes dicuntur esse Dei: quomodo legimus *montes Dei*, Psal. XXXVI, 7: *cedros Dei*, Psal. LXXX, 11. *Ninivem urbem magnam Dei*, Joan. III, 3. Sed longè aliter cepere Stoici, qui partes mundanas pro Diis habuere, quia illis misceretur divina mens, quæ mundo unita dicitur natura: at natura ex se est universalis, variè licet determinetur, prout homini magis minusve favet, vel nocet.

Ac sic quidem civilem Theologiam corrigendam Stoici putarunt. Aliis verò magis placuit, non singulas naturæ partes esse Dei membra: sed speciebus singulis singulas præsidere mentes divinas. Quale quid aliquibus etiam ex Christianis placet: qui speciebus singulis præesse existimant angelicas potestates. Atque hi pro se adferunt illud Augustini lib. LXXXIII, quæst. LXXIV: *Unamquamque rem visibilem in hoc mundo habere angelicam potestatem sibi præpositam.* Quod non de individuis capiunt (quomodo censeo accipi oportere, ut omnia, & singula, curæ angelorum commissa dicantur) sed de totis speciebus; quarum quæque proprii sit angeli curam consecuta. Itaque inter Augustinum, & philosophos istos hactenus convenit, quòd singulis speciebus singuli præsint spiritus: philosophis istis sint Dii, quidam minorum ut sic dixerim, gentium: Utraque sententia abit à Stoicis, quibus sunt sectiones unius animæ mundanæ mundano corpori permixtæ, divinoque propterea honore ab homine colendæ.

Utcunque verò tria ista, quæ dixi, in Stoicorum opinione prorsus repudiemus: sunt tamen, ubi plus non Platonicis quidem, sed aliis multis viderint; duo imprimis, quorum unum est, quod unum statuerint numen: alterum quod agnorint id toto orbe diffusum. Quod ad prius, non quidem damnare τὴν πολυθεότητα [a] ausi. Sed hoc inde erat, ne turbarent Rempublicam, ac sibi cum Socrate, crearent periculum. Eosdem igitur cum vulgo Deos colebant: sed mente longè aliâ. Nam, secundum theologiam civilem, Dii erant plurimi: qui inter se curam, & cælestium, & terrestrium partirentur. Singula igitur sidera, elementa singula, singuli iis Dii erant, imò, ut vidimus superioribus libris, elementorum etiam partes; atque adeò, ut in sequenti ostendam, affectiones naturæ illustres pro Diis habuere diversis. At quantò aliter Stoici! qui sidera quidem & elementa, Deos esse credebant; sed non aliâ ratione, quàm quia anima mundi, singulis hisce inesset corporibus. Quare numina ista habebant pro sectionibus spiritus mundani, quem materiam mundanam subigere, & pro ea aliter, atque aliter, se exercere arbitrabantur. In quo valde quidem eos ratio fugit. Rectè interim, quod ab uno numine mundum gubernari arbitrarentur.

[a] Multitudinem Deorum.

Alterum, in quo damnari non debeat, illud est, quod, secundum eos, divina mens permearet universa. Nam & hoc cum Christiana religione consentit: Deus enim cunctis in rebus, potissimum autem creaturæ rationali inest per essentiam, præsentiam, & potentiam. Ut quoties hominem videmus non solum cogitare debeamus, quod in oculos incurrit, sed hoc ipsum, quod Deus in proximo sit. Nec levis utilitas ex hac sententia ad homines redit. Quemadmodum enim si regem sciamus retro aulæum consistere: non tam aulæum, quam regem, cogitamus: sic proximum intuentibus in mentem veniet, Deum illi inesse: quod si fiat, non juvenilis formæ pulchritudo nos ad improbum aliquid pelliciet; non senilis, vel ægrorum deformitas absterrebit; non siquis nobis, vel nostris fecerit quidquam, quod displiceat, eo in convitia erumpemus: sed obversabitur animo nostro Deus in proximo agens, & ejus contemtum ad sui etiam contemtum judicans pertinere.

Atque ex his, quæ de Stoicis diximus, non obscurum etiam esse arbitror, quid censendum sit de sententia Varronis. Is dicebat, Animam mundi esse Deum, eoque & mundum esse Deum, ac proinde & mundi partes: eas esse duas, cælum & terram: cælum dividi in æthera, & aëra; terram in aquam, & humum. Hæc esse plena animarum immor-

mortalium. In æthere esse æthereas animas: tales astra, ac stellas. Inter Lunæ orbem, & nimborum ventorumque cacumina, animas esse aërias: ac hujusmodi dici genios, heroas, ac larvas. In qua Varronis opinione duo sunt consideranda: prius est de cultu naturæ corporeæ: alterum de spiritualis naturæ cultu. Ad priorem pertinet cultus cæli, & elementorum: de quo quid sentiendum sit, satis cognoscimus ex iis, quæ vel proximè adversus Stoicos adduximus. Ad alterum refert cultum dæmonum, ac heroum. Quem abunde diluimus libro primo, præsertim cap. XLI, ubi contra Platonicos disserimus.

Cap. VIII.

Quo generatim agitur DE CULTU ANIMÆ HEROICÆ *cum nobili corpore mundano.*

VIdimus de cultu Mundi, sive Naturæ Universalis: quam partim consideravimus cum vulgo, ut corporum omnium, de quibus quinque egeramus libris prioribus, divinum σύστημα a: partim, ut philosophi facere solent, tanquam aliquid compositum ex Mente æterna, & vasto corpore; sive malis hæc duo ita misceri, ut anima humano corpori, quæ sic sociantur, ut inde fiat homo perfectus; quam Stoicorum fuisse sententiam ostendimus: sive placeat divinam se mentem ad mundum habere, tanquam regem ad regnum; hoc tamen discrimine, quod rex non οὐσίᾳ b, sed imperiali solùm potestate omnes ad regni partes pertingat: mens verò divina mundum universum suâ permeet οὐσίᾳ: quam Platonicorum fuisse opinionem diximus. In priori sententia Deus est mundi forma, ut vocant, informans; ac rei quidem compositæ; sed sic ut unius rei sit cultus. In altera autem opinione Deus est forma adsistens, ut Naucleus navis: eoque non unius rei, sed duarum, sociatus est cultus. Ab hoc animæ mundanæ, vel mentis æternæ cultu cum illo mundani corporis composito, venio nunc ad aliud cultus genus, conflati non ex illo Dei, & mundi; sed duarum rerum in hoc mundo, quarum utraque auctorem agnoscat Deum.

a Compagem.

b Substantia, sive essentia.

Cultus iste vel componitur ex cultu rei spiritualis cum rei corporeæ cultu; vel ex cultu duarum rerum corporalium. Per spiritualem rem, signo tum dæmonas; tum genios, sive animas defunctorum, præcipuè heroum.

Dæmonum nomine solùm capio spiritus malos, ut Christiani solent: etsi non ignorem, Platonicis sic dici spiritus bonos; quales quos nos dicimus angelos. Sanè Platonici distinguunt inter θεοὺς, δαίμονας, καὶ ἥρωας c: cultumque præstabant universis, sed dispatem. Θεοὶ illis qui Ciceroni *Dii majorum gentium*: Δαίμονες, qui nobis ἄγγελοι. Sanè & Plutarchus d inter θεοὺς, καὶ ἥρωας, medios statuit δαίμονας φαύλους κἀγαθοὺς e. Nec tamen id discrimen veteres semper observant; ne Homerus quidem, qui eosdem nunc θεοὺς, nunc δαίμονας appellat: ut cùm apud eum Jupiter ad Solis mensam proficiscitur μετὰ δαίμονας ἄλλους f. Quod verò Christiani hoc vocabulo solùm intelligant spiritus malos, id inde factum, quia boni nolunt sic coli: ut omnino, qui colerentur, mali fuerint: quales sub Deorum statuis delitescebant, & unà cum iis coli gaudebant: ut apud Minutium Felicem, atque alios, legere est.

c Deos, dæmones & heroas.

d Lib. de Iside, & Osiride.

e Dæmones malos, & bonos.

f Inter alios dæmones.

Dicebamus per spiritus non dæmonas modò signari, sed etiam heroas, sive genios, sive animas defunctorum. Deinceps igitur videndum de cultu illo mixto, ubi uno honore complecterentur Deum naturalem, & animalem: sive ubi corpus aliquod naturæ mundanæ pro Deo in homine defuncto, & homo defunctus, sive anima defuncti, coleretur in parte aliqua compagis mundanæ. Cujusmodi cultus ut duplex, ita duplici tibicine nitebatur, uno naturæ, altero historiæ veteris. Ac prior quidem est consideratio naturæ, altera historiæ veteris. Cujus caussa est, quòd, postquam verus Deus deseri cœpit, primò coluere Naturam, vel partem aliquam Universi, imprimis Solem: Postea & homines in Deorum numerum retulere. Sed homines in & cum Diis antiquis coluerunt, Quam, mixturam meritò aliquis factam existimet, ne, si Dii singuli seorsum colerentur, in tanta accessione, quæ penè quotannis glisceret, nimium excresceret Deorum numerus, cultusque tam multorum nimis esset onerosus. Duæ præterea caussæ eos moverunt. Una est ratio, ne veterum Deorum dignitas, atque auctoritas tanta novitiorum Deorum accessione vilesceret, & tanquam in oblivionem veniret, ac desuetudinem. Altera est, ne homines eorum cultum detrectarent, quos novissent vitiis suis laborâsse. Quomodo videmus, apud Euripidem, Pentheum nolle pro Deo agnoscere Bacchum, Semeles filium. Quanto enim facilius hominibus hominum cultum persuadere potuerunt, si dicerent, non hoc agi, ut vetus cultus abrogaretur, sed cum illo primarii, ac veteris numinis honore sociaretur cultus hominis, quasi secundarius: quomodo venerando defunctum, eique socium cultum præstando, honorare etiam se veterem Deum arbitrarentur.

Non hæc nescivit Cæsar Augustus: qui ea quidem modestiâ fuit, ut Romæ nullum pateretur sibi templum exstrui: sed in provinciis id sivit, verùm nomine pariter Romæ, & suo: ut autores sunt Tranquillus, in Augusto cap. 52. Item Dio. Sciebat Romam ab antiquis temporibus inter Deos relatam: ut nemo ei cultum præstare gravaretur. Præterea callidissimus princeps cogitabat, sponte, id adulatione, vel errore hominum, secuturum, ut paullatim ei seorsum etiam cultus præstaretur divinus. Quàm verò eum in hoc non fefellerit opinio, eventus comprobavit. Nam uni Augusto pluribus in locis aræ sunt statutæ. Qua de re diximus lib. III, cap. XVII.

Ista ostendunt viros principes, ac sacerdotes, cùm vellent aliquem à morte pro Deo haberi, non de nihilo voluisse ut coleretur cum alio numine, de cujus divinitate ambigeret nemo. Ut erant numina illa, quæ vel totam rem naturam, vel nobilem ejus partem designarent. Omnino enim istiusmodi honos prior fuit defunctorum cultu. Quod censet Philo Byblius in præfatione quam præmisit Sanchuniathoni Berytio è lingua Phœnicia Græcè à se reddito. Cùm enim dixisset, antiquissimos barbarorum, atque imprimis Phœnices, & Ægyptios, eos, ut Deos adorâsse, qui beneficium insigne contulissent generi humano, subjungit, ut in templa, quæ habebant, eorum statuas receperint, ac festum iis diem instituerint: eosque cum Sole, Luna, sideribus, elementis & inde compositis coluerint, hisce naturalibus Diis Regum suorum, qui benefacerent nomina imponentes. Quò inter alia pertinent hæc verba: τῶν σφετέρων βασιλέων τοῖς κοσμικοῖς στοιχείοις, καί τισι τῶν νομιζομένων θεῶν τὰς ὀνομασίας ἐπέθεσαν. *Regum suorum nomina Universi hujus elementis, ac quibusdam eorum, quibus divinitatem tribuerent, imposuerunt.* Sic factum, ut defunctus in sidere, vel elemento; elementum, aut sidus, in defuncto, coleretur, ac quasi unius numinis unum idemque amborum nomen foret. Prudentiores tamen hunc morem improbarunt. Judicabant enim Diis naturalibus, qualis Sol, convenire honorem divinum: defunctis, ob benefacta, heroicum duntaxat. Hac de re ita Herodotus in Euterpe his verbis: Δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἳ διξὰ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται· καὶ τῷ μὲν, ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ, ἐπωνυμίην, θύουσι. τῷ δ' ἑτέρῳ, ὡς ἥρωι, ἐναγίζουσι. *Videntur hi rectissimè facere è Græcis, qui bifariam Herculi templa ædificanda colendaque censuerunt: uni quidem, ut immortali, cognomine Olympio, immolantes: alteri verò, ut heroi, parentantes.* Videmus, ut alium honorem censeat convenire Herculi Olympio, hoc est, Soli; alium Herculi Tyrio, Ægyptio, & Thebano.

CAP. IX.

De heroum aliquot, quorum Sacræ literæ meminerunt, cultu mixto cum honore corporis ætherei, vel elementalis.

QUæ hactenus de cultu animæ heroicæ cum corpore aliquo mundano diximus, ea tantum considerationis fuere generalis. Particulatim nunc exponam, qui heroes ejusmodi cultum fuerint sortiti. Ac primum agam de illis, quorum nomina in Sacris literis celebrantur. Deinde adjungam, qui nonnisi extra Scripturas leguntur. In utrisque brevior ero, quia pleraque jam antea sunt excussa: ut nunc solùm videre sit opus, quomodo geminus ille cultus, de quo antea diximus, in unum fuerit conflatus.

Ordiar igitur ab illis in Scriptura memoratis, inque iis tempus, quo vixerunt observabimus. Non dubium igitur, quin initium nobis faciendum sit ab Adamo: qui in Saturno cultus, uti Saturnus est cultus cum Natura, vel Sole. Saturnum esse eundem ac Adamus, quod is dicamr Cœli ac Telluris filius; quod tradatur toti imperasse orbi; quod aurea sub eo ætas fuisse credatur; quod regno sit expulsus; quod reperta ab eo agricultura. Quæ omnia nulli æquè conveniunt, ac Adamo, à Deo è terra formato, domino totius orbis constituto, ante peccatum felicissimo, post peccatum ejecto è paradiso, & primo agricolà. Quemadmodum fusè satis ostensum libro I, capite XVIII. Quamquam & quædam sunt, quæ etiam conveniant Noë: quando & ille totius est terræ dominus; & singularium illud Noacho congruit, quod ut tenti liberi Saturni dicuntur divisisse inter se imperium mundi: ita inter Noe filios, ac nepotes, totus sit distributus terrarum orbis. Sed nihil impedit, quo minus pariter Adam, & Noë, pro uno tandem habiti sint, rebus, longinquitate temporum confusis, turbatisque. Hæc de cultu animali. Nunc de naturali dicam. Saturnus φυσικῶς est rerum Natura, sive vis Naturæ occulta quam in se non videmus, sed cognoscimus ex mutationibus, quas tempus producit. In Natura autem per Saturnum præcipuè signabatur Sol: à quo est temporis mensura; unde & Κρόνον idem ac Χρόνον dixere. Nec Saturnus alius, quàm Phœnicum Molochus; qui idem ac Natura, & præcipue Sol. Universa hæc satis fusè comprobavimus lib. I, & II. Dixeris non satis Adamo, vel Noë, convenire, quod Saturnus dicitur Jovem, sive Asterium Cretensem, fugisse, cumque in Italiam venisset, hospitio esse ab Jano exceptum, imperii etiam parte donatum, atque hinc Latio etiam terræ Saturniæ datum nomen; imò & Latio ex eo nomen esse, quia illic latuerit Saturnus. Sed negamus Saturnum, vel Janum, unquam fuisse Aborigenum reges: quomodo Indigetes Dii solent, non Selecti; ut dictum lib. I cap. XII. Quare fatemur quidem, heroem cum Naturæ genio in Saturno cultum esse; sed heros ille non Latii solùm vel etiam Italiæ, sed orbis universi dominus, quod de alio nullo, quam Adam, vel Noë, dicere possumus.

Mixtus item cultus est Vulcani: etsi id fugerit gentiles: qui pro simplici habebant. Sed ex iis, quæ antea diximus, cognoscere est tum coluisse Tubulcainum, tum ignem in Tubulcaino: unde Vulcani vocem esse corruptam, itidem ostendimus. Ut Vulcanus sit tum Natura ignis, tum artis ferrariæ & ærariæ repertor.

Apud Ægyptios ac Libyes similiter mixtus erat cultus Chami, & Solis. Solem coluisse indicat Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Ideo & Hammonem Deum, Solem occidentem Libyes existimant: arietinis cornibus fingunt, quibus maxime id animal valet, sicut Sol radiis.* De cornibus similiter Josephus Ben Gorion lib. II, cap. VI: *Amon est vir mediocris staturæ, non senex, nec juvenis, & in fronte ejus duo cornua, sicut cornua bovis, & barba seu mentum ejus, sicut mentum canis.* Apud Gregorium Turonensem legas lib. I Hist. Franc. cap. V, Chamum esse, quem Persæ vocant Zoroastrem: atque id cognomen ejus sonare *stellam viventem*. Fortasse igitur ejus symbolum, quod colerent, stella fuit. Sed Dinon & alii, ut alibi dictum, interpretantur *stellarum cultorem*.

Janus non quidem antiquissimus Italiæ rex fuit, quam opinionem sequitur Dionysius Halicarn. ut de Marone, & poetarum aliis taceam: sed est is, à quo præter alios, descenderunt, qui in Latio postea sedes posuerunt. Nempe *Janus* est contractum ex *Javanus*: Javanus autem est ille יון Javan, quem filium fuisse Japhet, sive Japeti, Noachi autem nepotem, Moses testatur Genes. X, 2. Is Javan, sive Janus, Æolibus quidem Ἰάων, at Jonibus Ἴων nuncupatur. Fuit Jon Græcorum parens; quorum pars ab eo *Jones* dicti; uti mare, quod accolerent, Jonium. Quo mari trajecto, variæ gentes Græcanicæ, in his Pelasgi, & Arcades in Latium venere: ac quia genus a Iavano sive Iano ducerent eo hunc pro numine habuerunt: sed sic ut unà cum eo colerent Solem. Unde & Sol vocatus est *Ianus*: uti Luna, *Iana*, & *Diana*, quasi Diva Iana. Sanè quia Sol, & homo, generant hominem, uno cultu conjungere voluerunt, & suæ gentis patrem Iavanum, & omnium gentium parentem Solem. Vide de his plura lib. I, cap. XVIII; ubi ostensum Ianum ἱστορικῶς esse Iavan: & lib. II, cap. XVI; quo loco demonstro, Ianum φυσικῶς esse Solem.

Osiris videtur esse, qui in Scripturis vocatur Mitsraim, Chami filius, nepos Noë, Ægyptiorum parens; unde & Ægyptus in Scripturis *terra Mitsraim*, vel *terra Cham*, appellatur. Pro *Mitsraim* vero *Mesorim* dixere; & κατὰ μετάθεσιν a, *Osirim*. Si vera est conjectura, quam adferebamus lib. I, cap. XXVII. *Osiris* iste post mortem cultus est cum Sole; unde & Solem primum dixere Ægyptiorum regem: quod nulli melius, quam Osiridi convenit. De eo abunde egimus lib. II, cap. X. Porrò ut Osiris & homo, & Sol, sic etiam Adonis. Quare idem de eo judicium esto, quod Alexandrinis uno honore cultus Osiris, & Adonis. Suidas b: Οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Alexandrini Osirin simul, & Adonin coluerunt, per sacram occultamque, ut vere dicamus, Dei commistionem.*

Mixtus etiam cultus fuit Solis, & Beli, sive Nimrodi, aut parentis ejus Chus, qui Noachi ex Chamo nepos fuit. Sol naturale numen, Belus animale. Nam Belus, sicut ait Maro in I Æn. *primus rex Assyriorum*: ut,

—— Ab antiquo ducuntur cognomina Belo.

At primus Assyriorum sive Babyloniorum, rex Nimrodus: ut ex Mosaica historia constat. Quare Belus omnino Nimrodus: qua de re plura diximus lib. I, cap. XXIV. Nempe proprium Regis nomen Nimrod: sed commune *Belus*, quod est *Dominus*. Id enim significat Βαάλ, sive Βήλ, Hebræis בעל, sed Chaldæi ע solent præterire. Verùm quod primò commune, id per ἀντονομασίαν c Nimrodi proprium est factum. Servius cum sciret Belum etiam esse Solem, nec cogitaret hoc inde esse, quòd uno eodemque cultu Sol & Rex colerentur, utrique etiam Beli sive Domini nomen optimè convenire, putavit ab Ἥλ, apposito digamma, esse ϝήλ, sive Βήλ. Sic enim apud eum legi debet d: *Regis* (Beli) *nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* EL *dicitur. Unde & ἩΛΙΟΣ. Ergo addita digamma, & in fine facta derivatione, a Sole regi nomen impositum.* Vulgo corruptè HEL, & HELOIS editum est. Sed omnino priori loco אל rescribendum, quod Hebræis אל, h.e. *fortis*, & per ἀντονομασίαν *Deus*, q. d. fortis ille. Pro ELOIS autem non ELOIM vel ELOHIM reponendum, quæ viri doctissimi opinio fuit: sed, solùm O, & I, trajectis, ELIOS legendum: ut dictum lib. II, cap. IV.

Ad mixtum hunc cultum similiter refero, quòd Ægyptii

a Transponendo.

b In Ἡραΐσκος.

c Nomine posito pro nomine.

d Ad illud I Æn. Per tot ducta viros antiquo ab origine gentis.

in

in duorum boum symbolis coluere tum Solem, Lunamque; tum Regem Ægyptium, & Josephum patriarcham. Boum illorum uni, qui Memphi colebatur, nomen erat Apis; sacer verò erat Lunæ: alteri, qui colebatur Heliopoli, nomen fuit Μνεῦις, & fuit dicatus Osiridi, h. e. Soli ac Nilo. Quæ ex Plutarchi libro cognoscimus de Iside, & Osiride. Sed in Mneue cum Sole Niloque præter Osiridem sive Mitsraim, coluere etiam Menam, primum Ægyptiorum regem, à quo & symbolum bovis videtur nomen Μνεῦις accepisse. Imo fortasse nec Mena alius quam Mitsraim. Primus sane Ægyptiorum Rex Mitsraim extitit. Apis verò symbolum fuit tum Lunæ, tum etiam patriarchæ Josephi: ut hic quoque numen sit geminum, unum naturale, alterum animale. Fusiùs hæc comprobavimus lib. I, cap. XXVII, & XXIX.

Cap. X.

De heroibus, & heroinis, Scriptura, ut videtur, ignotis, à morte autem cultis cum aliqua mundani corporis parte.

HActenus egi de mixto, eorum cultu, quorum nomina, gestaque, in Scripturis habemus. Ita ostensum nobis, in Saturno cum Natura, vel Sole, cultum Adam, & Noé, in Vulcano, cum Igne Tubalcainum: in Jove Ammone, cum Sole occidente, Chamum, Noe filium: in Jano, cum Sole, Javanum, Japheto prognatum: in Osiride, itidem cum Sole, Mitsraim, Chamo satum: in Belo, cum Sole similiter, Nimrodum: ac denique in Mneui bove, cum Sole, eundem Mitsraim; sed in bove Api, cum Luna, Josephum patriarcham.

Venio nunc ad eos, ubi itidem cum natura, vel ejus parte; homines culti sint: sed quorum nec nomina, nec dignitas, vel gesta, Scripturis referantur.

Primum de maribus dicam, quorum alii cum Æthere culti, alii cum Sole: de aliquibus verò utrumque legas.

Cum οὐρανῷ, sive cælo, aut æthere, cultus est Jovis, Neptuni, Plutonis, avus: qui, si Euemerum audimus, & Urani ipse nomen habuit. Vide de eo Lactantium lib. I de falsa relig. cap. XI, & XIII. Ubi Ennii hæc ex Euemero adducit: *Initio primus in terris imperium summum Uranus habuit: is id regnum una cum fratribus suis instituit, atque paravit.* Quod Lactantius sic interpretatur, ut primus quidem Uranus habuerit principatum; primus autem regnum habuerit filius ejus Saturnus. Sed de Urano cum nemine contenderim. Multum enim metuo, ut quis ejus nominis fuerit. Sed non repugno, quo minus Οὐρανοῦ [a] nomen avo Jovis, patri Κρόνου [b] sit impositum, quisquis ille tandem fuerit.

[a] Cæli
[b] Saturni

Mixtus etiam cultus fuit Cæli, & regis Cretici. Nam & Jupiter nunc cælum notat, unde illæ loquendi formæ, *sub dio, & sub Jove frigido*: nunc appellatio est regis in infantia à Curetibus, seu Corybantibus, in Creta servari, & educati; ut à poetarum omnibus traditur; item Diodoro Siculo lib. I, & V, & Strabone lib. X. Est & hoc Latini Pacati: *Terra Cretensis parvi Jovis gloriata cunabulis.* Hic est Jupiter Cretensis senior, Cnosi conditor: à quo alium esse eum, qui Europam rapuit, ostensum est nobis lib. I, cap. XIV.

Spartæ uno cultu affecti Agamemnon rex, & Jupiter. Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀγαμέμνονα γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι, Στάφυλος ἱστορεῖ. *Agamemnona quendam Jovem Sparta coli refert Staphylus.* Quos hactenus recensui, culti sunt cum Æthere sive Cælo. Referam nunc aliquos, qui culti sint cum Sole.

Sic cultus fuit Mars; uti dictum lib. II, cap. XIII. Porrò Mars non solùm Nimrodus fuit; de quo superiori cap. vidimus: sed etiam Ninus & Thurras, itidem Assyriæ reges: adhæc alius Græcanicus, Mosis æqualis: de quibus actum nobis lib. I, cap. XVI.

Liber alius Ægyptius, alius eo junior Thebanus, Semeles filius. Cultus uterque cum numine Solis, & Liquoris in vite à Sole excocti. Atque exemplo id factum est Ægyptiorum: qui Mitsraim, sive Osiridem suum, similiter sunt venerati. Vide lib. I, cap. XXVII, & alibi eodem libro: item lib. II, cap. XIV, & LXXIX.

Cum Sole etiam cultus Hercules, tum antiquior ille, Ægyptius, sive Tyrius; tum recentior, sive Thebanus. De utroque hoc heroe vide lib. I, cap. XIII, XXVI, XXXII, XXXIV, XXXVI, & alibi eopse libro. Cum Sole cultum, cognoscere est ex iis, quæ afferebamus lib. II, cap. XV.

Æsculapii etiam cultus mixtus fuit: animalis, quidem, quatenus historice sic vocatur Messenius ille Epidauri incola: de cujus parentibus, ætate, peritiâ medicinæ, ac sepultura, diximus libro primo, cap. XIII: naturalis autem, quatenus, ut Macrobius ait lib. I, cap. XX, vis est salubris de substantia Solis, subveniens animis corporibusque mortalium. Itaque & ipse Apollinis filius fingebatur: ut nihil sit mirandum, si cum eo coleretur.

Est verò ubi parum constet, num cum Jove, sive Cælo, an Apolline sive Sole culti sint. Ut in Aristæo: de quo sic Athenagoras in Apologia: Ἀθηναῖοι Κελεὸν καὶ Μετάνειραν ἱδρύονται θεούς, Ἰλιεῖς δὲ Ἕκτορα φέρουσι, καὶ Χῖοι Ἀρισταῖον τὸν αὐτὸν καὶ Δία, καὶ Ἀπόλλωνα νομίζοντες. *Athenienses, sibi Celeum, & Metaniram, Deos statuerunt; Ilienses celebrant Hectorem; Chii Aristæum, eundem & Jovem, & Apollinem, existimantes.* De hoc diximus aliqua lib. II, cap. XIII; & lib. III, cap. XI. Hominem fuisse, argumento est, quòd fuerit Chius, si sanus est locus Athenagoræ memoratus. Sed censeo, scripsisse *Ceus.* Quod Maro firmat I Georg. cùm eum describit hoc pacto:

—— Et cultor nemorum, cui pinguia Cea
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Ubi sic Servius: *Aristæum invocat, id est, Apollinis, & Cyrenes filium; quem Hesiodus dicit Apollinem Pastoralem. Hic, ut etiam Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, Thebas reliquit: & Ceam insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuam: post, eâ relictâ, cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit. Huic opinioni Pindarus refragatur: qui eum ait de Cea insula in Arcadiam migrâsse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Jove colitur; quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poëta de hoc ipso Aristæo:*

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.
Cea vero insula in Ægeo mari.

Ex his verbis alia pertinent ad hoc, ut homo fuerit, ut cùm Thebanus dicitur, Actæonis parens, cultor Ceæ, Dædali æqualis: ac juxta alios Arcadiæ incola, ubi mellificium, apumque docuerit instaurationem. At cultum esse cum cælesti numine arguit, quod ex hoc mixto cultu dictus est Apollo pastoralis, Arcadibus autem Jupiter. Ac firmat ista etiam vetus Apollonii interpres in librum II: ubi dicitur filius Cyrenes, nepos Hypsei, frater Autuchi, & ἐν τῇ Κέῳ [a] repertor mellis, & olei artificium: vocatusque à morte Ζεὺς Ἀρισταῖος, καὶ Ἀπόλλων Ἀγρεὺς, καὶ Νόμιος. *Jupiter Aristæus, Apollo Venator, & Pastor.* Quo ex loco corrigendus Justinus lib. XIII, ubi fratres Aristæi dicuntur Nomius, & Agræus. Omnino enim *Agreus* rescribendum: nam νόμιος *pastor*, ἀγρεὺς *venator.* Ibidem dicitur frater *Anthocus.* Puto rescribendum Autuchi. Nam apud Apollonii interpretem inibi Aristæus dicitur ἀδελφὸς Αὐτύχου. Multa quoque alia ibidem de Cyrene matre filioque Aristæo, narrat ex Pindaro in Pythiis, Pherecyde, Agrœtæ primo Libycorum, Mnasea, Acestoris libro de Cyrene, Phylarcho. Tandemque ex Bacchylide adjicitur, quatuor fuisse Aristæos; unum quidem Carysti, alterum Cheronis, tertium Terræ & Cæli, & postremum hunc Cyrenes. Quæ omnia inde etiam in uberem suam de Diis historiam congessit Lilius Gyraldus. Adi

[a] In Cea insula.

& è Latinis Pindari interpretem in od. IV Pythionum, & Diodorum Siculum lib. IV bibliothecæ: ubi varias ejus migrationes fusè refert. Sed corruptè apud illum legas, εἰς Κῶ νῆσον a, & ἐν τῇ Κῷ b. Utrobique enim Κέῳ c rescribendum. At rectè ibidem de attribuendis ei ὑπὸ τῶν Κείων τιμαῖς d: ubi perperam *Coos* pro *Ceis* reddidit eruditus interpres, Laurentius Rhodomanus. Apponam & . . .

a In Coam insulam. b In Coa insula. c Cea. d Honoribus a Ceis.

Insula est in Ægeo mari Cea in qua sunt urbes quatuor: Julis, Carthea, Lepessa, (scribe *Pæessa*) *Coresus. Ibi existimatur fuisse pestilentia pecorum & armentorum gravis, propter interitum Actæonis, Aristæus, monstrante Apolline patre, profectus est in insulam Ceam; &, ibi sacrificio facto, aram Jovi Jemæo* (l. *Icmæo*) *constituit: qui, placatis floribus,* (scribe *flatibus*) *& æstu, qui necabant & armenta, & pecora, liberavit ea* (l. *eam.*) *Ipse autem post excessum vitæ, imperante oraculo, ab immorantibus eam insulam relatus in numerum deorum, appellatus est Nomius, & Ægotos:* (repone *Agreus:*) *quod & agresti studio, & curâ pecorum, armentorumque, non mediocriter profuerat hominibus. Traditur hæc historia in corpore Argonautarum a Varrone Atacino.*

Est etiam qui cum Tellure interiori sortitus sit cultum divinum isque Aidoneus, sive Orcus, Molossorum rex: qui Proserpinam in campis rapuit Ennensibus: ac ob præclatum scilicet facinus cum Dite, sive Plutone meruit honorari. Vide, quæ de eo attulimus lib. I, cap. XIX.

A maribus transeo ad feminas: ex quibus una, heroum instar, cum æthere culta est. In Minerva enim colebatur tum summus æther; tum virgo Bœota, quam Ogygis, Thebani regis, filia educârat. Vide, quæ dixi lib. I, cap. XVII; & lib. II, cap. XLII.

Heroinarum aliæ sortitæ sunt cultum cum Luna, Hespero, aut Tellure. Cujus diversitatis ratio est, quòd Soli quidem, Cæli domino, conveniat color nativus; qui principium est activum; Lunæ autem, humor, ut principio passivo: quibus duobus generatio constat. Et notum Junonem Lucinam, quæ eadem ac Luna, præesse parturientibus: Jam quod ad Hesperum, is Veneris est stella: ut Varro etiam appellat. Nempe quia mediocriter & calefacit, & humectat: quæ duo ad generationem requiruntur: ut dictum lib. II, cap. XXXI. Tellus verò communis est mater plantarum, animalium, etiam hominum.

Isis à morte culta est cum Luna; unde & capiti ejus addebantur cornua. Hæc si Osiridis uxor fuit, Osiris autem Misraim, Chami filius, Noeque nepos; antiquitas ejus satis sit manifesta. Sed ex Græcorum opinione filia fuit Inachi, regis Argivi, nomine Io, quæ in Ægypto nomen Isidos accepit. Verùm sic quoque summæ fuerit vetustatis. Nam Inachus incidit in tempora Isaaci patriarchæ. Meminit Isidos quoque Epiphanius, paullo antequam de Stoicis e agere incipiat. Et dicitur primo vocata esse Ἄτθις, atque ab hac nuncupatam Ἀτθίδα, quæ antea nominata est Ἀκτή. In Ancorato autem apud eundem sectione CV dicitur appellata Ἄτμις: quod, ut corrigi debeat, satis indicant, quæ ex Panario adduxi. Lilio tamen Gyraldo, syntagmate de Diis XII, *Atmis* dicitur vocata, filiaque fuisse Aspidis Cappadocis. Ubi de *Aspide* non minus, quàm de *Atmide* corrupti codices Lilium deceperunt. Græcè est, Ἄπιδος τοῦ Καππαδόκου, ὃ καὶ Ἰνάχου καλουμένου f. Sed sic quoque, valde ratio fugit Epiphanium, quia alia *Io*, alia Atthis: illa Inachi, regis Argivi; hæc, ut etiam est apud Eusebium in Chronico Hieronymiano, Cranai, secundi Atheniensium regis filia fuit.

e Hæres. 5.

f Apidis Cappadocis, etiam vocati Inachi.

Cum Astarte, sive Astaroth, prout vocatur Jud. X, 6, quam Lunam esse diximus lib. II, cap XXI, culta est Europa Agenoris, Phœnicum regis, filia, Cadmi soror. Lucianus quidem, libro de dea Syria, tradit, Astarten esse Lunam: at sacerdotes Phœnices, atque alii, ut idem ex iis se audisse tradit, Europam, Agenoris filiam esse statuebant. Quæ facile conciliantur. Nam φυσικῶς quidem & antiquiori cultu, Luna erat: ἱστορικῶς verò & cultu accessorio, non alia, quàm Europa, colebatur.

Cum vi naturæ generatricis, vel Luna, aut Hespero, culta est amica vel concubina Cinyræ, regis Cypri: uti dictum, cum de Cypria Venere ageremus lib. I, cap. XVII, & XXI.

Atergatis, Syriæ fuit heroina, Semiramidis mater, quæ & Derceto: ut dictum lib. I, cap. XXIII. Hæc post mortem culta est cum Lunæ numine, quatenus vim suam diffundit in terræ & aquæ globum, cumque numine Telluris, ac Aquæ, quatenus Lunarem vim recipiunt: ut ostensum lib. II, cap. LV, & LXXVI.

Cereris etiam cultus partim animalis, partim naturalis fuit. Animalis erat heroinæ Siculæ quæ quia frugum sationem reperit, Græcosque docuit, eo cum spica pingebatur, imò & inde nomen accepit: nam *Ceres* non a *gerendo*, sed ab Hebræis, quibus de spica virente usurpatur. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XVII. Hæcce heroina à morte culta est cum gemino numine naturali: uno cælesti, altero subcælesti. Prius est Luna, à qua frugibus incrementum, quia humectat noctu: uti à Sole est maturitas, quoniam calefaciendo excoquit. Alterum numen est vis Terræ frugifera. De gemino hoc naturali numine vidimus lib. II, cap. XXVII, & LIX.

Cum Lucifero etiam, vel potius diluculo, sive aurora, culta est Ino, Cadmi filia: quæ post mortem dicta est Græcis Leucothea, quia cælum mane albescit luce. Latinis autem Matuta, unde nomen tempori matutino. Et de his in Diis Thebanis vidimus lib. I, cap. XIII.

Regina Semiramis, & Tellus, tanquam unum numen colebantur. Suidas in Semiram. Τὴν δὲ Σεμίραμιν καὶ Ῥέαν ἐκάλεσε. *Semiramidem verò etiam Rheam nuncupavit.*

Acca Larentia, de qua dictum lib. I, cap. XII, culta videtur cum Flora, florum Dea: ut mixtus fuerit cultus, Larentiæ in Flora, Floræ in Larentia. Larentia animale numen, Flora naturale; ut per quam designetur Tellus florifera, sive vis naturæ, per quam plantæ florent.

Heroina Sicula, quàm à morte Cererem esse vocatam dicebamus, filiam habuit, quæ communi quidem nomine dicta est Κόρη, sive Libera; hoc est, filia: proprium autem, sive dum viveret, sive à morte demum, habuit Περσεφόνη, sive Proserpina. Hæc culta est cum terra inferiore: imò & cùm Luna infera. Nam eam quoque signari per *Proserpinam*, diximus lib. II, cap. XXVIII.

Tandem ad conspirationem totius Theologiæ facit, quòd Heraiscus Ægyptius a, vir præcellentis ingenii, ac diu peregrinatus, cum variarum gentium religionem scrutatus foret, & in iis perpendisset, & principia, & media, & infinitatem, uti perspicere erat ex hymnis ab eo editis, etiam decrêrit aggredi opus quo complecteretur τὴν θεολογιῶν ἁπασῶν τὴν συμφωνίαν. *Theologiarum,* sive religionum, *omnium consensum.*

a Suidas in Ἡραΐσκος.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBER OCTAVUS.

CAP. I.

AFFECTIONES *divinum nacta honorem, ad quatuor summa genera revocantur.*

ABunde pro instituto quidem nostro egimus de cultu substantiæ, tum spiritualis, uti Dei principis, bonorum malorumque angelorum, & animatum post suum è corpore excessum: tum corporeæ, sive particulatim, colendo æthera, elementa, meteora, hominem, bestias, plantas, atque adeo fossilia: sive universè, mundum pro numine habendo. Egimus etiam de cultu ex illo spiritualis, & altero naturæ corporeæ conflato. Nec dubitandum, quin in natura corporea primùm exhibuerint cultum Soli, Lunæ, Stellis; sed his credo universè: postea in superiori natura stellas venerati distinctas. Quo tempore etiam elementalem coluere naturam: ut terram metallorum plantarumque productricem; animantium nutricem, cadaverumque receptricem. Aquam item, quatenus vel marina, vel fluvialis, vel fontana. Hinc universa culta est natura. Quæ cùm, sensu ac mente prædita crederetur, singulis etiam naturæ non partibus modò, sed particulis, imò & affectionibus ejus divinus est cultus attributus. Ac quod affectiones etiam, quæ accidentia dicimus, honore eo dignarentur, inde evenit, quia in his etiam aliquam vim cognoscerent: quicquid autem hac præditum est, id divinæ naturæ particeps videretur. Cic. lib. de Nat. Deor. *Eam rem in qua vis inest major aliqua, sic appellari, ut ea ipsa vis nominetur Deus.* Ut *Fides, ut Mens.* Ac postea: *Vides Virtutis templum, vides Honoris. Quid Opis, quid Salutis, quid Concordia, Libertatis, Victoria, quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Ridicula sanè ratio, cur ista Deorum habuerint loco. Satis interea declarant, cur affectiones etiam in Diis reponant. Hujusmodi Deorum, prope immensa est copia. Ac in civili quidem Theologia considerari solent tanquam Mentes quædam hoc honoris à summo Deo sortitæ, ut affectionibus istis præessent. Nempe crediderunt Deum, quem Optimum Max. vocabant, non per se omnia curare, quopacto, ut dicebant, plurimum beatitudini ejus decederet, sed, instar regis, plurimos habere ministros, & ministras, quorum singulos huic, illive curæ præfecisset. Sic Justitia, quæ & Astrea, ac Themis, præfecta erat actibus cunctis, in quibus justitia attenderetur. Comus curare creditus comessationes. Et sic in cæteris id genus Diis, nomen ab ea affectione sortitis, cujus cura cuique commissa crederetur. Quo pacto si considerentur, non aliter different à spiritibus, sive angelis bonis malisque, quàm quod hi revera à Deo conditi sint: illæ vero mentes, de quibus nunc loquimur, sint figmentum mentis humanæ, pro numero affectionum, in quibus vis, esse major videretur, comminiscentis mentes affectionibus singulis prætectas. Facilè autem sacerdotes sua commenta persuadere simplicioribus potuerunt, partim quia turpe & impium videretur velle in rebus divinis plus sapere iis, quibus ob rerum divinarum peritiam sacra omnia committerentur, qui interdum etiam Deorum alloquio digni haberentur: partim verò, quia satis videretur verisimile summæ illi menti, Deorum omnium regi, innumeras servire mentes, ut eo perfectior sit summi Dei beatitudo, minusque curis implicetur: inque tot famulantium numero summi numinis majestas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiæ civilis.

Dispar verò sententia theologorum naturalium, qui non aliud numen agnoscebant quam naturam rerum: eoque omnia gentium numina referebant sive ad naturam universè, vel naturam æthercam, sive ad hujus aut elementalis naturæ partem vel affectionem. Nec affectiones per se subsistere credebant, quod putare sit absurdum: sed judicant substantiam sive naturam rei vim emittere ad agendum, eoque à vi substantiæ effluere accidentalem: quæ & ipsa nomine naturæ vocarentur, quia naturâ inessent: unde & intellectus eorum terminabatur semper in natura, vel parte naturæ: hoc est, in substantia denominata à formali determinatione subjecti. Nempe mens eorum fuit, prout natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem: ita numina, nominaque Deorum variare. Cùm igitur ubicunque vim aliquam majorem viderent, ità divinum aliquid crederent: eò etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim hæc cuncta unum esse numen ajebant: puta rerum naturam; quæ licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu.

Hanc Deorum turbam confusè tractarunt priores, multorum etiam naturam non satis explicuere, præsertim quatenus eorum doctrina ad Theologiam pertinet naturalem. Proinde operam non lusero, si id tentem quod viri illi longè doctissimi posteriorum industriæ reliquerunt. Ac primùm id statuo, hominem eas affectiones re-

retulisse in Deos, quæ, ut Ciceronem dicentem jam audimus, vim haberent majorem, & quæ sine Deo regi non posset: sive ab ea foret spes boni: ut sunt Concordia, & Libertas: sive formido mali, ut Febris, & Tempestas. Quia vero in homine quatuor hæc sunt, existentia, vita, sensus, & ratio: eò affectiones istas quatuor esse generum putamus. Nempe vel sunt communes homini, cum inanimis, sicut locus, & tempus: vel non cum inanimis, sed plantis, ut generatio, & mors: vel non plantis, sed animalibus, ut somnus, & spes: vel hominis sunt propria: ut sapientia, & risus. Primùm igitur loquemur de affectionibus iis, quæ sic homini accidunt, ut toti rerum naturæ, etiam inanimis conveniant.

Cap. II.

De affectionum in Deos relatarum primo genere, quod sic accidit homini, ut illud habeat commune cum singulis mundi partibus: quomodo non solus homo, sed res singula mundi, ipsum etiam cælum terminum habet, agiturque hoc capite de Deo Termino.

HOc primum genus est tripartitum. Continet enim tum initia, ac terminum omnium; tum circumstantias temporis, ac loci; tum modum agendi, qui vel à necessitate est, vel fortuna. Natura res omnis habet terminum. Uti Tellus, Oceanus, Mundus ipse. Unde Jobi XXVI, 10. *Terminum circumdedit aquis, usque dum finiantur lux & tenebræ.* Et XXXVIII, 4. *Ubi eras quando ponebam fundamenta terræ? Quis posuit mensuras ejus?* Et commate 20: *Circumdedi illud* (mare) *terminis meis: posui vectem & ostia: & dixi: Usque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Non dubium igitur, quin divina res sit terminus. Quod cum natura etiam duce viderent gentiles, uti initium rerum omnium Jano, sic finem omnium Termino sacrârunt. Ac primum mundi initium est Chaos; mundi autem perfecti Terminus est summus cæli circulus, sive orbis. Quare ut Janus, quem chaos & mundum esse Ovidius etiam docet in Fastis, ita & Terminus divinos sortitus est honores: atque ut illi omnium rerum initia dicarunt, unde & januæ Jano sacræ: ita huic omnium rerum finem sacraverunt. Augustinus lib. VII de Civitate Dei, cap. VII: *Cur ad Janum dicuntur rerum initia pertinere: fines vero ad alterum, quem Terminum vocant?* Postea hanc superstitionem verbis istis refellit: *Nunquid ergo ad Mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent: & fines non pertinent, ut alter illis Deus præficeretur? Nonne omnia, quæ in hoc mundo fieri dicuntur, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam: in simulachro faciem duplam?* Nec tamen hic obmutuissent gentiles. Quantum enim ex iis, quæ afferre pro se, Patribus ipsis testantibus, solent, dixissent, Janum quidem pro Mundo sive universa rerum Natura accipi: sed propriè esse Solem: atque etiam, quando pro tota rerum Natura sumitur, præcipuè tamen signare Solem, quo nihil mundus habeat excellentius, quique universam temperet ac moderetur naturam. Jam quod attinet ad illud, quod bifrontem finxerint Janum, hoc quoque retulissent ad Solem, qui Orientem videat, & Occidentem. Ad illud verò, quòd Augustinus ait, dimidium Jano tribui, puta rerum initia; dimidium Termino, rerum finem; atque ita toti rei neutrum præsidere numen: reposuissent, Janum eundem esse ac Apollinem sive Solem: hunc vel unicum, vel præcipuum esse Naturæ numen: si unicum esse placeat, eundem esse Terminum, sed pro diverso considerandi modo, vel Janum dici, vel Terminum: Janum, si consideres initia rerum: Terminum, si earum spectes exitum. Sin numen malis præcipuum, distinguendum esse inter duo numinum genera, quorum alia sint Dii Consentes ac Selecti; alia Dii minorum gentium, ac ministrantium superioribus: Apollinem ac Janum superioris esse ordinis; Terminum inferioris: eoque nihil discedere perfectissimæ Jani sive Solis divinitati, si Terminus rerum exitum procuret, quia per Terminum curet, more regio, qui facere dicuntur, quæ per ministros efficiunt. Sed hæc speciosius, an putidius, dicantur, nihil hoc loco disquirere attinet, quia abunde omne hoc refelletur iis, quæ adversus naturæ corporeæ cultum inferiùs dicentur. Et hæc de Deo Termino, quatenus etiam attendimus universam mundani corporis molem; quanto magis singulis partibus, tum simplicibus corporibus, tum etiam mixtis. Sed nulla in re æquè celebratur, quàm in agraria. Ubi Terminus materiæ ratione, est lapis, vel stipes: sed, ratione formæ, est relatio ad signandum agrum, sive publicum, sive privatum. De materia, quod dixi, autor Tibullus lib. 5, El. 1.

> *Nam veneror seu stipes habet desertus in agris,*
> *Seu vetus in trivio florida serta lapis.*

Et Lactantius lib. 1, cap. XX: *Huic ergo publicè supplicatur, quasi custodi finium Deo, qui non tantum lapis, sed stipes interdum est.* Respexit huc etiam Tertullianus, libro adversus Psychicos: *Rursus palos terminales figitis Deo.* Interum videmus hic distingui à Tertulliano, inter palum terminalem, & Deum Terminum, cui figitur. Non igitur sapientiores palum putabant Deum, sed Deo sacrum; opinione hac, quod palus is esset sacer, animis religio injecta, ne quis transferret. Justitia nihil divinius. Hujus autem est, suum cuique tribuere, nec terminos transferre. Libis, pulte, primitiis frugum, non cruentâ hostiâ, ei sacrificabant; ut volunt Dionysius, & Plutarchus. Sed malim hac parte audire scriptores Romanos. Ex quibus porcâ etiam, & agnâ, sacrificatum fuisse, testes Ovid. II Fast. & Horat. Epod. od. II.

Primus verò in Deos retulit, sive Tatius Sabinus, ut censet Varro; sive Numa Pompilius, quod traditum Dionysio in secundo. Ac Numæ hujus lex illa apud Festum: *Qui Terminum exarâssit, ipse, & bos, sacer esto.* Nempe duplici nomine divinitas est Termino attributa. Ac prius quidem quia insignem, atque, ut ita dixerim, divinum plane usum præstarent limites agrorum in genere humano: quo nihil utilius ad litigia evitanda: quid verò meliùs nobis, quid Deo gratius, quàm si concordia sit inter bonos? Præterea illud attenderunt, quod si Terminus esse Deus crederetur, cui curæ essent agrorum limites: magis religio sit futura omnibus limites malo dolo transferre.

Atque hæc in caussa fuere, cur à Tatio, vel Numa divinus sit honos Termino exhibitus. Postea verò magnopere hanc divinitatis opinionem auxit, quod cùm Tarquinius Superbus templum in Capitolio condere proposuisset, fanaque alia, quæ eo in monte forent, ut spatium templo Jovis amplius esset, exaugurarentur; solius Termini fanum exaugurari non posset, quia aves non addicerent. Testis Dionysius Halic. lib. III Antiquitatum, item Livius, & Florus lib. 1, cap. IX. Unde Maro:

> —— *Capitoli immobile saxum.*

Hinc callidè sacerdotes atque augures hoc eo retulere, quod divinitus significaretur, ut Terminus nec Jovi cessisset, ita longè minus cessurum ulli mortalium: ac proinde nunquam motum iri terminos imperii Romani. Quâ de re ita Servius ad locum Poetæ antè memoratum: *In urbe Roma Jovis templum non fuit: quod cum jam devotum à Prisco Tarquinio, vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit augurius captare, quis mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum Numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa Numina avocarentur sacrificiis, quo possit libere, & sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, decendere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens, æternum urbi imperium cum religione significaret.*

ficaret. Unde in Capitolio pronapars tecti patet, quà lapidem ipsum Terminus spectat. Nam Termino non nisi, sub dio sacrificabatur. Alterum etiam accessit, unde Romam fore caput mundi promitterent: nempe quod in fundamenti sedibus inveniretur caput humanum. Sanè & Carthagine repertum fuerat caput, sed equinum: unde Maro I Æn.

> *Effodere loco signum, quod regia Juno*
> *Monstrârat, caput acris equi.*

Unde & in nummis Carthaginensium id caput: & putantur literæ subjectæ signare KAKKABÆ, quod Pœnis notat *caput equinum.* Cæterùm tale signum Pœni interpretabantur fore urbem suam, acrem & bellicosam. At Romanis visum excellentius quiddam, quia equus paret homini: unde colligebant equi caput esse signum servitutis, humanum autem imperii. Porrò de reperto capite humano Arnobius lib. VI auctores laudat Sammonicum, Granium, Valerianum, & Fabium. Atque addit id caput fuisse cujusdam Toli. Quod & indicat Marcianus Capella lib. III: *Quæ femina licet in Attica, ubi majore ævi parte floruerat, se assereret incedere palliatam, tamen ritu Romuleo, propter Latiale numen, & Toli caput, propterque Martiam gentem, Venerisque propaginem Senatum Deum ingressa est penulata.* Sic enim rectè eum locum correxit, summus vir, &, dum viveret, amicissimus Laurentius Pignorius epist. XI in Symbolicis Epistolicis. Antea corruptè *olim caput*, pro *Toli caput*, legebatur. Quod verò Arnobius putavit vocem Capitoli esse conflatam ex *caput*, & *Toli*, id vanum est. Uti & totum illud falsum, quod homo ille cujus caput repertum, dictus fuerit Tolus. Fabulæ originem præbuit nomen *Capitolii*: ubi *tolium* non est ex derivatione, sed *παρέλκον*, sive productio vocis: ut *monium* in *matrimonium*; *mentum* in *sacramentum*, & similia.

Porrò, ut ad Deum Terminum redeam, quantoperè ratio fugerit Romanos, quòd ex immobili illo Capitolii saxo collegerint nunquam moturum iri Terminum imperii Romani: argumento est quod Adrianus Cæsar (Festi Rufi verba sunt) *invidens Trajani gloriæ, ponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit: ac medium inter Persas, & Romanos, Euphratem esse voluit.* Quod item temeraria Juliani Desertoris pugna ad Ctesiphontem, ubi victus occubuit, iterum mutati sint termini. Quod item Jovianus, coactus est iniquis pacem conditionibus inire cum Parthis. Nisibidem urbem iis, & superioris Mesopotamiæ partem concessit. Quæ cum expostulet Augustinus in IV de Civ. Dei, cap. XXIX, sic concludit: *Vano igitur augurio Deus Terminus non cessit Jovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Juliani temeritati, & Joviani necessitati.* Et hæc de Deo Termino: de quo falsus Lactantius lib. I, cap. XX; ubi eundem putat lapidem illum, quem Saturnus dicitur devorâsse pro Jove, qui *Abaddir*, & *Batulus* dicebatur. Is enim longè alia occasione, ut superius expositum nobis, divinum est honorem consecutus: nec relationem habuit ullam ad agros limitandos: prout hoc loco consideratur.

CAP. III.

Acceditur ad alias adfectiones, homini etiam cum inanimis communes. Uti præcipue actum. De Phanete & Saturno, quatenus tempus notat: deque temporis partibus, pro Numine habitis: ut sunt Nox, & Dies: ubi dictum, quomodo Nox ab Erebo differat, deque Leucothea, sive Matuta: ac denique de Horis anni. Deque numero, imprimis eo, qui Pythagoricis τετρακτύς.

TEmpus est durationis successivæ mensura. Hoc consideratur vel universè, vel secundùm aliquas partes. Universè Tempus ab Orphicis colebatur: ac credebatur initium omnium, quæ videmus. Simplicius in lib. IV Φυσικ. ἀκροάσ. Μετὰ γὰρ τὴν μίαν τῶν πάντων ἀρχὴν ὑμνεῖσθαι παρ' Ὀρφεῖ καὶ χρόνον ἀνυμνεῖ, ὡς μέτρον ὄντα τῆς μυθικῆς τῶν Θεῶν γενέσεως, αἰθέρα καὶ τὸ πελώριον χάσμα παράγεσθαί φησι, τὸν μὲν τῆς περατοειδοῦς προόδου τῶν Θεῶν αἴτιον, τὸ δὲ τῆς ἀπειροειδοῦς, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ·

> Οὐδέ τι πεῖραρ ὑπῆν, οὐδὲ πυθμὴν, οὐδέ τις ἕδρα.

Post principium unum omnium, quod tempus esse, Orpheus carmine celebrat, tanquam mensuram fabulosæ Deorum generationis, ait productum esse ætherem, & ingentem hiatum: illum esse caussam finitæ Deorum productionis, hunc verò infinitæ; deque illo ait:

> *Neque hujus finis aliquis erat, neque fundus, neque ulla sedes.*

Quod si Tempus sit Orpheo omnium principium, ut Simplicium dicere audivimus: nec Φάνης aliud fuerit: de quo sic Nonnus in explicatione Historiarum, quarum meminit Nazianzenus. Sic enim scribit in Orat. funebr. Basilii Magni: Ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ποιήμασι συνεισήχθη τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὧν τὸν Φάνητα εἰσφέρει αἰδοῖον ἔχοντα ὀπίσω περὶ τὴν πυγήν. Λέγουσι δ' αὐτὸν ἔφορον τῆς ζωογόνου δυνάμεως. *In Orphicis poematis hæc duo nomina simul inducuntur cum aliis multis: è quibus Phanetem describit genitale membrum habentem circa clunes: atque ajunt eum esse præfectum prolificæ potestatis.* Etiam hujus numinis meminit Proclus lib. IV in Timæum: Διὸ δὴ καὶ ὁ Ὀρφεὺς Φάνητά τε τὸν Θεὸν προσηγόρευσεν, ὡς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἑνάδας. *Iccirco Orpheus Deum appellavit Phanetem, quia patefaceret intelligibiles unitates.* Ubi per *unitates* designat ideas sive formas mentis divinæ. Proclus tamen videri possit per *Phanetem* non *tempus* intellexisse, sed Deum ipsum mundi opificem. Sic enim de eo scribit Lactantius lib. I, cap. V de falsa religione: *Orpheus, qui & vetustissimus poëtarum, & æqualis ipsorum Deorum, (siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis, & Hercule navigasse) Deum verum, & magnum πρωτόγονον* primogenitum *appellat, quòd ante ipsum nihil sit genitum; sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam Φάνητα nominat, quod cùm adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, cujus originem, atque naturam, quia concipere animo non poterat ex aëre, immenso natum esse dixit:*

> Πρωτόγονος Φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Sed si ex infinito aëre genitus Phanes, quomodo ante eum nihil erat. Nec sanè aër ante tempus fuit. Nec desunt qui per *Phaneta* intelligant Diem; vel diei auctorem Solem: quomodo Orpheum cepit Diodorus Siculus lib. I. Quidquid verò de Orpheo est, saltem tempus à Græcis, & Romanis cultum fuit sub nomine Saturni. Nam constat eorum naturam intelligi, quomodo consideravimus, cùm superius de Mundi sive Naturæ numine tractaremus: tum durationem omnium rerum in natura: unde Κρόνον quasi χρόνον dici, veteres tradidere. Ac quia tempus omnia absumit, eò & dictus Saturnus crudos devorare liberos. Ideo *a* ὠμηστῆρα vocat eum Nonnus in secundo Dionysiacôn. Athenagoras etiam censet, eo Rheam, (quam terram esse, ostendimus libro secundo) Saturno datam uxorem, quia tempus è terra omnia producit, quæ postea abolet.

a Crudivorem.

Peripateticis tempus dicitur esse mensura motus: ubi externam intelligunt, quia tempus dimetitur motum, non ut est motus, sed ratione successionis, sive, ut habet prius ac posterius. Cumque in quovis genere sit aliquid, quod mensura sit omnium ejusdem generis: omnium motuum mensura est motus cælestis: quippe qui solus sit continuus, nec quiete intercipiatur: solus quoque sit regularis, non autem nunc velocior, nunc tardior: adde quòd idem sit velocissimus: quod eo necesse fuit, ut minima etiam dimetiri liceret. Velox quippe nuncupatur id, quod minimo fit tempore: ut est in IV Φυσ. ἀκροάσ. cont. XCVI.

Partes temporis sunt vel minores, vel majores. Minores sunt Nox, & Dies. Quorum distinctio est secun-

dùm modum Solis vel accedentis, vel recedentis. Eorum ista est ex Hesiodi φυσιολογία. Primò fuit Chaos: quod ipsum in Diis. Priorem tamen locum obtinet triplex substantia: una materiæ planè expers, ut angeli, & animæ: altera planè materialis, ut corpora cælestia, elementa, & inde composita: tertia partim materiæ particeps, partim expers; ut homo. Præter quæ ut dixi, pars substantiæ gentibus est relata in Deos: puta materies ipsa; nempe chaos: pro quo Scriptura initio Genesios תהו & בהו *tohu*, & *bohu*: unde Phœnicum Dii Thoth, & Bau: ut ex Sanchoniathone apud Eusebium a cognoscimus. Hæc de chao. Nunc cætera ex Hesiodo prosequamur. Post Chaos fuere Tellus, & Tartara: item Amor. Ex Chao autem Erebus & Nox. Ex nocte & Erebo Æther & Dies. Primum Chaos, sive ut locus, sive ut materies omnium formarum vacua, quo pertinet quod Scriptura ait, Terram fuisse primò rudem & inanem. Hinc fuit Tellus, ut circa quam moveretur Cælum, &, ut Hesiodus ait, sedes Deorum immortalium. Omnis enim motus fit super immobili. Cælo centrum fuit Tartarus, utpote interior pars Terræ. Quippe Terra cum Tartaro simul constituit centrum. Post ista Amor. Nam Chao inerat appetitus formæ. Ut enim femina marem, ita materies desiderat formam, tanquam sui perfectionem: unde & ἐντελέχεια vocatur, ab ἐντελὴς, & ἔχω, quasi dicas perfectihabiam; ut Herm. Barbarus ad verbum reddebat. Ex Chao originem ducere dicuntur Erebus, & Nox: quæ iccirco & Maro conjunxit:

Pallentes umbras Erebi, Noctemque profundam.

Nempe ante Diem tenebræ fuere. At tenebræ intra terram Erebus dicuntur: supra terram, Nox. Vel locus quidem Erebus; tempus, Nox. Nam umbræ humanæ in Erebo degere dicuntur. Atque in Erebo etiam Hesiodus ait esse Titanas, Cottum, Gygem, & Briarea. Nox etiam dicitur ab inferis venire locis: unde poëta,

—— *Ruit Oceano nox.*

Subit mox,

Involvens umbra magna terramque polumque.

Nempe quia nox est umbra terræ: umbra verò est lumen non quidem nullum, sed imminutum. Ex Nocte & Erebo prognati dicuntur Æther, & Dies: ubi Erebo Æther, Nocti Dies opponitur. Quando autem ex Nocte, & Erebo, Æther, & Dies, geniti statuuntur: τὸ EX capitur, οὐχ ὑλικῶς, ἀλλὰ στερητικῶς: hoc est, non tanquam materia, sed privativè, sive velut terminus, à quo: quomodo & Aristoteles dicit duo contraria esse generationis principia, unumque amborum subjectum. Priora esse privationem, & formam: posterius materiem. Priori modo ex indocto fit doctus, ex non ente ens, ex tenebris lux. Sic quoque ex Latona, quæ Græcis Λητὼ, ἀπὸ τοῦ λαθεῖν, h. e. *à latendo* dicta, Sol, & Luna, nati dicuntur: videlicet, quia omnia ex latentibus fecere manifesta. Unde & in Delo nati perhibentur: quia δῆλον, *manifestum*. Pluribus hæc exposui lib. II, c. XII. Non satis hæc observavit Hesiodus: ut cui Nox φιλότητι μιγεῖσα b peperisse dicatur. Hoc enim locum non habet, si Dies è Nocte solùm στερητικῶς nata. Nempe vel parum attendit, vel non curavit locutionem priscam, ac fortasse à Mose ipso haustam: ut qui sic initio operis sui dicat ex vespera factum esse diem.

Porrò Noctem etiam Romanis, secundum Theologiam civilem Deam fuisse, argumento est, quòd ei sacrificabatur gallus. Caussam adfert Ovid. lib. I Fast.

Nocte deæ Nocti cristatus cæditur ales,
Quod tepidum vigili provocet ore diem.

Etiam Plautus Diem Noctemque inter Deos retulit prologo Menæchmorum:

Non ego idem facio, ut alios in Comœdiis
Vidi facere amatores, qui aut Nocti, aut Dies,
Aut Soli, aut Lunæ, miserias narrant suas.
Quos pol ego credo humanas querimonias
Non tanti facere, quid velint, quid non velint.

Quod si inter minores temporis partes sint Nox, & Dies, quanto magis diluculum, sive aurora! Quibus præerat Λευκοθέα, quæ Romanis matuta: ut est apud Plutarchum in Camillo, & quæst. Rom. A Matuta *matutinus* dicimus. Quam latè ejus pateret religio, arguit, quod & templum atque oraculum Leucotheæ fuerit in Moschica regione: ut est apud Strabonem in XI. Loquor verò nunc de Leucothea, quatenus est numen naturale: puta aurora, sive diluculum. At quatenus est Ino, Cadmi filia, vidimus de ea lib. I, cap. XIII, & XXIV. De Matuta, nos etiam in Romanis ad ann. CCCVIII, in fine.

Exspectet fortasse aliquis, ut quia sicut diluculum, ita & horæ, pars sint diei: de his etiam dicam: quando quidem & Horæ sint in Dearum numero. Sed diei in horas divisio ignota fuit veteribus: quibus generatim ὥρα quævis pars diei. Ut in lege Solonis, Ὁ ἥλιος ἐπὶ τῶν ὀρῶν ἐσχάτη ὥρα ἔστω. Quod Romani in XII Tabb. ita reddidere, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Nempe antiqui distinguebant diem his partibus; de media nocte, gallicinio, conticinio, ante lucem, diluculo, mane, ad meridiem, meridie, de meridie, supremâ, (ubi intelligitur *tempestas*, ut vidimus in XII) vesperâ, crepusculo, luminibus accensis, sive primâ face, concubio, nocte intempestâ, ad mediam noctem, media nocte: sicut docet Censorinus de die Natali cap. ult. Ac ne Græci quidem Platonis & Aristotelis temporibus imò aliquanto etiam pòst, horas novere: unde apud Athenæum lib. I, quæstio illa Ulpiani, utrùm in veterum Græcorum scriptis ὥρα reperiatur pro diei parte. Et tamen Græci diem in XII horas divisere ante Romanos: à quibus hanc consuetudinem tandem accepere Judæi. Cum verò Horæ in Dearum numero censentur, non XXIV diei partes, sed IV anni tempora intelliguntur: de quibus deinceps loquar.

Dixi de partibus anni minoribus. Majores verò sunt ὧραι, sive partes istæ quatuor, in quas annus per utrumque æquinoctium, & solstitium, brumamque, sive, ut vulgo loquuntur, per duo solstitia dividitur: puta ver, quod calidum, & humidum; æstatem, quæ calida, & sicca; auctumnum, qui frigidus, & siccus; & hiemem, quæ frigida, & humida. Annalia tempora à Cælio Aureliano vocantur lib. III Tardarum Passionum, cap. VIII. Proque earum numero quadrigas Soli esse attributas, Fulgentii in Mythologicis opinio est: item Isidori lib. XVIII Originum, cap. XXXVI. *Quadrigas*, inquit, Soli *sacraverunt, quia per quatuor tempora annus vertitur: ver, æstatem, auctumnum, & hiemem.* Proque quatuor his temporibus colores etiam aurigarum fuere in Circensibus. De quo in Theologia Symbolica dicetur. Est ὥρα vox ab אור or, *lux*. Nempe ab eadem origine, à qua ὧρος, hoc est χρόνος, ut interpretatur Erotianus: item ὧρος pro Sole, ut apud Ægyptios, teste Macrobio lib. I Saturnal. cap. XXI. Ὧραι φυλάττουσι τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, *Horæ servant ac custodiunt portas cæli*. hoc est quatuor cæli cardines. Unde Janus sic apud Ovidium lib. I Fast.

Præsideo cæli portis cum mitibus Horis.

Hoc ideo de Horis finxere, quia à cælo omnis promanat inferior virtus ac potestas. Ideo & Jupiter per eas dicitur mundum omnem moderari. Horatius lib. I, od. XII

—— *Qui res hominum ac deorum,*
Qui mare ac terras, variisque mundum
Temperat Horis.

Ubi varias vocat, quia multum sint dissimiles.

Sed inversè quidem ὧραι sunt quatuor anni partes: particulatim autem ver: quæ aliter Ἥβη, Latinis *Juventas*. Nempe numen hoc bifariam attenditur, quatenus ver notat, & prout adolescentiam significat. Priori modo consideratur in fabella, qua dicitur, cùm Juno hieme lactucas comedisset, proximo vere peperisse. Nempe lactucis frigus hibernum designatur. Sunt enim lactucæ frigidæ, præsertim crudæ; coque & somnum conciliant, & ardorem bilis extinguunt. Hebe verò, hoc est, aëris temperies, verno tempore redeunte redit. Omnia enim tum

a Lib. I de præparat. Evangelica.

b In amore permixta.

tum pullulant, & pubescunt, unde & vernum tempus Ἥβην dixere. Nam ἥβη, *pubes*. Sed calor ille aeris, qui vere redit, deserit nos hieme; præsertim Sole Aquarium ingrediente. Eoque dicitur Hebe cecidisse turpiter in Deorum conspectu: ejusque in locum suffectus Ganymedes, inque Aquarium conversus. Ac credo inde etiam est, quòd Phliasii veteres, Γανυμήδαν vocarint Deam, quæ posterius dicta est Ἥβη: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Quæ dixi, ad Græcos pertinent. Apud Gaditanos verò etiam Mensis, & Annus divino cultu affecti. Geminam enim his aram fuisse constitutam, Ælianus retulit in Opere deperdito περὶ προνοίας a: ut ea eo refert Dionysius ὁ περιηγητής.

a De Providentia.

Absolvi de tempore. Altera universalis rerum affectio est locus. Quò à nonnullis Chaos, ab aliis Erebus, refertur. Sed de utroque proximè dictum, dum explanamus, quæ de iis in Θεογονίᾳ suâ Hesiodus scripsit.

Vocant igitur nunc me, quæ pertinent ad modum, quo non humanæ solùm actiones fiunt; sed illa etiam, quæ naturæ sunt opera. Fiunt autem vel necessitate sive Fato, vel fortuito. Quo & pertinent *Tenita* vel *Tenira*. Hæ, ut ex Festo Paullus ait, *credebantur esse Sortium Deæ, quod tenendi haberent potestatem*. De Fato, & Fortuna, nunc ampla agendi occasio foret, nisi abunde de hoc egisse me putarem libro secundo hujus operis extremò. Dolendum verò homines etiam, qui Christiani volunt haberi, alios quidem sic loqui, ut omnem eis Fortuna faciat paginam: alios verò, ut Fatum agnoscant, sed crudele, & impium. Quomodo etiam, dolore credo abreptus loqui non dubitavit vir longè doctissimus Nicolaus Leonicenus epilogo eruditi operis de Plinii erroribus ad Hermolaum Barbarum scripti: *Quis non de crudeli fato atque impio conqueratur, quod nobis tot, quos prior Hermolai vita germinaverat fructus, antequam maturescerent, interceptos?* Hujusmodi apud plurimos lego: quæ nec in poëtis probo: at in philosophis, præsertim Christianis, vehementer damno.

Tertia universalis est affectio Numerus. Nam hominibus æquè, ac rebus aliis, accidit, ut numerentur. Numerus verò, secundùm Pythagoricos, res sacra. Unde & numeros Deorum nominibus appellarunt. Qua de re anonymus in Theolog. Arithmet. ex Nicomacho, Anatolio, & aliis collecto. E junioribus verò clarissimus Joan. Meursius in Denario suo Pythagorico opusculo pereudito literatis perutili, ac mihi eo gratiori, quod inscripserit nomini nostro.

In numeris nullus æque divinus Pythagoræ habitus est ac quaternarius: ut per quem etiam jurare soleant: quod & Lucianus indicat in Vitarum auctione. Rationem adducit Hierocles: Καὶ ἁπλῶς, τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχεῖον, ἀριθμῶν, ὡρῶν τῶν ἐτῶν, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τῆς τετρακτύος, ὡς ῥίζης, καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ τετράς. *Et, ut verbo dicam, quæcunque sunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in ætatum contuberniis. Neque aliquid dicere est, quod non à quaternario, veluti radice ac principio dependeat. Siquidem est, uti diximus, omnium opifex ac caussa.* Vide & Theonem Smyrnæum Mathematicorum lib. I, cap. XXXVIII: ubi rationem exponit, cur Quaternario tantum habuerint honoris, ut per eum jurare soleant. Operæ etiam sit adire, quæ istic ad Theonem Bullialdus annotavit ex lib. III Procli in Timæum, item ea aliis ad cap. Theonis 43.

CAP. IV.

De numinibus generationi præfectis: ut Priapo, Venere, ac Genio.

CONsequitur, ut veniam ad eas hominis affectiones, quæ illi accedunt non simpliciter, quatenus est, sed quatenus vivit; quod commune habet, non modò cum mutis animantibus, sed etiam cum plantis. Atque hic attendimus primo vim parentum generativam, per quam aliquis vitam accipit: hinc ætatem, ex quo esse cœpit; quò pertinent juventus, & senectus: exinde nutritionem, & accretionem, quæ & ipsa cum ætate prima incipiunt: præterea sanitatem, & morbum, quæ vitam comitantur: ac denique mortem, quâ quid vivere desinit. Quæ omnia etiam plantis suo modo insunt. Nam est iis facultas generandi: & quæ genuere nutriuntur, ac crescunt: habent & suos morbos, ut robiginem seges; etiam æstu nimio, pluviæque defectu, vel senio languent, tandem item emoriuntur.

Facultas generatrix, quæ vitam largitur, nunc Priapi, nunc Veneris nomine significatur. Nec semper tamen sic considerantur. Quandoque enim per illum & illam intelligitur cælum, aut cæleste aliquod corpus unde vis generatrix in plantas, & animantia, derivatur. Sic Priapus reducitur ad Solem: quomodo attendimus libro II, cap. VII. Venus autem reducitur ad Lunam, & Terræ ac Aquæ globum: quo pacto eam consideramus libri ejusdem cap. XXVII, & LIX. Hoc loco de Priapo, & Venere, tractamus, quatenus per hæc nomina intelligitur non corpus aliquod cæleste, aut elementale; sed vis generatrix, à Sole Lunaque, ac Terræ etiam & Aquæ natura proficiscens, inque animantium ac plantarum ortu sese exserens. Ut de Priapo priùs loquar, grande Priapo αἰδοῖον a tributum ut indicaretur magna naturæ potentia in rerum productione. Simulachrum ejus in hortis ponebatur, ut significaretur, omnem arborum, plantarumque ubertatem, Naturæ Deo tribui oportere: hoc est, Deo naturæ, ut sapientiores interpretabantur. Ac credo Πρίαπος dictus à τῷ περί, hoc est, fructus: quia à numine eos exspectarent. Priapum non novit Hesiodus in Theogonia: quod etiam Straboni observatum in XIII. Postea &, ut Priapo sodales in Deos relati: Orthanes, & Conisalus: quorum prior, Priapi exemplo, cum ingenti veretro fingebatur: ut Hesychius testis; alter Suidæ dicitur δαίμων Πριαπώδης b.

a Veretrum.

b Deus Priapejus.

At Veneris nomen plura etiam, quàm Priapi vocabulum comprehendit. Nam præterquam quod ea Luna, vel Lucifer, aut Hesperus, significatur: etiam sumitur nunc pro potentia generativa, nunc pro generandi appetitu, nunc pro ipsa συνουσίᾳ c. Potentia generatrix inest non plantis minus, quam animantibus. Nocturnaque plantarum incrementa satis comprobant vim Lunarem. Quemadmodum igitur Priapus, hoc est, Solaris vis, hortorum custos habebatur, ita & Venus credita præesse hortis; teste Plauto, Varrone, Plinio. Hæc Venus Luciano d dicitur ἡ ἐν κήποις, sive Hortensis. Unde videmus, cur *Venerem* pro *olere* dixerint: ut Nævius apud Festum e. Alter vocis usus erat, cùm venus accipitur pro appetitu generandi. Is verò appetitus bifariam consideratur, ut naturalis, quomodo & plantis convenit, & ut animalis, quomodo Libido vocatur, ac animalium est proprius. Tertium vocabuli ejus usum dicebamus, cùm sumitur pro συνουσίᾳ, sive coitu. Is ratione sexus potioris magis actio; ratione sequioris, magis passio est. Eo pacto nunc non attenditur, quia plantis non inest sexus: ut ostensum lib. V. Sed sic considerabimus, ubi deventum erit ad numina societatis domesticæ, deque Conjugalibus Diis agemus.

c Cohabitatione.

d In meretriciis Dialogis.

e In Coquus.

Nec solum hujus loci est Priapus, cum Venere: sed etiam Genius, quatenus per eum intelligitur facultas generativa. Festus: *Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum*. Ubi malim, *genendarum*, quomodo Censorinus sæpe usurpat *genere* pro *gignere*. Etsi nec alterum damnum; ut *gerere* ponitur pro πράττειν, sive facere. Sic *gerere* interpretantur glossæ Philoxeni. Et convenit illud in Glossis Cyrillo tributis: Χειρίζω, *gero*, *tracto*. Qua de significatione dixi etiam lib. VI de Arte Grammatica f, cum de *Gerundiis* voce agemus. Ut tamen *genundo* apud Festum, quàm *gerundo* ma-

f Sive l. 4. de Analog. cap. 11.

malim, faciunt hæc quæ post verba proximè allata subjicit Festus: *Aufustius, Genius, inquit, est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea genius meus nominatur, quia me genuit.* Ubi non video quid per illum filium Deorum, parentem hominum, intelligi in natura possit, quàm vis illa à Deo Naturæ indita, per quam generatur homo. At per *Geniales Deos* intellexere partim vim generandi hominis, quatenus a Sole & sideribus proficiscitur, partim elementa ipsa, quatenus materies sunt hominis. Unde idem Festus: *Geniales Deos dixerunt aquam, terram, ignem, aerem; quæ Græcorum alii στοιχεῖα a, alii σπέρματα b vocant. Duodecim quoque signa, Lunam, & Solem, inter hos Deos computabant.* Glossæ Philoxeni: *Genialis,* Γαμήλιος, Στοιχεῖον c, Τύχη d.

a Elementa.
b Semina.
c Elementum.
d Fortuna.

Ad facultatem generativam reducitur etiam fœcunditas. Ex Tacito autem & aliunde notum, ut adulatio publica, in gratiam Neronis, etiam ædem exstruxerit Fœcunditati Poppeæ.

Cap. V.

De numinibus infantiæ Vagitano, Levana, &c. juventutis item, & senectutis præsidibus.

A Generatione venio ad ætatem, quæ quid aliud est, quàm constitutio animalis ex vitæ cursu in tempore? Ut plane sit modificatio potentiæ naturalis. Ætatis annos numeramus ab eo tempore, ex quo haurire cœpimus auram vitalem. In his annis maximè septenarius, & novenarius in considerationem veniunt: quorum ille Apollini, hic Musis est sacer: ut ex Censorino diximus lib. III, cap. XX. Non addam quæ de annis climactericis ibidem memoravimus.

In ætate primò attendimus primam, hoc est infantiam: ubi, si intra nutritionem, & incrementum, communes nobis cum plantis affectiones consistere velim: facile negotio hoc defungar.

Sed quia ex nutritione, & augmento, proveniunt vires ad alia multa: visum simul exsequi actus aliquos naturæ humanæ cum animalibus aliis, non item plantis, communes.

Infantium actus sunt vagire, unde Vagitanus: rumam, sive mammam sugere, unde Rumina: edere, unde Edusa: bibere, unde Potina, postmodo cubare, unde Cuba: & quoniam in cunis cubarent, Cunina: ac quia sic caro & viralia, constituerentur, dea Carna: quia his ossa fierent solidiora, Ossilago: ubi jam stare inciperent Statulinus, vel Statinus, à stata sic dictus: ubi balbutire, ac fari aliquid inciperent, à fabulando Fabulinus: cui iccirco, Varrone a teste, sacrificabant, simulac loqui cœpissent. Præter istos alii etiam sunt infantium Dii, sed qui ad aliorum etiam, quàm infantium actus, pertineant. Ut Levana cùm recens nati levarentur de terra. Nisi inde potiùs, quòd Hebræis Levana est Luna. Sed obstare videretur, quòd Diana, sive Luna, vel Lucina virginibus quidem, & parturientibus, præesset: at non item edito jam fœtui præesse crederetur. Deæ Nundinæ dicata dies lustrica, sive, ut Tertullianus vocat, Nominalia; quibus infanti nomen imponeretur; ut Macrobius refert lib. I Saturnal. cap. XVI. Is dies feminis quidem octavus: maribus verò nonus: unde & huic Deæ fuit Nundinæ nomen; sicuti & nundinæ inde. Testes Plutarchus, Festus, Macrobius. Paventia ab infantibus avertebat pavorem. Quia verò infantium numina non variè discerpere, sed simul complecti, visum fuit, addam & illud, quod longius etiam à nutritione abit, creditum infantibus inimicum esse Sylvanum, in sylvis degentem, qui cypressum gestans fingebatur, quia, ut ajunt, eam in arborem conversum puerum adamarum. Quia verò hic terribilis erat infantibus, eò adversus illum custodes erant Intercidona, Pilumnus & Picumnus. De quibus sic B. Augustinus de Civit. Dei lib. VI, cap. IX: *Mulieri fœta post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi, ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deverrere scopis; ut his datis culturæ signis Deus Sylvanus prohibeatur intrare.* Et mox: *Ab his tribus rebus tres nuncupatos Deos, Intercidonem, à securis intercisione: Pilumnum à pilo: Deverram à scopis. Quibus deis custodibus, contra vim Dei Sylvani fœta conservatur.*

a De liberis educandis.

Quamquam vero fœdè in eo peccatum, quod partus & infantium custodiam tribuerent fictitiis Diis, rectè tamen viderunt divino numini curæ esse partus hominum, & infantilem ætatem, tot per se periculis expositam. Atque idem nos Christus docet, cum ait, angelos, qui assiduè contemplantur faciem Dei, iis additos esse custodes, atque ab angelis puniendos, qui ex pusionibus istis alicui damnum dare velint. Huc enim pertinent verba illa Matth. XIIX, 10.

Atque hæc de infantiæ numinibus sufficiant. Dicam nunc de Juventute, quæ & Ὥρα dicitur. Unde ab Hesychio exponitur ὥρα. ἦθος, ἡμέρα: *ver, astas, forma.* Hora igitur est verna aëris temperies; ac amœnitas etiam æstatis fructibus formosæ; præterea etiam forma sive venustas; præcipuè juventutis: quæ ætatis pars est formosissima, ut ver anni. Hinc Catullus:

Jucundum cum ætas florida ver ageret.

Itaque & Hora dicta est, quæ aliter Ἥβη, Latinis *Juventa*, ut Ovid. lib. I Trist. eleg. ad Flaccum: item Juventas. Huic divæ ædem in Circo Maximo exstruxit Licinius Lucullus duumvir: quam sexdecim annis ante voverat Livius Salinator consul, quo die cecidit Asdrubalem: anno nempe Urbis ɔɔXLVII. Horam esse eandem indicat Nonius. *Hora juventutis Dea.* Ennius in primo Annal.

Teque, Quirine pater veneror, Horamque Quirini.

In Glossis Philoxeni est: *Jolinta*, ἥβη. Ubi rectè pro *Jolinta* corrigunt *Juventa*. Sed dubium num vocali mutatâ, rescribi debeat ὥρα, an consonâ mutatâ, ἥβη. Nam pro diversâ considerandi ratione varias sortitur appellationes: ὥρα potiùs anni partem, ἥβη ætatis humanæ designat.

Fingunt poëtæ Heben fuisse Jovis ex Junone ipsa filiam, ac quia esset formosissima, ad hoc delectam ut à poculis foret. Quod Athenæus in X fictum ait [Greek illegible]. *Quia hebetentur vocentur Symposia.* Præterea ajunt poëtæ, cum Jupiter apud Æthiopas convivium id haberet, de quo Iliad. A legere est, Heben minùs cautam fuisse ob lubricitatem loci collapsam, sic ut vestibus reductis, muliebria conspicerentur à Diis: eo offensum Jovem, in Hebes locum surrogasse Ganymedem, Trois filium, adolescentem longè pulcerrimum: imò ab omnibus diis hanc cooptionem factam esse, legas Iliad. Y. Nec tamen Ganymedem Deorum omnium, sed Jovis unius fuisse ministrum, licet Hebe ministra Deorum omnium fuisset, cognoscimus ex Iliad. Δ, & Eustathio ibidem, atque innuit idem Cicero in primo de Natura Deorum. Ganymedem tantummodo, ut à poculis esset, in cælum à Jove esse raptum refert Homerus. Sed ab aliis id factum dicitur, ut flore ejus ætatis abuteretur. Unde & nihil æquè momordit Junonem, quàm, ut est I Æn.

—— *Rapti Ganymedis honores:*

& Lucianus propterea Junonem cum Jove jurgantem inducit. Eamque opinionem secuti Latini, quando non tam ex κατά a, & μιδὸς b, e præterito, quàm ex Γανυμήδης, *catamitus*, pro puero meritorio fecere. Meritò autem hanc fabulam damnat Plato in primo de Legibus; ut qua nihil turpius de Jovis, & moribus magis noxium fingi potuisset. Nempe poëtæ raptum Ganymedis tribuere Jovi cælesti, cùm secundum historiam à Tantalo is, Phrygiæ, & Paphlagoniæ rege, raptus fuerit, centum circiter annis ante bellum Trojanum:

a Ob.
b Merces.

ut ostendimus lib. I, cap. XIV. Sic historia habet. Interim si φυσικῶς Ganymedes attendatur, is fuerit media hyemis pars, quando Sol est in Aquario. Is enim Jovis pincerna est, quia aquas fundit cælestes. Unde & Ganymedes in Aquarii signum dicitur conversus: ut est apud Hyginum fab. CCXXIV.

At Hebe notat vernam anni tempestatem, imò omne id tempus anni, quod serenius esse solet. Per turpem igitur Hebes casum intelligitur, tempus illud quo desinunt dies sereni ac succedit, ut Hesiodus in secundo Ἔργων appellat, Χείματος ὥρη ὀμβρηρῦ a. Sanè & Græcis χειμὼν, ac χειμὼν b, ἀπὸ τοῦ χέειν, quia aquas fundat. Et fortasse *hyems* similiter ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est pluere. Heben verò, in cælestibus habitam, indicat superior fabula: & apud Phliasios Hebes erat festum, quod κισσοτόμους c vocabant. Auctor Pausanias in Corinthiacis.

a Hyemis pars pluvia.
b Hyems.
c Hederæ sectiones.

Senectus & ipsa inter numina locum meruisse visa est. Apud Graditanos quidem ara ei posita fuit: ut est apud Philostratum lib. V de vita Apollonii, cap. I. Et si Juventa est Dea ob venustatem, & vires, Senectus Dea fuerit ob prudentiam, & cani capitis, venerationem. A Poëtis tamen, ut videre est VI Æn. ob tristitiam ejus ætatis, in Orci faucibus sedes ei datur una cum Cura, Luctu, Morbis, Metu, Fame, Egestate, & similibus. Nempe vulgi judicium poëtæ sæpius sequi amant. At quanto aliter Tullius in Catone suo.

Cap. VI.

De Diis præsidibus Sanitatis, ac Morbi: ubi Febris. De dea Morte, & Morta, ad ante dicta remissum: ubi & de Parcis, & opinione gentilium, qua Resurrectionem esse nobis Deam putarunt.

AD vitam etiam pertinet Σωτηρία, sive Ὑγίεια, h. e. Salus, sive Sanitas, aut Valetudo. Imò, secundùm Martialem.

Non est vivere, sed valere, vita.

Est autem Sanitas, vis naturæ, constituens corpora nostra secundùm naturam, ac proinde naturales obeundi actiones facultatem conservans. Nempe non hic de Salute publica agitur, de qua in Diis toti præfectis Reip. dicetur: sed de Salute singulorum, sive Dea, quatenus præsentem corporis sanitatem conservat, & cum Æsculapio sæpius jungitur: ut apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XX. *Simulacris*, inquit, *Æsculapii, & Salutis draco subjungitur: quòd hi ad Solis naturam, Lunæque referantur. Et est Æsculapius vis salubris de substantia Solis subveniens animis corporibusque mortalium. Salus autem naturæ Lunaris effectus est quo corpora animantium juvantur salutifero firmata temperamento. Ideo ergo simulacris eorum junguntur figuræ draconum: quia præstant, ut humana corpora, velut infirmitatis pelle deposita, ad pristinum revirescant virorem, ut virescunt dracones per annos singulos, pelle senectutis exutâ.*

Ex Deabus etiam Saluti additis cognoscere est, non Salutem populi, sed corporis sanitatem signari, cum idem Macrobius lib. I, cap. XVI ait, *apud veteres, qui nominâsset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias observabat.* Σωτηρίας, sive Salutis, templum, teste Pausania, erat Ægii, Achæorum Urbe, Deæ simulachrum nulli licebat conspicere, exceptis sacerdotibus. Mos erat sacerdotibus à Dea Salute accipere bellaria, quæ conjectabant in mare, seque ea mittere ajebant Arethusæ, quæ est Syracusis. Eodem Achaicorum libro refert Pausanias, Patris quoque fuisse templum ac signum lapideum, ab Eurypylo dedicatum, cum ab Insaniæ morbo liberatus foret. Etiam Romæ signum inauratum Saluti, ob grassantem pestilentiam, vovit, deditque A. Postumius Albinus, ut est apud Livium lib. XL. Symbolum ejus serpens, ut dicetur in Theologia Symbolica. Loquimur verò nunc de Salute, quatenus est vis naturalis, qua animal idoneum est ad actus suos obeundos: uti dictum. Præterea verò consideratur, quatenus ab aëre hæc vis magnam partem proficiscitur. Sanè aër est Juno: unde Juno Sospita, quo nomine aër signatur cum facultate corpora nostra in statu bono conservandi.

Juturna etiam valetudini præfuit. Ea Turni soror fuit, submersaque in lacu, nomen illi fecit, ac quia aqua ejus admodum esset salubris, in Dearum numerum relata est: atque à *juva*, sive adjuvando dicta est Juturna, qua forma à *satu* putatur dictus Saturnus. De hac ita Maro XII Æn.

Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter, erepta pro virginitate sacravit.

Quem ad locum ita Servius P. Danielis: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit: huic fonti per Aquaminium inopum a sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in campo Martio fecit; nam & Juturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum* JUTURNALIA *dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo, ait: Juturna inter proprios Deos, nymphasque ponitur.* Hæc Servius. Est & apud eundem Varronem libro IV de L. L. *Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Quibus ex verbis superiora Servii censeo corrigi oportere. Nempe pro *extraneorum* rescribendo *ægrotorum*. Ædis ejus erat in campo Martio, prope aquam Virgineam, ut est apud Pub. Victorem; videlicet in regione Flaminea. Atque idem firmat Ovidius in Fastis:

a Lege, per aquarum inopiam.

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Quemadmodum autem sanitas oritur partim ex bona temperie calidi & humidi cum frigido & sicco: partim ex recta membrorum conformatione; & continuatione: ita & Morbus partim nascitur ex intemperie; ut febris: partim ex mala membrorum conformatione, aut solutione, ut vulnera, & apostemata.

Circa morbos versatur Medicina; eoque tum ratione objecti, quod est corpus morbidum, tum finis, qui est sanitas, ad Vitam refertur: etsi ad habitus mentis pertineat, si scientiam in se consideremus. Atque, hinc cognoscere est, quatenus & hujus sit loci *Meditrina*, quæ morbis medetur. Festum vide in Meditrinalia. Puto hanc Deam esse eandem, ac eam quæ Græcis dicitur Jaso. Sed diversa est ab Hygia, sive Salute. Nam Dea Salus etiam conservat sanitatem, ne in morbum homo incidat. At Jaso solùm sanitatem perditam instaurat. Siquidem Ἰασὼ ἀπὸ τῆς ἰάσεως ὠνόμασται b, ut ait vetus Aristophanis Scholiastes in Plutum c. Meminit ejus Pausanias in Atticis: ubi de Amphiarai templo agens d, ait, quartam aræ partem esse Ἀφροδίτης, καὶ Πανακείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς, καὶ Ὑγιείας, καὶ Ἀθηνᾶς Παιωνίας. *Veneris, Panaceæ, Jasus, & Hygiæ, & Minervæ Pæoniæ.* Ubi videmus, diversam statui Deam ab Hygia, sive Salute: sicut antea dicebamus. Utrùm verò Jaso Æsculapii, an Amphiarai filia sit, ambigitur. Si Hermippum in trimetris audimus, Æsculapio & Lampetia, Solis filià, nati sint Machaon, Podalirius, Iaso, Panacea, & natu minima Ægle: ut ibidem ait scholiastes. Sed alii aliter, ut idem indicat.

b Jaso nominata, quæ medeatur morbis.
c Pag. 37. edit. Frobeni.
d Pag. 64. edit. Hanoviensis an. 1613.

Πανάκεια exponitur ἴασις: ut videre est apud Callimachi scholiasten hymno in Apollinem. Itaque Panacea poterat eadem videri ac Jaso. Sed distinguit, ut jam vidimus, tum Hermippus, tum Pausanias. Imò Aristophanes ipse, cùm prius ei nominata esset Jaso, de Panacea subjungit versu sequenti. Esse filiam Æsculapii dictam ex Hermippo. Ac similiter Plinius lib. XXV, cap. IV: *Panaces ipso nomine omnium morborum remedia promittit,*

mitiu, numerosum, & Dis inventoribus adscriptum. Unum quippe Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit.

Mirùm verò etiam in Deorum numerum retulisse morbos. Quod factum à Poetis. Unde Maro vi Æn.

—— Primis in faucibus Orci
Pallentes habitant morbi. ——

Nec modo id verum, secundùm Theologiam Poëticam, sed etiam civilem. De Febri hæc docet Cicero lib. iii de Natura Deorum: *Febris enim fanum in Palatio: & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ, Esquiliis consecratam videmus.* Plinius lib. ii, cap. vii: *Ideoque etiam publice Febris fanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium, & ara malæ Fortunæ Esquiliis.* Quem locum perperam sollicitabat doctissimus Pincianus. Idem legas apud complures scriptores Ecclesiasticos. Qualis Minutius Felix in Octavio, & Cyprianus lib. de Idolorum vanitate. Utriusque verba sunt: *Pavorem Hostilius, atque Pallorem coluit, mox a nescio quo Febris dedicata.* Ac similiter B. Augustinus lib. xx contra Faustum, cap. ii: *Corporalium vitiorum simulacbra Romani consecraverunt*, sicut Palloris, & *Febris*. Idem lib. iv de Civit. Dei, cap. xxiii: *Vicum ea* (Felicitate) *coleretur Priapus, & Pavor, & Pallor, & Febris, non numina colendorum, sed crimina colentium.* Et ante tres istos, è Græcis doctissimus Clemens Alexand. Admon. ad gentes: Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυΐῳ Ἡρακλεῖ, καὶ Πυρετῷ δὲ, καὶ Φόβῳ θύουσιν· ὡς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν αὐτοῦ Ἡρακλέα, ἐγγεγράφασι· *Romani Herculi, Muscarum depulsori, & Febri, ac Pavori sacrificant: quos ipsos adscribunt quoque in numerum eorum, qui fuerint cum Hercule.* Ac ibidem subdit, ut Argivis & Lacedæmoniis à tussi, qui & ipse morbus, Diana sit dicta χελύτις, ἐπεὶ τὸ βήττειν χελύττειν καλοῦσι· quoniam tussire iis est CHELYTTEIN. Credo, quia Lunæ radii tussim ac gravedinem conciliant: ut alibi diximus ex Plutarcho.

Quartana Febris Saturni filia credita est.

Scabiem in Deorum numerum relatam, non memini me legere præterquam apud Prudentium in Ἀμαρτιγενείᾳ, ubi inquit:

Par furor illorum, quos tradit fama, dicatis
Consecrâsse Deas Febrem, Scabiemque sacellis.

Puto Prudentium famâ deceptum. In morbis etiam feminis est menstruorum suppressio. Huic medebatur Mena: per quam φυσικῶς intelligitur vis naturæ in feminis superflui humoris expultrix. Nam menstruis præerat. Nomen credo à Μήνη, hoc est Luna, quæ humori præsidet. Quare quatenus naturale corpus intelligendum, Lunare id erit. Hic verò spectamus, ut vim Lunarem: cujus effectus est expulsio humoris.

Morborum ac vitæ terminus est Mors: quæ Lacedæmoniis culta pro Dea: aliis item. Vide, quæ dicebamus lib. iii, cap. xx. Nec mirum, si pro numine habita sit, cùm tanta ejus vis in omnes mortales. Etiam Sanchuniathon a refert ut Saturnus ex Rhea genuerit filium Μὼθ, ac mortuum in Deorum numerum retulerit. Verba ejus adduximus lib. i, cap. xix. Μὼθ verò Phœnicibus Mors. Θάνατον enim interpretantur. Et Hebræis מות tum *mors*, tum *mortem*, signat.

a Apud Eusebium lib. i de Præpar. Evang.

Vitæ ac Morti præerant Parcæ. Etsi enim Varro, Epigenes, alii, in eo discrepent, quid per Parcas intelligatur, in illo tamen omnes convenêre, quòd versantur circa spatium temporis præfinitum. Nec sane dubitandum, quin φυσικῶς quidem nihil eæ sint aliud, quàm vis naturæ cuique mensuram suæ vitæ præfiniens. Itaque qui per acceptas naturæ vires diutius vivere potuissent; ante diem mori dicebantur. Sed de his abunde egimus lib. ii, cap. xliv: ubi de Morta, Parcarum una, ac universè de Parcis occasione alia agebamus: quatenus nempe ab Astrologis, & aliis, ad Æthera, & particulatim ad Lunam reducuntur. Quare hic solum adnectam de Exsequiis, & sepultura. Non quidem illa nobis communia sunt cum plantis, imò ne bestiis quidem: attamen vita & mors communia sunt: ista autem in hominem ubi vivere, desiit, consequuntur. Nec tamen cum ullo contendero, qui his locum malit dare post cuncta, quæ pertinent ad hominem, dum vita, sensu, motu, & ratione fruitur.

Quod si nationibus foret, habenda fides, ad Vitæ, ac Mortis numina etiam pertinet Resurrectio carnis. Nam stultæ gentes credidere Christianis resurrectionem esse Deam: idque quia Paulus iis annunciaret Jesum, & Resurrectionem. Vide Chrysostomi Homil. xxxviii in Acta.

Cap. VII.

Acceditur ad alterum genus affectionum: quod homini convenit, quatenus animal est. Ubi primum in considerationem venit Dea Echo, quia auditu percipitur.

AB iis, quæ hominem tangunt, quatenus est in eorum numero quæ vivunt, & morti sunt obnoxia: transeo ad affectiones illas, quæ hominis sunt quatenus animal est: ut sunt sensus, appetitus animalis, & motus secundùm locum. Atque huc pertinent sensuum objecta. Qualis est sonus, tum directus; tum reflexus, qui Echo dicitur, ἁφὴ τῆς ἐσχάτης λήγουσα, *tactio postrema vocis desinentis*; ut eidem philosopho describitur in problem. sect. xix.

Echo, bifariam nobis consideranda: prius quatenus res est naturalis, & admirationis plena, nosque, caussis cognitis secundis ad principem caussam, nempe Deum ipsum ducit. Deinde quatenus gentiles admiratione, ex ignorantia caussæ profectâ, eam pro numine habuerunt.

Si naturam Echus consideres est sonus, ut dixi, reflexus, sive reciprocus. Si igitur non redeat, unde venit, echo non erit. Quare non est echo, quando à loquente recta pergit sonus ad audientem, nec ad loquentem redit: ut cum ad parietem Titius aliquid mussitat, ac Mævius longo distans spatio ad eundem parietem admovens aures id probè intelligit, nihil audientibus, qui multo propiùs adstant loquenti. Nempe tubus sive fistula inest parieti, per quem sonus ab eo etiam, qui voce loquitur submissa, recta fertur ad audientem. Nulla verò hic vocis resultatio: ut probare non possim summum virum, Stephanum Pighium Campensem, variis ingenii doctrinæque monumentis, ac præcipue Annalibus Romanis præclarè meritum de Rep. literaria. Is in Hercule Prodicio a, quo loco agit de Mantua à Carolo, Cliviensis principe juventutis, lustratâ, narrat, ut in villa Mantuani principis The dicta, echo (sic vocat) invenire sit, *quæ submissè loquentium verba in parietum angulis ita plene, ut intelligi possint, reddit auscultantibus, & aurem adverso parieti applicantibus per passus mille viginti.*

a P. 306.

Nec interea sufficit, si Echo dicatur sonus reflexus propriè, sed dicendum sonus reflexus manifeste. Nam quemadmodum omne lumen reflectitur, ut ea umbra videmus, quæ est lumen reflexum ab lumine rectà penetrante: sic omnis etiam vox reflectitur, sed non manifestè. Testis utriusque hujus Aristoteles lib. ii de Anima, cap. viii, sive context. lxxx.

Sed quæritur unde, echus sit sonus manifestus. Nempe est id ea eo, quod tum, ut Lucretius lib. iv loquitur,

Pars solidis adlisa locis rejecta sonorem
Reddit.

Maronis quoque est iv Georg.

—— Vocisque offensa resultat imago.

Nec enim resultaret, nisi solidum quid obstaret.

Verumtamen non sufficit, ut locus sit solidus; sed concavum esse necesse est. Sic enim contingit, ut cùm aër motus nondum possit cessare, redeat, & quidem lineà rectà contra quam fit, si in rectum parietem aër sonum deferens impingat, quia tum diffundit se quaquoversum. Nempe in loco concavo non invenit a lateribus exi-

exitum: eoque constringitur usque dum ad os loci concavi pertingat: hinc se iterum diffundit, idque sic ut recta redeat pars soni: unde & ab iis, qui ex adverso loci concavi consistunt magis exauditur, quam qui à lateribus sunt. Concava autem loca sunt, montes, & rupes; sylvæ, & antra: ripæ item, ac litora. Quorum singula ex antiquis potissimum adstruemus. Agmen ducat Plutarchus in Marii vita: ubi cur ejulatus Ambronum horribilis adeo ac belluinus visus sit, non modo à tempore caussam petit, hoc est à nocte, qua silent voces hominumque canumque; sed etiam à loco, partim nempe à convallibus, partim à fluminis alveis: quæ duo sonum duplicabant. Verba ejus sunt: Ὀδυρμὸς ἦν διὰ νυκτὸς, οὐ κλαυθμοῖς, οὐδὲ στεναγμοῖς ἀνθρώπων ἐοικώς· ἀλλ' ὠρυγὴ θηριώδης τις ἀναμεμιγμένη καὶ βρύχημα μεμιγμένον ἀπειλαῖς, καὶ θρήνοις, ἀναπεμπόμενον ἐκ πλήθους τοσούτου, τά τε πέριξ ὄρη καὶ τὰ κοῖλα τοῦ ποταμοῦ περιεφώνει. *Ejulatus erat per noctem, non ploratus, vel gemitibus humanis similis, sed quasi belluinus rugitus ac fremitus minis, & lamentis commixtus: redditus ex tanta hominum multitudine: unde circumjecti montes, & cava fluminis resonarent.* De montium satis aperta est ratio ex illis Plinii verbis lib. II Nat. Hist. cap. XLV: *Montium vero flexus, crebrique vertices, & complexi subito anfractu innumerosa juga, concavi vallium sinus, scindunt inæqualiter inde resultantem aera, quæ caussa etiam voces multis in locis reciprocas facit.* Hinc Seneca Troade:

—— Habitansque cavis
Montibus Echo.

De fluminibus item est à loci concavitate: unde, ut vidimus, Plutarchus ait, τὰ κοῖλα ποταμοῦ, *cava fluminis.* Nimirum aqua est depressior terrà, fluminaque non rectà feruntur, sed fere per anfractus. Atque in istis anfractibus fit echo. Unde B. Ambrosius VI Hexaëm. cap. IX: *Siquidem velut in concavis montium vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum, vox auditur dulcior, & responsa suavia referens echo, resultat.* Accedit, quod in fluviis subinde occurrant rupes ac saxa concava. Sic rupes est ad Hydaspim, quà se magnopere flectit: ut Arrianus ait in V de Exped. Alex. a. Et in Acesine amne, ut idem postea b tradit, sunt magnæ & asperæ cautes; quibus illisæ ac repercussæ undæ magnos concitant vortices. Hujusmodi in locis echo audiri quid mirum? Quod idem in litoribus locum habet. Unde Naso Epist. X:

a P. 108. edit. H. St.
b P. 115.

Interea toto clamanti litore Thesen,
Reddebant nomen concava saxa tuum.

Ubi cum litore videmus jungi saxa: uti cum monte eadem jungit Pausanias in Attic. I. Narrat enim ut Persæ post populatum agrum Megarensem se Thebas receperint ad ducem suum Mardonium: cùm verò de nocte iter facere cœpissent Luna splendente, cælumque postea nubibus obduceretur, ob tenebras τῆς ὁδοῦ σφᾶς ἁμαρτόντας ἐς τὴν ὀρεινὴν τραπέσθαι τῆς χώρας, *à via sua aberrantes ad montanam regionis partem deflexisse.* Addit, hic deceptos tenebris, putasse se ex adverso conspicere agmen Græcorum: eoque tela undique librâsse: ad horum verò ictus τὴν πλησίον πέτραν *propinquam rupem* gemitus imaginem edidisse: eo magis creditum esse homines, quos impeterent: propterea nec ante finem fecisse jaculandi, quàm omnes profudissent sagittas, ubi verò diluxerat, Megarenses conspectis Persis, iisque inermibus impetu facto magnam eorum partem trucidasse: posteaque signum dedicasse Ἀρτέμιδος Σωτείρας· *Dianæ Sospitæ*: nempe quod ea nocte lumen suum negasset Persis. Nempe anfractus vel concavitas rupis in caussa fuit, cur sic resonaret. Quomodo & Ovidius, ut ante vidimus, non ἁπλῶς *saxa*, sed *concava saxa* ait nomen Thesei reddidisse. Similiter Maro loco antè citato Georg. IV.

—— aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

Junianus quoque Justinus Philippicæ ex Trogo Historiæ lib. XXIV rupi montis Parnassi, in qua exstructum est templum, Apollinis Delphici, anfractum tribuit, à quo sonus redderetur. *In hoc*, inquit, *rupis anfractu.* Et Paullo ante dixerat. Formam habere theatri, quæ est circuli dimidii. Ipsum audiamus: lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem & hominum clamor, & si quando accedit tubarum sonus, personantibus & respondentibus inter se rupibus multiplex audiri, ampliorque quam editur, resonare solet. Quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei, & admirationem stupentibus plerumque adfert.* Hujusmodi rupes etiam signare arbitror Appuleium in V de Asino aureo: ubi de sororibus Psyches postquam venêre eo loci, ubi Psyche fuerat deserta, *deflebant*, inquit, *oculos, & plangebant ubera: quoad crebris earum ejulatibus saxa cautesque parilem sonum resultarent.* Item è poetis Lucretium, cùm in IV ait:

—— Quo pacto per loca sola,
Saxa pareis formas verborum ex ordine reddant.

Item Ausonium epist. XXV. Sed hic etiam jungit tum saxa, & scopulos, tum nemora, antra, ac rivos. Sic enim canit:

Respondent & saxa homini; percussus ab antris
Sermo redit; redit & nemorum vocalis origo.
Litores clamant scopuli, dant murmura rivi.

Etiam Sylvas, antra, rivos, scopulos, & universè, saxa seu rupes complexus Claudianus de IV Honorii consulatu:

Tunc Sylvæ, tunc antra loqui, tunc vivere fontes,
Tunc sacer horror aquis, aditisque effunditur Echo
Clarior, & doctæ spirant præsagia rupes.

De Sylvis est hoc Maronis Ecl. X:

—— Respondent omnia Sylvæ.

Ac III Georg.

Et vox assensum nemorum ingeminata remugit.

Hic quoque ratio peti debet exinde, quod concava sint nemora. Unde sic Polyænus lib. I Strategematum, ubi de Pane disserit: Οἱ μὲν ἠλάλαξαν· ἀντήχησαν δὲ αἱ πέτραι, καὶ τὸ κοῖλον τῆς νάπης ἦχον πολὺ μείζονα τῆς δυνάμεως τοῖς πολεμίοις ἐποίησεν· *Ac hi quidem clamorem bellicum sustulerunt: resonuere autem petræ, & cavitas saltus longe majorem reddebat sonitum, quam editus esset à militibus.*

Videmus hic duas caussas terroris incussi concurrere: unam à petris, sive montibus: alteram à sylvis. Quas sæpius jungi videas ab historicis. Livius lib. XXI: *Equi maxime infestum agmen faciebant: qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant.* Curtius lib. III: *Jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cùm priores Persæ inconditum & trucem sustulere clamorem. Redditur & à Macedonibus major. Exercitus impar numero, sed jugis montium, vastisque saltibus repercussus. Quippe semper circumjecta nemora, petræque, quantamcumque accepere vocem, multiplicato sono referunt.* Tacitus Annal. I: *Nox per diversa inquies, cum barbari festis epulis læto cantu, aut truci sono, subjecta vallium, ac resultantis saltus complerent.* Atque ex his, quæ diximus, etiam cognoscere est, cur ut mox exemplis planius fiet, etiam porticus resonent, & opera alia concamerata; Cùm verò è concavis locis reddatur sonus, in conclusis non fit idem, quia non datur exitus aëri moto, sonumque deferenti, unde cum aëre conturbatur, qui recta linea deferri debuit. Cur tamen solum audiantur extrema (ῥήματος τέλη vocat Evodus in IV Ἀισθηλογίας a) non meliorem adduxeris rationem, quàm quod aër prius dictorum, sonum referens in redeundo conturbetur ab aëre consequente: hic verò non item confundatur ab alio. Ast quoties sæpiùs idem repetunt, primi soni valentiores sunt sequentibus, quia aër motus morâ fit imbecillior. Quatuor autem sunt virtutes Echûs. Prima est si sit velox. Pro ratione autem concavitatis aut velox est, aut tarda. Altera est, si clara. Ad quod multum confert aëris, & loci siccitas. Difficilius enim sonus defertur aëre humido ac crasso, quàm liquido & tenui. Imò quod in imagine visu repræsentanda præstat speculi nitor: id in

a Cap. 10.

soni

soni repercussione siccitas aëris. Loci enim siccitatem conferre indicat, quod prope templorum rudera clarius echo resonet: ut ait Cardanus lib. XVIII de Subtilitatibus. Tertia laus est si semel dicta sæpe referat. Eo autem sæpius resonat, quo sæpius aër motus reperit loca concava in quæ impingat, ac mox resultet. Quod vero post echo subinde auditur murmur, hoc inde est, quod vox repercussa quomodocumque allisa qualem qualem sonum gignat. Quarta commendatio est, quod non duas tresve, syllabas repetat: sed denas etiam imo totum versum heroicum. Quo autem Echo velocior est, eo & plura repetit. Quare à prima laude etiam hæc quarta dependet. De tertia quartaque laude, operæ fuerit exempla aliquot referre. Hæc enim sunt quæ præcipuè admirationem cient.

Non semel duntaxat, vel iterum, sed ter etiam resonare indicat Pausanias in secundo Corinthiacorum: ubi narrat ad dexteram templi quod Deæ Chtoniæ dicitur, est porticus Echûs vocata: φθεγξαμένῳ ἀνδρὶ τὰ ἐλάχιστα τρὶς ἀντιβοᾶν πεφυκυῖα· *homini vocem edenti minimum ter resonare idonea.* Imò in Ægyptiis Pyramidibus vox una quater vel quinquies resultat: ut Plutarchus ait lib. III de Placitis Philosophorum, cap. XX. Quid? quod & septies, vel octies resonant. Testis Lucretius lib. IV:

> *Sex etiam septem loca vidi reddere voces*
> *Unam cùm jaceres.*

Fit illud in Elidis porticu illa, quæ à variis parietum picturis Ποικίλη, hoc est, Varia dicebatur. Quippe de ea sic Pausanias in priori Eliacorum libro: Βοήσαντι ἀνδρὶ ἑπτάκις ὑπὸ τῆς ἠχῆς ἡ φωνὴ ἐπὶ τοῖς, καὶ ἐπὶ πλεῖον ἀντιδίδοται· *aliquo inclamante, imago vocis septies vel etiam sæpius redditur.* Idem tradit Plutarchus περὶ ἀδολεσχίας. Et ante hos Plinius lib. XXXVI, cap. XV: *Olympiæ, arte mirabili modo, in porticu, quam ob id* ἑπτάφωνον *appellant, septies eadem vox redditur.* Hoc ab arte esse ait Plinius. Exemplum aliud antè adduxerat, his verbis: *In urbe Cyzici juxta portam, quæ Thracia vocatur, turres VII, acceptas voces numerosiore repercussu multiplicant.* Atque addit: *Et hoc quidem natura locorum evenit, & plerumque convallium, ubi casu accidit.* Ubi mirum dicere id casu evenire, cùm sine dubio pro septem turribus septies resultet. Nam ad turres etiam ac ædificia vocem reflecti, non semel ipse observavi. A natura igitur loco est illud: non qualis natura erat, sed qualis humana opera evasit. Quanquam & casui tribuere possis, quatenus consideras non hoc architectum sibi proposuisse, ut echo fieret: sed ita evenisse præter opinionem, eoque nihil de hoc cogitante. Voluntas igitur architecti per se quidem caussa erat structuræ istiusmodi: sed echûs non nisi per accidens caussa fuit: cujusmodi caussa dicitur fortuna sive casus: ut alibi ostensum.

Alia etiam echûs multiplicis exempla adtexam. Sane & in Batavia nostra prope Geervlietam vox eadem sepies octiesve resultat. Imò Franciscus Scottus in Itinerario Italiæ refert experimento se comperisse in via Appia prope *Capo di Boi*, referente se versum poëtæ octies articulatè, sæpius etiam confusè repetitum. Atque alii quoque hoc de se narrant, qui periculum fecerant in versu isto Maroniano:

> *Arma virumque cano Trojæ qui primus ab oris.*

In his Ernestus Brinckius, consul Hardervicenæ civitatis amplissimus, eruditioneque & virtute præstantissimus.

Quemadmodum verò hic ex structuræ modo enata est echo: ita & desinente structurà denascitur echo. Ut extra Lutetiam Parisiorum factum in valle Charentonia: olim, ut varii ex Gallicis scriptoribus testantur, hac diva inclyta. Sed desiit ea, post Carmelitarum ibi cœnobium exstructum.

Aliud etiam ἑπτάφωνος ἠχοῦς [a], & idem ex turrium positu, memorat Georginus Codinus in selectis ex Chronico de rebus Constantinopoleos: Ὁ μὲν Βύζας κατὰ τὴν ἄκραν τῆς Βοσπορείας ἁλὸς διέγραψε πόλιν. Ποσειδῶνος δὲ καὶ Ἀπόλλωνος, ὥς φασι, συνεργούντων, ἀμείνω τὰ τείχη, λόγου τε παντὸς κρείττονα μηχανώμενος. σὺν γὰρ ἐν αὐτῇ πύργους ἑπτὰ οὕτως ἀντιφθέγγεσθαί τε καὶ ἀπηχεῖν ἀλλήλοις συνήρμοζεν· εἰ ποτε γὰρ σάλπιγξ, ἢ φωνή τις ἑτέρα τοῖς πύργοις ἐμπέσοιτο, ἕτερος ἐξ ἑτέρου τὸν ἦχον ὑπεδέχετο, καὶ τῷ πρὸς τὸ πλεῖον κειμένῳ παρέπεμπεν. *Byzas in extremitate maris Bospori urbem descripsit, & Neptuno Apollineque, ut ajunt, juvantibus, melius quam dixerit quisquam, mœnia instauravit. Quippe septem in ea turres sic coaptavit, ut loqui inter se, & respondere viderentur. Si enim tuba aliusve sonus unam turrem percusserit, una alteri sonum transmittit, donec ad extremam pertigerit.* Ubi quod à Byzante id artificium esse censet, parum verisimile. Equidem à Constantino M. potius, vel juniori aliquo esse existumo. Alioquin Plinius, vel vetustiorum talis, rem adeo dignam memoratu retulisset. Conimbricenses ad Arist. lib. II de Anima, cap. VIII, quæst. II meminere echûs Patavinæ decies interdum reciprocantis. Cardanus in duodevigesimo de Subtilitate, cui, ut aliis aliud, de Mirabilibus nomen dedit, refert Ticini, quæ *Pavia* nunc, *in Basilica magna (vocant Salam Itali) quæ juxta arcem civitatis, ex ostio toties remitti voces, ut numerare nequeas: quandoque decimam-tertiam vocem exaudiri.* Imo postea subdit: *Accepi, ab astantibus olim ante ostium fornicem porticus è regione positam fuisse, cujus etiam magna pars superest: multoque melius solitas reddi voces stantibus extra ostium sub fornice, locupletiusque, ac majore fœnore: ut quæ tricies quandoque resonarent.*

Hactenus naturam echûs consideravimus: in qua tot admiranda se offerunt, per quæ Deus voluit, ut adscenderemus ad Naturæ auctorem. Nunc videbimus, quomodo gentiles, poëtæ imprimis, quos vulgus sequebatur, statuerint echo (ut Lucianus ait dialogo περὶ οἴκου [a]) παρθένον τινὰ εἶναι τὴν ἀμειβομένην τοὺς ᾄδοντας ἢ βοῶντας, ἐν μέσοις τοῖς κρημνοῖς κατοικοῦσαν, καὶ λαλοῦσαν ἐκ τῶν πετρῶν ὄπισθεν. *Virginem quandam esse, quæ canentibus vel clamantibus hoc modo respondeat, in mediis alicubi præcipitiis habitantem ac loquentem intus de rupibus.* Filia Cephisi amnis ex Lirope nympha dicitur Ovidio III Met. Nempe quia in amnium ripis vox resultare solet, ut antea ostensum. Aliis Junonis filia vocatur h.e. aëris; quomodo & apud Ausonium ipsa undecimo ait epigrammate *Aëris, & linguæ sum filia.* Nimirum quia vox fit lingua percutiente aëra. Etiam *ignotam oculis* Deam nuncupat, quia sonus non videtur, sed auditur. Panos deliciæ creditur. Ac quia Pan est Universitas, & præcipuè æther, eo Pythagorici per Echo non ἁπλῶς sonum reflexum intellexere, sed cœlestium orbium ἁρμονίαν: ut Macrobius ait lib. I Saturn. cap. XXI. Sed longè hoc arcessitum. Simplicius, veriusque, cùm Echo Panos amor creditur, Deus ille consideratur non ut est Universitas; juxta theologiam naturalem; sed ut secundum civilem erat Deus Sylvarum, montium in convallium, ubi jocosa illa imago imprimis regnat. Fingunt autem poëtæ potissimum responsare echo mœrentibus ac plangentibus. Nempe quia illi loca quærunt sola ac deserta: uti sunt montes ac nemora, in quibus echo imprimis exauditur, ut antea diximus.

Etiam, si echo audiretur, augurium inde captabant. Quam rationem ut cæteros augurandi modos, Christiani jure improbabant. Hinc in Vita S. Eligii, Noviodunensis Episcopi legas: *Nullus, sive exiens sive egrediens domo, observet, quod sibi occurrat, vel numque vox reciproca, seu echo audiatur, aut quid aves garriant, vel quid sit, quod portat ei factus obviam.* [c]

Quomodo olim, ut poetæ ajunt, virgo fuerit, ac Narcissum adamarit, cumque eo potiri non posset, in vocem sit commutata, fusè & eleganter narrat Ovid. III Met. Extrema solùm apponam. Cætera, qui volet, ex fonte petat.

a Loci septemvocalis. — a De domo. — c Aloys. Novarin. lib. 9. Secrepref. cap. 13.

Sed

Sed tamen hæret amor, crescitque dolore repulsæ,
Et tenuant vigiles corpus miserabile curæ,
Adducitque cutem macies, & in aëra succus
Corporis omnis abit; vox tantum, atque ossa supersunt.
Vox manet: ossa ferunt lapidis traxisse figuram.
Inde latet sylvis, nulloque in monte videtur;
Omnibus auditur: sonus est, qui vivit in illa.

Cum fingitur Echo Narcissum amare, significari puto vanos vana diligere ac consectari. Nam quid echo, nisi sonus inanis? quid Narcissus, nisi fabulosus puer, vana sibi somnia placens, sapientiæ vacuus. Itaque & sic dictus à flore *βαρυόδμου gravis odoris*: qui *νάρκην ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις*, (sic apud Clementem Alex. *a* legi debet *b*) h. e. *torporem nervis inducit*. Quid autem præclari à torpido expectes?

a Lib. 2 Pædag.
b Male vulgo *νεαροῖς*.

Pan, h. e. rerum universitas, amat Echo: quia rerum natura ubique terrarum gaudet hac imagine jocosa, ut vocat Horatius *c*. Et quam omnes, pueri imprimis & virgines, hac soni repetitione capi solent! Eaque res fecit, ut poëtæ etiam, qui delectare volunt, carmen pangerent, ubi colloquium foret, & alter prioris extrema repeteret. Primus, eorum, qui extant, exemplum Aristophanes reliquit in *Θεσμοφοριαζούσαις*.

c Lib. 1. od. 12.

In Anthologia etiam lib. IV exempla Gauradæ habes istiusmodi, ubi Pan introducitur loquens:

Ἀχοῖ φίλα μοι συγκατάινεσον τι. τί;
Ἐρῶ κορίσκας, ἃ δὲ μ' οὐ φιλεῖ. φιλεῖ.
Πρᾶξαι δ' ὁ καιρὸς καιρὸν οὐ φέρει. φέρει.
Τὺ τοίνυν αὐτᾷ λέξον ὡς ἐρῶ. ἐρῶ.
Καὶ πίστιν αὐτᾷ χρημάτων τὺ δός. τὺ δός.
Ἀχοῖ, τί λοιπὸν ἢ πόθου τυχεῖν. τυχεῖν.

Quæ sic reddidit Hugo Grotius;

Echo docebis mene quæ volo? volo.
Amare me, sed non amari fama. fama.
Fruine tempus ut queam dabis? dabis.
Fer verba amoris signa quem feram. feram.
Fidem sed auri te rogo duas. duas.
Echo quid ultra restat? an frui? frui.

Mirum verò Pythagoram etiam cultum Echûs adprobasse. Id enim comprobari videtur symbolo ejus, quod apud Jamblichum habes in secundo commentariorum Pythagoricorum, symbolo VIII. Est verò istiusmodi: Ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει. Quod Marsilius Ficinus in Pythagoræ Symbolis cum variis Platonicorum opusculis typis Aldi editis *d* sic expressit *e*: *Flantibus ventis Echo adora*. Lilius Gyraldus in symbolis Pythagoræ ad 10. Thomam Mirandulam hoc pacto: *Adoranda est Echo cum flant venti*. Recentior tamen Jamblichi interpres Joan. Arcerius maluit *f*. *Ventis spirantibus sonum adora*. Malim ego Lilio, & Gyraldo adsentire. Nam Jamblichus ait duo hoc significari. Prius est δεῖν τῆς θείας φύσεως καὶ δυνάμεως τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾶν· *debere quosvis amare divinarum naturarum & potentiarum similitudinem*. Alterum est, ὅταν ἐνεργῶσι τὸ σύμφωνον πρὸς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν λόγον, μετὰ μεγάλης σπουδῆς τιμᾶν τε καὶ σέβειν· *ubi sermonem protulerint consonum operibus divinis, Deos ipsos magno esse studio honorandos & colendos*. Atqui non quivis sonus, similitudinem habet: nec consonum illud est in quolibet sono; sed in resultante illo, quem echo dicimus: unde & *imago* nuncupatur. Virgil. IV Georg.

d An. 1516.
e Fol. 86. a.
f Pag. 140

——*Vocisque offensa resultat imago.*

Horatius lib. I, od. XII:

——*Cujus recinet jocosa*
Nomen imago.

Eo autem Maro ait offensam resultare, quia sonus ille fit ex collisione, & repulsu lævis loci: ut antea diximus. Nec poëtis modò habita est Diva; sed etiam secundùm civilem theologiam: sic credimus Philostrato: qui lib. II imaginum ait cultam Dodonæ.

Cap. VIII.

De Mnemosyne. Item Somno ejusque filiis Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso. Deque consuetudine somnia tristia Soli mane narrandi.

AD sensus etiam pertinet tactus Venereus, quem aliqui perperam sextum vocarunt sensum, ut alibi dictum. Sed quia Venus non animantium modò, sed plantarum etiam generationi præest (unde ut Priapus, sic Venus etiam hortis præfecta fuit) malui de ea agere in iis, quæ homini conveniunt, quatenus vivit. Interim hujus loci fuerit, quatenus attendimus sexus utriusque misturam. Scio, plantis quoque sexum adscribi à Plinio, atque aliis. Verùm improprium, & tralatitium eum esse sermonem, diximus libro quincto. Quod si attendamus non quamvis sexus misturam, cujusmodi etiam in vulgivaga Venere: sed misturam legitimam, qualis in connubio est: jam pertinet ad socialem hominis vitam: de cujus numinibus suo loco dicetur.

In sensibus internis est Memoria, ac Græcis Μνημοσύνη vocatur. Hæc mater est Sophiæ, juxta illud Afranii in Togata, cui nomen Sellæ dedit *a*:

Usus me genuit, mater peperit Memoria:
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

a Apud Agellium lib. 13. cap. 8.

Quanquam hic non videtur pro numine accipi. Quod fit, cum Mnemosyne dicitur Musarum mater: ut apud Antipatrum carmine de morte Orphei, quem, ut ait luxere:

——θύγατρες
Μναμοσύνας, μάτηρ δ' ἔξοχα Καλλιόπη.
——*Gnatæ*
Mnemosynæ, ante alias Calliope genitrix.

Nec Memoria solum pro Dea habita, sed etiam Oblivio.

A sensibus venio ad sensus affectiones: quales sunt vigilia, & somnus: quorum uterque non tam involuntarius, quam non voluntarius. Est vero non voluntarium medium inter voluntarium, & involuntarium: qua de re Aristoteles lib. de Animalium motu, cap. ult. Vigilia est sensus in actu, ut ait Averroes lib. de Somno: sive expansio quædam animæ ad opera sensuum exteriora; ut est apud Albertum M. in librum II de Anima, cap. II. Quanta ejus bona sint, docet, inter alios Oribasius Collectaneorum Medicorum lib. VI, cap. VI. Nec tamen recordor, Vigiliam ab ullo in Deorum numerum referri. At contrà factum in Somno: qui est στέρησις τῆς ἐγρηγόρσεως, *privatio vigiliæ*: ut Aristoteles ait libro περὶ ὕπνου. Eum hymno suo Orpheus celebrat. Etiam apud Ovidium legimus lib. III Fastor. ut Numa Rex, cum agri nullos producerent fructus, & Rex in Somno didicisset, Tellurem esse placandam, ovem unam Fauno, alteram mactasse Somno. Præterea unà cum Amore Deum esse sine corpore, ait Appulejus de Deo Socratis. Nec obscurum est, cur Somnum potius in Deos retulerint, quàm Vigiliam. Nam vigilia, propter motum continuum, attenuat spiritum, & calorem ejus adauget. Hoc ne immodicè fiat, opus planè est somno. Sic enim & motu abstinetur, & spiritus refrigeratur. Corpus quidem roboratur motu & exercitio: sed moderato. Multus autem spiritum defatigat, imò & depascit. In somno id non fit: unde finxere Epimenidem Cretensem, sive LVII annis, ut est apud Plinium: sive XL, ut Pausanias ait, in antro obdormisse, nullius indigum cibi. Glires etiam, & vespertiliones: adhæc apes, & muscæ, & alia quædam insecta, absque cibo totam dormiunt hiemem. Præterea vigiliâ durissimi etiam labores exantlantur, atque omnes calamitates, pericula omnia, revocantur ad animum. Itaque majori vitæ parte miseri sumus. Nam solùm quarta circiter vitæ pars divinitus est concessa Somno. Etsi & hic quædam obringant naturæ miracula: ut de Mæcenatis insomnia notum. Contra in

somno cessant labor, curæ, dolor omnis. Ut non immeritò apud Senecam in Hercule Furente chorus Thebanorum dicat:

—— Tuque ô domitor
Somne laborum, requies animi,
Pars humanæ melior vitæ.

Itaque & *placidissimus Deorum* vocatur Ovidio *a*, & Papinio. Atque ex his etiam liquet, cur Somnus Musarum sit habitus amicus: unde & Trœzenii super ara Ardali Musis & Somno sacra faciebant: ut auctor est Pausanias in Corinthiacis, postquam dixerat de Musarum cella apud Trœzenios exstructa ab Ardalo Vulcani, à quo Musæ Ardalides dicuntur, deque Pittheo, qui in ea cella dicendi artem docuit. Sic enim scribit: ἐπὶ δὲ αὐτῷ (βωμῷ) μούσαις, καὶ Ὕπνῳ θύουσι, λέγοντες τὸν Ὕπνον θεῶν μάλιστα εἶναι φίλον ταῖς μούσαις. *Ad eam aram Musis, & Somno sacrificant, dicentes, Somnum omnium Deorum maxime esse amicum Musis.*

a Met.

Ovidius XI Met. fab. X, Somno natos tribuit P. Morphea, Icelon, sive Phobetora, & Phantason: quorum primus in somno repræsentat homines, eorumque gestus ac sermones: alter mutas animantes: tertius inanima. Audiamus Sulmonensem vatem lib. XI Met. fab. XII:

At pater è populo natorum mille suorum
Excitat artificem, simulatoremque figuræ
Morphea, non illo jussos sollertior alter
Exprimit incessus, vultumque, sonumque loquendi.
Adjicit & vestes, & consuetissima quæque
Verba: sed hic solos homines imitatur: at alter
Fit fera, fit volucris, fit longo corpore serpens.
Hunc Icelon superi, mortale Phobetora vulgus
Nominat. Est etiam diversæ tertius artis
Phantasos: ille in humum, saxumque, undamque, trabemque,
Quæque vacant animâ fallaciter omnia transit,
Regibus hi, ducibusque suos ostendere vultus
Nocte solent: populos alii, plebemque pererrant.

Nempe ut aliæ sunt cogitationes virorum principum, quàm plebis: ita & somnia sunt diversa. *Ideo* (ut Macrobius ait lib. I in Somnium Scipionis, cap. III) *cum in concilio Græcorum Agamemnon somnium, quod de instruendo prælio viderat, publicaret. Nestor, qui non minus ipse prudentia, quam omnis juventa viribus juvit exercitum, concilians fidem relatis, De statu, inquit, publico credendum regio somnio: quod si alter vidisset, repudiaremus, ut futile.* Ibidem etiam quid de cornea, eburneaque Somniorum porta senserit Porphyrius, exponit: quàm varia item somniorum sint genera, secundum poetas. De quo & fusè dictum nobis lib. III, cap. XXXV. Quare nunc illud solum dicam: moris fuisse apud veteres, ut somnia gravia tristiaque, expergefacti, narrarent Soli. Unde Sophocles in Elect.

Ἡ 'ιχ' Ἡλίῳ δείκνυσι τοὔναρ.
Cum Soli narravit Somnium.

Ubi sic Scholiastes: ἔθος καθ' ὕπνους ὄναρ δεινὸν θεάσαντα, ἅμα πρωὶ αὐτὸ τῷ Ἡλίῳ λέγειν, ὅπως ἐπειδὴ ἐναντίος οὗτός ἐστι τῇ νυκτὶ, ἀποτρέψῃ τὸ ἐγκείμενον τέλος. *Mos erat, si de nocte grave somnium obtigisset, illud mane mox Soli narrare, ut is qui contrarius esset nocti, somnium illud averruncaret.*

Arist. Nov. l. 8. cap. 28. p 238.

Imò & Noctem ipsam, & magis somnia, polluere homines credebant. De Nocte argunt Pers. sat. II, 15:

Hæc sanctè ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bisterque, & noctem flumine purgas.

Casaub. ibi vide.

Imprimis verò id putabant, si somniassent: ut indicat hoc Aristophanis in Ranis *b*:

b Fol. 180.

Ἀλλὰ μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,
Κάλπισί τ' ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,
Θέρμετέ θ' ὕδωρ,
Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω.
Ferte facem celeres famulæ mihi:
Situla aquam è liquido date flumine:
Calfacite undas,
Hæc ut somnia fontibus abluam.

Etiam apud Eunapium legas ista de Ædesio *a* expergefacto à somnio:

a Pag. 49.

Τὸν παῖδα καλεῖ, ὡς ἔφη, καὶ τὰ πρόσωπα ἀπονίψασθαι τῷ ὕδατι βουλόμενος.
Puerum vocat, volens oculos & faciem aqua abluere.

Cap. IX.

De adfectibus appetitus tam naturalis, ut sunt Fames, & Sitis: quam concupiscentis: ut sunt, tum Amor, & Cupido, Veneris adseclæ; tum Gaudium, tum etiam Dolor ad quem pertinent Νέμεσις, *& Invidia.*

Habemus de Deorum illis, qui præsunt rebus ad sensum pertinentibus. Deinceps transeamus ad appetitum, qui duplex est, naturalis & animalis. Ad naturalem pertinent fames, & sitis. Interim & animalis affectus in iis concurrit: ut vidimus lib. III, cap. XXXVI. Hic verò iis locus est, quatenus à Poetis in Diis sed inferis, reponuntur. Ut *malesuada Fames* VI Æn. Ad appetitum verò prorsus animalem affectus referuntur. Oriuntur hi ex judicio phantasiæ, quo judicat, quid amplectendum sit, quid fugiendum. Ac affectus quidem dicuntur propriè, & ratione formæ. Aliter verò πάθη sive passiones vocantur, quia δίωξις, καὶ φυγή *a*, quam ab opinione sive judicio phantasiæ proficisci ajebam, movet facultatem appetitivam. Moveri autem est pati.

a Persecutio, ac fuga.

Πάθη verò in Deorum numero fuisse, vel saltem numina quædam affinxisse, quæ sub his vocabulis venerarentur, clarè tradit Gregorius Nazianzenus orat. secunda de Theologia *b*: Οἱ ἐμπαθέστεροι δὲ αὐτῶν, καὶ τὰ πάθη θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐτίμησαν, ἢ θεοὺς ἐποίησαν. *Qui maxime ex iis viverent secundum affectus, hi affectus etiam pro Diis habuere, aut certe sub Deorum nomine coluerunt.* Ubi videmus, quam circumspectè restringat, quod priùs dictum erat ἁπλῶς. Nimirum nomina si attendas, affectus sunt humani: sed Theologis gentilibus, qui longè sapiebant supra imperitum vulgus, erant naturæ virtutes, unde promanant affectus. Quos iccirco distinxere à natura determinata, atque, ut loquuntur, specificata, ad actus exercendos secundum ea, quæ obversantur.

b Sive orat. 34.

Affectuum alii sunt in facultate ἐπιθυμητικῇ, sive concupiscente; alii in θυμικῇ, sive irascente. Illi prioris generis vel circa bonum versantur; ut amor, cupido, & gaudium: vel circa malum, ut dolor.

Amor, & cupido, differunt, quòd priùs amamus, quam cupiamus. Imò sæpe quis amat, quam non cupit: ut si qua formosa sit, & proba: sed paupertate pressa. Itaque distinguit Hesiodus in Theogonia, cùm Veneri jungit Amorem comitem, & asseclam Cupidinem:

Τῇ δ' Ἔρος ὡμάρτησε, καὶ Ἵμερος ἕσπετο καλός.
Hanc comitatus Amor, pulcherque Cupido secutus.

Ubi videmus, priori loco poni Amorem, sequi Cupidinem: nempe ob caussam, quam dicebamus. Nec Cupido solum assecla, sed & Jocus: unde de eadem Venere ita Horatius *c*:

c Lib I. od 2.

Sive tu mavis Erycina ridens,
Quam Jocus circumvolat, & Cupido.

Et si verò aliud sit Amor, aliud Cupido: promiscuè tamen Pharetratus ille Veneris filius nunc Amor dicitur, nunc Cupido. Nempe quia non facile divellantur, uni numini affectus utriusque effectum tribuere maluerunt.

Platonici ut duas Veneres, sic geminum statuêre Cupidinem; unum cælestem, qui rerum divinarum amores inspiraret: alterum terrestrem, à quo amores vulgarés, ut feminarum, interdum etiam turpiores. Verùm Poetarum, pictorumque cupido, quique in templis ipsis solet cum matre collocari, non alius est, quàm ille, qui mixturam corporis exposcit. De Amore sic vetus Tragicus apud Augustinum lib. XX contra Faustum, cap. IX:

Deum

Deum esse Amorem turpis & vitio furens
Finxit libido.

Ingenua sanè hominis gentilis confessio. Sunt verò Amores sive Cupidines multi: ut constat ex Propertio lib. II Eleg. XXIX, Papinio, Claudiano in nuptiis Honorii & Mariæ. Appulejus quoque plures describit in X. Philostratus verò innumerabiles. Nempe & multi, ut Phurnutus & Alexander sive Aphrodisæus, sive Trallianus *a* judicant, quia variè homines affecti, alii hujus, alii alterius amore ducuntur. Sed duo imprimis Cupidines celebrantur: unde Naso:

a *In Problematis.*

——Geminorum mater Amorum.

Horum unus Ἔρως, alter Ἀντέρως dicitur. In nummo gentis Juliæ, videas utrumque currum trahere Veneris Genitricis. Utrumque etiam carmine magico è thermis Gadarenis in Syria dum lavaret evocasse dicitur Jamblichus: ut narrat Eunapius. Meminit & Anterotis Tullius in III de Nat. Deorum: ubi natus dicitur è tertia Venere Jovis & Diones filia. Qua occasione & caussa eum pepererit, festivissimo apologo narravit Porphyrius, quem verbis ipsius refert Cælius Calcagninus dissertatione, quæ Anteros inscribitur. Breviterque eundem Lilius Gyraldus recenset Syntagmate de Diis XIII. Significat verò Ἀντέρως mutuum amorem: ut Suidas indicat. Qui exemplum proponit Charitonis & Melanippi: de quo item Ælianus lib. XI Var. Histor. cap. 7. & Athenæus lib. XIII. Addit item ut Apollonius Alexandrinus, grammaticus, non Herodiani pater, qui sub Commodo vixit, sed alter eo antiquior, qui sub Claudio imperatore claruit, ac Apionis grammatici, contra quem Fl. Josephus scripsit, auditor fuit, Ἀντέρως sit nominatus, quia amantes redamaret. Verùm non sic semper id nomen sumitur. Neque enim eò referre possumus, quod Pausanias in posteriori Eliacorum refert de cælatura Ἔρωτος *b* & Ἀντέρωτος *c*: quorum ille palmæ termitem manu teneret, hic eum manibus extorquere conaretur. Nisi forte termes ille symbolum sit amoris: ut de hoc ipso inter amantem & redamantem sit certamen. Sed nihil apertius illo Maronis IV Æn.

b *Amoris.*
c *Amoris reciproci.*

——Siquod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet.——

Ubi non video, quod numen signet, nisi Ἀντέρωτα: ut is præpositus dicatur amantibus nec redamatis. Audiamus, quæ ad eum locum Servius annotavit: *Nam & amatoribus præesse dicuntur, Eros, Anteros, Lyseros,* (rescribe, *Dysseros*) *nonnulli Nemesin significari putant: nonnulli Anterota. Invocabat contrarium Cupidini, qui amores resolvit: aut certè, cui cura est iniquus amor: scilicet, ut implicet non amantem. Hic etiam Athenis coli dicitur.* De Athenis quod dicitur, Pausanias firmat in Atticis: ubi narrat, ut Athenis ara sit Ἀντέρωτι dedicata, quia Timagoras, ut morem gereret Meleti Atheniensi quem perditè amabat, de rupe se dejecerit. Dixeris hanc aram Atticam dedicatam, ut mutuus amor posceretur: eoque Servium errare, cum Ἀντέρωτα ait Cupidini contrarium, resolvereque amorem non redamantium. Sanè Servium hoc nomine reprehendunt Cælius Calcagninus *d* & Æneas Vicus Parmensis *e*. Mihi verò non una Ἀντέρωτος potestas videtur. Nam si amans non redamaretur: orabatur Ἀντέρως, ut vel mutuum præstaret amorem, vel amantem etiam amore solveret ac liberaret. Unde Dido apud Maronem:

d *Dissertatione quæ Anteros, sive de mutuo amore inscribitur.*
e *Commentario de nummis Julii Cæsaris.*

Inveni germana viam (gratare sorori)
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.

Posterius hoc cum Anteros facit, (quod non satis Calcagnino observatum) aliter *Lethæus Amor* nuncupatur: ut est apud Ovidium in II de Remedio Amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam:
Imposuit templo nomina celsus Eryx.
Est illic Lethæus Amor: qui pectora sanat:
Inque suas gelidam lampadas addit aquam.
Illic & juvenes votis oblivia poscunt
Et siqua est duro capta puella viro.

Et erit τῦ Ἀντέρωτος credamus simplicem esse potestatem, quasi infeliciter amantibus non aliter subvenire creditus sit, quàm conciliando mutuum amorem: cum poëtæ Amori etiam tribuant, quod odium amantis inspiret. Unde Ovidius in Apollinis & Daphnes fabula:

Deque sagittifera promsit duo tela pharetra
Diversorum operum, fugat hoc, facit illud amorem.
Quod facit auratum est, & cuspide fulget acuta.
Quod fugat obtusum est, & habet sub arundine
plumbum.

Quare minimùm quatuor ista ad Ἔρωτα & Ἀντέρωτα, (quid hujus, quid illius sit, non jam molestè contendero) poetæ retulerunt: amorem in amante ut in Phædra: contemtum vel odium amantis, ut in Hippolyto: amorem in redamante: ut in Adonide erga Venerem: solutionem amoris in infeliciter amante: de qua ex Marone, & Ovidio, vidimus.

Quantam ei vim tribuerint, arguit: quòd ut Somnus Homero, Fulmen Luciano, sic Musæo Amor πανδαμάτωρ *a* dicatur. Nævii est Gynastico *b*: *Ædepol, Cupido, cum pusillus sis, nimis multum vales.* Nempe, juxta gentiles, terras, maria, cælos ipsos, in suas cogit leges. Unde de eo oraculum Milesium apud Appuleium in IV Metam.

a *Omnium domitor.*
b *Apud Nonium in Cupido.*

Qui pennis volitans super æthera, cuncta fatigat,
Flammâque, & ferro singula debilitat;
Quem tremit ipse Iovis, quo numina terrificantur,
Fluminaque horrescunt, & Stygiæ tenebræ.

Gaudium, ut vulgo consideratur est affectus animalis, maximè hominis. Sed theologis naturalibus erat vis naturæ humanæ, ejus nominis affectum in homine concitans, ac, juxta Theologiam civilem, ei præfecta. Ut affectus alii, præsertim quorum vis major, ita & iste relatus inter eos ob potentiam, sive hominis bono, si mediocre sit, atque ita oblectet, nec spiritum nimis diffundat: sive hominis malo, quando est immodicum, quale etiam vitam eripit. In caussa est, quòd spiritus se confertim ad exteriora membra effundant, ut bono, quod obversatur, citius fruantur: sed ob vasorum angustiam, humoresque commotos comprimantur, & suffocentur. Cum verò duplex sit gaudium, bonum, malumque, *——mala mentis Gaudia——* à Marone in primis Orci faucibus collocantur. Dolor quoque est in Diis inferis, quia valetudini nocet, secundum illud Proverb. XVII, 22: *Spiritus tristis exiccat ossa.* In causa est, quòd spiritus se recipiat interiùs, ut fugiat miseriam. Unde & oculos ex parte destituit, & ex lucidis, quales in lætitia ex spiritibus sunt, umbrosi fiunt. Nec tamen omnis dolor nocet: sed ille duntaxat, qui cum metu, & anxiâ curâ est conjunctus. Aliàs cohibet spiritus, ne nimium se diffundant, quod valetudini conducit. Maroni VI Æneid.

——primis in faucibus Orci
Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ.

Ad dolorem etiam pertinet Νέμεσις, sive *Indignatio*, & Φθόνος, sive *Invidia.* Nam Indignatio est dolor propter alterius felicitatem, qui videtur ea esse indignus. Invidia autem est dolor ob felicem bonorum successum, non ut sibi accedat aliquid, sed propter eum, cui invidetur. Ac Nemesin quidem Saturno adjudicarunt: ut ait Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò ipsa pro numine colebatur. Eo autem Dea est, quia muliebri nomine tum Græcis vocatur, tum Latinis. Catullus Epigr. LI:

Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vehemens Dea, lædere hanc caveto.

Sed de Nemesi plura in semivirtutibus dicemus.

Ad dolorem quoque spectat Pudor, sive Verecundia. Sanè Aristoteli in secundo Rhetoricorum dicitur esse λύπη τις, *dolor quidam*: nempe ex offensione existimationis. Sed Joanni Damasceno in secundo Orthod. Fid. cap. XXV, potius est metus justæ reprehensionis. Amor est affectus unionis. Odium est affectus separationis. Desiderium est expectatio boni amati. Aversatio, repudium mali displicentis. Prosequutio, expectatio-

nis promotio. Fuga est mali advenientis declinatio. Fiducia, robur animi ad bonum consequendum. Diffidentia est animi lapsus ob impedimentum. Spes, animi erectio ad consequendum bonum possibile. Metus est imminentis mali expectatio. Ira est erectio animi ad removenda impedimenta. Lenitas est animi æquabilitas ad remittendum. Audentia est animi motus ad mala ultima superanda. Desperatio est animi depressio concidens. Lætitia est animi erectio ad bonum superabile. Tristitia est animi depressio à malo invincibili. Gaudium est animi dilatatio à fructu boni possessi. Dolor est animi contractio à præsentia mali. Verumenimverò de verecundia disputatur, utrum magis in affectibus, an virtutibus mereatur locum. Quare de ea in semivirtutibus dicemus. Atque eandem ob caussam de Misericordia istic, imò & Nemesi, sive indignatione, agemus.

Cap. X.

De affectibus appetitûs irascentis: cujusmodi sunt tum Spes, & contraria Desperatio: tum Metus, qui etiam complectitur Pavorem, & Pallorem: tum Ira, unde Furor, quem Furiæ emittunt.

Atque hæc de affectibus, qui sunt in facultate concupiscente. In irascente verò sunt isti; Spes ratione boni; metus, atque ira, ratione mali.

Spem in Deabus esse, indicat claré Theognis his versibus:

> Ἐλπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν·
> Ἄλλοι δ᾽ Οὔλυμπόνδ᾽ ἐκπρολιπόντες ἔβαν.
> *Spes inter homines sola Dea bona conversatur:*
> *Alii vero* (Dii) *in cœlum relinquentes homines iverunt.*

Spei ædis Romæ in foro Olitorio fuit: quam Attilius consecravit, ut est apud Ciceronem in secundo de Legibus. Ædem eam fulmine fuisse tactam refert Livius lib. xxi: crematam narrat lib. xxiv: refectam à Triumviris ad hoc creatis lib. xxv. Etiam à M. Fulvio Censore ædis Spei ad Tiberim exstructa. Dio Cocceius lib. L *a* narrat inter prodigia, de templo Spei denuo accenso ante bellum Actiacum. Novum ejus templum, in septima Urbis regione ponitur à Sexto Victore. In nummis vett. Spei effigies est femina stans, sinistra manu aliquantum attollens laciniam instiæ, dextra verò pateram habens, cum inscriptione istiusmodi SPES P. R. Quandoque & efficta Spes, cum palla viridi insidens dolio cum cornice. Etiam cum Nemesi fingitur.

a Pag. 485 edit. H Steph. an. 1592.

Ad Spem refer audaciam in bello, quæ à Marte credita provenire: ut ait Hermes Trismegistus in πεμπτῷ.

Timor sive Metus Maroni VI Æn. reponitur inter numina infera, Lacedæmoniis tamen cultus, teste Plutarcho in Cleomene. Ac Pausanias quoque refert; exstructum ei sacellum prope tribunal, quo, qui Remp. administrarent, terrori essent cæteris. Romanis quoque pro numine: unde Ovid. V Fastorum,

> *Consedere simul Pudor, & Metus ——*

Ac Clementis Alexandri est in Protreptico *b*. Ῥωμαῖοι φόβῳ θύουσι. *Romani sacrificant Metui*; vel potiùs Pavori: qui sic dictus ἀπὸ τοῦ παίειν *c*, inserto digamma, more Æolum, quos Romani plurimùm imitantur. Itaque propriè est, quod Belgis similiter à *slaen*, ferire, dicitur *verslegentheit*: nempe terror hominem prorsus percellens: qualis noxius est, uti & omnis affectus, sic spiritum vexans, ut inde æstuet. Nec corpori modò incommodat, sed etiam animo, quem usque adeo aufert, ut quis, licet par hosti suo, hastas abjiciat, nec in manibus, more virorum fortium, sed in pedibus fugacibus salutem omnem ponat. Nec obscurum est, unde sit subita illa mutatio. Nam in pavore spiritus sibi metuens intus se recepit, unde nervi magnam partem spiritu destituuntur. Itaque Hebræi ajunt tria esse, quæ vires infringant, פחד דרך עון, *pavorem, iter, & peccatum*. Sed de peccato etiam ad pavorem referre possis, quia ex conscientia est pavor judicii divini. Quod autem ad pavorem, cum eo comparatum est, sicut cum illis, qui, sectâ sibi venâ, animi deliquium patiuntur. Siquidem in his similiter spiritus ex aversatione mali obversantis fugit ad interiora, exteriora relinquit semivacua, imò semimortua. Sed si aquulam obsipaveris, refocillantur. In caussa est, quòd spiritus, simulac senserit inimicum frigus, recurrat ad ferendas suppetias partibus relictis. Nec aliter statuere oportet de hystericis. Nam quando uterus est in periculo, ne stranguletur, accurrunt spiritus, ut subveniant parti laboranti. Desertis igitur partibus aliis, oboritur animæ defectio. Sin vapores tetros ac noxios admoveris, spiritus ad cerebrum denuo se recipit, ut auxilietur parti principi. Atque ex his satis perspicimus, unde sit pavor imbellium. Primùs verò Pavorem, & asseclam ejus Pallorem, apud Romanos introduxit rex Tullus Hostilius. Livius lib. I: *Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori.* Nempe cum ei nunciatum esset in prælio inter Romanos & Veientes, desciscere Albanos, & pallere ac pavere propterea Romanos videret. Tertullianus lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Sic commentabatur Hostilius Pavorem.* Cyprianus de idolorum vanitate sect. II, & Minutius Felix in Octavio, iisdem uterque verbis: *Cloacinam Tatius & invenit, & coluit: Pavorem Hostilius atque Pavorem, mox à nescio quo Febris dedicata.* Lactantius lib. I, cap. XX: *Pavorem Palloremque Tullus Hostilius figuravit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet.* Meminit utriusque numinis etiam B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XV: *Cur & iniquitas Dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor, & Pallor, & Febris Dii Romanis esse meruerunt.* Item cap. XXIII: *An forte juste est indignata Felicitas, quod & tam sero, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium!* Atque idem eopse libro, cap. 23 de Reg. Hostilio tradit, quod priores, his verbis: *Hostilius certe Rex Deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret si Deam istam* (Felicitatem) *nosset, & coleret.* Prudentiùs verò fecissent Romani, si hæc numina non vocassent Pavorem, & Pallorem: sed horum propulsatores. Certum enim est, hoc voluisse regem Hostilium. Nimirum gentes dixere tales ἀποτροπαίους, καὶ ἀποπομπαίους *a*, ut vocantur apud Clementem in Protreptico; sive ἀλεξικάκους, *Deos Averruncos*. Uti Deum Tutanum quia à periculis redderet tutos, atque immunes. Item Deos Securos, qui præstarent hominem securum. Habes in Veteri inscriptione.

b Verbo plenius adduximus c. 6 cum de Dea Febri agebamus.
c Ferire.
a Ultores & propulsatores.

Quæ de Pavore diximus, pertinent ad pavorem humanum. Pavor verò ille, qui equis immittitur, credebatur esse à Taraxippo, sic dicto ἀπὸ τοῦ ταράσσειν τοὺς ἵππους, h. e. *ab equis pavore consternandis.* Pelopis esse cognomen censet Hesychius. Alias aliorum opiniones adfert Pausanias Eliacorum secundo. Ipse autem censet, esse cognomen Neptuni equestris.

Ira est affectus ex duobus contrariis affectibus compositus, dolore ob injuriam acceptam, & gaudio ex spe vindictæ. Qua de re abunde egi lib. II Orator. Instruct. cap. II, sect. III. Ac illa vindictæ spes spiritum accendit: unde vultus rubor, tensioque nervorum. Atque præcipuè obest, si prematur: minùs nocet, si se foras prodit.

Ira, ubi modum excesserit, fit furor. Nec enim omnis ira, ut ait Horatius, brevis est furor existimandus; sed ille, qui non tenet modum. Imò ingentem iram videas & *furias* dici à Marone XII Æn. ubi narrat, ut Æneas precibus Turni flecti cœperit: sed idem immani dolore ardens furiis sit correptus, ubi conspexit spolia Pallantis à Turno interemti. Sic enim ait:

> *Ille oculis postquam sævi monimenta doloris*
> *Exuviasque hausit, furiis accensus, & ira*
> *Terribilis.*

Fu-

Furor, ut numen describitur à Petronio. Tres præterea Deas finxere, quarum una sic irà accenderet, ut quis furenti esset similis: altera sic inflammaret immensâ habendi cupidine, ut nullus rationi relinqueretur locus: tertia in eas conjiceret Amoris flammas, ut his æstuans vix aliquid hominis, præter formam, habere videretur. Breviter de his ita Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Ajunt tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus; qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui, respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant.* Verùm aliter de Furiis poëtæ: quibus sic vocantur Deæ enormium scelerum ultrices; sic dictæ, quia furorem immitterent scelestis, ex conscientiæ stimulis. Sed de his potius loquar in Numinibus societatis civilis: ubi agendum erit de Præmiis, & Pœnis, quibus tum Respublica omnis constat, cum divina etiam gubernatio.

Cap. XI.

De Diis, qui præsunt Locomotivæ: ut sunt Ὁρμὴ sive Alacritas in aggrediendo labore, Labor ipse, & felix laboris successus, quem præstare putabatur Vertumnus. Ad Ὁρμὴν relata Agenoria, Horta, Stimula, Numeria. Fit etiam mentio Agonii. Ad Laborem referuntur Dii Axites. Labori oppositi Quies, & Vacuna. Dii particulares: Pistorum Pilumnus, viatorum Mercurius, & Trivia.

PRæter sensum, & appetitum, bestiis quoque inest motus tum ratione totius corporis, tum ratione partis. Universè vel inchoandi initium atque impetum consideremus, vel pergendi atque absolvendi laborem, vel operis successum. Ad initium refertur Ὁρμὴ, quæ est impetus, atque aggrediendi aliquid Alacritas. Et hæc in Diis. Pausanias in Atticis. Τοῖς δὲ (τοῖς Ἀθηναίοις) οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβοῦσιν, ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ Φήμης, καὶ Ὁρμῆς. *Athenienses vero non ea solum, quæ ad humanitatem faciunt, constituerunt, sed majorem etiam, quàm alii, pietatis erga Deos curam habuerunt. Est enim apud illos ara Verecundiæ, Famæ, & Alacritatis.*

Ad Ὁρμὴν etiam pertinent Agenoria, Horta, & Stimula, quæ ad agendum excitarent, hortarentur, ac stimularent. Luci, qui Deæ Stimulæ sacer foret, meminit vetus Juvenalis Scholiastes initio Sat. II. Affine numen Numeria, quia facit, ut numerò, hoc est, citò, aliquid præstes.

Agonius quoque hujus erit loci, si verè Festus, sive Paulus: *Agonium etiam putabant Deum dici præsidentem rebus agendis: Agonalia, ejus festivitatem.* Sed non arbitror fuisse numen Agonium. Nec Agonalibus inde nomen. Veriùs de nomine eo Ovidius primo Fastorum:

Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum;
Una sit ut proprio littera dempta loco.
Pars quia non veniant pecudes sed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.

Et quæ ibi plura in hanc rem præcedunt, & sequuntur.

Labor ipse in Diis, imo & Otium fuit. Horum Labor corpus resolvit, & sic attenuat spiritus, ut in aëra exhalent. Unde, qui laborant, majori indigent alimento, ut quantum deperit, tantum instauretur. Itaque Labor inter Deos inferos à Poetis collocatur. Quod ex Hesiodo, ac Marone, comprobavimus lib. III, cap. XIX. Nec tamen talis est omnis labor. Moderata enim exercitatio carnes reddit compactas, ac ejusmodi, ut non facilè dissipentur, tantum sudores nimii absint, ac vehemens lassitudo.

Auxilium Deum in scenam à Plauto inducitur in Prologo Cistellariæ.

Referre etiam huc possis Deos *Axites*: quomodo, ut Festus ait, *dicebantur Dii unà agentes.* Nempe ab *axo* pro egero: unde *adaxint* pro adegerint, apud Plautum. Diximus de hac Verborum forma in quarto de Analogia.

Contrarium labori otium, sive quies: quæ nocet, si nimia sit. Siquidem carnes facit molles, eoque impedit, quo minùs aliquis fiat longævus. Nihil tamen jucundius, vel etiam, post magnos, vel diutinos labores, necessarium magis est quiete: unde & Romani fanum illi constituerunt in via Labicana. De quo pluribus diximus itidem lib. III, cap. XIX. Ubi & de Orco Quietali reperies.

Est & in Diis Vacuna, à vacando sic dicta, quia otium præstat à labore. Ovid. VI Fast.

Nunc quoque cum fiunt antiqua sacra Vacunæ,
Ante Vacunales, stantque, sedentque focos.

Etiam mentionem ejus Divæ facit Plinius lib. III, cap. XII. Ad successum laboris refertur Vertumnus: si audimus Donatum in illud Terentii: *Puer natus est.* M. *Dii bene vertant: In omnibus*, inquit, *quæ subito evenerint; dici solet:* DII BENE VERTANT: *quia sæpe homines optaverint, quæ aliter, atque exspectaverant, contigerunt: quam potestatem rerum vertendarum semel in utramque partem, Vertumno Deo superesse veteres existimaverunt.* Formulam hanc, ut Dii bene verterent, legas apud Plautum Aulul. Livium lib. X, XXIX, XXXIV. Contrarium illud Maronis in Ecl.

Hos etiam quod nec bene vertat, mittimus hædos.

Nec semper tamen usi *vertendi* verbo, sed & aliis. Ut apud Plaut. Trinum.

Bene, quod agas, eveniat tibi.

Ac similiter Livius non semel. Particulatim verò Vertumnus præest vertendis & mutandis rebus mercatorum: juxta Asconium Pedianum in illud Ciceronis Verr. III: *A signo Vortumni in Circum maximum: Signum*, inquit, *Vortumni in ultimo vico Thurario est, sub basilicæ angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem. Vortumnus autem Deus invertendarum rerum est, id est, mercaturæ.* Secundùm Asconium igitur præses sit mercaturæ, ac dictus à rebus vertendis, hoc est, mercibus commutandis. Pro qua sententia est, quod Vertumnus erat numen Volsiniense, sive Thuscum: & Thusci erant θαλασσοκρατοῦντες a, eoque mercatura præcellebant. Sed alias longè caussas adducit Propertius lib. IV, eleg. II: videlicet ab amne verso, vel à fructibus vertentis anni: vel quod ei natura sit, quàm decorè in omnes vertat figuras. Quomodo Vertumnus fuerit Natura rerum se in quidvis convertens, & nunc hanc, nunc illam formam adsumens.

a Mari præpollentes.

Ab actibus, qui magis sunt universales, venio ad eos, qui magis sunt particulares: Horum alii pro fine habent generationem animantis; alii executionem eorum, quæ in vitæ privatæ negotiis occurrunt. De prioribus puta Priapo, Venere, Genio, dixi antea: ac pluribus de his, & aliis generationis præsidibus loquar in vita sociali, quia extra connubium generandi actus locum non habet, vel habere non debet. Agam igitur nunc de altero actuum genere: quo pertinent innumeri actus agricolarum, ... aliorumque.

Pinsendi actui præfectus Pilumnus: cui nomen à pilo: non contrà pilum à Pilumno, etsi id traditum Servio in versum tertium noni Æneidos. Pilum enim ex pistillum, ut ala ex axilla, mala ex maxilla, & similia. Pistillum autem à *pistum* esse, satis liquet. Itaque Pilumnus pistoribus invocatus: ut ibidem ait Servius. Nec pilo modò nomen hinc, quatenus est in rusticis, ac domesticis instrumentis: sed etiam quatenus est in militaribus. Nam pilum pro hastilis genere ex eo nomen accepit, quia referat pilum, quo pinsitur. Varro in IV de L. L. *Pilum dictum ab omine, quod hostes feriret, ut pilum.* Sententia est, pilo bellico id nomen esse impositum boni ominis caussa, quia ut frumentum pilo frangeretur, sic illo hostes. Ita & Lipsius eum locum cepit in III de Milit. Rom. Dialog. IV.

Sunt & Dei proprii eorum, qui iter faciunt. Hi Græcis dicuntur Ε'νόδιοι, Latinis *Viales*, ut Plauto Mercatore: vel *Semitales*, ut Virgilio in Parodia Catulli ad Sabinum. Tales fuere imprimis Mercurius, & Trivia, sive Hecate, vel Diana. De Mercurio Ε'νοδίῳ fusè dictum hujus operis lib. II, cap. XIII, & XXXII.

Quod si Joseph. Scaligerum audimus, etiam dicti Dii Vii. Quod colligit ex Epigrammate, de mercatore decimas persolvente Fortunæ Prænestinæ: ubi sic edidit Pythœus.

Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adicit, numero crescente, coronas:
Fortunæ simulacra colens, & Apollinis aras,
Arcanumque Vii. ——

Verum in Inscriptionibus Mazochii & aliorum est,

Arcanumque Jovem.

At apud Smetium, qui vidit, & inde in collectione Gruteriana,

Ægeriumque Jovem.

Nec magis persuadet Scaliger, cum Dii Vii pro Dii Indigetes apud Servium reponi jubet, ubi de Præneste loquitur. Nec cum apud Solinum pro *Fratrum Digitiorum*, emendat *Indigetum Viorum.*

Cap. XII.

De Adfectionibus hominis propriis. Ac primum de Opinione, cujus magna in homine vis. Hinc de Minerva, quæ complectitur Scientiam, Prudentiam, Artem. De ara Mentis, & Veritatis statua. De Minerva & Α'θηνᾶς etymo. Cur Minerva in Capitolio digniorem sortita sit locum, quam Juno. De Bona Mente, Deo Catio. Et adversante his Furina. De Poeticæ præsidibus, Apolline Musagete, & Musis. De antistitibus Eloquentiæ Mercurio, ac Suada.

HActenus egimus de Numinibus, quæ referuntur ad affectiones hominis, quatenus est pars mundi, quod cum animis habet commune; vel quatenus est vita præditus, quæ etiam est in plantis; vel prout sensum habet: qui etiam insunt bestiis. Deinceps dicendum de iis, quæ propriè competunt homini. Suntque duplicia. Nam vel sigillatim homines spectant; vel Societatem humanam, sive Domesticam, sive Civilem. Ad prius genus pertinent hæc quatuor: Opinio, Scientia, Prudentia, Ars.

Opinionem quoque pro Dea fingi, nihil mirum. Sacra enim res est Opinio, mundusque, ut non de nihilo planè dici solet, regitur opinionibus. Etiam opinionis vim longè maximam cognoscimus in iis, quæ ad bonam, malamve valetudinem pertinent. Sanè Medici ajunt vehementer sibi imaginantes quartanam, incidere in quartanam: ac Medicum eo plures sanitati restituere, quo plures in eo posuerint fiduciam. Quæ tamen commodè accipi necesse est. Nisi enim in corpore humano jam ante fuerit caussa quartanæ: non ea ab imaginatione producetur: sed si magna in corpore insit copia humoris melancholici: acris ac diutina imaginatio magis commovebit humorem: eoque futurum, ut citius, vehementius, diutius etiam afficiamur. Etiam ubi in medico fiducia est ingens, ibi vires animi sunt fortiores, eoque, ubi morbus non est ita vehemens, ac medico rebellis, corpus, nativo calore & aliis qualitatibus cooperantibus multo facilius ad temperamentum suum revocatur: quod quandoque solis etiam verbis medicus præstiterit. Nec aliter ista quæ adduximus medicorum dicta interpretatur Cæsar Cremoninus de natura Cæli sect. I, cap. III. Porrò ad fiduciam hanc refero quoque, quod Pyrrhus mederi credebatur lienosis, supinis iis jacentibus si lienem pede dextro leviter pressisset: ut est apud Plutarchum in Pyrrho. Occultæ id qualitati tribuendum, si verum est, quod ibidem legere est, post fata ejus cremato corpore pollicem dextri pedis repertum illæsum: unde divina præditus fuisse virtute judicabatur. Fortasse medici arte procurarant, ut non ureretur; ad divinitatis alicujus opinionem conciliandam Pyrrho. Utcunque est, planè censeo à Pyrrhi adulatoribus fucum esse factum simplicioribus: & siquando vere ab eo splenetici sanitati restituerentur præcipuam fuisse caussam opinionem de Pyrrho conceptam. Splenetici enim abundant humore melancholico, quem lætitia de sanitate recipienda discutiebat pellebatque.

Sequuntur Scientia, Prudentia, Ars: quibus tribus præfuit Minerva, sive, ut veteres pronunciarunt, *Menerva*. Atque hoc propiùs ad originem accedit. Nam, ut ostendimus lib. II, cap. XLII, est à μένος, unde *mens*: item priscis *meneo*, pro *moneo*: à quo *memini*, *mentio*, & alia. Μένος propriè animi vis: ab hac sapiens consilium, ac salubria monita: quæ Minervæ tributa, quia prudentia divino nobis beneficio obtingit. Ideo dicebatur Minerva Jovis filia, & de cerebro Jovis nata: nempe exemplo humano, quia prudentiæ sedes in cerebro. Sed cur Virgo? quia non debet violari, quod prudentia & recta ratio dictaverint. Græcis Α'θηνᾶ dicitur; nempe ab eadem origine, unde qui apud Judæos synagogam magnam excepere, dicti sunt *Tanaim*: videlicet à תנה, quod Hebræis quidem notat *donavit*, vel *mercede pactus est*: Chaldæis verò *docuit*, *narravit*. Ita Α'θηνᾶ sive Doricè Α'θανᾶ dicatur quasi ἁ Θανᾶ. Sæpiuscule enim articulus ut vocant, compositum ingreditur: quod alibi ostensum. Et ut superius dictum, fortasse sic Osiris quasi ὁ Σίρις: quando Osiris est Nilus: is autem Æthiopibus Σίρις, ut ait Dionysius in περιηγήσει. Sed de hoc tamen etymo non contendero. Quando, ut dictum, Nilus Hebræis *Sichor*, sive spiritu omisso *Sior*, unde trajectis solum literis *Osir*. Imò & tertiam nominis rationem inferiùs adducimus.

Multifariam verò Minerva attenditur. Quandoque per eam intelligitur mens transmundana, sive supra omnes cælos adspectabiles degens. Ac similiter spectatur in fabulari poëtarum theologia propriè accepta. Sed, juxta naturalem, & illam poëtarum symbolicè formtam, vel ad corpus æthereum, vel ad virtutem ejus, unde σοφία humana, referre oportet. Quatenus enim Minerva attenditur ut corporea, per eam intelligitur æther, sed animatus. Verùm hic loci per eam intelligitur sive sapientia, sive vis ætherea per temperamentu bonitatem largiens sapientiam. Tria igitur hic spectamus: primò æthera summum vel solem: hinc vim ætheream: inde temperamentum humanum ab vi ætherea excitatum, unde sapientia proficiscitur. Secunda ex his est Minerva: eaque habita idea omnium, quæ Deus agit: prudentia nempe & consilium divinum. Audiamus Varronem de Cabiris, sive Samothracibus, vel Corybantibus sic scribentem quinctodecimo rerum divinarum libro: *Apud Samothraces multis indiciis collegi in simulacris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat Ideas. Cælum enim Jupiter, terra Juno, Idea Minerva intelligitur. Cælum, quo fiat aliquid: terra, de qua fiat: exemplum, secundum quod fiat.* Citat Augustinus de Civitate Dei lib. VII, cap. XXVIII.

Comprehendit Minerva triplicem animi habitum, sive potentiam triplicem multis actibus introductam. Primus habitus dicitur θεωρητικὸς, sive speculativus. Estque rerum necessariarum, hoc est, quæ se aliter habere non possunt. Qualium tria sunt genera: proque iis tres scientiæ, ut docet Aristoteles lib. IV Metaphys. cap. I. Unum est rerum materia & motu carentium, de quibus Metaphysica. Alterum illorum, quæ constant materia: de quibus Physice. Tertium est rerum materiatarum, sed quæ intellectu à materia abstrahantur: de quibus tractat Mathematice. Hujusmodi disciplinæ propriè sunt ἐπιστῆμαι, sive Scientiæ. Ac propriè magis Σοφίας, sive Sapientiæ nomen sibi vindicant: quod alioqui etiam iis tribui videas, quæ sunt φρονήσεως,

sive

sive Prudentiæ, vel τέχνης, sive Artis. Quia verò ante Socratis tempora philosophi toti fere erant in speculatione naturæ, ac indaganda Veritate, eo Menti, & Veritati geminas aras posuit Anaxagoras; ut lib. III, cap. XLVIII diximus ex Æliano.

Ac sic quidem animati fuerunt antiquiores illi philosophi: aliter verò sapuit Socrates, aliterque homines politici, quibus magis exculta Minerva, quatenus φρόνησιν, sive Prudentiam signat. Nempe nihil judicabant meliùs, quam esse bonum virum, & bonum civem; nihil præstantius, quàm non affectus modò suos posse gubernare, sed & regere domum, imò civitatem. At prudentia dirigit virtutes morales. Eadem moderatur Remp. Hanc potissimum attenderunt Poetæ, cùm eam fingerent è Jovis cerebro descendisse. Unde B. Augustinus lib. XXII contra Faustum, cap. IX: *Minervam, quæ de Iovis capite nata sit, prudentiam consiliorum interpretantur quæ rationis est propria: cui sedem capitis etiam Plato dedit.* Itaque apud Homerum videas ab ea Heroas prudentibus instrui consiliis. Etiam apud Romanos post summum Jovem, proximo in honore stetit, ante ipsam Junonem. Nam uno quidem in templo montis Capitolini hæc tria Numina coluerunt: sed Jovi locus adsignatus medius: Minervæ dexter; Junoni sinister. Imò probè hæc etiam conveniunt cum Theologia naturali. Ubi Jove quidem nihil excellentius, quia eo significatur cælum, sive æther; at Minervæ sedes adsignata in summa cæli parte, quia nihil post Jovem, sive Deum præstabilius est Sapientia, Prudentia, atque Artibus. At Juno partim infimum est cælum, ubi per Orientalem Theologiam intelligitur Luna; partim aer cælo subjectus, & subdita utrique tellus. Adde, quòd filiam patri præferre non deceret. Rea etiam potior suis consiliatus. Quorum consilius etsi obsequatur, non eo inferior, sed excellentior, quia qui rectæ paret rationi non servit, sed imperat. Nam, ut Tullius ait in V Parad. *Quid est libertas, nisi potestas vivendi ut velis? Quis vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio?* Quæ pluribus firmat B. Ambrosius epist. V.

Hæc verò tria Capitolii numina non primùm ita sociata fuere à Romanis, (qui ea dixere Deos magnos, & ludos, in honorem eorum factos, similiter magnos vocitarunt, planè à Megalesiis magnæ Matris diversos) sed Romani, Macrobio teste, accepere à Trojanis è Phrygia advenientibus: suntque iidem, qui Samothraces, ac Cabiri: quæ res vetustatem erroris ostendit. Et tamen tam antiquus error ab antiquiori veritate videtur originem cepisse. Nam quid obstat, quo minùs hæc opinio de tribus diis Samothracibus reliquiæ sint depravatæ paullatim ex traditione vetustissima à Noacho, Dei amico, accepta, de Deo Patre, Filio, & Spiritu Sancto? Quo pacto Jupiter sit Deus pater, Deitatis fons & principium, ac propterea (modò genuina sit pronunciatio, quam præferunt puncta Masorethica) Jova nuncupatus: indeque fuerit antiquus nominativus Jovis, Ennio, & veterum aliis usurpatus. Minerva, filia Jovis, videtur significare τὸν Λόγον a. Nec prohibet, quòd illa sequioris sit sexus. Sapientiores enim gentium non agnovere in Diis sexum. Et in appellatione ea, qua Samothraces usi, non erat muliebre nomen. Præterea valde de Λόγῳ firmat, tum quòd is sit Sapientia Dei, & Minerva similiter Sapientiæ præses: tum quòd Jupiter dicatur non ex Junone sua, sed singulari ratione, è cerebro videlicet τὸν Λόγον genuisse. Jam quod ad Spiritum Sanctum: pro eo induxere Junonem, amorem, ac delicium Jovis: uti & eundem Spiritum Amori assimilant Scholastici. Quàm antiqua verò Samothracum fuerit religio, ea inde cognoscimus; quòd eam Romani acceperint ab Albanis, hi à Trojanis profugis: Trojani autem à rege Dardano, qui è Samothrace in Phrygiam detulit: ut traditum Varroni lib. II rerum Humanarum: extremis temporibus Mosaicis, ut est apud Eusebium numero IↃXXXVIII; annis à diluvio vix amplius octingentis. Et potuere Samothraces aliquot seculis habuisse hæc numina ante Dardanum: nemirandum non sit, si in Noachi posteris, etiam ubi ad falsam religionem deventum, aliquæ superfuerint reliquiæ arcani sensus de vero Numine. Quantopere vero ista sint corrupta posterioribus seculis, ostendunt, quæ de Diis Samothracibus memoravi lib. II, cap. LVII. Nunc ad Minervam gentilium, sive Prudentiam redeamus.

a Verbum vel Sermonem.

Ad Prudentiam etiam reducimus Mentem Bonam. Est verò diversa ab Anaxagoræ Mente, quæ magis sibi propositam habuit Veritatem Naturæ, quam Bonitatem consilii. Dubitare videtur Propertius, an sit numen. Sic enim ille...

Mens bona, siqua Dea es ——

At non alia est, quam quæ κατ᾽ ἐξοχὴν Mens vocatur à Romanis. Ovid. VI Fast.

Mens quoque numen habet. Mentis delubra videmus
Vota, metu belli, perfide Pœne, tui.

Tangit historiam de T. Otacilio Crasso qui in Prætura Siciliam sortitus, anno IↃXXXVII, (quo C. Flaminius ab Annibale cæsus ad lacum Thrasimenum) ea sententia Pontificum vovit ædem: ut est apud Livium lib. XXII. Vulgo apud eum pro *Otacilius* legitur *Atilius*: unde est, quod multi adeò, (inque his Xystus Betulejus a) scribant ab Atilio ædem votam. Sed lib. XXIII rectè à Livio scriptum, Otacilium ædem, quam voverat dedicasse. Ut quin vera sit hæc lectio non possit dubitari. Apud Ciceronem in secundo de Natura Deorum ait L. Balbus, dedicatam Mentem à M. Æmilio Scauro. Unde Ludovicus Vives conjectabat prius ab Atilio (Otacilium debuit dicere) postea ab Æmilio consecratam. Existimat Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad ann. IↃXXXII, Deam, quæ conspicitur in nummo M. Valerii Messallæ prætoris, esse Mentem. Habet verò imago ejus diadema latum supra frontem, quo significatur, mentem, sive τὸ ἡγεμονικὸν in homine principatum obtinere: eoque rectè ut reginam coli. In aure dextra habet inaurem. Quod denotat quantum Memoria conferat ad Prudentiam. Nec enim sufficit, ut mens sit recta: sed opus est, ut usus accedat, & quæ usu observavimus memoria recondamus. Auricula enim Memoriæ sacra. Unde in Eclogis:

—— *Cynthius aurem*
Vellit & admonuit.

a In Lactant. l. I. cap. 20. & in Cicer. lib. 2. de Nat. Deor.

Ac eam tangere solebant, qui contestarentur. Hoc est, qui vellent præsenti alicui, ut testi, rei actæ memoriam commendare. Nota res ea Plauto, Horatio, & tot aliis.

Possit Deæ Minervæ minister videri, is qui Deus Catius nuncupatur: nempe quia catos faceret, sive cautos, ac prudentes.

Hujus etiam loci est Consus, consilii Deus. Festus sive Paulus: *Consualia ludi dicebantur, quos in honorem Consi faciebant, quem Deum consilii putabant.*

Vicinumque numen Angeroniæ. Glossæ Philoxeni: *Angeronia.* Ἡ θεὰ τῆς βουλῆς, καὶ καιροῦ b. Ubi καιρὸς vocat tempus dicendi, agendique. Quicum convenit, quod dicitur esse Dea ἐχεμυθίας, sive præstandi, ubi convenit silentii. Scaliger ideo dictam putat non Angerotiam, sed Angeronam, quia angit, sive cohibet os. Ex veterum autem de hac Diva dissensu, colligas, nec veteribus de illa satis constitisse. Nam Festus ait Angeronæ esse a Romanis institutum Festum Angeronalia, cùm omne animalium genus angina consumeretur. At Verrius Flaccus, ut ex eo Macrobius tradit lib. I Saturn. cap. X, *Angeronam* dici ait, *quod angores ac animorum sollicitudines propitiata depellat.*

b Dea consiliorum, & occasionum.

Bonæ Menti, ac bonis consiliis, adversatur imprimis Furia, vel Furina, quæ furorem immittit. Varro lib. IV de L. L. *Furinalis à Furina; cujus etiam in Fastis Furinales feriæ sunt.* Festus: *Furinalia* (sic legendum) *Sacra Furinæ, quam Deam dicebant.* Esse vero

Furi-

Furinam, Divam illam, quæ Erinnys dicitur, à Turnebo in Adversariis *a* eo ostensum est, quòd Plutarchus in Gracchorum vita, & Plinius, sive potius Sext. Aurelius Victor lib. de Viris illustribus *b*, eandem rem narrantes, ille quidem dicat ἄλσος Ἐριννύων, hic vero *lucum Furinæ*.

a Lib. 6. cap. 5.
b Cap. 65.

Præterea ad Minervam, quatenus prudentiam signat, refertur Eloquentia, ut quæ sit prudentia benè dicendi. Est verò duplex: una oratione ligata, quam Poëticam dicimus, altera solutâ, quam Oratoriam vocamus. Priori præsidet Apollo. Quem si consideres, ut Deum corporeum, reduci oporteat ad Solem: ut dictum lib. II. Sed si spectaveris, ut ætheris effectum, hoc est, ut insignem mentis humanæ vim ab æthere ac Sole promanantem: quæ nisi adfuerit, inutilis vel mutila est disciplina; usque adeò, ut multi putarint in Poësi, imo & disserendo, facultate Oratoria, & aliis quibusdam scientiis, sufficere τὸ πεφυκέναι *c*, dummodo accesserit ἡ ἄσκησις *d*.

c Naturâ esse idoneum.
d Exercitatio.

Quod de Apolline Μουσηγέτῃ *e* diximus, locum quoque habet in Musis, quæ Græce Μοῦσαι sive Μῶσαι: nempe ab Hebræo מוסר, *mosar*, id est, *ars*, *disciplina*. Scite ait Proclus Diadochus, Hesiodum enarrans, eum qui studiis vacare velit, debere esse νοητικόν, hoc est, intelligendi ac percipiendi vi prædium: debere item esse μνημονευτικόν, hoc est, ejusmodi ut retinat, quæ didicit: atque hanc esse caussam, cur Musæ dicantur filiæ Jovis, qui præest τῷ νοητικῷ: & Mnemosynes, quæ præest τῷ μνημονευτικῷ. Primo etiam tres tantum Musas dixere: sive à triplici Musica, quia consistit in voce, flatu, pulsu: sive potius quia primò meditandum, unde & *Cura* Dea, de qua multa Hyginus Mythol. cap. CXX: hinc quod meditati sumus, memoriæ inscribendum, postremò verò voce aut citharâ vel aliter canendum. Atque hoc indicant tria Musarum nomina, Μελέτη, Μνήμη, Ἀοιδή. Sed ajunt Sicyone factum, ut cum statuarius esset jussus tria tantum Musarum simulachra facere, eum ter tria fecisse: eaque sic placuisse, ut universa in Apollinis templo reponerentur. Hinc novem cœpisse celebrari: quibus nomina imposuerit Hesiodus. Itaque & Archelaus, rex Macedonum instituit, ut pro novem Musis novem diebus Jovi, & Musis essent Diis festi. Quod Diodorus Siculus refert lib. XVII. In Græcia verò passim, Musis sacra fiebant: maximè tamen apud Thespienses, de quo Pausanias in Bœoticis. Ac in scholis etiam Musarum festum à pueris observatum, indicat Æschines in Timarchum.

e Musarum præside.

Atque hæc de facundia Poetica. Venio ad Oratoriam. Deque hac saltem nemo ambiget quin sit prudentia bene dicendi. Ac quatenus prudentia est, Pallas ei præest. Sed quatenus illa restringitur eo, quod propositum sibi habet dicere ad persuadendum accommodatè (id enim est bene dicere) Mercurium ei præfecerunt, catum dicendi magistrum, cui & linguam sacravit antiquitas. Diximus de isto partim libro de Natura ac Constitutione Rhetorices: partim hujus operis lib. II, cap. XXXII. Præterea Eloquentiæ præest Suada; ita dicta à suadeo, ut à scribo *scriba*, à fugio *fuga*. Indeque *malesuada*. At ut à candeo *candela*, à medeor *medela*, sic ab eodem *Suadela*. Eadem Pitho Πειθώ, ἀπὸ τοῦ πείθειν, quod à פתה, *persuasit*. Sacellum Pithûs, sed sine simulachro, Sicyonii erat: de quo Pausanias in Corinthiacis. Notus & vetus est senarius:

> Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο, πλὴν λόγος.
> *Orationem præter haud Suadæ est sacrum.*

Hactenus de Prudentia, superest de Arte, cui & ipsi præerat Minerva. Sanè texturam invenisse dicitur.

Arti apud Gaditanos ara fuit, ut ait Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. I. Nempe veterum opinio fuit, Deum fundamenta artium hominibus monstrasse, quo industria ipsi eas postea perficerent. Unde Gratius in Cynegetico:

> *Nam primum auspicium Deus artibus, altaque circum*
> *Fundamenta dedit: tum partes quisque secutus*
> *Exegere suas, tetigitque industria finem.*

Cap. XIII.

De Dea Virtute: item Justitia: ad hæc Pietate, tribus Gratiis, & Fide: ac item Themide, & tribus ejus filiabus. Insuper Sophrosyne, eique adversante Como. Præterea Pudicitia, tum Patricia, tum Plebeia. Insuper Clementia: nec non Fortitudine, sive Virtute bellica, ac Dea Strenia.

HActenus de prudentia, virtutis omnis directrice, quam per Minervam intelligi diximus. Venio ad Virtutis considerationem, sed ad hanc per Veritatem pervenitur, uti per Virtutem ad Honorem.

Veritas enim est Virtutis mater, ut est in Philostrati Heroicis. Ipsa verò est Temporis filia. Quod & voluere Romani, ut Plutarchus in Quæstionibus ait, cum Saturnum ejus parentem dixere. Nam κρόνος, χρόνος *a*, &, ut est in veteri senario:

a Saturnus, tempus.

> Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Liberiore senario reddas:

> *In lucem tempus veritatem protrahit.*

Pindaro tamen in Olympiis od. X, quæ est ad Agesidamum, dicitur Ἀλάθεια Διὸς θυγάτηρ *b*. Nempe quia Veritas est res divina, ac à summo numine profecta.

b Veritas Jovis filia.

Virtus secundo loco refertur Ciceroni inter numina, quibus post fata in cælos pervenitur. Sic enim ait lib. II de Legg. *Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum; Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem.* Ubi Menti proximè subjungit Virtutem, & Pietatem; quia duæ sunt filiæ Bonæ Mentis: imo his duabus non minus mens perficitur, quam mens, sive anima corporis est ἐντελέχεια, ac perfectio: his Fidem subdit, ut germen priorum.

Virtuti primus fanum posuit Scipio Numantinus. Postea ei pariter, ac Honori, ædem in primo suo consulatu vovit M. Marcellus anno Urbis IↃ XXXII: approperato autem opere exstruxit IↃ XLVI: quo & obiit, bello Hannibalico: filius verò ad portam Capenam dedicavit; annis XVII, ex quo pater ejus prælio Gallico ad Clastidium voverat. Auctores Livius lib. XXVII, Valerius Max. lib. I, cap. I, Plutarchus in vita Marcelli, & lib. de Fortun. pop. Rom. Ita verò his Diis exstructa, ut per Virtutis ædem iretur ad Honoris, quò pateret, nonnisi per Virtutem perveniri ad Honorem. Postea itidem C. Marius ædem Virtuti, & Honori, exstruxit; ut constat ex Vitruvii lib. VII, Verrio sive Festo in *Summissiorem*, ac veteri inscriptione; ubi dicitur, fecisse eam de manubiis Cimbricis, & Teutonicis. Virtutis, & Honoris ædem instauravit Vespasianus Augustus; ut est apud Plinium extremo cap. X, lib. XXXV. Imago Virtutis retulit matronam grandævam.

Nec universè modò colebatur Virtus, sed & particulatim. Sunt vero tres præcipuè virtutes, ad quas cæteræ reducantur. Nam si prudentia in eo versetur, ut suum cuique tribuat, justitia est. Sin hoc agat, ut mediocritatem tueatur in illis, quæ gustui, vel tactui, sunt jucunda, temperantia est. At si modum servet inter metum, & fiduciam, fortitudo est.

Justitiam hymnis duobus celebrat Orpheus.

Romæ Justitiam consecravit Augustus; idque in templo Bonæ Mentis. Unde Ovid. in III de Ponto:

> *Principe nec nostro Deus est moderatior ullus:*
> *Justitiâ vires temperat ille suas.*
> *Nuper eam Cæsar facto de marmore templo*
> *Jampridem posuit Mentis in æde suæ.*

Latè verò Justitia patet. Si debitum Deo cultum præstet, Pietas est, quæ nequit esse sine honesta de Deo opinione: sic ut nihil à Deo expetatur, quod injustum & inhonestum arbitrere: ut ait Cicero in II de Officiis. Si parentibus, aliisve bene meritis, debitam referat gratiam, Εὐχαριστία est. Si in eo versetur, ut fiat, quod

dictum

dictum est, Fides est: quam quarto loco inter ea, per quæ in cælos adscenditur, Cicero refert lib. II de Legg.

Singulæ harum templum Romæ habuerunt. Pietati (quam cum Virtute esse germen Bonæ Mentis ex Cicerone antea diximus) anno Urbis ƆLXIV ædis vota est à Manio Acilio Glabrione in pugna ad Thermopylas cum rege Antiocho, L. Cornelio Scipione, qui postea Asiaticus est vocatus, & C. Lælio Nepote, coss. Voti reus eam postea exstruxit in foro olitorio, regione XI, quæ erat Circi Maximi. Ut ex Victore, & Rufo cognoscere est. Eam autem octennio pòst filius (cui & ipsi Manio prænomen fuit,) dedicavit anno videlicet Urbis ƆLXXII, P. Cornelio Cethego, & M. Bæbio Tamphilo coss. De quo sic Livius lib. XL: *Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio: statuamque auratam quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnâsset: locaveratque idem ex Senatusconsulto.* Similiter Val. Maximus lib. II, cap. V. Anno autem ƆCIV, T. Quinct. Flaminio, & M. Acilio Balbo coss. XL annis ex quo prior vota, XXXII, ex quo dedicata, itidem ab Acilio, sed Balbo, ut ejusdem gentis, sed alterius fuisse familiæ constet, altera Pietatis ædes est exstructa: non quemadmodum prior, in Foro olitorio, undecima urbis regione, sed in regione nonâ, quæ erat Circi Flaminii, & continuit postea theatrum Marcelli. Quâ occasione ea istic loci exstructa sit ædis, Festus indicat his verbis: *Pietati ædem consecratam ab Acilio ferunt eo loco, quo quondam mulier habitaverit, quæ patrem suum inclusum carcere mammis suis clam aluerit: ob hoc factum impunitas ei concessa est.* Ubi *patrem* etiam fuit in schedis Pomponii Læti: sed matrem alitam à filia, dicunt Valerius lib. V, cap. IV; & Plinius lib. VII, cap. XXXVI. Nec propterea aliquid mutandum in Festo: non magis sanè, quàm in Solino cap. VII, ubi itidem legas patrem altum uberibus filiæ. Sic enim omnes MSSi, & editi ante eam, quam dedit Delrio. Is primus rescripsit, *parentem*, *quæ*, pro *patrem qui*. Credo id non fecisset, si venisset in mentem ei, similiter prodidisse Verrium, sive Festum.

Hæc de Pietate. Sequitur εὐχαριστία, quam grati animi virtutem, ac semibarbarè *gratitudinem* dicimus. Hæc tribus Gratiis denotatur: quarum duæ adversæ, una aversa: quia beneficienti duplum referendum, instar soli fœcundi, quod plus reddit, quam accepit. Atque ita ἠθικῶς a accipiuntur: de quo Pausanias in Eliacis, & Seneca lib. de Beneficiis, item Plutarchus, & alii. Φυσικῶς verò spectantur, quando intelligimus tria agricolis longè acceptissima. Primò hi gaudent, si vomer, & cætera splendeant arma rustica. Virgil. I Georg.

—— Et sulco attritus splendescere vomer.

a Ethicè.

Hinc Ἀγλαΐα, quod idem, ac αἴγλη, vel αὐγή, *splendor*.

Alterum est gaudium, cum arbores virescunt, ac pullulant segetes. Eo secundæ Charitum datum est nomen Θαλία. Quo vocabulo significatur primus arboris germinatus, item ramus virens; qui & θαλλός, ἀπὸ τοῦ θάλλειν, hoc est, *virere*, *pullulare*.

Tertia est Εὐφροσύνη: nempe lætitia plena quæ oritur ex messe. Atque hac ratione χάριτες ad φύσιν potiùs pertinent, ut Gratiarum festum χαρίσια. Nam quemadmodum Eustathius ait in Odyss. Σ. ἐκ τῶν χαρίτων χαρίσια παρωνόμασται *a Charitibus Charisia vocata.* In harum pervigilio, qui diutissimè sibi à somno temperasset, placentam pro præmio accipiebat; ut ibidem legas.

Hactenus de εὐχαριστίᾳ, & occasione ejus de Charitibus etiam, quatenus non ad moralem scientiam, sed naturalem pertinent.

Nunc de Fide videndum. Quam hoc loco attendimus, non prout sumitur, cùm dicimus, *fidem habere*: sed pro fidelitate, quomodo dicimus *fidem servare* in fœderibus, pactis, commerciis.

De hac ita Silius Italicus:

Ante Jovem generata, decus divûmque, hominumque,
Qua sine non tellus pacem, non æquora norunt,
Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

Meminit quoque Maro I Georg.

Cana Fides, & Vesta ——

Item Juvenales Sat. I:

Ut colitur Pax, atque Fides.

Ædis Fidei in Capitolio statuta fuit, teste Plinio lib. XXXV. Ac Jovi quidem vicina; ut est apud Ciceronem in III de Officiis. A Numa consecratam ajunt Dionysius, Livius, Plutarchus. Ab Attilio Calatino fuisse dedicatam, legas apud eundem in secundo de Natura Deorum. Hæc facilè conciliantur, quia videtur Numa exstruxisse, Attilius ædem vetustate collapsam instaurâsse. At vanum existimo, quod Agathocles, Cyzicenarum rerum scriptor, prodidit, teste Sexto Pompejo, *vaticinio Heleni impulsum Æneam, Italiam petivisse portantem suam secum neptem, Ascanii filiam, nomine Romam: eamque ut Italia Phryges sint potiti, & his regionibus maxime, quæ nunc sunt vicina urbi, primam omnium consecrâsse in Palatio Fidei templum.* Addit deinde, justam fuisse visam caussam, cur urbi imponeretur nomen Romæ, quod & ea fuisset nuncupata Roma, quæ prior Fidei illic templum posuisset. In codice Farnesiano sic erat: *In quo monte postea cum conderetur urbs, visam esse justam vocabuli Romæ nominis caussam eam quæ priore, unde ea locum dedicavisset Fidei.* Ubi rectè Scaliger vidit, pro *priore unde ea* legendum *prior eundem.* Censeo præterea *nomine* ex glossemate irrepsisse. Quod si ante Romam conditam jam Fidei templum fuit: non illud condiderit vel Romulus, vel Numa; quod Dionysius in II Antiquit. ac Plutarchus etiam prodidit: sed alteruter duntaxat instaurârit.

Ad fidem etiam pertinet Jupiter Fidius, sic dictus, quia jurando per eum fieret fides. Dionysius Halic. lib. IV de fœdere agens sancito inter Tarquinium Superbum, & Gabinos, ait monumentum fœderis ejus servari Romæ ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι. *in templo Jovis Pistii, sive Dii Fidii, quem Romani Sanctum vocant.* * Idem lib. IX narrat, ut Sp. Postumius, Q. Servilii collega nonis Juniis in colle Martiali, Jovis Fidii ædem, dedicarit, quam idem Tarquinius exstruxerat quidem, nec tamen dedicarat ritu sollemni. Apud Sex. Rufum, qui Valentiniani, & Valentis Impp. temporibus claruit, legas in Regione Urbis tertia ædiculam Sangi Fidoni. Omnino signatur Semo Sangus sive Sanctus Fidius: de quo fusè dixi lib. I, cap. XII. Video virum nobilem & eruditum putare in Semone Sancto Fidio intelligi tres Noachi liberos. Sanè vocabulum Semo non abit à filio Semo. Et κατ' ἀφαίρεσιν a possit à Japhed esse Fid, sive Fidius. At Sancus longius à Cham abire fatendum: ubi & μετάθεσις b sit opus, & ἀφαίρεσις, & mutatione unius liquidæ in alteram.

a Per ablationem.
b Transpositione.

Ad justitiam quoque spectat Mercurius Nomius. Item Eunomia: atque adeò mater ejus Themis, Cæli, vel Solis Terræque filia: quam Græci secundam ajunt Iovis conjugem fuisse: atque ex eo peperisse Eunomiam, Dicen, & Irenen. Hesiodus in Theogonia:

Δεύτερον ἠγάγετο λιπαρὴν Θέμιν, ἣ τέκεν Ὥρας,
Εὐνομίην τε, Δίκην τε, καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν.
Pulcra deinde Themis ducta est, quæ protulit Horas,
Eunomiamque, Dicenque, Irenen atque virentem.

Θέμις universe notat fas atque honestum. Estque nihil aliud,* quam lex æterna, quam Deus præscripsit mundo. Ex hac profluit Εὐνομία, quæ in civitate bonas leges constituit: & Δίκη, quæ secundum leges illas cuncta administrat: harum verò assecla soror natu minima Εἰρήνη, quia ubi Leges bonæ, & Justitia regnat, ibi pax & concordia obtinent.

Celebrat quoque Orpheus sive Onomacritus in Initiis sive Hymnis:

Ὧραι θυγατέρες Θέμιδος καὶ Ζηνὸς ἄνακτος
Εὐνομίη τε, Δίκη τε, καὶ Εἰρήνη πολύολβε.

Stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

Temperia Iovis, & Juritis sancta propago,
Aurea lex, & Fas, & Pax ditissima rerum.

Nempe Horæ illi *Temperia*: quia Horis mundum Jupiter temperat: ut Horatius ait lib. I, od. XII. Ubi tamen non de tribus Iovis filiabus: sed de quatuor cæli portarum præsidibus ei sermo videtur. At Themis Scaligero Juritis, quasi juris fons: novè magis, quàm ἀρχαίως a. Tres hasce Divas cum matre, felicem reddidisse Corinthum, ait Pindarus Olymp. ode XIII:

a Vetuste.

Ἐν τᾷ γὰρ Εὐνομία ναίει, κασίγνηταί τε, βάθρον πολίων,
Ἀσφαλὴς Δίκα, καὶ ὁμότροπος Εἰρήνα, ταμίαι
Ἀνδράσι πλούτου, χρύσεαι
Παῖδες εὐβούλου Θέμιτος.

In hac Eunomia habitat sororesque, fundamentum urbium,
Firma justitia, & eisdem moribus prædita Pax, dispensatrices
Hominibus divitiarum, aureæ
Filiæ Themidis, consultricis bonæ.

Phurnutus de Diis, cap. de Horis: Διὰ δὲ ταύτην τὴν αἰτίαν, καὶ ἐκ Θέμιδος ὁ Ζεὺς λέγεται γεννῆσαι τὰς Ὥρας, ὑφ' ὧν τὰ ἀγαθὰ πάντα ἐν ἡμῖν ὀρίζεται καὶ φυλάττεται. Καλοῦνται δ' αὗται ἡ μὲν Εὐνομία, ἀπὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος τῆς διανεμήσεως. Ἡ δὲ Δίκη, ἀπὸ τοῦ δίχα χωρίζειν εἰς ἀλλήλων τοὺς διαφερομένους. Ἡ δὲ Εἰρήνη, ἀπὸ τοῦ διὰ λόγου, καὶ οὐ δι' ὅλων (lego ὅπλων) διαιρεῖσθαι ποιεῖν. *Ob eandem caussam, ex Themide Jupiter dicitur genuisse Horas: à quibus bona omnia, quæ nobis obtingunt, præbentur, & conservantur. Ex iis vero una vocatur Eunomia, eo quòd obtigerit, illi æqua rerum distributio. Altera dicitur Dice, sive Jus, quia dirimat lites eorum, qui inter se dissident. Tertia est Irene, sive Pax; quæ ratione ac sermone sopiat controversias, non armis.*

Platonici ajunt in mundo tria attendi, bonitatem, justitiam, & pulchritudinem: primam esse ab Eunomia, alteram à Dice, tertiam ab Irene.

De Themide plura in Symbolicis dicemus. *Sed fusè imprimis de ea egit eruditissimus Stephanus Winandus Pighius Campensis, libro quem Themidem Deam, sive de lege divina inscripsit.

Possis & hic de Nemesi agi, quia est filia Justitiæ. Sed de ea partim jam in Affectibus vidimus: partim etiam in Semivirtutibus agetur.

Nec solum præfecere numina Justitiæ, sed etiam Injustitiæ: uti & aliis vitiis. Quam rem etiam tangit Nazianzenus in II de Theologia. Ubi vitiosissimos fuisse ait, qui vitia colerent pro Diis. Cæterùm gentiles hoc se colore tuebantur, quod numina vitiis præfecta eò colerent, ne obessent. Ex vitiis, Justitiæ adversantibus, pro numine habuerunt Ὕβριν, sive Contumeliam, vel Injuriam: uti ex Theophrasto, Cicerone, Clemente, & Zenodoto dictum, cum de Semivirtutibus ageremus. Item Calumniam, cui aram erexere Athenienses; ut Theophrastus apud Diogenianum auctor est. Adhæc Μῶμον, Deum maledicentiæ, ac reprehensionis, etiam injustæ. Est verò Μῶμος à מום macula: unde ἀμώμητον, hoc est, immaculatus, eoque ἀμώμητος b.

b Inculpatus.

A justitia, & virtutum illis, quæ ad justitiam referuntur, quales pietatem, εὐχαριστίαν c, & fidem; item Themidem cum filiabus, duabus imprimis, esse diximus, venio ad Justitiæ sorores, temperantiam, & fortitudinem. Quarum prior mediocritatem servat circa voluptates, sive ex cibo potuque, sive ex libidine Venerea, sive, secundùm aliquos, etiam ex vindicta, qua & ipsa nihil hominibus dulcius esse solet.

c Gratum animi virtutem.

Temperantia inter Divas à Theognide memoratur. Nam cum dixisset, Spem solam in terris remansisse, alias Deas excessisse è terris, subjungit illa:

Ὤχετο μὲν Πίστις, μεγάλη θεός, ὤχετο δ' ἀνδρῶν
Σωφροσύνη· Χάριτές τ', ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.

Abiit quidem Fides, magna Dea, abiitque virorum
Temperantia, Charitesque, ó amice, terram reliquerunt.

Est verò temperatio animi duplex. Prior circa alimentum versatur, ac circa cibum *Abstinentia*, circa potum *Sobrietas* dicitur. Quibus adversatur, gulosè si vivitur. Atque huc pertinent convivia immodesta, eumque lascivia, & petulantia, conjuncta. His præfuit Comus, qui idem ac Beelphegor, teste B. Hieronymo. Ac comessationi ab eo nomen. Consideratur autem Comus trifariam: historicῶς, quatenus est Numen animale; φυσικῶς, quatenus refertur ad vim cælestis naturæ; & ἠθικῶς prout reducitur ad vinum morale. Quatenus est Deus animalis, idem est, ac Chamus, Noachi filius, qui pro Numine cultus à posteris Cananæis, Arabibus, Ægyptiis, Ammoniis, & Catabathmi incolis. Qua de re dictum lib. I hujus operis, cap. XXXVI. Φυσικῶς reducitur ad Liberum, & Priapum, h. e. Solem. A Sole enim est vini, & aliarum rerum generatio, etiam hominis. A Sole igitur dimanat vis naturæ in exhilarando hominum consortio per dapsilem cibum, potumque, & sermones jucundos, sæpè & choreas. Atque hoc pacto consideravimus lib. II, cap. VIII. Hic verò ἠθικῶς attenditur, quatenus est conviviorum luxus, ut diximus. Imo possis etiam ad lætitiæ adfectum referre; quia lætitia est commessationis affectus, & finis. Ac præterea etiam ad vitam hominis socialem, de qua postea dicendum: est enim aggregatum ex multorum actibus humanis. Nempe in tam vario philosophandi genere varia attendi solent. Pro quibus Numen aliquod ad diversas referatur classes.

Præterea temperantia versatur circa voluptatem ex Venerea libidine: & vocatur Castitas sive Pudicitia: quæ & in virgine, & in vidua, & in nupta, animum ab illicita libidine servat integrum ac purum. Sed propriè hic attenditur Pudicitia conjugalis.

Pudicitiæ ædis Romæ gemina fuit, Patriciæ, & Plebeiæ. Patriciæ ædis erat in Foro Boario ad ædem rotundam Herculis. Hæc ab M. Æmilio Scauro dicitur exstructa. Plebeiæ in Vico Longo, facta à Virginia Auli filia patricia quidem, sed nupta consuli plebeio, L. Volumnio. Livium adi lib... Propertius lib. II, eleg. VI:

Templa Pudicitiæ quid opus statuisse puellis,
Si cuivis nuptæ quidlibet esse licet!

Bis nuptis tangere simulachrum nefas Pudicitiæ erat. Festus: *Pudicitiæ signum in Foro Boario est, ubi Æmiliana est Herculis. Item via Latina ad milliarium quartum, Fortunæ Muliebris. Nefas est attingere, nisi ab ea, quæ semel nupsit.* Sanè quantopere à Romanis commendarentur univiræ, ostendit Valerius Max. lib. II, cap. I: *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiæ honorabantur. Existimabant enim eum, præcipue matronæ, sincera fide incorruptum esse animum, qui deposita virginitatis cubile egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitima* a *cujusdam* intemperantiæ signum esse credentes. Itaque in veteribus monumentis videas lapidi sæpius incisum, quod univiræ fuissent. Quæque secundo nuberent, hæ citra hominum frequentiam, & quasi clandestinas nuptias conficiebant: ut auctor est Plutarchus in Romanis quæst. CV.

a Forte legitimæ legendum, h. e. legibus concessa.

Nonnullis, atque in his Sebastiano Foxo b, temperantia adeò latè patet, ut eo quoque reduci debeat clementia. Nimirum quia hæc virtus cohibet impetum iræ, nequid in ulciscendo crudeliter fiat. Natura quippe homo amat voluptatem: quæ tanta est in vindicta ut vita etiam dulciorem esse dicat Juvenalis. Quare & hac parte moderari affectus convenit. Id verò Clementia facit.

b Ethic. Compend. lib. 3. cap. 16.

cit. In Julii Cæsaris honorem, templum Clementiæ decretum fuisse, testis est Plutarchus. Quid mirum? quando laudum Cæsaris nulla tam propria illi fuit, quàm hostibus ignoscendi. Laudes Divæ Clementiæ ex Claudiano adscribere nihil necesse, quando id jam à Gyraldo factum. Nec planè aliena ab hoc loco illa de ara Misericordiæ apud Athenienses. Sed hæc non virtus, verùm πάθος a. Quare de ea potius dicemus cap. proximo.

a *Affectus.*

Sequitur Fortitudo: quæ primò Virtutis nomen meruit: quod nomen etiam indicat: est enim à viro, κατὰ συγκοπὴν b quasi *viritus*: ut propriè sit ἀνδρεία, sive ἀνδρεία. Sic Græcis ἀρετὴ c ab Ἄρης d, nec aliunde ἄριστος e, quasi dicas *maxime Martium*, vel *Martialem*. Gloss. vett. *Virtus*, ἀρετὴ, ἀνδρεία, ἰσχὺς, δύναμις. Ennius Hectoris Lytris:

b *Per syncopen.* c *Virtus.* d *Mars.* e *Præstantissimus.*

> *Melius est virtute jus. Nam sæpe virtutem mali*
> *Nanciscuntur: jus atque æquum se a malis spernit procul.*

Atque hic de sola corporis fortitudine sermo est. Sed à corpore translata vox ad animum, illisque accommodata, quibus, ut poëta loquitur, —— *robur, & æs triplex Circa pectus erat.* Hoc est, quos nullus periculi metus deterreret: quales & Græci σιδηρόφρονας vocant. Nihil igitur mirum, si propriè magis virtutem de virtute bellica dixerint, quàm justitia, aut temperantia. Nec dubium, quin cùm virtutis & Honoris ædem struerent Romani, præcipuè Virtutem in bello intellexerint.

Atque ad hanc etiam pertinet Dea Strenia, si audimus Symmachum lib. x epistol. XXVIII ad tres Augustos: *Ab exortu penè urbis Martiæ strenarum usus adolevit, auctoritate Tatii regis: qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ anni novi auspices primus accepit, DDD. Imperatores. Nomen indicio est, viris strenuis hæc convenire ob virtutem.* A στρηνὴς, quod inter alia, Hesychio teste, notat ἰσχυρὸν fortem, est *strenuus*: uti hinc forte Dea *Strenua*, quæ strenuis præesset; unde & ex luco ejus potissimum verbenæ ut Symmachus refert, viris strenuis dono mittebantur. Streniæ Deæ, ac sacelli ejus, mentio est in nobili fragmento actorum diurnorum ejus anni, quo L. Æmilius Paulus, & Cn. Octavius Nepos, paludati sunt in Macedoniam profecti adversus Persen. Habes apud Pighium in Annalibus ad an. Urbis Conditæ IƆLXXXV.

CAP. XIV.

De Semivirtutibus: ut sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio. Deque Felicitate, virtutum omnium fine.

DE, quibus hactenus diximus, Justitia dico, Temperantia, & Fortitudo, veræ sunt virtutes. Sunt præterea quædam, quæ veriùs πάθη, sive affectus; sed quia sunt semina quædam virtutis, ut quæ ad virtutem sternant viam, eo virtutes etiam à plerisque nuncupantur; commodiùs tamen ab aliis semivirtutes vel virtutes inchoatæ. Tales sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio.

Ex his verecundia eò virtus, etiam ab Aristotele a, vocatur, quia multi timore infamiæ ab inhonestis retrahuntur, & ad bene agendum stimulantur quasi calcaribus quibusdam. Ut si minùs sit virtus moralis, saltem sit virtus naturalis, quia constitutio est naturà conveniens homini, præsertim adolescentiæ: eò bonis moribus conducibilis, quod ut dixi, revocet à turpi, & ducat ad honestum.

a *Lib. 3. Eth. Nicomach. cap. 8.*

Verecundiæ ara Athenis fuit, teste Pausania in Atticis. In Arce fuisse, tradit Hesychius. Pudorem cum Nemesi æneo sæculo in cælum evolasse, ab Hesiodo proditum est. Quamquam verò Xenophon in Symposio dicat, Pudorem esse numen, non Impudentiam; contrarium verò colligi videtur proverbio hoc, Θεὸς ἡ ἀναίδεια, *Dea est impudentia.* Sed hoc sic liceat interpretari, quod homines perfrictæ frontis quidvis fere consequantur, quod non possint, quos verecundia, & mollities frontis, absterret. Interim hoc ipsum magnam ostendit vim ejus: ac propterea etiam Dea credebatur, Menander Carina apud Jo. Stobæum:

> —— Ὦ μεγίστη τῶν θεῶν
> Νῦν οὖσ' ἀναίδει', εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ.
> Δεῖ δ'. τὸ κρατοῦν γὰρ, νῦν νομίζεται θεός.
> Ἐφ' ὅσον βαδίζεις; ἐφ' ὅσον ἥξειν μοι δοκεῖς.

Reddidit hoc pacto Illustr. Hugo Grotius:

> —— *O Deorum maxima*
> *Nunc Impudentia, si te fas dici Deam:*
> *At fas. nam nunc quod regnat, mos numen vocat:*
> *Quo processisti? quoque procedes adhuc?*

Imò apud Zenobium Proverbio XXXVI Centur. IV hæc legas: Φησὶ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ νόμων, Ὕβρεως καὶ Ἀναιδείας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἶναι βωμούς. *Theophrastus libro de Legg. ait, aras ab Athenienfibus positas Contumeliæ, & Impudentiæ.* Est & Ciceronis lib. II de Legibus: *Illud vitiosum Athenis quòd, Cylonio scelere expiato, Epimenide Cretensi suadente fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ.* Atque idem de Epimenide proditum à Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Satis, quod ad Verecundiam attinet. Consequitur, ut de Misericordia dicam: quæ & ipsa affectus est, non virtus, sed ita affinis virtuti, ut quandoque Misericordiæ, & Clementiæ vocabula confundantur: ut à Statio Papinio factum esse, mox patebit. Videlicet Misericordia ad Clementiam munit viam, quique immisericors sit crudelis potius, quam clemens evadet. Unde non minus, quam ex verecundiæ affectu liquet, quam alucinentur Stoici, affectus quando radicitus jubent evellere.

Atheniensis humanitas aram Misericordiæ constituit; ut Eumenius ait orat. de Scholis instaurandis. Sed soli Græcorum eam habuere: ut Pausanias in Atticis docet. Meminit & aræ ejus Quintilianus lib. V, cap. X. Dicitur verò constituta ab Heraclidis, cùm Atheniensium ope in Peloponneso restituti essent sedibus antiquis, unde post Herculis mortem fuerant ejecti. Alii Hillum, Herculis ex Dejanira filium dedicasse putant, cum ab Eurystheo è patria pulsus Athenas confugisset. Statius quidem Papinius hac de ara sic scribit XII Thebaidos:

> *Fama est defensos acie post busta paterni*
> *Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes.*

Dixeris de ara Clementiæ istic sermonem esse. Operæ est audire; quæ apud Statium præcedunt:

> *Urbe fuit media nulli concessa potentum*
> *Ara Deum: mitis posuit Clementia sedem*
> *Et miseri fecere sacram. Sine supplice nunquam*
> *Illa novo. nullâ damnavit vota repulsâ.*
> *Audit, quæcunque rogant.*

Sed Clementiam pro Misericordiam dicere coactus est poëta, quia carmen epicum vocem alteram non admittit. Nec sanè Athenis ara Clementiæ, sed Misericordiæ fuit. Interea in dubium jure aliquis vocet, quod ab Hyllo, Herculis filio, vel ab Heraclidis LXXX post Ilii excidium annis, ara hæc dicitur constituta. Verisimilius id ab ipsis factum Athenienfibus, quando ossa regis sui Thesei è Scyro insula Athenas deportarent. Quippe ex Plutarchi Theseo scimus, istuc, ubi ossa sepulta, fuisse deinceps φύξιμον οἰκέταις, καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις, καὶ δεδιόσι κρείττονας, ὡς καὶ Θησέως προστατικοῦ τινος καὶ βοηθητικοῦ γενομένου, καὶ φιλανθρώπως τὰς τῶν ταπεινοτέρων δεήσεις· *perfugium inviolabile servis & omnibus demissioribus, timentibusque potentiores: quòd tutelaris Theseus atque auxiliaris fuisset, & benigno humiliorum suscepisset preces.* Atque ad hæc tempora etiam revocare mavult Baptista Pius Poster. Annotat. cap. XLVII. Si intervallum consideremus, multum inter has

opiniones distet. Nam ab Heraclidarum reditu usque ad Cimonis excessum anni sunt circiter Iͻ CL: ab Ilio capto, quando Hyllus vixit, anni prætereà LXXX: sin ab excessu Thesei numeremus, anni sunt Iͻ CCL, & paullo amplius. Ut omnino apud Plutarchum in Cimone, ubi à morte Thesei adusque ossa à Cimone relata numerat ἔτη χιλίων, *annos fere quadringentos*, rescribi debeat χιλίων ω. *fere octingentos*. Sunt enim supra Iͻ CCL, ut diximus. Estque proclivis lapsus ut ex ω fiat υ, paullum attrita, ac evanescente litera. Atque hoc clarissimo amico nostro τῷ μακαρίτῃ Joanni Meursio etiam visum in Archontibus suis lib. II, cap. VII. In eo tamen abire cogor, quod existimat id factum Olympiadis LXXV anno I, Aphepsione prætore, quo Xerxem constat in Europam trajecisse, & Athenas ab eo incensas. Necdum enim tum ullum erat Cimonis nomen, nisi quòd Miltiadis esset filius. Clarescere unâ alterâ Olympiade pòst cœpit: nec Scyron, unde ossa Thesei reportavit, adiit, nisi post victoriam ad Mycalen: ut ex Neppte in ejus vita constat. Sed, ut ad aram redeam Misericordiæ, nullum hic Divæ simulachrum erat, nec thure adolebant, nedum victimam offerrent: solis lachrymis litabant. Unde Papinius continuò post ea, quæ superiùs adducebamus.

—— Noctesque diesque
Ire datum, & solo numen placare querelis.
Parca superstitio. non thurea flamma, nec altus
Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.
Mæstarumque super libamina serta comarum
Pendent & vestes mutatâ sorte relictæ.
Mite nemus circa, cultuque insigne verendo
Vittatæ laurus, & supplicis arbor olivæ,
Nulla autem effigies. nulli commissa metallo
Forma Deæ, mentes habitare, & pectora gaudet.

Laurentius Ramirezius de Prado aram hanc ait fuisse ignoti Dei a. Id verò longè aliter censeo. Nam si est Deæ Clementiæ, quomodo fuerit numinis ignoti? Atqui clarè ait poëta:

a Pentecontarchi cap. 16.

Urbe fuit mediâ, nulli concessa potentum
Ara Deum, mitis posuit Clementia sedem,
Et miseri fecere sacram.

Nec obstant hæc verba:

Semper habet tepidos, semper locus horret egenis
Cœtibus: ignota tantum felicibus ara.

Nam ea poetæ sententia est, aras divæ Clementiæ cunctis esse miseris notissimas: solis ignorari, quibus omnia ex voto fluant, ut nec numinis divini, nec nominis humani, ope iis opus videatur. De templo Clementiæ Cæsaris exstructo, habemus apud Plutarchum.

Cùm verò Misericordia sit in Deas relata, quid mirum, si eundem fuerit honorem Νέμεσις sortita, sive Indignatio? Nam & hæc affectio quidem est: unde & de eâ aliqua in Affectibus superiùs diximus; interim est virtuti similis. Sanè ut Aristoteles ait in secundo Rhetoricorum ἄμφω τὰ πάθη (ἔλεος καὶ νέμεσις) ἤθους χρηστοῦ· *uterque affectus* (misericordiæ, & indignationis) *ejus est, qui bonis sit moribus.* Nempe qui bonâ est indole, eoque ad virtutem naturâ fertur, dolorem concipit, quando videt, opibus augeri, vel ad honores extolli, iis bonis indignos; quibus ornatos mallet viros virtute præcellentes, qui sæpe jacent despreti. Quod si is etiam affectus viri boni indicium præbet, hinc quoque liquet, quo jure Stoici affectus omnes damnent. Quomodo hic affectus differat à vicinis, quique indignentur, & quibus & quas ob caussas, abunde diximus lib. II Oratoriarum Institutionum, cap. XI. Nunc de ea, ut Dea est, loquamur. Quomodo considerat Catullus Epigr. LI:

—— Precesque nostras,
Oramus, cave despuas ocello,
Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vemens Dea; lædere hanc caveto.

Hesiodus ait, unà cùm Pudore seculo æneo subvolâsse in cœlos: quemadmodum diximus antea. Numen hoc contra superbiam coli, ait Macrobius lib. I Sat. cap. XXII. Aliter vocatur Adrastea; nempe ab Adrasto, qui ei aram constituit, teste Antimacho, secutoque eum Strabone lib. XIII. Ac ita etiam vocat Ammianus Marcellinus lib. XIV. *Ultrix*, inquit, *facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus.* Sed Ammiano hic Adrastia non est affectus hominis, verùm numinis: per quem hoc fertur ad Superbiam hominis ulciscendam. Itaque sic subjungit Ammianus. *Ultrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus. Jus est quoddam sublime Numinis efficacis, quam Theologi veteres fingentes Justitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradunt omnia despectare: nunc erectas mentium cervices opprimit & enervat, nunc bonos ab imo suscitans ad bene vivendum extollit.*

Aliter etiam dicta Rhamnusia, à Rhamnunte, Atticæ pago, ubi fanum habuit, ac simulachrum decem cubitorum, totum è lapide, opus Phidiæ, mali ramum manu gestans; ut auctor est Hesychius. Suidas ait, simulachrum istud ab Erechtheo istic constitutum, quia mater ibi imperasset: fuisseque Veneris specie, ac Nemesin dictam, quia matri id nomen fuisset. Festum Nemesis, Νεμέσεια; teste Moschopulo. Ab Ægyptiis Saturni stella Νέμεσις vocabatur; ut ex Isagoge Achillis Tatii dicebamus lib. II, cap. XXXIII. Ac equidem libri cap. XLVI legimus de Adrastia, sive Lachesi, quæ ad Fatum reducitur, juxta Platonem in Phædro, & Plotinum libro de Providentia.

De virtute satis: nunc de ejus fine agamus. Ea est felicitas de qua hoc loco eo convenientius est dicere, quia est summum hominis bonum: Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXIII: *An forte juste est indignata Felicitas, quod & tam sero, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina &c....*

Cap. XV.

De Virtutum præmiis, Honore, & Fama. Item Numinibus Loquela, Silentio, Risu.

A Virtutibus accedo ad eorum præmia, ut sunt Honos, & Fama. Honos qui etsi ad omnem se vitam extendat, tamen in funere maximus haberi solet: imò nullus verior constantiorque eo, qui post fata exhibetur. Multi enim cum Menandro justiora sunt posteritatis judicia, quàm suæ ætatis consecuti. Est verò honos judicium de alicujus excellentia. Estque is actus internus. Externus verò honos est exhibitio signi judicium nostrum declarantis. Uterque actio transiens. Honori templum bello Ligustico dedicatum fuit à Q. Maximo: posteaque id renovatum à M. Marcello: qui sic extruxit, ut in illud, nisi per ædem Virtutis, ingredi nemo posset. Fama & Hesiodo Dea est, & ab Atheniensibus culta. Meminit Æschines in Timarcho, & de falsa Legat. Item Pausanias in Atticis, cujus verba alibi adduximus. At hanc sententiam oppugnat Tertullianus lib. I adversus Gentes: *Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo fit famâ, sed conscientiò certus: nemo famæ credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est; exinde in tradutes quodammodo linguarum, & aurium serpit, & modicum vitium rumoris obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit.*

Sunt & hominis adfectiones propriæ, Loquela, Risus. Loquelæ præest Mercurius, qui est λόγος a προφορικὸς, καὶ μηνυτὴς, de quo abunde dixi lib. II, cap. XXXII. Pertinet huc quoque Ajus Locutius, cui à Furio Camillo fanum exstructum in Via Nova,

a Oratio, & ratio.

propter-

propterea quod istic à M. Cælicio vox esset audita, Gallos adventare, ut autor est Livius lib. v. Apud Arnobium lib. I est *Ajaceos Boetius*. Pro quo Sigismondus Gelenius rectè, ut arbitror, *Ajos Locutios* emendavit.

Ad loquelam reducitur etiam silentium. Cujus præsides Angerona, sive Angenora, & Harpocrates, sive Sigalion. Angerona sic dicta ab antiquo angero pro ango: non ab angendo ore, ut putavit Josephus Scaliger: qui & propterea putabat, *Angenora* dici oportere; sed cunctis vett. codd. invitis. Huic in Volupiæ sacello erat simulachrum in ara; ad significandum, qui silere sciat, voluptate postmodo frui. Dubium vero, utrum Angerona omni præesset silentio, an isti solum, ut nequis arcanum urbis Romanæ, nomen, quo sacerdotes in sacris uterentur, proferret. Posterius hoc amplexus est Salmasius in Exercitationibus Plinianis. Harpocrates idem ac Sigalion, sic ἀπὸ τῆ σιγᾷν *a* vocatus. Ægyptiis Osiridis, & Isidis filius existimatus. Hinc Ausonii illud:

a A tacendo, swyghen.

Aut tua Sigaleon Ægyptius oscula signet.

De Harpocrate, & quibusdam aliis Numinibus Ægyptiis ita Tertullianus lib. I adversus nationes, cap. X: *Serapem, & Isidem, & Harpocratem, & Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque a Senatu dejectas (aras) nonnisi per vim popularium restructas.* Nullum verò Senatori Numen minus colendum quàm Aii Locutii, nullum æquè ac Harpocratis & Angeronæ. Sed contra hodiè fieri crebro videmus; unde de isto perpetua pene est querimonia bonorum, & prudentium virorum. In his Budæi cujus verba dabo e Forensibus *b*: *Angerona numen in curia non satis sanctè colitur, (ut fama est) tametsi in legem Areopagiticam tyrocinii sacramento sigillatim sit adacta. Sed nullo epistomio religionis, os Aii Locutii satis comprimi, & obsignari potest. Id quod claris exemplis meâ memoriâ compertum est.* Nihil hujusmodi metuere erat apud priscos Romanos: ut liquet ex Livii lib. XLII, ubi de Eumone loquitur in Senatu Persen accusante: nihil item de Persis, apud quos *vetus disciplina regum silentium vitæ periculo sanxerat.* Imò apud eosdem, ut Ammianus ait lib. XXI, *Silentii quoque colitur numen.* De bono Silentii abunde Andreas Schottus: quem edidere fratres Belleri Antuerpiæ an. 1619. Sequitur Risus, quando & hic est affectio hominis proprius. Quàm is gratus superis, Veneri imprimis, arguit, quod ea dicitur φιλομμειδὴς *c*, & Horat. lib. Od. II. *Ericyna ridens.* Risus, ut numinis, meminere etiam Pausanias, & Appulejus: ac venustè encomium ejus versu junxit, Cælius Calcagninus: de quibus Lilius Gyraldus syntagm. I Histor. Deorum. Lycurgus Risui, ut Laboris condimento, Lacedæmone constituit templum, ac simulachrum; ut est apud Plutarchum *d*. De Risus natura egimus lib. III, cap. XLVI. Fusiusque id factum à Celso Mancino Ravennate libro de Risu ac Ridiculis, & Francisco Valeriola Medico Enarrationum Medicinalium lib. III: Enarratione IX.

b P. 163. edit. Rob Steph.

c Amans risus.

d Puto in Cleomede.

Cap. XVI.

De Diis societatis domesticæ. Ut sunt Faustitas, Εὐημερία, Juno Gamelia, ubi & obiter de Minerva ante nuptias placari solita a Virginibus, Postea de Junone Unxia, Cinxia, Venere, Charitibus; De Pilumno, Picumno, Dea Virginensi, Subigo, Prema, Pertunda, Persica, Volupia, Lubentia, vel Lubentina. Assyria Delephat, & Græca Ἀφροδίτης ἴυγμον. De inequitatione Mutini Titini. Atheniensium τρισσυνουντες κότυς, sive Κοτυττώ, unde sacra Cotyttia. Cicinnia. Consalus. Orthannes. Tychon, &c. unde Venus sit dicta Dionæa, Cytherea, Cypria, pata, sive Ἐλεήμων, uxor Vulcani, non Martis. Deque tribus Veneris signis. Mexicanorum Dii conjugales. Manturna. Viriplaca. Mena. Partus præsides Dii Nixii, Egeria Nympha, Prosa, & Postverta, Nato. Intercidona, Pilumnus, Deverra, puerpera custodes adversus Sylvanum. Infante nato lectus Pilumno, & Picumno stratus. Diana post partum primum zona a puerpera dicabatur, uti & vestes. Quincto die sacrificabatur pro puero.

Egimus de iis, quæ universè hominem spectant. Nunc accedo ad ea, quæ tangunt vitam hominis socialem. Est ea societas, vel Domestica, de qua in Oeconomicis tractatur, vel Civilis, quæ in Politicis exponitur.

In Oeconomicis finis est faustitas domus, sive familiæ. Itaque à Faustitate credebatur esse, si ager fertilis, &, ut Maro loquitur,

Si fœtura gregem suppleverit. ——

Ideò &, ut Festus ait, vocarunt, *Faustulum porcellum, fœturam pecorum.* Horatius lib. IV, od. V:

Tutus bos etiam rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas.

Huc etiam pertinet Εὐημερία. Quam iccirco cum Musis invocat Alexis Olynthiâ:

Εὐημερία δέσποινα καὶ φίλαι Μοῦσαι.
Dierum felicitas Domina, chara Musa.

Est verò εὐημερία non unius diei, sed omnium, quibus vivimus dierum felicitas.

Via, qua ad faustitatem domesticam pervenitur partim consistit in officio triplicis societatis domesticæ: partim circa possessiones, sive opes: quæ vel acquiruntur, vel augentur, vel conservantur.

Triplex, quam dixi, societas est istiusmodi: una mariti, & conjugis: altera parentum, & liberorum: tertia, dominorum, & famulorum. Ad primam conjugium refertur, quo pertinent Di conjugales. Seneca Medeâ:

Di conjugales, tuque genialis thori
Lucina custos.

Hinc Juno Gamelia, quæ nuptiis præfecta. Multum igitur differt à Minerva, quæ semper virgo virginibus præsidebat. Unde & nupturæ hanc priùs placabant. Lutatius Placidus ad Statii Thebaid. II ait, *in templo Minervæ solebant virgines nupturæ placare Deam, quæ sit fautrix virginitatis, & excusare, quod necessitate, & lege naturali, nubere cogebantur.* Cur Juno Unxia, & Cinxia dicta sit, expositum lib. II, cap. XXVI. Ubi & ostensum ad eandem reduci Domiducam, quamquam præter eam etiam fuerit Deus Domiducus, ab eadem causa sic nuncupatus. Etiam ex vocabulo ipso cognoscimus, conjugio præfuisse Deum Jugatinum, qui Romæ colebatur, ac sic dictus, quia feminam & marem jungeret. Præterea in Diis Gameliis fuere Venus, & Charites, unde nupturæ Junoni, Veneri, & Charitibus sacrificabant: ut est in Etymologico magno voce Γαμήλιο. Ac Charitibus quidem, quia quæ res Gratiis adversaretur, ἄχαρις *a* dicebatur. Veneri autem, quia mox Venerem experturæ. Venerem Diones filiam credi constat. Hinc Cæsar Julius, quia Julia gens ab Julo, sive Ascanio, Veneris nepote genus ducebat, *Dionæus* dicitur Maroni:

a Sine gratia.

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.

Censeo ego, hanc esse illam Dionen, Hesiodo in Θεογονίᾳ memoratam. Negat quidem Græcus scholiastes, intelligi istic posse matrem Veneris, eo quòd una dicatur Oceanitidum. Sed si Venus nata sit ex spuma maris, & inde Ἀφροδίτη appelletur, cur non mater Oceanitis, h.e. Oceani filia credatur? Venus dicitur prius appulisse Κύθηρα *b*, quæ in lacu sita Laconico: unde Κυθέρεια *c* dicta καὶ Κυθηρεία *d* H in E abeunte. Postea appulit Cypron, unde Cypria vocatur. Suspicor in Κυθέρεια allusum esse ad κεύθειν, in Κυπρίᾳ ad κυεῖν. Prius in Ἀφροδίσιοις *e* est κεύθειν. h.c. κρύπτειν, *sese occultare.* At post latebrosum locum consequens esse solet τὸ κυεῖν, h.e. gravidam esse. Simul eò spectarunt, quòd dives esset insula, atque inde luxus.

b Cytherorum insulam.

c Cytherea.

d Correptione syllabæ longæ.

e Venereis.

 Sanè

Sanè tam felix erat, ut omnia ad naves necessaria gigneret, nullius externi indiga, Ammiano teste. Et Florus ait, Veneri sacram fuisse propter opes, quas luxus solet consequi. Justinus refert puellas in ea priusquam nuberent, dotem sibi parare solitas quæstu meretricio. Mihi magis fit verisimile, magno istic numero fuisse eas, quæ corporis sui potestatem facerent peregrinis, præsertim pecuniarum prodigis, & nova libidine captis: hos vero, ubi domum rediere, ex earum moribus judicâsse de cæteris, quibuscum nec oblata foret occasio sermonis; utpote familia natis honesta, quasque asservarent rigidiores puellaris pudicitiæ custodes.

Pæta Venus dicitur, ut Græcis ἑλικῶπις, & ἑλικοβλέφαρος. Quæ ab ἑλίσσειν volvere, unde ἑλικὸς tortilis: à quo ἑλικῶπις, *cui tortiles oculi*: ἑλικοβλέφαρος, ἑλικὰ βλέφαρα ἔχων, cui palpebræ, vel cilia, ac proinde etiam oculi volubiles. Eo autem Veneri tribuuntur oculi volubiles, quia quaquavorsum circumspiciant, tum libidinosæ, tum belli formarum aucupes: vel etiam ob aliam caussam, quam Servius annotavit ad illud III Ecl.

—— Transversa tuentibus hircis.

Ubi & illud Persius adducit;

—— Patranti fractus ocello.

Et hoc Juvenalis:

—— Oculosque in fine trementes.

Cur Vulcani uxor, Martis non item, exponit Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Venerem*, inquit, *Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas naturaliter nascitur: & Martis adulteram, quia belligerantibus incongrua est.*

Atque hæc de Venere quatenus significat vim generatricem. Præter hanc minimum duas fuisse alias, arguit quod Pausanias tradit in Bœoticis, ab Harmonia Thebis tria fuisse signa Veneris constituta: unum Οὐρανίας, quæ amorem inspirat rerum cælestium, uti Justitiæ, Doctrinæ: alterum Πανδήμου quæ corporis amori præest, eoque marem & feminam jungit: tertium Ἀποστροφίας, quæ sic dicta, quia ἐπιθυμίας τε ἀνόμου καὶ ἔργων ἀνοσίων ἀποστρέφῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· *ab exlege cupiditate & operibus incestis avertat genus humanum.*

Sunt & inter conjugii Deos Pilumnus, & Picumnus: si Varronem audimus. Sed aliter alii. Servius in IX Æn. a. *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & alii horum: Picumnus usus stercorandorum invenit agrorum: unde & Sterquilinius dictus est: Pilumnus vero pinsendi frumenti; unde & a pistoribus colitur. Ab ipso etiam pilum dictum est. Quidam Pilumnum, & Picumnum, Castorem & Pollucem accipiunt. Nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur.* Alia etiam Numina toro præerant geniali, eoque in cubiculo habebantur. Ea universè designat Plinius lib. XV, cap. XI: *Omnia jam* (de malis cotoneis & struthiis sermo) *& virorum salutatoriis cubiculis inclusa, simulacris noctium consciis imposita.* Item Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. XI: *Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera concupiscentia carnis, & sanguinis procurato secreto pudoris. Quum impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt?* In hac turba putidorum Numinum, quam significat Augustinus, fuere, Dea Virginensis sic dicta, quòd virgo zonam solveret diu ligatam: Deus Subigus, quia vir subigeret: Prema, quia mulier premeretur: Pertunda, & Perfica, à successu: Volupia, & Lubentia, vel Lubentina, à voluptate in congressu Venereo. Chaldæi quoque pariter, ac Græci, nomen dedere Veneri ab actu eo, quo spumosa fit ἡ σπέρματος destillatio: quomodo de equis ait Maro III Georg.

—— Destillat ab inguine virus.

Hinc enim Græcum Ἀφροδίτης *nomen*, quia σπέρμα ἀφρῶδες b, ut alibi c dictum. Similiterque Chaldæum inde nomen: de quo Hesychius: Δελέφατ, ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις. DELEPHAT, *stella Veneris, Chaldæis.* At unde potius Δελέφατ, quam à אפלד dilpha, id est, stilla, seu gutta: ut Psal. CXIX, 28. אפלד, dalpha, *stillavit.* Quia autem συνουσία non sufficit ad conceptum: eò & finxere numina, quæ σπέρμα redderent fœcundum. Uti Priapum: per quem, ut lib. II, cap. VII dictum, intelligitur vis generatrix, tum in plantis, unde hortis præficiebant, eumque valde mutoniatum efformabant; ad melius exprimendam summam in generando vim naturæ: tum etiam in animalibus, ac præcipuè homine: unde Romæ fascino Mutini Tutini, qui idem ac Priapus, inequitare matronæ auspicabile, putabant, Arnobio teste lib. IV, Lactantio lib. I, Augustino de Civit. Dei lib. VI, cap. IX. Ac de eodem sic Festus: *Mutini Titini sacellum fuit Romæ, cui mulieres velatæ togis prætextis solebant sacrificare.* A mutone *Mutinus*, a tensione ejus *Tutinus* vocabatur. Idem & Muttunus, vel Mutonus, a muttum, τὸ αἰδοῖον a. Salmas. ad Solinum 310. a. 943. e. Athenienses soli, ut liberi sibi provenirent faciebant rem divinam Cotto Gygi, & Briareo, qui Tritopatores dicti. Phanodemus lib. VI: Μόνοι δὲ Ἀθηναῖοι θύουσι τε καὶ εὔχονται αὐτοῖς ὑπὲρ γενέσεως παίδων, ὅταν γαμεῖν μέλλωσι. *Soli Athenienses sacrificant, ac vota faciunt iis pro liberorum generatione, quando matrimonium inituri sunt.* Citat Suidas in Τριτοπάτορες. Sed alius alibi mos, ut antea dictum.

a Virilia.

Impuri concubitus, qualis meretricius, præses est Κότυς, ut Suidæ vocatur, à qua, Synesio in calvitii encomio, Κότυος θιασώτης, *Cotyos sodalis.* Eadem est quæ Juvenal. Sat. II Cotytto, cujus sacra Cotyttia, Horatio Epod. XVII:

Inultus ut tu riseris Cotyttia
Vulgata, sacrum liberi Cupidinis.

Ea Romam invecta erant Corintho: solæque iis feminæ intererant: unde illa ab Horatio vulgata esse, conqueritur Canidea. Mentio etiam est in Virgilii Catalectis:

Non me vocabis pulcra per Cotyttia,
Ad feriatos fascinos.

Atque ad eum poetæ locum monuit Jos. Scaliger videri simile Numen Cicinnia: quod in veteribus glossis exponitur Θεὰ κιναίδων b: ut Cicinniæ nomen videatur exinde, quia cinædi essent cicinnati, juxta vetus verbum:

Οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ ψηνίζεται.
Nemo cicinnatus nisi qui politur.

b Dea cinædorum.

Simileque miseris gentibus numen Κόνισαλος. Memoratur Synesio in Epistolis. Item Ὀρθάνης, & Τύχων, Straboni lib. XIII.

Etiam Mexicanis Dii sunt connubiales: uti *Tlaloc*, qui Hispanis creditur Neptunus, & *Ometochtli*, quem iidem Bacchum arbitrantur.

Latius in Americanis lib. 5. cap 9. pag. 239.

Vidimus de Diis conjugalibus. Nec ubi virgo facta est mulier, imminui ejus amor debet: sed utrimque assiduè capere incrementum. Hoc erit, si non libidinis caussa ineatur matrimonium; sed amore virtutum; quæ ubi sunt, magis magisque augentur; quantoque auctiores, magis utrimque amorem accendunt. Ita fit, ut nullum sit à divortio periculum: sed uxor maneat cum marito: quod præstare credebatur Dea inde dicta Manturna. Sin alterutrius stultitiâ deventum esset ad iram, ac jurgium; restituebat veterem amorem Dea Viriplaca, cujus sacellum hoc fine ingrediebantur vir, & uxor; teste Valerio Maximo. Φυσικῶς Viriplaca nihil est aliud, quam vis naturæ in placando uxori suæ marito.

Nunc ea persequamur, quæ pertinent ad fœtus gestationem, ac partum imprimis.

Mena fluores menstruos à quibus Junoni, Fluoniæ nomen, dirigebat ad fœtus concepti augmentum. Est à Græco μήνη, sive μήν, quæ est Luna: à cujus cursu menstruo etiam menstruis nomen.

Partui præerant Dii Nixii, sic ab enitendo dicti. Festus: *Nixii Dii appellantur in Capitolio tria signa ante cellam Minervæ, genibus nixa, velut præsidentes* pa-

a Ad vers. 3.

b Semen spumosum.
c Lib. 2. cap 27.

parientium nixibus. Egeria nympha: unde ei sacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum. Prosa item & Postverta quarum illa etiam dicta Anteverta, ut videre est ex Macrobii lib. I Saturnal. cap. VII. Prosa ex Prorsa, id est, recta, ut rectus partus ederetur. Postverta, ne partus præposterus ederetur. Varro apud Agellium lib. XVI, cap. XVI: *Quandoque pueri contra naturam forte conversi in pedes, brachiis plerunque diductis retineri solent agriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum una Postverta nominata est, Prosa altera; à recti perversique potestate & nomine.*

Egredienti in lucem fœtui præerat Natio, quasi Nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. *Cui cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus, quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est.*

Apertius autem est, quam ut exponere sit opus, quomodo hæc numina, quæ & conceptum, & partum ac nativitatem præstare crederentur, philosophi retulerint ad vim naturalem, unde & conceptus, & partus, & nativitas proficiscitur. Juxta autem theologiam civilem non naturæ partes, vel affectiones, intelligebantur, sed, uti antea dictum, mentes quædam, quas huic curæ Jupiter, & Consentium Deorum Senatus præfecisset.

Hæc de Diis partûs præsidibus. Venio ad curatores puerperæ. Custodes huic tres dati adversus Sylvanum; Intercidona, Pilumnus, Deverra. Horum symbola fuere viri tres: quorum primus securi feriret limen, alter pilo, tertius scopis deverreret. Hunc Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa, tres homines noctu circuire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, Deus Sylvanus prohibeatur intrare.*

Etiam nato infante, Pilumno, & Picumno, sterni solet lectus. Varro lib. II de Vita Populi Romani: *Natus si erat sublatus, ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur vitalis, ac rectus esse: Diis conjugalibus Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.*

Apud Græcos post partum primum zonam suspendebant Dianæ, ex eo dictæ λυσιζώνη: ut est apud Apollonii scholiasten: imò & vestimenta eidem consecrabant: si credimus Callimachi scholiastæ ad hym. I. Cur apud Græcos quidem quæ pariunt, apud Romanos vero quæ nubunt, zonam solvere dicantur, fusè satis exposui lib. II, cap. XXV. Pro puero quincto die sacrificabant Junoni Ilithyæ, sive Lucinæ: unde Plautus Truculento, Sc. Num tibi.

> *Quin Dis sacrificare hodie pro puero volo,*
> *Quincto die, quod fieri oportet.*

Infantis editi curatores fuere Vagitanus, Cunina, Rumina, Cuba; & similia numina: de quibus diximus libri hujus cap. V; cum de infantiæ numinibus ageremus.

CAP. XVII.

De Orbona Libertas, cujus festum Eleutheria. Adeona, & Abeona. Jupiter gentilitius, sodalitius, amicorum, & hospitalis. Mamona. Jalemus, & Venus libitina. Forculus, Cardea, Limentinus. Laterculus focorum præfectus. Arculus. Tellus, Terminus. Epona, Bubona, Mellona. Plutus, Heres martea, Paupertas. Epitrapezius. Rusor. Laverna.

ATque hæc de Numinibus, quæ pertinent ad connubium, & puerperium. Secunda societas erat Parentum ac liberorum, ad quam etiam reducitur Dea, cujus tutela erant parentes, si liberis orbarentur: unde & Orbona dicta est. Meminit ejus Plinius lib. II, cap. VII. Satis vero mirari nequeo, quod ad eum locum Plinii sic scribat Pintianus: *Quamobrem cum egregia hæc dea Orbonona orba sit scriptore aliquo, qui eam celebret, nullibique omnino compareat, præterquam hoc Plinii loco; sic in animum induxi, ut, explosis omnium sententiis, tanquam adulterinam, & suppostitiam Deam, exterminandam e Plinianis finibus putem.* Sic ille: quasi non & apud Arnobium sit lib. IV: *In tutela sunt Orbonæ, orbati liberis parentes.* Tertiam Societatem dicebamus esse dominorum, & famulorum. Sed non tanti famuli sunt visi, ut propter eos nova Numina inducerentur; quippe in quos vitæ, & necis haberent potestatem. Hoc solùm iis honoris habitum, quòd Saturnalibus servis ac dominis par esset libertas. Imò domini servos suos procurarent; quòd factum in memoriam Regis Saturni, sive aurei temporis, quo nullus serviebat. Vide, quæ hoc de pluribus diximus lib. I hujus operis, cap. XVIII. Postquam item libertate donati privatim coluere Festum quod Ἐλευθέρια dicebant. Unde & Toxilus apud Plautum, Persa act. I, sc. I.

> *Basilice agito Eleutheria.*

Meminit & Eustathius de Ismeniæ, & Ismenes amoribus. lib. X, & XI. Est verò Libertas, quatenus est potentia agendi; eoque & adeundi, & abeundi, ut velis: Græcè ἐξουσία αὐτοπραγίας. Eaque potentia naturalis, quatenus liberi omnes nascimur. Quam amissam qui vel fugâ, vel domini benevolentiâ, vel decreto publico acquirunt, iterum fiunt qui fuerunt. Ad Libertatem igitur ut pedisequæ, pertinent Adeona, & Abeona: quæ adeundi, & abeundi libertatem præberent. Nihil igitur aliud sunt quam potentia naturalis accedendi & recedendi; sed relatè ad alios, quatenus vi ea nullâ vi alienâ præpeditur. Est & Libertas totius civitatis, de qua potiùs in Societate civili dicemus.

Nec solùm vinculo quodam mutui officii constringitur triplex ea, quam dixi, societas: sed præterea etiam devinciuntur cognati, sodales, amici, hospites. Amicitia juncti invocabant Jovem Ὁμόγνιον, ut Plutarchus in Symposiacis vocat, hoc est, gentilitium. Sic dicebatur ὁ τοῖς τοῦ γένους ἐφορῶν ἀδικίαις, qui attendat ad ea, quæ injuste fierent, inter eodem genere natos. Sodales verò κοινωνοῦσι Ζῆνα ἑταιρεῖον, *communem colunt Iovem sodalitium.* Itidem amici habuere eundem Jovem Φίλιον, hospites Ξένιον, qui Latinis Iupiter, vel Deus Hospitalis. Ut apud Plautum Pœnulo, act. V, sc. II:

> *Deum hospitalem, ac tesseram mecum fero.*

Hannonis Pœni est sermo: cui jus hospitii fuerat cum Antidamante, eoque secum defert tesseram ad filium ejus Agarastoclem. Ius enim hospitii transibat ad posteros. Quod si quem hospitii pœniteret, tesseram confringebat. Nam eâ salvâ, scelestum erat non excipere alterum hospitio, ut amicum. Nec Oeconomia solùm versatur circa personas, sed etiam agit de possessionibus, sive opibus tum parandis, tum custodiendis. Videamus igitur, quæ Numina huic etiam parti præfecerint.

Opibus apud Syros præerat Mamona, de quo & Christus in Euangelio. ממון, & ברסינא, *opes*, ut Elias Thesbites etiam observat. Eaque vox Augustini ætate etiamnum exstabat in lingua Punica. Romani, Græcique putarunt divitias obtingere à Plutone, sive Dite, quia is Deus est terra interior, unde, cum alia, tum fruges, & metalla, qua de re actum lib. II, cap. LX. Imò quia Ops eadem ac Tellus, uxor Saturni, quam Rheam vocant, eò & divitias, opes dixerunt: nisi malis Deam ipsam potiùs sic vocatam, ab ea opis significatione, qua auxilium notat, ut Maronis illud:

> *Non opis est nostra ——*

Sunt

Sunt & officia hominis, quæ etiam mortuis debeantur: domesticis imprimis, ut exequias, & sepulturam.

Exequiis præerat apud Græcos Ἰάλεμος. Unde apud Athenæum Aristophanes in dictionibus Atticis: *ἐν γάμοις Ὑμέναιος· ἐν δὲ πένθεσιν, Ἰάλεμος· in nuptiis quidem Hymenæus, in luctu verò Ialemus.* Nempe quia & nuptiarum, & luctus tempore, celebrari imprimis homines solerent. Romanis Ἰάλεμος videtur Lessus, sive Nænia cui sacellum Romæ non longè à porta Viminali. Sepulturæ autem fuit Venus Libitina: cujus in templo venire solent omnia ad sepulturam necessaria. Itaque eadem Venus, sed cognomento distincta præerat & principio, & fini vitæ: qua de re superius diximus, cum de Venere tractaremus. Porrò Venus hæc, juxta naturalem theologiam pertinet ad vim Naturæ eos, quos produxerat in lucem, ubi exspirarunt, in terræ sinum honestè recipientis, & tegentis.

Hæc de triplici Societate personali.

In possessionibus prima est domus, de qua primò prospicere jubet Hesiodus ἐν Ἔργοις:

Οἶκον μὲν πρώτιστα ——

Prima tua tibi cura domus.

Partibus domus præfuere varia Numina.

Vestibula, quæ Græcis προπύλαια, sacra erant Hecatæ. Imò & ipsa πρόπυλα vocabatur. Hesychius, πρόπυλα, Ἑκάτη.

Januis præerat Janus; ut est apud Servium in 1 Æn. & Macrobium in 1 Saturn. cap. 12. Atque hos etiam sequitur Isidorus. At urbium portis præerat Juno.

De forium, cardinis, liminis Diis, ita Augustinus lib IV de Civitate Dei, cap. VIII: *Unum quisque domui suæ ponit ostiarium, &, quia homo est, omnino sufficit. Tres Deos isti posuerant, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores, & cardinem, limenque servare.* De Cardea nympha (quæ aliis Carda, & nonnullis Crane) fabulantur hoc, eam pro concubitu istoc mercedis à Jano accepisse, ut cardinibus forium præesset, atque ab iis noxia omnia, in his striges, averteret. Sunt autem striges aves nocturnæ, noctuæ similes: quæ infantum sanguinem credebantur exsorbere. Vide Nasonem in sexto Fastorum, ubi fuse de hoc tractat. Bellonius *a* easdem credebat ac αἰγοθήλας, sive caprimulgos, sic dictas, quia noctu capras mulgeant, ita ut ubera exarescant, imò & cæcitas sic emulsis oboriatur ut Plinius refert. Sed striges, noctuæ; caprimulgi, cuculo similiores: ut bene monitum Ulyssi Aldrovando Ornithologias lib. VIII, cap. 12 *b*.

a *Lib. 2. de avibus, cap. 35.*

b P. 567.

Laterculus Deus focis præfectus: ac sic dictus, quia foci ævo simplici ex crudis lateribus fiebant. Lares focis præfuisse, abunde dictum antea.

Arculus verò præfectus arcis; ut in vulgatis est Festi codicibus *c*. Sed si *arcis* placet, *Arcolus* pro *Arculus*, reponendum videtur. Sin rectum est *Arculus*, ut puto, *arcis* pro *arcis* rescripserim. Hoc enim exigit ἀναλογία *d*.

c *In Arculus.*

d *Vocum affinitas.*

Culmen Penatibus Diis sacrum.

Maceries dicata Jovi Herceo: cui & inde nomen. Nam ἕρκος, septum, murus, maceries. At in urbibus murorum fundamentis præerat Neptunus. Arcibus præfuit Pallas, qui prima eas condidit. Servius in Bucol.

—— *Pallas, quas condidit, arces*

Ipsa colat.

Laterculus focis; qui simplici ævo ex crudis lateribus fiebant. De Laribus antea dictum.

Præter domum, in possessionibus sunt ager, pecus, pecuniæ, arma domestica.

Agrum licet suum nemo pro numine haberet, ita tamen persuasum fuit, esse particulam magni numinis, quod dicerent Rheam, Opem, Deûm matrem: item Tellurem, Cererem, aliisque nominibus permultis: de quibus actum libro secundo. Ubi & de Segetia, Pomona, & similibus.

Præterea ad agrum pertinet Terminus, quo agri distinguuntur, magno humani generis bono. Unde & in legibus XII Tab. & lege Manilia cautum, quo pedum intervallo terminum esse conveniret. Vide & Aggenum Urbicum, Siculum Flaccum, Hygenum Grammaticum, & alios de agrorum limitibus scriptores. Ea utilitas fecit, ut etiam Terminus referretur inter Deos. Sed de hoc nomine pene initio hujus libri satis diximus.

Nec pecus cultum, nisi paucis gentibus. Ut Ægyptiis, aries, taurus, hircus: de quibus libro tertio. Deos tamen præfecere pecori, ac jumentis. Ut equis Hipponam, sive Eponam, Juvenali etiam memoratam sat. III.

—— *Juras*

Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi vetus interpres:

Epona Dea mulionum est.

Φυσικῶς verò Epona est vis naturæ in equis bono hominis procurandis. Partim ea spectatur in felici equorum proventu; partim in recta equorum affectione ad exercendos actus naturales. Prius est à facultate generatrice, sive Venere: alterum à conservatrice, sive Sanitate: de quarum utraque antea diximus. Itidem coluere Bubonam, quæ bubus præstare incrementum credebatur. Ad hæc Mellonam, quæ apibus, & mellificio præerat. Φυσικῶς verò per ejusmodi numina intelligebatur Naturæ, ut loquebantur, providentia, circa ea se occupans animalia. Satis de pecore. Rustica vero numina erant Rusina, quasi rurina. Nam S postea abiit in R: ut ex Lases, asa, Ausesius, Papisius, factum Lares, ara, Aurelius, Papirius.

Pecuniarum nomine intelligo reditus tum annuos, tum pluribus annis collectos. Homerus vocat πλοῦτόν τ' ἄφενός τε *a*. Hoc dicitur, quasi ἀφ' ἑνὸς *b*, puta ἔτους *c*, sive ἐνιαυτοῦ. Illud ex πλήθους *d* contractum. De Æsculano Deo, & Argentino, quorum ille æri, hic argento præerat, diximus in Metallis. Ac eodem etiam libro adduximus Euripidis, & Menandri versus de pecunia, quam homines etsi non dicant Deos, tamen pro Diis se habere eu ostendunt, quod his solis omnia metiuntur. Quò pertinet illud etiam Juvenalis Sat. I:

a *Divitias, & reditus.*

b *Ab uno.*

c *Anni.*

d *Plurium annorum.*

—— *Etsi funesta Pecunia templo*

Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Plutus Jasonis & Cereris filius dicitur, quia ex sedula agri cultura, & pastorum parsimonia ac custodiæ divitiæ contingunt. Vide de eo Diodorum in V.

Est & numen Paupertas: ut Aristophani in Prologo.

Hereditatis præses Heres Martea, ut indicant illa Festi: *Herem Marteam antiqui, acceptâ hereditate: quæ a nomine appellabatur heredum, & una ex Martis comitibus putabatur. Herem* antiquè ait pro *Heredem*: quomodo & locutus Accius lib. 1 Didascalicôn. Suspicio tamen Josephi Scaligeri est, Verrium, vitiosis codd. deceptum, *Herem* legisse pro *Nerienem*: quam Martis fuisse comitem constat.

Nec in Diis fuere utensilia, vel arma domestica, sed quædam Diis sacrata; ut de toro geniali antea vidimus. Etiam Deus tutelaris mensis fuit Hercules Τραπεζίτιος, apud Papinium IV. Sylv.

Quod siquid ex iis, quæ possederant, amissum esset, opem poscebant à Rusore: ut qui deperdita restitueret, teste Augustino. Nomen à *rusum*, ut antiqui dixere pro rursum, R omisso: quomodo hodieque *prosa* dicimus, pro *prorsa*, hoc est, recta: & *Camena*; pro *Calmena*, vel *Casmena*. At ut aliena eripi possent præstabat Laverna, furum dea: unde Laverniones, fures. Festus: *Laverniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lavernæ essent: in cujus luco obscuro abditoque solent furta, prædamque inter se luere* e. *Hinc & Lavernalis porta vocata est.* Nonius Marcellus: *Laverna Dea, cui supplicant fures.* Subjungit deinde verba Plauti è Cornicularia,

e *Dividere.*

laria, & Lucilii è Sat. xvII: sed utraque corruptè admodum leguntur. Plauti locum sic Scaliger corrigit:

Mihi Laverna in furtis celebrassis manum.

Alii *celerassis* malunt: ut simile sit isti in Aulularia Act. II, IV. *Sed uter vestrum est celerior?* Ubi lusit Strobilus in celeritate coquendi, ac furandi. Lucilii versum sic restituit Mercerus:

Si versus facies, Musis: si vendis, Laverna.

Meminit quoque Horat. lib. I, epist. XVI:

—— Pulchra Laverna

Da mihi fallere: da justum, sanctumque videri.

Ubi Acronem vide. Item Arnobius lib. IV. Ac Ausonio Theo dicitur,

Bonorum mala carminum Laverna.

pro plagiario, ut vocat Martialis. Ac favet Isidorus in Glossis: *Laverna, Latro, aut qui filios alienos seducit.* Qualis propriè plagiarius. Dubium verò utrum Laverna sit ἀπὸ τ̃ λαβεῖν, h. e. capere, consequi. An à λάφυρα, *spolia.* An à *lavere*, pro *lavare*, ea significatione, qua Plautus Asinaria *a* ait,

a *Act. I. sc. I.*

Nam in mari reperi, hic elavi bonis.

Hoc est, bonis sum exutus. Quomodo & Sticho *eluere* dixit, Tacitus *proluere opes.* Græcis hæc Dea vocatur Πραξιδίκη, de cujus figura dicam in Theologia Symbolica.

Potest & de Possessionum numinibus adiri Mendoza ad Concilium Illiberitanum lib. I, cap. VI. Lavernæ cella ad Telluris ædem fuit. Quod indicat fragmentum antiquissimi diarii S. P. Q. R. an. ƆXXCV. In eo est:

DE PECUNIA. MULCATITIA.
CELLA. EXSTRUCTA. AD
TELLURIS. LAVERNÆ.

Fragmentum, quod dixi, septem dierum acta continet divina. Habes verò apud Pighium in Annalibus Romanis ad annum ante memoratum *b*.

b *P. 378. & seqq.*

CAP. XVIII.

De Diis Societatis civilis. Ac primò de Diis urbium Tutelaribus. Hinc de Lege sive Themide: Pœnis sive Furiis: Dea Libertate, Concordia, Discordia. Denique de Pecunia, quatenus belli nervus, sive Dea Moneta: deque Bello, Venere Συμμαχίᾳ, Pellonia, Fessoria, Victoria, Venere Victrice, Diis Pansis, Lua, Venere Cluacina, Triumpho, Pace, Salute publica.

ACtum de Societate domestica. Sequitur civilis sive politica: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus ad Politices subjectum, quod est Civitas, sive Respublica; vel finis; qui est beatitudo Reipublicæ, sive communis civitatis salus: tum via, ac ratio, qua beatitudo Reipublicæ comparatur, ut sunt duo ista, bona constitutio certæ regundæ formæ, & ejus constitutæ legitima administratio.

Primum de civitate ipsa dicam. Fuere singulis Urbibus sui & Dii & Genii πολιοῦχοι, sive Tutelares, atque, ut Demosthenes loquitur orat. de Corona, κατέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν *a*. Ex Diis talis Athenis Minerva; Argis, Carthagine, & Samo, Juno; Rhodi, Sol; atque aliis in locis alii: ut dixi in Oratoriis Institut. lib. I, cap. V, sect. XXXIX.

a *Custodientes civitatem, & regionem.*

Genius populi Romani templum meruit. Γένιον τ̃ δήμου *b* vocat Dio Coccejus lib. L *c*: ubi inter prodigia refert de bubone in templum Concordiæ, & deinde alia delubra devolante, ac tandem considente in æde Genii populi.

b *Genium populi.*
c *P. 483 edit. H. St. an. 1592.*

De Geniis urbium ita Arnobius lib. I: *Qui civitatum Genios, qui Pausos reverentur atque Bellonas.* Agnoscit quoque Symmachus in Relatione de restituendo veteri Deorum cultu: *Suus cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes Urbibus, & cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales Genii dividuntur.* Idemque exprobrat gentilibus Prudentius libro posteriore eorum, quos contra hunc ipsum Symmachum scripsit:

Cùm portis, domibus, thermis, stabulis, soleatis,
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos, Geniorum millia multa
Gignere; ne propriâ vacet angulus ullus ab umbra.

In denariis argenteis L. Cæcilii Metelli habes Genium Loci, ut Deum Tutelarem. Figura est adolescentis intonsi, ac laureati. In alterò latere Consul regens aratrum. Quo signatur coloniam ab eo deductam. Nempe cum colonias deducerent Romani, primùm sacrificabant Genio loci, ut eum haberent propitium. Deinde sacro aratro designabant pomœria urbis futuræ. Inscriptio est:
L. CÆCILIUS Q. F. L. N. METEL. CALVUS CXXIII. EX S. C.

Roma verò non modo Genios suos habuit, ac Deum πολιοῦχον, cujus nomen arcanum esse voluere: sed ipsa etiam in Diis habita est: ut ex Livio, atque aliis, ostensum nobis Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. V.

Ad constitutionem, & administrationem pertinet imperantium potestas, quam majestatem dicimus. Hujus jura versantur in legibus condendis, constituendis præmiis, & pœnis, tuendo libertatem, præstando civium concordiam, ac discordiam sedando, bellum justum gerendo cum hostibus, iisque devictis æquas Pacis leges præscribendo. Quibus omnibus finis est Salus, sive Felicitas publica. Agam de singulis ordine. Ad Νομοθετικὴν pertinet Θέμις cum duabus filiabus, de quibus mox dicam. Θέμις est ab Hebræo תם, *integrum esse.* Hæc fuit, priusquam lege homines constringerentur. Est enim æquitas naturâ animis hominum insita. Quæ cùm observatur, nihil fit illegitimè, nihil injustè, nec opus armis. Ideo, ut Orpheo, sic Hesiodo tres ejus filiæ memorantur: Εὐνομία, seu Lex, Δίκη, seu Justitia, & Εἰρήνη, sive Pax. Hinc Ovidius I Met.

Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem, rectumque colebat.

SINE LEGE, inquit, rectum coluisse. Hoc Themidos est. Subdit:

Pœna metusque aberant, nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Hæc ad ἀνομίαν referuntur. Nam verba minantia, hoc est, leges, & pœnæ, quæ transgredientes manerent, æreis inscribebantur tabulis. Sequitur inde:

—— Nec supplex turba timebat
Judicis ora sui: sed erant sine judice tuti.

Quæ ad δίκην pertinent. Hæc verò eadem ac Astrea: de qua poëta,

Ultima cælestum terras Astræa reliquit.

Ex his liquet ut Themis est ex instituto divino, ita Dicen sive Legem esse ex instituto humano. Tertia filiarum Themidos Pax fuit: de qua paullo pòst dicemus.

Pœnæ atrocibus delictis, præsertim cædibus irrogari credebantur à Furiis, quæ idcirco ἐμπολίμοι *a* vocantur Sophocli in Ajace. Imò nec Ποινὴν vocem aliter, quàm pro Furia, accipi oportet in illo dilemmate Biantis, quo ostendere adnixus, non esse ducendam uxorem, si formosam duxeris, habebis κοινὴν, si deformem Ποινὴν. Quod dilemma argutius; quam veriùs. Quippe inter formosam Helenam, & Furiæ instar deformem, media est forma, quam veteres *uxoriam*, & *statam* nominabant. Uti autem *Pœnæ* dicuntur, à pœnis quas irrogant scelestis: ita *Furiæ* a furore, quem conscientiis immitterent. Nisi *Furia* sit à פרע *fara*, h. e. *vindicta*, ut simile sit ac *Tisiphone.* Aliter appellantur *Erinnyes* à contentione & lite animi, sive carnifice conscientiâ. Nam ἐριννύς, lεαν *b*. Cicero, *Agitant & insectantur impios furiæ, non ardentibus tædis, sicut in tabulis, sed ardore conscientiæ.* Abunde autem notum, tres statui à poëtis Τριφόρην, quasi

a *Pœnis affligentes.*

b *Lis. discordia mentis.*

 nem

τιμωρία, *ultionem cædis*: Ἄληκτον *quietis nesciam*: Μέγαιρα, *odiosam*, juxta Phurnutum.

Atque hæc de pœnis, quatenus immittuntur à Diis, qui imperium habent in conscientias. Quatenus verò in corpora animadvertitur judicio publico, sive à potestate ἀνακτικῇ, subsunt generali Numini Justitiæ.

Libertatis ædem ex multatitia pecunia fecit Tib. Sempronius Gracchus ædilis plebis anno Urbis IↃVIII, Manio Otacilio Crasso II, & M. Fabio Licino coss. Testis Livius lib. XXIII. Ac postea Tib. hujus Sempronii Gracchi filius dedicavit in ea æde picturam Volonum libertate donatorum, post partam ad Beneventum victoriam de Pœnis, & Annone. Templum hoc Libertatis in Aventino etiam statuit P. Victor. Atrium Libertatis refectum & amplificatum anno Urbis IↃLX, P. Scipione Africano, & T. Sempronio Longo coss. ut est apud Livium lib. XXXIV. Meminit quoque ejus atrii lib. XLV, ac passim alii. Alterius etiam atrii Libertatis, suasu Augusti Cæsaris, ab Asinio Pollione exstructi, mentionem facit Suetonius in Augusto cap. XXIX. Per atrium verò intellige subdival, sive impluvium: videlicet aream sub dio totam, præterquam à latere utroque, ubi porticus erant, columnis suffultam. Hic acta publica adservabantur. Unde Livius lib. XLIII: *Censores extemplo in atrium Libertatis adscenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis publicis servis, &c.* Etiam homines eruditi hic solebant convenire: ut inter se dissererent. Unde Ovidius:

Nec me, quæ doctis patuerunt prima tabellis
Atria, Libertas tangere passa sua est.

Libertati, ut & Jovi Victori, sacræ Idus Apriles, Ovid. IV Fast.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Jupiter: hac illi sunt data templa die:
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria, Libertas cœpit habere sua.

Notum de domo Tullii à P. Clodio eversa, temploque Libertatis exstructo in ejus area, de quo Tullius orat. pro Domo sua, Plutarchus in Cicerone, cui dicitur ναὸν ἐλευθερίας a, Dio lib. XLIII.

Tantùm verò publica adulatio poterat, ut etiam, in gratiam Julii Cæsaris, qui oppresserat libertatem, Libertatis templum exstrueretur: sicut idem Dio narrat. lib. XLIV.

Concordiam imperantibus curæ esse oportere, indicat hoc Ennii in Annalium opere:

Ingens cura mis cum concordibus æquiparare.

Sic enim legendum, ut ostendimus lib. IV de Analogia, cap. IV. Nempe *mis* antiquus est genitivus pro *mei*, postrema litera eliditur quale est *falcibu'*, pro *falcibus*. Valla, eumque secutus Cæsar Scaliger b, legere,

Ingens cura mis est concordibus æquiparare.

Josephus verò Scaliger *mihi concordibus*; sed invitis antiquissimi Prisciani codicibus. Atque hæc ἐν παρόδῳ c.

Concordiæ templum à variis scriptoribus celebratur. Meminit Livius extremo lib. XXXIX; ubi dicitur in area Concordiæ sanguine pluisse: & Cicero Philipp. V refert, Antonium in æde Concordiæ ore impurissimo in se evomuisse orationem. Item Juvenalis sat. I:

Ut colitur Pax, atque Fides, Victoria, Virtus,
Quæque salutato crepitat Concordia nido.

Ubi sic vetus interpres: *Satyricè, salutato nido, non templo. Templum Concordiæ vetus, in quo ciconia multa est.* Politianus per nidum intelligit illum cornicum: sed perperam, cùm crepitare rostro non cornicis sit, sed ciconiæ: quæ idcirco *crotalistria* Petronio Arbitro vocatur.

Concordiæ ædes variis exstructæ temporibus. Primam vovit, & fecit M. Furius Camillus Dictator: ut ex Ovidio, & Plutarcho constat. Senaculum hic erat, in quo Senatus consultaret cum senioribus: multa item simulachra, de quis sæpius Plinius.

Altera ædicula fuit ærea à Cn. Flavio, Appii Cæci liberto, eo qui fastos publicavit, in Græcostasi exstructa è pecunia mulctatitia fœneratoribus damnatis. Vide Livium lib. IX; & Plinium lib. XXXIII, cap. I.

Tertiam bello Gallico vovit, ob seditionem militarem, L. Manlius Prætor; locataque à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, & Quinctio Flaminio, dicata verò à M. & Cn. Atiliis. Livium adi lib. XXII & XXIII.

Quartam deletis partibus Gracchanis in foro Romano prope Græcostasin exstruxit L. Opimius Consul: sed non sine magna populi indignatione: adeo ut non defuerit, qui ædi inscriberet versiculum in hanc mentem:

Concordiæ ædis, quam facit, Vecordia est.

Adi Plutarchum in C. Graccho, & Appianum lib. I de Bellis Civilibus.

Fortasse & quincta fuit. Nec enim satis est apertum, novamne exstruxerit Livia Augusta, an illam Camilli, vetustate collapsam, instaurârit. Quam anno Urbis IↃCCCLXIII dedicavit Tiberius, ut docet Tranquillus in Tiberio cap. XX, & Dio lib. LVI; cujus verba: Τῷ δὲ ἑξῆς ἔτει τό τε ὁμονόειον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου καθιερώθη, καὶ αὐτῷ τό τε ἑαυτοῦ ὄνομα, καὶ τὸ τοῦ Δρούσου τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τεθνηκότος ἐπεγράφη. *Anno sequenti consecravit Tiberius ædem Concordiæ, suo, ac Drusi fratris, jam mortui, nominibus inscriptis.*

Discordiam, ut Deam, sed inferam, describunt Virgilius VI, & VIII Æn. ac Petronius in longo carmine de Bello civili.

Ex Discordia nascitur bellum civile: atque ut Concordia res domi firmas facit, ita Discordia omnia reddit invalida adversus hostem. A bello dicta Bellona, de qua Festus.

Belli nervus est Pecunia, ut supremæ majestati non modo propter publica opera, sed etiam bellum curæ esse debeat ærarium, ac jus cudendæ monetæ. Romæ Moneta, pecuniæ præses, unde treviri sive triumviri Monetales, quibus curæ metalla, unde pecunia fieret, & modus quo fieret. Metalla tria aurum, argentum, æs. Modus quo fieret duplex, conflando, aut cudendo. Itaque præfecti dicebantur A. A. A. F. F. hoc est auro, argento, æri, flando, feriundo.

Junoni Monetæ templum Dictator vovit L. Furius Camillus, cùm adversus Auruncos pugnaret, anno Urbis CCCCIX. Unde Ovidius:

Arce quoque in Summa Junoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille tuo.

Moneta autem dicta, quia è templo Junonis moniti essent Romani, ut sue plena fieret procuratio; ut ait Cicero in primo, & secundo de Divinatione. Aliter Suidas, scio, in Μονῆτα, Ἥρα. Sed pecuniæ potiùs Monetæ nomen datum, quia in templo Junonis Monetæ cuderetur.

Quid Bellum, nisi generis humani bellua, vel ulcus corporis civilis, ut ait egregie Theophylactus Simocattes lib. III Hist. Mauritianæ, cap. IX: Ἐπισυνέγεται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Μήδοις ὁ πόλεμος, ἡ δεξαμενὴ τῶν κακῶν, τὸ πάντων τῶν δυστυχημάτων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, καταγώγιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ βίου λῃστρικοῦ. ὃν εἰκότως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκαλῶν, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος. *Bellum inter Romanos ac Persas introductum est, bellum omnium malorum receptaculum: omnium incommodorum, ut ita dicam, diversorium: vitæ prædatoriæ archetypon: quod qui rerum humanarum ulcus putridum vocaverit, me judice non erraverit.*

Tamen secundum poëtas Bellum quoque in Diis, sed inferis: ut ex Marone a, & poëtarum aliis videmus. Secundùm verò civilem Theologiam non bellum est Deus, sed bello præfectus Mars: cujus caussam ex natura sideris Martialis adduxi lib. II, cap. XXXIV. Etiam præfecere Bellonam Martis aurigam.

Imò & Venus, quasi amore sui Martis, in bello auxiliari credita: unde dicta Συμμαχία: atque hoc nomine culta est à Mantinensibus, teste Pausania in Arcadicis.

a Templ. libert.

b Lib. I de Causs. L. L. pag. 352.

c In transitu.

a 6 Æn.

Militi

Militi præsunt Pellonia, & Fessoria. Per quas intellige vim pellendi hostis, ac etiam ubi fessus sis, animum tamen colligendi ad strenue rem agendam. Nam Fessoria Dea novas affundere vires credita, ut lassi licet, vinceremus tamen. Quod si Deam utramque, ut corpoream consideres, pertinent ad Solem sive naturam ætheriam, unde calor ille hominem in prælia accendens. Sed hic consideramus, ut virtutem naturalem, cujus effectus, pulsiu hostis, & pugna eorum, qui itinere longo aut pugna sunt diuturniore defatigati. Christiana religione imbutus non tam Naturæ hæc tribuit, quàm Naturæ auctori. Nam ut Salomon ait Prov. XXI, 31. *Equus paratur ad bellum, sed à Domino salus.* Atque, ut Psalm. CXXVI legimus, *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra excubat custos.*

Ut a Marte τόλμα sive audacia, ita à Jove credebatur esse ἡ νίκη sive victoria: quemadmodùm inquit Hermes Trismegistus in Πανάρετῳ. Imò & ipsa in Diis victoria erat. Aram ejus instaurari à Theodosio poposcit Symmachus, Relatione ea, quam legere est lib. X, epist. LIV. Ubi inter alia de victoria ait:

Nemo colendam negat, quam profitetur optandam. Nec minore eloquentia dissuasit B. Augustinus epistolis duabus ad eundem Symmachum scriptis: carmine item Prudentius libris duobus.

Nec Venus Victrix videtur alia esse, quam νικηφόρος a. Plinius lib. VIII, cap. VII: *Pompeji quoque altero consulatu, dedicatione templi Veneris Victricis, pugnavere in circo viginti, vel, ut quidam tradunt, XVII.* Est & Tiferni inscriptio tabulæ marmoreæ b:

a *Victoriam adferens.*

b *Apud Gruterum Inscript. pag. 59. num. 10.*

VENERI. VICTRICI.
L. ARRONIUS. AMANDUS.
IV. VIR. AUG.
SOLO. PRIVATO. S. P. F.

Meminere & tres aliæ inscriptiones in Gruteri collectaneis, pag. LX. Romani eam cum pomo, & palmæ ramo effingebant: ut dicam in Theologia Symbolica.

Ad militiam etiam pertinet Fortuna Equestris: cui anno Urbis IↃLXXV Fulvius Flaccus proprætor, in pugna contra Celtiberos, ædem vovit, ut est apud Livium lib. XL. Ac lib. XLII narrat, ut, quo voti damnas se exsolveret, ac nullum Romæ templum isto esset illustrius, marmoreas tegulas ademerit templo in Brutiis, quod erat Junonis Laciniæ; sed hæ jussu Senatus Romani fuerint restitutæ. Pausæ pugnandi videntur præfuisse Dii Pausi, sic dicti à παύειν, cessare, desinere. Unde Græcum παῦσις, Latinum *Pausa.* Arnobius lib. I: *Qui Fannos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.*

Post victoriam mos erat Romanis, arma de hostibus capta cremare Marti, Vulcano, Minervæ, vel etiam Luæ matri: Quæ dicta à luendo, id est, purgando. Siquidem post hostium cædem opus erat purgamentis, & piaculis. Item Luæ matri cremata arma dicit Livius lib. XLV, ita enim, non *Lunæ* legi debet, ut Turnebus docet Adversariorum lib. XVI, cap. XX. A luendi illa notione, quæ purgare notat, est & antiquum *cluere,* quasi *colluere.* Inde Venus Cluacina, hoc est, purgatrix, sive expiatrix, ut idem Turnebus observat lib. XXIII, cap. XXII. Præit autem Plinius lib. XV, cap. XXIX. *Traditur myrteâ verbenâ Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc Signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* Errat Gyraldus, cum legit *pugnare.* Nempe putabat esse nomen inde, quia ibi pugnassent Sabini. Sed ait Plinius, inde esse nomen, quia post pugnam ibi Romani & Sabini fuerint à cæde commissâ purgati, & expiati. Triumphus quoque in Diis. Sane in denariis argenteis Cn. Manlii Vulsonis apparet Triumphus Deus laurea coronatus, & Victoria volans, quæ Vulsoni in quadriga triumphanti coronam imponit. Circum verò ea scriptum, CN. MANLI. VULSO P. R. COS. EX S. C. Triumphavit ille de Galatis, sive Gallogræcis anno Urbis IↃLXVII, M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio Nepote consulibus. Apud Antonium etiam Augustinum Dialogo II Antiquit. ex vett. nummis effigies vide Virtutis, Pietatis, Æternitatis, Religionis, Fidei, Concordiæ, Pacis, Spei, Justitiæ, Æquitatis, Clementiæ, Constantiæ, Securitatis, Victoriæ, Providentiæ, Felicitatis, Ubertatis, Liberalitatis, Munificentiæ, Indulgentiæ, Annonæ, Monetæ, Salutis, Lætitiæ, Hilaritatis, Juventutis, Pudicitiæ, Fœcunditatis, Nobilitatis, Honoris, Libertatis.

Athenis ara Pacis est constituta, cum Callias legatus à Persis attulisset conditiones Pacis. Auctor Plutarchus in Cimone. Apud Romanos Pacis templum, quod Claudius inchoarat perfecit Vespasianus: ut ex Suetonio, & Dione, constat. Etiam ex Cæsaris Germanici h. e. Domitiani ad Vespasianum Arateis, illustrem de eo locum adduximus lib. II, cap. XXXVI; ubi agitur de Virginis signo. A B. Hieronymo traditum est: in hoc templum captis Hierosolymis, vasa sacra fuisse deportata à Tito Vespasiano. Lilius Gyraldus existimabat, ægrotos etiam in hoc templum deferri solere. Atque hoc colligebat ex Galeni a loco: sed male ab eo intellecto; quod ostendit Hieronymus Mercurialis lib. I. Variarum Lect. cap. XIII. Hoc Pacis templum imperante Commodo fuisse combustum, auctor est Herodianus lib. I.

a *Sermone de libris propriis.*

Ad Pacem etiam pertinet Panda, si ea Pacis dea, ac sic vocata, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Alii tamen Cererem arbitrati: ut Ælius Stolo Præconinus, Varronis præceptor. Sed aliter Varro ipse. Vide quæ de hoc dicebamus lib. II, cap. XXXVI. Videtur autem eadem esse Empanda. Festus sive Paullus: *Empanda, paganorum Dea.*

Finis ultimus civilis vitæ statuitur Salus publica; quæ & ipsa apud Romanos ædem meruit. Livius lib. IX in anno Urbis CCCCXLVIII: *Eodem anno ædis Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam Consul bello Samnitium voverat.* Idem initio libri X in anno CCCCLII: *C. Junius Bubulcus* (Dictator) *cum M. Titinio, magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in Urbem cum redisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, Dictator dedicavit.*

Hanc ædem Junius Bubulcus exstruxit, intus depinxit C. Fabius, ac nomen suum, exemplo Phidiæ adscripsit: ut refert Valerius Max. lib. VIII, cap. XV. Nec dubium, quin hinc retulerit nomen Pictoris, inque posteros transfuderit: in quibus nepos ejus Q. Fabius Pictor, scriptor annalium Romanorum, Livio, & aliis, sæpius memoratus. P. Victor statuit Salutis templum in sexta Urbis regione, sive Quirinali. Ac à propinqua Salutis æde, dicta est porta Salutaris: ut apud Festum legere est.

Porrò salutem populo à Diis petere non licebat, nisi id Dii prius concessissent. Itaque diu sæpe id non fiebat. Longoque tempore omissum morem restituit Augustus post Janum à se clausum: ut est apud Suetonium in Augusto, & Dionem lib. LVIII. Adi, & quæ ex Dionis VI & XXX adducit Angelus Politianus in Miscellaneis cap. VIII.

Nec à Salute populi diversa est *Felicitas Publica:* prout nominatur in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ. De hoc numine sic B. Augustinus lib. IV cap. XVIII: *Felicitas Dea ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt.* Idem cap. XXIII refert, ædem ei exstructam à L. Licinio Lucullo, qui consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno Urbis, non IↃCLXVI, ut apud Vivem legitur, sed IↃCLXXX. Plinius lib. XXXV, cap. XII tradit, ut idem Lucullus familiari suo Arcesilao, HS LX signum Felicitatis locârit: cui mors utrinsque inviderit. Dio narrat lib. XLIV, ut Julius Cæsar illic loci,

ubi fuerat Curia Hostilia, decreverit erigere templum εὐτυχίας sive Felicitatis: ac post ejus excessum illud M. Lepidus, magister equitum absolverit. Ædem Felicitatis, Claudii principatu incendio crematam, testis est Plinius lib. XXXIV, cap. VIII.

Cæterùm apud Festum etiam Dii *Anculi*, h. e. ministri: item Anculæ, quæ id in Deabus, quod in hominibus ancillæ. Est enim ancilla ὑποκοριστικὸν a ab ancula: quod ab *anculare*, ministrare. Sed de isto pluribus agimus, in Origin. libris.

a Diminutivum.

Atque hæc dixisse suffecerit de affectionibus in Deorum numerum relatis. Quis verò tantam Deorum turbam non miretur, imò obstupescat? quis etiam non rideat dicam, an lugeat, stultitiam gentium, ubi videat admixta tot numina vel ridicula, aut minuta, vel sordida quoque, aut obscena? Nec tamen æque hac parte insanivere universi. Videre enim sapientiores gentilium, non esse ejusmodi vera numina. Uti L. Seneca apud B. Augustinum a: *Omnem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit: sic adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere.* Sed quid refert, si quem viderent errorem, sequerentur: ut etiam iis exprobrat Lactantius lib. II de Orig. err. cap. III: *Quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari, cum videamus etiam doctos & prudentiores viros cum religionum intelligant vanitatem, nihilominus tamen in iis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare.*

a Lib 6 de Civit Dei, cap. 10.

FINIS LIBRI OCTAVI.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

ET

THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBER NONUS.

Cap. I.

Accessum ad cultum Deorum symbolicum; *caputque de explicatione vocabulorum* idoli, statuæ, signi; *& Hebræis* teraphim, *atque* elil. *Ac ostensio, etiam Deo improbari simulachra, quæ mens sibi fingit humana, ut verum in iis numen colat.*

HActenus dictum nobis de cultu proprio. Sic autem vocari diximus, quando aliquid colitur propter se: sive primariò, sive secundariò. Quem utrumque cultum etiam Platonici distinguebant. Ut qui aliter coluerint omnium patrem & opificem, aliter verò dæmonia, & heroas: ut ex Appulejo lib. I dicebamus. Cæterùm, quod Platonici non satis attenderunt, proprius ille cultus, sive primarius foret, sive secundarius, vel veri erat numinis, qualis Deus Israelis; vel falsi, qui in Scripturis dicitur Deus alienus. Præter hunc cultum proprium, quo Deus seu primarius, seu secundarius, sive item verus, sive falsus, in se sive extra symbolum colebatur: alter fuit cultus, ex eo symbolicus nuncupatus, quia signi foret, seu vero, seu falso numini constituti. Quadruplex igitur theologia fuit: illa veri numinis in se, illa falsi numinis in se, illa veri numinis in signo, atque illa falsi numinis in signo. Solùm hic agendum de cultu eo, qui in symbolo sive signo præstatur.

Symbolica hæc Theologia est bipartita, generalis, & specialis, generalem voco in qua universè agitur de symbolicis sacris: specialis est, qua doctrina hæc restringitur ad certam gentem, quæ symbola coleret: vel certum numen, quod ab hac vel illa gente coleretur. Universè prius agemus de Deorum effigie ac formis: tum de sacrificiis, diebus ac ritibus sacris, & corporibus numini dicatis.

Effigies ac formas, simulachra & picturas dicimus: vel etiam εἴδωλα: sed tum si hoc fine effingantur, vel habeantur, ut cultus iis exhibeatur divinus. Propriè enim non omnis numinis pictura, aut simulachrum, est idolum: sed si hoc fine vel fictum, vel habitum, ut ei cultus præstetur. Unde optimè Martialis lib. VIII, epig. XXIV:

Qui fingit sacros auro, vel marmore vultus,
Non facit ille Deos: qui rogat, ille facit.

Hujusmodi effigies *sculptilia Deorum* vocantur Esai. XXI, 9. Quod idem valet ac sculptilia, quæ sunt pro Diis, sive Dii sculptiles. Quomodo Cicero dixit *oppidum Antiochiæ*; Palladius *oppidum Cumarum*, pro *oppido Antiochia*, *Cumis*: alia id genus, de quibus dixi in IV de arte Grammatica, cap. II.

Sculptilium autem vel simulacrorum nomine complector non statuas modò, sed etiam quæ speciatim signa vocantur. Quæ duo cæteroquin non parùm differunt. In eo quidem conveniunt, quod utrumque fiat ex materia solida: auro puta, argento, ære, quæ funduntur: item marmore, quod sculpitur: & ebore, quod tornatur. At differunt trifariam. Primùm eo, quòd latiùs pateat signum: quippe quòd nunc Dei dicatur, nunc hominis, nunc muti animantis. Statua autem dumtaxat hominis est, vel Dei. Præterea statuas potiùs dixere, quas in foro conspiciebant: signa, quæ in ædibus sacris, vel profanis. Adhæc signa quandoque eidem inhærent materiæ, unde educta cuive incisa. Ut ranæ, vel locustæ, in columnarum spiris: item effigies insculptæ gemmis. Pluribus hæc enarrat Aldus Manutius *a* de Quæsitis per epist. Etiam vide sis Vincentium Lupanum notis in Julium Capitolinum.

Ausonius Pompa lib. IV. de differentiis verborum *b*. Quos non referrem, nisi rudioribus etiam consultum vellem, Hebraice εἴδωλα dicuntur תְּרָפִים terafim. Ut Genes. XXXI, 19, ubi Dii quos Labani suffurata est Rachel, Hebraicè תרפים, LXX εἴδωλα appellantur. Videntur autem intelligi posse signa veri numinis, quia Laban non erat ignarus veri numinis: ut qui nomine tetragrammato appellet יהוה *c*: ac proinde eum signum furto sublatum appellat *Elohim d*: interpretari liceat Deum suum. Nam *Elohim* etsi terminatione plurale, significatione tamen est singulare. Verùm quia aliis magis placet Labanum coluisse & Deum verum, & falsos simul, quorum simulachrum fuerint, quæ *teraphim* dicuntur: sanè hoc in medio relinquamus. Illud apertius, Jud. XVII, & XVIII, ubi simulachrum à Micha conflatum, ad quod mater ejus obtulerat argentum, Hebraicè quidem *teraphim*, à LXX itidem εἴδωλα vocatur. Nam in eo cultum Israelis Deum, indicant hæc Michæ verba post Levitam conductum: *Nunc novi Dominum* (יהוה) *benedicturum esse mihi, eo quod est mihi Levita in sacerdotem.* Et sanè aliis etiam Scripturæ testimoniis evincere est, improbari Deo εἰδωλο-θρησκείαν illam, quâ divinus cultus præstatur simulachris non falsi modò, sed veri etiam Numinis. Exemplo fuerunt vituli Aaronis. De quibus populus ipse, *Hi sunt Elohim, qui te eduxere e terra Ægypti.* q. d. hic Deus, qui te eduxit. Nam *Elohim*, ut dixi terminatione quidem plurale, sed significatione est singulare. Deus autem pro simulachro Dei, per usitatissimam μετωνυμίαν. Uti

a P. 25. b.

b P. 239.

c *Jehova, q. d. Ens, Existens ab æterno, & in æternum.*

d Ab אלוה, Eloah, Deus.

cum

cum postea dicit, *Fac nobis Deos, qui præeant nobis*, sententia est, *Fac nobis simulachrum Dei.* Nempe veri: ut ostendit, quod Exod. xx, 2, vocent *Deos, qui eduxit Israelem ex Ægypto.* Et Aaron, cùm altare coram vitulo exstruxisset, indixit festum Domino: ubi itidem nomen τετραγράμματον, quod est veri numinis proprium.

Redeo ad alias simulachrorum appellationes. Hujusmodi אליל elil: quasi dicas, *non Deos.* Utcumque enim idola dicantur Dii, nihil tamen ejus habent, quod dicuntur. Unde Paulus 1 Corinth. VIII, 4: *Scimus quia nihil est idolum in mundo.* Materiæ quidem ratione sunt lignum, lapis, metallum, vel aliud. Etiam formæ ratione hactenus sunt aliquid, quatenus sæpe aliquid repræsentant, quod est, ut Solem, aut quod fuit in rerum natura, ut Quirinum. Sed nihil sunt ejus, quod præterea creduntur: sive nihil sunt, ratione fictitiæ divinitatis. Ut simulachrum Cæsaris, cui sacrificare jubebantur etiam Christiani, simulachrum quidem erat, sed præterea nihil, atque eatenus non erat. Quod enim commentitium est, id non est. At divinitas idolorum talis fuit. Quatenus igitur adorationis tribuitur, cultusque divinus, nihil sunt. Unde illud etiam colligitur, imaginem, vel signum εἴδωλον a dici non posse, nisi afficiatur honore divino. Ut Cherubini, XII boves, leones, lilia, mala Punica, mare æneum, & quibus præterea Dei domus ornabatur. Item pictura vel statuæ eorum, qui bene meriti sunt de Rep. vel Ecclesia, ac quorum memoria propterea celebretur, vitaque ad imitandum proponatur. Λατρεία autem, etsi naturâ latiùs pateat, Ecclesiæ tamen usu restringi ad exhibitionem cultus, qui soli Deo conveniret, cognoscere est ex non uno B. Augustini loco: ut de Trinit. lib. I cap. VI; tom. III; & quæst. XCIV in Exod. Tom. IV. Item lib. X de Civit. Dei cap. I. Tom. V, & contra Faust. Manich. lib. XX cap. XXI tom. VI, & eodem tomo contra sermonem Arrianorum cap. XX. Quare rectè idololatria describitur SS. Patribus. Ut Tertulliano lib. de Idololat. cap. II: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis; ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* B. Cyprianus ad Fort. in exhort. ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur.*

a Idolum.

Cap. II.

De fine idolorum duplici, primario, qui est, Cultus divinus ad propitiandum numen: ac secundarius, qui est triplex, Historicus, Naturalis, & Moralis.

De vocabulis satis: rem ipsam videamus. Ubi primùm agendum de symbolorum ac signorum fine: ut qui sit caussa caussarum, sic & caussarum aliæ huic sunt pro via ac ratione ad finem consequendum. Eo explicato, ordine dicam de caussa efficiente, materia, ac forma.

Quis primitus finis fuerit simulachrorum, traditur libro Sapientiæ Salomonicæ, cujus Philo, non ille, qui Caji Cæsaris temporibus legatus Judæorum fuit, sed multò antiquior: unus e LXX interpretibus Scripturæ. Is fusè de hoc agit cap. XIV. Ubi dicitur, primùm parentes liberis immatura morte sublatis, imagines fecisse, ut simulachro defuncti leniretur dolor superstitum. Deinde verò populum etiam regibus longo dissitis intervallo affabre confecisse simulachra. In neutro autem constituisse primum honorem: sed progressu temporis divinum iis cultum præstari cœpisse.

Atque cum his consentiunt, quæ tradidit Albricus philosophus libro de Deorum imaginibus, non qualis mutile prodiit in lucem: sed prout longè integriùs legimus in membranis MSSis. Quamquam ne sic quidem magnæ mihi rei videtur. Potiùs igitur adducam, quem is exscripsit. Hic verò est Fulgentius in Mythologicis: ubi suum laudat auctorem: videlicet Diophantum Lacedæmonium, Agatharchidi etiam, ut in Ethnicis Stephani, sive Hermolai Byzantii memoratum. Hic legas, quomodò Syrophanes, homo Ægyptius, in magna re, hærede suo, filio unico amisso, in doloris solatium primus filii simulachrum erexerit domi suæ; parum cogitans, non quotidianum imaginis conspectum, sed oblivionem potiùs miseriæ fore medicinam. Adjungit, ut familia tota in adulationem Domini provoluta nunc corollas cœperit plectere simulachro, nunc odores accenderit: servi etiam, quoties pœnas ab irato domino extimescerent, ad simulachrum illud confugerint, munuscula conferentes: quod licèt magis facerent pœnæ formidine, quàm amore simulachri, à domino tamen sic veniam consequebantur. Laudat & Mintanora Musicum in χειρουργικοῖς a opere, qui idola dixerit esse figmentum doloris humani: paulloque antè retulerat, εἴδωλον sic dici, quasi εἶδος ὀδύνης, *species doloris*: in quo etsi longissimè fallitur (nec enim vox est composita, sed ab εἶδος derivata, ut à φειδώ b est φειδωλὸς c, ab ὄχημα d ὀχυρὸς e, ab ἴον f ἰουλος g, teste Etymologo h) ostendit tamen, quid de simulachrorum origine veteres putarint. Et sane Hebræis etiam eadem vox און aven, tum dolorem signat, ut Psalm. IX, 7, & Psal. LXXXIX, 10; tum idolum, vanitatem: ut Num. XXIII, 21: *Non est idolum in Jacob.* Quomodò & cepit Chaldæus paraphrastes, & B. Hieronymi: quem etiam vide in Os. IV.

a Instrumentalis Musica. b Parsimonia. c Parcus. d Vehiculum. e Firmum. f Viola, sidus. g Hirsutus, obsoletus. h In εἴδωλον, εἶδος, &c.

Hæc si ita sunt, consequitur, priùs fuisse simulachra Deorum animalium, h. e. qui aliquando homines fuissent. Postea similiter effinxerint Deos naturales, hoc est, quibus exprimerent naturæ Deum, vel partis mundanæ, vel affectionem aliquam naturæ. Sed porrò quæritur, utrum animales Dii priùs picturâ fuerint expressi, an simulachrô. Simulachris putò, quia id simplicius artificium, & Thare eorum artifex creditur. Etiam Exodi XXIV est: *Confringe statuas.* Ubi nihil de picturis. Quia fortè (ut Abulensis annotavit quæst. XII) *tunc solùm erant statuæ in usu, & nondum picturæ inoleverant.*

Etsi verò cum Salomonicæ Sapientiæ scriptore existimem, primitus simulachra esse reperta ad solatium doloris, qui ex defuncto rediret ad superstites; postea autem adulatione, vel alio vitio humano, cultum iis accessisse divinum: levis tamen apud me Fulgentiani illius Diophanti est auctoritas: ut qui prorsus censeam, non ex Ægypto, quod ille existimat; sed ab Assyriis idolorum cultum peti oportere. De quo paullò pòst dicam, ubi priùs absolvero cætera, quæ ad finem pertinent.

Finis is vel primarius est, vel secundarius. Primarius est cultus divinus, & exinde efflorescens spes favoris divini. Cùm enim numen non viderent, & ne quidem, qui Solem pro numine haberent, eum semper conspicerent, quippe Antipodas non minùs, quàm nos visentem, nihil meliùs viderunt, quàm si saltem semper ejus signum colerent, & hujus cultu omniscium numen sibi redderent propitium.

Ad finem hunc principem triplex alius accessit: unus ἱστορικός, quia repræsentaretur status, sacrisque, vetus rerum gestarum memoria: alter φυσικός, quia exprimeretur iis rerum natura: tertiùs verò ἠθικός, quia statua, & quicquid ad sacra pertineret, conduceret ad conciliandum virtutis amorem, & corrigendos hominum mores.

Hujus rei ex Jove ipso, filioque Hercule exemplum capere possumus. Nam Jupiter ἱστορικῶς fuerit Asterius Cretensium rex, à quo rapta est Europa, Agenoris filia: vel Tantalus, rex Phrygum, qui rapuit Ganymedem. At φυσικῶς Jupiter nunc est Sol, nunc æther, nunc aër, aut ventus. Sed hæc non prohibent, quo minùs idem consideretur ἠθικῶς, velut exemplar civilis prudentiæ, quod proponere sibi debeant Joves terrestres, hoc est, Reges, ac viri principes. Ut cùm dicitur priorem devorasse uxorem, quæ Μῆτις dicebatur, hoc est σύνεσις i. Quo indicatur, regis magni esse avidè animo haurire prudentium consilia, & cum curâ expendere singula. Hæc deglutita

i Prudentia, intellectus.

glutita ajunt Pallada peperisse, quia rebus omnibus perpensis præcipiendum aliis quid factò sit opus. Pallada ajunt è cerebro exiluisse armatam, quia regia prudentia ad terrarum defensionem maximè in armis consistit. E solo Jove nata dicitur, quia etsi reges consilia audiant, soli tamen decernant. Prudentes quosque, præsertim potentia instructos, quales maxime reges, offendere omnes metuunt. Eo Minerva dicitur γλαυκῶπις, hoc est, cæsia, sive glaucis prædita oculis, quippe glauci oculi tum perspicaces sunt, tum terribiles. Uti leonis; unde Catullus:

Cæsio veniam obvius leoni.

Similiter alia de Hercule memorantur ἱστορικῶς, quatenus princeps fuit Thebanus, fortitudine inclytus, sed aliis etiam fortium virorum gestis in unum collatis. Alia verò eidem tribuuntur, quatenus à morte cultus cum Sole, atque inde φυσικῶς Sol ipse est existimatus. Denique idem ἠθικῶς consideratus, idque bifariam, quia & gestis ejus propriè intellectis exemplum nobis proponitur magni ducis, & iisdem allegoricè acceptis, exemplum habemus viri boni & prudentis. Quomodò Herculis gesta interpretatur Appulejus lib. IV Floridorum: ubi de Cratete philosopho sermo: *Quod Herculem olim poetæ memorant, monstra illa immania hominum ac ferarum virtute subegisse, orbemque terræ purgasse: similiter adversum iracundiam, & invidiam, atque avaritiam, atque libidinem, cæteraque animi humani monstra & flagitia, philosophus iste Hercules fuit. Eas omnes pestes mentibus exegit; familias purgavit, malitiam perdomuit: seminudus & ipse, & clava insignis, etiam Thebis oriundus, unde Herculem fuisse memoria exstat.*

Quare in statuis Deorum semper attendere oportet, num imago veterem exprimat historiam, an rerum naturam, an prudentiæ ac morum contineat exemplum. Ita ad mores pertinet, quòd Venerem Phidias Eleis effecit sic, ut pede calcaret testudinem: quo custodiam ac silentium mulieribus commendaret: ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Connubialibus. Atque idem lib. de Iside, & Osiride, hoc eò refert, quod virgines oporteat custodiri: nuptis verò convenit gubernatio domestica, ac silentium.

Ob arctissimam hancce conjunctionem signorum Deorum, præsertim quia simulacra non modò signare Deos, sed iis etiam inhabitare existimarentur, non vulgus solùm, verùm principes etiam viri de simulachris, velut Diis ipsis loqui solent. Ut apud Livium lib. XXVII, de capta Tarento agens Fabius Maximus facit: *Majore*, inquit, *animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, qui interroganti scribæ, quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui jussit.* Etiam Ambracienses legati apud eundem Livium lib. XXXVIII queruntur in Senatu Romano à M. Fulvio Nobiliore, qui templis eorum omnia abstulerat ornamenta, *Deos ipsos convulsos ex sedibus suis: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent, Ambraciensibus non superesse.* Pag. 308.

CAP. III.

Dissensus Luciani, ac Herodoti de eo, num Ægyptii, an Chaldæi primi induxerint statuarum cultum. Eorum, quos legimus, primum videri Nabuchodonosorum, qui se vivum ac videntem in statua coli præceperit.

A Fine proficiscor ad caussam efficientem, sive inventionem, vel originem statuarum, non quatenus homini statutæ, sed numini. Non repetam vero quæ de Syrophane Ægyptiò antea diximus: eo minùs, quia subinde sublesta sit Fulgentii illius fides, unde id haustum: utcunque ille Diophantum Lacedæmonium laudet auctorem. Potior nobis auctoritas est Luciani Samosatensis. Eum si lib. de Dea Syria, audimus, Παλαιὸν καὶ ἐν τοῖς Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν: *Antiquitus etiam apud Ægyptios absque simulachris & statuis templa erant.* Atque ita ille, qui Ægyptios censet, mortalium primos induxisse cultum Deorum, quam πολυθεότητα dicimus: primos etiam templa, ac lucos, Diis dicâsse, sacraque repetisse sollemnia. Assyrios verò illis non contentos, addidisse statuas, & simulachra: non displicuisse id Ægyptiis, ac propterea secutos exemplum: ab his verò morem istum ad Græcos, & gentes alias promanâsse. Interim ex parte aliter Herodotus in Euterpe: ubi se ex Heliopolitanis sacerdotibus, Ægyptiorum omnium sollertissimis, accepisse ait, βώμους τε καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους· *& aras, & simulachra, & delubra Diis statuisse eos primos.* Quibus gemina habet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. In hoc dissensu potiùs Luciano adsentiam. Siquidem primus in statua, sive Chus, Nimrodi parens, sive Nimrodus ipse, & quidem *Beli*, hoc est, *domini* nomine cultus videtur. Nam qui Hebræis *Baal*, is aliis *Beel*, & contractè *Bel*, Græcaque ac Latina terminatione adjecta Βῆλος, sive *Belus*: ut non verum id fuerit nomen, sed ex honore cognomen. Sanè Βῆλος Assyriorum ac Chaldæorum numen. Favet huic sententiæ, quod in Chaldæa vixerit Therach, Abrahæ parens, ipseque idololatra. Hujus anno duodetrigesimo mortuus fuit Belus. Thare autem anno demum LXX, saltem non antè, liberos cœpit gignere, obiitque anno ætatis CCV: ut est Genes. XI, 26, & 32. Ut post Belum defunctum annis vixerit CLXXVII. Potuit igitur Belo statua poni mox ab excessu, Theracho adhuc adolescente: & credibile est, utcunque fortassis primò solùm memoriæ & honoris ergo poneretur, postea, Nimrodo, vel alio jubente, divino affici honore: idque temporibus ipsius Tharachi, sub quo cœpisse idololatriam, Epiphanius narrat. Utcunque hoc est, jam Tharachi temporibus idola esse culta, imò Tharachum ipsum idololatram fuisse docet nos liber Josue cap. XXIV: *Trans flumen habitaverunt patres vestri ab initio: Thare pater Abraham, & Nachor, servieruntque Diis alienis.* Atque hæc quidem pertinent ad simulachra, quæ cultus ergo fecere defunctis. Tandem verò eò deventum, ut præsentium, sive superstitum genius in simulachro coleretur. Difficile autem dictu, cui is honos primò obtigerit. Interim antiquius exemplum non habemus, quàm in Nabuchodonosoro Danielis cap. III. Nam statuæ sibi erectæ sacrificari jussit, cæterumque divinum cultum exhiberi. Puduit quidem mandare, ut ἀμέσως a id sibi præstaretur. (a immediate.) Tutiùs putavit, si in colosso suo coleretur: quia sic quoque simulachri cultus ad prototypi honorem redundaret. Unde de eo Severus Sulpicius in secundo historiæ sacræ: *Statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem præcepit.* Itaque cum Sidrach, Misach, & Abdenago nollent istiusmodi honorem effigiei præstare: eo processit furoris, ut diceret: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Quasi nullum eo numine foret potentius, cujus simulachrum colere erant jussi.

CAP. IV.

De simulachrorum materia, quintuplici; argilla, ligno, lapide, metallo, ebore. Deque consuetudine simulachra Deorum tingendi minio; apud Æthiopes etiam colore nigro.

A Caussa efficiente, sive origine statuas Diis constituendi, accedo ad signorum materiem: quæ varia erat. Vetustissima fuit ex terra: uti argilla, cui & postea gypsum accessit. Ex argilla primus Thare ea effinxisse dicitur, ut ait Nicetas lib. I Thesauri Orthodoxi de Græcis & Judæis, cap. I. Ars, quæ in efformandis ex argilla simulachris versabatur, πλαστική dicebatur. Refert ex Varrone Plinius lib. XXXV, cap. XII, *elaboratam hanc artem Italiæ, & maxime Hetruriæ: Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Jovis in Capitolio dicandam. Fictilem*

eum

eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiae nomen in urbe retinet. Addit deinde: *Hae tum effigies Deum erant laudatissimae. Nec paenitet nos illorum, qui tales coluere. Aurum enim, & argentum, ne Diis quidem conficiebant.* De simulachris ex gypso aliquid postea dicam.

Altera est materies è ligno. Unde illud Jesaiae I, 29: *Nam pudefient propter lucos, quos desiderastis; & erubescetis propter hortos, quos elegistis.* Ut optime eum locum in sua Bibliorum tralatione locer Junius expressit. Nec alia mens interpretis vulgati. Similiter Jerem. II, 26: *Dicunt ligno, Pater meus es; & lapidi, Tu peperisti me.* Ubi *lignum*, & *lapis*, pro lignea, & lapidea materia. Similiter Jerem. II, 26, Oseae IV, 12, & alibi. Eaque Orientis consuetudo veteribus etiam Romanis fuit. Tibullus lib. I, eleg. I:

> *Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,*
> *Seu vetus in trivio florida serta lapis.*

Idem lib. I el. XI

> *Sed patrii servate Lares, coluistis & iidem,*
> *Cursarem vestros cum tener ante pedes.*
> *Nec pudeat priscos vos esse e stipite factos,*
> *Sic veteris sedes incoluistis avi.*
> *Tunc melius tenuere fidem, cum paupere cultu*
> *Stabat in exigua ligneus aede Deus.*

Prudentius:

> *Deasciato supplicare stipiti.*

Quando is cultus coeperit mutari, indicat Plinius lib. XXXIV, cap. VII: *Mirum mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potius, aut fictilia Deorum simulachra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* In ligneis praecipuus honos cedri. Idem Plinius lib. XIII, cap. V: *Materiae vero ipsi* (credro) *aeternitas. Itaque & simulachra Deorum ex ea factitaverunt.* Sed & *spina* Aegyptiae grande decus. Idem Plinius lib. XIII, cap. IX: *Materiei bonitate, firmitudine, nigritie quoque nihil differens à loto. Simulachra ex ea factitavere.*

Attendi verò solere, è cujusmodi ligno fierent, vultus, aut tota simulachra, ostendit in Libero his verbis Athenaeus lib. III: Νάξιοι δ᾽, ὡς Ἀνδρίσκος, καὶ Ἀγλαοσθένης ἱστοροῦσι, Μειλίχιον καλεῖσθαι τὸν Διόνυσον, διὰ τὸ τοῦ συκίνου καρποῦ μεταδοῦναι. Διὸ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ τὸ παρὰ τοῖς Ναξίοις, τὸ μὲν τοῦ Βακχέως Διονύσου καλούμενον, εἶναι ἀμπέλινον· τὸ δὲ τοῦ Μειλιχίου, σύκινον· τὰ γὰρ σῦκα μειλίχια καλεῖσθαι. *Naxii verò, ut Andriscus, & Agasthenes referunt, Liberum vocant Milichium, quia ficûs fructum ostenderit hominibus: ac propterea vultu Dei apud Naxios, Bacchi quidem, Dionysi dicti, esse e vite, Milichii autem e ficu: nam ficus dici milicha.*

Ubi minus mirandum de Baccho, quòd ejus vultus è vite, & vitis sorore ficu, soleat effingi: illud magis miretur aliquis etiam aliorum numinum simulachra è vite formata. Sed id docet, & caussam addit Plinius lib. XIV, cap. I: *Jovis simulachrum in urbe Populonia ex una conspicimus, vite tot aevis incorruptum. Metaponti templum Junonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiae Dianae scanditur, vite una Cypria, ut ferunt: quoniam ibi ad praecipuam altitudinem exeunt. Nec est ligno ulli aeternior natura. Verum ista ex sylvestribus facta crediderim, quando hae vites tonsura annua coercentur, & vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratia ex his pluribus modis ad caeli motus, solique ingenia.*

Tertia materies est ex lapide. Plato lib. XII de Legibus: *Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integra Deorum imagines in templis communibus statuantur.* Horat. lib. IV od. VIII:

> —— *Divite me scilicet artium,*
> *Quas aut Parrhasius protulit, aut Scopas,*
> *Hic saxo, liquidis ille coloribus*
> *Sollers nunc hominem ponere, nunc Deum.*

Commendatissima in hoc genere est materies marmoris, praecipuè Parii. Maro III Georg. ubi sermo de templo Caesari exstruendo:

> *Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,*
> *Assaraci proles demissaeque ab Jove gentis*
> *Nomina, Trosque parens, & Troiae Cynthius auctor.*

De lapide βαιτύλῳ, sive baetulo, vel abaddir, item Arabum lapide, atque aliis, sive propriè, sive symbolicè, pro numine cultis, satis dictum circa finem lib. VI.

Postea quoque argentum in statuis adhibitum, ac Deorum simulachris. Quod liquet ex adlatis Plinii, ac Tertulliani verbis. Nec argentum solùm, sed etiam aurum: quomodo Aesculapio erat barba aurea, uti & pallium: quae illi Dionysius tyrannus ademit, dicens non decere Aesculapium esse barbatum, patre Apolline imberbi: proque pallio aureo magis laneum convenire, quia aureum aestate gravaret, hieme afferret frigus.

De tota Deorum facie ex auro est illud Persii sat. II.

> —— *Auro sacras quòd ovato*
> *Perducis facies.*

Sententia est, totas Deorum facies ex auro facis. Ubi *facies* non solùm πρόσωπον signat; sed corpus universum. Hoc enim *faciem* veteribus notasse, Agellius docet lib. XIII, cap. XXVIII. Quare sermo est de iis, qui ex auro trophaeorum, sive ovantium, sive etiam triumphantium, totam Dei statuam ducerent: cujusmodi statuas vocabant χρυσηλάτους a ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐλαύνειν b.

a Ex auro ductas vel confectas.
b Ab auro, & ducere.

Quarta materies ex metallo. Ac primò ex aere: imo in nobilioribus urbibus plurimum signa ex marmore, vel aere. Ut Ambraciae Epiri urbe principe, ubi domicilium habuit Pyrrhus ille, quicum pugnatum Romanis tempore belli Tarentini. Eam urbem cum M. Fulvius consul anno Urbis IDLXV in deditionem accepisset, *signa aenea marmoreaque* (ut Livius ait libro XXXVIII) *& tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam caeterae regiones ejus urbis erant, sublata omnia, avectaque, nihil praeterea tactum, violatumve.* Similiter Romae ex aere facta, sed demum post annum CCLXVIII: ut indicat hoc Plinii lib. XXXIV, cap. IV: *Romae simulachrum ex aere factum Cereri primum reperio ex peculio Sp. Cassii; quem regnum affectantem pater ipsius interemerat.* Etiam L. Aegypti filii statuas Romae habuere aereas; de quibus Pers. sat. II:

> —— *Nam fratres inter ahenos*
> *Somnia pituita qui purgatissima mittunt.*

Ubi sic vetus scholiastes: *Acroneradis, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt Danaidum effigies, & contra eas sub divo totidem equestres filiorum Aegypti. Ex iis autem statuis quaedam dicebantur postulantibus per somnium dare oracula.* Falluntur, qui per fratres ahenos Castorem, & Pollucem: vel Deos in Pantheo intelligunt. Eo, quod de somniis sive insomniis addit, significantur, curationes in somniis monstratas nunc, quando pituita minus est molesta, eoque insomnia sunt certiora. Postea & argentum, atque aurum. Unde David Psal. CXIII: *Simulachra gentium argentum, & aurum.* Ubi sic B. Augustinus: *Quid enim ostendisti, nisi aurum & argentum? Habent quidem aerea, & lignea, & fictilia simulachra: sed pretiosum eorum maluit commemorare Spiritus Sanctus: quia cum id quisque, quod illi charius est, erubuerit, multo facilius avertitur a veneratione idolorum.*

Quincta materies ex animantium ossibus, ac praecipuè dente elephantis. Plinius lib. VIII, cap. X: *Dentibus ingens pretium: & Deorum simulachris laudatissima ex iis materies.* Idem lib. XII, cap. I: *Ex arbore & simulachra numinum fuere, nondum pretio excogitato belluarum cadaveri, antequam, ut a Diis nato jure luxuriae, eodem ebore numinum ora spectarentur, & mensarum pedes.* Alia quoque signa templo ornando ex hac materia fecere. Unde Maro III Georg. in descriptione templi quod Quirino, h.e. Caesari Augusto esset positurus, ait:

In

In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto.
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.

Ubi *elephanto* pro *ebore* dixit: quia hoc *ebarro*, h. e. elephanto, unde & Servius a ebur dictum ait, comprobante etiam Cæsare Scaligero b. Mihi obstare videtur quod sic princeps syllaba in *Ebur* esset porrecta: eoque à *barro* esse non inficior: sed e non σημαντικὸν c fuerit, verùm ἐκ προσθέσεως d, instar eorum, quæ magistris Hebræis Heemantica e dicuntur. Solido autem elephanto ait Maro ut opponat secto: de quo sic III Æn.

Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto.

Solidus autem dens elephanti æquat subinde CCCXXV pondo: atque ait Cæsar Scaliger exercit. CCIV, sect. IV, se vidisse dentem viro majorem. Dentem cum Plinio, & aliis voco, quod veriùs cornu. Nam quæ dentes nuncupant, sunt ἐκφύσεις sive propagines cranii quod cornuum est proprium. Nec dentes possunt in varias formari figuras: ex ebore autem varia fiunt ab ἐλεφαντουργοῖς sive eboris fabria, ut vocat Horatius. Quibus duobus argumentis Oppianus jam olim evicit cornua esse: ut pluribus dixi lib. III, cap. LI.

Atque hæc universa, ac præterea gypsum memorat Arnobius lib. VI: *Simulachra ista, quæ vos terrent, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, aut commixtum glutinum gypso. In gypso ergo mansitant, atque in testulis dii vestri.* Idem pleraque horum complexus est initio libri VII: *Dii veri neque desiderant ea, neque deposcunt: ex ære autem facta, testa, gypso, vel marmore, multo minus hæc curant.* Horatii quoque est lib. II, epist. I.

Marmoris, aut eboris fabros, aut æris amavit.

Prudentii item:

Fumosa avorum nomina
Saxum, metallum, stipitem,
Rasum, dolatum, sectilem.

Interdum verò materies simulachri non uniusmodi erat, sed multiplex: ut apud Corinthios Minervæ Frenatricis: cujus simulachrum, Pausanias in Corinthiacis testatur, ligneum erat, sed sic ut è marmore forent facies, manus, ac pedes. Frenatrix autem dicta est, quia prima frenasset Pegasum, ac sic tradidisset Bellerophonti.

De coloribus etiam simulachrorum aliquid dicendum. In iis præcipuus minii honos fuit. Plinius lib. III, cap. VII: *Invenitur in argentariis metallis minium quoque; & nunc inter pigmenta magna auctoritatis, & quondam apud Romanos non solum maxima, sed etiam sacra. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Jovis ipsius simulachri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque corpora: sic Camillum triumphasse: hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, & a Censoribus imprimis Jovem miniandum locari.* Nec Romanis modo is mos: sed etiam Græcis Bacchum simulachrum minio fucatum memorat Pausanias in Achaicis. Item Æthiopibus: unde Plinius loco memorato *hodie id expeti constat Æthiopum populis, totosque eo tingi proceres; hunc que ibi Deorum simulachris colorem inesse.* Nec tamen hi rubeos solum, sed etiam nigros effingunt: ut Alexander Geraldinus refert in quincto itinerarii sui. Nempe quia iis niger color eo hunc venustissimum, Diisque convenientissimum, arbitrantur. De simulachrorum cultu & ornatu Cæsar Bullingerus, II, XX. De materie auro, lapide &c. II, XVIII, pag. 50, &c.

Cap. V.

Acceditur ad formam qua Dii fingebantur. Ostensumque primitus nullas fuisse Deorum statuas: ne Romæ quidem per annos CLXX. Pro symbolo autem initio uni genti fuisse columnam, alii pyramidem, alii hastam, vel simile.

QUia materiam explicui, incipiam nunc agere de forma. Antiquissimis temporibus nullæ erant Deorum statuæ; sed etiam postquam in Symbolo aliquo Deum coluere: vel mundum hunc vel ejus partem aliquam, aut particulam, pro symbolo esse voluerunt. In caussa erat, quia non crederent rudes animæ, id esse numen, quod non viderent; eoque, absque numinis metu, spe impunitatis, in quævis scelera devolverentur. Hoc cum rectoribus populi displiceret, alii cælum aut Solem, alii ignem, alii terram, montem fluvium, vel lapidem etiam informem aut aliam naturæ particulam pro symbolo Dei esse jussere. Sed non diu illa pro symbolis habita fuit. Famle enim in vulgo inolevit opinio, non esse numinis symbola, sed ipsum numen; ferentibus ac dissimulantibus id iis etiam, qui meliùs saperent, quia mallent quidvis potiùs pro numine coli, quàm nullum numen credi. Ac de gentibus quidem, quæ vel universam rerum naturam, vel aliquid ejus, pro Deo haberent, compluribus libris antea diximus. Quibusdam tamen mens vetus permansit, hæc quoque nihil esse nisi Dei symbola: atque hanc sententiam amplexi etiam Platonici: clarissimè quidem Maximus Tyrius. Agnoscit enim Deum non corporis oculis videri, sed mentis oculis adiri. Solùm arbitratur, propter infirmitatem nostram conducere, aliquid statui, cujus conspectu memoriam numinis conservemus, atque ad illud amandum, & colendum, excitemur: ut capite proximo fusiùs exponam. Tandem etiam qui vel recta ad Deum iverant, absque symbolis; vel solùm symbolis usi, quæ naturæ partes, aut particulæ forent: credidere Deum quidem in adspectabili signo colendum, verùm accommodatius esse symbolum nullum, quàm quo Deus humanâ figurâ repræsentaretur. Sed alia sagacioribus mens: eoque operæ fuerit audire; quid de istiusmodi simulacrorum cultu senserit Varro. De hoc ita B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Dicit etiam* (Varro) *antiquos Romanos, plusquam annos centum & septuaginta Deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius Dii observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera, etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra Deorum populis posuerunt, eos civitatibus & metum dempsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans, Deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni.* Atque idem Hipponensis pontifex in VI de Civitate Dei, cap. X, hæc Senecæ verba adducit ex deperdito ejus opere contra superstitiones: *Sacros immortales, inviolabilesque Deos, in materia vilissima, atque immobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumque & piscium, quidam verò, mixto sensu, diversis corporibus induunt. Numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur.* Ubi, *mixto sensu*, an *sexu*, legi debeat, vide apud Justum Lipsium lib. II Elect. cap. XVIII. Zonaram quoque audiamus a: Ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα Θεοῦ ἀνιστᾶν Ῥωμαίοις ἀπείρηκεν· οὐδὲ γὰρ ἦν παρ' αὐτοῖς τὸ πρότερον οὔτε γραπτὸν οὔτε πλαστὸν εἶδος Θεοῦ ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτεσι, ναοὺς αὐτοῖς ἀνεγειρομένων οὐδὲν ἔμμορφον ἐποίουν ἀφίδρυμα. *Romanis vetuere hominis, vel animalis forma imaginem Dei formare. Itaque apud eos neque pictum, neque fictum simulachrum aliquod Dei fuit per centum septuaginta annos, & cùm templa haberent, nulla fuit formata effigies.*

Atque ex his cognoscimus, initio nulla fuisse Deorum simulachra, ne Romæ quidem: ubi Numa templa statuit, sed absque ulla imagine: ut de illo etiam Plutarchus in ejus vita testatur: item Dionysius Halicarnassensis. Primus verò Tarquinius Priscus, homo Græci, ac Thusci ingenii, urbem simulachris, Græco, ac Thusco more, inundavit; ut est apud Tertullianum.

Nec cum primò recepta sunt Deorum signa à Græcis, formâ fuere humana, sed columnæ, vel pyramidis. Quod indicat Phoronidos scriptor versibus istis de Callithoë, primâ Junonis sacerdote apud Argivos:

a In I. Æn.
b Comment. in lib. 2. Aristot. Hist. Anim.
c Significativum.
d Ex appositione.
e Terminativa.

a Tom. 2. p. 10.

Καλλιθόη κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης Ἀργείης, ἣ στέμμασι καὶ θυσάνοισι
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.
Callithoe clavem regina gestat Olympi,
Atque Junonis, serto, pulchraque corollâ,
Argiva quondam primùm exornata columna est.

Citat Clemens in primo Στρωματεῦσι. Cum κλειδοῦχον ait, æditutum ac sacerdotem signat. Huic enim clavis templi commissa, quod ἔτυμον κλειδοῦχος indicat. Addit, πρώτη ἐκόσμησεν, *prima exornavit vittis Junonem Argivam*, idque περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης, *circa columnam Deæ.* Nam, ut dixi, tum columnæ acuminatæ, seu pyramidis figurâ, Diis statutæ: quod de Apollinis & Dianæ statuit Scaligero monitum, ad Eusebii annum CCCLXXVII. Est & Tertulliani adversus Gentes: *Quanto distinguitur, à trunci stipite Pallas Attica, vel ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo, & informi ligno præstat.* Item Arnobii est lib. VI: *Lignum* (columle) *Carios pro Diana indolatum, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Æthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum pluteum Samios pro Junone.* Nam Aethlius pro Æthedius, & pluteus pro puteus legi oportere, rectè Theodorus Canterus ex Clemente observat lib. II Var. Lect. cap. XXV. Ac ne Ecclesiasticos solùm adferam scriptores, Lucani est lib. III:

—— Simulacraque mœsta Deorum
Arte carent, cæsisque exstant informia monstris.

Atque apud Athenæum in XIV est ex Semi lib. V Deliados, de lignea ac deformi adeo Latonæ apud Delios imagine, ut Parmeniscus Metapontius risum tenere non potuerit: qui nunquam antea riserat ex quo exiisset è Trophonii antro.

Hastæ quoque, ut imperatoriæ virtutis symbolum fuere, ita & divinæ. De imperatoria virtute caussam videmus ex illo Euripidis Hecuba: Δορὶ δ' ὑμῶν ἄρχει a. Nempe hasta pro sceptro: unde Homerus vocat σκηπτοῦχοι βασιλῆες b. Et Justini est lib. XXIII de Hierone: *Adolescenti quoque prima bella ineunti, aquila in clypeo, noctua in hasta consedit. Quod ostentum, & consilio cautum, & manu promtum, regem quoque futurum significabat.* Notum etiam Romulum cum hasta effingi solere, Dii similiter eum hasta. Et hoc, & prius istoc, clarè ait M. Junianus Justinus in Trogi Pompeji Philippicæ historicæ compendio lib. XLIII. Ubi de regno agens Amulii, ac Numitoris, Albanorum regum, hunc in modum scribit: *Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Græci sceptra dixere. Nam & ab origine rerum, pro Diis immortalibus veteres, hastas coluere: ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulachris hasta adduntur.* Mallem dixisset, pro symbolo Deorum, vel regum, hastas esse cultas. Sed quia in hasta colerent hastigerum, ac divinum ei cultum præberent, fas dicere putavit, hastam eos pro Deo coluisse. Ita homines à Cæneo compulsi jurare per hastam. Apollonii scholiastes in I Ἀργοναυτ. c.

Οὗτος ἐπιθεὶς τοὺς παριόντας ὀμνύναι τὸ δόρυ αὐτοῦ. Ὅθεν ἡ παροιμία, τὸ Καινέως δόρυ. *Hic jussit, prætereuntes jurarent per statuam suam. Unde proverbium Cænei hasta.* Eustathius in Il. A d: Λέγεται δὲ καὶ ὑπερφρονῆσαι. Ἀκόντιον γὰρ φασὶν ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πήξας εἰς ὀρθὸν, Θεὸν τοῦτο ἀθρησκεύεσθαι ἐκέλευσε. *Dicitur & animo fuisse elato. Hastam quippe ajunt in medio erexisse foro, ac statuisse, ut eam Diis annumerarent.* Censeo ego Cænea voluisse jurari per hastam suam, tanquam per symbolum imperii & potentiæ bellicæ. Quomodo per sceptrum jurari videmus apud Homerum Iliad. A. Atque idem liquet ex Plutarcho in vita Dionysii. Quod verò Eustathius ait, voluisse, ut hasta sua Diis accenseretur: id non tam ex mente Cænei dictum puto, quàm eorum esse interpretamentum quibus tale juramentum meritò displiceret. Aliter si fuerit referre oporteat ad miram amentiam Cænei: qualis & illa Parthenopæi apud Æschylum in Septem ad Thebas e. Verba poëtæ sunt:

Ὄμνυσι δ' αἰχμὴν, ἣν ἔχει, μᾶλλον Θεοῦ
Σέβειν πεποιθὼς, ὀμμάτων θ' ὑπέρτερον.

Mentem sic expresseris:

Jurat per hastam, quam tenuit, ac plus Deo
Colebat, uni hanc fisus, oculis plus amans.

Non tantam puto vecordiam Turno tribuit Maro in XII, quamquam & ille hastam non affatur modò, sed etiam invocat: sic enim scribit:

Exin quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus
Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines.

Cujusmodi etiam per προσωποποιΐαν a excusari possunt. Quicquid dessito est, primitus hastæ nonnisi symbolicus cultus fuit. Nec per eam, nisi tanquam symbolum imperii ac potentiæ juratum apud Homerum: vel etiam Valerium Flaccum in tertio Argonauticôn b. Verba sunt:

Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis olim,
Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras,
Ut semel est avulsa jugis, ac matre peremtâ
Fida ministeria, & duras obit horrida pugnas
Testor.

Nec Chæronenses aliter, quàm ut symbolum Dei, veneratos censeo sceptrum illud quod à Vulcano fuisse Jovi fabricatum cecinit Homerus, à Jove autem Mercurio datum, ab hoc Pelopi, ab illo Atreo, ab eo Thyesti, à Thyeste Agamemnoni. Hoc sceptrum, ut ait Pausanias in Bœoticis, venerabantur Chæronenses, δόρυ ὀνομάζοντες, *hastam nominantes.* Atque addit, Καὶ οὖν ἀφανές τι θειότερον, οὐχ ἥκιστα δηλοῖ τὸ ἐς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανὲς ἐξ αὐτοῦ. *Ac eo divinitatis quiddam inesse, non minimo argumento est, quod per illam videant homines.* Non Deum ait, sed quiddam ei inesse divini. Quomodo nempe Romani divini aliquid inesse credebant ancili διοπετεῖ c, quod Salii, Martis Gradivi sacerdotes gestabant. Nempe ut hasta erat potentiæ & imperii signum: ita scutum istoc, quod ancile dictum, quia utrinque recisum, symbolum erat protectionis divinæ. Scuto enim corpus nostrum protegimus, ut hastâ, & gladio hostem impetimus.

CAP. VI.

De formis Deorum humana figura expressis: & quæ ad hunc colendi ritum impulerint: hisque introductis, quanto angustior stultiorque opinio de Diis invaserit mentes humanas. Quæ interim foverint atque auxerint opinionem de divinitate ejusmodi signorum.

AC talia primò fuere Deorum signa. Postea verò humanâ similitudine exprimi cœpere. Quo verò ad eam figuram fuerint impulsi: docet his verbis Varro in XVI rerum Divinarum: prout ea adducit B. Augustinus libro VII de Civit. Dei, cap. V: *Antiquos, ait, simulachra Deorum, & insignia ornatusque confinxisse. Quæ cùm oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam Mundi, ac partes ejus, id est, Deos veros, animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quod mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquam si vasa ponerentur caussâ notandorum Deorum, & in Liberi æde œnophorum sisteretur, quod significaret vinum, per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam haberet humanam, significari Animam rationalem, eò quod velut vase natura ista soleat contineri, cujus natura Deum volunt esse, vel Deos.* Atque hanc rationem colendi Deos valde probat ac tuetur Maximus Tyrius ora-

a Populum namque hasta gubernas.
b Sceptriferos Reges.
c Adversus 58. ὑπόμν. Καινείδης.
d P. 101. edit. Rom.
e Vers. 483.
a Personæ fictionem.
b Vers. 707.
c Cælo delapso.

oratione ea, qua disquirit, utrum statuæ sint ponendæ Diis. Agnoscit quidem iis, qui tanta sunt ingenii acie, eaque memoria, ut rectà possint adscendere ad cælum, atque ibi Deum animo concipere, fortassis non fore statuis opus: sed enim talem è tota gente haud facile unum reperiri: eoque subsidio esse opus symbolorum Dei: ex cunctis verò symbolis non esse accommodatiora illis, quæ formam referunt humanam: nec enim verisimile esse Deos, cùm homini animam dederint ad divinitatis naturam proximè accedentem, eam voluisse includere formæ corporeæ rerum aliarum formis deteriori: quod si præstabilior sit corporis humani forma, non aliâ meliùs Deos repræsentari: atque hæc etiam firmat comparando Græcorum de Deorum Symbolis opinionem cum barbarorum sententia: ut illa Persarum, quibus pro Dei signo est ignis, elementum vorax, ac ipsas Deorum statuas absumens: cui tamen alimentum præbentes, dicant, *Comede, ô domine*: quæ verba magis conveniunt cultui proprio, quam symbolico: Item illa Ægyptiorum crocodili: quæ animalia sunt mortalia, inque terram, & pulverem commutantur. Adhæc illa Indorum, quibus Dei symbolum est draco, quinque adæquans jugera, muris altis circumseptus, ac tyranni instar boves & oves Indorum absumens. Aut occidentalium Afrorum, quibus Dei signum est mons Atlas, per quem etiam jurant, hunc pro statua habentes. Aut Celtarum, quibus quercus est Jovis symbolum. Aut Pæonum, quibus pro Solis simulachro est brevis discus longissimæ perticæ adfixus. Aut Arabum, quibus colitur pro symbolo Dei, lapis quadrangularis. Aut Paphiorum, quibus Veneris signum est non absimile albæ pyramidi. Aut Lyciorum, pro Dei simulachro colentium ignem, quem Chimæra mons evomit. Aut Phrygum, Celænas accolentium, qui duobus fluviis, Mæandro, & Marsyæ, sacra faciunt, femoraque victimarum in eorum fontes conjectant, adscripto nomine fluvii, cui bona fide illa deferuntur, cùm mactata Mæandro nunquam petant Marsyam, nec oblata Marsyæ se ad Mæandrum recipiant. Aut Cappadocum, quibus mons & Deus, & ejus statua est. Aut Massagetarum, & Tanaitarum, quibus pro numine vel symbolo est palus Mæotica. Atque ex nationibus his colligere etiam jubet de gentium aliis: quando nulla est in orbe, quæ non soleat καὶ ἀφοσιοῦσθαι σύμβολα ἄττα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *consecrare aliqua divini honoris signa*. Sed ait in tam variantibus sententiis præstare illam Græcorum, qui formam prætulere humanam. Solum jubet distinguere symbolum à re signata. Nam, inquit, ὁ θεὸς ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄρρητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς· *Deus omnium, quæ sunt, pater, ac conditor, sole antiquior, antiquior cælo, tempore & ævo major, & quavis re mutabili in natura, legislator sine nomine, quem vox nulla exprimere valet, nec oculi conspicere.* Hinc de necessitate symbolorum subjungit: Οὐκ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ λαβεῖν τὴν οὐσίαν ἐπερειδόμεθα φωναῖς καὶ ὀνόμασι, καὶ ζώοις, καὶ τύποις χρυσοῦ, καὶ ἐλέφαντος, καὶ ἀργύρου, καὶ φυτοῖς, καὶ ἀκρωρείαις, καὶ κορυφαῖς, καὶ νάμασιν, ἐπιθυμοῦντες αὐτοῦ τῆς νοήσεως. *Cum vero ejus essentia nostros sensus excedat, petamus subsidium a verbis, à nominibus, & animalibus, ab auri, eboris, argentique figuris, à plantis, ac fluviis, à montium jugis, & aquarum scatebris: ut per hæc ad intelligentiam numinis pertingamus.* Sic poscere ait rationem infirmitatis nostræ. Unde concludit, sive præstet in symbolis ars Phidiaca, sive cultus Ægyptius, vel ille ignis, fluvii, vel alius, animum semper sibi debere Deum proponere, curandumque ut Deum colamus, amemus, & illius semper conservemus memoriam. Hæc fusiùs volui annotare, ut videamus, quomodo Platonicus hic philosophus non modò statuas, ab hominibus elaboratas, à Deorum οὐσίᾳ a distinxerit: sed nec quicquam, quod oculis videre liceat pro numine habuerit: sed solum universi parentem ac conditorem. Ac vellem

a *Essentia.*

hic stitisset; nunc addit, rectè etiam coli in igne, flumine, monte, & similibus; sed optimè omnium in statuis, quæ referunt formam humanam, formarum omnium præstantissimam. Quam sententiam pleniùs deinceps explicabo, atque excutiam.

Primitus, ut homines, sic Deos expressere forma admodum rudi: nempe pedibus junctis, manibus lateri adhærentibus. Atque id usque ad Dædalum statuarium fuit. Is primus sic statuas fecit, ut non eâdem lineâ essent pedes, sed alter se promoveret, ut progredientis indicium foret; quomodo viventes & in actum constitutos repræsentabat. Vide Zenobium, Suidam, Tzetzem in versibus politicis. Accessit quod ab Dædalo etiam facta αὐτοκίνητα a. Quod Scaligero ad Euseb. num. ɔɔ CCCXXVII est monstratum versibus Euripidis, Cratini, ac præcipuè illis Platonis Comici:

a *Sua sponte se moventia.*

> A. Οὗτος, τίς εἶ; λέγε ταχὺ· τί σιγᾷς; οὐκ ἐρεῖς;
> B. Ἑρμῆς ἔγωγε. Δαιδάλου φωνὴν ἔχων
> Ξύλινος βαδίζων αὐτόματος ἐλήλυθα.

Quæ Latinis sic numeris H. Grotius reddebat:

> A. *Heus, quis tu? actutum fare quid verò taces?*
> *M. Mercurius ego sum, vocem a Dædalo obtinens,*
> *De ligno factus, sponte qui adveni meâ.*

Tale erat ingens Bacchi simulachrum apud Chios, ut monet Pindari scholiastes ad Olympion. od. VII. Ac Levi Ben Gerson in II Sam. cap. ... vers. 6, 7. censet fuisse ejusmodi simulacra Jebusæis. Ac prædicant tales quoque esse statuas Sinensibus. Quomodo id præstari soleat, docebit Themistius paraphrasi in Aristotelis lib. I de Anima, cap. XIX b; ubi dissent, utrùm motus sit de οὐσίᾳ animæ, interque alia refert ex Philippo Comico, ut Dædalus ligneam fabricârit Venerem, quæ sponte moveretur, atque id fecerit ἐγχέας ἄργυρον χυτόν· *infuso argento vivo.*

b *Fol. 68. b. edit. Ald.*

Quanto autem plus artificii simulachris accessit, tanto etiam magis divinitatis opinio incrementum cepit in rudis populi animis. Utcunque enim sapientiores statuerent, in terris quidem per simulachra ac signa repræsentari Deos: ipsos verò habitare in cœlis: unde & οὐρανίους, *cælites*, ac *cælicolas*, appellarent: ex imperito tamen, & incondito vulgo innumero, signa Deorum, non ut symbola, sed ut ipsa numina colebant. Quam stultitiam ipse etiam Lucilius risit vigesimo satyrarum libro: unde hosce versus Lactantius citat lib. I, cap. XXII:

> *Terricolas Lamias Fauni quas, Pompiliusque*
> *Instituere Numa, tremit has, hic omnia ponit.*
> *Ut pueri infantes credunt signa omnia, ahena*
> *Vivere, & esse homines: sic istic omnia ficta,*
> *Vera putant, credunt signis cor inesse ut ahenis.*
> *Pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.*

Quibus versibus citatis hæc continuò subjicit Lactantius: *Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est; hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli: horum vanitas & durat, & semper crescit.* Caussas verò, ob quas gentiles in tam stultam prolapsæ sint opinionem, exponit nobis B. Augustinus in Psal. CXIII: *Specie membrorum, quam naturaliter in animantibus viventem videre, atque in nobis ipsis sentire consuevimus: quanquam ut illi asserunt in signa aliquo fabrefacto atque eminenti collocato suggestu, cum adorari atque honorari a multitudine cœperit, parit in unoquoque sordidissimi erroris affectum, ut quoniam, in illo figmento non invenit vitalem motum, credat numen occultum: effigiem tamen videns corporis similem, seductus forma, & commotus autoritate quasi sapientium institorum obsequentiumque turbarum sine vivo aliquo habitatore esse non putat.* Idem aliquanto post: *Quis autem adorat vel orat intuens simulachrum, qui non sic afficitur ut ab eo se exaudiri putet, ac ab eo sibi præstari, quod desiderat, speret? Itaque homines talibus superstitionibus obligati, plerumque ad ipsum solem deorsum ponentes preces fundunt statuæ quam solem vocant: & cum sentiunt*

maris a tergo feriuntur, Neptuni statuam, quam pro ipso mari colunt, quasi sentientem gemitibus feriunt. Hoc enim facit, & quodammodo extorquet, illa figura membrorum, ut animus vivens in sensibus corporis magis arbitretur sentire corpus, quod suo corpori simillimum videt, quam rotundum solem, undasque diffusas, & quicquid eisdem lineamentis formatum conspicit, quibus illa formata sunt, quæ viventia videre consuevit.

Videmus ex istis, Augustinum geminam statuere caussam tam spissi gentilium erroris. Una est membrorum similitudo: quæ tanto amplius in animis poterat simpliciorum, quanto magis eximia specie sua, majestatis cælestis decus implere videretur. Cernebant quidem non inesse in statuis vitalem motum, sed, ut Augustinum jam dicentem audivimus, nihilominus inesse credebant numen occultum. Quod facilè sibi persuadebant non simplices prorsus, attamen magis devoti quam prudentes. Etsi enim simulachra illa sculperentur ac fingerentur à fabris: sic tamen credebant, postquam sacerdos sollemnibus precibus ac sacrificiis simulachrum Deo deæve consecrâsset: numen simulachrum suum respicere, & occulta quadam virtute animare, ita ut quodammodo in simulachro præsens foret; si non mente ipsa, quæ cælum incoleret, saltem affectu, & effectu, quia cultores simulachri amaret, & exaudiret. Ipsa etiam simulachra sic esse Diis curæ credebant, ac cordi: ut quandoque eorum caussâ, si opus putarent, cælo descenderent, suisque ea humeris efferrent locis, ubi ab incendio, vel aliter, periclitarentur. Quod indicat scholiastes Æschyli, cum ait: Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ θεοὶ ἀπὸ τῆς Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in Simulacriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris suis propria simulachra, gnaros excidium ejus instare.* Quo ex loco obiter cognoscimus, etiam Sophoclem scripsisse Ξοανοφόρους a: de quo silentium est viris eruditis, qui deperditarum Sophoclis tragœdiarum nomina collegerunt.

a *Simulacriferis.*

Imò stultior etiam quosdam invasit opinio sic amare sui cultum. Deos, ut, consecrato simulachro, in illud se insinuent; ac signum fiat numinis corpus, vel saltem hospitium, quale divina mens neutiquam aspernetur, tum quia sui est cultus amantissima, tum quia sic propiùs succurrere possit rebus humanis. Deinceps igitur signum illud, humanâ licet manu fabrefactum, non ulteriùs spectabant, ut opus hominis; sed ut receptaculum cælestis spiritus, qui illud pro habitaculo elegisset.

Vidimus, quantum valuerit in rudibus animis forma signi humana, præsertim ubi accesserat magni artificis manus, sic ut vivere membra omnia viderentur. Quæ Augustino erat prior erroris caussa. Alteram deinde caussam idem addit: quòd videlicet populus cerneret, orbe penè toto sapientes se coram simulachris prosternere, eaque adorare, ac multimodis devotionem hanc testari. Uti quando cum gemitu ac suspiriis, ab imo pectore ductis, preces suas ad simulachra funditarent: etiam, quæ peterent, tabellis inscriberent, ac simulachri genibus appenderent, partim, ut sic faciliùs misericordiam moverent, genua enim dicata misericordiæ: partim, credo, ut appensa tabella numini memoriam precum conservarent. Respexit hanc consuetudinem Juvenalis:

Propter quæ fas est genua incerare Deorum.

Et Appuleius: *Votum in alicujus statuæ femore assignasti. Ergo tu magus es. aut cur obsignasti?*

Simul manum dextram Divûm qui eos salutarent, attingebant. Lucretius lib. I:

Sic exponit Cas. Bulleng. de Pict. p. 82.

—— Tum portas propter ahenas
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Sæpe salutantum tactu, præterque meantum.

Simulachra verò Deorum effingebantur cum manibus supinis. Aristophanis scholiastes: Τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ὑπτίας τὰς χεῖρας ἔχει. *Simulachra Deorum manus habent supinas.* Puto ad significandum Deos iis, à quibus sanctè colerentur, paratos esse dare, quod poscerentur. Sed more suo alioversum id rapuit Aristophanes, cum in Ἐκκλησιαζούσαις scribit:

Ἕστηκε ἐκτείνοντα τὴν χεῖρ' ὑπτίαν,
Οὐχ ὥς τι δώσοντ', ἀλλ' ὅπως τι λήψεται.
Consistit extendens manum supinam,
Non ut daturus, sed ut accepturus.

Collocabant simulachra Deorum in pulvinaribus. Catullus:

Pulvinar verò Divæ geniale locatur
Ædibus in mediis.

Ac crebro apud Livium legas, de supplicatione ad omnia Deorum pulvinaria. Est quoque Arnobii: *Quirinum esse Martium dicitis, & Sacerdotibus, & pulvinaribus, honoratis.*

Etiam simulacra fasciolâ cingebant. Prudentius:

—— Et lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis, vel gallinæ pulmone rogare.

Uniones auribus Divarum appendebant. De quo Macrobius lib. III Saturn. cap. XVII, ubi de Cleopatræ unione, qui in duos dissectus Venerisque simulachro in Pantheo appensus. Etiam Alexander Severus margaritas a legato uxori suæ donatas auribus Veneris dicavit, ut narrat Lampridius.

Etiam de arboribus, ac stipitibus effigies Deorum suspendebant ruri, ut rusticis essent venerationi. Hinc in vita S. Walerici Abbatis: *Ad ripam autem fluminis truncus erat grandis, in quo diversæ cernebantur imagines, terræ validissime infixus, eumque rustici superstitione gentili impense venerabantur. Ubi id conspexit vir sanctus, mox incensus zelo Dei dixit ad puerum suum: Fili mi, impelle hunc truncum in ruinam, &c.*

Nec solùm vulgares animæ sed etiam viri gravissimi, minutas numinum effigies circumferebant, ut Deos ipsos haberent propitios. Sic ut Ammianus Marcellinus scribit lib. XXII, *Asclepiades philosophus,* (Juliani Cæsaris amicus erat) *Deæ Cælestis* (de qua lib. II abunde diximus) *argenteum breve figmentum, quocunque ibat secum solitus afferre.*

Hoc quoque argumentum honoris, quòd in digitis Deorum gestarent effigiem. Plinius lib. XXXIII, cap. III: *Jam vero etiam Harpocratem, statuasque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt.*

Etiam Deorum imagines inurebant corpori suo, quod à Joachimo rege factum fuisse, colligunt ex II Paralipom. cap. XXXVI: ubi sic Nicolaus Lyranus: *Reliqua verborum, id est, stigmata, & figuræ, quas fecerat in corpore suo in honorem idolorum, & quæ inventa in cadavere ejus projecto.* Etiam Tostatus in IV Reg. cap. XXIV, quæst. XXXIX inquit: *Inventæ sunt in corpore ejus figuræ literarum nominis idoli, seu, quod vocabatur Chodonata.*

Illud etiam, quanto in pretio effigies Deorum fuerint, ostendit, quòd imperatores eas donarent illis, quos honoratum ire vellent. Unde in Actis S. Gordiani: *Sanctus Januarius Presbyter respondit: Etiam atque etiam videto, nimis toto corde credatis. Scio enim vos ab Imperatore haberi in honore. Respondit Marina: Unam Jovis effigiem habemus reconditam, ab Imperatore nobis datam: propter quam Sancti cruciabantur. De ea vero quid faciemus? Neque enim id te dominum meum celatum volui, ut mereamur adipisci coronam vitæ, ubi à nobis conflata fuerit. Eâdem horâ abduxit Marina S. Januarium presbyterum in cubiculum suum, & ostendit ei Jovis simulacrum aureum, sed inauratum, & tripodem æreum. Sanctus autem Januarius presbyter simulachrum cum ara accensa igne conflavit, projecit in cloacam.*

Sed imprimis magnam simulachris auctoritatem conciliabat, quod non tantum Deorum nominibus vocarentur: sed ita ubique esset, persuasum, ea dare responsa, & oracula funditare; miracula etiam patrare, quæ non vulgo modò ferrentur, sed etiam proderentur sapien-

pictorum monumentis. Atqui plurimùm hæc erant à fraude sacerdotum, ac virorum principum, qui eos auro corruperant. Notum de Pisistrato tyranno qui civitate ejectus Phyam, ingentis staturæ mulierem ita ornavit, ut Palladis figuram referret; hanc deinde currui imposuit, ut ea edicendum curaret præconibus, velle Divam ut Pisistratus in urbem, atque adeò arcem restitueretur. Ita simplici popello os sublitum est. Notum pariter de Demosthene conquerente, Pythiam φιλιππίζειν a. Illustre etiam exemplum in Lysandro eo, qui Athenas cepit. De hoc sic in vita ejus Cornelius Nepos: *Itaque decemviralem suam potestatem sui ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus, iniit consilia reges Lacedæmoniorum tollere. Sed sentiebat id se sine ope Deorum facere non posse, quòd Lacedæmonii omnia ad oracula referre consueverant. Primum Delphos corrumpere est conatus. Cùm id non potuisset, Dodonam adortus est. Hinc quoque repulsus, dixit, se vota suscepisse, quæ Jovis Ammoni solveret, existimans, se Afros faciliùs corrupturum. Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Jovis fefellerunt. Nam non solum corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedæmona miserunt, qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani corrumpere conatus esset. Accusatus hoc crimine, judicumque absolutus sententiis, Orchomeniis missus subsidio, occisus est à Thebanis apud Haliartum. Quam verè de eo foret judicatum, oratio indicio fuit, quæ post mortem in domo ejus reperta est; in qua suadet Lacedæmoniis, ut regiâ potestate dissolutâ, ex omnibus dux deligatur ad bellum gerendum; sed ita scripta, ut Deorum videretur congruere sententiæ; quam ille se habiturum, pecuniâ fidens, non dubitabat. Hanc ei scripsisse Cleon Halicarnasseus dicitur.*

a *Philippi partes tenere.*

Dixerit aliquis, non videri omnia oracula fuisse à fraude humana. Nam subinde etiam iis prædicta esse, quæ neutiquam acie ingenii humani possent prævideri. Equidem non diffiteor. Sed hoc si fiat dæmones, ut Minutius in Octavio inquit, *sub statuis, & imaginibus consecratis delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur.* Pluraque de hoc diximus lib. I, cap. VI.

Hujusmodi igitur fuere, quæ summam simulachris auctoritatem adferrent. Et quid mirum, si stultè adeò saperent gentiles, quando mentibus etiam Christianis, sed imperitioris vulgi, similis potuit error irrepere de sanctorum signis. Unde ita Polydorus Virgilius lib. VI de inventione rerum, cap. XIII: *Sunt enim bene multi rudiores stupidioresque, qui saxeas vel ligneas, marmoreas, aeneas, seu in parietibus pictas variisque coloribus litas imagines colunt, non ut signa, sed proinde quasi ipsa sensum aliquem habeant, & iis magis fidant quam Christo, vel aliis divis, quibus dicata sint.* Quæ Polydori verba deleri jubent Censores Belgici in Indice Expurgatorio. Valdeque verisimile est, non paucos ita animatos fuisse ex iis, de quibus sic Æn. Sylvius sive Pius Pontifex scribit lib. II, … *In Ecclesiâ S. Mariæ Prunetanæ, agri Florentini, Virginis esse imaginem, quam mirâ religione populi venerantur tanquam pluviæ serenitatisque donatricem, cum necessitas ingruit.*

Sic igitur de simulachris gentium statuimus, ea bifariam culta esse: vel enim ipsa credebantur aliquid habere divinitatis: vel tantum pro symbolis numinis habebantur. Priorem sententiam Hermeti tribuit B. Augustinus in VIII de Civitate Dei. Eum enim putasse arte quadam fieri, ut dæmones se insinuent in idola, & effectus cieant. Quomodo idola sint compositum quiddam ex spiritu & corporea imagine. Altera opinio est triplex. Aliqui enim per imagines colebant animas defunctorum. Aliqui mundum, quem credebant constare anima, & corporea compage. Alii, ut Platonici, partim Deum summum, partim spiritus ab eo creatos, qui participativè Dii sint, & à nobis angeli dicuntur; partim animas cælestium corporum, & sub his dæmones, ut animalia aëria, partim animas hominum, qui in deorum vel dæmonum societatem assumti. Quomodo hæc etiam declarat Thomas in secunda secundæ quæst. XCIV, art. I.

Atque hæc de dignatione atque auctoritate, quam cum alia attulerunt Deorum simulachris, tum forma humana, præsertim affabre elaborata.

Præter autem formas simplices, de quibus hactenus dictum: etiam statuæ duplices fuerunt. Ut Mercurii cum Pallade; cui iccirco nomen *Hermathena*: item Mercurii cum Hercule, unde nomen *Hermeracles*.

Ecquid etiam de loco addam, ubi statuæ ponerentur. Is vel publicus; vel privatus domi. Publicus primitus in antris: qua de re agit Porphyrius in Antro Nympharum.

Cap. VII.

De sacrificiorum origine & caussa: atque ut victima, pro Diis ipsis variarint. Sus, opinione gentilium prima meruit sacrificari: atque hunc morem in Creta à Præsiis cepisse. Pisces quandoque fuisse sacrificatos, contrà quàm credidit Plutarchus.

Atque hæc dicta sunt de statuis ac signis. Deinceps ad sacrificia transeamus. Quæ gentiles accepere à populo Dei. Finis erat εὐχαριστία, quod & Eustathius scribit. Quamquam & alius præterea finis erat. Boves enim, & pecora mactabant ad placandum Deum: unde ejusmodi sacrificia dicebantur ἱλαστικά. Quippe loco hominis mortem merentis animal sacrificabatur: atque ita auferebatur reatus pœnæ temporalis. Erat autem ejus animalis sacrificium figura sacrificii Jesu Christi: ut & quod auferretur reatus pœnæ temporalis, id erat typus redemtionis spiritualis per & propter Christum. Hanc doctrinam piè accurateque expressit æternum Bataviæ, ac seculi sui decus immortale, ὁ μακαρίτης Hugo Grotius, opere illo, quod de Satisfactione Christi adversus Socinum scripsit. Abunde etiam eam sententiam defendimus Responsione nostra adversus judicium Ravenspergeri. Hunc sacrificandi ritum à majoribus acceptum Noachus, per liberos ac nepotes propagavit per omnem posteritatem: sed postquam ignorantia veri numinis incrementa passim cepit, etiam cultus iste falsis est Diis attributus. Imò quemadmodum in veri Dei sacris discrimen magnum erat, quæ & quando quidque sacrificari oporteret: ita & discrimen fecere gentiles, quid cuique Deorum offerretur. Hinc Arnobius lib. VII a. *Quæ est caussa, ut ille tauris Deus, hædis alius honoretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis; hic virginibus bubulis b, capris ille cornutis; hic sterilibus vaccis, at ille ingentibus scrophis; hic albentibus, ille atris; alter feminei generis, alter verò animantibus masculinis.* Et post aliqua c: *Caprum patri solemne est Libero, Mercurioque mactari: bos si sterilis sit, Proserpinæ tributis.* Ita nempe, ut subjungit: *Animalium facta est inter Deos divisio.* Nec nulla horum ratio à gentilibus adferebatur. Nam ut idem postea scribit d: *Quia virgo Tritonia est, icc irco ei convenit virgines hostias immolari: & quod tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis*, Similiaque his alia in Diis prope singulis inferiùs adferemus.

Arbitror autem primò agnum mactatum, quia sacrificia accepta à populo Dei, cui hoc sacrificium usitatissimum; utpote signum agni illius occisi ab origine mundi: h. e. Jesu Christi, cujus sacrificia antiqua fuere symbolum ac signum: ut opere de Satisfactione Christi abunde ostendimus. Sed ex Græcorum opinione, primò mactata est sus: ut est apud Varronem lib. II. de R. R. cap. IV * imò eo ἀπὸ τοῦ θύειν, quod est *mactare*, dicta ὗς, putatur, quasi θῦς: quod legas apud Athenæum in IX, & Clementem Alexandr. lib. . . Στρώματ. Mos is derivatus dicitur à Præsiis: est vero Præsus, Cretensium urbs. Hic sus immolabatur ab iis qui sacris initia-

a P. 214. edit. Godf. Stew.
b Godf. Steweck. lega vitulis.
c P. 216.
d P. 217.
* *Fœdera, cæsa porcâ: juxta Varronem, Maro 7. Æn. Sueton. in Claudio cap. 25. Festus in* Porcus, *Livius lib. 1 ubi de fœdere inter Tull. Hostilium, & Albanos. Est & vetus inscriptio, in cujus fine: I. O. M. (h. e. Jovi Opt. Max) in imo: P. Falerius (Valerius)* L. F. Cos. *in medio est porcus infulatus, sacrificio addictus.*

imitarentur: ut est apud eundem Athenæum. Fabulantur autem hujus ritus occasionem eo datam, quòd sus ubera præbuerit Jovi, ac grunnitu suo fecerit, ne vagitum ejus audiret Saturnus. Quæ absurda sunt. At multo est verisimilius, cùm Cretenses abstinuerint ab esu suillæ, originem ritus esse ex prava imitatione Judæorum. Nam Cretenses Palestinæ aut Phœnicum fuisse colonos, omnino credibile est.

Quæritur an, ut quadrupedes, & aves quædam adhibitæ sunt in sacrificiis: idem quoque obtinuerit in piscibus. Negat id Plutarchus lib. VII Sympos. ἰχθύων δ' ἐνταῦθα οὐδείς, οὐδὲ ἱερεύεται ἔστιν. *Piscium nullus immolatur, nec unquam eo sacra fiunt.* Sed non venit ei in mentem, quomodo Bœoti, (ut apud Athenæum *a* Agatharchides in septimo Europicorum tradit) anguillas Copaidas insignitatæ magnitudinis hostiarum instar coronârint, & molâ falsâ adspersas cum precibus immolarint Diis: quod siquis accederet peregrinus, ac inopinato sacrificii genere obstupefactus quæreret, cur id facerent, non aliud potuerunt respondere, quàm se à majoribus hoc sacrum accepisse, nec decere, ut exteris rationem morum reddant patriorum. De sacro isto etiam apud Eustathium legas in Il. φ *b*. Apud eundem Athenæum lib. VIII ex Posidonio Stoico legas, quomodo Sarpedon, bellum gerens contra Tryphonem sub auspiciis non Ptolemæi, ut ex Strabone male intellecto perperam colligebat Dalecampius, sed Demetrii, non quidem Poliorcetæ, sed Seleuci filii, qui expeditione occidit contra Parthos, ab eo ad urbem Ptolemaidem sit victus; victor Tryphon cum milite suo per oram faciens maritimam, fluctibus subito immane quantum excrescentibus fuerit suffocatus: tum verò Sarpedon de hoc nuncio lætus, quia cum cadaveribus permulti essent ejecti pisces: cadaveribus quidem hostium pepercerit, piscium autem plurimos collegerit, eosque ante suburbium sacrificarit Ποσειδῶνι Τροπαίῳ *c*. Sed dixerit aliquis, & Bœoti hoc singulare habuerunt, & Sarpedon nullo fecit exemplo. Hoc nequis existimet, operæ sit addere, quomodo thunnorum piscatores votum facere soleant Neptuno Ἀλεξικάκῳ sive Averrunco; nempe ne ξιφίας *d* piscis accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem post felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus esset captus, atque id sacrificium Θυνναῖα dixere. Proditum id Æliano lib. XV de Animalibus, cap. VI, & Athenæo lib. VII, qui testem laudat Antigonum Carystium ἐν τῷ περὶ λέξεως *e*. Præterea Theocritus ait plenam piscium sagenam extractum iri è mari, siquis Deæ vesperi sacrificaret sacrum piscem, quem Leucum vocitant. Imò apud Romanos ipsos festo Piscatorio, quod mense Junio erat, pro animis humanis trans Tiberim pisciculi in aream Vulcani conjiciebantur: ut est apud Festum Pompejum *f*. Et in fulminum expiatione non cæpis modò, & crinibus, sed etiam mænidum pisce expiatio fiebat; ut testis ipse Plutarchus in vita Numæ Pompilii. Atque idem docent illa Ovidii III Fast.

> *Cæde caput dixit: cui Rex, Parebimus, inquit;*
> *Cædenda est hortis eruta cæpa meis.*
> *Addidit hic, Hominis: summos, ait ille, capillos.*
> *Postulat hic animam. Cui Numa, Piscis, ait.*

a Lib. 7 in piscibus ab 8 mei pientibus.

b P. 1240. edit. Rom.

c Neptuno Averso [sic].

d Gladius.

e In libro de dictionibus & vocibus.

f In Piscatoria.

Cap. VIII.

De variis ritibus sacris, præsertim in sacrificiis: ac ut in sacrificiis, ita quoque in ritibus singula suas habere caussas: inque iis, morum emendationem: ostensum hoc Vestalium ritu in custodiendo igne apud Romanos: flagellatione puerorum Laconum apud aram Dianæ Orthiæ: in Sicilia, sacris fratrum Catinensium.

NEc sacrificia solum pars fuere cultus divini, sed etiam festi dies, preces ad deos, nudis ire pedibus, aliaque magno numero.

Nullis verò Græcorum plures dies festi, quàm Athenienfibus. Unde & Xenophon libro de eorum Rep. καὶ ἄγουσι μὲν ἑορτὰς διπλασίους, ἢ οἱ ἄλλοι. *Agunt duplo plures festos dies, quam alii.* De festis Græcorum omnium, nemo accuratius scripsit veteri amico ac collegâ Joanne Meursio in Græcia feriata. Hebræis festus dies est יום טוב, iom tof, quod est, *dies bonus.*

Deum precantes solebant, manus non ante pectus copulare, sed in cælum attollere. Homerus Odyss. I:

> Εὔχετ' χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα. *a*

Sallustius in Catil. *Manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogitare Deos.* Livius lib. XXX, cum dixisset de Annibalis excessu ex Italia: *Quoties in concilio, voces, manus ad cælum porrigentium auditas, an unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent.* Nec manus complicabant, sed pandebant supinas. Unde Virgilius III Æn.

> *—— Tenditque supinas*
> *Ad cælum cum voce manus. ——*

Et Æn. IV.

> *Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.*

Horat. lib. III, od. XXIII:

> *Cælo supinas si tuleris manus.*

Atque eadem consuetudo veteribus Christianis: ut videre est ex monumentis Romæ subterraneæ.

Nudis pedibus in plerisque erant sacris. Ut matronæ adeuntes ædem Vestæ. Ovid. Fast. VI:

> *Huc pede matronam nudo descendere vidi.*

Florus lib. I, cap. XIII, ubi de bello Gallico: *Virgines ex sacerdotio Vestæ nudo pede fugientia sacra comitantur.* Etiam, ut Tertullianus ait in Apologet. *Cum stupet cælum, & aret annus, nudipedalia denunciantur.* Populo puta, qui tum Deo supplicans pedibus nudis. Sic in aliis etiam superstitiosis actibus. Plinius lib. XVIII, cap. .... *Privatim autem contra erucas ambiri arbores singulas, a muliere initiati mensis nudis pedibus recincta.* Ubi videmus etiam discinctos in sacris fuisse. Quod & in funeribus factum cum cineres & ossa legerent. Tibullus:

> *Pars quæ sola mei superabit corporis ossa*
> *Incincta nigra candida veste legant.*

Suetonius in Augusto cap. C: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati, & discincti, pedibusque nudis.*

Verùm si ritus singulos percensere velim; ex solo hoc argumento non unum volumen, sed multa fiant. Quare malo ea peti ex illis, qui de festis & cæremoniis gentilium accurate scripserunt. Sufficerit hoc loco, si dixerim aliquid de ritibus, quibus in sacrificiis utebantur Romani. Nec enim aliunde plus lucis accedit scriptoribus antiquis. Primum sacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde verbis conceptis hostiam sacrabat numini. Seneca in Thyeste:

> *Ipse est sacerdos, ipse funestâ prece*
> *Letale carmen ore violento canit,*
> *Stat ipse ad aras, ipse devotos neci*
> *Contrectat, & componit, & ferro admovet.*

Juvenal. sat. VI:

> *—— Dictataque verba*
> *Protulit, ut mos est, & apertâ pollice agnâ.*

Verba ait dictata, quia semper erat, qui verba præiret, nequid vel omitteretur, vel præpostere diceretur. Imò & alter addebatur, qui sedulò attenderet: alius item, qui favere linguis juberet.

Tum sacerdos caput victimæ, si Diis superis sacrificaret, redimire solebat albâ vittâ laneâ. His enim conveniens est color albus, uti furvus inferis: etiam capiti victimæ imponebat molam salsam, addito thure masculo. Virgil.

> *Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.* *a*

Mola ea salsa aqua & immolatio dicta est, erat sic tostum

a Precabatur manus porrigens ad cælum stellatum.

tostam cum sale: quæ symbolum fuere vitæ humanæ. Arnobius lib. VII. *Rebus ex his Deos par est honorare cælestes, quibus ipsi alimur, sustentamur, & vivimus, & quas nobis victum sui numinis benignitate tribuere dignati sunt.*

Exinde sequebatur libatio, vinique adspersio. Simpuvio enim vinum infusum leviter gustabat sacerdos: deinde victimam vino adspergebat. Virgil. IV Æn.

> *Ipsa tenens pateram dextra pulcherrima Dido*
> *Candentis vaccæ media inter cornua fundit.*

Quamquam hic, ut Servius monet, *non est sacrificium, sed hostiæ exploratio, utrum apta sit.* Idem in VI Æn. de sacrificio Proserpinæ:

> *Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos*
> *Constituit, frontique invergit vina sacerdos.*

Seneca in Thyeste:

> *Non thura desunt, non sacer Bacchi liquor.*

Juvenalis Sat. XII:

> *Quippe ferox vitulus templis servatus & aræ,*
> *Spargendusque mero.*

Cum adspergeret vinum sacerdos, istis utebatur verbis: *Mactus hoc vino inferio esto.* Ubi *vinum inferium*, quod inferretur. Nempe hoc eo spectabat, ut liqueret, id vini solum sacrari, non quicquid esset in apothecis, sive cellis vinariis: quemadmodum ex Trebatio I. C. monuit Arnobius. Græci verò etiam oleum infundebant: ut est apud scholiasten Aristophanis in εἰρήνῃ.

Hinc setæ, sive pili è capite victimæ resecabantur, inque ignem conjiciebantur: ut Statii interpres annotavit in quartum Thebaidos. Atque eò attendit Maro VI Æn.

> *Et summas carpens media inter cornua setas*
> *Ignibus imponit sacris libamina prima.*

Quam autem vetustus is mos sit, ostendit, quòd apud Homerum quoque eum legimus, ut observat Dionysius Halic. lib. VII.

Postulla demum jussu sacerdotis popæ sive victimarii hostiam jugulabant, sanguinem vasis excipiebant, pellem tergo detrahebant.

Perpurgatâ hostiâ sacerdos cultro exta sive viscera rimabatur. Manu enim contingere erat nefas. Partem verò à visceribus resecabat, ac farina involutam, & calatho impositam, ostendebat sacrificanti: tum foculo in aris accenso imponebat. Eo, quod numini dicatum fuerat, combusto, convertebantur ad convivia. Dis laudes canebant: etiam psallebant, & ducebant choreas. De conviviis istis idololatrarum in sacrificiis etiam legas in Sacris literis Jud. IX, 27; Amosi II, 8. Eodemque pertinet hoc Os. III, 1. *Cum ipsi respiciant ad Deos alienos, & ament lagenas vini.* Item hoc 1 Corinth. X, 21: *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sed hæc erant, si exta promitterent felicem successum: ut victoriam, ac triumphum, quod Græci dicunt καλλιερεῖν, Latini *litare.* Sin perlitatum non esset, opus erat hostiis succidaneis: de quibus Festus.

Omnes verò ritus, quibus in sacris suis utebantur gentiles, ratione aliquâ nitebantur. Qua de re sic Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: Οὐδὲν ἄλογον, οὐδὲ μυθῶδες ἐγκατεταχθείσης ἱερουργίας, ἀλλὰ τὰ μὲν ἠθικὰς ἔχοντα, καὶ χρειώδεις αἰτίας, τὰ δὲ οὐκ ἄμοιρα γλαφυρότητος ἱστορικῆς ἢ φυσικῆς ἐστιν. *Sacris nihil inferitum ratione carens, aut fabulosum: sed alia habent morales, & utiles caussas: alia historica, aut è natura petita elegantia non sunt expertia.* Ubi, quod antea de statuis, & earum forma diximus, etiam videmus de sacris ritibus dici, triplicem eorum caussam esse, unam ἱστορικὴν, sive veteris narrationis repræsentationem: unde & Arnobius in quinto ait, *veterum simulachra gestarum, sacrorum in ritibus conservari*: alteram φυσικὴν, sive imaginem occultorum naturæ: tertiam ἠθικὴν, sive imaginem occultorum morum. Idem quoque docet B. Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Habent Pagani quædam fabulosa figmenta, sed esse illas fabulas norunt, & vel à poetis delectandi caussa fictas esse asserunt, vel eas ad naturam rerum, vel mores hominum interpretari conantur.* Ita Romanos in sacris Vestalibus attendisse τὸ ἠθικὸν, indicat, quod M. Tullius cum in secundo de Legg. dixisset, VIRGINES VESTALES IN URBE CUSTODIUNTO IGNEM FOCI PUBLICI SEMPITERNUM: Libro tertio hoc sic exponit: *Cum Vesta quasi focum Urbis complexa sit: ei colendæ Virgines præsint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem pati.* Quamquam an eò spectarit Numa Pompilius, qui primus Vestales instituit, haut certè dixerim: præsertim quando nec Senatus Romanus satis idoneas putavit sacrorum caussas, quas ipse Numa Pompilius adduxerat libro eo, quem quinque amplius seculis post Numam reperit L. Petilius: ut ex Livio, & Valerio cognoscimus. De quibus libris plura qui volet Plinium legat lib. XIII, cap. XIII. Quæque ex Varrone hausit Augustinus de Civit. Dei lib. VII, cap. XXXIV.

Manifestius exemplum est, quod Lacedæmone etiam in sacro διαμαστιγώσεως, ubi ante aram Dianæ Orthiæ adolescentes nobiles sese acerrimè flagellabant, sic ut in aram etiam sanguis deflueret. Quod factum quidem, ut instar sacrificii foret: simul autem, *ut praedurarentur ad patientiam agonici certaminis*: quemadmodum ait Lutatius ad Statii Theb. VIII. Quo de Festo plura vetus Horatii interpres in lib. I od. VIII ac imprimis Clarissimus Meursius lib. II Græciæ Feriatæ.

Nec dubium, quin pietati erga parentes excitandæ, instituta fuerint sacra fratrum Catinensium: qui cùm Catinam se incendium Ætnæ protulisset, atque alii efferrent fortunæ bona, alter patrem, matrem alter, extulere. Unde Ausonius in Urbibus celebribus de Catina ait:

> *Hanc ambustorum fratrum pietate celebrem.*

Antonius Augustinus Antiquitatum in nummis veterum dialogo secundo ait, à Catinensibus quotannis festo die cultos: atque ejus rei auctorem laudat Pausaniam in decimo. Ubi de iis legas: Οὗτοι μὲν δὴ τιμὰς καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι παρὰ Καταναίων ἔχουσιν· *Hi honores meo etiam tempore apud Catinenses obtinent.* Nec repugno, quo minùs honorum nomine intellexerit sollemnes, & certos; qui quotannis haberentur. Meritos quidem illud, etiam Claudianus ait eo carmine, cujus initium:

> *Aspice sudantes venerando pondere fratres,*
> *Divino meritos semper honore coli.*

Hyginus Fab. CCLIV hanc historiam tetigit, cum scribit, *In Sicilia, cum Ætna mons primum ardere cœpit, Damon matrem suam ex igne rapuit: item Pythia patrem.* Multum interim metuo, ne Siculos hosce confuderit cum Damone, & Pythia, de quibus Cicero lib. III Off. & Val. Max. lib. IV, cap. VII. Fratres istos sibi Catinenses vindicabant: sed habitâsse quidem Catinæ; at natos Syracusis, hujus urbis cives dicebant. Juxta illos vocari Anaphius, & Amphinomus: juxta hos, Emathias, & Crito: prout in Solini codd. legitur cap. XI. Sed pro *Anaphius*, Ἀναπίας est apud Strabonem in sexto: *Anapus* apud Valerium Maximum lib. V, cap. IV. Anapis, vel Anapius apud Claudianum, hoc versu:

> *Cur non Amphinomum, cur non tibi, fortis Anapi.*

Pro *Emathias* etiam, sed perperam, *Æmanthiam* vel *Emantiam* legas. Uti & malè pro *Crethonem*, *Critonem.* Græcè enim Ἠμαθίας & Κρίτων. Meminere historiæ etiam Aristoteles περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων [a]; atque idem vel potiùs libro de Mundo, Ælianus.

[a] De admirandis auditu perceptis.

Cap. IX.

De Symbolis religionis Persicæ.

Habemus de universali Theologia Symbolica; ubi generatim actum de signis, ac ritibus sacris. Nunc pergam ad eam, quæ particulatim disserit de hujus vel illius gentis hoc vel illo numine. Ubi primùm exponam

illo

illa de Symbolis religionis Persicæ: quia non alia Orientis natio imperium suum latiùs diffudit. Nam quæ de Nini ut Semiramidis, & aliorum Assyriæ ac Chaldææ regum imperio per omnem Asiam à Trogo & aliis tradita sunt, facile ex Herodoto, & alii, præcipuè Sacris literis, refelluntur. Deinde de Syrorum atque Ægyptiorum sacris loquar symbolis: quia ab his duabus gentibus propè omnis Græcorum religio proficiscitur. Exinde agam de Phrygibus, ac Arcadibus, quia ab his est Latinum, ac Romanum nomen. Post hæc complectar ea, quæ ad Græcorum & Romanorum religionem symbolicam pertinent. Deque subdam aliqua de gentibus, quæ numquam fuere sub imperio Romano: ut Germanis, ac Scythis.

Persæ à Zoroastre multò antè Cyri Regis tempora sic edocti, unum omnis boni fontem agnoverunt: videlicet Oromasdem: mala verò cuncta putârunt esse ab Arimanio: ac Oromasdem natum ajebant è luce purissima: Arimanium autem è tenebrosa caligine: ab Oromasde esse bonos Deos stellasque, easque positas in ovo: per quod ovum mysticè significabatur mundus. Diximus de his lib. I hujus operis, cap. V. Itaque & tanta ovi religio olim fuit, ut eo in lustrando atque expiando uterentur. Unde Ovidius in Arte:

Et veniat, quæ lustret, anus lectumque locumque
Præferat & tremulâ sulfur, & ova manu.

Juvenal. Sat. VI:

—— Nisi se centum lustraverit ovis.

Et Appuleius lib. XI: *Ibidem simulacris ritè dispositis, navem faberrimè factam, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam, summus Sacerdos tedâ lucidâ, & ovo, & sulfure, solemnissimas preces, de casto præfatus ore, quam & purissimè purificatam, Deæ nuncupavit dedicavitque.*

Persis nulla planè fuerunt simulachra, vel statuæ Deorum: cujus ratio erat, quod non agnoscerent Deos animales, hoc est, qui ex hominibus post mortem in Deorum essent numerum relati. Hac de re sic Herodotus in primo: Ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι· ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, κατάπερ οἱ Ἕλληνες εἶναι. *Non est iis consuetudo constituere statuas, vel templa, vel aras: imo hoc qui faciunt eorum stultitiæ attribuunt: atque hoc, ut mihi quidem videtur, quod non existiment uti Græcos, Deos fieri, qui homines fuerint.* Diogenes quoque Laertius præfat. operis sui tradit; τοὺς μάγους τῶν ξοάνων καταγινώσκειν· *magos simulachra reprehendere ac damnare.* Clemens interim Alexandrinus, Admonitione sua ad gentes, tradit, tandem & Persas simulachra colere cœpisse, atque ad hunc errorem, teste Beroso in tertio Chaldaicorum, primum è Persis præisse Artaxerxem Darii Ochi filium: ut qui primum & Babylone, & Susis, & Ecbatanis, & in Perside, & Bactris, & Damasci, & Sardibus simulachrum erexerit τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος, *Veneris Tanaidos*: ut quidem legitur apud Clementem: pro quo Ναΐτιδος est in quibusdam Strabonis libris; in melioribus verò Ἀναΐτιδος. Et certè Ἀναΐτιν, sive Ἀναΐτιδα appellant quoque Plutarchus in Laconicis, Pausanias in Laconicis, & Agathias lib. II. Ut dubium non sit, quin ex iis Clemens corrigi debeat. De Anaitide hac plura attulimus lib. 13 hujus operis, cap. XXII.

Ob ista, quæ diximus, minùs quispiam miretur Persas nón statuisse Diis statuas: sed alterum ecce & magis mirandum. Nam quod superius Herodotum dicentem audiimus, ne templa quidem Diis exstruxerint. Quod & Asconius Pedianus refert in Verr. II: *Persæ*, inquit, *more gentis suæ nulla Diis in terris, templa condenda esse credebant.* Sed hujus etiam rei caussam aperit Tullius, cùm in secundo de Legg. eò ait à Persis incensa esse templa Græcorum, *quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Et similiter Asconius in Verrinam II: *Nulla Diis templa condenda esse credebant, præsertim cum uni Soli, quem venerarentur, vix mundus ipse sufficeret.*

Cùm verò templa haberent nulla, coluere Deum in antris. Nihil magis adversum tenebris, quam Sol, qui summum iis numen erat. Sed ita judicabant, ad majorem divinæ majestatis honorem pertinere: si in tenebris constituti ne quidem videre augustum illud lumen Solis sustinerent. Julius Firmicus lib. V: *Persæ hunc solem Mithram dicunt: sacra verò ejus in speluncis obeunt, ut semper obscuro tenebrarum squallore demersi, gratiam splendidi atferem luminis non videant.* Accipe & aliam caussam. Antrum, in quo sacra facerent, erat symbolum mundi, qui per se opacus & obscurus: pro Sole autem ignis, qui symbolum foret Solis. Auctor Porphyrius commentario de antro Nympharum. Tertia etiam caussa adfertur, quia tenebris antri repræsentabantur tenebræ, quæ oboriuntur, quoties Luna interponitur inter Solem, & visum nostrum. De hac caussa, mox Papinii interpretem audiemus.

Antra pro templis, & varia exempla; Porphyr. de N. A. fol. 25, 2. Antiquitus templa sine simulachris: Lucianus de Dea Syria pag. 2. Adi de templis, quæ habent Victor, & Rufus; ex iis, & aliis Merula de XIV Urbis Regionibus p. 963, & deinceps.

Nec quia Persæ Mithram non effingerent forma humana, eo nullam habuere figuram symbolicam. Nam in linteo eum colueret ut est apud Tertullianum in Apologetico. Effingebatur autem vultu leonino cum tiara, nempe quia Mithras est Sol, ut fusè ostendimus lib. II, cap. IX. At è duodenis Solis signis unum, ac præcipuum est leo; signum calidissimum; ut jure ei Leonis nomen datum, cum Leo sit igneæ naturæ: unde & Vulcano dicatus, ut ex Æliano dicebamus lib. III, cap. LIII. Præterea à Persis fingebatur Mithras tenere utrâque mânu cornua bovis reluctantis: ubi bos est symbolum Lunæ: quia Luna corniculata refert bovis cornua. Reluctari autem bos fingitur, quia Luna ab Sole accipit lumen; sed fratrem semper sequi nolens, illi occurrit, imò, subiens Solis orbem, lumen ejus obscurat. Hinc Statius Papinius lib. I Thebaidos:

—— Seu Persæi sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Ubi sic vetus poetæ ejus interpres:

Persæ in spelæis solem colunt. Et hic Sol proprio nomine vocatur Mithra; quiaque eclipsin patitur, ideo intra antrum colitur. Est autem ipse Sol leonis vultu cum tiara Persico habitu, & utrisque manibus bovis cornua comprimens. Quæ interpretatio ad lunam ducitur: quæ indignata sequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obscurat. Nudavit autem mysteriorum partem. Sol ergo quasi lunam minorem docens, ideo taurum torquet. Mire autem cornua posuit ut Lunam manifestius posset exprimere, non animal, quo illa vehi figuratur. Mox de figuris animantium subjungit: *Sol frenat leonem: idcirco & ipse hoc vultu fingitur: vel quod hic Deus cæteros sui numinis & potentiæ impetu excellat, ut inter reliquas feras leo, vel quia sit rapidum animal. Luna vero, quia propius tauro adhæret, adducitque, ideo vacca Luna figurata est.* Minimè autem talem putâsse Deorum figuram, qualem symbola repræsentarent, satis arguunt hæc verba, quæ subjungit: *Cæterum divini & regii isti dii, ut comparentur in orbe, sic sunt expertes mortalis figuræ, tam hominis quam belluæ; non habentes initium, vel quod interpoletur medium; ut dii minores, & reliqui, ut supra ipse ait, —— Mox turba vagorum Semideum. Id enim ratio æternitatis expostulat.*

Ex eo, quod Mithras vultu effingeretur Leonino, ut ex Statii interprete jam vidimus, lucem capit Arnobii illud lib. VI; *Inter Deos videmus leones torvissimâ facie, mero oblitâ minio, & nomine frugi serio nuncupari.* Ubi pro *frugi serio*, legendum *frugifero* vel potiùs *frugiferi.*

feri. Sol enim καρποφόρος. Unde & in veteri epigrammate Attis, qui & ipse Sol, θερμαντήρια πάντα φύων dicitur. Vide, quæ de Arnobiana illa lectione scribit Salmasius ad Vopisci Aurelianum *a*.

a Pag. 349.

Quia verò leo symbolum erat Mithræ, uti dictum: ideo & sacra ejus dicebantur, λεοντικά mystæ Mithriaci λέοντες. At Mithriacæ vocatæ hyænæ. Porphyrius: ὡς τοὺς μὲν μετέχοντας τῶν αὐτῶν ὀργίων μύστας λέοντας καλεῖν, τὰς δὲ γυναῖκας ὑαίνας. *Orgia ipsorum peragentes (seu sacrorum participes) mystas leones, mulieres vero hyænas vocant.*

Soli apud Persas, uti & Massagetas, sacer erat equus: unde & ei mactabatur: ut alibi dixi ex Xenophontis Cyropæd. lib. I, & IV: Strabonis lib. XI, & Pausania in Laconicis: In quo ab his gentibus tum Romani, tum Mysii, abierunt. Utrique enim equum mactavere Marti: ut inferiùs dicetur.

Nunc videamus, ut duo hæc symbola in Mithræ sacris fuerint, panis, & crater juxta Mithram constitutus. Justinus enim Apologia II, quæ ad Antoninum Pium, cum exposuisset, quomodo in Liturgia sua Christiani distribuerint τὸν ἄρτον διχαρισθέντα, καὶ τὸ πόμα *b*: subjungit diabolum idem in Mithræ sacris imitari. Verba ejus sunt: Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε. *Quod quidem etiam in mysteriis, atque initiis Mithræ fieri docuerunt per imitationem pravi dæmones. Quod namque panis, & poculum aquæ, in sacrificiis, sive re divina ejus qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certe scitis, aut cognoscere potestis.* Panis verò eò in sacris Mithræ ponebatur, ut ostenderetur, τὸ γόνιμον, sive vim generatricem esse à Sole: in iis autem quæ bono hominum Soli in terris producit calore suo principatum tenent fruges. Interea Sol non producit eas, nisi δι' ὑγρότητος, h. e. liquoris sive aquæ interventu. Iccirco & in Mithræ sacris poculum aquæ apponebatur. Planiora hæc fiunt ex iis, quòd itidem Osiris, ac Liber (utroque eorum Sol signatus) partim cæleste erant numen, partim, ut sic dicam, subcæleste: cæleste, ratione caloris cælitus se diffundentis: subcælestis, ratione humoris, cujus interventu opus esset ad rerum generationem. Unde quæ cum alibi diximus, tum lib. II, cap. XIV. Iterumque de eo agendum erit, cum inferiùs de Ægyptus Deorum symbolis loquemur.

b *Panem super quo gratiæ actæ. & poculum.*

Cap. X.

De symbolo Assyrio numinis Adad, sive Adod: draconis apud Babylonios, & Syriaci Dagon: qui Dii mares fuere: deque symbolis quatuor Dearum Syriacarum, Syria sive Hierapolitana, Atergatis, sive Dercetus, Aphacitidis, sive Veneris in Libano, & Astartes. Item de Adonidis sacris, deque Dei Elagabali symbolo, quod erat lapis rotundus de lapide τετραγώνῳ ab Arabibus culto pro Dei symbolo.

Hinc jam vocor ad numina Assyria, Babylonio, & Syriaca. Adad sive Adod Assyrium potiùs videtur. Eo Sol intelligitur: quia Lunam, Terramque illustrat, eò radiis fingebatur terram versus reclivibus: ut ex Macrobio dictum lib. II, cap. VI. Babyloniis verò Dei symbolum serpens. Nota draconis & Beli historia, partim ex Scripturis Apocryphis; partim ex ben-Gorione: qui tamen in quibusdam inter se dissentiunt.

At Syriacon plane numen. Dagon: qui superiori parte vir, inferiori piscis. Unde & nomen, quasi piscinum dicas, ab Hebræo דג, daga, sive dag, hoc est piscis. Hac figura significabatur terrestris, & marina potestas, ac utrique dominans vis Lunaris. Philistæorum Deus erat quo juxta fœderis arcam posito postea manibus carens & capite truncatus est inventus: ut est I Sam. V, 4. Vide, quæ diximus lib. II, cap. LXXVI.

Hæc numina mascula sunt: sed celebratiora Syris feminea quatuor, Dea Syria, sive Hierapolitana, Atergatis sive Derceto, Venus in Libano, & Astarte. Dea Syria, seu Hierapoli culta, eadem erat ac Rhea, sive mater Deûm: quòd inde adstruit Lucianus *a*, quia à leonibus gestaretur, tympanum haberet, ac capite turritam coronam: imò & sacerdotes etiam, ut illi Cybelles, castrarentur. Vide quæ diximus lib. II, cap. LV.

a *Lib. de Dea Syria.*

Cùm verò Dea Hierapolitana tota esset mulier: Atergatis, sive Derceto, Ascalone templum habuit, in qua simulachrum Deæ superâ parte foret semimulier: inferâ semipiscis: perque mulierem terrestris, per piscem marina potestas significabatur. Dicitur à morte in piscem conversa. Pisces quoque tum vivi, quos sacerdotes comedebant; tum aurei, & argentei apponebantur. Radii ab ejus simulachro, ut significetur terram Solaribus radiis illustrari: ut contra se hic habeat ratio, quàm de Adodo antea dicebamus. Habuit verò & ipsa sub se leones, quo significabatur, per eam quoque intelligi tellurem.

Quale fuerit simulachrum Veneris in Libano Adonin lugentis, & quomodo per illud exprimeretur facies terræ hibernæ, quæ squallida est ob dies breviores, & intensum frigus: non alius nobis meliùs expressit, quàm Macrobius lib. I Sat. cap. XXI. Verba ejus sunt: *Simulachrum hujus Deæ in monte Libano fingitur capite obnupto, specie tristi, faciem manu læva intra amictum sustinens: lachryma visione conspicientium manare creduntur. Quæ imago præter quod lugentis est dea, terra quoque hiemalis est; quo tempore obnupta nubibus sole viduata stupet; fontesque veluti terra oculi uberius manant, agrique interim suo cultu vidui mœstam faciem sui monstrant.* Hæc Venus Macrobio ibidem vocatur Architis: quam lectionem etiam retinuit Lilius Gyraldus in Syntagmate XIII Historiæ Deorum. Sed legendum censeo *Aphacitis*: propter ea, quæ scripsimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Pluribus de his agere nihil opus: uti neque de eo, quod Syri columbæ, & piscibus, tamquam Deorum symbolis, abstinuerint. Vide, si voles, quæ de iis diximus lib. I, cap. XXIII, lib. II, cap. LV, & LXXVI, lib. IV, cap. LI.

Astarte, sive, ut in Scripturis vocatur, Astaroth, Sidoniorum numen, erat Venus, hoc est, Luna, ac Tellus. Hoc enim Orienti esse Venerem, satis comprobatum libro secundo hujus operis, cap. XXVII, & LIX. Quare ratio fugit Franciscum Floridum Sabinum lib. II Subsicivarum Lect. cap. VII, cùm ex eo, quod Suidas Astarten dicat esse Venerem, & Plautus Mercatore, vel potiùs alius, qui ista adsuit Plauto, de Astarte illa dicat, quæ Veneri planè conveniant; colligit, falli Lucianum in opusculo de Dea Syria, quando Astarten esse Lunam scribit. Non vidit utrumque esse verum, facileque ea conciliari. Utrumque etiam apud Phavorinum Camertem *b* legas: sed non ut alterutrum damnet. Idem Camers ait astrum ejus typum sive figuram fuisse. Nempe quia Venus non semper Luna est, sed etiam Lucifer, sive Hesperus. Alii malunt symbolum fuisse mulierem, sed cum bubulis cornibus, quia Luna sit corniculata. Nihil hìc attinet repetere ea, quæ de Astarte dicebamus lib. II, cap. XXI.

b *In Lexico.*

Sol verò à Phœnicibus intellectus per Adonim, quem lugebat Venus. De ritu ejus sacri, & quid eo significaretur, sic scribit B. Hieronymus in Ezechielem cap. VIII ad illud, Plangentes Adonidem: *Quem nos Adonidem interpretati sumus, & Hebræus, & Syrus sermo,* תמוז *vocat: unde quia juxta gentilem fabulam, in mense Junio amasius Veneris, & pulcherrimus juvenis occisus, & deinceps revixisse narratur: eundem Junium mensem eodem appellant nomine, & anniversariam ei celebrant solemnitatem, in qua plangitur à mulieribus quasi mortuus: & postea reviviscens canitur, atque laudatur. Consequen-*

terque postquam principes, & seniores domus Israël, quid fecerint in templo ac tenebris, cubiculisque monstratum est: etiam mulierum vitia describuntur, quæ plangunt amatorum societate privatæ; & exultant, si eos potuerint obtinere. Et quia eadem gentilitas hujusmodi fabulas poëtarum, quæ habent turpitudinem, interpretantur subtiliter, interfectionem, & resurrectionem Adonidis, planctu, & gaudio prosequens: quorum alterum in seminibus, quæ moriuntur in terra, alterum in segetibus, quibus mortua semina renascuntur ostendi putat: nos quoque eos, qui ad seculi mala, & bona, vel contristantur, vel exultant, mulieres appellemus, molli & effeminato animo; dicamusque plangere eos Thammuz: ea videlicet, quæ in rebus mundi putantur esse pulcherrima. Pleniùs Adonidis hæc sacra illustravimus lib. II, cap. IV.

Edessæ in Syria Apamena Sol cultus, nomine Ἐλαιαγάβαλ, templumque ei construxere auro argentoque plurimo, & eleganti lapidum magnificentia exornatum. Nec indigenæ modò, sed vicini etiam principes numen venerantur, ac certatim dona offerunt. De hoc numine multa diximus lib. II, cap. V. Quale autem fuerit Dei simulachrum non alius dicet melius Herodiano, cujus hæc verba lib. V: ἄγαλμα μὲν οὖν ὥσπερ παρ' Ἕλλησιν, ἢ Ῥωμαίοις, οὐδὲν ἕστηκε χειροποίητον, θεοῦ φέρον εἰκόνα· λίθος δέ τις ἐστι μέγιστος, κάτωθεν περιφερής, λήγων εἰς ὀξύτητα. Κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά· διοπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν, ἐξοχάς τε τινὰς βραχείας καὶ τύπους δεικνύουσιν· εἰκόνα τε Ἡλίου ἀνέργαστον εἶναι θέλουσιν, οὕτω βλέποντες. Reddit ea sic Politianus: *Simulachrum verò nullum, Græco, aut Romano more, manu factum ad ejus Dei similitudinem: sed lapis est maximus, ab imo rotundus, & sensim fastigiatus, propemodum ad coni figuram. Niger lapidi color, quem etiam jactant cælitus decidisse. Eminent in lapide quædam, formæque nonnullæ visuntur: ac Solis imaginem illam esse affirmant, minimè humano artificio fabrefactam.* Nec mirari oportet tale fuisse symbolum numinis & quidem Dei Solis. Nam Græcus quidem ille mos, ac Romanus, Deos effingere formâ humana. Cum Asiaticis verò, atque etiam Ægyptiis longè aliter fuit comparatum. Sic apud Pessinuntios mater Phrygia erat niger lapis, isque informis: ut dicam, ubi ad Phrygum religionem fuerit deventum. Paphiis simulachrum Veneris albam pyramidem referebat: ut suo loco dicam. Arabibus Dei simulacrum erat lapis quadrangulus: quem se vidisse ait Maximus Tyrius sermone XXXVIII. Sed addit, nescire se cujus is numinis fuerit symbolum. At fuisse Martis docet nos Suidas, qui & pleniùs descripsit. Verba ejus sunt: Θεὺς Ἄρης, τοῦτ' ἔστι, θεὸς Ἄρης ἐν Πέτρᾳ τῆς Ἀραβίας. Σέβεται δὲ θεὸς Ἄρης παρ' αὐτοῖς. τοῦτον γὰρ μάλιστα τιμῶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα, λίθος ἐστὶ μέλας τετράγωνος, ἀτύπωτος. ὕψος ποδῶν δ. εὖρος δύο. Ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυσηλάτου, τούτῳ θύουσι, καὶ τὸ αἷμα τῶν ἱερείων προχέουσι. καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῖς ἡ σπονδή· ὁ δὲ οἶκος ἅπας ἐστὶ πολύχρυσος, καὶ ἀναθήματα πολλά. *Theus* [a] *Ares, hoc est, Deus Mars, in Arabia* (urbe) *Petra. Deus enim Mars apud ipsos* (Arabes Petræos) *colitur. Huncque maximè colunt. Simulachrum autem est lapis niger, quadratus, nullam habens figuram incisam. Altitudo est pedum IV, latitudo II. Innititur verò aurea basi. Huic immolant, ac victimarum sanguinem profundunt. Atque istiusmodi est iis libatio, ratioque sacrificandi. Totum verò templum multo est auro ornatum, multaque in eo donaria.* Videtur autem idem esse lapis, quem ab Ismaelitis cultum dicebamus lib. II, cap. XXXI.

[a] Nempe Θεὺς pro Θεὸς, ut Θεύγνιδος pro Θεογνίδος, Theudosius, pro Theodosius, atque alia.

Cap. XL

De tribus numinis symbolis apud Ægyptios, serpente, accipitre, & symbolo ex his duobus composito, quod erat Dei Cneph.

DE Syriacis symbolis dixi. Nunc Ægyptiacorum caussas ostendam. Ac primum universè loquar de symbolis Dei. Deinde particulatim de symbolis Isidis, & Osiridis: quibus duobus nihil apud Ægyptios celebratius fuit. Postremò agam de reliquorum numinum apud Ægyptios symbolis.

In symbolis numinis, quibus, quod prima facie clarè ostenditur, aliud animo occultè repræsentat, principem locum tribuerunt serpenti, accipitri, ac formæ ex utroque animanti compositæ.

Cur serpenti honores divini sint attributi, variæ sunt caussæ. Est in iis, quòd non exteriorum membrorum ope, ut in cæteris fit animantibus, sed virtute spiritus intus latentis impulsus summâ cum celeritate progrediatur, inque varias se torqueat formas. Præterea etiam, quòd ad grandem perveniat ætatem, imò exuviis positis rejuvenescere existimentur. Adhæc etiam quod acutè adeò videat, visus idoneum esse symbolum providentiæ divinæ. Alias caussas alibi adducimus. Ac verisimile est, aliquid etiam momenti attulisse, quod Deus ipse per Mosem in deserto erigi jusserit serpentem.

Præcipuè autem celebrant Ægyptum thermuthin, quod ex sexdecim aspidis generibus solum credebatur immortale. Imò in sacris ædibus ad unumquemque angulum extruebant cellas subterraneas: hic thermuthin alebant, bubulum adipem certis ei intervallis objicientes. Auctor Ælianus lib. X De Animalibus, cap. XXXI. Atque ab eodem, libro ejusce operis sexto cap. XXXVIII, proditum est, reges Ægyptios solere in diademate suo gestare aspides pictas: ut ita firmitatem imperii ac potentiam significarent. Nihil enim potentius aspidum veneno: adeò ut ab iis morsi nequeant vivere ultra horas quatuor. De quo etiam diximus lib. IV, cap. LIV.

Accipitris divinitatem arguit, quòd ut Plutarchus lib. de Iside & Osiride auctor est, Sai, Ægypti in Delta oppido, in vestibulo Minervæ, præter infantem, & senem, insculptus fuit accipiter ad significandum vitæ originem, ac finem, à Deo dependere.

Cur verò accipiter symbolum fuerit divinitatis, meliùs intelligetur, si priùs constiterit, quam latè patuerit ἱέραξ, sive accipitris nomen. Nam eo comprehenditur aquila, quam Græci ἀετὸν appellant: eoque etiam complectitur ἁλιαετὸν, qui Nisus est veteribus, vulgo autem, jam à Julii Firmici temporibus, falco vocatur nomine antiquioribus ignoto. Caussas autem accipitrarii hujus symboli tres observo: easdem nempe quas de serpente adduximus. Nam & visu quantopere valeat accipiter, arguit illud, quòd apud Ælianum legimus in X de Animalibus, cap. XIV, solam hanc avem posse obtutum, atque aciem oculorum figere adversus Solem. Ubi clarè liquet, accipitris nomine etiam contineri aquilam: de qua notum illud Horatii cùm ut visum significet acutissimum, illum serpentis, & aquilæ conjungit. Deque eo etiam dictum lib. III, cap. LXXXI. Præterea accipiter celerrimi est volatus; cumque avium alæ, cælum petentes, ferantur in obliquum, is rectâ fertur in sublime. Denique idem vivacissimus est. Non ausim cum Ægyptiis dicere, annos vivere septingentos: attamen esse longævum constat, ita ut domesticus etiam, qui magis degener annos vivat XXX, sylvestris verò etiam XL. Manifestum interea, tria hæc, quæ diximus, puta visus acumen, volatus celeritatem, & quod rectâ cælos petat, in caussa esse, cur jam ab aliquot seculis, ejus, in aërio venatu, usus sit maximus. De aucupii illius origine & antiquitate non repetam, quæ dixi lib. III, cap. XCVII. Trifariam verò hæc venatio præstat terrestri. Nam minoris est laboris, quia nihil est opus per ampla spatia insectari animantia. Minorisque est periculi, cùm in terrestri illa interdum quis interimatur ab apro, aut cervo furenti. Ac præterea minoris est sumtus, quia non retibus, non copia venatorum, & canum opus est. Sed accipiter sufficit.

Quæ

Quæ hactenus diximus, seorsum vel serpentem, vel accipitrem spectant. Sed enim symbolum quoque erat Ægyptiis ex utroque compositum: ac proinde utriusque significationem conjungens. Hoc inferiori parte corporis serpentem referebat: superiori parte accipitrem, sive capite solo, sive etiam pectore & alis. Dicebatur hoc symbolum Dei Κνὴφ, hoc est, *ἀγαθοῦ δαίμονος a*. Lilio Gyraldo in primo de Diis Syntagmate dicitur Crephagennetus. Nempe apud Plutarchum κρηφαγέννητος legit. Sed lib. I, cap. II ostensum rescribendum Κνὴφ ἀγέννητον *b*. Suspicor vocem Κνὴφ esse μετὰ συγκοπῆς *c* à כנף *canaph*, ut Hebræi dicunt, sive *cenaph*, ut Chaldæi. Notat ea vox *alam* subinde etiam τὸ πτερωτὸν *alatum*. Sic igitur vocitarint hoc numen à symbolo, quòd ex serpente sive angue, & alato, sive volucre componeretur. Magis quidem id placet, quam ut sit ab Arabico كنف *canaph*, quod notat *circuire*; Nam non tam id allatæ conveniat figuræ quàm aspidi, sive serpenti, caudam rodenti. At erat hæc figura anni: non Dei κνὴφ: cujus figura longè alia, ut diximus: & clare id liquet ex Veterum iis, quos testes adducit locupletes Eusebius in extremo libro primo Præparationis Euangelicæ. Quod verò ad figuram numinis memorati, hac de re nonnulla ex Zoroastris Magi de sacris Persicis commentario, adducit Eusebius in extrema parte libri primi de Præparatione Euangelica. Inter alia: Ὁ δὲ θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *Habet verò Deus caput accipitris.* Atque idem ait tradi ab Ostane in Octoteucho sua. Paullò antè etiam dixerat, Ægyptios serpenti quem Phœnices ἀγαθὸν δαίμονα, Ægyptii Κνὴφ appellant, caput addere accipitris. Ac refert aliqua, quæ dixerat ὁ Ἐπήεις, qui Ægyptiis dictus μέγιστος ἱεροφάντης, καὶ ἱερογραμματεύς· *maximus sacrorum & interpres & scriba.* Sunt ea istiusmodi, prout Græcè vertisse ait Arium Megalopoliten: Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον, ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφὴν, ἄγαν ἐπίχαρις· ὃς εἰ ἀναβλέψειε, φωτὸς τὸ πᾶν ἐπλήρου ἐν τῇ πρωτογόνῳ χώρᾳ αὐτοῦ· εἰ δὲ καμμύσειε, σκότος ἐγίνετο· *Unus omnium maximè divinus erat serpens ille, qui accipitris formam præ se ferebat, idemque adspectu jucundissimus: quippe enim, ubi oculos aperuisset, continuò primogenia sua regionis loca omnia luce complebat. Sin autem conniveret, illico tenebræ succedebant.* Quæ καθ' ἀλληγορίαν dici, ibidem legas. Addit, eò, quòd de hoc κνὴφ Epies utatur verbo διηύγασεν, hoc est, *illustravit*: satis intelligi igneam ejus naturam: quandoquidem φωτὸς ἴδιόν ἐστι τὸ διαυγάσαι· *lucis proprium est illustrare.* Etiam de Ægyptiis refert ista ex Philone Byblio: Ἔτι μὴν οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸν κόσμον γράφοντες, περιφερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἱερακόμορφον· καί ἐστι τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν Θῆτα· τὸν μὲν κύκλον, κόσμον μηνύοντες· τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τούτου, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες· *Præterea Ægyptii, mundum eodem consilio depingentes, rotundum circulum aerio colore flammisque sparsum exprimunt, cujus in medio serpens extentus accipitris forma collocatur. Ac tota quidem figura Græco theta persimilis est; ita nimirum, ut circulo mundum exhibeant; serpente autem medio illum utrinque conjungente dæmonem bonum significent.*

a Boni Dei.

b Ingenitum Cneph.

c Per syncopen.

Cap. XII.

De Symbolis Isiacis: ubi tum de simulachro Deæ, tum de sacerdotum alimento, calvitio, & vestibus: & quid Sphingis symbolum ante templa Ægyptia signarit.

HÆc de serpentis, & accipitris Symbolis. Deinceps agam de Symbolis Isidis propriis. Per eam, ex Plutarchi sententia, intelligitur natura mundana: sed per Osiridem spiritus bonus, naturam hanc gubernans: per Typhonem spiritus alter, à quo bonus semper impugnatur. Pluribus de eo dictum lib. I, cap. V. Eidem verò Plutarcho Osiris etiam est Deus: atque hoc etiam nomine ipso adstruit: quia Osiris non multum abit ab ὅσιος, quomodo idem fuerit ac τὸ ὄν: id verò nomen propriè divino convenit numini. Hujus verò cognitio Plutarcho est Ἴσις, ab ἴσαι, *sciens.* At scientiæ neglectus, ac contemtus, eidem est Τυφὼν, quia nihil æquè scientiæ inimicum, ac typhus, & superbia, sive homo, ut Plutarchus ait, δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην τετυφωμένος, *inscitia & errore inflatus.* Hæc satis convenienter dicerentur, nisi fastum redoleret Græcanicum, quod origo Ægyptiarum vocum arcessatur à fonte Græco. Unde autem Osiris, expositum nobis lib. I, cap. XXVII. At Isis, sive *Is*, potuerit ab Hebræo אשה, Ischa *a*, quomodo à marito Adamo vocata est prima omnium mater. Nempe Isis vel Ischa *eximiam feminam* notârit, quomodo Hebræis איש isch aliud quàm אדם Adam, nec tam hominem vulgarem, quàm clarum, signet. Atque hæc conveniunt iis, quæ de Manno, & Iside referebam lib. I, cap. XXXVIII. Sed hæc jam historica sit interpretatio. At illa φυσικὴ, qua, ut dicebamus, intelligitur per Isidem universa rerum natura. Particulatim autem signabatur Luna, cum Tellure; sive vis generatrix, quatenus à Luna derivatur, & à Tellure recipitur. Itaque in Isiacis symbolis, quædam magis conveniunt Telluri, quædam Lunæ, quædam toti Naturæ, quatenus attenditur, ut principium passivum, circa quod Osiris, ac Typho occupentur.

a Vira, uxor.

His multum lucis accesserit, si prius exponamus, cujusmodi fuerit Isidos simulachrum. Deinde quæ observari soleant à sacerdotibus Isiacis.

Simulachrum Isidos cornutum erat: ut est apud Athenæum lib. VIII, & Porphyrium lib III περὶ ἀποχῆς. In caussa erat, quod symbolum foret, Lunæ, quæ corniculata apparet: unde & bos femina ei fuit sacra: quam iccirco sacrificare illi erat nefas. De hoc ita Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὐκ Αἰγυπτίοις ἔξεστι θύειν, ἀλλ' ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος· τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, καθάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Feminas boves immolare non licet Ægyptiis: utpote Isidi consecratas. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, quemadmodum Io à Græcis depingitur.*

Præterea Isidis simulachra, tanquam regio diademate, coronabant aspidis genere, quod Ægyptii vocant θέρμουθιν: Ajunt id genus aspidis esse sacrum, ac magna colunt religione: nempe quia præsentissimum adspirat venenum: quod ingentem ejus potentiam arguit. Auctor Ælianus lib. X, cap. XXXI. Hinc de Iside Valerius Flaccus lib. IV Argonaut.

—— Et procul Io
Spectat ab arce poli jam Divis addita, jamque
Aspide cincta comas, & ovanti persona sistro.

Ac Juvenalis Sat. VI. de argentea Isidis imagine:

Et movisse caput visa est argentea serpens.

Etiam in pompa Isiaca circumgestabatur: & Apis circumducebatur. Ovid. lib. II Amor.

Pigraque labatur circum donaria serpens,
Et comes in pompa corniger Apis eat.

Ubi & videmus, Apim bovem in comitatu Isidos circumductum. Quod & idem poëta indicat IX Metam. & Appulejus IX Met.

Isidem veteres effinxere λυσίκομον solutis crinibus, & per terga fluentibus: qualem comam Lucianus vocat ἀνάσειστον, h.e. ventilantem, ac concussam.

Brevis ejus effigies. Claudianus in IV Consulatum Honorii:

—— Sic numina Memphis
In vulgus proferre solet penetralibus exit
Effigies, brevis illa quidem, sed plurimus infra
Liniger.

Vestes Isidis, ut Plutarchus ait *b*, multicolores. Quemadmodum & Appulejus ei tribuit prætextam discolorem, ac pallam nigerrimam. His significabatur commutatio

b Lib. de Isid. & Osir.

diei,

diei, ac noctis, vitæ & mortis. Etiam multicoloribus tæniis iyse fasceis statuam Isidis vestiebant, ad significandum varias Lunæ φάσεις, sive facies & aspectus. Quam symboli ejus caussam adfert Heliodorus. Alii multicoloribus vittis significari putant varias Lunæ operationes, atque effectus. Quandoque tamen non versicoloribus vittis obvolvebatur, sed candidis: ut ex tabula Bembi ahenea tradit Stephanus Pighius in μυθολογία de Horis sive anni partibus *a*. Eo candor Lunæ denotabatur.

a P. 171, 172.

Isidis statua vulturinis ornabatur plumis. Ælianus lib. x de Animalibus, cap. XXII: Αἰγύπτιοι δὲ Ἥρας μὲν ἱερὸν ... *Ægyptii autem Junoni sacram avem dicunt vulturem: & vulturis etiam pennis caput Isidis, ac alia ejus vestibulorum ornant fastigia.*

Isidi ab Ægyptiis, ut tritici, & hordei inventrici, maturarum spicarum manipuli offerebantur: sic Diodorus Siculus lib. I.

Fingebatur navigio vehi: cujus geminam hanc rationem alibi *b* adduxi, quia Luna, quæ est Isis, fit corniculata, & quando talis est, navigii habeat figuram; tum item quia luna in Aquas habeat potestatem: navigio autem per Aquas vehamur: unde & navigatione Isis præfecta: quod Lucianus indicat in dialogis Deorum. A Suevis, gente Germanica, Isidem cultam ait Tacitus: atque signum ejus fuisse liburnam: navigii id genus triremi humilius. Caussa ejus signi fugit Tacitum. Sed non est ea obscura ex iis, quæ diximus de Iside Ægyptia.

b Lib. 2 cap. 17.

Nunc videbimus de sacerdotibus: ac primùm de eorum alimento: deinde de corporis forma: hinc de vestibus.

Sacerdotes Isiaci suillis carnibus abstinebant, quia hoc animal esset Isidi sive Lunæ inimicum: ut quod maximè coëat, decrescente Lunâ. Addit quoque alteram caussam, quia lac suis si bibatur, lepram, & asperam scabiem producat. Cumque aliorum Ægyptiorum hoc piscium genere hi, alii alio abstinerent, ut Oxyrinchitæ hamo captis: sacerdotes iis abstinebant in universum: quia non est necessarium cibi genus, unde nusquam apud Homerum legas eo cibo usos vel delicatos Phæacas, vel etiam insulares illos Pharacenses: nec Ulyssis socios in longa illa peregrinatione eos edisse ait, nisi cum ad extremam essent redacti inopiam. Cepas quoque aversabantur, partim quia sola hæc plantarum Luna crescat decrescente: partim quia sitim creat, quod non convenit volentibus à Venere abstinere: partim quia lachrymas ciet, quod festorum lætitiæ adversatur. Ait quoque Plutarchus, legumina pleraque refugisse, quia multum iis supervacui inest. Imò nec sale vescebantur, non ut re immunda; sed quia appetitum acuens bibulos reddit, & voraces. Niloticam aquam non bibebant, quia pinguem facit & obesum. divina autem pars non debet premi atque affligi à mortali. Propterea nec Apis bibebat eam, quia neque Deo id conveniret. Peculiarem ideo puteum habebat, unde aquam biberet. Vini usus siquibus sacerdotibus fit, is parcus est, ut sobriè philosophentur, sacrisque docendis ac discendis meliùs vacent. Unde & reges, qui ipsi quoque sacerdotes sint, non nisi ad mensuram præscriptam vinum bibunt. Ac ut à multo ejus usu deterreant, fabulantur vites enatas ex terræ permixtis cadaveribus eorum qui Diis bellum intulissent: eoque vinum abalienare mentes, quia homines impleat sanguine majorum.

Quod ad corporis formam, sacerdotes Isidos erant calvi. Unde de iis Juvenalis sat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Et Martialis lib. XII, epig. XXIX:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.

Calvi autem erant, non natura, sed arte. Quippe depilabantur, quod Græcis ... fit, quia fieret hoc pice, sive resina: quomodo & Venerei nepotuli se depilabant. Hinc Juvenal. sat. VIII:

—— Quid resinata juventus
Cruraque totius facient tibi lævia gentis?

Et meretrices; unde Martialis lib. XII, epig. XXXII;

Nec plena turpis matris olla resina,
Summœniana qua pilantur uxores.

Ubi *pilari* est *depilari*: quomodo & (quod Scaligero *a* jamdiu ostensum) Isiacos pilatos dicit Martialis. Cur verò depilarentur Isiaci, rationem alii ab historia petunt: aliâ Isis regina, cum Copti urbe, cum Ægypti principe, mortem mariti sui Osiridos intellexisset, ut luctum faceret testatiorem, sese, totonderit. Imò & ipsam Coptum inde dictam aiunt Græculi; videlicet ἀπὸ τοῦ κόπτειν *b*: quasi versimile sit, Græcum esse nomen antiquissimæ civitati, à qua & tota Ægyptus Græcis Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτου *c*, dicta fit. Hæc verò ratio est talis. Ajunt sacerdotes Isidos caput radere, quia mortalium nullos æquè ac sacerdotes deceat tum munditiès animi, cujus symbolum est illa corporis; tum nullis gravari curis sordidis, quales per capillos significantur. Præterquam enim, quod capilli oblongi caput gravant, pili in universum, tum hominum, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti excremento: quæ icciico, ut immunditiam, aversari jubebantur: non quasi hic sistere oporteret, sed quia hoc symbolo monerentur castimoniæ, utque purâ Deum mente colerent: Atque hanc rationem adducit etiam Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Ac simile esse ait, quòd Hesiodus jubet rem divinam facturos vetare unguibus priùs resectis, quo sic mundi ad sacra accedant.

a In Tibull. lib. 1. el. 3. pag. 153.

b A pa... *c* Terra Copti...

Ferè autem quæ amatorem non reperirent, fiebant Isidos sacerdotes. Unde Pers. sat. V:

—— Cum sistro lusca sacerdos.

Ubi vetus interpres, *Lusca ideo, quod nubiles deformes, cum maritos non invenerint, ad ministeria Deorum se conferant.*

De vestibus nunc dicam. Iis non laneis usi, sed lineis. Unde Herodotus lib. II, qui Euterpe dicitur: ἐσθῆτα δὲ λινέην φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτον, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei maximè vacantes.* Hinc Ovid. I Met. Sacerdotes Isidos *turbam linigeram* vocat: Juvenal. sat. VI *linigerum gregem*. Est & in secundo Catalectorum, quos primus Scaliger publicavit:

Carbaseo post hunc, artus indutus amictu
Memphitidos antiqua sacra, Deamque colit.

Atque hinc Deliam suam sic inter Isiacas considere optat Tibullus lib. I eleg. III, quæ ad Messallam:

Et mea votivas persolvens Delia noctes
Ante sacras lino tecta fores sedeat:
Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

a Bovina Pa... serens ...

Ubi bis dicit Isidem de die celebrari, quia primâ quidem diei horâ templum Isidos aperiretur: hinc Deam quasi excitarent, & excitatam salutarent: posteà mendicarent usque ad horam octavam, itemque Deâ salutatâ templum clauderent: quem ritum ex undecimo Appuleji, septimo Arnobii liquidò satis Scaliger ad Tibullum comprobavit.

Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum, exponit Appulejus Apolog. I: *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana, segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei & Pythagoræ scitis* (idem apud Herodotum legas lib. II.) *profanus vestitus est. Sed enim mundissima lini seges, non modò indutui, & amictui sanctis Ægyptiorum sacerdotibus: sed opertui quoque in rebus sacris usurpatur.*

Ob eandem verò caussam, lineis vestibus utebantur, ob quam caput solitos radere diceбamus. Laneæ enim vestes è pilis fiunt, & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia è terra nascitur immortali, & vestem exhibet, tum puram, tum tenuem, & minimè gravantem. Ita Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Ac verò omni-

omnino, quàm cùm ibidem legas φορεῖν τὰ λινᾶ διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λίνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιεχούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν· *ferre vestimenta linea, propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo colori, mundum æthereum circumdanti similem.* Sanè similiter cur lineum sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quòd è terrâ nascentia sint pura, rationem esse censet B. Hieronymus in cap. VIII Exodi, & epist. ad Fabiolam, quæ est de veste sacerdotali.

Portabant Isiaci sistrum: ut monet vetus interpres ad illud Persii sat. V:

—— Cum sistro lusca sacerdos.

Sed & sitellam gerebant lævâ. Quid his significarint, indicat Servius in VIII Æn. *Isis est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus, recessusque significat. Per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum.*

Ac vel ex his solis, quæ de symbolico Isidos cultu memoravimus, satis liquet, non substitisse Ægyptios in illis, quæ sensui se offerrent, sed ea pro typis & symbolis habuisse. Nempe Theologia eorum erat mystica: quod Sphinges ante templorum fores positæ innuebant. Plutarchus de Iside & Osiride: Πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστᾶσιν, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης· *Ante templa Sphingem plerumque collocant: quo innuunt, suam rerum sacrarum doctrinam constare perplexa & sub involucris latente sapientia.* Atque addit, propterea Sai ante templum Minervæ, quæ eadem ac Isis credebatur, fuisse inscriptionem quæ testaretur, „neminem ejus peplum prorsus detexisse.

Tandem & Ægyptia Dea culta à Romanis. Juvenalis:

Nos in templa tuam Romana recepimus Isim.

Isidi sacrificabatur à Romanis jecur anseris; quo nihil delicatius: unde Inachis sive Isis lauta vocatur Ovidio in primo Fastorum. Pluribus de eo dixi in Oratoris Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Tiraquellus Notis in Alexandri Neapolitani lib. III, cap. XII, ait non modò Isidi sacram, sed & Inacho; quod probat ex eo, quod Ovid. I Fast. dicat:

—— Quò minus anser
Det jecur in lances Inache laute tuas.

Nempe non occurrebat multijugæ lectionis viro Isidem fuisse Inachi filiam. Alioqui non sollicitassem vulgatam lectionem,

Det jecur in lances Inachi lauta tuas.

Vitulâ etiam sacrificatum Isidi ea de caussâ, ob quam statua ejus erat βούκερως a.

a Bovina præferens cornua.

Cap. XIII.

De triplici Osiridos symbolo quatenus è Physicis per eum Sol intelligitur. Ac duo quidem priora fuere hieroglyphica. Nempe quatenus signabatur vel accipitre, vel sceptro cum oculo insculpto; ubi sceptrum potentiam, oculus providentiam denotabat. Alterius generis signa convenientiam habent cum forma humana: ut quod fingeretur capite raso, sed capillis à parte dextra relictis. Item quod formaretur cum ingenti veretro, ad notandam vim Solis generatricem: cumque amiculo flammeo, ut indicetur calorem vitalem Soli deberi. Ad prius etiam pertinere, quod phallus in sacris Osiridis circumgestaretur. Quanquam possis omne istoc de pene interpretari de Chamo, & Misraim, Ægyptiorum parentibus. Præterea, per Osirin signari Nilum, qui & ipse in Diis habitus, partim propterea quòd fœcunditatem suam ei deberet Ægyptus; partim ob alia Nili miranda. Quia verò aqua Nilotica esset nigra, eo Osirin effingi nigrum. Nilum depingi solere crocodilo, vel hippopotamo insidentem, XVI pueris circumludentibus, & cur pueri illi dicti fuerint Πήχεις. Cur Orus albus, Typhonis symbola asinus, hippopotamus, & crocodilus. Anubidis symbola canis, & cynocephalus.

SEquitur nunc de Osiride: cujus varia fuere symbola, alia quidem quatenus per eum Sol intelligitur: alia quatenus Nilos. Quatenus Sol signabatur, accipiter Osiridis erat symbolum. Universè quidem designabat numen divinum, ut antea dictum; cum de accipitris, & serpentis, symbolis ageremus. Sed enim, quia Osiris esset princeps Deorum; quippe Sol ipse; eò particulatim Soli dicatus fuit. Hujus quidem symbolum fuisse, clarè ait Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Caussæ, cur Osiridi sacrârint, variæ adferuntur: quædam longiùs petitæ, imò incertæ; quas adducit Porphyrius in quarto de abstinentia animalium. Veriores hæ videntur, quòd uti Sol calore suo producit, ac fovet cuncta, ita & accipiter mira pollet fœcunditate, atque Sol cuncta videt, quippe mundi oculus: ita & ob aciem visus accipiter sit πολυόφθαλμος a, ut vocatur Aristophani: atque ut Sol celeritate admirabili duodena cæli signa percurrit: ita accipiter mira volet pernicitate: unde & ὠκύπτερος b, & ὠκυπέτης c poëtis vocetur, quasi *celerivolum* dicas. Græcis accipiter ἱέραξ, quasi sacram alitem dicas, ab ἱερός, sacer. Nisi malis ἀπὸ τοῦ ἵεσθαι ῥίμφα, quòd celeriter per aëra feratur ac volet.

a Multioculus.
b Homer.
c Hesiod.

Aliud etiam symbolum mysticum his verbis tradit Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Hinc Osirin Ægyptii, ut Solem esse asserant, quoties hieroglyphicis literis suis exprimere volunt, insculpunt sceptrum; inque eo speciem oculi exprimunt, & hoc signo Osirin monstrant; significantes hunc Deum Solem esse, regalique potestate sublimem cuncta despicere: quia Solem Jovis oculum appellat antiquitas.* Nimirum ut sceptrum potentiam, sic oculus providentiam adumbrabat. Præter hæc duo signa, fuere alia quoque; sed non ab mutis animantibus, vel inanimis petita: verùm ab homine ipso. Tale est quod Osiridem effingerent capite raso, sed sic ut dextra parte relinqueretur capillus. Eo quid notaretur indicat Macrobius, mox post verba antea adlata: *Ægyptii volentes ipsius Solis nomine dicare simulachrum, figuravere raso capite, sed dexterâ parte crine remanente. Servatus crinis docet, Solem naturæ rerum nunquam esse in operto: demti autem capilli residente radice, monstrant, hoc sidus, etiam tempore, quo non visitur à nobis, rursum emergendi, ut capillos, habere substantiam.* Pluraque inibi in hanc mentem.

Etiam Osiris, Plutarcho teste, effingebatur cum pene erecto, uti apud Græcos, & Romanos Priapus. Nempe ut significaretur, à Sole esse vim omnem generatricem. Amiculo etiam flammeo velabant, ut ejus coloris veste significaretur calor vitalis ac beneficus, qui à Sole proficiscitur. Ex eo quod de pene erecto dicebamus, cognoscere etiam est, cur phallus in sacris Osiridis circumferretur. Nempe ad notandam vim Solis γονιμότητα. Sed de veretro sive phallo possis non φυσικῶς d interpretari, sed etiam ἱστορικῶς e: quomodo Osiris fuerit Mitsraim, vel ejus pater Cham, qui est Jupiter Ammon. Ita significabitur phallo, omnes Ægyptios à Mitsraim, sive Osiride descendere, vel ulterius eundo à Chamo. A quibus duobus Ægyptus nunc terra Cham, nunc terra Mitsraim vocatur. Vide quæ diximus lib. I, cap. XXVII.

d Modò considerandi quo natura spectatur.
e Historice.

Ad Osiridem etiam refero Solem: Theologiam secutus physicam: licet non ignarus secundum civilem Theologiam Romanam, Apollinem esse in Diis Consentibus: Solem verò in Selectis quidem, at non Consentibus: ut lib. primo ostendimus.

Solis simulachrum; quomodò effingi soleat, docuit Macrobius verbis proximè relatis. Etiam Osiridis sive Solis apud Ægyptios f symbolum erat hasta, quæ tæniis multicoloribus erat obvoluta. Hasta ipsa Solem notabat: vittæ Lunam, cujus caussam superiori capite adducebamus. Utrum verò apud Ægyptios diceres aliquod esse Osiridis, an Adonidis simulachrum; nihil intererat; ut indicat Suidas in Ἡραΐσκος: Οὕτω λέγουσι τὸ ἄρρητον ἄγαλ-

f Pighius in Mythologia de anni partibus p. 170.

μα

μᾶλλον δὲ αἰῶνος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, ὃ Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Sic* (Heraiscus) *dijudicavit illud ineffabile Æternitatis simulacrum, quod ab illo Deo detinetur, quem Alexandrini Osiridis simul, & Adonidis nomine, per mysticam* (sive sacram occultamque) *numinis commixtionem venerantur.*

Nec Osiris modò est Sol, vel Mitsraim; sed etiam Nilus. Qui & ipse in Diis, ob grande beneficium, quoniam Ægyptum mundat, & oblimat: unde omnis ei fœcunditas. Nec enim in Ægypto pluit, si veteribus credimus. Sed ii, qui in Ægypto superiori & nostro seculo fuere, uno ore testantur, (in his Prosper Alpinus) sæpissimè pluere Alexandriæ, Pelusii, atque aliis maritimis in locis. Sed rectè veteres de Memphi, locisque aliis, procul à mari dissitis, ubi rarissimè pluit, ac non nisi roris instar: neque unquam tantum est frigoris, ut cernere sit nivem, grandinem, vel glaciem. Itaque portentum perituræ Ægypti sub Psammenito, rege ultimo habitum, quod pluisset. Herodotus in Thalia: Ἐπὶ Ψαμμηνίτου δὲ τοῦ Ἀμάσιος βασιλεύοντος Αἰγύπτου, φάσμα Αἰγυπτίοισι μέγιστον δὴ ἐγένετο. ὕσθησαν γὰρ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι οὔτε πρότερον οὐδαμὰ ὑσθεῖσαι, οὔτε ὕστερον τὸ μέχρις ἐμεῦ, ὡς λέγουσι αὐτοὶ Θηβαῖοι. Οὐ γὰρ δὴ ὕεται τὰ ἄνω τῆς Αἰγύπτου τὸ παράπαν· ἀλλὰ καὶ τότε, ὕσθησαν αἱ Θῆβαι ψακάδι. *Regnante Psammenito Amasis filio maximum extitit Ægyptiis portentum. Minutis enim guttis pluit Thebis Ægyptiis, ubi neque prius unquam, neque postea ad meam usque ætatem pluit, ut ipsi ajunt Thebani. Nam in superiore Ægypto penitus non pluit. Thebis tamen tunc guttulis pluit.* Ad hoc verò, ut Nilus inter Deos referretur, accessere etiam tot Nili admiranda. Quale imprimis de ejus incremento, & decremento. Incrementum fit Sole Cancrum ingrediente, sive septimodecimo Junii die. Atque auctores suos laudat Prosper Alpinus, qui cùm anno integro terram sicco in loco adservarint, non ante tamen observent pondus terræ vel auctum vel imminutum, ac pro magnitudine augmenti colligant, quot cubitis augendus sit Nilus. De caussa incrementi mirificus est veterum dissensus. Ephorus credebat aquas hieme receptas tum exsudari, haut secus ac è spongia exprimuntur aquæ. Euripides, & Anaxagoras fieri credebant ob liquatas Æthiopiæ nives. Quasi non ubi Sol ad Tropicum Cancri pervenit maximum in Æthiopia sit frigus. Plura si de veterum opinionibus voles, adi Plinium lib. v, cap. ix; item Diodorum Siculum, Ammianum Marcellinum, Suidam; è junioribus Prosperum Alpinum, & Aldum Nepotem in Quæsitis per epist. a. Veram autem sententiam attulimus lib. ii, cap. lxxv. Ubi etiam dictum, Osirin, quatenus est Nilus, nigrum solere effingi. Nimirum quia aqua Nilotica esset nigra: sive quia hæc aquæ natura est, ut nigricent colore, quæ humectat. Atque hanc etiam caussam esse arbitror, cur; (ut Pausanias in Arcadicis prodidit) in Psophidiorum ad Erymanthum templo, aliquot quidem nobilium amnium signa sint è marmore candido: Solùm autem Nili simulacrum sit è lapide nigro. Etsi aliam à Pausaniæ caussam adferri non ignorem. Quomodo verò effingi soleat Nilus, docet nos Lucianus in Rhetorum præceptore: Εἴ τινα τὸν Νεῖλον εἶδες γραφῇ μεμιμημένον, αὐτὸν μὲν κείμενον ἐπὶ κροκοδείλου τινὸς, ἢ ἱπποποτάμου, οἷον οἱ πολλοὶ γράφουσιν ἐν αὐτῷ· μικρὰ δέ τινα παιδία παρ' αὐτὸν παίζοντα. πήχεις αὐτοὺς οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦσι. *Si unquam Nilum vidisti depictum, illum quidem crocodilo cuipiam, vel equo fluviatili insidentem, sicuti in eo plerique depingunt: parvos autem puerulos, quos Ægyptii Peches,* (sive cubitos) *vocant, circum ipsum lusitantes.* Illud de sexdecim puerulis, qui πήχεις, hoc est, *cubiti* dicerentur, lucis multum capit ex illo Plinii lib. xxxvi, cap. vii: *Nunquam hic* (basaltes, marmoris genus) *major repertus est, quam in templo Pacis, ab imperatore Vespasiano Augusto dicatus: argumento Nili xvi liberis circa ludentibus; per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se amnis intelliguntur.* De Osiride & Nilo satis.

a Epist. 72.

Osiridi ex Iside natus Orus, qui albus fingebatur: tanquam bonus bonisque parentibus natus.

At Typho ruber ac subpallidus. Eo Sol significabatur, non quatenus generationis principium est, (sic enim Sol est Osiris) sed quatenus exurit cuncta. Ac ut Osiris etiam Nilus: ita Typho quoque mare. Et ut Osiridi uxor Isis, inde filius Orus: ita Typhoni conjux Nephthys indeque filius Anubis. Ut per Isidem signabatur tellus supera, ita per Nephthyn infera, per Anubin, horizon, utriusque hemisphærii quasi custos. De quibus omnibus penè dictum nobis lib. i, cap. xxvii. Nunc de symbolis Typhonis, & Anubidis dicam. Typhonis symbolum erat asinus, idque ob animalis ejus inertiam, petulantiam, & colorem ingratum. Itaque Coptitæ asinos dabant præcipites: & Busiritæ abstinebant tubis; quod sonus earum similis sit sono asinino: etiam cum Ægyptii Ochum, Persarum regem, pessimè odissent, non alio convitio, quàm asini, nuncuparunt: Ochus verò respondit, At hic asinus bovem vestrum epulabitur: posteaque Apin mactavit, ut retulit Dino. Etiam Typhonis symbolum fuit hippopotamus, sive equus fluvialis, idque ob sævitiam. Itaque ut ostenderent pugnam Osiridis, & Typhonis, (quorum ille omnis boni, hic omnis mali principium habebatur) Hermupolitani pingebant hippopotamum, & insistentem ei accipitrem, qui adversus serpentem pugnaret. Etiam mensis Tybi die septimo, qui dicitur Isidos è Phœnice adventus, placentis adfigebant hippopotamum victum. Crocodilus itidem ob sævitiam symbolum Typhonis fuit: Idcirco in Appollinis urbe decretum ut certa die singuli venarentur crocodilos, captos interimerent, & ex adverso templi abjicerent. Atque addunt Ægyptii, hunc morem ex eo esse, quod Typho Orum fugiens verteret se in figuram crocodili, & eo pacto effugerit. Ita videmus etiam ex symbolis Typhonis, ut omnia ei tribuerint damnosa. Atque hæc quoque Plutarcho teste, caussa cur alio nomine vocatus fuerit *Seth*, ob violentiam: &, si Manethos audiatur, etiam *Bebo*, quia impediat, quominus omnia ad finem propositum pertingant. Nam *Bebo* Ægyptiis *obstaculum* significat.

Filius Typhonis Anubis colebatur in symbolo canis, vel semicanis. Cujus caussa est, quod canis sit custos domesticus: horizon autem, qui per Anubin signabatur, quasi custos sit superi & inferi hemisphærii, ut paullò antè dicebamus, ac plenius expositum nobis lib. ii, cap. lxxv. Atque hæc quidem caussa, si Anubin capiamus ἀλληγορικῶς, sive φυσικῶς. Sin ἱστορικῶς accipiamus vel inde erit, quia uteretur galea è pelle canina, qualis κυνῆ Græcis vocabatur: vel quia venatione excelluerit: venatio enim canibus fit: vel quia fuerit satelles principis sui: ac canis pro custode dici soleat. Postremum hoc amplectuntur, qui censent fuisse σωματοφύλακα a Osiridis, atque Isidos. Sed hoc non satis convenire videtur, cum eo, quod Anubis erat filius Typhonis, quo non alter infestior Osiridi: imò ab hoc Typhone tandem interemtus fuit Osiris, plurimasque in partes dissectus. Nec tamen nimis hinc argumento fidere ausim in tanta inconstantia eorum, quæ veteres de Diis Ægyptiis prodidere. Præsertim quando Anubis etiam cultus olim symbolo cynocephali: ut ex Strabone, Juvenale, & Luciano dictum lib. iii, cap. lxxiv. At cynocephalus à partibus fuit Isidos, si audimus Minucium Felicem in Octavio: *Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & aliis sacerdotibus, luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox invento parvulo, gaudet Isis, exultant sacerdotes, cynocephalus inventor gloriatur: nec desinunt annis omnibus, vel perdere, quod inveniunt, vel invenire, quod perdunt.* Præcipuè verò cynocephalum coluere Hermupolitani. Unde & liquet eum sacrum fuisse Mercurio Ægyptio. Nec enim Ἑρμούπολις, aliud sonat, quam Mercurii civitas.

a Corporis custodem.

Cap. XIV.

De quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, & insectis, ab Ægyptiis, huic, vel illi, numine dicatis.

POstquam de Isidis, Osiridis, Typhonis, & Anubidis symbolis compluria adduxi; quasi per satiram complectar de cæteris Diis. Ac primùm loquar de iis, quæ hominem spectant; deinde quæ tangunt muta animantia; tum quæ plantas, ac denique quæ inanima.

In homine è digitis apud Ægyptios pollex Veneri sacer; uti index Marti, infamis Saturno, annularis Soli, auricularis Mercurio. Vide Melampodis Hierogrammatei περὶ παλμῶν μαντικὴ πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα, lib. De modo divinandi cum motu & concussione, ad Ptolemæum Regem.

Nunc quæ muta animantia cuique Deorum ab Ægyptiis sint dicata, & plurimum etiam quare id fecerint, exponam, caussam verò symbolorum petere oportet vel ab historia, vel à natura, vel etiam morum doctrina: cujus rei documenta aliquot antea adduximus. Sed poëtæ, more suo, non à vera historia, nec naturæ occultis, sed à figmentis suis, sive historia fabulari, arcessere rationem maluerunt. Ostendit hoc Hyginus in Poet. Astron. ubi de Capricorno: *Ægyptii sacerdotes, & nonnulli poetæ dicunt, cum complures Dii in Ægyptum convenissent, repente convenisse eodem Typhona acerrimum giganta, & maxime Deorum inimicum: quo timore permotos in alias figuras se convertisse: Mercurium factum esse Ibin, Apollinem autem, quæ Threicia avis vocatur: Dianam merulam simulatam. Quibus de caussis Ægyptios ea genera violari non sinere: quod Deorum imagines dicantur.*

Magnum autem discrimen erat in his symbolis, & eorum cultu. Ut vel inde cognoscimus, quod, ut Herodotus ait in Euterpe, capras immolarent in Thebaide, non oves: in Mendesia contrà oves, non capras. Hircus necabatur à Copritis: capra autem divino ab iis honore afficiebatur, ut dictum lib. III, cap. LXXIV.

Ut omnia sint distinctiora, primum de quadrupedibus loquar, tum avibus, hinc piscibus, exinde serpentibus, ac denique insectis.

In quadrupedibus primùm videamus de viviparis, tum de oviparis. In viviparis, alia sunt solidis pedibus: alia bisulcis, alia multifidis. Solidi pedes sunt equo, asino, mulo. Sed non arbitror hæc fuisse pro numinis symbolo.

Pedibus sunt bisulcis bos, ovis, & caprigenum genus.

Leo apud Ægyptios ob igneam naturam *Vulcano* sacer teste Æliano. Nos suprà lib. III. Universis Ægyptiis pro Deorum symbolis fuere boves duo: quorum prior dicebatur Μνεῦις: atque hic sacratus Osiridi, sive Soli, quicum & Mitzraim divino fuisse honore cultus videtur: nempe cultu mixto, de quo post symbolicum loquemur. Is bos cultus in civitate ea, quæ Mosi On Genes. XLI, 50; ubi legimus, ut Josephi patriarchæ socer Potiphara fuerit *cohen*, h.e. Sacerdos, aut princeps, vel præfectus civitatis On; quæ postea est vocata Heliopolis, ut Hieronymus ait ibidem, & in Ezechiel. cap. XXX; item, vel alius, libro de locis Hebraicis. Nec mirum Heliopolin vocatam, cum, quod vox sonat, Soli fuerit dicata, atque uti dictum, Μνεῦις fuerit sacer Soli. Qui cum LXX senioribus arbitrantur conditam ab Israelitis in Ægypto degentibus tempore servitutis, eò refelluntur, quod Josephus filiam Potipharis, quem Moses cohen in On fuisse ait, duxerit priusquam fames septennii affligeret Ægyptum: ut clarè traditum à Mose a.

a Gen. 41. 50.

Alter bos colebatur Memphi, ac dictus Apis, & erat dicatus Lunæ, quicum, mixto cultu, venerari sunt Josephum patriarcham; ut fusè ostensum lib. I hujus operis, cap. XXIX. Propterea & Apis bos in comitatu Isidos refertur ab Ovid. IX Metam. & II Amor. item Appulejo IX Metam.

Cæsar Scaliger Exercitat. CCLVIII.I: *Quemadmodum olim ab Ægyptiis, ita nunc ab Indis qui Cochin regnum incolunt, bos peculiari cultu pro Deo habetur, & appellatur Tambaran.*

Ad ovis cultum pertinet hoc Juvenalis Sat. ...

—— Lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa.

Adi, quæ ex Strabone, & Clemente Alexandrino, attuli lib. III, cap. LXXIV. De caprigeno genere à Mendesiis culto egi lib. III, cap. LXXIV.

Multifidis pedibus varia coluere animalia. Ac universa quidem Ægyptus coluit hæc duo, canem, & felem: ut ex Strabone, atque aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV. Canem præcipuè honorarunt Cynopolitani, ut Clemens ait in Protreptico, ac nomen civitatis facilè persuadet. Etiam Anubis capite canino fingebatur: de quo antea dictum. De felis cultu meminit Plinius lib. VI, cap. XXIX: *A Syene & prius Arabia latere, gens Catadupi. Deinde Syenita. Oppida Tacompson, —— Dumana, Rhadata, in quo felis aurea pro Deo colebatur*: Item Arnobius lib. I: *Templa felibus, scarabais, & buculis, sublimibus sunt elata fastigiis.*

At non totâ Ægypto, sed certis ejus locis coluere ex multifidis leonem, lupum, cebum a, cynocephalum, ichneumonem, & mygalen. Leonem Leontopolitani venerabantur, ut Strabo ait lib. XVII. Pleniusque de eo Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. VII: ubi cur Ægyptii leonem consecrarint Vulcano hanc caussam adfert, quia natura sit planè πυρώδης, sive ignea: ac ob copiam ignis interioris exteriorem ignem non sine magna molestia intueantur. Iccirco etiam in signo Leonis constituunt domum Solis. Imò non Vulcano solùm, sed & Soli, leonem Ægyptii dicarunt. Idque propterea, quod uti Sol assiduus est in orbe circumeundo: sic leo nunquam ita somno vincatur ut non caudam moveat. Hanc rationem idem Ælianus adfert lib. V. ejusdem operis, cap. XXXIX. Atque alias etiam caussas invenies apud Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V, quæ est, utrum Judæi sint suem venerati.

a κῆβος, cercopithecum, simiam caudatam.

Ut verò leonem Leontopolitani, sic lupum Lycopolitani colunt: ut Strabonis libro antè memorato constat, ac ex Clemente etiam Alexandrino ostendimus.

Cynocephalum venerati sunt Hermopolitani: unde & Mercurio sacratum fuisse anteà colligebamus.

Ichneumon cultus Heracleotis: ut dictum lib. III, cap. LXXIV. Atque ibidem memoratum, ut Athribitæ venerati sint mygalen, sive murem araneum; quem murem à forma, araneum dixere à vi venenata.

Ac talis quidem Ægyptiis cultus fuit animalium, quæ vivipara forent. Ex oviparis autem crocodilum adorarunt Arsinoitæ, quique in Heracleotica degerent præfectura. Vide de eo cultu varios, quos laudo lib. III, cap. LXXIV.

A quadrupedibus nunc venio ad aves. E quibus accipiter, & ibis, magna in veneratione fuerunt: ut ex Strabone ostensum lib. III, cap. C. Caussam de accipitre attulimus antea. Uti & de ibide illam, quod avis hæc cum Serpentibus pugnet: & serpentum ova, ut cibum gratissimum, deferat in nidos, atque ita noxia Ægypti animalia rarescant. Præter Strabonem de ibide testes inibi adduximus, Herodotum, Ciceronem, Plinium, Juvenalem, & Lucianum. De ejusdem cultu verba Clementis Romani attuli lib. III, cap. LXXIV. Ac si hæc non sufficiant, adi de eodem Diodorum Siculum lib. I, Ælianum lib. XI de Animal. cap. XXXVIII, Solinum c. XXXV, & ex eo Ammianum Marcell. lib. XXII. Contentus ero adferre Æliani verba: ut liqueat ibidem fuisse Mercurio sacrum: Τῷ Ἑρμῇ δέ φασι, τῷ πατρὶ τῶν λόγων φιλεῖται· ἐπεὶ ἔοικε τὸ εἶδος τῇ φύσει τοῦ λόγου. τὰ μὲν γὰρ μέλανα ὠκύπτερα τῷ τε σιγωμένῳ καὶ ἔνδον ἐπιστρεφομένῳ λόγῳ παραβάλλοιτο ἄν· τὰ δὲ προφερομένῳ τε καὶ ἀκουομένῳ ἤδη, καὶ ὑπηρέτῃ τοῦ ἔνδον καὶ ἀγγέλῳ, ὡς ἂν εἴποις· Locus corruptus,

plane

planeque deest, τὰ ἀδελφὰ οἰκεῖα: vel simile. Sententia est: *Ajunt & Mercurio, sermonis parenti propterea in amore esse, quod orationis speciem ac similitudinem gerat. Namque penna in alis ejus nigra cum tacito adhuc, & nondum emisso sermone, comparari queunt: jam vero prolatæ orationi, & auditæ, & interpreti interioris animi, ac nuncio, candidas esse pennas similes dixeris.*

Corvus etiam in symbolis Ægyptiis fuit: unde sacra Coracina, ut dictum lib. III, cap. C. Addunt & ciconiam. Sed hanc sententiam ibidem refellebamus. Præterea de aquila, quam Thebæis cultam fuisse cognoscimus ex Diodori Siculi lib. I. Nam accipitrem eum fuisse, qui laxiùs accepta voce aquila vocatur, ostensum est nobis loco antè memorato. Ubi & ex Plutarcho colligebamus, gryphas, (quos ex leone, & aquila, conflàrunt) fuisse Solis symbolum. Uti & Indi illas sacràrunt Soli, ac quadrigis eas junxerunt: sicuti indidem cognoscere est.

Phœnix avis est fabulosa, ut ostensum lib. III, c. XCIX. Si tamen Tacitum audimus in VI Annalium *a*, *adspici aliquando in Ægypto eam volucrem, non ambigitur.* Ac anteà dixerat, *Sacrum Solis id animal.* Etiam retulerat, quomodò in Ægyptum primùm advolàret Heliopolim dominante Sesostride, exinde sub rege Amaside, ac posteà sub Ptolomæo tertio, sive Euergete. Est verò Heliopolis ea Ægypti urbs, quæ Latina appellatione Melæ *b*, Plinioque *c*, *Solis civitas.* Soli sacratum Phœnicem, etiam legas apud Claudianum Epigr. I:

[a Cap. 18.] [b Lib. 3. cap. 9.] [c Lib. 5. cap. 9.]

Conveniunt aquilæ, cunctoque ex orbe volucres,
Ut Solis mirentur avem.

At Ægyptiorum religionem optimè nôrat Claudianus, homo non Italus profectò, vel Hispanus, ut aliqui voluere: sed Ægyptius, ut ipse gemino de se loco testatur: imò & Sidonius Appollinaris: videlicet Alexandrinus, ut est apud Suidam. Eandem de Phœnice opinionem sequitur incertus poëta, Carmine de Phœnice, quod Lactantio Firmiano tribui solet:

Antistes nemorum, & luci veneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia, Phœbe, tuis.

Eò autem Soli sacratus, quia, ut Sol unicus, ita & avis hæc unica. Fortasse etiam, quia, ut Sol sideribus cunctis; ita Phœnix avis avium cæteras pulchritudine vincere existimetur.

Vulcanus, & Minerva ab Ægyptiis per vulturem significantur: ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicôn: nempe quia Vulcanus ἀμήτωρ, Minerva ἀμήτωρ, fingatur à poetis: ut hac parte sint, vulturum similes, qui sine coitu nasci dicuntur. Omnes enim feminæ creduntur, & concipere ex austro vulvâ flatui opposita. Ita præter Orum tradidit Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac multorum è Christianis vett. eadem fuit opinio: qua de re satis dixi lib. III, cap. LXXVIII, ubi & abunde eam opinionem refellimus.

Denique & coluere Ægyptii χηναλώπεκας sive vulpanseres: teste Herodoto in Euterpe.

De perdicibus mitto, etsi non ignorem symbolum fuisse Veneris aversæ: teste Oro Apolline. Nempe ob fœdam eorum libidinem, de qua est apud Plinium lib. X, c. XXXIII, & Isidorum lib. XII Orig. VII.

Post aves subdam aliquid de ovis: Quæ apud Ægyptios fuere symbolum mundi, quia mundus esse ovalis figuræ crederetur. Itaque Thebaidos incolæ cum vellent repræsentare Deum mundi architectum, effingebant ore evomentem ovum: ut pluribus exposui lib. I, cap. V. Ac Ægyptiorum exemplo Græci quoque in Cereris ac Liberi sacris ovum adhibebant: ut attingebamus lib. III, cap. LXXVIII....

Hinc sequuntur pisces: ex quibus tota Ægyptus coluit tum lepidotum, sive cyprinum, qui nobis carpio: tum oxyrinchum, sed imprimis in Ægypto interiori cultus ab Oxyrinchitis. At certis locis culti latus, phagrus, & mæotes: Nempe latus, piscis Niloticus, à Latopolitanis; phagrus ab Euenitis, vel potius Syenitis; mæotes autem ab Elephantinæ incolis: Imò & anguillæ Ægyptiis venerationi erant. Singula horum luculentis auctoribus adstruebamus lib. IV, cap. LI.

Pisces excipiunt reptilia, sive serpentes. E quibus aspides præcipuè colebantur Ægyptiis, ut ex Phylarcho dictum lib. IV, cap. LXIII.

Supersunt ex animalibus insecta. E quibus Ægyptii κάνθαρον, sive scarabeum impensè venerabantur, ut animatam Solis effigiem: quemadmodum Porphyrius refert περὶ ἀποχῆς. Etiam cultus ejusce mentio apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V, ubi Callistratus ait nihil esse absurdi, si Judæos credamus veneratione quadam abstinuisse à sue, quando & Ægyptii æquè fœda, & inepta numina coluerunt, ut his cantharum, & crocodilum. Vide & quæ diximus lib. IV, cap. XCIX.

Imò etiam, quemadmodum tradit Orus, ab Ægyptiis secundum scarabæorum genus, quod est bicorne, consecratum fuit Lunæ; quia hæc quoque bicornis, unde & Ταυρόκερως in Orphicis nuncupatur: nempe quia taurus bicornis. Adde quod, secundùm Astrologos, altitudo Lunæ, sit in Tauro.

Nec animalia solum Ægyptii pro sacris Deorum symbolis habuere, sed etiam plantas. Ut porrum, ac cepes: de quibus dictum lib. III, cap. LXXIV. Laurus Apollinis Ægyptiis repertum: hedera verò Osiridis herba, ut vidimus lib. I, cap. XXVII. Horo sacer thamnus, ut lego apud Græcum poetam epicum hactenus ineditum. Pluraque de hujusmodi diximus libro quincto extremo, ubi agimus de plantis numini sacratis.

Atque hæc, & alia ejusce generis, meliùs sciremus, si exstaret Senecæ liber De ritu & sacris Ægyptiorum, Servio citatus in illud VI Æn.

Sic demum lucos Stygios.

Verba ejus adduximus in opere de Historicis Latinis, cùm de Senecæ scriptis ageremus.

De quibus hactenus actum, Romani, & Græci ajebant ab Ægytiis coli pro numine: sed Ægyptii dicebant se venerati hæc animantia, ut symbola bonitatis, vel potentiæ divinæ: nam & multum ex iis percipi utilitatis, unde ea colligerent esse donum Deorum immortalium: ac præterea in iis esse quædam miranda, quibus adumbrarent potentiam divinam, longeque manifestius exprimerent quam tabulis ac statuis suis possent Græcique Romanique pictores, ac statuarii.

De imaginibus non manufactis scripsit Gretzerus, quæ subjecit Codino Curopalatæ de officiis Constantinopolitanis. De caussis idololatriæ Ægyptiacæ, vide Francisc. Flor. Sabinum Subsecivarum lib. III, cap. II.

Cap. XV.

De testudine, symbolo numinis apud Troglodytas. Item de simulachro Jovis Ammonis., Præterea de symbolo Veneris apud Paphios.

AB Ægyptiis proficisceret ad Phrygas, nisi manum injicerent regiones vicinæ, & suo quasi jure exposcerent, ne prorsus se negligerent, quando & ipsæ symbola Deorum habuerunt, quibus à gentibus aliis differrent. Habet verò Ægyptus ab Oriente Arabiam, ab Meridie cum alias terras, tum Troglodyticam, ab Occasu Ammoniacam, ab Septentrione insulam Cypri. De Arabum lapide anteà vidimus. De tribus nunc aliis loquar.

Troglodytica sita est sub Ægypto ad sinum Arabicum. Hæc ut sacras adorabat testudines marinas: quemadmodum alibi *a* ostendi ex Plinii lib. IX. cap. X. Parum verisimile est habuisse eas pro Diis. Sed ut vicini Ægyptii ibides, & oxyrinchos, adorabant tanquam numinum symbola: sic testudines Troglodytæ. At propinquæ genti erant in cibo, unde ea chelonophagorum dicta est.

[a Lib. 4. hujus operis, c. 51.]

Ammoniaca non Ægypto solùm contermina, sed, Ptolomæi judicio, etiam pars. Hujus incolæ Ægypto vicinæ Troglodytica & Ammoniaca: illa quidem adjacet si-

nni Arabico, sitaque sub Thebaide: ut quà magis sit Australis. Hujus incolæ, ut sacras, adorabant testudines marinas: quemadmodum de iis proditum Plinio lib. IX, c. X. Quod non aliter capimus, quàm cum Ægyptii dicuntur ibidem coluisse. Nempe testudines Troglodytis visæ idoneum numinis symbolum.

At Ammoniaca Ægypto est ab occasu: nec Ægypto solum contermina, sed Ptolomæi judiciò etiam pars. Hujus incolæ Ægyptiorum, & Æthiopum, coloni fuere: ut est apud Herodotum lib. II. Atque ibidem legas, ut Iovem coluerint facie arietinâ: certa etiam anni die arietem illi mactare soleant. Cum arietinis cornibus videas in nummis Trajani Cæsaris. Ac similiter de eo locuti Ovidius, Lucanus, Silius, Statius. Atque ut Lucano corniger, ita Luciano *κριοπρόσωπος* a, inque veteri epigrammate *κερασφόρος* b vocatur. Legas idem apud Festum Pompejum in *Hammon*, Servium, Martianum Capellam, Lutatium Placidium in III Thebaid. Multoque ante hos omnes Herodotus in Euterpe, postquàm de cornutæ Isidos simulachro dixisset, subjunxit de simulachro Iovis Ammonis cum capite Arietis. Ac distinctiùs posteà è Latinis Curtius lib. IV: *Id quod pro Deo colitur, non eandem effigiem habet, quam vulgo Diis artifices accommodaverunt. Umbilico tenus arieti similis est, habitus smaragdo & gemmis coagmentatus.* Ita quidem Modius legit, pro *maxime* (ut est in MSSis atque editis) reponendo *tenus arietis*. Similia multi è nostris. E quibus Athanasius contra Gentes: Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν Ἄμμωνα, Θεὸν ἔχουσι. *Libyes ovem quam Ammonem vocant, Deum habent.* Caussam figuræ ejus ridiculam satis adsert Herodotus c. Ait, Herculem à Iove postulasse, ut conspicere Deum liceret. Tandem exoratum Iovem, amputato arietis capite, pelleque villosa, quam ei detraxerat, induta, Herculi se ostendisse. Vera autem ratio ut opinor est, quòd cornua arietis sint symbolum potentiæ divinæ: ut diximus, cum de Iove Ammone ageremus lib. I, cap. XXVII. Ac videmus sic cornuum vocem accipi Psal. LXXV, II. *Cornua impiorum succidam, justorum verò cornua attollentur.* Quamquam & sumere liceat pro animi magnitudine, quæ potentiæ propè individuus comes. Unde Amosi VI, 13: *Nonne robore nostro sumsimus nobis cornua?* Ac planum est sic sumere etiam Ovidium in I de Arte:

Vina parant animos: tum pauper cornua sumit.

Jupiter hic Ammon fingebatur barbatus, ut auctor est vetus, sed fabulosus scriptor vitæ Alexandri Magni: quem Pseudocallisthenem dixeris. Ab eo & πολιὸς d & κριοκέρως e nuncupatur. Ac talis quoque apparet in veteri nummo, cujus altera in parte silphium conspicitur. Caussam verò cornuum alibi adducam. Gestari numina solere, ex iis liquet, quæ de Heliopolitano Iove sive Apolline, & aliis, diximus. Atque inde etiam lucem capit illud Curtii de Ammone lib. IV: *Hunc cum responsum petitur, navigio aurato gestant sacerdotes; multis argenteis pateris ab utroque navigii latere pendentibus. Sequuntur matronæ, virginesque, patrio more, inconditum quoddam carmen canentes, quo propitiari Iovem credunt, ut certum edat oraculum.* Quamquam de Iove Ammone etiam necessitas urgebat. Nam aliquot passuum millibus aberat oraculum à mari, ac flumine. Unde sacerdotes quasi LXXX, coacti numen ferre: quod fiebat, ut dixi, in navigio aurato. Quod verò Herwartus illa de navigio aurato referebat ad pyxidem nauticam sive magneticam, mari navigantium ducem, id ingeniosiùs, quàm veriùs, dictum puta. Nec in hoc modò, sed aliis multis, præcipue in temporum doctrina, nobilissimi ejusce viri ut eruditionem quidem laudo, sic judicium cogor sæpiùs desiderare. Nimirum nulli Deus omnia concessit.

De Iovis Ammonis effigie & templo, Curtius, ac Raderus pag. 177, & seqq. Filium ejus se jactabat Alexander M. teste Curtio libro IV. Sed refragante matre Olympiade: cujus literæ apud Gellium libro XIII, capite IV.

a *Arietina facie.*
b *Cornigero.*
c *Lib. 2.*
d *Canus.*
e *Arietinis cornibus.*

In Goltzii Græcia est nummus Pyliorum in quo vultum cernere est muliebrem capillis promissis, cum duobus in capite cornibus arietinis, vel caprinis. Ob eam cum Iove Ammonio cornuum convenientiam non displicet conjectura Ludovici Nonnii a, existimantis esse effigiem Junonis Ammoniæ. Præsertim quando & Pausanias b testatur Eleos non Græcis solùm Diis solitos libare, sed etiam Libycis duobus, Junoni Ammoniæ, & Mercurio Parammoni.

Superest, ut videamus de Cypro: ubi Venus primò templum adepta fuit: atque inde dicta est Cypris, ut ab urbe Cythera Cytherea, Græcè, Κυθέρεια. Nisi nomen sit ἀπὸ τοῦ κύειν, quod est *parere*, quia præsit parientibus. Utrumque apud Festum habes ἔτυμον.

Veneris Cypriæ symbolum Paphi, Tacito teste, continuus erat orbis, latiore initio, tenuem in ambitum, metæ modò exsurgens. Maximus Tyrius orat. XXXVIII albæ pyramidi confert.

a *Commentario in Goltzii Græciam.*
b *In Eliacis prioribus.*

CAP. XVI.

De cultu Cybeles, sive Matris Deûm, apud Phrygas.

EXsolvi, quod promiseram de terris Ægypto vicinis. Nunc bonis avibus per mare, per terras, è Cypro proficiscor ad Phrygas: quod volentibus fiet Romanis. Nam Venus quæ mari orta, sed in Cypro primum suscepta, mater Æneæ: is verò Phryx; à quo Romani Æneadæ vocantur, quia ab Ænea per Albanos reges Romulus descenderit.

Phrygibus imprimis in honore fuit Cybele, sive mater Deûm, quæ & inde Dea Phrygia dicta est. Videtur autem Cybele dicta à *Cubal*, quod sit propagatrix: ut ejusdem sit originis, ac vocabulum *Cabala*. Valde hoc nomen conveniat matri Deûm. Libro II, cap. LII ostendimus, per Cybelen signari Lunam & Terram. At vehementer ratio fugit Alexandrum Neapolitanum, cùm in Genialibus diebus lib. III, cap. XII eandem censet Matrem Deûm, & Matutam, cùm Matuta, unde matutino tempori nomen, eadem sit ac Ino, vel Leucothea; ut vidimus lib. I, cap. XIII. Cybeles erat symbolum duplex: unum lapidis nigri, atque informis: alterum autem forma muliebri. Sanè lapidem Pessinunte pro Dea fuisse ait Livius. Informem lapidem appellat Minucius Felix. Arnobius lib. VI vocat silicem non magnum, coloris furvi, atque atri, angulis prominentibus, inæqualem.

Altera imago erat formæ muliebris: ejusque grandævæ, ac corpulentæ, ut ait Martianus Capella: εὐρύστερνος a, quale Telluris simulacrum refert Pausanias. Capite turrito, quia Tellus turritas sustineat urbes. Unde Lucretius in VI:

Muralique caput summum cinxere corona.

Et Maro in VI:

—— Qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes.

Idem veteres nummi docent: ut ille M. Figuli: item ille Juliæ Piæ Augustæ, quæ uxor erat Severi Imperatoris. Vide quæ quia dixi lib. II, cap. LIV, nunc repetere non attinet.

Manu dextra tenebat sceptrum, quo terrarum imperia denotantur. Vel eâ tenebat spicas, ac milium, ad significandum terram frugiferam. Quandoque sinistrâ habens tympanum effingebatur: sive ad rotunditatem terræ, sive ad ventos indicandos. Vel, ut est apud Isidorum, manu clavem tenebat: quo indicarum hyberno tempore terram claudi, quæ vere aperitur, seminibus, quæ hieme fuerant operta, in apertum erumpentibus.

Vestis ei florida, ac discolor: quia color ejusmodi est Telluris, ubi peperit herbas, floresque. Sedens effingebatur quia tellus est immobilis. Id liquet ex Juliæ Augustæ nummo anteà memorato: in cujus altero latere inscri-

a *Lati pectoris.*

ptio est, MATER DEUM. Etiam in nummo M. Voltei bigis insidet duos regens leones. Est & Maronis III Æn.

Et juncti currum domina subiere leones.

Ubi sic Servius: *Ideo mater Deûm curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, quæ pendet in aere.* De hoc dixi lib. II, cap. LII. Sequitur: *Ideo sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est.* Quod de mundo æthereo puto capiendum. Nec enim existimo Phrygios illos sacerdotes esse amplexos opinionem de diurna terræ versione: de qua alibi dicimus. De numero leonum variabant veteres ipsi. De bigis diximus ex Voltei nummo. Alii quadrigas assignant. Itaque & Heliogabalus, cùm Cybele haberi vellet, currui suo quatuor jungebat leones: ut est apud Ælium Lampridium. Imò & quandoque unico contenti leone. Ita leoni insidentem pinxit Nicomachus, teste Plinio. Etiam in Severi Aug. filiique ejus Antonini Caracallæ nummo, depingitur leoni insidens, dextra crotalum tenens, juxta flumen. Eò juxta flumen, quia statua ejus ritu certo deportari soleat ad fluvium Almonem, ut lavaretur. Testes Valerius Flaccus in octavo Argonaut. & Arnobius in septimo adversus nationes. Crotalum autem etiam adsignant Catullus, Ovidius, Appulejus, alii. Sed nondum diximus, cur finxerint, vel leoni insidentem, vel currui qui à leonibus traheretur. Mihi simplicissima, & verissima hæc ratio videtur, quod Cybele sit Tellus: & inter terrestria animantia leo facilè teneat principatum. Itaque & Atergatin sub cujus simulachro leones forent: Tellurem esse colligit Macrobius: & Phasianam Deam, cujus itidem subjicerentur throno, eandem esse Deam: judicat Arrianus in Periplo. Alias tamen rationes afferunt alii. Diodorus Siculus hanc adfert caussam quod Cybele à leonibus sit educata: nempe ut à cervis Telephus, à columbis Semiramis, à cane Cyrus, à lupa Romulus. Aliam item caussam adducit Ovidius, cujus hæc in IV Fastorum:

> —— *Cur huic genus acre leonum*
> *Præbeat insolitas ad juga curva jubas.*
> *Nimirum feritas quoniam mollita per illam*
> *Creditur: id curru testificata suo est.*

Nec longè abit Servius, cum post verba proximè adlata subjungit: *Ideo ei subjunguntur leones: ut ostendatur, maternam pietatem totum posse superare.* De hoc ex Arriano, Claudiano, Zosimo, dixi lib. II, cap. LIII. Sed rationem ab illa Servii diversam adferunt alii. Nempe quod leonino validissimoque impetu cælestia sidera, sive malis orbes cælestes rapiuntur. Imò aliter quoque Varro lib. XVI rerum divinarum *a*: *Leonem*, inquit, *adjungunt solutum atque mansuetum, ut ostendant nullum terra genus esse tam remotum ferumque, quod subigi, colique, non conveniat.* Hinc a Servio subditur: *Ideo Corybantes ejus ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur, omnes pro terra sua debere pugnare.* De hoc etiam vidimus cap. LIII libri memorati. Post hæc caussam etiam adferamus cur, ut ante dictum, crotala sonarent in Phrygiis sacris: uti & tympana, ac cymbala. De eo sic Lucretius lib. II:

a Apud D. Augustinum lib. 7. de Civ. Dei, c. 24.

> *Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum*
> *Concava, raucisonoque minantur cornua cantu.*
> *Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*
> *Telaque præportant violenti signa furoris;*
> *Ingratos animos, atque impia pectora vulgi*
> *Conterrere metu, quæ possint numine divæ.*

Addamus quoque ex eodem, cur ad sacerdotium Cybeles maximè idonei visi sint evirati. De hoc sic idem Lucretius hæc præmittit:

> *Gallos attribuunt; quia numen qui violarint*
> *Matris, & ingrati genitoribus inventi sint,*
> *Significare volunt, indignos esse putandos*
> *Vivam progeniem qui in oras luminis edant.*

Valde autem eò inclinat animus, ut existimem hoc totum provenisse ex prava æmulatione Circumcisionis divinitus in Dei populo institutæ. Multa enim id genus alia videmus Satanam imitando corrupisse: de quibus lib. I, & alibi, diximus. Atque hæc de sacris Cybelles. Multa scio prætetimus: quæ tamen ad symbolicam pertineant Theologiam. Sed potissima exsecuti sumus lib. I, cap. XX; & lib. II, cap. LII, LIII, & LIV. Pinus potissimum in Cybeles sacris gestabatur à dendrophoris, quia pinus in Phrygia abundet, vel quia in eam Attis dicitur conversus.

Tandem vero Cybele Romanis etiam templis est recepta. Lavatio Cybeles, & ejus sacra erant pridie Kal. Aprilis. Nempe quia tum dea è Phrygia advecta fuit ad eum locum, ubi Almo influit in Tiberim, ac priusquam in Urbem deportaretur à sacerdote istic esset abluta. In ejusce igitur rei memoriam, quotannis Dea ad eumpse locum carpento deferebatur: & quidem euntibus ante carpentum etiam Senatorii ordinis viris, atque hoc nudis pedibus, ac similiter post lotam Deam in Urbem revertentibus. Unde Prudentius hymno de Romano:

> *Nudare plantas ante carpentum scio*
> *Proceres togatos, Matris Idææ sacris.*
> *Lapis nigellus evehendus essedo*
> *Muliebris oris, clausus argento sedet;*
> *Quem dum ad lavacrum præeundo ducitis,*
> *Pedes remotis atterentes calceis,*
> *Almonis usque pervenitis rivulum.*

Alia etiam multa de hisce sacris occurrunt: sed dixisse memini tribus antehac locis *a*.

a Lib. I. cap. 20. lib 2. cap. 52.53.54. & hoc ipso lib. 9.

Cap. XVII.

De Iovis simulachro, & rebus ei dicatis.

HActenus de Asiaticis & Ægyptiis numinum symbolis diximus, Græcis, ac Romanis numinibus, suo loco & tempori reservatis. Nunc ea quoque exsequi pergam. Ac nequis ordinem requirat, sequar in eo judicium Marci Tullii: qui in secundo de Legg. sic scribit: *Divos, & ollos, qui cælestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælo merita vocaverint, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum, delubra sunto.* Ubi videmus tria numinum genera constitui. Primum est Deorum cælestium, sive Consentium ac Selectorum, qui & majorum gentium dicuntur. Alterum est Deorum Indigetum, sive eorum, qui aliquando homines fuerunt, sed ob potentiam, aut utilitatem quam hominibus attulerunt, Dii facti sunt. De qualibus Diis sic Cicero lib. II de Natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent.* Hos cum Cicerone *a* dixeris *adscriptitios*, ut Græci ἐγγεγραμμένους: vel etiam minorum gentium: nempe quà formà apud Romanos patricii alii majorum, alii minorum gentium dicebantur. Tertium genus est, ut Cicero vocat, laudum, hoc est, rerum laudabilium, quarum amore & admiratione homines in cælum sunt relati; ut sunt Pietas, Fides, aliaque.

a Lib 3. de Nat. Deor.

Consentes Dii, Romanis XII fuere: cumque his octo alii, ut in universum essent viginti, Selectique dicebantur. In Consentibus sex mares, ac feminæ totidem. Mares fuere hi: princeps Jupiter, frater ejus Neptunus, ac liberi Iovis, Apollo, Mars, Vulcanus, & Mercurius.

Jupiter effingebatur superiori corporis parte nudâ, inferiori autem amiculo tecta. Quo significare volunt animas cælestes perspicere Dei naturam: vulgaribus illis, humilibus, terrenisque curis immersis omnia esse tecta, & obscura.

Idem fingebatur quandoque cum corona regia, sive ex auri lamina: cujus exemplo etiam à Tarquinio Prisco institutum, ut cum corona hujusmodi triumpharetur. Sed sæpe & Iovis effigiem conspicere erat cum corona quernа: nempe tum quia quercus Iovi sacra: tum etiam quoniam is vitæ auctor, quæ olim sustentabatur glandi-

dibus: unde & qui civem servasset civis, quernia corona donabatur, tanquam vitæ auctor. Quandoque & cum corona visebatur oleagina, quia arbor ea semper viret, & maximam humano generi utilitatem præstat. Olea tamen non tam Jovi dicata, quam Minervæ; ut suo loco diximus.

Facies Jovis diebus festis, ut ruberet, minio illinebatur, teste Plinio.

Oculi, ut homini, bini: etsi non defuerint, qui cæcum effingerent, quò ostenderent principem debere esse amoris, & odii expertem. Ac contrà de Jovis simulachro tres oculos habente est apud Pausaniam in Corinthiacis: atque addit, caussam videri, quia imperium teneret cæli, maris, atque inferorum: quod tribus Saturni liberis sortitò obrigisse creditur.

Idem, more hominum, cum binis auribus. Cretenses tamen, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride, sine auribus finxere, quia principis non est uni magis aurem præbere, quàm alteri. Notum illud Publii Syri:

Qui statuit aliquid parte inauditâ alterâ,
Æquum licet statuerit, haut æquus fuit.

Jovi coma dividua, secundum Homerum, & Phidiam statuarium. Imò adeò majestatis plenam, ut eâ dicatur totum tremefacere Olympum.

Jovi barba horrida: ut in nummo Dyrrachinorum, ubi & cum capite coronato. Est & Prudentii hymno in Romanum martyrem:

Ars seminandis efficax erroribus,
Barbam rigentem dum Jovis circumplicat.

Et sanè semper barbatum effingi: tradit Lucianus lib. de Sacrificiis. Apud Pausaniam tamen in Eliacis prioribus est de simulachro Jovis imberbi.

Erant simulachra Jovis cum Ægide sua. Nempe sic Deos suos, præcipuè Jovem, & Palladem, figurabant, qui prisco in bello non clypeo solum, vel scuto è pelle uterentur: sed thorace etiam: unde Maro de Ornitho:

Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit.

Laconibus dicebatur αἰγὶς, quod Hesychio exponitur θώραξ. Et, Servio teste, non aliud ægis in Deo, quàm lorica in homine: atque ut hæc, Varrone teste, dicitur, quia ex loro, sive corio fieret: ita αἰγὶς vocabatur, quoniam esset è pelle αἰγὸς, sive capræ. Nec repugnem, si quis hinc Jovem censeat αἰγίοχον *a* appellari: etsi nec displiceat, quod alibi de hac voce adduximus.

a Gestantem ægidem.

Jupiter Thebis, Plutarcho teste, sine manibus fingebatur; ut significaretur principes non debere manus ad dona accipienda faciles habere; quomodò animatos poëta vocat δωροφάγους βασιλῆας *b*. Sed hoc Thebanis singulare. Alii effinxere sic, ut dextrâ aquilam teneret, quia regum regi conveniret avium regina; vel victoriam, quoniam hæc à summo numine obtingat: sinistrâ verò sceptrum, ut qui esset rex hominumque Deûmque. In Neronis nummo dextra tenet fulmen, sinistra hastam, cum inscriptione, JOVI CUSTODI. Contra in Antonini, ac filii Gordiani nummo, dextra hastam gerit, sinistra fulmen, cum istiusmodi ἐπιγραφῇ: JOVI CONSERVATORI. Jupiter Ὅρκιος, sive jurisjurandi vindex, utraque manu fulmen tenebat: ut est apud Pausaniam in Eliacis prioribus. Nempe nulli magis fulmen convenire visum, quam Iovi. Interim & Saturno ac Marti, Junoni, & Palladi, tributum ut fulmina jacularentur: Summano solùm, ut nocturnum. Dixi de isto quoque, cum alibi, tum lib. III, cap. VIII.

b Donivoros reges.

Iovis Olympii simulachrum sic à Phidia erat efformatum, ut quamvis sedentem effinxisset, appareret tamen, ejus esse magnitudinis, ut si surgeret, templum esset tecto nudaturus: quemadmodùm refert Strabo in VIII. Ac hic quidem cur sedens effingeretur, caussa erat, ut sic meliùs magnitudo ostenderetur. Sed etiam minores statuæ sedentem expressere. Videlicet, quia regi convenit sedere in solio: & sedentes, ob corporis quietem, meliùs animum intendunt ad omnia. Et quia sedentes non moventur locô, sessione Iovis meliùs exprimitur perpetua atque immutabilis mundi gubernatio.

Jupiter inducebatur in tragœdiis vestibus χροιᾶς καλαΐζοντι ἐπὶ τὸ λευκὸν ῥέποντι μικρόν· *coloris calais lapidis similis ad alborem paullum vergentis*: ut est apud Porphyrium in tetrabiblon Ptolomæi περὶ τῶν ἱματίων χροιᾶς *a*.

a De vestium coloribus.

In denariis argenteis Cn. Domitii Ahenobarbi, est Iovis laureati caput & sacra ejus mensa, in qua fulmen trisculum.

Iovi antiquissimis temporibus non videtur sacrificatus taurus. Sanè apud Homerum nusquam ei videas taurum immolari, sed bovem. Et Macrobius lib. III Saturn cap. X citat hæc Atteii Capitonis, ex libro primo de jure sacrificiorum: *Itaque Iovi tauro, verre, ariete immolari non licet.* Et colligitur ex Labeone lib. LXVIII, *Nisi Neptuno, Apollini, & Marti, taurum non immolari.* Itaque apud Macrobium ibidem ab Euangelo Virgilius, tanquam juris Pontificii ignarus arguitur, quòd dixerit,

Cælicolûm regi mactabam in litore taurum.

Sed & idem triumphantes album taurum sacrificâsse ait II Georg.

—— Et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Brodæus lib. VI, cap. ult. pro Marone adducit, quod & Xenophon in Cyropædia dicat Persas Iovi sacrificasse taurum album: quodque Julianus epist. ad Libavium meminerit tauri albi Iovi mactari. Equidem existimo, pro gentibus morem variâsse. Alborum boum, qui à triumphantibus mactarentur, meminit & Claudianus in VI consulatu Honorii:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candidaque Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Clitumnus ille fons in agro erat Falisco: ac aquam ejus potam boves reddere candidos, ait Plinius lib. II, cap. CIII. Qua de re etiam diximus lib. II, cap. LXXIX.

De sacrificio Iovis Capitolini sic Donatus ad illud IX Æn.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.

Consuetudo, inquit, *permansit, ut vacca & taurus, auratis fronte, & cornibus Iovi Capitolino mactentur.* Ac Servius ad eumpse locum. *Ita enim ornari consueverat:* Nempe majores hostiæ auratis cornibus immolabantur Diis: ut ait Plinius lib. XXXIII, cap. III. Minores verò, etsi non inaurarentur cornua, coronabantur. Unde Iuvenalis Sat. XIII:

Quaque coronata lustrari debeat agna.

Unde colligimus hoc etiam habuisse locum cùm Iovi sacrificaretur. Nam Iovi quoque ovem immolatam indicat illud Macrobii libro I Saturnal. cap. XV: *Ovem, idulem dictam, omnibus idibus Iovi immolatam à Flamine.*

De Ariete Iovis Ammonis: Clemens lib. X Recog. nos lib. 3, cap. 74.

Equus apud nonnullas gentes Iovi sacer. Festus *b*: *Apud Sallentinos Menzana Iovi equus dicatus vivus conjicitur in ignem.* Ubi pro *Menzana* videtur legendum *Mazani*, vel *Mezani*: ut diximus hujus operis lib. II, cap. XXXIII.

b In October equus.

Etiam ovis mactata Iovi. Ovidius lib. II Fast.

Inque Iovis summa cæditur arce bidens.

Huc quoque referendum, quòd in fœderibus sanciendis ante aras porcus cæderetur. Unde Maro:

Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Iovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porcâ.

c Pag. 871 edit. Rom.

Ubi Servius culpat, quod *porca* dixerit pro *porco*. Sed abunde ex Cicerone, & Tranquillo, poëtam defendimus in Oratoriis Institut. lib. I, cap. IX, sect. XI.

d Perfectâ perfectio, altivolus cælesti.

Ex avibus dicata Iovi aquila: cujus duas caussas promit Eustathius in Iliad. Α *c*. Una quia conveniat τελείῳ τελεία, ὑψιπέτης ὑψίστῳ *d*. Altera autem διὰ τὴν κατὰ τοὔνομα κοινωνίαν *e*. Nempe quia, ut ait, Iupi-

e Ob nominis cognationem.

ter

ter est aer ætherius: ἀὴρ verò, & αἰετὸς ut Græci aquilam vocant, videantur derivari ab eodem verbo, ἄω, quod est πνέω, sive spiro. Quia verò sacra hæc avis Jovi, eò pictoribus & poetis insidebat Jovis sceptro, ut apud Pindarum, vel capiti, ut apud Aristophanem, de quo in Minerva dicemus.

Jovem quoque, uti & Latonam, perdicibus delectari, apud Ælianum legere est lib. x de Animalibus, cap. xxxv.

Jovi etiam dicavere culmina Olympi, Idæ, aliorumque excelsiorum montium: ut ait Maximus Tyrius orat. xxxviii, Utrum diis dicandæ sint statuæ. Jovi item è plantis dicata quercus, esculus, fagus, omnesque arbores glandiferæ: ut ex Varrone, Plinio, Festo, atque extremo lib. v, nempe in Plantarum historia dicebamus.

Ex inanimis Jovi Herceo sacra erat maceries ædium; ut antea expositum.

Cap. XVIII.

De Neptuni simulacbro, deque dicatis ei animantibus, plantis, & rebus inanimis. Cur præfectus idem rei equestri, deque ludis in honorem ejus Circensibus.

A Jove summo venio ad fratrem Neptunum: qui effingebatur conchæ, velut currui, insistens: eam concham protrahebant equi marini, priori corporis parte equum referentes, posteriori desinentes in piscem. Unde Statius xi Thebaidos:

Illic Ægæo Neptunus gurgite fessos
In portum deducit equos: prior haurit habenas
Ungula: postremi solvuntur in æquora pisces.

Tridentem verò manu gestabat, sive ob triplicis aquæ naturam, sive quia piscatoribus ejus usus sit, ad quædam genera piscium capienda; ut alibi dictum.

In nummis quibusdam videas caput Neptuni capillis, barbaque, promissis, ac undarum more crispantibus. Inscriptio autem ejusmodi est: C. MARIUS C. FILIUS. A tergo videas hippopotamum bigas regentem, ac delphinum anchoræ circumvolutum. Credo, Arpinati illi septies consuli, Mario hoc symbolum placuit quia à mari Marius videretur non incommode deduci, ac Neptuni filius vellet haberi. Uti & posteà Sextus Pompejus, Magni filius, Siciliæ, & maris dominus, avebat Neptuni filius vocari, eoque marini sive cærulei coloris veste gaudebat: ut est apud Dionem lib. xlviii.

Neptunum cum nigro solere capillitio effingi, Luciano traditum lib. de sacrificio. Poëtæ tamen κυανοχαίτην, hoc est, cæruleâ præditum cæsarie appellant: ut ait Phurnutus. Præterea, ut Minervæ cæsios tribuunt oculos: ita Neptuno cæruleos, ut de utrisque testis est Cicero in primo de Natur. Deorum. Hi verò colores non aliter differunt, quam quòd cæsius minus sit cæruleo. Imò corpore etiam cæruleus Neptunus. Unde Ovidius i Metam.

Nec cælo contenta suo est Jovis ira; sed illum
Cæruleus frater juvat auxiliaribus undis.

Nimirum hæc inde sunt, quòd mare sit cæruleum. Unde & Nereus, marinus itidem Deus, propterea cærulus dicitur Ovidio epist. Dejaniræ:

Qua latam Nereus cærulus ambit humum.

Et de Glauco, itidem marino numine, legas xiii Met.

—— Et cærula brachia vidi,
Cruraque pinnigero curvata novissima pisce.

Lato item pectore fingitur Neptunus: unde Homerus Iliad. B a.

Ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.

Oculis & capite similis Jovi gaudenti fulmine,
Marti autem balteo, pectore verò Neptuno.

Est & lib. vii Ἀνθολογίας, de eodem:

Ἔγγυθι δ' ἀργυρεος ἐφαίνετο κυανοχαίτης.

Prope verò lato pectore apparebat cæruleas comas habens.

Item Valerius Flaccus lib. ii Argon. a

—— Neque enim tam lata videbam
Pectora, Neptunus muros cùm jungeret astris.

Ex quadrupedibus Neptuno dicatus est equus. Quem tridente suo excitasse dicitur. Virgil. i Georg.

—— Tuque ò cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridente,
Neptune.

Ubi sic Servius: *Fabula talis est. Cum Neptunus, & Minerva, de Athenarum nomine contenderent, placuit Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus, percusso litore, equum, animal bellis aptum, produxit: Minerva, jactâ hastâ, olivam creavit: quæ res est melior comprobata, & pacis insigne. Ut autem modo Neptunum invocet: caussâ ejus muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio. Alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet maris.* Subjungit deinde de nomine hujus equi, quem aliqui *Scythium*, alii *Schironem*, alii *Arionem* sunt appellatum. Idem de caussa, cur equum dicârint Neptuno. Eam ait esse velocitatem equi, quà refert Neptunum, sive mare. Ac similiter quoque Castorem, & Pollucem habere equos in tutela, quia stellæ eorum sint velocissimæ. Addit deinde Servius equum primum in Arcadia, juxta aliquos, visum: juxta alios in Thessalia: ac propterea à Thessalis institutum fuisse certamen equestre, sacrum Deo, qui Græcis ἵππιος Ποσειδῶν, Latinis *Neptunus equestris*. De quo numine pleniùs mox loquar. Subdit deinde, ut discrepent scriptores, priusne equus, an pullus editus sit. Item tradi à nonnullis, Saturno, liberos suos devoranti, pro Neptuno equum objectum. Quo modo si servatus sit Neptunus, nihil mirum si equum amarit præ cæteris animantibus. Aut si Illyrii, in memoriam ejus rei, quod ibidem legas, *quotannis ritu sacrorum equum soleant aquis immergere: hoc autem ideò, quòd Saturnus humoris totius, & frigoris Deus sit.* Ubi vide, an non pro *Saturnus* rescribi debeat *Neptunus*. Nam Saturnus non humidus est, sed siccus. Sunt & alia, quæ ostendant, quàm equus sit Neptuno gratus. Fabulantur enim in equum se convertisse, ut cum Cerere concumberet. Et Luna, cujus sidus humidum, Orpheo sive Onomacrito φίλιππος dicitur: Item Parthi, & Thraces, fluminibus mactabant equum, ut ventis Spartani. Itaque Galieni nummo videas equum, qui in piscem desinat cum inscriptione NEPTUNO CONS. AUG.

Neptuno taurum immolatum, indicat Homerus Iliad. xi.

Ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι b.

Ac similiter Maro iii Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Etiam Homeri est initio Odyss. Γ.

—— Ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερὰ ῥέζον
Ταύρους παμμέλανας Ἐνοσίχθονι κυανοχαίτῃ.

—— In litore maris sacra faciebant
Tauros totos nigros Neptuno cærulei capilli.

De cruribus verò taurorum ei sacrificatum, cognoscimus ex Iliad. A & Γ.

Quia Neptunus est maris potens, hinc quoque ad regnum ejus pertinent innatantes in eo piscium greges. Præ aliis phocæ, Neptuni custodes: maximeque delphini: quippe qui eo in piscibus loco sint, quo in quadrupedibus leo, in avibus aquila. Præ piscium etiam multis Neptuno sacer pompilus, ex eo dictus ἱερὸς ἰχθῦς: ut Pancrates Arcas tradidit libro, quem *Marina opera* inscripsit: nec Neptuno solùm esse gratum, acceptumque; sed etiam diis Samothraciæ præsidibus ab eodem proditum fuit: ut auctor est Athenæus lib. vii c.

Neptuno quoque dicata anas, ut est apud Eustathium in Iliad. A d: ubi & caussam hanc adfert, quia Neptunus

signet

a Vers. 478.

a Vers. 490.

b Taurum Alpheo, taurumque Neptuno.

c Cap. 7. sive pag. 282.

d Pag 87. edit. Rom.

ſignet naturam liquidam: & ἡ νῆσσα *a* dicta ſit ἀπὸ τῶ νεῖν, νέειν, τὸ κολυμβᾶν *b*.

a *Anas.*
b *A natando.*

E plantis maximè ſacra Neptuno pinus, quia peridonea eſt navigiis materies.

Hoc quoque ad Neptuni regnum pertinet, quòd terras movet unde Ἐνοσίχθων, & Ἐννοσίγαιος eſt appellatus. Credebant enim antiquiſſimi terræ motum eſſe ab aquis terras ſubeuntibus. Qua de re dictum nobis lib. II, cap. LXXVII. Ac, niſi me fallit conjectura, inde etiam fuerit, quod murorum fundamenta crediderint in Neptuni eſſe poteſtate. Nam primò fundamentis, inde urbibus, terræmotu periculum eſt. Virgilius lib. II Æn.

Hic ubi disjectas moles, avulſaque ſaxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum:
Neptunus muros, magnoque emota tridente
Fundamenta quatit, totamque a ſedibus urbem
Eruit.

Ad quæ verba poetæ hæc Servius annotavit: *Notandum, quòd Deos facit, opera ſua evertere, ut portas Junonem, quarum Dea eſt. Nam & portam luminis naſcentibus præbet. Arces Minervam: legimus enim, Pallas, quas condidit arces. Neptunum muros: ipſi enim fundamenta ſunt conſecrata, cujus & moventur arbitrio. Unde* ἐνοσίχθων, *dicitur, hoc eſt, terram movens aquæ concuſſione; ſicut terræmotus continent opiniones.*

Neque Neptunus ſolum Deus marinus, ſed etiam equeſtris, qui Latinis Conſus dicebatur. De hoc ſic Servius in illud VIII Æn. *Magnis Circenſibus actis. Rapta Sabina Conſualibus, hoc eſt, menſe Martio. Conſus autem eſt Deus conſiliorum: qui ideo templum ſub Circo habet, ut oſtendatur, tectum eſſe debere conſilium, unde &, quod Fidei panno velata manu ſacrificabatur, quia fides tecta eſſe debet, & velata. Ideo autem dicato Conſi ſimulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu conſilium. Iſte Conſus & Equeſtris Neptunus dicitur: unde etiam in ejus honorem Circenſes celebrantur.* Ubi pro *eques Neptunus reſcripſi, Equeſtris Neptunus*: ſecundum id quod paullò præceſſerat: *Romulus celetes ſe Neptuno, equeſtri Deo, qui & Conſus dicitur, edixerat propoſuit.*

Miretur aliquis, Neptunum etiam rei præfectum equeſtri. Unde hoc ſit, bifariam dilucet: prout Neptunus vel ἱστορικῶς attenditur, vel φυσικῶς. Si ἱστορικῶς conſideres, inde ſit, quòd Japetus Noe filius, vel potius Japetonidæ, cum novas quærerent terras; partim navibus tranſmiſerint mare; partim equis magna terrarum ſpatia tranſcurrerint. Atque de hoc dictum nobis lib. I, cap. XV. Sin φυσικῶς ratio Neptuni habeatur, Neptunus fuerit mare, ac per equum Neptunium intelligetur navigium: quod & Neptuni currum dixere. Vide, quæ de iſto attulimus hujus operis lib. II, cap. LXXX. Hujus equeſtris Neptuni aliquis fortaſſe imaginem deſideret. Sed nihil nunc occurrit. Et nullam ſe inveniſſe figuram apud antiquos, agnoſcit etiam Vincentius Chartarius lib. de Imaginibus Deorum, capite de Neptuno Februarium menſem Neptuno Equeſtri dicavere Romani: nempe quia tum Sol ſit in Aquario: aquis vero præſit Neptunus, cui dicatus eſt equus, ut antea vidimus.

Neptuno ſacri erant ludi Circenſes. Lactantius lib. VI, cap. XX: *Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno adtributa ſunt, ludi autem ſcenici Libero, Circenſes Neptuno.* Etiam Servius in VIII Æn. Circenſes ait ſacratos Conſo, ſive Neptuno equeſtri. Verba ejus proximè vidimus.

CAP. XIX.

De Apollinis ſimulachris, picturis: ac dicatis ei animalibus, & plantis.

NUnc Apollo nos vocat, atque ut ſuum in ſimulachrum ac res ſibi ſacras paullum oculos defigamus, expoſcit. Sol non veteraſcit, ſed novus, ac juvenis ſemper renaſcitur. Eoque, ut pueritia capillata eſſe ſolet, etiam talis fingitur Apollo, eo juſtiùs, quia radii ejus capillorum, quos de ſe ſpargit, effigiem præbent. Diximus de hoc lib. II, cap. XII. Hinc igitur Apollo Græcis vocatur ἀκερσεκόμης, &, quod apud Pindarum, ἀκερσοκόμας, h. e. *intonſus.* item, χρυσοκόμος, quaſi *alens capillos*, ſive crinitus. Ac Chriſtodorus, poeta Thebanus, ei tribuit ἄδετον πλόκον, *cæſariem ſolutam, ac fluentem.* Eſt & poetæ Ithyphallici:

Phœbus comoſus, Hercules lacertoſus.

Ob eamipſe cauſſam Athenis conſuetudo erat, ut qui ex ephebis excederent Delphos proficiſcerentur ac comæ primitias Apollini dicarent. Imò jam temporibus Theſei hunc morem obtinuiſſe ait Plutarchus. Ac in Ἀνθολογίᾳ eſt epigramma, quo Lyco ſe Phœbo ait primum ſacraſſe capillitium. Martialis ſimiliter in primo epigr.

Hos tibi Phœbe, vovet totos à vertice crines
Encolpus domini Centurionis amor.

Etiam Apollo coronatus lauro, ut Bacchus hederâ. Oppianus de utroque in primo de Venatione *a*:

a *Verſ.* 364.

Φοῖβον δαφνοκομῆν καὶ κισσοφόρον Διόνυσον.
Apollinem laurea redimitum, & hederam geſtantem Bacchum.

Hujus quoque rei cauſſam attulimus ibidem.

Apollinem puerili formâ, ut Mercurium pubeſcentem, Jovem barbatum effingi ſolere: apud Lucianum legas lib. de Sacrificiis. Tertullianus lib. I contra gentes, cap. X: *Imberbis de Apolline, virgo de Diana conſecratur.*

Apollini ſemper forma juvenilis, quod commune habet cum Baccho. Ac ille quidem ſemper juvenis, quia Sol non veteraſcit, ſed eodem ſemper eſt vultu: Bacchus autem, quoniam hilaritas, quam vinum adfert, juventutem conſervat. Unde Tibullus lib. I, eleg. IV.

Solis æterna eſt Phœbo, Bacchoque, juventa:
Nam decet intonſus crinis utrumque Deum.

Etiam apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XVIII legas de *Liberi patris ſimulachro, partim puerili ætate, partim juvenili.* Subjungit deinde, ut in magna Græcia, vel Neapolitanis ſaltem, Ἥβων nuncupatus ſit: nempe ἀπὸ τῆς ἥβης, quaſi puberem, & adoleſcentulum dixiſſent. Verba ejus ſunt: *Uti Græci ejus, quem Baccapea, item quem Briſea appellant, & ut in Campania Neapolitani celebrant Hebona cognominantes.* Atque hoc firmat tabella marmorea vetuſtiſſima, quam Neapoli inventam, & penes Actium Syncerum fuiſſe, ſcripſit ante ſeculum & ampliùs Petrus Summontius, notis *b* in Uranien Joviniani Pontani. Initium eſt ΗΒΩΝΙ ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΘΕΩ. Habes integram ibidem, & apud Appianum, & in Collectione Gruteriana pag. XXXVI, num. V. Sunt & denarii, in quibus quendam conſpicere eſt facie juvenili, pulchra, ac decentibus ornatum cincinnis. Inſcripta eſt N litera I quod Pighius interpretatur Nomius: ut ſit Apollo nomius ſive paſtoralis. In altera parte ſedent ædiles inter modios duos ſpicis plenos. Nomina adſcribuntur hoc pacto: EX S. C. CN. CARBO. C. F. M. SILAN. L. F. Sunt iſti Cn. Papirius Carbo, & M. Junius Silanus: qui ædiles plebis fuere anno Urbis IↃCXXIII, L. Opimio Nepote & Q. Fabius Max. Æmilianus. Videntur autem hac figura voluiſſe ſignare, ſe inſtar Apollinis Nomii populum velle ubertim paſcere annona.

b *Pag.* 5. *edit. Craтandri an.* 1531.

Nec tamen quod de forma adoleſcentis diximus, perpetuum eſt. Nam & virili, ac ſenili etiam forma effictum, Macrobius teſtatur loco ante ſignato. Lucianus item, cum retuliſſet, qua ratione aliqui Apollinem effinxerint barbatum, addit, quomodo ab his culparentur alii, qui facerent imberbem, eſſe enim hoc ſignum imperfectionis, quæ à Diis abeſſe debet.

Cum verò Apollo formoſiſſimus ſit totus, tum ſeorſum ejus humeros laudat Valerius Flaccus in ſecundo Argonauticôn *c*.

Nec tales humeros, pharetramque gerebat Apollo.

c *Verſ.* 492.

Et

Et sane in Diis hos quoque attendi, arguit, quòd Maro I Æn. laudatimus Æneam dicat,

Os humerosque Deo similis.

Addit Valerius de pharetra. Nam cum hac, & sagittis, effingi solet. Eo signabatur, radiis Solaribus cuncta penetrari. Rationem illam adfert ex Porphyrio Servius. Est etiam cùm effingitur unâ manu arcum, & sagittas, gestans, cujus caussam vidimus; altera autem tres Charitas, quo quid signetur, indicat Macrobius lib. I Sat. cap. XVII: *Ideo Apollinis simulachra manu dexterâ Gratias gestant; arcum cum sagittis sinistrâ; quod ad noxam sit pigrior, & salutem dextra manus promtior largiatur.* Etiam cum lyra, vel cithara, effingitur, ad signandam suavissimam illam *ἁρμονίαν* sive concentum, quem ex cælorum motu oriri Pythagorici ac Platonici, tradiderunt. Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis: Κιθάραν ἐπὶ χερσὶν φέρει τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱονεὶ τὸν ἥλιον τῆς κοσμικῆς ἁρμονίας· κεκραμένος γὰρ τοῖς λοιποῖς ἄστροις καὶ τίκτει, καὶ ζωογονεῖ. *Fingunt Apollinem manibus tenere citharam: videlicet quod Sol omnia temperet. Si enim cum ceteris stellis conferatur, omnia & gignit, & producit.* Pertinet huc quoque illud Plutarchi lib. περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας sub finem: Οἱ παλαιοὶ θεολόγοι πρεσβύτατοι φιλοσόφων ὄντες, ὄργανα μουσικὰ θεῶν ἐνεχείριζον ἀγάλμασιν· οὐχ ὡς λύραν που καὶ αὐλὸν, ἀλλ' οὐδὲν ἔργον οἰόμενοι θεῶν, οἷον ἁρμονίαν εἶναι καὶ συμφωνίαν. *Prisci Theologi, Philosophi vetustissimi, instrumenta Musica in manus Deorum imaginibus posuerunt: non sanè quòd eos lyrâ, aut citharâ ludere putarent; sed quod nullum Deo opus convenientius esse judicarent, quam consonantiam, & harmoniam.*

Lacedæmonii verò ut eum effinxerint, hisce verbis Zenobius tradit centuriâ I Prov. LIV: Τὸν Ἀπόλλωνα τετράχειρα, καὶ τετράωτον ἱδρύσαντο Λακεδαιμόνιοι, ὥς φησι Σωσίβιος, ὅτι τοιοῦτος ὤφθη τοῖς περὶ Ἀμύκλας μαχεσαμένοις. *Apollinis statuam Lacedæmonii quatuor manibus, totidemque auribus collocârunt, ut refert Sosibius: quia talis visus est ad Amyclas pugnantibus.* Puto, hoc significare voluisse, Apolline sive Sole vel Deo, nihil esse potentius: nec quicquam esse, quod non audiat, vel intelligat. Possis & de IV auribus eò referre, quod auditus sit sensus doctrinarum, quarum præses Apollo. Verisimilius tamen id foret, si Athenis symbolo hujusmodi usæ forent. Major enim isthic honos doctrinæ quam Lacedæmone.

Phœbi etiam sive Apollinis symbolum habemus in quibusdam nummis aureis, & argenteis, in quibus inscriptum L. PISO. FRUGI. ac videtur is esse Calpurnius Piso, qui primus cognomen Frugi adeptus, inque quæstura hos nummos cudit anno Urbis DC. I. In horum uno latere est caput Phœbi intonsi, ac pharetrati, inque nonnullis laureati, cumque longis cincinnis: in aliis item cum lituo, in aliquis cum tripode. In altero latere est equus laxis currens habenis, insidente puero cum palma, aut face. Equi cursus denotat velocitatem temporis, quod motu Solis metimur. Puer signat Solem non senescere. Palma indicat tempus omnia vincere: uti fax, omnia illustrare, vel etiam cuncta absumere.

In pluribus Apollinis Sminthii delubris simulachro Dei mus erat subjectus, qui pedibus numinis premeretur. Ejus rei caussam cognoscere ex ipso Sminthei nomine: de quo diximus lib. III Oratoriarum Institutionum, cap. II, sect. II. Insidentem regali solio describit Martianus Capella lib. I a: *Pythius, throno, quo insidebat, exsurgens, Musas jussit occurrere.* Et quid impedit, quo minùs etiam appingamus, qua ratione eopse libro Apollinem cum IV descripserit urnulis? Verba ejus sunt: *Ac tunc Latoium conspicatur, edito considentem, arduoque suggestu, atque in conspectu quatuor urnulas adopertas vicissim atque alternis inspectionibus enudare, quæ diversâ specie, metallisque formata. Nam una ex ferro, quantum conjici potuit, duriore; alia ex argenti fulgentiore materia; tertia leventis plumbi fusile robore videbatur. At vero propter Deo perlucentis vitri salo renidebat. Singula autem rerum quædam semina, elementaque gestabant. Nam flammis flagrantior, & ab ipsius eccaumenis examinata fomitibus ex ferro prædicta anhelabat urna: quæ tamen vertex Mulciberis dicebatur. Alia etiam, quæ fuerat ex argenti materie præferebat serena fulgentia, & vernantis cali temperie renidebat. Hanc dicebant Risum Jovis. Illa vero metalli gravioris plena nidosa hyemis, atque algidi rigoris, nec non etiam pruinarum. Hæc Saturni vocabatur Exitium. At vero sali resplendentis, atque ad ipsius Dei dexteram sita, aeris totius seminibus erat referta. Hanc Junonis Ubera memorabant. Ex his igitur urnis Deus alternatim, quantum dispositis fas erat, hauriebat. Nam quoties orbi complacito vitalis spiritus salubres ministrabat auras, ex illa argenti clementia aeris hausti permiscens semina temperabat. Cum verò pestem diram commeritis mortalibus minabatur, ævis similiter anhelos ignes, aut serpentis frigoris venena miscebat, & in affligendum meare cogebat orbem.*

Nunc de iis videamus, quæ antiquitas sacrarat Apollini, quæque immolarit. Ac priùs de animantibus.

E quadrupedibus Apollini sacer lupus: unde & Delphis in Apollinis templo erat æneus lupus. Sanè Delphis cultum esse lupum etiam Ælianus auctor est in historia Animalium lib. XII, cap. XL. Ac caussam adfert quòd ea in urbe aurum sacrum furto surreptum, inque Parnasso defossum, lupus detexisset. Etiam mater Apollinis Latona ex Jove gravida in lupum, (nisi potiùs lupam) conversa fuit, ne Juno resciseeret. Imò & lupi formâ peperit Apollinem. Adhæc Apollo ipse dictus est *Lycius*, à λύκος quod est lupus: nisi potius à λύκη, h.e. lux; de quo dictum lib. II, cap. XII. Sanè Eustathius a caussam petit à nominis similitudine, quam λύκος b vocabulum habeat cum λύκη c, unde & ἀμφιλύκη d. Juvencum sacrificatum Apollini, indicat Martialis epigrammate ad eum, quod est lib. IX e:

> *Felix tunc ego debitorque voti,*
> *Casurum tibi rusticas ad aras*
> *Ducam cornibus aureis juvencum.*

De auratis verò cornibus ait, quia in majoribus hostiis hæc consuetudo obtineret: ut ex Donato diximus, cum de Jovis sacrificiis ageremus.

Apollini taurum immolatos, semel iterùmque Homerus Iliad. A. Ac de tauro similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Nec semper tamen victima erat taurus sed etiam aries, item capra, vel hircus: ut ex eodem Homero cognoscimus. Apollini albos esse capros immolatos, scimus etiam ex Livii lib. XXV. Ac propterea & Homero, ut Apollinari viro, alba capra sacrum faciebant Iones: ut Agellius significat ex Varrone lib. III, cap. XI. Diximus de eo lib. I, cap. XIII.

Ovem Apollini sacrificatam, atque hoc cum Deorum pluribus commune habere, indicat illud Maronis IV Æn.

> —— *Mactant lectas de more bidentes*
> *Legifera Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,*
> *Junoni ante omnes.*

Etsi hic videri possit dictum ex Afrorum consuetudine. Nam de Didone imprimis est sermo. Sed de ovibus, imò & de capris, clarè Homerus Iliad. A f.

> Αἴ κέν πως ἀρνῶν κνίσης, αἰγῶν τε τελείων
> Βούλεται ἀντιάσας ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.
> *Si forte ovium nidorem, caprarumque perfectarum*
> *Velit assecutus nobis pestem avertere.*

Ex avibus Apollini sacri sunt cygnus, & corvus: quorum hic Ovidio propterea dicitur *Phœbejus ales*, Ausonio *Phœbejus oscen.* Ac cygnus quidem, quia candore suo lucem refert, diei est symbolum: corvus, ob nigrorem, est Symbolum noctis. Hinc Appulejus lib. II Floridorum: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus, & niveus,* qui-

a Pag. 8.

a In Iliad. a pag. 87. edit. Rom.
b Lupi.
c Lux.
d Diluculum
e Epigr. 43.

f Vers 58.

quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo. Præterea cygnus moriturus canit suavissimè: quod ipsum Apollo facit lyrâ. Adhæc Apollo est augur: & utraque ales voce & volatu dat augurium. Eustathius in Iliad. Α a: Καὶ κύκνος δὲ τῷ Ἀπόλλωνι, οὐ μόνον διὰ τὸ ᾠδικὸν, καὶ μαντικὸν, ἀφιέρωται· ἀλλὰ δὲ διὰ τὸ λευκὸν, ὅπερ ἐκ τοῦ λεύσσειν, ὅ ἐστι βλέπειν, παρῆκται· ὅπερ Ἀπόλλων ἐστὶ πορίστης. *Et cygnus quidem Apollini sacer, non solum propter cantum, & vaticinium; sed etiam ob alborem,* λευκὸς, *quod à* λεύσσειν, *videre, cujus auctor Apollo.*

a Pag 87. edit. Rom.

Corvi augurium erat funestum, quia aves hæ cadavera consectentur. Sic mortem strepitu suo significâsse creduntur Alexandro M. Babylona ingressuro, & M. Ciceroni, cùm fugeret percussores ab Antonio immissos.

Atque eandem ob caussam Apollini sacer erat accipiter: nempe ὡς μαντικὸς ὄρνεος b. Quam rationem adfert Græcus Aristophanis scholiastes εἰς Ὄρνιθας c. Atque addit cùm Iovi esset dicata aquila, convenienter accipitrem qui minor est aquilâ, dicatum fuisse Apollini, ut Iovis ministro: Eustathius in Iliad. Α d geminam adfert rationem cur sacer sit Apollini. Verba sunt: Ἱέραξ ἱέρωται Ἡλίῳ Ἀπόλλωνι, διά τε τὸ ὀξὺ τῆς κινήσεως, ὠκυπέτης γὰρ ὁ ἱέραξ, καὶ ὁ ἥλιος δὲ ὀξυκίνητος· καὶ διὰ τὴν ἐξ ἐτυμολογίας συγγένειαν· ἵεται γὰρ ἴσως ῥᾶον ὁ ἥλιος. ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ἱέραξ ὠνόμασται· ὅθεν καὶ Δήλιος ἐπιθετικῶς ὀνομάζεται, ὡς δῆλα, καὶ διόρατα πάντα ποιῶν. *Accipiter Apollini consecratus ob velocem motum, celeris enim volatus accipiter, & Sol rapidissimi cursus. hinc affinitas vocum, quod ut Sol volubili gradu omnia permeet* (ἵεται:) *sic & appellatio accipitris* (ἱέραξ) *inde procedat. Quippe solenne epitheton Apollinis, Delius, quod manifesta* (δῆλα) *& conspicua omnia reddat.*

b *Avis, augurio cantando idonea.*
c *In fornam, quæ inscripta Ὄρνιθες.*
d Pag 87. edit. Rom.

Porrò accipitrem non semper pingebant adsistentem Deo; sed etiam faciebant capiti insistentem: ut inferiùs in Minerva dicetur.

Sed & gallus Apollini dicatus, teste Pausania in Iliacis prioribus, sive lib. v: nempe, ut idem ait, quia diem annunciat; unde *lucis avem* vocat Martialis e. Æsculapio quoque, Medicorum Deo, sacer fuit, quia symbolum est vigilantiæ, quæ virtus plurimùm dedit Medicum: ut & animarum Medicos, ac pastores: unde gallus à Christianis solet imponi templis, ut diximus lib. III, cap. LXXXVI.

e *Lib. epigr.*

Etiam fabulosæ gryphes dicabantur Apollini, hoc est, Soli, cujus currum quandoque à gryphibus trahi finxere. Nempe in Sole nihil vel potentius est, vel velocius, ita fabulosa hac ave nihil vel pernicius creditur, vel potentius: ad quod significandum ei caput tribuêre aquilæ, qua nihil in avibus pernicius; corpus autem reliquum leonis, quo nihil in quadrupedibus est potentius. Aures verò addidere eandem ob caussam, propter quam Apollo Lacedæmoniis τετράωτος colebatur. Vide & quæ dixi lib. III, cap. C.

E piscibus Apollini dicatus, qui κίθαρος vocabatur: ut est apud Athenæum lib. VII. Creditur id factum ob convenientiam nominum, quia Apollo citharâ canit. Etiam delphinum ei fuisse dicatum, diximus alibi. Fortasse origo ex fabula de Arione citharœdo.

Imò etiam è piscibus thunnum esse Apollini sacrificatum, ex Antigoni Carystii libro de Dione docuit Athenæus lib. VII, cap. XX.

Apollo etiam Delphicus serpentis symbolo colebatur. Atque inde vocabatur Pythius: nempe à פתן, *pethen*, aspis. Imò & Pythonissa, quia, instar Apollinis, fatidica, eò, I Sam. XXVIII, 7, vocatur domina אוב, *ob* sive *oph*, h.e. serpentis. Sanè ab *oph*, ut Græcum ὄφις, & Οὐ... quod Orus exponit basiliscum: atque ait solere Dus ex auro circumponi. Sed de his alibi etiam dictum.

Ex insectis Apollini sacra fuit cicada: de quo vidimus lib. II hujus operis, cap. XII.

E plantis Apollini sacra fuit laurus: in quam conversa est Daphne, secundum poëtas, qui lauro, tanquam Apollinares viri, coronabantur. Pluribus de hoc egimus lib. II, cap. XII.

Etiam ei dicavere hyacinthum, oleastrum, myricam, & juniperum: ut in plantarum historia dictum. Imò & olea non solum Minervæ, sed etiam Apollini dicata: ut iisdem vidimus in eadem, & lib. II, cap. XII.

CAP. XX.

De simulachris Martis, Vulcani, & Mercurii: ac animantibus, aliisque quæ iis sacravit antiquitas.

DE tribus Deorum Consentium vidimus. Totidem supersunt, Mars, Vulcanus, & Mercurius: de quibus nunc ordine agemus.

Mars figuratus formâ militis. Tertullianus lib. I adversus gentes, cap. X: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, in Vulcano faber ferri consecratur.*

Nec satis est attendere schema militare. Vultus etiam truculentum spirat. Idem latus humeris, ac pectore, quod Græci εὐρύστερνον dicunt. Seneca in Hippolyto:

Æquas Herculeos jam juvenis toros,
Martis belligeri pectore latior.

Poëta Ithyphallicus:

Nemo est feroci pectorosior Marte.

Mars habitu fingebatur χροιᾶς πυρώσης ἀλληθοῦς *coloris ignei, vereque flammei:* ut ait Porphyrius in τετραβίβλον Ptolomæi.

Apud Spartanos Mars catenis vinctus colebatur: nempe ne à gente ea posset recedere. Uti ab Atheniensibus colebatur Victoria absque alis: videlicet ne posset avolare. Sed nihil ejusmodi simulachra nationibus illis profuere. Nam & sæpe avolavit Victoria, & Mars tandem perdidit Spartanos.

Hoc numen in rusticarum ædium foribus effingebatur, quasi dicere vellent, Mars exesto, bellumque quatenus fieri posset, debere propulsari. a

a *E Chartario quem Verderius vertit pag 259. sed vellem addidisset auctorem.*

In Martis præsidio erat ignis, ex Pythagoreorum doctrina. Nam receptior opinio Vulcano dicabat. Verùm aliter Philolaus, Pythagoricos secutus. His eò Mars præfectus igni, quia calidus, & siccus: Bacchus aëri, quia calidus, & humidus: Saturnus aquæ, quia hæc calida, & humida: Plato terræ, ut frigidæ & siccæ. Vide quæ ex Pythagoræorum, & Platonicorum opinione scribit Proclus in secundum Euclidis.

In tutela quoque Martis erant non milites modò; sed etiam gladiatores. Tertullianus lib. de Spectaculis: *Martem, & Dianam, utriusque* (gladiatorii, & venatorii) *ludi præsidem novimus.* Item Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur namque & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Ubi *arenas*, ut sæpe ea vox usurpatur, pro amphitheatro dixit; quod arenâ sternebatur, ut sanguinem pugnantium imbiberet.

Ex quadrupedibus Marti sacer equus: non apud Myssios modò, de quibus testis est Florus: sed etiam Romanos, Festus: *Equus Marti immolabatur, quod per ejus effigiem Trojam capta sint: vel quod eo genere animalis Mars delectari credebatur.* Etiam Idibus Octobribus (non Decembribus, ut Plutarchus ait in Quæstionibus Romanis) Marti equus immolabatur; qui inde *October equus*, dicebatur. Vide quæ de eo scripsit idem Festus in *October*.

At Lusitani mactabant Marti capros: ut est apud Strabonem lib. III: ubi & adjungit immolâsse ei captivos hostes, & equos. Cares autem non equum, sed canem immolabant: Scythæ asinum; ut est apud Arnobium lib. IV. Est & lupus Marti sacer: sicut Apollini quoque, de quo antea vidimus.

Ex

Ex avibus sacer Marti erat accipiter, quia, ut ferè solent homines Martiales, ex rapto vivit. Interim alius quoque Diis dicatus fuit: ac pro accipitrum genere diversis: sicut apud Græcos, uti variæ accipitrum erant species, ita variis dicantur Diis. Unde Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. IV: Νενέμηνται δὲ καὶ ἀνακεῖνται θεοῖς πολλοῖς· ὁ μὲν περδικοθήρας καὶ ὁ κίρκος, Ἀπόλλωνός εἰσι θεράποντες φασί· φήνην δὲ καὶ ἅρπην Ἀθηνᾷ προσνέμουσιν· Ἑρμῆ δὲ τὸν φασσοφόνον ἄθυρμα εἶναι φασίν· Ἥρᾳ δὲ τανυσίπτερον, καὶ τὸν τριόρχην οὕτω καλούμενον Ἀρτέμιδος· μητρὶ δὲ θεῶν τὸν μέρμνον· καὶ ἄλλον δὲ ἄλλῳ θεῷ· γένη δὲ ἱεράκων ἐστὶ πάμπολλα. *Distributi autem sunt, & consecrati variis Diis, Perdicarius & hypteros Apollinis minister, ut ferunt: Ossifraga, & Harpe sacra sunt Minervæ. Palumbario Mercurium delectari ajunt. Junoni dedicatur Tanysipteros, Dianæ, triorches sive buteo, matri autem Deorum mermnus & alii Deo alii. Varia quippe sunt accipitrum genera.* Apud Ægyptios accipiter sacratus Osiridi, sive ἡλίῳ Deo; ut suo loco dictum.

Sacer quoque Marti vultur erat, ut Phurnutus ait lib. de Nat. Deorum, nempe itidem propter rapacitatem & quia sectetur corpora, quæ bello ceciderunt. Sed Ægyptii sacrarunt Junoni, ejusque pennis caput Isidis exornant: ut est apud Ælianum lib. X Hist. Anim. cap. XXII.

Gallum etiam gallinaceum sacrârunt Marti, quia pugna gaudet: ut antea dictum.

Picum quoque non hyperboreum illum, ac fabulosum quem gryphem dicimus, sed vulgarem, *Martii* cognomento insignem, Marti esse sacrum, & cognomen hoc indicat, & Plutarchus refert quæstionum Romanarum sect. XXI. Eò autem dicatus Marti, quia & audax est, & fortis: ut qui quercus etiam dissecet rostro: unde δρυοκολάπτης, & πελεκᾶνος nomen, ut anteà diximus. Quia autem Rhea Sylvia, Numitoris filia, ex Marte dicta concepisse Romulum, & Remum: eo, uti fingebant suxisse ubera lupæ, quæ Marti dicata: ita & commenti sunt pastos à pico, itidem Marti sacro. Ovid. in III Fast.

Lacte quis infantes nescit crevisse ferino:
Et picum expositis sæpe tulisse cibum?

Idem legas apud Plutarchum in Romulo, & opere ejusdem proximè memorato: ubi etiam, cur Romani picum colant, & tantopere caveant sibi ab ejus esu, eandem inter alias caussam refert: ex Nigidio etiam Figulo. Grammaticorum post Varronem doctissimo, tradit, quod ferè locis montanis ac sylvestribus, ubi lupum, ibi & picum conspicere sit. Imò apud ipsos Aborigines picus Martis symbolum erat: eaque avis fraude sacerdotali rudi populo responsa dabat: ut Dodonæis columba. Atque hinc occasio data comminiscendi regem Picum, qui post Janum, ac Saturnum, in Latio regnasse creditur. Diximus de illo in Originibus gentis Romanæ.

Alexander Neapolitanus *a* ait à Bœotiis anguillas Copaida, à Copaide Bœotiæ lacu sic dictas, immolari Marti. Sed Athenæos *b* quidem tradit ex Europæis Agatharchidis eos Copaidas coronatas θύειν θεοῖς *c*: verùm de Marte id particulatim non dicit. Ibidem ait Alexander, Marti a Phaselitis, qui in Lycia, vel Pamphylia sunt, ταρίχους, sive salsamenta immolari. Sed Athenæus ibidem non dicit Marti sacrificari, verum Cylabræ pastori: ac caussam apponit ex Heropythi libro de Colophoniorum finibus.

a Lib. 3 Genialium Dierum, cap. 12.
b Lib. VII. cap. XIII.
c Immolare Diis.

E plantis Marti dicatum gramen: ut indicat his verbis Festus: *Gradivus Mars appellatus est à gradiendo in bella ultro citroque: sive a vibratione hastæ, quod Græci dicunt κραδαίνειν: vel, ut alii dicunt, quia corona graminea in re militari; maxima est honorationis.* Sed ut gramen sit Marti dicatum: non tamen inde Gradivi nomen: sed potiùs à gradu, vel gradiendo: utcumque modulus syllabæ videatur refragari. Adi quæ de Gradivi cognomento ait Servius III Æn.

A Marte rivale Vulcani, me conferam ad Vulcanum ipsum. Is exprimebatur figura fabri ferrarii. Tertullianus libro I contra gentes, cap. X: *Virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Convenit huic quòd Arnobius lib. V ait, cum malleo depictum. Quod que cum forcipe effictum videmus in nummo L. Cæsii. Leones ob igneam vim ab Ægyptiis dicati sunt Vulcano: ac ob eandem caussam Solem constituunt domicilium Leonis: quia nempe Leo igneus: & Sol in signo Leonis est ferventissimus. Videtur tamen aliter sapuisse Epimenides Cretensis: qui Leonem Nemeæum è Luna decidisse fabulabatur. Sic enim scripsit:

Καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκόμοιο,
Ἣ δεινὸν φρίξασ' ἀπετίναξε θῆρα λέοντα
Ἐς Νεμέαν ἄγαγ' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥρην.

Quæ Petrus Gillius sic expressit:

Nam genus e Luna nostrum cælestis origo est:
Terribili quæ me quondam concussa rigore
In Nemeam sylvam, Junoni scilicet almæ
Ut gratum faceret, dejecit.

Porphyrii quoque verba de Vulcani effigie adscribi merentur; prout ea adduxit Eusebius in tertio Præparationis Evangelicæ, cap. XI *a*: τοῦ δ' αὖ πυρὸς τὴν δύναμιν προσειπόντες Ἥφαιστον, ἀνθρωποειδὲς μὲν αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα πεποιήκασι, πῖλον δὲ περιέθεσαν κυάνεον, τῆς οὐρανίου σύμβολον περιφορᾶς, ἔνθα τοῦ πυρὸς ἐστὶ τὸ ἀρχικόν τε καὶ ἀκραιφνέστατον· τὸ δὲ εἰς γῆν κατενεχθὲν ἐξ οὐρανοῦ πῦρ, ἀτονώτερον, δεόμενόν τε στηρίγματος καὶ βάσεως τῆς ἐν ὕλαις· διὸ χωλεύει, ὕλης δεόμενον εἰς ὑπέρεισμα. *Porrò vim ac potestatem ignis Vulcanum appellarunt, atque ejus simulachro humanâ figurato figura pileum imposuere cæruleum, quo significarent cælestem conversionem, ubi ignis est primigenius, & ab omni fece purissimus. Nam ignis ille in terras delatus e cælo, infirmior est, ac materia indigens, eoque claudicat, ob defectum adminiculi ad ingressum.*

a P. 112. edit. Paris an. 1628.

Vulcano ex arboribus dicata est πεύκη, h.e. picea sive larix. De quo sic Eustathius in Iliad. A *b*. Πεύκας φασὶν Ἡφαίστῳ ἀνεῖσθαι, οὐ μόνον ὅτι εὐέξαπτοι, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δᾷδα, ὅτι ἀπὸ τοῦ δαίειν τὸ καίειν παρῆκται. *Picea planta Vulcano dicatur, non solum quia facilè accenditur; sed etiam propter faces ex ea, quas Græci vocant δᾷδας, quæ vox à δαίειν significante uro, derivatur.* Item Vulcano sacrum ferrum, quia hoc materies artis fabrilis. De priori in plantarum historia: de altero in metallis vidimus.

b Pag. 87. edit. Rom.

Mercurii effigies istiusmodi est in antiquis inscriptionibus, quas collegit Apianus. Est imberbis, atque adfixæ ei supra aures alæ duæ exiguæ. In dorso palliolum habet. Dextrâ gerit marsupium: quod imminet capiti hirci. Sinistrâ tenet caduceum, cui angues bini circumplicantur. Assistentem habet gallum. Imberbis est, quia in nuncio per cælum terrasque juveniles requiruntur vires. Ac cum eo convenit, quod Lucianus libro de Sacrificiis ait, pubescentem, primaque cum lanugine effingi solere. Alæ supra aures indicant, quæ mandantur, perniciter præstari oportere. Palliolo opus nunciis adversus imbres. Marsupium designat Deum esse mercatorum, qui lucro omnia metiuntur. Hircus apponitur, ut puto, ad significandam turpem lucri cupiditatem. Hircus enim animal fœdum, ac fœtidum. Caduceus est symbolum pacis. Quanquam κήρυκες *c* non solùm mitterentur ad ineundam pacem, quales εἰρηνοδίκαι, sive pacis sequestri, dicebantur: sed etiam ad bellum indicendum. De quo Ulpianus ad orationem Demosthenis in Timocratem. Caduceo circumplicati angues bini: unde Arnobio lib. IV dicitur, *assibulum colubrorum gestator*. Eo autem assibulum ait, quia, ut in medio nodo jungebantur Herculaneo, ad significandum, pacem debere constanter observari: ita ora etiam jungebantur, ut signum ea res esset conjunctionis arctissimæ, quæ pacis est opus. Hoc esse propositum caduceatoribus, caducei etiam nomine commonemur. Nam *caduceum* pro *caruceum* dixere, à Dorico καρύκειον pro κηρύκειον, quia insigni hoc uterentur οἱ κήρυκες. Cur verò caduceo

c Præcones. nuncii.

uno

uteretur caduceator, ex fabula caussam arcessit Hyginus in Poetico Astronomico cap. de Lyra. Serpentes circumplicati cristis carebant. Nam cristati magis belli fuissent symbolum, quàm pacis: cujus ergo præcipuè mittuntur caduceatores. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdata effigie anguium fecerint. Neque enim cristatos esse in caduceo mos est.* Gallus apponebatur ad denotandum magna violentiâ opus esse caduceatoribus, ac legatis. Etiam cum galero vel petaso pingebatur, quod omne negotium semper sit absconsum: ut ait Fulgentius lib. I Mytholog. Pedes habuit decentes: unde eos, more Homerico commendat carmen Ithyphallicum:

Habet decentes nuncius Deum plantas.

Nempe in nuncio pedes etiam attendimus. In quibus commendatur velocitas. Unde & talaria ei data.

Quandoque etiam Mercurius fingebatur manibus pedibusque mutilus, sed cum veretro rigido, atque intento. Priori significabatur non requiri à sene, ut viribus corporis polleat. Posterius notabat, ut à genitalibus est fœcunditas; ita orationem quoque hominis prudentis, ac diserti, esse efficacem ac fœcundam. Pluribus de eo ex Herodoto, Plutarcho, ac Porphyrio diximus lib. II, cap. XXXII. De veretro erecto, testis etiam Artemidorus in Oneirocriticis lib. I, cap. XLVII, & Macrobius lib. I Saturnal. cap. XIX. Ac sic Mercurium in Elide à Cyllenensibus cultum, auctor nobis Pausanias in Eliacis posterioribus. Ad hoc verò quod statu quadrato, solo capite insignito effingeretur respexit Juvenalis Sat. VIII, cum inquit:

—— Truncoque simillimus Hermæ.

Cur Mercurius, & Charites uno locarentur delubro, indicat Plutarchus lib de auditione: Τὸν Ἑρμῆν ταῖς χάρισιν οἱ παλαιοὶ συγκαθίδρυσαν, ὡς μάλιστα τοῦ λόγου, τὸ κεχαρισμένον, καὶ προσφιλὲς ἀπαιτοῦντος. *Mercurium antiqui collocârunt eodem in fano cum Gratiis, quia sermo imprimis exigit, ut gratus sit, atque amicus.*

Subinde & canis Mercurio appingebatur, quia animal est sagax, & ingeniosum: uti & Plato inquit.

Nec Mercurius seorsum semper cultus: sed etiam cum Divorum alio. Nam ex Mercurio, & Hercule, signum conjunctum Græco nomine *Hemeraclam* vocat Cicero ad Att. lib. I, epist. VIII. Quomodo & idem Hermes sociatus cum Minerva. *Hermathena* dictus: de quo in Minerva agemus.

Egi de simulachro Mercurii. Adjungam nunc de rebus eidem sacratis.

Mercurio linguam sacravit antiquitas: ut ex Athenæo, Suida, atque aliis, dictum lib. II hujus operis, cap. XXXII. Nec ratio obscura est, quandoquidem, ut Aristides orat. in Minervam *a* ait, Mercurius vocabatur λόγιος, ἀγοραῖος, καὶ ἐμπολαῖος, *sermonis, fori, & mercaturæ præses.* Quorum omnium lingua est instrumentum.

a Pag. 28 edit. Steph.

E digitis auricularis est sacer Mercurio; ut è Melampodis libro περὶ παλμῶν alibi dixi.

Ex alitibus Mercurio sacratus est larus. Cujus rei geminam adducit caussam Eustathius in Iliad. A *b*. Quarum una est à re, altera à voce. Sic enim scribit: Οἰκεῖος δὲ πῶς ὁ λάρος Ἑρμῇ, οὐ μόνον ὡς Ἀργειφόντῃ λευκός· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παρωνυμοῦν τρόπον τινὰ τῇ τοῦ λόγου γλυκύτητι. ὅτι γὰρ λόγος πρᾶγμα λαρόν, ἤγουν ἡδύ· καὶ ὁ λάρος δὲ πρός τινα ὀξυτονοῦν τὴν πρὸς τὸ λαρὸν συνέμπτωσιν. *Domesticus & proprius quodammodo est larus Mercurio, non tantum quod color hujus avis ad alborem vergat, & ut Argus, sic & Ἀργειφόντης c Mercurius à candore dicatur: verùm etiam quòd ratio nominis lari accedat dulcedini orationis. Quippe sermo suavis sit; inter* λάρον *autem* avem, *&* λαρὸν lautum, lætum, *tantum differentiam tonus faciat.*

b Pag. 87 edit. Romana.

c Domitor Argi.

Idem Mercurius in ibide latuit, cum Typhœus cælo bellum movisset, ut est apud Ovid. v Met. fab. v.

Cùm verò Mercurius Ἐνόδιος princeps facilè sit inter Deos viarum præsides, etiam dicendum sacratum ei spinum. Apud Ælianum quidem lib. X Animalium, cap. XXXII lego, ἄκανθον, sive spinum avem, esse sacrum τοῦ δαιμονίου τοῦ κατὰ τὰς ὁδοὺς τιμωμένου καὶ ἀγόντων αὐτὸν ἀνθρώπων. Hoc est, ut Romani vocant, Deorum Semitalium, sive Vialium, qui & Ἐνόδιοι Græcis.

E piscibus Mercurio sacratus est boax; ut est apud Athenæum lib. VII: item Eustathium in Iliad. A, qui & caussam ex nominum cognatione arcessit *a*. Ἑρμῇ, inquit, ἀφιέρωται βόαξ, ὡς κήρυκι διὰ τὴν βοήν. παρ' ὃ καὶ Βοώτης κήρυκος ὄνομα. *Mercurio sacratus boax, ut præconi, ob clamorem, unde & Bootes præconis nomen.*

a Pag. 87 edit. Rom.

E plantis sacrum eidem pentadactylon; ut lego apud poëtam Græcum anonymum, qui hactenus lucem non vidit. Item dicata illi ficus: de quo in plantarum historia vidimus. Adhæc portulaca: ut alibi dixi.

Mercurio etiam sacri fuere acervi in triviis, & quadriviis ex lapidibus à viatoribus, dum prætereunt, conjectis. Græci ἕρμακας dixere. Dixi de hoc lib. II, cap. XXXII.

CAP. XXI.

De simulachro Junonis, & animantibus, ac plantis ei sacratis.

Vidimus de sex Diis Consentibus: deinceps agendum de totidem Consentibus Deabus, quas hoc ordine complexus Ennius:

Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus.

Juno regina exprimitur figura matronæ stolatæ, dextrâ tenentis sceptrum, tanquam Deorum reginæ. Unde Statius lib. X:

—— Ad patrias fusa Pelopeides aras
Sceptriferæ Junonis opem, reditumque suorum
Exposcunt.

Crebrò autem in nummis Romanis cum sceptro reperias: at non æquè frequens in Græcis. Semper verò sic exprimenda, ut in ea quædam majestas. Nam ut secundum Ovidium *b*,

a 6 Met.

—— Jovis est regalis imago:

Sic & Junonis: unde Appulejus VI. Metam. *Supplicanti sese Juno cum totius sui nominis augustâ dignitate præsentat.*

In nummo Iuliæ Mammeæ est symbolum matronæ stola in sinus fluentes collecta, & læva innixa hastæ, dextra autem porrigentis anguem in spiras convolutum: inscriptum autem, JUNO SONSERVATRIX.

Apud Pausaniam in Corinthiacis memoratur simulachrum Junonis hujusmodi. Sedebat Diva in solio eximia magnitudine, ex auro, & ebore, Polycleti opus. Imposita capiti corona, quæ haberet Gratias, & Horas affabre factas. Unâ manu sceptrum gerebat, alterâ autem malum Punicum: cujus significationem ait mysticam esse: sed quæ illa sit, non aperit. Addit, sceptro insedisse cuculum, idque ob veterem fabulam de Jove in cuculum converso, ut Junone adhuc puella potiretur. Eam fabulam narrat quoque Theocriti scholiastes in illud poetæ:

Πάντα γυναῖκες ἴσαντι, καὶ ὡς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥρην.
Omnia mulieres sciunt, etiam quo pacto Jupiter duxerit Junonem.

Unde & templis quibusdam Jovis κοκκυγίου nomen, ut posteà eodem libro Pausanias narrat.

Idem eodem libro meminit Junonis signi super columna veteri è pyro sylvestri facti, quod Pirasus, Argi filius Tirynthem asportasset. Erat id forma sedentis, modica magnitudine se vidisse ait Pausanias.

Apud eumdem in Bœoticis legere est de Iunonis imagine à Pythodoro Thebano effictâ, quæ Sirenas manu præferret.

Supersunt denarii, in quibus est inscriptum M. POPILLI M. F. LÆNAS. Est in his simulachrum Iunonis

Sospitæ

Sospitæ Lanuvinæ, prout à Cicerone in primo de Natura Deorum describitur cum pelle caprina, hasta, scutulo, & calceolis repandis. Deam verò comitatu draco Lanuvinus. Videretur Popillus hos numos cudisse, postquam in quæstura, vel ædilitate, ædem vel simulachrum Junonis Sospitæ renovasset. Etiam in Romanis denariis cum ejus imagine videas hasce literas I. S. M. R. iis significatur, *Juno Sospita Magna Regina.* Nisi pro *Sospita* malis *Sispita*, vel Sispes, more antiquo: ut indicant hæc Festi verba: *Sispitem Junonem, quam vulgo Sospitam appellant: cum ea vox ex Græco videatur sumta, quod est σώζειν* a.

Etiam denarii sunt, in quorum latere uno est caput Junonis Sospitæ Lanuvinæ caprinâ pelle obtectum: in altero autem latere sacra Junonis mensa coronam habet impositam: atque inter duas spicas consistit. Eo Lanuvina Juno expressa, quia Consulibus quotannis mos per se sacrificium obire pro populo Romano. Corona notabat sacrum fieri reginæ Dearum. Spicæ notabant frumenti copiam per ædiles curules in procuratum. Curavit eos nummos cudi M. Plautius L. F. P. N. Hupsæus qui ædilis curulis fuit anno Urbis IↃCXXII. Hoc indicat inscriptio, M. PLAUTIUS L. F. AED. CUR.

Aliam effigiem commemorat Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis, quæ Latinæ sic sonant: *Junonem dicunt esse aerem. Et quoniam aer purgat, fingunt Junonis statuam gestare forficem æneam: sumta translatione à forfice, qua pili capitis resecantur, & corpus glabrum redditur.* Aere purgari res, ostendimus alibi.

Apud Martianum Capellam lib. primo, imaginem Junonis habes ejusmodi: *Hujus suggestus Iunonis subditus consessus, haud indecenter ornatus: ipsa verò tecto capite latteo quodam calummate* b *prænitebat. Cui gemmis insitum diadema pretiosis: nam neque Scythidis virenta, nec ceraunorum vibrans fulguransque lumen, nec fluctricolor hyacinthi credebatur abesse profunditas. Sed totum illud sertum capitis fulgurantis Thaumantias obtulisse reginæ cælitum ferebatur. Ipsius verò Divæ vultus assiduâ perlucens gratiâ, fratri consimilis, nisi quod ille immutabili lætitiâ renidebat: hæc commutationum assiduarum nubilo* c *crebriùs turbadabatur. Nam vestis ejus hyalina, sed peplum fuerat caliginosum: quo tamen, si appulsu cujuspiam luminis tangeretur, inter obumbrantes nebulas sudo perspicuitatis gratia prænitere*t. *Hæc fulmen* d *dextra, lævâ sonorum bombis terrentibus sustinens tympanum, sub quibus plurimum sudans ima subjecta roscidis videbatur inundare fluoribus. Hujus verò calces admodum furvi* e *: quorum solea atra noctis nigredine coloratur. Nam ejusdem genua zona quidem diversicolor ambiebat; quæ nunc præfulgido resplendebat orbe; nunc vanescentis gratia tenuata varietas ita penitus obliquabat* f, *tanquam nihil habuisset ante discolorum.*

In Junonis statua, quæ Mycenis erat ex auro & ebore facta à Polycleto, coronæ insculptæ erant Horæ, & Gratiæ, teste Pausania. Nempe sunt hæ divæ illius, quas Homerus hymno in Apollinem ait choreas ducere coram Iove. Iure autem Iunoni quoque sociatæ, quia hæc est generationis & vitæ præses: ut à qua vitalis spiritus infundatur. At Horæ omnibus maturitatem præstant: Gratiæ decorem.

Iuvencâ, (ut Iovi Iuvenco) sacrum Iunoni fiebat; atque id auratis cornibus, ut in majoribus hostiis obtinuit. Iuvenalis Sat. VI:

—— Et auratam Iunoni cæde juvencam.

Iunoni quoque agnâ sive ove sacratum, indicat hoc Maronis IV Æn.

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Iunoni ante omnes.

Dixeris hoc more factum Punico, quia sermo de sacris in Africa factus. Verùm non solet Maro religiosè admodum distinguere mores Punicos, & Romanos, de quo alibi dictum. Præterea apud Samios Iunoni ovem sacravit Mandrobulus Samius: cùm apud eos aurum furto sublatum reperisset: ut auctor est Aristoteles: & ex eo Ælianus in Historia Animalium lib. XII, cap. XL. Etiam Pausanias in Bœoticis refert Platæenses in festo, quod Δαίδαλα dixere Iovi quidem taurum; at Iunoni vaccam mactâsse. Et sane, in pugna Deorum cum gigantibus, latuit

—— nivea Saturnia vaccâ:

ut est apud Ovid. V Metam. Imò & porca huic Divæ sacrificabatur. Maro VIII Æn.

Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno,
Mactat sacra ferens.

Corinthi capra immolabatur Iunoni τῇ Ἀκραίᾳ a in festo, quod à Dea Ἥραια b vocabatur. Auctor Zenobius Centur. I Proverb. XXVII. Apud Lacedæmonios etiam capra illi immolabatur: unde peculiari ratione dicta est αἰγοφάγος, caprivora, sive caprarum carnibus vescens.

Ex alitibus pavo sacer est Iunoni. Nempe ut aquilam Iovi ob regias dotes, ita Iunoni pavonem ob formam, & fastum convenire existimatum. Ac fingunt poetæ, cùm Io Inachi filia ab Iove esset in vaccam conversa, & Iuno ei apposuisset Argum centum oculos habentem, hunc autem Mercurius interemisset, qui idcirco dictus Argiphontes: Iunonem hoc honoris habuisse Argo, ut oculis ejus pavonis caudam exornaret. Iidem finxere, currum Iunonis à pavonibus trahi: unde Naso lib. II Metam.

—— Habili Saturnia curru
Ingreditur liquidum pavonibus æthera pictis.

Nihil igitur mirum, si Hadrianus Cæsar Iunoni pavonem ex auro & gemmis factum dicârit, teste Pausania: vel si Samii pecuniam pavone signârint, ut testantur Iulius Pollux, & Athenæus. Samos enim Iunoni sacra, ut vel ex Æneidos initio constat. Dionysius Alex. ideo vocat eam

—— Πελασγίδος ἕδρανον Ἥρης.
—— Pelasga sedem Iunonis.

Quin Samii eam apud se natam juxta Imbrasum sub vitice (vulgo *agnum castum* vocant) arbitrantur. Eò & Samii plurimos educabant pavones, indeque alias in terras distrahebantur. Eoque non defuere, qui apud P. Syrum legerent,

Tuo palato Samius pavo nascitur
Plumato amictus aureo Babylonico.

Sed antea ostendimus, *clausus* retineri oportere, quia attenditur ad ingentia illa aviaria, quibus pascerentur, ut ex Varronis tertio de R. R. dictum. Porrò ex his etiam videmus, cur ut in ἀποθεώσει a Imperatorum aquila uterentur: sic Augustarum animas à pavone dixerint cælis inferri. Ita in Faustinæ, & Paullinæ nummis pavo conspicitur cum inscriptione, CONSECRATIO.

Anser quoque sacer Iunoni, quia animal hoc facilè sentiat aëris motationem. Livius lib. quinto in descriptione arcis Capitolinæ à Gallis Senonibus obsessæ: *Anseres non fefellere: quibus sacris Iunonis in summa inopia cibi, tamen abstinebatur.* In memoriam servati ab iis Capitolii, dormientibus canibus, quotannis Romæ in pompa solemni anser stragulo insidens lecticâ vehebatur: per canem verò medium palus sambucinus adigebatur, ob arcem Capitolinam malè custoditam. Nec soli tamen Iunoni anseres sacri sed Inachidi quoque sive Isidi: idque etiam apud Romanos: unde Ovid. I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minus anser
Det jecur in lances, Inachi lauta tuas.

Poetæ mentem exposui in Orator. Instit. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII.

Cuculus sacer Iunoni, conjugii præsidi; *unde*, inquit Wolfgangus Franzius, Wittebergensis Theologus in sacra Animalium historia part. II, cap. XVI, *adhuc hodie nostri*

a *Sospitare, conservare.*

b *Operimento, à καλύπτειν, tegere.*

c *Satis liquet ut Iunonem aeream describi.*

d *Aliqui libri fulmen. Sed rectum est, fulmen. Nempe eo respexit, quod in aere fulmen ac tonitru contingant. Hetrusci tamen solam Deorum Minervam habere putabant fulminum potestatem: ut dictum lib. II.*

e *Abit Capella ab Hesiodo, qui Iunoni calceos tribuit non furvos, sed auratos.*

f *Al. obliquabat.*

a *Arcium præsidi.*

b *Iunonium.*

a *Consecratione, inter Deos relatione. Vide vet. nummos quos Sambucus emblematis subjunxit.*

nostri ex numeratis ejus cantibus colligere conantur tempus ducendæ uxoris, imo etiam longævitatem, ridicula ratione. Cur verò Junoni sit sacrata, & ut sceptro ejus soleat imponi, superiùs expositum nobis.

Monedula quoque sive monetula Junoni Monetæ dicata erat; ut censet Josephus Scaliger ad illud Tibulli lib. II, el. II:

Huc veniat natalis avis. Movet eum, quòd cornix, & monetula, sint aves homogeneæ: & cornix sacra fuerit Junoni, cui cognomen Monetæ: Juno autem præfuerit diei natali, & nuptiis; inque nuptiis invocari soleat cornix, ut concordiæ symbolum: quemadmodum Ælianus tradit lib. III de Animal. cap. IX. Mihi verò omne hoc argumentum valde videtur infirmum. Nam ut Juno præfuerit nuptiis, non tamen quatenus dicta est Moneta, sed Juno pronuba; ut vocatur Maroni, Græcis γαμήλιος. Moneta autem dicta est, quòd cùm terræ motus fuisset, monuerit homines voce ex arce ejus audita, ut sue plena fieret procuratio: sicut est apud Ciceronem in primo de divinatione. Aliam, rationem adducit Suidas in Μονήτη ἡ Ἥρα: sed convenit tamen à *moneo* esse *Moneta*: nempe ut ab *oleo*, *oletum*, à *vireo*, *viretum*. Adhæc non sit cornix dicata fuerit Junoni, quæ Græcis κορώνη, eò & graculus sive monedula, quæ Aristoteli λύκος. Nam voce hæ aves differunt; item victu, cum monedula abstineat cadaveribus: illa iis gaudeat: hæc præterea gregatim volet, & rarò ad ripas se conferat: illa

—— *sola in sicca secum spatiatur arena*:

ut est apud Mar. I Georg.

Etiam struthiocamelum, ac ciconiam, Junoni sacravere Gentiles: ut in Oratoriis Instit. dixi lib. I, cap. V, sect. XXXIII.

Ac ejusdem capitis sect. XXXVII dictum, ut eidem dicata fuerint mala Persica: uti mala Punica Junoni Stygiæ, sive Proserpinæ: ut mirum sit, cælestem Junonem effictam una manu gerentem sceptrum, alterâ malum Punicum: ut ex Pausania superiùs diximus.

Calendæ item Junoni sacratæ, quibus ei immolabatur porca, vel agna Macrobius lib. I Saturn. cap. XV. *Romæ calendis omnibus, præter quod pontifex minor in curia Kalabra rem divinam Jovi facit, etiam regina sacrorum porcam vel agnam, in regia Junoni immolat: à qua etiam Janum Junonium vocatum esse diximus, quod illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adscripti.*

Cap. XXII.

De simulachro, & templo Vestæ, ac sacratis ei ædium vestibulis.

A Junone venio ad Vestem, ac Cererem, Junonis sorores, juxta illud Ausonii:

Juno, Ceres, & Vesta, secus a muliebre, sorores.

a Antique pro *sexus.*

Nec tamen unam esse Vestam putandum.

Nam quandoque intelligitur mater Saturni, quæ eadem est ac Tellus, aliterque vocatur, Cybele, Rhea, mater Deûm, atque aliter. Quandoque autem Vestæ nomine signatur Iovis filia Saturni neptis; quæ est Ignis. Sæpe etiam ambiguo nomine utrumque numen comprehenditur. Quomodò Vesta quidem est Tellus: sed non uti eam consideramus in Cybele, vel Cerere: sed quatenus ad rerum generationem, & corruptionem permistus illi est calor, partim ab ignibus subterraneis, de quibus dictum lib. II, cap. LXIII: partim ab æthere, sive ignibus cælestibus.

Hujus ignis symbolum erat ille, qui adservabatur in focis publicis. Strabo in XV vocat πῦρ ἄσβεστον, *ignem, qui non exstinguitur. Æternum ignem* appellat Curtius in IV. *Sacratum ignem* Claudianus in primo de laudibus Stiliconis.

Hunc ignem viduæ adservabant in Græcia, Romæ autem virgines: ut ostensum lib. II, cap. LXV. Ubi & varias ejusce rei caussas adduximus. Nec aspernanda illa, eò virgines Vestæ sacratas, ut ex tantis honoribus Vestalium intelligerent nuptæ, quanti facienda esset castitas. Quam rationem etiam adducit Cicero: *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigiletur faciliùs ad custodiam ignis: & sentiant mulieres, in natura feminarum omnem castitatem pati.* Virginum Vestalium privilegium erat, quod sepelirentur in Urbe. Servius in illud XI Æn.

—— *Urbique remittunt.*

Meminit antiquæ consuetudinis. nam antè etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea, Duilio consule, Senatus prohibuit & lege cavit, nequis in Urbe sepeliretur. Unde Imperatores, & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet viva tamen intra Urbem in campo Scelerato obruebantur:

Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII, I: *Scriptum est in historiis Africanis ignem in Libya pro Deo habitum: quem Vestalium ritu perpetuum servarent.*

Vestæ in templo simulachrum erat nullum. Quod de Græcis ostendit Pausanias in Corinthiacis: Παρελθοῦσι δὲ ἐς τὸ τῆς Ἑστίας, ἄγαλμα μέν ἐστιν οὐδὲν, βωμὸς δὲ, καὶ ἐπ' αὐτοῦ θύουσι. *Progredientibus in Vestæ, nullum occurrit simulachrum: sed ara, in qua illi sacrificent.* Itidem nec Romæ simulachrum Deæ erat Ovidius Fast. VI:

Esse diu stultus Vestæ simulachra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.

Caussam idem exponit:

Ignis inextinctus templo celatur in illo;
Effigiem nullam Vesta, nec Ignis habent.

Ac placuit ea ratio quoque B. Augustino lib. IV de C. Di cap. X: *Ipsi*, inquit, *virgines solent servire, quod sicut ex virgine, nihil ex igne nascatur.*

Nec obstat, quod Suidas dicat Vestam mulieris effigie figurari. Loquitur enim ille de Vesta non filia, quæ est Ignis, sed matre, sive avia, quæ est Tellus. Verba ejus sunt: Γῆς ἄγαλμα· γυναῖκα πλάττουσι τὴν Ἑστίαν, οἷα τὴν γῆν, τύμπανον βαστάζουσαν, ἐπειδὴ τοὺς ἀνέμους ἡ γῆ ὑφ' ἑαυτὴν συγκλείει. *Terræ effigies. mulierem effingunt Vestam, velut Terram, tympanum præferentem: quoniam ventos in se concludat.* Etiam Vestam, sedentem in Servilianis hortis, de qua Plinius lib. XXXVI, cap. V, non de filia capio, sed de matre, hoc est, Telluræ, quæ sedens effic̄ta, quia stabilis. Nisi placet in una effigie tum matrem formatam, tum filiam. Quod imprimis suspicari licet de effigie nummi veteris, cujus inscriptio est, VESTA P. R. QUIRITIUM. Ubi Dea exprimitur sedens, unaque manu facem gestans, ad indicandum ignem sempiternum: altera pateram, qua Deæ in sacris libaretur. Et sanè hoc per est verisimile, quando & uno templo matrem filiamque coluere Romani: ut lib. II ostensum. Et hæc est caussa, cur etiam in Claudii Cæsaris nummo Vestalem cernas velatam, tum considentem, quod Tellurem spectat, tum præferentem manu dextra lucernam: quam perpetuum ignem repræsentasse, satis est apertum.

Templum Vestæ rotundum erat: cujus caussam aperit Festus: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrare videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ formâ esse: ut sui simili templo Dea coleretur.*

Cur ædiculam, non ingens delubrum, Vestæ exstruxerit Numa Pompilius, hanc Servius adfert rationem ne Romani, locum eum, ubi Vestales virgines degerent, ad capiendum consilium publicum ingrederentur. Sic enim ille in initium IX Æn. cum adduxisset verba illa: *Hoc illis curia templum*; subjungit, *Aut quia in locis sacris sedentes consilia habituri erant, curiamque in templo haberent: quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam, non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, & ipsa necessitate vir introiret locum.* Eadem de caussa nec Vestæ ædicula fuit augurio consecrata. Qua de re sic

idem

idem in VII Æn. *Nisi in angusto loco consilium Senatus habere non poterat. Unde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret Senatus, ubi erant virgines. Nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sane Vestæ conveniebatur: quod fuerat a templo remotum.*

Vestæ libabant de fonte Numico. Servius ad illud VII Æn.

—— Hæc fontis stagna Numici:

Numicus, inquit, *ingens ante fluvius fuit, in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui & ipse siccatus, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat.* Colligunt itaque Vestæ non potuisse libari vinô, sed solum de Numico flumine: in his Alexander Neapolitanus lib. III Genialium Dierum, cap. XII. Juvenalis tamen sat. VI ait:

Quædam de numero Lamiarum, ac nominis alti,
Cum farre, & vino, Janum, Vestamque rogabat.

Mense Junio, cùm sacrum foret Vestæ, molæ frumentariæ, atque asini pane, ac sertis, redimiri solent. Ovid. lib. VI Fast.

Ecce coronatis panis dependet asellis,
Et velant scabras florida serta malas.

Vestibulum ædium, Vestæ sacrum erat. Servius in II Æn. *Vestibulum dictum, vel quia januam vestiat: vel quoniam Vestæ consecratum est. Unde nubentes puellæ limen non tangunt.* Lucanus:

Translatâque vetat contingere limina plantâ.

Singula enim domus sacrata sunt Diis: ut culina Diis Penatibus; maceries quæ ambit domum, Herceo Jovi. Utrumque etymon etiam adfert in VI Æn. Nonius: *Vestibula quidam putant sub ea proprietate distincta, quod in primis ingressibus, & in spatiis domorum Vestæ, hoc est, aræ, ac foci, soleant haberi.* Imo Vestibulum à Vesta dici censet Ovidius VI. Fast.

Vestæ etiam, sed quatenus eadem est ac Ops, Rhea, sive Tellus, sacra erat quercus: quod commune ei cum Jove, Baccho, Cerere. Atque hæc de Vesta.

Cap. XXIII.

De Cereris simulachro, ac rebus ei consecratis.

SEquitur Ceres: quo nomine hoc loco non frumentum intelligitur, sed vel heroina, quæ primo homines, vel saltem Græcos, docuit serere frumentum; vel ipsa Naturæ, sive Telluris virtus procreans fruges.

Ceres sic fingebatur, ut ubera pene omne pectus haberent. Unde Lucretius lib. IV fatuos ridet amatores, quod omnibus amicarum vitiis patrocinari soleant:

At Lamia, & mammosa, Ceres est ipsa ab Jaccho.

Etiam mammosam fingi solere, testis est Arnobius lib. III, & VI. Nec obscura est ratio, quia hoc optimè convenit Cereri, tanquam matri omnes suis frugibus nutrienti.

Etiam in nummis antiquis, ut in Goltzii Græcia, Cererem est conspicere coronatam spicis; quia creditur prima homines, vel Græcos saltem, docuisse rationem serendi fruges. Præterea repræsentatur tædas gestans, dum filiam Proserpinam variis quærit terris. Unde de ea Ovidius epistolâ Phyllidis ad Demophoontem:

Et per tædiferæ mystica sacra Deæ.

Ceres in vett. nummis non solum conspicitur cum segetis spicis, sed etiam cum papavere. Ubi signatur papaver illud, quod I Georg. vocatur *Cereale*, ac IV Georg. dicitur *vescum*: hoc est, *quo vescimur*, ut Servius exponit. De eo sic Dioscorides lib. IV, cap. LXV: Μήκων ἡ μέν τις ἐστιν ἥμερος, κηπευτὴ, ἧς τὸ σπέρμα ἀρτοποιεῖται εἰς τὴν ἐν ὑγιείᾳ χρῆσιν, καὶ σὺν μέλιτι δὲ ἀντὶ σησάμου αὐτῷ χρῶνται. καλεῖται δὲ θυλακῖτις. *Papaveris quoddam genus est sativum & hortense, cujus semen in sanorum usum panis adhibetur: eo etiam ex melle, pro sesamo utuntur, thylacitis vocatur.* Est & de eo apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Non dubium igitur, quin cum hujusmodi papavere Ceres exprimatur. Etsi non ignorem, alius videri, eò respici, quod Ceres Proserpinam quærens somnô fuerit oppressa. Nam papaver soporiferum, uti notum. Sed iis obstat, quòd sativum papaver non afferat soporem, ut Matthiolus observat.

Aliquando eam conspicere est mœstam ac facem manu gestantem. Nempe hæc effigies est filiam Proserpinam à Platone captam quærentis.

Apud Albricum Philosophum libro de Imaginibus Deorum describitur Ceres bovi insidens: nimirum quia bos agriculturæ destinatus: Ceres autem frugum est inventrix. Eoque nefas Cereri mactare bovem. Hinc Ovidius in Fastis:

A bove succincti cultros removete ministri;
Bos aret: ignavam sacrificate suem.
Apta jugo cervix non est ferienda securi:
Vivat, & in dura sæpe laboret humo:

Tamen altera etiam ratio à fabula adfertur: quia Jupiter dicitur in taurum se convertisse, ut cum Cerere rem habere posset. Refert Arnobius lib. V: *Quondam Diespiter, cum in Cererem matrem libidinibus improbis, atque inconcessis cupiditatibus æstueret (nam genitrix hæc Jovis, regionis ejus ab accolis traditur) nec tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertissimâ vi petere; ingeniosas comminiscitur captiones, quibus nihil tale metuentem castitate imminueret genetricem. Fit ex Deo taurus, & sub pecoris specie subsessoris animum, atque audaciam, celans, in securam, & nescia, repentinâ immittitur vi furens: agit incestus res suas, & prodita per libidinem fraude, intellectus, & cognitus evolat.*

Etiam Ceres effingebatur saxo insidens, ac à collo quidem pedum tenus corpore feminêo, tunicâ velatâ: at capite & collo equinô, eoque jubatô: manu una delphinum, alterâ columbam gestante. Credo ad fabulam attenderunt, qua Neptunus in equum, Ceres in equam conversi dicuntur. Significari voluerunt fœcunditatem rerum esse ex humido, & sicco, sive aqua, terraque: quarum illi præsidet Neptunus, huic verò Ceres.

Ex quadrupedibus Cereri mactabatur sus teste Suida in Χοιρίων μυστηρικῶν. Nempe mactabatur ei, ut animal invisum, qui rostro eruat sata. Callimachus hymno in Dianam:

—— Σύες ἔργα, σύες φυτὰ λυμαίνοντες.
—— Sues opera agricultura, sues plantas vastant.

Adducit & hanc rationem Ovidius I. Fast. Item in XV Met.

Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerat rostro, spemque interceperat anni.

Item Ælianus lib. X de Animal. cap. XVI. Ubi & addit, eos, qui in Eleusiniis initiarentur, porcum mactâsse: nempe quia hæc sacra essent Cereris. Macrobii quoque est lib. III Saturn. extremo, cap. XII *Ad diem XII Kal. Jan. Herculi, & Cereri sacrum faciunt sue prægnante, panibus, mulsô.* Sic enim distinguendus is locus. Nequis putet Macrobium dicere, Panas, sive Faunos, solere mulsô placari.

Porca, quæ Cereri, antequàm messem facerent, mactaretur, præcidanea dicebatur: ut est apud Catonem de re R. cap. CXXXIV. Agellium lib. III, cap. VI. Festum in *Præcidanea*. Agellius putat dici ex eo quia priùs cæderetur: sed inde nomen, quod præcederet: ut dictæ feriæ præcidaneæ, de quibus Agellius ex Atteio Capitone.

Ovis etiam huic Deæ mactabatur. Maro Æn. IV:

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri. ——

Idem sacrificium traditum à Porphyrio in libris Responsorum: & exinde apud Eusebium lib. IV Præparationis Evangelicæ. Atque huc etiam pertinet, quod aries

b Vers. 26

Cereri τῇ χλόῃ a immolabatur: ut cognoscere est ex versibus Eupolidis in Marica. Imò & Melitenses, Atticæ populum, in Heracliorum festo, quæ quinctò quoque anno celebrabantur, id facere solere, auctor est, Julius Pollux lib. I, cap. I, sect. XXVII.

a *Viridantis.*

Ex avibus Cereri dicarunt turtures albos: ut & Veneri, Parcis, ac Eumenidibus. Testis istorum Ælianus lib. x Animal. cap. XLVI.

Grus etiam Cereri sacra, ut est apud Athenæum lib. VII.

E plantis Cereri dicatæ fruges, earumque primitiæ huic Divæ dabantur. Unde Ovid. lib. II Fast.

Farra tamen veteres jaciebant, farra metebant,
Primitias Cereri farra resecta dabant.

Et Calpurnius Ecl. IV:

Ille dat, ut primas Cereri dare cultor aristas
Possit.

Dicatus quoque Cereri crocus: qui & Eumenidibus sacer. Cum Jove etiam hoc commune habet, quòd ei dicata quercus: Cum Plutone verò, & Eumenidibus, quòd ei sacer narcissus.

E piscibus nullo erat honos in sacris Eleusiniis: eò quòd leporem marinum, homini pestiferum, persequantur & necet. Testes Ælianus, & Athenæus: ut dictum lib. IV, cap. L.

E serpentibus dicati etiam Cereri serpentes alati. Nam non alati fuere sacri Æsculapio.

CAP. XXIV.

De Minerva simulachro, & animantibus atque aliis huic numini dicatis. Super quoque in Diis, & qua arbor ei sacra.

Habemus de tribus Jovis sororibus in Deorum Consentium numerum relatis: sequuntur tres Jovis filiæ, Minerva, Diana, & Venus, quibus idem est habitus honos.

A Minerva initium sumam, quia nihil meliùs est sapientiâ, cujus illa præses. Unde & in Capitolio proximos à Jove honores occupabat. Et Domitianus Cæsar propterea effigiem ejus in cubiculo habuit; ut ex Suetonio constat. Et fortasse illa Ciceronis, quam ex urbe exiturus in Capitolio dedicavit, itidem ab eo culta in cubiculo fuit.

In hac Diva primum considerabimus simulachrum: tum res ei dicatas. In simulachro attendimus tum corpus, tum habitum externum, & quæ extra utrumque apponi solent.

In corpore consideramus, quod vultu erat virginis, trux quiddam ac bellicum spirantis: item quòd oculi ei forent glauci sive cæsii. Unde Homero Iliad. A b, γλαυκῶπις Ἀθήνη c. Cicero similiter dicit lib. I de nat. Deor. *Cæsios oculos Minervæ, cæruleos Neptuni.* Agell. lib. II Att. Noct. cap. XXVI: *Latinis veteribus cæsia dicta est, quæ à Græcis γλαυκῶπις, ut Nigidius ait, de colore cæli, quasi Cælia.* Luciani quoque hæc mens libro de Sacrificiis. Quare mirum poëtam scribere in carmine Ithyphallico:

b *Vers.* 206
c *Cæsiis oculis Minerva.*

Notas habemus quisque corporis formas,
Phœbus comosus, Hercules lacertosus,
Trabitque Bacchus virginis tener formam,
Minerva flavo lumine est, Venus pato.

Sanè flavi, ac cæsii oculi pugnant inter se: ut ostendit illud Arnobii lib. VI: *Potest fieri, ut barbatus in cælo sit, qui esse a vobis effingitur lævi? potest, ut in senectute provectior, cum puerilem commendatis ætatem? potest ut hic flavus sit, qui in veritate habeat oculos cæsios?*

Simulachri habitus externus erat varius. Sæpius effingebatur cum galea, ægide, clypeo, & hasta longa. Unde Ovidius lib. VI Met. Ubi sic describit Divam cum Arachne certantem:

At sibi dat clypeum, dat acutæ cuspidis hastam,
Dat galeam capiti, defenditur ægide pectus.

Ac similiter depinxere alii, in his Claudianus in Gigantomachia: atque ante hos Homerus, cùm eam narrat à Junone missam adversus Martem, qui à partibus stabat Trojanis. Vide Poëtam Iliad. E: ubi & galeam, quâ induitur, *Orci galeam* vocat. De hac adi Zenobium Centur. I Proverb. XLI.

Clypeo significatur sui defendendi habere potestatem. Nam clypeo nos defendimus, gladiò vel hastâ hostem impetimus. Tribuit hunc ei quoque Claudianus in secundo de raptu:

—— *Potuitque videri*
Pallas, si clypeum ferret.

Hasta verò symbolum est roboris invicti adversus hostes. Metuo autem ne longiùs videatur arcessitum, quòd ajunt acumine hastæ significari acumen ingenii, quo in bellis, imò in regenda etiam Rep. est opus. Martiani tamen est:

Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Apud Pausaniam in Atticis legas de simulachro Minervæ, cujus galeæ imposita esset sphinx: ipsa manu hastam tenebat prælongam: induta erat tunica talari: ad pedes fuisse clypeum: ad imam hastam, draconem cui aliqui noctuam addunt: utrumque enim animal Divæ sacrum: unde Demosthenes, exilio mulctatus ab Atheniensibus, ajebat eos delectari tribus bestiis, noctuâ, serpente, ac populo. Ac ad amorem inter Minervam, & serpentes pertinet, quod gemini à Tenedo serpentes, post Laocoontem cum filius à se interemtum, potissimùm se ad Minervæ templum, velut ad asylum, dicuntur contulisse: ut est apud Servium in II Æn.

Draco ille ad pedes apponebatur: uti & noctua: sed hæc quandoque capite gestabatur. Aristophanes in Avibus a:

a *Scenâ quæ incipit, ἀναλάβετε.*

—— Ὁ Ζεὺς γὰρ ὁ νῦν βασιλεύων,
Αἰετὸν ὄρνιν ἕστηκεν ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλεὺς ὤν,
Ἡ δ᾽ αὖ θυγάτηρ, γλαῦχ᾽. ὁ δ᾽ Ἀπόλλων ὥσπερ θεράπων, ἱέρακα.

—— *Jupiter, qui nunc regit,*
Constituit aquilam in capite, quia rex fiet.
At gnata noctuam, accipitremque Apollo, ut serviens.

Γλαῦκα vulgatus interpres *glaucam* perperam transtulit: uti θεράπων, *medicum*: cum illud noctuam, hoc *ministrum* significet. Comparat enim ministrum cum Rege: ac regi, ut majori, aquilam, Apollini, ut Jovis administro, ait sacratam avem quæ minor aquila: ut monet Græcus scholiastes: qui & addit Aristophanem ab aliis abire. Nam à Pindaro aquilam non in Jovis capite statui, sed sceptro, & Minervæ τῆς Ἀγχιγενέτιδος b simulachrum habuisse noctuam in manu.

b *Doctricis.*

Ægis sive lorica Divæ erat superimposita tunicæ talari: atque hunc habitum, ut Herodotus scribit, mutuati sunt Græci ab Afris habitantibus ad Tritonidem paludem: ubi Dea nata perhibetur: ut est apud Apollonii scholiasten in I Ἀργοναυτ. Atque inde etiam Τριτογένεια dici existimatur. De quo tamen aliter alii, ut dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. X, sect. III. Sed memoratam opinionem sequitur Lucanus lib. IX:

Hanc & Pallas amat, patrioque è vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proxima cælo est
Ut probat ipse calor) tetigit stagnique quietâ
Vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas,
Et se dilecta Tritonida dixit ab undâ.

Item Sillius libro secundo:

Hinc quis stagna colunt Tritonides alta paludis,
Qua virgo, ut famâ est, bellatrix edita limfâ
Invento primam Libyen perfudit olivo.

Loricæ sive ægidi Divæ insculptum erat caput Medusæ, linguam exserens ad majorem incutiendum horrorem. Imò Pausanias in Atticis scripsit, ei cum Medusæ capite insculptam fuisse Victoriam. Etiam id caput insculptum peplo Minervæ, ut & gigas ille à Minervâ interemtus. De peplo hoc vide Virgilium in Ciri.

Si-

Sicyone Minerva induta erat colocasio, h. e. brevi ac succinctâ tunicâ: atque inde *Colocasia* vocabatur. Colocasiæ vox conflata est ex κολὸς quod est κολοβὸς, *curtus*, *mutilus*, & κασὸς, vel κασῆς quod est minutæ vestis genus, qualis lacerna equestris. Atque ut hoc vestis genus κολοκάσιον dicebatur; ita Alexandrinis faba Ægyptia: sicut ex Athenæo constat. Sed quod putat Minervæ Sicyoniæ ab legumine illo nomen fuisse, multum fallitur: longeque verius, fabam sic ab illo vestis genere esse nuncupatam: ut jure mavult maximus Salmasius in exercitationibus Solinianis *a*.

a P. 965.

Ad hæc effingebatur Minerva cum fulmine. Unde Livius *b*: *Ut Iovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Junoni, Minervaque ex argento daretur.* Ubi videmus utrique tribui fulmen, Iovi, & Minervæ. Sed & tertius est, qui fulmen jaculetur, puta Vulcanus. De Minerva indicat hoc Maronis 1 *Æn.*

b Lib. 12.

Ipsa (Pallas videlicet) *Iovis rapidum jaculata e nubibus ignem.*

Quem ad locum hæc Servius annotavit: *In libris Hetruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici; & certa esse numina possidentia fulminum jactus: ut Iovem, Vulcanum, Minervam. unde cavendum, ne aliis numinibus hæc demus.* Prudenter igitur Alexander Magnus noluit effingi cum fulmine: quia hoc etiam paucis Deorum conveniret. Sed voluit effingi cum hasta: quæ multis est Diis communis: ac robur notat invictum, quale etiam in homines cadit.

Apud Messenios statua Minervæ cornicem tenebat. Nempe primitus ea Minervæ in deliciis erat. Sed postquam illa Cecropis filias accusavit, repulsa est à Dea; quia nihil garrulitate est indignius viro prudenti. Exinde verò suffecta ei noctua, sapiens avis. Hæc quandoque imponebatur galeæ Minervæ, ad significandum sapienti consilio omnia administrari. Itaque cùm Hiero admodum adolescens primùm esset ad bellum profectus, noctuaque ejus hastæ advolasset, conjectores dixerunt eò significari consilio valiturum: ac respondit eventus: nam licèt obscuro esset loco natus, postea tamen Syracusarum rex evasit. Narrat rem Junianus Justinus in Trogi epitome lib. ...

Nec semper tamen in galea Divæ cernere hanc avem fuit: sed sæpe etiam ad pedes adsistebat, vel alio apponebatur loco.

Hæc de simulachris Minervæ solius. Quandoque autem erat compositum ex Minerva, & Mercurio, ut significaretur prudentiam, & eloquentiam, sociari oportere. Hujusmodi simulachrum Græcâ appellatione, *Hermathenam*, quasi Ἑρμῆν καὶ Ἀθηνᾶν, etiam Cicero appellat lib. I ad Att. epist. I, & IV, ubi sic ait: *Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, & ornamentum Academiæ proprium meæ, quod & Hermes commune omnium, & Minerva singulare est insigne ejus gymnasii.*

Apud Homerum Iliad. B. Athenienses sacrum Minervæ faciunt tauris, & agnis. Sed Athenæi tempore, ut ex libro ejus IX *c* cognoscimus, Minervæ non fiebat sacrum agnâ: uti nec caseus in ejus sacris gustabatur.

c Cap. 5.

Planè etiam hæc Diva aversatur capram. Nempe quia olivam lambendo sterilem facit: ut est apud Varronem lib. I Rei rust. cap. II, Plinium lib. VIII, cap. L, & Athenæum lib. XIII *d*. Ita hic etiam videmus, ut ob contrarietatem nunc gratum fuerit sacrificium, sicut cum caper mactaretur Libero, quia roderet vites: nunc ingratum, ut Minervæ caper quia oleas carpendo corrumperet.

d Cap. 19.

Vanno etiam usi in sacris Minervæ. Ea significabat, ut vannus expurgat frumenta, sic per sapientiam animas mundari. Vide quæ diximus, lib. II, cap. XIV.

Injuges boves, h. e. ut interpretatur Festus, qui sub jugo non fuerunt, mactabantur Minervæ, tanquam virgini, quæ nondum passa jugum mariti. Fulgentius Placiades in vocum antiquarum interpretatione ad Chalcidium: *Manlius Chrestus in libro, quem de Deorum hymnis scribit, ait Minervæ injuges boves sacrificari, id est, jugum numquam ferentes: illa videlicet de caussa, quod & virginitas jugum nesciat maritale & virtus numquam sit jugo premente subjecta.* Firmat quoque Arnobius lib. VII: *Telluri (inquiunt) matri scrofa ingens immolatur fœta: at Minervæ virgini virgo caeditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.*

Quæ Minervæ sacrârunt, partim sunt animalia, partim plantæ, partim inanima. In animalibus fuit primitus cornix, cujus honori suffecta est noctua; ut paullò antè diximus. Atque hinc poëtæ putant esse inter aves has eam inimicitiam: de qua Aristoteles in Histor. Animal. lib. IX, cap. I *a*. Nec quod noctuam dicârunt Minervæ, ratione destitui putandum. Nam partim eò attenderunt, quòd ut noctua videt de nocte; sic sapiens in rebus tenebricosis, & obscuris: partim quia sapientia studiis comparetur nocturnis, tunc etiam prudentia imprimis consilia capiuntur; unde & nox εὐφρόνη dicitur Pindaro, παρὰ τὸ εὖ φρονεῖν *b*.

a Sive ex dist. altione Cos. Scal. I. 2. sect. 13.

b e Arist. sapientia.

Aliam his rationem addere possis ex Eustathio in Iliad. A *c*. Ubi à cognatione vocabulorum caussam arcessit. Sic enim scribit: Γλαὺξ οἰκεῖον τῇ ἀθηναϊκῇ Ἀθηνᾷ, διὰ τὴν φύσιν τὸ ἀθρεῖν ἢ γλαύσσειν ταυτότητα. Nempe hoc vult, cùm γλαὺξ conveniat cum γλαύσσω, quod est video, perspicio, nulli eam aveni potuisse convenientius dicari, quàm Minervæ, cum nihil eâ sit perspicacius. Ut verò Minervæ grata est noctua: ita Baccho est invisa, qui eam abegisse à vite dicitur. Nempe noctuina ova creduntur homines reddere abstemios, vinique osores: quod etiam apud Philostratum legas. Atque hinc alteram etiam caussam videmus, cur noctua sit Minervæ sacra. Nam sobrietas, ac temperantia est custos sapientiæ ac bonæ mentis: unde εὐφροσύνην Græci dixere, quasi σώζουσαν τὴν φρόνησιν *d*.

c Pag 87. edit. Rom.

d Conservatricem prudentiæ.

Atque ex his videmus, cur Minerva, dea Atheniensium πολιοῦχος *e* cum noctua exprimebatur. Etiam in nummo Antonini cernas aquilam, pavonem, noctuam, ut symbola Iovis, Junonis, Minervæ, qui in Capitolio sacrati.

e Præses, Patrona civitatis.

Vultur symbolum erat Minervæ: quia ut Minerva credebatur nata esse ex Iove citra opem sexus alterius: ita & vultur sine masculo parere credebatur. Qua de re fusè satis dixi libro III hujus operis, cap. LXXVIII.

Præterea sacra est huic Divæ κρὶξ, ut est apud Porphyrium lib. III περὶ ἀποχῆς. Meminit ejus avis Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap. I *f*. Quæ verò hæc avis fuerit, non facile est dictu, ut ad eum locum Jul. Scaliger annotavit. Bellonius ait se in Ægypto ad Nilum avem vidisse, quæ sonum hunc κρὶξ emitteret: unde & avi hoc nominis esse datum conjectat.

f Sive, ex Scal. dist. cap 2. sect. 33.

Etiam gallus sacer Minervæ: uti & Soli, Marti, & Æsculapio. Minervæ quidem, quia sapiens avis scit tempora distinguere. At quia avis est pugnax: Marti fuit dicata. Æsculapio autem, quod symbolum sit vigilantiæ, quæ medicum imprimis decet.

Videtur ex avibus etiam Minervæ dilecta hirundo: si quidem cum pugnandum esset Diis adversus Typhonem, ea, præ metu, in hirundinem se convertisse dicitur: ut Agatharchides ait lib. de Rubro mari *g*.

g Apud Photium in Bibliotheca.

Ad hæc serpens etiam, ut paullò antè dicebamus, Minervæ sacratus fuit. Nec obscura est ratio. Nam Minerva est sapientiæ præses. At serpens symbolum est prudentiæ. Imò Ægyptiis anguis sive draco divinitatis vim signabat: ut in Ægyptiorum Theologia dictum suprà hoc ipso libro. Eustathius etiam ad Il. A *h* rationem ex vocabulo arcessit: nempe quia δράκων dicatur ἀπὸ τοῦ δέρκειν, quod est βλέπειν *i*. Pallade autem nihil perspicacius. Athenis draconi, arcis custodi, placentam è melle offerebant: ut est apud Herodotum lib. VIII, & Hesychium in Οἰκουρὸν ὄφιν.

h Pag 87. edit. Rom.

i Videre.

Ex plantis olea Minervæ dicata fuit, de qua actum in plantis numinis sacratis.

Ex

Ex inanimis eidem numini sacratæ arces. Unde Maro in Eclogis:

—— Pallas, quas condidit, arces
Ipsa colat.

Vide, quæ ex Servio dixi, cum agerem de Neptuno, cui fundamenta sunt urbium dicata, ut Junoni urbium portæ.

Minervæ amicæ Musæ, quibus palmam dicavit vetustas. Inimicus verò Stupor, cui dicatum acer. Servius in illud II Æn.

—— Sectaque intexunt abiete costas:

Non sine caussa Virgilius hoc loco abietem commendat: item acer, & pinum, paullo post. Nam fulminata abies interitum dominæ significat: & Troja per feminam periit. Acer verò in tutela Stuporis est: & viso equo stupuere Trojani: ut, Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ. Pinus in tutela quidem est matris Deûm: sed & fraudum, & insidiarum: quia ejus poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus insidiarum est.

Cap. XXV.

De Dianæ simulacro, ac rebus ei sacratis. Deque effigie Junonis Lucinæ.

DE Minerva hæc dicta sunto. Nunc proferam de Diana: cujus effigies vel humana fuit, vel monstrosa.

Humana erat cum exprimeretur forma venatricis. De cujusmodi simulachris aliquoties agit Pausanias. Ac sic describit Claudianus lib. II de raptu Proserpinæ:

At Triviæ lenis species, & multus in ore
Phœbus erat, Phœbique genas, & lumina Phœbi
Esse putes, solusque dabat discrimina sexus.
Brachia nuda nitent, levibus projecerat auris
Indociles errare comas, arcuque remisso,
Ocia nervus agit: pendent post terga sagittæ:
Crispatur gemino vestis Cortynia cinctu,
Poplite fusa tenus.

Addi etiam solent virgines comites quas idem sic depingit lib. III. Paneg. Stiliconis:

—— Vestiunt humeros, & brachia nuda,
Armataque manus jaculis, & terga sagittis,
Incomta, pulchraque tamen, sudoribus ora
Pulverulenta rubent: sexum nec cruda fatetur
Virginitas: sine lege coma: duo cingula vestem
Crure tenus pendere vetant.

Quid mirum autem de comitibus: quando & ipsa virgo. Unde ipsa apud Callimachum *a* à Jove hoc petit:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα *b*, φυλάσσειν *c*.

a Hymno in Dianam.
b Al. ἄττα.
c Da mihi virginitatem perpetuam, pater, servare.

Quod imitatus Ovid. lib. I. Met. in fabula Daphnes, ait,

Da mihi perpetua, genitor carissime, dixit,
Virginitate frui: dedit hoc pater ante Dianæ.

Humeros Dianæ prædicat Claudianus carm. de Nuptiis Honorii & Mariæ:

Aurora vincis digitos, humerosque Diana.

Dianam à cruribus commendat Ovidius Amor. lib. III, eleg. III;

Talia pinguntur succinctæ crura Dianæ,
Cùm sequitur fortes fortior ipsa viros.

Cujusmodi ea capere oporteat, vix alius meliùs expresserit quàm Lactantius, cùm universè sic scribit lib. de Opificio Dei cap. XIII: *Crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes; sed teretibus suris, clementer exstantibus, sensimque tenuatis, & firma sunt, & ornata.*

Corneum ei arcum tribuit Claudianus: sed aureum Ovid. lib. I Met. fab. de Syringe:

—— Ritu quoque cincta Dianæ
Falleret, & credi posset Latonia, si non
Corneus huic arcus, si non foret aureus illi.

Pharetram, ac spicula assignârunt, sive ob radios, quos in terram jaculatur; sive ut venatrici. Claudianus in secundo de Raptu Proserpinæ:

—— Potuitque videri
Pallas, si clypeum ferret: si spicula, Phœbe.

Dianæ simulachrum in Cypseli ara, manu una leonem, alterâ premebat pantheram, Pausania teste. Nempe quia Diana venatrix, nec illustrius venatio occupatur, quam in feris ejusmodi animantibus.

Idem Pausanias in Arcadicis meminit simulachri, experimentis Dianam cervinâ pelle indutam, pendente ex humeris pharetra, ac manu una lampadem, alterâ duos gestantem dracones, adsistente cane venatico. Atque idem in Phocicis à Praxitele hanc Divam sic ait effictam, ut dextra facem gereret, pendente ab humeris pharetrâ: cane adsistente ad lævam: ac superâsse id simulachrum maximæ cujusque feminæ proceritatem. In iisdem Phocicis meminit simulachri, è candido lapide, quo Diana exprimeretur jaculantis habitu. Addit cognomentum fuisse Ætola. Item in Bœoticis gemini Dianæ signi è marmore: quorum unum facem manu gestaret, alterum esse formâ jaculantis. Ac aliis quoque locis aliquot de hujus Divæ simulachris loquitur.

Dianæ Aricinæ ad lacum Nemorensem cognomen fuit Fascellina. Atque ea significatur in denariis argenteis, quorum inscriptio, L. LOLLIUS. Is inter provinciarum quæstores fuit, anno Urbis DCXXXIII, Q. Opimio Nepote, & L. Postumio Albino coss. In nummis, quos dixi, effigies est Dianæ, cum pharetra, & cervo ei sacro, sub quo compâret litera F. quæ significat Fascellinam. In aliis item nummis, in quibus itidem nomen C. Lollii compâret, est Deæ effigies, caput vitta insignis, inque manu sceptrum regium tenentis, ac sub mento B. quo Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad annum Urbis antea memoratum significari suspicatur Βασιλίσσαν Ἀφροδίτην *a* à Tarentinis cultam: cui & sacrum fuisse ait ludricum Βασιλίνδα nuncupatum. Sed id non lego apud Pollucem, Hesychium, Suidam; qui hujus lusus meminerunt. Vellem igitur Pighius ejus rei auctorem addidisset.

a Reginam Venerem.

Etiam Parium lapidem in Dianam unà cum canibus suis factum, describit Apulejus lib. XI Metam.

Atque his, & similibus modis exprimebatur Diana formâ humanâ. At præterea effingebatur forma monstrosâ. Ut cum triplici capite. Unde Maro IV Æn.

—— Tria virginis ora Dianæ.

Ideo dicta τρίμορφος, *triformis*: item τριπρόσωπος, *tres habens facies*, sive *triceps*. De figura hac, & ejus caussa, nihil repetere attinet, quæ dicebamus lib. II, cap. XXIX. Hæc de simulachro.

Ex hominibus in tutela Dianæ parturientes: de quo satis dictum lib. II. Item venatores: ipsaque venatio etiam amphitheatralis, juxta Tertullianum: & ut distinctius Cassiodorus, sacra hæc Dianæ Tauricæ. Videlicet quia Diana venationis præses, & venationum ludi in amphitheatro fiebant. Unde & Martialis libello de Spectaculis *b* Dianam dixit pro venatione amphitheatrali:

b Epigr. 12.

Inter Cæsarea discrimina sæva Diana.

Ex quadrupedibus, ob venationem, Dianæ sacri sunt canes: uti, alias ob caussas, dicati sunt Mercurio, Marti, & Laribus præstitibus.

Atque uti canes consecrati, quia his fit venatio: ita cervi, quia illorum præcipua est venatio. Festus: *Servorum dies festus vulgò exstimatur Idibus Augusti, quod, eo die Servius Tullius, natus servâ, ædem Dianæ dedicaverit in Aventino: cujus celeritate sint cervi, à quorum celeritate fugitivos vocent cervos.*

Etiam Dianæ immolantur cervi. Ovidius lib. I Fast.

Quòd semel est triplici pro virgine cæsa Diana,
Nunc quoque pro nulla virgine cerva datur.

Videmus hic, ut rationem ejus sacrificii à temporibus arcessat Trojanis. Ajunt enim, cùm Agamemnon occidisset cervam Dianæ sacram, exercitum in Aulide propterea fuisse omnis generis malis vexatum: donec paratus

esset

esset immolare filiam Iphigeniam: Divam autem, virginis misertam, supposuisse pro ea cervam, ipsam verò transtulisse in Tauricam Chersonesum, ubi Dianæ facta sit sacerdos. Sed qui ad rerum naturam attendere malunt, eò dicant cervum Dianæ immolari, quia ut Diana, quæ est Luna, celerrimè conficit suum cursum: ita quoque cervus sit velocissimus. Idcirco & currus ejus à cervis trahebatur. Claudianus in III Stiliconis Panegyri:

Dixit, & extemplo frondosa fertur ab Alpe
Trans pelagus; cervi currus subiere nivales.

Ex his etiam liquet, cur quandoque simulacrum Dianæ indutum fuerit cervinis pellibus: cujusmodi effigiei Pausanias meminit in Arcadicis. Etiam moris fuit, ut ante templa Dianæ conspicerentur cornua cervi. Nisi quod Romani in Aventino monte pro cervinis habuerint bovis cornua. Unde hæc disparitas fuerit, narrat Plutarchus in Quæstionibus Romanis. Etiam ex Agellio notum, ut Sertorius cervam albi coloris nactus, finxerit sibi eam à Diana donatam, atque eo pacto, quia omnia Dianæ se monitu agere persuaderet, in officio continuerit militem Hispanum. Nempe longè rarissimæ sunt cervæ albæ. Ab Apollonio Tyaneo visas, tradit Philostratus in vita ejus, legas lib. III: ubi & ut cervas cornigeras conspexerit, Paracam Indiæ urbem prætergressus.

Capra Athenis immolabatur in festo Dianæ Brauroniæ: quod quincto quoque anno celebratum. Vide Hesychium in Βραυρωνίοις, & Pollucem lib. VIII, cap. IX.

Præterea Diana grata felis: in qua latuit, cum pugnarent Dii adversus Typhoea. Ovid. V Met. fab. VII:

Fele soror Phœbi, niveâ Saturnia vaccâ,
Pisce Venus latuit, Cyllenius ibidis alis.

Ex piscibus τρίγλη, sive mullus, erat sacer Dianæ: ut est apud Athenæum lib. VII. Diximus de eo pluribus lib. II, cap. XXIX.

Pagurus item Dianæ sacer est, quoniam inter venatores testaceos numeratur, ajuntque eum præcipue vim lunæ sentire, quâ crescente succulentior fiat, & melior. Aliqui Apollini sacrum faciunt, quoniam Musica delectatur. Apud Mystas prudentiam Pagurus significabat, adeo Dianæ Ephesiæ collo fuit suspensum, & apud Brutios Dianæ caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de caussa illi tribuunt, quod cum crustam exuit, veluti armis spoliatus latet, viribusque diffisus nullos aggreditur, donec novam recuperaverit. Capacius lib. II historiæ Neapolitanæ, pag. 645.

Ex herbis Dianæ sacra est herba Artemisia, ut lego apud poëtam Græcum ineditum.

Dianæ etiam sacri fontes, & viridantia prata. Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Ἱερὰ ἡ Ἀρτέμιδος, πηγαὶ ναμάτων καὶ κοῖλαι νάπαι, καὶ ἀνθηροὶ λειμῶνες. *Etiam sacri sunt Dianæ fontes laticum, & cavi saltus, & vestita floribus prata.*

Diana apud Cretenses dicta Βριτόμαρτις, quomodo, inter alios, etiam appellant Diodorus Siculus lib. VI, Pausanias lib. IX, ac Callimacho sic vocatam ostendit Phavorinus. De origine vocabuli diximus lib. I, cap. XVII. Tanta autem ejus Divæ veneratio erat, ut templum, nisi nudis pedibus, ingredi non liceret.

Subjungam pauca de Junone Lucina. De Junone quidem superius dictum: de Diana proximè: nec Lucina est diversa à Diana: sed Lucina dicta est, quatenus est parturientium numen: atque aliter etiam vocatur Ilithya. Unde Horat. carmine seculari in Dianam ait,

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithya tuere matres,
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu genitalis.

In nummis Faustinæ Augustæ est effigies matronæ stolatæ, ac stantis, dextrâ tenentis hastam puram, sinistrâ autem pateram. Inscriptio est JUNONI LUCINÆ. Eadem alia in nummo cernitur cum puero in ulnis, & pueris duobus adstantibus. Pausanias in Achaicis narrat Ægii vetustum fuisse templum Ilithyæ, in quo simulachrum pedibus tenus panno tectum, manum unam extenderet, alterâ autem gestaret facem. Ac de face hanc idem affert caussam, quòd parturientium dolores sint acerrimi, sic ut meritò comparentur igni. Vel quòd Ilithya præbeat usuram lucis: ignis verò lucis est symbolum. Possis & dicere face repræsentari calorem vitalem. Ea figurâ exhibet Goltzii Græcia in nummo Samiorum, & alio Ambraciatarum.

Lucinæ, sive τῇ Εἰλειθυίᾳ sacratum esse ichneumonem, traditur ab Æliano lib. X de Animal. cap. XLVII.

E plantis dictamum Junoni Lucinæ sacrum fuit. Item papaver, quod etiam sacratum Cereri, atque Eumenidibus.

Cap. XXVI.

De effigie Veneris, & animantibus, rebusque aliis, ei consecratis.

Superest è Diis Consentibus Venus: quæ apud Thebanos tria habuit signa, è ligno fabricata, eò, ut opinio fuit, de rostris navium Cadmi: quod antiquissima fuisse arguit. Unum signum erat Veneris Οὐρανίας, sive Cælestis; alterum Πανδήμου, sive Vulgivagæ; tertium Ἀποστροφίας, sive Aversatricis, vel Verticordiæ: eaque nomina imposuisse Harmonia, Cadmi uxor, credebatur. Prima harum significabat ἔρωτα καθαρὸν, καὶ ἀπηλλαγμένον πόθου σωμάτων, *amorem purum, & cupiditate corporum vacantem.* Altera consistebat ἐπὶ ταῖς μίξεσι, *in concubitu Venereo.* Tertia avertebat animos ab amoribus impuris. Horum auctor nobis Pausanias lib. IX, qui est de Bœoticis. Sed idem in Eliacis posterioribus duas solùm Veneres memorat: Οὐρανίαν, & Πάνδημον. Prioris simulacrum Eliensibus erat ex auro, & ebore, Phidiæ opus: alterius ex ære, opus Scopæ: prior Venus pede testudinem premebat: altera hirco insidebat. Atque addit Pausanias, se, quæ testudinis, vel capri fuerit significatio, iis relinquere quærendum, quibus perscrutari talia est curæ. At de testudine jam diu caussam attulerat Plutarchus in Præceptis Conjugalibus, atque alibi, ubi significari ait, uti testudo domiporta, se domi suæ continet, ita feminæ domus custodiam committi. Nec obscura est ratio de capro, cùm Veneri conveniat hircus, animal libidinosum.

Etiam duas hasce Veneres memorat Appulejus in Apologia sua, his verbis: *Mitto enim dicere alta illa, & divina Platonica, rarissimo cuique piorum gnara, ceterùm omnibus profanis incognita: geminam esse Venerem deam, proprio quamque amore, & diversis amatoribus pollentis. Earum alteram vulgariam, quæ sit percita populari amore, non modo humanis animis, verum etiam pecuinis & ferinis, ad libidinem imperitare, ut immodico trucique perculsorum animalium serva, corpora complexu vincientem: alteram verò cælitem Venerem, præditam quæ sit optimati amore, solis hominibus, & eorum paucis, curare, nullis ad turpitudinem stimulis, vel illecebris, sectatores suos percellentem. Quippe ejus amorem non amœnum, & lascivum, sed contra incomtum & serium pulchritudine honestatis virtutes amatoribus suis conciliare: &, siquando decora corpora commendet, à contumelia eorum procul absterrere. Neque enim quicquam aliud in corporum forma diligendum, quam quod admoneat divinos animos ejus pulchritudinis, quam priùs veram, & sinceram, inter Deos videre.*

Cultum Veneris Πανδήμου, ut & Pithûs, sive Suadelæ, primus creditur instituisse Theseus, ut Pausanias tradit in Atticis. De eadem ita Eugraphius in Terentii Eunuch. a *Menander apertè dixit, Meretrices juxta domum suam, vel in atrio solitas habere aram Veneris Vulgariæ, cui quotidie sacrificarent.*

a Act. I. sc. 2.

Ubicunque verò duplex, vel etiam triplex sit Venus; poëtæ tamen, ac scriptores propè universi, *Veneris* nomine intelligunt eam solùm, quæ versatur circa corporum mixturam: non tamen pro diversis habent, quæ licitis, quæque illi-

illicitis præest ignibus: sed utramque potestatem eidem Divæ tribuerunt. Ab eadem enim Venere esse censent & amorem illum Helenæ priorem erga Menelaum, & alterum erga Alexandrum sive Paridem: item illum Clytemnestræ priorem erga Agamemnonem, & secutum erga Ægisthum.

Effingebatur Venus plurimùm formâ adolescentulæ formosissimæ, ac nudæ. βαθυπλόκαμον, sive capillatam, vocat Apollonius Rhodius. Ea interdum in concha consistebat, interdum natabat in mari, vel è mari emergebat, quam ἀναδυομένην vocant. Nempe quia è mari nata: unde Neptunus ad eam in v Æn. ait:

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Unde genus ducis.

Sæpius verò fingebatur currui insidens, vel insistens; nuda vel vix cooperta.

Inclytum imprimis fuit simulachrum Veneris Coæ, & Cnidiæ, illius vestitæ, hujus nudæ. De quibus sic Plinius lib. XXXVI, cap. V: *Duas fecerat Veneres Praxiteles, simulque vendebat; alteram velata specie; quam ob id quidem prætulerunt optione, quorum conditio erat, Coi; cum alteram etiam eodem pretio detulisset; severum id ac pudicum arbitrantes. rejectam Gnidii emerunt; immensa differentiâ famæ. illo enim signô Praxiteles nobilitavit Gnidum. Ædicula ejus tota aperitur, ut conspici possit undique effigies Deæ, favente ipsa ut creditur facto. nec minor ex quacunque parte admiratio est.*

Apud Pausaniam in Corinthiacis est de Veneris templo quod duæ solùm ingrederentur, ἡ νεωκόρος, sive æditua, & virgo, annuo fungens sacerdotio, λουτροφόρος dicta, à lavacro ferendo. Ipsa autem diva à Canacho Sicyonio, (qui & Milesiis Didymæum, & Thebanis Ismenium Apollinem effinxerat) ex auro, & ebore, facta fuit, ac capite gestabat πόλον sive apicem; una manu papaver, alterâ malum tenebat: omnium verò victimarum femora, præterquam suis, invisi animalis, ei consecrabant: partes cæteras adolebant juniperi lignis.

Appulejus in x Metamorphos. ubi refert judicium Paridis in scena exhibitum, sic describit eam, quæ Venerem repræsentârat: *Qualis Venus, cùm fuit Virgo, nudo & intecto corpore perfectam formositatem professa; nisi quod tenui pallio bombycino inumbrabat spectabilem pubem. quam quidem laciniam curiosulus ventus satis amanter nunc lasciviens reflabat; ut dimotâ, pateret flos ætatula: nunc luxurians adspirabat, ut, adhærens pressule, membrorum voluptatem graphicè liciniaret. Ipse autem color Deæ diversus in speciem: corpus candidum, quod cælo demeat, cærulum, quod mari remeat.* Subjungit deinde de comitibus Deæ, qui erant Cupidines, Gratiæ, Horæ.

Apud Lacedæmonios erat signum Veneris armatæ, ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac notum de ea quoque ex Quinctiliano, Plutarcho, Anthologia Græca *a*, & Ausonio *b*: ut Lactantium *c* mittam. Refert ibidem Pausanias, ut Veneris armatæ templum fuerit unicum, quòd vidisset super ædem alteram exstructum, fuisseque in superiori æde cellam Morphûs. Esse id cognomen Veneris. Sedere autem Divam καλύπτραν ἔχουσαν, καὶ πέδας περὶ τοῖς ποσί· *cum galericulo, & compedibus*: compedes autem à Tyndareo additas ad significandum, similitudine vinculorum, firmum esse amorem debere, quo uxores obstringuntur maritis: nec enim se fidem habere iis, qui aliam adserunt caussam, quasi Tyndareus Venerem voluerit hoc simulachrô ulcisci, tanquam omnium malorum auctricem: ut quæ filiarum uni Helenæ, Menelao nuptæ, immiserit amorem Paridis; alteri autem filiæ Clytemnæstræ, uxori Agamemnonis, caussa foret, cur amârit adulterum Ægisthum.

a Lib 4.
b Epig. 41. & 42.
c Lib 1 Instit.

Venus Cypri cum hasta, ad ejus potentiam designandam. De quo & alibi *d* adduximus illud Hesychii: Ἐγχεῖος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι. *Enchios*, sive hastigera, *Venus, Cypriis.* In ejus sacris salis pugillus, & viri αἰδοῖον ostendebatur. Quorum caussam attuli lib. I, cap. XVII.

d Lib 2. cap. 27.

Venus pæta, quia hujusmodi sint oculis libidine percitæ. Vide interpretes in illud Ecl. III:

—— transversa tuentibus hircquis.

Venerem apud Horatium in primo odarum circumvolant Jocus, & Cupido.

Venus in tragœdiis inducebatur vestibus coloris albi: ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

In Saxonia, ut ex historiis ejus gentis cognoscere est, simulacrum repertum Veneris nudæ currui insistentis, caput myrto cinctæ, in pectore habentis facem, dextrâ tenentis globum, sive terrarum orbem, in sinistra autem tria mala: à tergo erant Gratiæ nudæ nexis manibus, pomaque gestantes, vultibus aversis dona invicem præbentes. Huic Veneris, & Gratiarum currui, pro equis jungebantur cygni bini, ac totidem columbæ. Non dubium verò, quin effigies ista fuerit à Græcis: à quibus quàm multa acceperint Teutones, & unde id sit, alibi exponimus.

Ac passeres quidem sacræ sunt Veneri ob salacitatem maximam: columbæ autem ob oscula, & fœcunditatem. Ut mittam rationem à fabella de Peristera, nympha Veneri longè acceptissima, quam ubi Cupidinis irâ esset in columbam conversa, Venus hoc honore adfecit, ut in sua esset tutela. Unde rationem arcessit Placidus Lactantius in secundum Thebaidos. Cygno verò is attributus honos partim ob candidi coloris venustatem, (omnia enim venusta placent Veneri) partim etiam propter cantum, quo Venerem capi, etiam ex verbis liquet Appuleji proximè adlatis. Ardea quoque Veneri sacra dicitur. Nec semper Veneri forma humana. Quod Tacitus ostendit in secundo Historiarum de Venere Paphia: *Simulachrum Deæ non effigie humanâ: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exsurgens: & ratio in obscuro.* Sunt qui existiment, figuram umbilici fuisse, ac caussam hujus figuræ, quod libido in feminis inde incipiat. Aliis id minùs placet, quia & Jupiter Ammon sic effingeretur. Sed potuere gentes diversæ diversis de caussis idem symbolum aptare diversis Deis. Verùm quid sibi vult, quod orbis ille in conum adsurgeret? Fortassè igitur eò respexere, quod Amore homines quasi ardeant; unde passim Amor ignis vocatur: ignis vero assurgit in modum coni.

Atque hæc de effigie Veneris. Nunc dicam quæ Veneri sacrificarint, vel dicarint.

Veneri autem immolatam suem, testis Athenæus lib. III Dipnosoph. ubi id confirmat verbis hisce Callimachi sive Zenodoti in historicis commentariis: Ἀργεῖοι Ἀφροδίτῃ ὗς θύουσι, καὶ ἡ ἑορτὴ καλεῖται Ὑστήρια. *Veneri suem Argivos sacrificant, eumque festum diem vocant Hysteria.* Etiam apud Aristophanem in Acharnensibus Veneri sacrificatæ suis mentionem invenias. Cur vero sus Veneri fuerit exosa geminam rationem adducit Verrius, sive Festus: *Suillum genus invisum Veneri prodiderunt poëtæ ob interfectum ab apro Adonim, quem diligebat Dea. Quidam autem, quod immundissimi sint sues ex omni mansueto pecore, & ardentissimæ libidinis: ita ut opprobrium mulieribus inde tractum sit, cum subare & subire dicantur.* Ætas etiam spectabatur à Romanis. Plinius lib. VIII, cap. LI: *Suis fœtus sacrificio die quinto purus est, pecoris die octavo, bovis trigesimo. Coruncanus ruminales bestias, donec bidentes fierent, puras negavit.*

Veneris Paphiæ cujusmodi fuerint sacrificia his verbis docet Tacitus in II Histor. *Hostia, ut quisque vovit, sed mares deliguntur. Certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum; precibus, & igne puro, altaria adolentur.* Hædus conveniens Veneri animal, quia valde libidinosus. Itaque & Venerem effinxere capro insidentem, ut suprà diximus.

Ob similem libidinem Veneri acceptus taurus. Sanè per Venerem signatur fœcunditas Naturæ; quæ quia se medio vere, puta in Aprili, imprimis exserit, eo & signum, in quo tum Sol est, Taurum nuncupârunt, Aprilemque

lemque ipsum Veneri dicaverunt. Horatius lib. IV, od. XI:

—— Idus tibi sunt agenda,
Qui dies mensem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

Ex avibus consecratæ sunt Veneri passeres, columbæ, & cygni. Atque ab hoc triplici avium genere currus protrahi credebatur. De passeribus ita Sappho *a*, apud Dionysium Halicarnassensem *b*:

[a Cantico in Venerem. b Libro de Structura orationis.]

—— Πατρὸς δὲ δόμον λιποῖσα
Χρύσιον ἦλθες
Ἅρμ᾽ ὑποζεύξασα· καλοὶ δέ σ᾽ ἆγον
Ὠκέες στρουθοὶ, πτέρυγας μελαίνας
Πυκνὰ δινεῦντες ἀπ᾽ ὠράνω, αἰθέ-
ρος διὰ μέσσω.

Quæ sic reddebat Helias Andreas:

—— Tecta me propter quia sæpe linquis
Aurea patris,
Et venis curru properante vecta
Te nigris ad me tenues per auras
Passeres alis agiles ferebant
Æthere ab alto.

De columbis indicat Propertius lib. III:

Et Veneris dominæ volucres, mea turba, columbæ
Tingunt Gorgoneo Punica rostra lacu.

Et apertius Appulejus in VI Met. ubi sic narrat, ut currum Veneris columbæ traxerint, prosequentibus eum passeribus: *Jubet* (Venus) *construi currum, quem ei Vulcanus subtili fabrica studiose poliverat, &, ante thalami rudimentum, nuptiale munus obtulerat, limæ tenuantis detrimento conspicuum, & ipsius auri damno pretiosum. De multis, quæ circa cubiculum Dominæ stabulant, procedunt quatuor candidæ columbæ, & hilaris incessibus picta colla torquentes, jugum gemmeum subeunt; susceptaque dominâ læta subvolant. Currum Deæ prosequentes gannitu constrepenti lasciviunt passeres; & cæteræ, quæ dulce cantitant, aves, melleis modulis suave resonantes, adventum Deæ pronuntiant.* Porrò non de nihilo est, quod Appulejus non ἁπλῶς ait currum trahi à columbis, sed addit albis. Nam & apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI legas Veneri esse sacros turtures albos. Columbas esse Gnidiæ Deæ, h. e. Veneri sacras etiam ait Martialis lib. XIII, epig. LXVI. Caussa est frequens fœtus & coitus; ut ait Servius ad illud VI Æn.

Maternas agnoscit aves ——

De Ænea sermo est, post conspectas columbas. De cygnis testis est nobis Horatius lib. III, od. XXVIII:

—— Quæ Cnidon
Fulgentesque tenet Cycladas: & Paphon
Junctis visit oloribus.

Ac lib. IV, od. I:

Purpureis ales oloribus.

Hoc est, quæ perniciter veheris curru tuo oloribus juncto. Cur verò poeta olores hic dicat purpureos, abunde dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Nec solus eos Veneris currui jungit Venusinus ille: sed idem factum ab Ovidio, uti & Claudiano de Nuptiis Honorii, & Mariæ. Hirundines Veneri esse gratas traditum Æliano lib. X de Animal. cap. XXXIV: uti &, secundum emendationem Gilli, θεοῖς μυχίοις, Diis Penatibus.

Præterea Iynx Veneri erat sacra. Theocriti scholiastes in Idyll. II: Ἴυγξ, ὄρνεον ἀφροδίσιον, ᾧ αἱ φαρμακίδες σύντεχνον ἔχουσι πρὸς τὰς μαγείας. *Iynx, avis Veneris, qua venificæ utuntur ad magica sua.* Eo autem Veneri dicata, quia hac uterentur ad conciliandum amorem; ut inferius dicetur. Itaque, ut ibidem legas, etiam vocabulum hoc usurpatur pro ardenti desiderio, ut apud Pindarum Nem. od. IV *c*: ἴυγγι δ᾽ ἕλκομαι ἦτορ: *magnâ cupiditate cor trahitur*: item pro quolibet, quod amorem sui excitat, ut apud Aristophanem Lysistrata *d*:

[c Vers. 57. d Choro senum, Laconum, Athenien-sium, & Lysistratæ.]

ἐάν σε πρῶτον τῶν Ἑλλήνων τῇ σῇ ληφθέντα ἴυγγι.
Primis Græcorum illecebris, sive illice tuâ vi captis.

Pheræ, inquit his Callimachus, ut apud eundem Theocriti scholiasten legere est, Junga ajunt fuisse filiam Echus: hanc philtro dementasse Jovem, ut secum concumberet: id indignè tulisse zelotypam Junonem, eoque Jungam mutasse in avem ejusce nominis, quæ & vim amores conciliandi reservet, unde eâ ad hanc rem venefici utantur. Apud Suidam *a* est, in saxum versam: etiam ibidem est, aliis dici Pithûs, sive Suadæ filiam. Sed hæc de matre diversa facilè conciliantur. Nam Echo est vox resultans. At nascitur amor mutuus ex sermone sive colloquio. Nascitur quoque ex Suada: quia sermone persuademus. Imò, ut scitè ait Aristophanes in Ranis:

[a In Ἴυγξ.]

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο πλὴν λόγος.
Suadæ sacellum haud aliud est, quam oratio.

Præsertim delenifica oratio hoc habet, conjuncta cum forma exuberanti, & motibus venustis, ac ingenii dexteritate. Quorum singula cum Olympias observaret in quadam ad se deducta, eò quòd Philippum maritum, vel ut alii ajunt, Alexandrum M. philtro sibi conciliasse diceretur, Valeant, inquit, qui te philtri indigam putant: abunde sufficit amatorium, quod in te circumgestas.

Etiam phalerides, seu phalarides quæ aves sunt palustres, Aristophani in Acharnensibus memoratæ, item Varroni, Columellæ, Plinio, Veneri erant sacræ; ut est apud Athenæum lib. VII, & Eustathium in Iliad. Α *b*. ubi geminam adfert ejus rei caussam: unam quidem à re petitam, nempe ab albore, quo refert genitale semen: alteram verò à similitudine vocis, quia cognatio quædam est literarum inter φαλαρίς, & φαλλός, quo notatur penis ligneus, vel coriaceus.

[b Pag. 87 edit. Rom.]

E piscibus Veneri dicatur ἀφύη, sive apua: ut apud Eustathium est in Iliad. Α *c*. Ubi & caussam adfert à cognatione nominis. Nam & ἀφύη, & Ἀφροδίτη vocabula quandam habent convenientiam. Imò & ἀφύη nascitur è maris spuma, quæ Græcis ἀφρός, & inde etiam nata creditur Venus.

[c Pag. 87 edit. Rom.]

Veneri item sacra chrysophrys, Archippus apud Athenæum:

Ἱερὸς Ἀφροδίτης χρύσοφρυς Κυθηρίας.
Chrysophrys sacer Veneri Cythereæ.

Similiter Eustachius Il. Τ. Videtur formæ gratia formosissimæ Divæ dicatus. Est enim Matronis Parodi:

Χρύσοφρυς, ὃς κάλλιστος ἐν ἄλλοις ἔπλετο ἰχθύς.
Chrysophrys, qui formosissimus inter alios est piscis.

Chrysophrys etiam vocatur Ovidio in Halieut. Idem putatur ac *Aurata*, sive *orata*: unde & Romæ cognomentum Sergio: etsi de hoc aliter Festus in Orata.

Item Veneri dicatæ conchæ Venereæ, sive Cytheriacæ. Priori modo vocat Plinius, altero Martialis: ut dictum lib. IV, cap. XXXV. Ubi etiam dicebamus, eò Sacratas Veneri, quia referant genitale arvum.

Ovid. 5 Met.

Pisce Venus latuit. ——

Ex plantis verò dicavere Veneri rosas, & myrtum: quæ habere vim credita ad amorem conciliandum ac conservandum. Sed & mala, & chrysophryn herbam, ac fortasse philyram: de quibus omnibus lib. V, nempe in historia Plantarum, satis diximus. Unum hoc igitur nunc dicam, Veneri Cypriæ solum thure, & floribus sacrificabant: ut ait Servius in I Æn. ad illud,

Tum Venus, Haud equidem tali me dignor honore.

Ac Maro ipse id firmat eodem Æneidos libro:

Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.

E metallis Veneri sacratum æs: ut est apud Pindari interpretem. Commune hoc habet cum Deo Æsculano, cui *æs* nomen dedit.

Ex Horis sive anni partibus Veneri sacratum ver, imprimis mensis Aprilis. Nempe quia vere & plantæ renascun-

nascuntur, & animalia procreantur, unde Lucretius lib. I sic Venerem compellat:

Nam simul ac species patefacta est verna diei,
Aeriæ primum volucres te Diva, tuumque,
Significant initum perculsæ corda tua vi.

Ac plura ibidem his gemina. Imò Cicero in secundo de Natura Deorum: Venerem ex eo dictam putarunt, quia per eam omnia veniant, h. e. oriantur. Sed fortasse Scaligeri a magis opinio placet, ut à veniendo quidem sit, sed quia aliunde id nomen venerit ad Romanos, q. d. περεγρινὸν θεὸν, sive numen peregrinum. Nam sub Regibus id numen erat ignotum: ut ex Cincio retulit Varro, inde Macrobius, ex eo nos lib. II, cap. XXVII: ubi & Divæ nomen ab Hebræo fonte arcessivimus.

a Ad Festum.

Cap. XXVII.

De simulachris Deorum trium Selectorum eorumque corporalium; Solis, Lunæ, & Telluris; deque rebus, quas iis sacraverunt: item de Maja & Bona Dea.

ABsolvi de Diis Consentibus: nunc eo ad illos, qui licet non sint in Consentibus, sunt tamen in Selectis: quales, præter Consentes XII, sunt octoni: ex his tres corporei, & adspectabiles; Sol, Luna, Tellus. De quibus nunc agam. Dixeris, jam de iis actum videri, de Sole, in Apolline; de Luna, in Diana; de Tellure, in Vesta, ac Cerere. Sed enim distinguere oportet Theologiam civilem à physica, & poëtica. Quæ quantum differant, arguit, quòd Dii, quos hactenus memoravi, fuere Romanis in Diis Consentibus: illi verò de quibus nunc loquar, non item. Adhæc Apollo filius Iovis: at Sol Hyperionis: unde Claudianus in secundo de raptu:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat.

Hyperion verò Cæli filius, Saturni frater; ut est apud Diodorum. Quomodo Apollo, & Sol, fuerint patrueles. Interdum tamen pro Sole ipso sumitur; ut illo Ovidii I Fast.

—— Radiis Hyperiona cinctum.

Effingebatur Sol humanâ ac juvenili formâ, sed capite radiis cincto: ut vel indicio sunt verba ex Ovidio proximè adducta. Est & Martiani Capellæ lib. I a: *Solis augustum caput radiis perfusum, circumactumque flammantibus, velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur.* Hi radii fuere duodeni, pro signorum numero, quæ percurrit. Unde & Maro XII Æn. de rege Latino:

a Pag. 6.

—— Cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen.

Nec tamen fingitur fuisse talis in infantia: unde Claudianus in II de Raptu, ubi qualis primis in annis fuerit describit:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Fecerat, & pariter Lunam, sed dispare formâ;
Auroræ, noctisque duces; cunabula Tethys
Præbet, & infantes gremio solatur anhelos
Cæruleusque sinus roseis radiatur alumnis:
Invalidum dextro portat Titana lacerto
Nondum luce gravem, nec pubescentibus altè
Cristatum radiis; primo clementior ævo
Fingitur, & tenerum vagitu despuit ignem.

Solis habitus erat χροιᾶς χρυσομήλου, coloris, qui est in malo aureo, sive Medico: ut est apud Porphyrium in Ptolomæi τετράβιβλον.

Sol curru vehebatur: ut & Deorum alii quidam, sicut ex Pausania videre est. Tribuere autem ei quadrigas, ut siderum nobilissimo. Vel quatuor equi, pro quatuor anni Horis ut è Fulgentii Mythologicis & Isidoro in Originum, libris diximus, cum lib. VII de Temporis partibus ageremus. Imò & sat verisimile commentum de igneis Solis equis cepisse originem ex igneis Eliæ equis. Beda in libros Regum quæstionum XXX quæstione XXVIII: *Solent gentiles pingere vel facere simulachrum Solis, ut, puerum juvenem in curru ponentes, equos eidem, quasi cursu cælum petentes, subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia Sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit: Ut autem eidem currus & equos tribuant, de miraculo sumptum Elia Propheta, qui curru igneo, & equis igneis est raptus ad cælum, Joannes Constantinopolitanus a episcopus æstimat. Quod inde etiam Græcè Ἥλιος dicatur Sol. Sicut etiam Sedulius b, cum de Elia adscensu caneret, ostendit, dicens:*

a B. Chrysostomum signat.
b Lib. I. Operis Paschalis.

Quam bene fulminei prælucens semita cæli
Convenit Eliæ, meritò qui & nomine fulgens,
Hac ope dignus erat. Nam si sermonis Achivi
Una per accentum mutetur litera, Sol est.

Solis symbolum apud Rhodios erat colossus: quem iis fecerat Chares Lyndius Lysippi discipulus: ut est apud Plinium lib. XXXIV, cap. VII. Imò artificis nomen basi inscriptum fuit, ac pariter colossi magnitudo. Versiculi fuere istiusmodi:

Τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ὀκτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχῶν ὁ Λίνδιος.
Rhodium colossum Lindius fecit Chares,
Cubitos decem qui septies altus fuit.

Græci sacrificantes Soli mel libant: cujus caussam apud Athenæum in XV exponit Phylarchus, his verbis ex XII historiarum: Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἱ θύοντες τῷ Ἡλίῳ μέλι σπένδουσιν, οἶνον δ' οὐ φέροντες τοῖς βωμοῖς, δεῖν λέγοντες, τὸν τὰ ὅλα συνέχοντα, καὶ διακρατοῦντα θεὸν, καὶ ἀεὶ περιπολοῦντα τὸν κόσμον, ἀλλότριον εἶναι μέθης. *Apud Græcos, qui Soli rem divinam faciunt, mel libant; non vinum aris inferunt: quia, ut dicunt, numen, quod omnia continet, & regit ac mundum perpetuo circumvolvit, alienissimum sit ab ebrietate.*

Pag. 693.

Ex quadrupedibus, apud Græcorum nonnullos, equus Soli sacer fuit. Itaque in Taleto, quod in vertice Taygeti Solis fanum erat, equi sacrificabantur Soli: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Addit, idem esse, sacrum Persis. Poterat quoque dicere de Armeniis, & Massagetis. Nam & hi c equum Soli dicarunt & eum huic mactarunt: ut ostensum nobis lib. I Orator. Institut. cap. V, sect. XXIII. Movit verò hasce omnes gentes, quòd celerrimo animali celerrimum quadrupedem convenire arbitrarentur: ut operis hujusce dictum lib. II, cap. XVII.

c Herodot. lib. I.

Etiam lupus dicatus Soli; ut est apud Sophoclis scholiastem: nempe quia primâ luce se confert prædatum. Eò & λύκος (lupus) ἀπὸ τῆς λύκης d appellatus. Sed ob robur, & prædas, ab aliis in Martis esse tutela credebatur: imò Athenis lupum occidere nefas erat. De utroque auctor est nobis Apollonii scholiastes in secundum Ἀργοναυτ.

d A prima luce.

Ex avibus Soli sacer gallus gallinaceus; idque quia cantu suo solis ortum annunciet: quam rationem adfert Pausanias libro Eliacorum priore. Atque addit, propterea in Idomenei scuto gallum fuisse pictum, quia esset nepos Minois à Pasiphae, Solis filia, oriundus.

Aquila Iovi sacra, ut dictum: sed Soli etiam consecrâsse videntur. Nec ratio obscura: quandoquidem adeo obtutu spectet Solem: ut dictum lib. III, cap. LXXXI. Unde id fit vidimus ejusdem libri cap. XXIII. Ad Solem itidem dicitur explorare pullos: quod haliæeti proprium, ut diximus ejusdem libri cap. LXXVII.

Præterea pocula capacia Soli dicavere: qua de re malo verbis uti eruditissimi Stephani Pighii, in Mythologia de anni partibus. Sic vero ille e: *Quare in poculis cursum Solis frequenter notis variis expresserint in caussa esse videtur; quòd, ut Baccho, & Herculi, ita Soli, cognato Numini, pocula sacrarit capacia Græcorum religio. Habere enim Solem aureum poculum, à Vulcano fabrefactum, fingunt Stesichorus, Antimachus, & Æschylus, poetarum vetustissimi, in quo Oceanum ab Occasu Orientem versus navigare solet. Theoclytus autem ἐν δευτέρῳ ὡρῶν,*

e P. 163. edit. Plantin.

lebetem vocat Solis hoc navigium; velut & ille, qui multo prior Titanomachiam conscripsit. Plutarchus vero περὶ στεφανοφορίας *oratione prima, ex poeta forsitan aliquo vetusto, calicem appellare videtur, quasi receptaculum in se continens florum, & fructuum omnium semina. Dicit enim mundi, atque aurei illius seculi primordio, Solem curru suo incertum tenuisse tramitem, & vix auroram ab occasu separasse, neque ut nunc conversas anni partes frugiferis calycis coronis circumduxisse. Extant Mimnermi poetæ versus pulcherrimi apud Athenæum, quibus Solem fingit in aureo lecto dormientem, in hunc usum sibi à Vulcano facto, ab Hesperidum terris per summa Oceani ad Æthiopes trajicere: per ænigma tale poculi profunditatem significans, ut ait Athenæus.*

Ex inanimis apud Rhodios sacræ Soli quadrigæ. Nempe insula tota Soli sacra. Notum de colosso, uno è septem orbis miraculis, quem Soli sacravere. Sol verò quadrigis vehi dicitur: Quare accommodatum hoc Soli symbolum putavere. Festus a: *Rhodii quotannis quadrigas Soli consecratas in mare jaciunt, quod is tali curriculo fertur circumvehi mundum.*

a In Octobr. equus.

Consequens est, ut nunc de Luna dicam: cui Romæ templum in Aventino, Livius penè initio lib. XL: *Tempestas coorta foremi ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis partibus Cereris templi adfixit.*

Apud Elienses erant signa lapidea Solis, & Lunæ: atque ut è Solis capite radii, ita è Lunæ exibant cornua: sicut est apud Pausaniam in Eliacis posterioribus. Imò hæc ab ipsa habuit infantia: unde Claudianus lib. II de Raptu Proserpinæ, ubi depingit nobis Lunam, qualis in prima fuerit ætate:

Læva parte soror vitrei libamina potat
Uberis, & parvo signantur tempora cornu.

Luna quandoque dicitur vehi tauro, quandoque curru. Ac tauro quidem, quia exaltatio ejus sit in signo Tauri. Hanc rationem adducit Porphyrius libro de antro Nympharum. Currus verò ejus trahitur interdum ab equis, unde Ovid. initio V Fast.

Et vos Lunares exiluistis equi.

Verum non à quadrigis, ut Solis, nobilioris sideris: verum bigis duntaxat: ut ajunt Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum de Circensibus, & Isidorus lib. XVIII Orig. Imò ante hos Manilius, Seneca in Hercule Oetæo, Statius Papinius, & quis non? Qui tamen non semper equorum bigas, sed sæpiùs boum intelligunt; ut mox dicam. Hespero autem ne tantum quidem honoris tributum, ut curru veheretur; ut cui equus sit assignatus singularis: vesperi quidem furvus, ob furvam noctem, quæ instaret: manè autem, quia tum lucesceret, albus: ac tum non Hesperus, sed Eous vel Lucifer dicitur; ut ostensum lib. II, cap. XXXI. Imò nec semper Lunæ currus trahitur ab equis: sed sæpius à bubus, vel mulis. De bubus liquet ex illo Ausonii epist. VII:

Tertia fissipedes renovavit Luna juvencas,
Dum fugitas nostram dulcis amice domum.

Et XIX:

Jam succedentes quatiebat Luna juvencas,
Vinceret ut tenebras radiis, velut æmula fratris.

Intellige autem juvencarum bigam: unde Prudentius adversus Symmachum:

Nunc bijugas frenare boves, nunc sæva sororum
Agmina vipereis superis immittere flagris.

Unde fit, quod boves junxerint curru Lunæ, quærit Cælius Rhodiginus lib. XX, cap. VI. Ac caussam hanc dicit, *quod ejus detrimenta non terra modo; verùm lapides, animalia, & latamina, sentiunt quoque.* Quod sanè longè petitum. Quanto verisimilius est, inde hoc commentos, quia credibile sit Lunam gaudere cornutis animantibus, cùm ipsa habeat cornua? ut antea dictum.

Cæterum à mulis etiam trahi, & unde id fit, docet Festus: *Mulus vehiculo Lunæ adhibetur quòd tam sterilis ea sit, quàm mulus. Vel, quod, ut mulus non suo genere, sed equis creetur, sic ea Solis, non suo fulgore luceat.* Videtur autem hæc de mulis opinio non multum placuisse Pausaniæ: ut qui in Eliacis prioribus sic scribat: Σελήνη τε ἵππον (ἐμοὶ δοκεῖν) ἐλαύνουσα· τοῖς δὲ ἐστὶν εἰρημένα ἐφ' ἡμιόνου τὴν θεὸν ὀχεῖσθαι, καὶ οὐχ ἵππου· καὶ λόγον γε τινὰ ἐπὶ τῷ ἡμιόνῳ λέγουσιν εὐήθη. *Equum Luna, ut mihi videtur, ad cursum incitat: etsi mulo ferunt, non equo Deam vehi, futili quadam de mulo fabula vulgata.* Ex quibus verbis colligo, Lunam etiam finxisse equo vectam singulari, instar Luciferi. Nam tam de equo, quàm mulo, in singulo numero loquitur Pausanias.

Lunæ ex quadrupedibus taurus sive bos sacer: ut Lactantius ait lib. I, cap. XXI. Nempe ea de caussa, ob quam à bobus etiam currum ejus trahi crediderunt. Imò quia Lunæ dominium est in flumina, & omnem humorem: Luna autem habet cornua: etiam fluminum numinibus cornua sunt attributa. De quo inferiùs dicemus.

Nunc de Tellure explicabo. Cujus simulachrum effingebatur matronæ specie, quia semina recipit: ac Tellumo mas, nempe vis seminum productiva. Ab utroque differt Terra, quæ elementum ipsum, non numen. Neque enim *Terræ*, sed *Telluris* ædem dicimus. Itaque hæc tria etiam ex Varrone distinguit Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. X. Fingebatur autem hæc Dea sedens, ut est apud Pausaniam in Achaicis: Τοῦ δὲ ἄλσους ἱερὸν ἔχεται Δήμητρος. αὐτὴ μὲν δὴ καὶ ἡ παῖς ἑστᾶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Γῆς ἐστι καθήμενον. *Proximum luco est Cereris fanum: Dea ipsa, & Proserpina stant: Telluris effigies sedet.* Eò autem sedebat, quia terra est immobilis: quod de cæteris elementis dicere non possumus.

Præterea Telluris simulachrum pingebatur cum clave: quia verno tempore, ut fruges proferre possit, aperitur: hiberno autem clauditur: ut est apud Servium in X Æn. & Isidorum in VIII Originum.

Quo sacrificio gauderet, indicat Arnobius in VII: *Telluri* (inquiunt) *matri scropha ingens immolatur feta: at Minerva Virgini virgo caditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.* Nec propterea quicquam mutandum in illo Horatii, epistolâ ad Augustum:

Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Nam generatim *porci* vocem usurpat, more veterum, quibus porcus mas, & porcus femina. Fœtam autem porcam mactabant, ad signandam terræ fœcunditatem.

Etiam qui hæreditatem adiret hominis inhumati hoc usus sacrificii genere. Varro lib. III de vita populi Romani a: *Quod humatus non sit, hæredi porca præcidanea suscipienda Telluri, & Cereri, aliter familia pura non est.*

a Apud Non. Marcell. in Præcidaneum.

Telluri etiam, ut & Cereri, ac Lunæ dicavere taurum: partim quia taurus est symbolum agriculturæ, eò quòd tauris aremus: partim quia significet naturæ fœcunditatem, eò quòd sit animal libidinosum; unde & signum, quod in Aprili, Veneris mense, Sol subit, Taurum nuncuparunt. Vide & quæ lib. I, cap. XXIX dicebamus de Pharaonis somnio, in quo Deus symbolo bovis uti voluit, ad fertilitatem & sterilitatem designandam.

Quia verò Telluri mactaretur porca, & Maiæ, Mercurii matri, sacrum fieret sue prægnante, eò hinc colligebat Labeo, Maiam esse Tellurem: ut refert Macrobius lib. I Saturnal. cap. XII. Maiam hanc εὐπλόκαμον, sive bene capillatam dicit Stesichorus poëta. Quod non referram, nisi & in effigie ratio haberetur capillorum.

Oppidum est Helvetiæ *Meyenfeld*, quod, ut ex ore senum ejus loci accepisse se ait Ægidius Tschudus b, sic vocatum creditur à Maia, Mercurii matre istic loci honorata.

b In Rhætia Alpina describenda cap. 19.

Ad Tellurem etiam Bonam Deam, quatenus naturale est

est numen reducebamus lib. II, cap. LXI. Ejus sacra nulli viro ingredi licebat: ut præter alios, Propertius indicat lib. IV Elegia de Hercule. Unde id fit, ostendimus lib. II, cap. XII. Imò vulgaris opinio erat, si viri adissent, eos corripi cæcitate. Unde Tibullus lib. I, eleg. VI:

—— Seu visere dicet
Sacra Bona maribus non adeunda viris.
At mihi si credas, illam sequar unus ad aras:
Tunc mihi non oculis, sit timuisse meis.

Clodius tamen ingressus impunè: & ideo verè Bonam dicebat, quia non orbatus foret luminibus. Sed Cicero ait, cæcum ingressum: quæ longè alia cæcitas, non oculorum; sed mentis. Audiamus Oratorem orat. de Haruspicum responsis: *Quam iste idcirco Bonam dicit, quod in tanto sibi scelere ignoverit. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi forte tibi ignotum putas, quod te judices dimiserunt excussum, & exhaustum, suo judicio absolutum, omnium condemnatum: aut quod oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam pœnam, quæ sequeretur illud scelus, scire posset? an tibi luminis obesset cæcitas plus, quàm libido?*

CAP. XXVIII.

De symbolis, & symbolico cultu Genii, Jani, & Saturni.

Peregi de tribus Selectis corporeis, inque oculos incurrentibus. Sequuntur illi Selectorum, extra Consentes, qui non tam videntur, quàm animo comprehenduntur. Tales sunt quinque illi Genius, Janus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Per Genium non intelligenda hoc loco anima cujusque, sed vel appositus cuique custos; secundum Platonicos: vel loci sive regionis genius publicâ auctoritate in Deorum numerum adscitus: ut cum apud Pausaniam libro IX, sive in Bœoticis legimus, οἴκημα ἀγαθοῦ δαίμονος ἱερόν, *ædiculam boni Genii*, quam ingrediebantur, priusquam subirent antrum Trophonii: item Genius populi Romani: de quo Dio Cocceius lib. XLVII: ubi hoc inter alia prodigia recenset: Γῦπες τε ἐπὶ τὸ τοῦ Γενίου τοῦ δήμου, καὶ ἐπὶ τὸ Ὁμονοίας νεωκορεῖον ἱδρύθησαν. *Vultures complures in templo Genii Pop. Rom. ac Concordiæ, insederant.*

Hanc loci sive regionis tutelam anguis symbolo coluerunt: ut est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. IV. Itaque apud Maronem V Æn. angue ingenti conspecto dubitat Æneas, sitne Genius loci, an qui patri Anchisæ soleat famulari. Ac Propertii est lib. IV, eleg. VIII:

Lanuvium annosi vetus est tutela draconis.

Itaque & si locum Deo, vel heroi, consecrâssent, duos appingebant angues: ut ex Aristophanis Pluto, & Persi sat. I constat. Interim & Genium expressere formâ humanâ: senili habes in tabula Cebetis, sed ferè expressus formâ juvenili: quæ ætas magis genialis. Coronabatur Floreo serto Tibullus:

Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serta genas.
Illius è puro distillent tempora nardo;
Atque satur libo sit, madeatque mero.

In vett. nummis Trajani, Adriani, & aliorum quorundam, videas Genium dextrâ super aram porrigere pateram serto ornatam: sinistrâ flagellum pendulum, vel simile.

Genio suo, quisque natali suo sacrificabat, non floribus modò & mero, sed etiam thure. Tibullus:

Magne Geni, cape thura libens.

Nam tunc animatum quicquam offerre, nefas: quia non eo die conveniit vitam eripere, quo ipsi eam accepimus: ut Varroni monitum, ac Censorino. Imò etiam eo die Veneri operam dabant. Nam & hoc est Genio indulgere; unde torus Genialis. Alii in sacris abstinebant Venere: unde in Ecl.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis Jola.
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Et sic quidem erat, cum hominis genio fierent sacra. Quomodo autem loci Genio rem fecerint divinam, indicat Calpurnius Siculus ecl. VI

—— Tu cespite vivo
Pone focum, Geniumque loci, Faunumque, Laremque,
Salso farre voca.

Ex arboribus platanum Genio dicârunt: quia valde conveniret Genio volentibus indulgere. Nam patula est, eoque longè umbram projicit: ac nomen id testatur, quod est ἀπὸ τοῦ πλάτος, hoc est, latitudo. Ideo Genius non modo serto è floribus, sed etiam platani foliis coronabantur.

Hinc jam ad Janum propero. Hic vel bifrons, vel quadrifrons pingebatur, idque cum sceptro & clave: dextra exprimebat numerum dierum, quos annus habet. Etiam aræ duodecim apponebantur. Quorum omnium caussam ex natura adduximus lib. II, cap. XVI. At ἱστορικῶς actum de eo lib. I, cap. XIX. Nunc eadem firmabo antea mihi indictis. Jani Gemini, sive bifrontis effigiem quinque pedes altam memorat Procopius lib. I belli Gothici. Ac bifrons quidem fingebatur, quia in tutela ejus foret veteris anni exitus, & novi initium. Quam caussam adducit B. Cyprianus libro de idolorum vanitate: *Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem, spectare videatur.* Atque hinc etiam cognomina Clusii & Patulcii, quia annum veterem claudit, atque aperit novum. Etiam inde Clavigero nomen. Primus ideo Deorum invocabatur. Martialis:

Publica, quem primum vota, precesque canunt.

Nec anni solùm, sed aliarum etiam rerum initia & extrema ei consecrârunt. Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Cumque in omnibus rebus vim habeant maximam prima, & extrema: principem in sacrificando Janum esse voluerunt, quòd ab eundo nomen est deductum. Ex quo transitiones perviæ Jani, foresque in liminibus profanarum ædium januæ nominantur.* Sed de Jani etymo aliam ἐτυμολογίαν adduximus lib. II, cap. XVI. Hinc etiam liquet, cur Kalendis Januariis alii aliis fausta precabantur. Nempe ut apud Ovidium *a* roganti respondet Janus,

a I *Fast.*

Omnia principiis, inquit, adesse solent.

Atque in his ratio arcessitur à natura Solis. At ab historia, partim moralem rationem adducit Servius in illud I Æn. *Claudentur belli portæ.* Sic enim scribit: *Alii dicunt Tatium & Romulum, facto fœdere, hoc templum ædificâsse: unde & Janus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem: vel quòd ad bellum iturus debeat de pace cogitare. Est alia melior ratio, quod ad prœlium ituri optent reversionem.* Atque hæc firmantur veteribus denariis: in quibus Janus Consivius cernitur gemino capite, frontibus conjunctis. Inscriptio est, Q. FABIUS SERVILIANUS S.C. Postremis literis significatur, nummum hunc ex Senatus Consulto cusum. Id fuerit anno Urbis Conditæ IƆCI, Q. Fulvio Nobiliore, & T. Annio Lusco coss. Quod nummus is Jani duo capita habet frontibus non aversis, sed conjunctis, eo liquidius, quam si aversis forent frontibus significatur illud Servio memoratum duorum regum Romuli & Tatii fœdus; quod matronarum intercessione coaluit. Alia etiam glyphica signa ibidem videas: quæ Pighius explicuit suâ ad Cardinalem Antonium Perenottum Granvellanum dissertatione. Atque idem Pighius præfat. libri VIII Annalium Romanorum ait sibi pictum Romæ in antiquo visum pariete, atque item in gemmis exsculptum cum clave in sinistra, ac flagello in dextera. De clave diximus lib. II. Flagellum existimo symbolum esse imperii, terras, ac tempora. Est enim Janus Sol, qui quadrigis vehi dicebatur. Indicat igitur equos Solis, eo agitante, incitari: ac sic caussas esse temporis diurni verni, æstivi, & ita porrò.

Quadriformis verò fingebatur, vel ob quatuor mundi climata, quæ Sol adspicit, vel quia annus dividitur in quatuor Horas. Mirum de Januario, qui Jano dicatus, scribi ista à Suida. En verba: Ἰανουάριος. ἄγαλμα τετράμορφον διὰ τὰς τέσσαρας τροπάς. οἱ δὲ, πλάττουσιν αὐτὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ κλεῖδα κατέχοντα ὡς ἀρχὴν τοῦ χρόνου, καὶ ἄνοιξιν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ θυρωρὸν a. Ἕτεροι δὲ τῇ δεξιᾷ τ', τῇ δὲ λαιᾷ ξε', κατέχοντα ὥσπερ τὸν ἐνιαυτόν· ὅθεν καὶ ὁ Λογγῖνος, αἰωνοπάτορα αὐτὸν ἑρμηνεύειν βιάζεται, ὡσανεὶ αἰῶνος πατέρα· *Januarius, simulacrum est quadriforme, propter quatuor anni conversiones. Alii verò fingunt ipsum in dextra manu tenere clavem, ut principium temporis, & aperitionem anni, & janitorem. Alii* (tradunt) *dextrâ tenere numerum* CCC, *sinistra vero* LXV, *ut annum* (significaret, qui diebus constat CCCLXV.) *Quare etiam Longinus eum Aeonatorum per vim vocis factam, quasi ævi patrem, interpretatur.* Quæ omnia de Jano ipso capienda. Ludovicus Demontiosius in Gallo Romæ hospite b: *Denique nota Iani semper usurpata fuit in re nummaria, usque ad Augusti tempora. Hic, & qui deinde sequuti sunt Imperatores, & facie, & nomine in nummis conspici voluerunt. Sed & denarium argenteum eodem argumento signabant veteres Romani notis bigarum, & quadrigarum. Bigarum eodem sensu, quo Janum bifrontem fingebant. Quadrigarum verò, ut annum solarem significarent, qui quadriennio ad sua initia redire credebatur. Nam, ut jam diximus, etsi annus civilis lunaris illis esset, habebant tamen in arcanis aliquem intercalandi modum, ut tempora in annos solares digererent. Alioqui quæ tandem ex illorum fastis annorum ratio colligi potuisset? At fastos eorum videmus annis solaribus notari, nec discrepare numerum annorum, qui ex illis colliguntur à solaribus chronologorum. Hæ igitur quatuor annorum periodi solares notâ illâ quadrigarum significabantur.*

a Sic Hier. Wolfius, & Æmilius Portus. Ubi vulgo θυσίον, suum.

b Pag. 13. edit. Rom. an. 1585.

Sequitur Saturnus, cui forma senilis; ut indicat Cyprianus de vanitate Idolorum, & ante eum sic Tertullianus lib. 1 adversus gentes, cap. x: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Formâ hujusmodi fingebatur vel ob antiquitatem; sive ἱστορικῶς intelligatur Jovis ipsius parens; sive φυσικῶς, tempus; quod vel semper fuit, vel cum mundo cœpit: vel ob frigidam & siccam temperiem sideris Saturnini, qualis etiam senum esse solet.

Senex iste cum falce effingebatur, quia præsideret agrorum culturæ. Quam caussam adfert Festus in *Saturnus.* Ac apud Macrobium etiam legas lib. 1 Saturn. cap. VII, eò falcem, messis insigne ejus simulacro additam à Jano, quia ab eo esset edoctus *peritiam ruris*, ut qui *rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset.* E nostris etiam Cyprianus de vanitate idolorum: *Rusticitatis hic cultor fuit: inde falcem ferens senex pingitur.* Atque hæc ad historiam pertinent. Φυσικῶς si consideres, Saturnus est tempus, quod, quasi falce cuncta demetit. Sanè κρόνος ex veteri ratione scribendi est, pro quo postea χρόνος. Antiquissimi enim Græci κρόνος etiam pro tempore scripsere. Nempe cum sexdecim solum literas haberent. In octo illis quibus carerent, erat X. Ac ne quidem tum notam habebant spiritus asperi H, vel ' de quibus satis dictum lib. 5, cap. XXV. Quia verò tempus omnia absumit, eò & finxere Saturnum devorare suos liberos. Nam liberi temporis sunt anni, horæ quatuor, menses, dies: quæ omnia abeunt, nec redire possunt. Nisi fortè & huic de Saturno fabulæ lucem affundas ex eo, quòd Molocho, h.e. Saturno, mactando liberos, non tempus attenderint, sed quia Deum præstantissimis victimis crederent imprimis placari. Ac tales liberi, & omnes victimæ humanæ. Hunc morem vivos homines Saturno immolandi in Italia dicitur sustulisse Hercules ex Hispania redux. Quod mirum sanè. Nam is Hercules Tyrius fuit. At mos iste humanas mactandi victimas ab Oriente processit: Tyrus imprimis. Verùm a quocunque Hercule sit, dicitur is jussisse, ut pro vivis hominibus in Tiberim atque id virginis manu, hominis imagines scirpeæ jactarentur. Ovid. lib. v Fast.

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Ac paullò pòst:

Scirpea pro domino in Tyberim jactatur imago.

Vide & Varronem lib. VI de L. L. Dionysium Halicar. atque alios. Cæli dicitur filius, quia Cæli motu tempora numeramus, ac dimetimur. Patri abscidisse ajunt genitalia, quia, postquam genuit tempus, quo res omnes fluunt, ac porrò fluent, nequid aliud tempus gignere, uti nec aliud cælum, aliumve mundum. Hæc non ut ἀλληγορίαν a, sed historiam narravere Hesiodus, Euhemerus, Diodorus. Unde colligunt, Saturnum fuisse regem impium: ut qui indignis modis tractarit patrem. Sed addunt, par pari datum hostimentum à filio: ab hoc enim Saturnum regno ejectum: ut hìc quoque habeat locum illud Publii Syri:

a Allusionem.

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Verum mihi non tam verisimile fit, poëtas hoc ex historia hausisse, quàm ex fabula finxisse historiam.

Unde autem sit, quòd Saturni pedes compede vinciantur: rationem se repetisse censet Macrobius lib. 1 Saturnal. cap. VIII: *Cur Saturnus ipse in compedibus visatur, Verrius Flaccus caussam se ignorare dicit. Verum mihi Apollodori lectio sic suggerit: Saturnum Apollodorus alligari ait per annum laneo vinculo, & solvi ad diem sibi festum, id est, mense Decembri: atque inde proverbium ductum; Deos laneos pedes habere. Significari vero decimo mense semen in utero animatum in vitam grandescere: quod, donec erumpat in lucem, mollibus naturæ vinculis detinetur.* Alii caussam petunt ab historia, quòd sub Saturno viguerit libertas: non item postea. Hinc igitur vincula numini eximi, quando est ejus festum, in antiqui temporis memoriam.

Saturni templo, ubi & Romanorum ærarium, impositus erat Triton. De quo sic Macrobius lib. 1 Saturnal. cap. VIII: *Illud non omiserim Tritonas cum buccinis fastigio Saturni ædis superpositos: quoniam ab ejus commemoratione ad nostram ætatem historia clara, & quasi vocalis est; ante vero muta, & obscura, & incognita: quod testantur caudæ Tritonum humi mersæ, & absconditæ.* Nimirum ante Saturnum est tempus illud, quod Varro ἄδηλον b vocabat. Exinde autem incipit tempus illud, quod idem vocat μυθικὸν c, atque aliter dicere possumus, ἡρωικὸν d. Extenditur verò usque ad Olympiadas institutas: unde incipit tempus ἱστορικόν. Sed Macrobius historiæ nomine etiam fabularem complectitur. Quem si sequi animus, ab Saturno initium fuerit historiæ omnis, sive ut homine primo, sive ut regum antiquissimo. Triton verò Saturni templo impositus est symbolum famæ & immortalitatis. Nam ut Saturnus, h.e. tempus per historiam innotescit. Historia autem longe lateque resonat, instar conchæ illius, quæ Tritoni pro buccina est. Unde Ovid. 1 Met.

b Incognitum.

c Fabulosum.

d Heroicum.

Cæruleum Tritona vocat, conchaque sonanti
Inspirare jubet.

Et mox:

——Cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo,
Buccina quæ medio concepit ubi aera ponto,
Litora voce replet, sub utroque jacentia Phœbo.

Saturni habitus in tragœdiis erat χροιᾶς καστορίζουσης e, ut ait Porphyrius in περιβολαίοις Ptolomæi περὶ τῆς ἱματίων χροιᾶς.

e Ejus coloris qualis castor seu fiber.

Saturno sacrum fiebat capite aperto; ut est apud Festum. Macrobius idem tradit lib. 1 Saturn. cap. VIII. Ac id fieri ait, *quia primo a Pelasgis, post ab Hercule, ita à principio factitatum.* Sed ejusdem lib. cap. x hanc caussam adducit, quòd significetur patientia laboris, quam in colendo rure una cum servis toleravit. Hæc

ratio

ratio ab historia petitur. Sin ab natura accessere malis, dixeris Saturnum notare tempus, imò κρόνον dici, quasi χρόνον: tempus autem omnia aperire ac revelare.

Saturno sacra Saturnalia, Ludique, quibus gladiatores dabantur, hi autem in Saturni tutela: quia id numen sanguine gauderet: unde & Oriens Molocho, qui idem est numen, suos Saturno liberos sacrificabat. Ausonius Idyll. XXVI, quod est de Feriis Romanis:

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat: extremo qui jam sub mense Decembris,
Falcigerum placant sanguine Cæligenam.

Ubi satis est apertum falcigerum Cæli filium esse Saturnum. Mirum autem doctissimum Vinetum ad hunc locum annotare, de gladiatoriis extremi Decembris muneribus nihil alibi se legere. Satis enim ex Fastis Romanis liquet Saturnalia fuisse XVI Kal. Januarias.

Nec humano solùm sanguine Saturnus gaudere credebatur, sed etiam ferarum. Atque hanc caussam esse existimo, cur illi etiam sacri fuerint venationum ludi: cujus rei ex Sisinnii Capitonis Spectaculorum opere auctor est nobis Lactantius lib. VI, cap. XX.

Ex plantis Saturno dicârunt brathy: ut lego apud poëtam Græcum epicum: sed hactenus ineditum. De fanis Saturno Romæ & alibi extructis longum fit dicere.

Cap. XXIX.

De Liberi sive Bacchi simulacbro, & sacris: deque animalibus atque aliis ei dicatis.

NUnc ventum ad Liberum, sive Bacchum: quo nomine vinum quidem crebrò siguatur κατὰ μετωνυμίαν a; sed hic vel is intelligitur, qui primus reperit modum exprimendi ex uvis vitigenum illum liquorem; vel virtus Naturæ, aut Terræ, uvarum, ac vini productrix.

a Metonymice.

Liber hoc commune habet cum Apolline, quòd uterque effingeretur formâ Juvenis formosi. Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis æterna est Phœbo, Bacchoque Juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Utriusque etiam capillorum sylvam laudat Ovidius III Metam.

Et dignos Baccho, dignos & Apolline crines.

Eosdem laudat, sed illos Veneris addit, idem lib. I Amorum, Eleg. XIV:

Formosæ periere comæ, quas vellet Apollo,
Quas vellet capiti Bacchus inesse suo.
Illis contulerim quas quondam nuda Dione
Pingitur humenti sustinuisse manu.

At de illis solius Bacchi sic Libanius Declam. IX, ubi de Alcibiade sic scribit: κόμαι μὲν αὐτῷ ταῖς κροτάφοις ἐπισείονται Βακχικαί, τοῖς στεφάνοις ἤδη καὶ τοῖς ἄνθεσι πρὸς κόσμον ἀνθοῦσαι. *Comæ quidem ipsi Bacchicæ incutiuntur temporibus, corollis jam, & floribus ad ornatum certantes.*

Bacchus in Apollonatium nummo (urbs ea seu Illyridos, seu Macedoniæ potiùs, Corinthiorum colonia) conspicitur cum coma pexa, & hederæ serto coronata. Est & apud Prudentium hymno in Romanum martyrem:

Dum defluentem leviter flectens comam
Liniat capillos, & corymbos Liberi.

Bacchus etiam cum thyrso effingebatur, item florida veste, ac nebride sive hinnuli vel cervi pelle. Philostratus Iconum lib. I, ubi de Ariadne: Ὁ Διόνυσος ἐκ μόνου τοῦ ἐρᾶν γεγράφθαι· στολὴν μὲν γὰρ ἀνθεμίδα, καὶ θύρσους, καὶ νεβρίδας, ἔρριπται ταῦτα, ὡς ἔξω τοῦ καιροῦ. *Dionysius amoris solum caussa est. Florida enim vestis, thyrsique, & nebrides, ut ad institutum nihil pertinentia, sunt abjecta.* Ac Bacchi exemplo bacchæ etiam sacrificantes nebride vestiebantur. Caussam utrisque adduximus lib. II, cap. XIV.

In nummis aureis & argenteis L. Cassii Longini Ravulæ videas facies Liberi, & Liberæ: & Liber quidem est hederâ coronatus, ac thyrsum habet, Libera gerit coronam pampineam. Videntur ea fuisse numina gentis Cassiæ. Inscriptum est, L. CASSI Q. F. Cassius ille quæstor provincialis erat an. Urbis IↃCXII. Etiam aliquando tribunus plebis: imò & consul, & censor. Usque adeò severus fuit judex, ut scopulus diceretur reorum. Semper quærere solitus, CUI BONO, quia, ut ait Cicero pro Rosc. Am. *Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere.*

Gytheatum nummus: ex parte una Bacchus hederâ & uvis redimitus, ex altera Victoria cum palma, & corona rostro navis insistens.

Aristophanes in Ranis a inducit Bacchum leonis indutum exuviis, & crocotâ, item cum cothurno, & manu gestantem ῥόπαλον, sive clavam: idque ut certantem audiat cum Euripide Æschylum. Sed propterea ibidem ridet Bacchum Hercules, quia istiusmodi habitus neutiquam Baccho conveniret.

a Act. I sc. 2. quæ incipit, Τίς θύρᾳ.

Bacchi sacra, quia noctu fierent, *Nyctelia* vocata, teste Servio in IV Æn. Eo autem nocturnum tempus eligebant, quia tenebræ formidinem incuterent animis initiatorum; unde Euripides Bacchis:

Πεν. Τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ, ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς b;
Δι. Νύκτωρ τὰ πολλά· σεμνότητ' ἔχει σκότος c.

b Sacra noctu facis, an die?
c Noctu multa. Venerationem habent tenebræ.

In hisce Liberi sacris phallus sive veretrum perticâ gestabatur. Eo significabatur Bacchum, hoc est calorem, & humorem, principium esse generationis. Pluribus de eo dictum lib. II, cap. XIV. Abiegnos ramos gestabant in sacris Bacchi: Xenophanes in Salibus.

Cista etiam in sacris Bacchi. Nempe cum arca Domini symbolum foret præsentiæ divinæ, diabolus est hoc imitatus in sacris Bacchi, Cereris, Isidis, aliorum: ubi similiter cista in sacris. Sed de sola nunc Bacchi loquimur eo lubentiùs, quia hinc manifestiùs elucet Satanæ astus. Nam ipsum *Bacchi* nomen verè est ex vero numine efformatum, ut antea dictum. De hac est Catulli illud carmine de nuptiis Pelei & Thetidos:

Pars obscura cavis celebrabant orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire profani.

Et sanè ab eo, quod hic dicitur arceri profanos ab orgiis, orgia dici putant: nempe παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν d: ut est apud Apollonii scholiasten e sed alteram etiam adfert rationem, παρὰ τὸ ἐν ὀργάσι γίνεσθαι· ὀργάδες δ' οἱ σύμφυτοι ἢ ὑγροί g. Verisimilius interea, ὄργια dici quasi ἔργια, ab ea significatione τοῦ ἔργου h, quâ est non ἀπὸ τῆς ἔρας i, & agriculturam notat, ut in Hesiodei operis inscriptione: sed quatenus est à ῥέζειν, quod est facere sacra, sive sacrificare.

d Ab arcendo non initiatos.
e Lib. I.
g Quòd in locis cultis & frutilibus fierent.
h Operis.
i A terra.

Ex hominibus Baccho sacrabantur cæsones, sive ex matris utero exsecti idque ob similem ortum. Nam & Bacchus ex femore Semeles exsectus. De quo dixi lib. II, cap. XIV.

Libero scenici ludi erant sacri, ut est apud Lactantium lib. VI, cap. XX. item Donatum prolegomenis in Terent. Idem tamen, vel alius, commentario in Andriam, Tragœdias quidem Baccho, sed Comœdias ait Apollini dicatas.

Ex quadrupedibus Baccho sacer fuit hircus: cui & immolatus. Nempe eandem ob rationem, propter quam hircum mactarunt Nymphis. De hac caussa vidimus lib. II, cap. LXXX. Altera verò etiam ratio est, quod vitem, Baccho gratissimam, corrumperet rodendo. Atque hanc rationem adducunt Maro II Georg. Ovid. II Fast. ac Martialis lib. III, epigr. XXIV.

Vite nocens rosâ stabat moriturus ad aras,
Hircus, Bacche, tuis victima grata sacris.

Item lib. XIII, epigr. XXXIX.

Lasci-

Lascivumpecus, & viridi non utile Baccho,
Dat pœnas: nocuit jam tener ille Deo.

Inque Α'νθολογίᾳ de eodem Eveni, & Leonidæ Tarentini epigrammata habemus. Cum verò Bacchus sic oderit hircum, quia vitem rodat: Minervæ contrà, quia rodat oleam, ita est invisus, ut sacrificium ejus prorsus abominetur. Hinc Plinius lib. VIII, cap. V.

Morsus caprarum arbori exitialis. Olivam lambendo quoque sterilem faciunt; eaque ex caussa Minervæ non immolantur. Ita ab eadem caussa in Diis etiam contrarius statuitur effectus. Audiamus Servium in II Georg. *Victima numinibus, aut per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni: per contrarietatem, ut porca quæ obest frugibus, Cereri, & caper qui obest vitibus, Libero. Item capra Æsculapio, qui est Deus salutis: cùm capra numquam sine febre sit.* Ac similia legas apud eumdem ad illud III Æn.

Taurum Neptuno taurum tibi pulcher Apollo.

Nempe aliqui Deorum aversantur adeo noxiam sibi animantem, ut nec patiantur in conspectum adduci: aliis tantum odium, ut velint videre pereuntem.

Leo quoque dicatus tum Baccho; unde Pergami ostendebatur caput leonis ferreum à Tisaggra affabrè elaboratum, ac Baccho dicatum; ut est apud Pausaniam lib. X: tum, apud Ægyptios, Vulcano, ob igneam naturæ vim; ut ex Æliano ostensum libri tertii cap. LIII: tum quoque Matri Idææ, sive Berecynthiæ, cujus currum leones protrahebant. Caussam ejus figmenti adduximus libri II extremo cap. LIV, atque alibi.

Pantheræ item Baccho erant sacratæ, ut docet Philostratus in vita Apollonii libro II, cap. I: ubi narrat de panthera capta in Pamphylia, ac torquem gestante aureum, cui Armeniis foret inscriptum literis: REX ARSACES DEO NYSÆO. Nam Deus Nysæus est ὁ Διόνυσος sive Bacchus. Nempe panthera hæc styracis odore illecta (gaudet enim id animal nimium quantum aromatibus) ex Armenia per Caucasi juga in Pamphyliam penetrasse existimatur. Item, sive idem sive alter Philostratus, prioris auditor & gener, Iconum libro primo, tum in Pasiphaë, de hoc numine agens ait, πάρδαλις ἢ θεοῦ σύμβολον a: tum in Tyrrhenis, dicit, φιλίαν οἶσαν τῷ Διονύσῳ πρὸς τὸ ζῶον b. Lycophron quoque Lyæum sive Bacchum comparat cùm tauro, tum pardali: ut & monitum Varino. Etiam Pierius in XI Hieroglyphicorum, & Stephanus Pighius in Mythologiâ de Horis, nummos se vidisse testantur, in quorum latere uno esset Liberi caput lauro redimiri, in altero autem Pantheræ figura. Inque numismatis Gallieni itidem parte una est panthera (nisi cum aliquibus tigridem esse malis, quando hæc duo animalia, uti & leopardos, ac lynces, difficile est in picturis, cælaturis, ac similibus distinguere) parte autem altera inscriptum, LIBERO P. CONS. AUG. Quod etiam Stephano Pighio monitum in Mythologia de Horis. Hodieque Romæ conspicere est statuas multas exuviis pantheræ insignes. Cur autem panthera sit Baccho sacra hanc rationem apud Philostratum legas in memorato proximè loco, ἐπειδὰν θερμότατον τῶν ζώων ἐστὶ, καὶ πηδᾷ κοῦφα, καὶ ἴσα εὐάδι· *quod animalium sit calidissimum, leviterque ac Baccha instar saltat.* Mihi verò & aliæ duæ rationes in mentem veniunt. Nam panthera efferum est animal: & ebrii multi pantherinum in modum efferantur. Præterea Bacchus ebrietate gaudet: & panthera, si vinum istic collocaris, quò ventitat, eo sic se inebriat, ut somno sopita capiatur; Æliano, & Oppiano, testibus: quorum hic etiam in tertio, & quarto, de Venatione refert, Bacchi nutrices, quia vinolæ forent, in pantheras fuisse conversas, & Penthea ab iis discerptum.

a Pardalis Dei symbolum.
b Familiaritatem esse Baccho cum hoc animali.

Etiam ob mores efferos, & pantherinis ac illis ebriorum similes, tigres finguntur trahere currum Bacchi. Ovidius lib. I de Arte:

Jam Deus in curru, quem summum texerat uvis,
Tigribus adjunctis aurea lora dabat.

Ac fortasse hodieque ingentibus illis cululis, quibus nonnulli convivas suos torquent, non inutili monitu numen hoc cum suis tigribus ac pantheris exprimatur, quando hoc agitur, ut quos Deus ad imaginem suam fecit, in tigres, & pantheras transformentur.

Denique & Baccho dicarunt axin: de qua sic Plin. lib. VIII, cap. XXI: *Feram nomine axin, hinnuli pelle pluribus candidioribusque maculis, sacram Liberi patris.*

Baccho etiam ovis mactabatur, ut apud Maronem facit Dido IV Æn.

—— Mactat lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Ex volucribus pica, quia garrula est, dicata fuit Baccho, ob ebriorum garrulitatem. Nam, ut ait Horatius,

Fœcundi calices quem non fecere disertum?

Iynx Bacchica avis vocatur Alciato emblemate LXXVIII. Motacillam quidem pro iynge dicit: sed ἴυγξ est apud Pindarum Pyth. od. IV, quam exprimere studuit. Porrò Ulysses Aldrovandus lib. XII Ornithologiæ, cap. LII, putat idem dicere Pindarum Pyth. od. IV. Hujus enim verba sic reddita apud Aldrovandum reperies:

Veneranda vero Cyprogenia telorum acutorum domina
Picturatam iyngem Bacchi avem ex Olympo attulit,
Furiosam avem Cypris attulit primum ad homines.

Atqui Græcè est:

Πότνια δ' ὠκυτάτων βελέων
ποικίλαν ἴυγγα τε-
τράκναμον Οὐλυμπόθεν
ἐν ἀλύτῳ ζεύξαισα κύκλῳ
μαινάδ' ὄρνιν Κυπρογένεια φέρεν
πρῶτον ἀνθρώποισι·

Quæ sonant:

Domina velocissimorum telorum
versicolorem iynga quatuor-radios-habenti cælitus
indissolubili cum alligasset rota,
furiosam avem Cyprogenia attulit.
Primùm hominibus.

Sententia est, Diva Venus in Cypro nata, amorum, quorum ingens est celeritas, domina ac præses, primùm hominibus in terras tulit versicolorem iynga, quatuor radiorum rotæ indissolubili à se alligatam, avem quæ homines faciat furentes. Unde quidem cognoscere est, ut veneficæ ad amores conciliandos iynga soleant alligare rotæ quatuor radiorum: atque ut creditum sit, homines id artificium à Venere didicisse: sed Baccho hanc avem dicatam fuisse non dicitur, imò de Baccho ne γρῦ quidem. Unde liquet, quàm Græcè nescii & fallantur ipsi, & sui similes fallant. Omnino autem hæc avis Veneri, non Baccho sacra, fuit: quemadmodum in historia Veneris ostendimus.

Serpens symbolum fuit Bacchi: eoque in sacris ejus initiatis mittebatur in sinum: ut ex Arnobio, & Firmico, ostendi lib. SI, cap. XIV. Ubi & dictum, quid eo ritu significaretur. Quia verò Syris serpens femina dicatur εὔα, formarunt inde εὐάζειν a: ut est apud Clementem Alexandrinum in Protreptico, & inde apud Eusebium in secundo de Præparatione Evangelica, cap. III: Verba sunt: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχοι ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες εὐὰν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔια δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Vertit interpres: *Homines furoris æstro perciti Bacchum Manolen sollemnibus Orgiis celebrant, crudarum carnium helluatione sacram insaniam peragentes, cæsarumque victimarum partes peragunt, serpentibus*

a Bacchi orgia celebrare.

bus coronati: Evamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est non errori modò, sed ipsi quoque morti patefacta. Et sane cum Orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus: tum verò si accuratè vocem Hebraicam interpretari velis, Heva cum adspiratione graviori serpentem feminam significat. Quare si Clementem, & Eusebium audimus (quædam enim video obduci posse) εὐάζειν in Bacchi sacris nihil aliud erat, quam Evam, omnium nostri parentem celebrare: eoque à Syris serpentis feminæ symbolo exprimebatur, quia à serpente fuit decepta.

E plantis Baccho etiam sacra quercus, licèt imprimis Jovi. At vitis, etsi & Rheæ, præcipuè tamen Baccho. Hedera quoque ei sacra: cujus caussas adduxi complures lib. v hujus operis, qui de Plantis fuit. Ac aliquid etiam de eo Eustathius in Iliad. Α a. Apud Athenæum in septimo, uti & epitome ejus, ac penes Eustathium, legas, Baccho dicatum esse κιττόν. Num dicemus, etiam κισσός dixisse pro κισσός sive κιττός b. Sane Hesychio κιττός est εἶδος ἄνθους Διονυσιακοῦ, *species floris Bacchici, sive Dionysiaci.* An cum Casaubono emendandum κίσσαν? quod piscis esse genus, apud eundem Hesychium legas. Etiam dicavere Baccho myrtum: sed magis Veneri. Item smilacem, opobasilidem, phibaleam ficum, & viticem. Sed de hisce etiam dictum partim hoc opere fusè; partim paucis Oratoriarum Instit. lib. I, cap. V, sect. XXXVII.

Ex inanimis Baccho dicavere cantharum. Unde & C. Marius, ille qui septies consul fuit, post Cimbricam victoriam, Bacchum imitari volens, è cantharis bibebat: ut est apud Plinium lib. XXXIII, cap. XI. Ac Aristoteles libro III Rhetor. & illo de Poëtica, ait sic φιάλην se habere ad Bacchum, ut clypeus ad Martem, eoque & clypeum posse dici Martis scyphum, & scyphum vocari posse clypeum Bacchi. De hoc dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI. sect. II. Etiam cotyli, & cotylisci, Baccho proprii. Pollux lib. VII: Ἔστι δὲ κότυλος Διονυσιακὸν ἔκπωμα c. Athenæus lib. XI: Κοτυλίσκος δὲ καλεῖται, ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος d. Nempe quia hoc vasis genere utebantur in vino bibendo. Unde illud, quod ex Clitarcho, & Zenodoto: apud Athenæum legas, Πολλὰ μεταξὺ πέλει κοτύλης καὶ χείλεος ἄκρου e. Quod & apud Agellium f: sed pro κοτύλης g, apud hunc est κύλικος h. Ac plura de eo Stephanus Pighius in Mythologia de anni partibus.

Quandoque & Baccho dicabant rudem stipitem. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ statuæ: Καὶ γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα. *Agricola Bacchum honorans, figentes in horto suo stipitem, statuam agrestem.*

Baccho etiam auctumnus dicatus fuit; nempe ut datori vini: unde & Orpheo, sive Onomacrito, in hymnis dicitur βοτρυτρόφος i, & Homero πολυστάφυλος k. Ac quia auctumnus tertia est anni pars, eidem Orpheo vocatus est τρίγονος, quasi genituræ, sive ætatis tertiæ. Imò & aliqui Lyæum, ac Liberum, dici arbitrantur, non quia vinum curas resolvat, hominemque ab iis liberet: sed quia Sol auctumnalis semina ac fructus à suis stirpibus resolvat, ac ab iis separando quasi libertati donet.

a Pag. 87. edit. Rom.
b Hedera.
c Cotylus est poculum Bacchi.
d Cotyliscus vocatur sacra Bacchi parva cratera.
e Multa cadunt inter cotylam, supremaque labra.
f Lib. 13. cap. 16.
g Cotyla.
h Calix.
i Uvæ altor.
k Dives botrûm.

Cap. XXX.

De Plutonis, & Proserpinæ, effigie, ac rebus eis dicatis. Adjectum etiam de Eumenidibus.

Ultimus inter Deos Selectos locus est Plutoni, fratri Jovis, ac Neptuni, qui regna infera sortitus fuit, atque inde (ut in secundo Philologiæ Martianus ait) *Summanus*, quasi summus Manium dictus est. Is secundùm historicam Theologiam fuerit Chamus, Noë filius: ut ostendi lib. I, cap. XIX. At, secundum naturalem, fit interior tellus, in quam mortui reconduntur: unde Horatius, pro sepulcro, *exilem domum Plutoniam* dixit. Cur verò Plutonem statuerint mortuis imperare itidem ex Diodoro diximus loco proximè memorato.

Simulachrum Summani fuit in fastigio templi, Jovi Opt. Max. exstructi: ut est apud Cicer. in I de Divinat. A Seneca sic describitur in Hercule Furente:

> —— *Superbo digerit vultu sedens*
> *Animas recentes: dira majestas Deo:*
> *Frons torva, fratrum quæ tamen specimen gerat,*
> *Gentisque tantæ: vultus est illi Iovis,*
> *Sed fulminantis: magna pars regni trucis*
> *Est ipse dominus, cujus adspectum timet*
> *Quicquid timetur.*

Claudianus verò in primo de raptu Proserpinæ, hoc pacto:

> *Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus*
> *Majestate sedet, squalent immania fœdo*
> *Sceptra situ, sublime caput mœstissima fœdo*
> *Asperat, & diræ riget inclementia formæ.*

Idem poetæ quadrigis vectum inducit, cùm raperet Proserpinam.

Ex hominibus gladiatores non Marti modò, ac Saturno, sed & Plutoni erant sacri. Prudentius in Hamartigenia:

> *Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,*
> *Cui cadit infesta fusus gladiator arenâ.*

Nempe eò Ditis, quia manes gladiatorum sanguine placarentur. Quia verò gladiatores exhiberentur in amphitheatrali arena, eò & Amphitheatrales ludi erant sacri Diti, sive Jovi Latiali, vel Infernali, sive Stygio. Simpliciter Jovi cuidam sacros ait Tertullianus in Apologetico. Sed adversus Gnosticos ait Latio Jovi sacratos, sive Latiali, ut appellat Minucius Felix, & Prudentius, qui & Plutoni sacros dicit, & Iovi infernali. Nempe tot appellationibus idem numen designatur. Præterea tamen sacri Dianæ, ut antea dictum.

Plutoni non sacer quidem taurus. Sed grata tamen hæc ei victima putabatur. Virgil. VI Æn.

> *Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,*
> *Et solida imponit taurorum viscera flammis.*

Horatius Carm. lib. II, Od. XIV

> *Non si trecenis, quotquot eunt dies,*
> *Amice, places illacrymabilem*
> *Plutona tauris.*

At sacra ei est capra, quia semper febricitat, & febris, imprimis, quæ quercera dicebatur, recta ad Iovem illum Stygium est via. Itaque & capra ei mactabatur: nec soli tamen, sed etiam Baccho.

E plantis Diti sacra erat cupressus: ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVI. Eò autem huic dicata, quia excisa non magis renascitur quàm semel mortui redeunt ad nos: quam rationem Festus & Servius adducunt. Promisimus de hoc plura libro superiori, qui de Plantis erat.

Nec tamen Soli sacra Plutoni, sed etiam Sylvano: ut inferiùs dicetur.

Præterea Diti sacra buxus. Item narcissus; qui & dicatus Cereri, atque Eumenidibus: & his quidem pariterque Plutoni, quia νάρκη sive torpor, unde narcisso nomen, conveniat Diis inferis. Sacrata etiam Diti herba adianti.

Plutonis uxor fuit Proserpina, Cereris filia: quæ ipsa quidem non solet annumerari diis Selectis: sed tamen ad eos videtur referri posse, quia in Selectis sit maritus Pluto: mater verò etiam in Consentibus. Iam quanti illud, quòd coleretur una cum matre, unde illud, Δήμητερ καὶ κόρη a: & apud Romanos scriptores, *venum ire ad ædem Cereris, Liberi, Liberaque.* hoc est, liberorum Cereris, Bacchi, & Proserpinæ. Sed de isto satis dixi in primo de Analogia, cap. XLII.

a Cereri, & filiæ.

Proserpina formosissima describitur à Claudiano in primo de ejus raptu.

Eadem verò est Hecate, quatenus per eam numen signa-

tur

tus inferum. Hæc diva trina facie pingebatur, sive, ut Græci dicunt τετραπρόσωπος. De hoc abunde dictum lib. II, cap. XXIX. Imò Hecate, ac Brimo eadem diva. Apollonius lib. III Argonaut.

Βριμὼ κουροτρόφον χθονίην ἐνέρεσσιν ἄνασσαν.

Brimo noctivagam subterrestremque reginam.

Ubi antiquus scholiastes annotavit, Brimo vocari διὰ τὸ φοβερὸν καὶ καταπληκτικὸν τοῦ δαίμονος, καὶ φάσματα ἐπιπέμπειν τὰ καλούμενα Ἑκάταια. καὶ πολλάκις αὐτὴ μεταβάλλειν τὸ εἶδος, διὸ τὸ Ἔμπουσαν καλεῖσθαι. *Propterea quod terrorem, ac stuporem adferat Dea hæc, ac spectra immittat, quæ dicantur Hecatæa, & quòd sæpe figuram commutet: unde & dicatur Empusa.* Ἔμπουσα, quasi ἑνὶ ποδίζουσα, uno incedens pede: nam unum habet æreum, quo nequit procedere: alterum asininum, unde & ὀνοκώλη & ὀνοσκελὶς dicebatur: imò & pes asininus vocatus Βολίτινος à Βόλιτος, quod est fimus asininus. Hæc multum lucis accipiunt ex illis Aristophanis in Ranis *a*, ubi Bacchus, & Xanthias in descensu ad inferos sic inter se sermones serunt:

a *Act. 1, sc. 6. quæ incipit, Ὦ Ξανθίας.*

Ξ. Καὶ μὴν ὁρῶ νὴ τὸν Δία θηρίον μέγα.
Δ. Ποῖόν τι; Ξ. Δεινόν. παντοδαπὸν γοῦν γίγνεται.
Τοτὲ μέν γε βοῦς, νυνὶ δ' ὀρεύς, τοτὲ δ' αὖ γυνὴ
Ὡραιοτάτη τις. Δ. Ποῦ 'στι; φέρ' ἐπ' αὐτὴν ἴω.
Ξ. Ἀλλ' οὐκέτ' αὖ γυνή 'στιν, ἀλλ' ἤδη κύων.
Δ. Ἔμπουσα τοίνυν γ' ἐστί. Ξ. Πυρὶ γοῦν λάμπεται
Ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.
Δ. Νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ βολίτινον θάτερον.

ΧΑ. *Et, per Jovem, prægrandem video belluam.*
ΒΑ. *Qualem?* ΧΑ. *Horribilem, quæ in omnes se variat modos.*
Nam modò fit bos, modò mulus, rursus femina
Formosa valde. ΒΑ. *Ubi illa? namque invadam eam.*
ΧΑ. *At mulier haud est amplius. nunc est canis.*
ΒΑ. *Empusa fuerit ergo.* ΧΑ. *Igni tota facies*
Resplendet, & crus alterum est illi æneum.
ΒΑ. *Ita per Neptunum, & alterum ex stercore asini.*

Ut Plutoni taurus, de quo dictum, sic Proserpinæ mactabatur vacca: sed steriles, quia præest mortuis, à quibus nulla prolis spes. Imò & nigra, quia ut candidus color superis, sic niger convenit fulcis: quia superi fruuntur luce, defuncti ut Catullus *b* vocat, Orci tenebris. De priori sic Virgil. VI Æn.

b *Epigr 3.*

——*Sterilemque tibi Proserpina vaccam.*

Nigram autem bovem à Cyzicenis in festo τῶν Φερεφαττίων Proserpinæ esse sacrificatam apud Plutarchum legas in Lucullo, & Appianum de bello Mithridatico.

Hecatæ mactabant canes: quæ caussa est, cur κυνοσφαγὴς θεά, *canum mactatrix Dea*, appelletur à Lycophrone. Jure igitur, ut exitii sui caussam, Hecaten oderant canes: quod ait Theocritus Idyll. II. Ac vicissim Hecatæ canes erant exosi, quia cùm spectra nocturna ab Hecate immitti crederentur (quod ait Eustathius) ea hi suo solverent latratu, ut Tzetzes ad Lycophronem, ex Sophronis Mimis annotavit.

Vespertilio, quam avem semimurem dixeris, Proserpinæ fuit sacrata: quia avis sit, prout ex Nasone eam circumscripseris *c*,

c *4 Met. fab. 12.*

Nocte volans, seroque tenens à vespere nomen.

Quomodo & Græcis ἀπὸ τῆς νυκτὸς νυκτερὶς *d* appellatur. Ideo B. Basilius in Jesaiæ cap. II vespertilioni comparat diabolum, quia ut vespertilio lucem Solis fugit, ita diabolus, & ejus sectatores, aversentur τὸν Λόγον *e*, qui est Lux mundi. Omnino ipsum vide, ubi plura in hanc mentem.

c *A nocte.*

e *Verbum Patris, Filium Dei.*

E piscibus autem mullus Hecatæ sacer fuit: qua de re ex Athenæi lib. VII dictum nobis lib. II, cap. XXIX. Atque idem tradit Eustathius in Iliad. Υ *f*: Ἡ καίτοι, ἤγουν Ἀρτέμιδι φιλεῖται ἡ τρίγλη· διὸ καὶ ἐν Ἀρτεμισίοις τρίγλη περιεφέρετο, διὰ τὸ δοκεῖν θηρεύειν τοὺς θαλασσίους λαγὼς θανασίμους ὄντας, καὶ καταναλίσκειν. ὅθεν ὡς ἀνθρώποις ὠφελοῦσα τῇ ἄγρᾳ, δέδοται τῇ κυνηγετικῇ θεῷ, ὡς κυνηγέτις. ὅτι καὶ τόπος τις Ἀθήνησι τρίγλη ἐκαλεῖτο, καὶ ὡς ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ, Τριγλαθηνὴ Ἑκάτη. *Hecate sive Dianæ mullus fuit consecratus. Propterea & in festo Dianæ mullus proferebatur: nempe quia mullus videatur venari lepores marinos, qui sunt venenati ac letales. Qui igitur venatione homines juvaret, is propterea dicatus est Deæ venatrici, tamquam venator. Locus etiam quidem Athenis vocabatur Triglo* a, *ac velut anathema fuit ibidem:* TRIGLATHENÆ HECATÆ. Sed ea ratio magis pertinet ad hanc Divam, quatenus apud superos versatur, ac Dianæ gaudet nomine, quasi Deæ Janæ. Hæc enim venatrix fingitur, quia noctu viam monstrat venatoribus. Alias etiam rationes adduximus loco ante memorato. In his ex Apollodoro illam διὰ τὸ ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam.* Sanè trinum aliquid sonat τρίγλη. Imo ἔτυμον idem arguit, si (quod est apud Eustathium, legas in Il. Α *b.*) sic dicitur, quasi τρίγον, h.e. τρίγονος, quasi trigenam dicas, ob triplicem in anno partum. At Hecate quoque Græcis τριοδῖτις, ut Latinis Trivia. Eadem & τριπρόσωπος, sive triformis. Ac triplex ratione generationis ei potestas in cælis, terris, aquis, sive quia lumine illustrat cælum, & orbem hunc superiorem, & inferos, sive Antipodas. Quemadmodum verò ob ternarium hunc Triviæ trigla offerebatur: ita ob nominis similitudinem etiam Hecate offerebatur piscis dictus μαινὶς *c.* Habet enim id nomen convenientiam cum verbo μαίνεσθαι, quod est *insanire.* Et Hecate μανίας sive furorem immittere credebatur. Auctor utriusque Eustathius in Iliad. Α *d.* Hecate in noviluniis sacrificabant Athenienses.

f *Pag. 1197. edit. Rom*

a *Mullus.*

b *Pag. 87 edit. Rom.*

c *Mana, alex.*

d *Pag. 87 edit. Rom.*

E plantis Proserpinæ dicata est malus Punica. Cujus caussa non est obscura ex fabula, quam Servius narrat in primum Georgicon *e*, his verbis: *Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro qua re cum Jovis implorasset auxilium, ille respondit; posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset: illa autem jam Punici mali grana in Elysio gustaverat: quam rex Ascalaphus, Stygis filius, prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sane Ceres à Jove meruisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cum matre mensibus; sex cum marito.*

e *Ad vers. 39.*

Est & discrimen in anni temporibus. Ut enim veri Venus, æstati Pan, auctumno Bacchus; sic hiemi Libera præest, sive Proserpina. Nempe quia duo sunt hemisphæria: quorum superius Solem habet adscendentem ab Ariete, seque extendentem etiam per Virginem: inferius autem Solem habet declinantem à Libræ initio, donec quoque Piscis signum sit emensus. In prioribus signis, Solis calor lumenque crescit: in posterioribus decrescit. Maxima ista in signis æstivis, Cancro, Leone, Virgine: minima in hibernis, Capricorno, Aquario, Piscibus. Quando Sol est in posterioribus hisce signis, (id verò hibernum est tempus) vis genitalis ob Solis absentiam deficit, terræque visceribus absconditur: atque hoc tempus attributum Plutoni, & ejus conjugi Proserpinæ, propterea quòd his diis sacrata sit vis terrena.

Ad Plutonis & Proserpinæ regnum etiam pertinent Eumenides, sive Furiæ: quæ Oresti post cædem maternam mente capto nigræ obviam factæ sunt: postea autem cum digitum comedisset, apparuere albæ: earumque adspectu mentis est factus compos: ut ait Pausanias in Arcadicis. His, ut idem ait in Corinthiacis, Sicyonii quotannis diem agunt festum, ac gravidas oves sacrificant, & mulso pro libamine, pro corollis utuntur floribus. Apud Sophoclem in Oedipo Coloneo etiam legas fusè descriptum sacrificium, quo Oedipus à crimine utroque, quod inscius commiserat, posset apud Eumenidas expiari.

Cap.

Cap. XXXI.

De Fortunæ simulacbro: aliquid item de effigie Parcæ sive Fati.

CIrcumspicienti, ecquis Deorum Consentium, vel eorum, qui in Selecta meruisse locum existimantur, indictus esset nobis, continuo se obtulit Fortuna, gnara quidem, numquam hoc se honoris adeptam ab iis, qui mundum Dei vel Deorum providentiâ administrari arbitrantur: sed digitum intendit in numerum eorum innumerum, qui credit hunc orbem ac res omnes humanas, ut Claudianus primo in Rufinum libro ait,

Fortunâ, non arte regi; qui numina sensu
Ambiguo a, vel nulla putat, vel nescia nostri.

Unde Plauto b Diva hæc vocatur *Divum atque hominum spectatrix, atque hera*; sicut & Græcis τύραννος Τύχη c, & Petronio Sors dicitur,

Rerum humanarum, divinarumque potestas.

Qui multis? quando, ut ait Plinius lib. II, cap. VII: *Toto mundo, & locis omnibus, omnibusque horis omnium que vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilisque, à plerisque verò & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxia sumus Fortis, ut Fors ipsa pro Deo sit, quâ Deus probatur incertus.*

a Sic melius quidam MSt, quam in vulgatis, censet Ambigua.
b Mercat. act. 5. sc. 2.
c Fortuna regina.

Cùm igitur major Gentilium pars existimarit, res humanas magis pendere à Fortuna, quam Selectorum Deorum Senatu, non peccâro, si de hac Diva loquar, priusquam accedam ad minorum gentium Deos.

Fortunam finxere cæcam, & globo insistentem, eoque volubilem. Cujus caussas afferebam lib. II, cap. XLIII. Itaque eam sic describit M. Pacuvius d in Hermiona:

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam, perhibent philosophi:
Saxoque instare e eam globosum prædicant volubilem.
Id f quò saxum fors impulerit, cadere Fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem esse memorant; quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem illam ajunt, quia atrox incerta, instabilisque sit.
Brutam autem, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

d Apud Cornific. lib. 2 ad Herenn.
e Eam frustra inferunt. Nam ultima in instare producitur propter vocem à duabus consonis inchoatam.
f Perperam ideo in edd. vulg.

Ac vidi similiter effictam in nummis splendidissimi Equitis ... Wykefortii. Quemadmodum verò priores ob inconstantiam globo ita juniores propterea rotæ effingere insistentem. Hinc Tibullus lib. I, Eleg. V:

Versatur celeri Fors levis orbe rota.

Et possit Seneca videri eo respexisse in Hippolyto, cùm ait:

Quantis casus humana rotant.

Horatius etiam alas assignat, quia facilè avolat, ac hominem deserit. Lib. III, od. XXIX.

Fortuna sævo læta negotio, &
Ludum insolentem ludere pertinax,
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna.
Laudo manentem: si celeres quatit
Pennas, resigno quæ dedit: & meâ
Virtute me involvo: probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Pausanias in Messenicis ait Bupalum, egregium artificem, primum Smyrnæis fecisse statuam Fortunæ: eam capite sustinuisse polum, & manu una tenuisse cornu Amaltheæ. Quo significabatur omnia ea esse à Fortuna, quæ Amaltheæ cornu contineret.

In nummo quodam Nervæ conspicere est matronam cum corona radiata insidentem solio, lævâ sceptrum habentem dexterâ forficem: inscriptumque, FORTUNÆ POPULI ROMANI.

Sedentem fecere exemplo Apellis, qui cùm depinxisset sedentem, caussam rogatus, acutè respondit, quia numquam stetit. Ubi stare non opponitur sedenti, sed permanenti. Itaque inconstantiam ejus significabat.

Fortuna quoque fingebatur dextrâ tenens clavum navis, sinistrâ Cornu-copiæ: ut ex Lactantio & vett. Romanis pariter ac Græcis constat. Clavus navis est symbolum gubernationis. Nam Fortunam res gubernare humanas putabant: juxta illud,

Vitam regit Fortuna, non sapientia.

Cornu-copiæ verò est symbolum ubertatis; quia Fortuna largiri bona externa crederetur.

Pindarus, Plutarcho teste, Fortunam effinxit duos moderantem temones.

Thebani eam effinxere Plutum manibus gestantem, quia ab hac divitias esse existimarent.

Martianus Capella eam sic describit lib. I de Nuptiis Philologiæ a, *Tunc etiam omnium garrula puellarum, & contrario semper fluibunda luxu, levitate pernix desultoriâ gestiebat. Quam alii sortem* (lego Fortem, h. e. Fortem Fortunam) *asserunt, Nemesinque nonnulli, Tychenque quam plures* b, *aut Nortiam. Hæc autem quoniam gremio largiore totius orbis ornamenta portabat & aliis impartiens repentinis motibus conferebat, rapiens his comas puelliter, caput illis virga comminuens, eisdemque quibus fuerat eblandita ictibus crebris verticem complicatisque in condylos digitis vulnerabat.*

a Pag. 21 edit Raphelengianæ, seu Grotianæ.
b Ita rescripsi, pro quam plures, ut vulgo legitur.

Atque hæc de Fortuna, quam nuspiam memorat Homerus. Omnia enim Deo, quem μοῖραν vocat, tribuit: ut monitum Macrobio lib. V Saturn. cap. XVI, & ex eo Joanni Sarisberiensi lib. III Policratici, cap. IX. Ac parte hac Macrobius eum præfert Maroni, qui Fortunam non modò agnoscit, sed omnipotentem vocat VIII Æn.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Pausanias in Arcadicis ait meminisse etiam Homerum hymno in Cererem. Sed hymnus ille hodie non exstat. Et valde est incertum, an vel ii hymni sint genuini, qui hodieque illi adscribuntur.

Fortunæ adversatur Fatum. Nam pugnantissima sunt mundum Fatò regi, & Fortunâ administrari. Quare & de Fati effigie aliquid dicam. Ut Fortunam fingebânt globo insistere, ob volubilitatem & inconstantiam: ita Athenienses ad significandum Fati constantiam, finxere eâ ratione impositum saxo quadrato, qua Hermæ ac Terminus effingi solent. Testis Pausanias in Atticis. Atque idem Pausanias in Arcadicis meminit. Parcæ effictæ cum dentibus non minùs immanibus, quàm belluinis, cumque unguibus manuum aduncis. Nempe eò significatum, Fatum omnia rapere ac devorare.

Cap. XXXII.

De simulachro Herculis, & Æsculapii, ac rebus, quas iis dicârunt. Deque Hecate canis effigie formata, & canis sacrificio culta. Et ut Pandroso ovis fuerit sacrificata. De Homero item, & Caculo heroe.

DE symbolis Deorum Selectorum, & rebus, quas iis consecrârunt, exposui ea, quæ imprimis idonea existimavi. Ingrediar nunc ad numina, quæ non constituunt Deorum Senatum, sed summum quasi equestris sunt Ordinis, pleraque etiam de Numinum plebe. Hujusmodi Dii vel credebantur aliquando cœpisse; ut animæ humanæ in numerum Deorum relatæ: vel putabantur semper fuisse, si mundus fuerit semper, vel si is aliquando cœperit, cœpisse cum ipsa rerum natura. Priores vocantur Dii Indigetes: quales Hercules, Æsculapius,

Quirinus, alii. De quibus sic M. Tullius in secundo de Legg. *Quod ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & cæteros, coli lex jubet, indicat, omnium quidem animos immortales esse, sed fortium, bonorumque divinos.* Multa de ejusmodi Diis memoravimus lib. I, & II. Nunc verò vix aliud expendam; quam quæ pertinent ad eorum effigiem, sacrificiorum ritus, vel res dicatas. In quibus Theologia gentium symbolica præcipuè consistit.

Dicebamus lib. I, varios Hercules à fortitudine celebrari; in his Ægyptium, Tyrium, & Thebanum: Ægyptium geminum, vetustiorem, qui Osiridi æqualis; juniorem, qui videtur Josua, Hercules Cananæus: Tyrium item geminum, veterem, qui Melecarthus dictus est; & juniorem qui Geryonem devicit, ac Tyriorum colonias in Hispaniam deduxit: omnium recentissimum videri Thebanum, qui Alcides dictus: sed huic transcribi etiam priorum gesta. Qua de re sic Diodorus in fine libri tertii: *Διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου, τῶν προτέρων ἀρετῶν ἀγνοηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν, τοῦτον κληρονομῆσαι τὴν τῶν προγεγονότων προαίρεσιν τε καὶ δόξαν.* *Cum ob longinquitatem temporum priores repertores in oblivionem venissent apud plurimos: hic heredis instar in possessionem venit industria & gloria eorum qui fuerant prius.* De illius igitur Herculis simulachro loquor, cui etsi non excessent Græcià, ea contigit felicitas, ut unus omnium gesta sibi vindicet: qui in Galliis etiam dicitur Alexiam condidisse, ut est apud Diorum lib. IV; quique in iisdem creditur Tauriscum bello superâsse, ac Geryone, & Taurisco, devictis, cum formosis coiisse feminis, ac multos genuisse, qui deinceps iis terris tenuerint imperium. Refert Ammianus lib. XV: qui auctorem ejus rei laudat Timagenem, Galaticorum scriptorem, Straboni etiam memoratum lib. IV. Imò in Libya ipsa Alebion & Dercynus ab eo devicti dicuntur ab Apollodoro, lib. II. Sed censeo potiùs legi debere Albion, & Bergion, propterea ea, quæ dicebamus lib. I, cap. XXXV. Ubi & memoravimus de cultu Herculeà Zelandis: ut indicat inscriptio hæc lapidis, HERCULI MAGUSANO. De qua etiam agit Goropius Becanus Beccesselanorum libro secundo *a*, qui Gigantomachia inscribitur. Sed fallitur, cùm ait exaratum MARCUSANO: ut sit à Belgico *mark* limes, ac Herculeus limitaneus signetur. Omnino enim in lapide est MACUSANUS. Sed ad symbola Herculis, & Herculei cultus, veniamus.

a P. 154.

Hercules fingebatur vultu militari, validis lacertis. Unde in carmine Ithyphallico:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Sic & Musas, & Charites, Stesichorus poëta Lyricus appellat *καλλικόμους*, *pulchricomas*. At nemo Musas pinxit armatas, cujus caussam hanc esse ait Ælianus lib. XIV Var. Histor. cap. XXXVII, quod vita, quæ Musis tribuitur facilem, placidam, & tranquillam esse oporteat.

Pharetram Hercules humeris aptatam gerebat, manu dextra *ῥόπαλον*, sive clavam, sinistrà arcum. Corpus verò tegebat pellis leonina. Tertullianus de Pallio dithyrambica voce appellat *scytale sagittipellisferum*, quia ferret scytalen sive clavam, sagittam, ac pellem. De pelle ita Festus: *Pellem habere fingitur Hercules, ut homines cultus antiqui admoneantur.*

Ad cultum hunc antiquum pertinet illud Maronis lib. V:

Æneas tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque unguibus aureis.

Et VIII Æn.

—— Quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Et alia etiam apud eundem poëtam legas, unde idem discamus. Ac Papinius quoque in VI Thebaidos inter certaminis præmia reponit,

Aurifero perfusa Tagô villosa leonis
Terga feri.

In poëtarum etiam fabulis est, Adrastum, cum oraculo esset jussus, filiarum unam dare uxorem leoni, alteram apro: illas dedisse Tydeo, & Polynici; quia ille apri, hic leonis exuviis indutus advenisset idem. Atque hinc scholiastes Apollonii Rhodii in librum I Argonaut. *a* *Συνήθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν.* *Consuetum heroibus pellem gestare.*

a In vers. 324.

Idem Hercules effingebatur barbatus. Unde B. Augustinus Serm. VI ex quadraginta illis, qui novi in lucem emissi: *Qui aliquando dictus est Deus Hercules, Roma jam non est. Hic autem etiam barba deauratâ esse volunt.* Et post pauca: *Deus fortitudinis solet dici Hercules. Tota virtus ejus in barba.*

Ex Aloysio Novarin. lib. 12. cap. 26. pag. 455.

Hodieque Romæ in Palatio conservatorum visere est, Herculem figurà adolescentis imaturi nudi, dexterà gestantis clavam, sinistrà autem digitis, ut videtur, moventis aurea Hesperidum mala. Quomodo Herculem Prodicus effinxerit, notum ex Xenophonte, & Silio Italico.

Sunt antiqui denarii argentei, quos anno urbis IↃXCIX cudit. Q. Pompejus, Auli filius, quæstor provincialis, etiam Ciceroni in Bruto, ac pro Murena; nec non Valerio Max. & Appiano in melioribus libris memoratus. In iis nummis est Herculis effigies cum pelle leonina, arcu, pharetra sagittis plena, & ropalo, sive clava dentata. Hujus numinis effigie homo, humili ortus genere, sed qui cum Catone hoc haberet commune, quod per inimicitias crevisset, potissimum gaudebat, quia genus duceret Pompejis, Campaniæ oppido, unde & ei nomen: uti civitati ab Hercule, qui ex Hispania redux in Campanis dicitur oppidum condidisse, & nomen urbi fecisse Pompeji, à pompa boum, quam secum ducebat.

Sunt & denarii, in quibus cernas Herculis effigiem, leonem Nemeæum strangulantis: inscriptio vero est P. MUCI P. F. Q. N. SCÆVOLA. Est is nobilis ille Jurisconsultus, qui decem de jure libros conscripsit. Anno Urbis IↃCVIII quæstor provincialis, posteaque Pontifex Max. fuit.

At è poëmate, quod Aspis Hesiodi inscribitur, non oportet metiri vulgarem Herculis armaturam. Nam planè ea insolens. Videlicet illic videas Herculem curru imponi ut pugnet cum Cygno. Arma ei, thorax, gladius, hasta, adamantina galea, scutum. At hanc armaturam alibi non legas. Clavæ contrà ne meminit quidem poëta.

Macrobius lib. V Saturnal. cap. XXI: *Herculem fictores veteres non sine caussâ cum poculo fecerunt, & nonnunquam casabundum, & ebrium: non solum quod is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam, &c.*

Præerat Hercules athletis, ac gladiatoribus, tamquam Herculei roboris æmulis: ideoque ei templum vulgo in amphitheatris, ut in Circo Neptuni, in theatris Veneris. Imò & Herculanei erant athletæ, unde sæpius in lapidibus antiquis legas, *οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθληταί* *b*. Et Commodus Cæsar, tanquam gladiator bonus, Herculis instar voluit effingi. Etiam gladiatores rude donati arma ad postes ædis Herculis suspendebant. Unde Horatius ad Mæcenatem *c*:

b Herculis Athletæ.

—— Veianius armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agris.

c Lib. I. epist. I.

Ubi vulgò existimant, *postem* pro æde poni *κατὰ συνεκδοχήν* *d*. Sed propriè malim capere, quia & ædium privatarum postibus spolia hostium soleant adigi. Virgilius Æn. II:

d Cum partem pro toto.

Barbarico postes auro, spoliisque superbi.

Idem VII Æn.

Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaque secures,
Et crista capitum, &c.

De sue Herculi sacrificata auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. extremo cap. XI: *Ad diem XII Kal. Jan. Herculi, & Cereri, faciunt sue prægnante, panibus, mulso.* Sic enim legendus is locus. ut dictum, cùm de Cereris sacrificio superiùs ageremus. Ut nihil hic locus pertineat ad Panas.

Co-

Coturnix Herculi dicata: de quo sic Athenæus in nono: Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἐν πρώτῳ γῆς περιόδου, τοὺς Φοίνικας λέγει θύειν τῷ Ἡρακλεῖ ὄρτυγας, διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τὸν Ἀστερίας καὶ Διὸς πορευόμενον εἰς Λιβύην, ἀναιρεθῆναι μὲν ὑπὸ Τυφῶνος. Ἰολάου δ' αὐτῷ προσενέγκαντος ὄρτυγα, καὶ προσαγαγόντος ὀσφρανθέντα ἀναβιῶναι. ἔχαιρε γάρ φησι καὶ ζῶν τῷ ζώῳ τούτῳ. *Eudoxus Cnidius in primo de terra Circuitu, ait, Phœnices Herculi sacrificare coturnices; quia Hercules, Iovis & Asteriæ filius, in Libyam proficiscens, & interfectus à Typhone, cùm Iolaus ei admovisset coturnicem, & olfaciendam præbuisset, revixerit. Illum enim cùm terrarum orbem peragraret, hoc fuisse animali delectatum.* Et hæc quidem fabulosa. Vera autem ratio videtur, quod Herculi, fortissimo numini, conveniret avis μάχιμος *a* ac fortis, qualis coturnix. Itaque, ut Lucianus in Anacharside, sive dialogo de Gymnasiis refert, ulim consuetudo fuit non gallorum modò, sed coturnicum etiam pugnas spectandas exhibere. Verùm de isto antea etiam diximus.

a Pugnax.

Ex plantis Herculi dicavere populum, malum coroneam, sive, ut Græci dicunt, Cydoniam, & cerrum, quercus genus, quod Theophrasto *b* ἄσπρος, nisi ἄσπρις legendum; quod malim. At in Philoxeni Glossario est: *Cerrus, πίτρις, δένδρον.*

b Lib. 3. Hist. Plant. cap. 10.

Alius verò Hercules Græcus & Romanus, alius Ogmius sive Gallicus. Posterior hic à Luciano describitur decrepitus, recalvaster, capillis, qui rari supersunt, canis, cute rugosa coloris fusci, ut nautæ senes esse solent. Quæ nihil Herculis Græcanici præferunt. Sed idem indutus est exuviis leonis, pharetram humeris gestat, clavam dextrâ, arcum sinistra. Hæc jam Græci etiam Herculis sunt. Porrò ex ejusdem lingua tenuissimæ exeunt catenulæ, quibus aures vinciuntur multitudinis magno numero, ex alacri animo, Herculem sed vultu ad eam converso, præeuntem sequentis. Ait autem Lucianus se jam à Gallis accepisse esse symbolum Eloquentiæ. Nam Gallis ita esse persuasum, Herculem omnia, quæ egit, oratione facunda perfecisse.

Fiebat & Herculi sacrificium, quod dicebatur *propter viam.* Nec enim credendum Alexandro Neapolitano, qui lib. III, cap. XII vocatum ait *Protervıam*: ac persuasit Tiraquello *c*, qui meminisse ait Ausonium, quia in Mosella dicat:

c In Notis ad Alexandri Dies Geniales.

Capripedes agitat cùm læta Protervia Panes.

Quæ ridicula sunt. Festi est:

Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus. In eo sacrificio, quod non esset comestum absumebatur igni. Unde jocus M. Catonis in Q. Albidium, Eum cùm, bonis comestis, incendio etiam domum amisisset, *propter viam fecisse ajebat: quod comesse non potuerit, id combussisse.* Auctor Macrobius lib. II Saturn. cap. II.

Accedo nunc ad Æsculapium, qui paullo ante bellum Trojanum Epidauri, Argiæ civitate vixit: ac ob vitam multis conservatam, templum meruit: ut ostensum lib. I hujus operis, cap. XIII. Romam is, sive vicarius ejus serpens grassante ibi pestilentiâ, vocatus fuit anno urbis CCCCLXII; Q. Fabio Maximo Gurgite, & D. Junio Bruto Scæva consularibus. Fingebatur Epidauri comatus, qualis & parens ejus Apollo. Ac propterea, uti qui ex ephebis excederent, Apollini primos capillos dicabant, sicut antea ostendimus, ita & erant qui eos appenderent Æsculapio Pergameno. Sic ab Earino, Domitiani liberto, capillus cum pyxide gemmata, & speculo ad Æsculapium Pergamenum missus fuit, ut indicat Statius Papinius. Deque eadem Earini hujus coma sic Martialis:

— Dulcesque capillos
Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Porrò, quia id puerile poterat in Æsculapio videri, si esset intonsus, eo idem fingebatur cum barba prolixa, ad significandum medicum requiri non adolescentem, sed grandi ætate, & jam multo usu subacta. Notum ut Dionysius *Epidauri Æsculapio barbam auream demi jusserit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici*: ut est apud Val. Maximum *a*. Idem fingebatur palliô tectus, ac caput eodem velatur: ut liquet ex statuis Rom. & vett. numis. Gestabat autem baculum, cui circumvolutus serpens: ut indicat hoc Ovidii XV Met.

a Lib. I, cap. I.

Hunc modò serpentem, baculum qui nexibus ambit.

Et Appulejus lib. I. fab. Miles. sive Metam.

Diceres Dei Medici baculo, quod ramulis semiamputatis, nodosum gerit serpentem generosum lubricis amplexibus inhærere. Serpens ille baculo circumvolutus indicabat nihil medico vigilantius ac perspicacius esse oportere. Anguis enim acutissimè videt, unde Græcis δράκων quasi δέρκων, κατὰ μετάθεσιν, ἀπὸ τοῦ δέρκειν *b*. Unde Horat.

b Draco per transpositionem à verbo Græco videre.

— Tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurus.

Ac propterea thesauris, ut hortis Hesperidum, atque aureo vellere præesse existimatur. Imò & Epidauriis, & Romanis, formâ serpentis colebatur. Quod indicat locus ille Livianæ epitomes lib. XI: *Cum civitas pestilentiâ laboraret; missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est.* Ubi duo videmus. Priùs anguem vocat Æsculapii signum, ut neutiquam putâris ipsum esse Æsculapium, quod repugnat naturæ τῶν πρός τι *c*. Deinde extra controversiam ponit, in angue illo fuisse Æsculapii numen. Videlicet quia postquam formosissimum anguem delegissent, ut esset signum Æsculapii, sacerdotibus cum sollemni ritu consecrantibus credebant genium, ac divinam vim Æsculapii jam in Deos relati sese in anguem insinuare, proque numine coli oportere. Cæterùm serpens Æsculapii facer sine alis. Alati enim Cereri dicati erant.

c Relatorum.

Ea verò de caussa, qua serpentem, etiam gallum dicavere Æsculapio. Est enim hoc animal custodiæ, curæque aptum. Gallum quoque Æsculapio sacrificatum, indicat Plato in Phædone, ubi Socrates moriens gallum vovet Æsculapio.

Imò & noctuam non Minervæ modò, sed etiam Æsculapio dicârunt: cujus caussa satis apparet ex iis, quæ superiùs diximus.

At capram dicavere alia de caussa: quam exponit Servius in illud II Georg. *Non aliam ob caussam.* Nempe quia capra semper febricitat: ægri autem egent medicô. Non quoque ratione caret, quod nec Epidauri in Urbe templum habuit: nec Romæ, sed in insula Tiberina, quæ & sacra insula dicta est, quia cùm Iovi, & Fauno, tum Æsculapio sacrata est. Extra Urbem verò templum statuerunt, ut significarent, salubriorem ruri aëra esse, quàm in Urbe.

De ægrotis incubantibus in templo Æsculapii, ut ab eo in somnio edocerentur remedium pro morbo, dixi lib. III, cap. XXXV.

GEORGIUS Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas. p. 1, 2.

ΑΣΚΛΗΠΙΩ] *Ἤπιος mitis Asclen Epidauri Tyrannum valetudini restituens, Ἀσκληπιὸς nuncupatus. Primis statim ætatis spatiis Deus habitus, non factus. Pauf. in Corinth. hinc & à puero ex voto mederi, & defunctos exsuscitare peritus. ibid. Apollo eum Chironi Phillyræ, & Saturni F. regi Pelii, Thessaliæ, & Magnesiæ tradidit erudiendum πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους, multinocuos hominibus sanare morbos. Pind. Od. 3, & eo profecit, ut idem ipsum ἥρωα παντοδαπᾶν ἀλκτῆρα νόσων, heroëm quorumvis propulsatorem morborum, laudârit, & plerique medicinarum demonstratorem. Arn. l. 1. cont. gent. Æsculapium medicinarum repertorem, post pœnas, & supplicia fulminis, custodem nuncupastis, & præsidem sanitatis, valetudinis, & salutis.*

At Hyginus partem modo ei dividit: Medicinam, ait, Chirurgicam Chiron excogitavit primus, Apollo ocularium, Asclepius F. clinicen. Statuebatur cum pallio, & crepidis, ritu Græco. Epidauri ejus simulacro nec aqua infunditur, nec oleum. Pausaniæ Græciam peragranti causam quærenti responderunt: id solum ad puteum factum. Fest. Eum intuetur draco (hunc in lapide TORQUEM AUREUM EX DRACUNCULIS *datum vidi) canes adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis sit nutritus, (aut quod a cane Pastoris custoditus capella lactante. Pauf.) bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis, laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum: huic gallina immolatur, (at Socrates moriturus Gallum vovit) ei de capra res divina imprimis fiebat, quia capra nunquam sine febre esse dicitur. Festi ipsi dies Epidauria, & Æsculapia, in lap.* ΑΓΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ. *Epidauri tetraeterica, seu pentaeterica, novem dies post Isthmia, præside Æsculapii genere, post primus Argivum, acta in luco ei sacro finibus septo, ubi feminis mori, & parere nefas. Antoninus demum ædes struxit, ubi id liceba. Pauf. Templis eum Siculi honorarunt Syracusis. Cic. Unde Verres signum Pæanis sacrum, & religiosum sustulit. Athenæus lib. 3. Dionysio seniori Hermocratis F. vitio dedit, quod Syracusis ante Æsculapium cum esset aurea mensa posita, merum Boni Dæmonis Deo prabibit, ac continuo mensam amovit. Item barbam auream demi jussit, nec enim convenire barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis sit. Cic. 3. Nat. Deor. Et Agrigenti, ex quo Verres P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum tulit. Cic. Hoc victoribus Pænis ablatum, Carthagine expugnata a Scipione Æmiliano restitutum erat. Auguror ex lapide, ædem & Æsculapio non longe a Caltafimi fuisse. ac citra dubium Messana, ubi statua prostitit. In nummis Selinontiorum ejusdem ara conspicitur, cum serpente, & gallo gallinaceo sacrificante, ut placet Hub. Goltzio, Empedocle pestis ibi extinctore, enim ex Selinonte, & Hypsa amnibus aquas dulces in stagnantes salsas, suis scaturigines abunde immisisset. Roma coli cœpit M. Quinto Max. T. D. Jun. Bruto Scæva Coss. immani enim peste grassante, ex Sibyllinis libris responsum, ab Epidauro Argolidis urbe Æsculapium accersendum: quare legatis hinc redeuntibus in Tiberi fanum accepit. Liv. l. 10. cum horrendum Epidaurium colubrum cum ipso Æsculapii lapide advexerint. Paul. Oros. Hisp. adv. pag. lib. 3. cap. 22.* Hæc Georgius Gualtherus.

Hecuba Cisei, Thracum regis, vel secundùm alios, Dymantis, Phrygiæ regis, filia, Priami conjux, ob acerbitatem & convitia in canem conversa dicitur; ut ajunt Plautus Menæchmis act. v, sc. I, & Cicero Tuscul. III. Ovid. lib. XIII Met. fab. II. Unde Juvenal. sat. X:

—— Sed torva canino
Latravit rictu, quæ post hunc vixerat uxor.

Meminit & Agatharchides in descriptione maris Rubri apud Photium in bibliotheca, & Servius in Æn. III, vers. VI. Atque inde Hecubæ tumulus, κυνὸς σῆμα a: ut est apud Plinium lib. IV, cap. XI, in descriptione Thraciæ. Hecube hæc canis forma pingebatur: etiam canis ei immolabatur.

a Cynossema, signum monumentum ve canis.

Achillem in Leuce templo cultum & alibi cultum diximus lib. I. Hic a Græcis pingebatur discalceatus: uti & heroum alii: præter Philoctetem, & ex parte Jasonem. Qua de re sic Philostratus epistolâ ad adolescentulum excalceatum: Λαυτία, καὶ σανδάλια, καὶ κρηπῖδες, καὶ πέδιλα, νοσούντων εἰσὶ φορήματα ἢ γερόντων, τὸν γοῦν Φιλοκτήτην ἐν τύποις γράφουσι τοῖς ἐνδύμασιν, ὡς χωλὸν καὶ νοσοῦντα. τὸν δὲ ἐκ Σινώπης φιλόσοφον, καὶ τὸν Θηβαῖον Κράτητα, καὶ τὸν Αἴαντα, καὶ τὸν Ἀχιλλέα ἀνυποδήτους, καὶ τὸν Ἰάσονα ἐκ ἡμισείας. *Lautia, sandalia, crepida, ægrotantium, vel senum sunt gestamina. Philoctetem igitur pingunt cum ejusmodi corporis munimine, ut claudum, & ægrum. Sinopensem vero philosophum, & Thebanum Cratetem, & Ajacem, discalceatos, & Jasonem, ex parte dimidia.*

Narrat deinde notam fabulam de Jasone, ut cùm Anaurum flumen transiret, calceorum alter in luto hæserit.

Ulyssi ætas fuisse constituitur, multorum est opinio: de quo dictum lib. I, cap. XXXVI. Quomodo effingi is soleat, videre est ex nummo C. Mamilii Turrini Limetani, quæstoris provincialis, Mamilii ejus filii, qui legem Mamiliam de limitibus agrorum tulit anno Urbis DLXXXIX T. Manlio Torquato, & Cn. Octavio Nepote Coss. Fuit verò Mamilia gens antiquissima. Ac ex ea Octavius Mamilius Tusculanus, facile princeps Latini nominis, cui etcirco Tarquinius Superbus filiam suam uxorem dedit, ut hujusmodi affinitate res suas magis firmaret. Sed infeliciter hoc ei cecidit, quia bello Latino, Tarquinio, & Latinis victis, ad lacum Regillensem periit. Postea datâ pace populis Latinis, L. Mamilius Tusculanorum dictator à L. Quinctio Cincinnato civitate Romana est donatus. Ac primò in hac gente familia fuit Vitulorum, inde Turrinorum: ex qua illa Limitanorum profluxit. Sed nondum hinc liquet, cur Mamilia gens pro symbolo habuerit Ulyssem peregrinantem. Causa verò est ista: quod Mamilia gens oriunda esset Tusculo: ut constat ex Livii lib. I, & Dionysii lib. IV. Tusculum verò conditum à Telegono, Ulyssis filio ex Circe Solis filia. Est & apud Festum Pompejum: *Mamiliorum familia (progenita fuit) a Mamilia, Telegoni filia, quam Tusculi procreaverat, (quando id oppidum ipse condidisset)* Atque ex his satis liquet, cur Mamilius in uno nummi latere fecerit Ulyssem: uti in altero Mercurius, Ulyssi amicus, qui & viam ei ad Circen ostendit. Nunc effigiem Ulyssis exponamus. Est is pileatus, cum baculo, & cane. Pileatum fuisse, & cinctum, arguit quoque Plutarchus in Catone Majore, ubi refert, ut periculo exemptus parum sapienter cogitarit reverti in antrum Polyphemi, quò auferret pileum, ac cingulum, quæ auferre fuerat oblitus. Primum Nicomachum cum pileo eum pinxisse, auctor est Plinius.

Pileum fuisse nobilitatis insigne, scribit Soranus in vita Hippocratis, & Dio Prusæus orat. XIV. Sanè nobilitas Hippocratis notissima, cum ab Æsculapio duxerit genus. Etiam pileus notabat prudentiam, sive custodiam rationis, cujus caput est sedes ac domicilium. Imò libertatis quoque symbolum fuit Romanis, quibus cùm è servis fierent liberi, pileo donabantur. Unde & Brutus, ac Cassius, occiso Julio Cæsare nummos cuderunt cum pileo & ense, ut significarent, Cæsaris nece partam libertatem. Atque ex iis nummis etiam videre est formam pilei quæ talis, ut conspicitur ac est in testa sive putamine ovi medii dissecti. Unde Hieronymus: *Rotundum pileolum, quale in Ulysse conspicitur.* Ac valde falluntur, qui pileos nostros vocant petasos: qua de re agimus in primo de Vitiis Sermonis, cap. XXIX. Calvum fuisse Ulyssem ait Homerus Odyss. Σ. ac Suidas ex eodem colligit, fuisse colore nigro, capillis crispis, & humeris rigidis. Thorace sive lorica indutum efformabant: ut est apud Pausaniam in Phocicis. Quod verò cum baculo ut dictum repræsentetur in memorato Mamilii nummo; id inde est, quod exprimere voluerint peregrinantem. Nam baculo viator nixus iter facit. At Telegonus ab Ulysse in peregrinatione genitus. Canis additur; quia Homerus refert ab solo cane suo Argo agnitum, cùm post XX annorum peregrinationem esset domum reversus. Ac apud Plutarchum libro de Tranquillitate legas, mortuo suo cani illachrymasse. Idem in animantium comparatione ait, delphinum habuisse in insignibus, & caussam etiam exponit.

Pandroso Athenis sacrificatum ove, postquam Minervæ erat immolatus bos: unde id festum, Suida teste, ἐπίβοιον vel ἐπιβοία, vocabatur. Erant verò Minervæ, & Pandrosi, templa conjuncta. Etiam in Ἀπατουρίων festo a ovis, vel capra, mactabatur, illa φρατρία b, hæc φράτριος c appellabantur: uti templum, ubi convenirent, φρατρεῖον: teste Julio Polluce lib. III.

a Quo patres liberos Curiæ adscribebant.
b Curialis.
c Iidem curialis, seu capra quam qui ejusdem essent curiæ immolabant.

Ridiculâ verò stultaque impietate Cajus Caligula cum vivus pro numine haberi vellet, fasianos, phœnicopteros,

ros, & pavones sibi mactari jussit: ut est apud Suetonium in vita ejus cap. xx.

Addam postremò statuis solere Lunulas imponi, cujus caussam Hesychius adfert. Μηνίσκοι τὰ ἐπὶ τῶν κεφαλαῖς τῶν ἀνδριάντων τιθέμενα, ἵνα μὴ τὰ ὄρνεα καθίζηται. *Lunula in statuarum capitibus posita, ne aves ea fœdarent stercore.*

De Homero quoque aliquid dicam: quando & is Smyrnæis cultus: Iensibus item capellâ candidâ: de quibus libro hujus operis dictum. Galaton pictor quia Homerus sit *fons ingeniorum*, ut eum vocat Plinius a, eò pingebat omnem poetarum gregem aquas purissimas ex ore Homeri redundantis avidissimè bibentem: sicut refert Ælianus lib. XIII Var. Histor. cap. XXIII. Et videtur eò spectasse Ovidius, cùm ait lib. III Amor. Eleg. VIII:

Adspice Mæoniden, à quo ceu fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

Cæculus heros in nummo M. Cæcilii Metelli conspicitur longis cum cincinnis, sciteque comtus: inque frontis capillitio serpentem habet, qui genii est symbolum. Cæcilii Metelli hoc numen familiæ habuerunt, quia genus ducerent Prænostina ab urbe: quam heros ille condidisset. Festus: *Cæculus condidit Præneste. Unde putant Cæcilios ortos: quorum erat nobilis familia apud Romanos.* Addit deinde, *Alii appellatos eos dicunt à Cæcade Trojano, Æneæ comite.* Sed quid si nomen sit à serpente qui à cæcitate cæcula vocatur. Nempe à *cæca* ὑποκοριστικῶς b *cæcula*: inde Cæculus, pro quo *Cæcilius*, ut pro *optumus*, *optimus*. Et fortasse serpens ille, qui in frontispicio Cæculi est, sit cæcula? Nihil enim impedit, quo minùs, cùm serpens universè genium notaret: genium numenque Cæculi per cæculam potissimum signârint?

a Lib. 17. cap. 5.

b Diminutive.

Cap. XXXIII.

De anni IV Horis, Occasione, & Tempestate: deque Penatibus, ac Laribus, tum publicis, tum privatis, item de Epona, & Priapo.

ATque hæc ad Deos Indigetes pertinent. Sequitur de Diis, qui vel fuisse semper dicuntur, vel saltem, quamdiu fuit rerum natura. Horum turba est innumera. Sed nihil magis intelligentiam impedit, quàm si ea, quæ latè se diffundunt, etiam confusè tradantur. Quare superioribus libris, maximamque partem eo, qui proximè præcessit, in certas eos classes digessimus. Sed non ita infeliciter comparatum est cum ingenio humano: ut necesse habeat eâdem semper chordâ oberrare. Multis modis aliquid benedicitur, bene etiam disponitur, pro diverso considerandi modo. Vide igitur, an minus placeat, si nunc prius agamus de numinibus, quæ præsident rebus vitæ nostræ utilibus, vel noxiis. Deinde autem, quibus commissa est mors, & conditio hominis à morte. In prioribus duo attendimus genera Deorum. Aliqui enim curant ea; quæ sunt extra nos. Alii autem ea, quæ sunt in nobis, vel à nobis. Quæ extra nos sunt, vel à cælo proveniunt, puta æthere, atque aëre: vel terris insunt, aut aquis. A cælis sunt Tempus, & Tempestas.

Ad Tempus pertinent inter alia Horæ, & Occasio. Per Horas intelligo nunc non tres Themidos filias, Eunomiam, Dicen & Irenen: de quibus in Themide loquor: sed quatuor anni temporum cælique portarum præstites: nempe εἰαρινὴν, θερινὴν, μετοπωρινὴν, καὶ χειμερινὴν. *vernam, æstivam, auctumnalem, & hyemalem.* Hæ apud Philostratum lib. II Iconum, annum volutant junctis manibus, Tellure pro quaque anni parte suos proferente fructus. Choreas quoque ducunt, sic ut à saltu genæ calore rubeant, oculique sint hilares. Præterea eas exornat ἐλευθερία ἀφέτε κόμης, h. e. *libertas comæ demissæ*, sive potiùs, *libera demissaque coma.* De amictu sic Ovidius lib. V Fastorum; ubi Floræ comites facit:

Conveniunt pictis incinctæ vestibus Horæ.

Idem verò Solis assectas statuit lib. II Met. ubi currum Solis describit:

A dextra, lævaque Dies, & Mensis, & Annus,
Sæculaque, & positæ spatiis æqualibus Horæ.

Athenienses Horis, festo, quod ab iis Ὡραῖα dicebatur, primitias frugum cujusque anni temporis offerebant: ut est apud Hesychium in Ὡραῖα θύειν a. Orabant verò Deas, ut commodam darent anni tempestatem, quò cuncta feliciùs provenirent: ut est apud Athenæum lib. XIV: qui & auctor est è Philochoro, nihil tum assæ carnis, sed elixam solum apponi solere. Nec id sine caussa fuit. Sic enim significare volebant, ab Horis anni æstum, & frigus, humorem, & siccitatem, temperari, justâque temperie omnia maturari. Sanè carnes assatæ potiùs forent symbolum æstus, & siccitatis; sed elixæ ut calorem habent, sic humorem. Vita autem nostra à calore vitali, & humore radicali dependet. Etiam Horis, pariterque Apollini, sive Soli, celebrata sunt Πυανέψια, & Θαργήλια b in quibus εἰρεσιώνη deferebatur à puero ἀμφιθαλεῖ, sive patrimo, & matrimo. Erat verò εἰρεσιώνη ramus quandoque è lauro, sed plurimùm oleaginus, isque lanâ obvolutus: unde fruges, & omnis generis fructus, dependebant. Auctores Clemens Alexandr. Strom. IV, Aristophanis scholiastes Equitibus, & plures alii.

a Horis Sacrificare.

b Festa sic dicta à modo & tempore celebrationis. πυανέψια (πύανος enim faba, & ἕψω coquo) October, Thargelion Aprilis, &c.

Porrò pro quatuor hisce Horis, diverso colore terras vestientibus, quatuor etiam erant aurigarum in Circensibus colores. Itaque Tertullianus libro de Spectaculis cap. IX, cùm dixisset, quadrigas Soli fuisse sacratas, sive id factum ab Erichthonio, sive Trochilo Argivo, sive Romulo: *Talibus,* inquit, *auctoribus quadriga producta, merito & aurigis coloribus idololatriam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus: albus hyemi, ob nives candidas: russeus æstati, ob Solis ruborem vota erant. Sed postea, tam voluptate, quam superstitione provectâ, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt: prasinum vero terræ matri, vel Verno: Venetum Cælo, & Mari, vel Auctumno:* Paullò aliter Cassiodorus lib. III Var. epist. XXXIV: *Colores in vicem Temporum quadrifaria divisione funduntur: Prasinus, virenti verno; Venetus, nubila hiemi; russeus, æstati flammeæ; albus, pruinoso auctumno dicatus est.*

Hyemi, Horarum quartæ, nigram solere pecudem sacrificari, ex Marone dictum lib. III, cap. XCIX.

Ad Tempus etiam pertinet Occasio: ut quæ Ciceroni in primo de Inventione definiatur *pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem.* Græcis Deus est, quia iis καιρὸς vocatur. Contra Latinis Dea est ob nomen muliebre. Describit hoc numen Posidippus in quarto Ἀνθολογίας, & Ausonius epigr. XII: sed nonnihil descriptiones variant. In eo conveniunt, quòd pedibus nectunt talaria, quia volucris sit: quòd faciem dicant velari capillis, sive quia ab occurrente debeat prehendi, sive quia nolit agnosci: quòd statuant occipino calvo, quia semel prætergressa arripi nequit. Nec multum distant eo, quod Posidippus summis dicat digitis ingredi, quia semper rotatur: Ausonius statuat rotæ insistere, quia stare nesciat. Sed Posidippo dextrâ fert novaculam, quia acie quavis sit acutior. Id Ausonio præteritum. Ausonius ait comitem ejus esse μετάνοιαν c, quæ sequitur, siquis eam patiatur dilabi. At de pœnitentia tacuit Posidippus, nisi quod videri possit includi in occipitio calvo. Etiam cujusmodi Lysippus simulachrum Sicyoniis fabricârit apud Callistratum vide in statuarum descriptionibus. Sed & ipse ut Græcus, puerum effingit, eumque jam pubescentem, facie formosum, quiqui cæsariem relinqueret undiquaque Favoniis concutiendam, colore florido, genis rubentibus, maximamque partem Baccho persimilem. Cætera ejusmodi ferè, qualem ex Posidippo, & Ausonio diximus.

c Pœnitentiam.

Tempestas, aëris est turbatio à vento. Mactabatur Tempestatibus agna. Maro Æn. V:

Tres Eryci vitulos, & Tempestatibus agnam,
Cadere deinde jubet.

Nec

Nec agna solùm, sed & caper. Ut indicat Horatius Epod. od. x:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna, Tempestatibus.

Quia autem Tempestatibus cælum est obductum nubibus, eoque nigrum: hinc agnam nigram sacrificabant. Maro lib. III Æn.

Nigram hiemi pecudem, zephyris felicibus albam.

a Act 3. sc. 2.

Aristophanes eo allusit in Ranis a, cùm Bacchum sic loquentem inducit:

Ἄρν' ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnam, nigrum agnum adferte mi pueri ocius:
Nam typho verborum studet prorumpere.

Apud Romanos ædis Tempestati erat extra portam Capenam: eamque construit post tempestatem Claudius Consul, cùm in Corsicam, & Sardiniam navigasset. Ovid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta puppis aquis.

Hæc de Horis, & Tempestate. Nunc loquar de iis, quæ pertinent ad terras & aquas. In terris sunt domus, agri, horti, sylvæ, pecudes, montes, & convalles. Domibus universitatis præsunt Penates, singulis Lares.

Sed hæ appellationes interdum confunduntur. Ut cùm promiscue legimus *patrios Penates*, & *Lares patrios*. Ac in Glossis Philoxeni tam *Penates*, quam *Lares*, exponuntur θεοὶ κατοικίδιοι b. Priùs loquar de Penatibus publicis, sive Urbis custodibus: deinde agam de Penatibus sive Laribus privatis. Publicos illos aliqui cum Cassio Hemina putarunt, esse Deos Samothracas sive Cabiros: de quibus dictum lib. II, cap. LVII. Alii crediderunt, esse Cælum, & Terram; vel Apollinem, & Neptunum; vel Junonem, & Minervam; vel Castorem, & Pollucem; vel Genium Jovialem, Cererem, Fortunam, & Deum Palem, Jovis ministrum. In hoc rei incerto videmus, quàm misera fuerit conditio Romanorum in sacro cultu, cum nec ipsi, quid colerent, scirent.

b Dii domestici.

Quod ad symbola attinet, à Timæo Locrensi, (ut ex Dionysio Halicarn. cognoscimus) proditum est, Deos Penates, quorum varia adfert cognomina, reposita fuisse in adytis Laviniensium, esseque κηρύκια, sive caducea ferrea, & ærea, ac Trojanam testam fictilem: atque hoc se intellexisse ex ipsis civibus. Deque oppido probe convenit illud Varronis in IV de Lingua Lat. *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium. Nam ibi Dii Penates nostri.* Subjungit Dionysius, Romæ coli effigie duorum juvenum armatorum, habitu sedentium. Ac alius quoque in templis se eos conspexisse duorum juvenum forma, habitu militari. Idem fingebantur dextro humero nudo, & exerto; qualis habitus prætorum, quando jus dicerent. Id Gabinum cinctum vocabant. Vetus Persii interpres in illud, *Succinctis laribus*: *Quia Gabino habitu cinctuque Dii Penates, formabantur, obvoluti toga super humerum sinistrum, dextro nudo.* Hoc dici cinctum Gabinum, etiam docet Isidorus lib. XIX Orig. cap. XXIV: *Cinctus Gabinus est, cùm ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ post secus rejicitur, attrahatur ad pectus, ita ut ex utroque ex humeris picturæ pendeant: ut sacerdotes gentilium faciebant, aut cingebantur pratores.* De sacerdotibus est hoc Lucani lib. I c:

c Vers. 595.

—— Sacri quibus est permissa potestas,
Turba minor ritu graditur succincta Gabino.

De prætoribus cognoscere est ex lapide antiquo apud portam Neapolitanam; ubi sic conspicitur prætor mappam mittens. Idem indicat Tertullianus de Pallio cap. III: *Cato juridicina sua in tempore humerum exertus, haud minus palliato habitu Græcis favit.* Ubi *juridicinæ tempus* vocat *præturam*, quia prætores jus dicerent. Nempe simile vocabulum ac *caussidicina*, apud Ammianum lib. XXX: *Id habet caussidicina cum cæteris metuendum, & grave, quod hoc pene ingenium est litigantibus exoticis.* Symmachus lib. V epist. XV: *Lampadio ad bonam viam morum caussidicinam credidi.* Item ejusce libri epist. LXXIII. Et alibi: *Qui magisterio suo caussidicina infinuo candidatos.* Imò usi quoque Theodosius, & Valentinianus AA: ut videre est lib. VIII Cod. Theodos. tit. IV. Plutarchus in Problemat. cap. LI auctor est, Lares solere amiciri pellibus canum, etiam canem iis apponi. Rationem hanc adfert, quod qui præsides sunt domus, aliis debeant esse formidolosi, canum instar. Vel quod Lares quidam sunt speculatores vitæ nostræ, omniumque quæ agimus, exactores: quo ipso similes sint cani, sagaci indagatori. Eleganter de iisdem Urbis Laribus Ovidius lib. V Fastor.

Præstitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, parvaque signa Deum.
Voverat illa quidem Curius; sed longa vetustas
Destruit, & saxo longa senecta nocet.
Causa tamen positi fuerat cognominis iis
Quod præstant oculis omnia tuta suis.
Stant quoque pro nobis, & præsunt mœnibus Urbis:
Et sunt præsentes, auxiliumque ferunt.
Et canis ante pedes saxo fabricatus eodem
Stabat: Quæ standi cum Lare causa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
Compita grata Deo, compita grata cani.
Exagitant & Lar, & turba Diania fures:
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.

Ad publicos etiam Lares pertinet hoc Festi: *Hostiliis Laribus immolabant, quod ab his hostes arceri putabant.* Perperam pro eo Hostilibus est apud Alexandrum Neapolitanum lib. III Dierum Genial. cap. XII.

Atque hæc de Penatibus sive Laribus publicis. Venio nunc ad privatos, sive domesticos. De quibus laxè nimis Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Penates gentiles dicebant omnes Deos, quos domi colebant. Et penates dicti, quod essent in penetralibus, id est, in secretis. Hi Dii, quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.* Sane etiam Jovem, Minervam, aliaque numina domi habebant, & colebant: nec tamen hi penates: quod fateri cogetur Isidorus, si Lares, ut ait, nomina non habuerunt. Sed per Lares intelliguntur animæ defunctorum ob vitam bene actam hoc honoris sortitæ, ut non vagentur, & hominibus terrorem afferant, sed domum, & incolas custodiant. Atque ob hanc fidelem operam effingebantur cum canis figura ante pedes. Quo significabatur, ut canis domum servat; ita & domum a Laribus custodiri.

Horum cultus partim annuus erat, qui festis Denicalibus fiebat: partim quotidianus. Sacrum autem fiebat vel terrâ nascentibus, vel muto animante. Prioris generis erant thus, far, corolla, uva. Tria priora, (de quibus etiam dixi lib. primo, cap. XI) complexus est Juvenalis:

O parvi nostrique Lares, quos thure minuto,
Aut farre, & tenui soleo exorare a corona.

a Perperam in libris aliquibus exornare.

De uva & frugibus est apud Tibullum lib. I, el. X, ubi de Lare ait:

Hic placatus erat, seu quis libaverat uvam:
Seu dederat sanctæ spicea serta comæ.

Valde autem decipitur Lambinus, cum censet, non solere Laribus animatum quicquam mactari. Nam à divitibus juvencum; ab illis minoris sortis, agnam sacrificatam clare docet Tibullus lib. I, eleg. I:

Vos quoque felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra Lares.
Tunc vitula innumeros lustrabat cæsa juvencos:
Nunc agna exigui est hostia parva soli.
Agna cadet vobis: quam circum rustica pubes
Clamet, io, messes, & bona vina date.

Est & Plauti Rudente, Act. IV, sc. VI:

Atque adornare, ut rem divinam faciam, cùm intro advenero,

Lari-

Laribus familiaribus, cùm auxerunt nostram familiam:

Sunt domi agni, & porci sacres.

Ubi & de porcis videmus. Imò vix ullum sacrificium sæpius se offert. Horat. lib. III, od. XXIII:

Si thure placâris, & hornâ
Fruge Lares, avidâque porcâ.

Idem lib. II, od. III:

—— Immolet æquis
Hic porcum Laribus.

De quo vide Hadr. Junium lib. IV Animadvers. cap. VII. Tibullus lib. I, eleg. ult.

At nobis ærata Lares depellite tela,
Hostiaque è plena mystica porcus hara.

Ubi *mysticam* dicit *porcam*, ut Aristophanes in Acharnensibus, χοῖρον μυστικόν. Ut nihil caussæ fuerit, cur pro *mystica*, *rustica*, reponeretur. Compitalitiis feriis hoc sacrificium obtinebat. Ac putantur Romani eum cultum hausisse à Laviniensibus, vel Albanis: atque hoc, ut etiam Nonius *a* indicat, in memoriam scrofæ XXX fœtus enixæ. Imò Lares, à pecore illo grundili, ipsi etiam *Grundiles* dicti. Arnobius lib. I: *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *grunnio* dixere *grundio*: ut Nonius *b*, & Diomedes *c*, ostendunt hoc Statii Cælii in Imbris:

a In Grundules.

b In Grundire.

c Lib. I. cap. de dubia verborum positione.

—— Cruento ita ore grundibat miser.

Et illo Claudii Quadrigarii quinctodecimo *d* Annalium: *Grundibat graviter e pecus suillum.* Subjungit deinde idem Diomedes: *Hinc quoque Grundiles lares dictos accepimus, quos Romulus constituisse dicitur in honorem scrofæ, quæ triginta pepererat porcos. Hoc ita firmat hoc modo Cassius Hemina in secundo Historiarum: Pastorum vulgus sine contentione consentiendo, præfecerunt æqualiter imperio Remum, & Romulum, ita ut de regno pares inter se essent. Monstrum fit, sus parit porcos* XXX, *cujus rei fanum fecerunt Laribus Grundilibus.* Sed de eo quod Cassius dicit, id Romuli & Remi temporibus contigisse: aliter sanè alii, qui id referunt ad tempora Æneæ, cultumque illum Larium sub porci figura à Laviniensibus, vel Albanis, acceptum arbitrantur. Sane ab his, simulachrum illud erectum, fidem facit M. Cato in Originibus, cum ait: *Suem* XXX *porculos peperisse in loco, ubi Lavinium fuerit*: Et Varro de R. R. lib. II, cap. IV: *In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ* XXX *porcos pepererit albos. Itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum, etiam nunc vestigia apparent Lavinii: quod & simulachra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris, quod in salsura fuerit, demonstratur.* Item S. Aurelius Victor, sive alius libro de Origine gentis Romanæ editus ab Andr. Schotto: *Recordatum Æneam, quod aliquando ei responsum esset, urbi condenda quadrupedem futuram ducem: atque illum, ubi illa procubuit, enixaque est porculos* XXX, *ibidem auspicatum.* Alii ab alba sue Albam Longam vocatam ajunt: atque ab Albanis hunc cultum accepisse Romanos: cui sententiæ favent, ut de Marone taceam, Valerius Antias, & Dionysius Halicar. Sed dicere possis: ante Romanos pariter Lavinienses, & Albanos, hac figura Lares coluisse.

d Sexto, ut est apud Nonium, sextodecimo.

e Sic ex Diomede, apud Nonium, corrigendum, ubi leg. grumiter, pro grauiter.

Gallo quoque Laribus sacrum fiebat. Unde Juvenal. sat. XIII:

—— Et Laribus cristam promittere galli
Non audent.

Hirundines non Veneri solùm, sed Laribus etiam gratæ erant: ut est apud Ælianum. Caussa ex eo, quod in ædibus hominum, sibi ædes ac nidos parent.

E plantis Laribus dicatum est allium, item papaver quod & sacrum est Cereri, ac Lucinæ.

Lares colebantur in cubiculo: ubi iis puer, vel alius præfectus. Suetonius in Domitiano: *Puer cura Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit cædi.* Macrobius lib. I Saturn. cap. ult. *Inter hos servulis moderator obsequii, cui cura vel adolendi Penates, vel struendi penum, & domesticorum actuum ministros regendi.*

Ex Lampridio notum de gemino Alexandri Severi larario: in quorum uno simulachra Christi, Abrahami, Orphei, Apollonii: in altero Ciceronis, & Virgilii.

Pars domus equile, quo pertinet Hippona, sive Epona: quippe equorum & stabulorum præfecta. Eapingebatur cum præsepi. Juvenalis sat. VIII:

—— Jurat
Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi est ἓν διὰ δυοῖν *a*. Nam, ut Maro ait, *molem & montes*, pro *mole montium*; *pateris, & auro*, pro *pateris aureis*: sic Juvenalis, *Eponam, & facies pictas*, pro *Eponæ facies pictas*. Addit pictas ad præsepia, ut & Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. XI: *Sane vos colitis jumenta, & pecora, & bestias, quæ perinde cum suis præsepibus consecratis.* Caput ejus corollis exornabant. Appulejus libro III Metamorphosis: *Epona Dea simulacrum, quod accuratè corollis roseis, & quidem recentibus, fuerat coronatum.*

a Unum consideratum in duo.

Domui proximus esse hortus solet, & horti. His præter Venerem, de qua diximus, præsidebat Priapus. Is dextrâ tenet sceptrum, quo monstret terram, ac mare. Lævâ tractat penem ingentem, quod occulta in terra semina producat. Alæ ejus significant motus celeritatem. Discus notat orbis rotunditatem. Ita Suidas. Qui & pòst subdit: Simulachrum ejus fuisse puerum ingenti pene, & intento. Ingenti autem pene significabatur ingens Naturæ vis in generando: ut pluribus expositum lib. II, cap. VII.

Cædebatur Priapo asinus. Ovidius lib. I Fastorum:

Cæditur & rigido custodi ruris asellus.

Ac caussam deinde adducit. Adi & Arnobium in IV adversus nationes, & Lactantium lib. I, cap. VII.

Cap. XXXIV.

De Faunis, Silenis, Satyris, & quos Panas, atque Ægipanas vocant: quique præcipue Panos nomen meruit. Deque Sylvano, Dryadibus, ac Pale, & illa quæ Echo dicitur.

A Domo & hortis, venio ad agros, & Sylvas: quorum cura erat penes Cererem, Liberum, & alios, ex Diis Selectis de quibus antea vidimus: ac præter istos, Faunos, Dryades, Aristæum, Triptolemum, Pana, Sylvanum, Palem: quorum hanc Maro invocat initio tertii Georgicôn: priores verò initio libri primi, idque eo ipse ordine, quo diximus. Sed ex his Aristæus, & Triptolemus, Dii fuere animales: ut ex iis liquet, quæ libro primo de utroque afferebamus. Solùm igitur agendum de Faunis, Dryadibus, Pane, Sylvano, & Pale. Sed cum Faunis, ac Pane simul considerabimus Silenos, & Satyros, Panas, & Ægipanas. De prioribus ita Ovid. I Metam.

Sunt mihi Semidei, sunt rustica numina Fauni,
Et Nymphæ, Satyrique, & monticolæ Sylvani.

Item VI Met. ubi de Marsya Satyro:

Illum ruricolæ Sylvarum numina Fauni,
Et Satyri flerunt.

Atque idem in Ibin:

Vos quoque plebs superum, Fauni, Satyrique, Laresque
Fluminaque, & Nymphæ, Semideumque genus.

Horatii quoque est:

—— Ut malè sanos
Adscripsit Liber Satyris, Faunisque poëtas.

Et Maro Ecl. VI sociat Silenum, Nympham, Faunos. Ac Silenum quidem describit in antro somno jacentem

Inflatum hesterno venas, ut semper, Jaccho.
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant,
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.

Nec temere est, quòd poëta Silenum inducit de primordiis mundi canentem. Nam exteriùs quidem Silenis

deformis ac ridicula erat figura: inferius verò latitabat sapientia summa. Nec Sileni a Satyris aliter differebant, quàm quòd, ubi Satyri ad senectutem pervenissent, Sileni dicerentur. Ita Servius ad illud *Silenum pueri*: *Pueri*, inquit, *non absurde dictum, quia Sileni, priusquam senescant, Satyri sunt.* Et Nicas, sive Etymologi magni auctor: Σειληνοὶ λέγονται οἱ γέροντες τῶν Σατύρων. *Sileni dicuntur senes Satyri.* Describit Silenum Aurelius Nemesianus Ecl. III, quæ inscribitur Bacchus. In ea Bacchus, adhuc infans, in gremio altoris sui Sileni puerili more sic lascivit:

Cui Deus arridens, horrendas pectore setas
Vellicat, aut digitis aures adstringit acutas,
Et simas tenero collidit pollice nares.

Hirsuta etiam supercilia Sileno tribuit Nonius Marcellus in *Silones*. Quamquam fallitur cum Silones à superciliis dici putat. Nam Plinii est Lib. XI Nat. Hist. cap. XXXVII, *A naribus cognomenta Simonum, Silorum.*

Deformis igitur Sileno vultus: quod & indicat illud Senecæ de Antigono rege lib. III de Ira, cap. XXII: *Cum in parvulo quodam castello Græci obsiderentur, & fiduciâ loci contemnerent hostem, multa in deformitatem Antigoni jocarentur, & nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: Gaudeo, inquit, & aliquid boni spero; si in castris meis Silenum habeo.* Nempe eò sermo pertinet, quod Sileni quidem deformes erant; sed, ut diximus, maximæ sapientiæ, qua facile se castellum expugnaturum sperabat. Ut Sileno Nemesianus, ita Satyris acutas aures tribuit Horatius lib. II Carm. od. XIX.

—— *Aures*
Capripedum Satyrorum acutas.

Ac ὀξεῖς τὰ ὦτα, longis auribus præditi dicuntur Callistrato Iconum lib. I, in Mida.

Nempe Satyris ac Sileno aures hæ tributæ, ut semicapris. Juniores hoc ad religionem referre maluerunt. Ajunt enim eò tribui aures acutas & erectas, ut significetur, in sacris sedulò attendi oportere. Satyri enim ministri sunt Dionysi, cujus sacra magno apud gentiles in pretio semper fuere: ut qui idem esset ac Sol: is autem iis summus Deorum; ut ostensum lib. II. Etiam ut Silenis simas nares tribuunt, sicut ex Seneca, & Nemesiano vidimus: ita & Satyris. Unde amatores amasias simas nunc *Silenas*, nunc *Satyras* vocitabant. Lucretii est lib. IV:

Simula, Silena ac Satyra est; labiosa philema.

Atque hæc pertinent ad superiorem corporis partem. At illa infra umbilicum Satyris caprina erant, etiam crura, ac pedes, unde poetis, ut & fauni, ac Panes αἰγίποδες, sive *capripedes*, vocantur. Nec aliunde nomen Ægypanum: prout vocat Mela lib. I, cap. IV; & Solinus cap. XXXVII, & XLIV. Iccirco dicuntur Callistrato, loco ante memorato, vehementer ac suaviter tamen saltare. Σατύρων ἡδὺ μὲν τὸ σφοδρὸν, ὅτε ὀρχῶνται. Notum & illud summi poetæ:

Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.

Cur verò eum caprinis cornibus & pedibus fingantur, hanc rationem adferunt, quod caprorum instar sint libidinosi. Ita Fulgentius lib. III Mytholog. in Bellerophonte. Cauda ab extimæ spina longe propendebat. Quomodo & Silenos describit Nonnus in extremo undevigesimo Dionysiacon; sed Callistrato in Mida dicuntur τὰ ἐπὶ τοῖς ἰσχίοις, ἵπποι· *quod ad caudam, equis similes.* Etsi verò maximam partem similem Silenis & Satyris tribuunt formam: nonnulli tamen Satyris quidem, at non item Silenis vel cornua adsignant, vel pedes caprinos, sed humanos. Sanè Lucianus quoque non alias Sileno notas adfert, quam quòd esset senex, calvus, ac simus. Pluraque de hoc Casaubonus lib. de Satyrica poësi. Præterea Satyri pingebantur cum cantharo, vel scypho. Superiùs referebamus ex Sileno Maronis:

Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.

Ac Plinii est lib. XXXV, cap. X: *Aristidis Thebani discipuli fuerunt, & filii, Nicerus, & Aristippus cujus est Satyrus cum scypho coronatus.*

Nempe Sileni, ac Satyri, ebriosi sunt, quod commune habent cum Baccho: cujus, ut dixi, sunt ministri, sive, ut Athenæus in X eos vocat, προπολοι[a]. Etiam apud Callistratum in statuarum descriptione habes quandam Satyri, sane elegantem. De quibus & diximus hoc loco indicta lib. I, cap. VIII. Atque ex his liquet de figura Faunorum, Silenorum, Satyrorum, Panum, & Ægipanum. Seorsim nunc aliqua addam de Pane ipso, qui κατ᾽ ἐξοχὴν ita dicebatur, ac Naturæ totius erat symbolum, ut initio hujus libri exposui. Iccirco Homero vocatur Deus pastoralis:

Πᾶν᾽ ἀναμελπόμενοι νόμιον θεὸν ἀγλαόδωρον.
Pana Deum læti pastoralem celebrantes.

Et Orpheus, sive Onomacritus sic de eo in hymnis:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὰν, καὶ ἀτέρμονα γαῖαν.

Ad verbum transferas:

Pascens humanum genus, ac sine limite terram.

Nempe non est pastor unius loci, sed orbis universi. Hunc pastorem sic describit Silius Italicus lib. XIII:

Pan Jove missus erat servare tecta volente
Troia, pendenti similis Pan semper, & uno
Vix ulla inscribens terræ vestigia cornu.
Dextera lascivit, cæsa Tegeatide[b] caprâ,
Verbera lata movens festa per compita caudâ.
Cingit acuta comas, & opacat tempora pinus,
Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte,
Stant aures, summoque cadit barba hispida mento.
Pastorale Deo baculum, pellisque sinistrum
Velat grata latus, tenera de corpore dama.
Nulla in præruptum tam prona, & inhospita cautes,
In qua non librans corpus, similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam.
Interdum inflexus, medio nascentia tergo
Respicit arridens hirta ludibria caudæ.
Obtendensque manum, solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

In hac descriptione quædam pertinent ad corpus universum, quædam ad partem duntaxat. Ad totum refer, quòd ut Maro Ecl. I ait, capellas de rupe pendere: ita capripes Pan Silio dicatur similis pendenti, inque caute librare corpus, & similis volanti. Quæ optimè exprimunt naturam universi. Nam & terræ ac maris globus librato corpore in aere pendet, & ipsum etiam cælum comprehenditur vasto, ut sic dixerim, inani.

Eorum quæ ad partem corporis pertinent, pleraque sunt capitis. Quale est, quòd fingit cornutum, hoc est, bicornem: quomodo & de Fauno Ovidius in secundo Fastorum ait:

—— *Fauni sacra bicornis erant.*

Et inde Herodoto Pan αἰγοπρόσωπος, q. d. facie caprina. Verba ejus paullò post apponam. Cornibus istis significantur Sol, & Luna, ut ait Philargirius in Ecl. II: sive potiùs demissio lucis, ac radiorum: ut est apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XXII: cujus verba mox apponam. Atque hæc etiam sententia fuit Valerii Probi, Eusebii, Augustini, Placiadis, aliorumque. Sive autem Solem & Lunam, sive radios Solares intelligas, satis aperta est ratio, cur vetus poëta apud Hephæstionem vocet Pana χρυσοκέρων, quasi auratis cornibus dicas. Nam Sol aureus, radiique aurei. Atque hæc ratio adfertur φυσικῶς. Ab historia alii caussam petunt. Nam Pan Ægyptius, qui militavit in castris Osiridis, ut libro primo diximus, cornua invenit, & alia aciei ordinandæ. Polyænus lib. I Strategematum: Διονύσου στρατηγὸς ἦν ὁ Πάν· οὗτος πρῶτος τάξιν εὗρεν· ὀνόματα φάλαγγα, κέρας ἔταξε δεξιὸν καὶ λαιόν· ταύτῃ τοι ἄρα κεραφόρον τὸν Πᾶνα δημιουργοῦσι. *Pan fuit dux in militia Liberi. Hic primus reperit ordinem: phalangem nominavit; cornu instituit dextrum ac sinistrum. Ex quo cornutum etiam Pana vulgò depingunt.* Si Liber hic Jusiia est, incly-

[a] Accensi.
[b] Tegeæ.

inclytorum imperatorum, quos orbis novit, vetustissimus: Pan iste fortasse fuerit Moses, legislator, & supremus princeps. Josuæ verò acta Libero esse à gentibus tributa, satis ostensum lib. I.

Idem Silius ait, tempora ac caput cingi pinu. Nempe quia ea arbor sacra est Pani: ut & Faunis, ac magnæ matri. De nympha Pityde à Pane adamata, & Boreæ rivalis invidiâ in pinum conversa, apud Pausaniam legere est.

Præterea ait Silius, esse facie rubicunda. Quomodo & Maro ait Eclog. X:

Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.

Ubi sic Servius: *Minio ideo, quia facie rubra pingitur Pan, propter ætheris similitudinem. Æther autem est Jupiter. Unde etiam triumphantes habent omnia Jovis insignia, sceptrum palmatum; unde ait Juvenalis, In tunica Jovis: faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris ætherei.*

Adhæc Silius ei tribuit aures acutas: cujus caussam cognoscere est ex iis, quæ de Faunis diximus.

Habet etiam Silius, quod ad capillos, & barbam pertineat. Ad capillos reducitur, quòd sincipite foret calvus. Unde Silius:

Obtendensque manum, Solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

Nempe Pan, & universi Panes, Sylvani, Satyri fingebantur ἀναφαλαντίαι, sive recalvastri, eoque manum fronti obtendebant, ut umbram facerent, & inclius prospectarent: quod Græcis ἀποσκοπεῖν, non à σκέπτεσθαι a, sed à σκέπειν b. Vide quæ de eo refert Hesychius in Ἀποσκοπεῖν, & Scaliger in Priapejorum carmen, quo Deorum compluribus suum adsignat habitum.

a Video.
b Tegere.

Quod ad barbam, hanc ei hispidam adsignat Silius: Cui adsidet, quòd Anyte poetria vocat φριξοκόμαν, quasi horridum comâ: quod cum calvitio, non pugnat, quia non totus calvus, sed solum fronte. Itaque vetus poeta apud Hephæstionem vocat ἀγλαέθειρον quasi dicas splendidi comis. Quod ad splendorem lucis pertinet. Sane Macrobius, ut per cornua, sic etiam per barbam (ac par comarum ratio est) signari putat radios siderum, præcipuè Solis, & Lunæ. Sic enim scribit lib. I Saturnal. cap. XXII: *Ergo Inui cornua, barbaque prolixa demissio, naturam lucis ostendunt, qua Sol & ambitum cæli superioris illuminat, & inferiora collustrat.*

A capite ad reliquum corpus venio. Ut quod Silius ait, dextra habere flagellum e pelle capræ Tegeatide, sive Arcadicâ. Nempe Lupercorum instar, sacerdotum Panos Lycei, ac Λυκοφόνοι c: de quibus Ovid. II Fast.

c Lupercida.

Quid vetas Arcadiæ ductos, de monte Lupercos?

Luperci enim illi Lupercalium festo, pellibus Solùm caprinis verenda contecti, cætera nudi, per vicos etiam & compita discurrebant, & feminas quasvis obvias caprarum pellibus feriebant, illæ verò persuasæ erant, hoc pacto se fœcundas reddi. Unde & Juvenalis sat. II:

Nec prodest agili palmas præbere Luperco.

Ut verò dextra flagellum tenet, ita sinistrâ pedum. Unde Silius: *Pastorale Deo baculum.* Cumque tertia manus non sit, necesse est, ut dicamus eâdem frontem obumbrasse. Quod si est, baculi pedi non fuerit usus, nisi locis non expositis Solibus.

Eundem Silius villosum, imò & cauda hirtâ. Eo autem villosus, ut Philargyrus ait, quia terra vestiatur herbis, ac plantarum aliis.

Præterea capripedem Silius facit: & Herodotus in Euterpe: Γράφουσι δὲ καὶ γλύφουσι οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς, κατάπερ Ἕλληνες τὤγαλμα, αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναί μιν, ἀλλ' ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. *Et pictores pingunt, & sculpunt statuarii Panos effigiem, caprina facie, & hircinis cruribus, haud quaquam eum esse talem existimantes, sed similem cæteris Diis.* Sententia est, pictuam, sculpturamque esse symbolicam, quia ex figura symboli colligendum, qualis sit naturæ. Porrò *per ungulas caprinas soliditatem terræ* significari, ait Philargyrus. Videntur autem hoc ab Ægyptiis hausisse Græci, præsertim Mendesiis: qui numen colebant capri sive hirci facie & cruribus. Imò Μένδης, unde Mendesiis nomen, & Pana, & hircum notat: ut diximus lib. III, cap. LXXIV. Possis & inde deducere, quod dæmonia in locis desertis soleant hirci formâ apparere. Qua de re dictum lib. I, cap. VIII.

Etiam hircus Pani consecratus, quia ut hoc animal est libidinosum admodum, ita Natura seminia, ac vim genitalem, per orbem totum diffundit.

Tacet verò Silius de fistula septem compacta cicutis: per quam planetas septem signari ait Junius Philargyrus. De hoc non repetam, quæ attuli lib. IV, cap. XCII.

Solùm dicam, aliquos per septemplicem fistulam intelligere ventos toto orbe spirantes: sed pro illis qui septem planetarum harmoniam, siderumque aliorum consensum signari arbitrantur facere etiam Orpheum, sive Onomacritum in hymnis, ubi Pana sic celebrat:

Αἰγομελὲς, βακχευτά, φιλένθεε, ἀντροδίαιτε
Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.

Quæ sic stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

Capripes, & fanatice, ovator, siderivolge,
Vocibus flexanimis mundi concentu figurans.

Pinum fuisse Pani sacram, antea diximus, cum de Silii versibus ageremus. Nunc caussam exponam. Pan est Natura mundana: mundum autem Solemque refert pinus vertice globato in altum excrescens: radiis item solaribus similis est foliis longis, & acutis, nec deciduis, ac semper virentibus. Ipsa etiam nux pinea, quæ in turbinem adscendit, adscendentem flammam repræsentat. Atque ex his etiam liquet, cur eadem arbor sacra sit Cybele sive magnæ matri: quæ & ipsa symbolum est Naturæ. Ut superiùs diximus.

Abietem etiam, vel antrum, dicabant pastores. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Οὕτω δέ τις ποιμὴν τὸν Πᾶνα τιμᾷ, ἐλάτην αὐτῷ ὑψηλὴν ἐξελόμενος, ἢ ἄντρον βαθύ. *Ita pastorum aliquis colit Pana, altam ei abietem dedicans, aut antrum profundum.*

Venio nunc ad Sylvanum: qui quomodo effingi soleat, indicat hoc Maronis lib. I Georg.

Et teneram ab radice ferens Sylvane cupressum.

Ubi sic Servius: *Sylvanus, Deus est sylvarum. Hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. Hanc cum Sylvanus nesciens occidisset, puer est extinctus dolore. Quem amator Deus in cypressum, arborem ejus nominis vertit; quam pro solatio portare dicitur. Sane in Bucolicis alium illi habitum dedit* a:

Venit & agresti capitis Sylvanus honore.

a Eclog. 10.

Quamquam nullam hic pugnam video: cum agrestis honos capitis non adversetur, quo minus gestet manu cupressum. Sylvano, uti & Fauno, ac Pani, sacra est pinus: communeque hoc habent cum Cybele.

Sylvano porcum mactabant: ut videre est apud Juvenalem sat. VI: ut cognoscimus ex Catone de R. R. quandoque & lacte: unde apud Horatium lib. II, epist. I:

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant.

Fauno autem mactabant hædum: ut liquet ex Horatio lib. III, od. XIII, quæ ad Faunum. Quandoque & agnum immolabant. Idem lib. I, od. IV.

Nunc & in umbrosis Fauno decet immolare lucis,
Seu poscat agnâ, sive malit hædo.

Dryadas non meliùs expresseris, quàm formâ nympharum formæ præstantium, agentiumque inter arbores sylvestrium, & fortasse de pudicitia periclitantium à Satyris lascivis. Notum quid Silenus apud Maronem minetur Æglæ, Najadum pulcherrimæ, cùm ait:

Huic aliud mercedis erit. ——

Palis, quam magnam vocat Maro III Georg. nullam exstare imaginem apud antiquos ait Vincentius Chartarius libro de Imaginibus Deorum. Quid mirum? quando ne quidem inter veteres convênit, utrum mas sit, an femina. Varroni est Deus Pales: Maroni autem Dea. Nec hic tanta est inconstantia, quam fortasse alicui videatur. Nam Pales est Natura Terrestris: ea consideratur tum ratione principii activi, quomodo mas est, ac Tellumo est, vel ad eum reducitur: tum ratione principii passivi, ac reducitur ad Deam Tellurem. Festum Palis Palilia dixere. Hoc incidebat in XI Kal. Majas: quo die condita est Roma: secundùm Varronem, Propertium, Ovidium, M. Manilium, Suetonium, Censorinum. Ut non audiendus sit Plutarchus, qui in IX Calendas Majas natalem Urbis rejicit. Ac ob natalem urbis is honos habitus Palilibus, ut nulla tum hostia cæderetur, sed is dies à sanguine purus esset: ut est apud Solinum cap. II. Nempe id in Urbis natali faciendum putârunt: quod in suo quisque natali observaret. Nefas enim existimabant, eo die animanti cuiquam eripere vitam, quo eam ipsi accepissent: ut Varro ait apud Censorinum. Itaque & Damœtas a apud Maronem natali suo mitti jubet communem amicam, quia tum voluptatibus dare operam liceret, nec castitas exigeretur. At cùm vitulâ sacrificaturus esset, (quod non poterat lieri die natali) sine ea venire Iolam, sive Menalcam, jubet, quia tum castitas observaretur.

a Eclog. 3.

Interea disquiri operæ sit, quomodo Solini verba conveniant cum Ovidio cujus longè potior auctoritas. Is quarto Fastorum, de Palilibus agens, canit eo festo solere Pali mactari equum, & vitulum:

Certè ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plenâ februa tosta manu.

Et mox:

Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla:
Tertia res duræ culmen inane fabæ.

Montium, ac convallium numen est Echo: quam posse pingi, aut fingi, negat Ausonius epigr. XI:

Vane, quid affectas faciem mihi ponere pictor,
Ignotamque oculis sollicitare Deam?
Aeris & linguæ sum filia, mater inanis
Judicii, vocem quæ sine mente gero.
Extremos pereunte modos a fine reducens
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetrabilis Echo,
Et si vis similem pingere, pinge sonum.

Profectò cùm sonus nequeat videri, quid ille, qui audit, ex adverso consistens, aliud putet, quam παραθέουσαν σκιάν· *umbram prætereuntem*: ut ait Jamblichus in λόγῳ προτρεπτικῷ cap. XV b.

b Pag. 94.

Philostratus tamen in secundo Iconum libro ait, quia Dodonæi sacrassent Jovi ahenum magna diei parte resonans, nec silens, nisi manu quis apprehendisset, eo Dodonides sacerdotes coluisse æneam Echo, manum ori apponentem.

Cap. XXXV.

De effigie Tiberis, Acheloi, & aliorum fluminum: & quid cornu designet, in nummis, ubi visuntur Fœcunditas, Annona, & quædam alia numina: item de effigie Oceani, Protei, & sacrificio, quod Averno lacui fiebat, deque imagine Portumni. De Ventis equo placatis.

Superest, ut ex iis quæ extra hominem sunt, de aquis videamus. Ut sunt inprimis tum flumina, lacus, & maria, tum etiam venti. Fluviis esse divinitatem tributam, ostendimus fusè lib. II. Solùm igitur nunc adferam varias ejus rei caussas, quas recenset Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrùm Diis ponendæ sint statuæ: Ἔστι τις καὶ ποταμῶν τιμὴ ἢ κατ' ὠφέλειαν, ὥσπερ Αἰγυπτίοις πρὸς τὸν Νεῖλον, ἢ κατὰ κάλλος, ὡς Θετταλοῖς, πρὸς τὸν Πηνειόν· ἢ κατὰ μέγεθος, ὡς Σκύθαις πρὸς τὸν Ἴστρον· ἢ κατὰ μῦθον, ὡς Αἰτωλοῖς πρὸς Ἀχελῷον· ἢ κατὰ νόμον, ὡς Σπαρτιάταις πρὸς τὸν Εὐρώταν· ἢ κατὰ τελετήν, ὡς Ἀθηναίοις πρὸς τὸν Ἰλισσόν. *Est & suus fluviis honos, aut ob utilitatem, quomodo Ægyptii colunt Nilum; aut ob pulchritudinem, ut Peneum Thessali; aut ob magnitudinem, ut Istrum Scythæ; aut ex fabula, ut Ætoli Acheloum; aut ex lege, ut Spartiatæ Eurotam; aut ex sacro instituto, ut Ilissum Athenienses.*

Fuere itaque etiam sua fluminibus simulacra. Fingebantur longa cæsarie, qualis est pueris capillatis, ac cirratis. Imò & apud Philostratum legas, Achillem rutilos capillos vovisse Sperchio, Thessalo fluvio: item Memnonem, Auroræ filium, Nilo. In caussa verò est, quòd crines humore alantur.

Etiam fluviis caput arundine redimitum: quia ea in fluminibus succrescit. Unde de Tibri Virgil. VIII Æn.

—— Et crines umbrosa tegebat arundo.

Ovid. V. Fast.

Tibris arundiferum medio caput extulit alveo.

Sæpius & fingebatur figurâ hominis supini aquas ore eructantis. Unde de Marone fluvio sic Propertius lib. II eleg. antepenult.

Flumina sopito quæque Marone cadunt.

Quem ad locum similem, planeque luculentum Sidonii locum, Scaliger annotavit. Est is hujusmodi:

—— Pars proxima Tibrim
Exprimit. hic scabri fusus sub pumice tofi
Proflabat madidum per guttura glauca saporem.
Pectus palla tegit, quam neverat Iliaconjux,
Liquentique juncta toro vult murmura lymphis
Tollere, & undosi somnum servare mariti.

Præterea flumina, vel potiùs fluminum Dii ferè effingebantur cornuti. Unde de Pado Virgil. lib. VIII:

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.

Ubi sic Servius: *Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum, boum imitatur murmur aquarum: sive quod plerumque in cornuum similitudinem curvatas cernimus ripas.* Festus, sive Diaconus: *Taurorum specie simulacra fluminum, id est, cum cornibus, quod sunt atrocia, ut tauri.* Hinc lucem accipit Herculis certamen cum Acheloo, tauri imaginem præferente. Quod finxere, quia fluvius ille è Pindo ante per saxa & loca prærupta ruens mugitus taurinos edere videretur. Hunc Hercules in Calydoniorum gratiam, ut ex lib. V Diodori Siculi cognoscimus, in fœcundos campos deduxit, ut & segeti & arboribus multum commodaret. Quæ & caussa est, cur cornu illud Acheloo refractum dixerint referre copiæ cornu. Ovid. in IX Metam.:

Dum tenet, infregit, truncaque à fronte revellit.
Najades hoc pomis & odoro flore repletum
Sacrârunt, divesque meo bona copia cornu est.

Atque huc respexit Horatius lib. I, epist. XII:

—— Aurea fruges
Italiæ pleno diffudit copia cornu.

Nempe & cornu est symbolum ubertatis: quæ à Fluminibus promanat. Nam agris vicinis præstant fertilitatem, & navigatione multa adferunt commoda, unde urbibus felicitas. Itaque cum cornu conspicitur Fertilitas: item Liberalitas, Annona, Copia: ac denique etiam Felicitas. Nempe cuncta hæc dependent à commodis iis, quæ flumina adferunt. At fluminibus fortasse data cornua, non solùm ob caussas, quas ex Servio, & Festo, posui; sed etiam, quia Luna est corniculata; Lunæ autem in flumina, & humorem omnem, dominium est. Aliqui hoc factum putant, quia fluminum divergium habet speciem cornuum: quomodo videmus Rhenum, qui bicornis dicitur, gemino se alveo in Oceanum infundere. Sed hoc majoris foret momenti, nisi cornua etiam fluminibus tribuerentur, quæ in mare fluunt, nullo priùs aquarum divortio facto.

Uti verò cornua tribuere fluminibus: ita & cornutum animal sacrificabant. Factum hoc a Lucullo; qui, ut in ejus vita testatur Plutarchus, Euphrati, quem Tigranem peric-

persequens trajecerat, taurum immolârit. Cæsar tamen Rubiconi flumini cum trajiciens, consecravit equos: si vera est lectio Turnebi in hoc Suetonii lib. I, cap. LXXXI: *Equorum greges, quos in trajiciendo Rubiconi consecrârat.* Ubi vulgo *Rubicone.* Quod mavult Torrentius: quia ut ait, ei sacrabantur Marti. Quod tale est, ac si dicas, taurum non esse mactatum Euphrati, quia poeta II Æn. referat taurum à Laocoonte mactatum Neptuno. Quasi non & alibi a idem prodat taurum Diis mactatum, quibus imperium est pelagi; alibi b item, Cœlicolûm Regi.

a 5 Æn.
b 3 Æn.

Nec fluminibus solùm, sed etiam Oceano, caput attribuere taurinum. Ut Euripides Oreste:

—— Ὠκεανὸς, ὃν
Ταυρόκρανος ἀγκάλαις
Ἑλίσσων, κυκλοῖ χθόνα.
—— *Oceanus qui*
Tauriceps ulnis
Se flectens ambit terram.

Eò autem taurino finxerunt capite, vel quia ventis agitatum furiosi instar tauri horrendum sonet, inque navigia & litora cum impetu ferantur: vel ad significandum commune Lunæ sideri imperium esse, ut in fluvios, sic etiam in maria, ipsumque Oceanum.

Protea finxere cum phocis circa se: quia numen hoc, quasi magicis præstigiis, se in omnes formas convertit. Hanc rationem attulere veteres Homeri interpretes; ut auctor nobis est Eustathius in Odyss. Δ. Αἱ φῶκαι ὅτι χείμωνι περὶ μαγικὰς γοητείας, φασὶν οἱ χωλιασταί c. Quod & alibi d verbo monitum nobis.

c Vers. 538.
d Lib. 4. cap. 49.

Thetis à pedibus Homero commendatur, cujus est Iliados A e, ἀργυρόπεζα Θέτις, *Thetis argenteis pedibus prædita.* Unde & Ovid. Heroidum epist. XXX:

e Vers. 60.

Et Thetis quales vix reor esse pedes.

Quomodo cum laudant, non solum pedes sed totum signant corpus: quia pedes pulchri sint, ut Aristænetus ait lib. I, epist. XVI: λαμπρὰ δὲ κάλλους γνωρίσματα· *splendida pulchritudinis indicia.* Vide & eundem ejusce libri epist. XII.

Color Diis marinis glaucus. Philostratus lib. I Iconum, in imagine Amphiarai: Γράφει δὲ καὶ τὸν Ὠρωπὸν, νεανίαν ἐν γλαυκαῖς γυναιξὶ· αἱ δέ εἰσι θάλατται. *Pingit & Oropum fluvium inter glaucas juvenem mulierculas: hæ autem sunt maria.*

Erat & lacubus sua divinitas: ut in Campania Averno, prope Puteolos. Quomodo ei sacra fecerint indicat his verbis Festus f: *Furvum bovem, id est, nigrum immolabant Averno.*

f In Furvum.

Portubus præerat Portumnus sive Portunus: idemque est ac Palæmon: teste Servio in I Georg. ubi de Inoo Melicerta, & in V Æn. ubi poëta navim à Portumno impulsam in portum ait pervenisse. Hic *clavum Manu tenebat*: Ut est apud Festum in *Claudere*: ubi tamen *clavim* scribitur: sed, ut puto, perperam. In æreis Neronis nummis habes Ostiensem portum cum imagine Portuni. Festum ejus Portumnalia: de quo Varro lib. V de L. L.

Venti cur in Diis habiti sint, diximus lib. III, cap. III, & IV. Iis equus dicatus, quia celere animal convenitur celeritati equorum Festus g: *Multis gentibus equum hostiarum numero haberi, testimonio sunt Lacedæmonii; qui in monte Taygeto equum ventis immolant, ibidemque adolent, ut eorum flatu cinis ejus per fines, quàm latissime deferatur.* Antiquissimi autem Græcorum videntur non tam Ventos habuisse pro Diis, quàm putasse eos esse in potestate Deorum Samothracum, qui aliter Cabiri, sive Potes dicebantur. Firmat hæc Diodorus Siculus lib. IV, ubi narrat, ut Orpheus in tempestate ab his petierit tranquillitatem. Sunt hi Cabiri Terra, & Cælum; ut censet Varro lib. IV de L. L. Sanè Cælum se habet, ut pater ventorum: mater verò est terræ & aquæ globus. De Cabiris plura diximus lib. II, cap. LVII.

g In October equus.

Æolus vela ventis dare reperit. Scitè de eo Monatholius ad Mechanica pag. 62, 93. De ventorum appellationibus Salmasius in Solinum pag. 1245, & deinceps multis pag.

Cap. XXXVI.

De simulachro Juventæ, sive Hebes, & Hygiæ, sive Sanitatis. Item Somni. Insuper Amoris sive Cupidinis utriusque, puta Ἔρωτος & Ἀντέρωτος. Adhæc Terroris, Pudoris, Nemesis, & Invidiæ.

AC de simulachris quidem numinum, quæ præsident rebus extra nos, satis me dixisse puto. Nunc loquamur de illis Deorum, qui nomen possident rerum in nobis, vel à nobis. Hi vel corpus tangunt, vel animum, vel utrumque. Ad corpus pertinent Juventus, & Senectus, Sanitas, & Morbus.

Iuventa, quæ & Hebe, formam habuit formosæ adolescentulæ, caput erat Floreis Sertis redimitum, manu una pateram gestat, qua Diis ministrat nectar. Ovid. lib. I Trist. Eleg. ad Flaccum:

Nectar, & ambrosiam, latices epulasque Deorum.
Det mihi formosa gnava Iuventa manu.

Etiam Deæ Juventæ imaginem habes in denario argenteo antiquo. Inscriptio est M. JUVENTI. T. F. T. N. THALNA. Maluit verò JUVENTIA, quàm JUVENA, ut meliùs ad gentile suum nomen alluderet. In Corinthio agro ei in cypressorum luco templum fuit, sed sine statua: cujus caussam fuisse occultam, ait Pausanias.

Ὑγίεια sive Salus, fingitur fuisse filia Æsculapii, quia eam præstet Medicus. Fingebatur formâ mulieris in solio considentis, ac tenentis pateram: prope eam verò adstabat ara, cui involutus anguis caput attollens. Nempe & anguis symbolum erat sanitatis quia ut anguis positis exuviis rejuvenescit. Ita ægri, recuperata valetudine, quodammodo instaurantur. Pausanias in Corinthiacis auctor est, in quadam Corinthii agri parte esse & Æsculapii, & Hygiæ statuam, ac utrumque numen sedere. Item narrat, ut Alexanor Machaone Æsculapii filio genitus in Sicyoniam profectus in Titane (ἐν Τιτάνῃ) fanum erexerit Æsculapio: signum Dei solam habere faciem detectam manus item, & imos pedes, reliquum corpus velari lanea tunica albâ, ac pallio: Hygiæ item signum videri similiter indutum: nec tamen id liquere, quia signum non possit satis conspici, eò quòd corpus divæ undecumque sit velatum, partim comis quam detondere ei mulieres, partim laciniis vestis Babyloniæ.

Gerardus Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas, pag. 2. (ΥΓΕΙΑ) *seu salus Æsculapii ex Lampetia Solis filia nata effecta fuit in solio cum patera, posita ara, cui anguis caput attollens implicitus. Signum hoc apud Sicyonios non facile inspicias; velatum enim undecunque est, partim comis quas Deæ mulieres detonderunt, partim verò Babyloniæ vestis laciniis. Pauf. lib. 2. Ægienses accipiunt a Salute bellaria patria, & in mare abjiciunt: mittere se ajunt, quæ Syracusis est, Arethusæ. Id lib. 7. feria antiquitus illi, qui nominassent Salutem Semoniam, Segetiam, Tutelinam. Mac. lib. 1 Sat. c. 16.*

Trium triangulorum implicitorum figura est symbolum salutis. Vide Chartarium à Vitilerio Latinè redditum, p. 62.

Antiochus Σωτὴρ adversus Galatas pugnaturus, in somnis jussus ab Alexandro M. vel saltem sic simulans, militi suo Salutis symbolum dedit πεντάγωνον a, in ejus nummis hodieque videmus. Est verò quemadmodum describit Lucianus b, τριπλοῦν τρίγωνον, τὸ δι᾽ ἀλλήλων, τὸ πεντάγραμμον. *triplex triangulus alternatim junctus, quinque linearum figuram constituens.*

a Figuram 5 laterum.
b Libro pro lapsu inter salutandum.

Nunc videamus effigies numinum rebus præsidentium, quas in animo habemus. Sunt ea partim rerum cum mutis animantibus communium: partim hominis propriorum. Prioris generis sunt tum sensus, & sensuum affectiones, tum Affectus. Affectiones sensuum sunt Somnus, & Vigilia.

Somnus fingebatur alatus. Unde Tibullus lib. II, eleg. I, cum de Nocte esset locutus subjungit:

Postque venit tacitus, fulvis circumdatus alis
Somnus, & incerto Somnia nigra pede.

Item Silius lib. X:

—— Quatit, inde soporas
Devexo capitis pennas, oculisque quietem
Irrorat, tangens Lethea corpora virga.

Ubi & virgam ei tribui videmus, qua ubi homines tetigerit, somnum inducat. Utrumque etiam complexus Statius lib. V Silvarum: ubi sic Somnum compellat:

—— Nec te totas infundere pennas
Luminibus compello meis: hoc turba precatur
Lætior, extremo me tange cacumine virga.

a Lib. I Iconum. Philostratus *a* in imagine Amphiarei sic Somnum depingit: Ὄνειρος ἐν ἀνειμένῳ τῷ εἴδει γέγραπται, καὶ ἐσθῆτα ἔχει λευκὴν ἐπὶ μελαίνῃ· τὸ οἶμαι νύκτωρ αὐτοῦ, καὶ μεθ' ἡμέραν. Ἔχει καὶ κέρας ἐν ταῖν χεροῖν, ὡς τὰ ἐνύπνια διὰ τῆς ἀληθοῦς ἀνάγων. *Somnus resoluta pictus specie, & vestem habet candidam super nigra, quod puto significare ejus nocturnum, ac diurnum tempus. Etiam manibus tenet cornu; utpote insomnia per veram reducens.* Intellige autem veram portam. Nam antecessit αὐτὸ καὶ ὀνείρων πύλη. *Ibi & Somniorum porta est.*

Notum de portis Somni duabus, quarum una cornea est, altera eburnea: illà mittuntur somnia vera, hàc falsa. Quod figmentum legas apud Homerum extremâ Odyss. T, Platonem Charmide, Maronem VI Æn. ut mittam Horatium *b*, Ausonium *c*, Nonnum *d*, Colluthum *e*. Eoque spectat Claudianus, cùm præfatione in sextum Honorii consulatum ait:

b Lib. 3. od. 37. c In Ephemeride. d qui Copiam extremo e fine d Dionys. lib. 34. & 44. e De raptu Helenæ.

Irrita nec falsum somnia misit ebur.

Rationem ex physicis aperit Servius ad locum memoratum: *Per portam*, inquit, *corneam oculi significantur: qui & cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris: nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero dicit in libris de Natura Deorum. Per eburneam vero portam os significatur a* (lego, *cum*) *dentibus. Et scimus, quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea vero, quæ videmus, sine dubio vera sunt.* Ibidem ait, ideo Æneam à Marone per portam emitti eburneam, ut significet, falsa esse, quæcumque dixerat. Addit & alteram portarum harunce interpretationem: *Somnum*, inquit, *novimus cum cornu pingi: & qui de Somniis* (f. somniis) *scripserunt dicunt ea, quæ secundum fortunam, & personæ possibilitatem videntur, habere effectum: & hæc vicina sunt cornu: unde cornea vera fingitur porta. Ea vero, quæ supra fortunam sunt, & habent nimium ornatum, unaque* (leg. *vanamque*) *jactantiam: dicunt falsa esse: unde eburnea, quasi ornatior porta, fingitur falsa.* Sed simplicior veriorque opinio est prior, quam & ex parte sequitur, paullo tamen aliter explicat, Joannes Sarisberiensis de nugis Curialium lib. II, cap. XV: *Somnus*, inquit, *depingens portas, alteram eburneam, alteram corneam finxit. Cum & cornu sit pervium visu, quo non frequenter errat: & ebur natura densioris, & usque ad extremam tenuitatem rasum, nullo visus acumine penetretur. Hoc quidem dentibus, illud oculis veritoribus similius est.* Eò igitur spectarit Maro, quòd, ut Justinianus in Institutionibus *f* ait: *Veritas per oculos, quam per aures majorem habet fidem.* Ac consentit illud Thaletis, qui, ut Stobæus *g* refert, interrogatus: πόσον ἀπέχει τὸ ψεῦδος τοῦ ἀληθοῦς; ὅσον, ἔφη, ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων. *quantum falsum abesset à vero? quantum, inquit, oculi ab auribus.* De hisce oculatis, & auritis, ac, si conceditur novas fingere voces, hisce visidicis & audividicis, distinguendis scitè Philo libello περὶ δικαστοῦ *h*. Sed & de hoc aliqua diximus libri III, cap. XXIII.

f Titulo de Gradibus. g Serm. I. h De Judice.

De Somni ternis liberis, Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso, dictum in affectionibus relatis in numerum Deorum. Sedes Somni ab Homero statuitur in Lemno insula. Maro in VI Æn. Saporem ut lethi consanguineum in faucibus Orci collocat. Ovidius Somnum locat apud Cimmerios lib. XI Met. fab. X, ubi & Somnum, ejusque regiam describit. Atque, ut ibidem ait,

Ante fores antri fœcunda papavera florent
Innumeræque herbæ; quarum de lacte Soporem
Nox legit, & spargit per opacas humida terras.

De papavere fingunt eò, quia somnum conciliat; unde & *Soporiferum* vocat Maro. Caussa est, quia sit fumosum: ut alibi *a* dixi ex Aristotelis lib. de Somno, & Vigilia, cap. III.

a Lib. 3. cap. 34.

Superius verò è Philostrato dicebamus Somno esse cornu è quo Somnia emittat. De quibus iccirco pauca addam: De Somniorum sede sic Maro VI Æn.

In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.

Ubi sic Servius: *Qui de somniis scripserunt, dicunt, quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit. Vana autem ideo quia ab inferis. Nam vera mittunt Superi. Homerus:*

—— καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός *b*.

b Ab tem somnum.

Alii verò censent eò ulmum statui vanorum somniorum sedem, quia ut arbor ea est sterilis, sic somnia pleraque nihil veri promittant.

Hæc de sensuum affectionibus. Nunc ad Affectus me confero. Cujusmodi sunt Amor, Terror, Pudor, Nemesis, Invidia, atque alii. Amoris simulachra fuisse, indicat Cicero lib. II de Legg. *Græcia Cupidinum, & Amorum simulachra in Gymnasiis consecravit.* Effingebatur autem forma pueri nudi, & alati, pharetra de humeris pendente: quandoque etiam facem manu gestans: interdum & fasciâ oculos obvolutus. Puerum fingi indicat Propertius lib. II, eleg. X:

Quicunque ille fuit, puerum, qui pinxit, amorem
Nonne putas miras hunc habuisse manus?

Alatum exprimi docet Heliodorus lib. IV Æthiop. Οὐκ οἶσθα ὅτι καὶ τὸν Ἔρωτα πτεροῦσιν οἱ γράφοντες, τὸ εὐκίνητον τῶν ὑπ' αὐτοῦ κεκρατημένων αἰνιττόμενοι. *Nescis, alatum fieri Amorem a pictoribus, cùm, quam mobiles sint qui ab eo detinentur, ænigmatice volunt designare.* Theophylactus Simocattus epist. LIV: Ἐπαινῶ τοὺς ζωγράφους· ὑποπτέρους γὰρ τοὺς ἔρωτας ἀναγράφουσι, καὶ τέχνῃ διαμορφοῦσι τὸ πρᾶγμα, καὶ τοῖς πλάσμασι τὴν ἀλήθειαν περιβάλλουσι. *Laudo pictores: alatos enim amores pingunt, & arte transformant id, quod vere est, & fictionibus veritatem exprimunt.* Armis instructum ille indicat Xenophon lib. I Apomnemoneumaton: Ἴσως καὶ οἱ Ἔρωτες τοξόται διὰ τοῦτο καλοῦνται, ὅτι καὶ πόρρωθεν οἱ καλοὶ τιτρώσκουσι. *Fortasse etiam iccirco vocantur sagittarii, quod pulchri quoque eminus vulnerent.* Nec neglexere in Cupidine capillos. Nam Anacreontis est:

Ὁ δ' ἴσως ὁ χρυσοχαίτης.
Amor aureis capillis.

Sive, ut χρυσοχαίτης vocem singulo vocabulo exprimamus:

Auricomus at Cupido.

Quomodo & *Sol auricomus* Valerio Flacco lib. IV Argon.

Ac ejus exemplo è junioribus Basilio Zancho in hymno Pacis:

Quacumque auricomus Phœbus: jubar æthere pandit.

At aliter usus Silius, cum ait:

At puer auricomo jam formidate Batavo.

Nam hic intelligendus color rutilus, sive rufus: qualis non erat Cupidinis. Pleniùs de Cupidine Seneca in Octavia, Act. 2.

Volucrem esse Amorem fingit immitem Deum
Mortalis error, armat & telis manus,
Arcusque sacros instruit sæva face;
Genitumque credit Venere, Vulcano satum.

Subdit deinde Saniora:

Amor

Amor est, juventâ gignitur, luxu, otio:
Nutritur inter læta Fortunæ bona.
Quem si fovere, atque alere desistas, cadit,
Brevique vires perdit exstinctus suas.

Vide & ejus descriptionem apud Moschum in Amore Fugitivo, & Appulejum in fabula Psyches. Ex Athenæo discimus, quandoque Cupidinem inter Mercurium, & Herculem fuisse medium constitui: quod inde erat, quia nihil æquè amorem excitat, quàm Eloquentia ac Fortitudo.

a Amori. b Amori mutuo, reciproco.

Athenienses non Ἔρωτα *a* modò, sed Ἀντέρωτα *b* etiam statuam posuerunt. Hic faciebat, ut etiam redamemus, & pœnas de iis sumere credebatur, quibus cornea adeò fibra foret, ut amantes se non redamarent: quemadmodum ex Pausania, Porphyrio, & Suida cognoscere licet. Erant amborum simulachra apud Elienses, quorum Ἔρως ramum gestaret manu; Ἀντέρως verò ramum illi de manibus extorquere conabatur, sed incassum. Quo designatur, pulcherrimum esse de amore mutuo certamen.

Imaginem veræ, fictæque amicitiæ expressit Themistius in Oratione de Amicitia.

Aliqui non duos modò Amores, Ἔρωτας, & Ἀντέρωτας fingunt; sed ingentem Amorum, sive Cupidinum turbam. Cujus caussam superiori libro adduximus. Eos scitè depingit Philostratus in Imaginibus.

c Pag. 87 edit. Rom. d Loqui. e Videre. f Amor. g Videre.

Cupidini sacratus fuit lepus: cujus rationem è nomine petit Eustathius in Iliad. A *c*. Nempe censet hoc factum, quia λαγὼς: *d* dicatur ὅτι ἔ λαλεῖν *e*, & ἔρως *f* similiter ὅτι ἔ ὁρᾶν *g*. Potiùs dixeto inde esse, quòd animal hoc putaretur esse libidinosum, & utriusque sexus: ac cometium augere formæ decus: de quibus dictum libro hujus operis III, cap. LXVI, & LXVIII.

h Hist. Deorum Syntag. 1, pag. 29.

Spei effigiem conspicere est in aureo nummo Adriani Cæsaris. *Est verò* (ut Lilius Gyraldus *h* describit) *femina stans, instita laciniam nonnihil attollens; dextra in cibum elata pateram proferat, in qua repositum inerat velut ciborium, id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione*, SPES P. R. Subjungit, ut quidam effinxerint viridi indutam palla, ac dolio insidentem cum cornice. Viridis color Spei conveniens; juxta illud poëtæ:

—— Et adhuc tua messis in herba est.

Dolio, ut puto, insidet Diva, ut alludatur ad fabulam Pandoræ Hesiodeæ. Juxta quam aperto dolii operculo evolasset per terras omne curarum genus; solam remansisse spem, quòd priùs imponeretur operculum, quàm & illa posset evolare, narrat Origenes in quatuor contra Celsum. Cornix est symbolum longævitatis: quam omnes sperant: imò vix ullus tam senex, quin se speret aliquos posse annos supervivere.

Terror, ut ait Pausanias in Eliacis prioribus, leonis capite expressus fuit in clypeo Agamemnonis. Inscriptio autem istiusmodi:

Οὗτος μὲν φόβος ἐστὶ βροτῶν, ὁ δ' ἔχων Ἀγαμέμνων.

Hic Pavor est hominum manibus gerit hunc Agamemnon.

i Pudor.

Pudor sive Verecundia effingitur Græcis formâ mulieris, quia αἰδὼς *i* iis generis est muliebris. Sedet verò, oculis, ac vultu velatus; prout Icarius filiæ suæ Penelopes signum posuit: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Eum secutus Alciatus in Emblematis ait:

Ergo sedens velat vultus, obnubit ocellos:
Ista verecundi signa pudoris erant.
Queis sibi prælatum Icarius cognovit Ulyssem;
Hocque Pudori aram schemate constituit.

Vulcanius citat ad Callim. Cererem.

Nemesis una manu frenum gerebat, alterâ cubiti mensuram: ut ostenderetur, tum linguæ injiciendum frenum, quia odisset Dea omnem in verbis arrogantiam: tum justitiæ dandam operam, quia eadem puniret injustos. Atque hoc indicat distichon illud:

Ἁ Νέμεσις πήχυν τῷ χειρὶ, τὸ τε χαλινὸν,
Μὴ ἀμετρὸν τι ποιεῖν, μήτ' ἀχάλινα λέγειν.

Frenos, & cubitum gestans Nemesis jubet ultrix
In dictis, factis quemque tenere modum.

Nemesis cum facie diademata conspicitur in argenteis denariis. Inscriptio est, M. CORN. C. F. C. N. CETHEGUS EX S. C. Videntur à Cethego hoc cusi in militum stipendium, cùm quæstor esset militaris. Id fuit anno Urbis DXCII, C. Popilio Lænate, & P. Ælio Liguré coss.

Invidia Latinis pingitur mulieris figurâ: quia vox ea generis est feminini, Græcis autem figura maris, quia ille φθόνος virilis est. Sic verò depingitur ab Ovidio, secundo Metamorphoseos, sanè graphicè:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes,
Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno:
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores.
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
Sed videt ingratos, intabescitque videndo,
Successus hominum; carpitque, & carpitur una,
Suppliciumque suum est.

Symbolum Invidiæ apud antiquos erat anguilla; quia cunctis dicitur piscibus invidere. Ut iisdem Contumelia, atque Impudentia, signabatur per perdicem, avem admodum contumeliosam, ac impudentem.

CAP. XXXVII.

De effigie Virtutum, & Vitiorum, in Deorum numerum relatorum. Deque Praxidice quæsitum, an faveat furtis.

Vidimus de effigie affectuum, qui nobis cum belluis sunt communes: sed magno discrimine, quia homini ratio divinitus est concessa, ad moderandos affectus. Nunc igitur dicere incipiam de iis, quæ hominis sunt propria. Ac primum loquar de iis, quæ singulos spectant, deinde quæ ad universam Remp. pertinent. In priori genere tum de Virtutibus agam in Deos relatis; tum de Vitiis oppositis, quæ & ipsa, sed invitis sapientibus, pro Diis habuerunt. Antequam tamen de Virtute loquar, pauca de Veritate præmittam; tanquam parente Virtutis. Unde veteres Philosophi, in his etiam Socrates, quidvis bonum in agendo, Scientiæ; quodvis malum, inscitiæ adscripserunt. Sanè fortes terribilia fugerent, nisi scirent esse bona: vulgus contrà sectaretur ea, nisi crederet esse horrenda. Unde liquet, quanti intersit à pueris addiscere verum, rectumque. Philostrato in Amphiarao symbolum Veritatis statuitur virgo niveis induta vestibus. Virgo est, quia veritas si violetur, desinit esse veritas. Et candor vestis indicat veritatis orationem esse simplicem & apertam, sine fuco & calamistris. Hippocrati epistola ad Philopœmenem Veritas describitur, ut mulier, pulchra, ingens, ornatu simplici decora, illustris splendida, orbibus oculorum lucidis, ac referentibus stellarum fulgorem. Videas & Veritatem exprimi per virginem nudam conantem è puteo prodire. Nempe, quia ut Democritus dicebat, veritas in puteo delitescit.

Virtus in nummo M. Valerii Acilii triumviri effingitur formâ matronæ lævo cubito innitentis columnæ, dexterâ autem tenentis serpentem. Columna significat virtutem esse stabilem ac firmam. Serpens indicat prudentiam esse virtutis moderatricem. In Gordiani nummo exprimitur figurâ senis barbati, stantis, nodi, ac innitentis clavæ, cum pelle leonina: inscriptio est VIRTUTI AUGUSTI. Inque Numeriani numismate similis est senis figura, atque inscriptum VIRTUS AUG. Quandoque etiam pingitur Virtus specie mulieris cum alis; quia gloria, quam parit, quasi alis quibusdam longè lateque per virûm ora volitat. Inter Luciani dialogos est, qui depingat Virtutem laceram ac mœrentem, maleque à Fortuna habitam: quæ conditio Virtutis cunctis penè temporibus fuit, atque erit.

Pietas, ut Cicero in primo de Natura Deorum, *justitia*

tia est adversus Deos, & cultus erga majores, aut sanguine conjunctos. Hujus geminum Romæ templum fuit: quorum utrumque a Manio Acilio exstructum: unde idem putari solet. Atqui prius anno Urbis IↃLXIV votum à M. Acilio Glabrione, occasione pugnæ adversus Antiochum ad Thermopylas, & octennio pòst dedicatum à filio: Fuitque id in Foro olitorio. Alterum anno IↃC IV à M'. Acilio Balbo exstructum in regione circi Flaminii, occasione filiæ, quæ matrem in carcere suis aluerit uberibus. Quemadmodum exposui lib. VIII, cùm de affectionibus agerem in Deorum numerum relatis. Posterior hæc in circi Flaminii regione fulmine tacta est, teste Obsequente. Contigit hoc bello sociali Italico an. IↃC LXIII.

In nummo argenteo L. Æmilii Paulli, & C. Terentii Varronis, quæstorum urbanorum anno Urbis IↃCIV, T. Quinctio Flaminino, & Manio Acilio Balbo coss. cernere est effigiem cujusdam Deæ, cui appositum P. Ea litera significat Pietatem. Est verò Dea insignis coronâ oleaginâ: sacraque in mensa aversa nummi facie, itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Quo significatur Pietatem esse matrem pacis ac tranquillitatis publicæ. Nempe oleaginus ramus est symbolum pacis & concordiæ. Unde & legimus oratores, qui pacis poscendæ caussâ ablegarentur, gestasse ramum olivæ. Hinc Maro VII Æn.

> *Centum oratores augusta ad mœnia Regis*
> *Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.*

Ac de Ænea quoque legas VIII Æn.

> *Paciferaque manu ramum prætendit olivæ.*

Ubi sic Servius: *Quoniam Pallas prius de pace quæsierat, & ideo mox pacis signum ostendit, ut cætera Pallas securus audiret.* Mox etiam subdit Maro:

> *Optime Grajugenum, cui me fortuna precari,*
> *Et vittâ comtos voluit prætendere ramos.*

Ubi sic idem Servius: *Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur, partim fabula, partim naturæ efficit ratio.* Subdit deinde hæc de fabula: *Nam cum de nomine Athenarum Neptunus, & Minerva, contenderent, & jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus: equum Neptunus, Minerva olivam protulit, & statim vicit.* Sed de natura, quam alteram is Grammaticus caussam addiderat, nihil addit. Hoc nos supplebimus. A natura ratio est, quòd oleum insaniente vento in mari magno effusum sæpius, testante id experientia, impetum stiterit undarum, sic ut quo amplius olei in mare esset præcipitatum, eò navi tranquilliùs foret. Et quid si altiùs caussam arcessamus? Genes. VIII legimus, quomodo columba à Noe emissa redierit cum oleagino ramusculo: quod quidem eo pertinuit, ut Noe intelligeret jam in tantum esse imminutam aquarum multitudinem, ut summæ arbores, in his olea, supra aquas eminerent: sed simul significavit Deum, qui iratus generi humano diluvium immisisset, nunc pacatum esse ac tranquillum. Hæc historia remansit, non solum in populo Dei, sed diu etiam in gentibus, quod ex Luciano, & aliis, alibi ostensum. Eo minùs mirandum, si, quod pacis, sive ac tranquillitatis Deus jam diluvii tempore signum esse voluisset, id postmodo etiam in humanis rebus concordiæ ac tranquillitatis symbolum haberetur. Atque hæc imprimis de Pietate erga Deum.

Pietatis erga parentes symbolum ciconia: cujus ratio satis aperta est ex Græco vocabulo ἀντιπελαργεῖν a. Thessalis ea avis divino affecta honore dicitur: nempe quia lege cautum, ne quis eam occideret. Sed longe alia id de caussa factum: videlicet quia terram serpentibus purgavit. Dixi otius de hoc lib. III, cap. XCIII, & c. Justitia Astrologis est Virgo spicam manutenens.

Chrysippus, ut apud Agellium b est Justitiam depinxit, *forma, atque filo virginali; adspectu vehementi, & formidabili, luminibus oculorum acribus; neque humilis, neque atrocis, sed reverendæ cujusdam tristitiæ dignitatem.* Porrò, ut Agellius subjungit, *ex imaginis istius significatione intelligi voluit, judicem, qui justitiæ antistes est, oportere esse gravem, sanctum, severum, incorruptum, inadulabilem, contraque improbos nocentesque immisericordem, atque inexorabilem, erectumque, & arduum ac potentem, vi & majestate æquitatis veritatisque terrificum.*

a Redamare parentes, gratiam referre bene meritis more ciconiarum.
b Lib. 14. cap. 4.

Quomodo in arce Cypseli fuerit depicta, Pausanias dicet in prioribus Eliacis.

Thebis erant simulacra judicum sine manibus: princeps verò judicum oculis erat in terram dejectis. Eo significabat judices non debere esse δωροφάγους a, nec προσωποληπτας b. Adi Plutarchum de Iside & Osiride.

Justitiæ Deæ, ut reginæ, facies diademata comparet in denario argenteo C. Manilii Q. F. C. N. Tribuni plebis ex eo dicti Limetani, quia legem tulisset de limitibus latitudine justâ faciendis. Adscriptum ex S.C. h. e. Senatus consulto. Alter quoque ejusdem est nummus; in cujus imo latere in circulo adscriptum C. MAMILIUS Q. F. TURRINUS: in medio autem mensa est quadrupes Justitiæ sacra, inter secures, & fasces, constituta. In mensa aratrum jacet, quia hoc duceretur agrorum limes.

Pictores hodie Justitiam pingunt cum statera, ut significent suum cuique tribuere, & benefacta & malefacta ponderare, quò & illis justum præmium constet, & his pœna debita persolvatur. Non improbo symbolum, etsi veteribus ignotum.

a Hœschelius ad Horapolum pag. 187. a Munerum captatores.
b Personarum sectatores.
Pighius in Annal. Rom. ad ann. 587. pag. 392.

Huc etiam pertinet Themis. Antea diximus, ejus ex Jove filias esse Eunomiam, Dicen, Irenen. Habuit Antonius Perrenotus, prius Episcopus Atrebas, exinde Cardinalis Granvellanus, lapidem Terminalem, altum ferè sesquipedem, ex Pario marmore affabrè sculptum. In summo lapide est decora mulieris facies, crinibus à fronte & occipitio in nodum vittâ collectis, ac duobus cincinnis per humeros dependentibus. Reliquum lapidis corpus in columnam abit quadratam: quam in imo circumsistunt tres imagunculæ puellares semiplanæ, non nudæ sed stolatæ, cum brevi pallio, item cum vitta, zona, soccis: duæ brachiis nudis, & connexis, tertia manibus demissis seorsim consistens. Lapidem eum terminalem plerique sunt arbitrati esse Veneris, quam exprimi aliquando solere eâ figura, qua Hermæ, nempe capite super lapidem quadratum, auctor est Pausanias in Atticis. Tres verò divas crediderunt esse tres Gratias, quas antiquissimis temporibus solere vestitas effingi, cognoscimus ex eodem Pausania in Eliacis, & Bœoticis. Sed Stephanus Pighius, qui luculento commentario eum lapidem illustravit, censuit signari Themidem cum tribus filiabus, Eunomia, Dice, & Irene. Utraque figura & Veneri cælesti ac Gratiis, & Themidi, ac filiabus convenit. Nam quadratus lapis signat constantiam Justitiæ: & sic quoque Venerem Cælestem, quæ & ipsa constans, non desultoria, ut vulgivaga, effingi solere, diximus ex Pausania. Præterea divæ tres sunt stolatæ cum brevi palla, vittis in capite, zona in pectore, soccis in pedibus. Hæc omnia honestis conveniunt, quales tum Gratiæ, tum Themidos filiæ. De primo indicat hoc Martialis lib. I epig. XXXVI:

> *Quis floraliæ vestit, & stolatum*
> *Permittit meretricibus pudorem?*

Deque stola pariter, ac vitta sic Tibullus:

> *Sit modo casta doce quamvis non vitta ligatos*
> *Impediat crines, nec stola longa pedes.*

Et Ovidius in primo de Arte, ut arceat à lectione sua pudicitiæ amantes, ait:

> *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris,*
> *Quæque legis medios instita longa pedes.*

De zona arguit hoc Catulli epigr. II:

> *Tam gratum mihi, quam ferunt puellæ*
> *Pernici aureolum fuisse malum,*
> *Quod zonam solvit diu ligatam.*

Socci etiam modestiæ sunt argumentum: uti contra cothurno forent indicium fastus, unde Ammianus Marcellinus lib. XXVIII: *Cum mutuum quid petunt, soccos, & Mitiones videbis, & Lachetas: cum adiguntur, ut reddant ita cothurnatos, & turgidos, ut Heraclidas illos, Cresphon-*

Cresphontem, & Temenum putes. Pleniùs de his Pighius scribit: uti & cur duæ sint nudis brachiis, & connexis, una demissis, ac veste circumvolutis. Ipsum adi, si visum.

Ad justitiam etiam Fides refertur: unde Hercules ad eam ait apud Silium lib. II:

Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

In denarius Q. Cæcilii Metelli Balearici Fides coronatur serto oleagino: nempe quia Pacis est comes, vel mater. Oliva autem pacis symbolum. Ab altero latere est effigies deæ Copiæ: de qua alibi.

Fides effingebatur canis capillis: partim quia color candidus est simplicitatis symbolum: unde & Veritas vel niveis vestibus efficta, vel nullis: partim quia antiquis temporibus vigebat fides: unde Comicus a, *Homo antiqua virtute, ac fide.* Virgil. I Æn.

a Adel. act. 3. sc. 3.

Cana Fides, & Vesta Remo cum fratre Quirinus.

Ubi sic Servius: *Cana fides, vel quod in canis hominibus invenitur, vel quod ei albo panno involuta manu sacrificatur: per quod ostenditur, fidem debere esse secretam.* Ubi ritum nota de velata manu in Fidei sacris. Tangit quoque Horatius lib. I, od. XXXV ad Fortunam,

Te Spes, & alba rara Fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat.

Vide etiam Servium ad illud VIII Æn.

—— Magnis Circensibus actis.

Templum fidei describit Silius lib. II.

Symbolum Fidei dextra erat: unde Terentius in Andria:

Quod ego per hanc te dextram oro, & per Genium tuum,
Per tuam fidem, per hujus solitudinem,
Te obtestor.

Ubi Donatus inquit: *Fœderis ac fides membrum erat dextra.* Nempe quia hæc sanciuntur dextrarum conjunctione. Unde Maro de Anchise:

Dat dextram, atque animum præsenti pectore firmat.

Et Dido apud eundem:

—— En dextra, fidesque.

Est & VII Æn.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Ac Statius I Theb.

Jam pariter coeunt animorum in pignora dextra.

Apud Ammianum etiam Marcellinum lib. XXI Julianus Cæsar, cum ad eum Nebridius præfectus, qui solus noluerat jurare contra Cæsarem Constantium, in summo vitæ periculo confugisset, ac supplex sibi dextram porrigi orasset: *Ecquid*, inquit, *præcipuum amicis servabitur, si tu dextram attigeris meam?* Imò quis nescit morem hunc antiquissimum hodieque obtinere?

Alexander Aphrodiseus lib. II Problem. XLVII, hanc consuetudinem esse ait, quia denis digitis denarius repræsentetur, eo verò nihil in numeris perfectius sit. Mihi sic potiùs videtur, quia manus præcipuè dextra, est ὄργανον τῶν ὀργάνων b, domi, militiæque; eò conjunctione hac promitti mutuam in omnibus operam.

b Instrumentum instrumentorum.

Etiam ad Justitiam referuntur Charites, sive Gratiæ, quia æquitas exigit, ut gratias bene meritis referamus. Antiquissimis temporibus Gratiæ effingebantur vestitæ. Quod liquet ex Pausania lib. VI, qui est de Eliacis: ubi loquitur de Gratiarum templo, & divarum simulachris ligneis, veste inaurata; faciem, manus, & pedes, ait è candido marmore fuisse: addit, quomodo una prætulerit rosam, altera talum, tertia myrtum. Ac idem lib. IX, sive in Bœoticis narrat, & à Bupalo apud Smyrnæos, & ab Apelle in Cantorum statione, quam odeum vocant, & à Pythagora Pario apud Pergamenos in Attali thalamo; & ab Socrate Sophronisci filio, apud Athenienses, ante arcis vestibulum, Gratias esse cum vestibus effictas. Addit, sibi non esse compertum, à quo iste mos sit immutatus, ut non amplius vestitas, sed nudas effingerent. Caussa interim obscura non est, cùm nudo corpore nudum & simplicem voluerint animum repræsentare. Cæterùm hoc de vestitis antiquitus Gratiis non videtur occurrisse doctissimo Stephano Winando Pighio Campensi, ex sorore clari Theologi Alberti Pighii nato, cùm in Themide sua, sive libro de Lege divina, scriberet a, Divas tres, quæ circumsisterent statuam seu Veneris, seu Termini non videri esse Gratias, quia non effingerentur nudæ, sed stolatæ. Super quo commonitus ab Nicolao Florentio, sic epistolâ se purgat, ut liqueat satis, non potuisse ictum istum veste propellere vel exire.

a Pag. 25. edit. Plantin. an. 1568.

Fortitudinis symbolum Hercules credebatur: ut est apud Greg. Nazianzenum orat. contra Julianum. Nempe quia nihil illo fortius haberent. Iccirco & palæ. Aræ præses unà cum Mercurio habitus est: ut de utroque tradit Synesius epist. XXXII. De Herculis effigie vidimus in Diis animalibus.

Clementiæ tamen ara Athenis nullum habuit simulachrum. Rationem adfert Statius XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare & pectora gaudet.

Virtutis præmium est Honor: qui propterea sic exprimendus videtur, ut præcedat Virtus, eam Honos sequatur. Virtus, & Honos ob oculos statuebantur, ut Virtus esset armata, hic inermis; illa inornata, hic lauro coronatus, & capillis promissis.

Alciato in Emblematis Honor sic depingitur:

Stet depictus Honos, Tyrio velatus amictu.

Honori sacra faciebant Romani capite aperto, ut Honori sic eum haberent honorem, quem exhibemus viris honore dignis. Hanc caussam etiam apud Plutarchum in Quæstionibus legas. Inter honores etiam fuit, quod ab æde Honoris idibus Quinctilibus equites in Capitolium veherentur: idque ex instituto Fabii Ruoliani: ut est apud Plinium, vel potiùs S. Aurelium Victorem de Viris Illustribus.

Honoris etiam pars inclytum famæ decus. Nec tamen minùs vitia, quam virtutes, falsa, quam vera diffundit.

Fama luculente depingitur à Marone in IV Æn. Ait verò

—— pedibus celerem, & pernicibus alis
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumæ
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Nocte volat cœli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat urbes,
Tam ficti, pravique tenax, quam nuncia veri.

Fama verò falsa nigris est alis prædita; secundum illud Claudiani adversus Alarichum:

Famaque nigrantes succincta pavoribus alas.

Finis virtutis est εὐδαιμονία, sive beatitudo. Hoc loco autem intelligimus felicitatem non publicam, de qua postea dicetur, sed quatenus in Ethicis consideratur. Ea consistit quidem in cujusque animi, corporis ac Fortunæ bonis: sed animi imprimis. Nam illa corporis, & fortunæ plurimùm felicitatem nec augent, nec ornant, sed impediunt. Longè enim maximam hominum partem vel superbam reddunt, & arrogantem, vel luxuriosam, & incontinentem. Ut veriùs dixeris avocare à virtute; quàm ad eam allicere. Unde aliqui philosophorum abjecere opes, ut liberiùs sapientiæ studiis vacarent. Alii item parco cibo & potu, laboribus etiam ac Vigiliis corpus extenuarunt, ut magis mens vigeret.

Cebeti Thebano in Tabula Εὐδαιμονία, sive Beatitudo, hoc modo exprimitur, Ἐπὶ δὲ τῷ πυλῶνι γυνὴ καθέστηκυῖα ἀνάδης τις κάθηται ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ, κεκοσμημένη ἐλευθέρως, καὶ ἀπειροκάλως, καὶ ἐστεφανωμένη στεφάνῳ ἐξ ἀνθῶν πάνυ καλῷ. *In vestibulo est matrona constanti ætate, & formosa, in alto solio sedet, ornata liberaliter, & citra luxum, corona florida peregregie ornata.*

De Virtutibus, & Honoris præmio, fineque virtutum Beatitate satis dixi: nunc promam pauca de Vitiis, quæ & ipsa pro Diis nationes coluerunt.

In his Calumnia: cujus criminis damnatis opponuntur à Papiniano homines integræ frontis. Quàm verò exosa hæc fuerit Romanis argui, quòd ejus convictis, lege Remmia inureretur litera K, ut cognoscimus ex Cicerone pro Roscio Amerino, & Plinio in Panegyrico. Quomodo eam expresserit Apelles, Lucianus narrat libro de non temere credendo.

Lascivia a Philoxeno Eretrio picta: in qua tres Philoxeni comessantur: ut auctor est Plinius lib. XXXV, cap. X.

Fraus à Dante Aligerio, ac Bocatio in Genealog. effingitur faciem habens hominis justi, reliquo corpore serpentino, eoque variis coloribus ac maculis distincto, cauda in scorpii aculeum desinente. Fingitur & per Cocytum, inferorum amnem, natare, sicut nihil ejus, præter faciem, conspici possit.

Erat & Dea patrona & furum, & furtorum. Unde Horat. lib. I epist. XVI:

Pulchra Laverna
Da mihi fallere.

Et mercator ille apud Ovid. V Fast.

Da modo lucra mihi da facto gaudia lucro,
Et fac ut emtori verba dedisse juvet.

Hæc Latinis Laverna, ut dictum in affectionibus, Deorum in numerum relatis. Græcis verò dicta Πραξιδίκη: exponitur in glossis Philoxeni. Iidem cum effingerent, caput figurabant, absque reliquo corpore. Suidas: Πραξιδίκη, θεὸς ἧς κεφαλὴν μόνην ἱδρύοντο. *Praxidica, Dea, cujus caput solum constituebant.* Sed furum esse Deam non dicit: nec tale quid colligas ex Orphei Argonauticis, & Hymnis: vel Pausaniæ Bœoticis & Laconicis, qui Deæ Praxidicæ meminerunt. Neque id dicit Hesychius; cujus verba: Πραξιδίκη· δαίμονά τινα φασὶ, τὴν ὥσπερ τέλος ἐπιτιθεῖσαν τοῖς τε λεγομένοις, καὶ πραττομένοις. *Praxidice. Sic Deam quandam appellabant, a qua finis imponeretur iis, & quæ dicuntur, & quæ fiunt.* Ubi per finem intellige exitum, qualem quæque res meretur. Ut ei videatur Πραξιδίκη esse actionum ultio vel ultrix. Quod longè distat ab eo, quod Philoxenus vult. Nam si facta ulciscitur, etiam furta punit. Quare dispiciendum, rectène Philoxenus putârit, eandem esse Græcorum Praxidicen, ac Latinorum Lavernam. Utcumque hanc opinionem sequantur inter alios Scaliger ad Festum, & Martinius in Etymologico. Qui & eò censet Lavernam esse Πραξιδίκην vocatam, quia det δίκην sive jus τῆς πράξεως, h. e. astutæ, & callidæ actionis: quomodo nempe & vulgo, voce a forensi usu deductâ, dicitur *practica* pro techna, sive dolo. Equidem censeo, si id *Praxidice* sonaret, non hoc nomen datum esse, ex Æliano, Suida, & aliis cognoscimus. Sed cur Praxidicen sic effinxere, ut caput esset sine corpore? Si eadem fuerit ac Laverna, eò id factum videatur, quia fures ingenio valeant: sed fugiant omnem manuum corporisque laborem, quo sibi & familiæ, honestè victum pararent.

CAP. XXXVIII.

De simulacris Genii civitatis, Libertatis, Concordiæ, Discordiæ, Pacis, Belli, Victoriæ, Felicitatis, sive Salutis publicæ. Spicilegium & varia.

POstquam de iis diximus, quæ ad moralem scientiam pertinent: nunc pergam ad ea, quæ vitam tangunt civilem: ut sunt genius civitatis, libertas, Reip. concordia, discordia, pax, bellum, victoria, & felicitas, sive salus publica. Quorum tamen aliqua privatâ etiam in vitâ habent locum: sed hic satius visum fuit communi ea consideratione complecti. A Genio ordiar.

In nummo Servilii Cœpionis ædilis curulis, quod fuit ann. Urbis IO XXIII, conspicitur caput Genii pop. Rom. vitta coronatum, longis à vertice cirris propendentibus. Ac ibidem habes mensam stratam cum corona inter binos fasces consistentem. Habes picturam atque inscriptionem in Goltzii Fastis.

Libertatis aliquod fuisse simulachrum indicat Cicero pro Domo sua: *Libertatis simulachrum in domo hac collocabas.*

Id exprimitur in numis effigie mulieris dextrâ pileum, sinistrâ virgam tenentis, quia qui manumitterentur a patrono pileo donarentur, ac præterea à prætore, aut consule, percuterentur virga, quam *vindictam* dixere. Unde Persius sat. V:

Vindictâ postquam meus à Prætore recessi.

Libertatis symbolum pileus, ut diximus. Unde in Bruti numo pileus inter duos enses, quia nece Cæsaris parta libertas videretur. Item symbolum ejus vola manus deducta. Nempe quia alapâ ferirent, cum manumitterent.

Ambraciotis verò libertatis symbolum leæna: quam quod tyrannum suum lacerasset, ut libertatis vindicem summa religione venerabantur. Auctor Ælianus in Hist. Animal. lib. XII, cap. XL.

Concordia apud Athenienses media in Urbe habuit templum: sed in quo nulla Deæ effigies. Caussam cognoscere licet ex illo Statii Papinii lib. XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare ac pectora gaudet.

Sed aliter alibi. Nam Concordiæ signum Romæ constituit Q. Marcius Philippus Censor: ac decennio post C. Cassius Longinus, anno Urbis IOC, sed priùs, veniâ datâ à plebe, in Curiam illud transtulit.

Concordia effingebatur dexterâ tenens craterem, lævâ autem interdum sceptrum, interdum cornucopiæ. Et tale symbolum Concordiæ, quatenus Diva. Sed concordiæ, quatenus communis est appellationis alia erant symbola. Aliquando symbolum ejus erant duæ dexteræ junctæ: vel duo dextras jungentes, ut in nummo Aurelii Veri: vel duæ solum dexteræ: ut in nummo Neronis. Quod alias fuisse Fidei symbolum, superiùs dicebamus: secundum illud poetæ,

—— En dextra, fidesque.

Concordiæ etiam symbolum fuit duo angues caduceo circumplicati, seque mutuò intuentes. Nempe quòd gentes hostili odio affectæ serpentium similes sint. Caduceatorum autem est odia hæc tollere, & dissidentes facere concordes. Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdatâ effigie anguium fecerint.*

Apud Hebræos etiam magistros legere est concordiam fuisse signatam per mala illa Punica, sive malogranata, quæ unà cum tintinnabulis dependebant de tunica exteriori, quæ interiori, atque ad talos demissæ superinduebatur, priusquam indueretur Ephod vestimentorum, quod Latino interpreti *superhumerale*, aliis *scapulare* nominatur.

Concordia Aristidi oratione ea quæ ad Rhodios est de Concordia, describitur [a] εὐσχήμων, καὶ εὐπρεπής, καὶ εὔχρους, καὶ εὔχαρις, καὶ ὁμολογοῦσα ἑαυτῇ διὰ πάντων, ἀκριβῶς ἐκ θεῶν ἥκουσα ἐπὶ γῆν· *decora, concinna, boni coloris, gratiosa, secum per omnia consentiens, eccalo revera ad homines veniens.*

Discordia verò eidem describitur, θεαμάτων πάντων πικρότατον, *visu maxime formidabilis.* Videlicet, τὴν μὲν κεφαλὴν ὑπτία, τὰ δὲ χείλη πελιδνή, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς διεστραμμένη, ἐξῳδηκυῖα, δακρύοις νεοῤῥάντοις ἀεὶ συνεχομένη, τὼ χεῖρε ἁρπακτικὼ, τὸ ξίφος οἷον πρὸς τὸ στῆθος φέρουσα, ἐπὶ λοξῶν τῶν ποδῶν καὶ σκολιῶν αἰρομένη· περὶ δ᾽ αὐτὴν ὥσπερ ἀχλύος ἐν κύκλῳ ζόφος, καὶ σκότος ὑφ᾽ οὗ τὰ πολλὰ, μιμούμενον αὐθ᾽ ἡμῖν ἐκδιαιτώμενα. *Capite supino, labris lividis, oculis distortis, inflata, lachrymis recentibus semper perfusa, manibus rapacibus, gladio in pectus inclinato, exilibus & obliquis pedibus; undique circumposita, velut reti, caligine tenebrosa,*

a Tom. 2. Pag. 395. edit. Pauli Steph.

c Tom. 2. pag. 394. ... Stephanica.

a In Diatribis.
b Notis in epigramma Ausonii de Augusto.

brosa, per quam pleraque in sepulcris, non in templis visantur.

Ἔρις sive Discordia pingebatur, ut Pausanias in prioribus Eliacis ait, αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα: *facie omnino fœdissima.* Viperis caput redimitum, ut Furiæ. Maro in VI Æn.

—— Et Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

Luculentè etiam Petronius Arbiter:

Intremuere tubæ, ac scisso Discordia crine
Extulit ad superos Stygium caput: hujus in ore
Concretus sanguis, contusaque lumina flebant.
Stabant irati scabrâ rubigine dentes
Tabo lingua fluens, obsessa draconibus ora,
Atque inter toto laceratam pectore vestem,
Sanguineam tremulam quatiebat lampada dextrâ.

Discordia mater est Furoris: quem sic depinxit Maro I Æn.

—— Diræ ferro compagibus arctis
Clauduntur Belli portæ. Furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

Ac Maro quidem vinctam catenis descripsit. at Petronius Arbiter ut solutis:

Quos inter Furor abruptis, ceu liber, habenis,
Sanguineum late tollit caput, oraque mille
Vulneribus confossa, cruenta casside velat.
Hæret detritus lævæ Mavortius umbo
Innumerabilibus telis gravis, atque flagranti
Stipite dextra minax terris incendia portat.

Nec obscura est ratio hujus discriminis. Nam Maro describit Furorem vinctum, quia loquitur de tempore pacis: Petronius solutum quia sermo ei de belli tempore. Nam post bellum vinciuntur captivorum manus. Unde & Apelles pinxit (ut Plinius ait lib. XXXV, cap. X) *belli imaginem, restrictis ad terga manibus, Alexandro in curru triumphante.*

Victoriæ effigies erat virgo alata dextrâ tenens lauream coronam, sinistrâ palmam: ut constat ex Varronis lib. IV de L. L. & vett. nummis. De alis liquet quoque ex illo Pisthetæri in Avibus Aristophanis:

Αὐτίκα Νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν.
Mox Victoria volat pennis aureis.

Cn. Matius, quem Trimattium perperam vocant Mariangelus Accursius *a*, & Elias Vinetus *b*, similiter apud Agellium in lib. VI:

Dum dat vincenti præpes Victoria palmam.

Lampridius in vita Alexandri Cæsaris: *Pater eâdem nocte in somnis vidit, alis se Romanæ Victoriæ, quæ in Senatu, ad cælum vehi.*

Par verò Vicepotæ ratio videtur. Dicta autem *Vicepota*, quia hæc Dea dat vincere, & potiri. Nam ut veteres à πήγω, h.e. πήγω, vel πήγνυμι dixere *pago*, postea N inserto, *pango*; ut priùs *frago*, unde *frags*, & *fragilis*, postea *frango*: sic à νικῶ, prius dixere *vico*, unde *vici*, & *pervicax*, postea *vinco*.

Pax à Cephisodoro prudenter est efficta habens Plutum in sinu: ut est apud Pausaniam in Bœoticis. Eo significabatur, pace divitias parari. Nam Πλοῦτος divitiæ. Interdum verò gerebat manu spicas, ac sinu poma profundebat. Unde Tibullus postremis libri primi versibus:

At nobis, Pax alma, veni, spicamque teneto,
Profluat & pomis candidus ante sinus.

Interdum & olivam gestabat, ut tranquillitatis symbolum. Quæ omnia eò pertinent, quia, ut ibidem ait Tibullus,

Pace bidens, vomerque vigent.

At bello contrà,

—— Squallent abductis arva colonis.

Nempe de Pace verissimum est, quod de Concordia ait Aristides, oratione, quam de hac Rhodiis misit *c*: Τὰ μὲν ἐξ τῶν χώρων γεωργίας κοσμεῖ, καὶ τῶν τε ὑπερεχόντων θαλαττίων, καὶ ἐπιτροπεύει ... *Agros cultoris regione tota ornat, tum altarum possessionum fructibus donat.* Quandoque etiam effingebatur cum solo caduceo, quia per caduceatores de pace transigitur. Quandoque cum lauro, quia victoriam, cujus symbolum laurus, consequi solet. Vel cum rosa, quia, ut hoc flore nihil pulcrius, & gratius: ita nec pace. Unde & Aristophanes in Acharnens. describit formâ speciosam, Veneris, ac Charitum sociam. Etiam sacrificia ibidem, ac ritus indicat.

Quemadmodum verò Pax effingitur cum Pluto: sic & Fides cum Copia. Sanè extant denarii Q. Cæcilii Metelli Balearici, quorum in uno quidem latere est Fides coronata serto oleagino: in altero autem Copia Dea, dextrâ habens papaver, & spicas: sinistrâ vero lancem saturam h.e. variis fructibus refertam. Nempe eo significatum, à Fide proficisci rerum omnium copiam atque ubertatem. Per papaver censet Pighius *a* somnum, malorumque opinionem: nempe quia papaver est soporiferum, ut vocat Maro.

Etiam sunt denarii Q. Fabii Maximi Eburni, qui anno IↃC XXX ædilis curulis fuit: in quibus est Copiæ Deæ cornu striatum, & falcis ac foliis exornatum: ut eo autem est videre spicas farris, fabales siliquas & poma. Quibus significatur felix proventus.

Omnium vero ad Remp. pertinentium suprema lex est Salus populi, sive Felicitas publica. Eam in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ videre est formâ matronæ solio insidentis, quæ dextrâ gerit caduceum, sinistrâ copiæ cornu. Inscriptio autem est FELICITAS PUBLICA.

Sed priusquam ad mortis præsides & sequens caput pedem proferamus, ortum spectemus & varia εἰς ἀναλόγιον *b* afferamus.

Nixi, sive Nixii Dii, invocabantur, priusquam parturum enixæ. Glossa: *Nixa*, ὠδῖνες. Qua figura effingerentur, docet Festus: *Nixi Dii appellantur tria signa in Capitolio ante cellam Minervæ genibus* (leg. genibus) *nixa, velut præsidentes parientium nixibus.*

Πειθὼ, sive Suada veteri poetæ apud Athenæum lib. XIII *c* dicitur ἀργυροβλέφαρος, *pulcras habens palpebras.* Quid sit Εὐφραδὴς *d* docet Casaubonus ad Suetonium p. 32.

Providentia, quæ Græcis πρόνοια, fingebatur ut anus fatidica. Prudentia, quæ Græcis φρόνησις, ut matrona gravis, natu jam grandior.

Carmenta: in denario Q. Fabii Max. Eburni videas ejus caput vegeta formâ, coma incomtâ, & à vultu rejectâ, cincinnis per cultum fluentibus. Capiti imposita corona ex fabarum foliis & siliquis. Apposita cithara, ut significetur futura cecinisse carmine: unde & vates ea θεσπιῳδὸς *e* dicitur Dionysio Halicarnass. Sanè à carmine etiam Carmenta vocata est, cum alioqui nomen foret Nicostrata.

Nympharum symbolum favi & apes, & cur: Porphyrius de antro Nympharum fol. 25. a. vers. 2, 3.

Sirenes nymphæ ut effigiantur docet Lilius p. 171. Nymphis immolatus hædus: ut dixi lib. II, cap. XXX.

Sibyllarum nomina, numerus, patriæ, vaticinia, & interpretes exponuntur apud Julium Cæsarem Capacium lib. II Historiæ Neapolitanæ, pag. 650, & seqq.

Heliadum sive Phaetontiadum, uti & Centaurorum, effigies memorat Philostratus in Imaginibus. *Hespero* capilli densi. Horat. *Aurora* flavi capilli. Ovid.

Gorgonum formam, & alia de iis luculenter refert Lilius Gyrald. Syntagmate quincto Historiæ Deorum.

Mania, Synsdeus, ac Gazæis Jupiter, Salmasius ad Hist. August. 202. c.

Palæmon non alius est, quàm Neptunus Isthmius: cui templum in Isthmo Corinthiaco, ac sacri et ludi Isthmiaci, sic dicti, quia in Isthmo hoc celebrabantur. Ac censet Pighius in Annalibus Romanis ad an. IↃC XI, quo consules fuere L. Cæcilius Metellus Calvus, & Q. Fabius Max. Servilianus, Palæmonis esse caput, quod cernere est in nummis argenteis M. Vulteii, atque cum anno illoc fuisse quæstorem Achaiæ, ac ludos Isthmiacos curasse,

Mmmmm 2

---

a In Diatribis.
b Non in epigrammata Ausonii de Augusto.
c Tom. 2. pag. 394. edit. Steph.

a In Annalibus Romanis ad an. 622.
b Secum legenti.
c Cap. 6.
d Seldenus de Diis Syris pag. 359. Vide & ea Cic. Nat. Deorum.
e Fatidica.

rasse, qui excisa Corintho dorabant, ut ex Pausaniæ Corinthiacis constat. Caput, quod dixi, est senile, incomtum, hispidum: coronam habet ex junceis typhæ floribus, ac singuli eorum apices distinguuntur unionum gemmis. Quæ sanè numen esse marinum, clarè satis docent. Et quod potius, hujus honori fiebant ludi Isthmiaci inque altero manu latere templum Isthmiacum cernas, cujus frontispicium exornatum pinnis navium incurvis. Inscriptio est, M. VOLTEI M. F.

De Aspidis simulachro, quo Iosephus, vel juxta Clementem, Moses cultus, vide Xylandrum in Ciceronem de Nat. D. p. 62, 63, 64.

Quomodo Alexander soleat effingi, docebit Scaliger in V de Emend. Temp. p. 401. Cometes signabat animam Iulii Cæsaris: per Capricornum designabatur Cæsar Augustus. Quirinus hastatus.

Connidas Thesei pædagogus, proprio festo cultus ab Atheniensibus. Vide Ferialem Meursii Græciam in *Konnideia*.

Templa Deorum Vitruvius lib. 1, cap. 11: *Horum Deorum*, (de Iove, Cælo, Sole, Luna, antea dixerat) *& species, & effectus, in aperto mundo, atque lucenti, præsentes videmus. Minervæ, & Marti, & Herculi, ædes Doricæ fient. His enim Diis propter virtutem, sine deliciis ædificia constitui decet. Veneri, Floræ, Proserpinæ, fontium Nymphis, Corinthio genere constituta, aptas videbuntur habere proprietates, quod his Diis propter teneritatem, graciliora, & florida, foliisque, & volutis ornata opera facta, augere videbuntur justum decorem. Junoni, Dianæ, Libero patri, cæterisque Diis, qui eâdem sunt similitudine, si ædes Ionicæ construerentur, habita erit ratio mediocritatis, quod & ab severo more Doricorum, & a teneritate Corinthiorum, temperabitur earum institutio proprietatis.*

Cap. XXXIX.

De signis Deorum, tum eorum, qui Mortis sunt, ac funerum præsides; tum eorum qui præfecti sunt animis defunctorum sacris item (ut Eleusinia fuere) quæ meliorem a morte conditionem pollicerentur.

Hinc exsequar numina, tum quæ ad mortem, & funera pertinent; tum quibus commissæ sunt animæ, ubi vivere in terris desierunt. Ac priùs de illis agam, quæ morti, ac funeribus præsunt. Ut sunt Parcæ, quæ Fatalem legem exsequuntur. Imprimis tertia, quia a prima pendebat origo, unde & Venus credebatur; ab altera autem vitæ cursus, unde existimata est Fortuna: à tertia vitæ exitus, eoque credebatur mors. Hæc fingebatur cum dentibus immanis belluæ, ac manuum unguibus aduncis: ut ex Pausania dixi lib. 11, cap. XLIV. Primæ etiam, natu maximæ, quam Venerem esse ajebant, suum erat signum: quod figuræ fuit quadratæ; sicut Hermis, ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed si ea solum ortui hominis præerat, nihil illi commune cum Morte, nisi quatenus omnia orta occidunt. Apud Romanos tamen Venus Libitina funeribus præfecta fuit. Nempe eadem hæc ac Proserpina, sive Luna, quatenus corruptionis est caussa: quemadmodum diximus lib. 11, cap. XXVII.

Morti, quam in Diis fuisse diximus, cùm de affectionibus in Deorum numerum relatis ageremus, boves, sues, aliasque pecudes fuisse mactatas, ait Maro in XI Æneidos. Vulgò eam depingunt, ut Medici in Anatomes loco *σκελετὸν* a solent repræsentare. Sed quomodo veteres effinxerint, dicet Pausanias in Eliacis.

a *Structuram hominis ex aridis ossibus.*

Ab insectis est inanimum Morti sacrum: ab apibus enim mel quod Mortis symbolum. Caussam adfert Porphyrius de antro Nympharum: ubi & legas, cur Diis fel sanctificent.

Fol 24 b

E plantis symbolum Mortis erat cupressus: de quo in Plutone diximus.

Nec cupressus solùm, sed etiam picea erat feralis arbor. Plinius lib. XVI, cap. 10: *Picea montes amat, atque frigora. Feralis arbor, & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens.*

Ex animantibus, Parcis sacravere turtures albos: uti & Veneri, Cereri, ac Furiis. Auctor Ælianus lib. X Animal. cap. XLVI.

Viduus Deus, qui extra Urbem colebatur. Cyprianus de Vanitate idolorum: *In tantum vero Deorum vocabula apud Romanos finguntur; ut sit apud illos & Viduus Deus, qui animam corpore viduet: qui, quasi feralis, & viduus, intra muros non habetur, sed foris collocatur.*

Postremum genus numinum dicebamus esse, quod præest animis defunctorum. Ut sunt ministræ Plutonis Erinnyes, seu Furiæ. De quibus longe aliter philosophi, quàm vulgus. Hoc, commenta illa de Furiis, uti & de Styge, Cocyto, & similibus, sic, uti referrentur, credebat: sapientes non item: unde Tullius lib. 1 Tuscul. Quæst. *An tu portenta hæc inferorum credis?* Malucre autem ista ἠθικῶς interpretando ad perturbationes animi referre.

Ex animantibus, Furiis non minùs quàm Veneri, Cereri, ac Parcis, turtures albi sacrabantur: ut est apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI.

E plantis Erynnii, sive Furiis sacer narcissus: de quo sic Eustachius in Iliad. Λ a. Νάρκισσος Ἐριννύων στέφανωμα. Ναρκῶσαι τε γὰρ ὄντως τὰ ναρκᾶν παρεχόντων· καὶ τὸ ναρκᾶν Ἐριννύες τοῖς κακουργοῖς ἐμποιοῦσι. Sententia est, Narcissum optimè convenire Furiis, quia hæ torporem afferunt sceleratis: narcissus autem torporis sit symbolum, quia Græcis ναρκᾶν, torpere, unde narcisso nomen. Vide & Eustathium in Iliad. Υ. Porrò eandem ob caussam, propter quam Furiis sive Eumenidibus narcissus sacer fuit: etiam Plutoni dicaverunt. Præterea sacer Eumenidibus alnus, cedrus, rhamnus. Item crocus, qui & Cereri sacer: ac juniperus, qui dicatus Apollini.

a *Pag 87 edit. Romana.*

Qualis effingi soleat Eurynomus, docet Pausanias in Phocicis: Κυανοῦ τὴν χρόαν μεταξύ ἐστι καὶ μέλανος, ὁποῖαι καὶ τῶν μυιῶν αἱ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσαι· τοὺς δὲ ὀδόντας φαίνει· καθέζεται δὲ ὑπεστρωμένου οἱ δέρματος γυπός· *Colore est inter cæruleum & nigrum medio: quales muscæ sunt, quæ carnibus insident: dentes ostentat: sedenti vulturis est substrata pellis.* Eurynomus hic, ut ibidem legas, nec Homero in Ulyssea memoratur, neque poetis qui Minyam, & Νόστοι seu Reditus scripsere: utcumque ibi optima esset occasio, quia de Orco agunt & inferorum terroribus. Sed qui Delphis vixere sacrorum interpretes numerabant inter Deos inferos, atque ajebant circumrodere ita mortuorum carnes, ut sola tandem ossa sint residua.

Ad statum post mortem pertinet etiam, quòd Athenienses in honorem Cereris & ejus filiæ Proserpinæ, celebrabant sacra Eleusinia. Hæc vel minora erant, vel majora. Minoribus præparabantur: majoribus initiabantur. In minoribus μύσται b, in majoribus dicti ἐπόπται c: illi in vestibulo consistebant, hi admittebantur intra adytum. Minora quotannis fieri solere, ait Scaliger notis in Tibullum. Sed à se ipso dissidens, triennalia fuisse ait idem lib. 1 de Emendatione Temporum. Majora verò, sive πεντετηρικὰ quinctο quoque anno fieri solita, ait notis in Tibullum, & in quincto de Emendatione Temporum, cap. *De eversis ab Alexandro Thebis Bœotiis*: nec non Animadversionibus in Chronicon Eusebii ad an. 2147. Verùm operæ sit videre, quomodo post Scaligerum, & Petavium, tractet hanc quæstionem Bullialdus Notis in Theonis Smyrnæi lib. 1, cap. 1 d. Ostendit autem minuscula fuisse quotannis celebrata: atque adeò & majora; ut videre est ex Herodoti lib. VII. Hæc tamen quandoque in annum alterum, tertiumve à sacerdotibus fuisse dilata; si mystas necdum satis esse præparatos putarent: summum tamen differri ea solere in annum quinctum: nec aliud colligi ex Tertulliano adversus Valentinianos. Erant verò quinque partes initiationis, secundùm Theonem Smyrnæum. Prima erat καθαρμὸς sive purgatio prævia.

b *Sacrorum arcana discentes.*

c *Intuentes.*

d *P. 217, 218, & seqq.*

Neque

Neque enim omnes ad sacra admittebantur, quia qui manus haberent impuras, vel vocem inarticulatam arcebantur sacris. Itaque & apud Philostratum legas lib. IV, cap. VI, Hierophantam, qui Apollonium nollet sacris initiare, hanc adferre rationem: Μὴ γὰρ ἄν ποτε μυῆσαι γόητα, μηδὲ τὴν Ἐλευσῖνα ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια. *Negabat enim se hactenus initiavisse præstigiatorem, vel aperuisse Eleusin homini impuro ex dæmonum societate.*

Altera pars erat τῶν τελετῶν παράδοσις, sacrorum traditio. Tertia ἐποπτεία, sive inspectio. Quarta ἀνάδεσις, καὶ στεμμάτων ἐπίθεσις, *capitis religatio: & coronarum impositio*: ac δᾳδουχία, facium gestatio. Qua significabatur ἱεροφαντία, sive esse jam aliquem sacerdotem, ac habere potestatem aliis sacra tradendi. Quincta erat, quæ ex his exsurgere existimabatur εὐδαιμονία, sive felicitatis speratæ fruitio, qua quis Deo est charus, ejusque fruitur familiari consortio. Ac quinque istis partibus initiationis Eleusiniæ confert deinde quinque partes contemplationis Mathematicæ. De quarta initiationis parte sic scribit Appulejus lib. XI Metam. *Ac manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxeras palmæ candidæ foliis in modum radiorum prosilientibus.* De quincta parte sic idem eodem libro: *Exhinc festivissimum celebravi natalem sacrorum: & suaves epulas, & faceta convivia. Dies etiam tertius pari ceremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religiosum, & teletæ legitima consummatio. Paucis dehinc ibidem commoratus diebus inexplicabili voluptate simulachri divini perfruebar: irremunerabili quippe beneficio pigneratus.* Non initiatos credebant apud inferos jacere in luto. Plato in Phædone: Ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος, καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Quod quicumque non initiatus inferos petit, in cœno jacebit: qui autem purgatus, atque initiatus eo venit, cum Diis istic habitabit.* Etiam Axiochi auctor tribuit apud inferos τοῖς μεμυημένοις προεδρίαν a: uti & Laertius in vita Diogenis Cynici: & Scholiastes Aristophanis Ranis.

a *Initiatis priorem locum.*

Cap. XL.

De symbolis & cultu Deorum, pertinentium ad Theologiam Scythicam, Sarmaticam, & Germanicam. Scriptores aliquot materiæ Theologiæ symbolicæ, & Conclusio.

Habemus de symbolica Theologia Græcorum, & Romanorum. Ad quam antequam accederemus, egimus de simulachris ac symbolis Deorum apud Asiaticos, & Ægyptios: à quibus Græci, ac Romani cultum Deorum acceperunt. Sequi videtur, ut aliquid adtexam de gentibus illis Europæis, quæ fuere extra Vetus imperium Romanum; eoque præ cæteris, barbaræ censebantur: quales diu Thraces; semper verò habiti sunt Germani, Sarmatæ, ac Scythæ.

Thracibus antiquis Martem fuisse cultum, satis convenit. Cujus ædem apud Thracas luculenter describit Statius Papinius lib. VII Thebaidos. Universè etiam de Scythis tradit Herodotus lib. IV, etsi Deos habeant complures, præcipue tamen ab iis coli Martem, equum ei sacrificare, Dei symbolum esse ferreum acinacen. Hunc adorari à Scythis, & inter eos à Sauromatis, scribit Clemens Alex. Admonitione ad Gentes, atque auctores ejus laudat Eudoxum lib. II de Ambitu, & Icesium in opere de Mysteriis. Per hunc jurare Scythas, legas apud Lucianum in Jove tragœdo. Est & Pomponii Melæ lib. II, cap. I: *Mars omnium Deus: ei pro simulachris enses, & tentoria dedicant, hominesque pro simulachris enses colunt.* Idem quoque de Alanis legas apud Ammianum libro XXXI: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum: nec tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus: eumque ut Martem, regionum, quas circumeunt præsulem, verecundius colunt.* Etiam de Scythis similiter Solinus cap. XX. Arnobius lib. VI, Priscus Sophista in Excerptis Legationum a, ex Prisco Jornandes in Historia Gothica. Et convenit illud de Danis apud M. Adamum Bremensem cap. XXX: *Cæsari miserant gladium, videlicet capulo tenus aureum, & alia multa: pacem firmam, utrique gentes, per arma juraverunt.*

a *Pag. 50.*

Apud Maximum Tyrium serm. XXXVIII legere est, quomodo de Pæonibus Thraciæ populo ad Rhodopen montem, & fluvium Strymonem pro Solis simulacro esse iis discum brevem longæ perticæ affixum. Nempe quia Sol figuram habet disci.

Antiquissimum Germaniæ gentibus numen fuit Herthus, vel potiùs Hertha, de cujus etymo diximus lib. I, cap. LXII. Idem fuisse videtur ac Phrygibus Cybele: nempe mater Deûm: sed Cybeles simulachrum constat fuisse tum lapidem informem, tum mulierem capite turrito, sceptrum manu tenentem incidentem, currui cui leones jungerentur. At quale fuerit Herthæ simulachrum, soli erat cognitum sacerdoti, quia vehiculo continebatur veste contecto: nec contingere Deam alteri licebat. Nec Herthæ currum subibant leones, sed boves feminæ; quo significabatur terræ fertilitas. Nam bos agriculturæ est symbolum: de quo satis dictum lib. I, cap. XXIX. Eorum quæ de Hertha memoravimus, non meliorem possumus dare sponsorem, quàm Tacitum libro de moribus Germanorum; ubi sic scribit: *Reudingi deinde, & Eudoses, & Suardones, & Nuithones, fluminibus, aut silvis, muniuntur. Nec quicquam notabile in singulis, nisi, quod in commune Herthum, id est, terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani Castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur: Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu, hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum: pax, & quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum, & vestes, & si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur.*

Suspicatur Henricus Spelmannus in Glossario suo b, ingentia illa saxa, quæ in planicie Salisburiensi conspiciuntur, Herthi, sive Herthæ potiùs templum indicare. *Cum enim*, inquit, *terra orbis sit, & in aere pendens: hæc ipsa rudera orbicularis templi vestigium præferunt, saxis aliis ita aliis impositis, ut pendere quædam magis videantur, quam suffulciri: atque inde* Stone-heng, *id est, saxa pensilia, appellari.*

b *Voce Herthus & Herthum.*

Fream libertatis præsidem, uxorem Wodani habitam, ait Paullus Warnefridus lib. I de gestis Longobard. cap. VIII. Wodanus autem creditur Mercurius: Frea, Venus quod & Germanica nomina, *wodens-dag*, & *frei dag* restantur.

Veneris simulachrum apud Saxonas quale fuerit, memorat his verbis Lilius Gyraldus in Historia Deorum syntagmate XIII c: *Sane fanum in Saxonia fuit, ubi tale Veneris simulachrum in Saxonum historiis fuisse legi. Stabat dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextrâ mundi figuram, sinistrâ mala aurea tria ferebat. post erant nudæ Gratiæ, nexis manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes Jugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemque columbæ.*

c *P. 372. edit Basil. an. 1580.*

Fortasse eadem *Eoster* fuit veterum Saxonum Dea, cui mense Aprili sacrificabant: unde (ut Beda d ait) is mensis *eoster-monath*, h. e. *ooster-maend* nominatus, ut *ooster-dag* hodieque dies festi Paschalis, ac Anglis quoque

d *Lib. de temporibus.*

que

que *oster* quia fere in eum incidit mensem. Sanè Romanis etiam Aprilis Veneri sacer: ut suo loco diximus.

Germanis etiam religiosissime culta fuit dea Cisa, sive Ziza. Sed hoc tempore non modò de effigie ejus nihil dicere habeo; verùm ne illud quidem, utrum naturale, an animale fuerit numen. Ab eo nomen, esse datum urbi Cisaræ, seu Zizaræ in Noricis finibus, legas in fragmento illo, quòd pro Vellejano Wolfangus Lazius venditavit lib. I Commentariorum, cap. VIII. cùm revera sit ex Chronicis Conradi a Lichtenaw, Abbatis Urspergensis ad annum CIↃ C LXVII.

Saxonum Crodus, sive Crodo, non alius videtur, quàm Græcorum Κρόνος, sive Latinorum Saturnus. Cujusmodi ejus effigies fuerit, dictum nobis lib. III, cap. XXXIII.

Marti à Scythis asino sacra fiebant: ut est apud Arnobium lib. IV. Imò non solum Marti, sed & Jovi, ac Bellonæ; quin & Plutoni eo sacra fiebant a Bohemis; ut dictum lib. II, cap. XXXIII. Gothi sacrificabant homines Diis: Euodius T. Episcopus sermone de Antonio I.

Borussis, & Samogithis (uti & Calecutensibus) serpentes, si non ut Dii, saltem ut Deorum symbola colebantur: sicut ostendimus lib. IV, cap. LXIV. Quid mirum? quando serpens in nullo non genere, seu Græca, seu barbara, sacer fuit. Sanè in gentium mysteriis fuisse, satis ex Justino Martyre, Clemente Alexandrino, Julio Firmico, atque aliis, constat: Nec uni numini dicatus: ut ex Artemidoro cognoscimus, Jovi, Soli, Cereri, Proserpinæ, Æsculapio, & Heroibus. Usque adeo feliciter diabolo successit, ut qua specie primis illuserat parentibus, eâ deinceps quoque gentes omnes à veri Dei cultu avocaret.

Etiam numen Germanis colebatur in statua, quæ dicebatur *Ermensul*, vel *Irmensul*, vel *Hirmensul*. Ac posterior quidem vocabuli ejus pars est *sul*, vel *suyl*, hoc est, columna: priori autem quid significetur, non ita est apertum. Plerique censent *ermen*, *irmen*, vel *hirmen* non aliud esse, quàm Græcum Ἑρμῆν, h.e. Mercurium. Sed si ex vocabuli affinitate judicandum, possit videri esse statua fortissimi Germanorum Imperatoris Arminii, qui Germanis *Herman*. Diximus de isto etiam lib. I, cap. XXXVII, & lib. II, cap. XXXII. Quare nunc solùm adferam verba Sebastiani Munsteri, qui de Saxonibus agens, necdum Christianâ religione imbutis, sic illam numinis statuam describit lib. III Cosmographiæ, cap. CCCCXXXIII: *Mersburgi enim fanum, & idolum, quod Irmensul appellavero, coluerunt. Eresberg dictus est mons, in quo fanum illud stabat. Quidam interpretantur Mercurii statuam: is enim Hermes dictus est. Sed obtinuit Martis honor, ut nunc Mersberg vocitetur. Nonnulli Irmensul interpretantur statuam publicam. Conjici permittitur, dictam Idermansul, quasi commune profugium, & asylum omnium, & Martem communem, qui in prælio divagatur incertus, cujus in dextera signum militare nostri vexillum vocant, præferens rosam, cujus breve momentum, & facilis ortus, & interitus; ita eventus præliorum. In sinistra libram expandit, dubiam pugnantium sortem facile huc aut illuc inclinantem. Pectus inerme ursum præferebat, interritum bellatorum animum insinuans. In clypeo leo, qui bestiis imperitat, invictum ad fortia facta impetum monstrat, floribus consito campo, in quo stabat, quod nihil jucundius videri solet fortibus, quam in acie virtutem ostendere.*

Postremò: de Theologia symbolica vide Julium Cæsarem Capacium in Historia Neapolitana Tom. I, Parte 5, cap. XIV, pag. 182, & seqq. Multum quoque proderit G. Gualterus in Antiquis Siciliæ Tabulis. De symbolis Deorum non pauca Clemens habet admonitione ad Gentes: ut pag. 28, & passim. Artemidorus ex symbolis somnia exponit. Deorum imagines, ac descriptiones vide lib. 5, 6, 7. Ἀνθολογίας. Qui Dii singulis mensibus præpositi, recenset Petrus Crinitus lib. VIII, cap. VIII. De animalibus Diis sacris multa passim Ælianus de Anim. Animalia quæ cuique deo mactata: Sylvius in leges p. 99, 100, &c. vide & summatim p. 103. Animalia Diis sacra dicta ἄφετα; de quo Victorium adi Var. Lect. lib. XXVIII, cap. XXIV.

De simulachris aureis Deorum in regno Siam, & ut ea non pro Diis sed symbolis Deorum habeant, scripsit ad me amicissimus Colvius.

Atque hæc dicta sunto de cultu symbolico: qualem etiam illum statuarum primitus fuisse dicebatur; quia quæ è ligno, vel lapide similive materie constarent, non venerabantur ut Deos, sed ut divinæ bonitatis ac potentiæ signa. Sed paullatim, ut ostendimus, vulgi stupore magis gliscente, sæpe etiam accedente sacerdotum avaritia, ac dolo, qui prius erant symbolicus, proprius esse cultus cœpit.

FINIS LIBRI NONI ET ULTIMI.

INDEX

Locupletissimus quatuor priorum librorum

DE ORIGINE AC PROGRESSU IDOLOLATRIÆ.

Numerus, paginam, littera *a*, columnam primam, *b*, secundam, designat.

A.

C.

Pppp p

Eadem

D.

frigidi

G.

gladii

H.

I.

inulo-

K.

L.

Lucullus,

M.

N.

nav-

O.

species

pra-

Pytha-

Ros

Schi-

T

V.

W.

X.

Y.

Z.

ζαλ

INDEX

INDEX

Locupletiſſimus quinque poſteriorum librorum

DE

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

ET

THEOLOGIA GENTILI.

Numerus, paginam, littera a, *columnam primam*, b *ſecundam deſignat.*

A.

D.

E.

F.

G.

Gen-

M.

Q.

R.

FINIS.